Salmonsens

store illustrerede

Konversationsleksikon

En nordisk Encyklopædi.

Under Medvirkning
af
Bibliotekar J. B. Halvorsen,
som særlig Redaktør for Norge,
og
henved 200 nordiske Fag- og Videnskabsmænd
redigeret af

Chr. Blangstrup.

VIII. Bind. (Grækenland—Horn.)

Kjøbenhavn.
Forlagt af BRØDRENE SALMONSEN (J. SALMONSEN).
Trykt hos J. H. Schultz.
1898.

Papiret til Leksikonet er træfrit.

SALMONSENS

STORE ILLUSTREREDE

KONVERSATIONSLEKS

FOR

NORDEN.

VIII. Bind.

ore illustrerede Konversationsleksikon. VIII.

G.

Grækenland (Historie; fortsat fra 7. Bd.). Medens Kampen i Frihedskrigens første Aar faldt gunstig ud for Grækerne, var Heldet derimod 1822 afvekslende. Det var til stor Skade for G., at Tyrkerne i Februar fik Bugt med Ali Pasha og saaledes vandt friere Hænder. Dog mislykkedes deres gentagne Angreb paa Sulioterne, og først i August opnaaede de en Overenskomst med disse, der truedes med Udsultning, saa at de opgave deres faste Hovedpladser og droge bort til Kefallenia. Endvidere sejrede Tyrkerne 16. Juli nær ved Arta, dog kun ved Forræderi af en albanesisk Høvding, og tvang Maurokordatos til at kaste sig ind i Mesolonghi, hvor han forsvarede sig med stor Udholdenhed. Derimod indtoge Grækerne 22. Juni Borgen i Athen, og da en stor tyrkisk Hær under Mahmud Dramali i Juli Maaned uden at finde Modstand var rykket gennem det ostlige Hellas og ned paa Peloponnes, blev den ved Kolokotronis'es og Ypsilanti's Tapperhed og dygtige Krigsførelse i Egnen mellem Argos og Korinth saa godt som opreven (af 30,000 Mand kom kun 4,000 tilbage). Pashaen selv døde, og kort efter maatte Nauplia, hvorhen en Del af hans Hær havde taget Tilflugt, overgive sig 21. Decbr. Denne Gang lykkedes det imod Sædvane at faa Kapitulationsvilkaarene overholdte, fordi en engelsk Søofficer Hamilton forestillede Grækerne, hvor meget deres tidligere Troløshed skadede deres Sag i Europa's Øjne. Til Søs hævdede G. igen sin Overmagt; men da man fra Samos havde gjort et Togt til Chios og derved trukket denne Øs Befolkning ind i Opstanden, nedkaldtes derved en frygtelig Hævn over dens Hoved. En tyrkisk Hær og Flaade indtog nemlig Øen i April og hærgede den paa det grusomste, 23,000 (efter en anden Beretning 40,000) bleve dræbte og 47,000 solgte i Trældom, saa at der af Øens 100,000 Indb. til sidst kun var faa Tusinde tilbage. Vistnok straffedes denne Udaad ved en Heltegerning af Kanaris, der 19. Juni ved Tenedos med en Brander stak Ild paa det tyrkiske Admiralskib og derved sprængte Kapudan Pasha med talrige Officerer og hen ved 3,000 Mand i Luften. Men det bragte i Virkeligheden kun liden Oprejsning for alt det udgydte Blod. 10. Novbr. lykkedes det Kanaris at sprænge et andet Linieskib i Luften paa lignende Maade, og han indjog derved den tyrkiske Flaade en saadan Skræk, at den knap turde vove sig ud.

Fra Aarene 1823—24 ere kun faa Krigstildragelser at omtale. Ved et Angreb paa Mesolonghi 5. Jan. 1823 lede Tyrkerne store Tab, og snart efter nødtes de til helt at trække sig tilbage herfra. 21. Aug. s. A. lykkedes det Sulioternes Høvding, Markos Botzaris ved et dristigt natligt Overfald at tilføje en albanesisk Hjælpehær et alvorligt Nederlag ved Karpenizza, men Sejren opvejedes næsten, da han selv satte Livet til i Kampen. Derimod optoges de nævnte Aar af de heftigste og uhyggeligste Stridigheder mellem Grækerne indbyrdes, ɔ: mellem Krigerhøvdingerne og det borgerlige Parti under Maurokordatos. Paa en talrig Nationalforsamling i Marts 1823 enedes man foreløbig om at tredele Anførselen over Hæren mellem Kolokotronis, Odysseus og Botzaris, saa at hver blev Hærfører i sin Hoveddel af Landet; Mauromichalis blev Formand i Regeringen, og Maurokordatos indskrænkedes til at blive Minister. Men Kolokotronis var ikke tilfreds hermed og efterstræbte Maurokordatos saa stærkt, at denne maatte flygte til Hydra. Hans Selvraadighed førte senere til et aabent Brud med Regeringen, medens Odysseus endog gik saa vidt, at han traadte i forræderisk Forbindelse med Tyrkerne. 1825 lykkedes det den ny Regerings Leder Kolettis at vinde saadan Overhaand over de genstridige Høvdinger, at Kolokotronis og flere af hans Tilhængere sendtes i Statsfangenskab til Hydra (i Januar), medens Odysseus blev tagen til Fange og senere dræbt i Athen (i Juni). Selvfølgelig lammede dette Uvæsen G.'s Kræfter, som i Forvejen vare svage nok. Dette viste sig endda i Søkrigen. I Juli 1824 kunde Tyrkerne overfalde Ipsara og ødelægge den lige saa grundig som Chios 2 Aar tidligere, og Miaulis blev ikke i Stand til at holde saa mange Skibe sammen, at han kunde hindre den ægyptiske Flaade under Ibrahim Pasha fra at overføre en stor Landgangshær til Peloponnes i Febr. 1825, hvad han dog havde været i Stand til del foregaaende Aar.

Allerede tidlig havde G. haabet at finde Støtte hos de andre kristne Folkeslag — og særlig sine nærmeste Trosfæller — til sin Kamp imod de »vantro« Tyrker; ja i April 1821 havde Mauromichalis endog rettet en Henvendelse til Nordamerika med Henvisning til dettes Frihedskrig et halvt Hundrede Aar tidligere, selvfølgelig uden ringeste Nytte. Kejser Alexander I var vistnok straks bleven oprørt over Tyrkernes grumme Fremfærd og især over den Haan, der var vist ogsaa

imod Rusland ved den græske Patriarks Henrettelse og de kristne Kirkers Nedbrydelse; men Metternich, der frygtede og afskyede enhver Frihedsbevægelse, vidste at holde ham tilbage ved at forestille ham G.'s Rejsning som en Revolution, og den lige saa frihedsfjendske Castlereagh overtalte Sultanen til at gøre Kejseren visse Indrømmelser, hvorefter denne lod G. i Stikken. Senere blev G.'s Henvendelse til Stormagterne afvist af Kongressen i Verona, og Metternich fik ogsaa Pave Pius VII til at lukke sine Øren for Ærkebiskop Germanos, da han paakaldte Kristenhedens Hjælp og endog stillede i Udsigt, at den græske Kirke vilde søge Union med den romerske. Men medens Regeringerne stillede sig fjendtlig imod G., vaktes der snart hos Folkene en Stemning for det »genfødte« G., som det hedder i et Digt af St. Blicher fra den Tid, og den blev stærkere ved Budskabet om de græske Heltegerninger og Tyrkernes vilde Grusomheder. Fra de fleste Lande i det vestlige Europa kom »Filhellenere« for at deltage i Kampen, og Foreninger stiftedes rundt om for at samle Penge til G. (se Eynard). Denne offentlige Mening øvede dog noget Tryk paa Regeringerne, især efter at Canning var bleven England's Udenrigsminister; thi han var selv venlig stemt mod Grækernes Sag. Han anerkendte paa en Maade G. som krigsførende Magt og tillod Ionerne at vise deres Landsmænd Velvilje og Tjenester, hvad Castlereagh med Strenghed havde stræbt at hindre. I Febr. 1824 stiftedes i London det første Laan, men G. fik vistnok knap Halvdelen af det nominelle Beløb (350,000 L. St. af 800,000). Kort forinden havde Rusland — for at G. ikke skulde knytte sig for nær til England — foreslaaet, at der skulde oprettes tre græske Fyrstendømmer, skatskyldige til Tyrkiet, altsaa i Lighed med Rumænien's Tredeling, nemlig et Østgrækcnland med Thessalien, et Vestgrækenland med Epeiros og et Sydgrækenland, Peloponnes med Øerne og Kreta. Derved vilde unægtelig alle de Landskaber, der havde en samlet græsk Befolkning, være blevne frigjorte for det tyrkiske Herredømme; men Planen vandt ikke Bifald, ej heller hos Grækerne selv, der ønskede fuld Uafhængighed og folkelig Enhed tillige. I Sommeren 1825 var derimod en stor Del af deres bedste Mænd villige ti! at stille G. helt under engelsk Beskyttelse.

Sultanen havde nemlig, da han ikke selv kunde faa Bugt med Opstanden, i Marts 1824 søgt Hjælp hos sin kraftige Vasal Mehemed Ali i Ægypten og udnævnt hans Søn Ibrahim til Pasha over Peloponnes. De forenede Kræfter rettedes først imod Kreta, som blev næsten helt undertvungen; men som ovenfor nævnt lykkedes det først i Februar 1825 Ibrahim at gøre Landgang paa Peloponnes, i Modon. Her indtog han snart Navarino, Kalamata og Tripolis og hærgede nu Halvøen med umenneskelig Grusomhed. Skibsladninger af Fanger sendtes i Trældom til Ægypten, og det syntes, som om han hellere vilde gøre Landet til en Ørken end slippe det ud af sine Kløer. Dette var dog ikke den eneste Modgang, som ramte G. 24. Apr. 1826 faldt ogsaa Mesolonghi efter et helt Aars udholdende og glimrende Forsvar for Tyrkernes og Ægypternes samlede Magt. En Del af Forsvarerne tilkæmpede sig dog under Nothi Botzaris en Udgang gennem Fjendens Rækker, medens en anden Del til sidst sprængte sig selv i Luften hellere end at overgive sig; Resten bortførtes som Slaver til Ægypten. Ligeledes indtoges største Delen af Østhellas, ja selv Athen paa Akropolis nær, som holdt sig indtil Juni 1827. Den store Fare, der truede ved Ægypternes Indblanding, fremkaldte endelig Enighed blandt Grækerne og sporede dem til en ny Kraftanspændelse. Kolokotronis løslodes af Fangenskab og samlede igen sine Landsmænd paa Peloponnes til Kamp; Øerne udrustede en ny Flaade, og Miaulis viste atter sin gamle Dygtighed, idet han bl. a. ødelagde en Del af den ægyptiske Flaade i Modon's Havn og senere reddede Samos for et tyrkisk Overfald; ogsaa opstod en ny Hærfører, Karaiskakis, der udmærkede sig i Østgrækenland 1826—27. Men alligevel blev Stillingen næsten haabløs, da ikkun Øerne, Nauplia (Regeringens Sæde) og et Par faste Pladser, samt Maina og nogle andre Bjærgegne vare i Grækernes Besiddelse. Intet Under, at Modløshed greb en stor Del af dem, at der viste sig Tegn til Underkastelse og almindelig Opløsning, og at Øernes Befolkning slog sig paa Sørøveri.

Paa den anden Side vandt den Opfattelse mere og mere Indgang i Europa, ogsaa hos Regeringerne, at man maatte gøre en Ende paa det fortsatte Slagteri, og at Tyrkiet's Herredømme ikke lod sig genoprette i G. Budskabet om Mesolonghi's Fald bragte Filhellenismen igen til Blomstring, selv Kongerne af Preussen og Bayern tilskøde store Summer. England og Rusland havde imidlertid 4. Apr. 1826 sluttet en Overenskomst om, at G. skulde gøres til en uafhængig Stat, om end skatskyldig til Tyrkiet, med en indfødt Fyrste (altsaa som de tre Donau-Fyrstendømmer dengang). Denne Aftale tiltraadte Frankrig, men Østerrig gav Afslag og holdt vedblivende fast paa, at Tyrkiet's Magtomraade blev uformindsket. Da Sultanen haardnakket afviste enhver Indblanding i Rigets indre Anliggender, enedes de 3 Stormagter langt om længe 6. Juli 1827 om at ville optræde som Mæglere og i Nødsfald med Magt fremtvinge en Afslutning af Kampen; foreløbig bøde de deres Flaader at hindre ny Tilførsel af Tropper fra Ægypten. Forbitret over denne Tvang greb Ibrahim til ny Ødelæggelser og lod bl. a. nedhugge Figen- og Oliventræer i Tusindvis; men dette Barbari bragte Admiralernes Taalmodighed til at briste, og et Tilfælde fremkaldte da Søslaget ved Navarino 20. Oktbr. 1827, hvor største Delen af den tyrkisk-ægyptiske Flaade ødelagdes. Dette vakte nyt Haab i G. og almindelig Glæde hos dets Venner, men ny Betænkelighed baade hos Rusland's og især England's Regering: Canning var jo død forinden Slaget, og hans Efterfølger kaldte dette en »beklagelig Hændelse«. Sultanens rasende Stivsind umuliggjorde dog en Udsoning; i Decbr. forlode de 3 Stormagters Sendemænd Konstantinopel, og 4 Maaneder efter aabnede Rusland Krigen. G. fik derved Pusterum, saa meget mere som Ibrahim siden Søslaget holdt sine Tropper samlede paa visse faste Pladser uden at angribe Grækerne. I Aug. 1828 landede en Division franske Tropper paa Peloponnes, og Ægypterne droge nu bort uden at forsøge nogen Modstand, hvorefter i Halvøen og Øerne i November stilledes under Stormagternes Beskyttelse. Næste Aar indtog Demetrios Ypsilanti Østhellas, dog ikke Athen, som først rømmedes 1833, og slog den tyrkiske Hær

24. Septbr. 1829 ved Petra i Boiotien, den sidste Træfning i den græske Frihedskrig. I Maj var allerede Mesolonghi igen kommen i Grækernes Hænder.

Allerede i Jan. 1828 havde Grev Capodistrias overtaget Posten som G.'s Styrer, hvortil en Nationalforsamling i Troizen i Apr. 1827 havde valgt ham paa 7 Aar. Men han, der siden 1809 var indlevet med den russiske Enevælde (Udenrigsminister 1815—22), vilde intet vide af den demokratiske Grundlov, som var vedtagen samtidig med hans Valg, og ønskede tværtimod at indføre en »oplyst Absolutisme«. Den lovgivende Forsamling blev trængt til Side, og det valgte Senat afløstes af et Statsraad, hvis Medlemmer han selv udnævnte. En ny Nationalforsamling, der blev valgt under stærkt Tryk fra hans Side, gav ham i Juli 1829 fuldstændigt Medhold, og paa Peloponnes vandt han stor Indflydelse, fordi den russisksindede Kolokotronis støttede ham. Imidlertid havde Ordningen af G.'s statsretlige Stilling gjort et Skridt fremad, idet Stormagterne i Marts 1829 enedes om at give det en fremmed Fyrste, dog i Afhængighed af Tyrkiet (altsaa iLighed med den Stilling, Bulgarien nu [1897] har); men et Aars Tid senere kom de til den Beslutning, at G. skulde være aldeles uafhængigt, men til Gengæld have et mindre Landomraade. Det var nærmest Østerrig og England, som holdt derpaa af Frygt for, at G. skulde komme under russisk Indflydelse, og Tyrkiet, som ved Freden i Adrianopel havde maattet love at underkaste sig Stormagternes Afgørelse, gav 24. Apr. 1830 sit Samtykke til den ny Ordning. Samos udskiltes til et eget skatskyldigt Fyrstendømme, og Kreta knyttedes til Ægypten indtil 1841, da det igen kom under Sultanen. Kronen i det ny Rige tilbødes Prins Leopold af Sachsen-Koburg (senere Leopold I af Belgien), og han var i Førstningen villig, men afslog den dog i Maj, paa virk et af Capodistrias's Advarsler om de store Vanskeligheder, Opgaven frembød, men særlig, fordi G. ikke havde opnaaet sine naturlige Grænser og derfor ikke kunde ventes at faa et sundt nationalt og politisk Liv — en Opfattelse, hvis Rigtighed Eftertiden fuldt ud har stadfæstet. Capodistrias vedblev derfor at styre Landet, men viste stor Herskesyge over for dets fremragende Mænd og søgte at bringe G. under russisk Indflydelse og indføre russiske Indretninger, samt holde enhver friere Rørelse nede og al Paavirkning fra det vestlige Europa ude (han fjernede derfor alle franske Officerer fra Hæren). Der udbrød Opstand i Maina i Foraaret 1830 og paa Hydra i Juni 1831, og begge Steder løsrev man sig ligefrem fra hans Magt. Miaulis satte sig endog i Poros's Havn i Besiddelse af den græske Flaade, og da den russiske Admiral i Forstaaelse med Capodistrias spærrede Havnen og vilde tvinge Skibene til Overgivelse, besluttede Miaulis sig til at ødelægge dem, for at de ikke skulde falde i Rusland's Vold (Capodistrias havde tidligere selv truet hermed fremfor at overgive Flaaden til Hydrioterne). Endelig blev Capodistrias myrdet 9. Oktbr. 1831 af i Mauromichalis's Slægtninge, til Hævn for hans Strenghed og Haan mod denne gamle Høvding, og 6 Maaneder derefter blev hans Broder og Efterfølger som »Præsident« fordreven, idet han efterlod G. i fuldstændigt Anarki.

Kort forinden havde Stormagterne udset Prins Otto af Bayern til G.'s fremtidige Hersker; hans Fader, Ludvig I, krævede for ham Kongetitel og Stormagternes Garanti for et Laan paa 60 Mill. frc. samt en bedre Nordgrænse for G. (en Linie fra Arta- til Volo-Bugten) end den, der oprindelig var paatænkt. Denne opnaaedes ogsaa mod et Pengevederlag til Tyrkiet, og 8. Aug. 1832 blev Kongevalget stadfæstet af Nationalforsamlingen. Jan. 1833 kom den unge Konge til G.; men indtil han blev myndig, skulde Landet styres af et Regentskab under Grev Armansperg's Forsæde. Dette fik den Opgave at ordne Landets hele Forvaltning og Retspleje, dets Finans- og Forsvarsvæsen; thi hvad der i saa Henseende var udrettet af Capodistrias, var ikke stort og til Dels uheldigt. Forholdene vare saare vanskelige, thi Landet var frygtelig medtaget af den lange Krig, Folketallet formindsket fra I Mill. til omtr. 700,000, og Sæderne i høj Grad forvildede. Folket var splittet i Partier og gennemtrængt af Landskabs-Særfølelse, lidet egnet til at underordne sig en moderne Stats Krav til Undersaatternes Lydighed og Offervillighed, men opfyldt af de største Forventninger til, hvad Staten skulde kunne udrette, bl. a. for at vederlægge de Ofre og Tjenester, som vare ydede under Krigen. Regentskabet viste sig kun Opgaven lidet voksen; uden Kendskab til græske Forhold og Tankesæt vilde det opbygge alt fra bar Bund, ret som om G. var et bayersk Landskab, og søgte i sin Enevælde at gøre Folket lykkeligt ovenfra uden at bryde sig om at lære dets Ønsker og Meninger at kende. De 60 Mill., som laantes, opbrugtes hurtig til de mange tyske Embedsmænd, som ansattes, til de 4—5,000 hvervede tyske Soldater og til den fremskyndede Flytning af Regeringen fra Nauplia til Athen (1835). Derimod forsømtes Vejbygning, der vilde have været vigtig baade for Folkets Sammensmeltning og Landets materielle Trivsel, og i Stedet for at forsøge en Ordning af Forsvaret efter schweizisk Mønster, som bedst vilde have passet til græske Forhold, oprettedes en kostbar staaende Hær, langt større end fornødent. Ja man vilde endog tvinge de gamle »Palikarer« til at indtræde i denne eller til at vende tilbage til deres Hjemstavn og glemte rent, at flere Tusinder af dem hørte hjemme uden for Riget. Man opnaaede derved kun at forøge Røverbanderne, medens de kunde være blevne et godt Værn mod disse. Det gamle stedlige Selvstyre, der havde holdt sig gennem hele Tyrkertiden, maatte vige Plads for en nymodens Kommunalordning. Fra dette Tidsrum skrive sig dog ogsaa, især som Følge af G. L. Maurer's Virksomhed, de ny Lovbøger, nærmest udarbejdede efter fransk Mønster, Retsplejens Ordning, Landets Inddeling, Inddragningen af de fleste Bispedømmer og Klostre samt Grundlæggelsen af den græske Nationalkirke, der senere toges til Forbillede baade i Rumænien og Serbien. Universitetet i Athen, som blev Midtpunkt for det aandelige Liv blandt Grækerne, baade i og uden for Riget, stiftedes 1837.

Kong Otto overtog selv Styrelsen 1. Juni 1835, og Febr. 1837 fjernedes Armansperg. Snart efter kom el »nationalt« Ministerium, der efterhaanden bortsendte de tyske Tropper og de fleste fremmede Embedsmænd. Derimod vedligeholdtes Enevælden, der øvedes med stor Vilkaarlighed under Ind-

flydelse af en græsk-bayersk Hofkamarilla, medens Stormagterne Sendemænd intrigerede for og imod de skiftende Ministerier: der fandtes nemlig i G. baade et russisk, et engelsk og et fransk Parti. Den stigende Uvilje gav sig Udbrud i en Opstand i Athen 15. Septbr. 1843 under Oberst Kalergis, og Kongen maatte nu afskedige alle fremmede Embedsmænd, indsætte et nyt Ministerium og indkalde en Nationalforsamling til at udarbejde en Forfatning. Ved denne oprettedes (30. Marts 1844) 2 Kamre efter fransk-belgisk Tilsnit, et kongevalgt Senat og et Folkeraad, valgt ved meget udstrakt Valgret. Det politiske Liv har visselig tjent til at svække Landskabsfølelsen og udvikle en hellensk Folkefølelse i Stedet, hvorhos Partikarr.pene for Fremtiden førtes i Kamrene; men samtidig optoges Parlamentarismen i dens udskejende franske Form, endog ledsaget af den nordamerikanske Udfejning af Embedsmænd, hver Gang et nyt Parti kom til Magten. De fremmede Sendemænds Intriger fortsattes, og Hoffet søgte ved Bestikkelser og anden Valgsvig at genvinde sin tabte Magt. De jævnlige Ministerskifter hemmede Udviklingen, og Uorden i Finanserne blev et staaende Onde. 1850 opkom en Strid med England, der af Forbitrelse over at have tabt sin Indflydelse og i Skinsyge over den græske Skibsfarts stærke Udvikling i Middelhavet tog Anledning af nogle Pengetab, som engelske Undersaatter skulde have lidt ved Uroligheder i G., til at blokere dets Havne og opbringe dets Handelsskibe, indtil G. gav efter for dette Misbrug af den stærkeres Ret. Ved fransk Mægling bilagdes Striden, og en nøjere Prøvelse viste, at Kravene vare saare overdrevne, ja til Dels næsten grundløse. S. A. lykkedes det endelig at tilvejebringe en Ordning af den græske Synodes og Kirkes Stilling til Patriarken i Konstantinopel. Under Krim-Krigen vaktes stærke Ønsker om at vinde Landudvidelse mod Nord, og mange Friskarer gjorde Indfald paa tyrkisk Grund, uden at Regeringen søgte at hindre dem, indtil Vestmagterne Maj 1854 gjorde en brat Ende derpaa ved at landsætte et fransk Troppekorps i Piræus og fremtvinge et Ministerskifte. Friskarerne kaldtes nu tilbage, men den franske Besætning blev liggende i G. indtil Febr. 1857. Fra denne Stund ophørte de 3 Partier, der hidtil havde knyttet sig hver til sin Stormagt. Snart efter begyndte den tidligere Sympati for Kongen at afløses af Mistillid og Uvilje. Septbr. 1861 gjordes endog et Mordforsøg paa Dronning Amalie, uden at dette vakte nogen almindelig Forargelse. Jan. 1862 tilbød Kongen Admiral Kanaris at danne et nyt Ministerium; men da denne krævede Hof kamarillaens Fjernelse og streng Gennemførelse af det parlamentariske System, afslog Kongen dette sidste Forsøg paa en mindelig Løsning af Striden. Allerede i Februar udbrød en Militæropstand i Nauplia, som vel kuedes, men forblev ustraffet, og i Oktober en ny i Akarnanien, som snart efterlignedes i andre Byer og i Hovedstaden. Da Kongen 23. Oktbr. kom tilbage til Athen fra en Lystrejse, var han allerede afsat og en provisorisk Regering dannet af Bulgaris, Kanaris og Rufos: han rejste da bort til Tyskland uden at forsøge "Modstand, men under Indsigelse, og saaledes ophørte det første græske Kongedømme.

Decbr. 1862 valgtes ved almindelig Folkeafstemning med 230,000 Stemmer af 241,000 Prins Alfred af England (nuværende Hertug af Sachsen-Koburg) til Konge, fordi G. derved haabede at opnaa en Tilknytning af de ioniske Øer, hvor Ønsket om en Forening med Moderlandet siden 1848 var blevet meget levende. Ifølge en tidligere Aftale (fra 1830) mellem de 3 Beskyttelsesmagter maatte Prinsen afslaa Valget, men England lovede alligevel at afstaa Øerne og gav Anvisning paa Prins Vilhelm af Danmark. Denne valgtes 30. Marts 1863 enstemmig af den græske Nationalforsamling, som var kommen sammen i December og 16. Febr. havde stadfæstet Kong Otto's Afsættelse. Den fornødne Overenskomst mellem Stormagterne om det ny Kongevalg kom dog først i Stand 13. Juli, og 30. Oktbr. kom Kong Georg I til G. og overtog Regeringen med Titelen »Hellenernes Konge«. Kort forinden (5. Oktbr.) havde de ioniske Øers Parlament enstemmig vedtaget Øernes Tilslutning til G., og i Maj 1864 fandt Overgivelsen Sted fra de engelske til de græske Myndigheder. Saa snart de ioniske Medlemmer havde indfundet sig, tog Nationalforsamlingen August 1864 fat paa et Gennemsyn af Forfatningen, og herved afskaffedes — imod Kongens Ønske — Senatet; samme Skæbne havde næste Aar ogsaa Statsraadet, ligeledes en Efterligning af det franske Forbillede. 28. Novbr. blev den ny Grundlov billiget og besvoret af Kongen, og i en Menneskealder har G. frembudt for Verden Skuet af et Land, hvis Statsordning er bygget paa et enkelt Kammer, almindelig Valgret og Parlamentarisme, som den opfattes og udøves i Frankrig, uden at Kongen dog derfor har ophørt at øve en væsentlig Indflydelse paa Statsstyreisen.

Den indre Rolighed er ikke bleven forstyrret, saaledes som i det første græske Kongedømme, uagtet de stærke Brydninger mellem Partierne og de talrige Ministerskifter (over 40). Disse skyldes den strenge Hævdelse af det parlamentariske System, men Valget af Ministre har derimod holdt sig inden for en snævrere Kreds af Personer. Bulgaris, Deligeorgis, Delyanni, Kumunduros, Trikupis og Zaimis have alle været Førsteministre flere Gange, men have ogsaa stundom siddet som Medlemmer af samme Ministerium. Thi i Virkeligheden hviler Partidelingen langt mindre paa Ulighed i politisk Synsmaade end paa personlige Modsætninger; Ærgerrighed og Embedsjageri spille derfor ogsaa en langt større Rolle i det offentlige Liv, end det er tjenligt for Landets Udvikling. Medens Fremskridtet er umiskendeligt i Handel og Skibsfart, til Dels ogsaa i Landbrug, men især paa det aandelige Omraade, som Følge af en almindelig udbredt Iver efter at opnaa højere Dannelse, har Fremgangen i politisk Henseende været langt mindre, end man ellers kunde have ventet. Sparsommelighed har saaledes aldrig kunnet vinde Indgang i Statshusholdningen uagtet Finansernes slette Tilstand, og saavel ved Valgene som i Forvaltningen have grove Misbrug givet sig til Kende: 1876 bleve to tidligere Ministre dømte til Fængselsstraf for at have solgt høje gejstlige Embeder (s. A. vedtoges en Lov om Ministeransvarlighed). Bygning af Landeveje og Jærnbaner er langt fra bleven fremmet i det Omfang, som det vilde have været ønskeligt for Landets Opkomst — derimod blev Landtangen ved Korinth 1882 — 93 gennemskaaren

med en Kanal. I lange Tider vedvarede Røveruvæsenet endog i ret stor Stil, uagtet meget strenge Love mod dem og deres Hjælpere og gentagne Aftaler om Landgrænsens Bevogtning fra begge Sider. Mest Opsigt i denne Henseende vakte det, da flere fornemme Engelskmænd, som vare paa Rejse, i April 1870 bleve opsnappede af Røvere paa Marathon-Sletten lige uden for Athen og senere dræbte, da Soldaterne gjorde Jagt paa Røverne. Over for disse Skyggesider bør det fremhæves som et lysende Tegn paa Fædrelandskærlighed, at flere nyttige Anlæg og offentlige Pragtbygninger skyldes enkelte Rigmænd, især Grækere, bosatte udenlands.

Hvad der mest har skadet G.'s indre Udvikling, er Savnet af de naturlige Grænser — hvad allerede Kong Leopold I saa rigtig indsaa. Alle Sind ere derfor stadig vendte udadtil med Ønsker om at frigøre de andre fraskilte Landsmænd fra det tyrkiske Herredømme og knytte dem til Moderlandet. Dette har gentagne Gange givet Stødet til omfattende Rustninger, Forberedelse til Krig og Udvikling af Hær og Flaade langt ud over, hvad Landets finansielle Kræfter kunde tillade, og har saaledes været en væsentlig medvirkende Grund til den stedse voksende Statsgæld. Og medens Uroen saaledes gærede i Folket, vendte Stemningen sig imod de Statsmænd, der søgte at holde igen, og drev jævnlig Regeringen frem til ubesindige Skridt, som paadrog Landet Ydmygelser og snarere fjernede end nærmede det til Maalet. Under den store Opstand paa Kreta 1866—69 droge hele Skarer af frivillige derned, indtil Trusler fra Tyrkiet og fra Stormagterne tvang Regeringen til at lægge sig imellem og hindre videre Hjælp. Straks efter led G. en stor Skuffelse, da Rusland 1870 udvirkede Oprettelsen af det bulgariske Eksarki og derved frigjorde Bulgarien for de græske Biskoppers og Præsters tidligere Indflydelse; thi hermed var sat en ny alvorlig Hindring for Opfyldelsen af Grækernes stolte Fremtidshaab om et nyt byzantinsk (storgræsk) Rige. Da der 1875 opstod et Røre blandt Serberne og 1876 tillige blandt Bulgarerne, holdt G. sig helt tilbage, fordi det intet havde at vente af de slaviske Folkeslags Genoprejsning. Først 1877, da Rusland optog Kampen med Tyrkerne, vaagnede Krigslysten, og den blev da saa almindelig i Folket, at den fik et naturligt Udtryk i et »nationalt« Ministerium, sammensat af Førerne for alle politiske Partier under Forsæde af den gamle Kanaris, Søhelten fra Frihedskrigen. G. tøvede dog saa længe med sine Forberedelser, at dets Hær først i Januar 1878 rykkede ind i Thessalien; den standsedes her ved Budskab om Rusland's Fredsslutning og ved den engelske Regerings Løfte om at tage sig af G.'s Sag under de følgende Forhandlinger. Af Fredsvilkaarene lærte G., at Rusland kun saa paa de slaviske Folks Tarv, og G. satte nu alene sit Haab til Vestmagterne. Der forundtes ogsaa dets Sendemand, Delyanni, Adgang til Kongressen i Berlin, og her lykkedes det, især ved Frankrig's Optræden, at faa fastslaaet en »Grænseregulering«, hvorved største Delen af Thessalien og Epeiros skulde afstaas til G. Dog efter Kongressen gjorde Tyrkiet Vanskeligheder, og Afstaaelsen trak i Langdrag. Det trak op til en Krig, idet G. vilde søge ved egen Kraft at tiltvinge sig, hvad der var stillet det i Udsigt. Først da Beaconsfield 1880 var afløst som engelsk Førsteminister af Grækervennen Gladstone, toge Vestmagterne sig med Alvor af G.'s Sag, og en ny Konference i Berlin Juni 1880 fastsatte Grænsen; dog varede det endnu et Aars Tid, før G. opnaaede en Udvidelse mod Nord, dog langtfra saa stor, som oprindelig var tiltænkt det; kun den thessaliske Slette og en Strimmel af Epeiros afstodes, og med en temmelig slet Grænse i Henseende til fremtidigt Forsvar. Da det i Slutningen af 1885 tegnede til, at Bulgarien skulde opnaa Østrumelien's Tilknytning, rejstes i G. stærke Krav paa en tilsvarende Udvidelse for Ligevægtens Skyld; omfattende Rustninger foretoges, men Stormagterne vilde intet høre herom og tvang ligefrem G. til at opgive sine Planer (her var det England, som førte an, medens Frankrig vægrede sig ved at deltage i dette Tryk).

Denne hidsige Optræden vakte Misstemning hos Stormagterne, idet G. kom til at staa som den stadige Urostifter paa Balkan-Halvøen, hvor en lille Gnist let kunde tænde en stor Brand. Men værre blev det, da G. 1892 under Trykket af det aarlige Underskud og den voksende Statsgæld aabent kundgjorde Statsbankerot og egenraadig nedsatte Renterne og inddrog de Skatter, der skulde tjene til Sikkerhed for disse; thi herved fremkaldtes stærk Uvilje blandt Laangiverne, især i Frankrig og Tyskland. En Jødeforfølgelse paa Korfu 1891 gavnede heller ikke G. i Europa's Øjne. Dertil kom endnu, at Grækerne, som nødig vilde opgive deres vilde Drømme om engang at vinde Konstantinopel og Kystlandet N. f. det ægæiske Hav, ikke kunde bekvemme sig til at søge Forbund med Bulgarien om en forenet Optræden mod den fælles Fjende og om en rimelig Deling af Makedonien, saa vidt muligt efter den Grænse, hvor de tvende Sprog mødes. Alt dette hævnede sig, da G. 1897 optraadte til Bedste for den ny Opstand paa Kreta.

Her var der nemlig Febr. 1896 udbrudt Uroligheder, og i Sommerens Løb førtes heftige Kampe mellem Kristne og Muhamedanere med lige lidt Skaansel paa begge Sider. I August var en stor Del af Øen i Oprørernes Vold, og en foreløbig Regering indsattes. Stormagterne søgte at slukke Branden ved at kræve alvorlige Forbedringer i Øens Styrelse, medens de samtidig vilde hindre videre Tilgang af frivillige fra G. Midt under de meget grundige Forhandlinger sendte G. Febr. 1897 en Afdeling Tropper til Kreta under Oberst Vassos, som straks udraabte Kong Georg til Hersker. Dette raske Skridt var utvivlsomt klogt udregnet, thi det satte en uventet Fart i Underhandlingerne og bragte i kort Tid Stormagterne til Enighed om, at der skulde tilstaas Kreta virkelig Uafhængighed under en kristen Statholder, som Stormagterne vilde udnævne, og med Bortfjernelse af de tyrkiske Tropper, altsaa en Stilling i Lighed med Samos'es. Havde G. nu bøjet af og erklæret sig tilfreds med en saadan Ordning af Forholdene, vilde Kreta's Selvstændighed sikkert være opnaaet, og efter den politiske Tyngdelov vilde Øen i Tidens Løb være falden til G. ligesom Østrumelien 1885 til Bulgarien. Men i letsindigt Overmod vilde G. ikke nøjes dermed, men troede Tiden kommen til at rejse en stor Krig mod Tyrkerne, vistnok i Tillid til, at Bulgarer og Serber vilde gøre fælles Sag med G., og at de 3 vestlige Stormagter, der

under de sidste Forhandlinger havde vist sig velvillig stemte for G. og for Kreta's Frigørelse, ikke ugerne vilde se et saadant Korstog mod Tyrkerne. Men hvor skuffedes ikke alle disse Forventninger? Stormagterne holdt ved alvorlige Advarsler de to slaviske Folk tilbage og tillode Tyrkiet at bruge hele sin Overmagt mod det genstridige G.

12. Apr. aabnedes Krigen ved et Indfald af græske Friskarer paa tyrkisk Grund, og 16. — 23. Apr. kæmpede de samlede Hære i Bjærgpasserne langs Thessalien's Nordgrænse. I Førstningen var Heldet tilsyneladende paa Grækernes Side, men da Tyrkerne (til Dels under preussiske Officerers Ledelse) havde gennembrudt hines Stilling, foretoges et ilsomt Tilbagetog til Larissa og kort efter til Farsalos, saa at hele Thessalien lodes i Fjendens Vold. 8. Maj indtoge Tyrkerne ogsaa den ny Stilling uden synderlig Modstand — kun ved Velestino kæmpedes ret livlig — og derefter besatte de den gamle Rigsgrænse. Det græske Indfald i Epeiros var lige saa mislykket, og Flaaden udrettede aldeles intet (se i øvrigt Tyrkisk-græske Krige). Da Tyrkerne endelig 18. Maj rykkede frem mod Thermopylai, standsedes de ifølge et Magtsprog af den russiske Tsar, hvis Mellemkomst Kong Georg havde paakaldt, da al Modstand syntes umulig, og da Folkets Overmod var veget for almindelig Modløshed. En Vaabenstilstand blev nu sluttet, men G. maatte underkaste sig haarde Vilkaar. Vistnok vilde Stormagterne ikke tillade, at Thessalien blev tilbagegivet Tyrkerne, hvad disse straks krævede, men der lovedes dem en strategisk Grænseregulering, hvorved de vilde blive Herrer over alle Passerne og G.'s Forsvar mod Nord altsaa svagere end hidtil. Fremdeles skal der udredes en stor Pengesum i Krigsomkostninger, hvad der yderligere vil forværre de græske Finansers Tilstand, medens Thessalien's Velstand vil blive nedbrudt for lange Tider ved Tyrkernes Udplyndring under Vaabenstilstanden. Endelig maa G. finde sig i den Ydmygelse, at dets Finansvæsen sættes under et europæisk Tilsyn til Sikkerhed for de krænkede Laangivere. Hvorledes G. skal kunne bære alle de Byrder, som dets letsindige Krig har paaført det, vil Tiden vise. Endnu (Novbr. 1897) efter 1/2 Aars Underhandlinger er der hverken opnaaet en endelig Fred eller en Ordning af Kreta's Stilling.

(Litt.: Finlay, *History of the greek revolution* [2 Bd., Edinburgh 1861]; Prokesch v. Osten, »Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reich« [6 Bd., Wien 1867—68]; Trikupis, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως [4 Bd., Lond. 1857—58]; Mendelssohn-Bartholdy, »Geschichte Griechenlands von der Eroberung Konstantinopels« [2 Bd., Leipzig 1870—74] (indtil 1835); Hertzberg, »Geschichte Griechenlands« [3.—4. Bd., 1878—79] (indtil 1878]; G. L. Maurer, »Das griechische Volk vor und nach dem Freiheitskampfe« [3 Bd., Heidelberg 1835—36]). *E.E.*

Grækere, Benævnelse paa professionelle Falskspillere. G. komme først til Syne i større Antal i 17. Aarh. og blive i Midten af 18. Aarh. saa talrige, at de træffes overalt. Der spilledes dengang med sandt Raseri Landsknægt, Farao, Basset, Biribi overalt: ved Hofferne, paa de stores Slotte, i Teaterprinsessernes Logementer, ved alle Kursteder, særlig i Spa, Aachen og Aix i Savojen, og alle Vegne var der fuldt op af G., som med uforlignelig Behændighed og Kunst bedroge i Spillet. End ikke det fjerne Spanien eller det halvbarbariske Rusland gik fri for denne Pest; trods Forbudet af 1763 mod Hasardspil i Rusland spilledes der alle Vegne, særlig ved Hoffet og i den høje Adels Paladser, hos den berømte Ingeniørgeneral Melissino, hos Baron Lefort, en Slægtning af Peter den Stores Lærer, o. m. a., Yndlingen Orloff havde udelukkende levet af Hasardspil, før han kom i Gunst, og en samtidig Forfatter vidner, at de fleste af disse store Herrer bedreve Grækerkunster; en Knes Matuschkin udfordrede endog alle fremmede G. til en Væddestrid i saadanne og fik kejserlig Rejsetilladelse i tre Aar for i Udlandet at rejse paa sin Kunst. — En saadan G.'s Liv var en uendelig Række af bratte Omvekslinger: i Dag er han rig, i Morgen fattig, i Dag sprænger han en Bank, i Morgen bliver han selv sprængt, i Dag holder han i straalende seksspændt Ekvipage med Forridere og guldgalonerede Lakajer sit Indtog i Byens fornemste Hotel, i Morgen forlader han det, udplyndret af andre endnu værre G. end han selv, som en Tyv, i Mulm og Mørke, med et Par Skjorter eller tre i en Bylt under Armen, i Dag er han »saa højt oppe som Toppen af Stigen, i Morgen saa dybt nede som Foden af Galgen« (Shakespeare). Hvad G.'s Navn angaar, da havde han intet, eller rettere utallige. Var han umulig et Sted, forsvandt han og dukkede op et andet under et nyt Navn, naturligvis altid et adeligt. Som Regel medførte han *Mme. son épouse,* en eller anden skøn Kurtisane, der lokkede enfoldige Narre i G.'s Garn og fastholdt dem, til de vare fuldstændig udplyndrede. — Enkelte af disse G. vare af fornem Familie, som Grev Medini, Svoger til Fyrst Leopold af Gonzaga-Solferino, Grev Schwerin, en Brodersøn af den ved Prag faldne Helt, o. a., men de fleste dog opstegne af Samfundets lavere og laveste Lag, om de end optraadte med det gode Selskabs fineste Tone, og med mange af dem tog det en bedrøvelig Ende: Medini døde omtr. 1790 i Gældsfængsel i London, Schwerin begik Vekselfalsk og døde som Livsfange paa Spandau, den liflandske G. Baron v. Stenau, en forløben Kræmmersvend, blev hængt i Lissabon 1764, en Grev Afflisio, der kendes under flere andre Navne, og som havde opnaaet en Kaptajnsplads i den kejserlige Hær, døde paa Galejerne, o. s. v. — De største G. i 18. Aarh. vare »Grev« Canano, »Fyrst Piccolomini«, en Fægtelærer fra Vicenza, Neapolitaneren »Markis« d'Aragon, Chevalier Goudar, Brødrene Stefano og Primislav Zannowitsch, der udgave sig for Hospodarer af Rumænien og Ætlinge af Scanderbeg, Aloys Zeno, et uægte Skud paa en berømt venetiansk Stamme, og Milaneseren Antonio Croce, som synes at have været i Live endnu ved Beg. af 19. Aarh. — Ogsaa i vore Dage gives der G., om end næppe saa mange som tidligere, men de spille ikke mere, eller kun sjælden, den ofte glimrende Rolle, som G. i forrige Tider, naar Lykken var dem huld. Spilleraseriet og Grækerkunster ere i vore Dage mere lyssky end for 150 Aar siden, og deres Heroer føre en mere skjult og ubemærket Tilværelse end i hine Dage. Undtagelser forekomme dog: et Parti Landsknægt i Chantilly i

Slutn. af Louis Philippe's Regering vakte stor og pinlig Opsigt, og Juni 1891 blev Oberst Sir William Gordon Cumming, under et Jagtophold hos Godsejeren Wilson paa Tranby Croft, i et Parti Baccarat, i hvilket Prinsen af Wales deltog, greben i falsk Spil og efter uhyre Skandale, som ikke udelukkende gik ud over Grækeren, med Skamme udstødt af Armeen. (Litt.: F. J. Meier, »Hazardspil og Grækere« [i »Tilskueren« 1888]). *F J. M.*

Grækomani (græ.), Begejstring (indtil det overdrevne) for Grækenland.

Grænd (norsk), Nabolag, ogsaa en samlet Række af Gaarde, et Bygdelag, se Granne.

Grängesit, en mørkegrøn Varietet af Mineralet Proklorit (se Klorit) fra Grängesberg i Dalarne. *N. V. U.*

Grænse, Afslutning i Tid eller Rum, Ophør af en Tilstand, Endepunkt for en Virksomheds Omraade eller Fortsættelse.

I retlig Betydning bruges Ordet om den ideelle Linie, som angiver eller betegner Adskillelsen mellem tvende forskellige Grundstykker eller Ejendomme, og i Folkeretssproget særlig om den Stat og Stat saaledes adskillende Linie. Hyppig benyttes ydre Tegn eller Mærker, mellem hvilke eller langs hvilke denne tænkes dragen. Undertiden ere disse Kendinger kunstige, saasom malede Grænsepæle, Grave, Volde eller Mure, der endog stundom tillige tidligere have tjent til Forsvar, saasom den berømte kinesiske Mur, til Dels Dannevirke, undertiden ere de ligesom umiddelbart tilvejebragte ved selve Naturens Haand, høje Fjælde, ufremkommelige Skove, Floder, Have eller Ørkener, og i saa Tilfælde siges de vedkommende Stater at have »naturlige G.«, Udtryk, der i øvrigt jævnlig ere blevne anvendte og endnu anvendes af Publicister og Statsmænd for at dække over Bestræbelser for at udvide deres Fædrelands G., saa vidt dettes Sprog eller Folkenationalitet rækker, eller saa langt som dets Forsvar eller Handelsveje gøre det ønskeligt. For at opnaa deslige Formaal har der været ført blodige Krige, og mangfoldige ere de Grænsereguleringskommissioner eller, hvor der kun har været Tale om mindre indgribende Forandringer, Grænserektifikationskommissioner — hvoraf nogle endog staaende —, som i samme Anledning have været i Virksomhed og i større eller mindre Omfang rettet de gamle historiske Grænseforhold efter nyere Tiders Krav.

Hvor en Bjærgkæde danner G., løber den ideelle Grænselinie langs Fjældkammene (*les crêtes*) efter Vandskelslinien (*ligne de partage des eaux*). — Danner en Flod G., kan vel undtagelsesvis Kystranden være G. for den ene Stat, saa at altsaa Flodløbet i dets Helhed tilhører den anden af de hosliggende Stater, men i Reglen drages dog G., naar Talen er om ikke sejlbare Floder eller blot Bække, efter Flodsengens Midte og, naar Talen er om større sejlbare Floder, efter Dalførets Midte, o: efter det dybeste Strømløbs Midte, for at de vedkommende Stater, saa vidt muligt, kunne blive lige berettigede til at benytte Flodsejladsen. Hvad endelig Havgrænsen angaar, da omfatter Statsomraadet det dets Kyster nærmest omgivende Hav; tidligere hed det: »saa langt det kunde beherskes af Landets Kanoner«, men da det snart begyndte at vise sig som en saare usikker og foranderlig Maalestok, antages det almindeligvis i vore Dage, at Grænselinien skal drages i 3 Sømils Afstand fra Land, regnet fra den laveste Ebbelinie. Saa langt strækker altsaa Staten sin Højhedsret med de deraf flydende Konsekvenser. *C. V. N.*

Grænse kaldes Skellinien mellem to Grundejendomme. G. dannes som oftest af en Mur, et Hegn, et Dige, et Plankeværk, en Grøft e. l.; men hvor dette ikke er Tilfældet, skal G. angives med tydelige og varige Mærker, f. Eks. Sten eller Pæle. Da Udskiftningen i sin Tid fandt Sted, bleve Ejendommenes G. afsatte saavel i Marken som paa Matrikulskortet, og ved Udstykninger af Ejendomme skulle de ny G. afsættes saavel i Marken som paa Matrikulskortet. Da det imidlertid ikke sjælden viser sig, at G. i Marken og paa Matrikulskortet ikke stemme, er der ved §§ 6 og 19 i Loven af 11. Maj 1897 om Udstykning og Sammenlægning af Jordejendomme aabnet en Adgang til at faa Matrikulskortet berigtiget i Overensstemmelse med de i Marken værende G. *H. Gr.*

Grænse (mat.) se Grænseværdi.

Grænse mellem dansk og tysk Søterritorium. 1) Paa Vestkysten. G. gaar fra Stranden ved Vester Vedsted (S. V. f. Ribe) Sydvest paa mellem Øerne Manø og Romø og herfra Vest ud over Juvre Dyb til Havet. For bestemt at angive Grænselinien er der paa Stranden ved Vester Vedsted rejst een samt paa Juvre Sand (et fra Romø s Nordvestside udskydende Sand) to Baaker. Den indre Grænselinie angives ved Linien »Ribe Domkirke overet med Vester Vedsted Baake«, den ydre G. ved Linien »de to Baaker paa Juvre Sand overet«.

2) I Lille Bælt. G. udgaar fra Hejlsminde, gaar langs Sejlløbet til midt i Hejlsminde Bugt, herfra Sydøst i Syd om Brandsø og tæt Syd om en midt i Farvandet liggende 5,6 M.'s Grund, herfra tæt Øst om Bardenfleth's Grund, Sydøst paa mellem Smaaholmene og Aarø, herfra Øst i tæt Syd om Græsholm, derefter Sydøst i og uden om de Grunde, som skyde ud fra Aarø Kalv. Fra et Punkt, som ligger midt mellem Aarø Østkyst og Thorø Vestkyst, gaar G. i en buet Linie tæt Vest om nordlige Lille Grund, mellem Langgrund og Aissten, samt videre midt i Farvandet mellem Als og Ærø. Paa Strækningen mellem Hejlsminde og Thorø er Grænselinien, for at forebygge Stridigheder mellem danske og tyske Fiskere, bestemt angivet ved Baaker eller faste Punkter i Land. *G. F. H.*

Grænsedistrikt. Af Hensyn til Grænseforholdet til Nabostaten undergives jævnlig de nærmest tilstødende Landsdele særlige Retsregler og Indskrænkninger; navnlig er Toldopsynet ofte ordnet paa en anden Maade end i Statens øvrige Provinser og besørges ved Toldgendarmer, ligesom der stundom er paalagt Beboerne særlige Forpligtelser til Militærtjeneste og Grænsevagt (s. d.). Distriktet Altenberg mellem Preussen og Belgien afgiver Eksempel paa et G. af særlig Beskaffenhed, idet Forvaltningen er overdragen en preussisk og belgisk Regeringskommissær i Forening, Indkomsterne deles ligelig mellem de tvende Stater, og dets Territorium endelig hverken maa besættes af preussisk eller belgisk Militær. *C. V. N.*

Grænsedolomit kaldes en Dolomitaflejring, der optræder paa talrige Steder i Tyskland

som det øverste Lag af Keuper-Etagens nedre Afdeling. *N. V. U.*

Grænsekordon. Naar pestagtige Sygdomme true med at udbrede sig, besættes Grænsen stundom med en Militærstyrke for at forhindre, at nogen fra Nabostaten skal snige sig ind over Grænsen uden at være forsynet med de fornødne Sundhedsattester. *C. V. N.*

Grænsemærke se Grænse.

Grænsemøder. Det var en gammel fællesgermansk Skik, at Folkestammer mødtes paa Grænsen for at træffe Overenskomster og navnlig for at slette indbyrdes Tvistigheder. Helst mødtes man paa en Ø i rindende Vand som neutralt Territorium. Skikken holdt sig langt ned i Tiden. Som Yderpunkter kunne nævnes Uffe's sagnagtige Kamp paa Ejder-Øen med Saxland's Kongesøn og Pyrenæer-Freden, der afsluttedes 1659 mellem Frankrig og Spanien paa Fasan-Øen i Bidassoa-Floden. I Norden frembød Göta-Elven som Grænseskel mellem alle tre Riger et naturligt Mødested. Her satte i den ældre Middelalder Danmark's og Norge's Konger mere end een Gang hverandre Stævne baade til Kamp og for at slutte Forlig. Her mæglede 1101 Erik Ejegod Fred mellem Magnus Barfod af Norge og den svenske Inge. Senere blev det især Svenske og Danske, der mødtes paa Grænsen, og i Unionstiden, da der var saa mange Aftaler at træffe, vare G. paa forskellige Steder mellem det danske og svenske Rigsraad saare hyppige. Dels i Kraft af Sædvane, dels efter udtrykkelig Overenskomst fortsattes de ogsaa efter Unionens Opløsning til Jævning af opstaaede Stridsspørgsmaal. Det sidste holdtes 1624. Nogle faa Aar senere mødtes for sidste Gang Danmark's og Sverige's Konger til fredelig Forhandling paa Grænsen. Det var, da Christian IV og Gustaf Adolf 1629 i Ulfsbäck Præstegaard forgæves prøvede paa at komme til Forstaaelse om en fælles Optræden i Tyskland. Fredsslutningerne i Kniirød 1613 og Bromsebro 1645 vare begge G., hvor Sammenkomsterne holdtes paa en Bro over Grænsebækken. Med Fredsslutningerne i Roskilde og Kjøbenhavn, der for alle Tider berøvede Danmark de skaanske Provinser, maatte disse Møder naturnødvendig ophøre. ***G. H.***

Grænsenytte (tysk *Grenznutzen*, eng. *final degree of utility*) bruges af nyere nationaløkonomiske Forfattere som Betegnelse for »Nyttighedsgraden af det sidste Tillæg eller det næste mulige Tillæg af en meget lille eller uendelig lille Mængde til det eksisterende Forraad« (Jevons) — i Modsætning til den totale Nytte, som hele det eksisterende Kvantum kan yde. Enhver Vare kan gennemløbe en Skala af Nyttighedsgrader, og efterhaanden som Forraadet forøges, gøre de lavere Nyttighedsgrader sig gældende. Saa længe Korn er til Stede i ringe Mængde, bestemmes dets Nyttighedsgrad efter dets Anvendelse til Brød. Stiger Forraadets Størrelse saa stærkt, at Behovet efter Brød er tilfredsstillet, bestemmes Nyttighedsgraden af den overskydende Mængde efter Kornets Betydning for Produktionen af Kød gennem Opfodring. Er ogsaa dette Behov tilfredsstillet, kan der blive Tale om forskellige industrielle Anvendelser og saaledes videre. Det vil let ses, at en Befolkning, der allerede har tilstrækkelig Forsyning af Brødkorn, ikke vil vurdere et Kvantum Korn, der tilbydes den, efter den Nytte, Korn kan gøre ved at opretholde Livet, men efter den nærmest følgende Nyttighedsgrad. Det er med andre Ord G-, der er Grundlaget for Værdiansættelsen, og den spiller derfor en betydelig Rolle i den nyere Tids Værdilære (se Værdi), efter at dens Betydning først er bleven paapeget af Nationaløkonomerne Jevons, Menger og Walras. *E. M.*

Grænseregulēring se Grænse.

Grænsestreng se Sympathicus.

Grænsevagt er Navnet paa et i de fleste europæiske Stater paa Grænsen tjenstgørende Korps til Afspærring af Toldgrænsen. G. er uniformeret, sorterer i Reglen under Finansministeriet, men er flere Steder militært organiseret, saaledes f. Eks. i Østerrig, Frankrig og Rusland. I de to sidstnævnte Lande inddeles G. i Brigader, der ere bestemte til at indtræde i den aktive Hær under en eventuel Krig, og er navnlig i Rusland af en betydelig Størrelse og Vigtighed, idet den her bestaar af 31 Brigader, hvoraf 18 paa Vestgrænsen fra Østersøen til Sortehavet. Officerskorpset rekruteres fra Vaabnene; Mandskabet udskrives og er dels beredent, dels uberedent. Hver Sommer samles 1 Kompagni og 1 Eskadron pr. Brigade til Øvelse med en Styrke pr. Kompagni eller Eskadron af ca. 100 Mand, og under de store Manøvrer dannes større Enheder. Den russiske G. har ofte bestaaet alvorlige Kampe mod velbevæbnede Smuglerbander. *B. P. B.*

Grænseværdi (mat.). Man taler i Matematikken om G. for en Række Tilnærmelsesværdier, der dannes ved en bestemt angiven Fremgangsmaade, hvis følgende Betingelse er opfyldt: man skal ved at gaa tilstrækkelig langt frem i Rækken kunne opnaa, at alle de efterfølgende Tilnærmelsesværdier stemme indbyrdes i lige saa mange Cifre, regnet forfra, som man vil. Det maa dog her erindres, at to Decimalbrøker, som 3,4990999 og 3,5000000, kunne betragtes som stemmende i de 7 første Cifre. Som Værdi for G., naar den skal anvendes i praktisk Regning, bruger man den Del af en Tilnærmelsesværdi, hvori denne stemmer med alle de følgende; i teoretiske Udviklinger maa man tænke sig den saaledes anvendte Tilnærmelsesværdi valgt uendelig langt ude i Rækken. Som Eksempler paa G. kunne nævnes: $\sqrt{3}$, hvor et vilkaarligt Led i Tilnærmelsesrækken er bestemt ved med et vist Decimalantal saa nær som muligt kvadreret at skulle give 3, og Cirkelperiferien, hvor Leddene i Tilnærmelsesrækken ere Omkredsene af indskrevne regulære Polygoner med flere og flere Sider. Andre Eksempler paa G. findes under Differentialregning, Integralregning, Irrationale Tal, Rækker, Ubestemte Størrelser. *Chr. C.*

Græs se Græsfamilien.

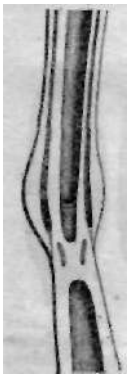
Græsand se Ænder.

Græsbund (Søudtryk), en Havbund, bevokset med grønne Planter. *C. L. W.*

Græsfamilien, Græsserne (*Gramineae*), enkimbladede Planter af Avneblomstredes Orden, de fleste en- eller fleraarige Urter af et i de vegetative Dele saavel som i Blomstens Bygning ret ensartet Præg. Paa den unge Græsplante fremkommer der foruden Hovedskuddet Sideskud, der blive

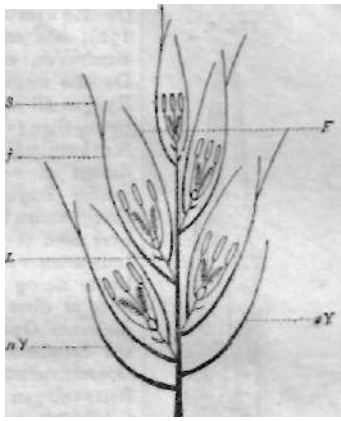
lige saa kraftige som Hovedskuddet og sammen med dette danne en Bladtue. Hovedroden bliver aldrig større end de talrige Birødder, der bryde frem fra Bladtuens Grund og danne den for G. som for andre Enkimbladede saa karakteristiske Trævlerod. Baade Hoved- og Sideskud i Bladtuen vokse enten i samme eller det følgende Aar (se nedenf.) ud til et blomsterbærende »Straa«. Dette (Stængelen) er oftest opret og trindt, forholdsvis tyndt og ved Knæene (se nedenf.) delt i lange Led; indvendig er det hult (undtagen hos Majs, Sukkerrør, *Andropogon* o. a.), men Hulheden afbrydes ved Knæene af massivt Væv. Dets Stivhed skyldes især en nær Overhuden liggende, mere eller mindre mægtig Bastring. Oven for Knæene er Straaet blødt; her sker dets (interkalære) Vækst. Kun hos Græsser af Bambusgruppen bliver Straaet ganske træagtigt og følgelig fleraarigt. Alle andre perennerende Græsser overvintre ved en Rodstok, der hos nogle er tueformet, hos andre krybende. Medens saa godt som alle (ofte meget talrige) Sideskud hos den enaarige Græsplante forlænge sig, blomstre, sætte Frugt og dø i samme Vækstperiode, blive hos de fleraarige Græsser nogle af Sideskuddene staaende som golde Bladskud, der for en Del kunne overvintre og vokse videre næste Aar; netop paa disse Bladskud kunne de fleraarige Græsser som Regel kendes fra enaarige, i alt Fald i Blomstringstiden og senere. Den tueformede Rodstok danner stadig paa ny saadanne golde, overvintrende Skud, som ere korte og staa tæt trængte, fordi de udvikle sig inden for Bladskeden. Hos Græsser med krybende Rodstok ere en Del af Skuddene længere, de bryde frem gennem Bladskeden og fjerne sig som underjordiske (derfor skælklædte og meget spidse) Udløbere fra Moderplanten, hvorved der sker en langt rigeligere vegetativ Formering end hos Græsser med tueformet Rodstok. Krybende Græsser danne ved deres Vækst en jævn og tæt Bevoksning (den sammenhængende Grønsvær), tueformede staa mere spredt; hine holde sig især til løst Jordsmon (Sandjord, Tørvejord etc.) eller kræve godt bearbejdede Jorder, disse kunne vokse paa meget fastere Jordbund. Nogle Græsser have overjordiske Udløbere, enkelte endog baade over- og underjordiske Udløbere. Stængelens Forgrening finder især Sted fra den unge Græsplantes nederste Bladhjørner (se ovenf.), paa den tueformede Rodstok og fra under- og overjordiske Udløbere. Derimod er Straaet som Regel uforgrenet hos Græsser i tempererede Egne, medens det hos mange tropiske Græsser (især af Bambusgruppen'! er rigt forgrenet. — Bladene ere toradede, særlig tydelig hos Græsser med sammentrykt Bladskede. De bestaa oftest af en lang Skede og en smal Plade (kun hos visse, bredbladede tropiske Græsser af Bambusgruppen findes en Stilk).

Fig. 1.

Længdesnit gennem Stængelen og den nederste Del af Bladskeden (Knæet) af et Græs.

Fig. 2.

Smaaaks af et Græs (skematisk). *n Y* nedre Yderavne; *ø Y* øvre Yderavne: *J* Inderavne; *S* Stak; *F* Forblad; *L* Lodikel. Smaaaksets Akse tænkes fortsat af den øverste Blomsts Akse.

Fig. 8.

Smaaaks af F.ng Svingel. Smlg. Fig. 2.

Fig. 4.

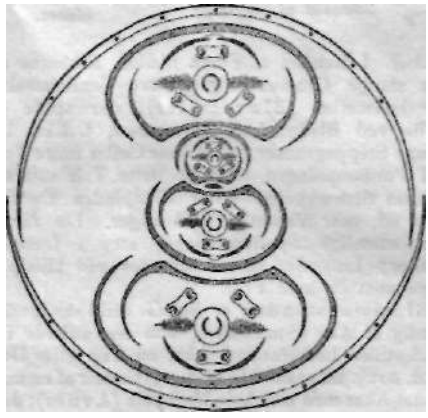

Diagram af et Smaaaks. De 2 yderste Blade ere Yderavnerne; den nedres Kande omfatte den øvres. Derefter følge Dækblade, Forblade, Lodikler og Blomstens Blade.

Skedernes nederste Del er opsvulmet og danner Knæene paa Stængelen (Fig. 1); om disses Betydning se Bevægelser, Planternes, S. 1011—12 og Fig. 6. Skederne omslutte og afstive især de bløde Dele af Stængelen oven over Knæene; deres oftest fri Rande dække hinanden, hos de paa hinanden følgende Blade vekselvis den højre den venstre og omvendt. Mange Græsser have lukkede Skeder. Mellem Skede og Plade findes en oftest hudagtig Forlængelse af Skeden, den saakaldte Skedehinde; den kan dog mangle eller opløses i Haar.

Bladpladen er hyppigst smal, linie- eller linielancetdannet, sjældnere ganske børste- eller traaddannet (hos Græsser paa tørre Lokaliteter) eller elliptisk, hjerte- eller pildannet (hos visse tropiske Græsser). I Knoplejet ligge Pladens to Sideflader enten fladt op til hinanden (klappet Knopleje), eller den ene Flade er rullet om den anden (rullet Knopleje). Oftest findes langs Undersidens Midte en fremspringende Køl og paa Oversiden tydelige

Fis. 5.

Smaaaks af Havre.

Fig. 6.

Blomst af Havre. Fortil ses Lodiklerne, bagtil Forbladet.

Ribber. I Bunden af Furen mellem Ribberne ses hos mange Græsser nogle store ejendommelige Overhudsceller (Blæreceller), der spille en Rolle ved Bladpladens Bevægelser, f. Eks. hos mange Steppegræsser; naar disse Celler miste Vand ved Fordampningen, uden at dette Tab samtidig dækkes tilstrækkelig, ruller Bladpladen sig ind; atter ud, naar Vandtilførselen stiger. De for G. ejendommelige Spalteaabninger staa i Længderækker; Lufthulen under dem ses ved Hjælp af Lupe som en hvid Prik.

Blomsterstanden er hos G. altid sammensat, nemlig af Aks (Smaaaks), som ere stillede i et (undertiden kolbeformet) Aks, en Top eller Dusk (se d. Art.). Smaaakset (Fig. 2—5) bestaar af en kortleddet Akse med toradede Højblade (Avner); disse svare til Skederne paa Græsbladene og bære undertiden en Stak, et børste- eller traadformet, ofte snoet Legeme der udgaar fra Spidsen eller Ryggen af Avnen, og som da er homolog med Græsbladets Plade. De to nederste Avner i hvert Smaaaks (se Fig. 2) kaldes Yderavner (nedre og øvre Yderavne) og ere golde ɔ: de støtte ej Blomster. Avnerne ovenfor kaldes Inderavner (Dækblade) og støtte hver en Blomst; hyppig bære de Stak. Ved Grunden af hver Blomsts meget korte Akse findes endnu en Avne, Forbladet (eller øvre Inderavne, i Modsætning til nedre Inderavne, hvormed Dækbladet da maa benævnes); dette er hyppigst tyndt (hudagtigt), tokølet og vender sin Ryg ind mod Smaaaksets Akse. — Blomsten (Fig. 4—6) er nøgen; forhen ansaas to smaa Skæl (Lodikler, Blomsterskæl), som sidde oven for Forbladet, men paa den modsatte Side af Blomstens Akse, foret rudimentært Bioster; de ere næppe andet end et kløvet Forblad, men have en vigtig Opgave hos de fleste Græsser ved under Blomstringen at spærre Avnerne ude fra hinanden. Blomsten er hyppigst tvekønnet. Af Støvdragere findes kun 3, den ydre Kreds i Typen for Enkimbladedes Blomster (se Enkimbladede og Blomst, Fig. 33, S. 172); hos enkelte Græsser, f. Eks. Ris og visse Bambus'er, er ogsaa den indre Kreds til Stede. De ofte meget store Støvknapper ere fæstede med Ryggen til slappe Traade; de ere derfor meget bevægelige (vippende), og de smaa tørre og glatte Støvkorn udkastes og spredes let. Støvvejen er dannet af eet Frugtblad, der staar mediant og vender Bugsømmen ind mod Smaaaksets Akse. Frugtknuden har kun eet Æg og bærer 1—3 Grifler, hver med et penselformet Ar. Ved Blomstringens Indtræden vokse Støvtraadene meget stærkt til; baade de og Griflerne træde ud mellem Avnerne, efter at disse ere spærrede fra hverandre ved Lodiklernes Opsvulmning. Mange Græssers Blomster ere førsthunnede (Gulaks, Rævehale o. a.). I Overensstemmelse med Blomsternes Bygning sker Bestøvningen ved Vindens Hjælp; hos nogle findes Selvbestøvning (de fleste Hvedearter). Blomstringen forløber i øvrigt meget hurtig; i det enkelte Smaaaks foregaar den fra neden opefter, i Toppen sker den fra oven nedefter, og i Akset springe Blomsterne i de Smaaaks, der sidde noget over Midten, først ud.

Frugten (Fig. 7) er en Nød, hvis Frøgemme er nøje sammenvokset med Frøets Skal (Skalfrugt), oftest tillige med Forblad og Inderavner (Byg o. m. a., se Græsfrø). Frøspredningen sker hyppigst ved Vindens Hjælp og iværksættes enten af Avnerne, Haar eller ved Frugternes ringe Vægt. Hos nogle Arter Havre og *Stipa* bores de ned i Jorden ved den hygroskopiske Staks Bevægelser (se Stipa). Inden for Frugtens Skal findes Frøhvide og Kim. Frøhvidens store Celler indeholde Stivelse og Æggehvidestoffer (se Glasset og Melet); umiddelbart under Skallen findes I—flere Cellelag (Glutenceller, Fermentceller, se Glutenceller), der især føre Æggehvidestoffer og Fedt. Kimen ligger i Frugtens nederste Ende, nær op til dens forreste hvælvede Flade. Det store skjoldformede Kimblad bliver ved Spiringen (Fig. 8) liggende inde i Frugten og tjener til Opsugning af Frøhviden, som sker ved Hjælp af de højst ejendommelige, palisadeagtige Overhudsceller paa dets Rygside. Ved Spiringen bryder den haarde Kimknop, der er omgiven af det rørformede første Blad, frem gennem Jorden, og Hovedroden saavel som Birødder sprænge et dem omgivende Væv, den saakaldte Rodskede (Fig. 8).

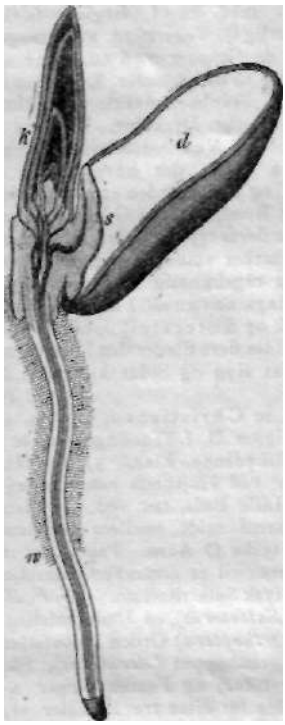
Fig. 7.

Hvedekorn, til venstre gennemskaaret paa langs. *e* Kim; til højre angiver *e* Kimens Beliggenhed inden for Frøgemmet.

G., der rimeligvis tæller ca. 3,500 Arter, er udbredt over hele Jorden, saa langt mod Nord og Syd, som fanerogame Planter overhovedet findes, og de naa i Bjærgegne helt op til Snegrænsen. Faa Familier ere saa ligelig fordelte over Verden som G. I størst Artsantal optræde de vel i tropiske Egne, men af Individer findes flest i tempererede Zoner. Visse af de nedenfor nævnte Grupper (*Andropogon*-, Hirse- og Bambusgruppen) have udviklet sig særlig rigt i Troperne, medens andre (Havre-, Byg- og Svingelgruppen) ere stærkest udformede i tempererede Verdensegne. I Danmark er Arternes Antal omtr. 115 paa 47 Slægter, i Norge noget mindre, godt og vel 100 paa 40 Slægter; de dyrkede og de ved Dyrkning forvildede ere heri medregnede. Af Slægterne vokse 4 i Norge, som ej findes i Danmark, medens 7 vokse her, men ej i Norge. I nordlig tempererede Egne udgøre Græsserne omtr. $^1/_{12}$ af alle Blomsterplanter, paa Færøerne endog $^1/_8$, medens de i Troperne næppe overstige $^1/_{20}$. — Græsserne, som altsaa have haft en ganske særlig Evne til at udvikle sig i stort Arts- og Individantal under de forskelligste klimatiske og geognostiske Betingelser, og som derfor — trods deres ret ensartede Præg i den ydre og den indre Morfologi — vise en Mangfoldighed af Tilpasninger til de Forhold, hvorunder de leve, ere følgelig af overordentlig stor Betydning for Vegetationsdækkets Sammensætning i næsten alle Egne. Særlig karakteriserede ved rigelig, men i øvrigt meget forskellig Optræden af G. ere Enge, Græsmarker og Maatter (mesofytte Plantesamfund), Græsstepper, Savanner og til Dels Klitter (xerofile Plantesamfund). Endvidere ere visse Græsser meget fremtrædende i Plantesamfund, hvor Græsserne (i snævrere Forstand) ellers ikke ere overvejende, saaledes Bambusarterne, der danne en væsentlig Bestanddel af tropiske Skove, Alm. Tagrør (kosmopolitisk) i Rørsumpe og Strand-Sødgræs ell. Krybende Hvene i Varieteten *stolonifera* paa Strandenge. Og endelig er der næppe noget Plantesamfund (med Undtagelse af Flertallet af dem, der ere bundne til Vand), hvor Græsserne ikke spille nogen Rolle for Vegetationens Sammensætning. Af danske og norske Græsser vokse Flertallet paa Enge og dyrket Agerjord; en Del i Skove, andre paa Strandenge, Flyvesandsstrækninger, i Vandet, til Fjælds o. s. v.

Fig. 8.

Spirende Hvedekorn i Længdesnit. /: Kimknop; s Kimblad; *d* Frøhvide; *w* Kimrod, ved Grunden omgiven af Rodskeden.

De vigtigste Grupper af Græsser ere: Majsgruppen, væsentlig karakteriseret af Majs; *Andropogon*-Gruppen, hvortil høre bl. a. *Andropogon* og Sukkerrør; Hirsegruppen; Risgruppen, med Ris- og Vandris o. fl. Slægter; Kanariegræsgruppen, hvortil høre bl. a. Gulaks og Rørgræs; Hvenegruppen, en meget stor Afdeling med enblomstrede Smaaaks (i Top eller Dusk), de vigtigste Slægter ere Hvene, Rørhvene, Ræve- og Rottehale, Hjelme, *Stipa* o. s. v.; Havregruppen, Topgræsser, hos hvilke Yderavnerne ere mindst lige saa lange som Smaaakset, og hvortil høre Slægterne Havre, Bunke, Hestegræs o. fl.; Svingelgruppen, den største af alle, hos hvilke Smaaaksene sidde samlede i Top og have Yderavner, der ere kortere end Smaaakset, de vigtigste Slægter ere Svingel, Hejre, Hejresvingel, Rapgræs, Sødgræs, Hundegræs, Tagrør og Kamgræs; Byggruppen, Aksgræsser, hvortil høre vore vigtigste Kornsorter, Byg, Rug, Hvede samt Rajgræs, Marehalm, Kvikgræs o. fl. a.; endelig Bambusgruppen, hvis Slægter alle ere træagtige og mere bredbladede end andre Græsser.

Da Græsserne ere de Planter, paa hvilke saavel Agerbrug som Kvægavl hvile, have de følgelig været af den største Betydning for Menneskelivets Udvikling. Næsten overalt ere Kornsorterne, enten Rug, Hvede, Byg, Havre, Ris, Majs, Hirse eller Durra, et Hovedfødemiddel for Mennesket, en lang Række Arter tjene til Foder for Kreaturer, og enkelte, som Sukkerrør, Byg, Hjelme og Bambus, spille hver for sig en eminent Rolle i menneskelig Kultur. Se i øvrigt Omtalen af de enkelte Slægter. — Fossile Græsser. Mindst siden Tertiærtiden have Græsserne udviklet sig; blandt de mange fundne og beskrevne Rester af Græsser menes nogle med god Grund at kunne henføres til Bambus (sydlige Frankrig), andre til Tagrør og *Arundo*.

(Litt.: Hackel, *Gramineae* [i Engler og Prantl, »Die naturi. Pflanzenfam.«, 1887]; Jessen, »Deutschlands Gräser« [1863]; E. Rostrup, »De danske Fodergræsser« [1865]; E. Rostrup og J Lange, »De danske Foderurter« [1877]; P. Nielsen, G. i »Landbrugsordbogen«; Samsøe Lund, »Vejledning til at kende Græsserne i blomsterløs Tilstand« [1882]; A. Mentz, G. i »Naturen og Mennesket« [1891]). *A. M.*

Græsfinker, opr. en Betegnelse for visse »græsgrønne« Væverfinker (*Viduinae*), efterhaanden udvidet til at omfatte mange andre, ikke særdeles nær beslægtede Arter af samme Fuglegruppe, der have en lignende ringe Størrelse, lignende fin og sirlig Legemsform, grelle Farvemodsætninger, snart med, snart uden græsgrøn Iblanding o. s. v. Taget i denne populære Betydning er Gruppen G., zoologisk set, umulig at afgrænse mod andre Slægtgrupper inden for samme Underfamilie. Navnet kan imidlertid indskrænkes til kun at gælde to ind-

byrdes nærstaaende Slægter (*Aedemosyne* og *Poëphila*), hvis Hale er saaledes tilspidset (trindelt), at Afstanden mellem Spidserne af yderste og mellemste Styrerpar er større end Længden af Mellemfoden. De herhen hørende ca. 10 Arter ere livlige, farveprangende Smaafinker, stærkt yndede som Burfugle, til Dels ret haardføre og villige til at yngle i Fangenskab. — Slægten *Poëphila*, G. i Ordets allersnævreste Betydning, hører hjemme i Australien; Særkende for Slægten er den traadformig forlængede Spids af midterste Styrerpar. To af Arterne, Fru Gould's G. (*P. gouldiae* Gould) og Underskøn G. (*P mirabilis* Des Murs), have blegt græsgrøn Ryg, blaa Halssider og øvre Haledækfjer; den væsentligste Forskel i Farve er, at hin har sort Pande og blaa Isse, denne rød Pande, sort Isse, bagtil afgrænset af et blaat Baand. De øvrige fire Arter ere brunlige (rødbrune, askebrune) paa Ryggen, hvide paa de øvre Haledækfjer, sorte paa Siderne af Bugen. Til denne lille Artsgruppe hører Bæltefinken (*P. cincta* Gould), en lille G., paa det nærmeste af Grønsiskenens Størrelse, let kendelig ved det sorte Næb (den eneste *Poephila* med denne Næb far ve); Struben er ligeledes sort, og tværs over Bagryggen strækker sig et sort Baand, der fortsættes ned paa Kropsiderne (Navnet Bæltefinke). — Slægten *Aedemosyne*, der er udbredt fra Australien over Forindien til Østafrika, adskiller sig fra foregaaende ved den simpelt trindelte Hale, uden traadformig Forlængelse af midterste Fjerpar. Fra Australien er indført Ceresastrilden (*A. modesta* Gould), omtrent af Bæltefinkens Størrelse, kastanjebrun paa Ryggen med hvidprikkede Vingedækfjer og med regelmæssig afvekslende, skarpt tegnede brune og hvide Tværstriber paa Bryst og Bug. Ikke mindre almindelig som Burfugl er den lidt større østafrikanske Sølvfinke (Sølvnæb; *A. cantans* Gm.), en brunlig farvet Væverfinke med sølvgraat Næb, tværbaandet Ryg, sorte øvre Haledækfjer og rødlige Pletter paa Hagen og Hovedets Sider. Slægtens tredje og sidste Art er Malabarfinken (*A. malabarica* L.) fra Ceylon, Indien og Afghanistan, hvis lettest iøjnefaldende Kendemærke er de hvide øvre Haledækfjer. — I fri Tilstand leve alle de nævnte Smaafugle parvis eller i mindre Flokke, helst i Nærheden af eller strejfende ind paa dyrket Land, bygge (som Væverfinkerne i det hele) store, uordentlig sammensatte, men blødt udforede Reder og lægge 4—6 (ofte gullighvide) Æg. *K. C. A.*

Græsfrø, alm. Betegnelse, navnlig i Handelen samt i Land- og Havebruget, for de dyrkede Græsarters Frugter, saaledes som de anvendes til Udsæd. Det er dog ingen Sinde selve det nøgne Frø, der anvendes, idet dette hos Græsserne altid er i fast Forbindelse med Frøgemmet (se Græsfamilien). I nogle Tilfælde, saasom »nøgent Frø« af Hundegræs, Eng-Rævehale og Rottehale samt hos Rug, Hvede, nøgent Byg og nøgen Havre, bestaar det saakaldte Frø kun af Frugten. Hos Flertallet af de dyrkede Græsser, saasom Rajgræs, Svingel, Hejre, Rapgræs, Fioringræs, Rørgræs, normalt hos Hundegræs, Rottehale, Byg og Havre, »nøgent Frø«, af Fløjlsgræs o. fl., er Frugten sammenvokset med eller varig omsluttet af Inderavnerne. Inden for disse findes endvidere — oftest meget svagt udviklet — I å 2 Dækskæl, og hos Græsser med flerblomstrede Smaaaks findes desuden indtrykt i den øvre Inderavnes Hulning den saakaldte Bugstilk (Brudstykke af Smaaaksets Akse), der ved sine særegne, meget konstante Formforhold i mange Tilfælde afgiver et sikkert Skelnemærke mellem Arterne. Den nedre Inderavne er endvidere ofte (hos Italiensk Rajgræs, Agerhejre, Blød Hejre, Hundegræs, Kamgræs o. fl.) forsynet med »Stak«. Hos nogle Arter forekomme endvidere Yderavnerne normalt i blivende Forbindelse med Frøet, f. Eks. hos Fløjlsgræs og Rævehale, hos hvilken sidste desuden de to Grifler ere vedvarende. Endelig forekomme hos enkelte, saasom Draphavre og Gulaks, ofte tillige hos Agerhejre, Hundegræs, o. fl., golde Blomster i blivende Forbindelse med Frøet. *K. H—n.*

Græsgang, et med en i Reglen frivillig fremvokset (»naturlig«) Vegetation af urteagtige Planter, overvejende Græsser med en større eller mindre Indblanding af Bælgplanter, Kurvblomster, Skærmplanter o. fl. bevokset Areal, der ikke er underkastet regelmæssig Dyrkning, og som benyttes til Afgræsning. Ved sidstnævnte Forhold adskille G. sig fra Enge, der hovedsagelig benyttes til Høslæt, og som desuden ere knyttede til nogenlunde fugtig Bund, medens G. ofte ere mere højtliggende og naa deres typiske Udvikling i Bjærgegne. Fra Græsmarker skille G. sig ved, at hine udgøre Led i den regelmæssig dyrkede Agerjord og, i alt Fald nutildags. næsten altid ere besaaede (se Eng, Græsmark og Sæterstel). *K. H—n.*

Græsgedde kaldes flere Steder den i Maj legende Unggedde, som paa Ryg og Sider kan være helt græsgrøn. *Arth. F.*

Græsholm, 1) se Christiansø, 2) en lille ubeboet 0, som ligger 0. f. Taasinge paa et fra Drejø Østside udskydende Flak. 3) se Hirsholmene. 4) en ved Højvande netop overflydt 0, som ligger i Lille Bælt, tæt ved den dansk-tyske Grænse, omtrent midt imellem den danske 0 Baagø og den tyske 0 Aarø. Paa G. er rejst en Baake, som tjener til at afmærke Grænselinien imellem dansk og tysk Søterritorium. *G. F. H.*

Græshopper (*Saltatoria*), en Underafdeling af de Retvingedes (*Orthoptera*) Orden indbefattende 3 Familier: Markgræshopper (*Acrididae*), Skovgræshopper (*Locustidae*) og Faarekyllinger (s. d.) (*Gryllidae*). Fælles for disse tre Familier er, at bageste Benpar er kraftige Springben med stærkt fortykkede Laar. Underafdelingen indbefatter gennemgaaende store eller endog meget store Insekter med særdeles kraftige bidende Munddele (se Retvingede), Flyveevnen er ofte betydelig. Som gennemgaaende Karakter for hele denne Gruppe kunne tillige de lydgivende og lydopfattende Organer nævnes. Kun enkelte Slægter hørende til Faarekyllingernes Familie ere gravende. Skovgræshopperne (*Locustidae*) indbefatte i Alm. store Insekter med Antenner af meget betydelig Længde, sammensatte af mere end 30 Led. Fødderne ere 4-leddede, Forskinnebenene ere sædvanlig forsynede med Ører; de lydgivende Organers Plads er beliggende ved Vingernes Basis. Hunnerne have som oftest en lang Læggebrod, sammensat af 6 Stykker. Vingeløse Former ere nyppige. — Skovgræshopperne ere paa Grund af deres betydelige Størrelse, deres grønne Farve, deres Springeevne, og ikke mindst ved deres Sang, velkendte Insekter for Lægmanden. Af de

anatomiske Bygningsforhold maa særlig deres lydopfattende og lydgivende Organer omtales. Ørene sidde paa Forskinnebenene under Knæet og have følgende Bygning: Paa begge Sider af Skinnebenet iagttages en mørkere, aflang, meget tynd-hudet Plet, den saakaldte Trommehinde, inden for hvilken to store Trachealrum ere beliggende; disse ere dannede af Opsvulmninger paa to Tracheer, der staa i Forbindelse med den Dyret omgivende Luft gennem en stor særlig Aabning, beliggende paa Forbrystets bageste Rand, tæt op til dettes Stigma, men uden direkte Forbindelse med dette. Organet forsynes med en Nerve, som udbreder sig paa et med Hørestave forsynet særligt lydopfattende Organ (*crista acustica*). Hos visse Former ligger Trommehinden ikke aaben, men nedsænket, og Indgangen til den er gennem en smal Spalte. De lydgivende Organer ere beliggende ved Grunden af Vingerne og bestaa af en tyndhudet, klar, rund Plet paa højre Forvinge; en paa venstre Vinge siddende stærk Nerve, furet paa tværs, frembringer Lyden ved at gnides hen over den tyndhudede Plets ophøjede faste Rande. Som oftest er det alene Hannerne, som synge; de talrige vingeløse Former bevare i Alm. den Del af Vingen, hvorpaa Sangapparatet sidder. I Danmark er særlig den store grønne Skovgræshoppes Sang velbekendt, men er, hvor stærk den end er, for intet at regne mod de Toner, Tropernes store G. kunne frembringe. Visse Arter holdes i de indfødtes Hytter i Amazon-Dalen som Koncertgivere; en særlig Berømthed have Nordamerika's Skovgræshopper (*Microcentrum*, populært Katydidgræshopperne) opnaaet, hvor Hannerne frembringe flere forskellige Toner, atter forskellige fra Hunnernes, og hvor der endog siges at være Forskel paa Dyrenes Sang ved Nat og ved Dag.

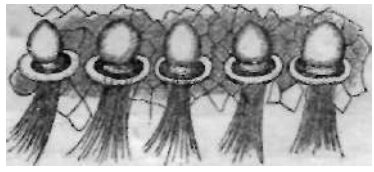
Skovgræshoppernes Føde er ikke udelukkende vegetabilsk, men de tage ogsaa en ikke ringe Del Insekter; det er nærmest Skumringsdyr, hvis Sang særlig er fremtrædende henimod Solnedgang og holder sig omtrent til Midnat. Æggene lægges i Alm. i Jorden i en lille Hule tæt under Grønsværet; de udklækkede Unger, der vokse meget stærkt efter at være komne ud af Ægget, gennemløbe 5 eller 6 Hudskifter, inden de opnaa Kønsmodenhed. I Danmark ere Skovgræshopperne vistnok enaarige. Æggene lægges undertiden paa Planter eller i Galler, dannede af Gallehvepse eller Gallemyg. Deres egentlige Hjem ere de store, aabne Skovsletter, Skovenes Udkanter eller frodige Enge i Nærheden af Søer. Et ikke ringe Antal er Huledyr, kendte fra Østerrig's, Nordamerika's og Ny-Zealand's Huler; de udmærke sig alle ved stærkt forlængede Antenner og Ben. Skovgræshopperne samle sig saa godt som aldrig til de store Flokke, hvori Markgræshopperne optræde, og foretage aldrig Vandringer; de ere derfor overalt ret uskadelige Dyr uden særlig Betydning hverken for Agerbrug eller Skovbrug. Tropernes Skove og Enge huse talrige yderst mærkelige Skabninger hørende til Skovgræshoppernes Familie; særlig udmærke de sig ved højst bizarre Tornudvækster fra Hoved og Forbryst, enormt udviklede Munddele eller Læggebrod etc. Disse tropiske Former udmærke sig tillige ofte ved en stærkt udtalt *mimicry*, særlig faa Vingerne ved deres Farver og ved deres Ribbers Forløb stærk Lighed med Blade. Andre Former efterligne Spøgelserne, og en afrikansk G. siges endog at efterligne Myrerne. Skovgræshoppernes Hjem er særlig Troperne og den sydlige Del af den tempererede Zone; i Danmark findes kun 9 Arter. Skovgræshopperne ere kendte fra Tertiærtiden. — Markgræshopper (*Acrididae*), Antennerne korte med mindre end 30 Led, Fødderne have kun 3 tydelige Led, Hunnerne mangle Læggebrod, Høreorganet er beliggende paa Siden af første Bagkropssegment. Af Markgræshoppernes anatomiske Bygning fremhæves her særlig følgende, idet der i øvrigt, hvad mere almindelige Bygningsforhold angaar, henvises til Art. Retvingede. Der findes næsten altid tre Biøjne, hvis Plads og Bygning have systematisk Betydning. Hunnen har ingen Læggebrod, men Bagkroppen ender med et Antal haarde, spidse Chitinstykker, med hvilke Hunnen graver et mindre Hul i Jordens Overflade for der at lægge sine Æg. Markgræshoppernes Sang frembringes ved, at Baglaarenes Inderside gnides hen over en særlig skarp Ribbe paa Ydervingerne. Der findes paa Baglaarets Inderside (Fig. 1 — 2) en Række haarde, sortebrune Chitinlegemer, staaende i en Række langs dettes nederste Kant, og ved at gnide denne Række i meget hurtige Sæt hen over Vingeribben er det, at Sangen frembringes. Organet er langt stærkere hos Hannen end hos Hunnen, men denne sidste ejer det ogsaa, om end i rudimentær Tilstand. Vort Øre er kun i Stand til at høre de Toner, Hannerne frembringe, hvorfor vi sige, at kun Hannerne synge; dog er det meget muligt, at ogsaa Hunnerne frembringe Toner, men disse ere da saa høje, at vort Øre ikke kan opfange dem. Det Organ, der formentlig fungerer som Øre, er beliggende paa første Bagkropssegments Sider nær det Sted, hvor Baglemmerne indledes, og hvor Lyden frembringes. Det bestaar af en tynd, gennemsigtig Chitinhud, en saakaldet Trommehinde, der har ophøjede Chitinlister paa Inderside; hen til disse løber en Nerve, der ender med en Knude og Sanseceller; bag ved Trommehinden lindes en Udbredning af Luftrørene, en Blære, der virker lydforstærkende. Organet er al-

Fig. 1.

Inderlaaret af en Markgræshoppe, visende *(a a)* Spilleapparatet.

Fig. 2.

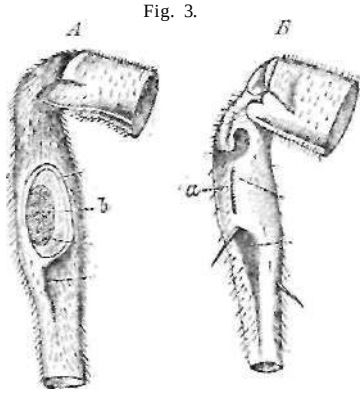

B

Spilleapparatet i Fig. 1 forstørret, saaledes at de enkelte Knuder ses. A hos ♂, *B* hos ♀.

mindeligt, men ikke (il Stede hos alle Markgræshopperne. Hos nogle sænkes Trommehinden indad i en Hule, hvortil Indgangen kun er en snæver Spalte; vi kende Markgræshopper, der have Stridulationsorganer, men intet Øre, og omvendt. Æggene lægges i en gravet Hule i Jordens Overflade, og

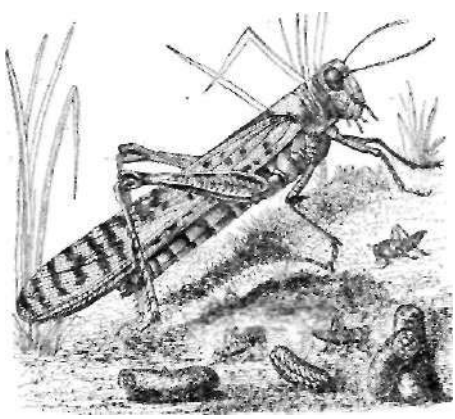
Fig. 3.

Øren af to forskellige Skovgræshopper (forstørret). I *A* ses et Forskinneben hos en Art, hvor Trommehinden *b* ligger frit; i *B* en Art, hvor kun Spalten *a*, der fører ind til Trommehinden, ses.

Hunnen gyder en senere hen hærdnende Vædske ud over dem; det hele stivner da til en Art ufuldkommen Kapsel; Ungerne bryde denne enten ved Hjælp af Tornene paa Spidsen af Skinnebenene eller ved Hjælp af en Blære, beliggende mellem Hoved og Thoraks, og som fyldes rimeligvis med Vædske fra Legemshulen; ved da at presse Am-

Fig. *i.*

Vandregræshoppe med Æggekapsler og Yngel (noget formindsket).

pullen, naar den er fyldt, mod Kapselens Sider, sprænges Kapselen; senere hen tjener samme Blære til at sprænge den gamle Hud under Hudskifterne. Af disse angives der at være 6, inden Kønsmodenheden naas, og Tiden, der medgaar til at gennemløbe disse, angives hos de undersøgte Former til at være ca. 20 Dage. For enkelte Ariers Vedkommende ved man, at Hunnerne mindst lægge 4 Ægmasser med ca. 25 Æg j hver. Æggene afgive Næring for mange Insekter, særlig Cantharider, Flueslægten *Bombylius* samt for Mider o. a.

Markgræshoppernes Føde bestaar udelukkende af Planter; de ere overordentlig graadige; i Forbindelse hermed staar et af de mærkeligste Fænomener, denne Insektgruppe opviser: deres Vandreinstinkt. Om end den nordlig tempererede Zone kun sjælden overfaldes af de Græshoppesværme, der ere Sydens Skræk, besøge dog enkelte Repræsentanter af Vandregræshopperne nu og da ogsaa Danmark og ere endda ikke saa meget sjældne i Sydengland. Det synes, som om Vandreinstinktet er vidt udbredt mellem Markgræshopperne, og at der overalt er Tendenser til at rotte sig sammen i Sværme; dog ere de Arter, der saavel i den gamle som i den ny Verden faa den enorme økonomiske Betydning ved deres uhyre Mængder og store Graadighed, kun meget faa. Det er særlig over Middelhavslandene med deres rige, frugtbare, dyrkede Marker, det gaar ud, men Skaden, der foraarsages, strækker sig ogsaa længere Øst og Syd paa, ligesom ogsaa Ungarn's Stepper lide derunder. De Arter, der særlig ere optraadte ødelæggende, ere *Pachytylus migratorius*, *P. cinerascens*, *Caloptenus Italiens* og *Acridium peregrinum* alle fra Middelhavslandene. Andre Arter have anrettet lignende Ødelæggelser i Sydafrika, Indien, Nordaustralien og Nordamerika. I Europa have særlig *P. migratorius* og *P. cinerascens* været ødelæggende. Førstnævnte er den, hvis Livsforhold er bedst kendt. Æggene, der lægges i Kapsler med 25—50 i hver i 10 Cm.'s Dybde, overvintre, og Ungerne komme frem ca. i Maj. Larvelivet varer 36—44 Dage. Flyvetiden falder i Begyndelsen af Juli, og begge Køn synes at dø efter Parringen; Dyrene ere altsaa enaarige, Arten optræder i flere Lande, f. Eks. Belgien, ret talrig, men gør her ingen særlig Skade; ligeledes er det selv i Artens egentlige Hjemstavn sjælden, at den optræder ødelæggende; ingenlunde hvert Aar er Græshoppeaar, og der skal særlige Betingelser, et varmt Efteraar, et tørt Foraar, faa Snylteinsekter, for at de uhyre Masser og dermed ogsaa Vandreinstinktet skulle udvikle sig. I Græshoppeaarene komme da Larverne frem i saadanne Mængder, at Markerne farves brune af Dyr; de opæde alt og vandre hver Dag stadig fremad opædende alt, men samle sig om Natten i store Skarer og holde Rast. Græsset, de æde, spys atter ud, idet det synes, som om det kun er Saften, de suge op. Disse vandrende Larvehære ere et fra de fleste tropiske Egne ofte beskrevet Fænomen. Naar Dyrene ere blevne fuldvoksne, og Vingerne ere fuldt udviklede, løfte de sig i uhyre Sværme, naar en Egn er afædt, og søge andre. Den betydelige Flyveevne beror paa et for alle Markgræshopper anatomisk Forhold, idet der findes meget store Udvidninger (Luftbeholdere) paa Aanderørene, saa store at de synes at fylde hele Legemet; paa Grund af den betydelige Grad, hvortil disse Luftbeholdere kunne svulme op, kunne de kun fungere i deres fulde Udstrækning, naar Maven er fri for Føde, og før Kønskirtlerne særlig Æggestokkene have naaet deres fulde Udvikling.

Det er paa disse Vandringer, at enkelte Sværme forslaas langt uden for Artens egentlige Hjemstavn og ere optraadte yderst ødelæggende saa højt Nord paa som Mark Brandenburg og Sachsen, i førstnævnte Land ikke mindre end 5 Gange i 19. Aarh. Selv til Sverige er der kommet Flokke, men saa højt mod Nord forplanter Arten sig ikke. I Danmark er ingen Flokke set, derimod enkelte Individer særlig om Kjøbenhavn. Ofte føres Flokkene i Havet og skylle i alenhøje Dynger op paa Bredderne (Cypern). Lande, hvor sligt har været Tilfældet, have ofte maattet kæmpe med Pesten og heftige Sygdomme, fremkaldte af den ulidelige Forraadnelsesatmosfære, som disse Aadselsdynger frembringe. Det er et atter og atter tilbagevendende Fænomen, at efter de store Græshoppehærgninger have Landene at kæmpe med epidemiske Sygdomme. Om de enorme Sværme, hvori disse store Insekter med Vingefang paa ca. 15 Cm., kunne optræde, foreligge talrige Beretninger, ligesom ogsaa om de enorme Ødelæggelser, de anrette. Angrebene vare sædvanlig kun faa Aar ad Gangen, idet vaade Forsommere, stærke Angreb af Snylteinsekter, sætte en Grænse for deres videre Udvikling, de nordlige Sværme dø, og Arten indskrænker sig atter til sin egentlige Hjemstavn.

Medens Græshoppesværmene overalt ved Middelhavslandene betragtes som meget alvorlige Landeplager, hilse flere tropiske Folkeslag særlig i Afrika deres Fremkomst med ublandet Glæde, idet de betragte G. som store Delikatesser; af Æggene koges en brun Suppe, og Dyrene selv spises i ristet Tilstand. Ligeledes anse Beduinerne, der intet have at frygte af G-, disses Ankomst som en Lykke for deres Landstrækninger. Hyppig betragtes de af de tropiske Folkeslag med en vis Ærefrygt som Udsendinge fra Guderne, og de spille en vis Rolle i de muhamedanske Folkestammers Poesi.

Troperne huse foruden Vandregræshopperne talrige andre store Markgræshopper hyppig af meget bizart Udseende. I Danmark saavel som i andre nordlige Lande er Familien kun repræsenteret af faa og lidet anselige Arter uden al økonomisk Betydning. Arterne holde særlig til paa tørre Marker; i Troperne ere flere Former knyttede til Ørkener og sandede Stepper; enkelte synes nøje knyttede til Ferskvand og siges at søge deres Føde af Vandplanter under Vandet. Der findes i Danmark 9 Skovgræshopper og 12 Markgræshopper. Af disse udmærke Tettigiderne sig ved det stærkt forlængede Prothoraks, hvis Form hos tropiske Former er yderst varierende. (Litt.: Fischer, *Orthoptera ev.ropaea* [Leipzig 1852]; Westwood, *Catalogue of Orthopterous Insects in the collection of the Brit. Museum 1859*; Saussure, *Mélanges orthoptéroloques*, I—VI; *Mém. Soc. de phys. et d'hist. nat. de Genève*; Gerstäcker, »Die Wanderheuschrecke« [Berlin 1876]; Meinert, *Catalogus Orthopterorum Danicorum* [»Ent. Med.«, Bd. I]). *C. W.-L.*

Græsk Antologi se Antologi.

Græskar se Græskarfamilien.

Græskarfamilien (*Cucurbitaceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Passionsblomstredes Orden, en- eller fleraarige, stift behaarede og saftige Urter, meget sjælden Halvbuske eller Buske, klatrende ved Hjælp af grenede eller ugrenede Slyngtraade, der enten ere omdannede Blade eller Skud, og som sidde ved Siden af og tæt op til Bladene. Disse ere spredte (efter $^2/_5$ Skrue), uden Akselblade, langstilkede og haandnervede; oftest ere de mere eller mindre stærkt indskaarne. Af anatomiske Ejendommeligheder hos de vegetative Dele fremhæves de bikollaterale Karstrenge; af fysiologiske den hurtige Vækst. Blomsterne sidde enkeltvis eller hyppigst i Stande og ofte paa morfologisk vanskelig forklarlig Maade. De ere særkønnede og have et femtalligt Bioster, som hos nogle Slægter er sambladet, hos andre fribladet; forneden findes et skaal- eller klokkeformet Underbæger, der af nogle tydes som en Sammenvoksning af Bæger og Krone. Hanblomsterne have 5 Støvdragere med 2 Rum i Knappen; de 4 ere parvis sammenvoksede og det ene frit, eller alle ere sammenvoksede til en Søjle; Knapperne ere i hvert Fald meget ejendommelig bugtede. Hunblomsterne have en trebladet Støvvej med en kort Griffel og en undersædig Frugtknude, der er trerummet og har meget tykke og tvedelte Ægstole. Disse vokse i den Grad til, at de udfylde hele Frøgemmets Rum og danne en meget saftig Masse, hvori indesluttes de 6 Rækker Frø. Frugten er et Bær, der hos nogle Slægter, f. Eks. Græskar, hører til de største Frugter i Planteriget; ejendommelige Forhold findes hos *Lagenaria* og *Luffa* (s. d.). Frøene mangle Frøhvide. — Familiens systematiske Plads er omstridt, idet den af nogle regnes til Frikronede, af andre til Helkronede (nær Klokkefamilien). Den tæller ca. 650 Arter (85 nøjere kendte Slægter), der især ere udbredte i Troperne og vokse paa tørre Lokaliteter; i Europa findes kun Galdebær og Æselsagurk oprindelig vildtvoksende. Frugterne af mange Slægter (Agurk, Melon, Græskar, *Citrullus*, Vandmelon, *Luffa*, *Lagenaria* o. s. v.) have Betydning i Menneskets Husholdning. Græskar (*Cucurbita* L.), en- eller fleraarige Urter med grenede Slyngtraade og lappede Blade. Enbo. De store Blomster sidde enkeltvis og have en gul, klokkeformet Kron—; der er delt omtrent til Midten. Fragerne ere sammenvoksede til et Rør; i Hunblomsterne findes 3 rudimentære Støvdragere. Frugten er meget variabel i Formen og oftest meget stor og har fladtrykte Frø med tyk Rand. 10 Arter. Af de tre enaarige dyrkes *C. maxima* Duch. med stive Blade, hvis Stilke ikke ere furede paa Oversiden, og afrundede Bladlapper, og *C. moschata* Duch. med bløde Blade i varmere Enge, medens Almindelig G. (*C. Pepo* L.) med stive Blade, hvis Stilke ere kantede og furede, og tilspidsede Bladlapper desuden dyrkes i nordligere Egne, saaledes i Danmark (se nedenf.) og Norge (nordligste Sted 69° 10'). Alle de nævnte Arter stamme rimeligvis fra Amerika; de findes ej længere i vild Tilstand, men forvildes let. Alm. Græskar har længe været dyrket og i talrige Former. Dets Frugter, der opnaa en meget betydelig Størrelse og Vægt (indtil 100 Kg.), indeholde procentvis: Sukker 1,66, Æggehvidestoffer 1,30, Pektinstoffer 6,81, Cellulose 1,5, Aske 0,54 og Vand 88,55. De anvendes til Syltning og paa anden Vis i Husholdningen. Ogsaa de olieholdige Frø kunne benyttes. Af de fleraarige Arter kan *C. ficifolia* Bouché (= *melanosperma* A. Br.) dyrkes som Prydplante. *A. M.*

Græskar dyrkes dels som Køkkenurt, dels

som Sirplante for Friland. Den i det førstnævnte i Øjemed hyppigst anvendte Art er Almindelig Græskar. Af Varieteter anbefales »Centner Græskar«, der maa plantes med 2 M.'s Afstand. »Mandelgræskar« giver mindre Frugter og kan plantes med noget mindre Afstand. Græskar fordre en j meget næringsrig Jord og dyrkes som oftest paa lordbunkerne i Jordmagasinet. Nogle faa Planter i ville give tilstrækkelig Produkt til en Husholdnings Forsyning. Frøet saas midt i April paa Varmebed, og de unge Planter udplantes i Begyndelsen af Maj. — Som Sirgræskar dyrkes en Del forskellige Arter. *C. perenni*Gr. er fleraarig, graalig haaret og bærer mørkegrønne, hvidlig marmorerede Frugter af et Æbles Størrelse. *L. H.*

Græsk Arkæologi. Bortset fra den episke Digtning, der har bevaret fyldige Minder om en ældre Tid (den mykeniske, se nedenf.), gaa de historiske Efterretninger i Grækenland næppe ud over 7. Aarh. f. Chr. Mindesmærkerne og de jordfundne Sager ere derfor vor eneste Kilde til Kundskab om Grækenland's ældste Kulturtilstande; i den historiske Tid supplere de de litterære Kilder. Et Helhedsbillede kan kun vindes gennem Studiet af begge; ved Undersøgelsen af Kulturens enkelte Sider har, efter Spørgsmaalets Art, dels Litteraturen, dels Oldsagerne størst Betydning. Den g. A. (ɔ: Studiet af Mindesmærker og Oldsager) er saaledes vel efter sit Stof og sin Metode forskellig fra det filologisk-historiske Studium af Grækenland's Oldtid, men arbejder sammen med det paa samme Formaal: Erkendelsen af Oldtidskulturen i dens Helhed og i dens enkelte Forgreninger. — Det arkæologiske Studium omfatter enhver Art af j Mindesmærker og Oldsager og undersøger dem fra ethvert Synspunkt; Bygge- og Billedkunstens Værker og den kunsthistoriske Betragtning af dem falde saaledes fuldt ud under Arkæologiens Omraade. Paa Grund af den Betydning, den græske Kunst har haft for hele Europa's Udvikling, er den behandlet i Art. Billedhuggerkunst og Bygningskunst (hvortil fcotnn?"". Art. Malerkunst), til hvilke her maa henvises; ligeledes behandles vigtigere Oldsagsgrupper (som Gemmer, Vaser, Terrakottafigurer) særskilt. I denne Art. gives derfor kun en Oversigt over de Perioder, hvori Grækenland's Oldtid inddeles fra et arkæologisk Synspunkt, med kort Fremhævelse af hvert Tidsrums vigtigste Ejendommeligheder. (Litt.: K. O. Müller, »Handbuch der Archäologie der Kunst« [3. Udg. ved Fr. G. Welcker, Breslau 1848]; M. Collignon, *Manuel d'archéologie grecque* [Paris]; Karl Sittl, »Archäologie der Kunst« [Iwan Müller's >Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft« , 6. Bd., Munchen 1895]).

1) Stenalder. Grækenland's Befolkning har i den ældste Tid gennemgaaet væsentlig samme Udvikling som det øvrige Europa's. Fra først af vare Metallerne ukendte, og Stenen var det bedste Materiale, som havdes, til Vaaben og Redskaber; derefter følger et langt Tidsrum, hvor Kobber og Bronze benyttedes hertil; først omkring Aar 1000 f. Chr. kom Jærnet i Brug som Nyttemetal. De samme tre Perioder, hvori vi inddele Danmark's og Nordeuropa's forhistoriske Oldtid (Sten-, Bronze- og Jærnalder), gælde derfor ogsaa for Grækenland's, om end Udviklingen der ikke er forløben i saa lige og simple Linier; i den følgende Periodedeling tages Hensyn til de særlige Forhold, som Fundene i Grækenland udvise. — Den græske Stenalder er endnu lidet kendt; hvad der haves af Oldsager fra denne Tid, er fundet spredt. Større samlede Fund ere hidtil ikke fremdragne i det egentlige Grækenland hverken fra Grave eller Bopladser, og vi kunne derfor ikke danne os noget Billede af Landets Kultur, inden Metallet kom i Brug; et værdifuldt Supplement til de spredte Stenaldersoldsager fra Grækenland foreligger dog i Schliemann's Fund fra det dybeste Lag paa Hissarlik (se Troja). (Litt.: Græske Stenalderoldsager ere afbildede hos Finlay, *Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ Ἑλλάδι προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας* [Athen 1869]; >Zeitschrift fiir Ethnologie«, 1873, Pl. 14 o. fl. St.).

2) Den præmykeniske Tid (ældre Bronzealder). Fra et Tidsrum, der ligger forud for Midten af 2. Aartusinde f. Chr. og mulig naar tilbage til det tredje, hidrøre mange Gravfund, især fremdragne paa Øerne i det ægæiske Hav, dog ogsaa i de østlige Dele af den græske Halvø og paa Vestkysten af Lilleasien; ogsaa enkelte Kulturlag, Rester af Bopladser, henføres af nogle Forfattere til denne Tid, men ere endnu ikke tilstrækkelig undersøgte. Gravene indeholde sædvanlig Kar af Sten (hyppigst Marmor) og brændt Ler, smaa Marmorfigurer, der næsten altid forestille en nøgen Kvindeskikkelse, endvidere Redskaber og Vaaben af Bronze (eller Kobber r) og Obsidian, en sort, halvt gennemsigtig Stenart, der lader sig bearbejde paa lignende Maade som Flint. Disse Oldsager vise os et Folk levende paa et lavt Kulturtrin, der kan betegnes som en begyndende Bronzealder, idet Metallet vel allerede benyttes, men endnu ikke har fortrængt Stenens Anvendelse til skærende Redskaber. Spyd og Dolke ere de almindeligste Vaaben; Sværdet kendes endnu ikke. Genstande af Sten og brændt Ler ere ofte dekorerede med indridsede eller udskaarne Ornamenter, dels simple Forbindelser af rette Linier, der forekomme hos alle Folk paa et primitivt Kulturstandpunkt, dels Spiralornamenter, der antagelig skyldes Paavirkning fra Ægypten; ogsaa andre Træk tyde paa Forbindelse med dette Land; flere Forhold tale for, at den er foregaaet til Søs over Kreta. Om Forbindelse med Forasien, der stod under den babyloniske Kulturs Indflydelse, vidne de nævnte Marmorfigurer, idet de ere Efterligninger af bekendte asiatiske Figurer, der forestille Gudinden Istar (s. d.); selve den Skik at nedlægge dem hos de døde maa ogsaa antages at være indkommen fra Asien. Ved de i Gravene fundne Sager kan det paavises, at Grækenland's Befolkning i hin Tid har brugt at tatovere sig, en Skik, der synes at have været udbredt over hele Europa i forhistorisk Tid og først efterhaanden er bleven fortrængt af den stigende Kultur. Fundene give fremdeles andre Vink om Folkets Liv og Sædvaner. Der findes ingen kostbare Sager i Gravene; Udstyret af Smykker, Redskaber og Kar bærer Præg af Tarvelighed og Fattigdom. Man har næppe kendt til at opføre større Stenbygninger; selve Gravene ere smaa, hyppigst firsidede Stenkister, hvori Ligene have været nedsatte i siddende Stilling. (Litt.: Chr. Blinkenberg, »Præmykeniske Oldsager«, i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie«, 1896).

3) Den mykeniske Tid (yngre Bronze-

alder) er i enhver Retning vidt forskellig fra den foregaaende Periode. Den har faaet Navn efter Kongestaden Mykenai i Argolis, af hvis Grave Schliemann fremdrog de første betydelige Fund; Undersøgelserne siden 1870'erne have imidlertid vist, at den mykeniske Kultur ikke har været indskrænket til Peloponnesos (endsige til Mykenai), men strakt sig over den største Del af den græske Halvø, Øerne i det ægæiske Hav og Lilleasien's Vestkyst; Oldsager af samme Art som de mykeniske ere fremdragne i saa fjerne Egne som Kypros, Sicilien og Ægypten. Særlig Betydning have Fundene fra sidstnævnte Land (og de ægyptiske Sager, der ere fundne i Forbindelse med mykeniske i Grækenland) derved, at de give kronologiske Holdepunkter. Det fremgaar heraf, at den mykeniske Kultur tilhører Midten og sidste Halvdel af 2. Aartusinde f. Chr. Foruden Fundene og Mindesmærkerne give ogsaa de homeriske Digte i mange Retninger værdifulde Oplysninger om den mykeniske Tidsalder. Datidens Grækenland har bestaaet af en Række monarkiske Smaastater; Stæderne slutte sig til de velbefæstede Kongeborge. Ved Siden af disse ere Gravene de betydeligste Minder, som den mykeniske Tid har efterladt; de ere dels simple gravede Fordybninger eller smaa Klippekamre, dels store, runde, hvælvede Rum (Kuppelgrave), opmurede af Sten og anlagte i en skraa Klippeside med en muret Indgang; de bedst bevarede findes i Mykenai (s. d., jfr. 3. Bd. S. 935). De anseligste Kuppelgrave ere byggede af regelmæssig tilhuggede Sten; Hvælvingen dannes ved, at Stenskifterne opefter springe længere og længere frem. Borgmurene ere dels (som i Tiryns) opførte af raa, kun lidet tildannede Blokke, dels (som i Mykenai) af mere regelmæssige, polygonale eller firkantede Sten; Husmurene ere af Brudsten, lagte i Ler, eller af soltørrede Teglsten, hvilende paa en Sokkel af naturlige Sten og dækkede med Kalkpuds. En Hovedrolle i Konstruktionen spillede Søjlerne, der vare af Træ med et Fodstykke af Sten; de støttede Taget i de større Rum og dannede aabne Haller paa begge Sider af Portene og omkring Borggaarden. Træ anvendtes desuden til Loftkonstruktionen, til Beklædning af fremspringende Murdele (Anter) og som Indlægning i Teglmurene for at give dem større Holdbarhed. Væggene pryde.des i Stormandsboligerne med Freskomalerier; de Rester, som ere bevarede, vidne om stor Evne til at forme Plantemotiver og lineære Elementer (Spiraler o. a.) til en harmonisk Dekoration. Derimod staa de stundom forekommende Figurer i kunstnerisk Værd langt tilbage for Ornamenterne. Figurmaleriet naaede i det hele ikke til nogen selvstændig Udformning (betydeligst er en malet Gravsten med Billeder af Krigere og Dyr), saa lidt som Billedhuggerkunsten. Det berømte Løverelief over Borgporten i Mykenai (s. d.) staar temmelig isoleret; de reliefprydede Gravstene fra Mykenai's Kongegrave vise ringe Dygtighed i Behandlingen af Menneske- og Dyreskikkelserne. Større kunstnerisk Evne ytrer sig i mange Smaaarbejder: udskaarne Elfenbenshoveder, Guldbægere med Relieffer i drevet Arbejde, Sværd og Dolke med Billeder af indlagt Guld og Sølv, udskaarne Seglringe. Haandværket staar gennemgaaende meget højt. Bronzevaabnene (Sværd og Spyd) ere baade skønne og fortræffelig udførte Arbejder. Guldsmykkerne vidne om stor Færdighed i Metallets Behandling og ere prydede med Ornamenter (Dyrebilleder, Plantemotiver, Spiraler, Baandslyngninger), der paa den skønneste Maade fylde den givne Flade. Lerkarrene, de talrigst forekommende af alle mykeniske Oldsager, ere formede af en fin, omhyggelig renset Lermasse, drejede paa Pottemagerskiven, haardt brændte og dekorerede med skinnende, holdbar Fernis; baade i Form og Dekoration viser sig en udviklet Skønhedssans. Ornamenterne ere dels Spiralslyngninger og andre Linieforbindelser, dels stiliserede Billeder af Planter og Havdyr (især Blæksprutter, Nautiler, Muslinger); sjældnere forekomme Billeder af Mennesker og firføddede Dyr. Den mykeniske Kultur er gennemtrængt med Elementer af orientalsk Oprindelse, hvad der skyldes livlig og stadig Forbindelse med Ægypten og Asien, en Forbindelse, der allerede var begyndt i den foregaaende Periode. Den østerlandske Paavirkning kan tydelig spores i mange Oldsagers Form, i Ornamentikken og i Bygningskunslen, og der er al Grund til at antage, at den ogsaa har strakt sig til andre Sider af Livet; ikke faa af de i Grækenland fundne Genstande maa anses for indførte. Dog findes ogsaa Træk, der maa betegnes som rent græske (saaledes den Natursans, der ytrer sig i den dekorative Kunst), og i mange Forhold viser der sig tydelig Sammenhæng baade med den forudgaaende og den efterfølgende Tids Kultur; efter de Billeder, vi have tilbage, have Dragt og Udrustning været forskellige fra de orientalske Folks. Det er derfor at gaa for vidt, naar enkelte nyere Forskere have betegnet den mykeniske Kultur som en orientalsk overført til græsk Jordbund eller endog antage dens Bærere for indvandrede fremmede. (Litt.: Schuchardt, »Schliemann's Udgravninger« [overs. af E. H. Ludvigsen, Kbhvn. 1891]; Perrot og Chipiez, *Histoire de l'artdans l'antiquité* [6Bd., Paris 1894]; C. Tsountas og J. J. Manatt, *The Mycenaean age* [Lond. 1897]; Sophus Muller, »Den europæiske Bronzealders Oprindelse og tørste Udvikling« [i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie«, 1882]; W. Reichel, »Homerische Waffen« [Wien 1894]; A. Furtwängler og G. Löschke, »Mykenische Vasen« [Berlin 1886]).

4) Dipylon-Tiden (forhistorisk Jærnalder). I Slutningen af den mykeniske Tidsalder bære Fundene Vidne om kendelig Nedgang baade i Dygtighed og i Magt og Velstand; den gamle Kulturs Kraft er opbrugt, men Aarsagerne til dens Opløsning savne vi foreløbig Midler til at bestemme. Til samme Tid (Slutn. af 2. Aartusinde f. Chr.) henlægge Sagn, der maa antages at indeholde en historisk Kerne, store Forskydninger i Grækenland's Befolkning (se 7. Bd., S. 1120): nordlig boende Stammer, der tidligere ingen Rolle havde spillet, bevæge sig mod Syd og faa Magten i flere af de Egne, hvor den mykeniske Kulturs Midtpunkter havde ligget. Efter langvarig Gæring komme de forskellige Stammer omsider til Ro i de Egne, de beboede i den historiske Tid. Medens det, som altid ellers, er vanskeligt gennem Fundene at følge Overgangsperiodens Bevægelser, give de os en ret anskuelig Forestilling om Kulturen i den følgende Tidsalder (ca. 1000—700 f. Chr.). Man plejer at give denne Navn efter Gravpladsen ved Dipylon (en af Athen's Porte), hvorfra de største

og bedst oplyste Fund stamme. Oldsager af lignende Art kendes fra andre Egne af Grækenland; dog henstaa mange vigtige Spørgsmaal vedrørende Dipylon-Tiden uoplyste, fordi der endnu ikke foreligger tilstrækkelige Undersøgelser. — Det vigtigste Fremskridt er, at Vaaben og Værktøj forfærdiges af Jærn, der saaledes nu har fortrængt Bronzen som Nyttemetal. Foruden Vaaben og Smykker indeholde Gravene som oftest et stort Antal Lerkar; de vidne om, at den tekniske Dygtighed i Lerets Behandling staar lige saa højt som før, men Dekorationen har ikke en saadan Rigdom og Skønhed som i den mykeniske Kulturs Blomstringstid. Ornamenterne bestaa næsten alene i forskellige Kombinationer af rette Linier, Cirkler og Cirkelbuer. Denne saakaldte geometriske Dekoration forekommer i en primitiv Form allerede i den præmykeniske Tid (se ovenf.); efter de senere Aars Fund at dømme, har den i den mykeniske Periode ikke været helt fortrængt, men spillet en underordnet Rolle; i Dipylon-Tiden drages den atter frem og udvikles til større Rigdom og Harmoni end tidligere (se Dipylon-Vaser). De Dyre- og Menneskebilleder, der stundom ere malede paa Vaserne, og de smaa plastiske Figurer af brændt Ler, Bronze og andet Stof, der findes i Gravene, vise ringe kunstnerisk Evne. Traditionen fra den mykeniske Kulturs Blomstringstid er ikke fortsat; baade Billedkunsten og den dekorative Kunst have saa at sige maattet begynde forfra igen. Noget lignende gælder om Bygningskunsten; der kendes ingen anseligere Bygning, der kan jævnføres med de mykeniske Borge og Paladser. Ogsaa de monumentale Kuppelgraves Tid er forbi; Liget nedlægges nu i en simpel gravet Fordybning. Dog kunde Traditionen i Arkitekturen ikke helt uddø; det er den mykeniske Bygningskonstruktion, der ligger til Grund for Tempelet, hvis første Udvikling allerede tilhører Dipylon-Tiden. At ingen betydeligere Levninger ere bevarede af denne Tidsalders Tempelbygninger, er en Følge af, at de vare opførte af let forgængeligt Materiale (Træ, soltørrede Mursten), og at de allerede i 7.—5. Aarh. afløstes af Nybygninger (se 7. Bd., S. 1105). — Mod Slutningen af Dipylon-Tiden begynder et stærkt Opsving i den græske Industri og Handel; Kolonier anlægges ved det østlige Middelhav og paa Italien's og Sicilien's Kyster; Genstande, som tilvirkedes i Grækenland, føres til fremmede Egne og sælges der. Af større Betydning for Grækenland var dog den begyndende Paavirkning fra Forasien's, navnlig Assyrien's, Kunst, som allerede gør sig gældende i yngre Arbejder fra Dipylon-Tiden, men først ret kommer til Gennembrud i det følgende Tidsrum. (Litt.: Se 5. Bd., S. 291; Perrot et Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité* 7. Bd., Paris; begyndt at udkomme 1897).

5) Den arkaiske Tid (ca. 700—475 f. Chr.). I Aarhundrederne nærmest efter 700 f. Chr. gennemgik Grækenland en stærk Udvikling paa alle Omraader. De Kulturelementer, som tilførtes fra Østerlandene, omformedes i græsk Aand, og i Løbet af et Par Aarhundreder hævede Grækerne sig paa ethvert Punkt højt over deres Læremestere. Bogstavskriften, der var modtagen fra Fønikerne, traadte i det praktiske Livs, i Litteraturens og Almendannelsens Tjeneste i et Omfang, som ikke kendtes i Orienten. Den græske Handel optager med stedse voksende Held Kampen med Fønikernes; Kolonianlæggene, der vare begyndte i forrige Periode, fortsættes i større Omfang; det store Marked i Syd- og Norditalien tilfalder saa godt som udelukkende den græske Handel og Industri, der ogsaa begynder at aabne sig Adgang til det rige Opland ved det sorte Hav. Et af de sikreste Kendetegn paa den overlegne Stilling, som græsk Handel allerede i 6. Aarh. f. Chr. indtager i Middelhavet, er, at Fønikerne baade i deres Hjemland og i deres mægtige Koloni Karthago efterligne de græske Varer, medens deres Værksteder tidligere havde arbejdet under ægyptisk og assyrisk Paavirkning. — Byggekunsten, hvis vigtigste Opgave var Opførelsen af Templer i Gudernes Helligdomme, uddannede dels paa det fra den mykeniske Tid nedarvede Grundlag, dels med Benyttelse af orientalske Motiver de to Stilarter (den doriske og den ioniske), der bleve bestemmende for hele den senere Udvikling (jfr. 3. Bd., S. 935 ff.). Billedhuggerkunsten havde mulig allerede inden 700 begyndt at frembringe større Figurer; dog kende vi ikke disse første Forsøg, da de ældste Skulpturer alle vare af Træ. Først fra 7. Aarh,, da man begyndte at anvende Marmor og Bronze, kunne vi følge Plastikkens Udvikling. Der er ingen Tvivl om, at den græske Billedhuggerkunst i den første Tid har modtaget mange Impulser og lært meget baade af Ægypterne og Assyrerne; det følger af de historiske Forhold og lægger sig paa mange Maader for Dagen i de bevarede Arbejder. Men i det demokratiske Grækenland fik Kunsten andre Opgaver og derved en helt anden Retning end i de orientalske Lande, hvor den saa godt som udelukkende stod i Kongeforherligelsens Tjeneste. I Grækenland kunde Arbejdet paa en kunstnerisk fuldkommen Gengivelse af Naturen paa en ganske anden Maade gøre sig gældende ved Siden af den ydre Anledning, der fremkaldte Kunstværket. Og hertil kom, at Grækerne i langt højere Grad end noget af de orientalske Folk havde Blikket aabent for Menneskeskikkelsens Skønhed. I de græske Kunstværker viser der sig derfor fra først af et langt inderligere Forhold mellem Kunsten og dens Forbilleder end hos noget af de orientalske Folk. At den græske Plastiks Værker i dens første Barndomstid vare meget ufuldkomne, er dog en Selvfølge. Men ved at overskue de græske Arbejder fra ca. 700 til ca. 500 faar man Indtryk af en stærk og frodig Udvikling: Kunsten kommer bestandig sit Forbillede nærmere, baade i Behandlingen af Figuren som Helhed og i Gengivelsen af Enkelthederne. Før Perserkrigenes Tid naaede Grækerne dog ikke til en fuldkommen Gengivelse af Menneskeskikkelsen i dens naturlige fri Stillinger og Bevægelser. Alle Skulpturer fra den arkaiske Tid ere bundne af en bestemt Tvang, som ytrer sig i en egen stiv og streng Legemsholdning; de ere derfor ved første Blik kendelig forskellige fra senere Arbejder. Denne Forskel har længe været kendt. Men en klar og nøjagtig Definition af den er først givet af Julius Lange: hvilken Stilling den arkaiske Tids Figurer end indtage, saa foregaar der aldrig nogen Vending eller Sidebøjning i Hals eller Underliv; det Midtplan, som kan tænkes lagt paa langs gennem Legemet, og som deler det i to symmetrisk formede Halvdele, kommer aldrig

ud af sin plane Holdning. Og Julius Lange har tillige paavist, at dette ikke er en tilfældig Ejendommelighed ved den arkaiske Kunst i Grækenland, men en Lov, der gælder baade om alle Naturfolkenes plastiske Arbejder og om Billedhuggerkunsten hos de gamle Kulturfolk i Orienten. Denne Tvang, der kun har tilladt Kunsten at gengive et snævert Udvalg af de Stillinger, som Menneskeskikkelsen indtager i Livet, er overhovedet (maaske bortset fra Østasien) alene bleven overvunden i Grækenland i Tiden omkring 475 f. Chr. — Den arkaiske Tids Statuer kunne derfor alle henføres til ganske faa Typer: den staaende, nøgne Ynglingeskikkelse, den staaende, beklædte Mands- og Kvindeskikkelse, siddende Figurer og løbende eller flyvende Skikkelser. Ogsaa de smaa Figurer af Terrakotta og Bronze, der medgaves de døde i Graven eller ofredes som Votivgaver til Guderne, og hvoraf der er bevaret et meget stort Antal, lade sig henføre til de samme faa Typer. Tilsvarende Regler gælde for de arkaiske Gengivelser af Menneskeskikkelsen i Relief og Maleri: man søger at undgaa Forkortningen i Figurerne; Benene tegnes derfor sædvanlig i Profil, Brystet set forfra, Hovedet paa en af disse to Maader; men selv hvor det afbildes i Profil, tegnes Øjnene altid, som de vise sig forfra. Af det monumentale Maleri ere kun ubetydelige Levninger bevarede; men de Billeder, der forekomme paa de malede Vaser, give en tydelig Forestilling om Malerkunstens Vilkaar og Regler. — Den dekorative Kunst gennemgik fra 700—475 en meget betydelig Udvikling. I Begyndelsen af dette Tidsrum stod den helt under den orientalske, særlig den assyriske Kunsts Paavirkning: stiliserede Plantemotiver af forskellig Art (navnlig Lotosblomst, Rosette og Palmette) og Billeder af Dyr og fantastiske Væsener (Sfinks, Sirene o. a.), som fra gammel Tid hørte hjemme i Orientens Kunst, optages og efterlignes af Grækerne; ved Siden heraf anvendes endnu enkelte af de nedarvede geometriske Mønstre (som Mæandren). Under den friske Paavirkning fra Asien opkommer der lokale Stilarter (ionisk, melisk, rhodisk, korinthisk, oldattisk, oldboiotisk), som bedst kendes fra de malede Vaser og fra forskellige dekorative Bronzearbejder. Men efterhaanden omformes Dekorationskunsten mere og mere i græsk Aand; de indholdsløse Billeder af Dyr og Fantasiskikkelser vige Pladsen for Fremstillinger af Menneskelivet og af den græske Sagnverden, som den dekorative Kunst benytter i stedse stigende Omfang; Plantemotiverne omdannes og slutte sig som underordnede Led til Hovedbillederne, idet de danne Borter og Rammer eller udfylde Steder, der ikke egnede sig til egentlige Billeder, paa Vaserne f. Eks. Hals, Munding, Rummet under Hankene o. s. v. Under dette Arbejde med de orientalske Mønstre har den græske Skønhedssans sat sig de bedste Vidnesbyrd; den stiliserede Planteornamentik fik i den arkaiske Tid sin faste, harmoniske Form. (Litt: J. L. Ussing, »Den græske Søjlebygnings Udvikling« [Kbhvn. 1894]; Julius Lange, »Billedkunstens Fremstilling af Menneskeskikkelsen i dens ældste Periode indtil Højdepunktet af den græske Kunst« [Kbhvn. 1892]; M. Collignon, *Histoire de la sculpture grecque* [1.—2. Bd., Paris 1892—97]; E. A. Gardner, *A handbook of greek sculpture* [1.—2. Bd., Lond. 1896—97]; C. Jørgensen, »Kvindefigurer i den arkaiske græske Kunst« [Kbhvn. 1888]).

6) Den attiske Tid (ca. 475—ca. 350 f. Chr.). I Tiden nærmest efter Perserkrigene foregaar det store Gennembrud i Kunsten; da sprænges de Lænker, der havde hindret Plastikkens fri Udfoldelse baade i de gamle Kulturlande mod Øst og i Grækenland selv, og for første Gang i Menneskehedens Historie fremtræde Billedhuggernes Statuer i Livets fri utvungne Holdning. Dette Gennembrud er ikke sket paa een Dag; i en Række Skulpturer fra første Halvdel af 5. Aarh. kan det ses, hvorledes der gøres stærkere og stærkere Tilløb til Figurernes Frigørelse, indtil Livet efterhaanden rører sig i dem; men Overgangsperioden har dog været forunderlig kort, naar man overvejer den gennemgribende Betydning, den har haft for al Fremtid. Hvor fuldstændig Kunsten allerede i 5. Aarh. har overvundet den arkaiske Skulpturs Tvang, ses af Arbejder som Parlhenon's Gavlgrupper og Metoper; og dog fremkalde de trods deres Liv og Bevægelse et Indtryk af velafvejet Harmoni. Det rolige Helhedspræg har Skulpturen taget i Arv fra den arkaiske Tid og forstaaet at gennemføre endog i Arbejder, der gengive en saa kompliceret, momentan Bevægelse som Myron's Diskoskaster. — Allerede i 6. Aarh. f. Chr. havde Athen's Kunst, Industri og Handel sejrrig taget Kampen op med de tidligere overlegne Stæder paa Lilleasien's Kyst og de mægtigste Handelsbyer i det europæiske Grækenland (Chalkis og Korinth). I Tidsrummet 475—350 indtager Athen ubestridt den ledende Stilling baade paa alle Aandslivets Omraader og i Handel og Haandværk. Attiske Kunstnere virke ikke blot i Athen, som i denne Tid prydes med de ypperste Bygninger og Kunstværker [se 2. Bd., S. 233], men ogsaa i andre Egne af Grækenland. Ogsaa de mange Genstande af attisk Oprindelse (navnlig malede Vaser), der ere fundne baade i Mellem- og Syditalien, give Vidnesbyrd om det betydelige Omfang, som Athen's Haandværk og Handel have haft i denne Tid. Det er de italiske Fund, der have bevaret de rigeste Levninger af den attiske Kunstindustri; i Grækenland selv var den gamle Gravskik at medgive de døde el stort og mangeartet Udstyr bortfalden, utvivlsomt fordi Forestillingerne om Livet efter Døden under den voksende Oplysning og Dannelse havde undergaaet en gennemgribende Ændring; Grækenland's Grave fra 5.—4. Aarh. indeholde derfor kun faa Genstande, mest smaa Flasker til vellugtende Olie, som benyttedes ved Ligets Salvning, og Terrakottafigurer, der endnu ifølge en Tradition, hvortil der næppe længere knyttede sig klare Forestillinger, ofte medgaves de døde; i Italien finde vi derimod den gamle primitive Gravskik levende endnu i denne Tid; baade Etrurien's og Syditalien's Gravkamre have ydet overordentlig rige Fund af Vaser, som ere udgaaede fra Athen's Værksteder. Fra Slutn. af 5. Aarh. begynder Syditalien i denne Retning at konkurrere med Athen; dog var det først under Athen's Nedgang i 4. Aarh., at den italiske Kunstindustri fortrængte Indførselen fra Attike. Var de attiske Graves Indhold fattigt i 5.—4. Aarh., saa lagdes der til Gengæld stor Vægt paa deres ydre Skikkelse. Athen's Gravminder fra denne Tid høre for en Del til de skønneste Billedhuggerarbejder, der ere be-

varede fra Oldtiden. Selv i de Tilfælde, hvor Gravmindet er af tarveligere Art, en simpel Tavle (Stele) med de dødes Navne, krones det dog som oftest foroven af et fint udarbejdet Palmette-Ornament; ofte prydes Stenen desuden med et Par Rosetter. Gennem disse Ornamenters vekslende Form kunne vi følge, hvorledes Grækerne have søgt at gyde nyt Liv i de fra den arkaiske Tid nedarvede stiliserede Plantemotiver ved en mere naturalistisk Behandling af de enkelte Led: Palmetterne vokse frem af skønt slyngede Ranker, som skyde op mellem Akanthos-Blade. Begge disse Motiver ere opfundne i Grækenland i 5. Aarh.; i hele den følgende Oldtid fik de en meget rig Anvendelse i enhver Art af Dekoration. Størst var deres Betydning for Bygningskunsten, idet de gave Anledning til en delvis ny Stilart, den korinthiske, hvis Søjlekapitæler omfattes af Akanthos-Blade og slyngede Plantestængler. (Litt.: Se S. 21 og 3. Bd., S. 937; J. L. Heiberg, »Attiske Gravmæler« [Kbhvn. 1895]; A. Brückner, »Ornament und Form der attischen Grabstelen« [Strassburg 1886]; M. Meurer, »Das griechische Akanthusornament« [i »Jahrbuch des deutsch. archäol. Instituts«, 1896]).

7) Den hellenistiske Tid (ca. 350—ca. 100 f. Chr.). Fra Midten af 4. Aarh. f. Chr. ophørte Athen at være den ledende Stat i den græske Verden. Dens politiske Magt var brudt, dens Industri og Handel i stærk Tilbagegang. Attiske Oldsager, der i den foregaaende Periode foreligge i stor Mængde i Fund fra alle Egne omkring Middelhavet og det sorte Hav, forekomme nu kun undtagelses vis uden for selve Grækenland. Markedet i Italien tilfaldt de græske Kolonier; mod Øst blev Rhodos og flere af Stæderne paa Lilleasien og ved det sorte Hav Sæde for betydelig Fabrikvirksomhed og Handel. Efter de hellenistiske Rigers Grundlæggelse stillede de ny Hovedstæder (navnlig Pergamon, Antiocheia og Alexandreia) Byerne i det gamle Grækenland i Skygge; ikke blot samledes der stor Rigdom og udfoldedes megen Pragt, men der udviklede sig et rigt Aandsliv, en blomstrende Kunst og Industri, som i mange Retninger var forskellig fra den ældre. I det gamle Grækenland's Byer vare Gaderne snævre og krumme, Husene smaa og uanselige; Borgernes hele Liv havde drejet sig om offentlige Interesser, Arkitekturens eneste Opgave var de offentlige Bygninger. I de hellenistiske Riger antog Livet andre Former, væsentlig paa Grund af de ændrede politiske Forhold. I de ny Byer, som opstode, lagdes der største Vægt paa et regelmæssigt, smukt Anlæg med lige, brede Gader, store Pladser o. s. v. (se f. Eks. Grundplanen af Alexandreia, 1. Bd., S. 495). Livet levedes mere inden Døre, og Privatboligen blev Genstand for større Omhu og rigere kunstnerisk Udsmykning. De offentlige Bygninger antoge ofte Dimensioner, der tidligere havde været ukendte, og smykkedes med større Pragt end før; et af de mærkeligste Eksempler er Zeus-Alteret i Pergamon, sammenlignet med tilsvarende Anlæg i de ældre græske Helligdomme. De gamle Stilarter vedbleve at være raadende; dog lagde man som oftest an paa stærkere Afveksling og større Rigdom i Bygningernes Dekoration. I Billedkunsten træde ny Retninger frem. Dyreverdenen og den livløse Natur blive i langt højere Grad end tidligere Genstand for kunstnerisk Behandling; selv hvor Emnet er en Scene af den gamle Sagnverden, der skal fremstilles i et Relief, anbringes Figurerne i et naturalistisk behandlet Landskab, der ofte har fanget Kunstnerens Interesse i samme Grad som selve Hovedemnet, medens Figurerne i den ældre Kunsts Relieffer som oftest fremtraadte paa en ensformig, glat Flade. Et Hovedsæde for denne Retning var Alexandreia (se Alexandrinsk Kunst). Med Forkærlighed vælger Kunsten Emner, som give Lejlighed til at fremstille Figurerne i stærk Bevægelse og søger at give den sjælelige Uro og Ophidselse Udtryk i den plastiske Form i langt højere Grad end forhen. Betydelige Arbejder i denne Retning ere især frembragte af den rhodiske og pergameniske Skole (se 2. Bd., S. 1094). Den Mangfoldighed og urolige Bevægelse, der saaledes var kommen frem i Kunstens Verden, slaar dog allerede i den hellenistiske Tid ogsaa over i sin Modsætning; man savner den gamle Kunsts Højhed og Ro og retter Blikket tilbage mod de arkaiske Skulpturer, hvor disse Egenskaber traadte stærkest frem. Under Indflydelse af denne Stemning opkommer den arkaiserende Retning, der ret vel lader sig jævnføre med Prærafaelismen i vore Dage; i den senere hellenistiske Tid blive de arkaiske Skulpturer i stort Omfang dels ligefrem kopierede, dels efterlignede. Det er kun den monumentale Kunsts ypperste Værker, der i kunstnerisk Værd og Indhold taale en Sammenligning med de ældre Arbejder. Skulpturer af anden Rang og Kunstindustriens Frembringelser savne som oftest den Skønhed og Ynde, der møde os i Arbejderne fra den foregaaende Tidsalder, selv om de ere rent haandværksmæssig udførte. Gravstenene staa saaledes langt tilbage for de ældre; i dekorative Relieffer nøjes man mod Slutningen af den hellenistiske Tid ofte med en mekanisk Sammenstilling og Gentagelse af Figurer, der vare kopierede efter Kunstværker fra de foregaaende Perioder. Disse Træk vise, hvor stærkt den almindelige kunstneriske Evne er gaaet tilbage. Ogsaa flere Grene af Kunsthaandværket tabe deres Betydning eller dø helt ud. Tilvirkningen af malede Vaser ophører i Grækenland maaske allerede ca. 300 f. Chr.; i Syditalien fortsættes den endnu i nogen Tid, men de frembragte Arbejder have ringe kunstnerisk Værd. Højere staa de drevne og ciselerede Metalarbejder, navnlig Sølvkar, som især tilvirkedes i Alexandreia; de bære ofte en rig og smagfuld Plantedekoration. (Litt.: Se I. Bd., S. 502; J. L. Ussing, »Pergamos, dens Historie og Monumenter« [Kbhvn. 1897]; F. Hauser, »Die neuattischen Reliefs« [Stuttgart 1889]; Th. Schreiber, »Alexandrinische Toreutik« [i »Abhandl. der Sächs. Gesellsch. d. Wissensch.« [Leipzig 1894]).

Fra ca. 100 f. Chr. er Grækenland i enhver Henseende kun en Provins af Romerriget. Den græske Kunst og Industri have tabt deres universelle Betydning. Det er Romerne, der føre Udviklingen videre. *C. B.*

Græske Archipēl, Øerne i Archipelagos.

Græske Kejserdømme se Byzantinske Rige.

Græske Kirke (græsk-katolske, græsk-orientalske, selv kalder den sig »den ortodokse«) er den ene af den kristne Kirkes tre store Hovedafdelinger; siden 1054 har den bestaaet som en særlig Afdeling af den katolske

Kirke; den er herskende i Østeuropa og Forasien og tæller omtr. 100 Mill. Medlemmer.

Da Kristendommen kom til Grækerne, vare de i politisk Henseende et undertrykt Folk; men deres Aandsdannelse (Hellenisme) var herskende i Romerriget, og den satte ogsaa sit Præg paa Kristendommen, hvis klassiske Sprog blev det græske, og hvis Teologi i det væsentlige blev et Barn af den hellenske Filosofi. Patriarkerne i Alexandria, Antiocheia, Efesos, Jerusalem, Konstantinopel og Rom vare oprindelig hverandre jævnbyrdige, men allerede i 4. Aarh. havde Rom faaet en Førerstilling, idet dets Bisper havde handlet, medens de østerlandske havde teologiseret, og da Vesten fik en Teolog som Augustinus (død 430), mistede Grækerne ogsaa deres teologiske Førerstilling. Da de fire førstnævnte Patriarker kom under muhamedansk Vælde, blev Patriarken i Konstantinopel det selvskrevne Overhoved for den g. K., som Paven i Rom var det for den latinske, og hermed begyndte en stadig Fejde, mættet med en god Del Misundelse, mellem disse to Kirkefyrster. Forholdet var imidlertid højst ulige, idet Kejseren i Konstantinopel foreskrev sin Patriark Love, medens Paven i Rom tidlig begyndte at foreskrive Vesterledens Fyrster Love. — 484—519 var Kirkefællesskabet mellem Konstantinopel og Rom hævet, fordi Kejser Zeno havde villet slaa af paa den ortodokse Lære for derved at vinde Monofysitterne (s. d.), 733—87 var det hævet paa Grund af Billedstriden (s. d.) og 861—86 paa Grund af Striden med Photios (s. d.). I den sidste Strid, der forbitredes end ydermere ved, at Bulgarerne havde sluttet sig til den g. K. og ikke til Rom, fremsatte Photios følgende Punkter, hvorved den romerske Kirke var afvegen fra Ortodoksien, nemlig ved at forfalske det nikænske Symbol ved Tilføjelsen af, at Helligaanden ogsaa udgik »fra Sønnen« (*filioque*), ved Cølibatet, ved at nægte Præster af lavere Grader at konfirmere, ved at faste om Lørdagen, men først og fremmest ved at Paven vilde opkaste sig til Overhoved for hele Kristenheden, ogsaa over Patriarken i Konstantinopel, der siden 518 havde kaldt sig økumensk Patriark. Hertil kom senere Striden om syret eller usyret Brød i Nadveren (se Azymitter) og om de i Apostl. Gern. 15, 29 forbudne Spiser. Spændingen blev stærkere og stærkere, og Baandet brast helt, da Pave Leo IX's Legater 16. Juli 1054 i Sofia-Kirken bandlyste Patriarken Michael Cærularios, som straks efter i Forening med de andre østerlandske Patriarker bandlyste Paven i Rom.

Den g. K. lukkede sig nu inde med sig selv i stolt Selvfølelse af at have de ældste Overleveringer og den uplettede Ortodoksi; den stiveste Byzantinisme prægede den, og medens den romerske Kirkes Præster og Munke kæmpede og arbejdede paa Missionsmarken, i Politikken og i Videnskaben, sad den g. K.'s Mænd og rugede over deres gamle Skatte og saa med Foragt ned paa de Barbarer, der i Korstogene kom for at beskytte dem mod Muhamedanerne. De Unionsforsøg, som de konstantinopolitanske Kejsere af politiske Grunde indlode sig paa i Lyon 1274 og i Firenze 1439, bleve uden Betydning i kirkelig Henseende, hvorimod de bragte Italienerne i Forbindelse med den gamle græske Litteratur, en Forbindelse, som indledede Renaissancen og dermed 16. Aarh.'s Reformation. — Da Tyrkerne 1453 erobrede Konstantinopel, omdannedes Sofia-Kirken til en Moské, men Sultan Muhammed II garanterede den g. K. dens fulde Selvstændighed, hvilken Garanti dog er bleven krænket utallige Gange. De undertrykte Grækere klyngede sig til deres Kirke som Værner baade for deres personlige og folkelige Tilværelse og som deres eneste Trøster i Nøden, og den g. K. frelste den græske Nationalitet under Tyrkerherredømmet, ligesom den frelste den græske Dannelse under Middelalderens Barbari. — Den g. K. afviste de Unionsforsøg fra luthersk Side, som indlededes af Melanchton, lige saa vel som de, der indlededes af Jesuitterne, og da Patriarken i Konstantinopel, Kyrillos Lukaris, arbejdede for en Reformation af den g. K. i Calvin's Aand, blev han anklaget for Højforræderi og kvalt (1638). For at sætte en Bom for alle Reformations- og Unionsforsøg i Fremtiden forfattede Metropolitten i Kiev, Petros Mogilas, en Trosbekendelse, som 1643 modtoges af Patriarkerne i Konstantinopel, Alexandria, Antiocheia og Jerusalem som den ortodokse Kirkes Bekendelse, og paa Synoden i Jerusalem 1672 ophøjedes den til et symbolsk Skrift. Alle senere Unionsforsøg ere blevne afviste, og Pave Leo XIII's Tilbud, især ved Encyklika af 1894, ere blevne uden Svar. Enkelte højerestaaende græske Prælater have deltaget i de Unionskongresser, som Anglikanerne og Gammelkatolikkerne lade afholde, og mange af dem indse Nødvendigheden af en kirkelig Reformation; men de mene, at den maa vente, indtil alle Grækere ere politisk forenede, thi lige saa lidt som Nationaliteten kan undvære Kirken, kan Kirken undvære Nationaliteten.

Den g. K. falder for Tiden i tre Hoveddele: den russiske (s. d.), den græske under Tyrkernes Herredømme og den græske (nygræske) i det selvstændige Grækenland. — Hovedet for den g. K. under tyrkisk Herredømme er Patriarken i Konstantinopel, der indsættes af Sultanen, men formelt ere Patriarkerne i Alexandria, Antiocheia og Jerusalem ham jævnbyrdige. Ved den konstantinopolitanske Patriarks Side staar en permanent Synode af 12 Metropolitter, der vaager over Kirkelovenes Overholdelse, udnævner Ærkebisperne, styrer Klostrene og Akademierne og udgiver de kirkelige Skrifter. Under Synoden staar »det blandede Raad« (*Mikton Symbulion*), der bestaar af 4 al Synodens Metropolitter og 8 Lægmænd, og som sørger for Skolevæsenet, Velgørenhed o. l. — Den g. K. i Bulgarien blev 1872 selvstændig under en egen Metropolit, ligesaa den i Serbien 1878 og den i Rumænien 1885. — Den nygræske Kirke i Grækenland fik sin Forfatning 23. Juli 1833 paa en Bispeforsamling i Nauplia, saaledes at den styres af en Synode, dannet efter russisk Mønster; Synoden bestaar af 5 Bisper, som vælges af samtlige Bisper og stadfæstes af Kongen. En hel Del Klostre inddroges, og deres Formue brugtes til Kirke- og Skolevæsenet. 1844 erklæredes, at Kirken i Grækenland var dogmatisk forbunden med den g. K. i Konstantinopel, men kirkeretslig adskilt, og 1850 godkendte Patriarken den nygræske Kirkes Selvstændighed. 1852 udbrød en Strid om Synodens Stilling til Staten, der endte med, at Staten fik forøget Indflydelse. I Græken-

land er en Metropolit, 10 Ærkebisper og 13 Bisper. Det nationale Opsving i Grækenland har ogsaa medført et kirkeligt Opsving, og det 1837 oprettede Universitet i Athen har tilført Teologien, især Kirkehistorien, værdifulde Bidrag.

Den g. K.'s Troslære hviler paa Bibelen (for Gl. Test.'s Vedkommende er Septuaginta den autentiske Tekst) og den ældre Tradition, der bestaar i de Beslutninger, som fattedes paa de syv første økumenske Synoder og paa nogle Lokalsynoder samt i enkelte Skrifter af de græske Kirkefædre. Al selvstændig dogmatisk Tænkning ophørte med Johannes fra Damaskos (død ca. 754), og efter Skismaet 1054 have kun to Skrifter faaet symbolsk Betydning, nemlig Patriarken Gennadios's (s. d.) og Petros Mogilas's (se ovenf.) Bekendelsesskrifter. Alle senere Læredannelser have kun anden Rangs Betydning, selv om de ere stadfæstede af Patriarker. Fra hele den vesterlandske Kirke adskiller den g. K. sig ved Læren om, at Helligaanden udgaar alene fra Faderen, fra den romersk-katolske Kirke — med hvilken den er enig i Læren om de syv Sakramenter, om Transsubstantiation og Messeoffer, i Maria-, Helgen-, Billed- og Relikviedyrkelse, Fasten og andre gode Gerninger, Klostervæsen, den hierarkiske Trinfølge i de gejstlige Vielser, aandeligt Slægtskab som Ægteskabshindring — skiller den sig paa følgende Punkter : den sidestiller ikke Apokryfferne med de kanoniske Skrifter, vil ikke vide af nogen synlig og ufejlbar Christi Stedfortræder paa Jorden, men vel en synlig og ufejlbar Kirke under Bisperne som Apostlenes Efterfølgere, den skelner mellem Sakramenter af højere (Daab, Nadver og Bod) og af lavere Rang; den døber ved at lade hele Kroppen neddykke tre Gange og lader Konfirmationen (Salvning med Olie) følge umiddelbart paa Daaben; ved Nadveren, hvortil ogsaa Børn have Adgang, bruger den syret Brød og Vand blandet med Vin, der rækkes sammen i en Ske; den forkaster Tilbedelsen af Hostien, forbyder kun Bisper at gifte sig, hvorimod de andre Præster skulle gifte sig, dog kun med en Jomfru, ikke med en Enke, og de maa ikke indgaa andet Ægteskab, ligesom Lægfolk ikke maa indgaa fjerde Ægteskab; den kender ikke til Skærsild i romersk Forstand, taaler ikke Statuer (herfra danner den russiske Kirke en Undtagelse), men kun Billeder af Christus og Helgener som Genstand for religiøs Ærefrygt; den salver ikke alene døende, men ogsaa syge med den hellige Olie som Helbredelsesmiddel. — Midtpunktet i Gudstjenesten, som i Reglen fejres efter Chrysostomos'es Liturgi, kun i enkelte Tilfælde efter Basilios'es, er Messen, som læses een Gang om Dagen og før Solopgang; den øvrige Del af Gudstjenesten bestaar i Oplæsning af Perikoperne, Symbolerne, Bønner og Legender; Menigheden deltager ved Vekselsvar, men Gudstjenesten betragtes dog hovedsagelig som en Opførelse af et aandeligt Skuespil til Guds Ære, og Menigheden skal kun være til Stede og lade sig fylde af de hellige Mysterier. Under Bønnen vende Præsten og de bedende sig mod Øst, og under Gudstjenesten staa Deltagerne op, kun paa Pinsedag knæle de. Instrumentalmusik og flerstemmig Sang ere forbudte i Kirken. Kirkesproget er hos Grækerne gammelgræsk. I Athen har Prædikenen faaet en Plads i Gudstjenesten. — Klerus bestaar af verdensgejstlige og af Munke; de sidste ere mest ansete, og blandt dem tages Bisperne. Under Biskoppen, som staar i Spidsen for et Paroki eller Eparki, staa Præsterne (de kaldes *papas* [slav. *pope]),* Diakonerne, Hypodiakonerne, Lampadarierne, Psalterne eller Kantorerne, Anagnosterne eller Lektorerne. — Klostrene ere alle dannede efter de gamle Regler, som føres tilbage til Basilios den Store, thi der findes ikke forskellige Munkeordener. Klostrenes øverste foresatte er den nærmeste Ærkebiskop. (Litt.: Wenger, »Beiträge zur Kenntniss der griechischen Kirche« [Berlin 1839]; Schmitt, »Kritische Geschichte der neugriechischen und russischen Kirche« [Mainz 1840]; Pitzipios-Bey, »Die orientalische Kirche « [Wien 1857, 2. Udg. 1865]; Pichler, »Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident«, I—II [Miinchen 1864—65]; Gass, »Symbolik der Griech. Kirche« [Berlin 1872]; Stanley, *History of eastern church* [5. Opl. Lond. 1883]; Neale, *A history of the holy eastern church,* I—II [Lond. 1850]; Kattenbusch, »Lehrbuch der vergleichenden Konfessionskunde. I. Bd.: Die orthodoxe anatolische Kirche« [Freiburg i. B. 1892]; Sokolov, »Darstellung des Gottesdienstes der orthodox-kath. Kirche des Morgenlandes« [Berlin 1893]). *L. M.*

Græske Vine faas hovedsagelig fra de græske Øer, i mindre Mængde og ringere Kvalitet fra Fastlandet. Medens disse Vine i Oldtiden og Middelalderen nøde et stort Ry og udførtes i betydelig Mængde, forfaldt Vindyrkningen senere næsten ganske og har først i de sidste Aar igen faaet større Betydning. Den tidligere saa berømte Malvasier, af hvilken der i Middelalderen aarlig udførtes 200,000 Fade til Venezia, og som længe ansaas for den fineste Dessertvin, fremstilles saaledes nu næsten kun i en middelmaadig Kvalitet; den fineste Sort skal komme fra Tinos. Den fremstilles af grønne Druer, der før Gæringen tørres 5—6 Dage i Solen. Som de bedste Sorter anses Santorin-Vinene, *vino di bacco,* med Karakter af Portvin, *vino di notte,* en Bordvin med fin og stærk Buket, og *vino santo,* en mørk, sød og stærkt aromatisk Likørvin. En anden meget fin Likørvin er *vino di legge* fra Kreta. Endvidere kunne nævnes Samos, Mavrodafne, Kalliste, Tenedos, Cerigo, Jenerodi fra Zante o. fl. Cyper-Vinene (s. d.) regnes sædvanlig herhen. *K. M.*

Græske Øer, Øerne omkring Kongeriget Grækenland (s. d., S. 1097).

Græsk Ild, en Brandsats, der allerede i 7. Aarh. skal have været Grækerne bekendt, men hvortil Kendskaben er gaaet tabt siden 14. Aarh. Der findes i gamle Fyrværkeribøger en Del Recepter paa g. I.; i nogle af disse findes endog den Paastand fremsat, at denne Ild kunde fortære baade Jærn og Sten. *H. H.*

Græsk-katolske Kirke se Græske Kirke.

Græsk Kors, et Kors (s. d.) med fire lige lange Arme. De Linier, der afslutte Armene, kunne være lige eller ogsaa buede, saaledes at de forlængede danne en Cirkel. *V. S.*

Græsk Kærlighed d. s. s. Pæderasti (s. d.).

Græsk Skrift se Grækenland, S. 1107.

Græsmaaned se April.

Græsmarker, Arealer under regelmæssig Drift,

der (sædvanlig) besaas med en Blanding af to- eller fleraarige Bælgplanter og Græsser for i eet eller flere Aar at benyttes til Høslæt og Afgræsning, hvorefter de atter opbrydes for at besaas med en Korn- eller lignende Afgrøde. G. tilvejebringes nu sædvanligvis paa den Maade, at Marken i Foraaret besaas med en Kornart, oftest Havre. Umiddelbartefterdennes(»Dæksædens« eller »Dækfrugtens«) Nedbringning udsaas den Frøblanding, der skal give G. sin Vegetation. I dette Aar benævnes Marken »Udlægsmark« , idet Besaaningen paa den nævnte Maade benævnes at »lægge ud« (man »lægger ud« *i* Havre, undertiden i Byg, sjældnere i Vintersæd, og man »lægger ud« *med* en Blanding af Kløver- og Græsfrø, sjældnere med ren Kløver eller rent Græs), og man høster da kun Dækfrugten, medens Udlægsmarken efter Høst giver lidt Efteraarsgræsning. Det følgende Aar, der med Hensyn til G. benævnes »første Brugsaar«, og da Marken benævnes »første Aars G.« eller hyppig »Kløvermark« i Henhold til, at Kløveren i dette første Aar ofte udgør den væsentligste Del af Vegetationen, benyttes Marken sædvanlig til Høslæt. I de derpaa følgende Aar, saa længe G. »ligger ud«, benyttes den dels til Høslæt, dels til Afgræsning. Varigheden af G. varierer fra 1 til 4—5 Aar. I det hele have de nutildags en kortere Varighed end tidligere. I Danmark ere etaarige G. temmelig almindelige og ere typiske for det saakaldte Vekselbrug ; toaarige ere dog de hyppigst forekommende, medens treaarige eller derover ogsaa benyttes ret almindelig, navnlig paa Jylland's lettere Jorder. Gennemsnitsvarigheden af G. i Danmark er mellem 2 og 3 Aar, noget større i Jylland end paa Øerne. Kortvarige G. tilhøre det intensive Jordbrug, betinge det største Bruttoudbytte af Jorden, men kræve tillige de største Driftsudgifter, idet et i tilsvarende Grad større Areal er optaget af Korn-, Rodfrugt- og lignende Afgrøder, hvis Dyrkning i det hele er kostbarere. Under opadgaaende Konjunkturer gaa Bestræbelserne ofte i Retning af at indskrænke G.'s Varighed, medens man under nedadgaaende Konjunkturer almindelig sporer Tilbøjelighed i den modsatte Retning. — G.'s Ydeevne retter sig hovedsagelig efter følgende Forhold: Jordens naturlige Beskaffenhed, idet, alt andet lige, dybe, lermuldede Jorder give største, lette Sandjorder de mindste Afgrøder. Fugtighedsforholdene, særlig efter Forløbet af første Brugsaar, spille en væsentlig Rolle, saaledes at temmelig lette og magre Jorder med rigelig Fugtighed — der dog paa ingen Maade maa gaa saa vidt, at Jorden bliver sur — ofte kunne give fuldt saa store Afgrøder som frugtbare Jorder med en for ringe Fugtighedsgrad. Jordens Gødningskraft ved Udlægget; da man vanskelig faar en tilfredsstillende Afgrøde af G. paa udpinte Jorder, er man mere og mere kommen ind paa den Praksis at gøde umiddelbart til Udlæg eller senest Aaret forud. Hyppigst anvendes hertil Staldgødning eller alsidig, nogenlunde længe virkende Kunstgødning. En afgørende Rolle for G.'s Ydeevne spiller den ved Besaaningen anvendte Frøblanding. Kun undtagelsesvis og da næsten altid kun med Frøavl som Formaal besaas G. med en enkelt Kløver- eller Græsart. I Reglen saas en Blanding af Kløver (eller andre dertil egnede Bælgplanter) og Græsser. Frøblandingen retter sig hovedsagelig efter Jordens Beskaffenhed og G.'s Varighed. Som Grundlag herfor benyttes nu næsten overalt de af Statskonsulent P. Nielsen siden 1870'erne udførte mønstergyldige og særdeles omfattende Forsøg og Undersøgelser. Til etaarige G. anvendes af Bælgplanter først og fremmest Rødkløver, i mindre Omfang Humleagtig Sneglebælg og paa lettere Jorder Gul Rundbælg; af Græsser Italiensk (og Almindelig) Rajgræs og paa lettere Jorder Agerhejre. Paa G. med større Varighed benyttes hovedsagelig Rødkløver, i mindre Udstrækning tillige Hvidkløver og Alsikekløver, undertiden Foder-Lucerne og Smalbladet Kællingtand, og af Græsser Hundegræs, Draphavre, Almindelig Rajgræs, Rottehale, paa fugtige Jorder tillige Engsvingel, sjældnere Eng-Rævehale, Rapgræs og Fioringræs, paa lette Jorder stundom Stivbladet Svingel og Fløjlsgræs. Da de fleste af de nævnte mere varige Græsser først give fuld Afgrøde i andet Brugsaar, indblandes sædvanlig et mindre Kvantum af kortvarige Arter, der give Afgrøde i første Aar, medens de senere give Plads for de vedvarende Arter. Paa Grundlag af P. Nielsen's Forsøg anses en Udsædsmængde af 20—30 Kg. pr. Hekt. nu almindeligvis for passende; Nowacki, Stebler o. fl. anbefale dog en betydelig større Saamængde. Halvdelen eller noget mindre er i Reglen Bælgplanter, Resten Græsser. I en god første Aars Mark udgøre Bælgplanterne mindst Halvdelen — ofte mere — af Vegetationen; da disse næsten alle ere af temmelig ringe Varighed, skifter Vegetationen efterhaanden Karakter, idet Græsserne brede sig mere og mere og udgøre fra tredje Brugsaar i Reglen den aldeles overvejende Del af Bestanden. Endelig er G.'s Pleje af ikke ringe Betydning. De herhen hørende Arbejder bestaa navnlig i Eftersaaning af svage eller udgaaede Steder, saa snart Dækfrugten er fjernet eller tidlig næste Foraar; passende Afgræsning første Efteraar, idet en for stærk Vegetation i første Vinter let giver Anledning til, at Planterne angribes af Sygdomme; rettidig Bjergning af Høet, samt Overgødskning med Ajle fra og med andet Brugsaar. — En god første Aars G. giver i første Brugsaar 6—8,000 Kg. Hø pr. Hekt., i andet Aar sædvanlig 1—2,000 Kg. mindre. Efter Jordbundens, Vejrligets og Frøblandingens Beskaffenhed kan første Aars Afgrøde i øvrigt veksle fra under 2,000 til over 10,000 Kg. Hø pr. Hekt. — Foruden de egentlige G. udlægges ofte mindre Arealer af Agermarken til vedvarende Græsning. Saadanne permanente Græsarealer henhøre dog nærmest under »Græsgange«. En mindre Del af de paa den beskrevne Maade udlagte G. benyttes til Avl af Kløver- og Græsfrø. Af Danmark's Agerjord vare (1896) følgende Arealer benyttede som G.:

	Øerne. Hekt.	Jylland. Hekt.	I alt. Hekt.
Til Høslæt	139,126	122,981	262,107
— Afgræsning . . .	135,731	495,064	630,795
— Avl af Kløver- og Græsfrø	1,612	1,288	2,900
I alt . . .	276,469	619,333	895,802

Desuden fandtes paa Øerne 10,547 og i Jylland 38,326 Hekt., tilsammen 48,873 Hekt., udlagte

som permanent Græsareal. (Litt.: P. Nielsen, »Tidsskr. f. Landøkonomi« 1878, 1882 og 1884 samt »Lommebog f. Landmænd«; P. Feilberg, »Græsarealer og deres Behandling« [Kbhvn. 1897]; A. Nowacki, »Der praktische Kleegrasbau« [5. Opl. Frauenfeld 1891]; Jessen, »Deutschlands Graser« [Leipzig 1863]; F. G. Stebler, »Die Grassammenmischungen« [2. Opl. Bern 1883]. Se endv. Litt. under Eng, Engdyrkning, Foderdyrkning og Frøundersøgelse). *K.H—n.*

Græsnellike, dansk Benævnelse for Bakke-Nellike og Eng-Trævlekrone.

Græsolie d. s. s. Citronelleolie (s. d.).

Græsplæner ere, naar de ere vel holdte og godt anlagte, en af Havens bedste Prydelser. Den væsentligste Betingelse herfor er, at Jorden er fri for Ukrudt, og at Plænen luges, saa snart det begynder at vise sig. Græsset maa aldrig blive langt, og det maa derfor slaas hver 8. Dag hele Sommeren. Navnlig de vedvarende Plæner bør fodres jævnlig med Kunstgødning; om Foraaret udstrøs en Blanding af Chili-Salpeter, Superfosfat og Kainit, og naar Regntiden i August begynder, gives der fra Tid til anden lidt Chili-Salpeter. Til perennerende Plæner kan bruges 1 Kg. Rajgræs og 1/2 Kg. Eng-Rapgræs til 60 □ M.; hvor Jorden er sandet og tør, kan Halvdelen af Rapgræsset erstattes med stivbladet Svingel. Til enaarige Plæner bruges Engelsk Rajgræs alene og 2 Kg. til 40 □ M. Jorden maa være dybt behandlet om Efteraaret før Saaningen og stærkt gødet. Om Foraaret indskrænker man sig til at jævne Jorden med en Jærnrive, og kun sværere Jord maa omslikkes. Man saar i Reglen sidst i April eller de første Dage i Maj, dog kan man ogsaa saa i August; det grovere Græsfrø saas først og hakkes ned, derefter saas det finere Frø, som kun rives ned, hvorpaa Plænen tromles. *L. H.*

Græsrust se Puccinia.

Grasse, Johann Georg Theodor, tysk Bibliograf og Litteraturhistoriker, født i Grimma 31. Jan. 1814, død i Nærheden af Dresden 27. Aug. 1885. Han studerede Filologi og blev 1843 kgl. Bibliotekar i Dresden, 1848 Inspektør ved Møntkabinettet, 1861 Direktør for Porcelænsamlingen og 1864 Direktør for »das grune Gewölbe«. Hans største og vigtigste Skrift, »Lehrbuch einer allgemeinen Litterärgeschichte aller bekannten Völker der Welt« [4 Bd., 1834—60], er et Udslag af en uhyre Samlerflid, men er blottet for historiske Synspunkter og mere en Bibliografi end en Litteraturhistorie; han udgav et forbedret Udtog, »Handbuch der allgemeinen Litteraturgeschichte« [4 Bd., 1844 — 50]. Han har desuden udgivet en Række Fagbibliografier og en Del Arbejder om forskellige Sagn, f. Eks. en Oversættelse af *Gesta Romanorum* [2 Bd., 1842], en kritisk Udgave af *Legenda aurea* [1846], »Die Sage von dem ewigen Juden« [1844], »Die Sage vom Ritter Tannhäuser« [1846; 2. Opl. under Titel »Der Tannhäuser und ewige Jude«, 1861], »Beitr'åge zur Litteratur und Sage des Mittelalters« [1850], »Sagenbuch des Konigreichs Sachsen« [1855, 2. Opl. 1874], »Sagenbuch des preussischen Staats« [2 Bd., 1866—71]; desuden en Mængde Kataloger, Haandbøger og Afhandlinger vedrørende de ham underlagte Samlinger eller enkelte Dele af disse. Endelig kan nævnes: »Bierstudien, Ernst und Scherz, Geschichte des Biers und seine Verbreitung« [1872]. *C. A. N.*

Græssmutte, 1) Gærdesanger (*Sylvia curruca* [L.]) se Sangere.

2) Havesanger (S. *hortensis* [Gm.]) se Sangere.

3) (*Cisticola* Kaup.). En Slægt af smaa Sangfugle, der i Udseende og Størrelse ligne vore smaa Rørsangere, men have 12 Styrefjer. Nogle og tredive Arter, der ere udbredte over Sydeuropa, Afrika og Sydasien med de indiske Øer samt Australien. *C. cursitans* Frankl., der findes i Sydeuropa, Afrika og Sydasien, har en lysebrun Overside med brede, sortebrune Striber; Undersiden er brunlighvid; Halefjerene have en sortebrun Plet foran den hvide Spids. *E. B.*

Græssmør se Smør.

Græsted, Sogn (1890: 2,077 Indb.) og Sognby i Nordsjælland, Frederiksborg Amt, Holbo Herred, ca. 16 Km. N. f. Hillerød og 20 Km. V. N. V. f. Helsingør. G. By er en stor Landsbymed Kirke, Skole, Præstegaard, Gæstgiverier og flere næringsdrivende samt Endestation for den 1880 aabnede Gribskov-Bane, som 1896 er bleven forlænget til Gilleleje. *H. W.*

Græstorsk ere smaa Eksemplarer af den almindelige Torsk (*Gadus morhua*).

Græstørvbeklædning anvendes undertiden til Beskyttelse af Jordskraaninger af permanente Jordværker. I Alm. nøjes man med at belægge Skraaningerne, straks efter at de ere blevne regulerede, med et Lag Muldjord og saa Græs deri; men hvor Skraaningerne ere stærkt udsatte for Beskadigelser, navnlig hvor man har været nødt til at anvende et ualmindelig lille Anlæg, eller hvor Skraaningernes Former ere mere komplicerede, f. Eks. ved Tilslutningskegler til Bropiller, Stenkister o. l., skaffer man ofte en kraftigere og mere øjeblikkelig virkende Beskyttelse til Veje ved at belægge med Græstørv. I Alm. lægges de paa Fladen med Græsset opad; muligvis sikres de foreløbig i deres Stilling ved Smaapæle. Paa særlig udsatte Steder lægger man Græstørvene paa Højkant. *A. O—d.*

Græstørvjord se Jordblanding.

Gratz, Heinrich, jødisk Teolog, født 1817 i Posen, død 7. Septbr. 1891 i München, fra 1854 Lærer ved Rabbinerseminariet i Breslau, fra 1870 Professor ved Universitetet smst.; fra 1869 Medudgiver af »Monatsschrift für Geschiclite und Wissenschaft des Judenthums«. Hans Hovedværk er »Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart« [11 Bd. Leipzig 1853—75, ny Udg. 1892 ff., en Udgave i 3 Bind »Volksthumliche Geschichte der Juden«, 1888—89], et udførligt og interessant Værk, men ej helt paalideligt. *V. O.*

Grævling er et fælles Navn for flere Rovdyr af Maarfamilien. Det er mindre Dyr med plump Bygning, tilspidset Hoved, med smaa Øjne og Øren; Benene ere lave, Fodsaalerne nøgne, da det er Saalegængere; Forpoterne ere Gravepoter; Halen er kort, Haarlaget tæt med lange, stride Haar. Tandsættet har det knusende Parti vel udviklet, og det er i det hele Former, der staa Bjørnene nær. Bedst kendt er vor almindelige G. (*Meles taxus*) (Fig. 1). Det er et omtr. 3/4 M. langt Dyr, næsten dobbelt saa langt som højt. Hovedet

er spidst med en tryneagtig, nøgen Snude; Øjnene smaa, brune, dybtliggende; Ørene afrundede, næsten skjulte mellem Haarene. Halsen er kort og tyk; Kroppen meget bred, sværest bagtil; Benene kraftige og Halen kun ca. 15 Cm. lang. Pelsen, der er meget tættere paa Ryggen end paa Bugen, er foroven hvidgraa, idet de lange, stride, hvidlige Dækhaar have et sort Bælte hen mod Spidsen. Strube, Bryst, Bug og Ben ere sorte, Hovedet næsten hvidt med en sort Stribe paa hver Side hen over Øret og Øjet. Snuden er sort. — Under Halen findes hos G. en haaret, lommeagtig, et Par Centimeter dyb Grube med stærkt udviklede Hudkirtler, der udsondre en fedtagtig, flydende, i Parringstiden gullig og ildelugtende Vædske. Nytten er tvivlsom; tidligere fortaltes, at de om Vinteren laa med Snuden i denne Sæk og ernærede sig af det udsondrede Fedt. Paalidelig iagttaget er det, at Ungerne, baade naar de ere sultne, og naar de have ædt, ivrig suge paa hinandens Gatkirtler, at Udsondringen tiltager hos de voksne henimod Parringstiden, og at navnlig Hannerne da trykke Vædsken ud, helst mod Individer af det andet Køn, saa at disse blive helt gulplettede.

G. forekommer, naar det nordligste Skandinavien og enkelte Øer undtages, overalt i Europa og det vestlige Sibirien. I Danmark er den næsten overalt almindelig, kun paa Møen mangler den endnu. — Sin Bolig har G. i en Hule, helst paa en solbeskinnet Skrænt nær Skovens Udkant. Der er oftest flere Gange og Aabninger, som føre ned til 1 eller 2 større, med Løv og Mos udforede Beboelsesrum. Da den graver hurtig og let, — i et Par Minutter kan den grave sig ned —, anlægger den ofte simplere Boliger nær de gode Madsteder. Med Hulen er den meget omhyggelig og renlig, taaler ikke andre deri, og sine Ekskrementer lægger den enten i særlige Gange eller uden for Boet. — Om Dagen ligger G. næsten altid i Hulen sammenrullet med Snuden mellem Bagbenene, men ved Solnedgang kan man se den komme frem for at søge Føde. Den snuser op ad alt som en Hund, men ligner i Bevægelser, og navnlig naar den æder, mest et Svin, idet den roder i Jorden efter Regnorme, der ere dens Hovedføde, og andet spiseligt, som Larver, Insekter og Rødder. Græshopper, Olden, nedfalden Frugt, Bær, navnlig Druer, æder den gerne; næsten alt kan tjene den til Føde, og Knogler af Muldvarpe, Mus, Hareunger, Fugle, Frøer, Firben o. l. kunne findes i dens Mave, ja selv Hugorme binder den an med. Svarende til denne blandede Kost har det knusende Parti Overvægt i dens Kindtænder. Af de 7 Kindtænder ere vel kun $\frac{5}{7}$ Knudetænder, men den i Overmunden er meget stor og Rovtanden i Undermunden næsten helt knudret, medens Savtænderne ere smaa; de forreste 1 falde mest ud med Alderen. — Heller ikke af Karakter er G. et Rovdyr, den er mere gnaven og mistroisk end glubsk og dristig; den er menneske- og dyresky, søger at undgaa Faren; men bider den fra sig, da sker det med Fynd og Klem: »til det knager«, sagde Jægerne tidligere. Paa Kraniet se vi ogsaa en høj Issekam til Fæste for de kraftige Kæbemuskler.

Tiden fra sidst i November til Marts-April tilbringer G. i Dvale, liggende i Sovestilling i Hulen; men mild Luft kan dog lokke den frem af og til for at æde lidt. Om Efteraaret er den som andre »Dvaledyr« meget fed, medens Skindet om Foraaret ligger ganske løst om den slunkne Krop; den samler nemlig Fedtet i et Lag Flæsk under Huden. I sydligere Lande ligger den ikke i Dvale. Brunsttiden er i Juli-August; men Æggene ligge indtil December næsten uudviklede i Børen. Udviklingen tager da Fart, og i Februar-Marts fødes de 2—3, sjældnere 4—5 blinde og nøgne Unger. Sommeren over træffer man Grævlingegrisene, som de kaldes, i Moderens Bo. Her dier hun dem gennem sine 3 Par Patter, hvoraf det ene sidder paa Brystet, og sørger lige til Efteraaret for Mad til dem.

Kig. 1.

Almindelig Grævling *(Meles taxus)*.

Kun i Vinlandene forfølges G. for den Skade, den gør som Drueæder; hos os opvejes den Fortræd, den gør ved at opgrave Regnorme og udsaaet Olden, helt ved dens Nytte som Oldenborre- og Musedræber. Man skal heller ikke fristes til at udrydde den for det Udbytte, man faar ved at dræbe den. Kødet er vel ikke uspiseligt og Skindet ikke ubrugeligt, men skattede Varer er dog ingen af Delene. Haarene ere for grove til rigtigt Pelsværk, og det er kun i Hjemmeindustrien, at Grævlingeskind finder nogen Anvendelse til Jagttasker, Tæpper o. l. Læderet kan blive meget tykt og sejt. Tidligere jagedes G. meget i de danske Hedeegne med store Hunde og Knipler ved Fakkelskin, da der kunde vindes et Par Liter Tran af den om Efteraaret, ligesom Grævlingefedt antoges at være godt mod mange Sygdomme. Nu jages den kun med Bøsse og Hund for at tilfredsstille Jagtlysten.

Nærstaaende Arter, maaske kun Varieteter, der for øvrigt have mere blodtørstige Vaner, findes i Asien fra Japan til Persien, og her ere ogsaa de ældste Levninger af G. fundne i ældre Pliocenlag.

Den amerikanske G. (*Taxidea americana*) regnes til en egen Slægt, da den altid mangler de { forreste Kindtænder. Den er endnu mere plump og lavbenet end vor G., hvem den ligner aldeles i Levemaade og Udseende, dog ere Bug og Strube hvide, Benene mørkebrune og Halen kortere. Findes overalt i de forenede Stater.

Noget fjernere fra vor G. staa de to følgende:

Stinkgrævlingen (*Mydaus Telagon*) (Fig. 2), den dygtigste Graver af dem alle. Den er kun 35 Cm. lang, har en meget stumpet Hale, temmelig lange Forben, hvis Tæer ere sammenvoksede lige til de lange skarpe Kløer, og en spids Tryne. Den er brun med en hvid Stribe fra Panden til Halen. I Levemaade ligner den vor G., men træffes kun paa Bjærgene i Malakka, Java og Sumatra over 2,000 M.'s Højde. Sit Navn har den, fordi den fra Kirtlerne under Halen kan udsprøjte en stinkende Vædske, hvormed den forsvarer sig paa samme Maade som de amerikanske Stinkdyr.

Honninggrævlingene (*Mellivora*), af hvilke een Art hører hjemme i Sydafrika, een i Indien, have lidt længere Hale og kortere Snude end de andre G. og kun $\frac{4}{4}$ Kindtænder, hvoraf $\frac{1}{6}$ er Knudetand. Af Bygning og Levemaade ere de imidlertid fuldstændige G. Farven er hos begge Arter paa Ryggen graa, der ved en aldeles bestemt Linie langs Siden er skilt fra Bugens sorte. Denne Linie er hos den afrikanske Form skarpt hvid. Denne Form er det navnlig, der er saa stor en Ven af Honning, at den har givet Slægten Navn. Ogsaa de kunne forsvare sig ved deres Stank. *M. Ml.*

Grævlingehund se Hunderacer.

Gröber, Gustav, tysk Romanist, er født i Leipzig 4. Maj 1844, studerede klassisk og romansk Filologi, promoveredes 1869, blev Docent i Ziirich 1871, ordinær Professor i Breslau 1874 og forflyttedes 1880 til Strassburg, hvor han endnu (1897) virker. G. har grundlagt (1877) »Zeitschrift flir romanische Philologie«, som han stadig redigerer; han er ogsaa Hovedredaktør for »Grundriss der romanischen Philologie« [1. Bd. Strassburg 1888; 2. Bd. uafsluttet] og har desuden udgivet en Række filologiske Studier, særlig vedrørende Vulgærlatin og Oldfransk. *Kr. N.*

Grød faas ved Kogning af Gryn med Vand eller Mælk, og det er sikkert navnlig i Form af en Slags G., at man har tilgodegjort sig Kornsorterne som Næringsmiddel, inden Bagning af Brød var opfunden. G. bruges ogsaa som Betegnelse for forskellig Frugtkompot.

Groden, Grodnerdal, romansk *Gørdeina*, ital. *Gardena*, en ca. 28 Km. lang Sidedal til Eisack i Tyrol, i Bezirkshauptmannschaft Bozen, begrænses mod Syd af Seiszer Alp og Langkofel, mod Nord af Udløbere fra Peitlerkofel, gennemstrømmes af den maleriske Grödnerback, har en Middelhøjde af 1,096 M. og er bekendt for sine Dolomitklipper. Der findes 7,100 mest rætoromanske Indbyggere, hvis Dialekt efterhaanden fortrænges af Italiensk; vigtige Næringsveje ere Alpedrift og Billedskæren, saaledes Fabrikation af Legetøj *og* Helgenbilleder med udbredt Afsætning. Hovedbyen St. Ulrich har (1890) 1,600 Indb. *Joh. F.*

Grødis (Søudtryk) betegner, at Isen befinder sig i en grødagtig Tilstand, hvilken kan hidføres ved Sne, Kuling og Strøm, der sammenpakker og knuser større Isflager, samt ved at Hindringer opstaa for større Ismassers fri Bevægelser. *C. L. W.*

Grødsvulst, en Sæksvulst (Cyste) fyldt med en grødet Masse af Overhudsskæl, Fedt og Haar. Se Cyste. *E. A. T.*

Grøft kaldes en i Jorden udgravet Ledning for Vand. Hensigten med en G. er i alle Tilfælde at afvande; men herunder kunne indbefattes to vidt forskellige Formaal, nemlig at bortlede Vand (Regnvand, Overfladevand) eller at virke drænende paa Jorden ved Siden af. For at G. skal kunne bortlede Vand, maa den have et af Vandmængden bestemt Tværprofil og Fald; G.'s drænende Virkning bestemmes derimod alene af Dybden. Tværprofilet er som Regel et Trapez med mindste Bundbredde 30 å 45 Cm., Anlæg af Sideskraaningerne 1 — $1\frac{1}{2}$. Vej- og Jærnbanegrøfter skulle i Alm. tjene begge de nævnte Formaal; mindste Fald foreskrives derfor gerne at maatte være ca. 1 : 500, mindste Dybde ca. 30 Cm. Se i øvrigt Udtørring. *A. O—d.*

Fig. 2.

Stinkgrævling (*Mydaus Telagon*).

Grøgaard, Hans jakob, norsk Præst og Skolemand, født i Solør 5. Apr. 1764, død i Bergen 22. Marts 1836 som Sognepræst ved Nykirken. G. blev Student 1781, cand. theol. 1784. 1814 var han Repræsentant for Nedenæs Amt ved Rigsforsamlingen paa Ejdsvold, hvor han sarkastisk, hvas og vittig, som han var, optraadte som en ilde set Kritiker af Flertallet, og han vendte hjem fra dette sit eneste politiske Felttog med »Afsky for Rigsforsamling, Folkeregering og Republikanisme«. Større og varigere Navn end som Politiker vandt han som Skolemand. G. greb en Idé af Pestalozzi: at gøre Elementarlærebøgerne saaledes, at Mødrene kunne i det tynde og spredt befolkede Norge bruge dem ved deres Børns første Undervisning; saaledes frem-

stod hans »ABC« [1815, 10. Opl. 1872] og hans »Læsebog for Børn« (Chra. 1816, 13. Udg. Bergen 1848 og derefter i omarbejdet Skikkelse ved K. Jørgensen i 7 nye Oplag [sidste 1869]). I disse to mærkelige Bøger havde den norske Almue- og Borgerskole og Hjemmets Undervisning uden for Skolen i et halvt Aarhundrede sit grundlæggende Undervisningsapparat for alle skolepligtige Børns første Læseøvelse og Kundskabstilegnelse. Foruden disse udgav han adskillige Prædikener og pædagogiske Smaaskrifter. (Litt.: »Norsk Forf. Lex.«, II og der anførte Kilder). *J. B. H.*

Grølling, en lokal Benævnelse for Grundlingen (*Gobio fluviatilis*).

Grøn, den Farvefornemmelse, som opstaar, naar Øjet træffes af Farvestraaler, hvis Bølgebredde ligger mellem 0,53 og 0,51 Mikron. I fysiologisk-optisk Henseende er g. en af Grundfarverne, idet g. selv ikke kan frembringes ved Blanding af andre Farvestraaler, medens alle andre Farver kunne fremkaldes ved Blanding af g. med rødt og violet. G.'s Lysintensitet er i det prismatiske Spektrum 0,48 med gult som Enhed; g. hører altsaa hverken til de lyseste eller mørkeste Farver, og en lignende Mellemstilling indtager den ogsaa saavel i termisk som kemisk Henseende.

G. er en af de fire Hovedfarver (s. d.); dens Følelsesvirkning er nærmest neutral, svarende til dens Beliggenhed midt i Spekteret paa Overgangen mellem de »varme« og »kolde« Farver; men ringe Indblandinger forandre let Karakteren. Saaledes have Foraarets gulgrønne Farver det gules opmuntrende, Efteraarets mørkgrønne det sortes nedtrykkende Virkning. Da de skinnende g. Farver især træde frem om Foraaret, hvor Naturen vækkes til nyt Liv, saa bliver g. derved Symbol dels for Haabet, det, der ventes at komme, dels ogsaa for det, der ikke endnu er færdigt, det umodne.

Stærkt g. Farvestoffer findes ikke i stor Mængde, men ved Blanding af gule og blaa, f. Eks. Kromgult og Berlinerblaat, kan der fremstilles g. Farvestoffer. Af naturlige g. Farvestoffer kunne især mærkes Kromforbindelser (Kromtveilte, Kromtveiltehydrat), Kobberforbindelser (Schweinfurtergrønt, Spanskgrønt), Saftgrønt og endelig nogle Tjærefarver. (Litt.: Lehmann, »Farvernes elementære Æstetik« [Kbhvn. 1884]; Helmholtz, »Physiologische Optik« [Leipzig 1896]). *Alfr. L.*

Grøn, Ludvig Jens Tønnes, dansk Handelsmand, er født i Kjøbenhavn 14. Aug. 1827. Efter at være uddannet bl. a. i Hamburg og Manchester indtraadte han 1852 som Associé i den af hans Fader grundede betydelige Manufakturforretning, der nu fik Navnet »M. E. G. & Søn«, og som han ved Faderens Død 1872 blev Eneindehaver af. Han nøjedes imidlertid ikke med at forhandle Manufakturvarer; efter den i danske Toldforhold liggende Opfordring blev han ogsaa Fabrikant af saadanne Varer. 1871 købte han Randbøldal's Klædefabrik ved Vejle og 1881 et Dampvæveri i Kjøbenhavn. 1879 optog han sin Søn Marius Curtois G. som Associé. 1867—92 var han Medlem af Grosserer-Societetets Komité og 1868—74 af Sø- og Handelsretten, ligesom han var Medlem af Komiteerne for de nordiske Udstillinger i Kjøbenhavn 1872 og 1888. Ved Danmark's Deltagelse i Udstillingen i Paris 1878 var han en af de ledende. 1862 var han Medstifter af Frihandelsforeningen, men har senere udtalt sig fra et afgjort Beskyttelsesstandpunkt. *C. N.*

Grønafylke se Grenland.

Grønalger se Alger, S. 514.

Grønbna **lund,** tidligere et mindre Værtshus, nu en rødmalet Rønne af Træ i Djurgårdsbyen (Stockholm). Her henlagde Bellmann ofte Scenen for sine muntre Folkelivsskildringer.

Grønblad, Jakob. August Edvard, finsk Historiker, født 19. Novbr. 1814, død 4. Jan. 1864, blev 1830 Student i Upsala, 1839 Dr. phil. smst. og ansattes 1843 som Docent i Historie ved Helsingfors Universitet, hvor han tillige 1840—63 var Amanuensis ved Biblioteket. I Stockholm, Kjøbenhavn og Nordtyskland gjorde han til forskellige Tider indtrængende Arkivstudier og blev en nøje Kender af Middelalderens og 16. Aarh.'s Historie. Foruden en latinsk Undersøgelse om Finland's Stænder 1602 har han — med Universitetets Støtte — udgivet det store Værk: »Urkunder upplysande Finland's Oden och Tilstånd i Slutet af 16. og Borjan af 17. Arhundradet« i 4 Dele (1843—56) og det i Kjøbenhavn trykte »Nya Källor till Finland's Medeltids-Historia« [1857]. *Iv. B.*

Grønbly malm d. s. s. Pyromorfit, se Apatit.

Grøn-Bog kaldes i Italien den Samling diplomatiske Aktstykker, som Regeringen aarlig forelægger Kamrene (jfr. Blaa-Bøger). *E. E.*

Grøncelle (bot.) kaldes en Grønkorn (se Bladgrønt) indeholdende, altsaa assimilerende Parenkymcelle. Stængelens Barkvæv og Bladkødet ere fortrinsvis sammensatte af G. *V. A. P.*

Grøndahl, Agathe Backer-, norsk Pianistinde og Komponistinde, er født I. Decbr. 1847 i Holmestrand. Hendes Slægt var musikalsk begavet, og hun selv røbede allerede i 5 Aars Alderen udprægede musikalske Anlæg. Fra 1856 fik hun regelmæssig Klaverundervisning og blev senere Elev først af Otto Winter-Hjelm, derefter af Halfdan Kjerulf, der tog sig varmt af hendes Uddannelse, og da han snart var paa det rene med, at hun ogsaa havde kompositoriske Anlæg, raadede hende til at udvikle disse, hvorfor hun begyndte at studere Musikteori med L. M. Lindeman. 16 Aar gl. rejste hun til Berlin for hos Dr. Theodor Kullak at uddanne sig videre. Under denne fortrinlige Lærer udviklede hun sig saa hurtig, at hun efter et Aars Forløb med udmærket kunstnerisk Resultat gav en Koncert i Christiania med intet mindre end Beethoven's Es-dur-Koncert og Sager af Liszt og Chopin, ligesom hun ved denne Lejlighed debuterede som Komponistinde med en Andante for Klaver og Orkester. De følgende to Aar fortsatte og afsluttede hun sine Studier i Berlin, hvorpaa hun slog sig ned i Hjemmet, gav fiere Koncerter, komponerede, underviste og assisterede i Musikselskaberne *etc.* Ole Bull havde imidlertid hørt hende, og begejstret som han var over hendes Spil, animerede han hende til at besøge Italien for at modtage ny Indtryk af dette Lands Natur og Kunst; og 1871 drog hun saa til Firenze, studerede her tre Maaneder med Hans v. Biilow og besøgte derefter Rom og Napoli. 1873 optraadte hun efter Indbydelse af Gade et Par Gange i Musikforeningen i Kjøbenhavn, som hun Aaret efter atter gæstede, og 1875 i Stockholm. S. A. ægtede hun nedenn. O. A. G. i Christiania og forblev rolig i Hjemmet, uagtet hun

kort Tid efter modtog et fordelagtigt Tilbud om det første Klaverprofessorat ved Peabody-Konservatoriet i Bal'.imore og 1882 et lige saa smigrende Tilbud fra Konservatoriet i Helsingfors. 1883, 1884 og 1885 besøgte hun atter Stockholm, og 1886 gav hun sammen med Fru Erika Nissen Duo-Koncerter der. Ogsaa i England har G. gentagende og med glimrende Succes ladet sig høre, saaledes Foraaret 1889 i *Philharmonic Society* i London, hvor hun spillede Grieg's A-mol-Koncert under Komponistens Ledelse, og s. A. i *Princess Hall.* 1890 optraadte hun atter i London, derpaa i Birmingham, hvorefter hun paa Hjemrejsen gav Koncert i Kjøbenhavn. 1889 optraadte hun under Udstillingen i Paris i Trocadéro og høstede med Foredraget af Grieg's Koncert stort Bifald. Væsentligst har dog G.'s Virksomhed været knyttet til Hjemmet, og den direkte og indirekte Indflydelse, hun har øvet paa det norske Musikliv, ved talrige Koncerter, Kammermusiksoireer og som Lærerinde, har været stor og betydningsfuld. Overalt, hvor hun har optraadt, har hun været hilset og beundret som en førsterangs Kunstnerinde, hvis udmærkede Teknik, kraftige Anslag og smukke Tone vare forenede med Intelligens, Fornemhed og en ægte Musiknaturs dybe Opfattelse og poetiske Gengivelse af Kompositionerne.

Som skabende Kunstnerinde indtager G. ogsaa en fremskudt Plads. Hendes Værker — der foreligger trykt 44 Opus, væsentlig Romancer og Klaversager — ere vel ikke prægede af nogen stærk Individualitet, men saavel den melodiske Opfindelse som Behandlingen røbe det alvorlige Talent, der frit for alt Effektjageri kun søger at finde Udtryk for det ægte og sande i Kunsten. Navnlig har hun i sine talrige Romancer lagt megen Evne for Lyrik og musikalsk Karakteristik for Dagen, og mange af disse høre overhovedet med til noget af det bedste, der paa dette Omraade er præsteret i Norge. (Litt.: O. Winter Hjelm, »Agathe Backer-Grøndahl« [Chra. 1889]). *I. H.*

Grøndahl, Frederik Vilhelm, dansk Porcelænsfabrikant, født 8. Apr. 1819 i Kjøbenhavn, død smst. 15. Aug. 1856. Som Dreng kom han i Lære paa den kgl. Porcelænsfabrik, hvor han hurtig blev en dygtig Figurarbejder. Forgæves Forsøg fra hans Side paa at faa indført Forandringer i Fabrikkens Drift modnede den Tanke hos ham, at der ved Siden af den kgl. Fabrik med Held maatte kunne drives en anden Porcelænsfabrik, og da han 1852 kom i Forbindelse med Brødrene M. H. og J. H. Bing, blev Tanken realiseret. Ved Juletid 1854 aabnedes Bing & G.'s Porcelænsfabrik. Men Vanskelighederne ved at lede en saadan Fabrik sled paa ham, og inden to Aars Forløb var han død. *C. N.*

Grøndahl, Olaus Andreas, norsk Musiker og Sanginstruktør, er født 6. Novbr. 1847 i Christiania, hvor hans Fader var nedenn. Bogtrykker A. G. Han blev Student 1866, men optoges snart ganske af Musikken, studerede Musikteori og deltog som Tenorist meget i det private Musikliv. Et Par Aar besøgte han Leipzig-Konservatoriet og derpaa Köln for at studere Sang. 1875 ægtede han ovenn. Agathe Backer-G. og har (1897) siden den Tid været beskæftiget som Sanglærer og Sanginstruktør i Christiania. Flere Aar var han Dirigent for Haandværkersangforeningen i Christiania, stiftede et blandet Kor, »Grøndahl's Kor«, hvormed han opførte en Række større Værker, bl. a. Brahms'es berømte *Requiem*, og blev efter Joh. D. Behrens'es Afgang og Død Dirigent saavel for Handelsstandens som Studenternes Sangforeninger, senere ogsaa for Officerernes og Frimurernes Sangforeninger; desuden er han Sanglærer ved Krigsskolen og flere private Skoler. 1894 opholdt han sig med Stipendium nogen Tid i Udlandet for at studere Metoder for Sangundervisningen i Skolen. G. nyder Anseelse som intelligent Musiker og dygtig Kordirigent. — Af Kompositioner fra hans Haand foreligger en Del Mandskor samt »Foran Sydens Kloster« af Bjørnson's »Arnliot Gelline for Soli, Kor og Orkester. *I. H.*

Grøndahl & Søn er nu (1897) det Firmanavn, hvorunder et af Norge's ældste Bogtrykkerier virker. Det grundlagdes 1812 af Christoffer Grøndahl (1784—1864), en nær Ven af den bekendte Lægprædikant H. N. Hauge, som 1800 tog ham med til Kjøbenhavn og satte ham i Bogtrykkerlære der. I det af Grøndahl oprettede Bogtrykkeri tryktes næsten alle Hauge's senere Skrifter, ligesom anden religiøs Litteratur, først og fremmest i mange Aar baade det britiske og det norske Bibelselskabs Tryksager, dernæst de fleste Skrifter af W. A. Wexels, senere Lutherstiftelsens Forlagsartikler m. m., har været udgivet fra dette Officin og den dertil knyttede Boghandel. Fra 1815 har alt officielt Lovtrykningsarbejde ligesom en stor Del andet offentligt Trykningsarbejde været overdraget det. Det var Grøndahl's Bogtrykkeri, som (1840) anskaffede den første Hurtigpresse i Norge (fra Hüttemeier i Kbhvn.), og som var den første til i Norge at tage Dampen i Bogtrykkeriets Tjeneste (1854) og til at benytte Dampelevator (1874). — Efter Grundlæggerens Død overtoges Forretningen af Sønnen Anders Grøndahl (1807—90), derefter af dennes Søn Carl Grøndahl, den nuværende Chef. *J. B. H.*

Grondal, Benedikt Jonsson, islandsk Digter, født 13. Novbr. 1762, død 30. Juli 1825. G. var egentlig Jurist og beklædte Assessorembedet i den islandske Landsoverret 1800—17. Han er mest bekendt for sin digteriske Begavelse, skønt hans Produktion er meget ringe; hans samlede Digte bleve udgivne af hans Svigersøn, Sveinbjørn Egilsson (s. d.), 1833 (Vidø); de indeholde, foruden en Del Oversættelser af klassiske Digte, en Oversættelse af Pope's »Temple of fame«. Hans originale Digte udmærke sig ved en vis Kraft og Lune og ere ofte af satirisk Art. Hans Sprog er ikke uden Fynd, men lader meget tilbage at ønske i Renhed, og hans metriske Behandling er ikke altid den bedste. (Litt.: Biografien i Udg. af Digtene; »Safn til sogu Isl.« II). *F. J.*

Grondal, Benedikt Sveinbjarnarson, islandsk Digter og Polyhistoriker, er født 6. Oktbr. 1826. Han er en Søn af den berømte lærde Sveinbjørn Egilsson (s. d.) og en Dattersøn af ovenn. B. J. G. G. er overordentlig alsidig og produktiv. Han er Digter, Filolog, Mytolog, Naturhistoriker og desuden en udmærket Tegner og Kalligraf. Samtidig er han en meget belæst Mand baade i den klassiske, oldislandske og den nyere klassiske Litteratur. Han tog Magisterkonferens i nordisk Filologi ved Kjøbenhavn's Universitet 1863 og virkede som Lærer (Adjunkt) i Naturhistorie og Geografi ved

Reykjavik Latinskole 1874 — 83; siden har han privatiseret i Reykjavik. G. har udgivet flere mindre Digtsamlinger og et Utal af enkelte Digte i forskellige Tidsskrifter. Desuden har han forfattet flere eposlignende Digte, som »Orvar-Oddsdråpa« [udg. 1851], »Ragnarokkr« [om Gudernes Undergang, 1868]; i Prosa har han skrevet den mærkelige »Heljarslóðarorusta«, en humoristisk Beskrivelse af Slaget ved Solferino [1861 og 1895]; den er skreven i en gammel Riddersagas Aand og virker ved sin pudsige Stil, snart højtidelig-affektert, snart lav-komisk, paa en uimodstaaelig Maade. I sine Digte viser G. en dristig Tankeflugt, megen naturlig og smuk, særlig patriotisk Følelse og en ualmindelig Fantasi, men bliver undertiden noget dunkel. Hans sproglige Evne er vidunderlig; men han henfalder ofte til noget stærke Udtryk, hvorved han har dannet sig en særegen Stil, der af andre er bleven stærkt efterlignet. Af hans antikvariske Afhandlinger fortjener særlig »Folketro i Norden« [»Annaler f. nord. Oldkh.«, 1863], foruden andre, der findes i det af ham udgivne Tidsskrift »Gefn«, at nævnes. Særlig nyttig er hans *Clavis poëtica* [Kbhvn. 1864], et islandsk-latinsk Uddrag af hans Faders Leksikon. Som Videnskabsmand staar G. imidlertid ikke saa højt som som Digter. Han har endvidere indsamlet en Mængde islandske Dyr, Fugle, Insekter o. s. v. og tegnet dem; men dette hans Værk er endnu ikke udgivet. I Anledning af Island's Tusindaarsfest tegnede han et smukt Mindeblad, der saa at sige findes i ethvert islandsk Hus. *F. J.*

Grønfinke (norsk) d. s. s. Grønirisk.

Grønfoder. Herved forstaas alle saadanne vegetabilske Foderstoffer, som anvendes i umoden, grøn Tilstand, hvad enten Dyrene selv af bide eller afrive dem paa Voksestedet, eller de forelægges Dyrene, medens de staa paa Stald. G. udmærker sig ved sin Saftrigdom (store Vandholdighed) og ved sin større eller mindre Skørhed og Letfordøjelighed, som skyldes Tilstedeværelsen af ungt (ikke træet) Cellestof. G. er fremdeles gennemgaaende rigt paa lavere Kvælstofforbindelser, egner sig derfor ikke særlig for Dyr, der skulle yde Produkt i Form af Kraft, men til Gengæld er det paa sin Plads som Foder for Producenter af kemiske Ydelser (Mælk, Kød og Fedt) samt uvurderligt som Foder for unge Planteædere og for drægtige og diegivende Hundyr, og hos alle Planteædere er det fortrinligt til Vedligeholdelse og Forbedring af Huldet (se Fodermidler). *H. G.*

Grøngødning se Gødning.

Grønirisk (*Ligurinus* Koch.) er Navnet paa en lille, af blot 4 Arter bestaaende Slægt af Finkernes Familie; den bebor Europa, det nordlige og midterste Asien samt Nordafrika. Næbbet er kraftigt, kegleformet, noget sammentrykt i Spidsen; Vingerne ere smalle og spidse, Halen stærkt kløftet; den grønne Farve er fremherskende hos Slægten. I Danmark er truffet:

L. chloris (L.) (Svensker): gulgrøn; Issen og Nakken med graat Skær; Bugen rent gul; Vingens Forkant og Haandsvingfjerenes Rande gule, Armsvingfjerene og de store Vingedækfjer graa; Halen gul med sort Spids; Hunnen er graabrun med grøngult Anstrøg; Totallængden 12,5, Vingen 8,3 Cm. Denne Art findes i hele Europa (det allernordligste dog undtaget), i Nordvestafrika og Lilleasien; i Danmark er den — ogsaa som ynglende — meget almindelig, navnlig i større Haver og Granplantager; i Norge er den almindelig som ynglende indtil Trondhjem, hvorimod den er mindre hyppig i Sverige. Næringen bestaar af Frø, navnlig olieholdigt, om Vinteren dog ogsaa af Bladknopper. Reden er kunstig bygget af Mos, Lav eller Uld og indvendig foret med Haar og fine Rødder; den findes i Buske eller Træer. I April lægges 4—6 Æg (19,5—21,5 × 13,5—15 Mm.), der ere blaahvide med sorte, brune og rødlige Pletter.

L. sinicus (L.) adskiller sig fra foreg. Art ved, at Armsvingfjerenes Yderfaner ere gule fra Roden til (eller over) Midten; Haanddækfjerene ere sorte, Bryst og Sider kaffebrune. Denne Art er truffen een Gang i Danmark (Novbr. 1892 ved Kbhvn.), men er ellers aldrig iagttagen i Europa, da den er en østasiatisk Form. (Litt.: K. C. Andersen, »*Ligurinus sinicus* i Danmark« [»Videnskabelige Meddelelser fra den naturhistoriske Forening i Kjøbenhavn for Aaret 1893«]). *E. B.*

Grønjord (Celadonit), et jordagtigt, blødt Mineral af dyb grøn Farve, bestaar af vandholdige Silikater af Jærn, Magnium og Kalium i varierende Forhold. Forekommer i Hulheder i Mandelsten, saaledes paa Monte Baldo ved Verona, Skotland, Færøerne o. a. St. *N, V. U.*

Grønjærnsten se Dufrenit.

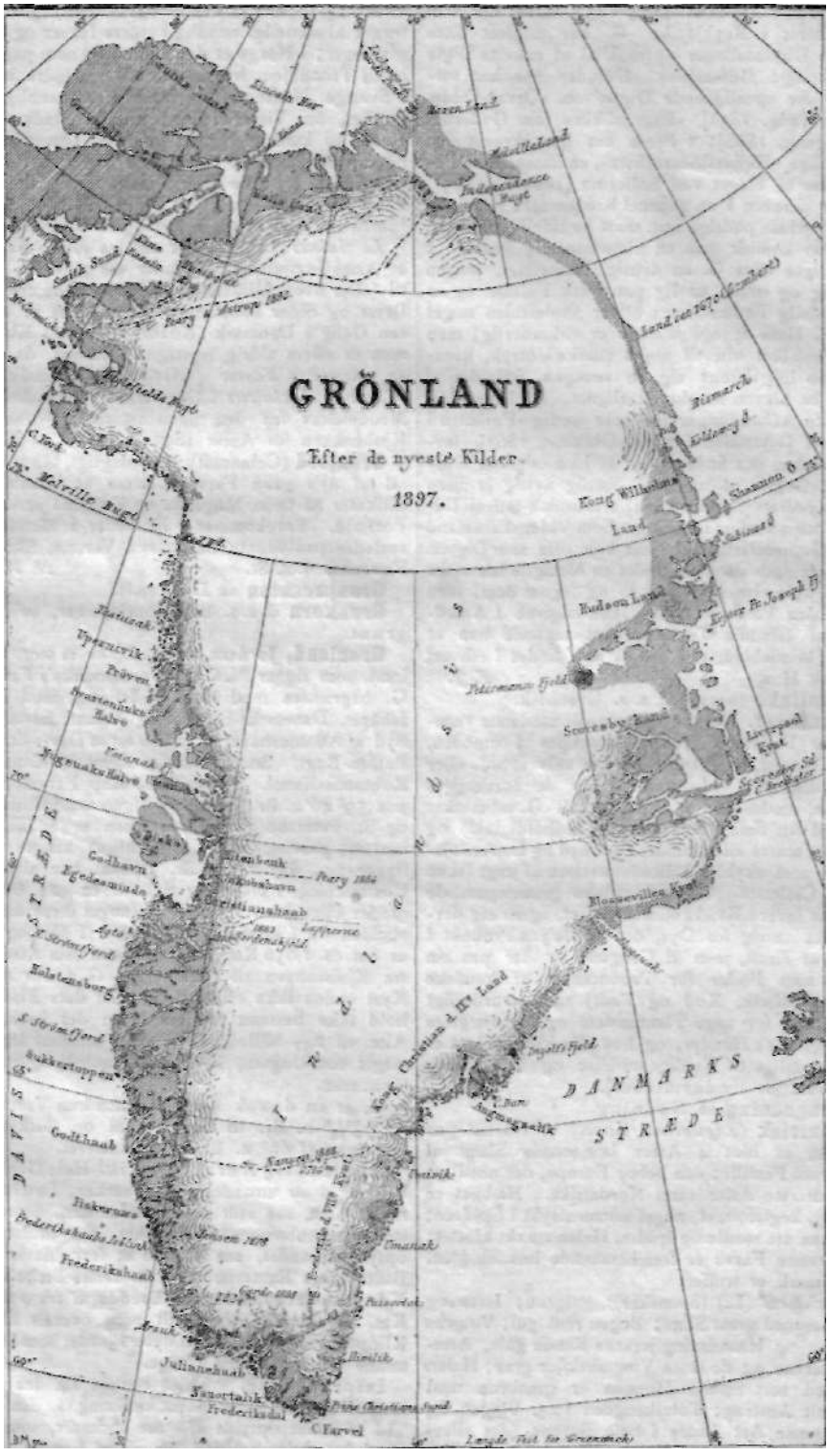
Grønkorn d. s. s. Bladgrøntlegemer, se Bladgrønt.

Grønland, Jordens største 0, er et stort Polarland, som ligger N. 0. f. Nordamerika's Fastland. G. begrænses mod Nord af Ishavet, mod Øst af Ishavet, Danmarks-Strædet og Atlanterhavet, mod Syd af Atlanterhavet og mod Vest af Davis-Strædet, Baffins-Bugt, Smiths-Sund, Kennedy-Kanal og Robesons-Kanal. Sydspidsen, Kap Farvel, ligger paa 59° 46' n. Br. (altsaa sydligere end Christiania og St. Petersborg). Nordspidsen er endnu ikke bestemt paavist, men det nordligst kendte Punkt ligger paa 83° 24' n. Br. Landet har altsaa en Udstrækning i Nord og Syd af ca. 24 Breddegrader eller omtr. 2,700 Km. (noget mere end Afstanden fra Christiania til Tunis). I Øst og Vest er det ca. 1,050 Km. bredt (omtrent som Afstanden fra Kjøbenhavn til Paris). Da G.'s nordøstlige Kyst endnu ikke er kortlagt, kan dets Fladeindhold ikke bestemt angives, men det beregnes i Alm. til 2,17 Mill. • Km., eller omtrent lige saa meget som Ungarn, Tyskland, Frankrig og Spanien tilsammen.

G. er en dansk Koloni, men kun Vestkysten fra 73½° n. Br. til Kap Farvel og Østkysten i Omegnen af 66° n. Br. er koloniseret.

Almindelig Karakteristik. Hele G.'s Indre bestaar af en umaadelig stor Isørken, Indlandsisen, som, saa vidt man kender den, danner en stor sammenhængende Gletscher, der fuldstændig opfylder Landet, saa at kun et forholdsvis smalt Bælte langs Kysterne er isfrit. Dette Bælte kaldes Yderlandet, det har en Bredde af fra 0 til 150 Km. og bestaar saa godt som overalt af høje Klipper gennemskaarne af dybe Fjorde, som i meget minde om Fjordene i Norge.

Isforholdene. Aldeles bortset fra den ovennævnte Indlandsis er Havet omkring G. den meste Tid af Aaret opfyldt af store Ismasser, som i høj Grad besværliggøre Besejlingen af Landet, og for

GRÖNLAND
Efter de nyeste Kilder
1897.
DANMARKS STRÆDE
Godthaab
Frederikshaab
Julianehaab
Fredericksdal
Farvel
Godhavn
Christianshaab
Holsteinborg
Sukkertoppen
Claushavn
Upernivik
Proven
Jakobshavn
Egedesminde
Christian d. IV:s Land
Hudson Land
Liverpool Kyst
Scoresby Sund
Bismarck
Kildwey fj.
Shannon ö
Kong Wilhelms Land
Melville Bugt
Independence Bugt
Nordenskjöld Kyst
Prinsesse Ingeborg Fjeld
Kap Bismarck
Kap Brewster
Kap Parry
Kap Hope
Kap Dalton
Kap Tordenskjold
Kap Farvel

store Strækningers Vedkommende endog umuliggøre Landgang. Disse Ismasser have forskelligt Navn efter de Lokaliteter, hvor de ere blevne til, og kaldes, »Storis«, »Vestis« og »Vinteris«.

Storis. I det store Polarbassin N. f. Asien's og Amerika's Fastlande frembringer Vinterens strenge Kulde umaadelige Ismasser, som Sommerens lave Temperatur langtfra formaar at bortsmelte. For ikke at optaarne sig i det uendelige maa disse Ismasser føres Syd paa for at afsmeltes og opløses under mildere Himmelstrøg. Efter i flere Aar at have drevet om i Polarhavet udsatte for Storm og Skruning føres de til sidst Syd paa af Polarstrømmen, denne mægtige Strøm, som bringer det kolde Vand fra Polerne ned i de store og varmere Have for efterhaanden at blandes med det varme Vand og deltage i det store Kredsløb omkring Jorden. Farvandet imellem G. og Spitsbergen danner det bredeste Udløb fra det store Polarhav, og det er ogsaa ad denne Vej, at de store Ismasser som en mægtig Isflod bringes Syd paa til Afsmeltning og Opløsning. Indtil 75 å 76° n. Br. ligge de tæt ind imod G.'s Kyst og umuliggøre al Fremtrængen med Skibe. S. f. Spitsbergen breder Farvandet sig, og Storisen aabner sig mere, saa at det fra 70°—75° hyppig har været muligt for Skibe at komme ind til G.'s Kyster. I Danmarks-Strædet møder Polarstrømmen en fra Atlanterhavet kommende varm Strøm (Irminger's Strøm), som flyder op langs Island's Vestkyst og tvinger Polarstrømmen med sine Ismasser over under G.'s Kyst, saa at denne saa godt som altid er blokeret af et mere eller mindre bredt Isbælte lige fra 70° Br. til Kap Farvel. Kun paa eet Sted af denne Kyststrækning er det hidtil lykkedes Skibe at forcere ind igennem Isen, nemlig ud for Angmagsalik paa ca. 66° Br., hvor Udløbet fra de indenfor liggende store Fjorde, i Forbindelse med Landets Bøjning, i Reglen i August—September Maaned frembringer Aabninger og Spredning i Isen. Under Rejsen Syd efter til Kap Farvel har Varme, Vind, Sø og Strøm efterhaanden tæret en Del paa Isen og reduceret dens Volumen betydelig, men det er endnu store Masser, der passere Kap Farvel og søge op langs G.'s Vestkyst i Davis-Strædet, hvor de hyppig kunne blokere Kysterne helt op til 64° n. Br., ja enkelte Aar endog højere, indtil de af Vind og Strøm føres Vest paa og efterhaanden gaa til Grunde. Storisen bestaar i Reglen af store Isflager af ujævn Overflade, som opnaa en Tykkelse af 10—15 M. Paa Vandringen Syd efter langs G. blandes den med Isfjælde fra de østgrønlandske Fjorde.

Vestis kaldes den Is, som kommer fra de isfyldte Sunde V. f. G. og den nordlige Del af Baffins-Havet. Den er ikke saa kolossal som Storisen, har en jævnere Overflade og føres med Strømmen Syd paa, i størst Masse under Kysten af Baffin's-Land, men den kommer i Foraarsmaanederne tæt ind under G.'s Vestkyst helt ned til 66 å 69° n. Br. og træffes hele Aaret rundt i den vestlige Del af Davis-Strædet.

Vinteris er den Is, som dannes om Vinteren langs G.'s Kyster og i Fjordene; den opnaar langtfra den Mægtighed som Storis og Vestis og er ikke i nogen særlig Grad til Hinder for Besejlingen. I den sydlige Del af G. lægger den sig kun fast i de indre Farvande, hvorimod den i Nordgrønland i Tiden efter Nytaar kan lægge sig langt ud til Søs og har stor Betydning for Samfærdselsforholdene, idet den danner Bro over samtlige Fjorde og Sunde, saa at de indfødte kunne færdes paa den med deres Hundeslæder. Selv i Nordgrønland er Vinterisen i Reglen bortsmeltet i Juli Maaned.

Foruden de her nævnte Ismasser finder man overalt langs Kysterne kolossale Isfjælde drivende for Vind og Strøm, men angaaende disse og deres Oprindelse se nedenfor under Indlandsisen.

Kendskabet til Yderlandet staar i ligefremt Forhold til Isens Forekomst. Østkysten er paa Grund af Storisens Beliggenhed mindst kendt. Nord for 77° n. Br. er, saa vidt vides, endnu aldrig noget Menneske kommet i Land; dog skal Kysten være set paa 78½° n. Br. af Lambert 1670. Fra 77°—70° n. Br. er Kysten nogenlunde kortlagt, dels af Hvalfangere, særlig Scoresby i 1822 (Scoresby-Sund), og dels fra videnskabelige Ekspeditioner, Sabine og Clavering i 1823, og den anden tyske Nordpolsekspedition, der 1869—70 under Koldeway og Payer berejste Strækningen 73°—77° n. Br. og kaldte den Kong Vilhelm's Land. Den danske G.'s-Ekspedition under Ryder kortlagde i 1892—93 Scoresby-Sund (70°—71° n. Br.). Den Del, som ligger lige over for Island (66°—70° n. Br.), er heller aldrig betraadt af nogen Europæer; dog har den nordligste Del, Blosseville's Kyst, været set fra Søen, og om den sydlige Del foreligger der nogle Beretninger fra de ved Angmagsalik (65° 36' n. Br.) boende Grønlændere. Østkysten fra 66° n. Br. Syd etter, som kaldes Kong Christian IX's Land og Kong Frederik VI's Kyst, samt hele Vestkysten fra Kap Farvel til 74½° n. Br. (en Kyststrækning paa ca. 2,800 Km.), har siden 1870'erne været Genstand for systematiske Undersøgelser fra dansk Side, og er de bedst kendte Egne af G. Fra 74½° n. Br. til Kap York (ca. 76° n. Br.) ligger den store isfyldte Melville-Bugt, inden for hvilken Kysten til Dels er ukendt, medens Landet fra Kap York Nord efter er undersøgt af flere engelske og amerikanske Nordpolsekspeditioner, som ad denne Vej, gennem Smiths-Sund, Kennedy- og Robesons-Kanalen, have forsøgt at trænge op imod Nordpolen. Det nordligste Punkt i G. (83° 24' n. Br.) er naaet af Løjtnant Lockwood paa en Slæderejse, som foretoges i 1882, fra den saa sørgelig berømte Greely-Ekspedition (se Greely). Endnu maa her nævnes, at Robert Peary, Civilingeniør i den amerikanske Marine, sammen med Nordmanden Eivind Astrupi 1892, efter at have overvintret hos Eskimoerne i Inglefield Bugt, foretog en Rejse tværs over G.'s Indlandsis og naaede en Bugt fra det nordlige Ishav, som han kaldte »Independence Bay«. Fra denne Bugt gaar et Sund tværs igennem Landet paa 82°—83° n. Br. og danner derved paa en Maade Afslutningen af det grønlandske Fastland, men N. f. Sundet findes igen store Øer, og da disse maa regnes som hørende til G., kan man endnu ikke sige, hvor langt dette Land strækker sig op imod Polen, om det end er sandsynligt, at Lockwood har været i Nærheden af den nordligste Grænse.

Yderlandets Terrainforhold. Yderlandet har i sine Hovedtræk overalt den samme Karakter, det er klippefuldt, med høje stejle Fjælde, der hyppig rage lige op af Havet, paa mange Steder gennemskaaret af dybe Fjorde, saa at Landet

imellem dem danner lange Halvøer. Disse ere igen gennemfurede af Dale og Sunde, hvorved Overfladen bliver meget ujævn. Uden for Fjordene findes i Reglen en Mængde større og mindre Øer, som paa flere Steder danne en vildsom Skærgaard. En skarp Snegrænse kan ikke trækkes i G., men alle de højeste Fjældtoppe ere sneklædte, og paa høje Plateauer er Landet dækket af evig Is og Sne, hvorfra maleriske Bræer hænge ned over de lodrette Klippesider eller bane sig Vej ned gennem Dale og Klipperevner, og give Næring til en Mængde smaa Elve, som hist og her danne de nydeligste Vandfald, der med rivende Hurtighed trænge sig frem igennem de hyppig stærkt snoede Elvlejer. Af Indsøer findes der mange, saavel smaa maleriske Fjældsøer spredte omkring imellem Fjældene, som store indtil 50 Km. lange Søer, der udfylde de dybe Dale og i Reglen have Afløb i de saakaldte »Lakselve«, hvor de indfødte om Sommeren søge til for at fange Laks og gaa paa Rensjagt. I Nærheden af Havet ere Klipperne for det meste nøgne og skaldede; men efterhaanden som man kommer ind i Fjordene og faar Læ for den barske Søvind og den fra Søen kommende iskolde Taage, bliver Vegetationen rigere, og man finder her Landskaber, som kunne maale sig i Skønhed med de smukkeste paa Jorden. Flere Hundrede Meter høje lodrette Fjældsider, som rage lige op af Vandet og afgive Bolig for Tusinder af Søfugle, afveksle med Strækninger, hvor der er større Underland og en efter grønlandske Forhold rig Plantevækst, hvor Elve bane sig Vej og Myriader af smaa Blomster i den korte Sommer piple frem. I Baggrunden sneklædte Fjælde, som oplyste af Solen skinne i de pragtfuldeste Farver, og rundt paa Fjorden svømmende Isfjælde i de forunderligste og mest fantastiske Former.

Følger man Fjordene indefter, kommer man overalt før eller senere til Indlandsisen, som enten med en mægtig Isbræ skyder sig helt ud i Vandet eller ender i en bag Fjorden liggende Dal. I saa Tilfælde baner en stor Elv sig i Reglen Vej ud til Fjorden, medførende Smeltevand fra Indlandsisen og store Masser af Slam, som aflejrer sig langs Bredderne og hyppig farver Fjordvandet hvidt selv i store Afstande fra Fjordbunden. Fjordenes Længde er meget forskellig og naar fra nogle faa Kilometre helt op til 300 Km. Paa mange Steder har Indlandsisen helt opslugt Yderlandet og træder helt eller næsten helt ud til Kysten. Dette er især Tilfældet paa Østkysten, som V. f. Kap Bismarck paa 77^0 n. Br., paa Strækningen S. f. Angmagsalik fra $63^3/_4{}^0$ til $65^1/_2{}^0$ n. Br. og i Omegnen af den for sin vanskelige Passage berygtede Puisortok Bræ paa ca. 62^0 n. Br. Paa Vestkysten finder dette kun Sted paa en kort Strækning ved Frederikshaab's Isblink*) paa $62^1/_2{}^0$ n. Br., og Nord for den nordligste Koloni Upernivik, i Melville-Bugten, samt i Smiths-Sund. Af Strækninger med lange Fjorde og bredt Yderland maa nævnes: paa Østkysten Kejser-Franz-Josephs-Fjord paa Kong Vilhelms-Land (ca. 300 Km.), Scoresby-Fjord (ca. 300 Km.) og Kong Christian IX's-Land i Omegnen af Angmagsalik (Sermilik-Fjorden er ca. 120 Km.). Paa Vestkysten er Yderlandet bredest paa Strækningen 66^0—72^0 n. Br. (ca. 190 Km.). De længste Fjorde her ere: søndre og nordre Strøm-Fjord og Umanaks-Fjord (ca. 170 Km.); her findes ogsaa den dybe Disko-Bugt, uden for hvilken den store 0 Disko ligger.

*) Isblink kalde Polarfarerne en ejendommelig Lysning paa Himmelen, som næsten altid viser sig over Jsen og hyppig, selv paa lange Afstande, angiver Isens Tilstedeværelse. Denne Lysning sos i Keglen ind over Indlandsisen og har givet Anledning til, at denne undertiden benævnes Isblinken. Frederikshaab's Bræ er som nævnt den eneste Bræ paa den sydlige Vestkyst, der gaar helt u d til Havet, dens Isblink benyttes derfor af de søfarende til Kendemærke. og Bræen har af denne Grund faaet Navnet Frederikshaab's Isblink.

Højdeforholdene. langs Yderlandet ere temmelig ensartede, der findes ingen Steder isolerede Bjærgkæder eller udstrakte Lavlande, i Reglen hæver Landet sig straks til Højder af 500—1,200 M., afbrudte af dybe Slugter og Dale. Kun paa ganske enkelte Steder naa Fjældene Højder af noget over 2,000 M., og spidse og takkede Toppe i Modsætning til de ellers afrundede Former bære da Vidnesbyrd om, at disse Toppe aldrig have været begravede under Indlandsisen. Den største Højde findes sandsynligvis paa den nordlige Del af Østkysten, hvor Peterman's Fjæld, som ligger inden for Kejser-Franz-Josephs-Fjord, skal naa en Højde af ca. 3,450 M. I Omegnen af Angmagsalik, i den sydligste Del af G., samt i Umanaks-Fjorden paa Nordvestkysten er der maalt Højder af ca. 2,100 M.

Indlandsisen. Selve Indlandet er fuldstændig ukendt, da det overalt er dækket af et umaadeligt Is- og Snelag, som strækker sig fra 82O n. Br. (Independence Bay) til ca. 61^0 n. Br. og kaldes Indlandsisen. Indtil den seneste Tid har Kendskabet til denne været meget ringe; men fra de nyere danske Undersøgelser ere dens Grænser paa mange Steder bestemte, og siden 1870'erne har der været foretaget adskillige Vandringer ind over den, saaledes Nordenskiold i 1870 og 1883, Jensen i 1878, Peary i 1882 og Garde i 1893, og endelig er det lykkedes de to berømte Polarforskere, Nansen og Peary, at gaa tværs over Indlandsisen, den ene i Mellemgrønland, den anden i de nordligste Egne. Ved disse sidste Vandringer er Kendskabet til Indlandsisens Karakter og Højdeforhold naaet et stort Skridt frem, og en Pæl er rammet igennem tidligere Forskeres Hypoteser om Oaser i G.'s Indre.

Indlandsisen tænkes opstaaet ved, at den faldne Sne efterhaanden har ophobet sig til store Snemasser og dannet saa uhyre Mængder, at største Delen paa Grund af det umaadelige Tryk af de overliggende Dele forvandles til Is, som paa Grund af sin Plasticitet og det store Tryk efterhaanden har udfyldt alle Dale og dækket hele Landet. Den aarlige Middeltemperatur i G.'s Indre er meget lav (se nedenf. under »Klima«). Fordampningen fra Sneens Overflade og Afsmeltningen ved Solens Indvirkning i Sommermaanederne er derfor kun ubetydelig, og saa godt som al den Snemængde, som aarlig falder paa dette uhyre Areal, giver stadig Indlandsisen ny Næring. Mægtigheden af Is- og Snelag er anslaaet til paa enkelte Steder at være et Par Tusind Meter. Man maa ikke af Ordet Indlandsis forledes til at tro, at hele Massen skulde bestaa af Is; dette er kun Tilfældet i de Partier nærmest Randen, hvor Aarets Middeltemperatur er høj nok til at bortsmelte Vinterens Sne-

lag. Længere inde bestaa de øvre Lag kun af Sne, som er lagdelt med afvekslende løs Sne og fastere Sneskorpe. Sneens Overflade er jævn og i Reglen ordnet i lange Dyner efter Vindens Retning. I Nærheden af Randene er Isens Overflade ujævn, stærk bølgeformet, og hyppig, især hvor Isen er i stærk Bevægelse, findes store Revner og dybe Kløfter, som undertiden kunne være dækkede af et tyndt Snelag, saa at det er forbundet med betydelig Fare at færdes paa disse Steder. I Sommertiden dannes der ud imod Randen Søer og Elve paa Isen; disse sidste følge i lange Strækninger Overfladen, men styrte saa pludselig ned i Afgrunden i dybe Kløfter. I Nærheden af Yderlandet ser man hyppig Fjældtoppe rage op over Isens Overflade som smaa Øer; disse kaldes med el fælles Navn» Nunatakker«. — Ud over de forholdsvis faa Strækninger, som ere gennemvandrede, ere Højdeforholdene paa Indlandsisen til Dels ukendte, men man ved dog nu tilstrækkelig til nogenlunde at danne sig et Billede af dem. Indlandsisen danner et mægtigt Plateau, af Form som et hvælvet Skjold, der, i alt Fald i Mellemgrønland, er højest paa den østlige Side af Midten og falder jævnt af til begge Sider. Det højeste Punkt, Nansen naaede, ligger omtrent paa $^1/_3$ af Afstanden fra Østkysten til Vestkysten i en Højde af 2,716 M. Garde's største Højde i Syd-G. (ca. 62° Br.) var 2,224 M., og her fandtes endnu en jævn Stigning Øst og Nordøst efter, saa at Plateauet paa denne Bredde sandsynligvis hæver sig til ca. 2,500 M.. I G.'s nordligste Del opgiver Peary Højder paa indtil 2,800 M., saa det synes, som om Indlandsisen i hele sin Udstrækning fra Nord til Syd hæver sig til Højder paa 2,500—2,800 M.

Som ovenfor nævnt giver den aarlige Nedbør stadig Indlandsisen ny Næring, og da Randen ikke i nogen væsentlig Grad forandrer Beliggenhed, maa hele det aarlige Overskud af Nedbør paa en eller anden Maade føres bort. I andre Lande sker dette ved Floderne, i G. derimod ved Isstrømmene eller Isbræerne. Af saadanne findes en Mængde baade paa Østkysten og Vestkysten, men de største og mest produktive ligge paa den nordlige Vestkyst. De vigtigste ere: Humboldt-Bræen paa 79—80° n. Br., Upernivik-Bræ paa 73°, Store Karajak paa $70^1/_2{}^0$, Torsukatak paa 70° og Jakobshums-Bræ paa $69^1/_4{}^0$ n. Br. Disse, i hvilke Ismassen kan anslaas til en Tykkelse af 4 å 500 M., ere baade Sommer og Vinter i en stadig fremadskridende Bevægelse, indtil de naa Havet i de saakaldte Isfjorde, hvor de ende med en lodret Rand, som rager ca. 60 M. op over Vandets Overflade. Den Hastighed, hvormed Isbræerne bevæge sig i Fjorddalene, er meget forskellig, dels efter Produktionsevnen, som igen er afhængig af det bagved liggende Oplands Størrelse, og dels efter Aarstiderne m. m. Medens de norske Bræer bevæge sig med en Hastighed af højest regnet $^1/_{10}$ M. i Døgnet, er det ikke sjældent, at Hastigheden i de grønlandske Bræer er fra 15—30 M. Den absolut største Hastighed er maalt om Sommeren i Upernivik-Bræog beløber sig til 38 M. i 24 Timer. Ved Bræens lodrette Rand dannes de mægtige Isfjælde, som med Strømmen drive ud i Davis-Strædet og helt ned i Atlanterhavet for her at afsmelte. Naar Isfjældene løsrive sig fra den faste Bræ (Isbræen kalver), foregaar dette altid med en øredøvende Larm og Bragen i Ismassen, og Vandet i Omegnen sættes i en voldsom Bevægelse, som kan spores i mange Miles Omkreds. Kalvningen foregaar saavidt vides forskellig paa de forskellige Steder, idet Isfjældene enten kunne brække af og falde ned fra Bræen eller, naar denne er skudt ud paa dybt Vand, brække af paa Grund af dettes Opdrift og hæve sig op i Vandet. Isfjældene kunne naa umaadelige Dimensioner; det højeste, som er maalt, fandtes i Jakobshavn's Isfjord og havde en Højde af 109 M.; de kunne indtage et Fladerum af ca. 70,000 □M., og da deres Volumen under Vandet er omtrent 7,5 Gange saa stort som Volumen over Vandet, er det ikke sjældent, at der findes Isfjælde, hvis Indhold er over 30 Mill. Kbm.

Moræner findes saa godt som ikke paa Indlandsisen, hvorimod de findes flere Steder paa det nu isfri Yderland. I Forbindelse med Skurstriber, erratiske Blokke og afrundede Former vise de, at Indlandsisen i en tidligere Periode ogsaa har dækket det nuværende Yderland. Studiet af Indlandsisen og dennes tidligere Udbredelse har betydelig videnskabelig Interesse, da G. er det eneste Land paa Jorden, hvor der for Tiden findes et Isdække, som kan sammenlignes med det, der i Istiden dækkede hele Nordeuropa. Saadanne Undersøgelser ere i dansk G. udførte af alle de i de senere Aar opsendte Ekspeditioner og særlig af Steenstrup, Hammer og v. Drygalski.

Geologi. Den Del af G., som er blottet for Is, bestaar for største Delen af Grundfjældets Stenarter, Gnejs og krystallinske Skifere. Saa grundig har nemlig Isen, da den i sin Tid bredte sig over hele Landet, bortskaaret de yngre, sedimentære Dannelser, at der kun pletvis findes Rester af disse. Dog ikke alene de dækkende, sedimentære Dannelser, ogsaa store Masser af Grundfjældet ere bortskaarne af Isen, hvorom de mange og dybt ind i Landet gaaende Fjorde og Dale bære Vidne. Det kan dog næppe antages, at det, som Isen saaledes har bortført af faste Stenarter, direkte er afskuret af den faste Klippe, saaledes som denne nu træder frem. Som det senere skal omtales, har G. før Istiden haft et varmt og fugtigt Klima, og under et saadant forvitre Bjærgarterne let til Dybder af endog ca. 100 M. Som et mere eller mindre af Sand, Grus og Stenstykker bestaaende Dække maa man tænke sig de Masser, som Isen fortrinsvis har bortført af Grundfjældet. Paa Mineraler er Grundfjældet ikke rigt, og der findes kun et eneste, som giver teknisk Udbytte, nemlig Kryolit. Findestedet (Ivigtut) for delte Mineral, der allerede var kendt i 18. Aarh., blev undersøgt af Giesecke 1809, men først Julius Thomsen paaviste dets tekniske Betydning (se Kryolit). Den ældste sedimentære Dannelse i G. er den gamle, røde Sandsten, rimeligvis af prækambrisk Alder; den findes i Bunden af Fjordene Tunugdliarfik og Igaliko i Sydgrønland. Den dækkes af mægtige Traplag (Diabas) og gennembrydes af en Nefelinsyenit, der er bekendt for sine mange sjældne Mineraler, hvoraf Eudialyten er den mest bekendte. Paa Østkysten fra 70°—75° n. Br. forekomme Dannelser, der henhøre til Jura- og Miocen-Formationerne. Paa Vestkysten mellem 69° og 72° n. Br. findes indtil 940 M. mægtige Sand- og Skiferlag, der indeholde store Masser af Plante- og Dyrerester. Ved nu afdøde Professor Oswald Heer's Undersøgelser er det paa-

vist, at disse Dannelser ere aflejrede i Kridt- og Tertiærtiden, og at G. dengang har haft et langt varmere Klima end nu. Saaledes mener han, at Middeltemperaturen i Kridttiden var ca. 21°—22°, medens den i Tertiærtiden var dalet til ca. 12°. Disse Dannelser indeholde ikke ubetydelige Kullag, der benyttes en Del til Koloniernes Forsyning med Kul samt ogsaa ofte ere anvendte af Dampskibe, som have færdedes i disse Farvande. De kulførende Dannelser dækkes af mægtige Basaltlag, der skyldes vulkanske Udbrud, som have fundet Sted i den tertiære Tid. Den grønlandske Basalt er karakteristisk ved, at den flere Steder indeholder større eller mindre Partier af gedigent Jærn (de Nordenskiold'ske Jærnmasser). Basaltlagene dækkes umiddelbart af Sne og Is, Rester af det Islag, der engang har dækket Landet. Der hidtil ikke fundet Spor af Dannelser, som kunne antyde, hvorledes Forholdene have været i det store Tidsrum, som er hengaaet, fra G. var bedækket med en Flora, som den, der nu findes i det sydlige Europa, og til det dækkedes af Indlandsisen.

Klima. G.'s Klima er et udpræget Polarklima, hvilket ikke alene har sin Aarsag i Landets nordlige Beliggenhed (mere end $^3/_4$ af Landet ligger N. f. Polarkredsen), men ogsaa i de i og omkring G. liggende Ismasser, der bevirke, at selv den sydligste Del af Landet har et betydelig koldere Klima end andre Lande paa samme Bredde, som f. Eks. Norge. Nøjagtige meteorologiske Iagttagelser for en længere Aarrække haves kun fra de danske Kolonier paa Vestkysten, men de forskellige Ekspeditioners Iagttagelsesrækker give dog nogenlunde et Billede af Forholdene i de øvrige Dele af Landet. Klimaet bliver selvfølgelig koldere, efterhaanden som man kommer nordligere, men i Sydgrønland er det mere ustadigt og fugtigt end i Nordgrønland. Foruden Bredden er ogsaa Stedets Beliggenhed i kortere eller længere Afstand fra Kysten bestemmende for Klimaet; jo længere man kommer ind i Fjordene, jo mere stadigt bliver det; særlig mærkes dette med Hensyn til Vindens Styrke; inde i Fjordene er der hyppigere stille, og naar det blæser, er det næsten altid ud eller ind ad Fjorden; i Nordgrønland, hvor Kulden er strengest, indtræffer den i Reglen med stille og klart Vejr.

De vigtigste klimatiske Forhold i dansk G. vil fremgaa af nedenanførte Tabel, som er udarbejdet efter Iagttagelser, foretagne i fra 13—20 Aar (Meteorologisk Institut).

Sted.	N.Br.	Temperatur. Middel i Aaret	Absolut højest	Absolut lavest	Nedbør, Mm.	Antal Dage om Aaret med Nedbør	Sne	Frost
Ivigtut	61¼°	0,4°	23,4°	— 28,9°	1,241	156	31	203
Godthaab	64¼°	— 2,1°	23,2°	— 28,2°	654	174	54	245
Jakobshavn	69¼°	— 5,7°	19,4°	— 42,0°	217	119	75	260
Upernivik	72¾°	— 8,9°	17,8°	— 40,4°	214	96	51	295

Det vil heraf ses, at den aarlige Middeltemperatur, som i Sydgrønland er nærved 0°, falder jævnt Nord efter og er -7- 8,9° i Upernivik. Det Antal Maaneder, hvor Middeltemperaturen er over 0°, er i Ivigtut 6, i Godthaab 7, i Jakobshavn 8 og i Upernivik 9. Den absolut højeste Temperatur falder i Juni—Juli, i Upernivik dog først i August, og varierer mellem 18 og 23°. Den laveste Temperatur — 42° ved Jakobshavn er maalt i Januar. I Inglefield-Bugt var den laveste Temperatur om Vinteren 1891—92 — 47,5°. I Østgrønland var Aarets Middeltemperatur 1869—70 paa Sabine-Øen (74½° n. Br.) — 11,7° og den laveste Temperatur — 40,2°. Islaget paa Havet i Nordgrønland begynder i Reglen først efter Nytaar, og de koldeste Maaneder ere overalt Januar, Februar og Marts. De daglige Temperatursvingninger ere, især om Vinteren, ikke store; dog kan Føhnen, naar den indtræder (se Føhn), pludselig faa Temperaturen til at stige meget betydelig, man har endog Eksempler paa Temperaturstigninger af 10—24° i en Time.

Nedbøren er, som det ses af Tabellen, jævnt aftagende Nord efter, i Sydgrønland er den omtrent 6 Gange saa stor som i Nordgrønland, og Antallet af Dage med Nedbør er omtrent dobbelt saa stort ved Godthaab som ved Upernivik. Hagl falder kun sjælden, Torden er næsten ukendt i Nordgrønland, men har enkelte Gange vist sig i Sydgrønland. Taage er ret almindelig og indtræffer gennemsnitlig 31—75 Dage af Aaret.

Luftens Tryk er meget variabelt. Middelluftrykket for Aaret er jævnt stigende Nord efter, 754,7 Mm. ved Ivigtut og 758,2 Mm. ved Upernivik. Forskellen mellem den højeste og laveste Stand er meget stor, saaledes ved Ivigtut fra 785,1—709,2. Ved Angmagsalik paa Østkysten er der maalt en Barometerstand paa 706,2 Mm. og ved Danmarks-Øen i Scoresby-Sund paa 793,4 Mm., alt reduceret til Havets Overflade ved 0° og til 45O Bredde.

N. f. Holstensborg gaar Solen ikke ned om Sommeren, men ses til Gengæld heller ikke om Vinteren. Polarnattens Længde er afhængig af Bredden, ved Jakobshavn varer den ca. 6 Uger, ved Upernivik ca. 11½ og i Inglefield-Bugt ca. 16. Midt paa Dagen; naar Solen er nærmest Horisonten. er der dog lidt Lysning ligesom i Tusmørket i Danmark, saa at man kan se at færdes ude. Til Gengæld findes der storartede Nordlys, som undertiden kunne oplyse hele Himmelen.

Paa Indlandsisen ere de klimatiske Forhold ganske anderledes, Temperaturen er meget lav, efter Nansen's Iagttagelser var den laveste Temperatur i September —45°. Varmeudstraalingen er ganske overordentlig stor og bevirker en betydelig Temperaturdifferens mellem Nat og Dag (23—25°). Paa Grundlag af Nansen's Iagttagelser har Professor Mohn beregnet Aarets Middeltemperatur paa Indlandsisen i 2,000 M.'s Højde til -4- 25° og Middeltemperaturen for Januar og Juli respektive — 40° og — 10°. Med temmelig stor Sikkerhed

kan man antage, at Temperaturen i de koldeste Maaneder gaar ned til — 65°, saa at der her findes en Kuldepol omtrent Mage til den tidligere kendte Kuldepol i Sibirien. *Kapt. R. Hammer.*

Planteverden. Da hele G.'s Indre er dækket af Indlandsisen, bliver det kun den forholdsvis smalle Kyststrækning og Skærgaardens Øer, der give Plantelivet Muligheder for at udvikle sig. Paa Indlandsisen selv træffes naturligvis kun faa Planter; mest kendt er den saakaldte »Røde Sne«, en mikroskopisk lille Alge, *Sphaerella nivalis*, som, naar den optræder i større Mængder, farver Sneen og Isen svagere eller stærkere rosarød. Men foruden den har Wittrock paavist forskellige andre purpurbrune eller grønne Algeformer, der leve i Smeltevandet paa Indlandsisen.

Af Fanerogamer og Karkryptogamer kendes fra G. for Tiden 375 Arter. De artrigeste Familier ere: Halvgræsser, Græsser, Nellikefamilien, Korsblomstrede, Kurvblomstrede og Rosenfamilien. Det er en Selvfølge, at Artsantallet i et Land med en saa stor Udstrækning i Nord til Syd er betydelig større i den sydligere Del end i den nordlige Del.

Warming har inddelt den grønlandske Vegetation i 7 iorskellige Vegetationsformationer. 1) Birkekrat. I den allersydligste Del af G. optræder Hvidbirken (*Betula odorata*) som skov- eller kratdannende Busk (eller Træ), men altid kun inde i Bunden af de store Fjorde paa det luneste og mest begunstigede Terrain. Hvidbirken gaar paa Vestkysten mod Nord til 62. Breddegrad, men N. f. Arsuk-Fjord findes den kun som en lav og smaabladet Busk (*f. alpestris*). I Reglen naar Birkekrattet ikke større Højde end ca. 2 M. og er meget ofte lavere; men i Tasermiut-Fjord findes dog paa flere Steder tæt og højt Birkekrat (som næsten kan kaldes »Skov«) med Stammer af 6—7 M.'s Højde. Stammerne ere oftest krogede og vredne, kun sjælden ranke; altid udgaa flere Stammer fra samme Rod. Sammen med Birk forekomme i Birkekrattene de øvrige grønlandske Kratbuske: Graapil, *Salix glauca*, Grønaa *Alnus ovata*, Amerikansk Røn, *Sorbus americanus* og Ene. Rønnen, som meget ligner Alm. Røn, danner aldrig, lige saa lidt som Ællen, ublandede Krat, men optræder spredt i Birke- og Pilekrattene; dens Stamme er rank; i de sydligste Fjorde kan den blive ca. 4 M. høj; mod Nord gaar den omtrent til Fiskernæs. Ællen forekommer ikke S. og 0. f. Arsuk-Fjord; her naar den en Højde af 1—1½ M; den gaar mod Nord omtrent til Holstensborg; Enen holder sig altid som en lav og krybende Busk, gaar mod Nord omtrent til Holstensborg. Undervegetationen i Birkekrattene er i Reglen ringe; Buskene staa tæt; Krattet er ofte næsten uigennemtrængeligt; almindeligst ere (ifølge Rosenvinge): Vellugtende Gulaks, Bølget Bunke, *Hieracium nigrescens*, Mælkebøtte, *Platanthera hyperborea*, *Poa glauca*, Rundbladet Klokke, Alm. Ulvefod, Strand-Ært, *Agropyrum violaceum*, Lund-Rapgræs, *Habenaria albida*, Rød Svingel, Bidende Ranunkel, Gederams, *Veronica saxatilis*, Timian etc. 2) Pilekrattene have en betydelig større Udbredelse end Birkekrattene; de træffes paa hele Vestkysten helt op til Upernivik, »inde i Bunden af Dalene, i Sænkninger mellem Bjærgene, hvor Vandløb ile ned, paa lune, solrige Steder ved Foden af Klippevægge, hvor Muld har kunnet samle sig, og hvor Jorden holdes fugtig af det fra Klipperne nedsivende Vand«. Det er især *Salix glauca*, der danner disse Krat; dens Blade ere mere eller mindre graafiltede. Dværgbirkene (*Betula nana* og *B. glandulosa*) findes ogsaa her, ofte i betydelig Mængde; den sidste gaar dog mod Nord kun til ca. 62° n. Br. Ofte ere Krattene meget tætte og Grenene saa indfiltrede mellem hverandre, at det næsten er umuligt at trænge sig igennem. Sjælden naa Buskene mere end Mandshøjde. Undervegetationen er ofte meget rig, og et broget Blomstertæppe breder sig mellem og under Buskene. Karakteristisk for Pilekrattene er Kvanen, som kan naa Mandshøjde; mod Nord gaar den dog kun til Disko. Af andre Kraturter kunne nævnes: Alm. Løvefod, *Potentilla maculata*, *Sibbaldia procumbens*, Dueurtarter, *Cerastium alpinum* og *C. trigynum*, *Arabis alpina*, *Draba hirta*, *Thalictrum alpinum*, Ranunkelarter, Stenbrækarter, *Bartsia alpina*, Troldurtarter, Æreprisarter, *Cassiope hypnoides*, Rundbladet Klokke, Mælkebøtte, *Oxyria digyna*, *Polygonum viviparum*, *Salix herbacea*, *Tofieldia borealis*, Frytlearter, Stararter, *Trisetum subspicatum*, *Phleum alpinum*, Rapgræsarter, Engelsødarter, Padderokkearter, Ulvefodarter; desuden optræde Mosser i stor Mængde. Undertiden vokse Pilekrattene dog ogsaa paa tørre, muldfattige Skraaninger, f. Eks. i det indre af Scoresby-Sund paa Østkysten. Undervegetationen bliver da ogsaa en anden, især høje Tuegræsser. 3) Urtelien (Urtemarken) er Kratbunden, men uden Buskene; hele Plantevæksten er lav, dannet af Græsser og andre Urter, Dværgpil eta, kort sagt Pilekrattenes Undervegetation. Denne Formation træffes f. Eks. paa Skærgaardens Øer, hvis Klima er for raat for Krattene, men ogsaa inde i Fjordene ses Urtelien ofte, hvor Fugtigheds- og Læforholdene ere gunstige nok for deres Udvikling, men ikke for Krattenes. Denne Formation gaar langt mod Nord i G., sikkert N. f. Upernivik. 4) Lyngheden spiller en betydelig Rolle i landskabelig Henseende. Den har ganske samme monotone, mørkt brune Farvetone som de nordeuropæiske Heder, holder sig ligesom disse især til større Flader eller jævnere Skraaninger og dannes af lave Buske, især Revling og *Cassiope tetragona*. Spredte i Lyngheden forekomme desuden en Mængde andre smaa Buske og tueformede Urter, f. Eks. *Salix glauca*, Dværgbirken, Mose-Bolle, *Cassiope hypnoides*, *Phyllodoce coerulea*, *Azalea procumbens*, *Rhododendron lapponicum*, *Diapensia lapponica*, Tyttebær, Timian, Fjældsimmer, Post. Lyngheden har samme Præg overalt i G. 5) Medens Planterne i de tidligere omtalte Formationer danne et sammenhængende Vegetationsdække over Jorden, er delte ikke Tilfældet med den femte: Fjældmarkens Planter. Fjældmarken indtager langt den største Del af det isfri G.'s Overflade. Alle stejle Skraaninger, alle højere Fjældplateauer, hele det nordligste G., saa godt som alle Skærgaarden's Øer o. s. v. maa henregnes til denne Formation; her optræde Planterne saa sparsomt, at de ikke give Landskabet nogen Tone; der er stor Afstand mellem de enkelte Individer. Her findes de haardføreste af de højnordiske Urter og Smaabuske tillige med Mosser, Laver og Alger. Arterne ere omtrent de samme som i Lyngheden; dog dominere Urterne mere.

Som karakteristiske for Fjældmarken kunne nævnes: *Papaver radicatum*, *Melandrium*-Arter, *Silene acaulis*, *Viscaria alpina*, *Cerastiurn alpinum*, *Cardamine bellidifolia*, *Potentilla nivea*, *Saxifraga oppositifolia* og andre *Saxifraga*-Arter, *Sedum Rhodiola*, *Erigeron*-Arter, *Polygonum viviparum*, *Salix herbacea*, *Woodsia*-Arter, *Hierochloa alpina*, Svingelarter, *Trisetum*subspicatum, Rapgræs-Arter, *Elyna Bellardi*, Star-Arter m. m. fl. Mange at disse Planter danne tætte Tuer; de allerfleste ere fleraarige, og ofte have de fieraarige Blade. Kryptogamerne ere ofte meget fremtrædende. Den Vegetation, som findes paa Nunatakkerne, er Fjældmark; paa Jensen's Nunatakker samlede Kornerup 26 Fanerogamer. N. f. Melville-Bugt findes vel hovedsagelig kun Fjældmark; fra Egnen N. f. denne Bugt kendes hidtil kun 90 Fanerogamer og Karkryptogamer. Til Sammenligning kan anføres, at der fra Nordvestgrønland mellem ca. 72^0—74^0 30' n. Br. kendes 134, fra Nordøstgrønland ca. 73^0—75^0 n. Br. kun 90 Arter. 6) Kærene danne en Formation med betydelig Udstrækning; de optræde i fugtige Lavninger, langs Søer og Elve. Planterne ere hovedsagelig Halvgræsser, Græsser og Kæruld, ofte dominere Mosserne; de danne et sammenhængende Vegetationsdække. I det ferske Vand findes kun faa Fanerogamer; eksempelvis kunne nævnes: Tusindblad, Frøpeber, Vandarve, Blærerod, Vandaks, Pindsvineknop, Brasenføde. 7) Havstrandsvegetationen er overalt af ringe Betydning; store Strandflader findes yderst sjælden i G. Paa leret Strand findes en Marskflora, i hvilken *Glyceria vilfoidea* og andre *Glyceria*-Arter ere mest fremtrædende sammen med *Stellaria humifusa*, *Cochlearia*, *Carex glareosa* o.a.; paa Sandstrand: Marehalm, Strandarve, *Mertensia maritima*, Strand-Ært (kun i det sydligste G.), *Armerica sibirica* og Star-Arter. 8) Endelig maa omtales den gødede Jords Plantevækst omkring Grønlændernes Boliger og paa Fuglefjældene; her optræde *Alopecurus alpinus*, Rapgræs-Arter, *Cerastiurn alpinum*, *Draba hirta* m. fl.; paa Fuglefjælde er *Sedum Rhodiola* ofte meget fremtrædende. Det er en Selvfølge, at disse Formationer ikke altid ere skarpt afgrænsede over for hverandre; der findes ofte Overgange mellem dem. Med Hensyn til de mange andre Spørgsmaal G.'s Flora vedrørende henvises til nedenstaaende Litteraturfortegnelse. (Litt: *Conspectus jlorae groenlandicae* [»Medd. om G.«, III]; E. Warming, »Om G.'s Vegetation« [»Medd. om G.«, XII]; A. G. Nathorst, i »Kritiska anmärkningar etc. [>Bih. t. Sv. Vet. Akad. Handl.«, Bd. 16]; E. Warming, »G.'s Natur og Historie« [Vidensk. Medd. fra d. naturhist. Forening i Kbhvn. 1890]; A. G. Nathorst, »Fortsatta anmärkningar etc.« [Ofvers. af K. Sv. Vet. Akad. Forhdl. 1891]; N. Hartz, »Østgrønland's Vegetationsforhold« [»Medd. om G.«, XVIII]; L. Kolderup Rosenvinge, »Det sydligste G.'s Vegetation« [»Medd. om G.«, XV]; Wittrock, »Om Snöns och Isens Flora« i Nordenskiöld, »Studier och Forskningar«).

Fossile Planter og Dyr. Naar bortses fra den røde Sandsten ved Igaliko, som ikke indeholder Forsteninger, og hvis Alder derfor er ubekendt, er Lerskiferen ved Kap Stewarti Scoresby-Sund den ældste forsteningsførende Bjærgart i G. Den hører til Rhät eller Rhät-Lias og indeholder en stor Mængde Planteaftryk; 18 Arter ere hidtil kendte herfra. Floraen bestaar af Bregner, I Padderokke, Cykadeer og Koniferer. Almindeligst ere *Cladophlebis Roesserti*, en smuk og anselig Bregne, *Podozamites lanceolatus* med dens talrige, forskellige Former, to *Czekanowskia*-Arter og *Stachyotaxus septentrionalis* ogsaa en *Gingko*-Art optræder her. Arterne vise særlig Overensstemmelse med Skaane's Rhät-Lias og Franken's Rhat; adskillige have en meget vid geografisk Udbredelse. (Litt.: N. Hartz, »Planteforsteninger fra Cap Stewart i Østgrønland« [»Medd. om Grønland«, XIX]). — Over de planteførende Lerskifere ved Kap Stewart ligger en paa Dyreforsteninger meget rig Kalksten, hvis Fauna er behandlet af Lundgren (»Anmärkningar om några jurafossil från Cap Stewart i Ostgrønland« [»Medd. om Grønland«, XIX]) og hører til Jura. Faunaen viser stor Overensstemmelse med den europæiske Jura; den bestaar hovedsagelig af Muslinger (29 Arter), Brachiopoder, Belemnitter og Ammonitter. I alt 37 Arter, af hvilke kun 4 med fuld Sikkerhed kunne henføres til før kendte Arter. — Ogsaa fra Kuhn's 0 (Østgrønland) kendes jurassiske Dyreforsteninger. Toula har (»Beschreibung mesozoischer Versteinerungen von der Kuhn-Insel, i Zweite deutsche Nordpolarfahrt . . . 1869 und 1870«, Bd. II) beskrevet denne Fauna. Han sondrer mellem to Horisonter: a) *Aucella*-Lagene, karakteriserede ved *A. concentrica* Keys. og desuden indeholdende 2 Ammonitter, 4 Belemnitter og en *Cyprina*, og b) Dogger-Lagene (sandsynligvis mellemste Dogger), indeholdende Muslinger, f. Eks. *Avicula Münsteri*, Belemnitter, *Patella* m. fl. Ifølge Lundgren maa Jurafaunaen ved Kap Stewart sandsynligvis stilles sammen med Doggerlaget fra Kuhn's 0.

Mest bekendt og rigest paa Forsteninger er dog Vestgrønland's Kridt- og Tertiær flora, som optræder dels paa Disko, dels paa Fastlandet mellem 70° og 72^0 15' n. Br. Denne Flora har været af umaadelig Betydning for vort Kendskab til Kridt- og Tertiærperiodens Planteverden og Klima i de højnordiske Egne, og Heer har ved sine talrige og voluminøse Arbejder herover indlagt sig udødelig Fortjeneste. Hovedmaterialet til hans Undersøgelser indsamledes af Nordenskiöld, Rob. Brown og K.J. V. Steenstrup. Den berømteste og oftest undersøgte Lokalitet er Atanikerdluk ved Vaigattet, et af Jordens rigeste Findesteder for fossile Planter. Heer deler Kridtfloraen i 3 Etager: Komelag, Atanelag og Patootlag. Til Komelagene høre de sorte Skifere, som paa Nordsiden af Nugsuak's Halvø ligge umiddelbart paa Gnejsen; de henføres til nedre Kridt. Fra 7 forskellige Lokaliteter kendes 88 Arter; hyppigst ere Bregner og Koniferer, hvorimod Cykadeerne optræde mere lokalt. I alt kendes herfra 43 Bregnearter (f. Eks. Slægterne *Dicksonia*, *Gleichenia*), 10 Cykadeer (*Zamites*, *Pterophyllum* m. fl.), 21 Koniferer (*Baiera*, *Gingko*, *Czekanowskia*, *Torreya*, *Sequoia*, *Pinus*), 5 Monokotyledoner og 1 Dikotyledon (*Populus primaeva* Hr.). Af disse 88 Arter ere 11 paaviste i Europa, deriblandt 4 Arter i de til Urgon hørende Wernsdorfer-Lag. Til Atanelagene (øvre Kridt) henføres de graa og sorte Skifere og Sandstene

paa Sydkysten af Nugsuak's Halvø og paa Disko's Østkyst, samt Skifere og Sandstene paa Upernivik's Ø i Umanak's Fjord. Fra 17 forskellige Lokaliteter kendes i alt 177 Arter: 31 Bregner (*Cyathea, Dicksonia, Gleichenia* m. fl.), 8 Cykadeer (*Cycas, Podozamites* m. fl.), 27 Koniferer (*Baiera, Gingko, Juniperus, Moriconia, Sequoia, Pinus* o. s. v.), 8 Monokotyledoner og 97 Dikotyledoner (4 Poppel-, 4 Pors-, 7 Ege-, 3 Figen-, 2 *Macclintockia-*, I Valnød-, 2 Platan-, 4 Laurbær-, I *Cinnamomum-*, I *Credneria-, Aralia-*, 4 *Magnolia-, Eucalyptus*-Arter m. m. fl.). Særdeles pragtfuld er *Cycas Steenstrupi* fra Upernivik's Næs i Umanak's Fjord, hvoraf ikke blot det store Blad er vel bevaret, men ogsaa Frugtblad og Frø. 26 Arter ere fælles for G.'s og Europa's Kridt; 2 af disse Arter ere kendte fra Europa's nedre Kridt, 22 fra Europa's øvre Kridt; 20 af disse kun fra det øvre Kridt, saa at Atanelagene maa henføres til øvre Kridt (sandsynligvis Cenoman). Nathorst har senere (»Kgl. Sv. Vet. Akad. Handl.«, Bd. 24) beskrevet og afbildet et stort og meget smukt Blad samt Frugt- og Blomsterdele af et Brødfrugttræ, *Artocarpus Dicksonii* fra Atanelaget ved Igdlokunguak (Disko). Til Patootlagene (øverste Kridt) henføres de gulhvide og teglstensrøde, brændte Skifere, som ved Patoot og Kingigtok paa Nugsuak's Halvø ved Kysten af Vajgattet ligge over Atanelagene. Disse Lag ere en Stranddannelse, da de foruden Landplanter indeholde talrige Rester af Havdyr. Da Lagene for Tiden strække sig indtil ca. 600 M. o. H., maa en betydelig Hævning have fundet Sted efter deres Aflejring. 118 forskellige Plantearter ere kendte fra disse Lag: 20 Bregner *{Cyathea, Dicksonia, Gleichenia, Taeniopteris* m. fl.), ingen Cykadeer, 17 Koniferer *{Taxites, Cephalotaxites, Moriconia , Cyparissidium , Glyptostrobus, Sequoia, Dammara* m. fl.), 5 Monokotyledoner og 70 Dikotyledoner (2 Pile-, 3 Pors-, 4 Birke-, 7 Ege-, 1 *Macclintockia-*, 1 Valnød-, 2 Platan-, 3 Laurbær-, 2 *Cinnamomum-*, I Ask-, 1 *Liriodendron-*, 2 Løn-Arter, m. m. fl.). — Af disse Arter ere 8 fælles med Europa's Cenoman, 8 med Europa's Senon; 5 Arter ere i Europa hidtil kun fundne i palæocene Lag. Faunaen fra Patootlagene tilhører ifølge Loriol øvre Senon. Heer slutter da, at Patootfloraen tilhører det øverste Kridt og danner Overgang til den palæocene og dermed til den tertiære Flora. I alt kendes 335 Plantearter fra G.'s Kridt.

Tertiære Planter kendes baade fra G.'s Øst- og Vestkyst. Fra Østkysten kendes fra Sabine's Ø (ca. 74° 30' n. Br.) f. Eks. *Taxodium distichum* og *Populus arctica*, begge meget udbredte, tertiære Former. (Pieer, »Pflanzenversteinerungen« [i »Zweite deutsche Nordpolarfahrt«, II. Bd]). Langt bedre kendte og uendelig rigere ere Vestkystens tertiære Lag, som ligge over Kridtlagene; ved Atanikerdluk ligge tertiære Lag indtil 1,000 M. o. H. De findes paa Disko's Syd- og Østkyst, paa Nugsuak's Halvø, paa Svartenhuk's Halvø, Ingnerit's Halvø og Hareøen. Oftest findes Planteaftrykkene i en brunrød Kuljærnsten, ofte ere de fortrinlig bevarede. Fra 20 forskellige Lokaliteter kendes tertiære Planter, i alt 282 Arter; de henføres til nedre Miocen, med Undtagelse af Planterne fra Unartok (paa Disko), som sandsynligvis ere ældre (eocene). Fanerogamerne fordele sig paa 56 Familier; 9 Arter høre til Kryptogamerne, 22 til Karkryptogamerne og 251 til Fanerogamerne. 28 Koniferer *{Taxites, Torreya, Gingko, Juniperus, Libocedrus, Thuya, Taxodium distichum, Glyptostrobus, Sequoia , Pinus* o. s. v.), 21 Monokotyledoner (deriblandt angiver Heer 2 Palmer, som dog vistnok ikke ere Palmer) og ca. 200 Dikotyledoner, hvoriblandt maa nævnes: 5 Poppel-, 7 Pile-, 9 Pors-, 2 Elle-, 3 Birke-, 1 *Ostrya-*, 1 Avnbøg-, 2 Hassel-, 4 Bøge-, 3 Kastanje-, 18 Ege-, 2 Ælme-, 3 *Macclintockia-*, 3 Platan-, 9 Valnød-, 4 Laurbær, 3 Aske-, 2 *Aralia-*, 2 Vin-, I *Liriodendron-*, 6 *Magnolia-*, 5 Løn-, 5 Kristtorn-Arter m. m. fl.

De tre hyppigste Arter, der ere fundne paa næsten alle Lokaliteter, men som ogsaa ere udbredte over hele den arktiske Zone, ere *Sequoia Langsdorfii, Taxodium distichum* og *Populus arctica.* Med Europa's Tertiær har G. 114 fælles Arter, altsaa 40 p. Ct.; alle disse fælles Arter findes i Europa i miocene Lag, de fleste i nedremiocene Lag (Akvitanien). Tertiære Havdyr ere ikke fundne i G. — Ifølge Heer var Klimaet i G. mellem 70° og 71° n. Br., da Komelagene aflejredes, subtropisk; han anslaar Aarets Middeltemperatur til 21—22°; for Atanelagene antager Heer en aarlig Middeltemperatur af 18—19°. I Patootfloraen mangle Cykadeerne ganske, og Birk, Æl, Ask, Løn og Hvidtjørn, Træer og Buske, som nu navnlig tilhøre den tempererede Zone, optræde; dette tyder paa en Aftagen i Temperatur, men paa den anden Side optræde dog ogsaa tropiske og subtropiske Former, der tyde paa et varmere Klima end Tertiærfloraen. For denne antager Heer en aarlig Middeltemperatur af 9—12°. (Litt.: Heer, *Flora fossilis arctica).* *N. H.*

Dyreverden. G.'s Beliggenhed er i dyregeografisk Henseende saa uheldig som muligt, idet det med sin ene Kyst vender ud mod det aabne Ishav, mod Syd og Vest adskilles af mere eller mindre bredt Ishav fra Amerika's Fastland og mod Nord grænser op til de nordlige Isregioner. Da G. saaledes i strengeste Forstand er et arktisk Fjældland, kan man kun vente at finde det beboet af arktiske Former og Fjældformer. Disse Forhold gælde dog kun Landfaunaen, kun for dens Vedkommende ere Betingelserne saa yderst ugunstige. Hvad den i Havet levende Dyreverden angaar, stille Betingelserne sig ganske anderledes, og G., der med en lang og stærkt indskaaren Fjældkyst træder dybt ud i et for største Delen Syd for det udbredt stort, aabent Hav, har langs sine Kyster gode Betingelser for Sammenhoben af Havdyrformer, Betingelser, der spille en Rolle baade for højere og lavere Dyreformers Vedkommende.

Landpattedyrene ere meget svagt repræsenterede. G. huser i alt kun ni forskellige, oprindelig i Landet hjemmehørende Landpattedyr, og saa er endda Hunden regnet med, der oprindelig er kommen til Landet med Eskimoerne. Isbjørnen findes baade paa Vest- og Østkysten og gaar helt ned til de sydligste Egne, men er ikke talrig. Den jages med Slæde og Hunde, og der dræbes ca. 50 Stkr. om Aaret. Ulven er kun nogle enkelte Gange (i hvid Varietet) skudt i det nordligste Vestgrønland og paa Nordkysten, hvortil den maa

være kommen fra den lige overfor liggende amerikanske Kyst. Polarræven er almindelig baade paa Vest- og Østkysten, den forekommer baade blaa og hvid, og Skindet, navnlig af den blaa Varietet, er en meget vigtig Handelsvare. Til den oprindelige grønlandske Fauna kan maaske ogsaa regnes den grønlandske Hund, der er den samme, som findes hos andre Eskimo-Stammer, den benyttes af Grønlænderne navnlig til at trække Slæde og er især i Nordgrønland et uundværligt Husdyr; den har til Tider været hjemsøgt af en Hundesygdom, som har hærget den stærkt. Lækatten kendes kun fra Nord- og Østkysten og er sjælden. Af Gnavere findes to Arter, en Lemming (*Myodes torquatus*), der kun findes paa Nord- og Østkysten, men der ikke er sjælden, og den hvide Snehare (*Lepus glacialis*), der er almindelig baade paa Vest- og Østkysten. Endelig findes to Klovdyr, Renen og Polaroksen. Renen er almindelig baade paa Vest-, Nord- og Østkysten, den jages en Del af Grønlænderne for Skindets og Kødets Skyld, men derimod tæmmes den ikke. Dens Skind afgiver en Handelsvare, og det er derved vigtigt, at der ingen Bremsehuller findes i det, da Rensdyrbremsen ikke findes i G. Polaroksen eller Moskusfaaret findes kun paa Nord- og Østkysten, men her er den ikke sjælden.

De faa i G. indførte Pattedyr have ikke kunnet give Faunaen noget fra det oprindelige afvigende Præg. Af Former, der ere indvandrede ved Handelssamkvemmet med Europa, er der kun den brune Rotte og Husmusen, der begge i det sydligste have kunnet holde sig og formere sig. De indførte Dyr holdes kun ved Kolonierne af de danske og ere kun Katten, Svinet, Geden, Faaret og Oksen. Kun denne sidste holdes i noget større Tal i det allersydligste, og f. Eks. ved Igaliko, hvor der findes temmelig udbredt Græsslette, kan den ses græsse som Hjord og for saa vidt her træde ind i Landskabets Fysiognomi. Hesten har i Nordboernes Tid været indført i G., idet dens Knogler findes ved Nordboruinerne sammen med Knogler af Ged, Faar og Okse.

Havpattedyrfaunaen er betydelig artrigere, idet der findes ca. 20 Arter af Sæler og Hvaler ved de grønlandske Kyster. Hvalrossen forekommer navnlig i G.'s nordligste og mellemste Del, dens Tænder benyttes af Grønlænderne til Udskæring af forskellige Smaating. Den vigtigste af Sælerne er Svartsiden (*Phoca groenlandica*), paa hvilken drives den største Fangst; Ringsælen (*Ph foetida*) er navnlig hyppig og Genstand for Fangst Nord paa; Remmesælen (*Ph. barbata*), der er mindre talrig, er imidlertid vigtig, da Grønlænderne lave deres Harpunliner af dens Skind. Af Sæler kan endnu nævnes Klapmydsen (*Cystophora cristata*). Hvalerne høre ogsaa til de Dyr, der give Havet om G. dets Præg i dyregeografisk Henseende. En Del af dem kommer der dog kun om Sommeren, medens paa den anden Side enkelte som Grønlandshvalen, Narhvalen og Hvidfisken kun ses ved den danske Del af Kysten om Vinteren og ellers ere længere Nord paa. Den hyppigste af de grønlandske Hvaler er Hvidfisken (*Belugaleucas*), der er Genstand for nogen Fangst, og det er hovedsagelig Huden af den, Grønlænderne spise som Lækkerbisken, under Navnet *matak*. Narhvalen er heller ikke sjælden om Vinteren, og dens spiraldrejede Stødtand har været en ikke uvigtig Handelsvare. Disse Hvaler kunne undertiden blive overraskede af Kulden og indefrosne, saa de ikke kunne komme ud fra Kysten, de danne sig da en Vaage, i hvilken de blive gaaende; dette er, hvad Grønlænderne kalde en *Savssak*, og under disse Forhold skydes en Mængde af Hvalerne. Af større Hvaler forekomme Blaahvalen, men sjælden, Rørhvalen, Grønlændernes *Tunnolik*, for hvilken de ere bange, idet de sige, at den angriber Konebaadene, og Vaaghvalen; endvidere Keporkaken (*Megapterdboops*), efter hvilken der tidligere blev drevet regelmæssig Fangst, endelig Grønlandshvalen. Af Tandhvaler er Kaskelotten en sjælden Gang iagttagen i Grønlandshavet, men kan maaske nu næppe regnes til G.'s Hvaler. Døglingen forekommer ligeledes kun yderst sjælden. Foruden Narhvalen og Hvidfisken forekomme af de egentlige Delfiner Grindehvalen, Spækhuggeren og Marsvinet; denne i Danmark vel kendte Art synes ikke at gaa nordligere end til Godhavn.

Ved den grønlandske Fugleverden træder det antydede Forhold mellem Land- og Havfaunaen temmeligt skarpt frem, idet nemlig omtrent Halvdelen af de ca. 130 Arter, der tilhøre Faunaen, ere Svømmefugle, og saa regnes endda med til Landfaunaen adskillige Fugle, der kun sjælden ere trufne i G., idet kun 52 ere fast ynglende i Landet, og af disse ere kun 11 Landfugle. Af Rovfugle findes Havørnen, Islands-Falken, der i Alm. er næsten hvid, og Vandrefalken samt et Par Ugler, nemlig Sneuglen og Mosehornuglen, hvilken sidste imidlertid er meget sjælden. Af Spurvefugle i videre Forstand forekomme ikke faa, men ikke mange af dem ere redebyggende i G. At en Del insektædende Fugle kunne opholde sig i G. om Sommeren, er let forstaaeligt, da Insektfaunaen, om den end er ringe i Artsantal, dog optræder med Individrigdom paa de lunere Lokaliteter. Som karakteristiske Former kunne nævnes Digesmutten og en Piplærke-Art (*Anthus ludovicianus*). Af egentlige Spurve findes ikke faa, f. Eks. Graasiskenen, og fremfor alt den smukke lille Snespurv, og en anden nordisk Spurv (*Plectrophanes lapponicus*). Endelig er Ravnen almindelig, medens Stæren kun sjælden er iagttagen. Af Hønsefugle findes kun een Art, nemlig Rypen, men den er til Gengæld almindelig og meget karakteristisk for Faunaen og har ligeledes stor Betydning for Grønlænderne. Af Vadefugle forekomme ikke mange og forholdsvis ikke saa mange som i andre arktiske Lande; en Del af dem ere vel kendte Arter i Danmark, saaledes Viben, der imidlertid er meget sjælden, Hjejlen og navnlig Præstekraven; denne lille vævre og smukke Fugl er en karakteristisk Vader for G., den er hyppig og hører til dem, der ruge i Landet. Stenvenderen ruger ligeledes i Landet, medens nogle andre som Strandskaden, et Par Spover, en Hejre, Vagtelkongen og et Par andre *Ortygometra*-Arter ere sjældnere Gæster. Endnu findes af Vadere nogle Ryler, Sandløberen og et Par Odins-Høns, hvilke alle ruge i G.

Svømmefuglene udgøre som omtalt langt den overvejende Del af G.'s Fuglefauna, og de allerfleste af dem ruge i Landet, og derved bidrage en Del af dem til det for alle arktiske Lande karakteriske Fænomen, Fuglefjældene. G. er rigt

paa Fuglefjælde langs sine Kyster, og de findes baade ud mod det aabne Hav og i Fjordene; i størst Mængde forekomme de Nord paa, og de synes altid at ligge saaledes, at Fuglen fra dem har let Adgang til Næring, idet de fleste ligge paa eller nær ved Steder, hvor Lodden kommer til Land i Legetiden. Ikke faa af de grønlandske Fugle høre til Ænderne i videre Forstand, saaledes Vildanden, Spidsanden, Pibeanden og Krikanden, af hvilke Arter dog kun Vildanden ruger i G., dette er ligeledes Tilfældet med Strømanden og Haviitten. Den vigtigste af dem alle er dog Ederfuglen; denne er meget hyppig i G. og er særdeles vigtig for Grønlænderne, der til Tider for en stor Del leve af dens Kød og Æg; ogsaa dens Dun ere en vigtig Handelsvare. Den er ikke fredet, og Grønlænderne tage som Regel, hvad de kunne finde af dens Æg og Reder; i de senere Aar synes den ogsaa, efter Mængden af indhandlet Dun at dømme, at tage af. Endvidere findes Konge-Ederfuglen, og endnu kan nævnes en Skallesluger (*Mergus serrator*). Af Gæs kunne nævnes Blisgaasen og Knortegaasen, der ere almindelige, samt Bramgaasen og Sædgaasen. Af Lommen findes den smukke Islom og Rødstrubet Lom. Af Alke findes ikke faa Arter, og de høre til de Fugle, man hyppigst ser; nævnes kunne den almindelige Alk, Lomvien, Teisten, Søpapegøjen, der ruger øverst paa Fjældene i Huler gravede ind i Grønsværet, samt den lille G.'s-Due (*Arctica* alle). Gejrfuglen forekom tidligere i G., men den er jo nu uddød, det sidste Eksemplar blev i G. skudt 1815. Af Stormfugle er Mallemukken hyppig, og nogle Rovmaager høre ligeledes til de hyppige Fugle. Af egentlige Maager findes Graamaagen, Svartbagen, Blaamaagen, Ismaagen, tretaaet Maage samt Sabines Maage, der er en nordlig og sjælden Art, medens de øvrige ere hyppige. Havternen er en af de allerhyppigste Fugle langs Kysten, og i Rugetiden kan man se Smaaøer tæt belagte med dens Reder. Endelig kunne endnu af Svømmefugle nævnes: Sulen, der imidlertid er yderst sjælden, og Skarven, der yngler ret almindelig paa egne »Skarvefjælde«.

Om den grønlandske Fugleverden kan i det hele siges, at den er forholdsvis fattig, den har heller intet specielt Præg, og de fleste af dens Arter ere fælles for Europa og Amerika, men den synes at modtage største Delen af sine Trækfugle fra Amerika. Kun faa af dens Arter ere enten blot europæiske eller amerikanske. Et Særkende for den er ogsaa de mange tilfældige ikke i G. rugende Fugle.

De to følgende Dyreklasser, Krybdyr og Padder, ere, som man paa Forhaand kunde vente af Former, der saa hurtig tage af i Artsantal mod Polerne, slet ikke repræsenterede i G. Man har ganske vist troet, at Grønlændernes Fortællinger om et Dyr, som skulde findes paa græsbevoksede Steder i den sydligste Del, mulig kunde henføres til en Frø, men disse Fortællinger savne vistnok et faktisk Grundlag.

Den grønlandske Fiskefauna er temmelig rig, hvilket stemmer med det ovenfor bemærkede, og den tæller omkring 100 Arter. Der lever i de grønlandske Have ikke faa interessante og ejendommelige Dybhavsformer, men noget særligt Præg ud over det arktiske har Faunaen dog ikke; thi saadanne Dybhavsformer, som man tidligere antog for ejendommelige for disse Havstrækninger, have ved senere Dybhavsundersøgelser vist sig at have stor Udbredning. Faunaen er navnlig rig paa Ulkefiske (Slægterne *Cottus, Phobetor, Icelus, Tr/'glops*), Panserulke og Rødfisk. Af Slimfisk i videre Forstand tæller Faunaen ligeledes mange Arter, saaledes de aaledannede *Lumpenus*-Arter, Tangspræl, flere Arter af den i alle arktiske Have udbredte Aalbrosmeslægt (*Lycodes*) samt Arter af Søulve, blandt hvilke den almindelige danske Søulv. Skivefiskene optræde med et Par Arter af Stenbidere, deriblandt den almindelige danske Stenbider, der fanges og spises af Grønlænderne, samt et Par Ringbuge. Tudsefiskene høre til Faunaens karakteristiske Former og ere repræsenterede af Slægterne *Oneirodes, Ceratias* og *Himantolophus*, alle mere eller mindre ejendommelig udseende Former med Frynser, Pandeduske o. s. v., de leve paa dybt Vand. Af Flynderfisk findes kun to Helleflynderarter, medens Torskene derimod tælle et større Antal Arter, af hvilke flere høre til Danmark's almindelige Former; ogsaa af de med Torskene beslægtede, spidshalede Macrurer forekomme et Par Arter. Baade Helleflynderne og flere af Torskene fanges og spises i Mængde af Grønlænderne. Af Aal forekommer den almindelige Art, og ogsaa den almindelige Sild findes, men kun i ringe Mængde. Af Laksefisk forekomme et Par Arter i stor Mængde i Elvene og fanges meget af Grønlænderne; udelukkende i Havet forekommer Lodden (*Mallotus arcticus*), Grønlændernes *Angmagsak*, den er et Hovednæringsmiddel for Grønlænderne. Stimerne kunne gaa Landet saa tæt, at mange Fisk ved Ebben blive liggende paa Kysten. Endnu en Gruppe er ret rigt repræsenteret, nemlig Laksesildene med flere interessante Arter. Af Ferskvandsfisk findes, naar undtages Laksene og Aalen, kun een Art, den trepiggede Hundestejl. Af Bruskfisk er der kun faa; af Hajer kan nævnes Havkalen, efter hvilken der drives regelmæssig Fangst, navnlig om Vinteren paa Isen. Af Rokker forekomme et Par Arter, af hvilke den i Danmark almindelige Tærbe ikke er sjælden.

Ved Arthropoderne finde vi atter en iøjnefaldende Forskel paa Land- og Havfaunaen. Insekterne ere saaledes kun svagt repræsenterede, og G. har sikkert færre Insekter end noget andet Land af samme Udstrækning i samme Breddezone. G. har saaledes kun ca. 25 Billearter; hvilken kolossal Reduktion i Artsantal dette er, viser sig, naar man erindrer, at Tromsø's Omegn har 133, Bergen's Omegn 288 og Danmark ca. 2,500 Arter, og G.'s Sydende strækker sig dog ned til Christiania's Bredde; lignende Forhold gøre sig gældende for de øvrige Insektordeners Vedkommende. De allerfleste Arter ere europæiske, blot faa ere kun kendte fra G. Billerne optræde med Arter af Løbebiller, Vandkalve, Rovbiller, Snudebiller, et Par Træbukke, der sikkert ere indførte, og en Mariehøne. De fleste af disse Arter ere tillige nordeuropæiske, og enkelte af dem findes atter i de mellemeuropæiske Bjærge. Det er værd at lægge Mærke til, at de fleste Biller ere Former, der leve af Rov, medens Skarabæernes og Bladbillernes store Familier slet ikke ere repræsenterede i G. Hvepsene optræde med ca. 50 Arter, og her maa man lægge Mærke til, at disse paa en Bladhveps og et Par Humlebier nær alle ere Snyltehvepser. Sommer-

fuglene tælle nogle og tredive Arter, men af disse ere kun tre Dagsommerfugle, af hvilke kun de to, en Perlemorsværmer og en Citronfugl ere almindelige. Fluerne ere den Orden, der er stærkest repræsenteret i G., nemlig med omkring halvandet Hundrede Arter, og adskillige af disse optræde med stort Individantal. To Arter have gjort sig særlig bekendte, nemlig Stikmyggen og Kvægmyggen. Den grønlandske Stikmyg (*Culex nigripes*) er lidt større end den almindelige danske, og den optræder i uhyre Mængde og kan være til overordentlig Plage; af Kvægmyggen findes to Arter, af hvilke navnlig den ene (*Simulia vittata*) er mindst lige saa plagsom som Myggen; begge disse Arter ere specielt grønlandske. Af Myg findes i øvrigt mange Arter af Slægterne *Ckironomus* og *Tanypus*. Ogsaa af egentlige Fluer findes en Del, f. Eks. Blomsterfluer, et Par Rovfluer, Spyfluer o. fl. Den alm. danske Stueflue findes ikke, hvorimod den mindre Stueflue eller Hundedagsflue ikke er sjælden. Endnu kan nævnes, at Tægerne optræde med en halv Snes Arter. Edderkopperne tælle i alt ca. 40 Arter, hyppigst ses nogle Arter af Jagtedderkopper; af spindende Edderkopper findes blandt andre en Korsedderkop, der spinder sit hjuldannede Væv i Pilekrattet. Af Havedderkopper forekomme flere Arter. Tusindbenenes Klasse er derimod slet ikke repræsenteret i Landet.

Kræbsdyrfaunaen ved G.'s Kyster er temmelig righoldig, og Artsantallet kan anslaas til omkring 300. Af Skjoldkræbs findes et Par Krabber, en Eremitkræbs og en Del Rejer i videre Forstand (Slægterne *Crangon, Hippolyte, Pandalus* o. fl.). Endvidere findes Arter af Cumaceer og Mysider. Af Ringkræbs findes navnlig et stort Antal af Amfipoder, ca. halvandet Hundrede Arter, og af disse er en Del speciel grønlandske; af Slægter kunne nævnes Goplelus (*Hyperia, Themisto* o.fl.), Tanglopperne med en Mængde Slægter, den almindeligste Art er den ogsaa i Danmark almindelige Tangloppe og Hvallusene. Af Isopoder findes ca. 25 Arter, en af disse (*Asellus groenlandicus)* er en Ferskvandsform; af Slægter kunne nævnes Tanglus og de paa Fisk snyltende *Aega*-Arter, de saakaldte Fiskebjørne, samt en Art af den ejendommelige Slægt *Arcturus*, der bærer Ungerne paa Følehornene. Af Smaakræbs findes en Del fritlevende Koppepoder eller Vandlopper samt paa Grund af den forholdsvis rige Fiskefauna ikke faa snyltende Former, dels Fiskelus, dels de mere omdannede Gælleorm (*Chondracanthus, Lernaeopoda, Lernaea)*; den i Danmark paa Torskens Gæller almindelige *Lernaea branchialis* er ogsaa deroppe. Endvidere forekommer en Del Balaner, hvoriblandt flere paa Hvaler (*Coronula, Conchoderma).* I Ferskvand findes af Bladfødder en Damrokke og et Par Gællefødder, endvidere en Snes Dafnier.

Af Ledorme findes en ikke ringe Fauna ved de grønlandske Kyster, af Nereider i videre Forstand Arter af Slægterne *Lepidonotus, Nereis, Nephthys, Phyllodoce* o. fl. og af Rørorme *Arenicola, Clymene, Terebella, Pectinaria, Sabella* og *Serpula.* Ogsaa af Regnorme findes et Par Arter, der begge ogsaa forekomme i Danmark. Af andre til Ormenes Gruppe hørende Former, som ere godt repræsenterede, kunne nævnes Mosdyrene; ogsaa af Hjuldyr findes mange i fersk Vand (der er beskrevet ca. 80), og endelig forekommer ogsaa et Par Armfødder.

Den grønlandske Bløddyrfauna tæller nogle Blæksprutter af Slægterne *Octopus, Rossia* og *Gonatus* samt den ejendommelige *Cirroteuthis* med Svømmehud mellem Armene. Faunaen af Snegle og Muslinger er temmelig rig; af Land- og Ferskvandsmuslinger findes en Del Arter af Slægterne *Vitrina, Pupa, Succinea,* Skivesnegle og Mosesnegle, og interessant er det, at de fleste af disse ere specielt grønlandske. Af nøgne Havsnegle forekomme Arter af Slægterne *Dendronotus, Doris* og *Aolis*, og af skalbærende kunne af almindeligere Slægter nævnes *Lacuna,* Strandsneglene, *Natica, Rissoa, Turritella, Pleurotoma, Tritonium, Fusus, Sipha, Trophon, Purpura, Trochus, Margarita, Tectura* og *Chiton.* Af Muslinger kunne nævnes Sandmusling, *Saxicava, Tellina, Astarte, Cyprina,* Hjertemusling, *Nucula, Joldia, Modiolaria,* Blaamusling og Kammusling; Kammuslingen benyttes en Del til Næring og spises af de Danske som Østers. Af Ferskvandsmuslinger forekommer kun en Bønnemusling. Endelig findes nogle Arter Vingesnegle. Den allerstørste Del af de grønlandske Havsnegle og Muslinger ere rent arktiske og hyppigst circumpolare Former. Af Pighude findes en Del Søpølser (Søagurker, Skælpølser o. s. v.), af Søpindsvin forekommer hyppigst den ogsaa i Danmark almindelige Art *Toxopneustes droebachiensis,* og paa dybere Vand er en Art af den ejendommelige Slægt *Phormosoma (Ph. placenta)* almindelig. Af Søstjerner findes en Del, men Danmark's almindelige Art *(Asterias rubens)* gaar ikke derop; derimod findes nogle andre *Asterias*-Arter, ligeledes forekomme Danmark's to almindelige Søsole foruden flere Asterider; ogsaa en Del Slangestjerner forekomme, blandt andre et Medusahoved, og endelig forekommer af Søliljer en Fjerstjerne. Af Koraldyr forekommer hovedsagelig Aktinier og paa dybere Vand en Sortkoral og ligeledes enkelte enlige Stjernekoraller, navnlig den ved sin sammentrykte Form udmærkede Slægt *Flabellum.* Endelig findes ikke faa Gopler, Goplepolypper, Ribbegopler og Havsvampe, af hvilke sidste navnlig Kalksvampe paa lavere Vand. Om Faunaen af Protozoer kan der naturligvis ikke siges meget, men at der findes en Del Radiolarier, Foraminiferer og Infusorier, er vel kendt, og ogsaa i fersk Vand er der iagttaget en Del Infusorier. (Litt.: O. Fabricius, *Fauna Groenlandica* [1780]; naturhistoriske Bidrag til Rink's »G. geografisk og statistisk beskrevet« [Kbhvn. 1857]; Rupert Jones, *Manual of arctic explorations* [Lond. 1875]; Koldeway, »Die zweite deutsche Nordpolarfahrt« [2. Bd., 1874]; *Fauna of the Greenland seas* (Valorous) [»Americ. Journ. of Science« 1876]; Holbøll, »Ornithologiske Bidrag til den grønlandske Fauna« [»Naturh. Tidsskr.« 4. Bd. 1842—43]; Krøjer, »Ichthyologiske Bidrag« [»Naturh. Tidsskr.« 1836, 1844, 1845]; Eschricht, »Undersøgelser over Hvaldyrene« [»Vidensk. Selskabs Skr.« 1845—49]; Lütken, »Korte Bidrag til nordisk Ichthyografi« [»Vidensk. Meddel. fra Naturh. For.« 1876—91]; samme, »Til Kundskab om to arktiske Slægter af Dybvandstudsefisk« [»Vidensk. Meddel. fra Naturh. For.« 1878];

'Bay, »Hvirveldyr« (østgrønlandske) [»Meddel. om G.«, Hæfte 19, 1896]; Krøger, *Conspectus Crustaceorum Groenlandiae* [»Naturh. Tidsskr.« 1838]; G.'s Amfipoder beskrevne [»Vidensk. Selsk. Skr.« 1838]; Stæger, »G.'s Antliater« [»Naturh. Tidsskr.« 1844—45]; Holmgren, »Insekten från Nordgrønland« [»Ofvers. Kgl. Vet. Akad. F5rh.« 1872]; Torell, »Om några Arachnider från G.« [»Ofvers. Kgl. Vet. Akad. Forh.« 1872]; Lütken, »Bidrag til Kundskaben om Arterne af Slægten *Cyamus* eller Hvallusene« [»Vidensk. Selsk. Skr.« 1873]; Boeck, »De skandinaviske og arktiske Amphipoder« [Chra. 1773 — 76]; Mc. Lachlan, *Report on the Insects* etc. [»Journal of Linn. Soc«, London 1879]; H.J.Hansen, »Oversigt over det vestlige G.'s Fauna af malacostrake Havkræbsdyr« [»Vidensk. Meddel. fra Naturh. For.« 1887]; Lundbeck, *Coleoptera groenlandica, Hymenoptera groenlandica* [»Vidensk. Meddel. fra Naturh. For.« 1896]; »Østgrønlandske Insekter« [»Meddel. om G.«, Hæfte 19, 1896]; H. J. Hansen, »Pycnogonider og malacostrake Kræbsdyr« [»Meddel. om G.«, Hæfte 19, 1896]; Wesenberg-Lund, »G.'s Ferskvandsentomostraka« I [»Vidensk. Meddel. fra Naturh. For.« 1894]; »Ferskvands- og Saltvandsentomostraka [østgrønlandske]« [»Meddel. om G.« Hæfte 19, 1896]; Posselt, »Østgrønlandske Mollusker« [»Meddel. om G.«, Hæfte 19. 1896]; Feilden, *Arctic Molluscan Fauna* [»Zoologist.« 1877]; Lutken, »Oversigtover G.'s Echinodermer« [»Vidensk. Meddel. Naturh. For.« 1857]; Levinsen, »Meduser, Ctenophorer og Hydroider fra G.'s Vestkyst« [Vidensk. Meddel. fra Naturh. For.« 1892]; Brady, *On the Reticularian and Radiolarian Rhizopoda* [*Foraminifera and Polycystina*) *of the North-Polar Expedition of 1875—76* [»Annal and Magaz. of Nat. Hist.« 1878]; Bergendal, »Zur Rotatorienfauna G.« [Lund 1892]; I *Bibliographia Groenlandica* [»Meddel. om G.« Hæfte 13, 1890] S. 93—122 findes en til 1880 gaaende meget fuldstændig Liste over alle Artikler og Arbejder, hvori Dyr fra G. findes omtalte.

Will. Lundbeck.

Befolkningen i G. bestaar af Eskimoer; men i de danske Kolonier paa Vestkysten ere de indfødte efterhaanden stærkt blandede med Europæere, særlig Danske (angaaende Eskimoernes Oprindelse, Livsvilkaar, Levevis, Erhvervskilder, Boliger, Klædedragt, religiøse Forestillinger o. 1. se Bd. VI, S. 102). G. er meget tyndt befolket, og Bopladserne ligge næsten udelukkende ved Yderkysten; saa godt som overalt, hvor Landet har været undersøgt, er der fundet spredte Levninger af tidligere Bebyggelse. I den nordlige Del af Vestgrønland og til Dels paa Østkysten leve de indfødte næsten upaavirkede af Civilisationen; paa Vestkysten fra Upernivik og Syd efter, hvor der nu i 150 Aar har været danske Kolonier, ere de efterhaanden kristnede og i enkelte Retninger noget civiliserede, men have dog til Dels bevaret deres oprindelige Levevis, som er anvist af Naturen. I mange Henseender ere de nu afhængige af de Tilførsler, som de faa fra Moderlandet, visse Proviantsorter, som Ærter, Gryn, Brød, Sukker og især Kaffe, ere efterhaanden blevne Nødvendighedsartikler ved Siden af den Føde, som de selv skaffe sig, og som i det væsentlige, ligesom hos de andre Eskimoer, bestaar af Sælhundekød og Fisk. Klædedragten er i alt væsentligt som hos de oprindelige Eskimoer, kun har Tilførselen af Linned og Bomuldstøjer fra Danmark gjort, at saa godt som alle have Linned indvendig paa Kroppen, ligesom Pelsen (Anorakken) i Reglen er betrukket med Bomuldstøj.

De danske Kolonier paa Vestkysten ere spredte langs hele den lange Kyststrækning, men det er ingenlunde alene ved selve Kolonierne, at de indfødte bo, der er anlagt saakaldte Udsteder, mindre Handelspladser, paa forskellige Steder, og de dygtigste og mest energiske indfødte bo hyppig langt fra disse og søge kun herind af og til for at tiltuske sig danske Handelsvarer for deres grønlandske Produkter.

Folkemængden i dansk G. er i jævn om end langsom Tiltagen, der fandtes saaledes af indfødte

1855: 9,648 Individer
1880: 9,720 —
1896: 10,755 —

Fra Østkysten haves kun Oplysninger fra de senere Aar, Holm fandt 1884 paa den sydlige Østkyst 135 Individer og i Angmagsalik-Distriktet 413. I alt 548.

1892 fandt Ryder i Angmagsalik-Distriktet 293 Individer, idet en stor Del i Mellemtiden var rejst ned til den sydlige Østkyst, men 1. Jan. 1897 fandtes der igen 372, hvilken Tilvækst maa tilskrives den 1894 oprettede Handelsstation, som atter har trukket en Del af Befolkningen Nord efter. Eivind Astrup angiver de indfødtes Antal paa den nordlige Vestkyst til 243 Individer 1894. Hertil komme endnu ca. 200 Europæere, ansatte i den grønlandske Handels og Missions Tjeneste, samt fra 60—160 Funktionærer og Arbejdere ved Kryolitbrudet Ivigtut, hvoraf dog de fleste kun ere bosiddende i Landet i Sommermaanederne. Den samlede Folkemængde i hele G. er altsaa ca. 11,900 Mennesker.

Næringsvejene ere saa godt som udelukkende Jagt og Fiskeri som i Alm. hos Eskimoerne (se Bd. VI, S. 102); kun i det sydligste G. er der nogen Kvægavl, idet der enkelte Steder holdes Køer og Geder. Bjærgværksdrift findes kun ved Ivigtut, hvor der brydes Kryolit, men denne er udelukkende i Hænderne paa Europæerne, idet al Samkvem mellem Arbejderne der og Grønlænderne er forbudt.

Administration og Handel drives under eet. Handelen har siden 1774 været dreven som Monopol for Statens Regning under Navnet Den kgl. grønlandske Handel. Denne danner tillige den øverste Administration, men alle de Bestemmelser, som i Aarenes Løb ere tagne vedrørende G., have været dikterede af Hensyn til Grønlændernes Vel, og Hensynet til Udbytte af Handelen har altid været sat i anden Række. Handelen bestaar i Indkøb af grønlandske Produkter, som Spæk, Lever, Bjørneskind, Ræveskind, Sælskind, Ederdun og Fuglefjer, samt Salg af europæiske Varer, som Proviant, Tobak, Skyderekvisitter, Fangstredskaber, Materialer til Husenes Forbedring o. 1. Priserne paa disse Varer ere satte saaledes, at de sidstnævnte Ting faas forholdsvis billig, hvorimod Proviant og Tobak, som maa anses for mere eller mindre Luksus for Grønlænderne, sælges til forholdsvis højere Priser.

Landet deles i administrativ Henseende i 2 In-

spektorater, »det nordre Inspektorat« og »det søndre Inspektorat« ; i Spidsen for hvert af disse staar en Inspektør med omtrent samme Myndighed som en Amtmand i Danmark. Hvert Inspektorat er igen delt i Distrikter eller Kolonier, som ledes af en Kolonibestyrer med de ham underlagte Assistenter og Volontærer. Kolonierne i G. ere, i nordre Inspektorat regnet Nord fra, Upernivik, Umanak, Ritenbenk, Jakobshavn, Christianshaab og Egedesminde med Godhavn, i søndre Inspektorat Holstensborg, Sukkertoppen, Godthaab, Frederikshaab og Julianehaab. I Østgrønland er endvidere 1894 anlagt en Missions- og Handelsstation i Angmagsalik, som i mange Henseender indtager en Særstilling.

Siden 1872 er der i G. oprettet en Institution, som kaldes Forstanderskaber, ved hvilken Grønlændernes kommunale Anliggender ordnes, og hvorved der er givet enkelte udvalgte Grønlændere Lejlighed til at deltage i Omsorgen for deres Landsmænds Vel. Hvert Kolonidistrikt danner sit Forstanderskab og har som faste Medlemmer Præsten (den danske Missionær) som Formand, Kolonibestyreren som Regnskabsfører, Lægen, Assistenten og Overkateketerne, hvilke sidste ere indfødte. Hvert Kolonidistrikt deles i et bestemt Antal Underdistrikter, som omfatte een eller nogle faa Bopladser, og i hvert af disse Underdistrikter vælge Familieoverhovederne blandt de indfødte een Forstander, der som valgt Medlem tiltræder Forstanderskabet for en Tid af 3 Aar. Forstanderskabernes Hovedvirksomhed er at yde de indfødte Hjælp, hovedsagelig i Varer og Materialer, men ogsaa i Penge, dels i Form af Understøttelser, dels som egentlig Fattighjælp. Understøttelser gives til Enker og forældreløse, som ikke have Slægtninge til at forsørge sig, og til Erhververe, som ved langvarig Sygdom, eller paa anden Maade, uforskyldt ere satte tilbage. Fattighjælp gives derimod til selvforskyldte fattige o: saadanne, som af Ligegyldighed undlade at erhverve eller at holde til Raade med det erhvervede, samt naar almindelig Sygelighedstilstand eller Misfangst medføre Hungersnød. Til Bestridelse af Forstanderskabernes Udgifter tilskyder Administrationen aarlig en Sum, som udgør en vis bestemt Del af det Beløb, som er udbetalt for de i G. indhandlede Produkter. Hvad der bliver tilovers, naar Understøttelse, Fattighjælp samt en Reservebeholdning — hvis Størrelse er afhængig af de indfødtes Antal — er trukket fra, uddeles efter nærmere bestemte Regler som Udmærkelse og Opmuntring til dem af de indfødte, der bære Samfundet som Fangere og Forsørgere (den saakaldte Repartition).

Dansk Ret gælder i G. for alle Ikke-Grønlændere saavel som ogsaa for de indfødte Grønlændere, der staa i den grønlandske Handels eller Missions Tjeneste. Da der ikke i G. er indrettet nogen Domstol, have alle de nævnte Personer deres Værneting ved Retterne i Kjøbenhavn. Dog kunne Inspektørerne udøve en vis Jurisdiktion, navnlig i Skiftesager. For de øvrige indfødte Grønlændere haves kun meget ufuldstændige Lovbestemmelser. »Foreløbige Bestemmelser om Grønlændernes Kasse og Forstanderskaberne i Grønland« af 31. Jan. 1872 indeholder saaledes i § 20 en almindelig Bestemmelse om, at Forstanderskabet i et Kolonidistrikt skal være berettiget til at afgøre alle Retstrætter, navnlig ogsaa mulige Spørgsmaal om Arv, mellem Grønlænderne indbyrdes, hvorom disse maatte henvende sig til det, samt at det, naar Sagens Beskaffenhed taler derfor, skal tilkalde nogle nærboende, ved Retsind og Klogskab ansete Grønlændere, hvis Formening ej bør fraviges uden overvejende Grunde. De nævnte Bestemmelsers §§ 21—24 hjemle derhos Forstanderskaberne og Inspektørerne en vis Myndighed til for Tyveri og andre Forbrydelser eller Forseelser at foreskrive Bøder, legemlig Revselse eller anden Straf.

Af Distriktslæger findes der i G. kun 3, 1 ved Julianehaab, 1 ved Godthaab og 1 ved Jakobshavn, desuden er der ved Kryolitbrudet Ivigtut ansat en Læge. Lægedistrikterne ere saa store, at Lægen med Nød og næppe kan berejse hele sit Distrikt een Gang om Aaret.

Missionen. Ved de vigtigste Kolonier er der ansat en Missionær, som med Assistance af ordinerede indfødte (for Tiden findes 3 saadanne) besørge den almindelige Præstegerning, saasom Barnedaab, Konfirmation, Vielse og Altergang m. m. I Missionens Tjeneste ere endvidere ansatte indfødte. Disse kunne deles i 2 Klasser, nemlig saadanne. som ere uddannede paa et i Godthaab værende Seminarium og derefter have faaet Titelen Overkateketer eller Kateketer, og saadanne, som uden videregaaende Uddannelse besørge Kateketgerningen ved de mindre Bopladser. Disse sidste tages lige ud af Folkets Midte blandt dem, som særlig egne sig dertil. Kateketgerningen bestaar i at være Lærer for Børnene, at holde Bøn og prædike for Befolkningen paa Søn- og Helligdage samt een eller to Gange om Ugen at holde Aftenbøn. Endvidere kunne Kateketerne forrette Begravelser samt i Nødstilfælde Barnedaab, men denne bliver da at betragte som Hjemmedaab og skal bekræftes af en ordineret Mand. Foruden den danske Mission findes der herrnhuttiske Missionspladser i Godthaab's og Julianehaab's Distrikter (anlagte henholdsvis 1734 og 1774), ved hvilke der er ansat Missionærer fra den herrnhuttiske Brødremenighed (de mähriske Brødre).

Undervisningen. I G. findes kun een rigtig Undervisningsanstalt, nemlig det ovennævnte Seminarium i Godthaab, ved hvilken den paa Stedet ansatte Præst (Missionær) er Forstander, og hvor Overkateketer og enkelte Kateketer uddannes. Skoleundervisningen besørges paa de forskellige Bopladser af Overkateketer og Kateketer, i enkelte Tilfælde af en dertil særlig udtaget Læser, som endog undtagelsesvis kan være en Kvinde. Disse søge efter Evne at bibringe Børnene den nødvendige Undervisning i Grønlandsk, Læsning, Skrivning, Regning og Religion, og endskønt det Vederlag, som nogle af disse Lærere modtage, er meget beskedent, hænder det dog sjælden, at man træffer en Grønlænder, som ikke kan læse og skrive.

Ved Missions- og Handelsstationen i Angmagsalik, som anlagdes 1894, ere Forholdene i mange Henseender anderledes end ovenfor skildret. Her har i mange Aar været en større beboet Plads (allerede fra Midten af 18. Aarh. haves Efterretninger om den), men Eskimoerne have levet fuldstændig uden Forbindelse med den civiliserede Verden, indtil Kaptajn Holm paa sin berømte Ekspedition 1883—85 fandt dem og over-

vintrede imellem dem. Til Trods for at Kapt. Holm udtalte som sin Overbevisning, at der i Løbet af nogle Aar vilde komme Folk fra Danmark op til dem og delagtiggøre dem i adskillige af de Herligheder, som de hørte, at der fandtes paa Vestkysten, have de længtes saa meget efter disse sidste, at der i de nærmeste Aar derefter rejste en Del af dem Syd paa og ogsaa naaede Vestkysten. Det viste sig her, at de ikke kunde taale Berøringen med Vestkystens Grønlændere; mange bleve syge, og man nærede Frygt for, at Stammen langs Østkysten efterhaanden skulde forsvinde. For om muligt at standse denne Udvandring til Vestkysten blev der 1894 anlagt en Missions- og Handelsstation ved Angmagsalik, ved hvilken der blev ansat en ordineret Missionær og en Handelsbestyrer. Stationen ligger omtrent midt i den beboede Del af Angmagsalik-Distriktet ved den lille Bugt Tasiusak (Kong Oscar's Havn), hvor Nordenskiold 1883 ankrede med »Sofia«. Stationens geografiske Beliggenhed er 65^0 36,5' n.Br. og 37^0 30' v. L. — For ikke at fremkalde nogen Forandring i Befolkningens Levemaade og for ikke at friste de indfødte til at skille sig ved de Artikler, som ere nødvendige for dem selv til Livets Ophold, er Handelen her meget indskrænket. Der maa kun indhandles Bjørneskind, Ræveskind og Sælskind, og disse sidste kun for saa vidt man kan skønne, at Befolkningen kan undvære dem. De indfødte kunne kun købe Erhvervsmidler, Jærnvarer, Tobak og Beklædningsartikler. Salg af europæisk Proviant som Gryn, Ærter og Rugmel er forbudt, ligesom det paa det strengeste er forbudt at sælge, bortgive eller udskænke spirituøse Drikke. Kun naar det gælder at afværge Hungersnød, kan der gratis udgives groft Rugmel til de nødlidende. Paa Grund af de vanskelige Besejlingsforhold er Stationen saa vidt muligt stadig forsynet med Proviant for flere Aar.

Samfærdselen imellem G. og Moderlandet besørges af den grønlandske Handels egne Skibe; men da Handelen drives som Monopol, er det kun med Regeringens Tilladelse, at Adgang til G. kan faas. Til Besejlingen benyttes 8 Sejlskibe og 1 Sejl- og Dampskib; af disse gør Dampskibet normalt 3 Rejser om Aaret, 2 à 3 af Sejlskibene 2 Rejser og Resten kun 1 Rejse. Besejlingsplanen lægges saaledes, at hver Koloni besejles af mindst 2 Skibe. De første Skibe afgaa i Reglen i Marts fra Kjøbenhavn og anløbe Kolonierne i Mellemgrønland; først i Maj Maaned afgaa Skibene til Nordgrønland, da Isen her i Reglen ikke tillader Skibene at komme i Havn før i Juni. Den sydligste Koloni, Julianehaab, besejles i Reglen først sent paa Sommeren, da Storisen paa denne Aarstid lægger færrest Hindringer i Vejen. Angmagsalik besejles kun af Dampskibet og altid paa dets sidste Rejse, da det har vist sig, at Storisen her udfor er lettest at gennemsejle i Slutningen af August eller i September. Rejsernes Varighed er meget forskellig efter Forholdene; Sejlskibene bruge i Reglen 4 a 8 Uger om Rejsen op og omtrent lige saa lang Tid om Turen tilbage. Foruden nævnte Besejling finder regelmæssig Fart Sted paa Kryolitbrudet Ivigtut, dels med Dampskib og dels med fragtede Sejlskibe, som bringe Kryolit fra Ivigtut saavel til Danmark som til Amerika. Imellem Kolonierne indbyrdes finder intet regelmæssigt Samkvem Sted; Inspektionsrejser, som foretages af Inspektør, Læge og Præst i deres Distrikt, foregaa i aabne Baade. Det er saaledes ikke utænkeligt, at man for at rejse fra den ene Koloni til den anden staar sig ved at lægge Rejsen over Danmark, for at tage op igen med det Skib, som det følgende Aar skal besejle Bestemmelsesstedet.

Postforbindelsen med Danmark er som Følge af det ovenfor fremsatte kun sjælden og indskrænker sig som Regel til nogle faa Gange om Aaret. I selve G. sker Postforbindelsen imellem Kolonierne indbyrdes pr. Kajakpost, det vil sige, der bliver lejet indfødte til med Kajak at ro fra det ene Sted til det andet. Da Distancerne ere lange, og Is- og Vejrforhold hyppig kunne lægge Hindringer i Vejen, er denne Postforbindelse noget usikker, og da den tilmed er meget kostbar, anvendes den kun ved nødvendige tjenstlige Sendelser, dog bringes Posten dels paa denne Maade, og dels paa Slæde, hvert Foraar fra Upernivik helt ned til de Kolonier i Mellemgrønland, som besejles tidligst paa Foraaret, en Distance, som beløber sig til ca. 1,000 Km.

Sprog og Litteratur. Det eskimoiske Sprog tales saa godt som udelukkende af alle de indfødte. Det er det samme Grundsprog, som benyttes af alle de eskimoiske Stammer i Amerika, men paa de forskellige Steder har der udviklet sig forskellige Dialekter. Den Dialekt, som tales i G., kaldes Grønlandsk, og det er især gennem denne, at man har faaet Lejlighed til nøje at studere Sprogets Særegenheder. Dr. Rink har (i »Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.« samt i »Meddelelser om G.« m. fl. St.) sammenlignet de forskellige Dialekter og paavist Sprogets vigtigste Ejendommeligheder. Med de øvrige amerikanske Sprog deler det grønlandske den Særegenhed at være »polysyntetisk« D: det kan ved Tilsætninger danne Ord, som udtrykke en hel Sætning. Af Ordenes oprindelige Bestanddele, Rødderne, er der opstaaet Stammer, som hver har faaet sin bestemte Betydning. Disse Stammer ere af to Slags, enten selvstændige, Stamord, der kunne benyttes alene for sig, eller uselvstændige, Affikser, der kun anvendes til at føjes til de første, hvorved der lægges ny Begreber ind i Stamordet eller dettes Betydning udvides og omdannes. Ved Gentagelsen af denne Proces gives der underordnede Stammer af forskellige Grader. Ved Tilføjelsen af et Affiks til en oprindelig Stamme kan der dannes et nyt Ord, der som Stamord atter kan modtage Affikser. Antallet af Affikser er meget betydeligt — Rink anslaar dem til henved 200 — og de fleste af dem kunne anvendes overalt, hvor Meningen kræver det, medens derimod Sammensætning af virkelige Ord er umulig. Det højeste Antal Affikser, som kan forekomme i et afledet Ord, naar sjælden over 10, og Ordenen, i hvilken de tilføjes, er underkastet bestemte Regler og Indskrænkninger. Men herved bliver Rigdommen paa Ordformer meget betydelig. Rink har gjort et Forsøg paa at beregne, hvor mange Afledninger der kunne opstaa af et almindeligt Stamord. Ordet *igdlo*, »Hus«, kan saaledes modtage 80 Affikser, hvorved der altsaa dannes lige saa mange Afledninger af første Grad. Hvert af disse kan blive ny Stamord af anden Grad og modtage andre Affikser. En enkelt

af de Afledninger, som Rink udtog, viste sig at være modtagelig for 61 Tilføjelser. Af de 61 afledede Ord af anden Grad, som derved opstode, valgtes atter tilfældig et, som viste sig at kunne danne 70 Afledninger af tredje Grad, og deraf dannedes atter 8 af fjerde, 10 af femte og 10 af sjette Grad. Summen af Ord, der kunne dannes af et enkelt Stamord, bliver saaledes uhyre. Efter Affiksets Natur opstaar der hver Gang enten et Substantiv, et intransitivt eller et transitivt Verbum. Da nu hver af de sidstnævnte har henved 700 Bøjningsformer, vil man forstaa, at det grønlandske Sprog er en indviklet Mekanisme, hvis Former ere talrige som Havets Sand.

Som et ganske almindeligt Eksempel paa Dannelsen af Ord og Sætninger anfører Rink 2 Ord med 4 og 6 Affikser, ganske tilfældig valgte. Der siges, idet Talen er om Søfuglenes Forsvinden fra en 0:

1) *man - îar - ne - kar - ner - tik*
Æg borttage det at faa det at deres
2) *nujor - ka - ut - igi - ngi - kaluar -*
vild blive Aarsag have til ikke rigtignok
k$r - pât
formodentlig de det,

hvilket vil sige: rigtignok have de formodentlig ikke det at faa deres Æg borttagne til Aarsag til at blive vilde; hvilket udtrykt paa sædvanligt Sprog vil sige: Aarsagen til at de blive forjagede, er rigtignok efter min Mening ikke den, at man tog Æggene fra dem. Det er ganske vist meget sagt med to Ord, men man kan dog ikke beundre Simpelheden og Gennemsigtigheden i Udtryksmaaden. Man vil heraf forstaa, at det, til Trods for at Grammatikken er meget regelbunden, er overordentlig vanskeligt at sætte sig ind i Sproget, og at der hertil kræves en nøje Fortrolighed med Eskimoernes Tankegang, som kun kan erhverves ved i længere Tid at leve imellem dem. Den Mand, som har haft størst Betydning for Kendskabet til det grønlandske Sprog, er Seminarielærer ved Godthaab Samuel Kleinschmidt, idet han saa at sige har skabt det nuværende Skriftsprog, som benyttes saavel ved Udgivelsen af Bøger som af de indfødte selv. Han udgav 1851 en Grammatik trykt i det tyske Sprog, og 1871 en omarbejdet grønlandsk Ordbog, i hvilken den ny Skrivemaade er gennemført. I den nyeste Tid (1894) er dette Værk fuldstændiggjort ved Udgivelsen af en dansk grønlandsk Ordbog, udarbejdet af de tidligere Missionærer i G. I. Kjær og Chr. Rasmussen. Den sidste Forfatter har ogsaa udgivet en grønlandsk Sproglære paa Dansk, bygget paa de samme Grundregler som Kleinschmidt's Grammatik.

Paa Grund af Forholdene er den grønlandske Litteratur kun ringe; Bibelen og den grønlandske Salmebog findes i de fleste Huse i G., og særlig den sidste læses meget. Desuden er der udgivet en Del Lærebøger i det grønlandske Sprog, og i Godthaab findes et Bogtrykkeri, drevet af en Grønlænder, fra hvilken der siden 1861 regelmæssig er udkommet et med Litografier forsynet Tidsskrift (»Atuagagdliutit«).

Historie.

Kort efter Island's Bebyggelse i Slutningen af 9. Aarh. blev Islænderen Gunbjørn af Storme forslaaet ud i Havet V. f. Island, og han saa da Jøkler af et stort Land i Vest, medens han samtidig saa Snefjældsjøkelen paa Island.

Erik den Røde havde begaaet Drab paa Island og blev derfor paa Thorsnæs Ting dømt til 3 Aars Landflygtighed. Han bestemte sig da til at opdage det Land, som Gunbjørn havde set, og lovede at vende tilbage for at bringe Underretning derom, naar han opdagede det. Han sejlede i Aaret 983 ud fra Snefjældsnæs og fik snart de grønlandske Jøkler i Sigte. I tre Sommere besejlede han dernæst saavel den østlige som den vestlige Kyst af G. for at opsøge de Strækninger, der bedst egnede sig til Kolonisation, og vendte derefter tilbage til Island. Ved hans Fortællinger om Landets Frugtbarhed lykkedes det ham at faa mange andre til at ledsage sig til G. for at kolonisere Landet; men af de 25 Skibe, som 986 afsejlede fra Island til G., naaede kun 14 Bestemmelsesstedet, idet de andre forliste eller bleve drevne tilbage af Storm. Erik tog selv Bolig paa Brattahlid i Eriks-Fjord, medens de øvrige toge Landstrækninger i Besiddelse paa begge Sider af denne. I de følgende Aar toge endnu mange Islændere herover, og blandt disse var Bjarne Herjulfsøn, som paa Rejsen blev forslaaet Vest efter i Havet og opdagede store Lande V. f. G. uden dog at lande. Erik den Røde's Søn Leif foretog en Rejse til Norge, hvor han tillige med sit Skibsmandskab antog den kristne Tro, og Olaf Tryggvesøn overdrog ham da at forestaa Kristendommens Udbredelse i G. Leif vendte Aar 1000 tilbage til G., hvor Kristendommen meget hurtig udbredtes, men Folkets Sæder og Skikke forbleve endnu hedenske i mange Aar derefter; Sagaerne fortælle saaledes om Udryddelsen af hele Slægter paa Grund af Blodhævnen. Samme Aar drog Leif ud for at opsøge de Lande, som Bjarne Herjulfsøn havde set, og han fandt da Vinland. Hans Rejse efterfulgtes af mange andre, og adskillige Forsøg bleve gjorte paa at anlægge Kolonier i Vinland. Der er Sandsynlighed for, at saadanne bleve anlagte, og at der har været drevet Handel fra Vinland til Island og G., indtil Midten af 14. Aarh., men Oldskrifterne ere meget sparsomme med Meddelelser herom.

Skønt Kolonien i G. ikke var større end en Tredjedel af et Bispedømme, fik den dog, paa Grund af den lange Afstand fra andre Lande, i Aaret 1126 en fast ansat Biskop. Bispestolen blev oprettet ved Gardar i Bunden af Einars-Fjorden. Kolonien antog de islandske Love, der, ligesom paa Island, forestodes af en Laugsmand (*lögmaîr*). Den første Laugsmand var Erik den Røde, og efter ham boede Laugsmændene paa dennes Gaard Brattahlid. Kolonien var delt i to Distrikter eller Bygder, der hed Østerbygd og Vesterbygd; imellem disse laa store, øde ubeboede Strækninger. Østerbygden var mest befolket; her laa Laugsmandsboligen og Bispestolen, 12 Kirker, hvoraf den ene var Domkirken, og 190 Gaarde, og tillige nævnes her et Munkekloster og et Nonnekloster. Vesterbygden havde kun 4 Kirker og 90 Gaarde, men den strakte sig over en meget lang Strækning, idet dens beboede Steder ofte laa langt fra hverandre.

I Aaret 1261 gav de grønlandske Nordboere, som det synes frivillig, Slip paa deres Selvstændighed og hyldede den norske Konge Hakon

Hakonsøn. Fra den Tid ramte mange Uheld den grønlandske Koloni. Havisen ved Landets Østkyst menes i 13. Aarh. at være tiltagen i en forhen ukendt Grad. I 14. Aarh. begyndte Skrællingerne (Eskimoerne) at anfalde Kolonien og ødelagde til sidst hele Vesterbygden. Landet havde saaledes lidt meget baade ved Naturens Ublidhed og fjendtlige Anfald, men Tilstanden forværredes endnu mere, da den norske Konge i Slutningen af 14. Aarh. tilegnede sig Eneret til at handle med Landets Indbyggere; thi herved udelukkede Regeringen alle private fra Handelsforbindelse med G., medens den selv — især senere hen, da urolige Tider og pestagtige Sygdomme hærgede Nordeuropa — forsømte Landets Besejling og Indbyggernes Forsyning med, hvad de behøvede fra Europa til Livets Ophold.

Man ser af gamle Diplomer, at Østerbygden, tillige med Bispesædet Gardar, endnu har bestaaet 1410; men 1418 blev Kolonien overfaldet og hærget af en fjendtlig Flaade, der ødelagde Kirker og Bygninger og bortførte en stor Mængde af Indbyggerne i Trældom. Paa samme Tid, som Kongen indskærpede Forbudet imod fremmedes Handel paa de norske Skatlande, sluttedes en Traktat med den engelske Konge, ifølge hvilken de med Vold fra disse Egne bortførte Mennesker igen uhindret kunde vende tilbage. Da Grønlænderne vare komne tilbage fra det langvarige Fangenskab og paa ny begyndte at opbygge Kirker, sendte de 1446 en Begæring til Paven om igen at faa Biskop og Præster ansatte i Landet. Paven sendte 1448 Befaling til Biskopperne paa Island om at sørge for Kristendommens Genoprettelse i G.; men det er vist meget tvivlsomt, om denne Ordre er bleven udført. Mindre sikre Efterretninger omtale, at der endnu er drevet Handel imellem G. og Norge indtil 1484; da siges de tiloversblevne 40 Nordmænd, der vare bekendte med den grønlandske Sejlads, at være blevne myrdede i Bergen af tyske Købmænd, fordi de ikke vilde sælge dem deres Varer.

I et (1892) fundet Pavebrev fra 1492 antydes det, at der omtrent ved denne Tid er bragt Underretninger om G. til Europa, Underretninger, som i en mærkelig Grad stemme med de Erfaringer, man nu er i Besiddelse af; der siges nemlig bl. a. i Pavebrevet, at G. er en 0 beliggende ved Verdens Ende. Paa Grund af den omliggende Is er Sejladsen til denne 0 meget sjælden og kan kun ske i August Maaned, efter at Isen er smeltet. Naar man erindrer, at der ved G. forstaas Julianehaab's Distrikt, maa man forbavses over denne Udtalelse fra 1492, som fuldstændig er bekræftet ved de senere Aars Erfaring fra Besejlingen af denne Koloni.

Indtil henimod Midten af 16. Aarh. er der blevet udnævnt Biskopper for G., af hvilke de sidste dog aldrig have betraadt Landet. Den trondhjemske Ærkebiskop Erik Valkendorf var en af de første, der igen (ca. 1514) henledede Opmærksomheden paa den tabte Koloni og samlede alle gamle Beretninger om den. Det var hans Agt at lade foretage en Genopdagelse af Kolonien; men inden den kom til Udførelse, faldt han i Unaade og maatte flygte til Udlandet.

Under Kong Frederik II udsendtes 1568—81 to eller tre Ekspeditioner for at knytte den gamle Forbindelse, men ingen af dem naaede Maalet. Derimod lykkedes det 1585 Englænderen John Davis (efter hvem Davis-Strædet har faaet Navn) at komme i Land paa Vestkysten. Dette gav Stødet til, at Kong Christian IV fornyede Forsøget. 1605 lykkedes det under den engelske Lods James Hall's Vejledning atter de Danske at komme i Land paa G.'s Vestkyst, men de fandt ikke Spor af de gamle Nordboer. Omtrent ved denne Tid er der udarbejdet Kort, som angav Østerbygdens Beliggenhed paa Østkysten, lige over for Island. Dette i Forbindelse med det Faktum, at senere Ekspeditioner til Vestkysten heller ikke fandt Efterkommere fra de gamle Islændere, som man var overbevist om endnu maatte leve, bevirkede, at man i Slutningen af 17. og det meste af 18. Aarh. gik ud fra, at de gamles Østerbygd havde ligget paa Østkysten, og at de Nordboruiner, der efterhaanden fandtes i Julianehaabs Distrikt stammede fra Vesterbygden, som man jo vidste var bleven ødelagt af Skrællingerne. Forskellige Ekspeditioner udrustedes for om muligt at finde Østerbygden paa Østkysten, men paa Grund af Storisen lykkedes det ingen af dem at komme i Land.

Imidlertid var Forbindelsen med Vestkysten vedligeholdt, 1636 oprettedes allerede et grønlandsk Handelskompagni i Kjøbenhavn, og Englændere og Hollændere begyndte at drive Handel paa G. Nogen regelmæssig Forbindelse eller Kolonisation kom dog ikke i Gang før 1721, da det lykkedes den berømte »G.'s Apostel« Hans Poulsen Egede (s. d.) efter en Række Kampe og Besværligheder at faa en grønlandsk Mission sat i Værk. Han fik startet et lille grønlandsk Kompagni i Bergen og indskibede sig herfra med Kone og Børn til G., hvor han anlagde Kolonien Godthaab og i 15 Aar, med utrættelig Energi og under utrolige Lidelser, ofrede sig for Missionen imellem de indfødte. Det bergenske Kompagni maatte kort efter opløses af Mangel paa Midler, men Handel og Mission bleve overtagne af Regeringen, og Kong Frederik IV paabegyndte i de nærmest følgende Aar en stor Kolonisationsplan, idet han 1728 udsendte en Guvernør, Major Paars, som tillige med Officerer og menige, af hvilke de fleste medførte Koner og Børn, skulde anlægge et Fort, og herfra paa Heste, som medbragtes fra Danmark, ride over Indlandsisen for at genfinde Østerbygden. Egede, som stadig haabede at finde Efterkommere af sine Landsmænd, havde allerede 1723 forsøgt at naa Østerbygden igennem det saakaldte Frobisher-Stræde, der paa daværende Kort var angivet som et stort Sund, der gik tværs igennem Landet fra Vesterbygd til Østerbygd. Han paaviste, at dette Stræde ikke eksisterede, men naaede ikke om til Østkysten, da hans Grønlændere bestemt nægtede at gaa videre end til Nanortalik, tæt ved Kap Farvel. Major Paars'es Rejse mislykkedes fuldstændig, og da Kong Frederik IV døde 1730, var Kong Christian VI nær ved at opgive G. Majoren og alle de i Landet værende Europæere beordredes til at indskibe sig, medens det dog overlodes til Egede's eget Valg, om han vilde blive tilbage i Landet med saa mange af Mandskabet, som dertil vare villige. Han valgte at blive og fik overtalt 8 à 10 Matroser til at blive hos sig. Det lykkedes ham efter mange Bønner og Forestillinger at faa Kongen til atter

at udsende Skibe, og 1734 blev Handel og Mission overdraget Købmand Jakob Severin i privat Entreprise imod en betydelig Subvention af Staten.

Ved denne Tid anrettede Børnekopperne, der vare indførte til Landet gennem en Grønlænder, i som havde været i Danmark, stor Ødelæggelse imellem de indfødte. Dødsfaldenes Antal androg endog mellem 2—3,000, skønt Epidemien kun varede omtrent et Aar. I den nærmeste Tid herefter anlagdes forskellige Handelsetablissementer, som Christianshaab (1734), Jakobshavn (1741) og Frederikshaab (1742). 1750 blev Landets Besejling og Missionens Underholdning overdragne til det 1747 oprettede »Almindelige Handelskompagni«, men 1774 var dette i en saadan Forfatning, at Regeringen saa sig nødsaget til at ophæve det og udløse Interessenterne. Siden den Tid har Handelen paa G. uden Afbrydelse været dreven for Statskassens Regning under Navn af den kgl. grønlandske Handel (s. d.), og denne Institution har siden den Tid administreret Landet til stor Gavn for Befolkningen, ligesom den i en lang Aarrække har bragt Moderlandet store Indtægter, indtil Daling i Priserne paa grønlandske Produkter i de senere Aar har foraarsaget Underskud.

I det »Almindelige Handelskompagni«s Tid ere følgende Handelsetablissementer anlagte, af hvilke de fleste endnu til Dels bestaa: Logerne Clavshavn (1752) og Fiskenæsset (1754), Kolonierne Sukkertoppen (1755), Ritenbenk (1755), Sydbai (1756, senere "nedlagt), Nugsuak (1758, senere flyttet til Umanak), Holstensborg (1759), Egedesminde (1759) og Upernivik (1771) samt Logen Godhavn (1773). Af den kgl. grønlandske Handel er endelig anlagt Kolonien Julianehaab (1775) samt Missions- og Handelsstationen Angmagsalik paa Østkysten (1894).

Bestræbelserne for at finde Østerbygden bleve stadig fortsatte, og da Isen forhindrede Skibe fra at komme ind paa Østkysten, gentoges det af Egede gjorte Forsøg paa med Baad at komme rundt om Kap Farvel. 1751—53 foretog den danske Handelsbetjent Peter Olsen Walløe i denne Hensigt en Rejse i Konebaad (grønlandsk Skindbaad) langs den dengang ukendte sydlige Strækning af Vestkysten, omkring Kap Farvel og op ad Østkysten til 60° 56' n. Br. Paa denne ca. 800 Km. lange Rejse var han den meste Tid kun ledsaget af 2 af Mandskabet fra Godthaab og 2 som Roersker antagne Grønlænderinder. Han fandt en Mængde af de gamle Nordboruiner i Julianehaab's Distrikt og traf sammen med en Del af Østkystens Grønlændere, som erklærede i deres Hjemstavn aldrig at have set Folk, der lignede Europæere og ej heller Ruiner af deres Huse.

Endnu en Gang forsøgtes det fra Søsiden at komme ind til Østkysten, idet Søofficererne L. Wenørn, Egede og Rothe 1785—87 foretoge gentagne Forsøg paa fra Island at komme ind til Landet. Det lykkedes dem ogsaa at faa dette at se paa forskellige Steder, men al Landgang var umulig paa Grund af det stadig langs Land liggende Isbælte. Det synes, som om disse uheldige Ekspeditioner have begyndt at vække Tvivl i Danmark, om Østerbygden virkelig var at finde paa Østkysten, og 1792 udkom der et, paa et grundigt Studium af de gamle Skrifter bygget Værk af Eggers, som søgte at bevise, at de gamles Østerbygd havde ligget i det nuværende Julianehaab's Distrikt, medens Vesterbygden havde ligget i Godthaab's Distrikt, hvor der ogsaa findes Nordboruiner. Det var dog langtfra, at denne Synsmaade blev almindelig, men den har dog uden Tvivl kendelig svækket den tidligere livlige Interesse for G.

Den tyske Bjærgraad Giesecke (s. d.) foretog 1806—13, med Understøttelse fra den danske Regering, en Del Rejser i den koloniserede Del af G. og undersøgte Landet, særlig i geologisk Henseende. Han hjembragte et stort Materiale af sjældne Mineraler og paaviste blandt andet Findestedet for Kryolit (Ivigtut).

I Beg. af 19. Aarh. falder en Række engelske Opdagelsesrejser til de nordlige Have; blandt disse maa nævnes John Ross, som i Sommeren 1818 fik Forbindelse med Eskimoerne paa den nordlige Strækning af G.'s Vestkyst, hvilken han kaldte »de arktiske Højlande«. 1822 lykkedes det den bekendte engelske Hvalfanger William Scoresby den Yngre at komme i Land paa og kortlægge en Del af G.'s Østkyst (Scoresby-Sund m. m.). Det var første Gang i den historiske Tid, at noget Menneske var kommet i Land paa den hidtil som utilgængelig ansete Østkyst. Det vakte betydelig Opsigt i Danmark, og man fattede derfor paa ny Haab om at finde Østerbygden her. Kaptajn i Marinen V. A. Graah (s. d.), som 1823—24 havde foretaget en Del Opmaalinger paa G.'s Vestkyst og konstrueret det første nogenlunde paalidelige Kort over denne, rejste 1829—30 med Konebaad langs den sydlige Del af Østkysten og naaede til 65° 18' n. Br., men uden at træffe ringeste Tegn paa en tidligere Bebyggelse. Da de Eskimoer, han traf, heller ikke vidste noget om en saadan, vandt den Anskuelse efterhaanden mere Terrain, at Østerbygden havde ligget i Julianehaab's Distrikt, og i mange Aar foretoges der intet for at udvide Kendskabet til Østkysten. Først i den nyeste Tid ere disse Undersøgelser fortsatte, og efter at Kaptajn Holm som Leder af den tidligere nævnte Konebaadsekspedition havde overvintret imellem Eskimoerne i det nuværende Angmagsalik-Distrikt og heller ikke havde truffet noget Tegn paa tidligere Bebyggelse, faldt Tilhængerne af Teorien om, at Østerbygden havde ligget paa Østkysten, efterhaanden fra, og det maa nu efter nøjagtigt Studium af de gamle Kort m. m. betragtes som bevist, at Østerbygden har ligget i Julianehaab's Distrikt.

Den Mand, som i den nyere Tid har bidraget mest til at udvikle vort nuværende Kendskab til G., er Dr. Rink (s. d.). Han berejste 1848—52 Landet, særlig i geologiske Øjemed, var 1853—68 ansat i G. dels som Kolonibestyrer, dels som Inspektør og har 1871—82 været Direktør for den kgl. grønlandske Handel. Ved hans aldrig svigtende Kærlighed til G. og Grønlænderne og hans utrættelige Arbejdskraft er der udrettet overordentlig meget baade for Grønlænderne og for Udbredelsen af Interesse for og Kendskab til Landet saavel i Danmark som i Udlandet. Særlig skyldes det ham, at Naturforskernes Opmærksomhed er bleven henledet paa Indlandsisen og dennes store Betydning i geologisk Henseende.

1876 blev der af den danske Regering nedsat en Kommission til Ledelse af geologiske og geo-

grafiske Undersøgelser i G., og denne Kommission har siden den Tid for offentlig Regning udsendt talrige Ekspeditioner, gennem hvilke der er indsamlet et betydeligt videnskabeligt Materiale, som efterhaanden er udgivet af Kommissionen i Skriftet »Meddelelser om G.«. Disse Ekspeditioner have i Reglen været ledede af Søofficerer, bistaaede af Videnskabsmænd. Blandt de vigtigste Resultater maa nævnes: Udarbejdelsen af Kort over hele Kyststrækningen med alle de dybe Fjorde fra 75° n. Br. paa Vestkysten til Kap Farvel og herfra til 66° n. Br. paa Østkysten samt Scoresby-Sund med dettes indre Forgreninger, Bestemmelse af Indlandsisens Rand paa forskellige Punkter, Maaling af Isens Bevægelse i Isfjordene, Undersøgelser paa Indlandsisen, Undersøgelser over Indlandsisens tidligere Udbredelse, over Isens og Sneens Fordampningsforhold, Indsamling af Mineraler og Planteforsteninger, geologiske Undersøgelser og geologiske Kort over de berejste Strækninger samt hydrografiske Maalinger i Fjordene og i Davis-Strædet. Dog er det ikke alene rent geologiske og geografiske Arbejder, der ere udførte, ogsaa botaniske og zoologiske Indsamlinger, antropologiske Maalinger, etnografiske og arkæologiske Undersøgelser ere foretagne sammen med forskellige meteorologiske Iagttagelser.

Blandt Ekspeditionerne maa, foruden de under Indlandsisen nævnte, særlig fremhæves Dr. Steenstrup's Undersøgelser i Umanak's, Upernivik's og Julianehaab's Distrikter samt Kaptajn Holm's ovennævnte Konebaadsekspedition til G.'s Østkyst i Aarene 1883—85. Denne Ekspedition har sin særlige Betydning derved, at vi gennem den have faaet et detailleret Kendskab til den Stamme af Eskimoerne, som i Aarhundreder har levet paa denne øde Kyst uden at have haft den mindste Berøring med Omverdenen og Civilisationen. (Litt.: »G.'s historiske Mindesmærker« I—III; Rink, »G. geografisk og statistisk beskrevet« I—II; »Meddelelser om G.« I—XIII og XVI—XIX; »Die zweite deutsche Nordpolsfahrt« [2 Bd., Leipzig 1873 — 74]; Greely, *3 Years of arctic Service* [Lond. 1886]; Nansen, »Paa Ski over G.« [Chra. 1890]; Peary, *My arctic journal* [Lond. 1893]; Eivind Astrup, »Blandt Nordpolens Naboer« [Chra. 1895]; Carl Ryberg, »Om Erhvervs- og Befolkningsforhold i G. samt nogle Bemærkninger over Grønlændernes nuværende Tilstand« [»Geogr. Tidsskr.«, 12. Bd., 1893—94]; G. Holm, »Oprettelsen af Missions- og Handelsstationen i Angmagsalik paa G.'s Østkyst« [»Geogr. Tidsskr.«, 12. Bd., 1893—94]; Bahnson, »Etnografien« I [1894]). *Kapt. R. Hammer.*

Grønland, Peter, dansk-tysk Musikforfatter, født i Wilster 15. Oktbr. 1761, død i Kjøbenhavn 30. Decbr. 1825. Han studerede ved Universitetet i Kiel, kom 1787 til Kjøbenhan, hvor han gik Embedsvejen (tyske Kancelli, Medlem af Administrationen for Skatkammeret og det synkende Fond samt for den kgl. Porcelænsfabrik). Ved Siden deraf drev han ivrig Musikstudier, skrev Afhandlinger og Anmeldelser i C. F. Cramer's »Magazin fur Musik« og flere andre periodiske Musikskrifter og komponerede enkelte Sangkompositioner og Kantater, opførte i »Harmonien«. Til Schulz og Kunzen stod han i nært personligt Forhold og øvede ved sin musiklitterære Pen ikke ringe Indflydelse paa de yngre (Weyse). Studiet af Folkeviser havde i G. en varm Ven (Melodier til gamle svenske Folkeviser, 1818). *A. H.*

Grønland, Theude, Blomstermaler, født i Altona 31. Aug. 1817, død i Berlin 16. Apr. 1876, studerede et Par Aar ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn og udstillede der i sin unge Alder nogle Portrætter. 1842 forlod han Danmark og levede fra nu af en Aarrække i Paris, hvor han udelukkende virkede som Blomstermaler, og hvorfra han jævnlig hjemsendte Billeder, der udmærke sig ved rig og smagfuld Anordning, ualmindelig smuk dekorativ Virkning og virtuosmæssigt Foredrag. 1869 flyttede han til Berlin. *S. M.*

Grønlandsdne (Søkonge) se Alke, S. 547.

Grønland's historiske Mindesmærker er en fuldstændig Samling af alt, hvad der særlig i den oldislandske Litteratur findes angaaende Grønland's Opdagelse, Bebyggelse og Historie til ca. 1500, foruden forskellige andre vigtige Aktstykker. De islandske Tekster ere ledsagede af en dansk Oversættelse, lærde Indledninger og oplysende Anmærkninger; det hele er udgivet paa en omhyggelig kritisk Maade; Hovedudgiveren var Prof. F. Magnusson. G. h. M. udgøre 3 Bd., udgivne af det kgl. nord. Oldskr. Selskab [Kbhvn. 1838—45]. *F. J.*

Grønlandshund se Hunderacer.

Grønlandshval se Rethvaler.

Grønlandske Handel. Handelen paa Grønland har altid været monopoliseret. Oprindelig var den i Statens Haand, men den overdroges 1721 til en Privatmand og 1756 til »det almindelige Kompagni«; ved dettes Opløsning 1774 overtoges den atter af Staten. Den g. H, hvorunder henhører de grønlandske Koloniers Administration, sorterer under Indenrigsministeriet og bestyres af en Direktør. Dens Overskud, der paa Finansloven opføres under Renter af Statsaktiverne, har været overordentlig vekslende. I 1870'erne indkom der i Statskassen i aarligt Gennemsnit omtr. 240,000 Kr. I Beg. af 1880'erne var Indtægten med en enkelt Undtagelse betydelig lavere, og siden 1887 har Handelen stadig givet Underskud. Paa Statsregnskabet for Finansaaret 1896—97 opføres et Underskud af 268,000 Kr. Indtægten fremkommer hovedsagelig ved Salg af de hjemsendte Produkter (Tran, Spæk og Skind) og ved Afgiften af den til et privat Selskab overdragne Kryolitbrydning ved Iviktut. Udgifterne bestaa foruden Lønninger og andre Bestyrelsesudgifter samt Udgifter til geologiske Undersøgelser o. a., der ikke vedrøre Handelsførelsen, hovedsagelig i Udgifter til Koloniernes Forsyning med Varer (Korn, Træ, Jærnvarer, Manufakturvarer, Kolonialvarer) og til Skibsfarten. *E. M.*

Grønlandssæl se Sæler.

Grœnlendingaþáttr er en lille Saga, der handler om Leif Eriksson, Vinland's Opdagelse og Rejserne derhen samt forskellige dertil knyttede Begivenheder. Den findes optagen i Olaf Tryggveson's Saga i Flatø-Bogen; den er af en meget sen Oprindelse og indeholder forvanskede og afblegede Traditioner og kan derfor ikke betegnes som historisk paalidelig. (Litt.: G. Storm i »Aarbøger f. nord. Oldkh.« 1887). *F. J.*

Grønlund, Carl Christian Howitz, dansk Botaniker, er født 14. Juli 1825 i Vordingborg,

blev Student 1843, cand. theol. 1850. Da Joh. Lange's »Haandbog i den danske Flora« udkom, gav den G.'s allerede tidlig vakte Interesse for Botanikken en ny og væsentlig Spore; han valgte særlig dette Fag til sit Studium og ansattes 1851 som Lærer i Naturhistorie ved den lærde Skole i Haderslev; efter Krigen 1864 oprettede han sammen med flere tidligere Kolleger »Haderslev Læreres Skole« i Kjøbenhavn, ved hvilken han virkede indtil dens Ophør 1879. 1880 blev G. Bestyrer af det gæringsfysiologiske Laboratorium paa Ny Carlsberg, i hvilken Stilling han endnu (1897) virker.

Oprindelig ikke egentlig botanisk Videnskabsmand er G. ikke direkte Elev af nogen anden Botaniker, men Autodidakt; de Kundskaber, som skulde til for Lærergerningens Udøvelse, erhvervedes først lidt efter lidt. Det var i Begyndelsen særlig Mosser og Lavarter, som tiltrak sig G.'s Opmærksomhed, men efterhaanden inddroges ogsaa andre Felter af Botanikken under denne, og der foreligger fra hans Haand Afhandlinger saavel fra det floristiske som fra det anatomiske og zymotekniske (særlig mikrobiologiske) Omraade. Da Lærergerningen har optaget en saa fremragende Plads af G.'s Livsvirksomhed, er det heller intet Under, at han paa det pædagogiske Omraade har indskrevet sit Navn i dansk Litteratur; flere Udgaver af Vaupell's »Lærebog i Botanik til Skolebrug« ere besørgede af G., og i den endnu ikke afsluttede Debat om Naturhistoriens Stilling i den lærde Skoles Undervisning har han taget livlig Del som en ivrig Forfægter af de naturhistoriske Discipliners Ret i den højere Skoleundervisning. Hans store Øvelse som Lærer har givet ham en fremskudt Plads blandt Videnskabens populære Fortolkere; mangfoldige ere hans for Menigmand tilpassede, offentlige Foredrag i »Naturhistorisk Forenings« Søndagsforelæsninger, og som Forfatter af en stor Mængde populære Afhandlinger i de Skrifter, som udgives af »Udvalget for Folkeoplysningens Fremme«, har han en overmaade stor Betydning blandt Danmark's Skribenter; en af hans vigtigste og med størst Kærlighed røgtede Gerninger ligger paa dette Omraade. Paa det videnskabelige Omraade ligge G.'s Hovedarbejder i hans Bearbejdelser af Island's Flora, baade i mindre Afhandlinger og i et større Skrift: »Island's Flora«, til hvilket to Rejser, 1868 og 1876, skaffede ham det fornødne Selvsyn og Materiale. De ældre Bidrag til Øens Flora underkastede han en skarp Kritik, hvorved han kom i en heftig Polemik med en Islænder, hvis Anskuelser ikke sejrede. G. erhvervede sig 1879 Videnskabernes Selskabs Pris for Besvarelse af en Opgave om »Melbyg og Glasbyg«, og hans senere fortsatte Studier af samme Tema førte Studiet af dette saa meget frem, at der næppe senere er tilføjet meget nyt. Som Medlem af Bestyrelsen for »Botanisk Forening i Kjøbenhavn« (1865—71) og af »Naturhistorisk Forening« (1869—90) har G. udfoldet stor Virksomhed. Han fik 1891 Titel af Professor og er den ene af de paa Carlsberg Mur *al fresco* afbildede Mænd. *V. A. P.*

Grønmalt se Malt.

Grønne Bjærge d. s. s. Green Mountains.

Grønne Blad d. s. s. Blad, vandrende.

Grønne Bord, Betegnelse for et Spillebord v j Hasard (Farao, Roulette); ogsaa for Embedsbord derfor i overført Betydning benyttet om et bureaukratisk Regimente; endvidere Eksamensbord.

Grønne Fjord (Grundarfjórdr) ligger paa Sydsiden af Breidifjordr, Island's Vestkyst, i Snæfellsness Syssel. I Fjordens sydøstlige Hjørne, ud for en lille Handelsplads, findes den bedste Ankerplads i Breidifjordr; den er let at søge uden Lods. I Fjordens Munding ligger den lille 0 , Melrakkaly, af Danske kaldt »Præstens 0«. Til tre Sider omgives Fjorden af høje Fjælde, nemlig mod Vest af Stod og Kirkjufell, som paa Grund af deres Form af danske Søfolk kaldes henholdsvis »Ligkisten« og »Sukkertoppen«, mod Øst af trapdannede Fjælde, kronede med svære Klippeknuder, og mod Syd af høje, til Dels sneklædte Fjælde, neden under hvilke det smalle, men frodige Kystland strækker sig. G. var i ældre Tider en vigtig Handelsplads og fik i Slutn. af 18. Aarh. Købstadrettigheder, men blev senere stillet fuldstændig i Skygge af Stykkisholmr. *G. F. H.*

Grønne Forbjærg, Kap Verde, Afrika's vestligste Punkt, ligger mellem Floderne Senegal og Gambia paa 14^0 53' 5" n. Br. og 17^0 34' v. L. f. Grw. Navnet »det g. F.« (Cabo verde) stammer fra Portugiseren *Fernandez*, der 1443 først saa det, og hvem Forbjærgets grønne Trækroner vare paataldende ved Kontrasten til den ellers hvide og røde Kyst. Det omsejledes første Gang 1445 af Luigi Cadamosto. *C. A.*

Grønne Frø se Frøer, S. 209.

Grønne-Odde er Sydvestpynten af den ved det østlige Indløb til Svendborg Sund liggende 0 Turø. Fra Pynten skyder et Rev af samme Navn ca. 500 M. ud i sydlig Retning. *G. F. H.*

Grønne-Revle, en udstrakt Grund, som skyder ud fra den vestlige Pynt ved Issefjordens Munding (Korshage). Paa G.-R. findes 1 å 2 M. Vand. I 4 Km.'s Afstand fra Land findes endnu kun 7 M. Vand. *G. F. H.*

Grønsager se Køkkenurter.

Grønsaltet Fisk er friskfangen Fisk af forskellig Slags, som, godt renset for Slim og Indmad, umiddelbart efter Fangsten indsaltes, derpaa atter tages af Lagen og omsaltes i Tønder. Se nærmere under Laberdan og Sildesaltning. *Arth. F.*

Grønsand er brugt som Betegnelse for forskellige til Kridtformationen hørende urene Kalkstene eller kalkholdige løse Sandstene, der paa Grund af den i Stenarten indblandede Glaukonit havde et grønligt Skær. Man har i tidligere Tid villet tillægge Forekomsten af formentlige Grønsandslag en særegen, næsten uforklarlig vandførende Evne, en Anskuelse, som dog nu er ganske forladt, da et Jordlags Vandføring afhænger dels af dets Porøsitet, dels af Lagstillingen og tillige af de over- og underliggende Lags Beskaffenhed, men beror ikke paa, om Laget er »Grønsand« eller almindelig Kvartssand. *K. R.*

Grønsisken se Sisken.

Grønspætte se Spætter.

Grønsten, et tidligere meget anvendt Fællesnavn for adskillige grønne, sortgrønne og sorte Eruptivbjærgarter, især Diabaser og Dioritter. *N. V. U.*

Grøn Stær se Glaukom.

Grønsund er det mellem Møen og Falster liggende Sund. Det grænser imod Vest til Sodse-Gab (Sundet imellem Bogø og Falster), somigennem

Stør-Strømmen staar i Forbindelse med Smaalandsfarvandets vestlige Del; imod Øst gaar G. lige over i Østersøen. Fra Møen udskyde to fremspringende Pynter, »Harbølle-Pynt« og »Madses-Klint«, fra Falster »Skansepynten« og »Hestehovedet«, hvilken sidste er skovbevokset. Paa det smalleste Sted, ud for Skansepynten, er Sundet 850 M. bredt. I G.'s østlige Del findes en Del fra Land udskydende Grunde, som i Forbindelse med den udstrakte Grund »Tolken« i høj Grad indsnævre Farvandet. Imellem disse Grunde og Land dannes 3 forskellige Løb, nemlig »Madses-Løb« eller »Møens-Dyb«, imellem Møen og Tolken, »Tolke-Dyb« over Grunden Tolken, og »Hestehoved-Dyb« imellem Tolken og Falster. Det sidste Løb er det dybeste (3,5 M.) og benyttes derfor i Alm. af det ikke ringe Antal Skibe, som fra Østersøen skulle til danske Havne i Store Bælt og Kattegat's sydlige Del, eller omvendt. Gennem G. løber en haard Strøm snart fra Øst og snart fra Vest, som bevirker, at Grunde og Løb meget ofte forandre Beliggenhed. Paa Møen og Falster er oprettet Ledefyr, som muliggøre Sejlads igennem Sundet om Natten. Fra Borgsted (Møen's sydvestlige Pynt) til G.'s Færgebro (V. f. Skansepynten) finder Færgeforbindelse Sted med Ro- og Sejlfærge saavel for Personer som for Vogne. *G. F. H.*

Grønt Cinnober se Kromgrønt.

Grøntkuling se Presfoder.

Grøntkur, en i tidligere Tid meget anvendt Behandlingsmaade lige over for den saakaldte *Piethora abdominalis* o: lige over for de paa Grund af stærk Fedme, Forstoppelse og anden Fordøjelsesuorden opstaaede Underlivsbesværligheder. Kuren bestod i Nydelsen af den frisk udpressede Saft af forskellige Planter i Foraarstiden, især Løvetand, Cikorie. Patienten drak om Morgenen paa fastende Hjerte 50—150 Gr. af Saften sammen med Mælk eller Bouillon. Virkningen, der skyldes de i Plantesaften indeholdte Kali- og Natronsalte, bestod væsentlig i en rigeligere Afføring. G. anvendes nu kun lidt og er bleven fuldstændig erstattet af Mineralvande. *A. F.*

Grønt Voks (*Ceratum viride*) er en Blanding af gult Voks, Harpiks, Terpentin og Spanskgrønt. *A. B.*

Grønvold, Bernt, norsk Maler, er født i Bergen 10. Septbr. 1859. Han var en kortere Tid ansat paa et Handelskontor og rejste 1876 til Miinchen i den Hensigt at uddanne sig som Dekorationsmaler ved den derværende Kunstgewerbeschule. Tilskyndet af Piloty valgte han imidlertid Figurmaleriet. 1879 foretog han en Studierejse til Firenze. Senere, da han var vendt tilbage til Miinchen, fik han en Tid lang Vejledning af Prof. Lindenschmit. I de senere Aar har han oftere udstillet paa Statens Udstillinger i Christiania. 1896 udgav han et posthumt Værk af en hidtil lidet paaagtet tysk Maler: Friedrich Wasmann: »Ein deutsches Künstlerleben von ihm selbst geschildert« [Miinchen 1896]. *Fr. O.*

Grønvold, Diderik Hegermann, norsk Forfatter, er født i Bergen 16. Decbr. 1855, blev Student 1873 og tog 1881 sproglig-historisk Lærereksamen, hvorefter han var Lærer ved Skoler i Bergen, til han 1895 blev Adjunkt ved Christianssand's Katedralskole. Efter at han havde skaffet sig en Læsekreds ved Skitser og Feuilletonbidrag til forskellige Blade og Tidsskrifter, debuterede han med et Skuespil »Fru Ørn« [Bergen 1884], som opførtes paa Bergen's og Trondhjem's Teatre. Senere har han udgivet Fortællingen »Storstadgutterne« [Bergen 1885], »Af Kopistens Papirer« [Bergen 1887], »I Aarhundredets Gry«, et episk Digt [Bergen 1891], og samlet liere af sine mindre Lejlighedsarbejder i »Paa Rejsefod og hjemme« [Bergen 1889] og »Fra By til Bræ« [Bergen 1894]. Han er ingen betydelig eller ejendommelig litterær Kraft, men en intelligent og dannet Iagttager, hvis Fremstilling, især i de mindre Kompositioner, er præget af Friskhed og Stemning. *J. B. H.*

Grønvold, Hans Aimar Mow, norsk Embedsmand og musikkritisk Forfatter, er født 26. Juni 1846, blev Student 1866, cand. jur. 1871 og er (1897) fra 1885 Ekspeditionssekretær i Departementet for de offentlige Arbejder. G. blev 1867 knyttet som Medarbejder for Musik (senere ogsaa for Teater) til »Aftenbladet«, hvor han skrev saa godt som alle Musik- og Teaterrecensioner, til Bladet gik ind 1881, hvorefter han fortsatte sin musikkritiske Virksomhed i »Aftenposten« til 1886. I begge Blade skrev han under Mærket *F*, som han ogsaa satte paa sin første Bog, om »Frederik Chopin« [Chra. 1878]. Under Navn udgav han derimod »Norske Musikere« [Chra. 1883], i den ny norske Musiks Historie et Hovedværk, baade paa Grund af Fremstillingens fine og følte Form og paa Grund af Forfatterens nære personlige Kendskab til Komponisterne Grieg og Svendsen saavel som det store brevlige Materiale, hvorpaa han kunde bygge sin Skildring af Halfdan Kjerulf. I en Aarrække var han Medlem af Bestyrelsen for Musikforeningen i Christiania. *J. B. H.*

Grønvold, Marcus Fredrik Steen, norsk Maler, ovenn. B. og D. H. G.'s Broder, er født i Bergen 5. Juli 1845 og blev Student 1864. Efter et Ophold ved Bergen's Tegneskole rejste han 1866 til Kjøbenhavn og begyndte sine Studier der i Akademiets nederste Klasse. 1869 kom han til Miinchen. I Begyndelsen arbejdede han her paa egen Haand, men fra 1870 under Prof. Wilh. Diez og senere under Prof. Otto Seitz'es Vejledning. Særlig studerede han i denne Tid paa sine Rejser rundt om i Tyskland Kirke- og Klosterarkitektur. Den Lærer, som imidlertid blev bestemmende for hans Kunstopfatning, var den bekendte Miinchen-Professor Karl v. Piloty, hvis Elev han var 1873—78. G. har foretaget mange Studierejser, saaledes 1874 til Schweiz og Tyrol, 1875 til Italien og senere Paris, samt oftere i Norge. Siden 1881, da han giftede sig med en tysk Dame, har han været bosat i Miinchen. I Kolorit og Opfatning tilhører han den nyere München-Skole, og hans Billeder have ved deres omhyggelige Studium og deres Motiver skaffet ham et stort Publikum i Tyskland, medens sjældnere nogle af hans Værker finde Vej til de nordiske Lande. Blandt de mest kendte er det store »Bødwild besøger Vølund Smed i hans Værksted« [1878], indkøbt til Museet i Köln, Portræt af Landskabsmaleren Knut Baade [1879] i Bergen's Billedgaleri, »Selvbudne Gæster« [1878], »Gamle Dage« [1881], »Forberedelse til Fest i Klosteret« [1882], »Christus i Ørkenen« [1886], »Arbejdsløs« [1888]. Tillige har har leveret talrige Illustrationer til »Illustr. Zeitung«, »Gartenlaube« og »Daheim«. (Litt.: J. Bøgh, »Bergen's Kunstforening«). *Fr. O.*

Grønvæv (bot.) ell. Klorofylparenkym (Klorenkym) kaldes et af Grønceller (s. d.) dannet Væv. *V.A.P.*

Grølløgle (*Lacerta viridis*) se Firben.

Gsell Fels, Theodor, schweizisk-tysk Forfatter af Rejsebøger samt Kunstskribent, er født 14. Marts 1819 i St.-Gallen, fra 1870 Skoleinspektør i Basel og Docent i Kunsthistorie ved Universitetet smst., siden 1880 bosat i Miinchen, har gjort sig fordelagtig bekendt ved sine Rejsebøger om Italien, udkomne i flere Oplag i »Meyer's Reisebüchern«.

Gshatsk, Gzatsh, By i det mellemste Rusland, Guvernement Smolensk, ved Gshat. (1888) 7,000 Indb. Spinderier og Væverier af Bomuld, Handel med Korn, besøgte Markeder og livlig Flodskibsfart. *C. A.*

Gshelj, Fabrikdistrikt i Mellemrusland, Guvernement Moskva, bestaar af 16 Landsbyer og har (1888) 10,000 Indb. Store Lejer af Pottemagerler have fremkaldt en rig Fajancefabrikation, hvis Varer forsendes til alle Rusland's Egne, Kaukasus og Persien. Den aarlige Produktion har en Værdi af $2_{1/4}$ Mill. Rubler. *C. A.*

Gsteig, Kommune og Flække i schweizisk Kanton Bern omtrent ved Enden af den 27 Km. lange Gsteig-Dal, ligger i en Højde af 1,192 M. o. H. og har (1888) 800 Indb. Paa Grund af sin Beliggenhed ved Foden af Oldenhorn (3,134 M.) og Sanetschhorn (2,246 M.) kunne Byens Beboere om Vinteren i 6 Uger ikke se Solen. Fra G. fører Vejen over Sanetsch-Pas, hvor Saane udspringer, til Sitten. *Joh. F.*

Guachāro se Fedt fugl.

Guachāros [gwatša'ros], Cueva de, en 700 M. dyb Hule i Venezuela, bekendt gennem Humboldt's Beskrivelse og opkaldt efter den Mængde Natravne, *G.*, der opholde sig derinde. *B.-P.*

Guad [gwa'ð], i spanske geografiske Navne gengivende det arabiske vad, Flod; saaledes i Guadalquivir (o: vad-al-kebir, den store Flod), Guadiana o. fl.; det findes ikke blot i Flodnavne, men ogsaa i Navne paa Dalstrøg og paa Byer (som Guadalajara, Guadix o. fl.). *E. G.*

Guadagni [gwada'ñi], Gaëtano, berømt Kastratsanger (Kontraalt), født 1725 i Lodi, død 1797 i Padova; optraadte i Paris, London (i Handel's »Messias« og »Samson«), Italien, hvor Gluck skrev Titelpartiet i »Telemacco« for ham, senere i Wien (i Gluck's »Orfeus«), Munchen og i Potsdam for Frederik II. *S. L.*

Guadagnoli [gwadaño'li], Antonio, italiensk Digter, 1798—1851. Han var fra Arezzo og en god Ven af Giuseppe Giusti. Hans Fag var den lette, komiske Poesi, med elskværdig og uskyldig Satire; videre betydelig er han ikke, men en Tid var han meget yndet. Ogsaa i den politiske Satire forsøgte han sig lidt, men kommer langt fra Giusti nær. Af hans »Poesie giocose« er der en Udgave i Firenze 1884. *E. G.*

Guadalajara [gwaðalaχa'ra], Provins i Mellemspanien, den nordøstligste af Ny-Kastilien's 5 Provinser, grænser mod Syd og Vest til Provinserne Cuenca og Madrid, mod Nord til Kastilien (Soria) og mod Nordøst og Øst til Aragonien (Zaragoza og Teruel). Den er ca. 12,100 □Km. og har (1887) 201,500 Indb. o: ca. 17 paa I □Km., allsaa langt under Middeltallet (34). Den deles i 9 Distrikter; den vigtigste Samfærdselslinie er Banen fra Madrid over G. til Zaragoza. Provinsen hører til den spanske Højslette og har som saadan en i det hele jævn Overflade; dog er der mod Nord større Højder (over 2,000 M.), ligesom den østlige Del er opfyldt af mindre Bjærgstrøg. Provinsen har næsten ingen Skov, men er ret frugtbar, især mod Syd (La Alcarria), og vandes af Tajo og dens Bifloder, deriblandt Jarama med dens Biflod Henares. Den ovennævnte Jærnbane følger Tajo's og Henares'es Dal. Der er noget Agerbrug (især Korn og Hamp) og megen Kvægavl; der er Rigdom paa Mineraler og Mineralkilder, men de udnyttes ikke videre; Industrien er ikke stor og beskæftiger sig især med Væverier, Papir og Glas.

Hovedstaden af samme Navn, beliggende ca. 55 Km. N. 0. f. Madrid ved venstre Bred af Henares (langs den højre Bred gaar Banen) paa en Højde, ved hvis Fod der vokser Oliven og Vin, har (1887) 11,200 Indb., der drive en Del Industri, især i Olie, Klæde, Flonel og Serge; i Omegnen er der ret betydelig Korn- og Frugtavl. Byen har bl. a. 10 Kirker, flere Munke- og Nonneklostre og nogle monumentale Bygninger, deriblandt Hertugerne af Infantado's gotisk-arabiske Palads fra 15. Aarh. (nu helt i Forfald) og Ingeniørakademiets Bygning. I det tidligere Franciskanerklosters Kapel findes et prægtigt, med mange Marmorstatuer prydet Gravmæle for Mendoza'erne. Over Henares fører en ny Stenbro. G. hed i Oldtiden *Arriaca* eller *Caraca*, blev 714 erobret af Araberne, som gav den dens nuværende Navn, og kom 1081 til Kastilien. *H. W.*

Guadalajāra [gwaðalaχa'ra], By i Republikken Mejiko, er Hovedstaden i Staten Jalisco og næst efter Mejiko og Puebla Landets største By. (1892) 95,000 Indb. Den ligger i Atemajac's frugtbare Dal, 460 Km. N. V. f. Mejiko i 1,548 M.'s Højde o. H., ikke langt fra Rio Grande de Santjago, og er ved Jærnbaner forbunden med Hovedstaden og San Blas. G. er en malerisk, smukt bygget By med flere træbeplantede Torve, en skyggefuld Alameda og flere smukke offentlige Bygninger, men bestaar ellers paa Grund af de hyppige Jordskælv mest af lave enetages Huse. Den har en smuk Domkirke i gotisk Stil, et Regeringspalads i dorisk, Universitet, Jesuiterkollegium og flere andre Undervisningsanstalter samt et fortrinlig indrettet Hospital, Belen, og en Samling Basarer, *Fortales de Comercio* med rigt udstyrede Boder. Den driver betydelig Industri, og navnlig ere dens Jærn-, Staal-, Glas- og Lervarer bekendte over hele Republikken; endvidere findes Bomuld-, Uld- og Papirfabrikker samt en levende Haandværksdrift. Den betydelige Handel er delvis i Hænderne paa udenlandske, mest amerikanske Firmaer. *C. A.*

Guadalaviar [gwaðala'vjar], et arabisk Navn, i Oldtiden kaldt *Turia*, af Spanierne Rio Blanco, en ca. 250 Km. lang Flod i det østlige Spanien, udspringer i Provinsen Teruel nær ved Tajo's Kilde, løber hovedsagelig i sydlig Retning, hvorefter den drejer mod Østsydøst, hvor den med flere Kanaler vander Valencia's Huerta, løber forbi Valencia og udmunder lidt S. f. Grao i Middelhavet. *H. W.*

Guadalaxara d. s. s. Guadalajara.

Guadalcanal [gwaðalkana'l], By i det sydlige Spanien, Provins Sevilla, smukt beliggende i en af

Sierra Morena's Dale, har Vin- og Olieavl og (1887) 6,200 Indb. Den tidligere berømte Sølvbjærgværksdrift er ophørt. *H. W.*

Guadalcanar [gwaðalkana!r] (Gela, Gera), den største af de engelske Salomon-Øer, ligger mellem 8° 18' og 9° 59' s. Br., S. f. Malayta, hvorfra den er skilt ved Indispensable-Stræde, 6,000 □ Km. stor, er bjærgfuld og i det mindste til Dels af vulkansk Oprindelse (Lammas 2,440 M.). Paa Nordkysten ligger Havnen de la Cruz. *C. A.*

Guadalcazar [gwaðalka!sar], By i Republikken Mejiko, Stat San Luis Potosi, N. 0. f. San Luis, 1,650 M. o. H., med (1892) 15,000 Indb., har 18 Gruber, der navnlig levere Kvægsølv. G. grundlagdes 1614. *C. A.*

Guadalete [gwaðale!te], en ca. 110 Km. lang Kystflod i Sydspanien, Provins Cadiz, udspringer paa Cerro de San Cristobal, løber i vestsydvestlig Hovedretning og falder efter at have delt sig i to Arme ud i Cadiz-Bugten. Dens nedre Løb er for en Del sejlbart. Efter Slaget (711) ved Jerez de la Frontera, der ligger nær ved venstre Bred, druknede Vestgoternes Konge Roderik i Floden, da han flygtede. *H. W.*

Guadalhorce [gwaðalâ'rse], en ca. 160 Km. lang Flod i Sydspanien, Provins Malaga, udspringer paa Grænsen af Provinsen Granada, løber mod Vest gennem de frugtbare Vegaer Archidona og Antequera, bryder derpaa mod Syd og Sydøst gennem Granada's Randbjærge (mellem Sierra de Abdalaji's og Ronda's Plateau), løber forbi Alora og falder ud i Middelhavet ca. 3 Km. V. f. Malaga. *H. W.*

Guadalimar [gwaðalima'r], en af Guadalquivir's Kildefloder.

Guadalquivir [gwaðalkivi'r] (af arab. vad-al-kebir D: den store Flod ; Oldtidens *Baetis*), Flod i Sydspanien, gennemstrømmende det andalusiske Lavland. Det er den korteste, men paa Grund af sine stærkt udviklede Kildefloder den vandrigeste af den pyrenæiske Halvøs 5 Hovedfloder, der søge mod Vest ud til Atlanterhavet. Dens Længde med Kildefloderne er 550 à 600 Km., dens Opland henved 56,000 • Km. Den udspringer i en Højde af 480 M. i det Bjærgland mellem Andalusien og Murcia, der forener Sierra Morena og Granada's Højland, paa Sierra del Pozo, bryder mod Nord mellem denne og Sierra de Cazorla ind i Provinsen Jaen og vender sig derpaa mod Sydvest og Vest, hvor den optager sine to andre Kildefloder, Guadiana-menor, der kommer fra Syd og efter et ca. 150 Km. langt Løb udmunder i G.'s venstre Bred, og Guadalimar, der kommer fra Nordøst, fra Sierra d'Alcaraz, selv forstærkes ved Guadarmena og efter et ca. 150 Km. langt Løb udmunder i G.'s højre Bred. Begge disse Kildefloder ere længere og vandrigere end selve G. Floden gennembryder nu i et meget bugtet Løb og i en dyb Klippedal Udløberne af Sierra Morena, løber derpaa mod Sydvest forbi Cordoba indtil Cantillana, hvorpaa den drejer mere mod Syd forbi Sevilla. Den har paa denne Strækning optaget en Mængde Bifloder, hvoraf nævnes i højre Bred Jandula, Guadiato, Huelva og Guadiamar og i venstre Bred Guadajoz, Genil (s. d.), Corbones og Guadaira. I dens Nedreløb noget S. f. Sevilla spalter Floden sig i to Arme, hvorved den danner de to paa Græsgange rige Øer Isla-mayor og Isla-menor. Efter at Armene atter have forenet sig, har Floden en ret anselig Bredde indtil dens Udmunding i Cadiz-Bugten ved San Lucar de Barrameda, hvor den er over 4 Km. bred. Dens Sejlbarhed for mindre Skibe begynder først ved Cordoba, da Løbet oven for denne By er alt for rivende; fra Sevilla kan den besejles af større Skibe. I Nedreløbet er den ofte udsat for i Oversvømmelser. *H. W.*

Guadalupe [gwaðalupe], By i det vestlige Spanien, Provins Caceres, beliggende ved Foden af Sierra de G. og ved Floden Guadalupejo, med (1887) 3,000 Indb., er bekendt af sit af Alfons XI grundlagte Heronymiterkloster, der har en meget smuk Kirke (især Sakristiet) med Malerier, mange Relikvier og Trofæer fra Slaget ved Lepanto. *H. W.*

Guadalupe-Hidálgo, et Valfartssted, 7 Km. N. f. Mejiko, med en pragtfuld, i 1709 bygget Kirke med et undergørende Mariabillede. (1892) 4,700 Indb. I den her 2. Febr. 1848 sluttede Fred afstod Mejiko sine nordlige Landsdele til de forenede Stater. *C. A.*

Guadamacil se Gyldenlæder.

Guadarrana [gwaðara!na], Sierra de, se Kastilianske Grænsebjærge.

Guadeloupe [gwaðlu'p], en af de smaa Antiller i Vestindien, ejes sammen med de nærliggende Smaaøer La Désirade, Petite Terre, Marie Galante, Les Saintes, St. Barthélemy og en Del af St. Martin af Frankrig og danner sammen med de nævnte Øer et Guvernement, der har en Størrelse af 1,870 □Km. med 165,900 Indb. Selve Øen G. er den næststørste blandt de smaa Antiller, 1,602 □Km. med (1889) 142,300 Indb., hvilket giver 88 paa 1 • Km. Indbyggerne bestaa foruden af faa Europæere overvejende af Negre og Mulatter, hvortil kommer ca. 20,000 Kulier. G. er egentlig en Dobbeltø, Basse Terre og Grand Terre, der adskilles ved en flodlignende Havarm, Rivière Salée, 9,6 Km. lang og 60—200 M. bred. Basse Terre er høj og af vulkansk Natur; fra Nord til Syd gennemskæres den af en Bjærgkæde, der navnlig i Øens sydlige Del naar anselige Højder; her hæver den endnu virksomme og stedse rygende Vulkan (Udbrud 1797 og 1879) Grande Soufriére sig til 1,676 M., samt de udslukte Vulkaner Les Pitons de la Bouillante, Les deux Mamelles o. fl. Kystlandet og Bjærgenes Skraaninger ere frugtbare og tæt befolkede, derimod er Grand Terre lav og ufrugtbar. Klimaet er udpræget tropisk Øklima med betydelig Nedbør navnlig paa Nordøstsiden (2,190 Mm.) og en aarlig Middeltemperatur af 26°; ligesom de øvrige smaa Antiller lider den meget af frygtelige Orkaner og Jordskælv. Agerbruget er Hovederhvervet, og der dyrkes næsten alle tropiske Planter; Sukkerrøret er dog stadig det overvejende, skønt Produktionen ved Negerslaveriets Ophævelse 1848 gik stærkt tilbage fra 36 Mill. Kg. 1835 til 14. Mill. Kg. 1850, men efter at man fra 1854 har indført Kulier, fra Ostindien, er den atter stegen saa betydelig; at der 1888 produceredes 65,5 Mill. Kg. Af andre Produkter kunne fremhæves Kaffe, Kakao, Vanille, Krydderier, Maniok, Bananer, Ris og Majs samt Bomuld, Gummi og Tobak. Af det dyrkede Areal er dog ikke mindre end Halvdelen beplantet med Sukkerrør. 1/5 af Øen, navnlig Bjærgene,

er endnu dækket af Skov. 1888 havde Indførselen en Værdi af 17,5 Mill. Kr., Udførselen af 18,7; Tallet af de indgaaende Skibe var 386, af de udgaaede 478. I Spidsen for Administrationen staar en Guvernør med en raadgivende Forsamling; Øen deles i 2 Arrondissementer, Basse Terre og Pointe-å-Pitre, og repræsenteres i Frankrig af en Senator og 2 deputerede. Militærmagten udgjorde (1891) 12 Officerer og 244 Mand regulære Tropper foruden en Milits; paa Naboøen Les Saintes findes en fortrinlig Krigshavn. Hovedstaden og Guvernørens Sæde er Basse Terre, men den vigtigste Handelsby er Pointe-à-Pitre; desuden mærkes Byerne Port du Moule og Morne à l'Eau. — G. opdagedes 4. Novbr. 1493 af Columbus og blev 1635 koloniseret af Franskmændene. Kolonien blomstrede hurtig frem og afslog heldig de engelske Angreb 1691 og 1705; derimod blev den efter et tappert Forsvar erobret 1759 og var i Englændernes Besiddelse, indtil den blev tilbagegiven 1763. Ogsaa under Napoleons-Krigene var den flere Gange besat af Englænderne, men fra 1816 har den været i uantastet fransk Besiddelse. 12. Apr. 1782 stod her et stort Søslag, hvor Englænderne under Rodney besejrede Franskmændene under de Grasse. (Litt.: Pardon, *La G. depuis sa découverte jusque'ànos jour s* [Paris 1881]; Bouinais, *G., physique, politique, économique* [Paris 1882]). *C. A.*

Guadet [gyadæ'], Joseph, nedenn. M. E. G.'s Brodersøn, fransk Blindelærer, historisk og geografisk Forfatter, født 1. Novbr. 1795 i St. Emilion, død 10. Juli 1881 ved samme By. Først 1840 begyndte han at virke i Blindesagens Tjeneste, da han ved sin Ven Dufau's (s. d.) Overtagelse af Ledelsen af Statsinstituttet for blinde i Paris blev ansat som Lærer ved denne Anstalt. 1855 blev han Forstander smst., og i denne Stilling forblev han til 1871, da han opgav sin Lærervirksomhed. 1855—62 udgav han det ansete Maanedsskrift »L'instituteur des aveugles«, til hvilket han selv leverede mange fortrinlige Artikler. Af hans øvrige filantropiske Skrifter kunne nævnes »De la condition des aveugles en France«, »De la premiere éducation des cnfants aveugles« o. fl. Til hans historiske og geografiske Arbejder høre »Les Girondins, leur vie privée et publ. etc.« [2 Bd., Paris 1861, ny Udg. 1890], »Henri IV, sa vie, son ceuvre, ses écrits« [Paris 1876], Udgivelsen af Henri IV's Breve (paabegyndt af hans Svoger, B. de Xivrey), samt det af ham og Dufau i Forening udgivne Ungdomsarbejde »Dictionnaire de la géographie ancienne et moderne« [Paris 1820]. *F.B.*

Guadet [gyadæ'], Marguerite Élie, fransk Revolutionsmand, født 20. Juli 1758 i S. Emilion, henrettet i Bordeaux 1. Messidor II = 19. Juni 1794. Han blev Advokat i Bordeaux og derfra 1791 sendt til den lovgivende Forsamling, hvor han, Vergniaud og Gensonné vare de mest fremragende af Girondinerne. Ved sin skarpe og kaustiske Veltalenhed vandt G. hurtig stor Indflydelse, han bidrog væsentlig til at styrte Ministeriet Delessart, drev af al Magt paa Krig mod Østerrig, angreb skaanselløst »Eksekutivmagten« (o: Ludvig XVI) og havde nær bragt Lafayette, der vilde frelse Monarkiet, under Øksen. I Konventet stemte han for Ludvig XVI's Henrettelse; han og de andre Girondinere havde intet gjort for at forhindre eller standse Septembermyrderierne (2.—7. Septbr. 1792), om han end bagefter forlangte Straf over Septembrisørerne. I den voldsomme Kamp mellem Gironden og det af Robespierre og Danton beherskede »Bjærg« deltog G. med Kraft og Talent og blev da ogsaa snart Jakobinerne dødelig forhadt. Han var en af de første, hvis Hoved den blodtørstige Pøbel under det ustandselig voksende Anarki forlangte; allerede 15. Apr. 1793 fordrede 25 af Paris'es (48) Sektioner G.'s og 21 andre girondinske deputeredes Udstødelse af Konventet; den Gang endnu drev Faren over, men G.'s Forlangende, at Konventet for at frigøre sig for Sektionernes Tyranni skulde forlægge sit Sæde til Versailles, kunde ikke sættes igennem. Faren for G. og Gironden blev snart overhængende, et Forbund mellem Gironden og Danton kunde have frelst den første og ført til Robespierre's og Bjærgets Fald, men G. var den af alle Girondinerne, som med størst Afsky stødte Danton's blodbesudlede Haand tilbage. Efter Katastrofen 31. Maj og 2. Juni (Gironden's Fald) var G. i nogen Tid arresteret i sin Bolig, men flygtede og blev erklæret fredløs. Fra Dep. Calvados, hvor han og andre undvegne Girondinere havde søgt Tilflugt, maatte han snart flygte, i nogen Tid holdt han sig skjult i sin Faders Hus i St. Emilion og i Omegnen, blev jaget som et vildt Dyr, endog med Hunde, endelig greben og slæbt til Bordeaux, hvor han, efter at hans Identitet var konstateret, maatte bestige Skafottet. Ogsaa de fleste af hans Familie henrettedes. *F. J. M.*

Guadiana [gwadja'na], (af arab. *Vadi-ana*; Oldtidens *Anas*), den mindst udviklede af den pyrenæiske Halvøs 5 Hovedfloder, der søge mod Vest til Atlanterhavet, er noget over 800 Km. lang og har et Opland paa over 65,000 □ Km. Det er vanskeligt at angive dens Kilder, da den næsten helt stagnerer i den flade Slette La Mancha paa den sydkastilianske Højslette. Tidligere angav man gerne G. alto (Øvre G.), der næres af nogle Saltsumpe paa den øde Højslette Campo de Montiel ca.30 Km. N. V. f. Alcaraz; men G. alto taber sig snart i Sumpsletten ved Tomelloso og naar ikke Zancara, der med sit Tilløb Giguela snarere maa betragtes som G.'s Kildeflod. Denne, der er ca. 240 Km. lang, udspringer paa Høje Mancha i Nærheden af Cuenca, løber i sydvestlig Hovedretning og modtager efter at have optaget Giguela i højre Bred Tilløb i venstre Bred gennem G. bajo (nedre G.) fra nogle store Saltdamme, de saakaldte O jos de G. (»G.'s Øjne«). Ogsaa Zancara forsvinder dog ofte helt om Sommeren paa store Strækninger. Først her fra G. bajo's Optagelse kaldes Floden G. og løber nu i vestlig Hovedretning gennem Ny-Kastilien og Estremadura, indtil Badajoz (155 M. o. H.), hvor dens Mellemløb, for det meste med flade Bredder og Tilbøjelighed til at danne Sandbanker, ender. G. vender sig nu mod S. S. V., idet den paa et mindre Stykke danner Grænsen mellem Spanien og Portugal, løber ind i det sidstnævnte Land og ved Serpa bryder gennem Sierra Morena's vestlige Fortsættelse i en snæver Klippekløft Pulo de Lobo (o: Ulvespringet) med stejle Bredder og stærkt Fald. Den løber videre mod Syd paa Grænsen af de to Lande og udmunder i Cadiz-Bugten. Ved Mundingen deles den ved

Sandbanker og Sumpøer i flere Løb, hvilke gøre den næsten usejlbar; dog kunne endog temmelig store Skibe naa op til Ayamonte. Sine fleste Tilløb modtager den i venstre Bred, saaledes Jabalon, Zujar, Matachel, Guadajira, Ardila og Chanza; men mange af dem tørre næsten helt ind i Sommertiden, og G. har da ofte saa ringe Vandmængde, at man mange Steder kan vade over den, og hyppig forvandler den sig til stillestaaende Sumpe. *H. TV.*

Guadiana [gwaðja!na] ell. Durango, Hovedstad i den mejikanske Stat Durango (s. d.).

Guadiana-menor [gwaðja!nameno!r], en af Guadalquivir's Kildefloder.

Guadix [gwaði'χ], By i Sydspanien, Provins Granada, beliggende ca. 60 Km. 0. N. 0. f. Granada ved det nordlige Affald af Sierra Nevada og ved den lille Flod G., har (1887) 12,000 Indb., der drive Industri i Silke. G., der er Bispesæde, er i omgiven af Mure og Taarne og har en Domkirke med høje Taarne fra 18. Aarh.; desuden Rester af et maurisk Kastel. I Omegnen er der stor Vinavl. Ca 7 Km. mod Vest ligge de højtliggende Jærn- og Svovlkilder ved Graena. G., der paa Arabisk kaldes *Vadi Asch*, »Livets Bæk«, har ofte været Residens for Kaliferne i Granada. *H. TV.*

Guaduas [gwa!dwas], By i Columbia, i Staten Cundinamarca. Har ca. 8,500 Indb. og daterer sin Oprindelse fra et 1614 bygget Kloster. *B.-P.*

Guaira [gwa'jra], et Vandfald i Paraná-Floden, omtr. under 24^0 s. Br., danner Grænsen mellem Paraná's øvre og mellemste Løb. *B.-P.*

Guaira, La [lagwa'jra], By i Venezuela, 10 Km. N. N. 0. f. Caracas og Havn for denne. *G-*, der er malerisk beliggende ved Foden af stejle, 2,000 M. høje Fjælde, tæller ca. 15,000 Indb., og skønt dens aabne Red er ubeskyttet mod Nordenvindene, er den dog Venezuela's vigtigste Havneplads. ***B.-P.***

Guajăcum L., Slægt af *Zygophyllaceae*, Træer eller Buske med meget haardt Ved og modsatte ligefinnede Blade, hvis Smaablade ere læderagtige; Akselbladene ere smaa og affaldende. Blomsterne sidde i skærmagtige Stande, ere femtallige i Bæger og Krone og have 8—10 Støvdragere uden Vedhæng. Kronen er blaa. Frugten er læderagtig og j har 2—5 Rum med I Æg i hvert; udvendig er den udstyret med 2—5 Lapper eller Vinger. Omtrent 4 Arter i Amerika. *G. officinale* L. (Guajakan, Pokkenholttræ) er et lille Træ, hvis Blade have 2—3 Par skævt ægdannede Smaablade, og hvis Støvvej hyppigst er totallig. Det vokser i Florida, Vestindien, Guyana, Venezuela og Columbia, især i tørre Kystegne. *G. sanctum* L. har 4 Par Smaablade og 4—5-tallig Støvvej; det vokser paa Bahama-Øerne og de vestindiske Øer samt i Guatemala. Begge Arter give Guajaktræ (s. d.), der indeholder Guajakharpiks. *A. Af.*

Guajakharpiks se Guajaktræ.

Guajakōl, $C_6H_4(OH)OCH_3$, er en Methylæter af Pyrokatechin og vindes af Bøgetrætjære, idet den heraf vundne Bøgekreosot destilleres; hvad der gaar over mellem 200—205°, betegnes som raa G.; dette Produkt rystes med Ammoniak og underkastes brudt Destillation; det lavest destillerende opløses i Æter og behandles med et lille Overskud af koncentreret vinaandig Kali, hvorved udskilles Guajakolkalium, der omkrystalliseres af Alkohol og sønderdeles med fortyndet Svovlsyre; det frigjorte G, rektificeres. Hvide Krystaller eller en farveløs lysbrydende Vædske, der lugter aromatisk. Kogepunktet 200—202°. G. er meget tungopløseligt i Vand, men letopløseligt i Alkohol og Æter; det anvendes ligesom dets Benzoylæter, Benzosol, som Ekspektorans i Medicinen. — Den til G. svarende Æthylforbindelse kaldes Guæthol. *O. C.*

Guajakōlfosfāt, der faas ved Indvirkning af Fosforoxyklorid paa Guajakol, som er fordelt i en Sodaopløsning og anbragt i en Kuldeblanding, danner en tykflydende Olie, der kan bringes til at krystallisere efter Rensning med Alkohol. Det er letopløseligt i Kloroform, men uopløseligt i Vand og i Æter. *O. C.*

Guajakōlkarbonāt er et hvidt krystallinsk Pulver, der er uopløseligt i Vand, men opløseligt i Vinaand og i Æter; det lugter svagt af Guajakol og spaltes ved Indvirkning af vinaandig Kali i Kulsyre og Guajakol. *O. C.*

Guajakōnsyre findes i Guajakharpiks. Den er amorf, smelter ved 95—100° og er letopløselig i Alkohol, Æter, Kloroform og Eddikesyre. Dens Alkalisalte ere opløselige i Vand. *O. C.*

Guajäksyre, Guajakharpikssyre, $C_{20}H_{26}O_4$, findes i Guajakharpiks og krystalliserer i Naale; dens vinaandige Opløsning giver med Jærnklorid en intensiv græsgrøn Farve. Ved tør Destillation giver den Guajakol (s. d). *O. C.*

Guajäktræ, Pokkenholt, er Veddet af *Guajacum officinale.* Den inden for Barken siddende lysegule Splint er 1—4 Cm. tyk og temmelig værdiløs, medens selve Kerneveddet, der er brunsort med en grønlig eller blaalig Tone, er overordentlig tungt (Vægtfylde 1,3), haardt og tæt og som en Følge heraf meget værdifuldt til forskellig Brug, saasom til Skibsbygning, Valser, Keglekugler, Hammerskafter o. 1. Det fint raspede Træ finder ogsaa nogen Anvendelse i Medicinen (til *species lignorum*). G. indeholder 20—25 p. Ct. Guajakharpiks, der dels flyder frivillig ud af det voksende Træ, dels faas ved Opvarmning og Kogning med Vand af forskelligt Affald. Harpiksen er brungul eller grønlig, sprød, lugter ved Opvarmning af Benzoe, er opløselig i Alkohol og Kloroform, ufuldstændigt i Æter. En frisk tilberedt alkoholisk Opløsning bliver under Paavirkning af Ilt og af forskellige Stoffer mørkeblaa, f. Eks. ved at blandes med gammel Terpentinolie og Blod eller Pus, et Forhold, der ofte kan benyttes til Paavisning af en ringe Mængde af disse Stoffer. Farvningen skyldes en Syre, Guajakonsyre, der udgør omtr. 70 p. Ct. af Harpiksen. I Medicinen finder Harpiksen nogen Anvendelse navnlig som vinaandig Tinktur; den er sved- og urindrivende. Ved tør Destillation giver den bl. a. Guajakol (s. d.). *K. M.*

Guajan se Guam.

Guajana d. s. s. Guyana.

Guajāvatræ se Psidium.

Guajīro d. s. s. Goajiro.

Gualandi [gwala'ndi], Michel Angelo, italiensk Kunsthistoriker, født 1793 i Bologna, død 1865. G. har i sine Skrifter fornemmelig dyrket sit Fædrelands Kunst, saaledes i »Memorie originali risguardanti le belle arti« [4 Bd., Bologna 1840—47], »Nuova raccolta di lettere sulla pittura, scultura ed architettura« [2 Bd., Bologna 1844—45], »Tre

giorni in Bologna« [1850], »Ugo da Carpi« [1854]. *A. Hk.*

Gualdo [gwa'ldo], Luigi, italiensk Digter, er født 1847. Han er Milaneser, af fornem Slægt og har levet meget i de højere Samfundskredse. G. er godt hjemme i fremmede Sprog og Litteraturer og skrev nogle af sine første Bøger paa Fransk, som han behandler med megen Færdighed og Elegance; det var navnlig Fortællingen »Un mariage excentrique«, der henledede et større Publikums Opmærksomhed paa ham. Men siden har han holdt sig til sit Modersmaal og uden at udvikle nogen synderlig Frugtbarhed skænket sine Landsmænd et Par Bind mindre Fortællinger, større Romaner som »Decadenza« og »La gran Rivale« (»Costanza Gerardi« er allerede fra Tiden før hans franske Periode) og en Del lyriske Digte, der vidne om betydeligt Talent. Den nyere italienske »Verisme« og den moderne Pessimisme synes at have øvet nogen Indvirkning paa hans senere Frembringelser. En Digtsamling udkom 1882. *E. G.*

Gualdo [gwa'ldo] **Tadīno,** By i Mellemitalien, Provins Perugia, har flere Kirker og et Raadhus med gode Malerier, Lervarefabrikker, Silkespinderier og (1881) 2,700 Indb. I Nærheden det antikke *Tagina,* hvor Narses 552 slog Goterne under Totilas. *C. A.*

Gualeguay [gwalegwaj], By i Argentina, i Provinsen Entre-Rios, og Administrationscentrum for Departementet G. Ligger ved Floden G., 40 Km. fra dennes Udløb i Parana og tæller ca. 7,000 Indb. *B.-P.*

Gualeguaychu [gwalegwa'tsu], By i Argentina, i Provinsen Entre-Rios, og Administrationscentrum for Departementet G. Ligger ved Floden G., 15 Km. fra dennes Munding i Uruguay. Har ca. 12,000 Indb. og er en livlig Handelsplads, tilgængelig for ret store Fartøjer. *B.-P.*

Gualíllos se Tacora.

Gualtiêri [gwa-], Luigi, italiensk Romanforfatter, er født 1826 i Bologna. Han kom til Milano 1848 og giftede sig med en yndet Skuespillerinde, Giacinta Pezzana, hvem han fulgte rundt paa Kunstrejser. Som Romanforfatter hører han til den Manzoni'ske Skole, og hans Fortællinger, der for største Delen have vundet Bifald, ere i det hele taget historiske. Et Par af dem knytte sig direkte til Episoder i Manzoni's navnkundige »Promessi sposi«, nemlig »L'innominato« med Fortsættelserne »Dio e l'Uomo« og »La città del sole«. For Resten har G. hentet Emnerne til sine talrige Romaner (i ca. 40 Aar har han produceret utrættelig) fra mange Haande Tider og Egne, saaledes endog »La figlioccia di Cavour«. Han begyndte med »I misteri d'Italia« [12 Bd. Milano 1849], og af hans senere Bøger ere at nævne: »La gabbia di ferro« [1887] og »Le anime«, i hvilken han viser sig som Tilhænger af Spiritismen. G. er tillige Forfatter til en Del Teaterstykker, som have gjort Lykke, deriblandt »La signora di Monza«, »Gli studenti di Eidelberga« og »Silvio Pellico ovvero i carbonari«. *E. G.*

Guam, Guajan, den sydligste og største af den spansk-australske Øgruppe Marianerne, er 514 G Km. stor med ca. 6,000 Indb , Mikronesiere, foruden 300 deporterede og 500 Soldater. G. er bjærgfuld og bestaar væsentligst af Koralkalk, mod Syd med større Partier Lava og Tuf; her hæver Øens højeste Punkt Hichu sig til 490 M.; langs Kysten er den omgiven af Koralrev, og navnlig fra Nordsiden er den ganske utilgængelig, medens Vestkysten har gode Havne ved Hovedstaden Agaña og Caldera de Apra. Den nordlige, lavere Del af Øen er dækket af Skov, den sydlige til Dels opdyrket med Ris, Sukker, Kakao og Indigo. *C. A.*

Guanabacoa, By paa Kuba, 7 Km. 0. f. Havana, beliggende midt imellem Klippehøje, har et Militærhospital, Søbade og (1889) 28,000 Indb.

Guanahanī, det af de indfødte benyttede Navn paa den 0, hvor Columbus landede 12. Oktbr. 1492, og som han gav Navnet San Salvador. Columbus betegner den som meget stor og ganske flad, med smukke grønne Træer, vel vandet og med en meget stor Lagune i Midten samt beboet af »Indianere«. Nogen astronomisk Bestemmelse af Øens Beliggenhed foreligger ikke, og der hersker derfor stadig en levende Strid om, hvilken af de nuværende Bahama-Øer der er Columbus'es G. Fra de indfødte kan man ingen Underretning hente, da Bahama-Øerne allerede 1525 vare ganske berøvede deres Befolkning, og de skarpsindige Forsøg paa efter Columbus'es Skibsjournal at beregne dens Beliggenhed have ført til saa forskellige Resultater, at ikke mindre end 5 forskellige Øer ere blevne udlagte som G. De fleste Forfattere have dog samlet sig om to, Cat Island og Watlings Island, af hvilke den sidste synes at stemme bedst med Columbus'es Beskrivelse. *C. A.*

Gnanaja, Bonacca, lille Øblandt Bai-Øerne i Honduras-Bugten.

Guanajuatit, et af Vismut, Selen og Svovl (Bi_2Se_2S) bestaaende, rombisk Mineral fra Omegnen af Guanajuato i Mejiko. *N. V. U.*

Guanajuato [gwana$_2$wa!to], Guanaxuato, Stat i det indre af Republikken Mejiko, begrænses mod Nord af San Luis Potosi, mod Øst af Queretaro, mod Syd af Michoacan, mod Vest af Jalisco og Zacatecas og er 28,460 □ Km. stor med (1892) 1,007,000 Indb., hvilket giver 35 paa 1 □ Km., saa at den er en af Republikkens tættest befolkede Stater. Den sydlige Del af Staten udgøres af jævne, frugtbare Sletter, men den nordlige Del er Bjærgland og gennemskæres af to Bjærgkæder Sierra de Gorda ved Nordgrænsen og Sierra de G. med Cerro del Gigante (3,075 M.). Blandt Floderne mærkes Lerma, der optager Rio Laja og falder i den store Sø Chapala. Agerdyrkningen staar endnu paa et lavt Trin, men der avles dog foruden flere tropiske Planter en Del Majs, Hvede, Byg og Bønner (*Frijoles*); af særlig Vigtighed er ogsaa den røde Peber (*Chili colorado*). Statens Hovedrigdom bestaar derimod i dens mange Sølvgruber. Revolutionen bragte lidt efter lidt alle Gruberne i Staa, og først efter 1823 begyndte en mere levende Drift ved engelske og amerikanske Selskaber, saaledes at der nu (1897) udføres aarlig for 17,5 Mill. Kr. Sølv og 1,8 Mill. Kr. Guld; derimod indbragte den berømte, nu udtømte Mine Veta Madra i Beg. af 19. Aarh. alene aarlig ca. 2 Mill. Kg. Sølv; G. er ogsaa det eneste Findested for Selenvismutglans. Industrien er i stærk Opkomst, Væverier og Forarbejdelsen af Metalarbejder have længe været berømte, og i den senere Tid have Udlændinge anlagt store Bomuldsfabrikker. Industrien har i Særdeleshed hjemme

i Byerne G., Leon, Celaya og Salvattierra. — Hovedstaden Santa Fe de G. ligger 260 Km. N. V. f. Mejiko og har (1892) 52,100 Indb. Den er bygget paa begge Sider af en dyb Kløft Canada de Marfil og omsluttes af stejle Porfyrbjærge. Med sine snævre og stejle Gader og høje, smalle Huse gør den et meget malerisk Indtryk. Den eneste Adgang til Byen sker gennem Kløften, der gennemstrømmes af en lille Bæk, som i Regntiden svulmer op til en rivende Strøm. Blandt Bygningerne fremhæves det storslaaede Regeringspalads, Domkirken, Jesuiterkirken, flere Klostre og det store Alhondiga (Kornmagasin). G., der ligger i Midtpunktet for Statens talrige Bjærgværker, har fuldstændig Præget af en Mineby og sysselsætter over 10,000 Bjærgværksarbejdere. *C. A.*

Guanako [gwana'ko] se Lama.

Guañape [gwaña'pe], Øgruppe ud for Peru og af Interesse paa Grund af sine Guanolag, der ere de rigeste næst efter Chincha-Øernes. *B-P.*

Guanare [gwana!re], By i Venezuela og Administrationscentrum for Provinsen Portuguesa. Har ca. 11,000 Indb. Grundlagt 1595 paa en Slette, der producerer meget Kaffe, Kakao og Sukkerrør. *B.-P.*

Guancas (Huancas), sydamerikansk Folkestamme, se Amerika, S. 703.

Guancher, den ene af de Folkestammer, der beboede de canariske Øer ved Europæernes Ankomst, fandtes i størst Renhed paa Teneriffa. Denne 0 kaldte de Chinet eller Chineche og sig selv Guan-Chinet (Guan = Mand). Beboerne paa de andre Øer havde andre Navne, men Spanierne anvendte Navnet G. i Flæng paa dem alle. G. udmærkede sig ved lys Hudfarve, blondt Haar og høj Vækst. Fra gammel Tid har deres etniske Stilling været underkastet Drøftelse. Deres fribaarne Optræden og den kraftige Modstand, de ydede Spanierne, lod disse formode, at G. vare de sprængte Rester af et gammelt Kulturfolk; i den nyeste Tid er en lignende Teori bleven fremsat, idet F. v. Loher i G. har ment at se Levningerne af den germanske Folkestamme Vandalerne. Intet taler dog for Hypoteser af denne Art. Af de Undersøgelser, der i de senere Aar ere blevne anstillede over de canariske Øers etnologiske Forhold, fremgaar det med stor Sandsynlighed, at 3 forskellige Stammer til 3 forskellige Tider ere indvandrede fra Nordvestafrika. Først kom et Folk, der i det ydre synes at have lignet de præsemitiske Folk i Forasien; senere kom G., hvis Typus genfindes i den saakaldte Cro-Magnon-Race, der beboede Sydfrankrig i forhistorisk Tid og endnu kan iagttages blandt de lyse Berberstammer i Nordafrika. Langt senere kom endelig den tredje Stamme, der synes at, have været nærbeslægtet med de hamitiske Folk. G.'s Kultur stod paa omtrent samme Trin som de fleste andre Stenalderfolks. Hvor G. levede ublandede, fandtes ingen Huse, kun Klippehuler, ingen Metaller eller slebne Stenvaaben, kun raat tilhugne Flintsager og tarvelige Redskaber af Træ og Ben. Pottemagerkunsten var lidet udviklet. Agerdyrkning kendtes, men indskrænkede sig til Avl af Bælgfrugter samt Byg og Hvede, hvoraf der lavedes en Art Grød, medens Bagning af Brød var ukendt. Jorden dyrkedes med Hakke; Plov fandtes lige saa lidt som Trækdyr. Den vigtigste Næringsvej i var Kvægavl; Faar og Geder udgjorde tillige med Hunden de eneste Husdyr. Skibsfart var fuldstændig ukendt, skønt det er sikkert, at G. kun kunne have naaet de canariske Øer ad Søvejen. Grunden til dette ejendommelige Forhold maa søges i den stærke Brænding mod de stejle Kyster og de rivende Havstrømninger, der vel tillade en Fart fra Afrika mod Vest, men ikke fra Øerne tilbage til Fastlandet. Det maa da antages, at det er de uheldige Naturforhold, der have tvunget G. til at give Afkald paa den engang vundne Færdighed. Om G.'s religiøse Forestillinger vides ikke meget med Sikkerhed. Paa de endnu eksisterende menneskelige Kranier iagttages ofte Spor af Trepanation; det er sandsynligt, at denne Operation er blevet foretaget ikke blot af Helbredshensyn, men ogsaa, som hos flere andre Folk, af overtroiske Grunde. De afdødes Legemer bleve delvis mumificerede. (Litt.: H. Meyer, »Ueber die Urbewohner der Canarischen Inseln« [i »Festschrift für Adolf Bastian zu seinem 70 Geburtstag«, Berlin 1896]). *C.Fr.*

Guanhøns (*Ortalida* Merr.) se Hokkohøns.

Guanidin, $C(NH)(NH_2)_2$, kan afledes af Urinstof $CO(NH_2)_2$ derved, at Iltatomet erstattes af Gruppen Imid NH. Det fremstilles ved Ophedning af tørt Rhodanammonium 20—30 Timer til 180—200°, hvorved først dannes Sulfourinstof og deraf igen Guanidinrhodanid, der efter Omkrystallisation sønderdeles med Kaliumkarbonat, hvorved faas Guanidinkarbonat, som efter Overføring til Sulfat ved Indvirkning af Baryt giver Guanidin. — G. er krystallinsk; det tilsuger særdeles let Kulsyre og Vand fra Luften, virker ætsende og er letopløseligt i Vinaand. Ved Kogning med Barytvand giver det Urinstof og Ammoniak. *O. C.*

Guanin, $C_5H_4N_4O$. (NH), er et Imidoxanthin, der ved Indvirkning af Salpetersyrling giver Xanthin og ved Iltning giver Guanidin. Det findes i Guano og er ogsaa til Stede i de dyriske Væv, hvor det ledsager Xanthin og Hypoxanthin. G. er et amorft Pulver, der er uopløseligt i Vand; det opløses i Overskud af koncentreret Ammoniakvand og udkrystalliserer heraf i smaa rombiske Krystaller. Med Syrer, Baser og Salte danner det veludprægede Forbindelser. *O. C.*

Guanit d. s. s. Struvit.

Guano er hovedsagelig Fugleekskrementer, der i Tidernes Løb have undergaaet mere eller mindre indgribende Forandringer. Man skelner i saa Henseende mellem egentlig G. og Guanofosfat, af hvilke førstnævnte er aflejret i den tørre Zone, saaledes at de i Vand opløselige Stoffer ere bibeholdte, medens sidstnævnte er aflejret under saadanne Forhold, at Regnvandets opløsende og udvadskende Virkninger have kunnet gøre sig gældende. De største Lejer af egentlig G. findes paa Kysten af Peru, medens de paa Øerne ved denne Kyst værende Lejer nu næsten ere udtømte. Peru-G. stammer fra Søfugle, væsentlig af Slægterne *Pelecanus*, *Garbo*, *Sula*, *Plotus*, *Rhyncops*, *Larus*, *Sphenisicus*, *Puffinuria* og *Sterna*, der i uoverskuelige Mængder leve og ruge paa Kystbjærgene, og som der i Aarhundreder have efterladt deres Ekskrementer. Allerede 1604 omtales Benyttelsen af G. som Gødning, og det var da under Dødsstraf forbudt at betræde Øerne under Rugetiden. De Øer, over hvis Skatte Inkaerne vare saa omhyggelige, vare hovedsagelig de 19 Km. fra Kysten

liggende Chincha-Øer, og det var fra disse, at den første og bedste G. kom til Europa; men den peruanske Regering har drevet en saa skaansløs Rovdrift paa disse Øer, at deres Beholdninger, som 1853 ansloges til 11,500 Mill. Kg., vare saa at sige udtømte 1874. Dog er der igen 1895 begyndt en Udbytning af Øerne. Efter 1874 faas den langt overvejende Mængde G. fra Fastlandet og de umiddelbart ved dette liggende Øer, hvis Lejer i Provinsen Tarapaca paa dette Tidspunkt ansloges til at indeholde 7,680 Mill. Kg. De underste Lag stamme her, som ogsaa paa Øerne, væsentlig fra Søløver og Sælhunde, de øvre fra Fugle, hvis Antal efter en 1857 optrædende Pest er svundet uhyre ind. G. udgøres af en brun, pulverformet Masse, der indeslutter haarde Klumper, Fuglemumier, forstenede Æg, Sand o. l., hvilke Indblandinger dels fraskilles, dels knuses, før G. kommer i Handelen. Lugten er tydelig ammoniakalsk, men med en ejendommelig Bilugt. Bestanddelene veksle meget, men udgøres hovedsagelig af fosforsur Kalk, fosforsur Magnesiaammoniak, urinsurt, fosforsurt og oksalsurt Ammoniak, Humusstoffer, Kali- og Natronsalte samt vekslende Mængder Ler, Sand og Vand. Ved passende Blandinger opnaar man at kunne bringe Peru-G. i Handelen med et garanteret Indhold af 7 p. Ct. Kvælstof, 14 p. Ct. Fosforsyre og 2 p. Ct. Kali, medens den tidligere til Europa fra Øerne indførte G. indeholdt langt mere — 12—14 p. Ct. — Kvælstof. Hvad der gaar i Handelen som Peru-G., kommer ogsaa til Dels fra Bolivia og maaske ogsaa fra Chile, men G. fra sidstnævnte Sted er af ringere Kvalitet ligesom patagonisk og ægyptisk G. Afrikansk G. fra Ischabo-Øerne paa Vestkysten indeholder 8—13 p. Ct. Kvælstof og 11—20 p. Ct. Fosforsyre, medens den fra Øerne Halifax, Pamora og Possession kommende G. indeholder 14 p. Ct. Kvælstof og 9—10 p. Ct. Fosforsyre.

Da G. for at virke hurtig efter at være kommen i Jorden kræver ganske særlige Vejrforhold, idet den allerstørste Del af Fosforsyren bliver uopløselig, naar der kommer meget Vand til, medens den ligesom al anden Gødning virker meget langsomt i særlig tørt Vejr, sælges nu næsten al G. i Form af saakaldt opløst G., idet den ved Behandling med Svovlsyre omdannes paa en saadan Maade, at den kommer til at indeholde Fosforsyren i Form af letopløselig, sur, fosforsur Kalk og næsten alt Kvælstoffet i Form af svovlsur Ammoniak. Samtidig dannes svovlsur Kalk, Gips, der ved Henliggen binder Vand, saaledes at det færdige Produkt er et temmelig tørt Pulver, der er lettere at behandle end den raa G.

En Slags G., der kommer den egentlige G. temmelig nær, er Flagermus-G. (s. d.). Sandsynligvis høre de 1897 nærmere undersøgte Lejer i Utah ogsaa herhen; de have en Mægtighed af over 1,000 Mill. Kg. og indeholde omtrent halvt saa meget opløseligt Kvælstof og Fosforsyre som Peru-G.

Guanofosfat er som nævnt G., der er aflejret i de regnfulde Zoner og ved Udvadskning er berøvet sit Indhold af opløselige Salte, deriblandt næsten alt Kvælstoffet, og som derfor hovedsagelig bestaar af uopløselig fosforsur Kalk; da det saaledes uden videre Behandling er uanvendeligt til Gødning, »opløses« det paa samme Maade som egentlig G. ved Behandling med Svovlsyre, hvorved det omdannes til Superfosfat (s. d.). Det kommer hovedsagelig fra Øer i det stille Hav og Atlanterhavet. Som de vigtigste Sorter kunne følgende nævnes. Baker-G. fra Baker-Øen, med 30—40 p. Ct. Fosforsyre, Jarvis-G. med ca. 30 p. Ct. Fosforsyre, Malden-G. med 30—35 p. Ct. Fosforsyre, Mejillones-G. med samme Indhold, G. fra Phønix-Øerne, hvortil ogsaa Baker-Øen hører, Aves-Øerne, den lille Curaçao-Ø o. fl. Guanofosfaternes Værdi retter sig foruden efter Indholdet af Fosforsyre tillige efter Indholdet af Jærnveilte, Lerjord og let sønderdelelige Silikater, idet disse Stoffer have en meget skadelig Indflydelse paa Superfosfatet ved efterhaanden at føre en Del af Fosforsyren tilbage i uopløselig Tilstandsform (se nærmere Superfosfat).

Betegnelsen G. benyttes endvidere, men urigtig, om en Del Gødningsstoffer, f. Eks. Fiskeguano (s.d.)og G.arnat- ell. Granat-G. (s.d.). *K. M.*

Guānoøer, 1) en Øgruppe i Polynesien S. f. Sandwich-Øerne; blandt de enkelte Øer have Nordamerikanerne sat sig i Besiddelse af Baker, Howland, Samarang, Walker og Sarah Anne, Englænderne af Christmas, Malden, Starbuck og Fanning. 2) Chincha-Øerne (s. d.) og Lobos (s. d.), begge tæt ved Kysten af Peru. *C. A.*

Guaporé [gwa-] ell. Itenez, Biflod til Amazon-Strømmen, danner en Bue uden om det brasilianske Højlands vestlige Udløbere og udgør paa en Strækning af 1,100 Km. Grænsen mellem Brasilien og Bolivia. Fra brasiliansk Side optager den kun faa Tilløb; men fra de fugtige Skovegne ved Andes-Bjærgenes Fod komme den store Rio San Miquel eller Itonamas og Rio Baurés. Dens Løb er bugtet og indeslutter mange Øer. Dens Kilder paa Serra dos Parecis i Mato Grosso ligge saa nær ved Tapajoz'es og ved Paraguay-Flodens Udspringssteder, at de mellemliggende Sumpe i Regntiden lade sig besejle med Kano, saaledes at man kan fortsætte Sejladsen fra Amazon-Flodens System over i La Plata's Flodsystem og altsaa fuldstændig omsejle det brasilianske Højland. *B.-P.*

Guarache [gara'tše], spansk Nationaldans i $^3/_8$ Takt og jævnt hurtigt Tempo, med en hurtigere Trio i $^2/_4$ Takt. Karakteren udtrykker Glæde, Kækhed og spansk Koketteri og Grandezza. *S. L.*

Guarāna [gwa-] (*Pasta Guarana*) kaldes en mørk, rødbrun, kakaolignende Masse, der særlig i Brasilien tilberedes af Frøene af *Paullima sorbilis*, som ved Knusning med varmt Vand bringes til en passende Masse, der derefter formes i Stænger, Plader eller Kager (G.-Brød) og tørres. G. er stenhaard og lader sig vanskelig pulverisere. Pulveret er lysrødligt; med Vand blødes Massen let op og opløses til Dels. Den er af kakaolignende Lugt og Smag og benyttes i Sydamerika som Nydelsesmiddel, idet den tilberedes med Vand og Sukker. I Europa har G. fundet nogen Anvendelse i Medicinen, særlig som Middel mod Hovedpine. G. indeholder 4—5 p. Ct. Coffein. *A. B.*

Guaránda [gwa-], Hovedstad i Provinsen Bolivar i Ecuador med 4,000 Indb. (1890), ligger ved Rio Chimbo umiddelbart S. V. f. Chimborazo og har megen Gennemgangstrafik mellem Guayaquil og Quito. *B.-P.*

Guarani se Tupi.

Guarda [gwa'rda], By i det østlige Portugal, Provins Beira, Hovedstad i Distriktet G., meget koldt beliggende ca. 1,040 M. o. H. paa en Udløber af Serra Estrella, har (1878) 4,600 Indb. Byen, der er omgiven af Mure og har et gammelt Kastel, er Bispesæde og har en Domkirke. Den led meget ved Jordskælv 1829. *H. W.*

Guardafūi, Kap G-, Gardafui, Ras Asir, Forbjærg paa den østligste Spids af Somali-Halvøen paa Afrika's Østkyst, ligger paa 11° 50' n. Br. og 51° 16' 0. L. f. Grw. Selve Pynten er ikke videre høj og kaldes af de indfødte Asir; men indenfor hæver der sig et stejlt Bjærg, der kaldes Gardaf eller Dschardaf. G. er berygtet blandt Søfarerne for de talrige Forlis, der finde Sted her, navnlig i Monsuntiden. G., der er Oldtidens *Promontorium Aromata*, er ikke Verdensdelens østligste Punkt, idet Ras Hafun lidt længere mod Syd ligger en Ubetydelighed østligere. *C. A.*

Guardein, paa gammelt Fransk *guardien*, en Vogter, blev fortysket til *Wardein*, G., som Titel for den Embedsmand, der kontrolerede ædle Metallers Lødighed. I Regnskaber fra Kong Christian V's Tid skreves Ordet korrekt *Guardien*. Kong Christian IV's Ordinans for Guldsmede af 16. Juli 1608 indførte Wardiner i Kjøbenhavn, Aalborg, Ribe, Odense, Malmø, Oslo og Bergen. I Kjøbenhavn besørgedes Kontrollen af Møntguardeinen indtil 1761, da den daværende Christoffer Fabritius opgav sin Stilling ved Mønten, og Kontrollen deltes mellem 2 Embedsmænd. 1827—31, 1840—60 og fra 1863 til nu (1897) foretoges den af een og samme G. Jfr. Guldsmedemærker. *Bernh. O.*

Guardi [gwa'r-], Francesco, italiensk Arkitekturmaler, (1712—93), var Elev af Antonio da Canale; som sin Lærer malede han gerne arkitektoniske Prospekter fra Venezia, som Regel i mindre Maalestok, af frisk Farvevirkning, men næppe af saa stor Sikkerhed i Tegning og Perspektiv som Lærerens. Billeder af G. ere almindelige i offentlige Samlinger; i Berlin's Museum ses fire fra Venezia, i Louvre syv, andre i Museet i Bruxelles (Markus-Kirken i Venezia), London, Milano, Venezia etc. *A. Hk.*

Guardian [gwardia'n] (ital.), den øverste Pater i et Franciskaner- eller Kapucinerkloster; i England en Biskops Stedfortræder under en gejstlig Vakance; i Portugal en Underofficer i Marinen.

Guarico, Tilløb til Orinoco (s. d.).

Guarini [gwa-], Camillo Guarino, italiensk Arkitekt, Theatinermunk, født i Modena 1624, død 1683. Han sluttede sig til Bernini og Borromini og var en talentfuld og lidenskabelig Forkæmper for Barokstilen. Efter at have arbejdet en Del AaT i Modena drog han til Savojen, hvor han tog Tjeneste hos de regerende Hertuger. Hans Hovedværker ere: Capella del Sudario og Kirken S. Lorenzo dei Teatini i Torino, en Række barokke Teglstensbygninger smst., f. Eks. Palazzo Carignano (det nuværende naturhistoriske Museum) og Palazzo Philibert (det nuværende Videnskabernes Akademi), Kirken S. Philippo Neri, Porta del Po, Annunziata-Kirken i Messina og forskellige Kirker i Lissabon, Prag og Paris (Theatiner-Kirken). Efter hans Død er i Torino 1737 udkommet: »Architettura civile. Opera posthuma«. *E. S.*

Guarini [gwa-], Giovanni Battista, italiensk Digter, født 10. Decbr. 1537 i Ferrara, død i Venezia 4. Oktbr. 1612. Hans Moder var en Macchiavelli, og paa fædrene Side var han af samme Slægt som den berømte Humanist Guarino (s. d.) fra Verona. Allerede i en ung Alder fik han for sin Lærdoms Skyld Ansættelse som Professor i græsk og latinsk Litteratur ved Universitetet i Ferrara. Siden hørte han ligesom Torquato Tasso til Hertug Alfonso II's nærmeste personlige Omgivelser og benyttedes i forskellige hædrende diplomatiske Sendelser, saaledes til Venezia 1567, til Kejser Maximilian af Tyskland og til det polske Hof. Forholdet mellem de to Digtere, der førte Hofmandslivunder samme Fyrste, var ikke synderlig godt, og det menes, at Kærlighedshistorier gave Anledning til dette. 1585 udnævntes G. endog til ferraresisk Statssekretær; men allerede 2 Aar efter blev han saa uenig med sin Herre, at han opgav sin Stilling og forlod Ferrara. Alfonso's Vrede paa ham var saa stor, at han ved sin Indflydelse hindrede ham i at faa blivende Sted, hvor han kom hen. Først fik han Hertugen af Savojen til at ophøre med at vise ham Gunst; siden maatte G. forlade Hertugen af Mantova's Hof, fordi Alfonso ikke vilde taale ham der. Efter Hertugen af Ferrara's Død slog han sig en Tid ned i Firenze; men længe varede det ikke, før han brød med sin ny Herre, Storhertug Ferdinand af Toscana. Paa samme Maade gik det ham hos Hertugen af Urbino, der havde indbudt ham til sig. I sine sidste Aar opholdt G. sig atter i sin Fødeby, der nu var kommen under Pavestolens Herredømme, og han sendtes som Byens Gesandt til Poul V, da denne var bleven valgt til Pave. Døden overraskede ham i Venezia, hvor han havde begivet sig hen i Anledning af en Proces; dem havde han overhovedet mange af i sit Liv, baade med sine egne Slægtninge og med andre, og der foreligger adskillige andre Vidnesbyrd om, at han var hidsig og trættekær, ikke nem at komme ud af det med, — f. Eks. hans evige Omflakken. Men at han nød stor Anseelse for sin Begavelse og Lærdom, derom vidne just de mange Indbydelser, han modtog fra Italien's Fyrster, og desuden den Mængde Udgaver, der udkom af hans Hovedværk, Hyrdespillet »Il Pastor Fido« (»Den tro Hyrde«) i 5 Akter og paa Vers. Dette berømte Stykke blev skrevet i Løbet af mange Aar med stor Omhu ved Kompositionen og Versenes Affiling; det opførtes pragtfuldt udstyret i Torino 1585 ved Hertugens Bryllup. Del er en Efterligning af Tasso's »Aminta« og kendelig anlagt paa at rivalisere med denne Digtning, som den dog ikke naar i Henseende til Friskhed og Ynde trods mange Skønheder i det enkelte. Men Lykke gjorde »Il Pastor Fido« hos Samtiden; siden den første Udgave [Venezia 1590] er der i alt kommet ca. 120, hvoraf G. Casella's [Firenze 1866] er at fremhæve, samt den Bodoni'ske og lignende Pragtudgaver, og den blev oversat flere Gange paa de europæiske Hovedsprog samt paa Hollandsk, Polsk, Nygræsk og Svensk (ved G. Dalstjerna ca. 1690). Foruden dette Drama har G. skrevet en Komedie »L'Idropica«, talrige lyriske Digte, en politisk Afhandling samt et Antal Breve; intet af disse Arbejder kan dog maale sig med »Il Pastor Fido« i Værd eller Berømmelse. Af G.'s samlede Værker begyndtes en Udgave af Apostolo Zeno og G. A. Barotti, men den blev

kun i 4 Bd. i Stedet for 8 [Verona 1737—38, Kvart]. (Litt.: V. Rossi, *G. ed il Pastor fido* [Torino 1886]; A. Saviotti og A. Vernarecci, *Guariniana* [Pesaro 1888]). *E. G.*

Guarinit, et Mineral af samme Sammensætning som Titanit ($CaSiTiO_5$), men af rhombisk Krystalform, forekommer i smaa klare gule Tavler i Hulheder i Trakyt paa Monte Somma ved Napoli. *N. V. U.*

Guarīno [gwa-] fra Verona, italiensk Humanist, (1370—1460). For at lære Græsk begav han sig til Konstantinopel, blev der flere Aar og lod sig undervise af den lærde Manuel Chrysoloras. Efter sin Tilbagekomst holdt han selv Forelæsninger ved forskellige italienske Byers Universiteter, saaledes i Venezia og Firenze, men navnlig i Ferrara, hvor han virkede i 30 Aar, overordentlig anset, og hvor hans Indflydelse blev særdeles følgerig. Hans litterære Arbejder ere dels grammatiske (vedrørende især det græske Sprog), dels Klassikerudgaver, Oversættelser og Breve. En Son af ham, Battista G., ligeledes en dygtig Filolog, blev hans Efterfølger som Professor i Ferrara. (Litt.: C. Rosmini, *Vita e disciplina di G. Veronese* [Brescia 1805—6]; R. Sabbadini, *G. Veronese e il suo Epistolario* [Salerno 1885]). *E. G.*

Guarnēri (Guarnerius), en af de tre berømte Violinbyggerfamilier i Cremona. Den første af Familien, der nævnes, er Andrea G., hvis Virksomhed falder 1650—95, Elev af Geronimo Amati (s. d.). Hans ene Søn, Giuseppe, virkede 1690—1730 i Cremona, den anden, Pietro, forlagde sit Værksted til Mantova og arbejdede 1690—1725. Størst Anseelse nød Andrea's Brodersøn Antonio Giuseppe, kaldet *G. del Gesu*, fordi flere af hans Værker bære Tegnet *I H S*, født 1683 i Cremona, død 1745. Hans bedste Instrumenter staa i Rang med de ypperste af Stradivari's. *S. L.*

Guastálla, By i Norditalien, Provins Reggio, ligger ved Crostolos'es Munding i Po's højre Bred i en sumpet, men frugtbar Egn, gennemskaaren af Kanaler og særlig benyttet til Dyrkning af Ris. (1881) 10,400 Indb. Den er Sædet for en Biskop og har et stort Slot, de tidligere Hertuger af G.'s Residens, en smuk Domkirke og en Rytterstatue af Hertug Ferdinand I af Gonzaga. G., der blev anlagt af Longobarderne, har haft en meget omskiftelig Skæbne. I Middelalderen tilhørte den afvekslende Reggio, Cremona og Milano, indtil den 1406 blev ophøjet til et selvstændigt Grevskab. 1538 erhvervede Fernand Gonzaga, Karl V's Feltherre, sig Grevskabet, der forblev hos hans Efterkommere indtil Slægtens Uddøen 1746, hvorefter Maria Theresia inddrog Landet som ledigt Len. 1748 blev det overladt til Hertugen af Parma, 1796 erobrede Franskmændene det og indlemmede det i den cisalpinske Republik. Napoleon I's Søster Pauline fik G. med Titel Fyrstinde af G. Efter Napoleon's Fald overlodes det hans Hustru Marie Luise, kom senere i forskellige andres Besiddelse, indtil det 1844 havnede hos Fyrsten af Modena. Nu udgør det en Kreds af Provinsen Reggio. Sin Blomstringstid havde G. under Hertugerne af Gonzaga og Ekskejserinde Marie Luise. *C. A.*

Guatemāla [gwa-], den vestligst beliggende blandt de mellemamerikanske Republikker. Størrelse 125,100 □ Km.; Indbyggerantal (1893) 1,364,678. G. strækker sig fra Atlanterhavet til Stillehavet og fra 13° 50' n. Br. til ca. 18° n. Br. Mod Sydvest beskylles det af Stillehavet, og mod Nordvest og Nord støder det til Mejiko med en siksakformig brudt Grænselinie, der kun er fastslaaet i sine Hovedtræk og til Dels gaar gennem lidet udforskede, af Indianerstammer beboede Egne. Ved Floden Sarstun bøjer Grænsen mod Britisk Honduras brat mod Syd indtil Atlanterhavet's Kyst, der kun udgør en kort Strækning i G., nemlig Honduras-Bugtens inderste Del. Mod Sydøst indtager Honduras $^2/_3$ og Salvador $^1/_3$ af Grænselinien, der gaar fra Rio de Paz'es Munding i Atlanterhavet til Rio Tinto's Udløb i Stillehavet. Skønt den 280 Km. lange Stillehavskyst overvejende er sandet og uden synderlige Indskæringer, findes dog G.'s to betydeligste Havne, Champerico og San José, her. Terrainforhold. Det mejikanske Bjærgland, der paa Tehuantepec-Tangen sænker sig lavt ned, hæver sig paa ny Syd herfor til et Plateau, der i G. kulminerer i Bjærgkæden Sierra Madre (»Moderkæden«). Som en stejl Mur hæver denne sig tæt inden for Stillehavskysten til en Række Bjærgtoppe, hvis Højde ligger mellem 3,500 og 4,500 M. o. H., og som gennemgaaende ere af udpræget vulkansk Natur. Blandt Vulkanerne ere de mest bekendte Pacaya, Fuego og Agua eller »Vandvulkanen«, hvis Navn stammer fra den Vandmasse, der ved Vulkanens sidste Udbrud i Erobringens Dage fyldte dens Krater og 1541 brød gennem en Revne i Bjærget og ødelagde en By ved dets Fod. Medens Indianerne nu ganske rolig opslaa deres Nattelejr i Agua's Krater, nære de en panisk Skræk for »Ildvulkanen« Fuego, hvis indianske Navn *Kati* o: »vor Bedstemoder« (»Skaberen af hele Verden«) de næppe nok tør nævne, og til hvem de fordum regelmæssig ofrede en ung Pige, der styrtedes ned i dens Ildsvælg. Fuego's sidste Udbrud fandt Sted 1880, og af dens Krater stige endnu stadig Dampe og stærke Svovluddunstninger til Vejrs. N. 0. f. Sierra Madre løbe flere lange Kæder parallelt med denne og danne et Plateau, der udgør nogle af G.'s sundeste og bedst befolkede Egne og sænker sig jævnt ned mod Atlanterhavskystens lave, hede Strækninger. G.'s Bjærgland bestaar overvejende af trakytiske Tuf- og Konglomeratdannelser, der hvile paa Porfyrer, som ofte ere metalførende. Jordskælv ere hyppige.

Hydrografi. Foruden ti) de to Bassiner, Bjærgsøen Atitlan og den 1,600 M. højt beliggende Plateausø Peten, strømme Vandene til tre Kystregioner: Stillehavet's Kyst, Honduras- og Campeche-Bugterne. Vandløbene til Stillehavet ere korte og rivende Bjærgstrømme uden Betydning for Sejladsen. Over en af dem, Rio de los Esclavos, fører Hovedvejen fra G. til San Salvador paa en i hele Mellemamerika berømt Bro, der hviler paa 7 Buer. Til Honduras-Bugten strømme to ret betydelige Floder: Motagua, der trods sin Længde af 550 Km. dog kun er sejlbar paa 200 Km. og endda kun for Smaafartøjer, *bongos*, samt den mere sejlbare Polochic, der gennemstrømmer Izabal-Søen, som forbindes med Havet ved en malerisk Kanal, Angostura, der flankeres af stejle Klipper og fordum dannede en almindelig benyttet Handelsforbindelse med det indre. Til Campeche-Bugten strømmer Rio Urumacinta, der forenes med Grijalva's Delta og optager en Del lidet kendte Bifloder, der gennemstrømme hede, sumpede Skov-

egne, som kun bebos af vilde Indianere. — Klimaet er tørt paa den smalle Slette mellem Stillehavet og Sierra Madre. I den øvrige Del af G. er der en Regntid og en Tørtid, og den aarlige Regnmængde er over 2 M. Landet deles her i *tierras calientes* (hede), *tierras tempiadas* (tempererede) og *tierras fridas* (kolde Egne). I de første, der naa indtil 1,000 M. o. H., er Temperaturen fugtig med en Gennemsnitsgrad af 31°; Vegetationen er her ægte tropisk. De mere tempererede Egne (1,000—2,000 M.) have en Gennemsnitstemperatur paa ca. 23°, og i dem findes saa godt som alle betydeligere Byer. Atlanterhavet's hede, sumpede Kystegne ere usunde, særlig efter at de store Skovrydninger her have fundet Sted; Sumpfeber er her almindelig og Gul Feber en hyppig Gæst, som man nu søger at forjage ved Eukalyptusplantninger. — Vegetationen har det sædvanlige mellemamerikanske Præg (se Mellemamerika). I de lavere Egne ere Palmerne fremherskende; derpaa følger Yucca'ernes og Egenes Bælte, som paa Bjærgtoppene afløses af Fyrretræernes Region. Dyreverdenen (se Mellemamerika) har gennemgaaende et sydamerikansk Præg. Karakteristisk for Landet er Pungrotten *Didelphys carcomora* samt Klatrefuglen *Trogon* (*Calurus resplendens*) ell. Quetzal'en, der figurerer paa G.'s Vaaben. — Befolkningen er oprindelig indiansk og nedstammer hovedsagelig fra Atztekerne, og særlig Toltekernes Stamme. Nær Søen Izabal træffes nogle Karaiber. Der tales i alt 26 forskellige Indianerdialekter. Overalt træffes betydelige toltekiske Ruiner af Byer, Vandledninger o. s. v.; særlig paa Peten-Søens 40 Smaaøer findes en Mængde Bygningsrester fra Fortiden. Den nuværende Befolkning er meget blandet. De Hvides Antal er kun ca. 12,000; af Mestitser eller *Ladinhos* findes der henved 500,000, af ublandede Indianere ca. 800,000 og af Negere og Mulatter ca. 8,000. Den ubetinget vigtigste Næringsvej er Agerbruget, hvormed største Delen af Indianerne og Mestitserne ere beskæftigede. Særlig Kaffeavlen er tiltagen stærkt, idet den i Løbet af Aarene 1894—97 har fordoblet sig og udgør G.'s vigtigste Udførselsarlikel (omtrent $^7/_8$ af den samtlige Eksport). Ogsaa Sukkerrør og Kakao dyrkes meget. I de østlige Egne dyrkes Ris, i de vestlige Indigo. Cochenilleavlen, der tidligere var Befolkningens vigtigste Indtægtskilde, er nu næsten ganske ophørt. Derimod har man, med Understøttelse af Staten, begyndt at kultivere Tekstilplanten *Rami* (*Boehmeria nivea*) og at dyrke Hvede i de mere tempererede Egne. Næst efter Agerbruget er Kvægavlen den betydeligste Næringsvej, og der udføres mange Huder. Bjærgværksdriften er kun lidet udviklet; dog findes der enkelte Bly- og Sølvværker, der drives med godt Udbytte. Derimod staar Industrien endnu meget langt tilbage. — Handelen har i den nyeste Tid taget stærkt Opsving, særlig Eksporten, der 1895 beløb sig til 26,534,000 Pesos (medens Importen s. A. beløb sig til 9,912 Pesos). Statens Finansforhold ere gunstige; 1896 beløb Indtægterne sig til 14,780,000 Pesos, Udgifterne sig til 14,464,840 Pesos. — Regeringsformen er republikansk, hvilende paa en Konstitution af 1879. Kongressen bestaar af en National forsamling paa 69 Medlemmer (1 for 20,000 Indb.), der vælges paa 4 Aar, samt af et Statsraad paa 13 Medlemmer, der dels vælges af Nationalforsamlingen, dels af Præsidenten. Denne vælges paa 6 Aar. Vælger og valgbar er enhver Borger, som har fyldt 21 Aar.

G.'s Historie er oprindelig nøje knyttet til Mejiko. Herfra trængte i 13. Aarh. de toltekiske Stammer ind i G., og herfra kom, 1525, Conquistadoren Don Pedro de Alvarado og besejrede en indiansk Hær, der ifølge spanske Beretninger skal have talt 232,000 Mand. Selve Høvdingen, Tecuc Umam, faldt, og Alvarado grundede ved Foden af Vulkanen Agua Hovedstaden G. la Antigua (s. d.). Som overalt gik Spanierne skaanselsløst frem mod Koloniens oprindelige Befolkning, hvis Mængde hurtig aftog stærkt. 15. Septbr. 1821 fulgte G. Mejiko's Eksempel og løsrev sig fra Spanien. 1824 sluttede det sig som føderativ Republik til den mellemamerikanske Føderation. Siden 1824 har der i G. stadig hersket indre Stridigheder mellem de liberale (*lucios*) og de klerikale (*servilos*) og har hyppig været ført Krige med Nabostaterne. 24. Marts 1847 løsrev Carrera, Søn af en Indianer og en Negerinde, G. af Føderationen. Carrera regerede med diktatorisk Myndighed indtil 1865. Efter heldige Kampe med Salvador og Honduras gav han 1851 G. en Forfatning og lod 1859 Kammeret, der væsentlig bestod af klerikale Medlemmer, udnævne sig til livsvarig Præsident. Hermed standsede de indre Uroligheder dog ikke, og 1862, efter en daarlig Cochenillehøst, brød Misfornøjelsen ud i en Revolution, der imidlertid blev strengt underkuet. Aaret efter udbrød paa ny Krig med Salvador, hvis Præsident, Barrios, vilde genoprette den mellemamerikanske Enhed. Efter at være slaaet paa Flugt af ham allierede Carrera sig med Nicaragua og besejrede Salvador's og Honduras'es forenede Tropper. Efter sin Død, 1865, fulgtes han som Præsident af den ligeledes konservative General Vicente Cerna. Denne fordreves 1871, hvorpaa det liberale Parti kom til Roret. 1873 blev General Rufino Barrios Præsident. Jesuitterne bleve nu fordrevne, Kirkevælden fuldstændig knust og Religionsfrihed proklameret, og endelig gennemførtes 1879 den nuværende Forfatning. Da Rufino Barrios ansaa G.'s Uafhængighed for truet ved den 1884 mellem Nordamerika og Nicaragua sluttede Konvention om Anlæg af Nicaragua-Kanalen, søgte han at styrke Mellemamerika's Stilling ved at proklamere dets Føderation (Febr. 1885), og da Salvador modsatte sig denne, overskred Barrios dets Grænser og faldt i et Slag s. A. Han afløstes af General Barillas, der atter (15. Marts 1892) afløstes af de radikales Fører, General Reyna Barrios, der endnu (1897) er G.'s Præsident.

(Litt.: Fuente y Guzman, *Historia de G.* [Madrid 1882]; Stoll, »Zur Ethnographie der Republik G.« [Zürich 1885]; samme, »G. Reisen und Schilderungen aus den Jahren 1878 bis 1883« [Leipzig 1886]; G. Brigham, *The Land of the Quetzal* (Boston, London 1887]). *B.-P.*

Guatemala [gwa-], Nueva, siden 1773 Hovedstad i Republikken G. (1893) 73,000 Indb. Ligger 1,500 M. o. H., 80 Km. fjernet fra Stillehavet og 240 Km. fra det atlantiske Ocean. Den er som G.'s Hovedstad den fjerde i Rækken, idet de tre forudgaaende, Tecpan, Ciudad Vieja og G. la

Antigua, bleve ødelagte ved Jordskælv eller ved vulkansk frembrydende Vandstrømme. Den forholdsvis ny By har brede, lige Gader, men — af Hensyn til Jordskælvene — kun enetages Huse. Blandt dens offentlige Bygninger kunne fremhæves dens talrige Kirker i italiensk Stil, omfangsrige Klosterkomplekser, et Universitet med tilhørende Bibliotek, en polyteknisk Skole, et naturhistorisk Museum, Nationalbanken, Teateret o. fl. Hovedbefolkningen er Mestitser eller *Ladinhos*; i Forstadskvarterernes smaa Straahytter bo mange ublandede Indianere. G. forbindes med sin Havnestad paa Stillehavskysten, San José, ved en smalsporet Jærnbane, og al Fragttransport mellem G. og Europa foregaar ad denne Vej og Syd om Kap Horn, hvorimod Personforbindelsen sker over Sankt Thomas. *B.-P.*

Guatemāla [gwa-] la **Antigua** eller blot La Antigua, Guatemala's tidligere Hovedstad, ligger 30 Km. V. S. V. f. den nuværende Hovedstad i en naturskøn Dal, omgiven af en Kreds af høje Bjærge, blandt hvilke Vulkanerne Fuega's og Agua's kegleformige Toppe rage til Vejrs. (1893) 15,000 Indb. Var forhen Centrum for Cochenille-Avlen, men nu dyrkes især Kaffe i dens Opland. Som Hovedstad afløste den den 5 Km. borte liggende Ciudad Vieja, der blev ødelagt ved en Vandflod 1541. 1773 ophørte G. 1. A. at være Hovedstad, idet et Jordskælv dræbte 9,000 af dens Indbyggere, hvorefter en stor Del af de tilovers-blevne flygtede bort og grundede den nuværende Hovedstad. *B.-P.*

Guatemozīn, den sidste Krigshøvding eller, som Spanierne kaldte det, Kejser i det alztekiske Rige i Meïiko (se Atzteker). G. var 25 Aar gl., da han i Aaret 1520 blev valgt til sin Farbroders Efterfølger. Han var en tapper og dygtig Kriger, som med opofrende Iver kæmpede for at bevare sit faldefærdige Fædrelands Uafhængighed. Opfyldt af et brændende Had til Spanierne tilbageviste han ethvert Forslag til Overgivelse, men blev dog til sidst tagen til Fange. I Begyndelsen blev han behandlet godt; men da Cortez blev beskyldt for at have ladet sig bestikke, lod han G. lægge paa Pinebænken for at fravriste ham Bekendelse om skjulte Skatte. G. røbede intet, men blev dog igen tagen til Naade; først 1525 lod Cortez ham hænge ifølge Beskyldninger om en Sammensværgelse. *S.B. T.*

Guatēque [gwa-], By i Staten Boyaca i den sydamerikanske Republik Columbia. (1870) 7,032 Indb. Ligger i en Dal ved Cordillerernes østlige Udløbere, i en Egn, der har Guld-, Sølv- og Kobberminer. *B.-P.*

Guaviare [gwavja!re], Tilløb til Orinoco (s. d.).

Guayama [gwaja!ma], By paa Sydkysten af den spanske Antille-Ø Puerto Rico. (1887) 13,472 Indb. Er Centrum for et betydeligt Opland af Sukkerplantager og har Sukkerkogerier, Brænderier og Plandel med Rom og Sukker. *B.-P.*

Guayaua [gwaja!na] se Guyana.

Guayanas [gwaja!nas], en Indianerstamme i Paraguay ved Bredden af Paranå-Floden, mellem 25 og 26° s. Br. Beslægtet med Guarani Indianerne. *B.-P.*

Guayaquil [gwajaki'l], Havnestad i Ecuador, 265 Km. S. V. f. Quito, beliggende hvor Floderne Guayas, Daule og Chimbo forenes til en fælles bred Munding, der danner Bugten G. Afstand fra Havet ca. 160 Km. (1893) 51,000 Indb. Set fra Havnen frembyder G. et malerisk og ejendommeligt Skue, med sine lange Kajer, sine Kolonnader ud mod disse og sine mange Palmekroner over de balkonbærende Huse, der, af Hensyn til de hyppige Jordrystelser, oftest ere opførte af Træ. Den nyere, af de mere velhavende beboede Del af Byen, Ciudad Nueva, gør med sine lange, indbyrdes parallelle Gader et ganske imponerende Indtryk. Derimod bestaa de ældre Bykvarterer, Ciudad Vieja, af faldefærdige Hytter og smudsige, ubrolagte Gader, hvor Gribbene ugenert hoppe omkring. G. har betydelig Handel, idet selv store Skibe kunne lægge til ved Kajerne. Halvdelen af Ecuador's Toldindtægter oppebæres i G., og næsten al Ecuador's Eksport gaar herigennem. Af Udførselsartiklerne udgør Kakao alene en Tredjedel. Andre vigtige Eksportvarer ere vegetabilsk Elfenben, Kautsjuk, »Panama-Hatte« og ædle Metaller. En 92 Km. lang Jærnbane fører ind til Højlandet, men forbinder ikke G. med Quito, hvortil der kun fører en 380 Km. lang Landevej, der omtrent det halve Aar (Regntiden) er næsten ufarbar. Omgiven af Sumpe og beliggende nær Ækvator er G. en af Sydamerika's usundeste Pladser. Især i Marts Maaned raser Feberen voldsomt. *B.-P.*

Guayaquil [gwajaki'l], Bugt paa Kysten af Ecuador og Indløb til Byen G. (s. d.).

Guayas [gwa'jas] 1) Flod i Ecuador.

2) Kystprovins i Ecuador paa Cordillerer'nes vestlige Udløbere, omkring Guayaquil-Bugten. 29,795 • Km. (1893) 98,100 Indb. Fabrikerer »Panama-Hatte«, der forhandles i Guayaquil. Producerer meget Kakao; desuden Ris, Kaffe, Tobak og Sukkerrør. *B.-P.*

Guaycurn [gwajku'ru], Fællesnavn for en Gruppe Indianerstammer i det sydlige Mato Grosso (Brasilien) og i de til Paraguay-Floden stødende Dele af Gran Chaco (s. d.). G., der ere fortrinlige Ryttere, ere først og fremmest Nomadefolk, men drive dog ogsaa noget Agerbrug og forstaa desuden at spinde og væve. Deres Antal er nu stærkt reduceret. Bedst kendt er Abiponer-Stammen (s. d.). Andre beslægtede Stammer ere de frygtede Tobas i den nordlige Del af Gran Chaco, ved Paraguay's Tilløb, Pilcomayo, samt Mataguayos mellem denne Flod og Rio Bermejo. *B.-P.*

Guaymas [gwa'j-], San Jose de G., Kystby i den nordlige Del af Republikken Mejiko, Stat Sonora, ligger ved en Vig af den kaliforniske Havbugt og har (1892) 5,500 Indb. G. ligger omgiven af nøgne Højder i en ufrugtbar Egn og bestaar hovedsagelig af smaa enetages Huse byggede af soltørrede Teglsten; af monumentale Bygninger har den kun faa, en Domkirke, Raadhus og Hospital. Sin Betydning skylder den sin fortrinlige Havn, der er den bedste paa hele Østsiden af Havbugten og har en Dybde af indtil 13 M. Ved en Jærnbane er Byen sat i Forbindelse med Sonora's Hovedstad Ures og derover med de forenede Staters sydlige Pacifikbane. *C. A.*

Guaytēcas-Øerne [gwaj-], en til Chile's Provins Chiloe hørende Øgruppe, S. f. Chiloe, bestaaende af over 1,000 Klippeøer og Holme. Tilsammen 12,220 • Km. De bjærgrige Øer, hvis Toppe til Dels ere sneklædte, bære meget Skov, og de omliggende Farvande ere rige paa Fisk og Sæler. Befolkningen bestaar af kun ca. 800 Indianere. Hovedøen er Magdalena (2,235 • Km.). *B.-P.*

Guaza Sidhee se Indisk Hamp.

GuaZZO [gwat'so] (ital.), Vandfarve; derfor male *a. g.*, male med Vandfarver, male i Gouache (se Gouachemaleri).

Gubbio, By i Mellemitalien, Provins Perugia, ligger 39 Km. N. 0. f. Perugia paa Skrænten af Monte Calvo og har (1881) 5,500 Indb. (som Distrikt 23,300). Blandt de monumentale Bygninger fremhæves Domkirken, Raadhuset, hvor de 7 eugubinske (s. d.) Bronzetavler med umbriske og latinske Indskrifter opbevares, et smukt gotisk Palads *(dei Consoli)*, Palazzo Ranghiasci-Brancaleoni med Malerigaleri og flere andre middelalderlige Paladser, Ruiner af et Oldtidsteater o. a. Den driver en Del Fabrikation af Majolikasager, Uld- og Silkevæverier. G. er Oldtidens *Iguvium* eller *Eugubium*. *C. A.*

Gliben, By i preussisk Provins Brandenburg, i Regeringsdistriktet Frankfurt, ved den herfra sejlbare Lausitzer Neisse og ved Jærnbanelinierne Berlin—Sommerfeld, Kottbus—G. og Beutschen—G., har (1895) 31,200 Indb., hvoraf ca. 1,500 Katolikker. G. er Sædet for en Landsret, en Amtsret og har et katolsk Gymnasium, et Døvstummeinstitut, en Filial af Rigsbanken samt Uldspinderi og betydelig Klædefabrikation, endvidere Garveri, Mølledrift, Papir- og Maskinfabrikation. Mod Nordøst findes det 114 M. høje Weinberg med Frugttræplantninger og Brunkulsgruber. G. nævnes allerede 920 og erholdt 1235 Stadsret. *Joh, F.*

Gubernacŭlum se Kønsorganer.

Gubernatis se De G.

Gubernator (lat.), Styrmand, Guvernør.

Gu-Bulawayo, Hovedstad i Matabele-Land (s. d.), det saakaldte »Rhodesia«, er kun faa Aar gammel, men vokser stærkt ved Indvandring fra Kaplandet og har allerede et moderne europæisk Udseende. 1897 blev den med Jærnbane forbunden med Kaplandet. *C. A.*

Gud. Forestillingen om G. er en Værdibestemmelse fra Menneskets Side, som indeholder Visheden om en overjordisk Magt, over for hvilken det føler sig forpligtet til en tilbedende Anerkendelse. Saaledes gør Forholdet til G. sig gældende overalt, hos alle Folkeslag. Det er for det første en rent praktisk og ikke nogen teoretisk Dom, vi her staa overfor; det er ikke en Forklaring paa Livet, men en Forhøjelse af dette, som Mennesket begærer, idet det tænker paa G. Derfor maa det afvises som en Misbrug af G.'s Navn, naar det anvendes om den naturlige Aarsag enten til visse Naturfænomener eller til alt, hvad der foregaar i Verden; i første Henseende maa vi tænke paa det primitive Kulturstandpunkt, hvor man i Mangel af Indsigt i Naturens Orden søger Forklaringen paa alle mærkværdige Fænomener hos personlige Magter, uden at man derfor med det samme behøver at tilbede disse; i anden Henseende maa vi henvise til Filosoffernes Misbrug af G.'s Navn, saaledes som naar det af Aristoteles tillægges den af ham antagne Grundkraft, der bevæger alt uden selv at blive bevæget. For det andet gør Forholdet til G. sig altid gældende som et Forhold til en højeste Magt, der som saadan træder i Modsætning til Verden. Det er ganske vist, at al Polyteisme fremviser tilstrækkelige Eksempler paa Gudernes indbyrdes Begrænsning; men dette ophæver ikke den umiddelbare Fornemmelse, som den enkelte, der i Bøn henvender sig til en bestemt Gud, har af, at denne virkelig kan hjælpe, altsaa er raadende over, hvad der skal ske. En saadan Fornemmelse af Afhængighed, der slet ikke anstiller Refleksioner ud over det nærværende Tilbedelsesforhold, er en nødvendig Betingelse for. at Forholdet til G. overhovedet kan faa noger. Betydning. Og endelig for det tredje er der overalt i Bevidstheden om G. en Følelse af, at man her staar over for et ligeartet Væsen, der, i Stand til at forstaa og føle med os Mennesker, ogsaa vil vide at skatte vor Hengivelse og Opofrelse. Hvor dunkle end Gudernes Raad kunne være, saa er det dog med en hellig Frygt for den Afgørelse, som herfra kommer i Møde, at den religiøse vil bøje sig for den guddommelige Vilje; hvor den enkelte vil have en Følelse af, at den guddommelige Vilje er af ringere Kvalitet end hans egen, der vil med det samme alt Forhold fra hans Side til Guderne høre op. Med saadanne Træk for Øje, som ere fælles for al Gudsdyrkelse, tør vi vel sige, at det er berettiget at tale ikke blot om en Artsforskellighed inden for Gudsforestillingerne, men ogsaa om en Trinfølge. Det vil være Religionshistoriens Sag at sætte de forskellige Forestillinger ved Siden af hverandre og se dem hver for sig som ejendommelige Led i en sammenhængende Udvikling; det vil være Religionsfilosofiens Opgave at sætte dem i Rang. Dette sidste vil være berettiget og nødvendigt, just fordi det er en Værdibestemmelse, vi her have med at gøre. Vi søge, som nævnt, hos G. en Forhøjelse af Livet. Jo højere vi forstaa at værdsætte Livet. des højere vil ogsaa Forestillingen om G. blive. Vi kunne pege paa fire Trin, som ganske naturlig frembyde sig ved en saadan Vurdering. Det laveste Trin er det, hvor Mennesket kun sætter Pris paa de sanselige Goder, og G. altsaa alene faar Betydning som den, der kan give disse; det er Naturreligionens Standpunkt. Det næste Trin er det, hvor et Folk har faaet Øje for de sædelige Goder; her blive Guderne Vogtere for Familien, Staten og den almindelige Velfærd. Saaledes hos Romerne. Et højere Trin er det, hvor man har hævet sig op over alle de timelige Goder til noget overjordisk, som repræsenteres af G., men hvor dog Bestemmelsen af denne væsentlig har en negativ Karakter, saaledes i Buddhismen. Endelig er det højeste Trin det, hvor det overjordiske Gode, som søges, tillige er udfyldt med et positivt sædeligt Indhold; hertil svarer da, at G. ogsaa faar en rent overjordisk og tillige sædelig Grundkarakter. Dette findes alene i Monoteismen, som den optræder paa Aabenbaringens Grund. . Det er det særegne i Israel's Religion, at G., i alt Fald i den senere Tid, bliver opfattet som den rent overjordiske Personlighed, der paa een Gang staar over for Verden som den fri Skabergud med Almagtens Prædikat og tillige er den fuldkommen hellige, der indgyder Ærefrygt. Gennem Navnene Elohim og Jahve er dette hans ophøjede Forhold til Verden udtrykt; i det sidste Navn er tillige hans Pagtsforhold til det udvalgte Folk udtalt. Over for Israel's Folk staar han som en Fader. Men herfil knytter sig tillige den Begrænsning, at han kun er en Fader for dette Folk og kun for Folket som saadant; han er det ikke for andre Folk og ikke for det enkelte Menneske. Det er

den Udvidelse, som Gudsbegrebet har faaet ved Kristendommen, at G., som ogsaa her forudsættes som den rent overjordiske, I. Tim. 6, 16, og hellige, 1. Joh. 1, 5, nu bliver til en Fader for den hele Verden, Matth. 5, 45, og for et ethvert Menneske som saadant, Matth. 6, 26. Herved bliver med det samme baade Karakteren af ham som den eneste, der er alles G., Ef. 4, 6, 1. Kor. 8, 6, Acta 17, 23 ff., og af ham som den rent sædelige, der alene lægger Vægt paa det indre, Matth. 5, 48, Joh. 4, 24, fremhævet og uddybet. Vi kunne da give den afsluttende Bestemmelse af, hvad G.'s Væsen maa siges at være. I formel Henseende kan det siges, at han er den ubetingede Personlighed, og i reel Henseende, at han er den hellige Kærlighed, 1. Joh. 4, 8, 16. Med det sidste menes, at hans højeste Formaal maa tænkes at falde sammen med de enkelte Menneskers Selvformaal, at den almægtiges Vilje gaar op i at fremme det, som ethvert Menneske efter sit inderste Væsen vil; i G. er den højeste Grund givet for, at enhver Personlighed kan naa sin evige Bestemmelse. Det kan næppe nægtes, at Gudsbegrebet her er til Stede i sin Fuldkommenhed. Lige over for det kristne Gudsbegreb betegner det islamitiske kun en Tilbagegang, idet G. er opfattet som abstrakt Almagt og Forbindelsen mellem ham og det enkelte Menneske er slappet.

En anden Sag er det, om det saaledes opstillede kristne Gudsbegreb ogsaa svarer til Virkeligheden, altsaa er Sandhed. Det er herpaa, at man har søgt at give Svar gennem de saakaldte Beviser for G.'s Tilværelse. Det historiske Bevis gaar ud fra Almindeligheden af Forestillingen om G. og slutter derfra til Sandheden deraf. Det findes allerede hos Cicero og siden hos Kirkefædrene. Det er imidlertid let at se, at en saadan Slutning er forhastet. Det kunde meget vel tænkes, at der kunde angives en naturlig Forklaring paa den psykologiske Kendsgerning, som jo her alene foreligger. Det ontologiske Bevis gaar ud fra Gudsideen selv og slutter ud fra dens Væsen til dens Virkelighed. Forestillingen om G. er nemlig Forestillingen om det fuldkomne Væsen; hvis imidlertid dette Væsen ikke var til, vilde der mangle en af de mest uundværlige Betingelser for Fuldkommenhed, nemlig selve Eksistensen. Det maa da altsaa være til, saa sandt som Forestillingen er til. Dette Bevis findes hos Anselm af Canterbury og Descartes. Dets Beviskraft bliver imidlertid med Rette ganske afvist af Kant med Henvisning til, at det, at noget eksisterer i Forestillingen eller i Begrebet, er noget ganske andet, end at det eksisterer i den virkelige Verden. Hundrede virkelige Dalere indeholde (i Begrebet) ikke mere end hundrede mulige Dalere. Det kosmologiske Bevis gaar ud fra den ydre, sanselige Verden og slutter fra dennes Tilfældighed, Foranderlighed og Betingethed til en nødvendig, uforanderlig og ubetinget Grund herfor. Det er i Kraft af Kausalitetsloven, at denne Slutning foretages, og den standser til sidst ved G. som *Causa sui*: det Væsen, der har sin Grund i sig selv. Dette Bevis findes først hos Platon og Aristoteles og er siden med Forkærlighed optaget af de kirkelige Teologer, baade af Kirkefædrene, Skolastikerne og de protestantiske Dogmatikere; ja selv nyere Filosoffer som Leibniz og Wolff anvende det. Ogsaa det betegnes af Kant med Rette som utilfredsstillende. Et saadant uforanderligt, nødvendigt og ubetinget Væsen er nemlig en ganske problematisk Eksistens, da et saadant ikke findes inden for vor Erfaring. Og dernæst er det ganske uberettiget at anvende Kausalitetsloven ud over den sanselige Verden; kun her indenfor har denne Lov sin sikre og faste Anvendelse. Det fysiko-teologiske eller teleologiske Bevis gaar ud fra den Orden og Planmæssighed, som vi forefinde i Verden, og slutter herfra til en højeste Visdom og Intelligens som Ophav hertil. Der findes en gennemgaaende Formaalsmæssighed i Verden, og da et Formaal viser tilbage til en bevidst Vilje, der har sat det, skal man saaledes komme til en personlig G. Dette Bevis, som først findes antydet hos Anaxagoras og Sokrates, og som senere er udtalt af Philo, er det, som baade i Fortiden og Nutiden har samlet den største Interesse om sig. Det er blevet gjort gældende fra kirkelig Side, baade af Kirkefædrene og den senere ortodokse Teologi og fra den saakaldte naturlige Teologis Side, hvor det har været Hovedstøtten for Antagelsen af G. Selv Kant erklærer, at det altid fortjener at nævnes med Agtelse. Alligevel afviser han ogsaa dets egentlige Beviskraft og det sikkert med Rette, Dels er det nemlig kun en begrænset Erfaring om Verdens Hensigtsmæssighed, som foreligger for os, og ved nærmere Eftersyn viser det sig, at der er mangfoldige Tegn, som vise i modsat Retning. Dels er Beviset i ethvert Tilfælde ufuldstændigt, da det ikke fører til mere end en Ordner og Indretter af Verden, men ikke til nogen Skaber. Resultatet bliver saaledes, at ingen af de nævnte Beviser holder Stik. Paa en særegen Plads staar endnu det moralske Bevis. Det gaar ud fra den sædelige *Verdensorden*; dels gaar det ud fra Moralloven som saadan og slutter fra den tilbage til en bydende højeste Vilje; dels gaar det ud fra Forholdet mellem Moralloven og Lyksaligheden og udtaler, at da sædelig Handlen og Velbefindende skulde høre sammen, men faktisk ikke gøre det her i Verden, saa maa der postuleres en overjordisk Sammenhæng mellem dem, som hvis Forudsætning alene G. kan tænkes. Dette Bevis findes især gjort gældende af Kant. Det gør ikke Fordring paa at være et Bevis i egentlig Forstand, da det er af rent praktisk Art. Men dette er just dets Styrke. Det forudsætter den sædelige Bevidsthed, men da denne er en væsentlig Faktor i Forholdet til G., bliver dette Bevis nærmest en religiøs Selvbesindelse, som har sin Betydning. Men det maa dog tilføjes, at denne Selvbesindelse ikke kan gøre Fordring paa at være fuldstændig. Ad den Vej alene vil man kun komme til en fjern, væsentlig ubekendt G., men ikke til den levende anskuelige Forestilling om G., som Religionen trænger til. En saadan Forestilling om G. kan alene gives gennem Historien, idet denne ses som en Aabenbaring af den personlige Gud. Det er imidlertid ikke nok, at vi holde os til den almindelige Histories Gang for at faa et Billede af ham, som staar bagved; paa Grund af dets Utydelighed trænge vi til at finde Støtte i en særlig Historie, der som saadan er anlagt paa at fremstille G. gennem en menneskelig Gerning. Først da, gennem en bestemt historisk Person, vil G., som selv er Personlighed, blive fuldkommen aabenbar (se

Aabenbaring), og i Forholdet til den historiske Person, som fremstiller sig som G.'s Billede, vil det afgørende Spørgsmaal fremstille sig for os, om G. er til eller ikke. Spørgsmaalet om Sandheden af G.'s Eksistens vil saaledes til sidst komme til at bero paa en personlig Afgørelse; det er Troen, som forlanges, det vil sige et personligt Tillidsforhold, der gennem den kendelige historiske Person forholder sig til G, som den, der er eet med ham. (Se Treenigheden). Hvad Tænkningen med Hensyn til en saadan Afgørelse alene kan foretage, er at vise, at det Billede, vi opstille af G., ikke er umuligt, fordi det ikke er selvmodsigende. Det er særlig Bestemmelsen af G. som ubetinget Personlighed, der har fremkaldt Kritikken. Især I. G. Fichte og D. Strauss have med stor Styrke gjort gældende, at Absoluthed og Personlighed ere to ganske modsigende Bestemmelser, da Personlighedens Begreb indeholder en Begrænsning, idet den maa have sin Modsætning uden for sig; uden Du intet Jeg. Paa denne Indvending, som hviler paa et panteistisk Grundlag, har fornemmelig H. Lotze svaret med stor Klarhed. Det ligger kun i den endelige Personligheds Begreb, men ikke i selve Personligheden at være bestemt ved noget uden for sig. Selvstændighed, som er al Personligheds Væsen, beror nemlig ikke paa Modsætningen til noget udenfor, men bestaar i en umiddelbar For-sig-væren, der er Forudsætningen for, at en saadan Modsætning kan komme til Stede. Jo stærkere Selvstændigheden kan gøre sig gældende, des fuldkomnere bliver Personligheden; hos os Mennesker bliver den altid ufuldkommen, fordi vi ere betingede ved noget fremmed uden for os og ved vor givne Natur; hos G. derimod, hvor intet træder ham hindrende i Møde, men alt det tilværende er Udtryk for hans eget Væsen, vil alene Personligheden være at finde i dens fuldkomne Aabenbarelse. Endelighed er saaledes saa langt fra at være en Betingelse for Personligheden, at den tværtimod er en hindrende Skranke for dens højeste Fremtræden.

Det er imidlertid, selv paa Aabenbaringens Standpunkt, bestandig et Spørgsmaal, hvorvidt G. kan erkendes af os Mennesker. Der har i saa Henseende været forskellige Meninger inden for Kirken baade i ældre og nyere Tid. Man har saaledes paastaaet, at vi maatte kunne have en fuld, adækvat Viden om G,, en saadan, som dækker sig med hans Væsen, ja man har endog sagt, at vi kunde kende G.'s Væsen lige saa godt som han selv. Saaledes i ældre Tid Arianerne og i nyere Tid den Hegel'ske Filosofi. Herimod er der dog bestandig fra de største Kirkelæreres Side blevet gjort gældende, at G.'s inderste Væsen umulig kan begribes af den begrænsede menneskelige Forstand; der kan derfor ikke være Tale om en adækvat Erkendelse. Alligevel maa der jo dog, saa sandt som G. har aabenbaret sig, anerkendes en vis Art af Erkendelse, og det en saadan, som, selv om den ikke dækker G.'s Væsen, saa dog maa være sand, idet den kan opfatte hans Vilje paa en bestemt og sikker Maade. Det maa da være en praktisk Erkendelse, som der her skal være Tale om; saaledes bestemmes den ogsaa af de forskellige Kirkelærere, naar de betegne den som en intuitiv eller deskriptiv Erkendelse. Vi kunne tilføje som videre Prædikater, at den maa være analogisk og symbolsk; den maa tale i et Billedsprog, der er taget fra denne Verden, endskønt den er sig bevidst at tale om noget, som ligger ud over denne Verden. Til denne Bestemmelse af den religiøse Erkendelse som væsentlig praktisk svarer nu ogsaa den Maade, paa hvilken man i Kirken bestandig har udført Læren om G. Det er nemlig sket gennem Fremstillingen af de guddommelige Egenskaber. Ved disse forstaas de begrebsmæssige Bestemmelser af G.'s forskellige Forhold til Verden; ved at samle disse Bestemmelser vil man vinde et saa levende og konkret Billede af G., som det er muligt. Man har rigtignok opkastet det Spørgsmaal, om der overhovedet kan tillægges disse Egenskaber Realitet i Modsætning til hinanden; det kunde synes, som om herved det guddommelige Væsen vilde blive krænket i sin absolutte indre Enhed. Af Hensyn hertil har Schleiermacher gjort gældende, at alle disse Egenskaber kun ere vore subjektive Opfattelser af det ene udelelige guddommelige Væsen. Men hvor rigtigt det end kan være at huske paa vor Erkendelses Ufuldkommenhed, saa maa det dog heller ikke glemmes, at idet Egenskaberne referere sig til bestemte Aabenbaringskendsgerninger, saa maa de nødvendig vise tilbage til en virkelig Grund i G.; og viser G. sig saaledes vel paa forskellig Maade efter det forskellige Forhold, hvorunder han fremtræder, saa kan det godt forstaas, at han selv herunder bliver den ene og samme. Naar vi skulle foretage en Inddeling af Egenskaberne, da kunne vi skelne mellem saadanne, som svare til den givne formelle Bestemmelse af G. som ubetinget Personlighed, og saadanne, som svare til den reelle Bestemmelse af ham som hellig Kærlighed. Til de første høre Almagt, Allestedsnærværelse og Alvidenhed; blandt de sidste kunne nævnes Visdom, Retfærdighed og Naade. Vi forbigaa saadanne Prædikater som Evighed, Uendelighed og Uforanderlighed, da de kun ere abstrakte Bestemmelser, der ere afledede af G.'s almindelige Væsen. Almagten er den Egenskab, hvorefter G. med sin Vilje betinger alt, hvad der sker. Den bibelske Betegnelse er, at intet er umuligt for G.; denne plejer man med Rette at forklare nærmere ved, at G. kan alt, hvad han vil; og hertil kan endnu føjes den yderligere Forklaring, at G. heller ikke kan tænkes at kunne gøre mere end, hvad han faktisk gør. Allestedsnærværelse er den Egenskab, hvorefter G. som den fuldkomnen over Rummet hævede opfylder alt med sit tilstedeværende Væsen. Alvidenheden er den Egenskab, hvorefter G. erkender alt gennem en umiddelbar tidløs Anskuelse, for hvilken Fortid, Nutid og Fremtid blive lige præsente" og saaledes ophæves i deres Forskelle. En særegen Vanskelighed ligger i Spørgsmaalet om Forholdet mellem den guddommelige Forudviden og den menneskelige Frihed. Man kan begrænse den første (som enkelte nyere Teologer) til alene at gælde Hovedpunkterne i Fremtiden, eller man kan nægte den sidste (som Deterministerne); men begge Løsninger ere utilfredsstillende. Det rigtigste vil vistnok være at tænke sig, at den guddommelige Viden vel er fuldkommen, men at den efter sit Indhold er bestemt ved de fri menneskelige Handlinger, i Stedet for at de skulde være bestemte ved den. En saadan Tanke lader sig vel gennemføre, naar der gøres Alvor af at opfatte G.'s Viden som en præ-

sent Anskuelse af Virkeligheden, altsaa ikke i egentlig Forsland som nogen Forudviden. De Egenskaber endelig, som svare til Bestemmelsen af G. som hellig Kærlighed, maa udtrykke denne Grundbestemmelse hver paa sin ejendommelige Maade. Saaledes betegner Retfærdigheden Konsekvensen i Gennemførelsen af G.'s Kærligheds Raad, medens Visdommen betegner Intelligensen i Gennemførelsen heraf, og Naaden er Nedladelsens Moment i Kærligheden. (Jfr. Guddom). *F. C. K.*

Gud. Ordet G. (oldn. *guf*, tysk »Gott« o. s. v.) er de gotisk-germanske Folks Fællesbetegnelse for de himmelske eller guddommelige Magter, særlig i deres Forhold til Menneskene som herskende og hjælpende; betyder vistnok oprindelig »de tilbedte«. Ordet er Intetkøn og Flertal (for at kunne omfatte alle, baade mandlige og kvindelige Guddomme) og danner en Modsætning til det mere personlige og poetiske Navn Aser (oldn. *Æsir*); kun som enestaaende Undtagelse i Edda-Kvadene forekommer det i Enkelttal, og da kun brugt om en lidet personlig Guddomsmagt (Solen). Tillægsord som »hellig« og »højhellig« (*ginnheilug*) knyttes gerne til dette Ord »Guderne«, og som samlet Flok sættes de særlig i Forbindelse med den ordnede Verdens Tildannelse. Kristne Missionærer gjorde det til Enkelttal og overførte det kristne Gudsbegreb derpaa. — Navnet G. bruges i en Mængde gotisk-germanske Personnavne som første Sammensætningsled (*Gudmund, Gudrun* o. s. v.) og antyder stærkere eller svagere en Indvielse til Guderne. I den danske Kongeslægt i 8. og 9. Aarh. spille Navne paa Gud- og Regn- (med samme Betydning) en stor Rolle. *A. O.*

Gudarer se Astrabad.

Gudbrand, nordisk Mandsnavn (af Gud og Brand = Sværd). *A. O.*

Gudbraudsdalen, et af Norge's største Dalfører, strækker sig i en Længde af ca. 230 Km. fra Romsdal's Grænse til Lillehammer. Dalen gennemstrømmes af Laagen, der har Udspring j fra det lille Lesjeværksvand's østlige Ende — fra | den vestlige rinder Rauma ned i Romsdalen — og Udløb i Mjøsen ved Lillehammer; det er en i det hele stridt rindende Elv med mange og lange Stryg, f. Eks. ved Rusten i Vaage, men ogsaa med store rolige Strækninger; af egentlige Fosse kunne mærkes Harpefos i Fron og Hunnerfos i Øjer; egentlig Indsø danner Elven kun i Øjer, ved den 30 Km. lange Losna. Af større Bielve optager den paa højre Bred: Lora i Lesje, Otta i Vaage, Sjoa og Vinstra i Fron samt Gausa i Faaberg; paa venstre Bred ere Tilløbene færre og ubetydelige, de største ere Jora i Lesje, Ula i Vaage og Frya i Fron. Dalen er i sin øverste Del i Lesje og Dovre aaben med store veldyrkede Bakker, hvor Jordsmonnet dog for en væsentlig Del bestaar af Sand; ved Grænsen mod Vaage klemmes Dalbunden i den saakaldte Rusten ind til en smal Rende med et meget stærkt Fald, neden for denne en længere flad, men smal Strækning, Selsmyrene, over hvilken Fjældsiderne hæve sig høje og stejle, bedækkede med mægtige Urer. Allerede her antager G. den Karakter, som den siden beholder, en trang Fjælddal begrænset af styrtende Skraaninger, kun i den nedre Del bedækkede med tynd Skov, medens de øvre ere nøgne og gaa over i de store Fjældvidder. Den nordre Side er den mest bebyggede, den vender mod Syd, og her har Solen ligesom virket til at paaskynde Forvitringen og danne de brede bakkeformede Lag, som udgøre det frugtbare Jordsmon. Egentlige Sletter findes ikke i G, førend man kommer ned i Faaberg ved Lillehammer; hvad andensteds kaldes Sletter, saasom i Nordre og Søndre Fron og i Øjer, er kun mere eller mindre stejle Bakker. Over Fjældkammen kommer man paa Nordsiden ind paa Dovrefjæld's Vidder, paa Sydsiden ind i Jotunhejmen, altsaa paa begge Sider i Norge's højeste og vildeste Fjældegne. Klimaet i Dalen er meget sundt, dog ofte generende varmt om Sommeren; bekendt for sin Skønhed drager G. et stedse øgende Antal Sommergæster til de mange Sanatorier og Turisthoteller. Det er en frugtbar Dal, og Fjældbejterne ere fortrinlige, men Skoven er stygt medtagen, navnlig i Hoveddalen; kun i Sidedalene, saaledes i Hedalen, finder man endnu god Gran- og Furuskov. Til G., som deles i nordre og søndre G. Fogderi, regnes ogsaa i videre Forstand de store Bielves Dalfører, saaledes Vaage Hovedbygd med dens Fortsættelse Vest over, Lom og Skiaker, Hedalen, Kvikne i Fron og Gausdal. (Litt.: H. F. Hjorthøy, »Fysisk og økonomisk Beskrivelse over G.« [1.—2. Del, Kbhvn. 1785—86]). *J. F. W. H.*

Gudbrandsdalshest se Hesteracer.

Gudbrandur Thorlaksson se Thorlaksson, G.

Gudbrandur Vigfusson se Vigfusson, G.

Gudden, Bernhard von, tysk Sindssygelæge, født 7. Juni 1824 i Cleve, død 13. Juni 1886. G. studerede i Tyskland, blev 1848 Dr. med. i Halle. 1855—69 bestyrede han en Sindssygeanstalt i Werneck, blev derefter Professor i Psykiatri i Ziirich og 1872 i Munchen. Han gjorde sig videnskabelig mest bekendt ved sine Undersøgelser over Hjernen og blev meget omtalt, da han under Forsøg paa at forhindre Kong Ludvig II fra at begaa Selvmord druknede i Starnbergsee tillige med Kongen. *G. N.*

Guddom, Guder. Det jødisk-kristelige Gudsbegreb, af hvilket ogsaa det islamitiske er fremgaaet, giver os en Gud, som udelukker alle andre »Guder«, en eneste, virkelig og virkende Personlighed, der rummer alt, hvad der kan kaldes guddommeligt, i sig (Monoteisme). De hedenske Religioner formaa kun undtagelsesvis at hæve sig til en saadan Højde; de fleste Hedninger tro paa mange Guder (Polyteisme), og hvor de tænke sig det guddommelige som en Enhed, bliver det ofte opfattet som et ganske abstrakt Væsen, en Verdensaand eller Alhed, der tilmed ofte falder sammen med Naturen eller Tilværelsen overhovedet (Panteisme). — Man kan imidlertid overalt, hvor den hedenske Religion er levedygtig, eller (hvad der til Dels er det samme) hvor det hedenske Folks Kultur er i Fremgang, spore en Udvikling i Forestillingerne om det guddommelige, hvorved enten Polyteismens Guder blive mægtigere, ædlere, aandeligere, eller Flerheden smelter sammen til en panteistisk Helhed, eller endog Panteismen overvindes og bliver til Monoteisme, hvis ikke denne sidste udvikler sig paa anden Maade.

Gudetroens Oprindelse gaar tilbage i Tider, om

hvilke vi intet vide; men af Forholdene i de laveste og ældste Religioner, vi kende, kunne vi maaske danne os nogen Forestilling om, hvad man fra første Færd har forstaaet ved en G. Vi maa da til en Begyndelse vide, at i enhver lavtstaaende Kultur øver Troen paa Aander, Spøgelser og Trolde en stor Magt. De drive ikke blot deres Spil i alle Kroge, men de ere Herrer over de Egne, de Vande, de Bjærge, Træer, Huse o. s. v., hvor de færdes, ja deres Myndighed strækker sig over Menneskene selv, hvis Sundhed eller Skæbne de paa forskellig Maade anfægte, og hvem de ængste ved Spøgeri o. i.

Nu har man ment, og saaledes mener den saakaldte animistiske Skole blandt Forskerne (Weiss, Tylor, Spencer o. a.), at man i denne primitive Frygt skulde have den første Gudsfrygt, og at altsaa disse Dæmoner vare de tidligste Guder. Det er imidlertid tvivlsomt, om man bør udstrække Begrebet »det guddommelige« saa vidt, saa meget mere som vi, allerede paa et meget tidligt Trin, kunne spore en ganske anden, ja til Dels modsat Bevægelse, som i langt højere Grad fortjener at kaldes Gudsdyrkelse. Det er den overalt i en forhistorisk Tid opdukkende Tilslutning til venligsindede overnaturlige Magter, ved hvilken Menneskene just søge at værge sig mod Dæmonerne og mod den Frygt, man nærer for disse. Forestillingen om saadanne venskabelige, beskyttende Magter, hvilken navnlig synes at danne sig, hvor Menneskene gennem Opdyrkelse af Landet eller anden Kultur begynde at føle sig mere trygge ved Tilværelsen, fører til, at man slutter en Pagt med disse Væsener, betragter dem som Landets rette Herrer, som Slægternes Fædre, Folkenes Høvdinge o. s. v. Denne Pagt giver sig Udtryk i Kultus o: i den officielle, af Samfundet organiserede Hyldest, man viser Samfundets store Beskytter, og navnlig i den rent materielle Forplejning, man gennem Offeret skaffer ham; thi dette Væsen tænkes oftest som et menneskeligt (stundom dog som et dyreagtigt) Væsen eller i alt Fald som et Væsen med menneskelige eller materielle Fornødenheder.

Disse Væsener, der gennemgaaende sættes i skarp Modsætning til Dæmonerne, ja bekrige dem og fordrive dem overalt, hvor de kunne, vilde man uden at krænke de Forestillinger, vi forbinde med Ordet, kunne kalde G., navnlig fordi det Forhold, hvori man stiller sig til dem, er af samme Art som de højere Religioners Gudsforhold; og Religionshistorien (der navnlig paa dette Punkt er bleven fremmet af Englænderen Robertson Smith) fører os derfor ind paa en Bestemmelse af G.'s Begreb, som ogsaa den religionsfilosofiske Overvejelse vil kunne være tilfreds med: en G. er da et overnaturligt Væsen, med hvilket Mennesket slutter Pagt, hvad enten nu Pagtforholdet ytrer sig gennem Kultus eller bestaar i etisk Forpligtelse, i en Forløsningspagt eller blot i samfølende Tilbedelse. Hvor derimod Forholdet til et overnaturligt Væsen bestaar i Frygt og Afværgelse (Maning), maa vi kalde dette Væsen dæmonisk og erklære Forholdet for overtroisk, altsaa liggende uden for Religionen.

Guderne ere i de ældste Former, som vi kende, enten knyttede til bestemte Familier, Steder eller Virksomheder. Guder for den enkelte Familie findes overalt, hvor Samfundet endnu væsentlig er ordnet efter Familier. Familieguden er ofte Stamfaderens Aand, det Dyr, Familien har til Mærke (Totem), Husarnens Ild e. 1. Lokalguder ere oprindelig de fleste Guder, der anses for hele Stammens eller Folkets Guder. Thi de betragtes som Besiddere af den Egn, det Land, den By, som dette Folk bebor; Landets Frugtbarhed er Gudens Gave, han beskytter det mod Ulykker og Fjender, og alt, hvad der overhovedet times dette Sted og dets Beboere, har sin Aarsag i hans Vilje, hvorfor man da ogsaa søger at stemme ham saa blidt som muligt. Ud over det Sted, til hvilket han er knyttet, rækker Lokalgudens Magt dog ikke, men hans Omraade kan udvide sig efterhaanden, som hans Folk bebygger eller opdager ny Landsdele, og ved Kolonisation eller derved, at ogsaa andre Stammer gøre denne Gud til deres, kan han forflyttes til andre Steder og efterhaanden derved faa en saa udbredt Kultus, at han mister sin Karakter af Lokalgud.

Ikke alt, hvad der sker inden for en Lokalguds Omraade, foraarsages dog umiddelbart af ham. Mange Steder finde vi et stort Antal Særguder eller Funktionsguder, der foraarsage de enkelte Begivenheder i Naturens og Menneskenes Liv, ja som forestaa Menneskenes enkelte Virksomheder. Saaledes findes der Guder for de forskellige Naturfænomener, for Elementer og Himmellegemer, Aarstidcr, Vejrlig, for Træer og Planter, for vilde Dyr og Husdyr, for alle Landlivets Arbejder: for Pløjning og Udsæd, for de forskellige Slags Høst, ligesaa for Kvægavlens enkelte Stadier; og Mennesket følger disse Guder fra hans Undfangelse til Døden gennem alle tænkelige Livstrin. Disse Særguder ere ikke blot udsprungne af det laverestaaende Menneskes Trang til særlig Tilbedelse i hvert kritisk Øjeblik (en Trang, der endnu lever videre i Katolikkernes Helgenanraabelse), men de svare til den primitive Forestilling om Naturen som en Række tilfældige Begivenheder, hvis heldige Forløb man kun kan sikre sig ved at anraabe den G., hvis Vilje man tror at spore i Begivenheden.

Saaledes ere disse ældste G. i høj Grad knyttede til Naturen; men det maa bemærkes, at man nok saa ofte finder G. for Kulturhandlinger som for Naturprocesser, ja, at de G., der repræsentere de ordnede Tilstande i Menneskelivet (Rets- og Edsguder, Byguder, Lavsguder, Krigsguder, Arbejdsguder o. s. v.), overalt hvor Kulturen er i Vækst, synes at have størst Betydning. Sejren over Naturen synes disse Mennesker endnu priseligere end Naturen selv; dog staa de endnu stedse i en saa følelig Afhængighed af Naturen, at det fremdeles bliver dem meget magtpaaliggende at staa sig godt med Naturmagterne o: Naturguderne. Hvad man ønsker af disse, er først og fremmest Frugtbarhed; de allerfleste større Naturguders og Lokalguders Bestilling er simpelt hen den at frugtbargøre Landet, ja de ere vel overhovedet blevne Guder derved, at man i de dyrkelige Egne vilde tænke sig en venlig Magt, fra hvem Landets Frugtbarhed stammede. Selv blandt de græske Guder, der senere fik saa forskellige og saa ideelle Karakterer, vil man finde, at de fleste fra først af slet og ret have været Frugtbargørere af den Lokalitet, hvor de oprindelig høre hjemme. Naturdyrkelsen har først og fremmest haft praktiske

Motiver, og dens æstetiske og spekulative Sider have sikkert oprindelig været forsvindende.

Hvorvidt disse Naturguder have været identiske med det Naturfænomen, de repræsentere, er vanskeligt at afgøre. I mange Tilfælde synes Solen, Maanen, Havet, Vinden o. s. v. selv at være blevne opfattede som G. og direkte at være blevne dyrkede, men i mangfoldige Tilfælde kunne vi paavise, at G. tænktes bestaaende uden for sit Element som dets Herre eller Styrer, og vi kunne tillige se, at Tilbøjeligheden til at identificere Guderne med Naturen er fremherskende i senere spekulative eller rationalistiske Forfaldstider, da man i Virkeligheden ikke længere staar i Troen paa disse Guder, — uden at det dog dermed skal være benægtet, at man ogsaa oprindelig har drevet umiddelbar Naturdyrkelse.

Om de Guder, vi med en vis Sandsynlighed kunne kalde de ældste, vi kende, gælder det bestemt, at de ikke ere Naturfænomener. Det er de saakaldte chthoniske Guder (Jordguder). De bo i Jorden eller under Jorden, hvor de have den dobbelte Bestilling dels at modtage de døde, som sendes ned til dem, dels at sende Vegetationen op til Jorden og varetage dens Vækst. De ere altsaa Frugtbarhedsguder, og skønt de tillige (rygtes som Dødsguder, tænkes de dog paa Grund af deres Velsignelse af Jorden og dens Væsener først og fremmest som venlige Væsener. Ved Siden af disse underjordiske Guder har man dog ogsaa tidlig dyrket himmelske Guder, navnlig Lysguder eller Guder for Himmellegemerne ; dog kan det ofte paavises, at en Gud først senere er bleven himmelsk Gud, medens han fra først af har været chthonisk Gud (hvad man kan se af de ældre og og yngre Bestanddele i hans Kultus).

Allerede paa de chthoniske Guders Stadium have nu ideelle Faktorer gjort sig gældende i Gudsdyrkelsen. Disse Dødsguder ere tillige ofte Dommere over de døde, ere Hævnere af Blodskyld, af svegen Pagt o. l. Denne Religionens etiske Side udvikler sig videre under Dyrkelsen af Himmellegemerne og de himmelske Væsener, af hvilke navnlig Solen overalt har en høj Dommerværdighed. Og alt som det etiske og overhovedet det aandelige Liv udvikler sig stærkere, lægges dettes Ideer ind i Gudeskikkelserne, af hvilke mange aldeles overvejende blive Repræsentanter for det ideelle Livs forskellige Sider og Virksomheder.

Samtidig med denne Ophøjelse eller Forædling af G. kan man iagttage en Tilbøjelighed til at ordne Gudeverdenen, danne et Gudesamfund eller et Pantheon i Lighed med Menneskesamfundene paa Jorden. Denne Sammenslutning af Guderne har ofte simpelt hen sin Aarsag i politiske eller kultiske Forbindelser (Erobringer, Kolonisation, Forbund o. l.), og i Stedet for den spredte Mangfoldighed af Lokalguder og Særguder finde vi nu et ordnet Udvalg af de betydeligere G., som efterhaanden optage de andre, mindre Guder i sig eller fortrænge deres Dyrkelse; den mægtigste Families, Bys eller Stats Hovedgud vil i Reglen have Udsigt til at hæve sig over de andre Guder, hvis ikke andre — ikke-politiske — Grunde gøre en G. særlig populær.

Fra to Sider trues imidlertid den polyteistiske Religion af Kulturudviklingen. Paa den ene Side danner der sig efterhaanden et Naturbegreb, der betragter Naturen som en lovbunden Enhed og altsaa ikke kan forliges med det polyteistiske Verdensbillede med dets spredte og vilkaarlige Naturkræfter; tillige udvikler der sig paa dette Kulturtrin paa etisk Omraade en Følelse af, at man i sit moralske Ansvar er stillet over for een Livsmagt eller een moralsk Vilje og ikke over for mange, usammenhængende Viljers lunefulde Spil. Der danner sig med andre Ord et virkeligt Verdensbegreb, der i bedste Tilfælde ogsaa indeholder Forestillingen om en Menneskehed, og disse Totalitetsideer (der paa den Tid, hvor de komme op, spille en overordentlig Rolle) søge deres religiøse Udtryk paa Polyteismens Bekostning. Dette kan enten ske derved, at Hovedguden i den monarkisk ordnede Gudestat hæver sig absolut over alle andre Guder og gør dem til sine Vasaller, Tjenere eller til blotte Funktioner af sin Kraft (som vi især kunne se det i den senere Zeus-Dyrkelse i den antikke Verden og af den oldpersiske Religion); eller Gudeverdenen opløser sig og gaar op i et almindeligt Gudsbegreb, der som Verdenssjæl eller Alaand ikke blot indbefatter alt guddommeligt, men ogsaa alt sjæleligt eller endogsaa alt det tilværende (hvad vi især opleve i den indiske Religions og den moderne Romantiks Panteisme). Denne abstrakte Religiøsitet kan imidlertid vanskelig bane sig Vej uden for de intelligenteste Kredse, og der sker derfor hyppig Sammensmeltninger af panteistisk og teistisk Gudsdyrkelse, hvorved det højeste Væsen paa een Gang tænkes som et altgennemtrængende og dog for sig bestaaende Væsen, ja — for yderligere at skaffe Religionen Gyldighed blandt Folket — tilføjes det ofte, at dette Væsen besjæler eller betjener sig af den Mangfoldighed af G. eller Aander, som Folket i Forvejen tror paa, og som derved faar en relativ Berettigelse inden for den højere Religion.

Dette blandede Gudsbegreb er det hyppigst forefundne i det højere udviklede Hedenskab (et godt Eksempel er den moderne Hinduisme), men saa urent det end kan være, indeholder det dog den Guddomstype, som vi (i Modsætning til den primitive Forestilling om G. som blot overnaturligt beskyttende Væsen) kunne karakterisere som Kulturmenneskets almindelige Gudsidé; nemlig et fuldkomment, aandeligt Væsen, hvis Magt omspænder den hele Tilværelse, hvis Kraft er Tilværelsens Aarsag eller Grund, hvis Vilje er Tingenes Lov og Moralens absolutte Norm. Paa dette Gudsbegrebs Basis have da de nærmere Forestillinger om G., som skyldes hedenske Religionsstiftere eller Tænkere, udviklet sig, idet man snart har lagt Hovedvægten paa G.'s Natur (dens Storhed og Alhed, dens Aandelighed, Ophøjethed, Absoluthed o. s. v.), snart paa dens Magt (Skabermagt, Almagt, Frelsermagt), snart paa dens Værdi eller moralske Karakter (Renhed, Retfærdighed, Fuldkommenhed, Godhed). Og til dette Gudsbegreb have de to mægtige Bestemmelser knyttet sig, som Aabenbaringsreligionen har bragt, nemlig Guds Helligh ed og Kærlighed, de to Grundbestanddele i Kristendommens Begreb om Guds Personlighed.

Dr. phil. Edv. Lehmann.

Gude, 1) Hans Fredrik, norsk Landskabsmaler, er født 13. Marts 1825 i Christiania.

Han voksede op i et lykkeligt Hjem, hvor hans mange aandelige Interesser kunde udvikle sig under heldige Forhold. Allerede som Barn bemærkedes hans Tegnelyst; men Forholdene i den endnu lidet betydelige Hovedstad vare ikke gunstige for Kunstens Udøvere, og han bestemtes derfor til den akademiske Eane. Imidlertid havde hans Evner vakt Opmærksomhed, og Familiens Venner, bl. a. Digteren Welhaven, talte hans Sag, saa at han, kort før han skulde tage Artium, fik Lov til at følge sin Lyst til at blive Maler. Han havde gaaet paa Tegneskolen og havde gennemgaaet Gipsklassen under Vejledning særlig af Flintoe (s. d.), hvis mange i Litografi gengivne norske Prospekter tidlig havde vakt G.'s Lyst til nærmere at kende sit Fødeland. Oftere foretog han Fjældture i sine Ferier og uddybede og befæstede den Kærlighed til den norske Natur, der senere gav sig saa rigt Udtryk i hans Kunst. Fra først af havde det været Meningen, at han skulde blive Historiemaler, som det kaldtes; men da han 16. Aar gl. 1841 kom til Diisseldorf, vilde Tilfældet, at han kom til først at henvende sig til Landskabsmaleren Andr. Achenbach, til hvem han havde en Anbefalingsskrivelse, og som tog det for givet, at det var Landskabsmaleriet, han skulde slaa ind paa. Han blev da af Achenbach indført i Landskabsmaleren J. W. Schirmer's Klasse — i Stedet for i Historiemaleren Hildebrandt's Atelier. Schirmer's idealistiske Retning tiltalte imidlertid ikke den unge Maler, og da han efter sin Lærers Mening ingen Fremskridt gjorde, raadedes han til at opgive Kunsten og vende hjem. G. tog sig vel dette meget nær, men Achenbach's Opmuntring og private Vejledning styrkede snart hans Mod, og efter kort Tids Forløb bedredes Forholdet til Schirmer betydelig. 1843 traf G. paa en Rejse i Norge, som han foretog sammen med den bekendte tyske Landskabsmaler Leu, for første Gang sammen med Adolf Tidemand og sluttede med ham et Venskab, der senere udviklede sig til et for den norske Kunst betydningsfuldt Samarbejde. 1843—44 malede G. sine første Billeder, deriblandt et stort »Højfjældsbillede« til Christiania Kunstforening. Det vakte stor Opsigt, og Interessen var nu vakt for den unge Kunstner. Andre Billeder fra disse Aar gik til Holland. 1844 foretog han sammen med Oswald Achenbach, Flamm og Nordmanden Fritz Jensen en Studierejse rundt om i Tyskland. Det følgende Aar besøgte han Bergen's Stift og tilbragte Vinteren i Christiania. Ud paa Vaaren rejste han sammen med Eckersberg og Cappelen til Gudbrandsdalen. Det var den norske Fjældnatur, der drog ham, og som hans Pensel senere har gengivet i dens storladne Vildhed og Øde. 1847—48 var han atter i Diisseldorf, hvor han malede det store »Højfjældsbillede« til Hoff-Rosencrone paa Rosendal. S. A. blev ogsaa »Brudefærden i Hardanger« til, som han malede sammen med Tidemand, et Billede, hvortil A. Munch har skrevet Digt og Halfdan Kjerulf Musik. Det urolige Aar 1848 fordrev ham som saa mange af de fremmede Kunstnere fra Diisseldorf, og sammen med Tidemand og andre norske Kunstnere vendte han hjem til Norge. Det blev desværre kun et kortere Ophold, de norske Kunstnere gjorde i deres Hjemland, og den skønne Drøm om norsk Kunstlivs Opblomstren paa norsk Jordbund blev ikke af Varighed. Det var imidlertid en glansfuld Tid, de Par Aar de vare hjemme. Flere af G.'s og Tidemand's bekendteste Malerier bleve udførte i denne Periode. Sammen med Tidemand malede han »Aften paa Krøderen« og til det kgl. Lystslot Oscarshall fire store Landskaber med Motiver fra Sognefjorden. Fra samme Tid er ogsaa »Motiv fra Nordmarken« [Nationalgaleriet, Christiania]. 1851 vendte G. tilbage til Diisseldorf med sin Hustru, Betzy Anker, og samlede ved sit stadig stigende Ry en talrig Skare begavede Elever om sig, saavel fra Tyskland som især fra de nordiske Lande (af Nordmænd kunne fra denne Periode nævnes: G. A. Mordt, Morten Muller, Wexelsen, Sophus Jacobsen, Askevold o. fl.; af Svenskere: Edv. Bergh, samt den tidlig afdøde finske Maler Werner Holmberg). Samarbejdet med Tidemand fortsattes (»Ligfærd paa Sognefjorden«, 1853), og Tidemand's og G.'s gæstfri og elskværdige Hjem bleve efterhaanden Midtpunktet i den norske og svenske Kunstnerkoloni i disse Aar. 1854 var han bleven Professor ved Akademiet efter Schirmer, der var bleven kaldet til Karlsruhe som Direktør for Kunstakademiet der. I denne Stilling forblev han til 1862, da han begyndte at finde Forholdene mindre tilfredsstillende. Han søgte sin Afsked og rejste derpaa til Wales, hvor han opholdt sig til 1864. Stadig havde han under sit Düsseldorf-Ophold foretaget Studierejser saavel i Tyskland som gentagne Gange i Norge, Paris besøgte han 1855, Italien kom han derimod aldrig til at besøge. 1864 modtog G. en Kaldelse til den ved Schirmer's Død ledige Plads som Lærer og Direktør ved Akademiet i Karlsruhe. G. fulgte saa meget hellere Kaldet, som flere af hans tidligere Kolleger ved Düsseldorf-Akademiet ligeledes indehavde Stillinger der, og Betingelserne vare gunstige. I denne ny Virkekreds øvede han samme Tiltrækning paa de yngre Landskabsmalere, og flere af Norge's senere mest bekendte Malere have her udviklet sig under hans Vejledning (Fr. Collett, Otto Sinding, Fritz Thaulow, Niels Hansteen, Smith-Hald, Grimelund, Ulfsten). 1874 blev det ham tilbudt at overtage et Mesteratelier ved Berlin-Akademiet paa særdeles gunstige Vilkaar, men efter Storhertugen af Baden's Ønske og Løfte om en friere Stilling lod han sig bevæge til at forblive i Karlsruhe. Tilbudet fra Berlin fornyedes imidlertid 1880 og blev denne Gang modtaget. G. flyttede samme Aar til Berlin, hvor han senere har levet og virket, idet han dog stadig ved Sommerophold har vedligeholdt Forbindelsen med Hjemlandet. 1895 fejrede G. sin 70-aarige Fødselsdag, ved hvilken Lejlighed der af hans Landsmænd ved Subskription i hans Navn blev stiftet et Legat til Bedste for trængende ældre Malere og Billedhuggere samt deres efterladte. S. A. udnævntes han til Storkors af St. Olafs Ordenen. En større Udstilling af hans Arbejder fandt ogsaa Sted i Kunstforeningen i Christiania. Et Par Aar i Forvejen (1893) havde der samme-steds været en Udstilling af hans højt skattede Akvarelkunst.

G.'s Kunst har haft en gennemgribende Indflydelse paa Landskabsmaleriets Omraade saavel i Tyskland som særlig inden for den norske Malerkunst indtil 1880'erne, da en ny Kunstopfatning begyndte at gøre sig gældende. Den ældre Skole med Dahl og Fearnley i Spidsen havde gaaet andre Veje og levede under Forhold, som ikke tillod deres

umiddelbare Indflydelse at virke i større Udstrækning paa den spirende norske Kunst. G. derimod havde den Lykke at kunne samle om sig en stedse voksende Skare af yngre Landskabsmalere, hvem den tiltagende Sans og Offervillighed lige over for Kunst i Norge sendte ud for at lære. Og G. besidder i høj Grad de Egenskaber, der kræves som Lærer: en højt udviklet Teknik, sjælden Skønhedssans, Hengivenhed og Samvittighedsfuldhed i sit Yrke. Hans Indflydelse spores da ogsaa tydelig hos de norske Landskabsmalere fra 1850—60'erne, medens den yngre Generations Udvikling har medført andre Synsmaader og bragt den til at vælge andre Midler for at tolke sin Naturopfatning. Den ny Retning fik særlig i 1880'erne sit Udslag i en skarp og voldsom Kamp mod Diisseldorf-Skolen; denne Kamp var dog aldrig rettet mod G. personlig, men væsentlig mod den Indestængthed, Rædhed og Pænhed, som fulgte dens Epigoner, og dens Kunstkritiks Uforstand. Selv har han holdt sig uden for Striden, som ikke laa for hans noble og harmoniske Personlighed, der altid har været beredt til Raad og Daad lige over for Kunstfæller, uanset hvilket Standpunkt de have indtaget. G.'s Produktivitet er overvældende, og hans Emner omfatte saavel Højfjældets Vidder som de smilende Landskaber, Kystens idylliske Fiskerliv som det oprørte Hav med de stormende Brændinger mod Klippestranden. Foruden de ovenfor nævnte mere bekendte Malerier skulle ogsaa nævnes: »Sommeraften paa en norsk Indsø« [1851] og »Norsk Kyst med Fiskere« [1870, begge i Nationalgaleriet i Berlin], »Lystring« [Hofmuseet i Wien, 1859], »Chiemsee« [Akademiet i Wien, 1868], »Christiania Havn« [Nationalgaleriet i Christiania 1873], »Nødhavn ved den norske Kyst« [Karlsruhe Kunsthalle, 1880], »Strand paa Rügen med hjemvendende Fiskere« [Breslau Museum, 1883] o. fl. (Litt.: L. Dietrichson i »Ude og Hjemme« [1880—81] og i »Folkebladet« [Chria. 1894]; samme, »Af H. G.'s Liv og Værker« [Chria. 1898]). *fir. O.*

2) Nils, norsk Maler, ovenn.'s Søn, er født 4. Apr. 1859 i Diisseldorf. 1877 blev han, efter først at have forberedt sig under Faderens Vejledning, optagen i Figurklassen paa Kunstakademiet i Karlsruhe og fik til Lærere Professorerne E. Hildebrandt og Gussow. Studierne bleve fortsatte i Berlin 1881—82, da Hildebrandt blev kaldet did. I de senere Aar har han levet i Christiania. G. har saa godt som udelukkende malet Portrætter, blandt hvilke kunne nævnes: Envoyé Lagerheim, Prof. Hans G. (Nationalgal., Christiania), Generalmajor Kierulf, Henrik Ibsen m. fl. Ved Paris-Udstillingen 1889 fik han *mention honorable*. *Fr. O.*

3) Ove, norsk Diplomat, foreg.'s Broder, er født 11. Septbr. 1853 i Diisseldorf, blev Student 1870, cand. jur. 1876, hvorefter han fra Nytaar 1877 fik Ansættelse som Attaché ved de forenede Rigers Legation i Paris. Efter senere Tjenestegøring dels i Udenrigsministeriet i Stockholm, dels ved Gesandtskaberne i London og Berlin blev han 1884 udnævnt til Legationssekretær i Berlin, hvorfra han 1891 forflyttedes til London. Novbr. 1897 udnævntes han til de forenede Rigers Minister i Madrid. *J. B. H.*

Gude, Henrik, dansk Officer, født 1703, død 21. Maj 1782, blev som Oberst udnævnt til Chef for Landkadetkompagniet (1760), fik Landkadetakademiet oprettet og virkede med stor Iver for denne Institution. Ved sin Afgang (1779) var han Generalløjtnant.

Gude, Ludvig Jacob Mendel, Domprovst i Roskilde, født 23. Apr. 1820 i Rude ved Holsteinborg, død 26. Maj 1895 i Roskilde. G. blev Student 1837, cand. theol. 1844, studerede og manuducerede i Kjøbenhavn med Tanken paa en Lærerpost ved Universitetet, men blev 1848 efter privat Indstilling kaldet til Sognepræst for Hunseby under Knuthenborg paa Lolland; 1866 blev han forflyttet til Roskilde som Domprovst og Sognepræst ved Domkirken samt Provst for Sømme og Voldborg Herreder, hvilket Embede han beklædte til sin Død. Som Student sluttede han sig til Martensen, og Livet igennem var han dennes mest trofaste Discipel, og det var Martensen's Ønske at se G. som sin Eftermand paa Sjælland's Bispestol. G.'s Stil og den mystiske Grundtone i hans Forfatterskab er en Videreførelse af den Martensen'ske, men en Del af det, der hos Mesteren var Liv, blev hos Discipelen Form. G.'s Hovedværk handler om »Den hellige Nadver«, I [1874]—II [1887], for hvis første Del han blev Dr. theol. (1874). G. var en betydelig Prædikant, hans trykte Prædikener vidne saavel om en dyb Indtrængen i Emnet og teologisk Forstaaelse som om et stort Herredømme over Formen. Fra 1875 til sin Død var han Censor ved teologisk Embedseksamen, og flere Gange var han Formand for Roskilde Præstekonvent. *L. M.*

Gude, Marqvard, dansk lærd, (1635—89), blev 1671 hertugelig gottorpsk Bibliotekar og Raad, 1684 første Medlem af Regeringskancelliet paa Gottorp. Han ejede en berømt Bog- og Haandskriftsamling, der ved hans Død splittedes.

Gudehus, Heinrich, fremragende tysk dramatisk Sanger (Heltetenor og Wagner-Sanger), er født 30. Marts 1845 i Celle, Søn af en Skolelærer, valgte oprindelig ogsaa samme Livsstilling og blev tillige ansat som Organist i Goslar, hvorfra han søgte Uddannelse i Sang hos Fru Schnorr von Carolsfeld i Braunschweig, paa hvis Anbefaling han 1871 debuterede paa Operaen i Berlin. Efter et halvt Aars Virksomhed foretrak han imidlertid at underkaste sig en videre Uddannelse og betraadte først igen 1875 Brædderne i Riga, senere i Lübeck, Freiburg og Bremen, indtil han 1880 fik fast Ansættelse ved Hofoperaen i Dresden, hvorfra han 1890 gik til Berlin-Operaen. 1882 kreerede han Wagner's Parsifal i Bayreuth. *S. L.*

Gudelige Forsamlinger (Konventikler), Hussammenkomster til Opbyggelse og Andagt, med mere eller mindre sekterisk Præg. Som andensteds fremkaldtes ogsaa i Danmark de g. F. af det pietistiske Røre, her første Gang i Begyndelsen af Frederik IV's Regering. Foreløbig vandt de kun Indgang blandt kjøbenhavnske Borgere og standsedes hurtig ved det strenge Forbud 1706 mod Forsamlinger i Husene af særsindede Personer. Da Bevægelsen en Snes Aar senere atter viste sig, bares den frem af Præster som Enevold Evald og støttedes af Mænd med Indflydelse ved Hoffet som Zinzendorf (s. d.), ligesom Jordbunden forberedtes for den ved det stærke Indtryk, som Kjøbenhavn's Brand 1728 gjorde paa Sindene. Vel fornyede Christian VI 1732 Faderens Forbud

mod de g. F., men i mildnet Form, og samtidig paabød han Præsterne, at de ikke fra Prædikestolen maatte tale for eller imod slige Forsamlinger. Efterhaanden som han droges stærkere og stærkere mod Pietismen, blev hans Stilling til dem endnu venligere, og ved Frd. 13. Jan. 1741 tillodes det ikke blot Præsterne at holde g. F. i egne eller andres Huse, men det skulde ogsaa være andre, Gud oprigtig søgende, uforment indbyrdes at samle sig for at opbygge sig af Guds Ord i private Huse; dog maatte slige Forsamlinger kun bestaa af faa Personer, og Præsten skulde i Forvejen underrettes om Tid og Sted. Ingen Slags Æden og Drikken maatte foretages i dem; kun Mænd maatte samles med Mænd, Kvinder med Kvinder, og det forbødes at rejse omkring og holde Forsamlinger. Søgte nogen at forstyrre Forsamlingerne, truedes der med Lovens Straf. Efter Christian VI's Død tabte Bevægelsen sig lidt efter lidt, indtil den i Beg. af 19. Aarh. atter kaldtes til Live som Reaktion mod Rationalismen og, væsentlig af denne Grund, derfor ogsaa som en ren Lægmandsbevægelse. I Norge optraadte saaledes Hans Nielsen Hauge (s. d.) som Opvækkelsesprædikant, i Danmark, hvor Kertemindе-Egnen var Hovedsædet, blev en Husmand, Kr. Madsen, foreløbig Retningens Leder. Under Henvisning til Frd. 1741 anlagdes der Sag mod ham, og han arresteredes. I det hele gik dog Øvrigheden ret lemfældig frem mod ham og hans Meningsfæller, især efter at en Kancelliskrivelse paa Foranledning af Fyn's Guvernør, Prins Christian, havde indskærpet Præsterne, at det væsentligste var af Skriften at overbevise disse fromme og sædelige Mennesker om det, som er Overdrivelse og Vildfarelse. Som Følge heraf tabte Bevægelsen en Del af sin sværmeriske Karakter samtidig med, at den bredte sig i videre Kredse, og det til Trods for, at de vakte fra Standsfællers Side maatte udstaa ikke lidt, ja tit vare Genstand for ligefrem Forfølgelse. Fra Præsternes Side var der selvfølgelig kun rent undtagelsesvis nogen Støtte at vente. De, der ikke klagede, stillede sig kølig til det i deres Øjne ganske overspændte Væsen. Selv Grundtvig misbilligede Forsamlingerne, men raadede dog til Taalsomhed over for dem. Lidt senere viste en tilsvarende Bevægelse sig i det vestlige Fyn. Her kom P. Larsen Skræppenborg til at spille den største Rolle. Veltalende og virkelysten, som han var, har han maaske ikke været fremmed for Planer om at samle de spredte Opvækkelser Landet over. Han knyttede Forbindelser med ligesindede i Jylland og foretog talrige Rejser for at holde Forsamlinger; men medens der ikke lagdes de vakte Hindringer i Vejen, naar de blot holdt sig hjemme, saa skrede næsten overalt Øvrighed og Præster ind mod de omrejsende Prædikanter, hvis Virksomhed var saa bestemt i Strid med Frd. 1741. Imidlertid vare de anvendte Bødestraffe for ringe til at ramme følelig. De skabte kun letkøbte Martyrier. Ad den Vej kom man altsaa ingen Vegne, og man krympede sig ved haardeve Forholdsregler.

Arnesteder for Bevægelsen vare foruden de nævnte ogsaa Langeland — hvor den antog en særlig voldsom Karakter, og hvor en af de ivrigste Talsmænd for den var den senere saa bekendte Politiker J. A. Hansen, da Skomager i Rudkjøbing — Slagelse-Egnen og Grevskabet Holsteinborg, hvor den højt ansete Lensgreve F. A. Holstein til en Begyndelse støttede Forsamlingerne, men senere fik stærke Betænkeligheder ved dem,' da de bleve til store Møder med agitatorisk Præg. Han fremkaldte saaledes et Kancellicirkulære, der paalagde Øvrigheden at have Øje med, hvad der foregik. Dette fik dog ingen videre Betydning. Overhovedet synes de ledende, saavel Kancelliet som Biskop Mynster, at have haft en stærk Følelse af, at den bestaaende Lovgivning ikke længere passede til Tidens Aand. Dette forklarer i det mindste bedst, at man tog saa valent og lidet kraftig fat, selv hvor der virkelig kunde være Grund til Indskriden. Efter 1840 gik man endnu varsommere frem mod Forsamlingerne end før. Idømtes der Bøder, saa eftergaves de som oftest. Men nu var der rigtignok ogsaa mange Præster, især de grundtvigske, som ikke blot saa med milde Øjne paa de g. F., men selv deltoge i dem, ja det hændte endog 1843, at 6 Præster i Ribe Stift indgave Klage over en Herredsfoged, der havde opløst en Forsamling i Skjern og arresteret 3 fremmede, og Kjøbenhavn's Præstekonvent androg om Forandring i Frd. 1741. Den vedblev dog at være gældende Lov i Norge til 1842, i Danmark, til Grundloven helt ophævede Statens aandelige Formynderskab over Borgerne. *G. H.*

Gudeligt Brug. Til g. B. er efter Lovsproget alt bestemt, der gives til Kirker, Skoler og fattige. ***G. H.***

Gudenaa (oldnordisk *Goðn*, gammeldansk *Guthæn*), Aa i det østlige Nørrejylland, Danmark's længste, vandrigeste og mest udviklede Vandløb. Den har en Længde af 158 Km., dens Opland er ca. 2,800 □Km. (Skjern Aa's Opland, der kommer det nærmest, er ca. 2,400 • Km.), og man kan tydelig skelne mellem dens Øvreløb, indtil Mossø, Mellemløb, indtil Udtrædelsen af Silkeborg-Søerne, og Nedreløb. Den udspringer ca. 63 M. o. H. 22 Km. N. V. f. Vejle i Vejle Amt, Nørvang Herred, og opstaar egentlig af to Kilder, den mindre Hammermølle Aa og Alsted Mølleaa ell. Stovgaard Aa, som udspringer ved Landsbyen Hvejsel. Udspringet ligger ikke mere end ca. 125 M. fra Skjern Aa's Udspring paa den anden Side af det nørrejydske Hovedvandskel. G. løber under forskellige Navne, som Bredvadsaa og Vorvadsaa, først i nordøstlig Retning indtil et Punkt mellem Træden og Vestbirk (ca. 38 M. o. H.), hvorefter den drejer lige i nordlig Retning og løber ind i Mossø (22 M.). Øvreløbet foregaar dybt nede mellem de omgivende Bakker med et ret anseligt Fald, i Begyndelsen endog med et Fald af indtil 2 M. paa hver Km. Det ca. 45 Km. lange Mellemløb foregaar meget bugtet gennem en Række Søer til Silkeborg, paa hvilken Strækning G. faar talrige Tilløb fra de smaa Sidesøer; af Søerne nævnes: paa hver Side af Mossø Skanderborg- og Salten Lang Sø, hvis Tilløb er Saltenaa, dernæst Guden-, Ryemølle-, Birk-, Knud-, Jul-, Borre-, Thor-, Bras- og Silkeborg Lang Sø (18,5 M.), der alle gennemløbes af Aaen, som ogsaa her benævnes under andre Navne, saaledes Sønderaa, Allingaa og Remstrup Aa. Først ved Udtrædelsen af Silkeborg Lang Sø, hvor Nedreløbet begynder, kaldes den i Folkemunde G. Den optager her Linaa og Gjern

Aa i højre Bred og har da en Bredde af 25—30 M. med en Dybde af næsten 1 M. Den drejer nu mod Nord og i en Bue mod Vest og Nordøst, hvor den optager Lilleaa i højre Bred og Alling- (ved hvis Optagelse den er 14 M. o. H.), Tange- (ca. 8 M.) og Nørreaa, hvilken sidste modtager Afløbet fra Viborg- og Hald Sø. Ved Optagelsen af Nørreaa slaar den ind i østlig Retning og har en ret anselig Vandmængde med 45 — 60 M.'s Bredde og en Dybde af indtil 6 M. Den løber nu forbi Randers (1 M. o. H.) og falder ud i Randers Fjord. Det ca. 80 Km. lange Nedreløb forløber jævnt til Dels mellem flade Engstrækninger, især fra Optagelsen af Nørreaa, hvor de lave Enge, der ere afsatte af Aaen og altsaa høre til dens Delta, ofte ved Højvande staa under Vand. Nedreløbet er fra 1802 gjort sejlbart for Pramme. G.-Dalen er Danmark's største Dalsænkning. *H. W.*

Gudesagn, **Gudetro og Gudelære,** se Mytologi.

Gilde-Smith, Just, norsk Forfatter, er født i Christiania 18. Novbr. 1820, blev Officer 1838, men tog af Helbredshensyn Afsked som Kaptajn 1857. I nogen Tid (1850—56) levede han som Landmand paa en Gaard ved Stenkjær, besøgte derefter paa en længere Udenlandsrejse de fleste Lande i Mellem- og Sydeuropa og bosatte sig saa i Christiania. Han har fra Beg. af 1860'erne skrevet adskillige Bøger, først anonymt, senere under sit Navn, af hvilke de mest kendte og i sin Tid af en ret stor Læsekreds vurderede ere de populær-filosofiske »Naturen og Mennesket« [Trondhjem 1869, 2. Udg. 1885], »Mennesket som Borger i Staten« [Chra. 1870, 2. Udg. 1884] og »Brændende Spørgsmaal fra Fjærnt og Nær« [Chra. 1872]. For øvrigt har han udgivet religiøst farvede Digte, Rejseskildringer, Epos og Drama, alt nærmest Dilettantarbejde. Et mere anset og varigt Eftermæle har han vundet ved sin uegennyttige og ihærdige Virksomhed for Fremme af den kvindelige Husflid og Industri. Den 1. Septbr. 1875 aabnede »Kvindelige Industriskole i Christiania« er sat i Gang efter en af ham udarbejdet Plan og udviklet til sin nuværende Stilling som Centralanstalt for det hele Land og for alle Samfundsklasser for en meget stor Del ved hans Arbejde som Skolens administrerende Direktør til 1896. (Litt.: Kr. A. Arnesen, »J. G.-S. og hans Skrifter« [Chra. 1884]; Sophie Borchgrevink, »Beretning om den kvindelige Industriskole 1875—95«). *J. B. H.*

Gudewerdt, Hans, slesvigsk Billedhugger, født ca. 1600 i Eckernförde, død smst. 1671. I Billedskærerlavet, som hans Fader var Oldermand for, blev han uddannet; Hertug Frederik III af Gottorp tog ham i sin Tjeneste; i det hele nød han stor Anseelse. I sit Hovedværk, Alteret i Kappeln Kirke, inddelt i forskellige Felter, af hvilke Midtpartiet, »Nadveren«, ved en Restaurering 1790 indføjedes i det ny Alter, medens de fleste andre Rester samledes paa Kirkens Nordvæg, viser han sig som en sjælden habil Kunstner med en livfuld og sund Naturalisme, der gengiver Figurerne frit og utvungent i deres Bevægelser (f. Eks. Statuerne af Adam og Eva), har Evne for rammende Karakteristik og god Komposition (saaledes »Hyrdernes Tilbedelse« paa Predellaen) og med betydelig Dygtighed mestrer Kniven; Alteret er barokt overlæsset i sin Ornamentik; medens Scenerne i Fyldingerne endnu synes at have bibeholdt den gamle Farvegivning, ere Rammerne overmalede. Nærmere om G. i R. Haupt, »Bau- u. Kunstdenkmaler d. Provinz Schleswig-Holstein« og i »Zeitschr. f. bild. Kunst«, Juni 1897 (G. Brandt, »H. G.«). *A. Hk.*

Gudfred (Gudrød, af Sakse kaldet med et andet Navn: Gøtrik), dansk Konge, kom paa Tronen ved Aar 800 og følte sig stærk nok til at maale Kræfter med den mægtige Kejser Karl den Store, som netop da udstrakte sit Herredømme til Danmark's Grænseflod Eider. Allerede 804, da Karl havde underkastet sig de nordalbingiske Sachser, væbnede G. sig, og 4 Aar senere undertvang han de vendiske Obotritter, skønt disse vare Karl's Undersaatter eller Forbundsfæller. For nu at værne sig mod Frankernes Hævn opførte han Grænsevolden Kovirke. Men ogsaa Karl den Store byggede Forskansninger i Holsten (809), og da mente G. at maatte gaa angrebsvis frem: han truede Karl med at voldgæste ham i Aachen, og Kejseren, der følte sig staaende over for sin farligste Fjende, lod foretage omfattende Rustninger. En dansk Flaade paa 200 Skibe hærgede dog Frisland, og G. selv gik frem med en stor Landhær (810). Da afbrødes brat hans dristige Forehavende, idet han blev myrdet af en af sine egne Mænd, og hans Brodersøn og Efterfølger Hemming sluttede Fred (811). Efter Hemming's Død (812) optraadte en anden Brodersøn af G., Sigfred (Sigurd), med Krav paa den danske Kongestol, men han faldt i Kampen mod Medbejleren Ale, og G.'s nærmeste Frænder bleve fordrevne. Senere kom G.'s Sønner dog tilbage og toge Landet fra Ale's Brødre, blandt dem den første kristnede Konge i Danmark, Harald (s. d.); en af dem, Haarik (s. d.), blev endog ligesom Faderen Enekonge. Muligvis ere dog hans danske Efterkommere uddøde med den yngre Haarik (ca. 870). G. synes at være den samme som den mægtige Gudrød Vejdekonge, Halvdan's Søn, i det sydlige Norge; vist er det i alt Fald, at de samtidige frankiske Kilder udstrække de danske Kongers Herredømme over det søndenfjældske Land »Vestfold«. Ynglingatal (s. d.) henfører G. og hans Slægt til Ynglingeætten; men G.'s og hans Frænders Navne pege helt overvejende paa dansk Herkomst, og selv om Slægten virkelig er bleven kaldt »Ynglinger«, kan den altsaa ikke være nogen i Danmark fremmed Kongeslægt. Hvis G. er den samme som Gudrød Vejdekonge, da er han gennem sin Søn Halvdan Svarte Farfader til Harald Haarfager og dermed Stamfader til den norske Kongeslægt. (Litt.: Joh. Steenstrup, »Normannerne«, I—II [Kbhvn. 1876—78]; G. Storm, »Krit. Bidrag til Vikingetidens Hist.« [Chra. 1878]; H. Schiick i »Svensk Hist. Tidsskr.« 1895; E. H. Lind i »Svensk Hist. Tidsskr.« 1896). *H. O.*

Gudfred (Gudrød), Navn paa flere danske Vikingekonger. 1) Søn af Harald, blev med sin Fader døbt 826 ved Mainz, fordreves med ham fra Danmark og var fra nu af knyttet til Frisland, hvor Faderen havde faaet Len af Kejser Ludvig. G. sluttede sig til sin Frænde Rørik (s. d.), der ligeledes havde Len i Frisland, deriblandt den rige By Dorstad (s. d.). Længe levede denne Æt i Fred med Frankerne og værgede efter Evne

Frisland mod andre danske Vikinger; men ved Aar 850 kom G. og Rørik i Strid med Kejser Lothar, samlede en dansk Hær og hærgede deres tidligere Besiddelser, saa at Lothar atter maatte forlene de to Frænder med disse Egne. G. vendte sig nu mod det vestfrankiske Rige, drog op ad Seinen og satte sig fast i Jeufosse, hvor Lothar og Karl den Skaldede forgæves belejrede ham og til sidst maatte købe ham bort (852). Sammen med Rørik søgte G. dernæst at bemægtige sig Danmark (855); men Kong Haarik drev dem tilbage, og snart efter synes G. at være død. 2) En Menneskealder senere hævede en anden G. sig til endnu større Magt i de samme Egne. Ganske vist tabte han i en Kamp ved Floden Sambre (880), men fældede dog her en Søn af Kong Ludvig den Unge (880), og dernæst satte han sig fast i Landet om Floden Maas, hvorfra han hærgede vidt og bredt, bl. a. Köln og Aachen, saa at han udførte den Trusel, hans store Navne i sin Tid havde udstødt mod Karl den Store (se ovenf.). 882 før han grusomt frem i Mosel-Landet, men sluttede dernæst Fred med Frankerne og antog Kristendommen, hvorpaa han fik de frisiske Lande til Len, som fordum Rørik havde haft, og ægtede en frankisk Prinsesse. Da han imidlertid viste sig som Forræder, blev han myrdet af Frankerne (885), og dermed led de Danskes Herredømme i de frisiske Egne et føleligt Knæk. 3) Faa Aar efter faldt en Kong G. i det for Normannerne saa frygtelige Slag ved Dyle, ikke langt fra Louvain (891). 4) Ved samme Tid var en G. Konge i Northumberland. Han synes ogsaa at have heddet Knud og at være lig den Konge, som i nordisk Overlevering kaldes »Fundne-Knud«, fordi han som Barn var funden i Trællekaar. Denne G. var vistnok Broder til Gorm den Gamle. Heldig bekæmpede han Pikter og Skoter, og han døde i York 894. (Litt.: Joh. Steenstrup, »Normannerne«, II [Kbhvn. 1878]). *H. O.*

Gudhem, Kloster i Sverige. G. anlagdes omkring Aar 1160 som Kloster for Nonner af Cistercienserordenen; det var beliggende i Vestergotland ved den for sin Skønhed bekendte Hornborg-Sø. G. blev snart berømt og rigt doteret. Flere Medlemmer af den Erik'ske Kongeslægt og af Folkungarne skænkede Jord til G.; særlig gavmild var Dronning Katarina, Kong Erik Eriksson's Enke, der bl. a. skænkede det flere Gaarde i Danmark. Disse danske Gaarde vare 1347 300 Mark lødigt Sølv værd og bortbyttedes senere med Landejendomme i Vestergotland. I 14. Aarh. forlagdes Klosteret fra G. til Rackeby og derfra til Aranäs, men sandsynligvis omkring 1360 er det atter kommet tilbage til G. Abbeden i Varnhem's Kloster havde Overtilsyn med G. Kloster. Aar 1529 hærgedes G. af Ildebrand, og snart derefter ramtes det af Følgerne af Vesterås-Recessen, idet Gustaf I satte sig i Besiddelse af og bortforlenede Klosterjorden til private Personer. Af G.'s Klosterbygning findes nu kun ubetydelige Ruiner. *A. S.*

Gudhjem (Godheimr og Godheimar), 1) »Gudhjem« eller »Gudernes grønne Hjem«, bruges af de hedenske Digtere i 10. Aarh. (Egil Skallagrimsson og Eyvind Skaldaspilder) om den Udødelighedsbolig, hvor Odin modtager de afdøde. I Middelalderen hos Snorre Sturlesön opfattes G. som Asernes Bolig i det sydlige Rusland. 2) Mange nordiske Steders Navne (i Dansk sædvanlig ændret til Gudum, Gudme), som maa have været indviede til Guderne. (Litt.: »Blandinger, udg. af Universitetsjubilæets danske Samfund«, I [1887], S. 257). *A. O.*

Gudhjem, Bornholm's største Fiskerleje, i Sognet G. (1890: 632 Indb.), Bornholm's Amt, Øster Herred. Det ligger paa Øens Nordøstkyst, paa den fremspringende Sorteodde, ca. 12 Km. N. V. f. Svanike og 11 Km. S. 0. f. Allinge, og er bygget mellem og paa Granitklipper, saa at det har ikke saa ringe Lighed med en norsk Fiskerby. G. er Toldsted og har en god, 1871—72 anlagt Havn (senere flere Gange udvidet), der er delt i tre Bassiner, og som har en Anlægsbro for Dampskibe; Dybden i Havnen er indtil noget over 3 M., ved Anløbsbroen ca. 4 M. G. har en 1893 opført, smuk, lille Granitkirke, Skole, Mølle, Badehotel, der er meget besøgt i Sommertiden, store Silderøgerier, Kalkbrænderi, Bryggeri, Træskæreri, Sparekasse m. m. samt Redningsstation, Telegrafstation og Postekspedition. Toldstedets Handelsflaade bestod ved Udgangen af 1896 af 33 Fartøjer og maalte Baade med 236 Tons Dr. Der indførtes fra Udlandet bl. a. 36,402 Kg. Salt, og der udførtes til indenlandske Steder uden for Øen bl. a. 2,232 Kg. fersk Laks og 115,100 Kg. røget Sild. Lige V. f. G. anlægges der en ny Havn, Nørresand. *H. W.*

Gudin [gydæ'], Jean Antoine Théodore, fransk Sømaler, født 8. Aug. 1802 i Paris, død 11. Apr. 1880 i Boulogne-sur-Seine. G. var Elev af Girodet-Trioson, men han sluttede sig snart med Begejstring til den romantiske Malerskole, Bonington, Delacroix etc, og fandt i Havet med dets evige Uro, dets Fraaden, det rædselsvækkende Magt og dets rige Farvespil et Element, der netop var særlig egnet til at tolke den Stemningsfylde, som hørte med til den ny Tids Kunstprogram. Allerede hans første Arbejder — han udstillede 1822 — gjorde Lykke; han magtede de fineste Lysovergange saavel som de stærkeste Farvevirkninger og øgede Beskuerens Interesse ved en spændende Staffage, saa et Skibbrud, saa et brændende Skib (»Kent's Brand« [1827, Luxembourg]) etc; Billedet »Colombo's Passagerer reddes« [1831, Mus. i Bordeaux] gjorde ham berømt, og i hans Arbejders Poesi og maleriske Skønhed fandt Samtiden noget af en moderne Cl. Lorrain. Imidlertid blev hans ualmindelig lette og virtuosmæssige Haand snart benyttet til store officielle Bestillinger, der til Skade for hans Kunst udviklede dennes Tilbøjelighed for et flygtigt bravurmæssigt Foredrag, som uden nøjeregnende Hensyn til Naturen tumlede med de grelleste Farvesammenstillinger; for den franske Regerings Regning skildrede han 1838—48 i store, dekorative, men ofte ret tomme Lærreder den franske Marines Bedrifter (de 63 endnu i Versailles, 27 fra Familien Orléans's Besiddelse gaaede over i privat Eje); i samme Tidsrum gæstede han Orienten, Rusland (1841), Berlin (1844) og fejredes sidstnævnte Steder som den sjældne Mester. Efter den stærke Kulmination sank hans Kunst efterhaanden ned til en lidet værdifuld, rutinemæssig Flothed, og den saa lovpriste og dekorerede Maler gled ud af de kunstinteresserede Kredses Interesse. Af G.'s mere

bekendte Værker kunne endnu mærkes: »Maaneskinslandskab ved Napoli«, »Fra Antibes« [1830, Mas. i Königsberg], »Vindstød paa Alger's Red« [1835, Luxembourg-Mus.], »Skibbrud ved Genova« [1837] og »Uroligt Hav efter Storm« [1839, begge i Leipzig's Mus.], to Søstykker fra 1845 i Berlin's Mus., »Søslag mellem Franskmænd og Hollændere« [1852, Dresden's Gal.], flere i Mus. i Bordeaux, Nantes, Perpignan etc. Paa Thorvaldsen's Museum findes »Kyst ved Napoli«. Han har ogsaa raderet nogle Blade. *A. Hk.*

Gudjar, en af de Kaster, hvori den indiske Befolkning er delt; lever i det nordvestlige Indien og skal være den oprindelige Befolkning i en Del af Distriktet Hazaran. Den træffes nu talrigst i Bjærgene om Kashmir og i Gudjarat; Kvægavl er dens vigtigste Livserhverv. *C. Fr.*

Gudjarat, Guzerat, Provins i Præsidentskabet Bombay i Forindien, er 26,309 □Km. med (1891) 3,097,500 Indb. og omfatter Halvøen G. eller Kathiavar mellem Bugterne ved Katsch og Kambay samt de tilgrænsende Distrikter paa Fastlandet i de vestlige Ghats, Satpura- og Vindhya-Bjærgene. Halvøen G. er bjærgfuld og hæver sig mod Syd til 1,117 M. i det skovklædte Girnaz, medens Øst derfor det enligstaaende Basaltbjærg Palitana (500 M.) er berømt for sine talrige Klostre og Valfartssteder; den forbindes med Fastlandet ved en 110 Km. bred Tange, der for største Delen er opfyldt af Saltsumpe og næppe hæver sig 15 M. o H. Klimaet er tropisk med Regntid under Sydvestmonsunen i Maanederne Juli—Oktober, men meget usundt for Europæerne. Landet er meget frugtbart og frembringer alle almindelige indiske Produkter; navnlig er den fine Bomuld (Surat, Dhollera) meget anset. Af vilde Dyr kan særlig fremhæves den mankeløse Løve, der er karakteristisk for Halvøen. Indbyggerne bestaa paa Fastlandet især af Mahratter, medens paa Halvøen Radshputerne ere de mest fremtrædende; dog findes ogsaa halvvilde Stammer, Kols, i det indre, der levede som Nomader, og hvis Røvertog vare en Skræk for de fastboende Beboere, indtil en engelsk Ekspedition 1868 gjorde Ende paa dette Uvæsen; Banjanernes Købmandsklasse er repræsenteret i alle Handelsstæderne. Det herskende Sprog er Gujarati (s. d.). Provinsen deles i 5 Distrikter: Ahmedabad, Caira, Pandj Mehals, Barotsh og Surat. *C. A,*

Glldjaråti se Gujarati.

Gufl**jónsson,** Pjetur, islandsk Organist, født 29. Novbr. 1812, død 25. Aug. 1877. Fra 1840 indtil sin Død var G. Organist ved Domkirken i Reykjavik og fra 1846 tillige Lærer i Sang ved den lærde Skole smst. I disse lidet indbringende Stillinger arbejdede han med utrættelig Iver og Interesse for Sangens, navnlig Kirkesangens Forbedring i Island. 1861 udgav han Melodier til islandske Salmer, »Islenzk sálmasöngs- og messubok með nótum« [Kmhöfn, 1861], og da han døde, var han i Færd med at udgive en trestemmig Salmesangsbog, der udkom med hans Biografi det følgende Aar (»Sálmasöngsbók með þrem roddum« [Kmhofn, 1878]). *B. Th. M.*

Gudme, Herred i det sydøstlige Fyn, Svendborg Amt, omgives mod Syd og Sydvest af Sunds Herred, fra hvilket det paa en Strækning adskilles ved Vejstrup Aa, mod Vest af Salling Herred og mod Nord af Vinding Herred, mod hvilket Kongshøjaa for en Del danner Grænsen, samt mod Øst af Store Bælt. Herredets største Udstrækning er fra Øst til Vest omtrent 24 Km. Det er ca. 240 • Km (24,350 Hekt.) og har (1890) 13,291 Indb. (1801: 6,837, 1860: 11,806, 1880: 12,755) o: ca. 55 Indb. paa I □ Km., svarende omtrent til Middeltallet for hele Landet. Terrainet er for det meste højtliggende og meget bakket, idet det hører til Øens østlige Skraaning, der falder af fra det Vandskel, der udgaar fra Skaarupøre og strækker sig op til Hindsholmen; flere Punkter i Herredets vestlige Del hæve sig over 100 M. (Grønbanke er 120 M.); mod Øst falde Bakkerne af til Store Bælt. De ler- og sandmuldede Jorder ere gennemgaaende af god Beskaffenhed. Det er ikke særlig rigt paa Skov; dog findes Skove spredte over hele Herredet. En Del smaa Aaer, hvoraf den største er Stokkebæk, sno sig mellem Bakkerne med forholdsvis dybe Lejer ud til Store Bælt. Søer har Herredet ikke. Med Hensyn til Frugtbarheden hører det til de middelgode, idet der gaar omtrent 6,1 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Omtrent 11,700 Hekt. ere besaaede og 8,800 Græsgang, Eng o. s. v., medens 2,450 ere dækkede med Skov, og ca. 320 ere Moser og Kær. Der var 1893; 3,765 Heste, 14,783 Stkr. Hornkvæg, 6,213 Faar og 5,696 Svin. Herredet er delt i 12 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 3,894,5 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 2,529. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Vinding Herred, i verdslig Henseende udgør det een Jurisdiktion med Sunds Herred. G. Herred, i Valdemar II's Jordebog *Guthumhæreth*, nævnes Guderne, hørte 1660—71 til Nyborg Amt, som derefter lagdes sammen med Tranekjær Amt, indtil Svendborg Amt oprettedes 1793. *H. W.*

Gudme, Andreas Christoffer, født 1779 i Ærøskøbing, død 1835, var Landinspektør i Kiel. G. udgav talrige statistiske og landøkonomiske Skrifter og udkastede Planer til flere større Arbejder, saaledes ogsaa til en Kanal (Oldesloe-Kanalen mellem Østersøen og Nedreelben (1818). Blandt hans Skrifter kunne nævnes en større Haandbog i Vandbygningskunst og det første Bind af et statistisk-topografisk Værk over Hertugdømmerne. Mærkes bør ogsaa det første Arbejde paa Dansk over Damkultur, et af det danske Videnskabernes Selskab kronet Prisskrift (udkom 1827 paa Tysk og 1828 oversat paa Dansk af F. Thaarup). *Arth. F.*

Gudmund, Jætte, der hersker i Udødelighedslandet (s. d.), jfr. Thorkel Adelfar. *A. O.*

Gudmunilr Arason, islandsk Biskop, ofte kaldet G. inn góði (o: den gode) og stundom G. innhelgi (o: den hellige), født 26. Septbr, eller 2. Oktbr. 1161, død 16. Marts 1237. G. er en ejendommelig og mærkelig Type paa Middelalderens fanatiske gejstlige. G. var i Grunden en from og godgørende Mand, men forfængelig og saa stivsindet og hensynsløs, at kun faa have skadet deres Fædreland i den Grad som han; thi Ulykken vilde, at han skulde beklæde Bispeembede, en Stilling, som han paa ingen Maade var voksen. G. fik gejstlig Opdragelse hos sin Farbroder, en anset Præst Ingimundr Þorgeirsson, og modtog Præstevielsen, da han var 24 Aar. Allerede i sine Præsteaar førte han et meget omflakkende Liv og

blev snart bekendt for sin Religiøsitet, sine rene og asketiske Sæder, Bodsøvelse og Gavmildhed. Paa sine Rejser viede han Kilder og Brønde og foretog Besværgelser. Han begyndte endog at faa Helligheds Ry. Efter Biskop Brandr Sæmundarson's Død (1201) fik Kolbeinn Tumason (s. d.) G. A. valgt til hans Efterfølger. Denne haabede herved at styrke sin egen Magt, idet han troede, at G. A. vilde gaa op i sin Religiøsitet og ikke blande sig i verdslige Anliggender; men heri blev Kolbeinn bittert skuffet. Efter at G. A. var bleven viet i Norge 13. Apr. 1203 og havde indtaget sin Stilling som Biskop, kom han snart i Strid med Kolbeinn. En Gældssag mod en Præst gav Anledning hertil. G. A. passtod, at han alene havde Dommermyndighed over Præsten, og da Kolbeinn ikke vilde bøje sig herunder, udslyngede han sin Bandstraale imod Kolbeinn. Alle Vegne, hvor den kanoniske Ret kolliderede med Landets Love, greb G. A. hensynsløst ind. Disse Tvistigheder udviklede sig til Voldsomheder. Kolbeinn blev dræbt, og G. A. maatte forlade Bispesædet, som hans Modstandere toge i deres Magt 1209. Et Par Aar senere blev G. A. og hans Modstandere indstævnede af Thorer Ærkebiskop. G. A. tog til Norge 1214 og opholdt sig der i 4 Aar. Maaske er hans Sag bleven forhalet ved det Ærkebispeskifte, som da fandt Sted, men Ærkebiskoppen har næppe fundet hans Fremgangsmaade heldig og derfor ikke ydet ham saa stor Støtte som ellers. Noget Forlig mellem G. A. og hans Modstandere synes ikke at være blevet bragt i Stand, thi da G. A. var vendt tilbage til sin Bispestol, blev han snart fængslet (1219). Til at forøge Vanskelighederne bidroge i høj Grad alle de fattige, der samledes omkring Biskoppen; ingen blev vist bort, saa Bispesædets Forraad slap op, og de omkringboende Bønder følte sig truede. Snart drog Biskoppen om paa Rejser fulgt af en Skare, der gjorde sig skyldig i flere Udskejelser. Bønderne sluttede sig sammen herimod, og Høvdingerne vilde ikke, at Bispestolens Gods bortødsledes. Saaledes kom de følgende Aar til at gaa under Stridigheder og Kampe, indtil G. A. 1222 blev tvungen til at rejse til Norge. Ærkebiskoppen fandt hans Sag saa mislig, at han erklærede, at G. A. maatte suspenderes fra Embedet, medmindre han erholdt Pavens Dispensation. Dette lykkedes saaledes, at G. A. beholdt sit Embede og vendte hjem 1226. Han fandt Støtte hos Brødrene Þórðr og Snorri Sturluson, men ellers gik det snart paa den gamle Maade. Han rejste omkring med Løsgængere, indtil Kolbeinn ungi Arnórsson adspredte hans Følge og holdt ham indespærret i en Stue paa Bispegaarden tillige med 2 Præster til Opvartning. Saaledes tilbragte G. A. 3 Aar (1229—32); da fik han Afsked af Ærkebiskoppen, men G. A. vilde til det sidste ikke opgive Bispeembedet, skønt han som blind og syg Olding i sine sidste Aar ikke kunde opfylde sin Embedspligt. Døden befriede ham fra at blive suspenderet af Paven, hvilket denne ved en Skrivelse af 11. Maj 1237 paalagde Ærkebiskoppen at udføre. G. A.'s mange Misgreb bevirkede, at Ærkebiskoppen blandede sig ind i de islandske Forhold, og at den islandske Kirke blev mere afhængig af denne. Flere Kilder — de saakaldte Gvendarbrunnar — og andre Lokaliteter, som G. A. skal have indviet, findes hist og her paa Island. Efter Døden blev G. A. betragtet som Helgen og navnlig dyrket blandt Almuen. Hans Hellighed blev dog ikke vedtagen af Altinget, saaledes som de 2 andre islandske Helgeners. Hans Ry naaede til Norge, og endnu 1524 blev der gjort Forsøg paa at faa ham kanoniseret af Paven. Af G. A. findes flere Sagaer, trykte i Biskupa sogur, I—II, jfr. Sturlungasaga. *B. Th. M.*

Guðmundr inn dyri Þorvaldsson, islandsk Gode i Slutn. af 12. Aarh. G. levede paa Bakki i Oxnadalur og deltog meget i Begivenhederne paa Nordlandet i Tiden 1187—1200. Han indebrændte Høvdingen Onundr Þorkelsson tillige med flere Mænd paa Gaarden Lönguhlíð (Lönguhlíðarbrenna 7. Maj 1197). Nogle Aar senere indtraadte han i Klosteret paa Þingeyrar, hvor han døde 1212. Af G. findes en særskilt Saga, der er optagen i Sturlungasaga. *B. Th. M.*

Guðmundr inn ríki Eyjólfsson, islandsk Høvding, død omtr. 1025. Han var Gode og boede paa Gaarden Möðruvellir i Eyjafjorden i det nordlige Island. Som hans Tilnavn inn ríki (o: den mægtige) vidner om, var han en af Sagatidens allermægtigste og mest ansete Mænd. Han var rig og holdt sig med Pragt. Han skal have haft »Hundrede Tjenestefolk og Hundrede Køer« paa sin Gaard. Kun faa deltoge saa meget i det offentlige Liv i Sagatiden som G. Han var en højsindet Mand, og mange tyede til hans Hjælp. Han omtales ogsaa i flere islandske Sagaer end nogen anden; han er Hovedpersonen i Ljósvetninga saga og spiller en fremtrædende Rolle i Njålssaga. G. var Broder til den dybsindige Einarr Eyjólfsson (s. d.). To af G.'s haabefulde Sønner faldt i en forholdsvis ung Alder; den tredje, Eyjólfr inn halti, overtog Faderens Gaardog Godedømme. *B. Th. Af.*

Guðmundsson, Daði, islandsk Bonde, død 1563. G. var en rig og mægtig Mand og boede paa Gaarden Snoksdalur i Dalasyssel paa Vestlandet. Han var en af dem, der tidlig gik over til Reformationen, og deltog virksom i Begivenhederne under dens Indførelse paa Island. Som Svoger til Biskop Marteinn Einarsson kom han 1548 i Konflikt med den katolske Biskop J6n Arason, der højtidelig lyste Band over ham. Et Par Gange søgte Biskoppen at overrumple G., men forgæves paa Grund af dennes Forsigtighed og omfattende Rustninger. G. havde imidlertid modtaget Opfordring fra den danske Konge om at lade Biskop Jon Arason gribe. Da Jon Arason med sine 2 Sønner slog sig ned paa en af G.'s Gaarde, Sauðafell, for der at faa afholdt Retterting mod G. (2. Oktbr. 1550), samlede denne hurtig Folk, og med en overlegen Styrke angreb han sine Modstandere, der søgte Tilflugt i Kirken; her bleve de tagne til Fange og førte til Snoksdalur, hvor de 3 Uger senere udleveredes til den danske Øvrighed. G. ledsagede dem til Skálholt og overværede deres Henrettelse, som han dog misbilligede, uden at gøre alvorligt Forsøg paa at faa den forhindret. G. var en dygtig Mand, men saa løsagtig i sit Levned, at han maatte søge Benaadning for Hor. Da han 1543 fik Andel i Bestyrelsen af det inddragne Klostergods, benyttede han Lejligheden til at berige sig selv. Han blev paa en Maade Regeringens Redskab; denne saa da ogsaa igennem Fingre med ham og bevidnede ham gentagne Gange

sin Tak for hans Troskab i Kampen mod Jon Arason. (Litt.: Finnus Johannæus, *Hist. eccles. Islandiae*; J6n Espolin, »Islands Arbækur«; porkell Bjarnason, »Um sidb6tina å Islandi«). *B. Th. M.*

Guðmundsson, Jon, kaldt »den lærde«, en islandsk Autodidakt, (1574—1651). G. forfattede flere Digte, deriblandt et om sit eget møjefulde Liv; han blev forfulgt og forulempet, fordi han af sin Samtid ansaas for heksekyrdig, indtil den aandsfri Biskop Brynjulf Sveinsson tog sig af ham. Mest bekendte ere G.'s to Skrifter, der dog ikke ere trykte, det ene af naturhistorisk Indhold (om islandske Dyr og Naturfænomener) samt det saakaldte »Tidsfordrif« af blandet Indhold. Her er der naturligvis ikke Tale om et virkeligt videnskabeligt Arbejde, men disse Skrifter vidne dog om en betydelig Iagttagelsesevne og mangesidige Interesser for Naturen. G. var meget overtroisk; hans Skrifter ere fulde af Fabler og Eventyr og have en stor folkloristisk Betydning for Datidens overtroiske Forestillinger paa Island. (Litt.: Fortalen til »Isl. þjóðsögur og ævintýri«; Th. Thoroddsen, »Landfrædissaga«, II, 73 ff.). *F. J.*

Guðmundsson, Jon, islandsk Politiker, født 15. Decbr. 1807, død 31. Maj 1875, blev dimitteret 1832 fra Bessastadir og fik Ansættelse hos en juridisk Embedsmand, indtil han 1835 udnævntes til Administrator over det offentlige Jordegods i Skaptafellssyssel (Kirkjubæjarklosters Jordegods), hvilken Stilling han beklædte indtil 1847, da han bosatte sig i Reykjavik. Ved Altingets Genoprettelse blev han 1845 valgt til Altingsmand for Skaptafellssyssel, hvis Repræsentant han var indtil 1867. Han var en af de 5 Islændinger, der af Regeringen udsaas til at repræsentere Island i den grundlovgivende Rigsforsamling. 1849—51 var han konstitueret Sysselmand i Skaptafellssyssel; men Vinteren 1850—51 tilbragte han i Kjøbenhavn, hvor han log dansk-juridisk Eksamen 1851. Den samme Sommer forelagde Regeringen for en Forsamling i Reykjavik et Forslag til Lov om Island's Stilling i Riget. Dette afvistes af Forsamlingen, der opstillede videregaaende Fordringer om politisk Selvstændighed. Efter Forsamlingens pludselige Opløsning opgav G. sit Embede for at kunne deltage i en til Kongen afsendt Deputation, der dog intet opnaaede. Efteraaret 1852 overtog han Bladet »þjóðólfur« og ofrede sig fra nu af hovedsagelig til politisk Virksomhed. Gennem sit lille Blad, som i nogle Aar var Landets eneste Avis, fik han en betydelig Indflydelse, saa han maa regnes blandt Lederne af den offentlige Mening paa Island under den følgende 20-aarige Forfatningskamp. Med Iver og Interesse drøftede han offentlige og kommunale Anliggender. Administrationen kritiserede han jævnlig; forskellige Regnskaber, der angik offentlige Midler, krævede han aflagte offentlig. I Forfatningssagen sluttede han sig i det væsentlige til Jon Sigurðsson. Som Altingsmand var han virksom og blev flere Gange valgt til Formand eller Viceformand. Af Regeringen var han ikke velset, men konstitueredes dog 1858 som Sagfører ved Landsoverretten. 1874 overdrog han sit Blad til en anden. G. var en livlig og energisk Natur; han var den første, der hævede Bladene til en vis Anseelse i Island. (Litt.: »Andvari« VII [1881]). *B. Th. M.*

Guðmundsson, Sigurður, almindelig kaldt »Maler«, en islandsk Kunstner og Arkæolog, født 13. Marts 1833, død 8. Septbr. 1874. Efter i nogle Aar under meget trange Kaar at have lagt sig efter Malerkunsten i Kjøbenhavn begyndte G. at studere sit Fædrelands Oldkultur, særlig de gamle Dragter; Frugten heraf var en Afhandling »Om den isl. Nationaldragt i Oldtiden« [Ny Félagsrit 1857]. Hermed indlededes G.'s Forsøg paa at reformere den islandske Dragt i det hele; fra ham stammer den bekendte Højtidsdragt paa Island med det lange hvide Slør, der har vundet en temmelig almindelig Udbredelse. En Del af denne Dragt (særlig det hjælmlignende Hovedtøj) beror dog paa hans egen, mindre vellykkede Konstruktion. G.'s Hovedbetydning er imidlertid den, at han er den egentlige Stifter af det islandske Oldsagsmuseum i Reykjavik. Med en udpræget Sans for, hvad der her var at gøre, og med en aldrig svækket Interesse forfulgte han sit Maal trods mange Besværligheder; Museet, som han ledede til sin Død, har nu opnaaet en respektabel Størrelse og vokser stadig mere, ligesom Sansen for Oldsagerne og deres Betydning er bleven levende i Landet. G. undersøgte det gamle Altingssted og nedlagde' Resultaterne af sin Undersøgelse i en særlig Afhandling: »Alþingisstaður« [Kbhvn. 1878], men hans Fantasi har her ført ham en Del paa Afveje. G. var en skarpsindig Mand, men uden tilstrækkelig videnskabelig Skole, en varm Patriot og i det hele en mærkelig Mand. (Litt.: Biografi i »Andvari« XV). *F. J.*

Gudmnndsson, Thorgeir, islandsk lærd og dansk Præst, født 27. Decbr. 1794, død 28. Jan. 1871; blev Præst til Gloslunde og Græshave paa Lolland 1839. G. var en af det kgl. nordiske Oldskriftsselskabs Stiftere [1825] og var Medarbejder ved forskellige af dets Sagaudgaver, saaledes flere Bind af de norske Kongers Sagaer (»Fornmannasogur«) og »Islendingasogur«, I—II [Kbhvn. 1829—30]; men hans Udgivervirksomhed lader meget tilbage at ønske, og nogen særlig Betydning for Oldstudiet havde han ikke. Han havde ogsaa Andel i Fremkomsten af den islandske Oversættelse af Mynster's Betragtninger, »Hugleiðingar« [Kbhvn. 1839] og var Medudgiver af det vigtige Tidsskrift: »Armann å alpingi« (se i øvrigt Einarsson, Baldvin). *F. J.*

GudmundSSOn, Valtýr, islandsk Filolog, er født 11. Marts 1860, Student fra Reykjavik 1883, cand. mag. i nordisk Filologi 1887, Dr. phil. 1889 ved en grundig Afhandling om »Privatboligen paa Island i Sagatiden«, hvor han med Nutidens Bygningsforhold for Øje skildrer Oldtidens private Bygninger ifølge de Oplysninger, som findes i Sagaerne. 1. Apr. 1890 blev G. ansat som Docent i islandsk Historie og Litteratur. Desuden har G. skrevet et Par mindre Afhandlinger af antikvarisk Indhold. Fra 1895 har han redigeret Tidsskriftet »Eimreidin« og været Altingsmand for Vestmannøerne fra 1894. *B. Th. M.*

Gudok, et russisk Strygeinstrument, en Art Violin med tre Strenge, der ere stemte i Kvinter; paa den højeste af disse spilles Melodien, medens de to andre afgive en konstant Bas, fungere som en Slags Bordun. *S. L.*

Gudorm, dansk Vikingekonge, deltog i Erobringstog mod England ca. 870 og tilrev sig en Del

af Landet. Efter en haard Trængselstid lykkedes det dog Alfred den Store at sejre ved Ethandun, og nu sluttede G. Fred, lod sig døbe og antog det angelsachsiske Navn Ethelstan (878). Uanfægtet raadede G. fremdeles over Østangel lige til sin Død (890). Han vides at have støttet Rollo, da denne vilde gøre Tog mod Frankrig. I dansk Overlevering synes han at være mindet som Gorm den Engelske. (Litt.: Joh. Steenstrup, »Normannerne« I—II [Kbhvn. 1876—78]). *H. O.*

Gudrun (Kudrun), Heltinden i det højtyske Heltedigt, »Kudrun«, nævnes som Datter af Kong Hedin(i Digtet Hettel) i Danmark og hans Dronning Hilde, er trolovet med Hertug Hervig af Sælland (eller Zeeland), men bortføres af en tidligere Bejler, Normannerhertugen Hartmod, i hvis Gaard hun behandles som en ringe Terne i 13 Aar uden dog at samtykke i Ægteskab med Hartmod; endelig komme hendes Fæstemand og Broder med en stor dansk Hær, finde hende ved Stranden vadskende Tøj og befri hende ved et sejrrigt Angreb paa Slottet. — G.-Sagnet opfattes sædvanlig som et yngre Rodskud af Sagnet om Hedin's Bortførelse af Hilde (se Hilde-Sagnet), opstaaet hos nederlandske og tyske Digtere, efter at de have modtaget Paavirkning af nordiske Vikingers Sagnstof; men med sit ejendommelige Navn og sin Taalmod er hun langt snarere en selvstændig Skikkelse, rimeligvis af nordisk Oprindelse. — En smuk Nybehandling fik G. i Grundtvig's bekendte Digt (»Poet. Skrifter«, 7. Bd). (Litt.: P. L. Møller, »Det oldtyske Heltedigt G.« [1872]; Paul, »Grundriss der german. Philologie« [2. Bd. 1893, S. 51—56]). *A. O.*

Gudrun Gjukedatter, i nordisk Heltedigtning Sigurd Faavnesbane's Hustru, siden Atle's Dronning og hans Banemand, senere Svanhild's Moder. Se Gudruns-Kvadene. *A. O.*

Gudrun Ósvífrsdóttir, Hovedpersonen i »Laxdæla saga«, af fornem Slægt, født ca. 974, død i en høj Alder ved Midten af 11. Aarh. Denne Sagatidens mærkeligste Kvinde var overordentlig smuk og begavet og storladen i al sin Færd, fængslende i sin Tale og gavmild. Hun blev fire Gange gift; mest kendt er hun paa Grund af sin ulykkelige Kærlighed til den unge Høvdingesøn Kjartan Olafsson. Trods deres gensidige Tilbøjelighed fjernedes de fra hinanden, og under Kjartan's langvarige Ophold i Norge blev G. imod sit Ønske gift med hans tapre Fostbroder Bolli Þorleiksson. Efter Kjartan's Hjemkomst foraarsagede G. hans Død, hvad der atter bevirkede hendes Mands Død og hendes Brødres Ulykke. Denne stolte Kvinde, hvis Karakter fremtræder saa skarpt i Laxdæla Saga, var i kritiske Øjeblikke baade behersket og beregnende. Selv energisk fandt hun en kraftig Støtte hos den raadsnilde Snorri godi (s. d.). Da G. havde mistet sin sidste Mand, og hendes Sønner vare voksne, tilbragte hun sin Alderdom som Eneboerske; hun skal have været den første Nonne paa Island. Hendes Sønnesøns Søn var Historieskriveren Are inn fróði Þorgilsson (s. d.). *B. Th. M.*

Gudrunskvadene i den ældre Edda. Hertil kunne i det hele 4 Digte regnes: »Gudninarkvida« I—III og »Gudrunarhvot«. »Gudninarkvida« I handler om Gudrun's store stumme Sorg efter Sigurd's Død; hun kan ikke faa en Taare frem, uagtet alle gøre Forsøg paa at faa et Omslag i hendes Sind; intet hjælper, før Sigurd's blodige Hoved blottes; da først bryder Taarerne frem, og Gudrun udbryder i brændende Lovord om Sigurd. Den tilstedeværende Brynhild tirres ved Gudrun's Klage og forbander den, der har bevirket Omslaget i Gudrun's Stemning. Herved frembringer Digteren et Modsætningsforhold mellem de to Rivalinder, der klart viser Forskellen i deres Karakter; Digtet er saaledes nærmest af en psykologisk Art. — Det 2. Kvad, »det gamle«, er mere episk, idet Gudrun heri skildrer sin Skæbne før og efter Giftermaalet med Sigurd, indtil hun efter hans Død bringes til at gifte sig med Atle. Digtet ender med en Samtale mellem denne og Gudrun, hvor hun tyder de Drømme, han fortæller hende, og som varsle om tilstundende Ulykker. — Det 3. Kvad er meget kort og handler om, hvorledes Gudrun ved det saakaldte Kedeltag (et Slags Prøve, Vandprøven) maatte rense sig for Beskyldningen for at være Atle utro. — Endelig bestaar det 4. egentlig af to Digtbrudstykker. Hovedindholdet er Gudrun's bitre Opfordring til hendes Sønner om at hævne deres Søster Svanhild paa Kong Jörmunrekkr; efter at have rustet dem til Hævnfarten holder Gudrun en Enetale, hvori hun fremstiller sin haarde Skæbne og dvæler særlig ved Svanhild og Sigurd. »Gudninarkvida« I—III ere vistnok norske, fra 10. Aarh.; deraf er II det ældste; de ere bekendte, særlig I, for deres udmærkede Karakterskildring og psykologiske Finhed. Gudrunarhvot er vistnok fra ca. 1025 og af grønlandsk Oprindelse. (Litt.: F. Jónsson »Oldn.-oldisl. Litt. Hist.«, I). *F. J.*

Gudrød, Harald Haarfager's Sønner. 1) Harald's og Dronning Gyda's Søn, opholdt sig ved Faderens Hird, men fik store Forleninger i Sogn. 2) Harald's og Finnekvinden Snefrid's Søn, kaldet Ljome, opfostredes af Skjalden Tjodolf af Hvin. Han druknede i en svær Storm uden for Jæderen, da han engang skulde vende tilbage fra et Besøg hos sin Fosterfader. *O. A. 0.*

Gudrød Bjørnssøn, Bjørn Farmand's Søn, opfostredes, efter at hans Fader var bleven tagen af Dage af Erik Blodøkse, hos Farbroderen Olaf Haraldssøn. Da denne faldt under en Rejsning, han vakte mod Bjørn's Drabsmand, nødtes G. B. til at tage sin Tilflugt til Oplandene. Af Kong Haakon Adalsteinsfostre fik G. B. senere Kongenavn, ligesom den Forlening, Faderen havde indehaft, blev ham overdragen. G. B. blev dræbt i Nærheden af Tønsberg af Harald Graafell efter Tilskyndelse af Gunhild Kongemoder, der frygtede Smaakongernes stigende Magt. *O. A. 0.*

Gudrød Erikssøn, Erik Blodøkse's og Dronning Gunhild's Søn, blev efter Haakon Adalsteinsfostre's Fald sammen med Harald Graafell og sine andre Brødre Konge i Norge. G. E. udmærkede sig selv fremfor de øvrige Gunhilds-Sønner ved Troløshed, List og Grusomhed. Han lokkede under Venskabs Skin Kong Tryggve Olafssøn til sig og snigmyrdede ham ved Sotenes. Efter Harald Graafell's Fald bleve han og hans eneste genlevende Broder drevne af Landet af Haakon Ladejarl, og han levede nu i nogen Tid som Viking. Under Olaf Tryggvessøn's Regeringstid gjorde han et Forsøg paa at sætte sig fast i Viken, men blev her overmandet af dennes Svogre Hyrning og Thor-

geir under et Gæstebud og dræbt. Med ham sluknede Erik Blodøkse's Æt. *O. A. 0.*

Gudrød Vejdekonge (ɔ: Jægeren) var ifølge Kongesagaerne Konge over Vestfold og Romerike; han overfaldt og dræbte Kongen paa Agder, som havde nægtet ham sin Datter Aasa's Haand, bortførte denne og ægtede hende. Aasa fødte ham Sønnen Halvdan Svarte (s. d.), men hævnede siden sin Faders Død paa G., idet hun fik sin Træl til at dræbe ham; dette skete efter Snorre's Tidsregning Aar 821. — P. A. Munch antog denne G. for den samme som den danske Konge Gudfred (s. d.). *G. St.*

Gudsbarn er et bibelsk Udtryk, som i Ny Test. i Flertallet anvendes om de Kristne, Rom. 8, 14, Gal. 3, 26, 1. Joh. 3, 2. Hos Johannes føres det aandelige Barneforhold til Gud tilbage til den ny Fødsel (se Genfødelse); hos Paulus tænkes det begrundet paa en Adoption fra Guds Side (se Retfærdiggørelse). *F. C. K.*

Gudsbespottelse se Blasfemi.

Gudsdomme (Ordalier). Hos mange Folkeslag, der befinde sig paa et lidet udviklet Standpunkt, findes der en Trang til at lade tvivlsomme Retssagers Afgørelse bero paa Udfaldet af visse Handlinger, ved hvilke *man* tror at hidføre Guddommens egen Kendelse, der kan afhjælpe Menneskers bristende Evne til at udfinde Sandheden. Denne Appel til Guds egen Dom, der omtales i Bibelen (4. Moseb. 5, 18) og kendes hos mange af Oldtidens Folk, f. Eks. ogsaa hos de gamle Nordboer, vedblev at være i Brug i Europa selv efter Kristendommens Indførelse, idet Gejstligheden inddrog Afholdelsen af G. (*judiciadet)* under sin specielle Omsorg. I Tidens Løb opstod der dog inden for Gejstligheden en stærk Uvilje mod G., og efter mange Tilløb til helt at forbyde dem tog endelig det 4. alm. Laterankoncil af 1215 Grunden bort under G. ved at forbyde gejstlige at medvirke ved dem. Nu bortfaldt G. efterhaanden i de forskellige Lande, i Danmark vistnok allerede faa Aar efter 1215 og i Norge 1247. Om G. have været i Brug i Danmark før Kristendommens Indførelse, eller om først Biskop Poppo's (s. d.) Jærnbyrd til Bevis for den ny Læres Fortrinlighed har givet Stødet til G.'s Indførelse, er usikkert. G. fandt i Danmark Sted som Jærnbyrd, der enten bestod i, at den sigtede i en Frastand af 12 Skridt skulde kaste et glødende Jærn i et Trug (Trugsjærn), eller deri, at han maatte bære det glødende Jærn 9 Skridt (Skudsjærn), eller endelig deri, at han maatte gaa over 12 gloende Plovjærn (Skra). Hænderne eller Fødderne • bleve indbundne og forseglede. Efter 3 Dages Forløb bleve de undersøgte; befandtes de uskadte, var vedkommende fri, vare de forbrændte, erklæredes han for skyldig. I Norge brugtes ogsaa det saakaldte Kedeltag, men alene for Kvinder; det bestod i med blottet Arm at optage en Genstand fra Bunden af en med kogende Vand fyldt Kedel. I Udlandet brugtes mange andre G., saaledes Vandprøven, hvor den sigtede bunden paa Hænder og Fødder med et Tov om Livet kastedes i Vandet; sank han ikke, var han skyldig. Baareprøven brugtes ved Drab; den sigtede maatte berøre Liget, og hvis Saarene blødte, var han overbevist om at være Drabsmanden. Prøvebidden, et Stykke Brød og Ost af bestemt Vægt gaves sigtede i Munden; kunde han nedsluge dette, slap han fri. Korsprøven: Anklager og anklagede staa ved et Kors med udstrakte Arme; den, der først lader Armene synke, har tabt. Nadverprøven, hvor den sigtede til Bevis paa sin Uskyldighed nød Alterens Sakramente. Ogsaa Lodtrækning findes anvendt. Om den retslige Tvekamp (s. d.) kan opfattes som G., er tvivlsomt. Medens G., afset fra et Tilbagefald under Hekseprocessernes værste Tid, i Europa i Reglen ophørte allerede i Middelalderen, ere de derimod endnu i fuld Kraft uden for Europa, især i Afrika hos forskellige Negerstammer. *Ludv. H.*

Gudsdyrkelse se Kultus.

Gudsfornægtelse se Ateisme.

Guds Fred d. s. s. *treuga domini* se Fejde.

Gudshaandsplaster (*Emplastrum Aeruginis compositum, Empl. Manus Dei*), et, især af Almuen meget anvendt Plaster, der ifølge den danske Farmakope tilberedes af 150 Dele Blyplaster, 4 Dele Spanskgrønt, 32 Dele gult Voks, 4 Dele Ammoniakgummi, 4 Dele Galbanum, 4 Dele Virak, 1 Del Myrra, 1 Del Mastiks. Det frisk tilberedte Plaster er brunrødt af det under Kogning af Blyplaster og Spanskgrønt dannede Kobberforilte; ved nogen Tids Henliggen i Luften bliver det udvendig grønligt. G. benyttes som afledende Middel, det irriterer Huden. *A. B.*

Gudsker se Papir.

Guds Lam se Agnus Dei.

Gudstjeneste se Kultus.

Gudstjeneste, Forstyrrelse af. Efter dansk Ret straffes den, der ved Vold eller Trusel om Vold forhindrer Afholdelsen af Gudstjeneste eller anden offentlig kirkelig Handling, med Fængsel eller Forbedringshusarbejde indtil 1 Aar, og den, der ved at opvække Larm og Uorden forhindrer eller forstyrrer Gudstjenesten eller de enkelte religiøse Handlinger, med Bøder eller Fængsel. *R. G.*

I Norge er Straffen henholdsvis Fængsel eller Strafarbejde indtil 3 Aar og Bøder eller Fængsel. *H. S.*

Gudsvenner kaldte en Kreds af stærkt religiøst bevægede Mænd og Kvinder, som i 14. og 15. Aarh. levede langs Rhinen, i Schweiz og i Schwaben, sig efter Joh. 15, 13—15. De stode i nøje Forbindelse med hverandre ved Breve og personlige Besøg, de færdedes stille, og der var noget hemmelighedsfuldt over dem, »ingen kunde sige hverken ondt eller godt om dem«. De vare Mystikere, for hvem den fuldkomne Overladenhed (*Gelassenheit*) i Gud var Formaalet; alt det Verdens (det kreaturlige), det mangfoldige skulde forsages, og kun det ene og udelte, Gud, søges. Fra dem udgik religiøse Minnesangere, der i »Højsangens« Billeder beskrev den himmelske Brudgom og Sjælens Kærlighed, og de herlige Opbyggelsesbøger fra Middelalderens Slutning stamme fra G.'s Kredse. Som G.'s egentlige Hoved har man længe nævnet »den store Guds Ven fra Oberland«, som man har ment skulde være den Nikolaus fra Basel, der blev brændt i Wien 1387 eller 1408, eller ogsaa en Johan fra Chur eller Riittberg, men Denifle har vist, at den væsentligste Kilde til Talen om »den store Guds Ven« er en tendentiøs Roman. (Litt.: C. Schmidt, »Die Gottesfreunde im 14. Jahrh.« [Jena 1854]; samme, »Nikolaus von Basel« [Wien 1866]; Liitolf i »Jahrbuch fur Schweizergeschichte« [Ziirich 1877]; Rieger, »Die Gottes-

freunde im deutschen Mittelalter« [Heidelberg 1879]; Denifle, »Taulers Bekehrung« [Strassburg 1879]; samme i »Zeitschrift fiir deutsches Alterthum« [1880]; Jundt, *Les Amis de Dieu* [Paris 1879]; Preger, »Geschichte der deutschen Mystik im Mittelalter« [I—II Leipzig 1881]; Keller, »Die Reformation und die alteren Reformparteien« [Leipzig 1885]). *L.M.*

GudSØ, Landsby ved Kolding—Fredericia-Chausseen, hvor denne skærer Elbo-Dalen. Fægtninger fandt her Sted 3. og 7. Maj 1849. Efter den uheldige Kamp ved Kolding trak General Biilow sig tilbage bag Elbo-Dalen indtil 3. Maj, da en almindelig Fremrykning fra dansk Side foranledigede et Sammenstød med et mod G. fremsendt Insurgentkommando. De danske Tropper forcerede Passet og udstillede Forposter V. f. samme. Stillingen forstærkedes ved Anlæg af Skyttegrave, Indskæringer for Kanoner, og Husene i G. indrettedes til Forsvar. Ved den almindelige Indrykning af den tyske Hær i Jylland 7. Maj dirigeredes den holstenske Division mod G., hvis Besætning (4 Batailloner, 6 Kanoner og 4 Espingoler) samme Dag Kl. $7^3/_4$ Form. angrebes af den overlegne fjendtlige Styrke. De danske Forposter trak sig vel hurtig tilbage over Passet, men Modstanden i dette var saa energisk, at Fjenden ikke mente at kunne forcere dette, men besluttede ved en omgaaende Bevægelse at passere Dalen N. f. G. og derved tvinge de Danske bort. Under denne Bevægelse fortsattes Kampen energisk ved G., hvor det danske Artilleri holdt tappert ud mod Overmagten; og først da de danske Tropper N. f. Passet saas i Tilbagegang over Elbo-Dalen, gaves Ordre til at forlade G. De sidste Tropper forlode Passet Kl. ca. $12^3/_4$ Efterm., og under stadig Kamp naaedes Fredericia Kl. $5^1/_4$ Efterm. s. D. De Danskes Tab 7. Maj var 2 Officererog 31 menige døde, 4 Officerer, 107 menige saarede samt 19 fangne. Fjenden mistede 2 Officerer og 5 menige døde, 4 Officerer, 73 menige saarede samt 17 Fanger. *B. P. B.*

Gu dum **Kloster,** $9^1/_2$ Km. Ø. S. Ø. f. Lemvig, blev grundlagt i den tidlige Middelalder som Bolig for Nonner af Benediktinerordenen. Stiftelsesaar saavel som Stifterens Navn ere ukendte, men Klosteret maa have været til før 1268, da det første Gang nævnes i Historien. I Spidsen for Nonnerne stod en Priorinde, medens en Prior (oftest sikkert en verdslig Adelsmand) bestyrede Klosterets Godser. De kirkelige Handlinger forrettedes af nogle Præster, til hvilke der utvivlsomt sigtes i et af Peder Syv optegnet Ordsprog, hvorefter der som Benævnelse for en Hykler brugtes Udtrykket »han er saa hellig som en Gudumnunk«. Klosteret synes i Tidernes Løb at være kommet i Besiddelse af en Del Jordegods, og i 15. Aarh. fik det Kaldsret til Nørre Nissum og Fabjerg Kirker. Omtrent 1466 blev Klostertugten skærpet, og i Aarene nærmest efter 1484 er Klosteret i alt Fald delvis blevet ombygget. Ved Reformationens Indførelse kom G. K. i Kronens Eje, men de dalevende Nonner fik Lov til fremdeles at have deres Underhold i Klosteret; endnu 1573 vare tre Nonner i Live. En Tid lang var Klosteret forlenet til Adelsmænd, men ved Midten af 17. Aarh. afhændedes det fra Kronen og forvandledes til en privat Herregaard, der endnu bestaar under Navnet G. K. Af den gamle Klosterbygning er kun den søndre Fløj tilbage, tjenende som Kirke for Gudum Sogn; ifølge Bygningsstilen er den opført i sidste Halvdel af 15. Aarh., vel som ovenfor nævnt efter 1484; de øvrige Fløje tillige med den gamle Klosterkirke skulle være nedbrændte 1559. (Litt.: O. Nielsen, »Skodborg og Vandfuld Herreder« [Kbhvn. 1894, S. 99ff.]). *C. Ngd.*

Gudumlund, Hovedgaard i Fieskum Herred, 16 Km. S. 0. f. Aalborg, hed oprindelig Gudum og nævnes alt paa Valdemar Atterdag's Tid. 1425 skænkede Fru Ide Lydersdatter Gaarden til Viborg Bispestol som Betaling for Sjælemesser i Domkirken over hende og hendes Slægt. G. tilfaldt Kronen ved Reformationen og forlenedes (solgtes senere) til Jens Kaas til Vorgaard. 1800 blev den af Kammerherre v. Buchwald, Stiftamtmand over Fyn, solgt til Grevskabet Lindenborg, efter at han havde tilsat sin Formue ved mange Foretagender, som Hedeopdyrkning, Mosetørlægning o. s. v. Han havde tillige anlagt Spinderier, Væverier, Blegeri, Garveri, Kalkværk og Teglværk m. m., samt ladet grave en Kanal, G.-Kanal, fra Lindenborg Aa til Limfjorden. *B. L.*

Gudvangen er en lille Landsby, (1891) 16 Huse og 76 Indb., beliggende ved Bunden af den fra Sognefjorden mod Syd gaaende trange Nærøfjord. Stedet har sin Betydning som Endestation ved Fjorden for den store Turistroute fra Bergen over Vos og Stalheim til Sogn; her er ogsaa et Par større Hoteller. Beliggenheden lige ved Fjorden paa den smalle Kystrand under de høje, næsten lodrette Fjældsider er meget smuk, men ikke uden Fare, da det ikke sjælden hænder, at store Stene løsnes i Fjældet og falde ned lige i Strandstedet. Fra G. fører Landevej gennem den overordentlig trange Nærødal til Stalheim. *Y. F. W. H.*

Guebr ell. Gebr, europæisk Gengivelse af det persiske *gdbr* ell. *gebr*, hvormed Persien's muhamedanske Beboere betegne Tilhængerne af Zoroaster's Lære. G. betyder altsaa Ildtilbeder eller Hedning. Antallet er ikke stort (højest 10,000); de leve i Byerne Jesd og Kermân. Den første videnskabelige rejsende, som besøgte G., var Westergaard, 1843 (se »Journal of the Royal Asiatic Society«, VIII [Lond. 1844]). I Bombay og Omegn leve derimod omtr. 80,000 Tilhængere af Zoroaster's Lære; de kaldes dog ikke G., men Parsi'er (s. d., eng. *Parsees*), et Ord, der i Europa ogsaa bruges om G. i Persien, men mindre rigtigt. G. bestaa af to Klasser: Præster (*Dastur*) og Lægmænd (*Behadin* o: »den bedste Religions Dyrkere«). Præsteværdigheden er arvelig, kun en Søn af en Præst kan blive Præst. Deres Sprog, en egen persisk Dialekt, taber mere og mere sin Ejendommelighed, og Forskellen fra Nypersisk bliver stadig mindre. (Litt.: Houtum-Schindler, »Die Parsen in Persien« [i »Zeitschr. d. morgeni. Gesellschaft« XXXVI, Leipzig 1882]). *V. S.*

Guébriant [gebriã'], Jean Baptiste Budes, Greve, fransk Marskal, født 2. Febr. 1602 i Plessis-Budes, død som Følge af et under Belejringen af Rottweil modtaget Saar 24. Novbr. 1643. Først 1635 træder G. frem som Feltherre, idet han tilførte Hertug Bernhard, der belejrede Breisach, en Forstærkning paa 4,000 Mand og foranledigede efter Hertug Bernhard's Død, at dennes Tropper stilledes under fransk Kommando. 1640 forenede han sig med Banér og deltog med ham det følgende

Aar i det mislykkede Overfald paa Regensburg, hvorefter han trak sig tilbage til Nordtyskland, hvor han slog den kejserlige Hær ved Wolfenbiittcl 1641 og derefter gik i Vinterkvarter. Han udnævntes til Marskal og sejrede, understøttet af de hessiske Tropper, 1642 over den kejserlige General Lombay ved Kempen. Efter Overenskomst med den svenske General Torstenson, der marcherede ind i Øvrepfalz, rykkede G. frem mod Heilbronn, men blev af den bayerske Hær under General Franz Mercy med betydelige Tab tvungen tilbage bag Rhinen 1643. Da han havde modtaget Forstærkninger, rykkede han imidlertid atter frem, erobrede Rottweil, men døde netop paa den samme Dag, som hans Tropper overfaldtes af Bayrerne ved Tuttiingen. *B. P. B.*

Guejarit, et graat, metallisk Mineral af rombisk Krystalform, bestaar af Kobber, Antimon og Svovl ($Cu_9Sb_4S_7$) og er fundet i Kobbergruber i Guejar Distrikt i Andalusien. *N. V. U.*

Guelfer se Welfer.

Güell y Renté [gwæljirænte'], José, spansk Forfatter, født i Habana 14. Septbr. 1818, død i Madrid 20. Decbr. 1884. Hans Liv var meget ejendommeligt og mærkværdigt. Da han havde studeret Jura i Barcelona, nedsatte han sig som Sagfører, først i Habana, derpaa i Madrid, hvor Prinsesse Josefa, en Søster til den regerende Dronning Isabella's Ægtefælle, forelskede sig i ham, og 1848 holdt de Bryllup. Imidlertid deltog han som deputeret for Valladolid i det politiske Liv, og det som liberal, og 1856 iværksatte han et Pronunciamento mod Ministeren O'Donnell; men det mislykkedes; G. arresteredes, landsforvistes og levede derpaa i Udlandet som Litterat. Først i sine sidste Leveaar, efter Revolutionsperioden og Alfons XII's Tronbestigelse, optraadte han atter som Politiker, idet han 1879 blev Senator for Cuba. Som melankolsk-romantisk Lyriker har han udgivet forskellige Digtsamlinger med de bedrøvelige Titler »Amarguras del corazon« [Habana 1843], »Lágrimas del corazon« og »Duelos del corazón« [Valladolid 1854], endelig »Ultimos cantos« [Madrid 1859]. I Prosa har G. endvidere skrevet en Række Bøger, dels paa Spansk, dels paa Fransk, navnlig »Pensamientos cristianos, filosoficos y politicos« [Valladolid 1856], »Leyendas americanas« [1856], »Leyendas de Montserrat« [1866] og »Philippe II et D. Carlos devant l'histoire« [1878]. *E. G.*

Guelph [gwe'lf], By i den kanadiske Provins Ontario, ved Speed River, har et landøkonomisk Akademi, Fabrikker for Strømper og Uldvarer, Symaskiner og Agerdyrkningsredskaber, Bryggerier og (1891) 10,500 Indb. *S.B.T.*

Guérande [gerã'd], By i det vestlige Frankrig, Dep. Loire-Inférieure, Arrond. St.-Nazaire (Bretagne), beliggende ca. 5 Km. fra Atlanterhavets Kyst, har (1891) 2,400 (med Kommune 7,000) Indb., der drive nogen Industri (Hørspinderi og Konservesfabrikker), men hvis vigtigste Erhverv er Saltvindingen fra Omegnens betydelige Saltdamme. *H. W.*

Guerche-de-Bretagne, La [lagæršdəbrøta'ñə], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Ille-et-Vilaine, Arrond. Vitré, beliggende noget S. f. Floden Seiche, har (1891) 4,900 Indb., der drive Industri i Lærred og Handel med Omegnens Landprodukter. I Nærheden ligger en af Bretagne's store Skove. *H. W.*

Guercino [gwærtši!no], Gianfrancesco Barbier!, kaldet G. (o: den skelende), navnkundig italiensk Maler af Bologna-Skolen, født 8. Febr. 1590 i Cento (ved Bologna), død 22. Decbr. 1666. Efter at have lært under ubetydelige Mestere i Cento og," som det synes, studeret Caravaggio, kom han til Zagnoni i Bologna og derefter under L. Carracci's Paavirkning for senere, ikke uden Held, at nærme sig Guido Reni og de bedste Venetianere. Han vandt hurtig Ry, arbejdede 1619—20 i Piacenza (S. Laurentius, i Domkirken der) og Venezia og blev 1621 af Pave Gregor XV kaldet til Rom, hvor han malede sin berømte Sta. Petronilla, hvis Lig fremdrages af Graven for hendes Brudgoms Øjne (nu i det kapitol. Mus.). 1626 var han i Piacenza, hvor han i Domkirkens Kuppel gjorde prægtige Fresker: Profeter og Sibyller, og 1632 i Modena; i Bologna, hvor han havde mange Lærlinge, malede han i S. Rocco sin berømte Fresko: »Den hellige Rocchus fængsles« [1618] og 1620 til S. Gregorio sin »Vilhelm af Akvitanien iføres Munkedragt af S. Felix« (1796—1815 i Paris, nu i Pinakoteket i Bologna). I sine sidste Aar levede han i sin Fødeby, hvor han prydede S. Biagio (o: Blasius) og Madonna del Rosario med ypperlige Arbejder, og hvor han døde. Plans Hus i Cento (og i Bologna) er til endnu, og en Statue af ham er rejst paa Cento's Torv. — G. er en af de fortrinligste og frugtbareste Bolognesermalere, men hans Arbejder ere ikke alle af lige Værd. Hans tidligste Værker ere paavirkede af Caravaggio: stærkt Lys ved Siden af dybe Skygger, hans seneste Arbejder staa ikke paa Højde med, hvad han udførte i sine bedste Aar, hans Tegning og Komposition er ingenlunde dadelløs, men der er unægtelig Liv og Friskhed i hans Fremstilling og Kraft i Udtrykket, og hans Farvegivning er i hans bedste Værker ikke langt fra at naa de bedste Venetianeres. Hans fleste Arbejder ere Fresker; dog kendes der ogsaa mange Galeribillcder af ham. Foruden anførte Værker kunne nævnes hans Plafondbillede »Aurora« i Villa Ludovisi's nederste Stokværk, Rom, hans »Dido's Død« [1631], Pal. Spada, Rom, »Johannes Døberen«, »Kleopatra og Oktavian«, Kapitol. Mus., Selvportræt, Pinakoteket i Bologna, »Hagar's Bortjagelse« [1657], Brera'en i Milano, »Magdalene i Ørkenen«, Madrid, »Fortabte Søns Hjemkomst«, Wien, en Del i Dresden-Galeriet, Louvre o. s. v. Stik efter ham ere hyppige, ogsaa, af gode Kobberstikkere, efter Landskabstegninger fra hans Haand. *F. J. M.*

Guéret [geræ'], By i det mellemste Frankrig, Hovedstad i Dep. Creuse og Arrondissementet G. (Marche), beliggende ca. 5 Km. fra Creuse's venstre Bred paa et Plateau, har (1891) 5,300 (med Kommune 8,000) Indb., der drive Handel, især med Vin og Tømmer. G., der er Garnisonsby, bar et Slot fra 15.—16. Aarh., flere Læreanstalter og en botanisk Have. *H. W.*

Guereza *(Colobus G.)* er en overordentlig smuk og livlig Abe, der findes i det tropiske Afrika's Skove, hvorfra den hyppig kommer til vore zoologiske Haver. Den er sort med hvidt Rundskæg, Øjenbrynsbaand, Strube og Haledusk. Fra Skulder til Hofte vokser der med Alderen en Linie af lange, hvide Haar frem, der hos den voksne danner som en hel flagrende Kappe. Man blev først opmærk-

som paa Arten ved at finde dens Skind som Overtræk paa Abessiniernes Skjolde. Se i øvrigt Østaber. *M. Ml.*

Guericke [ge!-], Heinrich Ernst Ferdinand, luthersk Teolog, født 1803 i Wettin, død 1878 i Halle. G. blev 1829 overordentlig Professor i Teologi i Halle, men afsat 1835, fordi han 1833 havde erklæret sig til Gunst for Gammellutheranerne og imod den preussiske Union. Han blev derpaa Præst for Gammellutheranerne i Halle, indtil den preussiske Regering 1838 forbød ham at udføre kirkelige Handlinger. 1840 blev han atter ansat som Professor i Halle, og samme Aar begyndte han sammen med Rudelbach (s. d.) at udgive »Zeitschrift fiir die luthersche Theologie.« G. er Forfatter til en Del kirke- og dogmehistoriske Værker. *L. M.*

Guericke [ge!-], Otto von, tysk Fysiker, født 1602 i Magdeburg, død 1686 i Hamburg. G. studerede først Jura, senere Matematik og Mekanik i Leyden. Efter Magdeburg's Ødelæggelse i Trediveaarskrigen gik han i svensk Tjeneste. 1642 blev han Raadsherre i Magdeburg og 1646 Borgemester, hvilken Post han beholdt til 1681, da han rejste til sin Søn i Hamburg, hvor han levede sine sidste Aar. I sin Borgmestertid syslede G. meget med fysiske Forsøg og gjorde sin berømteste Opfindelse, Luftpumpen. Tiden for Opfindelsen kendes ikke, men 1654 vistes Pumpen frem ved Rigsdagen i Regensburg, hvor det berømte Forsøg gjordes med de »magdeburgske Halvkugler«. 16 Heste, 8 for hver Halvkugle, havde Møje med at trække dem fra hinanden, naar Luften var pumpet ud. Pumpen vakle stor Opsigt og blev snart forbedret af G. selv og af andre. Ved sit Hus opstillede G. et Slags Vandbarometer, og endelig lavede han en simpel Elektrisermaskine, der bestod af en Svovlkugle, som drejedes om en Akse og blev gnedet mod Haanden. G. saa Kuglen lyse i Mørke, hørte en Knitren og iagttog baade Tiltrækning og Frastødning, men hans elektriske Forsøg bleve snart glemte og fik ikke synderlig Indflydelse paa Elektricitetslærens Udvikling. (Litt.: G. har beskrevet sine Forsøg i *Experimentanova Magdeburgica de Vacuo spatio* etc. [Amsterdam 1672]. En udførlig, illustreret Redegørelse for G.'s Forsøg med Luftpumpen findes i Poul la Cour's og Jac. Appel's »Historisk Fysik« [Bd. 1, S. 294 ff.]). *K. S. K.*

GrUeriCke'S Halvkugler [ge!-] ell. »magdeburgske Halvkugler« ere to Metalskaale omtrent med Halvkugleform, hvis planslebne Rande passe nøje sammen. Begge Skaale ere forsynede med Haandtag, og den ene desuden med et Rør, hvorved den kan skrues fast paa en Luftpumpe. Røret kan lukkes med en Hane. Presser man de indfedtede Rande mod hinanden og pumper Luften ud, vil den ydre Lufts Tryk holde Skaalene sammen med en Kraft, der er temmelig nøje 1 Kg. for hver □Cm. af den Cirkelflade, i hvis Omkreds Skaalenes Rande støde sammen. *K. S. K.*

Guéridon [geridõ'] (fr.), lille Bord til at bære Lampe eller Lys; ogsaa Etagere til Nips.

Guérigny [geriñi'], By i del mellemste Frankrig, Dep. Niévre, Arr. Nevers(Nivernais), beliggende ved Floden Nevers, har (1891) 3,300 Indb. og er bekendt for sine Jærnværker »De la Chaussade«, der ejes af Staten og forsyne Marinen. *H. W.*

Guérin [geræ'j, Alphonse Francois Marie, fransk Kirurg, født 9. Aug. 1817 i Ploermel (Morbihan), død i Paris 21. Febr. 1895. G. studerede i Paris, hvor han blev Doktor 1847, og var derefter ansat ved forskellige Hospitaler, indtil han 1863 blev Overkirurg ved Hop. Saint-Louis og 1872 ved H6tel-Dieu. Blandt hans Arbejder ere et Par gynækologiske Lærebøger bekendte; men særlig henledtes Opmærksomheden paa ham under Paris'es Belejring, da han begyndte at anvende den Vatforbinding ved Saar, som han senere beskrev i flere Afhandlinger, f. Eks. »Discours sur le traitement des plaies« [1878] og »Du pansement ouaté« [1884], og som har været et af Grundlagene for den moderne Forbindingsmetode. *G. N.*

Guérin [geræ'], Christophe, fransk Kobberstikker, født i Strassburg 1758, død smst. 1831, Elev af Joullain og af Friedr. Müller, blev Professor i Tegning og Konservator ved Strassburg's Museum. Han har udført en talrig Række Stik med Gravstik og i Punktermanér: Cagliostro [1781], Lafayette og Custine [1793], af Hovedblade: »Engelen med Tobias« efter Rafael, »Amor afvæbnet af Venus« og »Magdalena« efter Correggio, »Musernes Dans« efter G. Romano samt de patriotiske Blade: »Erindring fra 1791«, »Liberté—Égalité« o. a. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af G. et Par Blade. *A. Ls.*

Guérin [geræ'j, Jean, fransk Miniaturmaler, født 1760 i Strassburg, død 1836 i Obernai, Broder til ovenn. Christophe G. G. blev uddannet i Paris og vandt der Hoffets (Marie Antoinette's) Gunst, blev landflygtig i Revolutionsaarene (stod 1792 ved Nalionalgarden), vendte tilbage til Hovedstaden under Konsulatet, var velset af Bonaparte og blev senere udnævnt til Konservator for Strassburg-Museet. Han har udført mange dygtige Miniaturportrætter (bl. a. Kléber [1798, Louvre], Napoleon, Bernadotte). *A. Hk.*

Guérin [geræ'], Jean Baptiste Paulin, fransk Historie- og Portrætmaler, født 25. Marts 1783 i Toulon, død 19. Jan. 1855 i Paris. G.'s Virksomhed, som blev et større Publikum fordelagtig bekendt ved Billedet »Kain efter Abel's Død« [1812], falder væsentlig i Restaurationsperioden; hans Gengivelse af det nøgne, holdt i akademisk Stil, men mere indsmigrende end den David'ske Retnings, hans kraftige Kolorit samt særlig hans Evne som Portrætmaler skaffede ham mange Velyndere; 1822 blev han udnævnt til Professor. Af hans historiske Arbejder kunne anføres: »Madonna med Christi Lig paa Skødet« [1817], »Anchises og Venus« [1822], »Uddrivelsen af Paradiset« [1827], »Christus paa Korset« [1834]. *A. Hk.*

Guérin [geræ'j, Jules René, fransk Læge, født 11. Marts 1801 i Boussu i Belgien, død 25. Jan. 1886 i Hyéres. Fra 1821 studerede G. i Paris, hvor han blev Doktor 1826. To Aar senere blev han Ejer og Redaktør af »Gazette de santé«, der 1830 omdannedes til »Gazette médicale de Paris«, som han redigerede til 1872, og hvorved han fik Lejlighed til at diskutere og faa Indflydelse paa en stor Mængde medicinske Forhold. 1838—43 udgav han 13 Afhandlinger om Ortopædi. 1839 grundede han det ortopædiske Institut *la Åfuette* i Passy. Tre Gange fik han af Akademiet Monthy on'ske Præmier. Hans samlede Værker udkom 1880—82 [Paris]. *G. N.*

Guérin [geræ'], Léon de, fransk Forfatter, født 29. Novbr. 1807 i Mortagne (Orne), død 25. Jan. 1886 paa de hyèriske Øer. G. kom 1828 til Paris, hvor han udgav »Journal des enfants« og senere »Gazette des enfants et des jeunes personnes«. 1846 udnævntes han til Marinens Historiker. Af hans Værker ere de betydeligste: »Histoire maritime de France« [1842—43, 4. Opl. 1863], Krim-Krigens Historie »Histoire de la dernière guerre de Russie« [4 Bd. 1858] samt talrige Skrifter for Ungdommen, ofte under Pseudonymet Léonide de Mirbel, f. Eks. »Le tour du monde«, »Les jeunes navigateurs«, »Les marins illustres de la France«, »Les navigateurs francais« og »Veillées du vieux matelot«.

Guérin [geræ'], Maurice, fransk Digter (1811—39), var af adelig Herkomst, stadig sygelig og døde meget ung, uden at nogen kendte hans digteriske Forsøg. George Sand fik hans efterladte Papirer — mest Skitser og en lyrisk Dagbog — i Hænde og offentliggjorde en Del deraf: i »Revue des deux mondes«. G. var særlig begejstret for den gamle græske Poesi, en ægte Lyriker af romantisk sværmerisk Idealitet, der i Naturlivet søger Frigørelse for Menneskelivets Trivialitet. I *Reliquiae* (1860) har en Ven samlet alle hans digteriske Efterladenskaber, saavel den geniale lille Prosadigtning »Le Centaure« som hans længselsdybe og følsomme Lyrik. *S. Ms.*

Guérin [geræ'], Pierre Narcisse, fransk Historiemaler, født 13. Marts 1774 i Paris, død 16. Juli 1833 i Rom. Skønt G. ikke var Elev af David — han uddannedes af Regnault, der ogsaa sluttede sig til den antikiserende Retning —, repræsenterede han dog ganske den David'ske Klassicismes Grundsætninger, drev endog disse ud i deres yderste Spidse ved en udpræget antik Skulpturstil og en stærkt patetisk teatralsk Komposition, der vel en Tid skaffede ham en Yndest, som ikke gav David's noget efter, men ved sin Maner var egnet til at frembringe en Reaktion hos den ny Skoles Mænd. G., der 1796 havde vundet en Pris for »Cato's Død«, vakte formelig Furore med »M. Sextus, der ved sin Hjemkomst finder sin Hustru død« [1799, Louvre]; som ofte senere havde han her forstaaet at give sit Arbejde en væsentlig Biinteresse ved Hentydninger til aktuelle Stemninger: her Emigranternes Hjemkomst; »Hippolyt anklaget af Fædra« [1802, Louvre], efter Racine, skyldte delvis sit Held til dets nøje Tilslutning til Théâtre français'es Fremstilling af samme Emne. 1802—05 opholdt han sig i Italien, hvor han atter virkede, som Direktør for det franske Akademi i Rom, 1822—29. Af hans øvrige Værker, der stadig vise G. som den dannede flittige Kunstner med den omhyggelige Beregning af Kompositionens Linier, men med deres kolde tillærte Arrangement mangle virkelig Følelse, Liv og Fantasi, anføres følgende Værker i Louvre: »Offer til Æskulap«, »Andromache og Pyrrhos« [1810], »Æneas beretter Dido sine Tildragelser« [1813], hvor han især søger at fængsle gennem Dido's yppige Skikkelse, »Klytaimnestra« [1817] med dets pirrende Handling (det forestaaende Mord) og den effektfulde kunstige Belysning, samt »Aurora og Kefalos«; tidligere havde G. malet »Napoleon tilgiver Oprørerne i Kairo«. De mange dygtige Elever, han uddannede: Géricault, Delacroix, A. Scheffer etc, brøde, ejendommeligt nok, alle med hans Kunstprincipper. 1829 blev han udnævnt til Baron. *A. Hk.*

Guérin [geræ'], Victor, fransk Oldgransker og Orientalist, født i Paris 15. Septbr. 1821, død smst. 21. Septbr. 1891. Efter at have gennemgaaet Normalskolen i Paris blev han Lærer i de klassiske Sprog i forskellige franske Provinsbyer, indtil han 1852 blev Medlem af den franske arkæologiske Skole i Athen. Herfra foretog han flere Undersøgelsesrejser, bl. a. til Øerne Rhodos, Patmos og Samos, som han beskrev (»Description de Patmos et de Samos« [Paris 1856], »Etude sur l'île de Rhodos« [Paris 1856; 2. Udg. 1880]). Han gik ogsaa til Syrien og fik derpaa i en Aarrække fransk Statsunderstøttelse til en systematisk Undersøgelse af det hellige Land, for hvilket Arbejdes Skyld han mindst hvert andet Aar foretog længere Rejser i Landet. 1860 sendtes han til Tunis, hvor han opdagede flere Hundrede ukendte latinske og nogle puniske Indskrifter (»Voyage dans la Régence de Tunis« [Paris 1862]). Hans Hovedværk er »Description géographique et archéologique de la Palestine« [7 Bd., Paris 1869—83], efter hvis Fuldendelse han blev Professor ved det under Mac Mahon grundede katolske Universitet i Paris; 1878 var han Præsident for *Société des Antiquaires de France* (i hvis Bulletin for 1893 E. Rey har skrevet hans Nekrolog). Hans sidste Værker vare »La Terre-Sainte, son histoire, ses souvenirs« [1881—83], »Jerusalem, son histoire etc.« [1889]. *V. S.*

Guériniére [gerinjæ'r], F. R. de la, se Ridekunst.

Guérin-Mèneville [gerængmænvi'l], Félix Édouard, fransk Naturforsker, født 12. Oktbr. 1799 i Toulon, død 26. Jan. 1874. Han er navnlig bekendt for sine Undersøgelser over Silkeormene, specielt for sit Arbejde: »Guide de l'éleveur de vers å soie« [Paris 1856]. Blandt hans øvrige Publikationer maa fremhæves: »Iconographie du regne animal de Cuvier« [7 Bd. 1830—44], »Genera des insectes« [1. Ser. H. 4.—6., 1831—35] °g »Species et iconographie générique des animaux articulés« [1. Bd. 1843]. Af »Magasin de zoologie« udgav han Serie 1 og 2 [18 Bd. 1830—48]. *y. c.*

Guernica [gwerni'ka], lille By i det nordlige Spanien, (1887: 2,800 Indb.), i den baskiske Provins Visaya, en meget gammel By, hvor de baskiske Folkeforsamlinger i sin Tid holdtes under en Eg. *H. W.*

Guernsey [gə!nsi], en af de fire normanniske Øer i Kanalen, ligger 68 Km. S. V. f. Cherbourg og 48 Km. N. f. Hovedøen Yersey. 61,5 □Km. med (1891) 37,800 Indb. Den har Form som en Trekant, med stejle, af dybe Kløfter indskaarne Kyster, undtagen Nordkysten, der er flad. Øen er meget frugtbar, og omtrent to Tredjedele af Arealet ere Ager- og Haveland; Agerbrug, foruden Fiskeri, er ogsaa Befolkningens Hovederhverv, og Udførselen bestaar især af Kartofler og Frugt: paa Nordsiden findes et betydeligt Granitbrud. Den eneste By er St. Pierre eller St. Peters Port. G., Oldtidens *Sarmia*, ejes ligesom de øvrige normanniske Øer af England. *C. A.*

Guernsey[gə!nsi]**-Kvæg** se Kvægracer.

Guéroult [geru'], Adolphe, fransk Journa-

list og Politiker, født 7. Jan. 1810, død 21. Juli 1872. Han hørte 1830—32 til St. Simonisterne, blev senere Medarbejder af »Journal des Débats« og skrev Breve til dette Blad fra Spanien (1836—37) °g Italien (1837—41). Han sendtes 1842 som Konsul til Mazatlan i Mejiko og 1847 til Jassy, men hjemkaldtes 1848. Han sluttede sig dog til Republikken og særlig til den demokratisk-sociale Retning og skrev i flere Blade om industrielle og økonomiske Spørgsmaal. Som Modstander af Statskuppet i Decbr. 1851 blev han holdt fængslet i et Par Uger, men slap fri, takket være hans gamle Kammerater, Brødrene Pereire's Indflydelse, og var indtil 1857 knyttet til deres »Crédit mobilier«. Derefter blev han Hovedredaktør af »Presse« og grundlagde 1859 et nyt Dagblad »Opinion nationale« som Organ for det kejserlige Demokrati og særlig for Prins Napoleon. Han tog straks med Varme Ordet for Italien's Frihed og senere for Polen's; valgtes 1863 i Paris til den lovgivende Forsamling som Oppositionsmand og optraadte her som Modstander af den klerikale Retning, Pavens verdslige Magt og Toget til Mejiko, medens han forsvarede Italien's og Tyskland's Enhed. Han blev derfor endog i selve Forsamlingen 18. Decbr. 1867 beskyldt for at have modtaget Bestikkelse af Preussen, men fremkaldte en Undersøgelse og godtgjorde Usandheden af denne Beskyldning. 1869 vragedes han af sine tidligere Vælgere for J. Ferry, hvem han aabent støttede ved Omvalget; sluttede sig 1870 til det frisindede Kejserdømme, men senere til Republikken. *E. E.*

Guerra-Junqueiro [gerrażur,ke!iru], Abilio, portugisisk Digter, er født 15. Septbr. 1850 i Freixo do Espadacinta. Han lever som Litterat i Vianna do Castello og udgav allerede som juridisk Student i Coimbra en Digtsamling med Titel »Lira dos quatorze annos« [1866] samt nogle mindre, lyrisk-episke Digtninger, som han kaldte »Poemetos«. Det ligger for de portugisiske Digtertalenter at træde tidlig frem, og da G. var 24 Aar gl., blev han berømt i sit Fædreland ved Digtet »A morte de D. João« [1874]. Hans senere poetiske Produktion har vist ham som Panteist og radikal, men fædrelandskærlig; en uforbeholden satirisk Tendens er stærkt fremtrædende hos ham og har vakt en Del Forargelse. Af hans senere Arbejder ere at nævne »A Musa em ferias« [1879], »A Velhice do Padre Eterno« [1887], *Finis Patriae* [1891] og »Os Simples« [1892]. *E. G.*

Guerrazzi [gwerrat'tsi], Francesco Domenico, italiensk Politiker og Romanforfatter, født i Livorno 12. Aug. 1804, død paa sin Villa La Cinquantina ved Cecina 23. Septbr. 1873. Han havde en haard og streng Fader, og da der i hans 14. Aar skete et Brud imellem dem, forlod han Hjemmet og døjede ondt ude, medens han søgte at tjene Brødet som typografisk Sætter, ved Oversættelser og ved at give Undervisning; samtidig studerede han Jura ved Pisa's Universitet og regeredes en Tid derfra for politisk Optræden. Et Møde med Byron blev af den største Betydning for hans fremtidige litterære Retning. Aar gl. fik han Embedseksamen, blev forsonet med Faderen og begyndte en Sagførervirksomhed i Livorno. Førstegrøden af hans Digterbegavelse var den historisk-patriotiske Tendensroman »La battaglia di Benevento« [1827], der slog ned som et Lyn og straks skaffede sin Forfatter Berømmelse, medens en senere Slægt vanskelig kan finde æstetisk Behag i denne ultraromantiske Prosadigtnings højpatetiske og buldrende Stil og rædselfyldte Indhold. Han var fra den Tid lige saa slet anskreven hos Regering og Politi som elsket og beundret af sine nationalbegejstrede Landsmænd. Mazzini vandrede paa sin Fod fra Genova for at kende ham, der fik den ene Landsforvisning og Fængselsstraf paa Halsen efter den anden, fordi han havde stiftet et liberalt Blad og begaaet andre lignende Forseelser. I Fængselet paa Elba, paa en Tid, da mangfoldige Ulykker og Sorger brøde ind over ham, skrev han sin berømteste Roman, »L'assedio di Firenze« [1834, under Navnet Anselmo Gualandi], i lignende voldsom Profetstil som den første. Der fulgte nu nogle Aar, hvor han saa udelukkende levede for sin Advokatur og Skribentvirksomhed, at hans tidligere politiske Meningsfæller næsten opgave ham, idet de betragtede ham som en Person, der kun vilde tjene Penge; han arbejdede imidlertid saa ihærdig for tre faderløse Broderbørns Skyld, hvis Forsørger han havde paataget sig at være. I disse Aar udkom Romanerne »Veronica Cybo« [1837] og »Isabella Orsini« [1844]; den sidstnævnte er oversat paa Dansk [Kbhvn. 1875]. Men 1847, da Frihedsbevægelsen tog Fart, var han igen aktivt med. Straks deporteredes han paa ny til Elba, da han havde skrevet et — ogsaa litterært interessant — Brev til Mazzini, men kom snart tilbage, stiftede Bladet »L'Inflessibile« og spillede en fremragende Rolle under Revolutionen som deputeret, Indenrigsminister, efter Storhertug Leopold's Flugt Triumvir med Montanelli og Mazzoni og til sidst som Diktator, og han viste baade Retsind, Dueligheid og Mod. Da Østerrigernes Hær nærmede sig Firenze, styrtedes G. af det konstitutionelle Parti. Tre Aar sad han arresteret i Volterra, medens Højforræderiprocessen førtes, der endte med en Dom til Tugthusstraf i 5 Aar, hvilket forandredes til Landsforvisning for Livstid. Paa Corsica og i Genova levede han derpaa en Del Aar som Litterat; han var ikke Deltager i Begivenhederne 1859, men fik siden Sæde i Deputeretkammeret, hvor han optraadte som Cavour's heftige Modstander; i det hele var den ny Tid ham ikke tilpas. De sidste Leveaar tilbragte han paa Landet og døde her pludselig; den gamle Sympati for den lidenskabelige, idealistiske Fædrelandsven og engang højst populære Digter viste sig atter ved hans højtidelige Jordefærd. — G. har skrevet en Mængde Bøger, mest Romaner. Foruden de allerede nævnte Skrifter kunne anføres: »Memorie« [1848], »Apologis della vita politica di F. D. G.« [1851], »Beatrice Cenci« [1854], den underlige, sprænglærde Satire »L'Asino« [1857], »Pasquale Paoli« [1860], »Vita di Andrea Doria« [1863] og »L'assedio di Roma« [1864]. Hans »Opere« i 5 Bd. udgaves i Milano 1868, hans »Lettere« ved Carducci [Livorno 1880—82] og Martini [Torino 1891 ff.]. (Litt.: Corona, *F. D. G.* [Biella 1873]; Fenini, *F.D.G.* [Milano 1873]; samme, *Manzoni & G.* [smst. 1875]; Bosio, *La vita e le opere di F. D. G.* [smst. 1877]). *E. G.*

Guerre [gæ!r] (fr.), Krig; *G. å outrance* [gærauträ's] ell. *å mort* [gæramå'r], Krig paa Kniven;

nom de guerre (»Krigsnavn«), tidligere Navn, som en til Soldat hvervet antog i Stedet for sit egentlige Navn; derfor en Skuespillers, Kunstners eller Forfatters Pseudonym; *å la guerre comme å la guerre* (eller ogsaa *c'est la guerre)* d: i Krigen gælder Krigsbrug, i Krigen gaar det nu engang ikke anderledes til.

Guerrero [gere!ro], 1) Stat i Republikken Mejiko, begrænses af Staterne Oajaca, Puebla, Morelos, Mejiko, Michoacan og det store Ocean. Arealet er 66,477 • Km. med (1892) 353,200 Indb., hvilket kun giver 5,3 paa I □ Km.; Staten er altsaa meget tyndt befolket og oven i Købet overvejende med Indianere. Den bestaar af Syd- og Vestskraaningerne af Anahuac s Højslette og er i sin nordlige Del vulkansk; et smalt Kystland med flere Laguner skiller Bjærgene fra Havet. Hovedfloden er Rio de las Balsas ell. Mexcala, der gennemstrømmer Staten fra Øst til Vest. Agerbruget er Befolkningens Hovederhverv, og der dyrkes næsten alle tropisk-amerikanske Pianter som Bomuld, Majs, Sukker, Tobak, Kaffe, Indigo og Anis; derimod udnyttes de rige Mineralskatte (Guld, Sølv, Kvægsølv) kun i ringe Grad. I Kystlagunerne indvindes en Del Salt. Hovedstaden er Tixtla, men den vigtigste Havneby er Acapulco. G. blev Stat 1849 og dannedes af Dele af Staterne Puebla og Mejiko. *C. A.*

2) By i den nordøstlige Del af Republikken Mejiko, Stat Tamaulipas, ved Rio Salado, med (1892) 5,000 Indb. I Nærheden Stenkuls- og Kobbergruber samt Lejer af Mønje og rød Jernokker. *C. A.*

Guerrero [gere!ro], Francisco, spansk Kirkekomponist, (1527—c , født i Sevilla, Elev af sin Broder Pedro G. (af Morales. Allerede 18 Aar gl. blev han Kapelmester ved Katedralen i Jaën i Andalusien, men kaldtes herfra til Katedralen i Sevilla, hvor han gjorde Tjeneste, først som Sanger, senere som Kapelmester, i 44 Aar. En Pilgrimsfærd, han paa sine gamle Dage gjorde til Jerusalem, har han skrevet en Bog om [Alcala 1611]. G. hører sammen med Morales og Vittoria til den spanske Skoles ypperste Repræsentanter i Musikken. Hans talrige Værker udmærke sig ved den Vægt, der er lagt paa Tekstbehandlingen. *A. H.*

Guerriēri-Gonzāga [gwe-], Anselmo, Marchese, italiensk Politiker og Forfatter, født 19. Maj 1817 i Mantova, død 24. Decbr. 1879 paa Villa Paludano ved Mantova. Han var først Republikaner og 1848 Medlem af den provisoriske Regering i Milano, idet han af sine Kolleger i denne skikkedes i en diplomatisk Sendelse til Paris. Reaktionen 1849 medførte G.'s Landflygtighed; men 1859 kom han tilbage, fik 1860 Sæde i Parlamentet og sad der, indtil han 1876 faldt ved et Valg. Han var imidlertid bleven monarkisk sindet og hørte nærmest til Højre; for sin Uegennyttighed og Hæderlighed var han almindelig agtet. I sine sidste Leveaar gav han sig aldeles ikke mere af med Politik. Hvad hans litterære Fortjenester angaar, var han Medarbejder ved flere Tidsskrifter, men har ellers mest gjort sig bekendt ved gode Oversættelser, især fra Tysk: af Goethe har han oversat »Faust« med Held [Milano 1862, 2. Udg. 1872], endvidere »Iphigenia«, >Hermann og Dorothea« og de romerske Elegier, desuden Treitschke's Bog om Cavour, Horats'es Oder m. m. Hans omfattende Sprogkundskaber strakte sig bl. a. ogsaa til Ungarsk. *E. G,*

Guerriero [gwærrie!ro] (ital.), krigersk, føjes som karakteriserende Foredragsbetegnelse til et Musikstykkes Tempoangivelse, f. Eks. *Allegro g.* *S. L.*

Guerrillakrig [geri'lja-] se Guerrillas.

Guerrillas [geri'ljas] kommer af det spanske Ord *guerrilla* (den lille Krig) og er nu den almindelige Betegnelse for Friskarer, der føre den lille Krig paa egen Haand. Særlig er denne Krigsførelse kommen til Anvendelse i Spanien, hvor den allerede er bleven brugt i Oldtiden, mod Araberne og i den spanske Arvefølgekrig; men Navnet G. skriver sig fra Spanien's Kampe mod Napoleon i Aarene 1808—14, i hvilke Aar bevæbnede Flokke under Anførsel af energiske Førere som Empecinado, Præsten Merino, Abuelo, Chacelo o. fl., begunstigede af det bjærgfulde Terrain ved Overfald paa mindre, fjendtlige Afdelinger, ved Spærring af Kommunikationer, Opbrænding af Magasiner o. s. v. lagde Franskmændene særdeles betydelige Hindringer i Vejen, tvang dem til uforholdsmæssig stærk Besætning af Etapelinierne og hindrede deres Fremrykning, hvorved de havde en betydelig Indflydelse paa Krigens Gang. Efter Fredsslutningen udartede de til fuldstændige Bander, der haardt hjemsøgte enkelte Provinser. Senere have de spillet en betydelig Rolle i de spanske Borgerkrige (Karlistkrigene). Ogsaa Mejikanerne have i Kampene med Franskmændene i Aarene 1863—66 ofte med Held anvendt Guerrillakrig, der kun i længere Tid kan føres i et Terrain som ved sin naturlige Beskaffenhed byder paa de kæmpendes tarvelige Uddannelse, Disciplin og forholdsvis ringe Antal. *B. P. B.*

Guerrini [gwe-], Olindo, italiensk Digter og Litteraturforsker, som Digter bedst kendt under Pseudonymet Lorenzo Stecchetti, er født 4. Oktbr. 1845 i Sant' Alberto ved Ravenna. Han er Søn af en Apoteker, drev Retsstudium ved Bologna's Universitet, tog sin Eksamen 1868 og er ansat som Bibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Bologna. Ved sin i Bologna 1877 udgivne Digtsamling »Postuma« (siden i mange Oplag), som hvis Forfatter paa Titelbladet var angivet en fingeret ung Digter, der var død af Brystsyge, henrev og forargede han det italienske Publikum, der her maatte beundre et ualmindeligt Talent, samtidig med at del frastødtes af Kynisme og Heine'sk Spotteri. En Skare af unge fylkedes om ham og kaarede ham (tillige med G. Carducci) til Mønster; det var den saakaldte »veristiske« Skole, der endnu har mange Tilhængere og sætter sig hensynsløs »Sandhedsskildring« til Maal. To efterfølgende Samlinger, »Polemica« og »Nova Polemica« [Bologna 1878 og 1879], gaa i samme Retning som den første og vidne om samme store Begavelse, der af og til ogsaa giver fine og blide Stemninger et overordentlig yndefuldt Udtryk i skønne Vers; i en Indledning i Prosa til »Nova Polemica« tager han kækt og haanlig afvisende til Genmæle mod den megen nedsættende Kritik, hans Poesi — til Dels begribeligt nok — havde været Genstand for. En vittig og morsom Parodi, med Titelen »Giobbe«, paa Rapisardi's Sensationsdigt »Lucifero« udgav

G., under Navnet Marco Balossardi, vistnok sammen med C. Ricci. I de senere Aar har hans Muse tiet; men han, der er en flittig og dygtig Litteraturforsker, har fortsat en Række lærde og andre Arbejder i Prosa, som han allerede begyndte samtidig med sin opsigtvækkende poetiske Produktion. Det er navnlig mindre bibliografiske og litteraturhistoriske Studier; enkelte større Skrifter ere dog ogsaa derimellem, saaledes en Bog [Bologna 1879] om Giulio Croce, Forfatteren af den komiske Roman »Bertoldo«, endvidere »Bibliografia per ridere« [Rom 1884], »Brandelli« [s. A.] og »I1 primo passo, note autobiografiche« [Firenze 1885]. Desuden har G. besørget nogle Udgaver af ældre Forfattere og en italiensk Oversættelse af Mérimée's Breve til A. Panizzi [Bologna 1881]. — (Litt.: Vivarelli, *Lor. Stecchetti o il verisme nella letter atura e nell'arte* [Firenze 1879]). *E. G.*

Guesclin [gæklæ̃'], Bertrand du, fransk Hærfører, født ca. 1320, død 13. Juli 1380, var Søn af en Adelsmand fra Bretagne. Han opdroges som andre Landadelsmænd kun til Krig, var som sine Standsfæller raa og voldsom og lærte knapt nok at skrive sit Navn. Derimod viste han som Kriger ikke blot den almindelige Tapperhed, men hævede efterhaanden Krigen til en virkelig Kunst. Som ganske ung udmærkede han sig under Stridighederne om Bretagne mellem Jean de Montfort og Charles de Blois, under hvilke G. sluttede sig til den sidste. Fra 1350 synes han at være traadt i den franske Konges Tjeneste, og hans Berømmelse steg nu hurtig. 1364 førte han i Normandiet de franske Tropper mod Englændernes og Charles le Mauvais's Soldater og vandt her den afgørende Sejr ved Cocherel. Kongen sendte ham derpaa til Bretagne for at hjælpe Charles de Blois, men her blev han slaaet ved d'Auray, hvor Charles de Blois faldt og G. blev fangen. Han løskøbtes dog snart ved en meget høj Løsesum og sendtes derpaa i Spidsen for *les grandes compagnies*, som man ønskede at fjerne fra Frankrig, til Spanien for at hjælpe Henrik af Trastamare mod Peter den Grusomme. Denne maatte flygte, men fik derpaa Hjælp af Englænderne under den sorte Prins. G. ønskede, at man uden at levere Slag skulde lade den store fjendtlige Hær ødelægge sig selv i det ukendte /idet frugtbare Land. Henrik bød ham imidlertid levere Slag, og 1367 led han da et stort Nederlag ved Najera, hvor han atter blev fangen. Etter atter at være løskøbt førte han imidlertid en ny Hær til Spanien og sejrede i Slaget ved Montiel 1369, der sikrede Henrik af Trastamare Magten i Spanien; af Taknemmelighed skænkede denne G. Titelen Konnetabel af Kastilien. — Ved denne Tid genoptoges aabenlyst Kampen mellem Frankrig og England, og G. vendte da tilbage til Frankrig 1370, hvor han blev Talsmanden for den Krigsmetode saa vidt muligt at undgaa Slag og lade Englænderne bukke under for de Vanskeligheder, Opholdet i det fjendtlige Land medførte. Derved søgte han at bøde paa den Overlegenhed, som Englændernes disciplinerede Fodfolkshære havde over for Frankrig's forvirrede Ridderhære. Forsøget lykkedes, og af og til leveredes ogsaa et heldigt Slag, som det ved Chizey 1373, der gjorde Ende paa det engelske Herredømme i Poitou. G, der 1370 havde faaet Titelen Konnetabel af Frankrig, var Lederen af hele den franske Krigsførelse i disse Aar, og Heldet fulgte ham i en saadan Grad, at ved hans Død havde Englænderne kun nogle enkelte Byer tilbage i Frankrig. (Litt.: Hoy du Chastelet, *Histoire de Bertrand du G.* [Paris 1666]; Luce, *Histoire de Bertrand du G. et de son époque* [Paris 1876]). *P. M.*

Guesde [gæ!d], Jules, fransk Socialist, er født 11. Novbr. 1845 i Paris, fik tidlig et lille Statsembede, men sluttede sig senere til den republikanske Opposition og blev Juli 1870 dømt til 6 Maaneders Fængsel, fordi han opfordrede Folket til hellere at gøre Revolution end føre Krig. Ligeledes blev han 1871 som Tilhænger af »Kommunen« dømt til 5 Aars Fængsel, men flygtede til Geneve (skrev her »Le livre rouge de la justice rurale«) og senere til Italien, indtil han blev udvist herfra 1872. Han kom 1876 tilbage til Paris, blev Medarbejder af flere Blade og virkede ved Foredragsmøder og Smaaskrifter til at udbrede den socialistiske Lære, saaledes som den udformedes efter Samraad med K. Marx (»Collectivisme«). Han havde dog flere Stridigheder med andre socialistiske Grupper og fik 1882 en ny Fængselsstraf. 1887 blev han Redaktør af »Cri du peuple«, som 1889 fik Navnet »L'Egalité«, og valgtes 1893 i Lille til Medlem af Deputeretkammeret. *E. E.*

Guessard [gæsa'r], Francis, fransk Filolog, født i Passy 29. Jan. 1814, død i Calvados 7. Maj 1882; studerede ved *École des Chartes*, hvor han blev Docent 1847, Professor 1854 og virkede til 1869. Som ung Student var han Sekretær hos Raynouard (s. d.), der vakte hans Interesse for Middelalderens Litteratur. Hans Navn er særlig knyttet til Samlingen »Les anciens poétes francais« [1858—70], der omfatter 10 Bd. Heltedigte *(chansons de geste)*. *Kr. N.*

Guetaria [geta!ria], lille Havnestad i det nordlige Spanien, Provins Guipuzcoa, bekendt som Søfareren Sebastian el Cano's Fødeby, som har hans Statue. *H. W.*

Guettée [gæte'], Aimé François, fransk gejstlig, (1816—92), var katolsk Præst, udgav »Histoire de l'Eglise de France« [12 Bd., Paris 1847—56], blev da beskyldt for at hælde til Jansenismen og maatte 1856 opgive sin Stilling. 1862 gik han over til den russiske ortodokse Kirke og blev 1864 udnævnt til Dr. theol. af det gejstlige Akademi i Moskva.

Guevära [ge-], Antonio de, spansk Moralist og Historiker, født i Biscaya i Slutningen af 15. Aarh., død 1545. Som ung levede han ved Ferdinand den Katolskes og Isabella's Hof, 1528 gik han ind i Franciskanerordenen, men opholdt sig siden mest i Kejser Karl V's nærmeste Omgivelser, udnævntes til hans Hofpræst og Historiograf og fulgte ham paa Rejser; til sidst blev han Biskop i Guadix og Mondonedo. G. var i sin Tid en overordentlig anset Forfatter, ikke blot i Spanien selv, men ogsaa uden for dette Land. Han har Verdenserfaring og klassisk Dannelse, som han holder meget af at vise; men hans Sprog er retorisk, kunstlet og skruet. Dog netop ved disse Egenskaber behagede han sin Samtid. Hans navnkundigste Værk er »Marco Aurelio« eller »Reloj de principes« [1529], en Slags politisk Roman i Smag med Xenofon's Kyropædi; han søgte at udgive den for et virkeligt Oldtidsskrift; men en vis Pedro de Rua overbeviste Publikum ved nogle

kritiske Breve om, at det var et Falsum. Siden fulgte et historisk Skrift om de romerske Kejsere (»Década de los Cesares«) samt flere Afhandlinger af teologisk og moraliserende Indhold og en Samling, til Dels fingerede »Epistolas familiares« [1539], der gjorde umaadelig Lykke og ligesom »Marco Aurelio« kom i en Masse Oversættelser. G.'s »Obras« udgaves 1545 [Valladolid]. *E. G.*

Guevara [ge-], Luis Velez de, spansk Digter, født i Écija 1570 ell. 1574, død 10. Novbr. 1644 i Madrid. Han kom som ganske ung Jurist til Hovedstaden og begyndte her at føre Sager med Held, men tillige at øve sit poetiske Talent, navnlig som Dramatiker. I den Anledning kom han i Forbindelse med fornemme Adelsmænd, hos hvem han efter de Tiders Skik søgte sit Underhold, og i de litterære Kredse vandt han Yndest ved sin elskværdige Munterhed og sin aabne og ærlige Karakter. Filip IV gav ham en Hofmandsstilling, men for øvrigt havde han med sin store Familie noget vanskeligt ved at slaa sig igennem i pekuniær Henseende. Som Advokat var han bekendt for sin Vittighed. Efter eget Sigende forfattede G. 400 Komedier, men kun 80 af dem ere bevarede til vor Tid. De vise ham som en af det spanske Nationalteaters bedste Andenrangsforfattere og som en Discipel af Lope de Vega. De fleste af dem behandle Emner af den pyrenæiske Halvøs Historie eller Sagnhistorie, og han er her ofte meget heldig i Anvendelsen af en arkaiserende Sprogtone. Særlig Berømmelse nyder Skuespillet »Reinar despues de morir«, en Bearbejdelse af den bekendte tragiske Episode af Portugal's Historie om Inés de Castro's Elskov og Død. Men G.'s berømteste Værk er den morsomme satiriske Fortælling »El diabio cojuelo« [Madrid 1641], hvor den ud af en Glasflaske befriede Haltefanden til Tak viser sin Befrier, Studenten Don Cleofas, hvad der gaar for sig inde i Byens Huse. Den blev frit bearbejdet paa Fransk af R. Lesage som »Le diable boiteux« [Paris 1707; i udvidet og omarbejdet Skikkelse smst. 1726]. En god Udgave af Originalen udkom 1812 [Madrid], ogsaa 1828 [Paris, ved J. M. de Ferrer]; Bogen er fremdeles optrykt iblandt »Novelistas posteriores å Cervantes« i 33. Bd. af »Biblioteca de autores españoles« [Madrid 1854]. Der eksisterer ingen ældre, samlet Udgave af G.'s Komedier; seks af dem findes trykte i »Biblioteca de autores espafioles« [45. Bd]. *E. G.*

Gueymard [gæma!r], Louis, fransk Operasanger (Heltetenor), født 17. Aug. 1822 i Chaponnay (Isère), død 8. Juli 1880 i Corbeil ved Paris, gennemgik Konservatoriet og var 1848—68 ansat ved den store Opera. Hans Hustru Pauline G. (født Lauters), fransk Operasangerinde (Mezzosopran), er født i Bruxelles 1. Decbr. 1834, gennemgik Konservatoriet smst., debuterede 1854 paa *Théâtre lyrique* i Paris og gik 1857 over til den store Opera, hvor hun bl. a. sang Fides i »Profeten« og Valentine i »Hugenotterne«. 1876 forlod hun Operaen og kreerede Amneris i Verdi's »Aïda« paa *Théâtre Italien;* siden den Tid er hun mest optraadt i Provinserne. *S. L.*

GuffenS [gyfæ'ns], Égide Godefroid, belgisk Historiemaler, er født 22. Juli 1823 i Hasselt (Limburg). Uddannet under N. de Keyser, i Italien stærkt optagen af Michelangelo's og Rafael's Kunst, i Tyskland nøje knyttet til den Strømning, der betegnes ved Navne som Cornelius, Overbeck, Kaulbach etc. blev G. udrustet til de betydelige monumentale Opgaver, hvormed han berigede sit Fædreland, i Forening med sin stadige Studiefælle Swerts; med ham indgik han et uopløseligt Arbejdsfællesskab (indtil Swerts'es Afrejse 1874) ved Udsmykningen af Notre Dame i S. Nicolas, St.-Georgs-Kirken i Antwerpen etc, og sammen med ham udgav han »Souvenirs d'un voyage artistique en Allemagne« [Antwerpen 1858], særlig handlende om Miinchen's Historiemaleri, som de begge agiterede stærkt for (saaledes ved en Udstilling 1859 i Bruxelles af Værker af Cornelius, Kaulbach etc), og hvis Kunstprincipper de gennem deres egne Arbejder søgte omplantede paa belgisk Grund. I Kirken S. Nicolas ved Antwerpen fremstillede de bl. a. Maria's 7 Lidelser [1855—70], i Antwerpen's Børs Handelens Historie (disse Billeder brændte, kun Kartonerne ere bevarede), i Georgs-Kirken i Antwerpen, som deres Hovedværk, den af Cornelius og Overbeck stærkt paavirkede Billedcyklus med Emner fra Christi Liv [1859—71], i Raadhuset i Ypern, i en Billedsuite, Scener fra den flanderske Historie [1869] o. s. v. Andre Bidrag til Belgien's Monumentalmaleri har G. leveret i Arbejder som: 14 Billeder med Stationerne under Gangen til Golgatha (Jesuiterkollegiet i Antwerpen), »Balduin af Flandern drager paa Korstog« [1873—75, Domssalen i Courtrai's Raadhus], Udsmykningen af Daabskapellet i St.-Quintins-Kirken i Hasselt [1875], af Koret i Josefs-Kirken i Lowen [1881] og af Festsalen i Hôtel de Schild i Antwerpen. Desuden har G. malet populære Staffelibilleder, bl. a. »Blanche de Felzenstein«, »Episode fra Pompeji's Undergang«, »Araber med sin Hustru•••, »Lucretia«, »Rouget de Lisle synger for første Gang Marseillaisen« (Museet i Philadelphia), »Margrete af Østerrig modtager et persisk Gesandtskab«, »Hjemvenden fra Christi Gravlæggelse« (Rudolfinum i Prag) samt mange Portrætter. Paa den internationale Kunstudstilling i Bruxelles 1897 var han repræsenteret ved kirkelige Arbejder. (Litt.: Riegel, »Geschichte der Wandmalerei in Belgien seit 1856« [Berlin 1882]). *A. Hk.*

Guggenbühl, Johann Jakob, schweizisk Læge og Idiotopdrager, født 16. Aug. 1816 i Mailen ved Ziirich Sø, død 2. Febr. 1863 i Montreux. Efter i et Par Aar bl. a. under Fellenberg (s. d.) i Hofwyl at have beskæftiget sig med Behandlingen af Kretinere aabnede han 1840 paa Abendberg ved Interlaken en Opdragelses- og Undervisningsanstalt for denne Art af Idioter. I Besiddelse af ubestridelig Dygtighed og agitatorisk Evne forstod han i Løbet af faa Aar gennem sine i forskellige Sprog udgivne Beretninger at vække hele den civiliserede Verdens Interesse for Idiotsagen, specielt for hans egen Anstalt, der navnlig af Lægfolk hævedes til Skyerne. Desværre gik denne Banebryder paa Aandssvageundervisningens Omraade i Graven stemplet, til Dels med Rette, som en Charlatan og Bedrager, der havde misbrugt fremmede Midler, givne til Aandssvagesagens Fremme, til personlig Fordel. *F. B.*

Guglielmi [gulje'lmi], Pietro, italiensk Komponist, (1727—1804), var i Napoli's Konservatorium Elev af Durante; men hans flygtige Temperament tillod ham ikke at gøre synderlig grundige

Studier. Da G. havde forladt Konservatoriet, lokkede Teateret ham, og han débuterede 1755 i Torino som Operakomponist. Snart fik han Operaer opførte rundt om i andre italienske Byer, og skønt hans Arbejder ikke sjælden bare Mærker af hans Overfladiskhed og mangelfulde Uddannelse, havde han dog saa betydeligt Held med de fleste af dem, at hans Navn hurtig blev kendt og anset. Fra Italien begav G. sig paa Kunstrejser til Tyskland (hvor han en Tid lang var Kapelmester i Dresden) og England. Da han efter flere Aars Forløb vendte tilbage til Napoli (1777), var hans Ry begyndt at sættes i Skygge af de opdukkende Stjerner: Cimarosa og Paisiello. G. kastede sig imidlertid resolut ind i Kappestriden med disse, og ved anstrengt Flid, ved større Alvor og Grundighed lykkedes det ham at bevare Publikums Yndest jævnsides med de to Medbejlere. De i denne Periode komponerede Operaer ere G.'s bedste. 1793 opgav han imidlertid at skrive for Teateret, modtog den ærefulde Stilling som Kapelmester ved Peterskirken i Rom og komponerede endnu kun nogle kirkelige Værker, navnlig Oratorier. Tallet paa G.'s Operaer er mindst 85; de betydeligste ere »I due gemelli«, »La serva innamorata«, »La pastorella nobile«, »La Didone« og »Enea e Lavinio«. Trods sin Frugtbarhed og naturlige Musikbegavelse hører G. — der i øvrigt ogsaa har komponeret nogen Kammermusik — dog ikke til den ældre italienske Operas fremragende Navne. *W. B.*

Gu h l, Ernst Karl, tysk Kunsthistoriker og Oldgransker, født 20. Juli 1819 i Berlin, død smst. 20. Aug. 1862. G. studerede Filologi i Berlin, blev 1848 efter en Rejse i Italien Privatdocent i Berlin, derpaa Professor ved Kunstakademiet og endelig ekstraordinær Professor ved Universitetet smst. Han foretog forskellige Studierejser til England, Frankrig, Spanien, Grækenland (1858) og Italien. Af G. haves bl. a. »Die neuere geschichtliche Malerei und die Akademien« [Stuttgart 1848], »Der Dom zu Köln« [Stuttgart 1851], »Künstlerbriefe« [Berlin 1854—56; 2. Udg. af Rosenberg 1880], »Die Frauen in der Kunstgeschichte« [Berlin 1858]. Med W. Koner udgav han »Leben der Griechen und Romer« [Berlin 1862; 6. Udg. 1893, fransk Overs. ved Trawinski »Vie antique«, Paris 1884—85]. *V. S.*

G uh ns se Goonze.

Guiamár, Guimar, By paa Teneriffa blandt de canariske Øer. (1888) 4,500 Indb. I Nærheden findes interessante Grave med Mumier af Øens gamle Urbefolkning, Guancherne. *C. A.*

Guiana d. s. s. Guyana.

Guibert [gibæ'r], Jacques Antoine Hippolyte, Greve af, fransk militær Forfatter, (1743—90)1 gjorde sig bekendt ved sit Skrift »Essai général de tactique« [London 1772, 2 Bd., Paris 1804]. Han deltog i den franske Hærs Reorganisation og udtalte sig til Fordel for den almindelige Værnepligt. 1788 blev han *maréchal de camp.* Pra Grund af skønlitterær Virksomhed blev han Medlem af det franske Akademi.

Guibert [gibæ'rj, Joseph Hippolyte, Kardinal og Ærkebiskop i Paris, født 13. Decbr. 1802 i Aix, død 6. Juli 1886. Ikke længe efter at have fuldendt sine teologiske Studier i Rom blev G. Generalvikar i Ajaccio, 1842 Bisp i Viviers, 1857 Ærkebisp i Tours, 1871 blev han Darboy's Efterfølger som Ærkebisp i Paris, og 1873 blev han Kardinal. G. stillede sig i Spidsen for den ultramontane Bevægelse i Frankrig og hævdede med Kraft Kirkens Ret over for Staten; men trods ivrige Underhandlinger mellem Kurien og Republikken, især 1877, lykkedes det ham ikke at skaffe Klerikalismen Sejr. G. paabegyndte Opførelsen af Kirken paa Montmartre, der, indviet til Jesu allerhelligste Hjerte (*Sacrécœur de Jésus*), skulde beherske hele Paris. *L. M.*

Gnibray [gibræ'] se Falaise.

Guicciardini [gwittšardi'ni], Francesco, italiensk Statsmand og Historieskriver, født 6. Maj 1483 i Firenze, død 23. Maj 1540. Faderen tilhørte en gammel, anset Familie, og paa hans Bud opgav G., der efter at have fuldendt sine Studier havde nedsat sig som Advokat i sin Fødeby, sine Planer om at gaa over til den gejstlige Stand for paa denne Maade at vinde frem. Ved sine Forbindelser med Optimaterne, bl. a. Familien Salviati, af hvilken han havde taget sig en Hustru, opnaaede han i en ung Alder at blive sendt som Gesandt til Spanien (1512), og Opholdet hos Ferdinand den Katolske i et af Storpolitikkens Centrer udvidede og skærpede den begavede Florentiners Livssyn. Da han kaldtes tilbage til Firenze 1513, var Republikken bleven styrtet og Huset Medici atter kommet til Magten, og selv om G. knurrede over den ny Regering, skilte han dog ej sin Sag fra Medicæerne. 1515 traadte han i Leo X's Tjeneste; blev 1516 Guvernør i Modena, 1523 Præsident i Romagna og havde stor Del i Pave Clemens VII's mislykkede Plan om i Forbund med Frankrig at fordrive Spanierne fra Italien. 1527 kommanderede han saaledes de pavelige og florentinske Tropper. G. forblev stadig i pavelig Tjeneste, som Guvernør i Bologna (fra 1531) gjorde han sig yderlig forhadt ved sin Strenghed, og heller ikke det florentinske Folk yndede ham, da han idelig støttede Medicæerne og navnlig som pavelig Kommissær 1530 var ivrig for at faa den unge Alessandro indsat til Hertug, i hvis Tjeneste han traadte efter Pave Clemens VII's Død 1534. Da den ældre Linie uddøde ved Alessandro's Mord (1537), udnævntes Cosimo I af den yngre Linie til Hertug; men væsentlig ved G.'s Optræden blev hans Magt stærkt indskrænket, thi, som han havde udviklet det i sine politiske Skrifter, var hans Idealstat stærkt aristokratisk. Adelen, hverken Folket eller Fyrsten, skulde være de egentlige Herrer, og for en Tid lykkedes det ham virkelig næsten at realisere sine Planer. Det 8-Mands Raad, der stilledes ved Hertugens Side, bestod af G.'s Venner og Slægtninge, og selv var han dets Præsident. Langt ud over Italien's Grænser var han en højt anset Mand, og han tænkte endogsaa paa en Forbindelse mellem sin Datter og Hertugen, da denne brød sit Forbund med Slægterne og fjernede sine ældre Raadgivere, G. ikke undtaget. Af Harme herover trak han sig tilbage til sin Villa i Arcetri ved Firenze, hvor han døde. Sine sidste Aar tilbragte han væsentlig med Udarbejdelsen af sin berømte »Storia d'Italia«, der gaar fra 1492—1534 [udkom 1561—64; bedst Udg. af Rossini, 10 Bd., Pisa 1819]. Det var et af de første Arbejder, der i streng Aarbogsform behandler hele Italien's Historie, men dets Værd som historisk Kilde er blevet meget overvurderet. Selv om Begivenheder, hvori

han personlig har deltaget, bruger han ofte andres Beretninger, og de talrige Taler, der i Overensstemmelse med Tidens litterære Smag ere indlagte i Værket, ere alle fri Kompositioner, gennem hvilke Forfatteren vil karakterisere de handlende. Af stor Betydning er desuden »Opere inedite«, udg. af P. og L. G. [10. Bd. Firenze 1857—67], der bl. a. indeholder en Kritik af Macchiavelli's »Discorsi«, den florentinske Republiks Historie, Traktater om Firenze's Forfatning m. m., Gesandtskabsberetninger samt Brudstykker af en Selvbiografi og Slægtebog. (Litt.: Benoist, *G. historien et komme d'état italien* [Paris 1862]; Zanoni, *Vita publica di F. G. con nuovi documenti* [Bologna 1896]; Ranke, »Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber« [3. Opl. Leipzig 1884, i »Sämmtliche Werke«, 34. Bd.]). *M. M.*

Guiccioli [gwittšå!li], Florence Teresa, Grevinde, født i Paris 1799, død 1873, er bekendt ved sin Forbindelse med Byron (s. d., S. 970). 1851 ægtede hun Markis de Boissy.

Guiche [gi'š], Diana (1554—1620), var Datter af Vicomten af Lonvigny; 1567 ægtede hun Grev Philibert af Gramont-G., der faldt 1580. Hun var en af Henrik IV's Elskerinder, og der er opbevaret en Række Breve fra ham til hende. *P. M.*

Guichen [gišæ'n], Luc-Urbain de Bonexic, Greve af, fransk Admiral, (1712—90), indtraadte i den franske Marines Tjeneste 1730 og blev 1756 *capitaine de vaisseau*; Aaret efter — som Fregatchef — erobrede han 4 engelske Kapere og 9 Handelsskibe. 1778 forfremmedes G. til Eskadrechef og deltog s. A. i Slaget ved Quessant; det paafølgende Aar ansattes han som *lieutenant-général* og øverstkommanderende i Brest. 1780 afløste han d'Estaing i Overkommandoen over Flaaden i de vestindiske Farvande og slog med denne Englænderne under Rodney 3 Gange. Næste Aar overførte han fra Brest til Antillerne en stor Handelsflaade, af hvilken det dog lykkedes Englænderne i Taagen at udskære og erobre en Del. 1782 var han paa ny Chef for Flaaden i Brest; i Juni stak han i Søen med 18 Skibe, forenede sig med en spansk Hjælpeflaade ved Cadiz og blokerede den engelske Fiaade ved Torbay. Ved Fredsslutningen 1783 tog han Afsked fra aktiv Tjeneste. *C. L. W.*

Gui de Lusignan [gidᵊlyziñâ'] (Guido), Konge af Jerusalem, død 1194, nedstammede fra en gammel poitousk Slægt og ægtede 1180 den barnløse og svagelige Kong Balduin af Jerusalem's Søster Sibylle, for gennem hende at vinde Kronen. 1183 overdrog Balduin ham Regeringen; men Stormændene, der understøttedes af hans egen Gemalinde, fik ham alt samme Aar fjernet fra Styrelsen. Efter Svogerens Død 1186 lykkedes det imidlertid G., som nu havde udsonet sig med Sibylle, at blive tagen til Konge ved Gejstlighedens og Tempelherrernes Hjælp; dog var han ingenlunde sin Stilling voksen og laa i stadig Strid med de mægtige Vasaller. Da de Kristne brød den Fred, de havde sluttet med Jerusalem's farligste Fjende Sultan Saladin af Ægypten, udsonede han sig vel med sin Hovedmodstander Grev Raimond og samlede en anselig Hær paa ca. 20,000 Mand, men Tropperne vare demoraliserede og bukkede fuldstændig under for Saladin ved Hittin i Nærheden af Tiberias (5. Juli 1187). Kort efter overgav Jerusalem sig til Fjenden. G., der var bleven fangen i Slaget, løslodes kort efter af Saladin til Tak for Fæstningen Askalon's Overgivelse og søgte nu at tage Akko fra de vantro for deri at have et Udgangspunkt for Tilbageerobringen af sit Rige. Da Deltagerne i det 3. Korstog, som var blevet fremkaldt ved Jerusalem's Tab, kom til Akko, sluttede han sig nær til Richard Løvehjerte, medens Grev Konrad af Montferrat, der ligeledes gjorde Fordring paa Jerusalem's Krone, fandt Støtte hos Filip August. G. maatte efter Akko's Fald lade sig nøje med at blive anerkendt som Jerusalem's livsvarige Konge (1191), og da han alt 1192 afsattes, skænkede Richard ham Cypern, i hvis Erobring fra Grækerne han selv havde deltaget, og som blev i Slægtens Eje i henved 300 Aar. *M. M.*

Guider [gi!ðer] (fr.), »Førere«, kaldtes i 18. Aarh. de Generalstaben attacherede unge Officerer, hvilken Benævnelse hidrørte fra, at de hovedsagelig anvendtes som Førere for Kolonner. I Spidsen for G. ansattes en Generalstabsofficer, *capitaine des guides*. I Slutn. af 18. Aarh. oprettede Napoleon et Korps af G., der dannede en Slags Livvagt for Hærføreren, og en lignende Tjeneste udføres endnu af de schweiziske Guidekompagnier, der ligesom G. i Italien desuden forrette Ordonnanstjeneste. Under det 2. franske Kejserdømme fandtes i Garderytteriet et let Regiment G., der bar samme Uniform som det 1. Kejserdømmes Gardechasseurs, og i Belgien findes endnu 2 Guideregimenter, som anvendes til almindelig Rytterstjeneste. I Danmark benævnes Generalstabens Underofficerer G. I Norge findes Benævnelsen G. ikke. Generalstabens Underofficerer kaldes »Stabsfanejunkere«. *B. P. B.*

Guidetti [gwidet'ti], Giovanni, italiensk Kirkemusiker, (1532—92), Elev af Palestrina. Sammen med denne, efterhaanden alene, foranstaltede han efter paveligt Mandat en Redaktion af den gregorianske Liturgi, *Directorium chori* (1582) m. fl. *A. H.*

Guidi [gwi!di], Alessandro, italiensk Digter, født i Pavia 14. Juni 1650, død i Rom 12. Juni 1712. Han levede fra sin Ungdom af omtrent udelukkende for Litteraturen og stod i Forbindelse med flere fyrstelige Personer, der yndede ham og understøttede ham, navnlig Pave Innocens XI og Eksdronningen af Sverige, Christina, efter at hun havde opslaaet sin Bopæl i Italien. 1685 kom han til Rom og blev der et af de første Medlemmer af Arkadernes Akademi, efter at dette var stiftet 1690. Paa sine ældre Dage ydede han sin Fødeby en stor Tjeneste, idet han 1709 ved at henvende sig til Prins Eugen af Savojen fik denne til at nedsætte Afgifterne i Norditalien; til Løn udnævnte Pavia ham til Patricier. G. er en af det 17. Aarh.'s bedre italienske Lyrikere, idet der er noget mere ægte Begejstring og noget mindre Svulst og Affektation i hans »pindariske«, af Chiabrera paavirkede Poesi end i de fleste samtidige Digteres. Ogsaa hvad det metriske angaar, bevæger han sig med større Frihed og Naturlighed end største Delen af »Secentisterne«. Foruden sin Lyrik har han digtet et Hyrdespil, »Endimione«. G.'s »Rime« udkom første Gang 1704 (Rom); siden udgav Crescimbini »Poesie di A. G. non piu raccolte« [Verona 1726]. *E. G.*

Guidi [gwildi], Ignazio, italiensk Orientalist

er født i Rom 31. Juli 1844, blev 1876 Docent i Hebraisk og sammenlignende semitiske Sprog ved Universitetet i Rom, 1878 ekstraordinær og 1885 ordinær Professor og tillige Professor i abyssinske Sprog og Historie. G. har foruden talrige Afhandlinger i det asiatiske italienske Selskabs »Giornale« og mange andre lærde Tidsskrifter udgivet »Grammatica elementare della lingua amarina« [Rom 1890]. Af G. haves gode Udgaver af østerlandske Manuskripter. Af Tabari's »Annales«, der udgives i Leyden, skyldes S. 580—1347 [1883—88] G., der desuden har udgivet: »Gemâleddini Ibn Hišâmi commentarius in carmen Banat Suâd« [Leipzig 1871—74]; »La Descrizione di Roma nei geografici arabi« [Rom 1877], »La lettera di Simeone, vescovo de Beth Aršam sopra i martiri omeriti« [Rom 1881]; »Testi orientali inediti sopra i sette Dormienti di Efeso« [Rom 1886]; »Framenti Copti« [Rom 1887—88]; »Il-Kitâb al Istidrâk di Abû Bakr az-Zubaidi« [Rom 1879]; desuden: »Studii sul testo Arabo del libro di Calila e Dimna« [Rom 1873] og det epokegørende Skrift: »Sulla sede primitiva dei popoli semitici« [Rom 1879]. *V. S.*

Guidi [gwi'di], Tommaso, se Masaccio.

Guidiccioni [gwidittšo'ni], Giovanni, italiensk Digter, født i Lucca 25. Febr. 1500, død 1541. Han beklædte i en ung Alder høje Værdigheder i den romerske Kirke og kaldes derfor almindelig i Litteraturhistorien »Monsignor« G. Først blev han Biskop af Fossombrone, siden Guvernør i selve Rom og efterhaanden i forskellige af de Provinser, der hørte under Pavestaten; som pavelig Nuntius hos Kejser Karl V deltog han i dennes Felttog mod Tunis. G. var en begavet Digter, væsentlig i den af Bembo proklamerede, petrarkiserende Retning. Hans Lyrik er især dels erotisk, dels patriotisk i sin Tone og udmærker sig gennemgaaende ved særdeles smuk og elegant Form. Navnlig er at fremhæve en Række følte og formfuldendte Sonetter til Digterens undertrykte og politisk splittede Fædreland, der »selv som Trælkvinde bevarer en saadan Højhed, at man maa bøje sig for den fordums Dronning og elske hende«. G.'s Værker ere bedst udgivne af C. Minutoli (»Opere di monsignor G. G.«, Firenze 1867); tidligere Udgaver ere besørgede af A. P. Berti [Genova 1749] og G. B. Rota [Bergamo 1753]; i dem alle findes Digterens Biografi. *E. G.*

Guido [gwi'do], Markgreve af Spoleto og Greve af Camerino, var en urolig og ærgerrig Eventyrer, der først havde kæmpet mod Grækere og Saracenere i Syditalien og senere gjort et Forsøg paa at fravriste Grev Odo af Paris den franske Krone, som han havde faaet 888. Pave Stefan V adopterede ham og ønskede at gøre ham til Kirkens Beskytter, og da G. rejste sig mod Berengar af Friaul, hvem Stormændene 888 havde valgt til Italien's Konge, lykkedes det ham virkelig ved frankisk Hjælp at faa den vestlige Del af Øvreitalien i sin Magt, ligesom Paven 891 kronede ham til Kejser. Kampen mellem Berengar og G. forsattes; men da Protegeen blev Kirken for mægtig, bad Paven den tyske Konge Arnulf af Kärnthen om Hjælp. I Beg. af 894 trængte denne ned i Lombardiet, men kort efter døde G., hvis Kejsertitel, der dog nu skrumpede ind til et rent Navn, gik i Arv til hans unge Søn Lambert. *M. M.*

Guido [gwi'do] **fra ArézZO,** Benediktinermunk. berømt Tonelærer i 11. Aarh., død ca. 1050 i en forholdsvis ung Alder. Efterretningerne om hans Liv ere usikre og spredte. Efter de nyeste Forskninger synes det næsten, som om G. fra A. af Fødsel ikke skulde være Italiener, men Franskmand, idet han oprindelig skulde have tilhørt Klosteret St. Maur les Fosses i Nærheden af Paris. Senere kom han til Klosteret Pomposa ved Ravenna. Hans tidlige Berømmelse synes at have gjort Brødrene der misundelige paa ham, saa at han maatte søge Tilflugt i lang Tid hos Biskop Theodald af Arezzo, i Toscana, efter hvilken By han tog Navn. Pave Johannes XIX, som havde hørt om G. fra A.'s store Resultater som Tonelærer, indbød ham til sig i Rom ca. 1026 og vilde belønne ham med et Bispedømme, en Ære, G. fra A. dog gav Afkald paa. Hans sidste Aar ved man intet om. Efter hans Død voksede hans Berømmelse stærkere og stærkere og antog til Slutning det største Omfang. Alle Forbedringer og Opfindelser i Musikken fra den Tid fik G. fra A. Æren for, for Monochordet, Nodeskriften, Solmisationen, Kontrapunkt, ja selv for Klaveret. Et gammelt Billede kalder G. fra A. simpelt hen for »Opfinder af Musikken«. Det meste af alt dette er imidlertid Sagn — alle de nævnte »Opfindelser« ere enten meget ældre eller yngre end G. fra A. Hans Betydning ligger uden Tvivl i, at han har været en forfaren Praktikus, der har opnaaet store Resultater i det praktiske Liv, idet han har lettet Tilegnelsen af og Udførelsen af Musik, ganske vist en stor Ting i de Dage, hvor Kunsten var saa haardt tynget af overflødigt Lærdomsstof. Han roste sig af, i 1 Maaned at kunne lære sine Elever at læse Noder fra Bladet. Af G. fra A.'s store Glorie staar særlig den Rest tilbage, som vedrører hans Fortjenester af Nodeskriften. »Opfundet« Liniesystemet og »Nøgler« har han ikke, men han har bidraget til Systematiseringen af Nodeskriften ved sit Nodesystem paa 4 Linier, betegnede med eet eller flere Bogstaver (»Nøgler«), hyppigst *f* eller *c*. G. fra A.'s Hovedværk er: *Micrologusde disciplina artismusicae* [i Gerbert's »Scriptores«, II]. De fleste andre, ham tillagte Traktater ere næppe ægte, men stamme fra en noget senere Tid. *A. H.*

Guido [gwildo] **fra Vienne se** Calixtus **II.**

Guidon [gidõ'] (fr.), Standart; Henvisningstegn (i Form af en Fane: ⚐) til en udeladt Sætning, til noget, der skal indføjes i Manuskriptet.

Guidonisk Stavelse se Solmisation.

Guienne ell. Guyenne [giæ'n ell. gijæ'n], tidligere Provins i det sydvestlige Frankrig, begrænset mod Nord af Saintonge, Angoumois, Limousin og Auvergne, mod Øst og Sydøst af Languedoc, mod Syd af Gascogne og mod Vest af den biscayiske Bugt. Den omfattede Landskaberne Périgord, Agenois, Bazadais, Bordelais, Quercy og Rouergue og var ca. 40,900 □Km. Dens Hovedstad var Bordeaux. Nu bestaar den hovedsagelig af Departementerne Gironde, Dordogne, Lot, Aveyron, Lot-et-Garonne og Tarn-et-Garonne. I Henseende til Overflade og øvrige Forhold henvises til de enkelte Departementer. *H. W.*

G. er Oldtidens *Aquitania*, og Ordet G. er den franske Form for denne latinske Betegnelse. I Lensopløsningens Tid dannede det et næsten uafhængigt Hertugdømme under den mægtige

Familie Poitou. 1137 døde imidlertid den sidste Hertug af denne Familie. Hans Datter Eleonore, der arvede Poitou og G., ægtede nu Ludvig VII, Frankrig's Konge. Forholdet til denne blev imidlertid daarligt, og 1155 forskød Ludvig VII trods Suger's Advarsler sin Dronning. Denne, der beholdt G. og Poitou, ægtede da s. A. Henrik Plantagenet, der allerede besad store Besiddelser i Frankrig og 2 Aar efter blev Konge i England under Navnet Henrik II. 1169 overlod han G. til sin Søn Richard Løvehjerte; der udbrød Oprør, men Richard sejrede og erobrede 1186—88 ogsaa Toulouse. Som Konge overdrog han senere 1196 G. til sin Nevø Otto af Braunschweig. Denne forlod det 1198 for at drage til Tyskland, og efter Richard's Død 1199 tog hans Moder Eleonore endnu en Gang Landet i sin Besiddelse. Hun døde 1203, og i den følgende Tid var G. forenet med England. 1259 anerkendte Ludvig IX udtrykkelig den engelske Konges Ret til at besidde Hertugdømmet G. (omfattende Bordeaux, Limoges, Périgueux, Cahors, Agen, det sydlige Saintonge og Gascogne) som Len af Frankrig. Saaledes var Forholdet til Freden i Bretigny 1360, hvor Lensbaandet løstes. Styrelsen her overdroges nu den sorte Prins, og denne gjorde delvis med Tropper derfra et Tog til Spanien. Udbyttet heraf svarede imidlertid ikke til Forventningerne, den sorte Prins styrede daarlig, og Misfornøjelsen blev snart almindelig. Gascogne's Stænder klagede til den franske Konge, Karl V, skønt denne ved Freden 1360 havde mistet al Ret til Indblanding. Han greb dog alligevel ind, stævnede Prinsen for det franske Pairs-Kammer og fradømte ham, da han ikke mødte, G. Dette erobredes derpaa efterhaanden og var 1380 helt i fransk Besiddelse. Under de senere Kampe kom G. atter i engelsk Besiddelse og tilhørte England, da den afgørende Kamp begyndte mellem Karl VII og Englænderne. Endnu ved Forhandlingerne i Arras 1435 tilbød man Englænderne foruden Normandiet ogsaa G. som selvstændigt Hertugdømme; men da de afsloge og Kampen genoptoges, svandt deres Magt snart ogsaa her. Efter Normandiet's Erobring 1450 drog en stærk fransk Hær til G., og Bordeaux maatte overgive sig 1451. Næste Aar prøvede Englænderne at tage G. tilbage, men led 1453 det store Nederlag ved Castillon, og s. A. maatte Bordeaux endnu en Gang overgive sig til Franskmændene. Senere gav Ludvig XI 1469 G. til sin Broder, Hertugen af Berry, men ved dennes Død 1472 forenedes G. med Kronen. Ved Departementsinddelingen 1790 deltes G. i flere Departementer. (Litt.: Ducournau, *La G. historique et monumentale* [2 Bd., Bordeaux 1842—45]; Ribadieu, *Histoire de la conquête de la G. par les Frangais* [Bordeaux 1866]; Brissaud, *Les Anglais en G.* [Paris 1877]). *P. Af.*

Guiffrey [gifræ'], Jules Joseph, fransk kunsthistorisk Forfatter, er født 29. Novbr. 1840 i Paris. Han studerede først Retsvidenskab, men kastede sig snart over praktisk Arkivvirksomhed; særlig gennem denne — han blev fra 1886 knyttet til Nationalarkivet — har han haft Lejlighed til at berige Litteraturen med en Del kunsthistoriske Undersøgelser. Den meget flittige Skribent har bl. a. forfattet: »L'œuvre de Charles Jacque« [1867], »Les Caffieri, sculpteurs et fondeurs-ciseJeurs« [1877], »Histoire générale de la tapisserie« [1878—85], »Comptes des bâtiments du roi sous Louis XIV et XV« [1879 ff.], »A. v. Dyck, sa vie et son œuvre« [1881], »Inventaire général du mobilier de la couronne sous Louis XIV« [2 Bd. 1885]. Et fortjenstfuldt Flidsarbejde er hans Udgivelse (Optryk) af Kataloger over det kgl. Akademis Kunstudstillinger 1673—1800 [42 Bd., 1869—72], suppleret med »Table générale des artistes ayant exposé aux salons du XVIIIe siècle« [1873]. 1893 blev han udnævnt til Direktør for *Manufacture nationale des gobelins.* *A. Hk.*

Guignard [ginair], Léon, nulevende (1897) fransk Botaniker, Professor i Botanik ved *École de pharmacie*, særlig bekendt som Planteanatom. Har leveret meget værdifulde Arbejder over Kimudvikling, Cellekernedeling og Befrugtningen hos de højere Planter samt opdaget Centrosomernes Tilstedeværelse i den vegetabilske Celle (se i øvrigt Celle). *V. A. P.*

Guignes [gi'ñ], 1) Joseph de, fransk Orientalist, født i Pontoise 19. Oktbr. 1721, død i Paris 22. Marts 1800, studerede østerlandske Sprog, særlig Kinesisk, under Fourmont (s. d.), blev ved dennes Død hans Efterfølger som Tolk i østasiatiske Sprog, blev 1754 Medlem af Instituttet, 1757 Professor i Syrisk ved *Collège de France*, siden tillige Konservator ved Museet i Louvre m. m., men mistede alle sine Stillinger ved Revolutionen og levede sine sidste Aar i trange Kaar. Hans Hovedværk er »Histoire générale des Huns, Tures, Mogols et autres Tartars« [5 Bd., Paris 1756—1758, hvortil Jos. Serakowski 1824 har udgivet en Fortsættelse i St. Petersborg]. Af hans andre talrige Skrifter maa nævnes en Afhandling 1759—60, hvori han søgte at godtgøre, at Kina var en Koloni fra det gamle Ægypten, en Paastand, hvis Grundløshed paavistes 1789 af Deshauterayes i et Skrift, som G. siden forgæves søgte at gendrive. G. har ogsaa udgivet Oversættelser fra Kinesisk, der dog ikke vare forfattede af ham, men af Missionæren Amyot. *V. S.*

2) Chrétien Louis Joseph de, fransk Orientalist, ovenn.'s Søn, født i Paris 25. Aug. 1759, død smst. 9. Marts 1845, studerede østerlandske Sprog, særlig Kinesisk, under Faderen, var fra 1784—1801 først fransk Konsul, siden Minister-resident i Kanton; beskrev sine Rejser i »Voyages å Peking, Manille et l'Ile de France« [Paris 1808] og udgav 1813 i Paris »Dictionnaire chinois, frangais et latin«. Uagtet kun en ringe Del skyldes G., imedens det væsentligste var forfattet af Missionæren Basil og afskrevet efter dennes Manuskript i Rom, nævnede G. ikke den egentlige Forfatter, hvad der indbragte ham en streng Kritik af Abel Remusat. G. havde tidligere skrevet Afhandlinger om Kinesernes Himmelglobus, om deres Iagttagelser af Kometer og om den arabiske Forfatter Masudi's Efterretninger om Kina. *V. S.*

Guignet's [giñæ'] **Grønt** er en særlig smuk grøn Farve, der bestaar af et Kromhydroxyd; det faas ved Glødning af en Blanding af Kaliumdikromat (1 Del) med Borsyre (3 Dele) og Udtrækning af den herved dannede Masse med Vand, hvorved Kaliumborat gaar i Opløsning, medens G. bliver tilbage. Dets Sammensætning svarer til Formelen $C_{22}O(OH)_2$. *O. C.*

Guigniaut [giño'], Joseph Daniel, fransk Hellenist, født i Paray-le-Monial 15. Maj 1794,

død i Paris 12. Marts 1876. G. var først en Tid lang Direktør for Normalskolen, blev siden Professor i Geografi ved Universitetet i Paris; 1837 blev han Medlem af Instituttet og fra 1860 *secrétaire perpétuel* ved *Académie des inscriptions*. Hans Hovedværk er »Les religions de l'Antiquité« [10 Bd. Paris 1825—51], nærmest en Oversættelse af Creuzer's »Symbolik«, men hvortil G. har føjet: en Mængde berigtigende og oplysende Anmærkninger og Tillæg. Af G. haves desuden mange mindre Skrifter og Afhandlinger i lærde Tidsskrifter. *V. S.*

Guija [gi'ja], Laguna de G., Sø i Mellemamerika paa Grænsen mellem Republikkerne San Salvador og Guatemala. Den er 30 Km. lang og 10 Km. bred og ligger i 1,000 Km.'s Højde omgivet af skovklædte Vulkaner og indesluttende to vulkanske Smaaøer. *C. A.*

Guikovar, Gaikovar, Titelen paa den indfødte Vasalfyrste over Baroda (s. d.) i det vestlige Forindien. *C. A.*

Guilbert [gilbæ'r], Ernest Charles Démosthéne, fransk Billedhugger, er født 1848 i Paris. Han er Elev af Dumont og Chapu, debuterede paa Salonen 1867, gjorde Lykke med »Kain« 1873 og opnaaede 1875 2. store Rom-Pris. Hans bekendteste Arbejde er Statuen af Thiers i Nancy, afsløret 1879; dernæst har han modeleret Statuer af É. Dolet for Place Maubert i Paris, Kolumbus for S. Domingo (1886) og É. Delacroix; af Idealarbejder »Dafnis og Chloë« [1883], endvidere en »Eva« [1882], dygtige Portrætbuster. *A. Hk.*

Guildford [gi'lfəd], By i Sydengland, Hovedstad i Grevskabet Surrey, ligger 45 Km. S. V. f. London, hvor den lille Flod Wey bryder gennem The North Downs. (1891) 14,300 Indb. Den har Ruiner af en gammel normannisk Borg og i Trinity-Kirken et Mindesmærke for Ærkebiskop Abbot. Handel med Korn og Bygningstømmer. *C. A.*

Guildhall [gi'ldhå.l], en Byen London tilhørende Bygning i City, ikke meget langt fra Lord-Mayorens Residens Mansion House. G. er oprindelig opført 1411, men af den ældre Bygning ere kun Krypten og nogle Mure tilbage. Den nuværende Bygning er i det væsentlige opført 1789; Facaden er dog helt ombygget 1865 — 68. En stor Sal gaar igennem næsten hele Bygningen, er ca. 50 M. lang, 16 M. bred og 17 M. høj. Den er prydet med to kolossale Statuer af Gog og Magog (afbildede Bd. VII, S. 861), udførte 1708; desuden med Statuer og Buster af Mænd, der have spillet en Rolle i England's Historie. I G. have flere for England vigtige Begivenheder fundet Sted, og flere mærkelige Retssager ere her blevne førte og Dommene afsagte. I den store Sal i G., der kan rumme 6—7,000 Mennesker, holdes (fra 1801) den store Banket, som Lord-Mayoren giver ved sin Tiltrædelse. I forskeJlige mindre Rum i Bygningen holdes Rettergang, Møder, ligesom forskellige Sager Byen vedkommende afgøres her. Til G. hører et Bibliotek (80,000 Bd.) med en smuk Læsesal (bygget 1871—72), et Museum indeholdende Oldsager o. 1., fundne i London, og en historisk Malerisamling. *V. S.*

Guilford [gi'lfəd] Court House, By i den nordamerikanske Stat Nordcarolina. Her udkæmpedes 15. Marts 1781 et Slag mellem Britterne under Cornwallis og Amerikanerne under Greene, i hvilket de første sejrede.

Guilhem Anelier [gilæmanølje'] fra Toulouse, provençalsk Digter, der i et langt, lidet interessant Digt har skildret den navarresiske Krig (1274—75); han nævnes ogsaa som Forfatter til enkelte lyriske Digte. *Kr. N.*

Guilhem de Cabestaing [gilæmdøkabæstæ̃'] se Cabestaing.

Guilhem de Tudela [gilæmdøtydela'], provencalsk Digter, om hvem intet andet vides, end at han er Forfatter til den første Del af et stort Digt, der omfatter 10,000 12-stavelses Vers og behandler Albigenserkrigen. Digtet, der blev fortsat af en anonym Forfatter, har betydelig historisk Interesse. *Kr. N.*

Guilhem Figueira [gilæmfigæra'], provencalsk Troubadour, (1215—50). Han var en Skræddersøn fra Toulouse og foretrak i Modsætning til sine Digterfæller Folket for Adelen, Krostuen for Borghallen; han er særlig bleven berømt ved sine *sirventes* mod Rom; hans satiriske Udfald mod Pavedømmet og Præstevælden ere de voldsomste, der findes i hele Middelalderen. *Kr. N.*

Guilielma, Mart., gammelt Slægtsnavn for visse Arter af Palmeslægten *Bactris*, bl. a. *B. speciosa* (Mart.). *A. M.*

GuiliélmUS (lat.), d. s. s. Vilhelm.

Guill., ved Plantenavne Forkortelse for Ant. Guillemin.

Guillaume [gijo'm] (fr.) d. s. s. Vilhelm.

Guillaume [gijo'm], Jean Bapt. Claude Eugène, fransk Billedhugger, er født 4. Juli 1822 i Montbard (Cote-d'Or). Han studerede først Kunst i Dijon, senere i Paris'es *Ecole des beaux-arts* og under Pradier; det blev dog ikke denne Lærers blødagtig indsmigrende Kunst, som tog G. fangen; i Rom, hvortil han kom paa den 1845 vundne Rom-Pris for »Theseus, som finder sin Faders Sværd«, studerede han energisk antik Skulptur, særlig romersk Portrætkunst fra Kejsertiden, hvis skarpe Karakteristik og fint afvejede Formgivning vare Træk, der stemte med hans eget Kunstnertemperament og netop genfindes i G.'s bedste Værker; litterært interesseret erhvervede G. sig allerede her en betydelig Kunstviden, som træder frem i flere Afhandlinger, han har skrevet (bl. a. om Michelangelo). Fra Rom hjemsendte han bl. a. »Høstkarl« [i Bronze 1855, Luxembourg i Paris] og Marmorfiguren: »Siddende Anakreon med Venus'es Due« [Luxembourg]. Særlig i følgende Værker, af hvilke flere karakteristisk nok netop have romersk Kulturliv til Emne, træde de nysnævnte Egenskaber i hans Kunst frem: en Dobbeltbuste (Bronze) af »Graccherne« [1853, Luxembourg], »Buste af en romersk Husfrue« [1876], Gruppen »Et romersk Patricierpar i Bryllupsdragt« [1877], endelig Statuerne af Napoleon I som Artilleriløjtnant og som Imperator med Lovens Tavler, de berømte ypperlige 6 Buster af Kejseren, fremstillet i hans Livs Hovedfaser, samt Busten af Ærkebiskop Darboy [1876, Luxembourg]. Andre af G.'s Værker, der udmærke sig ved fuldendt sikker Teknik, men til Tider lade Beskueren vel kold, ere fire Relieffer fra den hellige Clothilde's og Valeria's Levned for Kirken S. Clothilde, »Karyatiderne« m. m. for Pavillon Turgot [1857], Gruppen »Musikken« paa den ny Operas Façade [1869], Statue af d. hell. Ludvig

(helt polykrom, Tilløb til Polykromi i omtalte Statue af Napoleon som Imperator) for Palais de justice, Marmorstatuen »Poesiens Kilde« [1873], Bronzestatue af Orfeus [1878], de to Hermer: »Anakreon med Eros« og »Sappho med Eros«, »Andromache« [1881], fra senere Tid Statuen »Keramikken« for Sèvres'es Fabrik; endelig Statuerne »Colbert« [1859] for Reims, »Rameau« i Dijon [1878], »Philippe de Girard« for Avignon [1879], »Thiers« for Versailles-Mus. [1880], »Cl. Bernard« foran *collège de France* [1886] m. fl.; mange dygtige Portrætbuster. Gennem sin fremragende Samfundsstilling har G. ofte haft megen Indflydelse paa fransk Kunstudvikling; han var saaledes 1864 — 79 Direktør for *Académie des beaux-arts*, senere en kortere Tid Direktør for de skønne Kunster i Undervisningsministeriet og fra 1891 for det franske Akademi i Rom; sidstnævnte Mandat fik han 1897 forlænget paa 6 Aar. Sine Afhandlinger om Kunst har han samlet i »Etudes d'art antique et moderne« [Paris 1888]. *A. Hk.*

Guillaume de Dole [gijomdə'do: 1] **eller** *le Roman de la Rose* er Navnet paa et oldfransk Digt fra Beg. af 13. Aarh. Det omfatter 5,640 Vers og behandler i en meget livlig og anskuelig Stil samme Emne som Shakespeare's »Cymbeline«. I øvrigt er Digtet mærkeligt ved de mange Sange eller Brudstykker af Sange, som ere indflettede i det. Udg. af G. Servois [Paris 1893]. *Kr. N.*

Guillaume de Lorris [gijomdəlåri'(s)], fransk Digter, der levede i 13. Aarh.; om hans Liv vides saa godt som intet. I en Alder af 25 Aar skrev han (omtr. 1237) den første Del af en stor allegorisk, moraliserende Digtning om Kærlighed, »Roman de la Rose« (s. d.). Han døde omkring 1240 uden at have afsluttet sit Værk. *Kr. N.*

Guillaume de Machaut [gijomdəmašo'], fransk Digter og Musiker, født omtr. 1290, død 1377. Han var en yderst produktiv Forfatter og har skrevet henved 80,000 Vers, dels Ballader, den Tids vigtigste Verseform, dels *chants royaux*, *complaintes*, *rondeaux*, *lais*, *virelais* o. s. v.; han er en af de ældste Repræsentanter for den saakaldte »retoriske« Poesi. Indholdet i hans Digte er i Alm. tørt og tarveligt, men Formen er behandlet med megen Kunst og med stærk Benyttelse af indviklede Rimformer. *Kr. N.*

Guillaume **d'Orange** [gijomdårã'ž] er en af Hovedheltene i den oldfranske Epopé; han gaar tilbage til en historisk Grev Vilhelm, der levede paa Karl den Store's Tid, men flere senere Personer have medvirket til at skabe den mægtige Sagnhelt, der blev Centrum i en Cyklus af Digte (»La geste de Guillaume«), der særlig behandler de Franskes Kampe med Saracenerne i Sydfrankrig. De vigtigste herhenhørende Digte ere »Couronnement Looys«, »Covenant Vivien«, »Aliscans« og »Moniage Guillaume«. (Litt.: Jonckbloet, *G. d'O.* [2 Bd., La Haye 1854]). *Kr. N.*

Guillaume le Clerc de Normandie [gijomløklærdənårmãdi'], gammel fransk Digter, der levede fra omtr. 1170—1230. Han var født i Normandie og er en af denne Landsdels mest fremragende Digtere; hans Omraade er det religiøse og didaktiske. Som hans vigtigste Værker maa nævnes »Le Bestiaire divin«, »Le Besant de Dieu«, »Les joies nostre Dame« og »La Vie de Tobie«, en versificeret Omdigtning af Tobias'es Bog. *Kr. N.*

Guillaumet [gijåmæ'], Gustave, fransk Maler, født 26. Marts 1840 i Puteaux ved Paris, død 14. Marts 1887 ved Selvmord. Han studerede paa *École des beaux-arts* og blev Elev af Abel de Pujol, Picot og Barrias. I Stedet for, som paatænkt, at uddanne sig videre ad de sædvanlige Veje i Rom kom han paa en Algérie-Tur, der fik afgørende Betydning for hans Fremtid: han blev nu saa godt som udelukkende Orientmaler, foretog en halv Snes Studierejser til Algérie og naaede, idet han udviklede sin maleriske Teknik til stor Fuldkommenhed, et saadant Mesterskab, at kun faa komme op ved Siden af ham paa dette begrænsede Felt: Ørkenens storladne Stilhed og Orientens kraftige Lysvirkninger har han især magtet at gengive med illuderende Kraft. De bekendteste af hans Orientbilleder, der ved deres Folkelivsskildring ogsaa have megen kulturhistorisk Interesse, ere »Aftenbøn i Sahara« [1863], hvormed han først slog igennem (nu, ligesom »Prospekt fra Laghouat« [1879], i Luxembourg-Mus.), »Arabisk Marked« [1865], »Fløjtespillerne« [1866], »Vinteraften i Marokko« [1870], »Duar-Kvinder ved Floden« [1872, Mus. i Dijon], »Kameldrivere holde Hvil« [1875], »Markarbejdere i Algérie« [1876], »Hunde fortære en Hest« [1883, Mus. i Carcassonne] og »Uldspindersker fra Bou-Saada« [1885]. G. har ogsaa arbejdet i Akvarel- og Pasteltekniк. I »Nouvelle Revue« gav han en underholdende Tekst til sine algierske Tegninger. (Litt.: Det af E. Monton udgivne Værk *Tableaux algériens*, der bringer Reproduktioner af en Del af G.'s Billeder, er ledsaget af *Notice sur la vie et les œuvres de G.* [Paris 1888]). *A. Hk.*

Guillemeau [gijmo'], Jacques, fransk Kirurg, født 1550 i Orleans, død i Paris 13. Marts 1613. G., der i Modsætning til de fleste Kirurger i den Tid havde Datidens lærde Uddannelse, var Elev af flere bekendte Kirurger, men særlig af Ambroise Paré, hvis Værker han udgav. Han var selv en meget beskæftiget Kirurg, der havde deltaget i flere Krige og var Livkirurg hos flere Konger. Af hans Værker ere især bekendte: »Traité des maladies de l'oeil« [Paris 1585, Lyon 1610, tysk Dresden 1710], hvori dog intet særligt nyt, »La chirurgie francaise« [Paris 1595], hvori der indeholdes adskilligt af Interesse, men særlig »L'heureux accouchement des femmes« [Paris 1609 og 1621], der utvivlsomt er et af de betydeligste Værker om Fødselsvidenskab paa den Tid. Hans Værker udkom samlede under Titelen: »Oeuvres de chirurgie. Augmentées, et mises en un; et enrichies de plusieurs traictez, pris des lecons de Germain Courtin« [Paris 1598—1612, Rouen 1649, overs. paa Engelsk og Flamsk]. *G. N.*

Guillemets [gijmæ'], Anførselstegn, Gaaseøjne, opkaldt efter deres angivne Opfinder Guillemet..

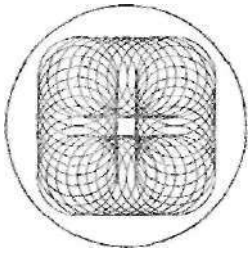
Guillemin [gijmæ'], Amédée Victor, født 5. Juli 1826 i Pierre (Saone-et-Loire), død 2. Jan. 1893 smst., har vundet et Navn som populær naturvidenskabelig Forfatter, fornemmelig af astronomiske Bøger, hvoraf fremhæves: »Les mondes« [Paris 1864], »Le ciel« [Paris 1864, 5. Udg. 1877; overs. paa Dansk af A. Paulsen: »Universet«, Kbhvn. 1882], »La lune« [Paris 1866, 5. Udg. 1878], »Le soleil« [Paris 1869] o. fl. *J. Fr. S.*

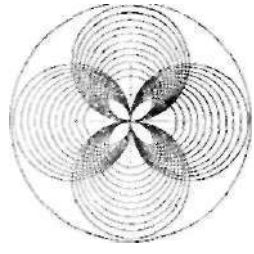
Guillemin [gijmæ'], Antoine, fransk Botaniker, født 1796 i Cote-d'Or, død 1842 i Mont

pellier, har forfattet *Icones lithographicæ plantarum Australasiae rariarum* [Paris 1827], *Zephyritis Tahitensis* [Paris 1837]; sammen med Perrottet og Achille Richard udgav han *Florae Seneganibiae Tentamen*, med 72 Tavler [Paris 1830—33]. *V. A. P.*

Guilleminot [gijmino'], Armand Charles, Greve, fransk General, født 2. Maj 1774 i Dunkerque, død 14. Marts 1840 i Baden-Baden. 1790 blev han Soldat og deltog i Brabant's Opstand mod Østerrig, hvornæst han 1792 indtraadte i fransk Tjeneste. Her forrettede han først Tjeneste i Dumouriez's Stab, og senere tjente han under Pichegru og derefter som Adjutant hos Moreau. Hans Forhold til denne sidste foranledigede hans Fjernelse fra Hæren indtil 1806, da Napoleon af Hensyn til G.'s topografiske Kundskaber udnævnte ham til Adjutant. 1808 blev han Stabschef i Bessières's Korps, udmærkede sig i Kampen ved Medina del Rio-Seco og forfremmedes til Brigadegeneral. Under Felttoget 1812 forrettede han Tjeneste som Generalstabsofficer, indlagde sig særlig Fortjeneste i Slaget ved Borodino og udmærkede sig 1813 i Kampene ved Lutzen og Bautzen, slog Svenskerne ved Dessau og viste ikke ringe Dygtighed ved Hanau. S. A. forfremmedes han til Divisionsgeneral. Ved Napoleon's Tilbagekomst fra Elba sluttede han sig igen til ham, førte en Division under Ney ved Qautre-Bras, blev Generalstabschef hos Davout og medundertegnede Paris'es Kapitulation. — Efter Krigen blev han Chef for det topografiske Korps og regulerede Frankrig's Grænse mod Schweiz. Som Generaldirektør for Krigsdepotet udkastede han Planen for Felttoget i Spanien 1823 og ledede dette under Hertugen af Angouléme. Han udnævntes til Pair og blev 1824 Gesandt i Konstantinopel, hvor han udøvede ikke ringe Indflydelse, virkede for Grækenland's Sag og søgte at ophidse Tyrkiet mod Rusland. 1831 kaldtes han tilbage og var 1839 Formand i en til Grænsereguleringen ved Rhinen nedsat Kommission. Han har udgivet »Campagne de 1823, exposé sommaire des mesures administratives« [Paris 1826]. *B. P. B.*

Guillochering [gijåše're,](fr.), Indridsning med et skarpt Instrument af lige eller krumme Linier, udførte med den højeste Grad af Nøjagtighed paa Genstande af Metal, Elfenben, Træ o. s. v., forekommer navnlig paa Bagsiden af Lommeure. G. udføres nu udelukkende paa Maskiner, der almindelig kaldes Guillochérmaskiner, men for specielle Tilfælde faa særlige Navne; saaledes udfører Carrémaskinen lige Linier, Bølgelinier og regelmæssige Firkanter. Allerede en almindelig Drejebænk kan man let indrette til at udføre Figurer som de hosstaaende, langt flere Variationer kan man opnaa paa Ovalværket (se Drejemaskine, Fig. 5). Helt fine Arbejder f. Eks. paa Trykplader og Valser til Papirspenge maa udføres paa egentlige Guillochérmaskiner, der som andre Værktøjsmaskiner bestaa af 2 Hoveddele, den ene til at optage Værkstykket, den anden til at optage Værktøjet, en Staalspids eller mulig ved fine Graveringer en Diamant. Man kan nu enten lade Stykket eller Værktøjet eller begge Dele bevæge sig mod hinanden alt efter en vis Lov. I Mekanikken, som overfører Arbejdsbevægelsen paa Værktøjet, er der indskudt saakaldte Patroner, Skiver af Bronze eller Staal, hvis Rande ere dannede i Figurer, ligedannede med dem, man vil frembringe. Mod disse Rande trykker en Stift, der altsaa føres af dem, og hvis Bevægelse paa passende Maade ved Vægtstangsforbindelser gennem Værktøjets Spids aftegnes paa Værkstykket i det givne Forhold. *F. W.*

Guillon [gijõ'], Adolphe Irenée, fransk Landskabsmaler, født 29. Marts 1829 i Paris, død 27. Juli 1896. Først 28 Aar gl. slog G., der tidligere havde studeret Jura, ind paa Kunstvejen; han studerede under Noel og Gleyre og udstillede snart smukke Landskaber, der særlig lægge Vægten paa Landskabets dekorative Karakter og udmærke sig ved fine Linier. Med Forkærlighed har han skildret Vézelay-Egnen (Yonne), som han ogsaa har behandlet som historisk Skribent (han skrev saaledes om Resterne af Madeleine-Abbediet i Vézelay). Bekendte Værker af G. ere »Olivenhøst i Mentona« [1864], »Det gamle Abbedi i Vézelay« [1870], »Oktober i Vézelay« ; han er repræsenteret bl. a. i Museerne i Dijon, Sens og Auxerre, med Tegninger i Luxembourg-Museet. *A. Hk.*

Guillotin [gijåtæ'J, Joseph Ignace, fransk Læge, født 28. Maj 1738, død 26. Maj 1814. G. studerede i Paris, blev Doktor i Reims og praktiserede derefter i Paris, hvor han var med i en Kommission, der undersøgte Mesmerismen og paaviste dens Farlighed i Sygebehandlingen. Etter ham fik Guillotinen (s. d.) Navn. Han undgik kun ved Robespierre's Fald selv at blive henrettet. *G. N.*

Guillotine [gijåti'n], Halshugningsmaskine. 10. Oktbr. 1789 foreslog Dr. Guillotin i den konstituerende Forsamling Indførelsen af en *simple mécanisme à décoller* og holdt 1. Decbr. smst. Foredrag over denne. 6. Oktbr. 1791 dekreterede Forsamlingen, at Dødsstraffen skulde være ens for alle og fuldbyrdes ved Halshugning, og 20. Maris 1792, at Halshugningen skulde ske ved G. 17. Apr. 1792 prøvedes G. i Bicétre paa fem Lig og paa levende Lam, i Overværelse af berømte Fysiologer og Læger, blandt dem Cabanis, Dr. Louis o. a., og erklæredes formaalstjenlig; 25. samme Maaned (altsaa endnu i Ludvig XVT's Tid) fuldbyrdedes den første Henrettelse ved G., idet Røveren Pelletier aflivedes ved den. G., i hvis Tilblivelse i øvrigt Lægen Louis havde lige saa stor Andel som Guillotin, var ellers ikke nogen ny Opfindelse, lignende Henrettelsesmaskiner kendtes i Middelalderen og senere baade i Tyskland, Storbritannien,

Italien, ogsaa i Frankrig, men Dr. Guillotin's var unægtelig den fuldkomneste. En Platform, der hævede sig noget over Mandshøjde over Jorden, og til hvilken en Trappe førte op, bar to lodretstaaende omtrent 4 M. høje Bjælker, for oven forbundne ved en Tværbjælke; til denne var Faldøksen, af Vægt omtrent 10 Kg. og fastgjort i en lige saa tung *mouton* eller Rambuk, hæftet med Øskener og Snore, hvilke sidste *l'exécuteur des hautes œuvres* løsnede, saa Øksen faldt, lynsnart. Faldøksen var fra første Færd halvmaaneformet, blev dog snart en retvinklet Trekant, — hvis Hypotenuse altsaa baade virkede huggende og skærende, — den faldt igennem en Fure i de to opstaaende Bjælker, hvorved dens lodrette Fald sikredes; da nævnte Fure udbuldnede ved Opsugning af Blod fra den op og ned passerende Økse og saaledes lagde Hindringer i Vejen for dennes fri Fald, blev den udforet med Kobber. Efter forudgaaet *toilette* (Af klipning af Haaret i Nakken, af Skjortens Halslinning o. s. v.) betraadte den dødsdømte Platformen, bagbunden (saaledes led ogsaa Ludvig XVI og Marie Antoinette Døden), han blev fastgjort *(bouclé a la planche)* til en bred og svær Planke, som drejede sig i det lodrette Plan om sin Akse, og som, liggende i det vandrette Plan, endte umiddelbart bag et halvcirkelformet Indsnit i en opretstaaende Tværplanke. Til dette svarede et lignende i en anden Planke eller Bøjle, *la lunette*, som hurtig ovenfra nedad blev lagt om Delinkventens Hals, hvorpaa Øksen faldt. Den ved disse to Indsnit dannede cirkelrunde Aabning, som omsluttede den dødsdømtes Hals, hed *la lucarne*, deraf forskellige bloddryppende jakobinske »Vittigheder«. Allerede 6. Aug. 1792 maatte Bøddelen Sanson paakalde Autoriteternes Hjælp, da Rakkerknægtene i Anledning af den ny »Machine« havde gjort Strejke; 26. samme Maaned faldt Royalisten Collenot d'Angremont som det første politiske Offer under Revolutionens ny Mordmaskine. G. fungerede først paa Karusselpladsen, derefter paa Revolutionspladsen (*pl. de la Concorde*), saa paa Marsmarken, derefter paa Pladsen ved *la barriere (du trône) renversée*, derefter — længere hen i Tiden — paa *Place St. Antoine*, lige over for Bastillens Ruiner, endelig paa Grévepladsen — for enkelte fremragende Ofre: Mme. Roland, Marie Antoinette, Robespierre o. s. v. undtagelsesvis paa Revolutionspladsen. G. var meget populær — ogsaa i England, — Damerne i Tours o. a. St. bare smaa G. af Guld i Ørene, en General i Revolutionsarmeen havde en G. i sit Signet, adskillige af Konventet til Provinserne udsendte Prokonsuler havde paa deres Taffel som Bordopsatser smaa G., som halshuggede Kyllinger og Duer for Gæsternes Øjne og til deres Forlystelse, o. s. v., — og Bøddelen, *le vengeur du peuple*, sad til Bords ved Siden af Prokonsulen og aabnede Ballet, der afholdtes til Ære for denne. I Begyndelsen manglede det ikke paa Røster: Maury, Verninac de Saint-Maur o. a., som advarede mod de ved G. fuldbyrdede Henrettelser for Øjnene af den store Hob, hvis blodtørstige Instinkter derved vaktes, men i Rædselstidens Dage vovede ingen at kny, og G. gik sin blodige Gang: overalt flød Blodet i Strømme, den tørstige Jord formaaede ikke at drikke det udøste Blod, Hundene labede det op, eller det blev staaende i stinkende Pøle. Efter Robespierre's Fald indskrænkedes lidt efter lidt G.'s morderiske Virksomhed og afløstes af den saakaldte *G. sèche* o: Deportation af de dødsdømte til Cayenne. Ved Massehenrettelser havde G. fungeret med mønsterværdig Hurtighed: de 54, som henrettedes 29. Prairial II, ekspederedes saaledes paa 28 Minutter, men for Resten var det meget langt fra, at G. efter sin Opfinders Haab fungerede aldeles dadelløst; Faldøksen maatte ofte ombyttes, fordi den ved den stadige Brug blev stump, og ikke ganske sjælden maatte den falde mere end een Gang (Chalier, Lyon's Marat, Juli 1793, fire — eller syv — Gange, o. fl. a.), før den kunde skille Delinkventens Hoved fra Kroppen. G. er endnu den almindelige Henrettelsesmaade i Frankrig (og i enkelte Egne af Tyskland), men den forhen almindelige Guillotinering af de dødsdømte paa den største offentlige Plads — for Paris's Vedkommende Grevepladsen — for hele Byens Øjne er afskaffet (siden Henrettelsen af de fire Sergenter fra la Rochelle [s. d.] paa Grévepladsen, 1822). En Række Aar derefter fuldbyrdedes i Paris Guillotineringen paa den lille Plads foran Fængselet la Roquette, paa hvilken endnu (1897) nogle store firkantede Sandsten markere det Sted, hvor Mordmaskinen fordum stod; nu eksekveres Henrettelserne i det indre af la Roquette. Om hvorvidt Henrettelse ved G. medfører øjeblikkelig Tilintetgørelse af Livet og Bevidstheden eller ej, er der ført hvasse Kampe mellem fremragende Fysiologer og Læger (le Pelletier, Sédillot den Yngre, Gastellier, — Sommering, J. J. Sue o. a.). (Litt.: Croker, *The G.* [Lond. 1850]; Wallon, *Hist. du Trib. révol.* [Paris 1880—82]; Prudhomme, *Révol. de Paris* [Paris 1791 ff.]; *Actes des apôtres* [1. Bd., Paris 1790]; Cabanis, *Œuvres compl.* [2 Bd., Paris 1823 — 25]). *F. J. M.*

Guilmant [gilmâ'], Alexandre, fransk Organist og Komponist, er født 12. Marts 1837 i Boulogne-sur-Mer. G., der allerede fra Barn af havde studeret Orgelspil, blev i 16 Aars Alderen Organist (snart efter Kapelmester og Konservatorielærer) i sin Fødeby. Senere modtog G. Undervisning hos den fremragende belgiske Orgelspiller Lemmens, og 1871 blev han ansat som Organist ved Kirken St. Trinité i Paris. G., der endnu (1897) beklæder denne Stilling, nyder Ry som en af Frankrig's ypperste Orgelkunstnere, fremragende baade som Virtuos, Komponist og Improvisator, og han har paa Kunstrejser til England, Italien og Rusland samt ved sine Kompositioner vundet et anset Navn ogsaa uden for sit Fødeland. I sine Orgelkompositioner synes G. ikke upaavirket af tysk Musik (Mendelssohn), men deres selvstændige Værd have de i det klare Anlæg og den sikre Gennemførelse samt ikke mindst i den Opfindsomhed, Kyndighed og Smag, med hvilken G. ved at afvinde Orgelet ny og ejendommelige Klangvirkninger. Det er navnlig disse G.'s Orgelværker (Symfoni, Sonater, »Pièces de différents styles«, »l'Organiste practique« eta), der have vundet Udbredelse i Udlandet, men G. har i øvrigt ogsaa komponeret dels kirkelige Værker (Messer og Motetter), dels Klaver- og Sangmusik. *W. B.*

Guimarães [gimarã'ĭs], By i det nordvestlige Portugal, Provins Entre Douro e Minho, beliggende ca. 55 Km. N. N. 0. f. Porto ved Floden Ave, 243 M. o. H. paa en Klippe, har (1887) ca. 8,000

Indb., der drive nogen Industri (Knive, Damask, Læder m. m.) og Handel med Vin og Frugt. G., der er en af Portugal's ældste Byer, og som omgives af Mure, har Ruiner af et Slot, der var Residens for Landets første Konger, og hvori den første Konge Alfons I er født, og flere interessante Kirker, deriblandt den 1385 af Johan I grundlagte Kirke Sao Miguel do Castello. I Omegnen findes Svovlkilder (Romernes *Aquae Lae~ vae*). *H. W.*

Guimaraes [gimara liš], Bernardo Joaquim da Silva, brasiliansk Digter, (1827—85). Hans litterære Arbejder ere dels Lyrik, dels Prosafortællinger. De sidstnævnte ere smukke Skildringer af Folkelivet paa Landet, — fremhæves iblandt dem kunne »O Garimpliro« [1872], >0 Seminarista« [s. A.], »Mauricio« [1877] °g »A escrava Isaura« [1882]. Af hans Digtsamlinger indeholde særlig de tidligere meget smukt og følt, og der er en tiltalende national Klang deri; de hedde >Cantos de solidao« [São-Paulo 1852], »Inspiraçoes da tarde« [Rio 1858] og »Poesias« [1865]; deraf ere de to sidstnævnte forøgede Udgaver af den første. Siden udkom »Novas poesias« [1876] og »Folhas do autumno« [1883]. *E. G.*

Gnimet [gimæ'], 1) Jean Baptiste, fransk Kemiker, (1795—1871), vandt 1828 den af den franske Industriforening 1826 udsatte Pris af 6,000 frc for Opfindelsen af en ultramarinblaa Farve, der var i Besiddelse af alle de Egenskaber, som den af Lapis-lazuli uddragne blaa Farve besidder; 1834 grundede han i Fleurieux-sur-Sa6ne, 11 Km. N. f. Lyon, en kemisk Fabrik, hvor disse Farvestoffer tilvirkes, og som stadig er meget blomstrende. *V. S.*

2) Emile, fransk Oldgransker og Etnograf, ovenn.'s Søn, er født 2. Juli 1836, studerede Kemi og Naturvidenskaber, overtog 1871 Faderens kemiske Fabrikker i Fleurieux-sur-Sa6ne, hvis Leder han endnu (1897) er; men han følte sig fra en tidlig Alder hendragen til Studiet af Oldsager og etnografiske Genstande, som han samlede med Iver, idet han særlig lagde sig efter alt, hvad der hørte til Gudsdyrkelsen hos Fortidens og Nutidens mindre kendte Folk. G. berejste først Spanien, Mellemeuropa og Ægypten, tog 1874 Del i den arkæologiske Kongres i Stockholm, berejste Norge og Sverige, siden Østasien og Amerika og flere andre Lande. De samlede Sager udstilledes i en dertil opført Bygning i Lyon, *Musée Guimet*, der aabnedes 1879; men da Besøget kun var ringe, flyttedes Museet 1885 til Paris, skænkedes Staten og udstilledes i en egen Bygning nær Trocadero. Det er nærmest et religionshistorisk Museum og er som saadant en aldeles enestaaende Samling i Verden; men det indeholder tillige en rig Samling af fortrinlige Kunst- og Industrigenstande, særlig fra Kina og Japan, For- og Bagindien o. s. v. En Katalog er udgiven 1897 af L. de Milloué, Museets Konservator; en større Katalog begyndtes 1880. Samtidig med Grundlæggelsen af Museet har G. bekostet Udgivelse af flere Tidsskrifter, bestemte til at udbrede rigtigere Forestillinger om Fortidens og Nutidens mindre kendte Religioner: »Annales du Musée Guimet« [Paris, fra 1880], hvoraf 26 Bd. ere udkomne; »Revue de l'Histoire des Religions«, Bd. 1—36 [fra 1882]; »Bibliothèque de vulgarisation«; »Bibliothèque d'Étude« med Oversættelser af Rigvéda og andre gamle Religionsskrifter. G. har selv beskrevet sine Rejser: »Esquisses scandinaves« [Paris 1875], »Promenades japonaises« [Paris 1880, med 39 Tavler af Felix Regamey] m. fl. *V. S.*

Gllimpe [gæ'p] se Gimpe.

Guinänes se Ginaner.

Guinea [gine'a], Betegnelse for Kystlandskaberne paa Afrika's Vestkyst fra Kap Sierra Leone til Kap Negro, deles i Øvre G. fra Sierra Leone til Kap Lopez og Nedre G. S. f. samme Forbjærg. Navnet stammer fra Portugiserne og forekommer første Gang paa Kortene omkring Midten af 14. Aarh. som Ginea, vistnok en Fordrejelse af Navnet paa et ukendt guldrigt Land, Djenneh, i Mellemafrika's Indre. Efterhaanden som Portugisernes Opdagelser skrede videre frem, kaldte de bele Kystlandet fra Sahara til Oranje-Floden for G.; men senere er Betegnelsen indskrænket til de ovenfor anførte Grænser, altsaa i det hele Kystlandene omkring den store Indbugtning, der betegnes Guinea-Bugten, og som bidrager saa væsentlig til at give Verdensdelen dens karakteristiske Form. Kystens Forløb er overordentlig ensformig, og kun Niger-Flodens fremskudte Delta har været i Stand til i G.-Bugtens inderste Parti at danne tvende mindre Bugter, Benin- og Biafra-Bugten; af fremspringende Punkter kunne fremhæves: Kap Palmas og Cabo tres Puntas (Kap three Points) paa Nordsiden, Kap Formoso i Niger-Deltaet og Kap Lopez omtrent under Ækvator. Heller ikke paa Øer er Bugten rig; i den inderste Del ligge Smaaøerne Fernando Po (spansk), Principe (spansk), S. Thomé (port.) og Annabon (spansk). Naar undtages længst mod Nord ved Sierra Leone, hvor Bjærgene træde helt ud til Havet, er Kysten for øvrigt lav og flad og bestaar dels af Sand, dels af Sumpe med mange Strandlaguner, særlig paa Nordkysten; ved den inderste Del af Bugten hæver det isolerede, vulkanske Bjærgparti Kamerun sig til ca. 4,000 M. Gode Naturhavne ere sjældne, dels fordi Kysten er saa flad, dels fordi der stadig hersker en usædvanlig voldsom Brænding, Calemaen, der tvinger Skibene til at ankre langt fra Kysten og gør Landsætningen næsten livsfarlig undtagen i de erfarne Kystboeres Baade. Fra Kysten hæver Landet sig mod det indre i velvandede, frugtbare, skovrige Terrasser, mod Nord til Kongbjærgene, der dog snarere maa betragtes som Randen af Sudan's Højslette end som en egentlig Bjærgkæde, og mod Syd, hvor Terrasserne kaldes Serra'er, til det indre Sydafrika's Højsletter. Denne terrasseformige Sænkning fra det indre Højland mod Kysten bevirker, at Floderne i Reglen kun ere sejlbare en kort Strækning fra Mundingen til den nederste Terrasse, hvor Vandfald og Strømsnævringer forhindre videre Besejling. Af Øvreguinea's Floder, hovedsagelig smaa Kystfloder, ere de vigtigste Akba, Assini, Prah, Volta o. a., og af disse er kun Volta sejlbar for Smaaskibe; de øvrige udmunde i Strandlaguner, hvis Indløb spærres af Sandrevler. En Undtagelse danner Niger-Floden, hvis mægtige Delta, der er saa stort som Danmark, har flere sejlbare Arme, hvorigennem Hovedadgangen til Sudan's Indre foregaar. I Biafra-Bugten falde Smaafloderne Calabar (Cross River) og Kamerun. Nedreguinea's Floder ere gennemgaaende betydeligere, men heller ikke af stor praktisk Betydning, saaledes Ogovai,

der udmunder omtrent under Ækvator, Kuilu, den mægtige Congo, der først i den seneste Tid, da man har ført Skibe forbi Vandfaldene til Stanley Pool, har faaet Betydning, og Cuanza. Klimaet er udpræget tropisk med høj Gennemsnitsvarme og i det hele meget fugtigt; omtrent fra Niger's til Congo's Munding, i Calmernes Bælte, hersker Regn til alle Aarstider, og i Gabun er Regnmængden ca. 2,700 Mm.; Vest og Syd derfor hersker den tropiske Sommerregn under fremtrædende Sydvestmonsun, dog med mindre Regnmængder (Chinchoxo paa 5^0 s. Br. har 900 Mm.), og fra November til Marts blæser ikke sjælden en tør, kølig, støvfyldt Østenvind, Harmatta'en. Dette varme, fugtige Klima, der er meget farligt, ofte dødbringende for Europæerne, er naturligvis overordentlig gunstigt for Planteverdenen, der pranger med hele den tropiske Fylde og rig Udvikling af Skov. Af særlig produktive Planter kunne fremhæves: Oliepalmen (*Elais guinensis*), Jordnødder, Kaffe (*Coffea liberica*), Kautschuk, Kopalgummi, Indigo, Ris, Ricinus, Sesam, Orseille o. m. a. Af særlig karakteristiske Planter kunne i Skovene nævnes det mægtige Baobab- eller Abebrødtræet (*Adansonia digitata*) og langs Kysten udbredte Mangrove-Bevoksninger. Dyreverdenen er repræsenteret af talrige kolossale Former som Flodheste, Bøfler, Aber (Gorillaen og Chimpansen), Løver, Leoparder, Krokodiller og Slanger; derimod er Elefanten nu saa godt som forsvunden fra dette Omraade. Befolkningen bestaar af Negerstammer hørende dels til de egentlige Negre (i Øvreguinea), dels til Bantu-Folkene, Congo-Negre (i Nedreguinea); større selvstændige Riger have kun været dannede faa Steder (Aschanti, Dahome), og Religionen er over de største Omraader en raa Fetischtilbedelse; i Øvreguinea har dog Muhamedanismen i de senere Aartier vundet stor Udbredelse ved Fellatahernes Erobringstog ug Mandingoernes Handelsforbindelser, hvorimod de talrige kristne Missionsanstalter endnu kun have tarvelige Resultater at opvise.

Politisk set ejes nu hele G. af Europæerne (med Undtagelse af Negerrepublikken Liberia). Øvreguinea deles fratidligere Tid i forskellige »Kyster«: 1) Sierra-Leone-Kysten til Kap Mesurado; den nordlige Del heraf er fransk, det tidligere Rivière du Sud, siden 1892 officielt benævnt Fransk G.; den sydlige Del er den engelske Koloni Sierra Leone med Byen Freetown. 2) Peberkysten til Kap Palmas, opkaldt efter Paradiskornet eller Malaguetta-Peberet; i den nyere Tid kaldes denne Del ofte efter Beboerne Kru-Kysten; den indtages af Negerrepublikken Liberia med Byen Monrovia. 3) Tandkysten, opkaldt efter den tidligere vigtige Udførselsgenstand, Elfenben, til Cabo tres Puntas. Den vestlige Del hører under Liberia, Midten ejes af Frankrig med Kolonierne Grand Bassam og Assini, den østlige Del af England. 4) Guldkysten til Volta er overvejende engelsk Besiddelse (By: Cape Coast Castle), ligesom det indenfor liggende Negerrige Aschanti. 5) Slave- ell. Benin-Kysten er delt mellem Tyskland (Togo), Frankrig (Porto Novo med Indlandsriget Dahome) og England (Lagos). 6) Oil River District omfattende Niger's Delta og Landet Øst derfor til Cross River ejes af England, der herfra har skudt sine Besiddelser dybt ind i Sudan omkring Niger og dens Biflod Binue. 7) Kamerun-Kysten indtil Campo-Floden ejes af Tyskland, og Syd derfor begynde de store franske Besiddelser, der sammenfattes under Navnet Fransk Congo (Gabun), og som kun afbrydes et kort Stykke af en lille spansk Besiddelse (Coriscom. m.) — Nedreguinea er politisk ikke saa splittet. Den nordlige Del hører under Fransk Congo indtil en lille portugisisk Besiddelse (Kabinda) N. f. Congo. Selve Congo-Mundingen's Nordside tilhører Congo-Staten, og Resten udgøres af de portugisiske Kolonier Ambriz, Angola, Benguellaog Mossamedes. Angaaende de enkelte europæiske Besiddelser henvises til de specielle Artikler. *C. A.*

Guinea [gine'a], portugisisk Besiddelse paa Vestafrika's Kyst mellem Kap Roxo i Nord og Rio Cojet i Syd; den ligger saaledes uden for det egentlige G. og burde rettere hedde portugisisk Senegambien. Grænserne ere nærmest bestemte ved Traktat 15. Maj 1886 med Frankrig. Portugisisk G. omfatter Kolonierne Bissagos, Cacheo, Bolama m. fl. og har et Areal af 69 □ Km. med ca. 6,000 Indb. Hovedbyen og Guvernørens Sæde er Bolama paa en Ø af samme Navn i Mundingen af Rio Grande; Havnene Cacheo og Bolor ere nok gode, men kun tilgængelige for mindre Skibe. Handelen er for største Delen i Hænderne paa Franskmænd og Tyskere, og der udføres især Palmeolie, Elfenben, Voks, Kolanødder, Bomuld, Ris, Salt og Skildpadde. *C. A.*

Guinea [gi'ni], engelsk Guldmønt, hvis Prægning begyndte 1663 af Guld fra Guinea-Kysten, af i Raavægt $^{24}/_{89}$ Troyunse og Finhed $^{11}/_{12} = 19$ Kr. 6,75 Ø.; der gaves desuden 5, 2, $^1/_2$, $^1/_3$ og $^1/_4$ G. Værdien af en G. sattes oprindelig til 20 sh., men fluktuerede stærkt i den følgende Tid; 1717 fik den en legal Værdi af 21 sh. (Guld til Sølv som 15,21 : 1), der gjaldt indtil Møntreformen 1816, hvorefter G. forsvandt fra Omsætningen. *N. J. B.*

Guinea-Feber [gine'a-], en i Troperne forekommende, nærmest med Gulfeber beslægtet Sygdom. ***A. F.***

Guinea-Græs [gine'a-] se **Panicum.**

Guinea-Grønt [gine'a-] B., $C_{27}H_{36}N_2O_7S_2Na_2$, er et Farvestof, der fremstilles ved Kondensation af Benzaldehyd med Æthylbenzylanilinsulfosyre og Iltning af det herved dannede Produkt; det er et mørkegrønt Pulver, der opløses i Vand med grøn Farve, og som farver Silke og Uld grønt i surt Bad. G. B. V. faas paa tilsvarende Maade af m-Nitrobenzaldehyd og er et blaagrønt Pulver, der opløses i Vand med grøn Farve, og som farver Uld grøn i surt Bad. *O. C.*

Guinea-Kopper [gine'a-] d. s. s. Framboesi.

Guinea-Ormen [gine'a-] (*Dracunculusmedinensis*) er en hos Mennesket levende Rundorm, hvis Hun opnaar den betydelige Længde af 50—80 Cm., til en Bredde af 0,5—1,7 Mm. Den om en Violinstreng mindende Snylter har i Forenden en skjoldformet Fortykkelse, der er forsynet med to større og seks mindre Papiller, medens Legemet bagtil ender med et tyndt krogformet, bøjet Parti. Medens Dyret i sin Ungdom har en fuldt udviklet Tarmkanal, er denne hos den med levende Yngel fyldte Hun reduceret til en tynd, sammenfalden Sæk, der savner baade Mund og Gataabning. Dette skyldes den enorme Udvikling, som Livmoderen opnaar, idet den paa Grund af Yngelens

Vækst tiltager saa stærkt i Vidde, at den til sidst optager næsten hele Dyrets Indre og trænger Levningerne af Tarmkanalen tæt op ad Kropvæggen. Fortil og bagtil løber den over i et tyndt, traadformet Parti, som formodentlig svarer til de tomme Æggestokke. Denne Livmoder mangler en Udførselsaabning, og først ved Moderdyrets Død og Bristning blive de unge Dyr frigjorte. Disse ere udstyrede med en meget lang, næsten sylspidset Haledel, som indtager omtrent Halvdelen af deres Længde. Der skal for nylig være fundet en meget lille Han. Denne Menneskets længste Rundorm, som allerede var kendt i Oldtiden, er stærkt udbredt i Tropelandene, navnlig i den gamle Verden, og i mange Egne af Asien og Afrika er den en sand Plage for Befolkningen. Stærkest udbredt er den paa Afrika's Vestkyst (Guld-Kysten). Man har endnu ikke fundet denne Orm i Tarmkanalen, hvor dens Befrugtning utvivlsomt maa finde Sted, og det er først under den Vandring, som den foretager fra Tarmkanalen gennem Kropvæggen ud i det fri, at man opdager dens Tilstedeværelse. Dens Udtræden kan finde Sted, overalt, i Ansigtet, paa Kroppen og Lemmerne; men allerhyppigst er det dog Fødderne, navnlig Hælen, som bliver hjemsøgt af den, og her optræder den omtrent 90 Gange af 100. Varigheden af de Lidelser, som denne Snylter forvolder, retter sig meget efter den Legemsdel, i hvilken den optræder. Er det saaledes paa et Sted, som er fattigt paa Bløddele, som Fingrene, eller paa Steder, der ere meget følsomme, saaledes som Næsen, Tungen, Øjet o. s. v., da kan den allerede paa et tidligt Tidspunkt volde stærke Smerter. I modsat Fald fremkalder den kun en vag Følelse af Tryk eller Tyngsel paa vedkommende Sted, og disse Fornemmelser indtræde i Reglen først, efter at Ormen har naaet en betydelig Størrelse og er nær ved at afslutte sit Ophold, og de forstærkes betydelig, efterhaanden som den nærmer sig Legemets Overflade. I lettere Tilfælde danner der sig en lille skarpt begrænset Svulst af Størrelse som en Ært, der fremkalder en ubehagelig Kløe. Til sidst gaar der Hul paa denne, og i Bunden af Saaret ses da Ormens Forende som en lille hvid Tap, der efterhaanden træder mere frem. Undertiden hænder det, at denne Forende trækker sig tilbage igen, hvorpaa Saaret læges, men da danner der sig en ny Svulst et Sted i Nærheden, og her vil da Ormens Forende igen træde frem. Naar Ormen er lykkelig fjernet, hvilket kan vare 3—10 Dage, indtræder Helbredelsen hurtig. Det er dog ikke altid, at Patienten slipper saa nemt, idet der kan gaa Betændelse i Svulsten, og denne kan da forplante sig gennem hele den Kanal, hvori Dyret ligger. I saa Tilfælde svulme Omgivelserne op, og der indtræder Feber og nervøse Anfald, ofte ledsagede af Konvulsioner. Naar denne Tilstand varer i længere Tid, dør Ormen og brister let under Forsøget paa at drage den ud, og det samme hænder for øvrigt heller ikke sjælden, naar den er levende. Der gaar da ofte Koldbrand i Saaret, hvilket ikke sjælden medfører Døden. At Ormens Bristning kan have saa skæbnesvangre Følger, ligger uden Tvivl i, at de utallige Unger i saa Tilfælde udbrede sig over de tilgrænsende Dele og fremkalde Betændelse i disse. En af de almindeligst anvendte Metoder til at drage Ormen ud af Saaret, kendtes allerede af de gamle arabiske Læger, saaledes af Aetius fra Amida (540 e. Chr.). Man spalter en cylindrisk Træpind i den ene Ende og fastgør den ved en Bandage i Nærheden af Saaret. Efter at have klemt Ormens Forende ind i denne Spalte, ruller man den forsigtig om Pinden ved at dreje denne rundt, idet man sørger for at standse Bevægelsen, hver Gang man mærker den ringeste Modstand. Der har været fremsat forskellige Formodninger om den Maade, hvorpaa Mennesket paadrager sig denne Snylter, og medens nogle mente, at man fik den ved med Drikkevandet at sluge de unge Orme, antoge andre, at den selv borede sig ind i Menneskets Hud. Da det især er Fødderne, som ere hjemsøgte af den, syntes denne Antagelse meget rimelig i et Land, hvOr Befolkningen gaar med bare Fødder. Man har imidlertid senere opdaget, at Yngelen vandrer ind i Vandlopper (smaa Ferskvandskræbsdyr), og Mennesket faar da denne Snylter ved, at disse Smaadyr med Drikkevandet blive overførte i Fordøjelseskanalen. Her blive Ormene fri ved Vandloppernes Opløsning og bore sig senere ud gennem Huden for at frigøre deres Yngel. De smaa Orme vandre ind gennem Kræbsdyrenes ydre Hud, hvor denne er tynd, altsaa i Forbindelser mellem de enkelte Kropringe, og det er ikke sjældent at træffe 5—12 Orme i en enkelt Vandloppe. Dermed stemmer det ogsaa, at G. er stærkest udbredt i saadanne Egne, som ere rige paa Vandlopper, altsaa i Egne med langsomt flydende eller stillestaaende Vand. Antallet af Unger i en G.-O. har man anslaaet til 8—10 Mill., og selv om Flertallet af dem om-

Guinea-Orm, oprullet paa en Pind.

Guinea-Orm, Tværsnit (for at vise Yngelen).

kommer, vil en Del af dem næppe savne Lejlighed til at naa ud i Vandet. Dels er det ikke sjældent, at de syge tage et Bad, og dels ville Tusinder af de unge Orme komme ud i det fri med de syges Bandagelinned og med den fra Saaret udflydende Materie. Formodentlig er man heller ikke saa betænksom at tilintetgøre de uddragne Orme. Det er klart, at stærk og vedholdende Regn vil lette de unge Dyrs videre Udvikling, og man har da ogsaa gjort den Iagttagelse, at Sygdommen i særlig regnfulde Aar har en større Udbredelse. Den Tid, Ormen opholder sig i Mennesket, har man beregnet til 9—11 Maaneder. I Alm. optræder den kun i eet enkelt Eksemplar, men et Tal af 2—12 hører dog ikke til Sjældenhederne, og man kender Eksempler paa, at der samtidig kan optræde 28—30. (Litt.: R. Leuckart, »Die menschlichen Parasiten« [2. Bd. 1876]; R. Blanchard, *Traité de Zoologie médicale* [2. Del 1890]). *M. L.*

Guinea-Peber [gine'a-] bruges undertiden som Betegnelse for Cayenne-Peber, spansk Peber og Paradiskorn; men oprindelig forstodes herved de skarpt brændende, aromatiske Frø af een eller to Arter *Habzelia* fra Guinea, Guyana og Antillerne, der nu benyttes paa disse Steder som Krydderi, og som, før Peberet blev bekendt i Europa, ogsaa benyttedes her. G. har givet Peberkysten Navn. *K. M.*

Guineas [gi'nⁱz], blaa Romuldstøjer, der navnlig fremstilles i fransk Ostindien, og som benyttes til Tuskhandel i Senegambien og Guinea.

Guinea-Strøm se Atlantiske Ocean, S. 256.

Guinea-Svin [gine'a-] se Kavi.

Guinée [gine'], fransk Navn for Guinea (s. d.); ogsaa d. s. s. Guineas (s. d.).

Guinegatte [ginga't], Enguinegatte, Landskab i det franske Dep. Pas-de-Calais. 17. Aug. 1479 sejrede her Maximilian I over Franskmændene under Philip af Crèvecoeur; 16. Aug. 1513 sejrede her Englænderne under Maximilian I over Franskmændene i det saakaldte »Sporeslag« (fordi de sidste mindre gjorde Brug af Vaabnene end af Sporerne).

GuineS [gi'n]» By i det nordlige Frankrig, Dep. Pas-de-Calais, Arr. Boulogne-sur-Mer (Artois), beliggende ca. 25 Km. N. 0. f. Boulogne i en lav, sumpet Egn, har (1891) 4,500 Indb., der drive Industri i Hatte og Kniplinger og Handel med Tømmer, Uld og Humle. Der er Rester af det Slot, hvori Frants I og Henrik VIII af England sluttede Forbund 1546. — G. var i sin Tid Hovedstad for et lille Grevskab, hvis Fyrster uddøde 1137. Ved Freden i Bretigny kom G. under England, som dog i Beg. af 15. Aarh. maatte give den tilbage til Frankrig. *H. W.*

GuineS [gi'nes], San Julian de los G., By paa Cuba, ligger 47 Km. S. 0. f. Havana og har (1887) 12,600 Indb. Sukker- og Kaffeavl. *C. A.*

Guingamp [gængã'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Cotes-du-Nord, Hovedstad i Arrondissementet G. (Bretagne), beliggende ved den lille Flod Trieux, har (1891) 7,000 (med Kommune 9,200) Indb., der drive Industri (Garn, Lervarer m. m.) og Handel med Cider og Tømmer. Byen, der endnu har Rester af de gamle Befæstninger, og som er Garnisonsby, har en Kirke (Notre-dame-de-Bon-Secours) fra 13.—15. Aarh., der er bekendt som Valfartssted. G. har været Hovedstad i Hertugdømmet Penthièvre. *H. W.*

Guinicelli [gwinitšæl'li], Guido, italiensk Digter, født ca. 1230 i Bologna, død 1276. Han var Jurist, af en fornem Ghibellinerslægt og var Indehaver af forskellige Dommerembeder og andre retslige Embeder. Da den politiske Retning, han tilhørte, led Nederlag, maatte han 1274 tillige med sine Partifæller gaa i Landflygtighed, hvor han døde. Som Digter nød han stor Anseelse og maa betragtes som Hovedet for den bolognesiske Skole, der væsentlig forberedte Dante's Fremtræden; den »guddommelige Komedie«'s Forfatter omtaler da ogsaa G. med stor Veneration, baade i »Skærsildens« 26. Sang og i »De vulgari eloquentia«. G. begyndte med at efterligne Provencalerne og disses siciliaanske og toskanske Efterlignere, men hævede sig til større Ejendommelighed og en friere Stil, navnlig i den af hans Samtid højt berømmede, filosofiske Canzone om Kærlighedens Væsen, hvori en udpræget idealistisk Opfattelse gør sig gældende. Hans Digte ere for øvrigt ikke mange i Tal. De ere udgivne i T. Casini's »Rime dei poeti bolognesi del secolo XIII« [Bologna 1881]. *E. G.*

Guinnes [gi'n] (Gulnes), L. A. G. de, se Gill.

GuinnesS [gine's], berømt engelsk Bryggerfamilie i Dublin. G.'s Bryggeri anlagdes 1759 og har navnlig i den sidste Del af 19. Aarh. udviklet sig til et af de største Bryggerier i Verden. Det solgtes 1886 til et Aktieselskab for ca. 110 Mill. Kr. og indtager nu (1898) et Fladerum paa 16 Hekt., har en Produktion paa over 3¼ Mill. Hektoliter Porter og beskæftiger en Arbejdsstyrke paa 2,000 Mand. Bryggeriet, der nu hedder St. James Gate Brewery, har sit eget Trykkeri, hvor der bl. a. trykkes over 150 Mill. Etiketter aarlig, og næsten al Transport inden for selve Fabrikken sker ved Jærnbane, af hvilke een udelukkende er til Brug for besøgende. *K. M.*

Guiot de Provins [gijodøpråvæ'], gammel fransk Forfatter, der levede omkr. Aar 1200. Han var Benediktinermunk og har foruden nogle mindre, lyriske Viser skrevet et stort, nærmest didaktisk Digt, som han kalder »Bible«, og hvori han med hyppig bidende Satire skildrer sin Samtid. *Kr. N.*

Guipure [gipy'r], en tyk Traad, der sys paa et knyttet Filet og derved danner Mønsteret, og som eventuelt tjener til Underlag for en tæt Oversyning. Sidstnævnte benyttes især ved Fremstilling af Guipurekniplinger, ved hvilke Mønsteret fremstilles paa Grunden med G., der oversys, hvorefter de enkelte Smaamønstre sammensys med løse Traade til et Hele. *K. M.*

GuipUZCOa [gipu'skwa], den mindste af de 3 baskiske Provinser i Spanien, grænser mod Nord til den biscayiske Bugt, mod Vest og Syd til de to andre baskiske Provinser Viscaya og Alava, mod Øst til Navarra og mod Nordøst til Frankrig, fra hvilket det adskilles ved Floden Bidassoa. G. er ca. 1,900 □Km. (Spanien's mindste Provins) og har (1887) 18,800 Indb. o: ca. 97 paa I □Km., saaledes at den er en af Spanien's bedst befolkede Provinser. Den gennemskæres af Jærnbanen fra Fuenterrabia ved den franske Grænse, der gaar mod Sydvest, deles i 4 Distrikter og har til Hovedstad San Sebastian. G. er helt igennem et Bjærgland, der opfyldes af Vestpyrenæernes Forgreninger og de kantabriske Bjærge og frembyder en rig At-

veksling af smukke, tætbefolkede Dale og stærkt bevoksede Bjærgkæder, hvis Skraaninger dyrkes med Flid. Der er mange smaa Kystfloder; Kysterne have mange Indskæringer og gode Havne; Klimaet er mildt og sundt. Agerbruget drives med Omhyggelighed, men strækker dog langtfra til Landets eget Forbrug; af Betydning er Frugt-, især Æbleavlen (Æblevin). De vigtigste Næringsveje ere Bjærgværksdrift, der leverer Jærn, Kobber, Tin og Brunkul, og Industrien, der navnlig arbejder i Jærn og Staal (Vaaben) samt Bomuld og Uld, men ogsaa giver sig af med Fabrikation af Kniplinger, Papir, Sæbe m. m. og Skibsbyggeri. Ogsaa Fiskeriet er af Betydning. Der er mange Mineralkilder, der ligesom Søbadene ere meget besøgte. (Litt.: Larramendi, *Corografia de la Prov. de G.* [Madrid 1872]). *H. W.*

Guiraud [giro'], Alexandre, fransk Digter, født 25. Decbr. 1788 i Limoux, død 24. Febr. 1847 i Paris. G. studerede Jura i Toulouse, overtog efter sin Fader en stor Fabrik; men da Akademiet i Toulouse havde prisbelønnet nogle Digte af ham, opgav han Forretningslivet og drog 1813 til Paris for at leve som Digter. Blandt hans Digte gjorde en filhellensk Ode 1820 megen Lykke. Dramatisk paavirket af Alfieri forfattede han flere Sørgespil: »Pélage« [1821], »Les Macchabées« [1822], der er hans bedste Tragedie, »Le comte Julien« [1823] og »Virginie« [1827]. Et fint og følsomt lyrisk Talent røber sig i »Élégies savoyardes« [1823], hvori det særlig kendte Digt om den lille Savoyarddreng, der forlader sine Bjærge og sin Moder for at drage ud i den vide Verden, arbejde, døje ondt og synge, samt »Poèmes et chants élégiaques« [1824]. G. blev 1826 Medlem af Akademiet og 1828 adlet. Af hans øvrige Skrifter maa nævnes »Cadix, ou la délivrance de l'Espagne« [1823], »Chants hellènes: Byron—Ipsara« [1824], »Les deux princes« [1832], Ode i Anledning af Hertugen af Reichstadt's Død, samt Romanerne »Césaire« [1830], »Flavien, ou de Rome au désert« [1835] o. s. v. 1845 udkom hans »Œuvres complètes« i 4 Bd. *S. Ms.*

Guiraud [giro'], Ernest, fransk Operakomponist, er født 23. Juni 1837 i New Orleans, hvor hans første Opera opførtes, da han kun var 15 Aar gl. Kort efter kom G. til Paris og vandt 1859 *prix de Rome* i Konservatoriet. Han komponerede derefter en Række komiske og lyriske Operaer, deltog frivillig i den fransk-tyske Krig og blev 1876 Lærer ved Paris-Konservatoriet. G.'s bekendteste Værker ere »Sylvie« [1864], »Le Kobold« [1870], »Madame Turlupin« [1872], Balletten »Gretna Green« [1873], »Piccolino« [1876] og »Lagalante aventure« [1882]; desuden nogle Orkesterkompositioner: en Suite »Carnaval«, en Ouverture m. m. G., der ofte kun med Vanskelighed har kunnet opnaa at faa sine, ikke talrige sceniske Arbejder frem, regnes med blandt de betydeligere, nulevende franske Operakomponister. Hans Musik udmærker sig ganske vist ikke ved stor Originalitet eller Stilsikkerhed, men den er elegant, munter og vittig, ypperlig gjort (navnlig orkestreret), dramatisk virkningsfuld og (i Modsætning til saa mange nyere franske Operaer) i flere Henseender nær beslægtet med den ældre Opéra-comique. *W. B.*

Guiraut de Cabreira [girodøkabræra'], provencalsk Digter, der levede i 12. Aarh. Han har ca. 1170 skrevet et Læredigt om Sangerkunsten. *Kr. N.*

Gniraut **de Calanson** [girodøkalãsõ'], sydfransk Digter fra Gascogne. Han levede i Beg. af 13. Aarh. og har foruden enkelte Kærlighedscanzoner forfattet et længere Læredigt om Sangerkunsten, der danner et interessant Sidestykke til Guiraut de Cabreira's Digt om samme Emne. *Kr. N.*

Guiraut Riquier [girorikije'], provençalsk Troubadour, der levede i 13. Aarh. (1254—92). Han er Forfatter til en Mængde Pastoureller og Morgensange (*albas*, se Bd. I S. 423), hvor han heldig efterligner og benytter Folkevisedigtningen; desuden har han under Form af et Bønskrift til Alfons X skrevet en Afhandling om Troubadourernes Stilling og beklaget sig over, at de vandrende Sangere sammenblandedes med omstrejfende Gøglere. *Kr. N.*

Guiria [gwi'ria], Havneby i Venezuela med (1891) 3,000 Indb. Dens Opland er rigt paa Kakaoplantninger. *B.-P.*

Guirlande [girla'd] (fr., at ital. *ghirlanda*, »Krans«), Lænke af sammenflettede Blomster, Blade, Frugter e. l., gerne bueformet ophængt (i Festons, s. d.). G. kan bestaa af virkelige Planter eller af imiterede; malet eller plastisk fremstillet spiller G. en betydelig Rolle som dekorativt Led i Bygningskunsten, der har anvendt den allerede i den romerske Oldtid, saaledes findes udmærkede G. paa Caec. Metella's Gravmæle og paa Vesta-Tempelet i Tivoli; Renaissancen optog den og udviklede den videre. Maleren Ghirlandajo's Navn skyldes, ifølge Vasari, hans Dygtighed i at udføre G. i Metal. Den Bryllupsgave, som Hertugen af Montousier gav sin Brud, Julie fra Rambouillet, og som bestod i en Del Blomstermalerier paa Pergament, forsynet med Vers af Tidens berømteste Digtere (Racine etc), gaar gerne under Navn af »Julie's G.«. *A. Hk.*

Guisborough [gi'zbərə], gammel By i Nordengland, Yorkshire, ligger omgiven af Jærngruber, har Ruiner af et Augustinerkloster fra 12. Aarh. og (1891) 5,600 Indb.

Guiscard [giska'r], Robert, en af Normannerhøvdingen Tancred af Hauteville's Sønner, født i Normandiet ca. 1015, død 17. Juli 1085. Som ung kom han til Syditalien med en Flok Normanner og udmærkede sig saa meget i Kampene mod Grækere og Longobarder, at hans Mænd 1057 valgte ham til Greve af Apuglien efter Halvbroderen Humphred's Død. Hildebrand, den senere Gregor VII, vandt ham for Kirken, og Robert var klog nok til at sikre sin Stilling ved 1059 at tage sit Land til Len af Pave Nicolaus II, der udnævnte ham til Hertug af Apuglien, Kalabrien og det af Maurerne besatte Sicilien. For at vinde denne 0 udsendte han 1061 sine Brødre Godfred og Roger, 1072 toges Hovedstaden Palermo, og 1090 var Sicilien i Normannernes Magt. Selv kæmpede han i Forbindelse med Paverne mod Grækerne paa Fastlandet. Kalabrien's Erobring fuldendtes ved Reggio's og Squillace's Indtagelse, og i Apuglien toges blandt andet det faste Troja, men Kampen bølgede op og ned, indtil Robert endelig rustede sig til et Hovedangreb mod Grækernes sidste vigtige Stad Bari, der bukkede under 1071. Følgen heraf var, at de græsksindede Amalfitanere frivillig gave sig under ham, som nu var eneraadende i Syditalien. For at holde Nor-

marinerne borte fra Balkan-Halvøen stillede Kejser Michael VII sig nu venlig over for Robert, hvis lille Datter Helena blev forlovet med hans Søn Konstantin og ført til Konstantinopel for at opdrages som Grækerinde. Michael og hans Slægt bleve imidlertid styrtede ved en Paladsrevolution, og da hans Efterfølger Nikeforas III lod Helena fængsle, fik Robert en gyldig Grund til at forny sine Angreb. En Vasalopstand og det spændte Forhold, hvori han var kommen til Rom, hindrede ham foreløbig i at begynde Toget; men da han 1080 havde udsonet sig med Gregor VII og paa ny taget sit Land til Len af Pavestolen, var han rede. Officielt fordrede han Kejser Michael's Genindsættelse, men i Virkeligheden pønsede han paa intet mindre end Konstantinopel's Erobring. En Bedrager, der udgav sig for den afsatte Kejser, blev et kærkomment Redskab i hans Haand, og i Forsommeren 1081 landede en mægtig normannisk Hær og Flaade i Epeiros efter først at have erobret Korfu. Grækerne havde imidlertid faaet en dygtig Fører i Alexios Komnenos, hvem en ny Revolution havde bragt paa Tronen. Han sluttede et ganske vist dyrekøbt Forbund med Venetianerne, og selv om han led et stort Nederlag ved Dyrrhachium, hvorved Robert blev i Stand til at trænge dybt ned i Makedonien, forstod han ved Bestikkelser at vække Uroligheder i Italien, saa at Hertugen maatte vende hjem og overlade Anførselen til sin Søn Bohemund. I Rom var Gregor VII bleven fordreven af Kejser Henrik IV, der havde største Delen af Byen i sin Magt; men Robert tvang ham til at vige og tilbageerobrede Rom, som de vilde Normanner hærgede frygtelig (1084). Paven fulgte ham tilbage til Salerno, hvor han døde 1085. For i at støtte Bohemund, hvem Grækerne gentagne Gange havde besejret, drog Robert 1084 atter til Epeiros, men Lykken var ham ej god; han blev slaaet af Venetianere og Grækere og døde kort efter paa et Tog mod Kefalonia. G. opfyldte ganske Normannernes Fyrsteideal. Hans mægtige, imponerende Skikkelse syntes dem en Fører værdig, i Kampen var han tapper som Løven, og hans Snildhed, om hvilken det var Krønikeskriverne en Fryd at berette, skaffede ham hans Tilnavn (egl. Viscart o: den Snedige). Robert's Søn Roger af i hans andet Ægteskab med den skønne og heltemodige longobardiske Prinsesse Sigelgaita af Salerno arvede hans Magt, medens Bohemund, der var født i et ældre Ægteskab, blev affundet med Tarent. (Litt.: Heinemann, »Geschichte der Normannen in Unteritalien« [Leipzig 1894]). *M. M.*

Guise [gvi!z], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Aisne, Arrond. Vervins (Picardie), ved en Biflod til Oise, har (1891) 8,200 Indb., der drive betydelig Industri i Jærn, Kobber, Uld, Bomuld, Papir, Sæbe m. m. Det største Fabrikanlæg er det af Godin 1859 anlagte Jærnværk, der især producerer Ovne og Caloriferer, og hvis over 1,000 Arbejdere bo i een stor Bygning med alt til Livsopholdet fornødent, en *Familistère* (se Bd. VI, S. 313). G. er Camille Desmoulin's Fødeby. — Byen, der er stærkt befæstet, var allerede i II. Aarh. en fast Plads (*Guisia*) og Midtpunktet for et lille Grevskab, der ved Giftermaal kom til Ludvig af Anjou og derved til den franske Krone, senere til Huset Lothringen, af hvilket en Gren blev opkaldt efter det. Frants I ophøjede det 1527 til Hertugdømme, og den første Hertug, Claude, opførte 1549 det med Volde og Befæstninger omgivne Slot, som findes der endnu. (Litt.: Péchcur, *Hist. de la ville de G.* [2 Bd., Vervins 1851]). *H. W.*

Gllise [gvi!z], fransk Hertugfamilie, en Sidelinie af Huset Lothringen. Claude, en yngre Søn af René II af Lothringen, født 20. Oktbr. 1496, død 12. Apr. 1550, er denne Families Stamfader. Han knyttedes helt til Frankrig, hvor han 1513 ægtede Antoinette af Bourbon, og hvor han skaffede sig store Ejendomme, især i Champagne og Normandiet. Han udmærkede sig som Anfører i de forskellige Krige, og baade han og hans Hustru vakte Opmærksomhed ved deres strenge ortodoks-katolske Religiøsitet. 1527 fik han sit Grevskab G. ophøjet til Hertugdømme, og han og hans Broder, Johan af Lothringen, der blev Kardinal, øvede en meget betydelig Indflydelse paa Frants I. Han efterlod sig 5 Døtre, hvoraf den ældste, Marie, blev gift med Jakob V af Skotland. Efter dennes Død 1542 blev deres nyfødte Datter, Marie Stuart, Skotland's Dronning. Marie af G. overtog Formynderstillingen 1554 og viste betydelig Dygtighed. Hun kom snart i en Konflikt med Protestanterne, der fra 1557 gik over til Oprør. De fandt Støtte fra England, Marie fra Frankrig, men til sidst sejrede Englænderne, og Marie døde 1560.

Desuden efterlod Claude sig 6 Sønner. Den mest berømte af disse er Frants af G., født 16. Febr. 1520 i Bar-le-Duc, død 24. Febr. 1563. Allerede i Kampene med Karl V 1543—44 udmærkede han sig, 1545 fik han i en Kamp mod Englænderne det Saar, der skaffede ham Tilnavnet *le Balafré* (»den arrede«). 1552 forsvarede han med Dygtighed og med Held Metz mod Tyskernes Angreb, 1557 bevirkede han, at der iværksattes et Tog til Italien for at hjælpe Paven mod Spanierne. Han var selv Anfører, men Toget mislykkedes. 1558 anførte han Franskmændene ved Erobringen af Caiais. Efter at Frants II 1559 var bleven Konge, fik Frants af G. og hans Broder, Kardinalen af Lothringen, en ubegrænset Indflydelse paa den unge svage Hersker, der var gift med deres Niece, Marie Stuart. De benyttede denne til at føre et strengt katolsk Regimente. Begge vare de ivrig katolske og haarde, lidet tiltalende Naturer. Deres Forfølgelser af Protestanterne og deres hele hovmodige Optræden vakte en stærk Misfornøjelse, der gav sig Udtryk i Amboise-Sammensværgelsen 1560. Denne blev imidlertid opdaget, Frants førte Hoffet til det faste Slot Amboise og slog de sammensvorne, da de søgte at angribe Slottet. Han straffede dem med stor Grusomhed, men det lykkedes ham ikke at skaffe Beviser mod den farligste Fjende, Prinsen af Condé, der havde staaet bag ved Sammensværgelsen. Striden genoptoges dog snart, og man indkaldte Stænderne for at faa en Afgørelse. Guiserne, der havde allieret sig med Filip II af Spanien, mente nu at have faaet tilstrækkelige Beviser mod Condé og lode ham arrestere 1560; de fik ham ogsaa dømt til Døden, men Kansleren l'Hopital hindrede Dødsdommens Fuldbyrdelse, og før Sagen var afgjort, døde Kongen 5. Decbr. 1560. Guiserne beholdt vel deres Embeder, men den virkelige Indehaver af Magten blev nu Katherina af Medici.

Guiserne stode nu som loyal Opposition mod

Regeringen, indtil l'Hôpital Jan. 1561 standsede Forfølgelserne mod Protestanterne og gennemførte en Del for Stormændene ubehagelige Reformer. Frants af G., Marskallen af Saint-Åndré og Montmorency sluttede da et Triumvirat for at forsvare deres Religion, deres Magt og deres Indtægter, og de stillede sig nu i aabenlys Opposition. Udbrudet kom, da Regeringen ved Januarediktet 1562 gav Protestanterne faste Rettigheder. Stødet til aaben Kamp gav Hertug Frants, da han 1. Marts 1562 med sin væbnede Styrke overfaldt en hugenottisk Menighed, der holdt Gudstjeneste i en Lade. Dette blev Begyndelsen til en langvarig Religionskrig. Frants af G. var i den første Del af denne Katolikkernes Fører; 1562 erobrede han Rouen og behandlede derpaa Byen med stor Grusomhed. S. A. kæmpede han med Hugenotterne, der anførtes af Prinsen af Condé, ved Dreux; efter en haard Kamp sejrede Frants af G., og Condé blev fangen. Katharina af Medici, der blev bekymret ved hans Sejre, søgte nu at faa en Vaabenstilstand i Gang, men Frants fortsatte Kampen og begyndte at belejre Orléans. Her lykkedes det imidlertid en Hugenot ved Navn Poltrot de Méré 18. Febr. 1563 ved et Pistolskud at tilføje Hertug Frants et dødeligt Saar, og 6 Dage efter døde denne.

En anden Søn af Hertug Claude var Charles, Kardinal og Ærkebisp af Reims, der almindelig gaar under Navnet Kardinalen af Lothringen, født 17. Febr. 1524, død 26. Decbr. 1574. Han stod stadig sammen med Broderen i Kampen og spillede en meget fremtrædende Rolle ved Siden af ham. Han ansaas for meget snedig og haardhjertet og var lidet afholdt. 1561 deltog han i Religionssamtalen i Poissy med Théodore de Beze, hvor han ved sin skarpt afvisende Holdning bidrog til Forhandlingernes Sprængning. Efter Broderens Død fortsatte han dennes Politik indtil sin Død.

En tredje Søn var Louis, Kardinal af G., født 21. Oktbr. 1527, død 28. Marts 1578. Han deltog som Brødrene i Striden med Protestanterne. Claude blev Hertug af Aumale og Stamfader for denne Sidelinie; han dræbtes ved la Rochelle 1573; Francois var Malteserridder og døde 1563 efter Slaget ved Dreux. Den sjette Søn René, der døde 1566, blev Stifter af en Sidelinie.

Frants af G. havde 3 Sønner. Den ældste af dem, Henrik I af G., født 31. Decbr. 1550, død 23. Decbr. 1588, blev efter Faderens Død 1563 Familiens Overhoved og traadte, saa snart han blev voksen, frem som Katolikkernes Leder. Fra 1567 deltog han i Kampen, 1572 var han en af de ledende ved Overfaldet Bartholomæus-Natten, 1575 sejrede han ved Dormans over Protestanternes tyske allierede og fik her et Saar, der skaffede ogsaa ham Tilnavnet *le Balafré*. Af Frygt for, at han nu skulde faa for stor Myndighed, udsonede Kong Henrik III sig kort efter (1576) med Protestanterne. Katolikkerne opfattede dette som et Forræderi, Henrik af G., der ikke var sin Faders Lige som Feltherre, men besad betydelig Færdighed i de politiske Intriger, skabte da *la sainte Ligne* til Værn for Katolicismen; ved Hjælp af denne Forening haabede han selv at vinde Tronen, Tanker, som sattes i Forbindelse med Paastande om, at Huset Lothringen og dermed Guiserne nedstammede fra Karl den Store og egentlig vare Frankrig's retmæssige Herskere.

Liguen traadte frem ved Valgene til Stænderne 1576, hvor den skaffede de katolske Kandidater helt Overhaand; men foreløbig svækkedes dens Betydning noget ved, at Henrik III selv erklærede sig for dens Chef. Senere levede den dog atter op under Hertugen af G.'s Ledelse, da der aabnede sig Udsigt til, at Henrik af Navarra kunde blive Tronarving. 1584 sluttede Hertugen Traktaten i Joinville med Filip II, der gik ud paa at fordrive alle Kættere, hindre, at en af dem blev Konge, og sikre, at Charles, Kardinal af Bourbon, blev det. Det sidste var dog lidet alvorlig ment, da Henrik af G. selv tænkte sig at blive det. Han tvang næste Aar 1585 Kongen til Traktaten i Nemours, der meget styrkede Liguens Magt. I den følgende Kamp med Protestanterne og deres allierede sejrede G. ved Vimory over de fremmede allierede. Kongen, der nu end mere frygtede ham, forbød ham da at komme til Paris; men Henrik af G. tog intet Hensyn hertil og modtoges i det katolske Paris med den største Begejstring. Da Kongen samlede Tropper for at bevare Overtaget, førte dette til aabenlyst Oprør (»La journée des Barricades« [1588]). Kongen flygtede fra Paris, hvor Hertugen nu var Herre. Kongen maatte derefter gøre en Række Indrømmelser. Han erklærede, at enhver ikke-katolsk Prins havde mistet sin Ret til Tronen, gjorde Hertugen til *lieutenant-général* og sammenkaldte en Stænderforsamling til Blois. Paa denne dominerede Guiserne ganske, og Kongen besluttede sig nu til at rydde deres Fører af Vejen. Han lod da sine Folk overfalde og dræbe Henrik.

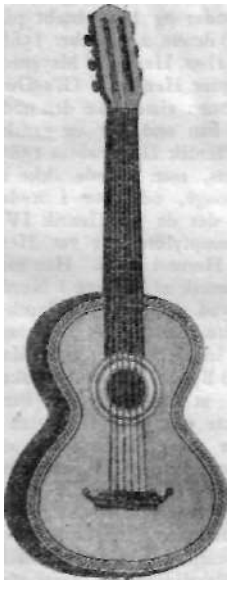
Frants af G.'s anden Søn var Louis, Kardinal og Ærkebisp af Reims, der i alle Stridighederne stod sammen med sin Broder og blev dræbt paa lignende Vis Dagen efter denne, 24. Decbr. 1588.

En tredje Søn var Charles, Hertug af Mayenne. Denne blev efter sin Broder Henrik af G.'s Død Leder for Katolikkerne, men viste ikke den nødvendige Dristighed, om han end var en ganske behændig Politiker. Da Henrik III dræbtes 1589, havde han Magten i Paris, men vovede ikke at lade sig udraabe til Konge, udraabte i Stedet en Kardinal af Bourbon, der da var Henrik IV's Fange. I de følgende kampfyldte Aar var Hertugen af Mayenne stadig Herre i Paris. Han forsøgte snart at angribe Henrik af Navarra i Nordfrankrig, men Kampene ved Arques (16. Septbr. til 6. Oktbr. 1589) endte med hans Nederlag. Henrik søgte at afskære ham fra Paris, men Mayenne slap dog atter ind i Byen. Medens Vanskelighederne her begyndte at rejse sig, idet hans allierede Filip II nu tænkte paa at vinde Magten i Frankrig, søgte Mayenne atter at forbedre sin Stilling ved et Angreb paa Henrik IV, men led et stort Nederlag ved Ivry 1590. Henrik kunde nu belejre Paris, der dog befriedes af Alexander af Parma samme Aar, hvilket gentog sig 2 Aar senere, da Henrik atter belejrede Paris. Imidlertid blev i Paris Forholdet daarligere og daarligere mellem Hertugen af Mayenne, Spanierne og Lederne af det demokratiske Parti i Paris, som Mayenne 1592 slog ned med Magt. 1593 mødte saa en Del Stænderrepræsentanter i Paris, i alt 130. De hørte til Mayenne's Parti og vare lidet tilbøjelige til at gaa ind paa Filip II's Planer, men vovede dog heller ikke selv at foretage sig noget. Medens alt her opløstes i Forvirring, gik Henrik IV over

til den katolske Tro og bemægtigede sig derpaa med Lethed Paris. Hertugen af Mayenne modsatte sig ham endnu en Tid, men udsonedes saa med Kongen 1596, blev Guvernør i Bourgogne, fik 3 Sikkerhedsstæder og en Pengesum. Han var siden Henrik IV tro til sin Død, 4. Apr. 1611.

Henrik I af G. havde Sønnen Charles af G.; han var ved Faderens Død for ung til at træde frem som Partiets Leder, hvorfor Ledelsen gik over til hans Onkel Hertugen af Mayenne. Da Filip II søgte at faa Magten i Frankrig, men her stødte paa alvorlig Modstand, fremkom fra spansk Side Forslag om, at han skulde ægte en spansk Prinsesse og være fransk Konge, men Mistanken mod Spanierne var allerede da saa stor, at man ikke kunde naa til Enighed derom. Efter Henrik IV's Overgang til Katolicismen udsonede ogsaa han sig med ham og kæmpede tappert mod Spanierne. Han døde 1640.

Hans Søn var Henrik II af G., (1614—64). Han var først som yngre Søn bestemt til gejstlig og var bleven Kardinal af Reims; men da hans ældre Broder døde før Faderen, blev han 1640 dennes Arving. Han laa i stærk Strid med Richelieu og maatte som Følge deraf forlade Frankrig. Først efter Richelieu's Død kunde han 1644 komme hjem. 1647 da han opholdt sig i Italien samtidig med Massanielo's Opstand i Napoli, fik han Lyst at rejse Familien Anjou's gamle Arvekrav paa dette. Han tabte, blev fangen og løslodes først 1652. Han drog da til Frankrig og deltog her i Frondebevægelsen. 1654 gjorde han endnu et Forsøg i Napoli, men det mislykkedes atter. Siden levede han ved Ludvig XIV's Hof til sin Død. Hans »Mémoires« udgaves 1668 i Paris [2 Bd.], men maaske skyldes de kun i ringe Gradham selv. (Litt: Bouillé, *Histoire des ducs de Guise* [4 Bd., Paris 1849]; Forneron, *Les ducs de Guise* [2 Bd., Paris 1878]; de Croze, *Les Guise, les Valois et Philippe II* [2 Bd., Paris 1866]; Brisset, *Frangois de Guise* [2 Bd., Paris 1840]; Valincourt, *Vie de François, duc de Guise* [Paris 1881]; Cauvin, *Vie de Frangois de Lorraine* [Tours 1878]).

Guitar.

P. M.

Guitar [gita'r] (sp. *guitarra*, ital. *chitarra*, af græ. *κιθάρα*), et Strengeinstrument, paa hvilket Tonen frembringes derved, at Strengene rives med Fingrene; en senere Udvikling af Lutten (s. d.), fra hvilken den adskiller sig ved at have flad Bund og Dække og lodrette Sidevægge. Den er forsynet med Gribebræt, har et rundt Lydhul og seks Strenge, der ere stemte i *E, A, d, g, h, e'*, men Noderne noteres, i Violinnøglen, en Oktav højere, end de klinge; ved Hjælp af en Capotasto (s. d.) kan Stemningen forhøjes en halv Tone. Under Spillet, hvor Instrumentet fastholdes ved et Baand over Skulderen, fatter venstre Haand om Gribebrættet, der er forsynet med Tværbaand, og med højre Haand rives Strengene. Den moderne G. stammer fra Spanien, hvortil den indførtes af Maurerne, og var i Slutningen af 18. Aarh. og Begyndelsen af 19. Aarh. et meget udbredt og yndet Instrument, særlig til Ledsagelse af Sang; fra Midten af 19. Aarh. fortrænges den imidlertid mere og mere af det allestedsnærværende Fortepiano og benyttes nu som oftest kun i Mangel af et saadant og som Regel kun af Dilettanter. 5. *L.*

Guitarvioloncel se Arpeggione.

Chateau [gito'], Charles, den nordamerikanske Præsident Garfield's Morder, født 1840; G., som var af fransk kanadisk Afstamning, var Advokat uden Beskæftigelse og tilhørte en yderliggaaende religiøs Sekt (Oneida-Samfundet). Da hans Ansøgning efter Garfield's Embedstiltrædelse om Konsulatet i Marseille blev afslaaet, skød han 2. Juli 1881 Præsidenten. Efter en lang Proces, under hvilken G. optraadte med stor Frækhed, blev han dømt til Døden og 30. Juni 1882 hængt i Washington. (Litt.: Beard, *The case of G., a psychological study* [1882]).

Guiton [gito'], Jean, fransk Admiral, født 2. Juli 1585, død 15. Marts 1654. G. sejlede først med sin Faders Handelsskibe fra la Rochelle fra 1600—10. I de paafølgende Aar (til 1621) svang han sig efterhaanden op til en af denne Bys største Redere. Da Ludvig XIII 1621 indesluttede la Rochelle, valgte Borgerne G. til Admiral. I Spidsen for 16 Skibe drog han imod den overlegne kgl. Flaade og tilføjede den følelige Nederlag. Aaret efter kæmpede han tappert mod Hertugen af Guise, men maatte til sidst trække sig tilbage for Overmagten. Da hans Fødeby 1625 paa ny kom i Strid med Kongemagten, blev G. atter Admiral. Han kæmpede tappert mod den blokerende Flaade og slog sig med Tab af 9 Skibe igennem til England, hvorfra han vendte tilbage ved Fredsslutningen 1626. Under la Rochelle's store Belejring 1628 ledede han som Byens Maire med Heltemod Forsvaret og overgav sig først efter en yderst haardnakket Modstand, og efter at Indbyggernes Antal var gaaet ned fra 28,000 til 5,000 Mand. Efter Overgivelsen forvistes han til England, hvor han opholdt sig til 1636, da Richelieu kaldte ham tilbage for at anvende ham i sin Tjeneste. Man mener, at han 1636—38 deltog i Angrebene paa Saint-Marguerite-Øerne o. a. St., samt at han 1646 ledsagede Admiral de Brezé ved dennes Angreb paa Orbitello i Spanien. Hans videre Skæbne herefter er ubekendt. *C. L. W.*

Guittone [gwi-] **d'Arezzo**, italiensk Digter, født 1220 ved Arezzo, død 1294 i Firenze. Hans Efternavn var egentlig Del Viva, og han benævnes gerne Fra G., fordi han i sine ældre Aar hørte til en bolognesisk Ridderorden, Santa Maria Gloriosa's, populært kaldet *i Frati godenti* o: de glade Brødre. En Tid levede han i Bologna, men sine sidste Aar i Firenze. G. er en af den

før-danteske Periodes mere navnkundige toskanske Digtere, men dog ikke noget særlig fremragende Talent. Provencalernes stærke Indflydelse gør sig bemærket hos ham som hos hans Samtid; Sproget i hans Poesi, der mest bestaar af erotiske Digte, er opstyltet og uklart, og Kunstleri er i det hele karakteristisk for ham. Kun i nogle politiske Digte træffer man en naturlig Tone og virkelig Fynd og Kraft, og ved disse fik han Betydning for Digtekunstens Udvikling i sit Fædreland. G. er tillige Forfatter til nogle (lidt over en Snes) interessante Breve paa Italiensk, i en snørklet, halv poetisk Stil, ikke egentlig Nyhedsmeddelelser, men Smaaafhandlinger med litterær Tendens. De ere udgivne af G. Bottari [Rom 1745]. Digtene ere udgivne af L. Valeriani [Firenze 1828]. *E G.*

Guizot [g(*y*)izo'], François Pierre Guillaume, fransk Statsmand og Historiker, født i Nîmes 4. Oktbr. 1787, død i Val-Richer 12. Oktbr. 1874. Han tilhørte en ivrig protestantisk Familie, der ikke var videre velstaaende. 1805 kom han til Paris for at studere, og ved sin store Dygtighed og Energi lykkedes det ham hurtig at komme frem. Hans Studier deltes foreløbig mellem Historie, Kunst, Æstetik, Pædagogik og Sprogforskning, og som Resultater af disse forskelligartede Forskninger udgav han »Dictionnaire des synonymes francais« [2 Bd., Paris 1809]; »De l'État des beaux-arts en France et du Salon de 1810« [Paris 1811]. Dernæst udgav han med Noter Gibbon's store Værk om Romerrigets Dekadence og Opløsning og endelig »Vies des poètes francais du XVII siécle«, ligesom han 1811—15 var Redaktør af »Annalcs de l'éducation«. Han blev nu Professor ved Sorbonne, og her blev den moderne Historie snart hans Omraade.

Han interesserede sig samtidig for Politik, og efter Restaurationen 1814 knyttedes han til Regeringen som Sekretær i Indenrigsministeriet. Han gik her ret vidt i konservativ Retning og havde en ikke ringe Del i Udarbejdelsen af Presseloven af 21. Oktbr. 1814 og af den reaktionære Lov om Universitetet af 17. Febr. 1815. De 100 Dage afbrød hans Virksomhed her; men efter disses Slutning blev han Sekretær i Justitsministeriet, hvilket dog kun varede til 1816. Han sluttede sig nu til det »doktrinære« Parti, hvis Formaal var en Forening af Kongemagten med en konstitutionel Forfatning af nogenlunde konservativ Karakter. Sine Tanker derom udviklede han ved denne Tid i »Du Gouvernement représentatif et de l'état actuel de la France« [Paris 1816]. Samme Aar gav han sine pædagogiske Interesser Udtryk i »Essai sur l'histoire et l'état actuel de l'instruction publique en France« [Paris 1816]. Han knyttedes atter i mere underordnede Stillinger til Regeringen og øvede en ikke ganske ringe Indflydelse ved Udarbejdelsen af Lovforslagene, saaledes ved Valgloven 1817, Værnepligtsloven 1818 og Presseloven 1819. Da det maadeholdne Ministerium Decazes i Febr. 1820 blev styrtet, traadte ogsaa G. ud af sin Stilling. Han vendte nu tilbage til Universitetet og docerede her atter Historie, samtidig med at han udgav en Række politiske Pjecer mod den ny reaktionære Regering; blandt disse var »Histoire des origines du gouvernement représentatif« [2 Bd., Paris 1821—22]. Følgen heraf blev, at Villéle forbød hans Forelæsninger Oktbr. 1822. Det vakte stor Opsigt, og G. vandt i disse Aar en overordentlig Popularitet. Samtidig udfoldede han en meget stor Virksomhed. Hans historiske og politiske Anskuelser, der stode i den nøjeste Forbindelse, udvikledes i disse Aar helt. Det blev en stærk Tro paa Intelligensens og Fornuftens politiske Betydning, der blev Kernepunktet heri. Derfor ønskede han, at de dannede Klasser skulde raade, og at dette skulde ske efter bestemte fornuftmæssige Former, som han mente at kunne finde i deres ene rigtige Skikkelse. Det blev en overmaade konsekvent politisk Opfattelse, men unægtelig en Del doktrinær og snæversynet over for alle de Samfundskræfter, der ikke passede ind i Systemet. Det var Anskuelser, der deltes af et ikke ringe Parti, »de doktrinære«, om end i store Dele af det liberale akademiske Bourgeoisi stode paa et langt mere frisindet Standpunkt. De samme Betragtninger anvendte han paa Historien, og hans strengt systematiske Forelæsninger, der hvilede paa et stort Arbejde og trods Doktrinarismen viste en stor Sikkerhed i Opfattelsen af de historiske Begivenheder, vakte stor Beundring i akademiske Kredse.

Samtidig begyndte han store Arbejder af forskellig Art. Blandt disse vare de omfattende Udgiverarbejder: »La Collection des mémoires relatifs å la révolution d'Angleterre« [26 Bd., Paris, begyndt 1823] og »La Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France jusqu' au XIII siècle« [31 Bd., Paris, begyndt 1823]. Desuden skrev han 1823 »Essais sur l'histoire de France« og udgav 1827 under Titelen »Histoire de Charles I« de to første Bind af »Histoire de la Revolution d'Angleterre«. I det hele optoges han som flere af hans Meningsfæller stærkt af England's Forhold i 17. Aarh. og søgte her Forbilleder for fransk Politik. I de samme Aar deltog han ivrig i Politikken som Medredaktør af de »doktrinæres« Organ »Globe«; han grundede »L'Encyclopédie progressive« og skabte 1828 »La Re vue française«, der senere omformedes til »La Revue des deux Mondes«. 1828 tillodes det ham atter at holde Forelæsninger, da den moderate Martignac var kommen til Magten. I de to følgende Aar holdt han under stigende Begejstring de Forelæsninger, hvoraf fremgik hans »Histoire de la civilisation en Europe« og »Histoire de la civilisation en France« [4 Bd.], to Værker, der have haft en vidtrækkende Betydning som inspirerende for 19. Aarh.'s franske Historikere. Fustel de Coulanges har saaledes gennem disse modtaget de Indtryk, der bleve bestemmende for hans historiske Studier.

Efterhaanden som den politiske Konflikt tilspidsedes, traadte han nu stedse mere frem som liberal Politiker. Jan. 1830 valgtes han til Medlem af Deputeretkammeret. Her stemte han mellem de 221 for Mistillidsadressen til Regeringen og genvalgtes i Juni 1830 efter Opløsningen. Under Revolutionen virkede han ivrig for Ludvig Filip og blev 11. Aug. 1830 Medlem af dennes første Ministerium som Indenrigsminister. Han repræsenterede i det broget sammensatte Ministerium de »doktrinære«, og disse begyndte nu forskrækkede over deres egen Revolution at svinge stærkt i konservativ Retning. Inden længe regnedes G., der i sine Taler gav sine Anskuelser et skarpt og klart Udtryk, for en af Lederne for *le parti de*

la résistance. Allerede i Novbr. 1830 gik han derfor af sammen med de andre mere konservative Ministre. Snart kom imidlertid hans Anskuelser atter til Magten ved Casimir Périer, og efter dennes Død traadte G. ind i Ministeriet af 11. Oktbr. 1832 sammen med Thiers og Broglie. Han fik her Kultusministeriet og kom i denne Stilling til at gennemføre Foranstaltninger af overordentlig Betydning. Mest af alt gælder dette Skoleloven af 22. Juni 1833, der i alt væsentligt skyldes ham. Ved denne sikredes der Midler til at skabe en virkelig god Almueskole, noget, der hidtil helt var forsømt, og Undervisningen blev gratis for fattige Børn. Ligeledes forbedredes Seminarierne, og stor Fortjeneste indlagde han sig af Historieforskningen ved at oprette under Kultusministeriet *Le Comité des travaux historiques*, som det overdroges at udgive »Recueil des documents inédits«, et mægtigt Værk, der siden er fortsat og nu (1898) tæller over 150 Kvartbind.

I den almindelige Politik blev hans Holdning imidlertid mere og mere konservativ, og han traadte i skarp Modsætning til den mere liberale Thiers, et Forhold, der antog Karakter af en personlig Rivalisering. Dette medførte omsider Ministeriets Sprængning, og da Thiers Febr. 1836 dannede sit eget Ministerium, var G. ikke med. Derimod traadte han, da det var lykkedes at styrte Thiers, ind i Ministeriet Molé 6 Septbr. 1836. Allerede i Apr. 1837 gik han imidlertid misfornøjet ud af dette og angreb i de følgende Aar Ministeriet Molé, skønt dettes politiske Anskuelser næppe afvege meget fra hans. Samtidig genoptog han sine Studier, og Resultatet heraf blev »La vie, la correspondance et les écrits de Washington« [6 Bd., Paris 1839—40]. Febr. 1840 blev han Gesandt i England og modtoges med megen Opmærksomhed, hvilket dog ikke hindrede, at England uden hans Vidende allierede sig med de andre Stormagter mod Frankrig i det orientalske Spørgsmaal. Thiers, der nu var bleven Minister, ønskede at indfri Frankrig's Løfter med Vaaben, men Kongen nægtede at indlade sig derpaa, og Resultatet blev, at der 29. Oktbr. 1840 dannedes et Ministerium, hvis virkelige Leder var G., der ligesom Kongen var rede til at give efter. G. var fra nu af den franske Politiks Leder lige til Februarrevolutionen, om han end først Septbr. 1847 fik Førsteministertitelen. Villig føjede han sig for Kongens Ønske om at øve en betydelig personlig Indflydelse, og ved Hjælp af den Indflydelse, Ministeriet kunde raade over, lykkedes det ham at skabe sig en fast Majoritet i Kammeret. Han kunde saaledes uanfægtet gennemføre en Styrelse i smukkeste Overensstemmelse med sit konstitutionelle System. Det viste sig imidlertid snart, at den Basis, dette kunde faa i Censusvælgerne, langtfra forslog; den store Befolkning vendte sig med stigende Harme mod disse tilfældig privilegeredes Forrettigheder. G. forstod intet af denne Bevægelse. Mærkelig snæversynet paa dette Punkt troede han alt i Orden, naar han blot efter Systemets Regler havde Flertallet i Deputeretkammeret. Hans Optræden blev derfor overmodig og udfordrende over for Oppositionen, hvorved Misfornøjelsen end mere øgedes. Store Reformer af lignende Art som i det foregaaende Tiaar var der ikke Tale om. Derimod gennemførte han i Apr. 1841 en Lov om Paris's Befæstning. Ogsaa hans Udenrigspolitik fandt ringe Billigelse. Først søgte han et nøje Venskab med England; men da dette medførte, at Frankrig overalt paa Kolonialomraadet maatte vige tilbage for Englænderne, vakte dette en betydelig Misfornøjelse. Værre blev det dog, da Frankrig's ikke helt ærlige Politik i det spanske Ægteskabsspørgsmaal fjernede England fra det og derved bevirkede, at G. søgte sig en allieret i det konservative Østerrig. I det sidste Par Aar støttede han dettes reaktionære Politik i Polen, Schweiz og Italien. Skønt de materielle Forhold i Frankrig vare gode og i rask Fremgang, blev Stemningen mod G. derfor værre og værre. Modstanderne af alle Fraktioner samledes om Kravet om Udvidelser af Valgretten. I Slutn. af 1847 afholdtes en Række »Reformbanketter« rundt om i Frankrig for at drive Agitation for dette. G. følte sig dog stadig urokkelig sikker og lod i Trontalen Decbr. 1847 Oppositionen omtale i overlegent afvisende Udtryk. Forbudet mod den sidste store Reformbanket i Paris og tilfældig tilstødende Begivenheder bragte imidlertid Krisen til Udbrud. Folkebevægelsen i Paris forskrækkede Kongen, saa han afskedigede G. 23. Febr. 1848 uden dog derved at hindre Revolutionens Fortsættelse. Snart efter flygtede G. (1. Marts 1848) til England, hvor han nu opholdt sig et Aars Tid. Han udgav her de to politiske Indlæg, »De la démocratie en France« og »M. G. et ses amis«, hvor han tog til Orde for sit gamle politiske System.

Kun nødig opgav G. den politiske Virksomhed, der alene fuldt ud tilfredsstillede hans Ærgerrighed og Herskelyst; men det blev under de ny Forhold en Nødvendighed. Hans Indflydelse var een Gang for alle brudt. Efterhaanden vendte han sig derfor atter til Historien. Saaledes fuldførte han nu sit store, betydningsfulde Arbejde om 17. Aarh.'s England, hvorfra han havde hentet de fleste af sine politiske Idealer. Saaledes udgav han: »Discours sur la révolution d'Angleterre« [Paris 1850]; »Histoire de la république d'Angleterre et du protectorat d'Olivier Cromwell« [2 Bd., Paris 1854]; »Histoire du protectorat de Richard Cromwell et du rétablissement des Stuarts« [2 Bd., Paris 1854] og »Monk ou la chute de la République« [Paris 1854]. Dernæst skildrede han i sin »Robert Peel« [Paris 1856] denne sin Ven og politiske Meningsfælle. Han beskæftigede sig dog ikke udelukkende med Historien, men ivrig Protestant, som han fra Barndommen havde været, skrev han ogsaa en omfattende Række religiøse og moralske Betragtninger, der prægedes af den samme ræsonnerende, logiske, men dog traditionsbundne Tænken som hans Historie og Politik. Blandt disse Skrifter kunne nævnes: »Méditations et etudes morales« [Paris 1851]; »L'amour dans le mariage« [Paris 1855]; »L'Église et la Société chrétienne en 1861« [Paris 1861]; »Meditations sur l'essence de la religion chrétienne«' [Paris 1864]; »Méditations sur l'état actuel de la religion chrétienne« [Paris 1865]; »Méditations sur la religion chrétienne dans ses rapports avec l'état actuel des sociétés et des esprits« [Paris 1868]. 1868 samlede han endelig i »Discours académiques« og »Mélanges biographiques et littéraires« en stor Del af de mange Taler, han havde holdt, og Be-

tænkninger, han havde afgivet ved Universitetet og som Medlem af de forskellige videnskabelige og litterære Selskaber. Han var nemlig allerede 1832 bleven Medlem af *l'Académie des sciences morales et politiques*, 1833 af *l'Académie des inscriptions et belles-lettres* og 1836 af *l'Académie française*. Endnu i sine sidste Aar bevarede han sin gamle ubegrænsede Virketrang og Arbejdskraft. Han udgav saaledes »Mémoires pour servir å l'histoire de mon temps« [9 Bd., Paris 1858—68], et Værk, der er af største Betydning somKildeskrift til fransk Historie i hans Tid, samlede en hel Del af sine politiske Taler i »l'Histoire parlementaire de la France« [4 Bd., Paris 1863] og udgav endelig »Mélanges politiques et historiques« [Paris 1869]. Under den fransk-tyske Krig 1870 søgte hangennem en Række Breve til »Times« at paavirke Stemningen i England til Fordel for Frankrig, og endelig arbejdede han i sine sidste Aar paa sin store »Histoire de France racontée à mes petits enfants«, som han begyndte i en Alder af 73 Aar, og hvoraf han fik 4 Bind færdige [Udg. i Paris 1872—75].

G. var to Gange gift. Hans første Hustru, Elisabeth Charlotte Pauline G., født Meulan, født i Paris 2. Novbr. 1773, død I. Aug. 1827, optraadte som ung Pige som Forfatterinde med Romanen »Les contradictions« [Paris 1800] og fortsatte siden med »La chapelle d'Ayton«. Samtidig skrev hun kritiske Artikler i Tidsskriftet »Le Publiciste«, hvis Anseelse væsentlig skyldtes hendes Artikler. 1812 ægtede hun G. og skrev i den følgende Tid en Række Værker, hvis Emne var hentet fra Børneopdragelsen. Blandt disse ere : »Les enfants« [Paris 1812]; »L'écolier ou Raoul et Victor« [Paris 1821]; »Nouveaux contes« [Paris 1823]; »Education domestique« [Paris 1826]; »Une famille« [Paris 1828] og »Conseils de morale« [Paris 1828], de to sidste udgivne efter hendes Død. Endelig er en Del af hendes Artikler i »Le Publiciste* trykt samlede i »Essais de littérature et de morale«. — Anden Gang var G. gift med Marguerite Andrée Elisa G., født Dillon, født i Paris 20. Marts 1804, død II. Marts 1833. Hun var en Niece af hans første Hustru og ægtede G. Aaret efter dennes Død, 1828. Ogsaa hun var Forfatterinde og skrev forskellige Smaating. I hendes Levetid offentliggjordes kun en Del anonyme Artikler i »Revue francaise« og »Le Maitre et l'Esclave« [Paris 1828]. Efter hendes Død ere udgivne: »Madame Elisa Guizot« [Paris 1834]; »Caroline« [Paris 1837] og »La générosité« [Paris 1840]. (Litt.: Mazode, *Portraits d'histoire et politique du temps* [Paris 1875, hvor bl. a. G. skildres]; Mme. de Witt, G.'s Datter, *Monsieur G. dans sa famille et avec ses amis* [Paris 1880] og *Lettres de Monsieur G. å sa famille et å ses amis* [Paris 1884]; Jules Simon, *Thiers, G., Rémusat* [Paris 1885]). *P. M.*

Gujan [gyžã'], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Gironde, Arrond. Bordeaux, ved Sydkysten af Arcachon-Bugten, med Østersparker, Terpentinfabrikation, Træhandel, Søbade og 1891 3,900 Indb. *H. W.*

Gujarāṭī (Gudjarati), et arisk fra Sanskrit nedstammende ny-indisk Sprog, talt af omtr. 10 Mill. Mennesker i de saakaldte Gudjarāṭ-Stater (Halvøen Kathiavar og de nærmest 0. f. Kambay-Bugten liggende indiske Stater samt i Kollektoraterne Ahmedabad, Khera, Barotsch og Surat); gennem Grænsedialekterne skal det gaa umærkelig over i Hindi og Marithi. Dets Litteratur begynder i 11. Aarh. e. Chr.; endnu i 15. Aarh. er det ikke stort andet end en Dialekt af Hindi, og det samme kan næsten siges om det endnu; det siges ogsaa at nedstamme fra Cauraseni-Prākrit ligesom Hindi; dog er det paa den ene Side noget mere gammeldags end Hindi, men har paa den anden Side optaget nok saa mange persiske Ord som dette. Det er et analytisk Sprog, hvor de grammatikalske Forhold betegnes ved Postpositioner, hvilke ere forskellige fra Hindi's, men bruges paa samme Maade som i dette. Af det gamle Sprogs syntetiske Bygning har det beholdt alle 3 Køn (Hindi kun 2), Spor af Instrumentalis m. m. og i Verberne ikke alene det saakaldte Præsens indefinitum og Imperativ (ligesom Hindi eta), men ogsaa Futurum; Resten af Verberne er, som i Hindi, Kombinationer af Participier med hverandre og med Hjælpeverber. Dets Alfabet er en Kursivform af Devanāgari (s. d.), som ogsaa i trykte Bøger udelader den vandrette Streg foroven af Bogstaverne. — Det er desuden Pārsī'ernes Sprog og bruges derfor overalt i Pārsī'ernes Kolonier, især i Bombay, og mange Pārsī-Skrifter ere affattede paa G. — Grammatik af Drummond [Bombay 1808]; Ordbog af Mirza Mohamed Kazim [smst. 1846]; Karsandas Muldschi [smst. 1862]; Shapurji Edalji [smst. 1862, 2. Opl. 1868]; Dalāl, *A manual of Gujarati Grammar* [Surat 1889]; jfr. ogsaa John Beames, *A comparative grammar of the Aryan languages of India* [3 Bd., London 1872—79]. *S. S.*

Gul, den Farvefornemmelse, som fremkaldes, naar Øjet træffes af Lysstraaler, hvis Bølgebredde ligger mellem 0,57 og 0,55 Mikron. Den samme Fornemmelse kan i øvrigt ogsaa frembringes ved Blandinger i passende Mængdeforhold af to vilkaarlig valgte Straalearter, af hvilke den ene i Spektret skal ligge mellem g. og rødt, den anden mellem g. og grønt. G. er derfor ikke nogen Grundfarve (s. d.), om end Malere og andre Teknikere ofte kalde den saaledes, fordi man ved Blanding af g. Farvestoffer med blaa kan frembringe grønt. Af alle Spektrets Straalearter har g. den største Lysintensitet, og disse Straaler have især Betydning for Planterne, hvis Assimilation fortrinsvis foregaar under Indflydelse af g. Lys.

G. er en af de fire Hovedfarver (s. d.); i Henseende til Følelsesvirkning hører den til de »varme« Farver. Som den mest lysende Farve staar rent g. Sollyset nærmest; den har derfor ogsaa en lignende opmuntrende Virkning, hvilket man kan overbevise sig om ved paa en mørk og graa Dag at betragte et Landskab gennem et Stykke g. Glas; det kolde og døde Landskab bliver derved oplivet, som om Solen var brudt gennem Skyerne. Rimeligvis paa Grund af g.'s Lighed med Sollyset er denne Farve i Kina forbeholdt Kejseren og hans Hus; g. var i øvrigt i Oldtiden, især hos Romerne, meget yndet. Det er dog kun det rene g., som har den opmuntrende, varme Virkning; de dæmpede Nuancer (gulbrunt o. s. v.) ere i Henseende til Følelsesvirkning næsten neutrale, og da disse Farver træde frem i alle Haande Smuds, saa bliver g. og-

saa Symbol for det lave, smudsige (den g. Misundelse). I Forbindelse hermed staar det muligvis, at g. hos Ægypterne var Sørgefarve.

Mangfoldige Stoffer finde Anvendelse i Teknikken som g. Farvestoffer. Af uorganiske Forbindelser kunne nævnes: Kromgult, Kasselergult, Okker, Auripigment, Kadmiumgult, g. Ultramarin, Neapelgult; af Plantestoffer: Gulspaan, Kvercitron, Kurkuma, Wau, Orlean, Safran, Gummigut; af Stenkulstjæren fremstilles: Pikrinsyre og Martiusgult. (Litt.: Fechner, »Vorschule der Aesthetik« [Leipzig 1876]; Ewald, »Die Farbenbewegung, kulturgeschichtliche Untersuchungen« [1 Bd., Berlin 1876]). *Alfr. L.*

Gula se Gul-Dalen.

Gulack (Kulack, holl. Goelack), Vægt paa Java og Sumatra; i Batavia = $7^1/_4$ Catty = 4,46 Kg.; for Peber i Bantam = $1^1/_2$ Catty, 922,8 Gr., og i Palémbang = $1^1/_4$ Catty = 769,01 Gr. *N. J. B.*

Gulaks (*Anthoxanthum* L.), Græsslægt af Kanariegræsgruppen. Smaaaksene ere samlede i en aaben Dusk og indeholde en frugtbar Blomst, omgiven af to brunhaarede, golde Blomster, den ene med en kortere, ret, den anden med en længere, snoet og knæbøjet Stak. 2 Støvdragere. Frugten uden Bugfure, fast omsluttet af, men ikke sammenvokset med de glatte, glinsende, brune, stakløse Inderavner. Af de 4 Arter, der i alt forekomme, dyrkes Vellugtende G. (*A. odoratum* L.) som Foderplante; den er udbredt over alle 5 Verdensdele, fleraarig og danner smaa, løse Tuer. Straaet er 0,2—0,5 M. højt, Bladene korte, forholdsvis brede, spredt haarede. »Frøet« er mørkebrunt og forekommer i Handelen dels omgivet af de golde Blomster, dels befriet for disse (»nøgent« ell. »afskallet«), men endnu omsluttet af de mørkebrune Inderavner. I første Tilfælde veje 1,000 Frø ca. 0,55 Gr., i sidste Tilfælde ca. 0,35 Gr. Planten er, især i halvtør eller tør Tilstand, vellugtende paa Grund af dens Indhold af Cumarin og bidrager herved til at give Høet dets behagelige Duft. Den benyttes jævnlig i smaa Mængder i Frøblandinger til vedvarende Græsarealer (ca. i I Kg. pr. Hekt.), er meget nøjsom — en af de almindeligste Græsarter i Klitterne — og grønnes tidlig i Foraaret, men yndes ikke af Kreaturerne, giver kun et meget lille Bidrag til Vegetationen og fortjener derfor under almindelige Forhold ikke at dyrkes. Frøet, der er temmelig dyrt (2—3 Kr. pr. Kg.), forfalskes ofte ved at blandes med Frøet af en I- å 2-aarig Art, *A. Puelii* Lec. et Lam., der navnlig forekommer i Nordtyskland som et besværligt Ukrudt i Rugmarkerne og er ganske værdiløs paa Grund af dens ubetydelige Størrelse og korte Varighed. Frøet af denne kendes fra Frøet af den foregaaende Art ved at være af en lysere brun Farve, lidt mindre (henholdsvis ca. 2,5 °g 3 Mm. langt uden Stak), samt ved at den korte (rette) Stak er lidt længere end den tilsvarende Stak hos Vellugtende G. *K. H—n.*

Gul Ambra se Rav.

Gulasch, en Ragout, der er stærkt krydret med Løg og spansk Peber; stammer fra Ungarn.

Gulating var det gamle Navn paa Fællestinget (Lagtinget) for Fylkerne i det vestenfjældske Norge, saakaldet, fordi det afholdtes ved Gulenfjorden i det nuværende Gulen (tidligere Evindvik) Sogn lige S. f. Sognefjordens Munding. Tingstedet var (og saaledes endnu ifølge Landsloven af 1274) henlagt til Øen Gulø; uvist er det derimod, om Tinget ikke fra først er blevet holdt paa det faste Land; fra Slutn. af 13. Aarh. synes det regelmæssig at være traadt sammen i Bergen's By. Oprindelig tilhørte kun de 3 Fylker, Hordaland, Sogn og Firdafylke, G.'s Lovomraade, hvilket bl. a. fremgaar af den bekendte Processkildring i Egil's Saga, Kap. 57. Men ved Kong Haakon Adelstensfostre's Foranstaltning optoges allerede omkring Midten af 10. Aarh. de sydvestlige Fylker Rogaland og Agder i Tingkredsen, der desuden i ethvert Fald senere omfattede Søndmøre. Endelig kom ved Landsloven nogle Fjældlandskaber til, navnlig Valdres og Hallingdal. Denne Udstrækning beholdt Lagdømmet (»Gulatingslagen«) dog kun en kortere Tid. Alt i første Tredjedel af 14. Aarh. var dets sydlige Del bleven udskilt med særskilt Tingsted paa Avaldsnæs paa Karmøen (senere i Stavanger); i Beg. af 16. Aarh. deltes dette ny Lagdømme atter i to, idet »Agdesiden« fik særskilt Lagting (med flere Tingsteder). Omvendt sloges atter Gulatings Lagmandsembede sammen med Bergen's Bys, en Ordning, der til sidst blev fast og umiddelbart medførte, at ogsaa selve Lagtingene for Landdistriktet og Byen smeltede sammen. I Christian IV's norske Lov af 1604 er derfor blot Tale om »Bergen's Lagting«; »Gulating« er forsvundet. — G.'s aarlige Samlingstid var tidligere Torsdag efter Paaske, men fra 1163 af 28. Juni (Peters Messe-Aften). Ifølge Landsloven af 1274 var Tiden for alle Lagtingene 17. Juni (Botolfsvaka). (Litt.: Keyser, »Efterl. Skr.« II, S. 165; Munch, »D. norske Folks Hist.« (se Regist. hertil i IV, 2); samme, »Beskr. over Norge i Middelalderen« S. 11; Brandt, »Retshist.«, II, S. 166 ff., 191; K. Maurer, Artiklen »Gulaþing« i Ersch u. Gruber: »Encycl. d. Wissensch. u. Kiinste«, Sect. I. Bd. 96; Hertzberg, »Ældste norske Proces«, S. 117 ff., 139; »Nord. Retsencycl.«, I S. 29 ff.; Aubert, »Retskilder« S. 28 ff.; Taranger i »Morgenbladet« for Aug. 1893). *E. H.*

Gulatingsloven (oldn. *Gulaþingslög*) kaldtes Samlingen af de Retsregler, der indtil Magnus Lagabøter's Lovreform fulgtes inden for Gulatingets Lovomraade. Den betegnes undertiden ogsaa som den ældre G. i Modsætning til den yngre, hvorved i saa Fald forstaas Magnus'es Landlov i den Skikkelse, den anvendtes i Gulatingslagen. G. foreligger for Efterverdenen i en paa en enkelt Lakune nær nogenlunde fuldstændig bevaret Membran, den saakaldte *Cod. Ranzovianus* i Kjøbenhavn's Universitetsbibliotek med Haand fra Midten eller sidste Halvdel af 13. Aarh. Derhos haves nogle smaa Brudstykker af ældre Codices. *Cod. Ranz.* opviser en Tekst, der, bortset fra et som Tillæg vedføjet Mandebodsskema fra Beg. af 13. Aarh., saa godt som i sin Helhed synes at hidrøre fra 2. Halvdel af 12. Aarh. og navnlig at gengive den Redaktion, som G. erholdt ved en Række paa et Rigsmøde i Bergen 1163 eller 1164 vedtagne Forandringer og Indskud, hvilke paa en temmelig udvortes Maade indflettedes i den da foreliggende Retsbog og alene undtagelsesvis ses at have bevirket Udeladelser i de senere Afskrifter af de derved antikverede Retssætninger. Af Brudstykkerne repræsenterer et enkelt, der

ligeledes opbevares i nævnte Bibliotek, den før Rigsmødet i Bergen eksisterende Bearbejdelse af Loven. Heller ikke denne har imidlertid været den oprindelige. Der er ogsaa i de talrige fra samme uforandret overførte Stykker og Afsnit adskillige Spor baade af en Sammenarbejdeise af en udførligere og en mere kortfattet Redaktion og af Overarbejdelser og Indskud. Dog udgør Grundstammen et vel sammenhængende og efter Emnerne i »Balker« (og Kapitler) inddelt Retsforedrag, hvilket efter flere Mærker at dømme allerede maa være ført i Pennen noget før Aar 1100. Denne forholdsvis høje Alder røber sig ogsaa i Indhold og Stil. Blandt alle skandinaviske Lovværker, ikke engang de oldislandske undtagne, giver G. det mest antikke Billede af Retstilstanden, og da dens Behandling af Stoffet for det meste er meget indgaaende og anskuelig, staar den overhovedet som en af de ypperste Kilder for Kendskaben til oldgermanisk Retsopfattelse og Samfundsordning. I Forbindelse hermed maa desuden erindres, at Gulatingsretten paa et dens Nedtegnelse forudgaaende Udviklingstrin, nemlig i I. Tredjedel af 10. Aarh., ifølge historiske Vidnesbyrd dannede Grundlag og Udgangspunkt for de særegne Retsdannelser, som paa Island fremkaldtes ved de ejendommelige Forhold og Livsvilkaar paa Øen. I Diktion kommer G. den mundtlige Tale særdeles nær og vidner ogsaa derved om, at den er nedskreven paa en Tid, da skriftlig Fremstilling endnu ikke havde skabt sig sin egen Sprogtone. Mindst oldtidsartet ere selve de sproglige Former, som i det store taget ere Afskrifts-, ikke Affattelsestidens; men ved Siden af enkelte Spor af ældgamle Bøjningsmaader har Loven dog bevaret et stort Antal Ord og Udtryk, der allerede i 12. Aarh. maa have været forældede. Udgaver: En Oversættelse af *Cod. Ranz.* meddelte Paus i sin »Samling af gamle norske Love« I [1751]; i Originalsproget ere derimod saavel denne Membran som Brudstykkerne først trykte i »Norge's gamle Love« I, II og IV [1846 — 85]. (Litt.: Jon Eiriksson i Holberg's »Danmark's og Norge's gejstl. og verdsl. Stat« [3. Udg. 1762, S. 478 ff.] samt i Kongslev's »Den danske og norske private Rets første Grunde« I [1781, S. 119 ff.]; Grimm, »Rechtsalterthümer« [1828, S. 97 ff.]; Wilda, »German. Strafrecht« [1842, S. 20 ff.]; Keyser i »Norge's gamle Love« IV, S. 641 ff. samt »Efterl. Skr.« I, S. 543 ff.; Munch, »Norske Folks Hist.« (se Reg. hertil i IV, 2 og Rettelser smst.); K. Maurer, »Entstehungszeit d. älteren Gulaþingslög« [»Abhandl. d. Kon. Bayr. Akademie der Wissensch.«, 1872]; samme, »Gulaþingslög« i Ersch og Gruber's »Encycl. d. Wissensch.« Sect. I, Bd. 96; samme, »Udsigt over de nordgerm. Retskilders Hist.« [Chra. 1878, S. 26—27] og i Holtzendorff's »Encycl. d. Rechtswissensch.« I [5. Opl., S. 353]; Brandt, »Grundrids af den norske Retshjst.« [Chra. 1853, S. 10]; »Retshistorie« I [1880, S. 8 ff.]; Aubert, »Retskilder«, S. 29 ff.; v. Amira i Paul's »Grundriss d. germ. Philologie« II, S. 97; samme, »Nordgerm. Obligationenrecht« II, S. 2fF.]; Hertzberg, »Nord. Retsencykl.« I, S. 40 ff.). *E. H.*

Gulba se Murray.

Gulblymalm (Gulblyerts) d. s. s. Wulfenit.

Gul-Bog (*Livre jaune*) er siden 1852 Navnet paa den Samling diplomatiske Aktstykker, som den franske Regering aarlig forelægger de lovgivende Forsamlinger (jfr. Blaa-Bøger). *E.E.*

Gulbranson, Ellen, født Nordgren, svensk Sangerinde, er født i Stockholm 4. Marts 1863, gennemgik Konservatoriet og søgte 1883—86 videre Uddannelse hos Fru Marchesi i Paris. Efter først gentagne Gange at være optraadt ved Koncerter debuterede hun 1889 paa Operaen i Stockholm som Amneris i »Aïda«, hvilket Parti hun ogsaa udførte under sin Gæsteoptræden 1890 ved Operaen i Kjøbenhavn, og her optraadte hun 7. Marts 1891 med stor Virkning som Brynhilde i Wagner's »Valkyrien«, og i de følgende Aar endvidere som Elisabeth i »Tannhauser«, Ortrud i »Lohengrin« og Kleopatra i Enna's Opera af samme Navn. Imidlertid havde man ogsaa i Wagner-Kredse faaet Øjet op for den svenske Kunstnerindes fremragende Anlæg for det store Musikdrama, den svære, pragtfulde Mezzosopran, det udpræget dramatiske Naturel i Forbindelse med et stateligt, scenisk virkningsfuldt Ydre, og 1896 udførte hun første Gang i Bayreuth Brynhilde's Parti i »Nibelungen Ring«, medens hun senere har koncerteret i Tyskland's store Musikbyer, Leipzig, Dresden, Berlin, Miinchen, i Holland og England. 1890 ægtede G. Kaptajn i den norske Hær Hans G *S. L.*

Gulbrænding, Afbrænding, Behandling af Messing- og Rødgodsgenstande med Syre for at befri dem for den Ilthinde, som Forarbejdelsen ved høj Temperatur har frembragt. Først fjernes Fedt o. s. v. ved svag Udglødning, derefter bejdses med fortyndet Svovlsyre og sluttelig ganske kortvarig med stærk Salpetersyre eller Blanding af Salpeter- og Svovlsyre. *F. W.*

Gulbær, Avignon-Korn, de umodne Bær af forskellige Arter *Rhamnus*, bl. a. den almindelige Vrietorn; de bedste ere de persiske, derefter komme de tyrkiske og endelig de europæiske, af hvilke de franske staa højest. Bærrene indeholde et Glykosid, Rhamnin, der let spaltes i Sukker, og Chrysorhamnin, som danner guldgule Krystaller, der ere tungopløselige i kogende Vand, letopløselige i Alkohol og Æter. G. benyttes til Farvning af Tøj, Læder, Papir og Konditori varer, men Farven er ikke meget ægte. Kinesiske G. ere de tørrede Blomsterknopper af *Sophora japonica*, der i Kina benyttes til Gulfarvning af Silke, men som endnu ikke have fundet nogen videre Indgang i Europa. De indeholde det samme Farvestof som Qvercitron. *K. M.*

Guld, Au = 196,64 (lat. *aurum*).

I. Egenskaber. G., det ædleste og mest skattede Metal, har i kompakt Tilstand en ejendommelig gul Farve, der betegnes som »guldgul«; i finfordelt Tilstand er det brunt og mat og lader i fineste Tilstand Lyset falde igennem med blaagrøn Farve. I kompakt Tilstand har det en stærk Glans; denne kan ogsaa gives Pulveret ved Gnidning og Polering, hvorved tillige den brune Farve forsvinder. G. lader sig svejse, har ringe Elasticitet og ringe Klang. Haardheden (2,5—3) er mindre end Sølvets og større end Tinnets; da rent i G. derfor vilde slides stærkt i Mønter og Brugsgenstande, legerer man altid G. til disse Anvendelser (se Guldlegeringer). I Strækkelighed overgaar det alle andre Metaller; man fremstiller Bladguld (s. d.), der kun er 0,00011 Mm. tykt, og Traad, hvoraf 2000 M. kun veje 1 Gr. Meget smaa

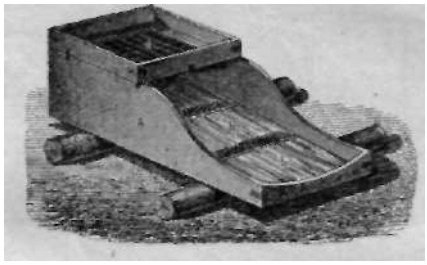
Mængder af Bly, Antimon og Vismut formindske G.'s Strækkelighed — Bismutaurit er derfor skørt —; Arsen, Zink, Nikkel, Tin, Platin, Kobber og Sølv gøre det samme i aftagende Grad efter den opstillede Række; derfor egne kun Kobber og Sølv sig til at meddele G. Haardhed uden at skade dets Strækkelighed for meget. Bærekraften er omtrent som for Sølv, nemlig pr. □ Mm. for støbt Metal 7,5 Kg., for haardt trukken Traad 20,3—33,2 Kg., for glødet Traad 17,1—18,8 Kg. Af alle Metaller har G. den største Tilbøjelighed til at forbinde sig med Kvægsølv til Amalgam. G.'s Farve paavirkes i høj Grad af smaa Indblandinger af fremmede Metaller (se Guldlegeringer). Vægtfylden for støbt G. er 19,30—19,33, for mekanisk behandlet G. 19,65, for udfældet G. 19,55—20,-. Ved at opvarmes fra o til 100° udvider G. sig 0,001466 i Længde, Varmefylden er 0,03244. Det smelter lettere end Kobber, vanskeligere end Sølv. Smeltepunktet ligger ved 1200°. Smeltet G. har et søgrønt Skær; ved Størkning trækker det sig stærkt sammen, egner sig derfor ikke til Støbning. I Knaldluftflammen og ved den elektriske Gnist forflygtiger G., i Luften holder det sig aldeles uforandret, det modstaar Syrer og smeltende Alkali, men angribes ikke lidt af dem, naar en elektrisk Strøm virker samtidig. G. anløber ikke saaledes som Sølv i Svovlbrinte, det opløser sig i Kongevand og alle Vædsker, som udvikle Klor; ligeledes opløses det næsten med samme Lethed af Brom. Æteriske Opløsninger af Mangansuperklorid opløse G., ligesaa Blyhyperklorid, Manganets, Nikkelets og Kobaltets Seskviklorider og -bromider, endelig Jodbrinte, som er æterholdig. Hed koncentreret Svovlsyre med nogen Salpetersyre opløser G.; af den gule Vædske fældes G. metallisk ved Tilsætning af Vand. Det er af Betydning for Forstaaelsen baade af Guldlejernes Dannelse og af Fremgangsmaaden ved G.'s Fremstilling ad vaad Vej af Malme, at G. ved højere Temperatur er noget opløseligt i de tunge Metallers (Jærn, Kobber) Opløsninger; selv ved almindelig Temperatur er dette Tilfældet, naar der er rigelig Kulsyre til Stede. Ved Smeltning med Boraks bliver G. bleggult, med Salpeter mere rødt. Svovl forbinder sig ikke direkte med G.; men naar det smeltes med Alkalimetallernes højere Sulfider, dannes let Guldsulfid. G. er en- til tregyldigt; man kender 4 Forbindelser med Ilt (Surstof): Guldoxydul, Au_2O, Guldoxyduloxyd, Au_2O_3, Guldoxyd, Au_2O_3, og AuO_3.

II. Forekomster. G. er næst Jærn og Aluminium det mest udbredte Metal, men det forekommer i Reglen i smaa Mængder. Det er næsten altid gedigent og da hyppigst forbundet med Sølv, ogsaa med Jærn, Kobber, Kvægsølv, Platin, Iridium, Palladium ell. Rhodium. Formen er regulære Krystaller (Oktaedre, Terninger, Rhombedodekaedre, Ikositetraedre, Tetrakisheksaedre), ofte ensidig forlængede eller forkortede, eller Smaablade, haarfin Traad, Korn, paa de sekundære Lejesteder Støv, Sand, løse Korn, Blade og Klumper (Nuggets). I Kalifornien har man haft en Klump paa 70 Kg., i Australien en paa 124 Kg. Egleston taler om en Klump paa 1,350 Kg. fra Vestindien. Kemisk rent synes G. ikke at forekomme; Sølv er altid til Stede med fra 1 til henimod 40 p. Ct., Spor af Jærn og Kobber ligeledes. G. optræder paa to Maader, enten som Bjærgguld i sit oprindelige Leje og her enten i Gange og Lejer af Kvarts, navnlig i de gamle krystallinske Skifere (Silur og Devon), eller indsprængt i Klippen (f. Eks. de ungarsk-siebenburgske Trakytter), eller det er, idet Klippen er forvitret, blevet flyttet til et sekundært Leje, et Alluvium, og findes altsaa i en Flodseng, i den saakaldte Guldsæbe, indsprængt mellem Slam og Sand, hvoraf det faas ved Slemning og derfor kaldes Vadskeguld. Vadskeguld ell. Guldsand forekommer ikke alene paa de nu bekendte Findesteder, f. Eks. Ural, Altai, Kalifornien, Yukon, Brasilien, Australien, Ny-Zealand, men ogsaa mange andre Steder, f. Eks. i Donau, Rhinen, Isar, Schwarza, Rhone, hvor man tidligere til Dels har gravet det, men hvor Guldgravning nu ikke mere er lønnende. Endnu kan bemærkes, at enkelte Mineraler, navnlig Jærnkis, Kobberkis og Brunjærnsten, nu og da ere guldholdige. Saaledes indvindes af Kiser G. i Falun ad kemisk Vej. Man kan regne, at ca. 88 p. Ct. af Guldproduktionen skyldes Vadskeguld og kun ca. 12 p. Ct. Bjærgguld. *F. W.*

G. er i Norge fundet baade som Vadskeguld og i fast Fjæld; paa første Maade i Tanaelven (Anarjok, Karasjok og Jesjok) og i Altenelven i Finmarken; det var her kendt allerede i 18. Aarh. og blev 1866 paavist af Bergmester T. Dahll; der er siden forsøgt at udvinde G. ved Vadskning, men Driften har hidtil ikke paa norsk Side vist sig lønnende. I fast Fjæld er G. i Norge (foruden i ringe Spor ved Arendal, ved Kongsberg, ved Aardal's Kobberværk i Sogn m. fl. S.) navnlig paavist paa Bømmeløen, i Svartdal i Telemarken og ved Eidsvold. Paa sidstnævnte Sted optoges Drift 1758 for Statens Regning; det forekommer her paa kisrige Kvartsgange, som sætter op i Gnejs. G. findes for største Delen i Kisen (Svovlkis, der er ogsaa Kobberkis), og Værket gik derfor ved de daværende ufuldkomne Udvindingsmetoder med Tab; der udvandtes 1758—82 3,223 Rdl. i G., men Omkostningerne vare 45,000 Rdl. Senere drev Bernt Anker Værket, ogsaa med stort Tab, og et Forsøg paa at genoptage Driften 1876—78 mislykkedes ligeledes. Efteraaret 1897 har et meget kapitalstærkt engelsk Konsortium genoptaget Driften ved Brustad-Gruben og andre Gruber ca. 19 Km. fra Eidsvold Station paa Vormen's Østside. Forsøgsdriften har vist en Gehalt af ca. 150—200 Kr. Guldværdi pr. Ton udvundet Malm, saa Forekomsten synes lovende. Paa Bømmeløen opdagedes guldførende Kvartsgange 1882. Der findes her over en større Strækning (paa Øen selv og helt op til Ølve i Kvinherred og Hovdenæs i Sveen) et stort Antal Gange, hvor G. optræder dels sammen med Kise og dels med Tellurvismut. De vigtigste Gange findes i Nøkling-Feltet paa den nordvestlige Del af Bømmeløen; særlig mærkes Haugesundsgangen, Harald Haarfager's Gang, Oscar- og Daw-Gangene. Der dannedes i de nærmeste Aar efter Opdagelsen et stort Antal Grubeselskaber, hvoraf de fleste snart indstillede Driften, da der fandtes for lidet G. For Tiden (1897) drives kun af et engelsk Selskab i liden Skala; der er i alt næppe udvundet for mere end $^1/_3$ Mill. Kr. — I Svartdal i Telemarken (Blekagruben o. fl. Gruber) findes G. paa Kvartsgange sammen med Vismutglans; der drives for Tiden af et fransk Selskab. *W. C. B.*

III. Indvinding. a) Teknisk. Indvindingsmaaden retter sig efter G.'s Forekomst, Driftskapitalen og lokale Forhold. Hvor G. forekommer i Alluviet, i det saakaldte Sæbebjærg, altsaa blandet med Sand, Ler o. l., skilles det herfra ved Slemning, indvindes altsaa ved, hvad man kalder Guldvadskning. Der gaar herved meget G. tabt, maaske over 50 p. Ct., men Processen er simpel, og er der G. nok, er den ogsaa lønnende nok. Det simpleste Apparat er den i Sydamerika anvendte Batea, en konisk Blikskaal, der for øvrigt ogsaa kan erstattes af et Græskar. Skaalen fyldes med guldholdigt Materiale og svinges rundt i rindende Vand, Sandskornene flyde da bort over Randen tillige med det opslemmede Ler, Guldkornene samle sig paa Bunden. Der kan daglig med Skaalen forarbejdes 400 Kg. Materiale. Hvor Guldgraverne arbejde i Fællesskab, anvendes Vuggen (Cradle, Rocker), der, som Fig. 1 viser, er en aflang, aaben Trækasse *a*, stillet paa to ulige tykke Ruller *c* eller paa almindelige Vuggegænger; Bunden *b* er et groft Klæde; paa Vuggen er ved den ene Ende stillet et Saald *d*, hvorpaa Materialet fyldes. Vuggen bevæges frem og tilbage samtidig med, at en Vandstrøm føres mod Materialet. Sten og Grus blive liggende paa Saaldet, Ler og Sand følge med og gøre Vandet uklart, de flyde ud over Vuggens nederste Ende, de tungere Guldkorn synke ned og sætte sig fast paa Klædet ved Tværlisterne. Vuggen behandler daglig 1,500 Kg. Materiale. I Kalifornien er den saakaldte Long-tom indført, hvorpaa der daglig kan forarbejdes 6,000 Kg. Sand; den er senere udviklet til Slusen, som har en Længde paa 100—300 M., og i hvis nederste Del der er Kvægsølv, som opløser Guldkornene. Slusen forarbejder daglig 18,000 Kg. Sand. En langt intensivere Drift opnaas ved den 1852 i Kalifornien indførte, men efter Sigende allerede af de gamle Spaniere kendte hydrauliske Fremgangsmaade. Man indretter sig et Reservoir i Bjærgene, saaledes at man kan faa et Tryk af 4—5 Atmosfærer paa Vandet, hvor man, som Fig. 2 viser, sprøjter den guldførende Jord løs. Man faar tillige Nytte af Vandet til Slemningen, idet Massen af det føres gennem brede, dybe og meget lange Sluser, hvor G. opfanges. Vanskeligheden ved Metoden er at blive af med det meget bortslemmede. Guldvadskningen i Alexandrovsk i Ural foregaar ved Vandkraft paa det ved Fig. 3 viste Apparat. Massen kastes fra Vogne ned paa Tragten *a*, falder ned i den roterende Tromle *b*, som trækkes fra Vandhjulet; der flyder Vand til fra Bassinet *c*, som fødes ved Pumpen *d*; Tromlen *b* er 2,5 M. lang, 1,1 M. vid paa Midten, konisk og gennemhullet i finere gaar. Det grovere falder ud af Tromlens anden Ende paa et Bord, hvor Guldkornene pilles fra. Det finere gaar paa en med Tværlister forsynet Herd *e*, der minder om Vuggen, Slammen gaar videre gennem den krybbedannede *Rende ff*, i hvilken der svinger Rammer *h* med Pigge, bevægede ved Stængerne *g*, som trækkes fra Vandhjulet. Piggenes Længde svarer til Rendens Form, de røre op i Slammen og bevirke, at de Guldkorn, som den maalte indeslutte, blive liggende i Renden. Apparatet vadsker i 10 Timer 200,000 Kg. Guldsand, og i Renden ligger der da 6,000 Kg. rigt Guldsand (graa Slik), som paa ny udvadskes paa Skraaplaner. Paa Guldmøller foregaar Amalgamering samtidig med Udvadskning. Fig. 4 viser en saadan. Renden *a* tilfører det findelte

Fig. 1.

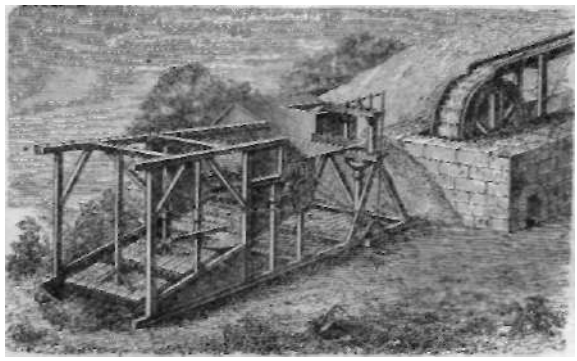
Materiale blandet med tilstrækkeligt Vand; der er stillet mindst to Jærnskaale *b b* terrasseformet under hinanden; i hver gaar der en Løber af Træ *d*, som bevæges ved et Undertræk med Mellemorganer; i Skaalene er der Kvægsølv. Fig. 5 viser en sydamerikansk Amalgammølle til guldholdig Kvarts, som først er knust paa et Stampeværk. Kværnene have en Bane af meget haard Sten, en høj Rand, en lodret Aksel, som drejes rundt af Muldyr, spændte for en Bom, og som slæber 4 tunge Sten rundt med sig. Der fyldes Materiale, Kvægsølv og Vand paa; naar Kvartsen er helt finmalet, skyller man Vællingen bort og fylder mere Ma-

teriale paa. Dette gentages, til Kvægsølvet er helt mættet med G.

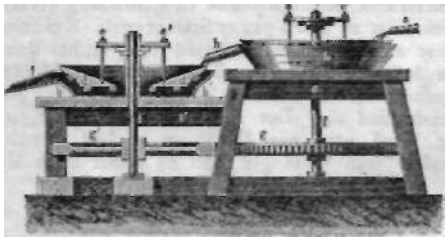
For at udvinde G. af Amalgamet presses dette først i stærkt Tøj eller Skindposer for at udskille det overflødige Kvægsølv. Det grødagtige, krystallinske Amalgam opvarmes saa til Kvægsølvets Kogepunkt, hvorved Kvægsølvet forsvinder, og G. bliver tilbage. Af Hensyn saavel til Kvægsølvets Kostbarhed som dets Giftighed sker Ophedningen

i lukkede Ovne med et Forlag, der holdes afkølet med Vand, for at Kvægsølvdampene kunne fortætte sig. Man har flere Former af disse Ovne,

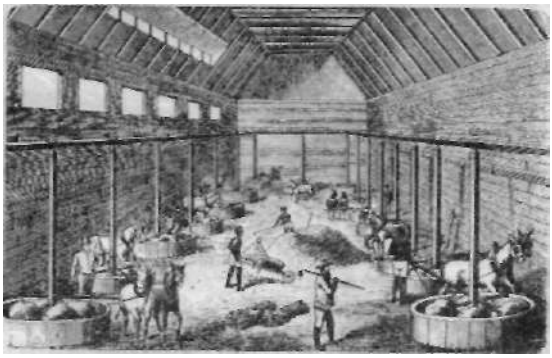
som derefter kaldes Retortovne, Klokke- eller Tallerkenovne.

Naar G. forekommer frit i Kiser (korporalt

G.), og det ikke lønner sig at forarbejde disse videre, ekstraheres saadanne Kiser paa samme

Fig. 5.

Maade som guldholdig Kvarts med Kvægsølv samtidig med eller bedre efter foregaaende Finmaling. Ofte er G. i Kiserne bundet til Svovl, Arsen, Antimon, Tellur og kan da ikke umiddelbart indvindes ved Amalgamering, men maa først frigøres ved en Ristning. Dette udføres med Fordel i Stetefeld's Ristovn, en lodret Skaktovn med Gasfyring, foroven lukket med en Plade med fine Huller, gennem hvilke Malmen fyldes paa, den glødende Luft ilter Svovl, Arsen o. s. v. og forflygtiger dem, den ristede Malm kan derefter ekstraheres med Kvægsølv. Indeholder Kismalmen foruden G. andre nyttige Metaller, saasom Bly, Kobber, Sølv, indvindes disse, og G. vil da være at skille fra det næsten aldrig fejlende Sølv. Herom se Affinere. Mange fattige Malme, som det ikke kan betale sig at udvadske eller at udsmelte, kunne med Fordel berøves deres Guldindhold ad vaad Vej efter Plattner's Metode. Malmene dødristes, o: Ristningen føres til det yderste, fugtes derpaa svagt og behandles med Klorgas, som forvandler G. til Guldklorid; ved systematisk Udvadskning indvindes Guldkloridet saa koncentreret som muligt, og G. udfældes heraf som Svovlguld ved Svovlbrinte. Svovlguldet glødes; herved gaar Svovlet bort; det rene G. smeltes derpaa sammen under Boraks.

b) Historisk. Guldproduktionen er underkastet periodiske Svingninger, som navnlig fremkomme ved Opdagelsen af ny guldførende Alluviallag. Selv om saadanne Guldlejer ogsaa ofte en Tid lang give et udmærket Udbytte, maa de dog mere eller mindre hurtig udtømmes; der kommer da en Ebbe oven paa Floden, og man er saa henvist til den vanskelige og dyre Drift af Kvartsgangene med deres sparsomt ispredte Guldpartikler og andre tarvelige Forsyningskilder. Saaledes ere Guldsandlejerne i Lilleasien og Arabien, som omtales af Herodot og Strabo, for længst udtømte; paa samme Maade er det gaaet med de rige Findesteder i Amerika, som i 16. Aarh. udbyttedes af Spanierne. Lignende gælder Brasilien's i Beg. af 18. Aarh. saa betydelige Guldproduktion. I 19. Aarh.'s første Decennier var Aarsproduktionen af G. sunken til et Minimum, og der indtraadte først en Forandring heri ved den stærkere Drift af de sibiriske Alluvier i 1830'erne. Derpaa tog Guldproduktionen et ganske overordentligt Opsving ved Opdagelsen af Guldlejerne i Kalifornien 1848 og allerede 3 Aar derefter Lejerne i Australien; i Løbet af 25 Aar produceredes saa mere G. end tidligere i en 10 Gange saa lang Periode; dog naaede man Højdepunktet i mindre end 10 Aar, og i Stedet for Vadskningen indtraadte mere og mere den besværlige Minedrift i Kvartsgangene. Saaledes producerede Kolonien Victoria 1878 kun 264,453 Unser Vadskeguld mod 493,587 Unser Bjærgguld, medens der 1852 i Aarets sidste Halvdel gennemsnitlig maanedlig under Eskorte førtes 276,000 Unser G. fra Lejerne. Selvfølgelig reproduceres Alluviallejernes G. ikke, i alt Fald ikke saa at det i

nogen overskuelig Tid kan faa Betydning; da efterhaanden de forskellige Dele af Jorden blive mere og mere bekendte og tilgængelige, saa blive saa stærke Svingninger i Guldproduktionen som de, der foregik ved 19. Aarh.'s Midte, stedse mindre sandsynlige; snarere maa man se den Tid i Møde, da Guldproduktionen vil aftage mere og mere eller dog vil blive vanskeligere og vanskeligere. I de gamle Kulturlande vil der vistnok ikke kunne være Tale om Opdagelse af Guldlejer, som let kunne bearbejdes; det samme kan siges om Indien, hvor nyere Forsøg af engelske Selskaber, navnlig i Præsidentskabet Madras, have givet et lidet tilfredsstillende Resultat. I Kina og Japan vilde Guldlejer som de kaliforniske eller australske for længe siden være blevne opdagede. I Asien er det overhovedet kun Sibirien, der giver Haab om en fremskridende Guldproduktion; denne er i høj Grad knyttet til det sibiriske Baneanlæg, saa meget mere som Centret for Guldproduktionen der stadig synes at gaa mod Øst; hidtil har Sibirien's Uvejsomhed medført, at Driften overvejende har været en primitiv Bondedrift. De sydafrikanske Miner i Natal og Transvaal indtage den tredje Plads i Verdens Guldproduktion; man er der ved tekniske Forbedringer i Stand til med Fordel at bearbejde den allerede nu meget guldfattige Kvarts. Uagtet man mente, at baade Nord- og Sydamerika vare saa godt kendte, at et nyt Kalifornien var en Umulighed, saa er der dog nu just i den sidste Tid (1897) udbrudt en stærk »Guldfeber« paa ny. Det ny Eldorado, ved Floden Yukon's øvre Løb, ligger nær Polarkredsen i Nordamerika's Ødemarker paa Grænsen af Britisk Amerika og Alaska. Der har hidtil kun været nogle faa Eskimoer og Fladhovedindianere, og Landet er blottet for Levnedsmidler. Guldfelterne antages at indtage et Areal omtrent paa Størrelse som Frankrig; der har rejst sig en Guldby, Dawson City, ved Floden Klondyke, Biflod til Yukon paa Canada's Grund. I Aug. 1896 opdagede G. W. Cormack her det første G., inden 14 Dage vare 200 Parceller udstukne, hver paa 166 M., langs Floden og gaaende over hele Dalen. Klondyke-Distriktet antages at ville give Plads til 1,650 Parceller, som mulig allerede for største Delen ere solgte. Guldklumperne findes endnu i »Reder«, en Mand kan gaa fattig ud om Morgenen med sin Spade og om Middagen bringe saa meget G. hjem med, at han har nok til Resten af sine Dage. Damperen »Portland« bragte alene paa een Rejse for $1^1/_2$ Mill. Doll. G. efter de officielle Angivelser, i Virkeligheden vel adskilligt mere, til de forenede Stater fra Yukon og er Genstand for Efterstræbelser fra Sørøveres Side. Det ny Guldland er meget vanskelig tilgængeligt; enten naas det ad Landvejen Syd fra gennem Passer over Kystbjærgene, og disse ere højere end Alperne, eller, naar Yukon-Floden kan passeres for Is, ad Flodvejen Vest fra, som er 1,800 miles lang. Vinteren begynder i September, i Vintertiden er Temperaturen mindst $28—33^0$ under Frysepunktet; Klimaet, de slette og besværlige Veje og Landets Mangel paa Levnedsmidler, alt i Forening gør, at man forudsiger, at mange af de Tusinder, som nu styrte til Yukon, ville komme til at dele Skæbne med dem, som i sin Tid omkom af Sult og Kulde paa Vejen til Kalifornien.

IV. Statistik. Opgivelsen af Guldproduktionen for de ældre Tider beror helt paa et Skøn, og selv for Nutiden kan Statistikken ikke siges at være tilstrækkelig nøjagtig. Soetbeer opgiver som aarlig Gennemsnitsproduktion og Værdi (omsat her i Kroner):

	Produktion Kg.	Værdi Tusinde Kr.
1493—1520	5,800	14,384
1521—44	7,160	17,756
1545—60	8,510	21,104
1561—80	6,840	16,963
1581—1600	7,380	18,302
1601—20	8,520	21,130
1621—40	8,300	20,584
1641—60	8,770	21,749
1661—80	9,260	22,964
1681—1700	10,765	26,697
1701—20	12,820	31,794
1721—40	19,080	47,318
1741—60	24,610	61,033
1761—80	20,705	51,348
1781—1800	17,790	44,119
1801—10	17,778	44,089
1811—20	11,445	28,384
1821—30	14,216	35,256
1831—40	20,289	50,316
1841—50	54,759	135,802
1851—55	199,388	494,496"
1856—60	201,750	500,355
1861—65	185,057	458,956
1866—70	195,026	483,679
1871—75	173,904	431,295
1876—80	172,434	427,643
1881—86	149,137	369,865

Soetbeer angiver Guldproduktionens Fordeling paa de forskellige Lande saaledes:

Lande	Metriske Tons 1851—60 i Gns.	1861—70 i Gns.	1871—75 i Gns.	1876—80 i Gns.	1881—85 i Gns.
Forenede Stater	83	67	76	60	64	48
Australien	76	78	74	63	45	43
Rusland	26	24	30	33	40	35
Mejiko og Sydamerika	7	7	7	7	7	7
Andre Lande	8	9	8	11	16	16
Gennemsnitlig aarlig	200	185	195	174	172	149

Verdensproduktionen af G. 1851—95 udgør efter »The Mineral Industry« 12,757,776 Kg. af Værdi 8,468,340,366 Dollars og er saaledes fordelt:

Aar	Kg.	Dollars Tusinde
1851	107,153	67,600
1852	198,315	132,800
1853	233,975	155,500
1854	191,845	127,500
1855	203,280	135,100
1856	222,013	147,600
1857	200,572	133,300
1858	187,632	124,700
1859	187,933	124,900
1860	164,460	119,300
1861	171,215	113,800
1862	162,228	107,800

Aar	Kg.	Dollars Tusinde
1863	160,999	107,000
1864	170,027	113,000
1865	180,860	120,200
1866	182,215	121,000
1867	156,485	104,000
1868	165,062	109,700
1869	159,795	106,200
1870	160,848	106,900
1871	160,999	107,000
1872	149,849	99,600
1873	144,487	96,200
1874	136,090	90,800
1875	146,704	97,5°°
1876	156,034	103,700
1877	171,532	114,000
1878	179,055	119,000
1879	164,008	109,000
1880	160,397	106,600
1881	154,980	103,000
1882	153,626	102,000
1883	143,575	95.400
1884	153,039	101,700
1885	163,105	108,400
1886	159,509	106,000
1887	159,156	105,775
1888	165,659	110,197
1889	185,809	123,489
1890	178,825	118,849
1891	196,586	130,650
1892	220,133	146,298
1893	256,236	158,438
1894	274,708	182,569
1895	306,133	203..444

Til Betegning af, hvor stærkt Produktionen kan stige paa et nyt Guldfelt, anføres for Witwaterrand Guldfelt i Transvaal som Aarsproduktion 1888: 7,158, 1889: 11,772, 1890: 15,339, 1891: 22,606, 1892: 37,692 Kg.

Fra Beg. af 16. til Midten af 19. Aarh. overstiger Sølvproduktionen Guldproduktionen i Værdi, nu er dette Forhold forandret, G. havde følgende Andel af Værdien af produceret Ædelmetal:

	p. Ct.		p. Ct.
1841—50	52,7	1881—85	49,7
1851—55	77,6	1886	49,4
1856—60	77,4	1887	49,15
1861—65	72,9	1888	49,2
1866—70	69,4	1889	50"
1871—75	58,5	1890	48,2
1876—80	55,7	1891	47

V. Anvendelse. G. var i Oldtiden Symbol for Almagten, Majestæten og Rigdommen, det anvendtes derfor til Smykker, til Kar og til Prydelser paa forskellige Genstande, Stole, Kister o. s. v., der ogsaa helt udførtes heraf; snart bliver G., tilvejet som Stænger eller Barrer, et Byttemiddel; endelig faa Guldstykkerne Præg og blive virkelige Mønter. Disse antages at være fremstaaede i Ægypten i 17. Aarh. f. Chr. G.'s Benyttelse til Mønt er overvejende den vigtigste, navnlig efter at mange Stater ere gaaede over til Guldmøntfod, som før 1871 kun fandtes i England, Bremen og Portugal af europæiske Stater, ved L. af 4. Decbr. 1871 indførtes i det tyske Rige, snart efter i Skandinavien og 20 Aar senere i Østerrig, og faktisk bestaar i Holland. Ogsaa i de Stater, der have dobbelt Møntfod, præges en ikke ringe Mængde Guldmønt, og man regner, at omtrent 200 Mill. Mennesker foruden Indbyggerne i de Forenede Stater ifølge Lov eller faktisk benytte G. i Omsætningen. Leech mener, at Guldmønten i 1891 beløb sig til for Storbritannien med Irland 550, Frankrig 900, Tyskland 500, de Forenede Stater 687 Mill. Doll. eller pr. Individ af Befolkningerne henholdsvis 14,47, 23,07, 10,10 og 10,57 Doll.

Ved Siden af Mønten stiller ogsaa Industrien Krav til G. Det bruges til Smykker og Luksussager (se Guldsmedekunst), som Bladguld (s. d.) til ægte Forgyldning paa Træ, Læder o. s. v., eller udrevet til Malerfarve, ægte Guldbronze, til Guldplettering og de mange Arter af Forgyldning (s. d.) paa Metaller, Glas, Porcelæn o. s. v.; særlig fremhæves G.'s Anvendelse til Overtræk paa Traad af Sølv (ægte) og Kobber (uægte), hvilke Guldtraade, ofte i Baandform og som Bevikling paa Silketraad, som Guldgespint, anvendes til Guldtrækkerarbejde og Broderi.

Noget, dog ikke meget G., anvendes i Medicinen, men en stor Mængde G. forbruges til at plombere Tænder med og det enten som Bladguld, hvad man allerede finder paa de Kranier, der udgraves i Pompeii, eller som Guldsvamp (se i øvrigt Tandlægekunst). Fotograferne ere ogsaa Forbrugere af G.

Soetbeer har opgjort Kunstindustriens og Industriens aarlige Guldforbrug saaledes for de vigtigste Stater:

	Doll.
De Forenede Stater	8,972,100
Storbritannien og Irland	11,298,200
Frankrig	11,165,280
Tyskland	7,815,696
Schweiz	7,476,75⁰
Østerrig-Ungarn	1,638,239
Italien	2,990,700
Rusland	1,595,040
Andre Lande	2,658,400
	55,610,405

Lexis anslaar 1892 dette Guldforbrug med Fradrag af omarbejdet ældre G. til ca. 70 Mill. Doll. aarlig. Henved 85 p. Ct. gaa til Ure, Urkæder og Smykker. De smaa Guldsager slides stærkere end Mønterne, og det G., som anvendes til Forgyldning, gaar næsten helt tabt.

VI. Pris. Prisen for Bullions (Barrer) noteres paa de større Børsers Kursliste, i Berlin for et Pund fint, i Hamburg og Frankfurt a. M. for 1 Kg. fint, ligesaa i Paris; i London noteres pr. Unse Standardguld ($^{11}/_{12}$ fint), i Wien og St. Petersborg noteres ikke Barreguld. I Lande med Guldmøntfod er der desuden indført en fast Bankpris, til hvilken de priviligerede Seddelbanker maa købe G. Denne Pris afviger i Reglen kun fra G.'s Prægningsværdi med Prægeskatten, i England kun med Beløbet af Rentetabet under Udmøntningen ($1,6\,^0/_{00}$). Den tyske Rigsbank køber G. til 1,392 Rm. pr. Pd. fint, Prægningsværdi 1,395, ved de Banker, hvor der er en Mønt eller Statsproberanstalt samt enkelte andre Steder. Barrerne maa mindst veje 5 Pd. og have en Finhed af mindst 0,900; naar ikke Prøveattest fra tysk Mønt erlægges, betales 3 Rm. for Probering af hver Barre. *Bank of England* betaler

en Unse Standardguld ($^{11}/_{12}$ fint) med 77 sh. 9 d. — Prægningsværdien er 77 sh. $10^{1}/_{2}$ d. — i Noter, som dog til enhver Tid indløses med G. *Banque de France* har den faste Guldpris 3,437 frc. pr. Kg. fint, Prægningsværdi $3{,}444^{4}/_{9}$ frc, altsaa Udmøntningsomkostning $7^{4}/_{9}$ frc. Den nederlandske Bank betaler 1,648 fl. pr. Kg. fint, de nordiske Bankers Prægningsværdi pr. Kg. fint er 2,480 Kr., hvorfra gaar $^{1}/_{4}$ p. Ct. eller 6,20 Kr. i Slagskat. I Geneve noteres Smelteguld *(or de fonte)* 0,900 fint med 3,093,80 frc. pr. Kg. med en »prime« (Tillæg) af $^{1}/_{4}$ til $1^{0}/_{00}$. (Litt.: Til G.'s Teknologi: Percy ved Rammelsberg, »Metallurgie des Silbers u. Goldes« [1. Abt., Braunsclnveig 1881]; Stölzel, »Metalgewinnung: Silber u. G.« [Braunsclnveig 1886]; Egleston, *Metallurgy of silber, gold and mercury in the United States* [2 Bd., New York 1889—90]; Eissler, *Metallurgy of gold* [3. Opl., Lond. 1891]; Lock, *Practical gold mining* [Lond. 1889]; Rose, *The metallurgy of gold* [Lond. 1894]; Rich. P. Rothwell, *The Mineral industry* [1.—4. Bd., New York 1893—96]; til G.'s Statistik m. m.: Soetbeer's talrige Artikler bl. a. » Das Gold« [»Gegenwart« 1856]; »Die Goldfrage u. s. w.« [i »Zeitschrift fiir Staatswissenschaften« 1862]; »Zur Statistik der Edelmetalle« [i »Jahrbuch für Nationalökonomie« 1881]; Suess, »Die Zukunft des Goldes« [Wien 1877]; *Reports of the director of the rnint upon production of the precious metals in the United States* [Washington, aarlig siden 1880]; Soetbeer, »Materialien zur Erläuterung und Beurteilung der Edelmetal lverhältnisse« [2. Opl., Berlin 1886]; Nasse, »Das Geld- und Münzwesen« [i Schonberg's »Handbuch der polit. Oekonomie« [1. Bd. 3. Opl., Tiibingen 1890]; Soetbeer, »Litteraturnachweis über Geld- und Munzwesen« [Berlin 1892]; G. Haupt, »Silber und die Valutaherstellung« [Wien 1892]; »Handworterbuch der Staatswissenschaften« [4. Bd., S. 81 ff., Jena 1892]; Rich. P. Rothwell, *7he Mineral industry* [1.—4. Bd., New York 1893—96]). *F. W.*

Guld, grønt, G. legeret med Sølv, se Guldlegeringer.

Guld, mosaisk, se Chrysorin.

Guld, Nurnberger, meget guldfattig Kobberlegering, se Guldlegeringer.

Guld, rødt, G. legeret med Kobber, se Guldlegeringer.

Guldalderen, den første af de »Verdensaldere«, hvori Menneskehedens ældste Historie inddeltes i Grækernes mytiske Poesi. I sin ældste Form findes Forestillingen om Verdensaldrene i Digtet »Arbejder og Dage«, der er overleveret under Hesiodos'es Navn [Vers 109—201]; af den senere Oldtids digteriske Behandlinger af det samme Tema er Ovid's den mest bekendte [Metamorph. I, 89—150]. Fortællingen hos Hesibdos lyder i Korthed saaledes: Først skabte Guderne den gyldne Slægt, der levede paa den Tid, da Kronos herskede i Himmelen; den kendte hverken Arbejde, Nød eller Alderdom, men kun alt, hvad godt var; Døden kom over Menneskene som en Søvn, og efter Døden bleve de til gode Dæmoner, der virke paa Jorden og værne om de dødelige. Derefter fulgte Sølvalderen, en langt ringere Menneskeslægt; længe (100 Aar!) vare Datidens Mennesker om at vokse op, og naar de naaede Mandsalderen, forkortede de Livet ved deres egen Uforstand; de kunde ikke fordrages med hverandre og vilde ikke yde Guderne de skyldige Ofre; derfor lod Zeus dem i Vrede forsvinde; efter Døden bleve de til underjordiske Væsener. Den tredje Slægt, Kobberslægten, dannede Zeus af Asketræer; den var frygtelig og stærk og tænkte kun paa Krig og Voldsfærd; Vaaben, Huse og Værktøj vare af Kobber; Menneskene dræbte hverandre i Kamp og stege navnløse ned i Hades'es Bolig. Herefter skabte Zeus Heroernes guddommelige Slægt, der var retfærdigere og bedre; mange af Heroerne faldt i Kampene ved Theben og Troja, andre førte Zeus bort til Jordens Grænser og gav dem Bolig paa de saliges Øer (jfr. Elysion). Som den femte fulgte endelig Jærnslægten, den nulevende Slægt; aldrig vil Møje og Nød aflade, hverken Dag eller Nat; Venskab og Slægtskab betyder intet; Menneskene ville ringeagte deres gamle Forældre, og kun den slette og frække vil blive holdt i Ære. — Heroerne ere her indskudte mellem Kobber- og Jærnalderen; ellers slutter denne sig umiddelbart til hin. Fortællingen om de hinanden afløsende Menneskeslægter, hvis indbyrdes Forhold angives ved Metallerne, er næppe af folkelig-religiøs Oprindelse, men skyldes en begyndende Spekulation over Verdens Sammenhæng, Menneskets Tilblivelse og de overnaturlige Magters Forhold til det. Det Resultat, man herved er kommen til, maa ses i Belysning af hele den græske Sagnverden; medvirkende Momenter vare den overalt udbredte Forestilling om, at Fortidens Slægter havde været bedre og lykkeligere end Samtidens, og Erindringen om en Tid, da Jærnet var ukendt, og Vaaben og Værktøj forfærdigedes af Bronze. *C. B.*

I Nordisk findes G. 1) i Gudeverdenen, dog kun i det ene Kvad Voluspaa. Efter at have ordnet Verdens Gang samles Guderne paa Ide-Sletten og bygge sig Boliger, de indrettede Esser og hamrede Guld og Smederedskaber, legede med gyldne Tavl i Tunet og »led ingen Mangel paa Guld«. G. endte med de tre tursefødte Norners Optræden; bestemtere afsluttes G. med »det Manddrab tidlig i Verden«, da Kvinden Guldveig blev dræbt og brændt og, tre Gange kommen til Live igen, brændtes. Guldet er her personliggjort som en Kvinde (Guldveig = Guldstof), der ombringes af gridske Væsener (Mennesker?). Efter fælles Raadslagning paa Gudetinget straffer Odin det ved at slynge sit Spyd ud i Verden; Kamptiden begynder, Vanerne bryde ind over Asaborgens Bolværk; Valkyrierne ride ud til Strid i Menneskeverdenen. Denne Krigstid bliver værre og værre og finder først sin Afslutning i Ragnarok. Men da en nyfødt Verden atter stiger frem af Havet, samles Aserne paa ny paa Ide-Sletten, de genfinde de gyldne Tavl, en ny Slægt af Guder sætter Bo, og skyldfri Menneskeslægter fødes og leve i det guldtakte Gimle. 2) I Helteverdenen betegnes G. som Frode-Freden, et Ord, der muligvis fra først af kun betyder »den gamle Fred«, »de gamle Tiders Fred«, men som i Overleveringen stadig opfattes som den Tid, da Kong Frode herskede. Tiden karakteriseres dels gennem Rigdom paa Guld og Sagnet om den guldmalende Kværn Grotte (s. d.), dels ved den dybe Landefred (Frode-Lovene og Sagnet om den henlagte Ring). Ud fra den førstnævnte Tankegang har

man digtet en Slutning paa G., der væsentlig svarer til Guldveig-Myten: i umætteligt Begær efter Guld tvinger Kong Frode de to malende Jættemøer til at vedblive Arbejdet uden Hvile, men Jættemøerne — de overanstrengte Naturkræfter — hævne sig ved at male Krigere frem, male Krig og Ulykke over Frode og hans Efterslægt. Det andet Sagn lader Frode's rolige Kongetid efter et langt Aaremaal, der siges endogsaa 300 Aar, faa sin Afslutning ved, at et Uhyre fra Søen, en troldagtig Havko, dræber ham. I Slægt med dette Sagn er det oldengelske Beovulf-Kvads Fortælling om sin Helt, at han efter 50 Aars lykkeligt Kongedømme finder sin Død, da en Drage hærger hans Rige.

Det har været omtvistet, om Forestillingen om G. er gammel og hjemmeudviklet i Norden, eller om den i temmelig ny Tid er laant fra antik Mytologi eller fra Kristendom. Den nordiske G. maa i alt Fald betragtes som delvis oprindelig. Tanken om en Lykke- og Rigdomstid nær forud for alle de historiske Minder findes hos en stor Mængde Folkeslag og har hos Nordboerne fyldige og meget ejendommelige Træk i Frode-Freden. Paa den anden Side er Guldaldertanken i Gudeverdenen indskrænket til et enkelt Digt, og det er en ikke urimelig Formodning, at dens Ide-Slette (Idavollr) er paavirket af Edens Have; men i den nordiske Gudeverden, hvor G. let og naturlig fandt en Plads inden for den mytologiske Helhedsopfattelse, har Motivet faaet en forstaaende og tankerig Udvikling. *A. O.*

Guldalen i Søndre Trondhjem's Amt dannes af Gula, som har sine Kilder i Aalen's nordøstlige Del under Rypklippen (1,147 M.); de rinde først mod Syd og samle sig med andre Øst og Syd fra kommende Bække i det lille Vand Gulhaaen, 838 M. o. H., hvorfra Elven rinder mod Vest gennem en aaben, af bakkeformede Skraaninger indrammet Dal, i hvis nedre Del Løvskoven optræder temmelig frodig. I Dalen ligger en hel Del Pladser og Sætre. Over Bækkene hæve sig nøgne Fjælde: paa Nordsiden Kjølifjæld, 1,303 M., og Rypklippen, paa Sydsiden, Gulhaavola, 1,123 M.; her aabner sig noget længere nede en liden Dal, hvorfra Sya rinder ud i Gula. Endnu for en længere Strækning beholder G. den samme Retning med den samme aabne Karakter, men trænger sig derpaa sammen, og Elven styrter sig med Fos i Fos 220 M. ned til 440 M. o. H. og svinger her skarpt mod Nordnordvest. Lige i Svinget optager den Skurua, der kommer Syd fra gennem Killingdalen, og nede i Aalen's Hovedbygd Rugla, der har sine Kilder i Fjældene paa Overgangen til Røros og løber gennem Rugeldalen næsten ret fra Syd mod Nord. Efter Sammenløbet med Rugla svinger G. i en stor Bue mod Nordvest gennem den aabne tætbebyggede Aalen Bygd; Elven er allerede stor, stærkt strømmende, med stenet Bund og af forskellig Bredde. Fjældene blive mere bevoksede, og de nøgne Toppe træde mere tilbage og aftage i Højde, paa Nordsiden Aalmundfjældet, 843 M., og paa Sydsiden Rognfjæld, 928 M., over mod Hesjedalen, j der gennemstrømmes af den paa Grænsen mod ! Holtaalen i Gula faldende Hesja, som kommer fra Harsjøen, men tillige danner Afløbet for det store Øjungvand. Ved Udgangen af Aalen ligger Elven i en dyb Rende med overordentlig stejle Sider; den løber her flere Kilometer i en uafbrudt Fos, som Laksen ikke kan komme over. Først mod Nord, senere mod Vest flyder Gula roligere gennem Holtaalen, hvor den ved Kirken er nede i 300 M. o. H. Dalen er trang og Bebyggelsen temmelig spredt, især Vest over mod Singsaas; Dalsiderne ere dækkede med Skov, vakre, men ensformige. Paa højre Bred optager Gula Østre Holta, der kommer fra lille Holtsjø, gaar i Vest gennem en aaben, i sin midterste Del bebygget Sæterdal og falder i Gula straks oven for den Syd fra indfaldende Lea, Afløbet for Ledalen. Længere Vest har Dalen gennem Singsaas fremdeles samme Karakter; den bliver dog trangere og Afstanden mellem Gaardene større, Elven bliver stridere uden dog at danne nogen egentlig Fos; ved Singsaas Station ligger Dalbunden paa 176 M. o. H. Fjældene blive lavere og naa kun enkeltvis op til 800 M., saaledes Mortenfjæld i Nord 858 M. Gula optager her flere Bielve, af hvilke kunne mærkes: paa Nordsiden Vestre Holta, Afløb for store Holtsjø, og Sevilla fra Seviltjern, paa Sydsiden den stride Henda, Herjeaaen samt den store Fora, 36 Km. lang, der har sine Kilder ved Forelsjøen, løber først i Øst, derpaa i Nordvest gennem en aaben, i den nedre Del bebygget Dal og falder i Gula ved Singsaas Kirke, hvor den danner en høj, mægtig Fos. Endnu 7—8 Km. længere nede forener Bua sig paa samme Side med Gula. Denne betydelige Bielv dannes af Bua og Ena og gennemstrømmer Budalen (s. d.). Ved sit Udløb i G. har den skaaret sig dybt ned i den høje Sandmæl og danner ligesom Fora store Ører. Gula bliver nu bredere og Bebyggelsen tættere, Skoven ligesaa, og Dalen mindre vild. Fjældene ere ingensteds fremtrædende, kun sjælden naas 700 M. Elven falder jævnt med stærk Strøm, er ved Bjørgen nede i 96 M. og ved Støren i 64 M. Paa begge Sider optræde tydelige Terrasser, særlig fremtrædende ved Støren, hvor Gula paa sin venstre Bred optager sin største Bielv, Sokna, der kommer Syd fra fra Soknedalen og dannes af flere Arme; den østligste Hauka, den midterste Stavilla og den vestligste Igla ere omtrent lige store, forenede kaldes de Sokna. I Støren er G. meget smuk, kranset af skovklædte lave Fjælde med bizarre Former; Dalen er trang, men udvider sig om Sokna's Udløb, hvor denne har gravet i de løse Terrasser og foraarsaget Elvebrud og Oprøringer i stor Stil, Endnu et Stykke i Nord er Dalen lukket; Bakkerne og Fjældet nærme sig Elven, som her i Horg danner den bekendte Gulfos, egentlig et langt stærkt Stryg med den halve Bredde; ved lavt Vand ses her en Mængde Jættegryder, ved stærk Flom er Fossen imponerende. Neden for Fossen udvider Dalen sig og danner navnlig paa Østsiden en bred velbygget Bygd; her optager Gula Sama, Afløbet for Samsjøen, og længere nede paa samme Side Kaldvella, der kommer fra Kaldvelvatn og falder i Gula ved Ler Station i Flaa; Dalsiderne ere et veldyrket, terrasseformet Bakkeland, hvori Elven under sit bugtede Løb har udskaaret Bredden paa flere Steder og foraarsaget betydelige Elvebrud. Elven flyder nu rolig og med et ringe Fald; ved Fornestangen paa Grænsen af Melhus, hvor den holder paa at skære sig et nyt Leje, er den

ca. 17 M. o. H. og 12 Km. længere nede ved Gimsebro i Melhus ca. 2 M. o. H.; dog er den her endnu henimod 10 Km. fra sit Udløb i Gulosen, Ørkedalsfjordens østre Gren. Mange og store ere de Forandringer, Elvelejet ogsaa i den nedre Del er undergaaet; paa flere Steder ses gamle Lejer, og de bratte Mæler true stadig med at falde ud; mægtig er saaledes Gravrokmælen paa venstre Bred, Medens Fjældet paa Vestsiden er veget tilbage fra Elven, hæver Vasfjældet sig paa Østsiden 718 M. over Melhus Bygd og sender en Gren lige ned mod Bredden over for Fornestangen. Lige ved Melhus Station strækker sig en gammel Endemoræne Melhuseggen, over 100 M. høj, fra Fjældet tværs over mod Elven, og uden for denne paa begge Sider en flad Sandslette. Gula er ca. 130 Km. lang med et meget stort Nedslagsdistrikt, og da der ikke i dens hele Længde findes en eneste regulerende Sø, ere Flommene store og voldsomme; en Forskel i Vandstanden af over 4 M. er ikke usædvanlig. Stor er derfor den Skade, den har anrettet paa sine Bredder; den største, historisk bekendte, er det stor.e Ras 1345, hvorved flere Kirker, en Mængde Gaarde og efter Traditionen flere Hundrede Mennesker gik under. Skredet begyndte sandsynligvis ved Kvashylla i Støren og fyldte Dalen til Gulfossen, hvor en høj Dæmning dannedes; ovenfor fyldtes Dalen til en lang smal Sø, medens Elven nedenfor gik aldeles tør. Da Dæmningen brast, oversvømmedes Landet nedenfor helt til Melhuseggen af en Strøm af Ler og Vand, som begrov alt paa sin Vej. Gula er en meget lakserig Elv, hvori Laksen gaar op til øverst i Holtaalen; ogsaa i flere af Bielvene gaar Laksen langt op. (Litt.: A. Helland og H. Steen, »Lerfaldet i Guldalen i 1345« [Chra. 1895]; »Kanalvæsenets Historie«, IX. Del). *J. F. W. H.*

Guldamalgām, Kvægsølvets Forbindelse med Guld. G. forekommer i Kalifornien og Australien som gullighvide, metallisk glinsende, kvadratiske Krystaller og kugledannede Korn; det indeholder 60 p. Ct. Kvægsølv. I Columbia er der fundet et Guldsølvamalgam i Form af hvide Korn sammen med Platin. Kompakt Guld opløses let i Kvægsølv. Guld, der udfældes af sine Opløsninger, maa for at amalgameres rystes godt sammen med Kvægsølvet. Naar Guldindholdet naar en vis Størrelse, udskilles G. i dejagtig eller krystallinsk Form, som ved Æltning og Presning befries for det overflødige Kvægsølv. Paa Dannelse af G. beror Guldets Indvinding af Vadskeslam, ligesom Amalgamering overhovedet ofte bruges ved Indvinding af Guld (s. d.). G. anvendes ved Lueforgyldning (se Forgyldning). *F. W.*

Guldbasse (*Cetonia*), Slægt af de bladhornedes (Torbisternes s. d.) Familie. Det er middelstore eller store, noget fladtrykte Biller, hyppigst med glimrende gyldenglinsende Farver, som i det varme Solskin summe om Blomsterne, særlig Hyld, *Spiraea*, Tidsler, Rosen o. a. De leve af Blomsterstøv og Kronblade, i noget mindre Grad af Honning. Naar de gribes, udsprøjte de en tyktflydende skidengul Vædske med ubehagelig Lugt. I Modsætning til nærstaaende Slægtninge og til de fleste andre Biller flyve de med lukkede Dækvinger; der findes paa Sideranden af disse en Indbugtning langt fortil, hvorigennem Vingerne skyde sig ud og atter folde sig ind, naar Flugten ophører. Larverne leve i trøsket Træ eller Myretuer; de kendes fra andre Torbistlarver paa de meget korte Ben. Larven spinder en Kokon sammen af trøskede Træstumper, Jord etc. I Danmark findes 4 Arter. Nærstaaende Slægter ere *Trichius* og *Osmoderma*. Ingen herhen hørende Former have forstlig Betydning; en ringe Skade anrettes i Haver, særlig paa Rosenkulturen. *C. W.-L.*

Guldberg, 1) Axel Sophus, norsk matematisk Forfatter, er født i Christiania 2. Novbr. 1838, blev Student 1856, Realkandidat 1863, s. A. Adjunkt i Drammen, 1865 Overlærer i Stavanger og 1867 Lærer i Matematik ved Krigsskolen i Christiania. Han tog s. A. Doktorgraden, den første Doktorpromotion ved Christiania Universitet siden 1847, for en Afhandling om »De omvendte Funktioner anvendte paa Teorien for algebraiske Ligninger« [Chra. 1867]. Han var 1874—84 Forstander for den kgl. Tegne- og Haandværksskole og er fra 1874 Medlem af Direktionen for den almindelige Enkekasse. Hans Forfatterskab omfatter dels matematiske Specialundersøgelser fornemmelig over Ligninger (væsentlig trykt i »Chra. Videnskabs Selskabs Forhandlinger« og i »Nyt Mag. for Naturvid.«) dels Lærebøger, til Dels ogsaa populær Naturvidenskab. *E. B. H.*

2) Cato Maximilian, foreg.'s Broder, norsk Matematiker og Fysiker, er født i Christiania 11. Aug. 1836, blev Student 1854, Realkandidat 1859, efter at han kort forud havde vundet Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af Prisopgaven »Om Cirklers Berøring« [udg. som Univ.-Program 1861]. Med offentligt Stipendium studerede han 1861—62 i Tyskland og Frankrig fornemmelig Matematikkens Anvendelse paa Mekanik og Maskinlære, hvilke Fag han fra 1862 docerede ved den militære Højskole i Christiania. 1869 blev han Professor i anvendt Matematik ved Universitetet. I Forening med Prof. P. Waage offentliggjorde han i Chra. Vid. Selsk.'s Forhandl. 1864 nogle »Studier over Affiniteten«, som Forfatterne i udvidet Bearbejdelse udgav under Titelen »Etudes sur les affinités chimiques« [Univ.-Progr. 1867], hvor det for første Gang lykkedes at lægge de kemiske Kræfters Mekanik ind under matematisk Behandling (»Den Guldberg-Waage'ske kemiske Massevirkningslov«), til hvis Belysning Forfatterne senere have givet ny Bidrag i Skriftet »Om den kemiske Affinitet« [Chra. 1879, paa Tysk i Kolbe's Journal s. A.]. Af hans øvrige Arbejder, som for det meste berøre de fysiske Molecularforhold, kunne mærkes »Bidrag til Legemernes Molecularteori« [i Chra. Vid. Selsk.'s Forhandl. 1867], »Vædskers Udvidelse under konstant Tryk« [smst. 1869], »Bidrag til Teorien for de ubestemte kemiske Forbindelser« [smst. 1870], m. fl., samt »Ueber die Gesetze der Molecularvolumina und der Siedepunkte« [i »Zeitschr. f. phys. Chemie«, 1890]. I Forening med Prof. H. Mohn udgav han »Etudes sur les mouvements de l'atmosphère« [I, II, Univ.'s Progr., Chra. 1876, 1880]. Derhos har han forfattet en Række matematiske Lærebøger for Skole- og Universitetsstudiet. 1874—83 sad han i Styrelsen for Landets Jærnbaner, og siden 1876 er han Medlem af den norske Hovedjærnbanes Direktion, hvorhos han har haft Sæde i og Ledelse af forskellige Kommissioner i tekniske

Anliggender. Ogsaa ellers har han virket for Fremme af almennyttige tekniske Formaal; han var saaledes en af de første, som tog Ordet for Oprettelsen af en norsk teknisk Højskole. I en Aarrække redigerede han »Polyteknisk Tidsskrift«. Han har oftere været valgt til Fræses i Christiania Videnskabsselskab, blev 1877 kreeret til Æresdoktor af Upsala Universitetet og blev 1894 Medlem af Det kgl. Videnskabsselskab i Kjøbenhavn. *E. B. H.*

Guldberg, Carl August, norsk Præst, Folkeskribent og Boghandler, født i Strømstad 6. Novbr. 1812, død i Christiania 17. Jan. 1892, blev Student 1829, cand. theol. 1833. 1835—56 redigerede han Ugebladet »Skilling-Magazin«, der udgaves fra hans eget Forlag, og oprettede samtidig et Bogtrykkeri og en Boghandel i Christiania i Forening med en efter Slaget ved Ostrolenka til Norge flygtet adelig polsk Officer, Dzwonkowski, hvilken Boghandel under Firmanavn »Guldberg & Dzwonkowski« fortsattes til Beg. af 1850'erne. 1840—44 udgav han et Maanedsskrift for Morskabslæsning »Nat og Dag«. 1848 traadte G. over i gejstlig Virksomhed og var senest (til 1881) Sognepræst til Onsø i Smaalenene. *J. B. H.*

Guldberg, Carl Edvard Lemming, dansk Blindelærer, er født 26. Oktbr. 1823 i Nyborg, blev Student 1844, cand. theol. 1851. Han var derpaa Lærer i forskellige Skoler i Hovedstaden, indtil han i Sommeren 1858 modtog ministeriel Understøttelse til en Rejse til tyske Blindeinstitutter, efter Hjemkomsten fra hvilken han ansattes som Andenlærer ved det nylig aabnede kgl. Blindeinstitut paa Citadelsvej. Her opfandt han 1861 det saakaldte Guldberg'ske Skriveapparat for blinde (se Blindeundervisning, S. 131), der paa Grund af dets Hensigtsmæssighed hurtig vandt Indgang i adskillige udenlandske Blindeanstalter. 1885 tog han sin Afsked fra Blindeinstituttet. *F. B.*

Guldberg, Cathinka, den første norske Diakonisse, ovenn. C. A. G.'s Datter, er født i Christiania 3. Jan. 1840, optoges 1866 som Prøvesøster i Diakonisseanstalten i Kaiserswerth, gjorde under den tysk-østerrigske Krig Tjeneste ved Militærlasarettet i Dresden, fik derefter Ansættelse ved Charité-Sygehuset i Berlin og senere ved det tyske Hospital i Alexandria (Ægypten), hvor navnlig Plejen af nordiske Søfolk blev betroet til hende. Da den første norske Diakonisseanstalt blev oprettet 1868, blev hun valgt til dens Forstanderinde, i hvilken Stilling hun endnu (1898) virker. *J. B. H.*

Guldberg, Fredrik Oscar, norsk Skolemand og Forfatter, ovenn. C. A. G.'s Søn, er født i Nannestad 8. Maj 1848, blev Student 1866, cand. theol. 1874. 1876 blev han Bestyrer af den ene af Amtsskolerne i Akershus, 1890 Skoledirektør i Trondhjem's Stift og fra Beg. af 1897 Direktør for Abnormskoleväesenet. Som Forfatter har han, foruden et Bind »Digte af Oscar Stillaug« [Chra. 1869], udgivet flere meget velskrevne, friske og om en skarp Iagttagelsesevne vidnende Bøger, indeholdende Billeder fra Dyre- og Jagtliv paa Højfjældet og i Østlandets Skovbygder (bl. a. »Naturhistoriske Skizzer« [Chra. 1880], »Skildringer fra Virkeligheden« [Chra. 1881] og »Kringom Pejsen« [Chra. 1891]), ligesom han fra 1884 i flere Aar redigerede »Norsk Jæger- og Fiskerforenings Tidsskrift«. I den seneste Tid har han vakt Opmærksomhed i videnskabelige Kredse ved et biologisk Arbejde: »Circulærbevægelsen som dyrisk Grundbevægelse, dens Aarsag, Fænomenalitet og Betydning« [med 17 Tegninger i »Chra. Vid. Selsk. Forhandl.«, 1897, I, Nr. 4, tysk Bearbejdelse i »Zeitschr. f. Biologie«, n. F. XVII, S. 419—58]. *J.B.H.*

Guldberg, Gustav Adolf, norsk Zoolog og Anatom, ovenn. C. A. G.'s Søn, er født i Nannestad 27. Oktbr. 1854, blev Student 1873, studerede en kortere Tid Teologi, men gik 1875 over til Medicin og tog 1881 medicinsk Embedseksamen. 1879 blev han konstitueret og 1881 ansat som Konservator ved Universitetets zootomiske Samling. I flere Aar gjorde han nu Rejser til Finmarken for at studere Hvalerne og har senere om disse Dyrs Biologi, Anatomi og Udviklingshistorie udgivet en Række betydningsfulde Arbejder; de vigtigste ere: »Bidrag til Kundskab om *Delphinus albirostris*« [»Chra. Vid. Selsk. Forhandl.«, 1882], »Ueber die Grössen- und Gewichtsverhältnisse des Gehirns bei den Bartenwalen« [1885], »Sur la présence, aux temps anciens et modernes, de la baleine de Biscaye (ou Nordkaper) sur les cotes de Norvege« [i »Bulletin de l'Acad. roy. de Belgique«, 1884], »Sur l'existence d'une quatriéme espéce du genre Balaenoptera«, »Ueber das Centralnervensystem der Bartenwale« [»Chra. Vid. Selsk. Forh.«, 1885], belønnet med Kronprinsens Guldmedaille; »Bidrag til Cetaceernes Biologi« [Chra. 1886], og endelig »On the development of the Dolphin« [udg. af Bergen's Museum 1894], som delvis er udarbejdet sammen med F. Nansen, og hvori G. paaviser Tilstedeværelsen af rudimentære Bagflemmer hos Hvalembryoner, hvilket har stor Betydning for Teorierne om denne Dyregruppes Afstamning. Efter adskillige Studieophold i de større europæiske Universitetsstæder blev han Høsten 1885 Universitetsstipendiat i Anatomi i Christiania, hvor han det følgende Aar oprettede det første zoologiske og histologiske Laboratorium. Septbr. 1887 blev han konstitueret som Professor ved det karolinske Institut i Stockholm, og kort efter tog han Doktorgraden ved Christiania Universitet for sine »Bidrag til Insula Reilii's Morphologi« [Chra. 1887]. 1888 blev han omtrent samtidig udnævnt til Professor i Christiania og kaldet til Professor i Anatomi ved det karolinske Institut i Stockholm; han foretrak det første og vendte Høsten 1888 tilbage til Christiania. Foruden de allerede nævnte Arbejder har han ladet trykke adskillige zoologiske og anatomiske Afhandlinger i norske og fremmede Fagjournaler. I det norske Universitets Festskrift til Kong Oskar II i 1897 findes af G. »Études sur la dyssymétrie morphologique et fonctionelle chez l'homme et les vertébrés supérieurs«, der paavise hos forskellige Dyregrupper en Assymetri ved Bevægelsesorganerne, som kan forklare den af Broderen, F. O. G., først studerede og siden af begge nærmere undersøgte fysiologiske Cirkularbevægelse. Ogsaa som populær Forelæser og Forfatter har G. været meget virksom. Af hidhørende Skrifter nævnes »Om Darwinismen og dens Rækkevidde« [Chra. 1890]. *N. W.*

Guldberg, Høegh, se Høegh-G.

Guldbillelak, Spirituslak med Tilsætning af Fuksin eller Metylviolet, hvorved frembringes en metalglinsende, henholdsvis grønlig eller rødlig

Farvning. En Blanding af begge Farvestoffer giver en særlig smuk Farve. G. bruges bl. a. til Farvning af Læder (Balsko). *K. M.*

Guldbiller se Bladbiller.

Guldbjørneskind se Bjørneskind.

Guldblad, Navn for *Chrysophyllum Cainito* (se Chrysophyllum).

Guldbladelektroskōp se Elektroskop.

Guldblik, tynd Plade af Guld, fremstillet ved Hamring eller Valsning.

Guldblomme (*Arnica* L.), Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), fleraarige Urter med modsatte Blade, af hvilke de fleste ere grundstillede. Kurvene ere faa, store, langstilkede og have 1 eller 2 Rækker grønne Svøbblade samt gule Blomster. Frugternes stive Fnugbørster sidde i en enkelt Kreds. 18 Arter. Bjærg-G., Volverlej, norsk Solblomst (*A. montana* L., se Fig.) har en opret, 25—60 Cm. høj, ugrenet og kirtelhaaret Stængel, omvendt ægdannede Grundblade og lancetdannede Stængelblade. Kronerne ere orange. Almindelig i Jylland paa Bakker, Heder, høje Enge o. l. St., sjælden paa Øerne; i Norge's sydlige Egne er den ligeledes almindelig. Den blomstrer i Juni—Juli. Af Blomsterne faas Arnica-Tinktur og Arnica-Olie (s. d.). *A. alpina* Olin er lavere og hvidt behaaret; dens Blomster ere rent gule. Den vokser til Fjælds i Norge's nordligste Egne, men er sjælden. *A. M.*

Volverlej.

Guldborg, Heltinden i den berømte danske Folkevise »Ribold og G.« eller »Dødsnævnelsen«. (Litt.: S. Grundtvig, »Danm. gl. Folkev.«, 2. Bd.). *A. O.*

Guldborgland se Orebygaard.

Guldborg-Sund adskiller Lolland fra Falster og forbinder saaledes Smaalandsfarvandet med Østersøen. Den nordlige Grænse gaar fra Øen ; Vigsø (N. f. Lolland) imod Nord, uden om de i Sundets Indløb liggende Grunde, og derfra imod Øst til den lille 0 Suderø (V. f. Falster). Sydgrænsen er en Linie fra Flinthorne Rev paa Lolland til Skjelby paa Falster. I det nordlige Indløb findes store, fra begge Sider udskydende Fiak og flere Smaagrunde, imellem hvilke Sejlløbet fører ind til Guldborg, hvor Sundet indsnævres til en Bredde af 250 M. Fra Guldborg og Syd efter er Sejlløbet ganske smalt og kroget med store Flak fra begge Kyster. Igennem Sundet finder en Del Skibsfart Sted væsentlig paa Byen Nykjøbing (paa Falster), som kan søges Nord fra med Skibe af indtil 5,3 M.'s Dybgaaende, Syd fra derimod kun med indtil 2,- M.'s Dybgaaende. Over Sundet findes ud for Nykjøbing 2 Broer, den ene for almindelig Trafik, den anden for Jærnbanetrafik. *G. F. H.*

Guldbort se Possementarbejde.

Guldbrakteāt se Brakteater.

Guldbrand, norsk Mandsnavn, af ældre Gudbrand (af »Gud« og »Brand« = Sværd). *A. O.*

Guldbrandsen, Valborg Bodil Emilie, født Jørgensen, dansk Balletdanserinde, er født i Kjøbenhavn 19. Novbr. 1872, kom 1879 ind paa det kgl. Teaters Danseskole, hvor hun uddannedes under Daniel Krum's og Emil Hansen's Vejledning, og spillede i Begyndelsen flere Børneroller i Skuespillet, bl. a. Emmy i »Et Dukkehjem« og Zerina i »Alferne«. Efterhaanden som hun vandt i teknisk Sikkerhed og dramatisk Udtryksevne, gled hun ind i det faste Repertoire og overtog snart det ene store Førsterangsparti efter det andet — Sylfiden, Valkyrien, Astrid i »Valdemar«, Hilda i »Et Folkesagn« o. s. v. — indtil hun, der 1895 var bleven udnævnt til Solodanserinde, men allerede før den Tid med Ære havde indtaget den ledige Trone som Ballettens Primadonna, med Udførelsen af Titelrollen i »Coppelia« (1896) fejrede sin hidtil største og smukkeste Triumf. G.'s blonde, jomfruelige Skønhed falder i saa mange Henseender sammen med det Bournonville'ske Ideal af den nordiske Kvinde, som han har tegnet hende i den lange Række af sine Balletter, og hendes teknisk fuldendte Sikkerhed i Forbindelse med en elektriserende Verve i de mere ildfulde Danse og et yndefuldt Skælmeri, en indtagende Mimik og Plastik have gjort hende til Publikums erklærede Yndling. 1896 ægtede hun Skuespiller ved det kgl. Teater J. N. G. *S. L.*

Guldbregne se Gymnogramme.

Glllldbromid se Guldtribromid.

Guldbronze 1) se Chrysochalk. 2) d. s. s. Musivguld, Svovltin ; kaldes da uægte G.; 3) ægte, d. s. s. Malerguld, Affaldet fra Bladguldfabrikationen, som udrives til Farve. *F. W.*

Guldbryllup, Fest afholdt paa Bryllupsdagen efter 50 Aars tilbagelagt Ægteskab, ofte tillige højtideligholdt gennem Kirkens Medvirkning (Altergang o. l.); i de Gaver, som Slægt og Venner sende i Dagens Anledning, spille ofte Hentydninger til Guldbryllupet en Rolle.

Guldbørste se Hypochaeris.

Guldcyanid se Guldtricyanid.

Guldcyanȳr se Guldmonocyanid.

Gulddenier, d. s. s. *denier d'or,* se Denier.

Gulddollar, nordamerikansk Mønt, se Dollar.

Gulddraaber (Lamotte's) d. s. s. jærnholdige Hoffmannsdraaber (s. d.).

GulddrOSSel, d. s. s Guldpirol, *Oriolus galbula* L., se Pirol.

Gulddusk se Fredløs.

Guldelfenbenskunst se Chryselefantin.

Guldeliksir, ogsaa Guldtinktur, kaldes det Præparat, som Alkemisterne formente besad Egenskaber til at forvandle uædle Metaller til

Guld. Ogsaa Lamotte's Gulddraaber kaldes undertiden G. *A. B.*

Gulden se Gylden.

Guldfakse ɔ: Guld-Manke, i nordisk Mytologi Jætten Hrungne's Hest. *A. O.*

Guldfarve se Guldlegeringer.

Guldfasān se Fasaner.

Guldfernis, Guldlak, en Terpentinoliefernis eller Spirituslak, farvet med Gummigut, Drageblod, Sandel, Pikrinsyre, Gurkemeje o. l. Herhen hører ogsaa Guldbillelak (s. d.). *K. M.*

Guldfisk se Karpefisk.

Guldfolie se Folie.

Guldglød, rødlig Sølverglød, se Blyoxyd.

Guldgrund, den forgyldte Baggrundsflade (eller »gyldne Luft«), hvorpaa den billedlige Fremstilling tegner sig; den kan være enten en ganske ensartet glat Flade eller ogsaa mønstret, tavlet, hvad der øger Lysvirkningen. G. spiller en betydelig Rolle i Kunsten fra den byzantinske Stils Tid, særlig i Kirkemosaikkerne; medens den oldkristelige Kunst som Baggrund for disse gerne benyttede en dyb blaa Farve, tog den byzantinske Kunst med dens Lyst til Pragtudfoldelse Guldet i Brug; allerede i den Ravenna'ske Overgangsperiode træffe vi G., saaledes i Apsishvælvingen i Ravenna's S. Vitale (1. Halvdel af 6. Aarh.); hos Byzantinerne var den aabenbart ikke udelukkende et Udslag af barbarisk Lyst til kostbare Stoffer; anvendt med Smag og Begrænsning kunde den virke i høj Grad dekorativt, sætte Figurerne saa at sige i Relief, samle Beskuerens Blik om disse, forhøje deres Majestæt og mystisk gribende bevæge Menighedens Sind. Fra Mosaikkerne bredte G. sig til Miniaturerne, de udskaarne Alterbilleder og Tavlemaleriet i dets forskellige tekniske Udviklingstrin (Tempera, Olie) og blev fast Overlevering i middelalderlig Kunsts Helgenfremstillinger. Datidens Malerbøger gave udførlige Forskrifter om dens Tilberedning, saaledes allerede Malerbogen fra Bjærget Athos, Theophilus'es *Diversarum artium schedula* (omkring Aar 1100), senere Cennini's »Trattato della pittura«; om dens Paasætning se Bolusgrund. G. beherskede den italienske Kunsts religiøse Tavlebilleder helt ind i 15. Aarh.; imod Nord havde Guldet under v. Eyck'ernes fornyende Kunst, der jo ogsaa befrugtede det sydlandske Maleri, maattet vige for perspektivisk fordybede, rigt ledelte Landskabsbaggrunde, og, karakteristisk nok, hvor v. Eyck'erne skulde gengive Guldet i Smykker, Redskaber eta, brugte de ikke længere selve Forgyldningen, men gengave med rent maleriske Midler Guldets Glans. Arkaiserende Strømninger i nutidig Malerkunst have ikke sjælden draget den gamle G. frem igen, særlig i dekorative Vægbilleder i Kirker (f. Eks. i Wien's Altlerchenfelder Kirke), men ogsaa i Staffelibilledet. Om end Benyttelsen af Guld til Glorier for Helgener o. a. (hvad man træffer allerede i Ravenna's og derpaa i byzantinsk Kunst) efter Sagens Natur først og fremmest var foreskreven af kirkelig Symbolik, virkede den dog ofte dekorativt paa samme Maade som en almindelig G., især hvor Straaleglorien, som en Mandorla eller sligt, omgav hele Figuren (jfr. J, Skovgaard's »Bebudelsen« i Helligaandskirken i Kbhvn.). *A. H*

Guldgubber kaldes nogle smaa, $1^1/_2$—$2^1/_2$ Cm. høje, tynde Guldplader, prydede med Menneskefigurer i drevet Arbejde. De ere hovedsagelig fundne paa Bornholm og have snarest tjent som Smykker til Fastsyning paa Klædedragten. Rimeligvis hidrøre de fra Oldtidens Slutning. *C. Ngd.*

Guldgylden, Mønt af fint Guld, Efterligning af den florentinske Fiorino, prægedes først af Hansestæderne i 11. Aarh. og derefter almindelig i Tyskland. Af de rhinske Kurfyrsters gik der oprindelig 64 (1 G. = 9 Kr. 6,3 0.), men siden 1409 72 Stkr. paa en kølnsk Mark fin. Efter en fortsat Forringelse bestemtes 1559 Raavægten til $^1/_{72}$ kølnsk Mark, medens Møntmassen fastsattes saaledes: Guld $18^1/_2$, Sølv $3^2/_3$ og Kobber $1^5/_6$ Karat; Værdi = 6 Kr. 28 0. Efterhaanden fortrængtes G. mere og mere af Dukaten. Den senest i Bayern (i Augsburg til højest 1806 og i Würzburg til 1872) prægede G. indeholdt mindre Sølv (Værdi 6 Kr. 21 0.), hvorimod Hannover indtil 1834 prægede G. med mere Guld (Værdi 6 Kr. 32 0.). *N. Y. B.*

Guldgøg se Gøge.

Guldhaar, Navn for Alm. Jomfruhaar.

Guld-Harald, Søn af Knud Dana-ast, færdedes først i Viking Vest paa og vandt sig store Skatte, hvoraf han fik Tilnavn, men vendte dernæst tilbage til Danmark og forlangte af sin Farbroder, Harald Blaatand, at han skulde give ham Del i Riget. Harald Blaatand afviste G., men gav ham Anvisning paa Norge, hvor Harald Graafeld og hans Brødre vare ved at unddrage sig fra den danske Konges Overhøjhed; Haakon Jarl var den egentlige Ophavsmand til denne Plan og til de følgende Skændselsgerninger. Harald Graafeld blev nu lokket ned til Danmark, men ved Hals blev han overfalden og dræbt af G., der handlede saaledes efter Aftale med sin Farbroder. Men dernæst overrumplede Haakon Jarl G. og dræbte ham og tog hans Skatte; derpaa blev Harald Blaatand virkelig Konge i Norge og Haakon hans Jarl (ca. 965). *H. O.*

Guldhare se Aguti.

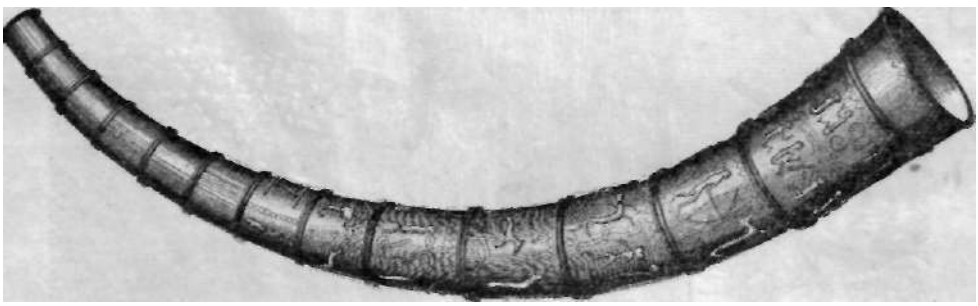
Guldhavre (*Trisetum* Pers.), Græsslægt (Havregruppen) med toblomstrede, sjælden tre—seksblomstrede Smaaaks i Top. Yderavnerne ere ulige store og kølede; den nedre Inderavne har en knæbøjet og rygstillet Stak samt to Sidetænder, der ofte ere forlængede til Stakke. Frugten er ej sammenvokset med Forbladet. Ca. 50 Arter. Glinsende G. (*T. pratense* Pers., *Avena flavescens* L.) er fleraarig. Den har flade og haarede Blade. Toppen er aaben, og de guldglinsende Smaaaks have 2—3 tvekønnede og 1 gold Blomst. Den blomstrer i Juni—August, bliver 30—60 Cm. høj og vokser hist og her paa Græsmarker og ved Veje, oprindelig indført med fremmed Græsfrø. I Norge er den sjælden; derimod findes her i Højfjældene *T. subspicatum* Beauv. med smal og tætblomstret Top; den findes ogsaa i arktiske Egne, f. Eks. Grønland. *A. M.*

Guldholm Kloster (*Insula aurea*) stiftedes ca. 1189 af den som Landsforræder berygtede Biskop Valdemar af Slesvig for Munke af Cistercienserordenen. Klosteret laa paa en lille Halvø i den vestlige Ende af Langsø ca. 7 Km. N. f. Byen Slesvig i Nybøl Sogn. Biskop Valdemar vilde ved samme Tid ophæve det lille St. Mikael's Kloster paa Bakken ved Slesvig, hvis Beboere, sorte Munke eller Cluniacensere, skulle have givet

Forargelse ved usædeligt Levned. Nogle af disse Munke omflyttedes til G. og bleve Cisterciensere, men de fleste Munke i G. kom dog fra Esrom Kloster, vistnok i Aaret 1191. Paa Christi Himmelfartsdag i dette Aar kunde Valdemar indvi det ny Kloster; men Aaret efter søgte han at gøre sig til Konge og blev tagen til Fange (1192). Munkene fra Mikaels-Klosteret nyttede nu Lejligheden til at vende tilbage til deres oprindelige Kloster, og herfra begyndte de ligefrem Fejde mod Cistercienserne i G. Paven lod da Biskop Omer af Ribe og Abbed Vilhelm fra Æbelholt dømme i denne Strid, og deres Kendelse, som stadfæstedes af Kong Knud Valdemarsøn (1196), faldt ud til Fordel for Cistercienserne, som beholdt G. og fik Mikaels-Kirken lagt under Klosteret. 1209 eller 1210 flyttede dog Biskop Niels af Slesvig med Kongens og Pavens Samtykke Klosteret til Ry (s. d.) ved Flensborg Fjord. G. kom som en Avlsgaard under Bispestolen. (Litt.: »Annaler f. nord. Oldkynd.« 1859, S. 319 ff.; »Aarb. f. nord. Oldk.« 1893, S. 362 ff.). *H. O.*

Guldhornene. Til de mærkeligste Minder fra Danmark's Oldtid høre de to G., som fandtes i Sønderjylland ved Gallehus nær Møgeltønder, det ene i Aaret 1639, det andet 1734. Hornene laa tæt under Jordens Overflade, efter Sigende kun i ringe indbyrdes Afstand. Det først fremdragne Horn blev af Christian IV skænket Sønnen, Prins Christian, som lod det indrette til Drikkebrug; senere opbevaredes det tillige med det andet Horn i Kunstkammeret, hvorfra de begge i Aaret 1802 bleve stjaalne og derefter indsmeltede. Uheldigvis forelaa der da ingen Afstøbninger af Hornene (i Slutn. af 18. Aarh. vare saadanne vel udførte til Kardinal Borgia's Museum, men de gik tabt under Transporten til Italien, og Formene vare imidlertid tilintetgjorte). Stykkernes Udseende kendes nu kun gennem nogle gamle, mere eller mindre omhyggelige Tegninger, efter hvilke de i Nationalmuseet i Kjøbenhavn opbevarede sølvforgyldte Kopier ere udførte. Desuden gemmes paa Slottet Eremitagen ved St. Petersborg en Elfenbenskopi efter det i Aaret 1639 fundne Horn (rimeligvis udført af Christian V's Kunstdrejer, den ældre Bendix Grotschilling). Med dette ikke fuldt paalidelige Materiale vanskeliggøres Opfattelsen af Hornene ikke lidet.

Hornene vare af samme Form og Indretning, jævnt bøjede, bredest ved Mundingen og derfra svagt tilspidsede mod Enden, hvor de vare aabne og afbrudte, og de vare forsynede med Øskener til Optagelse af Baand. Det først fundne Horn var ca. 87 Cm. langt; det andet, af hvis nederste Del meget manglede, ca. 55 Cm. Begge bestode af et indre, glat Rør af tarveligere Guld, uden om hvilket var anbragt en Række tæt sammensluttende Ringe af særdeles fint Guld (Hornenes samlede Metalværdi beløb sig til ca. 17,000 Kr.). Ringene vare prydede med paaloddede Figurer, som væsentligst forestillede Mennesker og Dyr, til Dels af fantastisk Art, og uden om og mellem disse Figurer saas indpunslede Billeder og Ornamenter. Lige til de seneste Tider er der gjort talrige Forsøg paa at tolke disse Fremstillinger, som snart skulde være keltiberiske Guder eller indeholde allegoriske Formaninger til Dyd og gode Sæder, snart mentes at danne en hellig, nordisk Kalender eller at røbe Guldmageriets Hemmeligheder. Alle disse Tydninger ere dog ganske forfejlede, og megen Lid tør heller ikke fæstes til den af J. J. A. Worsaae fremsatte Opfattelse, efter hvilken Billederne gengive Hovedtrækkene i Nordboernes Gudelære. Paa det længste Horn (se Fig.) skulde Livet i det slangedækkede Helheim være fremstillet, paa det korteste Livet i det stjerneprydede Valhal. I Virkeligheden maa G.'s Figurer endnu som Helhed siges ganske uforstaaede. Det korteste Horn bærer en Indskrift i de ældre Runer, som overensstemmende af flere er læst: Jeg Lægjæst fra Holt gjorde Hornet. Med Sikkerhed kunne Hornene siges at være af nordisk Arbejde, og de tilhøre Tiden omkring Aar 500 e. Chr. Fra først af lukkede i Spidsen have de tjent som Drikke- eller Offerhorn. Deres Nedlægning i Jorden turde snarest være sket i religiøst Øjemed. (Litt.: Sophus Müller, »Vor Oldtid«, S. 564 ff.; Fr. Sander, »Guldhornen från Gallehus« [Stockholm 1888], med Henvisn. til hele den ældre Litteratur). *C. Nyd.*

Det i Aaret 1639 fundne Guldhorn.

Guldhvepser (*Chrysididae*), smaa glimrende farvede Hvepser med frit bevægeligt Forbryst, 13-leddede Følehorn, tydelige Biøjne, Vinger med stærkt reducerede Aarer, Bagkroppen kort stilket, ofte udhulet paa Bugsiden, sidste Segment navnlig hos Hannerne udstyret med mere eller mindre kraftige Torne; Hunnen forsynet med en Læggebrod, hvis enkelte Stykker kikkertagtig kunne skydes ind i hverandre, og som helt kan skjules i Bagkroppen. Brodden er ofte to Gange saa lang som

Legemet og meget tynd. Begge Køn have ofte Evnen til at rulle sig kugleformet sammen skjulende Hovedet i Bagkroppens udhulede Underside. Alle herhenhørende Arter straale i de pragtfuldeste metalliske Farver, særlig purpurrødt og cyanblaat; det er gennemgaaende smaa eller meget smaa Insekter. De leve som Snyltere hos Gravehvepser og Bier. Hunnen lægger sit Æg i disses Reder, men dette Æg udvikler sig ikke, før Gravehvepse- eller Bilarven er fuldt udviklet, hvorpaa Guldhvepselarven sætter sig fast paa denne og suger den ud. Derpaa spinder den sig en Kokon af forskelligt Udseende hos de forskellige Arter, ofte af en rødbrun Farve. Naar man tidligere nægtede, at samme Art kunde lægge sit Æg snart i en Gravehvepse-, snart i en Birede, laa det i, at man mente, at Guldhvepselarven levede af Foderet, der i det ene Tilfælde var animalsk, i det andet derimod vegetabilsk. Da man i den sidste Tid imidlertid har lært, at Guldhvepselarven snylter paa selve Værtlarven og ikke lever af dennes Foder, er der intet unaturligt i, at samme Art kan træffes hos vidt forskellige Værter. Nogle Former (*Cleptes*) siges at snylte paa Bladhvepselarver. Arterne træffes navnlig flyvende op og ned ad Lervægge eller gamle Træer, hvori Hymenopterer bygge; man ser dem med glimrende Hurtighed styrte hen til Birederne, naar Bierne ere ude, og med katteagtig Behændighed rulle sig ud af disses Favn, naar de ere blevne grebne af dem. G.'s Biologi er kun meget lidet kendt. I Danmark optræde ca. 20 Arter særlig hørende til Slægterne *Chrysis* med det største Artsantal, desuden *Cleptes*, *Hedychrum*, *Omalus* og *Ellampus*. (Litt.: Borries, »Oversigt over de danske Gravehvepser« [i »Entomolog. Meddelelser«, 3. Bd., 1891; heri den øvrige Speciallitteratur citeret]). *C. W.-L.*

Forskellige Guldhvepser.

Guldhydroxyd se Guldoxyder.

Guldin, Paul, schweizisk Matematiker, født i St. Gallen 1577, død 1643. G. var Guldsmedesvend, indtil han 20 Aar gl. lod sig optage i Jesuiterordenen. Her opdagedes hans store matematiske Begavelse, og han blev sendt til Rom for at blive uddannet. Han har skrevet et Værk, »Centrobaryca« i 4 Bøger (1635—41), der indeholder en Del Tyngdepunktsbestemmelser, og hvori den saakaldte Guldin's Regel (se Barycentrisk Regel) findes. I de to sidste Bøger polemiserer G. mod sine samtidige, Kepler og Cavalieri, i Anledning af deres Behandling af Infinitesimalregningen, der jo netop paa den Tid var i stærk Udvikling. *Ckr. C.*

Guldindvinding se Guld.

Guldin's Regel se Barycentrisk Regel.

Guldjodid, Aurijodid, AuJ_3, er en ubestandig Forbindelse.

Guldkalven kaldes i 2. Moseb. 32. Kap. det Afgudsbillede, som Israelitterne dannede sig efter Udvandringen fra Ægypten under deres Ophold ved Sinai, medens Moses var oppe paa Bjærget og her modtog Lovens Ord af Herren. Efter hvad der fortælles, havde Israelitterne bevæget Aaron til at støbe denne G., der maa have været et Billede af en Tyr i Lighed med de Tyrebilleder af Metal, Sten o. l., hvoraf der fandtes mange i Ægypten, og hvor man tilbad dem ligesom de levende Tyre Apis og Mnevis. Af den Anvendelse, som Moses lod G. blive til Del, idet den opbrændtes og Resterne maledes til Støv, der strøedes i Israelitternes Drikkevand, ser man, at G. har haft en Kerne af Træ, belagt med Guld. Efter Rigets Deling oprejste Jeroboam to G., een i Bethel i det nordlige Riges sydligste By, og een i Dan ved Nordgrænsen, for at hans Undersaatter ikke skulde være nødsagede til at drage til Jerusalem's Tempel for der at tilbede Herren. Naar disse Tyrebilleder ligesom G. i Ørkenen kaldes for Kalve, saa er det kun foragteligt, for at betegne deres Afmagt i Sammenligning med den levende Gud. *V. S.*

Guldkarse se Hjørneklap.

Guldklorider. Guld danner to Klorider: Auroklorid, $AuCl$, og Auriklorid, $AuCl_3$. Auroklorid fremstilles ved Ophedning af Auriklorid (Guldtriklorid) til 185°, et gulligt Pulver, der er uopløseligt i Vand, og som sønderdeles ved Kogning eller Henstand hermed i Auriklorid og Guld. Ved Glødning spaltes det i Guld og Klor. Auriklorid, $AuCl_3$, faas, idet man ved Indvirkning af Klor paa Guldpulver fremstiller Auro-Auriklorid, Au_2Cl_4, der ved Indvirkning af Vand først sønderdeles i Auriklorid og Auroklorid, hvorefter det sidste ved Opvarmning med Vand spaltes i Auriklorid og Guld; efter Filtrering inddampes Opløsningen forsigtigt, hvorefter man opvarmer til 150°; det vandfri Auriklorid faas da som en mørkebrun, krystallinsk Masse; inddamper man den vandige Opløsning af Kloridet, kan dette faas i orangefarvede Krystaller med 2 Mol. Vand. Sætter man Saltsyre til en Opløsning af Auriklorid, bliver den gul;.

samme Opløsning faar man ved Opløsning af Guld i Kongevand og Afdampning af den deri indeholdte Salpetersyre med Overskud af Saltsyre ; ved Inddampning af den gule Opløsning og Henstand af denne over Kalk udkrystalliserer Brint-G. (Vandstof-Auriklorid), $HClO_4 + 3H_2O$, i lange gule Prismer. Denne Forbindelse forholder sig som en Syre, idet Brintatomet kan erstattes af Metal; tilsætter man saaledes Kaliumklorid til en sur Opløsning af Brint-G., dannes ved forsigtig Inddampning lysegule Krystaller af Kalium-G., $KAuCl_4 + H_2O$; er Opløsningen neutral, dannes $KAuCl_4 + 2H_2O$. Natriumklorid giver paa tilsvarende Maade Natrium-G., $NaAuCl_4,2H_2O$, gulrøde Krystaller (Figuier's Guldsalt), der ere letopløselige i Vand. Disse Salte finde Anvendelse ved Fremstillingen af Tonbade i Fotografien. *o. C.*

Guldknapper, Benævnelse for Ranunkel-Arter med fyldte Blomster.

Guldkorn kaldtes en Skat, som Erik Menved efter det jydske Oprør 1313 paalagde Bønderne i flere af de jydske Sysler: Bønderne skulde udrede en Plovskat i 2 Aar, en Del mindre Ydelser een Gang for alle og 1 Skæppe Rug eller 2 Skæpper Korn af hver Mark Guld Jord »til evig Tid«. Om ikke før, saa ved Christoffer II's Haandfæstning 1320 ophævedes dog denne til Straf paalagte Skat. *H. O.*

Guldkrone (fr. *couronne*), ældre Guldmønt med en Krone i Præget, først præget 1339 af Filip VI af Valois, Værdi omtr. 14,6 Kr. og senere tagen som Mønster for andre Prægninger. Karl V's for Spanien var 22 Karat fin, og 68 Stk. vejede en Mark. De tyske vare overvejende 18 Karat fine og af Værdi nærmest som en Guldgylden ; dog nævnes ogsaa en tysk G. paa I $11/9$ Gr. fint Guld = 24 Kr. *N. y. B.*

Guldkur kaldtes en Afvænningsmetode for Drankere, som søgtes indført i Danmark fra Amerika 1892. G. var angivet af Monro og nær beslægtet med den ligeledes samtidig i Danmark forsøgte Keely's Kur. Hensigten med disse Kure var, angav man, i Løbet af kort Tid at bringe Drankere til at betragte Spiritus med Afsky, idet man satte dem paa en kraftig Kost, i Begyndelsen med rigeligt Tillæg af Spiritus, og samtidig ordinerede dem en Mikstur, hvis Sammensætning holdtes hemmelig, og hvis væsentlige Bestanddel skulde være Guldtriklorid. Det viste sig ved Forsøg med nogle Drankere paa Almindelig Hospital, at det vel lykkedes at bringe Forsøgsindividerne til at afholde sig fra Spiritus, men kun i nogen Tid; de fleste af dem faldt meget snart tilbage igen. Disse mislykkede Forsøg og Erfaringerne fra Amerika og England bevirkede imidlertid, at man snart indsaa, at Virkningen væsentlig var en suggestiv, som man lige saa godt kunde opnaa ad anden Vej, og da det ikke var et filantropisk, men et rent industrielt Foretagende, holdt oppe ved stærk Reklame paa amerikansk Vis, varede det ikke længe, inden Tilliden til den ny Behandling svækkedes, og G. forsvandt lige saa hurtig, som den var kommen. Lignende Erfaringer gjordes i Norge. *A. F.*

Guldkurs, den Pris, der betales for Guld i Mønt eller Barrer i et Land, hvor det almindelige Omsætningsmiddel ikke er Guld, men f. Eks. Sølv eller uindløselige Sedler. Ogsaa i Lande med Guldmøntfod kan der være Tale om Kurs paa Guld, idet Værdien af Guldbarrer kan være lavere eller højere end Værdien af Mønterne, det første paa Grund af Prægningsomkostningerne, det sidste, fordi de cirkulerende Mønter kunne være undervægtige paa Grund af Slid. *E. M.*

Guldkysten, Navnet paa den midterste Del af Øvreguinea's Kyst fra Cabo Tres Puntas til Volta-Floden's Munding, en omtrent 500 Km. lang Strækning mellem Elfenbenskysten i Vest og Slavekysten i Øst. Kysten er flad, sandet eller sumpet og den største Del af Aaret utilgængelig for europæiske Fartøjer paa Grund af den herskende usædvanlig stærke Brænding, Calemaen. Kun ved Cape Coast Castle og omkring nedre Volta findes højere Partier. Kystlandet gennemstrømmes af talrige Smaafloder (Tando, Ankobar, Bussum Prah. Volta), men de have ingen Betydning for Sejladsen, da deres Mundinger enten ere tilsandede eller de falde i lavvandede Strandlaguner. Klima, Plante- og Dyreverdenen er den samme som almindelig paa Kysten af Guinea (s. d.). Beboerne ere ægte Negre, hørende til de Tschi-talende Folk og delt i en Mængde Smaastammer. Det er smukke, velskabte Folk, men Indlandsfolkene (Aschantierne o. a.) ere dog baade aandelig og fysisk kraftigere end Kystbeboerne (Fanti, Akim, Dankira o. a.). Hele G. ejes nu af Europæerne, den lille vestlige Del (Assini) af Franskmændene, Resten af Englænderne som Kronkolonien G., hvortil i administrativ Henseende det østligere liggende Lagos (s. d.) ogsaa hører. Den engelske Koloni, *Colony of the Gold Coast* har et Areal af 101,160 □ Km. med (1893) 1,473,900 Indb. Den deles i 16 Provinser, hver under engelske Embedsmænd, medens Underdistrikterne styres af indfødte Høvdinge. Guvernøren med en lille Stab af Embedsmænd residerer i Fortet Christiansborg ved Akkra. Garnisonen bestaar af muhamedanske Haussaer under engelske Officerer. Koloniens Indførsel beløb sig 1894 til 688,000 L. St., Udførselen til 850,000 L. St., og den bestod især af Palmeolie og Guinea-Korn samt lidt Guldstøv og Elfenben. De vigtigste Havnepladser ere : Achanta, Axim, Dixcove, Elmina, Cape Coast Castle, Winnebah, Barracoe, Akkra (Christiansborg), Adda, Jellakoffee, Quitta, Elmina-Chica og Danoe. — G. opdagedes 1470 af Portugiserne Santarem og Escovar, men først 1482 anlagdes det første Fort San Jorge de la Mina paa det Sted, hvor nu Elmina ligger. I halvandet hundrede Aar herskede Portugiserne uindskrænket her, indtil deres Forter bleve erobrede af Hollænderne 1637. Kort Tid efter begyndte engelske Eventyrere at sætte sig fast paa Kysten, men bleve ogsaa snart fordrevne af Hollænderne, og først det kgl. engelske afrikanske Selskab (stiftet 1672) erhvervede varige Besiddelser. Baade Hollænderne, Englænderne og de Danske, der erhvervede sig et Par Smaakolonier, betalte Kyststammerne, paa hvis Terrain Forterne vare anlagte, en aarlig Tribut, hvilket førte til langvarige Stridigheder mellem Englænderne og Aschantierne. Denne krigeriske Stamme drog 1807 fra Indlandet ned mod Kysten og undertvang Englændernes trofaste allierede Fantierne samt forlangte af Englænderne den Tribut, der ydedes Fantierne. Englænderne indlode sig noget overilet i Kamp med

dem og lede i Begyndelsen, navnlig 1824, svære Tab, men efter flere Aars Kampe tvang de Aschantierne til at afstaa Landet S. f. Prah. Ved Køb og Byttehandler erhvervede Englænderne efterhaanden de fleste andre europæiske Besiddelser, saaledes de danske (Christiansborg, Augustenborg og Fredensborg) 1850 og 1872 alle de hollandske. Allerede 1821 var det private Kompagni blevet ophævet og G. lagt ind under Kolonien Sierra Leone; men 1874 konstitueredes den som selvstændig Kronkoloni. 1873 maatte Englænderne atter kæmpe med Aschantierne, hvis Hovedstad Kumassi blev erobret af General Wolseley, og 1895 erobredes endelig hele Riget, hvorefter Guldkystkolonien forhaabentlig faar en varig Fred for de krigerske Naboer. Hovedstaden var oprindelig Cape Coast Castle, Koloniens betydeligste By, men paa Grund af Byens usunde Klima forlagdes Guvernørens Residens 1876 til Christiansborg ved Akkra. (Litt.: Bowdich, *Voyage dans le pays Aschanti* [1819]; J. D. Hay, *Aschanti and the Gold Coast* [1874]; W. Reade, *Story of the Aschantiwampaign* [1874]; A. Ellis, *The Tschi-speaking peoples of the Gold Coast* [1887]). *C. A.*

Guldlak se Guldfernis.

Guldlaks *(Argentina)* se Laksefisk.

Guldlegēringer, Blandinger og Forbindelser af Guld med andre Metaller. Guld bliver i Reglen haardere og ogsaa mindre strækkeligt ved at legeres med andre Metaller. Kun med Kobber og Sølv kan Guld legeres til praktisk Brug for at faa større Haardhed uden at tabe for meget i Strækkelighed. Legeringen med Kobber kaldes den røde, med Sølv den hvide, med Kobber og Sølv den blandede Karatering. Legeringerne fremstilles ved først at smelte Guldet i Grafitdigler, saa tilsætte Sølv eller Kobber og omrøre omhyggelig, for at det tungere Guld ikke skal blive paa Bunden af Diglen. Som Flydemiddel anvendes Boraks med noget Salpeter. Kobberet maa være meget rent og gamle Guldsager være omhyggelig rensede for Tinloddet, før de smeltes. Guldet bliver ved Legeringen mere letflydende, meget haardere og stærkere, men mindre strækkeligt. Kobber gør Guldet haardere end lige Vægt Sølv. Det legerede Gulds Vægtfylde er mindre end Bestanddelenes Middeltal. Kobberlegeringerne ere stærkt gule til røde, Sølvlegeringerne bleggule, grøngule til hvide. Ved blandet Karatering forandres Guldets Farve mindre. Guldfattige Legeringer kunne bruges som Loddemiddel for guldrigere. Til Guldets Værdibestemmelse toges tidligere Marken = 1/2 Pd. fint Guld som Enhed; den deltes i 24 Karat eller 288 Gren, og Guldets Finhed angaves i Antallet af Karat fint Guld i Legeringen. 14 Karats Guld er altsaa en Legering med 14 Dele rent Guld og 10 Dele fremmed Metal (smlg. Finholdighed). Nu (1898) opgives Guldets Finhed mest i Tusindedele, man angiver, hvor mange Milligram fint Guld der er i 1 Gram af Legeringen. 18 Karats Guld er saaledes 0,750 fint. I Danmark som i Tyskland anvendes til bedre Arbejder 14 Karats (0,583 fint) og 18 Karats (0,750 fint) Guld (Kronguld), til billigere Ting 6 Karats (Joujouguld) eller endog 2,5 Karats, som dog saa forgyldes.

Det saakaldte Nürnberger-Guld bestaar af 5,5 Dele Guld, 5,5 Dele Sølv og 89 Dele Kobber, den saakaldte Shakde-Legering af 1—10 Guld, 99—90 Kobber. Det fineste forarbejdede Guld er Dukatguld (23,5—23,65 Karats = 0,979—0,986 fint); Pistolguld er 21,5—21,66 Karats = 0,895—0,902 fint. Guld, som har den til Forarbejdelse foreskrevne Finhed, kaldes Prøveguld *(or au titre, standard gold).* Guldmønter legeres med Kobber. Deres ved Lov foreskrevne Finhed er:

For skandinaviske, tyske Rigsmønter, Kroner efter den tysk-østerrigske Konvention, franske, italienske, schweiziske, belgiske, nordamerikanske, græske, spanske og kinesiske Mønter 0,900, for engelske Sovereigns og franske Medailler 0,916, for hollandske Dukater 0,982, østerrigske Dukater 0,986, ungarske Dukater 0,989.

Rene Guldsølvlegeringer anvendes sjælden, da de ere for blege; i de blandede Karateringer, som bruges til Smykker, veksler Guldets Forhold til Sølvet, alt efter som man ønsker en mere gul eller mere rød Farve. Særlige Legeringer anvendes, hvor man paa Guldarbejder vil anbringe Prydelser af forskellige Farver, saaledes grønt Guld: 2—6 fint Guld, 1 fint Sølv, eller 75 Guld, 12,5 Sølv, 12,5 Kadmium, eller 74,6 Guld, 11,4 Sølv, 9,7 Kobber, 4,3 Kadmium; bleggult Guld: 1 Guld, 2 Sølv; stærkt gult Guld: 4 Guld, 3 Sølv, 1 Kobber eller 147 Guld, 7 Sølv, 6 Kobber; rødt Guld, blegere: 3 Guld, 1 Sølv, 1 Kobber, eller 10 Guld, I Sølv, 4 Kobber, stærkere rødt: 1 Guld, 1 Kobber eller 1 Guld og 2 Kobber; graat Guld: 30 Guld, 3 Sølv, 2 Staalfilspaan eller 4 Guld, I Staal eller 29 Guld, 11 Sølv; blaat Guld: 1—3 Guld, 1 Staal. Fjederguld, som trukket til Traad eller valset til Blik er saa haardt og elastisk, at man kan gøre Fjedre deraf, som kun staa lidt tilbage for Staalfjedre, er 16 Karats og bestaar af 16 Guld, 2,66 Sølv, 5,33 Kobber eller 2 Sølv og 6 Kobber. Kobber forandrer ikke Guldets Smidighed meget. Legeringen af 7 Guld og I Kobber er haardest. Ved Legering med Sølv taber Guldet mindst i Smidighed. Meget smidige Legeringer, som godt lade sig trække til Traad, bestaa af: 750 Guld, 166 Sølv, 84 Kadmium (grøn); 750 Guld, 125 Sølv, 125 Kadmium (gulgrøn); 746 Guld, 114 Sølv, 97 Kobber, 43 Kadmium (grøn). Disse Legeringer kunne anvendes til Plettering. Legeringer af ikke mindre end 14 Karat kan man farve ved 5—6 Minutter at dyppe dem ned i en kogende Blanding af 2 Dele Kogsalt og 4 Dele Salpeter (som ere blevne intimt blandede ved at opløses i lidt Vand og inddampes) og 3 Dele Saltsyre (Guldfarve), indtil man faar den ønskede Farve, hvorpaa man gentagne Gange afskyller i kogende Vand. Farvningen beror paa, at Vædsken udvikler Klor, og at det Guld, som derved sammen med de andre Metaller opløses, atter udfældes paa Legeringen, medens Sølv- og Kobberkloridet bliver i Bejdsen. Det tynde Lag af rent Guld nuancerer Legeringens Farve og dækker den endelig helt. Til Opnaaelse af bestemte Farvetoner benyttes forskellige Guldfarver, som holdes hemmelige; at passe Tiden nøje er en Hovedsag ved Anvendelsen af dem.

Guldprøven, ved hvilken Guldets Finhed bestemmes, udføres ved Afdrivning (s. d.) (Kapelprøve eller Kuppellering) eller ad vaad Vej ved kemisk Analyse, idet man først opløser Legeringen

i Konge vand (s. d.) og derefter udfælder Guldet ved Jærnvitriol. I mange Tilfælde nøjes man med Probernaale og Probersten. Probernaalene ere legerede fra Karat til Karat med fra 6—18 Karats Finhed og af saavel rød som hvid og blandet Karatering. Man gør med det Stykke, der skal prøves, 4—5 Strøg paa Proberstenen, en afsleben sort, svagt fedtet Kiselskifersten, og udsøger saa en Probernaal, hvis Streg paa Stenen bedst mulig har samme Farve som Genstandens Streger. De Streger, der passe bedst i Farve, vædes med Prøvesyre (98 Dele Salpetersyre af Vægtfylde 1,34, 2 Dele Saltsyre af Vægtfylde 1,17 og 25 Dele j Vand). Var Valget heldigt, maa Stregerne ogsaa efter Behandlingen med Syre se ens ud. Dog maa man ikke tage Hensyn til de første Streger, som Stykket har givet paa Stenen, thi det vil ofte være farvet og derfor guldholdigere paa Overfladen. ! Prøve med Naale og Sten er kun anvendelig for Finheder mellem 6 og 18 Karat. Skal Guldet j undersøges nøjere, sammensmeltes det med Sølv og Bly, Legeringen afdrives som beskrevet under Afdrivning (s. d.), hvorved Kobberet iltes, og det smeltede Kobberilte tillige med Blyiltet trænger ned i det porøse Underlag. Det tilbageblivende ! Guldsølvkorn udhamres og koges med Salpetersyre, der bliver da rent Guld tilbage. (Litt.: Baudry, *Alliages d'or* [Besançon 1875]; Riche, *Monnaie, médailles et bijoux. Essai et contrôle des ouvrages d'or et d'argent* [Paris 1889]). *F. W.*

Guldlister, Trælister, der se ud som Guld. Træet tildannes til ønsket Profil ved Haand (Kelhøvle se H 0 v l e) eller Maskine (Høvlemaskine eller Fræsemaskine, s. d.), større Profiler fremstilles ved Sammenlimning af flere Lister, dernæst fremstilles et Underlag, en »Grund« for Bladmetallet. Grunden er almindelig af Lim og slemmet Kridt, holdbarere men sjældnere er Oliegrund. »Krideringen« foregaar ved, at Listen gentagne Gange føres gennem en Beholder, som indeholder Kridtvællingen, indtil Grunden har den ønskede Tykkelse; naar Listen : er helt tør, fører man den for sidste Gang gennem j et Trækkejærn, sliber den med vaad Pimpsten, afgnider med Sandpapir og overtrækker Listen gentagne Gange paa Forgyldningssiden med Poliment, bestaaende af 8 Dele rød Bolus, 1 Del Blodsten og I Del Grafit, først hver for sig fint udrevne med Vand, derefter sammenrevne med lidt Bomolie og endelig blandede med klar Opløsning af Pergamentlim. Naar sidste Lag er tørret, fugtes Listen med 20—25° Alkohol, og Bladmetallet — ved ordinære Lister Bladsølv — lægges paa med | en egen Pensel. Naar Alkoholen er omtrent tør, j trykkes Metallet fast med en Agat, og der poleres med denne. Mattering faas ved efter en Afslibning af Polimentet med Sandpapir at overtrække med tynd Skellakopløsning eller Limvand, lægge Metallet paa, overtrække det med Limvand og forsigtig trykke det til Listen. Listens Sølv forvandles tilsyneladende til Guld ved en Guldlak o: Skellakfernis, som er farvet med Gummigut, Drageblod og Sandeltræ. Ved Barokarbejder anvendtes tidligere Prydelser af udskaaret Træ, nu derimod oftest af Kridt, Lim og Terpentin eller Papmaché, som formes særskilt og derefter lægges paa Listen. Lister til almindelige Rammer have en Fals til Glasset, Stykket og Bagklædningen, smaa Rammer laves ofte helt af den til Prydelser anvendelige Masse; en egen Virkning opnaas ved at lægge fint mønstrede Tøjer, Gaze eller Knipling paa Rammen, før Metallet paalægges, ligesom ogsaa ved afvekslende at anvende blankt og mat Guld. Ved bedre Arbejder erstattes Bladsølv og Guldlak af ægte Bladguld. (Litt.: Pöpping hausen, »Fabrikation der Goldleisten« [Wien 1882]).

Listefabrikationen er Genstand for en stor Industri, der ogsaa drives i Norden; Modens Krav gøre sig her i høj Grad gældende, saaledes trænges i vor Tid G. noget tilbage for saadanne, der enten helt ere af en finere Træsort, (Eg, Mahogni), hvad der dog er sjældnere, eller af Naaletræ med Finerer af den fine Træsort eller have en Grund, der imiterer denne (Politurlister). *F. W.*

Guldlustre eller Rubinlustre, et Rubinrødt med Guldskær, først opfundet ved Slutn. af 15. Aarh. af Maestro Giorgio (s. d.) i Gubbio til Anvendelse paa Majolika, og hvis Fremstilling i lang Tid var en Hemmelighed. I vor Tid har man fremstillet engelske Fajancer og Porcelæn med G. *F. W.*

Guldløbebille se Løbebiller.

Guldmageri se Kemi.

Guldmakrel (*Coryphaena*) se Makrelfisk.

Guldmaleri, en i den nyere Tid, særlig i Berlin fra Begyndelsen af 1880'erne, benyttet Fremgangsmaade til Udsmykning af Sølvgenstande, idet disse ad galvanisk Vej overtrækkes med et ganske tyndt Lag Guld, der lader Sølvgrunden skinne igennem.

Guldmonobromid, Aurobromid, AuBr, faas ved Ophedning af Guldtribromid til 115° og er en gulgraa Forbindelse, der ved Ophedning til lidt over 115° sønderdeles i Guld og Brom. *O. C.*

Guldmonocyanid, Aurocyanid, AuCN, faas ved Opvarmning af Kaliumguldcyanure, KCN.AuCN, med Saltsyre, Inddampning til Tørhed og Udvadskning med Vand; det danner et i Vand uopløseligt Krystalpulver. *O. C.*

Guldmuldvarp (*Chrysochloris*) er en sydafrikansk Insektæderslægt, der staar de madagaskarske Børstesvin nær, men i Størrelse og udpræget Uddannelse til underjordisk Liv ligner Muldvarpene meget. Snuden er kort, nøgen, flad, Hovedet bredt bagtil med jævn Overgang i den korte, trinde Krop. Øjnene ere dækkede af Huden, Ørene skjulte mellem Haarene, Halen ikke synlig udvendig. Forlemmerne bære stærke Gravepoter, meget forskellige fra Muldvarpens. Hos G. er Skulderbladet langt og fladt, Nøglebenene lange, tynde og buede, Overarmes slank, Albuen meget lang, og i Underarmen danner en forbenet Sene et 3. Ben. Poten er ikke drejet, smal. Det egentlige Graveapparat er den mægtige Klo paa 3. Finger, der understøttes af en mindre paa 2. og en endnu mindre paa I. 5. Finger mangler, og 4. er lille, kloløs. Armmusklernes øverste Ende fæstes i en indadgaaende Hulhed paa Brystkassens forreste Del, medens Brystbenet er uden Kam eller Forlængelse. Bækkenet er aabent forneden, og Baglemmerne bære almindelige Poter. Kraniet er meget bredt, glat med hel Kindbue og kort, stærkt afsat Snudeparti. Den første Fortand er stor, hjørnetandsagtig, de næste og Hjørnetanden mindre Kindtænder af Form som et *V* med 3 Spidser.

Antallet i alt $\frac{3 \pm ! \dotplus 5 \text{ eller } 6}{3 \dotplus 1 \dotplus 5 \text{ eller } 6}$, vekslende efter

Arterne. Den mest iøjnefaldende Ejendommelighed er i øvrigt det stærkt metalliske Farvespil i bronze, grønt og violet, der udgaar fra den mest brune, fløjlsbløde Pels. 7—8 Arter, alle paa Afrika's Fastland. Bedst kendt er *C. inaurata*, der i Kapstadens Omegn spiller samme Rolle som den almindelige Muldvarp i Danmark; den er noget kortere og tykkere end denne. *M. Ml.*

Guldmus se Skælrygge.

Guldmøntfod eksisterer i et Land, naar Guld danner Grundlaget for Møntsystemet, og Hovedmønterne (o: de Mønter, der ere lovligt Betalingsmiddel for ubegrænsede Beløb) udmøntes af Guld. For at G. skal være fuldt gennemført, saaledes at Værdien af Landets Penge nøje følger Guldets Værdi paa Verdensmarkedet, maa det udkræves, at Retten til at faa Guld udpræget til Mønt staar aaben for enhver — enten gratis eller mod Erlæggelse af Prægningsomkostninger. Angaaende Hensigtsmæssigheden af G. eller Dobbeltmøntfod s. d. Aarhundreder igennem havde omtrent alle Lande Sølv- eller Dobbeltmøntfod. En Hovedaarsag til, at G. i den nyere Tid har vundet Terrain, er den, at jo større Omfang Handelsomsætningerne faa saavel inden for Landenes Grænser som imellem Landene indbyrdes, desto mere stiger Trangen til et Omsætningsmiddel, hvis Værdi er meget stor i Forhold til dets Rumfang og Vægt. Den rene G. indførtes i England ved Lov af 1816, i Tyskland (hvor der dog endnu cirkulerer et Beløb i ældre Thalerstykker [Sølv], der ere lovligt Betalingsmiddel) ved Love af 1871 og 1873 og i de tre skandinaviske Lande ved Love af 1873. De nordamerikanske Fristater havde ren G. fra 1873 til 1878. For Øjeblikket (1898) ere Rusland, Østerrig og Japan i Færd med at gaa over til G. Nogle Lande som f. Eks. Portugal (siden 1854) og nogle sydamerikanske Stater have en legal G., der praktisk er traadt ud af Virksomhed paa Grund af Udstedelsen af uindløselige Papirpenge. Da Guldet paa Grund af sin høje Værdi ikke egner sig til smaa Betalinger, maa man i Lande med G. benytte mindre værdifulde Metaller (Sølv, Nikkel, Kobber og forskellige Legeringer) som Skillemønt. (Smlg. Dobbeltmøntfod og Penge). *E. M.*

Guldokker se Okker.

Guldoxyder, Guldilter. Guld danner to Oxyder (Ilter), Aurooxyd og Aurioxyd, Au_2O og Au_2O_3 (Guldforilte og Guldtveilte). Aurooxyd (Guldoxydul) faas ved Indvirkning af Kalilud paa Guldmonoklorid og danner et mørkviolet Pulver, der ved 250° sønderdeles i Guld og Ilt (Surstof); ved Indvirkning af Saltsyre sønderdeles det i Guldtriklorid og Guld; Aurioxyd (Guldoxyd) fremstilles ved Opvarmning af en Guldkloridopløsning med Magnesia og Behandling af det dannede brune Bundfald med koncentreret Salpetersyre; det er et brunt Pulver, der ved 250° sønderdeles i Guld og Ilt (Surstof). Hvis man behandler det ved Magnesia dannede Bundfald med fortyndet Salpetersyre, efterlades Aurihydroxyd (Guldhydroxyd), $Au(OH)_3$, som et gulrødt Pulver. Saavel Oxydet som Hydroxydet ere uopløselige i Vand og i Syrer. Hydroxydet forholder sig som en Syre og opløses i Alkalier; det kaldes derfor ogsaa Guldsyre; dets Salte benævnes Aurater og svare til Formelen $RAuO_2$, idet de afledes af Metaguldsyren $HAuO_2$; af disse Salte kan nævnes Kaliumaurat, $KAuO_2 + 3H_2O$, der krystalliserer i lysegule, letopløselige Naale; af dets vandige Opløsning fældes ved Tilsætning af forskellige Metalsalte tilsvarende Aurater. Overhældes G. (Aurioxyd) med Ammoniak, dannes Knaldguld (Guldoxydammoniak), et brunt Stof, der i tør Tilstand eksploderer heftigt ved Slag og Stød. *O. C.*

Guldoxydul se Guldoxyder.

Guldpapir se Buntpapir.

Guldparmæner se Æble.

Guldpen se Pen.

Guldperler se Perler.

Guldplatering ell. Guldplettering se Plettering.

Guldpræparater, rent Guld (udfældet Bladguld og revet Bladguld) og kemiske Forbindelser af Guld og disses Blandinger med andre Stoffer, anvendes meget i Teknikken særlig ved Porcelænsmaling, Glasfabrikation, Forgyldning, Fotografien, til Dels ogsaa som Lægemidler. Se for øvrigt de særskilte Artikler, saasom Guldklorider, Guldoxyder, Guldpurpur, Guldtricyanid etc. *F. W.*

Guldprøve se Guldlegeringer.

Guldpunkt. Naar to Lande have samme Møntmetal. f. Eks. Guld, er der visse Grænser, inden for hvilke Kursen paa Veksler trukne fra det ene Land paa det andet, bevæge sig. Naar Efterspørgselen i Danmark efter Veksler paa England er stor, stiger Kursen, men den kan under ingen Omstændigheder stige højere end til det Punkt, hvor det bliver fordelagtigt for Banker og Bankierer at sende dansk Guldmønt til London og trække Veksler derimod. Paa samme Maade danner det Punkt en Grænse for Vekslernes Kursfald, hvor der er Fordel ved at opkøbe Veksler for at indforskrive engelsk Guld derimod. Disse to Punkter, der danne Grænserne for Vekselkursernes Stigen og Fald, kaldes G. Deres Afstand fra Mønternes Paripunkt afhænger af de Omkostninger, der ere forbundne med Guldforsendelserne. Disse bestaa hovedsagelig i Porto, Assurance og Omprægningsomkostninger, hvortil maa lægges det sandsynlige Tab ved Undervægt paa Grund af Slid. Omkostningernes Størrelse og dermed G.'s Afstand fra pari vil være mindst ved Omsætninger mellem Lande, der ligge nær ved hinanden, og vil blive særlig lille, naar disse Lande ere i Møntforbund med hinanden (som f. Eks. de tre skandinaviske Lande), da man derved sparer Omprægningsomkostningerne. *E. M.*

Guldpurpur (Cassius'es G.), det Bundfald, som udfældes ved at sætte en blandet Opløsning af Tinkloryre og Tinklorid til en fortyndet Opløsning af Guldklorid. Farven afhænger af Tinkloryrets Forhold til Tinkloridet og Fortyndingsgraden. Rent Tinkloryre fælder brunt Guldtin af en koncentreret Opløsning af Guldklorid og G. kun ved stærk Fortynding. Der er givet talrige Forskrifter for at faa G. af bestemt Beskaffenhed. G. danner et brunt, purpurrødt eller sort Pulver, antager ved Tryk Metalglans, er uopløseligt i Vand, men opløseligt med Purpurfarve i Ammoniak, saa længe det er fugtigt endnu. Det er endnu uafgjort, om G. er en Blanding af Tinoxyd og metallisk Guld eller er en kemisk Forbindelse. Man benytter G. ved Fremstilling af Rubinglas og i Glas- og Porcelænsmaleriet til at give violette, karmin- og

rosenrøde Farver. G. opfandtes af Andreas Cassius i Leyden og beskreves 1685 af hans Søn. *F. TV.*

Guldrammer se Guldlister.

Guldregn (Fyrværkeri) faas ved til Satsen at sætte Jærnfilspaan, groft sigtet Kulpulver eller Smaastykker Fosfor, som indlægges i Hylsteret lige før Afbrændingen. *K. M.*

Guldregn se Cytisus.

Guldris se Solidago.

Guldrødt, svagt glødet, blødt, ikke meget tæt Engelskrødt til Polering af Guld og Sølv. *F. W.*

Guldsalt se Guldklorider.

Guldsand er saavel Betegnelsen for det guldholdige af Sand og Mudder bestaaende Materiale, der ogsaa kaldes Guldsæbe, som for det deraf indvundne fintfordelte Guld, der ogsaa benævnes Guldstøv. *F. W.*

Guldschawine se Bladguld.

Guldskalle er en lokal Benævnelse for Rudskallen (*Leuciscus erythrophthalmus*).

Guldskum d. s, s. Metalguld eller uægte Bladguld (s. d.).

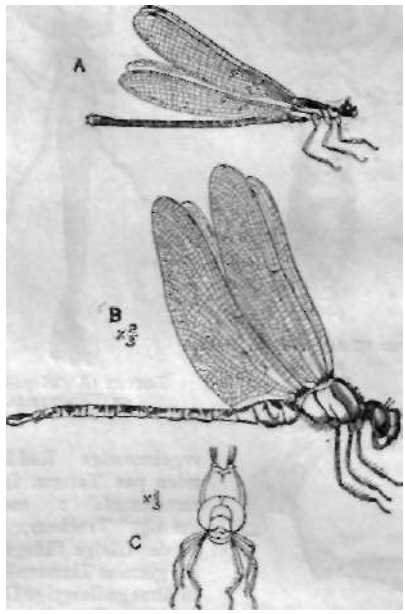
Guldslagerhud se Bladguld.

Guldslagning se Bladguld.

Guldsmede (*Libellulidae, Odonata*), Familie af de Retvingedes (s. d.), Orthopterernes Orden, indbefattende store Insekter med aflangt Legeme, meget bevægeligt Hoved, store Øjne og kraftig udviklede bidende Munddele. Antennerne ere meget korte. De 4 Vinger ere omtrent ens store og ens formede, gennemkrydsede af talrige Tvær- og Længderibber, hvorved et meget stort Antal smaa kantede Celler fremkomme; Vingerne faa derved et stærkt netagtigt Udseende. Benene stillede et Stykke foran Vingerne; ejendommelige Parringsforhold; Larverne leve i Vand. — G. danne en meget skarpt begrænset Insektfamilie uden tydeligt Slægtskab til nogen anden Insektafdeling; de danne tillige en stærkt specialiceret Gruppe med flere meget ejendommelige Bygningsforhold, men tillige med en meget udpræget Konformitet. De ere som fuldt udviklede Insekter mere end alle andre Insektafdelinger Luftdyr, der gribe deres Næring i Flugten, parre sig i Flugten og aldrig anvende deres Ben til Gang, men kun som Omklamringsapparater. Hovedet er stort halvkugleformet, udhulet bagtil, og i denne Udhuling optages delvis I. Brystrings Rygparti. Det er særdeles bevægeligt, hvad der skyldes en ejendommelig Indledning. Munddelene ere kraftige Bideredskaber med tykke svære Mandibler og blødere Kæber og Underlæbe; Overlæben hvælver sig skjoldformet ud over Munddelene. Kæbe- og Læbepalper 1- og 2-leddede. Øjnene ere særdeles store, ofte fylde de hele Hovedets Forside og lade kun et smalt Parti imellem sig, der bærer tre Biøjne og de korte Antenner. Facetterne i den øverste Del af de sammensatte Øjne ere betydelig større end i den nederste, og ofte er der en tydelig Grænse mellem denne øverste og nederste Del af Øjet. Forbrystet er altid meget lille, af de to følgende Brystringe ligger anden Brystring mere eller mindre skudt skraat hen over tredje, og denne sidste er skudt skraat bagud; heraf følger, at Vingerne føres langt bagud, saaledes at I. Vingepar kommer til at sidde bag ved eller over tredje Benpar og 2. Vingepar endnu længere tilbage. Benparrene ere rykkede tæt sammen og ere altid svage, besatte med skarpe Torne og endende i spidse Kløer; de kunne føres langt frem under Munden og ere vistnok de Redskaber, hvormed G. gribe deres Bytte i Flugten, holde det fast og føre det til Munden, hvor det knuses af Kindbakkerne. Undertiden ere Skinnebenene fladt udvidede.

I Vingernes Nerver ligge vigtige systematiske Karakterer. Bagkroppen er lang, tynd, temmelig smal, ofte mere eller mindre blødhudet paa Undersiden. Parringsorganet hos Hannen sidder paa Undersiden af 2. Bagkropssegment, medens Testiklerne udmunde i Bagkroppens Spids. Før Parringen bøjer Hannen denne hen til Parringsorganet og fylder en Sædbeholder med Sæden. Under selve Parringen griber Hannen med et Par Gribetænger i Halens Spids om Hunnens Nakke, og denne bøjer da i Parringsøjeblikket sin Bagkropsspids hen under Hannens Bagkrop; de to Bagkroppe danne da tilsammen et Hjul, og i denne Stilling hvirvle de to Køn snart det ene, snart det

Fig. 1.

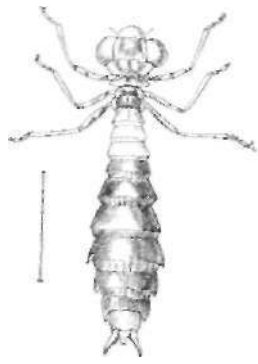

A en *Agrion*, *B* en *Aeschna*. (Mærk for begge Figurers Vedkommende Benenes Plads foran Vingerne). *C Aeschna* set forfra.

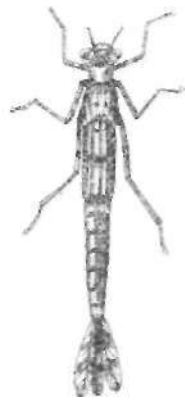
andet øverst af Sted gennem Luften. Parringen kan ogsaa fuldbyrdes paa Græsstraa eller Siv. Enhver, der en Sommerdag har iagttaget Insektlivet over en Sø, vil enten have set disse hvirvlende Hjul eller maaske hyppigere to og to G., den ene i Forlængelse af den anden, idet det første Dyr har klamret sig om det sidstes Nakke. G. ere glimrende Flyvere, der med udmærket Kraft og Hurtighed foretage de mest forbavsende Slag og Vendinger i Flugten. Ved deres Flugt, deres udmærkede Synsorganer, Benenes ejendommelige Stilling og Tornbesætning ere de skabte til at være Luftens Rovinsekter mere end nogen anden Insektafdeling. Desuagtet tilbringe de efter Parringen, naar Æggene skulle aflægges, flere Timer under Vandet, idet som oftest begge Kønnene krybe ned

ad Vandplanternes Stængler. Hunnen borer med sin korte Brod Hul i disses Blade og Stængler, og i hvert Hul aflægges et Æg; nu og da afsættes Æggene i Gelémasser. Larverne ere uden Undtagelse Vanddyr og leve et omkrybende Liv paa Bunden af Vandet eller paa Vandplanterne. De ere ligesom de udviklede Insekter Rovdyr med kraftige Krybeben og meget ejendommelige Munddele, idet Underlæben er omdannet til en Tang, der kan skydes frem foran Hovedet; med denne gribes Vandinsekter og Kræbsdyr, der komme forbi det Sted, hvor Larven opholder sig. Da Larverne overvintre under Isen og aldrig vise sig ved Overfladen for at aande, maa Respirationsorganerne være omdannede saaledes, at de kunne optage den i Vandet værende Ilt (Surstof). Hos nogle Slægter træffes derfor Larver, paa hvis Bagtarms Inderside talrige (flere tusende) Trachébl**a**de sidde fæstede i

Fig. 2.

Larven til *Aeschna*, **en Guldsmed.**

Larven til *Calopteryx*, **en Vandnymfe.**

Hovedet af en Guldsmedelarve med Tangen slaaet ud.

regelmæssige Rækker; uden paa Tarmen ligge sammesteds 2 meget kraftige Tracheer, der sende talrige Sidegrene ind gennem Tarmens Væg til disse gælleagtige Dannelser. Der foregaar under rytmiske Bevægelser en stadig Ud- og Indstrømning gennem Gataabningen, og Udstrømningen kan være saa stærk, at Dyret sætvis farer tilbage i Vandet, et Middel, det anvender, naar det forfølges. Hos andre Slægter derimod findes i Bagkropsenden tre store Haleblade med noget tyndere Hud end den øvrige Legemsbeklædning, og som virke baade som Svømmeblade og som Trachégæller. De Aandehuller, der findes hos luftaandende Insekter, ere vel ogsaa her til Stede, men de synes i alt Fald i de første Larvestadier lukkede. Under hvert Hudskifte (hvis Antal ikke kendes) aabnes formentlig disse Aandehuller, men stoppes atter til. Der er i øvrigt endnu mange dunkle Punkter i disse Dyrs Respirationsmaader. Larven, der først ved 3. Hudskifte faar Begyndelsen til Vinger, kryber, naar den skal forvandle sig, op paa et Siv; den revner da i Ryggen, og gennem denne derved dannede Spalte kryber G. ud; Vingerne udfoldes i Løbet af nogle Timer, men endnu de første Dage er Dyret særdeles blødt og lidet skikket til Flugt. G. ere udbredte over hele Jordkloden med Undtagelse af de koldeste Egne; men Familiens Repræsentanter ligne overalt hverandre særdeles meget, og Troperne have ingen særlig mærkelige Arter at opvise. Deres Livsforhold ere overalt de samme; i Troperne ere enkelte Arter knyttede til Vandsamlingerne i Palmeblade og Liliflorer. G. deles i to store Underafdelinger Anisopterider og Zygopterider. Til den første høre alle egentlige G., de kraftigste Former og de, hvis Larver have Gællerne anbragte i Endetarmen; til de sidste høre de saakaldte Vandnymfer (Demoiseller), der ere svagere Dyr med ringe Flyveevne, og hvis Larver have fritsiddende Trachégæller (Halebladene). I Danmark findes ca. 40 Arter med Hovedslægterne *Calopteryx*, *Agrion*, *Gomphus*, *Aeschna*, *Libellula*, *Cordulia*. (Litt.: v. Siebold, »Ueber die Fortpflanzung der Libellen« [»Arch. f. Naturg.«, 4. og 7. Bd.]; Sélys-Longchamps og Hagen, *Revue des odonates d'Europe* [Bruxelles 1850]). *C. W.-L.*

Guldsmedekunst. Guldet er et Metal, som forekommer gedigent i Naturen. Det lader sig straks bearbejde med det simpleste Værktøj, og det blev derfor taget i Brug af Urbefolkningerne i den gamle og ny Verden til Smykkesager, til Pryd paa Klædningen, paa Vaaben og til Husgeraad. Det er tungt, paavirkes ikke af Luft og Vand, men beholder sit oprindelige, blanke Udseende. Da det tilmed ikke forekommer i saadan Overflod, at det mister den Tiltrækning, som det sjældne ejer, fik det fra Begyndelsen en Magt over Menneskets Sind som noget attraaværdigt, og det blev gjort til Maal for andre Tings Værdi. I de Tider, da Arbejdslønnen var ringe i Forhold til Metalværdien, har man kun agtet den ydre Form, som Arbejdet giver det, ringe og har været mere end nu fristet til at omsmelte. Efter Guldet toges Sølvet i Brug af G. Det vindes kun ud af Malmen ved en vidtløftig Behandling. Guld er i ren Tilstand blødt og anvendtes derfor oprindelig kun til Smykker og udhamret i Blikplader til Beklædning af tarvelige og haarde Stoffer, som Bronze, Elfenben eller Træ. Senere, da man lærte at sammensmelte det med Sølv eller Kobber, og det derved fik mere Fasthed, toges det i Brug til Kar og andet Husgeraad. Sølvet, der i ren Tilstand ogsaa er blødt, legeredes med Kobber, og da det taber sin Glans i Luften, blev det ofte overtrukket med en Guldbelægning.

Det oprindelige Arbejde paa ædle Metaller udførtes ved at hamre og drive dem koldt. Da dette ene beroede paa deres Evne til at række sig, blev dette bestemmende for den Form, der gaves dem. Er et blødt Metal hamret ud til Blik, enten i Flade eller i hul Form, øges dets Modstand mod Tryk eller Stød, ved at Fladen rifles, foldes eller bukles. Paa Relieffet viser Metallet sin Farve forhøjet ved Glanslysets Modsætning til Mellemtoner og Skygger. Drevne Mønstre paa Metalkar stamme fra en Arbejdsmaade, der er udgaaet af Stoffets Natur, og Prydelserne, Stilen, ere altsaa i højere Grad skabte af denne end Genstandenes Form, der oprindelig bestemtes væsentlig af Hensyn til Brugen

Vil man ud af en Metalplade drive et Kar, lægges den paa et fast, plant Underlag, og Hammerslag føres først mod Midtpunktet, dernæst i Spiral udad, indtil Karret har faaet sin Hulhed og Dybde. Ved Hjælp af forskelligt formede Ambolte, hvis Horn bringes ind i Hulningen, og ved behændig Hamring kan dennes Grundform udvikles, buges, bukles, Hals eller Aabning gøres snævrere, drives i Længden eller vides udad. Vil man drive Ornamenter paa Karrets Flade, overhældes dets Hulning med smeltet Beg og Talg, blandet med Teglstensmel, som danner et blødt, eftergivende Lag. Ornamenterne tegnes med Gravstik eller Naal og drives op i den ønskede Form med indvendige Slag af Hammer og Punsel. Efter at Beget er udsmeltet, kan man endnu ved Hjælp af Ambolter og Hamre af forskellige Former drive Relieffet højere og ved skiftevis at arbejde paa den ud- og indvendige Flade gøre Karret færdigt (se Drivning). Paa samme Maade kan man fremstille Figurer i Metal, som af praktiske Hensyn ikke bør veje for meget. Man deler Kroppen i mindre Stykker og driver hver for sig og lodder eller nitter dem sammen. I Oldtiden gjorde man sig først en Modelfigur af Bronze, i vore Dage af Jærn, og hamrer Blikplader stykkevis over den; de aftages og sammensættes, saa at de danne et Hulbillede af Modellen. Det eftergaas ved Overarbejde med Modelerpinde af Jærn eller Træ. Paa denne Maade kunne baade Figurer og Relieffer mangfoldiggøres. Dette er anvendt paa et romansk Relikvieskrin, der bevares paa Nationalmuseet i Kjøbenhavn. En Række Figurer i Relief, som ere anbragte i en Buegangs Aabninger, ere ganske ens udførte, øjensynlig hamrede over een og samme Model.

Ved Stanzning benytter man en fordybet og en i denne passende ophøjet Form af haardt Metal, mellem hvilke et Metalblik lægges. Ved Hammerslag eller Tryk i en Presse drives de to Former sammen, og paa denne Maade kunne reliefprydede Blikplader fremstilles i ubegrænset Antal. Middelalderens Guldsmede gjorde udstrakt Brug af denne nemme Arbejdsmaade. De stanzede stiliserede Blade og Grene og sammenloddede dem til rigt forgrenet Løvværk eller belagde deres Flader med stanzet Metalblik i de skønneste Tegninger. Det var en billig Maade at forskønne Arbejder og er Aarsag til, at selv tarvelige Ting have faaet et kunstnerisk Præg. Det romanske Alter fra Odder Kirke, hvilket bevares paa dansk Nationalmuseum, har Listeværk, i hvis Relief er stanzet paa den angivne Maade i korte, senere sammenloddede Stykker.

Prægning er noget lignende. Et rundt Metalstykke, Blanketten, der har det attraaede Produkts Form og Vægt, bliver lagt over en Hulform og ved Hammerslag, senere i Tiden ved Presning, drevet ned i Formen, saa at det helt udfylder dens Graveringer. Saaledes har man bestandig præget Mønter; i vore Dage ogsaa Skeer og Gafler.

Støbning, der spiller saa stor en Rolle for Bronzens Vedkommende, betyder mindre i G. og anvendes kun, hvor stor Soliditet kræves, f. Eks. i paa Hanke, Haandtag, Knapper o. s. v. samt til mindre Arbejder; ogsaa til Lysestager, der maa have en vis Vægt for at staa sikkert, og deres enkelte Stykker holdes sammen ved en gennemgaaende Stang med Skruemøtrikker.

I Renaissancens Tid ældtede man en Lerform over Grene, Blade, Blomster, Firben, Insekter o. s. v., brændte den i en Ovn, pustede den forbrændte Models Aske ud og støbte Metal i det hule Rum. Denne Metode anvendt paa en Model af Voks, som udsmeltes, hedder *å cire per due* og kom i Bronzealderen til Gavn, hvor f. Eks. Lænker og Kæder fremstilledes af hele, massive Ringe. Theophilus giver i sit Værk en udtømmende Anvisning til at støbe Røgelsekar paa denne Maade. Hyppigere støbes i Kasse. Renaissancens Guldsmede skar sig en fin og skarp Model i Buksbom. Var det et Relief, trykkedes det ned i Støbesandet i Kassen, der sattes Kant om Aftrykket, og det smeltede Metal støbtes i. Skal der støbes et helrundt, massivt Stykke, trykkes kun dets ene Halvdel af i Støbesandet, og Resten omgives med Formstykker, pressede i fugtigt, velæltet Ler, der passe nøjagtig sammen og kunne tages fra hinanden. Paa denne Maade kan Modellen fjernes fra Formerne. Ønsker man at støbe Stykket hult, maa der dannes en Kerne af Formjord ved at aftrykke den i de Hulforme, man har dannet, hvorpaa man formindsker den saa meget ved Afskrabning, at der bliver et tomt Rum mellem den og Hulformerne, naar den anbringes inden i dem, støttet ved Jærntraade. I dette hule Rum mellem Kerne og Form støbes saa Metal. Efter Støbningen tages Kernen ud. Da ædle Metaller loddes uden Vanskelighed, behøver man ikke at støbe dem i store Stykker. Hvert enkelt støbes for sig og loddes sammen med de øvrige, hvis de ikke kunne holdes sammen ved en gennemgaaende Jærnstang med Skruegange og Møtrikker.

Til Støbning og Drivning af ædle Metaller slutter sig en tredje Metode, Skæringen. Det faste Metal skæres eller graveres med skarpt Værktøj, hvad enten man vil fjerne Dele af Yderfladen eller overarbejde, ciselere, det (se Ciselering).

I den antikke Oldtid gav man en Metalgenstand Dekoration i Relief ved at udskære det af Massen. Det er et møjsomt Arbejde og udføres endnu kun paa Smaating i Japan og med stor Dygtighed. Mere Betydning har det ved Afpudsningen af støbte eller ciselerede Ting. Detaillerne gøres skarpt fremtrædende ved at overarbejdes med forskellig formede Ciselerpunsler; med Gravstikker og Punsler frembringes fordybede Stregetegninger paa Bundfladen, eller denne dækkes helt af et Mønster. Man kan ogsaa ætse Figurer i denne Bund ved at overtrække den med en Fernis, hvori der kan raderes. Hvor Naalen har fjernet det beskyttende Lag, angribes Metallet med Syrer, og der frembringes i det en fordybet Tegning. Guldsmedene i 16. Aarh. anvendte Gravstik og Ætsning saa meget, at de til sidst fandt paa at indgnide disse Tegninger med Sværte og tage Aftryk af dem. Paa den Maade opfandtes Kobberstikket, efter at saadanne graverede Plader i lang Tid kun havde figureret som Fyldinger i Møbler, Bordplader o. s. v.

Dette Overarbejde er uomgængelig nødvendigt baade paa drevne og støbte Sager, der sjælden udgaa fuldendte fra den første Behandling. De støbte Tings Overflade er ofte død og kedelig. Den er fremkommen ad mekanisk Vej og savner det individuelle Præg, som dygtigt Haandarbejde besidder. Det samme er Tilfældet med drevne Sager.

De ædle Metallers Evne til at lade sig strække

og trække i Traad og til at loddes affødte tidlig i den græske og etruriske Oldtid Filigranarbejdet (s. d.). Traadene droges firkantede eller runde, anvendtes enkelte eller flettede, hvorved Styrke blev vundet. Man klipper Traadene i Smaastykker og bøjer dem efter Linierne i Tegningen, man har for sig, klæber dem paa Fladen, der skal prydes, og lodder dem til sidst fast paa den. Eller man klipper Traadene i smaa Korn, blander dem i fint Kulstøv og heder Blandingen. Kulstøvet hindrer Guldkornene i at smelte sammen. Efter Afkølingen have de Draabeform, og de smaa Kugler ordnes saa i Linier efter Tegning. Dette hedder at granulere. I vore Dage anvendes ikke som forhen Guld til større Arbejder, man foretrækker at anvende Sølv eller ringere, ofte legerede Metaller, som saa forgyldes (se Forgyldning og Guldamalgam). I Renaissancetiden var denne almindeligere end nu. Man nævnte dengang hvidt Sølv som noget ringere.

Ved at sammensmelte Guld med Sølv eller Kobber kan man efter Blandingsforholdet frembringe forskellig farvede Legeringer, og ved Bejdsninger kunne Farvenuancerne yderligere forøges. I denne Kunst ere Japaneserne Mestere, og skønt den europæiske G. allerede i sidste Halvdel af 18. Aarh. kastede sig over denne Farvegivning, har den aldrig naaet til deres Fuldkommenhed.

Det 17. Aarh.'s Guldsmede hjalp sig med kolde Farver til Bemaling af deres Sølvarbejder. Den ældre Jakob Mores'es Arbejdstegninger i Berlin's Kunstgewerbemuseum vise en udstrakt polykrom Dekoration sammen med Forgyldning, saaledes paa de Arbejder, der vare bestemte for den danske Konge Frederik II: Døbefonten og et af Drikkekarrene (se »Tidsskrift for Kunstindustri« 1896, Fig. 84 og 85). Det synes, som om Døbefonten senere er bleven af med sine Farver ved Afvadskning, da yngre Beskrivelser tie om dem; men at de have været almindelige for Tidens Smag, ses af, at de overførtes paa den indre Arkitektur og Møblernes Udskæringer, der forsølvedes og maledes med gennemsigtige Farver, hvormed Tanken altsaa var, at de skulde ligne polykrome Sølvprydelser.

Den tidlige Middelalders Guldsmede anvendte en anden Metode paa Kobberunderlag, som beskrives af den tyske Præst og Munk Theophilus fra 12. Aarh. i hans Værk: *Diversarum artium schedula* (overs. af Grev de L'Escalopier: »Théophile, Prêtre et Moine«). Man bemalede Kobber med Linolie, lod den langsomt tørre ved Hede, til den forkullede, og i det sorte, mørkebrune eller kobberrøde Lag, der, forbundet med Kobberet, blev siddende fast, udkradsedes Ornamenttegninger. De blanke Kobberdele, der saaledes blottedes, bleve forgyldte i Ilden, og man kunde paa den Maade efter Behag frembringe en gylden Tegning paa mørk Bund eller en mørk Tegning paa Guldbund. Man har fejlagtig kaldt denne Fremgangsmaade *émail brun*. Praktikere have nylig fulgt Theophilus'es Forskrifter og paavist, hvorledes de Genstande, der kaldtes saaledes, tilvirkedes. Paa et Alter og et Antemensale fra Odder og Sindbjærg Kirker, der findes paa Nationalmuseet i Kjøbenhavn, ere Indfatningslister, fyldte med Indskrifter og Ornamentværk, udførte paa denne Maade, og den beskrevne Fremgangsmaade er meget kendelig.

Da Emailen er behandlet i en særlig Artikel, skal her kun tilføjes, at Grubeemailen *(émail champlevé)* ikke er opstaaet i Rhin-Egnene i 12. Aarh., men i Østerland og forekommer fra Oldtiden af jævnsides med Celleemailen *(émail cloisonné)*. Nationalmuseet i Danmark ejer en Bronzeskaal med Grubeemail, funden i Maltbæk Mose i Ribe Amt under saadanne Forhold (2 M.'s Dybde), at dens Nedsættelse maa være sket i den ældre Jærnalder. Ifølge Labarte, »Histoire des arts industriels au moyen-åge«, synes denne Emaillering at være lagt af i Grækenland mere end 200 Aar f. Chr., og Plinius omtaler den ikke. Derimod dreves den af de nordgalliske og britanniske Kelter paa Filostrat's Tid først i 3. Aarh. e. Chr. Sidestykke til Maltbæk-Skaalen er funden ved Bartlow i Essex og stammer fra 2. Aarh. e. Chr. Ornamenterne have dog romersk Præg. Det er klart, at naar runde Ting skulde emailleres i Grube, kunde man ikke anvende Pulvere, men maatte omarbejde dem til Dej, hvormed Fordybningerne fyldtes, og som blev siddende fast under Brændingen.

Jævnsides med Cellemosaikken anvendtes en Glasmosaik *(verroterie cloisonnée)*, idet man ikke fyldte Cellerne med Emailpulver, som smeltedes ind i dem, men med færdig tildannede Glasstykker eller Ædelstene, indkittede i Cellerne. Smykker fra den yngre Jærnalder i denne Udførelse ere fundne paa Bornholm. De ere antagelig udførte i Danmark, men stamme fra Goternes Ophold i Sydrusland, hvorfra de med Østgoterne kom til Norditalien, med Vestgoterne til Spanien. De findes i merovingiske Grave og hos Angelsachserne.

Trangen til at bryde de blanke Flader paa Genstande af ædelt Metal har til forskellige Tider skabt tekniske Hjælpemetoder. En af de ældste er Niello'en, der allerede anvendtes af Ægypterne, hyppigst paa Sølvflader. Hvorledes Underlaget end er, frembringes i det en fordybet Tegning, hvis Hulheder fyldes med en letsmeltelig mørkebrun eller sort Email, dannet af Forbindelser mellem Sølv, Kobber eller Bly med Svovl, og Genstandenes Flade aftrækkes saa og poleres.

De frankiske Stammer, som i 5. Aarh. bredte sig i Gallien, medbragte Kunsten at damascere (se Damascering) sammen med Niello'en, hvilke to Teknikker ere beslægtede. Den sidste fylder Hulheder i ædle Metaller med en smeltelig Email, den anden lægger ædle Metaller paa Jærn og Kobber eller fylder de graverede Tegninger med dem. Jærnøksen fra Mammen-Fundet i Nationalmuseet i Danmark, der sættes til Hedenskabets Slutning, er pragtfuldt indlagt med Sølv; Beslag af Jærn fra samme Fund ere belagte med Sølv. Theophilus gør Rede for Teknikken. Vilde man belægge Jærn, filedes Overfladen ru, og det ædle Metal hamredes saa paa i Bliktraade eller Blade, som derved bleve fastsiddende. Denne Teknik øves endnu i Østerland, særlig i Indien. Vilde man indlægge Bronze eller Jærn, hamredes stærke Traade af ædelt Metal ned i Grundmetallets Graveringer, saaledes som Japaneserne gøre det endnu saa mesterlig.

G. skabte, som vi have set, Arbejder baade i ædle og uædle Metaller, og af de sidste tager Tinnet en betydelig Plads, især fra 16. Aarh., som frembragte virkelige Kunstværker deri. Forordningerne mod Luksus forbød undertiden, f. Eks.

i Frankrig, Borgerfolk at have Bordservice af ædelt Metal, og Guldsmedene arbejdede derfor ogsaa i Tin. De udførte en Model i forgyldt Tin for deres Kunder, at de kunde approbere Form og Dekoration, før Karret udførtes i ædelt Metal. Senere solgtes Modellen til billig Pris. Benvenuto Cellini raader Guldsmedene i sin Afhandling om G. til at tage Afstøbninger i Tin eller Bly af deres Arbejder og gemme dem som Modeller. Paa denne Maade ere bevarede udmærkede Kopier af kostbare Originaler, der ere blevne indsmeltede.

Kunsten at indfatte ædle Stene, Mineraler og Gemmer er en Underafdeling af G. (se Juvelerkunst). De ovennævnte Arbejdsmaader have været anvendte i G. fra gammel Tid og anvendes endnu Enkelte af dem, som Stanzning og Prægning, have i den nyere Tid ved Mekanikkens Udvikling gjort G. til en Fabrikation, skabt billigere Priser og muliggjort Udbredelsen af kunstneriske Former blandt mindre bemidlede. Hvad her er vundet, er tabt i andre Retninger, da det fabrikmæssig tilvirkede savner det gamle Haandarbejdes individuelle Præg og den Værd, som det enkeltvis forarbejdede er ene om. (Litt.: Justus Brinckmann, »Führer durch das Hamburgische Museum fur Kunst und Gewerbe« I, S. 168 ff.; Violllet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier frangais* II, Artiklen *Orfèvrerie*; Labarte, *Histoire des arts industriels etc.* II og III; C. Nyrop, »Meddelelser om dansk G.«). *Bernh. O.*

Guldsmedemærker. Medens Kong Erik af Pommern's Skraa af 1429 ikke paalægger de danske Guldsmede nogen Stempelpligt, byder Kong Christoffer af Bayern 1445 de skaanske Guldsmede at tegne »sin Gjerning, som han gjør« med sit Mærke. 1491 og 1496 byder Kong Hans at mærke med Byens og Guldsmedens eget Mærke; 1497 ligesaa i Flensborg. I Kong Christian II's Skraa for Guldsmede af 1515 paabydes det, at der skal tegnes med et nyt Stadstegn af hver Købstad med en Krone paa samme Tegn »og hans der hos staaende, som det gjort haver«, og at Stemplingen, der før var udført af Guldsmeden selv, skulde foretages af Oldermanden. 1526 stadfæster og gentager Kong Frederik I dette. Af disse Mærker ere adskillige fundne paa Guldsmedearbejder, navnlig et stort latinsk kronet K, der kan betyde Kjøbenhavn. De andre Købstæder have altsaa mærket hver med sit Navns første Bogstav og formodentlig med Aftegn ved dette, hvor flere havde Begyndelsesbogstav fælles. Disse Bestemmelser ere næppe blevne overholdte, thi da Ordinansen af 1608 genindprentede ældre Bestemmelser, kom de som noget nyt, der vakte passiv Modstand, en Ting, der er saa meget mærkeligere, som der kendes Tinfade fra 1589 med Kjøbenhavn's Stempel. Guldsmedene brugte dengang i stort Omfang deres Bomærker og intet andet i Stempelet. Ordinansen af 1608 indførte som Kjøbenhavn's Mærke de 3 Taarne med Stemplingens Aarstal over; 1610 er Tallet flyttet under Taarnene, hvor det senere blev staaende. I Guldsmedenes Mærker bleve latinske Bogstaver efterhaanden almindelige; somme satte Forfærdigelsesaaret under. Til denne Stemplingsmaade løjedes 1685 Guardeinens Navnebogstaver og Maanedstegnet, der var taget af Almanakkens Zodiakaltegn. 1778 indførtes Lødighedsstempler for Arbejder i Guld under 18 Karat, og denne Bestemmelse genoptoges 1821. Guldsmeden mærkede saadanne Arbejder selv. Nips kunde gives Lødighed efter Tykke og stempledes ikke. 1852 indførtes Stempler med fordybet Præg, men 1854 genindførtes de gamle, hvis Tegn stode i ophøjet Præg.

I Christiania indførtes 1718, i Trondhjem 1723 Guardeiner, udnævnte af Magistraten. Filigranarbejderne gjorde særlige Prøvestykker. De norske Stempelmærker afvege i 18. Aarh. fra de danske. De bestode i 1) Byens Mærke, 2) Guardeinens, 3) Aarstallet med Udeladelse af Aarhundredetallet, 4) Guldsmedens Mærke, 5) Maanedstegnet udtrykt med Maanedens Tal over et M ($\frac{11}{M}$ =November). — I Sverige sættes Mærkepligt 1485, 1489, 1529, 1594, 1596 med Guldsmedenes eget Tegn. 1594 tilføjedes Stadsmærket. Fra 1759 mærkedes Aarene med Bogstaver, 1759 fik *A*, 1760 *B* o. s. v. *Z* faldt paa 1782. 1783 fik A_2, 1807 A_3 o. s. v. 1860 afskaffedes de gamle Bymærker, og Forbogstaverne i Byernes Navne sattes i Stedet. Her bruges følgende Mærker 1) Byens, 2) Aarets, 3) Guldsmedens, 4) Kontrollens. — I Frankrig er det ældste Lovbud om ædle Metallers Lødighed og Stempelpligt for Guldsmede fra 1275, da Filip den Dristige paabød at sætte Byens Tegn. 1313 udnævnte Filip den Smukke Guldsmedenes *prudhommes* til at varetage Kontrollen. I England, som andre Steder, brugtes, før Stempling indførtes, en Kontrol med Prøvestenen. 1238 fastsatte Henrik III Lødigheden, 1300 paabød Edvard I Guldsmedelavet at mærke med sit Stempel. (Litt.: Chaffers, *Hall marks on silver plate* [6. Udg. Lond. 1883]; Cripps, *Old englisch plate* [Lond. 1881]; Cripps, *Old french plate* [Lond. 1880]; Sick, *Notice sur les ouvrages en or et en argent dans le nord* [Kbhvn. 1884]; Bernh. Olsen, »De kjøbenhavnske Guldsmedes Mærker fra Tiden før Aaret 1800« [Særtryk af »Tidsskr. for Kunstindustri« for 1891, 1892]; C. Nyrop, »Meddelelser om dansk Guldsmedekunst« [Kbhvn. 1885]; Rosenberg, »Der Goldschmiede Merkzeichen« [Frankfurt a. M. 1890]; Ris-Paquot, *Dictionnaire des orfèvres* [Paris 1890]). *Bernh. O.*

Guldsnit se Bogbinderi, S. 241.

Guldsommerfugl (*Polyommatus virgaureae*) se Dagsommerfugl, S. 802.

Guldspætte (*Colaptes auratus* L.) se Spætter.

Guldstjerne (*Gagea* L.), Slægt af Liljefamilien (Løggruppen), Løgplanter med grundstillede, linie- eller lancetdannede Løvblade og langstilkede gule Blomster i skærmformede Stande, faa i hver. Blosterbladene ere udbredte og udskille ved Grunden Honning. Ca. 25. Arter, de fleste i Europa. Af de 5 danske Arter er Alm. G. (*G. lutea* Schult.) meget almindelig i Skove, langs Gærder, Grøfter o. 1. St. Den blomstrer ligesom de øvrige Arter, der ej ere saa almindelige, i April—Maj. I Norge findes 2 Arter, af disse Alm. G. især i de østlige Egne. *A. M.*

Guldstøv se Guldsand.

Guldsuder er en Farvevarietet (orangegul eller rød, med eller uden sorte Pletter) af den almindelige Suder (*Tinca vulgaris*). *Ad. J.*

Guldsulfider. Guld danner to Sulfider Au_2S

og Au_2S_2; det sidstnævnte fældes af Aurisaltenes kolde Opløsninger ved Fældning med Svovlbrinte som et sortebrunt Bundfald, der er opløseligt i Svovlalkalier under Dannelse af Sulfosalte. Foretages Fældningen med Svovlbrinte i varme Opløsninger, bestaar Bundfaldet af Au_2S, der er staalgraat og opløseligt i rent Vand; det finder Anvendelse til Forgyldning. *O. C.*

Guldsvovl se Antimonsulfid.

Guldsyre se Guldoxyder.

Guldsæbe se Guld.

Guldsølv (bleggult Guld, Elektron), en Legering af Guld og Sølv med 28—84 p. Ct. Guld, der er smedelig og strækkelig som Guld og ogsaa kaldes guldholdigt Sølv. G. findes i Gange og i Flodlejer i Mejiko, Columbia, Sibirien og i Kongsberg. *F. W.*

Guldtinktur, en Opløsning af Guldklorid til Forgyldning af Staalvarer. Ogsaa Gulddraaber og flere andre Præparater, der i Reglen ikke indeholde Guld, kaldes G. *A. B.*

Guldtop, i nordisk Mytologi Guden Heimdal's Hest. *A. O.*

Guldtraad se Metaltraad.

Guldtribromid, $AuBr_3$, faas ved Indvirkning af Brom paa Guldpulver, hvorved dannes Au_2Br_4, der ved Indvirkning af Æter afgiver G. til denne; den æteriske Opløsning efterlader ved Inddampning Tribromid som en mørk Masse, der langsomt opløses i Vand. Brint-Guldbromid, $HAuBr_4 + 5H_2O$, faas ved Indvirkning af Brom og Brombrintsyre paa Guld og danner mørke, cinnoberrøde Krystaller. *O. C.*

Guldtricyanid, $AuCy_3 + 3H_2O$, danner hvide letopløselige Krystalblade; Kaliumguldcyanid, $KAuCy_4 + 1^1/_2H_2O$, faas, idet man hælder en neutral Guldkloridopløsning ned i en varm Cyankaliumopløsning; det udkrystalliseres da af Blandingen. En Opløsning af Kalium-G. finder Anvendelse til galvanisk Forgyldning. *O. C.*

Guldtryk se Bogbinderi, S. 241.

Guldtrækning udførtes i Oldtiden ved at udstrække smalle Strimler af Guld med Rundhamre og ved Filning. Traadtrækkere omtales 1351 i Augsburg, hvor Trækbænk og Traadmøller anvendtes. 1370 fandtes her et Traadhammerværk for alle strækbare Metaller. Disse Redskaber maa dog være meget ældre, sikkert kendte i Rom i 4. Aarh. og før den Tid i Østerland.

Traade af ægte og uægte Metaller trækkes runde, flade (Lahn) eller i forskellige Faconer (se Dessintraad). De uægte hed lyonske (leoniske). Trækningen sker gennem en Række oftest cylindriske Huller i aftagende Størrelse (Trækjærn) ud af en tyndt udsmedet Metalstang. Ægte Guldtraad forfærdiges nu ved at belægge den svagt glødede Stang med Guldblade og derefter trække den gennem Hullerne paa Trækjærnet, uægte ved at behandle en Kobberstang paa samme Maade; faar Kobbertraaden en Sølvplettering under Guldet, kaldes Produktet *demi-fin*. Traade legerede af Sølv og Guld maa glødes under Trækningen. Den ægte Traad anvendes paa mangfoldige Maader i Guldsmedekunst, f. Eks. til Filigransmykker. Endnu større Anvendelse gives den til Overspinding af Silketraad, hvilket sker i en Spindemølle, hvor Guldtraaden vindes om denne Silkekerne saaledes, at den dækkes helt eller med Mellemrum. I denne Form kan Guldet væves, og i Østerland har der været drevet en uhyre Luksus med guldindvirkede Tøjer. I Europa have de været baarne fra Oldtiden af; i 17. og 18. Aarh. som Sølv- og Guldbrokade i Gangklæder. Stofferne kom lang Tid fra Spanien, hvor Tilvirkningen var en Arv fra Maurernes Tid. Ægte Metaltraad gik i stor Mængde ind i hin Tids Tæpper og Vægtapeter samt i Broderier, Tresser og Kniplinger, der anvendtes rundelig paa Klæder og Møblement. 1693 fandtes 2 Guldtrækkere i Kjøbenhavn, af hvilke Oktavius Holman fik blivende Betydning. Mellem Aarene 1700—20 arbejdede her i alt 34 Familier med G., 6 Plettere, 8 Guldspindere, 7 Guld- og Sølvkniplere, 7 Guld- og Sølvvævere, der alle havde arbejdet paa Holman's Fabrik. Nu er ægte Guld- og Sølvtraad omtrent forsvundet fra den daglige Dragt, men lever som Overlevering endnu paa Hofdragter og Uniformer som Broderier og Passementarbejde i Tresser, Snore, Kvaster, Distinktioner o. s. v. *Bernh. O.*

Guldvadskning se Guld.

Guldveig, i nordisk Mytologi en Kvinde i Guldalderen (s. d.). *A. O.*

Guldvægt, 1) Vægtstørrelser, der anvendes ved Vejning af Guld og Guldvarer og i Reglen ere de samme, der anvendes som Sølv- og Møntvægt. 2) Apparat til Vejning af Guldmønt (fr. *Biguet*), se Vægte. *N. J. B.*

Guldæter d. s. s. Guldtinktur.

Guldøje (*Chrysopa*) se Florvinger.

Guldørn se Ørne.

Gule Aal (jydsk: Vesaal) ere Aal (*Anguilla vulgaris*) i Vækstdragt. *Ad. J.*

Gule Flod se Hoangho.

Gule Hav, Hoang-Hai, betydelig Havbugt paa Asien's Østside, afsættes af det østkinesiske Hav (s. d.) mellem Halvøen Korea og Nordkina. Mod Nord afsætter det den store Korea-Bugt, og mod Vest afskæres den inderste Del af Halvøen Schantung som Petschili-Bugten, der atter mod Nord danner Liaotong-Bugten. Af Floder modtager det g. H. paa Nordsiden Orikang foruden flere Smaafloder fra Korea; i Liaotong-Bugten falder Sira-Muren og i Petschili-Bugten Peiho og Hoangho, hvis gullige Vand giver Havet dets Farve. Blandt Havnestæderne kunne fremhæves Chemulpo og Antsju paa Korea, Tschifu paa Schantung og Peking's Havnestad Tientsin (Taku) ved det inderste af Petschili-Bugten. *C. A.*

Gulen Herred, Sogns Fogderi, Nordre Bergenhus Amt, (1891) 3,202 Indb., danner den yderste Del af den mellem Fensfjorden og Sognefjorden udstikkende Halvø. Fastland ere de 2 Tredjedele af Herredet, Resten Øer. Selve Fastlandet danner ingen sammenhængende Masse; ved indgaaende Fjorde og dybe Dale er Fjældsystemet forrevet og delt op i isolerede Toppe og Smaapartier, Vidnesbyrd om tidligere Naturrevolutioner. Den fra Vest mod Øst indgaaende smalle Gulenfjord med sin Fortsættelse Øst-Gulenfjord deler Fastlandet i to næsten lige store Dele, af hvilke igen den nordlige Del ved Nord-Gulen fjord og en derfra Nord over til Sognefjorden gaaende Dal er delt i 2 Dele, af hvilke den østlige Del er et vildt sønderrevet Fjældlandskab med stejle udyrkbare og ubebyggede Skraaninger; de højeste Toppe ere her Skaaldalsnaave paa den østlige Grænse

og S. f. denne Hoflandsfjæld. Den vestlige er opfyldt af en med Fjorden og Dalen jævntløbende Aasstrækning, som kulminerer i Brosvik-saata (706 M.), og som Nord over mod Sognefjorden falder af i svagere Skraaninger endende ved Rutledal i en liden Øgruppe. Ogsaa delte Fjæld er delt i en Mængde mindre Dele ved de paa alle Sider opgaaende Smaadale, som ere stejlest mod Nord-Gulenfjorden, hvor Ormekletten hæver sin isolerede Top. En anden Aasstrækning, Midtunfjældene, hæver sig V. f. den første paa den anden Side af en fra Hovedkirken opgaaende Dal og paa sin Side ved Dingevand og Brosvikvand skilt fra den N. f. liggende lave Aas, som danner Fastlandets nordvestlige Hjørne. I denne Del af G. H. er Bebyggelsen indskrænket til Kysten, det indre er fuldstændig ubeboet. S. f. Gulenfjord deles ogsaa Fastlandet i tvende Dele ved den sydgaaende Eidsfjord, den østligste Del er mest sønderrevet. Fjældene gruppere sig her som stejle Aase og Koller om det højeste Punkt, Vardefjæld (648 M.), lige ind fra Østgulen's Bund, hvorfra to trange Dale skære Nord over ind i Fjældmassen og over til Sognefjorden. V. f. Vardefjæld falder Højden hurtig, og kun lave ere de Aase, som føre over mellem Østgulen og Masfjorden og Vest over mod Eidsfjorden, hvor de gaa over i en Bakkeformation, i hvilken et lidet veldyrket Dalføre fører op mod det højeste Fjæld paa denne Kant, Blaafjæld. Et bredt, men lavt Eide skiller Eidsfjordsbunden fra Fensfjorden, og Vest derfor har man atter de samme omtrent fra Nord mod Syd med Eidsfjorden jævntløbende Fjælde, af hvilke her paa Fastlandets vestligste Del særlig to Partier gøre sig mærkbare, Bratte fjæld østligst og Kunaava længere Nord, skilte ved et bredt Dalføre, hvis Bund dækkes af Herredets største Vande, Svardalsvand og Langevand. Uden for Fastlandet ligger en lang Række Øer saavel N. som S. f. Gulfjordens vestlige Forlængelse; paa Nordsiden har man først Hisenø, forholdsvis lav og gennemskaaret af dybe Bugter, uden for denne en hel Del mindre Øer, af hvilke Hilleø er den største; S. f. møder først en Række smaa Øer, den første, Vatsø, har givet Sundet Navn, samt derpaa Herredets største Øer, Sandø nærmest Fastlandet, saa efter hinanden Mjømen og Bjørknæs øen og yderst mod Sognesøen utallige Holme og Skær. Samtlige disse Øer ere mere eller mindre bjærgfulde, gennemskaarne af myrlændte Dale, kun hist og her findes langs Kysten dyrkbare Bakker. Foruden Herredets paa Sydsiden af Sognefjorden liggende Hoveddel hører hertil endnu den paa i Nordsiden af Fjorden liggende Losneø, en temmelig stor bjærgfuld 0, hvor Fjældet kun paa den sydøstlige Del levner et mindre dyrkbart Bakkehæld. Her ligger den tidligere adelige Sædegaard Losnegaard, som bl. a. har været i den Rosenkrants'ske Families Besiddelse. Den dyrkbare Mark og Bebyggelsen ere inden for G. H. væsentlig indskrænkede til Kysten; tættest er Befolkningen omkring den paa Fastlandet paa Gulenfjorden's Nordside liggende Eivindvik ell. Gulen Kirke samt i Eidsfjorden og den derfra opgaaende Sidedal. Mellem de mange Sunde gaar Færdselen mellem Bergen og Sogn og Nordfjord; her ere mange gode Havne, hvoraf flere ere historisk bekendte, saaledes Vikingevaag paa Børtnasøen's Sydspids fra Inge i Baardsøn's Saga; ved Dinganæs paa Fastlandets Nordvestside holdtes Slag med Erik Blodøkse's Søn Ragnvald og Haakon Jarl. Rutledal paa Sognefjorden har en liden god Havn, hvor Kong Sverre laa 1184; saavel her som paa Losneø har tidligere været Kirker. Den mest besøgte Havn er nu Sjærgeha vn paa Sandøen's Nordspids. I Herredet holdtes det bekendte Gulating (s. d.), efter nyere Undersøgelser sandsynligvis paa den lille, nu landfaste, Gulø og Nabogaarden Holi, hvor man har troet at finde Tomt efter en Kirke; dog muligvis ved Dinganæs, tidligere Thinganæs. G. H. danner et Hovedsogn uden Annekser. Foruden noget Agerbrug er Fiskeri Hovednæringen, Kvægavl drives ogsaa i nogen Udstrækning, navnlig Faareavl paa Øerne; Skov findes næsten ikke, men derimod ganske gode Græsgange. Dampskibsforbindelse vedligeholdes med Bergen og de N. f. liggende Steder med Anløbssteder i Arhølmen, Sjærgehavn og Sognefæst; af Veje fører en Del af den bergenske Hovedvej over Eidet mellem Eidsfjorden og Fensfjorden og en anden fra Nordgulen over til Rutledal ved Sognefjorden. Herredets Areal er 416,16 □ Km., hvoraf 10 □ Km. Indsøer. *y. F. W. H.*

Gule Plet se Øje.

Gulerod (*Daucus* L.), Slægt af Skærmplanter (Gulerodgruppen), en- eller toaarige, ruhaarede Urter med flere Gange fjersnitdelte Blade, hvis Afsnit ere smalle eller liniedannede. Skærmens Stor- og Smaasvøb er mangebladet eller manglende; Blomsterne have dobbelt Bioster, dog kan Bægeret mangle. Kronbladene ere hvide, deres Spidser ere bøjede indad. Den fra Ryggen sammentrykte Frugts to Halvdele have kraftigere Biribber end Hovedribber; paa Biribberne findes lange Børster, der i Spidsen ere hagekrummede, medens Børsterne paa Hovedribberne kun ere meget korte. Næppe mere end ca. 20 Arter. Alm. G. (*D. carota* L.) er en toaarig, 30—60 Cm. høj Urt med stift behaaret, furet Stængel og 2- eller 3-dobbelt fjersnitdelte Blade. Svøbbladene ere talrige og fjersnitdelte. Ikke sjælden findes en purpurrød og tillige paa anden Vis afvigende Endeblomst. Ved Frugtmodningen bøje Smaaskærmenes Stilke sig ind mod Midten; da de yderste Stilke ere længere end de inderste, bliver hele Skærmen derved hul. Alm. G. vokser vildt i Mellem- og Sydeuropa. I Nordeuropa er den sandsynligvis forvildet; den vokser almindelig i Danmark paa Marker, langs Veje o. 1. St. og blomstrer i Juli—August; i Norge findes den i det sydlige, men er sjælden. I begge Lande dyrkes den meget almindelig som Køkkenurt. Hos den vilde (ell. forvildede) G. er Pæleroden forholdsvis tynd, gulhvid og haard, medens den hos den dyrkede G. er tyk, rødgul og saftig; hos den første forholder Vedlegemets Radius sig til Barkens som 5 : 3, hos den sidste som 1 : 7, Barken bestaar her især af parenkymatisk Væv. Den rødgule Farve skyldes et særegent Farvestof (Carotin, s. d.). Den kultiverede G. indeholder i Roden 86—88 p. Ct. Vand, 1,0—1,5 Æggehvidestoffer, °>2—°>26 p. Ct. Fedt, 2 p. Ct., Sukker, 6,4—9 p. Ct. andre kvælstoffri Stoffer, 1,2 p. Ct. Cellulose o. a. beslægtede Stoffer og 0,8 p. Ct. Aske. Ved Forsøg er det fastslaaet, at den vilde Form ved tilbørlig Dyrkning blot gennem faa Generationer faar den dyrkede Forms Egenskaber. Dyrkningen

og Anvendelsen af G. har været kendt i over 2000 Aar. Til Danmark er den formodentlig kommen med Hollænderne under Christian II; den omtales dog først 1647 (H. R. Bloch, *Horticult. Danica);* i Norge nævnes den tidligst 1664. G. kan dyrkes endog helt op til Nordkap og paa Island; ogsaa i Grønland (Umanak) har man kunnet faa brugbare G. Fra $67^1/_2{}^0$ n. Br. har man i Norge faaet spiredygtige Frø. Anvendelsen af G. i Husholdning og til Foder er meget betydelig. *A. M.*

Af G. er der navnlig i den nyere Tid fremkommet en stor Mængde Kulturformer, blandt hvilke skulle fremhæves Paris- og Nantes-Karotten med kort afstumpet Rod og egnet til Sommerforsyning; James og Altringham, der er henholdsvis halvlang og lang med tilspidset Rod, ere anbefalelige til Vinterbrug. Foruden disse, der alle ere røde, dyrkes i Marken til Hestefoder: Hvid grønhovedet Kæmpe og den gule Champion, begge med lang tilspidset Rod. G. fordrer en let, dyb muldet Jord og en fuldt solaaben Vokseplads. De saas i Rækker i Slutningen af April; Køkkengulerødderne med 15 Cm. (Altringham dog helst 25 Cm.) mellem Rækkerne, de smaa Former udtyndes til 5—8 Cm. mellem Planterne, de større til 10 Cm., og Udtyndingen maa altid foregaa saa tidlig som muligt. Markgulerødderne saas med 50 Cm. mellem Rækkerne og udtyndes til 10 Cm. Frøet skal dækkes med I Cm. Jord, som klappes eller tromles fast om Frøet. De Varieteter, der ere bestemte til Sommerforsyning, optages efterhaanden, som de ere tjenlige, og man maa gentage Udsæden i Slutningen af Maj for disses Vedkommende for at have en stadig Forsyning. De til Vinterbrug bestemte G. optages sidst i Oktober eller først i November; lidt Nattefrost skader ikke, saa længe de staa i Jorden, men derimod taale de ikke Frost efter at være tagne op, og er der Udsigt til Nattefrost, maa de derfor enten dækkes eller kules straks, efterhaanden som de tages op. Til Forsyning af Husholdningen først i Maj med ny G. saas midt i Januar paa en halvvarm Bænk i Rækker paa tværs med 10 Cm.'s Afstand. Der holdes ca. $10—12^0$ i Vinduet og gives saa megen Luft som muligt. En 4—5 Uger efter Saaningen kan Udtyndingen finde Sted til 3—5 Cm. Naar Vejret bliver mildere, aftages Vinduerne om Dagen, og naar de trænge dertil, vandes de med kuldslaaet Vand og med Bruse paa Dage, hvor Vejret er klart. Til Afløsning saar man i Marts paa en aaben, halvvarm Bænk, der dækkes med Lemme, og dette Hold vil give G., til Høsten begynder paa Friland. *L. H.*

Gulerodssvamp se Phoma.

Gulerts se Skrifterts.

Gul Feber (*Febris flava),* en i visse Tropeegne endemisk optrædende Infektionssygdom. Dens egentlige Hjemstavn er de vestindiske Øer og Kysterne ved den mejikanske Havbugt. Fra dette oprindelige Udgangspunkt har den bredt sig til andre Egne af Amerika mellem 45^0 n. Br. og 35^0 s. Br.; men naar undtages enkelte Kyststrækninger af Afrika (Sierra Leone), er den ikke endemisk uden for den vestlige Halvkugle. Ved Skibsfarten er den ogsaa ført til Europa og har i Tidernes Løb vist sig, ofte som større Epidemier, i de fleste europæiske Havnestæder ved Middelhavet og er enkelte Gange naaet saa nordlig som til Brest og England. Hverken disse Steder eller i New York, hvor den jævnlig optræder, har G. dog kunnet faa Fodfæste; efter kortere eller længere Tids Forløb, især ved Indtræden af koldt Vejr, er den atter hørt op. Til sin Trivsel fordrer den nemlig en Temperatur paa $21 — 22°$, og da den foretrækker lave, sumpede Egne, saaledes som de findes langs de nævnte Kyster, er den sjælden trængt langt ind i Landet og har navnlig ikke kunnet holde sig i højtliggende Egne, hvor den kun sjælden findes over 800 M.'s Højde. Den har været kendt i et Par Aarhundreder, og maaske har det været den Sygdom, hvoraf adskillige af Columbus'es Folk døde efter Landgangen paa S. Domingo. Foruden ved Varme og Fugtighed befordres Sygdommen ogsaa ved daarlige hygieiniske Forhold. Den er derfor hyppigere i en Bys fattige og smudsige Kvarterer end i de mere velhavende og renligere. De indfødte i Gulfeberdistrikterne angribes sjældnere end de tilrejsende, Europæerne sjældnere end Negrene. Epidemierne kunne være lettere eller sværere, Dødeligheden varierende, ofte 75 p. Ct. eller mere.

Den g. F. har et kort Inkubationsstadium, hvis Varighed angives noget forskellig, men i Reglen næppe udgør mere end nogle faa (2—4) Dage, efter hvilket Sygdommen, undertiden efter forudgaaende Forløbersymptomer, bestaaende i almindeligt Ildebefindende, pludselig begynder med en enkelt stærk Kulderystelse eller gentagne lettere Kuldegysninger. Legemstemperaturen stiger derpaa meget hurtig, ofte til 40^0 eller derover, under samtidig indtrædende Hovedpine, Tørst, Appetitmangel, Kvalme, Brækninger; men allerede efter faa (1—4) Dages Forløb indtræder en Remission af Tilstanden, under hvilken Temperaturen falder til det normale under rigelig frembrydende Sved, saa at Patienten føler sig som rask, og i lettere Tilfælde gaar dette Stadium undertiden ogsaa direkte over i Rekonvalescens. I andre Tilfælde varer denne Bedring dog kun et Par Dage, Temperaturen stiger paa ny, Huden, som maaske allerede har været let gullig, bliver nu stærkere gul, der kommer Blødninger i Huden, fra Næsen, Svælget og andre Organer, Brækningerne blive mørke, ofte ganske sorte (*black vomit*) paa Grund af Tilblanding af Blod fra Mavens Slimhinde, et Symptom, der almindeligvis betragtes som ildevarslende, og under tiltagende Afkræftelse indtræder da ogsaa hyppig Døden efter Timers eller faa Dages Forløb. Behandlingen er symptomatisk.

At g. F. er en Infektionssygdom, har der længe været Enighed om; men dens virkelige Aarsag, den formodede specifikke Bakterie, har man endnu ikke med Sikkerhed paavist. Gentagne Gange have Forskere fundet Mikrober, som de satte i Aarsagsforhold til Sygdommen, saaledes Domingo Freire, der paaviste en Mikrob, som han kunde overføre paa Dyr, og ved Hjælp af hvilken han fandt paa en Vaccinationsmetode til Sygdommens Forebyggelse. Større Tiltro end til denne Forskers *Cryptococcus xanthogenicus* har man fæstet til den i allernyeste Tid (1897) af Sanarelli paaviste *Bacillus icteroides;* men Undersøgelserne herom ere endnu ikke afsluttede. *A. F.*

Gulistån (o: Rosenhaven), den persiske Digter Saadi's (s. d.) berømteste Værk. Det er en Samling

af moralsk belærende Anekdoter og Smaafortællinger paa Prosa med iblandede Vers. G. er oversat paa de fleste europæiske Sprog, paa Dansk af Boisen [»Rosenhaven af Sadi«, Kbhvn. 1853]. *A. C.*

Guljærnsten d. s. s. Xanthosiderit.

Gull [gə'l], William Withey, Sir, engelsk Læge, født 31. Decbr. 1816 i Colchester, død 29. Jan. 1890. G. studerede ved Guy's Hospital og London's Universitet, hvor han blev Doktor 1846. I 20 Aar var han Læge og Docent ved Guy's Hospital, var Professor i Fysiologi 1847—49, Medlem af *General Medical Council* og Livlæge hos Dronningen og Prinsen af Wales. Han var Æresdoktor ved flere Universiteter. Af hans Arbejder fremhæves: »Goulstonian lectures on paralysis« [London Med. Gaz. 1849], »On paralysis of the lower extremities consequent upon disease of the bladder and kidneys« [1861], »On a cretinoid state in Adults« (en Sygdom, der nu kaldes Myxødem). *G. N.*

Gulland se Gotland.

Gullberg, svensk Fæstning, var beliggende ved Gotaelv 0. f. det nuværende Göteborg. Kong Birger var den første, som anlagde Fæstningsværker her 1303 under Striden med Hertugerne Erik og Valdemar. Under Karl Knutson's Krig med Danmark anlagdes der Befæstninger, nærmest rettede mod det af Danskerne tagne Elfsborg. Imidlertid faldt ogsaa G. i Danskernes Hænder 1469. Danmark's Besiddelse af G. blev dog ikke langvarig, og i den sidste Del af Unionskrigen synes Fæstningen ikke at have spillet nogen betydelig Rolle. Efter at være bleven opbrændt af Danskerne 1523 genopbyggedes den og befæstedes meget stærkt. Sin største militære Betydning havde G. under Kalmar-Krigen, da den tillige med Elfsborg var Sverige's vigtigste Grænseværn mod Vest. Dette indtoges lige saa vel som det østlige Grænseværn, Kalmar. Rigtignok stormedes den uden Held af Christian IV Jan. 1612, da den forsvaredes af den tapre Mårten Krakou og hans ikke mindre tapre Hustru. Efter at Elfsborg var falden, overgav ogsaa G. sig (1. Juni). Den blev jævnet med Jorden, men genopbyggedes senere. 1687 sløjfedes den som Fæstning. *A. S.*

Gullbringusysla danner tillige med Kjosarsýsla et Herred i det sydvestlige Island og strækker sig langs Kysten fra Selvogur til Bunden af Hvalfjorden. Areal 1,980 □ Km. Indbyggerantal (1894) 6,089 (med Reykjavik 10,120). G. indeslutter bl. a. hele Halvøen Reykjanes med dens udstrakte Lavamarker; de fleste Steder er Jordbunden stenet, klippefuld og ufrugtbar, men da Indbyggerne hovedsagelig ernære sig ved Fiskeri, er G. forholdsvis tæt befolket, især langs Strandkanten ved den sydlige Faksebugt, hvor der findes en uafbrudt Række af større og mindre Fiskerlejer (Havnefjord, Vatusleysustrønd, Njardvik, Keflavik, Leira, Gardur, Sudurnes, Hafnir, Grindavik). Foruden Reykjavik, der danner en egen Jurisdiktion, findes i G. Handelspladserne Keflavik og Havnefjord, hvor Sysselmanden bor; af mere kendte Steder i G. kunne desuden nævnes Bessastadir og Krisuvik. *Th. Th.*

Gullfoss, et meget betydeligt Vandfald i den vandrige Hvitá i det sydlige Island; da G. ligger i Nærheden af Geysir, besøges den ofte af Turister. *Th. Th.*

Gulli-Kvintetten, bekendt romersk Kammermusiksclskab, der staar under Ledelse af den udmærkede Pianist Luigi Gulli, født 13. Juni 1859, og hvis Strygekvartet bestaar af Roberto Fattorini, født 1. Novbr. 1870 (1. Violin), Raffaele Zampetti, født 16. Jan. 1869 (2. Violin), Ettore Marengo, født 28. Marts 1869 (Bratsch) og Cesare Bedetti, født 7. Jan. 1868 (Cello). Kvintetten giver aarlige Koncerter i Rom i Sæsonen (Januar til Marts) og har ved sit udmærkede og fint gennemarbejdede Samspil som ved de enkelte Instrumentalisters fremragende Egenskaber vundet overordentlig Bifald ogsaa uden for Italien, særlig i Norden, i Berlin og Paris. *A. Grønvold.*

Gulliver'S [gə'lɛvəs] **Rejser,** berømt satirisk Værk af den engelske Digter Jonathan Swift (s. d.). *T. L.*

Gullmars-Fjorden, en Indskæring fra Skagerak paa Bohuslen's Skærkyst, sydvestlige Sverige; den skiller Bohuslen's mellemste og nordlige Skærgaard fra hinanden. *H. TV.*

Gullþórir, Guld-Tore, hedder Helten i en islandsk Slægtsaga, kaldt *Gullþórissaga* (ell. *Þorskfirfringasaga* [udg. af K. Maurer, Leipzig 1858]. Sagaen fortæller særlig om G. og hans Bedrifter ude (det nordlige Norge) og hjemme. I Udlandet erhvervede G. sig en Guldskat (deraf Navnet); dette fortælles at være sket paa en meget overnaturlig Maade; Sagaen er fuld af utrolige Eventyr. Ikke desto mindre er dens Hovedindhold vistnok paalideligt, navnlig for saa vidt den handler om islandske Begivenheder og Stridigheder. Den stammer fra Tiden ca. 1200, men er mangelfuldt overleveret. *F. J.*

Gulo se Jærv.

Gulsot (*Icterus*) er ikke nogen selvstændig Sygdom, men kun et Symptom, der kan forekomme ved meget forskellige Sygdomme. Mest iøjnefaldende ved G. er Hudens gule Farve; men inden denne fremkommer, er det ofte muligt at erkende, at G. er i Udvikling, af den gule Farve, som Øjets Bindehinde allerede har antaget. I lettere Tilfælde bliver Huden kun ganske svagt gul, i stærkere ses ofte en meget intens Gulfarvning. Det er ikke alene Huden og Øjets Bindehinde, som farves; de fleste af Legemets Væv optage Farvestoffet, selv Afsondringerne, f. Eks. Sveden, kunne vise sig gullig farvede. Organismen befrier sig igen fra Farvestoffet ved en Udskilning af dette gennem Urinen. Denne antager, naar en G., i alt Fald en stærkere G., er til Stede, en mørk Farve, som meget mørkt 01, e. 1., og naar den bringes til at skumme, ses det ogsaa, at Skummet er gult. I Modsætning hertil ere Ekskrementerne lysere end sædvanlig, ofte helt hvidlige, af en leret Konsistens og tit stærkt lugtende. G. skyldes Overgang i Blodet af Galdens Bestanddele, Galdefarvestoffet og Galdesyrerne. Det har ogsaa hidtil været antaget, at G. kunde opstaa ved en Omdannelse i selve Blodet af dettes Farvestof til Galdefarvestof, og den paa denne Maade opstaaede G. kalder man hæmatogen Ikterus i Modsætning til den, der skyldes en Opsugning, en Resorption af Galdens Bestanddele fra Leveren, der kaldes Resorptionsikterus ell. hepatogen Ikterus. I den nyeste Tid gaa Anskuelserne mere og mere hen imod den Antagelse, at der ikke eksisterer nogen hæmatogen Ikterus, men at

G. altid maa skyldes en Resorption fra Leveren ved en Hindring for Galdens Udtømmelse i Tarmen. Den hyppigste Form af G. er den saakaldte katarralske G., der antages at bero paa en Mavetarmkatarr, en *Catarrhus gastroduodenalis*, idet denne forplantes op gennem den til Tarmen førende Galdegang, som den tillukker ved Slimophobning. Forud for den katarralske G. gaar i Reglen nogle Dages almindeligt Ildebefindende med Mathed, Træthed, formindsket Appetit, Kvalme, undertiden Opkastning og Tryk i Hjertekulen. Kløe i Huden og Gultsyn (Xanthopsi), hvorved Genstandene vise sig gulfarvede, findes undertiden, saa snart G. er bleven tydelig; desuden indtræde i Reglen Symptomer paa Galdesyrernes Indvirkning paa Blodet og derigennem paa Nervesystemet: Hjerteslaget og Pulsen blive langsommere, synke endog til 60—50 Slag eller derunder i Minuttet, Trætheden og Matheden blive større, og endelig paavirkes hele Ernæringen derved, at Tarmindholdet unddrages Galdens nødvendige Paavirkning. Det er navnlig det i Føden indeholdte Fedt, som ikke kan fordøjes. Ernæringen lider herved, og der indtræder en kendelig Afmagring. Ved meget langvarig G. og især i Tilfælde, hvor der samtidig er anden alvorlig Lidelse, f. Eks. Kræft, til Stede, kan Afmagringen og Ernæringssvækkelsen blive meget betydelig, og der kan indtræde den saakaldte Cholæmi med Feber, Kramper, Delirier, Koma og i Reglen med dødelig Udgang. En anden hyppig Form af G., ved hvilken Aarsagen ligeledes er af mekanisk Art, er den ved Galdestenskolikker forekommende G., hvor en Galdesten har klemt sig fast i en af Galdegangene, og hvor G. vedvarer, til Stenen er løsnet og har banet sig Vej til Tarmen. Svulster og andre sygelige Affektioner af Leveren eller i nærmeste Omfang af Galdeblæren eller Galdegangene kunne bevirke G. paa lignende Maade. Desuden ses G. hyppig ved adskillige Infektionssygdomme og er særlig ved Gul Feber et iøjnefaldende Symptom. Ligeledes er G. et vigtigt Symptom ved flere Forgiftninger, f. Eks. Fosforforgiftning; derimod er det tvivlsomt, om G., som paastaaet, kan skyldes Ærgrelse. En Form af G., der er meget hyppig, er den saakaldte G. hos nyfødte (*Icterus neonatorum*), for hvilken navnlig Teorien om G.'s hæmatogene Oprindelse har været gjort gældende og endnu har de fleste Forsvarere. Den optræder, især hos svagelige Børn, 2—3 Dage efter Fødselen, bliver sjælden meget intens, foraarsager væsentlig en vis Dvaskhed hos Børnene og forøget Tilbøjelighed til Søvn, men taber sig som Regel lidt efter lidt i Løbet af nogle Dage.

I den nyeste Tid er det blevet gjort sandsynligt, at i en Del Tilfælde af G., f. Eks. den katarralske G., er Aarsagen ikke simpelt hen en Katarr som Følge af Forkølelse, men Indvandring i Galdegangene af Bakterier fra Tarmen, med andre Ord, G. er ofte en Infektionssygdom. Herpaa tyder ogsaa den Kendsgerning, at G. kan optræde epidemisk, f. Eks. angribe Medlemmer af samme Familie, Børn i samme Skole, Folk i samme Egn, og det er da ikke usandsynligt, at G. kan være smitsom.

Behandlingen af G. maa rette sig efter Aarsagen i hvert enkelt Tilfælde. For den almindelige katarralske G.'s Vedkommende bestaar den væsentlig i Diæt, hvorved navnlig fede Spiser maa undgaas; undertiden er ogsaa Sengeleje nødvendigt. Desuden sørges for rigelig Afføring og gives i Alm. Mineralvande, især Karlsbadervand. *A. F.*

Gulspurv se Spurve.

Gulstav, saaledes kaldes i daglig Tale Langeland's sydligste Del efter den høje kendelige G. Klint, som danner Øens Sydvestpynt. Selve Sydpynten af Øen dannes af den 16 M. høje hvide Dovns Klint. G. Flak er et fra Langeland's Sydende udskydende Flak, paa hvilket der ligger nogle Smaagrunde med ca. 4 M. Vand. Med Dybder af indtil 15 M. strækker Flakket sig 7,- Km. mod Syd. *G. F. H.*

Gulsyn, ogsaa kaldet Violetblindhed eller Blaablindhed, vil sige, at alle lyse Genstande ses gule eller rødlige. Samtidig kan blaat og violet kun erkendes som mørkegraat eller sort. G. kan opstaa ved Forgiftninger med Santonin og Pikrinsyre, men findes ogsaa af og til ved stærke Grader af Gulsot. Symptomerne ere væsentligst de samme som ved Syn gennem et gultfarvet Glas eller gennem en gennemsigtig Galdeopløsning. *G. N.*

Gult, sæbeægte, *Jaune résistant au savon*, er en Diazoforbindelse af *m*-Amidobenzoesyre og Difenylamin. Det danner en brun Dej, der er i ringe Grad opløselig i Vand; den vandige Opløsning bliver rødviolet ved Tilsætning af Saltsyre. G. farver Uld orange i Sæbebad. *O. C.*

Gultræ, gammel Fustik, gult Brasilietræ, er Veddet af Farvemorbærtræet, *Maclura aurantiaca*. Farvestoffet findes kun i Veddet, der er haardt, temmelig let, lysegult med orangegule Aarer og kommer i Handelen befriet for Bark og Splint. Det bedste G., Kubatræ, kommer fra Antillerne, dernæst følger Tuspan fra Mejiko, endvidere Maracaibo, Tampico, Tabasco, Domingo o. a. Det indeholder som farvende Bestanddele Morin og Maclurin, af hvilke førstnævnte er tungopløselig i varmt Vand, men opløses af Alkalier, sidstnævnte er beslægtet med Garvesyre. G. giver en smuk, men ikke meget holdbar gul Farve paa alunbejdsede Tøjer og anvendes oftest til Blandingsfarver. Af Træet fremstilles nu ofte den saakaldte Gultrækstrakt (se Farvetrækstrakt), der faas i tykflydende Form fra Frankrig og Tyskland, i fast Form fra Nordamerika; den flydende har en smudsiggul, den faste en olivenbrun Farve. Til Brug i Tøjtrykkerier og til Akvarelfarver fremstilles en Farvelak, oftest kaldet Kubalak, ved at fælde en Ekstrakt af Træet med Alun og Ammoniak ofte under Tilsætning af Stivelse; det frafiltrerede Bundfald har en olivengrøn Farve. Smukt farvet og tæt G. anvendes ogsaa til finere Snedkerarbejder. Ungarsk G. eller ung Fustik er d. s. s. Fisettræ (s. d.). *K. M.*

Gulussa, numidisk Fyrste, en Søn af Karthago's Dødsfjende Numiderkongen Massinissa. Da Faderen døde i Slutn. af 149 f. Chr., udnævntes G.'s ældre Broder Micipsa til Konge af den yngre Scipio Africanus, medens Mastanabal blev Overdommer, og G. selv maatte nøjes med at blive Overherre over den numidiske Hær, i hvilken Egenskab han førte en stor Skare Ryttere til Romernes Lejr foran Karthago, hvor han Vinteren 147—46 besejrede Punerne ved Nepheris og i det hele gjorde god Tjeneste som Rytteranfører. Han døde før Broderen

og efterlod sig en Søn, Massiva, der ryddedes af Vejen af Fætteren Jugurtha, Mastanabal's Søn, da han hos det romerske Senat bejlede om Numidien's Kongekrone (111f. Chr.). *M. M.*

Gulværling d. s. s. Gulspurv, se Spurve.

Gumal se Gomal.

Gumbert, Ferdinand, tysk Komponist, (1818—96), var oprindelig Boghandler, men gav efter for sin Lyst til Teateret og blev først Skuespiller, senere Sanger (Barytonist). Bekendtskabet med Konradin Kreutzer førte til, at G. efterhaanden helt helligede sig til Musikken. Da han havde Held med sig, opgav han Teatervirksomheden og levede i Aarrækker som Sanglærer og Komponist af en Mængde Sange og Viser, der holdte i en let folkelig Tone opnaaede stor Yndest og Udbredelse. G. har endvidere komponeret forskellige Sangspil og virket som Musikskribent. *W. B.*

Gumbinnen, Regeringsdistrikt i preussisk Provins Østpreussen, er mod Syd et Højland med mange Søer, i Midten en frugtbar Slette omkring Pregel og dens Kildefloder, mod Nord et Lavland ved Memel og det kuriske Haff. Af Søer findes Mauer-, Löwentin- og Spirding-Søen. G. er 15,870 □ Km. med (1895) 802,300 Indb., hvoraf ca. 12,000 Katolikker og 5,000 Jøder, og deles i 16 Kredse.

Distriktets Hovedstad G., ved Pissa, en Kildeflod til Pregel, og ved Jærnbanelinien Berlin—Kreuz—Königsberg—Eydtkuhnen, har (1895) 13,500 Indb., hvoraf i Garnisonen 2,000 Mand, og er Sædet for Distriktsøvrigheden. Der findes en Filial af Rigsbanken, et Gymnasium samt Jærnstøberi, Maskinfabrikation, Væveri, Strikkeri, Garveri og Møbelfabrikation. G. fik Stadsret 1722 og blev 1732 koloniseret med udvandrede Salzburgere. *Joh. F.*

Gumbo se Hibiscus.

Gumery [gymœri'], Charles Alphonse, fransk Billedhugger, født 14. Juni 1827 i Paris, død 20. Jan. 1871 smst. G., Elev af Toussaint og *Ecole des beaux-arts* og videre uddannet ved et Studieophold i Rom, som det prisbelønnede »Achilleus's Død« skaffede ham Adgang til, har fortrinsvis gjort sig bemærket ved dekorative Værker, saaledes ved allegoriske Figurer for det ny Justitspalads i Paris, ved Statuerne af Videnskaben og Jurisprudensen for Favre-Monumentet i Chambéry og de to Grupper i forgyldt Bronze paa den ny Operas Facade (Paris): Harmonien og Poesien; Attentatet paa »Dansen« af Carpeaux (s. d.), ligeledes paa Operafaçaden, gav Anledning til, at G. fik Bestilling paa en Gruppe med samme Emne som Stedfortræder for den Carpeaux'ske, som dens Ophavsmand ikke selv vilde rekonstruere; imidlertid blev Fuldførelsen af G.'s Arbejde afbrudt ved hans Død, og den gamle Gruppe beholdt sin Plads. G., der hører til den franske Plastiks klassisk-idealistiske Repræsentanter og viser megen Sans for Komposition og Liniernes Rytmik, men ikke en stærkt udpræget Personlighed, har endvidere udført »Legende Faun« [Mus. i Montpellier], »Ungdom« (Marmorstatue), »Den fortabte Søns Hjemkomst« m. m. *A. Hk.*

Gumlere *{Edentata,* sjældnere *Bruta*) kaldes en paa den sydlige Halvkugle hjemmehørende Orden af Landpattedyr, væsentlig karakteriseret ved en overordentlig svag Tandbevæbning. Arterne ere enten helt tandløse eller homodonte ɔ: alle Tænder ere af samme Bygning og Form, i dette Tilfælde som korte stumpe Cylindre (Dovendyrslægten *Choloepus* har dog krumme Hjørnetænder). Endvidere mangler Email hos alle nulevende, og Rødderne holde sig aabne hele Livet igennem, hvis Tanden ikke falder tidligere ud, hvad hyppig sker. Et Tandskifte findes kun hos Bæltedyrslægten *Tatusia* og det kapske Jordsvin (*Orycteropus*), og Mellemkæben bærer kun hos nogle Bæltedyr j af Slægten *Dasypus* Tænder. Naar hertil føjes, at Skulderbladets Ravnenæbsudvækst er stor, og at Hjernen er lidet udviklet, hvilke Forhold ogsaa tyde paa, at vi her have lavtstaaende Former for os, er det for øvrigt vanskeligt at finde noget fælles for Medlemmerne af denne Orden, der paa Grund af deres store Forskellighed indbyrdes og fra alle andre Pattedyr maaske helst burde opfattes som en egen Underklasse af Pattedyrene.

Af Nutidsformer regnes herhen kun Dovendyr (*Bradypodidae*), Myreslugere (*Myrmecophagidae*), Bæltedyr (*Dasypodidae*), Skældyr (*Manidae*) og Jordsvin (*Orycteropodidae*); men baade i Arts- og Individantal og i disses Størrelse staar Ordenen i Nutiden langt tilbage mod i tidligere Jordperioder; 2 Familier med til Dels gigantiske Former, Kæmpedovendyr (*Megatheriidae*) og Skjolddyr (*Glyptodontidae*), ere saaledes helt uddøde. Alt viser, at Nutidsformerne ere de ringe Levninger af en meget gammel, lavtstaaende Pattedyrgruppe, der kun bevares, fordi dens Medlemmer føre en saa skjult Tilværelse paa afsides Steder, tilmed ofte beskyttede mod Angreb ved Hudpanser, og fordi de alle ere blevne saa udmærket, specielt uddannede til den Levemaade, de føre, at de let kunne konkurrere med alle andre Dyr i Kampen om deres Føde, Rimeligvis have vi dog her ikke med een, men med flere oprindelige Grupper at gøre; thi, selv om Fortidsformerne tages med, vil det ikke lykkes at finde nogen Forbindelse mellem G. i den ny Verden og dem i den gamle eller disse, Skældyr og Jordsvin, indbyrdes. — Efter Levemaaden deltes G. tidligere i Fytofager (Bladædere) = Dovendyrene og Entomofager (Insektædere) = alle de andre. De tandløse, langtungede Termitædere, Skældyr og Myreslugere kom herefter i nært Slægtskab, hvad der slet ikke passer efter deres øvrige Bygning; og Dovendyr og Myreslugere fjernes langt fra hinanden, medens man nu ved Kendskabet til Megatherierne har opdaget, at de kun ere henholdsvis til Klatring og Planteføde eller til Gravning og Insektslugning uddannede Typer af en oprindelig mere altædende Stamform. Som det bedste System regnes nu det af Flower opstillede med 4 Underordener: 1) Dovendyr, Megatherier, Myreslugere; 2) Skjolddyr, Bæltedyr; 3) Skældyr og 4) Jordsvinene, af hvilke 1) og 2) ere langt nærmere indbyrdes beslægtede end nogle af de andre Grupper. Se i øvrigt Art. om de enkelte Familier. (Litt.: Rapp, »Anat. Untersuchungen über die Edentaten« [1852]; Burmeister, *Description de la république Argentine* [3. Del, Mammifères 1879], heri meget fuldstændig Litteraturfortegnelse; Flower, *On the mutual affinities of the Animals composing the Order Edentata* fi »Proc. Zool. Soc.« 1882]; Cope, *The Edent. of N. Am.* [i »American Naturalist« 1889]). *M. Ml.*

Gumma kaldes en knude- eller svulstformig Nydannelse med Tilbøjelighed til Henfald, som skyldes Syfilis i det senere, tertiære Stadium (se Syfilis). *E. P—n.*

Gummelyd er efter Joh. Storm's fonetiske Terminologi Navnet paa de Konsonanter, der dannes, ved at Tungespidsen føres op mod Gummerne eller Ophøjningen over de øverste Fortænders Rødder; af andre kaldes disse Lyd Supradentaler (Overtandlyd). Tungespids-r hører almindelig til denne Klasse, da man for at faa Tungespidsen sat i den fornødne Vibration er omtrent nødt til at bøje den lidt op og tilbage; derimod dannes de andre Tungespidslyd, *t, d, n, l*, almindeligst længere fremme. Støder imidlertid et Tungespids-r sammen med en af disse Lyd, kan det paavirke den, saa at den dannes længere tilbage end ellers; dette sker i stor Udstrækning i Norsk (Østnorsk og delvis Nordenfjældsk), hvor »r-Lyden mister sin Trille og gaar over til en flygtig Glidelyd, men til Erstatning trækker den Tandlyden (Tungespidsen) op til Gummerne eller Ganehvælvet. Der opstaar saaledes en tilbagetrukken Tungespidslyd, der har et fra den rene Tandlyd forskelligt, mere eller mindre dumpt eller »tykt« Præg«. Eksempler: *snart, Værdi, Barn, farlig*; en tilsvarende Forskydning findes ogsaa ved *rs*, som i *Kors*. Det samme Fænomen findes i største Delen af Sverige (hele det nordlige og mellemste af Landet, derimod ikke i Sydsverige, hvor *r* dannes bag i Munden), og enkelte Spor deraf findes ogsaa i jydske Dialekter. (Litt.: J. Storm, »Norvegia« **I).** *O. Jsp.*

Gummer se Mund.

Gummëring, Appretering af Tøjer med gummiholdig Appretur; Forsyning af Frimærker, Etiketter, Konvolutter o. 1. med et Overtræk af Gummi eller Dekstrin.

Gummersbach, By i preussisk Rhinprovinsen, Regeringsdistriktet Köln, 42 Km. 0. N. 0. f. Köln, ved Jærnbanelinierne Siegburg—Derschlag og Brügge—Marienheide, har (1895) 11,100 Indb., hvoraf ca. 1,500 Katolikker, samt en Filial af Rigsbanken. Der findes Uld- og Bomuldsspinderi, Papir-, Maskin- og Dampkedelfabrikation. *Joh. F.*

Gummi er Benævnelsen paa en stor Gruppe, i Planteriget meget udbredte Stoffer, der alle have det tilfælles, at de ere amorfe, med Vand give tykke klæbrige Vædsker eller bulne ud deri til en tyk Slim, ere uopløselige i Alkohol og ved Kogning med Vand og fortyndede Syrer omdannes til Sukkerarter. G. indeholder de til Kulhydraterne hørende Stoffer Arabin og Cerasin samt Planteslim i forskellig Mængde, saaledes at man skelner mellem: 1) G., der navnlig indeholder Arabin, nemlig *G. arabicum*, ostindisk og Mezquito-G., 2) G., der navnlig indeholder Cerasin, nemlig Kirsebær-, Bassora-, Kutera-G., Tragant, Agar-Agar o. a., 3) G., der væsentlig bestaar af Planteslim og indeholdes i Kvædekerner, Hørfrø, mange Slags Alger og Tang, Salep o. a. Medens de arabin- og cerasinholdige G. antages at stamme fra en Omdannelse af Cellemembranernes Træstof, dannes de planteslimholdige ofte som Celleindhold i særlige saakaldte Slimceller. Som mindre væsentlige Bestanddele findes i G. ofte Sukker, Garvesyre, Farvestoffer og Mineralstoffer, navnlig Kalk, der er til Stede som arabinsur Kalk. G. flyder ofte frivillig ud af Træerne og forekommer hyppig i disses Mælkesaft blandet med Harpiks, Farvestoffer og æterisk Olie som saakaldte Gummiharpikser, hvortil høre: Ammoniak-G., Asant. Bdellium, Euphorbium-G., Galbanum, Gummigut, Myrra, Olibanum, Opoponax og Sagapen. G. bruges ogsaa ofte som Betegnelse for Kautsjuk og Guttaperka. *IC. M.*

Gummi arabĭcum, arabisk Gummi, er en, væsentlig af arabinsur Kalk bestaaende Gummi, der frivillig flyder ud af forskellige, navnlig afrikanske Arter Akacie, vistnok hovedsagelig *Acacia Senegal*. Efter at G. a. er dannet i Regntiden indtil Oktober, revner Barken i den paafølgende tørre Tid, og ud af Revnerne siver da G. a., der stivner i Luften. Tidligere kom den bedste G. a. fra Nil-Egnene, navnlig fra Tayarac (Kordofangummi), Suakim, og udførtes over Kairo, Alexandria og Gedda, men herfra kommer nu næsten intet mere, idet det nu er Skovstrækningerne langs Senegal, der levere næsten alt G. a., Senegal-Gummi; da imidlertid de forskellige Sorter nu blandes og til Dels sorteres allerede i Udførselshavnene, er det meget vanskeligt at holde Rede paa dem. Den værdifuldeste G. a. var Kordofangummi, der dannedes af farveløse eller gullige afrundede Stykker, uden Lugt og Smag. For at efterligne denne blive de mørkere Sorter ofte blegede med Svovlsyrling, der ledes til en Opløsning af G. a., hvorefter Overskuddet af Syren bortskaffes ved Tilsætning af kulsur Baryt og Filtrering gennem et Lag fugtig, frisk fældet Lerjordhydrat; ved sidstnævnte Filtrering alene kan man ogsaa give de lysere Sorter en tilstrækkelig Blegning, og formentlig vilde man ved en Behandling med Ozon ligeledes opnaa gode Resultater. God G. a. skal opløse sig i sin lige Vægt Vand til en kun svagt opaleserende, tyk, slimet Vædske, Gummislim; da en saadan Opløsning let gærer og skimler, faar den ofte en Tilsætning af forskellige Konserveringsmidler. Nærmest som Surrogater for G. a. maa en Del andre i Handelen gaaende Sorter Gummi betegnes, nemlig det mørke og urene Kapgummi fra Oranje-Fioden *(Acacia horrida)*, australsk ell. Wattle- og brasiliansk Gummi, rødbrune, rene Stykker (*Acacia pycnantha*), ostindisk eller Feronia-Gummi (*Feronia elephantum*), ganske lys og klar, og endelig det cerasinholdige Kirsebær-Gummi, der dog nærmest tjener til Forfalskning. G. a. finder megen Anvendelse i Medicinen, dels til Fremstilling af Emulsioner (s. d.), til Bindemiddel for Piller o. 1. og til Fremstilling af forskellige Præparater, bl. a. Gummisirup, der bestaar af 1 Del Gummislim og 3 Dele Sukkersirup. I Teknikken bruges det paa mangfoldige Omraader: til Gummering, som Tilsætning til Blæk for at give dette Glans og den rette Konsistens, som Tilsætning til Akvarelfarver, i Litografien, som Tilsætning til Farver ved Tøjtrykning, til Appretur ved finere hvide Varer o. a. Til mange af disse Anvendelser bliver det dog erstattet af det billigere Dekstrin. *K. M.*

Gummi Cambogĭae d. s. s. Gummigut (s. d.).

Gummielasticum se Kautsjuk.

Gummierts se Gummit.

Gummifigentræ se Ficus, S. 498.

Gummiflaad kaldes den hos flere Planters, særlig af Stenfrugtfamiliens og Bælgplanternes,

Stammer, muligvis paa Grund af sygelig Paa virkning fremkaldte Udflyden af ofte betydelige Mængder af Gummi. *V. A. P*

Gummigange kaldes saadanne intercellulære Kanaler, som ere fyldte med Gummi eller Planteslim. De ere ejendommelige for visse Familier, saasom Araliaceer, Skærmplanter (hvor de indeholde Gummiharpiks), Cykadeer, *Canna*, visse Slægter af Kaktus-Familien o. a. De ere beklædte med tyndvæggede Parenkymceller, som producere G.'s Indhold. *V. A. P.*

Gummigut, en Gummiharpiks (se Gummi), der udgør Mælkesaften i Bark, Marv, Blade og Frugter af forskellige Arter *Garcinia*, især fra Bagindien og Ceylon, og som man indvinder ved at gøre Indsnit i Barken og opsamle den udflydende Saft i Bambusrør, hvor den stivner. Daarligere Sorter vindes ved Udkogning med Vand af Blade og Frugter eller ved at opsamle de i Indsnittene i Barken stivnede Kager. G. bestaar af ca. 80 p. Ct. af en gul Harpiks og ca. 20. p. Ct. af en Gummiart og kan som en Følge deraf hverken opløses i Vand eller Alkohol, men danner overmaade let en smuk gul Emulsion med Vand, idet Gummien opløses og holder de fine Harpikskugler suspenderede. G. er i hele Stykker brun, uigennemsigtig, men giver et lysegult Pulver, der har en i Begyndelsen mild, senere skarp brændende Smag, og er meget giftigt. Det bruges især til Vandfarver, Papirfarvning, Fremstilling af Guldfernis og benyttes ogsaa paa Grund af sine stærkt afførende Egenskaber som Bestanddel i forskellige afførende Piller. *K. M.*

Gummigæring se Slimgæring.

Gummiharpiks se Gummi.

Gummilak, et harpiksagtigt Stof, der ved Stikket af Lakskjoldlusen, *Coccus lacca*, frembringes paa Grenene af forskellige ostindiske, mælkesaftførende Træer, f. Eks. forskellige Arter *Ficus*, *Butea*, *Croton*, *Schleicheria* o. a. I Begyndelsen af den varme Aarstid sætte Hunnerne sig i stort Antal paa de saftigste Grene af Træerne og omhylles snart af en rød Skorpe, samtidig med at de svulme op til en med 20—30 Æg og en rød Vædske fyldt Blære. De omsluttes nu efterhaanden af den udsvedende G., og naar denne indsamles paa dette Tidspunkt, faas en smuk rød, men temmelig uren Harpiks; venter man, til Ungerne ere krøbne frem, er det meste af Farvestoffet fortæret, men Harpiksen er da renere og indeholder mere i Alkohol opløseligt Stof. De harpiksbedækkede Grene eller den deraf afskrabede G. kaldes Stoklak, men kommer kun sjælden til Europa, idet det oftest i Indien oparbejdes til det røde Farvestof Lak-Dye eller Lak-Lak og Harpiks ved Udkogning med Vand eller fortyndet Sodaopløsning, der opløser Farvestoffet. Opløsningen indkoges til en Sirup, der blandes med Ler, Kridt eller Gips, formes til Stykker og tørres i Solen. Farven giver med Vinsten og Tinsalt som Bejdse en smuk rød Farve. Den efter Udkogningen tilbageblivende Harpiks danner det saakaldte Kornlak og bestaar af forskellige Harpikser, Plantevoks og Plantelim. Oftest bliver den dog paa Produktionsstedet først smeltet og siet gennem Tøj og derpaa udstøbt i tykkere og tyndere Blade, der gaa i Handelen som Skellak (Schellak); denne har meget vekslende Farver fra mørk brunrød til ganske lys og en meget vekslende Renhed; den er uden Lugt og Smag, men udvikler ved Opvarmning en meget karakteristisk Lugt. I kogende Alkohol er den opløselig med Undtagelse af en ringe Rest, der bestaar af Plantelim, men ved Afkøling udskilles igen noget af Harpiksen og Vokset. I kold Æter er den uopløselig, hvilket Forhold kan tjene til Paavisning af en Indblanding af Kolofonium, der er opløselig deri; den opløses ved Kogning med en Boraksopløsning. Skellak finder en meget udstrakt Anvendelse til Fabrikation af Segllak, i Hattefabrikationen, til Fremstilling af Møbelpolitur, Spirituslak, forskellige Slags Kit o. a. For at fremstille en farveløs Skellakopløsning kan man behandle den med Benkul, eller man kan anvende den i Handelen gaaende blegede Lak, der imidlertid ofte indeholder Klor. Den fremstilles ved at sætte Klornatron til en Opløsning af Lakken i Alkohol, derpaa tilsætte Saltsyre, saa længe som det dannede Bundfald endnu opløser sig igen, lade Opløsningen henstaa 24 Timer ved 20°, derpaa tilsætte en Opløsning af svovlundersyrligt Natron (for at bortskaffe Kloret) og endelig udfælde Lakken ved yderligere Tilsætning af Saltsyre. Bundfaldet udvadskes med koldt Vand og smeltes ved Kogning med Vand, hvorefter det æltes under Vand. Naar det begynder at blive stift, rulles det ud til Stænger, der snos om sig selv, hvorved den bekendte Silkeglans fremkommer. *K. M.*

Gummilinned, Kraver, Manschetter o. l. af Celluloid (s. d.).

Gummipasta, en indkogt Opløsning af Sukker og Gummi i Vand ofte med Tilsætning af Lakrids og Anis, bruges som Middel mod Hoste.

Gummiplante, Gummitræ se Ficus, S. 498.

Gummiplaster (*Emplastrum gummi-resinosum*) er et, især af Almuen meget anvendt Plaster, der benyttes som beskyttende og blødgørende Middel mod Bylder. G. tilberedes efter den danske Farmakopé ved Sammensmeltning af Blyplaster (72 Dele), gult Voks (10 Dele), Ammoniakgummi, Galbanum og venetiansk Terpentin (6 Dele af hver). G. er af gullig Farve; det blev tidligere farvet gulrødt ved Tilsætning af Orlean, men denne Farvning maa ikke mere benyttes. *A. B.*

Gummi resinae d. s. s. Gummiharpiks (se Gummi).

Gummiskjoldlus se Skjoldlus.

Gummisko se Galocher.

Gummislim se Gummi.

Gummispat (Gummiblyspat) se Blygummi.

Gummisten d. s. s. Hyalit, se Opal.

Gummistrømpe, en Strømpe vævet af tværløbende Kautsjuktraade, indvævede i et Stof af Bomuld eller Silke. Ved denne Vævning bliver Strømpen i Stand til at udøve et elastisk Tryk paa Benet, hvorved kan opnaas forskelligt: først og fremmest hindrer det af Strømpen udøvede Tryk, at Benet svulmer op, dernæst kan Strømpen sikre nogen Fasthed. Heraf følger nu simpelt hen, hvilke Sygdomme der kunne ventes med Held at kunne behandles med G. Det er dels Hævelser efter Aarebetændelser, dels saadanne, som opstaa efter lange Sygelejer, Benbrud o. l., naar Patienten begynder at gaa og sidde — med Benet holdt nedad. Fremdeles kan G. ofte med Nytte anvendes hos Patienter, der efter Brud, Forvridning o. l. have nogen Løshed og Usikkerhed i Ekstremiteten.

Endelig finde G. deres største Anvendelse ved Aareknuder, og Patienter med denne Lidelse maa ofte bære G. i lange Tider af Livet. For at G. skal gøre Nytte, maa den passe nøje, Gummitraadene maa overalt være hele. I modsat Fald bliver det udøvede Tryk ikke ensartet. Er G. ikke længere i Orden, eller passer den ikke, er et godt anlagt Bind at foretrække for den. *E. A. T.*

Gummisvulst d. s. s. Gumma.

Gummit (Gummierts), et rødt eller rødbrunt, gummilignende Mineral, er et vandholdigt Uranat af Bly, Jærn m. m. af ufuldstændig bekendt kemisk Sammensætning (61—75 p. Ct. UO_3). Det er svagt gennemskinnende, har gul eller grønlig Streg og forekommer ved Johanngeorgenstadt i Erzgebirge som et Omdannelsesprodukt af Uranbegmalm. Eliasit og Pittinit ere lignende Mineraler fra Joachimsthal i Böhmen. *N. V. U.*

Gummi **Tragacánthae** se Tragant.

Gummitræ, d. s. s. *Blue gum tree,* se Eucalyptus.

Gummivarer, Benævnelse for alle af Kautsjuk og Guttaperka fremstillede Varer.

Gumpefod, Betegnelse for en langt bagtil siddende Svømmefod. Gumpefodede Fugle = Lommer og Lappedykkere. *E. B.*

Gumphøne se Høns.

Gumprecht, Otto, tysk Musikforfatter, er født i Erfurt 4. Apr. 1823. G. har virket som Kritiker ved »Nationalzeitung« og som saadan vundet et anset Navn. Han har udgivet »Musikalische Charakterbilder« [1869], >Neue musikalische Charakterbilder« [1876] samt »Rich. Wagner und dessen Biihnenfestspiel« [1873] imod Wagner's Kunstretning. G. er en livlig og underholdende Skribent, dog uden særlig Originalitet og af ret konservative Anskuelser. *W. B.*

Gumrij se Alexandropol.

Gumti, Biflod i venstre Bred til Ganges i Forindien. Den udspringer paa Himalaya's Sydskraaning og gennemstrømmer i et stærkt bugtet Løb Audh. Fra Lucknow er den sejlbar hele Aaret. Ved Lucknow overspændes den af 5 Broer, ved Djaunpur af en mægtig Banebro. *C. A.*

Gumuti d. s. s. Gomuti, se Arenga.

Gumælius, 1) Gustaf Wilhelm, svensk Præst og Forfatter, født 5. Maj 1789 i Sodermanland, død 22. Novbr. 1877 i Orebro, blev Student i Upsala 1808, fil. Magister 1815, Docent i Græsk 1818, Lektor i Filosofi ved Strengnäs Gymnasium 1828, senere Sognepræst og var ved sin Død »Kontraktsprovst« i Orebro. — G. kom til Upsala i den svenske Romantiks Guldalder, og berørt af de herskende Ideer, skrev han her flere Digte i »Poetisk Kalender«. Under Navnet »Kjartan Olofsson« var han tillige Medlem af »Götiska Förbundet« og optraadte som Forfatter bl. a. i dets Tidsskrift >Iduna«. 1828 udgav han første Del af sit ufuldendte Arbejde »Thord Bonde«, en svensk Roman med Emne fra Middelalderen, der udviste et for den Tid ikke almindeligt Fortællertalent. Denne rent litterære Virksomhed afbrødes imidlertid ret snart, og kommunale og Rigsdagsanliggender lagde i lang Tid Beslag paa G.'s Kræfter. En Fremskridtets og Reformernes Talsmand, var han saaledes 1840—66 Rigsdagsmand for Gejstligheden og 1867—69 Medlem af Andet Kammer. 1858 traadte han atter frem som Digter, denne Gang med »Engelbrekt«, Digtcyklus i 9 Sange, hvilken det følgende Aar erhvervede ham det Svenske Akademis Karl-Johans-Pris. 1870 udkom det sidste skønlitterære Arbejde fra hans Haand, Novellen: »Tre lojtnanter på en jagtresa«. — Ved Siden af denne sin Forfattervirksomhed har G. ogsaa syslet med klassisk Filologi. Han udgav *saaledes Xenofon's* »Anabasis« *tillige med* Ordbog og Anmærkninger [6. Udg. 1861], Anakreon [1824] og en svensk Bearbejdelse af Passow's græske Leksikon. Varm Ven af Hortikulturen, redigerede han 1841—42 »Tidskrift for trädgårdsodling och blomsterskötsel«. *L. W—ll.*

2) Karl Arvid, svensk Publicist og Rigsdagsmand, ovenn.'s Brodersøn, er født 25. Novbr. 1833, blev 1856 Telegraf kommissær i Orebro, udgav 1857—82 »Nerikes Allehanda« samt 1873—89 »Allehanda för folket«. I en Række af Aar har han tilhørt Andet Kammer. Han har der taget virksom Del navnlig i Behandlingen af Bankspørgsmaal og de Sager, der have staaet i Forbindelse med Samfærdselsmidlernes Udvikling. *L. W—ll.*

Guna (Sanskr. »Streng«, »Snor«; i overført Betydning »Bestanddel«, navnlig » et underordnet accessorisk foranderligt Element« af en Handling eller en Tings »Egenskaber« som det foranderlige og uvæsentlige i Modsætning til dens Substans — dravya; ogsaa særlig »fremtrædende Egenskab, Dyd, Fortrin«) bruges som teknisk Udtryk navnlig om: a) i den indiske Filosofi de 3 »Strenge« eller »Egenskaber« (»Godhed«, »Lidenskab« og »Mørke«), hvoraf Naturen bestaar (se Bhagavadgita, S. 1018 ff.); b) i Sanskritgrammatikken Vokalerne *a, e* og *o*; c) i den indoeuropæiske Sprogvidenskab en særlig Slags Aflyd, svarende til Forholdet mellem de sanskritske »Gunaformer« med *e* (oprindelig *at), o* (oprindelig *au), ar, al* og Former med »Grundlydene« henholdsvis *i, u, r* (oprindelig sonantisk *r), l* (oprindelig sonantisk *l*) i etymologisk beslægtede Ord, f. Eks. Sanskr. éti (»han gaar«): imáh (»vi gaa«); bódhi (»en Buddha's Alvidenhed«): buddhá (»vis« ; buddha »en Buddha«); bhárati (»bærer«): bhrtá (»baaren«); kálpate (»gaar i Orden«): klptá (»ordnet«, »indrettet«); Græ. λείπω (»forlader«): ἔ-λιπ-ον (»forlod«); φεύγω (»flygter«): ε-φυγ-ον (»flygtede«); σπέρμα (»Sæd«): ἔ-σπαρ-ηι (»blev saaet«); στέλ-λω (»udruster«): ἔ-σταλ-ην (»blev udrustet«); Isl. ríða (»ride«): ríðum (»vi red«); skjota (»skyde«): skutum (»vi skød«); bera (»bære«); borinn (»baaren«); stela (»stjæle«): stolinn (»stjaalen«). Man opfattede nemlig »Gunaformerne« som opstaaede af »Grundlydene« ved Tilføjelse af accessorisk *a* (af indoeuropæisk *e*) foran disse, en Forklaring, som nu ikke anses for utvivlsom. Ganske analogt med G. er Forholdet i andre Tilfælde, hvor Ord med indoeuropæisk *e* (Sanskr. *a)* staa over for etymologisk beslægtede Ord uden dette. Jfr. Aflyd. *S. S.*

Guncha, Maal for Korn og flydende Varer i Atjeh = 132,950 Lit. *N. J. B.*

Gundersen, Laura Sofie Coucheron, født Svendsen, norsk Skuespillerinde, er født i Bergen 27. Maj 1833. 15 Aar gl. kom hun til Christiania, paa hvis Teater hun, efter først at have nydt nogen Undervisning af den danske Skuespiller Hagen, debuterede 8. Jan. 1850 som Regisse i »Svend Dyrings Hus«. Saavel i denne som i sine to øvrige Debutroller, Emmeline i »Den første

Kærlighed« og Agnete i »Elverhøj«, lagde hun for Dagen baade naturlig Begavelse og heldige ydre Midler. Da G. debuterede paa Christiania Teater, var dette endnu udelukkende en dansk Scene, hvis Kunst var udgaaet fra den samme Skole, der gennem Tiderne havde været den raadende ved Kjøbenhavn's kgl. Teater. Fra denne Skole, som især lagde Vægt paa den formelle Skønhed og i det hele taget mere lagde an paa at generalisere end individualisere, kan ogsaa G. siges at være udgaaet. I den Periode, som kan kaldes hendes Læreaar, stod hun henvist til sig selv og uden Undervisning blandt øvede ældre danske medspillende, fra hvis Paavirkning hun naturligvis maatte have vanskelig ved under saadanne Omstændigheder at frigøre sig, paa samme Tid som hendes Talent og ydre Midler, der fornemmelig anviste hende Plads som tragisk Skuespillerinde, passede godt til den da raadende Kunstopfattelse. En høj, ædel Patos, Geniets Inspiration i Forbindelse med Følelse og Varme ere de mest fremtrædende Egenskaber ved G.'s Kunst, der i Fremstillingen væsentlig har lagt Styrken i Retning af det ideale med Formaal at bevæge og begejstre. Hermed kan Beskaffenheden og Rækkevidden af hendes Talent for en Del ogsaa siges at være betegnet, idet dette fortrinsvis omfatter Roller, hvori enten en varm og dyb Følelse eller den stærke Lidenskab kommer til Udbrud gennem en enkel og klar Patos, og som mere bæres af Inspirationen end af Refleksion. Som saadanne Roller — hvori hun har præsteret det udmærkede — kunne nævnes Hermione i »Et Vintereventyr«, Desdemona i »Othello«, Valborg i »Axel og Valborg«, Lady Machbeth, Ragnhild i »Svend Dyrings Hus«, Hjørdis i »Hærmændene paa Helgeland«, Fru Inger i »Fru Inger til Østraat«, Lady Rachel i »Lord William Russell«, og Gretchen i »Faust«. Efter at imidlertid i 1870'erne det moderne norske Samfundsdrama havde holdt sit Indtog paa Christiania Teater og samtidig den moderne Realisme med sit Krav paa en skarpere Karakteristik og finere Individualisering var begyndt mere og mere at gøre sig gældende i Skuespilkunsten, kan der ogsaa i G.'s Kunst siges at være foregaaet en paatagelig »Fornorskning« og et afgjort Skridt i Retning mod den ny Skole. Blandt Fortolkerne af Bjømson's og Ibsen's Nutidsskuespil indtager saaledes G. en fremragende Plads. Hun har spillet Titelrollen i »Leonarda« — en af hendes ypperligste Roller —, Fru Wangel i »Fruen fra Havet«, Selma i »De Unges Forbund«, Martha Bernick i »Samfundets Støtter«, Fru Riis i »Det ny System« og Fru Borkman i »John Gabriel Borkman«, ligesom hun ogsaa med en fin Karakteristik, støttet af en i høj Grad virkningsfuld Apparition, har spillet Maria Stuart i Bjømson's Maria Stuart i Skotland«. I den franske Konversationskomedie har hun udført Roller som Grevinde d'Autreval i »Naar Damer føre Krig«, Hertuginden af Mariborough i »Et Glas Vand« og Marguerite i »Dronning Marguerites Noveller«. I det lange Tidsrum, hun uafbrudt har tilhørt Christiania Teater med Undtagelse af Sæsonerne 1870—72, da hun med nogle af sine Kollegaer spillede under Bjørnstjerne Bjømson's Ledelse paa Møllergadens Teater, har hun vundet mange sande og varige Triumfer og har altid været mødt med en varm Sympati og beundrende Anerkendelse af det norske Publikum, der med Rette har anset hende som sin Scenes største, hidtil uovertrufne, Kunstnerinde. Et Bevis herpaa modtog hun bl. a. gennem den offentlige Fest, der afholdtes for hende ved hendes 25-aarige Kunstnerjubilæum, ved hvilken Anledning hun ogsaa erholdt Medaillen *Litteris et Artibus*. Paa Trediveaarsdagen for hendes første Optræden blev hendes Buste i Marmor opstillet i Teatrets Foyer. 1864 indgik hun Ægteskab med nedenn. Skuespiller G. 1868 optraadte hun som Gæst paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn, hvor hun spillede Maria Stuart i »Maria Stuart i Skotland« og Hermione i »Et Vintereventyr«, ligesom hun ogsaa gentagne Gange er optraadt paa Bergen's nationale Scene. (Litt.: K. Winterhjelm, »Af Christiania Teaterliv«; E. Brandes, »Fremmed Skuespilkunst«; Clemens Petersen, »Christiania Teater« [i Hamilton's »Nordisk Tidskrift«, 1866]). *T. B.*

Gundersen, Sigvard, norsk Skuespiller, er født i Christianssand 8. November 1842. Oprindelig bestemt for den militære Løbebane forlod han af Lyst til Scenen Krigsskolen og debuterede som Ingomar i »Ørkenens Søn« 7. Septbr. 1862 paa Christiania Teater. Dette havde et Par Aar i Forvejen ved den danske Skuespiller Vilhelm Wiehe's Bortgang mistet sin Repræsentant for de romantisk-lyriske Elskerroller, og Teateret haabede i den unge Skuespiller med det heldige Ydre og den lyse christianssandske Dialekt at skulle faa den tomme Plads besat. Det viste sig imidlertid snart, at hans Talent ikke gik i den Retning. Vistnok fik han i Begyndelsen flere af de efter Wiehe ledige Roller, men sit rette Virkefelt fandt han først, efter at Bjørnstjerne Bjørnson i Midten af 1860'erne overtog den artistiske Ledelse af Christiania Teater. G. begyndte nu, efter mere og mere at være gaaet over i Karakterfaget, at bygge sin Kunst paa en sund og sand Naturalisme. Under Bjørnson's Vejledning spillede han Roller som Othello, Faust og Bothwell (i Bjømson's »Maria Stuart«), men den bedste Anvendelse for sit Talent fik han dog i det norske historiske Drama. Her har han spillet Halvard Gjæla i »Mellem Slagene«, Eyolf i »Halte-Hulda«, Sigurd i »Hærmændene paa Helgeland«, Haakon Haakonssøn i »Kongsemnerne«, Eystein i »Sigurd Jorsalfar«, Harald Jarl i »Sigurd's anden Flugt« — en af hans ypperligste Roller — og Kolli Sæbjørnson i »Sigurd's Hjemkomst«. Ved Siden af det historiske Drama fandt hans Talent et andet og endnu rigere Felt i det nynorske Samfundsdrama. Med et skarpt Blik for det psykologiske i Karakterskildringen i Forening med en stor Evne til at kunne anskueliggøre Personligheden gennem en omhyggelig Benyttelse af de ydre Midler har G. fortrinsvis her fundet sine største og frugtbareste Opgaver, og han kan med Rette siges at staa i første Række blandt Fortolkerne af den moderne norske Skuespildigtning, inden for hvilken han har skabt Figurer, der ville blive traditionelle i den norske Skuespilkunst. Som saadanne maa fornemmelig nævnes hans Konsul Tjelde i »En Fallit«, Bernick i »Samfundets Støtter«, Biskoppen i »Leonarda«, Byfoged Stockmann i »En Folkefjende«, Grosserer Werle i »Vildanden« og Riis i »Det ny System« — Roller, hvis Udførelse har været præget af en

intelligent Opfattelse og levendegjort med en aaben Sans for det individuelle i Personernes Karakter. Samtidig har han under sin lange Kunstnerbane ogsaa udført en hel Del Roller i Stykker, hentede fra fremmed Litteratur. Af den Oehlenschläger'ske Tragedies Helte har han saaledes spillet Axel i »Axel og Valborg«, Olaf Trygvason i »Hakon Jarl« og Harald Haardraade i »Væringerne i Miklagard« ; i det Shakespeare'ske Drama, foruden Othello og Macbeth, Antonio i »Købmanden i Venedig« og Brutus i »Julius Cæsar« ; i den franske Komedie høre Montjoye i »En Egoist«, Markien af Aberive i »Giboyer's Søn« og Hertugen af Septmonts i »Den Fremmede« til hans mere betydelige Roller. (Litt.: E. Brandes, »Fremmed Skuespilkunst«; Henrik Jæger, »Mixed Pickles« [Chra. 1889], S. 110 ff.). *T.B.*

Gunderslevholm, Hovedgaard i Østre Flakkebjærg Herred, 13 Km. N. V. *f.* Næstved, forekommer 1345, da den sjællandske Landbefolkning rejste sig mod de holstenske Panteherrer og erobrede G., hvorved dens Ejer, Jens Mogensen, blev dødelig saaret og Gaarden brændt. 1530 tilhørte den Rigshofmesteren Mogens Gøye, der lod den opbygge. Derefter var den i Slægterne Urne, Ulfeld og Rantzau's Besiddelse. 1721 solgte Ritmester Frederik v. d. Maase, Søn af den tidligere Ejer, Hofpræst Dr. Masius, G. til Overkammerherre Carl Adolf Plessen, der 1729 opførte den nuværende Hovedbygning. 18. Febr. 1757 oprettede han af G. og Hovedgaarden Kastrup et Fideikommis, som 5. Novbr. 1802 med kgl. Tilladelse blev substitueret med en Kapital paa 160,000 Rdl. Godserne solgtes 1803 til den senere Etatsraad P. J, Neergaard, hvis Slægt endnu (1898) ejer G. *B. L.*

Gundert, Hermann, tysk Missionær og Missionsforfatter, født 4. Febr. 1814, død 25. Apr. 1893. Uddannet ved Universitetet i Tübingen, hvor F. C. Baur i disse Aar øvede den afgørende Indflydelse, maatte han, der var udgaaet fra et pietistisk, fromt Hjem, gennemgaa mange religiøse Kampe; efter at være kommen til Klarhed valgte han at blive Missionær og rejste 1836 til Madras uden at slutte sig til noget bestemt Selskab, men 1838 gik han i Basel-Missionens Tjeneste og arbejdede blandt Tamulerne paa Malabar-Kysten og gjorde et ikke ringe sprogligt Arbejde. 1857 blev han af den engelske Regering ansat som Skoleinspektør i Distriktet, men maatte allerede to Aar efter af Helbredshensyn rejse hjem. Her blev han i sit Fædreland Wurttemberg Dr. Barth's Medhjælper ved den kristelige Forlagsforening i Kalw, som han fra 1862 selv ledede; 1865 — 74 redigerede han »Baseler-Missionsmagazin«. Han har skrevet »Geschichte der neuesten Zeit 1815—77« [4. Bd. af Redenbacher's »Lesebuch der Weltgeschichte«], »Herman Mogling, ein Missionsleben« [1882], »Die evangelische Mission, ihre Länder, Volker und Arbeiten« [3. Opl. 1894; overs. paa Norsk af J. Flood, 1883, paa Dansk af T. Løgstrup, 1897]. (Litt.: Hesse, »Aus H.G.'s Leben« [Kalw 1894]). *H. O—d.*

Gundestrup-Karret, som 1891 fandtes i den saakaldte Rævemose ved Gundestrup, N. V. f. Hobro, er af en fra andre danske og fra nordtyske Oldtidsfund velkendt Form: en større rundbundet Kumme, til hvis Rand der som en lige opstaaende Overdel har været fæstet en Række firkantede Plader i to Lag, modvendte hinanden og samlede foroven ved en svær Mundingsring. Pladerne have været forbundne indbyrdes og med Kummen ved paaloddede Baand. De udvendige Plader ere kvadratiske og 7 i Tallet (oprindelig har der dog været 8), medens den indvendige Række udgøres af 5 langstrakte Plader. Paa Kummens Bund hviler en rund Plade. Karret har en Højde af 43 Cm., en Bredde over Mundingen af 72 Cm., og det er helt af Sølv, delvis forgyldt; Metalværdien er anslaaet til 1,188 Kr. — Saavel den runde som alle de firkantede Plader ere prydede med Figurer, opdrevne fra Bagsiden i til Dels højt Relief. Skønt ingenlunde altid sikkert bestemmelige synes disse Figurer ikke at danne en eneste, sammenhængende Fremstilling, men langt snarere at gengive en Række løsrevne Scener af religiøs og profan Art mellem hinanden; adskillige af Figurerne skulle tilmed øjensynlig kun virke rent dekorativt, udfyldende Fladen. Paa hver af de udvendige Plader ses et stort, mandligt eller kvindeligt Brystbillede omgivet af Smaafigurer, antagelig Guder og Gudinder med deres Attributter.

Sølvkar fra Gundestrup.

Af de indvendige Plader fremstiller een et større Optog af Krigere til Hest eller til Fods; en hosstaaende Skikkelse synes at foretage en Menneskeofring; en anden Plade har en 3 Gange gentagen Fremstilling af en Tyrekamp, og paa de 3 sidste Plader findes Billeder af forskellige Guddomme omgivne af Dyr som Elefanter, Løver, Antiloper, Griffe *etc.* En Tyrekamp er Fremstillingen paa den runde Bundplade. Nogle af disse Billeder ere enten helt eller delvis laante fra gallo-romersk Kunst (den galliske Gud Cernunnos, Brystbilledernes Halsringe med Endekugler m. m.), andre ere af klassisk Oprindelse, saaledes bl. a. Herkules med Løven og det Løvværk, der dækker hele Bunden af Pladerne. I det hele hviler der over alle Fremstillingerne et saa barbarisk Præg, at man fristes til at antage Sølvkarret udført just i det Land, hvor det er fundet. I Tid tilhører det I. eller 2. Aarh. e. Chr. Karret har sikkert været benyttet ved religiøse Ceremonier, og det er blevet hensat i Mosen som Offergave til Guderne; ved denne Lejlighed er Karret med Magt blevet skilt ad i sine enkelte Bestanddele, og de firkantede Plader nedlagte i Kummen. (Litt.: Sophus Muller, »Det store Sølvkar fra Gtmdestrup« [i »Nordiske Fortids-

minder« I. Bd.]. Japetus Steenstrup, »Det store Sølvfund fra Gundestrup« [Kbhvn. 1895] og A. Voss i »Festschrift zu . . . Bastian« [Berlin 1896] have fremsat ganske afvigende Opfattelser, hvorefter Karret skal indeholde Fremstillinger af Buddha- eller Mithra-Dyrkelsen). *C. Ngd.*

Gundling, Jakob Paul, tysk Historiker, (1673—1731), blev af Frederik Vilhelm I udnævnt til kongelig Historiograf, ja endog senere til Præsident for Videnskabernes Akademi og til Friherre, nærmest som Haan over for den videnskabelige Stand, idet G. ved Hoffet spillede en Nars Rolle og ikke havde synderlig Betydning som Historiker.

Gundulic [gu'ndulitš], Ivan, sydslavisk Digter, (1588—1638), studerede Jura og indtog høje Stillinger i Republikken Ragusa. Han skrev Dramer og lyriske Digte, men hans berømteste Værk er det episke Digt »Osman« i 20 Sange. Dette den sydslaviske Poesis mest ansete Værk behandler Sultan Osman II's Kamp med Polen og hans tragiske Død.

Gung'l, Joseph, ungarsk Dansekomponist, født i Zsambek 1. Decbr. 1810, død i Weimar 31. Jan. 1889, var oprindelig Skolelærer, men gik tidlig ind i den østerrigske Hær som Musiker. Hans Op. 1, »Ungarsk March«, gjorde først hans Navn bekendt, og talrige Danse og Marcher fulgte efter. Med sit Orkester koncerterede G. nu i forskellige tyske Byer, mest opførende sine egne Kompositioner; senere dannede han selv et Orkester og drog paa Turné rundt om i Europa, ja endog til Amerika (1849). Efter at have levet i Berlin og Miinchen og være bleven udnævnt til Kejseren af Østerrig's Kapelmester trak G. sig 1876 tilbage og tog Ophold i Frankfurt a. M. G.'s flere Hundrede Danse og Marcher have skaffet ham en Popularitet, der ikke staar meget tilbage for Strauss'ernes, og skønt selvfølgelig af forskellig Værdi, have adskillige af dem vist sig meget livskraftige.

Hans Nevø Johann G., (1821—83), var ligeledes en yndet, om end ikke saa frugtbar Dansekomponist, der ligesom Onkelen tilbragte en Aarrække ved at koncertere i europæiske Stæder med eget Orkester. *W. B.*

Gungne ell. Gungner, Odin's Spyd.

Gunhild, Navn paa flere Kvinder i den gamle danske Kongeæt: 1) Harald Blaatand's anden Dronning, Moder til Sven Tjugeskæg og den yngre G., antog tillige med sin Mand Kristendommen (ca. 960). 2) Foreg.'s Datter, Sven Tjugeskæg's Søster, ægtede den mægtige danske Høvding Pallig, der havde store Besiddelser i England og var Ealdorman under Ethelred den Raadvilde; begge Ægtefæller bleve myrdede ved Blodbadet paa de Danske St. Briccius-Natten 1002. 3) Sven Tjugeskæg's første Dronning, Datter af Hertug Miesko af Polen, blev forskudt af sin Mand, som dernæst ægtede Sigrid Storraade, og levede nu i Polen, men blev efter Sven's Død af sine Sønner Harald og Knud den Store hentet tilbage til Danmark (1014). 4) Datter af Knud den Store, trolovedes til den tyske Kejser Konrad II's Søn Henrik (III) og ægtede denne 1036 i Nimwegen; Tyskerne kaldte hende Kunigunde. Hun var en fin og sart ung Kvinde, og da hun deltog i et Tog til Italien, blev det hendes Død (1038). Hun efterlod sig en Datter, Beatrix, som senere blev Abbedisse, medens hendes danske Kapellan Tymme blev Biskop af Hildesheim. 5) Søsterdatter af Knud den Store og Datter af den vendiske Fyrste Wyrtgeorn, var hos Knud i England, som der lod hende ægte hendes Fætter, Haakon Jarl fra Norge (ca. 1030). Snart efter druknede Haakon, og Knud giftede hende nu med Thorkil den Høje's Søn, Jarlen Harald, med hvem hun fik Sønnerne Thorkil og Hemming. Efter at Harald var bleven myrdet paa Magnus den Godes Anstiftelse (1042), opholdt G. sig atter i England, men maatte med sine Sønner flygte til Danmark, dengang Vilhelm Erobreren underkuede Angelsachserne (1066). 6) Sven Estridsøn's første Dronning, Datter af den norske Sven Jarl og Holmfred, var først gift med sin Fætter, Kong Anund Jakob i Sverige, og efter hans Død (ca. 1047) med deres fælles Fætter, Sven Estridsøn; men Ærkebiskop Adalbert af Hamburg hævdede, at dette Frændegiftermaal var Blodskam, og da han havde den mægtige Kejser Henrik III i Ryggen, fik han Sven til at skille sig fra hende. G. levede nu i Vestergotland, berømt for sin Godgørenhed over for Kirken. 7) Sven Estridsøn's Datter, ogsaa kaldet Helena; for hende er det smukke »Gunhildskors« af Hvalrostand (se 4. Bd., S. 1008 ff.) udført. *H. O.*

Gunhild Kongemoder, Datter af Asser Tote i Haalogaland, blev gift med den norske Konge Erik Blodøkse (ca. 920) og havde stor Del i hans blodige Færd, hvorfor hun ogsaa blev fordreven med Erik, da Haakon Adelstensfostre fik Magten i Norge, og fulgte ham til Ørknøerne og England, hvor han vistnok var Underkonge i Northumberland (948—54). Dernæst omkom Erik paa et Vikingetog. G. drog nu tillige med sine Sønner til Harald Blaatand i Danmark, der »knæsatte« hendes næstældste Søn Harald (Graafeld)og støttede hende og Sønnerne i deres Forsøg paa at vinde Norge tilbage. Da Eriks-Sønnerne efter Haakon Adelstensfostre's Fald (ca. 960) bleve den danske Konge's Underkonger i Norge, var G. Sjælen i deres Foretagender. Hende skyldtes det, at de indebrændte Sigurd Jarl paa Hlade, maaske ogsaa at de dræbte Kongerne i Viken; men hende skyldtes det da ogsaa, at de søgte at frigøre sig for den danske Overhøjhed. Harald Blaatand standsede nu deres Politik ved at lokke Overkongen iblandt dem, Harald Graafeld, ned til Danmark, hvor han ved Hjælp af Guld-Harald (s. d.) lod ham dræbe, og dernæst fordrev han G. og hendes genlevende Sønner, Ragnfred og Gudrød, og satte Haakon Jarl over Norge. G. flygtede med sine Sønner til Ørknøerne (965), prøvede forgæves paa atter at sætte sig fast i Norge, og døde i Landflygtighed. Uhistorisk er Fortællingen om, at Harald Blaatand lokkede hende til Danmark, idet han foregav at ville ægte hende, og dernæst lod hende sænke i en Sump med en Pæl igennem Livet. Men vist er det, at for Eftertiden stod G. som en saare dæmonisk Kvinde, grusom og ond, dertil troldkyndig og paa sine gamle Dage meget udsvævende. *H. O.*

Gunib, Bjærgfæstning i Kaukasus, Provins Daghestan, ligger 120 Km. N. V. f. Derbent paa Toppen af en stejl, næsten utilgængelig Klippe, 2,360 M. o. H. Den er berømt som Schamyl's sidste Tilflugtssted; han blev fangen her, da Russerne erobrede den 6. Septbr. 1859. *C. A.*

Gunja se Indisk Hamp.

Gunlad (oldn. *Gunnlöð*), Jættemø, der vogter Skjaldemjøden (s. d.); Odin vinder hendes Elskov og derved den kostelige Drik. *A. O.*

Gunløde d. s. s. Gunlad.

Gunn ɔ: Kamp. 1) Navn paa en af Valkyrierne. 2) G. i Nordisk og Gunde i Tysk bruges til Dannelse af en Mængde Mands- og Kvindenavne: Gunnar (Mandsnavn), Gunvar (Kvindenavn), Gunlaug (M. og Kv.) o. s. v. Som sidste Sammensætningsled (f. Eks. i Hildegunn) danner det altid Kvindenavn, da Ordet G. er Hunkøn. Man har heri villet se en Opkaldelse efter Valkyrien G.; men det er sikkert kun opstaaet ved Variation over de gamle Navnled, idet man tog enkelte Dele af Forfædres Navne til en ny Sammensætning. *A. O.*

Gunnar (Navn) se Gunn.

Gunnar Grjonbak, Lagmand i Trondhjem, udnævnt af Kong Sverre, hvem han var varmt hengiven, og hos hvem han øvede megen Indflydelse. Dette viste sig bl. a. derigennem, at han 1198 skaffede Overløberen Thorstein Kugad Kongens Tilgivelse. Paa Forligsstævnet i Hvitingsø (1208) synes han at have spillet en fremtrædende Rolle. Men stærkest fremtraadte hans Indflydelse vistnok paa Rigsmødet i Bergen 1223, hvor han med klare, bestemte Ord hævdede Tronarvefølgen for Kong Sverre's Æt, og alle Lagmænd støttede hans Opfattelse. Hans Søn, Einar Smjorbak, blev 1254 Norge's Ærkebiskop. *O. A. 0.*

Gunnar Hámundarson, islandsk Høvding, en af Hovedpersonerne i »Njálssaga«, født ca. 945, død ca. 990. G. var af fornem Æt og boede paa Gaarden Hliðarendi i den for sin Skønhed bekendte Egn Fljótshlíð (s. d.). Af alle islandske Sagahelte er G. den, som kommer Idealet nærmest. Han er statelig og smuk, udmærket dygtig i legemlige Færdigheder og en ædel Karakter. Det mest trofaste Venskab knyttede han til den vise Njáll Þorgeirsson (s. d.); men hans Ulykke var hans Ægteskab med den skønne, ondskabsfulde Hallgerðr langbrok. Forgæves søgte hun i sit Had til Njáll's Hustru, Bergþóra (s. d.), at vække Splid mellem G. og Njáll ved at lade flere af Njáll's Folk dræbe. Sin Mand krænkede hun paa den mest oprørende Maade ved at lade stjæle Fødevarer fra en ildesindet Nabo, hvorved G. indvikledes i en Række Stridigheder, saa han til sidst paa Grund af begaaede Drab skulde forlade Landet paa 3 Aar. I det afgørende Øjeblik blev han saa stærkt greben af Egnens Skønhed, at han ikke kunde bekvemme sig til at forlade sit Hjem. Aaret efter overfaldt hans Fjender ham paa hans Gaard med overlegen Styrke; længe forsvarede han sig ved Hjælp af Bue og Pile, men da han, efter at hans Buestreng var hugget over, bad Hallgerðr sno sig en Buestreng af hendes Haar, afslog hun hans Bøn. Efter et langvarigt og berømmeligt Forsvar faldt G. til sidst for Overmagten. *B. Th. M.*

Gunnar **Pálsson** se Palsson, G.

Gunnarsson, Sigurður, islandsk Præst og Altingsmand, født 10. Oktbr. 1812, død 22. Novbr. 1878, virkede som Præst paa Østlandet fra 1845 indtil sin Død og bidrog meget til at vække Almenaanden i sin Landsfjerding. I sine yngre Dage berejste han Island's indre Højland, hvoraf han i Bladene »Norðanfari« og »Þjóðólfur« har givet interessante Beskrivelser. 1860 udgav han et historisk Aarsskrift, »Iðunn«, og historisk-topografiske Bidrag til Østlandets Beskrivelse har han offentliggjort i »Safn til sögu Islands« II. *B. Th. M.*

Gunnarsson, Tryggvi, islandsk Forretningsmand og Bankdirektør, er født i Tingosyssel 18. Oktbr. 1835. Da Handelsselskabet »Gránufjelag« 1871 stiftedes paa Nordlandet, blev G. dettes Forretningsfører. I de første Aar udviklede Handelsselskabet sig og øvede en betydelig Indflydelse paa Handelen i det nordlige og østlige Island; senere indtraadte der en Tilbagegang i Selskabets Status, dog hører det endnu til Island's største Forretninger. 1893 blev G. Bankdirektør i Reykjavik. G. har ved flere offentlige Bygningsforetagender og Broanlæg paataget sig Udførelsen, og forskellige praktiske Foretagender ere iværksatte ved hans Initiativ. Han har taget virksom Del i det politiske Liv, navnlig som Altingsmand 1869—85 og igen fra 1894. *B. Th. M.*

Gunnbjarnarsker, Øer, som sandsynligvis maa søges ved Grønland's Østkyst. En Nordmand, Gunnbjorn Ulfsson blev, rimeligvis tidlig i 10. Aarh., fra Island af Storm forslaaet mod Vest, og han opdagede, som det berettes i Landnama, G., der bleve opkaldte efter ham. De af Gunnbjorn opdagede Øers Beliggenhed blev snart glemt, men senere droge forskellige ud for at søge G., og om nogle af disse Rejser haves endnu eventyrlige Beretninger, som gave Stof til mange Sagn. Muligvis ere de lige saa gaadefulde Krosseyjar, der nævnes i islandske Annaler fra 12. Aarh., det samme som G. (Litt.: »Grønland's historiske Mindesmærker«, I, S. 71—149). *Th. Th.*

Gunner 1) dansk Mandsnavn, ældre Gunnar; 2) dansk Kvindenavn, ældre dansk Gunnur, oldn. Gunnvor. Jfr. Gunn. *A. O.*

Gunner, dansk Biskop, født 1152, død 25. Aug. 1251 i Asmild Kloster, havde studeret i Paris og var ligesom den samtidige Biskop Gunner i Ribe lærd Magister, særlig berømt som en dreven Disputator. Paa sine ældre Dage blev han Cisterciensermunk (1208) og dernæst Abbed i Øm Kloster (1216); men allerede 1222 fik den pavelige Legat Gregorius de Crescentia sin gamle Studiefælle valgt til Biskop i Viborg; frivillig vedblev G. dog at overholde Cistercienserreglen, og han viste sig bestandig som alle Klosterfolks Ven. Om G. flokkedes Lærlinge i Skarevis; de lærte hos ham mindst lige saa meget som ved et Studieophold i Paris, og mange af hans Disciple stege til ansete Stillinger i Kirken. Med ægte dansk Lune morede han sig med at sætte hjemvendende Pariser-Skolarer til Vægs ved skarpsindige, men rigtignok ogsaa spidsfindige Spørgsmaal. Hans muntre og bramfri Væsen gjorde ham til alles Yndling, og hans fremragende Evner udnyttedes ikke alene til kirkelige Tillidshverv, men ogsaa i Statens Tjeneste. Valdemar II skattede ham nemlig højt og lod ham bl. a. forestaa den Sendefærd, der afhentede den unge Valdemar's Brud, Eleonore, i Portugal (1229). Fremfor alt havde han dog væsentlig Del i Kongens store Lovgivningsarbejde. Rimeligvis er det ham, som har nedskrevet jydske Lovs Vedtægter og lempet dem efter kanonisk Ret, og man tør ogsaa henføre Lovens berømte Forord, der for en stor Del bygger paa kanonisk Ret, til G. Selv overværede

han Lovens Kundgørelse paa Stormandsmødet i Vordingborg 1241. Efter den Tid kom der ublide Kaar for den danske Kirke, og G. følte nu Alderen tynge. Af Paven fik han Tilladelse til at nedlægge sit Embede, men Ærkebiskop Uffe, der i højeste Grad ærede den gamle Biskop, vilde ikke indrømme ham at gøre Brug af Tilladelsen, sikkert fordi han i de trange Tider vilde støtte Kirken med G.'s uangribelige Autoritet. I en Alder af næsten 100 Aar døde endelig den virksomme Biskop. Iklædt baade Cistercienserkutte og Bispeskrud blev han jordfæstet i St. Kjeld's Kapel ved Viborg Domkirke. Snart efter udarbejdedes der i Øm Kloster en velskreven Levnedsskildring af den mærkelige Biskop, som har Plads blandt Valdemar-Tidens store Mænd. (Litt.: »Viborgbispen G.'s Levned«, oversat af H. Olrik [Kbhvn. 1892]; H. Olrik, »Konge og Præstestand«, II [Kbhvn. 1895]). . . *H. O.*

Gunnéra L., Slægt af Vandspirfamilien, fleraarige Urter med en over Jorden kun lidet fremtrædende Stængel, spredte, grundstillede og stilkede Blade, der have talrige Akselblade i Hjørnerne, og talrige, smaa og meget uanselige Blomster i enkelte eller sammensatte Stande. 17 Arter, de fleste i Sydamerika. *G. chilensis* Lam. (*G. scabra* Ruiz. et Pav.), der vokser i Peru og Chile, dyrkes i Haver som Prydplante (se nedenf.); dens haandlappede Blade, der ligne Rabarberblade, blive indtil 2 M. brede; baade Stilken og de kraftigere Ribber ere blødpiggede; i Danmark's Klima blive Bladene dog næppe mere end ca. 80 Cm. lange og brede. *A. M.*

G. chilensis egner sig til at udplantes frit paa en Græsplæne. Den formeres ved Deling om Foraaret. Da den ikke er fuldstændig haardfør, maa den dækkes; naar Bladene ere visnede om Efteraaret, sætter man en lille Cementtønde uden Bund over Planten, fylder Tønden med Hakkelse og lægger et skraatliggende Laag over, saaledes at Regnvandet kan løbe af. Om Foraaret fjernes Dækket, men ved indtrædende Nattefrost dækkes de unge Skud med Granris. *L. H.*

Gnnnersbury [gə'nəzbəri] **Park** se Ealing.

Gunnerus, Johan Ernst, norsk Biskop, Naturforsker og lærd Polyhistor, født 26. Febr. 1718 i Christiania, død 25. Septbr. 1773. G. blev Student med glimrende Vidnesbyrd 1737. Han kunde kaldes lærd allerede som Skoledreng; der var næppe nogen klassisk latinsk Forfatter, han ikke alt havde læst i Skolen, hvor han holdt filologiske Forelæsninger for sine Kammerater. Efter Artium vendte han tilbage til Christiania, hvor han studerede Filosofi og Teologi til 1740, da han drog til Kjøbenhavn og blev Baccalaureus. Efter i to Aar at have været Informator hos Etatsraad Thestrup fik han et kongeligt Rejsestipendium til Halle, hvor han i to Aar studerede Teologi, Filosofi, Naturvidenskab, Jura og Historie. Fra Halle drog han til Jena, hvor han 1745 tog Magistergraden og derefter i to Aar fortsatte sine Studier i de forskelligste Retninger, bl. a. under J. Darjes. Filosofi synes paa denne Tid at have været hans Yndlingsstudium, og han var allerede kendt som en af de dybere Wolffianere. 1747 begyndte han her sin Forfattervirksomhed med to latinske Dissertatser, bl. a. en *Tractatus de libertate*, hvori han vilde bevise, at de nyere Filosoffers Lære om Friheden stemte overens med Teologernes. Fra 1748 holdt han Forelæsninger over Natur- og Folkeretten [udg. som »Erklärung des Natur- u. Volker-Rechts, nach den Grundsätzen des Herrn Darjes«, Bd. 1—8, Jena 1748—52]. Han vandt hos den akademiske Ungdom baade Venner og Beundrere, men han udæskede samtidig baade sin berømte Lærer, der selv optraadte med et Skrift imod G., og de lærde Tidsskrifter. 1753 blev han *Adjunctus designatus* ved det filosofiske Fakultet og kunde nu som saadan uden særlig Tilladelse læse over alle Dele af verdslig Viden; han foredrog ogsaa nogen Tid »Mathematiquen og alle Philosophiens Dele«. Nogen Fremtid syntes der dog ikke at være for ham ved Jena's Universitet, og han modtog vistnok med Glæde Kaldelsen som Præst i Herlufsholm og Lektor ved Skolen der med Titel af Professor i Decbr. 1754, uagtet han ingen Attestats havde fra Kjøbenhavn's Universitet. Han kom imidlertid ikke til at virke som Præst, idet han i Septbr. 1755 udnævntes til Kommunitetsprovst og Biskoppens Vikar ved Universitetet. Ved dette begyndte han straks sin Forelæsningsvirksomhed. Med sin utrolige Arbejdsevne overkom han at læse 4 Timer daglig over Teologi, Logik, Metafysik, Natur- og Folkeret, og ved Siden deraf at udvikle en betydelig Forfattervirksomhed. Efter at Trondhjem's Bispestol i Juli 1758 var bleven ledig, udnævntes G. hertil. Sammen med Suhm og G. Schøning oprettede han nu Videnskabsselskabet i Trondhjem; første Bind af dettes Skrifter udkom 1761, og G. leverede heri en »Afhandling om Sjælens Udødelighed«. 1760 var han bleven Dr. theol., men efter hans Ankomst til Trondhjem synes hans Interesser mere og mere at være gaaet i naturvidenskabelig Retning, noget, hvortil han ogsaa fandt rigelig Lejlighed under sine Visitatsrejser i Trondhjem's Stift, hvortil dengang ogsaa hørte Nordland og Finmarken med deres mange interessante Naturforhold.

Det var baade Botanik, Zoologi og Mineralogi, som interesserede ham, særlig den første. Hans Hovedværk i botanisk Henseende er *Flora norvegica, observationibus praesertim oeconomicis panosque norvegici locupletata* [1. Del Trondhjem 1766, 2. Del Kbhvn. 1772]. Dette Arbejde var længe et Kildeværk for Kundskaben om Norge's Planter, deres Folkenavne, Udbredelse og økonomiske Betydning; deri beskrives flere ny Arter, om end ikke altid med tilstrækkelig Kritik; men af særlig Interesse ved dette Arbejde er den Vægt, der lægges paa Kryptogamerne, der i Alm. dengang kun vare lidet paaagtede af Botanikerne. Foruden dette sit Hovedværk udgav han ogsaa en Mængde mindre Afhandlinger over botaniske og zoologiske Genstande, særlig over Havets Flora og Fauna, som bleve trykte i de trondhjemske, kjøbenhavnske og stockholmske Videnskabsselskabers Skrifter. Han stod i ivrig Korrespondance med flere af sin Tids mest fremragende Naturforskere, saaledes med Linné, som ogsaa har opkaldt en Planteslægt, *Gunnera*, efter ham. G. var en ivrig naturvidenskabelig Samler, som ogsaa forstod i høj Grad at interessere sine Præster for Naturvidenskab, saa at det vistnok for en væsentlig Del skyldes hans Eksempel og Indflydelse, naar saa mange norske Præster i Slutn. af 18. Aarh. sysselsatte sig med naturvidenskabelige Studier og

derved paa en meget fortjenstfuld Maade bidroge til at øge Kundskaben om Landets Naturforhold. Ikke desto mindre kan dog næppe G. fra et strengt videnskabeligt Synspunkt paa Naturforskningens Omraade betragtes som andet end en begavet og ivrig Dilettant; men han forefandt en næsten jomfruelig Jordbund, hvor det var forholdsvis let at opnaa delvis ret bemærkelsesværdige Resultater. Hans Betydning ligger imidlertid ikke saa meget i de videnskabelige Opdagelser, han selv gjorde, som i den Interesse, han vakte hos andre; thi der er *maaske* ingen Nordmand, der forholdsvis har udrettet saa meget for den videnskabelige Dannelse blandt sine Landsmænd. — G. er vel ogsaa den første, som offentlig har udkastet Tanken om et Universitet i Norge (1768). Af Struensee kaldtes han til Kjøbenhavn for at gøre Udkast til en forandret Plan for Kjøbenhavn's Universitet. Han ankom til Kjøbenhavn i Oktbr. 1771, og allerede i Decbr. s. A. havde han sin ny Plan færdig i to Udkast; derefter tog han fat paa en Plan til Universitetet i sit Fædreland; han vilde have dette Universitet lagt i Christianssand, hvortil han da ogsaa vilde have flyttet Videnskabsselskabet, samtidig med at han selv ønskede at blive Vicekansler. Men alle disse Planer faldt med Struensee, og G. maatte 1772 vende tilbage til Norge uden at have set dem virkeliggjorte. Der var kort efter gode Udsigter til, at han kunde blive forflyttet til Christiania Bispestol; men inden denne Post blev ledig, døde han paa en Visitatsrejse i Christianssund. (Litt.: Ove Dahl, »Biskop G.'s Virksomhed, fornemmelig som Botaniker, med Uddrag af G.'s lærde Brevveksling« [I—IV, Trondhjem 1892—96]; D. Thrap, »Gunnerus« [i »Luth. Ugeskrift« 1890, II]; H. J. Huitfeldt-Kaas, »Det lærde Trekløver i Throndhjem i 18. Aarh.« [i Festskriftet »Trondhjem i Fortid og Nutid«]; K. Rygh, »Bidrag til det throndhjemske videnskabsselskabs historie« [Trondhjem 1874]; L. Daae, »Biogr. Oplysn. om J. E. G.« [i »Ill. Nyhedsbl.« 1862, Nr. 15—18]). *N. W.*

Gunnibags, Gunnicloth [gə'nᵉbägz, gə'nᵉklåþ], de i Ostindien af Jute, Sunnhamp eller *Kokos*-trævler vævede Stoffer, der væsentlig benyttes til Emballage for Kaffe, Bomuld o. a. *K. M.*

Gunnlaugr Leifsson, Munk og historisk Forfatter, død 1218 (ell. 1219). G., der i en lang Tid var Munk i det berømte Tingore Kloster (s. d.), var en af sin Tids lærdeste Mænd og vel bevandret i fremmed Litteratur. Desværre stod hans kritiske Evne ikke paa Højde med hans Lærdom. Han vides at have forfattet Sagaen om den første Hólar-Bisp, Jon Ogmundsson (død 1121), der haves i et Par islandske Bearbejdelser; den er trykt i Biskupasogur, I; Sagaen giver et ret godt Billede af Bispens Nidkærhed og Undervisning, men indeholder kun lidt om hans egentlige Virksomhed. Dernæst skrev G. en Saga om Kong Olaf Tryggvason. Begge disse Sagaer vare oprindelig skrevne paa Latin. Sagaen om Kong Olaf haves ikke mere i dens oprindelige Skikkelse, men enkelte Kapitler deraf ere optagne i den saakaldte store Olafs-Saga; hertil hører f. Eks. Afsnittet om Torvald Vidförle. G. har troet paa legendariske Fortællinger og Eventyr; hans Værk har indeholdt en Mængde svulstige Taler og været overgroet med retorisk Ordbram; men det har dog været et Kildeskrift for yngre Sagaskrivere, fordi G. støttede sig dels til Are Frode, dels til ældre Mænds Udsagn. Fremdeles har G. oversat Geoffrey af Monmouth's *Prophetia Merlini* paa Vers; denne Oversættelse findes i »Bretasögur« i Hauksbogen [udg. 1892—96], men den viser, at G. ingen egentlig Digter var. (Litt.: B. M. Olsen, »Aarbøger f. nord. Oldkh.« [1893]; F. Jónsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhist.«, II). *F. J.*

Gunnlaugr Ormstunga, Søn af Høvdingen Illuge paa Gilsbakke, 981—1008, er Hovedpersonen i *Gunnlaugs-Saga*« (udg. i »Islendingasögur«, II, Kbhvn. 1847]. Denne Saga fortæller om G.'s og den unge Helga Torsteinsdatter's inderlige Kærlighed. De forlove sig med hinanden. G. rejser udenlands og besøger forskellige Fyrster; etsteds træffer han sammen med sin Landsmand Hrafn Onundsson; de blive Fjender; Hrafn hævner sig paa G. ved at ægte Helga mod hendes Vilje, da G. ikke kom hjem i rette Tid. Dette førte til Kampe mellem G. og Hrafn; den sidste af disse holdtes i Norge; Hrafn faldt, og G. døde kort efter af et Saar, Hrafn gav ham, idet den ædelmodige G. bragte ham Vand at drikke i sin Hjælm. Sagaen er romantisk, af høj tragisk Karakter, og ganske sikkert i alt væsentligt historisk. Sagaen hører til de skønneste Slægtsagaer, lige mesterlig i Stil som Komposition. G. var Skjald, og der haves endnu nogle af hans Vers. (Litt.: F. Jonsson, »Litt. Hist.«, *I—II*). *F. J.*

Gunnlaugsson, Bjørn, islandsk Matematiker, Overlærer ved den lærde Skole i Reykjavik, født 25. Septbr. 1788, død 17. Marts 1876. G. var en Bondesøn fra det nordlige Island; Faderen var bekendt for sine Anlæg for Beregning og Konstruktion. G., der allerede som ung viste betydelige matematiske Evner, blev Student 1808, kom 1817 til Kjøbenhavn og vandt s. A. Guldmedaillen for en matematisk Afhandling; 1820 fik han atter Guldmedaillen. Han arbejdede derefter som Assistent hos Professor H. Chr. Schumacher ved den geografiske Landmaaling i Holsten. 1822 blev han Adjunkt ved Bessastaða lærde Skole og forflyttedes 1846 med denne til Reykjavik, hvor han blev Overlærer 1851. 1862 tog han sin Afsked. — G., der gik fuldstændig op i sine Studier, har skrevet flere matematiske og astronomiske Afhandlinger og Bøger, hvoraf særlig bør nævnes en Aritmetik, et stort Arbejde, hvoraf dog kun Halvdelen er udgivet [»Tolvisi«, Reykjavik 1865]. Endvidere forfattede han et større teologisk filosofisk Digt »Njóla« (o: Natten), der første Gang udkom 1842. Forfatteren gaar ud fra en Betragtning af Stjernehimmelen og giver med Inddragning af Astronomiens og Fysikkens Læresætninger en Fremstilling af Gudsforholdet til Verdensstyrelsen. G.'s Opfattelse er saa klar, at hans Bog har vundet en almindelig Udbredelse som opbyggelig Læsning.

G.'s Hovedværk er imidlertid hans Kort over Island (»Uppdråttur Islands«), et Arbejde, som han har udført med stor Omhu og Dygtighed. Før han tog fat paa denne Opgave, var Island's Kyster nøjagtig aflagte og trigonometrisk bestemte ved de paa Regeringens Foranstaltning i Aarene 1801—18 af danske og norske Løjtnanter foretagne Opmaalinger. Disse Opmaalinger tjente G. som Grundlag, men som han selv fremhæver,

kunde han dog ikke udføre sine Opmaalinger saa nøjagtig som Kystopmaalingerne, thi dertil krævedes længere Tid, end han kunde afse. Navnlig gjaldt dette visse øde Strækninger, som uheldigt Vejr hindrede ham fra at undersøge, og han derfor maatte aflægge efter Beskrivelse. Sommer efter Sommer i Aarene 1831—43 berejste G. en Del af Island, indtil han til Slutning havde besøgt alle Landsdele og kunde aflægge hele det indre Land. Sine Fritimer om Vinteren anvendte han til at aftegne, hvad han havde berejst og opmaalt om Sommeren. Han angav ikke alene de forskellige Egnes Naturforhold og Beskaffenhed, men omtrent alle Gaarde medtoges ogsaa; ligeledes den administrative Inddeling, saavel den gejstlige som den verdslige. Dette Foretagende blev iværksat af det islandske Litteraturselskab, men muliggjordes kun ved G.'s enestaaende Uegennyttighed. Kortet er udgivet af nævnte Selskab under Oberst O. N. Olsen's Ledelse 1844—49 og indtager ved sin Overskuelighed og smukke Udstyrelse en høj Plads, navnlig den største Udgave paa 4 Blade; den blev prisbelønnet paa Paris-Udstillingen 1875. Sin Opmaaling og Korttegning har G. beskrevet i et Indbydelsesskrift fra Bessastaða lærde Skole 1834. (Litt.: »Andvari«, [1883]). *B. Th. M.*

Gunst føS'nst], Pieter van, hollandsk Kobberstikker, født i Amsterdam 1667, død 1724, har stukket 9 Blade med Gudernes Elskovshandler efter Tizian, 5 Blade Alexander-Slag efter Lebrun og særlig en Mængde Portrætter efter van Dyck, v. d. Werff og G. Kneller, deriblandt en Række større Blade af danske kongelige og adelige Personer fra Christian V og Frederik IV's Regeringsaar. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af G. ca. 40 Blade. *A. Ls.*

Gunter-Skala (Gunter's *scale*) er en Regnestok, brugelig til Regning med Logaritmer, der 1624 forfærdigedes af en engelsk Præst ved Navn Edmund Gunter. Se Regnestokke. *Chr. C.*

Guntram, Frankernes Konge, Søn af Chlotar I, efter hvis Død 561 han fik Orléans og Burgund. Han overlevede sine Brødre og blev Formynder for deres Sønner; da han døde 592, gik hans Besiddelser over til Brunhilde's Søn Childebert II. *M. M.*

Guntur, Gantur, By i den østlige Del af Dekan, ligger 50 Km. fra det bengalske Hav i Præsidentskabet Madras og er Hovedstaden i Distriktet Krishna. (1891) 19,500 Indb. Betydelige Markeder. *C. A.*

Gunvar, nordisk Kvindenavn i sin ældre og norske Form; hos Ewald fordansket til Gunver. Navn paa Kong Frode Fredegod's Søster, der blev gift med Erik den Maalspage. (Litt.: »Sakse's Danmarkshist.«, 5. Bog; A. Olrik, »Sakse's Oldhistorie« [I S. 80, II S. 49, 1892—94]). *A. O.*

Gura, Eugen, tysk Operasanger (Baryton), er født 8. Novbr. 1842 i Pressern (Böhmen), studerede først Ingeniørvidenskab ved det polytekniske Institut i Wien, dernæst Malerkunst i München, og da hans smukke Baryton her gjorde sig bemærket, søgte han Uddannelse under Fr. Hauser og Herzer og debuterede 1865 i München i Lortzing's »Waffenschmied«. 1867 var han engageret i Breslau, 1870 i Leipzig, 1876 ved Stadtteateret i Hamburg og 1883 endelig ved Hofteateret i München. Samtidig har han ogsaa gentagne Gange i Bayreuth udført de store Wagner'ske Barytonpartier (Gunther i »Götterdämmerung«, Hans Sachs, Wotan) og anses for en af Tyskiand's betydeligste og intelligenteste Operasangere, ligesom han ogsaa i Koncertsalen har skabt sig et smukt Navn, navnlig ved Foredraget af Lowe's Ballader og Schubert'ske Sange. *S. L.*

Gurage, Landskab i det sydlige Abessinien, Schoa, mellem Floderne Gibie og Hawasch. Det er bjærgfuldt og gennemstrømmes af Floden Vaisa, vistnok Vebi's øvre Løb. Indbyggerne, hvis Antal anslaas til ca. 10,000, ere Gallaer, der af Navn ere Kristne og ernære sig af Kvægavl og Agerbrug. *C. A.*

Gurāmi (ell. Gourami), *Osphromenus olfax*, en meget smuk, paa de indiske Øer og i deres Brakvande hjemmehørende Fisk, der som Damfisk er bleven udbredt til Kina, de østafrikanske Øer og endog til Cayenne; derimod er det hidtil ikke lykkedes at bringe den til at leve i Europa, skønt man har kunnet føre den levende til Frankrig, fordi den kræver Vand, hvis Varmegrad i Tværmaal er 25°. Dens Kød er ualmindelig godt, og da den kan veje 10—15 Kg. og have en Længde af 2 M., samt er planteædende og en dygtig Æder, har man lagt megen Vind paa at indføre den til flere tropiske Egne. Den er nemlig sejlivet, saa sejlivet endda, at den kan opfodres i store Lerkar, hvis Vand daglig skiftes. *Arth. F.*

Guramīder se Georgien, S. 660.

Gurd [gə!d] (Kolonialdollar), en Sølvmønt, som fra 1809 til omtrent 1870 prægedes i England for britisk Guayana og indeholdt omtrent 19. Gr. fint Sølv. *N. J. B.*

Gurgemeje, Gurgemejerod, se Curcuma.

Gurgemejepapir er Filtrerpapir, som er gennemvædet med en Opløsning af Gurgemejerodens Farvestof og derefter tørret og klippet i Strimler. G. benyttes ved den kemiske Analyse og er et godt Reagenspapir for fri Borsyre og Alkalier. Borsyre giver med G. en ejendommelig rød Farve, der dog først kommer frem ved Tørring ved passende Temperatur; den fremkomne Farve forandres ikke ved fortyndede Syrer, hvorimod den bliver blaa med Alkalier. Med frie og kulsure Alkalier giver G. en brunrød Farve, som ved Tørring bliver violet og med fortyndede Syrer gul. Ogsaa stærk Saltsyre farver G. brunt. Der fordres Øvelse for at kunne drage rigtige Slutninger af de forskellige Farvenuancer, særlig Borsyre-Farvninger. — Til Fremstilling af G. benytter man groft pulveriseret Gurgemejerod, der udtrækkes med 5 Gange sin Vægt 90-p.-Ct.-holdig Alkohol, hvilket Udtræk dernæst rystes med $^1/_{10}$ af sit Rumfang Petroleumsæter. Efter Fraskilning af denne og Filtrering af det alkoholiske Udtræk gennemvædes Filtrerpapir hermed og tørres. *A. B.*

Gurgitello [gurdži-], en af Ischia's talrige hede Kilder. G. er rig paa Svovl i forskellige Forbindelser, Kulsyre (der bobler frem med en gurglende Lyd, hvoraf Navnet) og flere Natriumsforbindelser. Vandet, der har en Temperatur paa 63°—70°, bruges baade ud- og indvendig, anvendes navnlig mod Skrofulose og Reumatisme. *Lp. M.*

Gurgle kaldes i Medicinen den Akt, ved hvilken man søger at beskylle Mundhulens bageste Del og

Svælgets øverste Del ved Hjælp af en i Munden optagen Vædske, hvilket fremkalder en gurglende Lyd. Det anvendes ved Sygdomme i de ovenfor nævnte Dele, og de Vædsker, der anvendes (de saakaldte Gurglevande, Gargarismer), ere snart blot rensende eller varmende (almindeligt Vand), snart lettere eller stærkere adstringerende (Saltvand, Kamillete, Allun-, Tanninopløsning), snart desinficerende (Borsyre-, Kreolin-, Sublimatopløsning) o. s. v. Man g. ved at tage en Slurk af Vædsken i Munden, bøje Hovedet stærkt tilbage og derpaa sætte Vædsken i Bevægelse ved Mundhulens, særlig Tungens Muskler. Virkningen naar dog ikke meget langt bagtil i Svælget. *Lp. M,*

Gurglevand se Gurgle.

Gurgueia, 1) Flod i Brasilien, i Staten Piauhy, den ene af Parnahyba's Kildefloder, udspringer paa Bjærgkæden G.

2) Serra da, Bjærgkæde i Brasilien, dannende Grænsen mellem Staterne Bahia og Piauhy. Kaldes ogsaa Serra do Piauhy. Højde ca. 1,000 M. *B.-P.*

Gurien, Landskab i Transkaukasien, indtager Kystlandet omkring Batum ved det sorte Hav mellem Floderne Rion og Tschoruk. Det hørte tidligere til Kongeriget Georgien, tilhørte derpaa Fyrsten af G., Gurieli, og kom 1801 under Rusland, hvor det nu udgør en Del af Guvernementet Kutais. *C. A.*

Gurjev [gu!rjæf], By i det sydøstlige Rusland, Guvernement Uralsk, ligger nær ved Ural-Flodens Munding i det kaspiske Hav og danner det yderste Led i den uralske Fæstningslinie. (1885) 5,900 Indb. Betydeligt Fiskeri og Tilberedning af Kaviar. *C. A.*

Gurjunbalsam, ostindisk Kopaivabalsam, Wood-oil, en Balsam, der faas af forskellige Arter *Dipterocarpus* fra Bagindien, ved at man hugger en Fordybning i Træets Stamme og tænder Ild deri; efter Ildens Slukning flyder Balsamen ud i store Mængder og samler i Bambusrør. Den er tykflydende, i gennemfaldende Lys rødbrun, i reflekteret Lys grøn, lugter og smager omtrent som Kopaivabalsam og bestaar af Harpiks og æterisk Olie i vekslende Forhold. Den anvendes noget i Medicinen mod Hudsygdomme, men bruges navnlig til Forfalskning af Kopaivabalsam. *K. M.*

Gurk, 1) Biflod til Drau i Karnten, kommer fra Turrach-Søen i de steierske Alper og udmunder efter et 105 Km. langt Løb lige over for Stein. 2) Biflod til Save, i Krain, udmunder efter et 63 Km. langt Løb lige over for Rann ved Steiermark's sydlige Grænse. *Joh. F.*

Gúrko, Joseph Vladimirovitsch, russisk General, er født 15. Novbr. 1828. Han opdroges i Pagekorpset og ansattes 1846 som Kornet i Gardehusarerne. Efter at have gennemgaaet Generalstabsskolen forfremmedes han 1852 til Kaptajn i Fodfolket, i hvilken Stilling han deltog i Felttoget paa Krim. 1857 overgik han atter til Rytteriet som Eskadronschef, blev 1860 Fløjadjutant hos Kejseren, 1861 Oberst og udmærkede sig 1863 ved Undertrykkelsen af den polske Opstand. Efter at han 1866 var bleven Regimentschef, avancerede han det følgende Aar til Generalmajor og Chef for Livgarde-Grenaderregimentet til Hest. Fra 1873—76 førte han en Gardekavaleribrigade og udnævntes til Divisionsgeneral. Ved Krigens Udbrud 1877 stilledes han i Spidsen for den væsentlig af Ryttere sammensatte Avantgarde, besatte 7. Juli Tirnova, overskred dristig og hurtig Balkan, trængte frem til 2 Dagsmarcher fra Adrianopel og besatte, da han af Suleiman Pasha nødsagedes til at gaa tilbage, Schipka-Passet. Ved Avantgardens Opløsning ilede han til St. Petersborg for at føre sin Gardedivision til Krigsskuepladsen, overtog i Oktober Befalingen over et stort Rytterkorps, med hvilket han skulde afskære Osman Pasha's Forbindelse med Sofia og derved fuldende hans Indeslutning. 24. Oktbr. slog han Schefket Pasha ved Gorny-Dubniak, indtog 28. s. M. Telisch, hvorved Osman's Indeslutning var fuldbyrdet. Efter at have modtaget Forstærkning overskred han i Slutningen af December Balkan ved Araba-Konak, besatte Sofia, rykkede energisk mod Philipopel og slog her i 2 Dages Kamp Suleiman Pasha's Hær, hvorefter han traadte i Forbindelse med den russiske Centrumshær ved Adrianopel og deltog i Fremrykningen mod Konstantinopel. Efter Krigens Slutning udnævntes han til General i Kavaleriet og ansattes som Generaladjutant hos Kejseren. 1879 overtog han med særlig udstrakt Fuldmagt Posten som Generalguvernør i St. Petersborg, hvilken Stilling han dog mistede det følgende Aar paa Grund af Attentatet paa Kejseren; samtidig traadte han ud af aktiv Tjeneste. 1882 kaldte Alexander III ham igen ind til aktiv Tjeneste, og G. var derefter 1883 — 95 General guvernør over Militærdistriktet Varszava. *B. P. B.*

Gurlitt, Cornelius, tysk Komponist, er født i Altona 10. Febr. 1820, Elev af Reinecke og Lærer ved Hamburg's Konservatorium, har vundet et kendt og anset Navn i Tyskland som Komponist af en Del Kammermusikværker, instruktiv Klavermusik samt et Par Operaer. *W. B.*

Gurlitt, Heinrich Louis Theodor, tysk Landskabsmaler, ovenn.'s Broder, født 8. Marts 1812 i Altona, død 19. Septbr. 1897 i Naumdorf (Erzgebirge). Efter at G. i nogle Aar havde studeret Malerkunst under Bendixen i Hamburg, blev han 1832 optagen som Elev af Modelskolen ved Kjøbenhavn's Kunstakademi; i den følgende halve Snes Aar hører han nærmest dansk Kunsthistorie til, faar 1833 Akademiets lille Sølvmedaille, agreeres 1840 paa et Billede fra Kullen, bliver s. A. Akademimedlem paa »Egn ved Silkeborg; gamle Elletræer ved en Sø«, men gør samtidig Afstikkere dels Nord paa (Norge), dels til Norditalien, München m. fl. St. Med Opbrudet 1843 til Diisseldorf glider han helt ud af danske Kunstforhold. I Diisseldorf vækker G.'s Kunst adskillig Opmærksomhed, saaledes »Jydsk Hedebillede«, hvis dansk-paavirkede ædruelige Virkelighedspræg stikker af mod Diisseldorf-Skolens Landskabsromantik. Imidlertid er G. atter snart paa Rejser: flere Aar i Italien, et Par Aar i Berlin, 1849—51 i Sachsen, 1852—59 i Wien; efter Studiebesøg bl. a. i Portugal og Spanien (1868) slog han sig 1873 ned i Dresden, 1888 i Steglitz ved Berlin. Hans mange Rejser have givet hans Kunst en broget Emnerigdom, hans Ophold i Syden særlig uddannet hans Sans for kraftig Farvevirkning. Han er godt repræsenteret i flere tyske Museer: i Berlin's Nationalgaleri »Fra Albanerbjærgene« [1850], i Munchen: »Berchtesgaden« [1836], i Dresden: »Aften i Klosteret Busaco i Portugal« [1878], i Leipzig's Museum fem italienske Land-

skaber o. s. fr.; andre bekendte Værker: »Den krissæiske Slette i Grækenland«, »Romerske Kampagne«, »Plöen-Sø«, »Jydsk Landskab«; endelig eje Akademiet i Düsseldorf og Berlin's Nationalgaleri en Del smukke Tegninger af G. I Løbet af 1834—43 købte den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn seks af hans Arbejder. *A. Hk.*

Gurlt, Ernst Julius, tysk Kirurg, er født i Berlin 13. Septbr. 1825. Han studerede Medicin i Berlin, blev 1848 Dr. phil., 1853 Privatdocent og 1862 *Prof. extraordinarius* Kirurgi ved Berlin's Universitet. Han deltog som Læge i alle Tyskland's Krige fra 1848 til 1871. Han har skrevet en stor Mængde Afhandlinger, hvoraf navnlig kunne fremhæves »Handb. der Lehre von den Knochenbriichen« [1860—65], »Leitfaden flir Operationsiibungen am Cadaver« [Berlin 1862, 6. Opl. 1885, oversat paa forskellige Sprog]. G. har skrevet adskillige medicinalhistoriske Artikler i biografiske Leksika, var Redaktør af »Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten u. Volker« (fra Bogstav G), grundede »Archiv für klinische Chirurgie«, Redaktør af »Kriegerheil. Organ der deutschen Vereine vom Rothen Kreuz« o. s. v. *G.N.*

Gurma, Negerrige i det vestlige Sudan, V. f. Niger's mellemste Løb, der skiller det fra Fellatahriget Gando, til hvilket det stod i Afhængighedsforhold; nu er det dog selvstændigt. Befolkningen staar Mandingoerne nær, og Hovedstaden er Nungu. *C. A.*

Gurney [gə!ni], Thomas, berømt engelsk Stenograf, (1705—70), lærte Urmagerhaandværket, men nærede en levende Interesse for Stenografien, hvilken han allerede som Barn havde lært uden anden Vejledning end en Lærebog i Mason's System. Allerede 16 Aar gl. var G. naaet saa vidt, at han stenograferede Prædikener. Omkring 1740 blev han ansat som Retsstenograf i London, senere tillige som officiel Parlamentsstenograf. 1749 aabnede han en Urmagerforretning i London, men fortsatte dog sin stenografiske Virksomhed og beholdt sin officielle Stilling indtil sin Død. Denne Virksomhed er nedarvet i den gurneyske Familie igennem flere Slægtled lige til Nutiden. Sit System udgav G. 1750 under Titelen »Brachygraphy« (se Stenografi). *A. W.*

Gurnigelbad, Badested i Schweiz, Kanton Bern, ikke langt fra Byen Bern, fra hvilken man kommer dertil over Riggisberg. G. ligger paa en Højslette paa det stejle nordlige Affald af Obergurnigel, 1,155 M. o. H., og har 2 kolde Svovlkalkkilder, af hvilke Schwarzbrünnli er meget stærk, saa at den, navnlig i Begyndelsen af Kuren, maa anvendes med stor Forsigtighed. Anvendes mest indvendig. Badet søges især for kroniske Fordøjelsesforstyrrelser og kroniske Sygdomme i de kvindelige Kønsorganer, samt ved Nervelidelser (Migræne o. s. v.), der afhænge af de nævnte Sygdomme. *Lp. Af.*

Gurowski [gurå'ski], Adam, polsk Litterat, født 10. Septbr. 1805 i Guvernementet Kalisz, død 4. Maj 1866 i Washington. Han nedstammede fra en gammel adelig Slægt og fik en omhyggelig Uddannelse ved forskellige tyske Universiteter. Under den polske Revolution 1830—31 gjorde han sig bemærket som ivrig radikal og Forfatter til en Række voldsomme Stridsskrifter mod Rusland; ogsaa i Paris tilhørte han i de nærmest følgende Aar den saakaldte demokratiske Fraktion blandt Emigranterne. Men hans Bog »La vérité sur la Russie«, der udkom 1835, betyder et fuldstændigt Brud med hans politiske Fortid; han optræder nu som Talsmand for den panslavistiske Idé, hvis Gennemførelse han lægger i Rusland's Haand. Kejser Nikolaj I kaldte ham tilbage, men G. fandt ikke i russiske Kredse fuldt ud den Tilslutning, han havde gjort Regning paa, og blandt hans Landsmænd mødte hans Propaganda den voldsomste Modstand. Skuffet og nedslaaet begav han sig 1848 til Nordamerika. Han har bl. a. forfattet: »La civilisation et la Russie« [St. Petersborg 1840], »Pensées sur l'avenir des Polonais« [Berlin 1841], »Le panslavisme, son histoire etc.« [Firenze 1848], »Russia as it is« [New York 1854]. Paa Polsk skrev han under Pseudonymet Pantaleon Jozafat Wolowski. *St. R.*

Gurre Slot, i Tikjøb Sogn, Lynge—Kronborg Herred, laa i sjældent romantiske Omgivelser ved Bredden af Gurre Sø. Det har almindelig været antaget, at Valdemar Atterdag skulde have opført Slottet, og Sagnet har haft travlt med at fortælle om Kongens store Kærlighed til Stedet, bl. a. lagt ham de bekendte Ord i Munden, at »Gud gerne maatte beholde sit Himmerige, naar han maatte beholde sit Gurre«. Kongen døde ogsaa her 1375. Imidlertid vise de endnu bevarede Levninger af Slottet, at dets Opførelse langt snarere falder i Slutn. af 12. Aarh.; der er kun saa meget sandt i den ældre Antagelse, at det først er paa Valdemar Atterdag's Tid, at Slottet nævnes i Historien. I første Halvdel af 15. Aarh. var G. Møntsted (det kaldes paa Møsterne *Castrum Gorge*); dets Styrelse var i øvrigt overladt til kgl. Høvedsmænd, men Kongerne opholdt sig ofte paa Slottet, og mange Dokumenter ere udstedte herfra. Nogen større Rolle synes det imidlertid ikke at have spillet ved Middelalderens Slutning. 1534 overdrog Kronen G. ved Mageskifte til Roskilde-Bispen Lage Urne, men erhvervede det Aaret efter tilbage. Paa den Tid var Slottet alt begyndt at forfalde; 1534 hedder det, at Spærene paa Taarnene vare borte, meget af Muren nedfaldet og det store Taarn saa revnet, at det maatte brydes ned. I Løbet af 16. Aarh. forsvandt Slottet mere og mere, idet der toges Materialer herfra til Frederiksborg og andre Bygninger. Jord og Vegetation dækkede snart efter største Delen af Ruinen, saa at Slotspladsen 1761 kunde beskrives som »en smuk Høj med Træer«. 1817 begyndte Gurrehus'es daværende Ejermand, Kammerherre v. d. Maase en Udgravning af Slottet, som andre have fortsat, saaledes Skovrider S. M. Bjørnsen (der 1835 lod Ruinen fredlyse) og nu sidst Nationalmuseet. Slotspladsen fremtræder nu (1898) som en Firkant, ca. 30—35 M. lang og bred, omgivet af en med firkantede Hjørnetaarne forsynet, svær Ringmur, der dog ikke hører til det oprindelige Anlæg. Dette udgøres af det store, firkantede Midttaarn (Donjon'en), hvortil Materialet er Kampesten, medens Munkesten ere anvendte til Ringmuren. Murene staa igen i et Par Meters Højde. Slottet har været omgivet af en Grav, og paa det omliggende Terrain har der staaet Udhuse, Staldbygninger etc. (Litt.: »Annaler f. nord. Oldkynd.« [1838—39]; »Hist. Tidsskr.« I). I Kjøng Sogn, Hammar Herred,

har der i øvrigt været et kgl. Jagtslot, Lille Gurre, som Valdemar Atterdag siges at have bygget. *C. Ngd.*

Gursay [gə'si], Handelsvægt i Præsidentskabet Madras, å 20 Candies = 4,536 Kg. *N. J. B.*

Gurtbuer dl. Gjordbuer ere Forstærkningsbuer, som anbringes ved forskellige Slags Hvælvinger. Ved Tøndehvælvinger dele de disse i kortere Afsnit, og da de ere af større Tykkelse end Hvælvingen, have de enten deres Fremspring over eller under denne, i sidste Tilfælde udgaaende fra Piller, som springe frem fra Sidevæggene. Ved et Hvælvingssystem af Korshvælvinger eller Krydshvælvinger danne G. Adskillelsen mellem de enkelte Hvælvinger og udgaa da enten fra Murpiller eller fritstaaende Piller eller Søjler. *E. S.*

Gurten, Bjærg i den schweiziske Højslette, 3 Km. S. f. Bern, danner en bred skovklædt Sandstensryg med to Tinder paa 859 og 861 M.'s Høide. Der findes Udsigt over Berner-Alperne, over den schweiziske Højslette med Neuchatel-Søen og Murten-Søen, samt over en Del af Jura-Kæden. *Joh. F.*

Guru (Sanskr.: »tung, vægtig, ærværdig«) bruges i Indien om en Person, som man skylder Ærbødighed (Fader, Moder, ældre Slægtning), særlig om ens Lærer og navnlig om ens Religionslærer (jfr. Brahmaner, S. 495), som var mere end en Fader for en, og som man skyldte fuldkommen Lydighed i hele Læretiden og Pietet gennem hele Livet. I de nyere indiske Religioner bruges G. 1) først og fremmest om vedkommende Sekts Stifter, der nyder samme Anseelse som en Buddha eller Jina, gælder for en Aabenbarer af Religionen og en overmenneskelig Frelser og for en Inkarnation af Guden, navnlig henholdsvis af Vishnu (Krishna) eller Civa. Denne Guddommeliggørelse af G. medfører, i Modsætning til Forholdet i den ældre Brahmanisme, absolut Lydighed og Hengivenhed hele Livet igennem fra Discipelens Side for G.'s Person allerede i dennes levende Live. 2) Dette overføres tillige med Titelen til hans Efterfølgere; Efterfølgeren er enten den sidst afdøde G.'s Efterkommer (eller stammer i alt Fald fra Slægtens Stifter) eller designeret af ham. Videst gaar det hos Caitanya'erne og Vallabhācārya'erne (se Gosain). I Stedet for Overleveringerne træder G.'s Ord, og de af ham eventuelt forfattede Bøger ere Sektens hellige Skrifter; ellers have de ofte ingen. Undertiden medfører G.-Dyrkelsen Skisma'er, naar man nemlig ikke kan enes om, hvem der er den retmæssige G. 3) Desuden er G. i det hele Betegnelse for Sektens Sjælesørgere, som i Reglen optage Medlemmerne ved at meddele dem vedkommende Guds mantra (et Slags Løsen, som de ere forpligtede til at holde hemmelig; jfr. Dandin). Hos nogle Sekter skulle G. være Brahmaner, men hos de fleste er Kasten ligegyldig; ja hos nogle kunne endog Kvinder beklæde Værdigheden. — Hos Mādhva'erne, hvor G. skulle være Brahmaner og Sannyāsin'er (se Brahmaner, S. 495), har hver G. et Antal Familier arvelig knyttet til sig, hvis Sjælesorg han kan sælge eller pantsætte til en Brahman. — Hos Caitanya's Tilhængere er G. endog vigtigere end Guden (»naar Hari — ɔ: Krishna — er vred, er G. vor Beskytter; naar G. er vred, have vi ingen«). — Kabir (s. d.) stod til Dels i Modsætning til de andre Sektstiftere, for saa vidt som han vel hævder, at al Autoritet i Trossager og moralske Sager tilhører G., men dog ikke kræver blind Lydighed, idet han vil have, at man skal tage sin Samvittighed med paa Raad. — Hos Sikh'erne har der været 10 G., fra Stifteren Nanak (en Inkarnation af Krishna) til Govind Singh inkl.; indtil 5. (Arjun) inkl. valgtes og indviedes de af den døende G.; men Arjun gjorde Værdigheden arvelig og omgav sig med Kongemagtens Insignier; her kommen altsaa et politisk Element med i Betragtning; næsten alle Sikh'ernes G. skulle have haft Brahmaner om sig som Huspræster. — Hos Smārtabrāhman a'erne (se Dandin), hvis G. (ligesom Mādhva'ernes) ere Brahmaner og Sannyasiner, synes det anførte ikke at være ført til saa yderlige Konsekvenser som hos de fleste andre Sekter; men dog betragtes Ordenens Stifter Cankara som en Inkarnation af Çiva, og Ordenens Overhoved i Çrngagiri i Mysore, som anses for hans Efterfølger, antager Titelen Jagatguru (»Verdens G.«) og er »ufejlbar«. *S. S.*

Gurunødder se Cola.

Gury [gyri'], Jean Pierre, jesuitisk Moralteolog, født 23. Jan. 1801 i Mailleroncourt (Franche Comté), død 18. Apr. 1866 i Vals ved Le Puy. 1824 traadte G. ind i Jesuiterordenen, blev 1833 Professor i Moral ved Jesuiterkollegiet i Vals, 1847 ved *Collegium Romanum* i Rom, hvorfra han blev fordreven Aaret efter ved Revolutionen; han vendte tilbage til Vals, hvor han døde. G. er bleven berømt ved sit Værk *Compendium theologiae moralis* [1850 og senere Oplag, overs. paa flere Sprog, paa Tysk Regensburg 1868], en Sædelære til Brug for gejstlige ved Skriftemaal og Absolution, hvori den jesuitiske Morals Udvækster ere fremsatte uden Sky og det paa sine Steder ret slibrigt. Den bruges ved adskillige gejstlige Seminarier. Til samme Retning hører hans *Casus conscientiae* [1864, 7. Opl. 1886]. (Litt.: *Vie de J.P. G,* [Paris 1867]; A. Keller, »Die Moraltheologie des Jesuitenpaters G.« [2. Opl. Aarau 1870]; Götting, »J. P. G.« [Berlin 1882]). *L. M.*

Guse, Finnekonge i nordiske Eventyrsagaer, gav Ketil Hæng hans Tryllepile, G.-Pilene; optræder i Sakse's Baldersaga under Navnet Kuse. *A. O.*

Guseck, B., se Berneck, K. G. v.

Gusj se Melenki.

Gussenbauer, Carl, østerrigsk Læge, er født 30. Oktbr. 1842 i Ober-Vellach i Kärnthen, blev Doktor i Wien 1866, Professor i Kirurgi i Liège 1875, i Prag 1878. G. har skrevet en stor Mængde Afhandlinger af anatomisk, histologisk og navnlig kirurgisk Indhold, og han konstruerede det første brugelige kunstige Strubehoved. *G. N.*

Gussow, Karl, tysk Genre- og Portrætmaler, er født 25. Febr. 1843 i Havelberg. Han uddannede sig paa Kunstskolen i Weimar, hvor han lærte under A. v. Ramberg, og hvor særlig Pauwels fik Indflydelse paa ham i koloristisk Henseende; her blev han ogsaa 1870 udnævnt til Professor, efter at have gjort betydelig Lykke ved en Del smaa Genrebilleder; fire Aar senere forflyttedes han til Kunstskolen i Karlsruhe, og halvandet Aar efter fik han et Professorat ved Berlin's Akademi. Her kom G. til at spille en betydelig Rolle i Byens Kunstliv; hans djærve, pastose Farvepaasætning med dens højst virkningsfulde, men lidt voldsomme og ufine Effekter, og hans hele stærkt

naturalistiske Fremstillingssæt maatte vække Opmærksomhed, og en Del af de unge saa i ham deres Fører i koloristisk Henseende; det var fornemmelig de 3 1876 udstillede Genrebilleder med legemsstore Figurer, der indeholdt det ny Program: »Killingen«, »Blomster vennen« (en gammel Mand, hvis Hæslighed stødte an mod Berlinernes Kunstbegreber) og »Tabt Lykke«; senere malede G. det humoristiske »Venus-Vadskerske«, det i koloristisk Henseende saa fremragende »Velkommen« [1877] og »De to gamle«. 1880 tog G. sin Afsked fra Akademiet, oprettede en snart stærkt besøgt Privatskole, kastede sig især over Portrætfaget (O. Schubin, Arkitekt P. Wallot etc), malede det populære »Østerspigen« [1883] og en Del for det engelske Marked beregnede Studiehoveder o. 1., der ofte smage stærkt af Rutine. Paa den internationale Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897 saas »Bonde fra Schwarzwald«. *A. Hk.*

Gustaf I, svensk Konge (1521—60), tit ogsaa kaldet Gustaf Vasa, et Navn, som dog er af senere Oprindelse; den adelige Slægt, G. tilhørte, er først efter hans Tid bleven kaldt Vasa-Slægten. G. fødtes paa Gaarden Lindholmen i Upland i Slutn. af 15. Aarh., mulig 12. Maj 1496, død 29. Septbr. 1560. Efter nogen Tids Studier i Upsala kom G. til sin Slægtning, Rigsforstanderen Sten Sture's Hof og kæmpede under denne mod Christian II; navnlig vandt han Berømmelse ved Brännkyrka 1518. Ved Underhandlingerne s. A. var han blandt de svenske Herrer, der overgaves som Gidsler i Christian's Hænder og forræderisk førtes til Danmark. G. overgaves Erik Banner paa Kalø i Forvaring, men rømte 1519 fra denne og kom til Lubeck, hvis Raad vægrede sig ved at udlevere ham til Danskerne. En Tid efter kom G. over til Sverige; det var i Foraaret 1520, da Christian's Hær stod sejrende i Sverige. G.'s Forsøg paa at ægge Kalmar, i hvis Nærhed han var stegen i Land, til fortsat Modstand mislykkedes, og han trak sig længere op i Landet. Da Stockholm var falden, syntes Christian's Magt betrygget. Saa kom Stockholm's Blodbad, i hvilket G. mistede sin Fader og andre Frænder, og han flygtede nu fra Gaarden Räfsnäs, hvor han sidst havde opholdt sig, til Dalarne. Hans Plan var at bringe Dalbønderne til at rejse sig. I den første Tid maatte han dog skjule sig for de Eftersøgninger, som fra dansk Side anstilledes efter ham; om hans Farer og Eventyr i denne Tid findes adskillige ofte ret romantiske Beretninger. Da han ved Juletid 1520 første Gang opfordrede Dalbønderne til Oprør, mødtes han med Kulde, og han havde allerede begivet sig paa Vej til Norge, da Dalkarlene, paavirkede af ganske vist overdrevne Beretninger om Christian's Grusomhed, kaldte ham tilbage og under hans Befaling begyndte Rejsningen. Oprøret spredte sig med stor Hast over Svealand og snart ogsaa til Rigets sydligere Dele, og Bondehæren, som af G. sattes i mere kampdygtig Stand, sejrede overalt. Aug. 1521 valgtes G. i Vadstena til Rigsforstander. Danskerne havde nu i det egentlige Sverige kun nogle faa faste Pladser tilbage, forrest blandt dem Stockholm. Kort efter Christian's Afsættelse i Danmark blev Unionen definitivt opløst, idet G. valgtes til Sverige's Konge 6. Juni 1523. Stockholm, til hvis Indtagelse han havde haft Hjælp fra Lubeck og Finland, faldt snart derefter i hans Magt. G.'s Forsøg paa at bemægtige sig dansknorske Provinser (Blekinge og Bohus Len) mislykkedes dog 1524, om han end i nogle Aar fik Lov at beholde Bohus Len. — G. fik i de nærmeste Aartier efter sin Tronbestigelse bl. a. den vanskelige Opgave at hævde det ny Kongedømmes Stilling over for de selvraadige Bønder; navnlig vare Dalkarlene opsætsige og maatte med Strenghed bringes til Lydighed. G.'s Stilling var saa meget vanskeligere, som hans Magtmidler ikke vare store. Særlig vare Kronens økonomiske Ressourcer overmaade ringe, og G. vendte sig derfor mod den rige Kirke. Reformationens Lærdomme vare nu, først og fremmest ved Olavus Petri, overførte til Sverige, og G. omfattede de ny Anskuelser med Sympati; dog turde ved G.'s Angreb paa Kirken politisk-finansielle Motiver have været de stærkest virkende. Paa Rigsdagen i Vesterås 1527 fremtvang G. Afgørelsen; han mødte rigtignok stærk Modstand, men var allerede i Folkets Øjne saa uundværlig, at alt maatte føje sig efter hans Vilje. G. blev nu Kirkens Overhoved og fik Raadighed over en stor Del af dennes faste Ejendomme og øvrige Indtægter. Bestemmelsen om, at Guds Ord skulde prædikes rent, betegner Reformationens Indførelse. G. maatte dog her gaa forsigtig til Værks, da Folket næppe var forberedt paa Forandringen; Navnet Lutheranisme undgik man, og det varede temmelig længe, før den lutherske Religion fuldstændig indførtes. G. var under Befrielseskrigene kommen i et trykkende Gældsforhold til Lubeck og havde vanskelig ved at betale sin Gæld. Overhovedet maatte han søge at emancipere sig fra Hanseaterne, og da Wullemvever med Magt søgte at opretholde det synkende Hanseatvælde, optraadte G. i Grevefejden kraftig mod Lubeck, og den Flaade, som G. paa saa kort Tid havde naaet at skabe, blev, i Forening med den danske, Sejrherre i Østersøen.

G.'s Magtstilling synes nu mere betrygget baade udadtil og indadtil, særlig efter at han ved Brömsebro-Mødet 1541 havde nærmet sig Danmark til Beskyttelse mod Kejseren, som muligen kunde tage sig af Christian II's Slægt. I selve Riget er Kirken knust, Bønderne synes beroligede, og Adelen er siden den sidste Tid af Unionskrigen svækket, og G. har desuden vundet den ved at gøre den delagtig i Arven efter Kirken. G. begynder nu at regere mere egenmægtig end før. Inddragningen af Kirkens Ejendomme udstrækkes over Billighedens Grænser og faar næsten Udseende af Kirkeplyndring, udenlandske Principper indføres i Regeringsmaaden, og Kongen vil hævde den højeste Ejendomsret over Bondejorden. Saa udbryder et nyt Bondeoprør, det farligste af dem alle, den smaalandske Dackefejde 1542—43; den var foranlediget baade af religiøse og verdslige Grunde. Efter at det ikke desto mindre var lykkedes G. at knuse Rejsningen, blev han forsigtigere. Allerede tidlig under G.'s Regering var der blevet gjort forberedende Skridt til Arverigets Indførelse, og 1540 aflagde Raadet m. fl. Troskabsed til G. som Arvekonge, og 1544 fuldbyrdedes i Stændernes Navn i Vesterås den Arveforening, som indførte lineal og agnatisk Tronfølge. G. sad nu sikkert paa Tronen og havde betrygget sin Slægt Besiddeisen af den. Hans sidste Regeringsaar hengik dog ikke ganske i Fred og Ro; han maatte 1555

—56 føre en besværlig Krig mod Rusland, i hvilken han en Tid personlig deltog. Forholdet til Danmark var ej heller godt, og sikkert har Arverigets Indførelse bidraget hertil.

Som Regent var G. i fuldeste Forstand en Nyskaber, og som saadan blev han tvungen til i mange Tilfælde at gaa ud over Grænsen for, hvad der var Rigets Forfatning. Nogen virkelig Opfattelse af lovlige Grænser for sin Magt turde G. næppe have haft, og i Praksis har han været mere enevældig end nogen anden svensk Konge. Men denne Enevælde havde et sundt praktisk Præg, og G. var altid villig til at raadføre sig med Folket, særlig naar det gjaldt større Forandringer. Styrelsens Former kunne dog ikke siges at være blevne ordnede af G. Selv regerede han patriarkalsk, og det blev en senere Tids Opgave at ordne og skabe Organer for den stærke Kongemagt, han havde grundlagt. G.'s Forvaltning bar rige Frugter. Han havde modtaget Sverige som et ødelagt og lammet Rige, og han efterlod det stærkt og blomstrende. Han gjorde Kronen rig, ordnede Skatteforholdene, skabte en staaende Hær og en stærk Flaade, fremmede i høj Grad Industri og Handel. Skyggesider i hans Styrelse ere imidlertid, at de økonomiske Interesser vel meget fik Overhaand, medens den aandelige Udvikling forsømtes. G. fremtræder fremfor alt som en Mand med sund Forstand og Kraft; ved disse Egenskaber samt ved Folkelighed og Veltalenhed vandt han Folkets Hjerte og kunde derved udføre det store Værk at blive den moderne svenske Stats Grundlægger. — G. var trende Gange gift: 1) med Katarina af Sachsen-Lauenburg 1531 (død 1535), 2) med Margareta Eriksdatter (Lejonhufvud) 1536 (død 1551), 3) med Katarina Gustafsdatter (Stenbock) 1552 (død 1621). I det første Ægteskab fødtes Sønnen Erik, senere Erik XIV, i det andet 10 Børn, blandt dem Johan III og Karl IX. Det tredje Ægteskab var barnløst. G.'s Døtre bleve gifte med tyske Fyrster, og gennem disse Forbindelser er G. bleven Stamfader til adskillige af de nuværende Fyrstehuse i Europa. G.'s sidste Tid var ikke lykkelig. Han gør Indtryk af en Mand, som er bleven opslidt af stadige Besværligheder. Han var ej heller fri for Familiesorger og nærede onde Anelser for Fremtiden, da han saa Tronfølgerens underlige Sind. Dels paa Grund heraf og for sikrere at betrygge Slægtens Magt gav han i sit Testamente de yngre Sønner Hertugdømmer med saa stor Magt, at Kongedømmet næsten kunde synes delt. Blandt G.'s sidste Handlinger var den rørende Afsked, han tog med Stænderne. Han ligger begravet i Upsala. Hans Statue, modeleret af L'Archévesque, rejstes 1774 paa Ridderhustorvet i Stockholm; paa flere andre Steder i Sverige, f. Eks. i Kalmar og flere Steder i Dalarne, findes Monumenter over ham. (Litt.: Strinnholm, »Svenska folkets historia under konungarne af Vasaätten« [Stockholm 1819—20]; Geijer, »Svenska folkets historia«, 2. Del; Forssell, »Sveriges inre historia från G. I« [Stockholm 1869]; Watson, *The Swedish Revolution under Gustavus Vasa* [Boston 1889]). *A. S.*

Gustaf II Adolf, svensk Konge (1611—32), født 9. Decbr. 1594 i Stockholm, død 6. Novbr. 1632, Søn af Hertug Karl af Södermanland, senere Karl IX, og Christina, Datter af Hertug Adolf af Holsten-Gottorp og Sønnedatter til Landgreve Filip den Højmodige af Hessen. G.'s Opdragelse lededes med stor Omhu af Johan Skytte, som gav ham en Uddannelse grundet paa Reformationens og Humanismens Ideer. Jævnsides med den teoretiske Uddannelse gik den praktiske. Meget tidlig fik G. Lejlighed til at deltage i politisk Gerning, og fra Aar 1610 optræder han næsten som Faderens Medregent. I Kalmar-Krigen var han yderst virksom; det var ham, der indtog Kristianopel med alle de Forraad, der fandtes i denne Fæstning (26. Juni 1611). 30. Oktbr. 1611 døde Karl IX. Egentlig skulde en Formynderregering have styret Riget, i det mindste til G. var fyldt 18 Aar, men allerede 26. Decbr. erklæredes G. af Stænderne for myndig, og først nu antog han Kongenavnet. I Mellemtiden vare de fleste Regeringsforretninger afgjorte i Enkedronningens Navn; foruden hende havde Hertug Johan, Søn af Johan III, haft Del i Formynderregeringen. At desuden ogsaa nogle Rigsraader, blandt dem Axel Oxenstjerna, have deltaget i denne, er urigtigt.

G.'s første Opgave som Konge blev at forsvare Riget mod Christian IV. I Febr. 1612 foretog han et Hærgningstog i det nordøstlige Skaane, som blev haardt ødelagt. Paa Tilbagetoget blev G. ved Wittsjö overrumplet af en dansk Rytterstyrke under Brejde Rantzau og Anders Bille. Svenskerne lede alvorlige Tab, og G. var paa Flugten nær ved at drukne i en Aa, der falder i Wittsjö. Under Sommerfelttoget 1612 maatte G. søge at hindre Foreningen mellem de to danske Hære, som fra Øst- og Vestkysten marcherede mod Sverige's centrale Dele; han viste her Prøve paa Feltherreegenskaber, særlig ved en behændig Anvendelse af »de indre Linier«. Om det end ikke lykkedes Christian IV at tilføje Sverige noget afgørende Nederlag, saa havde han dog under Krigen haft en vis Overmagt, og Freden i Knærød blev ret dyrekøbt for G. Betalingen af Løsepengene for det af Danskerne erobrede Elfsborg krævede navnlig yderst følelige Ofre. Efter Fredsslutningen i Knærød vendte G. sig mod Rusland, Han havde arvet ogsaa denne Krig fra sin Fader, som havde indblandet sig i de Dmitriske Uroligheder, vel nærmest for ved Landvindinger at søge Dækning for den finske Grænse og for at hindre, at Polen fik for stor Indflydelse i Rusland. G.'s Krig mod Rusland var hovedsagelig en Belejringskrig; det vigtigste Resultat var Erobringen af Byen Gdof i Septbr. 1614. Freden sluttedes i Stolbova 1617. De store Erobringsplaner, der havde foresvævet G. og hans Mænd — Novgorod's Erobring og en Udvidelse af Finland op mod Ishavet — kunde ikke realiseres, efter at Rusland var blevet konsolideret under Mikael Romanof, og stode ogsaa i for stærk Modstrid til England's Handelsinteresser, men hvad der vandtes, var ikke ubetydeligt: Ingermanland og Keksholm's Len (Karalen). G. havde herved gjort det ret vanskeligt for Russerne at gentage saadanne hærgende Indfald i Finland og Sverige's øvrige baltiske Landsdele, som vare gjorte under de tidligere Vasa-Konger. Pejpus, Narova, de ingermanlandske Sumpe og den havlignende Ladoga-Sø syntes ham nu en naturlig Grænse; »det skulde blive svært for Russerne at springe over den Bæk«. G. havde ogsaa nu draget den Grænselinie, der senere er bleven den adskillende mellem Finland og Rusland.

Efter 1617 indtræder den fredeligste Periode af G.'s Regering. For den svenske Stats- og Samfundsudvikling var G. utrættelig virksom, ikke blot under denne Fredsperiode, men ogsaa i Krigstiderne, som jo optog den allerstørste Del af hans Regering. I alt sit Arbejde støttedes han kraftig af Rigskansleren Axel Oxenstjerna. Disse to geniale Personligheder saa at sige fuldstændiggjorde hinanden; G. med sin geniale Skarpsindighed og sin ildfulde Iver og Oxenstjerna med sin urokkelige Ro, kolde Beregning og praktiske Rutine udgjorde et Statsmandspar, hvis Lige sjælden har eksisteret. G. er den, som definitivt har organiseret og lovbundet det Kongedømme, som skabtes af Gustaf Vasa. Dette var i de forudgaaede urolige Tider fremtraadt som en stedse mere paatrængende Nødvendighed, og ved G.'s Tronbestigelse havde Stændernes Postulater og Kongens Forsikringer syntes at skulle medføre en Indskrænkning af Kongemagten, hvilken dog neutraliseredes af G.'s personlige Egenskaber og glimrende Regering. G. ordnede Rigsdagen og gav den mere bestemte Former, fremfor alt ved Rigsdagsordningen af 1617 og Ridderhusordningen 1626. Rigsdagen afløste nu definitivt Landskabsmyndighederne i Lovgivningen, og det blev Regel, at Kongen og Stænder gave Lovene. Ogsaa trængte den Grundsætning igennem, at Beskatningsretten tilkom Stænderne, om end dens Udøvelse endnu ikke var indskrænket til den formelige almindelige Rigsdag. Ved Rigsdagsordningen indførtes bestemt Inddelingen af Rigsdagen i fire Stænder, Adelen med Krigsbefalingen som Anneks, Præster, Borgere og Bønder. Rigsraadet fik ved G. en til en vis Grad ny Virksomhed, idet han holdt Rigsraaderne til uafbrudt Arbejde i Statens Tjeneste; ved at indrette faste Embedskontorer i Hovedstaden og lade Raadsherrerne gøre Tjeneste i disse lagde han Grunden til det faste »Raadskammer«, der senere blev Forvaltningens Centralorgan. G. er Skaberen af Embedskollegierne i Sverige's Administration, de første vare Kancelliet og Kammeret. Nu uddannedes ogsaa for første Gang et svensk Diplomati. I den højere Forvaltning havde G. saaledes bragt Orden og Rede og umuliggjort en Gentagelse af det fra hans Farbrødres Tid kendte, fordærvelige Sekretærregimente. Den lavere Administration havde ogsaa været uordnet, og Almuen havde lidt under Trykket af selvraadige Fogder. Ogsaa her greb G. ind, reformerende og ordnende, en bestemt Lensinddeling indførtes, civil og militær Myndighed adskiltes, og den første overdroges til Landshøvdinger. For Retsplejen skabtes Svea Hofret 1614 som Overdomstol. Derved skulde den Mangel afhjælpes, som var opstaaet ved de gamle kongelige Rettertings Ophør; Hofretten blev dog næsten straks en Instansdomstol nærmest under Kongens Dom, og G. stiftede ogsaa Hofretten i Åbo og i Dorpat. G. har ogsaa i Sverige indført en ordnet Statshusholdning: Budget oprettedes og Rigshovedbog førtes for første Gang. Skatteforholdene bleve imidlertid en svag Side i G.'s Forvaltning. De stadige Krige og tillige Statens udvidede Virksomhed medførte en haard Skattebyrde; vistnok kun under Karl XII's Regering blev Folket anstrengt mere i saa Henseende end under G. Ny Skatter og Acciser maatte paalægges, og foruden ordentlige Midler maatte der gribes til at sælge Krongodser. Dog gjorde G. meget for at sætte Folket i Stand til at bære Skattebyrden: saaledes indførtes f. Eks. en mere ligelig Skattefordeling og ny Skattelægning. Nogen mere almindelig Misfornøjelse synes heller ikke at have hersket blandt Bønderne. For Handelens og Industriens Fremme virkede G. ivrig efter Princippet om Statens Formynderskab og Regulering af Næringslivet. Handelskompagnier — eksempelvis Kobberkompagniet — oprettedes. I Længden bare disse sig dog ikke. Man anvendte kraftige Midler, ikke mindst Tvang, for at koncentrere al Handel og Industrivirksomhed til Byerne. Flere ny Byer, blandt dem Goteborg, anlagdes. — G. er den første svenske Monark, som paa nogen kraftigere Maade tog sig af den aandelige Udvikling og Undervisning. Upsala Universitetet genoprettede han ved den storartede Gave af 300 gustavianske Arvegaarde: det var hele hans private Formue, der kom til økonomisk at betrygge Universitetets Tilværelse. I Vesterås, Strängnäs, Linkoping, Åbo og Viborg indrettede G. Gymnasier. Han kan siges i Sverige at have indført den afgiftsfri Undervisnings Princip, der siden har udmærket de svenske Skoler. I Henseende til Kirken paatænkte G. et Generalkonsistorium, som skulde have den øverste Ledelse af Kirke og Skole, Fattigvæsenet og Sygeplejen; det skulde bestaa baade af gejstlige og verdslige Medlemmer. Denne Plan strandede imidlertid paa Modstand fra Kirkens Side. Paa næsten alle Omraader af Stats- og Samfundsliv har G. grebet ind, nyskabende og livsvækkende; næsten overalt har han afstukket den Vej, ad hvilken den senere Udvikling er bleven ført videre. Med skarpt Blik for, hvad der trængte til at gøres, har han forenet et virkeligt realpolitisk Begreb om, hvad der kunde udføres, og en vældig Arbejdsevne. Det er nemlig ejendommeligt, at det store Samfundsarbejde under G. udførtes under næsten stadige Krige, ledede af Kongen personlig. Træffende er G. bleven kaldt »Sædemanden fra den fremilende Stridsvogn«. — G.'s Karakter var fremfor alt en saadan, som præges af Harmoni mellem alle Sjælens Egenskaber. Der er blevet sagt, at Vasa-Ættens teoretiske, kunstneriske Sind og praktiske Viljekraft hos ham dannede et Hele af høj Intelligens og Handlekraft. Fremfor alt fremtræder hans praktiske Begavelse. Han blev Realpolitiker i den Forstand, at han aldrig søgte Maal ud over det rimeliges Grænser og altid træffende bedømte sine egne og andres Kræfter. Men de Maal, han stræbte efter, stode for ham selv, saavel som for hans Folk, som de store ideelle Maal. Fremragende Egenskaber hos G. ere hans Menneskekærlighed, Forsonlighed og Mildhed. Tolerance mod anderledes troende viste han i den sidste Del af sin Regering; til de strenge Forordninger, som 1617 gaves og ogsaa anvendtes mod Katolikkerne, gav vel Modsætningen til Polen og Frygten for den katolske Reaktion for en stor Del Anledning. G. viste alvorlig Gudsfrygt i sand luthersk Aand, uden al Bigotteri. Selvfølelse, men ogsaa Selvbeherskelse fremtræder hos G.; det sidste er saa meget mere anerkendelsesværdigt, som han i Lighed med de

fleste Vasaer havde et heftigt Sind; naar han i Tyskland stundom pristes næsten som en guddommelig Befrier, afviste han med næsten utrolig Ydmyghed en saadan Hyldest. Som Yngling holdt G. sig ikke fri for Letsind og erotiske Forbindelser, men i sin Manddomsalder staar han som et Mønster paa sædelig Renhed. Baade som Menneske og Regent er G. bleven dadlet for i for høj Grad at have begunstiget Adelen og tildelt den for store Privilegier paa de øvrige Samfundsklassers Bekostning. Hans Forhold til Adelen var imidlertid i høj Grad betinget af de Tidsforhold, under hvilke han levede. Adelen, som var bleven trængt til Side under Gustaf I, havde senere trængt sig frem og paa en vis Maade stillet sig i Modsætning til Vasa-Kongedømmet. Karl IX var gaaet frem med blodig Strenghed mod den. G. var den, som forsonede Adelen med Kongedømmet, idet han knyttede Adelen til sidstnævnte i det store Reformarbejde. Adelen blev Embedsstanden og var vel det eneste Element i Samfundet, som kunde blive det. Den blev ganske vist udrustet med store Privilegier, men der blev ogsaa stillet store Krav til den i Statens Tjeneste. Den ordnedes til en særlig Stand ved Ridderhusets Oprettelse, men denne Stand stod dog i stadig Forbindelse med de ufrelste ved den jævnlige Nyadling. Enhver, som paa et eller andet Omraade havde udmærket sig, optoges i Adelen; denne skulde altsaa paa ethvert Tidspunkt i sig rumme Landets bedste Mænd. Uligheden med den danske Adel paa samme Tid fremtræder her skarpt.

Aar 1621 begyndte atter den polske Krig, under hvilken G. skulde udvikle den svenske Hær og stadfæste sit eget Feltherrery. Kampen med Polen var fra een Side set en Fortsættelse af Tronstriden mellem Karl IX og Sigismund, den var imidlertid ogsaa en Strid til Forsvar for og til Udvidelse af Sverige's baltiske Magt, der truedes ved Poloniseringsforsøgene i Livland; den svensk-polske Strid var endelig ogsaa, og dette indsaa G. til fulde, et Led i den store europæiske Kamp mellem Katolicismen og Protestantismen. De første Felttog førtes (1621—26) i Livland og havde til Resultat Livland's Erobring. Riga tages allerede 1621, og Slaget ved Wallhof 1626 betrygger den svensk-baltiske Magt mod den kurlandske-litaviske Side. G. havde imidlertid ikke tabt den store Strid i Tyskland af Syne. Han føler allerede den protestantiske Sag som sin og Sverige's Sag, og han er ikke uvillig til at gribe aktivt ind. Det bliver imidlertid Danmark, som først griber ind, og G. holder sig tilbage. Tanken om de to nordiske Rigers »Incompatibilitet« var for stærk til, at en Nærmelse mellem dem skulde kunne finde Sted. G. forlægger sin Krigsskueplads til Preussen. 1626—29 kæmper han her i Weichsel-Egnene med Polen og optræder ogsaa haardhændet mod det hohenzollerske Østpreussen. Han er ikke langt fjernet fra den tyske Krigsskueplads, og han maa ogsaa senere hen i Krigen kæmpe mod kejserlige Tropper, der ere komne Polen til Hjælp. G. er imidlertid Herre omkring Nedre-weichsel, men i det egentlige Polen er han næppe trængt ind. Striden mellem det protestantiske Sverige og det katolske Habsburg's Drabant Polen var et Moment i den store Religionskrig, men G. syntes at være kaldet til en endnu kraftigere og mere direkte Deltagelse i denne, da Christian IV havde totalt Uheld med sig, og den kejserlige Magt mere og mere bredte sig i Nordtyskland. Ved fransk Mellemkomst afsluttedes Vaabenhvile mellem G. og Sigismund i Altmark 1629: Sverige beholdt Livland og 4 vigtige preussiske Havne. Christian IV havde ved Ulfsbäck-Mødet 1629 vist sig utilbøjelig til en Sammenslutning med G. og sluttede Freden i Lübeck. G. var ene om at optræde mod Kejseren. Han gjorde sig nu til aktiv Repræsentant for Protestantismens Sag mod Habsburg, og han søgte ved Angreb at forebygge de Farer, som fra den jesuitisk-absolutistiske Magt i Tyskland kunde true Sverige. Det har været Genstand for megen Tvist, hvilke inderste Motiver det var, der dreve G. til at indblande sig i den tyske Krig. At det ikke var Krigslyst og personlig Ærgerrighed, er ganske sikkert. Om derefter religiøse eller politiske Motiver vare de stærkeste, derom turde det være ørkesløst at tviste. Protestantismens Sag i Tyskland og den svenske Stats Tryghed og Uafhængighed over for de kejserlige Østersøplaner, det var for G. eet og det samme, set fra forskellige Sider. I G. at ville se enten udelukkende den trosstærke protestantiske »Gideon« eller kun den store Kriger og nordiske Politiker er utilbørligt; man skiller derved Ting, der høre uopløselig sammen. — G.'s militære Magtmidler vare ved den tyske Krigs Begyndelse ikke at foragte. Han havde skabt en ny Hær og en ny Krigskunst; han havde allerede vist sig som en Feltherre af første Rang. G. udviklede kraftig den svenske Hær og gav den en mere fuldkommen Organisation. Denne betegnedes af, at Hæren hovedsagelig rekruteredes ved Udskrivning paa Grundlag af almindelig Værnepligt og underholdtes ved Forlening af Statens Jord. Rytteriet dannedes dog i Alm. ved frivillig Overenskomst. Udskrivningen blev ordnet og skete saa ensartet som muligt. G.'s Hær var i virkelig Forstand en national Hær; selv om under Krigen et saa stort Antal fremmede hvervedes, at de udgjorde Flertallet inden for den samlede Hærstyrke, var det dog altid den nationale Kerne, som gav det hele Sammenhold og satte sit Præg derpaa. I Bevæbningen, særlig Musketerernes, indførte G. vigtige Forandringer; særlig skal her nævnes Indførelsen af Enhedspatronen og Enhedskaliberet (20 Mm.) og Formindskelsen af Muskettens Vægt; den naaede i G.'s Hær til 4,7 å 5,1 Kg., medens de kejserlige Musketerers Vaaben vejede 6,8 Kg. Disse Forandringer ere blevne ansete for at være af en lignende Betydning for deres Tid som Indførelsen af Bagladesystemet for vor Tid. Rytteriet kom til at angribe i Galop med større Fart, end tidligere var brugt; dets Indhug forberedtes ved Ild fra de mellem Rytterigrupperne staaende Musketer-afdelinger. Kanonantallet var i G.'s Hær større end i nogen anden samtidig Hær, og det forøgedes uophørlig. Angaaende Hærens Forplejning holdt G. ikke fast ved noget bestemt System; han anvendte et blandet Magasin- og Rekvisitionssystem paa en Maade, som senere først gennem Napoleon atter er kommet til Ære og Værdighed. Fremfor alt vaagede han over, at ingen Plyndring forekom, og holdt en streng Krigstugt. G.'s Reformer gik

i samme Retning som Militærorganisationens og Taktikkens Udvikling i vor Tid, og han har gjort de første afgørende Skridt paa den Udviklingsbane, ad hvilken Krigskunsten siden den Tid er skreden frem.

G.'s Krigsstyrke 1630 bestod af 89,000 Mand, af hvilke han tænkte at anvende henved 50,000 Mand til Indfaldet i Pommern. I Maj 1630 tog han Afsked med Stænderne; i Juni steg han i Land paa Ruden i Nærheden af Usedom. Endnu havde han ingen Forbundsfæller i Tyskland; men snart tvang han Hertugen af Pommern til at tage Parti for Sverige. G.'s første Opgave var nu at skaffe sig en strategisk Basis; han er den første i den nyere Krigshistorie, som rigtig har opfattet dette Begreb. Det lykkedes ham fuldstændig, og Juledag 1630 indtog han den kejserlige Lejr ved Garz-Greiffenhagen. Kejserhæren under Conti og Schaumburg havde vist sig ikke at eje tilstrækkelig Modstandskraft over for G. Denne opererede nu videre i Oder-Linien. I Jan. 1631 afsluttedes med Frankrig Subsidieoverenskomsten i Bärwalde, og af de tyske Stænder var Magdeburg traadt over paa G.'s Side. G. synes nu at have tænkt sig en Fremtrængen mod Elben, for der at søge at forene andre tyske Tropper med sig, hvorefter man skulde trænge frem mod Arvelandene. Nu nærmede imidlertid Tilly sig; men over for G.'s velvalgte Stillinger og rolige metodiske Anordninger kunde han intet udrette og maatte efter yderst anstrengende Marcher gaa tilbage til Elben; han begyndte nu at belejre Magdeburg. For G. var det af Vigtighed at redde denne Stad, men dette umuliggjordes ved de to nordtyske Kurfyrsters, fremfor alt den brandenburgskes, Uvillighed. Magdeburg faldt i Maj 1631 og blev opbrændt; muligvis var Ilden bleven paasat paa Befaling af Magdeburg's Kommandant, Falkenberg, hvem G. havde sendt for at tage Ledelsen af Forsvaret, og som senere var den kommanderende under Stormen. Efter Magdeburg's Fald optræder G. haardhændet mod Georg Vilhelm af Brandenburg og tvinger ham til vigtige Indrømmelser. G. kan nu gaa over til Elb-Linien. Han tager Stilling ved Havel's Udløb i Elben. Positionen var mesterlig valgt og trodsede alle Tilly's Angrebsforsøg. Det sachsiske Spørgsmaal blev nu brændende. Kurfyrst Johan Georg havde hidtil søgt at indtage en Stilling mellem Magterne, at danne et tredje Parti. Hele hans politiske System gjorde Bankerot, da Tilly nu fik Ordre til med Magt at tvinge ham til Lydighed mod det katolske Parti. Han maatte kaste sig i G.'s Arme. Hjælpen kom, og i Slaget ved Breitenfeld (7. Septbr. 1631) blev, til Trods for den sachsiske Hærs Flugt, Sejren Svenskernes. Den ny, svenske Krigskunst havde fuldstændig sejret over for den gamle spanske. Hele den politiske Situation var med eet Slag forandret. Alt, hvad der var sket efter og ved Sejrene over Bohmen, Pfalz og Danmark, syntes ophævet ved Breitenfeld-Slaget. G. var nu afgjort det protestantiske Tyskland's Leder. Han sendte Johan Georg mod Bohmen, medens han selv over Thüringerwald rykkede ned i Main-Linien. Denne March synes mere at være bestemt af politiske Grunde, Nødvendigheden af at stille sig i direkte Forbindelse med Sydtyskland's Protestanter, end af militære, der vel nærmest burde have talt for en Forfølgelse og Oprivning af Tilly's Hær, som havde trukket sig tilbage til Nedresachsen og Weser-Egnene. G. rykkede frem til Mainz, hvor han opholdt sig i Vinteren 1631—32; han var nu paa Højden af sin Magt, og hans Hovedkvarter var Midtpunktet for det europæiske Diplomatis Virksomhed. Hans Stilling var glimrende, men allerede betragtedes han med en vis Mistro af sin franske allierede.

Felttoget 1632 rettedes først og fremmest mod Bayern, hvis Kurfyrste, Maximilian, var den katolske Ligas Chef. Ved Donauworth gik G. over Donau og snart ogsaa over Lech, hvor Tilly besejredes. Bayern's Hovedstad faldt, og G. syntes snart at være Herre over Donau-Linien. I denne Nød er det, at Kejseren, allerede frygtende for en svensk Fremrykning mod Wien, vender sig til Wallenstein. Ved store Indrømmelser formaar han denne til at tage Kommandoen. Wallenstein samlede med stor Hurtighed en Hær og manøvrerede Sachserne ud af Bohmen. G. havde for et saadant Tilfældes Skyld anbefalet Kurfyrsten at retirere i Eger-Linien, hvorpaa Svenskerne og Sachserne forenede vilde kunne tage Stilling ved Koburg, en Anordning, som vidnede om stort strategisk Skarpsyn. Kurfyrsten gik imidlertid tilbage mod Sachsen i nordlig Retning. Wallenstein forenede sig med Maximilian af Bayern. G. forblev ved Nürnberg, hvor han indtog en befæstet Stilling over for Wallenstein's Hær. Han befandt sig imidlertid i en vis isoleret Stilling og havde paa en vis Maade mistet Initiativet i Krigsbevægelserne. Efter at have faaet Forstærkninger gjorde han et Anfald paa den fjendtlige Stilling, men dette mislykkedes. Da ogsaa Hæren svækkedes stærkt ved Pest, vendte G. sig atter mod Syd og rykkede igen ind i Bayern. Wallenstein gik mod Sachsen, undervejs trækkende Forstærkninger til sig. Det viste sig snart, at G. maatte følge Wallenstein, som kunde true hans Forbindelse med Norden. Johan Georg var desuden langtfra nogen paalidelig Forbundsfælle. Uden derfor at forlade Offensiven paa andre Hold rykkede G. over Thuringerwald ind i Sachsen; 6. Novbr. 1632 stod Slaget ved Lutzen. Sachserne stode endnu borte paa den højre Strand af Elben; men da Wallenstein havde sendt Pappenheim af Sted mod Halle, besluttede G. at angribe. Hans Mening var at trænge Wallenstein Nord paa og afskære ham Forbindelsen med Arvelandene. Manøvreringen under Slaget vanskeliggjordes ved den tætte Taage, og inde i Mørket faldt G. under et Rytterichok; sin Vane tro tog han personlig Del i Fægtningen. Det var mod kejserlige Kyrasserer, han faldt; hvad der i tidligere Tid er blevet sagt om Forræderi og Snigmord, er uden Grund. Slaget endte med Sejr for Svenskerne; den var dog ikke saa fuldstændig, at ikke Wallenstein kunde trække sig tilbage mod Bohmen.

G. var, saa vidt man kan dømme, uundværlig for sin Tid; efter hans Død gik den politiske Udvikling i en hel anden Retning end den, han havde afstukket. Der fandtes ingen, som fuldt ud kunde optage og gennemføre hans Planer. G. har sikkert ikke tænkt paa at bemægtige sig Kejserkronen. Hans Mening var at danne et *Corpus evangelicorum* en fast Sammenslutning af Tyskland's Protestanter under Sverige's Protektion og Overhøjhed. Sverige selv skulde, ikke mindst

paa Danmark's Bekostning, væsentlig forstørres, og formodentlig har G. ogsaa tænkt sig en dynastisk Forbindelse mellem den svenske Arvetagerske, Christina, og Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg. Var imidlertid alt dette lykkedes, saa vilde vel uden Tvivl det gamle tyske Kejserrige være blevet sprængt, og G. i Virkeligheden være bleven den første i Tyskland. Han har altsaa villet grunde en stærk nordeuropæisk-protestantisk, skandinaviskgermansk Magt.

G. var siden 1620 formælet med Maria Eleonora, Datter af Kurfyrst Johan Sigismund af Brandenburg. Hun var født 1599 og døde 1655. Sin Ungdomskærlighed til den svenske Adelsdame Ebba Brahe (1596—1674) havde han for en stor Del af Hensyn til sin Moder maattet ofre. G.'s eneste efterlevende Barn med Maria Eleonora var Dronning Christina. Fra en Forbindelse mellem G. og en hollandsk Købmandsdatter Margareta Cabeliau nedstammede Slægten Vasaborg. G. ligger begravet i Ridderholmskirken. lians Rytterstatue, modeleret af L'Archévesque, er rejst i Stockholm 1796. Goteborg har siden 1854 en Statue af G., modeleret af Fogelberg. (Litt.: Cronholm, »Sveriges historia under Gustaf II Adolfs regering« [Stockholm, Malmö, Lund 1857—72]; Hallenborg, »Svea Rikes historia under Gustaf Adolf den stores regering« [1790—1796]; Weibull, »Gustaf II Adolf« [Stockholm 1881]; Droysen, »Gustaf Adolf« [Leipzig 1869—70]; Odhner, »Om orsakerna till Gustaf Adolfs deltagande i det 30-åriga kriget« [Lund 1882]; Bratt, »Gustaf II Adolf som fältherre« [Stockholm 1891]; Stevens, *History of Gustavus Adolphus* [Lond. 1885]; Fletcher, *Gustavus Adolfhus and the struggle of protestantism for existence* [New York og Lond. 1890]). *A. S.*

Gustaf III, svensk Konge (1771—92), født i Stockholm 13. Jan. 1746, død smst. 29. Marts 1792, Søn af Adolf Fredrik og Lovisa Ulrika, Søster til Frederik II af Preussen. G.'s Opdragelse lededes 1750—56 af Karl Gustaf Tessin, 1756—62 af Karl Scheffer som Guvernører. Rigsdagen greb forstyrrende ind under G.'s Uddannelse, idet 1756 hans Underguvernør og Lærer mod Kongeparrets Vilje fjernedes — Læreren var Olof von Dalin — og erstattedes med andre, som vare det herskende Parti mere behagelige. Den besværlige Stilling, i hvilken Hoffet befandt sig over for hensynsløse politiske Partier, gjorde, at G. allerede tidlig blev forfaren i Forstillelsens Kunst, et Karaktertræk, som fulgte ham Livet igennem. Den udprægede Forkærlighed for Teateret og alt Teateret vedrørende fremtraadte ogsaa meget tidlig hos G.; den udvikledes ikke blot ved det intime Kendskab til den franske Dramatik, men ogsaa ved selve de Tidsforhold, under hvilke G. voksede op. Nogen grundigere Lærdom erhvervede G. sig ikke; han var imidlertid i Besiddelse af en udstrakt Almendannelse og stor Belæsthed. Lovisa Ulrika's egen Dannelse var den franske Oplysningstidsalders, og det var for en stor Del hendes Værk, at G., endnu mere decideret end hun selv, kom til at tilhøre samme Retning. 1766 formæledes G. med Sofia Magdalena (1746—1813), Datter af Frederik V af Danmark og Louise af England. Forlovelsen havde fundet Sted, allerede da G. og Sofia Magdalena vare Børn, hovedsagelig af politiske Grunde. G. viste i Begyndelsen Antipati mod sin Gemalinde, og Ægtefællerne stode i en Række af Aar ikke i nogen nøjere Forbindelse med hinanden. Ved Regeringskrisen 1768 fremtraadte G. som en vigtig politisk Faktor, idet han, ivrig og med Kraft, bistod sin Fader, da denne ved Tronfrasigelsen fremtvang Rigsdagskaldelsen og derved styrtede Hueregeringen; det var for en stor Del G.'s Fortjeneste, at Forsøget lykkedes.

Da Adolf Fredrik døde, 12. Febr. 1771, befandt G. sig i Paris og ankom først 30. Maj til Stockholm. For første Gang siden Karl XII's Død havde man en svenskfødt Konge. Spørgsmaalet var nu, om G. i Længden kunde finde sig i en Statsskik, der lagde hele Magten i Stændernes Hænder. Rigsdagen 1771—72 afgav Billedet af en haard Partistrid, saa meget værre som den gamle Partidannelse syntes opløst for at give Plads for Grupperinger, som ej endnu vare skarpt bestemte; under alt dette forsømtes Landets virkelige Interesser. G. søgte nu at afstedkomme en Forsoning mellem Partierne ved det saakaldte »Kompositionsprojekt«, og han stillede sig fuldt oprigtig som Mægler. Nogen Forsoning kunde Kompositionen dog ikke tilvejebringe, og G.'s Beslutning om ved et Statskup at gøre Ende paa Virvarret modnedes da. Efter Planen skete der paa tvende Steder, i Skaane ved Toll, i Finland ved Sprengtporten, Rejsning mod Stændervældet; men før Hjælp fra Finland havde kunnet naa G., maatte denne handle paa egen Haand. Han formaaede Gardeofficererne og Mandskabet til at træde over paa sin Side, og ved dette dristige *Pronunciamento* gjorde han sig med eet Slag og uden Blodsudgydelse til Herre over Rigsdagen (19. Aug. 1772). G. lod nu Rigsdagen vedtage en Forfatning, som virkelig kunde kaldes konstitutionel, om end dens Bestemmelser hist og her vare noget svævende. Statskuppet modtoges med Bifald overalt i Landet, og G. blev meget populær, saa meget mere som han nu med Kraft værnede Rigets Uafhængighed. Rusland, Preussen og Danmark saa yderst ugerne, at Kongemagten i Sverige var bleven stærk, og Danmark foretog Rustninger i Norge; Rusland var indtil videre forhindret af den tyrkiske Krig. G. traf hurtig Forsvarsforanstaltninger og begav sig selv til Grænsen, hvorpaa den danske Regering fandt sig foranlediget til at afgive bindende Fredsforsikringer. Den ny Statsskik var saaledes betrygget udadtil, og nu begynder den Tid af G.'s Regering, som fremfor alt udmærker sig ved Reformarbejde og Nidkærhed for den indre Udvikling.

G. var besjælet af en brændende Begejstring for Sverige's nationale Storhed og Iver for paa enhver Maade at virke for Landets Velfærd, og han arbejdede nu i samme reformatoriske Retning som de samtidige europæiske Oplysningsregenter. Selv tog han livlig Del i alle Regeringssagerne; det fremtraadte straks, at han ej henviste alle Sager til Rigsraadets Behandling, men afgjorde en hel Del i mindre Konseiller af tilkaldte Raadgivere. Frihedstiden havde efterladt sig en Tilstand af betydelig Korruption blandt Embedsmændene, saavel paa Jurisdiktionens som paa Administrationens Omraade, samt en stor Forvirring i Rigets Finansvæsen. G. anstillede 1773—75 en skarp og omfattende Undersøgelse af Embeds-

mændenes Forhold, hvorunder en Mængde Misbrug opdagedes og rettedes; saaledes blev f. Eks. Gota-Hofret sat under Tiltale og domfældt. Yderligere blev der truffet Foranstaltninger til en gennemgribende Forbedring af Administrationen, og ikke mindst vigtigt i saa Henseende var, at en rimelig Lønningsregulering iværksattes. En mildere Kriminallovgivning indførtes, og i Rettergangen afskaffedes Tortur. Trykkefriheden vilde G. ordne og efter sit eget Udsagn betrygge; men hans Trykkefrihedsforordning af 1774 og endnu mere de paa dette Omraade senere udstedte Forordninger vare imidlertid ikke af den Natur, at de betryggede en virkelig fri Meningsudveksling. For Forsvarets Fremme virkede G., og navnlig for Søforsvarets Ordning var hans Styrelse af største Betydning. Saavel den store Orlogsflaade som Skærgaardsflaaden bleve meget betydelig forøgede, delvis med Fartøjer af ny Type, og sattes i virkelig slagfærdig Stand. G.'s første Mand paa dette Omraade var Generaladmiral H. af Trolle (1730 — 84). De vanskelige Finansforhold ordnedes ved »Møntrealisationen« 1777, hvorved den egentlige Fortjeneste tilfalder Liljencrants; ved kloge finansielle Transaktioner og ved udenlandske Sølvlaan lykkedes det at bringe Rede i Bankforholdene. Paa det nationaløkonomiske Omraade indførte G. ny Principper. Saaledes frigav han 1775 til en vis Grad Kornhandel og løsnede ogsaa paa den trykkende Lavstvang samt paa de Skranker, der hindrede den fri Vareudveksling. G. viste ogsaa Iver for Religionsfrihed, saaledes indrømmedes der anderledes troende Udlændinge Tilladelse til at flytte ind i Landet, og saadanne fik forøgede Rettigheder. Sundheds- og Fattigvæsen forbedredes. Et ejendommeligt Udtryk gav G.'s Reformiver sig, da han 1778 vilde indføre en særlig svensk Nationaldragt. G. paabød den dog ikke, men opfordrede kun til at anlægge den. Den var i Begyndelsen ret almindelig, men gik senere, særlig efter G.'s Død, af Brug. En Forandring, som blev truffen under Reformperioden af G.'s Regering, og som var bestemt til at bringe Nytte baade i økonomisk og moralsk Henseende, var Brændevinsbrændingens Monopolisering for Statens Regning 1775 og Indretningen af Kronebrænderier. Allerede fra Begyndelsen af var dette uden Tvivl et Overgreb mod Stændernes Ret, og det varede ikke længe, før det hele viste sig at være eet stort Misgreb. Drukkenskaben tiltog i Stedet for at mindskes, og bitter Misfornøjelse herskede blandt Bønderne, som nu ikke fik Lov til frit at brænde Brændevin. >Husbehovbrændingen« kunde trods alle Forbud og de mest nærgaaende Visitationer ikke udryddes, men vedblev at florere som »lönbränning«. Næppe noget har vakt saa meget Had mod G.'s Regering som hans Brændevinslovgivning. G.'s Udenrigspolitik førtes i de tidligere Aar af hans Regering, og saa længe den fremragende Ulrik Scheffer var Kancellipræsident, med Klogskab og Forsigtighed. Vedblivende bevarede man en god Forstaaelse med Frankrig, som i lange Tider havde været det svenske Kongehus's bedste Ven, men G. søgte ogsaa at komme i et venskabeligere Forhold til Rusland. Han besøgte 1777 Katharina II i St. Petersborg og traf ogsaa senere sammen med hende. Ideen til det store væbnede Neutralitetsforbund, som 1780 blev indgaaet mellem Sverige, Rusland og Danmark, til Beskyttelse for Handelen under Krigen, var paa en vis Maade kommen fra G., og han søgte med Kraft at værne de svenske Handelsskibe mod engelske Overgreb; G.'s egen Broder, Hertug Karl, var selv ude med Konvojeskadrer. G.'s Styrelse havde paa mange Maader indlagt sig Fortjeneste, og den Rigsdag, som var samlet 1778—79, var i det hele taget i god Forstaaelse med Kongen, om end nu de første Tegn til en Opposition spores. G. viste ogsaa over for denne Rigsdag meget selvraadige Tendenser, og den Magtlyst, som her fremtraadte, bidrog ikke lidet til at vække Mistro mod ham.

I denne ellers lykkelige Tid af sin Regering havde G. imidlertid haft adskillige Bekymringer af personlig-privat Natur. Rigtignok var en Forsoning kommen i Stand mellem ham og Dronningen, ved hvilken Lejlighed Hofstaldmesteren Munck havde spillet en mæglende Rolle, og 1778 ventedes en Tronarving, men just dette Faktum gav Anledning til et skandaløst Brud inden for den kongelige Familie. G.'s Moder, Lo visa Ulrika, troede, eller lod, som om hun troede, paa de omkringløbende Rygter, som sagde, at Munck var Barnets Fader. Efter adskillige Forviklinger afbrødes fuldstændig Forbindelsen mellem G. og Lovisa Ulrika ved et stort Optrin samme Dag, som Kronprinsen fødtes (1. Novbr. 1778), og først 4 Aar senere tilvejebragtes paa Lovisa Ulrika's Dødsleje en Forsoning, som dog næppe var dybt følt fra nogen af Parternes Side. G.'s Broder Fredrik Adolf og Søster Sofia Albertina stode paa Moderens Side, medens Broderen Karl stod Kongen nærmere. Under G.'s italienske Rejse følte denne sig imidlertid tilsidesat, og et køligt Forhold opstod mellem Kongen og ham. Disse Familietvister synes dog ikke at have udøvet nogen deprimerende Indflydelse paa det muntre og glimrende Hofliv. G.'s Hof var dannet efter fransk Mønster og viste en ejendommelig Blanding af ubunden Kaadhed og ceremoniel Etikette. Hvad enten man var i Stockholm eller paa Lystslottene, hvor Hoffet opholdt sig i lange Tider, arrangeredes der uophørlig Fornøjelser og Adspredelser, der kostede flere Penge, end man egentlig havde Raad til. Særlig yndede Fornøjelser vare Teaterforestillinger; til denne Fornøjelse hengav man sig stundom med ligefrem Lidenskab, og G. optraadte endog selv paa Bræderne.

Den Reformiver, som G. i sine første Regeringsaar havde vist, kølnedes lidt efter lidt. Han begyndte i Stedet mere og mere at hengive sig til eventyrlige Planer paa Udenrigspolitikkens Omraade; 1783 var Ulrik Scheffer gaaet af og havde faaet til Efterfølger Creutz, som mere villig føjede sig efter G.'s fantastiske Ideer. Meningen var nu at angribe Danmark, til hvilket G. nærede stærkt Nag, ikke mindst paa Grund af Bernstorffs Politik i det væbnede Neutralitetsforbunds Tid. Ved et rask Angreb paa Kjøbenhavn vilde G. overrumple den danske Regering og fremtvinge Norge's Afstaaelse, men hele Planen strandede, da den russiske Kejserinde bestemt protesterede derimod. Forholdet mellem Rusland og G. blev nu ret køligt, ogsaa paa Grund af den høje Magtstilling, som Rusland ved Forbundet med Østerrig indtog. Under alt dette forøgedes hurtig den Misfornøjelse med G. og hans Styrelse, som lidt efter lidt be-

gyndte at opstaa rundt om i Landet. Denne Misstemning vendte sig ikke mindst mod G. personlig; de gode Egenskaber, for hvilke han før havde været prist, hans Mildhed, Retsfølelse, Fædrelandskærlighed, og det politiske Maadehold, han unægtelig havde vist, fremfor alt ved den ny Statsskiks Indførelse, glemtes eller oversaas, og man fremhævede i Stedet hans Sløseri, hans fantastiske Planer og hans Hang til Forstillelse. At G. ikke altid var oprigtig, er ogsaa sikkert; paa Grund af Karakterfejl, og de ejendommelige Forhold, under hvilke han var vokset op og virkede, var han naaet til at vise saa stor Forstillelse og Dobbelthed, at sikkert aldrig nogen har haft hans fulde Tillid. Dadelværdigt var ogsaa det Favoritsystem, der havde udviklet sig. Hans unge Yndlinge fremdroges og begunstigedes paa alle Maader; saaledes forfremmedes den bekendte Armfelt, som havde vundet Kongens Yndest, i 26 Aars Alderen til Generalfl øjadjutant og øverste Kammerjunker med Rang af Generalløjtnant. Overhovedet var Forfremmelsesvæsenet ikke den stærke Side ved G.'s Forvaltning, og navnlig fremtraadte herved paa en utilbørlig Maade hans Forkærlighed for Adelen. Blandt Misbrug, som vakte almindelig Forargelse, var ogsaa den skammelige Handel med Udnævnelser til Præstekald, som dreves af Schrodcrheim, og for hvilken G. selv ikke var fremmed. Meget ondt Blod vakte ogsaa den lange og kostbare Rejse, som G. 1783—84 midt under en svær Hungersnød i Sverige foretog til Italien og Frankrig. Paa denne Rejse erhvervede G. Øen St. Barthélemy for Sverige. Af Vigtighed var det, at Raadets Virksomhed under den italienske Rejse var bleven ret beskaaren, og at de betydningsfuldeste Sager afgjordes af en Krigskornmission, i hvilken Toll var et særlig fremragende Medlem. Blandt Adelen var et stærkt Element, som ikke ganske havde kunnet tilgive G. Statskuppet af 1772, og det ulykkelige Brændevinsspørgsmaal havde overalt i Landet vendt Folks Hjerter fra G. Da Rigsdagen 1786 var sammenkaldt, mødte G. derfor en yderst stærk Opposition, som ydermere viste sig ikke at savne Støtte hos Rusland. Ledere for Oppositionen vare den gamle Partimand Fersen og De Geer. I næsten alle Spørgsmaal optraadte Rigsdagen mod G.; navnlig i Spørgsmaalet om »passevolansen«, et Forslag, som tilsigtede at forøge Hærens Rørlighed og laa Kongen meget paa Hjerte, led G. et knusende parlamentarisk Nederlag, og G. skiltes fra Rigsdagen under gensidig Misstemning.

G. kom nu paa den Tanke ved Krig med Rusland at søge at aflede Misfornøjelsen i Landet. Han frygtede ogsaa for Rusland's Forbindelser med de svenske Oppositionsmænd og i det hele taget for den russiske Agitation for Finland's Adskillelse fra Sverige, en Agitation, hvis Sjæl først og fremmest var den i russisk Tjeneste overgaaede Svensker Sprengtporten. I Juli 1788 begyndte G. Krigen til Trods for Forfatningens Forbud mod uden Stændernes Samtykke at begynde Angrebskrig. Alliancer havde han ikke; hans gamle Ven Frankrig befandt sig paa Revolutionens Rand. Rusland var ganske vist i Krig med Tyrkiet, men G. stod ikke i noget direkte Forbund med Sultanen. Han var ej heller sikker for en dansk Diversion til Fordel for Rusland; til Trods for sit Besøg i Kjøbenhavn 1787 var det ikke lykkedes ham at forvisse sig om Danmark's Neutralitet. G. rykkede frem i Finland, og da de russiske Grænsedistrikter vare temmelig blottede for Tropper, vare Udsigterne ikke saa daarlige; men da udbrød der Mytteri i G.'s egen Hær. En stor Del af de kommanderende sluttede sig sammen i det saakaldte »Anjalaförbundet«, som syntes at ville antage Karakter af en selvstændig politisk Faktor. Hadet til G. og Traditionerne fra Frihedstiden fik Officererne til at glemme deres Pligt og blive Politikere imod Kongen; man vil have Fred, have Rigsdagen sammenkaldt, ja formodentlig genoprette Regeringsformen af 1720. Ogsaa Finland's Forening med Sverige syntes truet; med Katharina var man allerede traadt i Forbindelse (Aug. 1788). G. var et Øjeblik bragt til Fortvivlelse og tænkte paa at abdicere. Da kom Danmark's Angreb paa Sverige, og dette reddede Situationen. G. rejste hjem og kunde nu optræde som Fædrelandets Redningsmand over for Invasionen. Han optraadte ligesom Gustaf Vasa talende til Dalarne's Almue og forberedte med Raskhed Forsvaret mod Danskerne, med hvem Freden snart, ved engelsk-preussisk Mellemkomst, genoprettedes. Anjala-Forbundet havde i Sverige vakt en uhørt Forbitrelse hos de ufrelse Stænder. Disses længe nærede Uvilje mod Adelen, vedligeholdt ikke mindst ved G.'s ofte tilkendegivne Forkærlighed for denne sidste, slog nu ud i lys Lue, og G. blev, fuldstændig brydende med Adelen og støttende sig paa de ufrelse, Situationens Herre. Paa Rigsdagen 1789 drev han, med Voldsomhed, sin Vilje igennem. Fremgangsmaaden viste, at G. ikke nærede nogen overdreven Agtelse for bestaaende Ret og lovlige Former. Efter at have arresteret Oppositionens Ledere forelagde han Forenings- og Sikkerhedsakten for Stænderne. Det var i Virkeligheden en ny Regeringsform, som G., uden Diskussion og paa Trods af Adelens Nej, erklærede vedtagen. G. blev saa godt som enevældig; hele den udøvende Magt var hans, Stændernes Motionsret var borte og deres Beskatningsret kun svagt betrygget, Rigsraadet opløstes og erstattedes dels af et mindre Konseil, dels af den højeste Domstol. Ogsaa med Hensyn til Bevilgningen og Statsgælden drev G. sin Vilje igennem, dog kun ved Voldsomheder og formløse Midler, saasom da han indfandt sig paa Ridderhuset og som Ætling af Gustaf Vasa ledede Forhandlingerne paa sin egen Maade. G. havde afgjort søgt Støtte hos de ufrelse og lige saa afgjort faaet Adelen til Fjende; denne viste ham nu et ligefremt Had. I Sommeren 1789 kæmpede G. i Finland og vandt her mindre Resultater, f. Eks. ved Uttismalm. I Apr. 1790 sejrede han ved Valkiala. Af større Betydning blev imidlertid hans Optræden til Søs. I Maj 1790 slog han med Skærgaards-Flaaden Russerne ved Fredrikshamn. Han begik nu det Fejlgreb at lade Flaaderne løbe ind i Viborg-Bugten, hvor de indesluttedes af Russerne. Man slap bort gennem det saakaldte Viborgska gatloppet, hvor Orlogsflaaden blev ilde tilredt. Med Skærgaards-Flaaden vandt imidlertid G. den største Sejr i den svenske Flaades Historie, Slaget ved Svensksund, i hvilket en Tredjedel af den russiske Flaade ødelagdes, 9. og 10. Juli 1790. 14. Aug. sluttedes Freden i Värälä, ved hvilken *status quo* gen-

oprettedes. G. havde dog ved Krigen tilbagevist alle Forsøg paa russisk Indblanding i Sverige's indre Forhold og genoprettet Sverige's militære Anseelse, som i Frihedstiden var bleven stærkt kompromitteret.

Efter denne Tid begynder G. atter at nærme sig Rusland, han nærer store Planer om at komme Frankrig's Konge til Hjælp mod Revolutionen, samtidig med at han med stor Interesse fulgte det polske Spørgsmaals Udvikling og med Hensyn til dette lagde fantastiske Planer. En ny Rigsdag var imidlertid nødvendig for Ordningen af den senest opstaaede Statsgæld. Stænderne sammenkaldtes i Gefle 1792. G. havde truffet store Forsigtighedsregler, og det hele løb i det hele taget af efter hans Ønske. Det Had, som inden for Adelskredsene gærede mod Kongen, havde imidlertid naaet sit Højdepunkt, og en Sammensværgelse dannedes for at ombringe G. I den egentlige Sammensværgelse deltoge 7—8 Personer, blandt dem Anckarstrom, Greverne Ribbing og Horn samt sandsynligvis den gamle Partimand Pechlin. Formodentlig var der dog adskillige andre Adelsmænd, som ikke vare fremmede for Planen om et Statskup. 16. Marts 1792 skete Attentatet, idet Anckarstrom under et Maskebal paa Operahuset affyrede et Pistolskud mod G. Saaret syntes i Begyndelsen ikke dødeligt, men forværredes senere — Pistolen havde været ladet blandt andet med Skraa- og Sømstumper — og 29. Marts døde Kongen. De sammensvorne opdagedes snart, men kun een, nemlig Anckarstrom, straffedes med Døden.

G. har haft meget stor Betydning for Sverige's Litteratur og Kunst. Under hele sin Regering udfoldede han en storartet Mæcenatvirksomhed, og navnlig var det en smuk Side ved denne, at den var saa fri for al Bismag af kongelig Nedladenhed. G. stillede sig i et fortroligt Forhold til mange af Tidens Digtere og Kunstnere og drog dem ind i sin intime Omgangskreds. Selv udøvede han Tegnekunsten. G. var en ret fremragende Forfatter, fremfor alt paa det dramatiske Omraade. Det svenske Teater (1773 og 1782) var en af hans Yndlingsskabélser, og dels her dels paa den mere private Hofskueplads gik hans Skuespil over Scenen. I G. valgte gerne Emner af Sverige's Historie, og i overhovedet gaar der gennem hans Dramatik en stærkt national Aand, om end Skuespillene i Henseende til Intrige og tillige ofte i Replikbehandling vare byggede paa franske Stykker. Udførlig Plan lagdes af G., hvorefter oftest en eller anden af de ham nærstaaende Digtere foretog den udførligere Tekstbehandling. Af de mere fremragende Dramaer skulle nævnes: »Gustaf Adolph's Ädelmod« [1783], »Helmfelt« [1783], »Gustaf Adolph's och Ebba Brahe« [1783], »Gustaf Vasa« [1786]. Af stor Betydning bleve de Akademier, som G. oprettede: »Musikaliska akademien« [1771], »Vitterhets-, historie- og antiqvitets akademien« [1786] samt fremfor alt det efter det franske Akademis Mønster oprettede »Svenska akademien« [1786]. I det svenske Akademis første Priskonkurrence vandt G. Prisen for et »Äreminne öfver Lennart Torstenson«.

Faa Mennesker ere blevne saa forskellig bedømte som G.; baade i levende Live og efter Døden var han Genstand for de mest forskellige Domme. For en Del turde dette bero paa de store og mærkværdige Modsætninger i hans Karakter; hele hans Personlighed synes desuden at have været underkastet en uophørlig fremadskridende Udvikling, der stundom rent ud antog Karakteren af Forandring. Med al hans Forfængelighed og Hulhed var G. dog et sjældent genialt Menneske, og der fandtes hos ham et Fond af virkelig Storhed. Han er den sidste af Sverige's Konger, som helt og fuldt satte sin Aands Præg paa sin Tidsalder. G. ligger begravet i Ridderholmskirken. Hans Billedstøtte, modeleret af Sergei, rejstes paa Skeppsbron i Stockholm 1808. Hans Slægt levede kun videre gennem G. IV Adolf; den anden Søn Karl G. døde spæd 1783. (Litt.: Geijer, »Konung Gustaf III's efterlemnade och 50 år efter hans död öppnade papper« [Upsala 1843—45]; Odhner, »Sverige's politiska historia under konung Gustaf III's regering« [Stockholm 1885—96]; Tegner, »Från Tredje Gustaf's Dagar« [Lund 1892—94]; Beskow, »Om Gustaf III såsom konung och menniska« [Stockholm 1860—61]; Bain, *Gustavus III and his contemporaries* [Lond. 1894]; Hüffer, »Zerwürfniss Gustavs des dritten mit seiner Mutter Luise Ulrike« [Leipzig 1855]; Geffroy, *Gustave III et la cour de France* [Paris 1867]; Mellin, »Verschworung und Mordattentat gegen Gustav III, König von Schweden« [Gotha 1890]; Levertin, »Gustaf III som dramatisk författare« [Stockholm 1894]; Levertin, »Gustaf III, en karaktersskiss« [i »Ord och Bild«, Stockholm 1892]). *A. S.*

Gustaf IV Adolf, svensk Konge (1792—1809), født i Stockholm 1. Novbr. 1778, død i St. Gallen 7. Febr. 1837, Søn af Gustaf **III** og Sofie Magdalena af Danmark. Hans Fødsel gav Anledning til bittert Uvenskab mellem Gustaf **III** og dennes Moder, Lovisa Ulrika, der havde lyttet til de Rygter, der gik, at G.'s Fader skulde være Hofstaldmester Munck. G.'s Opdragelse lededes med Alvor og Dygtighed af Niels von Rosenstein. Den overdrevne Etikette, hvormed Kronprinsen omgaves, og den Omstændighed, at han alt for tidlig kom til formelt at deltage i Statssager, bidrog imidlertid til hos G. at nære Hoffærdighed og Indbildskhed, som vare blandt hans fornemste Skødesynder. 13. Marts 1792 blev G. Konge. Regeringen førtes under hans Mindreaarighed af hans Farbroder, Hertug Karl. Allerede før Myndighedsalderen forlovedes G. med en mecklenburgsk Prinsesse, men Forlovelsen hævedes, og der blev i Stedet Tale om Giftermaal med Katharina II's Sønnedatter Alexandra. Om Efteraaret 1796 besøgte G. tillige med sin Formynder St. Petersborg; men da han gjorde Vanskeligheder ved saa formelt, som man fra russisk Side ønskede det, at tilsikre Storfyrstinden fri Religionsøvelse, kom Forlovelsen ikke i Stand, og G. vendte med uforrettet Sag tilbage til Sverige. Her saa man i hans Optræden et Bevis paa Karakterfasthed — han havde jo vovet at trodse den mægtige Kejserinde — og det var ikke mindst derfor, at hans Tiltræden af Regeringen 1796 hilstes med stor Glæde. Han var allerede bekendt for Gudsfrygt, Sparsommelighed og Fasthed; at han ikke var i Besiddelse af nogen glimrende Begavelse, vidste man, men just paa Grund heraf troede mange, at man skulde slippe for en Gentagelse af Faderens eventyrlige og letsindige politiske System. I Virkeligheden fremtraadte ogsaa G.'s gode Sider i den første Del af hans Styrelse. Foruden de

nævnte Egenskaber viste han en udpræget Retskaffenhed og Pligttroskab, samt holdt sig, i Modsætning til Faderen, fri for al utilbørlig Indflydelse af Yndlinge. I Sverige's Historie og Statsvæsen havde han ret gode Kundskaber og mentes i Alm. at have et godt Blik for den indre Forvaltning og dennes Krav. Ulykken var imidlertid, at G.'s Forstand var for indskrænket til at slaa til paa den Plads, han beklædte, og for den Tid, han levede i. Forstod han sig end til en vis Grad paa indenrigske Forhold, saa var dette imidlertid absolut ikke Tilfældet med Udenrigspolitikken, hvilken han bedømte efter en forunderlig snæver Opfattelse. Samtidig var han stiv, tilknappet, hovmodig og pedantisk. Den »kongelige Værdighed«, med hvilken han stundom kunde optræde, udartede med Tiden til et utroligt Hovmod. Over for alle friere Samfundsbevægelser viste han stor Frygt; saaledes indskrænkede han 1798 i høj Grad Trykkefriheden. Den Opposition, som paa Norrkoping Rigsdag 1800 viste sig mod G.'s Regering, gjorde Kongen endnu mere konservativ sindet; den havde ogsaa været til en vis Grad paavirket af de ny franske Frihedsideer. Den Plan til Statsgældens Ordning, som Rigsdagen havde vedtaget, kunde ikke gennemføres, og G. lod da udkaste en ny Plan, hvis Udførelse muliggjordes, delvis ved Wismar's Pantsættelse til Mecklenburg-Schwerin.

Aar 1800 deltog G. i den mod England rettede væbnede Neutralitet, hvilken dog sprængtes ved Slaget paa Kjøbenhavn's Red og Kejser Poul's Mord. G.'s Forhold til Rusland var i den nærmeste Tid ikke godt; i Aaret 1803 var det ikke langt fra, at et Brud var opstaaet paa Grund af Tvist om Bagateller. Lige indtil 1803 havde imidlertid G.'s Regering i det hele taget været ret lykkelig. Nu begynde imidlertid Ulykkerne, idet Udenrigspolitikken under Napoleons-Krigen varetoges paa den mest hovedløse Maade. G. opholdt sig 1803—4 i Baden — han var siden 1797 formælet med den badensiske Arveprins Karl Ludvig's Datter Fredrika — og herunder fattede han et fanatisk og urimeligt Had til Napoleon. G. var bleven heftig oprørt over Hertugen af Enghien's Henrettelse, og han forfaldt desuden nu til fantastiske Drømmerier: paavirket af *Jung-Stilling's* Lærdomme stillede han Napoleon i Sammenhæng med Apokalypsens Profetier, og det blev for ham til en Samvittighedssag af alle Kræfter at bekæmpe »Vilddyret«. Det var ikke fornuftig Politik, da G. nu kastede Sverige ind i Koalitionen af 1805 mod Frankrig; de Planer, han lagde for den svenske Hærs Deltagelse i Krigen, vare ej heller prægede af noget Begreb om Situationens Krav. Hans Operationer mod Elb-Egnene 1805 forbleve uden al Betydning, og da Preussen i Foraaret 1806 kom i nærmere Forbindelse med Napoleon, stillede G. sig rent ud fjendtlig mod Frederik Vilhelm III. Hans Had til Napoleon havde Karakteren af en fiks Idé, og i hans Optræden kunde nu iagttages Tegn til Sindsforvirring. Efter Krigens Udbrud 1806 skulde G. hjælpe Preussen, men hans Krigsførelse i Pommern var beklagelig; særlig uklogt var det, at han efter Napoleon's definitive Sejr ved Friedland over Russerne opsagde Vaabenhvilen. G. viste ikke engang personligt Mod i Kampene, hvor meget han end i sit Ydre lagde an paa at ligne Karl XII. Endelig formaaede man ham til at forlade Tyskland, og nu lykkedes det Toll at redde den svenske Hær derved, at han førte den franske Marskal Brune bag Lyset; under Foregivende af, at G. var afsat, formaaede han Brune til at tilstaa uhindret Afmarch. Pommern var dog tabt. Freden i Tilsit gjorde Napoleon og Alexander I til Venner, og Alexander angreb nu sin tidligere Forbundsfælle G. Snart optraadte ogsaa Danmark mod Sverige, efter at det siden Bombardementet af Kjøbenhavn fuldstændig havde kastet sig i Napoleon's Arme. G. var ikke uvirksom over for Faren, men hans Forholdsregler vare upraktiske og lidet heldige. Han vilde rejse et Landeværn paa 30,000 Mand. Folket underkastede sig Befalingen, skønt den indeholdt en Overskridelse af Kongens Rettigheder, men Landeværnet udrustedes og forplejedes saa slet, at det ikke blev til nogen Nytte for Forsvaret, og største Delen af det bukkede under for Epidemier. G. samlede vel ogsaa regulære Stridskræfter, men anvendte dem ikke der, hvor der mest trængtes til dem. I Skaane og ved Vestgrænsen lagdes stærke Hærafdelinger, skønt Faren fra Danmark og Norge ikke kunde være overhængende, da G. jo havde England til Forbundsfælle. Det er ogsaa blevet bebrejdet G., at han afviste engelske Hjælpetropper af Vrede over, at han ikke fik Overkommandoen over dem; her maa dog bemærkes, at disse engelske Tropper absolut vilde indskrænke deres Opgave til at garnisonere i og forsvare det næppe af nogen Fare truede Goteborg. Finland, som trængtes haardt af Russerne, maatte imidlertid forsvare sig selv, hovedsagelig kun med finske Regimenter; den finske Armé havde desuden af G. faaet den mindre dygtige Klingspor til Chef. De Fordele, den til Trods derfor vandt, burde have foranlediget G. til at bringe den kraftig Hjælp; navnlig kunde saadan være bleven bragt ved at landsætte stærke Hærafdelinger i det sydlige Finland, hvor de havde kunnet true Russernes Tilbagetogslinie. De Foranstaltninger, som G. i saa Henseende anordnede, kunde imidlertid ikke lykkes, da for faa Tropper anvendtes dertil, og Landgangsforsøgene gjordes paa uheldig valgte Steder. Under et saadant Landgangsforsøg paadrog Garden sig G.'s Misfornøjelse, skønt den i Virkeligheden ikke havde gjort sig skyldig i nogen Forsømmelse. G. lod Garden med Skændsel degradere fra dens Rang, hvad der i Officerskorpset vakte en glødende Forbitrelse mod ham.

Fra 1809 blev det en mere og mere bestemt Mening i Landet, at man ikke kunde lade den formentlig sindsforvirrede G. vedblive med en Regeringsmaade, som havde kostet Riget Finland, udsat det egentlige Sverige for Invasion og ved Skandalen med Landeværnet ødelagt en stor Del af Landets mandlige Ungdom. I Officerskredse lagdes Planer om at gribe Kongen, naar han færdedes fra Haga til Stockholm, men disse kom ikke til Udførelse. Endelig fandt der en Rejsning Sted; Oberstløjtnant Adlersparre formaaede den Afdeling af Vestarmeen, som han kommanderede, til at sætte sig i March mod Stockholm, efter at han ved Aftale med den norske øverstbefalende, Christian August af Augustenborg, havde søgt at betrygge Grænsen. Ved Underretningen om Adlersparre's Forehavende vilde G. rejse til den Hær, som stod i Skaane; han tænkte ogsaa paa at lægge Beslag

paa Bankens Kasse. Man befrygtede, at G. kunde faa Sydhæren paa sin Side, og en indbyrdes Krig syntes at staa for Døren. Da fandt Revolutionen j Sted 13. Marts 1809, idet Adlercreutz, Klingspor's nærmeste Mand under det finske Felttog og »Finland's Helt«, fulgt af kun 6 Officerer begav sig op til Slottet og sikrede sig Kongens Person. G.'s Farbroder og tidligere Formynder, Hertug Karl, overtog nu Regeringen. Efter Revolutionen opholdt G. sig hovedsagelig paa Gripsholm; han viste sig her ret sløv og apatisk. Et Forsøg paa ved frivillig Tronfrasigelse at redde Kronen for den hidtilværende Tronfølger, Gustaf, mislykkedes, og G. erklæredes at have forbrudt Tronen for sig og sine Efterkommere. Han skulde dog oppebære en Pension af den svenske Stat. Den afsatte Konge-familie blev landsforvist og forlod i Slutn. af 1809 j Sverige. G. antog nu Titelen Greve af Gottorp; senere kaldte han sig Oberst Gustafsson. Han førte, skilt fra sin Familie, et omflakkende Liv; hans Ægteskab med Dronning Fredrika opløstes 1812. G.'s Had til Napoleon syntes efter 1809 at være i en mærkelig Grad mildnet. G. gjorde i de første Aar efter sin Afsættelse flere mere eller mindre ekscentriske Forsøg paa at spille en politisk Rolle. Senere slog han sig til Ro i St. Gallen, hvor han levede i smaa Kaar og stor Ensomhed, fremfor alt undgaaende Svenskere, om han end efter flere Tegn at dømme vedblivende nærede Interesse for sit Fædreland. Han forfattede flere Skrifter angaaende sin egen Historie, saasom »Betraktelser ofver mina första krigsbedrifter« og »Den trettonde Mars eller de vigtigaste tilldragelserna vid revolutionen i Sverige år 1809«. G.'s Lig er paa Kong Oskar II's Foranstaltning ført til Sverige og jordet i Ridderholmskirken. Fra ham nedstamme j paa Kvindelinien de badenske og oldenburgske i Fyrstehuse. (Litt.: Schinkel & Bergman, »Minnen ur Sveriges nyare historia« [Stockholm 1853—64]; Trolle-Wachtmeister, »Anteckningar och minnen« [Stockholm 1889]; Beskow, »Lefnadsminnen« [Stockholm 1870]). *A. S.*

Gustaf, svensk Prins, født i Jan. 1568, død i Kaschin i Rusland 1607, Søn af Erik XIV og Karin i Månsdatter. G., hvis Forældre ved hans Fødsel vare forenede ved Ægteskabskontrakt, om end Brylluppet først senere fejredes, var altsaa fra Begyndelsen Tronfølger. Indtil 1573 synes han at have opholdt sig hos Faderen i Fængselet. To Aar senere skiltes han ogsaa fra Moderen, idet Johan III, af Frygt for at den afsatte Konges Tilhængere kunde benytte G. til deres Planer, sendte denne til Preussen. G.'s senere Skæbne, særlig i den første Tid, er kun ufuldstændig kendt. Han skal have studeret ved Jesuiterskoler i Preussen og Polen og gik over til Katolicismen. Han levede til visse Tider i Nød, men vandt senere Beskyttelse hos Kejser Rudolf II og blev ogsaa mødt med Velvilje af Sigismund. 1596 gensaa han i Reval sin Moder. 1600 begav han sig til Rusland, hvor Tsar Boris og siden Tsar Dimitri vilde anvende ham som Redskab for politiske Planer. Hans standhaftige Vægring herved paadrog ham længere Tids Fangenskab. G. skal have haft et underligt, fantastisk Sind. Han bevarede altid sin Kærlighed til Sverige. *A. S.*

Gustaf, svensk Prins, født 9. Novbr. 1799, død som østerrigsk Feltmarskalløjtnant 4. Aug. 1877. G. var ældste Søn af Kong Gustaf IV Adolf. j Efter Faderens Afsættelse maatte han ligesom den øvrige Kongefamilie forlade Sverige, og de Forsøg, som 1809 og 1810 af et Parti gjordes paa at skaffe ham Tronfølgen efter Karl XIII, mislykkedes. G. gik senere i østerrigsk Tjeneste og formælede sig med Prinsesse Louise af Baden. Han førte først Titelen Prins af Sverige, men maatte efter Remonstrationer fra svensk Side aflægge denne og førte efter 1829 Titel af Prins af Wasa. Ved de Bernadottiske Kongers Tronbestigelser nedlagde G. Protest, dog ikke ved Oskar II's. G., som ikke synes at have været udrustet med fremragende Egenskaber, døde i Sachsen, hvis Konge Albert var formælet med hans Datter. Med ham uddøde den mandlige Linie af Holsten-Gottorp's svenske Slægtsgren. Hans Lig er tillige med Faderens paa Oskar II's Foranstaltning blevet ført til Sverige og jordet i Ridderholmskirken. *A. S.*

Gustaf (Frans Gustaf Oskar), svensk-norsk Prins, født 18. Juni 1827, død 24. Septbr. 1852. G., anden Søn af Oskar I og Dronning Josefina, var en i alle Henseender rigt udstyret Personlighed. Med stor Begavelse forenede han en sjælden Renhed i Karakteren. Hans Popularitet var ogsaa meget stor. G. havde stor musikalsk Begavelse og var særlig en fremragende Komponist, i Særdeleshed paa Kvartetsangens Omraade. Til flere af de mest kendte Studentersange har han sat Melodi, saaledes f. Eks. til »Sjung om studentens lyckliga dag«. G. har tillige skrevet en Fremstilling af Rigsdagen 1655. I Sommeren 1852 havde G. med sine Forældre opholdt sig i Tyskland. Næppe hjemkommen derfra blev han syg af Nervefeber og døde i Christiania. Hans tidlige Død vakte en almindelig og dyb Sorg. (Litt.: Almén, »Atten Bernadotte« [Stockholm 1893]). *A. S.*

Gustaf (Oskar G. Adolf), Kronprins af Sverige og Norge, ældste Søn af Oskar II og Dronning Sofia, er født 16. Juni 1858 paa Drottningholm. Straks efter Fødselen udnævntes han til Hertug af Vermland. G. studerede ved Upsala Universitet 1877 og en Del af 1878, saml Efteraaret 1880, foretog 1878—79 en Rejse gennem de fleste af Europa's Stater og formældes 20. Septbr. 1881 i Karlsruhe med Victoria, Datter af Storhertug Friedrich af Baden og Louise af Preussen. I dette Ægteskab er født Sønnerne G. Adolf (Hertug af Skaane, født 1882), Vilhelm (Hertug af Södermanland, født 1884) og Erik (Hertug af Vestmanland, født 1889). G. har ved flere Lejligheder forestaaet Regeringen under Kongens Fraværelse, i Norge var han en kortere Tid Vicekonge. G. var Præsident for Stockholm-Udstillingen 1897. *A. S.*

Gustaf-Adolf-Foreningen (Evangelische Verein der Gustav-Adolf-Stiftung), en Forening af tyske Protestanter, hvis Opgave er aandeligt og materielt at støtte de Protestanter i og uden for Tyskland, som ikke have tilstrækkelig Støtte i det Samfund, hvori de leve. Den ydre Anledning til G.'s Dannelse var den, at der blev en Sum Penge tilovers fra den Indsamling, der havde fundet Sted for at rejse et Monument for Gustaf Adolf ved Lutzen (1832). Det blev bestemt, at Overskuddet skulde bruges til Støtte for fattige, protestantiske Menigheder, og nogle sachsiske gejstlige dannede i den Anledning en Forening, hvis Love stadfæstedes af den sachsiske Regering 1834. Paa et Møde i Leipzig bestemtes, at Foreningen

skulde omfatte hele det protestantiske Tyskland, og paa et Møde i Frankfurt a. M. 20.—22. Septbr. 1843 fik den ny Love. G.'s Virksomhed omfatter baade lutherske, reformerte og unerte Menigheder og overhovedet saadanne, der kunne godtgøre deres Overensstemmelse med Evangeliet; Midlerne komme ind dels ved Renterne af Grundfonden, dels ved aarlige frivillige Gaver, Kollekter o. 1. G. er delt i Hovedforeninger (Hauptvereine), der vælge Centralbestyrelsen, hvis Sæde er Leipzig; Hovedforeningerne deles atter i mindre Foreninger (Zweigvereine). 1851 dannedes de første Kvindeforeninger; der er ogsaa Studenterforeninger. Mindst hvert tredje Aar skal Centralbestyrelsen holde Møde sammen med Udsendinge fra Hovedforeningerne; i Septbr. 1897 holdtes det 50. af disse Møder. G. har uden for det tyske Rige fundet Tilslutning i Østerrig, Ungarn, Schweiz, Holland og Belgien, og den stræber efter at blive et Organ for alle evangeliske Kirkesamfund, en Bestræbelse, som især er kommen frem, siden det preussiske Element er bleven det overvejende. Kejser Vilhelm I fejres ogsaa efter Døden som Foreningens Protektor, og han er ved Møderne Genstand for en vis Kultus. De konfessionelle Forskelle blandt Protestanterne spille ingen Rolle, saa de ortodokse Lutheranere holde sig borte fra G., men over for Romerkirken er den ikke sjælden unødvendig skarp. 1897 fandtes 1862 Underafdelinger (Zweigvereine) og 550 Kvindeforeninger. Den samlede Indtægt var i Regnskabsaaret 1895—96 ca. 2,200,000 Rm. (Litt.: Zimmermann, »Der Gustav-Adolf-Verein nach seiner Geschichte« [Darmstadt 1877]; samme, »Die Bauten des Gustav-Adolf-Vereins in Bild und Geschichte« [I—II, Darmstadt 1859—76]; Criegern, »Der Gustav-Adolf-Verein« [Leipzig 1882]; Zenker, »Der Gustav-Adolf-Verein« [Leipzig 1882]; Rogge, »Festschrift zur 50-j'åhrigen Jubelfeier des brandenb. Hauptvereins der evangel. Gustav-Adolf-Stiftung« [Berlin 1894]). *L. M.*

Gustafsberg, Badested i Göteborg og Bohus Len ved en Fjord af Kattegat, 2,5 Km. fra Uddevalla. Det vel indrettede Badested, der har Søbade, Slambade og Jærnbade, ejes af G. Opfostringshus. Dette stiftedes 1772 af Købmand Anders Knape Hansson og Hustru og ejer foruden Badestedet flere Ejendomme; dets Kapital udgør ca. 500,000 Kr. Der opfostres 36 Børn til 16 Aars Alderen. *Lp. M.*

Gustafsson se Gustaf IV, S. 159.

Gustafsson, Richard, svensk Forfatter og Publicist, er født i Stockholm 11. Aug. 1840, var fra Begyndelsen Handelsbogholder, blev 1861 Skuespiller, men ombyttede 3 Aar senere denne Virksomhed med Journalistens. Decbr. 1869 begyndte han som saadan Udgivelsen af Vittighedsbladet »Kasper«, for hvilket han vedblivende (1898) staar i Spidsen. Uden for Bladenes Spalter er han fortrinsvis kendt ved sine 3 Samlinger »Sagor« [1874, 1875 og 1877], hvilke ogsaa uden for Sverige ere modtagne med stort Bifald. G. har desuden skrevet flere Stykker for Scenen og bl. a. udgivet »Berattelser« [1875], »Svenska Taflor« [1876], »Från Spanien och Portugal« [1878] samt »Hufvudstadsfigurer« [1879]. 1876—81 udgav han »Illustrerade folkbocker«. *L. W—ll.*

GustatlO (lat.: »Mundsmag«) kaldtes det »kolde Bord«, der i Rom gik forud for det egentlige Maaltid. Det bestod mest af Salater, dog ogsaa af Bløddyr, saltede Fisk og andre lette Spiser; ogsaa Suppen regnedes hertil. *A. B. D.*

Gustav af Klint er en lille landløs Grund med 4,1 M.'s Dybde, som ligger i Flinterenden, omgiven af flere Grunde, omtrent midt imellem Saltholm og Malmø. *G. F. H.*

Gustavia se Japarandiba.

Gustaviānum, det gamle Universitetshus i Upsala, beliggende V. f. Domkirken, er bygget paa Gustaf II Adolfs Befaling omkring 1623; Kuppelen er bygget 1662 ved Olof Rudbeck, og der byggedes yderligere paa Huset under Karl XI's Regering. 1755 fik Universitetets Administration eget Lokale i et nyt Konsistoriehus. 1841 flyttedes Universitetsbiblioteket fra G. til »Carolina Rediviva«, og 1887 toges den nuværende, statelige Universitetsbygning i Brug. G. rummer nu Museumssamlinger m. m. G. findes afbildet i Dahlberg's *Suecia antiqua et hodierna.* *A. S.*

Gústo (ital.), Smag; *con g.* eller *gustoso,* musikalsk Foredragsbetegnelse: med Smag, smagfuldt. *S. L.*

GustUS (lat.), Smag.

Gut (*Crin de Florence,* sp. *higuelas* og *pelo de pescar,* ital. *lenza*) er Navnet paa klare, stærke Strenge, som fremstilles af Silkeorme, umiddelbart forinden disse ville indspinde sig. G.-Strengene ere i Virkeligheden Silkemasse. Naar man vil bruge den Silkemasse, som Larven endnu ikke har »spundet«, til G.-Strenge, udvælger man de største og mest gennemsigtige Silkeorme, altsaa de, som ere rigest paa Silkemasse, naar de fra Marts til Juni ere nær ved at indspinde sig. Larverne dræbes saa i stærk Eddike og blive liggende deri flere Timer. Derefter tages de op, og man kan nu trække deres Silkemasse ud i en mere eller mindre tynd Streng, 20—60 Cm. lang. Saa snart Strengene ere skyllede i rent Vand, dyppede i en Sæbeopløsning og tørrede, ere de færdige til Brug. Men forinden de bringes i Handelen, sorteres de, efter som de ere jævnt trinde overalt (de bedste) eller kantede. Spansk G. er grovest, græsk finest, og af denne gaa 40,000—50,000 pr. Kg., hvis Værdi er ca. 250—300 frc. Spansk G. sælges i Bundter paa 100 Stkr. (10 Bundter koste 8—20 frc.) og kommer især fra Murcia og Valencia. — Paa Grund af dens Styrke og Gennemsigtighed er G. meget brugt til Forfang (s. d,) for Fiskelinen, men den bruges i Danmark kun ved Lystfiskeri. En god G.-Streng, som ikke er altfor tør, skal kunne bære mindst 5 Kg. Undertiden giver man G.-Strengene for at gøre dem endnu mindre synlige i Vandet et eget Farveskær, ligesom man ved Fluefiskeriet knytter flere Strenge sammen og f. Eks. ved Dyppefiskeriet bruger dem sammensnoede. *Arth. F.*

Gutach, Flod i Baden, i Schwarzwald, udspringer oven for Triberg, hvor den danner det 150 M. høje Triberg-Vandfald, det smukkeste i Schwarzwald, og udmunder ved Hausach i Kinzig, højre Biflod til Rhinen. Gennem dens naturskønne og kornrige Dal fører Jærnbanen fra Karlsruhe til Konstanz. *Joh. F.*

Gutegroschen se Groschen.

Gutenberg, Johann, Junker, Bogtrykkerkunstens Opfinder, født i Mainz mod Slutn. af 14. Aarh. (1397?), død smst. 1468. Naar denne

Mand her nævnes som den, hvem den epokegørende Opfindelse, at trykke Bøger med støbte og bevægelige Typer, skyldes, er det overensstemmende med den almindeligste Overlevering og med de Resultater, hvortil omhyggelige Undersøgelser ere naaede i den nyere Tid. Han hed egentlig Gänzfleisch efter Faderen, men han optog Moderens Familienavn G. Paa Grund af politiske Stridigheder drog hans Slægt i 15. Aarh.'s 2. Tiaar tillige med flere mainziske Slægter til Strassburg; der indgik han 1436 et Kompagniskab med en Mand ved Navn Andreas Dritzehn og en til om at drive Fabrikation, maaske af Spejle. Man kender dette Forhold gennem Akterne i en Proces, som G. førte 1439 med sinKompagnon Dritzehn's Arvinger, og af nogle Udtryk i Dokumenterne har man villet hævde, at der allerede dengang var Tale om Bogtrykkeri, men dette er ganske overordentlig problematisk. At G. imidlertid paa den Tid var begyndt at give sig af med Mekanik, maa man tage som en Kendsgerning. 1444 begav han sig tilbage til Mainz. Her var det da, at den store Opfindelse fandt Sted (1450) at skære Stempler til Bogstaver og støbe Typer i Metal, og dens første Resultat var en Bibel (den 42-liniede, saakaldte »Mazarinske«). Men om end G. er at betragte som Værkets egentlige Ophavsmand, var han dog ikke ene om at udnytte det; han var gaaet i Kompagni med to andre Mainzere, Pengemanden Johan Fust og Peter Schoffer, og dette Kompagniskab skaffede ham 1455 ogsaa en Retstrætte paa Halsen, hvorom haves autentisk Vidnesbyrd, og hvis Udfald rimeligvis blev, at G. maatte aflevere sit Trykkermateriale til Fællerne. Et nyt har han dog atter faaet og tillige en Beskytter i Ærkebiskoppen af Mainz, der 1465 optog ham i sin Hofstat; et bevaret Aktstykke fra 1468 taler om en Del Sager, henhørende til Bogtrykkerkunst, som G. havde efterladt ved sin Død, og som vedkommende Arving fik Ordre til enten selv at bruge i Mainz eller kun sælge til nogen, som vilde drive Trykkeri der i Byen. Om de gutenbergske Tryk o. s. v. se for øvrigt Bogtrykkerkunst, S. 268—69. En Statue af G., udført efter Thorvaldsen's Model, er opstillet i Mainz. (Litt.: A. van der Linde, »G., Geschichte und Erdichtung aus den Quellen nachgewiesen« [Stuttgart 1878]; J. H. Hessels, *G., was he the inventor of printing?* [Lond. 1882]; A. v. d. Linde, >Geschichte der Erfindung der Buchdruckkunst« [3 Bd., Berlin 1886]; Chr. Bruun, »De nyeste Undersøgelser om Bogtrykkerkunstens Opfindelse« [Kbhvn. 1889]; K. Dziatzko, »Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten« [2. Hæfte, Berlin 1889]). *E. G.*

Gutfeld, Frederik Carl, dansk Præst, født 9. Oktbr. 1761 i Bevtoft i Nordslesvig, død 9. Jan. 1823 i Kjøbenhavn. G. blev Student 1781, cand. theol. 1784. 1790 blev han Præst i Hørsholm, 1796 i Korsør, 1800 i Asminderød, hvor han 1807 tillige blev Amtsprovst; 1811 blev han Holmens Provst i Kjøbenhavn, og 1818 fik han Rang med Biskopper. G. var Rationalist af det reneste Vand og i Besiddelse af en overvældende blomstrende Veltalenhed, der samlede mange, især Kvinder, om hans Prædikestol; han forstod at underholde baade i Kirken og i Selskabssalen, baade som Taler, Poet og Prosaist, saa han havde mange Venner, hvoriblandt var K. L. Rahbek. *L. M.*

Guthorm Sigurdssøn, Søn af Kong S verre s Søn Sigurd Lavard, født 1200, blev ved Farbroderen Haakon Sverressøn's Død 1. Jan. 1204 i en Alder af 4 Aar af Birkebeinerne i Bergen valgt til Konge. Baglerne og Vikverjerne kaarede derimod Erling Stenvæg. Allerede i August Maaned s. A. afgik Barnet ved Døden. Man ansaa det for sandsynligt, at han var tagen af Dage ved Gift, og Mistanken herfor var rettet mod forskellige, især mod Haakon Galen's Elskerinde Fru Kristina. *O. A. O.*

Guthorm Sindre, en norsk Skjald i to. Aarh., der særlig er knyttet til Haakon den Gode, om hvem han digtede sin »Håkonardrápa« efter 955; heraf haves nogle Vers. G. S. var af høj Byrd og siges at have spillet en vigtig Rolle som Mægler mellem Kong Harald Haarfagre og en af hans Sønner. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhist.«, I). *F. J.*

Guthrie [gə'þri], By i det nordamerikanske Territorium Oklahoma ved Cimaron River, en Biflod til Arkansas, ved Atchison—Tepeka—Sta. Fé-Banen, med Træhandel og (1890) 2,800 Indb., med East G. 5,900 Indb., grundlagt 1889. *S.B.T.*

Guthrie [gə'þri], Frederick, engelsk Kemiker og Fysiker, født 15. Oktbr. 1833, død 21. Oktbr. 1886. G. studerede ved *University College*, London, især Kemi og Matematik, og tog 1855 Doktorgraden i Tyskland efter at have studeret i Heidelberg hos Bunsen og siden i Marburg. Etter sin Hjemkomst til England blev han Professor ved *Owen's College*, Manchester. 1859 gik han til Edinburgh og 1861 til Mauritius, hvor han underviste i 6 Aar. 1867 kom han til London og blev 1869 Lærer i Fysik i *The Royal School of Mines*, en Post, som han under andre Former beholdt til sin Død. G.'s Betydning maa især søges i hans Lærervirksomhed; dog har han udført ikke faa videnskabelige Arbejder, først i Kemi, i de senere Aar næsten udelukkende paa Fysikkens Omraade. G. gav Anledning til, at *Physica Society*, hvoraf senere næsten alle England's Fysikere bleve Medlemmer, dannedes 1874. Han har skrevet elementære Lærebøger i Kemi og Fysik og i sine unge Dage et Par større Digte. Nekrolog i »Nature« for 4. Novbr. 1886. *K. S. K.*

Guthrie [gə'þri], George James, engelsk Kirurg, født 1. Maj 1785, død 1. Maj 1856. Efter at have studeret Kirurgi i England var han 1802—07 i Nordamerika og deltog derefter i de engelske Krige i Spanien. Han samlede her store Erfaringer og udgav 1815 sit epokegørende Skrift: »On gunshot wounds of the extremities«, der udkom i flere Oplag under forskellige Titler. Fra 1816 holdt han i næsten 30 Aar meget besøgte Forelæsninger over Kirurgi og oprettede s. A. et *Infirmary for Diseases of the Eye*, der senere blev til *Royal Westminster Ophthalmic Hospital*. Han arbejdede hele sit Liv paa at forbedre Militærlægernes Stilling, der hidtil havde været meget daarlig. *G. N.*

Guthrie [gə'þri], James, nulevende (1898) skotsk Portrætmaler, hører til den unge af Whistler paavirkede Glasgow-Skoles betydeligste Repræsentanter. G., som er Medlem af *The Royal Scottish Academy*, og som jævnlig udstiller paa dettes og *The Glasgow Institute of fine Arts's* Udstillinger, har ikke alene vundet Anseelse i sit Hjemland og England ved sine koloristisk set fremragende

og interessant opfattede Portrætter, men ogsaa i Udlandet, paa hvis Kunststævner han oftere har givet Møde, saaledes paa Salonen 1896 paa Mars-Marken med Drengeportrættet »Master Ned Martin«. Han lever i Glasgow. *A. Hk.*

Guthrie [gə'þri], James Cargill, skotsk Digter, er født 27. Aug. 1814 i Glamis. Han studerede Teologi i Edinburgh, men forlod Studierne og gik til Handelen. 1868 blev han Bibliotekar i Dundee. Af hans Værker kunne nævnes: »Village Scenes« [1851], et beskrivende Digt, der gjorde megen Lykke ved sin kraftige Folkelighed og er udkommet i en Række Oplag, »The first False Step« [1854], »Wedded love« [1859], »My lost Love« og »Summer Flowers« [1865], »Rowena«, et halvt episk, halvt dramatisk Digt [1871], »Woodland Echoes«, en Samling lyriske Digte [1878], samt Prosaværket »The Vale of Strathmore, its scenes and legends« [1875]. *T. L.*

Gnthrie [gə'þri], Thomas, skotsk Præst, født 12. Juli 1803, død 24. Febr. 1873. Uddannet i Edinburgh, hvor han 1825 bestod sin Eksamen, kunde han, der hørte til den bibeltroende Retning, i flere Aar ikke faa Ansættelse paa Grund af den herskende Moderatisme, men 1830 blev han dog Præst i Landsbyen Arbirlot. Han sluttede sig ivrig til Arbejdet for Kirkens Uafhængighed, som lededes af Dr. Chalmers, og var ogsaa virksom for Bestræbelserne for *Church Extension.* 1837 blev han Præst i et af de fattigste Kvarterer i Edinburgh, blev snart en meget søgt Prædikant og udfoldede en rastløs Virksomhed ved at sætte Missionsarbejder af forskellig Art i Gang. Ved den store Udtrædelse af Statskirken 1843 var han en af Lederne; for at skaffe Frikirken den økonomiske Sikkerhed foretog han 1845—46 en Kollektrejse rundt om i Landet, hvor Skarerne flokkedes om ham, hvad enten han talte i Kirke eller paa aaben Mark; han samlede paa denne Rejse ca. 2 Mill. Kr. Han tog nu paa ny fat paa sin Præstegerning i Edinburgh, hvor Fattigdommen og Elendigheden vare frygtelige; navnlig havde han sin Opmærksomhed henvendt paa den opvoksende Ungdom, for hvem han oprettede Pjaltskoler (*Ragged Schools*), en Institution, som snart fandt Efterligning overalt baade i England og Skotland. Ogsaa andre Bestræbelser for at komme forkomne Mennesker til Hjælp fandt i ham en virksom Forkæmper: Magdalene-Sagen, Slaveriets Ophævelse og Drikkeriets Bekæmpelse. 1862 var han *Moder ator* i Frikirken. 1865 maatte han nedlægge sit Embede og beskæftigede sig i sine sidste Aar med at udgive Opbyggelseslitteratur. (Litt.: *Autobiography of V. G. and Memoir by his sons D. K. G. and Charles J. G.* [2 Bd., London 1874]; Dr. R. König, »Th. G., der Vater der Lumpenschulen« [Leipzig 1874]). *H. O—d.*

Gnthrie [gə'þri], Thomas Anstey, engelsk Forfatter, er født 8. Aug. 1856 i Kensington. Han studerede Jura og blev 1880 Sagfører ved Middle-Temple. Han har været en skattet Medarbejder ved »Punch«, men har størst Betydning som Romanforfatter. Han skriver under Pseudonymet F. Anstey. Af hans Romaner kunne nævnes: »Vice versa« [1882], hans Debutarbejde, der gjorde stor Lykke og har oplevet en Række Oplag, »The Giant's Robe« [1883], »The black Poodle« [1884], »The Tinted Venus« [1885], »A fallen Idol« [1886], »The Pariah« [3 Bd. 1889], »Talking Horse, and othcr Tales« [1891], »Mr. Tourmalin's Time cheques« [1891] (overs. paa Dansk af E. Drachmann under Titelen: »Hvorledes Hr. Tourmalin trak Veksler paa Tiden«). Af hans i Bogform udgivne Bidrag til »Punch« mærkes »Pocket-Ibsen« [Lond. 1893], en Samling af Parodier paa Ibsen'ske Skuespil [overs. paa Norsk, Chra. 1893; paa Svensk, Stockholm 1895]. *T. L.*

Gutierrez, A., se Garcia G.

Gut Of **Canso** [gətəvkä'nsou] se Canso.

Gutschmid, Alfred von, tysk Historiker og Orientalist, født 1. Juli 1831 i Loschwitz ved Dresden, død 2. Marts 1887 i Tübingen som Professor i Historie ved Universitetet smst. G. udgav bl. a.: »Beitrage zur Geschichte des alten Orients« [Leipzig 1858], »Geschichte Irans von Alexander bis zum Untergang der Arsaciden« [Tübingen 1887] og en Mængde mindre Afhandlinger i Tidsskrifter, Encyklopædier o. l., bl. a. i *Encyclopaedia Britannica.* De fleste af hans kritiske og andre Afhandlinger, der alle vidne om stor Skarpsindighed og Lærdom, ere udgivne af F. Rühl, »Kleine Schriften von A. v. G.« [4 Bd., Leipzig 1889—93]. *V. S.*

Gutsmuths, Johann Christoph Friedrich, tysk filantropisk Skolemand, født 9. Aug. 1759 i Quedlinburg, død 21. Maj 1839 i Ibenhain. Han studerede Teologi i Halle 1779—82, var derpaa Huslærer for den senere berømte Geograf Carl Ritter, fulgte ham til Salzmann's Filantropin i Schnepfenthal og blev Lærer her 1785—1837 i Gymnastik og Geografi. Han har Fortjenesten af at have bragt Undervisningen i »Legemsøvelse« i System ved Udgivelsen af »Gymnastik für die Jugend« [1793], tilegnet den danske Kronprins Frederik, den første Lærebog i dette Fag, indeholdende et ordnet Udvalg af Øvelser fra den græske Gymnastik og hans egen Praksis. Til Lærebogen knyttede han 1798 »Kleines Lehrbuch der Schwimmkunst«. Hans Gymnastik fandt snart Vej til andre Undervisningsanstalter ikkeblot i Tyskland, men ogsaa i andre Lande, navnlig i Danmark (se Gymnastik, S. 191 ff.). G.'s Beskæftigelse med den fysiske Opdragelse bragte ham til at udarbejde »Spiele zur Ubung und Erholung des Korpers und Geistes, fur Jugend« [1796]. »Mechanische Nebenbeschäftigungen für Jünglinge und Männer« [1801] danner en foreløbig Afslutning paa hans Virksomhed i denne Retning; thi i sin »Turnbuch fiir die Sohne des Vaterlandes« [1817] betragter han Sagen mere fra et nationalt end fra et blot pædagogisk Synspunkt. 1800—20 udgav han Tidsskriftet »Bibliothek fiir Pädagogik, Schulwesen und die gesamte pädagogische Literatur Deutschlands« [53 Bd.], hvilket forskaffede ham et større Virksomhedsomraade og bragte ham ind paa hans andet Hovedfag, Geografi. I »Handbuch der Geographie« [2 Bd., 1810] tager han Ordet for en mere rationel Metode, end man kendte fra de gængse Lærebøger. I Forbindelse med I. A. Jacobi udgav han »Deutsches Land und deutsches Volk« [1820], hvis to første Bind, forfattede af G., udkom under særlig Titel »Deutsches Volk« [1821]. Han deltog i Udgivelsen af en omfattende »Handbuch der Erdbeschreibung«, hvis 19. og 20. Bd. om de sydamerikanske Stater ere udarbejdede af G. (Litt.: Diesterweg, »G., der letzte der

Philantropen« [i »Rhein. Blät.«, 1840]; K. Wassmannsdorff, »J. C. F. G.« [i »Festschrift zur Feier des 100-jährigen Bestehens von Schnepfenthal« [1884]; K. A. Schmid, »Padag. Encykl.«, III. Bd.; Joakim Larsen, »Gymnastikundervisningen i Danmark o. s. v.« [i »Vor Ungdom«, 1895]). *Fr. Th.*

Gutta Balāta d. s. s. Balata.

Gutta cāvat lapĭdem *{non vi, sed saepe cadendo}*: »Draaben huler Stenen (ikke med Magt, men ved ofte at falde)«, latinsk Talemaade, hvoraf den første Del findes hos Ovid *{Epist. ex Ponto,* IV, 10, 5). *A.B.D.*

Guttannen, Flække i det schweiziske Kanton Bern, 5 Km. S. 0. f. Meiringen ved Aare og den ny anlagte Vej fra Meiringen til Grimsel-Hospitiet, har (1888) 400 evangeliske Indbyggere og besøges paa Grund af sin prægtige Natur meget af Turister. *Joh. F.*

Guttapérka se Kautsjuk.

Guttaperkapapir, tyndt udvalsede Guttaperkablade, benyttes ligesom det med Guttaperka imprægnerede Guttaperkalærred som vand- og lufttæt Forbindstof.

Guttaperkatræ, Benævnelse for forskellige Sapotaceer af Slægterne *Mimusops, Payena* og *Palaquium*(s. d.), der give Guttaperka. *A. M,*

Guttātim (lat.), draabevis.

Guttatiōn (bot.), Udtrædelsen af draabeflydende Vand fra ubeskadigede Planter. I den tidlige Morgenstund, især efter en kølig Sommernat, ser man paa Bladene af mange forskellige Plantearter Draaber, der ofte ere ordnede meget regelmæssig langs Randen, hvor der paa denne er fremspringende Steder. Det er ikke Dugdraaber, men udpresset Vand. Meget iøjnefaldende er G. f. Eks. fra ganske unge Græskimplanters Spids. Det udpressede Vand synes at være meget rent. Aarsagen til G. er ikke ganske klar (smlg. Blødning, S. 211). Dersom der fra Planten fordamper mindre Vand, end der tilføres fra Roden, vil Overskuddet ofte give Anledning til G.; dog kan der ogsaa indtræde andre Forhold, f. Eks. større Bristninger eller sygelige Udvoksninger. Hos mange Blade findes særlige Udgange for det udpressede Vand, nemlig saakaldte Vandspalter (smlg. Spaltefl abning), der staa i Forbindelse med de vandledende Dele af Strengene i Bladet. Saaledes f.Eks. hos mange til Arumfamilien hørende Arter, saasom *Calla* o. fl. a. Planter, der leve paa fugtigvarme Steder. Hos *Calla* ere Vandspalterne særlig store i Bladets Spids. I andre Tilfælde, særlig fra Troperne, findes ejendommelige Vandkirtler (Hydathoder), der siges baade at kunne udskille overflødigt Vand og, naar det er fornødent, atter optage Vand i Regnvejr. Hos vore unge Græsplanter er det derimod fra smaa Bristninger i Bladenes Spids, at Draaberne udpresses. i Ved at dække kraftig vegeterende Planter med en Glasklokke og ved samtidig at opvarme Jorden kan man sædvanlig let fremkalde G., idet nemlig Fordampningen vanskeliggøres og Vandoptagelsen fra Rødderne paaskyndes. *W. J.*

Guttenberg, Karl, tysk Kobberstikker, (1743—92), Elev af Preisler og Wille, levede fra 1780 i Paris, indtil Revolutionen tvang ham til at vende hjem; hans Hovedblade ere: »Montenuovo's Udbrud« efter Fragonard, »Kemikeren« efter Mieris, »Den flamske Dans« efter P. van Mol, »Den offentlige Skriver« efter P. A. Wille, »Det hollandske Aftenselskab« efter Rembrandt og nogle Portrætter. — Heinrich G., foreg.'s Broder og Elev, (1749—1818), var tillige Elev af Wille og blev gennem sine Elever, F. Geissler og A. Reindel, Stifteren af den nyere Nürnberg-Skole i Kobberstikket; han levede længe i Paris, og til hans bedste Blade regnes: »Hvile paa Flugten til Ægypten« efter Baroccio, »Lazarus es Opvækkelse« efter Dietrich, »Nedtagelsen af Korset« efter Rubens og nogle Portrætter efter Rembrandt og van Dyck. *A. Ls.*

Gutti, en stærkt befæstet Militærstation i det sydlige Forindien, ligger 75 Km. 0. f. Bellari og tjener som Statsfængsel. *C. A.*

Guttifĕrae (*Clusiaceae*), Familie af tokimbladede og frikronede Planter (Cistusblomstredes Orden), Træer eller Buske med modsatte, hele og helrandede Blade, oftest uden Akselblade. I Barken findes Sekretgange med Gummiharpiks; hos mange ere Bladene forsynede med Oliekirtler. Blomsterne sidde i Spidsen af Grenene, ofte i skærmlignende Stande, der ere dannede af Kvaster. De ere regelmæssige og ofte særkønnede. De talrige Støvdragere ere fri eller sammenvoksede; Støvvejen bestaar af 5—3 Frugtblade med et tilsvarende Antal Rum eller kun 1; Griffelen er kort og Arret hyppig bredt. Frugten er forskellig, Frøene have ingen Frøhvide. G. tælle over 400 Arter og ere især udbredte mellem Vendekredsene, de fleste i regnrige Egne. Af flere Slægter, saasom *Calophyllum, Clusia, Garcinia* og *Mammea*, anvendes enten det haarde Ved, deres Gummiharpikser eller Frugterne. *A. M.*

Guttinguer [gytægæ'r], Ulric, fransk Digter, født 1785 i Rouen, død 21. Septbr. 1866 i Paris, hørte til Romantikkens fyrigste Forkæmpere. Hans elegant skrevne kritiske Breve »Nadir« [1822] og Stemningsdigte »Mélanges poétiques« [1824, 3. Opl. 1828] gjorde stor Lykke. Fremdeles forfattede han »Dithyrambe sur la mort de Byron« [1824], »Le bal« [1825], »Recueil d'élégies« [1829], »Fables et meditations« [1837], »Les deux âges du poète« [1844], »Dernier amour« [1852], flere Romaner o. a. *S. Ms.*

Gutturaler eller Gutturallyd burde egentlig udelukkende være Benævnelsen for de i Struben (lat. *guttur)* dannede Lyd, de saakaldte *gutturales ver ae.* Den bedst kendte af de herhen hørende Konsonanter er *h*; ogsaa det danske »Stød« (almindeligt, men ikke heldigt, kaldet Stødtone), der f. Eks. findes i Slutningen af *Mand* og *kom* (Fortid) i Modsætning til *man* og *kom*!, er en G., der dannes ved en hurtig Sammenklapning af Stemmebaandene; andre G. findes navnlig i de semitiske Sprog. — I den gængse Sprogvidenskab, der paa mange Punkter har beholdt en nedarvet Terminologi fra Tider, da Fonetikken ikke endnu var meget dyrket, findes Benævnelsen G. meget hyppig brugt om en hel anden Klasse Lyd, bl. a. *k, g,* som rigtigere kaldes Postpalataler; se Ganelyd. Med Hensyn til »Gutturalspørgsmaalet« i indoeuropæisk (arisk) Sprogvidenskab se Palatalloven. *o. Jsp.*

Gutzkow, Karl Ferdinand, tysk Forfatter, født i Berlin 17. Marts 1811, død i Sachsenhausen 16. Decbr. 1878. Som Søn af en Berider i Prins

Vilhelm's Stalde havde han tilbragt sin Barndom i det gamle, labyrintiske Bygningskompleks, som dengang laa bag ved »Akademiet« i »Unter den Linden«, og havde modtaget en Rigdom af Indtryk, som han senere laante Ord i sit Skrift »Aus der Knabenzeit« [1852]. Han var en begavet og tidlig moden Dreng og skrev allerede i sine sidste Skoleaar til Bladene. Paa Universitetet studerede han Teologi, Filosofi og Statsvidenskab og vandt Prisen for en retshistorisk Afhandling, netop som den første Efterretning om Julirevolutionen naaede Berlin. Han blev mægtig greben af denne Begivenhed, og med den ejendommelige Trang til at forstaa enhver Begivenheds Grunde og Følger, som karakteriserede hele hans Udviklingstid, kastede han sig ivrig over Tidsspørgsmaalene og deres Løsning og udgav Skriftet »Forum der Journallitteratur« [1831]. Efter W. Menzel's Opfordring tog han til Stuttgart og arbejdede her for Cotta's »Litteraturblatt«, som redigeredes af Menzel, samt udgav Novellen »Der Sadducaer von Amsterdam«, som han senere udarbejdede til Dramaet »Uriel Acosta«. Efter sin Tilbagekomst til Berlin tog han Doktorgraden, og efter en Rejse i Sydtyskland og Italien levede han afvekslende i Berlin, Leipzig, Hamburg og Frankfurt a. M. som Medarbejder ved flere Blade. Sin Digterberømmelse vandt han ved Romanerne »Maha Guru« [2 Bd. 1833] og »Wally, die Zweiflerin« [1835], men denne sidste fremkaldte tillige W. Menzel's bekendte Angivelse af »Det unge Tyskland«'s Forfattere og deres Skrifter som samfundsfarlige, hvorpaa fulgte det tyske Forbunds Interdikt imod disse Skrifter og G.'s Fængsling. Under sit ufrivillige 3 Maaneders Otium i Fængselet i Mannheim skrev G. »Zur Philosophie der Geschichte« [1839], hvori han stævnede Menzel's Færd for den sunde Fornufts Domstol og samtidig hævnede sig ved at paavise Angiverens egen Raahed i hans »Geist der Geschichte«. G., som saaledes var bleven en Slags Fører for den »ungtyske« Litteratur, var i sin første Forfattervirksomhed stærkt paavirket af Barndomsidyllen og den i Berlin toneangivende Romantik, men han udviklede sig hurtig til en glimrende Journalist, hos hvem Voldsomhed og Smidighed i Angrebet vare parrede med overlegen Refleksion. I sine senere Værker henfalder han jævnlig til en Søgen efter det fantastiske og billedrige, som ikke ret passer for de humanistiske Teorier, »Skolen« forfægtede. I Frankfurt grundlagde G. Tidsskriftet »Der Telegraph fur Deutschland« [1836; fra 1838 i Hamburg], og i Hamburg udviklede han en rig litterær Virksomhed som Roman- og Dramaforfatter, der indbragte ham betydeligt Bifald og saa store Indtægter, at han kunde opgive sine journalistiske Arbejder og flytte til Frankfurt. 1847—5° var han Dramaturg ved Hofteateret i Dresden og genoptog derefter sin Forfattervirksomhed; 1852 grundlagde han det populære Ugeskrift »Unterhaltungen am häuslichen Herd«; 1860 blev han Meddirektør og Generalsekretær for Schiller-Stiftelsen, som han selv havde fremkaldt, og flyttede til dennes Hovedsæde Weimar; men da han ikke opnaaede den forventede Anerkendelse for sin Virksomhed her, udtraadte han 1864 af Direktionen og rejste bort i en sygelig eksalteret Stemning, der drev ham til et Selvmordsforsøg og nødte ham til et flere Maaneders Ophold paa Sindssygeanstalten ved Bayreuth. Han tilbragte derefter et Aar i Vevay og boede indtil 1869 tæt ved Hanau, hvorfra han efter et kort Ophold i Bregenz flyttede til Berlin. Efter et Vinterophold i Italien 1873—74 boede han i 3 Aar i Wieblingen ved Heidelberg, men flyttede atter til Frankfurt og det lige overfor liggende Sachsenhausen, hvor han kom ulykkelig af Dage ved Kulosforgiftning. Af hans Skrifter kunne desuden nævnes: de litteraturhistoriske »Beitrage zur Geschichte der neuesten Litteratur« [2 Bd. 1836], »Uber Goethe im Wendepunkte zweier Jahrhunderte« [1836], »Ludwig Bornes Leben« [1840]; Romanerne »Blasedow und seine Sohne« [3 Bd. 1838], »Die Ritter vom Geiste« [9 Bd. 1850—51; 4 Bd. 1878], »Der Zauberer von Rom« [9 Bd. 1858—61], »Hohenschwangau« [5 Bd. 1867—68], »Die Sohne Pestalozzis« [3 Bd. 1870], »Fritz Ellroth« [1871], »Ein Hollandgang« [1872], »Die neuen Serapionsbruder« [3 Bd. 1877], »Die Pautngartner von Hohenschwangau« [1880]; af de dramatiske Værker især Tragedierne »Konig Saul« [1839], »Richard Savage« [1842], »Patkul« [1842], »Uriel Acosta« [1847], »Wullenweber« [1849], »Nero« [1853], og Lystspillene »Das Urbild des Tartüffe« [1847], »Zopf und Schwert« [1844]; »Dramatische Werke« [20 Bd. 1862—63]; »Gesammelte Werke« [i 2 Serier, 43 Bd. 1873—79]. (Litt.: Ad. Stern, »Zur Litteratur der Gegenwart« [1880]; F. Wehl, »Zeit und Menschen« [1889]; K. Frenzel, »Erinnerungen und Str5mungen« [1890]; Prolss, »Das junge Deutschland« [1892]). *C.A.N.*

Guvernánte (fr. *gouvernan*[guværnã't]), Opdragerinde, Lærerinde, især benyttet ude paa Landet eller i Egne, hvor Skolegangen falder vanskelig; ogsaa d. s. s. Bonne. Navnet fik hovedsagelig Borgerret i 17. og 18. Aarh. og anvendtes særlig paa franske Kvinder, der engageredes i Udlandet til Opdragelse af en Families Børn og til Oplæring i fransk Sprog, der da opfattedes som Udtryk for højeste Dannelse. I Frankrig bruger man for G. i vor Betydning *institutrice*, *guvemante* betegner Husholdersken.

Guvernement (fr. *gouvernement*[guværnma']), Regering, Regeringsmyndighed; ofte tillige brugt i Betydning af Provins, f. Eks. i Rusland; dens øverste stedlige Embedsmand kaldes da Guvernør (s. d.).

Guvernør (af fr. *gouverneur*[guvernö'r]), Styrer, Statholder; militær øverstbefalende i en stor Garnison eller Fæstning, med egen Stab (Guvernementsstab); den øverste Regeringsembedsmand i et vist Distrikt (Provins, Guvemement, Koloni). I Nordamerika leder en som Regel folkevalgt G. (*governor*) Administrationen af hver Stat; mange nordamerikanske Stater have desuden en Viceguvernør (*lieutenant governor*), der gerne tillige er Formand i Senatet. G. er tillige Titel for Opdragere af fornemme Familiers Børn samt for Lærere i militære Opdragelsesanstalter. Smlg. Generalguvernør.

Güxen, i Schweiz kolde Nordenstorme; i det franske Schweiz gaa de under Navnet *tourmentes*.

Guy [ga'j], William Augustus, engelsk Læge, født 1810, død i London 10. Septbr. 1885. G. studerede ved Guy's Hospital i London og blev Professor i Retsmedicin og Hygieine ved *Kings College* og *Consulting Physician* ved dettes

Hospital. Hans Arbejder ere væsentligst af statistisk Indhold. *G. N.*

Guyāna (Guiana, Guayana). I. Alm. Karakteristik. Geografisk set omfatter G. hele den nordøstlige Del af Sydamerika, der strækker sig langs Kysten fra Orinoco's til Amazon-Flodens Mundinger, og som i det indre begrænses af Rio Negro og dennes mærkelige, naturlige Forbindelse med Orinoco, Cassiquiara. Denne »0« udgør imidlertid ikke nogen politisk Helhed. Dens vestlige Dele tilhøre Venezuela og dens sydlige Brasilien, medens dens nordlige Dele, G. i snævrere, politisk, Forstand, ejes henholdsvis af England, Holland og Frankrig. — Den over 1,500 Km. lange Kyst er ensformig lav og flad; kun mellem Cayenne og Oyapock hæver et Bakkedrag sig. Ud for den sumpige eller hist og her sandede Kyst strække talrige Banker og Grunde sig milevidt til Søs og gøre største Delen af Landet utilgængelig for dybere gaaende Skibe. Paa sine Steder kan man endogsaa. naa 10 Km. ud i Havet, inden man finder Dybder paa 5 M., og i Ebbetid tørlægges store Strækninger af disse »Vader«, hvis Dyndmasser ere udførte af Floderne, fremfor alle af Amazon-Floden, og afsatte af Havet. Som Følge af Kystens hele Natur er der kun faa Havne, og disse dannes, paa enkelte Undtagelser nær, af Flodmundingerne. Ogsaa Øernes Antal er ringe. I det egentlige G. er det kun ud for den sydlige, franske Del, at der ligger to ubetydelige Smaagrupper, medens den eneste store 0, Maracå, faa Kilometer N. f. Amazon-Mundingen, tilhører det brasilianske G. — Terrain- og Jordbundsforhold. Det flade Land langs Havet er saa lavt, at det delvis endogsaa er sænket under Oceanets Niveau, saa at det maa beskyttes ved Diger. Store Moradser og Ferskvandssumpe opfylde disse Marskegne, hvis mange Floder og talrige Kanal- og Digeanlæg paa en slaaende Maade give dem Udseende af et Stykke Holland, henflyttet til Troperne. Først i en Afstand fra Havet af henved 80 Km. afløses Marsklandet af tørre Græsstepper, Savanner, hvis Jordbund bestaar af lyst Sand, forvitret Granit, som Floderne have ført ned fra Bjærgene. Inden for Savannelandet hæver sig efterhaanden G.'s Højland, der fra det nordøstlige Brasilien strækker sig mod Nordvest langt ind i Venezuela, lige til Orinoco. I den sydøstlige Del bestaar dette Højland af lave Bjærgdrag, der sammenfattes under Benævnelsen Tumuc-Humac, og som danne Vandskellet mellem de til Atlanterhavet og til Amazonas løbende Floder. Efterhaanden som man følger Højlandet mod Nordvest, udvider det sig mere plateauformig, og dets Kæder antage betydeligere Højder. Medens det mod Sydøst kun hæver sig indtil 400 M., naar det S. f. Fransk og Hollandsk G. indtil 800 M. o. H.; S. V. f. Britisk G. naar det 1,500 M.'s Højde, og i det sydlige Venezuela stige Bjærgtoppene Roroïma (ved Grænsen mod Britisk G.) og Pacaraïma 2,500 M. o. H. Mod Vest sænke Bjærgkæderne sig i store, lidet kendte Plateaustrækninger, der efterhaanden gaa over i »Llanos« omkring Orinoco-Floden. G.'s geologiske Bygning er endnu grumme lidt udforsket. I al Almindelighed kan det siges, at Højlandet overvejende bestaar af Granit, Kvartsit og krystallinske Skifere og i Urtiden, i Lighed med Brasilien's Højland, dannede en 0 i Atlanterhavet. Senere blev denne 0 ved tertiære og fornemmelig ved kvaternære, alluviale Dannelser forbunden med det øvrige Sydamerika og har samtidig skudt sig længere ud i Havet mod Nordøst, hvor Kysten endnu bestandig langsomt vokser udefter ved Flodernes og Havets Dyndaflejringer. Floderne ere langt bedre kendte end Bjærgene, fordi de danne de eneste Samfærdselsveje fra Kysten til det indre. Deres Antal er overordentlig stort, og i de flade Kystegne flyde de forskellige Vandaaresystemer ofte sammen, dannende naturlige Kanaler. Her er deres Løb roligt og jævnt; men følger man dem op i Savannerne og nærmer sig Bjærgene, er det fælles for dem alle, at Løbet brydes i talrige Fald og Strømsnævringer, der i høj Grad hemme Sejladsen. De kunne grupperes i tre naturlige Systemer: Tilløbene til Orinoco (Caura, Caroni), til Amazon-Floden (Paru, Trombetas, Rio Branco o. fl.) og til Atlanterhavet (Essequibo, Corentyne, Surinam, Maroni, Oyapock o. fl.). Kun den sidste Gruppe tilhører det egentlige G. Blandt dennes Floder er den nordligste, Essequibo i Britisk G., den betydeligste; men i øvrigt er der ingen af de anførte Kystfloder, hvis Vandmængde ikke er mindst lige saa stor som Rhône's eller som Rhinen's. Nogle af dem besejles nu i deres nedre Løb af Dampere, medens deres mellemste og øvre Løb paa Grund af de mange Fald kun kunne befares med Kanoer, som endda i 2—3 Maaneder afTørtiden kunne have vanskeligt nok ved at komme frem. Klimaet er hedt og fugtigt. Den aarlige Gennemsnitstemperatur beløber sig til 28°, medens Sommerens Middeltemperatur er 32—33° og Vinterens 16°. Mellem »Vinter« og »Sommer« — Tørtid og Regntid — er der i øvrigt ingen skarp Grænse. Den aarlige Regnmængde varierer mellem 2,50 og 3 M. Dels som Følge af Klimaet, dels paa Grund af Kystegnenes sumpede Beskaffenhed er Klimaet gennemgaaende usundt for Europæerne, der let angribes af Gul Feber og Malaria. Ogsaa Spedalskhed, Galdefeber og Blegsot høre til de almindelige Sygdomme. Plante- og Dyreverdenen har det samme tropisk-sydamerikanske Præg som i Brasilien (s. d.), særlig i dettes nordlige Egne. Langs Kysten og ved Flodmundingerne danne Mangrovetræerne tætte Kratskove. Inden for disse bestaar det lave Lands oprindelige Vegetation overvejende af Mauritia-Palmer, Silkebomuldstræer og Kratstrækninger, i hvilke talrige Vadefugle og uendelige Skarer af Moskitos opholde sig. Derpaa følge de skovløse Savanner, der dækkes af høje, stive Græstuer, isprængte med Agaver, Bromeliaceer og Buske og lave, spredte Træer, der, ligesom Dyreverdenen (Myreslugere, Bæltedyr o. s. v.), give disse Stepper megen typisk Lighed med Brasilien's Campos. Paa Højlandet og Bjærgene blive Savannestrækningerne efterhaanden færre og mindre, og det meste af G.'s Indre dækkes af mægtige, vanskelig gennemtrængelige og til Dels ganske uudforskede Urskove, hvis Flora og Fauna bære samme Præg som Nordbrasilien's Skove. G.'s oprindelige Befolkning bestaar af tre i antropologisk Henseende nær beslægtede, men sproglig forskellige Indianergrupper: Karaïber, Tupis og Ouapichianer. Karaïberne ere de talrigeste og findes udbredte over næsten hele G., men spalte

sig, ligesom de to øvrige Grupper, i forskellige lokale Stammer, der, navnlig for de indre Bjærg- og Skovegnes Vedkommende, kun til Dels ere kendte. Sprogvariationerne mellem disse mange Grupper og Stammer ere meget store. Saaledes taler Tupi-Stammen Oyampis omtrent det samme Sprog som de fordums Tupis ved Rio de Janeiro's Bugt og som Paraguay's nulevende Guaranis, medens forskellige karaïbiske Stammers Idiom er nøje beslægtet med Antillernes og Florida's gamle Sprog; og endelig er Ouapichianernes Tale beslægtet med nogle af de paa Andes-Bjærgene levende Indianeres Sprog. — Om den indvandrede Befolkning, Næringsveje, Handel og Historie se de følgende tre Afsnit.

II. Kolonierne. 1) Britisk G. (Demerara) er i alle Henseender den betydeligste Del af G. Det strækker sig langs Kysten fra Orinoco's Munding til Floden Corentyne og begrænses indadtil af Vandskelslinien mellem Atlanterhavet's og Amazon-Flodens Tilløb. For øvrigt ere Grænserne mod det indre her som for de to andre Koloniers Vedkommende endnu meget vage og omdisputerede. Saaledes gør Brasilien Fordring paa Mahu's Flodgebet, medens Venezuela endogsaa gør Fordring paa hele Strækningen indtil Floden Essequibo (ca. 100,000 □Km.). Disse Fordringer, der væsentlig hævdes paa Grund af de i det vestlige G. værende og formodede Guldlejer, have dog liden reel Betydning. Britisk G., indbefattet de omstridte Territorier, anslaas til 229,600 □Km. med (1891) 284,887 Indb. Disse bebo, som i alle tre Kolonier, overvejende de frugtbare Kystegne og Strækningerne langs de nedre, sejlbare Flodløb. I øvrigt sammensættes Befolkningen af Indianere (vistnok omtrent 8,000), talrige Negere og indiske Kulis, Europæere samt Blandingsfolk mellem disse Racer. Af Europæerne ere Portugiserne de talrigeste (ca. 20,000), medens Englændernes Antal kun beløber sig til ca. 10,000. Stor Betydning som Handels- og Forbindelsesaare har den vandrige Essequibo, hvis Længde er over 800 Km., og hvis Bredde ved Mundingen er omtrent 30 Km. Blandt de øvrige sejlbare Floder ere Demerara og Berbice de vigtigste for Samkvemmet. Blandt Næringsvejene staar Agerbruget højt, og inden for dette er det ubetinget Dyrkningen af Sukkerrør, der spiller den betydeligste Rolle. Største Delen af det lave, sumpede Kystland er bevokset med Sukkerplantager, der trives ypperlig i den fede Marskjord. Denne er sædvanlig inddelt i kvadratiske Felter, adskilte ved sammenløbende Kanaler, der efter Aarstidens Regnmængde kunne tømmes for eller fyldes med Vand. Foruden til Regulering af Jordens Fugtighed gøre disse Kanaler Nytte som Samfærdselsveje, ad hvilke de høstede Sukkerrør transporteres i Pramme til Fabrikkerne, hvor de forarbejdes. Digeanlæg langs Floderne og en kostbar Stendæmning ud mod Havet beskytte Plantagerne mod Overskyllelser. Tidligere dyrkedes ogsaa Bomuld og Kaffe; men disse Kulturer ere nu næsten opgivne som lidet rentable, sammenlignede med Sukkeravlen. Derimod dyrkes der endnu en Del Kakao og Ris. En væsentlig Grund til, at Agerbruget staar langt højere i Britisk G. end i de øvrige Dele af G. er den, at den britiske Regering, der allerede 1839 ophævede Negerslaveriet, straks traf energiske Forholdsregler til at fremme Indvandringen af asiatiske Kulis og at frie Negere (fra Liberia), hvorved Agerbruget slap let over den Krise, som i de to andre Kolonier fulgte efter Slaveriets Ophør. At Regeringen endnu stadig gør alt for at trække Arbejdskræfter til Landet, kan ses af, at Folkemængden 1871 beløb sig til 193,000 Indb., altsaa kun Totredjedelen af dens Størrelse 20 Aar senere. Kvægavlen paa Savannerne er endnu kun i sin Vorden, og Minedriften indskrænker sig udelukkende til Guldvadskning ved Floderne. 1885 ophævedes de store Afgifter, der hvilede paa og næsten umuliggjorde Guldvadskningen, og si den denne blev frigjort, er den tiltagen stærkt. 1891 udvadskedes der saaledes 102,287 Unser Guld mod 6,518 Unser 1886. Blandt Industrigrenene er den til Sukkeravlen knyttede Fabrikvirksomhed den eneste betydelige, og der findes i Kolonien 115 store Sukkerfabriksanlæg foruden talrige Smaafabrikker. Ogsaa Eksporten er saa godt som udelukkende knyttet til Sukkerdyrkningen. 1890 beløb den sig til 2,162,000 L. St., medens Importen s. A. kun beløb sig til 1,887,000 L. St. Over Halvdelen af Handelen er knyttet til Moderlandet, efter hvilket de Forenede Stater komme i første Række. Administrationscentret og den vigtigste Handelsby er Georgetown (s. d.) Den næstvigtigste By er Ny-Amsterdam ved Mundingen af Berbice (8,124 Indb.). Historie. Hollænderne vare de første Kolonister i det nuværende Britisk G. og begyndte allerede 1581 at nedsætte sig der. 1596 grundede de ved Demerara's Munding Staebrook, det nuværende Georgetown. Den hollandske Koloni trivedes godt, men under Revolutionskrigene bemægtigede England sig den (1796), og siden da har den stadig været under engelsk Herredømme med Undtagelse af Tidsrummet 1802—03, da den ifølge den i Amiens sluttede Traktat gaves tilbage til Holland.

2) Hollandsk G. (Surinam) strækker sig langs Kysten mellem Floderne Corentyne og Maroni og naar fra Atlanterhavet til Bjærgkæden Tumuc-Humac's Vandskel i det indre. Af de tre europæiske Kolonier er denne den eneste, i hvilken en fuldstændig Grænseregulering har fundet Sted, nemlig ved en under Tsar Alexander den Tredje's Voldgift 25. Maj 1891 sluttet Overenskomst med Frankrig, hvorefter det omstridte, guldførende Omraade tilfaldt Hollandsk G. Størrelse 129,100 • Km. med (1891) ca. 71,000 Indb. Kysten er, ligesom Britisk G.'s, lav og flad, uden Øer. Derpaa følge inden for Marsklandet Savanner og til sidst Urskovene paa Bjærglandet, der i øvrigt her er saa godt som ukendt. De talrige Kystfloder ere uheldigvis kun sejlbare indtil ca. 50 Km. fra deres Udløb. Den mest centrale er Surinam, hvis nedre Løb har naturlige Forbindelsesaarer med de øvrige Floder og saaledes danner et for Samkvemmet vigtigt Net lige fra Grænsefloden mod Britisk G. til Grænsefloden mod Fransk G. Befolkningen er, som i hele G., sammensat af forskellige Elementer. Indianernes Mængde er kun ringe, uden at man i øvrigt kan angive noget tilnærmelsesvis nøjagtigt Tal. Nogle af Stammerne i det indre ere endnu fuldstændig vilde og meget frygtede paa Grund af deres mod Indvandrere fjendtlige Sindelag. Næst efter Indianerne følge i Henseende til Mængde »Busknegrene<, Ætlinge

af Negerslaver, der i Slutn. af 18. Aarh. rømmede bort fra Plantagerne og senere have spaltet sig i en Mængde forskellige lokale »Stammer«. Busknegrenes samlede Mængde anslaas til ca. 16,000. I Begyndelsen vare de næsten uafhængige, men ere efterhaanden mere og mere komne under Kolonialregeringens Indflydelse, saa at deres Stammehøvdinger (*grammar=grand man*, stor Mand) og »Medicinmænd« nu kun have ringe Magt. Sproget i disse smaa, fordums Negerrepublikker, det saakaldte *takt-takt*, er en ejendommelig Blanding af Hollandsk, Engelsk og Portugisisk, men forsvinder mere og mere, og Høvdingerne sende nu deres Børn til Hovedstadens Skoler. Ogsaa Resterne af den gamle afrikanske Fetichisme, der holdt sig kraftig endnu i Slutningen af 1860'erne, ere næsten udviskede. For Tiden (1898) ernære Busknegrene sig hovedsagelig som Baadførere for Koloniens tredje og talrigeste Folkegruppe, Kreolerne og Europæerne (af de sidste er der kun ca. 1,000). Hovedbestanddelen af denne Gruppe er af hollandsk Oprindelse, Resten af portugisisk og jødisk Herkomst. Det jødiske Element stammer fra de i 18. Aarh. fra Spanien, Portugal og Brasilien fordrevne Jøder og udgjorde henimod Midten af 18. Aarh. Tredjedelen af den hvide Befolkning. Skønt nu langt underlegent i Tal spiller det dog vedblivende en indflydelsesrig Rolle (se nedenf.). Agerbruget er den vigtigste Næringsvej, men staar langtfra saa højt som i 18. Aarh., da der fra Hovedstaden Paramáribo aarlig kunde udskibes ca. 20 Mill. Kg. Sukker og 10 Mill. Kg. Kaffe. Sit første Grundskud fik det ved de i Slutn. af 18. Aarh. stedfindende Oprør af Negerslaverne, hvis Antal dengang beløb sig til mellem 30- og 40,000. Dernæst skadedes Sukkeravlen meget ved den fremblomstrende europæiske Roesukkerkultur og endelig ved i Slaveriets Ophævelse 1863, idet den hollandske Regering ikke, saaledes som den engelske, iværksatte en større Indvandring af ostindiske Kulis. Alle disse Omstændigheder have bevirket en enorm Tilbagegang. Plantageejerne, der af Regeringen modtoge Erstatningssummer for de frigjorte Slaver, droge til Europa og lode deres Ejendomme ganske forfalde. Det er derfor et sørgeligt Syn, der møder en under Sejladsen paa Surinam's Floder; mange Plantager ere tilgroede af Krat og Ukrudt, og Fabrikkerne ere forvandlede til Ruiner, medens deres Maskiner og Kedler ere overvoksede af den yppige tropiske Vegetation, ja selv paa de hensmuldrende Skorstene vokse hele Træer. Alligevel staar Agerbruget, skønt det langtfra kan maale sig med Britisk G,'s, over det franske G.'s, og dette skyldes for en stor Del den jødiske Befolkning, der, om den end kun tæller ca. 1,400 Individer, har opkøbt mange Plantager, som den har bortforpagtet til de fri Negre, medens den selv beklæder de højeste Poster i Koloniens Administrationsvæsen. I Plantagerne, der ere anlagte som i Britisk G., dyrkes nu overvejende Kakao og, i ringere Mængde, Sukker. Derimod ere Bomulds- og Kaffekulturerne, der tidligere spillede en betydelig Rolle, nu næsten indstillede. Kvægavl og Industri ere saa godt som uudviklede, hvorimod Guldvadskning har en Del Betydning. Handelens Udvikling hemmes stærkt af den ugunstige Kyst, langs hvilken der stadig dannes ny undersøiske Banker og Grunde. Kolonien koster gennemgaaende aarlig Moderlandet mere, end den indbringer; saaledes beløb dens Udgifter sig 1891 til 1,670,040 Gylden og Indtægterne s. A. kun til 1,438,913 Gylden. Den eneste nævneværdige By er Paramáribo (26,245 Indb., Administrationscentrum). Hollændernes Besiddelser i G. vare fordum langt større, men indskrænkedes 1796 til det nuværende Omraade (se ovenf. under Britisk G.).

3) Fransk G. (Cayenne) strækker sig fra Maroni til Oyapock, og fra Atlanterhavet til Tumuc-Humac. Grænsen mod Brasilien er i øvrigt endnu ikke reguleret. Størrelse 81,000 □Km. med (1891) 33,500 Indb. Kysten har samme Natur som det øvrige G. Ud for den findes imidlertid G.'s eneste Øer, nogle ubetydelige Smaagrupper, der væsentlig benyttes som Deportationssted for Forbrydere. Mest bekendt som saadant er »Djævleøen«, der tilhører et ca. 10 Km. fra Fastlandet beliggende Archipelag af Holme, som tidligere alle kaldtes Djævleøerne, men siden 1763, da en forulykket Ekspeditions Medlemmer reddede sig hertil, have baaret Fællesnavnet »Frelsens Øer«. Mellem disse findes for øvrigt Kystens bedste Ankerplads, hvor dybtgaaende, store Skibe kunne omlade deres Varer paa mere fladbundede Kystfartøjer. Et andet lille Archipel er Rémire-Øerne, og endelig findes der ud for Fransk G. et Par øde Klippeøer, Connètable-Øerne, paa hvilke Nordamerikanerne have fundetog eksploiteret Kalkfosfater. Blandt Floderne ere Grænsefloderne de betydeligste. Koloniens Natur er i alt væsentligt som det øvrige G.'s. Befolkningen er yderst broget, bestaaende af Indianere, Negre, Kreoler, Europæere og Kulier fra Kina og Anam; desuden enkelte Arabere. Befolkningstætheden er kun 0,3, den mindste i G. Fransk G. er næsten gaaet endnu mere tilbage end Hollandsk G. 1760 udførte det 12 Gange saa meget Bomuld, tre Gange saa meget Kakao og to Gange saa meget Sukker som nu (1898). Dengang vare Jesuitterne Agerbrugets mest energiske Støtter, og ved deres Fordrivelse led dette et stort Knæk. Yderligere forarmedes Kolonien saa stærkt ved Slaveriets Ophævelse 1794, at man 1802 igen indførte dette og desuden af al Magt søgte at fremme Indvandring fra Europa og Asien. Men efter Slaveriets endelige Ophævelse 1848 er den økonomiske Tilstand bleven yderligere forværret, og Deportationen af Forbrydere, der i Tidsrummet 1851—83 har kostet Frankrig ca. 100 Mill. frc, hjalp kun lidet til at ophjælpe Arbejdskraften, da de fleste deporterede enten døde hurtig, angrebne af Klimaet, eller flygtede ind i Skovene. Et Opsving syntes Kolonien at skulle tage ved de af en Indianer 1855 gjorte Guldfund, der 1888 gav et Udbytte af omtrent 6 Mill. frc.; men den derved opstaaede »Guldfeber« drog Arbejderne bort fra Plantagerne, saa at Kolonien, der 1848 havde 30 Sukkerfabrikker, nu kun har een, som tilmed aarlig koster den 300,000 frc. Ja Forholdene ere saa slette, at der bl. a. maa indføres Sukker og Kaffe fra Frankrig. Ogsaa Kvæg maa indføres (fra Paraa og Orinoco), skønt Savannerne frembyde gode Græsgange, ligesom der indføres Tømmer, skønt Kolonien ejer store Urskovstrækninger. Under slige Forhold er det intet Under, at Befolkningen snarere tager af end til, og at Koloniens Udgifts-

poster langt overstige dens Indtægter. (1889 indførtes for ca. 9 Mill. fra, medens der kun udførtes for ca. 4,300,000 frc.). Koloniens eneste mere betydelige By er Cayenne (s. d.).

Historie. Kort Tid efter at Vicente Pinzon (Vincent Pincon) Aar 1500 havde opdaget G.'s Kyst, opstod Legenden om El Dorado, Eventyrlandet, hvor der var uhyre Guldmængder, og hvorhen de sidste Inkaer vare flygtede med deres Skatte. Denne Legende lokkede i Løbet af 16. Aarh. mange Eventyrere over til G.; men det er dog først fra 1604, at man har nogen historisk Beretning om franske Kolonisters Indvandring. Denne knyttedes til den 0, hvorpaa Cayenne senere opstod. Fra dette Centrum bredte Kolonisationen sig efterhaanden langs Kysten under stadige Kampe, dels med klimatiske Sygdomme, dels med Indianerbefolkningen og med de hollandske Kolonister, der ofte gjorde Indfald i Fransk G. (Litt.: Joest, »G. im 1890« [»Verhandl. d. Gesellsch. f. Erdkunde«, Berlin 1891]; 1) Britisk G.: Raleigh, *The discovery of the large, rich and beautiful empire of G.* [Lond. 1596, genoptrykt og udg. af Schomburgk, 1848]; Rob. H. Schomburgk, *A description of British G.* [Lond. 1840]; samme, »Reisen in G. und am Orinoko 1835—39« [Leipzig 1841]; samme, »Reisen in Britisch G. 1840—44« [Leipzig 1847—48]; Brett, *The Indian Tribes of G.* [Lond. 1868]; Ch. Brown og J. G. Sawkins, *Reports on the physical, descriptive and economic geology of British G.* [Lond. 1875]; Everard F. im Thurn, *A Journey in the interior of British G.* 1878 *[Proceedings of the Roy. Geogr. Soc.* Lond. 1880]; samme, *Among the Indians of G.* [Lond. 1883]; J. Rodway, *History of British G.* [Georgetown 1891]; 2) Hollandsk G.: Stedman, *Voyage å Surinam et dans l'intérieur de la G.* [Paris 1790]; Palgrave, *Dutch G.* [Lond. 1876]; Prins Roland Bonaparte, *Les habitants de Surinam* [Paris 1884]; Kappier, »Surinam« [Stuttgart 1887]; 3) Fransk G.: B ouyer, *La G. française* [Paris 1867]; Mourié, *La G. française* [Paris 1874]; Henri Coudreau, *La France équinoxiale* [Paris 1887]; samme, *Dialectes indiens de G.* [Paris 1891]; samme, *Chez nos Indiens* [Paris 1893]). *B.-F.*

Guyana-Strøm se Atlantiske Ocean, S. 255.

Guyau [gijo'], Jean Marie, fransk Filosof, født i Laval 28. Oktbr. 1854, død i Menton 31. Marts 1888, er uden Sammenligning Frankrig's betydeligste Tænker i vore Dage. Hans Opdragelse lededes af hans Onkel, den bekendte Filosof A. Fouillée, og i en meget tidlig Alder viste den svagelige Dreng allerede en høj Grad af Modenhed. I hans 19. Aar blev en omfangsrig Afhandling: »Mémoire sur la morale utilitaire depuis Epicure jusqu'å l'école anglaise«, prisbelønnet, og i denne træde allerede de Hovedejendommeligheder frem, som præge hele G.'s senere Forfatterskab: det grundige og omfattende Studium, den fine og skarpe Analyse og den kunstneriske Trang til at forme sine Tanker paa en slaaende og malende Maade. Aaret efter overdroges det G. at holde Forelæsninger ved *Lycée Condorcet*, men denne Gerning opgav han paa Grund af Svagelighed snart. Med feberagtig Energi udsendte han i de følgende Aar den store Række af sine betydelige Skrifter; selv saa han klart sin egen Tilstand og gik sin tidlige Død i Møde med Ro og Fatning.

G.'s Forfatterskab beskæftiger sig med moralske, æstetiske og sociologiske Problemer. Men bag hans Syn paa disse ligger en filosofisk Verdensanskuelse, som han ikke har søgt at fremstille systematisk, men som dog aander i alt, hvad han har skrevet. Han kom til denne Livsopfattelse mindre gennem Grunde end gennem Temperament og Tidsaand; den var en Livsmagt i ham, som dokumenterede sin egen Sandhed, af den groede hans Tanker op og ikke omvendt. De idealistiske Momenter, som hos en Maine de Biran sloge ud i Mystik og Spekulation, viste sig hos G. som en Trang udefter og opefter, men denne Trang maatte bestandig næres af den positive Verden, hvori vi leve. Aug. Comte's Positivisme og den engelske Udviklingslære bleve derfor for ham uundværlige Vejvisere, men de tilfredsstillede ham ikke helt. Fra dem fik han Overbevisningen om, at den positive Verden er den uomstødelige Kendsgerning, som Mennesket skal lære at kende, underordne sig og frugtbargøre sine Tanker med; men stadig søgte dog hans Tanke tilbage til det enkelte Menneske selv; og det Problem, som sysselsatte ham, blev, hvorledes den enkelte kan indordne sig under Verdens Krav uden at tabe sig selv. Maalet for enhvers Tilværelse er den Dybde og Inderlighed, den Klarhed og Skønhed, som han finder i sin egen Bevidsthed, og hvorledes bliver det sikkert, at denne stemmer med den store objektive Tilværelses Krav paa Fremgang og Udvikling. I sine kritiske Studier over den engelske Morallære bliver derfor hans sidste Ord det, at Udviklingen meget vel kan gøre de moralske Følelser instinktmæssige i Individet, men kan ikke begrunde disses ideale Værdi for den enkelte. Opdager man først, at noget er et Instinkt, saa kan man ikke blive fri for Spørgsmaalet om, hvilken Ret det har til at vedblive med at være det; Individet bliver fristet til at gøre Oprør mod det og fordrer en dybere Begrundelse. Senere hen træder det da stærkere frem hos G., at Værdierne ikke skulle begrundes. Livet i Samfund og Livet i Skønhed ere Værdier, som trodse enhver Kritik. Og at erkende det, det er blot at erkende den Maade, hvorpaa Livet selv ytrer sig i os, og hvorpaa dets Kraft strømmer over i os. »At føle, at man kan, det er at føle, at man skal«, siger han. Det er Rousseau's *amour de soi*, den overstrømmende Energi i Individet, som bringer ham til at interessere sig for og føle sig eet med Verden omkring ham og til at glæde sig over den Genspejling, som vi kalde det skønne. Etikken former sig da for ham som en Livsmagt, der ikke bygger paa nogen Sanktion, og det bliver da nærmest Opgaven at gøre sig Rede for, hvilke Magter der rummes i vor Tid, stærke nok til, at Mennesker kunne leve paa dem. G.'s aandfuldeste Værk, »Irreligion de l'avenir«, søger at løse denne Opgave. Overalt, hvor han finder Liv og Skønhed, finder han Magter, fordi overalt hvor der findes en individuel Intensitet, findes der ogsaa et Ekspansionsprincip, der sætter Frugter. Skrifter: »Manuel d'Epictète« [1875]; »La morale d'Epicure et ses rapports avec les doctrines contemp.« [1878, 3. Udg. 1886]; »La morale anglaise contemp.« [1879, 3. Udg.

1886]; »Vers d'un philosophe« [1881]; »Les problèmes de l'esthétique contemp.« [1884]; »Esquisse d'une morale sans sanction« [1885, 2. Udg. 1890]; »Irreligion de l'avenir« [1887, 4. Udg. 1890]; »L'art au point de vue sociol.« [1889]; »Éducation et hérédité« [1889«, 2. Udg. 1892]; »Genese de l'idée du temps« [1890]. (Litt.: A. Fouillée, *La morale, l'art et la religion d'après G.* [Paris 1889]). *C. St.*

Guyet [gijæ'], François, fransk Filolog og Kritiker (1575—1655), var Opdrager for den senere Kardinal La Valette og gjorde i denne Egenskab Rejser, bl. a. til Rom; ellers levede han stille i Paris. Han udgav intet i levende Live; efter hans Død udkom kritiske Bemærkninger til forskellige Forfattere (Terents, Hesiod, Hesychius, Statius, Lucan og Lucian). G. regnes for en af sin Tids største Kritikere. *A. B. D.*

Guy **Fawkes** [gajfâ!ks] se Fawkes.

Guyon [gij5'], Jeanne Marie Bouvier de la Motte-, kvietistisk Mystiker, født 1648 i Montargis, død 1717 i Diziers ved Blois. G. var af en rig adelig Familie, blev opdragen i Klostre og var kun sjælden i sit Hjem. Allerede tidlig droges hun hen mod et tilbagetrukkent beskuende Liv, og hun brugte strenge asketiske Midler, men 16 Aar gl. blev hun gift med den 38-aarige svagelige og pirrelige de la Motte-G., hvem hun fødte 5 Børn og plejede med stor Opofrelse, skønt hun stadig plagedes af sin Svigermoder og altid længtes efter at kunne trække sig tilbage fra Verden. Som sin rette Brudgom betragtede hun kun Jesus, og med ham trolovede hun sig, da hun 28 Aar gl. blev Enke. Præsten Lacombe blev nu hendes aandelige Leder, og hun rettede sig i alt efter ham. Hun færdedes i Sydfrankrig, Norditalien, Geneve og Paris og missionerede ved sit Liv, i Tale og Skrift for Kvietismen (s. d.), men 1688 blev hun sat i Klosterfængsel i Paris. Da hun atter kom paa fri Fod, kom hun i Forbindelse med Fénelon, der blev en ridderlig Forsvarer for den Kvinde, som han kaldte Frankrig'saandfuldeste og frommeste Dame, men en Kommission, hvoraf Bossuet var Medlem, blev nedsat for at prøve hendes Skrifter, og den fandt i dem 30 kætterske Sætninger, som hun maatte tilbagekalde. Da hun holdt gudelige Forsamlinger i Paris, blev hun 1695 sat i Fængsel i Vincennes, senere i Bastillen, hvorfra hun kom ud 1700 (eller 1702), og hun levede nu Resten af sit Liv hos sin Søn i Diziers. Til Trods for Forfølgelserne og de ondskabsfulde Bagvadskelser, som hun havde været udsat for, kom der aldrig en Beklagelse eller et bittert Ord over hendes Læber. Hun var jo Jesu Brud, i hvis Vilje hun ubetinget maatte hengive sig. Hun stod i Brevveksling med Kristne fra forskellige Lande. Af hendes Skrifter maa især nævnes »Le cantique des cantiques, interpreté selon le sens mystique« [Grenoble 1685], endvidere hendes Selvbiografi »La vie de Mme. G., écrite par elle-même« [Lyon 1688]. (Litt.: Upham, *Life, religious opinions and experience of Madame G.* [2. Opl. New York 1870]; Guerrier, *Madame G.* [Orleans 1881]). *L. M.*

Guyon [ga'jɔn], Richard (senere Kurschid Pasha), ungarsk Revolutionsgeneral, født 1812 i Bath i England, død 12. Oktbr. 1856 i Konstantinopel. Som 16-aarig indtraadte han i den engelske Legion i Portugal, hvor han kæmpede mod Dom Miquel, var fra 1832—39 i østerrigsk Tjeneste, fra hvilken han tog sin Afsked som Oberstløjtnant. Ved Udbrudet af Oprøret i Ungarn 1848 sluttede han sig til dette, kæmpede som Bataillonschef ved Schwechat og Tyrnau og udførte i Spidsen for en Division med stor Tapperhed Stormen paa Branissko-Passet 1849. Med nogle Husarer slog han sig gennem Belejringskorpset foran Komorn, naaede ind i Fæstningen og bidrog ved Udfaldet væsentlig til Ungarernes Held ved Acs. Paa Kossuth's Opfordring traadte han ind i Sydhæren, erobrede Fæstningen Arod og tvang i Slaget ved Hegyes Jellachich til at gaa tilbage, tilførte Fæstningen Petenvardein Forraad og Ammunition, men var ikke heldig i Angrebet paa Titeler Plateauet ved Mosorin. Efter at have taget Del i de ulykkelige Hovedslag ved Szoreg og Temesvar dækkede han ved Orsowa med den polske og italienske Legion Kossuth's Flugt ind paa det tyrkiske Territorium. G. traadte nu efter at have antaget den muhamedanske Religion i tyrkisk Tjeneste som General, ansattes under Navn af Kurschid Pasha som Kommandant i Damaskus, hvor han 1850 undertrykte det gammeltyrkiske Partis Opstand. Under den orientalske Krig 1854 var han en kort Tid Stabschef hos Achmed Pasha ved Troppestyrken i Kaukasus og traadte ikke senere i aktiv Tjeneste. *B. P. B.*

Guyot [gijo'], Arnold Henry, Naturforsker, født 28. Septbr. 1807 i Neuchatel (Schweiz), død 30. Jan. 1884 i New Jersey. Fra 1833 studerede G. Teologi i Berlin, men dyrkede ved Siden af Naturstudiet, hvortil han snart helt gik over. Fra 1835 af levede han dels i Paris, dels paa Rejser for at studere Gletscherne. 1839 blev han i Neuchatel Professor i Historie og fysisk Geografi, og sammen med Agassiz og Desor skrev han »Systéme glaciaire« [Paris 1848]. 1848 rejste han til Nordamerika, hvor en Foredragsrække, han holdt, blev Grundlaget for »Earth and man« [1849; ny Udg. 1875]. For *Smithsonian Institution* oprettede han meteorologiske Stationer, og 1858 udgav han »Meteorologicai and physical tables«. 1855 blev han Professor i Geologi og fysisk Geografi ved *Princeton College,* New Jersey, og 1873 udgav han »Physical geography«. Desuden har han skrevet »Creation, or biblical cosmogeny in the light of modern science« [1884]. (Litt.: Faure, *Notices sur Arnold G.* [Geneve 1884]). *K. S. K.*

Guyot [gijo'], Yves, fransk Politiker, er født 6. Septbr. 1843, gjorde sig allerede bekendt 1866 ved et Skrift (»L'Inventeur«) til Forsvar for den industrielle Ejendomsret og blev derefter Journalist; var 1870 under Kejserdømmet Medarbejder af det radikale Blad »Rappel«, men sluttede sig senere til de maadeholdne Republikanere og var 1875 Redaktør af »Bien public«. 1874—84 var han Medlem af Paris'es Byraad, hvor han spillede en stor Rolle; kæmpede særlig for Afskaffelsen af Acciseafgiften og af den offentlige Prostitution (fik 1876 en Straf paa 6 Maaneders Fængsel for sit Angreb paa Politipræfekten, men fik dog rejst en stærk Storm imod Sædelighedspolitiet). 1885 valgtes han til Deputeretkammeret indtil 1893, var 1887—88 Ordfører for Finansudvalget om Skattespørgsmaal og blev 1889—92 Minister for de offentlige Arbejder. Siden 1892

har han været Leder for Dagbladet »Siècle«. Han er Forsvarer af Frihandelen og vil have Skat paa Formue, men ikke paa Indtægt, samt stigende Arveafgift, især for Sidelinierne; tillige er han en bestemt Modstander af Socialismen. Han har skrevet en Række økonomiske Skrifter: »Histoire des prolétaires« [1873], »La science économique« [1881, 2. Udg. 1887], »L'impôt sur le revenu« [1887], »La tyrannie des socialistes« [1893], »Les principes de 1789et le socialisme« [1894]. *E. E.*

Guy's [ga'j-] **Hospital** i London stiftedes 1722, af Thomas Guy, der fra en ringe Begyndelse tjente en uhyre Formue, hvoraf han testamenterede 200,000 L. St. til sit Hospital, der indrettedes til 400 syge. Det er et af London's bekendteste Hospitaler. *G. N.*

Guz (Gos, Göss, Ges, Gers, Gaz), indisk og vestasiatisk Alenmaal: i Bengalen = 2 Hath og Madras = 2 Covid = 1 eng. Yard, i Bombay = $1^1/_2$ Hath (24 Tussoos) = $^3/_4$ Yard = 0,68579 M., i Surat for Klædehandlere = $^2/_3$ Yard = 0,60959 M., i Pondichéry (Guez ell. Astame) = 2 Coudées (Hath) = 1,03948 M.; i Mokka = $^{25}/_{36}$ eng. Yard = 0,635 M.; i Persien d. s. s. Zer å 16 Ghire ell. Knuder, særlig 1) som Zer-i-Schah (ell. Arschin Schahi, Kongealen) for uldne Varer navnlig i Tebriz 1,12 M. og 2) som Zer Mokæssær (lille Zer), navnlig for persiske Tøjer og i Smaahandelen i Schizaz og Teheran, = 1,025 M. *N. y B.*

Guzman, de, se Dominicus.

Guzmān Blánco (Aragua), forhen Stat i Republikken Venezuela, dannet 1881 af de forhenværende Stater G. B., Bolivar, Guaerico og Nueva Esparta, var ca. 88,000 □Km. stor med (1883) ca. 504,000 Indb., opløstes 1890 og indlemmedes i Staten Miranda.

Guzmān Blánco, Antonio, Præsident i Venezuela, er født 1830, blev 1865 udnævnt til Vicepræsident i Republikken, kæmpede paa General Falcon's Side for de liberales Sag (se Venezuela), bemægtigede sig 27. Apr. 1870 efter 3 Dages Kamp Caracas og traadte i Spidsen for en provisorisk Regering. 13. Juli 1870 blev han udvalgt til provisorisk Præsident, 20. Febr. 1873 til endelig Præsident. Som saadan styrede han Landet godt, byggede Broer, Havne og Veje, ophævede alle Klostre. 1877 nedlagde G. B. Præsidentværdigheden, men blev genvalgt og var Præsident 1879—84 og Septbr. 1886—Aug. 1887. Derefter levede han som Privatmand i Paris. Under hans kraftige Styrelse herskede indre Fred, efter hans Fratrædelse udbrød ny Partistridigheder. *S. B. T.*

Gya, Gaya, By i det nordlige Forindien, er Hovedstad i et Distrikt af samme Navn i Præsidentskabet Bengalen, Divisionen Behar, ligger 90 Km. S. f. Patna ved Ganges'es Biflod Phalgu. (1891) 76,400 Indb. Den har talrige buddhistiske Mindesmærker og et berømt Vishnu-Tempel, der aarlig besøges af over 150,000Mennesker. *C. A.*

GyarOS se Giura.

Gyda, Navn paa flere nordiske Kvinder, af hvilke de berømteste ere: 1) Sven Tveskæg's Datter, der (ca. 996) ægtede den fra Norge fordrevne Erik Jarl og ved ham blev Moder til Haakon Jarl. 2) Datter af Thorgils Sprakalegg og Søster til Ulv Jarl, blev af Knud den Store givet Angelsachseren Godwin (s. d.) til Ægte; G. sørgede meget over sin Søn Toste's Fald mod Broderen Harold og maatte straks efter opleve dennes Fald i Slaget ved Senlac (1066), fik hans Lig udleveret og jordet og maatte (1067) flygte fra England til Danmark, hvor hun opholdt sig sine senere Aar. 3) Datter af Harold Godwinsøn, altsaa Sønnedatter af foregaaende, kom med sin Slægt efter Harold's Fald (1066) til Danmark og opholdt sig ved Sven Estridsøn's Hof, indtil hun herfra blev gift med den russiske Storfyrste Vladimir. 4) Sven Estridsøn's anden Dronning, blev ryddet af Vejen af hans Frille Thora. Senere Tiders Overlevering blander G. sammen med Sven's første Dronning, Gunhild, som han paa Grund af for nært Slægtskab maatte skille sig fra. *H. O.*

Gydefisk kaldes den Fisk, der har modne Kønsstoffer (Rogn ell. Mælke) og er færdig til at gyde dem. *Ad. y.*

Gydejærn (sv. *götjern*), Benævnelse i Overensstemmelse med Philadelphia-Kongressens Vedtægt 1876 for smedeligt Jærn, som er fremstillet ved Smeltning, i Modsætning til Svejsejærn, smedeligt Jærn, som er fremstillet ved Svejsning. Til G. høre baade det egentlige G., som er blødt og ikke tager Hærdning — Gydesmedejærn —, og det haardere, hærdelige Gydestaal. Philadelphia-Kongressens Vedtægt er bedst gennemført i Sverige og i Tyskland, hvor Benævnelserne ere Flusseisen og Flussstahl, som mindre heldig have været søgt overførte paa Dansk som Flussjærn og Flussstaal, eller endog Flodjærn og Flodstaal. Herved er den gamle for Skandinavien og Tyskland fælles Terminologi: Jærn for det blødere, mindre kulstofrige, uhærdelige, Staal for det haardere, kulstofrigere, hærdelige Materiale fastholdt. Fremstillingsmaaden kommer saaledes her ikke i Betragtning for Spørgsmaalet, om Metallet skal hedde Jærn eller Staal. I Modsætning hertil har mangennemgaaende i England og Frankrig efter 1876 fastholdt den urationelle Terminologi at lade *steel* og *acier* betegne smedeligt Jærn, som er fremstillet ved Smeltning, afset fra om det har Staalets Hovedegenskab, Hærdeligheden, eller ikke. Skulde Bestræbelsen, som i den senere Tid er gjort for Indførelse af den engelsk-franske Terminologi i Danmark, lykkes, da vil man i en ikke fjern Fremtid, idet Svejsejærnet mere og mere viger for Gydejærnet, komme til det mærkelige Resultat for det smedelige Jærn, at den omfattende Benævnelse Jærn er forsvunden, og den specielle Benævnelse Staal er bleven eneraadende, at en gammel svensk Hestesko af Svejsejærn ved at omsmeltes uden nogen Tilsætning af Kul — hvad man i Mitisprocessen (s. d.) har Midler til — bliver forvandlet til »Staal«! I Tyskland har der gjort sig en Bevægelse i modsat Retning gældende, idet man har villet afskaffe Udtrykket »Stahl« helt og erstatte det med »hartbares Eisen«. Ved Gydejærn har man villet udtrykke en Jærnsort, som gødes ud i en Form til en Klump (sv. *göt*), der derpaa forarbejdes videre under Hammer eller Valser. Forholdene have imidlertid udviklet sig saaledes, at Gydejærn, navnlig de haardere Sorter, ogsaa støbes til færdige Brugsgenstande i Former paa lignende Maade som Støberiraajærn, der sædvanlig kaldes Støbejærn, med hvilket det ikke maa forveksles. Om Forskellen mellem Støbejærn og smedeligt Jærn se Jærn.

Det er Bessemer-Processen (s. d.) og Mar-

tin-Processen (s. d.), baade de sure og de basiske, som levere den overvejende Mængde af G., og Martin-Processen, der leverer de færdigstøbte Genstande (se saaledes Bofors-Gullspång), men foruden i Konverter eller paa Hærd kan G. ogsaa fremstilles i Digel (s. d.), og Digelstaalet er just den ældste Form for G.; det benævntes oftest Støbestaal, men denne Benævnelse, der har givet Anledning til Processer, idet der i Stedet for Digelstaal blev leveret Bessemer eller Martin, er nu forladt. Den største Mængde Digelgydejærn er Staal, det bekendteste Tilvirkningssted er hos Krupp i Essen; i den senere Tid fremstilles ogsaa blødt Digelgydejærn ved Mitis-Processen. Mindre Betydning have andre Processer, f. Eks. det naturlige Damascenerstaals (s. d.) fra Middelalderen og Uchatius-Processen fra vor Tid. *F. W.*

Gydestaal, hærdeligt Gydejærn (s. d.).

Gyðinga sogur, Sagaer om Jøderne, er et islandsk Sagaværk, oversat efter *Historia scholastica*, Flavius o. a. af Biskop Brandr Tonsson (s. d.). *F. J.*

Gyeczár [dze'tsa.r] eller Skerisora, bekendt Ishule i Bihar-Bjærgene i Siebenbiirgen, i ungarsk Komitat Torda-Aranyos. Fra en 1,000 M. o. H. liggende Bjærgryg naar man gennem en 54 M. dyb Kløft ind i Hulen, der besidder flere Ishaller med pragtfulde Isdannelser (navnlig Stalagmitter). *Joh. F.*

Gyergyó [dže'rdžo.], en stor, højtliggende Slette i Siebenbiirgen, gennemstrømmes fra Syd til Nord af Maros-Flodens øvre Løb, danner den nordlige Del af Komitatet Csik og ligger i en Højde af 650—840 M. o. H. Trods den høje Beliggenhed dyrkes Hvede, Rug, Havre og Boghvede. De betydeligste Flækker i denne af Magyarer beboede Slette ere G.-Szent-Miklos med (1890) 6,100 Indb. og betydelig Handel med Kvæg og Træarbejder, G.-Ditro (5,800 Indb.), G.-Alfalu (5,200 Indb.) og G.-Remente (4,600 Indb.). *Joh. F.*

Gyergyó-Bjærgene [dze'rdzo.-], Gren af Sydkarpaterne, som strækker sig som Randbjærge mellem Ungarn og Rumænien fra Nordspidsen af Komitatet Csik mod Sydøst til Passet Gyimes og overskrides af Passerne Tolgyes og Békás. Den højeste Top er Cialho (1,911 M.). *Joh. F.*

Gyge, norsk-islandsk Navn paa Jættekvinde.

Gyges, lydisk Konge i 7. Aarh. f. Chr., Grundlægger af Mermnadernes Dynasti, udvidede det lydiske Rige og bekrigede de græske Kolonier paa Lilleasien's Vestkyst. Til G. knytte sig flere mærkelige Sagn; det ene, som findes hos Herodot, fortæller, at Kong Kandaules for at overbevise ham om sin Hustrus Skønhed skjulte ham i sit eget Sovekammer, og at Hustruen, der havde opdaget det og følte sig krænket, saa æggede G. til at dræbe Kandaules og ægte hende, hvorefter han af Oraklet i Delfoi anerkendtes som Konge i Lydien; efter det andet, som Platon fortæller (i sin »Stat«), havde G. engang som Hyrde fundet en Ring, som baaret med Stenen nedad gjorde ham usynlig, og ved Hjælp af den vundet Dronningens Gunst og myrdet sin Herre. *K. H.*

Gylas, ungarsk Fyrste, kom ca. 950 til det byzantinske Rige og lod sig døbe i Konstantinopel. Med ham fulgte nu den fromme Munk Hierotheos, som blev Magyarernes første Biskop; men da G. fremdeles ofrede til Afguderne, havde Kristendommen ikke synderlig Fremgang, og først under hans Svigersøn Gejsa og end mere dennes Søn Stefan den Hellige blev Landet kristnet. *H. O.*

Gylden (tysk *Gulden*, svarende til ital. *fiorino*, fr. og eng. *florin*) oprindelig Guldmønt (se Guld-*Gylden*), men siden Midten af 17. Aarh. ogsaa Sølvmønt og Regningsenhed i tyske og omliggende Stater. Almindeligst deltes G. i 60 Kreuzer å 4 Pfennig eller i 15 Batzen og regnedes for det meste til $^2/_3$ Thaier. Paa den bedre Meissen-G. (Gülden = 21 gute Groschen) fulgte den $^3/_4$ fine sachsiske eller $^2/_3$-Thalerstykket i Leipzig-Møntfoden af 1690 (18 G. paa 1 Mark fin, altsaa 1 G. = 12,992 Gr. fint Sølv), hvilken G. Hannover beholdt til 1817 og Braunschweig til 1857; Mecklenburg prægede den (1789—1830) ligesom Braunschweig og Preussen (1796—1810) for Handelen med Hamburg. Efter at Mønternes Værdi paa forskellig Maade var bleven ringere i forskellig Grad i en Del Stater, indførtes flere Steder Konventionsfoden (s. d.), men Bayern og derpaa hele Sydtyskland forhøjede Mønternes Kursværdi med $^1/_5$, hvorved den rhinlandske Fod, 24 G. paa 1 kølnsk Mark fin, opstod. Man betalte imidlertid i hele Sydtyskland ikke alene med Mønter efter 20-G.-Foden til en Pris af 1 G. 12 Kreuzer pr. G., men ogsaa med Mønter efter andre Fødder, og navnlig blev Kronethaleren stærkt benyttet. I Augsburg (til 1837) og Frankfurt a. M. (til 1843) vedblev Konventions-20-G. at gælde i Vekselforhold (*Wechselgeld*), medens den rhinlandske kaldtes *Münze*- eller *Warenzahlung*. Ved at Kronthaleren sattes for højt ($2^7/_{10}$ i Stedet for $2^{16}/_{25}$ G.), bragtes den rhinlandske G. efterhaanden til at falde sammen med en sydtysk $24^1/_2$-G.-Fod, som af Baden først 1813 og senere 1819—27 og af Württemberg 1824—25 udførtes i 12-lødige Stykker, ligeledes af alle sydtyske Stater ifølge Konvention af 25. Aug. 1837, men $^9/_{10}$ fine i Stykker paa 1 og $^1/_2$ saavel som 2 G. Tilnærmelsen til Nordtyskland gennem Dobbeltthaleren ($3^1/_2$ G.) førtes videre ved Møntkonventionen i Wien 1857 mellem Toldforeningen og Østerrig-Ungarn, idet det bestemtes, at Foreningsthaleren skulde være fælles Mønt, og at der skulde præges $52^1/_2$ Stykke $^9/_{10}$ fine sydtyske G. af et Toldpund (500 Gr.) fint Sølv, 1 sydtysk G. = $^6/_7$ østerrigsk G. og $^4/_7$ nordtysk Thaier. 1875 afløstes $52^1/_2$-G.-Foden af den i hele det tyske Rige samtidig indførte Markvaluta, 1 G. = 1,7143 M. = 1 Kr. 52,38 Ø. Den nye østerrigske G. (*Florenus* ung. *Forint*) å 100 Kreuzer prægedes 1858—91 $^9/_{10}$ fin med 45 G. af et Pund fint Sølv, 500 Gr. L. af 11. Aug. 1892 bestemte Indførelsen af Guldvaluta, men Møntreformen er endnu (1898) ikke gennemført. Gennemførelsen af Reformen medfører, at Sølv-G. ophører at være Valuta- og Regningsenhed, men kommer til at indtage samme Stilling som den preussiske Thaier i Tyskland, nemlig at blive lovligt Betalingsmiddel indtil et hvilket som helst Beløb, 1 G. = 2 østerr. Kroner = 1 Kr. 51,22 Ø. skand. Valuta. Polsk G. se Zlot. I Nederlandene har G. (*Guilder, Florin*) holdt sig som Valutaenhed. Tidligere inddeltes den i 20 Styver à 16 Penninge, nu i 100 Cents. Fra 1679 til 1816 prægedes G. af Raavægt 10,56 Gr., Finhed 0,913 og Finvægt 9,65 Gr., derefter til 1839

af Raavægt 10,700 Gr., Finhed 0,898 og Finvægt 9,614 Gr. L. af 22. Marts 1839 satte Raavægten til 10 Gr. og Finheden til 0,945. 1875 indførtes Guldmøntfod, og Udmøntningen af Sølv-G. standsedes (haltende Møntfod, se Dobbeltmøntfod). I Guld er der præget 10-G.-Stykker (Tjentje) af Raavægt 6,72 og Finhed 0,900 = 14 Kr. 99,904 Ø. Nederlandsk Vestindien regnede indtil 1827 i G. å 20 Styver — 1/3 Dollar eller 1/14 L. St., og i britisk Guyana, hvor den samme Valuta (Gurd = 3 Guilders) gjaldt, prægedes 3, 2, 1, 1/2 og 1/4 G. (Sølv). De fleste schweiziske Kantoner regnede indtil 1852 ved Siden af Schweizerfrancs ogsaa i G., men af forskellig Størrelse og Finhed og med forskellig Inddeling. Ziirich prægede 1773—80 G., som indeholdt omtr. 11 1/4 Gr. fint Sølv, 1782—98 omtr. 4 p. Ct. slettere. Endnu nævnes en G., færøisk Mønt før 1836, = 5 Mark å 4 Skind = 80 Skilling dansk Kurant (2 Kr. 66 2/3 0.). *N. Y. B.*

Gyldén, Johan August Hugo, svensk Astronom, født 29. Maj 1841 i Helsingfors, død 9. Novbr. 1896 i Stockholm, begyndte sine matematiske og astronomiske Studier ved Helsingfors's Universitet, hvor han promoverede med Afhandlingen »Beräkning af en theori for planeten Neptunus«, opholdt sig 1861—62 hos P. A. Hansen (s. d.) i Gotha, var derpaa en kort Tid i Leipzig, rejste 1862 til Pulkova for under Wagner og Winnecke at uddanne sig videre i praktisk Astronomi, blev 1863 Adjunkt-Astronom smst. og befordredes 1865 til »ældre Astronom«. 1868 blev G. Docent i Astronomi ved Helsingfors's Universitet. 1871 udnævntes han til Astronom ved Vetenskaps-Akademien i Stockholm og til Direktør for Observatoriet smst., og denne Stilling indehavde G. til sin Død trods gentagne ærefulde Kaldelser fra Helsingfors, Gotha og Göttingen.

Under sit Ophold i Pulkova fik G. som Arbejdsprogram at bestemme Deklinationerne af Pulkova »Hauptsterne« for Katalogen 1865 og tillige at bearbejde de af Peters 1842—49 udførte Deklinationsbestemmelser (»Observations de Poulkova«, V.). Denne Opgave førte G. ind paa Studiet af den astronomiske Refraktion, og han har nedlagt Resultaterne af sine Undersøgelser i Afhandlingen: »Untersuchungen tiber die Constitution der Atmosphäre« [St. Petersborg 1867, 1869], der danner Grundlaget for de bekendte *Tabulae refractionum* [Petropoli 1870]. Ved Siden heraf fortsatte han sine teoretiske astronomiske Studier, beregnede Kometbaner og beskæftigede sig med Perturbationsteorien; men først fra 1867 tage hans Undersøgelser over Bevægelserne i vort Solsystem en original Retning, da han satte sig som Opgave at simplificere de Metoder, Hansen havde skabt til Udledelse af de smaa Planeters og Kometers Perturbationer, eller rettere, idet han lagde disses Principper til Grund, at udvikle videre »Perturbationsmetoden« og da med specielt Sigte paa de periodiske Kometers Bevægelse. Med hans 1870 offentliggjorte Afhandling: »Uber eine Methode die Stortingen eines Cometen vermittelst rasch convergirender Ausdriicke darzustellen« aabnes den Række Afhandlinger, han har publiceret over Kometperturbationer — med hans »Recueil de Tables« [1877], hvori han har sammenstillet de for numeriske Beregninger bekvemmeste Formler og Hjælpetabeller, afsluttedes paa en vis Maade dette Arbejde, der viser sin Originalitet hovedsagelig i den Maade, hvorpaa han behandlede sin Opgave, og i de Midler, han bragte i Anvendelse. I Afhandlingen »Studien auf dem Gebiete der Störungstheorie«, I [1871] søgte han saaledes at gøre Indførelsen af elliptiske Funktioner frugtbringende for Himmelmekanikken. Afslutningen af den ovennævnte Opgave danner i en vis Henseende ogsaa Afslutningen af den første Periode i G.'s banebrydende Virksomhed i Himmelmekanikken. Men denne Opgave var ikke den eneste, hvormed han beskæftigede sig i dette Tidsrum. Han publicerer sine Studier over Jordens Rotation, undersøger Lovmæssigheden for Stjernernes Egenbevægelse, skriver sin »Framställning af Astronomien i dess historiska utveckling och på dess nuvarande ståndpunkt« [Stockholm 1874, oversat paa Tysk Leipzig 1877] og forbereder sin »Theorie des Lichtwechsels der veränderlichen Sterne« [1880].

Under sine Studier over Himmellegemernes Bevægelse kom G. til en klar Forstaaelse af, at der ved hans Undersøgelser vilde klæbe den samme Mangel, som alle tidligere Arbejder af denne Art vare behæftede med, hvis han ogsaa studerede Bevægelsen kun for et begrænset Tidsrum, thi derved vilde man ikke være i Stand til at kunne faa en rigtig Forestilling om Bevægelsernes Natur i vort Solsystem. Han forlod derfor den Keplerske Ellipse og søgte et Udgangspunkt, der slutter sig end nærmere om den virkelige Bevægelse; han fandt dette i, hvad han kalder den intermediære Bane, der paa en vis Maade baner Vejen for den absolutte Bane. I sine »Undersökningar af theorien for himlakropparnas rörelser«, I—III [1881, 1882] giver han Hovedpunkterne af disse Studier, der fylde den anden Periode paa 16 Aar i G.'s Virksomhed; den strenge Begrundelse offentliggjorde han i Afhandlingerne: »Ueber die Convergenz etc.« [1887], »Nouvelles recherches« [1891—92] og til Slut i »Traité analytique des orbites absolues des huit planètes principales«, hvori han havde til Hensigt i 3 Bind at give en Fremstilling af den ny Teori med dertil hørende numeriske Beregninger. Det blev ikke G. forundt at afslutte dette fundamentale Værk; selv fik han kun publiceret 1. Bd [1893], der indeholder den almindelige Teori for de absolutte Baner; Udgivelsen af de to resterende Bind, hvortil Manuskriptet foreligger saa godt som færdig, er overdragen hans Elev Backlund (s. d.); derimod havde G. den Glæde før sin Død at se sit sidste større Arbejde afsluttet (»Hiilfstafeln zur Berechnung der Hauptungleichheiten in den absoluten Bewegungstheorien der kleinen Planeten« [Leipzig 1896]).

Med sin »Traité« har G. brudt ny Baner og skabt ny Metoder, — naar disse endnu ikke have formaaet at slaa igennem, er det, fordi de efter deres Natur forlange en vis Tid, inden de vinde sig Borgerret —, og i dette Værk er der samlet et rigt Materiale til Belysning af andre med disse Studier beslægtede Opgaver. Selv havde G. paabegyndt en Række Undersøgelser over enkelte specielle Spørgsmaal i Himmelmekanikken, saasom Studiet over Asteroiden Hilda og Saturn-Satelitten Hyperion eta, men naaede ikke at faa disse publiceret. Han havde nemlig ikke til Hensigt med Udledelsen af de absolutte Baner for de store Planeter først og fremmest at levere Planettabeller, der skulde nøjagtig gengive Planeternes Plads paa

Himmelen; det var ham mere om at gøre at trænge til Bunds i deres Bevægelsers Natur og derpaa at skaffe til Veje de nødvendige Data til Undersøgelse af de smaa Planeters Bevægelse, som man ikke kan faa et dybere Indblik i uden Kendskab til de store Planeters absolutte Elementer. — Af andre mere betydelige Afhandlinger fra denne 2. Periode skal her kun nævnes: »Uber die intermediären Bahnen der Cometen und des Mondes«. I Egenskab af Direktør for Observatoriet har han udgivet »Astronomiska Iakttagelser och Undersokningar utforda på Stockholms observatorium«, I—V [1880—96], der foruden Resultater af Observationer med Meridiancirklen indeholder teoretiske Arbejder, til Dels udførte af hans Elever. — Som Akademiets Astronom havde han at forfatte Almanakkerne for Stockholm, Goteborg, Lund og Haparanda (1872—97). Fra 1888 holdt G. Forelæsninger over Astronomi ved Stockholm's Hogskola. 1889—96 var han Formand i »Astronomische Gesellschaft«. — Uden for sin rent videnskabelige Virksomhed — hans Afhandlinger, over 200 i Tallet, ere trykte i Publikationerne fra Videnskabsselskaberne i St. Petersborg, Stockholm, Helsingfors, Upsala og Paris foruden i astronomiske og matematiske Fagskrifter — befattede G. sig kun med Livsforsikringsproblemet. Han deltog saaledes 1875 i Dannelsen af »Forsakringsforeningen«, var den virkelige Stifter af Livsforsikringsselskabet Thule, hvis Matematiker han var (ved sin Død var han tillige Formand i Direktionen), og tiltraadte efter højere Ordre Kommissionen for Arbejdsforsikring og den senere Pensionskomité. Han kan betragtes som Banebryder i Sverige for Bonusudbetaling til de forsikrede. *F. Fr. S.*

Gyldenbørste, Guden Frey's Galt.

Gyldendal, Søren, Grundlæggeren af den Gyldendal'ske Boghandel, født 12. Apr. 1742 i Giver ved Løgstør, død 2. Febr. 1802. G. blev Student 1766 og etablerede sig 1772. 1787 købte han Stedet i Klareboderne, hvor den Gyldendal'ske Boghandel endnu (1898) har Lokale. G., som var en klog og forsigtig Mand, og som havde stor Interesse for dansk Aandsliv, fik efterhaanden Datidens bedste videnskabelige Navne paa Forlag. Paa dette solide Grundlag byggede saa Deichmann (s. d.) og Fr. Hegel (s. d.) videre. *I. S.*

Gyldendal'ske Boghandel se Deichmann, Gyldendal og Hegel.

Gyldenkrone (Navnet skrives nu baade Guldencrone og Güldencrone), en dansk friherrelig Slægt, som nedstammer fra Vilhelm van Marselis (død 1692), der 15. Septbr. 1673 optoges i Jensfriherrelig Stand. Hans Ejendomme fik Navnet Vilhelmsborg. Hans Søn Christian G. (1676—1746) var Stiftsbefalingsmand først over Island og Færøerne, senere over Viborg Stift, her 1744 efterfulgt af sin ældste Søn Vilhelm G. (1701—47), hvis Brodersøn Christian Frederik G. (1741—88) var Stiftamtmand i Aarhus. Dennes Sønnesønsson, Artillerioberst Christian G. (født 1837) har i en Aarrække været Adjutant hos Kong Christian IX og dennes stadige Rejseledsager. *H.-L.*

Gyldenkrone, Lona, født Gulowsen, Baronesse, norsk Sangerinde, er født i Christiania 30. Jan. 1848, fik sin første Uddannelse af Henrik Meyer, hvorpaa hun 1871 drog til Paris for hos Pauline Viardot at fortsætte sine Studier. 1876 debuterede hun med afgjort Succes som Mathilde i »Wilhelm Tell« ved den kgl. Opera i Stockholm. Høsten s. A. engageredes hun til den daværende Opera ved Christiania Teater og vandt som Susanne i »Figaros Bryllup«, Margrethe i »Faust« og Venus i »Tannhäuser« stor Anerkendelse saavel for sin fortræffelige Sangkunst som for sin intelligente Fremstillingsevne. Da Operaen i Christiania efter Teaterbranden indstilledes, koncerterede hun i Norge og Sverige, drog 1878 atter til Paris, studerede igen nogen Tid med Fru Viardot, besøgte Tyskland, hvor hun optraadte ved en Række Koncerter i Dresden og Berlin. Vinteren 1878—79 gjorde hun sammen med Violinisten Wieniawski en flere Maaneders Turné gennem Tyskland, Polen og Rusland. Høsten 1879 engageredes hun ved Hofoperaen i Schwerin, til hvis mest anvendte Kræfter hun hørte uafbrudt i 3 Aar. 1882 fratraadte hun Operaen og ægtede den daværende danske Legationssekretær i Berlin, Baron Emil G. Senere har Fru G. kun lejlighedsvis ladet sig høre, i Danmark ved enkelte Velgørenhedskoncerter, i Christiania et Par Gange i Musikforeningen og en enkelt Gæsteoptræden paa Teateret. Fru G. var udrustet med en smuk og velklingende Stemme, som hun beherskede med fortrinlig Kunst, og hendes Opfattelse var nobel, ægte kunstnerisk og præget af megen Aand. I de sidste Aar har Fru G. udfoldet adskillig Virksomhed som Lærerinde i Kjøbenhavn. *I. H.*

Gyldenlak (*Cheiranthus* L.), Slægt af Korsblomstrede (Langskulpede), fleraarige Urter eller Halvbuske med hele, lancetdannede Blade og en lang Klase af gule eller rosenrøde Blomster; de sidestillede Bægerblade have korte Sporer ud for Honningkirtlerne. Skulpen er linieformet og firkantet; i Frøene ligger Roden langs Kimbladenes Rand. Mindst 10 Arter, særlig i Middelhavslandene. Alm. G. (*C. Cheiri* L.) er en bekendt Prydplante med duftende Blomster; den stammer fra Syd- og Vesteuropa. *A. M.*

G. dyrkes saavel i Potter som paa Friland. Man har Varieteter med gule og brune, fyldte eller enkelte Blomster samt af enstænglet eller flerstænglet Vækst. Frøet saas i Maj, og de unge Planter prikles, naar de ere 6—8 Cm. høje, paa et stærkt gødet Bed paa en solaaben Rabat ved en Mur eller Plankeværk med 25—30 Cm.'s Afstand. De til Pottekultur bestemte Planter ipottes i Slutningen af September og overvintres i et lyst og luftigt Lokale, hvor de ville begynde at blomstre det paafølgende Foraar. G. vil i Reglen kunne taale Vinteren paa Friland i Danmark, og de til Udplantning bestemte Planter overvintres derfor paa Priklebedet, hvorfra de i Maj henflyttes til Voksestedet; Blomstringen vil da indtræde i Juni. *L. H.*

Gyldenlund se Charlottenlund.

Gyldenlæder til Vægtapeter omtales i Spanien først i 14. Aarh. 1316 var der Tapetmagerlav i Barcelona. Cordoba var Hovedsædet for den mauriske Læderindustri; i Frankrig nævnes Korduan 1180, og spansk G. hed der *cuir de Cordoue*, i Spanien *Guadamacil* af Gadames, en By i Tunis. Aragonsk Læder nævnes som Gulvtæppe 1380 i Kong Karl V's Inventar. Til Italien kom Industrien (*corami d'oro*) over Sicilien før 1520, senere til Venezia ved Byens Forbindelser med Ægypten og Syrien. Med

det spanske Herredømme forplantedes den til Nederlandene, hvor Mecheln-Tapeterne vare de mest ansete; da Fabrikationen ophørte i Spanien med 16. Aarh., blomstrede den videre her. I Paris fabrikeredes G. 1558 af Jehan Fourcault i Hotel de Nesle for Catharine af Medicis. 1571 omtales Adam Musnier; 1594 vare Tapetmagerne i Lav, og man kender Fabrikker i Lyon og i Avignon. Det franske G. har aldrig været saa anset som venetiansk og maatte sælges under dettes Navn. I England vandt Fabrikerne i Nofwich stor Berømmelse navnlig for deres, kunstnerisk udførte Tegninger. I Danmark fik A. D. Zollner 1726 20 Aars Eneret paa at anlægge en Fabrik af G. I Tyskland kom der en Fabrik i Augsburg sidst i 18. Aarh.

Tapeter af G. indførtes i Sverige 1529, i Danmark ved 1600, da Kong Christian IV forskrev »G. med Historier og Trykværk«. Dansesalen paa Frederiksborg klædtes med trykt forsølvet Læder og viste sig i denne Pryd til daglig, naar de vævede Tapeter ikke vare ophængte; 1650 fandtes G. i 8 andre Lokaler paa Slottet. 1638 var den store Sal paa Kjøbenhavn's Slot klædt med trykt og forgyldt spansk Læder med Dyr, Fugle og Løvværk paa blaa Bund; ligesaa i Kongens og Dronningens Værelser. Gemakkerne paa Ibstrup (Jægersborg) havde samme Pryd. Christian V købte efter 1670 for 6,000 Rdl. G. af Johan Feiger, og Herregaardene fulgte Eksemplet i stort Omfang (Guldsalen paa Voergaard). Bladene kostede 1701—02 fra 42 ß til 1 1/6 Rdl. Stk., og denne Vægklædning var altsaa billigere end Gobelins, taalte Fugtighed, var let at rense og uangribelig for Utøj; altsaa oprindelig en økonomisk Gevinst.

Til G. anvendtes Kalve-, Gede- eller Faareskind, afskaaret i de ønskede Formater: Blade, der varierede i Størrelse om Tallene 45 X 65 Cm. Det første Arbejde efter Skindenes Præparering var Forsølvningen paa Narvsiden, derpaa glittedes Sølvet med Polersten eller gik gennem Valser og overdroges med Guldfernis. Naar Mønsteret var paaført Bladet, dekoreredes det med Oliefarve og Bladene sammensyedes til Vægklædning. Ifølge den ældste Metode paaførtes Mønsteret ved Haandarbejde; det indsloges med forskelligt skaarne Punsler og præsenterer sig altsaa uden Relief; Virkningen opnaas ved Lysets Spil i disse punslede Fordybninger. Det indsloges paa fri Haand efter forud gjort Tegning, havde altsaa et videre Felt end de yngre Relieftapeter, der vare bundne til Blade af Modelformens Størrelse. Planteslyngningerne kaldtes *ramages*. Dette punslede G. anvendtes ogsaa til Messehagler og Alterforhæng (Antependier), Processionsfaner, Skærmbrætter, Bagside til Hynder, ja Spillekort. Som Stolebetræk blev dette G. anvendt i Nederlandene mod Renaissancens Slutning. Oprindelig anvendtes hertil Bogbindspunsler, Borterne udførtes med Punselruller. G. i Relief til Stole blev almindeligt efter 1600. I de spansk-amerikanske Lande f. Eks. i Mejiko har den gamle Teknik vedligeholdt sig uafbrudt til Nutiden.

Relieftapeterne (det trykte Læder), der i Spanien omtales i de sevillanske Tapetmageres Skraa af 1502, frembragtes ved Træformer, i hvilke Rapporten (Mønsterenheden) var udskaaren. Skindets Kødside fugtedes, og det lagdes over Træformen med Sølvsiden nedad dækket med et vaadt Klæde, udsattes for Tryk gennem en Valsepresse, hvilket gentoges flere Gange. For at faa det udblødte Skind drevet ned i Formens Hulheder uden at sprænge det dækkedes Sand over Bagsiden. Naar Trykket var udført, kunde Mønsterbunden overpunsles, eller man kunde have udsparede cartoucheformede, glatte Flader, der, samtidig med at Læderet maledes, fyldtes med Figurbilleder eller Landskaber. I Alm. gav Rapporten en afsluttet Mønsterenhed for hvert Blad; vilde man have en Tegning, der strakte sig over flere Blade, udkrævedes flere korresponderende Former. Eet og samme Mønster kunde males i højst forskellige Farver og saaledes gøres ukendeligt. Stilen i dem var oftest laant fra Tekstilkunsten og fulgte dennes Skiften.

Efter 1750 begyndte G. at gaa af Mode. 1762 betragtedes det som aflagt, og der fandtes kun et Par Fabrikker i Paris. Samtidig var Eftergøreisen i andre billigere Stoffer kommen i fuld Gang. 1702 grundlagde Stuckrad en Fabrik i Paris, hvor der tilvirkedes G. imiteret i Lærred, men det hjalp ikke. De vævede Tapeter generobrede Vægpladserne i de riges Huse, og Tapeter af Papir, Voksdug o. s. v. fordrev til sidst baade dem og G. I vore Dage er Tilvirkningen bleven genoptagen baade i Læder, Papirmasse og Lincrusta; der bruges nu valseformede Stempler og fabrikeres i lange Baner. Store Mængder indføres fra Kina og Japan. (Litt.: Teknikken er beskreven paa Italiensk i et Værk fra 1564; paa Fransk fra 1708; bedst af Fougeroux de Bondaroy i *Description des arts et métiers* [7. Bd. 1762, Art. *Cuirs dorés*]; se endvidere »Tidsskrift for Kunstindustri« [S. 15 og 25, 1892]; Brinckmann, »Führer durch das Hamburgische Museum fur Kunst und Gewerbe« I., S. 118; Havard, *Dictionnaire de l'ameublement*, Artiklen *Cuir*). *Bernh. O.*

Gyldenløve kaldte fire danske Konger i 17. og 18. Aarh. deres uægte Børn. Christian Ulrik G., Søn af Christian IV og Kirstine Madsdatter, født 3. Febr. 1611, død 6. Oktbr. 1640, fik en omhyggelig Uddannelse i Sorø og i Udlandet. 1635 forærede Faderen ham Godset Rohlstorf i Holsten, udnævnte ham 1636 til Hofmarskal og forlenede ham 1638 med Marie Kirkes Provsti i Oslo. Efter at Faderen flere Gange havde benyttet ham til diplomatiske Sendelser, 1634 til Spanien og Frankrig, 1638 til Brandenburg og Sverige, 1639 til Bruxelles, lod han sig af Kardinalinlant Ferdinand overtale til at træde i spansk Krigstjeneste. Han paatog sig at hverve 3,000 Mand i Danmark; men det lykkedes ham efter mange Vanskeligheder kun at samle 600 Ryttere, med hvilke han ikke naaede længere end til Meinertshagen ved Köln, hvor han blev overrumplet af Generalstaternes Guvernør i Wesel og efter en kort Kamp fandt en ærefuld Død. Hans Lig blev nedsat i Kirken i Wesel. Han døde ugift. Hans Ulrik G., Søn af Christian IV og Karen Andersdatter, født 10. Marts 1613 paa Kronborg, død 31. Jan. 1645 smst., havde fælles Lærer med Halvbroderen Christian Ulrik og var ogsaa paa Sorø og i Udlandet. Faderen gav ham Vindingegaard (nu Fuirendal) og lod ham opdrage til Sømand. 1640 afgik han som Underadmiral paa »Norske Løve« med Hannibal Sehested til Coruña i Spanien, hvorfra denne snart sendte ham hjem paa Grund af hans udsvævende Liv. 1641 blev han forlenet med Kronborg, Frederiksborg og Abrahamstrup med Hveen og ægtede s. A. Regitze

Grubbe, som 1678 blev dømt til livsvarig Forvisning til Bornholm paa Grund af et Forsøg paa at forgive Grevinde Parsberg. Med Karen Andersdatter havde Christian IV desuden 2 Døtre, der døde smaa. Om Ulrik Christian G., Søn af Christian IV og Vibeke Kruse, se nedenfor. Han havde foruden flere Søskende, som døde smaa, en Søster Elisabeth Sophie G. (født 1633, død 20. Jan. 1654), som var gift med Claus von Ahlefeldt til Nordsee.

Frederik III havde med Margrete Pape en Søn Ulrik Frederik G., se nedenfor. Christian V havde med Sofie Amalie Moth foruden 3 Døtre: Christiane (født 7. Juli 1672, død 12. Septbr. 1689), gift med Grev Frederik Ahlefeldt til Langeland, Sofie Christiane (født 1675, død 18. Aug. 1684), forlovet med Grev Christian Ditlev Rantzau, og Anne Christiane (født 1676, død 11. Maj 1689), forlovet med Grev Christian Ditlev-Reventlow, 2 Sønner, af hvilke den ældste var Christian G., født 28. Febr. 1674, død 16. Juli 1703. Efter at have faaet en fortræffelig militær Uddannelse, til Dels i Holland og Savojen, traadte han 1691 i fransk Krigstjeneste og blev Aaret efter Chef for Regimentet »Royal Danois«. Han udmærkede sig ved Belejringerne af Namur, Hay og Charleroi og i Slagene ved Steenkerken og Neerwinden, men hjemkaldtes 1694 af Faderen, der udnævnte ham til Generalløjtnant i den norske Hær, i hvilken Egenskab han gjorde fortrinlig Fyldest, og 1696 til General over Fodfolket og Rytteriet i Norge, 1697 til Feltmarskalløjtnant. 1701 fik han Anførselen over et dansk Hjælpekorps til den tyske Kejser under den spanske Arvefølgekrig, førte 5,000 Mand til Norditalien og udmærkede sig ved Belejringen af Mantova; men maatte paa Grund af Sygdom vende hjem og døde i Odense. Han var 2 Gange gift, først med sin Kusine, Charlotte Amalie Danneskjold-Laurvigen (født 15. Novbr. 1682, død 1. Decbr. 1699), derefter med Jens Juel's Enke, Dorothea Krag (født 26. Septbr. 1675, død 10. Oktbr. 1754), som siden ægtede Kammerherre H. A. von Ahlefeldt. Fra dette Ægteskab nedstamme Greverne Danneskjold-Samsøe. I sit Testamente forordnede Christian G. Oprettelsen af Gisselfeld adelige Jomfrukloster. Om den yngre Broder Ulrik Christian G. se nedenfor. Frederik IV havde med Grevinde Elisabeth Helene Viereck Sønnen Frederik G. (1704—05). *H.-L.*

Gyldenløve er det genealogiske Navn paa en anselig norsk Adelsslægt, der dog næppe selv nogen Sinde har brugt dette Navn, og som mulig er af dansk Herkomst. Ridderen og Rigsraaden Hr. Henrik Jenssøn, der var en Søstersøn af Ærkebiskop Aslak Bolt, førte endnu efter Midten af 15. Aarh., ligesom andre af Slægtens Medlemmer, et Vaaben med en Fugl i Skjoldet og paa Hjælmen, men antog senere et andet, hvori en Løve i øverste Halvdel af Skjoldet, medens nederste Del var rudet. Dette staar vistnok i Forbindelse med et fjernt, kognatisk Slægtskabsforhold til det gamle norske Kongehus. Sin højeste Anseelse naaede Slægten i de to følgende Generationer med Rigsraaden og Rigshofmesteren Nils Henrikssøn til Østeraat (død 1523), hvis Hustru var den bekendte Fru Inger Ottesdatter af den yngre Rømer-Slægt (død 1555); deres 5 Døtre bleve alle gifte med danske Magnater i Norge, og fra dem nedstammede hele den senere Højadel i Norge i 3 Aarhundreder. Den yngste Datter, Ingeborg Nilsdatter, gift med Befalingsmanden paa Akershus, Peder Hanssøn (Litle eller Basse) til Sem og Foss paa Eker, døde 1597 som Slægtens sidste Medlem. *H. J. Huitfeldt-Kaas.*

Gyldenløve, Ulrik Christian, Christian IV's og Vibeke Kruse's Søn, født paa Ibstrup (Jægersborg) 7. Apr. 1630, død 11. Decbr. 1658. Sin første Opdragelse fik han i Sjælland's Bisp Jesper Brochmand's Hus; 12 Aar gl. kom han derfra til Sorø Akademi og fik Magister Jens Dolmer til Lærer. Thorstenson's Indfald afbrød Studietiden. Kun 15 Aar gl. bad han om og fik Kongens Tilladelse til at drage til Holsten for at tjene under sin Halvbroder, den senere Kong Frederik III, som samlede en lille Hær. Han kom til Klavs Ahlefeldt's Rytterregiment og viste hurtig saa gode Anlæg for Krigen, at han trods sin unge Alder blev Ritmester. Nogen særlig Lejlighed til at udmærke sig fik han dog ikke, og da Krigen var endt, maatte han igen slide Bænken paa Sorø, indtil han endelig i Efteraaret 1647 slap Skolen, uden at tage synderlig megen Kundskab med derfra, hvad der højlig fortørnede Faderen. 17 Aar gl. forlod G. sit Fædreland og tog Tjeneste i Kongen af Spanien's Hære under den store Condé. Hans forvovne Mod og fremragende Krigeregenskaber hendrog snart Feltherrens Opmærksomhed paa ham, og alt 1651 førte han, 21 Aar gl., som Oberst et Rytterregiment. G. tjente 7 Aar i den spanske Hær og var i den Tid kun to Gange hjemme: een Gang for at aflægge Troskabsed til Kong Frederik III; een Gang for at hverve Soldater. Ved den Lejlighed udfordrede han i Hamburg Kaj Lykke, for hans Adfærd mod G.'s Moder efter Christian IV's Død; Kaj Lykke flygtede for Tvekampen. 1654 kaldte Frederik III sin unge Halvbroder hjem og gjorde ham til Generalmajor. Faa Danske havde det Krigerry og den Krigererfaring som han, tilmed var han en rank ridderlig Skikkelse med store djærve Træk, der mindede om Faderens. Desværre var han i Felten bleven vænnet til et vildt udsvævende Liv, som tidlig nedbrød hans Helbred. Han kom efter sin Hjemkomst snart til at spille en betydelig Rolle, som Fører for Krigspartiet mellem den yngre Adel, og han har derfor senere maattet høre adskillig Dadel for sin Andel i Skylden for den ulykkelige Krig. Imidlertid var det ikke hans Skyld, at Felttoget 1657 fik et saa bedrøveligt Udfald. Han fik sammen med Axel Urup det Hverv at samle en Hær i Skaane og om muligt forene sig gennem Halland med den norske Hær. Han hvervede for egen Regning et Rytter- og et Dragonregiment og maatte for at skaffe Penge hertil pantsætte det meste af det Gods, hans Fader havde skænket ham. Da den svenske Drost, Per Brahe, i Juli rykkede mod Engelholm, vare de danske Rustninger endnu for lidet fremskredne til, at G. og Urup turde optage Kampen; men da Svenskerne kom igen i August, foretog G. et dristigt Angreb med 300 Ryttere paa den svenske Lejr ved Errerup 3—4 Km. fra Engelholm og tvang derved Brahe til at gaa tilbage over Grænsen. G. og Urup fulgte efter ind i Halland og lagde sig for Laholm. Gustaf Otto Stenbock, som da havde faaet Kom-

mandoen over den svenske Hær, rykkede mod dem med 5,000 Soldater og 4,800 opbudte Bønder. G. og Urup hævede Belejringen og mødte Stenbock med 7,000 Mand ved Gennevad's Bro nær Laholm 31. Aug. Efter en haard Strid gik den danske Hær tilbage til Skaane; men da Stenbock fulgte efter, tvang G. ham til at vende om igen med ikke ubetydelige Tab. Frederik III kom nu selv til Skaane, gjorde G. til Generalløjtnant og fulgte med ham paa tt nyt Indfald i Halland. Ved Landsbyen Kattrup sejrede G. fuldstændig over Stenbock, tilføjede ham et Tab af henved 1,000 Mand, fratog ham flere Kanoner og tvang ham til ilsomt at gaa over Grænsen ind i Småland. G. trængte frem til Halmstad og ventede der forgæves den norske Hær. Efter Frederiksodde's Fald 24. Oktbr. opgav Frederik III det saa heldig førte Felttog i Skaane og kaldte G. til Fyn for at værge denne 0 mod Karl Gustaf's Angreb. G. tog med rastløs Iver fat paa den ny Opgave, men hans Helbred taalte ikke de store Anstrengelser. Da Svenskekongen Natten mellem 29. og 30. Jan. gik over Lille Bælt, laa G. syg, han lod sig bære ud til sin Hest, men ude af Stand til at føre Vaaben maatte han lade sig bringe til Odense, hvor han snart efter blev fangen. Efter Roskilde-Freden, da G. atter var helbredet, opholdt han sig i Kjøbenhavn. Hans Formue var gaaet tabt under Krigen, og Forholdene i Hjemmet syntes ham saa haabløse, at han tænkte paa paa ny at søge fremmed Krigstjeneste, da Karl Gustafs uventede Fredsbrud og Landgang ved Korsør igen kaldte ham til Kamp for Fædrelandet. Deltagelsen i Kjøbenhavn's Forsvar i Vinteren 1658 blev G.'s største Bedrift og vandt ham et udødeligt Navn. Sammen med Hans Schack og Axel Urup blev han sat til at lede Forsvaret; Hans Schack var endnu en fremmed i Landet, den forsigtige Urup vandt aldrig Borgernes Sympati. G. derimod stod lige fra Belejringens Begyndelse som en Legemliggørelse af den kække, fædrelandske Aand, som havde grebet Hovedstadens Borgere. G. fik det særlige Hverv at befale paa Volden mellem Kalvebodstrand og Vesterport, det mest udsatte Stykke, samt at lede Udfaldene. Det sidste fik Svenskerne snart at mærke. 11. Aug. om Aftenen havde de begyndt at arbejde paa deres Værker mellem St.-Jørgens-Sø og Kalvebodstrand, allerede d. 13. faldt G. over dem som en Stormvind i Spidsen for sine Dragoner og Ryttere, sprængte og nedsablede baade Arbejdsstyrken og Reserven og sløjfede de begyndte Værker, inden Hjælpen naaede frem. En halv Snes Dage efter, da Svenskernes Værker vare komne truende nær til Volden, foretoges det saakaldte store Udfald; G. førte atter her Rytteriet og bidrog ved sit voldsomme, uimodstaaelige Angreb væsentlig til Sejren. Alt imedens udviste han en utrolig Opfindsomhed ved at styrke det Voldstykke, der var betroet ham, og mod hvilket det mere afgørende Stormangreb blev rettet. Dengang laa G. dog i sin Grav. Det gik ham som Aaret forud, hans nedbrudte Helbred formaaede ikke at udholde Anstrengelsen ved Krigen om Vinteren. Først i Oktober deltog han i Udfaldet paa Amager, hvor de to Konger personlig stode mod hinanden, Heldet fulgte ogsaa denne Gang hans Vaaben; men det blev sidste Gang, han førte sine Ryttere frem. Snart kastedes han paa Sygelejet, og denne Gang for ikke at rejse sig derfra. Hans rastløse Aand havde svært ved at opgive den vante Virksomhed, men Magister Jens Justesen's djærve Ord fik dog til sidst Indpas hos ham, og han døde forsonet med Tanken om at slippe Livet. Hans Lig stod overjorden, til Belejringen var forbi, saa blev det bisat i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn. (Litt.: Axel Larsen, »Dansk-norske Heltehistorier« [1648—1700]). *A, L.*

Gyldenløve, Ulrik Christian, dansk Admiral, Søn af Christian V og Sofie Amalie Moth, født 24. Juni 1678, død 8. Decbr. 1719. Han fik ved Fødselen Titelen Greve af Samsø, 1699 Friherre til Marselisborg. Ved 15 Aars Alderen kom han til Søs, 18 Aar gl. udnævntes han til Admiral samt Vicepræsident i Admiralitetet, Aaret efter (1697) til Generaladmiralløjtnant og Præsident, 1711 avancerede han til Generaladmiral. Ved Fredsbrudet 1700 blev G. for første Gang Chef for Flaaden, der skulde indeslutte eller ødelægge den svenske Flaade i Karlskrona. Inden dette kunde udføres, blev han imidlertid kaldt tilbage, da en engelsk-hollandsk Flaade var under Opsejling til de danske i Farvande; han skulde derefter forhindre Svenskernes Forening med denne i Sundet, men det mislykkedes, da den svenske Admiral H. Wachtmeister uformodet med sine Skibe løb gennem Flinterenden. G. blev derefter indesluttet af de allierede ved Kjøbenhavn's Red, hvor han forblev temmelig uvirksom, indtil Freden s. A. i August sluttedes i Travendal. Ved Krigens Udbrud 1709 fik han paa ny Overkommandoen til Søs, Aaret efter landsatte han et Troppekorps i Skaane og bestod ud paa Efteraaret en Kamp i Køge Bugt mod den svenske Flaade. Ved denne Lejlighed var det, at Linieskibet Dannebrog med Kommandør Ivar Huitfeldt sprang i Luften; 1711—12 havde han nogle resultatløse Kampe med Fjenden, dog lykkedes det ham 1712 at erobre en svensk Transportflaade, hvorved Krigens Gang i væsentlig Grad blev forandret. Indtil sin Død var han jævnlig ude med Flaaden, uden at større Begivenheder for hans Vedkommende indtraf; en hærgende Pest, der i disse Aar hjemsøgte begge kæmpende Partier, bidrog for øvrigt meget til at vanskeliggøre Operationerne. G.'s Administration var efter Omstændighederne rosværdig, som Anfører var han lovlig forsigtig, men ingenlunde uden Dygtighed; gennemgaaende hæderligt hævdede han den danske Sømagts Stilling over for den udmærket duelige Wachtmeister. Foruden sin Stilling i Flaaden var G. Generalpostmester for Norge samt Stiftamtmand over Island, uden at han dog i nogen nævneværdig Grad tog sig af disse Forretninger. *C. L. W.*

Gyldenløve, Ulrik Frederik, Frederik III og Margrete Pape's Søn, født 20. Juli 1638 i Holsten, død 17. Apr. 1704 i Hamburg. Sin Ungdom tilbragte han under tyske Omgivelser, Tysk var hans Modersmaal. Først da Faderen efter den udvalgte Tronfølgers og Christian IV's Død blev Konge, blev han naturaliseret i Danmark og optagen i den danske Adelsstand. G. var et kvikt, livligt Hoved, med ret god boglig Lærdom efter Tidens Lejlighed, en elegant Kavaler, en flink Embedsmand, dygtig Officer, for øvrigt en udsvævende Mand med løse Sæder. Allerede 1657 hvervede han, endnu ikke 19 Aar gl., som Oberst et Fodregiment i Holsten, naturligvis med erfarne

Officerer som Hjælpere. Han deltog med Regimentet i Rigsmarskens uheldige Felttog mod Karl Gustaf og blev kastet ind i Fæstningerne i det sydvestlige Holsten. Efter Roskilde-Freden fik han det pinlige Hverv at aflevere de danske Ryttere til Fjenden, ja der var endog Tale om, at han selv skulde i svensk Tjeneste; men det ny Freds-brud gjorde dette umuligt. Under Kjøbenhavn's Belejring var han i Hovedstaden og traadte i den Tid i Forhold til Sofie Urne, som han hemmelig ægtede, uden Kongens Vidende, og som snart efter fødte ham en Søn. Senere fulgte han som Chef for et Rytterregiment Hans Schack paa Toget til Fyn og deltog med Hæder i Slaget ved Nyborg, hvor hans Regiment havde sin Plads paa højre Fløj, hvis heldige Indhug bragte Sejren. G. fik det Hverv at bringe sin Fader Budskabet om Fyn's fuldstændige Generobring. Frederik III satte megen Lid til ham og overdrog ham Befalingen over den Rytterstyrke, som blev holdt rede til at støtte Statsomvæltningen 1660, ligesom han ogsaa kommanderede de Tropper, der paraderede ved Arvehyldningen. Til Løn vilde Kongen skaffe ham en rig Brud og kastede sine Øjne paa Jomfru Marie Grubbe. 1660 blev Brylluppet fejret, uden at nogen tog Hensyn til Sofie Urne's Paastand om det hemmelige Giftermaal Hun havde endda 3 Maaneder forinden født sin troløse Mand det andet Barn. G. blev Rigets Jægermester, Lensmand paa Vordingborg og fik til Gave Kalø Slot. Kort efter rejste han udenlands til Flandern, Frankrig og Spanien og blev overalt vel modtagen, særlig sidstnævnte Sted, hvor Kongen gjorde ham til General og i Grande af Spanien. Efternæsten 3 Aars Fraværelse kom han hjem, blev snart efter Statholder i Norge og tog med sin Hustru Bolig paa Akershus. G.'s Virksomhed som Statholder i Norge var den bedste Del af hans Livs Gerning; der er næppe nogen anden Mand blandt dem, der styrede Norge under Rigernes Forening, som Nordmændene satte saa højt som ham. Navnlig var han den norske Bondes Ven, Bønderne ansaa ham for deres Skytshelgen og bevarede altid en stor Kærlighed til ham. Hans letsindige Elskovseventyr og vilde Sviregilder skadede ham næppe synderlig i deres Omdømme. Jævn og ligefrem var han mod enhver, værnede om Menigmands Ret og tog ham i Forsvar mod ubillige Paalæg. Samlivet med Marie Grubbe var kun til liden Glæde for dem begge, og Skylden derfor vare de nogenlunde lige gode om. Frederik III nægtede ham dog Tilladelse til Skilsmisse; men Christian V opfyldte hans Ønske. Saa ofte som muligt var Statholderen i Kjøbenhavn og levede der et lystigt Liv, selv den unge Konge fulgte sin livsglade Halvbroder til mange gale Streger. Under den skaanske Krig førte G. den norske Hær; det blev det ærerigeste Felttog, Nordmændene have haft mod Svenskerne; Nordmændene kaldte Krigen efter ham »G.-Fejden«. Under Krigen giftede han sig tredje Gang med den unge Grevinde Antonette Augusta af Altenburg, hun blev Stammoder til den ældre Danneskjold'ske Linie. Efter Krigen flyttede han til Kjøbenhavn og tog Bolig i det Palæ paa Kongens Nytorv (det nuværende Charlottenborg), han havde ladet bygge af Stenene fra det nedbrændte Kalø Slot, Sommeren tilbragte han paa sit Landslot Gyldenlund (det nuværende Charlottenlund). Han vedblev dog at være Norge's Statholder og blev tillige Opdrager af Christian V's Sønner med Sofie Amalie Moth, den ny Slægt af G. Først ved Christian V's Død trak G. sig tilbage fra Statstjenesten. Hans Helbred var nedbrudt af det udsvævende Liv og Krigens Anstrengelser. Sine sidste Aar levede han i Hamburg. (Litt.: Axel Larsen, »Dansk-norske Heltehistorier« [1648—1700]). *A. L.*

Gyldenløve-Fejden se Skaanske Krig.

Gyldenløve'S Flak, en større landløs Grund med 5,3 M.'s Dybde. Den ligger i Østersøen 8,5 Km. N. f. Møen's nordlige Kyst. *G. F. H.*

Gyldenløve'S Gaard se Charlottenborg Slot.

Gyldenløve'S Høj, det højeste Punkt paa Sjælland, 128,2 M., beliggende i Valsølille Sogn, Ringsted Herred, Sorø Amt, ca. 12 Km, N. N. 0. f. Ringsted nær ved det lille Højdedrag, hvorfra Sjælland's fire Hovedvandskelslinier udgaa (se Danmark, S. 900). *H. W.*

Gyldenris se Solidago.

Gyldensten, tidligere Enggaard, Hovedgaard i Skam Herred, 3½ Km. 0. f. Bogense og Hovedsæde i Grevskabet G. Enggaard forekommer midt i 15. Aarh. som tilhørende Slægten Skinckel. 1640 tilhørte den Gregers Krabbe, Rigsraad og Ridder, der opførte en ny Hovedbygning. Hans Svigersøn, Gaardens følgende Ejer, var Oluf Rosenkrans, den lærde Geheimeraad, som ved Højesteretsdom 1682 i Anledning af sit Forsvarsskrift for den danske Adel blev fradømt sine Godser. Enggaard købtes af Statsmanden Conrad Biermann, adlet under Navnet v. Ehrenschild, der anlagde den store Have med de prægtige, lange Alleer. Hans Arvinger solgte den 1712 til den franske Bankier, Jean Henri Huguetan, Baron af Odyck, der gav Gaarden sit ny Navn og 1717 blev adlet som Greve af G. 8. Apr. 1720 oprettede han af G., Oregaard og Uggerslevgaard Grevskabet G. Ved en Datterdatters Ægteskab med Grev Knuth til Knuthenborg kom G. i denne Slægts Eje, men gik 1790 ved Giftermaal over til A. P. Bernstorffs Søn, hvis Slægt endnu ejer G. Størrelse (1898): 878 Tdr. Hartkorn af alle Slags, hvoraf fri Jord 331 Tdr., indtaget til Skov 52 Tdr., Bøndergods 13 Tdr., Kirke- og Kongetiende 482 Tdr.; i Bankaktier 36,800 Kr., i Bankobligationer 6,690 Kr., Fideikommiskapitaler 2,797,100 Kr. Grevskabet indbefatter Godserne G., Sandagergaard, Oregaard, Hugget, Harritslevgaard, Uggerslevgaard og Jerstrup samt Avlsgaarden Eriksholm med et samlet Jordtilliggende af 1,420 Hekt., foruden ca. 550 Hekt. Skov og ca. 600 Hekt. inddæmmet Strand. *B. L.*

Gyldenstierne kaldte sig fra Kong Frederik I's Tid en gammel, rig og anset dansk Adelsslægt, som førte en syvoddet Guldstjerne i blaat Felt, paa Hjælmen to væbnede Arme holdende et med syv Paafuglefjer besat Spejl med Guldramme. Slægtens ældste kendte Mand var Niels Eriksen »den Høje«, som nævnes 1314, og hvis Søn, Erik Nielsen, 1347 var Kongens Marsk. Med hans Sønner, Knud, Peder og Erik, delte Slægten sig i 3 Hovedlinier.

1) Knud Eriksen's Søn, den rige Henrik Knudsen til Restrup og Iversnæs (nu Wedellsborg), var Rigsraadets ældste Medlem, da Christian I valgtes til Konge, og hans Søn, Knud Henriksen (død

1467), tillægger et uhjemlet Rygte Planer om at blive valgt til Konge efter Christoffer af Bayern's Død 1448, idet Enkedronning Dorothea skulde have forelsket sig i den unge smukke Adelsmand og ønsket at ægte ham. Hans Søn, Henrik Knudsen til Restrup og Iversnæs (død 1517), deltog under Kong Hans hyppig i Krigstogene til Sverige og udmærkede sig især i Slaget ved Rødebro 1497. Han skal have haft 22 Børn, af hvilke Gabriel G. (død 1555) til Restrup var Lensmand paa Kjøbenhavn's Slot, senere paa Hundslund Kloster og 1549 Rigsraad, Magister Jørgen G. (død 1551) Sekretær i Kancelliet, senere Kannik i Lund og Vicarius i Odense, Otte G. (død 1551) forlenet med Bygholm efter at have været i Norge mod Christian II. Mest bekendt vare dog Sønnerne Knud og Mogens. Knud G. blev 1520 Domprovst i Viborg og var Mogens Gøye's Ledsager, da denne 1523 i Vejle opsagde Christian II Huldskab og Troskab. 1529 blev han Biskop i Odense og udviste i denne Stilling saa stor Lunkenhed for Katolicismen, at han kaldte Jørgen Sadolin fra Viborg til Odense og tillod ham at virke i evangelisk Aand, bl. a. ved at udgive Luther's Katekismus [1532] og den augsburgske Konfession [1533] paa Dansk. 1531 blev han sat i Spidsen for sit Stifts verdslige Styrelse og sendtes 1532 med en Flaade til Norge for at undsætte Akershus, som hans Broder Mogens forsvarede mod Christian II, med hvem de efter lange Forhandlinger sluttede en Overenskomst, hvorefter Kongen med frit Lejde skulde føres til Kjøbenhavn for personlig at underhandle med sin Farbroder, Frederik I. Da dette Lejde blev brudt, kastedes hele Skylden paa Knud G., medens Kongen langtfra selv var uden Skyld i Forræderiet. Bispen vendte nu tilbage til Odense, men blev 1534 fordreven af de grevelige Tropper; efter Slaget ved Øxnebjærg fik han vel (1535) sin Bispestol tilbage, men blev Aaret efter fængslet tillige med de øvrige Biskopper og først løsladt, efter at Reformationsværket var fuldbyrdet. Han ægtede nu den ved Svenstrup faldne Niels Brok's Enke, Jylle Podebusk til Estrup m. m., arvede 1555 Restrup efter sin Broder Gabriel og fik mange Forleninger, deriblandt Vestervig Kloster, hvor han døde 8. Decbr. 1568. — Af hans Sønner var Preben G. (død 1616) til Vosborg Rigsraad og Christian IV's betroede Mand; Henrik G. førte 1571 som Admiral en Eskadre, der krydsede under den norske Kyst efter Sørøvere, og døde 1594 som Lensmand paa Bahus. Knud G.'s Afkom uddøde 1705. — Den alt nævnte Mogens G. deltog 1520 i Otte Krumpen's Tog til Sverige og fik Ridderslaget ved Christian II's Kroning i Stockholm. Efter hans Hjemkomst fra et Besøg i det hellige Land sendte Frederik I ham 1527 med en Flaade til Norge for at forsvare Landet mod et Angreb af Christian II. Med List fik han Akershus i sin Magt og indsattes nu til Befalingsmand i det søndenfjældske Norge. Da Christian II 1531 uventet kom til Oslo, og hele Landet sluttede sig til ham, forsvarede Mogens G. Akershus med stor Tapperhed, til hans Broder Knud Maj 1532 kom ham til Undsætning. Efter Christian II's Tilfangetagelse forlenedes han med Malmøhus, men blev 1534 listelig fangen af Jørgen Kock og først efter 2 Maaneders Fangenskab fri-

given mod at slutte sig til Grev Christoffer, hvem han endnu s. A. forlod, og under Resien af Grevefejden var han en af Hærførerne i Skaane. 1535 var han bleven Medlem af Rigsraadet og modtog nu store Forleninger, var 1556—67 Statholder paa Kjøbenhavn's Slot og havde da stor Indflydelse hos Kongerne. Under den nordiske Syvaarskrig laa Flaadens Udrustning og Hærens Proviantering i hans Haand, men han udførte ikke dette Hverv til alles Tilfredshed. Han maa dog betragtes som en af sin Tids betydeligste Mænd. Ved sin Død 8. Oktbr. 1569 efterlod han store Godser til sine mange Børn. Med hans Sønnesøns Sønnesøn, Oberstløjtnant Laurids Ulfeldt G., uddøde Slægten i 1729 i Danmark.

2) Af Peder Nielsen's Linie til Aagaard var Sønnen Gert Pedersen (død 1452) Biskop i Børglum, Rigsraad og Anfører for de Danske, som 1427 forsvarede Flensborg mod Holstenerne. Hans Broder, Anders Pedersen, gik til England, hvor han vides at have efterladt sig Afkom, der formenes at have forplantet sig til vore Dage, dog uden at der har kunnet føres Beviser for, at der lever Descendenter paa Sværdsiden efter ham. Den bekendte engelske Forfatter Rider Haggard tror at kunne henregne sig til Slægten G. ad denne Vej. De 2 nævnte Brødres Brodersøn, Mouritz Nielsen G. til Aagaard, Bregentved m. m. (død 1504), var 1480—94 Lensmand paa Aalborghus, 1477 Medlem af Rigsraadet og deltog som saadan hyppig i Møder med de Svenske, navnlig i Kalmar 1495.

3) Erik Nielsen til Tim (død ca. 1455) var Befalingsmand paa Riberhus og i Viborg under Dronning Margrete, hans Søn, Niels Eriksen til Tim (død 1484), Hofmester 1456 og Befalingsmand paa Aalborghus, og dennes Sønnesøn, Knud G. (død 1552), som 1517 var indviklet i sin Slægtning, Torben Oxe's formodede Giftmord paa Dyveke, hørte til de Adelsmænd, der under Grevefejden stod snart paa Grev Christoffer's, snart paa Hertug Christian's Side. 1536 udsonede han sig med Christian III, udnævntes til Hofmarskal og forlenedes med Kalundborg, hvor han 1549 blev en lempelig Bevogter for Christian II, mod hvem han 1532 havde vist en brutal Adfærd, da Kongen indsattes paa Sønderborg Slot. — Hans ældste Søn, Peder G. til Tim, deltog i Syvaarskrigen og blev 1575 Rigsmarsk, var 1590 en kort Tid Medlem af Formynderregeringen for Christian IV og døde 25. Febr. 1592. Det er ham, Sagnet tillægger Talemaaden »Pyt! sa'e Per til Kongen«. Da nemlig Christian IV besøgte ham paa Timgaard, som han havde ombygget paa det prægtigste, skal Peder G., da han i Væddekørsel naaede forbi Kongens Vogn, have tilraabt ham et overmodigt »Pyt!«. — Knud G.'s anden Søn, Axel G., var forlenet med Landskrone Slot og Landsdommer i Skaane, 1588—1601 Statholder i Norge og Lensmand paa Akershus samt Rigsraad. 1602 ledsagede han Christian IV's Broder Hertug Hans til Moskva. Hertugen skulde ægte Tsar Boris Godunov's Datter, men han døde før Brylluppet, og Axel G. naaede heller ikke hjem, men døde 13. Juli 1603 paa Gulland. Hans Dagbog paa denne Rejse er udgivet i Udtog, og han har skrevet den nordiske Syvaarskrigs Historie [udg. i *Monum. hist. danicae*, 11. Bd., 1875]. — Hans Søn, Knud G. til Tim

og Lyngbygaard (død 1636), ledsagede 1599 Christian IV paa hans Rejse til det nordlige Norge og var Lensmand paa Hald. — To Sønnesønner efter førnævnte Niels Eriksen's Broder, Peder Eriksen (død 1463): Anders og Erik, bare efter deres Mormoder Slægtnavnet Hak og antoge først 1526 Navnet G. Anders G. var Degn i Roskilde og faldt 16. Oktbr. 1534 ved Svenstrup mod Skipper Clement. Erik G. (død 1536) var 1532 med Knud G. paa Toget til Norge og sad efter Christian II's Nedrejse til Danmark paa Akershus, hvor han havde stor Del i, at det søndenfjældske Norge tidlig sluttede sig til Christian III. 1535 deltog han med Peder Skram i Krigen med Lübeckerne og forsvarede Aaret efter med stor Tapperhed Akershus mod den norske Almue, der hadede ham for hans Strenghed. — Fra Erik Nielsen's tredje Søn, Erik Eriksen, nedstammer den svenske Linie, som nu kalder sig Gyllenstierna (s. d.). *H.-L.*

Gyldenstolpe, svensk-finsk adelig Slægt, nedstammende fra 1) Mikael Vexionius, adlet under Navnet G., Videnskabsmand og Embedsmand, født i Småland 1609, død i Åbo 1670. Efter mangesidige Studier i Upsala samt ved tyske og hollandske Universiteter og efter i nogen Tid at have gjort Tjeneste i Kancelliet blev han 1638 Rektor i Vexiø. To Aar senere, da Åbo Universitet oprettedes, blev han der Professor i Historie og Politik. Ved Siden af dette Embede beklædte han fra 1647 Universitetets juridiske Professorat indtil 1658, da han tiltraadte et Assessorembede i Åbo Hofret. G. var en af Åbo-Universitetets mest fremragende Lærere paa sin Tid og udøvede ved sine mange Skrifter, som berøre Filosofiens, Politikkens, Historiens, Geografiens og Juraens Omraader, stor Indflydelse paa saavel Sverige's som Finland's videnskabelige Liv. Han var Forfatter til den første i Finland trykte Bog (1642), tillige den første Disputats, som forsvaredes ved Abo Universitet. Hans Hovedværker ere: *Politica praecepta ad statum imperii gothico-suethici accomodata* [1647, 1657], i hvilket stærkt aristokratiske Statsanskuelser forfægtedes, *Epitome descriptionis Sueciae* [1650, 1726], et banebrydende Arbejde i Sverige's Geografi, samt Skrifter i svensk-romersk Civilret og om de svenske Landskabslove.

2) Nils G., Statsmand, ovenn.'s Søn, født i Abo 1642, død i Stockholm 1709. Efter at have studeret ved Universitetet i Abo blev han 1664 Sekretær i Justitsrevisionen, men overgik 1669 til den diplomatiske Bane og gjorde indtil 1675 Tjeneste som Sekretær ved adskillige diplomatiske Missioner. 1679 blev han ekstraordinær Gesandt i Holland. Her afsluttede han 1681 Garantitraktaten i Haag, som blev grundlæggende for Karl XI's ny, mod Frankrig rettede Udenrigspolitik. Efter at have sluttet et Forsvarsforbund mellem Sverige og Holland 1686 vendte G. tilbage til Sverige, hvor han 1687 udnævntes til Hof kansler. Paa Rigsdagen 1689 var G. Landmarskal. 1690 blev han kgl. Raad, Formand i Lovkommissionen, Kansler for Lund's Universitet og Guvernør for Kronprinsen. I Raadet optraadte han som en, ganske vist ikke uegennyttig, Talsmand for Frankrig's Interesser og gjorde ved sin store diplomatiske Dygtighed dette Land store Tjenester. I Karl XII's Formynderregering forestod han »Justitsærenderne« og var senere hen under denne Konges Krig i Polen og Rusland efter B. Oxenstierna's Død den første i Regeringen hjemme. 1705 blev han Kancellipræsident. Under hans Forsæde udarbejdede Lovkommissionen et større Antal »balkar«, som bleve vigtige Forarbejder til Lovreformen af 1734. Selv udarbejdede G. Forslaget af 1696 til »konungabalk«, som tilsigtede at give Kongen den mest uindskrænkede Enevælde. Som Kansler for Lund's Universitet helligede G. den akademiske Undervisnings regelmæssige Fremadskriden den mest indgaaende Interesse. G. skildres som en aandrig, kundskabsrig og erfaren Mand, men uden Fasthed i Karakteren.

3) Karl Edvard G., finsk Statsmand (1770—1831). Efter at have studeret i Abo indtraadte han i Åbo Hofret, hvor han 1798 blev Assessor og 1809 Hofretsraad. Ved Landdagen i Borgå, som af Kejser Alexander 1809 sammenkaldtes for at raadslaa om Finland's Styrelse og Forvaltning efter Foreningen med Rusland, var G. en af Adelens mest fremragende Medlemmer. Ufortrøden og med Held kæmpede han for, at de svenske Samfundsinstitutioner i Finland i størst mulig Grad skulde bibeholdes. Han var Medlem af Finanskomiteen, som havde at udarbejde Forslag til Ordning af Finland's Pengevæsen, samt havde Sæde i den af Kejseren nedsatte Komité, som skulde fremsætte Forslag til et Regeringssenat for Finland. Ifølge Forslag fra samtlige Stænder indsattes han 1809 i det ny Senats Justitsdepartement, hvor han 1822 — 31 var Viceformand. *P. O.*

Gyldental (*numerus aureus*) kaldes det Tal, som angiver Aarets Nummer i den 19-aarige Maanecirkel, efter hvis Udløb Maanefaserne igen indtræffe paa samme Datum. Se Cyklus og Kalender. Oprindelsen til Navnet er usikker. *J. Fr. S.*

Gyldenvand, forskellige Slags Likører, til hvilke der er sat noget fintmalet, ægte Bladguld.

Gyldne Aare se Hæmorroider.

Gyldne Bog (ital. *Libro d'oro)* kaldtes en Adelsmatrikul i Venezia, i hvilken de Slægter, der havde Adgang til det store Raad, vare indskrevne. Da den g. B. »lukkedes« ved en 1297 vedtagen Lov, fastsattes herved Adelsslægternes Tal, og kun en enkelt Gang senere skete der ny Indførsler, som f. Eks. 1380, da 30 Familier optoges i Adelen. Under den store Revolution blev den g. B. højtidelig opbrændt ved Frihedstræet, efter at Franskmændene havde indtaget Venezia (4. Juni 1797). *M. M.*

Gyldne Bulle kan man egentlig kalde ethvert højtideligt Statsdokument, som er forsynet med vedhængende Guldbulle (se Bulle), f. Eks. det Kongebrev, hvorved Frederik II afstod Valdemar II Landene hinsides Elben og Elde (1214). Særlig bruges G. B. dog om den vigtige Statsakt, som udstedtes af den tyske Konge Karl IV 1356, og hvorved Kurfyrsternes Ret til Kongevalget, deres Ret til aarlige Raadslagninger med Kejseren om Tyskland's Anliggender og deres næsten uindskrænkede Landshøjhed fastsloges. *H. O.*

Gyldne Horde var en af de Mongolstammer, der sluttede sig til Djengis-Chan og efter hans Død trængte dybt ind i Europa, hvor den i Slaget ved Liegnitz 1241 besejrede Hertug Henrik af Schlesien. Under Batu (1223—56) stiftede den Riget i Kaptschak og herskede i lang Tid over Rusland, indtil den ca. 1480 bukkede under for

fjendtlige Tatarstammers Angreb, efter at dens Magt tidligere var bleven stærkt svækket af de russiske Storfyrster bl. a. Demetrius Donskoi, der overvandt den 1380. *M. M.*

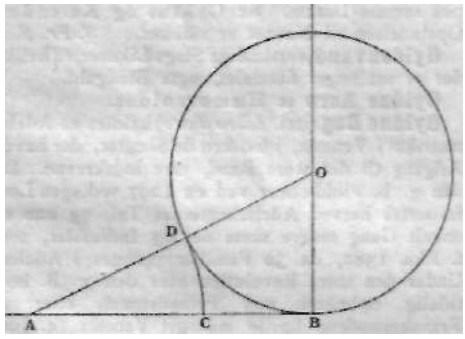
Gyldne **Horn** se Chrysokeras.

Gyldne Middelvej se Aurea mediocritas.

Gyldne Rose (*Rosa aurea*), et paveligt Udmærkelsestegn, der bestaar af en gylden med Diamanter besat Rose, som gøres vellugtende ved Røgelse, Salve o. desl. og paa Rosesøndagen (Søndagen *Laetare*) indvies af Paven i Overværelse af Kardinalkollegiet. Urban V skal 1366 have indviet den første g. R. Den gives især til fyrstelige Personer. *L. M.*

Gyldne Skind se Jason.

Gyldne Snit (mat.) bestaar i et Liniestykkes Højdeling o: dets Deling i to Dele, af hvilke den største er Mellemproportional mellem hele Linien og den mindste. Kaldes Liniestykket *a* og den største Del *x*, er $x^2 = a\,(a-x)$, hvoraf findes $x = a\,\frac{\sqrt{5}-1}{2}$. Konstruktionen ses af Fig., hvor $AB = a$, $AC = AD = x$, idet Cirkelen med Centrum *O* har sin Radius $= \frac{a}{2}$ og rører *AB* i *B*. Siden i en Cirkels indskrevne regelmæssige Tikant bestemmes som det største Stykke af den højdelte Radius; denne Konstruktion findes hos Eukleides, men var vistnok allerede kendt af Pythagoræerne. Man har villet tildele g. S. en æstetisk Betydning, idet undertiden i Naturen eller Kunsten det største Skønhedsindtryk skulde naas, naar visse Dimensioner havde samme indbyrdes Forhold som en højdelt Linie og dens Stykker. *Chr. C.*

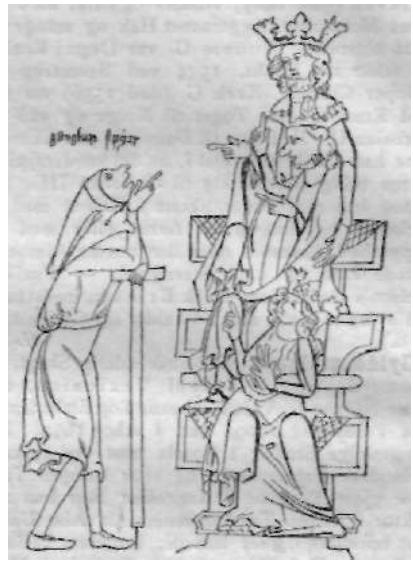
En Linies Højdeling.

Gyldne Vlies se Vlies.

Gylfaginning se Edda, S. 743.

Gylfe (rettere Gylve), mytisk svensk Konge, der skal have overladt Asynjen Gefion (s. d.) saa meget Land, som hun kunde omploje. Denne Begivenhed henlagdes af Snorre til Tiden for Asernes Indvandring. En i meget sen Tid opfunden Myte om, at Kong G. vandrer til Asernes Gaarde for at lære Guddommene at kende, har afgivet Rammefortællingen for den ældste nordiske Mytologi, Gylfaginning: G. kommer som Vandringsmand til de tre Konger Odin'ers Hal og udspørger dem om Gudefolkets Historie (se Fig.). *A. O.*

Gylippos, Spartaner, Anfører for en peloponnesisk Hjælpehær, der i Aaret 414 f. Chr. sendtes til det af Athenerne belejrede og haardt betrængte Syrakus; ved sin Dygtighed og Energi

Gylfe udspørger de tre Odin'er (efter et Haandskrift af Edda).

besejrede han først Nikias og derpaa Demosthenes (413). Senere, efter sin Hjemkomst til Sparta, gjorde han sig skyldig i Underslæb og blev dømt til Døden, men det lykkedes ham at undkomme. *K. H.*

Gyllembourg [gy'lenbårg], Thomasine Christine, dansk Forfatterinde, født i Kjøbenhavn 9. Novbr. 1773, død smst. 2. Juli 1856. Fru G.'s Slægt tilhørte det kjøbenhavnske Bourgeoisie; hendes Fader var Dispacheur Buntzen. Som ganske ung Pige blev hun gift med den mere end tyve Aar ældre P. A. Heiberg, et tørt og klart Forstandsmenneske, hvis Natur det ikke var givet at imødekomme hans unge Hustrus følelsesfulde Gemyt og stærke Trang til Kærlighed. Modsætningerne vare allerede givne, da Forholdet knyttedes, og i Aarenes Løb uddybedes de, alt som Heiberg's fremskudte Stilling i det offentlige Liv beredte ham større og større Modgang og derved skabte en Bitterhed i hans Sind, som yderligere drog hans Tanker fra Hjemmet. Intet Under da, om hans Hustrus Tilbøjelighed droges andet Steds hen. I det gæstfri Hus blev den unge svenske Baron Karl Frederik Ehrensvärd (født 1767), der paa Grund af Delagtighed i Sammensværgelsen mod Gustaf III var bleven landsforvist og nu kaldte sig G., snart en daglig besøgende. Heiberg og han havde politiske Sympatier, og i de mange Timer, Manden var borte, var han glad ved at have G. til Selskab for sin Hustru. Et Venskabsforhold mellem Mand og Kvinde bestaar sjælden længe, uden der kommer Erotik med i Spillet. Thomasine følte selv, hvor det bar hen; aabent spurgte hun Manden, om han vilde, hun nu skulde afbryde Omgangen med G. — senere vilde hun maaske ikke kunne det. Hei-

berg slog det hen og bad hende handle, som om han ikke var til. — Da kom det tunge Aar for Heiberg, da Forbindelsen mellem ham og Danmark afbrødes den triste Februaraften i Aaret 1800, da han som landsforvist maatte sige Slægt, Venner og Hjem Farvel. Først nu gik det op for ham, hvad han havde mistet; men det var for silde. I den følgende Sommer, da hans Hustru var flyttet til tilbage til sit Fædrenehjem, udvikledes Kærlighedsforholdet mellem hende og G. med rivende Fart og glødende Lidenskabelighed. Men først det næste Aar skrev hun det Brev, der satte Heiberg, som nu var i Paris, ind i Situationen. Hun havde tænkt, at han let vilde indvillige i en Skilsmisse, men Svaret lød helt anderledes, end hun havde ventet og haabet. Særdeles karakteristisk baade for hans ulykkelige Stilling og lians Opfattelse af Ægtemandens Ret hed det her, »at han aldrig havde elsket hende saa inderlig, som i det Øjeblik, han svævede i den grusomme Frygt for at tabe hende«. Han erklærede at ville gøre alle Skridt for at opnaa Regeringens Naade og vende hjem; hans Stolthed var med eet Slag forbi. Han trygler og tigger og beder hende befordre hans Ansøgning videre. Dette gjorde hans Hustru ikke, sikkert med fuldt Overlæg; hun havde gjort op med Fortiden og vilde ikke vende tilbage til den. Omsider gav Heiberg da sin Hustru hendes Frihed tilbage, da det gik op for ham, at hans Ømhed og Kærlighed var kommen for sent. Nu kunde Thomasine Buntzen ombytte Navnet Heiberg med G.

I landlig Ro og Ensomhed henlevede nu Fru G. en Række lykkelige Aar ved G.'s Side. Han havde købt en lille Gaard paa Midtsjælland; da den brændte, tog Ægteparret Ophold i Hovedstaden, hvor deres Hjem blev Centrum for en fin og udsøgt Selskabskreds. Da G. pludselig døde 1815, flyttede Fru G. sammen med sin Søn Johan Ludvig, der efter hans Faders bestemte Forlangende var bleven opdraget uden for hans Moders ny Hjem. Det er først som sin Søns Medarbejder, at Fru G., dengang allerede 54 Aar gl., kommer til at spille en Rolle for dansk Litteratur. Hendes første Fortælling, »Familien Polonius«, blev trykt i hans »Kjøbenhavns flyvende Post« 1827 og vakte ved den morsomme og tilfældige Maade, hvorpaa den tilsyneladende blev til — i Tilknytning til et Avertissement i »Adresseavisen« — megen Opsigt. Ingen uden Redaktøren anede, hvem Forfatteren var, og Fru G. løftede intet Øjeblik til sin Død Fligen for det tætte Anonymitetens Slør, hun havde drapperet sig med. Alle hendes Produktioner fremkom under Mærket »af Forf. til »En Hverdagshistorie««. Denne ganske ypperlige Fortælling — egentlig den første danske Nutidsroman af Værd — udkom Aaret efter den første. Man træfler her en Forfatter, der ved Siden af sine strenge Krav om Formens Betydning for det daglige Liv intet Øjeblik glemmer det større for det mindre, som selv har kæmpet en Hjertets Kamp og har en dyb Medfølelse for alle dem, der lide og stride. Men Kampen maa aldrig blive uskøn; alt skal ende i Harmoni; thi det er ikke Kunstens Sag at oprive, men at glæde og behage. Fru G.'s Livsanskuelse var i højeste Grad æstetisk; som hendes Stuer bare et Sirlighedens og Nethedens Præg, saaledes gøre hendes mange Fortællinger det ogsaa. Hendes Stil er rolig, behersket, falder vel nu en Smule bred og langsommelig; men Læseren føler stadig, at den Kvinde, der taler, baade har oplevet meget og tænkt meget. Mest ejendommelig for hendes Syn paa Tilværelsen er Fortællingen »To Tidsaldre«, der tillige — som Titlen antyder — giver fortrinlige Bidrag til to forskellige Generationers Tænkemaade. Det er Erindringer fra hendes egen Ungdom, der dukke frem, Reminiscenser om Rousseau's Evangelium om Hjerternes Ret, der gaa igen hos den gamle Dame. Hendes Natursans er kun ringe. Derimod elsker hun Refleksionen; hun lader aldrig en Sag falde, før den er gennemdiskuteret. Ogsaa deri mærker man, at hun er et Barn af Rationalismens Tid. I henved tyve Aar vedblev Fru G. at skrive, og enhver af hendes Bøger blev læst og drøftet med største Opmærksomhed i alle dannede Hjem. Baade P. Møller og Kierkegaard have indgaaende og dybsindig recenseret nogle af hendes Bøger. Som de betydeligste af »Hverdagshistorierne« anses almindelig — foruden de førnævnte — »Ekstremerne«, »De lyse Nætter«, »Montanus den Yngre«, »Mesalliance«. Nogle faa Gange forsøgte Fru G. sig ogsaa som dramatisk Skribent — ligeledes anonymt — men her kun med krank Lykke. Den første fuldstændige Udgave af »Hverdagshistorierne« udkom 1849—51 i 12 Bd., 2. Udg. 1866. (Litt.: J. L. Heiberg, »Peter Andreas Heiberg og Thomasine G.« [1882]; »Breve fra Peter Andreas Heiberg«, udg. af J. L. Heiberg [1883]; H. Jæger, »En gammel Kærlighedshistorie« [Chra. 1891]). *F. Cl.*

Gyllenborg [jy'l-], svensk adelig Slægt, nedstammede fra Tyskeren Johan Wollimhaus fra Thüringen. Hans Søn, Simon, død 1658, indkaldtes som Provisor paa det kgl. Hofapotek 1624 og blev Apoteker i Upsala 1628. Hans Sønner, Jakob og Anders, opnaaede begge Statens højeste Embeder og adledes, den første 1680 under Navnet G., den anden 1686 under Navnet Leijonstedt. Af Slægtens Medlemmer skulle nævnes:

1) Jakob, svensk Greve, Statsmand, født i Upsala 7. Marts 1648, død i Stockholm 11. Marts 1701, blev 1676 Assessor i Kammerrevisionen. Han erhvervede sig Kongens Yndest som en af de virksomste Ledere af Reduktionen og ivrigste Tilhængere af Enevælden. Paa Rigsdagen 1680 indtraadte G. i det hemmelige Udvalg samt i det af Ridderskabet og Adelen udgaaede Udvalg, som skulde foretage Undersøgelser med Hensyn til de Misbrug, som havde indsneget sig i Banken. S. A. blev han paa Adelens Forslag Medlem af Reduktionskommissionen og 1681 af Likvidationskommissionen, for hvilke Hverv han dog Marts 1682 fritoges. Han var nemlig 1681 med udstrakt Fuldmagt bleven beskikket til Aktor i den store Kommission, i hvilken han snart blev Sjælen. Hvad angik Kronens Reduktionskrav, hyldede og forsvarede G. ret haarde og vidtgaaende Fordringer. Som Aktor traadte G. straks op med ualmindelig Kraft og Bestemthed og fandt Støtte hos Kongen. Under Rigsdagen 1686 begyndte G. oftere at optræde offentlig og var umiskendelig den ledende i det hemmelige Udvalg. Hans Indlæg gave de bedste Oplysninger i de indviklede Reduktionsspørgsmaal, der forekom paa denne Rigsdag, og som han stemte de fleste. Efter at Reduktionskommissionen og Reduktionskollegiet 1687 vare blevne opløste, dannedes til Reduktionsværkets

Afslutning en ny Myndighed bestaaende af kun 5 Medlemmer under Navn af »kgl. Majestæts deputerede«, hvis Ledelse overdroges G. under Navn af Direktør, og i denne Egenskab fuldførte han Reduktionen. 1689 blev G. Landshøvding i Stockholm og Upsala Len, var Landmarskal paa Rigsdagen 1693 og udnævntes 1695 til kgl. Raad. 1680 ophøjedes han i Adels-, 1689 i Friherre- og 1695 i Grevestanden. Han var en udmærket Embedsmand, grundig, kundskabsrig og utrættelig arbejdsom. I sine yngre Aar beskæftigede han sig med Digtekunsten, og han har efterladt forskellige Lejlighedsdigte. (Litt.: F. M. Franzén, »Minne öfver k. rådet, grefve J. G.« i »Svenska akademiens handlingar« [8. Del 1821]). *A. B. B.*

2) Olof, svensk Greve, Embedsmand, Forfatter, foreg.'s Søn, født 21. Aug. 1676, død i Nykoping 28. Maj 1737, studerede ved Upsala Universitet, hvor han under Foraarssemesteret 1696 var *Rector illus tris*, blev 1725 Landshøvding i Elfsborg's og 1733 i Nykoping's Len. G. forsøgte sig som skønlitterær Forfatter; hans Digte udmærke sig ved et mandigt, koncist Sprog, velvalgte Billeder samt letflydende Versifikation. Hans litterære Arbejder ere trykte i Per Hanselli's »Samlade vitterhetsarbeten af svenska forfattare från Stjernhielm till Dalin« [5. Del, 1863]. *A. B. B.*

3) Karl, svensk Greve, Statsmand, Forfatter, foreg.'s Broder, født i Stockholm 7. Marts 1679, død i Stockholm 9. Decbr. 1746, var 1698—99 *Rector illustris* i Upsala, begyndte 1699 at gøre Tjeneste i Kancelliet og deltog 1701—03 i Felttoget i Østersøprovinserne. 1703 sendtes han som »Kommissionssekretær« til det engelske Hof, hvor han 1710 blev Resident og 1715 Minister. Da Görtz i Karl XII's Navn havde indladt sig i hemmelige Underhandlinger med Jakobitterne for at faa Stuarterne genindsatte paa England's Trone, fik han i G. en nidkær Medhjælper, men Anslaget røbedes, og G. holdtes, trods sin Egenskab af Minister, 1½ Aar fængslet af den engelske Regering. Hans Papirer konfiskeredes og offentliggjordes senere (1717). 1718 udnævntes han til Statssekretær ved Handelsekspeditionen og sendtes s. A. til Åland, hvor han først sammen med Görtz, senere med Lilienstedt, underhandlede om Fred med Rusland. Da Underhandlingerne mødte alt for store Vanskeligheder, rejste G. hjem (Juni 1719) og udnævntes 1720 til' Hof kansler. Ved Landmarskalvalget 1720 var han allerede Arvid Horn's Medbejler. 1723 udnævntes G. til Rigsraad og indsattes i den »sekrete Kommission«, som skulde behandle de hemmeligste udenrigske Anliggender. I Raadet tilhørte han det saakaldte holstenske Parti og arbejdede for en Tilnærmelse til Rusland samt modarbejdede Sverige's Accession til den hannoveranske Alliance. Paa Rigsdagen 1727 blev der af det hemmelige Udvalg tildelt G. en Irettesættelse, fordi han tillige med Rigsraaderne Cronhjelm og Cederhjelm havde beskyldt dette Udvalg for ulovlig Fremfærd i Forbundsspørgsmaalet og benyttet udenforstaaende Personer til at renskrive sine Betænkninger; han fik derfor af den store sekrete Deputation en skriftlig Advarsel. Han forflyttedes til den Afdeling af Raadet, der skulde behandle justits- og indenrigske Anliggender, skønt hele hans Embedsbane havde været den diplomatiske. G. fandt det nu raadeligt at falde til Føje og begyndte at lægge sig efter at erhverve Kongens personlige Bevaagenhed, hvilken han ogsaa vandt ved i Raadet at tiltræde Kongens Meninger og puste til hans Kærlighed til Frk. Taube. Det Brud, der i Slutningen af Rigsdagen 1731 indtraadte mellem Kongen og Horn, forøgede endnu mere G.'s Indflydelse hos Kongen. Et Forsøg, som G. gjorde paa under samme Rigsdag at trænge sig ind i Kancelliet som Vicepræsident, mislykkedes. Paa Rigsdagen 1734 undgik han med Nød og næppe Tiltale. G. var en af Stifterne af det i Sverige's Historie saa navnkundige Hatteparti og dette Partis første anerkendte Chef. Han søgte af al Magt og med Anvendelse af ret forkastelige Midler at trænge Horn ud. Da Horn havde taget sin Afsked, blev G. Apr. 1739 af Stænderne valgt til Kancellipræsident. Paa ham falder hovedsagelig Ansvaret for Forbundet med Tyrkiet 2. Decbr. 1739 og Krigen med Rusland (1741—43) samt alle dens ulykkelige Følger. Paa Rigsdagen 1742 drev han paa en snarlig Afgørelse af Tronfølgevalget og tog Ordet for at vælge Hertugen af Birkenfeld. Ved Underhandlinger om et Forbund med Preussen (Novbr. 1745) paaviste han det heldige for Sverige ved ikke udelukkende at støtte sig til den russiske Alliance. Som Statsmand var G. svag, raadvild og vaklende og lod sig lede at andre, mere snu og kraftigere Mænd. Som Kansler for Lund's Universitet (1728—39) og Upsala Universitet (siden 1739) indlagde han sig stor Fortjeneste af Videnskaberne, ligesom han selv erhvervede sig et ærefuldt Navn i Litteraturen baade som Digter og Prosaforfatter samt ved sine Arbejder for Teateret. Han skrev bl. a. den første paa Svensk forfattede, 1737 opførte Komedie, »Swenska sprätthöken« [trykt 1740]. Hans skønlitterære Arbejder ere trykte i P. Hanselli's »Samlade vitterhetsarbeten etc.« [5. Del, 1863]. *A.B.B.*

4) Johan, svensk Greve, Rigsraad, foreg.'s Broder, født i Stockholm 26. Septbr. 1682, død smst. 22. Maj 1752, studerede ved Upsala Universitet, hvor han var *Rector illustris*, og indtraadte 1701 i Krigstjenesten, udmærkede sig ved Tapperhed i Kampen mod Russerne i Østersøprovinserne og forfremmedes 1706 til Kaptajn, men kom efter Slaget ved Pultava 1709 ved Dnjepr-Floden tillige med den øvrige Hær i Fangenskab. Efter Tsar Peter's Triumftog i Moskva 23. Decbr. 1709 førtes han til Kasan, opholdt sig der et Aar og deporteredes derefter til Sibirien, hvor han udstod megen Nød. 1719 udvekslede han af Fangenskabet og vendte hjem, hvor han udnævntes til Generaladjutant. 1735 blev han Oberstløjtnant. Efter Broderens Ophøjelse til Kancellipræsident 1739 gik hans Forfremmelse hurtigere. 1741 blev G. Rigsraad og 1742 Kansler for Lund's Universitet. Uden fremragende Begavelse fulgte han i Alm. trolig sin Broders Politik. *A. B. B.*

5) Fredrik, svensk Greve, Præsident, foreg.'s Broder, født 12. Juli 1698, død 25. Aug. 1759, indtraadte 1716 i Svea Hofret, blev 1733 Lagmand paa Gotland, 1737 Lagmand i Nerike, 1750 Præsident i Bjærgværkskollegiet. Fra og med Rigsdagen 1731 var han en af Horn's virksomste Modstandere, holdt under Rigsdagen 1734 paa 3 Steder aabent Bord for sine Tilhængere og indførte paa Rigsdagen 1738—39 Rigsdagsklubber.

Midlerne dertil erholdt han af den franske Minister, hvis Stikpenge for en væsentlig Del gik gennem hans Hænder, indtil man begyndte at nære Tvivl om hans Ærlighed, og Tillidshvervet fra og med Rigsdagen 1751 overførtes paa Pechlin, ihvorvel G. ikke fuldstændig mistede Stillingen som »Almisseuddeler«. Forinden Rigsdagssamlingen 1742—43 rejste han, velforsynet med Penge af den franske Ambassadør, omkring paa Landet for at indvirke paa Befolkningens Anskuelser og samle Tilhængere til Rigsdagen. Ved Dalkarlenes Indmarch i Stockholm 1743 flygtede han ud af Byen. Som »Bankofuldmægtig« siden 1741 viste han stor Egenraadighed og forstod at benytte sin Stilling til egen Fordel, men som en af det herskende Partis Ledere undgik han ikke blot enhver Tiltale, men erholdt endog af Rigsdagen 1755 — 56 en Hædersgave af 60,000 Daler for sine Fortjenester af Bankens Fremgang og Frihedens Befæstelse. 1758 udarbejdede G. Planen til et Lotteri for at skaffe Penge til Statsstyreisen. *A. B. B.*

6) Henning Adolf, svensk Greve, Rigsraad, foreg.'s Brodersøn, født 12. Juni 1713, død i Stockholm 26. Novbr. 1775, studerede først i Upsala, hvor han var Universitetets sidste *Rector illustris* (1731) og senere i Lund samt indtraadte 1732 i Kancelliet. Efter at have gjort Tjeneste dels ved Hoffet, dels som Dommer anvendtes G. i nogle mindre, diplomatiske Missioner. Paa Rigsmødet 1742—43 modarbejdede han som Tilhænger af Hertugen af Birkenfeld den danske Kronprinses Valg til Tronfølger og advarede mod at forene Tronfølgervalget med Freden. Ved sit Navn og sin Farbroders Indflydelse samt støttet af sine store Talegaver kom han snart til at spille en ledende Rolle i Hattepartiet. Under Rigsdagen 1746—47 tog G. i det hemmelige Udvalg Ordet for hurtige og kraftige Foranstaltninger, sigtende til at hævde Landets Uafhængighed og for at afvise den russiske Afsendings uforskammede Fordringer, ja han foreslog endog, at det hemmelige Udvalg skulde tage sig den samme ubegrænsede Myndighed, hvormed Rom's Konsuler fordum, naar Staten var i den yderste Fare, plejede at beklædes. Han indsattes som Formand i en inden for det hemmelige Udvalg nedsat Kommission, som skulde undersøge og dømme om Beskyldningerne mod de 4 Rigsraader Åker hjelm, Cronstedt, Posse og Wrangel. 1747 blev G. Hofkansler med Sæde i Kancellikollegiet, paa Rigsdagen 1751—52 var han Landmarskal. Ved Haandfæstningens Affattelse og Vedtagelse virkede han for, at Kongens Myndighed indskrænkedes til at lade iværksatte de Beslutninger, som de egentlige Magthavere — under Rigsdagene Stænderne og mellem Rigsdagene Rigsraadet — havde fattet, og modarbejdede alle Kongens Forsøg paa at give sig Skin af en større Myndighed. Paa Rigsdagen 1755—56 genindsat i det hemmelige Udvalg havde han stor Del i Oprettelsen af den saakaldte Rigsakt, i hvilken Stændernes Misfornøjelse med Kongens Delagtighed i Sammensværgelsen 1755 gav sig Udtryk. 1756 blev G. Rigsraad og stemte 1757 for Krig med Preussen. Han havde baade som Rigsdagsmand og Rigsraad virket for Vekselkontorets Oprettelse og Bevarelse, men forandrede som Medlem af Handelskommissionen 1760 Anskuelser og virkede for mere fornuftige Forholdsregler til Kursens Fastsættelse. *A. B, B.*

7) Gustaf Fredrik, svensk Greve, Søn af ovenn. J. G., født paa Strömsbro ved Linkoping 6. Decbr. 1731, død i Stockholm 30. Marts 1808. G. var Embedsmand, men det er som Digter, at hans Navn er bevaret for Efterverdenen. Han sluttede sig allerede 1751 varmt til Digteren G. F. Creutz, et Venskab, som varede til Creutz'es Død. Skønt G. var en yderst følsom, fantasifuld og begejstret Natur, har Datidens strenge Tugt og nøgterne Forstandighed givet hans Digte et skarpt og køligt, ofte ret prosaisk Præg. Dog udmærke de sig ved en varm Følelse for Naturen og udpræget Fædrelandssind. De mest læste af G.'s Digte turde være hans »Fabler«. Han har ogsaa, om end med lidet Held, forsøgt sig som dramatisk Forfatter. I sin Alderdom helligede han sig tillige til Salmedigtning. Hans litterære Virksomhed findes i »Vitterhetsarbeten af Creutz och G.« [1795 • 2. Udg. 1812], »Senare vitterhetsarbeten af G.« [1795] og »Theaterstycken af G.« [1797]. (Litt.: »Lefnadsteckning« af F. M. Franzén [i »Svenska Akademiens handlingar«, 6. Del 1817]; Atterbom, »Svenske Siare och Skalder« [3. Bd. 2. Udg., 1862]). *A.B.B.*

8) Johan Henning, svensk Greve, Embedsmand, foreg.'s Brodersøn, født 21. Aug. 1756, død 6. Juni 1830, blev 1775 Kancellist i Justitsrevisionen, 1778 Protokolsekretær og 1783 Lagmand i Blekinge; 1794 tog han sin Afsked fra dette Embede. Han erhvervede sig nogen Navnkundighed som Rigsdagsmand i Oppositionens Rækker i Ridderhuset, hvor hans grundige Kendskab til Statsvæsenet i dets Helhed og alle dets Dele, som han havde erhvervet sig under sin mangeaarige Stilling som Statsrevisor, gjorde ham til en Autoritet i mange konstitutionelle Spørgsmaal. *A. B. B.*

9) Fredrik, svensk Greve, Justitsminister, foreg.'s Fætter, født 10. Decbr. 1767, død i Stockholm 18. Aug. 1829, indtraadte efter i kort Tid at have gjort Tjeneste i Hæren og efter at have afsluttet sine Studier i Upsala 1785 i Justitsrevisionen og Svea Hofret, blev 1792 Assessor i Svea Hofret, s. A. Sekretær i Lovkommissionen, 1794 Revisionssekretær og Generalauditør, var 1796—1809 forordnet til at bistaa Justitskansleren, blev 1805 Generalauditør ved Hæren i Pommern og 1809 Justitsraad samt modtog 1810 efter megen Tøven Justitsministerembedet. Han betragtedes i Alm. som lidet begavet, men udmærkede sig som Lovens øverste Haandhæver ved stor Samvittighedsfuldhed og Redelighed. *A. B. B.*

Gyllengranat [jy'l-],Karl AugustBurchard, svensk Friherre, Søofficer, født 7. Aug. 1787, død i Paris 9. Juni 1864, tjente 1807—11 i den engelske Flaade, fik 1813 sin første Kommando i den svenske Flaade og var 1824 avanceret til Kommandørkaptajn; 1825 afgik han til Vestindien som Chef paa det for Republikken Columbia's Regning indkøbte Linieskib »Tapperheten«, men Vanskeligheder ved Skibets Aflevering nødte ham til at sælge det ved Auktion i New York; som Følge heraf var G. 1826—35 indviklet i en ubehagelig Retssag. 1834 var han Eskadrechef i Østersøen, 1837—38 i Middelhavet. 1843 forfremmedes G. til Kontreadmiral og var 1844—48

Statsraad og Chef for Søforsvarsdepartementet. I denne Egenskab fremlagde han paa Rigsdagen 1847—48 en hovedsagelig paa Dampskibe grundet Søforsvarsplan, der dog stødte paa heftig Modstand. 1848 blev G. kommanderende Admiral i Karlskrona, 1854 Viceadmiral, 1858 Admiral. G. har udgivet »Sjökrigshistorien i sammandrag« [1837] og »Sveriges sjökrigshistoria i sammandrag« [1840]. *A. B. B.*

Gyllenhaal [jy'l-], Leonard, svensk Entomolog, født 3. Decbr. 1752, død 13. Maj 1840. Han studerede Botanik og Entomologi i Upsala under Linné og Thunberg, men økonomiske Vanskeligheder tvang ham ind paa den militære Løbebane, fra hvilken han 1799 fik Afsked som Major. Med usvækket Interesse genoptog han straks Studiet af Insekterne, og fra 1808—13 udgav han de tre første Bind af sit bekendte Værk *Insecta suecica* [4. Bd. udkom først 1827]. I Schonherr's *Genera et species curculionidum* leverede han et stort Antal Artsbeskrivelser og udarbejdede for øvrigt flere mindre Afhandlinger over entomologiske Emner. Hans Arbejder ere bekendte for deres store Nøjagtighed og nyde megen Anseelse. 1809 blev han Medlem af det kgl sv. Vetenskapsakademien. *y. C.*

Gyllenhjelm [jy'l-], Karl Karlsson, svensk Kriger, (1574—1650), var uægte Son af Karl IX og en Præstedatter fra Ostergotland. Efter at have været i fransk Tjeneste tog G. Del i sin Faders Kampe i Finland og mod Sigismund i Sverige. Han blev 1600 Krigsøverste i Livland og førte med Dygtighed Krigen mod Polakkerne, men blev 1601 tagen til Fange og holdtes i 12½ Aar i Fangenskab, som en Tid lang var meget haardt. Han skrev i den Tid *Schola captivitatis.* Af sin Halvbroder Gustaf II Adolf gjordes han til Friherre, blev Feltmarskal, Rigsraad og 1619 Rigsadmiral. Ved flere Lejligheder under Gustaf Adolfs polske Krig førte han Befalingen paa Flaaden og overførte 1630 Gustaf Adolf og hans Hær til Tyskland. Han var en af Rigsformynderne under Christina's Mindreaarighed og viste da som altid stor Hengivenhed for Kongehuset. Hans virksomste Tid var imidlertid forbi, og nogen vigtigere Del i Rigets Styrelse tog han ikke; Flaadens Forvaltning varetoges for en stor Del af Klas Fleming. *A. S.*

Gyllenstierna [jy'l-], svensk adelig Slægt, nedstammer fra den danske Slægt Gyldenstierne (s. d.) og indkom til Sverige med den danske Rigsraad Erik Nielsen G.'s Søn Erik Eriksson den ældre, der 1449 var Ridder og svensk Rigsraad m. m. Hans Søn Erik Eriksson den yngre, svensk Rigsraad, blev 1502 ihjelslaaet af Vestgotbønder, fordi han forræderisk havde overgivet Fæstningerne Oresten og Elfsborg til Danskerne. Fra hans ældre Søn Karl Eriksson (Lagmand i Vestergotland, Rigsraad, død 1541) nedstammede den saakaldte Vinstorps-Gren, fra hans yngre Søn Goran Eriksson (død 1559, se nedenfor) den saakaldte Fogelviks-Gren. Af Slægtens Medlemmer nævnes:

1) Christina, Sten Sture den Yngre's Gemalinde, (1494—1559), Datter af Rigsraad Niels Eriksson G. til Fogelvik, paa mødrene Side Kusine til Gustaf Vasa. Formælet 1511 med Sten Sture den Yngre, som det følgende Aar blev Rigsforstander, blev hun efter dennes Død 1520 selv skreven Fører for det fædrelandske Parti i Striden mod Kong Christian II. Hun forsvarede med Tapperhed Stockholm's Slot mod Kong Christian fra Maj 1520 til 5. Septbr. s. A., da hun maatte kapitulere. Næppe to Maaneder efter brød Kongen det indgaaede Forlig og lod hende fængsle 7. Novbr. Paa Stockholm's Slot sad hun nu fangen til Slutningen af Aug. 1521, hvorefter hun førtes til Danmark. Under sit Fangenskab i Kjøbenhavn og i Kalundborg gjorde hun Bekendtskab med Søren Norby, som ønskede at gifte sig med hende, men deraf blev dog intet. Hjemkommen til Sverige i Jan. 1524 var Fru Christina i Begyndelsen Genstand for Kong Gustafs Mistillid; thi alle, der konspirerede imod ham, benyttede sig af den Popularitet, som hun og hendes Børn nøde i hele Landet. Denne Misstemning mellem Fætter og Kusine ophørte dog, da Christina efter Kongens Vilje indgik Ægteskab med Rigsraad Johan Turesson 1527. Fra den Tid helligede hun sig udelukkende til det huslige Liv. *A. B. B.*

2) Goran Eriksson, svensk Rigsraad, foreg.'s Fætter, Søn af Rigsraad Erik Eriksson den yngre, anvendtes af Gustaf Vasa i Dacke-Fejden (1542—43), vides med Sikkerhed allerede 1552 at have været Rigsraad og deltog som befuldmægtiget i Underhandlingerne med Danskerne ved Elfsborg 1554. Under Hertugernes Oprør mod Erik XIV 1568 sluttede han sig straks til dem. Han og Ture Bielke afsendtes 14. Septbr. s. A. til Danmark, hvor de i Roskilde sluttede en Fred med Danmark og Liibeck, hvilken dog Johan III vægrede sig ved at bekræfte. 1569 nævnes G. som Kongens Hofmester. Død 1576. *A.B.B.*

3) Nils Goransson, svensk Friherre, Rigskansler og Rigsdrost, foreg.'s Søn, født 1526, død Oktbr. 1601 paa Fogelvik i Kalmar Len. Tidlig vandt han Anseelse for Kundskaber og Dygtighed, blev 1555 Rigsraad, 1558 Hertug Erik's Kansler og efter dennes Tronbestigelse (1560) Rigskansler. G. anvendtes nu af Kong Erik i liere vigtige diplomatiske Missioner og forstod paa en forbavsende Maade at bevare hans Yndest. Under Hertugernes Oprør stod han, i Modsætning til sin Fader, paa Erik XIV's Side, indtil han rolig kunde lade ham falde. Nogen Afbrydelse i Kongegunsten skete ikke ved Tronskiftet. G. blev allerede 1569 Lagmand, s. A. Friherre og fik 1570 Lundholm som friherreligt Len. Han fortsatte tillige sin diplomatiske Virksomhed og blev anvendt paa anden Maade, Johan III betroede ham saaledes Overkommandoen over hele Småland. Af hans bekendte diplomatiske Dygtighed benyttede Kong Johan sig i sine Stridigheder med Hertug Karl. Paa Rigsdagen i Vadstena 1587 var han en af dem, der iværksatte Forliget mellem Brødrene. Under de Brydninger, der fulgte af Sigismund's Valg til Konge i Polen, behøvede G. hele sin Smidighed for at krydse sig frem mellem Partierne, og hans vaklende og omskiftelige Holdning vakte Mistillid hos hans Embedsbrødre i Raadet. Ved Per Brahe's Død 1590 udnævntes G. til Rigsdrost. Efter Kong Johan's Død 1592 kom han paa Hertug Karl's Begæring til Stockholm og deltog i Raadets Forhandlinger. Som Drost aabnede han 1593 Upsala Møde med en Tale, hvori de tilstedeværende opfordredes til at holde fast ved den augsburgske Bekendelse. Efter Söderköping's Rigsdag 1595, i

hvilken han deltog, begyndte hans Stilling over for Karl at blive vanskelig. Hertugen beskyldte ham for ikke at have overholdt Söderköping's Beslutninger og fratog ham saavel Forleninger som Embeder, men tog ham snart atter til Naade. Han underskrev Raadets Undskyldningsskrivelse for, at det ikke kunde komme til Arboga Rigsdag 1597, men undskyldte sig senere med den mærkelige Forklaring, at han ikke havde haft Lejlighed til at gennemlæse den. Skønt Karl ikke var tilfreds med hans Handlemaade, vedblev han tit og ofte at raadspørge ham, thi han skaltede højt hans skarpe Dømmekraft. G. var uden Tvivl en ualmindelig lærd, klog og erfaren Mand, men nogen ophøjet Karakter synes han ikke at have haft. Ved sin store Smidighed og Forsigtighed lykkedes det ham at undgaa at stille sig blot i Tidens politiske Virvar. *A. B. B.*

4) Johan, svensk Friherre, Admiral, foreg.'s Søn, født i Stockholm 1569, død i Polen 1617, var en ivrig Tilhænger af Kong Sigismund. 1597 rejste han omkring til adskillige tyske Hoffer og Stæder for at overtale dem til at hæve al Forbindelse med Sverige, saa længe det ej havde underkastet sig sin lovlige Konge. Da Sigismund 1598 med Krigsmagt drog over til Sverige, anførte G. hans Adel og Hofmænd. 1599 foretog han et Søtog fra Danzig mod Elfsborg; man regnede paa en Rejsning af Kong Sigismund's Tilhængere i Vestergotland, men Mangel paa Penge og Rejsningens Udebliven nødte G. til at opgive Foretagendet og vende tilbage til Polen. *A. B. B.*

5) Goran, svensk Friherre, Rigsadmiral, foreg.'s Broder, (1575—1618), blev 1602 Rigsraad og Admiral samt kommanderede fra 1606 paa forskellige Tider svenske Eskadrer i de livlandske Farvande for under Krigen at forhindre en Tilførsel fra Søsiden. Bedrifter udførte G. ikke med Flaaden, hverken 1611, da han udnævntes til Rigsadmiral, eller 1612, da det lykkedes den danske Flaade under Kong Christian's Befaling at trænge ind i Stockholm's Skærgaard, *A. B. B.*

6) Sigismund, svensk Friherre, polsk Senator, Søn af ovenn.J. G., født 1598, død i Danzig 1666, studerede ved Gymnasiet i Thorn og Universitetet i Strassburg samt foretog derefter udstrakte Rejser. Efter sin Tilbagekomst til Polen erholdt han der Indfødsret 1633, udnævntes til Statholder i Stum og Skatmester i Marienburg samt forfremmedes senere til polsk Senator og Kastelian i Danzig. For sine grundige Kundskaber var han højt agtet og fejret af de lærde samt stod i stor Gunst hos Kong Vladislav. Desuagtet holdt han fast ved den lutherske Lære. Ved Freden i Oliva 1660 forlangtes, at hans Fædrenegods skulde tilbagegives ham, hvilket dog ikke skete. *A, B. B.*

7) Johan, svensk Greve, Rigsraad, Sønnesøn af ovenn. G. G., født 18. Febr. 1635 i Södermanland, død i Landskrona 10. Juni 1680, begav sig efter at have afsluttet sine Studier ved Upsala Universitet paa Rejser cg besøgte flere af Europa's Lande, hvor han lagde Grunden til den dybe Indsigt i de europæiske Staters Forhold, af hvilke han senere viste sig at være i Besiddelse. Paa sin Tilbagerejse til Fædrelandet traf han paa de danske i Øer sammen med Karl X Gustaf og opholdt sig i Kongens Nærhed i Resten af dennes Levetid. Paa Rigsdagen Efteraaret 1660 begyndte G. sin politiske Bane. Aristokrat af Byrd og Tilbøjelighed var han dog en opigtig Patriot, som af sin egen Stand fordrede store Ofre til Fædrelandets Sikkerhed. Han blev derfor en af dem, som under Karl XI's Formynderregering ivrigst virkede for Reduktionens Iværksættelse, Paa Ridderhuset optraadte han som Leder af den lavere Adel mod de grevelige og friherrelige Slægter, hvis Fortrinsrettigheder han vilde indskrænke eller tilintetgøre. Hans Modstandere, de magthavende, ansaa det for nødvendigt at søge at vinde ham. G. udnævntes derfor 1666 til Hof kansler, blev paa Rigsdagen 1668 Landmarskal og indkaldtes s. A. i Raadet. Her optraadte han stedse ivrigere mod den letsindige Politik, der hyldedes af Magnus Gabriel de la Gardie og hans Venner. Han talte for Sparsommelighed og Reduktion, for Orden og Kontrol i Forvaltningen, for Styrkelse af Forsvaret og for den ydre Politiks Ledelse paa en saadan Maade, at Sverige ikke udsattes for Farer, men hævdede sin Anseelse. Saaledes modarbejdede G. ogsaa det franske Forbund, som de la Gardie 1672 gennemførte. Efter Krigens Udbrud 1675 blev G. Kongens mest trofaste Ven og Støtte, hvis Mening indhentedes i de vigtigste Spørgsmaal, og som i Reglen fik Lov til at iværksætte de fattede Beslutninger. De politiske Grundsætninger, som G. nu indskærpede Kongen, anvendte den sidstnævnte senere under hele sin Regering. Sommeren 1679 var G. Sverige's befuldmægtigede Gesandt ved Fredskongressen i Lund. Det Forbund, han der afsluttede med Danmark, bandt Nordens Riger til hverandre i en fælles ydre Politik, og han søgte desuden paa enhver Maade at lette deres fredelige Samkvem. Han vilde gennemføre en Slags politisk Skandinavisme. Tanken var et Udtryk for politisk Klogskab, som for at lykkes burde fremføres af sin egen Ophavsmand. Men dennes Dage vare talte. Om Foraaret 1680 var G. bleven sendt til Kjøbenhavn for som overordentligt Sendebud at overføre Karl XI's unge Brud til hendes ny Fædreland. Efter sin Hjemkomst begav han sig til Skaane for i Egenskab af Generalguvernør at overtage Styrelsen af de tidligere danske Provinser, da Døden bortrev ham. G. ophøjedes i Grevestanden 1674. *A. B. B.*

8) Nils, svensk Greve, kgl. Raad, Feltmarskal, foreg.'s Søskendebarn, født 13.Oktbr. 1648, død 30. Marts 1720, studerede ved Universiteterne i Rostock og Königsberg, indtraadte i svensk Krigstjeneste 1666 og blev Kaptajn 1668. 1669 — 72 foretog han en Rejse gennem de fleste af Europa's Lande og tog ved Udbrudet af Krigen mellem Frankrig og Holland 1672 Tjeneste først i Biskoppen af Münster's Armé, senere i Holland's, hvor han 1674 blev Oberstløjtnant. Ved den danske Krigs Udbrud hjemkaldtes han 1675 og blev 1677 Chef for et af ham selv dannet Regiment, med hvilket han paa en udmærket Maade deltog i denne Krig. 1699 udnævnt til øverstbefalende over de svenske Tropper i Tyskland gik G., efter den danske Krigs Udbrud 1700, over Elben med 10,000 Mand og slog Danskerne ved Reinbeck. 1702 tilførte han Kong Karl XII i Polen en Forstærkning af 12,000 Mand, blev 1705 udnævnt til kgl. Raad, 1706 ophøjet i Grevestanden. *A. B. B.*

9) Erik, svensk Friherre, Rigsraad, Sønnesøns-sønaf Vinstorps-Liniens Stamfader, (1602—57), del-

tog i Belejringen og Erobringen af La Rochelle 1628, udnævntes 1630 til Kammerherre hos Kong Gustaf II Adolf, overværede ved Kongens Side Slaget ved Leipzig 1631, deltog i det tyske Felttog 1632 samt anvendtes desuden i adskillige Missioner. 1645 blev G. Rigsraad, 1654 Præsident i Åbo Hofret, 1651 ophøjet i Friherrestanden; paa Rigsdagene 1641 og 1642 var G. Landmarskal. *A. B. B.*

10) Kristoffer, svensk Greve, kgl. Raad, Overstatholder, foreg.'s Søn, (1647—1705), indtraadte i en ung Alder i Krigstjenesten og var 1677 avanceret til Generalløjtnant og Guvernør over Vestgotland. Han kæmpede med største Udmærkeise ved Halmstad (1676), Lund (s. A.) og Landskrona (1677), hvor det lykkedes ham i rette Tid at at undsætte Svenskernes venstre Fløj. Paa Rigsdagen 1680 viste han sig som en virksom og nidkær Tilhænger af Kongen og Talsmand for Reduktionen. 1681 blev G. kgl. Raad, 1682 Overstatholder, 1687 ophøjet i Grevestanden. 1697 var han en af Kong Karl XII's Formyndere. *A. B. B.*

Güllich, Svend Ludvig Valdemar, dansk Teatermaler, født paa Christianshavn 15. Decbr. 1839, død i Hellerup 31. Oktbr. 1895. G. besøgte Kunstakademiet, vandt nogle Medailler og uddannede sig til Maler under Simonsen's og Marstrand's Vejledning; han deltog i den slesvigske Krig og blev Løjtnant, malede nogle Teaterdekorationer for Privatteatrene, som gjorde Opsigt, fik Stipendium og rejste paa Studierejse til Wien og Paris. 1869 kom han hjem, fik Ansættelse som Teatermaler ved det kgl. Teater, først ved Siden af den geniale Svensker Fritz Ahlgrensson og Aaret efter som Enemaler, i hvilken Stilling han virkede til sin Død. Blandt de utallige Dramaer, hvortil han malede Dekorationer, kunne nævnes: Alferne, Mestersangerne, Faraos Ring, Strandby Folk, Der var engang —, Aladdin, Hamlet, Aïda, Kleopatra, Robert af Normandiet, Et Vintereventyr, En Skærsommernatsdrøm og Lille Eyolf. Han beherskede med lige Lethed Arkitekturen og det landskabelige, takket være hans omhyggelige Naturstudier, som han med stor Virtuositet malede med Limfarve. Hans Fortjeneste af dansk Teatermaleri er fortrinsvis den, at han i højere Grad end nogen tidligere Maler indførte Naturstudiet i Teaterdekorationer; derfor virke de med en enestaaendc Skønhed og Illusion. *E. S.*

Gylt, en ung So.

Gylte se Læbefisk.

Gümbel, Karl Wilhelm v., fremragende tysk Geolog, er født 11. Febr. 1823 i Dannenfels i Rhinpfalz og studerede Geologi og Bjærgvidenskab i Munchen og Heidelberg. I nogle Aar virkede han i det praktiske Livs Tjeneste, men blev 1851 udnævnt til Chef for Bayern's geologiske Undersøgelse, hvilken Stilling han endnu (1898) indtager. Under hans Ledelse er Bayern's geologiske Undersøgelse omtrent bleven fuldført, og Resultatet heraf foreligger i det omfattende Værk »Geognost. Beschreibung d. Konigreichs Bayern«. Hans eget Hovedværk »Grundzüge der Geologie« [Kassel 1887] er en af de udførligste og fortrinligste Haandbøger i Geologi, der haves. *K. R.*

Gümbelit, et blødt og traadet, grønlighvidt Mineral, der forekommer i Lerskifer bl. a. ved i Nordhalben i Øvrefranken, undertiden ogsaa som Forsteningsmasse for Kulplanter, er sandsynligvis kun en uren Varietet af Mineralet Pyrofyllit. *N. V. U.*

Gyme, Jætte; Fader til Frøj's Elskede Gerde. I et af de ældste Skjaldedigte siges, at Havet synger »G.'s Sang« omkring Gravhøjen paa Næsset; her er han altsaa opfattet som Havjætte (s. d.). *A. O.*

Gymnadenia se Traadspore.

Gymnárchus se Nilgedder.

Gymnasiast se Gymnasium.

Gymnāsium (græ. *γυμνάσιον*), hos Oldtidens Grækere Betegnelse for de Øvelsesanstalter, i hvilke Ungdommen uddannedes i Legemsøvelser. Oprindelig kaldes disse Palæstrer (ɔ: Bryderskoler) og vare ganske simple og begrænsede til de nødvendigste Rum; men efterhaanden som Gymnastikken kom til at spille en Hovedrolle i det græske Liv, ved Siden af »Musikken« som Udtryk for den aandelige Uddannelse, trængtes der til større og mere forskelligartede Lokaliteter. Man indrettede da særlige Pladser og Bygninger, G., som bestode af en Udvidelse af Palæstrerne, idet disse bleve forbundne med fri Pladser og Gaarde. Den simpleste Form var en med Søjlegange omgiven Gaard for Løb, Spring og Brydning, til hvilken der sluttede sig bedækkede Rum. Dertil kom saa Bade og andre Anlæg efterhaanden, som G. blev Samlingssted for hele den mandlige dannede Verden. Paa Højdepunktet af deres Udvikling vare G. offentlige Anlæg, helligede Gymnastikken, med en Mængde Afdelinger og Bygninger: Stadion (Løbepladsen), Øvelsessale for Gymnastik og Boldspil, forskellige Rum for Indsmøring med Olie o. s. v., Badeanstalter, aabne og dækkede Baner, det hele omgivet af offentlige Haller, Spadseregange og Anlæg, hvor ogsaa Kunstnere, Filosoffer, Digtere og Historikere samledes til Underholdning og Belæring. Enhver By havde eet eller flere G. Iblandt Athen's vare særlig berømte Akademiet, omgivet af Vandledninger, Spadseregange og yndige Anlæg af Plataner og Oliventræer og med Altre for Muserne, Herakles, Prometeus, et Tempel for Athene o. s. v.; Lykeion, indviet til Apollon, og Kynosargos (se Gymnastik). — I den nyere Tid betegner G., særlig i Tyskland, en lærd Skole, der forbereder til Universitetet. — Gymnasiast en Discipel i et G. *Cl. W.*

Gymnast, **Gymnástiker** se Gymnastik.

Gymnastik (af græ. *γυμνός*, nøgen) er planlagte Legemsøvelser, hvis Maal er at udvikle Legemet alsidig og harmonisk og derved gøre det sundt, smukt og stærkt. Navnet fremkom, da Grækerne begyndte at udføre Øvelserne nøgne.

Bevægelse er saa naturlig og nødvendig, at Legemsøvelser have været drevne, saa længe der har været Mennesker til. Den Lyst, som særlig Ungdommen har til at maale sig med andre i al Slags legemlig Færdighed, er almenmenneskelig, og den fører med sig, at man øver sig i det, hvori man søger at maale sig med andre. I Overensstemmelse hermed finde vi Legemsøvelser omtalte saa at sige hos alle Folk, hvis Historie er naaet til os. I Kina, den ældste kendte Kulturstat i Verden, fandtes der et System af Øvelser til Brug for krigersk Uddannelse, og tillige berettes der om en hel Mængde Øvelser, der af Lægerne foreskreves for forskellige Sygdomme. Om Religionsstifteren Confucius hedder det, at han øvede sig i alle Slags legemlige Færdigheder. Fra Ægypten kendes Bil-

leder, der fremstille Brydning, Bueskydning og Dans. Fra Jødefolkets Historie høre vi kun lidt om Legemsøvelser, men der tales dog om Slyngekastning og Dans (David). Hos Inderne brugte Præsterne visse Øvelser til Helbredelse af Sygdomme. Herodot siger om den persiske Ungdom, at den oplærtes til at ride, skyde med Bue og tale Sandhed, altsaa baade en god legemlig og aandelig Opdragelse. Hos ingen af disse Folk kunde dog Legemsøvelser trænge igennem og blive af opdragende Betydning for hele Folket. Deres despotiske Regeringsformer hindrede den enkeltes personlige Udvikling.

Hos de frihedselskende Grækere naaede derimod den individuelle Udvikling højt baade i aandelig og legemlig Henseende. Medens Orientens Folk betragtede Jordelivet som et Onde, de higede bort fra til et andet bedre Liv, grublede Grækerne ikke meget over et tilkommende Liv, der for dem kun stod som en Skyggetilværelse; de glædede sig over det nærværende Liv og stræbte at gøre det saa rigt paa Skønhed og Poesi, som de kunde.

Længe før Ordet G. fremstod, kendte Grækerne legemlig Idræt. Homer, der aldrig nævner Navnet G., beskriver udførlig de storartede Lege, som foranstaltedes i Anledning af Patroklos'es Ligfærd (Iliadens 23. Bog); ligeledes giver han i Odysseen (6. Bog) en livfuld Skildring af Kong Alkinoos'es Datter Nausikaa's og hendes Terners Boldspil. Navnet G. er først opstaaet, da man begyndte at øve sig nøgen og at gnide sig med Olie og strø sig med Sand. Det var de haardføre Spartanere, der her gave Eksemplet. Den fuldstændige Nøgenhed ved de offentlige Kamplege blev officielt tilladt i 15. Olympiade (720 f. Chr.). I Sparta træder den legemlige Opdragelse særlig stærkt frem. Thi Spartanerne vare først og fremmest et krigersk Folk, og Legemets Øvelse havde derfor som sit vigtigste Maal at uddanne den tapre, haardføre Krieger. Der fandtes længe ingen særegne Gymnastikanstalter; Øvelser foregik paa offentlige Pladser. Lærere af Fag vilde man ikke vide af. De ældre skulde vejlede de yngre. Næppe noget Sted er man naaet videre i at uddanne et helt Folk til Soldater, der trods deres ringe Antal syntes uovervindelige. Men da Aandens Udvikling ikke gik Haand i Haand med Legemets, viste Tiden, at de havde forsømt det vigtigste; de bleve staaende, medens det øvrige Hellas gik frem. I Athen indgik derimod det aandelige og det legemlige den skønneste Forening, og aldrig har G. vist klarere end her, hvilket Værd den har for den enkeltes og for et Folks Udvikling, ikke blot legemlig, men ogsaa aandelig.

Gennem talrige Skrifter af samtidige Forfattere kende vi nøje den græske G.'s Øvelsesforraad. Det bestod kun af faa Øvelser: nemlig Løb, Spring, Diskoskastning, Spydkastning, Brydning og Nævekamp; dertil kom en Slags Forening af de to sidste, Pankration (ordret: Alkamp).

Den ældste og simpleste af alle de Øvelser, der efterhaanden kom i Brug ved de olympiske Lege, og som allerede Homer omtaler, er Løbet. Det øvedes paa en særskilt Løbebane, Stadion, der altid fandtes i eller ved Gymnasierne. Den var ca. 200 M. lang, dækket af et dybt Lag fint Sand, der gjorde Løbet vanskeligt, men ogsaa mere udviklende for Kraft og Udholdenhed. Der fandtes forskellige Slags Væddeløb. Hurtighedsløbene deltes i det enkelte Løb, *Stadion* kaldt, fordi Banens Længde kun skulde tilbagelægges een Gang, og Dobbeltløbet (*Diaulos*), der var det dobbelte af det forrige. For Udholdenhedsløb (*Dolichos*) var Løbets Længde forskellig: 7, 12, 20, 24 Stadier (det sidste altsaa $4\frac{1}{2}$ Km.). Der øvedes ogsaa Løb for fuldt bevæbnede, under hvilke Banen skulde tilbagelægges to Gange. Løb er en fortrinlig Forskole for Krigeren til March og Stormangreb. Da Perserne nærmede sig under Krigen med Grækenland, og Athenienserne vilde kalde Spartanerne til Hjælp, sendte de ikke en Rytter eller et hurtigsejlende Skib, men Pheidippides til Fods, skønt Vejen var 210 Km. lang. Da Perserne ved Marathon saa de svært bevæbnede Grækere langt ude i det fjerne komme i Hurtigløb, troede de, at Afsindighed havde grebet dem; men Grækerne fortsatte med uformindsket Fart og kastede alt over Ende i Anfaldet. — Afbildninger vise Legemets Holdning under Løbet: Kroppen bøjet fremad med ret Ryg, Brystet fremskudt, frit bevægeligt til Aandedræt; Hovedet oprejst. — Spring øvedes baade som Højde- og især som Længdespring. Opspringsstedet var fast; Nedspringet skete i ophakket løs Jord. Det fordredes, at den springende skulde blive staaende sikkert paa Nedspringsstedet uden at glide eller snuble. Til Hjælp i Springet havde man ofte i Hænderne et Slags Haandvægte, Haltēres; ved et kraftigt Sving med Armene i rette Øjeblik gjorde disse Vægte Springet baade større og sikrere. — Diskoskastning udførtes med ovale Sten, senere med runde, linseformede Metalskiver; en i Berlin opbevaret, smukt prydet Diskos er 21 Cm. i Tværmaal og vejer 2 Kg. Diskos holdtes til Kast i det yderste krummede Led af de 4 Fingre og laa op mod Tommelfingeren og den flade Haand. Allerede Homer skildrer Diskoskastning blandt andre Idrætter; Odysseus overgik alle heri (Odysseen 8. Sang). Phayllos, der sprang 18 M. i et »Trespring«, nævnes ogsaa med Hæder for et Diskoskast paa 31 M. — Til Spydkastning som gymnisk Øvelse og Væddekamp synes hverken Krigsspydet eller Jagtspydet at være blevet brugt. Det gymniske Spyd var kort, let og tyndt, forsynet med en lang, tynd Metalspids. Da Kastet med Diskos var et Længdekast, har Kastet med et saadant Spyd efter al Sandsynlighed været et Maalkast, ved hvilket det kom an paa Træfsikkerheden; derpaa tyder ogsaa den knælende Stilling, i hvilken Spydkasteren undertiden ses afbildet. — Brydning var en mere indviklet og kunstfærdig Øvelse end de forudnævnte, men ogsaa mere alsidig i sin Virkning paa Legemet. Ogsaa Brydning gaar tilbage til den homeriske Tid. Ingen af de gymniske Øvelser behøvede i højere Grad Undervisning og en erfaren Lærers sikre Ledelse end denne. Den raa Kraft var ikke her afgørende; et fast Blik, en rolig Benyttelse af Modstanderens Blottelser, Evnen til at kunne vildlede ham ved alle Haande Vendinger og Stillinger og Anvendelse af mange behændige Greb gjorde Udslaget. Der gaves visse Regler, som ikke maatte overtrædes. Raahed i Anvendelse af Kampmidlerne straffedes. Grækernes altid vaagne Skønhedssans krævede ogsaa her ved Brydning smukke, smidige, beherskede Bevægelser. Grækerne skelnede mellem to Slags Brydning, den staaende og den liggende; ved den første stræbte Bryderen staaende at kaste sin Modstander til Jorden; ved den anden gjaldt det

om at hindre sin Modstander i at rejse sig, naar han var kastet, saa at altsaa Kampen fortsattes af begge i liggende Stilling. For at sejre maatte man kaste Modstanderen regelret til Jorden tre Gange. — Grækernes Nævekamp minder i høj Grad om Englændernes Boksning. Ligesom denne foregik Nævekampen efter bestemte Regler, og Kæmperne maatte indøve en Mængde forskellige Slag, Stød og Parader. Men medens Hænderne ved Boksning ere forsynede med stærkt udstoppede Handsker for at mildne Slagene, sloge Grækerne med de blottede Næver. Ja for at forstærke Slagene omviklede man Hænder og Underarme med Læderremme af Oksehud. I senere Tider blev der endog paa denne Omvikling fastgjort skarpkante de Strimler og Stykker af hærdet Læder, der tilmed kunde besættes med halvrunde Blyklumper. Saaledes bevæbnede førte Nævekæmperne frygtelige Slag mod hinanden, især mod Hoved og Overkrop. Store Saar tilføjedes; Ansigtet sloges ofte ukendeligt; navnlig gik det ud over Næse, Øren og Tænder. Mere end een Gang er den ene bleven liggende død paa Stedet ved Kamp i Olympia. Statuer af Nævekæmpere ere i Alm. let kendelige paa de sønderslagne skaarede Øren. Det gjaldt med Rette som Bevis paa stor Færdighed at kunne overvinde sin Modstander uden selv at modtage et eneste Slag. Men størst Dygtighed ansaas dog den for at besidde, der kunde vinde uden at modtage eller give et eneste Slag; thi her maatte stor Overlegenhed i Kampen være forbunden med lige saa stor Udholdenhed, idet Modstanderen maatte angribe saa længe forgæves, at Kræfterne svigtede ham. — Den vanskeligste af alle olympiske Kampe var Pankration. Den kom sidst af Mændenes Væddekampe. Her maatte den højeste Dygtighed og Færdighed være parret med den vældigste fysiske Kraft. I de mangfoldige og hurtig vekslende Situationer fik Kæmperne Lejlighed til at lægge al deres Styrke og Behændighed, Klogskab og List, Hurtighed og Ro for Dagen. Da Hænderne her skulde være til at gribe med, kunde de ikke have den Bevæbning, som brugtes ved Nævekamp; de maatte være blottede. Kampen varede, til den ene var bleven fuldstændig ukampdygtig eller frivillig erklærede sig for overvunden.

Foruden disse vigtigste ogmest anvendte gymniske Øvelser brugtes blandt flere endnu almindelige Lege (lige fra at drive Top og slaa Tøndebaand) især Boldspil (Sfæristik), hvortil der i Gymnasierne fandtes særlige, dertil indrettede Rum. Tillige dyrkedes Dans, Ridning, Svømning, Bueskydning, Væddekørsel med Firspand og Tospand o. s. v.

I Forhold til Nutidens mangeartede gymnastiske Øvelser forekomme Grækernes os faa og simple. Redskaber, som vore Gymnastiksale ere opfyldte af, kendtes ikke. Den Afveksling i Øvelserne, som vi nu anse for heldig, dels for at G. ikke skal blive trættende, ensformig, og dels for at den kan blive alsidig i sin Virkning, manglede Grækerne. De holdt sig stadig til de samme faa Øvelser, men fordybede sig til Gengæld saa meget desto mere i dem, og de naaede ved dem en saadan Sundhed og Kraft, en saadan Harmoni i Legemets Bygning, et saadant Mod og en saadan Viljestyrke, at de staa som lysende Forbilleder. Det, som ledte dem i det rette Spor til dette Maal, var deres Skønhedssans. Trangen til Skønhed kom frem i alle deres Livsforhold; og Skønhed blev derfor ogsaa Livsnerven i deres G. Den ledte dem i Valget af deres Øvelser og i Brugen af dem. Den holdt dem borte fra al Ensidighed i Udviklingen og lod dem finde det rette ogsaa i hygieinisk Henseende. Det, at Grækerne gymnasticerede nøgne, bidrog i høj Grad til at vække Sansen for Legemsskønhed. Derved saas og rettedes Fejl i Øvelserne lettere, ligesom de smukke Stillinger og Bevægelser bedre opfattedes og stærkere opfordrede til Efterlignelse. Grækerne kunde ikke tænke sig en højt dannet Aand uden i et sundt og skønt Legeme. Platon sammenligner den med en halt, som har udviklet sin Aand, men ikke sit Legeme. Som et Vidnesbyrd om Grækernes Stræben efter en harmonisk Legemsudvikling staar deres Pentathlon, Femkamp. For at vinde i den krævedes nemlig, at man var den dygtigste ikke i een, men i alle de 5 Øvelser, hvoraf den bestod (Løb, Spring, Diskos-, Spydkastning og Brydning), og man maatte altsaa i lige Grad øve sig i dem alle. Disse Øvelser, som dannede det væsentligste af G., og som gav den græske Ungdom det meste af dens legemlige Opdragelse, ere ikke tilfældig sammenstillede, men danne en »gymnastisk Helhed«, d: tage hele Legemet i Brug og udvikle alle dets Dele til et harmonisk Hele. Spring og Løb udvikle særlig Underlemmerne; tillige styrke de — navnlig Løbet — Aandedræts- og Blodomløbsorganerne; de gøre Legemet let og spændstigt i Bevægelserne og slankt i Bygningen (smlg. de løbende og springende Dyrs Bygning). Kastning med Diskos og Spyd øver fortrinsvis Armenes og Skuldrenes Muskler og gør deres Bevægelser sikre. Under Brydning faar Kroppen de mest anstrengende Bøjninger og Vridninger, hvorved dens Krait udvikles. Brydning giver en fast og tæt, noget tung Bygning. Aristoteles siger i Overensstemmelse hermed, at Kæmperne i Pentathlon ere de smukkeste Mennesker, fordi deres Legemer i lige Grad ere udviklede til Styrke, Lethed og Hurtighed.

Grækerne foretoge deres Øvelser i Palæstrer (egl. Bryderskoler), hvilket Navn senere, da G. udvikledes mere, i Reglen ombyttedes med Gymnasium (s. d.). Et Vidnesbyrd om G.'s Udbredelse i hele det græske Folk er det, at ingen By savnede en saadan Anstalt med dens store, aabne Pladser, Søjlegange og Bygninger med mange forskellige Rum til Afklædning, til Legemets Salvning med Olie, til koldt og varmt Bad o. s. v. Det var offentlige Øvelsesskoler og regnedes til Statens vigtigste Institutioner. Deres Vedligeholdelse gik paa Omgang mellem ansete og rige Borgere, der skiftedes til et Aar ad Gangen (senere kun en Maaned) at være Gymnasiarker, en høj Ærespost. De skulde sørge for, at Gymnasierne vare smukt og vel holdte, og at alt, hvad der behøvedes til Øvelserne, navnlig Olie, fandtes. De havde den øverste Myndighed i Gymnasiet, saa at de kunde straffe og udvise dem, der forekom dem at føre upassende Tale. Desuden valgte Staten egne Embedsmænd til at vaage over Orden og Sædelighed blandt Ungdommen; der omtales saaledes Sofronister, Kosmeter med underordnede Medhjælpere. Den, hvis sædelige Vandel ikke var ren, kunde ikke beklæde en saadan Ærespost. De egentlige Lærere i G. kaldtes Gymnaster

og Pædotriber. Gymnasterne havde den ansvarsfuldeste Stilling; de skulde have teoretisk Indsigt i Øvelserne og kende deres Virkning, bedømme den Anstrengelse, de krævede, og derefter foreskrive dem i de Grader, som passede for Elevernes Kræfter og Standpunkt; de skulde vaage over, at Skønhedens Love overholdtes ved at tilse Stillinger og Holdning hos de gymnasticerende. Pædotriberne skulde derimod indøve Eleverne i Bevægelsernes praktiske Udførelse; saaledes skulde de f. Eks. ved Brydning forevise og indlære de forskellige Tag og Kunstgreb. Galenus ligner Gymnasterne ved Læger og Pædotriberne ved Kokke og Haandværkere. Af og til er dog Adskillelsen mellem dem ikke skarp. Kun synes det altid at være Pædotriberne, som gave sig af med at undervise Atleterne i deres overdrevne Uddannelse og Trænering; Gymnasterne, Ungdommens Opdragere, holdt sig for gode hertil. — Grækerne lode den legemlige Opdragelse begynde tidlig, i Reglen med det 7. Aar (den aandelige som oftest noget senere), og den varede til det 21. Aar. Eleverne vare delte i Aldersklasser, der hver havde sine Øvelser eller rettere Grader af Øvelser at gennemgaa. De tre sidste Aar (fra det 19. til det 21.) anvendtes udelukkende til Legemets afsluttende Uddannelse ved anstrengende Øvelser i Forbindelse med regelmæssig, tarvelig, men kraftig Fode. Den aandelige Udvikling hvilede saa længe. Sjæls- og Legemsanstrengelser bør ikke finde Sted paa samme Tid, da de bestemt modarbejde hinanden, og Mennesket ved den ene bliver uskikket til den anden, siger Aristoteles. — Den historiske Udvikling af den græske G. faar man et Indtryk af ved at følge de forskellige Øvelsers Indførelse ved de olympiske Fester. Efter Pausanias falder den første Fest i Aaret 777 f. Chr. Ved de 13 første Fester øvedes kun det enkelte Stadionløb; ved den 14. (724 f. Chr.) kom Dobbeltløbet (*Diaulos*) til og ved den 15. (720 f. Chr.) Udholdenhedslobet. Med den 18. Fest (708 f. Chr.) blive Øvelserne paa een Gang meget righoldigere, idet Pentathlon indføres. I den 23. (688 f. Chr.) kommer Nævekamp med, og i den 25. (680 f. Chr.) faa vi for første Gang den mest glimrende af alle Kampe: Væddekørsel med Firspand; først i den 33. Fest (648 f. Chr.) kommer Vædderidt; samtidig hermed indføres den gymniske Kamp, der ansaas for den vanskeligste af alle, og som var den mest tiltrækkende for Tilskuerne, Pankration. Hidtil har kun den voksne Mand haft Adgang til disse Kampe; men fra den 37. Fest (632 f. Chr.) fik Drenge Lov til at vise sig i Væddeløb og Brydning og i den følgende i Pentathlon; i den 41. (616 f. Chr.) er der ogsaa Nævekamp for Drenge. Endelig i den 145. Fest (200 f. Chr.) deltoge Drenge ogsaa i Pankration.

Pausanias omtaler et Væddeløb for Jomfruer i Olympia; det fandt dog ikke Sted ved de store olympiske Fester, hvorfra Kvinder i det hele vare udelukkede, men ved en Fest for Hera, som holdtes hvert femte Aar. Af dette og lignende Steder hos Datidens Forfattere er det givet, at Kvinder ogsaa opøvedes i gymniske Øvelser de fleste Steder i Grækenland. Men i ingen Stat var dog Kvindernes legemlige Opdragelse saa højt skattet som i Sparta. Der stod Kvinden højest i hele Grækenland, og der forstod man, at der maatte en sund Moder til at føde et sundt Barn. Øvelserne bestode i Løb, Spring, Diskos- og Spydkastning samt i Dans og Leg. Den kvindelige Ungdom var som den mandlige delt i Aldersklasser. Platon foreskriver, at Pigerne skulde gymnasticere uden Dragt til det 12. Aar, men derefter have en passende Beklædning.

Da det græske Folk stod paa Højdepunktet af sin Udvikling, var G. saaledes et Opdragelsesmiddel for hele Folket. Aldrig har det været set saa klart som her, hvad Værd den legemlige Opdragelse har som Grundlag for den aandelige, ja tor et helt Folks Liv. Palæstraen var den Jordbund, ud af hvilken der voksede en Ungdom, med et Mod, en Daadskraft, en Samfundsfølelse, en brændende Kærlighed til Frihed og Fædreland, der stod sin Prøve i Kampe som dem ved Thermopylæ, Marathon og Salamis. De store Fester (de olympiske, pytiske, istmiske og nemeiske) vare for Ungdommen ny Impulser og øgede dens Iver. At deltage og sejre i dem stod som det vinkende Maal under de daglige Øvelser; større Ære kendte Grækene ikke. Disse Fester vare folkelige Nationalfester, der vakte og nærede Fædrelandskærligheden og Frihedsfølelsen. Grækerne strømmede ikke sammen til dem fra hele Landet for at se overraskende. Kunststykker blot til tom Lyst i Øjeblikket udførte af Personer, der ellers vare dem ligegyldige. Nej, de kæmpende i Legene vare Folkets egne Børn, en Søn, en Broder, en Ven; de vare den skønneste Blomst af den Ungdom, der var Grækernes Fremtidshaab, fordi den skulde værne og bevare det Grækenland, de elskede, og den Frihed, de satte højere end Livet. Da Solon skal forklare Skythen Anacharsis det sande Værd af de gymniske Kamplege, som syntes denne meningsløse og latterlige, siger han bl. a.: »Sad du selv midt imellem Tilskuerne og saa paa de unge Mænd, saa deres Mod, deres Skønhed, den vidunderlige Harmoni i deres Legemsformer, deres uovervindelige Kraft og Dristighed, det ærekære og ubetvingelige Sind i deres Kamp om Sejrsprisen, ja da ved jeg, at heller ikke du vilde blive træt af at juble og klappe . . . Disse Legemsøvelser holdes ikke alene for Kamplegenes Skyld, for at kunne vinde Sejrsprisen. Thi den kan blot nogle faa af alle de kæmpende vinde . . . Det gælder ikke om en Krans af Oliegrene, men om een, som i sig omfatter de dødeliges hele Livslykke, jeg mener den enkeltes og det hele fælles Fædrelands Frihed, Velfærd og Ære og den glade Nydelse af de hjemlige Fester og sine kæres Sikkerhed«. Ud af disse Lege, ud af denne Aand er den græske Billedhuggerkunst baaren. I Slægtled efter Slægtled have de græske Billedhuggere udformet det græske Menneskeideal: den frie, skønne Menneskeskikkelse, Helten, Frihedens Forsvarer.

Men skønt den græske G. var en af de mest vidunderlige menneskelige Institutioner i sit Udspring, i sit Forløb og i sine Virkninger, var den dog kun menneskelig, og da det græske Folk havde naaet sit Højdepunkt og begyndte at dale, udartede G. Kilden til dens Storhed blev ogsaa Kilden til Forfald, nemlig de olympiske Lege. De materielle Belønninger, som efterhaandenføjedes til Æren for Sejren, bleve saa store, at de fristede til at sætte alt ind paa at sejre, til at gøre det

til hele Livets Maal. Lidt efter lidt fremstod der saa en Klasse Mennesker, der gjorde G. til deres Levebrød og deres Haandværk. De droge omkring fra Fest til Fest; Publikum tiljublede dem Bifald, og deres Bysbørn overøste dem med Belønninger. Men Deltagerne i Legene bleve færre og færre; thi almindelige Mennesker kunde ikke maale sig med disse professionelle Atleter. Dette Navn, Atlet, der fra Begyndelsen brugtes om enhver, som deltog i Kamplegene, anvendtes nu kun om disse. Legemsøvelserne dreves ud over naturlige Grænser; Kampene bleve mere raa og blodige. Den alsidig udviklende Pentathlon traadte mere og mere i Skyggen for Nævekamp og Pankration. Det synes uforstaaeligt, at et saa højt dannet og æstetisk fintfølende Folk som det græske kunde finde Behag i at se paa disse blodige og barbariske Kamplege (de indførtes som nævnt længe, før Forfaldet begyndte, 688 og 648 f. Chr.); det er fra dem, at den professionelle Atletisme tager sit Udspring. Vi have Platon's Ord for, at Atleterne ikke toge sig andet for end at forberede sig til Væddekampene. Deres hele Liv var en lang Træning. Daglig foretoge de meget stærke og voldsomme Øvelser, og efter dem indtoge de unaturlig store Mængder Føde efter en bestemt Diæt og sov saa en lang Søvn. De øvede sig ensidig i den Kampart, i hvilken de vilde optræde. Det er klart, at disse Atleter og deres Væddekampe maatte tabe i Anseelse. Den bedste Del af Ungdommen fortsatte endnu en Tid deres Legemsøvelser i Gymnasierne; men da de holdt sig borte fra Festerne, savnede de den mægtige Spore, som disse Fester engang havde været." Mange af Grækenland's bedste Mænd hævede deres Røst mod Atleterne. Euripides kaldte deres Liv unyttigt for Staten; Solon misbilligede, at man gav de sejrende Atleter store Belønninger og viste dem en Ære, som om de havde gjort Fædrelandet store Tjenester. Galenus forkastede Atletismen set fra et Lægestandpunkt, Platon siger, at Atleterne sov Tiden bort, og naar de fjernede sig lidt fra Diæten, faldt de i svære Sygdomme. Feltherrerne regnede dem for ubrugelige til Krigstjeneste. Filosofferne sagde om dem, at deres aandelige Evner toge af i samme Grad, som deres legemlige Kræfter toge til. Saaledes staar Atletismen i Grækenland som et advarende Eksempel,, medens den herlige helstøbte græske G. er for Efterverdenen et manende Vidnesbyrd om, hvad legemlig Opdragelse betyder.

Romerne vare lige fra første Begyndelse i ganske særlig Grad et krigersk Folk. Opdragelsen af Ungdommen gik derfor næsten udelukkende ud paa at gøre den dygtig til Krigstjeneste. De Legemsøvelser, der fandtes hos dem, vare ikke som hos Grækerne et Led i Opdragelsen og Udviklingen af »Mennesket« men af »Soldaten«; naar de romerske Drenge løb, brødes, kastede med Spyd og lærte al svømme, fægte og ride, var det simpelt hen, fordi Krigen krævede, at Soldaterne kunde disse Ting. De romerske Soldaters Vaaben og Rustning vare større og tungere end andre Folks; deres Kræfter og Udholdenhed maatte derfor opøves i Forhold hertil. De bleve især øvede i at gaa lange Marcher under forøget Oppakning (60 Pd.). De skulde kunne løbe og springe fuldt bevæbnede. Øvelserne foregik især paa Marsmarken, og naar de vare endte, kastede man sig i Tiberen for ved et Bad at rense sig for Sved og Støv. Romerne havde som Grækerne fra deres tidligste Tid offentlige Lege. Oprindelsen til dem var den samme hos begge Folk: de vare Fester til Ære for Guderne, en Del af deres Gudedyrkelse. Naar Romerne havde sejret, og det gjorde de som oftest, bragte de offentlige Lege — *ludi Romani* — som Takofre til Guderne. Men hos Romerne fik disse offentlige Lege, hvor prægtige og glimrende de end vare, aldrig den Betydning som hos Grækerne. Thi meget hurtig blev det professionelle Element blandt de optrædende det fremherskende; Romerne ansaa det for at være under deres Værdighed at deltage i Legene, der derfor aldrig bleve andet end Forlystelser for Folket. Jo mægtigere Rom blev, og jo mere Rigdom der opdyngedes, desto mere demoraliseredes Folket. For at købe sig dets Gunst og dets Stemme søgte de politiske Førere stadig at overbyde hinanden i at finde paa nyt ved Legene til at pirre det forvænte Folks slappe Nerver med. Derfor gik Raaheden i Kamplegene snart langt videre her end i Grækenland. Medens det kunde hænde, at en af de græske Nævekæmper blev liggende død efter Kampen, saa skulde ved de romerske Gladiatorkampe, som Folket af alle Lege yndede mest, den ene være dræbt, før Kampen ophørte. Ja man gik endnu videre og lod vilde Dyr og Mennesker kæmpe mod hinanden, indtil de sidste vare sønderrevne. — Da Rom (146 f. Chr.) havde underlagt sig Grækenland, vandt med den øvrige græske Kultur ogsaa den græske G. Indgang i Rom, og rige Borgere opførte ret hyppig smaa Gymnasier ved deres Landsteder. Det første offentlige Gymnasium efter græske Mønster opførtes af Nero; senere byggede Commodus ogsaa et. Desuden havde de pragtfulde romerske Bade (hvor de rige Romere tilbragte en stor Del af deres Tid) Rum til Løb, Brydning, Boldspil o. s. v. Men det blev dog kun et Faatal af Romerne, der dyrkede G. efter græsk Mønster; den legemlige Opdragelse blev i Rom aldrig nogen Folkesag, der trængte igennem til alle.

Med Kristendommens Indførelse forsvandt Interessen for G. som Pleje af Legemet i en rum Tid. Thi de første Kristne maatte prædike Askese over for den dem omgivende Sarselighed; det aandelige Liv var alt, det legemlige skulde dødes.

De gammelgermanske Folk dyrkede Legemsøvelser ivrig, men kunstløst og uden System. Cæsar og Tacitus tale om den overraskende Dygtighed, som germanske Ynglinge udviste i Løb og Spring og i Ridekunsten; Teutonernes Konge Teutoboch kunde svinge sig over 6 Heste paa een Gang. Nibelungenlied (7. Sang) omtaler en Væddekamp mellem Gunther og Brunhilde i Spyd-, Stenkastning og Længdespring. Tacitus nævner en meget yndet Vaabendans, ved hvilken nøgne Ynglinge bevægede sig mellem skarpe Sværd og Spyd, der vare stukne i Jorden. Ligeledes omtaler han, at medens de romerske Soldater vare bange for Vandet, udviste Germanerne stor Dygtighed i at svømme, hvortil deres slanke Bygning og lette Vaaben væsentlig hjalp.

Hos Nordboerne stod allerede i den tidlige Middelalder legemlig Idræt usædvanlig højt. Gudesagnene tyde derpaa: Thor brydes med Ælde, Tjalfe

løber om Kap med Hugi (ɔ: Tanken). Islandske Sagaer tale ofte om Idræt. Paa Island var Brydning særlig yndet og har holdt sig ned til vore Dage. Tovtrækning var ogsaa en almindelig Maade at prøve Kræfter paa: Sakse fortæller om Erik Ejegod, at han siddende med et Reb i hver Haand kunde trække 4 Mand frem og tilbage, til de faldt om mellem hinanden. Spring var en yndet Øvelse; man sprang med fuld Rustning i Højden saavel forlængs som baglængs, man sprang ned fra store Højder og over brede Afgrunde o. s. v. At kunne hoppe fra den ene Aare til den anden udenbords, medens Skibet blev roet, ansaas med Rette for en stor Kunst; Olaf Tryggvesøn kunde endda herunder kaste med tre Sværd, saa eet bestandig var i Luften. Børn øvede sig i denne Idræt ved at gaa paa voksnes fremstrakte Hænder. Nordboerne satte stor Pris paa at være hurtige til Fods og øvede derfor Hurtigløb meget. Skiløb var en anset Idræt; man løb ned ad bratte Skrænter (Palnatoke) og gjorde store Spring. Skøjteløb drev man paa Skøjter lavede af Dyreben. Svømning øvedes over hele Norden. Geaten ɔ: Jyden Beovulf nævnes som en vældig Svømmer. Knud Danaast blev dræbt i Irland eller England, medens han en Dag saa paa Soldaternes Svømmelege. Under Svømning øvede man sig i alle Slags Kunster, saaledes brødes man baade over og under Vandet. Vaabenøvelser drejede sig om Bueskydning, hvortil man brugte enten Haandbue eller Laasbue (en Slags Armbrøst); — om Kasten med Sten (med Haanden eller med Slynge) og med Spyd; de dygtigste kastede med Sikkerhed to Spyd ad Gangen, eet i hver Haand, greb Modstanderens i Luften og sendte det straks tilbage; — om Fægtning med Økse og Sværd; ogsaa her satte man Pris paa at kunne bruge venstre Haand lige saa godt som højre. Af Lege var ingen saa meget skattet som Boldleg. Folkeviserne nævne den mangfoldige Gange. Til den samledes Folk i stor Mængde. Man legede paa en vid Slette eller paa Isen. Bolden synes ofte at have været af Træ eller andet haardt Stof; den dreves med et Boldtræ. Ofte gik det voldsomt til; i Hidsighed saarede den ene den anden enten med Bolden eller med Slag af Boldtræet. I Dans deltoge begge Køn. Der dansedes Ringdanse og Kædedanse, hvilke sidste endnu bruges paa Færøerne. Man sang Viser til; anden Musik synes sjældnere at være brugt. Paa Tingene, hvor mange Mennesker kom sammen, anstillede de unge under de ældres Paasyn alle Slags Lege og Legemsøvelser paa den saakaldte Legevold, en lille Slette omgiven af mindre Højder, hvorfra Tilskuerne af begge Køn kunde følge dem. Desuden satte Ungdommen fra nærliggende Egne hinanden Stævne til Leg. Man opslog da Boder paa Legepladsen til at bo i, hvis ikke en eller anden velstaaende Bonde bød dem alle til Gæst hos sig. Man kunde være samlet i flere Dage, og det var en sand Højtid. Der kom mange Tilskuere, og de unge Mænd bejlede paa mange Maader til de unge Kvinders Bifald. Helt ofte kunde dog disse Sammenkomster tage en alvorlig Vending. De forskellige Bylag kunde komme i Strid, naar de sejrendes Overmod krænkede de overvundne, og Legevolden kunde da forvandles til en Valplads med døde og saarede. Det synes, som om Nordboerne i ældre Tider til almen Forlystelse have ladet Forbrydere kæmpe med hinanden paa Liv og Død eller med vilde Dyr, altsaa Forlystelser, der i meget lignede Romernes Gladiatorkampe.

Den Forsømmelse af Ungdommens legemlige Opdragelse, som Kristendommens Indførelse medførte, ophævedes af Ridderstanden, men ganske vist kun for en enkelt Folkeklasses Vedkommende. Den ridderlige Opdragelse begyndte allerede med det 7. Aar. Færdighed i at læse og skrive betød lidet eller intet, men Dyd og gode Sæder, Sang og Strengeleg, Spring, Løb og Brydning var det vigtigste i Opdragelsen. Naar den unge Adelsmand var bleven 14 Aar, blev han Page og skulde følge sin Herre hjemme og paa Jagten, ved Turnering og i Slaget. Han blev nu særlig øvet i Vaabenbrug (Sværd, Spyd, Bue) og i Ridning. Fra 18. Aar blev han Væbner, og efter 21. Aar blev han slaaet til Ridder efter at have aflagt visse Prøver og under højtidelige Ceremonier. Ogsaa Ridderne havde deres Kamplege, Turneringerne, til hvilke de kom sammen for at maale sig med hinanden i alle Slags ridderlige Idrætter og høvisk Adfærd. Med de Omvæltninger i Krigsførelsen, som Krudtets Opfindelse frembragte, forfaldt Ridderstanden og dermed ogsaa dets Sans for legemlig Idræt; den eneste Idræt, som holdt sig, var Fægtekunsten (s. d.). — Der gaar nu flere Aarhundreder, i hvilke den legemlige Opdragelse helt træder i Skygge saavel i Skolen som i Livet. Det ved Renaissancen genvakte Studium af den græske Kultur bringer atter Spørgsmaalet om en legemlig Opdragelse paa Bane. Mange af Humanisterne tale dens Sag: Rabelais og Montaigne i Frankrig, Mulcaster i England; ligesaa Reformationens Mænd, Luther, Melanchton, Zwingli. Den italienske Læge Hieronymus Mercurialis (død 1606) giver i sin Bog: *De arte gymnastica* (ɔ: den gymnastiske Kunst, 1587) en udførlig Fremstilling af den antikke G. og paaviser de enkelte Øvelsers Virkninger. Englænderen John Locke talte ogsaa for at faa Legemsøvelser medtagne ved Opdragelsen. Men den, hvis Ord herom blev hørt stærkest og videst, var J. J. Rousseau; hans Bog, »Emile« [1762] bragte et voldsomt Røre i hele den pædagogiske Verden ved sine mange ny Krav, blandt hvilke Kravet om den legemlige Opdragelse var et af de stærkeste. Den, der først bragte disse Tanker til Udførelse, var Basedow paa sin i Dessau 1774 oprettede Skole, Philantropin. Her dreve Eleverne regelmæssig Legemsøvelser. Denne Skole vakte stor Opsigt; og mange betydelige Mænd besøgte den. Skoler efter dens Mønster rejste sig rundt omkring; den bekendteste af disse blev den af Salzmann grundede Skole i Schnepfenthal (1784). Salzmann forsøgte selv at udvide den Kreds af Øvelser, som han havde lært at kende i Dessau, hvor han havde været Lærer, men overdrog allerede 1785 Gymnastikundervisningen til Gutsmuths, der med stor Iver og Dygtighed førte Udviklingen af G. videre. Efter 7 Aars Erfaring og Studium udgav han: »G. for Ungdommen« [»G. für die Jugend«, Schnepfenthal 1793; 2. meget forøgede Udg. 1804, tilegnet den danske Kronprins Frederik (VI)], i hvilken han samler alle de Øvelser, han har fra den antikke G. og fra egen Iagttagelse og Opfindelse. Det er den første tyske Haandbog i G., og den fik stor Indflydelse, ogsaa ud over Tyskland's Grænser; den oversattes paa Dansk, Fransk og

Engelsk. Heller ikke uden Betydning var den af Vieth i Dessau omtrent samtidig udgivne »Encyclopædie der Leibesübungen« [Berlin 1794—95], en historisk Fremstilling af Legemsøvelser hos alle Folk i ældre og nyere Tid og med en udførlig Oversigt over de da kendte gymnastiske Øvelsesarter. Endvidere maa nævnes Pestalozzi: »Uber Korperbildung« [Aarau 1807]; han havde selv indført Legemsøvelser ved sin berømte Skole i Yverdun. Disse Mænd søgte alle at bane Vejen for Indførelsen af Legemsøvelser i Skolen og kunder; men nu fremstod en Mand, som stræbte langt videre: L. F. Jahn (s. d.). Denne Mands storslagne Tanke var at gøre Legemsøvelser (Turn som han kaldte dem i den Tro, at det var et gammelt tysk Ord) til en Folkesag. I sit berømte Værk: »Deutsches Volkstum« [Lübeck 1810] udkaster han Planen til en national-folkelig Opdragelse, som skulde samle det tyske Folk og rejse det fra dets dybe Fald under Napoleonskrigene. Ledet af Tanken om at styrke Folkekraften og at vække Folkeaanden for at faa Tyskland befriet fra det franske Aag aabnede han i Foraaret 1811 paa Hasenheide ved Berlin den første offentlige Turnplads. Hurtig rejste der sig den ene efter den anden rundt omkring. Frihedskrigen mod Napoleon tømte Turnpladserne; thi Turnerne grebe til Vaaben. Men efter Krigen fik Turnsagen netop derfor saa meget desto større Opsving; endog den preussiske Regering viste den stor Opmærksomhed. Af væsentlig Betydning for Udbredelsen og Ensartetheden af Turnøvelserne var det 1816 af Jahn og E. Eiselen udgivne, fortrinlige og epokegørende Værk: »Die deutsche Turnkunst«. Den Reaktion efter Frihedskrigen, som snart fik Bugt med Folkets Krav om større politisk Frihed, rettede ogsaa sine Øjne paa Turnsagen; thi Jahn og hans Tilhængere nærede liberale Anskuelser. Man forsøgte at bringe Turnsagen i Miskredit ved alle Slags Mistænkeliggørelser. Jahn's djærve Væsen, hans dristige Sprog i offentlige Foredrag (over »Volkstum«) og nogle Turneres uforsigtige Optræden gav Modstanderne velkomne Holdepunkter. Den saakaldte Turnfejde i Breslau bevægede Regeringen til al lukke Turnpladserne i Breslau og Liegnitz foreløbig. Men da saa Efterretningen om Mordet paa Kotzebue af Turneren Sand (1819) kom, blev Jahn fængslet og alle offentlige tyske Turnanstalter lukkede. Trods Tidernes Ugunst grundedes der dog snart ny, °S skønt den saakaldte Turnsperre officielt varede lige til 1842, blev man hurtig mindre streng i dens Overholdelse. Kong Frederik Vilhelm IV udtalte i en Kabinetsordre af 1842, at Turn var en nødvendig og uundværlig Del af hele den mandlige Opdragelse. Massmann, der allerede 1825 havde turdet aabne en »Fægte- og Voltigersal« i Berlin, fik nu Overledelsen over det preussiske Turnvæsen. Hermed fik Sagen et stort Opsving, og man skyndte sig med at indføre Turn i Skolerne paa mange Steder, og de voksne traadte sammen og dannede Turnforeninger. Om sit Øvelsesforraad siger Jahn selv, at han har hentet meget fra Gutsmuths og Vieth; mange af de i Folkelivet brugte Lege og Kunststykker har han oplaget. Desuden har han selv fundet paa en Mængde. Barre og Reck, som han konstruerede, gav Anledning til en Mængde Øvelsesformer, der saa at sige kom af sig selv under Brugen. De mest fremherskende Øvelser ere: Gang, Løb, Spring i Højde og Længde, og over Hest og Buk, Reck- og Barreøvelser, Klatring i Tov, i Stang og Stige, Kasten, Trækning i Tov, i Stav o. s. v., Øvelser i at løfte og bære Byrder, Brydning og mange andre Øvelser, der nærme sig Leg, og Styrkeprøver af forskellig Art. Fristaaende Øvelser foretagne af mange under Kommando har Jahn ikke i egentlig Forstand; dem udformer Spiess. Ejendommelig for Jahn er hans Inddeling af de Øvelser, der bruges i en Dags Øvelsestid. I den første Del af Undervisningstiden (Turnkur) bleve Eleverne fordelte til de forskellige Redskaber og kunde der arbejde paa egen Haand, dog tilsete og vejledte af en »Vorturner«. I den anden Del (Turnschule) samledes alle Eleverne til Fællesøvelser. Derefter kom Turnlegen, der bestod i Væddekampe og Styrkeprøver mellem Turnerne. Jahn's Turnvalgsprog var: frisk, fri, fro, from; det var hans Haab, at der gennem Turn skulde opdrages en aandelig og legemlig sund Slægt, sædelig og fædrelandskærlig. — Jahn's Turn var først og fremmest beregnet paa den voksne Ungdom; da man forsøgte at indføre den i Skolerne, viste det sig, at Begyndelsesgrundene manglede. For at bøde herpaa sendte den preussiske Regering Oberst Hugo Rothstein til Sverige for at gøre sig bekendt med den svenske G. Han vendte hjem som en ivrig Tilhænger af denne og satte alt ind paa at fortrænge den tyske Turn; men han mødte stor Modstand næsten fra alle Sider, og hans Maal lykkedes ikke. Uden Indflydelse har dog hans Forsøg, hvad navnlig den tyske Militærgymnastik viser, ikke været. »Ved denne Strid klaredes Anskuelserne og Reformer bleve indførte; Turngymnastik lærte at opfatte sit Maal tydeligere og at bruge sine Midler mere rationelt«, hedder det i en tysk Dom herom. — Jahn og hans Efterfølgeres Arbejde for legemlig Opdragelse bar rig Frugt for Tyskland, og Turnens Betydning for det tyske Folk især paa et vist Tidspunkt kan til en vis Grad lignes ved G.'s Betydning for det græske Folk. Begge Steder se vi legemlig Opdragelse strække sin Virkning ikke blot til det legemlige og den enkelte, men til det aandelige og til Samfundet.

Skolegymnastikken, der som nævnt begyndte i Philantropin i Dessau, naaede snart til Danmark. Det blev ogsaa her en privat Mand, Franz Nachtegall, der gjorde Begyndelsen. Han var teologisk Student og havde faaet de 2 første Eksamener, da Faderens Død nødte ham til at opgive Studierne. Hans Helbred led under Overanstrengelse ved for megen Undervisning i de almindelige Skolefag, og da han ved at læse Gutsmuths's Bog fik sin gamle Lyst til Legemsøvelser vakt igen, besluttede han at blive Gymnastiklærer. Han havde som Student taget Lektioner i Fægtning og Voltigering, »Indbegrebet af G. paa den Tid hos os«, siger han. Han begyndte nu med at undervise nogle Studenter i G. i sin Bolig. Antallet øgedes, °g 1798 fik han stiftet et gymnastisk Selskab af Studenter og Handelsmænd. Hans Dygtighed gjorde ham snart bekendt. 1799 fik Hofpræst Christiani ham til at overtage G. ved den Skole, han havde oprettet efter philantropinsk Mønster, og lidt senere s. A. blev han Gymnastiklærer ved en anden lignende Skole. Desuden udstedte han (1. Novbr. 1799) en med Velvilje modtagen Indbydelse til Oprettelsen af et privat gymnastisk Institut, især

ior Børn, »det første Institut i Europa, som alene havde legemlig Udvikling til Fornaal«, siger han med berettiget Stolthed. Det fik snart mange Elever, baade voksne og Børn, saa at Nachtegall maatte bruge 6 Hjælpelærere. Gutsmuths's Bog var helt hans Vejledning; Undervisningen omfattede Forberedelses-, Ligevægts- og Smidighedsøvelser, Klatring, Løb, Spring, Løften, Trækken, Kasten, Voltigering og militære Øvelser. Indflydelsesrige Mænd begyndte at interessere sig for Sagen, ja 1800 overraskede Kronprinsen Instituttet ved sit Besøg. Han saa straks, hvor nyttig G. kunde blive for Soldaten, og hjalp Nachtegall med at faa en Gaard købt i Aabenraa. Flere Prinser fik Undervisning her, bl. a. Frederik VII, 1812 endog Kongen selv. 1801 indførtes G. i den første Folkeskole, 1803 i Efterslægtens Skole. 1805 fandtes den 19 kjøbenhavnske Skoler. 1802—04 holdtes der Forelæsninger over G.'s Metodik og Historie for studerende, militære og alle Elever fra Blaagaard's Seminarium. Svenskeren P. H. Ling, som opholdt sig i Kjøbenhavn 1799—1804, gjorde G. hos Nachtegall og fik her Øje for dens almindelige Betydning. — Ved sin første Fremtræden i Danmark havde G. saaledes intet militært, men et fuldstændig pædagogisk Præg, og de først uddannede Lærere vare Teologer og Seminarister. — Gutsmuths fremhæver i Fortalen til 2. Udg. af sin Lærebog 1804, at Danmark i Omsorg for Legemsøvelser gik forud for alle andre Lande i Europa. Fra det borgerlige Omraade blev Nachtegall snart ført over paa det militære. Først blev han Lærer for Sø-, Land- og Artillerikadetterne, og da Kronprinsen ogsaa vilde have de menige Soldater uddannede i G., oprettedes det militære gymnastiske Institut 1804, og Nachtegall, der s. A. havde faaet Titelen Professor, blev Bestyrer for det. Fra hvert af de Regimenter og Korps, som havde Garnison i Provinserne, og ligesaa fra de norske Regimenter sendtes en Underofficer til Instituttet. Fra 1809 fordobledes Antallet, og samtidig overdroges det Nachtegall at uddanne Lærere til Søetaten. Uddannelsen synes at have været grundig; den varede 3 Aar. Efter Kronprinsens Befaling skrev Nachtegall 1805 en Lærebog for disse militære Gymnastiklærere. Det er en Bearbejdelse af Gutsmuths's Bog. — Under sin stadig øgede Virksomhed paa det militære Omraade glemte Nachtegall dog ikke sit Ungdomsideal: G.'s Udbredelse i selve Folket. Uddannelsen af civile Lærere lykkedes det ham at faa Fart i, efter at Frederik VI ved kgl. Reskr. af 1808 havde oprettet det civile gymnastiske Lærerinstitut. Den Anstalt skulde være det samme for Skolerne og Befolkningen, som det militære Institut var for Hæren, »med den Forskel«, siger Nachtegall, »at det civile Institut efter mit Skønnende er af ulige større Vigtighed for G.'s sande Fremvækst«. Det blev dog aldrig noget selvstændigt Institut; det havde Lokaler og til Dels Lærerkræfter sammen med det militære, der selv boede til Leje hos det private Institut. Fra Seminarierne sendtes der en Række Elever, særlig 1809—16; de gennemgik et 16—18 Maaneders Kursus. Fra disse Elever fik Seminarierne deres Lærere, af hvilke flere roses for deres Iver og Dygtighed. Nachtegall og andre ivrige Skolevenner saa G.'s Fremtid i Danmark i et straalende Lys. Men Virkeligheden kom ikke til at svare til de store Forventninger. I Skoleloven af 1814 gjordes G. vel ligefrem til et Fag sideordnet de andre, og en Time daglig blev anslaaet hertil, men rigtignok uden for den egentlige Skoletid. Sagen vilde dog ikke trives. De fleste Lærere manglede fornøden Uddannelse; de trange Tider vanskeliggjorde Anskaffelse af Redskaber; Betydningen af pædagogiske Legemsøvelser var kun gaaet op for en ringe Del af Befolkningen; mange frygtede for, at der skulde ske Ulykkestilfælde. — Da Slutn. af 1820'erne bragte bedre økonomiske Kaar, voksede Interessen for Skolegymnastikken. 1828 udgav Nachtegall en Lærebog i G. for Folkeskoler. Af denne Bog, den første af noget Lands Regering autoriserede Lærebog i Skolegymnastik, skænkedes 4,000 Eksemplarer paa Kongens Bekostning til alle Skoler og Skoleautoriteter. Ved Plakat af 1828 paabødes Indførelse af G. ved alle Skoler. Ved Udgangen af dette Aar regnede man, at den dreves i 2,000 Almueskoler. — I Aarhundredets Begyndelse havde man gjort enkelte Forsøg med G. for Piger, men opgivet dem. Efter 1830, da den gymnastiske Interesse atter vaagnede, kom Spørgsmaalet frem igen, og paa Nachtegall's Foranstaltning lod Kongen 1839 oprette en Normalskole for Kvindegymnastik, hvor Lærerinder kunde uddannes, og i flere kjøbenhavnske Pigeskoler indførtes Legemsøvelser. — Fra Regeringens Side var der saaledes intet sparet for at faa Gymnastikundervisningen i mønsterværdig Gænge hele Landet over, og noget udrettedes der; men Indberetningerne ere som Regel bedre end Virkeligheden. Der savnes gennemgaaende Forstaaelse af Legemsøvelsers Betydning for Opdragelsen, og dette hidrørte fra manglende Oplysning og vel ogsaa for en Del fra den Forbindelse mellem G. og Militærøvelser, som Kongen havde tilvejebragt. Folk fik den Tro, at G. kun var for Soldater og ikke for civile. — Grundstammen af sine Øvelser har Nachtegall fra Gutsmuths; men han søgte stadig at udvide sit Øvelsesforraad. 1805 føjede han en ny Gruppe til: »Forberedelsesøvelser«, og gav »Smidighedsøvelserne« et helt andet Indhold end Gutsmuths. Indtil 1837 vare de første dog yderst faa; gaa, staa, bøje og strække Knæene, hoppe, hænge og løfte sig i

Armene samt staa paa Hænder og i denne Stilling bøje Armene. De synes ikke valgte efter noget bestemt System. Hans Smidighedsøvelser, der vistnok vare Øvelser efter fransk Forbillede, indeholde Bøjninger frem og tilbage, Hovedspring, Rejespring og Mølle. De udvidedes senere, men ophørte som selvstændig Gruppe 1821, maaske fordi han mente, at de som Enkeltmandsøvelser ikke egnede sig til Skolebrug; i hvert Fald indførte Nachtegall aldrig Barre- og Reckøvelser, der ogsaa ere Enkeltinandsøvelser. — Nachtegall forsøgte stadig at ordne Øvelsesstoffet, uden at det lykkedes. Han var en praktisk anlagt Mand med pædagogisk Sans, en dygtig Lærer og Organisator, han forstod at vælge, supplere og ændre et givet Øvelsesstof. Men de fysiologiske Hensyn spillede en underordnet Rolle for ham. Hans Studier førte ham aldrig ind paa anatomisk eller fysiologisk Kendskab til Menneskelegemet. Han mangler derfor et rationelt Inddelingsprincip. Da han af Kongen havde faaet P. H. Ling's første Reglement for G.

(1836), udtaler han sig nedsættende derom og har ikke Øje for, at der her var givet et Grundrids til et rationelt System. Han ser udvortes paa Øvelsesmassen, og da denne var langt større hos ham end hos Ling, ansaa han sin G. for langt bedre. Han betragtede sig aldrig som Ophavsmand til noget System, han vidste, hvorfra han havde sine Øvelser, og han brugte ikke den uhistoriske Benævnelse »dansk G.«, som er opkommen i nyere Tid, efter at man i Danmark har optaget en Del tyske Øvelser, som han vragede. — Ved Nachtegall's utrættelige Arbejde indtog Danmark i 19. Aarh.'s første Tredjedel den første Plads paa G.'s Omraade.

Skønt Regeringen ogsaa efter Frederik VI's Død stadig viste Interesse for G. og ved administrative Forholdsregler søgte at fremme den, havde denne dog kun nogen Fremgang i Byerne. Vel hed det i de aarlige Indberetninger fra Landsbyskolerne, at der undervistes i G.; men i Virkeligheden var denne Undervisning saa ringe af Omfang og saa mangelfuld, at den saa godt som intet betød. Nachtegall's Medhjælper og (fra 1829) hans Efterfølger som Forstander for det gymnastiske Institut og (fra 1847) som Gymnastikdirektør (o: Tilsynsmand baade for den militære og civile G.) Oberstløjtnant N. G. la Cour søgte energisk at føre G. videre. En af ham (1855) udarbejdet Lærebog blev autoriseret. Paa hans Foranledning sendte Kultusministeriet Cirkulærer ud til Skolemyndighederne om at føre skarpere Tilsyn med Lærerne, om at holde Øvelsesplads og Gymnastikredskaber i Orden, og om at Læreren skulde holde Øvelser i Skolestuen, naar Vejret hindrede ham i at gøre det ude. La Cour's Iver og skarpe Tilsyn mødte megen Modstand hos flere Lærere og Skolekommissioner. Forstaaelsen af den legemlige Opdragelses Betydning var endnu kun ringe. Da la Cour (1870) traadte tilbage som Gymnastikdirektør, ophævedes denne Post, og der udnævntes en Gymnastinspektør, under hvem kun Tilsynet med Skolegymnastik, ikke med den militære G., henlagdes. Fra 1870—86 var Oberst J. Th. Wegener Gymnastikinspektør. Han efterfulgtes af Oberstløjtnant J. Amsinck, tidligere Chef for Hærens Gymnastikskole. Amsinck udgav 1883 en til Skolebrug autoriseret Lærebog i G., der var righoldigere paa Øvelser og fyldigere i Fremstillingen end sine Forgængere. — Medens det af Nachtegall oprettede civile gymnastiske Institut temmelig snart ophørte at bestaa, er det militære gymnastiske Institut fra hans Tid uafbrudt bleven fortsat og bærer nu Navnet Hærens Gymnastikskole (s. d.) — Paa faa Undtagelser nær havde det hidtil kun været Drengene, der havde faaet Gymnastikundervisning i Skolen. Fra 1860—70 gjorde Lægen Professor A. G. Drachmann et kraftigt Forsøg paa at faa G. indført i Pigeskolen. Han mente som gymnastikkyndige i andre Lande paa den Tid, at Pigegymnastik skulde være af en ganske anden Natur end Drengegymnastik, og han valgte derfor Laisné's franske Pigegymnastik. Den viste sig ikke i Stand til at fange Interessen, og det lykkedes kun at faa den indført i forholdsvis faa Pigeskoler, mest i Kjøbenhavn. Men Drachmann's Autoritet bidrog ikke lidet til, at Opmærksomheden mere og mere vaktes for Nødvendigheden af at give den kvindelige Ungdom Del i legemlig Opdragelse. Siden 1877 har Krigsassessor Paul Petersen med Iver virket for at fremme Kvindegymnastik, særlig ved at uddanne et betydeligt Antal Lærerinder (til 1897: 176). Fra 1886 er G. i stadig stigende Omfang indført i de kjøbenhavnske Kommuneskoler, og 1897 afholdtes for første Gang Eksamen i G. for de kvindelige Seminarister.

Efter Krigen 1864 blev G. et Led i Arbejdet paa at genoprejse det danske Folk efter Nederlaget, ligesom den i sin Tid havde været det i Tyskland. Navnlig dyrkes den siden da i talrige frivillige Foreninger af voksne unge Mænd, i de senere Aar ogsaa af Kvinder, paa Landet særlig inden for Skytteforeningerne. J. Amsinck's ny Lærebog blev lagt til Grund for Undervisningen. Ved frivillige Bidrag rejste der sig rundt omkring i Landsbyerne Øvelseshuse, hvis Antal 1897 beløb sig til henimod 300, i hvilke henved 10,000 af den landlige Ungdom øve G. som Medlemmer af Skytteforeningerne, foruden et stadigt voksende Antal af kvindelige Gymnastikforeninger, ligesom ogsaa flere og flere Børneskoler bruger dem i Stedet for de aabne Øvelsespladser. Folkehøjskolerne have især bidraget meget til at vække Sansen for G. blandt den voksne og legemligt arbejdende Ungdom paa Landet, idet disse Skoler straks fra deres Begyndelse optoge G. som et Undervisningsfag, til hvilket de nu i Reglen henlægge I Time daglig saavel for de unge Mænd om Vinteren som for de unge Kvinder om Sommeren (Antallet af Elever paa disse Skoler er ca. 6,000 aarligt). 1883 indførte cand. polyt. N. H. Rasmussen Ling's eller svensk G. paa Vallekilde Folkehøjskole. Den har siden da bredt sig til næsten alle Højskoler og Halvdelen af Skytteforeningerne, ligesom det er den, de kvindelige Foreninger paa Landet bruge. I Kjøbenhavn virker det af nævnte Rasmussen 1887 grundlagte Institut (1897 besøgt af 755 voksne Elever). — Af Gymnastikforeninger i Kjøbenhavn skulle nævnes: Kjøbenhavn's, akademisk, Handelsstandens og Hermes.

Efter flere Aars livlig Forhandling om, i hvilken Retning en Reform af Gymnastikundervisningen skulde gaa, nedsatte Kultusministeriet 1887 en Kommission bestaaende af Oberstløjtnant J. Amsinck, Professor K. Kroman og Kommunelæge A. Hertel med den Opgave at give et Forslag til forbedret Ordning af Gymnastikundervisningen. Efter at denne Kommission havde afgivet sin Betænkning, nedsattes 1889 en ny Kommission, hvis Formand Amsinck blev, og som foruden Kroman og Hertel fik til Medlemmer Chefen for Hærens Gymnastikskole, Kaptajn Schleppegrell, Kommunelæge Chr. Fenger, Korpslæge Joh. Kier og cand. polyt. N. PI. Rasmussen med det Hverv at udarbejde en Haandbog i G. for Skoler.

Som nævnt fik Norge sine første Gymnastiklærere fra Nachtegall's Institut. Efter 1814 er den Ling'ske eller svenske G. efterhaanden bleven indført baade i Hær og Skole. For Skolernes Vedkommende var det dog nærmest kun i Byerne, at den dreves. Paa Landet gik det som i Danmark kun smaat og mangelfuldt med Gymnastikundervisningen. Mange af Skolekommissionerne gjorde Brug af den Ret, som L. af 16. Maj 1860 gave dem til at udelade G. i Skolerne. (Et lignende Lovforslag blev omtrent paa samme Tid forelagt i den danske Rigsdag. Folketinget vedtog det,

men Landstinget forkastede det). Ifølge L. af 26. Septbr. 1889 er G. nu obligatorisk for alle Drengeskoler. — En af Grundene til, at G. hindredes i at gøre Fremgang i Skolerne var, at man i lang Tid var henvist til militære Lærere, som manglede særlig Uddannelse i at lede Skoleungdommens Øvelser. De holdt sig hovedsagelig til de faa Øvelser, som de kendte fra Eksercerpladsen, og det var næsten kun Øvelser uden Redskab. Derved bragtes den Ling'ske G. i Miskredit, idet mange fik den endnu udbredte Tro, at denne G. kun bestaar i Øvelser paa Geled og uden Redskab. Efter at der fra 1866 var blevet afholdt flere Kursus til Uddannelse af Lærere, fik man (1870) i den gymnastiske Centralskole (s. d.) en egen Uddannelsesanstalt saavel for militære som civile Lærere. Kaptajn Bjørnstad (s. d.) og Oberstløjtnant O. Petersen vare denne Centralskoles to første Bestyrere, og de have begge med Dygtighed og med Held virket for G.'s Fremme i Norge. Af Lærebøger maa særlig fremhæves Bjørnstad's Haandbog i G., der har en kort og klar Beskrivelse af Øvelserne. — Foruden Skole-gymnastik findes der i Norge en Del G. i frivillige Foreninger, Turnforeninger. En til Christiania indvandret Flok tyske Haandværkssvende fortsatte i det ny Fædreland deres hjemlige Turnøvelser. Disse vakte Opmærksomhed, og 1855 stiftedes Christiania Turnforening, den første i Norge. 1857 fik den sin egen Bygning. Man følte snart Mangelen af Lærere og kaldte derfor flere Gange Tyskere ind. 1862 fandt man en dygtig Lærer i Nordmanden Peter Clausen, som siden da uafbrudt har virket. 1858 var der 6 Turnforeninger med 1,177 Medlemmer. Deres Antal øgedes jævnt, indtil de 1889 talte 25 Foreninger med 2,501 aktive og passive Medlemmer. En lignende Strid som den, der har hersket i Danmark, rejste sig ogsaa i Norge mellem den tyske Turn og den Ling'ske G. Begge bleve de i Begyndelsen daarlig udførte, og det er derfor intet Under, at de hver for sig kunde finde Anker mod hinanden. Turnerne paastode, at den Ling'ske G. ikke egnede sig for frivillige Foreninger af voksne unge Mænd, fordi den var for ensformig, og det var den ogsaa i sin daværende Skikkelse i Norge (Erfaringer fra Danmark have vist, at den ogsaa er brugelig som G. for frivillige Foreninger). Tilhængere af Ling's G. hævdede paa deres Side, at Turnen, som dreves i Norge, var ensidig, og at Øvelserne ofte overdreves. Da der imidlertid kom dygtige Lærere paa begge Partier, mildnedes Striden, og Turnen i Norge har nu optaget en Mængde af Ling's Øvelser. Med Hensyn til G. i Pigeskolen har Norge endnu ingen faste Bestemmelser.

G. har intet andet Hensyn at tage ved Valget af sine Øvelser end Hensynet til, hvad der mest kan gavne Legemets Opdragelse og Udvikling; og naar G. forstaar at benytte sig af denne Frihed i i Valget af sine Øvelser, har den heri et Fortrin fremfor andre Midler til legemlig Opdragelse, saasom Leg og Idræt, og fremfor den Legemsbevægelse, som det legemlige Arbejde giver. I disse ere nemlig de Bevægelser, som foretages, bundne af det, som skal opnaas med dem udadtil. Saavel det daglige Liv og det legemlige Arbejde som selv Leg og Idræt medføre kun sjælden saa store Bevægelser, som Musklerne kunne udføre og Ledene tillade; naar Bevægelserne her se store ud, er det som Regel kun, fordi mange Led deltage i dem samtidig; i hvert enkelt Led ere Bevægelserne kun smaa, eller dog mindre, end de kunde være. Der er f. Eks. ingen Arbejdsbevægelser, som medføre, at Armene strækkes helt op, rettes fuldt ud og føres saa langt tilbage, som de kunne komme, og ingen, som lader Ryggen blive bøjet saa stærkt forover, bagover eller til Siderne, som den efter sin Bygning tillader. Men Følgen af, at Bevægelserne saaledes holdes inden for de Ydergrænser, som Musklerne og Ledene med deres Baand sætte, bliver, at Evnen til at naa dem tabes, eller rettere: Ydergrænserne rykke nærmere sammen; Bevægeligheden indskrænkes altsaa. Thi Muskler og Led rette sig efter den Brug, der bliver gjort af dem. I Overensstemmelse hermed se vi, at Barnets naturlige Smidighed sædvanlig er tabt i større eller mindre Grad hos den voksne. Ryggen holdes saa længe bøjet forover, at den til sidst ikke mere kan rettes op; Arbejderens Fingre blive stive og krumme af det stadige Greb om Redskaberne, fordi han ikke tænker paa af og til at strække dem helt ud o. s. v. G. kræver i Modsætning hertil som et af sine vigtigste Bud, at Bevægelserne føres helt ud til Grænserne, og ere disse indsnævrede, virker den til at udvide dem paa ny. Den hindrer derved Stivhed og Tunghed og giver Legemet den Smidighed, der gør dets Bevægelser lette og harmoniske, og som f. Eks. for Lungernes Vedkommende er af hygieinisk Betydning derved, at den dem omsluttende Brystkasse holdes bevægelig.

I de Bevægelser, som man udfører ved f. Eks. at høste, grave, ro, kaste eller slaa en Bold o. s. v., ligger der en vis Ensidighed, idet det er den samme Række af Bevægelser, der kræves gentagne den ene Gang efter den anden. I Modsætning til denne Ensidighed staar G.'s Alsidighed, idet den lader Legemets enkelte Partier arbejde kortvarigt, men kraftigt, saa at den styrker dem uden at trætte, og den sørger for ved passende Vekslen, at alle Dele komme med i Arbejdet, hvert i det rette Forhold, og for at der under Anstrengelser gives vigtige Organer som Aandedræt og Blodomløb de bedste Betingelser at virke under. Da Legemet fra det daglige Liv er mest vant til og oftest udfører »Bøje«bevægelser (bøjet Ryg, fremadbøjet Hoved, bøjede Arme og Knæ) er G. sig bevidst at skulle lægge særlig Vægt paa »Strække«bevægelser for at rette ud og strække det, som allerede er eller er ved at blive bøjet og krumt. Ved Øvelsernes særlig efter dette Krav afpassede, bestemte Form faar den Gymnastiklærer, som er kyndig i sit Arbejde, noget af den samme Magt til at danne de levende Legemer, som Billedhuggeren har til at danne Marmoret, især naar hans Stof er saa villigt til at lade sig forme, som et ungt, voksende Legeme er det. Ved sit store Antal Øvelser fra de letteste til de sværeste er G. i Stand til at gaa gradvis fremad og lempe sig efter Elevernes Kræfter; den kan gøres mild nok for Rekonvalescenten og kraftig nok for den stærke. Legemets mangfoldige Muskler er hos den legemligt udannede, den klodsede, som en Hær af uøvede Tropper, med hvilke der ikke kan opereres hurtigt og sikkert, fordi de ikke ere indbyrdes sammenøvede. G. ejer en Række

Øvelser, ved hvilke Udviklingen af denne eller hin Legemsdel ikke er Hensigten, men som kan lære Musklerne (efter Impuls fra deres Nerver) at virke sammen paa hensigtsmæssigste Maade, saa at den ene ikke griber ind for tidlig eller for sent eller slet ikke (smlg. »Muskelvanviddet« i St.-Veits-Dans). I Musklernes rette Sammenspil bestaar den værdifulde Evne, som hedder Behændighed, den mest økonomiske og fordelagtige Brug af Muskelkraft og Bevægelser. Gymnasten lærer at føre ikke et Boldtræ eller en Aare, men sit eget Legeme i alle Slags Stillinger gennem vanskelige og kraftfulde Bevægelser. — Endelig har G. den praktiske Fordel at kræve ringe Plads og Tid i Forhold til det Arbejde, der bliver udført, og i Forhold til det Antal Elever, den kan sysselsætte. — Hermed ere de vigtigste Fortrin hos G. som legemligt Opdragelsesmiddel nævnte. Paa dens Mangler bøde Leg og Idræt (se Sport). G. paa den ene Side, Leg og Idræt paa den anden staa da ikke hinanden i Vejen eller overflødiggøre hinanden; de udfylde hinanden, ved at den ene har, hvad den anden fattes, ligesom den almene Dannelse ikke udelukker eller overfloddiggør den faglige, men netop betinger den. Blive Skønheden og Harmonien den ledende Magt i al Nutidens legemlige Opdragelse, som de vare det hos Grækerne i deres Blomstringstid, ville vi undgaa den Fare, som Overdrivelse rummer, og vi ville faa ikke Gymnaster og ikke Sportsmænd, men Mennesker med Ligevægt mellem Sjæl og Legeme.

Om Ling's eller svensk G. se Ling. Om G. som Helbredelsesmiddel se Sygegymnastik. Om Englændernes Legemsøvelser se Sport.

(Litt.: [foruden de i Teksten nævnte Bøger]: J. H. Krause, »Gymnastik und Agonistik der Hellenen« [Leipzig 1841]; L. Groszberger, »Erziehung und Unterricht im klassischen Altertum« [3 Bd., Wiirzburg 1866—81]; H. Blümner, »Privataltertümer« [3. Opl., Freiburg 1882]; Mahaffy, *Old Greek Education* [London 1881]; J. H. Ussing i Universitetets Indbydelsesskrift 1863 og 1865; Daremberg og Saglio, *Dictionnaire des antiquitées* [22. Bd., 1897]; Hartelius, »Gymnastiken, historisk framställd« [Stockholm 1872]; Amoros, *Manuel d'education physique* [1830]; Dr. Carl Euler, »Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens« [4 Bd., Wien og Leipzig 1894—96]; H. Rothstein, »Die Gymnastik« [4 Bd., 1847— 55]; A. Spiess, »Lehre der Turnkunst« [4 Bd., 1840—46]; Keyser, »Efterladte Skrifter« [2 Bd., Chra. 1867]; Joakim Larsen, »Gymnastikundervisningen i Danmark paa Nachtegall's Tid« i »Vor Ungdom« [1895], S. 465 ff.; A. G. Drachmann, »Gymnastik for den kvindelige Ungdom« [Kbhvn. 1869]; P. H. Ling, »Gymnastikens allmänna grunder« [Stockholm 1834—40]; samme, »Gymnastikreglemente« [Stockholm 1836]; Hjalmar Ling, »Rorelseslära« [Stockholm 1866 og 1880]; Balck, »Illustreradt Bibliotek for Idrott« [Stockholm 1889, ff.]; »Tidskrift for Gymnastik« [Stockholm 1874—98]). *K.A.K.*

Gymnastiske Centralinstitut, det kongelige, i Stockholm, oprettedes af P. H. Ling (s. d.) efter kgl. Skrivelse af 5. Maj 1813. Dette Institut uddanner alle de Lærere i Gymnastik, som Sverige behøver, saavel til Skolerne som til Armeen og Marinen, hvad der giver Gymnastikken i dette Land en vis Ensartethed og Styrke. Instituttet staar under Kultusministeriet og bestyres af en Direktion paa 4 Medlemmer, af hvilke een skal være militær, een Pædagog og een Læge. Instituttet, der ledes af en Forstander (fra 1887 Prof. Törngren), omfatter 3 Afdelinger: en pædagogisk, en militær og en medicinsk; i Spidsen for hver af dem staar en Overlærer. Der er baade mandlige og kvindelige Elever. Af de mandlige Elever kræves der, for at de kunne blive optagne, at de enten ere Officerer eller Studenter (alle Gymnastiklærere i den svenske Hær ere Officerer), og af de kvindelige Elever kræves Afgangseksamen fra et højere Pigeinstitut. Det mandlige Kursus varer 3 Aar. Første Aars Eksamen giver Eleverne Titelen: Gymnastikinstruktører, det andet Aars: Gymnastiklærere og det tredje Aars: Gymnastikdirektører. Det første Aars Undervisning omfatter pædagogisk Gymnastik og Vaabenøvelser, det andet tillige Begyndelsesgrundene i medicinsk eller Sygegymnastik, det tredje alene Sygegymnastik. Den teoretiske Undervisning omfatter: pædagogisk og militær Gymnastiks Teori, Anatomi, Fysiologi, Hygieine, Bevægelseslære og Patologi. Den praktiske Undervisning omfatter: Pædagogisk Gymnastik og Militærgymnastik (Fægtning med Floret, Sabel og Bajonet), Kommandoøvelser og Øvelser i Sygegymnastik. De kvindelige Elever have de samme Undervisningsfag med Undtagelse af Fægtning. Deres Kursus er 2-aarigt. — Instituttet har 4 store Sale til praktiske Øvelser i pædagogisk Gymnastik og Fægtning, 1 mindre til Sygegymnastik, Lokaler til teoretisk Undervisning, Anatomisal, Dissektionssal og en stor, aaben Plads med Redskaber til Gymnastik i det fri om Sommeren. Instituttets Direktion har Overopsynet med Gymnastikundervisningen i alle Rigets højere Skoler og i Folkeskolerne. *K. A. K.*

Gymnēter (græ.), letbevæbnede; de hvervedes især blandt de Folkestammer, som særlig havde uddannet Brugen af de enkelte Skyde- og Kastevaaben, f. Eks. Bueskytter fra Kreta, Slyngekastere fra Rhodos og Thessalien. De havde slet ingen Dækvaaben. *K. H.*

Gymnētrus (*Regalecus*), Sildekongefisk. Se B aan d.

Gymnít se Dewey lit.

Gymno . . . (græ.), nøgen . . .

Gymnoáscl se Sæksvampe.

Gymnocládus Lam., Slægt af *Caesalpiniaceae* (nær *Gleditschia*), Træer med dobbeltfinnede Blade uden Akselblade, middelstore Blomster i Klase og seglformede, tykke, oppustede og marvfyldte Bælge. 2 Arter. *G. dioeca* (L.) Baill. (Nordamerika) er et anseligt Træ med hvide Blomster. Det dyrkes hist og her i Europa som Prydtræ. Ved og Bark benyttes, den sidste til Vadskemiddel; af Frøene faas et Kaffesurrogat (derfor kaldes Træet ogsaa *Kentucky coffee-tree*). Af *G. chinensis* Baill. (Kina) med violette Blomster benyttes Ved og Bælge (til i Sæbe). *A. M.*

Gymnodóntes se Fastkæber.

Gymnográmme Desv., Bregneslægt af Polypodiaceernes Familie med nøgne, linieformede Frugt-

hobe langs Sidenerverne. Omtr. 70 Arter, de fleste i varme Egne. *G. chrysophylla* Desv. (Guldbregne, Peru) har meterlange Blade, der paa Undersiden ere beklædte med et guldgult Støv (Haardannelse); *G. tartarea* Desv. (Sølvbregne) har sølvhvidt Støv paa Undersiden. Begge dyrkes i Bregnehuse (se Bregnekultur). *A. M.*

Gymnopāēdes se Dasypaedes.

Gymnopaidíai, Fest, der i Oldtiden fejredes i Sparta. Der optraadte Kor af nøgne Drenge og voksne Mænd, hvorefter Festen havde Navn. Under Ledsagelse af Musik og Sang udførtes Bevægelser, der skulde forestille Kamp, og gymnastiske Øvelser. Bekendt er Fortællingen om, at Efterretningen om Nederlaget ved Leuktra kom til Eforerne, just medens G. fejredes, men at de trods deres Sorg førte Festen til Ende, som om intet var forefaldet. ***C. B.***

Gymnophiöna se Ormepadder.

Gymnorhīna se Barnæser.

Gymnosofíster (græ.), »nøgne Vise«, se Jogi.

Gymnosomāta, nøgne Vingesnegle, se Pteropoder og Opistobranchiata.

Gymnospérmae se Nøgenfrøede.

Gymnosporangĭum se Bævrerust.

Gymnotidae se Barryggene.

Gymnōtus electrĭcus, »Krampe-Barryggen«, se Elektriske Organer, S. 902.

Gymnūra se Pindsvin.

Gympie [dži'mpi], By i den britisk-australske Koloni Queensland, ved Mary-Floden, ved Jærnbane forbunden med Havnen Maryborough saavel som med Brisbane, har en Bjærgværksskole, rige Guldmarker og (1891) 8,500 Indb. *S. B. T.*

Gymysch-Kane (Gumusch-Kane), Byi Lilleasien, Vilajet Trebisond, ligger 75 Km. S. V. f. Trebisond, 1,500 M. o. H., amfiteatralsk op ad Skrænterne af en Bjærgkløft. Ca. 4,000 Indb., der drive Handel med Huder, Pottemagerarbejde og Frugt, medens de tidligere betydelige Sølvgruber ere nedlagte. 24. Aug. 1829 blev den tyrkiske Hær slaaet her af Russerne. *C. A.*

Gynaikon (græ.) d. s. s. Gynaikonitis.

Gynaikonītis (græ.) hed hos Grækerne i Oldtiden den Del af Huset, som Kvinderne beboede (se Hus). *C. B.*

Gynåndrae se Hunboplanter.

Gynandrópsis se Pedicellaria.

Gynatresī (græ.), en Tillukning i Forløbet af den (i 2 Grene — Ægglederne — endende) Kanal, som den største Del af de kvindelige Kønsorganer danne. Den kan have sit Sæde i Indgangen til Moderskeden, i selve denne, i Livmoderen eller i en Ægleder og vil, alt efter Tidspunktet for dens Opstaaen samt forskellige andre Forhold, kunne give Anledning til, at de over G. liggende Afsnit af Kanalen udvides ved Ophobning af Slim eller Menstruationsblod, eller den kan afgive Vanskeligheder for Forplantningsakten eller for Fødselen. Lidelsen kan bero paa en medfødt Misdannelse, eller den kan opstaa som Følge af Betændelse med Sammenvoksning og Arskrumpning. Behandlingen, der maa være operativ, er stundom let, stundom meget vanskelig; man kan endog nødsages til at fjerne Ægstokkene med eller uden Dele af de øvrige Kønsorganer for at hindre eller hæve de ovennævnte Følger af G. Se i øvrigt Atresi. *Lp. M.*

Gynerĭum Humb. et Bonpl., Græsslægt (Svingelgruppen), nær Tagrør, med meget høje Straa, lange, smalle og stive Blade, der ere tæt samlede ved Grunden, og en mægtig, tætblomstret Top. Smaaaksene ere 2-mangeblomstrede og have særkønnede Blomster. Tvebo. De hunlige Smaaaks ere haarede, de hanlige glatte. 3 Arter i det tropiske og subtropiske Amerika. *G. argenteum* Nees (Pampasgræs) vokser i det sydlige Brasilien og Argentina; det bliver 3—6 M. højt. De hanlige Toppe ere bredt pyramideformede, de hunlige smallere, sølvhvide eller rødlig anløbne. *G.* kan anvendes som Prydplante i Haver og i tørrede Buketter. I Hjemlandet bruges Bladene til Papirfabrikation. ***A. M.***

Gynger d. s. s. Gjønger.

Gynodiōēci (bot.) betegner det Forhold, at der hos een og samme Art findes Tvekønsblomster paa nogle Individer, Hunblomster paa andre. Eks. Timian, Merian, Slangehoved o. a. *A. M.*

Gynofōr (bot.) kaldes hos visse Plantefamilier, f. Eks. Kapersfamilien, en ofte betydelig Forlængelse af den Del af Blomsterbunden, som befinder sig imellem Støvvejen og Støvdragerne. ***V. A. P.***

Gynomonōēci (bot.) betegner det Forhold, at der hos een og samme Art findes baade Tvekøns- og Hunblomster paa det samme Individ. Eks.: Bynke-Arter, Tusindfryd, Aster, Springklap. *A. M.*

Gynopōgon Forst. (*Alyxia* R. Br.), Slægt af Singrønfamilien med ca. 50 Arter. Barken af Slyngbuskene *G. laurina* (Gaud.) K. Sch. (Molukkerne) og *G. stellatus* Forst. (Selskabsøerne) anvendes i deres Hjemlande til et Lægemiddel og til Parfume; den dufter som Tonka-Bønner og har en bitter Smag. *A. M.*

Gyns (ung. *Kőszeg*), kgl. Fristad i det vestlige Ungarn, Komitat Eisenburg (Vas), ved Floden G. og Jærnbanelinien Steinamanger—G., har (1890) 7,100 Indb., hvoraf 3,200 Tyske, 1,700 Evangeliske, samt et Gymnasium, 3 Klostre, betydelig Klædefabrikation, Vin- og Frugtdyrkning. N. f. Byen findes Greverne Esterhazy's Slot med store Godser. 1532 forsvarede Niklas Jurisitsch tappert Byen mod Sultan Suleiman II. *Joh. F.*

Güntelberg, Aldo Friedrich Wilhelm Roller, dansk Officer og Intendant, født 5. Oktbr. 1819 i Kjøbenhavn, død smst. 13. Maj 1891, meldte sig som frivillig i Krigen 1848, blev Sekondløjtnant s. A. og deltog i Kampen ved Kolding, Slaget ved Fredericia, Slaget ved Isted og Frederiksstad's Forsvar. Han erholdt Kaptajns Karakter 1851 og konstitueredes 1853 som Regnskabsfører ved Ingeniørkorpset. 1862 blev han Intendant, 1868 Overintendant og Forstander for Forplejningskorpsets Skole. Han udgav da sammen med Overintendant P. J. Nielsen »Haandbog i de for den danske Hærs Forplejning gældende Bestemmelser« [1871] med senere Tillæg. 1868—81 var han Lærer i Forplejningslære ved Officerskolens yngste Klasse og udgav 1883 »Haandbog i Bestemmelser for Afdelingernes Forplejning«. Ved Afgangen fra Hæren 1889 blev han Stabsintendant. *P. Nw.*

Günther af Schwarzburg, født 1304, død 14. Juni 1349, blev efter Ludvig af Bayern's Død (1347) opstillet som Modkonge mod Luxemburgeren Karl IV af Wittelsbacherne med Understøttelse

af Mainz og Sachsen-Lauenburg. 2. Febr. 1349 udraabte disse ham til tysk Konge, og Frankfurt aabnede ham sine Porte. Han var en ridderlig og tapper Herre, men ganske uskikket til at indtage den høje Stilling, til hvilken andre havde drevet ham frem. Uden Tro paa sin egen Fremtid blev hans Kongedømme kun til Spot for det tyske Folk og aldeles ufarligt for Karl IV. Da G. tilmed blev syg, affandt han sig med sin Modstander ved Forliget i Eltvill, hvor han mod en Skadeserstatning af 20,000 Mk. nedlagde Kronen (26. Maj); kort efter døde han og begravedes i Domkirken i Frankfurt a. M. *M. M.*

Giinther, Albert Carl Ludwig Gotthilf, tysk-engelsk Zoolog, er født 3. Oktbr. 1830 i Esslingen. Han studerede Teologi i Tübingen 1847—51; men efter at han havde afsluttet dette Studium, kastede han sig over Zoologien og Lægevidenskaben. 1853 tog han den filosofiske Doktorgrad (»Die Fische des Neckar« [Stuttgart 1853]), 1855 den medicinske Embedseksamen og kort efter Doktorgraden i Medicin. Derefter rejste han til London, hvor han blev ansat som Assistent ved British Museums zoologiske Afdeling, for hvilken han 1875 blev Direktør. Foruden talrige mindre Af handlinger i zoologiske Tidsskrifter har han publiceret: »Catalogue of the colubrine snakes« [1858], »Catalogue of the batrachia salientia« [1858], »Reptiles of British India« [1864], »Catalogue of fishes« [8 Bd., 1859—70], »Andrew Garrett's Fische der Südsee« [i »Mus. Godeffroy« 1873—77], »The gigantic land-tortoises« [1877], »Introduction to the study of fishes« [1880] og »Reports on the Store-fishes, Deap Sea-fishes and Pelagic fishes of the voyage of the Challenger« [1887—88]. Han stiftede 1864 Aarsskriftet »Record of zoologicai Literature«, hvis første 7 Bd. han selv udgav. *F. C.*

Giinther, Anton, tysk Teolog og Filosof, født 17. Novbr. 1783 i Lindenau, død 24. Febr. 1863, begyndte først i en ældre Alder at studere Teologi og blev Præst 1820. Hans Bestræbelse gik ud paa at bevise den katolske Dogmelære ad Fornuftens Vej, og han søgte at naa dette Maal ved at bygge paa Individets egen indre Erfaring. Blandt Sydtyskland's katolske Teologer fandt hans Anskuelser stor Udbredelse, men nogen Fremtid havde de ikke, fordi de i deres Grund vare i Modstrid med den katolske Læres Princip. Gennem uklare og mysticerende Vendinger søgte G. at dække over denne indre Modstrid, som aldrig blev ham selv klart bevidst; og det, der gav hans Optræden Betydning, var da ogsaa mindre hans Tanker end hans Opposition baade mod den fri nordtyske Filosofi (Hegel til Feuerbach) og Romerkirkens autokratiske Tendenser. Da disse sidste efter 1848 sejrede, og Jesuitterne som deres Bærere fik Magten, maatte G. afsværge sine Meninger, og hans Skrifter sattes paa Index, 1857. Efter den Tid levede G. i fuldstændig Tilbagetrukkethed. Hans Hovedværker ere: »Vorschule zur spekulativen Theologie des positiven Christenthums« [Wien 1828, 2. Opl., 1848], »Die Letzten Symboliken« [Wien 183 4]. *C. Si.*

Giinther, Frederik, dansk Diplomat, født 17. Marts 1581 i Helmstedt, død 30. Juni 1655, blev efter Tilendebringelsen af sine Studier Professor Græsk ved Akademiet i La Rochelle, men gik efter nogle Aars Virksomhed i denne Stilling til Wolfenbuttel, hvor han blev Raad hos Prinsesse Anna Sofie, gift med Kong Christian IV's Søstersøn Hertug Frederik Julius. Under Christian IV's Besøg ved det wolfenbüttelske Hof 1615 blev G. bekendt med denne og fulgte med ham til Danmark, hvor han straks ansattes i Tyske Kancelli. G. gjorde sig snart bemærket ved sin Dygtighed og Arbejdsomhed og avancerede 1621 til Oversekretær i Kancelliet. Hans indflydelsesrigeste Periode er 1629—37; han var i disse Aar Christian IV's mest brugte Raadgiver i udenrigske Spørgsmaal, og en utallig Mængde Betænkninger, Instruktioner og Breve vidne ikke alene om hans overordentlige Flid, men ogsaa om hans store stilistiske Evner; dog lide hans Indlæg ofte af alt for stor Bredde, og han havde en vis Svaghed for at stille sin store Lærdom til Skue, medens han langtfra altid var i Stand til at bedømme de virkelig foreliggende politiske Forhold. Særlig vigtige og hemmelige Underhandlinger lagdes i disse Aar ogsaa i hans Haand. 1629 forhandlede han efter Lubeck-Freden med Wallenstein for at vinde ham for Elb-Tolden, og 1631 sendtes han til Sachsen for at faa Kurfyrsten til at tiltræde en ny protestantisk Union, der skulde skabe et tredje Parti i Tyskland mellem Kejseren og Sverige, men hans Sendelse førte ikke til noget Resultat. 1637 sendtes han tillige med Christian IV's Svigersøn Christian Pentz til Kejseren for at blive enig med denne om Betingelserne for et Forbund mod Sverige. Han gjorde dog snart den Opdagelse, at han ikke var den betroede Mand ved denne Underhandling, og at Pentz havde Instrukser, som han ikke kendte. Hans Indflydelse daler nu efterhaanden, om han end vedblev at beholde sin Stilling som Oversekretær lige til sin Død og undertiden ogsaa brugtes i diplomatiske Missioner; særlig efter Frederik III's Tronbestigelse var han saa godt som uden Betydning. *L. L.*

Giinther, Johann Christian, tysk Digter, (1695—1723), gjorde allerede i Skolen med Held poetiske Forsøg; men i Wittenberg, hvor han studerede Medicin, hengav han sig til Studenterlivets tøjlesløseste Udsvævelser og bortødslede sit Talent paa at skrive Lejlighedsdigte for Penge. Han kom herfra til Leipzig, hvor han synes at være bleven mere solid, og hvor han fandt en formaaende Velynder, der anbefalede ham til Kongen af Polen; men G. forspildte selv den gode Chance, idet han mødte døddrukken til Audiensen. Han forsøgte senere i Jena at genoptage sine Studier, men det var for sent; han døde af Følgerne af sit udsvævende Levned. Som Digter hører han til den anden schlesiske Skole, hvis Udskejelser han deler i fuldeste Maal, og hvis fornemste Lyriker han blev, til Trods for at han i Svulst og Kynisme drev det videre end noget andet Medlem af Skolen. Især hans ældste Kærlighedsdigte til en vis Magdalis eller Leonore og nogle, som stamme fra Leipzig og ligeledes besynge en Leonore, ville sikre ham Pladsen som den nyere tyske Litteraturs ældste og ikke ringeste Lyriker. De første 4 Samlinger af hans Digte udkom 1723—35, en samlet Udgave 1742 [6. Opl. Leipzig 1864]; desuden findes et Udvalg ved Tittmann [»Deutsche Dichler des 17. Jahrhunderts«, 6. Bd.] med Afhandling og Levned. (Litt.: Roquette, »Leben und Dichten

G.'s« [1860]; Litzmann, »Zur Biographie und Charakteristik J. C. G.'s« [»Im neuen Reich«, 1879, II]). *C.A.N.*

Giinther, Julius, svensk Operasanger (Tenor) og Sanglærer, er født 1. Marts 1818 i Göteborg, debuterede 1838 som Fra Diavolo og var 1839—56 ansat ved Operaen, fra 1850 tillige som Syngemester, i hvilken Stilling han har ydet de fleste af Operaens senere Kræfter den første Uddannelse. 1845—47 studerede han i Paris under Garcia, optraadte undervejs (1846) i Kjøbenhavn som Raoul i »Hugenotterne«; 1858 blev han Lærer, 1864 Professor ved »Musikaliska Akademien« og var 1860—78 Leder af »Harmoniska Sällskapet«. *S. L.*

Giinther, Otto Edmund, tysk Genremaler, født 30. Septbr. 1838 i Halle, død 20. Apr. 1884 i Weimar. G, Elev af Akademiet i Düsseldorf og af Ramberg og Fr. Preller i Weimar, 1876—80 knyttet som Lærer til Königsberg's Akademi, har malet en Del Genrebilleder, især fra thüringsk Folkeliv, hvis fortællende Indhold og kønne Følelse have tiltalt et større Publikum, saaledes »Brudefærd i Thüringen«, »Enkemanden« [1874] i Berlin's Nationalgaleri (der ligeledes ejer »I Fængselet«), »Sidste Besøg«; Museet i Köln ejer »Stridende Teologer«. *A. Hk.*

Giinther, Siegmund, tysk Matematiker og Geograf, er født 6. Febr. 1848 i Nürnberg. G., der siden 1886 er Professor i Geologi ved den tekniske Højskole i München, har foruden forskellige matematiske og geografiske Lærebøger skrevet: »Vermischte Untersuchungen zur Geschichte der matematischen Wissenschaften« [Leipzig 1876] og »Geschichte des matematischen Unterrichts im deutschen Mittelalter« [Bd. III af *Monumenta Germaniae paedagogica*, Berlin 1887]. *Chr. C.*

Gynaecëum, latiniseret Form af det græske Gynaikeion, d. s. s. Gynaikonitis.

Gynækokrati (græ.), Kvindeherredømme; i det gamle Grækenland spottedes Spartanerne undertiden, fordi der hos dem var G. (se Grækenland, S. 1102). *K. H.*

Gynækolog (græ.), en Læge, der særlig giver sig af med Gynækologi.

Gynækologi (græ.), Læren om Sygdomme i de kvindelige Kønsorganer og disse Sygdommes Behandling.

Gynækonōmer, Embedsmænd i Oldtidens Grækenland, der havde Tilsyn med Kvindernes Opførsel, naar de viste sig offentlig; de skulde ikke blot hindre og straffe usædelig Optræden, men ogsaa vaage over, at de Bestemmelser, som satte en Grænse for Luksus i Klædedragt o. a., ikke bleve overtraadte. G. omtales i Syrakusai, Miletos, Athen og flere Stater. *C. B.*

Gynoecëum (bot.) kaldes i Blomstens Morfologi Indbegrebet af Frugtbladene (lig Støvvejen eller i en Blomst med flere, adskilte Støvveje, Støvvejene). (Se Androeceum). *V. A. P.*

Gyp se Martel de Jonville.

Gypaëtinae, Familienavn for Lammegribbe (*Gypaëtus*).

Gypling, norsk Betegnelse for en Grønskolling, en umoden Person. Ordet kommer af Oldn. *djúplendingr*, egentlig en underjordisk, dernæst en Pusling. Betydningsudviklingen har Analogier i »Bytting« og »Pusling« (egl. »Nisse«). *Hj. F.*

Gypogeranīdae se Sekretæren.

Gypsophĭla se Gipsurt.

Gyrantes, Fællesnavn for Duer.

Gyrenbad, 2 Badesteder i Schweiz. Det vigtigste er 1) Åusseres G., $8_{,5}$ Km. S. 0. f. Winterthur, 720 M. o. H. Det har et stateligt Kurhus omgivet af Løv- og Naaleskove med smukke Anlæg, en Kilde med svovlsur og kulsur Kalk og Vallekur. Stedet søges navnlig for den sidste (kronisk Forstoppelse; almindelig Afkræftelse). 2) Inneres G. er egentlig kun Vallekursted og har udelukkende lokal Betydning. Det ligger 16 Km. sydligere hen imod Ziirich-Sø. *Lp. M.*

Gyrid, dansk Sagnkongedatter, den eneste efterlevende af Kong Sigar's Slægt; blev ved store Bedrifter vunden af Kæmpen Halvdan og blev Moder til Harald Hildetand. *A. O.*

Gyrinīdae se Hvirvlere.

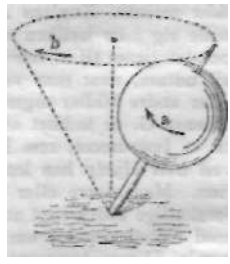
Gyroëder se Krystalformer (regulære System).

Gyrolit, et hvidt, zeolitagtigt Mineral, bestaaende af kiselsur Kalk ($3H_2O.2CaO.3SiO_2$), forekommer sammen med Zeolitter paa Skye (Hebriderne) o. a. St. *N.V.U.*

Gyromēter, Redskab til Maaling af Rotationshastighed (se Hastighedsmaaling).

Gyroskop (græ.) kalder man et Instrument, der indeholder et Omdrejningslegeme, »Snurren«, som kan sættes i hurtig Rotation om sin Akse. Denne Akse er opstillet saaledes, at højest eet af dens Punkter er bundet til at blive paa Stedet, og Aksen har følgelig en vis Frihed til at forandre sin Retning eller beholde den. Jo hurtigere Rotationen er, jo større Masse Snurren har, og jo længere denne Masse er fjernet fra Aksen, desto større Modstand gør Snurren mod Kræfter, der søge at forandre Aksens Retning. Men denne Modstand viser sig paa en ejendommelig Maade. Bliver Aksen nemlig pludselig paavirket af en Kraft, der søger at give den en anden Retning, saa giver Aksen vel i det første Øjeblik efter for Kraften, men den faar tillige en Bevægelse vinkelret paa den Retning, hvori Kraften søger at føre den, o: Snurrens Akse drejer sig hen imod den Linie, omkring hvilken Kraften søger at faa Snurren til at rotere. Drejningen foregaar desuden saaledes, at Snurrens Akse søger at falde sammen med den nævnte Linie paa en saadan Maade, at begge Rotationer komme til at gaa samme Vej rundt o: begge med Urviseren eller begge mod Urviseren, naar de ses fra samme Sted. Et Eksempel vil gøre denne Regel forstaaeligere. Fig. 1 forestiller en

Fig. 1.

Top, der snurrer om sin Akse i den Retning, der angives ved Pilen *a*. Ovenfra ses Bevægelsen at gaa med Urviseren. Vi antage først, at Toppens Akse er spids forneden, og at den kan bore sig lidt ned i Underlaget, saa den hindres i at glide paa dette. Begynder man med at støtte Aksen i

dens afbildede skraa Stilling og derpaa pludselig slipper den, saa vil den vel straks begynde at falde, men herved kommer Kraften (Toppens Vægt) til at dreje den om en Linie, der gaar gennem Spidsen og staar vinkelret paa Figurens Plan. Set forfra gaar denne Drejning ogsaa med Urviseren. Følgelig skal Toppens Akse begynde at bevæge sig fremefter, men den naar aldrig at falde sammen med den vandrette Omdrejningsakse gennem Spidsen; thi denne staar altid vinkelret paa den lodrette Plan gennem Toppens Akse og viger følgelig bort. Resultatet bliver, at Toppens Akse kommer til at løbe rundt om Vertikalen gennem Spidsen i den Retning, som Pilen *b* viser. Aksen udfører herved en »Præcessionsbevægelse«, der er desto langsommere, jo hurtigere Toppen snurrer rundt, jo nærmere dens Tyngdepunkt ligger ved Spidsen, og jo længere dens Masse er fjernet fra Aksen. Blandet med Præcessionen er, især i Begyndelsen, en »Nutation«, der bestaar i smaa Fald og Stigninger af Aksen. — Er det vandrette Underlag haardt og saa glat, at Spidsen kan glide paa det uden kendelig Modstand, bliver Bevægelsen særlig elegant. Har Toppens Tyngdepunkt fra først af ingen Bevægelse i vandret Retning, vil det heller ikke faa nogen, og det indskrænker sig til at gøre smaa Bevægelser op og ned, alt efter som Aksen snart rejser sig mere op, snart falder noget. Spidsen løber rundt paa Underlaget og holder sig under sin Bevægelse mellem to Cirkler, hvis fælles Centrum ligger under Toppens Tyngdepunkt. Mellem disse Cirkler tegner den Buer, hvis Hulning vender indad, og som støde sammen i Spidser paa den indre Cirkels Omkreds. — Fig. 2 forestiller Bohnenberger's Rotationsapparat (1810), der er det første egentlige G. En Kugle roterer om en Akse, der er Diameter i en Cirkelring; denne Ring kan atter ved Hjælp af et Par Spidser dreje sig om en paa den første vinkelret Diameter, der tillige er Diameter i en anden Ring, som endelig atter er drejelig om en Diameter, der staar vinkelret paa den sidst nævnte. Kuglens Akse har da Frihed til at stille sig i en hvilken som helst Retning, og Apparatet tjener til at vise de Bevægelser, som Aksen vil udføre, naar man ved Slag, paahængte Vægte eller andre Midler søger at forandre dens Retning. Navnet G. er indført af Foucault, der gav det til et Instrument, som han konstruerede 1852, og ved hvis Hjælp han kunde paavise Jordens Rotation. Med større eller mindre Held har man til forskellige Tider søgt at bringe et G. i Forbindelse med Sekstanten for om Bord paa Skibe at kunne maale Himmellegemers Højde, naar Horisonten ikke er synlig. Skibets Bevægelse forhindrer nemlig Anvendelsen af Lodsnor eller Kvægsølvhorisont, medens det langt stabilere G. kan bruges. Selve Jorden er et kæmpemæssigt G. Jordaksen danner en Vinkel paa $23^1/_2$ Grad med Normalen til Ekliptikas Plan; paa Grund af Jordens Fladtrykning søger Solen at stille Jordaksen vinkelret paa denne Plan; men Følgen bliver kun, at Aksen kommer til i Løbet af henimod 26,000 Aar at beskrive en Kegleflade omkring denne Normal som geometrisk Akse (Præcession). Den matematiske Behandling af G. kan ikke gives her, men maa søges i de udførligere Lærebøger i rationel Mekanik. *K. S. K.*

Fig. 2.

Gyroskop-Kollimător, konstrueret af en fransk Søolficer, Fleuriais, er et Apparat, der i Skibe benyttes ved Maaling af Himmellegemers Højde, naar Kimmingen ikke er synlig. Apparatet støtter sig til det ovenfor i Gyroskop nævnte Princip: et Omdrejningslegeme (her et Par Glaslinser, hver forsynet med en sort Streg). Ved Rotationen af dette Legeme danne de to Streger en uafbrudt Linie, der træder i Stedet for det, man ved Maalinger i Land betegner ved den kunstige Horisont, og til hvilken der maales af en almindelig Sekstant, paa hvilken G. er anbragt. *C. L. W.*

Gyrostät (græ.), en Art Gyroskop opfundet og anvendt til Undervisningsbrug af William Thomson.

Gyrotrop (græ.), Strømvender (s. d.).

Gyroväger (lat.: »Landstrygere«), Munke, som uden noget fast Opholdssted strejfede om fra Kloster til Kloster. Da Benedikt fra Nurcia's Regel, hvori *stabilitas loci* (fast Opholdssted) var en af Hovedgrundsætningerne, blev eneherskende i den vesterlandske Kirke, forsvandt G. *L. M.*

Gyrowetz, Adalbert, bøhmisk Komponist, (1763—1850), kom efter et noget omflakkende Ungdomsliv til Wien, hvor han 1804 blev Dirigent ved Hofoperaen. Denne Stilling beklædte han til 1831 og nød i denne Periode høj Anseelse som Komponist af utallige Symfonier, Operaer, Strygekvartetter, Ouverturer, Serenader o. s. v., men overlevede rigtignok længe sit Ry. G. hørte til de Musikere, der uden Oprindelighed, men med en vis naturlig Musikbegavelse sluttede sig nær til Haydn og Mozart, og som af Samtiden sattes jævnsides disse to Mestere. *W. B.*

Gyrus d. s. s. Hjernevinding, se Hjerne.

Gysel Hissar (Gyzelhissar) se Aïdin.

Gysen fremkaldes af Angest og Frygt, men ogsaa af Glæde, ved Kuldepaavirkning, undertiden ved Vandladningen eller ved Indførelse af et Kateter i Blæren. Fornemmelsen, der er beslægtet med Kuldegysning i Feber, er forbunden med en sitrende Bevægelse og beror paa en reflektorisk Sammentrækning af Huden. *A. F.*

Gysis, Nicolaus, græsk Genre- og Historiemaler, er født 1. Marts 1842 paa Øen Tinos i Archipelagus. Paa et Stipendium, som han erhvervede i Athen, hvor han gennemgik den polytekniske Skole, kom han 1865 til München, der, med Rejseafbrydelser, er bleven hans Bosted. Her arbejdede han til 1869 under Piloty, paavirkedes stærkt af denne Malers Kunstsyn, synes ogsaa at have modtaget Impulser fra G. Max, hvis sentimentale Retning genfindes i adskillige af G.'s Frembringelser, og gik i det hele op i München-Skolen, i hvis lidt ældre Kreds han nyder Popularitet for sin udmærkede Kolorit og sit heldige Valg af Emner, de livligste og interessanteste hentede fra hans Hjemland eller fra Orienten. Hans første større Arbejde var »Josef udtyder Drømmenes; derefter fulgte »Judith«, »Hundevisitation«, »De forældreløse« [1871], det populære »Sejrsbudet

om Sedan-Slaget kommer til en bayersk By« [1871], »En Hønsetyvs Afstraffelse i Smyrna« [Dresden's Galeri, 1874], »Børneforlovelse i Grækenland« [1877], »Tunge Timer« [1881], »Opdaget Hemmelighed« [1887], det fint stiliserede »Foraarssymfoni« [1888], »Karneval i Grækenland«, der 1892 skaffede ham I. Medaille paa den internationale Udstilling i Miinchen, o. s. fr. *A. Hk.*

Güssfeldt, Paul, tysk Afrikarejsende, er født 14. Oktbr. 1840 i Berlin, studerede Naturvidenskaber ved forskellige tyske Universiteter og blev Docent. Efter at have deltaget som frivillig i den tysk-franske Krig 1870—71 blev G. stillet i Spidsen for en af »det tyske afrikanske Selskab« til Loango-Kysten afsendt Ekspedition, men ved et Skibbrud i Januar 1873 ved Freetown mistede han sin Udrustning og naaede først i Juli Congo-Flodens Munding. Sammen med Bastian (s. d.) oprettedes Stationen Chinchoxo, men han naaede, trods flere Forsøg, ikke at trænge ind i det indre og tiltraadte Hjemrejsen i Juli 1875. Ekspeditionens videnskabelige Udbytte findes af ham og andre Deltagere nedlagti: »Die Loango-Expedition« [Leipzig 1879]. Efter en Rejse til Ægypten og den arabiske Ørken 1876 drog G. i Efteraaret 1882 til Sydamerika for at udforske de centrale Andes-Egne, hvor han opdagede store Gletschere og foretog dristige Bestigninger af Maipo og Aconcagua. Sommeren 1884 vendte han tilbage til Berlin, hvor han en kort Tid blev Generalsekretær for »Gesellschaft für Erdkunde«. I »Deutsche Rundschau« har G. meddelt Skildringer fra sin Rejse i Amerika, ligesom han forfattede: »In den Hochalpen« [Berlin 1886]. G. har ledsaget Kejser Vilhelm II paa dennes Rejse i Norge og beskrevet Rejserne 1889 og 1890 i et rigt illustreret Værk [overs. paa Norsk 1891]. *O. 1.*

Güstrow, By i Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin, ved den til Warnow løbende sejlbare Nebel og ved Jærnbanelinierne Lübeck—Malchin, Rostock—G., G.—Plaaz og Neustadt a. d. Dosse—G., har (1895) 17,500 Indb., en Landsret og en Amtsret. Der findes 3 evangeliske Kirker, hvoriblandt Domkirken fra 13. Aarh., et Slot fra 16. Aarh. (nu Arbejdshus), et Raadhus fra 16. Aarh., et fordums Franciskanerkloster og et Gymnasium. Industrien beskæftiger sig med Jærnstøberi, Maskinfabrikation, Damaskvæveri, Fabrikation af Jærnbanevogne og Ølbryggeri. G. er et Midtpunkt for den indenlandske Handel i Mecklenburg og har aarlig Uldmarkcd. G. var allerede i 12. Aarh. en vigtig Flække, fik 1220 schwerinsk Stadsret og har flere Gange været fyrste-lig Residens, 1628—29 Wallensteins's. *Joh. F.*

Gütersloh, By i preussisk Provins Westfalen i Regeringsdistriktet Minden, 18 Km. S. V. f. Bielefeld ved Dalke og Jærnbanelinien Hannover—Köln, har (1890) 5,900 Indb. Der findes en Filial af Rigsbanken, et Gymnasium, et Seminarium samt Bomulds væveri, Fabrikation af Silketøj, Ølbryggeri og Handel med Smør, Skinker og Flæsk. *Joh. F.*

Gytheion (Gythium), i Oldtiden Havnestad i Lakonien, beliggende ved Bugten mellem Kap Malea og Tainaron, oprindelig en fønikisk Handelsplads, senere Sparta's Krigshavn, 455 f. Chr. ødelagt af Atheneren Tolmidas. *K. H.*

Gytjebad og Gytjemassagebad se Bad, S. 418.

Gützlaff, Carl Friedrich August, tysk Missionær i Kina, (1803—1851). Frederik Vilhelm III af Preussen blev opmærksom paa den rigt begavede unge Mand og bekostede hans Uddannelse paa Jaenicke's Missionsskole i Berlin. 1826 drog han i det nederlandske Missionsselskabs Tjeneste til Batavia, hvor han kom i Berøring med Missionær Medhurst og traf en Mængde Kinesere. 1828 drog han til Bangkok, hvor han oversatte det meste af Bibelen paa Siamesisk; men fra 1831 besluttede han helt at ofre sig for Missionen i Kina. Klædt som Kineser færdedes han paa Rejser baade i Kystbyerne og i det indre af Landet, hvor han, der med sine usædvanlige Sprogevner var bleven en Mester i Sproget, ved sine medicinske Kundskaber overalt vandt sig Venner. Under Opiumskrigen, som bragte megen Trængsel over ham, blev han brugt til vidtløftige Underhandlinger. 1843 oprettede han i Hongkong en Opdragelsesanstalt og Evangelistskole og udsendte herfra 200 Prædikanter. Hans Arbejde var imidlertid ikke grundigt, og han havde ikke den nødvendige Taalmodighed; han er bleven meget forskellig bedømt, af nogle som en barnagtig Fantast, af andre som Kina's Apostel. Størst Betydning har han faaet ved en Rejse, han foretog gennem hele det evangeliske Europa 1849—50, hvor han i hver Storstad opflammede de Kristne til aktiv Deltagelse i Missionen i Kina. Hans Værker ere: »Geschichte des chinesischen Reichs« [Stuttgart 1874], »China opened« [Lond. 1838], »The life of Tao Kuang« [Lond. 1851], »Vortriige: Die Mission in China« [Berlin 1850], »G.'s Bericht seiner Reise von China nach England« [Kassel 1851]. (Litt.: Kaikar, »C. G.« [Kjøbenhavn 1851]). *H. O—d.*

Gyula [džu'la] kaldes i Ungarn flere Flækker i Komitaterne Veszprim, Ugosca, Békés og Klausenburg. Den betydeligste af disse Stæder er Békés-G., Hovedstad i Komitatet Békés ved Weiszen Körös og Jærnbanelinien Grosswardein—Essegg, har (1890) 2,000 mest magyariske, katolske Indb. samt Oliemøller, Kvægavl og Skildpaddefangst i de nærliggende Søer. *Joh. F.*

Gyulai [dzu'laj], Franz, Greve, østerrigsk Generalfelttøjmester, født 1. Septbr. 1798 i Pest, død 1. Septbr. 1868 i Wien. Han indtraadte i den østerrigske Hær 1816 og avancerede saa hurtig, at han 1846 var Feltmarskalløjtnant. Ved Udbrudet af den italienske Opstand og den piemontesiske Krig 1848 var han Guvernør i Kystlandet og bidrog til Redningen af den østerrigske Marine. Fra Juni 1849 til Juli 1850 beklædte han Posten som Krigsminister, hvorefter han sattes i Spidsen for 5. Armékorps i Milano, udnævntes til Felttøjmester og anvendtes ofte i diplomatiske Sendelser. 1859 blev han ved Fredsbrudet Fører for de østerrigske Tropper i Italien og Generalstatholder i Lombardiet. Han overskred Tessin, men i Stedet for at forsøge at spærre de til Hjælp for Fjenden ilende Franskmænd Vejen, blev han staaende i Lamellina og afventede Forstærkning, medens Franskmændene uhindrede indtraf paa Krigsskuepladsen. Efter de uheldige Fægtninger ved Montebello og Palestro gik G. tilbage over Tessin, der ligeledes overskredes af Fjenden. Efter at have lidt Nederlaget ved Magenta 4. Juni rømmede G. Milano og alle de ved Po besatte

Punkter og trak sig tilbage bag Mincio. 16. Juni nedlagde han Overkommandoen og trak sig tilbage til Privatlivet. Ved forskellige Skrifter gendrev han de overdrevne Beskyldninger, der rettedes mod ham for hans Forhold under Felttoget. *B. P. B.*

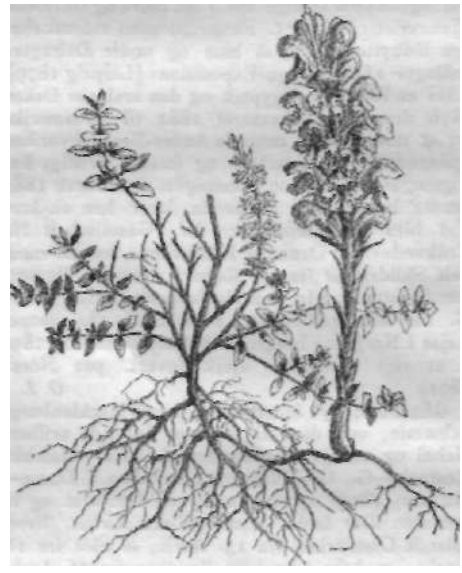
Gyulai [džu'laj], Paul, ungarsk Digter og Kritiker, er født i Klausenburg 1826. Han var først Lærer ved Gymnasiet i Pest og arbejdede senere som Journalist, indtil han 1875 blev Professor i ungarsk Litteratur ved Universitetet i Pest. Siden 1858 har han været Medlem af Akademiet, siden 1870 Sekretær ved samme og siden 1881 Præsident for Kisfaludy-Selskabet. Han har skrevet en Novellesamling: »Vázlatok és képek« [»Skitser og Billeder«, 2 Bd. 1867, til Dels oversat paa Tysk i »Reclam's Universalbibliotek«], en Samling formfuldendte Digte [ny Udg. 1882], og i litterærhistorisk og kritisk Retning: »Das Leben Vorosmarty's« [2. Udg., 1879], »Denkreden« [1879], »Johann Katona und seine Tragodie Bánkbán« [2. Opl., 1883], samt en Mængde Kritikker og Studier i »Budapester Revue« og andre Tidsskrifter. Han har i flere Aar arbejdet paa et satirisk Tidsdigt i Byron's Manér under Titel »Romhányi«, hvoraf den første Sang er udkommen. Han redigerede endnu 1895 det ungarske Maanedsskrift »Budapesti Szemle«. *C. A. N.*

Gyvel (*Sarothamnus* Wimm.), Slægt af Ærteblomstrede (Vissegruppen), Buske med stive, risformede og temmelig skarpt kantede Grene, oftest trefingrede Blade og store, gule Blomster, hvori Kølen er svagt opadbøjet. 10 Arter, de fleste i det sydvestlige Europa. I Mellemeuropa, Danmark og Norge vokser Kost-G. (*S. scoparius* L.), der bliver over 2 M. høj. Deres Grene ere femkantede og ret dybt furede mellem Kanterne; de holde sig grønne Vinteren igennem, men ere for øvrigt løvfældende. Bladene ere forneden paa Skuddet 3-fingrede med lancetdannede Smaablade, opefter aftager Antallet af disse til 2 og 1. Blomsterne sidde enkelt- eller parvis i Hjørnerne af Bladene; de 4 Støvdragere ere omtrent dobbelt saa lange som de 6; Griffelen er noget spiralkrummet. Bestøvningen sker ved »Eksplosion« (se nærmere Ærteblomstrede). Den stærkt sammentrykte, til sidst næsten sorte og træagtige Bælg springer i varm og tør Luft op med et Knald, hvorved Frøene pludselig løsnes og spredes. Kost-G. vokser almindelig i Jylland paa Hedebakker og i visse Skovegne, men er paa Øerne ret sjælden; i Norge forekommer den kun enkelte Steder i det sydlige. Den blomstrer i Maj—Juni og er særlig da af saa stor dekorativ Virkning, at den nok fortjener at indføres i Haver som Prydbusk. Blomsterknopperne anvendes til Forfalskning af Kapers. *A. M.*

I Skove dyrkes G. undertiden, fordi den menes at være et godt Foder for Harer. Den kan dog let blive et skadeligt Ukrudt, som vanskelig udryddes, idet der kommer mange Stødskud, naar man hugger den af, og Rodskud, naar man prøver at rydde den, ligesom den let saar sig selv. Den bedste Fremgangsmaade imod G. er at lade Planterne i Ro vokse saa højt op, at man kan udtynde imellem dem uden at faa Stødskud, og derefter underplante dem med den Træart, som skal danne den fremtidige Bevoksning. *C. V. P.*

Gyvelkvæler se Gyvelkvælerfamilien.

Gyvelkvælerfamilien (*Orobanchaceae*), tokimbladede og helkronede Planter af Ordenen *Personatae*, en- eller fleraarige Rodsnyltere, hvoraf ingen er grøn. Bladene ere skælformede. Blomsterne, der sidde i Aks eller Klase, ere tvekønnede, uregelmæssige og hyppigst udstyrede med Læbekrone; Støvdragerne ere tomægtige. Frugten, der oftest er dannet af 2 Frugtblade og ganske oversædig, er en enrummet Kapsel med talrige meget smaa Frø. Familien tæller ca. 125 Arter, der særlig ere udbredte i den nordlige Halvkugles varmt tempererede Egne. De mest bekendte Slægter ere Gyvelkvæler og Skælrod (s. d.). — Gyvelkvæler (*Orobanche* [Tournef.] G. Beck, se Fig.) snylter paa Rødderne af andre Planter. Frøenes Spiring sker kun i umiddelbar Nærhed af en dertil egnet Rod af en anden Plante (Næringsroden). Spidsen af en rodlignende Traad fra Kimen træder da i nøje Forbindelse med Næringsroden, dannende

Gyvelkvæler.

et første Haustorie. Den Del af den rodlignende Traad, som ligger uden for Næringsroden, udvikler sig til selve Gyvelkvælerplanten; fra den nederste Del af denne dannes der ny Rødder, som med deres Haustorier ligeledes gaa i Forbindelse med Værtroden. Det overjordiske Skud har vel Bladgrønt, men er dog ikke grønt, hyppig rødbrunt. Bladene ere alle skældannede. I Blomsterne mangler det bageste Bægerblad ofte, og de 4 andre vokse da sammen til 2 sidestillede. Kimen er ellipsoidisk og ikke udpræget i Blade og Rod. Ca. 90 meget foranderlige Arter, baade i varme og tempererede Egne. I Danmark vokse 3 Arter, alle meget sjældne: Stor Gyvelkvæler (*O. major* L.) snylter paa Knopurt, Tidsel-Gyvelkvæler (*O. pallidiflora* Wimm. & Grab.) paa Bladhoved og Bittermælks-Gyvelkvæler (*O. Picridis* Vauch.) paa Bittermælk. Visse Gyvelkvæler-Arter gøre en Del Skade ved at snylte paa Kulturplanter, saaledes *O. ramosa* L. (Mellem- og Sydeuropa) paa Hamp og Tobak, *O. minor*

Sutt. paa Kløver (f. Eks. i Rhin-Egnene) og *O. cruenta* Forsk. (Orienten) paa Vikke-Arter. *O. Hederae* Duby snylter paa Vedbend og *O. alba* Steph. (se Fig.) paa Læbeblomstrede. (Litt.: G. v. Beck, »Monographie der Gattung *Orobanche*« [Kassel 1890]). *A. M.*

Gyöngyös [djö'ndjöš], By i det ungarske Komitat Heves ved Foden af Mátra og ved Jærnbanelinien Wámos—Györk—G., har (1890) 16,100 magyariske, katolske Indb., et Overgymnasium, et Franciskanerkloster, Brændevinsbrænderi, Frugt- og Vinavl, Klæde- og Læderfabrikation samt Kornhandel. I Nærheden ligger et Allun- og Jærnbad og ved Foden af Måtra Kurstedet Måtrafiired. *Joh. F.*

Györy [dzo'rj], Wilhelm, ungarsk Forfatter og Oversætter, født i Raab 7. Jan. 1838, død i Pest 14. Apr. 1885. Han studerede Teologi i Pest og Berlin og blev evangelisk Præst 1862, 1877 i Budapest. Han har skrevet udmærkede Fortællinger og Skrifter for Ungdommen, samt lyriske Digte, men har især vundet Berømmelse ved sine formfuldendte Oversættelser, f. Eks. af »Frithiofs Saga« [1867], som indbragte ham en Hæderspris; fremdeles af Calderon's »La vida es sueño« og Moreto's »Desden con el desden«, som gaa over Scenen i hans Oversættelse. Til Kisfaludy-Selskabets Shakespeare-Oversættelse leverede han »All's well that ends well«, og for samme Selskab oversatte han Cervantes'es »Don Quijote«. Endelig udgav han et Bind svenske Digte [1882]. Han var Medlem af Kisfaludy-Selskabet og af det ungarske Akademi. *C. A. N.*

Gæa d. s. s. Gaia.

Gædeken, Carl Georg, dansk Læge, er født i Kjøbenhavn 10. Oktbr. 1832, tog 1856 medicinsk Eksamen, var 1857—67 Reservelæge ved Sindssygeanstalten ved Aarhus, tog Doktorgraden 1863 og blev 1868 Lærer ved Universitetet i Retsmedicin og Hygieine. 1875—87 var han tillige Overlæge ved Kommunehospitalets Afdeling for Sindssygdomme og Nervesygdomme. Fra 1880 er han Medlem af Sundhedskollegiet. Fra 1875 var han Medudgiver af »Hygiejniske Meddelelser og Betragtninger« og derefter af »Tidsskrift for Sundhedspleje«. Han har været med til at stifte »Selskabet for Sundhedsplejens Fremme«, »Samfundet til Ædruelighedens Fremme« og »Foreningen for Ligbrænding«. *G. N.*

Galller, Peter Elias von, dansk General, født i Kjøbenhavn 1718, død i Itzehoe 2. Maj 1783. G. indtraadte 16 Aar gl. i Hæren og tjente sig efterhaanden, særlig som Rytterofficer, op til de højeste Grader i denne. Saaledes var han, der havde uddannet sig ved Deltagelse i udenlandske Felttog, i hvilke han havde erhvervet sig stor Dueligheed som militær, Generalmajor og Generalkvartermester (Generalstabschef), da St. Germain 1762 indkaldtes fra Frankrig for at overtage Kommandoen over Hæren. Herved traadte G. i et nært Forhold til den ny Chef, der hurtig lærte at sætte Pris paa hans gode Evner og udstrakte militære Kundskaber, og da St. Germain kort efter som Leder af hele Hærvæsenet skulde begynde at sætte sine mærkelige Reformplaner i Værk, ansatte han ham som Chef for 2. Afdeling af Krigsdirektoriet. 1766 afskedigedes han sammen med St. Germain, ansattes atter tillige med denne det følgende Aar og beholdt sin Stilling efter Franskmandens forhyede Fratræden, indtil han i Sommeren 1770 blev udnævnt til Præses for Generalitets- og Krigskommissariatskollegiet. Denne Forfremmelse skyldte han Struensee, hvis Herredømme alt da var begyndt, og han traadte nu i nøje Forbindelse med den ny Magthaver, hvem han selv sammen med Rantzau-Ascheberg havde været med til at hjælpe frem for gennem ham at faa sine (og St. Germain's) Ideer virkeliggjorte. Efter Bernstorffs Fald Septbr. 1770 blev G. Medlem af Geheimekonseillet og efter dettes Ophør af den saakaldte Konferens, et Slags raadgivende Statsraad. Men Forholdet mellem de to Venner kølnedes snart, da Struensee vilde være den eneraadende, og G. vilde rimeligvis have faaet sin Afsked, hvis ikke Katastrofen 17. Jan. 1772 var kommen imellem og havde trukket ham med i Struensee's Fald. Han blev straks arresteret; men da man ikke kunde lægge ham andet til Last, end at han en Tid havde været Struensee's fortrolige Ven, slap han med Afskedigelse og Forvisning til Jylland. G., der ikke blot var en dygtig, men ogsaa en uegennyttig Mand, der ikke havde benyttet sig af sin Stilling til at skaffe sig Formue, tilbragte sine sidste Aar i Itzehoe i temmelig knappe Kaar. Hans Hustru, Christine Sophie, født Ahlefeldt, var en af de mest fejrede Damer ved Christian VII's Hof; hendes Rygte led derfor naturligvis en ret ilde Medfart, men det meste er næppe andet end løs Snak. Hun fulgte sin Mand i Ulykken og synes at have været ham en god Hustru. Hun døde 1792 i Holsten, anden Gang gift med General v. d. Goltz. (Litt.: L. Koch, »Struensee's Parti« [»Hist. Tidsskr.« VI, 5. Bd., Kjøbenhavn 1895]). *CF.*

Gæk, Laasedel i tyske Laase, som ved at paavirkes udløser Tilholderen i den aabnede Laas, naar denne skal lukkes. *F. W.*

Gækkelilje se Vintergæk.

Gæld eller almindelig Præstegæld er i Norge Navn paa et Præstekald, eet Sogn eller flere Sogne med fælles Præst. Ordet betegner egentlig kun Betalingen til Præsten, Ydelser i Penge eller Naturalier. (Oldn. *Gjald,* »Betaling«, samme Ord som Gæld, »Skyld« og tysk *Geld,* »Penge«). *Hj. F.*

Gæld. Under en Persons G. i videre Forstand indbefattes alle de ham paahvilende formueretlige Forpligtelser, hvad enten de gaa ud paa Overdragelse af Penge eller individuelle Ting — jfr. Udtrykket: vedgaa Arv og G. Ved G. ell. Gældsforpligtelser i snævrere Forstand forstaas derimod den rene, ensidige Pligt til som eneste Alternativ at udrede Penge eller andre Ting, der i Lighed med Penge kun regnes efter deres Mængde og ikke efter individuelle Egenskaber (fungible Ting). G. i sidstnævnte Forstand kan stiftes ved Retsbrud, se Erstatning, eller kan skyldes en særlig Aftale derom, f. Eks. ifølge Modtagelsen af et Laan, som man forpligter sig til at tilbagebetale, eller Modtagelsen af Varer paa Kredit o. s. v. Til saaledes selv paa egen Haand at kunne paadrage sig Gældsforpligtelser kræves som Regel Fuldmyndighed (s. d.). Yderligere er det endog ifølge Frd. 14. Maj 1754 forbudt ufuldmyndige paa Grund af Alder at tilbagebetale modtagne Laan, og Værgers eller Kurators Ratihabition kan derfor heller ikke gøre slig G. gyldig. Herved sigtes dog vistnok kun til rene Laan og ikke til Kreditgivning for modtagne Varer; ligesom den umyndige, naar han

engang har tilbagebetalt det laante Beløb, ikke senere kan søge det tilbage (se Laan). Endvidere maa Løftet for at være gyldigt ikke stride mod Loven eller Ærbarhed. Derfor er f. Eks. et Løfte om at betale Spillegæld, afgivet under eller umiddelbart efter Spillet, ikke forpligtende, jfr. D. L. 5 — 14—55, N. L. 5 — 13—53, medens derimod senere Ratihabition er gyldig, og Hasardspillegæld, som det er forbudt at betale, skal, naar den er betalt, endog altid søges tilbage fra den vindende, eventuelt af Politiet, jfr. Frd. 6. Oktbr. 1753 (se Spillegæld). Om Statens G. se Statsgæld. *K. B.*

Gældsbevis, Haandskrift, udstedt til Bevis for en paadragen Gældsforpligtelse, f. Eks. i Anledning af et modtaget Laan, se Gældsbrev. *K. B.*

Gældsbrev, en skriftlig Bevidnelse om, at der paahviler Udstederen en ensidig Forpligtelse til at betale Penge (eller andre fungible Ting), hvad enten Erklæringen nærmest skal fungere som Bevis for en allerede stiftet Forpligtelse (egl. Gældsbevis) eller selv først stifter Forpligtelsen. Ved Erklæringens skriftlige Affattelse vindes Bevisbeneficiet efter D. og N.L. 5—1—6, idet G. uden yderligere Bevis anses for ægte, naar den, hvis Navn staar under det, ikke med sin Ed tør fragaa Underskriften. Ligeledes bliver det da Udstederens Sag at føre Bevis for, at en i G. paaberaabt Skyldgrund — f. Eks. en Forpligtelse ifølge et modtaget Laan — ikke i Virkeligheden er kommen til Eksistens, ligesom det i Alm. heller ikke nytter ham at bevise, at han intet skylder fraset G., naar G. ingen Skyldgrund nævner: den blotte skriftlige Skylderklæring, som han ikke med sin Ed tør fragaa, binder.

Men ved disse de nærmest liggende og derfor allerede i Christian V's Lov anerkendte Regler til Fordel for G.'s Modtager er dansk-norsk saa lidet som fremmed Ret bleven staaende. For Modtageren af G. — f. Eks. en Veksel, en Obligation — er det oftest af væsentlig Interesse, at han, saa snart han vil, og med saa faa Vanskeligheder som muligt kan gøre det i rede Penge o: overdrage det videre. Derfor bør G. kunne omsættes saa let som muligt: den, der i god Tro køber et G. eller tager det i Pant, maa normalt kunne være sikker paa at blive Ejer af eller Panthaver over det og ikke at kunne mødes af Indsigelser, han ikke kunde læse sig til af G.'s Lydende. Derfor anerkende de fleste Lovgivninger en hel Kreds særlige Regler vedrørende G., hvorved dog mærkes, at efter udenlandsk Ret disse Regler ordentligvis dog ikke gælde alle G., men kun Veksler, Ihændehaverpapirer og saakaldte Ordrepapirer (Skyldokumenter, der lyde paa Betaling til en bestemt Person eller Ordre), medens de efter dansk-norsk Ret komme til Anvendelse paa alle G., og yderligere paa en Del andre Dokumenter, der uden at være egentlige G. dog ligesom disse i væsentlig Grad fungere som Omsætningspapirer.

Disse særlige Regler for G., hvilke indeholdes i Frd. 9. Febr. 1798 og for dansk Ret desuden i Frd. 28. Juli 1841 § I, ere i det væsentlige følgende.

Dels fortaber enhver Ejer eller Panthaver m. v., der ikke har sørget for at faa sin Ret over G. paategnet dette, samme sin Ret, naar G. senere ved Transport, Pantsættelse eller anden lovlig Adkomst ad Omsætningsvejen er kommen i en andens godtroende Besiddelse. Dog gælder dette ikke, hvis den sidste Overdragelsesretshandel kan omstødes som ugyldig, eller en af de tidligere Transporter er falsk eller sket i Tvang eller af en umyndig, idet i saa Fald den tidligere Ret over G. ikke er ekstingveret. Ved Ihændehaverpapirer (G., betalbare til Ihændehaveren) fortabes imidlertid selv i disse Tilfælde enhver tidligere Ret over G., saa snart dette er kommet i en godtroende Erhververs Besiddelse, som altsaa derved bliver ubetinget Ejer, og en lignende Regel gælder til en vis Grad ogsaa ved Veksler (se Godtroenhedserhvervelser).

Endvidere medføre de nævnte Lovbud og deres Grundsætninger, at enhver Indsigelse, som G.'s Udsteder havde kunnet rette mod dets Modtager, ved videre Overdragelse til godtroende Tredjemand fortabes, naar den ikke er antydet paa G., saafremt det normalt maatte kunne tilskrives hans egen Forsømmelse, at han ikke har faaet den paategnet paa G., eller dog Hensynet til Omsætningens Tarv afgjort kræver dens Bortfald. Saaledes kan et G.'s Udsteder navnlig ikke mod senere godtroende Erhverver rejse den Indsigelse, at G. er delvis afdraget eller endog helt betalt, naar han ikke har sørget for at faa Afbetalingen afskreven paa G. Ikke heller kan han høres med den Indsigelse, at Gælden skyldes et Laan, stiftet i hans umyndige Aar, hvis Betaling til Laangiveren Frd. 14. Maj 1754 forbyder — og næppe heller med den Indsigelse, at Gælden rejser sig af Hasardspil, hvis Betaling til den medspillende ligeledes er forbudt, jfr. Frd. 6. Oktbr. 1753, da her Hensynet til den godtroende Tredjemand, der ikke af G. har kunnet læse sig til Gældens mislige Oprindelse, maa blive det afgørende. Paa den anden Side er der Indsigelser, som ikke fortabes selv over for godtroende Erhverver, fordi det vilde være umuligt for Udstederen at faa den antydet — f. Eks. naar G.'s Udstedelse er fremtvungen ved Trusel om Vold — eller Udstederen efter Lovens Opfattelse ikke bør bære Følgerne af sin egen uheldige Handlemaade, f. Eks. naar han er umyndig.

En Følge af, at G. saaledes paa mange Maader fremtræder som selvstændig Bærer af og autentisk Kilde for Gældsforpligtelsen, er yderligere, at Skyldneren efter det ikke er pligtig til at betale uden til den, der har G. i Hænde, og mod at faa sin Betaling afskreven paa dette, hvorfor den Kreditor, der har mistet sit G., for at opnaa Betaling først maa søge det bortkomne G. mortificeret (se Mortifikation). Paa den anden Side er da Skyldneren altid pligtig til at betale og bliver naturligvis frigjort ved Betaling til den, der fremviser G. med en i Formen lovlig Adkomst.

Som berørt gælde disse Regler, skønt givne alene for G., efter dansk-norsk Retspraksis ogsaa for andre Haandskriftskrav, der spille en lignende Rolle i Omsætningen, saasom Konossementer og handlendes Slutsedler angaaende Handelsvarer, ligesom de i Danmark positivt ere anerkendte for Oplagsbevisers Vedkommende, se L. 23. Febr. 1866 § 4. (Litt.: Jul Lassen, »Haandbog i Obligationsretten«, alm. Del 1892, S. 414 ff.; speciel Del 1897, S. 263 ff.; Hallager og Aubert, »Obligationsrettens alm. Del«, §§ 31 og 34). *K. B.*

Gældsfængsel. Arrest paa Person — bestaaende i vedkommendes Hensættelse i G. — kendes endnu i dansk Ret, dels som Sikkerhedsmiddel, navnlig over for den Debitor, der staar i Begreb med at forlade Landet for bestandig eller for ubestemt Tid (Konkurslovens § 164, jfr. Lov af 18. Decbr. 1897), dels som Eksekutionsmiddel, nemlig for at tvinge den, der er dømt til under en daglig eller ugentlig Mulkt at foretage en Handling, men som intet ejer, hvori Mulkterne kunne eksekveres, til at efterkomme Dommen (Konkursloven, § 162, jfr. § 163). Tidligere brugtes G. ogsaa som Tvangsmiddel efter Domme, der løde paa Pengebetaling o. l. (se Arrest), og havde da langt større praktisk Betydning end nu. Det virkede dels som en Slags Straf, dels som et Middel til at sætte Debitor saavel som dem, der interesserede sig for ham, under den stærkeste Pression til at skaffe Penge. Denne Anvendelsesmaade er i den nyere Tid bleven afskaffet af omtrent samtlige europæiske Stater, saaledes 1867 af Frankrig, 1868 af Tyskland og Østerrig, 1869 af England, 1871 af Belgien, 1872 af Danmark, 1874 af Norge og 1877 af Italien.

D. L. foreskriver, at en Gældsfange skal sættes i Bevaring paa et »ærligt Sted«, og at Sagsøgeren skal give Arrestforvareren »for sin Umage at vare og spise den Fangen hver Uge et half Lod Sølv, og den Fangen til sin Underholdning et Lod Sølv«. Underholdspengene ere dog senere forhøjede, jfr. nu L. 22. Febr. 1855. Disse Udgifter kan Kreditor ikke forlange godtgjorte af Debitor. Medens der i D. L. ingen Grænse fandtes for G.'s Varighed, blev dette ved Frd. 17. Febr. 1847 begrænset efter Gældens Størrelse og Maksimum sat til 3 Aar. G.'s Udstaaelse frigjorde ikke Debitor for Gælden. *E. T.*

Gældskommission. Ved et Reskript af 1718 bleve Gældssager under 10 Rdl. henviste til Paadømmelse ved en saakaldt »Lille Gields-Commission«, der beklædtes af to Raadmænd. Ved Oprettelsen af Hof- og Stadsretten 1771 blev denne G. i Stedet beklædt med en af denne Rets tilforordnede. 1817 udvidedes dens Kompetence til Gældssager paa indtil 40 Kr. og ved Frd. 6. Aug. 1824 til Gældssager under 200 Kr.'s Værdi, dog saaledes, at naar Sagen angaar mere end 40 Kr., deltage 4 andre Assessorer i Sagens Paakendelse sammen med den i G. ansatte Dommer, der har forestaaet den forudgaaende Behandling. Da Antallet af Sager ved G. efterhaanden var steget til ca. 8,000 aarlig, er det ved L. 1. Apr. 1888 g 2 blevet bestemt, at to af Rettens Assessorer skulle beklæde G., saaledes at samtlige Sager fordeles mellem dem, men i øvrigt behandles og paakendes som hidtil. Behandlingsmaaden ved G., hvorom de gældende Regler findes i Frd. 1824, hviler navnlig paa den Betragtning, at Smaasager ikke kunne bære de Udgifter, der normalt ere forbundne med en Proces i de almindelige Procesformer. Den er derfor indrettet med lavere Gebyrer end de almindelige og med Pligt for Dommeren til at vejlede Parter, der møde personlig, hvorved Sagførerhjælp bliver undværlig. Retten mægler selv Forlig. I øvrigt er Behandlingen i det hele den samme som i den almindelige Proces. Da en Sag i Reglen skal angaa mindst 200 Kr. for at komme for Højesteret, ere G.'s Domme som Regel inappellable. *E. T.*

Gældsovertagelse. En saadan foregaar ved Arvefald, naar Arvingerne vedgaa Arv og Gæld, idet da den afdødes Gæld uden videre gaar over paa Arvingerne, uden at Kreditorerne kunne modsætte sig dette, selv ikke i Tilfælde af Arvingens Insolvens. Endvidere finder paa lige Maade en G. Sted ved en Ægtefælles Død, naar den anden Ægtefælle bliver hensiddende i uskiftet Bo. Fremdeles overtager Ægtemanden ved Ægteskabets Indgaaelse Hustruens Gæld jævnsides med hende, ligesom ved Fledførsel Fledføringens Husbond overtager den fledførtes Gæld sammen med denne. Fremdeles plejer man at tale om G. ved Salg af faste Ejendomme, naar Køberen over for Sælgeren forpligter sig til at overtage den i Ejendommen indestaaende Prioritetsgæld. Forholdet er dog her for saa vidt forskelligt fra de ovenfor anførte Eksempler, som Køberen først ved Kreditors (Panthaverens) Samtykke endelig indtræder som ny Panteskyldner i Stedet for den tidligere (Sælgeren) derved, at Panthaveren modtager ny Panteobligation fra ham og altsaa i Virkeligheden indvilger i et nyt, skønt til det gamle svarende Gældsforholds Stiftelse ved Novation (s. d.). (Litt.: Jul. Lassen, »Obligationsret«, alm. Del [1892], S. 496 ff.; Hagerup, »Om G.« [i »Norsk Retstidende« 1886]). *K. B.*

Gældssager. Ved »smaa« G. forstaas i dansk Ret Sager, hvori Paastanden gaar ud paa, at der skal betales et Pengebeløb under 200 Kr. Saadanne Sager behandles i Kjøbenhavn ved »Gældskommissionene (s. d.), medmindre de ere Sø- eller Handelssager, da de i saa Fald behandles ved Sø- og Handelsretten, men efter de samme Regler, som ere foreskrevne for Gældskommissionen (jfr. Frd. 6. Aug. 1824). — Uden for Kjøbenhavn behandles »smaa G.« ved de almindelige Underretter, men i øvrigt overensstemmende med Reglerne i Frd. 1824; naar Sagen angaar mindst 20 Kr., kan den fra Underretten appelleres til Overretten.

I Norge kunne Gældssager paa indtil 500 Kr. paakendes af Forligskommissionerne, naar indstævnte enten udebliver eller møder og erkender Fordringens Rigtighed (L. 8. Maj 1869, jfr. L. 29. Maj 1879). *E. T.*

Gælisk se Keltisk.

Gællebuer se Foster, S. 960.

Gællefurer se Foster, S. 960.

Gællefødder se Bladfødder.

Gællegitter se Gæller.

Gælleorme d. s. s. Lernæer, se Copepoda, S. 597.

Gæller. Mange af de Dyr, der ere henviste til at optage den i Vandet indeholdte Ilt (Surstof), mangle særlige Respirationsorganer og aande med Legemets hele Overflade. Hos andre er Aandedrættet væsentlig henlagt til særegne Vedhæng til Legemet, hvilke benævnes G. (Branchier). Disse Vedhæng ere hyppig bladformig udbredte, foldede, grenede o. s. v., hvorved de opnaa en forholdsvis stor Overflade; for at lette Luftarternes Gennemgang besidde de tynde og bløde Vægge, og under Overfladen findes talrige Haarkar eller større Blodrum. G. kunne være anbragte paa meget forskellige Steder af Legemet, men stedse saaledes, at de let komme i Berøring med ny Vanddele. I mange Tilfælde rage G. frit frem fra Kroppens Overflade, f. Eks. hos Søstjerner som talrige fine Rygpapiller, hos regulære Søborrer som buskede Udposninger om Mundfeltet, hos irregulære Søborrer

som bladformede Vedhæng paa Legemets Rygside, hos nøgne Snegle som forskellig formede Hududvækster o. s. v., og Vandets Fornyelse sker da simpelt hen ved Legemets Bevægelser eller ved vedholdende Svingninger med selve G.; G. ere endvidere hyppig fæstede til Dyrets Gang- eller Svømmeredskaber (mange Børsteorme og Kræbsdyr), hvis Bevægelser vedligeholde en Vandstrøm langs G.'s Overflade; undertiden fungere Redskaber, der omgive Munden og hvirvle Føden ind, tillige som G. (f.Eks. Mosdyrenes og Rørormenes Tentakelkrans). I andre Tilfælde ere G. indesluttede i Hulrum, og Vandet ledes da hen over G. ved særlige Foranstaltninger. Hos de 10-benede Kræbsdyr sidde G. i et Hulrum imellem Skjoldets Sidedele og Kroppen, og det er andet Kæbepars pladeformede Ydergren, hvis stadige Svingninger leder Vandstrømmen ud af Gællehulen. Hos Bløddyrene have G. i Reglen Plads i Kappehulen, hvor Vandet ledes ind og ud ved Kappehulens og Gællernes Fimrehaar (Snegle, Muslinger) eller ved den muskuløse Kappes rytmiske Sammentrækninger (Blæksprutter). Hos Fiskene sidde G. i den bageste Del af Mundhulen, hvis Væg er gennembrudt af 5 (til 7) Spalter, der hos Lungefiske, Ganoider og Benfiske overdækkes af et fra Tungebensbuen udgaaende Gællelaag; Vandet optages i Reglen i Mundhulen gennem Mundaabningen, hvorpaa Munden lukkes og Tungen hæves, saa at Vandet tvinges hen over G. og ud af Sidespalterne; hos Hajer og Rokker kan Vandet ogsaa suges ind gennem Issehullerne, og hos Lampretterne kommer det ind gennem Gællespalterne; de G. bærende Skeletstykker, Gællebuer, ere paa den indre Rand udstyrede med Stave, der hindre faste med Vandet indkomne Dele i at trænge hen til G.; hos Fiske, der leve af Smaaorganismer, ere Stavene lange, væbnede med Torne og til Stede i stort Antal, saa at de danne et tæt Filter (Gællegitter). Gællepadderne samt de andre Halepadders Larver have udvendige, med Fimrehaar beklædte G. paa de 3 forreste Gællebuer. Lignende ydre G. findes hos Springpaddernes spæde Larver, men hos ældre Haletudser overdækkes G. af Gællelaag, der lægge sig hen over G. og Gællespalterne og bag dem vokse sammen med Legemets Overflade, saa at der opstaar en Gællehule med i Reglen kun en eneste ydre Gælleaabning; samtidig svinde de oprindelige G. ind, og i deres Sted udvikler der sig et stort Antal indre G. paa alle 4 Gællebuer, som udstyres med et meget fint Siapparat til Filtrering af det gennem Munden optagne Vand. — Om visse i Vand levende Insektlarvers lukkede Trachésystem se Luftrørsgæller. *Ad. J.*

Gællesnegle, Fællesbetegnelse for to, hinanden i øvrigt ikke nærstaaende Ordener inden for Sneglеklassen: Forgællesnegle (*Prosobranchiata*) og Baggællesnegle (*Opistobranchiata*). *A. C. J.*

Gæuge se Skruer.

Gær se Gæring.

Gærde (Søudtryk), en Tovende, der tjener til at forstøtte Gaffelen til Siden og nedefter. *C. L. W.*

Gærdesmutte, *Troglodytes* Vieill. *(Anorthura* Rennie), er Navnet paa en lille Sangfugleslægt (8 Arter), der bebor Nord- og Mellemasien, Europa, Nordafrika og Nordamerika (i Asien alene findes 6 Arter). Næbbet er meget tyndt og temmelig kort (ikke saa langt som Hovedet); Halen er kun ca. $^2/_3$ af Vingernes Længde; de 8 midterste Fjer ere lige lange, de andre yderste kortere; 2. Svingfjer er omtrent = de længste Armsvingfjer, den 3. er kun lidet kortere end 4., 5. og 6., hvilken sidste er længst; af Farveejendommeligheder maa fremhæves Tværbaandene paa Hale og Vinger.

I Danmark og paa den skandinaviske Halvø findes: *Troglodytes parvulus* Koch (Gærdekonge, Tommeliden): Oversiden brun; Vinger, Bug, Undergump og Hale brune med mørke Tværbaand, lys Stribe fra Øjets Overkant til Baghovedet; Strube og Bryst hvidlige; de mellemste Vingedækfjer have en stor, hvid Plet i Spidsen; Totallængde 10 Cm., Vingen 4,5 Cm. G. er almindelig som ynglende overalt i Danmark (maaske med Undtagelse af Bornholm); i Norge er den navnlig hyppig langs Vestkysten indtil Trondhjemsfjorden; i Sverige findes den overalt indtil Lapmarken; for øvrigt er den udbredt over hele Europa, Nordafrika og Centralasien. I Danmark er den Standfugl; den synger baade Sommer og Vinter; Føden bestaar af Insekter og Larver. G. er en meget livlig, men lidet flyvende Fugl, der opholder sig i tætte Hegn og Krat, Risbunker, Hustage o. 1. St.; Reden er forholdsvis meget stor, kugleformet med et Indgangshul paa Siden; den bestaar af Mos (eller Tang for at ligne Omgivelserne) og er fodret med Fjer, Uld og Haar; foruden den Rede, hvori Æggene lægges, bygger G. ogsaa en Rede, der blot benyttes til at sove i. De 6—8 Æg (15,5 X 12,5 Mm.), som lægges i første Halvdel af Mai, ere hvide med rødbrune Punkter, der i Reglen danne en Krans om den butte Ende.

Gærdesmutte (*Troglodytes parvulus* Koch).

Den paa Færøerne levende G. skiller sig ved sin betydeligere Legems- og Næbstørrelse samt ved Mangelen af de hvide Pletter paa Vingedækfjerene fra den almindelige G., men kan dog sikkert ikke regnes for en egen Art. *E. B.*

Gæring. Den latinske Betegnelse for G., *fermentatio*, er afledet af *fervere*, koge, bruse; Afledningen af det germanske Ord G. (sv. »jäsning«) er ikke aldeles sikker; dog stammer det vistnok — gennem Gotisk — fra det græske ζέσις, Syden, Brusning, Sprudlen. I alt Fald har Begrebet G. oprindelig været nær beslægtet med Begrebet Kogning. Druesaftens Brusning og Opvarmning under Gæringsprocessens Forløb, Brøddejs Hævelse (jfr. tysk *Hefe*, Gær) og Skumningen ved Ølgæring

m. m. ere iøjnefaldende Fremtoninger, der minde om Kogning, ganske vist afvigende derfra ved, at Processen sker uden tilført Varme, hvad der giver disse Processer et vist gaadefuldt Præg. Medens man rimeligvis i længst forsvunden Tid har medregnet til G. saadanne livlige Brusningsprocesser, som ses, naar kulsure Salte, f. Eks. Kridt, blandes med sure Vædsker, ere dog slige Processer for længst blevne udskilte fra de egentlige G. Disse kunde tidligere karakteriseres som livlige, oftest af Luftudvikling ledsagede Om dannelser (Sønderdeling) af opløste eller udblødte organiske Stoffer, hvor Omdannelsens Aarsag ikke kendtes. At Vin, 01 og f. Eks. Mælk kan blive sur, ofte i paafaldende kort Tid, og at omvendt en saadan Syrning helt kan udeblive eller dog forløbe paa en fra det almindelige afvigende Maade, ere ældgamle Erfaringer, og den Lighed — livlige Omdannelsesprocesser i organiske Stoffer uden synlig Aarsag —, som slige Processer have med de nysnævnte, har medført, at de henregnedes til G., selv om en Luftudvikling her ikke finder Sted. — Først da den Tanke gør sig gældende, at Alkoholgæring, som turde være den længst og bedst kendte G., er betinget af levende Smaavæseners Virksomhed, begynder Diskussionen om G. at have nogen Interesse for Nutidens Udvikling paa dette Omraade. Franskmanden Cagniard Latour har (1836) Fortjenesten af først med fuld Klarhed at have betonet, at Alkoholgæring skyldes Livsvirksomheden hos Gærsvampene (s. d.), som udgøre Hovedbestanddelen af »Gæren« ɔ: det Bundfald, som afsættes af de gærende Vædsker. Tyskerne Schwann og Kützing fremsatte omtrent samtidig lignende Anskuelser; dog bleve de rent kemiske Synspunkter, som Liebig senere gjorde gældende, snart eneherskende, og Læren om levende Mikroorganismer som Gæringsvækkere slog først fuldt og helt igennem efter Pasteur's berømte Arbejder over G. og *Generatio aequivoca* (s. d.) fra 1850'erne og 1860'erne. Ved disse Arbejder sloges det fast, at naar ved Alkoholgæringen Sukker omdannes til Alkohol og Kulsyre m. m., saa er denne Proces et Udtryk for Gærsvampes Livsvirksomhed under de givne Forhold (den »vitale« Gæringsteori). Og med Hensyn til andre Gæringsprocesser, af hvilke nogle nedenfor skulle omtales, viste det sig, at det her var andre Mikroorganismer, især forskellige Bakterier, som ved selve deres Livsvirksomhed foraarsage G. Dermed svandt det »mystiske« fra Gæringsprocesserne; deres Aarsag, Tilstedeværelse af bestemte Mikroorganismer under de for G. i øvrigt nødvendige Vilkaar (Gæringsbetingelser), var i det hele taget funden, og det gjaldt nu nærmere at udfinde de særlige Organismers Natur og Betingelserne for de forskellige Slags G. Men under Diskussionen om G.'s almene Aarsager var man bleven klar over, at en Del Omdannelser af organiske Stoffer, hvis Forandringer havde Præg af G., dog ikke kunde siges at være umiddelbare Virkninger af Livsvirksomhed. Den livlige Omdannelse af Stivelse, som sker under Mæskning af Malt (s. d.), er det først kendte Eksempel herpaa. Allerede i 1830'erne havde man fundet, at denne Omdannelse skyldes et ejendommeligt Stof, Diastase (s. d.), som kan udtrækkes af Malt (og af mange Haande andre Plantedele), som endog kan udfældes med Sprit og atter opløses uden at tabe sin mærkelige Evne til at omdanne Stivelse. Følgelig kan her ikke være Tale om noget »levende«, men om noget kemisk virkende. Det viste sig senere, at naar almindeligt Rørsukker skal gære, maa det vistnok altid først af Gæren spaltes til simplere sammensatte Sukkerarter. Ogsaa denne Spaltning har noget gæringsagtigt ved sig. Men atter her skyldes Virkningen et Stof (Invertin), som i dette Tilfælde Gærsvampene producere og sædvanlig ogsaa udskille. Gærsvampenes Livsvirksomhed er altsaa ikke direkte Aarsag til den nævnte Spaltning. Alle saadanne Gæringsprocesser, som iværksættes ved Hjælp af slige udskilte Stoffer, kaldes sædvanlig uægte G., og de paagældende ejendommelig virkende Stoffer kaldes Enzymer ell. »kemiske« Fermenter (s. d.). Det bør her betones, at saadanne Stoffer findes hos alle levende Væsener; de ere oftest et væsentligt Hjælpemiddel for Organismerne ved Fordøjelsen af Nærings- og Forraadsstoffer (se Spiring), men kunne i øvrigt have forskellig Betydning. — Tilbage til Behandling her blive da alene de G., som umiddelbart iværksættes ved selve de paagældende Mikroorganismers Livsvirksomhed, saakaldte ægte G.

Ved ægte G. forstaas da: Mikroorganismernes Stofskifte, naar det ytrer sig som livlige Spaltningsprocesser (ufuldstændige Sønderdelinger) i organiske Stoffer under Dannelse af karakteristiske Produkter. Efter disse Produkter plejer G. at faa sit særlige Navn, f. Eks. Alkohol-, Eddikesyregæring o. s. fr. Undertiden have dog de Stoffer, der fortrinsvis spaltes under Gæringsprocessen, givet denne Navn, f. Eks. Cellulosegæring. Den her givne Definition af G. er ret vag; men derved er intet at gøre. Thi der findes saa mange Overgange og Variationer med Hensyn til Stofskiftets Forløb hos Mikroorganismerne, at man, hvis der absolut skulde gives skarpe Afgrænsninger, enten maatte lade G. blive ensbetydende med »Mikroorganismernes nedbrydende Stofskifte« — men i saa Fald maa nødvendigvis ogsaa de højere Organismers nedbrydende Stofskifte tages med, da der her ingen skarp Grænse findes mellem Mikroorganismer og højere Former — eller helt lade Begrebet G. falde; men Ordet har nu engang for fast Fod i alle Sprog til at udryddes. Der maa da opereres med det populære Udtryk G. saa godt, det lader sig gøre. Visse Forfattere have søgt at begrænse G. til kun at gælde Kulhydraternes (s. d.) Sønderdeling ved Mikroorganismer, særlig i Modsætning til Forraadnelse (s. d.), der da nærmest kun skulde gælde Æggehvidestoffers Destruktion. Men i Virkeligheden kan der ikke heller her drages skarpe Grænser. Pasteur fremsatte efter sin Opdagelse af Anaerobiosen (se Anaërobier) den Idé, at G. var Mikroorganismernes Stofskifte uden Ilt (»la vie sans air«), men ogsaa denne Bestemmelse maatte opgives (smlg. nedenfor Eddikesyregæring). En almengyldig Gæringsteori gives ikke og kan ifølge Sagens brogede Natur ikke opstilles. Det kan kun siges, at G. vil indtræde, naar der, foruden de paagældende Mikroorganismer, findes saadanne organiske Stoffer, som kunne spaltes paa den for den paagældende G. karakteristiske Maade — og

forudsat, at ikke forstyrrende Forhold træde til. Som Eksempler paa G. af mere almen Interesse, og som kunne illustrere det nys anførte, kunne her i Korthed skildres følgende:

Alkoholgæring (ell. Vinaandsgæring; se ogsaa Alkohol) fremkaldes fortrinsvis af Gærsvampe (s. d.); dog kendes mange Bakterier og visse Skimmelsvampe, der kunne have lignende Virkninger. Ved Alkoholgæring er det Sukkerarter, som omdannes til Alkohol og Kulsyre; samtidig dannes dog ogsaa en ringe og vekslende Mængde andre Stoffer, saasom Glycerin, Ravsyre og diverse »Fuselolier« og andre smagende eller lugtende Stoffer. De sammensatte Sukkerarter maa, som ovenfor anført for Rørsukkerets Vedkommende, spaltes til enkle Sukkerarter ($C_6H_{12}O_6$), før G. kan begynde. Bortset fra Biprodukterne kan Processen anskueliggøres ved følgende Skema:

$$C_6H_{12}O_6 = 2C_2H_5OH + 2CO_2$$

Sukker Alkohol Kulsyre

Processen foregaar altsaa, uden at Ilt (Surstof) tager Del i Reaktionen, og kan i Overensstemmelse hermed ogsaa ske i iltfrit Rum. Tidligere har man troet, at Tilførsel af Ilt vilde nedstemme eller helt ophæve G.; men dette er urigtigt. Gærsvampene ere saa tilbøjelige til at foretage den nævnte Spaltningsproces, at de udføre den, selv om Ilt bydes i stor Mængde. Luftningen medfører væsentlig kun en forøget Formering af Gærsvampenes Celler, saaledes, at naar den gærende Vædske luftes, dannes der mange flere ny Celler i Forhold til Alkoholproduktionen, end naar Luften holdes ude. Gærsvampene synes af og til at kræve lidt Luft for at kunne fortsætte Livet, men taale meget længe at savne Ilt fuldstændig. Ved alle disse Forhold afviger Alkoholgæringen fra den beslægtede Tilstand (»intramolekulært Aandedræt«), som indtræder vistnok hos alle højere Planter, naar de anbringes i iltfrit Rum. Da vil nemlig Planternes Indhold af Sukker ved Livsvirksomheden under de forandrede Forhold begynde at spaltes paa ganske lignende Maade som anført i ovenstaaende Skema; men under denne Tilstand sker ingen Vækst, og Døden vil efter faa Dage eller Uger indtræde. Selvfølgelig har denne delvise Overensstemmelse sin store Betydning for Diskussionen af Alkoholgæringens Aarsager. Medens under de nævnte Forhold Alkoholdannelsen i det hele kun er ringe hos de højere Planter, kan Processen være overmaade livlig hos Gærsvampene. Saaledes fandt Nägdi, at med 30° bortgæredes i 24 Timer en Sukkermængde, der var 40 Gange saa stor som Gærens egen Tørvægt — hvad der vilde svare til et Forbrug af 600 Kg. Sukker pr. Døgn for et Menneske! Dette er en god Illustration til de livlige Omsætninger ved G. Naar der i den gærende Vædske er dannet en vis Mængde Alkohol, hemmer eller ophæver dette den fortsatte G. Men medens nogle Gærarter taale indtil 14 p. Ct. Alkohol, standse andre Processen, naar nogle faa Procent ere dannede. Imidlertid kan man ved at fjerne Alkoholen, f. Eks. ved Fordampning i Vacuum, faa G. fortsat, indtil alt Sukkeret er bortgæret. For Tilvirkningen af Alkohol og gærede Drikke have alle disse Forhold selvfølgelig Interesse, og man indser, hvor stor Vægt der ligger paa at arbejde med bestemte, rendyrkede Gærracer. Da tilmed Gærsvampene, som anført, foruden Alkohol og Kulsyre danne andre Stoffer, hvis Mængde ogsaa varierer stærkt, forstaas det let, at forskellige Gærracer kunne give de paagældende gærede Drikke højst forskellig Karakter. Og medens Pasteur fandt, at visse Fejl ved slige Drikke kunne skyldes Tilstedeværelse af Bakterier i Gæren, har E. Chr. Hansen gjort den for Praksis langt vigtigere Opdagelse, at de almindeligste og værste Fejl ved 01 skyldes saakaldte »vilde« Arter af Gærsvampe (1884). Derfor bruges nu i alle rationelt ledede Bryggerier Renkulturer af de Gærracer, som man ønsker at anvende (se i øvrigt Vin og 01). — I allernyeste Tid (1897) har Buchner gjort det sandsynligt, at Alkoholgæringen skyldes Tilstedeværelse af et særligt »kemisk« Ferment, der findes inde i Gærcellerne. Herefter skal Alkoholgæring altsaa henregnes til uægte G. Saafremt Buchner faar Ret, ser man, at Grænsen mellem ægte og uægte G. udviskes meget. Det er i øvrigt allerede sket derved, at Fischer har fundet, at visse Gærsvampe (*Monilia candida*) slet ikke udskille Invertin (smlg. ovenf.), men beholde et sligt Ferment i deres Indre. Naar alle disse Undersøgelser føres videre, vil Begrebet G. utvivlsomt blive noget omkalfatret.

Eddikesyregæring skyldes forskellige Bakterier, der kunne omdanne Alkohol (i indtil 10 p. Ct.'s Opløsning) til Eddikesyre (nærmere herom se Eddike). Denne G. er en ufuldstændig Iltningsproces, og Bakterierne danne oftest en graalig Hinde paa Overfladen af den paagældende Vædske. Bakterierne overføre Luftens Ilt paa den fortyndede Alkohol, og Processen kan foregaa meget livlig. Da visse Stoffer, f. Eks. Platinsort (s. d.), har en lignende Virkning, har man tænkt sig Eddikesyregæring som en rent kemisk Virksomhed. Nutildags kunde det maaske tænkes, at Processen var en uægte G., iværksat ved et Iltningsferment (se Iltning). Dog mene de fleste, at Eddikesyregæring er et umiddelbart Resultat af de paagældende Bakteriers Stofskifte. Giver man disse Bakterier Propylalkohol i Stedet for almindeligt Alkohol, saa danne de Propiansyre, og er, f. Eks. i surt 01, Alkoholen helt brugt op, kunne Bakterierne nu selv fortære den dannede Eddikesyre. Disse Bakterier tilpasse sig altsaa ganske godt efter Forholdene: G.'s Resultat er her, som i Grunden overalt, afhængigt af Omstændighederne.

Mælkesyregæring. Mælk bliver ofte ved Henstand sur, idet der af Mælkesukkeret dannes Mælkesyre (s. d.) ved en Spaltningsproces, i hvilken Ilten ikke deltager. Dog er Ilten oftest nødvendig, for at de saakaldte Mælkesyrebakterier, der fremkalde denne G., kunne leve. Ikke alene Mælk og Fløde, men sukkerholdige Frugt- eller Plantesafter kunne undergaa Mælkesyregæring. Foruden Syren dannes der ogsaa en ringe Mængde andre Stoffer, og naar Syren har ophobet sig i den gærende Vædske til en Koncentration af ca. 1 p. Ct., standser Processen oftest. Fjernes eller bindes Syren, f. Eks. ved kulsur Kalk, kan G. vedblive. At Mælk bliver tyk, skyldes ikke altid Mælkesyres Optræden, men kan ogsaa fremkaldes ved andre Produkters Dannelse. I Mælkeribruget har Flødens Syrning, der især sker ved Mælkesyrebakterier, stor

Betydning. Ogsaa her begynder man at arbejde med Renkulturer; dog er Forholdet vistnok mere indviklet end f. Eks. Øltilvirkningen.

Smørsyregæring. Af forskellige Kulhydrater m. m. kan der ved saakaldte Smørsyrebakteriers Gæringsvirksomhed dannes betydelige Mængder Smørsyre (s. d.), idet der samtidig dannes Kulsyre og Brint (Vandstof). Denne G. er en Spaltningsproces uden Iltens Deltagelse i Reaktionen. De almindeligst forekommende Smørsyrebakterier udmærke sig ved at være ubetinget anaerobe (s. d.). Men ogsaa visse aerobe Bakterier synes at kunne fremkalde Smørsyregæring. I Naturen forekommer Smørsyregæring meget udbredt. Henstaar f. Eks. sur Mælk længere Tid uden Luftens Tilgang, indtræder der oftest Smørsyregæring, og denne vil ogsaa kunne indtræde, hvor Plantedele raadne under Vand. Den ubehagelige, syrlig-raadne Lugt, som slige Plantedele eller fordærvet Mælk kunne have, skyldes oftest til Dels Smørsyren. Af Interesse er det især af Grimbert studerede Forhold, at de almindelige Smørsyrebakterier i høj Grad indrette deres hele Stofskiftes Forløb efter de Forhold, hvorunder de leve. I syrlig reagerende Vædsker standse de Syredannelsen og danne visse Alkoholer i Stedet, medens Syredannelsen forøges i alkalisk Vædske. Ved at udsætte disse Bakterier for en forbigaaende Ophedning kan man berøve dem Gæringsevnen, medens de dog leve videre og synes at trives vel, altsaa ved et langt svagere Stofskifte end før. Deraf ses, at G. ingenlunde er et under alle Forhold nødvendigt Led af slige Organismers Virksomhed; rent i Almindelighed turde al G. være at opfatte som et højst luksuøst Stofskifte.

Sumpgas- ell. Cellulosegæring kaldes en G., der ogsaa skyldes anaerobe Bakterier, og ved hvilken forskellige Kulhydrater, særlig Cellulose (s. d.), spaltes til Sumpgas (s. d.) og Kulsyre. Denne G. forekommer udbredt i Naturen, f. Eks. i Planteædernes Tarmkanal og i Sumpe, hvor i Luftudviklingen just skyldes Sumpgasgæring. Svovlbrintedannelsen i Sumpe og flere andre Steder hænger ofte sammen med Sumpgasgæring (smlg. Svovlbakterier).

Uringæring kaldes Urinstoffets (s. d.) Omdannelse til kulsur Ammoniak, en Omdannelse, som skyldes visse Bakterier. Det har vist sig, at denne Omdannelse betinges af et i Bakterierne værende kemisk Ferment; Processen er altsaa en uægte G.

Sammensatte G. Hvor man, som i Laboratorier og Fabrikker, til Dels er i Stand til at beherske Gæringsprocessernes Forløb, arbejdes oftest med Renkulturer af de paagældende Mikroorganismer. Ganske anderledes, hvor der, som i Naturen, ikke stilles Skranker for Mikroorganismernes fri Adgang; thi da vil en broget Mangfoldighed af særskilte og kombinerede Virkninger vise sig. Da Produkterne af en G. virke ugunstig ind paa selve den paagældende Organisme, men ofte tjene andre til Næring — f. Eks. Alkohol er oftest skadelig for Gærsvampe ved en Koncentration, i hvilken Eddikesyrebaciller godt udnytte Stoffet —, forstaas det let, at nogle Mikroorganismer forberede Jordbunden for andre; de forskellige Gærings- og Forraadnelsesfaser, som f. Eks. Mælk, Kød, Frugtsafter o. l. gennemgaa, naar de henstaa udsatte for Mikroorganismerne, vise alt dette tydelig nok. Alle slige Processer har man sammenstillet under Betegnelsen sammensatte G. o: G., der iværksættes ved Samvirkning af forskellige Organismer. Herhen høre f. Eks. Kefir-Tilberedning af Mælk, Brøddejs G. (se Brød), fremdeles Tobaks G., Ostens »Modning«, ofte ogsaa Flødens og Mælkens Syrning m. m. Hvor lidet man end endnu har kunnet forfølge slige indviklede Forholds Forløb, fremgaar det dog allerede tydelig nok, at man ikke kan slutte af Renkulturers Resultater til det, en given Mikroorganisme kan udrette i Forening med andre. (Litt.: En sammenfattende Oversigt giver Bourquelot, *Les fermentations* [1893]; udførligere i Lafar, »Technische Mykologie« [1896—97]; det vigtigste af den rige Litteratur findes her og i Pfeffer, »Pflanzenphysiologie« [1. Bd., 2. Opl. 1897]). *W. F.*

Gæringsamylalkohol se Amylalkohol.

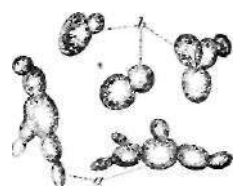
Gæringsmælkesyre se Mælkesyre.

Gæringssmørsyre se Smørsyre.

Gærpulver d. s. s. Bagepulver (se Brød, S. 781—82).

Gærsvampe (*Saccharomycetes*), en lille Familie af meget enkelt byggede Svampe, der maa betragtes som stærkt reducerede Sæksvampe. De i Reglen kugleformede-ellipsoidiske Celler, Konidier, formere sig fortrinsvis ved Knopskydning, idet de paa eet eller flere Steder danne smaa Udposninger, der efterhaanden blive større og til sidst løsnes fra Modercellen som selvstændige Individer, der atter formere sig paa samme Maade. Naar Formeringen foregaar hurtig, saa at Døtrecellerne begynde at formere sig, før de ere skilte fra Modercellen, fremkomme perlesnorformede, grenede eller ugrenede Cellekæder. Under visse Forhold kunne Cellerne blive meget længere end sædvanlig og i lang Tid forblive forbundne, hvorved der fremkommer et Mycelium, der nærmer sig til det typiske Mycelium hos andre Svampe. Under indskrænket Adgang til Næring, ved rigelig Lufttilførsel i Forbindelse med en passende Varme danne G. endogene Sporer o: Sæksporer, hvilket sker paa den Maade, at der i Cellens Protoplasma dannes i Reglen 2—4 kugleformede Masser, der hver især omgiver sig med en tyk Væg og bliver til Spore. Disse Sporer kunne taale flere Maaneders Indtørring uden at dø. Før Spiringen finder Sted, opløses Modercellens Væg, hvorved Sporerne frigøres, og disse danne da ny Celler ved Knop-

Fig. 1.

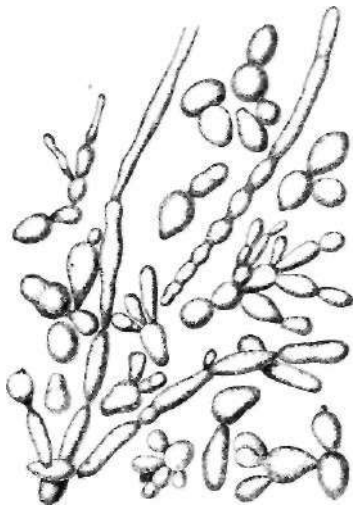
Ølgærsvamp (ca. 350 Gange forstørret). *a* Overgær; 6 Undergær.

Ølgærsvamp (ca. 700 Gange forstørret). *c* en Celle med begyndende Sporedannelse; *d* Celle med Sporer; *e i* frigjorte sporer; / 8 spirende Sporer.

skydning ligesom den almindelige Gærcelle. I sukkerholdige Vædsker fremkalde de allerfleste G. Dannelsen af Alkohol og Kulsyre (se Gæring), hvorpaa deres store Betydning for 01- og Vinproduktionen beror. Af G. kendes for Tiden 2 Slægter, den egentlige G. *(Saccharomyces* Reess.) og *Monospora* Metschnikoff. Ølgærsvampen *(Saccharomyces cerevisiae)*, hvis Celler ere kugleformede, ellipsoidiske eller ægformede, fremkalder Alkoholdannelse og Kulsyreudvikling i det sukkerholdige Udtræk af spiret Byg (»Malt«); se nærmere Øl. Paa samme Maade fremkalder Vingærsvampen

Fig. 3.

Ølgærsvamp (stærkt forstørret), voksende ud i mycelieagtigc Traade.

{Saccharomyces ellipsoideus, der vokser vildt paa Druernes Skaller) Vindannelse i den af Druerne udpersede Saft (se Vin).

Efter de nyere Undersøgelser, der fortrinsvis skyldes E. Chr. Hansen paa Gl.-Carlsberg-Laboratoriet, ere Ølgærsvampen og Vingærsvampen ikke to Arter, men to Grupper af Arter og Former, der adskilles ved forskellig Livsvirksomhed, d: fysiologiske Arter og Former. Nogle Arter, f. Eks. *S. Pastorianus*, foraarsage daarlig Smag af Øllet. *C. R.*

Gartner, Friedrich von, tysk Arkitekt, født i Koblenz 1792, død i Miinchen 1847, Søn af den talentfulde Arkitekt Johann Andreas v. G. Han studerede i Miinchen, berejste Frankrig, Italien og England og udgav 1819 »Ansichten der meisterhalfenen Monumente Siciliens«. Han blev 1820 Professor ved Kunstakademiet i Miinchen og var under Kong Ludvig af Bayern's Regeringsperiode en Fører for den romantiske Retning i Arkitekturen i Modsætning til den da herskende antikiserende Retning; han benyttede hyppigst middelalderlige, særlig romanske Motiver, men naaede dog aldrig at blive helt gennemtrængt af Aanden i Middelalderens Kunst. Til hans betydeligste Værker høre: Ludvigs-Kirken [1829—44], Wittelsbacher-Paladset [1843], Biblioteket, Universitetet, Blindeinstituttet, Feldherren-Halle og Isarthor. Han har bl. a. restaureret Domkirkerne i Speyer og Bamberg. 1867 rejstes der en Bronzestatue til Minde om ham og Leo v. Klenze paa Gartner-Pladsen (opkaldt efter ham) i Miinchen. *E. S.*

Gartner, Friedrich, tysk Arkitekturmaler, ovenn.'s Søn, er født 11. Jan. 1824 i Miinchen. Han studerede først Bygningskunst under sin Fader, slog sig derefter paa Malerkunsten, først som Elev af München's Akademi og af den danske Maler Simonsen dersteds, senere i Paris under C. Jacquand, men beholdt Arkitekturen som Emne for sin Kunst; han har i talrige Værker fremstillet pittoreske Bygninger fra Spanien, Marokko o. a. St. i slaaende Lysvirkning. I München's ny Pinakotek ses »Klostergaard i Maanelys« [1846] og »Det indre af et maurisk Hus«; andre bekendte Arbejder: »Gaarden ved Moskeen El-Kebir (Algérie)«, »Gade i Alger« etc. *A. Hk.*

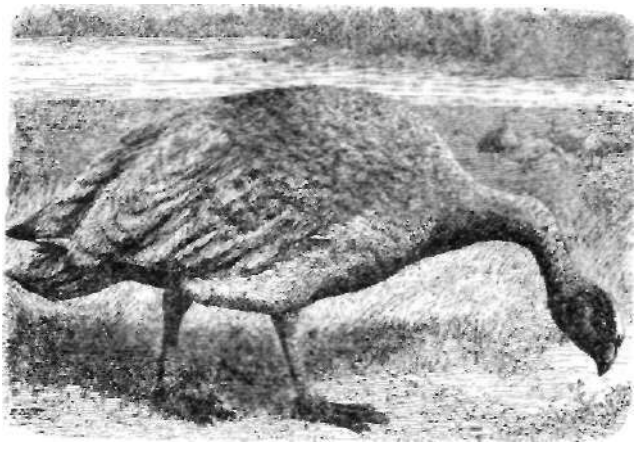
Gartner, Heinrich, tysk Landskabsmaler, er født 22. Febr. 1828 i Neustrelitz. G. har især lagt sig efter det dekorative Landskabsbillede (ofte med historisk Staffage), som han søger at fremstille under ligeligt Hensyn til Formgivning og Linievirkning — i Rom havde han saaledes nøje studeret de gamle Mestere og var kommen under Cornelius'es Indflydelse — samt malerisk Effekt. Foruden en Del Suiter med stiliserede Landskaber for private har han malet for Leipzig-Museets Skulptursal en Cyklus i Voksfarver, der fremstiller Hovedscenerne for Plastikkens Udvikling (hans mest ansete Værk), for den berlinske Landbohøjskoles Vestibule tre store Landskabskompositioner [1883—85], for Aulaen i Elbing's Gymnasium »Akropolis i Athen« og »Olympia« (i Beg. af 1890'erne) o. s. v. *A, Hk.*

Gartner, 1) Joseph, tysk Botaniker, født 1732 i Kalw ved Stuttgart, død 1791 i Tübingen, blev 1761 Professor i Anatomi i Tübingen, overtog 1768 Professoratet i Botanik i St. Petersborg, for hvis botaniske Have han samtidig blev Direktør, men vendte allerede 1770 tilbage til sin Fødeby, hvor han nedsatte sig som Læge. Han er særlig bekendt ved sine Studier over Planternes Frugter; Materialet til hans berømte Værk *De fructibus et seminibus plantarum* [2 Bd., Stuttgart og Tubingen 1788—91, med 180 Tavler] er for en stor Del leveret af Banks og Thunberg og indsamlet af disse paa deres store Rejser. Dette store Værk, i hvilket mere end 1000 Planteslægters Frø og Frugter ere beskrevne og afbildede, danner Grundlaget for de nævnte Organers Formlære, og den rigtige Forskel mellem de lønbo Planters »Sporer« og Blomsterplanternes »Frø« er heri for første Gang given. Den væsentligste Mangel ved G.'s i øvrigt saa fortjenstfulde Arbejde ligger i Mangelen af udviklingshistoriske Sammenligninger, hvilke vare en langt senere Tid forbeholdte. Lamarck opkaldte en Loganiacé, *Gaertnera*, efter ham. *V. A. P.*

2) Karl Friedrich, tysk Botaniker, ovenn.'s Søn, født 1772 i Kalw, død som Læge smst. 1850, udgav 1805—07 *Supplementum carpologiae, seu continuatio operis Josephi Gaertner de fructibus et seminibus plantarum* [Leipzig, med Tavlerne 181—255]. Han vandt 1837 Prisbelønningen fra Akademiet i Haarlem for Besvarelsen af en Opgave om Planternes Bastardbefrugtning; 1849 udgav han sit vigtige, paa over 9,000 egne Bastarderingsforsøg grundede Arbejde »Versuche und Beobachtungen iiber die Bastardzeugung«. *V. A. P.*

Gæs (*Anserinae, Anseridae)* er Navnet paa en Underfamilie af Svømmefugle, der staar Ænderne nær. De have et kraftigt og højt, men temmelig kort Næb med en lille Krog (Negl) i Spidsen og en Række Horntænder indvendig langs Randene; ingen Svømmehud paa Bagtaaen; Mellemfoden er paa Længde medLaarbenet og i Alm. finskjoldet baade for og bag; Halsen er forholdsvis kort; Kønsforskellen er i Alm. kun ringe. 35—40 Arter.

Pig. 1.

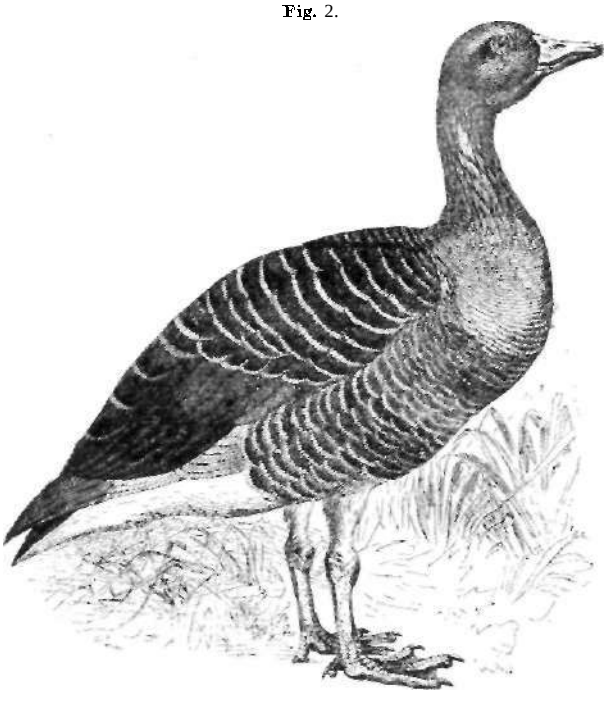

Nyhollandsk Landgaas.

G. deles i flere Slægter, hvoraf navnlig maa fremhæves: Sporegæs (*Plectopterus* Leach.): kraftige Fugle med temmelig indskaaren Svømmehud, Spore paa Vingens Forkant; nøgen Pande og Tøjle; Bagtaaen omtrent halvt saa lang som Indertaaen; Hannerne have en svag Knub paa Panden. 4 Arter, der bebo Afrika og ere paa Graagaasens Størrelse.

Den nyhollandske Landgaas (*Cereopsis novae hollandiae* Lath.) haren middelstor Bagtaa, temmelig korte Halefjer, en meget udviklet Vokshud paa Næbbet, der er meget kort, svært og højt ved Roden; Issen er hvidlig, den øvrige Fjerdragt brunlig graa; nogle af Vingedækfjerene og Skulderfjerene have en brunsort Plet nær Spidsen; Rygfjerene have blegt brungraa Rande; den yderste Halvdel af Haandsvingfjerene, Spidsen af Armsvingfjerene, Halen og de nedre Haledækfjer ere mørkebrune; Næbbet sort med citrongul Vokshud; Benene orangerøde; Fødderne, der have korte Tæer og dybt indskaaren Svømmehud, ere sorte; Neglene ere brede og stærkt udviklede; Øjet skarlagenrødt; Totallængde 90 Cm., Vingen 55 Cm. Denne Art, der er Slægtens eneste Repræsentant, findes kun paa Nyholland; den er meget mere en Landend en Vandfugl; dens Gang er udmærket, dens Svømmeevne ringe; den græsser Morgen- og Aftentimerne og hviler midt paa Dagen; navnlig i Parringstiden er den overordentlig stridbar. Æggene ere forholdsvis smaa, runde, gl afskallede og gulhvide af Farve.

Fig. 2.

Graagaas.

De ægte G. (*Anser* Briss.) udgøre den talrigeste Slægt (ca. 20 Arter); Næbbeter ikke saa kort og svært som hos foregaaende; Vokshuden mangler; Svømmehuden er større og Neglene mindre udviklede. Denne Slægt deles ofte i flere, der dog næppe kunne regnes for mere end Underslægter. Disse ere: *Chen* Boie: Overnæbbets Horntænder ere synlige udefra i næsten hele Næbbets Længde; Næbbet er meget stærkt; dets Højde ved Basis lig eller større end Halvdelen af dets Længde.

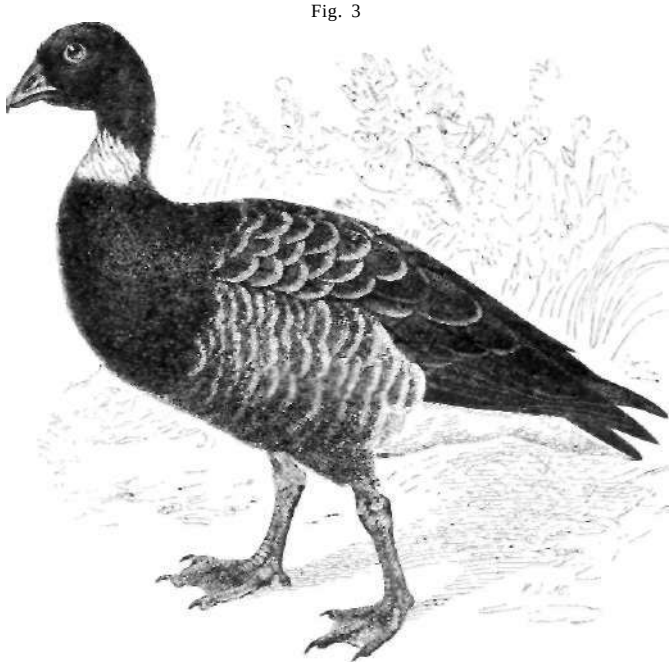
De gamle Fugle ere hvide eller blaalige med sorte Haandsvingfjer. Hertil høre:

Snegaasen (*A. hyperboreus Pallas*), hvis Hovedhjem er det nordligste Østasien og Amerika; den træffes af og til i Grønland. Næb og Ben orangegule; den unge Fugl er graa med mørkere Tegninger, den gamle Fugl er hvid med sorte Haandsvingfjer; Totallængde 86 Cm., Vingen 45 Cm. Snegaasen yngler paa Tundraer og i Moradser; Ægget (72 X 48 Mm.) er gullighvidt. Føden bestaar af Græs og Bær.

Anser Briss.: Næbbet er blødere og mere fladt end hos foregaaende; dets Højde ved Basis er mindre end Halvdelen af dets Længde; dets Længde er ikke større end Hovedets; de gamle Fugle ere aldrig fuldstændig hvide. Hertil høre:

Blisgaasen (*A. albifrons* [Gm.]): Næbbet lyst orangerødt, uplettet, med hvidagtig Spids; Benene rødgule; den øverste Vingerand og Undervingen askegraa, Bagryggen sort brungraa; en stor, hvid Pandeplet med sort Indfatning naar til foran paa Issen; store, sorte Pletter paa Brystet. Den unge Fugl mangler den hvide Blis og Brystpletterne og har gule Ben. Totallængde 70 Cm., Vingen 44 Cm. Denne Art, hvoraf der i øvrigt har været opstillet flere Afarter eller endog Arter, yngler i Asien's og Amerika's Polaregne; til Danmark kommer den blot paa Træk (Marts-April og September-Oktober); det samme er Tilfældet paa den sydlige Del af den skandinaviske Halvø, hvorimod den maaske yngler i den nordligste Del; paa Færøerne synes den ikke at være almindelig; paa Island's sydlige Del og paa Grønland fra 66—68½° n. Br. yngler den; paa sidstnævnte Lands Østkyst er den endog truffen helt op til 75°. Reden findes ved Fjældvande; 7—11 hvide Æg (72—82 X 51—53 Mm.). Føden bestaar især af Strandplanter, Græs, Orme og Insekter.

Fig. 3

Knortegaas

Dværggaas (*A. erythropus* [L.]): Næbbet kort, lyst rødgult uden Pletter, med hvidlig Negl; rødgule Ben; øverste Vingerand og Undervingen askegraa, Underryggen sortegraa; meget stor, hvid, sortindfattet Plet fra Mundvigen til midt paa Issen; mange store, sorte Pletter paa Brystet; Vingespidserne naa til, eller forbi Halen; den unge Fugl har smudsiggule Næb og Ben og mangler den hvide Blis; Totallængde 60 Cm., Vingen 40 Cm. Denne Art bebor det nordlige Europa og Asien; til den sydlige Del af Skandinavien kommer den kun af og til paa Træk; i Danmark sker dette endnu sjældnere. Den yngler ved ferske Vande. Ægget 73—76 X 42,5—46 Mm.

Sædgaas (*A. segetum* [Gm.]): Næbbet sort med rødgul Ring imellem Næseborene og Spidsen; Benene rødgule, Overvingeranden og Undervingen mørkt askegraa; Underryggen mørkt graabrun; Vingespidserne naa langt uden for Halen; Totallængde 82—95 Cm., Vingen 42—50 Cm. Ogsaa denne Art er bleven delt i flere paa Grund af den meget varierende Legems- og Næbstørrelse samt Næbbets og Benenes noget forskellige Farve, men en saadan Adskillelse vil dog næppe kunne holdes.

Sædgaasen yngler i den nordlige Del af Asien og Europa, paa Island og ved Scoresby Sund paa Grønland's Østkyst; til det sydlige Norge og Sverige samt til Danmark kommer den paa Træk (April, Oktober); hvor den opholder sig i Mængde, gør den stor Skade paa Sæden. Ægget: 82—89 × 55,5—59 Mm.

Graagaas (*A. ferus* Steph., Vildgaas): Næbbet tykt og stort, rødgult uden sort Tegning og med hvid Negl; Benene blegt kødfarvede; hele Underryggen, Undervingen og en meget bred Overrand paa Overkanten af Vingen lyst askegraa; Bryst og Bugside sortplettede hos de gamle; Vingerne naa ikke Halespidsen; Totallængde 98 Cm., Vingen 47 Cm. Denne Art er den eneste vilde G., der yngler i Danmark; i Norge findes den almindelig ynglende paa Øerne langs Vest- og Nordkysten, hvorimod den inde i Landet er mindre hyppig end Sædgaasen; i Sverige træffes den regelmæssig indtil Upland; paa Færøerne har den tidligere været meget almindelig; paa Island og Grønland træffes den ikke; i øvrigt er den som Yngle- eller Trækfugl udbredt over hele Europa, Asien (til det midterste Indien) og maaske Nordafrika. G. ligner

i Levevis de øvrige vilde Gaasearter; det er en kraftig, sky og klog Fugl, der ikke er let at nedlægge; den lever selskabelig; Flokkene flyve i 2 Linier, der støde sammen fortil under en spids Vinkel. I Begyndelsen af Juli fældes Svingfjerene, og Fuglen kan da ikke flyve før Slutningen af Maaneden; Føden bestaar af Vegetabilier. Reden anbringes blandt Siv og Rør, paa Holme eller Tuer; 5—14 hvidagtige Æg (82,5—90 × 57—60 Mm.), der ruges af Moderen alene i 27—28 Dage; Ungerne ere flyvefærdige efter to Maaneders Forløb, i hvilken Tid ogsaa Hannen deltager i deres Bevogtning.

Cygnopsis Brandt: Næbbet er længere end Hovedet, har en Knub ved Basis og er fladt hen imod Spidsen. Hertil hører blot I Art, Svanegaasen (*A. cygnoides* [L.], *A. sinesis* Steph.): Oversiden, Siderne og Vingerne brune med hvidlige Fjerkanter; Hovedets Overside og Tøjlerne brune; Halsen og Legemets Underside hvide. Svanegaasen yngler i Østsibirien og overvintrer i Kina; den er Standfugl i Japan og er truffen paa Kurilerne.

Branta Scop.: Overnæbbets Horntænder ere ikke synlige udefra; Næbbet middelstort, men kraftigt; Svømmehuden lidet udskaaren. Hertil høre blandt andre:

Canada-Gaasen (*A. canadensis* L.): Hoved og Baghals sorte, Kinderne og Struben hvide; Kroppens Overside brunliggraa, med lysere Fjerrande; Bryst og Forhals askegraa; den øvrige Del af Undersiden rent hvid; Haandsvingfjerene sortebrune; Armsvingfjerene og Halen sorte; Øjet er graabrunt, Næbbet sort og Foden mørkegraa; Totallængde 93 Cm., Vingen 48 Cm. Canada-Gaasen findes i hele Nordamerika, men yngler nu kun undtagelsesvis i de forenede Stater; den skal undertiden forvilde sig til Europa og er truffen i Grønland (rimeligvis ynglende).

Bramgaas (*A.* [Branta] *leucopsis* Bechst., Fjæld-gaas; norsk: Hvidkindet G.): Panden, Tindingerne og Struben hvide; Nakke, Hals, Hale, Ben og Næb sorte; Kappen askegraa med sorte, lyst kantede, brede Baand; Bryst, Bug og Haledækfjer hvide; Totallængde 70 Cm., Vingen 43 Cm, Bramgaasen yngler i Asien's og Europa's Polarregioner; til Danmark kommer den som Trækfugl (sidst i Februar eller først i Marts, sidst i September eller først i Oktober); det samme er Tilfældet for Sydsverige's Vedkommende; i Norge er den mindre almindelig, skønt ikke sjælden; i den nordlige Del af den skandinaviske Halvø siges den at yngle; paa Færøerne er den en tilfældig Gæst, hvorimod den paa Island i hvert Fald er almindelig paa Trækket; til Sydgrønland kommer den ligeledes paa Træk, medens den derimod yngler ved Scoresby Sund paa Østkysten (ca. 70° n. Br.). Reden findes her paa Afsatser paa Klippevæggene. Ægget: 71,5—75 X 46—48 Mm.

Knortegaas (*A. bernicla* [L.], *Bernicla brenta* [Pall.], norsk: Ringgaas): Hoved og Hals sorte; de hvide øverste og underste Haledækfjer meget lange; paa Siderne af Halsen en hvid Halvring; Næb og Ben sorte; Kappe og Bryst brungraa med blegere, rustgraa Fjerkanter; Sving- og Styrefjer sorte med brune Skafter; Totallængde 62 Cm., Vingen 36 Cm,; den unge Fugl mangler Ringen og har sortegraa Hoved og Hals. Denne Art yngler i det nordligste Europa, Asien og Amerika. I Træktiden (September—Maj eller Begyndelsen af Juni) er den den almindeligste Vildgaas ved de danske Kyster; mange blive her ogsaa om Vinteren. Ogsaa ved de norske og sydsvenske Kyster er den overordentlig almindelig paa Trækket; paa Færøerne findes den ligeledes For- og Efteraar, hvilket derimod ikke synes at være Tilfældet paa Island. I den nordlige Del af Grønland yngler den. Knortegaasen lever hovedsagelig af Drivtang, Kræbsdyr, Orme o. l.; den er lettest at skyde i stormende Vejr, da den saa har vanskeligt ved at hæve sig op af Vandet. Ægget: 70,5 X 47 Mm. I Holland herskede der i ældre Tider den Tro, at denne Fugl ikke blev ruget ud af et Æg, men fremkom af et Kræbsdyr (*Lepas anatifera* L.).

Spejlgaas (*A. ruficollis* Pall.): Hovedets Overside, Baghals, Kappe, Ryg, Vinger (med Undtagelse af de hvidrandede øvre Dækfjer), Hale, Bagbryst, Sider, Næb og Ben ere sorte; fra Issen ned gennem Øjnene sorte Baand, der brede sig og forenes paa Hagen; mellem Næb og Øje en hvid, aflang Plet; Tindinger, Forhals og Forbryst brunrøde; et smalt, hvidt Baand paa hver Side af Halsen; hvidt Bælte mellem For- og Bagbrystet; Undergump og Haledækfjer hvide; Totallængde 65 Cm., Vingen 37 Cm. Spejlgaasen yngler i Nordvestsibirien; den overvintrer i Turkestan og omkring det kaspiske Hav; i Europa og Ægypten er den kun en tilfældig Gæst. I Norge er den ikke truffen, hvorimod flere ere skudte i Sverige, Danmark og Sønderjylland. Slægten *Tadorna* (Gravænder, Brandgæs) regnes af mange for at høre til G.; de kunne dog sikrest betragtes som en Mellemform, der staar Ænderne nærmest (se under Ænder). *E. B.*

Gaaseavl er maaske næppe saa gammel paa Jorden som Avlen af de fleste andre Husdyr, heller ikke som Hønseavlen; men med Vished kan intet herom vides, thi det Bevis, man har villet udlede fra, at de forskellige Racer af den domesticerede G. ikke nær afvige i den Grad fra hverandre, som f. Eks. de forskellige Hønseracer gøre det, er næppe afgørende, da det nævnte Fænomen ogsaa kan tænkes at have andre Aarsager. Gaaseavlen er i hvert Fald saa gammel, at dens Oprindelse ikke kan paapeges; tamme G. findes i Afbildninger fra det gamle Ægypten, og Homer kender G. som Husdyr.

De tamme Gaaseracer udlede for største Delen deres Herkomst fra Graagaasen; dette gælder for alle de almindelig udbredte Racer, men ved Siden af dem er der enkelte andre, som have andet Udspring. De mest forekommende Racer ere Toulouser-Gaasen, Emdener-Gaasen, den pommerske G. og den italienske G. Toulouser-Gaasen er et svært Dyr af kompakt Figur og en næsten lige ned til Jorden hængende Bagkrop, med svære og korte Legemsdele, korte Fødder og en tung Gang; dens Fjerfarve er paa Overdelene mørkere graa, lysere hen imod Ryggen, paa Vinger, Bryst og Bug lysegraa, bagtil næsten gaaende over i hvidt; Næbbet er brunlig kødfarvet og Fødderne dybt orangefarvede. Den er af betydelig Vægt, i Reglen fra 6 til 10 Kg., men kan i fedet Tilstand naa op indtil 14 Kg. Den er en af de rigest læggende Racer, idet den kan drives til at lægge 50—60 Æg; i dens Hjemstavn,

Sydfrankrig, lader man for at forlænge Æglægningstiden gerne Æggene ruge af Høns eller Kalkuner. Denne Race har fundet en Del Udbredelse i Danmark. Emdener-Gaasen er ligeledes af meget svær og kompakt Figur, men med længere Hals og rankere Holdning; den tæt sluttende Fjerdragt er af ren hvid Farve og Næb og Fødder orangerøde. Hos Gæslingerne viser der sig ofte en Kønsforskel i Fjerfarven, idet de unge Gaser befjere sig helt hvide, medens G. ofte i Vingerne og undertiden i Halen faa blaalige og rødlige Fjer, der først forsvinde i det andet Aar; dog kunne ogsaa de sidste straks befjere sig helt hvide. Vægten er som ved Toulouser-Gaasen, ja skal i fedet Tilstand endog kunne stige til 15 Kg. Æglægningen er ret rigelig, om end ikke saa stærk som Toulouser-Gaasens. Paa Grund af de hvide Fjers større Værdi er Racen paa mange Steder bleven forringet ved overdreven Plukning. Emdener-Gaasen holdes noget i Danmark, men har dog kun ringe Udbredelse her. Den pommerske G. er egentlig kun en Varietet af Emdener-Gaasen, hvem den ganske ligner i Kropbygning, medens den hyppig har askegraa Pletter i den hvide Fjerdragt. Den hører hjemme i Nyforpommern og er næppe meget udbredt uden for denne sin Hjemstavn; den synes tilbøjelig til at degenerere ved Overførelse til andre Egne og kan navnlig ikke taale stærk Plukning. I Danmark findes den, saa vidt vides, ikke. Den italienske G. ser paa Grund af sine høje Ben og sin lange Hals større ud, end den virkelig er; thi dens Normalvægt er i fedet Tilstand 6—8 Kg. og kan ikke naa de tre foregaaende Racers. Derimod skal den være endnu rigere læggende end Toulouser-Gaasen; der angives endog — dog vist med et overdrevent Tal — 90 Æg. Den er mindre tilbøjelig til at ruge, en Følge af den stærke Lægning. Uden for Europa ere enkelte vilde Gaasearter blevne domesticerede, saaledes Canada-Gaasen, der er af betydelig slankere Bygning end vore Husgæs, har længere Hals og højere Løb og en mere broget Fjerklædning, samt Kina-Gaasen, som er en meget stor G. af brunlig Farve, med lysegraat eller hvidt Bryst og en mørkebrun Stribe ned ad hele Halsens Yderside; Halsen ligner en Svanehals; det sortfarvede Næb har ved Roden en hornagtig Udvækst. Gaserne af denne Race ere af meget stridbar Beskaffenhed, en Egenskab, som er bleven nedarvet paa den af Krydsning med Kina-Gaasen frembragte sydrussiske G., hvis Gaser bruges til Gasekampe.

Ved Siden af de nævnte Racer, hvis Tal kunde forøges med adskillige flere, staar imidlertid alle Vegne den almindelige Husgaas, vel i Enkeltheder forskellig i forskellige Lande, men dog i Hovedtrækkene ens overalt. Den danske Husgaas er, sammenlignet med Toulousere og Emdenere, forholdsvis lille og synes at være bleven forkommen ved mindre god Behandling; lige over for den nærbeslægtede sydsvenske G. falder den ikke lidt igennem, og en eventuel Forbedring af vor Gaasebestand vilde derfor maaske naturligere foregaa ved Hjælp af sidstnævnte Landform end ved Hjælp af de forædlede Racer. Men Gaaseavlen er i det hele taget gaaet meget tilbage i Danmark fra, hvad den har været i tidligere Tider, og navnlig synes Tilbagegangen at have været i stærk Tiltagen siden 1880'erne; endnu i Beg. at 1880'erne var der en ikke saa lille Eksport af slagtede G. til England (navnlig Nordengland), men nu synes denne Eksport at være ophørt. En naturlig og berettiget Aarsag til denne Gaaseavlens Tilbagegang er den intensivere Dyrkning af Jorden; men andet maa være kommet til — for de sidste Aars Vedkommende kan maaske nævnes Importen af de saakaldte polske G. —, thi endnu gives der vistnok mange Steder, hvor Gaaseavl kunde drives med bedre Udbytte end noget andet. Sagen er nemlig den, at G. sammenlignelsesvis maaske er det billigste af alle Fjerkræ at opdrætte; først Fedningen volder nogen Bekostning, og endda ikke stor, og en velfedet G. er en god og let afsættelig Handelsvare.

Opdræt af G. stiller ikke store Fordringer; men een stiller det ubetinget for at kunne betale sig: Adgang til Græs; og derved er den uheldige Omstændighed, at Kvæget vrager de Græsgange, hvor der gaar G.; altsaa maa det Stykke Jord, som benyttes til disse, ofres til dem alene. Derimod er Vand ingen absolut Nødvendighed, skønt G. er Vandfugl; den kan endog helt undvære Adgang til Vand; dog maa det indrømmes, at Parringen, hvoraf Æggenes Befrugtning jo er afhængig, foregaar sikrest paa Vandet. Til Natteophold behøves et ret rummeligt, godt ventileret Lokale med fast Gulv (Beton er bedst), der bør have en Rende eller en Afløbsbrønd, saa at man ved at overøse Gulvet med nogle Spande Vand hurtigt og nemt renser det. En Del af Gulvet belægges med Halm, Sand, Tørvesmuld e. a. til Leje for Dyrene; naar dette er blevet gennemfugtet af Gødning, maa det skiftes. I den mørkeste Del og godt skjult anbringes Rederne, lavt liggende paa Gulvet og rummelige, helst en Rede for hver G. Til en Avisgase bør ikke holdes over 4—5 G., Gasen i Alder fra 2—6 Aar, G. i samme Begyndelsesalder, men noget længere brugelige, dog ikke over 10 Aars Alderen (som bekendt kunne G. naa en meget høj Alder). Parringen begynder efter Vinterens Beskaffenhed i Januar eller Februar, sjældnere først i Marts. Æglægningens Begyndelse indtræder kort efter Parringen. Vil man forlænge Æglægningen for at faa mange Æg, maa man daglig borttage Æggene af Rederne, kun ladende eet tilbage i hver; men man maa da lade de først lagte Æg udruge af Kalkuner. Rugningen tager 28—30 Dage. Rugereden skal være lavt liggende ligesom Læggerederne. De rugende G. maa ikke forstyrres; man stiller Spise (Klid, Korn og Grønt) og Drikke ind til dem, dog i saadan Afstand, at de ikke kunne naa det fra Rederne. De nyfødte Gæslinger lades 24 Timer uforstyrrede under Moderen; men er der for stor Tidsforskel mellem de første og sidste Gæslingers Fremkomst, hvad ikke sjælden er Tilfædet, maa de første borttages og anbringes i en med Fjer udforet Kurv, Kasse, Potte e. desl. paa et lunt Sted. Gæslingernes første Føde er Brødkrummer og hakkede Nælder; efter et Par Dages Forløb føjes hertil Klid og Skraa og efter den første Uges Udløb tillige stampede kogte Kartofler. Straks efter det første Par Dages Forløb vænner man Gæslingerne til det fri, i Begyndelsen kun kort Tid ad Gangen, daglig tiltagende, indtil de kunne være hele Dagen ude, dog, medens de ere i Dundragten, ikke for

tidlig om Morgenen eller for silde om Aftenen, ligesom der i denne Tid maa passes paa, at de ikke blive gennemvædede af Regn. Befjeringen begynder med en Maaneds Alderen og er endt med to Maaneders Alderen; i denne Periode ere de graadige og maa fodres stærkt, ogsaa med kraftigere Føde end hidtil, navnlig Korn, især Byg og Havre. Saa tidlig som muligt, i hvert Fald efter Befjeringens Tilendebringelse, men helst før, drives de paa Græs. Efter fuldendt Befjering kunne de undvære alt andet Foder, men vokse dog bedre, naar de hver Aften efter Hjemkomsten faa et lille Ekstrafoder af Kartofler eller raa Roer, undertiden lidt Klid og Skraa. Om Efteraaret, naar de kunne drives paa de afhøstede Marker, behøve de intet som helst Ekstrafoder.

En god Indledning til Fedningen er at give de unge G. et Turnips- eller Kaalrabistykke at opæde. Først fortære de Toppene og derefter Knoldene, lige til der intet er mere; Behandlingen af de svære Knolde letter man dem ved et Hak med en Spade ned i Knolden. Til den egentlige Fedning maa man delvis eller helt berøve dem Friheden. Man kan spærre dem i en Fold, hvor de kunne bevæge sig imellem hverandre, og fodre dem med Havre, Byg og Boghvede, eller man kan indespærre dem, een eller nogle faa sammen, i Bure, hvor de ikke kunne bevæge sig uden lidt frem og tilbage, til og fra Fodertruget, som staar foran Burets Gitteraabning; endelig kan man fodre dem ved Stopning med Foderboller, der ere æltede af Byg- og Majsmel, idet man til to eller tre regelmæssige Tider paa Dagen giver dem et vist Antal, begyndende med færre og daglig stigende med 1, hvorved man dog stadig maa passe paa, at man ikke overdriver Maalet, og ved Beføling overbevise sig om, at det forrige Maaltid er fordøjet. Fedningen tager noget forskellig Tid, i Alm. 4—5 Uger; ved Stopning kan man nøjes med mindre, men det er ikke alle Dyr, der kunne taale denne Fedningsmetode og den dermed følgende strenge Indespærring; tilmed udvikler Stopningen ofte vel meget Fedt. Leveren bliver under Fedningen altid stor; men vil man have den særlig stærkt udviklet, kan det opnaas ved i Drikkevandet at lægge en Del smaa Stykker Trækul; ved stadig at bide i disse blive G. tørstige, og den stærke Drikken udvikler Leveren. I Vandet kommes ofte lidt Salt. For Renlighed under Fedningen maa der sørges omhyggelig; ere Dyrene spærrede i Bure, kan man bagtil have en halvrund Udskæring i Burets Gulv, hvorigennem da Gødningen kan falde ned. At Fedningen har naaet sit Højdepunkt, kendes paa det besværede Aandedræt, Dannelsen af Fedtpuder under Vingerne og Hudens store Hvidhed.

Før Slagtningen bades G. i rent Vand. De maa have undværet Føde i de sidste 12 Timer, før de skulle slagtes. Slagtningen foretages ved at knække den øverste Halshvirvel eller ved at stikke en spids Kniv gennem Næbbet ind i Hjernen. Indvoldene udtages bagfra; sker dette straks, holder G. sig længst. Skulle de slagtede G. forsendes til England — skønt denne Import nu er ophørt, bør dog dette ikke udelades —, ere følgende Regler at iagttage: Kroppene plukkes kun saa nær, at et jævnt Lag Dun bliver tilbage. Ingen Skoldning maa bruges; Fødderne vadskes i koldt Vand og tørres omhyggelig. Til Pakning bruges flade Kasser og ren, tør Halm eller Træuld; Kasserne laves med et Skillerum i Midten paa langs, og i hver Halvdel af hvert Rum nedpakkes efter Størrelsen 4—5 G. (i alt i hver Kasse altsaa 16—20, idet der ikke maa ligge mere end eet Lag G. i hver Kasse). Over, under og imellem de nedpakkede Kroppe skal være Straa eller Træuld; to Kroppe maa paa intet Sted berøre hinanden. I Tiden fra Slutn. af November til Beg. af Januar ere slagtede G. bedst afsættelige i England. G., der eksporteres til England, maa ikke have for meget Fedt.

Fjer og Dun ere et ikke uvigtigt Biprodukt af Gaaseavlen. Dunene indvindes kun af slagtede G., medens Fjerene derimod ogsaa kunne indvindes ved Plukning i levende Live. Om Plukningen er til Skade for Gæslingernes Vækst og Udvikling, er et Spørgsmaal, hvorom der strides; at overdreven Plukning gør det, er utvivlsomt. En Plukningsmaade, der er absolut uskadelig, er følgende: Naar det Tidspunkt nærmer sig, da Fjerskiftet skal foregaa, tager man hver Morgen, naar G. forlade Stalden, og hver Aften, naar de skulle i Stald, hver G. fat og stryger den med Haanden nogle Gange imod Fjerene; alle de »modne« Fjer gaa da ganske let af. Dog maa det indrømmes, at disse Fjer ikke ere saa gode som de, der plukkes som endnu fastsiddende. Paa de Steder, hvor den egentlige Plukning drives, plukkes Gæslingerne første Gang i Slutn. af Juni eller Beg. af Juli, naar de have naaet den Udvikling, at Vingerne krydse hinanden over Halen, anden Gang to Maaneder senere, ved Begyndelsen af September, tredje Gang efter Slagtningen; de gamle G. kunne underkastes endnu en Plukning i Maj. Paa Bryst og Bug og under Vingerne sidde de bedste og blødeste Fjer. En ung G. kan i de tre Plukninger give 250—300 Gr. Fjer og Dun, en ældre G. i de fire Plukninger 300 Gr. Fjer og 100 Gr. Dun. Efter Plukningen kommes Fjer og Dun, hver for sig, i Poser, som lægges til Tørring i en Ovn med den Varme, hvori Brød bages. Dette sker et Par Gange, hvorefter Poserne bankes med Ris og rystes godt, saa at Skæl o. desl. falde fra. Saaledes behandlet kan Varen holde sig i ubegrænset Tid. Det smukke Stof, man kalder Svanedun, erholdes af G. De dertil bestemte G. maa ikke fedes; i August eller September plukkes de to eller tre Gange stærkt, hvorved Dunklædningen skyder stærkt frem; derpaa slagtes de, og idet man opskærer dem i Ryggen, flaar man forsigtig Skindet med de paasiddende Dun af, saa at det ikke flænges, og Dunene ikke smudses af Blod. Derpaa lægges det 6 Timer i koldt Vand, og ved Hjælp af en Allunopløsning og tør Varme præparerer man det saaledes, at alle under Overhuden siddende fede Dele gaa af, og dermed ere Skindene færdige til Brug.

At kende en G.'s Alder er tit vanskeligt. Et sikkert Kendemærke gives dog: Paa Gaasevingens yderste Kant, tæt ved den største Halefjer, sidde to smaa, smalle, spidse og meget haarde Fjer. Paa den største af disse afsætter der sig for hvert Aar, G. har tilbagelagt, en Fure, der ser ud, som om den var gjort med en Fil; derpaa kan altsaa ganske simpelt G.'s Alder aflæses. *Georg St. Bricka.*

Gæslingeblomst se Draba.

Gæstebud. Festlige Sammenkomster med Fællesmaaltid som Hovedpunkt vare Udtryk for det oprindelige Menneskes selskabelige Trang til den

Glæde, som fødes, højnes og bliver smitsom under Samvær med mange. Hos primitive Folk finder denne kollektive Livsglæde sit Udtryk i højrøstet og ubændig Lystighed. Hos Oldtidens Folk vare G. en Del af den religiøse Kultus, oprindelig skabte ved Sammenskud af Føde- og Drikkevarer (se Føring), og knyttedes til Folkets store Aarsfester. Senere, naar en enkelt indbød for sin Regning i private Anledninger, ophørte ikke den Skik, at hver Gæst medførte sin Kvotadel af Fortæringen. Senest erstattedes den ved Ydelser i Penge. Under begge Former lever Skikken endnu hos danske Bønder.

De ældste helleniske G. vare Føringsgilder; men endnu efter at Indbydelser kom i Brug, kunde Gæsterne medbringe uindbudne. Misbrugene skaffede disse Navn af Skygger (σκιάι, *umbrae*), Parasitter eller Snyltegæster. G. omtales allerede hos Homer. De vare tarvelige, og de spartanske G. (Lysitier) vedbleve saaledes, men i det øvrige Hellas avlede den voksende Kultur Overdaad og omstændelige Bordskikke. Gæsterne mødte festlig klædte i lyse eller stærke Farver, badede og salvede. Spisesalen var smykket med Blomster i Guirlander og Kranse; over Bordene hang Roser, Tavshedens Symbol, til Tegn paa, at hvad der sagdes *sub rosa*, burde ikke komme videre. I tidligere Tid havde man siddet til Bords; nu laa man 2 og 2 paa Sofaer (κλίνη), hvilende paa venstre Albu. Hver Sofa havde sit Bord for sig. Naar man havde lagt sig, toge Tjenerne Fodtøjet af og bøde Vand til Haandtvæt. Haandklæder medførtes. Duge brugtes ikke, men mellem hver Anretning tørtes Bordpladerne med Svampe. Forskærere delte Maden i lige Portioner, der spistes med Fingrene, saa hede, at Fingerhætter benyttedes.

Maaltidet kom op i 3 Sæt. Det første var appetitvækkende krydret, det andet solidt. Derefter fjernedes Bordene; Gulvene rensedes, Haandtvætsvand og parfumerede sæbelignende Præparater bødes rundt, Drikofferet bragtes — i ublandet Vin. Tredje Anretning, Frugt, Ost, Bagværk, Salt (for at vække Tørst), sattes frem; Kranse af Violer, Roser, Vedbend paasattes, og Ranker af Sølvpoppel og Blomster vandtes om Legemet. Symposiet (Drikkelaget) begyndte, ledet af Symposiarchen, ofte Værten selv. Man drak af Kratere, (lig vore flade Champagneglas), Skaaler tømtes for Zeus Soter (den frelsende), for Hygieia, Helsengudinden, og for Fylgjerne. Somme drak Runddrik, andre paa Venners Sundhed og maatte tømme saa mange Kratere, som paagældende havde Bogstaver i Navnet. Hetærer viste sig, Fløjtespillersker forlystede Gæsterne, og Skyggerne takkede for Traktementet ved at gøre sig morsomme. Gaader og Grifer yndedes; Værten fordelte Gaver (ξενία) eller lod dem bortlodde. Kvinder vare udelukkede, og det var Skik, at i Mænds Samkvem maatte de ikke omtales hverken med Ros eller Dadel. G. begyndte om Aftenen, endte sent, og ved Daggry gik man larmende hjem med Fakler og Fløjter foran Toget. Romernes G. vare oprindelig tarvelige, senere yderlig overdaadige. Bordskikkene vare hellenske. Spisebordene havde Sofaer (*lecti*) paa de 3 Sider. Der skiftedes Dragt, og Haandtvæt foretoges under Maaltidet. De pompøst klædte Tjenere opvartede syngende i Rytmer afpassede efter Ydelserne. Kejsernes Symposier lededes af en *rex convii*, *rex*, *magister* eller *arbiter bibendi*.. Spisesalen blev til et Teater med Musik, Dans, Gladiatorer og Gøglere. Kejsernes G. skilte sig ikke fra de fornemmes uden ved Bordservicets Pragt, ved at der vel indbødes Folk af tredje Stand, men ikke frigivne, og ved at alle Gæster fik af de samme Retter. Hos fornemme vare baade Bordtøj, Mad og Drikke afpassede efter Gæsternes Stand. Især gik det ud over de fattige, af Tjenerskabet foragtede Klienter, der behandledes værre end Tiggere. Ved Siden af de kejserlige G., hvor mange Hundreder beværtedes, bevaredes dog Traditionerne fra Hellas'es Glanstid, de smaa G., hvor, som Varro siger, Gæsternes Tal varierede mellem Gratiers og Musers, og Sydens Aand kom til Orde i munter, aandrig, fint dannet Samtale, og der glimredes med det slagfærdige Vid, det Salt, der kun trivedes inden for Bymurene, med Urbaniteten. Der læstes Digterværker og samtaledes æstetisk, og der fandt musikalsk og teatralsk Underholdning Sted. Tonen hævedes ved romerske G. i den gode Tid derved, at Kvinderne deltoge, først siddende, senere liggende ved Bordet. I den klassiske Oldtid var det uddannet til Kunst at give et muntert aandelig løftet G., og fremragende Forfattere gjorde sig Flid for at vejlede de mindre kyndige. Forskellen paa G. fremgaar af Tonen i Platon's og Plutarch's Symposier i Modsætning til Petronius'es *Satiricon*, hvor Smagløsheden og Ødselheden ved den frigivne Trimalchio's G. erskildret.

De jødiske G. fandt Sted sammen med religiøse Fester, Offerhøjtider og ved Familiebegivenheder, f. Eks. Bryllupper, naar Børn vænnedes fra, paa Fødselsdage, ved Ligfærd samt ved Faareklipningen og Vinhøsten. De holdtes om Aftenen. Ved Tiende- og Førstegrøde-G. bleve Slaver og fattige beværtede. Til G. indbødes ved Slaver; i højtidelige Anledninger, længe forud og gentagne Gange. Undertiden hentedes Gæsterne ceremonielt. Ved Ankomsten bleve de kyssede og deres Fødder toede, Haar, Skæg og Fødder salvede, Blomsterkranse paasattes, og Bordpladser anvistes efter Rang. Der spistes som i den klassiske Oldtid liggende. Almindelige Gæster fik lige store Portioner, fornemme efter deres Grad 3 — 5 Gange saa store. Maaltidet forestodes af en Skaffer, Architriclinius. Denne nævnes i Johannes-Evangeliet ved Brylluppet i Kana, men Ordet er senere blevet antaget for et Personnavn, og man har nu en Helgen.. St. Archideclin. Under det langvarige Maaltid' kunde alvorlige Samtaler føres; i Persien afgjordes. Statssager, og Dekreter udstedtes. Der udførtes Musik, Dans, Gaadelege og anden Spøg. Kvinderne spiste i et Rum for sig. Ved Afskeden ragedes Gæsternes Skæg. Under Romervældet indførtes *comissationes*, G. og Drikkelag for Ynglinge, og rige Jøder optoge romerske Luksusvaner.

I Nordens Oldtid holdtes faste G. ved Aarsfesterne: paa Vinternat (midt i Oktober), Midvinter (midt i Januar; Julen) ogfør Midsommer. Kristendommen omdannede disse G. og henlagde Christi Fødsel til Julen, som blev den helligste Fest. Man skiftedes til at holde G. Veje og Vande vrimlede af Julegæster. Alle G. varede i flere Dage. Bryllupsgæstebud holdtes ofte ved Høstfesten (Midvinter), der senere faldt ved Mortens-Dag (10. Novbr.). Familiegæstebud ved Trolovelser

(festaröl), Bryllupper (bruúðaup), Arveøl (erfiöl), naar Venner kom hjem fra lange Udfærder (fagnaðaröl) eller naar Konger rejste, undertiden med 300 Mænd. Lidkøb var Drikkegilder, som holdtes ved hver Forretnings Afslutning, jo vigtigere den var, jo flere Dage varede det. Af frigivne gaves frelsisøl. Store Sammenskudsgilder holdtes ved de store Aarstider (se Føring). Forud for store G. gik Ølstævnet (61-stemna), hvor der smagtes, om Øllet var godt. Fire Mænd indbød ad de fire Veje, som føre af By, og havde ofte Smaagaver med; meget store G. holdtes i Laden. Konger lode bygge store Drikkehaller paa Steder, de ofte kom, Bonden havde en Drikkestue, Ølhus (bjórsalr) paa Gaarden. Til større G. samledes man i Sædestuen. Denne var til G. draget med Vægboninger, Vaaben hængtes paa Væggen, og knæhøjt Halm lagdes paa Gulvet. Værten eller fornemste Gæst sad i Højsædet (öndvegi), næste i Rangen i Modsædet, Gæsterne i Række mod højre og venstre Side af disse Sæder. Pladserne mod Indgangsdøren vare de ringeste. Kvinderne sade enten til venstre for Højsædet, til højre for Modsædet eller paa Gavlbænken (þverpallr). Mellem Bænkene og Langildene midt paa Gulvet stode flyttelige Borde, der toges bort efter Maaltidet. Om Dagen blev drukket Maaldrik i tildelte Kvanta, om Aftenen efter Behag. Der sloges Lod om Kvinderne, og man drak parvis (tvimenningr). Ved Mandfolkegæstebud satte man sig i Straaet med Ryggene mod Bænkene. Der blev drukket i Hverv ɔ: Hornet gik rundt i Kredsen, eller man drak hinanden til tværs over Stuen. Husets Kvinder bragte Drikkekarrene, efter at Tyendet havde skænket i. Hovedbegivenheder vare Minneskaalerne for Guder og de fremfarne i Slægten og Løfteskaalerne (bragafull). En fed Galt førtes ind, og under Haandspaalæg aflagdes Løftet, eller der stodes op paa en Sten eller Stok. Løftet var ofte pralende og over Evne. Man overbød hinanden med Opregning af Egenskaber og Færdigheder (Mandjævning). Foruden Minnet, som blev kvædet (rytmisk fremsagt), reciteredes Æres- eller Skæmtedigte, og Fortællinger om Begivenheder i fordums Dage eller Selvoplevelser udenlands hørtes i Spænding, bevaredes i Mindet, genfortaltes og overleveredes saaledes til Efterkommere, indtil de nedskreves. Ved G. blev der danset i det fri i Runde eller Række efter Sangens Toner. Kun Strofer af en enkelt Dansesang ere bevarede i Sturlungasaga; men de mange, der ere kendte fra Færøerne og i Skandinavien, vidne om, hvor gængse de engang have været.

Til Merovingernes G. kender man ikke meget; i Karolingernes Tid sad man til Bords. En Tegning i en Bibel fra 10. Aarh. forestiller Balthasar's G. Paa et rundt Bord uden Dug staar et Fad paa høj Fod, derpaa en Ged. Gæsterne have for sig en Brøddisk, en Brødskive, hvorpaa der spistes, Kniv og gnavede Knogler. De drikke af store Skaale og Flasker. Dugen kom i 13. Aarh. Forhen havde man kun brugt et Forklæde om Bordkanten *(tablier)*.

14. Aarh. bragte en etikettemæssig Ordning af G. I Byerne blev det især ved Bryllupper vanskeligt at holde store G., navnlig om Vinteren, fordi Boligernes Rumforhold indskrænkedes, og man lejede derfor store Lokaler f. Eks. Byens Raadhus. Hvor Lejlighed var dertil, holdtes G. i det fri, og der opsloges Borde og Bænke, ja Træboder til Køkken og anden Økonomi. Ved fyrstelige G. serveredes ridende. Den fra Oldtiden kendte Føring omfattede foruden Fødevarer ogsaa Bohave og Husgeraad, og længe før G. holdtes, skikkedes Bud til Gæsterne om forud at sende Bidrag til alt, hvad et G. krævede til Brug for Hus, Køkken og Borddækning samt til Gæsternes Nattelejer. Før Gæsterne mødte deres Hustruer medbringende det ønskede, deriblandt Tapeterne, hvormed nøgne Rum gjordes hyggelige. De kaldtes Dragekvinder, fordi de hjalp ved at drage (tapetsere) Huset. Gæsterne indfandt sig i Dagene før G., de fornemste bleve redne i Møde og indførte med Pomp; havde Rejsen været lang, badedes de, alle beværtedes. Forud for G.'s Kerne, Maaltidet, gik Haandvadsken; der blæstes i Trompeter (Frankrig) for at kalde sammen til den. Vandbækken (Mulling, mundlaug) og Haandklæde bares af et Tyende; for de fornemste Gæster af Familiens egne eller af fremtrædende indbudne. Haandtvæt kendtes i Nordens Oldtid, og indtil Gafler bleve almindelige efter Midten af 17. Aarh. Derefter raktes hver Gæst en Kande med 01, hos rige Vin, og vilde Husets egne vise en særlig Opmærksomhed, kredensedes Drikken, ɔ: Bæreren smagte paa den først. Gæsterne bænkedes (deraf banquet) efter Stand. Pladserne nærmest Dørene vare de ringeste. Langs Væggene løb faste Bænke. Foran disse stilledes løse Borde, hvis indre Side var fri for Betjeningens Skyld. Kønnene sade hver for sig, i senere Tider i Bunterad, blandede. Før Maaltidet gik Bordbøn. Som ved de romerske G. sattes Maden paa Bordet i »Sæt«, Opbæringer, af hvilke hvert omfattede mange Retter. G. lededes af Skafferen, Forgangsmanden, Opvartningen af Forgangskoner, -piger og -svende. Mellem Sættene og under Maaltidet blev der sunget Korsange af Degne, og Skaaler samt Retters Indbæring ledsagedes af Musik fra Legere paa Piberbænken eller -pulpituren. Stegene skares for af Kokkene, men Fjerkræet af Bitzeren, en meget fremtrædende Figur ved G., en Adelsmand, der med hvide, diamantsmykte Hænder kunde holde en Høne i Vingebenet og tranchere den uden at røre Fadet. Efter Maaltid læstes fra Bords, og Haandtvæt foretoges. G. vare delte i Middags- og Aftenmaaltid; ved dette vankede mest Drik, og der blev danset. Under Drikken gik Karrene rundt; man drak hinanden til med signe Gud eller godt Aar, hilste med en Stump af en Vise, som den anden Part fortsatte. Drikken gik i Kreds, ikke tværs over Bordet. G. stod paa i 3—4 Dage, og Gæsterne vare drukne i dem alle.

I de følgende Aarhundreder fulgtes forskellige Skikke ved G. Ifølge de engelske kom al Maden straks paa Bordet. Stegene sattes for Husherren, og endnu er det i England ham, der besørger hele Trancheringen og lægger hen for hver. Naar man ønskede af en anden Ret, henvendte man sig til den Gæst, ved hvis Plads den stod, og bad ham servere. For Tjenerskab var ingen Brug uden til at række de Retter, der stode paa Sidebordene.

I Frankrig sattes Entrées, Entremets og Relevées samlede paa Bordet. De store Stege skares for paa Buffetter. Vinen stod paa Bordet eller Stumtjenere. Først sent skænkede Betjeningen i Glassene. De højtidelige Skaaler bleve drukne af Glas med

Laag. En egen Art G. vare de saakaldte Eremitagegilder (se Eremitageborde), der vare i Brug indtil sent i 18. Aarh. Endnu maa nævnes de G. i Forklædning, som fandt Sted ved det danske Hof i 17. Aarh.'s anden Halvdel. Man kørte ved Fastelavn i Amagerdragt ud til Magleby, spiste Bondekost paa Trætallerkener, dansede til Sækkepibe med Bondepigerne og endte Aftenen i en af de fornemme Deltageres Hus med et G. og Bal. Denne Forlystelse hed Wirthschaft.

I Rusland serveredes to særskilte Maaltider. Det ene bestod af kolde og varme Smaaretter, krydrede, røgede, marinerede, der nødes staaende med en Masse af Likører, Brændevine o. s. v. at vælge imellem. Del andet Maaltid spistes siddende, Desserten stod paa Bordet, og Tjenerskabet serverede, som Tilfældet nu er alle Vegne. Det er denne Skik, der over Finland er naaet til Stockholm, hvor Brænde vin sbordet i sin Tid fik en lige saa monstrøs Udvikling som i Rusland. Her hedder det *Sakuschka*, og i dette Ord stikker mulig den svenske *Sexa*, en kold Anretning med Snaps og 01. Nu er Brændevinsbordet omtrent aflagt i gode svenske Huse. (Litt.: Wiener, »Biblisches Realwörterbuch«, Art. »Gastmahle«; Weiss, »Kostümkunde« [2. Bd. 2. Opl., Stuttgart 1881—83]; Friedlander, »Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms« I [6. Opl., Leipzig 1888—90]; Weinhold, »Altnordisches Leben« [Berlin 1856]; Schultz, »Das hofische Leben zur Zeit der Minnesinger« [1. Bd. 2. Opl., Leipzig 1889]; Viollet-1 e-D uc, *Dictionnaire raisonné du mobilier français*, Art. *Banquet*; Troels Lund, »Danmark's og Norge's Historie i Slutn. af 16. Aarh.« V og X fKbhvn. 1883 og 1890]). *Bernh. O.*

Gæster (isl. *gestir)* kaldtes i Norge en særlig Afdeling af Kongens Tjenere, der oprindelig ikke regnedes med til den egentlige Hird, og hvis utaknemmelige Hverv det var at foretage farlige Rejser for at fordrive eller tage saadanne Mænd af Dage, som Kongen nærede Frygt for eller vilde straffe, og da blev der ikke altid spurgt om Retfærdighed. Derfor vare de ilde sete. Saadanne G. omtales allerede under Harald Haarfager; der nævnes et Par kraftige og samvittighedsløse Personer som saadanne. Olaf den Hellige siges at have fastsat visse Love for dem; altsaa har han vel gjort G. til en fast Institution med deres bestemte Regler. Saadanne findes i Hirdskraaen § 43—45, hvor det bl. a. hedder, at »de kommer i Rang efter Hirdmændene«. G. omtales ogsaa i Kongespejlet. (Jfr. E. Hertzberg, »Norges gl. Love«, V, 236). *F. J.*

Gæsteret. For Sager, der tiltrænge en hurtigere Behandling end den sædvanlige, fordi en af Parterne er »Gæst« d: kun midlertidig opholder sig i den Jurisdiktion, hvor Sagen anlægges, har der i dansk og norsk Ret, navnlig gennem Praksis, udviklet sig en særlig G.-Behandling, der adskiller sig fra den almindelige Procesform navnlig derved, at Retten selv mægler Forlig, at Stævnevarsel og Eksekutionsfrist ere kortere end det sædvanlige, at Retten kan sættes uden for de sædvanlige Retsdage, at Dom skal afsiges særlig hurtig, og — for Danmark's Vedkommende — at Parterne kaldes til at høre Dommen blive afsagt. Retsgebyrerne ere højere end de almindelige. I Kjøbenhavn behandles Gæsteretssager henholdsvis ved en særlig Afdeling af Hof- og Stadsretten (Gæsteretten) eller gæsteretsvis ved Gældskommissionen; uden for Kjøbenhavn behandles de gæsteretsvis ved de almindelige Underretter.

I Tidens Løb har Lovgivningen udtrykkelig henlagt forskellige Arter af Sager, der tiltrængte hurtig Behandling, selv om ingen af Parterne var »Gæst«, til G.-Behandling. Dette gælder i Danmark bl. a. om Sø- og Handelssager uden for Kjøbenhavn, om Sager angaaende Toldsvig og om Sager angaaende Nægtelse af Valgret til Rigsdagen. Endvidere antages det i Alm., at en hvilken som helst Sag ifølge Parternes Vedtagelse kan blive at behandle som en Gæsteretssag. *E. T.*

Ogsaa i Norge har Lovgivningen gjort G.'s paaskyndende Procesregler anvendelige ved Behandlingen af visse andre Sager, navnlig Søretssager. Derimod antages der i Norge ikke at være Adgang for Parterne til med Virkning at vedtage Gæsteretsbehandling. *H. S.*

Gæsteri, der bestaar i midlertidig at levere Bolig og Kost, var i Middelalderen en almindelig Maade, hvorpaa den til Skat eller Afgift forpligtede afgjorde sin Skyld til den, der var berettiget til at kræve Skat og Afgift. Undersaatterne ydede saaledes som en Skat G. til Kongen og hans Følge, der i denne Anledning idelig drog rundt »paa G.« i Landet, der Herredsvis var ansat til saa og saa mange »Nætters« G. om Aaret. Bisperne droge paa G. til Klostre og Præster, Jorddrotten hos sine Fæstebønder o. s. v. Efterhaanden som Naturalydelserne i det hele afløstes af Penge, blev ogsaa G. omsat til en Ydelse i Korn eller Penge; for saa vidt Skatterne angaar, var dette allerede begyndt paa Valdemar Sejr's Tid. Det privatretlige G. mellem Husbond og Bønder forudsættes dog at kunne findes i sin oprindelige Skikkelse endnu i D. L. 3—13—15. At beskytte Folk mod ulovligt G. var en Opgave, som bestandig beskæftigede Kongerne og gav Anledning til en Mængde Lovbud, saaledes ogsaa til den første Lov om Oprettelsen af offentlige Herberger, Frd. af 1283. *Ludv. H.*

Gæstevenskab, Gensidighedsforhold mellem Personer eller Familier, ifølge hvilket saavel vedkommende selv som enhver, der af ham særlig anbefales, modtages velvilligst af den anden Part i dennes Hjem, behandles som Medlem af Familien, forsynes med alt, han har nødig, Husly, Føde o. l., og i det hele staas bi med Raad og Daad, uden at der derfor forlanges eller gives nogen som helst Betaling e. l. Størst Betydning har G., naar de, der staa i G. med hinanden, bo fjernt fra hinanden, særlig naar de bo i forskellige Stater. G. spillede en stor Rolle i Oldtiden, da den fremmede ifølge Oldtidens Opfattelse af Statens Begreb i Reglen betragtedes som retsløs og derfor kun kunde have Krav paa Lovenes Beskyttelse, naar en af Landets egne Borgere optraadte som hans Talsmand. I den Henseende er Forskellen stor fra vore Dage, hvor takket være Kristendommens humane Betragtning enhver, ogsaa den fremmede, har Krav paa Lovenes Beskyttelse. Denne Oldtidens Opfattelse af den fremmede som retsløs hænger sammen med en saavel i Oldtiden som hos primitive Nutidsfolk udbredt Opfattelse, ifølge hvilken en fremmed maa anses og behandles som en Fjende. Hos Romerne betegnede det Ord, der siden bruges om en Fjende *{hostis),* oprindelig

kun en fremmed, hvad der viser, hvorledes Forholdet opfattedes. Men ved Siden af denne finde vi saavel i Oldtiden som hos mange Nutidsfolk en modsat Betragtningsmaade udbredt. I den fremmede ser man Landets Gæst, der følgelig maa modtages med Gæstfrihed. Kommer han til en Bolig og beder om Hjælp, eller træder han ind som besøgende, maa han, selv om han er helt ukendt, dog modtages som kendt Gæst og som Ven og hædres med det bedste, Huset formaar. En saadan gæstmild Modtagelse skal herske hos Beboere af Stepper og Ørkener, særlig hos Araberne, men det fortælles rigtignok, at den samme Araber, som har modtaget en fremmed gæstmildt i sit Hus, ikke tager i Betænkning at overfalde ham røverisk, naar han har fjernet sig fra hans Bolig. I Modsætning hertil stode i Grækenland Landevejene under Gudernes, særlig Hermes'es Beskyttelse, og det var i det hele en hellig Pligt for Grækeren at modtage den fremmede gæstmildt. En smuk Beskrivelse finde vi bl. a. i Homer's Odyssé VII Bog: den fremmede bades, iføres Klæder, bespises, og først derefter spørges der om hans Navn og Hjemstavn. Den fremmede stod overalt under Zeus'es Beskyttelse, der som de fremmedes Værn kaldes Ζεὺς ξένιος (hos Romerne, hvor Gæstmildhed ogsaa holdtes højt i Ære: *Jupiter hospitalis'*). Men da der ikke er Tale om nogen Rettighed, og intet borgede for, at den fremmede, som drog til andre Steder, her fandt Hjælp hos gæstmilde Folk, søgte de, som maatte drage udenlands, at sikre sig Hjælp ved at indgaa G. med Folk paa de Steder, de agtede at besøge. Da det særlig gjaldt om Hjælp i Tilfælde af, at man kom i Berøring med fremmede Retsinstitutioner, var det af Vigtighed at have G. med en anset og mægtig Mand. Derfor indgik ofte en hel By G. med en enkelt anset Mand i en anden By og anmodede ham om at staa Byens Borgere bi, naar de kom til hans By. En saadan kaldtes af Grækerne *Proxenos*, en Værdighed, der altsaa havde en vis Lighed med vor Tids Konsuler. Af de talrige græske Indskrifter, der fortælle om, at den og den kaaredes til *Proxenos*, ser man, at Værdigheden var meget eftertragtet og ofte næsten kun en Ærestitel. Det romerske Udtryk var *Patronus* (s. d.), thi en romersk Patrons Klienter bestode ikke blot af hans egne Bysbørn, hans fleste Klienter vare gerne Folk fra andre Steder, der ikke havde Borgerret i Rom. For øvrigt spillede G. (lat. *hospitium*) en meget stor Rolle hos Romerne, og mange Familier stode i G. indbyrdes. For at den fremmedes Adkomst til G. kunde godtgøres, havdes særlige Tegn (*tessera* ell. *symbolum*). Undertiden sluttedes en skriftlig Kontrakt (*tabula hospitalis*) om G. Et G. maatte ikke vilkaarlig brydes; det maatte formelig opsiges.

Efter den mosaiske Lovgivning, der i saa mange Henseender udmærkede sig ved sin Humanitet fremfor andre Folks, skulde fremmede modtages gæstmildt: »Israelitterne havde selv været fremmede i Ægypten«. I 1. Mosebog læse vi smukke Fortællinger om, hvordan fremmede modtoges af Abraham og Loth, men ogsaa om, hvor ugæstmildt Indbyggerne i Sodoma handlede. Christus og Apostlene indskærpe ofte Gæstmildhed som en Kristens Pligt, og mange Kristne, særlig i den gamle Kirke, fulgte dette Bud i en vid Maalestok. Da Klostrene fremstode, blev Gæstmildhed mod fremmede en af disse Samfunds første Pligter; Grundlæggelse af Hospitier i Bjærgpasser og øde Steder skyldes ligeledes nærmest dem. Følgende dette Spor have Muhamedanerne ved mange Veje anlagt Karavanseraier o. 1. Endskønt Christi Bud gjorde Gæstmildhed til Pligt for alle, vedblev G. dog i hele Middelalderen og lige til vor Tid at spille en fremtrædende Rolle, og det er egentlig først i den allernyeste Tid, efter at Samfærdselsmidlerne i saa høj Grad ere forbedrede, og da ordentlige Hoteller og Herberger nu findes paa de allerfleste mere civiliserede Steder, at G. har langt mindre Betydning end tidligere. *V. S-*

Gæstfrihed se Gæstevenskab.

Gæstgiveri. Det organiserede G. har 1895 kunnet fejre sit 200 Aars Jubilæum i Danmark, idet den første Forordning om offentlige Herberger og Værtshuse i Danmark er af 5. Marts 1695. Det blev ved denne Forordning »til alle rejsende deres Nødtørft og Bekvemmelighed« befalet Magistraten i alle de store Købstæder og ellers i alle Købstæder, hvor de ordinære agende Poster fare igennem, og hvor almindelige Landeveje gaa, at beskikke aabne Værtshuse og dertil bestille dygtige Personer til Værter, der skulde tage Borgerskab inden førstkommende Mikkelsdag, og havde de ikke gjort dette, da skulde de være pligtige til at tage mod rejsende i deres eget Hus uden at nyde noget for den første Nats Værelse, Ild og Lys. Værtshuset skulde ligge paa et bekvemt Sted i Byen, i det ringeste have 4 Værelser, med gode, rene Senge, fornødne Ildsteder, tætte og velforvarede Vinduer og Døre, Gaardsrum og Stalde, Skjul til Vogne saavel som al anden fornøden Magelighed til de rejsendes Nødtørft, at de der kunne være saa vel logerede som hos en af de bedste Indvaanere i Byen. For Døren skulde der være ophængt et Skilt med Byens Vaaben og Paaskrift, at det er et offentligt Værtshus. Ogsaa Æde og Drikke, baade for Mennesker og Dyr, skulde være saa godt, som Stedets bedste Indvaanere det i deres egne Huse kunde have, nyde eller bruge og det udi Provinsen kunde være at bekomme. 2 Gange om Aaret skulde der sættes Takst paa Maaltider, Natteleje m. m., og 4 Gange om Aaret skulde saadanne aabne Værtshuse af Magistraten besigtiges og efterses. Indkom der Klager til Magistraten over Herbergereren, skulde den straks skikke en Stadstjener eller andet skikkeligt Bud i Herberget til at hjælpe den fremmede til Rette. Med Beværterborgerskabet, der gav Eneret paa at herbergere, fulgte ogsaa visse andre Privilegier, saasom paa Rugbrødsbagning, Ølbrygning og Brændevinsbrænding, Salg af 01, Brændevin og Vin inden og uden Huset, samt Fritagelse for alle Byens Bestillinger og Forretninger, herunder Værgemaal og Indkvartering. I en Frd. sy-Jan. 1804 angaaende Befordringsvæsenet i Danmark hedder det, at ligesom der nu næsten alle Vegne paa Hovedturen fra Kjøbenhavn til Hadersley og i flere Stæder uden for Hovedturen er privilegerede Post- og Gæstgivergaarde, saaledes ville Vi (o: Kongen) og med Velbehag anse, at saadanne Post- og Gæstgivergaarde vorde indrettede i alle øvrige Købstæder i Danmark, hvor Hovedlandevejene og Pakkeposten gaa, og hvor megen Passage med rejsende forefalder. Fra disse Be-

stemmelser stamme altsaa alle de bekendte »Postgaarde« rundt om i Provinserne, og Gæstgiveren var stadig en af Byens privilegerede Mænd, næsten Embedsmand, under Magistratens og Befordringsvæsenets stadige Kontrol. Paa Landet knyttedes Privilegiet paa Herbergering til Kroerne, og der gaves baade reelle og personlige Kroprivilegier. Med Næringsloven af 29. Decbr. 1857 løsnedes kun delvis disse Baand. Paa Landet kan vel fremdeles Ret til G. kun faas ved en gennem Indenrigsministeriet udfærdiget kgl. Bevilling, hvorved tillige fastsættes Omfanget af de Rettigheder, som forbindes med samme. I Købstæderne — og nogle Handelspladser — kan der derimod nu mere frit løses Borgerskab paa G., idet der foruden de almindelige Betingelser for Borgerskabs Erhvervelse kun kræves, ligesom ved Borgerskab paa Beværtning, at paagældende ikke har udstaaet Straf af Fængsel paa Vand og Brød eller under en offentlig Sag for nogen af de under Straffeloven faldende Forbrydelser. En Gæstgiver, der gør sig skyldig i Rufferi o. l., Tyveri, Ran og Bedrageri, forbryder derved sin Næringsadkomst. Den Gæstgiverne tidligere tilkommende Ret til at drive Haandtering som Bryggere, Brændevinsbrændere, Bagere m. v. tilkommer dem ikke længere, men de kunne faa Adkomst hertil saavel som paa Vinhandel og Vognmandsnæring, paa Landet ogsaa paa Købmands- og Høkerhandel. Borgerskab som Gæstgiver giver ogsaa Ret til at beværte andre end rejsende, men Forudsætningen herfor er, at paagældende virkelig udøver Næringen som Herbergerer. Et Gæstgiverborgerskab vil altsaa ikke kunne benyttes alene til derpaa at drive Beværternæring. *O. D.*

I Norge er ifølge Skydsloven af 14. Juli 1893 de af det offentlige antagne Stationsholdere og Skydsskaffere efter Amtmandens Bestemmelse forpligtede til at holde G. for rejsende efter en af Politiet med Amtmandens Godkendelse fastsat Takst. For øvrigt er G. en fri Næring. Kun er den, der i Hotel, Sanatorium, Pensionat, Skydsstation e. l. vil modtage rejsende, naar Anlægget er beregnet paa Nattelogi for mindst 10 Gæster, forpligtet til at anmelde dette for Politiet og til at efterkomme de af dette til Betryggelse af Gæsternes Liv i Tilfælde af Ildsvaade givne Bestemmelser angaaende Husets Indretning og Sikkerhedsforanstaltninger (L. 6. Juni 1891 Nr. 5). *H. S.*

Gætje, Fanny, dansk Sangerinde, er født 1. Septbr. 1860 i Kjøbenhavn, Elev af Fru Keller samt Bax i Paris. Efter sin Debut 1881 i Cæcilia-Foreningen har hun paa talrige Koncerter skaffet sig Navn som Sangerinde (Alt), har ogsaa debuteret paa Operaen (1887 som Ortrud i »Lohengrin«). Hun er Forstanderinde for det af hende og Fru Keller (1887) stiftede Sang- og Musikkonservatorium for Damer. *A. H.*

Gætüler, et Folk, der i Oldtiden levede i den nordlige Del af Sahara, S. f. Mauretanien og Numidien, delt i mange Stammer. G. skildres som et omstrejfende, halvvildt Rytterfolk, gik klædte i Skind og levede af deres Hjorder, af Jagt og Røveri. De vare sandsynligvis Berbernes (s. d.) Stamfædre. *C. B.*

Goebel [gø!-], Karl, tysk Botaniker, er født 8. Marts 1855, blev 1880 Privatdocent i Botanik ved Universitetet i Würzburg, 1881 i Leipzig og 1882 Professor i Rostock; for Tiden (1898) *Prof. ord.* i Miinchen. G. hører til de dygtigste, moderne Botanikere i Tyskland og repræsenterer særlig den biologiske Retning, hvortil bl. a. hans Samarbejde med Julius Sachs i Wurzburg og to store Rejser til Java og Brasilien-Guyana meget væsentlig have bidraget. I den botaniske Morfologi repræsenterer han ligeledes en moderne, dog endnu ikke fra alle Sider lige højt anerkendt Retning, som væsentlig danner et Modstykke til den saakaldte Metamorfoselære, navnlig i Læren om dennes Begrundelse. Hans skarpe Iagttagelsesevne og fortrinlige mikroskopiske Uddannelse har ladet i ham levere meget værdifulde Bidrag paa Anatomiens og Udviklingshistoriens Omraade (han har Kjøbenhavn's Universitets Guldmedaille for en Undersøgelse af Udviklingen af »fyldte« Blomster), og ogsaa til lavere Planters, især Mossernes, Udviklings- og Strukturlære har han leveret ypperlige Arbejder. Som nogle af hans vigtigste Skrifter kunne nævnes: »Die Muscineen« [i Schenk's »Handbuch der Botanik« Bd. II, 1882]; »Vergleichende Entwickelungsgeschichte der Pflanzenorgane« [smst. Bd. III, 1884]; »Grundziige der Systematik und speciellen Pflanzenmorphologie« [Leipzig 1882]; »Pflanzenbiologische Schilderungen« [2 Bd., Marburg 1889—93]. Han er desuden Redaktør af Tidsskriftet »Flora«. *V.A.P.*

Goeben [gø!-], August Karl Friedrich Christian, preussisk General, født 10. Decbr. 1816 i Stade i Hannover, død 13. Novbr. 1880 i Koblenz. Som 17-aarig traadte han ind i det preussiske Infanteri, udnævntes 1835 til Sekondløjtnant, men tog det følgende Aar allerede sin Afsked for at deltage i Kampen for Don Carlos'es Sag. 1836—40 deltog han med Tapperhed i en Række Kampe i Spanien, saaredes ved flere Lejligheder og blev 2 Gange Krigsfange. Ved Opløsningen af Karlisthæren begav han sig til Fods tilbage til Preussen, hvor han, der i Spanien var avanceret til Oberstløjtnant, igen ansattes som Sekondløjtnant 1842. Det følgende Aar kommanderedes han til Tjeneste i Generalstaben og ansattes 1849 ved Prinsen af Preussen's Stab ved Felttogene i Baden og Pfalz, i hvilke Felttog han deltog i flere Fægtninger og i Belejringen af Rastatt. Efter kort Tids Troppetjeneste forsattes han igen til Generalstaben som Major, og efter at have været Stabschef dels ved 4. og dels ved 8. Armékorps kommanderedes han som Oberst til den spanske Hær i Marokko 1860, med hvilken Hær han deltog i Slaget ved Tetuan og i flere mindre Kampe; 1863 fik han Kommandoen over 26. Infanteribrigade i Felttoget mod Danmark og kæmpede her foran Dybbøl 22. Febr. og 17. Marts, ved Stormen paa Stillingen samt ved Overgangen til Als. 1865 forfremmedes han til Generalløjtnant og Kommandør for 26. Division, kæmpede først i Hannover og senere i Main-Felttoget, hvor han slog Bayrerne ved Dermbach og Kissingen, Hesserne ved Laufach og Østerrigerne ved Aschaffenburg, gik over Tauber og besatte Wurzburg. Ved Udbrudet af Krigen 1870—71 sattes han i Spidsen for 8. Armékorps. Med afgørende Resultat greb han ind i Kampen ved Spichern 6. Aug., kæmpede 18. Aug. ved Gravelotte og deltog i Cerneringen af Metz til Fæstningens Kapitulation. Under General Manteuffel's Kommando drog han dernæst til det nordvestlige

Frankrig og deltog her med sit Korps i Slagene ved Amiens, ved Hallue-Floden og ved Bapaume. Da Manteuffel 9. Jan. 1871 ansattes ved den tyske Sydhær, fik G. Overkommandoen over 1. Armé, med hvilken han slog den franske Nordhær under General Faidherbe 19. Jan. ved St. Quentin. For sine Fortjenester i Felttoget fik han Storkorset og en betydelig Dotation. Efter Krigen førte han Kommandoen over 8. Armékorps i Koblenz, hvor der 1883 rejstes ham et Mindesmærke. Foruden forskellige Skildringer af Begivenheder i Krigen 1866 og 1870—71 har G. skrevet »Vier Jahre in Spanien; die Karlisten, ihre Erhebung, ihr Kampf und ihr Untergang, Skizzen und Erinnerungen aus dem Bürgerkriege« [Hannover 1841], der er et af de bedste Kildeskrifter om Karlistkrigen 1836—40, samt »Reise- und Lagerbriefe aus Spanien und vom spanischen Heer in Marokko« [Hannover 1863]. *B. P. B.*

Goedeke [gø!-], Karl, tysk Litteraturhistoriker, født i Celle 15. Apr. 1814, død i Gottingen 28. Oktbr. 1887. Han var først Filolog, men stod fra 1838 som videnskabelig Konsulent i Forbindelse med den Hahn'ske Hof boghandel i Hannover. 1859 bosatte han sig i Gottingen, og 1873 blev han her ekstraordinær Professor i Litteraturhistorie. Han aabnede sin litterære Løbebane under Pseudonymet Karl Stahl med Tendensdramaet »König Kodrus, eine Missgeburt der Zeit« [1839] og med et Bind Noveller [1841], men tog snart fat paa sit egentlige Felt, hvori han leverede en Del fortrinlige Monografier og Samlinger, som »A. Freiherr von Knigge« [1844], »Elf Bucher deutscher Dichtung von Seb. Brant bis auf die Gegenwart« [2 Bd., 1849], »Deutsche Dichtung im Mittelalter« [1854; 2. Opl. 1871], »G. A. Burger in Gottingen und Gelliehausen« [1873], >Schiller's Geschaftsbriefe« [1875]. Hans Hovedværk er imidlertid »Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung« [3 Bd., 1859—81; 2. Udg. 1884 ff.]. Han har desuden leveret fortrinlige Udgaver af tyske Digtere, især »Schiller's sämtliche Schriften« [17 Bd., 1867—76]; endnu maa nævnes af ham: »Goethe's Leben und Schriften« [1874; 2. Opl. 1877]. *C. A. N.*

GrOdecke, Peter August, svensk Forfatter og Pædagog, født i Norrkoping 2. Juni 1840, død i Vexio 18. Aug. 1890, blev Student 1861, Dr. phil. 1872. 1869 blev han Forstander for Herrestad Folkehøjskole i Ostergotland, 1873 for den nyanlagte Folkehøjskole ved Vrana i Orebro Len. Han var en af Folkehøjskolens ypperste Forkæmpere. 1876—78 var G. Redaktør og Udgiver af »Aftonbladet«, 1878—79 af »Annonsblad for Stockholm«. 1880 udnævntes han til Rektor for Folkeskolelærerseminariet i Vexio. I sin Studentertid var G. et særdeles nidkært Medlem af »N. S.« (»Namnlosa studentsällskapet«), til hvilket bl. a. hørte Digterne Wirsén og Snoilsky, Filosoffen Wikner m. fl. I dets Publikation »Sånger och berattelser af sju signaturer« [1865] optraadte han under Mærket »Finn« som Novellist med Fortællingen »En bilderstrid« og som Dramaturg med Sørgespillet »Alboin«. Af hans øvrige Arbejder skulle nævnes »Berattelser och utkast« [1867], »Turistbref från en resa i Norge sommaren 1875« [1876] og en fortjenstfuld Oversættelse af »Edda« [1877, ny Udg. 1881]. *A.B.B.*

Goding, By i østerrigsk Mähren, ved højre Bred af den her sejlbare March, som danner Grænsen mod Ungarn, og ved Jærnbanelinierne Krakau—Wien og G.—Holics, er Hovedbyen tor det kejserlige Hus'es Godser i Mahren og har (1890) 8,500 Indb. Der findes et gammelt, stort kejserligt Slot, en stor Tobaksfabrik samt Blyhvidt, Stivelse- og Klædefabrikation. I Nærheden et Brunkulsværk. *Joh. F.*

Gødning (af »at gøde« o: gøre [Jorden] god), Materiale, der væsentlig paa Grund af dets Indhold af Plantenæring paaføres Jorden for at vedligeholde eller forøge dens Frugtbarhed. Gødemidlernes Virkning kan være baade direkte og indirekte: direkte, naar deres Værdi alene beror paa Indholdet af Plantenæringsstoffer; tillige indirekte, naar de uden Hensyn til deres eget Indhold bidrage til, at den i Jorden tilstedeværende Plantenæring bliver lettere tilgængelig for Planterne eller hindres i at gaa tabt ved Gæring, Udvadskning eller paa anden Maade. Materiale, der alene har saadan indirekte Virkning, plejer man ikke at henregne til G., men til Jordforbedringsmidler (s. d.). De fleste Handelsgødninger have alene direkte Virkning, medens f. Eks. Staldgødning virker baade direkte og indirekte.

Tilførsel af G. paa de dyrkede Jorder (disses »Gødskning«) er nødvendig af følgende Grunde. 1) I mange Tilfælde er Jordens oprindelige Beholdning af tilgængelig Plantenæring for ringe til at frembringe lønnende Afgrøder, f. Eks. Hede- og Sandjorder. 2) I adskillige Tilfælde besidder Jorden de fleste Betingelser for at producere rige Afgrøder, men mangler eet eller faa Næringsstoffer, f. Eks. Mosejorder, der i Reglen ere forholdsvis fattige paa Fosforsyre og Kali, ofte ogsaa paa Kalk, medens de i øvrigt kunne være særdeles frugtbare. 3) Med Afgrøderne bortføres større eller mindre Mængder af Plantenæring; denne maa — i alt Fald delvis — erstattes ved Tilførsel af G., hvis Jordens Produktionsevne skal vedligeholdes. 4) Ved de dyrkede Jorders Bearbejdning, det heraf følgende livlige Luftskifte og den dermed i Forbindelse staaende livlige Virksomhed af Mikroorganismer tabes betydelige Mængder af Plantenæring ved Udvadskning og Gæring, hvorved Beholdningen yderligere formindskes. 5) Visse Afgrøder stille forholdsvis store Krav til visse bestemte Gødningsstoffer, som derfor ofte maa tilføres til saadanne Afgrøder. 6) Af Hensyn til Afgrødernes Kvalitet, Modningstid, Modstandsevne mod Sygdomme o. s. v. kan det ofte være hensigtsmæssigt at give Tilskud af særlige Gødningsstoffer.

Skønt de grønne Planter til deres normale Udvikling kræve Forbindelser af Kulstof, Ilt, Brint, Kvælstof, Svovl, Fosfor, Kalium, Kalcium, Magnium og Jærn og i Reglen optage endnu flere Stoffer (se Ernæring, Planternes), er det i Agerbruget i Reglen tilstrækkeligt med G. at tilføre passende Forbindelser af Kvælstof, Fosforsyre og Kali samt ofte tillige Kalk, medens de øvrige Stoffer enten forbruges i saa ringe Mængde eller forekomme i Planternes Omgivelser i saa rigelig Mængde, at Tilførsel deraf er unødvendig. De tre førstnævnte Stoffer plejer man derfor at kalde G.'s Værdistoffer. For at et Gødningsemne praktisk taget skal kunne kaldes plantenærende, maa det indeholde eet eller flere af Værdistofferne som væsentlig Bestanddel. Næringsstofferne maa derhos

være til Stede i saadanne Forbindelser, at de med større eller mindre Lethed kunne opløses i Jorden, da de ellers ikke kunne komme Planterne til gode. Og endelig maa G. ikke indeholde kendelige Mængder af Plantegifte.

De i Praksis anvendte Gødningsmidler hidrøre fra en Mængde forskellige Kilder og have et højst forskelligt Indhold. De lade sig vanskelig inddele i naturlig og skarpt adskilte Grupper. Følgende System kan dog med nogen Berettigelse opstilles:

I. Affaldsgødninger. 1) Alsidige. a) Staldgødning, b) Blandingsgødning (s. d.). 2) Ensidige. a) Ajle (s. d.), b) Latringødning.

II. Handelsgødninger. 1) Blandede. a) Naturlige, b) Kunstige. 2) Enkelte. a) Kvælstofgødninger, b) Fosforsyregødninger, c) Kaligødninger, d) Kalkgødninger (se Kalk og Mergel).

III. Grøngødning. 1) Kvælstofsamlende, 2) ikke-kvælstofsamlende.

Ud over hvad der herunder kan indbefattes, anvendes lejlighedsvis mange andre Ting som G., saasom Tang, Tørvejord, Løv, Vandpest, m. m. (se de respektive Artikler samt Strøelse).

Ved Affaldsgødninger forstaas her alle saadanne Gødningsemner, der fremkomme som Affald i en almindelig Landbrugsbedrift. Paa Grund af deres store Volumen, Vægt og Vandindhold og deres forholdsvis ringe Indhold af Plantenæring pr. Vægtenhed repræsentere de en forholdsvis ringe Værdi, ere kun i ringe Grad Genstand for Handel, da de ikke kunne lønne store Transportudgifter, og maa derfor hovedsagelig anvendes paa Produktionsstedet. Da de imidlertid fremkomme i meget rigelig Mængde, udgøre de for de fleste jordbrugende Egne den vigtigste Gruppe af G. I mangfoldige Egne og Jordbrug anvendes saa godt som ingen anden G. Den vigtigste af disse og af alle Gødningsmidler er Staldgødning, hvorved forstaas Husdyrenes Udtømmelser, blandet med Strøelse. Den indeholder alle de for Afgrødernes Udvikling nødvendige Næringsstoffer, og disse forekomme i et for de fleste Afgrøder nogenlunde passende indbyrdes Mængdeforhold. Ved Siden heraf indeholder den en betydelig Mængde organiske Stoffer, navnlig Cellestof, der ikke kunne afgive Plantenæring, men som øve en gunstig Indflydelse paa Jordbunden ved at forøge dennes Muldmængde, hvorved dens fysiske Forhold med Hensyn til Plantevæksten forbedres. I frisk Tilstand er dens Plantenæring for største Delen bunden i organiske Forbindelser og utilgængelig for Planterne. Den maa derfor undergaa en Række Omdannelser, før den er brugelig. Disse, der hovedsagelig bestaa i Gæringsprocesser under forskellige Mikroorganismers Medvirkning, begynde allerede at foregaa i Stalden, fortsættes i Møddingen og afsluttes i Marken. Omdannelserne ere som alle Gæringsprocesser ledsagede af Stoftab, der navnlig gaar ud over Kvælstoffet og de muddannende Stoffer. For at begrænse disse Tab, der under visse Forhold kunne blive meget store, gælder det om at tage passende Forholdsregler under Opbevaringen. De talrige Undersøgelser, der ere foretagne herover (af Heiden, Maercker, Holdefleisz, Wagner, Stutzer o. fl.), og som endnu ingenlunde ere afsluttede, have hidtil udpegetfølgende Midler til at formindske Tabet som de vigtigste og mest nærliggende: 1) Vedligeholdelse af en passende (o: rigelig) Fugtighedsgrad i Møddingen. 2) fast Sammenpresning (Sammentrædning) af Møddingen. 3) Tilsætning af visse Mineralstoffer, saasom Kainit, Gips, Superfosfatgips, Mergel m. m.; Tilsætningen sker dels i Stalden, dels i Møddingen. Opbevaringen sker i øvrigt paa tre forskellige Maader. 1) I Staldene (de saakaldte Gødningsstalde), der da ere saa høje fra Gulv til Loft, at G. kan blive liggende under Kreaturerne indtil et halvt Aar. For at tilvejebringe den fornødne Renlighed kræver denne Opbevaringsmaade en stor Mængde Strøelse, men giver til Gengæld den største Mængde G. af den bedste Beskaffenhed; den finder dog kun forholdsvis ringe Anvendelse. 2) I Møddinghuse, der bestaa af en lav Murfirkant med Tag over og med Porte i to modstaaende Sider til Gennemkørsel. G. er herved sikret mod de Tab, som Vejrligets Paavirkning foranlediger, altsaa navnlig Udtørring og Udvadskning. I de senere Aar ere Møddinghuse komne noget i Brug i Danmark. 3) I aabne Møddingsteder. Denne Opbevaringsmaade er baade den ældste og endnu den almindeligste, men tillige den ufuldkomneste. Naar der findes vandtæt Bund og en lav Mur omkring Siderne, og der ikke kan foregaa Afløb fra eller Tilløb til Møddingen, og naar denne i øvrigt behandles hensigtsmæssig, kan Tabet dog holdes inden for en rimelig Begrænsning. — Den Mængde Staldgødning, der produceres af en Besætning af en bestemt Størrelse, veksler stærkt efter forskellige Forhold, nemlig, foruden efter Dyrenes Art, deres Alder, Fodringen, Brugsmaaden o. s. v. samt selvfølgelig efter Mængden af anvendt Strøelse. Den af Danmark's vigtigste Husdyr aarlig producerede Mængde G. vil tilnærmelsesvis stille sig saaledes, naar Dyrene stadig staa paa Stald:

1 Hest 7,000 Kg. fast G. + 2,000 Kg. Urin. 1 Ko 9,000 Kg. fast G. + 3,500 Kg. Urin. 1 Faar 400 Kg. fast G. + 200 Kg. Urin. 1 Svin 1,000 Kg. fast G. + 700 Kg. Urin.

Indholdet veksler saavel efter Dyrets Art som efter Foder m. m. Hornkvægets G. indeholder i frisk Tilstand gennemsnitlig ca. 75 p. Ct. Vand (ofte noget mere), 0,43 p. Ct. Kvælstof, 0,18 p. Ct. Fosforsyre og 0,55 p. Ct. Kali. Frisk Hestegødning ca. 72 p. Ct. Vand, 0,65 p. Ct. Kvælstof, 0,12 p. Ct. Fosforsyre og 0,60 p. Ct. Kali. Frisk Faaregødning ca. 70 p. Ct. Vand, 0,65 p. Ct. Kvælstof, 0,20 p. Ct. Fosforsyre og 0,75 p. Ct. Kali. Svinegødning har omtrent samme Indhold som Kvæggødning. Fra Besætninger, som de almindelig findes paa danske Gaarde, vil Staldgødning med et almindeligt Indhold af Strøelse og passende gæret omtrent indeholde 75 p. Ct. Vand, 0,5 p. Ct. Kvælstof, 0,3 p. Ct. Fosforsyre og 0,5 p. Ct. Kali. — Staldgødningens (oprindelige) Mængde og Beskaffenhed kan tilnærmelsesvis beregnes paa Grundlag af det anvendte Foders Mængde og Indhold, idet man kan gaa ud fra, at henved Halvdelen af Foderets samlede Tørstofmængde genfindes i G. Af det med Foderet optagne Kvælstof afgives ca. 85 p. Ct. igen med G., og af Fosforsyre, Kali og de øvrige Mineralstoffer genfindes næsten alt det optagne (98—99 p. Ct.) i G. Ved en saadan Beregning maa der dog bl. a. tages Hensyn til Brugen af Dyrene, navnlig om de malke, vokse, ere drægtige, staa paa Fedestald, give Uld o. s. v., idet de under disse Forhold gengive noget mindre af de nævnte

Stoffer i G. — Da Staldgødning som foran nævnt skal undergaa visse Omdannelser, før den kan tjene som Plantenæring, maa den for at kunne udnyttes af Afgrøderne enten undergaa de fornødne Omdannelser i Møddingen, hvorved der imidlertid uundgaaelig lides betydelige Værditab, eller bringes paa Marken en længere Tid, før den skal gøre Tjeneste, hvorved der ligeledes lides større eller mindre Tab, eller anvendes til Afgrøder med en forholdsvis lang Voksetid. Dette sidste maa i Alm. anses for mest økonomisk. Af de i Marken almindelig dyrkede Afgrøder have da først og fremmest Rodfrugterne Betingelser for med Fordel at kunne udnytte store Mængder af Staldgødning, idet de for at give fuld Afgrøde kræve en stor Mængde tilgængelig Plantenæring, hvis Optagelse fordeler sig jævnt over disse Afgrøders lange Voksetid. Noget lignende gælder for Hø, delvis for Staldfoderafgrøder. Kornarterne have for kort Voksetid til fuldt ud at kunne udnytte den. Bedst Betingelser derfor har Hveden, ligesom denne ogsaa er den mest fordringsfulde af Kornarterne; til denne anvender man da ogsaa i Reglen Staldgødning. Til Rug og Vaarsæd faar man langtfra al Staldgødnings Plantenæring udnyttet, til Byg endog kun en ringe Del deraf.

Latringødning er Menneskets Ekskrementer og Urin. Dels paa Grund af sit store Indhold af Plantenæring, særlig Kvælstof, og dels fordi dens Næringsindhold let og hurtig bliver tilgængeligt for Planterne, er den af stor Værdi. Man regner, at et Menneske gennemsnitlig aarlig afgiver ca. 50 Kg. Ekskrementer med et Indhold af 0,8 Kg. Kvælstof, 0,6 Kg. Fosforsyre og 0,3 Kg. Kali, og 450 Kg. Urin indeholdende 4,5 Kg. Kvælstof, 0,6 Kg. Fosforsyre og 0,8 Kg. Kali, tilsammen allsaa ca. 500 Kg. med et Indhold af 5,3 Kg. Kvælstof, 1,2 Kg. Fosforsyre og 1,1 Kg. Kali, der med Nutidens Gødningspriser have en Værdi af ca. 400 Kr. I en By af Kjøbenhavn's Størrelse repræsenterer den producerede Latringødning saaledes en landøkonomisk Værdi af ca. 1 1/2 Mill. Kr. Det er dog kun en meget lille Del af denne Værdi, der i Virkeligheden indvindes. Ved mange større Byer ledes den bort til Floder eller Havet og er saaledes tabt. Ved Berlin blandes den med en stor Mængde Vand og føres igennem underjordiske Ledninger langt uden for Byen, hvor den benyttes til Overrisling af store Sandarealer. Ved Kjøbenhavn og overhovedet de fleste danske Byer opsamles den endnu i Husene i Tønder og føres efterhaanden ud til Oplagspladser, hvorfra den sælges til Omegnens Landmænd. Fra Oplagene har den et meget vekslende Indhold, der dog gennemsnitlig vil være tilnærmelsesvis 90 p. Ct. Vand, 0,8 p. Ct. Kvælstof, 0,3 p. Ct. Fosforsyre og 0,3 p. Ct. Kali. Nogle Steder blandes den med tørret og pulveriseret Tørvejord. Enkelte Steder har man forsøgt at tørre den for i denne lettere transportable Form at bringe den i Handelen (Poudrette, s. d.; se endvidere Ekskrementer og Renovationsvæsen). — Latringødning anvendes i de større Byers Omegn næsten til alle Afgrøder. Ved Brugen maa erindres, at den er forholdsvis rig paa Kvælstof, og at dens Kvælstofforbindelser meget hurtig komme Planterne til gode, men at dens Virkning i Henhold hertil kun er kortvarig. Paa Landet blandes den i Reglen med Staldgødningen.

Siden 1850'erne er fabrikmæssig Tilvirkning af Gødningsmidler bleven en ret betydelig Industri. De herved fremstillede Artikler have i Reglen et i Forhold til deres Indhold af Værdistoffer lille Rumfang, og Vandindholdet udgør kun faa p. Ct. De ere Genstand for en udstrakt Handel — til Danmark er der saaledes i de senere Aar indført 35—40 Mill. Kg. aarlig — og transporteres ofte meget lange Veje, i stor Udstrækning f. Eks. fra Amerika til Europa, og kunne alle sammenfattes under Benævnelsen Handelsgødninger (Navnet »Kunstgødning« er af flere Grunde mindre heldigt). Raaemnerne ere i Reglen enten dyriske Affaldsstoffer eller saadanne Mineraler eller jordagtige Stoffer, som indeholde større Mængde af eet eller flere vigtige Plantenæringsstoffer. I nogle Tilfælde forekomme de paagældende Raaemner i en saadan Skikkelse, at de kun behøve at findeles eller tørres for straks at være brugelige. I andre Tilfælde maa de underkastes forskellige kemiske Processer, særlig for at bringe Værdistofferne over i en opløselig Form. I ikke faa Tilfælde ere Raastofferne Affald fra anden industriel Virksomhed. Efter som de indeholde eet eller flere Værdistoffer, kunne de inddeles i enkelte og blandede Handelsgødninger. De blandede kunne atter efter deres Oprindelse deles i naturlige og kunstige. De vigtigste naturlige blandede Handelsgødninger ere Guano, Poudrette, Blodgødning og Fiskeguano (s. d.). Tilberedningen af disse bestaar hovedsagelig i den fornødne Tørring og Findeling. De ere alle forholdsvis kvælstofrige, men Kvælstoffet er alt eller delvis til Stede i organiske Forbindelser. Af kunstig tilberedte, blandede Handelsgødninger gaar en Mangfoldighed i Handelen af meget forskellig landøkonomisk Værdi. De ere gerne forsynede med Navne, der enten give en Antydning af Indholdet, saasom Ammoniak-Superfosfat, Kali-Ammoniak-Superfosfat, Kalifosfat, Fosforsur Ammoniak o. s. v., eller som angive, hvortil den paagældende G. særlig er anbefalelig, som Kartoffelgødning, Rocgødning, Sandjordsgødning, Enggødning, Mosegødning, Kærgødning, Blomstergødning o. s. v., eller som paa anden Maade anbefale Varen, saasom Fuldgødning, Universalgødning, Patentgødning, Landbrugsgødning, Landmandsgødning o. s. v. De to sidstnævnte Grupper af Navne ere imidlertid ganske intetsigende, blive ifølge Sagens Natur ofte misvisende og ere kun beregnede paa godtroende Købere. En Undersøgelse af Priserne viser desuden, at de blandede G. og særlig de kunstig tilberedte gennemgaaende ere forholdsvis dyre, ofte endog ganske urimelig dyre i Forhold til Indholdet. De enkelte eller ensidige G. repræsentere den mest rationelle Form for Handelsgødning. De indeholde kun et enkelt Næringsstof, som da ofte er fortyndet i større eller mindre Grad med værdiløse Tilsætninger, hvorved de forholdsvis smaa Kvanta blive lettere at fordele jævnt paa Marken, men hvorved rigtignok ogsaa Fragtudgifterne stige betydelig. De vigtigste herhenhørende Kvælstofgødninger ere Chilisalpeter (salpetersurt Natron, se Salpeter) og svovlsur Ammoniak (se Ammoniak), der begge anvendes som næsten rene Salte. Da Chilisalpeter er meget let opløseligt, er fuldfærdig Plantenæring og ikke absorberes af Jordbunden, benyttes det i størst Udstrækning som »Overgødning« o: strøs ud paa de voksende, unge Af-

grøder uden at nedbringes og gives kun i meget begrænsede Mængder, sædvanlig 50—200 Kg. pr. Hekt. Svovlsur Ammoniak skal først omdannes i Jordbunden til salpetersure Salte, før den kan benyttes som Plantenæring, og paaføres derfor før Afgrødens Udsæd og nedbringes ved Harvning eller Pløjning. Der anvendes sædvanlig 100—200 Kg. pr. Hekt. eller noget mere. Af Fosforsyregødninger benyttes dels uopløselige, dels opløselige (se Art. under Fosfor-). De vigtigste uopløselige ere Thomasslagge og (delvis) Benmel der dels anvendes paa kalkfattige Jorder med ringe Absorptionsevne, hvor den opløselige Fosforsyre lader sig udvadske, dels hvor man ønsker en længere Virkning f. Eks. paa Enge, Græs- og Lucernemarker. Fosforsyren i de uopløselige Fosfater er betydelig billigere end i de opløselige, men gives i Reglen ogsaa i større Mængde, fra 40 til 100 Kg. Fosforsyre (P_2O_5) pr. Hekt. De opløselige Fosforsyregødninger gaa oftest i Handelen under Navn af Superfosfater (s. d.), hvoraf der fremstilles flere Slags med forskellig Fosforsyreindhold, hyppigst 9, 12, 15 og 18 p. Ct. P_2O_5. Der anvendes alm. 30—60 Kg. Fosforsyre pr. Hekt. De rene Kaligødninger skrive sig saa godt som udelukkende fra Saltværkerne ved Stassfurt (s. d.). De vigtigste ere Kainit, Carnallit, Kieserit, Sylvinit, koncentreret Kaligødning, svovlsur Kali, svovlsur Kalimagnesia og Klorkalium (s. d. og Kali). Brugen af rene Kaligødninger tilhører den nyeste Tid, men har i en kort Aarrække taget et overordentligt Opsving og udgør nu navnlig et væsentligt Led i Nutidens rationelle Mose- og Engkulturer. Der anvendes fra 50 indtil 200 Kg. Kali (K_2O) pr. Hekt. Da de fleste indeholde betydelige Mængder af Klorforbindelser, der undertiden kunne have skadelig Virkning paa Afgrøderne, udstrøs de ofte om Efteraaret eller i Løbet af Vinteren, idet Klormetallerne da dels udvadskes, dels omsættes til uskadelige Forbindelser, før Jorden bliver bevokset.

Handelsgødning spiller nu en overordentlig vigtig Rolle i Landbruget,, og Anvendelsen deraf er i stærk Stigning. Nettoindførselen til Danmark var saaledes i Gennemsnit for Femaaret:

1881—85	13,084,357	Kg.
1886—90	21,956,556	»
1891—95	36,571,723	»

Efter at man dels gennem herhenhørende plantefysiologiske Undersøgelser, dels gennem Gødningsforsøg har faaet nogenlunde Forstaaelse af Brugen deraf, kunne de i Virkeligheden ogsaa nu anvendes med meget stor Fordel. Denne ligger dels i, at Landmanden uafhængig af sin egen Gødningsproduktion kan tilføre sine Marker saa megen Plantenæring, som han finder lønnende, dels deri, at han nu kan købe netop det eller de Plantenæringsstoffer, som han i ethvert givet Tilfælde mener at have Brug for. Fordelen er ifølge Sagens Natur betinget af, 1) at han skaffer sig Vished for, hvilke Næringsstoffer det i det givne Tilfælde lønner sig bedst at tilføre, og 2) at han ved Hjælp af solide Forretningsforbindelser eller ved kemisk Analyse sikrer sig den Vare, han ønsker og for en rimelig Betaling. Det er imidlertid ofte en ganske vanskelig Sag at afgøre, hvilke Næringsstoffer der i et bestemt Tilfælde mangle. Den sikreste Maade at afgøre dette paa bestaar i at anstille sammenlignende Forsøg paa den paagældende Mark, udførte saa simpelt, men samtidig saa paalidelig som muligt. Saadanne »lokale Markforsøg« ere i de seneste Aar komne i Brug i Danmark. Da det for det omhandlede Spørgsmaals Besvarelse kan være af Betydning at vide, hvilke Mængder af de forskellige Næringsstoffer der i den nærmest foregaaende Tid ere bortførte fra Marken, og da det overhovedet meget maa anbefales at føre Regnskab over, hvad der føres til og fra hver enkelt Mark ved Ejendommen, hidsættes nedenfor en Tabel over, hvilke Mængder af de vigtigste Plantenæringsstoffer en Afgrøde af den angivne Størrelse tilnærmelsesvis bortfører fra I Hekt., beregnet paa Grundlag af det nyeste analytiske Materiale og efter saadanne Afgrøder, som under gode Forhold ere almindelige i Danmark.

Afgrødens Art.		Afgrødens Størrelse.	Kvælstof.	Fosforsyre.	Kali.	Kalk.	Magnesia.	Øvrige Aske bestanddele.
		Kg. pr. Hekt.						
Hvede	Kerne	4,000	83,2	31,6	20,8	2,0	8,0	4,8
	Halm	7,000	33,6	15,4	44,1	18,9	7,7	235,9
Rug	Kerne	3,000	52,8	25.5	17,4	1,5	6,0	3,3
	Halm	6,000	24.0	15,0	51,6	18,6	7,2	136,8
Byg	Kerne	3,000	48,0	23,4	14,1	1,8	6,0	21,0
	Halm	4,000	25,6	7,6	42,8	13,2	4,8	"5,2
Havre	Kerne	3,500	61,6	23,8	16,8	3,5	6,6	42,7
	Halm	5,000	28,0	14,0	81,5	21,5	11,5	179,5
Boghvede..	Kerne	2,000	28,8	11,4	5,4	1,0	3,0	2,8
	Halm	3,5°°	45,5	21,8	84,7	33,2	6,c	35,0
Ærter.	Kerne	2,500	83,5	21,0	25,2	2,7	4,7	4,7
	Halm	3,500	36,4	12,9	34,6	55,6	12,9	36,0
Hestebønner	Kerne	3,000	122,4	36,8	38,7	4,5	6,6	6,9
	Halm	4,000	65,2	11,6	77,6	48,0	10,4	32,0
Fodervikker	Kerne	2,000	88,0	19,8	16,0	4,4	4,8	8,2
	Halm	3,000	36,0	8,1	18,9	46,8	11,1	47,4
Lupiner	Kerne	2,000	"3,2	28,4	22,8	5,6	9,0	8,2
	Halm	3,000	28,0	7,5	53,1	29,1	10,9	27,8

Afgrødens Art.		Afgrødens Størrelse.	Kvælstof.	Fosforsyre.	Kali.	Kalk.	Magnesia.	Øvrige Askebestanddele.
		Kg. pr. Hekt.						
Raps.	Frø	2,000	62,4	33,2	19,2	11,0	9.2	5.8
	Halm	4,000	22,4	10,0	45.2	46,	10,0	53,2
H	Frø	1,500	49,2	20,0	15,0	3,	7,0	2,7
	Stængler	3,000		12,6	29,1	20,7	6,0	24.9
Runkelroer..	Rod	60,000	108,0	48,0	288,0	18,0	24,0	168,0
	Blade	15,000			67,5	24.0	20,0	92,5
Sukkerroer	Rod	40,000	64,0	36,0	152,0	16,0	24,0	60,0
	Blade	12.000	36,	8,4	48,0	37,2	20,4	69,6
Turnips	Rod	50,000	90,0	40,0	145,0	35,0	10,0	90,0
	Blade	10,000	30,0	9,0	28,0	39,0	5.0	38,0
Kaalrabi....	Rod	60,000	126,0	66,0	210,0	54,0	30 0	90,0
	Blade	12,000	40,0	24,0	33,6	78,0	9,6	90,0
Gulerod	Rod	60,000	132,0	66,0	180,0	54,0	24,0	168,0
(Foder)	Blade	15,000	76,5	15,0	43,5	118,5	12,0	169,5
Kartofler	Knolde	30,000	102,0	48,0	174,0	9.0	15,0	39.0
Kartofler....	Rodangler				15,0	22,4	11,5	12,8
Cikorie		30,0000	75,07	124,06	78,0	15,0	9,0	75.0
	Blade	5,000	17,5	5,0	21,5	16,5	2,0	37.5
Agerhø (Kløver og Græs)		6,000	106,8	31,8	128,0	28,0	11,5	
Enghø, godt		5,000	77,5	21,5	80,0	47,5	20,5	129,5
Rødkløver (i Blomst, tørret)		6,000	118,2	33,6	111,6	120,6	37,8	42,0
Lucerne (i Blomst, tørret)		7,000	161,0	37,1	102,2	176,4	21,7	97,0
Hundegræs (tørret)		6,000		21,6	100,2	18,6	8,4	156
Rajgræs (tørret)		4,000	65,2	24,3	80,8	17,2	5.2	104,8

Det gaar dog paa ingen Maade an uden videre at indrette sin Praksis efter en saadan Tabel og r. Eks. slutte, at naar en Kløverafgrøde bortfører fra Marken 118 Kg. Kvælstof, saa skal der med G. netop tilføres saa meget Kvælstof til en Kløverafgrøde. Thi bortset fra, at selve Afgrødens Indhold veksler en Del efter Jordbund o. fl. Forhold, maa der herved tages Hensyn til følgende Omstændigheder: 1) Jo større Jordbundens naturlige Beholdning af et Næringsstof er, desto mindre Grund er der til at tilføre dette. 2) Jo længere Voksetid en Afgrøde har, desto lettere kan den tilegne sig en vis Mængde Næring. 3) Jo stærkere en Plantes Rodsystem er udviklet, navnlig i Dybden, desto lettere kan den samle en vis Mængde Næring. 4) Jo højere en Afgrødes Indhold under normale Ernæringsforhold er af et bestemt Stof, desto stærkere er (i mange Tilfælde) dens Evne udviklet til at optage dette Stof. 5) Visse Arter, navnlig alle Bælgplanter, kunne ved visse Bakteriers Medvirkning forsyne sig med Kvælstof fra Luften.

En Særstilling mellem Gødningsmidlerne indtager Grøngødning. Man forstaar herved en Afgrøde, der i grøn Tilstand pløjes ned paa Voksestedet. Formaalet hermed er 1) at tilføre muldfattige Jorder en større Mængde (mulddannende) organisk Stof, end den disponible Mængde Staldgødning tillader; 2) at forøge Jordens Beholdning af Kvælstof; 3) at hente en Del af Undergrundens Næringsstoffer op til Overgrunden; 4) at formindske Tab af Næringsstoffer ved Udvadskning. De som Grøngødning anvendte Planter maa i Henhold hertil kunne give en stor Masse, tilegne sig Kvælstof fra andre Kilder end Jordbunden, samt have stærkt udviklede og navnlig dybtgaaende Rødder. Samtlige disse Krav opfylde kun Bælgplanterne. Blandt disse benyttes i aldeles overvejende Grad Lupiner (s. d.) som Grøngødning. I mindre Omfang benyttes Ærter, Vikker, Kløver, Serradele o. fl. En saadan Afgrøde dyrkes da ganske som enhver anden: saas om Foraaret i en vel tilberedt Jord, der i Reglen gødes med Fosforsyre og Kali, for at Grøngødningsafgrøden kan vokse kraftig til, og nedpløjes da i Løbet af Eftersommeren. Marken tilsaas derefter sædvanlig med Rug. Grøngødning brugt paa denne Maade, hvor man altsaa ofrer en Sommer og en Afgrøde for at tilvejebringe Ernæringsvilkaarene for den næste Afgrøde, er i Reglen kun lønnende paa billige Sandjorder, hvor man ikke raader over den fornødne Mængde Staldgødning, og hvor der trænges til mere Muld. Under saadanne Forhold kan Grøngødning imidlertid benyttes med stor Fordel, naar man samtidig giver passende Tilskud af Kali og Fosforsyre; i modsat Fald vil Jorden ved Brugen af kvælstofsamlende Grøngødning blive stærkt udpint for de to nævnte Stoffer. En anden og billigere Form for Grøngødskning bestaar i, at man straks efter Høst pløjer og besaar Stubmarkerne med en hurtig voksende Afgrøde; herved hindrer man en Del Plantenæring, særlig Salpetersyre, i at gaa tabt ved Udvadskning, idet den ringe Afgrøde optager Salpetersyren af Jorden, efterhaanden som den dannes. Ved Siden heraf faar man tillige en Del mulddannende Materiale produceret. Man anvender til dette Brug ofte Gul Sennep, Raps, Boghvede eller andre hurtigvoksende Planter. Fordelen ved paa denne Maade at dyrke disse Ikke-Bælgplanter er dog som oftest temmelig lille. Større Nytte vilde Bælgplanter ogsaa her gøre; men disses Vækst er i dette Tilfælde temmelig langsom i Forhold til den forholdsvis dyre Udsæd. Størst Udbredelse har Anvendelsen af Grøn-

gødning i Nordtyskland's Sandegne. I Danmark har den ikke stor Anvendelse; 1896 fandtes ca. 2,700 Hekt. tilsaaede med Lupiner til Nedpløjning og ca. 1,500 Hekt. med andre Gødningsplanter, i ganske overvejende Grad i Jylland. (Litt.: Arndt, »Gründüngung« [Berlin 1890]; Christensen, »Gødningslæren og Sædskiftet« [Kbhvn. 1890]; Dehlinger, » Viehlose Gründüngungswirthschaft« [Berlin 1894]; Heiden, »Leitfaden d. gesamten Diingerlehre« [Hann. 1882]; Heiden, Müller og Langsdorff, >Die Verwerthung d. städtischen Fäcalien« [Hann. 1885]; Holdefleiss, »Das Knockenmehl« [Berlin 1890]; samme, »Untersuchungen iiber den Stallmist« [Breslau 1889]; Liebscher, »Der Verlauf d. Stofaufnahme« [Berlin 1888]; Lierke, »Praktische Diingetafeln« [Berlin 1887]; Lippe-Weissenfeld, »Der Compost und seine Verwerthung« [Berlin 1889]; Maercker, »Die Kalidiingung« [Berlin 1893]; Müntz og Girard, *Les engrais* 1—3 [Paris 1891]; Neuhaus, »Selchow contra Lupitz« [Berlin 1891]; Prout, »Lohnender Ackerbau ohne Vieh« [Berlin 1893]; Riimpler, »Die käufliche Diingestoffe« [Berlin 1897]; Schultz-Lupitz, »Die Kalidiingung auf leichtem Sandboden« [Berlin 1894]; samme, »Zwischenfruchtbau auf leichtem Boden« [Berlin 1896]; Stutzer, »Leitfaden d. Diingerlehre« [Leipzig 1893]; Wagner, »Die Stickstofdungung« [Berlin 1892]; Wolff, »Diingerlehre« [13. Opl. Berlin 1897]). *K. H—n.*

Gödöllö, By i det ungarske Komitat Pest-Pilis-Solt-Kiskun, 25 Km. N. 0. f. Budapest ved Jærnbanelinien Budapest—Ruttka, har (1890) 4,400 hovedsagelig katolske, magyariske Indb. samt et kgl. Slot, der er bygget paa Maria Theresia's Tid og tjener som Sommerresidens siden 1867, paa hvilken Tid det blev købt af den ungarske Rigsdag som Statsdomæne for Kongen. *Joh. F.*

Gøge (*Cuculidae*), en over 200 Arter stor Skrigefuglefamilie, der hovedsagelig bebor de varme Egne. 4. Taa er ligesom 1. rettet bagud og snart kun lidet længere end 2., snart næsten lige saa lang som 3.; dog kan den ogsaa rettes fremefter (Vendetaa); de brede Skjolde, der dække Mellemfoden fortil, naa ogsaa om paa dennes Side og støde op til den Bagsiden dækkende Længderække af firkantede Skjolde; Næbbet er sammentrykt fra Siden, temmelig langt og krummet i Spidsen; 10 Styrefjer. G. ere livlige, vidt omstrejfende Fugle; Føden hentes næsten altid fra Dyreriget (lige fra smaa Hvirveldyr til Orme). Stemmen, der er kraftig og velklingende, høres for det meste kun i Parringstiden; G. bygge enten aabne Reder i Buske og mellem Grene — i hvilket Tilfælde de lægge uplettede (rent hvide eller blaalige) Æg — eller ogsaa lægge de Æggene i fremmede Fugles Reder og lade disse om Udklækningen. G. deles i følgende Underfamilier:

I. *Zanclostominae* (Busk gøge): Lang Mellemfod (mere eller mindre længere end Mellemtaaen); korte afrundede Vinger, i hvilke 5. og 6. eller 6. og 7. Svingfjer ere længst; de nedre Haledækfjer ere overordentlig bløde; kraftigt Næb med rundaglige, ovale eller spalteformige Næsebor; Halen længere end Vingerne. Alle herhen hørende Slægter ruge selv. Denne Underfamilie deles i 2 Afdelinger:

a) *Geococcyges* (Jordgøge): Mellemfoden lang, ubefjedret ligesom Hælledet. De opholde sig hovedsagelig i lave Buske og paa Jorden; deres Føde bestaar af Insekter og smaa Hvirveldyr, navnlig Krybdyr. Af de hertil hørende Slægter bemærkes:

Centropus Ill. (Sporegøge): Middelstore eller store Fugle; første Taa har en lang, lige Klo; kileformet Hale; Mellemfodens Bagside har 2 fuldstændige Længderækker af Skjolde. De bebo Afrika, det tropiske Asien og Australien. I Modsætning til alle de andre Buskgøge lade de undertiden deres Stemme, der minder om Hærfuglens, høre. *C. senegalensis* L.: Hovedets Overside og Nakken sort, Ryg og Vinger rødbrune, Halen og de øvre Haledækfjer brunsorte med Metalglans; hele Undersiden gulbrunlig hvid; Totallængde 37, Vingen 14, Halen 19,5 Cm. Vest- og Nordøstafrika. *C. phasianus* Lath. (Fasangøg): Hoved, Hals og Underside sorte med glinsende Fjerskafter; rustbrune Vinger med gulbrune og mørkebrune Tegninger; Svingfjerenes Inderfaner rødbrune med mørkebrune Tværbaand; Halen sort med afbrudte, gulbrunlige Tværbaand, Totallængde 63, Vingen 26, Halen 37 Cm. Ny-Syd-Wales. Fasangøgen lever i sumpede, med Buske, Rør og Græs tæt bevoksede Egne og opholder sig næsten udelukkende paa Jorden. 3—5 Æg.

Geococcyx Wag. (Egentlige Jordgøge). Kun 2, i Mellemamerika levende Arter. De to Fortæer ere forenede ved en kort Bindehud; et slankt, forholdsvis tyndt og næsten lige Næb; smalle Halefjer; temmelig lange og stive øvre Haledækfjer. *G. mexicanus* Gm. er paa Oversiden sortebrun med grøn Glans og brunlighvide Fjerkanter; Struben og Legemets Underside hvide; Forbrystet lyst brunligt med sortebrune Længdestriber; blaasort Top; Halefjerene glinsende staalblaa eller kobberbrune med hvide Spidser og Rande; Totallængde 50—60, Vingen 17, Halen 31—35 Cm. G. opholde sig stadig paa Jorden; deres Løb er fortrinligt; Føden bestaar af Insekter, Snegle, smaa Krybdyr o. l.; 2 store hvide Æg.

b) *Zanclostominae* (egentlige Buskgøge): Mellemfoden kun lidet længere end Midtertaaen; Fjerklædningen dækker Hælledet og fortsætter sig i Alm. ned paa Mellemfodens Forside. Hertil Slægterne: *Saurothera* Vieill. Næbbet, navnlig hen imod Spidsen, endnu spinklere end Jordgøgenes. Halen er kileformig og næsten dobbelt saa lang som Vingerne; ingen Bindehud mellem Fortæerne. *S. vetula*: Oversiden af Hovedet og Nakken brune, de øvrige øvre Dele brunlig askegraa; Undersiden, med Undtagelse af den hvide Strube og de brunlige Halssider, rustgul; Svingfjerene mørkt kastanjebrune, i Spidsen olivenbrune ligesom de to midterste Halefjer, der tillige have Metalglans og brede, hvide Ender; Totallængde 40, Vinger 12 Cm. Jamaica. Lever foruden af Insekter og smaa Hvirveldyr ogsaa af Bær og andre Frugter. Tætte Buske og Træer ere denne Slægts Hjem.

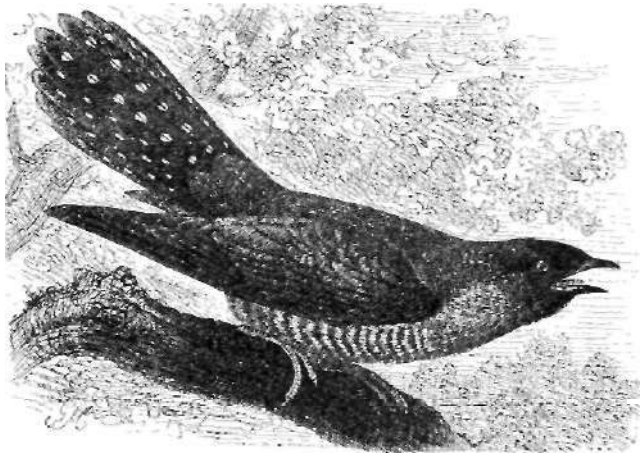
Zanclostomus Sws. Slankt byggede Fugle med meget lang, kileformig Hale (de korteste af dennes Fjer ere knap halvt saa lange som de længste) med meget smalle Fjer; Næbbet er temmelig svært, Øjenregionen mere eller mindre nøgen; kun 1 Række Skjolde bag paa Mellemfoden. Afrika, det tropiske Amerika og Asien. Føden bestaar af Insekter, hovedsagelig Græshopper. Slægten deles undertiden i flere Underslægter paa Grund af Farveejendommeligheder i Forbindelse med den geo-

grafiske Udbredelse. *Z. Sumatranus* Raffl. har graat Hoved, Hals og Bryst; Ryg, Vinger og Hale blaagrønne med Metalglans; Bug og Hale rødlig kastanjebrune, den sidste med hvide Fjerspidser; noget mindre end den danske G., men med betydelig stærkere Næb. Malakka, Sunda-Øerne. *Z. macrurus* Gamb., der lever i Brasilien, er rødbrun med blegere Strube; Brystet er graat, Bug og Hale mat sorte, den sidste med hvide Fjerspidser.

II. *Coccystinae*: Vingerne middelstore eller temmelig lange; 3. og 4. Svingfjer længst; Næseborene ere for det meste spalteformige og dybt liggende, sjældnere ovale eller runde; Mellemfoden er noget kortere end Midtertaaen med Klo; de nedre Haledækfjer have samme Beskaffenhed og Form som de øvrige Fjer. I deres Levevis minde disse Fugle meget om den danske G.; de ere urolige og livlige og lægge for det meste deres Æg i andre Fugles Reder; Føden bestaar af Insekter og, for de større Arters Vedkommende, af smaa Hvirveldyr, Frugter o. s. v. Stemmen, som jævnlig høres, er høj og klangfuld. Hertil høre følgende Slægter:

Coccystes Glog.: Fugle omtrent paa den danske G.'s Størrelse; slankt byggede med tyndt Næb, spids Top paa Hovedet. Kratgøgen (*C. glandarius* L.): Hovedets Overside graa, Ryg, Vinger og Hale graabrune med Bronzeskær; Skulder og Vingedækfjer hvidplettede; Forhalsen blegt rustgul, de øvrige nedre Dele hvide; Svingfjerenes Spidser have hvide Kanter, Halefjerene hvide Spidser; den unge Fugl har sort Overhoved og rødbrune Haandsvingfjer; Totallængde 40, Vingen 21, Halen 22,5 Cm. Kratgøgen findes i Sydeuropa, Afrika og Vestasien; den er 1 Gang truffen i Tyskland. Den opholder sig navnlig i Krat og ikke for tætte Skove; i Flugten minder den noget om den danske G.; den er meget livlig og forsigtig, kommer kun sjælden ned paa Jorden, men opholder sig navnlig i tætte Buske og Trækroner; Føden bestaar af Insekter, Edderkopper, Larver o. 1.; Stemmen minder noget om Skadens. Æggene lægges i Skadens og Kragens Reder (undertiden 2 i samme Rede) og udruges af disse Fugle, med hvis Æg de omtrent have Størrelse og Grundfarve fælles, medens de dog let ved Formen, Skallens Beskaffenhed o. s. v. kunne skelnes fra dem.

Coccygus Boie: Ligner i Skikkelse den foregaaende Slægt, men Størrelsen er noget ringere; Næbbet er endnu tyndere og mere bøjet; Top mangler. Denne Slægt udruger selv sine Æg; dog er *C. americanus* L. (Regngøgen) en Undtagelse herfra, idet den undertiden skal overlade andre Fugle (*Cratopterus carolinensis* og *Turdus migratorius*) Omsorgen for sin Yngel; for det meste ruger den dog selv sine 4—5 grønne Æg, idet den begynder Rugningen, saa snart det første er lagt; som Følge deraf komme Ungerne ud til meget forskellige Tider. Regngøgen har olivenbrun Overside med svag Metalglans, rustfarvede Svingfjer og hvid Underside; de ydre Halefjer ere sorte med hvid Spids; mørkebrunt Overnæb, orangegult Undernæb; Totallængde 33, Vingen 15, Halen 17,5 Cm. Den lever i de forenede Stater, Mellem- og Sydamerika indtil Sydbrasilien; i den nordlige Del af sin Udbredelseskreds er den Trækfugl; under sine Vandringer samles den undertiden i Flokke paa Tusinder. Den er overmaade sky og bebor helst højstammede Skove. Føden bestaar af Insekter, som ofte fanges i Flugten.

Gøg (*Cuculus canorus*).

Eudynamis Vig. & Horsf. Større Fugle med et betydelig kraftigere Næb end de foregaaende Slægter; ingen Top; de fleste Arter ere helt sorte. De bebo Indien, de indiske Øer, Australien og Ny-Zealand. Æggene lægges hovedsagelig i Kragefuglenes Reder. *E. nigra* L.: Sort med Staalglans; hos Hunnen er Oversiden og Vingerne sortebrune med Staalglans og hvide Pletter; Undersiden har sorte og hvide Tværbaand; Halen er glinsende sort med smalle, hvide Tværbaand; Totallængde 41—46, Vingen og Halen 19—21 Cm. Indien, Ceylon, Filippinerne. Den bebor Haver, Parker, Alleer, lyse Skove o. 1.; dens Føde bestaar næsten udelukkende af Frugter; som oftest træffes den i smaa Flokke, der ikke ere sky.

Scythrops Lath. Hertil kun 1 Art, *S. Novae Hollandiae* Lath. (Kæmpegøg): Næbbet, der er meget svært, har tydelige Randtænder; Overnæbbet har flere Længdefurer; runde Næsebor; Hoved og Hals graa; Ryg og Vinger olivenbrune med mørkebrune Fjerspidser; Underkroppen hvid, Fjerklædningen paa Benene med brune Tværbaand; Halen, der er kortere end de forholdsvis lange Vinger, er olivenbrun med sorte Tværbaand foran den hvide Spids; Næbbet gulgraat; Totallængde 65, Vingen 34, Halen 26 Cm. Australien, Molukkerne, Celebes. Kæmpegøgen ligner under Flugten i skuffende Grad en stor Falk; i øvrigt adskiller den sig i Levevis, Ernæring o. s. v. ikke fra de øvrige G.

III. *Cuculinae* (Trægøge): Næseborene ere

dybt beliggende ved Næbbels Basis i en Slags korte Rør; temmelig lange, spidse Vinger, i hvilke i 3. Svingfjer er længst; kort, delvis befjedret Mellemfod; lange Lægfjer; Halen er aldrig helt kileformig, da de 6 midterste Fjer ere lige lange; dens Længde er omtrent lig Vingernes; de nedre Haledækfjer have samme faste Beskaffenhed som de øvrige Fjer. Alle Trægøge lægge deres Æg i fremmede Fugles Reder. Paa den vestlige Halvkugle findes ingen Medlemmer af denne Underfamilie. Af Slægter maa navnlig mærkes:

Cuculus L.: De 6 midterste Halefjer ere lige lange, det følgende Par lidt og de øvrige meget kortere; Fjerklædningen er mat, graa eller sort. Gøgen (*C. canorus* L., Kukker, se Fig.): Øjelaag og Ben gule; Overkroppen blaagraa; Bryst og Bug hvide med sortagtige Bølgelinier; Halen sortagtig med hvide Pletter; Totallængde 37, Vingen 19, Halen 17 Cm. Hunnen, der er 2—3 Cm. kortere end Hannen, er mere graabrun end blaagraa; den unge Hun er næsten helt rødbrun. Denne velkendte Fugl findes i de fleste Lande og Egne i Europa, Asien og Afrika; som Ynglefugl bebor den den gamle Verdens nordlige Lande fra Kina og Amur-Landene til Portugal's Kyst og fra Nordkap til de indreasiatiske Stepper og Bjærge, Syrien og Algérie; de asiatiske G. overvintre i Indien, de europæiske i hele Afrika; i Danmark, hvor den findes overalt, er den, ligesom paa den skandinaviske Halvø, Trækfugl (Slutningen af April—August, først i September). Den findes paa alle Lokaliteter, idet den ved Valget af sit Opholdssted hovedsagelig synes at lægge Vægt paa Antallet af de Smaafugle, den overlader Omsorgen for sin Yngel; aftager disse i Antal, aftager ogsaa G.; paa denne Maade kan det forklares, at G. er talrigere paa Nørre- og Sønderjylland's Hedeegne, hvor saadanne Smaafugle yngle i større Mængde end i de østligere Skovegne. G. er en livlig, ofte temmelig sky Fugl; hver Han udvælger sig et større Revier, inden for hvilket ingen anden Hangøg taales, hvorfor der ogsaa stadig opstaar Strid. Føden bestaar hovedsagelig af laadne Sommerfuglelarver, hvis Haar ofte fuldstændig beklæde den indvendige Side af Fuglens Mave; derimod tager den ikke andre Fugle. Hannens Parringsraab (Kukken) er vel kendt; det høres ofte hele Natten igennem. Til Vært for sine Æg og Unger vælger G. Sangere, Gærde- og Digesmutter, Vipstjærter, Piplærker og undertiden Lærker; der lægges kun 1 Æg i hver Rede; det er forholdsvis meget lille og varierer stærkt i Farve; er Indgangen til Reden for snæver til, at G. kan lægge Ægget i selve Reden, lægges det paa Jorden og flyttes derefter ved Næbbets Hjælp; Adoptivforældrenes egne Unger gaa næsten altid til Grunde, idet Gøgeungen puffer dem til Side, ja endog ud af Reden, og selv tager al den Føde, der bliver bragt; G. lægger i alt 4—6 Æg med et Mellemrum paa ca. 8 Dage mellem hvert.

Chrysococcyx Boie (Guldgøg): Smaa G. med prægtige, metalglinsende Fjer; Halen er ikke kileformig, men afrundet. Denne Slægt bebor med Undtagelse af Europa hele den østlige Halvkugles tropiske og subtropiske Lande. *C. cupreus* Bodd. (Guldgøg): Grøn med Metal glans; Underkroppen rent hvid, de nedre Haledækfjer med metalgrønne Tværbaand; de ydre Halefjer have hvide Spidser, de alleryderste ere hvide med grønne Tværbaand; Totallængde 19,5, Vingen 11, Halen 8,5 Cm. Afrika.

Som en 4. Underfamilie, der er nærmest beslægtet med Buskgøgene, kan *Crotophagidae* (Maddikeædere) regnes; dog anses de af mange for at udgøre en egen Familie. De have kun 8 Styrefjer; Mellemfoden er længere end Midtertaaen, Vingerne korte og afrundede; Halen er kileformig og betydelig længere end Vingerne. I Levevis have de kun lidet til fælles med G.; de bebo aabne Steder; Føden bestaar af smaa Krybdyr og Insekter; ofte indsamles de i Kreaturernes Rygge siddende Larver; det er dygtige Løbere. Hunnerne lægge Æg i en fælles, stor Rede og ruge dem i Fællesskab. Maddikeæderne bebo Amerika. *Crotophaga minor* Less.: Sort; Hovedets og Nakkens Fjer med bronzefarvede, Skuldrenes og Undersidens med staalblaa Rande; Totallængde 35, Vingen 13, Halen 17 Cm. Syd- og Mellemamerika. ***E. B.***

Gøgelilje se Platanthera.

Gøgemoder se Sangere.

Gøgerokke (*Raja fullonica*) se Rokker.

Gøgespyt d. s. s. Skumcikadernes Spyt, se Cikader.

Gøgeurt, Gøgeurtfamilien se Orchidaceae.

Goekingk [gø!-], Leopold Friedrich Gunther v., tysk Digter, født 13. Juli 1748, død 18. Febr. 1828, studerede Jura i Halle og indtraadte efter endt Studietid i Statstjenesten. I Halberstadt, hvor han først var ansat, sluttede han Venskab med Gleim og blev af denne stærkt tilskyndet til at dyrke Muserne. 1786 blev han Krigs- og Domæneraad i Magdeburg, 1788 preussisk Landraad og Skattekommissær i Wernigerode, hvor han for sin fortjenstlige Embedsvirksomhed blev adlet og kaldet til Berlin som Overfinansraad. 1806 tog han sin Afsked og levede dels i Berlin, dels paa sine Godser. Han henregnes gerne til »Gottinger Hainbund«, skønt han ikke personlig var indtraadt i det; i ethvert Fald figurerer han som Udgiver ved Siden af Voss paa en Del af »Gottinger Musenalmanache«. Hans poetiske Produktion er ikke af stort Værd; dog ere hans poetiske Epistler, trods nogen Bredde, velgørende ved deres sunde Følelse og ukunstlede Sprog. Han har udgivet: »Sinngedichte« [1772 og 1778], »Lieder zweier Liebenden« [1777], »Sämtliche Gedichte« [3 Bd., 1780—82], »Prosaische Schriften« [1. Del 1784], »Charaden und Logogryphen« [1817]. *C. A. N.*

GokSStenen [jo!k-], svensk Runesten (Sodermanland) fra 12. Aarh., interessant ved sine Billeder til Sigurd Faavnesbane's Historie, hvilke dog kun ere Kopier efter de mærkelige Billeder paa Ramsundsberget (s. d.). *V. D.*

Göksu (»Blaavand«, de gamles *Kalykadnos*), Flod i det lilleasiatiske Vilajet Adana, udspringer ved Geik Dagh og udmunder efter et 200 Km. langt Løb neden for Selefke (Seleukia) i Middelhavet. I G. druknede 1190 Kejser Frederik Barbarossa. *C. A.*

Gök-Tepe se Geok-Tepe.

Göltzsch, en mindre Biflod til Weisse Eister (se Elster), er navnlig bleven bekendt ved den store Viadukt, G.-thal-Viadukten, ved hvilken den sachsiske Statsbane overskrider G.-Dalen mellem Reichenbach og Plauen. Viadukten er i

alt 579 M. lang og bestaar af to Partier med henholdsvis 4 og 22 murede Buer; den største, over selve Floden, har 31 M.'s Spændvidde. Brobanens største Højde over Terrainet er 80 M. Viadukten er bygget 1845 — 51 og var for den Tid et meget betydeligt Bygningsværk. *A. O—d.*

Gömör og Kis-Hont, Komitat i det nordlige Ungarn, hørende til Komitaterne paa denne Side af Theiss, grænser mod Nord til Komitaterne Liptau og Zips, mod Øst til Abauj-Torna og Borsod, mod Syd til Heves og mod Vest til Neograd og Sohl, er 4,275,4 □Km. med (1890) 174,800 Indb., hvoraf 93,700 Magyarer og 74,700 Slovaker. Kun ved Floderne findes Lavland; for øvrigt er G. et fuldstændigt Bjærgland. Mod Nord findes Nizna Tatra med Kralova Hola (G.'s højeste Bjærg, 1,943 M.), mod Øst Zips-Gömörer-Bjærgene, mod Vest og Nordvest Fabova-Hola, i det indre findes lavere Kalkbjærge. Drypstenshulen ved Agtelek er en af de mærkeligste i Europa. Blandt Floderne kunne nævnes Gran og Sajo. Der findes udbredt Frugtavl, Kvægavl samt Bjærgværksdrift (særlig Jærn), mindre betydelig er Agerdyrkningen. G. er rig paa Mineralkilder. Komitatet deles i 5 Distrikter og 5 Byer. Hovedstaden er Rima-Szombat. *Joh. F.*

Göpel se Grubedrift, S. 1070.

Goppert, Heinrich Robert, tysk Botaniker, født 1800 i Sprottau i Schlesien, død 18. Maj 1884 i Breslau. Han studerede først Farmaci, derefter Medicin, tog Doktorgraden *{De nutritione plantarutn* [»Om Planternes Ernæring«]) og nedsatte sig som praktiserende Læge i Breslau. 1827 habiliterede G. sig som Privatdocent i Medicin og Botanik, blev snart Professor og udnævntes 1852 til Direktør for den botaniske Have i Breslau. Dennes tidligere Direktør, Treviranus, havde vakt Interessen hos G. for det plantefysiologiske Studium, og hans Arbejder over Giftstoffers Indvirken paa Planterne saavel som Studier over Varmeudvikling hos blomstrende og spirende Planter samt Forbindelsen mellem denne og Aandingsprocessen, som allerede Senebier og Th. de Saussure havde fremhævet, ere Frugter fra hin Periode. G.'s Hovedfortjeneste ligger dog paa det fytopalæontologiske Omraade, i Studiet af den uddøde, den »forstenede« Planteverden. Af hans Skrifter herom ere mange meget betydningsfulde, saasom: »Die Gattungen der fossilen Farrnkräuter verglichen mit den jetzt lebenden« [1836], »Die Gattungen der fossilen Pflanzen verglichen mit denen der Jetzlwelt« [1841—45, med 55 Tavler], »Die Tertiärflora der Insel Java« [1854, med 14 Tavler], »Monographie der fossilen Coniferen« [1850, med 58 Tavler]; selvfølgelig maatte en saa mærkelig forhistorisk Fremtoning som Ravet, der jo netop særlig findes i G.'s Hjemland, ægge ham til Studium, saa meget mere som selve Fossilisationsprocessen her kan lade sig granske i sin Udvikling. Vi have ogsaa fra G.'s Haand dels (fra 1845 i Forening med Berendt) »Der Bernstein und die in ihm befindlichen Pflanzenreste der Vorwelt« [med 7 Tavler], dels »Untersuchungen iiber die Bernsteinflora« [1883, med 16 Tavler]. Særlig maa ogsaa fremhæves, at Stenkulsformationernes Planteaftryk og overhovedet Stenkulslejernes Oprindelse gentagne Gange have været Genstand for specielle og dybtgaaende, mønstergyldige, botanisk-geologiske Arbejder fra G.'s Haand. Saa omfattende og talrige Studier paa det fytopalæontologiske Omraade kunde ikke drives uden meget store Samlinger; men ogsaa saadanne anlagde G., og de ere nu, efter at Staten har købt dem, tilgængelige for Almenheden i et eget Museum i Breslau. Hans enestaaende Samling af Stenkulsforsteninger skaffede ham 1867 Sølvmedaillen paa Pariserudstillingen. *V. A. P.*

Göppingen, By i den württembergske Donau-Kreds ved Fils og Jærnbanelinien Bretten—Friedrichshafen, er smukt og regelmæssig bygget efter Branden 1782 og har (1895) 16,200 mest evangeliske Indb. samt en Filial af Rigsbanken, et stort Slot, bygget 1559 — 67 delvis af Levninger af Borgen Hohenstaufen, og en Mineralkilde. Der findes betydelig Industri i Klæde-, Bukskind-, Lærred- og Uldvarefabrikation, Jærnstøberi og Maskinfabrikation. G. hørte tidligere til Hohenstaufen, fik 1250 Stadsret og kom 1270 til Wiirttemberg. *Joh. F.*

Göransson [jø-], Goran Fredrik, svensk Købmand og industridrivende, er født i Gefle 20. Jan. 1819 og blev 1840 Grosserer der. Han gjorde 1857 Henry Bessemer's (s. d.) Bekendtskab i England og indførte Bessemer-Processen ved Edskens Masovn i Gestrikland. De engelske Ingeniører magtede ikke at gennemføre Metoden i Edsken, og G., der ikke var Metallurg, overtog selv Ledelsen af Forsøgene, som truede med at ruinere ham. G.'s praktiske Anlæg og store Energi bare dog Sejren hjem. 18. Juli 1858 lykkedes Udstøbningen fra Bessemer-Præren paa en saadan Maade, at Bessemer-Processen (s. d.) dermed var sikret; G. kunde i England opvise sine gode Blokke, medens Bessemer's Arbejder vare alt andet end vellykkede. Bessemer maa derfor dele Æren for sin Proces med G. 1862 blev G. Disponent i det nydannede »Hogbo stål- och jernverks aktiebolag«, og derefter anlagdes Sandviken's Masovn og Bessemer-Værk, hvis Produkt næppe overgaas af noget andet Bessemer-Værks. Just som alt var i bedste Orden, og Bolaget skulde høste Udbyttet af sine store Anlæg, indtraf Fallitter i Forretningsverdenen, som nødte Bolaget til Konkurs 1866. Der dannede sig da et nyt Bolag, »Sandviken's jernverks aktiebolag« under Ledelse af G., som omsider opnaaede Lønnen for sine mangeaarige Bestræbelser. 1865 fik G. Jærnkontorets store Guldmedaille som Paaskønnelse af hans Fortjeneste af den svenske Staalindustris Udvikling. *F. W.*

GoranSSOIl [jø-], Johan, svensk Præst og Oldgransker, (1712—69), sluttede sig til Olof Rudbeck's Anskuelser, hvilke han undertiden overdrev indtil det latterlige. Han lader f. Eks. de første svenske Konger nedstamme fra Saturn og Jupiter og paastaar, at Jafet's ældste Søn, Gomer, var Sverige's første Konge, samt at Eddaen, skreven paa Moses'es Tid, fandtes indridset paa Messingtavler i Sverige 300 Aar før Troja's Anlæggelse. Af hans Arbejder skulle nævnes: *De genealogia regutn Suioniae* [1746] og »Svea rikes konungars historia och ättartal« [1749]. *A. B. B.*

Görbersdorf, lille By i det preussiske Regeringsdistrikt Breslau, Kredsen Waldenburg, ligger i en Dal i de skovbedækkede Waldenburg-Bjærge,

561 M. o. H. (1890) 750 Indb. G. er mest bekendt ved sine Kuranstalter, af hvilke den foruden en Koldtvandsanstalt har to store Sanatorier for Patienter med Lungetuberkulose, nemlig den 1854 af Dr. Brehmer grundlagte og den senere af Dr. Römpler oprettede. Til begge høre udstrakte Parkanlæg, Vinterhaver og store Kurhuse. Den Brehmer'ske Anstalt har været Mønster for de nu talrige Sanatorier af den Art. *A. F.*

Gorbitz, Johan, norsk Maler, født 8. Aug. 1782 i Sandviken ved Bergen, død 3. Juni 1853 i Christiania. 1798 blev han sendt til Kjøbenhavn for at uddanne de kunstneriske Evner, han tidlig havde lagt for Dagen. 1802 maatte han afbryde sine Studier ved Akademiet, hvis lille Sølvmedaille han Aaret i Forvejen havde vundet for en Aktstudie, og vende hjem til Bergen, hvor han til 1805 virkede som Portrætmaler. 1805—7 var han atter i Kjøbenhavn arbejdende videre paa sin Uddannelse, men rejste derpaa til Dresden og senere til Wien, hvor hans Portræt af den danske Chargé d'affaires Nissen vakte megen Opmærksomhed og skaffede ham mange Bestillinger. 1809 flyttede han til Paris, hvor han forblev en længere Aarrække, meget benyttet som Portrætmaler; navnlig vare hans Miniaturportrætter søgte. G. vendte først 1836 tilbage til Norge og bosatte sig da i Christiania, hvor han levede Resten af sit Liv stille og tilbagetrukket, men højt skattet som Menneske og Kunstner. Som Landskabsmaler faar han af sin samtidige Landsmand, Prof. Joh. Dahl, det Lov »at hans Landskaber vare mere sammenhængende og følte end mangen sig større følende Landskabsmalers«. Det norske Nationalgaleri ejer, foruden en Samling smukke Miniaturportrætter (fra den bekendte Simonsenske Samling), ogsaa et Par af hans Landskaber og en Del haandtegnede Studier og Udkast. Af hans mange Portrætter kan foruden det ovennævnte ogsaa nævnes den fortrinlige Sortkridtstegning af Matematikeren N. H. Abel. (Litt.: Weilbach, »Nyt dansk Kunstnerlex.«; Aubert, »J Dahl«, S. 389—90). *Fr. O.*

Gøre, bruges i mange Forbindelser som Søudtryk. — G. Bedingsslag, tage Tørn om Bedingen med Ankerkæden. G. et Slag: naar et Skib krydser, kaldes det et Slag, saa længe det uden at vende ligger over samme Bov; at g. et Slag betyder da at vende; naar f. Eks. et Skib krydser i Sundet, siger man »at g. et Slag over under Sverige«. G, fast, beslaa et Sejl. G. Land, anduve Land, f. Eks. et Skib kommende over Nordsøen kan g. Land enten ved Norge eller Hanstholm. G. Landgang, sætte bevæbnet Mandskab i Land paa Kysten. G. los, aftage Beslagsejsingerne af Sejlene, saa at disse ere klar til at sættes (udspændes). *C. L. W.*

Görgei [gö'rgæj], Arthur, ungarsk Revolutionsgeneral, er født 5. Febr. 1818 i Toporcz i Zips Øvreungarn. 1837 ansattes han som Underløjtnant i den ungarske adelige Livgarde i Wien efter at have faaet den militære Uddannelse paa Pionerskoleni Tuln. 1842 forsattes han til Palatinal-*Husarregimentet*; men da Fredstjenesten ikke tilfredsstillede ham, tog han 1845 sin Afsked og helligede sig til kemiske Studier. Da de politiske Forhold i Ungarn antoge en truende Karakter, tilbød han 1848 den ungarske Regering sin Tjeneste, ansattes først som Kaptajn i en Honved-Bataillon, men fik kort efter Kommandoen over en Del af den mobile Nationalgarde, med hvilken han besatte Donau-Øen Esepel for at hindre Kroaternes Overgang. Her lod han Grev Eugen Zichy stille for en Krigsret, anklaget for Landsforræderi, og lod denne Rets Dødsdom over Greven fuldbyrde, hvilket skaffede ham en overordentlig Popularitet. I Forening med Oberst Perszel tvang han den kroatiske Reserve, 10,000 Mand, til Overgivelse ved Ozora og fik efter den uheldige Kamp ved Schwechat Overkommandoen over Donau-Hæren. Her veg han trods Kossuth's Ordre tilbage for Windischgrätz, men udstedte en Erklæring, der tillagde Regeringens uheldige Ordrer Skylden for den uheldige Udgang af Krigen. Uagtet han derved vakte Kossuth's Mistillid, vedblev G. dog at føre Kommandoen. Han trak sig tilbage til Bjærgene, og ved behændige Bevægelser lykkedes det ham at forene sig med Klapka og Dembinski, som førte Overkommandoen, der imidlertid overdroges G., efter at Dembinski havde tabt Slaget ved Kapolna. Med en Styrke paa 5,000 Mand slog G. nu Windischgrätz først ved Gödöllö og senere afgørende ved Izsarzeg, vendte sig derpaa mod Nord, slog General Wohlgemuth ved Nagy Sarlo og undsatte Komorn. Imidlertid erklæredes Ungarn for en uafhængig Republik, og G. overtog ved Siden af Overkommandoen Posten som Krigsminister. Hans Operationer mod den russiske Invasion kronedes imidlertid ikke med Held. Han blev slaaet ved Pered, og da han vægrede sig ved at følge Krigsraadets Befalinger, afsattes han fra Overkommandoen, men beholdt Ledelsen af en øvre Donau-Hær; sloges imidlertid af Østerrigerne ved Temesvar. I Arad kom Striden mellem G. og Kossuth rigtig til Udbrud, og da Kossuth traadte tilbage, overtog G. Posten som Diktator. Da videre Modstand efter de ungarske Troppers Nederlag ansaas for umulig, paabegyndte G. Underhandlingerne med Russerne, hvilke Underhandlinger endte med, at G. kapitulerede i Vilagos paa Naade og Unaade med 23,000 Mand. G. benaadedes og anvistes Klagenfurt til Opholdssted, hvorfra han dog vendte tilbage til Ungarn 1868 og tog Ophold i Visegrad, hvor han har levet ubemærket. Haarde Beskyldninger for Forræderi fremkom mod G., der søgte at retfærdiggøre sin Handlemaade i et Skrift »Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849« [Leipzig 1852]. De lidenskabelige Anklager mod G. ere dog ikke forstummede, end ikke efter at en større Forsamling af ansete Mænd Aar 1885 har udtalt, at Beskyldningerne vare uberettigede, og udtalt sig fordelagtigt om G.'s Fædrelandskærlighed. ***B. P. B.***

Görlitz, By i preussisk Provins Schlesien, i Regeringsdistriktet Liegnitz ved Lausitzer Neisse og ved Jærnbanelinier til Berlin, Zittau, Kohlfurt, Lauban og Dresden, har (1895) 70,175 Indb. G. er efter Breslau den betydeligste By i Schlesien og tillige en af de rigeste og smukkeste Byer i Tyskland (den besidder 27,558 Hekt. Skov). Blandt dens 6 evangeliske Kirker kunne nævnes den sengotiske Peter- og Pouls-Kirke, opført 1220, betydelig udvidet i 15. Aarh., med seværdig Krypt, Frue-Kirke samt den foran Byen liggende lille Korskirke (fra 1476) med en Efterligning af den

hellige Grav i Jerusalem; tillige findes en katolsk Kirke. Blandt verdslige Bygninger kunne nævnes Raadhuset, oprindelig fra 14. Aarh., samt talrige Privatbygninger i smuk Renaissancestil og endvidere den 500 M. lange og 40 M. høje Jærnbanebro. G. er Sædet for en Landsret og en Amtsret; der findes en Filial af Rigsbanken, et Handelskammer samt et Gymnasium, forbundet med et Realgymnasium. Naturforskerselskabet besidder rige Samlinger, og Videnskabernes Selskab beskæftiger sig særlig med Lausitz'es Historie. Der findes betydelig Industri, fortrinsvis Klædeindustri (10 Fabrikker med over 2,000 Arbejdere og betydelig Udførsel), endvidere findes Fabrikation af Gloriastof og Jærnbanemateriel samt Maskinbygningsanstalter, Jærnstøberier, Guld- og Sølvvare-, Glas-, Porcelæn- og Cigarfabrikation m. m. Fra det nærliggende Landeskrone, et kegleformet Granit- og Basaltbjærg (429 M.), der indtil 1402 bar en Røverborg, findes en smuk Udsigt. — G., der først nævnes 1238, blev grundlagt ca. 1200 ved den slaviske By Gorelitz og erholdt 1303 Stadsret. Dens Opblomstring fandt Sted under Kong Johan af Böhmen og Kejser Karl IV, som overdrog den vigtige Privilegier. 1346 sluttedes Forbundet mellem de 6 Byer i Oberlausitz, til hvilke foruden G., Lauban, Zittau, Löbau, Bautzen og Camens hørte. 1429 blev G. forgæves belejret af Husitterne og naaede senere en betydelig Magt og næsten en fri Rigstads Rang. Da de 6 Stæder trak deres Tropper for tidlig tilbage i den schmalkaldiske Krig, straffede Ferdinand I 1547 G. haardt og fratog den dens Rettigheder; dog lykkedes det den atter at hæve sig i 16. Aarh. Ved Freden i Prag 1635 kom G. til Sachsen, og 1815 kom Byen med den største Del af Oberlausitz til Preussen. I den senere Tid er G. gaaet meget frem. I G. levede og døde Teosofen Jakob Böhme. (Litt.: »G. und seine Umgegend« [Gorlitz 1890]). *Joh.F.*

Görner, Karl August, tysk Skuespiller og Teaterforfatter, født 29. Jan. 1806 i Berlin, død 9. Apr. 1884 i Hamburg. G. begyndte sin Teaterbane 1822 i Elskerfaget ved et omrejsende Selskab, vandt sig efterhaanden et Navn i komiske Karakterroller og engageredes i dette Fag 1827 til Hofteateret i Strelitz, hvor han rykkede op til Overregissør og senere til Direktør. Efter dette Hofteaters Ophævelse 1848 virkede han først i Breslau og derefter ved Friedrich-Wilhelmstädtische Theater i Berlin, indtil han 1857 gik til Hamburg, hvor han afvekslende ved Stadt- og Thalia-Teateret virkede som Karakterskuespiller og Overregissør indtil sin Død. G. har skrevet over 150 Teaterstykker, Lystspil, Farcer og Eventyrstykker, det hyppigst givne er vistnok »Der geadelte Kaufmann« (»En Børsbaron«), der naaede op paa selve Burgteaterets Scene og endnu findes paa adskillige tyske Teatres Repertoire. *A. A.*

Gorres, Josef Jakob von, tysk politisk Forfatter, Orientalist og Litterærhistoriker, født 25. Jan. 1776 i Koblenz, død 29. Jan. 1848 i Munchen. G. paavirkedes tidlig af den franske Revolution, optraadte som dens begejstrede Talsmand og udgav et periodisk Skrift, »Das Rothe Blatt«. Da dette var blevet undertrykt af Direktoriet, efter at Rhin-Egnene vare blevne besatte af de Franske, begyndte han et nyt »Rübezahl«, hvori hanstadig gjorde opmærksom paa de franske Kommissærers Misgreb. 1799 sendtes han med andre i en Deputation til Paris for at faa de 1797 til Frankrig afstaaede Rhin-Landes Forhold ordnede, helst som særlig Republik. Men da han kom til Paris, fandt han Republikken i fuld Opløsning og Napoleon i Besiddelse af al Magt i Landet. Han saa fra nu af i Napoleon en afskyelig Tyran; hans Begejstring forde franske Republikanere kølnedes ligeledes stærkt, og han blev snart ivrig tysk. Hjemkommen tog han fat paa sine afbrudte naturhistoriske og naturfilosofiske Studier. Aar 1806 holdt han i Heidelberg Forelæsninger over Fysik og knyttedes her nøje til Arnim og Brentano, under hvis Indflydelse han ivrig begyndte at studere tysk middelalderlig Litteratur, senere tillige østerlandske Sprog, særlig Persisk, hvis Digterværker han stræbte at sætte sig ind i; Frugterne heraf nedlagde G. i »Mythengeschichte der asiatischen Welt« [2 Bd.. Heidelberg 1810]. Napoleon's Uheld bragte ham atter ind paa Politikken. I Jan. 1814 begyndte G. i Koblenz »Rheinischer Merkur«, et Dagblad, som vakte umaadelig Opmærksomhed og fik stor Indflydelse, saaledes at Napoleon kaldte den »Une cinquiéme puissance«. Paa Grund af hans Fortjeneste af den tyske Nations Rejsning udnævntes han 1814 til Direktør for den offentlige Undervisning i Rhin-Provinserne; men da han efter Napoleon's Fald vendte sin hvasse Opposition imod den tyske Reaktion, særlig imod Preussen, undertryktes først hans Blad, og da han bl. a. stillede sig i Spidsen for en Deputation til Kongen af Preussen med Bøn om, at der maatte gives en fri Forfatning, blev han afsat. G. fortsatte nu sine persiske Studier, særlig af Firdusi, hvis »Schahnameh« var udkommen i 1811 i Originalsproget, og der tilkommer G. Æren for først af alle at have givet en tro Udsigt over Indholdet af dette storartede Digterværk, ledsaget af en delvis Oversættelse: [»Das Heldenbuch von Iran aus dem Schah-Nameh des Firdusi«, 2 Bd., Berlin 1820]. Samtidig vedblev han sine voldsomme Angreb paa Reaktionen, særlig i sin: »Deutschland und die Revolution« [Koblenz 1820], hvad der havde til Følge, at der udstedtes en Arrestordre imod ham. I yderste Øjeblik reddede han sig ved Flugten, kom til Strassburg, derpaa til Schweiz og til sidst til Bayern. I sine følgende Skrifter »Europa und die Revolution« [Stuttgart 1821], »Die heilige Allianz« [Stuttgart 1822] og allermest i »Swedenborg, seine Visionen und sein Verhaltniss zur Kirche« [Speier 1827] pegede han stadig bestemtere hen paa Katolicismen som eneste faste Holdepunkt. Kong Ludvig I gjorde ham 1826 til Professor i Historie ved Universitetet i Munchen, hvor han virkede til sin Død. Han vedblev at bekæmpe Preussen, bl. a. da Ærkebispen af Köln 1837 var bleven afsat, saaledes i sin: »Athanasius« [4. Opl., Regensburg 1838], der fremkaldte Modskrifter saavel af Katolikker som af protestantiske Teologer, hvem han snart gav Tilsvar: »Die Triarier Leo, Marheineke und Bruno« [Regensburg 1838]. G. udgav »Die christliche Mystik« [Regensburg 1836—42 i 4 Bd., ny Udg. 1879 i 5 Bd.] og forberedte en Verdenshistorie fra katolsk Standpunkt, hvoraf han kun fik udgivet nogle Prøver. G. har desuden skrevet mangfoldige andre Skrifter og Afhandlinger, bl. a. i »Histor.

polit. Blätter«, der udgaves i Miinchen af hans Søn. Hans samlede Værker udgav hans Datter Marie G. [7 Bd., Miinchen 1854—59], hvortil 1874 Binder føjede 2 Bd. »Freundesbriefe«; 1891 udkom hans »Vorträge uber Encyclopädie und Methodologie des Akademischen Unterrichts 1841—42«. Til Ære for G. stiftedes 1876 »Görres-Gesellschaft« til Fremme af katolsk Videnskabelighed med Sæde i Bonn; det udsætter Prisopgaver, udgiver et »Staatslexikon«, »Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte« og Tidsskrifterne: »Historisches« og »Philosophisches Tahrbuch«. (Litt.: Sepp, »G. und seine Zeitgenossen« [Nordlingen 1875]; Galland, »J. v. G. in seinem Leben und Wirken« [Freiburg 1876]). *V. S.*

Görres Gesellschaft se Gorres.

Gørtler, oprindelig en Haandværker, som forfærdigede Knapper, Beslag og Spænder af Jærn eller Messing til Montering af Bælter (tysk »Giirtel«), nu mere almindelig en Haandværker, som udfører mindre Genstande, f. Eks. Dørgreb, Laasebeslag, Haner o. 1. af Messing, Bronze og Nysølv. *F. W.*

Görtz, Carl Friedrich Adam von, Greve v. Schlitz, (1733—97), blev som hessisk Oberst 1762 indkaldt til Danmark i Anledning af Krigen med Rusland. Han giftede sig i Danmark og vandt hurtig indflydelsesrige Venner ved sit slebne og vindende, men letfærdige Væsen. Han kan ikke have været uden en vis Dygtighed, da Frederik II af Preussen senere havde god Brug for ham. Ved Christian VII's Tronbestigelse blev han Yndling ved Hoffet, og St. Germain trak ham 1767 frem i høje militære Stillinger. Politiske Rænkespil mod J. H. E. Bernstorff medførte s. A. hans Fjernelse fra nogle af hans Embeder, og St. Germain's Fald bragte ham Afsked af dansk Tjeneste uden Pension 1. Decbr. 1767. Han gik nu tilPreussen, hvor han blev meget anvendt af Frederik II, og døde der som General i Kavaleriet. *C. F.*

Görtz, Georg Heinrich von, Friherre von Schlitz, holstensk (svensk) Statsmand, født 1668, død 19. Febr. 1719. G. studerede i Jena, blev Kammerherre i holsten-gottorpsk Tjeneste og Geheimeraad. Efter Hertuginde Hedvig Sofia's Død blev han særlig indflydelsesrig hos Christian August, som under Karl Frederik's Mindreaarighed var Hertugdømmets Administrator, og det lykkedes ham nu at styrte sin fornemste Modstander og Medbejler til Magten, Geheimeraad Wedderkop. G. var uden Tvivl i Besiddelse af en ikke ringe politisk Begavelse, var forslagen og opfindsom, naar det gjaldt om at finde Midler, selv i de mest forviklede og eventyrlige Situationer. Han holdt imidlertid mest af at gaa Rænkernes og Intrigernes Vej. Samtidig var han i høj Grad hensynsløs og upaalidelig. Hovedmotivet for G.'s tidligere politiske Bane var Ønsket om at svække Danmark's Magt og styrke Gottorp's Stilling. Det er derfor, G. under Karl XII's Ophold i Sachsen 1706—07 søger at formaa Sverige til paa en afgørende Maade at tage Parti for Gottorp i dets Stridigheder med Danmark. Da Stenbock ved Nytaarstid 1713 rykkede N. f. Elben, søgte G., som var den ledende Aand i den gottorpske Regering, at hjælpe ham, dog uden derfor at risikere et aabent Brud med Danmark. Tønningen indrømmedes efter rænkefulde Underhandlinger Svenskerne, som dog snart maatte kapitulere. G. fordybede sig senere i fint anlagte Forhandlinger med Preussen, den tyske Fyrst Menschikof og den sachsiske General Flemming; Meningen var at hidføre Splittelse i den store nordiske Alliance og isolere Danmark fra dets Forbundsfæller eller ligefrem gøre det til disses Fjende. Planen strandede paa Tsar Peter's Modstand og paa Karl XII's Vægring ved at lade Preussen besætte Stettin. G. havde ogsaa udkastet en Plan til at skaffe Karl Frederik Sverige's Krone; gennem Menschikof kombineredes denne Plan med en anden. nemlig at formæle Hertugen med Tsarens Datter Anna, og Landraad v. Bassewitz sendtes herfor til St. Petersborg. I Sverige fik man Nys om disse Intriger, og G. sadlede nu om og stillede sig til Karl XII's Tjeneste. Han indfandt sig hos denne i Stralsund, og da Karl 1715 var kommen over til Sverige, blev G. hans almægtige Minister.

Hans Stilling var nu yderst ejendommelig. Han var formelt holstensk Afsending hos Karl XII, men i Virkeligheden dennes første Minister, svensk Afsending hos udenlandske Magter, Chef for de svenske Finanser, alt uden at være svensk Undersaat. G.'s Forslagenhed og eventyrlige Rænkefuldhed skulde nu i Forbindelse med Karl XII's haarde Trods søge at opretholde den vaklende Stormagtsvælde. I den indre Styrelse optraadte G. med uhørt Hensynsløshed. Næsten hele Statshusholdningen koncentreredes under »upphandlingsdeputationen«, og i denne havde G. den ene afgørende Stemme og var kun ansvarlig over for Kongen; han var ej heller bunden af skriftlig Instruktion. G.'s Virksomhed havde et til en vis Grad revolutionært Præg. For at skaffe Penge til Krigen tillod Regeringen sig voldsomme Indgreb i Ejendomsretten og foretog de eventyrligste Finansoperationer. Mest bekendt blandt disse er Emissionen af »Mønttegn«, Kobbermønter, lydende paa høj Værdi og satte i Omløb for i bedre Tider at indløses til den angivne Værdi. Ideen var G.'s, men det var ikke hans Skyld, at Karl XII under G.'s Fraværelse udenlands ødelagde det hele ved at slippe Mønttegn ud i uhyre Masser. 1718 syntes G.'s System ikke at kunne gaa meget længere; der viste sig Tegn til, at Taalmodigheden og Lydigheden nu begyndte at briste. Hadet til G. var uhørt; man skød Skylden for alle Lidelser paa ham. Selv skal han have sagt, at »det kunde ikke gaa længere end Aaret ud«. Han haabede imidlertid at kunne slutte Fred, i det mindste med nogle af Fjenderne, hvorefter Stormagtsstillingen gennem ny Kombinationer vilde kunne hævdes. G. ønskede først Fred med Rusland og forelagde under Forhandlinger paa Aland med Russerne Fredsforslag, der imidlertid forkastedes (Efteraaret 1718) af Karl XII, der ikke kunde beslutte sig til at indrømme Afstaaelser. G., som ogsaa havde haft eventyrlige politiske Intriger med Kardinal Alberoni, Spaniens Premierminister, mod England, søgte nu at nærme sig England; men da faldt Karl XII. Nu udladede Hadet mod G. sig. Den ny Regering lod ham straks fængsle. Han stilledes for en særlig Kommission og blev efter en haard og formløs Proces — han fik f. Eks. ingen retslig Bistand og fik ikke Lov at svare skriftlig — uden Appel dømt til Døden. Hverken Regering eller i Rigsdag vilde vide af Skaansel, og G. halshuggedes. i Processens Form har givet Anledning til, at G. i

senere Tider er bleven anset for en politisk Martyr, og hans Død var uden Tvivl et Justitsmord, men paa den anden Side er det med Føje sagt, »at han ufornødent havde gjort sig til Redskab for en uhørt Despotisme« og »at hele Folkets dødelige Had til ham kun var en uundgaaelig Følge af hans egne Handlinger og Raad«. Blandt dem, som særlig have taget G. i Forsvar, skal nævnes Karl XII's Beundrer B. v. Beskow i Skriftet: »Friherre G. H. v. G., statsman och statsoffer« [Stockholm 1868, »Sv. Akad. Handl.« 43]. *A. S.*

Gorz (ital. *Gorizia*, sloven. *Gorica*), By med egen Status og Hovedstad i det østerrigske Kronland G. og Gradisca, er smukt beliggende paa en frugtbar og vinrig Slette paa venstre Bred af Isonzo, ved Jærnbanelinien Nabresina—Cormons, har (1890) 21,800 mest katolske Indb., hvoraf ca. 15,000 Italienere. Blandt G.'s Bygninger kunne nævnes Domkirken fra 17. Aarh., Øvrighedsbygningerne, Bispegaarden og Teateret. Paa en uden for Byen liggende Høj (175 M.) hæver sig det nu forfaldne og delvis som Kaserne benyttede Kastel, der engang var Sædet for Greverne af G. G. er Sædet for en Ærkebiskop, G.-Landdag, Øvrigheden for Bezirkshauptmannschaft G., en Pladskommando, en Kredsret, et Handels- og Erhvervskammer. Der findes et Centralseminarium, en teologisk Studieanstalt, et Statsgymnasium, en Forsøgsanstalt for Silke- og Vinavl, et Døvstummeinstitut og 4 Klostre. Industrien beskæftiger sig med Bomuldsspinderi, Væveri, Floretsilkespinderi og Papirfabrikation (Fabrikkerne heri høre til de største i Monarkiet); endvidere findes der store Melmøller, Silkespinderi og -væveri, Fabrikation af Læder, Vokslys, Maskiner, Glas og Porcelæn. I den senere Tid bliver Byen meget besøgt som Vinterkursted paa Grund af sit milde og tørre mod Nordenvindene beskyttede Klima. Middeltemperaturen er for hele Aaret $13{,}1^0$, for Vinteren 3,7°. Novbr. 1836 døde her den franske Konge Karl X, der ligesom Hertugen af Angoulême og Greven af Chambord ligger begravet i det oven for Byen liggende Franciskanerkloster Castagnavizza. *Joh. P.*

Görz og Gradisca, Grevskab og Kronland i det østerrigsk-ungarske Monarki, hørende til dettes cisleithanske Del, danner tillige med Markgrevskabet Istrien og Byen Triest med sit Omraade det saakaldte østerrigsk-illyriske Kystlandskab. G. begrænses mod Nord af Kärnten og Krain, mod Øst af Krain, mod Syd af Istrien, Triest's Omraade og det adriatiske Hav og mod Vest af Italien. Landet er for største Delen bjærgrigt, blandt Kystfloderne ere Isonzo og Timavo de vigtigste. Arealet er 2,918,94 D Km. med (1890) 220,300 næsten udelukkende romersk-katolske Indb., hvoraf ca. 135,000 Slovener, 76,500 Italienere. Agerbruget (Majs og Hvede) danner Hovednæringsvejen, mod Syd findes fortrinsvis Vin og Silkeavl. Industrien er særlig livlig i Byen Görz og omkring Flækken Haidenschaft. G. og G. har sin særlige Landdag, som efter Landsforordningen af 1861 bestaar af 22 Medlemmer, nemlig Fyrste-Ærkebiskoppen af Görz, 6 Repræsentanter for de større Grundejendomme, 7 for Byerne, Flækkerne, Handels- og Erhvervskamrene og 8 for Landkommunerne. Den øverste Landsøvrighed er det kejserlig-kongelige Statholderi i Hovedstaden Gorz. G. og G. deles foruden i Hovedstaden Gorz med egen Status i 4 Bezirkshauptmannschaften. Vaabenet er et i Længden delt forskellig mærket Skjold, hvis højre Halvdel er for Gorz og venstre Halvdel for Gradisca. Landskabet omtales først 1001, da det bortskænkedes af Kejser Otto III. Grevskabet Gorz ejedes af en Sidelinie af de tyrolske Grever, indtil det, efter at Grev Leonhard var død barnløs (1500), toges i Besiddelse af Kejser Maximilian. Grevskabet Gradisca erhvervede Maximilian I i Beg. af 16. Aarh. af Venezia. Efter at være bortskænket til Fyrsterne Eggenberg kom det ved disses Uddøen 1717 tilbage til Østerrig. 1809—15 stod G. og G. under Frankrig. *Joh. F.*

GøS, et lille Orlogsflag, der fra Kl. 8 Morgen til Solnedgang anbringes for ude i et Orlogsskibs Stævn eller paa dets Bovspryd, naar Skibet ligger til Ankers. Det betyder, at Skibet er i Orden og kan modtage Besøg; i Tilfælde hvor der f. Eks. fyldes Kul, tørres Vadsketøj eller foretages andre Arbejder af lignende Natur, føres G. altsaa ikke. I flere Orlogsmariner er G. af andre Farver end selve Orlogsflaget; i den engelske, norske, svenske og russiske er den som Unionsmærket i dette. *C. L. W.*

Göschel, Karl Friedrich, tysk Filosof, født 7. Oktbr. 1781 i Langensalza, død 22. Septbr. 1861 i Naumburg, studerede Retsvidenskab og virkede fra 1834 i overordnede administrative Stillinger inden for Kirkedepartementerne. Han dreves herigennem til at tage Del i Datidens filosofiske Stridigheder og støttede her særlig den yderste konservative Retning inden for Hegel's Skole. Det blev ham, som bestemte denne Retnings Stilling til Religionen, som en af den evige Fornufts Aabenbaringer, og drev Hegel's Panteisme over i en stadig mere udpræget Teisme med Personlighedsbestemmelsen som Grundlag. Guds Personlighed og Menneskets individuelle Udødelighed blev for ham de to Hovedsandheder. Af hans Skrifter fremhæves: »Aphorismen iiber Nichtwissen und absolutes Wissen« [Berlin 1829], »Der Monismus des Gedankens« [Naumburg 1832], »Von den Beweisen fiir die Unsterblichkeit der menschlichen Seele« [Berlin 1835]. (Litt.: Schmieder, »K. F. G.« [Berlin 1863]). *C. St.*

Göschenen eller Geschenen, Landsby i det schweiziske Kanton Uri, 25 Km. S. f. Altdorf ved Reuss og St.-Gotthard's-Banen, har (1888) ca. 700 Indb. 1 Km. S. f. Byen ved den 63 M. lange Bro, der er bygget i en Højde af 49 M. over den dybt indskaarne G.-Reuss, begynder St.-Gotthard's-Bancns Hovedtunnel ($14{,}9$ Km.) G.—Airolo, 2 Km. S. f. G. findes Djævlebroen (s. d.). — G.-Dal V. f. Byen G. er en ensom og vild af Damma-Gruppen omsluttet Højdal, hvis Bæk G.-Reuss gennem en snæver Klippekløft strømmer til Reuss. *Joh. F.*

Gössnitz, By i Hertugdømmet Sachsen-Altenburg ved Pleisse og ved Jærnbanelinierne Leipzig—Hof, G.—Gera og G. —Glauchau, har (1890) 5,200 Indb. samt Fabrikation af Knapper, Maskiner, Cement og Lak. *Joh. F.*

Gota-EiV [jø'-], et af Mellemsverige's betydeligste Vandløb og som en Fortsættelse af Klar-Elven (s. d.) en Del af den skandinaviske Halvøs største Flodsystem (ca. 700 Km.), danner Afløbet for Venern til Kattegat og er ca. 110 Km. lang.

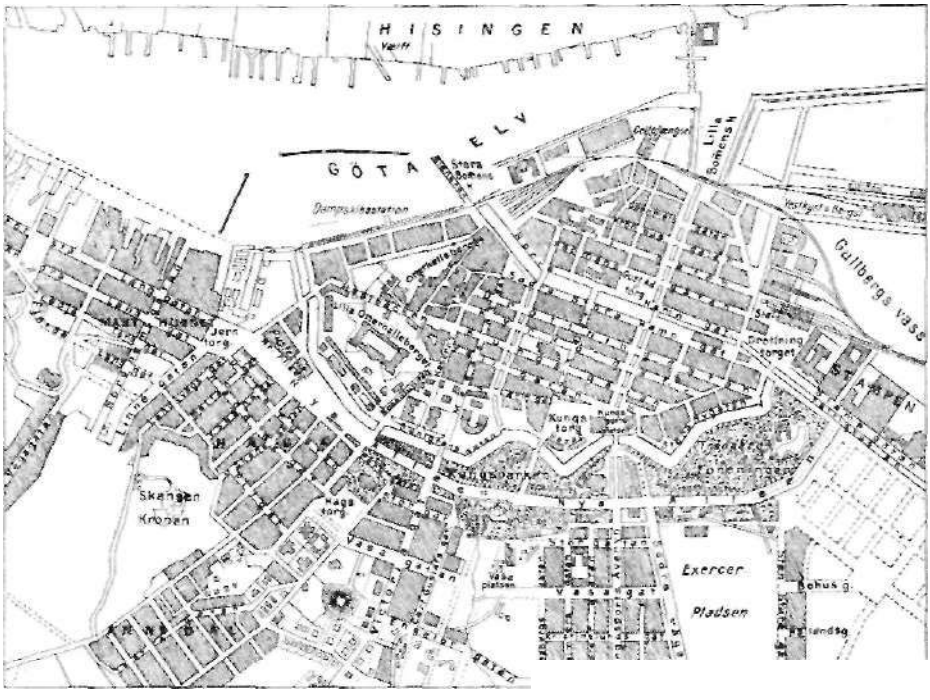
Den træder ud af Søens sydvestlige Hjørne ved Venersborg og løber herfra mod Sydsydvest gennem Vestergotland og derefter paa Grænsen af dette Landskab og Bohus Len. Ved Byen Kungelf deler den sig i to Arme, der danne den ca. 190 □Km. store Ø Hisingen; den nordlige, mindre Arm, Nordre-Elv, baner sig Vej mod Sydvest til Elve-Fjorden, den anden, den egentlige G., gaar i sydsydvestlig Retning forbi Goteborg og falder ud i Elfsborg- eller Hake-Fjorden. Elvens Leje er i Forhold til den Vandmængde, den modtager fra Venern, paa mange Steder meget snævert, hvorfor den kan stige indtil 3 M. over daglig Vande og foraarsage ret betydelige Oversvømmelser. Den danner ogsaa en Del Fosser, hvoraf Trollhattan (s. d.) er den største; men dog er den sejlbar paa hele sin Længde ved den 1800 aabnede Trollhiitta-Kanal, der udgør et Led af den senere udførte Göta-Kanal (s. d.). G. optager en Del smaa Bifloder, især i venstre Bred. *H. W.*

Göta-Kanal [jø!-], den vigtigste Kanal i Sverige, anlagt 1810—32 af et Aktieselskab under Ledelse af Baltzar von Piaten. Den forbinder Søen Venern med Østersøen og danner saaledes i Forbindelse med Venern's Afløb Gota-Elven (med Trollhatta-Kanalen) en ca. 412 Km. lang Søvej tværs gennem Sverige forbindende Østersøen med Kattegat. Selve G. udgør af denne Længde de 185 Km., hvoraf de $87_{,6}$ Km. ere gravet eller udsprængt Kanal, medens Resten falder paa de forskellige Søer, Asplången, Roxen, Boren, Vettern, Botten og Viken, hvorigennem Kanalen er ført; den begynder ved Slatbanken (en Vig af Østersøen nær Søderkoping) og ender i Venern ved Sjötorp ca. 21 Km. N. f. Mariestad. Kanalen stiger fra Østersøen til Søen Viken, der ligger $97_{,8}$ M. over Østersøens Vandspejl, og falder da atter til Venern, hvis Vandspejl ligger 49,3 M. over Kattegat's Vandspejl. Vanddybden i Kanalen er $2_{,07}$ M., dens Bredde i Bunden $14_{,25}$ M., i Vandspejlet 26,7 M., den er forsynet med 58 Sluser byggede af Granit, $35_{,6}$ M. lange, $7_{,12}$ M. brede. Over Kanalen er ført 34 Broer. G. drives af et Aktieselskab under Statens Kontrol, dens Anlæg har kostet ca. $15\frac{1}{2}$ Mill. Kr., og Kanalafgifterne udgøre aarlig ca. 220,000 Kr.; den befares aarlig af 3—6,000 Fartøjer. *C. Ph. T.*

Götarike [jø!-] eller Götaland (Gautland), Navnet paa den sydligste af Sverige's tre Hoveddele, den bedst befolkede Del af Landet. G. udgør Landet S. f. Indsøerne Venern og Vettern og indbefatter de gamle Landskaber Oster- og Vestergotland, Dalsland, Småland, Bohus, Halland, Skaane og Bleking samt Øerne Gotland og Öland (nu fordelt mellem de 12 Len: Skaraborg, Elfsborg, Goteborg og Bohus, Östergötland, Jonkoping, Kronoberg, Kalmar, Halland, Malmohus, Christianstad, Bleking og Gotland). G. er ca. 93,000 □ Km. og har (1894) 2,668,700 Indb. (1884: 2,595,000). *H. W.*

Goteborg [jø-], Sverige's næststørste By, Hovedstad i Göteborg og Bohus Len og Bispesæde, ligger under 57^0 42' n. Br. og 11^0 58' v. L. f. Grw. i Vestergotland (Gotarike) i en af nøgne Bjærghøjder omgiven Dal paa Sydsiden af Gota-Elven nær ved dennes Udløb i Kattegat, og har (1894) 111,200 Indb. (1840: 26,100, 1884: 86,200). G. bestaar af Bydelen inden for Voldgravene (»City«) — der atter ved den store Havnekanal deles i en nordlig og en sydlig Del — og Forstæderne, hvoraf nævnes mod Øst og Sydøst Stampen og den sig dertil mod Nord ved Elven sluttende Gullbergsvass — endnu østligere det helt ny Kvarter Olskroken —, mod Syd Kvarteret omkring Kungsportavenyen, Forstæderne Haga og Annedal, mod Vest langs Elven Masthugget og Majorna samt endnu længere mod Vest Nya Varfvet, der er en lille By for sig. Byen er regelmæssig bygget med lige Gader og smukke Huse; især gælder det Bydelen inden for Voldgravene, der foruden af Havnekanalen er gennemskaaren af flere fra Nord til Syd løbende Kanaler, hvorover føre mere end en Snes Broer. Over Elven selv fører kun een Bro, den store Hisingebron, over til Øen Hisingen, som forsyner G. med Køkkenurter. Den gamle Bys Midtpunkt og smukkeste Plads er Gustaf Adolfs Torg ved Nordsiden af den store Havnekanal med en af Fogelberg udført Statue af Gustaf Adolf samt det 1670 opførte Raadhus og den ny Børs i italiensk Renaissancestil (opført 1849). Andre Pladser i den gamle By ere Kungstorget med en halvcirkelformet Basarbygning og Drottningstorget med Jærnbanestationen, beliggende mellem den gamle By og Stampen. Det smukkeste Parti i den indre By er Havnegaderne langs Havnekanalen. I Forstæderne udmærker sig navnlig Kungsportavenyen. Særlig Ry har G. for sine smukke Anlæg og Parker, hvoraf nævnes Brunnsparken, i den gamle By, med en smuk, af Hasselberg modeleret Fontæne, og langs Sydsiden af Voldgravene Trädgårdsföreningens Park med et stort Drivhus og Kungsparken med Moiin's Gruppe »Bæltespænderne«. Byen har 8 lutherske Kirker, en engelsk-reformert og en katolsk Kirke samt en Synagoge; af Kirkerne fremhæves den store, 1815 opførte Domkirke og Christine-Kirken (»Tyska Kyrkan«), opført straks efter Byens Grundlæggelse af Tyskere og Hollændere, begge i den gamle By. G. har mange Undervisningsanstalter, deriblandt en ved private Midler 1891 oprettet Højskole, flere lærde Skoler og Realskoler, et Seminarium, en teknisk Skole (»Chalmer's tekniska Läroanstalt«), en Navigationsskole med Observatorium, et Handelsinstitut m. m.; endvidere mærkes et 1861 grundlagt Museum, der findes i en gammel Bygning, som tidligere har tilhørt det ostindiske Kompagni, og som indeholder Maleri- og Skulptursamling, en historisk, en zoologisk og en mineralogisk Afdeling samt en Møntsamling. Det tidligere med Museet forenede Bibliotek paa over 70,000 Bd. har fra 1897 faaet sin egen Bygning og er aabnet som »G.'s Stadsbibliotek«. Desuden findes 2 store Teatre. G. er med de omliggende Smaabyer, deriblandt Lindholmen N. f. Elven, en meget betydelig Industriby, der staar i Klasse med Norrköping; særlig maa fremhæves dens Skibsbyggerier og mekaniske Værksteder — det største er det af »Motala mekaniska verkstads aktiebolag« ejede Anlæg paa Lindholmen, Sverige's største og mest kendte Dampskibsbyggeri —; men desuden er der stor Industri i Sukker, Øl (Porter), Papir, Læder, Cigarer, Væverier og Spinderier m. m. G.'s vigtigste Næringsvej er dog Handelen, der støttes ved den af Elven dannede, udmærkede Havn, som næsten altid er isfri, og ved flere store Pengeinstitutter, saaledes en Filial af Rigsbanken, flere Forsikringsselskaber og Kredit-

foreninger. Handelsflaaden bestod 1892 af 226 Skibe, hvoraf 144 Dampskibe, med en samlet Drægtighed af 95,570 Tons. Udførselen bestaar isser af Jærn, Tømmer og Trævarer, Korn (Havre), Smør og Sild, Indførselen af Kolonialvarer, Maskiner og Stenkul. I Havnen indkom fra Udlandet

1892 2,696 Skibe, hvoraf 2,125 Dampskibe, med 922,522 Tons. Størst er Omsætningen med England, og Byen har baade i sit Ydre og hele sit sociale Liv ikke saa lidet engelsk Præg. Ved Dampskibsfart paa Frederikshavn i Jylland staar G. i direkte Forbindelse med Fastlandet — desuden er der fast Dampskibsfart paa Kjøbenhavn, Christiania, Liibeck og flere Byer —, og Forbindelsen med Indlandet fremmes ved Gota-Kanalen (s. d.) og ved Jærnbanelinierne Vestra Stambanen til Stockholm, Bergslagernas Bane til Falun og Banen langs Vestkysten til Helsingborg; desuden er der Banelinier over Falkoping og Nassjo til Malmö og over Mellerud til Christiania.

Historie. G. er af nyere Oprindelse. I Middelalderen ejede Sverige kun den smalle Strimmel af Vestergotland, som ligger ved Göta-Elvens Udløb mellem Halland og Bohus Len. Her laa ca. 5 Km. højere oppe ad Elven end det nuværende G. den lille By Lödose, der oftere nævnes i Middelalderens Historie og bl. a. blev plyndret og brændt under Krigen mellem Kong Birger og hans Brødre 1305. Byen blev vel genopbygget, men mange af Indbyggerne flygtede længere ned ad Elven og anlagde en anden By, Nya Lödöse, den egentlige Begyndelse til G. Den ny By havde dog en Tid en Medbejler i Byen Elfsborg, der var vokset op omkring det af Birger Jarl anlagte Slot, indløse den for en Mill. Rdl. Byen Elfsborg fik dog trods flere Begunstigelser af de svenske Konger aldrig Overtaget over Nya Lodose, og da Slottet senere efter Freden 1660 blev nedrevet, idet det var blevet erstattet af et andet, Ny-Elfsborg (bekendt af Tordenskjold's Angreb 1717 og 1718), som var blevet anlagt 1646—54 paa »Kyrkogårdsholmen« ved Elvens Munding, forfaldt Byen helt. Imidlertid havde Karl IX allerede 1607 paa Øen Hisingen lige over for Gamle-Elfsborg anlagt en By, G., der befolkedes af en Del rige Hollændere og af Indbyggere fra Nya Lodose; men dette G. ødelagdes af de Danske 1612, da de indtoge Gamle-Elfsborg, og efter Freden flyttede Gustaf Adolf Byen 1619 til G.'s nuværende Plads og gav den 1621 dens første Privilegier. Byen blev anlagt efter hollandsk Mønster med Kanaler og befolkedes for en stor Del med Udlændinge, deriblandt den rige Hollænder Cabeliau. Byen tog rask til, skønt den

Göteborg's Bymærke.

flere Gange blev angreben af de Danske, saaledes 1644, 1676 og 1719, og ofte led af hærgende Ildebrande og Farsot. I 18. Aarh. tjente den overordentlig ved Handelen paa Ostindien og det rige Sildefiskeri, og i Fastlandsspærringsperioden vår den Oplagsplads for England's Kolonialvarer. Efter Freden gik det vel noget tilbage med dens Handel; men den har nu helt genvundet sin Position som Landets anden Handelsstad, ja dens Handelsflaade nærmer sig endog i Størrelse til Stockholm's. Byen forsvaredes tidligere fra Landsiden af Skanserne Lejonet (tidligere Slottet Gullberg) og Kronan, den sidste anlagt af Karl XI S. V. f. Byen; men disse Fæstninger ere nu opgivne fra 1807; Kronan's Taarn staar dog endnu (1898) og er en Tid blevet brugt til Fængsel. Ogsaa Søbefæstningerne: Batterierne Billingen, Rya Nabbe og det ovenfor nævnte Ny-Elfsborg ere opgivne. (Litt.: P. A. Granberg, »G.'s historia och beskrifning« [Stockholm 1815]; A. Cederblad, »G.« [1884]; J. Hellstenius, »Några blad ur G.'s historia« [Stockholm 1870]; S. Wieselgren, »Ur G.'s häfder 1621—1748« [Stockholm 1878]; samt de to store Kildeskrifter: W. Berg, »Samlingar till G.'s historia« I—IV [1882—98, fortsættes] og »Bidrag till kännedom om G.'s och Bohusians fornminnen och historia« I—VI [1890—98, fortsættes.]). *H. W.*

Goteborg [jø-] **og Bohus Len,** i det vestlige Sydsverige, Gotarike, bestaar af Landskabet Bohus og den lille Del af Vestergotland, der ligger langs Göta-Elv og naar ud til Havet. Det begrænses af Lenene Elfsborg, Jonkoping og Halland samt Kattegat, Skagerak og Norge, er 4,896 □Km. og har (1894) 308,700 Indb. (1884: 274,600), D: ca. 61 paa 1 □Km.; det hører saaledes til de bedst befolkede Len, men af Indbyggertallet gaa ca. 124,700 paa Byerne, nemlig Goteborg, Kungelf, Marstrand, Uddevalla og Stromstad. Lenet inddeles i 5 Fogderier og har Goteborg til Hovedstad. Med Hensyn til den naturlige Beskaffenhed henvises til Bohus og Vestergotland. Af Arealet ere ca. 152 □Km. Søareal, medens 1,005 ere Agerland, 115 Eng og 1,166 Skov. *H. W.*

Goteborgs [jø-] **Handels- och Sjofartstidning,** Søgnedags-Aftenblad i Goteborg, begyndte at udkomme 1832, redigeret af Bogholder M. Prytz. Oprindelig kun bestemt for merkantile Artikler udvidede Bladet dog snart sit Omraade ogsaa til det politiske og kom paa Grund af sin liberale Holdning den ene Gang efter den anden i Konflikt med Myndighederne. Efter Prytz overtog Redaktøren for »Jönköpingsbladet«, J. Sandvall, 1848 Redaktionen, som af ham varetoges indtil 1851. Bladets Farve blev under dennes Ledelse mere og mere liberal; det nævnes nu som et af Sverige's mest indflydelsesrige Blade og betragtes endog i visse Hensender som staaende en Grad længere til venstre end »Aftonbladet«. Da Sandvall imidlertid 1851 paa Grund af en begaaet Forseelse maatte forlade Landet, traadte i hans Sted som Redaktør for Handelstidningen C. J. Lindskog, M. Prytz og J. M. Wimmerstedt. Aaret efter begyndte Litterat S. A. Hedlund at redigere Bladet. Han har siden staaet som Hovedredaktør, og det er lykkedes ham at skaffe sit Blad en stedse stigende Anseelse. Det forfægter Udviklingens og Fremskridtets Sag, tager en virksom Del i alle Tidens politiske, religiøse og litterære Spørgsmaal og tæller i sin Stab en Mængde dygtige Medarbejdere. Af disse ere i Tidens Løb følgende traadte særlig frem: Viktor Rydberg, Karl Warburg, A. U. Bååth, Mauritz Rubenson, G. F. Steffen, Alfred Jensen m. fl. Siden 1875 ejes Bladet af et Aktieselskab, for den aldeles overvejende Del bestaaende af dets Medarbejdere. (Litt.: Karl Warburg, »G. H. o. S.« i »Nordisk Familjebok«, 6. Bd.). *L. W—ll.*

Göteborgsposten [jø-], Søgnedagsblad i Goteborg, begyndte at udkomme 1859. Redaktører: K. Lidberg (1859—60), D. F. Bonnier (1860—72), F. Åkerblom (1873—96) og V. Södergren (fra 1896). Siden 1873 ejes Bladet af et Aktieselskab. I Begyndelsen havde det moderat Farve, men gik senere over til at blive konservativt. *L. W—ll.*

Göteborg's [jø-] **Stift,** et af Sverige's 12 Stifter, omfatter hele Bohus og Halland samt noget af det sydvestlige af Vestergotland (9 Herreder). Det inddeles i 14 Provstier og disse igen i 106 Pastorater. *H. W.*

Göteborg-Systemet se Afholdssagen, S. 230.

Gothe, Erik Gustaf, svensk Billedhugger, født 1779 i Stockholm, død 26. Novbr. 1838 smst. Han studerede paa Stockholm's Akademi, rejste 1803 over Paris til Rom og vendte først hjem 1810. I Rom uddannede han sig under Canova, hvis Formsprog han søgte at tilegne sig, 1806 skabte han den kolossale Statue »Meleager«, der gjorde en Del Lykke i Rom, »Ung Bacchus« [Nationalmus. i Stockholm], den allegoriske Gruppe »Ungdommen, som skjuler Kærligheden« og Mindesmærket over Lady Temple. 1812 blev G. Medlem af Akademiet, 1814 Professor; paa Bestilling fra Rusland, af hvis Akademi han var Medlem, udførte han senere en Statue af Katharina II; han havde imidlertid svært ved at vinde Fodfæste i sine Landsmænds Gunst, den elegante og smidigere Byström fordunklede ham, hans gamle Lærer Sergell var ham alt andet end god og udtalte skarpe Domme om sin »meget middelmaadige« Elev, og de monumentale Værker, hvorved han traadte i Berøring med et større Publikum, var han absolut uheldig med. Saaledes gjorde Mindesmærket i Steninge Park over A. v. Fersen [1810] kun krank Lykke, hans kolossale Statue af den daværende Kronprins blev ikke funden værdig til at udføres i varigt Materiale, og hans tomme og lidet dekorative Statue af Karl XIII i Kungstriidgården (afsløret 1821) vakte Kritik fra alle Sider. Heller ikke hans smagløse Restaurering af Riddarholmskirkens Taarn skulde bidrage til at øge hans Popularitet. Bedre lykkedes en Del af den flittige Kunstners mange Portrætmedailloner og -buster (af den kgl. Families Medlemmer eta), Marmorstatuen »Hebe« og det udtryksfulde Arbejde »Sovende Bakkantinde«, der ligesom Marmorgruppen »Venus og Amor« og Relieffet »Genius med Sommerfugl og Fakkel« findes i Stockholm's Nationalmuseum — Værker, der vidne om en dannet og omhyggelig Kunstner, som med sin akademiske Skolethed ofte kunde give udmærkede Enkeltheder, men manglede den store Kunsts Følelse og Sving. *A. Hk.*

Gothe, J. F. v., se Eosander.

Goethe [gø-], Johann Wolfgang, berømt tysk Digter, født i Frankfurt a. M. 28. Aug. 1749, død i Weimar 22. Marts 1832. Hans fædrene Slægt havde efterhaanden arbejdet sig op til Velstand og Anseelse; Faderen, Johann Kaspar G., var Dr. jur. og kejserlig Raad og beboede sit eget Hus, hvor han levede ganske for sine private Tilbøjeligheder og Yndlingsbeskæftigelser. G.'s mødrene Slægt hørte til de gamle, ledende Patricierfamilier; dens Navn var oprindelig Weber, men det var i sin Tid blevet latiniseret til Textor; Morfaderen, Johann Wolfgang Textor, var kejserlig Raad og »Stadtschultheiss« ; Moderen var født Katharina Elisabeth Textor. G.'s Fader var en pedantisk, stiv og alvorlig Mand, men dannet og kundskabsrig, udstyret med megen Kunstsans og Smag og navnlig med stærk Ordenssans og Respekt for Autoriteten. Moderen, som blev gift allerede i sit 17. Aar, var ungdommelig og livlig, desuden meget selskabelig anlagt; hendes Mand forstod hende vistnok aldrig, og Ægteskabet var en bestandig Krig om Smaating, men udvortes blev Formen altid bevaret.

I dette Hus tilbragte nu G. sin Barndom, tidlig paavirket af de mange brogede Billeder, som den gamle Rigsstad var saa rig paa, i sorgløs Leg med yngre Søskende og Nabobørn, og det var en stor Begivenhed for Drengen, da Frankfurt blev besat af franske Tropper og hans Fædrenehus fik Indkvartering af disses Chef, Grev *Thorane*; men samtidig gav dette en betydelig Impuls til hans Iver for at lære Fransk. Sin Opdragelse fik han for øvrigt næsten udelukkende i Hjemmet under Faderens Ledelse, men samtidig af andre Lærere, især i Sprog og Matematik. Geografi og Historie lærte han af Samtaler med Faderen og under Anskuelse af de mange Billeder, denne havde samlet, hvorved ogsaa hans Kunstsans blev vakt. Allerede tidlig var hans poetiske Sans levende, og han holdt usigelig meget af at høre Eventyr og Fortællinger; han efterlignede ogsaa tidlig, hvad han havde læst, og havde allerede før sit 15. Aar forfattet en fransk Komedie, en Roman i Breve paa fiere Sprog, et Prosaepos, »Joseph«, og en Del Digte, men disse Produkter ere næsten alle tabte. Der manglede i denne tidlige Alder heller ikke en anden Fornødenhed for en vordende Digter, nemlig en Forelskelse. Dens Genstand var en smuk ung Opvartningspige, »Gretchen«, i en landlig Beværtning, hvor han kom sammen med en Del unge Mennesker af ringere Stand, og han var i saa høj Grad betagen af denne vistnok uskyldige og gode Pige, at Følgerne kunde være blevne uberegnelige, hvis ikke nogle af hans Kammerater havde benyttet hans Navn og Stilling til at begaa Forseelser, som han var lige saa uskyldig i som uvidende om, men hvorved han blev indviklet i en offentlig Undersøgelse. Dette afbrød Forholdet paa en brat Maade, og de sjælelige Kvaler, disse to Ulykker bragte over det fintfølende unge Menneske, kastede ham paa et alvorligt og langvarigt Sygeleje.

Efter denne Katastrofe kunde G. ikke tænke sig at skulle leve i Frankfurt, og saa snart hans Helbred tillod det, søgte han med største Iver at afslutte sine Studier for at kunne komme til Universitetet. Det var Faderens Ønske, at han skulde studere Jura, og han føjede sig. Til Studiested valgtes Leipzig, som dengang var paa Moden, og 1765 lod G. sig i en Alder af 16 Aar immatrikulere som *studiosus fur.*, hvortil efter Datidens Skik ogsaa hørte nogle filosofiske og filologiske Forelæsninger. Disse besøgte han i Begyndelsen flittig, skønt de ikke alle tiltalte ham; især var han vred over Logikken, som forekom ham for metodisk og pindehuggeragtig, og det bekendte bevingede Ord af »Faust«: »Mir wird von alle dem so dumm, als ging mir ein Miihlrad im Kopf herum« er sikkert adresseret til hans *collegium logicum* i Leipzig. Juraens Begyndelsesgrunde kedede ham ogsaa, da han kendte det meste af dem i Forvejen. Professorerne vare heller ikke alle efter hans Hoved; navnlig spottede han over den gamle Gottsched; og det var egentlig kun Gellert, han sluttede sig til. De mange Breve, han skrev fra Universitetet til sine Venner, tyde dog paa, at han morede sig godt uden for Universitetet, og han spækkede jævnlig disse Breve med Smaavers. Han genoprettede ogsaa snart Tabet af sine tilintetgjorte Ungdomsforsøg, og den første Samling Digte, vi kende af ham, blev sat i Musik og udgiven anonym af hans Ven Breitkopf, den senere bekendte Boghandler [1770]. Ligesom i hele sit senere Liv fandt G. Stof til Digtning i det, der tilstødte ham selv og gjorde et stærkt og varigt Indtryk paa ham. I Erindringen om den bedrøvelige Begivenhed, som havde drevet ham bort fra Barndomshjemmet, skrev han sin første Komedie, »Die Mitschuldigen« (opr. i 1 Akt). Hans Interesse for Teateret vedligeholdtes ogsaa ved stadige Besøg i det dengang berømte Koch'ske Teater, hvor han bl. a. saa Lessing's »Minna von Barnhelm«. Han lærte ogsaa Shakespeare at kende gennem Oversættelser. Den ved Syvaarskrigen fremkaldte tyske Poesi, som Gleim's »Grenadierlieder«, Ramler's Skrifter, men især Lessing's »Laokoon«, havde en betydelig Indflydelse paa hans Udvikling. Kunststudierne laa heller ikke brak; G. tog Undervisning i Tegning hos Oeser, Direktør for Tegneakademiet, til hvis Datter Friederike han kom til at staa i et meget venskabeligt, næsten kammeratligt Forhold, og sammen med en Ven gjorde han en Rejse til Dresden for at se Galeriet (1767). Ogsaa en ny Forelskelse paadrog han sig her, nemlig i Anna Katharina Schonkopf, som gengældte hans Følelser; men han fremkaldte selv et Brud ved sin Skinsyge og Urimelighed, og han maatte »digte det af sig« — et Udtryk, han selv jævnlig bruger —, for ikke at blive for stærkt aandelig nedbrudt. Saaledes opstod hans andet dramatiske Arbejde, »Die Laune des Verliebten«. Han var alligevel bleven stærkt berørt af dette Brud, og, maaske fremskyndet derved, fik han i Forsommeren 1768 en stærk Blodstyrtning, som nær havde kostet ham Livet, og efter en langvarig Rekonvalescens rejste han, skønt kun halvt helbredet, hjem til sin Fødeby.

Rig paa Erfaringer, Kundskaber og Ideer, men sjælelig og legemlig svag kom G. hjem, men Forholdene i Hjemmet vare ikke opmuntrende, og han kom sig kun langsomt. I December blev han igen alvorlig syg og var atter Døden nær, men blev frelst af en pietistisk Læge ved en »Vidunderkur«. I Jan. 1769 fik han et Tilbagefald, og først hen i Foraaret indtraadte en virkelig Bedring. I denne lange Sygdomstid blev hans Sind fuld-

stændig omstemt, til Dels ved Moderens Indflydelse, der under Paavirkning af en Veninde, Frk. v. Klettenberg, var stærkt hengiven til Pietisme og Mysticisme. Det er for øvrigt samme Frk. v. Klettenberg, hvis Samtaler og Breve G. senere udnyttede til »Bekenntnisse einer schonen Seele« i Wilhelm Meister. G. hengav sig nu foruden til Studiet af mystisk-religiøse Skrifter cgsaa til Alkymien; men disse Studier havde ingen varig Eftervirkning. Selv producerede han ikke noget i denne Svaghedsperiode, men korresponderede ivrig med Friederike Oeser og dadlede skarpt den opdukkende Bardepoesi med dens Skjoldbulder og Haraab. Da han blev rask nok til at genoptage sine Studier, begav han sig til Universitetet i Strassburg.

Her sluttede han sig især til Aktuar Salzmann, som opmuntrede og vejledte ham til det juridiske Studium; desuden til Medicineren Franz Lerse, som han har foreviget i »G5tz von Berlichingen«, og den bekendte Mystiker og Sværmer Jung-Stilling, af hvem han modtog ny religiøse Impulser. Ogsaa i kunstnerisk Henseende var Opholdet i Strassburg vækkende for G.; dels saa han her Gobelinsefterligninger af Rafael's Kartoner, dels følte han sig mægtig greben af den skønne Domkirke, hvis Beskuelse fremkaldte Afhandlingen »Von Deutscher Baukunst« [1772]. Blandt G.'s ny Venner i Strassburg maa ogsaa nævnes Juristen Weyland, med hvem han gjorde mange Udflugter i Omegnen, bl. a. i Oktbr. 1770 til Præstegaarden i Sesenheim, som indledte det bekendte rørende Forhold til Friederike Brion (s. d.).

Hvad der imidlertid har størst Betydning for G.'s Udvikling som Digter, er hans Bekendtskab med Herder, som ogsaa falder i denne Periode. Herder var kommen til Strassburg for at gennemgaa en Øjenkur, og G. besøgte ham hver Dag og modtog af ham betydelige Impulser i Retning af Religion, Historiens Filosofi og Digtekunst, navnlig Folkepoesi. I Strassburg-Tiden skrev G. ogsaa nogle af sine skønneste lyriske Smaadigte, de fleste uden Tvivl inspirerede af Kærlighedsforholdet til Friederike. Imidlertid glemte han ikke Juraen, men indleverede 1771 en Afhandling for Doktorgraden, som Fakultetet vel anerkendte med nogen Ros, men dog ikke ansaa for værdig til at trykkes, medens det tillod ham at disputere offentlig for nogle af ham selv opstillede statsretlige »Positiones«. Disputatsen fandt Sted 6. Aug., og sidst i Maaneden rejste G. som nybagt Dr. jur. til sit gamle Hjem.

Hans Fader var glad over det opnaaede Resultat og satte straks alle Hjul i Bevægelse for at faa Sønnen edfæstet som Advokat. Arbejderne ved Retten vare vel ikke synderlig efter G.'s Smag, men de vare ikke særlig byrdefulde, da Faderen tog virksom Del i dem og desuden holdt en Skriver til det rent praktiske. Derimod blev G. straks stærkt optagen af en ny litteræx Vennekreds, hvoriblandt maa nævnes Brødrene Schlosser, af hvilke den ene senere blev gift med hans Søster Cornelie; desuden Intendant Merk i det nærliggende Darmstadt og flere selvstændige og dannede Mænd, i hvis Selskab han modnedes betydelig. Den sygelig-pietistiske Stemning fra den store Sygdom og Klettenberg-Perioden var helt bortblæst; han var ved Herder's Indflydelse bleven ledet til en friere fornuftmæssig Forskning; han studerede vel endnu stadig Bibelen og forfattede to anonyme eller snarere pseudonyme Smaaskrifter om bibelske Spørgsmaal [udg. 1773], men hans Tanker vare i en væsentlig Grad optagne af andre Emner. Allerede i Strassburg var hans Opmærksomhed bleven henledt paa germansk Nationalejendommelighed i Modsætning til romansk, især fransk, baade i Henseende til Bygningsstil og til dramatisk Udvikling; paa Hjemrejsen havde han i Mannheim for første Gang set en større Samling Afstøbninger efter antik Billedkunst; han havde i nogen Tid beskæftiget sig med i Tanken at udkonstruere Cæsar's Billede dramatisk; han havde læst den gamle Ridder Götz von Berlichingen's Selvbiografi, som levende fængslede hans unge Retsbevidsthed og hans medfødte Retfærdighedsfølelse; han havde studeret Folkebøger og Folkeviser om Faust, og Marionetforestillingen paa Frankfurt's Gade, som havde fængslet hans barnlige Fantasi, fik nyt Liv og friere Former i hans Sjæl. Han skrev ogsaa i i denne Tid flere mindre Digte, som først ere blevne bekendte efter hans Død, og af hvilke eet i det mindste er udsprunget af den stærke Gæring og den bitre Anger, som Brudet med Friederike har efterladt i hans Hjerte, nemlig »Wanderers Sturmlied«.

Foraaret 1772 rejste G. efter sin Faders Ønske til den gamle tyske Rigsstad Wetzlar for ved den derværende »Reichskammergericht« — en Slags Højesteret — at lære den finere Retspraksis og øve sig i at procedere. Her sluttede han sig især til Digteren Gotter, gennem hvem han blev bekendt med Sekretær Kestner ved det hannoveranske Gesandtskab og dennes hemmelig forlovede, Charlotte Buff, der optændte en heftig Lidenskab i G.'s næppe helbredede Hjerte og derved blev Kilden til den berømte »Werther«. G. traf først denne Dame paa et *bal champStre* og blev saa indtagen i hende, at han, selv efter at være bleven bekendt med hendes Forhold til Vennen Kestner, ikke gjorde noget Forsøg paa at løsrive sig fra denne Lidenskabs Fokus, men tværtimod tillod den under 3 Maaneders daglig Omgang, dels med den unge Pige alene, dels med begge de forlovede, at bemægtige sig hele hans Sjæl, saa at han blev uduelig til alt alvorligt Arbejde og til sidst selv saa sin eneste Redning i Flugt. Dog blev han endnu i nogen Tid, indtil han aldeles fortvivlet og i Selvmordstanker rev sig løs, skrev en aldeles forstyrret Epistel til Kestner og rejste til Frankfurt. Paa Hjemvejen sejlede han ned ad Lahn og Rhinen til Ehrenbreitstein og gæstede her Familien Laroche, der behandlede ham næsten som en Søn, og hvis ældste Datter, Maximiliane, som endnu var halvt Barn, ved en lille Forlibelse trøstede ham noget for det lidte Tab og, selv da hun et Aars Tid efter var bleven gift med Købmand Brentano i Frankfurt, vedligeholdt en mærkværdig Slags Venskab til G., som i Længden pinte ham mere end det tilfredsstillede ham, idet det stadig rev op i de bedrøvelige Minder og atter i nogen Tid lod ham gaa omkring i Selvmordstanker. Han fortæller selv dette og ender med at spotte sig selv, da det er lykkedes ham at »afryste disse hypokondre Griller«. Men nu gjaldt det som sædvanlig for ham at »digte det af sig«, og han søgte efter »en Begivenhed, en Fabel«, om hvilken han kunde gruppere sine Følelser. Da fik han pludse-

lig Efterretning om den unge »Abbé« Jerusalem's Selvmord tillige med alle Biomstændighederne, der vare saa lige hans eget Forhold til Lotte, at han straks havde hele Planen til »Werther« i Hovedet; han manglede imidlertid endnu Mod til at begynde, og den blev først skreven over et Aar efter.

Efter Hjemkomsten til Frankfurt i Septbr. 1772 havde G. genoptaget sin juridiske Virksomhed, dog uden at finde Interesse i den. Derimod var han ofte i Besøg i Darmstadt og Homburg og tog flittig Del i det selskabelige Liv baade der og i Frankfurt. I disse Kredse gjorde han Bekendtskab med Sibylle Munch og kom til at staa i et halv spøgefuldt Forlovelsesforhold til hende, som dog blev uden Eftervirkninger. Hun er sikkert bleven en Hovedkilde til »Clavigo«, ligesom Maximiliane Brentano er bleven foreviget i »Mignon«. Samtidig vendte han med Iver tilbage til sine poetiske Planer og Udkast fra sit forrige Ophold i Hjemmet, som egentlig alle vare undfangne i Strassburg. Til »Frankfurter Gelehrte Anzeigen« leverede han en Del Kritikker af Kunstværker og Recensioner, i hvilke man finder meget antydet, som er udviklet i hans senere Mesterværker. Han udgav ogsaa Pjecen »Uber altdeutsche Baukunst«, hvori han lovpriser Strassburg-Domkirken og udtaler den Mening, at den for Landet ejendommelige, nationale Kunst er den eneste sande. Herved kom G. til at staa blandt det daværende »Unge Tyskland«'s ledende Aander; men et større Værk skulde med eet Slag gøre ham til dets Anfører. Han havde under sit forrige Ophold i Hjemmet 1771 digtet sit første større Drama, »Geschichte Gottfriedens von Berlichingen« ; dette omarbejdede han nu i Løbet af kort Tid til et næsten helt nyt Skuespil, »Gotz von Berlichingen«; det udkom i Juni 1772. Dette Stykke, ved hvilket G. er knyttet til »Sturm und Drang«-Perioden, tog hele Tyskland med Storm — undtagen Hs. Maj. Frederik den Store — og afgjorde for bestandig G.'s Ret til Digterkronen; selve Klopstock og Stolberg'erne søgte hans Bekendtskab, og »Gottinger Hainbund« tiljublede ham Bifald. Dog fulgte en Række smaa litterære Skærmydsler, i hvilke G. kom til at staa med Palmer i Hænderne; han latterliggjorde Sladdersøsteren Leuchsenring i Farcen »Pater Brey«, Pædagogen Basedow i »Satyros«, Rationalisten Bahrdt i »Prolog zu den neuesten Offenbarungen Gottes«, og i Anledning af Wieland's moderniseret græske Drama »Alceste« spottede han denne i »Gotter, Helden und Wieland« ; endvidere førte G. i »Der Triumph der Empfindsamkeit« et dræbende Slag mod det franske følsomme Drama med dets idealiserede Figurer, og Wieland, som ogsaa paa dette Felt følte sig angreben, handlede som en klog General, idet han med et Smil erklærede sig for overvunden. Endelig drager G. i »Jahrmarktsfest zu Plundersweilern« til Felts mod Tidens Taabeligheder i Almindelighed, idet han uden Ondskab gør sig lystig over Per og Povl og i Grunden synes at befinde sig ret vel i dette »Forfængelighedens Marked«.

I denne stærkt litterært beskæftigede Tid havde G. vedligeholdt en stadig Brevveksling med Kestner og Lotte, som satte ham i heftig Uro og Spænding; men endelig afklaredes hans Betragtning af det skete saa vidt, at han kunde tænke paa at udarbejde »Werther«, da han selv nu ikke mere var Werther. Som G. selv siger, var Virkningen af denne lille Roman uhyre, næsten som en tændt Lunte i en Tønde Krudt; thi Tiden var jo netop dengang fuld af »overdrevne Krav til Jeg'ets Tilfredsstillelse, af utilfredsstillede Lidenskaber og indbildte Sjælekvaler«. Sproget i »Werther« viser et stort Fremskridt fra »Gotz«, men blev dog haardt spottet af den vittige Lichtenberg i Gottingen. Hele det unge Tyskland tiljublede Digteren sit Bifald for denne Hjerteskildring, ja, der udbrød en formelig Werther-Epidemi i Tanker, Tale og Klæder, ja endog en hel Selvmordsepidemi. Klopstock var paa een Gang detroniseret, og det syntes næsten, som om hele den dannede Verden laa for G.'s Fødder; dog mødte navnlig Bogens Afslutning Modsigelse, og det fra en mærkelig Konstellation af Navne; de to gamle Fjender Lessing og Goeze stode uventet i samme Falanks mod G., dog naturligvis af diametralt modsatte Grunde; ogsaa Lessing's vidløse Medarbejder Nicolai vovede sig frem paa Arenaen, nemlig med en Parodi, »Freuden des jungen Werther's«; dog blev han ikke straffet denne Gang; det blev gemt til en senere større Afregning (i »Faust«).

I Sommeren 1774 gjorde G. Bekendtskab med den bekendte Fysiognomist Lavater, Pædagogen Basedow og Digteren F. H. Jacobi, senere med to af »Sturm und Drang«-Periodens Mænd, nemlig Klinger og H. L. Wagner, og det er mærkeligt, hvor godt han kom ud af det baade med de fromme Sværmere og med de realistiske Kraftgenier, og hvorledes han ligesom sugede Honning af alle disse grundforskellige Blomster. Selvfølgelig har den senere Faust-Kritik anvist hver enkelt af disse Figurer en Rolle i »Faust«. Om Efteraaret kom Klopstock gennem Frankfurt paa Vejen til Karlsruhe og boede hos G.'s Forældre. Samværet var udvortes hjerteligt, men der knyttedes selvfølgelig intet nærmere Forhold mellem de to, der vare saa forskellige i Alder, Udvikling og Position. Henimod Julen kom der atter notabelt Besøg til Frankfurt og denne Gang et, der skulde faa afgørende Indflydelse paa G.'s Fremtid. Det bestod af K. L. Knebel, forhenværende preussisk Officer, nu Mentor for Prins Konstantin af Sachsen-Weimar, tillige med hans Elev, og Arveprins Karl August, der skulde til Karlsruhe for at hilse paa sin udvalgte Brud, Prinsesse Luise af Hessen-Darmstadt. Knebel opsøgte G., og denne blev forestillet for Prinsen, hvis Tilbøjelighed han synes at have vundet lige straks; han blev da ogsaa indbudt til Mainz og rejste dertil for en kort Tid. Efter Hjemkomsten forelskede G. sig i Anna Elisabeth Schönemann, til hvem han hele Vinteren stod i et stærkt afvekslende Kærlighedsforhold, som han selv har skildret i »Dichtung und Wahrheit« samt i Digtene til »Lili« og »Belinde« og »Lili's Park«. I Paasken 1775 blev Parret forlovet, men Forholdet var ikke lykkeligt, dels paa Grund af G.'s Skinsyge og den unge Verdensdames Koketteri, dels paa Grund af Fru G.'s Mangel paa Sympati for den udvalgte og hans Søster Cornelie's ligefrem fjendtlige Holdning.

I G.'s Sjæleliv og religiøse Opfattelse var der efterhaanden foregaaet en Udvikling og en Forvandling; han havde kastet sig i Armene paa Spinoza og derefter taget en afgørende Vending hen imod Panteismen, hvilket tydelig fremgaar af Digtet

»Mahomet« [1773] og det prægtige Fragment »Prometheus« [1774], som vakte Lessing's uforbudte Bifald. En prosaisk Pendant hertil er det lille satiriske Drama »Künstlers Erdewallen«. I dette Aar opstod ogsaa en Mængde lyriske Digte; men særlig maa her nævnes Skuespillet »Clavigo«, som dels byder Reminiscenser af tilsvarende Karakterer i »Gotz«, dels i en af Personerne, »Marie«, indeholder en Slags Bekendelse af G.'s Synderegister paa Forelskelsernes Omraade. I denne Tid skrev han ogsaa »Erwin und Elmire«, i hvilket han giver et ret tydeligt Billede af sit Forlovelsesforhold, og som indeholder mange Reminiscenser af »Die Laune des Verliebten«, men rigtignok med enorme Forskelligheder i Form og Udtryk. Kort efter skrev han Syngestykket »Claudine von Villa Bella« og »Stella« [udkom 1776], som — bortset fra al Paavirkning af Lessing's »Sara Sampson« og de mange Reminiscenser fra »Gotz« og »Clavigo« — dog helt nyt og originalt skildrer hans egen svævende Sjælstilstand.

I Maj kom de to Grever Stolberg og Grev Haugwitz til Frankfurt, og G. fandt i deres Opfordring til at rejse med dem til Schweiz en velkommen Anledning til at afryste de trykkende Tanker og friske Sindet ved ny Indtryk. I Zurich besøgte han Lavater og gjorde Bekendtskab med Bodmer, Breitinger og Gessner; i Selskab med Klinger rejste han tilbage og var hjemme igen i Juli. Forholdet til Lili syntes at have bedret sig betydelig, og G. var glad og stærkt forelsket; men hendes Koketteri og hans Jalousi ødelagde alt, og efter 2 Maaneders Forløb blev Forholdet brudt for Alvor. En Indbydelse til Hoffet i Weimar var under disse Forhold ligefrem en Redningsplanke, som G. ivrig greb. Hans Fader var i ikke rigtig glad ved denne Rejse; han saa med Stolthed Sønnens voksende Digterberømmelse, og han frygtede for, at Fyrstehoffet skulde fange denne i sit gyldne Garn og bortdrage ham fra hans Frihed og hans Kald. Hertug Karl August, som havde tiltraadt Regeringen 3. Septbr. og var bleven formælet, kom med sin Gemalinde gennem Frankfurt 12. Oktbr.; ny og afgørende Aftaler bleve gjorte, og 7. Novbr. 1775 ankom G. i Weimar.

Her kom G ind i en Kreds af højt begavede og elskværdige Mennesker, blandt hvilke først og fremmest maa nævnes Enkehertuginde Anna Amalia, Digterne Wieland, Knebel og Musæus, samt Fru Charlotte von Stein, som straks fængslede den letfængelige Digter og vistnok var det Baand, der lænkede ham fastest til Weimar. Imellem de to udspandt der sig en lidenskabelig Tilbøjelighed, som dog senere afklaredes til et rent Venskabsforhold, der varede i 13 Aar og paa Grund af i denne Dames Højsind og store Begavelse blev den vigtigste Støtte for G.'s videre harmoniske Udvikling. Den unge Hertug var endnu en aldeles uafklaret Personlighed og stærkt inde paa Tidens tøjlesløse Kraftgenialitet, og G. var i Begyndelsen med til mange gale Streger, men han tog sig snart sammen og satte sig for, medens han opdragede sig selv, at benytte sin Dag for Dag voksende Indflydelse paa den unge Fyrste til ogsaa at opdrage og vejlede denne, uden at ville være mere end hans Ven. G.'s Nærværelse i Weimar var Signalet til en opblussende Lyst til teatralske Forestillinger, som Hoffet hengav sig til med stor Iver, og mangen en improviseret Dilettantforestilling blev given, dels i et Privatteater i Byen, dels paa Slottene i Tiefurt og Ettersburg. I denne Tid forfattede G. de dramatiske Smaating »Die Geschwister«, »Lila« og »Der Triumph der Empfindsamkeit« [1777], i hvilket sidste han selv parodierer det Werther'ske Føleri; herhen hører ogsaa Digtet »Hans Sachsens poetische Sendung«, i hvilket han bringer den af Paryktiden miskendte gamle Digters Minde til Ære. I de første Aar i Weimar beskæftigede han sig ogsaa med Udkastene til flere af sine Storværker, som »Iphigenia«, »Wilhelm Meister«, »Egmont« og »Tasso« og skrev en Mængde lyriske Digte og Ballader.

Imidlertid viste det sig snart, at »Besøget« i Weimar var blevet til et fast Ophold' med en fast Virksomhed. Allerede i Juni 1776 havde Hertugen udnævnt G. til Legationsraad med Sæde i Konseillet og en Gage paa 1,200 Thaier samt foræret ham det berømte »Gartenhaus« i den dejlige lille Park ved lim-Floden, hvor G. boede til 1782. I Begyndelsen levnede G.'s Embedsvirksomhed ham tilstrækkeligt Otium til at digte, dog voksede Forretningerne efterhaanden; i Septbr. 1779 blev han Geheimeraad og i Apr. 1782 ophøjet i Adelsstanden. Det personlige Forhold til Hertugen var saa godt, som tænkes kunde; 1778 rejste G. med ham til Berlin og Potsdam og havde her den Fornøjelse at se Frederik den Store; i Septbr. 1779 ledsagede han Hertugen paa en 4 Maaneders Rejse i Schweiz, som var adskillig mere nydelsesrig og frugtbar end den første; den skabte Syngespillet »Jery und Bätely« og det skønne Digt »Gesang der Geister über den Wassern« (Staubbach), ligesom den affødte »Briefe aus der Schweiz« (til Fru v. Stein, udg. 1796). Paa Hjemrejsen besøgte han i Hertugens Selskab »Karls-Skolen« i Stuttgart, og her saa Schiller ham for første Gang. Paa en ny Rejse i Harzen og Thüringen 1783 skrev han i en Bjærghytte paa Gickelhahn det dejlige lille Digt »Über allen Gipfeln ist Ruh«. Paa disse Rejser var det dog ikke alene de umiddelbare Naturindtryk, der beskæftigede G.; han søgte ogsaa at fastholde, hvad der var ham nyt i Naturkundskabens Rige; han anlagde en hel Samling af Tegninger, især af mineralogiske og geologiske Genstande, og hans Beskæftigelser med Vejbygningsvæsenet gave ham rig Anledning til geognostiske Studier. Han interesserede sig for Bjærgdriften, og det lykkedes ham efter 8 Aars Arbejde at faa et sammenstyrtet Bjærgværk ved Ilmenau genaabnet. I de første 10 Aar i Weimar havde G. foruden den Nytte og Lykke, han skabte i den hertugelige Familie, ogsaa rig Lejlighed til at gøre godt, mest i Stilhed. Han skaffede Herder Stillingen som Generalsuperintendent i Weimar (1776); han understøttede underhaanden den ulykkelige Digter Burger; han tog sig langt mere end fortjent af den uvorne og hensynsløse Digter Lenz, og han protegerede den talentfulde Skuespillerinde Corona Schröter.

Endnu havde G. ikke udgivet nogen Samling af sine Digte, men en Boghandler Himburg i Berlin havde under Partikularismens Beskyttelse udsendt ikke mindre end tre Oplag af G.'s Ungdomsarbejder [1775—79]. Nu fandt G. dog, at det var paa Tiden, selv at lægge Haand paa Ud-

givelsen af sine Værker, og der blev truffet Aftale med Goschen i Leipzig om 4 Bd., men Udgivelsen blev afbrudt ved Rejsen til Italien, hvis klassiske Jordbund G. længe havde længtes efter at betræde. I Juli 1786 tog han til Karlsbad, hvor han fuldendte Gennemsynet af de aftalte 4 Bd., men derefter bestemte sig til en yderligere Revision og en Udvidelse af Udgaven til 8 Bd., hvilket altsaa maatte opsættes til efter Hjemkomsten, og 3. Septbr. rejste han over München, Brenner-Passet og Trient til Verona og derefter med korte Ophold i Vicenza og Padova til Venezia, hvor han blev i et Par Uger. Herfra tog han til Rom, hvor han opholdt sig i 3 Maaneder hos sin Ven, Maleren Tischbein, og rejste saa med denne til Napoli. Efter et 5 Ugers Ophold i Napoli med Bestigning af Vesuv gjorde han sammen med Maleren Kniep en Søreise til Sicilien og en Rundtur til Øens klassiske Steder. Atter opholdt han sig 3 Maaneder i Rom, hvor han arbejdede flittig paa sine dramatiske Værker, især paa »Tasso«, og efter en mindre Udflugt til Frascati opholdt han sig endnu et halvt Aar i Rom, hvorfra han kom hjem til Weimar 18. Juni 1788. Paa Rejsen havde G. ført en livlig Korrespondance med sin Moder, med sine Venner, med Hertugen og med Fru v. Stein, og i disse sidste Breve indeholdes hele »Italienische Reise«, ved hvis Udarbejdelse de ogsaa bleve benyttede; desuden havde han, som sagt, arbejdet flittig, ikke blot paa Udgaven af sine Skrifter, men paa sin egen Uddannelse, navnlig i klassisk Retning.

Ved sin Hjemkomst fandt G. mangt og meget forandret; navnlig var Forholdet til Herder og Wieland noget kølnet, og de vilde eller kunde ikke gaa ind paa hans ny Interesser og Tankeudviklinger; selv det inderlige Forhold til Fru v. Stein syntes at være kølnet, og det blev kort efter afbrudt for bestandig. I Efteraaret gjorde G. Bekendtskab med sin senere Hustru Christiane Vulpius og blev lidenskabelig forelsket i hende. Fru v. Stein saa Faren og søgte at faa G. til at bryde dette ny Forhold; men han var tabt for hende, og til Julen 1789 skænkede Christiane ham en Søn, hvorefter G. tog hende i Huset til sig og derved sikrede sig en tro og kærlig Husholderske, thi synderlig mere har hun næppe nogen Sinde været for ham, skønt han ægtede hende 19. Oktbr. 1806 og oprigtig sørgede over hendes Død (6. Juni 1816). Imidlertid vare »Egmont«, »Tasso« og 1. Del af »Faust« (som Fragment) blevne fuldendte, og dermed var vel for det brede tyske Publikum G.'s Kulminationspunkt naaet; hans senere, mere afklarede og mere maalbevidste poetiske Produktion lod de brede Lag forblive kolde og kun halvt forstaaende, medens Schiller fangede Folkets Yndest i Flugten, og ligesom G. hidtil havde været ligegyldig for Folkegunst, saaledes lærte han nu at se ringeagtende ned paa »Publikum«. Den planlagte første 8 Binds Udgave af »Schriften« blev afsluttet, og af alt, hvad han siden udgav, har kun een Digtning, nemlig »Hermann und Dorothea«, naaet at blive Folkeejendom.

Hvad der nærmest beskæftigede G. i Aarene 1789—90, foruden at nyde sin nye huslige Lykke og at udgive sine »Schriften«, var navnlig Studier over Farvedannelsen, for hvilken han havde fundet Newton's Teori utilstrækkelig [»Studien zur Farbenlehre«, udg. 1810; senere betydelig udvidet og delt i en polemisk og en historisk Del, 1833], samt over Plantemorfologi, af hvilke udsprang den fortrinlige, egentlig først i vor Tid rigtig anerkendte »Versuch, die Metamorphose der Pflanze zu erklären« [1790] (se Blad, S. 84). Desuden udgav han de berømte »Römische Elegien«, som genspejle »Hvedebrødsdagenes« Lykke, og »Das römische Carneval« [1789]. I Foraaret 1790 rejste G. til Venezia for at hente Hertuginde Amalia, men Opholdet var ham trist og utiltalende, og disse Indtryk finde vi nedlagte i »Venetianische Epigramme« [udg. 1796]. De store og frygtelige Begivenheder i Frankrig kunde ikke andet end gribe G. mægtig og stemme ham fjendtlig imod Folkeaandens Misgreb og Udskejelser, og han maatte som sædvanlig give sine oprørte Følelser Luft i Digtning, men Resultaterne bleve denne Gang kun smaa, nemlig de ret tarvelige sceniske Arbejder »Der Grosskophta« [1792], »Der Bürgergeneral« [1793], »Die Aufgeregten« og en Samling Fortællinger under Titel »Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten«; sine egne politiske Ideer vilde G. have antydet i »Die Reise der Sohne Megaprazons«, men dette Arbejde blev aldrig fuldendt. I Maj 1791 var der blevet oprettet et fast Teater i Weimar, hvis Ledelse var bleven betroet G., og han tog sig med Iver især af Skuespillernes Opdragelse, navnlig i Retning af Plastikken.

I Aug. 1792 maatte G. igen rejse med Hertugen, denne Gang til Felttoget imod Frankrig, hvilket han fulgte paa nært Hold, og hans Dagbøger give en livlig Beskrivelse af det oplevede (»Campagne in Frankreich« [1822]). I Decbr. var G. hjemme igen og arbejdede under et stille og tilbagetrukket Hjemmeliv flittig paa Udgivelsen af de næste 7 Bd. »Schriften«, navnlig paa Fuldendelsen af den metriske Omdigtning af den gamle nedertyske Dyrefabel »Reineke Fuchs«, og paa den videre Udvikling af sine naturvidenskabelige, især optiske Studier. Begge Dele bleve dog afbrudte ved Belejringen af Mainz 1793, ved hvilken hans Hertug kommanderede et Armékorps (»Belagerung von Mainz«). I Løbet af 1794 blev G.'s ny Hus i Byen færdigt, og han flyttede ind fra »Gartenhaus«; hertil kom Ledelsen af Teateret og de mange litterære Arbejder til den 2. Serie af »Schriften«, især paa »Wilhelm Meister«; og midt i denne Travlhed falder det egentlige Bekendtskab med Schiller.

Allerede 1788 havde Schiller været sammen med G. en hel Dag hos Fru v. Lengefeld, men Sympatien imellem dem var ikke vaagnet; G. var kold og Schiller var skuffet; han saa op til den berømte Digter med Beundring, ja med en Slags Misundelse, fordi han dengang endnu tvivlede om sit eget Digterkald. G. gjorde, hvad han kunde for at sikre Schiller's materielle Stilling og skaffede ham Professoratet i Historie i Jena (1789), men desuagtet vedvarede den gensidige Mistillid og Kulde. I Juni 1794 opfordrede Schiller G. til at være Medarbejder ved Tidsskriftet »Die Horen«; G. gav et høfligt samtykkende Svar; men endnu ingen personlig Tilnærmelse. Da blev det mærkelig nok Naturvidenskaben, der skulde føre dem sammen. I Juli traf de sammen ved et Møde i det naturvidenskabelige Selskab i Jena og forlode

Mødet i en livlig Diskussion; G. fulgte Schiller hjem og fortsatte Disputten, og skønt de forbleve uenige om Stridspunktet, fattede G. dog stor Interesse for Schiller og satte sig for at studere ham. Han indbød Schiller til Weimar, og fra Aug. 1794 kan der siges at bestaa et Venskabsforhold imellem dem; og dette Forhold udviklede sig mere og mere under livlig Tankeudveksling og frugtbart Samarbejde, indtil Schiller's Død 1805 afbrød denne højeste Blomstring af Tyskland's klassiske Digtning. Schiller's »Musenalmanach«, 2. Bd., indeholder de første Frugter af et virkeligt Samarbejde mellem G. og Schiller, nemlig de saakaldte »Xenien« (414), en Serie Epigrammer imod en Del litterære Personer, der havde ytret deres Mishag med forskellige Ting i »Die Horen«, navnlig en første Afregning til Boghandler Nicolai. Dette fremkaldte en sand Storm af Forsvar og Modangreb, især paa G., dog mere grove end vittige; ja endog den ulykkelige Christiane Vulpius maatte holde for. I Aarene 1794—96 udkom den brogede og tanketunge pædagogiske Roman »Wilhelm Meister's Lehrjahre« i 4 Bd. (paabegyndt 1777); 1797—98 opstod navnlig en Del Ballader, som: »Der Schatzgräber«, »Die Braut von Korinth«, »Der Gott und die Bajadere«, »Der Zauberlehrling« samt det berømte Epos »Hermann und Dorothea« (som »Taschenbuch für 1798«); fremdeles udkom »Die Weissagungen des Bakis« [1798], den første »Walpurgisnacht« til »Faust« [1799], »Achilleis« [1799], »Neue Schriften« [7 Bd. 1792—1800], »Benvenuto Cellini« [1803], »Rameau's Neffe« [1805] efter et Manuskript af Diderot, »Die natürliche Tochter« [1804], »Winckelmann und sein Jahrhundert« [1804]. Desuden ledede G. Teateret i Weimar saaledes, at det var det bedste i Tyskland paa den Tid, og at der ofte gaves Gæsteroller af berømte fremmede Skuespillere.

I G.'s Omgangskreds foregik der i Begyndelsen af det ny Aarhundrede en Del Forandringer; 1799 havde han gjort Bekendtskab med L. Tieck, senere Fører for den romantiske Skole, Aaret efter med J. Voss; 1803 kom Dr. Riemer, hans senere Biograf, i Huset hos G. som Lærer for hans Søn; i Decbr. s. A. døde Herder, med hvem han i det sidste Aar igen havde omgaaedes meget; men det største Tab for ham var Schiller's Død i Maj 1805. Han følte sig efter dette Dødsfald meget ensom og søgte at bevæge Voss til at tage blivende Ophold i Jena, dog uden Held. Efter Slaget ved Jena 1806 kom der en haard Skæbne over Weimar; i tre Dage var Byen Genstand for Plyndring og Drab, og G. selv truedes paa Livet af nogle drukne franske Tirailleurer, men han blev reddet ved Christiane's resolutte Optræden. Da Faren var overstaaet, lod G. sig vie til hende i Slotskirken (19. Oktbr.). I Sommeren 1807 fik G. Besøg af sin gamle Veninde Maximiliane Brentano's Datter Bettina (s. d.), som forelskede sig lidenskabelig i ham, dog uden at vinde Genkærlighed; G. havde nemlig trods sit nylig sanktionerede Forhold til Christiane og sine 58 Aar atter faaet et heftigt Anfald af Forelskelse, nemlig i den smukke, romantiske Minna Herzlieb i Jena, hvem han senere tildelte Ottilie's Rolle i »Die Wahlverwandtschaften«, og til hvem han skrev sine Sonetter, af hvilke Bettina senere med mildest talt stor Frihed lavede den bekendte »Briefwechsel mit einem Kinde«.

I Slutningen af 1806 havde G. fuldendt I. Del af sit største Mesterværk »Faust« [udg. 1807] og forberedt en ny Udgave af »Schriften« i 13 Bd. [Cotta, 1806—10; senere Udg. i 20 Bd. 1816—18]: 1807 skrev han det ufuldendte Festspil »Pandora«, til hvilket Minna Herzlieb ogsaa har staaet Model, og var allerede stærkt beskæftiget med »Wahlverwandtschaften«. I Septbr. 1808 var G. i Hertugens Følge paa Kongressen i Erfurt, og 2. Oktbr. havde han sin berømte Audiens hos Napoleon, der underholdt sig temmelig længe med ham om dramatiske og andre litterære Emner og senere personlig overrakte ham og Wieland Æreslegionens Orden. I disse Okkupationens Aar var G. mærkværdig fremmed og ligegyldig over for den almindelige patriotiske Sorg og Nedtrykthed og arbejdede flittig paa sine videnskabelige Værker og paa »Dichtung und Wahrheit« samt »Wilhelm Meister's Wanderjahre«. Teateret, baade det i Weimar og det nyopbyggede i Lauchstädt, optog i en hel Del af hans Tid; især havde han travlt med at skaffe Stykker, ogsaa gode udenlandske; saaledes havde han ved Oehlenschläger's Besøg 1806 faaet den Idé at opføre »Hakon Jarl«, men de politiske Begivenheder forstyrrede denne Plans Udførelse. Der begyndte i de nærmest følgende Aar at fremkomme større og mindre Rivninger med Skuespillerne, især med en Skuespillerinde, som var Hertugens erklærede Elskerinde, ja med Hertugen selv; imidlertid bilagdes Uenigheden for en Tid, men da man imod G.'s Vilje opførte et fransk Melodrama »Aubry's Hund«, i hvilket en dresseret Hund spillede med, søgte han sin Afsked, som blev ham bevilget i en egenhændig hertugelig Takskrivelse.

I Aarene 1811, 1812 og 1814 udgav G. de 3 første Bind af »Aus meinem Leben, Dichtung und Wahrheit«; 4. Del blev først færdig 1831 for ikke at krænke Lili ved en Offentliggørelse af deres tidligere Forhold. Foruden de ældre naturvidenskabelige Studier havde G. efter Schiller's Død optaget forskellige Sprog og deres Digtning i sine Undersøgelsers Kreds, saaledes Nygræsk, Serbisk, Middelhøjtysk (»Nibelungenlied«) og Sanskrit (»Sakuntala«), dog vistnok nærmest gennem Oversættelser, ja, han gav sig endog til at studere persisk og tyrkisk Digtekunst og kinesisk Historie, og Frugterne af disse Studier ere bevarede i mange Efterligninger og Oversættelser i bunden Stil, navnlig den forlorent-orientalske »West-östlicher Divan« [1819]. Hvad han nu arbejdede paa, var i alt væsentligt kun afsluttende, selv 2. Del af »Faust« var til Dels udarbejdet eller laa dog i Udkast. Man ser tydelig, at G. trods sin uhyre Livskraft bliver gammel, og skønt han endnu i sit 74. Aar optændtes af en heftig Kærlighed til en Frk. v. Levetzow, der gjorde ham ligefrem syg, saa var og blev han paa den anden Side kold og fremmed for den ny Tids Rørelser og kunde eller vilde ikke forstaa sit Folks Frihedstrang. Kold og udeltagende saa »Olympieren« fra sin Piedestal ned paa Bølgerne, der fraadede om dens Fod, men ikke kunde naa op til ham.

6. Juni 1816 døde hans Hustru, men Ensomheden i Huset blev snart ophævet; hans Søn giftede sig og flyttede til ham med sin unge Kone, og i Aarenes Løb samledes en Flok Børnebørn om hans Knæ, som maatte trøste ham for, at Sønnen døde i Rom 1830. Aaret 1825 bragte to

store Festligheder for G.; ved Storhertugens Regeringsjubilæum 3. Septbr. var G. den første, der komplimenterede ham, idet han overrakte ham en Medaille, han havde ladet præge i Dagens Anledning, og da G.'s eget 50-aarige Jubilæum i Weimar oprandt 7. Novbr., overrakte det storhertugelige Par ham ligeledes en Medaille og en højst smigrende Anerkendelsesskrivelse. Paa G.'s Fødselsdag 28. Aug. 1827 kom Kongen af Bayern til Weimar blot for personlig at lykønske »Digterkongen« og overrække ham den bayerske Kroneorden, en Opmærksomhed, som endnu ikke var bleven nogen Digter til Del. G.'s fyrstelige Ven Karl August døde allerede i Juni 1828, hans Enke fulgte ham knapt to Aar efter, og skønt den unge Storhertug Karl Friedrich agtede og ærede ham, først og fremmest for at ære sin egen Faders Minde, kunde der dog ikke være Tale om et virkeligt Fortroligheds- eller Venskabsforhold, som til den afdøde Fyrste. Julirevolutionen gik aldeles sporløst forbi den nu 81-aarige Digter; han beskæftigede sig ganske vist endnu med udenlandsk Digtekunst; men naar undtages Byron, var det i Reglen middelmaadige Produkter, han syntes at foretrække. Allerede 1821 var Eckermann — som udgav »Gespräche mit G.« [1823—32] — bleven hans Sekretær og var ham tillige med Riemer behjælpelig ved Redaktionen af hans Værker til »Ausgabe letzter Hand« [55 Bd., 1828—34]. I sine sidste Leveaar havde G. ogsaa udgivet sin Brevveksling med Schiller og med Zelter; han havde fuldendt Udarbejdelsen af sine selvbiografiske Skrifter med »Tag- und Jahreshefte«; 1831 afsluttede han »Wilhelm Meister's Wanderjahre« og 2. Del af »Faust«, men disse Skrifter udkom først efter hans Død. Paa sin sidste Fødselsdag 1831 unddrog han sig de officielle Festligheder ved at rejse til Ilmenau, hvor han tilbragte 6 skønne Sommerdage, og her genfandt han i en »Schutzhiitte« paa Bjærget Gickelhahn de dejlige Strofer: »Uber allen Gipfeln ist Ruh, . . . Warte nur, balde ruhest du auch«, som han selv havde skrevet for 48 Aar siden. 16. Marts 1832 blev han pludselig syg og havde heftige Krampeanfald om Natten 19.—20., hvorpaa fulgte Mathed og Afkræftelse. Han døde stille og rolig henimod Middag 22. Marts. Hans sidste Ord, da han mærkede, at Dødens Skygger sænkede sig over hans Øjne, vare: »Mehr Licht!«.

Det vilde være umuligt her at meddele en blot nogenlunde fuldstændig Bibliografi over G.'s Skrifter; hans hidtil udgivne Brevvekslinger tælle mange Bind; Biografierne, de bibliografiske Skrifter og Fortolkningsskrifterne til G. og hans Værker, især til »Faust«, udgøre et lille Bibliotek. Her skulle til Slutning kun nævnes nogle af de vigtigste Udgaver af hans samlede Skrifter samt de betydeligste Biografier og Fortolkninger til enkelte Værker. Udgaver: »Vollständige Ausg. letzter Hand« [60 Bd. 8° og 12°, Stuttgart u. Tubingen 1827—42, dertil Indhold og Registre af Riemer og Musculus]; »G.'s sämtliche Werke, vollständige, neugeordnete Ausg.« [40 Bd., Stuttgart und Tübingen 1840]; »G.'s sämtliche Werke mit Erläuterungen von K. Goedeke« [36 Bd. 1866—68 i 3 Formater; sidste Udg. 1881 i 15 Bd.]; »G.'s sämtliche Werke« i Hempel's »Deutsche Klassiker« [36 Bd. 1868—79], en udmærket, men daarlig udstyret Udgave; den nyeste, absolut fuldstændigste udgives fra 1887 i Weimar paa Foranledning af Storhertuginden af Sachsen (indtil nu [1898] 77 Bind). Breve: Strehlke, »Verzeichnis Goethescher Briefe unter Angabe von Quelle, Ort, Datum und Anfangsworten« [3 Bd., Berlin 1881—84]; af de ældre Samlinger kan særlig nævnes som interessant »Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe« [2 Bd. med I Bd. Kommentar af DUntzer, 2. Udg. 1856—59]; Biografier: Lewes, *Life and Works of G.* [London 1855], overs. paa Tysk [16. Opl. 1891] og Dansk [1874]; Goedeke, i sin »Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung« [1859—81, 2. Bd. S. 709—865] og »G.'s Leben und Schriften« [2. Udg. 1877]; H. Diintzer, »G.'s Leben« [2. Udg. 1883]; Fr. Forster, »G.'s Leben und seine Werke« [i Hempel's Udg. 1. Bd.], og fremfor alle Rich. Meyer, »Goethe« [Berlin 1895]; Kommentarer, mindre, biografiske og bibliografiske Skrifter: »G.'s Tagebücher der sechs ersten Weimarischen Jahre, in lesbarer Gestalt herausg. und sachlich erläutert von Diintzer« [1889] og i det hele taget: Düntzer's »Erläuterungen« til Digtene, »Faust« o. a.; M. Carriere, »Faust, mit Einleitung und Erläuterungen« [2 Bd. 1869]; Diintzer, »Frauenbilder aus G.'s Jugendzeit« [1852], »Charlotte v. Stein« [2 Bd. 1874], »Charl. v. Stein und Corona Schroter« [1876]; Diezmann, »G.'s Liebschaften und Liebesbriefe« [1868]; Saupe, »Die Schiller-Goetheschen Xenien« [1852]; Gutzkow, »Uber G. im Wendepunkt zweier Jahrhunderte« [1836]; Pasqué, »G.'s Theaterleitung« [2 Bd. 1863]; Helmholtz, »Uber G.'s naturwissenschaftliche Arbeiten« [i »Vorträge«, I. Bd.]. Blandt de utallige Oversættelser i alle Verdens Sprog skulle særlig nævnes to, for de skandinaviske Folk interessante, nemlig V. Rydberg's Oversættelse af »Faust«, 1. Del [1876], og en mindre Udgave med Redegørelse over Digtets 2. Del [1878], og Prof. P. Hansen's baade fra Formens og fra Indholdets Side lige udmærkede danske Oversættelse af »Faust« [1. Del 1881, 2. Opl. 1887, 2. Del 1889]). *C.A.N.*

Göthit, et Mineral, som bestaar af Jærnoxydhydratet $Fe_2O_3 . H_2O$, danner smukke, rombiske, tavle- eller naaleformede Krystaller med stærk Glans og gul, rødlig eller sortebrun Farve. Ganske tynde Krystaller ere ofte gennemsigtige med blodrød Farve. Mineralet forekommer sammen med andre Jærnilter ved Siegen i Nassau, Zwickau i Sachsen, Cornwall o. a. St. *N. V. U.*

Götiska [jø-] forbundet var Navnet paa et svensk patriotisk, arkæologisk, historisk og litterært Selskab, der 16. Febr. 1811 stiftedes i Stockholm. Dets egentlige Ophavsmand var J. Adlerbeth (s. d.); de øvrige Stiftere — 11 i Tallet — tilhørte overvejende Embedsverdenen og vare paa faa Undtagelser nær alle Vermlændinger og tidligere Studenterkammerater fra Universitetet i Upsala. Blandt dem var ubestridelig Erik Gustaf Geijer, som inden for Forbundet bar Navnet »Einar Tambaskalfver«, den mest fremragende. Blandt de senere tilkomne Medlemmer, for hvis Optagelse der udfordredes Enstemmighed, maa særlig nævnes: A. A. Afzelius (»Arngrimr«), Esaias Tegner (»Bodvar Bjarke«), J. A. Wadman (»Domalder«), P. H. Ling (»Bosi«), G. W. Gu-

mælius (»Kjartan Olofsson«), B. v. Beskow (»Thidrekr«), K. A. Nicander (»Norna Gest«), L. F. Rääf (»Refr«), P. Tham til Dagsnäs (»Engelbrecht Engelbrechtsson«), N. H. Sjoborg (»Baldur«), J. H. Schröder (»Skjölder Svenske«), T. N. Nystrom (»Vaulundur«), O. Södermark (»Sigurdr«) og C. G. Hj. Mörner (»Hjalmar Romfarare«). Disse Mænd vare alle i mere eller mindre Grad besjælede af den nationale Aand, der gik gennem Tiden, for dem alle var Revolutionens Kosmopolitisme en Modbydelighed og Samtidens i fransk Kultur opvoksede Svenskere en fra »sine stolte Stamfædre« udartet Slægt. Det betragtedes ogsaa som Forbundets Maal at genoprette den oprindelige Nationalkarakter. Øjemedet var moralsk patriotisk, ikke, som den samme Bevægelses i Danmark, overvejende æstetisk. »Det Gotiska forbundet« — saaledes lyder den første Paragraf i dets Love — »skal være en broderlig Forening af Mænd, der hellige sig til Genoplivelsen af de gamle Göters Frihedssind, Mandsmod og Ærlighed«. For at naa dette Maal skulde Forbundets Medlemmer overalt og ved alle Lejligheder afgive i et godt Eksempel. »En »Gots« Væsen skal være præget af Jævnhed og blottet for al Forstillelse. Hans Pligt skal være Selvfornægtelse og virksom Nidkærhed for det almene Vel. I medborgerlige Forhold bør hans Overbevisning og Forsætter ikke vige for Magtsprog eller ydre Tvang. Hans Kærlighed til Fædrelandet maa være uskrømtet; at ofre Liv og Død for dets Selvstændighed hans ædleste Følelse«. Ethvert Medlem af Forbundet i skulde desuden være forpligtet til Forskning i de gamle Goters Sagaer, og det paahvilede ham at sprede dets Grundsætninger blandt sine Landsmænd.

Det er af Geijer blevet sagt om det G. f., at det hverken var eller vilde være noget Ordensselskab. Men i Lighed med alle den Tids sluttede Samfund havde det dog sine visse karakteristiske Former, i hvilke Livet inden for det rørte sig. Forbundet havde saaledes sine Embedsmænd, endvidere en Ordstyrer, som valgtes særlig for hver Sammenkomst eller »Stämma«. Disse »Stämmor« havde en mere alvorlig Del, under hvilken der holdtes Taler, Protokollen oplæstes og Diskussion fandt Sted, en mere munter og livlig, om hvilken j det i Lovene hedder: »Naar Goterne have holdt] »Stamma« , forblive de sammen til godt Samlag, fremtage da hver sit Drikkehorn, fylde det og tømme det paa ærlig Vis. Ved denne Lejlighed synges det bekendte Kvad: »GSterna fordomdags drucko ur horn« etc, og alle drikke da af det iskænkede Brage-Bæger paa Forbundets Velgaaende«. Om »Stämmornas« Antal og Tiden for deres Afholdelse var intet bestemt, men som Højtidsdag fejredes altid 16. Febr. — Forbundets » Stämmor« j vare i Begyndelsen særdeles talrige, 1811 afholdtes ikke mindre end 16 og det følgende Aar 13. Men Interessen slappedes, og i 1820'erne, da Forbundets ledende Mænd for en stor Del havde forladt Hovedstaden, sank Sammenkomsternes Antal i Begyndelsen til 5, senere til 3. Det G. f. i havde udspillet sin Rolle, og 1833 indstilledes Sammenkomsterne indtil videre. Men først elleve Aar senere opløstes Forbundet definitivt. Det. skete, idet der udtaltes Haabet om, at »hvad det havde søgt at være for Sverige's Historie, Digtekunst og Forskning af dets skønne Fortidsminder, maatte vedblive at leve i Fædrelandet«.

Den Betydning, som det g. F. har haft for svensk Kultur, kan heller ikke agtes for ringe. I en Tid, da Ligegyldighed for Fædrelandet havde bemægtiget sig Sindene, holdt dette Forbund den nationale Fane højt. Den islandsk-norske Litteratur kom atter til Ære og Værdighed, og Afzelius o. a. foretoge Oversættelser derfra. Sverige's gamle Folkeviser samledes, fortrinsvis ved L. F. Rääf; det ældre Sprog bearbejdedes, og Samlinger til et Dialektleksikon iværksattes. I forskellige Dele af Landet foretoges arkæologiske Undersøgelser; Historien bearbejdedes, og for den rent nationale Retning inden for Skønlitteraturen, hvis Overdrivelser med Tiden forsvandt, gik Forbundet gennem sit Tidsskrift »Iduna« i Spidsen. I dette Tidsskrift ere saa at sige Frugterne af, hvad det G. f. har virket, nedlagte. Det udkom i 10 Hæfter 1811—24, hvortil 1845 et 11. sluttede sig. Geijer og Adlerbeth offentliggjorde i det flere Artikler om historiske og antikvariske Emner; den første fleste Digte fremkom der, og 1820 de første Sange af Tegnér's »Frithiof's Saga«. 1817 optoges i »Iduna« Geijer's »Betraktelser i afseende på de nordiska myternas anv'åndande i skon konst«, en mærkelig Artikel, da den kan siges at bryde Odden af de Bestræbelser, for hvilke flere af Forbundets Medlemmer ensidig havde gjort sig til Forkæmpere. Den advarer nemlig mod en alt for udelukkende Nordiskhed i saavel Digtning som Kunst og blev paa Grund deraf ogsaa Aarsag til, at P. H. Ling, som i alle Henseender repræsenterede den rent nordiske Retning, udtraadte af Forbundet. (Litt.: Rud. Hjärne, »Götiska förbundet och dess hufvudmän« [Stockholm 1878]). *L. W—ll.*

Götrik (opr. Gautrek), i Sagnet den anden Konge i Gotlandene i Sverige, Søn af den første Konge, Gote. Sagnene om ham haves kun i norsk-islandsk Overlevering og ere af skæmtende Præg: 1) Den islandske »Gautreks saga«, forfattet i 14. Aarh. som Indledning til Rolf Götrikssøns Saga, handler dels om hans Eventyr hos en menneskefjendsk Nybyggerfamilie i Skoven, dels om den snurrige Rævs eller Gave-Rævs Besøg i hans Kongsgaard. 2) Sakse har i Slutningen af sin Danmarkshistories 8. Bog Fortællingen om Ræv (s. d.), men han har opfattet Kong G. som identisk med den danske Konge Godfred, som derefter længe urigtig har baaret dette Navn. *A. O.*

Göttingen, By i preussisk Provins Hannover, i Regeringsdistriktet Hildesheim, i en frugtbar og smuk Dal ved Leine, ved Foden af det skovklædte Hainberg (380 M.) og ved Jærnbanelinierne Hannover—Kassel og G.—Frankfurt a. M., har (1895) 25,500 Indb., hvoraf over 2000 Katolikker, og er Sædet for en Landsret, en Amtsret, et Handelskammer og en Filial af Rigsbanken. Der findes 5 evangeliske Kirker, hvoriblandt Jakobi-Kirken med et smukt Taarn, 1 reformert, 1 katolsk Kirke og 1 Synagoge. Universitetet (Georgia Augusta), et af de berømteste i Tyskland, blev grundet af Georg II 1734; det blev indviet 1737 og naaede hurtig betydelig Anseelse. Universitetsbiblioteket omfatter (1893) 450,000 Bind og 5,300 Haandskrifter. Med Universitetet er der endvidere forbundet righoldige Samlinger, en stor botanisk Have, et Observatorium, et Landbrugsakademi, et

kgl. Videnskabernes Selskab. I Sommeren 1893 fandtes 117 Docenter og 762 studerende. Endvidere findes et kgl. pædagogisk Seminarium og et Gymnasium, forbundet med et Realgymnasium. Industrien beskæftiger sig med Fabrikation af Klæde- og Uldvarer, Læder, Tobak, fysiske og optiske Instrumenter. I Omegnen findes smukke Punkter og flere Borgruiner, særlig i Gottinger-Wald paa Østsiden af Leine-Dal. — G. nævnes allerede 953 og fik 1232 Stadsret. 1286—1463 var Byen Hovedstad i Fyrstendømmet G. og nød som Medlem af Hanseforbundet stor Anseelse, særlig paa Grund af sit Klæde, som gik til Novgorod. 1531 indførtes Reformationen. G. sluttede sig til det schmalkaldiske Forbund. 1626 blev G. erobret af Tilly, men kom 1632 atter i Hænderne paa de Svenske. Efter at have lidt betydelig under Krigen naaede den først efter Universitetets Stiftelse atter voksende Velstand. I Syvaarskrigen kom G. flere Gange i Franskmændenes Besiddelse. Kort før den franske Revolution naaede G. sin største Betydning ved sit Universitet. 1807—13 hørte Byen til Kongeriget Westfalen. I G. ere bl. a. Orientalisten Ewald og Kemikeren R. Bunsen fødte. (Litt.: Unger, »G. und die Georgia Augusta« [G. 1861]; Mejer, »Kulturgeschichtliche Bilder aus G.« [Hannover 1889]; Kalkner, »G.« [i »Städtebilder u. Landschaften aus aller Welt«, Nr. 8, Munchen 1892]). *Joh. F.*

Gottinger Dichterbund eller Hainbund (1772—74) kaldtes en Forening af unge tyske Digtere, som i den Tid, de vare paa Universitetet i Gottingen, havde sluttet sig sammen til Fremme for den af Klopstock repræsenterede nationale Idé i Digtekunsten og til Bekæmpelse af det unationale (o: franske) Element og alt, hvad de ansaa for sygeligt og usundt i Digtekunsten. De havde under romantiske Former sluttet et Forbund i en Lund ved Weende nær ved Gottingen (deraf Navnet »Hainbund«); de havde erklæret sig for Klopstock's Disciple og Beundrere og fejrede ham gentagne Gange, medens de ansaa Wieland for Tyskhedens og Dydens Fjende og bekæmpede ham som saadan, ja endog foranstaltede en højtidelig Autodafé af hans Skrifter. Stifteren var H. C. Boie (1744—1806), som selv ikke var synderlig producerende, men holdt sammen paa det hele og kritiserede og redigerede Foreningens Organ »Gottinger Musenalmanach«. Som Medlemmer af Forbundet nævnes: Burger, Hölty, Stolberg'erne, Voss, Miller og Leisewitz; i et noget løsere Forhold til den stode M. Claudius og Goekingk. (Litt.: R. Prutz, »Der gottinger Dichterbund« [1841]). *C.A.N.*

Göttingische gelehrte Anzeigen, det ældste litterære Tidsskrift i Tyskland, stiftedes 1741 af detkgl. Videnskabernes Selskab i Gottingen. Iblandt dets Redaktører kunne nævnes Albr. v. Haller, C. G. Heyne og Benecke; iblandt Medarbejderne findes Navne som J. og W. Grimm, K. O. Muller og Gauss. Det ledes for Tiden (1898) af Bechtel, Professor i sammenlignende Sprogvidenskab. (Litt.: Oppermann, »Die G. g. A. während einer hundertjährigen Wirksamkeit« [1844]). *C. A. N.*

Göttling, Karl Wilhelm, klassisk Filolog og Arkæolog, født i Jena 1793, død smst. 1869, gik i Latinskolen i Weimar og paavirkedes her af Passovv, studerede særlig i Berlin, blev 1822 Professor i Jena og virkede som saadan til sin Død. Ved flere Rejser i Italien og Grækenland udvikledes hans Interesse for Oldtidens Monumenter. Hans talrige Arbejder vidne om Friskhed og Originalitet, men ere ikke særlig dybtgaaende eller banebrydende. De vigtigste ere: Udgaver af Aristoteles's *Politica* og *Oeconomica* [Jena 1824 og 1830], »Allgemeine Lehre vom Accent der griechischen Sprache« [Jena 1835], »Geschichte der rom. Staatsverfassung bis zu Cäsar's Tode« [Halle 1840], »XV römische Urkunden« [Halle 1845], en Udgave af Hesiodos [Gotha 1831 og senere], »Gesammelte Abhandlungen aus dem kl. Alterthum« [2 Bd. 1851 og 1864]. Hans Programmer ere samlede i *Opuscula academica* [Leipzig 1869 med en Fortale af Kuno Fischer]. (Litt.: Lothholz, »K. W. G.« [Stargard 1876 og 1887]). *A.B.D.*

Gøtu (oldn. *Gata), i,* Navn paa to Bygder, en nordligere (*i Nordragøtu*) og en sydligere (*i Sydrigøtu*), paa Sydøstsiden af Østerø blandt Færøerne. Af disse er »Nordregøte« (det oprindelige *Gata)* et i historisk Henseende mærkeligt Sted som Sædet for Færøernes mægtigste Stormandsæt i Oldtiden, »Gøteskæggerne« (*Gøtuskeggjar*), hvis fornemste Mand, Traand, er den egentlige Hovedperson i »Færeyinga saga«. Hans Bosted paavises endnu i Nordregøte. *J. J.*

GoetZ [gø-], Hermann, tysk Komponist, født 17. Decbr. 1840 i Königsberg, død 3. Decbr. 1876 i Nærheden af Ziirich. G. var Elev af Stern's Konservatorium i Berlin, hvor bl. a. Hans v. Bülow var hans Lærer; han udviklede sig hurtig og blev allerede 1863 Organist i Winterthur. En uhelbredelig Brystsygdom nødte ham imidlertid til at opgive denne Stilling (1870), og sine sidste Leveaar beskæftigede G. sig kun med Komposition. G. har navnlig gjort sig bekendt ved Operaen »Der Wiederspenstigen Zähmung« (efter Shakespeare's Komedie), et Værk, der, om end det ikke i scenisk Henseende fuldt tilfredsstiller, dog røber G-'s betydelige, af Schumann paavirkede, Musikbegavelse, og som derfor vakte megen Opsigt ved dets Fremkomst [1874] og snart opførtes ikke blot i talrige tyske Byer, men ogsaa i andre Lande, saaledes i Kjøbenhavn [1890]. Af G.'s øvrige Arbejder nævnes en jævnlig spillet Symfoni i F-Dur, Korstykket »Nänie«, en »Foraarsouverture«, nogen Kammermusik og Sange. G.'s anden Opera »Francesca di Rimini« efterlodes ufuldendt, men fuldførtes af Ernst Frank og opførtes 1877; den har dog ikke ret kunnet vinde Indgang. *W. B.*

GoetZ [gø-], Theodor von, tysk Slagmaler, født 14. Decbr. 1826 i Lieschen (Schlesien), død 21. Juli 1892 i Dresden. G. var militær og deltog som saadan i de to slesvigske Felttog og Krigene 1866 og 1870—71. Efter at han 1872 som Oberstløjtnant havde taget sin Afsked, kunde han ganske hellige sig Malerkunsten, som han i sin Tid havde studeret i Dresden under Hantsch. Hans Krigsoplevelser ble-ve Hovedemnerne for hans Pensel; som Slagmaler hører han nærmest til den Vernet'ske Retning: bekendte Arbejder: »Stormen paa Dybbøl Skanse« [udstillet 1851], fra en noget senere Tid »2. Jægerbataillon ved Stormen paa Dybbøl Skanse«, »Episode fra Slaget ved Königgrätz« »Fra Sedan-Slaget« [1875], »Prins Georgi Slaget ved St. Privat« [1876], »Kronprins Albert af Sachsen ønskes til Lykke af Prins Georg efter Slaget ved Beaumont« [1887, Dresden's Galeri] etc. etc; han optraadte desuden som Jagtmaler. *A. Hk.*

Goetze [gø-], Heinrich, tysk Musiker, er født

7. Apr. 1836 i Wartha i Schlesien. G. blev i en noget ældre Alder Elev af Musikkonservatoriet i Leipzig og lagde sig der navnlig efter Sang; men da han mistede sin Stemme, kastede han sig dels over Komposition, dels over Lærervirksomheden. Navnlig paa det sidste Felt skaffede han sig et anset Navn og har udgivet: »Populiire Abhandlungen über Klavierspiel« og navnlig »Musikalische Schreibübungen« [1882], det første tyske Skrift, der tager Ordet for denne Art Musikundervisning (Musikdiktat), der senere har vundet Indgang baade i Tyskland og Frankrig. *W. B.*

Gbtzinger, 1) Maximilian Wilhelm, tysk Grammatiker og Litteraturhistoriker, født i Sachsen 1799, død 1856 som Professor i Schaffhausen. Af hans Værker kunne nævnes: »Die deutsche Sprache und ihre Litteratur« [3 Bd. 1836—39], »Dichtersaal« [7. Udg. 1870], »Deutsche Dichter« [4. Udg. 1863], »Deutsche Sprachlehre fur Schulen« med udførlig Syntaks og Sætningslære, Stillære og Verslære [1827, II. Opl. 1875]. — 2) Hans Søn, Ernst G., født 1837, Dr. phil. og Professor ved Kantonalskolen i St. Gallen, har gjort sig bekendt ved sit »Reallexikon der deutschen Altertümer« [2. Udg. 1884]. *C.A.N.*

Gøye (Gjøe) er Navnet paa en gammel dansk Adelsslægt, som i sit Vaaben førte 3 Sølv-Ibskaller paa skraa i blaat Felt, paa Hjælmen 2 Ibskaller, hver besat med 6 Paafuglefjer. De »stolte« G., som de kaldtes, hørte til Landets ældste og mest ansete Adel og kunne paavises alt i 13. Aarh. Fra 14. Aarh. førte de Slægtsnavn. Deres Hjemstavn var Lolland, hvor de ejede Kjelstrup og Kærstrup. I 14. Aarh. nævnes Mogens G. til Krenkerup, hvis Sønnesøn Mogens G. 1437 var Høvedsmand paa Kjøbenhavn's Slot og Kongens Kammermester. Hans Søn Eskil G. til Krenkerup og Gisselfeld blev 1486 Rigsmarsk og anførte 1497 den danske Hær i Sverige, og dennes ældste Søn var Mogens G. (se nedenf.), hvis Datter Elline er bekendt for sin endnu bevarede store Jordebog; om hans yngste Datter Birgitte se nedenf.; ligeledes om hans yngre Broder Henrik G. til Gisselfeld, hvis Sønnesøn Otte G. til Tureby (1604—42) var gift med den lærde Birgitte Thott. Otte G.'s Søster Anna (1609—81), som indtager en fremragende Plads blandt sin Samtids lærde Kvinder, grundlagde i Odense et Bibliotek, som hun testamenterede til sin Broderdatters Datter Karen Brahe, efter hvem det bærer Navn, og hans Broder Falk G. (1602—53) var Hofmester paa Sorø, hvilken Stilling ogsaa dennes Søn Mogens G. til Hvidkilde (1637—83), som 1673—76 var *envoyé extraordinaire* Moskva, beklædte. Sidstnævntes Søster, den for sin Lærdom bekendte Susanne G. (1634—83), var gift med Preben Brahe til H vedholm; med Broderen Marcus G. til Hvidkilde og Brahesborg (1635—98), der viste ualmindelig Dygtighed under en Række diplomatiske Sendelser til Frankrig, England og flere Lande og til sidst var Skoleherre paa Herlufsholm og Overhofmester for det af Christian V oprettede ridderlige Akademi i Kjøbenhavn, uddøde Slægten paa Mandslinien. *H.-L.*

Gøye, Birgitte, dansk Adelskvinde, født ca. 1511, død 26. Juli 1574, var 8. Barn af Mogens G. og dennes første Hustru Mette Bydelsbach. Som Barn blev hun mod sin Vilje trolovet med Jesper Daa til Enggaard, men vægrede sig ved at ægte ham. Først da Christian III, i hvis Reces af 1539 umyndiges Trolovelse var forbudt, tog sig af hende, blev hendes Trolovelse i Henhold til Professorernes og Bispernes derom afgivne Erklæring 1540 erklæret for ugyldig. G., der var kommen i Dronning Dorothea's Jomfrukammer, synes ved Hove at have lært den lidt yngre Herluf Trolle at kende, hvem hun ægtede 16. Novbr. 1544. Hun var den rigeste af de to, ejede bl. a. Græsegaard i Nordsjælland med meget Bøndergods; her byggede de sig paa Avlsgaarden Hillerødsholm deres Herresæde. Gaardens smukke Beliggenhed i en ypperlig Jagtegn fristede imidlertid Frederik II, og 1560 maatte Ægteparret tage i Bytte for den og Græsegaard og alt Godset i Nordsjælland Skovkloster (ved Næstved), der nu omdøbtes til Herlufsholm, ligesom Hillerødsholm blev til Frederiksborg. Da de vare barnløse, besluttede de sig til af Herlufsholm's Gaard og Gods at oprette en Skole, der, saa længe de levede, skulde forestaas af dem selv, siden af en af Rigsraadet valgt og tilset Forstander. Fundatsen underskreves 23. Maj 1565 og fik 3 Dage efter kgl. Stadfæstelse, saa at alt var bragt i Orden, da Herluf Trolle nogle Dage efter sejlede fra Kjøbenhavn som øverstkommanderende for den danske Flaade. Han vendte saaret hjem og døde i sin Hustrus Gaard i Kjøbenhavn (tidligere Sigbrit's), allerede 25. Juni 1565. Som Enke var G. pekuniært velstillet, idet hendes Formue, trods alt hvad hun havde skænket bort, fremdeles ikke var ringe. Hun maatte imidlertid flytte fra Sted til Sted, da de Gaarde, hvor hun i Henhold til Forlening eller Pantebrev tog Ophold, gentagne Gange bleve hende opsagte af Regeringen, et Forhold som hendes Venner, maaske med Urette, opfattede som Drilleri af Rigshofmester Peder Oxe, hendes Søstersøn, med hvem baade hendes Fader, hendes Mand og hun selv til Tider havde staaet paa en meget spændt Fod. Skolen paa Herlufsholm traadte i Virksomhed et Aars Tid efter Herluf Trolle's Død. 1567 overdrog hun Forstanderskabet til Rigsraadet og søgte at sikre Stiftelsen yderligere i retslig Henseende. Hun oplevede dog ikke Enden paa de Retstrætter, som bl. a. hendes egen Broder, Christoffer G., rejste for at omstyrte Fundatsen og vinde Gaard og Gods tilbage for Slægten. G. døde i Sortebrødreklosteret i Næstved, en Gaard, som hendes Fætter, Eskil G., havde overladt hende til Bolig paa Livstid, og hvor hun — ofte plaget af Sygdom — paa Datids Vis omgiven af et ret talrigt »Jomfrukammer« førte et stort og gæstfrit Hus. (Litt.: Niels Hemmingsen, »Ligpræd. ov. B. G.«; T. A. Becker, »Herluf Trolle og B. G.« [1865]; »Breve til og fra Herluf Trolle og B. G.« [udg. v. G. L. Wad, I—II, 1893]). *Tr. L.*

Gøye, Henrik, til Gisselfeld, dansk Rigsraad, død 1533, navnlig bekendt for sin Troskab mod Christian II. Han fulgte Kongen paa Toget til Sverige 1518 og kæmpede tappert ved Bränkyrka og to Aar senere i Langfredag-Slaget ved Upsala. Ved Kroningen i Stockholm bar han Rigsæblet og blev slaaet til Ridder. Da Gustaf Vasa rejste Svenskerne til Uafhængighedskampen, blev G. Statholder i Sverige og bragte flere Gange Hjælp til det belejrede Stockholm. Kongen gjorde senere G. til Statholder i Kjøbenhavn, da Oprøret drev ham i Landflygtighed i April 1523; ved Af-

rejsen lovede han inden 3—4 Maaneder at skaffe Byen Hjælp. G. formaaede ikke at hindre Frederik I's Tropper i at lande paa Sjælland, og 10. Juni indesluttede Johan Rantzau Kjøbenhavn. Forgæves erklærede Frederik I G.'s Gods for »frit Bytte« og søgte endog at drage hans Fæstemø Elline Henningsdatter's Godser fra ham; forgæves blev der tilbudt ham 20,000 Gylden, hvis han vilde overgive Byen. G. blev sin landflygtige Konge tro, skønt den lovede Hjælp udeblev langt over Tiden. Først da han fik Vished for, at den Hær, Christian II samlede i Nordtyskland, opløste sig af Pengemangel, og alt Haab om Hjælp var ude, overgav han Byen 6. Jan. 1524. Frederik I tilbød ham Vordingborg Slot i Forlening, hvis han vilde blive hans Mand, men G. foretrak at drage til Tyskland og opsøge sin landflygtige Herre. G. tænkte paa at samle Tropper til et Angreb mod Frederik I; men Christian II ydede ham kun ringe Hjælp, og selv havde han paadraget sig en betydelig Gæld for at lønne Knægtene under Forsvaret af Kjøbenhavn. Tilmed følte han sig krænket over, at Christian II nærede Mistillid til hans Redelighed med Hensyn til nogle Skibe, som vare blevne overgivne sammen med Kjøbenhavn. G. opsagde derfor Christian II sin Tjeneste, drog tilbage til Danmark, blev Frederik I's Mand, ægtede sin Fæstemø og blev Lensmand paa Vordingborg. Frederik I viste ham stor Tillid, brugte ham til flere vigtige Hverv, gjorde ham 1532 til Rigsraad og senere til Høvedsmand over Sjælland sammen med Anders Bille. G. led dog meget under sin stadig voksende Pengemangel, han maatte pantsætte og sælge sit Fædrenegods og det, hans Hustru havde bragt ham. Nedbrudt heraf døde han i Vordingborg, endnu i sine bedste Aar. *A. L.*

Gøye, Mogens, Rigshofmester, Forkæmper for den lutherske Lære i Danmark, var en Søn af Eskil G., født efter 1470, død 5. eller 6. Apr. 1544. Ved Giftermaal med den rige Mette Albrechtsdatter Bydelsbach fik han Græsegaard, Gunderslevholm og Torbenfeld (nu Frydendal) i Sjælland, Løgismose paa Fyn, og Skjærvad, Kjeldkjær og Clausholm i Jylland. I Mødrenearv fik han Skjærsø i Jylland, i Fædrenearv Krenkerup paa Lolland. Ved Køb fik han senere Tunbyholm i Skaane, Avnsbjerg i Jylland og en Mængde Købstadsgods i næsten alle Rigets større Byer, saa at Arild Huitfeld med Rette kunde sige om ham: »Hans Lige paa Jordegods har ikke været her eller i Tyskland i nogle Hundrede Aar«. Kom hertil store Forleninger, først Stegehus og Møen, saa Aalborghus, til sidst Kalundborg og Samsø, Skanderborg, Torup i Jylland, Gavnø og Ringkloster samt 13 Herreder, vil det forstaas, at han, — vel udrustet fra Naturens Haand og beklædt med Rigets højeste Embeder — i en stærkt bevæget Tid maatte være kaldet til at øve en betydelig Indflydelse. Det mest fremtrædende Træk hos ham var Kongetroskab. Med samme rolige seje Retsindighed tjente han Kongerne Hans, Christian II, Frederik I, Christian III. Hans Embedsførelse ligger som en lang bølgedæmpende Oliestribe hen over et af Danmark's mest oprørte Tidsrum. Under Kong Hans blev G. Lensmand, Ridder og, senest 1503, Medlem af Rigsraadet og deltog baade i Togene til Sverige og i Afslutning af Malmø-Freden 1512. Under Christian II viedes han paa Kongens Vegne 1514 i Bruxelles til Kejser Maximilian's Sønnedatter, Elisabeth, udnævntes til Marsk og fængslede som saadan 1517 Torben Oxe. Mellem G. og Sigbrit herskede Fjendskab, og han skal omtr. 1520 have søgt ved Pavens Hjælp at faa hende fjernet. Derimod bevarede han sin Troskab til Christian II længere end de andre jydske Adelsmænd, søgte længe at mægle og sendte først sit Opsigelsesbrev 19. Marts 1523, da Frederik I i Spidsen for en Hær truede G. paa Liv og Gods. 26. Marts 1523 medbeseglede G. Haandfæstningen, og Frederik I var klog nok til straks at udnævne ham til Rigshofmester. I denne Stilling deltog han virksomt i alle Hovedbegivenheder under Frederik I, bevægede saaledes Kjøbenhavn til at overgive sig 1524, optraadte saa skaansomt som muligt mod Christian II og Dronning Elisabeth og udøvede især over for Almuen en dæmpende Indflydelse i mange af Tidens Stridsspørgsmaal. G., der synes tidligere at have været en ivrig Katolik, optraadte Juni 1526 aabenlyst som Lutheraner, maaske vunden af Peder Thomsen, der just var vendt hjem fra Wittenberg og blev G.'s Huskapellan, siden første lutherske Superintendent i Vendelbo Stift. Ved denne Overgang, — der i øvrigt ligeledes foretoges af Frederik I — kom G. i den vanskeligste Stilling, da Flertallet i Rigsraadet var katolsk, og han i Embeds Medfør skulde værne om Kirken. Katolikkerne beklagede sig med Grund over, at han misbrugte sin Stilling til at tage de lutherske Præster under Beskyttelse og forjage Tiggermunkene fra deres Klostre. **Ved** Frederik I's Død 1533 var G. selvskreven Forkæmper for Valget af dennes ældste Søn, Hertug Christian, der var luthersk. Rigsraadets Flertal holdt derimod paa den yngre, Hertug Hans, og Kongevalget udsattes derfor af Hensyn til Norge til St. Hansdag 1534. G. og Erik Banner nedlagde Protest mod Rigsraadets Færd og flygtede om Natten fra Kjøbenhavn. G. virkede nu ivrig i Jylland for Christian's Valg, deltog i Mødet i Ry 4. Juli 1534, sendtes til Hertugen og hentede ham til Horsens, hvor Christian III foreløbig hyldedes 18. Aug. Christian III udnævnte straks G. og Ove Bille til Statholdere i Jylland, senere ligesaa i Sjælland, og G. søgte efterhaanden, som Erobringen skred frem, efter Evne at virke mæglende og formildende hos Sejrherrerne. Hans Sag havde sejret, for saa vidt Christian III nu Natten 11. Aug. 1536 lod alle de katolske Bisper fængsle og siden Lutherdommen paabyde som Landsreligion. Men Sejren var dyrekøbt. Den havde kostet Landets Erobring af Holstenerne. At bekæmpe de heraf opstaaede Onder faldt ikke i G.'s Lod. Hans Virksomhed som Rigshofmester under Christian III var kort og kun lidet fremtrædende, maaske hemmedes han ogsaa af Sygelighed, hvorover han i sine sidste Aar ofte klager. I Slutningen af sit Liv førte han en bitter Strid med sin Dattersøn, Peder Oxe, der med stor juridisk Kløgt genoptog en gammel Familiestrid og fortrængte sin Morfader fra Besiddelsen af Tordsø og Gisselfeld. (Litt.: Hofman, »Danske Adelsmænd«, I; A. Heise, »Familien Rosenkrantz's Hist.«, II; samme, i »Hist. Tidsskr.«, 4. R. III, 222 ff. og V 269 ff., 5. R. V, 334 ff.). *Tr. L.*

H.

H er det ottende Bogstav i de fleste europæiske Alfabeter. I den ældre Runerække omdannedes det latinske H til ᚺ eller ᚻ, hvoraf den yngre Runerækkes ᚼ opstod.

I Forlyd betegner *h* i de germanske Sprog som Regel Lyden *h*; dog er det i Engelsk stumt i en Del Ord som *heir, honour*. I Dansk, Norsk og Svensk anvendes *h* som stumt Bogstav foran *j* og *v*; i Nyislandsk betegner *hj, hl, hn, hr* stemmeløst *j, l, n, r*, medens *hv* i Reglen udtales som *kv*. I de romanske Sprog anvendes *h* væsentlig kun som stumt Bogstav; kun i enkelte Egne af Frankrig er Lyden *h* bevaret, i Italiensk bruges Bogstavet *h* kun i nogle Former af Verbet *avere*: *ho* (jeg har) o. s. v. Efter Vokaler anvendes *h* navnlig i Tysk som Længdetegn: *Ehre*.

Som Hjælpetegn i Forbindelse med andre Konsonanttegn anvendes *h* med de forskelligste Lydværdier, saasom *ch* i Tysk i Udlyd: χ, i Engelsk og Spansk: ʧ, i Fransk: s, i Italiensk: *k* (foran Fortungevokaler), — *th* i Engelsk þ og ð, i Tysk: *t*, — *ph* i mange græske Laaneord: *f*, — *wh* i Engelsk: stemmeløst *w*.

Som Forlyd er *h* i de germanske Sprog opstaaet af indoeuropæiske Å-Lyd, jfr. lat. *cornu*, nordisk *horn*, lat. *quod*, dansk *hvad* (se Lydforskydning); foran *l, n* og *r* er *h* allerede i forhistorisk Tid forsvundet i alle de nordiske Sprog undtagen Islandsk: isl. *hlaða*, dansk *lade*, isl. *hnakki*, dansk *Nakke*, isl. *hreinn*, dansk *ren*; foran *j* og *v* er Bogstavet *h* beholdt i alle de nynordiske Skriftsprog, og Minder om den gamle Å-Lyd ere bevarede i forskellige Udtaleformer i nordiske Dialekter, for Dansks Vedkommende i Nørrejydsk. *V. D.*

Paa romerske Indskrifter er H. = *Honestus, Hic, Homo, Hora, Hadrianus* etc.; betyder som romersk Taltegn 200, i Kemien = *Hydrogenium* (Brint, Vandstof); ved botaniske Navne Forkortelse for A. v. Humboldt. Paa tyske Rigsmønter betegner H. Darmstadt, paa ældre franske La Rochelle. *h* er i Astronomien Forkortelse for *hora* (Time). —

I Musikken er H (fr. og i tal. *si*) Bogstavnavnet paa det syvende Trin i den diatoniske, det tolvte Trin i den kromatiske Tonerække, regnet fra *c*. I det gamle Tonesystem, hvor *A* — før Tilføjelsen af *Γ* — var den dybeste Tone, indtog den Tone, vi nu kalde for H, det andet Trin i Tonerækken og blev derfor betegnet ved det andet Bogstav i Alfabetet, *B*. I England og Holland betegnes den endnu med dette Bogstav, henholdsvis *B sharp* og *B kruis*; om Aarsagen til, at Benævnelsen *B* senere gik over til det en halv Tone dybere liggende Trin, medens man til Betegnelsen af den et helt Tonetrin over *A* liggende Tone valgte det i det musikalske Alfabet endnu ikke benyttede Bogstav H, smlg. Art. A og B. *S. L.*

ha., Forkortelse for Hektar.

Haa (norsk), Eftergræs; oldn. *há*, af samme Rod som Hø og hugge. *Hj. F.*

Haa, Haabrand (norsk) d. s. s. Sildehaj (se Hajer).

Haa, Herred, Jæderen og Dalerne's Fogderi, Stavanger Amt, (1891) 3,409 Indb., er en ca. 19 Km. lang og 9 Km. bred Strækning af Jæderen's sydvestlige Kystrand. H. H. er en Del af Jæderen's fladeste Land; Fjæld findes ikke, kun i den østlige Del stiger Sletten op til et bakkeformet myrlændt Terrain, hvorfra en Del mindre Bække søge ned mod Kysten. Det betydeligste Vasdrag, Haaelven eller Foselven, løber hen imod den vestlige Grænse ved Haa Præstegaard ud i Havet. Kysten er aaben og uden Havne, paa flere Steder anretter Flyvesand stor Skade. Jordbunden er god og Herredet veldyrket og godt bebygget; af større Gaarde kunne i Hovedsognet Nærbø mærkes Obrestad, en fordums Kongsgaard, Nærheim og Bø og i Annekssognet Varhaug: Gaarden af samme Navn, Aanestad og Haarr; ved flere af disse Gaarde findes en Mængde Gravhøje tydende paa ældgammel stærk Bebyggelse. Omkring Nærbø Station har der dannet sig en lille Klynge af 25 Huse med 158 Indb. I Herredet findes et Teglværk. Langs den haarde farlige Kyst ligger en Række Redningsstationer samt paa den saakaldte Obrestadbrække et Fyr af 3. Orden i en Graastensbygning, det lyser 17 Kvartmil og er fast med Blink. Den smalsporede Jæderbane fører gennem H. H. langs Kysten med Stationer ved Vigrestad, Varhaug og Nærbø. Den nedre Hovedvej mellem Egersund og Stavanger følger ogsaa Kysten i sin største Længde, bøjer dog i den vestligste Del Nord over ind i Naboherredet

Klep over Foselven og mellem de største Vande, Højlands Vand og Søjlands Vand. Fra Hovedvejen fører en anden rodelagt Vej Nord over forbi Nærbø Kirke ind i Thime Herred. Herredets Areal er 146 □ Km., hvoraf $2_{,5}$ □ Km. Indsøer. *F. F. W. H.*

Haabrok, Kong Rolf Krake's Høg.

Haack, August Christian Vilhelm, dansk Skuespiller, født 20. Decbr. 1788 i Kjøbenhavn, død 18. Jan. 1821 smst. H. debuterede ved den dramatiske Skoles 2. Forestilling paa Hofteateret 15. Maj 1806 som Puf i »Harlekin Patriot«, fik snart Foretræde paa det kgl. Teaters egen Scene, ansattes 1810 som kgl. Skuespiller og optraadte sidste Gang 11. Jan. 1821 som Mester Jakob i »Den Gerrige«. H. var en meget intelligent Skuespiller, hvis rige Evner fandt Anvendelse baade i Komedien og i Tragedien; han besad komisk Kraft som tragisk Alvor, og hans Figurer vare altid prægede af Originalitet i Opfattelsen; hans Repertoire omfattede saa forskelligartede Figurer som Per Degn i »Erasmus Montanus« og Hamund i »Hagbarth og Signe«, som Don Ranudo og Aanden i »Hamlet«. (Litt.: Overskou, »Den danske Skueplads« IV [1862]; P. Hansen, »Den danske Skueplads« II [1893]). *A. A.*

Haa-Dybet er Navnet paa Indløbet til Limfjorden. Det gaar ind imellem 2 Flak, der til Dels ere tørre ved Lavvande, nemlig Nordmandshage paa Nordsiden og Korsholm paa Sydsiden. I omtrent 4 Km.'s Afstand fra Land er der tværs over Løbet en Barre, gennem hvilken er gravet en Rende med 5 M. Vand, der altsaa er det største Dybgaaende, hvormed Skibe kunne gaa ind i Limfjorden. Renden er godt afmærket saavel for Sejlads om Dagen som om Natten. *G. F. H.*

Haag [ha!χ], holl. 'sGravenhage ell. 'sHage (d. e. Grevens Indhegning), fr. La Haye, lat. *Haga Comitis*, Residensstad i Kongeriget Nederlandene, samt Sæde for Regeringen, ligger i Provinsen Sydholland 52 Km. S. V. f. Amsterdam, 5 Km. fra Nordsøen ved en Kanal, som ikke langt derfra forener sig med den store Kanal fra Rotterdam til Amsterdam, og ved Jærnbanelinierne Gouda—H. og Rotterdam—Amsterdam, og har (1889) 140,700 Indb., som Kommune med Badestedet Scheveningen (1891) 165,600 Indb., hvoraf en Tredjedel Katolikker. H er Sæde for Generalstaterne, Ministrene og den centrale Administration; den ligger tørt og sundt i en frugtbar Egn, noget hævet over sine Omgivelser; den er smukt bygget og har brede og lige Hovedgader; Kanalerne spille ikke den Rolle som ellers i hollandske Byer og ligge mere i Udkanten. Ved den lille Sø Vijver i Midten af Byen findes paa den ene Side smukke Promenader og paa den modsatte Side Binnenhof, Sædet for Greverne og senere for Statholderen af Holland, og bestaaende af et Antal gamle og ny Bygninger med Forsamlingssale for Generalstaterne og Højesteret; særlig smukke ere Riddersalen og Trêves-Zaal (1697). Paa Buitenhof blev Oldenbarneveldt henrettet. Af andre anselige Bygninger kunne nævnes Justitsministeriet, Krigsministeriet, Rigsarkivet, Raadhuset ved Fisketorvet, fuldendt i sin oprindelige Form 1565, restaureret og udvidet 1882—83 i hollandsk Bygningsstil. Blandt de 14 Kirker stammer den gotiske Groote Kerk fra 15. og 16. Aarh., ved den »ny Kirke« ved Spui findes De Witt's og Spinoza's Grave. Af de mange Palæer kunne nævnes det kgl. Palæ med en Samling kostbare Malerier og et Bibliotek i Gaden Noordeinde og af Mindesmærker den forgyldte Statue af Vilhelm af Holland ved en Brønd i Binnenhof, Statuerne af Prins Vilhelm I (1848) paa Plein og af Kong Vilhelm II paa den store Plads Buitenhof, Rytterstatuen af Vilhelm I af Oranien (1845) foran det kgl. Palæ, Bronzestatuen af Spinoza (1880) lige over for det Sted, hvor han boede, og endelig Nationalmindesmærket i Vilhelms-Parken med den saakaldte »Nederlandsche Maagd« (nederlandske Jomfru), Personifikation af Nederlandene. Blandt Samlingerne er den mest fremtrædende Billedgaleriet Mauritshuis, oprindelig Prins Moritz af Nassau's Palæ; det indeholder 300 hollandske, 40 flanderske og 95 andre Billeder, hvoriblandt talrige Mesterværker af Rembrandt (Anatomi-Forelæsningen), Ruisdael, P. Potter (Tyren), v. Dyck, Teniers, Steen, I. van Ravesteyn, Brueghel, Durer m. fl.; endvidere Stadsmuseet med Billeder af Ravesteyn, Baron Steengracht's Samlinger, omfattende 80 gamle hollandske Malerier samt moderne Malerier, det kgl. Bibliotek, med 400,000 Bd., værdifulde Miniaturer og Haandskrifter og en stor Mønt- og Kamésamling, samt Museet Meermanno-Westreenianum (en righoldig Samling af Inkunabler, Haandskrifter, Vaser og Skulpturer). Af Undervisningsanstalter findes en Latinskole, en kgl. Musikskole, et Tegneakademi og talrige Folkeskoler. Blandt videnskabelige Foreninger kunne nævnes Haag-Selskabet, der aarlig udsteder og prisbelønner Opgaver til Bekæmpelse af Angreb paa den kristne Religion, Witte-Societeit, det fysiske Selskab, Malerforeningen, Pulchri Studio, og Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde von Nederlandsch-Indie. Af Tidender findes foruden den officielle Regeringstidende »De Nederlandsche Staats-Courant«, »Het Vaderland«, »Volksblad«, »De Avondpost« m. fl. H. har væsentlig Betydning som Residensstad; dens Industri er ringe, naar undtages noget Jærn-, Kobber-, Messing- og Kanonstøberi samt Fabrikation af Vogne, Guld-, Sølv-, Possementvarer og Møbler. Hovederhvervet danner Indtægten fra Hoffet og Fremmedbesøget, hvilket sidste er taget betydelig til efter Opblomstringen af Badestedet Scheveningen, til hvilket der fører 2 Dampspovogne (4,75 og 7 Km.), og som støder umiddelbart op til den oprindelige Fiskerby med dens originale og fattige Befolkning, der ernærer sig ved at deltage i Sildefiskeriet. V. f. Byen ligger Statsskoven het Haagsche Bosch med sine Ege- og Bøgetræer samt prægtige Promenader og et kgl. Lystslot Huis ten Bosch, der indeholder Malerier af de berømte Kunstnere af Rubens'es Skole samt kostbare Gaver fra Kejseren af Japan, Vicekongen af Ægypten og det indiske Kompagni. Skoven danner en Oase i den hollandske Slettes Ensformighed og anses for en Levning af de mægtige Skove, der fordum dækkede næsten hele den hollandske Kyst. H. er for øvrigt omgiven af Enge, smukke Landsteder og Haver. Den zoologisk-botaniske Have er næsten udelukkende Forlystelsessted. Den smukke med Træer beplantede Vej til Scheveningen er anlagt i 17. Aarh. paa Foranledning af Digteren Huygens.

H. var oprindelig et Jagtslot (»des Grafen Ge-

hege«), der blev opført ca. 1250 af den hollandske Greve Vilhelm II, og omkring hvilket Byen efterhaanden er opstaaet. 1291 blev H. Grevernes Residens, 1527 Sædet for Holland's Højesteret og fra Moritz af Oranien's Tid ogsaa for Generalstaterne; dog forblev den uden Byrettigheder (»Europa's største Landsby«), indtil Napoleon 1806 oprettede Kongeriget Holland og til stor Skade for Byen 1810 overførte Regeringen til Amsterdam. Efter at Huset Oranien 1813 var vendt tilbage, har Byen atter hævet sig. 1609 sluttedes her med Spanien en tolvaarig Vaabenstilstand; 1666 en Alliance mellem Danmark og Nederlandene mod England, 23. Jan. 1668 Tripelalliancen mellem England, Sverige og Nederlandene, og 31. Marts sluttedes den første og 4. Maj 1710 den anden saakaldte Haag-Koncert mellem den tyske Kejser, England og Holland til Opretholdelse af Neutraliteten af Nordtyskland; 4. Jan. 1717 sluttedes Tripelalliancen mellem Frankrig, England og Holland til Opretholdelse af Bestemmelserne i Utrecht-Freden og 17. Febr. 1717 Freden mellem Spanien, Savojen og Østerrig. *Joh. F.*

Haagen, senere dansk Form af det nordiske Mandsnavn Haakon; Helled H. i Folkeviser er derimod Oldkvadenes Hogne; i Oversættelser af Sakse's Historie bruges H. ofte urigtig i Stedet for Hake. *A. O.*

Haagenstad, Ole Paalsson, norsk Bondemagnat og Politiker, født paa Gaarden Harildstad i Fron's Præstegæld 17. Oktbr. 1775, død 16. Apr. 1866, tilhørte en gammel Slægt, som selv paastaar at nedstamme fra de gamle norske Konger og efter al Sandsynlighed er en Descendent af de middelalderlige Ætter Gæsling og Bratt. Efter en Morbroder, Ivar Tordssøn Bratt, arvede han Gaarden H., som han ejede til sin Død. H. var Medlem af alle Storting mellem 1814 og 1842, undtagen de i 1821 og 1830, da han frabad sig Valg. Han var i Besiddelse af megen Indflydelse saavel paa Tinget som i sin Hjembygd, og man ansaa ham som en Type paa en norsk Odelsbonde. Henrik Wergeland skrev saaledes en begejstret Livsskildring af ham. Senere er dog en helt anden Opfattelse af den temmelig snæversynede og snæverhjertede, i eet og alt bygdekonservative Mand bleven gjort gældende af A. O. Vinje i dennes »Ferdaminni«. (Litt.: H. Wergeland, »Saml. Skrifter«, VIII; »Norsk Forf.-Lex.«, II; T. Lindstøl, »Stortingsrepræsentanter og Suppleanter« [1814—91]). *O. A. O.*

Haagjæle (norsk) d. s. s. den sortmundede Rødhaj (*Pristiurusmelanostomus*) se Hajer.

Haag[ha!ɣ]**-Konventionen**. 1893 og 1894 afholdtes i Haag efter Indbydelse af den hollandske Regering to Konferencer til Drøftelse af forskellige Spørgsmaal vedrørende den »internationale Privatret«; paa disse vare ogsaa Danmark og Norge repræsenterede. Det foreløbige Resultat er en af samtlige europæiske Stater med Undtagelse af England, Rusland, Østerrig-Ungarn og Staterne paa Balkan-Halvøen tiltraadt Konvention om gensidig Indrømmelse af forskellige Lettelser i processuelle Forhold (Forkyndelser, Bevisoptagelse, Meddelelse af fri Proces m. m.). En Oversættelse af hele Konventionen findes i Motiverne til den ved Konventionen foranledigede danske L. af 18. Decbr. 1897 om Retternes Medvirkning til Optagelse af Bevis i Udlandet m. m. saavel som i Motiverne til den tilsvarende norske L. af 28. Juni 1897. *E. T.*

Haaising (*Hippoglossoides platessoides*) se Flynderfisk, S. 739.

Haakal d. s. s. Havkal (s. d. og Haakjerring).

Håkansson, 1) Olof, den svenske Bondestands mest fremragende Repræsentant i Frihedstiden, født i Bleking 1695, død i Stockholm 1769, valgtes 1726 af to Herreder i Bleking til Rigsdagsmand for Bondestanden og genvalgtes senere for hele Bleking til alle de 11 Rigsdage, han derefter oplevede. Blandt sine Standsfæller vandt H. snart en fremskudt Plads; anden Gang, han var i Rigsdagen (1731), ledede han ofte de Deputationer, ved hvilke Bønderne underhandlede med de andre Stænder, 1734 var han Standens Næstformand, og 1738 blev han Formand og fungerede som saadan ved endnu syv Rigsdage. Han nød i den Grad Standens Tillid, at den for det meste overdrog ham at udse dens Medlemmer til Udvalgene. Ved sin store naturlige Veltalenhed, som kunde holde Stand mod Ridderhusets mest skolede Talere, ved sin sunde Forstand, sin fine politiske Takt og ved en Smidighed, der altid forstod at lempe sig efter dem, han vilde vinde, kunde han for det meste styre Standen efter sin Vilje. Ved Rigsdagen 1738—39 anvendte han sin Indflydelse til Fordel for Arved Horn, men sluttede sig paa Rigsdagen 1740—41 til »Hattene«, og det lykkedes ham at faa sin Stand med sig. Han talte ivrig for den 1741 besluttede Krig mod Rusland; men da det daarlig planlagte og udførte Foretagende fik en ynkelig Ende, undskyldte H. sig paa Rigsdagen 1742—43 med karakteristisk Snuhed ved, at han havde tilraadet Aktivitet, da han troede, at det betød Agtsomhed. Paa samme Rigsdag virkede han en Tid med virkelig »Agtsomhed« for den danske Kronprinses Valg til svensk Tronfølger. Snart sluttede han sig dog, dragende sin Stand med sig, til Adolf Fredrik, ved hvis Valg Sverige fik Løfte om Fred med Rusland og Finland's Tilbagegivelse. H. delte siden i det hele ondt og godt med Hattepartiet. Ved Rigsdagen 1755—56 mødte han derfor en heftig Opposition fra en Del Standsfæller, som vare vundne for Hoffets Revolutionsplaner, og blev haandgribelig fornærmet paa selve Formandsstolen, og 1765, da »Huerne« kom til Magten, blev han endog udstemt af Standen. Hattenes Sejr 1769 skaffede ham atter hans Mandat og Formandskab, og paa dette Aars Rigsdag afsluttede han sin i den svenske Bondestands Historie enestaaende parlamentariske Bane, hvis Begyndelse og Slutning falde nær sammen med Frihedstidens. *P. O.*

2) Anders af, svensk Embedsmand og Politiker, foreg.'s Søn, født i Bleking 1749, død i Stockholm 1813, var tn af Gustaf III's fortrolige ved det Statskup, som gjorde Kongen næsten enevældig. Han deltog senere i Organiseringen af den ny Regeringskonseille samt af den højeste Domstol og Rigsgældskontoret og var 1790 som Formand for Konseillets Finansekspedition den egentlige Finansminister. Efter Gustaf III's Død maatte G. træde tilbage, men Gustaf IV Adolf kaldte ham atter til Konseillet, og han fik stor Indflydelse, særlig i Finanssager. Paa Rigsdagen i Norrkoping 1800 forfattede han det Forslag til Pengevæsenets

Ordning, som blev vedtaget. S. A. blev H. Landshøvding i Bleking, og 1801 adledes han. Paa den grundlovgivende Rigsdag 1809 forelagde H. i Tilslutning til gældende Forfatningslove et Forslag til en ny Regeringsform. Da dette imidlertid ikke indeholdt Garantier mod Magtmisbrug som de gustavianske, blev det ikke vedtaget, men tjente dog til Rettesnor ved Udarbejdelsen af den ny Regeringsform, og en Mængde af dets Bestemmelser og Udtryk genfindes i denne. H. blev 1809 Friherre og 1812 Præsident i Kommercekollegiet. Han var en meget dygtig Embedsmand og Finansmand og en udmærket Rigsdagstaler. Som Medlem først af Borgerstanden og senere af Adelen var han et indflydelsesrigt og ivrigt Redskab for Regeringens Planer. *P. 0.*

Haakjerring er det norske Navn for det danske *Havkal(v)*. Paa Oldn. hedder Fisken *Hákarl*, hvoraf dansk Havkall (laant fra Islandsk) og (med falsk Tilknytning til »Kalv«) Havkalv; en oldn. Sideform er *Hákerling*, hvoraf det nynorske Navn. Til Grund for Ordet ligger oldn. *há(r)* = nynorsk haa (*squalus acanthias*), egentlig samme Ord som Haj (denne hollandske Ordform beror paa Laan fra Nordisk). *Hj. F.*

Haakon, 7 norske Konger i Middelalderen.

1) Haakon Adalsteinsfostre (Konge 935—61) med Tilnavnet »den Gode« var Søn af Kong Harald Haarfager og dennes Frille Thora Mosterstang. Han var født i Faderens høje Alderdom, og da der var Mistanke om, at hans mange ældre Brødre vilde staa ham efter Livet, blev han sendt over til England, hvor han opfostredes hos Kong Ethelstan. Han blev her i 15 Aar og blev opdragen i Kristendommen. Da det rygtedes til England, at Harald Haarfager var afgaaet ved Døden (933) og at Erik Blodøkse, som Faderen endnu i sit levende Live havde indsat til Overkonge, var almindelig hadet for sit haarde Styre, fik H. Skibe af sin Fosterfader og satte over til Norge, som han vilde underlægge sig. Han landede i Thrøndelagen, hvor den mægtige Sigurd Ladejarl overtalte Thrønderne til at tage ham til Konge; men selv lovede H. at gengive Bønderne »Odelen«, den Ret, Harald Haarfager havde frataget dem. Som Følge af alt dette voksede hans Parti saa stærkt, at Erik Blodøkse snart saa sig nødt til at forlade Landet (935). H. indlagde sig store Fortjenester af Landets Lovgivning, idet han oprettede Tingforeningen Gulating for Landets vestlige Dele, medens Thrønderne samlede sig om Frostating. Saa snart H. ansaa sig for at sidde tryg paa Norge's Trone, gjorde han Forsøg paa at indføre Kristendommen i Landet. Men da han paa Frostatinget krævede, at Folket skulde lade sig døbe, rejste Aasbjørn af Medalhus sig og erklærede paa Bøndernes Vegne, at hvis han ikke gav Slip paa dette sit Forehavende, saa vilde de vælge sig en anden Konge. H. maatte da finde sig i, at de Kirker, han alt havde opført, bleve nedrevne, og hans Forsøg paa at indføre Kristendommen endte med, at han selv nødtvungen blotede til de hedenske Guder. Ved Aar 950 forsøgte Erik Blodøkse's Sønner med den danske Konges Hjælp at vinde Norge tilbage. Men deres Angreb afvistes, idet H. første Gang slog dem ved Avaldsnæs paa Karmøen i Ryfylke og fældede en af Brødrene, Guthorm Erikssøn. H. indsaa imidlertid, at hans Frænder snart vilde være over ham igen, og for at Landet ikke skulde være forsvarsløst ved Angreb fra Søsiden, traf han Anstalter til at møde disse. Han inddelte hele Kyststrækningen fra Viken og op til Haalogaland i Skibreder, der strakte sig saa langt ind i de tilstødende Dalfører, som »Laksen kunde gaa op i Elvene«, og disse Skibreder vare forpligtede til at bygge, udruste og bemande et Krigsskib. Derhos fornyedes de ældre Bestemmelser om Landforsvaret, Vagt- og Vardehold samt Opskærelse af Hærør. 955 og 961 fornyede Erikssønnerne deres Angreb paa Norge, men bleve begge Gange slagne, først ved Frædø paa Nordmøre, senere paa Fitje paa Gaarden Stord. Da H. forfulgte de slagne, ramtes han af en Pil, der blev hans Bane. Han var meget afholdt af sit Folk, hvorom ogsaa hans Tilnavn vidner. Hans Ven Eyvind Skaldaspiller (s. d.) digtede til hans Ære det storslagne Kvæde »Haakonarmaal«. *O. A. 0.*

2) Haakon Magnussøn Thoresfostre, Harald Haardraade's Sønnesøn, opfostredes hos den gudbrandsdalske Høvding Thore paa Steig. Da Kong Olaf Kyrre døde, kaaredes han, der selv var Kongesøn, til Konge paa Øreting, medens Fætteren Magnus Olafssøn hyldedes i Viken. H. Thoressøn var meget afholdt af Folket, som han vandt bl. a. ved Eftergivelse af Skatter og Paalæg fra Svein Alfivassøn's Dage. Herigennem stødte han meget Fætteren, der i det hele synes at have været hans Modsætning. Det saa ud til Krig mellem Frænderne. Men denne forebyggedes dog ved, at H. 1094 uventet afgik ved Døden paa sin Færd over Dovrefjæld, 26 Aar gl. *O. A. 0.*

3) Haakon Herdebred (o: Skulderbred), Kong Sigurd Mund's 10 Aar gl. Søn, blev 1157, efter at hans Fader og Eystein Magnussøn vare nedhuggede, tagen til Konge af deres Tilhængere, som ikke vilde bøje sig under Kong Inge's og hans Raadgiveres Styre. Deres mægtigste Høvdinger vare Sigurd af Røir (fra Ringsaker), Eindride Jonssøn (fra Thrøndelagen) og Eindride unge. H. og Høvdingerne bleve om Sommeren 1158 slagne af Gregorius Dagssøn ved Konghelle og bleve nødte til at fly til Gautland; herfra droge de om Vinteren over Land til Throndhjem, hvor de ankom ved Paasketider det næste Aar. I Throndhjem var Stemningen H. gunstig, og han blev med Inge her tagen til Konge over den Tredjedel af Landet, som tilkom ham i Fædrenearv. Længere ud paa Vaaren stævnede H. Syd over mod Viken og sejlede forbi Kong Inge og Gregorius Dagssøn, der vare løbne ind til Bergen paa Oprejse til Throndhjem for at møde H. og hans Mænd her. Ved Ankomsten til Viken lagde H.'s Hær sig i Gautelven, hvor Kong Inge og hans Høvdinger fandt den og slog den aldeles. Det lykkedes imidlertid H. nogen Tid efter i en Træfning ved Befja (Bæveraaen nær det nuværende Uddevalla) at fælde Gregorius Dagssøn, og medens Inge rustede sig til at hævne dennes Fald, blev han overrasket af H.'s Ilær og fældet i Slaget paa Isen uden for Oslo (Februar 1161). Den unge Konge tilegnede sig nu Landet; men Inge's Tilhængere samlede sig om Erling Skakke og dennes 5 Aar gl. Søn, Magnus, der fik Kongenavn. Efter at have fundet Hjælp hos den danske Konge Valdemar I vendte Erling tilbage til Norge. H., som var bleven hyldet paa Øreting, drog ham i Møde, men tabte i Slaget ved Øen Sækken i

Romsdalsfjord baade Liv og Rige (1162). Han var ved sit Fald ikke fuldt 15 Aar gl. *O. A. 0.*

4) Haakon Sverressøn, Kong Sverre's anden (uægte) Søn, blev efter sin Faders Død 1202 hyldet af Birkebeinerne og tagen til Konge paa Øreting. Efter Faderens paa Dødslejet udtalte Vilje søgte han straks at bringe en Udsoning mellem Kongemagten og Kirken til Veje, og han kaldte tilbage de Biskopper, som i Faderens Regeringstid vare gaaede i Landflygtighed. De kom; Ærkebiskoppen hævede det Band, som havde hvilet over Riget og øvet en mærkbar Indflydelse paa Folkets Moralitet. Det lod nu til, at den indbyrdes Strid skulde lægge sig, idet Baglerpartiet med stærke Skridt nærmede sig sin fuldstændige Opløsning. Men allerede Nytaarsdag 1204 døde Kong H. pludselig i Bergen. Rygtet vilde vide, at han var forgiven af sin Stifmoder, Dronning Margreta, Datter af Erik den Hellige, der var misfornøjet med sit nødtvungne Ophold i Norge. *O. A. 0.*

5) Haakon Haakonssøn, uægte Søn af Kong H. Sverressøn og Inga af Varteig, fødtes paa Folkensborg efter Faderens Død 1204, død 1263. Da han var tre Aar gl., førtes han til Nidaros, hvor han blev vel modtagen af Kong Inge Baardssøn og Haakon Galen, der drog Omsorg for hans Opfostring. Da Kong Inge døde 1217, var det største Parti inden Hirden stemt for at tage den 13-aarige H. til Konge; men Inge's dygtige og ærgerrige Halvbroder Skule Baardssøn havde ogsaa sine Tilhængere, og for at undgaa Splittelse inden Birkebeinernes Parti blev det ved H.'s Kongevalg paa Øreting og i Gulatingslagen besluttet, at Skule, som Broderen paa Dødslejet havde givet Jarlsnavn, skulde raade for en Tredjedel af Landet. Omtrent samtidig med Inge Baardssøn afgik Filippus, Baglernes Konge, ved Døden. De gamle Baglerhøvdinger sluttede nu for den største Del Forlig med Birkebeinerne og hyldede Kong H. Udsoningen var saa fuldstændig, at de fordums Fjender gjorde fælles Sag mod de intransigente Baglerfraktioner, som vedbleve at holde sig paa begge Sider af Folden (Christianiafjorden), og som betragtedes som simple Røverbander, nemlig Slitungerne paa Østsiden og Ribbungerne paa Vestsiden. Den første af disse, hvis Navn hidtil har været fortolket som »Landstrygere«, men snarere maa udledes af en Stedsbenævnelse (Slitu i Eidsberg), førtes af Præsten Bene Skindkniv; den anden var stiftet af Gudolf af Blakkestad (i Asker) og førtes af den gamle Baglerkonge Erling Stenvæg's Søn Sigurd Ribbung, efter hvem den tog Navn. De to Fraktioner smeltede snart sammen under Benævnelsen Ribbunger og foruroligede i flere Aar Oplandene. Den Understøttelse, Partiet fandt i Vermland, foranledigede 1225 Kong H. til at foretage et Tog derhen. Men først et Par Aar efter bleve Ribbungerne fuldstændig kuede. At stille den ærgerrige Skule Jarl tilfreds skulde aldrig lykkes Kong H., hvor meget han end bestræbte sig derfor. Da han som myndig tiltraadte Regeringen, stadfæstede han den tidligere paa hans Vegne trufne Overenskomst, hvorefter Skule skulde have en Tredjedel af Riget at raade over, samt indgik senere Ægteskab med hans Datter Margrete. 1237 tilstod han ham Hertugtitel. Men Skule lod sig saa langt fra paavirke heraf, at han to Aar efter rejste Oprørsfanen og lod sig hylde som Konge paa Øreting. Da nu H. drog Søvejen Nord efter til Nidaros, tog Skule over Fjældet til Oplandene. Ved Laaka paa Romerike kom han uforvarende over Kong H.'s Hær, der her havde samlet sig under Anførsel af Knut Jarl. Denne blev slagen, og Skule underkastede sig derefter Viken. H. vendte fra Nidaros tilbage til Oslo, hvor Skule opholdt sig med sin Hær, og oprev denne i en voldsom Gadekamp. Skule flygtede til Nidaros, hvor han 23. Maj 1240 fældedes af H.'s Mænd i Elgeseter Kloster. Hermed vare de indbyrdes Krige, som i mere end 100 Aar havde hjemsøgt Norge, afsluttede. For at hindre, at disse skulde fornys, havde H. alt længe arbejdet for at faa vedtaget en Arvefølgelov, hvorved uægte Sønner bleve afskaarne fra Ret til Tronen. 1246 lod han sig legitimere af Paven, som sendte opover til Norge Kardinalbiskoppen Vilhelm af Sabina, og denne kronede H. det følgende Aar i Bergen under stor Højtidelighed. 1260 blev paa Frostating fastslaaet, at Riget ikke kunde deles, og at Tronen alene kunde arves i den ægte Mandslinie. Under H.'s milde, forstandige Styre skulde Norge gaa fremad i Velstand og Anseelse, og de dybe Saar, de langvarige indvortes Stridigheder havde tilføjet Landet, lægedes efterhaanden. De ældre Byer, navnlig Bergen og Nidaros, voksede betydelig, og Marstrand anlagdes. Kirker, Klostre og Borge rejste sig. Et af de mærkeligste Bygningsværker, som har holdt sig til vor Tid, have vi i Taarnet paa Bergenhus med Kongehallen, Haakonshallen (s. d.). For Lovværkets Forbedring gjorde Kong H. meget. 1260 foretoges saaledes en Revision af Frostatingsloven, og vigtige Love udfærdigedes for det hele Land. Ogsaa Rigets Omraade forøgedes. 1261 lagdes Grønland, 1262 Island under Norge. I Udlandet nød Kong H. overalt megen Anseelse. Da den franske Konge Ludvig den Hellige 1248 rustede sig til Korstog, udbad han sig H.'s Bistand, ja tilbød ham Overbefalingen over Korshæren; men H. vilde ikke følge hans Opfordring. Pave Innocens IV opfordrede ham til under Striden med Kejser Frederik II at optræde som dennes Modkejser. Den kastilianske Konge Alfons anholdt om hans Datter Kristina's Haand for sin Broder Filip. Skønt hans Forhold over for Udlandet var fredeligt, kunde han dog ogsaa optræde med Kraft. Da den skotske Konge, Alexander III, gjorde Paastand paa de norske Øer, Suderøerne (nu Hebriderne), drog Kong H. selv med en stor Ledingshær fra hele Norge over til Skotland, hvor han paa nogle Punkter kæmpede med Held. Om Høsten lagde han ind til Orknøerne, hvor han vilde overvintre for den næste Vaar at genoptage Krigen. I Kirkevaag blev han syg og døde 15. Decbr. 1263. Hans Lig blev det følgende Aar bragt til Norge og bisat i Kristkirken i Bergen. Uden at være i Besiddelse af Farfaderens glimrende Begavelse maa H. dog regnes blandt Norge's ypperste Konger, ogsaa som Personlighed betragtet. Tilnavnet den Gamle, som tillagdes ham, bar han til Adskillelse fra sin ældste Søn, H. den Unge, der under den sidste afgørende Kamp med Hertug Skule fik Kongenavn paa Øreting. Den raske, haabefulde Yngling døde allerede 1257, 25 Aar gl. *O. A. 0.*

6) Haakon (V) Magnussøn den Ældre, kaldet Haalæg, Magnus Lagabøter's yngre Søn (1270—1319), fik 1273 Hertugnavn og blev ved Faderens Død 1280 Hertug over Oplandene, Oslo

og Færøerne. I sin Broder Kong Erik's Regeringstid ses han at have spillet en betydelig Rolle i dennes Foretagender. Men især tog han sig med Kraft af Forholdene i sit eget Hertugdømme. Oslo, hvor han residerede, gjorde ligeledes i hans Tid store Fremskridt. Langs den nu saakaldte Loelv oven for Kongsgaarden og Mariakirken rejste der sig en hel ny Bydel paa Tomter, han lod udvise og overdrog sine Stormænd. Fra hans Hertugdømmes Dage hidrøre efter al Sandsynlighed ogsaa de ældste Befæstninger paa Akersnæsset eller Akershus. Da han ved Broderens Død 1299 besteg Tronen, gik hans Stræben ud paa at faa det hidtil bestaaende Stormandsvælde indskrænket. Den fornemste af Broderens Raadgivere, Audun Hugleikssøn af Hegranes, styrtedes og maatte, sandsynligvis dømt som Højforræder, vandre til Retterstedet. De øvrige beholdt han vel; men deres Indflydelse blev indskrænket, idet han omgav sig med ny Raadgivere, der til Dels stode uden for Storætternes Kreds. I hele det indvortes Styre, hvori H. som Konge greb ind, mærker man den samme Kraft, han tidligere som Hertug havde udfoldet. I Skatteoppebørsel som i Lovgivning og Administration i det hele gøre gennemgribende Reformer sig gældende. Et vigtigt Led i denne ny Organisation var Ophævelsen af Jarle- og Lendermandsværdighederne, der i ethvert Fald yderligere har indskrænket de ældre Storætters aftagende Indflydelse. Med stor Klogskab benyttede han sig af de Stridigheder, som opstode mellem Ærkebiskop Jørund og hans Kapitel, til at indskrænke Biskoppernes verdslige Magt. Men paa samme Tid skaffede han Kongemagten en fortrinlig Støtte i den øverste Administration i den af ham oprettede Kapelgejstlighed. Efter sin Broder Kong Erik havde han arvet Krigen med Danmark, der fortsattes til 1309, da der blev sluttet Fred i Kjøbenhavn. Siden blandede han sig i Stridighederne mellem den svenske Kong Magnus Ladulås'es Sønner, idet han understøttede Hertug Erik mod dennes Broder Kong Birger. Derimod skulde hans Forsøg paa at faa indskrænket Hanseaternes Privilegier ikke krones med Held, og i den første Del af hans Regeringstid hærgedes Landets nordligste Dele af Russer og Kareler. Ved H.'s Død udsluktes paa Sværdsiden Harald Haarfager's mandlige Slægt i Sverre's Linie. Hans eneste ægtefødte Datter Ingeborg var 1310 bleven gift med den svenske Hertug Erik Magnussøn, og deres Søn Magnus, der var indsat til H.'s Tronarving, blev s. A. valgt til Konge i Sverige. Herved kom den første Union mellem Norge og Sverige i Stand. *O. A. 0.*

7) Haakon VI Magnussøn den Yngre var yngste Søn af Kong Magnus Erikssøn og Blanka af Namur, (1340—80). Af Misnøje over Kong Magnus'es idelige Fravær fra Landet kom de norske Stormænd 1343 overens om, at H. skulde være Norge's Konge; men indtil han blev voksen, skulde Regeringen føres af Rigsraadet under Faderens Overhøjhed. Sverige skulde efter Magnus'es Død gaa over til hans ældre Broder Erik. 1355 blev H. erklæret myndig og overtog Regeringen i Norge; men en betydelig Del af Riget tillige med Island vedblev at tilhøre Magnus. Efter Erik's Død valgte de svenske Stormænd i Febr. 1362 H. til Konge ogsaa i Sverige; men da han ikke vilde gaa i Herrernes Ledebaand og mod deres Ønske ægtede den danske Kong Valdemar Atterdag's Datter Margrete i Stedet for Elisabet af Holsten, som de havde udset til hans Brud, afsatte de 1363 baade H. og Magnus og indkaldte Albrecht af Mecklenburg. Med en svensk-norsk Hær rykkede H. og Magnus 1365 mod Albrecht, men bleve slagne paa Gataskogen ved Enköping, og Magnus toges til Fange. I de følgende Aar indtil 1371 førte H. Krig med Sverige, samtidig med at han havde at kæmpe med Hanseaterne. I sidstnævnte Aar benyttede han sig af en Rejsning, som fandt Sted i Svealand, til at trænge frem mod Stockholm. Det lykkedes ham alligevel kun at befri sin Fader ved at betale svære Løsepenge og erkende Albrecht som Konge i Sverige. Af dette sidste Lands Omraade beholdt han dog en Del af Vestergotland, Dal- og Vermland. 1376 blev hans og Dronning Margrete's Søn Olaf valgt til Konge i Danmark efter Valdemar Atterdag's Død. H. var højt agtet og elsket af det norske Folk, og den Kærlighed, han viste sin Fader, er næsten rørende. Men nogen større Herskergave har han næppe været i Besiddelse af. Landet befandt sig desuden ogsaa i stærk Tilbagegang, og dets Historie frembyder i hans Tid et temmelig sørgeligt Skue. *O. A. 0.*

Haakon, 3 Jarler af Ladejarlernes Æt.

1) Haakon Grjotgardssøn, af en gammel og mægtig Jarleæt fra Haalogaland og Nordmøre, sluttede sig med en stor Hær til Harald Haarfager, da denne paa sit Tog kom ned i throndhjemske Bygder, og efter Throndelagen's Erobring fik han denne Landsdel til Len. Han opslog sin Bolig paa Lade (nær Throndhjem), og deraf fik han og hans Efterfølgere Navnet Ladejarler. Harald Haarfager var gift med en af hans Døtre. Da hans Forleninger forøgedes med Firdafylke og Sogn, var han den mægtigste Mand i Norge næst Kongen. Erhvervelsen af den sidstnævnte Forlening skulde i øvrigt koste ham Livet. Da han vilde fordrive Jarlen Atle mjove, der tidligere havde Lenet, kom det i Stavangfjorden til Slag, i hvilket H. faldt og Atle saaredes dødelig. *O. A. 0.*

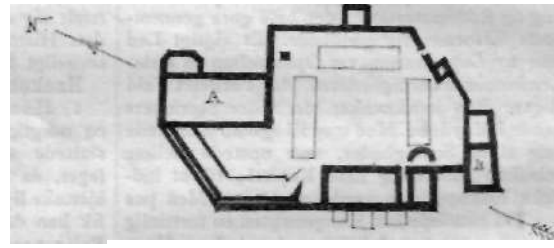
2) Haakon Sigurdssøn »den Mægtige« (ell. »den Onde«), foreg.'s Sønnesøn og Søn af Sigurd Ladejarl, (937—95). Efter at Faderen 962 var tagen af Dage, blev han kaaret til Throndernes Høvding, men maatte paa Grund af Erikssønnernes og deres Moder Gunhild's Efterstræbelser forlade Landet. Han begav sig til den danske Konge Harald Blaatand og fik denne til at lokke den ældste af Erikssønnerne, Harald Graafeld, ned til Danmark, hvor han i Limfjorden overfaldtes af den danske Konges Brodersøn Guldharald og fældedes efter en haardnakket Kamp. Men umiddelbart efter lagde H. til Kamp med Guldharald, der optraadte med Krav paa Farbroderens Trone, og tog ham af Dage. Derefter droge Harald Blaatand og H. op til Norge, som den første underlagde sig, men indsatte H. som sin Jarl i det nordenfjældske og søndenfjældske. Denne skulde svare ham Skat og tjene ham i Krig. Da den tyske Kejser Otto II 975 hjemsøgte Danmark, indfandt H. sig for at tjene sin Lensherre. Kampen gik imidlertid denne imod, og H. blev af Sejrherren tvungen til at antage Kristendommen. H. vendte dog straks tilbage til sit gamle Hedenskab

og Lundlod herefter endog at betale den danske Konge Skat. Efter at Harald Blaatand's Søn Sven Tjugeskæg var kommen til Magten, æggede han Jomsvikingerne under Sigvald Jarl til Overfald paa Norge. Men II. mødte dem med sine Sønner Erik og Svein og slog dem fuldstændig i Slaget i Hjørungavaag paa Søndmøre. Efter denne sin Sejr blev H. grum og overmodig, og han gav sin Vellyst fri Tøjler. Da han vilde bortføre Bonden Orm Lyrgja's Hustru, Lundesolen kaldet, vakte denne en Rejsning over hele Gauldalen og tilstødende Fylker. Jarlen maatte søge Tilflugt hos sin Elskerinde Thora paa Rimul; men om Natten blev han dræbt af sin Træl Kark. *O. A. 0.*

3) Haakon Erikssøn Jarl, Søn af Erik Jarl og Sønnesøn af Haakon Ladejarl, blev indsat til Styrer af Faderens Del af Norge, da denne 1015 drog over til England for at hjælpe den danske Konge Knud den Store med Erobringen af dette Land. Kort efter kom Olaf Haraldssøn (den Hellige) til Norge og overrumplede H., just som denne kom roende over Saudungssund i Søndfjord. Olaf skænkede ham Livet og lod ham drage over til Kong Knud i England; men han maatte love aldrig at bære Vaaben mod Olaf. Efter at denne 1028 var bleven fordreven og Knud hyldet som Landets Konge, genindsatte han atter H. i Jarleværdigheden. Nogen Tid efter drog H. over til England, hvor han ægtede Knud's Søsterdatter Gunhild. Men da han i Vinterens Hjerte skulde vende tilbage til Norge med sin Brud, forliste Skibet, og man spurgte aldrig mere til dem. eller til nogen af Besætningen. Med H. udslukkedes Ladejarlernes Æt paa Sværdsiden. *O. A. 0.*

om at støde ham fra Tronen, ja endog stod ham efter Livet. Hvor megen Vægt der ligger paa disse Beskyldninger, kan selvfølgelig nu ikke længere afgøres. Men der maa oftere have været stærk Spænding mellem Brødrene. *O. A. 0.*

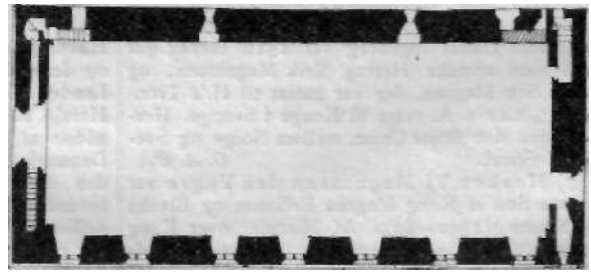
Haakon IvarSSøn, Dattersøns Søn af Haakon Ladejarl, var i Kong Harald Haarderaade's Tid den mægtigste Mand paa Oplandene. Da Kongen havde fældet Thrønderhøvdingerne Einar Thambarskelve og hans Søn Eindride, optraadte han som deres Eftermaalsmand, men gav Afkald paa at tage Hævn, idet Kongen lovede at give ham Magnus den Gode's Datter Ragnhild til Ægte. Da Kongen gjorde Vanskeligheder ved at opfylde sit Tilsagn, forlod han Landet og tog Tjeneste hos Kong Sven Estridssøn af Danmark. Senere kom han tilbage og ægtede Ragnhild. Han fulgte derefter Harald Haarderaade paa dennes Tog mod Danmark og udmærkede sig i Slaget i Nisaaen. Men da det spurgtes, at han efter Slaget havde hjulpet Kong Sven til Flugt, betragtede Kong Harald dette som et Forræderi mod sig og søgte at overfalde ham paa hans Gaard. H. blev dog

Plan af Fæstningen fra 1690.
A Haakonshallen; *B* Valkendorf's Taarn.

Haakonarmaal d. s. s. Håkonarmål.

Haakon Galen (o: den Voldsomme), en kæk og tapper Høvding i Norge i Beg. af 13. Aarh. (død 1214), var Søn af Kong Sigurd Mund's Datter Cecilia og Folkvid, Lagmand i Vermland. Da Sverre Sigurdssøn, hans Morbroder, blev Konge i Norge, begav han og Cecilia sig derhen. Sverre bortgiftede senere Søsteren til Høvdingen Baard Guthormssøn paa Rein; Haakon fulgte derimod Kongen og fik Lejlighed til at udmærke sig i Kampen mod Baglerne. Da Haakon Sverressøn døde 1204 og hans Brodersøn Guthorm Sigurdssøn toges til Konge, valgtes H. til hans Formynder, der med Jarlsnavn skulde styre Riget under hans Mindreaarighed. Da Guthorm s. A. døde, var der paa Øreting Tale om at vælge H. til Konge. Inge Baardssøn, hans Halvbroder, blev valgt; men det blev paa samme Tid bestemt, at H. skulde beholde Jarleværdigheden, anføre Hæren og oppebære Halvdelen af de kongelige Indtægter. Som Birkebeinernes Anfører tilføjede han 1206 Baglerne et stort Nederlag uden for Bergen. Blandt Kong Inge's Omgivelser nærede man jævnlig Mistillid til H, som man troede omgikkes med Planer varslet i Tide og undkom til Sverige, hvor Kong Stenkil satte ham til at styre Vermland. Herfra gjorde han flere Hærtog til Norge. Han forblev senere i Sverige i stor Ære og Anseelse. Fra den ene af hans Døtre, Sunniva, nedstammede den norske Konge Erik Lam; en anden blev gift med

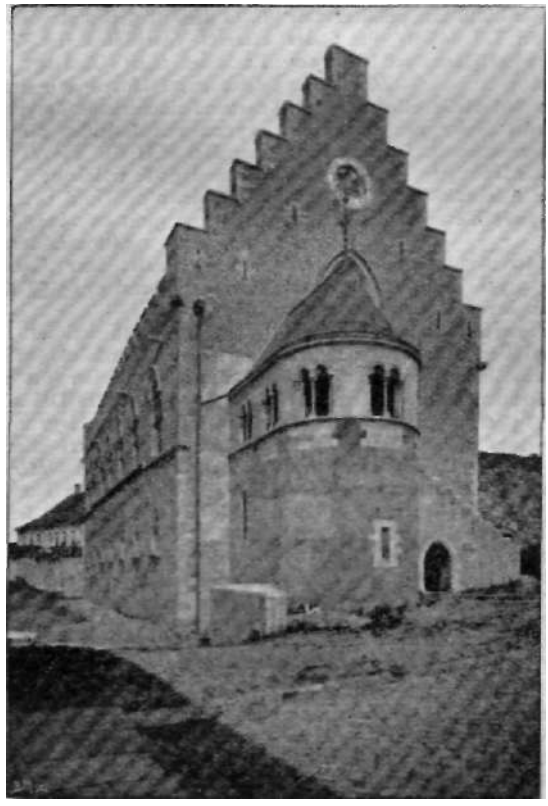
Hallen (efter G. Bull).

Paal Orknøjarl og ved ham Stammoder til en berømt Slægt paa Øerne. *O. A. 0.*

Haakonshallen er en Del af de Anlæg, som Haakon Haakonssøn lod udføre paa Holmen i Bergen; den var indbefattet i hans Borganlæg der. Underretning herom giver Sturla Thordssøn i

den Saga, han, ifølge Opdrag af Haakon's Søn Magnus, skrev om Faderen, umiddelbart efter dennes Død. Sagaen findes saavel i »Fornmanna Sogur« som i »Flatö-Bogen«. I »Fornmanna Sogur« hedder det bl. a. (Kap. 333): »*han let ok husa konungs-garð i Bjorgyn með goðum 2 steinhöllum, ok steinmur um konungsgarð ok kastala yfir báfriim hliðunum*;«. . . »*han lét alhusa borgin i Björgyn*« (i »Flato-Bogen« tilføjes her: »*efter þat er brunnit hafði*«) »*ok gera múrinu*« . • . (i »Flato-Bogen« tilføjes her: »*at to lutum ok vigskarda ok gera utborgina*«. . .). De to ovennævnte Stenhaller omtales ikke i »Flato-Bogen«. Den omhandlede anden Stenhal er de oprindelige Dele af det senere saakaldte Valkendorf's eller Rosenkrantz'es Taarn, Borgens *donjon*. Af andre Meddelelser i samme Saga ses derhos, at disse Halleanlæg endnu ikke fandtes 1247, men at de vare der 1261 ved Kong Magnus's Bryllup, 11. Septbr.

En fuldstændigere Undersøgelse af de Levninger, der forefindes af Borganlægget, har endnu ikke fundet Sted, hvorfor Slutninger om dets oprindelige Udseende i dets Helhed endnu ikke have kunnet trækkes med nogen Sikkerhed. Hallen er opført i den saakaldte tidlig-engelske Stil (*Early English*), som dengang var bleven den raadende i Landet, i alt Fald ved offentlige Bygninger. Den er i sine Masser opført af kompakt Brudstensmurværk, men de arkitektoniske Led og Ornamenter ere udførte af Klæbersten. Bygningen har 3 Højder: Kælderen, hvis Gulv dels udgøres af, dels hviler paa den naturlige Fjældgrund. Over denne en overhvælvet Mellemetage med tykke Mure delt i 3 Rum, af hvilke det mellemste maaler ca. 11 og 13,5 M., de to yderste hvert 11 og 7 M. Deres Bestemmelse har hidtil ikke med Sikkerhed kunnet paavises. Muligvis have de været Privatrum for Kongen, muligvis Soverum for Hirden eller en Del af den. Øverst ligger den store Hal, der sandsynligvis har været aaben lige op i Røstet, som de engelske Haller, og haft et herefter afpasset ornamenteret Røst. Denne indtager hele Bygningens Omfang og er 12,5 M. bred og 31,5 M. lang. Hvorvidt nogen Del af dette Rum oprindelig har været afdelt, er uvist. Mellemetagen og Hallen ere forbundne ved Gange og Trappeanlæg i Murtykkelserne, saavel i nordre som i søndre Gavl. Ved nordre Gavl i Hallen har formodentlig Højsædespallen været anbragt. Af en lille Plan af Fæstningen fra 1690 (se S. 254) fremgaar, at der ved Bygningens østre Side og i Flugt med dens nordre Gavl har været tilføjet en Sidebygning, mod Øst af polygonal Form, hvis Fundamenter endnu findes saavel som Mærker efter dens Tilslutning i Hallens Østvæg. Arkitekt P. Blix antager, at denne Tilbygning har været *steikarhuset*, Køkkenet, og at den har staaet i Forbindelse med Murgang- og Trappesystemet i Hallens nordre Gavlvæg. Indgangen til Hallen har været i søndre Hjørne, gennem andre Bygninger, som nu ikke findes. Den var muligvis oprindelig i Mellemetagen, hvorfra den bredeste Trappe, som er at finde i Bygningen, i Murtykkelsen, her fører op i Hallen. Den nuværende Portal, i Højde med Hallens Gulv, er af meget senere, om end af middelalderlig Oprindelse. Ved Restaureringen i vor Tid har man her tilføjet fra nyt et frembygget Trappehusanlæg (se Fig.).

Haakonshallen, set fra Syd.

Om end stærkt medtagen af Tidens Tand og i Aarhundredernes Løb henvist til at tjene mange Haande Formaal, senest som Kornmagasin, havde dog Bygningen holdt sig oprejst til vor Tid og gjorde sig altid stærkt gældende saavel ved sin Størrelse som ved sin dominerende Beliggenhed ved Indsejlingen til Bergen's Vaag. Tanken om at se den restaureret blev først fremsat 1841 af den fædrelandskære og for kunstneriske Formaal altid varmt interesserede Prof. J. C. Dahl. Han var imidlertid længst død (1857), da Virkeliggørelsen af denne hans Tanke endelig blev paabegyndt 1880, efter mangeaarige og lange Forhandlinger, ved Bestræbelser af en Flerhed af andre interesserede Mænd.

Restaurationsarbejdet udførtes efter en af Arkitekt C.Christie forfattet Plan og lededes fra 1880 til Midten af 1881 af Arkitekt Peter Blix. Der indtraadte da en længere Standsning. Først 1886 blev Arbejdet genoptaget, nu under Arkitekt A. Fischer's Ledelse, og fortsattes uafbrudt til 1893, da det foreløbig afsluttedes, uden at dog den indre Dekoration endnu (1898) er kommen til Udførelse. Arbejdet er delvis blevet udført ved Hjælp af Gaver, men for den væsentligste Del for Statskassens Regning, og der er hidtil i alt medgaaet til det 192,000 Kr.

Som altid ved Restaurering af stærkt ruinerede gamle Bygninger har man ogsaa her i mange og væsentlige Punkter været henvist til Gætning. Efter Restaurationen kan Bygningen derfor alene gøre Fordring paa at give et nogenlunde Billede af dens oprindelige ydre og indre Skikkelse. Af Opmaalinger af Hallen er hidtil kun publiceret de af Arkitekt G. Bull i sin Tid udførte, der findes i »Norske Bygninger fra Fortiden«, ved N. Nicolaysen [Chra. 1860—66]. *H. M. S.*

Haakonshellen, en flad Helle eller et Fladbjærg paa Spidsen af det Næs, som stikker ud paa Østsiden af Vatlestrømmen S. f. Bergen og skiller denne Strøm fra Alvøbugten. Det var her, Norge's Konge Haakon Adalsteinsfostre blev født og døde 961 efter at være bleven dødelig saaret i Slaget ved Fitje. *J.F. TV. H.*

Haaland Herred, Jæderen og Dalerne's Fogderi, Stavanger Amt, (1891) 3,338 Indb., et lille omtr. 16 Km. langt og 7 Km. bredt Herred i Jæderen's nordvestlige Del, hvis særdeles udtungede Kyst til Dels er dækket mod Vesterhavet af en udenfor under Herredet hørende Skærgaard. Fastlandsdelen har saavel i sin søndre som i sin nordre Del enkelte isoleret liggende Aasstrækninger, medens Midtpartiet indtages af en større Slette, Solisanden, ganske flad og sandig nede mod Kysten, men hævende sig Øst over i et jævnt skraanende Bakkelandskab, hvis Jordbund for en stor Del bestaar af Tørvmyrer. Fjældet naar mod Syd i Eigebjærg 97 M. og Hellestøfjæld 87 M. og mod Nord paa den Halvø, som stikker ud mellem Havet og Hafsfjorden, i Tanangerhaug 48,5 M.; paa den østlige Grænse stikke ogsaa et Par isolerede Toppe, Kjærringfjæld og Rønnebjærg, op til 100 M. Dele af flere betydelige Vande falde inden for Herredet, saaledes omtr. 1/8 af det østre Stokkevand og paa Nordgrænsen den halve Del af nordre Stokkevand og Haaland's Vand; det tidligere i den sydlige Del liggende Skadsem Vand er nu for største Delen udtørret. Kysten er vejrhaard og aaben indtil Risevigen, i hvis Nordende en god Havn aabner sig ved Tananger; N. f. denne skærer Herredets største Fjord, den bekendte Hafsfjord, sig 9 Km. ind i Sydøst; trang i den ydre Del og næsten lukket ved Præsteskærene udvider den sig indenfor til et stort Bassin, i hvis Midte der ligger nogle smaa Øer, Sømøerne; i disses Nærhed vil Sagnet vide, at det bekendte Søslag, hvorved Harald Haarfager 872 samlede Norge's Rige, har fundet Sted. H. H. har to Sogne: Sole Hovedsogn S. f. Hafsfjorden med Tananger Kapel paa Halvøen V. derfor samt Malle Anneks paa Nordsiden af denne Fjord. Bebyggelsen er temmelig jævnt fordelt over hele Herredet, dog tættest omkring Hafsfjorden; her ligge paa Sydsiden den store Gaard Sømme og Solegaardene, tidligere bekendt som Sæde for Høvdingen Erling Skjalgson — man tror endnu at kunne paavise Tomterne efter hans Husebygninger — Meling og Jaasund paa Tananger- eller Fjærenæsset, hvor der derhos ved Tanangerhavn er anlagt et af Fiskere og Lodser beboet Strandsted med 45 Huse og 248 Indb. I den søndre Del af Herredet ere Ræge og Haaland og i den østre Stangeland, Rønneberg og Grannæs de største Gaarde, medens Malle, en af Amtets største Gaarde, ligger paa Nordsiden af Hafsfjorden; paa denne Gaards Grund er bygget Barakker og udlagt Exercerplads for Christiansand's og Stavanger's Infanterikorpser. De Herredet tilhørende Øer ere smaa, Rott er beboet og danner een Gaard; paa Fladholmen S. V. f. Tananger er opført et Ledfyr af 6. Orden. Agerbruget drives ganske intenst, især efter at Vaarsildfiskeriet er ophørt; ligeledes har Fædriften taget Opsving; Fiskeri er dog fremdeles en af Hovednæringerne. Skov findes ikke, derimod udmærkede Tørvmyrer, af hvilke Gimremyren paa Østsiden alene leverer Tørv til en stor Del af H. H. Hovedvej findes ikke i H. H., derimod gode rodelagte Veje, som føre Øst over til Sandnæs og Nord over til Stavanger. I H. H. har været gjort en Mængde Gravfund baade fra Stenalderen og Bronzealderen, og Oldtidslevninger findes overalt, især Gravhøje og Bautastene. Herredets Areal er 85 □Km., hvoraf 6,5 □Km. Indsøer. *J. F. TV. H.*

Haalogaland kaldtes i Norge's Middelalder Landet N. f. Namdalen, saa langt det var bebygget af Nordmænd, eller det nuværende Nordland's Amt og den søndre Del af Tromsø Amt. Navnet udledes af *hár* og *loge* o: den høje Lue, altsaa nærmest »Nordlysets« eller »Midnatssolens« Land. Indbyggerne kaldtes *Hdleygir.* Det nuværende Helgeland omfatter kun den søndre Del af det gamle H. eller Strøget fra Nordre Throndhjem's Amt til Forbjærget Kunna. Efter Gravhøje og Stednavne at dømme er Bebyggelsen foregaaet Søndenfra, dog var det kun selve Kysten med tilliggende Øer langs den egentlige Sejlled, som var optaget; tættest har Tilstrømningen været til de store Fiskepladser, altsaa Landet omkring Lofoten, medens de indre Fjordstrækninger have været aldeles ubebyggede. H. var i Oldtiden et Fylke med Hovedtempel ved Trondenæs, i Nærheden i laa Bjarkø (s. d.). (Litt.: E. Sundt, »Helgeland den ældste norske Bygd?« [i »Folkevennen« XIII, 117—145]). *J. F. W. H.*

Haamær d. s. s. Sildehaj (se Hajer).

Haand *(manus).* Det ejendommelige for en H. i Modsætning til en Pote er de enkelte Fingres fri Bevægelighed hver for sig, hvortil hos Menneket i udpræget Grad kommer Tommelens Evne til at stilles imod de andre Fingre. En væsentlig Egenskab er desuden H.'s store Følsomhed, idet navnlig Fingerenderne, næst Tungespidsen, ere de med Følenerver rigest udstyrede Dele af Legemet. Ved disse Egenskaber bliver H. til det mest alsidige Instrument, der overhovedet kendes, og Menneskets Herredømme over Naturen vilde være lige saa utænkeligt uden dets H. som uden dets Hjerne. Men H. er da ogsaa et ret kompliceret Redskab, bygget som den er af 27 Knogler, der bevæges af 40 Muskler.

H. deles i Haandroden (*carpus*) (»Haandledet«), Mellemhaanden (*metacarpus*) (det »brede« af Haanden) og Fingrene (s. d.). — Haandrodens Skelet (se Tavlerne Baand og Menneskets Skelet) bestaar af 8 smaa rundagtige, men facetterede Knogler, ordnede i 2 Rækker. I den øverste Række ligger, nærmest Tommelfingersiden, Baadbenet (*os naviculare*), i Midten Maanebenet (*os lunatum*) og sidst i Rækken Pyramidebenet (*os triquetrum*) der mod Hulhaandsiden bærer det lille Ærteben (*os pisiforme*). Den 2. Række indeholder, nævnt i samme Rækkefølge: Det store og det lille Mangekantben (*os multangulum majus* og *minus*) mellem Baadbenet og 1.—2. Mellemhaandsben; Hovedbenet (*os capitatum*) mellem Maanebenet og 3. Mellemhaandsben og endelig Krogbenet (*os hamatum*) mellem Pyramidebenet og 4.—5. Mellemhaandsben. — Haandledet (*articulatio manus*) er i Virkeligheden to adskilte Led, nemlig Intercarpalledet mellem de to Rækker Haandrodsknogler og Radiocarpalledet mellem den øverste Række og Underarmens Knogler, især Spolebenet. Ved enhver Bevægelse af Haandledet virke altid begge disse Led samtidig, saavel naar H. bøjes og strækkes (Fleksion og Ekstension), som naar den bevæges fra Side til Side (Radialfleksion, naar Bevægelsen sker til Tommelfingersiden; Ulnarfleksion, den modsatte). Derimod foregaar Rotationsbevægelsen (nemlig Pronation, naar Haandryggen drejes i Vejret, Supination, naar Hulhaanden vendes opad) ikke i Haandledet, men ved en Forskydning af Underarmens Knogler mod hverandre. — Med de 5 Mellemhaandsben ere Haandrodsbenene forbundne ved smaa stramme Led, der kun tillade en ringe fjedrende Bevægelse; dog danner Ledet mellem I. Meilemhaandsben og det store Mangekantben herfra en vigtig Undtagelse; det er et sadelformet Led (s. d.), der tillader Bevægelser i alle Retninger; netop herpaa beror Tommelens fri Bevægelighed.

Knoglerne i Haandrod og Mellemhaand sammenholdes af meget stærke Baand til en Hvælving (jfr. Fod), hvis Yderside danner Haandryggen, hvor Fingrenes Strækkesener forløbe, medens Hulhaanden (*vola*) som en flad Skaal optager de fleste af H.'s Bløddele i sig, nemlig de fra Armen kommende Blodkar og Nerver samt de for Fingrene bestemte lange Bøjesener fra Musklerne paa Underarmen. Desuden modtage Fingrene talrige Sener fra de smaa Muskler, der udspringe i selve Hulhaanden; de Muskler, der ere bestemte for Lillefingeren og navnlig Tommelen, ere talrigere og stærkere end de andre og ses udvendig som to fremspringende Partier, Tommelbalden (*thenar*) og Lillefingerbalden (*hypothenar*). Lige under den faste, kun lidet forskydelige og med Fedt omhyggelig udpolstrede Hud i Hulhaanden er udspændt Hulhaandens Seneblad (*aponeurosis palmaris*), der holdes strammet af en særlig Muskel i Underarmen, for at de underliggende Kar og Nerver ikke skulle trykkes, naar H. fatter haardt om en Genstand.

I Dyreriget forekommer en virkelig H. kun hos Aberne, hvor den endda er væsentlig mindre fuldkommen end hos Mennesket, fordi Tommelen kun mere eller mindre ufuldstændig kan modstilles de andre Fingre. Naar Aberne ofte kaldes »firhændede«, er dette ganske vist rigtigt i fysiologisk Henseende, da Baglemmerne benyttes som Griberedskaber; men sammenlignende anatomisk set ere Aberne tohændede ligesom Mennesket, idet »Baghændernes« indre Bygning i alle Henseender er sideordnet med den menneskelige Fods. — Menneskets H. er paa den anden Side bygget efter samme Plan som de højere Hvirveldyrs Forpoter, hvad Skeletdelene angaar, idet Baadbenet svarer til Radiale, Maanebenet til Intermedium, Pyramidebenet til Ulnare og 2. Haandrodsrække til 1.—4. Carpale, medens en særskilt Centrale kun under Fosterudviklingen lader sig paavise hos Mennesket, idet det tidlig vokser sammen med Baadbenet. De forskellige Former af Forpoter fremkomme ved mere eller mindre vidtgaaende Sammensmeltninger af de nævnte Knogler (jfr. Fod). *S. B.*

Haand, døde, se Døde Haand.

Haand, kunstig, se Kunstige Lemmer.

Haandaare (forældet Udtryk), en meget let Aare, der ros af 2 eller 1 Mand; Ordet brugtes i Modsætning til Bunkeaare (s. d.). *C. L. W.*

Haandalfabet se Døvstummeundervisning.

Haandarmatur d. s. s. Haandvaaben; Udtrykket, der er gammelt, benyttes endnu i Orlogsskibe og omfatter samtlige Haandvaaben, der findes om Bord: Sabler, Geværer med Bajonet og Revolvere, derimod ikke de Vaaben, der fordre fast Underlag til deres Betjening, saasom Kanoner og Maskinskyts. *C. L. W.*

Haandbog, en Bog, der i Sammendrag indeholder det væsentlige af et Fags Lærdomsstof, de første Grunde til en Videnskab; en Bog, man jævnlig bruger og derfor stadig maa have ved Haanden til at slaa op i; et Haandbibliotek bliver da en Samling af saadanne H., som man daglig kan have Brug for, og som derfor heller ikke laanes ud, selv om i øvrigt Biblioteket er beregnet paa Udlaan.

Haanddelt d. s. s. haandsnitdelt (se Snitdelt).

Handfliget se Fliget.

Haandforme d. s. s. Blokforme (s. d.).

Haandfæstning (plattysk: *han/veste, hantvestinge*) betegner efter almindelig dansk Sprogbrug et af Kongen før hans Kroning til Undersaatterne givet skriftligt Løfte om Overholdelsen af visse nærmere angivne Retsregler og Privilegier for de enkelte Stænder. Det maa dog bemærkes, at foruden i denne, ogsaa af det ældre officielle Sprog anerkendte Betydning, anvendes Ordet i det senere middelalderlige Lovsprog jævnlig som ensbetydende med kgl. Forordning, uden at denne behøver at være knyttet til et Tronskifte. Ja endog gensidige Forpligtelsesbreve mellem Fyrste og Folk, som den 1360 udstedte Landefred, kalde sig selv H. Tages Ordet i sin førstnævnte Betydning, er Christoffer II den første Konge, hvis Magt er bleven indskrænket af en H. (1320), men først fra den oldenborgske Slægts Tronbestigelse 1448 maa hver ny tiltrædende Konge udstede en saadan, indtil Institutionen naturlig forsvinder med Enevældens Indførelse (1660). H. diskuteredes og deres Enkeltheder fastsloges i den ældre Tid ved Forhandling mellem Kongen og en yderst ubestemt Kreds af de Stormænd, der deltoge i Valget, senere ved en Forhandling mellem Kansleren paa Kongens Vegne og Rigsraadet, der ogsaa medbeseglede de endelige Udfærdigelser. De udstedtes

rimeligvis alt fra første Færd i flere Eksemplarer, af hvilke senere under Rigsraadsregimentet Raadets betragtedes som den egentlige Original. At der derimod skulde have været forskellige Udfærdigelser for de forskellige Landsdele, er lidet rimeligt, da H. netop i Modsætning til Provinslovene have Karakter af en Rigslovgivning. Under Unionstiden udstedtes der stundom særlige H. for Norge og Sverige, men de forsvinde med Unionens Ophør (1523) °g Norge's forandrede Stilling efter 1536. Ogsaa fra Udlandet kendes H. Saaledes maatte f. Eks. de tysk-romerske Kejsere fra og med Karl V før deres Valg underskrive »Wahlkapitulationen«, der fastsloges af Kurfyrsterne — efter den westfalske Fred af alle Rigsstænder —, og som fra 1711 gik over til at blive »bestandige« ɔ: gældende for alle de følgende Kejsere. (Litt.: Matzen, »Danske Kongers H.«, Universitetsprogram [Kbhvn. 1889]). *M. M.*

Haandgemæng, Kamp Mand mod Mand med blanke Vaaben, var oprindelig og indtil Ildvaabnenes almindelige Indførelse den eneste eller i hvert Fald den afgørende Kampmaade. Kampen har vel fra de ældste Tider været indledet med Fjernkampvaaben, saasom Kastespyd, Slynger, Buer, senere Armbrøster og endelig Ildvaaben, men Afgørelsen faldt ved de blanke Vaaben. — Saa længe Skydningens Resultat endnu var ringe, og saa længe Bajonetten endnu ikke var opfunden, indtil ca. 1700, havde man 2 Slags Fodfolk, Musketerer til Fjernkamp og Pikenerer til H., og disse sidste afgjorde endelig Kampen. Da Bajonetten indførtes, faldt Pikenererne bort, og de forbedrede Skydevaaben formindskede Betydningen af H. for Fodfolkets Vedkommende mere og mere, idet Afgørelsen i Reglen hidførtes ved Skydning og i Forhold til Skydevaabnenes Forbedring paa længere og længere Afstand, indtil de moderne Vaaben have gjort H. til en Undtagelse, om det end endnu kan finde Sted, f. Eks. ved Natfægtning. I Rytteriets Kampe har PI. derimod bevaret sin gamle Betydning. *B. P. B.*

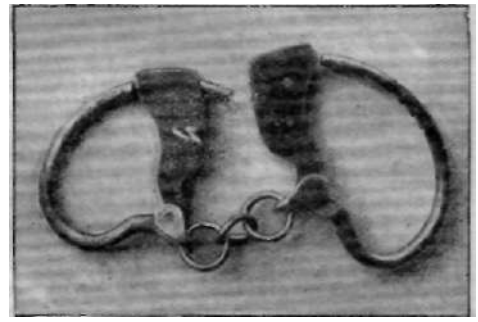
Haandgranāt, et nu forældet Projektil, der brugtes til af Forsvareren med Haanden at kastes over Volden ud i Graven, naar Angriberen var trængt ned i denne, eller før Entring over paa Modstanderens Dæk. De vare 2- og 3-pundige hule Kugler, fyldte med en Sprængladning. *H. H.*

Haandgranåter d. s. s. ildslukkende Bomber (se Brandslukningsmidler, S. 532).

Haandhest kaldes ved Kørsel fra Sadel den Hest, der gaar til højre og føres ved Haanden af Kusken, der rider paa den til venstre gaaende Hest, Sadelhesten. *H. H.*

Haandhjul, en mindre, hjulformet Skive til med Haanden at dreje Skruespindler o. l., f. Eks. for at aabne eller lukke Ventiler. H. forekomme ogsaa meget hyppig paa Værktøjsmaskiner. Forsynes H. med radielle Haandtag uden paa Kransen, benævnes det Rathjul og forekommer i denne Form hyppig paa Affutager. H. erstatter i mange Tilfælde Haandsvinget (s. d.); forsynes dets Ring med et Haandtag parallelt med dets Aksel, hvad der ikke er ualmindeligt, faas et Maskinorgan, der paa een Gang er H. og Haandsving, men benævnes H. *F. W.*

Haandjærn, to indbyrdes eller med en kort Lænke forbundne Jærnbøjler til at anbringe om et Menneskes Haandled. H. benyttes i Danmark kun af Politiautoriteterne til Transport af farlige Forbrydere, idet II., navnlig naar de sammenlænkede Hænder anbringes paa Ryggen, dels forhindrer Fangen fra at slaa, dels vanskeliggør hans Flugt. I Udlandet benyttes H. tillige som Disciplinærstraf i Fængslerne, naar Fangen »belægges med Jærn«, hvortil i Reglen ogsaa hører Fodjærn. Den i Kjøbenhavn almindelig brugte Form for II. angives paa Tegningen. Bøjlerne have Form af Hængelaase, som ved de paa Overfaldet anbragte

Haandjærn.

Indskæringer, hvori Laasen griber ind, naar Bøjlen lukkes, kunne afpasses efter Haandledets Tykkelse. H. lukkes med en Smæklaas, der muliggør deres Anbringelse i et Nu, medens de ældre H., der bleve skruede eller bundne sammen, undertiden over for genstridige Fanger kunde volde stor Ulejlighed. *A. Gl.*

Haandkort kaldes i Skovbruget de Kort, som udfærdiges til Brug ved den daglige Drift, oftest i Maalestoksforholdet 1 : 8000. De fremstilles ved Formindskelse af Konstruktionskortet og farvelægges til Oplysning om den nuværende Anvendelse af Afdelingerne og andre Arealer; ved tegnede Signaturer angives forskellige særlige Forhold, saaledes Hegnenes Art o. l.; i Alm. klæbes Kortbladet paa Lærred efter at være delt i Stykker paa ca. 14 × 27 Cm., saa det kan foldes sammen; intet Kortblad maa være større end 6 saadanne Rektangler, og man maa paase, at Overskæringslinierne gøre saa lidt Forstyrrelse som muligt. H. bør ikke indbindes i Pap, da det saa let knækker. *C. V. P.*

Haandkværn se Kværn.

Haandkøb kaldes den Del af Medicinalhandelen i et Apotek, som finder Sted direkte til Publikum uden en Læges Recept. Haandkøbshandelen indskrænker sig til saadanne Stoffer, som enten ikke ere giftige i almindelig Forstand, eller som ved deres specielle Anvendelse ikke kunne antages at ville forvolde Skade. Bestemmelser om, hvilke Stoffer der ere unddragne H., fastsættes af Medicinalautoriteterne. De nyeste danske Bestemmelser herom kunne findes i »Sundhedskollegiets Cirkulære af 15. Maj 1893 til Landets Apotekere«, ifølge hvilket de farlige og stærke Gifte, f. Eks. Arsenik, Sublimat o. m. fl. (se ogsaa Gifthandel) samt mange andre nærmere betegnede Stoffer ere unddragne H. I Cirkulærets lange Liste nævnes af almenkendte Stoffer bl. a. Antifebrin, Karbolsyre, Kloroform, Fosfor, Kvægsølvsalte, Morfin, Opium, Rævekager,

Sevenbom, spanske Fluer samt m. fl. De tilsvarende norske Bestemmelser findes i »Norsk Medicinal-lovgivning« 1891. — Den Takst, som i Apotekerne er gældende for H.'s Artikler (Haandkøbstaksten), bestemmes enten af vedkommende Apoteker selv eller som Regel af Apotekerforeningerne; den er ofte forskellig fra Recepturtaksten (Apotekertaksten, s. d.), i Reglen noget lavere og maa i hvert Fald ikke overskride denne. *A. B.*

Haandlappet se Lappet.

Haandled se Haand.

Haandlinier se Kiromantik.

Haandlod, et Blylod formet som en kort, tyk Stang, Vægten 4, 6 og 9 Kg. Foroven har det en Tovstrop, hvori befæstes Tampen (Enden) af en Loddeline. Det benyttes paa den Maade, at Lodhiveren, der staar paa Rælingen eller et lignende Sted fri af Skibssiden, svinger Loddet flere Gange rundt og derpaa lader det tillige med Loddelinen flyve forefter ned i Vandet, indtil det har naaet Bunden. Dybden aflæses paa Lodlinens Favnemærker (eller Mærker for Fod). Jo større Skibets Fart er, desto tungere maa Loddet være, for at det kan naa Bund. Paa Dybder over 20—30 M. kan det ikke benyttes; vil man alligevel lodde, maa da bruges Dybde lod eller særegne Loddemaskiner (Sir Wil. Thomson's e. a. **1.**). *C. L. W.*

Haandmagasin, et mindre Magasin, der indbygges i Volden tæt ved Kanonerne og tjener til Opbevaring for en mindre Mængde Ammunition, som man altsaa har lige ved Haanden. *H. H.*

Haandmortér kaldtes tidligere Morterer, der vare saa lette, at de kunde bæres fra Sted til andet med Hænderne. De havde et lille Kaliber; i det danske Skytssystem af 1834 indgik en 24 Pd.'s H. *H. H.*

Haandnervet d. s. s. Haandribbet, se Blad, S. 87.

Haandniveau se Nivellering.

Haand og Magt, Søudtryk for Haandkraft.

Haandpant, haandfaaet Pant (jur.), den Panteret, der stiftes ved, at en Person, Pantsætteren, giver en af sine Ting i en andens, Panthaverens Værge, til Sikkerhed for at en vis Ydelse erlægges til aftalt Tid. Til Rettens Stiftelse kræves altsaa først og fremmest, at Pantsætteren pantsætter en af sine egne Ting; er det en andens — f. Eks. en stjaalen Cycle, der pantsættes hos en Pantelaaner — stiftes ingen gyldig Panteret, men Ejeren kan fordre sin Ting tilbage uden at behøve at betale nogen Løsesum for den. Anderledes dog efter Frd. 29. Juni 1753 § 8, naar en stjaalen eller tabt Ting er pantsat paa Assistenshuset eller efter Oktroi 4. Juli 1818 § 46 given i haandfaaet Pant til Nationalbanken, idet i saa Fald Løsesummen maa betales ogsaa af rette Ejer, og altsaa for saa vidt en gyldig Panteret stiftes ved godtroende Modtagelse af Pantet fra de nævnte Institutters Side. Endvidere maa Tingen, overensstemmende med Pantets Navn, være given Panthaveren i Hænde eller i ens Værge, der er pligtig eller har forpligtet sig til at besidde Tingen paa hans Vegne, og maa navnlig ikke forblive hos Pantsætteren. Dog kan H. stiftes over Varer, som bero i dennes Pakhus, naar Nøglerne dertil ere overgivne Panthaveren og Pantsætteren derved har mistet al Adgang til dem.

Naar saaledes H. er gyldig stiftet, har Panthaveren opnaaet fuld Sikkerhed saavel over for Pantsætterens senere Dispositioner som over for Forfølgning fra hans Kreditorers Side og staar saaledes navnlig helt uberørt af Pantsætterens senere Fallit. Panthaverens Ret bestaar i at besidde Pantet, til den betingede Ydelse forfalder — hvorimod han normalt ikke har nogen Ret til at bruge det —; og naar Ydelsen ikke betales ved Forfaldstid, samt i Tilfælde af Pligtens Misligholdelse, kan han skride til Fyldestgørelse paa en særlig let Maade uden foregaaende Lovmaal og Dom. Efter D. L. 5—7 — 2 og dansk Konkurslov § 155 kan han nemlig enten overtage Pantet til Ejendom efter Vurdering eller lade det realisere ved en offentlig Auktion eller, hvis det er et Værdipapir, der har Kurs paa Kjøbenhavn's Børs, ved Salg af en Vekselmægler, efter derom vidnefast at have advaret Pantsætteren. Efter norsk Lov af 12. Oktbr. 1857 kan han, eventuelt efter en Advarsel til Debitor, sætte Pantet til offentlig Auktion. Er H. givet i et Gældsbrev, vil han ogsaa kunne vælge den Udvej at lade Fordringen inddrive og derefter, hvis den gaar ud paa Betaling af Penge, ved Modregning gøre sig betalt i det inddrevne Beløb. I alle disse Tilfælde skal han dog lægge Pantets overskydende Værdi fra sig til Pantsætteren, medmindre det udtrykkelig var aftalt, at han, hvis Betaling udeblev, skulde beholde hele Pantet som Ejendom (*lex commissoria*) — en Bestemmelse, som dog ikke maa betinges fra Assistenshusets eller autoriserede Pantelaaneres Side, hvilke ubetinget skulle realisere ved Auktion, hvorefter det overskydende Beløb henholdsvis inden Aar og Dag og et Aar kan afhentes af Pantsætteren.

Paa den anden Side har Panthaveren den Pligt at opbevare Pantet paa forsvarlig Maade samt til at tilbagelevere Pantsætteren det i uforringet Stand, naar den betingede Ydelse med Renter og Omkostninger tilbydes tillige med Kvittering for Pantets Tilbagegivelse. Se i øvrigt Pant og Frempant. (Litt.: Torp, »Tingsret« [1892], S. 616 ff.; Hagerup, »Panteret« [1889]). *K. B.*

Haandpenge (tysk: *Angeld, Handgeld, Draufgabe*, lat. *arrha*), Penge, der af den ene af to Kontrahenter, f. Eks. Køberen, Lejetageren eller den, der fæster et Tyende, betales kontant (gives paa Haanden) til den anden som Tegn paa Kontraktens Afslutning. H. have i dansk og norsk Ret samme Betydning som et hvilket som helst andet ydre Vidnesbyrd om en Kontrakts endelige Afslutning og kunne alt efter Omstændighederne være at anse som en særlig Gave (jfr. Fæstepenge) eller som et Afdrag paa det Vederlag, som vedkommende Kontrahent skal betale. Romerretten og fransk Ret (*code civil*, Art. 1590) indrømme i visse Tilfælde Kontrahenter Adgang til at træde tilbage mod henholdsvis at opgive den betalte Arrha eller at tilbagelevere den modtagne Arrha og betale lige saa meget til. Saadan Regel er ikke hjemlet i dansk eller norsk Ret, ligesom den udtrykkelig udelukkes af den tyske Handelslovbog § 285 og den ny tyske borgerlige Lovbog (se dennes § 336—338). Om H. ved Hvervning (s. **d.**). *E. T.*

Haandpig, et Stødvaaben, der tidligere brugtes i Orlogsskibe. Det bestod af en ca. 2 M. lang jærnbeslaaet Stage, paa hvis ene Ende var befæstet en lang Jærnspids. Den brugtes fornemmelig, naar Entring skulde afslaas. *C. L. W.*

Haandpresse se Bogtryk, S. 267.
Haandribbet se Blad, S. 87.
Haandrod se Haand.

Haandsav kaldes i Skovbruget en saadan Sav, som bruges af een Mand til Overskæring af Grene og tynde Stammer; Bladet er baandformet og sidder i en rektangulær eller halvcirkelformet Ramme af Træ, saaledes at det holdes stramt; den enkelte Savtand er usymmetrisk, saa at H. kun skærer i den ene Retning. *C. V. P.*

Haandskrift (jur.), se Gældsbrev.

Haandskrift betegner dels det, som en skriver, med det for hver enkelt særegne Præg, ved Hjælp af hvilket man er i Stand til at kende det ene Menneskes Skrift fra det andets (se Autografi og Grafologi), dels i retslig Forstand skriftlig Forsikring (se Gældsbrev), dels endelig som ordret Oversættelse af det latinske *manuscriptus* (nemlig *liber*, Bog): en haandskreven Bog ell. Skrift. Materialet, hvorpaa H. er skrevet med Blæk, i Reglen sort eller rødt, e. l., er som oftest Papir eller Pergament, men ogsaa andre Stoffer findes anvendte, som Papyrus (s. d.), Tøj, især Linned, Blade, især Palmeblade, Bast, Trætavler, Skind, Tavler af Sten eller Metal, Potteskaar, Tavler af brændt Ler o. s. v. — Da man først begyndte at samle H., kendte man næsten kun H. af Papir og Pergament; højest nogle faa H. paa Papyrus vare bevarede og kendte; men siden Midten af 18. Aarh. er Antallet af H. paa Papyrus steget stærkt og forøges stadig. 1752 fandtes en Samling græske H. paa Papyrus i Herkulanum, hvilke nu findes i Nationalmuseet i Napoli, og ved de senere Aars Udgravninger i Ægypten ere mangfoldige H. paa Papyrus, baade med oldægyptisk Skrift og med græsk, koptisk, arabisk, oldpersisk (Pehlevi) Skrift, komne for Dagens Lys. I Ægypten er der ligeledes fundet H. skrevne paa Tøjstrimler med ægyptisk Skrift, ja en lang etrurisk Tekst (nu i Agram), ligeledes skreven paa Linned, alt fundet anvendt som Mumiebind. Bøger af denne Art, skrevne paa Tøj, havdes ogsaa i Rom (*libri lintei*). H. skrevne paa Palmeblade komme fra Sydøstasien og Øerne, som ligge Øst derfor; Materialet er endnu den Dag i Dag i Brug der. Trætavler benyttedes meget i flere Lande. Man skrev paa dem med sort Blæk e. l.; saadanne haves f. Eks. fra det gamle Ægypten. For øvrigt brugte man ogsaa at indridse eller skære Skrift ind paa Trætavler (se Bog), eller ogsaa overtrak man Tavlerne med Voks og ridsede Skriften derpaa med et spidst Redskab. Brugen af saadanne var meget udbredt saavel i Oldtiden (1875 fandtes flere i Pompeji, nu i Napoli) som i Middelalderen (i det danske Nationalmuseum findes en Bog af saadanne Tavler fra et dansk Kloster i Estland), men de brugtes vist mere enten til Breve eller som vore Skrivetavler til mere forbigaaende Optegnelser end til, hvad der ønskedes bevaret til senere Tider. Trætavler overtrukne med Sølv anvendes i Bagindien; Skriften derpaa er sort. Fra Ægypten j have vi flere Litteraturstykker skrevne paa Kalksten med sort og rødt Blæk; andre Stykker ere skrevne paa Potteskaar. Saadanne anvendtes ogsaa til at skrive paa i Grækenland (se Ostrakismos). Love, Dekreter o. l. indhuggedes eller indridsedes paa Tavler af Metal og Sten, ligesom ogsaa Gravskrifter (se Epigrafik); men disse Arter af Mindesmærker kunne ikke betegnes som H. Snarere kunde man som saadanne betegne Babyloniernes og Assyrernes Indskrifter paa Lertavler i Kileskrift (s. d.), paa hvilke vi ofte finde omfangsrige Værker. Skrifttegnene skreves eller i rettere indtrykkedes paa det vaade Ler, som derefter brændtes i Ovn. Man skrev ogsaa i flere Lande paa Bast, især Birkebast, og paa Skind. Pergament er en forbedret Behandling af det sidste Materiale. Det almindeligste Materiale, der er benyttet til de H., vi besidde i vore Dage, er, som anført, Papir og Pergament (og Papyrus). Men ikke alt, der er skrevet paa disse Stoffer, vil kunne betegnes som H. i Ordets almindeligste Betydning. Til egentlige H. regnes ikke: retslige Aktstykker, Diplomer, Regnskaber o. l. og heller ikke Breve og andre private Meddelelser. Et H. maa have en litterær Karakter, maa svare til, hvad vi nu kalde en Bog. Da den i et Land brugelige Skrift i Reglen ikke bliver sig selv lig i meget lange Tidsrum, men af og til modificeres mere eller mindre, da der til forskellige Tider anvendes forskellige Forkortninger, Sammenskrivninger o. l., og da den skrivendes Individualitet spiller en ikke ringe Rolle, er det ikke altid saa let en Sag at læse et H., bestemme dets Alder, Herkomst o. s. v. Man maa derfor søge Hjælp hos Palæografien (s. d.), som netop behandler Spørgsmaal, der staa i Forbindelse med H., imedens Diplomatikken (s. d.) nærmest har Aktstykker, Diplomer, til Genstand. — Med Hensyn til den ydre Form af H. var Rulleformen den almindeligste i Oldtiden og udbredte sig sammen med Brugen af Papyrus fra Ægypten til Nabolandene, til Grækenland og Italien. En Bog eller et H. kaldes derfor af Romerne ofte *volumen* (af *volvo*, »ruller«). I Evangelierne læse vi om, hvorledes Bøger af Gl. Test., f. Eks. Profeten Esaias, »rulledes op«. H. rulledes om en Stok og gemtes i en Kapsel; en Paaskrift betegnede Skriftets Titel eller Indhold. Ægyptiske H. paa Papyrus have ofte en meget betydelig Længde; Papyrus Harris Nr. 1 i London (»Ramses III's Annaler«) er 43 1/2 M. lang. Man skrev i Reglen kun paa den ene Side af en Papyrus, men der findes ogsaa mange Papyrus'er, som ere beskrevne paa begge Sider. Naar Bagsiden var ubeskreven, benyttedes den ofte senere til alle Slags Optegnelser. Disse ere, naar deres Tid lader sig nøje bestemme, af ikke ringe Vigtighed, fordi vi derved faa Vink om, til hvad Tid vi maa henføre Teksten paa Forsiden af H. Regnskaberne paa Bagsiden af H. med Aristoteles'es *Politeia* (Stat) give saaledes en Tidsgrænse, inden hvilken H. er skreven. Ved Siden af Papyrus, der i Ægypten var i Brug vistnok fra Aar 3000 f. Chr. og i Grækenland var almindelig paa Herodot's Tid (5. Aarh.), anvendtes fra 2. Aarh. f. Chr. ofte Pergament. Det rulledes ogsaa; men snart begyndte man at anvende Bogform, idet man foldede saavel Papyrus som Pergament. Materialet kom derfor nu i Reglen i Handelen i afpassede Stykker af ligelig Størrelse. H. i Bogform kaldes *codex* (s. d.), afkortet *cod.* 1897 fandtes i Ægypten et Blad af en Papyrusbog med Herrens *Logia* (»Taler«) omtr. fra 230 og det første Blad af en anden Bog med Begyndelsen af Matthæus-Evangeliet (fra 3. Aarh.). Dog holdt Rulleformen sig endnu en Tid ved Siden af Bogformen.

Hvad Tilblivelsen af H. angaar, da bleve mange

H. afskrevne med et andet H. for Øje; men den almindelige Maade var Diktat, oftest til flere, endog mange Afskrivere paa een Gang. Denne Maade er allerede anvendt i Ægypten, snart efter Aar 2000 f. Chr., hvad man kan se af Fejl i »De Dødes Bog«, der ere opstaaede ved, at Afskriveren har hørt fejl, hvorfor han ikke sjælden for at faa Mening har tilladt sig forskellige Forandringer. Diktat til Afskrivere anvendtes siden af Grækerne, og særlig i vid Maalestok i Rom i Kejsertiden (se Boghandel, S. 245). Allerede i Oldtiden illustreredes H. undertiden med Tegninger, en Skik, der udvikledes stærkt i Middelalderen, hvor man ofte udsmykkede H. med kunstig udstyrede Initialer (s. d.) og med Billeder eller Miniaturer (s. d.), i Reglen udførte i flere Farver. Ikke blot ny Bøger prydedes paa denne Maade; ogsaa H., som afskreves efter ældre H., udstyredes paa lignende Vis. I H. af Bibelen illustreredes de beskrevne Fortællinger ofte i Miniaturbilleder o. s. v. Middelalderen har nemlig indlagt sig den største Fortjeneste af Videnskaben ved at afskrive Oldtidens Værker. Det allermeste skyldes i denne Henseende Klosterbrødre, baade i Østen og Vesten. Næsten alle H., som Nutidens Biblioteker have kunnet skaffe sig, saavel H. af græske og latinske Oldtidsforfattere som af kirkelige Forfattere fra Middelalderen, skyldes Munke og stamme fra Klostre. Enkelte Klostre have endnu den Dag i Dag værdifulde H., saaledes Klostrene paa Athos (s. d.). Da Pergament var kostbart, afvadskede man oftere Skriften af ældre H. paa Pergament, som man ikke satte Pris paa, og skrev andet — i Reglen Bønner e. 1. — i Stedet (se Palimpsest). For øvrigt lettedes Afskrivning af H. en hel Del ved, at Papir, som stammer fra Kina, og som ved Aar 800 gennem Araberne blev bekendt i Europa, fabrikeredes i store Mængder og spredtes over Europa, hvor det som et bedre Materiale fortrængte Papyrus og som et langt billigere Materiale ofte blev foretrukket for Pergament. Efter Konstantinopel's Fald 1453 bragtes mange græske H. til Italien, og Interessen for græsk Litteratur blev snart meget levende. Et Par Aarhundreder senere begyndte man ogsaa at hente østerlandske H. fra Østen, baade kristne, muhamedanske og jødiske H.

Før Bogtrykkerkunsten opfandtes, bestode alle Bøger af H., men snart forandredes Forholdet. Det blev hurtig klart, at det aldeles ikke kunde betale sig at lade afskrive som tidligere; trykte Bøger kunde leveres langt billigere (for 1/5). Imidlertid hørtes der dog ikke straks helt op med al Afskrivning af ældre H. Rige Folk lode endnu længe forfærdige kostbart udstyrede H., især Bønnebøger *(livres d'heures)*. Ligesom der allerede i Oldtiden stundom fremkom Skrifter, som j kun kom til at foreligge i et eneste H., Originaleksemplaret, og aldrig afskreves, saaledes er der lige til vore Dage ofte udarbejdet Skrifter, som aldrig ! ere trykte, men ere vedblevne at være til i et eneste H., indtil de enten ere gaaede til Grunde eller ere havnede i et Bibliotek. Samtidig med, at man saaledes trykkede ny Bøger, udgav man ogsaa mange ældre Skrifter baade fra Middelalderen og Oldtiden. Bogtrykkerkunsten kom ogsaa til ! Østen, men Muhamedanerne vare længe ikke synderlig vel stemte for den, og endnu den Dag i Dag i antages det for utilladeligt at trykke Koranen eller andre religiøse Skrifter om Religionen eller blot at besidde saadanne. Koranen afskrives endnu i vore Dage og det i stort Antal. Omvendt begyndte man snart i Europa at trykke østerlandske Skrifter med østerlandske Skrifttegn, baade kristne, jødiske og muhamedanske H. — Udgivelsen af den ældre Litteratur i Trykken gjorde aldeles ikke H. til disse Skrifter overflødige, om man end i Begyndelsen stundom tænkte saaledes. Man opdagede snart, at de ældre Udgaver, der vare udførte efter let læselige og derfor unge Haandskrifter, indeholdt mange urigtige Læsemaader, og at man for at faa en bedre Tekst maatte gaa tilbage til de ældste og bedste H., og at alle H. af samme Skrift maa nøje sammenlignes og værdsættes. Deres Stamtavle maa saa at sige opsættes, for at man kan faa Midler i Hænde til at dømme om, hvilke Læsemaader der ere at foretrække. Hertil kommer, at alle illuminerede H. ved deres Initialer og Miniaturer have den største Værd for Kunsthistorien, idet mange af dem tilhøre en Tid, hvorfra ellers kun faa kunstneriske Mindesmærker ere levnede os. Saavel Biblioteker som flere private have derfor længe ivrig samlet gamle H. (se Haandskriftsamlinger). Imedens jordfundne Papyrus fra Ægypten naa op til 3. Aartusinde f. Chr., har man ikke noget fra Slægt til Slægt bevaret H., som er ældre end 4. Aarh. e. Chr. De ældste ere græske Bibelhaandskrifter: den af Tischendorf i Sinai-Klosteret fundne *Cod. Sinaiticus*, *Cod. Vaticanus* i Rom; *Cod. Alexandrinus* er fra 5. Aarh. Af latinske H. findes i Paris: et H. af Livius fra 5. Aarh., et H. af Prudentius ældre end 527, et fra Metz stammende Evangeliarium fra 6. Aarh. o. s. v. Af syriske H., hvoraf særlig Assemani (s. d.) har bragt mange til Rom, Cureton (s. d.) o. a. mange til England, ere ligeledes flere af anselig Ælde (5. Aarh.). Af hebraisk H. er næppe noget ældre end 9. Aarh., fra hvilken Tid et H. i Bruxelles (37 M. langt) stammer. Arabiske, armeniske, ætiopiske, tyrkiske og tatariske. H. have ikke heller nogen særlig høj Ælde. De ældste indiske ere fra 12. Aarh. Paa store kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn er en interessant Samling, hjembragt af Rask. De oldpersiske H. paa Zend (s. d.) og Pehlvi, ere ikke meget gamle; de ældste og bedste ere paa Kjøbenhavn's Universitets Bibliotek, hjembragte af Westergaard. Heller ikke østasiatiske H. have nogen betydelig Ælde. De mejikanske H. (se Maja) ere faa Aarhundreder gamle. H. paa forskellige romanske, slaviske, keltiske, germanske Sprog, til Dels fra temmelig gammel Tid, haves særlig i de Lande, hvorfra de stamme. Det ældste H. paa et germansk Sprog, *Cod. Argenteus* (saa kaldet, fordi det er indbundet i Sølv), og som indeholder Ulfilas'es Bibeloversættelse, findes i Upsala. De ældste danske H., affattede paa Dansk, ere fra ca. 1300. De betydeligste Samlinger findes paa Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn, særlig i den Arnamagnæanske Samling, og paa det store kgl. Bibliotek, det kgl. Bibliotek i Stockholm, i Karen Brahe's Bibliotek i Odense (H., mærkelige ved deres Indhold, »Folkeviserne«, ikke ved deres Ælde), i Flensborg Raadhus (H. af jydske Lov og af Flensborg Stadsret paa Dansk fra ca. 1300), nogle enkelte i den Ledreborg'ske Samling. — I de senere Aar

har man i flere Lande udgivet Faksimiler af H. (saaledes i Rom af *Cod. Vaticanus* af Bibelen), ofte i Fototypi, i Danmark *Cod. Runicus*, noget af »Flatø-Bogen« (s. d.). Af et stort Værk med Gengivelse af vigtige græske og latinske H.: *Codices graeci et latini photographice depicti duce* S. de Vries, er hidtil udkommet 2 Bd. *V. S.*

Islandske og norske H. Alle gamle H. ere skrevne paa Pergament (Skind, navnlig Kalveskind, »Skindbøger«) før Tiden ca. 1600. Af islandske H. haves en stor Mængde, af norske kun ganske faa. De fleste af dem stamme fra Tiden ved og efter 1300. Skriftens Art er højst forskellig. Mange ere nydelig skrevne med pragtfulde Initialer med Linie- og Spaltestreger, malede Overskrifter o. s. v. Af en stor Mængde er der nu kun tilbage nogle Blade, et enkelt Blad eller undertiden kun Bladstumper, som dog ofte kunne vær,e særdeles værdifulde. Mange ere helt gaaede til Grunde, men haves i Papirsafskrifter fra 17. og 18. Aarh. I det hele bære de fleste Mærker af ublid Behandling. De eksisterende H. findes nu paa forskellige Steder, men saa godt som ingen paa Island selv. Den største og uden Sammenligning den vigtigste er Arne Magnusson's (s. d.) paa Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn. Se herom Kr. Kålund's Katalog, I—II. Den næststørste Samling findes i det kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn; her findes ogsaa en Mængde Papirshaandskrifter. Hovedbestanddelen stammer fra Frederik III's Tid, der bl. a. lod indsamle H. paa Island. Af de vigtigste H. her kunne nævnes *Codex regius* af den ældre Edda, »Flateyjarbók« i to Voluminer, »Morkinskinna«, 1812, et Blandingshaandskrift; en Del heraf er fra Tiden ved 1200, samt *Cod. regius* af Graagaasen. Dernæst haves en ikke ubetydelig Samling i det kgl. Bibliotek i Stockholm. Foruden en Mængde Papirsafskrifter findes her flere særdeles værdifulde Skindbøger; den allervigtigste og en af de vigtigste Membraner overhovedet er den saakaldte Homiliebog (s. d.) fra ca. 1200; her findes ogsaa et af de bedste H. af den særskilte Olafssaga og Rimur-Haandskrifter. Endelig er der nogle faa i Upsala Universitetsbibliotek, deriblandt det bekendte H. af Snorre's Edda. I Christiania findes enkelte Brudstykker i Rigsarkivet. I andre Lande (Skotland, England, Tyskland [Wolfenbuttel]) haves der enkelte mindre Samlinger af H. Af norske H. kunne særlig fremhæves: en Homiliebog fra ca. 1200, den legendariske Olafssaga, Barlaamssaga, Hovedhaandskriftet af Kongespejlet, Didrikssaga, foruden H. af de norske Love. (Litt.: Kr. Kålund, »Katalog over den Arnamagnæanske Haandskriftsamling«, I — II [Kbhvn. 1889—94]; Arwidsson, »Förteckning ofver... isl. Handskrifter« [Stockholm 1848]; V. Gödel, »Katalog ofver . . . fornisl. och fornnorska Handskrifter« [i Stockholm], I [Stockholm 1897]; samme, »Katalog öfver . . . fornisl. och fornnorska Handskrifter« [i Upsala] [Upsala 1892]). *F. J.*

Haandskriftsamlinger danne i vore Dage en af de værdifuldeste Afdelinger af større Biblioteker. For at Haandskrifterne ret maa kunne blive nyttige for Videnskaben, maa de være ordnede i Rækker og Grupper og nøje beskrevne, for at man kan være i Stand til at finde det, man søger. Man er derfor tidlig i de fleste Biblioteker begyndt at forfatte systematisk ordnede Registre og Kataloger over sine H. De ere gerne ordnede efter Sprogene og inden for disse efter Indholdet og efter de enkelte Forfatteres Levetid. Allerede i 18. Aarh. forfattedes i Italien flere fortrinlige Kataloger over H., saaledes af Familien Assemani (s. d.), mest om østerlandske, især syriske Haandskrifter i Rom, og af Bandini en Katalog over H. i San Lorenzo i Firenze (1764—93). I de senere Aar er der udkommet ikke faa udmærkede Kataloger over mange Afdelinger af forskellige H. i Europa; særlig maa nævnes Katalogerne over de østerlandske H., saaledes over syriske, arabiske, persiske, indiske og ætiopiske H. Disse Kataloger ere tillige fortrinlige Vejledninger til at kende vedkommende Landes Litteraturer. En særlig Fortjeneste af den armeniske Litteratur have Mekitaristerne i Venezia indlagt sig ved at samle og udgive armeniske H. De vigtigste H. i Europa findes i følgende Byer: Rom (især Vatikanet), Firenze (i San Lorenzo o. fl. St.), i Milano (San Ambrosio), Paris (Nationalbiblioteket o. s. v.), London (British Museum og India House), Oxford (Bodleian), Dublin (Trinity College), Leyden, Bruxelles, Gent, Berlin, München, Wien, St. Petersborg, Kjøbenhavn (Store kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket), Stockholm, Upsala, Christiania, Madrid, Lissabon. — De østerlandske Haandskrifter paa det store kgl. Bibliotek i Danmark ere beskrevne i *Codices orientales Bibliothecae Regiae Hafniensis* [udg. af Westergaard og Mehren, 3 Bd. *Hafniae* 1846—57], de franske 1844 af Abrahams, de græske 1880 af Ch. Graux, i Paris: »Notices sommaires des manuscrits grecs de la grande Bibliothèque Royale de Copenhague« ; de illuminerede H. ere beskrevne af Chr. Bruun i »Aarsberetninger fra det Store kgl. Bibliotek«, III [Kbhvn. 1874—89]. Allerede 1786 udgav John Erichsen i Kjøbenhavn: »Udsigt over den gamle Manuskriptsamling i det store kgl. Bibliotek«. En Fortegnelse over den vatikanske H.: *Bibliotheca Apostolica Vaticana codicibus manus cr iptis recensita* udgives fra 1885 i Rom. Af en Generalkatalog over franske H., »Catalogue general des manuscrits des Bibliothèques publiques de France« ere flere Bind udkomne. En Udsigt over de vigtigste H. og deres fornemste Skatte udgav Montfaucon 1739: *Bibliotheca Bibliothecarum Manus cr iptorum nova* og for nylig Migne i Paris. H. findes ogsaa i det tyrkiske Rige, Persien og mange Steder i Indien. Den engelsk-indiske Regering har ladet forfatte Kataloger over de vigtigste H. i Indien. Om Kataloger over H. i Tyskland se »Centralblatt fiir Bibliothekswesen«, III [1886]. *V. S.*

Haandskydevaaben, i Modsætning til det svære Skyts, bæres af Brugeren og betjenes i Haanden. Efter Vaabenets Længde benævnes H. Geværer, Karabiner (s. d.) og Pistoler (s. d.) (Revolvere); efter Lukkemekanismens og Laasens Indretning skelner man mellem: Forladere (s. d.) og Bagladere, og disse sidste kunne enten være Enkeltladere eller Magasingeværer (Repetergeværer); efter Løbets Beskaffenhed sondres mellem glatløbede og riflede H. Jagtbøsser ere enten enkelt- eller dobbeltløbede og undertiden saaledes, at det ene Løb er glat (til Hagelskud), det andet riflet (til Kugleskud).

H. bestaar i Reglen af Piben, Laasestolen, Laasen, Skæftet og Beslagene; ved Magasin-

geværerne mærkes desuden Magasinet og Repetermekanismen; endvidere høre Ladestokken og ved Krigsgeværer Bajonetten til H. samt forskellige Rekvisitter, saasom Geværrem, Geværprop eller Mundingshætte, Skruetrækker o. l. — Piben, der tidligere var af Smedejærn, er nu af Staal; dens indvendige hule Rum, Løbet, er cylindrisk, ender bagtil i Reglen i et Kammer eller Leje for Patronen; Løbets forreste Ende kaldes Mundingen, dets Midtlinie Kernelinien. Sidevæggene i Piben ere tykkere bagtil, saaledes at Godstykkelsen her er større end ved Mundingen, dels for at yde større Modstand ved Krudtets Eksplosion, dels for at gøre Geværet mere bagvægtigt. Løbets Tværmaal, Kaliberet, var ved de ældre Forladere 16—18 Mm., er ved moderne Krigsgeværer 6,5—8 Mm. — Laasestolen, i hvilken ved det nyere H. Piben er fastskruet, optager Laasen og Lukkemekanismen. — Laasen, der ved Forladerne alene tjente til at tænde Krudtladningen, er ved Bagladerne som oftest i nøje Forbindelse med Lukkemekanismen og tjener saavel til Ladningens Paatænding som til at medvirke ved Patronens Indføring og Fjernelsen af det tomme Patronhylster. — Skæftet tjener til at lette H.'s Bæring og Haandtering under Brugen, beskytter Haanden mod den ved Skydningen ophedede Pibe og Piben mod Bøjninger og Stød; Skæftet er af Rødbøg, Ahorn, Birk eller hyppigst af Valnøddetræ. — Beslagene forbinde Pibe, Lukkemekanisme, Laas og Magasin med Skæftet, styrke delte samt beskytte Aftrækkeren; de vigtigste ere: Ringene, der forbinde Pibe og Skæfte, Krydsskruen, der forbinder Laasestolen med Aftrækkerblikket, Laaseskruer, Magasinskruer, Aftrækkerblikskruer, der tjene til Befæstelse af de paagældende Dele og Beslag, Kappen og Næsebaandet, der beskytte Skæftet, Aftrækkerblikket og Haandbøjlen, der beskytte Aftrækkeren, Rembøjlerne, i hvilke Geværremmen er fastgjort. — Magasinet er en Patronbeholder, der enten er anbragt i selve Geværet, fast Magasin, eller er saaledes indrettet, at den i givet Øjeblik kan fæstes til Geværet, løst Magasin. — Repetermekanismen bringer under Skydningen, automatisk ved Laasens Betjening, Patronerne fra Magasinet ind i Kammeret. — Ladestokken var oprindelig af Træ, senere af Jærn, Staal eller Messing, tjente ved Forladerne til at indføre Krudt og Kugle i Løbet, ved Bagladerne til at udviske og rense Løbet. — Bajonetten (s. d.) tjener, naar den paasættes Geværet, til at gøre dette til et Stødvaaben. — Rekvisitternes Antal søger man ved Krigsgeværerne af Hensyn til Udrustningens Vægt i det hele taget at indskrænke saa meget som muligt; flere Bagblademekanismer kunne saaledes adskilles og igen sammensættes uden Skruetrækker eller andet Rekvisit.

H.'s Udvikling falder væsentlig efter Laasens Konstruktion i 4 Tidsrum foruden vor Tid.

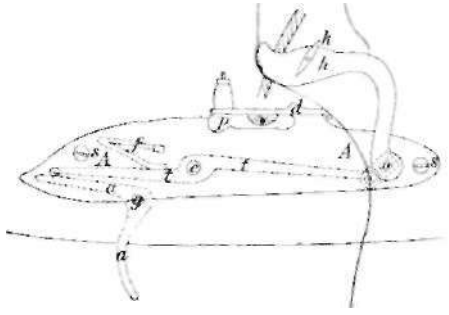
I. Tidsrum (1400—1600). Ved de første Ildvaaben, som fremkom efter Krudtets Opfindelse, sondredes ikke mellem svært Skyts og H.; der udskødes først Stenkugler, og Vaabenet bestod af et Jærnrør, lukket bagtil og forsynet med et Fænghul og anbragt paa en Træklods som Underlag; ca. 1400 blev det almindeligere at bruge Bly- eller Jærnkugler; derved kunde Kaliberet gøres mindre og H. blive saa let, at det kunde bæres af een Mand og bruges af Fodfolk. Dette første H., den saakaldte Haandbøsse (Fig. 1), bestod af eet eller flere Stykker Rør, i hvis Ende var indstukket en Stok, som Skytten under Affyringen klemte fast under Armen eller stemmede mod Jorden. Efterhaanden fik Skæftet en mere haandterlig Form, men H. var dog endnu længe tungt og klodset, saa at det helst maatte støttes mod et Underlag under Skydningen; man forsynede det, tillige med en Hage under Piben til at optage Tilbagestødet, naar Geværet lagdes paa et Brystværn e. l. Fænghullet (s. d.), der i Begyndelsen var udboret i den øverste Flade af Piben, blev senere for at lette Sigtningen under Affyringen anbragt paa Siden af Piben med en Pande underneden til Fængkrudtet, som holdtes beskyttet mod Vind og

Fig. 1.

Vejr af et Laag (Panddækkel). Affyringen skete først ved, at man holdt en brændende Lunte til Fængkrudtet, men i Beg. af 15. Aarh. opfandt man Luntelaasen (Fig. 2), der holdt sig i Brug i næsten 300 Aar og i haj Grad fremmede H.'s Brugbarhed, idet det nu lykkedes at gøre det bekvemt til Krigsbrug; Laasedelene, undtagen Hanen *h*, ere anbragte indvendig paa Laasblikket *AA*, der ved Skruer *ss* er fæstet til Skæftet eller Piben;

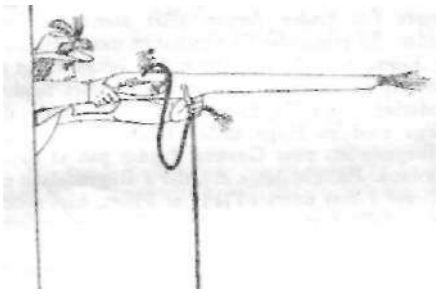
Fig. 2.

endvidere mærkes Panden *p* og Panddækkelen *d*; Hanen *h* drejer sig om Stiften 0, er foroven spaltet saaledes, at Lunten kan fastholdes af Klemskruen *k*; Hanen bevæges ved Hjælp af Stangen *N*, der drejer sig om Stiften *e*, og paavirkes af Fjederen *f* og af Aftrækkeren *aa*, som drejer sig om Stiften *g*. — De første med Luntelaas forsynede Geværer kaldtes Hagebøsser, enten efter den ovennævnte Hage eller efter Hanens Form; de sværeste, den saakaldte Dobbelthage, der udskød 1/4 Pd.'s Blykugler, og den enkelte Hage, hvis Kugle vejede 1/8 Pd., brugtes mest til Fæstningskrig, medens Halvhagen, hvis Projektil vejede 1/16 Pd., brugtes almindelig til Krig i aaben Mark; saavel til denne som til den enkelte Hage medførtes en Stok, der foroven var forsynet med en Gaffel til at støtte Hagen i under Skydningen (Fig. 3); endnu ca. 1700 var Luntelaasen i Brug i Din-

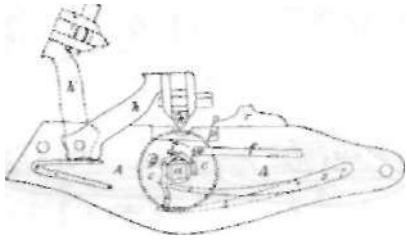
mark. — Hjullaasen (Fig. 4) eller den tyske Laas blev opfunden i Niirnberg 1515 — 20; de enkelte Laasedele, der ere fæstede til Laaseblikket .

Fig. 3.

AA, ere Hanen *h,* i hvis Mule et Stykke Svovlkis *k* er fæstet, Hjulet *cc,* der i Kanten har skarpe Tænder til at rive Gnister af Kisen, Slagfjederen *ss,* til hvis fri Ende er fæstet Kæden *d,* hvis ene Ende er fæstet til Hjulets Akse *a,* Hanefjederen *e,* Stangen *f,* der med en Tap griber ind i et Hul *g* i Hjulet; Laasen spændes ved Hjælp af en Nøgle, der griber om Enden af Aksen *a.* Hjullaasen var kostbar og besværlig at spænde og kom let i Uorden ved Brugen; den blev derfor ikke almindelig ved Fodfolket, men brugtes mest ved Rytteriet og til Luksusvaaben. — Snap-

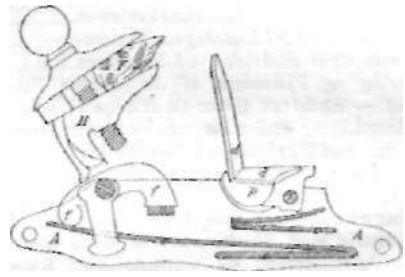
Fig. 4.

hanelaasen (Fig. 5.) er opfunden i Spanien i 16. Aarh., bestaar af Laaseblikket *AA,* Panden *p,* Batteriet *dd* med Fjeder *cc,* Hanen *H* med Hanefoden *ff,* Slagfjederen *ss* og Aftrækkerstolpen *o,* der kan bevæge sig ud og ind gennem et Udsnit i Laaseblikket ved Hjælp af en Aftrækker; Batteriet er riflet og frembringer Gnister, naar Svovlkiset *F* slaar derimod, hvorved Batteriet slaas tilbage og aabner Panden med Fængkrudtet. Snaphanelaasen var bedre end Hjullaasen, idet den var lettere at spænde og tændte sikrere, men den kunde dog ikke afløse Luntelaasen, som ofte anbragtes sammen med den. — Ammunitionen førtes i denne Periode saaledes, at Skytten paa et Bandoler eller Akselskærf havde hængende et Antal Blik- eller Træhylstre, hvert med en Ladning Krudt; Kuglerne bar han i en Pose; desuden havde han et Krudthorn til Ladninger og Fængkrudt, flere Favne Lunte, et Luntehylster af Blik, en Træladestok, som først bares løst, senere var indrettet til at stikke i en Rende paa Bøssen.

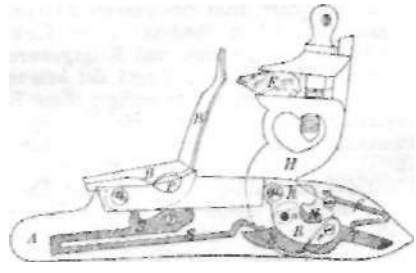
2. Tidsrum (1600—1700) er ejendommeligt ved, at Kaliberet formindskes, saa at Geværet bliver lettere og haandterligere, og ved den almindelige Indførelse i alle Landes Hære af Flintlaasen (s. d.) (Fig. 6), der er en videre Udvikling af Snaphanelaasen. Den blev opfunden ca. 1650 og bestaar af 1) Laaseblikket, 2) Hanen, der drejer sig om Tappen *o,* 3) Nødden *NN,* der drejer sig om samme Tap og følger Hanens Bevægelse, 4) Slagfjederen *SS,* 5) Stangen *T,* der drejer sig om Skruen *r* og med sin Spids griber ind i et Udsnit i Nødden, naar Hanen spændes, 6) Stangfjederen *f,* fastholdt af Skruen *m,* 7) Batteriet *BB,* der drejer sig om Skruen *n* og tillige tjener som Panddækkel, 8) Studdelen *RR,* fastholdt af Skruerne *m* og *p* og sammenholdende Laasedelene. Denne sindrige og gode Laas er i Hovedsagen den samme, som anvendtes paa de

Fig. 5.

senere Forladegeværer, og flere af dens Dele have endog fundet Anvendelse ved Bagladerne; den gjorde Geværet til et mere brugbart Krigsvaaben, og den medførte en Forøgelse af Skydningens Betydning i Kampen. — Ammunitionen foretoges der ogsaa Ændringer med, som muliggjorde en hurtigere Skydning; Gustaf Adolf indførte saaledes Papirspatronen, der i sig indbefattede Krudt og Kugle og saaledes, at Papiret kunde bruges som Forladning (s. d.), og han anskaffede Patrontasken til Føring af Ammunitionen; derved og ved at lægge Vægt paa en god Indøvelse af Ladningsgrebene naaede han en Skydehastighed, der ikke blev synderlig overskreden, før i Midten af 19. Aarh.

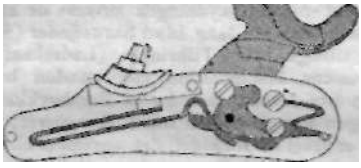
Fig. 6.

det preussiske Tændnaalsgevær fremkom og medførte en Omvæltning i Skydning og Taktik.

3. Tidsrum (1700—1866) er navnlig mærke-

ligt ved den almindelig Indførelse af Bajonetten; Geværet bliver derved til et brugbart Stødvaaben, og den tidligere, i taktisk Henseende ubekvemme Deling af Fodfolket i Pikenerer (spydbevæbnede) og Skytter kan nu falde bort, og man faar i alle Lande et Enhedsfodfolk, som er skikket saavel

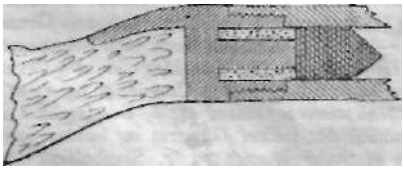

til Fjernkamp som til Nærkamp. Et ikke ringe Fremskridt skete ved Indførelsen af Perkussionslaasen (Fig. 7); Antændelsen sker her ved Knaldkvægsølv i en lille Metalhætte, Fænghætten (s. d.), som sættes paa en Piston (s. d.) *p*, gennem hvis Ildkanal Ilden fra Fænghætten forplanter sig til Krudtladningen; Antændelsen bliver hurtigere og sikrere, hvorved Skudsikkerheden forøges, og Forandringen var dog ikke større, end at man kunde omdanne de gamle Flintlaasgeværer til Perkussionsgeværer. — Skudsikkerheden og Skudvidden forøgedes betydelig mod Slutningen af dette Tidsrum ved at rifle Haandskytset (Delvigne, s. d.); ved de første Rifler brugtes Rundkugler, som vare lidt større end Felterne mellem Riffelgangene og med Kraft dreves ned i Løbet; senere anvendte man et Træspejl (Fig. 8) med Leje for Kuglen; men det var først, da Thouvenin (s. d.) 1842 opfandt Tapriffelen (Fig. 9), til hvilken der kunde bruges et Spidsprojektil, at Riflingen kom til fuld Nytte; naar Projektilet er ført til Bunds, støder det mod Tappen, omkring hvilken Krudtet ligger, og ved et Par kraftige Slag med Ladestokken, der forneden har en Udhuling svarende til Projektilets Spids, stukkes Projektilet sammen og træder derved ud i Riffelgangene. Et Fremskridt i god og sikker Forcering skete ved,

Fig. 8.

Pig. 9.

at Minié (s. d.) 1849 benyttede selve Krudtgassens Tryk til at drive Blyet ud i Riffelgangene (se Ekspansionsføring); Minié-Projektilet (Fig. 10) har bagtil en Udhuling for Krudtgassen

og udvendig nogle Riller for at lette Forceringen; ved Lorenz's Projektil (Fig. 11), der har dybere Riller, sker Forceringen ved Sammentrykning (Kompression) ved Krudtgassens Tryk; derved bliver det muligt at formindske Kaliberet, saa at Projektilet bliver tyndere og længere.

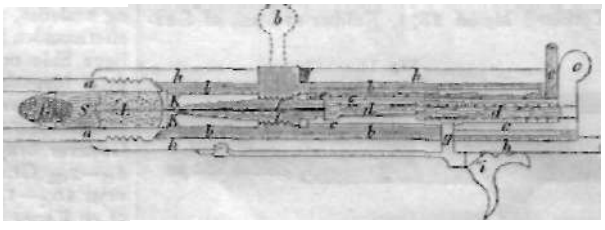
4. Tidsrum (1866—85) udmærker sig ved den almindelige Indførelse i alle Lande af enkeltladende Bagladere. Forbilledet for de fleste af disse var det allerede 1841 i Preussen indførte Tændnaalsgevær (Fig. 12), til hvilket brugtes den ligeledes af Dreyse (s. d.) opfundne Enhedspatron (s. d.); det bestaar af Laasestolen *h*, Bundstykket *b* med Haandtaget, Laaserøret *c*, Naalebolten *d* med Tændnaalen, Stoppetjederen *e*, Naalerøret *f*, Aftrækkerstolpen *g* med Fjeder og Aftrækkeren *i*; Figuren viser Mekanismen fra venstre Side, i det Øjeblik Tændnaalen har gennem-

Tig. 10. Fig. 11.

boret Krudtladningen *L* og rammer Tændsatsen, der er anbragt bag i Spejlet *S*, som fortil har et Leje for Projektilet *P*; naar saaledes Skuddet affyres, presses Spejlet ind i Riffelgangene og klemmer fast om Projektilet, som derved faar en omdrejende Bevægelse om sin Længdeakse, medens brændende Stumper af Papirspatronen optages i Luftkammeret *KK*; dette Gevær brugte Preusserne i Krigene 1864, 1866 og 1870. 1866 indførte Frankrig et lignende Tændnaalsgevær efter Chassepot's System, der havde det Fortrin for det preus-

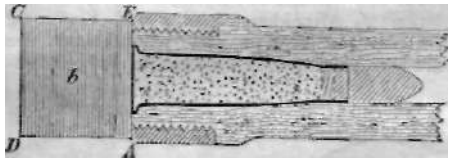
Fig. 12.

siske at have tærre Ladningsgreb, mindre Kaliber (11 Mm.), større Skudsikkerhed og Rækkevidde, men ligesom dette anvendte en Papirsenhedspatron. Ulemperne ved de to nævnte Tændnaalsgeværer, den mangelfulde Lukning og Tætning mod den udstrømmende Krudtgas, der forholdsvis hurtig medførte, at Mekanismens Gang blev træg, og at Skydningen standsede, overvandt man først ved Opfindelsen af Metalpatronen, der ogsaa er en Enhedspatron, men med Metalhylster. Der blev nu 1867—74 overalt indført Enkeltladere af Kaliber 10—12 Mm. og af højst forskellig Konstruktion, foruden at man flere Steder omdannede ældre Forladere til Bagladere. Efter Lukkemekanismens Indretning kunne alle disse Geværer, foruden nogle mindre væsentlige Konstruktioner, sondres i 2 stort Grupper: Blok- og Cylindermekanismer. Ved

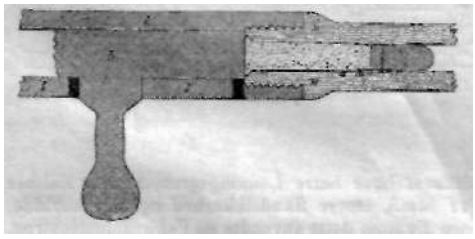
Blokmekanismen (Fig. 13) lukkes Geværet ved en Blok eller et Bundstykke *b*, som kan aabnes ved at drejes om en Akse eller et Hængsel, der enten kan ligge ved *A* (Bundstykket drejes tilbage og nedad) eller ved *D* (det drejes opad og tilbage) eller ved *E* (det drejes tilbage og opad) eller ved *C* (Faldblok, der drejes nedad). Ved Cylindermekanismen (Fig. 14) lukkes Geværet ved et cylindrisk Bundstykke *b*, der ved et Haandtag kan drejes om sin Længdeakse i et Leje i Laasestolen *ll* og derefter føres lige tilbage. — Bagladerne udkræve i Reglen kun 3 Ladningsgreb:

Fig. 13.

at aabne Bundstykket, hvorved det tomme Patronhylster kastes ud, at indføre en Patron i Løbet eller Laasestolen og at lukke Bundstykket; Geværet er nu færdigt til Skud, idet Slagfjederen er bleven spændt enten ved Aabningen eller ved Lukningen uden noget særligt Greb. De Bagladere, der have været i Brug i dette Tidsrum, ere: med Blokmekanismer af Remington's (s. d.) System i Danmark Model 1867, Kaliber 11,44 Mm., Norge og Sverige Model 1867, Kaliber 12,17 Mm., og Spanien Model 1871, Kaliber 11 Mm., af Albini's System i Belgien Model 1868, Kaliber 11 Mm., af Werndl's System i Østerrig Model 1873, Kaliber II Mm., af Martini-Henry's System i England Model 1871, Kaliber 11,44 Mm., af Werder's System i Bayern Model 1869, Kaliber 11 Mm. — Med Cylindermekanismer: af Mauser's (s. d.) System i Tyskland Model 1871, Kaliber 11 Mm., af Ber-

Fig. 14.

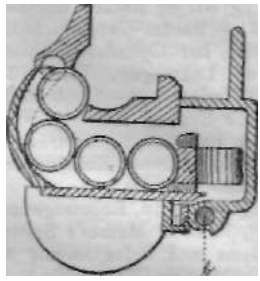
dan's System i Rusland Model 1871, Kaliber 10,68 Mm., af Vetterli's System i Italien Model 1870, Kaliber 10,35 Mm., af Beaumont's System i Holland Model 1871, Kaliber 11 Mm., af Gras's System i Frankrig Model 1874, Kaliber II, af Jarmann's System i Norge Model 1884, Kaliber 10,15 Mm. Ved disse Geværer, hvis Vægt er 4 à 4½ Kg., haves en Projektilhastighed ved Mundingen af ca. 400 M., Sigtemidlerne (se Visér) ere indrettede til Skydning paa Afstande indtil 1,500 a 1,800 M., Projektilet vejer ca. 25 Gr., og Skytten medfører 70—80 Patroner. Skydehastigheden er 6—8 Gange større end Forladernes, Skudvidden er bleven 6 Gange større end de glatløbede Geværers, og Skudsikkerheden er nu paa 1,500 M. den samme som i de glatløbede Geværers Tid paa 250 M.'s Afstand.

Nutidens H. gruppere sig efter den Maade, hvorpaa Patronerne ere anbragte i Magasinet, i 3 Hovedsystemer: 1) Magasinet (Rørmagasin) er anbragt i Forskæftet langs Geværpibens Underkant; Patronerne, der ligge den ene foran den anden, føres ind bagfra i Magasinet, efter at Laasen er aabnet, og under Skydningen drives de af en i Magasinet værende lang blød Skruefjeder (Spiralfjeder) tilbage i en Tilbringer (Ladeskaal), der ved Laasens Manipulation efterhaanden bringer dem op bag Løbet, saaledes at Bundstykket ved Lukningen kan føre dem ind i Kammeret; dette System er anset for forældet, det anvendes bl. a. ved det franske Lebel-Gevær (se nedenf. Fig. 21). 2) Magasinet er en Kasse (se Fig. 18), der er anbragt symmetrisk i Geværet bag og under Pibens Forlængelse; Patronerne føres ind i Magasinet ovenfra, enten een for een eller 5 ad Gangen (Pakkeladning), efter at Laasen er aabnet, og under Skydningen drives de af en til Bunden af Magasinet fæstet Fjeder opad, saaledes at Bundstykket ved Laasens Lukning efterhaanden kan føre dem ind i Kammeret; Patronerne ligge enten alle over hinanden i een Række (se Fig. 20) eller 3 og 2 over hinanden i 2 lodrette Rækker (se Fig. 18 *M*); dette System, der undertiden benævnes Lee- eller Mannlicher-Magasinet, er det mest udbredte; det findes saaledes paa de forskellige Mauser-Modeller, paa Mannlicher-Geværerne o. fl. a. 3) Magasinet er en Kapsel (se Fig. 16 og 17), anbragt bag og under Pibens Forlængelse og lukket med et Laag paa højre Side af Geværet; Patronerne føres een for een ind fra denne Side, medens Laasen er lukket, og Geværet i Forvejen er ladet, og under Skydningen drives de af en i Laaget anbragt Fjeder til venstre og saaledes, at Bundstykket ved Laasens Lukning efterhaanden fører dem ind i Kammeret; Patronerne ligge Side om Side 5 i Tallet i et vandret Lag; dette Magasin, der er af Krag-Jørgensen's System, er anvendt i Danmark, Norge og de nordamerikanske Fristater. — Til samtlige moderne Geværer bruges røgfrit Krudt, Ladningsvægten er 1,9—2,75 Gr.; Kaliberet er 6,5—8 Mm., Projektilet vejer 10,1—15,8 Gr., det har en Blykerne omgiven af en Kappe af forniklet Staal, Kobbernikkel eller Staal; Projektilets Begyndelseshastighed er 610—730 M., Krudtgassens Tryk i Løbet er 2,400—4,220 Atmosfærer; Viseret er indrettet til Skydning paa Afstande indtil 2,000—2,400 M., Geværets Vægt er 3,8—4,49 Kg.

Danmark, Gevær 1889, Kaliber 8 Mm. — Krag-Jørgensen's System (Fig. 15, lodret Gennemsnit) —, har Cylindermekanisme med Selvspænding ved Laasens Aabning, fast Magasin til 5 Patroner under Laasestolen, er 133 Cm. langt og vejer 4,25 Kg. Mekanismen bestaar af: *b*, Bundstykket med Haandtag, der lukker Geværet og holdes paa sin Plads af Stoppeknasten *g*; *c*, Slagbolten, der er fæstet til Hanen *h* ved en Stift; *d*, Slaghovedet, der fastholdes af Slagbolten og med sin Spids bevirker Skuddets Affyring; *e*, Slagfjederen; *f*, Udtrækkerroret med Styreflig *o* og en Stoppeknast *l*, der holder det i Forbindelse med Bundstykket;

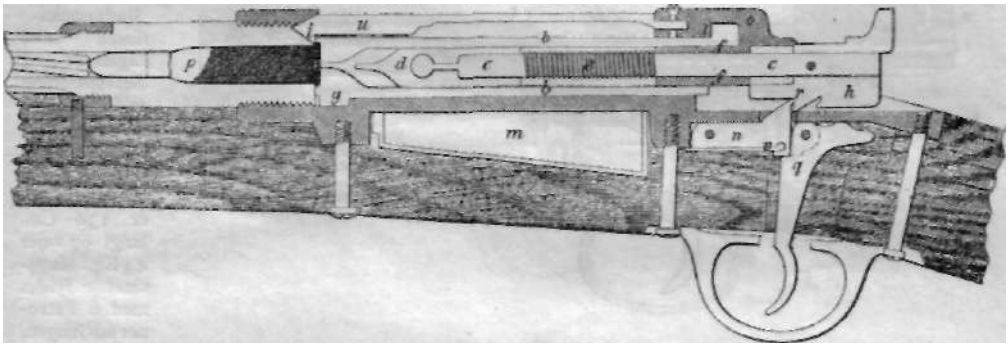
u, Udtrækkeren, der ved en Skrue er fæstet til Udtrækkerrørets Styreflig og fortil har en Hage *i*, der griber over Patronkraven og efter Skuddets Affyring trækker det lomme Patronhylster ud; desuden findes en Udkaster, der støder det tomme Hylster ud, naar det føres tilbage af Udtrækkeren, en Afspærring, der lukker for Magasinet, naar Geværet skal bruges som Enkeltlader med fyldt Magasin. Magasinet (Fig. 16) er lukket med et Laag, der drejer sig om et lodret Hængsel og aabnes fremefter, naar Magasinet skal fyldes, og hvortil Tilbringeren med Fjeder er fæstet. Piben er omgiven af et Overrør af Staal, til hvilket Skæftet fastholdes ved Ringe, og hvorpaa Sigtekorn og Visér ere anbragte; Viseret (Galgeviscr med Sidekærv) har Inddeling svarende til Afstandene 250, 400—1,400 M. paa Midtesigte og fra 1,500—2,100 paa Sidesigte efter Halkin's System med Sidesigtekorn paa høire Side af forreste Ring. Til Geværet bruges en Knivbajonet, hvis Klinge er 26 Cm. lang. Projektilet, hvis Vægt er 14,7 Gr., har Kobbernikkelkappe og en Begyndelseshastighed af 620 M. — Fodfolkets Forstærkning er udrustet med Remington-Geværer af Kaliber 11 Mm., Rytteriet og de tekniske Vaaben vandret Hængsel *b* og aabnes til høire og nedad, saa at det danner en bekvem Konsol ved Magasinets Fyldning. I Stedet for Overrør findes et Overskæfte af Træ til Beskyttelse af Haanden mod Pibens Ophedning; Viseret, der er et Kvadrantvisér, har Inddeling fra 100—2,200 M. Til Geværet hører Knivbajonet. Projektilet, hvis Vægt er 10,1 Gr., har forniklet Staalkappe og en Begyndelseshastighed af 730 M. — Jarmann-Gevær, Model 1884, Kaliber 10,15 Mm., har Cylindermekanisme og Magasin i Forskæftet under Piben. — Desuden er i Brug ældre Remington-Geværer af Kaliber 12,17 Mm.

Fig. 17.

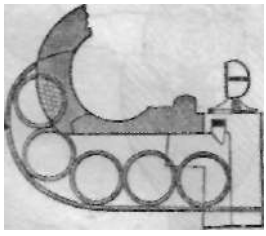
Sverige, Geværmodel 1896 (Fig. 18) —

Pig. 15.

med Remington-Karabiner af Kaliber II Mm., Flaaden med Remington-Geværer af Kaliber 8 Mm.; desuden bruges i Hær og Flaade Rekylgeværer (s. d.) af Kaliber 8 Mm. og Omdrejningspistoler af Kaliber 9 og 11,44 Mm.

Fig. 16.

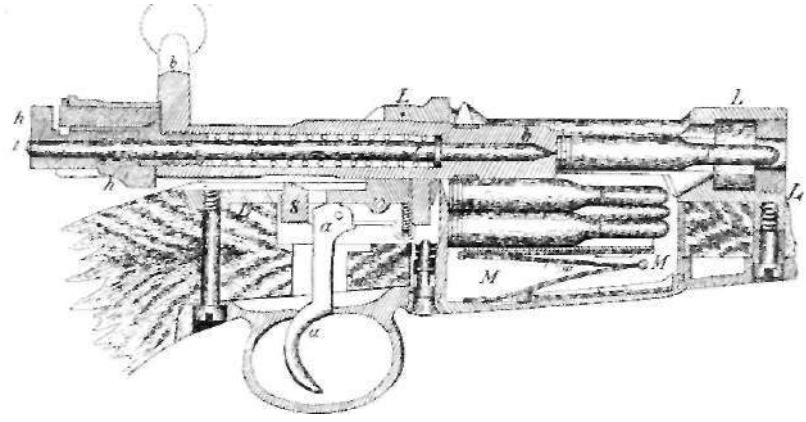
Norge, Geværmodel 1894, Kaliber 6,5 Mm. — Krag-Jørgensen's System —, har Cylindermekanisme med Selvspænding ved Laasens Aabning, fast Magasin under Laasestolen til 5 Patroner, er 127 Cm. langt og vejer 4 Kg. Laasestol og Laas ere i det væsentlige som den danske, dog med senere opfundne Forbedringer. Magasinet (Fig. 17) er i eet med Laasestolen, Laaget drejer sig om et Mauser's System —, Kaliber 6,5 Mm., har Cylindermekanisme med Selvspænding ved Laasens Lukning, fast Magasin under Laasestolen til 5 Patroner, er et af de mest moderne Geværer af dette System; det er 126 Cm. langt og vejer 3,9 Kg. Ved Mekanismen mærkes Laasestolen *L*, Stangen *s* med Aftrækkeren *a*, Bundstykket *b*, Hanen *h*, Slagstiften *t* og Magasinet *M*. Geværet lades med 5 Patroner ad Gangen, som ere anbragte i en Ladeskinne *kk* (Fig. 19), der, naar Patronerne ere trykkede ned i Magasinet, støder bort ved Lukningen af Laasen. Konstruktionen udelukker saavel Dobbeltrepetition som blinde Greb, naar Magasinet er skudt tomt, Ulemper, der findes ved de ældre Magasingeværer. Patronen er af samme Størrelse og Form som til det norske Gevær Model 1894.

Rusland, 3-Liniers Gevær, Model 1891, Kaliber 7,63 Mm. — af Mossin's System —, har Cylindermekanisme med Selvspænding ved Laasens Aabning, fast Magasin under Laasestolen til 5 Patroner, er 128 Cm. langt og vejer 4 Kg. Laasens Konstruktion minder om det franske Lebel-Gevær

Model 1886. Magasinet (Fig. 20) er et Mannlicher-Magasin, det fyldes paa een Gang med 5 Patroner, der ere anbragte i en lignende Ladeskinne som det svenske Geværs (se Fig. 19). Viseret, der er et Trappegalgevisér, er inddelt fra 400—2,700 Skridt. Til Geværet hører en Stødbajonet, hvis Klinge er 45 Cm. lang. Projektilet, der er beklædt med en Kobbernikkelkappe, vejer 13,7 Gr. og har en Begyndelseshastighed af 635 M. — Berdan-Geværet, Model 1871, Kaliber 10,66 Mm., har Cylindermekanisme med Selvspænding ved Lukningen, Visér (Trappegalgevisér) med Midtesigte 200—1,500 Skridt og Sidesigte (Halkin's System) 1,600—2,200 Skridt; dette Gevær, der har vist sig fortrinligt saavel i Krig som i Fred, maa som Enkeltlader efterhaanden vige for Magasingeværet.

Tyskland, Repetergevær, Model 1888, Kaliber 7,9 Mm., af Mauser's System, har Cylindermekanisme med Selvspænding ved Laasens Aabning, fast Magasin (Mannlicher-System) under Laasestolen

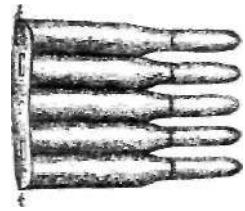
Fig. 18.

til 5 Patroner, er 125 Cm. langt og vejer 3,8 Kg. Magasinet fyldes med 5 Patroner, der ere sammenholdte i et Bundt af en Staalblikpatronholder, som indføres i Magasinet sammen med Patronerne og falder nedenud af Magasinet, naar den sidste Patron er affyret. Geværet kan ikke bruges som Enkeltlader, og Magasinet kan ikke efterfyldes, naar nogle af Patronerne ere bortskudte. Til Geværet hører Knivbajonet, hvis Klinge er 21 Cm. lang. Patronen har Kraverille, Projektilet, der vejer 14,7 Gr. og er beklædt med en forniklet Staalkappe, har en Begyndelseshastighed af 645 M. Piben er beskyttet ved et Staalbliksoverrør, hvortil er fæstet Sigtekornet og Viseret, der er et Galgevisér med en lille Klap til 350 M. og i øvrigt Inddeling fra 450—1,800 M.; desuden er der øverst i Galgen en Kærv til 2,050 M. og i Foden af den en fast Kærv til 250 M. — Repetergevær, Model 1871—84 (en Omdannelse af Mauser's Enkeltlader, Model 1871), Kaliber 11 Mm., har Cylindermekanisme med Selvspænding ved Laasens Aabning, Rørmagasin i Forskæftet under Piben til 8 Patroner, er 133 Cm. langt og vejer 5 Kg. Viseret er Dobbeltgalgevisér og inddelt fra 270—1,600 M.

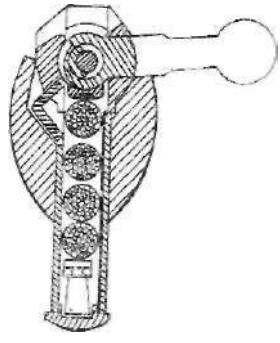
Frankrig, Geværmodel 1886, Kaliber 8 Mm., af Lebel's System (Fig. 21), har Cylindermekanisme med Selvspænding ved Laasens Aabning, Rørmagasin under Piben til 8 Patroner, er 131 Cm. langt og vejer 4,2 Kg. Viseret er et Trappegalgevisér og inddelt fra 250—2,000 M. Til Geværet hører Kaardebajonet, hvis Klinge er 52 Cm. Projektilet har Kobbernikkelkappe, vejer 15 Gr. og har en Begyndelseshastighed af 630 M. — I Marinen bruges et 1878 indført Magasingevær, Kaliber 11 Mm., af Gras-Kropatchek's System med Rørmagasin til 8 Patroner. Rytterkarabin Model 1890, Kaliber 8 Mm., har fast Magasin til 3 Patroner under Laasestolen.

Fig. 19.

Schweiz, Geværmodel 1889, Kaliber 7,5 Mm., af Rubin-Schmidt's System, har Cylindermekanisme med Ligetræk og Selvspænding ved Laasens Aabning, fast Magasin under Laasestolen til 12 Patroner, er 130 Cm. langt og vejer 4,3 Kg. Magasinet fyldes med 6 Patroner adGangen, hvilke ere anbragte i en Ladeæske af Papir med Blikbeslag, fra hvilken Skytten trykker Patronerne ned i Magasinet, der ogsaa kan efterfyldes med enkeltePatroner, naar der er skudt nogle bort afBeholdningen. Viseret, der er et Kvadrantvisér, er inddelt paa 300—2,000 M. Til Geværet hører en Knivbajonet med en 30 Cm. lang Klinge. Projektilet, der vejer 13,7 Gr. og har en Begyndelseshastighed af 620 M., er af hærdet Bly og er paa den forreste Del beklædt med en Staalhætte> medens den øvrige Del er omviklet med vaselinfedtet Papir.

Fig. 20.

Østerrig, Geværmodel 1888, Kaliber 8 Mm., af Mannlicher's System, har Cylindermekanisme med Ligetræk og Selvspænding ved Laasens Aabning, fast Magasin under Laasestolen til 5 Patroner, er 128 Cm. langt og vejer 4,5 Kg. Magasinet fyldes paa een Gang med 5 Patroner, der sammenholdes i en Patronholder af Staalblik; naar Patronholderen er skudt tom, falder den ned gennem en Aabning i Bunden af Magasinet; dette kan ikke efterfyldes, før alle 5 Patroner ere bortskudte, og Geværet kan kun bruges som Enkeltlader, naar Magasinet er tomt. Til Geværet hører en Knivbajonet, hvis Klinge er 24 Cm. lang. Viseret er et Kvadrantvisér med Midtesigte fra 300—1,800 og Sidesigte (Halkin's) fra 2,000—3,000 Skridt. Projektilet har Staalkappe, vejer 15,8 Gr. og har en Begyndelseshastighed af 620 M. — Karabin, Model 1890, af samme System er 1 M. lang, vejer 3,3 Kg. og har Visérinddeling fra 500—2,400 Skridt og bruges af Rytteriet.

England, Geværmodel 1889, Kaliber 7,7 Mm., af Lee-Metford's System, har Cylindermekanisme med Selvspænding ved Laasens Lukning og løst Magasin under Laasestolen til 10 Patroner, er 126 Cm. lang og vejer 4,12 Kg. Magasinet er af Staalblik, kan paasættes og aftages og ved Hjælp af en Springfjeder hages i bageste Rembøjle; det kan fyldes saavel i Haanden som paa Geværet og efterfyldes, naar nogle af Patronerne ere bortskudte. Viseret er et Galgevisér og inddelt fra 300—2,900 Yards. Til Geværet hører en Knivbajonet, hvis Klinge er 31 Cm. lang. Projektilet er kobbernikkelklædt, vejer 13,9 Gr. og har en Begyndelseshastighed af 610 M. — Rytteriet er bevæbnet med en Karabin af samme System. — Desuden bruges Revolvere af forskellige Systemer af Kaliber 8,1 og 11,94 Mm.

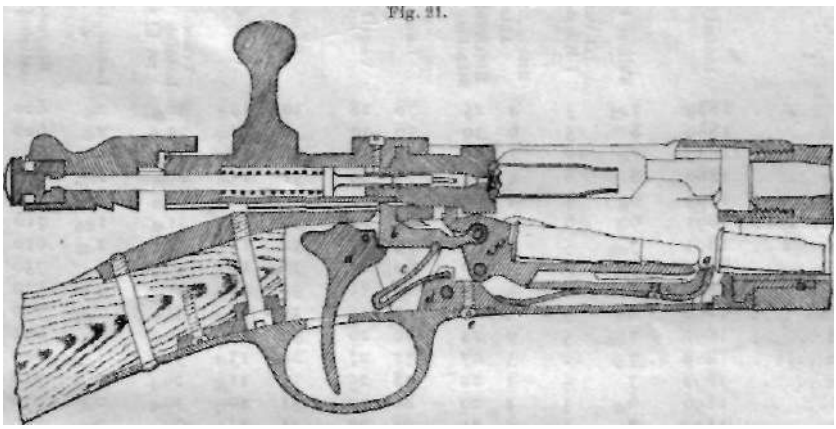
Rumænien har et Mannlicher-Gevær, Model 1892, Kaliber 6,5 M., med Mannlicher-Magasin til 5 Patroner. Projektilet er beklædt med forniklet Staal, vejer 10,3 Gr. og har en Begyndelseshastighed af 730 M.

Italien, Geværmodel 1891, Kaliber 6,15 Mm., af Carcano's System, er et Mauser-Gevær med Mannlicher-Magasin til 6 Patroner, er 129 Cm. langt og vejer 3,8 Gr. Knivbajonettens Klinge er 30 Cm. lang. Viseret er et Galgevisér, inddelt fra 300—2,000 M. Projektilet er kobbernikkelklædt, vejer 10,5 Gr. og har en Begyndelseshastighed af 710 M. — Geværmodel 1870—87, Kaliber 10,4 Mm., af Vetterli-Vitali's System, er den ældre Enkeltlader, som er omdannet til Repetergevær med fast Magasin under Laasestolen til 4 Patroner, som kunne fyldes i samtidig af en Patronholder, som derefter fjernes, inden Laasen lukkes.

Belgien, Geværmodel 1889, Kaliber 7,65 Mm., af Mauser's System, har Cylindermekanisme med Selvspænding ved Laasens Lukning og fast Magasin til 5 Patroner, er 128 Cm. langt og vejer 3,9 Kg. 5 Patroner ere sammenholdte i et Bundt af en Ladeskinne af lignende Konstruktion som ved det svenske Gevær (se Fig. 19). Projektilet er kobbernikkelklædt, vejer 14,1 Gr. og har en Begyndelseshastighed af 620 M. Piben er beskyttet af et Staalbliksoverrør, der bærer Viseret, et Trappegalgevisér inddelt fra 100—2,000 M.

Holland, Geværmodel 1893, Kaliber 6,5 Mm. af Mannlicher's System med Mannlicher-Magasin til 5 Patroner, er 128 Cm. langt og vejer 4,1 Kg.

Fig. 21.

Viseret er et Kvadrantvisér, inddelt fra 400—2,100 M. Knivbajonettens Klinge er 37 Cm. lang, Projektilet er beklædt med en Kappe af forniklet Staal, vejer 10,5 Gr. og har en Begyndelseshastighed af 730 M. — Gevær Model 1871—88, Kaliber 11 Mm., er den ældre Enkeltlader af Beaumont's System omdannet til Repetergevær med et Vitali-Magasin til 4 Patroner som ved det omdannede italienske Gevær.

Spanien har et Mauser-Gevær, Model 1892, Kaliber 7 Mm., med fast Magasin under Laasestolen til 5 Patroner, er 124 Cm. langt og vejer 3,9 Kg. Knivbajonettens Klinge er 25 Cm. lang. Projektilet er beklædt med forniklet Staal, vejer 11,2 Gr. og har en Begyndelseshastighed af 710 M. Viseret er et Galgevisér, inddelt fra 300—2,000 M.

Portugal har et Repetergevær, Model 1886, Kaliber 8 Mm., af Guedes-Kropatschek's System med Rørmagasin under Piben til 8 Patroner. Projektilet er kobbernikkelklædt, vejer 16 Gr. og har med sort Krudt en Begyndelseshastighed af 530 M.

Tyrkiet har et Mauser-Magasingevær, Model 1890, Kaliber 7,65 Mm., af samme Konstruktion som det belgiske Gevær Model 1889, et Mauser-Gevær, Kaliber 9,5 Mm. med Rørmagasin under Piben, et Snidergevær, Kaliber 12 Mm, et Martini-Henry-Gevær, Kaliber 11,43 Mm., et Remington-Gevær, Kaliber 11 Mm., et Winchester-Gevær, Kaliber 10,18 Mm., hvilke 4 sidstnævnte Geværer ere Enkeltladere.

Grækenland har et enkeltladende Gras-Gevær, Model 1878, Kaliber 11 Mm., Serbien et enkeltladende Mauser-Gevær, Model 1880, Kaliber 10,15, Bulgarien et Mannlicher-Magasingevær, Model 1888, Kaliber 8 Mm., Montenegro et enkeltladende Werndl-Gevær, Model 1873—77, Kaliber 11 Mm.

De nordamerikanske Fristater, Gevær-model 1893, Kaliber 7,62 Mm., af Krag-Jørgensen's System, af lignende Konstruktion som det norske Gevær Model 1894. Viseret er et Trappegalgevisér, inddelt fra 300—2,500 Yards. Projektilet er beklædt med en Staal- eller Nikkelkappe, vejer 14,3 Gr. og har en Begyndelseshastighed af 610 M.

Argentina har et Mauser-Magasingevær, Kaliber 7,65 Mm., af samme Konstruktion som det belgiske, Model 1889; Chile har et Mannlicher-Magasingevær, Kaliber 8 Mm.; Japan antog 1889 et Gevær, Kaliber 8 Mm., af Murata's System, en Efterligning af det franske Lebel-Gevær, med Magasin i Forskæftet; Remington-Geværer bruges i de mellemamerikanske Stater, i Ægypten og det asiatiske Tyrki, Martini-Henry-Gevær er i de engelske Kolonier, Kina og Japan. Endvidere ere de europæiske Staters ældre Geværer af Mauser's, Gras's, Chassepot's og flere Tændnaalssystemer ved Koloniseringen blevne udbredte over alle Verdensdele.

Nedenstaaende Oversigt giver de vigtigste ballistiske Data for de forskellige Staters Fodfolksgeværer.

	Indført Aar.	Kaliber i Mm.	Antal Patroner i Magasinet.	Riffelgangenes Antal.	Riffelgangenes Stigning i Cm.	Patronens Længde.	Patronens Vægt i Gr.	Projektilets Længde.	Projektilets Vægt i Gr.	Projektilets Tværsnitsbelastning i Gr. pr. □ Cm.	Ladningsvægt i Gr.	Begyndelseshastighed i M.	Maksimumstryk i Atm.
Belgien	1889	7>65	5	4	25	78	28	30	14,1	30,6	2,5	620	2,770
Danmark	1889	8	5	6	30	76	30	30	14,7	29,2	2,5	620	2,400
England	1889	7.7	10	7	25	77	27	31	13,9	29.8	1,94	610	2,780
Frankrig	1886	8	8	4	24	75	29	31	15,0	29.8	2,75	630	2,970
Holland	1893	6,5	5	4	20	78	22	31	10,5	31,6	2,35	730	3,720
Italien	1891	6,5	6	4	20	83	22	30	10,5	31,6	1,95	710	4,000
Nordamerika . .	1893	7-02	5	4	25	79	27	32	14,8	31,4	2,43	610	2,930
Norge	1894	6,5	5	4	20	80	24	32	10,1	30,4	2,4	730	3,800
Portugal	1886	8	8	4	28	82	35	32	16,0	31,8	4,5	530	2,240
Rumænien	1892	6,5	5	4	20	77	22	31	10,3	31,0	2,35	730	4,220
Rusland	1891	7,63	5	4	24	76	26	30	13,7	30,0	2,2	635	2,900
Schweiz	1889	7,5	12	3	27	77	27	29	13,7	31,0	1,90	620	2,600
Spanien	1892	7	5	4	22	78	25	31	11,2	29.1	2.45	710	3,500
Sverige	1896	6,5	5	4	20	80	22	31	10,1	30,1	2,3	730	3,000
Tyrkiet	1890	7,65	5	4	25	78	27	31	13,8	30,0	2,65	650	3,000
Tyskland	1888	7,9	5	4	24	82	27	31	14,7	30,0	2,75	645	3,200
Østerrig	1888		5	4	25	76	28	32	15,8	31,4	2,75	620	3,000

E.P.

Haandslag kan efter Omstændighederne have Betydning som Vidnesbyrd om en Kontrakts endelige Afslutning eller som en Bekræftelse af en afgiven Forsikring; udtrykkelige Regler om H. findes ikke i gældende dansk eller norsk Ret. *E. T.*

Haandspaalæggelse, en religiøs Skik, der betegner en Meddelelse af en aandelig Gave, — en Velsignelse, Indvielse til et Embede o. l. I den kristne Kirke bruges H. ved Daab, Konfirmation, Absolution og Ordination. *L. M.*

Haandspade d. s. s. Haandspig.

Haandspig, en $1\frac{1}{2}$—2 M. lang Løftestang af sejt Træ (Ask eller Birk), der bruges til at bakse, løfte, vugte eller ro større Vægte. Den øverste Del, hvorpaa man fatter med Hænderne, er rund, den nederste Del, hvormed man arbejder under Byrden, er firkantet og skraat afskaaren forneden (Spaden). I smaa Koffardiskibe med Bradspil bruges H. til at hive Spilstammen rundt, naar Ankeret skal lettes. *H. H.*

Haandstaal, et Staal, der ved Drejning føres med Haanden og fastholdes af denne mod Forsætteren, i Modsætning til det fastspændte Staal. *F. TV.*

Haandstol se Vævning.

Haandsving, en Krumtap, som findes paa Vinder, Kraner o. l., og gennem hvilken 1 eller 2 — sjældnere flere — Mands Kraft overføres paa Maskinen. H. har en vandret Aksel, der bekvemmest lægges ca. 1 M. over Jorden, Armlængden gøres 360—450 Mm., længst til stort Tryk og langsomt Arbejde, i Reglen længere til 2 Mand end til 1. Haandtagets Længde er mindst 300—330 Mm. for 1 Mand og 400—480 Mm. for 2 Mand; det bør have et løst Hylster af Jærn eller Træ, hvis ydre Diameter er 35—40 Mm. I nogle faa Minutter kan en Arbejder udøve 15—20 Kg.'s Tryk paa H., eller endog mere, og bevæge det med en Hastighed af indtil $1\frac{1}{2}$—$1\frac{3}{4}$ M. i Sekundet; ved et Dagsarbejde paa 8 Timer kan ikke regnes med større Tryk end 6—7 Kg., hvis Hastigheden er ca. 1 M., eller 8 Kg., hvis

Hastigheden kun er ca. 0,75 M. pr. Sekund. Trykket varierer for øvrigt under hver Omdrejning; det er størst, hvor H. skydes fra Arbejderen og nedad, mindst ca. 100° tidligere, hvor Overgangen var mellem at trække det til sig og skyde det fra sig. Uligheden udjævnes om fornødent ved et Svinghjul, eller hvis Akselen har H. i hver Ende, da ved at forsætte disse 90 eller 120° mod hinanden. *F. W.*

Haandtalje, en mindre Talje (se Blok), der bruges ved forefaldende Arbejde om Bord. H. er to-, tre- eller firskaaret o: den bestaar af 2 enkelte, een enkelt og een to-skivet, eller af 2 toskivede Blokke. Disse have i Nakken enten en Sejsing eller Hager, hvormed den ene Blok befæstes til den Genstand, hvorpaa Kraften skal virke (Byrden), medens den anden Blok fastgøres etsteds paa Dækket, til Vejrs e. l. Tovet, der skæres gennem Blokkenes Skiver, kaldes Taljeløberen; i Tampen (Enden) af denne virker Kraften (Mandskab eller en Spilstamme, der drejes rundt ved Haand- eller Dampkraft). Jo flere Skiver der findes i H., desto større er Kraftvindingen. *C. L. W.*

Haandtegning er enhver paa fri Haand udført Tegning, særlig naar den er udført i kunstnerisk Øjemed. H. udføres i Alm. paa Papir og Pergament ved Hjælp af Blyant, Pen, Tusk eller Kridt; Kridttegningen staar paa Grænsen af Pastelmaleriet, og den farvelagte H. nærmer sig Akvarel og Gouache. H. kan være enten udførte Kunstværker eller løse Skitser og foreløbige Udkast (Croquis, Skitse, Studie). De store Mesteres H. have altid været højt skattede, fordi de give os Kunstnernes første, oprindelige Idé, uden at være hemmede af Malerteknikkens Vanskeligheder, og fordi de ofte give værdifulde Bidrag til et Kunstværks Tilblivelse og Udvikling, i hvilken Retning Studiet af H. har virket særlig befrugtende paa den nyeste Tids Kunsthistorie. — Fra Renaissancen af har der eksisteret betydelige Haandtegningssamlinger, først i Italien, hvor Maleren og Kunsthistorikeren Vasari's hørte til de berømteste, senere i Frankrig, særlig i 18. Aarh., de store Privatsamlingers Glanstid, hvor Crozat's glimrer som den første af alle. Ogsaa i 19. Aarh. har der været mange store Privatsamlinger, men de offentlige have for længst gjort dem Rangen stridig. Til de største Haandtegningssamlinger høre nu de i Uffizi i Firenze (den rigeste af alle), i British Museum, i Louvre i Paris (ca. 40,000 Blade), i Albertina i Wien (24,000 Blade), i Berlin's Neues Museum, i Dresden og i Stockholm (20,000 Blade); særlig rige paa Tegninger af Rafael og Italienerne ere de mindre Samlinger i Oxford, Lille og i Venezia's Akademi. I Kjøbenhavn findes i den kgl. Kobberstik- og Haandtegningssamling ca. 10,000 Blade, mest af de betydeligste danske Kunstnere. — Fra 16. Aarh. har man paa forskellig Maade søgt at mangfoldiggøre H. i Trykken, tidligst i Italien ved Hjælp af Clairobscursnittet, senere i Frankrig ved Akvatinta-, Rødkridtsmanér og andre Arter af Kobberstik; særlig Ploos van Amstel's Gengivelser af farvelagte Blade og Caylus'es efter Rødkridtstegninger vare for deres Tid meget dygtige Arbejder. Af andre Reproducerere bør nævnes St. Milinari, B. Picart, I. T. Prestel, Rud. Weigel og Alph. Leroy. Det 19. Aarh.'s Reproduktionsmetoder have imidlertid lagt hine Gengivelser langt bag sig, og ad fotografisk Vej ere nu de betydeligste Haandtegningssamlinger udkomne i Trykken i mere eller mindre omhyggeligt Udvalg; saaledes Samlingerne fra Uffizi, Venezia, Louvre, Miinchen, Albertina, Berlin, Stockholm og flere Privatsamlinger. Højest staa Reproduktionerne fra Berlin, udførte i Rigstrykkeriet der og udgivne af Direktør Lippmann; udkomne ere to Værker med Rembrandt's og Albrecht Diirer's Tegninger, saa vidt muligt fuldstændig tilvejebragte fra Alverdens Samlinger, ledsagede af Beskrivelser og nøjagtig Forklaring over, paa hvilke Punkter Gengivelsen afviger fra Originalen. (Litt.: Ch. Blanc, *Grammatre des arts du dessin* [Paris 1867]; J. Pennell, *Pen Drawing and Pen Draughtsmen* [Lond. og New York 1893]; G. Fraipont, *Le dessin å la plume* [Paris 1895]; Max Klinger, »Griffelkunst« [1895]; Lippmann, »Zeichnung. alt. Meister im Kupferstichkabinet zu Berlin« [1882]; W. Koopmann, »Raffaelstudien« [Marburg 1890]; Lermolieff, »Kunstkritische Studien iiber italienische Malerei« [3 Bd., Leipzig 1891—93]). *A. Ls.*

Haandten se Spinding.

Haandvaaben, til enhændigt eller til tohændigt Brug, ere dels blanke Vaaben (s. d.), dels Haandskydevaaben (s. d.). II., der bruges i de civiliserede Landes Hære i vor Tid, ere af blanke Vaaben: Lanser. Bajonetter, Sabler, Kaarder og Dolke, af Skydevaaben: Geværer, Karabiner, Pistoler og Revolvere. — Haandvaabenværksteder. Statsfabrikker, hvor H. tilvirkes og istandsættes. *E. P.*

Haandvingede d. s. s. Flagermus.

Haandvægte ere Jærnvægte, der ere formede som to Linser, forbundne med et rundt Haandtag, saa at Vægten kan hvile sikkert i Haanden. De bruges i Gymnastik til at forstærke navnlig Armøvelserne (Strækning, Løftning, Drejning og Svingning af Armene), dog ogsaa visse Bevægelser af Overkroppen (smlg. Grækernes *Halter es*, se Gymnastik, S. 187). Ved Armsvingene bidrage H. særlig til at øge Skulderledets og Skulderbladets Bevægelighed, da Svingkraften medfører en stærk Strækning af de herhenhørende Muskler og Ledbaand. H.'s Størrelse maa rette sig efter dens Kræfter, der bruger dem. Jahn gjorde en ret udstrakt Brug af Pl. i sin Turn. *K. A. K.*

Haandværk. At drage en skarp Grænse mellem H. og Fabrikdrift maa paa Forhaand erklæres for ugørligt. Som det allerede ligger i Ordet H., er Forudsætningen her, at der væsentlig anvendes Haandkraft, ligesom der heller ikke her finder en saadan Arbejdsdeling Sted som i Fabrikdriften, og det kan vel ogsaa siges at høre med til det vedtagne Begreb H., at dette er beregnet paa Detailafsætning, medens Fabrikdriften væsentlig er beregnet paa Masseafsætning. Men ligesom Fabrikdriften ikke er udelukket fra Detailafsætning, og den ogsaa i meget benytter Haandkraften, saaledes udføres ogsaa under H. meget Arbejde, særlig i vor Tid, af Maskiner, og det kan vel endog med Rette siges, at H.'s Udvikling og Evne til at tage Konkurrencen op med Fabrikdriften for en væsentlig Del beror paa, at det er i Stand til at optage Benyttelsen af Maskiner. Det vil derfor i mange Tilfælde, hvor Spørgsmaalet ikke foreligger positivt afgjort af Lovgivningen — f. Eks.

i Danmark ved Pl. 14. Aug. 1812, hvor det udtrykkelig udtales, at Farverierne ere en Gren af Fabrikindustrien, L. 14. Apr. 1852, hvor Møllerne benævnes Fabrikanter, o. s. v. — komme til at bero paa et mere eller mindre vilkaarligt Skøn, om en industriel Virksomhed skal indordnes under H. eller Fabrikdrift, hvilke derfor ogsaa hyppig benævnes henholdsvis den lille og den store Industri. D. L. 23. Maj 1873 om Børn og unge Menneskers Arbejde omfatter derfor ikke alene Fabrikker, men ogsaa fabrikmæssig drevne Værksteder, og Afgørelsen af, hvorvidt noget Arbejdssted falder ind under det ved Loven etablerede Tilsyn, er i Tvivlstilfælde overladt Indenrigsministeren.

Afgørelsen af, hvorvidt en Virksomhed skal betragtes som H. eller Fabrik, har Betydning i flere Retninger, idet der ved den danske Næringslov af 29. Decbr. 1857 er etableret en vis Ulighed imellem H. og Fabrikdrift. De Fabrikanterne indrømmede Særrettigheder ere navnlig: 1) Retten for de paa Landet bosatte Fabrikanter til, uden at erhverve Adkomst andensteds, end hvor Fabrikken drives, at have Udsalg i enhver Købstad, medens Haandværkerne kun maa have Udsalgssted der, hvor de have Næringsadkomst, Haandværkerne paa Landet kun eet Udsalgssted enten ved Bopælen eller fra Værkstedet, i Købstæderne fra Værksted, Bopæl eller aabne Butikker i Staden; 2) at de for Haandværkerne i Næringsloven fastsatte Afstandsbestemmelser (s. d.) ikke gælde for Fabrikanterne. Endvidere kan Borgerskab eller Næringsbevis paa H. ikke forenes med Borgerskab eller Næringsbevis paa Handel, hvilken Indskrænkning ikke gælder for Fabrikanterne. Over disse Uligheder mellem H. og Fabrikdrift har der under de senere Tiders Konkurrence rejst sig lydelige Klager fra H.'s Side, og den 1890 nedsatte store Næringslovkommission har da ogsaa i sin 1893 afgivne Betænkning taget Ordet for, at de hæves, hvilket er taget til Følge i det af Regeringen fremsatte Forslag til Lov om Næringsdrift, som endnu (Febr. 1898) ikke er naaet at blive endelig behandlet paa Rigsdagen. Endvidere har Kommissionen foreslaaet og Regeringen accepteret at give Haandværkerens og dermed selvfølgelig ogsaa Fabrikantens Afsætningsret en passende Udvidelse. Ifølge Næringslovens § 19 have Haandværkere Ret til at forfærdige alle enkelte Dele af Genstande, som de ere berettigede til at forhandle som hele Fabrikater, men kun til egen Forretnings Behov, hvorimod de ikke have Ret til at sælge disse eller andres Frembringelser af denne Art uden i Forbindelse med disse Fabrikater. Ligesom denne Begrænsning findes unaturlig og uheldig, saaledes finder Kommissionen det ogsaa rimeligt og billigt, at der gives H. Ret til foruden sine haandværksmæssige Hovedfrembringelser at sælge visse Genstande, der, skønt de ikke ere Dele af disse Frembringelser, dog ere at anse som Tilbehør til saadanne, f. Eks. Blikkenslagere Lampekupler og Lampeglas, Skomagere Skobørster og Skohorn o. s. v.

Med Hensyn til Spørgsmaalet om Grænsen mellem de forskellige H. (og Fabrikvirksomheder) henvises i Næringslovens § 19 til Lov og Sædvane, saaledes at det i de enkelte Tilfælde bliver Domstolenes Sag at afgøre, hvad der under Hensyn til de i Loven indeholdte Bestemmelser samt den konventionelle Opfattelse af den enkelte Næring falder inden for dennes Berettigelse. En væsentlig Vejledning ved Afgørelsen af saadanne Spørgsmaal vil for de gamle lavsbundne H.'s Vedkommende fremdeles haves i de tidligere Lavsartikler, som bestemte Omfanget af Lavets Rettigheder. Endvidere har Næringsloven i § 18 sammendraget nogle af de Næringer, som hidtil havde hørt hver under sit Lav, saaledes at de kunne udøves paa en fælles Næringsadkomst. Borgerskab paa at være Smed indbefatter saaledes de tidligere adskilte Haandteringer som Grov- og Klejnsmede, Ankersmede, Sporemagere, Tøjsmede samt Nagelsmede, paa at være Vævere Dugmagere, Tøjmagere og Linnedvævere o. s. v. Omvendt har Næringslovens § 20 tillagt enkelte Haandværksfag Ret til at udøve en Del af den Virksomhed, der falder ind under andre, fremdeles bestaaende Næringers Eneret, saaledes at f. Eks. en Tømrer har Ret til at udføre en Del af de under Snedkerhaandværket hørende Arbejder (Bygningssnedkeri). Disse Rettigheder ere af Næringslovkommissionen foreslaaede bevarede væsentlig uforandrede. *O. D.*

Heller ikke i norsk Ret har man Lovbestemmelser, der fastsætte Grænsen mellem H. og Fabriksdrift. Ogsaa her vil Sondringen derfor let blive usikker. Den beror ligesom Sondringen mellem de forskellige H. væsentlig paa den sædvanemæssige Opfattelse, overhovedet paa historiske Forhold. Nogen Betydning maa dog ogsaa tillægges det Omfang, Bedriften har, og den Udstrækning, hvori den benytter Maskiner. I flere Henseender har Loven udtrykkelig sidestillet Haandværksdrift, der »foregaar fabrikmæssig«, med Fabriksdrift. Se Lov om Tilsyn med Arbejde i Fabrikker af 27. Juli 1892, Lov om Ulykkesforsikring for Arbejdere i Fabrikker af 23. Juli 1894. Som Forhold, hvor Sondringen mellem Fabriksdrift og H. har Betydning, kan nævnes Adgangen til at bringe en Skyldner under Konkurs og Konkursskyldnerens Adgang til at opnaa Tvangsakkord (Konkursl. §§ 4, 5 og 60), fremdeles Nødvendigheden af Borgerskab til Haandværksdrift (der for øvrigt kan forenes med Handelsborgerskab); Betingelse for at opnaa Haandværksborgerskab er det, at man har underkastet sig en Duelighedsprøve. Videre gælde visse særlige Regler for Haandværksmesteres Forhold til Svende og Lærlinge. Herhen hører det ogsaa, at Retssager mellem Haandværksmestere og deres Svende, Arbejdere eller Lærlinge i de fleste Købstæder blive at behandle ved Haandværksret, der bestaar af den almindelige Underdommer og en Haandværksmester og en Haandværkssvend eller -arbejder. *H. S.*

I de ældste Tider har H. i Danmark utvivlsomt nydt godt af den almindelige Næringsfrihed. Indvandrede tyske Haandværkere have imidlertid ført Haandværkergilder (se Gilder) og Lavsinstitutionen (se Lav) med sig, og efterhaanden knyttedes H. saa godt som udelukkende til Købstæderne (se Afstandsbestemmelser), og ogsaa Lavsvæsenet fik Anerkendelse som noget obligatorisk. Efter at Næringsfrihedens Princip var proklameret ved Grl. 1849 § 88, hævedes ved Næringsloven 1857 § 25 den Lavene hidtil tilkommende udelukkende Ret, og Svendeprøven blev

gjort frivillig. Ingen kan drages til Ansvar for det under Haandværks- (og Fabrik-)drift hørende Arbejde, som han enten selv eller ved Hustrus eller Børns Hjælp udfører (Næringsl. § 16). Kun for saa vidt fremmed Medhjælp benyttes, udkræves Borgerskab eller Næringsbevis, naar det H., man ønsker at drive, er bunden Næring (s. d.). Den tidligere saa skarpe Afgrænsning af de forskellige H. bortfaldt (se ovenf.), det blev tilladt at holde Værksted paa fiere Steder inden for den Retskreds, hvor Næringsadkomsten gælder, at lade Medhjælperne arbejde i deres Hjem og at falholde Varerne — saavel egne som andres Frembringelser under samme Fag — fra Værksted, Bopæl eller aabne Butikker i Staden. Og endelig bortfaldt Købstædernes tidligere Eneret paa H,, og det blev tilladt Landhaandværkeren ogsaa at arbejde for Købstadbeboerne. Lige saa brat Overgangen var, lige saa lidt overvejet, maa man vistnok sige, var Spørgsmaalet om, hvad dens Følger vilde blive særlig for H.'s Vedkommende. Hvad man troede skulde tjene til Beskyttelse for H. (Forbud mod Forening af Borgerskab paa H. med Borgerskab paa Handel, Afstandsbestemmelserne), er senere betegnet som Hindring og Ubillighed, fordi de tilsvarende Bestemmelser ikke gjaldt for Fabrikdrift, ligesom ogsaa Ophævelsen af Fagprøverne nu ret almindelig antages at have været til Skade for H. I den ovennævnte Næringslovkommissions Betænkning siges det, at det er H, som gaar i Spidsen med Klager over de bestaaende Tilstande, og i Hovedsagen ere disse Klager rettede imod den ødelæggende Konkurrence, som for H.'s Vedkommende øves af Fabrikanter og ikke faglærte og udygtige Haandværkere. Angaaende Kommissionens Forslag til, hvad der bør gøres for at raade Bod paa Konkurrencen fra Fabrikanternes Side, kan i det hele henvises til, hvad der er meddelt foran. Naar Spørgsmaalet om Næringslovens Revision engang for Alvor bliver taget op af Lovgivningsmagten, vil Kampen sikkert ikke komme til at staa herom, men meget mere om det andet Punkt, hvorvidt der skal kræves en Duelighedsprøve til Erhvervelse af Borgerskab (s. d.). *O. D.*

Haandværker (Søudtryk), Betegnelse for de Haandværkere, særlig Tømmermænd, der udkommanderes med et Orlogsskib fra Søværnets Haandværkerkorps, der ifølge L. af 28. Maj 1880 om Søværnets Ordning er underlagt Orlogsværftets tekniske Direktør, og som bestaar af: 1 Direktør, 2 Underdirektører (for Maskinvæsenet og Skibsbyggeriet), I Værftsingeniør, et skiftende Antal (1—2) Inspektionsofficerer (i Reglen Premierløjtnanter), I Overmaskinmester, 2 Skibsbygmestere, 1 Smedemester, I Snedkermester, I Tømmermester, 1 Baadebygger- og Mastemagermester, 3 Undermestere ved Skibsbyggeriet, 2 ved Maskinværkstedet, I ved Sejlmagerværkstedet, I ved Snedker værkstedet (alle disse have Officersrang: Mestrene som Premier-, Undermestrene som Sekondløjtnanter), desuden 19 Kvartermænd og 26 Formænd (Underofficerer) samt indtil 350 faste H. Det er blandt sidstnævnte, at Udkommando som H. finder Sted. Saavel Officererne, Underofficererne som de faste (menige) H. besørge Størsteparten af Orlogsværftets Værksteders Drift i Forbindelse med et efter Behovet skiftende Antal private H. samt Daglejere. *C. L. W.*

Den norske Marines Haandværkerkorps er underlagt Chefen for Karljohansværns Værft og bestaar, foruden af menige, af en Kompagnichef, Marineingeniører, 2 Overmaskinmestere og 2 Lærere (Søofficerer) ved Haandværkerskolen. Korpsets nugældende Plan er af 4. Septbr. 1896. *Y. B. H.*

Haandværkerforeninger. Med Ophævelsen af Lavsordningen er enhver tvungen Organisation af Haandværkerne som af andre næringsdrivende bortfalden. De Lav og Korporationer, der endnu bestaa, ere fuldstændig frivillige Foreninger, som det staar enhver frit for at indmelde sig i eller udmelde sig af. Ved Næringsloven er det overladt Indenrigsministeren i Kongens Navn at meddele Stadfæstelse paa Vedtægter for ny Foreninger, der frivillig maatte danne sig enten af Haandværkere, handlende eller andre Næringsbrugere, saavel som paa ny Vedtægter for de gamle Lav og Korporationer; men Loven knytter ingen Rettigheder til saadan Stadfæstelse, der ikke synes at have anden Betydning end, at der med Stadfæstelsen følger et vist Tilsyn af det offentlige med, at Foreningens Midler anvendes i Overensstemmelse med Vedtægtens Bestemmelser. I den senere Tid fremhæves Betydningen af Fagsammenslutningen atter stærkt, og om end man ikke gaar saa vidt, at man ønsker en tvungen Organisation svarende til Lavsordningen, ønskes det dog, at Fagsammenslutningen mellem næringsdrivende faar en saadan Anerkendelse fra Statens Side, at derved enhver fagdannet Haandværker og industridrivende anspores til at indordne sig under samme, idet dette anses for at være af Betydning for Arbejdsgivernes Stilling over for Arbejderne ved Løsningen af opstaaende sociale Spørgsmaal saavel som for Tilvejebringelsen af den bedst mulige Uddannelse for Ungdommen samt for Fremme af den gensidige Hjælpsomhed. Ønsker herom ere navnlig fremsatte af Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk og have vundet Tilslutning hos Næringslovkommissionen af 1890, der har udarbejdet et hertil sigtende Forslag, der i det væsentlige er taget til Følge af Regeringen i dets Lovforslag om Næringsdrift. Det Formaal, som disse Foreninger for at opnaa de med Stadfæstelsen forbundne Rettigheder skulle stille sig, gaar i det væsentlige ud paa uden nogen Art af Tvang at gøre Foreningerne til Organer for Medlemmernes faglige Selvstyre og sætte dem i Stand til at fremme Medlemmernes Faginteresser ved at virke for Oplysnings Fremme i Faget og ved at befordre Enighed og Sammenhold mellem Medlemmerne, hvorhos det ikke skal være udelukket, at Foreningerne ligeledes vedtægtsmæssig skulle kunne stille sig videregaaende Opgaver, saasom Understøttelse at Foreningernes Medlemmer, disses Familier og Lærlinge, Fremme af den fælles Erhvervsvirksomhed ved Oprettelse af Laanekasser, Fællesindkøb af Raastoffer o. desl. Endelig er det ogsaa foreslaaet, at der skal kunne etableres Forbindelse mellem Foreningerne af næringsdrivende og Foreninger af Svende og Arbejdere i samme Fag, navnlig saaledes, at det ved Vedtægten skal kunne bestemmes, at de førstnævnte Foreninger skulle yde Bidrag til de sidstnævnte, og at der skal kunne træffes Overenskomst om Udjævning ved Voldgift af opstaaende Stridigheder om Lønningsvilkaar og Haandhævelse af Orden under Arbejdet. Af de Forrettigheder, der fra Statens

Side skulde tillægges disse Foreninger, skulle nævnes, at kun den Piaand værker (eller Fabrikant), der er optagen som Medlem af en saadan Forening, skulde være berettiget til at kalde sig Mester og til at faa Del i Rejseunderstøttelser af Statsmidler, at Tilsynet med tekniske Skoler, Fagskoler o. s. v. kun skulde kunne betros til Foreningsmedlemmer, hvilke ogsaa alene skulde kunne vælges til Voldgiftsmænd efter Lærlingeloven, Vurderings-, Syns- og Skønsmænd efter L. af 19. Marts 1869 og til Leverandører til de af Staten autoriserede Lotterier, ligesom Tilsynet og Paataleretten i Lærlingeforholdet skulde henlægges til Foreningernes Bestyrelse. Tilsvarende Foreninger kendes baade i den tyske og den østerrigske Næringslov, og man er i Østerrig endog gaaet saa vidt, at man har foreskrevet, at enhver, der inden for en Forenings Omraade driver det paagældende Næringsbrug, allerede herved bliver Medlem af Foreningen og undergiven de heraf følgende Forpligtelser.

Stor Betydning for Fremme af Haandværk og Industri have sikkert de talrige H. (og Industriforeninger) haft, der paa privat Initiativ ere stiftede rundt om i Danmark, for en Del allerede i Tiden før Lavstvangens Afskaffelse. Hovedstaden gik her i Spidsen med Stiftelsen af Industriforeningen i Kjøbenhavn (1838) og H. i Kjøbenhavn (1840). Denne sidste Forening ejer sin egen Ejendom i Kronprinsensgade, hvor Møder og Sammenkomster holdes, og hvor den har et ret anseligt Bibliotek, der staar til Medlemmernes Disposition. For at opmuntre unge Haandværkere til Flid og Dygtighed belønner Foreningen fortrinlig udførte Svendeprøver med en i saadan Hensigt præget Medaille, der uddeles enten i Sølv eller Bronze. Af det Foreningen skænkede Rønnenkamp'ske Legat, stort 8,000 Kr., anvendes Renterne aarlig til Præmier bestaaende af Bøger, Instrumenter eller Værktøjer. Med Foreningen er forbundet en 1856 oprettet Understøttelseskasse, hvoraf aarlige Understøttelser ydes til Enker. 26. Febr. 1862 grundede Foreningen Stiftelsen »Alderstrøst« for gamle, værdige og trængende Haandværkere, som ere eller have været Borgere i Kjøbenhavn, disses Enker samt under særlige Omstændigheder deres ugifte Døtre. Af de i Stiftelsen værende ca. 450 Lejligheder ere allerede over 200 Friboliger, og Resten agtes frigivne, naar Midlerne hertil ere til Stede. Til Stiftelsen er henlagt flere Legater. De talrige Industri- og H. rundt om i Danmark have sammensluttet sig i »Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk« (1879), hvis Formaal er at fremme dansk Industri og Haandværk og at værne om de dertil knyttede Interesser. De enkelte Foreninger vælge i Forhold til deres Medlemsantal delegerede, der hvert Aar sammentræde i Delegeretmøder for hver af Repræsentationens 3 Afdelinger (Kjøbenhavn, Østifterne, Jylland). Hvert 4. Aar træde de delegerede sammen i et Fællesmøde med Bestyrelsen. Fællesrepræsentationen udgiver Tidsskriftet »For Industri og Haandværk«. *O. D.*

I Norge stiftedes 1838 H. i Christiania, som dog først to Aar senere fik sin formelle Konstitution gennem Vedtagelsen af Love; fra 1843 havde den ny Forening bestemte ugentlige Samlingsdage. Senere oprettedes et Understøttelsesfond, af hvis stadig voksende Kapital Renterne aarlig paa Stiftelsesdagen uddeles til værdige trængende inden for Standen, og 1864 traadte et eget Pengeinstitut, »Haandværkernes Sparekasse«, i Virksomhed. 25. Maj 1871 stiftedes »Den norske Haandværks- og Industriforening« ved Sammenslutning af den omtalte H. og den 1847 stiftede »Tekniske Forening«; den fik 1881 sin egen Bygning med Lokaler til permanente Udstillinger, populære Foredrag m. v. En Institution, som skyldes Foreningens Initiativ, er ogsaa den 1876 oprettede »Haandværkeres Aldershvile«, hvor indtil 100 gamle Haandværkere og deres Hustruer have fri Bolig, til Dels med Tillæg af et ugentligt Underholdningsbidrag. — Den næstældste H. er »Bergen's H.«, stiftet 1845, der i alt væsentligt virker som den i Christiania. De fleste større Byer i Norge have nu deres H. Aug. 1886 stiftedes paa et Delegeretmøde i Christianssand »Den norske Fællesforening for Haandværk og Industri«, der holder Generalmøder af delegerede paa forskellige Steder hvert 2. Aar, og hvis Betænkninger og Forslag til Regeringen have en officiel Karakter. Den udgiver siden 1895 »Norsk Tidsskrift for Haandværk og Industri«. *J. B. H.*

Haandværkerkamre. Til de Foranstaltninger, der antages at kunne bidrage til at ophjælpe Haandværket og styrke det i Konkurrencen med Storindustrien, hører Oprettelsen af H., repræsentative Forsamlinger for Haandværkerstanden, fremgaaede enten af umiddelbare Valg inden for visse Kredse eller af Valg foretagne inden for Haandværkets organiserede Foreninger. En af H.'s vigtigste Opgaver skal det være at afgive Erklæringer til Regeringen over de Haandværket vedrørende Lovgivningsarbejder, Afslutningen af Handelstraktater o. s. v. Ved Siden heraf skulle H. ogsaa udøve en vis Tilsynsmyndighed dels med de bestaaende Foreninger, dels med Lærlingevæsenet og med Nærings- og Arbejderlovgivningens Overholdelse, for saa vidt denne berører Haandværkets Interesser. H. skulle altsaa være en til de i visse Lovgivninger kendte Handels- og Industrikamre (s. d.) svarende Institution. *O. D.*

Haandværkerlovgivning se Arbejder, S. 1037 ff., og Næringslovgivning.

Haandværkerretter se Arbejderdomstole.

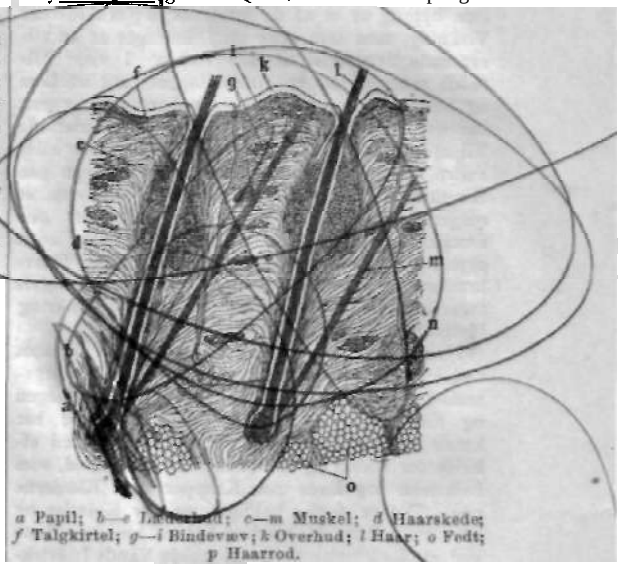
Haandøkse kaldes i Skovbrug og Træhaandværk en saadan Økse, som er indrettet til at føres med een Haand; Skaftet er kort, ofte med en lille Udbuning ved den fri Ende; Hovedet er i Alm. usymmetrisk, paa den ene Side helt plant, og Eggen danner i saa Fald en lille Vinkel med Skaftets Retning. *C. V. P.*

Haanen [ha!nᵉn], van, hollandsk Malerfamilie. Følgende 4 Søskende vare Børn, delvis Elever, af Kasper H. 1) Georg Gi 11 is H., født i Utrecht 23. Aug. 1807, død i Bilsen 1879, udmærkede sig baade som Arkitektur-, Genre- og Landskabsmaler; i sine smaa Billeder benytter han ofte kunstigt Lys; Rijksmuseet i Amsterdam ejer flere af hans Arbejder. 2) Elisabeth Alida H., gift Kiers, (1809—45), gjorde Lykke med smaa hyggelige Genrebilleder. 3) Remi H., Landskabsmaler og Raderer, født 5. Jan. 1812 i Oosterhout (Nordbrabant), død 13. Aug. 1894 i Aussee, Elev af Faderen og J. v. Ravenswaay, fra 1836 bosat i Wien, var den af Søskendene, der opnaaede størst europæisk Anseelse; hertil bidroge hans mange Rejser og For-

bindeiser i Udlandet, saa at han efterhaanden blev Medlem af en hel Række fremmede Akademier; han malede med Forkærlighed Vinterlandskaber (Skovpartier) og Maaneskinsstykker; i Berlin's Nationalgaleri findes »Vinterlandskab« [1835], i Rudolfinum i Prag »Egeskov ved Vintertid«; »Parti fra Gelderland« og »Landskab fra Theiss« ere andre bekendte Prøver paa denne meget søgte og meget produktive Malers letløbende Kunst. Hans Søn og Elev, Cecil H., er født 1844 i Wien, arbejdede fra 1873 en Tid i Venezia under stærk Paavirkning fra Passini, senere i London, har vundet megen Anseelse for sine flot malede og livfulde venetianske Genrebilleder. 4) Adriana Johanna H., født 15. Juni 1814 i Oosterhout, er en dygtig Blomster- og Stillelivsmalerinde; hun er Elev af Remi H.; Amsterdam's Rijksmuseum ejer flere af hendes Frugt- og Blomsterstykker. *A. Hk.*

Haar kaldes i Dyreriget forskellige traadagtige Dannelser, der sidde paa saavel indre som ydre Overflader af Legemet. I det indre findes saadanne paa Fimreceller (s. d.) og i, navnlig lavere Dyrs, Sanseredskaber. Hos Leddyrene have vi dog ogsaa Sansehaar paa Yderfladen. Dennes H. tjene ellers mest til Beskyttelse for Legemet, sjældnere til Bevægelse som hos Børsteormene. Her ere H. solide Cuticulardannelser, Afsondringsprodukter af Overhuden. Lignende, men hule og fyldte med Overhudsforlængelser ere Leddyrenes H. Pattedyrenes H. bestaa af forhornede Overhudsceller, der dannes i H.'s nederste fortykkede Ende, Haarløget, paa Overfladen af en lille blodrig Læderhudspapil, Haarpapillen, der omsluttes af Løget. Her forhorne stadig ny Celler, saa længe H. vokser, idet det skyder frem gennem en med Overhud beklædt Indkrængning i Læderhuden, Haarsækken, i hvis Bund Papillen sidder. Den af Haarsækken omgivne Del af H. kaldes Haarroden, medens den fri Del kaldes Skaftet. Hvert H. bestaar af et løsere Marvlag, der dog kan mangle i tynde H., og et ydre fastere Barklag, der indeholder Farvestoffet og omsluttes af et Lag tynde, pladeformige, tætsluttende Celler, Yderhinden. I stivere H. er Barklaget tykkest, medens Marvlaget er det mægtigste f. Eks. hos Hjortene, der følgelig have skøre H. Hos det tretaaede Dovendyr (*Bradypus*) er Aksen hornagtig haard, det ydre Lag løst i sin Bygning. Særlig stive H. kaldes Børster og endnu tykkere og mere ubøjelige Pigge. I Haarsækken aabner sig oftest Fedtkirtler, og til dens Grund fæste sig paa alle større H. glatte Muskelbundter, der kunne bevæge det enkelte H., medens der rejses Børster over større Partier ved Hudens stribede Muskler. H.'s Gennemsnit er oftest cirkelrundt, men f. Eks. hos flere Insektædere og de uldhaarede Menneskeracer elliptisk. Overfladen er glat med smaa skælagtige Ujævnheder, der hos Dyr med Uld ere temmelig store, hvorfor disse H. hænge godt sammen, navnlig da de tilmed have stærk Tilbøjelighed til at krølle. Flagermusenes H. have skrue- eller kredsformede Fortykkelser. H. sidde gerne skraat ned i Huden, de større stivere Dækhaar ordnede regelmæssig i buede Rækker af Smaagrupper paa 1 — 5 H., hver omgivet af fine, krusede, bløde Uldhaar, der navnlig findes i stor Mængde i Dyrenes Vinterpels og hos Dyrene i Egnene om Thibet, f. Eks. Kashmir-Ged og Yakokse. H.'s Fordeling er symmetrisk paa de to Sider, og hvor de omtalte buede Rækker støde sammen, dannes Haarhvirvler. I Midtlinien af Legemet, sjældnere andensteds, findes tit H. særlig kraftig udviklede til Manker og Duske, ligeledes i Halespidsen. Øjenhaar (*cilia*) paa Øjenlaagenes Rande findes næsten altid og ofte tillige Varbørster (*vibrinae*) navnlig paa Læberne. Deres Haarsæk er omgiven af en blodfyldt Beholder, og Papillen er stærkt forsynet med Nerver, H. derfor meget følsomt. Om H.'s Fældning s. d. Art. Intet Pattedyr mangler helt H.; selv Hvalernes glatte Hud er i det mindste i Fosterlivet forsynet med spredte Børster paa Læberne og ved Næseborene. *M. Ml.*

Hos Mennesket findes H. over hele Kroppens Overflade, med Undtagelse af Haand- og Fodfladen samt de yderste Fingerled. Selv paa de tilsyneladende ganske haarløse Flader opdages

a Papil; *b*—*e* Læderhud; *c*—*m* Muskel; *d* Haarskede; *f* Talgkirtel; *g*—*i* Bindevæv; *k* Overhud; *l* Haar; *o* Fodt; *p* Haarrod.

spredte, ganske smaa og svagt udviklede H., de saakaldte Uldhaar (Lanugohaar), hvorimod paa de stærkere behaarede Partier, saaledes cielt paa Hovedet, findes mere eller mindfe vel udviklede, kraftigere og tykkere H. De mørke H. ere i Reglen de tykkeste, medens de lyse, blonde H. til Gengæld staa tættere. Hovedhaarene ere de længste og kunne blive over 1 M. lange; næst efter dem følge Skæghaarene, hvorimod H. ellers paa Legemet kun opnaa en betydelig mindre Længde; kortest ere Øjenbrynshaar og Øjenvipper, der ogsaa have den korteste Levetid, idet de skiftes flere Gange aarlig, medens Hovedhaarenes Levetid er flere Aar. Naar H. har naaet Grænsen for sin Længdevækst, falder det ud, og et nyt skyder frem fra Haarpapillen. For Hovedets Vedkommende, hvor Haarbestanden er beregnet til ca. 80,000 H., er det daglige, normale Haaraffald saaledes 50—100 Stykker.

H.'s Udvikling begynder allerede tidlig i Fosterlivet, og ved Barnets Fødsel findes oftest en tæt og lang Haarvækst, der imidlertid mere har Karakteren af Uldhaar og hurtig falder ud for at erstattes af de kraftigere, egentlige H. Disses

fysiologiske Betydning er for Menneskets Vedkommende forholdsvis ringe og maa væsentlig søges i den Beskyttelse, de kunne yde mod Temperaturvekslinger og andre ydre Indvirkninger; størst er den vistnok for Øjenbrynenes og Øjenhaarenes Vedkommende, idet disse beskytte Øjet mod den fra Panden nedstrømmende Sved og mod Indtrængning af Støv eller andre irriterende Stoffer.

H.'s Farve staar sædvanligvis i Forhold til den øvrige Hudfarve, idet den skyldes Tilstedeværelsen af Pigment i H.'s øverste Lag. Hos de mørke Racer og hos meget brunette Individer af den hvide Race er det derfor sort eller sortbrunt, hos blonde lysebrunt, gult eller rødt. Krusning eller Krølning af H. afhænger af særlige Bygningsforhold i H., navnlig af dettes Gennemsnit, der her er ovalt og ikke som ellers rundt. H.'s Graanen skyldes en mangelfuld Pigmentaflejring, som hyppig er et af de første Tegn paa Alderens Virkning, men som ikke altid ledsages af en tilsvarende Svækkelse af H.'s Vækst. I visse Tilfælde synes ogsaa en Ansamling af Luft imellem og i H.'s Celler at kunne være Aarsagen, og man har derved villet forklare de i øvrigt gaadefulde Tilfælde af pludselig Graanen efter Skræk eller andre Sindsbevægelser. Som et andet Tegn paa Senilitet, der i øvrigt ogsaa kan opstaa paa et meget forskelligt Tidspunkt, kan opfattes den Svækkelse og Ophør af Haarvæksten, der uden egentlig Sygdomsaarsag skyldes Atrofi af Haarbunden og Haarrødderne, og som sædvanligvis tager sin Begyndelse i Tindingerne og omkring Hvirvelen paa Issen.

Haarpleje. Ved H.'s Pleje kommer ligesom ved Hudens Pleje overhovedet Renlighedsspørgsmaalet i første Række. Imidlertid vil for megen og for hyppig Anvendelse af koldt Vand her kunne være skadelig, idet Haarbunden herved afkøles for stærkt og vil komme under Forhold, som hvis man tog Bade paa Kroppen med Klæderne paa. Det er derfor heldigst og for Kvinder og alle med langt H. nødvendigt at beskytte dette ved en Badehætte mod det kolde Vands Indvirkning. Derimod er en Vadskning med varmt Vand, Sæbe og Børste at anbefale, dog i Reglen ikke hyppigere end en Gang om Ugen eller sjældnere, efter Haarbundens Beskaffenhed, idet en stærkere naturlig Fedtafsondring eller Skældannelse udkræver hyppigere Rensning. Til daglig Brug er Anvendelsen af spirituøse Vadskninger at foretrække, eller en simpel, mekanisk Rensning med Børste. Hvorvidt en Indfedtning af Haar eller Haarbund med Pomader er gavnlig, afhænger ligeledes af den naturlige Fedtafsondring, der i Reglen er tilstrækkelig, men dog undertiden maa støttes, især efter Sæbevadskninger, der affedte H. stærkt. Derimod er al Indgnidning med Pomader, »Fixateurs«, Krøllepomader o. l., der anvendes af kosmetiske Grunde for at holde H. i en vis, ofte unaturlig Stilling, ubetinget uheldige for H.'s Trivsel, og det samme gælder i endnu højere Grad om Brugen af »Papillotter« eller af varme Jærn for at fremkalde et bølget H. Navnlig de sidste udtørre Hovedbunden stærkt og maa i alt Fald aldrig anvendes saa varme, at de gulne hvidt Papir.

H.'s Klipning anses i Reglen for at fremme Væksten, dog vistnok med Urette; af denne Grund er den kun nødvendig, hvor H.'s Spidser have Tilbøjelighed til at spalte, og hvor Klipningen maa føres saa langt ned, at et normalt Gennemsnit kommer frem. Derimod synes hyppig Barbering at virke inciterende paa H.'s Vækst, saavel i Længde som i Tykkelse.

Hovedbedækningen har stor Betydning for Haarvæksten; den bør være let og luftig og saa lidt som muligt forhindre Uddunstningen; derfor ere Damernes Hatte fra et hygieinisk Standpunkt at foretrække for Mændenes tunge og stive Filthatte, der presses haardt ned om Hovedet og derved ogsaa virke hindrende for et tilstrækkeligt Blodtilløb og derved for en normal Ernæring af Haarbunden.

Til Haarplejen i videre Forstand kunne regnes visse kosmetiske Hjælpemidler, som kunne komme til Anvendelse. Saaledes skal her omtales H.'s Farvning, der hyppigst benyttes i Tilfælde af Graanen eller for at forbedre en uskøn Haarfarve. Mod graa H. bruges oftest Blyforbindelser, der have den Egenskab at farve de hvide H. mørke, medens de normalt farvede H. kun i ringere Grad paavirkes. Som den simpleste Form kan nævnes Kæmning med en Blykam, dyppet i Eddike, men for øvrigt findes Bly i næsten alle de talrige »Haarfornyere«, *hairrestorers* etc.; alle disse Midler bør paa det bestemteste fraraades, da der ved deres Brug kan opstaa alvorlige Forgiftninger. Bedre og forholdsvis uskadelig kan Haarfarvningen foretages med Pyrogallussyre, der giver Brunfarvning, eller med Helvedessten, der giver ren sort Farve. Som en Prøve paa Anvendelsen skal hidsættes en af de mange Opskrifter paa en blandet Pyrogallus- og Helvedesstensbehandling. H. affedtes omhyggelig ved Sæbevadsk og en tynd Ammoniakopløsning (Salmiakspiritus). Den omgivende Hud beskyttes ved et Overtræk af Kakaosmør eller Vaselin mod Farvestoffets Indvirkning. Først indbørstes der en Opløsning af Pyrogallussyre (1—50) i det endnu vaade H. ved Hjælp af en lille Børste, og nogle faa Minutter derefter en ammoniakalsk Opløsning af Helvedessten (1—8) ved Hjælp af en anden Børste og Kam. Naar det er indtørret, udvadskes H. godt med lunkent Vand og tørres i Luften. Skulde der endnu findes Steder med rødlig eller grønlig Farve, kan H. gennemkæmmes med en Svovlkaliumopløsning (1—10), indgnides med Pomade, og Proceduren er færdig.

Affarvning af H. kan ske ved Hjælp af Alkalier eller bedre ved en Opløsning af Brintoverilte (10—15 p. Ct.), som efter en grundig Affedtning af H. arbejdes ind i dette, der herved afbleges til en straagul Farve. En saadan Opløsning sælges under Navn af *Golden hair wash, Eau de jouvence* o. s. v.

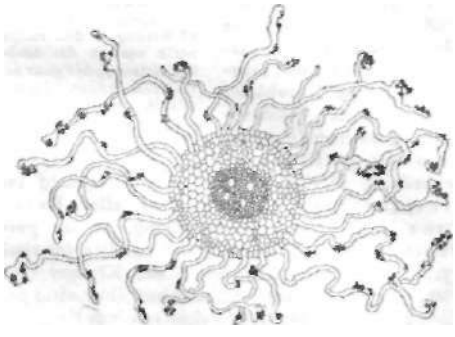
Hvor H.'s Fjernelse er ønskelig, saaledes ved Hypertrikose (s. d.) og da især i Tilfælde af abnorm Skægvækst hos Kvinder, anvendes forskellige Depilationsmidler. Af disse skulle nævnes ætsende Alkalier, der opløse og tilintetgøre H. helt ned i Haarsækkene, men ikke selve Haarpapillen, hvorfor H. efter nogen Tids Forløb atter skyde frem. Det bekendteste er det orientalske Haarfjerningsmiddel »Rusma«, der bestaar af 1 Del Auripigment og 8 Dele ulæsket Kalk, der med Vand udrøres til en Grød, som gives et Opkog; denne Grød smøres tykt paa Huden og afskrabes eller afvadskes efter 10 Minutters Forløb.

Dette Middel er imidlertid farligt, da det indeholder Arsenik, og det er derfor bedre at anvende Svovlkalk, der fremstilles ved at lede Svovlbrinte i Kalkhydrat og sammen med Mel smøres som en Pasta paa Huden, hvor det virker paa samme Maade som det førstnævnte. En radikal Bortfjernelse kan imidlertid kun opnaas ved selve Papillens Ødelæggelse, hvad der kan ske ved Hjælp af Elektrolyse, idet en fin Naal, som staar i Forbindelse med den negative Pol af et elektrisk Batteri, føres ind gennem Haarsækken til Haarpapillen, hvorefter Strømmen sluttes ved Anbringelsen af den positive Elektrode paa et eller andet Sted af Legemet. *E. P—n.*

Haar af forskellige Dyr finde en meget udstrakt Anvendelse; saaledes benyttes til Børstenbindervarer (s. d.) H. af Svin, Maar, Hornkvæg, Odder og Egern, til Filt H. af Hare, Kanin, Bæver, Odder, Ged og Hornkvæg, til Spinding Uld og Fæhaar, til Polstermateriale Hestehalehaar og til Haardug (s. d.) navnlig Hestehaar. En stor Handelsartikel er ogsaa Menneskehaar, specielt af Kvinder, der benyttes til Parykker, Fletninger o. l. Værdien retter sig efter Farven og Længden, idet det dyreste er det blonde, navnlig det guldgule, og det sorte, skinnende H. Sidstnævnte er oftest kort og forfalskes derfor ved Farvning og Behandling med Voks af brunt. H. skal stamme fra levende Mennesker, da saakaldt dødt H. fra Lig er skørt, mat og ikke tilstrækkelig smidigt. Et stort Marked afholdes aarlig i Paris, hvor Prisen varierer fra 10 til 350 Kr. pr. Kg. Smlg. Haararbejde og Haarhandel. *K. M.*

Haar, Planternes. Plantehaaret udgør Plantelegemets fjerde morfologiske Grundorgan, det saakaldte Trikom, og staar som saadant i sideordnet Forhold til Stængel, Blad og Rod. Det udmærker sig ved sin eksogene Oprindelse, sine i Reglen ubundne Stillingsforhold og sin meget betydelige Forvandlingsevne, hvilken sidste staar i Forhold til de talrige, biologiske og fysiologiske Funktioner,

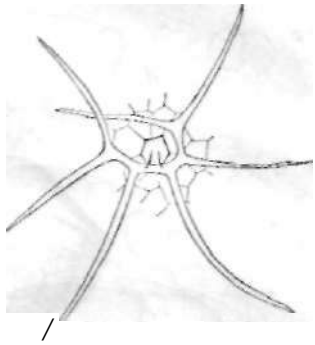
Fig. 1.

Tværsnit af en i Jord voksende Kod. Paa dens til alle Sider udskudte Rodhaar ses Jordpartiklerne fastklæbede som sorte Pletter. (Svag Forstørrelse).

de forskellige Trikomdannelser have at udføre. Man kan skelne mellem de egentlige H., som udelukkende ere dannede af Plantens Overhud, og Emergenserne, ved hvis Anlæg de under Huden værende Cellelag sættes i Arbejde, idet de under deres Fremvækst til kegle-, torn-, cylinder- eller (skønt sjældnere) kølleformede Legemer hæve Overhuden med sig i Vejret. Trikomdannelser forekomme i Overensstemmelse hermed kun paa saadanne Planter, der overhovedet have en Overhud; hos lavere Vækster (Alger, Svampe) kan man strengt taget i det højeste kun tale om haar lignende Dannelser, om man end for Simpelheds Skyld som oftest taler om H. Trikomdannelser kunne forekomme paa alle Plantens øvrige Grundorganer; hyppigst findes endog flere Slags samtidig.

Fig. 2.

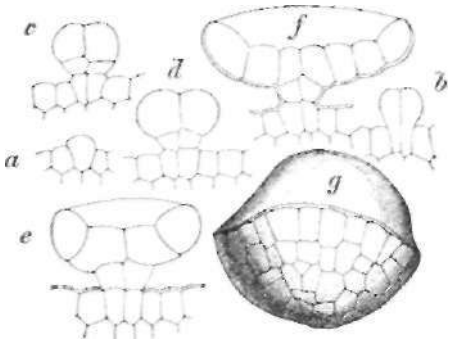

Stjerneformet, encellet Dækhaar paa et Stykke af Overhuden fra Bladundersiden af Levkøj. (90 Gange forstørret).

Rodens H. kaldes Rodhaar. De ere simple, oftest ugrenede, glasklare Udposninger af Rodoverhuden noget oven for Rodspidsen med en især i Haarspidsen tæt Plasmakrop, der ofte, navnlig hos flydende Vandplanter (*Trianea*, Frøbid), viser en meget hurtig Strømning. Rodhaarene staa ud til alle Sider og ere ikke paavirkelige af Jordens Tiltrækningskraft o: de krumme sig ikke geotropisk. Jordrøddernes Rodhaar trykke sig med deres ydre Ender fast til Jordpartiklerne og klæbe sig ved dem; de udskille Syre og opløse derved Mineralerne. Ved Osmosens Hjælp trænge de fortyndede Mineralopløsninger ind i Planten gennem Rodhaarene, og Planten gaar ud, dersom disse afrives; de ere saaledes yderst vigtige Ernæringsorganer, foruden at de tjene til Plantens Fastholden i Jorden (se Rod). Paa de noget ældre Dele af Roden visne de bort (se ogsaa Rhizoïder). De ægte H. paa Blade og Stængler dannes ved Udvækst og (eventuelt) paafølgende Deling af een eller nogle faa Overhudceller. De kunne være encellede (f. Eks. Bomuldshaaret, Nældens og andres Brændehaar) eller flercellede. I sidste Tilfælde kunne de atter have saare mangfoldige Former; Børste-, Træ-, Busk-, Stjerne-, Skive-, Kugle-, Kegle- og Kølleformen forekommer ofte. Mangen Form er ofte karakteristisk for bestemte Familier; Katostfamiliens Buskhaar, Sølvbladfamiliens Skjoldhaar, Gaasefodsfamiliens Melhaar (o: en uhyre stor, kugleformet Celle paa en lille Stilk) ere Eksempler herpaa. Kirtelhaar ere saadanne H., som ende i et (en- eller flercellet) noget tykkere »Hoved«, der udskiller visse klæbrige eller stærkt lugtende Stoffer (f. Eks. hos Læbeblomstrede, den kinesiske Kodriver, Hamp o. m. a.). Krogbørster (Hagebørster) kaldes saadanne ofte forkislede H., som ende i meget spidse, stive, krummede Celler, der kunne tjene til Fasthæftning af vedkommende Plantedel (f. Eks. paa Frugterne af Hundetunge og Steffensurt, hvor de tjene til Spredning, paa Blade og Stængler af Burre-Snærre, Humle og Krap, hvor de tjene til Klatring). Knoplimhaar ere karakteristiske for

mange Planters endnu i Knoptilstand værende, unge Blade og Stængler; de ere en Slags Kirtelhaar, som udsondre enten en Harpiks eller en Gummislim eller en Blanding af begge Dele, der indhylle alle de unge Organer og tætner Mellemrummene mellem Knopskællene (Hestekastanje,

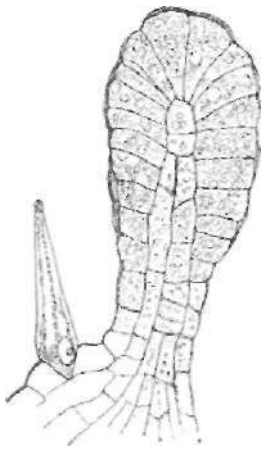
Fig. 3.

Udviklingen af Kirtelhaarene paa de skælformede Forblade af Humle. *a*, *b*, *c*, *d*, *e* vise Overhudscellens successive Udvoksen og Delinger; *f* den næsten færdige Humlekirtel; Rummet, som indeslutter /, er overdækket af Cuticula og fyldt med Lupulin; *g* den færdige, affaldne Kirtel. (Ca. 320 Gange forstørret).

Poppel, Rabarber, Viol). Hos mange Planter, især tropiske, fungere visse, tyndvæggede H. (ofte Kirtelhaar) paa Bladene som Hydathoder o: Vandveje eller Organer, hvorigennem overflødig optaget Vand kan udpresses, og hos de saakaldte »insektædende« Planter (s. d.), f. Eks. Soldug, Kandebærer, Fluefangere o.fl.a., udskilles paa lignende Maade af særegne Digestionskirtler fordøjende Vædsker, som kunne overføre de fangne Smaadyrs Æggehvidebestanddele i optagelig Form, og gennem de samme Kirtler suges denne Føde atter ind i Planten. Visse, i den tropiske Skov levende Epifytter, især af Ananasfamilien, have en tæt Beklædning af Sugehaar af særegen Skjoldform, hvorigennem det atmosfæriske Vand kan tilføres Planten. Dækhaar kaldes hos mange Planter luftfyldte (altsaa døde), hvidlige, tæt stillede H. af forskellig Form, som tjene til at forstærke Overhudens sædvanlige Funktioner. De give ofte Plantedelene et hvidligt, silkeglinsende eller sølvagtigt Udseende (Sandtidse og Sølvblad, hvor de ere skjoldformede og befæstede i Midten, Sølvpotentil og Gaasepotentil med silkehaarede Blade) eller et gyldent, brunligt eller rødligt, dersom deres Cellevægge ere mørktfarvede (*Croton*, *Chrysophyllum*, *Solanum*-Arter i Troperne); de kunne ogsaa danne en meget tyk, graalig Filt paa Bladene, f. Eks. hos Kongelys. Saadanne Dækhaar danne en tør Omhylling om Planten og nedstemme dens Fordampning i Dagens Solskin, værne den imod Nattens for stærke Udstraaling og dæmpe vel ogsaa Sollysets ødelæggende Indvirkning paa Cellernes Grønkorn; de høre derfor med til de saakaldte xerofile Karakterer og optræde særlig paa (tokimbladede) Planter i Jordens tørre Egne (Brasilien's Campos, Vestindien's Crotonkrat, Middelhavskyster, Sandegne). I Blomsten optræde Haarformerne i mange, ofte mærkelige og elegante Skikkelser. Deres Betydning her er, for saa vidt vi formaa at afgøre noget herom, dels en beskyttende, naar de danne særegne Værn over Honninggemmerne (s. d.), dels en vejledende, naar de ved deres Stilling eller Farve faa Insekterne til at begive sig lige til Honningsaften. De vigtigste af alle Blomstens H. ere dog Arhaarene (se Ar), som skulle opfange og fastholde Støvkornene og bringe dem til Spiring (se Befrugtning, Bestøvning). Paa saadanne, mindre Frugter eller Frø, som skulle føres om ved Vindens eller Dyrenes Hjælp, saasom Pile-, Bomulds-, Dueurtfrø, mange Kurv blomstredes Nødder, Steffensurtens og Snærrens Frugter, findes ofte en Fnok eller Beklædning af Hagebørster til dette Øjemed (se Frøspredning). Emergenser eller Barktorne (s. d.) have den Betydning, at de gøre Planten mindre angribelig, i det mindste for visse Dyr. De findes f. Eks. hos Rose, Klynger (paa Stængel og Bladribber), Stikkelsbær (her altid paa Bladpuden), Pigæble og Hestekastanje (paa Frugten). Til denne Kategori af Trikomdannelser høre ogsaa de store, følsomme og insektfangende Kirtelhaar hos Soldug. Endelig ere Blomsterplanternes Ægs saakaldte Kerne samt de dermed homologe Sporehuse hos visse højere Lønboplanter, saavel som Støvdragernes Støvsæk (se Æg, Støvdrager, Sporehus) særegne, i Kønslivets Tjeneste indtraadte Emergenser. *V. A. P.*

Fig. 4.

Et Knoplimhaar af Akselbladet af Stifmodersblomst i Længdesnit. Ved Grunden til venstre ses et encellet Børstehaar. (Ca. 240 Gange forstørret).

Fig. 5.

En slimudskillende Kirtel (Emergens) af Bladet af Soldug. I den lange Stilk ses en fin Ledningsstreng, der gaar op i Kirtelhovedet. (Længdesnit; ca. 60 Gange forstørret).

Haar, Berenike's, se Berenike's Hovedhaar.

Haar (den Høje), et Navn paa Odin; sammen-

stilles gerne med Jafnhaar (den lige saa høje) og Thriði (den tredje) til en mystisk Trehed, bedst kendt i Snorre's Edda, men omtalt allerede i de ældste Skjaldekvad. *A. O.*

Haar [ha!r], Bernard ter, hollandsk Forfatter, født i Amsterdam 13. Juni 1806, død som Professor i Teologi ved Universitetet i Utrecht 19. Novbr. 1880. Han har skrevet et stort kirkehistorisk Arbejde: »Geschiedenis der kerkhervorming in tafereelen« [Haag 1843; 5. Opl., Amsterdam 1854], endvidere historiske Fortællinger i Walter Scott's Manér og Digte med en vis reflekterende Tilbøjelighed. Af hans Fortællinger vandt især »Huibert en Klaartje« [1844] Popularitet. En Samling af hans Digte udkom under Titelen: »Komplete Gedichten« [3 Bd., Leyden 1878—79]. (Litt.: Beets, »Levensbericht van B. t. H.« [Leyden 1881]). *A. I.*

Haaraffald benævnes den Tilstand, hvor det naturlige og normale Tab af Haar er forøget saa stærkt, at Reproduktionen ikke holder Skridt dermed. En saadan Tilstand kan være akut og strække sig over hele det behaarede Parti (*Defluvium capillorum*) og er da i Reglen en Følge af mangelfulde Ernæringsforhold, afhængige af svære, universelle Sygdomme. Hyppig findes den efter Skarlargensfeber, Tyfus og Barselfeber, samt ved Syfilis, og denne Form er saa godt som altid forbigaaende, idet Haarvæksten efter nogle Maaneders Forløb atter bliver normal. Andre Former af H. (*Alopecia*), sædvanligvis af mere kronisk og blivende Natur, skyldes forskellige Haarsygdomme (s. d.) eller en medfødt eller nedarvet Disposition, der synes at være forskellig hos forskellige Menneskeracer og Samfundsklasser, eller endelig kan Aarsagen være de senile Forandringer af Haarbunden, specielt dens Skrumpning og Atrofi, hvorved H. kan stige til fuldstændig Skaldethed. Hvad H.'s Bekæmpelse og Behandling angaar, da er en saadan ved den førstnævnte Form unødvendig, for saa vidt Tendensen her er spontan Helbredelse. Hvor Aarsagen ligger i de forskellige Haarsygdomme, maa Behandlingen i første Linie rettes mod disse, og i øvrigt er man henvist til ved en god Hygieine, lette stimulerende Midler o. l., at søge at hæve Haarenes Ernæring. Hvor Sygdommen er vidt fremskreden, eller hvor Atrofien skyldes høj Alder, er Behandlingen saa godt som magtesløs, og man har da kun den Udvej, hvor det af kosmetiske eller andre Grunde anses for nødvendigt, at dække Tabet med Paryk eller andre kunstige Surrogater for den naturlige Haarbeklædning. *E. P—n.*

Haararbejde. Den kunstindustrielle Del af H. udføres ofte i afdøde Personers Haar, som forarbejdes til Urkæder, Finger- og Ørenringe, Medailloner o. s. v. Desuden klæbes det op til Billeder eller sys paa Silke som Broderi. En langt større Del gaar dog med til personlig Forskønnelse, Parykker og *postiches*, hvorunder Franskmændene regne alt, hvad der bruges til Haarfyldens Supplering: Fletninger, Piske, Chignons o. s. v. For denne Fabrikation er Paris Hovedsædet. Her arbejde ca. 2,000 Haarkunstnere, der beskæftige ca. 5,000 Arbejdere af begge Køn, foruden at de ved Siden af denne Virksomhed give sig af med at frisere. Moden spiller en stor Rolle med Hensyn til Produktionen, som derfor svinger mellem 28—30 Mil]. frc. om Aaret. I Frankrig forarbejdes aarlig ca. 180,000 Kg. Haar. Til teknisk Brug virkes Haardug af Hestehaar i forskellige Tætheder og Styrker, de stærkeste i sin Tid til Møbelbetræk, desuden til Snore, Piske, Tøjr o. s. v., det sidste forhen meget i Husflid. Til de sidste Anvendelser bruges Heste- og Fæhaar, til de første ikke alene Menneskehaar, men mange Surrogater (se Haarhandel). *Bernh. O.*

Haarbalsam se Haarvand.

Haard (haardt), et Ord, der i flere Sammensætninger benyttes i Sømandssproget. H. Kuling o: stiv eller meget frisk Vind paa Grænsen af Storm; h. Ror, Kommando til Rorgængeren, at han skal lægge Roret helt i Borde o: dreje Roret saa meget ud til Siden, han formaar. H. skærpet, den Stilling af Rærne, hvori de ere helt indbraste o: drejede langskibs i det horisontale Plan saa meget, man formaar (Underraaen vil da danne en Vinkel med Diametralplanet [s. d.] af ca. 30°). H. Vejrd. s. s. h. Kuling. H. Rejse, en Sørejse, der gennemgaaende har udmærket sig ved Storm og Strabadser. *C. L. W.*

Hård, svensk adelig Slægt, af hvilken en Gren 1731 ophøjedes til grevelig:

1) Karl Gustaf H., Kriger, Rigsraad, (1674—1744). Efter i nogen Tid at have været i fransk Tjeneste indtraadte han 1700 ved Karl XII's Livdrabanter og var senere en af Kongens nærmeste Ledsagere paa hans paa Omskiftelser saa rige Bane. Han deltog som Oberst i Slaget ved Pultava, hvor han blev saaret, og fulgte senere Kongen til Tyrkiet. Her deltog han i Felttoget mod Russerne 1711. Vant til at støtte de mest vovelige Raad var H. to Aar senere den eneste af Karl's Omgivelser, som raadede til væbnet Modstand mod den tyrkiske Hær i Bender. Han kæmpede i Kalabaliken ved Kongens Side, blev saaret og delte senere hans Fangenskab. H. var 1708—16 Chef for Drabanterne og udnævntes 1717 til General og Generalguvernør i Skaane. Efter Kongens Død medvirkede han ved Enevældens Afskaffelse og indtraadte 1727 i Raadet, men blev ved Hueregeringens Fald 1739 fjernet.

2) Johan Ludvig H, militær, politisk Konspirator, foreg.'s Søn, født i Stockholm 1719, død i Berlin 1798. Han deltog i det finske Felttog 1741—42, men traadte 1747 i hollandsk Tjeneste og førte med Udmærkelse et Regiment under Fyrsten af Waldeck i den østerrigske Arvefølgekrig. I den Revolution, som 1747 gav Vilhelm af Oranien Statholdermagten, tog han en virksom Del. Efter at han som Oberst var genindtraadt i svensk Tjeneste (1748), begyndte han snart at omgaas med Planer om at gennemføre en lignende Revolution i Fædrelandet. Han blev en af de dristigste og virksomste Forkæmpere for Hofpartiets Agitation for en udvidet Kongemagt og lagde Planer til gennem en Folkerejsning at omstyrte den fri Forfatning. Anslaget røbedes dog for Stænderne, og H. kunde kun ved en skyndsom Flugt til Danmark (Juni 1756) frelse sig fra de Bloddomme, der overgik hans medsammensvorne. H. indtraadte senere i preussisk Tjeneste og kæmpede under Syvaarskrigen som Chef for et Friregiment mod Russerne. 1759 blev han tagen til Fange og ført til Schlusselburg, hvor han holdtes strengt indespærret indtil Peter III's Tron-

bestigelse. Han fik nu Lov til at vende tilbage til Preussen, hvor han 1763 udnævntes til Generalmajor og senere til Guvernør i Spandau og Generalløjtnant. Han deltog i den bayerske Arvefølgekrig og blev af Gustaf III 1788 tilbudt Overbefalingen i Finland mod Russerne. Han har efterladt sig »Mémoires d'un gentilhomme Suédois« [1788] samt en historisk Skildring af den finske Krig 1741—43 (i svensk Oversættelse 1789). *P. O.*

Haardbly, Legering af Bly med Antimon, se Antimonlegeringer og Bly.

Haardbronze kan fremstilles paa to Maader, enten ved at legere Kobberet og da simplest med tilstrækkelig Tin, Spejlmetal har saaledes ca. 31,5 p. Ct. Tin (se Bronze), eller ved mekanisk Behandling; Staalbronze, der navnlig i Østerrig er Kanonmetal, er fremstillet paa denne Maade (se Bronze). *F. W.*

Haarde Korn kaldes saadanne Frø, som ikke bulne ud, naar de lægges i Vand eller fugtig Jord o. 1. Især hos Bælgplanterne forekomme h. K. og i størst Mængde hos visse vildtvoksende eller dog først nylig i Kultur tagne Arter, f. Eks. af Fladbælg-Slægten, hvor h. K. kunne udgøre Flertallet; ligeledes kunne Hvidkløver og flere andre nærbeslægtede Arter være ret rige paa h. K., indtil 12 p. Ct., medens f. Eks. Ærten vistnok aldrig har h. K. Det er sædvanlig alene Frøskallens Uigennemtrængelighed for Vand, som betinger »Haardheden«; beskadiges Skallen, vil Frøet oftest hurtig bulne ud og spire. Ved Henliggen i Aarevis aftager Mængden af h. K. i en Frøprøve, og derfor ere de h. K. ikke uden Værdi i fleraarige Græslejer, men værdiløse i kortvarige. Man har særlige Apparater til at ridse h. K.'s Frøskal (f. Eks. Svaløf's Frøpræparator) og derved overvinde Haardheden; dog kan Behandlingen undertiden beskadige Frøets Indre. H. K.'s biologiske Betydning turde muligvis være den at bidrage til at sikre vedkommende Plantearts Eksistens gennem en Række ugunstige Aar. Betegnelsen h. K. benyttes ogsaa om Frø (særlig Træfrø), der ere i Hvileperiode (s. d.) og derfor ikke spire selv under de gunstigste Fugtighedsforhold. Disse Frø udbulne imidlertid i Vand og fortjene derfor ikke med Rette at kaldes h. K. *W. J.*

Haardhed (mineral.). Et Minerals H. beror paa Sammenhængskraftens Størrelse og bedømmes efter den Modstand, som Mineralet gør mod at lade sig ridse; en »Haardhedsprøve«, udført med simple Midler, er en af de første og vigtigste Prøver, hvor det i Praksis drejer sig om at bestemme et forelagt Mineral. Naar to Mineraler have forskellig H., kan man med et skarpt Hjørne af det haardere let ridse det andet, men ikke omvendt, medens to Mineraler af lige H. kun kunne ridse hinanden svagt; heraf benytter man sig til at sammenligne det forelagte Minerals H. med den hos bekendte Mineraler. Af saadanne anvendes i Reglen følgende ti, ordnede efter stigende H.: 1 Talk, 2 Stensalt, 3 Kalkspat, 4 Flusspat, 5 Apatit, 6 Ortoklas, 7 Kvarts, 8 Topas, 9 Korund, 10 Diamant (den Mohs'ske Haardhedsskala). Finder man ved Ridseforsøg, at et forelagt Mineral har samme H. som f. Eks. Kalkspat, siger man for Kortheds Skyld oftest, at H. er »3«; er H. større, men dog mindre end hos det følgende Nummer i Skalaen, siger man ofte, at den er $3^1/_2$ o. s. v. Til foreløbige Prøver nøjes man ofte med Ridseforsøg med Negl og Lommekniv; Stensalt og blødere Mineraler ridses af Neglen, med en haard Kniv kan man ridse til og med Nr. 6, Ortoklas. Ogsaa en Fil lader sig med Fordel anvende til Skøn over Mineralers H. Pulverformede og jordagtige Mineraler kræve en særegen Fremgangsmaade: man gnider Pulveret over glatte Flader af Mineralerne i H.-Skalaen og ser, om disse ridses. — Til videnskabelige Undersøgelser over H. har man konstrueret særegne Instrumenter (Sklerometre) og derved bl. a. fundet, at Forskellen i H. mellem de lavere Nummere i ovennævnte Skala er langt ringere end mellem de højere. Ligeledes har det vist sig, at alle Krystaller, som spalte efter plane Flader, have en H., der ikke er nøjagtig den samme i de forskellige Retninger; H. paa en Krystal flade kan endog være forskellig paa samme Linie, efter som man ridser i den ene Retning eller i den modsatte. Hos let spaltelige Mineraler kunne Forskellighederne være store og paafaldende; bekendtest i denne Henseende er Cyanit, hos hvilken H. varierer efter Ridseretningen mellem 5 og 7. *N.V.U.*

Haard Hud *(Cailus)* benævnes den fortykkede og haarde Epidermis, som udvikler sig paa Steder, hvor der igennem længere Tid udøves et Tryk, saaledes hos Arbejdsfolk paa Hænderne, ved uhensigtsmæssigt Fodtøj paa Fødderne o. 1. I sig selv er det en formaalstjenlig Overproduktion, der udvikler sig som en Beskyttelse mod Trykket, men ved stærk Udvikling kan den blive besværlig (se Ligtorn). *E. P—n.*

Haardhudede se Fastkæber.

Haardhudethed (hos Kvæg) se Stivsyge.

Haard Lyd. Man kalder *t* en »haard« Lyd i Modsætning til *d*, der er »blød«, og forstaar da ved h. L. den kraftigere artikulerede Lyd, der i Alm. frembringes ved aaben Stemmeridse og i flere Sprog (i særlig udpræget Grad i Dansk) ledsages af et Pust mellem Konsonanten og den følgende Vokal (se Aspirata), medens den bløde Lyd er karakteriseret ved en svagere Artikulation og i de fleste Sprog (men ganske vist ikke i Dansk) ved Svingninger af Stemmebaandene. Men paa den anden Side taler man om et »haardt *d*« i Dansk *da* i Modsætning til det »bløde *d*« i *ad*, hvor Forskellen er en hel anden, nemlig beror paa, at Tungen i det første, men ikke i det andet Tilfælde helt afspærrer for Luftstrømmen. Endvidere taler man tit om et »haardt *k*« = et langt tilbage frembragt *k*, medens et »blødt *k*« frembringes længere fremme paa Ganen, som foran Fortungevokalerne; og undertiden bruges »haard« og »blød« om endnu andre Forhold. Med andre Ord, de nævnte to Adjektiver ere af Dilettanter anvendt paa en saa løs og vag Maade om Lyd, at en virkelig videnskabelig Fonetik ikke kan godkende den og paa hvert enkelt Punkt maa fordre Benævnelser som ustemt — stemt, lukket — aaben, bagest — forrest e. 1., der give en virkelig Karakteristik af Lydenes Dannelsesmaade. *O. Jsp.*

Haardmetal d. s. s. Haardtin eller Pewter.

Haardmundet. Hesten siges at være h., naar de Bløddele, paa hvilke Mundbidet skal virke, ere saa lidet følsomme, at Rytteren eller Kusken vanskelig kan lede og styre Dyret. Saar, Ar og tyk Hud

i Mundkrogene, paa Laderne, Læberne eller Tungen tyde paa, at Hesten er h. Aarsagen kan være Mangler ved Formen af de nævnte Dele, Mangler, som bidrage til, at Mundbidets Tryk ikke mærkes synderlig; dette er saaledes Tilfældet, naar Laderne ere lave og tykke, eller naar Tungen er meget tyk. Men Hesten kan ogsaa blive og bliver sikkert ofte h., naar den køres eller rides med en for »haard« Haand, hvorved Bløddelene efter at have været saarede kunne blive arrede og tykhudede. Sløve og navnlig kullerske Heste ere ofte h. *H. G.*

Haardmælket. En Ko siges at være h., naar Malkningen, Yverets Udtømmelse for den deri ansamlede Mælk, er forbunden med Vanskelighed. Aarsagen er en medfødt eller erhvervet, mere eller mindre udbredt, stadig eller kortvarig tilstedeværende Forsnævring af Mælkekanalen, der fører fra den Del af Mælkekammeret, der indtager Pattens øverste Parti, til Aabningen i Enden af Patten. Forsnævringen kan være en Følge af kronisk Betændelse, der ofte ledsages af sygelige Nydannelser enten i selve Mælkekanalen eller i den til samme grænsende Del af Mælkekammeret. Sandsynligvis fremkaldes en saadan Abnormitet hyppig ved, at Malkningen ikke foretages med tilstrækkelig Omhu, men saaledes at Patten trykkes for stærkt af den malkende Haand.

Men ogsaa naar Patten, maaske samtidig med den tilsvarende Del af Yveret, har været Sædet for en akut Betændelse, kan Koen blive h. Midlertidig Haardmælkethed, der ikke beror paa tilstedeværende patologiske Forandringer, iagttages hyppig, naar Malkningen udføres paa en for Dyret generende Maade, f. Eks. naar Koen malkes af en fremmed Person. Man siger da, at Koen »holder Mælken tilbage«, eller, at den »ikke slipper Mælken ned« ; dette beror dog uden Tvivl paa en uvilkaarlig, krampagtig Spænding i Pattens Muskulatur, som i Reglen let kan hæves, naar man blot paa en eller anden Maade bortleder Dyrets Opmærksomhed fra Malkningen. Den paa patologiske Forandringer beroende Haardmælkethed kan ofte hæves o: Mælkekanalen kan udvides ved mere eller mindre indgribende Operation; men hvilken Fremgangsmaade man end anvender, maa man ved Brug af omhyggelig rensede Instrumenter nøje passe, at Yveret ikke inficeres. *H. G.*

Haardryg (*Callichthys*) se Maller.

Haardrævl (rettere Hardrevil, Hardrefil), en af Rolf Krake's tolv Bersærker.

Haardsat (metallurgisk) kaldes en Masovns Gang, naar Temperaturen i den af en eller anden Aarsag, saasom navnlig at Malmsætningen er for stor i Forhold til Kulsætningen, at Malmen er slet ristet, eller at Trækullene ere vaade (sure), er gaaet ned under den normale. Følgen af h. Gang er, at det blæste Raajærn bliver hvidt og blæret; da det er kiselfattigt, vil det, naar det for øvrigt er svovl- og fosforfrit, være et godt Materiale til Forskning; Raajærnsprocenten vil endvidere gaa ned, idet en Del Jærn indgaar i Slaggen og gør den mørk; Mangelen paa Varme har nemlig medført baade mangelfuld Afiltning af Malmen og mindre fuldstændig Kulbinding og Smeltning. Den h. Gang giver sig desuden til Kende ved brun Røg fra Masovnen, Slaggens oppustede Beskaffenhed, hidrørende fra, at Malmen først reduceres helt i Stellet, Jo stærkere Boblingen, Koget, er, des urenere er Gangen, des mere Fare er der for, at utilstrækkelig kulbundet Jærn som Fersker vil sætte sig fast i Stellet og stoppe Formerne, at Smeltningen standser og Ovnen gaar i Staa. Man maa derfor i Tide tage Forholdsregler mod Farerne ved den h. Gang ved efter Omstændighederne at formindske Malmsætningen, at anvende tørre Trækul i Stedet for de vaade eller at forhøje Blæstens Temperatur. Modsat h. Gang er nødsal (s. d.) Gang. *F. W.*

Haardspat se Andalusit.

Haardstøbning, Fremgang smaade ved Støbning af Støbejærn, hvorved dette ikke under Størkningen kommer til at udskille Grafit, i alt Fald ikke nærmest den haardstøbte Overflade, og Støbestykket derfor der bliver meget haardt og hvidt i Brudet. H. er udviklet til sin højeste Grad af Fuldkommenhed hos Gruson i Magdeburg og anvendes til Panserplader af enorme Vægte, hvor dog Haardheden taber sig indefter, til Sporskifter, *Jærnbanehjul* o. 1., hvor kun de Dele, der slides, støbes haarde, da ellers Stykket vilde blive for skørt. Den store Industri af haardstøbte Projektiler til Panserbrydning er derimod ophørt, da de knuses mod Nutidspansere. Til Gengæld blive haardstøbte Valser almindelige. Ikke ethvert Raajærn kan anvendes til II., det maa først og fremmest være temmelig kiselfrit. Det Støbegods, der senere skal adouceres (s. d.), maa først være haardstøbt og det helt igennem. Betingelserne for at undgaa Grafitudskillelse og dermed graat Jærn ved Størkningen ere foruden en passende Raajærnsart tillige en hurtig Afkøling. Man støber derfor helt eller delvis i Metalformer de saakaldte Kokiller, der næsten altid ere af Jærn; H. kaldes derfor ogsaa Kokillestøbning (tysk *Schalenguss*). Fig. 1 viser Formen til et Hjul, hvis Krans skal være haard, hvorfor den støbes mod Kokillen *c*, medens Resten støbes i Sandformen, hvis Overdel er *a*, Underdel *b* og Kerne i Navet er *d*. Sønderslaas det i denne Form støbte Hjul, vil Kransens Bane være helt hvid, og der vil derefter være en straaleformet Overgang til »halveret Jærns« Jærn for Hjulets indre Dele, som derved opnaa Sejhed. *F. W.*

Haardtin se Britanniametal.

Haardt Liv d. s. s. habituel Forstoppelse (s. **d.**).

Haardt Vand se Vand.

Haardug, forskellige Stoffer med Kæde af Hørgarn, Bomuld eller Fæhaar og Islæt af Fæhaar eller Hestehaar, benyttes til stift Underfor o. 1., simple Gulvtæpper, Presseduge f. Eks. i Oliefabrikationen o. a. En særegen Slags H. fremstilles ved Vævning af Hestehaar (Halehaar) og bruges navnlig til Sigtedug, Haarsigter, der fremstilles i mange forskellige Finheder. *K. M.*

Haarek af Thjotta, mægtig norsk Stormand i Beg. af 11. Aarh., var Søn af Kong Haakon Adalsteinsfostre's Frænde og Ven Skalden Eyvindr

Finnsson Skaldaspiller og boede paa Øen Thjotta — nu Tjøtø — paa Haalogaland. Da Kong Olaf Tryggvessøn agtede at indføre Kristendommen i de nordligst bebyggede Dele af Norge, stødte han hos H. a. T. paa den mest afgjorte Modstand. Det lykkedes imidlertid, som Sagaen fremstiller det, Kong Olaf ved Svig og List at faa H. a. T. i sin Vold. Da var dennes Modstand straks brudt; thi han formaaede ikke at modstaa de Udmærkelser, hvormed Kongen overvældede ham. Han blev nemlig hans Lendermand og fik store Forleninger Nord paa, efter at han selv havde antaget Kristendommen og forpligtet sig til at medvirke til Kristendommens Udbredelse i det nordlige Norge. Til de Forleninger, han fik, hørte ogsaa den indbringende Handel med Fjældfinnerne. H. a. T. var en saare gæstfri Mand, og han øgede sin Inflydelse ved at ægte Arnmodssøn's Datter Ragnhild af den mægtige Arnmødlingæt. Efter Olaf Tryggvessøn's Fald sluttede han sig til Jarlerne Erik og Svein. Men da Olaf Haraldssøn 1020 kom paa Gæstebud til Haalogaland, gjorde han ingen Vanskeligheder ved at gaa ogsaa ham til Haande. Det varede imidlertid ikke længe, før det gik rent ud med Venskabet mellem ham og Kongen, idet denne overdrog en Del af de Forleninger, han havde haft, til hans Uven Aasmund Grankelssøn. Man antog inden Kongens Hird, at han var en af de mange norske Høvdinger, som modtoge Stikpenge og Gaver af den dansk-engelske Konge, Knud den Store; men det tor dog være tvivlsomt, om dette allerede ved denne Tid forholdt sig saa. Han deltog nemlig i Slaget i Helgeaaen (1027); men derefter forlod han Kong Olafs Tjeneste og drog hjem. Da Kong Knud det følgende Aar kom til Nidaros, indfandt han sig her og hyldede ham. Paa Grund af Folkets Frafald maatte Olaf flygte fra Landet. Da han i Juli 1030 vendte tilbage, var H. a. T. en af de Høvdinger, som samlede en Hær mod ham. Med denne mødte de Kongen ved Stiklestad og fældede ham her. Efter at Olafs Søn Magnus — senere kaldet den Gode — 1035 var bleven Konge i Norge, kom H. a. T. til Nidaros for at søge Udsoning med ham. Men ved Landstigningen blev han dræbt af sin gamle Uven Aasmund Grankelssøn, som befandt sig i Kongens Hird. Hans Søn, den haarde Einar Fluga, hævnede siden hans Drab. *O. A. O.*

Haaret (bot.) kaldes en Plantedel, som ej er glat (s. d.), men forsynet med en eller anden Form af Haar (s. d.). *A. M.*

Haarfarve, Haarfarvning se Haar, S. 276.

Haarformet kaldes et Mineral, som optræder i tætsiddende haartynde Krystaller. Visse Substanser have en særlig Tilbøjelighed til at udkrystallisere paa denne Maade, saaledes Mesolit (Haarzeolit), Millerit (Haarkis). *N. V. V.*

Haarfrisure se Haar- og Skægmoder.

Haarfældning se Fældning.

Haarhandel. Hvor kunstigt Haar er i Mode og Materialet efterspørges, opblomstrer H. I den romerske Oldtid var navnlig det lange, germanske, blonde Kvindehaar begært, ikke alene for sin Længdes og Farves Skyld, men fordi man dengang som senere mente, at Haar fra øldrikkende Lande var det bedste til at lave Parykker af. I Frankrig kom saadanne i Brug i 16. Aarh. navnlig hos fornemme Damer. Marguerite af Valois, der var skaldet, holdt kun blonde Lakajer, som hun lod Haaret vokse paa og klippe til eget Brug. Da Ludvig XIII som ung mistede sit Haar, anlagde han 1631 Paryk, og en ny Mode var hermed født. Under de store Parykkers Tid var der et uhyre Forbrug af Haar i Frankrig, som straks blev Hovedfabrikationslandet. Købmænd bleve ved Lov befalede at bringe deres Varer til Parykmagernes Lavshus. Langt Kvindehaar af levende og døde hentedes fra alle Verdens Dele. H. blomstrede i den Grad, at Colbert tænkte paa Indførselsforbud for de mange Penges Skyld, der formentlig gik ud af Landet, men med Udførselslisterne i Piaand beviste Parykmagerne, at der kom flere Penge ind i ved Salg af Parykker. Der var Grossister i H. i Paris. De havde Klippere rejsende i Normandiet, Flandern, Holland o. s. v. En enkelt Bondeby kunde yde 5 Kg. Haar, der skulde holde 63 Cm. i Længden. Haaret fra sydligere Lande duede ikke. Det normandiske var mest anset og hed *cheveux de pays.* Prisen varierede for 1 Kg. fra 8 til 300 frc. for lyse og hvide Haar, der vare de sjældneste. I Begyndelsen af 18. Aarh. dreve 50 Købmænd H. i Paris. Haamøden var ved den Tid saa stor, at man maatte gribe til Gede- og Hestehaar, Uld, Hør o. I. for at tilfredsstille Parykkøberne. Senere prøvede man paa at an vende Glastraade. Folkemuseet i Kbhvn. ejer en Paryk af dette Stof, forfærdiget i Kbhvn. 1740. Der gaves ogsaa Parykker af Metaltraad, saa at »Messingparykken« ingenlunde er bare Løjer og Paafund.

Produktionsstederne skifte. I gamle Dage kunde Frankrig haarføde sig selv, men i Parykkernes Tid og senere under de høje Coiffurers Mode i Marie Antoinette's Dage hentede man dem fra alle Lande. Der var dengang 1,200 *coiffeurs* i Paris. Endnu drives H. stærkt i Frankrig, navnlig paa Markeder. Bissekræmmere tilhandle sig Kvindernes voksende Hovedhaar for Sjaler, Tørklæder og andre Modesager og klippe det af paa Stedet. I Tyskland drives H. i Frankfurt a. M., Fulda, Heilbronn, Leipzig o. s. v., og Købmændene hente Produktet fra Böhmen, Mähren, Ungarn, Skandinavien og Middelhavslandene, men Trafikken kommer ikke op mod Frankrig's. I lang Tid have Japan, Kina, Cochinchina været store Leverandører. Deres Vare er af grovere Art, og Haarene magres og affarves ad kemisk Vej. Forbruget har fremkaldt Surrogater, f. Eks. Silke, Bast, Jute o. s. v. (se Haararbejde). *Bernh. O.*

Haarhvirvel se Haar, S. 275.

Haarhygrometer se Fugtighedsmaaler, S. 253.

Haarik den Ældre, dansk Konge, Søn af Gudfred (s. d.), fordreves tillige med sine Brødre fra Danmark, efter at deres Frænde Sigfred havde tabt i Kampen mod en anden Gren af Kongeslægten (812). Med Hjælp fra Sverige vendte de tilbage for at gøre de da herskende Konger, Harald og Regnfred, Tronen stridig. En af Gudfredsønnerne faldt i Kampen, men ogsaa Regnfred faldt, og Harald maatte indrømme H. og hans Brødre Del i Riget; H. skulde have Æresforrang (814). Snart efter flygtede Harald og søgte Hjælp hos Kejser Ludvig den Fromme, hvorved han genvandt en Del af Jylland. Stridighederne fortsattes dog. Til sidst tyede Harald atter til Ludvig

den Fromme's Hjælp (823), og H. og hans Brødre maatte i nogle Aar holde Fred. Senere blev det igen truende for Harald; da var det, at han drog til Ludvig i Ingelheim, lod sig døbe og blev hans Lensmand (826). Tvungen af Omstændighederne maatte H. endnu en Gang give Harald en Del af Danmark, men fordrev ham snart igen (827) og holdt ham og hans saksiske Hjælpehær fra Landets Grænser (828). H., der snart efter synes at være bleven Enekonge, var saaledes kommen i et fjendtligt Forhold til Frankervælden, og det turde staa i Forbindelse hermed, at danske Vikinger 834—36 paa det grummeste hærgede Frisland. Over for Kejseren fralagde H. sig dog Del i denne Voldsfærd (836), men ny Vikingetog gjorde ham atter mistænkt, og H.'s Krav om Herredømmet over Friser og Obotritter skulde ikke gøre ham mere vel set blandt Frankerne. 839 sluttedes der Fred; men da Ludvig (den Tyske) undertvang Obotritterne, rettede H. et Hovedslag mod Frankerne. En dansk Vikingehær angreb Frisland, en anden Hær under Høvdingen Regner (Lodbrok) hærgede Paris, og selv gik H. med en Flaade op ad Elben og hærgede Hamburg (845). Enkelte Uheld gjorde ham dog ængstelig ved denne Angrebspolitik, og han søgte Fred med Kong Ludvig i det østfrankiske Rige. Dette hindrede ham dog ikke i atter at sende Vikingeflaader mod Frankerrigerne; men da de tre Frankerkonger ved Forbundet i Mersen (847) sluttede sig sammen imod ham, holdt han fra nu af Fred, i alt Fald over for sin Nabo, Ludvig den Tyske. Et stort dansk Vikingetog til Spanien (844) foranledigede Araberen Al-Ghazal's Sendelse til Danmark, og over for Maurerne holdt H. nu ogsaa Fred. H.'s venligere Forhold til Frankerrigerne bevirkede, at Ansgar kunde genoptage sin længe afbrudte Mission i Danmark. Han vandt i høj Grad H.'s Tillid, og H. skænkede ham den Grund ved Hedeby, hvorpaa han rejste den første danske Kirke, og viste ham al mulig Gunst; dog turde han for sit Folk ikke gaa over til Kristendommen. I sine senere Aar blev H. angreben af andre Kongeætlinger, som efter at have færdedes paa Vikingetog vendte sig mod deres Fædreland. Endelig lykkedes det H.'s Brodersøn Gudorm at fælde ham i en blodig Kamp; men selv blev han ogsaa dræbt i Kampen (854). (Litt.: »Ansgars Levned« ved H. Olrik [Kbhvn. 1885]; A. D. Jørgensen, »Den nord. Kirkes Grundlæggelse« [Kbhvn. 1874—78]; Joh. Steenstrup, »Normannerne«, II [Kbhvn. 1878]; H. Olrik, »Konge og Præstestand«, I [Kbhvn. 1892]; »Museum«, 1891, S. 65 ff.). *H. O.*

Haarik den Yngre, dansk Konge, foreg.'s Frænde (vistnok Søn eller Sønnesøn) og Efterfølger, var endnu umyndig, da han kom paa Tronen (854), og lod sig af Jarlen Hove paavirke til Ugunst mod den kristne Nybygd, saa at Ansgar's Kirke ved Hedeby blev lukket. Senere overtalte hans Frænde, Jarlen Borkar, ham dog til atter at lade den aabne, og nu viste han Ansgar den største Velvilje, tillod ham at anbringe en Klokke ved sin Kirke, skønt den mentes at fordrive Landvætterne, og gav ham Lov til ogsaa at bygge en Kirke ved Ribe. Efter Ansgar's Opfordring sendte H. endog Paven Gaver og modtog til Svar fra ham et Brev med indtrængende Formaning til at antage Kristentroen (864); lige saa lidt som sin Forgænger kunde han dog indlade sig herpaa, men han fremmede Missionen meget. Ligesom den ældre H. blev H. angreben af andre Kongeætlinger; 855 drev han Rørik og Gudfred Haraldsøn tilbage, men til sidst maatte han overlade Rørik noget af Sønderjylland (857). Dog synes han atter snart at have faaet hele Danmark under sig. Endnu ung døde II. ca. 870; i alt Fald nævnes der 873 to andre danske Konger, Sigfred og Halvdan; disse kunne ikke være H.'s Sønner. (Litt.: Se under H. den Ældre). *H. O.*

Haarkar se Blod, S. 148.

HaarklS se Millerit.

Haarklou, Johannes, norsk Musiker, er født 13. Maj 1847 i Førde, Søndfjord, uddannedes som Lærer og fik paa Seminariet nogen Undervisning i Orgel. Musiktrangen voksede imidlertid hos ham, og 1868 søgte han en Lærerpost ved Drammen for at kunne studere Musik med Chr. Cappelen (s. d.). Under trykkede Forhold arbejdede han videre paa sin Udvikling, indtil han 1873 opgav sin Lærerstilling og drog til Leipzig. Her studerede han i 2½ Aar ved Konservatoriet; efter Hjemkomsten ansattes han som Organist ved Tangen's Kirke i Drammen. Med Stipendium besøgte han atter et halvt Aars Tid Leipzig, drog saa til Bergen, hvor han i Musikselskabet »Harmonien« opførte nogle Kompositioner med saadant Held, at nogle Bergen'ske Rigmænd skaffede ham Midler til et Ophold i Berlin, hvor han studerede Orgel med Haupt og Komposition med A. Bungert og Friedrich Kiel. — Efter Hjemkomsten til Bergen gav han Koncert i Domkirken med Assistance af Ole Bull, hvorpaa han atter 1878 opholdt sig i Berlin med Stipendium. Siden 1881 har H. væsentlig opholdt sig i Christiania, hvor han er ansat som Organist ved gamle Aker's Kirke. 1885—88 fik han af Stortinget Bidrag til Afholdelse af populære Symfonikoncerter i Christiania, et Foretagende, der dog maatte indstilles. 1889 fik han ligeledes af Stortinget et Stipendium for at gøre sine Kompositioner bekendte i Udlandet, hvor han dirigerede flere af sine Værker i Leipzig og Berlin. — Som Komponist har H. udfoldet megen Virksomhed. Af hans Værker, hvoraf 17 foreligge trykte, nævnes »Skabelsen«, Oratorium for Soli, Kor og Orkester efter H. Wergeland, opført i Christiania, Operaerne »Væringerne i Miklagaard« og »Fra gamle Dage«, den sidste opført paa Christiania Teater, »Reformationskantate«, to Symfonier for Orkester, gentagende opført, Ouverture og Mellemaktsmusik til »Sigurds Hjemkomst«, (»Sigurd Slembe«, B. Bjørnson), Folkemelodier og Folkedanse for Orkester, Sonate for Violin og Piano, flere Korsager, en Række Romancer og Klaversager o. s. v. — H. har i en Række af Aar været Musikanmelder i »Dagbladet«. *I. II.*

Haarlem [ha!r-] (Harlem), By i Kongeriget Nederlandene, Hovedstad i Provinsen Nordholland, 18 Km. V. f. Amsterdam, 30 Km. N. N. 0. f. Leyden, ligger tæt ved Skove, som dække Udløberne fra Sandklitterne, ved Jærnbanelinierne Rotterdam—Amsterdam, H.—Uitgeest og H.—Zandvoort, ikke langt fra det nu udtørrede H.-Hav, ved Spaarne, som ved Kanaler staar i Forbindelse med Amsterdam og Leyden, og har (1891) 53,700 Indb. H., der er Sædet for en katolsk Biskop, har temmelig smalle, men renlige Gader,

der ofte krydses af Kanaler og gennemgaaende ere beplantede med Træer. Byen deles ved Spaarne's Arme i 2 Dele, der forbindes ved 5 Broer. Blandt de 15 Kirker kan nævnes Katedralen eller den reformerte Groote Kerk (St. Bavo), der er bygget i Slutn. af 15. Aarh. som en korsdannet Basilika og har et 1519 fuldendt 80 M. højt, aabent Klokketaarn og et verdensberømt, 1735—38 af Chr. Muller opstillet Orgel (4 Klaviaturer, 8,000 Metalpiber, 64 Registre). Af andre Bygninger nævnes Raadhuset, der oprindelig var et Palads for Greverne af Holland, og som har en kostbar Samling af de ældste trykte Værker samt en Malerisamling, i hvilken der blandt andre hollandske Malerier findes 8 store Billeder af Franz Hals, Prinzenhof med Stadbiblioteket samt Regeringsbygningen. H. har et Gymnasium, et Lærerseminarium, Teyler-Museet (stiftet af en Købmand), en Teologi, Naturvidenskaberne og Kunsten viet Stiftelse med mange Samlinger, endvidere det hollandske Selskab for Videnskab med rig naturhistorisk Samling, 2 Teatre samt Holland's ældste og bekendteste Trykkeri, i hvilket Statens ældste Blad, »De opregte Haarlemmer Courant«, i mere end 2 Aarhundreder er blevet trykt. Af den tidligere mere betydelige Industri findes nu kun noget Bomuldsvæveri, Spinderi, Farveri, Kautsjukfabrikation, Jærn- og Kobberstøberi, Bogtrykkeri; derimod er H. verdensberømt ved sin Blomsteravl, som drives S. og V. f. Byen i storartet Maalestok (Tulipaner, Hyacinter, Narcisser, Ranunkler), og Handelen med Blomsteravlens Frembringelser er endnu betydelig omkring Byen og i de nærliggende Flækker, Overveen og Bloemendaal, om den end ikke kan sammenlignes med, hvad den var i Fortiden, hvor man i 17. Aarh. for et sjældent Tulipanløg (*Semper Augustus)* betalte 13,000 fl. og drev Børsspil med Blomsterløg. Byens Omegn, i hvilken de rigeste Købmænd fra Amsterdam besidde Landsteder, regnes for et af de smukkeste Steder i Holland, særlig kan nævnes H.-Skov (Hout, 40 Hekt.), i hvilken ligger en saakaldt Pavillon (Paviljoen Welgelegen) med et Kunstindustrimuseum og et Kolonialmuseum. Paa det nærliggende Landsted Hartenkamp udkastede Linné sit Plantesystem. — H., der i Begyndelsen var et greveligt Slot, nævnes allerede i 10. Aarh. I 12. og 14. Aarh. blomstrede den ved Væveri og Bryggeri og havde dengang ca. 20,000 Indb. 1492 blev H. indtagen af de oprørske nordhollandske Bønder, men atter erobret af den kejserlige Statholder, Hertug af Sachsen, berøvet alle sine Privilegier og belagt med trykkende Skatter. Ved Nederlandene's Opstand sluttede H. sig 1572 til de forbundne, men maatte i Juli 1573 efter en 7 Maaneders Belejring overgive sig til Spanierne og blev udplyndret af disse. Efter at Prinsen af Oranien 1577 atter havde taget Byen, deltog den i Holland's raske Opsving. Da det nantiske Edikt ophævedes 1685, blev H. Hjemsted for Hundreder af Franskmænd, der atter indførte Væveri i Byen. H.'s Glansperiode falder i 17. Aarh., paa hvilken Tid den havde over 50,000 Indb. Derpaa fulgte en betydelig Tilbagegang, 1815 var Indbyggerantallet sunket til 17,400 Indb. Senere har H. atter hævet sig og har overfløjet sin Naboby Leyden. *Joh. F.*

Haarlem [ha!r-], Cornelis C. van, se Corneliszen.

Haarlem [ha!r-], G. v., d.s.s. Geertgen van H.

Hårleman, Karl, svensk Arkitekt, (1700 — 53), fik sin kunstneriske Uddannelse i Frankrig og Italien. Efter N. Tessin's Død 1728 blev han Hofintendant, 1741 Overintendant og fuldførte som saadan Bygningen af Stockholm's Slot. Han er Arkitekt ganske i sin Tids Smag, uden Fantasi, men med Sans for en forstandig ydre Ordning og for godt afmaalte Proportioner. Fløjene paa Drottningholm, Observatoriet i Stockholm og Konsistoriehuset i Upsala vidne bl. a. derom. I Skaane restaurerede han, kun lidet heldig, Brahernes Eriksholm og de Ramelske Familiegodser. Ogsaa som Forfatter har H. gjort sig bemærket; han skrev »Dagbok ofver en resa« (1749 og 1751). *L. W—ll.*

Haarlemerbalsam [ha.'r-] se Haarlemerolie.

Haarlemer[ha!r-]-Hav kaldtes tidligere en 45 Km. lang og 22 Km. bred Sø i de nederlandske Provinser Nordholland og Sydholland mellem Haarlem, Leyden og Amsterdam i ringe Afstand fra Nordsøen. Oprindelig fandtes her 4 smaa ubetydelige Søer, som efter stadig at være tagne til i Størrelse bleve forenede i Slutn. af 16. Aarh. ved et Indbrud fra Havet. Dybden beløb sig kun til 4 M.; dog steg Vandet, der gennem Spaarne og i Havarmen Y stod i Forbindelse med Zuider-Søen, ofte til betydelige Højder og kunde kun holdes i tilbage ved Diger og Sluser. For at afværge Farer og indvinde Land foretog man 1840—53 en Udtørring af Søen, idet man omgav den med en Kanal og førte Vandet gennem denne ud i Y (nu Nordsøkanalen). Tørlæggelsen kostede 8,981,344 hollandske fl.; det indvundne, som oftest særdeles frugtbare Areal er 180 □Km. og danner Kommunen H.-H. med (1891) 15,600 Indb. *Joh. F.*

Haarlemerolie [ha!r-], Haarlemerbalsam, er et oprindelig fra Haarlem stammende Arkanum, der er anbefalet mod mange Sygdomme, men som Lægemiddel er af ringe Betydning. H. var officinel i den tidligere danske Farmakopé (1868), efter hvilken den blev fremstillet af Hørfrøolie (4 Dele), Svovlblomme (1 Del) og Terpentinolie (15 Dele). Denne H., der tilberedes paa ethvert Apotek, er ikke væsentlig forskellig fra den saakaldte »ægte« H. — H. er en rødbrun Vædske af ubehagelig Lugt og Smag. *A. B.*

Haarlev (gl. Form *Hornleffwæ, Horlef*), Sogn og Sogneby i det sydøstlige Sjælland, Præstø Amt, Bjeverskov Herred, beliggende omtrent 13 Km. S. S. 0. f. Kjøge og 9 Km. N. V. f. Storehedinge. H. er en ret anselig Landsby med to aarlige Markeder; den er Station paa den østsjællandske Jærnbane, som her deler sig i Linierne til Rødvig og Fakse. Sognet havde 1. Febr. 1890 938 Indb. *H. W.*

Haarlingen [ha!r-J (fris.: *Hams),* By i Holland, Provins Friesland, ved Vesterhavskysten. (1890) 10,000 Indb. H. har en fortrinlig nyanlagt Havn og er ved Kanaler forbunden med Groningen og andre Byer i Indlandet. Handelen er livlig, særlig med England og Norge; der udføres mest Agerbrugsprodukter. Den er Sædet for det frisiske Dampskibsselskab og staar i Forbindelse med Amsterdam, Enkhuizen og Nieuwe Diep samt London og Hull. *C. A.*

Haarlus se Mallophaga.

Haarmann-Skinne se Jærnbanebygning.

Haarmennesker. I Fosterlivet er hele det menneskelige Legeme overalt beklædt med fine Haar — Lanugo —, som falde af før Fødselen. Denne Haarklædning kan i enkelte, sjældne Tilfælde blive siddende og erstattes da senere med stærkere Haar, ligesom det under normale Forhold sker for Hovedets Vedkommende. I andre Tilfælde kan det efter Fødselen normalt tilstedeværende Anlæg udvikle sig til en mere eller mindre stærk abnorm Behaaring, der sædvanligvis er indskrænket til enkelte begrænsede Partier i Legemets Midtlinie, saasom Lænderegionen, Brystet eller den øverste Del af Ryggen; hos ældre Kvinder optræder en saadan Behaaring hyppig som Skæg. Endelig kan der forekomme en medfødt, uregelmæssig Behaaring af større eller mindre, sædvanligvis let ophøjede Hudpartier (Modermærker). — Ved H. forstaar man Individer, hos hvem den abnorme Behaaring — Hypertrikose — har en betydelig Udstrækning, uden Hensyn til dens Karakter. Abnormiteten er ofte arvelig og ikke sjælden ledsaget af en mangelfuld Udvikling af Tandsystemet; den forekommer hyppigst hos Folkeslag med stærk Haarvækst, men er overalt temmelig sjælden, og hele Racer af H. kender man ikke. (Litt.: J. Ranke, »Der Mensch« [I Bd., I, Leipzig 1894]). *S. IL*

Haarmyg d. s. s. *Bibionidae* (s. d.).

Haarnaale, Naale af Metal, Horn, Ben, Træ e. !„ bestemte til at fastholde opsat Haar. Overalt, hvor Hovedhaaret bæres langt, og hvor man har Smag for at ordne det paa en for Øjet tiltalende Maade, er det nødvendigt at anvende Baand, Bøjler, Naale e. 1., for at Haaret ikke skal falde ned og komme i Uorden. I Stenalderen og hos Nutids Folk, ukendte med Metaller, var det muligt at tildanne Horn, Ben, Træ o. 1., saaledes at de kunde tjene som H. Fra Bronze- og Jærnalderen har man mange Naale, især af Bronze og Guld, og ikke faa af dem have sikkert tjent som H. De have ofte en ikke ringe Længde, stærke Stilke og smagfuldt prydede Hoveder. Fra Bronzealderens Pælebygninger i Søerne i Schweiz har man ikke faa store, smagfulde H. af Bronze, af indtil 50 Cm.'s Længde (Afb. f. Eks. hos Desor, »Le bel åge du Bronze« [Paris 1874]); de kunde i Nødsfald tages ud af Haaret og bruges som Spyd til Forsvar eller Angreb. I Hissarlik (s. d.) fandt Schliemann i det store Guldfund, som han kaldte »Priamos'es Skat«, flere H. af Guld med Hoveder i Spiraler o. 1. Fra Assyrien og Babylonien, hvor der dog anvendtes særlig Omhu paa Haarsætning, kunne vi endnu ikke paavise H. med Sikkerhed. Paa de mange Billeder af Mænd, der haves paa assyriske Relieffer, er der ikke Spor af H. at opdage, og hvad Kvinder angaar, afbildes de kun yderst sjælden. Det mærkeligste, næsten det eneste Billede, hvor en Kvinde ses i Hjemmet, er gengivet Bd. II, S. 198. Kvindens Hoved er prydet med et Diadem; H. ere ikke at opdage. I Bibelen, hvor der oftere omtales kvindelige Pyntesager og Smykker, nævnes H. aldrig. I Ægypten havde man heller ikke megen Brug for H, da man gik med Paryk og Haaret afragedes. I Athen bare Mændene omtrent til Perserkrigene langt Haar. Efter hvad der fortælles, var det fæstet op med en H. i Form af en Cikade; men ingen saadan synes hidtil at være funden. Fra Romertiden haves mange H. (*crinales*), saavel fra Italien som fra andre Lande. Man har saaledes nogle yderst smagfulde af Elfenben med fint udskaarne Hoveder, i Form af en Figur, en Haand o. 1. Romerske H. af Bronze med runde eller kantede Hoveder ere ikke sjældne; de ere indtil 20 Cm. lange. Smaa Perlesnore vare oftere fastgjorte til H. Fra Etrurien haves ogsaa adskillige smukke H. Fra Jærnalderen i Mellemeuropa og vort Norden haves mange Naale af Metal o. 1., hvoraf sikkert mange ere I-I. I Middelalderen anvendtes ligeledes H., ofte kostbare og rigt prydede. I vore Dage har H. ofte Form af Spyd, Sværd, Hellebarder o. 1., af Sølv o. s. v.. ikke sjælden pragtfuldt udstyrede. Ved Siden heraf anvendes der i stor Mængde de velbekendte smaa bøjleformede H., der dannes af Staal- eller anden Metaltraad. I Østasien, Kina, Anam, Japan o. s. v. udfoldes ofte stor Luksus i H. De bæres ogsaa af Mænd. *V. S.*

Haar- og Skægmoder. Haar og Skæg ere Hovedets naturlige Værn og Pryd, og selv hos de primitiveste Folkeslag er det de Dele af Legemet, de vise mest Omsorg, de gnide dem ind med Fedt, flette og smykke det med alskens Prydelser. (Se Tavlerne »Afrikanske Folketyper«, Fig. 8, 17, 3°; »Amerikanske Folketyper«, Fig 3, 11; »Asiatiske Folketyper«, Fig. 1, 15, 16, 18; »Australske Folketyper«, Fig. 9, 10, 13, 30). Denne Mennesket medfødte Hang har fulgt det paa alle Kulturtrin, og det er stadig et Tegn paa ringe Agtelse for sig selv og andre at forsømme denne Røgt.

Den primitive blonde og blaaøjede Kelt stod paa de vildes Standpunkt. Hans Haarmode er gengiven i Dragt, Fig. 5. Fra en senere forhistorisk Tid kende vi Haarmoderne fra Bronzealderen, hvis Folk ligeledes var blondt og langhaaret. Kvinderne bare Nakkehaaret op i et Net. (Se Bronzealder, Pl. I, Fig. XVI).

Hebræerne bare tykt Haar. Skaldede forhaanedes og mistænktes for Hudsygdom. I den ældre Tid gik kun yngre Mænd med langt Haar, blandt hvilke Absalom's, der vejede 200 Sekel, er det berømteste. Præsterne turde slet ikke bære det. I en yngre Tid studsede Mændene det med Saks og lode det kun vokse langt af Pietet og ifølge aflagt Løfte. Kvinderne friserede deres lange Haar, indflettede det med Smykkesager, salvede og pudrede det med Guldstøv eller farvede det med Henna for at gøre det gyldenblond. Haarkunstnerinder fandtes. Under Sorg klippede Mændene deres Haar og Skæg. Som overalt i

Østerland bares Skægget langt som fri Mænds Tegn; derfor var det Trælle forbudt at bære det. Man svor ved Skægget og velsignede det. At miste det ved Vold eller ifølge Dom var værre, end om Tabet gjaldt Næsen.

Ægypterne. Paa de Tusinder af ægyptiske Billeder, som vi nu kunne studere, vise Mændene sig enten glat ragede paa hele Hovedet eller bærende Kalotter, der slutte til det, nøje følge Haarfæstets Linier og have Udsnit for Ørene. Kalotterne males i forskellige Farver, kunne ogsaa være brogede eller stribede. Det er ofte, men ikke udelukkende, Underklassernes Mode. Mænd i Overklasserne bare uden Undtagelse Parykker, undertiden ogsaa Kvinderne (se Fig. til Anubis og Chnum); en halv Snes saadanne Parykker ere bevarede. I Berlin findes en, hvis Haar er ca. 1 M. langt. De forfærdigedes allerede i 4. Aartusinde f. Chr. i saadan Fuldkommenhed, at Eftertiden ikke har frembragt noget bedre. Det synes at være menneskelig Lov, at til store Parykker bæres lidet Skæg; i alt Fald gjaldt dette baade i Ægypten og Versailles. Hist bar man højst et forlorent Skæg, bundet eller klistret paa Ansigtet (se Fig. til Ftah). Da det gjaldt som et Rangtegn, ser man regerende Dronninger forsynede med denne Distinktion. Det lange, i Spidsen ombøjede Skæg bæres kun af Guder og Konger.

Assyrerne lode Haar og Skæg vokse langt og uklippet. Paa Frisuren anvendtes en uhyre Flid, usvækket og uforandret paa alle Billedværker, skønt de i Tiden række gennem 300 Aar, og saa gennemført, at man kommer til at ligne det med det kunstfærdige Passementarbejde paa deres Klæder. Haaret deltes over Issen og bølgede ned over Øren og Nakke, hvor Enderne krølledes og krusedes i den pynteligste hængende Chignon. Kongerne bare Hue, andre gik barhovedede eller med Pandebaand. Skægget lokkedes fra Kinderne nedefter i snart lodrette, snart vandrette Lag eller rettere Terrasser (se Assyrisk Kunst, Fig. S. 199). Gildingerne vise sig med Haar fylde, men skægløse. Kvinder afbildedes ikke. Paa de enkelte Billeder af Gudinder, som haves, er Haarsættet som Mændenes.

Medere og Persere bare kruset Haar og Skæg som Assyrerne.

Grækernes ældste Gudebilleder vidne om asiatisk Skik i Klædedragt og Haarsæt. Paa de gamle Bacchus-Buster(Fig. 1) ses velplejede Lokker i Haar og Skæg, ordnede i Rækker og Lag. Til Alexander's Dage bare Grækerne Fuldskæg, kort studset (se Fig. til Asklepios), langt ansaas for grimt og usømmeligt. Under hans Krigstog kom den østerlandske Skik at rage sig til Grækenland og fik Fodfæste der, saa at langt Skæg blev til et Aftegn for aparte Personer, saasom Filosoffer. Haaret bares middellangt (se Fig. til Antinoos og Ares). Spartanske Drenge gik kortklippede, til de bleve vaabendygtige; hos Athenæerne var det omvendt. Haaret salvedes, bukledes i Lokker og krølledes, altid med Smag og i naturlig Frihed, selv om det bares med søgt Elegance. Uplejet Haar var en Usømmelighed.

Kvindernes Haarmoder og Haarpynt vare afvekslende og rige. De gamle Dages hængende Lokker, der vare endnu ældre end Bacchus-Busternes, droges nu opefter og samledes i Ombinding paa Baghovedet, saa at Haaret stod bagud i Flammelokker (se Dragt, Fig. 3 b) og hed ogsaa i Tanagra *lampadeion* (lille Fakkel), eller de samledes i Krøltop over Panden (*krobylos*) som paa Apollo Belvedere (se Apollon, Fig. 3); men kunstigst var det at rede Pandehaaret glat tilbage over Issen, lade Sidehaaret falde i Bølger over Tindingerne, drage det over Ørene og lade det flyde sammen med Nakkehaaret (se Fig. til Artemis), j der paa forskellige Maader bares i Baand (se j Fig. 2), Net (se Dragt, Fig. 3 b), Huer (se Dragt, Fig. 3 c) eller sattes op med Pande- I ringe (*ephedone*).

Romerindernes Haarmoder gik fra gammel- , dags Jævnhed frem til det kunstige. I Kejsertiden brugte en fornem Dame flere Slavinder, der havde j faaet lang og omhyggelig Uddannelse i Frisørfaget, ! og Udvalget af Toiletsager var nok saa stort som j nu. Under de germanske Krige efterlignedes det ! rødblonde Kvindehaar ved Ætsning og Beidsning, og slog det ikke til, greb man til Parykker af germansk Haar. De romerske Kvinder gik altid i med bart Hoved, højest med et Slør. Haarmoden ; var i det hele taget en Efterligning af den græske (Fig. 3); den vekslede med Tiderne.

Romerne ofrede ikke saa megen Omhu paa Haaret som Grækerne (se Fig. til Augustus). De gik barhovedede, undertiden med en Flig af Togaen trukken op. Paa Rejser bares en Hat (*pileus*).I 3. Aarh. f. Chr. kom græske Frisører og Barberere fra Sicilien til Rom, og fra den Tid til Hadrian (117—38 e. Chr.) vare Ansigterne glatragede. Hans er det første skæggede, og saaledes stod det til Forfaldets Tid, da byzantinsk Indflydelse viser sig. Konstantin var raget, og dette blev Mode i det østlige Rige.

Intet Folk har sat mere Pris paa langt, lyst, velplejet Haar end vore egne Forfædre. Saa langt Beretninger naa tilbage, har det været de fribaarne Mænds og Kvinders Standsmærke. Trællene vare mørkhaarede og kortklippede. Kun ubesmittede Kvinder maatte bære Haaret langt og frit. Kraka, de to Hallgerd'er, Ingegerd Hreggvidsdatter kunde hylle sig til Foden i deres Haarpragt, der skinnede som Guld eller Halm. Haarfager var et Æresnavn for Mænd som Kong Harald og Skjalden Hallfred. Magnus Barfod's Silkehaar flød ned over Skuldrene, Vikingen Broder's til under Livbæltet. Det bares glat; krøllet var kvindagtigt. I Jomsvikingernes Saga fortælles rørende, hvorledes den unge Kriger med det lange, lyse, bløde Haar bad, om det maatte blive skaanet for Blodpletter, naar hans Hoved blev afhugget. Haaret viedes den omhyggeligste Pleje. Havfruer kæmme sig med Guldkam med en guldvirket Dug bredt over Skødet; det var Kvindegunst at rede Mandens Haar eller »løske« ham (se Frisør). Begge Køn bare Skilning over Issen, og Haaret holdtes sammen over Panden med en Ring eller et Baand (*hlad*). Gifte Kvinder dækkede Haaret med Klæde, Slør eller Hue. Som Brud flettede de det.

Skægget var en anset mandlig Prydelse, især det røde, som Thor havde det. Den vise Nial døjede ofte Skældsordet Skægløs, medens skægget, Rødskæg vare Hædersord. Langt Overskæg *(grån)* omtales sjældnere, men var periodevis i Mode, f. Eks. under Olaf den Hellige. Før Kamp blev det lange Skæg bundet op.

Hvad der vides om Nordboers Haarmoder, gælder i Hovedsagen for Germaner og Gallere. De kendte en Haarsalve, som farvede rødblondt (Smørsyre, Kalklud og Talg eller Gedetalg, tilsat med Bøgeaske). Tacitus beretter om Svevernes Haarmode (se Fig. 4); Billedet, der er taget efter et antikt Basrelief i Mainz, illustrerer tydelig hans Beskrivelse. Chatterne lode Haar og Skæg uklippede, til den unge Mand havde dræbt den første Modstander. Cimbrere og Sachser havde Skilning over Issen og bølgende Haar. Longobarderne klippede Nakkehaaret og lode Forhaaret vokse

De lignede heri Gallerne, der tillige havde langt Mundskæg. Om en kvindelig gallisk Haarmode fra 4. Aarh. se Dragt, S. 438, Sp. I. De Folkeslag, Romerne overvandt, mistede deres lange Haar.

At klippe sig kort betød, at man underkastede sig en andens Herredømme. Sendte man en Overmand sit afklippede Haar og Skæg, betød det, at man bad om hans Værn. Ved Adoption klippedes Haaret, hvis det var et Barn; Skægget, om det var en Mand. Under Edsaflæggelse berørte Manden sit Skæg, Kvinden sit Haar; den samme Gestus udførte bønfaldende. Da Joao de Castro (s. d.) havde erobret Diu, laante han 1,000 Pistoler af Indbyggerne i Goa til Brug for sin Flaade og satte sit ene Kindskæg i Pant: »Alverdens Guld kan ikke lignes med denne Pryd, jeg giver i jer Varetægt«.

Fig. 21.

Under Merovingerne (de haarede) var langt Haar i den Grad et Regale, at de aldrig lode sig klippe. Karl den Store og hans Efterkommere vare korthaarede med lidt Skæg. Bayeux-Tapetet (fra 11. Aarh.) viser en Haarfrisure med raget Nakke (Fig. 5), det modsatte af Gejstlighedens, der havde raget Isse. Frankernes Haarmode holdt sig med Svingninger Middelalderen igennem hos Stormænd. Almue og Gejstlighed bare efter gammel Skik Haar og Skæg langt til ind i 13. Aarh. Billeder vise i Afveksling skæggede og barberede Bisper. Kejserne af Tyskland vare skæggede, deres Hofmænd glatragede. Om Mændenes galonerede Skæg i 12. Aarh.se Galoner. Forhaaret var i den Tid kort, Nakkehaaret langt og krøllet med Jærn. Ifølge »Kongespejlet« bar man Pandehaaret kort og klippede det øvrige i Længde med Øreflippen. Sidst i 13. Aarh. aflægges Skæg hos Gejstligheden paa Kapucinerne nær. Hos Lægmænd blev det sjældnere med Tiden og forsvandt især fra fornemme Ansigter, men Haaret voksede samtidig. Jo mindre Skæg, jo mere Haar. I 15. Aarh. flød det ned over Nakke og Skuldre. Pandehaaret redtes ned og klippedes af over Øjenbrynene i horisontal Linie (Fig. 7). Saaledes bares Haaret af de første Oldenborgere, Christian I, Kong Hans, Frederik I (se Baret, Fig. 1). Christian II bar samme Haarfrisure, men lod sit Skæg vokse. Det var dog et ualmindeligt Paafund; thi da Kongen skulde giftes 1515, bad Erik Valkendorf ham saa mindelig om at »straks rage Eders Naades Skæg af for mange Sagers Skyld«, men Kongen beholdt det. Gustaf Vasa bar samme Skæg- og Haarfrisure og med et Snit, som hed paa Tysk *die Kolbe*, paa Dansk »klippet efter en Spølkumme« (se Baret, Fig. 1), altsaa »Kongespejlets« Haarmode fra 12. Aarh.

Med Frants I kom en Revolution i Haarmoderne. Kongen fik et Brandsaar i Hovedet, og hans Doktor klippede ham kort. Alle Hofmændene lode straks deres Haar behandle paa samme Maade. Tyskland og Norden fulgte Moden. Det var 1528, og i 24 Aar vare alle højbaarne *å la malcontent*, hvilket Navn fejlagtig henflytter Moden til 1572 (Bartholomæus-Natten og Hertugen af Alencon's Parti). Kong Christian III og Frederik II vare kortklippede. Til Gengæld voksede Skæggene i Længden. En Variant af Haarfrisure fra Tiden om 1550 ses i Dragt, Fig. 27, hvor Skægget er klippet efter en horisontal Linie.

Kvinderne havde fra Oldtiden baaret langt, bølgende Haar og gik »med aabent Hoved« eller undertiden med et Klæde kastet over det; oftest brugtes dette af Hustruer. Til langt ind i Middelalderen var det udslagne Haar Møens Mærke, og Vor Frue afbildes altid saaledes. I 12. Aarh. begyndte franske fornemme Kvinder at flette dette lange Haar med Baand i Piske, som faldt ned foran Legemet (Fig. 21). Om det midtvejs skilte Pandehaar og Hoveddugen bares et Diadem, en Ring eller en Krans (*Chapelet*, dansk Sepel). I 14. Aarh. flettedes Nakkehaaret i 2 Piske, der førtes foran Ørene og lagdes frem over Tinding og Pande (Fig. 6). Efter den Tid saas ikke meget til Haarmoden paa Kvinder, da baade gifte og ugifte i 15. Aarh. skjulte den under Hovedtøjer, undertiden af de mest ekstravagante Former (se Hovedtøjer). Først ved 16. Aarh. begyndte Forhaaret atter at vise sig og kom til mere Ret under Maria-Stuart-Frisuren (Fig. 8). Med Aaret 1600 forsvandt Huerne, og Haaret voksede nu op i en Top (se Fræse, S. 203). Dronning Anna Katrina og efter hende Kirsten Munk bære Haaret paa den Maade (se Dragt, Fig. 34), og af deres Portrætter ses, at rødt og gult Pudder anvendtes.

Den unge Christian IV lod sit Haar vokse længere, og paa den Tid udvikledes Overskæg og Fip til høj Elegance efter det Snit, som nu kaldes *å la Henri IV.* Denne H. o. S. er behandlet i Dragt, S. 446. Ludvig XIII adspredte sig med at barbere sine Hofmænd og gjorde det saa grundig, at han kun lod staa lidt Skæg under Munden. Siden den Tid hed Fippen paa Fransk *la royale*, indtil den efter Kejser Napoleon III kom til at hedde *l'impériale*. Kong Christian IV's Søn Grev Valdemar Christian bar sin Faders Haarsæt som ældre, men i større Lokkefylde, som det ses paa Sustersman's Portræt i Palazzo Pitti i Firenze. Dette blev Forbilledet for vor Tids Børnefrisure og har nu erobret Verden. I Løbet af 17. Aarh. voksede Haarfylden for begge Køn (se Dragt, Fig. 38 og 39), og Damernes Haarmoder optoge Herrernes Cadenetter (se Dragt, S. 446 og Fig. 37). Under Frederik III kom den smukke Damefrisure *å la Sevigné* (se Fig. g).

Naar stærk Haarfylde kræves, komme Parykker nødtvungent. De ere omtalte under Dragt, S. 450, og høre mere derhen end under H. o. S. De indførtes som Allongeparykker i Danmark 1670. Det samtidige kvindelige Haarsæt og Coiffure ere behandlede i Fontange (samt i Dragt, Fig. 42 og 43).

De store Herreparykker fordreve efterhaanden Skægget, der lidt efter lidt svandt ind til to tynde Streger paa Overlæberne og en lille Fip under Munden. Frederik IV har aldrig baaret Skæg. Saaledes stod det 18. Aarh. igennem; kun enkelte Hærafdelinger og Staldbetjente havde Overskæg. Revolutionen genindførte det.

Mandsparykkernes senere Historie er behandlet under Dragt, S. 451. De aflagdes først ved 1760, og Herrerne, der før havde været glat ragede under Parykken, lode nu Haaret vokse og opsætte i de traditionelle Bukler.

Den meget lave Damefrisure, som 1714 afløste Fontangen, holdt sig til efter 1750 (Fig. 10) og gjorde Dameparykker overflødige, hvor Haarmangel ikke var til Stede. I saa Fald kaldtes de med et formildende Udtryk *chignons*, ligesom de Dele af dem, der tjente som Supplementer, f. Eks. lange Lokker, der anvendtes meget. 1760 begyndte Damehaaret at vokse og blev ved under Marie Antoinette's Tid, til det naaede de utroligste Dimensioner (se Fig. 11; jfr. Dragt, S. 452 Fig. 44). Herrefrisuren stræbte at følge med, og den kaldtes mærkværdigt nok *å la grecque*. Saa mistede Dronningen sit Haar i en Barselseng, og 1782 begyndte Haarfrisurerne at svinde ind; men hvad de tabte i Højde, lagde de til i Nakkehaar (se Fig. 12), og i Revolutionens Dage havde Haaret frit Løb for begge Køn (se Frak, Fig. 5). Men den gamle Anstandsfrisure stred en haard Kamp. Robespierre mødte altid friseret og pudret, og endnu paa Broen ved Arcole havde Bonaparte et Stænk af Pudder i sit lange Haar.

Det 19. Aarh. indviedes med Titus-Frisuren, Baggesen's Frisure, der var ens for begge Køn (se Fig. 13). Under Republikken og end mere under Kejserdømmet var al Haarfrisure antikiserende, og for de flestes Vedkommende Misforstaaelser af græske Haarsæt. Sammen med Titus-Frisuren havde Mændene faaet Kindskæg. De hed *favoris*. Navnet er laant af de smaa Krøller, *favorites*, som Damerne fra 17. Aarh. af havde dannet af Hovedhaaret over Ørerne (>Fru Heibergs-Krøller <, vulgært »Spytkrøller«). Fuldskægget, som ikke var ret trængt igennem i Revolutionstiden, saas ikke mere. Derimod, navnlig i Sømandsstanden, begyndte Rundskæg at komme i Mode. 1829 var Antikomanien for længst lagt hen og en hel Evolution fuldbyrdet. Damernes uhyre Skulderbredde i Puf- og Skinkeærmer krævede en tilsvarende Frisure (Fig. 14). Herrerne redte deres lange Haar fremover og lode det lokke sig over Pande og Ører (Fig 15). 1837 ere vi i Romantismens Tid. Herrerne skilte Haaret til venstre og lod det falde ned over Ører og Nakke (Fig. 17). Det blev Kunstnerhaaret, vulgært Polkahaar, til hen mod vore Dage. Fuldskægget kom i Mode ved Siden af Rundskægget, og Knebelsbarter begyndte at optræde isolerede paa militær Manér. Damerne bare 1837 Skilning midt i Panden og de lange Hængekrøller (vulgært »Proptrækkere«), Nakkehaaret flettedes i Pisk og lagdes i Nakkekrans (Fig. 16). 1851 bare Herrerne langt bølget Haar (Fig. 19). Det var Høedt's Frisure. Knevelsbarter vare nu almindelig baarne af yngre Mænd. Den samtidige Damefrisure var analog med Herrernes (Fig. 18.). Nogen Tid efter kom Eugenie-Frisuren, senere de lange Alexandra-Krøller, det 17. og 18. Aarh.'s *serpenteaux*.

I 1860'erne kom det engelske Kindskæg, *whiskers* (Fejekoste, Viskere), og opnaaede uhyre Dimensioner baade baarne alene og sammen med Knevelsbarter. Det har især været det merkantile Skæg. Et fransk udstaaende Kindskæg hed *c titelettes*.

I 1870'erne kom hos Damerne Pandehaaret i Mode, nedredt til Øjenbrynene og lokket eller krøllet; Hovedhaaret oprindelig taarnet op i høj Opsætning (Fig. 20), senere til vor Tid i mange Variationer. De unge litterære Gennembrudsmænd optoge det feminine Pandehaar. (Litt.: Falke, »Costumgeschichte der Culturvolker« [Stuttgart 1880]; Quicherat, *Histoire du costume en France* [Paris 1875]; Weiss, »Costumkunde« [Stuttgart 1860]; Lacroix, *Le XVIII siècle* etc. [Paris 1875]; Troels Lund, »Danmark's og Norge's Historie« [Kbhvn. 18[illegible]2]; Modejournaler i Dansk Folkemuseums Samlinger). *Bernh. O.*

Haarolier benyttes til Haarets Pleje (se Haar), væsentligst for at give Haaret Glans og Blødhed. Som Grundsubstans til Tilberedning af H. benyttes fede, ikke tørrende Olier, f. Eks. Arachis-Olie, Provence-Olie, Sesamolie o. fl., der parfumeres med æteriske Olier af højst forskellig Art. Undertiden farves H. rød (med Alkanna), grøn (med Klorofyl) eller paa anden Maade. *A. B.*

Haarorme se Trikiner.

Haarpensel se Børstenbindervarer.

Haarpisk, Haarpung se Dragt, S. 451.

Haarpleje se Haar.

Haarpomāde benævnes Fedtarter af noget fastere Form, omtrent af Salvekonsistens, som anvendes til Indgnidning i Haaret af kosmetiske eller andre Grunde. Sædvanligvis er Hovedbestanddelen almindeligt Svinefedt, selv om Navnet lyder paa Bjørnefedt, Marvfedt e. l., og der er da tilsat en eller anden Parfume og Farve, ofte kun for at dække Materialets mindre gode Beskaffenhed. *E. P—n.*

Haarpudder benyttes nutildags sjældnere, men finder dog undertiden Anvendelse for at give Haaret en flatterende lys Farve, ligesom en Pudring med Mel ved langvarige Sygdomstilstande, der vanskeliggøre Haarets Pasning, kan modvirke en for stærk Sammenfiltring. *E. P—n.*

Haarrør, Rør, der ere saa snævre, at deres Diameter ikke er meget større end et Haars. De have givet Navn til den saakaldte Haarrørsvirkning (Kapillaritet, s. d.). Vædskers Stigning i H. er kun en af de Former, hvorunder deres ejendommelige Overfladespænding viser sig, der omtales under Kapillaritet. H. kunne med Lethed trækkes af videre Glasrør, der gøres bløde ved Ophedning i en Flamme. *K. S. K.*

Haarrørsvirkning se Kapillaritet.

Haarsalt kaldes hvide, haarformede, opløselige Mineraler, dels Epsomit, dels Keramoh (s. d.). *N. V.*

Haarsigte se Haardug.

Haarsime se Sime.

Haarskjorte bares af Eneboere og Munke in paa Kroppen som et asketisk Middel. Paa La hedder H. *Cilicium* af Cilicien, hvor man laved Tøj af Gedehaar, og den Slags brugtes af Fattigfolk til Klæder. Nu er H. som asketisk M i Alm. skrumpet sammen til et Bælte, der b om Lænderne. *L. M.*

Haarskæl se Haar.

Haarstjerner (astr.) se Kometer.

Haarsygdomme. Selve Haarene ere som dødt Væv forholdsvis sjælden Sæde for Sygdomspr cesser, og selv hvor disse trænge ind i Haarene

Væv, som ved forskellige Svampesygdomme (Skurv), ere altid tillige Haarsækken og den øvrige Haarbund angrebne. Derimod er Haarbunden særdeles ofte Sædet for akutte og kroniske Sygdomstilstande. Blandt disse er hyppigst den tørre Seborrhoe, der nærmest viser sig som en Forøgelse af den naturlige Skældannelse, saaledes at Haarbunden dækkes af et tykt Lag tørre eller fedtede Masser, ledsaget af nogen Kløe og Irritation samt af et svagere eller stærkere Haaraffald. Hyppigst skyldes dette Infektion med Svampe og Bakterier, og Behandlingen maa derfor rettes imod denne ved dels at søge at fjerne de ophobede Skæl, hvilket bedst sker ved Opblødning med Olie og Sæbevadsk, dels at desinficere Hovedbunden med Svovlmidler, Salicylspiritus, Sublimatvand e. a. Skællenes Fjernelse sker sædvanligvis uden Besvær; men da Sygdommen har sit Sæde ogsaa dybt i Haarsækkene, udryddes den kun med Vanskelighed og efter lang Tids taalmodig Behandling. Denne Lidelse er vistnok den hyppigste Aarsag til Haaraffald og Skaldethed.

De egentlige akutte og kroniske Ekzemer i Haarbunden kunne slutte sig til denne Lidelse eller vise sig selvstændig; de ere af meget forskellig Oprindelse og Natur, kunne skyldes konstitutionelle Aarsager — saaledes ofte hos Børn — eller ydre Irritationer eller endelig Infektion med Svamparter. Disse Ekzemer, der ofte optræde med stærk Rødme, Vædskning og andre generende Symptomer, ere dog ofte mindre kompromitterende for Haarvæksten end den førstnævnte Lidelse og oftest tilgængelige for Behandling; denne, der paa Grund af Haarets Tilstedeværelse kan være vanskelig nok at gennemføre, foretages mest ved Hjælp af Salver og lignende Forbindinger og retter sig i øvrigt efter de foreliggende Omstændigheder, paa samme Maade som ved Ekzem (s. d.) i Almindelighed.

Af de egentlige mykotiske H. ere Kopskurv (*Favus*) og Ringskurv (*Tricophyton tonsur ans*) de vigtigste og farligste. De optræde især i Barnealderen, ere meget smitsomme og særdeles vanskelige at helbrede. Heldigvis høre de til de Sygdomme, som Civilisationen med den tiltagende Renlighedssans gør mere og mere sjældne, og navnlig gælder dette den førstnævnte, der baade er mest haardnakket og tillige farligst, idet den efterlader blivende skaldede Pletter.

Noget mere godartet er den pletformige Skaldethed, som fremkaldes ved *Alopecia areata*, en H. af dunkel Oprindelse og vistnok hyppigst opstaaet ved Infektion, der dog i Undtagelsestilfælde kan medføre fuldstændig, glat Skaldethed og Haarløshed, endogsaa af Øjenhaar, Øjenbryn og Skæg. Selv i slige Tilfælde er den dog ikke absolut uhelbredelig.

I øvrigt kan selvfølgelig Haarbunden ligesom den øvrige Hud blive Sædet for en Række Hudsygdomme og Lidelser, som det her vil være umuligt at gaa nærmere ind paa. Kun skal af parasitære Lidelser nævnes Pedikulose, Haarlus, der jo er en særdeles hyppig Affektion og ikke altid er helt let at faa Bugt med, nemlig paa Grund af Æggene, det saakaldte »Gnidder«. Bedst kunne de tilintetgøres og fjernes ved Sublimateddike.

Endelig skal omtales en sygelig Tilstand, som rammer selve Haarets Substans og i sine lavere Grader viser sig som en Tilbøjelighed til Spaltning af Haarets Spidser; i de højere Grader kan Spidsen blive ligesom penselformet opflosset, eller denne Tilstand kan tillige optræde længere nede paa Haaret, saa at dette brækker af. I de lavere Grader er det ofte tilstrækkeligt at klippe Haaret saa langt ned, at Spaltningen dermed ophører, og dernæst ved god Pleje, let Indfedtning o. 1. at holde Haarene i god Stand. I de sværere Grader er det derimod en særdeles haardnakket Lidelse, der endogsaa kan trodse tæt Klipning og nogen Tids Barbering, men som dog ogsaa her ved omhyggelig og taalmodig Behandling og Pleje kan bringes til Ophør. *E. P—n.*

Haarsæk se Haar.

Haarsækmider (*Dermatophili*), Familie af Midernes Orden indbefattende meget smaa ormeformede Mider, hvis Legeme tydelig er sondret i et forreste Parti og en Bagkrop; denne sidste er lang, kegledannet. Fødderne ere korte og have 3 Led. Æglæggende.

H., der alle kunne henføres til en enkelt Slægt (*Demodex*), snylte hos forskellige Pattedyr i disses Haarsække og Fedtkirtler. De findes ogsaa hos Mennesket, men gøre hverken her eller heller næppe hos de fleste Pattedyr nogen egentlig Skade. De ere endog ret hyppige hos Mennesket, men findes ofte, uden at vedkommende Individ selv ved af det. De ere særlig knyttede til Ansigtets Haar, og naar de findes i et Antal af 10—12 i en Haarsæk, bliver denne stærkt udvidet. Desforuden ere H. fundne hos Hund, Kat, Ged, Svin, Okse, Hest og enkelte ikke tæmmede Dyr. Medens de i øvrigt overalt optræde godartet, er dette ikke Tilfældet hos Hunden, hvor de netop fremkalde en af dette Dyrs farligste Hudsygdomme. *C. W.-L.*

Paa Grund af Midernes Lejring dybt nede i Haarsækkene er Lidelsen meget vanskelig at helbrede, og da Sygdommens Overførelse kan finde Sted ikke alene fra Hund til Hund, men ogsaa til Mennesket, er Sygdommen optagen mellem de i L. af 14. Apr. 1893, § 10 B omhandlede »mildere smitsomme Sygdomme«, for hvilke den paagældende Dyreejer har Anmeldepligt, og med Hensyn til hvilke Politimesteren om fornødent kan give Forskrifter om Afsondrings- og Desinfektionsforanstaltninger. *G. S.*

Haartand *(Chaetodon)* se Skælfinnefisk.

Haarfang el. Epilationspincet benævnes en lille Tang med et fladt Bid, hvormed Haarene let kunne fattes og udtrækkes. *E. P—n.*

Haartebeest [ha'rtebe.st] (Hjortedyret) er de hollandske Boers Navn paa en sydafrikansk Okseantilope (*Alcelaphus Caama*), Hottentotternes Kaama. Den er større end en Kronhjort og meget mere klodset; Hovedet stygt, langt, navnlig paa Grund af den høje Pandebenskam, der bærer de alenlange lyreformede, i den yderste Tredjedel stærkt tilbagebøjede Horn. Halsen er noget ludende, Forkroppen høj, lidt puklet, Halen en Kohale; Farven kanelbrun, bagtil og underneden hvid, Panden og Benene sorte. Den lever mest i Smaaflokke ved Flodbredder i hele Sydafrika, men er nu fordreven fra Kystlandet. Tit slutter den sig sammen med andre Antiloper til mægtige Hjorde, hvori de gamle Haartebeesthanner ere Førere paa Grund af deres Forsigtighed og Aarvaagenhed, skarpe Syn og Lugt. Herfor ogsaa vanskelig at

jage. Flygter helst, men kan blive meget farlig og komme i Raseri ved Angreb. Hunnerne faa een Kalv. H. taaler godt Fangenskab, men bliver ogsaa da af og til rasende. Kødet er en vigtig Handelsartikel; Hud og Horn bruges i dens Hjemland. Nærstaaende Art, *A. tora*, se Fig., Bd. I, S. 907. *M. Ml.*

Haarteigen, 1,691 M., en af de højeste Toppe paa Hardangervidden. Den har Formen af en fladt afskaaren Kegle, meget brat og ligner derfor paa Frastand en stor Hat. Beliggende omtrent midt inde paa Vidden er Adgangen ganske besværlig, kanske lettest ad Hjelmodalen i Eidfjord, og Bestigningen op over den bratte Fjældside er yderst vanskelig. *J. F. W. H.*

Haartman [ha!-], Lars Gabriel von, fremragende finsk Statsmand, født i Åbo 23. Septbr. 1789, død smst. 16. Decbr. 1859. Midt under Krigen mellem Sverige og Rusland gik H. (1808) i russisk Statstjeneste, men valgtes 1811 til Sekretær for »Komiteen for finske Anliggender« i St. Petersborg, hvormed hans uafbrudte, næsten 50-aarige Virksomhed i Finland's Tjeneste begyndte; 1819 blev han Medlem af Komiteen, 1825 Adjoint hos den finske Ministerstatssekretær i St. Petersborg, og samtidig sad han i flere af de hjemlige, finske Komiteer til den unge finske Stats Organisation. Fra sin første, kortvarige Stilling som Medlem af Regeringen (1830) fordreves han af den daværende Finanschef og maatte gaa som Guvernør til Åbo, men fra 1834 var han i stadig Stigning. Som ekstraordinær Gesandt i Stockholm ordnede han 1837 Handelssamkvemmet mellem Sverige og Rusland, derpaa var han Ordfører i de vigtige Komiteer angaaende Finland's Penge- og Skattevæsen, hvor han fremsatte Planen om en »Møntrealisation«, og endelig bar hans overordentlige Dygtighed ham 1840 frem til Stillingen som Finanschef. Paa 2 Aar gennemførte han derefter »Møntrealisationen« (se Finland, »Finansvæsen«, S. 566), der gjorde Ende paa Statens fortvivlede Finanstilstand og grundlagde det nuværende sikrede Finanssystem (selve Møntfoden er dog senere ændret fra Sølvrubel til Guldmark = Franc). Med samme Energi bragte han Toldvæsenet i Orden, og det lykkedes ham til Landets Gavn — og, som det paastaas, med den russiske Kejsers stiltiende Samtykke — at opretholde en halvofficiel Toldtarif, langt lavere end den officielle, prohibitive, som var dikteret af Hensynet til Rusland. Skattevæsenet, som var forældet og desuden rokket, simplificerede han; Saima-Kanalen skyldes hans Initiativ og Pengetilskud, og paa alle økonomiske Omraader greb han ind.

H. er af den Tids Regeringsmænd den eneste ret virksomme og fornyende; i øvrigt var han en stormægtig og stiv Bureaukrat, højkonservativ, Modstander af Pressen, Modstander af Landdagens Indkaldelse, hensynsløs i at overskride sit Magtomraade paa Forfatningens Bekostning, alt i alt Typen paa en overlegen dygtig, selvraadig Embedsmand af Kejser Nikolaj's Skole; han var derfor ogsaa yndet af Kejseren, som ophøjede ham i Friherrestanden 1849. Hans betegnende Metternich'ske Valgsprog »Alt for Folket, intet ved Folket«, og hans hele Optræden, der skaffede ham Titulaturen »Hans Forskrækkelighed«, paatrykte den Regering, hvis Leder han var, Stempelet, lige til han afgik 1858. Hans Karakter og Havesyge have fundet Angribere, men ingen nægter, at hans Virken gik ud paa Finland's Vel og var saavel betydningsfuld som heldbringende. *Iv. B.*

Haarudrykning, Epilation, bestaar i at fjerne Haarene paa levende Væsener enten i æstetisk eller terapeutisk Hensigt. Det første Hensyn gælder endnu hos Mennesket over for enkelte Haar, der graane eller vokse paa Steder, hvor de vanpryde; men forhen hørte det til Toilettet og anvendtes paa enkelte haarbevoksede Steder eller paa den større Del af dem. Primitive Folkeslag anvendte og anvende endnu Tatovering (s. d.), forud for hvilken under Tiden gaar en H., for at denne Dekoration kan anbringes og være varig. Det maa antages, at Danmark's Bronzealderfolk som saa mange i den forhistoriske Tid tatoverede sig. Sylene, som brugtes dertil, ere fundne sammen med de »Niptænger«, hvormed Haarene udrykkedes. Saa længe Badstuerne i Middelalderen vare virksomme, udførtes Ragning og H. baade paa Mænd og Kvinder paa de Steder af Legemet, hvor Skønhedsbegrebet fordrede Haarvækst fjernet. I den middelalderlige Kunst vise nøgne Kvindeskikkelser sig i denne ideale Tilstand. I et fransk Lensregnskab opføres saaledes en Ragekniv, som Vasallerne aarlig havde at yde til deres Herskab, Grevinde d'Auge. I 16. Aarh. synes Kvinder at have aflagt H. undtagen for Ansigtets Vedkommende. I 17. Aarh. pillede de endnu Haarene af deres Øjenbryn, saa at kun en smal, næsten usynlig Stribe blev tilbage. Men Mændene fortsatte i alt Fald i de højere Klasser. Da Hertugen af Orleans 1766 paa sin Bryllupsdag modtog Brudgomsskjorten af Hertugen af Valencay's Hænder, viste han sig for de talrige tilstedeværende som fuldstændig epileret, og Soulavie, der beretter dette, tilføjer, at Fyrster og høje Herrer i Reglen underkastede sig Operationen. — Om den terapeutiske H. se Haar. (Litt.: Alfred Franklin, *La vie privée d'autrefois (les soins de toilette)* [Paris 1887]). *Bernh. O.*

Haarvand samt Haarbalsam, Haaressens, Haarspiritus o. l. Midler til Vadskning af Haar og Hovedbund ere vandige eller spirituøse Opløsninger af højst forskellige Stoffer, parfumerede med æteriske Olier. Mange af de i Handelen værende og som Middel til Haarets Pleje højt anbefalede H. ere unyttige. Andre indeholde stærkt virkende Stoffer, som spanske Fluer, Veratrin, Crotonolie o. l., og kunne være skadelige. Nogle, af fornuftig Sammensætning, indeholde Potaske, kulsur Ammoniak, Sæbe e. l. (se Haar). *A. B.*

Haarvildt. Hertil høre Kron-, Daa- og Raadyr samt Harer. Benævnelsen bruges navnlig i Modsætning til Pels- og Fuglevildt. *H. F J.*

Haas [ha!s], 1) Jonas, Kobberstikker, født i Nürnberg 1720, død i Kbhvn. 10. Apr. 1775, opholdt sig en Del Aar i Hamburg og fandt derefter, som saa mange andre nürnbergske Kunstnere, Vej til Kjøbenhavn, hvor han 1755 blev Universitetets Kobberstikker. Der haves en Mængde Blade af ham, mest i lille Format, særlig Portrætter: Christian VI, Poul Løvenørn, Rostgaard, femten sjællandske Biskopper o. s. v.; de ere alle middelmaadige. Han stak ogsaa til Thurah's Beskrivelse over Bornholm, til Pontoppidan's Danske Atlas, Vignetter til F. L. Norden's ægyptiske Rejse **o. m. a.** ***F. y. M.***

2) Johan jakob Georg, dansk Kobberstikker, ovenn.'s Søn, født i Kbhvn. Juli 1756, død smst. 10. Maj 1817, kom allerede som Barn paa Kunstakademiet og uddannedes af sin Fader og af J. M. Preisler. 1776 vandt han den store Guldmedaille og var derpaa nogle Aar i Udlandet, hvor han i Paris studerede under de Launay og stak et Blad om Thrakerkongen Diomedes og hans Heste efter den franske Hofmaler J. B. Pierre, paa hvilket han blev Medlem baade af det franske (1782) og af det danske Kunstakademi (1783). Han blev Hofkobberstikker og opnaaede endog 1810 at blive foretrukken for den langt betydeligere Clemens til Professor ved Modelskolen. Han var kun lidet frugtbar og blev kun lidet sysselsat; hans Stik ere respektable; mest bekendte ere hans kolorerede Blade efter C. A. Lorentzen's norske Prospekter. Hans to Aar ældre Broder, Christian Peter Jonas H. stak en Del Portrætter som ogsaa Plader til Niebuhr's arabiske Rejse og gik siden til Berlin, hvor han døde. *F. J. M.*

3) Johan Meno, dansk Kobberstikker. foreg.'s Broder, vistnok født i Hamburg 1752, død i Berlin 16. Oktbr. 1833, lærte af Faderen J. H. og af J. M. Preisler; han stak en Række Portrætter af bekendte Personligheder, mest efter C. Høyer's Pastelmalerier, hvorefter han gik til Paris og uddannedes videre af de Launay. Ca. 1786 kaldtes han til Berlin for at stikke Galeribilleder, og han levede nu der til sin Død arbejdende meget for Boghandlere. Til H.'s Hovedblade høre: »Hagar's Forjagelse« efter G. Flinck, »Slaget ved Wolmar« efter Lorentzen og »Frederik II til Hest« efter L. Wolff. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af H. ca. 35 Blade. *A. Ls.*

Haas [hals], Johannes Hubertus Leonardus de, hollandsk Dyrmaler, født 23. Marts 1832 i Hedel (Nordbrabant), død 16. Aug. 1880 i Bruxelles, Elev af P. F. van Os i Haarlem, fra 1857 bosat i Bruxelles, slog afgørende igennem med sit 1861 udstillede, virkningsfulde og gribende Arbejde »Efter Oversvømmelsen«. Hans, ogsaa koloristisk set, tiltalende Dyrbilleder have fundet Vej til adskillige Museer, i Bruxelles, Amsterdam, i Hamburg, Berlin (»Køer paa Græsgangen«). Andre bekendte Værker af den med Ordener og Medailler rigelig forsynede Kunstner ere »Heste i Regnvejr«, »Ung Tyr«, »Landskab med Kvæg ved i Arnhem«, »Optrækkende Uvejr«, »Daglejerens Køer«; til Tider fremstiller han Dyrlivets humoristiske Sider, som i Akvarellen »Æselstrio« og »De tre Kammerater« (Æsler). *A. Hk.*

Haase [ha!-], Friedrich, tysk Skuespiller, er født 1. Novbr. 1826 i Berlin. H. debuterede efter i nogen Tid at have nydt Ludwig Tieck's Undervisning 14. Jan. 1846 paa Hofteateret i Weimar i 2 Roller: Titelrollen i Kotzebue's »Der arme Poet« og Mag. Lassenius i »Der Hofmeister in tausend Aengsten«. Allerede 1848 forlod han Weimar, og hans 50-aarige Kunstnerliv er en uafbrudt Skiften fra By til By; blandt hans længste Ophold kunne anføres en femaarig Virksomhed ved det tyske Teater i St. Petersborg (1860—65) og et seksaarigt Direktorat over begge Teatrene i Leipzig (1870—76); 1883 deltog han i Oprettelsen af »Deutsches Theater« i Berlin, men allerede Aaret efter opgav han sin Societærplads her. H., der to Gange, 1869 og 1882—83, havde gæstereret i Amerika, afsluttede sin Teaterbane ved en Aiskedstourné gennem Tyskland (Septbr. 1895—Maj 1896), paa hvilken hans 50 Aars Kunstnerjubilæum under" store Festligheder fejredes paa Kgl. Schauspielhaus i Berlin. H., der i mange Aar hørte til Tyskland's mest yndede Skuespillere, var udmærket i det finere Lystspils Karakter- og Anstandsroller; hans Opfattelse var original og hans Fremstilling gennemarbejdet med mange fine og aandfulde Enkelttræk. (Litt.: »Neuer Theater-Almanach 1897« [Berlin 1897]). *A. A.*

Haase [ha!-], John Vilhelm Nicolai Anton Angelo, dansk Redaktør, er født 3. Juni 1838 i Roskilde, blev 1857 Student fra Metropolitanskolen og ansattes efter Krigens Slutning 1864 som Lærer ved Kjøbenhavn's kommunale Skoler. Allerede 1863 stiftede han sammen med sin Ven Vilhelm Topsøe det illustrerede Ugeblad »Sværmere« og overtog 1874 Redaktionen af Vittighedsbladet »Punch« (nu »Puk«). *S. Bz.*

Haaskærdingslægten se Havkal.

Haast [ha!-], Julius v., Geolog, født 1. Maj 1822 i Bonn, død 16. Aug. 1887 i Wellington i New-Zealand. Efter at have studeret Geologi gik han over i praktisk Virksomhed og rejste 1858 som Repræsentant for et engelsk Handelshus til New-Zealand. Paa denne Tid undersøgte Hochstetter disse Øers geologiske Forhold, og H. tog sit gamle Studium op og sluttede sig til ham. Efter denne Mands Afrejse blev H. af den engelske Regering ansat ved Landets geologiske Undersøgelse. Han dyrkede navnlig Palæontologien og undersøgte de uddøde Arter af Kæmpefugle i New-Zealand og skrev desuden: »Geology of the provinces of Canterbury and Westland, New Zealand« [Lond. 1879]. I Christchurch grundlagde han »Canterbury Museum«, hvor han længe virkede som Professor i Palæontologi og Geologi. Han nød megen Anseelse og blev adlet af den engelske Regering. *K. R.*

Haav er i Norge Navn paa et til en Ring befæstet Net med tilhørende Skaft, hvilket Redskab benyttes til at tage Fisk op af Vandet. Ordet hører sammen med Verbet »hæve«. Oldn. *hdfr.* *Hj. F.*

Haavamaal d. s. s. Hávamál.

Haavar(d) den **Haandramme** (ɔ: haandstærke), efter islandske Skrifter en af de ældste danske Sagnkonger, men efter den ældste Kilde en Konge paa Haalogaland i Norge. *A. O.*

Haagen, tæt N. f. Oscarsborg Fæstning ved Indsejlingen til Christiania (se Frogn Herred), er i de sidste Aar bleven befæstet med 1 Haubitsbatteri og 1 Batteri for almindelige Kanoner m. m., alt sammen indordnet som Led i det nævnte Fæstningsanlæg. Navnet betyder den høje 0 og er et meget almindeligt Ønavn langs Kysten lige op til Hammerfest, hvor den spidse »Haajen« turde være velkendt for alle Nordkapsrejsende. *J. F. W. H.*

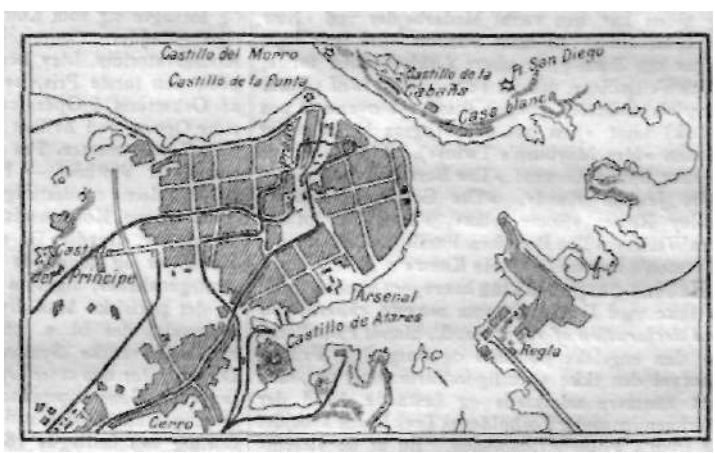
Hab (Hap, Hai ell. Pikol), siamesisk Handelsvægt = 50 Tschang = 1000 Taels (Tumlung) = 4000 Tikal (Bat) = $60_{,474}$ Kg.; som Regningsmønt skal H. have samme Vægt Guld eller Sølv. *N. J. B.*

Habab, nomadisk Folkestamme i det sydøstlige Nubien i Kystlandet V. f. det røde Hav, S. f. Suakim hen imod Massava. H. er i anden Halvdel af 19. Aarh. bleven besøgt af flere videnskabelige rejsende, bl. a. af Munziger, Sapeto og Heuglin, hvis Rejseværker ere vore væsentlige

Kilder til Kendskab til H. H. besidde store Hjorder af Kameler, Okser, Geder og Faar. H. leve i Hytter samlede i Landsbyer; naar Græsgangene forekomme dem utilstrækkelige i de Egne, de opholde sig i, bryde de op med alle deres Hjorder og fæste Bo et andet Sted. Deres Sprog skal nærme sig til Sproget hos deres Naboer Bedja- eller Bedscha(s. d.)-Folkene og være en Gren af de saakaldte hamitiske (s. d.) Sprog. *V. S.*

Habăkuk, en af de foreksilske Profeter. Hans lille Skrift stammer fra den Tid, da Nebukadresar et Par Aar efter Slagetved Karchemisch (605 f. Chr.) underlagde sig Juda (Kong Jojakim) og behandlede Folket med stor Grusomhed. I et skønt og kraftigt Sprog skildrer han, hvorledes de hedenske Voldsmænd, der af Herren ere brugte som Strafferedskab over det ugudelige Folk, men i Hovmod misbruge deres Magt, til sidst selv skulle rammes af Herrens Dom. De fromme behøve blot at holde sig fast i Tro til deres Gud — deri er deres Frelse. *V. O*

Habāna, La, eller *San Cristobal de la H.*, er Cuba's Hovedstad, beliggende paa Nordkysten af denne 0 under 32° 9' 4" n. Br. og 82° 22' v. L. f. Grw. (1891) 240,000 Indb. Dels som Administrationscentrum for Spaniens vestindiske Besiddelser, dels paa Grund af sin centrale Beliggenhed i »det amerikanske Middelhav« og lige over for det rige Missisippi-Bassin er H. saavel i politisk som i kommerciel Henseende en af Amerika's vigtigste Byer. Hvad der yderligere gør den saa betydelig som Handelsplads, er dens fortrinlige Havn, en af Verdens største og smukkeste, dannet af en 23 □Km. stor og 11 M. dyb Bugt, der forbindes med Havet ved et 1,500 M. langt og 400 M. bredt Stræde. I dette naturlige Bassin kunne over 1,000 Skibe samtidig finde tryg Ankerplads ud for en Række Kajer, der tilsammen have en Længde af ca. 2,000 M. Saavel Byen som Bugten ere befæstede ved Forter og Kasteller paa Klippehøjder, der dels flankere Havneindløbet, dels dække Byen mod Landsiden. Største Delen af H. ligger paa en Halvø, der begrænser Havnebugten mod Vest. Den ældste Bydel omgaves tidligere af en sammenhængende Række Volde; men disse nedreves 1863 og omdannedes til Boulevarder og palmesmykkede Pladser, der i Forbindelse med Forstadskvarterernes Villaer og Haver og de frugtbare og kuperede Omgivelser give Byen et venligt smilende Udseende. Dens maleriske, ægte tropiske Præg forøges yderligere ved de stærkt brogede Farver, hvormed de i øvrigt lave Huse ere overstrøgne. Betræder man de ældste, tættest bebyggede Kvarterer, forringes det indbydende Ydre dog betydelig. Gaderne ere her snævre, slet brolagte Gyder, hvis Snavs og beklumrede Luft kun danne alt for gunstige Arnesteder for den gule Feber. Derimod ere de ny Bydele luftige og smukke, om end Husenes Arkitektur gennemgaaende ikke frembyder særlig Interesse. Overalt i Hovedgaderne imponeres den fremmede af de straalende oplyste Butikker og de talrige, hurtig farende Køretøjer. Blandt offentlige og monumentale Bygninger maa fremhæves *El Templete*, et lille Kapel til Ære for Columbus, Katedralen, hvori dennes Levninger opbevares (flyttede hertil fra S. Domingo 1796), endvidere Universitetet (grundet 1728), Navigationsskolen og, blandt Teatrene, det store Tacon-Teater, hvis Tilskuerplads er en af Verdens største og kan rumme 4,000 Tilskuere. Langs Kajen og uden for Byen findes henrivende Promenader *(paseos')*, hvoraf en af de smukkeste fører ud til den botaniske Have. — Som naturligt er, danner H. det Knudepunkt, hvor Cuba's vigtigste Banelinier samles, og fra Havnen er der stadig Dampskibsforbindelse med Øens øvrige Søstæder, med New York, New Orleans, Vera Cruz, England og Spanien. Byen har talrige Fabrikker for Tilvirkning af Sukker, Rom, Chokolade og fremfor alt Tobak og Cigarer. De sidste ere verdensberømte for deres fine Aroma. Der findes i H. over hundrede Huse for Cigarfabrikation, og der udførtes 1892 166,172,000 Cigarer (1888 ca. 220 Mill.). Blandt andre Eksportprodukter ere Raatobakker, Sukker, Rom og Kaffe de betydeligste. 1888 beløb den samlede Eksportsum fra H.'s Havn sig til 5,856,367 L. St., medens Importen s. A. (hovedsagelig Kul, Tømmer og Levnedsmidler) androg 2,523,171 L. St. Under Opstanden mod Spanien siden 1894 har H.'s Handel foreløbig lidt et betydeligt Afbræk, og særlig er Eksporten af Cigarer aftagen stærkt. — H. grundlagdes 1519 af Diego Velasques og døbtes ganske betegnende *Llavedel Nuevo Mundo* (»den ny Verdens Nøgle«), hvorfor Byen da ogsaa endnu symbolsk bærer en Nøgle i sit Vaaben. Efter Angreb og Plyndringer af Sørøvere befæstedes den mod disse 1663. Omtr. 100 Aar

Situationsplan af Habana.

senere (1762) erobredes den efter en to Maaneders Belejring af Englænderne, men gaves næste Aar tilbage til Spanien. Under Revolutionen siden 1894 har H. været den spanske Regerings eneste sikre Støttepunkt og indtil nu (1898) det forgæves attraaede, endelige Maal for Cubanernes Frigørelseskamp. (Litt.: Piron, *L'île de Cuba* [Paris 1889]). *B.-P.*

Habānabrunt, kastanjebrunt, Marron, forskellige brunlige Anilinfarvestoffer, der faas som Biprodukt ved Fremstillingen af Fuchsin, og som med Hensyn til Opløselighed og Farveevne væsentlig forholde sig som dette. *K. M.*

Habanêra, Benævnelse paa en paa Cuba hjemmehørende Folkesang med Dans; en saadan er bl. a. benyttet i Bizet's Opera »Carmen«. *S. L.*

Habara (arab.), sort Overklædning til Brug for Kvinder. Den forfærdiges som oftest at Silke og bæres derfor kun af de rigere. *Y. 0.*

Habaschat se Habesch.

Habberton [hä'bəten], John, amerikansk Forfatter, er født 24. Febr. 1842 i Brooklyn (New York). Han fik sin Opdragelse i Illinois, hvor han gik i en tarvelig Skole. Senere kom han i Sætterlære hos det store Firma Harper and Brothers i New York, hvilken Plads han forlod for at deltage i Borgerkrigen; men efter Krigens Slutning vendte han tilbage og var hos nævnte Firma til 1872, da han kastede sig over Journalistikken. 1874—77 var han Udgiver af »Christian Union«, og siden har han været Medarbejder ved »New York Herald«. Af hans Skrifter have især hans Bøger om Børn gjort uhyre Lykke. Den første, >Helen's Babies«, udkom 1876 og fulgtes af »Other People's children« (begge disse ere oversatte paa Dansk) samt »Just one day« (ogsaa kendt under Titelen »Mrs. Mayburn's Twins«). Af hans øvrige Værker kunne nævnes: »The Barton Experiment«, »The Jericho Road«, »The Scripture Club of Valley Rest«, »Some folks«, »The Crew of the Sam Weller«, »The Bowsham Puzzle«, »One tramp«, »Brueton's Bayou«, »All He Knew« o. fl. *T. L.*

Habĕas-corpus-Akten henregnes almindeligvis og ikke med Urette, ligesom *magna charta, bill and declaration of rights* m. fl., blandt Palladierne for den engelske politiske og borgerlige Frihed, ihvorvel den ikke egentlig indførte noget nyt, men blot nærmere udviklede og fæstnede, hvad der efterhaanden under Forholdenes Tryk havde arbejdet sig frem i Folkebevidstheden. En af de væsentligste Bestemmelser i denne Akt, der fik kgl. Stadfæstelse 26. Maj 1679 under det Røre, der var opstaaet efter Cabal-Ministeriets (s. d.) Afgang, var den Ret, som derved gives enhver Engelskmand, der holdes fængslet eller paa anden Maade er berøvet sin Frihed (hvad enten dette er sket ved underordnet Domstols Kendelse eller Befaling af en Regeringsmyndighed), til hos en af Dommerne i de tre høje Westminster-Retter (i hvis Sted nu træde Dommerne i *the high court of justinary*) og uden Hensyn til, om det sker under eller uden for de sædvanlige Retssessioner, at begære en *writ of habeas corpus*, hvorved Sagen bringes ind for den paagældende Dommer, som da ved sit Dekret afgør, om han fremdeles skal holdes i Varetægt eller sættes i Frihed med eller uden Sikkerhedsstillelse. Trods mange Forsøg fra Kong Jakob's Side holdt Retten sig uanfægtet, overlevede hans Forjagelse og det ny Dynastis Indsættelse, og vel har den undertiden ved særlig Parlamentsakt været suspenderet, som i Aarene umiddelbart efter Revolutionen, der bragte Vilhelm af Oranien paa Tronen, fremdeles i 1793—94, 1817 og flere Gange i Irland, men det har kun været for korte Tidsrum, og den har atter genvundet Herredømmet, og de Grundsætninger, paa hvilke den er bygget, have lidt efter lidt fra de britiske Øer banet sig Vej til de fleste af Europa's Fastlandsstater, og ikke mindst i Norge og Danmark, hvis Grundlove og Retsforfatninger fuldt ud have optaget dem. *C. V. N.*

Habéat (lat.), lad ham have det! *h. sibi* = lad ham faa sin Vilje! for mig gerne! *A. Mr. L.*

Habelschwerdt, By i preussisk Provins Schlesien, Regeringsdistriktet Breslau, ved Neisse og Jærnbanelinien Breslau—Mittelwalde, har (1890) 5,600 Indb. samt et katolsk Skolelærerseminarium. Der findes Fabrikation af Tændstikker, Æsker og Handel med Hør og Smør. H. fik Stadsret 1319. *Joh.F.*

Habēmus (lat.), vi have; *h. Papam*, den Formel, hvorunder et Pavevalg forkyndes fra Peterskirken. *A. Mr. L.*

Habeneck [abønæ'k], François Antoine, fransk Musiker, født 22. Jan. 1781 i Mézières, død 8. Febr. 1849 i Paris. H. var Søn af en fra Tyskland indvandret Regimentsmusiker, hvem han skyldte sin tidlige musikalske Uddannelse. Allerede fra 10 Aars Alderen optraadte H. som Violinspiller og forsøgte sig som Komponist endog af omfangsrige Arbejder. Senere kom han ind i Paris'es Konservatorium, blev her Elev af Baillot og vandt 1804 den første Pris, hvorefter han blev Medlem af Orkesteret i Opéra-comique og derefter i den store Opera, ved hvilket sidste han efter Kreutzer blev Koncertmester. Fra 1806 dirigerede H. — som præmieret Violinist — Konservatoriets Koncerter til Anstaltens midlertidige Lukning (1815), og da 1828 et nyt Koncertselskab grundedes ved Konservatoriet, traadte H. atter i Spidsen for dettes Koncerter og udviklede her sine glimrende Dirigentegenskaber, ligesom han gjorde sig fortjent af det parisiske Musikliv ved sit fortrinlige Programvalg, der bl. a. omfattede Førsteopførelser af Beethovenske Symfonier. 1821—24 var H. Direktør for den store Opera, blev derefter Violinlærer og Generalinspektør ved Konservatoriet og endelig Kapelmester ved den store Opera, hvilken Stilling han nedlagde 1846. Foruden at være en af de mest fremragende franske Orkesterdirigenter var H. en ypperlig Violinspiller og -lærer; som Komponist (af en Opera og forskellig Violinmusik) har han mindre Betydning. *W. B.*

HabeniChts (tysk), en, der ikke ejer noget, pengeløs.

Hābent sua fāta libélli (lat), Bøger have deres (vekslende) Skæbne ɔ: Smagen veksler, ogsaa med Hensyn til Litteraturen. Citat af Grammatikeren Terentianus Maurus, i Digtet *De litteris, sy llabis*, etc. *A. Mr. L.*

Haberbier, Ernst, tysk Klaverspiller, (1814—69), levede fra 1832 som Koncertspiller og Lærer i St. Petersborg, indtil han fra 1850 begav sig paa større Koncertrejser, der bl. a. førte ham til Kjøbenhavn og til norske Byer. For en Tid vendte han atter tilbage til St. Petersborg og Moskva, men sine sidste Aar tilbragte H. i Bergen,

hvor han døde. H., der var en begavet og af sin Tid yndet Klaverspiller og Lærer, har efterladt nogle Klaverkompositioner, navnlig »Etudespoésies«. *W. B.*

Haberl, Franz Xaver, tysk Musikhistoriker, er født 12. Apr. 1840 i Oberellenbach i Nedrebayern. Efter at have modtaget Præstevielsen 1862 i Passau var han først Domkapelmester og Musikpræfekt smst., blev senere en Række Aar Organist ved den tyske Kirke (S. Maria dell' anima) i Rom, endelig 1871—82 Domkapelmester i Regensburg. Den af ham 1875 stiftede Skole i Regensburg er af fremragende Betydning for den katolske Kirkemusik, navnlig som Repræsentant for den reformatoriske Bevægelse, der gaar ud paa en Tilbagevenden til de gamle Overleveringer, den gregorianske Sang og Palestrina-Stilen. Som Historiker har H. ved omfattende og indgaaende Arkivforskninger givet betydelige Bidrag til Musikhistorien, især i sine Afhandlinger »Wilhelm Dufay« og »Die römische Schola cantorum« (i »Bausteine zur Musikgeschichte«, I—III), fremdeles i den af ham redigerede »Cæcilien-Kalender« og dens Fortsættelse »Kirchenmusikalisches Jahrbuch«. Hans »Magister choralis« er en af de bedste og mest benyttede moderne Lærebøger i gregoriansk Sang (9 Opl. og oversat paa forskellige Sprog). Et betydeligt Arbejde har H. desuden nedlagt i den store Palestrina-Udgave, som omfatter alle Mesterens Værker i Partitur-Udgave [32 Bd.]. H. er Æresdoktor ved Universitetet i Wlirzburg. *A. H.*

Haberlandt, Gottlieb Friedrich Johann, tysk Botaniker, *Professor ordinarius* i Botanik ved Universitetet i Graz og Direktør for den botaniske Have smst., bekendt Planteanatom og Forfatter, er født 28. Novbr. 1854. H. er en fremragende Dyrker af og Forkæmper for den saakaldte fysiologiske Planteanatomi, der søger at paavise en nøje Forbindelse mellem et Organs anatomiske Bygning og fysiologiske Funktion; han er saaledes en Elev af Schwendener. Foruden en Del specielle Afhandlinger, f. Eks. »Die physiologischen Leistungen d. Pflanzengewebe« [i Schenk's »Handbuch d. Botanik«, 2. Bd., 1882], »Entwickelungsgeschichte des mekanischen Gewebe-Systems der Pflanzen« [Leipzig 1879], »Vergleichende Anatomie des assimilatorischen Gewebesystems d. Pflanzen« [i Pringsheim's »Jahrbiicher«, 13. Bd., 1881], »Ueber Wasser secernirende u. absorbirende Organe« [»Sitzungsberichte d. Wiener-akademie« 1894 og 1895], »Function und Lage des Zellkerns bei den Pflanzen« [Jena 1887], der alle behandle meget vigtige botaniske Spørgsmaal, er hans Hovedværk en samlet Fremstilling af Anatomien fra hans særlige Synspunkt, »Physiologische Pflanzenanatomie« [Leipzig 1884; 2. Udg. 1896]. *V. A. P.*

Haberstich, Samuel, schweizertysk Forfatter, født i Kanton Bern 21. Oktbr. 1821, død smst. 20. Febr. 1872. H., der var Embedsmand i Bern, udgav nogle Noveller under Pseudonymet Arthur Bitter, og da de sloge an, kastede han sig over journalistisk og litterær Virksomhed; 1849—51 redigerede han et radikalt Blad og blev derfor udvist af Kanton Bern; han levede nu en halv Snes Aar i Zürich og andensteds, men vendte 1861 tilbage til Bern, hvor han redigerede Bladet »Emmenthaler Joggeli« og udgav de bedste af sine Noveller i 4 Bd. [1865]. Disse høre for en Del til Kategorien »Dorfgeschichten«; de ere ret kvikke i Opfindelsen, men noget brede og undertiden flade i Udførelsen. *C. A. N.*

Habert [abæ!r], Pierre Joseph, Baron, fransk General, født22. Decbr. 1773 i Avallon, død 19. Maj 1825 i Montréal ved Avallon, deltog i Revolutionskrigen og forrettede senere i Ægypten Tjeneste som Adjutant hos Napoleon. Under Felttoget 1806—07 udmærkede han sig som Regimentskommandør og deltog med megen Hæder i Kampene i Spanien 1808—14 dels som Brigadekommandør dels som Divisionsgeneral. Han afsluttede sin militære Løbebane efter Slaget ved la Belle-Alliance, hvor han saaredes haardt. *B. P. B.*

Habesch, Arabernes Benævnelse paa det sydligste af de 3 Nillande eller Abessinien (egl. Habessinien), et Ord, der er en Omdannelse af H. I de sydarabiske (himjaritiske, s. d.) Indskrifter fra Oldtiden nævnes oftere et Rige, Habaschat ell. Habeschiat, aabenbart en ældre Form for H.; men at dømme efter den Forbindelse, hvori det opføres med Folk, der maa søges i Hadramaut, synes Habeschiat at have ligget i Arabien, og da der ikke senere omtales noget Rige af dette Navn i Arabien, har man heraf villet slutte, at der i den følgende Tid er sket en Udvandring af Indbyggerne til Afrika, og at deres ny Fædreland har faaet det gamle Navn (se E. Glaser, »Die Abessinier in Arabien und Afrika« [München 1895]). Hvad Betydningen af H. angaar, da stammer det maaske fra det arabiske *habasa*, samle, og betegner det Land, hvor man samlede Røgelse. *V. S.*

Habeschiat se Habesch.

Habet (lat.), han har det; *hoc h.* = det Slag traf, godt truffet! Bifaldsraab fra Tilskuerne ved Gladiatorkampe. I Regnskabsbøger *H.* = har modtaget, modsat *debet.* *A. Mr. L.*

Habil (lat.), duelig, øvet, skikket.

Habilitatiōn (nylat.). Medens den danske og norske Doktorgrad giver Ret til at holde Forelæsninger ved Universitetet, er det ikke Tilfældet med den tyske. En tysk Doktor maa først erhverve denne Ret ved offentlig at disputere over en af ham selv forfattet videnskabelig Afhandling, et Habil itationsskrift, og naar han ved Udfaldet af denne Prøve erhverver denne Ret til at holde akademiske Forelæsninger og indtræde som Privatdocent, siges han at habilitere sig. *Cl. W.*

Habilitēre Sig se Habilitation.

Habilitet (jur.) se Myndighed.

Habington [hä'bi,tən], William, engelsk Forfatter, (1605—ca. 1654). Under Navnet Castara skrev han en Række lyriske Digte til sin elskede. De udkom først 1634 og to Gange senere med betydelige Forøgelser. Det er smukke Digte, der prise den rene Kærlighed og skildre dens Genstand som en Type paa fin, beskeden Kvindelighed. Desuden skrev han en Tragikomedie, »The Queen of Arragon«, 1640, og s. A. udkom hans »Historie of Edward the Fourth, King of England«, der er skreven efter Karl I's Anmodning. *T. L.*

Habit (fr., af lat. *habitus),* Klædning, Dragt.

Habituél (fr.), stadig, sædvanlig; hvad der gennem Vane er blevet en fast Egenskab uden nødvendig at høre med til vedkommende Individs Natur, indgroet; hvad der har Hensyn til den ydre Beskaffenhed.

Ordet h. benyttes særlig i Lægevidenskaben, : dels om det sædvanemæssige, saaledes h. Obstipation, omtrent i samme Betydning som kronisk Obstipation; h. Abort, hvis det ene Svangerskab efter det andet afbrydes ved Abort o. s. v.; dels om de ved fejlagtig Holdning (se Habitus) opstaaede Legemsskævheder, saaledes især h. Skoliose (s. d.). *Lp. M.*

Habĭtus (lat.), ydre Fremtræden, Udseende, Holdning. Man taler om et fthisisk H., et skrofuløst H., et apoplektisk H. o. s. v. I tidligere Tiders Lægekunst tillagdes der H. langt større Betydning end i vore Dage. *Lp. M.*

Habĭtus non facit monăchum (lat. Ordsprog), j Kutten skaber ikke Munken, smlg. fr.: *l'habitne fait pas le moine*, og det nærliggende danske Ordsprog: Man skal ikke skue Hunden paa Haarene. *A. Mr. L.*

Habrothámnus Endl. (*Cestrum* L.), Slægt af Natskyggefamilien, Træer eller Buske med hele Blade. Blomsterne have en hvid, gul eller rød, tragt- eller rørformet Krone med 5 smaa, tilbagebøjede Lapper. Frugten er et Bær. Ca. 140 Arter i det tropiske og subtropiske Amerika; flere af dem have medicinsk Betydning i deres Hjemlande, nogle anvendes som Prydplanter. *A, M.*

De dyrkede *H.*-Arter ere Koldhusplanter fra Mejiko. *H. corymbosum* Schlecht., med purpurrøde Blomster, og *H. elegans* Scheidw., Schlecht., Blomster som hos foregaaende, egne sig til Espaliering ved Mure e. l. *H. fasciculatum* (Endl.) Miers, rørformede Blomster. *H.* formeres ved Stiklinger i August, og de unge Planter omplantes, hver Gang de have fyldt Potten med Rødder. I Januar beskæres de gamle Planter for at give dem en mere busket Vækst. Naar *H. elegans* skal anvendes til Espaliering, udplantes den i Koldhuset, efter at Jorden er forbedret med Bladjord og Varmebedsjord. *L. H.*

Habsburg (Habichtsburg), en Borg i det nuværende schweiziske Kanton Aargau, der skal være anlagt i Beg. af 11. Aarh., og hvis Navn gik over til den berømte Fyrsteslægt. Som dennes Stamfader nævnes Guntram med Tilnavnet den Rige ved Midten af 10. Aarh.; men den første, der optog Borgens Slægtnavn, var Werner I, Greve af H., som døde i Slutn. af II. Aarh. I Løbet af 12. og Beg. af. 13. Aarh. erhvervede Familien Landgrevskabet i Elsass og de grevelige Rettigheder i Aargau og Zürichergau. Besiddelserne deltes vel 1232, men største Delen nedarvedes dog til den Mand, der blev Grundlægger af Ættens Storhed, Rudolf (født 1218). Som sine Forfædre havde han været Hohenstaufernes tro Tilhænger uden dog at ofre sig ganske for deres Sag, og efter Frederik II's Død (1250) forstod den snilde og tapre Mand at udvide sine Besiddelser saa betydelig, at han efterhaanden ejede næsten hele det nuværende tyske Schweiz og Øvreelsass eller i det mindste var Indehaver af Overhøjheden over disse Lande. Han var saaledes en af Sydtyskland's mægtigste Herrer, da han efter Richard af Cornwallis's Død valgtes til tysk-romersk Konge (1273—91). Med ham begynder en ny Æra i det tyske Kejserdømmes Historie. Den italienske Politik og med den de stolte Drømme om Verdensherredømmet maatte vige for et dynastisk Magtstræb. Man kæmpede ikke mere for at udvide Kejsermagten, men sin egen Husmagt. Den praktisk anlagte og nøgterne Rudolf var i saa Henseende en god Foregangsmand. Han opnaaede aldrig Kejserkronen, men grundlagde H.'s Magt i Østerrig. Premisliden Ottokar II, der fra Böhmen havde udbredt sin Magt vidt mod Syd, tvang han 1276 til at afstaa Østerrig, Steiermark, Kårnthen og Krain. Forgæves prøvede Ottokar paa at vinde det tabte tilbage; han faldt i Slaget paa Lechfeld (1278), og Sejrherren søgte gennem et Dobbeltgiftermaal at knytte Böhmen og Mähren til sin Slægt, medens hans Sønner forlenedes med Østerrig og Steiermark. Kärnthen gik derimod foreløbig tabt. Under Rudolfs Søn, Albrecht af Østerrig (Kejser 1298—1308) uddøde Premisliderne i Bohmen; men midt under Arbejdet paa at sikre sig deres Arv blev han myrdet af sin egen Brodersøn, Johan. Slægten mægtede i den følgende Tid ikke at hævde Kejserværdigheden, men bukkede under for sine lykkeligere Medbejlere Wittelsbacherne og Luxemburgerne, ligesom ogsaa største Delen af Besiddelserne i Schweiz tabtes i 13.—14. Aarh., da Bønderne rejste sig mod deres ridderlige Herrer. Slagene ved Morgarten (1315) og Sempach (1386) ere Mærkepælene i denne Befrielseskamp. Hvad der tabtes mod Vest, indvandtes dog dobbelt mod Øst, hvor især Albrecht's Sønnesøn, Rudolf, kaldet Stifteren (død 1365), udvidede sit Hus'es Magt. Han erhvervede 1363 Tyrol — Kårnthen var alt vundet 1335 — og aabnede rige Fremtidsmuligheder ved en Række Arvetraktater. Hans to Brødre delte 1379 Besiddelserne, saaledes at Albrecht fik det egentlige Østerrig (den nedreøsterrigske Linie) og Leopold (faldt 1386 ved Sempach) alle de øvrige Landsdele (den indreøsterrigske Linie), hvortil han snart føjede Triest og Gorz, der aabnede Adgang til Adriaterhavet og Italien. En Tid lang syntes det dog, som den nedreøsterrigske Gren skulde blive den mægtigste, da Albrecht V (II) ægtede Kejser Sigismunds Datter Elisabeth og efter sin Svigerfaders Død 1437 ikke blot blev hans Efterfølger paa Kejsertronen, men ogsaa i Bohmen og Ungarn. Allerede 1439 *fold-t* han imidlertid mod Tyrkerne, og Linien uddøde med hans Søn Ladislaus Posthumus 1457. Dens Besiddelser tilfaldt den indreøsterrigske Linie, der 1406 havde spaltet sig i den tyrolske og den steierske Gren. En Mand af denne sidste, Frederik (III), havde efter Albrecht's Fald opnaaet Kejserværdigheden, som fra nu af til dens Ophør (1806) stadig var knyttet til det habsburgske Hus, men han formaaede derimod ikke at hævde de til Slægten nylig vundne Lande; baade i Böhmen og Ungarn rejste der sig nationale Konger. Og dog skulde netop under denne lade og uduelige Hersker Habsburgerne blive en af Europa's mægtigste Fyrsteslægter, ganske vist ikke ved Sværdet, men gennem Giftermaal, en Erobringsmaade, H. i en ganske særlig Grad synes at have gjort til deres. 1477 ægtede nemlig hans Søn Maximilian Karl den Dristige af Burgund's Arvedatter Maria, som bragte ham de rige nederlandske Provinser og Franche Comté i Medgift. Til de østerrigske Arvclande, der 1496 alle vare samlede paa hans Haand, føjede Maximilian 1500 Gorz og Gradisca, men af ulige større Betydning blev et Giftermaal mellem hans Søn Filip den Smukke og Johanne, Ferdinand den Katolske's og Isabella's Datter. Thi ved en Række heldige

Dødsfald aabnedes der uanede Udsigter for dette i Ægtepars Søn Karl V (I) (1500—58), der 1506 blev Konge i Kastilien og 1516 fulgte sin Morfader i Aragonien. Da han efter Maximilian's Død 1519 valgtes til Kejser, syntes det, som om Frederik III's stolte Devise *A. E. I. O. U.* (o: *Austriaæst imperare or bi universo* eller »Alles Erdreich ist Oesterreich underthan«) skulde gaa i Opfyldelse. De østerrigske Arvelande, Nederlandene, Franche Comté, Spanien med alle dets Kolonier i den ny Verden, Sicilien, Neapel og Sardinien, hvortil snart skulde komme Milano, var Huset H. underlagt. Og samtidig udvidedes dets Magt betydelig mod Øst, idet Karl's Broder Ferdinand, der var gift med Kong Ludvig II af Bohmen og Ungarn's Søster Anna, fulgte Svogeren paa Tronen, efter at denne (1526) var falden mod Tyrkerne, som ganske vist kort efter erobrede største Delen af Ungarn og beholdt det i indtil Freden i Carlowitz (1699). Ferdinand, der havde faaet overdraget de østerrigske Arvelande, var alt 1531 bleven romersk Konge o: Tronfølger, men det var Karl's Maal at faa sin Søn Filip valgt til hans Efterfølger med Forbigaaelse af Brodersønnen, en Plan, der imidlertid strandede paa de tyske Stænders haardnakkede Modstand. Da Karl i syg og nedbrudt nedlagde Kejserværdigheden (1556), spaltedes den habsburgske Slægt i to Linier, den yngre østerrigske, som beholdt Kejsertitelen, Arvelandene, Bohmen og Ungarn, og den ældre spanske, hvem Resten af Besiddelserne tilfaldt. Vel knyttedes Portugal ved Arv og Erobring en Tid lang til Spanien (1580—1640), men den politiske og religiøse Reaktion under Filip II drev Nederlandene, Monarkiets sande Guldgruber, til en Opstand, som Filip og hans Efterfølgere kun delvis formaaede at dæmpe (se Nederlandske Frihedskrig). Og medens Spanien fra at være Europa's mægtigste Stat efterhaanden sank ned til en andenrangs Magt, arvedes dets Førerstilling af Frankrig, fra Slutn. af 15. Aarh. Habsburgernes svorne Fjende. Den ældre Linie, hvis sidste Regenter kun havde udmærket sig ved en til det yderste dreven religiøs Bornerthed, uddøde paa Mandsstammen med Filip II's Sønnesønssøn Karl II (1700). Hans to Søstre havde været gifte med Kejser Leopold I og Ludvig XIV af Frankrig, og begge disse rejste nu Fordring paa den spanske Arv. Resultatet af den spanske Arvefølgekrig (s. d.), der udbrød som Følge heraf, blev imidlertid, at Monarkiet deltes, saaledes da det egentlige Spanien med Kolonierne tilfaldt Bourbon'erne, medens Belgien og de italienske Besiddelser — med Undtagelse af Sicilien — gik over til den yngre habsburgske Linie. I denne var Ferdinand I som Kejser bleven efterfulgt af sin Søn Maximilian II. Ingen af dennes fem Sønner, af hvilke to fulgte ham paa Tronen, efterlod sig Arvinger, og da hans ældste efterlevende Broder, Ferdinand af Tyrol, ved at indgaa et ustandsmæssigt Ægteskab havde givet Afkald paa sine Børns fyrstelige Rettigheder, gik Værdigheden 1619 over til en yngre Broders Søn Ferdinand (II) af Steiermark. Mandslinien uddøde med dennes Sønnesønssøn Karl VI (1740), en Søn af den ovennævnte Kejser Leopold, der imidlertid (1713 og oftere) havde sikret sin Datter Maria Theresia Arveretten ved den pragmatiske Sanktion (s. d.). Det Forsøg, Kurfyrst Karl Albrecht af Bayern, ligeledes et Barnebarn af Kejser Leopold, gjorde paa at fortrænge hende, mislykkedes (se Østerrigsk Arvefølgekrig), og ved sin Mand, Frants Stefan af Lothringen, Storhertug af Toscana, blev Maria Theresia Stammoder til det nuværende østerrigske Kejserhus, det habsburg-lothringske, der nedstammer fra hendes næstældste Søn Kejser Leopold II (død 1792). Dennes Søn Kejser Frants II (I) erklærede sig 1804 for Arvekejser af Østerrig og nedlagde 1806 den tysk-romerske Kejserkrone, som siden Frederik III's Tronbestigelse (1440) havde været knyttet til hans Slægt. Frants Stefan afløste 1737 Medicæerne i Toscana og gjorde dette Land til et Sekundogenitur i det habsburgske Hus, der 1806 ved Mandsstammen af Familien Este's Uddøen ligeledes arvede denne Slægts Navn og Hertugdømmet Modena som et Tertiogenitur, der dog først kunde tiltrædes efter Napoleon's Fald 1814. Ved den italienske Frihedskrig fordreves disse Sidelinier af Befolkningen og mistede deres Lande, som ved Folkeafstemning enstemmig sluttede sig til den unge italienske Stat. Medens Toscana endnu blomstrer, uddøde Linien Modena 1875, og Navnet Este gik over til Kejser Frants Josef I's Broderson, Tronfølgeren Frants Ferdinand. *M. M.*

Habzelia se Xylopia.

Hachette [asæ't], Jeanne, vistnok født 1454, har vundet sin Berømmelse ved Deltagelse i Forsvaret af hendes Fødeby Beauvais, i Kampen mellem Ludvig XI og Karl den Dristige af Burgund. Hendes Fødselstid kendes ikke med Bestemthed, og der strides endnu om, enten hun var en Datter af en Officer ved Navn Fourquet eller en Haandværker fra Beauvais, der hed Lainé. Berømt blev hun i Aaret 147 2, da Karl den Dristige angreb Beauvais. Mænd og Kvinder fra Byen kæmpede paa Voldene mod de fremtrængende Fjender, men Modstanden syntes forgæves. En burgundisk Kriger besteg omsider med Fanen i sin Haand Volden; da styrtede Jeanne mod ham, dræbte ham med et Øksehug og vristede Fanen af hans Haand. Burgunderne forskrækkedes og vege foreløbig tilbage, og samtidig kom gennem en af Portene paa Byens modsatte Kant en Undsætningshær ind i Byen, som dermed var sikret.

Ludvig XI skænkede til Løn Byen store Privilegier, sørgede for Jeanne's Ægteskab og gav hende og hendes Mand og deres Efterkommere Skattefrihed, og endelig bestemte han, at Byens Forsvar aarlig skulde fejres ved en højtidelig Procession, hvor den erobrede Fane skulde bæres i Spidsen, saa længe man kunde bevare den. 1851 rejstes der paa Byens Torv en Statue af Jeanne, og her har siden da den aarlige Fest været fejret. *P. M.*

Hachette [asæ't], Louis Christophe François, berømt fransk Forlægger, født 5. Maj 1800 i Rethel (Ardennerne), død 31. Juli 1864. Han studerede først Jura, men opgav dette Studium for helt at kunne hellige sig Boghandelen (1826). Hans Maal var ved Udgivelsen af pædagogiske Tidsskrifter, Ordbøger, Lærebøger, franske, græske og latinske Klassikere at hæve Undervisningsvæsenet og højne Folkedannelsen. Hans ypperste Forlagsartikler ere: »Bibliothéque variée«, »Bibliothèque des meilleurs romans étrangers«, »Bibliothèque rose illustrée«, »Bibliothèque des merveilles«, »Le tour du monde« [1860] m. m. Fra 1850 ud-

gav han sammen med sine Svigersønner, Louis Bréton (død 1883) og Emile Templier (død 1891), under Firma H. & Co. belletristiske og illustrerede Værker. 1863 paabegyndtes Littré's store Ordbog. Under Sønnen Jean Gorges, født 28. Febr. 1838, død 15. Decbr. 1892, tog Forlaget et kolossalt Opsving. Store videnskabelige og geografiske Værker udkom nu Slag i Slag, efterfulgte af populært fremstillede Bøger af Figuier, Flammarion, Guillemin, Pouchet m. fl. Réclus skrev sin store »Géographie universelle«, Adolphe og Paul Joanne »La géographie de la France«, store Værker om Rom, Italien, Schweiz, Spanien (Davillier) udkom rigt illustrerede af Frankrig's største Kunstnere. Doré illustrerede Bibelen, »Don Quichotte«, la Fontaine's Fabler, Dante's »Helvede« m. m. Baade Fader og Søn nøde stor Anseelse i og uden for Frankrig og beklædte offentlige Stillinger. Efter Sønnen Jean Georges's Død (han havde siden 1878 været Præsident for *Cercle de la librairie et de l'imprimerie*) ejes Forretningen nu (1898) af René Fouret, Armand Templier, Guillaume Bréton og R. Desclosiéres. Forretningen beskæftiger 750 Personer og har Filial i London. *I. S.*

Hachis [dansk: haši', fr. aši'], en Ret af hakket Kød, der røres om i en med Løg, Salt, Paprika e. l. krydret Sovs og gerne anrettes med Kartofler (almindeligvis brunede) eller med Spejlæg.

Haciénda (sp.), Landejendom, Formue. *H. publica*, Statsfinanserne; *haciendero*, Besidder af H.

Hack [hä'k], højt forædlet Ridehest. Hack-hunter [hä'khəntə], Ridehest, der tillige kan anvendes som Jagthest. Hackstakes [hä'kste.iks], Væddeløb for Heste, der ikke ere trænede af professionelle Trænere. — Undertiden forekommer Udtrykket H., eller maaske rettere Hackney [hä'kni], saaledes, at det maa forstaas som almindelig Betegnelse for en Lejehest. *C. G. B.*

Hack, Mattis, død 1555, Lektor ved Kjøbenhavn's Universitet i Matematik og Musik (1539—45). Tillige var han Forstander for det kgl. Kantori og optraadte som Komponist i den nederlandske Stil. I Kantoriets Stemmebøger fra 1541 (kgl. Bibl. i Kbhvn.) findes en 5-stemmig Kanon af ham. Han havde studeret i Wittenberg og fik 1545 Orlov fra sin Lektorstilling for at søge yderligere Uddannelse i Udlandet som Matematiker. Han kom bl. a. igen til Wittenberg og til Lowen og døde i Udlandet. *A. H.*

Hackaert [ha'ka.rt], Jan, hollandsk Landskabsmaler og Raderer, født 1629 i Amsterdam, død smst. vistnok 1699. Hans Livsforhold ere saa godt som ukendte; man ved blot, at han virkede i sin Fødeby, efter at han i sine yngre Dage havde foretaget Studierejser i Italien, Tyrol og Schweiz (1653 — 58). Hans nu sjældne Kunst bærer Præget af disse Rejser, Motiverne ere gerne schweiziske eller italienske Landskaber, storladent opfattede og komponerede, stemningsfulde ved det fine Luftperspektiv og den varme, milde Solnedgangstone; A. v. de Velde og Lingelbach have forsynet hans Billeder med Staffage. Nationalgaleriet i Kjøbenhavn ejer 2 Billeder af H., deriblandt et stort og pragtfuldt sydlandsk Landskab; i Moltke's Galeri smst. findes et schweizisk Landskab af ham; Museerne i Berlin og Dresden, Pinakoteket i München, London's National Gallery og Rijksmuseet i Amsterdam eje gode Billeder af H., sidstnævnte Sted saaledes bl. a. det bekendte »Askeallé«; i Stockholm's Museum »Bjærglandskab«. *A, Hk.*

Hacken, Pas i Sihl-Gruppen i Glarner-Alperne, i det schweiziske Kanton Schwyz, forbinder Valfartsstedet Einsiedeln med Schwyz. Pashøjden, der danner Vandskellet mellem Limmat og Reuss, er 1,393 M. *Joh. F.*

Hackensack [hä'kənsäk], By i den nordamerikanske Stat New Jersey, 19 Km. V. f. New Jersey City ved H. River, Jærnbaneknudepunkt med Villaer, ejede af New-York-Købmænd, Fabrikker og (1890) 6,000 Indb. *S. B. T.*

Hackert, Jakob Philipp, tysk Landskabsmaler og Raderer, født 15. Septbr. 1737 i Prenzlau (Ukermark), død 28. Apr. 1807 ved Firenze. Han blev Elev af Faderen, Portrætmaleren Philipp H., senere af Berlin's Akademi (Lesueur), foretog Studierejser til Rugen og Stockholm, var 1765 og følgende Aar i Paris og det øvrige Frankrig, rejste 1768 til Italien og knyttede her Forbindelser med formaaende Personligheder og fremragende Kunstmæcener fra Ind- og Udland, saa han snart var en europæisk Berømthed. Fra Hovedopholdsstedet Rom 1768—82 gjorde han Afstikkere rundt om i Landet, udførte en Del Arbejder for Lord Hamilton i Napoli, malede Vesuv under et af dens Udbrud 1774, tegnede for Pius VI, der var ham meget naadig, hans Fødested Cesena og malede for Kejserinde Katharina II russiske Søslag (nu i Peterhof ved St. Petersborg), saaledes bl. a. Sejren ved Tschesme over Tyrkerflaaden; det var ved denne Lejlighed, at man lod en gammel russisk Fregat springe i Luften i Livorno's Havn, for at Kunstneren, der jo ikke havde været med i Slaget, kunde anskue Sceneriet. Fra 1782 var H. Kongen af Napoli's Kammermaler; ved Revolutionens Udbrud der flygtede han til Firenze. Den saa fejrede Mester, hvem hans Beundrer Goethe endog helligede en lille Afhandling (»Philipp H.« [1819]), er nu glemt; i hans talrige italienske Landskaber, i Olie, Gouache eller Sepia, spredte omkring i offentlige og private Samlinger, ser man nærmest kun karakteristiske Prøver paa et tilbagelagt Stadium i Landskabskunsten: det komponerede Landskab i Cl. Lorrain's Manér, saaledes som det blev videre udviklet gennem Kunstnere som J. Vernet til et rutinemæssigt Receptmaleri. H. har raderet en Del Blade fra Rügen, Sverige (1766), Frankrig, Italien etc. *A. Hk.*

Hackländer, Friedrich Wilhelm, tysk Forfatter, født i Burtscheid ved Aachen I. Novbr. 1816, død 6. Juli 1877. Han blev tidlig forældreløs og kom i Handelslære (1830); i sit 16. Aar indtraadte han som Officersaspirant i det preussiske Artilleri, men paa Grund af manglende Flid naaede han ikke at faa Eksamen og maatte vende tilbage til Handelen. 1841 udgav han sine første Fortællinger, »Vier Konige« og »Bilder aus dem Soldatenleben«, der vare frisk og livlig skrevne, og 1844 »Soldatenleben im Frieden« [9. Opl. 1883], som ved deres velgørende og godlidende Humor straks toge Publikum med Storm og skaffede ham en varig Velynder i Baron v. Taubenheim, der allerede 1840—41 havde taget H. med paa en stor Rejse i Orienten, især for at han kunde være ham behjælpelig med at indkøbe arabiske Heste. Denne Rejses Begivenheder og Erfaringer udnyttede H. til flere Skildringer, som »Reise in den Orient«

1846] og »Der Pilgerzug nach Mekka« [1847, 3. Opl. 1881]. Ved Grev Neipperg's Protektion fik H. Ansættelse i »Hofkammeret« i Stuttgart, og 1843 blev han Sekretær hos Kronprinsen, i hvis Følge han gjorde flere Rejser, bl. a. til Prinsens Bryllup i St. Petersborg (1846). I Vinteren 1849 opholdt han sig i Radetzky's Hovedkvarter i Piemont, og efter den preussiske Okkupation af Baden, som han ligeledes overværede, genoptog han sin Forfattervirksomhed i Stuttgart. 1859 udnævntes han af Kong Vilhelm af Württemberg til Inspektør for de kgl. Slotte og Haver, men deltog efter Kejser Franz Josefs Indbydelse i Felttoget i Italien som Krigskorrespondent og blev 1861 ophøjet i den østerrigske Ridderstand (for sig og sine Descendenter). Han havde imidlertid udviklet en betydelig Forfattervirksomhed, der gjorde ham til en velhavende Mand, og da han ved Kong Karl's Tronbestigelse pludselig blev entlediget fra sit Embede, levede han fra den Tid som Privatmand dels i Stuttgart, dels paa sin Villa Leoni ved Starnberg-Søen, hvor han ogsaa døde. En Del af hans Produktion er af den samme godmodig humoristiske Karakter, som fra først af vandt ham Læseverdenens Yndest, og er til Dels baseret paa Selvoplevelser, som: »Wachtstubenabenteuer« [3 Bd., 1845, 6. Opl. 1879], »Humoristische Erzählungen« [1847, 5. Opl. 1883], »Handel und Wandel« [2 Bd., 1850, 3. Opl. 1869], som indeholder de kosteligste Scener og Figurer fra hans egen Læretid, og »Namenlose Geschichten« [3 Bd., 1851]. Han forsøgte sig ogsaa som dramatisk Forfatter og vandt en udsat Præmie for Lystspillet »Der geheime Agent« [1850, 3. Opl. 1856], men hans øvrige dramatiske Produktion er ikke af Betydning. Derimod vendte han sig til den alvorligere Retning i Romanen, hvor han til Dels indlader sig paa Samfundsopgaver og især søger at ramme forskellige Samfundsbrøst, og her er navnlig hans Person- og Karakterskildring værdifuld og greben ud af Livet; men hans meget omfangsrige Produktion medførte efterhaanden en vis Flygtighed, og han er ikke fri for at gentage sig selv. Blandt hans større Romaner og senere Skrifter, af hvilke adskillige ere oversatte paa Dansk, kunne nævnes: »Eugen Stillfried« [3 Bd., 1852], »Europäisches Sklavenleben« [4 Bd., 1854, 4. Opl. 1876], »Ein Winter in Spanien« [2 Bd., 1855], »Der neue Don Quixote« [5 Bd., 1858], »Der Tannhäuser« [2 Bd., 1860], »Tag und Nacht« [2 Bd., 2. Opl. 1861], »Der Wechsel des Lebens« [3 Bd., 1861], »Künstlerroman« [5 Bd., 1866], »Der letzte Bombardier« [4 Bd., 1870], »Geschichten im Zickzack« [4 Bd., 1871], »Der Sturmvogel« [4 Bd., 1872], »Kainszeichen« [4 Bd., 1874], »Verbotene Früchte« [2 Bd., 1878]. »Gesamtausgabe« [60 Bd., 1855 — 74, 2. Opl. 1876]; et Udvalg i 20 Bd. [1881]. I den senere Tid er der udkommet en Mængde illustrerede Enkeltudgaver. Sammen med Edm. Hofer redigerede han »Hausblätter« og sammen med Edm. Zoller den udbredte illustrerede Tidende »Uber Land und Meer«. — (Litt.: H., »Der Roman meines Lebens« [2 Bd., 1878]; H. Morning, >. Erinnerungen an F. W. H.« [1878]). *C. J. N.*

Hackney [hä'kni] se Hack.

Hackney [hii'kni], Kvarter i den nordøstlige Del af London, ligger N. f. Victoria-Park og ca. 5 Km. N. 0. f. London-Broen. (1891) 229,500 Indb. Af betydelige Bygninger findes City-Hospitalet for brystsvage, et fransk Hospital, et Franciskanerkloster og Independenternes teologiske Seminarium; i øvrigt findes der store Sølvfabrikker og kemiske Fabrikker. *C. A.*

Had. Følelserne udvikle sig kun ved Hjælp af Forestillingerne; saaledes ogsaa H. Den blotte Smerte og den blotte irriterede Sindstilstand er endnu ikke H.; dertil kræves, at man faar en Forestilling om Aarsagen til, at man lider denne Smerte eller føler denne Irritation. Ved en saadan Forestilling faar ens Aktivitet en bestemt Retning, man stræber at fjerne det, der volder Smerte eller hindrer ens Bevægelser, og ofte sker dette med en vis Pludselighed og Voldsomhed, ligesom det ofte kun kan ske ved at bryde Aarsagens Modstand, tilintetgøre den. Allerede Dyr kunne føle denne Slags H. forbundet med Ødelæggelseslyst. Men som varig Lidenskab dukker det først ret frem hos Mennesket og kræver ogsaa her til sin fulde Udfoldelse, at Genstanden, det vender sig imod, er et Væsen af samme Art som en selv. Livløse Ting kan man kun i uegentlig Forstand hade, og ligeledes svækkes Hadfølelsen ogsaa over for laverestaaende, afmægtigere, mere indskrænkede og socialt underlegne. Her kommer et Moment af Foragt frem, som tager Brodden af Hadfølelsen. Om man skal blive let eller vanskelig tilgængelig for denne Følelse, beror først og fremmest paa ens Temperament, men dernæst paa ens Erfaringer og Refleksion, ved hvis Hjælp man i det hele er i Stand til at omdanne sit Temperaments umiddelbare Ytringsmaade. *C. St.*

Had, Balder's Banemand; se Hoder.

Hadafylki var det vestligste af de 5 Fylker, hvori de saakaldte Oplande (Norge) i Oldtiden vare delte. H. omfattede de nuværende Landsdele Toten, Hadeland, Land, Ringerike, Modum, Sigdal og Krødsherred, af hvilke ved den senere Inddeling i Sysler Toten dannede Totnarsysla, Hadeland og Land Hadalandssysla og de øvrige Hringarikissysla, samtlige for Oppebørslernes Vedkommende hørende under Osloar féhirzla. H. synes at have været delt i Tredinger og disse igen i Herreder. Indbyggerne kaldtes Hadar. *F. F. W. H.*

Hadamard [adamair], Jacques, fransk Matematiker, født i Versailles 8. Decbr. 1865, er siden 1896 Professor ved *Faculté des sciences* i Bordeaux. H. behandler funktionsteoretiske Emner med megen Dygtighed og vandt 1893 det franske Videnskabsakademis *Grand prix des sciences mathématiques* for en Afhandling »Sur les fonctions entières«. *Chr. C.*

Hadarlag, et oldislandsk Versemaal, der i Virkeligheden kun er den saakaldte Målahättr (s. d.), 5-Stavelseslinien med det drotkvædede Metrums Rim (Halv- og Helrim). Det saaledes dannede Versemaal er elegant og dets Rytmer flydende, men det findes kun sjælden brugt, da det var temmelig vanskeligt at benytte. Navnets Oprindelse er usikker. *F. J.*

Hadbarderne (angelsachsisk *Headobeardnas*): de krigerske Barder), en Folkestamme, der ifølge Beovulf-Kvadet og Vidsid stadig laa i Kampe med Danerne og endelig bleve overvundne; som deres Konger nævnes Frode og Ingeld. De synes at

have været bosatte i Nordtyskland ved Østersøen og at være identiske med de senere Barder i en Del af Mecklenburg (Bardengau) og i Slægt med de tidlig udvandrede Langobarder, jfr. Heruler og Hroar. (Litt.: S. Bugge, »Helgedigtene i den ældre Edda« [1896, S. 159—63]). *A. O.*

Hadde, norsk = Kedelhank, oldn. *hadda*. Ordet antages at høre sammen med lat. *catena*. *Hj. F.*

Hadde-Rev skyder sig 1 Km. ud fra Bornholm's Sydvestpynt. Det er et farligt Stenrev med meget vekslende Dybder, saa at der endnu 500 M. fra Kysten ligger en tør Sten og der udenfor flere Puller med lavt Vand. Enden af Revet er afmærket med et Sømærke. *G. F. H.*

Hadding, dansk Sagnkonge, Hovedpersonen i en eventyrlig Saga, som efter en norsk-islandsk Sagamand er optagen i Sakse's I. Bog. Fordreven fra Danmark ved Faderens Død opfostres H. af en Jætte i Sverige og kommer i Elskov til Jættens kæmpestore Datter Hardgreip, der følger ham ud i Verden, men sønderrives af de andre Jætter. H. tumler sig i Krigerlivet, hjulpen af den ham ukendte Odin, der som fremmed Olding fører ham paa sin Hest over Land og Hav og giver ham Klogskabsraad; snart sejrende, snart underlegen, hævnende sin Faders Død og øvende Stordaad paa Vikingetog, til sidst, da han har dræbt et overnaturligt Væsen i Dyreham, forbandet af en Jættekvinde og kastet skibbruden i Land — vender han sig endelig til Aserne og dyrker dem. Han fælder en kæmpeagtig Jætte i Norge og befrier derved Kongedatteren Ragnhild, som han ægter. Da han sidder om Vinteren med sin Brud i Hallen, oplever han sit Livs sælsomste Hændelse: en Kvinde med Blomster i Barmen viser sig for ham og lover at føre ham til det Land, hvor det grønnes selv paa denne Tid, og hun fører ham da paa en underjordisk Vandring over Sletten med herlig klædte Skikkelser til en Elv, der hvirvler Vaaben med sig, og hinsides den forbi kæmpende Krigerskarer til en uoverstigelig Mur; her river Kvinden Hovedet af en Hane og kaster det over Muren; straks indenfor faar det Liv og høres at gale til Tegn paa, at Livet her fødes paa ny ud af Døden. H. vender tilbage og fortæller sine Oplevelser. Senere finder han sin Død: paa det falske Rygte om sin svenske Fostbroder, Kong Hunding's Død tager han sig af Dage ved Hængning, og da Hunding hører dette, gør han et stort Gravøl for H. og drukner sig i Mjødkarret.

H. har ingen gammel Plads paa den danske Trone; de bedst ordnede Kongerækker, de danske og de islandske, kende ham slet ikke der. Sagaen om ham er sen, fra den sidste Del af Vikingetiden, og dannet ved Laan fra forskellige Heltedigtninger, især Skjoldunge- og Volsung-Sagnene. Et historisk Grundlag findes kun for hans Krigspuds paa Vikingetog, der svare til selve Vikingetidens Fortællinger om Hasting's Erobring af Byer. Selve Navnet H. tilhører derimod en gammel, meget uklar Sagnskikkelse (jfr. Helge Haddingskade), der vistnok ogsaa har staaet i Forbindelse med Dødsriget. Den foreliggende Fortælling om H.'s Dødsvandring er dog ikke nogen rent nordisk Sagndannelse; i sin hele Ordning er den indrettet efter de kristne Visionsdigtninger og paavirket af keltiske (irske) Digtninger om Kvinden, der fører Helten til Udødelighedslandet; men Digteren har vidst at indflette ægte nordiske Træk i denne Ramme paa en egen overbevisende Maade. Den hele Saga er et Digterværk, forfattet i en Tid, da den vesterlandske kristelige Kultur og Vikingelivet øvede deres fulde Indflydelse, men er digtet med det Formaal at levere et Indlæg for den gamle Gudetro. (Litt.: A. Olrik, »Sakse's Oldhistorie« II [1894]; J. Steenstrup, »Normannerne« I [1876]. I Grundtvig's Digtning, særlig hans »Nytaarsmorgen« [1824], findes talrige Hentydninger til H.-Sagnets mytiske Forestillinger). *A. O.*

Haddington [hä'di,tən], East Lothian, Shire i det sydøstlige Skotland, begrænses af Firth of Forth, Nordsøen samt Sh. Berwick og Mid-Lothian. 725 □Km. med (1891) 37,485 Indb., hvilket giver 51 paa 1 □ Km. Med Undtagelse af den sydlige Del, der indtages af Lammermuir's øde Højland med dets Heder og Moser, bestaar Shiret af et frugtbart Bakkeland, der skraaner ud mod Havet. Den eneste større Flod er Tyne. Landbruget staar meget højt, og 64 p. Ct. af Arealet ere Agerland. Der indvindes ogsaa en betydelig Del Kul og Jærn, hvorimod Industrien er ubetydelig. — Hovedstaden H. ligger 30 Km. 0. f. Edinburgh ved Tyne og har (1891) 3,770 Indb. Den har Ruiner af en gammel berømt Kirke (»Lothian's Lampe«), og i Forstaden Hiffordgate blev John Knox født 1505. *C. A.*

Haddon Hall [hä'dənhå.l], berømt, smukt Slot i England, fra 15. og 16. Aarh., beliggende ved Wye i Derbyshire, tilhører Hertugen af Rutland.

Haddsch (arab.), den religiøse Pilegrimsfart til Mekka samt Iagttagelsen af de dermed forbundne Ceremonier. Disse, af hvilke den væsentligste bestaar i at vandre et bestemt Antal Gange rundt om Kaaba og kysse den i Muren indsatte sorte Sten, stamme for en Del allerede fra det arabiske Hedenskabs Tid; Muhamed tog dem op i sin ny Religions Ritual. Pilegrimsrejsen til Mekka er paabudt enhver troende mindst een Gang i hans Liv; nutildags er det dog kun for et Mindretal af den muhamedanske Befolkning muligt at overholde dette. Alligevel kan den hellige Stad aarlig samle hen ved 100,000 Pilegrimme inden for sine Mure. I kulturhistorisk Henseende have de aarlige Pilegrimsrejser haft den største Betydning, og Mekka er tillige et af de største Markeder, hvor alle forskellige Landes Produkter udveksles. En skæbnesvanger Følge har H. oftere haft derved, at de i Indien endemiske smitsomme Sygdomme ad denne Vej forplantes til europæiske Lande.

Paa Grund af de stigende Vanskeligheder ved at deltage i H. regnes denne Færd som en saa meget større Ære for den, der har foretaget den. Enhver Pilegrim betegnes med Æresnavnet Haddschî, som han bærer for Resten af sit Liv. (Litt.: Snouck Hurgronje, »Het Mekkaansche Fest« [Leyden 1880]). *J. 0.*

Hadeln, Landskab og Kreds i den preussiske Provins Hannover, i Regeringsdistriktet Stade, er (1890) 326,18 □Km. med 17,100 Indb. og ligger ved venstre Bred af Elben kort før dennes Udmunding. Jordbunden dannes af frugtbart Marskland, der beskyttes ved et højt Dige og afvandes ved talrige Kanaler. Mod Sydøst, Syd og Sydvest findes store Tørvemoser. Hovedfloden er den sejlbare Medem, der løber til Elben, og Hovedbyen

er Otterndorf. Efter at have staaet under Greverne af Stade blev H. af Kejser Lothar skænket til det welfiske Hus. Efter Henrik Lowe's Fald sluttede H. sig til Hertug Bernhard af Sachsen og udgjorde under dennes Efterfølgere en Del af Hertugdømmet Sachsen-Lauenburg. Efter Hertugernes Uddøen (1689) kom H. til Hannover. Paa Reformationstiden lykkedes det Folket med Vaaben at forsvare dets Frihed. *Joh. F.*

Haden [he!iden], Francis Seymour, engelsk Læge og Raderer, er født i London 16. Septbr. 1818, gjorde sig som Læge meget fortjent af de offentlige Sygehuse og blev Vicepræsident for *Obstetrical society* i London. Efter i sine yngre Aar at have forsøgt sig med nogle mindre Forsøg i Raderekunsten hengav han sig fra 1858 helt til denne, under Indflydelse af sin Svoger, den bekendte Maler og Raderer Whistler. H. er nærmest uddannet og paavirket af franske Raderere, særlig Méryon, og af Rembrandt og har 1858—79 frembragt ca. 200 Landskabsblade fra London's Omegn og det øvrige England, der vurderes meget højt, særlig i England og Frankrig. Til H.'s bedste Blade høre: »Out of Study-Window« [1859], »Nine Barrow Down«, »Wareham Bridge«, »The little Boathouse«, »Grim Spain«, »Sunset on the Thames« og »Penton Hook« [1864—65], »Combe Bottom«, »Mytton Hall«, »Sawley Abbey« [1873], raderet paa Zink, og »The Water Meadow« (et pludseligt Regnskyl i Hamptonshire's Lavland), et af H.'s Hovedblade. Siden 1879 har H. atter ganske opgivet Raderekunsten, men har udgivet »Etched work of Rembrandt« [Lond. 1879—80], paa Fransk »L'ceuvre grave de Rembrandt« [Paris 1880], og »About etching« [3. Opl. 1881]. H. er Grundlægger af og Præsident for *Royal society of painter-etchers*. Foruden i flere af Hamerton's Arbejder er H.'s kunstneriske Virksomhed behandlet af Ph. Burty, »Tekst til 25 Blade af H.«, udg. i Paris 1865—66, og af W. Drake, *A descriptive catalogue of the etched work of F. S. H.*, samt af Fr. Wedmore i *Four masters of etching* og *Etching in England* [Lond. 1895]). *A. Ls.*

Hader, i dansk Sagnhistorie: 1) Starkad den Gamle's Drabsmand, der hævnede sin Fader, Jarlen Hlenne's Død. 2) Smaakonge i Jylland, der skal have anlagt Haderslev og være bleven overvunden af Harald Hildetand. Navnet maa tidligere have været baaret af virkelige Personer, da Haderslev betyder »H.'s (efterladte) Ejendom«. *A.O.*

Haderslev (*gl.* Form Hathærslef, Hatharsløf [jfr. Hader], af Tyskerne kaldet Hadersleben), den nordøstligste By i Sønderjylland, preussisk Provins Schleswig-Holstein, Hovedstad i Kredsen H., beliggendeunder 55°15' n. Br. og 3° v. L. f. Kbhvn. omtr. 20 Km. S. f. den danske Grænse, har (1890) 8,397 Indb. (1803 ca. 4,000, 1845: 6,128, 1860: 8,012, 1885: 7,635). Den overvejende Del af Befolkningen er dansktalende, naar undtages de i de senere Aar indvandrede og Garnisonen (2. Bat. af 84. Infanteriregiment), som tæller ca. 550 Mand. Byen, der har flere ret anselige Privathuse, men ellers aldeles har Præg som en lille dansk Købstad, ligger meget smukt i et Dalstrøg, der indesluttes af to Bakkedrag ved det inderste af H. Fjord (s. d.) og ved Fjordens Fortsættelse mod Vest, den lille Indsø H. Dam. Af Bygninger kunne nævnes den gamle St. Søren's (Severin) Kirke i Byens ældste nordvestlige Del (Gammel-H.) og den smukke Vor Frue- eller Marie-Kirke, en af de anseligste Købstadskirker i Sønderjylland; som den nu er opført i gotisk Stil efter en Brand, stammer den fra 15. Aarh., men den har Rester af en langt tidligere Kirke i romansk Stil. Byen har bl. a. et Gymnasium, der er stiftet 1569 af Hertug Hans den Ældre, forbundet med et Realgymnasium og et Lærerseminarium. Befolkningen driver nogen Industri (Jærnstøberi og Maskinfabrik, to Vognfabrikker, en Tobaksfabrik), men især Agerbrug, Handel og Skibsfart. Byen har en lille Havn og er Endestation for den fra Vojens udgaaende Sidebane fra den slesvigske Østbane. I H. er bl. a. den af den danske Sag fortjente Peter Hjort Lorenzen født 1791 (han er begravet paa Frue Kirkegaard) og Arkitekturmaleren Heinrich Hansen 1821. Paa Kirkegaarden ved St. Søren's Kirke ligger Laurids Skau begravet. I Byen er der 1890 rejst et Kriger- og Kejser Vilhelm's Mindesmærke. — H. nævnes første Gang i 13. Aarh. i Borgerkrigen mellem Erik Plovpenning og Abel, da den første afbrændte den 1247; dens Tilværelse som By gaar vel ikke længere tilbage end til Valdemar II's Tid; 1285 nævnes Gammel H. i Modsætning til den nyere Bydel; 1292 fik den sin Stadsret stadfæstet af Hertug Valdemar IV. Den var da allerede en ret anselig By, der i Størrelse kunde maale sig med Slesvig, og som da havde baade et Graabrødre- og et Sortebrødrekloster. Fra Reformationstiden er den bekendt som et af de Steder, hvor den ny Lære først fik Fodfæste. I øvrigt er Byens Historie væsentlig knyttet til Slottet Haderslevhus, der laa N. V. f. Byen ved Gammel H. paa Højen Bøghoved, og som ofte nævnes i Middelalderen: Christian I udstedte herfra sin Haandfæstning 1448, og Frederik I fødtes her. Da Hertug Hans den Ældre ved Hertugdømmernes Deling 1544 kom i Besiddelse af Slottet, lod han det noget efter nedrive og opførte et nyt, Hansborg, der laa i den nyere Del af Byen, hvor nu Gasværket ligger. Det nævnes ogsaa oftere i den nyere Tid; saaledes blev Frederik III født her; 1644 blev det indtaget af de Svenske; i Krigen 1657—60 blev det brændt af de Svenske, og noget efter bleve Murene nedrevne. I det hele led Byen meget ved 17. Aarh.'s Krige, og dens Velstand, der var stegen betydelig i de foregaaende Aarhundreder, tog fra den Tid stærkt af, tilmed da Fjorden og Havnen lede af Tilsanding, og Byen hjemsøgtes af voldsomme Ildebrande. Først i 19. Aarh. begyndte den at komme til Kræfter, især da man 1829 tog fat paa Udbedringen af Havnen. Rigtignok blev 1864 et skæbnesvangert Aar for den, idet den i Sognene S. f. Kolding mistede sit rigeste Opland, og dens Indbyggertal gik tilbage. I det sidste Decennium er den dog atter i Tiltagende. (E. Lautrup, »Chronik und *Monographie der Stadt* Hadersleben« [H. 1844];

Haderslev's Bymærke.

Sach, »Der Urspr. der Stadt H. und der Stadtrecht des Herz. Wald.«, IV [H. 1892]). *H. W.*

Haderslev Fjord, Lille Bælt, er 15 Km. lang, men meget smal. En Rende med Dybder fra 6 — 10 M. fører i Fjordens ydre Del mellem Grunde paa begge Sider og med store Krumninger ind i Fjorden, hvor Skibe kunne ankre i Nærheden af Stagodde. Fartøjer med indtil 3 M.'s Dybgaaende kunne gennem en uddybet Rende gaa helt op til Haderslev. Fjorden er godt afmærket. *G. F. H.*

Haderap, Victor Frants Nachtegall, dansk Læge, er født i Vesterborg paa Lolland 25. Juli 1845. Han tog Lægeeksamen 1871 og praktiserede derpaa forskellige Steder paa Øerne. Efter at have uddannet sig til Tandlæge oprettede han en Klinik for Mund- og Tandsygdomme i Kjøbenhavn 1878 og fik fra nu af ikke ringe Betydning for Tandlægevæsenets Udvikling i Danmark, idet han 1880 blev Medlem af Kommissionen for Tandlægeeksamen, 1881 Formand for dansk Tandlægeforening, 1885 Medlem af Kommissionen for Ordningen af Tandlægevæsenet og derefter 1888 Leder af den teoretiske Undervisning ved den nyoprettede Tandlægeskole. Samme Aar tog han Doktorgraden. Det var væsentligst efter hans Initiativ, at Poliklinikken i Kjøbenhavn stiftedes 1884. I de senere Aar har han ved Siden af sin Virksomhed som Tandlæge holdt Forelæsninger ved Universitetet over fysiologisk Fonetik. *G. N.*

Hades, Dødningerigets øverste Guddom hos Grækerne, Søn af Kronos og Rheia. Navnet (græ. *Ἀιδης* ell. *Ἀϊδωνεύς*, af Roden *ϝιδ*, »se«) betegner ham som »den, der ikke ses«; Folketroen udrustede ham med en usynliggørende Hjælm. Da Titanerne vare overvundne, og Verden deltes mellem Kronos'es Sønner, fik H. som sin Lod det mørke Skyggerige under Jorden, hvor han hersker over alle de døde; hos Homer kaldes han derfor ogsaa den underjordiske Zeus. I den ældre Tid opfattes han altid som den frygtelige Dødsgud, paa hvem Menneskene kun tænke med Angest og Gru. I Sagnene træder H. kun lidet frem; kun sjælden forlader han sin skumle Bolig; sin Hustru, Persefone (s. d.), der med ham deler Magten i Dødningeriget, har han dog røvet fra Oververdenen. Om deres Dyrkelse erfares af Iliaden, at man bankede paa Jorden for at tilkalde dem; i Odysseen fortælles, at Odysseus med bortvendt Ansigt ofrede dem en sort Væder og et sort Faar. — I Tidens Løb indtraadte en Ændring i Opfattelsen af H.; underjordiske Guddomme af mildere Væsen, der dyrkedes i flere Egne af Grækenland, identificeredes med ham. Størst Betydning fik Sammensmeltningen mellem H. og »Rigdomsguden« Pluton, der antages at have haft sin Kilde i den eleusinske Kultus og trængte igennem i 5. Aarh. f. Chr. Fra denne Tid bruges begge Navne i Flæng; H. opfattes ikke blot som den frygtelige Hersker i det underjordiske Dødningerige, men tillige som den Gud, der skænker Mennesket de Rigdomme, Jorden yder. — Som naturligt er, har den antikke Kunst forholdsvis sjælden behandlet H.-Skikkelsen. Sædvanlig fremstilles H. i Lighed med Zeus, kun med et noget barskere Ydre; i 5. Aarh.'s Kunst afbildes han ofte med Overflødighedshorn (som Pluton) og med Scepter (som Underverdenens Konge). En Gruppe, hvoraf der er bevaret flere Kopier fra romersk Tid, forestiller ham tronende med Hunden Kerberos (s. d.) ved sin Side. — I sin oprindelige Egenskab havde H., saa vidt vides, kun i Elis en selvstændig Kultus; derimod fandtes mange Steder i den græske Verden Pluton-Helligdomme, hvor Guden dyrkedes i Fællig med Persefone, Demeter o. a.; ofte vare de anlagte ved Huler, der i Folketroen gjaldt for Nedgange til Underverdenen. Sædvanlig ofredes der H., som andre Guder, der stode i Forbindelse med Underverdenen, sorte Faar. — Om de Guddomme og andre Væsener, der havde hjemme i Dødningeriget og hørte til H.'s Kreds, henvises til Underverdenen (jfr. ogsaa Orcus). *C. B.*

Hadhari (arab.) er et Fællesnavn for alle Stadboere og bosiddende Agerdyrkere i Modsætning til de frit omstrejfende Beduiner. Navnlig anvendes denne Betegnelse ved sproglige Undersøgelser af moderne arabiske Dialekter for at betegne Stadboernes vulgære Sprog i Modsætning til det paa et ældre Trin staaende, som tales af Ørkenaraberne. *y. 0.*

Hading, dansk Sagnkonge; d. s. s. Hadding.

Hadîs (arab., o: Fortælling) betegner i den muhamedanske Teologi alle de Udtalelser, der henføres til Profeten; ved Siden af selve Koranen ere disse Udtalelser den muhamedanske Dogmatiks vigtigste Udgangspunkt. Man begyndte meget tidlig at samle disse og fæstne dem i skriftlig Form; efterhaanden indsneg der sig mange Falsknerier, og et stort, kritisk Udrensningsarbejde blev derfor fornødent. Den berømteste arabiske Forsker paa dette Omraade er Buchari (s. d.); den af ham udgivne Samling sammenfattes med 5 andre under den staaende Betegnelse »De 6 Bøger«. Ved Bestemmelsen af en Overleverings Ægthed tages der dels Hensyn til dens Indhold og den derpaa støttede indre Sandsynlighed, dels til den Kæde af Hjemmelsmænd, hvis Navne som en Borgen (arab. *Isnâd*) ere knyttede til enhver Overlevering. Studiet af H. og de kritiske Metoder, der her bringes i Anvendelse, sammenfattes i *Ilm-al-hadîs* (Traditionsvidenskaben), et af de vigtigste Fag i den orientalske Religionsvidenskab. I Europa forsømte man længe H. trods dens rige, baade rituelle og historiske Indhold; Orientalisten Sprenger var den første, der i sin mesterlige Skildring af Profetens Liv grundig øste af denne Kilde. I den nyeste Tid er Studiet af H. lettet derved, at de vigtigste Samlinger ere udgivne i Trykken i Ægypten og Indien; en europæisk Udgave foreligger der endnu kun af Buchari [ved Krehl, Leyden 1867—69]. *y. ø.*

Hadjask se Gadjatsk.

Hadjisch se Haschisch.

Hadleigh [hä'dli], By i det østlige England, Shire Suffolk, ligger 15 Km. V. f. Ipswich ved Brett og har (1891) 3,300 Indb. Den er et af de ældste Sæder for den engelske Uldindustri, og i Nærheden ligge Landsbyerne Kersey og Lindsey, hvorefter de to Arter Dyffelklæde have Navn. *C. A.*

Hadley [hä'dli], John, engelsk Mekaniker, (1682—1744), forfærdigede det første større Spejlteleskop, men er især bekendt ved den efter ham benævnte Spejlsekstant, hvis egentlige Opfinder Newton er. (»The description of a new instrument for taking angles« [i »Philos. Trans.« 1731]). *y.Fr.S.*

Hadley'ske [hä'dlⁱ] **LOV,** den af Englænderen Hadley fremsatte Lov, der udtaler, at alle horisontale Strømninger paa Jorden, saavel i Havet som navnlig i Atmosfæren, blive tvungne til at forandre Retning paa Grund af Jordens Omdrejning om sin Akse, og det saaledes, at de dreje til højre paa nordlige Breddegrader, til venstre paa sydlige. Loven, som er fremsat i »Philosophical Transactions« 1735, blev af Hadley benyttet til at forklare Passatvindene. *W. J—n.*

Hadorph, Johan, svensk Oldgransker og Rigsantikvar, (1630—93], studerede ved Upsala Universitet, udnævntes 1660 til Akademisekretær, 1669 til Sekretær ved Antikvitetskollegiet og 1679 til Rigsantikvar, i hvilken Egenskab han udfoldede en omfattende og for sin Tid højst fortjenstfuld Virksomhed. Han erholdt 1671 Fuldmagt til aarlig at rejse omkring i Riget for at opsøge Antikviteter, hvorved over 1,000 Runestene aftegnedes. H. foretog ogsaa den første arkæologiske Undersøgelse i Sverige, om hvilken man har Kundskab, nemlig de Udgravninger paa Bjorkøen, for hvilke han gør Rede i Fortalen til Bjorko-Retten. Han udgav ogsaa middelalderlige Rimkrøniker, Recesser og Love samt flere af Landskabslovene; som Udgiver svarer han dog ikke til Nutidens Fordringer med Hensyn til streng kritisk Nøjagtighed. Efter Antikvitetskollegiets Omændring (1692) til et Antikvitetsarkiv blev H. Chef. H. har bl. a. udgivet »Två gambla svenska rijmkrönikor« [1674—76], »Dahlelagen« [1676], »Skånelagen« [s. A.], »Färentuna runstenar« [1680], »Gottlandslagen« [1687], »Björkörätten« [s. A.], »Visbystadslag« [1688] samt »Visby sjörätt« [1689]. *A. B. B.*

Hadramaut, Landskab i Sydarabien; det strækker sig i en Længde af 4—500 Km. langs det indiske Hav, begrænset imod Nord af Ørkenen Dahna. H. er et yderst vanskelig tilgængeligt Land, der kun er blevet besøgt af v. Wrede, Munziger, Miles og Van den Berg. Største Delen af H. bestaar af øde Bjærge og Sandflader, men det gennem fures af Dale, der i Bunden indeholde meget frugtbart Land med en forholdsvis talrig Befolkning. Den vigtigste Dal, Vadi Doan, som danner det egentlige H., gennemstrømmes af en Flod, som ikke naar Havet. H. omtales et Par Gange i Bibelen. Navnet skrives her Khazarmavet (»Dødens Forgaard«?), nøjagtig samme Navn, hvormed det omtales i de sydarabiske (himjaritiske, s. d.) Indskrifter, i hvilke det ofte nævnes som et mægtigt Kongerige. Dets Blomstring tilhører den Tid, da det gamle Saba (s. d.) eller Sabæerrige var begyndt at forfalde. Plinius kalder Folket Atramitæ og Hovedstaden Sabata (i Indskrifterne Sabvat). H. danner nu ikke noget politisk Hele, men er delt mellem flere Stammefyrster. Indbyggerne, der kalde sig Muhamedanere, tale et Sprog, som benævnes Ekhili, og som afviger ikke lidet, ikke blot fra det egentlig arabiske Sprog, men ogsaa fra Sproget i Nabolandet Jemen. Deres Antal anslaas nu til 500,000, efter nyere tyrkiske Opgivelser endog til 1,500,000. Se i øvrigt Arabien, S. 1004. *V. S.*

Hadria (lat.) d. s. s. Adriatiske Hav.

Hadrian, 6 Paver af dette Navn.

1) Hadrian I (772—95), fornem Romer, der fra Diakon blev Pave, støttet af det frankiske Parti. Han vedligeholdt Forbindelsen mellem Papatet og det frankiske Kongedømme og indkaldte Karl den Store som Forsvarer for Kirkestaten mod Langobarderne. Han skal af Karl den Store have modtaget Stadfæstelse og Udvidelse af Pipin den Lille's Gave til St. Peter (774), men Gavebrevets Ægthed er ikke helt sikker. I Billedstriden (s. d.) forsvarede H. Billederne, og hans Anskuelse sejrede paa Mødet i Nikæa (787), men paa det Punkt var han uenig med Karl den Store, uden at det gode Forhold dog forstyrredes. I den adoptianske Strid (se Adoptianisme) vare H. og de karolingske Teologer enige. (Litt.: *Liber pontificalis* II, udg. af Duchesne [Paris 1885]; Jaffé, *Regesta pontificum roman.* [2. Udg., I, 289]; Gregorovius, »Geschichte der Stadt Rom« [Litt. til alle Paver af Navnet H.]).

2) Hadrian II (867—72) var Romer, havde været gift og havde Børn. To Gange havde han afslaaet Paveværdigheden, da han 75 Aar gl. gav efter for det romerske Folks og Præsteskabs enstemmige Forlangende. Han hævdede haardnakket det pavelige Supremati over for de frankiske Kirkefyrsters Uafhængighedslyster (se Hincmar), og over for Kong Lothar (s. d.) fastholdt han Kirkens moralske Krav. Trods sin oldingeagtige Stædighed høstede han Frugterne af sin Forgænger, Nicolaus's Snille. Under ham begyndte den Spænding mellem Rom og Konstantinopel, som endte med Skismet 1054. H. fordømte Fotios (s. d. og Græske Kirke), og dennes Modstander, Ignatios, godkendte Rom's Supremati. (Litt.: *Liber pontificalis*).

3) Hadrian III (884—85) blev efter heftige Partikampe Pave, og han gik strengt frem mod sin Modstander. Han døde paa Vejen til Tyskland, hvor han skulde have indsat Kejser Karl den Tykke's uægte Søn til Rigsarving.

4) Hadrian IV (1154—59). Den eneste Englænder, der har været Pave, hed Nicolaus Breakspeare og var Søn af en Klerk. Da han skammede sig ved at gaa som Tigger i England, rejste han til Frankrig, hvor han efter megen Omflakken fandt Optagelse som Tjener i et Kloster ved Aries. Her vandt han Munkenes Yndest, de lode ham studere, gjorde ham til deres Prior og Abbed. Som Abbed var han Munkene for streng; de klagede til Rom, men hermed var hans Lykke gjort; thi Pave Eugen III stod paa hans Side, han gjorde ham til Kardinal og sendte ham som Legat til de tre nordiske Riger. 1152 oprettede han Ærkebispedømmet i Nidaros; men da Svenskerne ikke kunde blive enige om, hvor deres Ærkebiskop skulde have Sæde, overlod han Ærkebispen i Land at træffe Bestemmelse med Hensyn til det svenske Ærkebispedømme, hvoraf Følgen blev, at den danske Ærkebiskop blev den svenske Kirkes Primas. Han fik Norge og Sverige til at betale Peterspenge. Kort efter sin Hjemkomst blev han Pave, og han fik straks den Opgave at kue den af Arnold (s. d.) fra Brescia rejste revolutionære Bevægelse i Rom, i hvilken Henseende han fik Hjælp fra Frederik Barbarossa, som han kronede til Kejser. Paa Mødet i Besancon (1157), der sammenkaldtes i Anledning af, at Ærkebiskop Eskil i Lund var bleven tagen til Fange i Tyskland, udbrød Striden mellem Hohenstaufferne og Pavemagten. Den pavelige Legat Roland mindede nemlig Frederik Barbarossa om, at han havde mod-

taget Kejserkronens *beneficium* af Paven. Kejseren tog Ordet *beneficium* i Betydning af »Len«, medens Paven senere vilde have det forstaaet i Betydning af »Velgerning«. (Litt.: Raby, *Pape Adrian the fourth* [Lond. 1849]; Macquoy, *La plus grande gloire des Anglais ou Vhistoire du pape Adrian IV* [Paris 1854]).

5) Hadrian V, hed Ottoboni Fieschi og var fra Genova, valgtes til Pave 13. Juli 1276 og døde i Aug. s. A.

6) Hadrian VI (1522—23), en Haandværkerson fra Utrecht, hvor han fødtes 1459. Han blev opdragen hos »Brødrene af Fælleslivet«, studerede Teologi og Kirkeret i Lowen, hvor han blev Dr. theol. og Professor. 1507 blev han Opdrager for den senere Kejser Karl V, 1515 blev han Biskop i Tortosa og Storinkvisitor, 1517 Kardinal og 1520, medens Karl V var i Tyskland, Regent i Spanien, hvor han fik Bugt med en Opstand. 9. Jan. 1522 blev han valgt til Pave, fordi Kardinalerne ikke kunde blive enige om en anden. H. var en strengt sædelig Natur og en lærd Mand, men uden Gnist af Genialitet. Han vilde en sædelig Reformation paa Romerkirkens Grund, virkeliggøre Middelalderens asketiske Ideal i Renaissancens Tidsalder, men det var umuligt. Da han vilde reformere sine nærmeste Omgivelser ved Hoffet, stødte han, Udlændingen, paa en ubrydelig Modstand, og da han døde 14. Septbr. 1523, lod det romerske Folk sætte som Indskrift over hans Læges Dør: »Fædrelandets Befrier«. (Litt.: Höfler, »Papst Adrian VI« [Wien 1880]; Nippold, »Die Reformbestrebungen Papst H.'s VI« [i »Historisches Taschenbuch«, 5. Række, 5. Aarg., Leipzig 1875]). *L. M.*

Hadriān, romersk Kejser, d. s. s. Hadrianus.

Hadriāni moles se Engelsborg.

Hadrianōpolis d. s. s. Adrianopel.

Hadriān's Villa se Tibur.

Hadriān's Vold, en Grænsebefæstning, som Kejser Hadrianus lod anlægge i Britannien til Forsvar mod Picternes Indfald fra Skotland. Den strakte sig fra Egnen om Newcastle tværs over Øen til Solway-Bugten. I Længden var den dog ikke i Stand til at holde Barbarerne ude. *H. H. R.*

Hadriānus, Publius Aelius, romersk Kejser (117—138 c Chr.), født 24. Jan. 76, død 10. Juli 138, tilhørte en anset Slægt, som var bosat i Byen *Italica* i Spanien, hvor han blev født (nogle Kilder angive dog Rom som hans Fødested). Efter at have beklædt Statens højeste Embeder og deltaget i adskillige Krigstog under Kejser Trajan, hos hvem han stod i høj Gunst, blev han 117 Statholder i Syrien, hvor han s. A. fik Efterretning om, at Trajan havde adopteret ham, og to Dage efter kom der Melding om, at Trajan var død. H. blev da udraabt til Kejser, endskønt man ikke uden Grund mente, at Adoptionen var opdigtet. Som Kejser udviste H. en overordentlig Iver for Rigets Opkomst. I Modsætning til de fleste tidligere Kejsere ansaa han det for urigtigt at udvide Rigets Grænser yderligere og opgav endog de nys erobrede Lande hinsides Eufrat, Assyrien, Mesopotamien og Armenien. Han lagde derimod Vægten paa Rigets indre Udvikling, forbedrede Finansvæsenet, Hær væsenet og andre Dele af Statens Organisation. De Retsregler, som hidtil Prætorerne havde fastslaaet gennem deres aarlige Edikter, lod han samle een Gang for alle i et *edictum perpetuum.* I de højere, indflydelsesrige Hofembeder, som tidligere mest havde været beklædte af frigivne, indsatte han Folk af Ridderstand, hvilken Stand han for øvrigt stærkt begunstigede. De af Trajan oprettede Alimentationsstiftelser udvidede han betydelig. Med Statholderne i Provinserne holdt han en skarp Kontrol. Sin Interesse for Provinserne lagde han ogsaa for Dagen ved sine omfattende Rejser, af hvilke den første varede fra omtr. 120—126, og den anden fra 128—133 ell. 134. Han besøgte paa disse alle Rigets Provinser og gjorde paa enkelte Steder længere Ophold. Overalt sørgede han for at forbedre Forholdene, anlagde Veje og byggede Templer, Teatre og Vandledninger, hvor det fandtes fornødent. Særlig Forkærlighed nærede han for Athen, hvor han lod bygge en hel ny Bydel, fuldendte det store Tempel for den olympiske Zeus o. s. v. Paa Jerusalem's Ruiner anlagde han en ny Stad, *Aelia Capitolina,* men gav herved Anledning til en farlig jødisk Opstand under Anførsel af Bar-Kochba (s. d.). Ogsaa Rom kan takke H. for flere Pragtbygninger, saaledes Tempelet for Venus og Roma og H.'s eget Mausoleum, det nuværende Engelsborg (s. d.). I Nærheden af Tibur byggede han sig et pragtfuldt Slot, Hadrian's Villa (se Tibur).

H. skildres som en høj og statelig Person, en ivrig Jæger, jævn i sin Optræden, men ogsaa som forfængelig, mistænksom og undertiden grusom. Han besad store Aandsevner, omgikkes gerne græske Sofister og skrev selv Digte og litterære Afhandlinger. Fra en sværmerisk Side viser han sig ved den Dyrkelse, som han lod sin Yndling Antinoos (s. d.) blive til Del, efter at han var omkommen i Ægypten. H. døde i Bajae. (Litt.: F. Gregorovius, »Der Kaiser Hadrian« [3. Opl. Stuttgart 1884]; J. Dürr, »Die Reisen des Kaisers Hadrian« [Wien 1881]; A. Ræder, »Kejser Hadrian« [Chra. 1897]). *H.H.R.*

Hadrom se Veddel.

Hadrumētum eller Adrumetum, Romernes Navn paa en vigtig, oprindelig fønikisk Stad paa Kysten af det nuværende Tunis, S. f. Karthago, ved en Bugt af Middelhavet, som nu gerne kaldes Bugten ved Hamamet. H. laa uden Tvivl ved det nuværende Sus (fransk Sousse) ell. Susa, 115 Km. S. S. 0. f. Tunis, hvor der ses en Del gamle Ruiner, og hvor der er fundet en Del fønikiske Grave med neopuniske Indskrifter [Fundet beskrevet af Ph. Berger, »Nécropole d'Adrumète« i »Revue Archéologique«, 1889]. H. skal være anlagt fra Tyros før Karthago, blev snart en rig Handelsstad og vedblev at være det under Romernes Herredømme, fra hvilken Tid der haves en Del Mønter fra H. med latinske Indskrifter og Billeder af Astarte, Neptun o. a. Havnen til H. hed Kothon og synes at have ligget paa en Ø lidt fra Byen. Under Trajan blev H. romersk Koloni; i 4. Aarh. Hovedstad i Provinsen Byzacena. Den ødelagdes af Vandalerne, genopbyggedes af Justinian og ødelagdes til sidst helt af Saracenerne. Man har formodet, at H. i Oldtidens sidste Dage har faaet Navnet Sozusa, og at Stedets nuværende Navn stammer derfra. (Litt.: Ludv. Müller, *Numismatique de l'Afrique septentrionale,* Bd. II og Supplement [Kbhvn. 1861 og 1874]; smlg. Falbe, *Recherche sur l'emplacement de Carthage* [Paris

1833]). Davis o. a. have søgt II. nordligere ved Hamamet. *V. S.*

Hadschar (arab., ɔ: Sten) betegner den sorte Sten, der findes indmuret i Kaaba ved det sydøstlige Hjørne (smlg. Haddsch). Sagnet beretter om denne Sten, der allerede hos de hedenske Arabere holdtes højt i Ære, at den af Englene bragtes ned fra Himmelen, da Abraham byggede Kaaba i Mekka; den var oprindelig hvid, af Sorg over Menneskenes Syndighed blev den sort. Ved Pilegrimmenes Vandring om Kaaba kysses denne Sten. Det er efter Beskrivelserne at dømme en Meteorsten eller maaske et gammelt Stykke Lava; i en fjern Fortid er dette Stykke ved en Slags Fetichisme blevet Genstand for guddommelig Tilbedelse; med den skiftende Religion ere Motiverne for denne blevne omdigtede. *J. 0.*

Hadschi ell. Haddschi se Haddsch.

Hadschi Khalifa (uigtig skrevet Hadschi Khalfa), berømt tyrkisk Bibliograf og Historiker, (1605—58). H. K., med sit egentlige Navn Mustafa ibn Abdallah, ogsaa bekendt under Tilnavnet Kâtib Tschelebi (o: Hr. Sekretær), var Sekretær hos Sultan Murad IV. Hans Hovedværk er et kolossalt, bibliografisk Leksikon (udg. med latinsk Oversættelse af Fliigel: *Lexicon Bibliographicum et Encyclopaedicum*[7 Bd., Leipzig 1835—56]); det er affattet paa Arabisk og indeholder i en uendelig Mængde Artikler en Oversigt over alle de vigtigste Frembringelser i den arabiske, persiske og tyrkiske Litteratur. Værket er ordnet efter Fag; inden for hvert Kapitel opregnes Titlerne paa de herhen hørende Bøger, og hertil føjes biografiske Oplysninger om vedkommende Forfattere. H. K.'s Værk er derfor af den største Betydning for hele den orientalske Filologi. H. K. har tillige skrevet forskellige fortjenstfulde geografiske og historiske Arbejder; hans omfattende Viden gør ham til en af Orienten's berømte Polyhistorikere. Foruden ved sit Forfatterskab virkede han ogsaa i Konstantinopel gennem sine Forelæsninger, efter at han 1635 havde nedlagt sin Post som Sekretær hos Sultanen, hvem han havde fulgt paa flere Krigstog; han behandlede i disse Forelæsninger væsentlig Medicin, Fysik og Historie. *7. 0.*

Hadschin, Hadjin, By i det sydøstlige Lilleasien, Vilajet Adana, ligger ved Foden af Antitaurus ved højre Bred af Saran-Floden og har ca. 10,000 Indb., mest kristne Armeniere. Den har et stort befæstet Kloster og rige Jærnminer samt betydelig Industri i Jærn. *C. A.*

Hads, Herred i det østligste Nørrejylland, det sydøstligste i Aarhus Amt, begrænses mod Syd af Horsens Fjord, mod Øst af Kattegat, mod Nord af Ning Herred, fra hvilket det til Dels adskilles ved Kysinge Nor, mod Nordvest af Hjelmslev Herred og mod Vest af Vor Herred. Mod Sydøst udsender det Halvøen Gyllingnæs ved Indløbet til Horsens Fjord. Øen Alrø i Fjorden hører til Herredet. Herredets største Udstrækning fra Vest til Øst er omtrent 15 Km.; fra Nord til Syd er der, naar Gyllingnæs tages med, ca. 20 Km. Herredet er ca. 225 □Km. (22,559 Hekt.) og har (1890) 12,875 Indb., (1801: 6,717, 1860: 11,066, 1880: 11,919) o: ca. 57 paa 1 Km., omtrent svarende til Landets Middeltal. Overfladen er i den vestlige Del højtliggende og bakket, idet Herredet er opfyldt af Udløberne fra Midtjylland's Højdeparti; mod Øst og Syd falder Landet af til Kattegat og Horsens Fjord; paa Grænsen hæver et enkelt Punkt, Mølhøj, sig til ca. 56 M., og noget sydligere omtrent ved Indgangen til Gyllingnæs ligger del isolerede, 35,1 M. høje Bavnsbjærg. De ler- og sandmuldede Jorder ere gennemgaaende ret frugtbare. Af de smaa Aaer er den største Odder Aa, som løber mod Nordøst ud i Kysinge Nor. Med Hensyn til Frugtbarheden hører Herredet til de middelgode, idet der i Gennemsnit gaar noget over 6 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Omtr. 10,378 Hekt. ere besaaede og 8,998 Græsgang, Eng o. s. v., medens 2,009 ere dækkede med Skov og 259 ere Moser og Kær. Der var 1893: 3,043 Heste, 14,193 Stkr. Hornkvæg, 7,312 Faar og 9,288 Svin. Herredet er delt i 14 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 3,602,9 Td., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 2,184. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Ning Herred; i verdslig Henseende hører det til H. Herreds Jurisdiktion. Herredet kaldes i Valdemar II's Jordebog Harzhæreth og hørte i Middelalderen til Løversyssel; efter Reformationen dannede det Aakær Len, og efter 1660 var det et eget Amt, AakærAmt, der 1661 lagdes sammen med Skanderborg Amt, og som med dette 1799 gik op i Aarhus Amt. — Gennem den nordøstlige Del af Herredet gaar den 36 Km. lange Hads-Ning Jærnbane over Odder til Hov Havn (aabnet 19. Juni 1884). (Litt.: K. Bønnelycke, »H. Herred før og nu« [Aarhus 1873—76]). *H. TV.*

Hadsel, Herred, Lofoten og Vesteraalen's Fogderi, Nordland's Amt, (1891) 6,507 Indb., er et af 4 særskilte Dele sammensat Herred, nemlig den egentlige Hadsel- ell. Ulvø, den søndre Del af den fra denne ved Børøsundet skilte N. f. liggende Langø, den nordre Del af Vestvaagø og den vestre af Hinnø, der begge ved Hadsel-fjorden og dens Forlængelse Nordover mod Sortland adskilles fra Hadseløen. Hertil kommer en Del mindre Holme og Skær. Hadseløen er en i Forhold til de øvrige Dele af Herredet lav og frugtbar 0; dog gaar Husbykollen paa den østre Ende op til 513 M. og Lamlitind paa den vestre til 657 M. De mellemliggende Fjælde danne, som overalt i Fogderiet, skarpe Rygge med Botner og Dale, i hvilke findes baade dyrkbar Jord og til Dels Skov. Paa den nordre og sydøstre Del skraaner Fjældet svagt ned mod Stranden; her findes ogsaa den største Bebyggelse og meste dyrkbare Mark. Hadseløen er i det hele godt bebygget; paa Nordsiden ligger det lille Strandsted Stokmarknes med 23 Huse og 130 Indb., en vigtig Handelsplads, hvor om Sommeren et bekendt Marked holdes; paa Østsiden er Hovedkirken opført; paa Sydsiden findes en god Havn ved Melbo, dækket af den lille Svinø. Ogsaa her er ved Gullstad et Strandsted, paa 20 Huse og 116 Indb. Fra Øens Vestkyst stikker ud en Række Holme og Skær, hvorfra Fiskeri drives til enkelte Tider; disse Vær benævnes Utbjør, Tan- og Finsæter. Over Børøsundet, opkaldt efter den lille lige over for Stokmarknes liggende Børø, begynder Langøen, af hvilken den søndre veldyrkede Strand under forholdsvis lave med Skov og Krat bevoksede Fjælde hører til Hovedsognet, medens den øvrige under H. H. hørende Del

at denne 0 danner Annekset Eidsfjorden og ligger omkring denne Fjord. Eidsfjorden (s. d.) er overalt omgiven af høje, stejle Fjælde, som især paa Nordsiden optræde som Tinder, afbrudte af langt indgaaende Fjorde og dybe Skar, som i lave Eider fortsættes tværs over Øen. De mest kendte Tinder ere Haarkallen, 691 M., mellem Helfjord og Olderfjord, Breitind neden for den sidste, længere over mod Eidsfjorden Ræka, samtlige paa Fjordens Nordside. Bebyggelsen er spredt, tættest ved de mest bekendte Fiskepladser og ved Bunden, hvor Terrainet er mest aabent; ved Froskeland, hvor Vikseidet fører over til Vik i Sortland, ligger en Klynge af 17 Huse med 117 Indb., og ved Holmstad noget længere inde leve 193 Mennesker i 31 Huse. Den Del af Hinnøen, som ligger i H. H., danner en Række høje forrevne Tinder med Fald ned mod Raftsundets østre Bred helt fra Vatnvaagtind, 711 M., straks 0. f. Digermulen til Hanøen ved Sundets Munding og derpaa et Stykke af Kysten op til Kvitnæs ved Hadselfjorden. Inde i Raftsundet trænge de to smaa Fjorde Tenfjorden og Tengelfjorden ind i Fjældmassen, længere Nord Ingelsfjord og Lunkefjord; op for Bunden af den sidste rager Mosadlen, Hinnøens højeste Fjæld, op til 1,266 M. Bebyggelsen følger Kysten, men er yderlig spredt; dog er ved Kvitnæs, hvor der er en ganske god Havn, samlet en Befolkning af 200 Mennesker i 30 Huse.

Af Østvaagø ligger den nordre og østre Del til H. H.; den kaldes Strandene og er et højt Land med spidse Tinder og dybe Dale. Paa Nordsiden skærer sig ind vestligst Grundførfjorden, Grænse mod Gimsø Herred, saa Morfjorden, Sløverfjord med dens Fortsættelse Higravsfjord og østligst Falkefjord. Samtlige disse Fjorde ere omgivne af bratte Styrtninger, hvorover Tind paa Tind hæve sig; Overgangen fra Dal til Dal er yderst vanskelig; i Dalbunden ligger gerne et større eller mindre Vand. Faa den skarpe Ryg, som omgiver Grundførfjordens indre og østre Del og tillige danner Skillet mod Morfjorden, ligge yderst Stauern, op for Bunden Breitind og Durmaalstind, begge 818 M., og paa den østlige Halvø Fjordmanden, 806 M.; i Dalen har Storvandet fundet Plads. Nordligst paa Halvøen springer et bredt fladt Forland ud i Havet, for største Delen bestaaende af Myr. Mellem Morfjord og Higravsfjord følger den ene Kam den anden, dels jævnløbende, dels lodrette paa hverandre; Dal ligger ved Siden af Dal, og over dem hæver Strøna, 907 M., og Glokstind, 835 M., deres spidse Toppe; mod Øst sænker Fjældet sig ned mod Fjorden og dennes Forlængelse, det lave veldyrkede Higravseid, som 1,5 Km. bredt fører over til Østnesfjorden og derved deler Østvaagø i to Dele. Den østlige Del over mod Raftsundet er et ualmindelig vildt og forrevet Land med Rygge og Pigger med store Snefonner og smaa Isbræer, med mange mindre Indsøer. Straks 0. f. Higravsfjord ligger Østvaagø's højeste Fjælde, Higravstinderne, 1,161 M., omkring en stor Botten, fyldt af Fogderiets største Bræ Blaaskavlen. Ud mod Kysten løbe Dalene mere parallelle med de her indskærende mindre Fjorde Falkefjord og Myrlandsfjord, gerne yderst med en flad Strand ud mod Havet. Op for Raftsundets øvre Del ligger Olsanestind, 1,000 M., som fortsættes langs Sundet i Svartsundtinderne, 1,054 M., helt ned imod Grundfjorden, som gaar ind mod Nord, medens Troldfjordenomtrent fra samme Pnnkt gaar ret mod Vest. Inden for Troldfjorden ligger i 167 M.'s Højde det ca. 3 Km lange, 300 M. brede Troldvand, i hvis inderste Bund en Bræ gaar lige ned i Vandet; det er omkranset af vilde Tinder, højest paa Sydsiden, hvor Troldtindernenaaover 1,000 M. Langs Østvaagø's Kyst ligge kun faa og smaa Øer; Hanøved Raftsundets Munding samt Ulvø og Bratø længere ind lige over for Troldfjorden ere de største. Bebyggelsen er nogenlunde tæt langs Stranden i den vestre Del og i de derværende store Fjorde 0. f. Higravsfjorden, dog kun yderst spredt, og langs Raftsundet findes kun hist og her en enkelt Gaard. De fleste Vand ere fiskerige; Ørred og Røi; Laksen gaar ogsaa op i enkelte Elve. Indbyggernes Hovednæring er Deltagelse i Lofotfisket om Vinteren og Sildefiske Sommer og Høst; Agerbrug drives især paa Hadselø og Langø; dog ligge store dyrkbare Strækninger endnu ubenyttede; Havnegangene ere gode; Skov, udelukkende Løvskov, dækker flere Steder de nedre Fjældsider, dog mest som Krat; til Brændsel bruges Tørv. Hadseløy, Børø og til Dels Ulvø i Raftsundet ere bekendte som ypperligt Rypeterrain. Vej fører rundt Hadseløen; fra Mundingen af Eidsfjorden langs Stranden af Langøen, samt over Vikseidet til Froskeland og videre til Bunden af Eidsfjorden. Ogsaa over Higravseidet fører Vej. Med Lofoten staar H. H. i Forbindelse ved en Lokalbaad, som fra Svolvær dels gaar op ad Gimsestrømmen, dels ad Raftsundet og har Anløbssteder paa flere Steder af Herredet. Herredets Areal er ca. 800 □ Km., hvoraf ca. 8 □ Km. Indsøer. (Litt: A. Helland, »Lofoten og Vesteraalen« [Chra. 1897]). *J. F. W. H.*

Hadsund (gl. Form *Haddersund*), Ladeplads og Færgested i det nordøstlige Nørrejylland, Aalborg Amt, Hindsted Herred, Visborg og Vive Sogne (den største Del i det første Sogn), ligger smukt ved Nordkysten af Mariager Fjord, mod Nordvest og Sydvest omgiven af skov- og lyngklædte Bakker, ca. 9. Km. N. 0. f. Mariager. Den havde 1. Febr. 1890 701 Indb. (1840 boede der 7 paa Stedet, 1860 havde den 170, 1880 281 Indb.). Først ved 1860 blev den lille Havn eller Bro (noget over 3 M. Vand ved Brohovedet) anlagt. Byen har Toldassistentstation, Lods, Skole, Gæstgiveri, Markedsplads, Sparekasse, flere handlende og Haandværkere, Dampskibsstation m. m. — Fra H. er der Færge til det lige overfor, paa den sydlige Side af Fjorden beliggende Søndre-H. (Hadsundhuse), Randers Amt, Gjerlev Herred, Vindblæs Sogn, der er Endepunkt for den 41 Km. lange Randers-H. Bane (aabnet 10. Oktbr. 1883). *H. W.*

Hae ... se tillige under Hæ ...

Haelwegh, Albert eller Albrecht, født ca. 1600, død Septbr. 1673, Kobberstikker i Danmark. Om han var dansk eller tysk, kan ikke med Sikkerhed afgøres. Han stak en stor Del ypperlige Portrætter efter van Mander, Wuchters, Heinr. Ditmer o. a. og gjorde Plader til Simon Paulli's *Flora danica.* 1647 blev han kgl. Hof- og Universitets-Kobberstikker. Han var Svoger til Abr. Wuchters. *F. J. M.*

Haem . . . . , Ord, der ere sammensatte hermed (af græ. *αἷμα*, Blod), maa søges under Hæm . . .

Haemánthus L., Slægt af Narcisfamilien, Løgvækst med forholdsvis korte og brede, næsten læderagtige Blade og smaa Blomster i en skærmagtig og meget rigtblomstret Stand, der inden Udspringningen dækkes af et ofte broget farvet Svøb. Biosteret, der er hvidt, orange, rosa eller rødt farvet, har smalle Flige. Frugten et Bær. 50—60 Arter i Kaplandet; mange dyrkes af og til som Prydplanter, saaledes *H. puniceus* L. med orange Blomster. *A. M.*

Haematopīnus se Lus.

Haematopŏta pluviālis se Klæger.

Haematopus se Strandskade.

Haematoxȳlon L., Slægt af *Caesalpiniaceae* med en enkelt Art, *H. campecheanum* L. (Kampechetræ), et indtil 12 M. højt Træ med krum Stamme og ligefinnede eller dobbelt finnede Blade, hvis Smaablade ere omvendt ægdannede eller hjertedannede; Akselbladene ere tornede eller manglende. Blomsterne, der sidde i Klase, ere smaa, have gul Krone og 10 fri Støvdragere. Bælgen er lancetformet, sammentrykt og indeholder 1—3 Frø; det tynde Frøgemme aabner sig ej i Sømmen, men langs Midten af de 2 Klapper. Kampechetræet stammer fra Mellemamerika (særlig Kampeche-Bugten) og Mejiko; i Kultur er det først overført til Vestindien, særlig Jamaika og det nordlige Sydamerika, derefter til visse Egne i det tropiske Asien. Stammens store Kerneved er blodrødt, men bliver i Luften dybt violet, næsten sort; det er det vigtigste Farvetræ (se Blaatræ). Veddet bruges ogsaa til Møbler o. l., af Barken faas en Tusk, og i Hjemlandet blive visse Dele af Træet anvendte til Lægemidler. *A. M.*

Haemōpis sanguisūga er en til Kæbeiglerne hørende Art, hvis Kæber i Henseende til Skarphed staa midt imellem Hesteiglens og Lægeiglens. De ere forsynede med ca. 38, ikke meget skarpe Tænder, med hvilke de ikke kunne gennembide Pattedyrenes ydre Hud. Derimod kunne de gennembide disses Slimhinder og suge Blod, naar de kunne faa Lejlighed til at bore sig ind gennem Legemets ydre Aabninger, saaledes gennem Næseborene. For øvrigt suge de Blod af Padder og Fisk. Denne Art, som har et overordentlig blødt Legeme, er paa Ryggen i Reglen olivenfarvet eller rødlig med 6 Rækker smaa sorte Pletter. Randene ere gulagtige eller orangefarvede og Bugen mørk. Den findes i Ferskvand i Sydeuropa og Nordafrika, hvor de franske Soldater og deres Heste have lidt meget af den. Artens franske Navn er »*Hesteigle*« (*sangsue de cheval*), men den maa ikke forveksles med den danske Hesteigle, som overvejende lever af Regnorme og Larver og intet har med Hesten at gøre. *M. L.*

Haerlem [ha!rlem] d. s. s. Haarlem.

Haff (af dansk Hav), Navnet paa 3 store Strandsøer ved Kysten af Østersøen. De ere dannede hver ved sin Flodmunding, have fersk Vand og adskilles for største Delen fra Havet ved Sanddyner eller Øer. Se Frisches Haff, Kurisches Haff og Pommersches Haff. *Joh. F.*

Haffner, 1) Adam Mogens Wenzel, dansk Officer, født 5. Marts 1774 i Kjøbenhavn, død 19. Marts 1844 smst., blev Sekondløjtnant ved Artillerikorpset 1791. Han vandt Kronprins Frederik's Yndest, kom saaledes til Generalkvartermesterstaben og blev 1802 Kaptajn og Lærer ved Artilleriinstituttet. 1807 var han ansat ved Hovedkvarteret i Holsten, kom efter Slager ved Kjøge til Castenschiold's Korps som Stabschef og attacheredes 1808 som Major og Overkvartermescer Marskal Bernadotte. 1810 blev han Chef for Toldlinien paa Holsten's Grænse og Kommandant i Altona, hvilken Stilling han dog ikke magtede, og under de vanskelige Forhold 1813 kom han til alvorlig at krydse Regeringens Planer, saa at han i Maj kaldtes til Kjøbenhavn og blev idømt Fæstningsarrest. H. ansattes paa ny som Generalkvartermester-Løjtnant, blev Oberst 1816 og udnævntes 1823 til Chef for Artillerikorpset, 1828 til Generalmajor, men søgte 1831 sin Afsked paa Grund af den mod ham herskende Misnøjeise (16 Artilleriofficerer klagede over ham til Frederik VI). Aaret efter stilledes han å la suite og erholdt Storkorset 1840. *P. Nw.*

2) Johan Wolfgang Reinhold, dansk Officer, ovenn.'s Broder, født 24. Jan. 1770, død 10. Aug. 1829, blev 1786 Sekondløjtnant i Artillerikorpset og var 1809 avanceret til Oberst, Generalkvartermester og Chef for Guidekorpset, til Generalmajor 1812. H. blev saaledes under Krigen 1807—14 en af Frederik VI's militære Raadgivere, men lagde sig dog nærmest efter Forplejningen, idet Bureauet herfor i 1810 var underlagt Generalkvartermesterstaben. H. købte 1812 Hovedgaarden Egholm, hvoraf 1831 med tilliggende Gods et Stamhus oprettedes. Han dekoreredes med Storkorset af Dannebrog 1817 og blev Generalløjtnant 1820. *P Nw.*

3) Wolfgang, dansk Officer og Politiker, foreg.'s Søn, født 10. Septbr. 1810 i Valby, død 28. Apr. 1887 i Kjøbenhavn. Han blev 1825 Sekondløjtnant ved Livregimentet Kyrasserer, 3 Aar senere ved Hestgarden, avancerede til Premierløjtnant 1833, men traadte Aaret efter ud af aktiv Tjeneste for at overtage Bestyrelsen af Stamhuset Egholm. Han tog nu med Iver fat paa landøkonomiske Opgaver, afløste Hoveriet 1844—49 og blev Medlem af Sogne- og Amtsraad, 1840 Suppleant til Roskilde Stænderforsamling. Under Felttoget 1848 førte han som Ritmester Befalingen over en Eskadron Herregaardsskytter. Ved at blive valgt til Landstingsmand for 2. Kreds 18. Oktbr. 1866, hvilken Stilling han beholdt til sin Død, traadte han ud i det politiske Liv og kom straks til at spille en betydelig Rolle, saa at han 22. Septbr. 1869 afløste Estrup som Indenrigsminister (han erholdt Obersts Karakter s. A.) og 28. Maj 1870 blev Krigs- og Marineminister. Som saadan lagde han Grunden til den Forsvarsplan, der senere bragtes frem. Forinden traadte han dog ud af Ministeriel (23. Decbr. 1872), men blev paa ny Krigs- og tillige Marineminister n. Juni 1875. Uden Held søgte H. at gennemføre sin Forsvarsplan, og ej heller lykkedes det ham at reformere den militære Retspleje, hvorfor han, tillige paa Grund af Svaghed, tog sin Afsked 28. Juli 1877. H., der 1871 havde faaet Generals Karakter, blev 1875 Storkors af Dannebrog. Efter Afskedigelsen vedblev H. at spille en betydelig politisk Rolle og betragtedes som Landstingets første Mand, hvis Mening havde afgørende Betydning for Højre. Han blev da ogsaa Formand

for Landstingets Højregruppe og for Højres Repræsentantskab, i hvilke Stillinger han var meget virksom, medens han stadig interesserede sig levende for Landets Forsvar og den skandinaviske Tankes Fremgang. *P. Nw.*

Haffner, 1) Wolfgang Wenzel, norsk Søofficer, født i Christiania 23. Novbr. 1806, død smst. 11. Novbr. 1892, blev Sekondløjtnant 1824 og deltog 1828 i det Togt, en norsk og svensk Eskadre foretog til Middelhavet, særlig til Røverstaterne, til Beskyttelse af de forenede Rigers Skibsfart. Fra 1833 var han i flere Aar Lærer ved Søkadetinstituttet; 1839—48 var han Kavaler hos Prinserne Karl, Gustaf og Oskar, senere ogsaa hos Prins August, Lærer for de tre førstnævnte i Matematik og norsk Sprog samt for Prins Oskar (Oskar II) særlig i Søvidenskaberne. Efter sin Tilbagekomst til Norge var han 1848—61 første Adjutant i Marinekommandoen. Ved Ministerkrisen i Decbr. 1861 blev han kaldet til Statsraad og Chef for det da kombinerede Marine- og Postdepartement, hvilken Stilling han fratraadte 8. Marts 1869, efter at Stortinget s. A. havde vedtaget et af Joh. Sverdrup foreslaaet Mistillidsvotum mod hans Styrelse af Marinen. Det var det første egentlig parlamentariske Ministerskifte i Norge siden 1814, idet Stortingsoppositionens Kandidat blev udnævnt til H.'s Efterfølger. I Oktbr. 1870 tog H. som Kommandør sin Afsked fra Marinen. i 1874 og 1881 var han Medlem af de under Kongens j Rejser til Rusland og Tyskland nedsatte Interimsregeringer og under Ministerkrisen efter Rigsretsdommen 1884 konstitueret som Statsminister i Stockholm fra 19. Marts—3. Apr. Med Oskar II stod han i venskabelig Forbindelse og stadig Brevveksling helt til sin Død. (Litt.: »Aftenposten«, 1897, Nr. 665-73). *J.B. H.*

2) Johan Frederik Wilhelm, norsk Officer, ovenn.'s Søn, er født i Frederiksværn 22. Septbr. 1835, blev Sekondløjtnant i Infanteriet 1855 og avancerede til Oberst (1891); fra 1864 arbejdede han i den geografiske Opmaaling, hvis Chef han har været siden 1882. Han har som Medlem af den norske Gradmaalingskommission været Norge's Udsending ved flere af dens Kongresser, har mødt som Norge's delegerede ved internationale geografiske Udstillinger og var 1896 Formand i den norsk-svensk-russiske Grænserydningskommission. Han har siden Stiftelsen været Formand i >Det norske geografiske Selskab« og har fra 1891 redigeret »Aftenposten«'s geografiske Tidende. Af hans personlige Kortarbejder skal nævnes det 1870 udgivne prisbelønnede »Kort over Finmarken's Amt i I : 40,000«, hidtil det eneste Kort over denne Del af Norge. *J. B. H.*

Håf is (arab., o : Bevareren) er et Æresnavn for den, der har lært hele Koranen udenad og formaar at recitere ethvert som helst opgivet Stykke. Det forekommer som Tilnavn for flere i Historien og i Litteraturen forekommende Personligheder; særlig bekendt under dette Navn er den berømte persiske Lyriker (se nedenf.). *J. 0.*

Håf is, Schems-ed-din Muhamed, Persien's største Lyriker, født i Schiraz i Begyndelsen af 14. Aarh., død 1388 eller 1389. I sin Ungdom levede han som Dervish, optagen af teologiske Studiet, som forskaffede ham Tilnavnet H. (se ovenfor), han var endog en Tid lang Leder af en sufisk Skole; men senere forlod han Teologi og Forsagelse for, saa vidt hans Fattigdom tillod ham det, at leve et ubundet Nydelsesliv i det af Naturen saa herlig udstyrede Schiraz, hvis daværende Herskerhus, Mosafferiderne, yndede hans Digtning; han befandt sig saa vel i sin Fødeby, at han ikke tog imod de smigrende Indbydelser, som han fik fra Ilkhanerne i Bagdad og andre mægtige Fyrster. H. tilhører den mystisk-religiøse Retning, som kaldes Sufismen (s. d.), og som beherskede den persiske Lyrik i Middelalderen, men han indtager dog en ejendommelig Særstilling, idet det religiøse og verdslige er blandet stærkt sammen hos ham, og det sidste her er langt mere fremtrædende end hos de andre sufiske Digtere. Der har stadig været Strid om Opfattelsen af H.'s Poesi, idet nogle — og da først og fremmest de muhamedanske — Fortolkere ville forstaa den billedlig helt igennem, medens andre tage den overvejende bogstavelig; Vanskeligheden ligger i, at Sufierne brugte det verdslige Digtersprogs Udtryk som Betegnelser for de oversanselige Forhold (»den elskede«, »Vennen« o: Gud; »Vinen«, »Rusen« o: Ekstasen, det mystiske Samkvem med Gud o. s. v.). Imidlertid maa man sikkert hævde, at H. først og fremmest er verdslig Digter, det er de jordiske Nydelser, Kærligheden og Vinen, han besynger; det fremgaar ikke blot af den umiddelbare Friskhed, der præger hele hans Digtning, men der findes ogsaa forskellige Steder hos ham, som absolut ikke kunne forstaas symbolsk. Han haaner Hykleriet hos Ortodoksiens intolerante Præster og selv hos de verdensforsagende Sufier, og i Modsætning til Forsagelse og Askese priser han Nydelsen af Naturen og de sanselige Glæder, hans Poesi er et Udtryk for hans epikuræiske Livsvandel. Men undertiden kan han glide over i mystiske Stemninger, idet han i Jordelivets Skønhed ser en Afglans af den himmelske; ligeledes kan hans frejdige Livsglæde undertiden vige for et mørkt Mismod, som faar ham til at søge Trøst i Mystikken. Den yndefulde Finhed, den friske Stemningsfuldhed, som karakteriserer hans Oder (Ghazeler), har gjort ham til en af Orientens Yndlingsdigtere og sikret ham en fremragende Plads i Verdenslitteraturen. — H.'s Digte ere først efter hans Død samlede til et Divan af hans Ven Muhamed Gulendam. De udkom første Gang fuldstændig i Kalkutta 1791; af de mange senere orientalske Udgaver er den fra Bulak [3 Bd., 1834] den bekendteste, den er ledsaget af Sudi's tyrkiske Kommentar, som ligeledes er vedføjet den udmærkede Udgave af Brockhaus [3 Bd., Leipzig 1854—60]. En anden god Udgave er Rosenzweig's med metrisk Oversættelse [3 Bd., Wien 1858—64]. Oversættelser paa Tysk ved Hammer [2 Bd., Stuttgart og Tubingen 1812—13] og senere ved Nesselmann [Berlin 1865], Bodenstedt [»Der Sänger von Schiraz«, Berlin 1877], Daumer [»Hafis. Eine Samlung persischer Gedichte«, Hamburg 1846 og 1856], paa engelsk Prosa ved Clarke [2 Bd., London 1891] og i Udvalg fed Bicknell [1875]. Smlg. Goethe i »West-östlicher Diwan«. — (Litt: Den persiske Digterbiograf Dauletschah's Levnedsskildring af H. er udgiven af Wullers [Gieszen 1839] og findes med latinsk Oversættelse i Wilken, *Institutiones linguae Persicae* [Leipzig 1805]; Ouseley, *Biographical*

notices of Persian poets [London 1846]; Defrémery, *Coup d'œil sur la vie et les écrits de Hafiz* [»Journal asiatique«, 5. Serie, 11. Bd.]; H. Rasmussen, »Østerlandsk Mystik« [Kbhvn. 1887] og »Studier over Hafiz« [Kbhvn. 1892]). *A. C.*

Hafliðaskrá er Navnet paa den første islandske Lovsamling, der blev nedskreven 1117—18 paa Hafliði Másson's Gaard og vedtagen 1118 paa Altinget. Den indeholdt Drabsafsnittet og mange andre Love, der i Tidens Løb vare blevne vedtagne, samt en Del ny af Nedskrivningskommissionen foreslaaede Love. H. findes ikke mere. *B. Th. M.*

Hafliði Másson, islandsk Høvding, født i Midten af 11. Aarh., død 1130, boede paa Gaarden Breiðabólsstaður i Vesturhop, i Húnavatnssyssel. H. var en lovkyndig Mand og Island's mest ansete Høvding i sin Tid. Hos ham bleve de islandske Love først nedskrevne i Vinteren 1117—18 (se Hafliðaskrá). 1119—21 havde H. en heftig Strid med Høvdingen Þorgils Oddason, der paa Altinget 1120 saarede H. Þorgils blev nu dømt fredløs; men da han alligevel det følgende Aar agtede at møde paa Altinget med en stor Styrke (840 Mand), vilde H. forhindre dette og samlede 1,440 Mand. En Kamp syntes uundgaaelig, men ved Biskop Þorlák Runólfsson's energiske Optræden blev dette forhindret. Et fuldstændigt. Forlig kom i Stand mellem H. og Þorgils. Om H. og Þorgils findes en særskilt Saga, der er optagen i »Sturlunga saga«. *B. Th. M.*

Hafnarfjörður (Havnefjord, Haneford), Handelsplads paa Island ved Faxebugten i Nærheden af Reykjavik, med hvilken den har Telefonforbindelse. H. har en god og sikker Havn, men har mistet meget af sin Betydning ved Reykjavik's Opkomst. I 15. og 16. Aarh. var H. Island's mest besøgte Handelsplads og kaldes paa gamle Kort ofte Haneford. H. besejledes i 15. Aarh. mest af Englændere, i 16. Aarh. mest af Tyskere. Pesten 1493, der foraarsagede en almindelig Mandedød paa Island, skal efter Sagnet være bleven indført i H. med engelsk Klæde. Engelske og tyske Købmænd udfægtede i Begyndelsen af 16. Aarh. ofte deres Stridigheder i H, og undertiden kom det til formelige Slag mellem de to Nationers Handelsskibe; til sidst bleve Englænderne fordrevne af Hamborgerne 1518 efter en haard Dyst, der kostede Tyskerne 40 døde. Hamborgerne havde siden i 16. Aarh. en af deres Hovedstabelpladser i H., indtil de ved den danske Monopolhandels Indførelse 1602 bleve fordrevne fra hele Landet. H.'s Handel er nu meget mindre end i gamle Dage, og Indbyggerantallet er aftaget noget i de senere Aar (1893 575, 1895 529). H. er Sædet for Sysselmanden i Gullbringu- og Kjosarsyssel, og der findes en Realskole. *Th. Th.*

Hafnerzell ell. Obernzell, By i det bayerske Regeringsdistrikt Niederbayern ved Donau, som her forlader det tyske Rige, har (1890) 1,500 hovedsagelig katolske Indb. H. er bekendt ved sine Smeltedigler, tidligere kaldet Passauer, men nu Hafnerzeller Digler, til hvilke Materialet Grafit udvindes i de nære Flækker Pfaffenreuth og Leizesberg. *Joh. F.*

Hafnia, latinsk Navn for Kjøbenhavn.

Hafnia, Dansk Livsforsikrings-Aktieselskab, er oprettet 1872 med en Aktiekapital af 1 Mill. Kr., hvoraf er indbetalt 184,500 Kr. Tarifferne ere beregnede efter en Rentefod af 1 p. Ct. fjerdingaarlig og efter de i Statens Forsikringsanstalt i Aarene 1842—68 udfundne Dødelighedserfaringer, udjævnede af Prof. Thiele. Til de herpaa beregnede Nettoindskud lægges der for de vigtigste Forsikringer et Tillæg af omtrent 10 p. Ct. ved Kapitalindskud og $17^1/_2$—20 p. Ct. ved Præmiebetaling. For »Begravelsesforsikringer« (smaa Livsforsikringer fra 50 til 450 Kr.), hvor Lægeundersøgelse ikke kræves, er imidlertid Tillægget til Nettoprisen henholdsvis 25 og 35 p. Ct. Endvidere er der foruden Maksimumstillæg særlige Tillæg ved Forsikringer af Personer under 10 og over 70 Aar og for mindre gode Liv, ligesom der i Tilfælde af farlig Livsbeskæftigelse og Rejser og Ophold uden for Europa betales et Tillæg efter Direktionens Skøn. Livrentetariffen, oprindelig beregnet efter en Rentefod af 4 p. Ct. og med Tillæg af henholdsvis 10 og 20 p. Ct., er senere forhøjet saaledes, at de nuværende Takster paa det nærmeste svare til en Rente af $3^1/_2$ p. Ct. med tilsvarende Tillæg.

Idet der med Hensyn til de almindelige Forudsætninger for Livsforsikring, Forsikringskontrakten, Forsikringstiden, de almindelige Forsikringsbetingelser, Kontraktens Ophævelse m. m. henvises til Livsforsikring, kan her anføres, at Værdiberegningen ved Udtrædelse af Selskabet er den samme som i Statens Forsikringsanstalt. Endvidere ere Livsforsikringer efter 5 Aars Forløb uangribelige med Hensyn til Selvmord; før dette Tidspunkt bevirker derimod Selvmordet, at Forsikringen behandles som hævet ved frivillig Udtrædelse, medmindre det oplyses, at Selvmordet er Udslag af en utilregnelig Tilstand; er Formodning om Utilregnelighed til Stede, kan indtil den hele Forsikringssum udbetales. Er der forløbet længere Tid end Mellemrummet mellem to Forfaldsdage, uden at Præmien er erlagt, hæves Forsikringen, hvis der ikke forinden er begæret Henstand og stillet Sikkerhed for Præmie og Rente. Dog kan Forsikringen under visse Betingelser i Løbet af to Aar sættes i Kraft igen ved Efterbetaling af de indtil da forfaldne uberigtigede Præmier med Rente, hvis den forsikredes Helbredstilstand ikke særlig er bleven forringet i Mellemtiden.

Der tegnes de sædvanlige Former af Livsforsikring, Overlevelsesrente og Livrente; særlig benyttede ere foruden livsvarige Livsforsikringer Kapitalforsikringer med Udbetaling ved Død (Livsforsikringer med Udbetaling). Desuden haves simple Kapitalforsikringer, hvor Summen udbetales efter et vist Aaremaal, ligegyldig om den forsikrede til den Tid lever eller ej. En særlig Form af Renteforsikring er Klosterforsikringen, ved hvilken der foruden Levesandsynligheden ogsaa er taget Hensyn til Chancerne for Ægteskabsindgaaelse.

Selskabets Fonds ere: Indskudsfonden D: det af Garanterne paa Aktiekapitalen indbetalte Indskud, Hovedfonden o: den fornødne Formue, ved hvis Beregning en Rentefod af $3^3/_4$ p. Ct. aarlig nu lægges til Grund, og som kan forøges med en Del af de indgaaede Sikkerhedstillæg, samt Reservefonden, hvortil de nævnte Sikkerhedstillæg helt eller delvis kunne overføres. Ved Udløbet af 1896 udgjorde Indskudsfonden 184,500 Kr., Hoved-

fonden 13,453,127 Kr. foruden 286,000 Kr. som opsparede Sikkerhedstillæg og Reservefonden 751,704 Kr.

Samtlige Forsikringer med Undtagelse af Begravelsesforsikringer faa Del i det aarlige Nettoudbytte, Bonus (s. d.). Saa længe Reservefonden ikke har naaet sit statutmæssige Maksimum o: Halvdelen af Værdien af Sikkerhedstillæggene for de løbende Forsikringer, henlægges der hertil 25 p. Ct. af Overskuddet, medens 50 p. Ct. tilfalde de forsikrede; er nævnte Maksimum naaet, hvilket skete 1893, henlægges intet til Reservefonden, og der tilfalder de forsikrede 75 p. Ct., medens Resten af Nettoudbyttet fordeles mellem Aktionærerne (Garanterne). For Klosterforsikringernes Vedkommende henlægges nævnte Overskud til en Pensionsfond for de i Afdelingen forsikrede, som ere Enker. Ved de øvrige Forsikringer er det Beløb *{Modulus)*, i Forhold til hvilket hver Forsikring deltager i Bonus, ved Livrente lig med den fjerdingaarlige Hævning og ved andre Forsikringer lig med Fjerdingaarspræmien i hele Forsikringstiden.

De forsikredes Antal udgjorde ved Udgangen af 1896: 12,796, der havde tegnet Livsforsikringer til Beløb af 47,548,073 Kr., hvoraf Kapitalforsikringer med Udbetaling ved Død 38,810,000 Kr., livsvarige Livsforsikringer 7,714,288 Kr. og forskellige Forsikringer 1,023,785 Kr., hvortil kommer Renteforsikringen til et samlet aarligt Beløb af 387,575 Kr. I andre Selskaber var der genforsikret 2,139,037 Kr. mod en Reassurancepræmie af 75,469 Kr. Driftsudgifterne udgjorde 211,413 Kr. eller ca. 11 p.Ct. af Indskuds- og Præmieindtægten, der beløb sig til 1,966,077 Kr. Bonus udgjorde 25 p. Ct. af Modulus og Garanternes Udbytte $3^{3}/_{4}$ p. Ct. af Aktiekapitalen. (Se i øvrigt den under Livsforsikring meddelte tabellariske Oversigt over de forskellige Selskabers Virksomhed fra Oprettelsesaaret). *Y. M.-B.*

Hafrsfjord se Haaland Herred.

Hafslo Herred, Sogn's Fogderi, Nordre Bergenhus Amt, (1891) 2,788 Indb., deles ved Sognefjordens nordgaaende indre Arm Lysterfjorden i to Dele, af hvilke den østlige mindste Del kun er en eneste i Fjorden stejl nedgaaende Fjældmasse, hvis højeste Punkt, Ingeborgfjæld, 1,142 M., ligger i den østlige Grænse. To mindre Dalfører skære sig her ind i Fjældet, sydligst den nederst temmelig aabne og skovbevoksede, men længere op trange Kinserdal, og nordligst Krokedalen, der danner Grænsen mod Lyster; den er ligeledes, med Undtagelse af den nedre, aabne og bebyggede Del, en trang af stejle Fjælde begrænset Sæterdal. Omtrent midt imellem begge Dale stikker et lavt bakkeformet Næs ud i Fjorden, her ligger den gamle, nu nedlagte Urnæs, Annekskirke imellem flere gode Gaarde. Den vestlige Del strækker sig i Nordnordvest fra Lysterfjorden helt op til Jostedalsbræens højeste Top i en Længde af ca. 45 Km., medens Bredden gennemsnitlig kun er 10 Km. Den største Del af dette Parti bestaar af en mægtig Fjældmasse, dækket af evig Sne og Is, fra hvilke mægtige Bræer skyde ned i den øverste Ende af det smalle Dalføre, som i Herredets hele Længde deler det i 2 Dele, og hvis Bund optages af det 18 Km. lange Veitestrandsvand, hvis Hovedretning er fra Nord mod Syd, medens dets Fortsættelse, Hafslo vand, 8 Km. langt, mere har Retning fra Vest mod Øst. Jostedalsbræen sender de store Bræer, Austerdalsbræen og Langedalsbræen, ned i de to smaa Dalfører, som forenede danne Veitestrandsdalen, men Bræen fortsættes 0. f. Dalen omtrent ned til Vandets Midte, under Navn af Hestebræen, og kan her siges at ende ved den 1,606 M. høje Asbjørnnaasi. Is og Vand have udhulet en hel Række af højtliggende, halvcirkelformede Botner i den mod Dalen vendende Side, hvis nedre Styrtning gaar lige i Vandet uden at levne Plads til Bebyggelse. Paa Vestsiden af Vandet følger ogsaa Grænsen Bræen, her forlænget Sydover i Svardalsbræen og Stendalsbræen; Dalsiden er ogsaa her brat ned mod Dalen, men de højtliggende Botner mangle, erstattede ved flere i Fjældmassen dybt indskaarne Dale, af hvilke kunne mærkes den fra Øst mod Vest, med en liden Bøjning mod Syd i den øvre Del, opgaaende Eldal og den sydligere Yndesdal, der gaar i en Bue fra Øst mod Vest og Nord og næsten møder den første. Disse Dale begrænses af en Række Tinder og Snefonner, mellem hvilke Bræer skyde sig langt ned i de dybe Skar. Dette Parti, hvis højeste Toppe gaa op i 1,650 M., er et af Sogn's interessanteste og smukkeste, kun faa Steder finder man en saadan Blanding af skarpe Rygge, Tinder og Bræer som her. Neden for Veitestrandsvandet antager Fjældet en anden Karakter, det aftager i Højde, danner langs Hafslovandets Sydside en jævn Skraaning, grønklædt og med gode Græsgange ned imod Hafslovandets Afløb, Aarøia's Dalføre, som gennembryder Fjældmassen og gaar Sydover som en stærkt fossende, strid Elv til Sogndalsfjorden. 0. f. Aarøia hæver Landet sig atter mod Lysterfjorden, men deler sig ved en Forsænkning, der danner Fortsættelsen af Hafslovandet, i to Dele, af hvilke den søndre har en mod Fjorden brat Styrtning, hvis højeste Punkt er Haugmælen, 1,130 M., medens den nordre har mere afrundede Former; dennes Top, den for sin smukke Udsigt bekendte Molden, 1,110 M., er saaledes let at bestige. Molden's Kam ender mod Nord i den fra Lysterfjorden mod Vest indgaaende Gaupnefjord, hvis sydlige Bred i den største Del af sin Længde hører ind under H. H. Fra Hafslovandet over mod Gaupnefjorden fører V. f. Molden en bred, frugtbar og veldyrket Forsænkning, som gennemstrømmes i den nordre Del af den Vest fra kommende Bygdeelv, der falder ud i Gaupnefjorden. Denne Elv gaar i en Bue gennem Dalsdalen, indskaaren i de Fjælde, som danne Vestsiden af Forsænkningen fra Sydenden af Veitestrandsvandet over mod Gaupnefjordens Bund og igen ere en lavere Fortsættelse af de ovennævnte mægtige Fjældmasser paa Veitestrandsvandets østre Side. Saavel Dalsdalen som den længere Nord parallelt gaaende Kværndal ere kun trange ubeboede Sæterdale. Naar undtages en enkelt Gaard langs Veitestrandsvandet, samt en liden Grænd ved dette Vands nordre Ende, er Bebyggelsen knyttet til de frugtbare Strøg paa Hafslovandets Nordside, de herfra Øst og Nord førende Dalfører samt Fjordenes Bredder; her er Bebyggelsen saa tæt, at dette forholdsvis lille Areal er delt i fire Sogne, nemlig Hafslo Hovedsogn med Kirke paa Nordsiden af Vandet, Fet Anneks Nord for dette, og længst

Nord ved Gaupnefjorden Joranger Anneks, Øst for ligger ved Lysterfjorden Solvorn Anneks. Af bymæssig Bebyggelse kunne mærkes Mo Brug ved Hafslovandet med 28 Huse og 138 Indb., Solvorn Strandsted, 32 Huse og 164 Indb. samt Marifjæren, gammelt bekendt Handelssted ved Gaupnefjorden. Af større Gaarde kunne i Hovedsognet nævnes Lommen, Alme og Hillestad, i Annekserne Fet og den tidligere adelige Sædegaard Joranger, samt paa den anden Side Lysterfjorden Yttre Kroken i Krokedalen og Urnæs. Kroken har tilhørt *Familien* Theiste og *vari 19.* Aarh. i Historikeren Kaptajn Gerhard Munthe's Eje. Den dyrkbare Jordbund er meget god, om end stenet, Furuskov har tidligere forekommet i adskillig Mængde i Hafslo, er dog nu meget medtagen, Løvskov er den dominerende, almindeligst dannet af Birk, Asp og Or; paa Yttre Kroken findes en for sin Størrelse enestaaende Almeskov. Foruden Agerbrug drives en ikke ubetydelig Frugtavl, og de mange gode Sæterdale tillade Opdræt af en hel Del Kreaturer. Hovedvej fører ind fra Sogndal langs Aarøia over mod Hafslovandets Østende, hvor Vejen deler sig Øst over mod Solvorn og Nord over mod Marifjæren og videre langs Gaupnefj ordens Sydside. Solvorn og Marifjæren ere Anløbssteder for Bergen—Sogn's Dampskibe. Herredets Areal er 557 □ Km., hvoraf 25,3 □Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Hafslund, Herregaard i Skjeberg Herred, er en af de største og ældste Gaarde i Smaalenenes Amt, beliggende paa den søndre Side af Sarpfossen lige over for Borregaard. Til Gaarden hørte tidligere et meget betydeligt Jordegods, som nu for største Delen er frasolgt; ligeledes ere i den sidste Tid de til Ejendommen knyttede Fabrikker og øvrige Anlæg langs Fossen gaaede over i et Aktieselskabs Hænder, saaledes at H. nu væsentlig bestaar af selve Hovedgaarden. Denne er en anselig Bygning opført af Graasten med 2 Fløje og en stor Park ned mod Elven. Gaardens Navn H. skrives saaledes allerede tidlig i 14. Aarh.; første Led i Navnet er sandsynlig det i gamle Dage almindelige Mandsnavn Hafr, oprindelig samme Ord som *hafr*, en Gedebuk. I Begyndelsen af 15. Aarh. var Gaarden i Familien Gyldenhorn's Eje, fra hvilken den ved Giftermaal gik over til Slægten Rosensværd, der besad den i over 100 Aar. Den næste Ejer var Otto Bildt til Næs, hvis Sønner solgte den til Familien Werenskjold's Stamfader, Lagmand Werner Nilssøn; med dennes Sønnedatter blev General Hartvig Huitfeldt Ejer. Efter hans Død solgte Enken H. til Brødrene Elieson, efter hvem den gik gennem flere Ejere, af hvilke kan mærkes Statsraad M. G. Rosenkrantz. Ved Salg til Konsul Rohde i 1835 tabtes de adelige Privilegier. Senere gik Gaarden over til et Interessentskab og tilhører nu et norsk-tysk industrielt Aktieselskab. Selve Hovedbygningen er nu temmelig forfalden. (Litt.: A, N. Kiær, »Smaalenenes Amt«, S. 198 ff.). *J.F. W.H.*

Hafstein, Hannes, islandsk Digter, er født 4. Decbr. 1861, Sysselmand paa Isefjord fra 1896. H. er en udpræget Lyriker, der er stærkt paavirket paa den ene Side af H. Drachmann, paa den anden af H. Heine, og regnes til »Det unge Island's« første realistiske Digtere. H. er, trods de kendelige Paavirkninger, dog en original Digternatur, hvis Hovedæmner ere hentede fra Livsglædens Kilder, Vin, Kvinder og Sang. Hans Lyrik er frisk og svulmer af Ungdomskraft; hans erotiske Digte ere ikke holdte i Almindelighed, men lovprise den enkeltes Skønhed ikke uden realistisk Sanselighed. H. har et aabent Øje for sit Fædrelands Natur og Skønhed; derom vidner særlig en Digtcyklus, først trykt i Verdandi 1882, hvori nogle af hans bedste og kraftigste Digte. Vid og Spot findes- ofte i hans Sange, saaledes i hans fortræffelige Spottedigt, »Drømmen ved Geyser«. H. har oversat en Del lyriske Digte, særlig af Heine. Hans sproglige Behandling er udmærket, og han har en mærkelig Sans for virkningsfulde Rytmer. En Samling »Digte < udkom i Reykjavik 1893. ***F. J.***

Hafström, Axel Gillis, svensk Genremaler, er født 3. Jan. 1841 i Goteborg. Hans Uddannelse foregik paa Stockholm's Kunstakademi, hvor han studerede 1861—64, senere i Düsseldorf (1870—76) og i Paris, hvorfra han vendte hjem 1878. Fra hans Düsseldorf-Periode er det bekendte og livlig fortalte »Kontrebande; Smuglere for Toldinspektøren« [1876, Stockholm's Nationalmuseum], der ligesom hans øvrige Produktion fra den Tid bærer stærkt Præg af den der raadende Kunstsmag; under hans Paris-Ophold, som han ogsaa benytter til at lære Malerirestaurering til senere Praktisering, faar hans Pensel friskere Farver. Han har bl. a. malet »En passant«, »Skibsklarereren«, »Hos Skibsproviantøren«. *A. Hk.*

Hafstrom, Salomon Maurits Krusensljerna, dansk Præst, er født 23. Maj 1847 i Helsingør. Efter at have været ansat paa et Kontor tog H. 1867 dansk juridisk Eksamen, blev 1872 Student, 1877 cand. theol. Han har derefter været Præst forskellige Steder, bl. a. 1884—96 ved Horsens Tugthus og er nu (1898) Sognepræst for Raarup. H. har været en frugtbar Forfatter baade i Tidsskrifter og Bøger; den betydeligste Del af hans Forfattervirksomhed samler sig om de Erfaringer, han gjorde som Fængselspræst; særlig skal nævnes: »Om Sædelighedsforholdene i det danske Folk, særlig i Bondestanden og Almuen« [1888]. *L.M.*

Haftāra, et Afsnit til Oplæsning af Profeterne (som *Parasche* et Afsnit af Loven). Betydningen: Slutningslæsestykke, idet Profeterne ved Synagogetjenesten læste til sidst. *V. O.*

Hafthore **Jonssön,** en mægtig norsk Lendermand i 14. Aarh., Søn af Jon Ivarssøn Raud af Sudrheim paa Raumarike (død efter Juni 1312) og vistnok Sønnesøns Søn af Kong Haakon Haakonsøn's Frænde Jon af Sudrheim, der nævnes ved Aar 1240. H. J. blev omtr. 1302 gift med Kong Haakon V Magnussøn's uægte Datter Agnes. Allerede i Svigerfaderens Levetid var H. J. i Besiddelse af megen Indflydelse paa Regeringens Anliggender. Da Kongen 1319 afgik ved Døden, blev H. J. sammen med 11 andre af Norge's ypperste Aristokrati kaldet til at tage Sæde i den Formynderregering, som førte Rigsstyret for Haakon's treaarige Dattersøn Magnus Erikssøn. H. J. døde 1320. Hans betydelige Jordegods var spredt over det hele Land. Hans Sønner Jon og Sigurd (Hafthores-Sønnerne) kom til at spille en meget betydelig politisk Rolle i Magnus Erikssøn's Regeringstid. *O. A. O.*

Haga, svensk kongeligt Lystslot, beliggende ved Brunnsviken, lige N. f. Stockholm. Gustaf III, som 1771 var bleven Ejer af det dertil hørende Jordomraade, begyndte at bygge H. »Kongens Pavillon«, særlig berømt for sin ejendommelige, originale Dekoration, byggedes af ham, og han lagde 1786 Grundstenen til et stort Slot, der imidlertid aldrig er blevet opført. Saavel Gustaf III som Gustaf IV Adolf opholdt sig med Forkærlighed paa H.; den førstnævnte plejede ofte, naar han rejste inkognito, at kalde sig Greve af H. Paa Gustaf Adolf IV's Tid byggedes »Dronningens Pavillon«. Den store Park omkring Slottet anlagdes under Gustaf III; her anvendtes den engelske Havestil i tillempet Form. I senere Tider har H. fra Tid til anden været benyttet som Kaserne for den norske Garde. For Tiden (1898) bebos det af Hertuginde Therese af Dalarne, Enke efter Oskar II's Broder, Prins August (død 1873). H.'s Omgivelser ere berømte for deres Naturskønhed. *A. S.*

Hagar, Sarah's ægyptiske Slavinde, som fødte Abraham Sønnen Ismael, men som paa Sarah's Tilskyndelse blev fordreven (1. Mos. 16 og 21). De ismaeliske Arabere ære H. som deres Stammemoder og valfarte til hendes foregivne Grav i Mekka. H.'s Fordrivelse har oftere været Genstand for kunstnerisk Behandling. *V. O.*

Hagarpresse, en Presse, ved hvilken Trykket udøves derved, at eet eller flere Knæled, i hvilke Pressepladen er ophængt, tvinges til at rette sig ud. En saadan H. er afbildet under Bogtryk, S. 267. *K. M.*

Hagbard (senere Havbor), Hovedhelten i et af de ældste danske Kongesagn: H. gæster i Kvindeklæder Kong Sigar's Datter Signe, han forraades for Kongen og bliver fangen og hængt; Signe, der har lovet at følge ham i Døden, indebrænder sig og sine Møer, da hun ser H.'s Kappe i Galgen. I sin ældste Form — en dansk Prosaoverlevering blandet med Brudstykker af Kvad i Sakse's 7. Bog — indledes Sagnet med hans Brødres Fald for Kong Sigar's Sønner og med H.'s Hævn over deres Død; og det slutter med Hake Haamundsøns Hævn for Broderen H. I den middelalderlige danske Folkevise handler det alene om H.'s og Signe's Elskov. Desuden kendes det fuldstændige Sagn i spredte norske og islandske Optegnelser og i Visen om Benedikt, sikkert oprindelig forfattet i Norge. Sagnet er fra ældgammel Tid knyttet til Landsbyen Sigersted ved Ringsted i Sjælland, der sagdes at have været Kong Sigar's Kongsgaard. Senere er det henlagt til mangfoldige andre Steder i Danmark, Norge og Sverige; dog har kun Henførelsen til Ongeløen i det nordlige Norge noget Krav paa høj Alder. — Sigar nævnes som berømt Konge allerede i Vidsidkvadet; og Sagnet har rimeligvis et historisk Grundlag i Sigersted's Tilintetgørelse som Kongesæde. (Litt.: »Danm. gl. Folkeviser«, I. og 4. Bd. under Nr. 20). Jfr. Hake Haamundsøn. *A. O.*

Hagbard's Høj ved Sigersted; se Hake Haamundsøn.

Hagberg, 1) Carl August, svensk æstetisk Forfatter og Shakespeare-Fortolker, født 7. Juli 1810 i Lund, død 9. Jan. 1864 smst., tilbragte sine Studereaar i Upsala, hvor han i 20 Aars Alderen modtog Laurbærkransen. Hans Studier omfattede paa denne Tid fortrinsvis den græske Litteratur, navnlig Sofokles, Aristofanes og Thukydides. Udnævnt til Docent ved Universitetet 1833 udgav han det følgende Aar i Oversættelse »Demagogerna, Lustspel af Aristophanes« og »Bidrag till den grekiska dramatikens historia«. De Forelæsninger, han samtidig holdt om Thukydides, bleve senere for en stor Del trykte. H. foretog 1835—36 en Rejse til Tyskland og Frankrig og gjorde i det sidstnævnte Land bl. a. Victor Hugo's og Lamartine's personlige Bekendtskab. Efter Tilbagekomsten til Sverige udgav han en Afhandling: »Om den nya fransyska vitterheten« [1837] og udnævntes tre Aar senere, da hans Interesser fortrinsvis drejede sig om de moderne europæiske Litteraturer, til Indehaver af det Norberg'ske Professorat i Lund. Hans Medbejler til dette Embede var den berømte Forfatter til »Tornrosens bok« J. L. Almqvist. H.'s Tiltrædelsestale i Lund var en Forelæsning om Hamlet, og han helligede derefter — som han selv skriver — næsten elleve Aar af sin kraftigste Arbejdsalder til at overføre Shakespeare paa Svensk. Det blev hans Livsværk — en mønsterværdig Fortolkning, visende H.'s dybe Forstaaelse af den engelske Digter, hans poetiske Sind, fine Smag og sjældne Herredømme over svensk Sprog. Hvad ikke engang Thomander havde formaaet, blev nu ved H. til Virkelighed: Shakespeare blev fuldstændig indlemmet i den svenske Litteratur og kendt selv af en større Almenhed i Landet. Da han havde afsluttet denne Oversættelse — medens den stod paa, redigerede H. 1843—45 tillige Tidsskriftet »Studier, kritiker och notiser« —, lagdes der Beslag paa hans Kræfter til det Svenske Akademis Ordbogsarbejde. Herved førtes hans Studier mere og mere over paa nordisk Oldtidssprog og -litteratur. Han blev ogsaa 1859 Indehaver af det i Lund nyoprettede Professorat i dette Fag, hvilket han beklædte til sin Død. Som Forelæser og Taler ved Universitetets Fester havde H. altid været højt skattet; trods den elementære Form, hans Undervisning i nordisk Sprog antog, bevarede han dog til det sidste samme Popularitet. (Litt.: »Sv. Akademiens Handlingar«, Del XXXIX [W. E. Svedelii inträdestal]). *L. W—ll.*

2) Jakob Theodor, svensk Forfatter og Universitetsmand, foreg.'s Broder, født 20. Jan. 1825, død 1896, blev Student i Upsala 1842, fil. Magister 1848. Tolv Aar senere udnævntes han til Adjunkt i Fransk og Italiensk ved det nordsvenske Universitet og 1868 til Professor smst. i nyeuropæisk Lingvistik og moderne Litteratur. Han forblev i dette Embede til 1890. H.'s Forfattervirksomhed omfattede Sprogvidenskab, Litteraturhistorie, Æstetik og Skønlitteratur. Blandt hans Arbejder kunne særlig nævnes: »Italiensk språklära« [2. Udg. 1882], »Den provencalska vitterhetens återuppståndelse i det nittonde århundradet« [1873] samt »Petrarcas sonetter till Laura i svensk öfversättning« [1874]. Dramatiske Arbejder af ham ere de tvende historiske Skuespil »Karl den tolfte« [1864] og »Karl den elfte« [1866]. Det sidste blev 1865 opført paa det kgl. Teater i Stockholm, men vandt kun kortvarigt Bifald. *L. W—ll.*

Hagborg, Vilhelm Nikolaus August, svensk Genremaler, er født 26. Maj 1852 i Gote-

borg. Efter Læretiden paa Stockholm's Akademi 1871—75 rejste han 1875 til Paris, hans fremtidige faste Stade, hvorfra han har gjort sine Studierejser, mest omkring i Frankrig, særligNormandiet's Kyst, ogsaa til sit Fædreland, hvis Fiskerliv han i de senere Aar har skildret. Medens han i Begyndelsen i Paris syslede med det religiøse Maleri og det historiske Kulturbillede (Arbejder fra Direktoriets Tid), vendte han sig dog snart mod Nutidslivet, hans egentlige Felt, som hans Virkelighedssans og hans gennem solidt Arbejde højt udviklede, af moderne fransk Friluftsmaleri paavirkede Teknik gjorde ham udmærket skikket til at fremstille. Hans to legemsstore »Gavroche« (fransk Gadedreng; 1876, købt af Kong Oskar) og »Venten« (Fiskerkone med Barn paa Armen, ventende Mandens Hjemkomst; 1877) viste hans naturalistiske Evne; hans »Lavvande ved Kanalen« [udstillet 1879], et Resultat af hans Studier af den nordfranske Fiskerbefolkning, bragte ham en afgjort Sejr: 3. Klasses Medaille paa Salonen og dets Erhvervelse til Luxembourg-Museet; det betydelige Arbejde indeholdt ogsaa det Program, som H. for lange Tider næsten indtil det trættende levede videre paa og indkasserede Laurbær for: den flade Strandbred med det rolige, himmelspejlende Hav, de kraftige Fiskerskikkelsers noget for forfinede (særlig Kvindernes) og modelagtig anbragte, men elegant og sikkert tegnede Konturer mod den lysmættede Luft. Af hans mange senere, ofte store, men næsten altid fint og sirlig udførte Arbejder, der stadig have et stort Paris-Publikum, fremhæves her kun enkelte, særlig saadanne, der vise hans Kunst fra lidt ny Sider: »Paa Stranden ved Agon« [1880], »Fisker« baaden indvies« [1881], det dygtige »Kartoffelsamlere« [1882], »Kirkegaarden i Tourville« [1883, Göteborg's Museum], »Morgen i Cayeux« [1886, Nationalmuseet i Stockholm] og »Kom« [1888]. I »Alerte« [Fiskerbaaden sættes ud; 1884] behandlede han svensk Fiskerliv, ligesom bl. a. i »Fisker fra Torekov«, som repræsenterede H. paa Udstillingen i Stockholm 1897, sammen med adskillige andre Værker, som »Begravelse i Normandiet« og »Portræt af Fru V.«; et bekendt Portrætarbejde af ham fra tidligere Tid er Billedet af hans Moder. *A. Hk.*

Hagdahl, Charles Emil, svensk Forfatter og Læge, født i Linkoping 1809, død 1897, har særlig vundet sig et Navn ved det paa sit Omraade klassiske Værk »Kokkonsten som vetenskap och konst med sarskildt afseende på helsolarans och ekonomiens fordringar« [1878—79; oversat paa Dansk 1882].

Hage er egentlig kun den norske, med Oldnordisk stemmende Form for dansk »Have«, men har bevaret den gamle Betydning »Indhegning«, »Græsgang for Kreaturer«, »Beitesmark«, »Havn«. Til samme Rod høre Hagtorn, Hegn, Hægg, hæge; Grundbetydningen er »indhegne«. *Hj. F.*

Hage (Søudtryk), en Jærnkrog med et Øje i den ene Ende, i denne befæstes et Tov eller en Blok (s. d.); H. hugges derefter i en Øjebolt paa Dækket eller andensteds, og den er dermed fastgjort; for at hindre, at H. utidig skal smøge sig ud igen, plejer man at muse den o: binde et Garn tværs over H.'s Krumning uden for Øjebolten. Som oftest er der i H.'s Øje indsmedet en Kous (s. d.), hvorom Tovet indbindes eller spledses. H. bruges i forskellige Sammensætninger i Sømandssproget, Baadshage (s. d.), Rorhage (se Ror); hage Kant i Kant (Tømmermandsudtryk), at sammenføjeto Planker. *C. L. IV.*

Hage eller Hagebøsse se Haandskydevaaben, S. 263.

Hage, 1) Alfred Anton, dansk Handelsmand og Politiker, født i Stege 31. Decbr. 1803, død i Kjøbenhavn 6. Marts 1872. Oprindelig bestemt til Studeringerne gik han kun 16 Aar gl. i Handelslære. Han var først Faderens og derefter sin Svoger H. Puggaard's Kompagnon, var først bosat i Nakskov, men flyttede 1842 til Kjøbenhavn. H. var en fremragende Forretningsdygtighed og tjente sig, navnlig ved Kornhandel, en betydelig Formue. Hans Forretningsforbindelser droge ham til England, og han satte sig nøje ind i dette Lands politiske og økonomiske Forhold. Det blev for ham tidlig en Opgave at overføre saa meget som muligt af de engelske Institutioner, for hvilke han nærede en saa levende Beundring, til Danmark. Det fremblomstrende politiske Liv i Danmark bød ham Lejlighed til at virke herfor, og gennem sine Brødre kom han tidlig i nær Forbindelse med det nationalliberale Partis Ledere. Disse vidste paa deres Side vel at skønne paa hans praktiske Indsigt paa forskellige Omraader og paa det ypperlige Samlingspunkt, de havde i hans Hjem, hvor der mange Aar igennem udfoldedes en Gæstfrihed i større Stil, end man i denne Periode ellers kendte til inden for danske politiske Kredse. H. skrev tidlig i »Fædrelandet« om kommercielle og andre økonomiske Emner, og 1848 var hans Navn et Øjeblik stærkt i Forgrunden, idet han husede den slesvigholstenske Deputation, som kom til Kjøbenhavn i Martsdagene. Efter forgæves at have søgt Valg til Folketinget 1851 valgtes han 1852 til Folketingsmand for Kjøbenhavn's 2. Kreds og holdt denne indtil 1859. 1860—67 var han valgt i Mariager og fra 1868 til sin Død i Roskilde. Ogsaa af Oktoberforfatningens Rigsraad var han Medlem. H. viste sig paa Rigsdagen som en dygtig og selvstændig Debattør, der særlig paa de økonomiske Spørgsmaals Omraade ofte vidste at give Forhandlingen Liv og nyt Blod. Navnlig tog han en fremragende Del i Forhandlingerne om Toldloven af 1863, og baade i Tinget og som Medstifter og Hovedleder af Frihandelsforeningen kæmpede han med Kraft og Varme for en Afskaffelse af Beskyttelsestolden og for Indførelse af det engelske System med udelukkende Finanstold. Nogen ledende politisk Rolle fik han aldrig, og selv var han ogsaa noget af en Løsgængernatur, som ofte brød ud af Partiets Rammer. Han tilhørte de Nationalliberales yderste venstre Fløj og nærmede sig i flere Spørgsmaal en Tid lang stærkt til Venstre. Saaledes stemte han under Behandlingen af Novemberforfatningen ikke sjælden med dette Parti. iV. *N.*

2) Christoffer Theodor Friedenreich, dansk Handelsmand, ovenn.'s Broder, født i Stege 9. Marts 1819, død i Bellaggio 9. Maj 1872. Han indtraadte 1837 i Broderens Købmandsforretning i Nakskov. Senere overtog han Ledelsen af denne Forretning, som da ansaas for Danmark's største Provinsforretning, og han blev desuden Associé af Firmaet H. Puggaard & Co. i Kjøbenhavn og

Leder af sin Faders Købmandsforretning i Stege. H. spillede længe en ledende Rolle i Nakskov's kommunale og politiske Liv. iV. *N.*

3) Johannes Dam, dansk politisk Forfatter, ovenn.'s Broder, født i Stege 2. Apr. 1800, død i Kjøbenhavn 16. Septbr. 1837. Han blev 1817 Student fra Roskilde Skole, 1824 teologisk og 1830 filologisk Kandidat. Allerede 1827 var han bleven Adjunkt ved Roskilde Latinskole og forfremmedes 3 Aar efter til Overlærer. Hverken som Lærer eller som videnskabelig Forfatter fik han nogen fremragende Betydning; derimod blev han en politisk Forfatter af Rang og var som saadan en af Banebryderne for den liberal-konstitutionelle Bevægelse i Danmark. Paa sine Rejser havde han sat sig grundig ind i Tidens politiske og økonomiske Spørgsmaal, og som Tilhænger af de konstitutionelle Principper og af den liberale Retning inden for Statsøkonomien var han en afgjort Modstander af det, som da sammenfattedes under Betegnelsen »Frederik VI's System«. For at føre sine Ideer frem paa tilstrækkelig virkningsfuld Maade maatte H. først skabe sig et eget Organ, og et saadant fik han 1834 i det af ham og C. N. David stiftede Ugeblad »Fædrelandet«, hvis Redaktør han Aaret efter blev. 1836 fratraadte han sit Overlærerembede og beskæftigede sig fra nu af udelukkende med publicistisk Virksomhed. Det var den Tid, da den første politiske Bevægelse vaagnede i Danmark med Stænderinstitutionens Indførelse. Man begyndte at faa en Fornemmelse af Pressens Magt, og man haabede at staa ved Indledningen til en ny politisk og økonomisk Reformperiode. H. var en af dem, hvis Ord hørtes med størst Opmærksomhed, og han stod ubetinget i første Række blandt Datidens liberale Banebrydere. Ogsaa Modstandere som A. S. Ørsted, ja Frederik VI selv anerkendte hans Sagkundskab og noble Karakter, men hans uforbeholdne Kritik af det bestaaende Regeringssystem maatte, hvor maadeholden end hans Form var, føre til en Indskriden fra Autoriteternes Side. En »Oversigt over Europas Historie i 1835«, som til Dels var et Særtryk af Artikler i »Fædrelandet«, paadrog ham 1837 en Højesteretsdom, ved hvilken han idømtes en Bøde og livsvarig Censur. Dommen nødvendiggjorde hans Fratræden som Redaktør af »Fædrelandet« og gjorde i det hele et stærkt Indtryk paa den sygelige og noget tungsindige Mand. Han døde kort efter. (Litt.: H. Hage, »J. H.« [Kbhvn. 1854]). *N.N.*

4) Edvard Filip Hother, dansk Politiker og Jurist, ovenn.'s Broder, født i Stege 9. Jan. 1816, død paa Nøbbelegaard ved Stege 9. Febr. 1873. Han blev Student 1833, cand. jur. 1838. Paa en længere Udenlandsrejse kastede han sig særlig over Studiet af Jurysystemet, hvis ivrige Forkæmper han sit Liv igennem var. I det hele sluttede han sig nær til den unge nationalliberale Kreds og tog sammen med den Del i 1840'ernes liberale Bevægelse. 1847—48 var han Redaktør af »Dansk Folkeblad«. Jan. 1848 valgtes han til Medlem af Roskilde Stænder, men faldt igennem, da han i Oktober stillede sig paa Møen til Valg til den grundlovgivende Rigsforsamling. Han fik dog Sæde i denne, men som kongevalgt, og som Medlem af Grundlovsudvalget havde han en vis Indflydelse, om end i anden Række. 1852 valgtes han til Folketingsmand for Aarhus-Kredsen og var derefter som Repræsentant for forskellige Kredse 1850'erne og 1860'erne igennem langt den største Del af Tiden Medlem af Folketinget. Ogsaa af Rigsraadet var han en Tid lang Medlem. Han sluttede sig ubetinget til det nationalliberale Parti og var en dygtig og af alle respekteret Folkerepræsentant. Dog naaede han aldrig nogen ledende Stilling paa Rigsdagen; hans akademiske Taleform var ham til Hinder, og han savnede egentlige Føreregenskaber. Længst ville hans Skrifter og Taler for Nævningesystemet blive mindede. I 1860'erne stillede han to Gange i Folketinget Forslag om Systemets Indførelse og blev 1868 Medlem af den store Proceskommission. Han var 1859 bleven Byfoged i Stege, i hvis Nærhed han ejede Gaarden »Nøbbelegaard«. *N. N.*

5) Johannes, dansk Godsejer og Politiker, Søn af ovenn. A. A. H., er født i Emdrup 26. Maj 1842. Han blev Student 1860, gik frivillig med i Krigen 1864 og avancerede til Løjtnant. Efter Faderens Død blev han Ejer af Nivaagaard og andre Landejendomme paa Sjælland og i Skaane. Fra 1876 har han (1898) været Folketingsmand for Fredensborg-Kredsen og fra 1879 et virksomt Medlem af Frederiksborg Amtsraad. Som Politiker er H. Højremand, men i saglige Spørgsmaal har han altid været tilbøjelig til at tage Standpunkt efter sit eget Hoved uden at lade sig alt for meget indsnævre af Partidisciplinen. Han er en varmblodig Natur, ivrig til at slaa for sin Overbevisning. Han har med megen Sejhed fastholdt den økonomiske Liberalismes Grundsætninger, som vare hans politiske Slægtsarv. Deraf det Særstandpunkt, han inden for sit Parti indtager i Toldsagen som afgjort Frihandelsmand, deraf ogsaa hans udprægede Uvilje mod Statens Indgriben paa alle Haande det private Initiativ hidtil forbeholdte Omraader. Fra 1895 har H. været Medlem af Finansudvalget. *N. N.*

6) Christoffer Frie denreich, dansk Handelsmand og Politiker, Søn af ovenn. C. T. F. H., er født ved Nakskov 28. Novbr. 1848. Han blev 1867 Student, 1869 Artilleriløjtnant, 1871 statsvidenskabelig Kandidat. 1874 vandt han Universitetets Guldmedaille for en nationaløkonomisk Afhandling. 1875 nedsatte han sig som Købmand i Nakskov, men flyttede derfra 1879 til Kjøbenhavn, hvor han tog Grossererborgerskab. 1880 rejste han, foranlediget ved Nordenskiold's Fund af Nordøstpassagen, til Sibirien for, sammen med en anden dansk Handelsmand, at undersøge Betingelserne for en Handelsforbindelse ad Søvejen mellem Danmark og Nordasien. 1881—88 var han Medlem af Grosserersocietetets Komité. Fra 1890—94 har han udgivet en »Haandbog i Handelsvidenskab«. Han er Medlem af Kjøbenhavn's Havneraad, af Frihavnsselskabets Bestyrelse, af Landmandsbankens Bankraad m. m.

Som Politiker var H. oprindelig Højremand, dog med ikke ringe Selvstændighed. Som Højrekandidat opstilledes han ogsaa i Jan. 1879 mod R. Claussen i Nykjøbing paa Falster, men faldt igennem. Maj 1881 blev han ved et Suppleringsvalg valgt i Kjøbenhavn's 7. Kreds som Højremand med liberalt Anstrøg. Paa Rigsdagen indtog han hurtig i forskellige saglige Spørgsmaal, saaledes i Toldsagen og i Spørgsmaalet om Kvægafspærringen

mod Sverige, et oppositionelt Standpunkt, og dette, i Forbindelse med hans Modstand mod Tanken om provisoriske Finanslove, førte ham omsider helt over i Oppositionens Lejr. Som en af Hovedrepræsentanterne for »det liberale Højre« deltog han 1883 i Stiftelsen af »den liberale Vælgerforening« og genvalgtes 1884 i sin Kreds mod en Højrekandidat. Ved Folketingsvalget 1887 faldt han, men genvalgtes 1890 og ved de senere Valg. H. kom tidlig ved sin ualmindelige Veltalenhed i Forbindelse med sin Indsigt i økonomiske Spørgsmaal til at spille en fremtrædende Rolle paa Rigsdagen. Dog har han altid næret mindre Interesse for de rent saglige Spørgsmaal end for den politiske Taktik og Polemik. Han har været Ordfører for en Række vigtige Love, saaledes for Frihavnsloven (1891) og siden 1895 for Finansloven. Efter Valgene 1895 har H. sammen med Christensen-Stadil været Venstrereformpartiets politiske Ordfører. *N. N.*

Hagebolt, Bolt, som i Stedet for et almindeligt Hoved har en fremstaaende Hage i den ene Ende. *F. W.*

Hagebørster se Haar, Planternes.

Hagebøsse se Haandskydevaaben, S. 263.

Hagedorn, Friedrich v., tysk Digter, født i Hamburg 23. Apr. 1708, død smst. 28. Oktbr. 1754. Han studerede Jura i Jena og var derefter Sekretær hos den danske Gesandt i London, hvor han havde Lejlighed til at sætte sig ind i engelsk Sprog og Litteratur. 1733 blev han Sekretær ved et gammelt og anset engelsk Handelshus i Hamburg, hvorved der sikredes ham en velIonnet og uafhængig Stilling, der bidrog ikke lidt ved Siden af hans poetiske Begavelse til at stille ham i Spidsen for Kunst, Poesi og god Smag i Hansestaden. Som Digter stod han uafhængig af Striden mellem Gottsched og Schweizerne; han stod fra først af ikke synderlig over den 2. schlesiske Skoles Standpunkt (»Versuch einiger Gedichte«, 1729), men hævede sig senere betydelig højere i »Versuch in poetischen Fabeln und Erzählungen« [1738], hvori han ikke uden Held efterligner Lafontaine og giver sit Sprog en yndefuld Lethed, der er formelig velgørende i Sammenligning med den Tids ellers saa tunge og parykagtige tyske Stil. Senere udgav han nogle Samlinger »Oden und Lieder« og »Moralische Gedichte«, hvori Efterligningen af Horats er umiskendelig. »Poetische Werke« [7 Bd. 1756]; Udgave ved Eschenburg, 5 Bd. [1800]. *C.A.N.*

Hagekors er det i Danmark almindelig brugte Navn for Figuren eller ; ofte kaldes den med det indiske Navn *Svastika* (o: det lykkebringende Tegn, afledet af *su,* »godt«, *asti,* »det er«); af andre Sprogs Betegnelser skulle anføres det franske *croix gammée* (D: Kors, hvis Arme ere formede som det græske Bogstav Gamma *r)* og det engelske *fylfot.* H.'s ovenfor anførte Grundform kan varieres paa mange Maader ved Tilsætninger, ved dobbelt Ombøjning af Figurens Grene o. s. v. H. findes indhugget, indridset eller malet paa Genstande af forskellig Art hos mange forskellige Folk baade i Oldtiden og i nyere Tid. Ludvig Muller har i det nedenfor anførte Arbejde givet en Oversigt over dets Forekomst, dets Betydning og Anvendelse hos Folkene i Asien og Europa. Hertil maa føjes, at H. ogsaa forekommer hos en stor Del af Folkene i Nord-, Mellem- og Sydamerika under saadanne Forhold, at det med Sikkerhed kan antages at have været almindelig udbredt hos dem inden Amerika's Opdagelse. Mærkeligt nok synes H. derimod ganske at mangle i de to ældste Kulturlande i den gamle Verden, Ægypten og det babylonisk-assyriske Omraade. De ældste Genstande, hvorpaa H. findes, ere Oldsager, som stamme fra de dybeste Lag paa Hissarlik (Troja); de maa antages at være ældre end 2. Aartusinde f. Chr. — Miiller's Undersøgelser

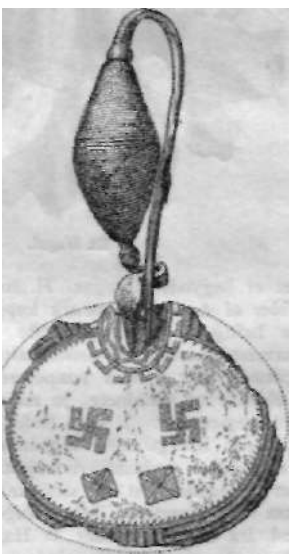
Fig. 1.

Dipylon-Vase.

over H.'s Udbredelse førte ham, under Paavirkning af den tidligere almindelige Anskuelse om de indoeuropæiske (ariske) Folks Oprindelse og Vandringer, til den Slutning, at det oprindelig var fælles for alle Arierne, at det stammede »fra Tiden før Folkenes Adskillelse, og at disse fra det fælles Hjemland havde bragt det med sig til de Lande, hvor de senere toge Boliger«. Herved forklares dog ikke H.'s Forekomst hos de amerikanske Folk, og den af Muller fremsatte Teori maa i det hele, efter hvad der er fremkommet i de senere Aar, betragtes som meget tvivlsom. Man kan vel i mange Tilfælde paavise, hvorledes H. ved Berøringer mellem forskellige Folk har udbredt sig fra det ene til det andet; men det lader sig næppe for Tiden bestemme, om det har udbredt sig fra eet fælles Centrum, og hvor dette i saa Fald maa søges; den Mulighed er ikke udelukket, at det kan være selvstændig opstaaet paa flere Steder. — I de Egne, hvor H. forekommer, findes det anvendt paa forskellig Maade, dels som simpelt Ornament (saaledes bl. a. ofte i Grækenland, se Fig. 1, jfr. 5. Bd., S. 291), dels som et Tegn, hvori man lagde en dybere Betydning; ofte er det saa-

Fig. 2.

Italisk Bronzefibula.

ledes anvendt som religiøst Symbol hos forskellige Folk, f. Eks. hos Buddhisterne i Østasien og hos Oldtidens Kristne i Italien. Sandsynligheden taler for, at den blot ornamentale Anvendelse er ældre end den symbolske. H. er en Figur, som let kunde opstaa, hvor Dekorationen væsentlig bestod i Linieforbindelser; dens afsluttede, ejendommelige Form gjorde den egnet til at benyttes som selvstændigt Ornament uden Sammenhæng med andre, hvoraf der under givne Forhold kunde udvikle sig en Anvendelse som Symbol med forskellig Betydning. (Litt.: Ludvig Müller, »Det saakaldte H.'s Anvendelse og Betydning i Oldtiden« [i »Videnskabernes Selskabs Skrifter«, 5. Række, 5. Bd., 1877]; Thomas Wilson, *The Swastika* [*Smithsonian Institution, United States National Museum*, Washington 1896], i hvilket Arbejde der bl. a. findes en Oversigt over H.'s Udbredelse i Amerika og en righoldig Bibliografi). *C. B.*

Hagel (meteorol.) ere Isstykker, der falde ned fra Skyerne; som oftest ere de smaa, men kunne undertiden have en Størrelse som Hasselnødder, ja som Dueæg og Hønseæg, med en Vægt af indtil $^1/_4$ Kg. H. falde i Reglen foran eller under et Tordenvejr, derimod meget sjælden, efter at

Et Hagel.

det er begyndt at regne. H. forekomme paa alle Tider af Aaret, i Danmark hyppigst om Foraaret; de heftigste Hagelvejr finde dog Sted i den varmeste Aarstid og næsten altid om Dagen. De optræde især i den tempererede Zone og blive sjældnere og sjældnere, jo mere man nærmer sig Polarregionerne. I den hede Zone optræde de kun paa Bjærge eller Højsletter. Hagelvejrenes Varighed er sædvanligvis højest kun faa Minutter; det er sjælden, at de strække sig over et Tidsrum af 1 Kvarter. Den Mængde Is, der styrter ned fra Skyerne under et Hagelvejr, kan være meget stor; Jorden bliver belagt med et flere Centimeter tykt Lag deraf, og da H. falde med stor Kraft, knækkes Planter og smaa Grene, Ruder knuses, smaa Dyr dræbes m. m. Under et Hagelvejr i Wien 7. Juni 1894 faldt der paa eet Sted i Byen en saa stor Mængde H., at de i smeltet Tilstand gave $43^1/_2$ Mm. Vand; Byen fik knust over en Million Vinduesruder i Løbet af faa Minutter; Træerne mistede deres Blade, og endnu om Aftenen laa der høje Ishobe i Gaderne. Om et Hagelvejr, der faldt over Orkney-Øerne 1818, berettes der, at næsten alle Gæs og mindre Fjerkræ bleve dræbte, medens Køer og Heste ræddes I selsslagne løbe hid og did og samlede sig til sidst i en Klynge; da der kom Folk til, saa man, at de alle vare saarede mere eller mindre og blødte stærkt. De Skyer, hvorfra H. falde, have et graarødligt eller askegraat, undertiden et gulligt Udseende og ere skarpt begrænsede, om end ofte med forrevne Rande; fra et sammenhængende Skylag falder der næsten aldrig H. At dømme efter det Mørke, der indtræder under et Hagelvejr, maa Skyen være af betydelig Udstrækning opefter. De Strækninger, der træffes af en Hagelbyge, ere derfor smalle, men kunne være lange. H.'s ydre Form er meget forskellig; de smaa H. ere runde, de større snart runde, snart aflange, snart kantede. Skærer man et Hagelkorn over, viser det sig, at det bestaar af flere Lag Is, dels gennemsigtig, dels uigennemsigtig; i Midten findes der ofte en tættere Kerne; de indeholde ofte Sand og andre Smaapartikler, der kunne svæve i Luften. Der er opstillet mange Teorier for H.'s Dannelse; men ingen af dem er fuldt ud tilfredsstillende; navnlig er det vanskeligt at forstaa, hvorledes H. kunne opnaa deres store Omfang, før de falde ned til Jorden. Saa meget synes at være sikkert, at Luften i en Hagelsky er i en stærkt hvirvlende Bevægelse, og denne Omstændighed har givet Anledning til en Forklaring for H.'s Dannelse, som har fundet mange Tilhængere. Efter denne skulde H. dannes i en Sky, hvis Temperatur er under Frysepunktet; af en eller anden Grund forstyrres Ligevægten i Luften i og om Skyen, og pludselig blive Vanddraaberne til Isstykker, der blive større ved at fortætte Vanddraaberne omkring sig; ved denne hurtige Forandring frembringes en saa stærk Fortynding i Luften, at der hurtig tilføres Luft ovenfra; men denne er meget kold, Isstykkerne forstørres ved at fortætte Vanddraaberne paa deres Overflade, og dette sker saa meget lettere, som Skyen og Luften ere i heftig Bevægelse. Endelig blive Isstykkerne saa tunge, at de falde til Jorden. I denne Forklaring er der ikke tildelt Elektriciteten nogen Rolle ved Dannelsen af H., skønt det er utvivlsomt, at der ved saadanne voldsomme Bevægelser i Luften maa opstaa en Mængde Elektricitet; der er da ogsaa opstillet mange Teorier, hvor Elektriciteten antages at være den vigtigste Aarsag til H.'s Dannelse, medens den ovenfor fremsatte Teori lader Elektriciteten være en Følge deraf eller et ledsagende Fænomen. *W. J—n.*

Hagel, størknede Blydraaber fra $1,_{25}$—6 Mm. i Diameter. H. fremstilles ved, at man smelter Bly sammen med saa megen Arsenik eller Arsensyre og Kul eller Svovlarsen, at det let antager Draabeform, og at Hagelmetallet kommer til at indeholde $0,_3$—1 p. Ct. Arsenik (henholdsvis bløde H. og haarde H.). Til Hagelform benyttes en Kedel, hvis flade Bund som et Sold er forsynet med et Antal lige store Huller og bedækket med Blyets Smelteaffald, gennem hvilket Blyet siver. Fra denne Kedel lader man Blydraaberne falde ned gennem et 30—35 M. højt Taarn, Hageltaarnet, saa at de ere fuldkommen stivnede, naar de naa Bunden. I Stedet for et Taarn kan man ogsaa benytte en Brønd eller en Skakt. H. opsamles i Vand, som er bedækket med et tykt Lag Olie eller Tælle og indeholder noget Svovlnatrium, der danner et lille Overtræk paa H. af Svovlbly, hvorved Iltning forebygges. De tørrede H. bringes paa en

Skraapian, fra hvilken kun de helt runde Kugler trille ned, Resten smeltes om. De gode H. sorteres og poleres i en roterende Tønde med Grafit. I den nyere Hagelfabrikation hældes det flydende Bly ned paa en hurtig roterende vandret Skive, hvis lodrette Væg er et Messingsaald, gennem hvis Huller Centrifugalkraften slynger Draaber, der kastes mod en Lærredsskærm og paa Grund af, at Luften er i stærk Bevægelse, ere stivnede, før de naa den. Skydeforsøg have ikke bekræftet den Antagelse, at haarde H. have større Indtrængelsesevne end bløde. H. betegnedes tidligere ikke ganske systematisk efter Nummere fra oooooo til 12, nu derimod efter Mm., Nr. 12 svarer til 1,25 Mm., Nr. 7 til 2,5 Mm. og Nr. 3 til 3,5 Mm. *F. W.*

Benævnelserne paa de af Jægere benyttede H. ere: Svane- og Dyrehagel, Rævehagel, Harehagel, Andehagel, Hønsehagel, Bekkasinhagel, Spurvehagel, Dunst (s. d.).

Hagelmalm er Sømalm (se Brunjærnsten), hvis enkelte Smaaklumper i Størrelse ligne Hagel. *N. V. U.*

Hagelskadeforsikring er overalt traadt meget senere ud i Livet end Brandforsikring. I England, Frankrig og Tyskland oprettedes de første Hagelskadeforsikringsselskaber i 18. Aarh.'s Slutning, medens det første Forsikringsselskab i Danmark (for Fyn) oprettedes 1864. Forsikring mod Hagelskade er paa langt nær saa almindelig som Brandforsikring, og som større Hindringer mod en udbredt H. virke dels Skadens Uregelmæssighed og Uberegnelighed, dels Vanskeligheden ved at vurdere den. Vide Egne kunne i Aarli efter Aarti være forskaanede for Hagelskade, andre Egne kunne blive hærgede flere Aar efter hverandre eller endog flere Gange i samme Aar. Men en sikker Maalestok for en Sandsynlighedsberegning af Hagelskades Indtræden i de forskellige Egne gives ikke. Vanskeligheden med Hensyn til Skadens Beregning ligger i, at til Grund for Vurderingen maa der lægges det Udbytte, som Afgrøden, hvis Hagelskaden ikke var indtraadt, sandsynligvis vilde have givet; men denne Beregning er ikke let og kan kun blive tilnærmelsesvis rigtig. Fra Erstatningssummen maa desuden fradrages det Udbytte, som den skadelidte Mark sandsynligvis endnu vil kunne give, men ogsaa dette Udbytte unddrager sig imidlertid en sikker Dom, fordi det i væsentlig Grad vil bero paa Vejrliget og paa vedkommende Landmands Dispositioner. Bedømmelsen af Hagelskade fordrer derfor stor Samvittighedsfuldhed, Øvelse, landøkonomisk Indsigt og Lokalkendskab, hvis ikke enten Forsikringsforeningen eller den skadelidte skulle blive følelig forurettede. Dertil kommer, at Vurderingen helst bør finde Sted snarest muligt efter Hagelskaden, for at Landmanden kan faa fri Raadighed over den skadelidte Mark og benytte samme paa den mest fordelagtige Maade. I udenlandske Forsikringsselskaber er det ofte Tilfældet, at Vurderingen straks foretages, og at der saa i Erstatningssummen fradrages en bestemt Del (ofte 1/3), naar Skaden er indtraadt saa tidlig, at Marken paa ny kan behandles. De fleste Forsikringsforeninger erstatte ikke ganske smaa Skader. Paa mange Maader er en Landmand udsat for at lide Tab af nogle faa Procent af Afgrødens Værdi, ved Tørke eller ved uheldigt Høstvejr, ved Insekter, Frost o. s. v., og ingen vil tegne Forsikring mod saa smaa Tab; det er først, naar der bliver Tale om en hel eller delvis Ødelæggelse af en Afgrøde, at Forsikringsforeningerne have en Opgave. Hvor Grænsen skal sættes, kan det imidlertid være vanskeligt at afgøre — af de danske Foreninger erstatte nogle ethvert nok saa lille Tab, medens andre kun give Erstatning, naar Skaden er over 1/20 eller over 1/10 af vedkommende Sædarts Værdi.

Forsikring mod Hagelskade finder Sted enten ved Foreninger, der hvile paa Gensidighedsprincippet o: at Medlemmerne erstatte hverandre indbyrdes det Tab, de lide, eller ved Aktieselskaber. De første ere de mest udbredte, fordi Landmændene menc, at de ved Skadens Bedømmelse mest upartisk ville varetage de forsikredes Interesser. De 6 danske Foreninger ere alle gensidige; de Beløb, som udfordres til at erstatte den lidte Skade, tilvejebringe de enten ved, naar Aarets Tab er opgjort, at fordele det forholdsvis paa Medlemmerne, eller ved at der aarlig erlægges et fast Bidrag, og det eventuelt manglende senere tilskydes. Den største Vanskelighed for de gensidige Foreninger bestaar i de, til Dels uundgaaelige, Svingninger, der indtræde enten i de aarlige Forsikringspræmier eller i Efterkontingentet. — De 2 største danske Foreninger ere »Hagelskadeforsikringsforeningen for Nørrejylland« (oprettet 1867) og »Forsikringsforeningen mod Hagelskade i Sjælland's, Lolland-Falster's og Fyen's Stifter« (oprettet 1872); da de klimatiske Forhold i Landets forskellige Egne jo ikke ere synderlig afvigende, vil det økonomisk fordelagtigste rimeligvis være at faa en hele Landet omfattende Forening. — En samlet Statistik over H. savnes i Danmark. Er H. end bleven betydelig udvidet i de senere Aar, er den dog utvivlsomt den Del af den større Forsikringsvirksomhed, som endnu har fundet mindst Udbredelse i Danmark. Man har her endnu langt tilbage, inden man naar saa vidt som f. Eks. i Preussen og Sachsen, hvor omtrent Halvdelen af Agermarken er forsikret mod Hagelskade. Noget maa vel Grunden hertil søges i den Omstændighed, at i Mellemeuropa og særlig i Bjærglande er Hagelskade hyppig og ofte af stor ødelæggende Virkning, i Danmark er den forholdsvis sjældnere og mindre betydende. *H. H—l.*

Hagelstam, Otto Julius, finsk-svensk militær, Kartograf og økonomisk Forfatter, født i Nagu Sogn i Finland 11. Marts 1785, død i Stockholm 28. Apr. 1870, blev 1808 Løjtnant i Flaaden, deltog med stor Tapperhed i Flaadens Kampe i Krigen 1808 og udmærkede sig bl. a. ved Lemo, Sandø, Grønviks-Sund og Kahiluot-Søen. Efter Fredsslutningen forblev H. i svensk Tjeneste, blev 1810 Kaptajn ved Sømaalingskorpset og udførte de følgende Aar talrige Sømaalinger. Resultaterne af disse og andre kartografiske Arbejder foreligge bl. a. i hans »Karta ofver skärgårdskrigsteatern« [1814], »Karta ofver Norge« [1815] og »Karta Ofver Sverige« [1817—18]. 1820 udgav H. »Karta Ofver Sverige og Norge«. Da Flaaderne 1824 bleve slaaede sammen, forfremmedes H. til Oberst og sattes paa Vartpenge. Blandt H.'s senere kartografiske Arbejder maa nævnes »Karta ofver Helsingfors« [1836] og »Krigskarta för efterkommande sjoforsvarare« [1852]. 1818 blev H. adlet. Han deltog med Interesse i Rigsdagsarbejdet samt ar-

bejdede i Tale og Skrift med Held for Skærgaardsforsvarets Udvikling og Husbehovsbrændingens Afskaffelse. — For de Kort og Oplysninger, H. under Krim-Krigen overgav den engelske Admiral Napier, erholdt han af den engelske Regering en til en Værdi af 1,000 L. St. anslaaet Gulddaase med Brillanter, hvilken hans Enke testamenterede til den svenske Stats historiske Musæum. *A. B. B.*

Hagemann, Axel Otto Christian, norsk Forstembedsmand og Forfatter, er født i Øjestad Præstegæld 4. Maj 1856, blev Student 1874, studerede 1876—78 ved det svenske Skovinstitut i Stockholm, boede fra 1879 som Skovfoged i Saltdalen i Nordland langt oppe i en ensom Skovbygd mellem Lapper og Rydningsmænd, blev 1887 Forstassistent i Alten og 1896 Skovforvalter i Vestfinmarken. I Alten har han deltaget med Iver i det kommunale og politiske Liv og var 1894—96 en af Finmarken's konservative Stortingsrepræsentanter. Som videnskabelig Zoolog har han leveret adskillige Bidrag til Fagtidsskrifter og udgivet en anset forstentomologisk Haandbog, »Vore norske Forstinsekter« [Chra. 1891]. For den større Almenhed er han bleven kendt ved nogle Bøger, hvori han har givet Billeder af Folke- og Naturliv i Norge's nordligste Landsdele, bygget paa et fortroligt Kendskab til disses Historie, hvis Detailler han har studeret i de lokale Arkiver og i den endnu levende Tradition, og paa et ikke mindre indtrængende Kendskab til Naturen og dens Dyreverden i Egne, som ligge uden for almindelige Turisters Veje. Af hans Skrifter skulle særlig nævnes »Under Polarkredsen« [Chra. 1886] Og »Blandt Lapper og Bumænd« [Chra. 1889] samt »Engelskmanden under Finmarken« [Chra. 1891], en Række af historiske Billeder fra Krigens Tid 1807—12. *J. B. H.*

Hagemann, Gustav Adolf, dansk Fabrikant og Kemiker, er født 16 Maj 1842 ved Aarhus. Efter at være uddannet ved polyteknisk Læreanstalt, hvor han 1865 tog Afgangseksamen i Kemi med Udmærkelse, drog H. endnu samme Aar i Kryolitmine- og Handelsselskabets Tjeneste til Sodafabrikken Natrona ved Pittsburgh i Pennsylvanien for at kontrolere Kryolitafleveringen fra den. Han blev tillige Kemiker ved *Pennsylvania salt manufacturingcompany*, fandt og undersøgte flere ny Mineraler i Kryolitten, hvoriblandt det saakaldte Hagemannit, og byggede 1867—68 for egen Regning to Bromfabrikker i Pennsylvanien og Ohio. 1870 vendte han tilbage til Danmark, blev Medejer af Kryolit-Sodafabrikken Øresund, slog ogsaa ind i Træcellulosefabrikationen, men blev væsentlig knyttet til de danske Sukkerfabrikker. I 1872 byggede han Sukkerfabrikken i Odense, 1878 planlagde og byggede han Fællessukkerkogeriet paa St. Croix ligesom senere Fabrikkerne i Nakskov, Stege og Assens. 1880 blev han Direktør i Selskabet »De danske Sukkerfabrikker«, hvad han har været til 1897, da han traadte tilbage som saadan og valgtes til kommitteret. Han har tillige virket som Medlem af Bestyrelserne for Tuborg Fabrikker, de danske Spritfabrikker, Burmeister & Wain og har (1898) fra 1880 været Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn. Det skal endnu nævnes, at han 1896 købte en Plantage paa St. Croix og anlagde en Sukkerfabrik paa den. I Forbindelse med sin saaledes store praktiske Virksomhed har han syslet med Undersøgelser om Vindens Hastighed, konstrueret en Vindmaaler og i en Række paa Tysk udkomne Smaaskrifter deltaget i en international Diskussion om kemiske Forbindelser og kemisk Energi. *C. N.*

Hagen, By i preussisk Provins Westfalen, i Regeringsdistriktet Arnsberg ved Ennepe's Indløb i Volme og ved Jærnbanelinierne Schwelm—Soest, H.—Vörde, H.—Lüdenscheid, H.—Witten og H.—Betzdorf, har (1895) 41,800 Indb., hvoraf ca. 12,000 Katolikker, og er Sædet for en Landsret med Kammer for Handelssager, en Amtsret, en kgl. Jærnbanedirektion, en Filial af Rigsbanken og et Handelskammer. Der findes 2 evangeliske Kirker, en katolsk Kirke, et Gymnasium med Realgymnasium og en Øjenklinik. Industrien er betydelig; særlig findes Jærnstøberier, Fabrikker for Jærnbanemateriel, talrige Jærn- og Staalvarefabrikker ; tillige findes Bomuldsspinderi, Strømpestrikkeri, Uldvæveri, Klæde-, Papir- og Tobaksfabrikation. I det nærliggende Eckesey findes Fabrikation af Støbestaal og Jærnbanevogne. H. har siden 1890 elektrisk Sporvognsdrift og er omgiven af smukke Anlæg (Funckescher Park, Hardt, Stadsanlægget, Philippshohe). H. nævnes første Gang i II. Aarh., kom 1392 til Grevskabet Mark og tik Stadsretunder Kong Frederik Vilhelm I. *Joh. F.*

Hagen, Carl Harald, dansk Skuespiller, født i Kjøbenhavn 25. Febr. 1816, død smst. 5. Juni 1871, var Elev ved det kgl. Teaters Konservatorium, men modtog et Engagement i Norge og hørte i en Række af Aar til de betydeligste Karakterskuespillere ved Christiania Teater. Med en bred, elskværdig Komik forenede han en høj Grad af Naturlighed og Ædruelighed i sit Spil og blev, da han 1856 engageredes paa 9 Aar til Kasino i Kjøbenhavn, ogsaa i den danske Hovedstad en fremragende scenisk Kraft, hvilket han bl. a. viste ved sin udmærkede Udførelse af Holberg's Jeppe. 1867 forlod han Kasino, dirigerede et Par Aar et Skuespillerselskab i Provinserne og tog derpaa Engagement ved Folketeateret. *Edg. C.*

Hagen, Ernst August, tysk Kunsthistoriker og Forfatter, født i Konigsberg 12. Apr. 1797, død smst. 15. Febr. 1880. Han studerede først Medicin og Naturvidenskab, men kastede sig snart over Kunst- og Litteraturhistorie. Efter at have taget Doktorgraden rejste han til Rom, og efter sin Hjemkomst (1824) holdt han Forelæsninger i sine sidst valgte Fag, fra 1831 som ordinær Professor og Direktør for Kunstsamlingerne; s. A. stiftede han Kunstforeningen i Königsberg, senere Byens Kunstmuseum. Allerede 1820 optraadte han som Forfatter med det romantiske Digt »Otfried und Lisena« og 1822 med en Digtsamling. Størst Bifald vandt han ved sine kunsthistoriske Noveller : »Norica, nürnbergische Novellen aus alter Zeit« [2 Bd. 1829, 6. Opl. 1887]; »Die Chronik seiner Vaterstadt vom Florentiner Lorenz Ghiberti« [1833, 2. Opl. 1861], »Die Wunder der heiligen Katharina von Siena« [1840]; »Leonhard da Vinci in Mailand« [1840]. Han har desuden udgivet: »Die deutsche Kunst in unserm Jahrhundert« [1837], »Acht Jahre aus dem Leben Michelangelo Buonarotti's« [1869], »Max v. Schenkendorf's Leben Denken und Dichten« [1863] og »Geschichte des Theaters in Preussen« [1854]. *C. A. N.*

Hagen, Friedrich Heinrich von der, tysk

Germanist, født i Schmiedeberg i Brandenburg 19. Febr. 1780, død i Berlin 11. Juni 1866. Han studerede Jura i Halle og fik juridisk Ansættelse i Berlin, men søgte sin Afsked 1806 for at vie sig til Studiet af den gammeltyske Poesi og var den første, der, som Professor ved Universitetet i Berlin (1810), holdt Forelæsninger over ældre tysk Sprog. 1811 blev han forflyttet til Breslau, men 1821 kaldt tilbage til Berlin som ordinær Professor. Han har udgivet en Mængde gamle tyske Digterværker, af hvilke kunne nævnes: »Das Nibelungenlied« [1810, 4. Opl. 1842], »Gottfried von Strassburg's Werke« [2 Bd. 1823], »Gesamtabenteuer« [3 Bd. 1850], en Samling af mindre, gammeltyske Fortællinger og Anekdoter med litterærhistoriske og sproglige Antegnelser; »Das Heldenbuch« [2 Bd. 1855]. Desuden udgav han sammen med Busching (s. d.) »Sammlung deutscher Volkslieder« [1807] o. fl.; han var fra 1835 Redaktør af »Jahrbuch der Berliner Gesellschaft für deutsche Sprache und Alterthumskunde«. *C.A.N.*

Hagen, Gotthilf Heinrich Ludwig, tysk Vandbygningsingeniør, født 3. Marts 1797 i Konigsberg, død 3. Febr. 1884 i Berlin, helligede sig først til matematiske og astronomiske Studier, gik saa over til at studere Vandbygningsfagene og blev derefter, 1826, ansat som »Hafenbauinspector« i Pillau, var indtil 1849 Lærer i Vandbygning ved Bjærgakademiet og traadte 1850 ind i Handelsministeriet, hvor han specielt ledede Tyskland's Havnebygning, blev 1860 »Oberbaudirector« og 1869 »Oberlandesbaudirector«. Han planlagde og ledede 1854—56 Bygningen af Krigshavnen i Jade. H. skylder man foruden en Del videnskabelige Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter tillige en Del tekniske Værker, hvoriblandt de bekendteste ere: »Handbuch der Wasserbaukunst« [3 Dele i flere Udg., 1841—74], »Uber die Bewegung des Wassers in Strömen« [1868], »Uber die Bewegung des Wassers in cylindrischen, nähe horizontalen Leitungen« [1870], »Untersuchungen uber die gleichformige Bewegung des Wassers« [1876] m. fl. *C. Ph. T.*

Hagen, Hanna Amalia Nikoline, født Price, dansk Danserinde og Skuespillerinde, født 24. Oktbr. 1831 paa et Dampskib, der gik fra St. Petersborg til Kjøbenhavn, død i Kjøbenhavn 3. Juni 1892, fik fra sin unge Alder Undervisning af Bournonville paa det kgl. Teaters Balletskole og skaffede sig en smuk Plads ved Balletten, hvilken hun dog opgav for 1852 at debutere som Skuespillerinde paa det kgl. Teater. En noget tysk Accent, som var en Arv fra Hjemmet, hindrede hende dog i at faa noget større Repertoire ved Nationalscenen, og hun modtog derfor et fordelagtigt Tilbud fra Kasino, ved hvilket Teater hun i adskillige Aar hævdede sig en Primadonnaplads saavel i Skuespillet som i Sangspillet, Vaudevillen og Farcen. 1866 forlod hun Kasino og trak sig efter to Aars Virksomhed i Provinserne tilbage til Privatlivet. *Edg. C.*

Hagen [ha'χ^{e}n], Joris van der, ell. Verhagen, hollandsk Landskabsmaler, død i Haag 1669. Det eneste sikre, man ellers ved om denne Kunstners Levned, er, at han 1640 tog Ophold i Haag og 1656 var med til at stifte denne Bys Malergilde. Hans Landskaber (gerne Skov), fornemmelig fra Cleve og Gelderland, forsynede med Staffage af Kunstnere som Berchem, A. v. de Velde og le Ducq, ofte prægede af Ruisdael'sk Indflydelse, ere omhyggelig og dygtig udførte, men ofte lidt stive og livløse i Forgrundenes Planteformer. En meget smuk Prøve paa hans Kunst har Kunstmuseet i Kjøbenhavn, der i det hele ejer fire af hans Arbejder, i det lille »Flodlandskab«; Rijksmuseet i Amsterdam, Louvre-Samlingen i Paris og Berlin's Museum eje adskillige af hans Værker. Foruden i Olie malede han ogsaa i Vandfarve. *A. Hk.*

Hagen, Johan Frederik, dansk Kirkehistoriker, født i Kjøbenhavn 24. Juni 1817, død smst. 25. Marts 1859. II. blev Student 1834, cand. theol. 1840. Som Student blev han gennem Martensen ført ind i den hegelske Filosofi, og som Kandidat fortsatte han sine teologiske Studier, samtidig med at han plejede Kammeratlivet paa Borch's Kollegium, hvor han var Alumnus og skrev Viser sammen med P. Faber og A. Steen (»Og dersom du morer dig dolig«). 1845 blev han Lic. theol., og efter en Udenlandsrejse virkede han som Privatdocent ved Universitetet, indtil han 1852 blev Professor i Kirkehistorie. 1850 udgav han sammen med A. Listov en patristisk Antologi; efter hans Død udgaves hans Forelæsning over »Kirkelig Statistik«. Han var en Tid Medudgiver af »Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark«. *L. M.*

Hagen, Laurits Christian, dansk Præst, født 29. Maj 1808 paa Merløsegaard paa Sjælland, død 1. Juni 1880 i Kerteminde. II. blev Student 1826, cand. theol. 1833 og var derefter Lærer ved det v. Westen'ske Institut i Kjøbenhavn. 1837 blev han Adjunkt i Sorø, 1840 Præst i Medolden i Vestslesvig, 1850 i Stepping-Frørup i Haderslev Østeramt. Da han ikke vilde aflægge Ed til den preussiske Konge, blev han afsat 1867. 1868—76 var han Valgmenighedspræst i Kerteminde. II. havde stor Betydning for den nationale Vækkelse især i Vestslesvig, han var fra 1853 Medlem af Bestyrelsen for Rødding Højskole. Han udgav »Historiske Salmer og Rim« [1832] og H. A. Brorson's »Troens rare Klenodie« [1834 og senere]. *L. M.*

Hagen, Sophus Albert Emil, dansk Musiker, er født 3. Maj 1842 i Kjøbenhavn. Oprindelig studerede han Jura, men opgav dette Studium for ganske at hellige sig Musikken, hvor han havde Organist Rauch og Gebauer til Lærere. I en Række Sangkompositioner, dels for een, dels for flere Stemmer, deriblandt fem smaa franske Kantater, har han vist et smukt og kunstnerisk dannet Talent. Parodi-Operetten »Røverbruden« er kendt i Studenterkredse. 1869—79 var han Indehaver af Horneman & Erslev's Musikhandel. Ved Siden af sin Komponistvirksomhed har han drevet indgaaende musikhistoriske Studier. Sammen med G. St. Bricka har han udgivet en Samling ældre Musik »Fra Cæciliaforeningen« [1891], forsynet med historiske Oplysninger. *A. H.*

Hagen, Theodor Joseph, tysk Landskabsmaler, er født 24. Maj 1842 i Diisseldorf. Han er Elev af sin Fødebys Akademi, senere af O. Achenbach smst., 1871 Professor ved Weimar's Kunstskole, for hvilken han 1877—80 var Direktør; 1891 fik han den lille Guldmedaille paa Berlin's Kunstudstilling. Hans store, med kraftig Kolorit udførte Landskaber vise som Lærerens, O. Achenbach's, Forkærlighed for stærke Lyseffekter og romantisk Sceneri (Borgruiner etc). Til hans be-

kendteste Værker høre »Nederrhinsk By i Aftenlys« [Museet i Dresden, 1879], »Foraar« [Museet i Breslau] og »Guffernalp i Maderaner Thal«; fra 1897 er bl. a. »Aftenstjerne«. *A. Hh.*

Hagenau, By i Elsass, Distrikt Nedre Elsass, 28 Km. N. f. Strassburg midt i Hagenau Skov, (14,750 Hekt.), ved Moder, Knudepunkt for Jærnbanelinierne Strassburg—Weissenburg, Zabern—H. og H.—Diedenhofen, har (1895) 17,000 Indb. Der findes I evangelisk og 2 katolske Kirker, et Gymnasium, en Industriskole, et Kvindefængsel samt Bomuldsspinderi, Fajancefabrikation, Uldspinderi, Bryggerier og betydelig Humlehandel. H. er paa Grund af sine Skovbesiddelser den rigeste Kommune i Elsass. Til H.'s Kommune hører Flækken Sachsenhausen (800 Indb.) og det bekendte Valfartssted Marienthal (4 Km. mod Sydøst), et i 13. Aarh. grundlagt og senere af Jesuitterne beboet Kloster med prægtig Kirke. H. var oprindelig et Jagtslot, der tilhørte Hertug Frederik af Schwaben og Elsass, Fader til Frederik Barbarossa, og blev befæstet i Beg. af 12. Aarh. Efter at Byen hurtig var vokset op under de første hohenstaufiske Kejsere, blev den 1257 fri Rigsstad og i 14. Aarh. Hovedbyen i de 10 elsass'ske Rigsstæders Forbund. 1634 blev H. besat af Franskmændene og forblev ved den westfalske Fred i disses Besiddelse. H. blev gentagne Gange stærkt medtagen under Krigene i 17. og 18. Aarh., særlig 1677, paa hvilken Tid Franskmændene ødelagde Kejserslottet. 1867 blev H. nedlagt som Fæstning. *Joh. F.*

Hagenbach, Karl Rudolf, schweizisk Teolog og Kirkehistoriker, født 4. Marts 1801 i Basel, død 7. Juni 1874 smst. Fra 1829 til sin Død var han Professor ved Universitetet i Basel, og fra 1848 var han Medlem af sin Fødebys store Raad. Han var paavirket af Schleiermacher og Neander og søgte at forene Kristendom og Humanitet uden nogen betydeligere personlig Indsats, men med ikke ringe Smag. Hans historiske Arbejde, hvoraf hans »Kirkehistorie« er oversat paa Dansk af L. C. Hansen [1856—63], vidner om megen Dannelse, men er uden dybere Betydning. *L. M.*

Hagenbeck, Karl, tysk Dyrhandler, født 1844 i Hamburg, død 1887. Efter sin Faders Død overtog han den af ham stiftede Dyrhandlerforretning og gav denne et betydeligt Opsving ved at udruste storartede Ekspeditioner til fremmede Verdensdele med det Formaal at indfange vilde Dyr og indsamle etnografiske Genstande. Hans Søster, Christiane H., overtog Fuglehandelen som en selvstændig Forretning og udsendte ligeledes Samlerekspeditioner til Madagaskar, Brasilien **o. a.** St. *J. C.*

Hagenia Willd. (*Brayera* Kunth), Slægt af Rosenfamilien (Agermaanegruppen) med en enkelt Art, *H. abyssinica* Willd. (*B. anthelmintica* Kth., Kosotræ), et anseligt, indtil 20 M. højt Træ med spredte, uligefinnede Blade, hvis Akselblade ere tilvoksede; baade Grene og Blade ere stærkt haarede. Blomsterne i den store topformede og rigt forgrenede Stand ere smaa og have grønlige Yderbæger- og Bægerblade og hvide Kronblade; de ere polygame. Hanblomsterne have 20 Støvdragere. Frugten er en Nød, der omgives af det under Frugtmodningen stærkt forstørrede og dybt purpurfarvede Yderbæger. Kosotræet vokser i Abessinien's Bjærge i en Højde af over 2,500—3,500 M. De tørrede Hunblomster (Koso- eller Kussoblomster, *Flores Koso*) ere et meget virksomt Ormemiddel; hele Standen af Hunblomster gaar i Handelen og vejer hyppig henved 100 Gr. *A. M.*

Hagenow, By i Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin, 28 Km. S. V. f. Schwerin ved den lille Flod Schmar og Jærnbanelinierne Wittenberge—Hamburg og H.—Schwerin (Jærnbanestationen ligger i en Afstand af 3 Km. fra Byen), har (1890) 3,900 Indb. samt Dampmøller og Teglbrænderi. *Joh. F.*

HagenskOV (nu Frederiksgave), i Middelalderen en kongelig Borg i Baag-Herred, 7 Km. S. 0. f. Assens. H., der først nævnes i et Kongebrev af 1251, er mulig af endnu ældre Oprindelse og har i sin Tid ligget paa et Næs, der skød frem mellem Bæltet og den forbiløbende Aa. 1259 lod Christoffer I Ærkebispen Jakob Erlandsøn gribe og føre i et vanærende Optog til H., hvor han blev sat i Bolt og Jærn. 1278 blev H. pantsat til Erik Klipping's Formynder, Albert af Braunschweig, og tilhørte senere Grev Gert. 1386 indløste Dronning Margrete Borgen, og den laa fra nu af under Kronen. I Grevens Fejde blev den ved en Bondes Forræderi spillet i Hænderne paa Lybeckerne. Blandt de kgl. Lensmænd maa nævnes Frans Brokkenhus, Erik Hardenberg, Broder til Frederik II's Ungdomselskede Anna, den vidtberejste Jakob Ulfeld, hvis Søn Corfits, den senere Rigshofmester, blev født her 1606, samt Jørgen Brahe (»den lille Konge paa Fyn«). H. Len blev 1661 forandret til H. Amt (senere Assens Amt), og den første Amtmand, Niels Banner, der stod i stor Gunst hos Frederik III, fik 1667 det gamle H. til Gave og kaldte det med kgl. Tilladelse Frederiksgave. Senere tilhørte H. Slægten Dewitz, fra 1766 den bekendte Handelsmand, Konferensraad Niels Ryberg, der 1775 byggede en ny Hovedbygning ca. 600 M. N. V. f. det 1741 nedbrændte gamle Slot; 1824 overtog Staten Gaarden, og den tjente 1841—47 Kronprins Frederik (VII) som Sommerresidens. 1854 solgtes den til Grevskabet Wedellsborg. — I »den gamle Slotsbanke« lod Kronprins Frederik ved Udgravning afdække Ruiner af et firkantet Taarn, Rester af et ældre eller mulig det ældste H. *B. L.*

Hager, Hans Hermann Julius, tysk Apoteker og farmaceutisk Forfatter, født 3. Jan. 1816 i Berlin, død 25. Jan. 1897 i Neuruppin. H. tog 1841 Apotekereksamen og købte 1843 »Stadtapotheke« i Fraustadt. Efter 17 Aars praktisk Apotekergerning solgte han Apoteket for helt at hellige sig til den farmaceutiske Forfattervirksomhed, en Virksomhed, der, i Begyndelsen ringe og lidet anset, efterhaanden tiltvang sig Agtelse og Paaskønnelse hele Verden over, hvor Farmacien udøves. Næsten alle Farmaciens Felter ere blevne behandlede af H., der er bleven en Fører saavel i den praktiske som i den videnskabelige Farmaci. 1859 blev H. Dr. phil., og samme Aar grundlagde han Tidsskriftet »Pharmaceutische Centralhalle«. Af H.'s mange fortrinlige Værker skulle anføres: »Handbuch d. pharmaceutischen Receptirkunst« [Lissa 1850, 5. Opl. 1896]; »Technik d. pharmaceutischen Receptur« [Berlin 1890]; »Kommentar zur *Pharmacopoea Germanica*« [2

Bd., Berlin 1873]; »Kommentar zu den Arzneibuch fur das deutsche Reich« [sammen med Fischer og Hartwig, 2 Bd., Berlin 1890—92]; *Manuale pharmaceuticum*[2 Bd., Leipzig, Bd. 1, 6. Opl. 1891, Bd. 2, 3. Opl. 1876]; »Ilandbuch der Untersuchungen« [2 Bd., 2. Opl. Leipzig 1881—82]; »Handbuch der pharmaceutischen Praxis« [3 Bd., Berlin, 8. Opl. 1885]; »Das Mikroskop und seiner Anwendung« [Berlin, 7. Opl. 1886]. *A. B.*

Hagerstown [he1ig°staun], Byi den nordamerikanske Stat Maryland, ved Antietam Creek, Jærnbaneknudepunkt, har et Lærerindeseminarium, Fabrikation af Possementmagerarbejde og (1890) 10,100 Indb. Byen grundlagdes 1750 af Tyskere fra Pennsylvania. *S. B. T.*

Hagerup, Edvard, norsk Embedsmand og Politiker, født i Christianssand 9. Septbr. 1781, død i Bergen 29. Marts 1853, blev Student 1797, cand. jur. 1802, Assessor i Bergen's Overret 1810, 1822 Amtmand i nordre, 1831 i søndre Bergenhus Amt og 1834—52 Stiftamtmand i Bergen. H. var 1. Repræsentant for Bergen's By allerede paa det overordentlige Storting 1814, paa hvilket han efter sine Vælgeres bestemte Paalæg stemte mod Foreningen med Sverige, senere 1824, 1827 og 1828, og valgtes paa de to sidstnævnte til Præsident i Lagtinget. 1836 afslog han at indtræde i Regeringen. Af hans Breve og Dagbøger ere Udrag trykte i Samlingen »Breve fra Danske og Norske« [Kbhvn. 1876]. *J. B. H.*

Hagerap, Eiler, norsk Biskop, født 1685 paa Kvernes Præstegaard paa Nordmøre, død 15. Apr. 1743 i Throndhjem. H. blev 1702 Student og efter nogen Tids Lærervirksomhed 1709 Personelkapellan til Kvernes. Dybt greben af den fra Veø-Præsten Thomas von Westen udgaaede Vækkelse blev han snart en af de mest fremtrædende af de syv nidkære Præster i Nordmøre og Romsdalen, som man har givet Navnet »Syvstjernen«. For at udrede disses Synsmaader og Forslag til at hæve det kirkelige Liv og skærpe Kirketugten drog han 1714 til Kjøbenhavn, hvor han tildrog sig Opmærksomhed ved sin sjældne Veltalenhed. Han blev 1715 udnævnt til Sognepræst i Kalundborg og virkede her til 1727, da han indtraadte i sin afdøde Vens, Thomas v. Westen's Stilling som teologisk Lektor i Throndhjem. Det følgende Aar blev han Stiftsprovst, og ved Biskop Krog's Død 1731 blev han udnævnt til dennes Eftermand. Som Biskop viste H. megen Herskesyge, ligesom han heller ikke kan frikendes for Nepotisme. Blandt andet kom han i en meget ubehagelig Strid med Skolens fortjente Rektor, Mag. Benjamin Dass. Pietismen, som han i sin Ungdom havde været varmt hengiven, kom han i sine senere Aar langt bort fra. »Hans Passionsprædikener«, siger Biskop A. Chr Bang, »høre til det allerypperste, den norske Kirkes Mænd have frembragt paa den homiletiske Litteraturs Omraade. Hans Forsøg i religiøs Digtning var uden synderlig poetisk Værd«. (Litt.: L. Daae, »Throndhjem's Stifts gejstlige Historie«, S. 151—64; Festskriftet »Throndhjem i Fortid og Nutid«, S. 154 ff. [Horten 1897]). *O.A. 0.*

Hagerup, Ejler Henning, dansk Sprogmand, født paa Nysø 5. Septbr. 1817, død 13. Juni 1863. Han blev Student 1834, cand. theol. 1840, Licentiat i Teologi paa en kirkehistorisk Afhandling 1844; blev 1845 Kateket i Præstø og 1850, et Par Maaneder efter Slaget ved Isted, Sognepræst i Store og Lille Solt i det nordlige Angel. Da H. blev Præst i dette for sin Tyskhed udskregne Sogn, forbavsedes han ved at opdage, at Befolkningens daglige Omgangssprog var en rent dansk Dialekt. Han gav sig derfor snart til at optegne de ejendommelige Dialektformer, som han efterhaanden stødte paa, idet han samtidig stræbte at bøde paa sine i Begyndelsen meget mangelfulde nordiske Sprogkundskaber. Resultatet af hans Studier foreligger især i den lille Bog »Om det danske Sprog i Angel« [1854, 2. Udg. ved K. J. Lyngby 1867], et Værk, der endnu har Betydning som en af de bedste danske Dialektskildringer og den fyldigste Beskrivelse af det nu døende danske Angelbomaal. *V. D.*

Hagerup, Georg Francis, norsk retslærd og Statsmand, nedenn. H. S. H.'s Søn, er født paa Horten 22. Jan. 1853 og blev Student 1870. Efter i flere Aar at have studeret Medicin forlod han dette Fag og tog 1876 juridisk Embedseksamen, hvis løfterige Udfald straks forskaffede ham et offentligt Rejsestipendium, som han benyttede til under et Aars Ophold i München, Leipzig og Paris at lægge sig efter romersk og moderne Formueret. Ved Hjemkomsten overtog han den praktiske Stilling som edsvoren Sorenskriverfuldmægtig, men knyttedes derpaa 1878 til Universitetet som Stipendiat, hvorhos han konstitueredes som Assessor i Christiania Byret. Hans videnskabelige Produktion gik først i formueretlig Retning. Allerede hans Debutarbejde »Om Kjøb og Salg« [i »Norsk Retstidende« 1883 samt i Særtryk; 2. Udg. 1884], hvori han underkastede dette Emne en selvstændig kritisk Behandling fra et moderne Standpunkt, gjorde ham til en med Opmærksomhed læst Forfatter. Derpaa fulgte »Om Tradition som Betingelse for Overdragelse af Løsøre« [i »N. Retstid.« 1884, samt i Særtryk], en Afhandling, hvorover han i Maj 1885 disputerede for den i Norge dengang endnu ret sjældne juridiske Doktorgrad, i hvilken Anledning han tillige udgav »Tre Forelæsninger« [Chra. 1885]. Efter at han s. A. var konstitueret som juridisk Professor, en Stilling, hvortil han 1887 fast udnævntes, skrev han [i »N. Retstid.« 1886] »Om Gjældsovertagelse« og [1887] »Om Ægtefællers Arveret, Reformforslag med Motiver« samt Hovedværket »Den norske Panteret« [1889]. Paa 6. nordiske Juristmøde holdt H. Foredrag over det af ham opstillede Forhandlingsemne: »Bør Grundbøgerne tillægges offentlig Troværdighed?« [Chra. 1887]. Endelig har han i Christiania Handelsgymnasiums Aarsberetninger — ved hvilket Institut han i længere Tid var Lærer i Handelsret og Statsøkonomi — ladet optage »Fire Afsnit af den norske Handelsret« [1886] og »Omrids af den norske Handelsret« [1893—94]. Efter at H. imidlertid ved Universitetet havde overtaget at forelæse Proces og Strafferet i en for disse Fag betydningsfuld Overgangstid, hvorunder navnlig ogsaa den ved L. af 1. Juli 1887 indførte, paa Juryprincippet byggede Strafferetspleje traadte ud i Livet, foretog han 1889 en Studierejse til England, Frankrig og Tyskland og holdt derpaa efter Hjemkomsten samme Efteraar en Række Forelæsninger over den ny Lov, hvorved ogsaa talrige ældre Jurister i praktisk Virksomhed indfandt sig

som Tilhørere. I Forbindelse hermed udgav han sammen med Rigsadvokat Getz »Lov om Rettergangsmaaden i Straffesager med oplysende Anmærkninger og Henvisninger« [1889, 2. Udg. 1890], en kortfattet, i Praksis stærkt benyttet Kommentar til Loven, i Sammenhæng med hvilken ligeledes er at nævne hans Udgave af »Straffeprocesloven og Lov om Forandringer i samme af 1891 med tilhørende Resolutioner, Instruxer etc.« [1893]. Sine egne principielle Betænkeligheder ved Jurysystemets Indførelse havde han allerede tidligere i et Foredrag i Efteraaret 1886 (trykt i Tidsskriftet »Vidar« 1887) stærkt betonet. Beregnet paa et større Publikum var ligeledes »Den norske Straffeproces paa Grundlag af Juryloven, almenfattelig fremstillet« [1890]. Endelig udgav han 1893 sine »Forelæsninger over den norske Straffeproces«, hvortil senere [1895—96] har sluttet sig 1. Del af hans »Forelæsninger over den norske Civilproces«. Ogsaa paa Kriminalrettens Omraade har H. været en af den nyere videnskabelige Bevægelses nordiske Ledere. I Juristmødet i Kjøbenhavn 1890 deltog han med et Foredrag over et af Reformvennernes Yndlingsemner, »Betingede Straffedomme« [trykt i Mødets Forhandl.], og da de norske Medlemmer af den 1889 stiftede »Internationale kriminalistiske Forening« i Foraaret 1892 besluttede at danne en norsk Kriminalistforening, blev H. Formand i dens Bestyrelse og indledede samme Efteraar Foreningens første Møde med et Foredrag over »nyere Strafferetsbevægelser«. At sine Forelæsninger over Kriminalretten har han udgivet et enkelt udførligt Afsnit »Om Formues- indgreb og Dokumentforbrydelser« [i »N. Retstid.« 1891 samt i Særtryk]. Trods Udfoldelsen af en saa frugtbar og alsidig Produktivitet og Lærervirksomhed — han har desuden oversat Holtzendorff's »Europæiske Folkeret« [1885], paa ny udgivet Hallager's »Arveret« [1885] samt deltaget i Genudgivelsen af Prof. Schweigaard's »Kommentar til den norske Kriminallov« — har H. derhos kunnet afse Tid til, fra 1888 uden Afbrydelse (1898), som ledende Redaktør at forestaa det for Nordens nyeste juridiske Videnskabelighed saa betydningsfulde »Tidsskrift for Retsvidenskab, udgivet af Bestyrelsen for den Stang'ske Stiftelse i Kristiania«, til hvis Hæfter han jævnlig tillige selv har leveret litterære Oversigter, Anmeldelser og selvstændige Afhandlinger. Blandt de sidste er særlig at fremhæve Tidsskriftets Aabningsartikel, »Nogle Ord om den nyere Retsvidenskabs Karakter« [1888], hvori han stiller sig paa den moderne tyske Jurisprudenses Standpunkt og kræver en syntetisk-konstruktiv Behandling af Retten og Retsbegreberne ud fra den positive Rets eget Indhold.

Ligesom H. saaledes paa det videnskabelige Omraade i fortrinlig Grad viste sig at være Fremskridtsmanden, er han det samme paa det praktisk-sociale. Navnlig har ogsaa Kvindesagen i ham fundet en indflydelsesrig Støtte. Mindre Lejlighed har han haft til at medvirke i det i Norge saa stærkt anvendte Lovkommissionsarbejde. Dog indtraadte han 1891 i Civilproceslovkommissionen og foretog af Hensyn hertil 1892—93 ny Studierejser til England, Frankrig og Tyskland. I denne Virksomhed afbrødes han imidlertid allerede 1893, idet han ved Dannelsen af det konservative Ministerium Stang af 2. Maj d. A. kaldtes til Medlem af Kongens Raad, i hvilken Egenskab han tilbragte Aaret 1893—94 ved Statsraadsafdelingen i Stockholm og derpaa 1894 overtog Justitsdepartementet, som han senere har været Chef for. Under den særdeles livlige Valgkamp i Sommeren 1894 udfoldede han en energisk Virksomhed paa Folkemøderne i de forskelligste Landsdele som Forsvarer af det konservative Program. Ved sin tilldvækkende Optræden og Personlighed vandt II. saavel i som uden for Stortinget almen Anerkendelse som en betydelig politisk Kraft, hvortil ikke mindst bidrog hans fremragende Evne som en paa een Gang saglig og formfuldendt Taler. Det var derfor under flersidig Tilslutning, at Kongen, da det viste sig nødvendigt at danne et Koalitionsministerium af Landets 3 politiske Partier, stillede H. i Spidsen for dette (14. Oktbr. 1895). Da Valgene 1897 imidlertid gave Venstre $^2/_3$ Flertal i Stortinget, og den 1895 nedsatte Komité angaaende Ordningen af Unions-Stridsspørgsmaalet opløstes uden Resultat, demissionerede Ministeriet 17. Febr. 1898, hvorefter H. gik tilbage til sin Universitetsstilling. H. er Storkors af Olafs-Ordenen samt fik i Anledning af en i Stockholm 1893 udført Redningsdaad den svenske Guldmedaille »for berømmelige Gerninger«. I Foraaret 1892 repræsenterede han Christiania Universitet ved Universitetsjubilæet i Dublin; han er bl. a. ogsaa Medlem af Instituttet for international Ret, ved hvis Møde i Kjøbenhavn i Efteraaret 1897 han var nærværende. *E. H.*

Hagerup, Henrik Steffens, norsk Søofficer, Søstersøn af Filosoffen Henrik Steffens, født i Kalundborg 23. Apr. 1806, død i Karlsbad 28. Maj 1859, blev 1824 Sekondløjtnant i den norske Marine, hvorefter han s. A. fulgte sin navnkundige Morbroder til Tyskland, hvor han i nogen Tid studerede ved Universitetet i Breslau. 1826 kom han tilbage til Christiania, arbejdede 1828—38 ved den geografiske Opmaaling, navnlig ved Kystmaalingen i Nordland og Finmarken, og var 1840—47 Lærer i Artilleri ved Søkadetinstituttet. 1856 blev IL, der 1854 var avanceret til Kaptajn og paa forskellig Maade havde deltaget i det politiske Liv, bl. a. som Repræsentant paa Stortinget 1848, 1851 og 1854, udnævnt til Statsraad og Chef for Marinedepartementet og kort efter til Kontreadmiral. De store Forhaabninger, som knyttedes til hans Evners og Karakters Indflydelse i det offentlige Liv, bleve tilintetgjorte ved hans tidlige Død. *J. B. H.*

Hageskytte, i 16. Aarh. en hyppig anvendt Benævnelse paa den med Hagebøsse udrustede Infanterist. *E. P.*

Hagetmau [ažæmo'], By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Landes, Arrond. St.-Sever (Guienne), ved Adour's Biflod Louts, har (1891) 1,800 Indb., en Kirke med romanske Krypter, et Mindesmærke for den her fødte Politiker og Forfatter Duprat og Industri i Olie og Linned samt Handel. *H. W.*

HagetOV (Søudtryk), et Tov, i hvis ene Tamp (Ende) er indsplidset ɔ: befæstet paa en særegen Maade (se Splidsning), en Kous (s. d.) med en Hage. H. bruges, naar svære Vægte (f. Eks. en Ankerkæde) skulle hales op paa Dækket gennem et forholdsvis snævert Hul, idet Hagen da fastgøres paa Genstanden (Byrden), medens Kraften anbringes i den anden Ende af H. *C. L. W.*

Haggada (aram. Agada), egl. Fortælling, Belæring, i den rabbinske Litteratur Betegnelse for Bearbejdelsen og Videreførelsen af det historiske Stof og de religiøse og etiske Forestillinger i Bibelen, for en stor Del fremkommen i opbyggeligt Øjemed, ligesom Halacha (s. d.) var Bearbejdelse af Lovstoffet. Som der var en vis Frihed for Trosforestillingerne, medens Livet var bestemt bundet ved Loven, var der ved H. langt videre Spillerum for Fantasien og Vilkaarligheden end ved Halacha. Som denne overleveredes H. i Begyndelsen kun mundtlig. I Pseudepigraferne findes en stor Del haggadisk Stof. I den talmudiske Litteratur findes H. sammen med Halacha, i Mischna mindst, i den babylonske Talmud mest. Kommentarerne til gl. Test. (*Midraschim*), naar undtages de ældste, ere væsentlig H. For den haggadiske Bearbejdelse af den hellige Historie er »Jubilæernes Bog« (det eneste af den Art fra 1. Aarh. e. Chr.), en paa mange ny Navne og Smaatræk m. m. rig Bearbejdelse af 1. Moseb., et klassisk Mønster. For de religiøse Forestillingers Vedkommende gik H. særlig i eskatologisk og teosofisk Retning. I senere Tider kom meget andet, Naturvidenskab, Geografi m. m. ind under Betegnelsen H. (Litt.: se Halacha). *V. O.*

Haggai, en af de eftereksilske Profeter samtidig med Zakarja. Ved sine indtrængende Ord søgte han med Held at vække sit Folks sunkne Iver for at bygge Tempelet op, Aar 520 f. Chr. *V. O.*

Haggard [hä'gəd], Henry Rider, engelsk Romanforfatter, er født 22. Juni 1856 i Beadenham, Norfolk. Efter en Tradition, som H. selv har meddelt, stammer han fra Danmark, fra Gyldenstiernernes Familie. Han opholdt sig i lang Tid i England's sydafrikanske Kolonier og har derfra hentet Emnerne til en Del af sine Romaner. Disse, der have gjort ham til en særlig af Ungdommen meget læst Forfatter, ere i Reglen Sensationsromaner, godt byggede og fortalte med en høj Grad af Fantasi og koloristisk Evne. Rækken af de vigtigste ere: »Cetywayo and his White Neighbours« [1882], »Dawn« [1884], »The Witch's Head« [1885], »King Solomon's Mines« [1886], »She, a History of Adventure« [1887], »Allan Quatermain« [1887], »Jess« [1887], »Maiwa's Revenge«, »Mr. Meeson's Will«, »Colonel Quaritch V. C.« [1888], »Cleopatra« [1889], »Allan's Wife« [1889], »Beatrice« [1890], »Eric Brighteyes« [1891], »Nada the Lily« [1892], »Montezuma's Daughter« [1893], »The people of the Mist« [1894], »Joan Haste« [1895], »Heart of the World« [1896], »The Wizard« [1896] samt i Fællesskab med Andrew Lang: »The World's Desire« [1890]. De fleste af disse Romaner ere oversatte paa Dansk af P. Jerndorff-Jessen; ogsaa paa Norsk af forskellige Oversættere. *T. L.*

Haghe [eng.: hetig], Louis, belgisk Maler og Litograf, født 17. Marts 1806 i Tournai, død 9. Marts 1885 i London, Han lagde sig tidlig efter Litografien, som han, da han 1832 rejste til London, snart fik rig Lejlighed til at dyrke, idet han af Day & Son's litografiske Institut i en Aar række blev sysselsat med Illustrationer, til dets Pragtværker om Spanien og Portugal, Belgien og Tyskland m. m.; samtidig vandt han ogsaa Ry som virtuosmæssig Akvarelmaler, blev 1835 Medlem af, senere Præsident for London's Institut for Akvarelmalere; han malede dels historiske Genrestykker — »Krigsraadet i Courtrai« [1839, London's National Gallery], »Cromwell med Karl I's Brev« [1843], »Vargas'es Ed«, »Zurbaran's sidste Øjeblikke«, »Rubens maler en Dame« [1846] o. s. v. — dels Interiører (hvoraf dog flere udførtes i Olie), »Koret i Firenze's St. Maria Novella«, »Et Parti af St. Bavo i Gent« og andre Interiører af belgiske Bygninger m. m. *A. Hk.*

Hāghi, Hagi, By paa den sydvestlige Kyst af Japan's Hovedø Nippon, ligger ved en Bugt fra det japanske Hav og har (1896) 21,200 Indb. Den er Hovedstad i Provinsen Nagato og driver livlig Handel. *C. A.*

Hågia Maura se Amaxiki.

Hagiásma (græ.), det indviede Vand, Vievand.

Hagii Saránta, Havneplads ved det ioniske Hav for Byen Delvino (Delonia) i Landskabet Albanien, Vilajet Janina, ligger lige over for Korfu's Nordspids og er en vigtig Dampskibsstation. I Nærheden ligge Ruiner af det gamle *Onchesmos.* *C. A.*

Hagiogråfer se Bibel, S. 1034.

Hagiolatrī (græ.), Helgentjeneste.

Hagĭon Oros se Athos, S. 249.

Hagĭos (græ.), hellig. Ordet findes hyppig i nygræske Stednavne, hvor det altsaa svarer til det latinske Sankt.

Hagios Georgios se Flius.

Hagios **Nikolāos** se Tenos.

HagiOStråti, H. Eustratios, lille 0 i Archipelagus, ligger S. f. Lemnos og V. f. Mytilene og er 43 D Km. stor. I geografisk Henseende maa den nærmest regnes til Europa, men i administrativ Henseende hører den til Lilleasien, Vilajet Dschesairi-Bahri-Sefid. *C. A.*

Hagl d. s. s. Hagel.

Haglund, Robert Ludvig, svensk Tegner og Raderer, er født i Stockholm 5. Marts 1844. H. lagde sig først efter Dekorationsmaleri 1861—64 under Ahlgrensson's Ledelse, var en Tid i Finland, hvor han udsmykkede Åbo Teater, og fortsatte efter Hjemkomsten til Stockholm 1865 sit Teatermaleri, medens han samtidig gik paa Akademiet, hvor han under Bergh især dyrkede Landskabskunsten; senere lærte han under Holm Vandfarveteknikken. 1867 knyttedes han som Tegner til »Ny illustrerad tidning«, som han i Tidens Løb bar forsynet med en stor Mængde Stof; desuden har han givet Bidrag til adskillige fremmede illustrerede Blade som »Illustr. London News«, »Le monde illustre«, »Ueber Land und Meer« m. fl., illustrerede bl. a. »Sverige's historia« [1875—81] og Nordenskiöld's »Vega's fard« o. s. v. [1881] samt raderede en Del Blade: »Fürstenberg's Galeri« efter C. Larsson, »Trolleholm«, et Billede efter Rubens i det svenske Nationalmus. o. s. v. *A. Hk.*

Hagn, Louis von, tysk Genremaler, er født 23. Novbr. 1820 i Munchen. Han studerede først fra 1841 Malerkunst paa München's Akademi, senere i Antwerpen under Wappers og E. de Block, fortsatte sin Uddannelse under Vandreaarene i Bruxelles, Berlin, Paris (1853—55), Firenze og Rom ogslog sig endeligned i München. Han er særlig bleven bekendt ved sine kvikke og gratiøse Genrebilleder fra Rokokotiden; i saa Henseende har Opholdet i Berlin 1851, under hvilket han studerede Slottene Potsdam o. s. v., og Paavirkningen der fra Menzel haft megen Betydning for ham. Senere har han delvis

forladt Rokokoen og skaffet sig Emner fra forskellige andre Perioder, særlig 17. Aarh. Bekendte Værker: »Slikmund« [1861], »Alkymisti, »Musikalsk Underholdning« (Schack's Galeri i Munchen), lignende Emner i München's ny Pinakotek, »Bibliotek i Jesuiterkollegiet i Rom« [1869], »Offentlig Audiens hos Leo XIII«, »Procession paa Christi Legems Fest i 18. Aarh.« [1884, München's Raadhus]. *A. Hk.*

Hag torn se Mispel.

Hahn, August, tysk Teolog, født 27. Marts 1792, død 13. Maj 1863. Hans Navn er særlig knyttet til Kampen mod den ved 19. Aarh.'s Begyndelse herskende Rationalisme. Efter en kortere Virksomhed ved Præsteseminariet i Wittenberg, under hvilken han genvandt sin Barnetro, som han under Studierne i Leipzig havde mistet, blev han 1819 Professor i Konigsberg og 1826 Professor og Præst i Leipzig, hvor han skrev en Disputats »Om Rationalismens sande Natur og dens Forhold til Naturalismen«, i hvilken han hævdede, at de rationalistiske Professorer ikke vare kristelige Lærere og burde gaa ud af Kirken. Derved førtes han ind i heftige Kampe, der fornyedes ved hans »Sendeskrivelse« til Bretschneider 1832 om »Kristendommens Stilling i vor Tid«. 1833 blev han kaldet til Breslau for at bekæmpe Rationalismen der, først som Professor, senere som Generalsuperintendent for Schlesien (fra 1844), i hvilken Stilling han atter indførte Ordinationsforpligtelsen paa den augsburgske Konfession. Han udviklede sig stadig fra supranaturalistisk i kristelig-luthersk Retning. Af hans Skrifter nævnes, »Lehrbuch des christl. Glaubens« [2.0pl. 1856—59] og »Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der ap. kath. Kirche« [3. Opl. 1897]. *J. P. B.*

Hahn, Elise, se Bürger, G. A.

Hahn, Johann Georg von, tysk rejsende og Sproggransker, født 11. Juli 1811 i Frankfurt a. M., død 23. Septbr. 1869 i Jena. Efter at have studeret Retsvidenskab i Giessen og Heidelberg fik han 1834 Ansættelse i Grækenland, men maatte 1843 efter Revolutionen opgive sin Stilling og forlade Landet. 1847 blev H. østerrigsk Konsul i Janina, hvor han benyttede sit 4 Aars Ophold til grundige Studier af det albanesiske Sprog og til Rejser omkring i Landet; 1851 blev han forflyttet til Syra som Generalkonsul. Herfra foretog han en Undersøgelsesrejse til Troas og forsøgte Udgravninger for at genfinde Troia, men han havde ikke det Held, som siden fulgte Schliemann (se H.: »Ausgrabungen auf der Homerischen Pergamos« [1865]). Hans Hovedværk er: »Albanesische Studien« [Jena 1868]. *V. S.*

Hahn, Vincens Joachim, dansk Hofembedsmand, født 22. Decbr. 1632, død 25. Jan. 1680, tilhørte en anset mecklenburgsk Adelsfamilie og kom ca. 1638, et Par Aar efter Faderens Død, til Danmark med Moderen, der under Krigen maatte flygte fra sit Fædreland. Da han blev voksen, tog Kong Frederik III sig af ham og sendte ham 1651 til Dresden for at lære Jagtvæsenet. Efter flere Aars Ophold her vendte han tilbage til Danmark, men sendtes 1656 paa ny til Dresden. Opholdet ved det sachsiske Hof blev dog denne Gang ikke af lang Varighed; ved Efterretningen om Krigens Udbrud 1657 vendte han atter hjem, blev Kornet ved Kongens Livregiment og var ved Krigens Slutning avanceret til Major. Han forlod dog snart den militære Løbebane og blev 1661 udnævnt til Overjægermester i Danmark, 1663 tillige i Slesvig og Holsten. Ved sit Giftermaal 1662 med en dansk Adelsdame Sidsel Kaas, der bragte ham Godserne Sparresholm og Jomfruens Egede i Medgift, blev han en velhavende Mand. Under Christian V kom H. til at indtage en meget betydelig Stilling. Hans Selskab blev snart aldeles uundværligt for Kongen, og han fulgte denne stadig i Krig og Fred. Som Følge heraf fik han stor Indflydelse paa Kongen, ogsaa uden for sit Embedes Omraade, en Indflydelse, der næppe altid var af heldig Natur. Maaske er hans Eftermæle dog blevet slettere end fortjent. Han synes i alt Fald at have været en tapper Officer, men hans Benyttelse af Kongens Yndest til at skaffe sig Hædersbevisninger og materielle Begunstigelser taler unægtelig ikke til Fordel for hans Karakter, da de paa ingen Maade kunde retfærdiggøres ved hans Fortjenester af Riget. Han vedblev til sin Død at beklæde det meget indbringende Overjægermesterembede og førte desuden Tilsyn med Leverancerne til Hofstaten; 1677 udnævntes han tillige til Meddirektør for Generalkommissariatet, 1678 til Geheimeraad og 1679 til Ridder af Elefanten. *L. L.*

Hahn, Werner, tysk Forfatter, født i Marienburg 13. Maj 1816, død i Sakrow ved Potsdam 1. Decbr. 1890. Han viser sig i sin Forfattervirksomhed væsentlig som preussisk-patriotisk Folkeskriftsforfatter; dog har han ogsaa dyrket Litteraturhistorie samt nordisk Mytologi og Eddalære. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Friedrich Wilhelm III und Luise, Konigin von Preussen« [1850, 3. Opl. 1871], »Hans Joachim v. Zieten« [1850, 7. Opl. 1893], »Friedrich I, Konig in Preussen« [1851, 3. Opl. 1876], »Kunersdorf« [1852], »Der Krieg Deutschlands gegen Frankreich« [1871], »Geschichte der poetischen Nationallitteratur der Deutschen« [11. Opl. 1888], »Helgi und Sigrun, zwölf Lieder germanischer Heldensage« [1867], »Edda, Lieder germanischer Gottersage, bearbeitet und erläutert« [1872], »Odin und sein Reich« [1886], »Kriemhild, Volksgesang der Deutschen aus dem 12. Jahrhundert« [1889, Skoleudg. 1890]. *C. A. N.*

Hahnemann, Christian Friedrich Samuel, tysk Læge, født i Meissen 10. Apr. 1755, død i Paris 2. Juli 1843. Han studerede to Aar Medicin i Leipzig og meget kort i Erlangen, hvor han fik Doktorgraden 1779. Han praktiserede derefter som Læge, men kunde dog intet Sted finde Ro, men flyttede stadig omkring fra en By til en anden. Fra Midten af 1780'erne beskæftigede han sig mest med litterært og kemisk Arbejde, idet han inden 1790 havde udgivet en stor Mængde Oversættelser af fremmede Arbejder og forfattet 18 selvstændige kemiske Afhandlinger. — Ved sine Oversættelser fik han den Idé at prøve en ny Helbredelsesmetode (Homøopati [s. d.]), og han begyndte da atter at praktisere, men kom snart i Fejde med Apotekerne, fordi han selv lavede sine Lægemidler, da de ikke kunde faas paa Apotekerne. Overalt blev han anklaget, og han maatte drage fra Sted til Sted. 1810 udgav han »Organon der rationellen Heilkunde« [Dresden], 1812 blev han Privatdocent i Leipzig, hvorfra han maatte rejse 1821, da det blev ham forbudt at dispensere Medika-

menter, og han drog derpaa som Livlæge hos Hertugen af Anhalt-Cothen til Cothen, hvor han forblev til 1835 for endelig at rejse til Paris. *G. N.*

Hahn-Hahn, Ida Marie Luise Sophie Friederike Gustava v., tysk Grevinde og Forfatterinde, født i Tressow i Mecklenburg 22. Juni 1805, død i Mainz 12. Maj 1880. Hun blev 1826 gift med en Grev Hahn af den ældre Linie, men skilt fra ham 1829, hvorefter hun tilbragte Aarene 1835—43 næsten uafbrudt paa Rejser, der omfattede Schweiz, Italien, Frankrig, Spanien, Sverige og endelig Orienten, medens hun alt imellem opholdt sig meget forskellige Steder i Tyskland, nemlig i Wien, Greifswald, Berlin og Dresden, og hele Tiden flittig udsendte Bog efter Bog. Først optraadte hun med en Samling lyriske Digte [1835], derpaa »Neuere Gedichte« [1836], »Venetianische Nächte« [1836] og »Lieder und Gedichte« [1837]. Siden slog hun sig paa den sociale Roman og udsendte i Løbet af 10 Aar 12 Bind, som udkom i en samlet Udgave (1844) under Titel af den første af dem: »Aus der Gesellschaft« ; de ere alle prægede af en fin Dannelse og ikke lidt paavirkede af fransk Esprit og af ungtyske Tendenser, men temmelig overfladiske, og den højadelige Livsanskuelse, som skinner igennem, vakte mange Steder Anstød og blev persifleret af Fanny Lewald i den anonyme Roman »Diogena von Gräfin IdunaH.« [1847]. Hendes mange Rejser fremkaldte en hel Del Beskrivelser, som »Jenseit der Berge« [2 Bd. 1840], »Reisebriefe« [2 Bd. 1841], »Erinnerungen aus und an Frankreich« [2 Bd. 1842], »Ein Reiseversuch im Norden« [1843] og »Orientalische Briefe« [3 Bd. 1844]. En kær Vens Død var uden Tvivl en medvirkende Aarsag til, at hun kastede sig i Armene paa Katolicismen, og det var ingen ringere end den berømte Biskop Ketteler i Mainz, som optog hende i den katolske Kirkes Skød (1850). Hun udgav derpaa som en Slags Retfærdiggørelse af dette Skridt »Von Babylon nach Jerusalem« [1851], hvilken dog blev aandrigt og skarpt imødegaaet af Abeken i »Babylon und Jerusalem« [1851]; hun fortsatte imidlertid sin tendentiøse Forfattervirksomhed med Digtsamlingen »Unsrer lieben Frau« [1851, 3. Opl. 1856], »Aus Jerusalem« [1851], »Die Liebhaber des Kreuzes« [1852] o. fl., og indtraadte som Novice i et Kloster i Angers samt medvirkede til Indstiftelsen af Klosteret »Zum guten Hirten« i Mainz, hvor hun døde. Af hendes senere Romaner, i hvilke hun gør lige saa ivrig Propaganda for den ultramontane Retning, som hun i sine ældre Romaner virkede for den ungtyske Sag, kunne nævnes: »Maria Regina« [2 Bd. 1860, 4. Opl. 1876], »Zwei Schwestern« [2 Bd. 1863], »Peregrin« [2 Bd. 1864], »Die Erbin von Cronenstein« [2 Bd. 1868], »Nirwana« [2 Bd. 1875], »Der breite Weg und die enge Strasse« [2 Bd. 1877], »Wahl und Fiihrung« [2 Bd. 1878]. En samlet Udgave af de ældre Romaner udkom i 21 Bd. [1851]. (Litt.: Haffner, »Grafin Ida H.« [1880]; Alinde Jacoby, »Ida Gräfin H.« [1894]). *C.A.N.*

Haid, talrig tysk Kobberstikkerfamilie fra Augsburg; til de betydeligste Medlemmer høre: 1) Johann Gottfried H., Mezzotintostikker, født i Augsburg 1710, død i Wien 1776, hvor han først var Elev af Akademiet og af Broderen J. L. H. for derpaa at uddannes videre i England; bedst er han i sine mange Portrætter, hvoriblandt den østerrigske Kejserfamilie efter Mytens. 2) Johann Elias, født i Augsburg 1739, død smst. 1809, var Elev af sin Fader, J. J. H., hvem han snart overtraf; blandt hans talrige Portrætter ere mange efter A. v. d. Werff, Kupetzky og A. Graff. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af Familien H. ca. 70 Blade. *A. Ls.*

Haidah se Amerika, S. 702.

Haidarabad, Hyderabad, Nizam's Rige, den største af Vasalstaterne under det britisk-indiske Kejserrige, ligger i Midten af Halvøen Dekan og indtager et Areal af 214,179 □Km. Den begrænses mod Nordøst af Floderne Perganga, Pranhita og Godavari, der adskille den fra Berar og Centralprovinserne, mod Sydøst af Krishna med Bifloden Tunghabadra, der adskille den fra Præsidentskabet Madras, og mod Vest af Præsidentskabet Bombay. Landet er en for største Delen bølgeformig Højslette, 3—400 M. o. H., med Hældning mod Øst; mod Nordvest hæve flere Bjærgkæder sig til større Højder, saasom Ajanta Hills og Nirmal Range, begge nær ved Nordgrænsen, Baiaghat Range, der danner Vandskellet mellem Godavari og dens Biflod Manjira; sydligere ligger Bidar paa et Plateau, 762 M. o. H., hvilket angives som den største Højde inden for Staten H.'s Grænser. Ved Floden Perganga findes kulførende Lag, men Kullene ere ikke særlig gode og brydes ikke; derimod vat Golkonda tidligere berømt som Findested for Diamanter. Fra Ghats-Bjærgene i Præsidentskabet Bombay strømme talrige Floder mod Øst for at forene sig med en af de to Hovedfloder Godavari og Krishna. Alle Floderne vise stor Forskel i Vandstand mellem Regntiden og Tørtiden ; kun enkelte have Betydning for Samfærdselen, men desto større er deres Værdi for Markernes Overrisling. Foruden Floderne bruges til kunstig Vanding ogsaa, navnlig mod Øst, store kunstige Vandreservoirer *(tanks),* hvori Vandet opsamles i Regntiden for senere at ledes ud over Markerne. Klimaet er, da H. ligger paa Læsiden af de vestlige Ghats, tørt og sundt. Middeltemperaturerne ere for Sommeren 29—31°, for Vinteren 22—25°, for Aaret 26—28°. Regntiden varer 3 Maaneder, og det aarlige Nedslag naar intet Sted 100 Cm., mod Vest ikke engang 50 Cm. Som Følge af Tørtidens Længde ere Skovene indskrænkede til Bjærgene; i de lavere liggende Egne findes Savanner med Græs og Krat. Landet er dog gennemgaaende frugtbart, naar undtages enkelte Egne mod Nordvest, og især, hvor kunstig Vanding anvendes, giver det rigelig Afgrøde. — Befolkningen, der 1891 talte ca. 12 Mill. Mennesker, er meget blandet. Mod Vest bo de hinduiske Mahratter, mod Øst Teluguer og mod Sydvest Kanarese re, begge hørende til den dravidiske Stamme; mod Nord findes faa Tusinde Gonder (en ikke hinduiseret Dravida-Stamme, hvis Hovedmængde findes i Berar og Centralprovinserne). Af Religion vare 1891: 10,815,249 Brahma-Tilbedere, 1,138,666 Muhamedanere, 27,845 Dschainer, 20,429 Kristne, 4,637 Sikher, 1,058 Parser og 29,156 andre (deriblandt Gonderne). Muhamedanerne ere den herskende Stamme, hvortil Fyrsten hører; paa 6,000 Arabere nær tale de et arisk Sprog, Hindustani, i en egen Dialekt, der kaldes Dekani; de findes især i og omkring Hovedstaden. Agerbruget er

Hovednæringsvejen. I Floddalene dyrkes især Ris, ellers mest Hvede, Hirse og Bomuld. Agerbruget staar dog ikke saa højt, som det kunde, og meget frugtbart Land ligger endnu ubenyttet hen. Kvægavlen er ringe; dog er Hesteavlen af Betydning. Industrien er ubetydelig, men Handelen er vigtig og lettes ved flere Jærnveje. Den indfødte Fyrste, der fører Titel af Nizam-ul-Molk (Rigsforvalter), betaler Tribut til det britisk-indiske Rige og maa paa Forlangende stille nogle Regimenter til den indiske Regerings Raadighed. En britisk Resident varetager Kejserrigets Interesser, ligesom Englænderne have Garnisoner liggende i flere af Landets Fæstninger, deriblandt Sikanderabad, en af Indien's stærkeste Fæstninger. Nizamen har højest Rang af alle indiske Fyrster og saluteres med 21 Skud. Hovedstaden H. ligger ved Floden Musi i den af Teluguer beboede Del af Riget midt paa en vid med talrige Damme oversaaet Slette, der delvis hegnes af en kaotisk Masse Klippeblokke af Granit. Den tæller med Forstæder (1891) 415,000 Indb. og er saaledes Forindien's fjerdestørste By. En Ringmur med fem Porte adskiller den indre By (ca. 200,000 Indb.) fra Forstæderne. I den indre By findes Fyrstens pragtfulde Palads, der bebos af ca. 7,000 Mennesker, hvoriblandt en Garde af Arabere og Afghanere, der nedstamme fra de Krigere, der fulgte den muhamedanske Invasion. I en af Forstæderne ligger den britiske Residens's med Bastioner befæstede Palads midt i en herlig Park. Af Statens andre Byer kunne nævnes Aurangabad (50,000 Indb.), en Gang Aurangseb's Residensstad, Golkonda, Nizam's gamle Hovedstad, og mod Nordvest Smaabyerne Ajanta og Ellora med berømte Klippetempler. — Historie. Riget grundlagdes af Kamr-ud-din-Jak, ogsaa kaldet Chin-Kilich Khan, der 1713 af Stormogulen fik Titelen Nizam-ul-Molk og udnævntes til Subadhar (Statholder) i Dekan. Under Urolighederne i Stormogulens Rige 1717—24 lykkedes det ham at gøre sig uafhængig af Dehli. Efter hans Død opstod der Tronstridigheder; Prætendenterne søgte Hjælp hos England og Frankrig, og til sidst lykkedes det Englænderne at sætte deres Kandidat paa Tronen, til Løn for hvilket de fik afstaaet de til Havet grænsende Provinser (*northern circars*). Siden den Tid har Nizamen stadig staaet i Gæld til England, der af og til har ladet sig forskellige Landstrækninger afstaa som Afbetaling paa Gælden eller som Løn for andre Tjenester. I Krigen mod Hyder Ali stod Nizamen paa England's Side og fik ved Freden betydelige territoriale Udvidelser, som dog 1800 afstodes til England (*ceded districts*). 1853 afstodes Berar (*assigned districts*). 1857 under Oprøret kæmpede Nizamens Tropper paa England's Side, hvorefter han belønnedes med nogle Distrikter, som endnu høre til Riget. *C. A.*

Haidarabad, By i Indus-Landet, ligger 5,6 Km. fra Indus'es venstre Bred, tæt oven for Deltaets Begyndelse og har (1891) 58,000 Indb. Det er den næststørste By i Divisionen Sind og er Hovedstaden for et Distrikt af samme Navn (23,387 □ Km. med 723,900 Indb.); den er en stærk Fæstning og Sædet for Regeringen i Sind, har talrige Moskeer og et Palads, der har været beboet af den forhenværende Fyrste. H. har livlig Handel og Fabrikker af Vaaben, Bomulds- og Silketøjer. Dens Havnestad ved Indus er Kotri. *C. A.*

Haider-Ali se Hyder Ali.

Haidinger, Wilhelm Karl, østerrigsk Mineralog, født 5. Febr. 1795 i Wien, død smst. 19. Marts 1871. H. var Elev af Mineralogen Mohs; fra 1823 tilbragte han nogen Tid i Edinburgh i Mineralogen Thomas Allan's Hus og skrev her en med egne Tilføjelser forsynet engelsk Oversættelse af Mohs'es »Grundriss der Mineralogie«. 1825 og 1826 foretog han med Allan's Søn en Rejse i Norge, Sverige, Danmark, Tyskland, Italien og Frankrig; senere arbejdede han nogle Aar paa sine Brødres Porcelænfabrik i Ellbogen. Efter Mohs'es Død blev han (1840) Bestyrer af Mineralsamlingen i Wien. 1845 medvirkede han ved Grundlæggelsen af og blev snart Formand for Foreningen af »Naturvidenskabens Venner«, der havde en væsentlig Andel i Oprettelsen af en Mængde naturvidenskabelige Institutioner og Selskaber i i Wien, deriblandt den geologiske Rigsanstalt, hvis Direktør H. var fra dens Oprettelse 1849 til 1866. — H. var en ualmindelig frugtbar mineralogisk Forfatter; han har leveret talrige Undersøgelser over Pseudomorfoser, over Pleokroisme og andre optiske Forhold, over Meteorsten m. m.; af større Arbejder kunne nævnes hans »Handbuch der bestimmenden Mineralogie« [1845] og det under hans Ledelse udgivne »Geognostische Uebersichtskarte der oesterreichischen Monarchie« [1847]. *N. V. U.*

Haidingerit, et hvidt Mineral fra Joachimsthal i Erzgebirge, bestaar af arsensur Kalk ($2CaO . As_2O_5 . 3H_2O$). *N. V. U.*

Hale [æ'] (fr.), Gærde, Hæk, Geled; *en h.* [äæ'], i Geled, i dobbelt Række, som Espalier paa begge Sider af en Vej.

Haifa, Chaifa, Romernes Sycaminum, en opblomstrende Havneby i Palæstina ved Foden af Karmel-Bjærget og paa Sydsiden af Akka-Bugten. Ca. 12,000 Indb., dels Muhamedanere, dels Jøder. Den har Udførsel af Hvede, Majs og Olivenolie og er udset til at være Udgangspunkt for en Jærnbane til Damaskus. *C. A.*

Haihaya'erne, en indisk Kongeslægt og Folkestamme, en Afdeling af Yadava'erne. Ifølge Sagnhistorien fordreve H. og Talajangha'erne Kong Bahuka af Ayodhya (Oudh), men bleve atter fordrevne af hans Efterfølger Sagara. H.-Kongen Vitahavya herskede i Vatsa ved Gomati, og hans Sønner kæmpede med Kongen af Kaçi (Benares) Haryagva og dennes Søn og Sønnesøn Divodasa og erobrede deres Land; da fik Divodasa ved Rishi'en BharadvSja's Hjælp en Søn, Pratardana, som fældede Vitahavya's Sønner; Vltahavya tyede til Bhrigu, som gjorde ham til en Brahman. — H. besade ogsaa et Rige i Syd i Mahishmati (Chuli Mahegvar) ved Narmada (Nerbudda). Her herskede Arjuna, Kritavirya's Søn. Bhrigu's Sønner vare Kritavirya's Offerpræster. Kritavirya's Sønner udryddede Bhrigu'erne (undtagen Aurva) for deres Skattes Skyld. Arjuna havde Atri's Søn Dattatreya skænket 1,000 Arme etc. Arjuna skal have fanget Rakshasa'en Ravana, da denne angreb Mahishmati, og have erobret Lanka (Ceylon). Han foragtede Brahmanerne paa Grund af sin Lykke og bortførte Rishi'en Jamadagni's vidunderlige Kalv; derfor slog Jamadagni's Søn Paragu-Rama

ham ihjel, efter at han havde regeret i 85,000 Aar, og udryddede hele Krigerkasten. En af Arjuna's Sønner Cūrasena har formodentlig stiftet Riget i Mathura. — Endnu til 144 e. Chr. herskede en Rajput-Familie af H.'s Stamme over Strækningen ved den øvre Narmada og dens Kildefloder (Garha-Mandala m. m.); 144—358 e. Chr. stode de under Gond'ernes Høvdinger; senere træffe vi en Stamme af Yādava'erne i Garha-Mandala, medens H. stiftede et Rige i Ratnapura (i Distriktet Chattishghar i Provinsen Nagpur) (ca. 650—900 e. Chr.). Endnu besidde H.-Rājput'erne denne Egn, og en lille Stamme af dem er endnu berømt for sin Tapperhed. *S. S.*

Haikh se Armenien, S. 22.

Haïl, Oaseby i det indre af Halvøen Arabien, ligger ca. 500 Km. N. 0. f. Medina, er Hovedstaden i Riget Schammar og skal have ca. 15,000 Indb. *C. A.*

HailtSUCk, Folkestamme paa Nordamerika's Vestkyst, N. f. Vancouvers-Øen. De høre til Nordvestindianernes Gruppe og tale en Dialekt af Kwakiutl-Sproget. *C. Fr.*

Haimon se Antigone.

Haimon-Sønnerne, Grev Aymon af Dordogne's fire Sønner, Alard, Richard, Guichard og Renaut af Montauban, Heltene i en fransk Sagnkreds, især indeholdende Fejden med deres Lensherre, Karl den Store; behandlet i franske Chansons, de fleste fra 12. Aarh., senere i Romanform og i en nederlandsk og en tysk Folkebog, den sidste ogsaa i Omarbejdelse af Tieck 1797. *A. O.*

Haimos, det oldgræske Navn paa Balkan-Bjærgene. Efter et Sagn var H. Søn af Boreas og Oreithyia og ægtede Rhodope, Strymon's Datter, med hvem han avlede Hebros. Da H. og Rhodope i Hovmod kaldte sig Zeus og Hera, bleve de til Straf forvandlede til Bjærge, der havde Navn efter dem. *C. B.*

Hainan, Hainan-tao, paa officielt Kinesisk kaldet Kiung-tschou-fu, stor Ø ved Bagindien's Østkyst i Tonking-Bugten og skilt fra den kinesiske Halvø Leitschou ved det 15 Km. brede H.-Stræde. Arealet er 34,100 □Km. med ca. 2 Mill. Indb. Nord- og Vestkysten er flad, men Syd- og Østkysten stejl med flere gode Havne. Øen gennemskæres fra Nordøst til Sydvest af Bjærgkæden Wutschi-Schan, »den femfingrede« (2,000 M.), hvorfra talrige, men kun lidet sejlbare Smaafloder strømme til Kysterne. Klimaet er tropisk Øklima, og Dyre- og Planteliv slutte sig nærmest til Bagindien's. Navnlig mod Vest er Øen meget frugtbar og veldyrket (Kokos, Betel, Ris, Indigo, Sukker, Bomuld, Tobak, Ananas). Befolkningen bestaar for over Halvdelens Vedkommende af indvandrede Kinesere, der have bosat sig i Kystegnene; i Bjærgegnene i det indre leve halvvilde Stammer af den oprindelige Befolkning Li, der staar nærmest Laos, Siamesere og andre bagindiske Folkeslag. H. hører administrativt til den kinesiske Provins Kwangtung, men Kineserne hæve kun Skat i Kystegnene. Hovedstaden er Kiung-tschou (ca. 40,000 Indb.), der ligger nær ved Nordkysten, er omgiven af en høj Mur og har Havnestaden Hoihau ved H.-Strædet. (Litt.: Scott, »Land und Leute auf H.« [1886]; Swinhoe, *The aborigines of H.* [Shanghai 1873]; Hirth, *Chines. Studien* [1890]). *C. A.*

Hainau, Haynau, By i Kongeriget Preussen, Provins Schlesien, ligger ved Schnelle-Deichsel, 20 Km. N. f. Goldberg. (1890) 8,100 Indb, Betydelig Fabrikby (Klæde, Handsker, Kemikalier) og besøgte Kornmarkeder. Her stod 1813 en Fægtning mellem Preusserne og Franskmændene. *C. A.*

Hainaut [æno'] (flamsk Hennegau, lat. *Hannonia*), Provins i Kongeriget Belgien, grænser mod Nord til Vest- og Østflandern, mod Nordøst til Sydbrabant, mod Øst til Namur, mod Sydvest til Frankrig og er 3,722 □Km. med (1890) 1,058,700 for største Delen vallonske Indb. H., der er opkaldt efter Floden Haine, en Biflod til Schelde, hører til de frugtbareste og rigeste Provinser i Belgien. Overfladen er i det hele temmelig jævn; mod Syd og Vest findes dog Udløbere fra Ardennerne, der særlig danne Vandskellet mellem Maas og Schelde og ved Anderluis naa en Højde af 198 M. Længst mod Sydøst ved Oise's Kilder (Seine's Flodsystem) findes i Landskabet Fagne en Højde af 342 M. H. gennemstrømmes i sin vestlige Del af Floden Schelde med Biflod Ronne, længere mod Øst strømmer Sambre med et bugtet Løb i østnordøstlig Retning til Maas, og endelig vandes H. af Schelde's Bifloder Dender og Haine, af hvilke sidstnævnte løber mod Vest ind i Frankrig. Jordbunden, der bestaar af Kalk, Ler og Sand, er frugtbarest ved Tournai, derimod goldest ved Charleroi, hvor det stenede Terrain til Dels er dækket med store Skove. Hovederhvervene danne Agerbrug (Hvede og Hør), Frugtdyrkning og Hesteavl, ligesom der i stor Udstrækning dyrkes Sukkerroer. Bjærgværksdriften leverer særlig Stenkul, som man finder i følgende 3 Distrikter, ved Borinage mellem Mons og den franske Grænse, ved Mons og ved Charleroi. Disse Steder ligge i de Stenkulsbjærge, der fra Frankrig strække sig gennem Belgien til Liége. 1890 fandtes der i Drift 107 Kulgruber med en Middeldybde af 545 M. og udvandtes 14,250,340 Tons til Værdi af 177,47 Mill. frc.; der beskæftigedes nede i Gruberne 65,439 Arbejdere. Den øvrige Bjærgværksdrift giver en aarlig Indtægt af 18,4 Mill. frc. og leverer særlig Jærn (ved Schelde, Trouille og Maas), Marmor (ved Charleroi) og Bygningssten. Endvidere findes betydelig Hyttedrift og Glasfabrikation. Jærnbanenettet er overordentlig tæt, særlig i Industriegnene. H. deles i 6 Arrondissementer. Hovedstaden er Mons.

Navnet H. nævnes første Gang i 7. Aarh. og tilhørte oprindelig et fransk Landskab, men overførtes i 9. Aarh. paa et Grevskab, som dannedes her under de stadige Kampe med Normannerne. Ved Giftermaal tilfaldt H. Grev Balduin VI af Flandern (s. d.). Ved dennes Død kom Flandern til hans Broder Robert Friseren, medens hans Søn Balduin II fik H. og efterfulgtes af Balduin III, IV og V. Af disse forenede den sidste 1191 ved Ægteskab med Margareta af Elsass og Flandern atter Grevskabet H. med Flandern. Deres Søn Balduin VI (IX i Flandern) blev 1204 den første latinske Kejser i Konstantinopel. Han efterfulgtes af sine Døtre Johanna og senere af Margareta, der af den franske Konge Ludvig den Hellige fik sin Søn af første Ægteskab Johan I af Avesnes tilkendt H., sin Søn af andet Ægteskab Gui de Dampierre Flandern. Der fulgte nu langvarige Krige mellem disse Lande, ogsaa efter at Johan II af Avesnes efter Margareta's Død (1279) var kommen i Besiddelse af H. Ved de hollandske Grevers Uddøen 1299 fik Johan ogsaa Grevskaberne Holland og Zeeland. Han efterfulgtes

af sin Søn Vilhelm I, hvis Datter ved sin Formæling med Kejser Ludvig IV 1345 bragte H., Holland og Zeeland til Huset Bayern. Deres Barnebarnsbarn Jacobæa af Bayern overlod sin Arv 1433 til Filip den Gode af Burgund, og saaledes kom H. med den burgundiske Arv 1477 til Huset Habsburg, under hvilket det forblev indtil den franske Revolution (1556—1713 under den spanske, derefter under den østerrigske Linie). Efter den pyrenæiske Fred 1659 var den til det nuværende franske Departement Nord hørende sydlige Del af H. med Hovedstaden Valenciennes kommen til Frankrig; af det øvrige H. dannedes 1815 tillige med det flanderske Landskab Tournaisis, det namurske Distrikt Charleroi og nogle Dele af Brabant og Liège den nuværende belgiske Provins H. (Litt.: Duvier, *Recherches sur le H. ancien* [Bruxelles 1866]). *Joh. F.*

Hainburg eller Haimburg, By i østerrigsk Provins Nedreøsterrig, 41 Km. 0. S. 0. f. Wien ved den sydlige Bred af Donau, 4 Km. fra den ungarske Grænse og ved Jærnbanelinien Bruck—H., har (1890) 5,100 Indb. H. er smukt genopbygget efter Branden 1827, har gamle Mure og Taarne, et gammelt Raadhus med et romersk Alter og en endnu benyttet romersk Vandledning. Der findes en af de største Tobaksfabrikker i Riget med over 1,500 Arbejdere samt en Naalefabrik. Paa Hain- eller Schlossberg findes en Borgruin, der anses for Rester af den i Niebelungenlied nævnte Heimburc, Hunnerlandets Grænsefæstning. Denne blev 1042 af Kejser Henrik III fratagen Ungarerne. Ved Foden af Bjærget og nu omgiven af Byen ligger en yngre Borg (fra 12. Aarh.), og uden for Byen paa en op af Donau ragende Klippe Ruinerne af Rothenstein. Som det ved Gravninger er paavist, fandtes i Oldtiden paa Byens nuværende Plads mægtige Fæstningsværker, der tilhørte den gamle Kelterby *Carnuntum*. 1477 blev H. belejret af Ungarerne, 1482 erobret af Matthias Corvinus og i Juli 1683 ødelagt af Tyrkerne efter de kejserliges Nederlag. *"Joh. F.*

Haine [æ'n], Flod i den belgiske Provins Hainaut, udspringer 13 Km. V. f. Charleroi ved Fontaine l'Evêque, løber først i nordlig, derpaa i vestlig Retning forbi Mons, hvor den optager Trouille, og udmunder efter et 70 Km. langt Løb ved Condé i Schelde's højre Bred. Dens nedre Løb ledsages af en Kanal. *Joh. F.*

Hainichen, By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Leipzig ved Kleine Striegis og Jærnbanelinien Chemnitz—Rosswein, har (1890) 8,300 Indb. samt betydeligt Uldspinderi og vigtig Flonelfabrikation (aarlig for mere end 12 Mill. Rm.), med Afsætning ogsaa til Italien, Østasien og Sydamerika, endvidere Farveri, Cigar-, Chenille- og Læderfabrikation. I H. er Digteren Gellert født 1715. *Joh.F.*

Haiphong, Havneby i Bagindien, fransk Koloni Tongking, ligger ved Mundingen af Floden Songka og har ca. 7,000 Indb. Betydelig Handel. *C. A.*

Haircords [hæ!ækå.ədz], fine, hvide Bomuldstøjer med farvede, fremspringende Striber, dannede ved Anvendelsen af enkelte tykkere, farvede Klædetraade. *K. M.*

HaiSSin se Gaissin.

Haïti, Hayti, San Domingo, stor 0 i Vestindien, efter Cuba den største af Antillerne, indtager med Øerne Tortuga, Gonave, Grande Cayenite, La Vache, Beata, Saona og flere mindre et Areal omtrent dobbelt saa stort som Danmark's, nemlig 77,253 □Km., hvoraf 28,676 falde paa Republikken H. og 48,577 paa den dominikanske Republik. Af sin Opdager, Columbus, fik Øen Navnet Espanola (Hispaniola), senere benævntes den i Reglen efter Hovedstaden, San Domingo; i 19. Aarh. blev det gamle indianske Navn, H., optaget som Benævnelse paa den vestlige Republik, og det har siden mere og mere vundet Hævd som Betegnelse ogsaa for hele Øen. H. adskilles fra Puerto Rico ved Mona Passage og fra Cuba ved Windward Canal (*Paso de los vientos*). Mod Nord og Syd synker Havbunden hurtig ned til Dybder paa over 3,000 M., medens de Havarme, der adskille H. fra Puerto Rico, Cuba og Jamaica, have en Dybde af mindre end 2,000 M. Kysten er rig paa Havbugter og Halvøer; navnlig bemærkes paa Vestsiden den store Port-au-Prince- eller Gonave-Bugt, der indesluttes af tvende Halvøer, en mindre nordlig, der viser mod Cuba, og en større sydlig, der viser mod Jamaica. Koralrevene ere for største Delen indskrænkede til Bugternes Indre, hvorfor Kysterne ere lettere tilgængelige, end Tilfældet er paa Cuba. Kystlinien er ca. 3,000 Km. Den geologiske Bygning er meget mangfoldig. Den centrale Del udgøres af gamle arkaiske Dannelser, som danne et Bindeled mellem de tilsvarende paa Puerto Rico og Sierra Maestra paa Cuba. Omkring dette Skelet lejrer sig mesozoiske Lag. Den nordlige Del af Øen bestaar af tertiære Dannelser; den sydlige Halvø, der strækker sig fra Neyba-Bugten til Kap Tiburon mod Vest, danner et selvstændigt Bjærgsystem, der fortsættes i Jamaica. Virksomme Vulkaner findes ikke, men Jordskælv ere hyppige. Med Hensyn til sine Terrainforhold kan Øen deles i tre Bjærgsystemer, adskilte ved mellemliggende Lavninger. Den nordlige tæt skovbevoksede Kæde, Sierra de Monte Cristi, bestaar af tertiære Kalksten og fortsætter sig mod Øst i Halvøen Samanå. I Diego de Ocampo naar den en Højde af 1,220 M. S. f. denne Kæde strækker sig den berømte Slette Vega Real, hvis overordentlige Frugtbarhed betinges af et dybt Lag af sort Jord, der dækker Kalken. Den var i den indianske Tid Sædet for en talrig Befolkning, og paa den grundede ogsaa Spanierne deres første vedvarende Bebyggelse. Syd herfor hæver sig Øens Hovedkæde, den vilde Sierra del Cibao, der strækker sig gennem hele Øen fra Punta Engaño i Sydøst til Pointe de la Plateforme i Nordvest. Cibao-Bjærgene ere et System af Foldebjærge med flere parallelle Kæder. Mod Øst, hvor de danne den nordlige Begrænsning for Sletten Llanos de Seybo, naa de ingensteds en Højde af mere end 300 M., men i Midten hæve de sig i Loma Tina til 3,140 M. og i Lomas Rucillas (*Pico del Jaqui*) til 2,930 M. Mod Sydvest viger Kæden La Barranca med sin Fortsættelse Monts Pensez-y-bien ud fra Hovedkæden, saa at der mellem dem gives Plads for en bred Slette, der afvandes af Floden Artibonite. Cibao-Bjærgene besidde stor landskabelig Skønhed; Bjærggræsgangene veksle med tætte Skove af Løv- og Naaletræer, og ved Europæernes Ankomst var den berømt som Findested for Guld.

Til dett« Bjærgsystem slutter sig Øen Gonave (Gonaive) i Bugten mod Vest. Den sydvestlige Del af H. har sit selvstændige Bjærgsystem, der adskilles fra Cibao-Systemet ved en dyb Sænkning, som indeholder Søerne Lago Rincon, Laguna de Enriquillo og L. Fondo (Lac Azuay). De med tæt Urskov bevoksede, men for øvrigt kun lidet undersøgte Bjærge strække sig fra Neyba-Bugten i Øst ud paa den lange sydvestlige Halvø, der ender i Kap Tiburon; mod Sydøst findes Forbjærget Cabo Beata, H.'s sydligste Punkt. Det højeste Punkt er Mont de la Selle, 2,715 M. H. er rigelig forsynet med Floder, hvis Vand vilde være tilstrækkeligt til at overrisle umaadelige Landstrækninger og forvandle det fra det meste misrøgtede Land til en Have, der kunde nære Millioner af Mennesker. Karstdannelser, der paa saa mange af de andre vestindiske Øer bringe Floderne til at forsvinde i underjordiske Huler, ere meget lidet udbredte paa H. De vigtigste Floder ere Yaqui grande, der afvander den vestlige Del af Vega Real og falder i Baie de Mancenille, Yuna, der løber mod Øst og falder i Samanå-Bugten, Yaqui Chico, der falder i Bahia de Neyba, og Artibonite, H.'s største Flod. H.'s Klima viser de samme Forskelligheder, mellem Nord- og Sydhalvdelen, som ere karakteristiske for de øvrige store Antiller. Den største Del af Aaret blæser Nordøstpassaten, der bringer stærkt Nedslag paa Bjærgenes Nordskraaninger, hvorimod de sydlige Skraaninger faa overordentlig lidt Regn; dette gælder navnlig om Læsiden af Cibao-Kæden langs Nordsiden af Port-au-Prince-Bugten. Om Sommeren erstattes Nordøstpassaten af Vinde fra Øst og Sydøst, der navnlig bringe Regn til den sydlige Del af Øen, som derfor har sin Regntid fra Maj til Juli, Tørtid i August og September, medens Nordsiden har Regntid fra December til April og Tørtid fra Maj til September. Regnmængden er mod Nord 200—300 Cm. aarlig, mod Syd næppe 100 Cm. og i Port-au-Prince paa Vestsiden 155 Cm. Middeltemperaturen er for Port-au-Prince $21,8^0$, for San Domingo paa Sydsiden $20,6^0$; Middelekstremerne ere for Port-au-Prince 38^0 og $13,6^0$. Orkaner have hyppig anrettet betydelige Ødelæggelser. — Paa Grund af de gunstige Jordbundsforhold og den rigelige Fugtighed er H.'s Plantevækst endnu rigere end Naboøernes. Urskovene i det indre ere tilmed endnu over store Strækninger bevarede i deres oprindelige Frodighed og dække navnlig største Delen af Bjærgene. Sierra de Cibao er paa Steder dækket af prægtige Skove af *Pinus occidentalis* fra en Højde af 190 M. og til Toppen; Stammer af 60 M.'s Højde og 3—4 M.'s Omfang høre ikke til Sjældenhederne. Savanner med Galeriskove findes paa Llano de Seybo, medens man paa enkelte tørre Lokaliteter finder Bevoksninger af Kakteer, Krotonarter og andre Xerofytter. Af indførte Kulturplanter har H. de samme som de øvrige vestindiske Øer; ligeledes stemmer den oprindelige Fauna overens med Naboøerne, men de fleste almindelige europæiske Husdyr ere indførte og findes nu flere Steder forvildede. — Befolkningen. Før Spaniernes Komme beboedes H. af Cebuneyer mod Vest og Arovak er mod Øst. De vare beslægtede med Befolkningen paa Cuba, vare af lav Vækst, lys Hudfarve og fredsommelige Sæder; kun sjælden fandt Krige Sted mellem Øens fem Riger, men lejlighedsvis maatte de slutte sig sammen for at forsvare sig mod de røveriske Kariber, der fra deres Boliger paa de smaa Antiller gjorde Landgang for at røve Mennesker til Slaver og til Tilfredsstillelse af deres kannibalske Tilbøjeligheder. Som paa de andre Øer forstode ogsaa Spanierne her i utrolig kort Tid at udrydde den indianske Befolkning. Efter omtrent 50 Aars Forløb fandtes der kun Smaarester tilbage i afsides Dale. Sporene af den oprindelig Befolkning ses kun i den nuværende Negerbefolknings Ansigtstræk og mindre krusede Haar. Med Hensyn til den nuværende Befolkning gør der sig en Forskel gældende mellem Østen og Vesten. Den østlige Del, der er koloniseret af Spanierne, bebos af Mulatter, medens den vestlige Del, hvor Franskmændene have hersket, paa Grund af deres ringere Evne til at assimilere sig med den farvede Befolkning, hovedsagelig bebos af Negre; de faa Mulatter gaa ved Blanding efterhaanden op i Negerbefolkningen. I politisk Henseende deles Øen i to Republikker: H. mod Vest og den dominikanske Republik eller Santo Domingo mod Øst.

Republikken H. er 28,676 □ Km. stor og ansloges 1887 til ca. 960,000 Indb., en kirkelig Tælling 1894 gav dog 1,210,600 Indb.; dette sidste giver en Tæthed af 42 paa 1 □ Km. Landet er inddelt i fem Departementer, og Forfatningen, der daterer sig fra 1889, er baseret paa et Tokammersystem. Den romersk-katolske Kirke er Statskirke, men Religionsfrihed hersker. Negerbefolkningens Tilslutning til den katolske Kirke er imidlertid i høj Grad udvortes, idet den ikke forhindrer dem i ved Siden af de romerske Præster at have deres egne Troldmænd, der udøve de med Fetichdyrkelsen forbundne Ceremonier (*Vaudoux*) med Menneskeofringer og Kannibalisme. Det officielle Sprog er det franske, men som dagligt Omgangssprog bruges det saakaldte kreolske, et fordærvet Fransk med afrikanske Ordføjninger. Negrenes Dovenskab og Pralesyge har bragt alle Næringsveje i Forfald. De før saa blomstrende Plantager drives ikke mere; Sletten omkring Port-au-Prince, der forhen var et Paradis, oversaaet med Herresæder og frugtbare Haver, er nu en gold Ørken. De vigtigste Produkter af Agerbruget er Kaffe, der tillige findes almindelig forvildet, Kakao og Tobak. Skovbruget leverer betydelige Mængder af Træ, især Blaatræ og Mahogni. I Kvægavlen er næsten forsvunden, Husdyrene leve forvildede i Skovene. Til Trods for de rigelige Mineralforekomster findes der ingen anden Bjærgværksdrift end et Par ubetydelige Guldvadskerier. Industrien er ogsaa ganske ubetydelig, og af Handelen antages en Femtedel at være Smuglerhandel til Søs eller over den dominikanske Grænse. Der udførtes 1891 af Kaffe 35 Mill. Kg., Kakao 1,85 Mill. Kg., Farvetræ 72 Mill. Kg., Bomuld 0,45 Mill. Kg. og Mahognitræ 10,500 løbende Meter. Totaludførselen beløb sig 1894 til $11\frac{1}{4}$ Mill. Gourdes (å 5 frc), 1895 til ca. 14 Mill. Gourdes, Indførselen til $7\frac{1}{2}$ Mill. Gourdes 1894 og 6 Mill. Gourdes 1895. Af Indførselen i 1895 kom for 4 Mill. Gourdes fra de forenede Stater, $1\frac{1}{2}$ Mill. Gourdes fra Frankrig. Havnebevægelsen i Port-au-Prince 1893 var 188 Dampskibe med 274,761 Tons, 79 Sejlskibe med 22,225 Tons. Jærnbaner

findes ikke. 1897 fandtes 31 Posthuse, der besørgede 480,000 Forsendelser. Statens Indtægter beløb sig 1893—94 til ca. 6½ Mill. Gourdes, Udgiften til ca. 8 Mill. Gourdes, Statsgælden 1896 til 22,608,650 Gourdes. Hæren bestaar af 6,828 Mand udskrevne Tropper, der tjene i 7 Aar, og desuden ca. 10,000 frivillige, der tjene i fire Aar. Til at kommandere denne Hær haves 1,500 Generaler. Flaaden bestaar af 6 ældre Skibe. Blandt Byerne er Hovedstaden Port-au-Prince den vigtigste; den har ca. 60,000 Indb. og en livlig Handel til Trods for det herskende Forfald. Havnemolerne ere forfaldne, Husene ligne Ruiner, Gaderne kunne næppe passeres med Vogne, og paa de offentlige Pladser begynder den tropiske Urskov at vokse op. Et lignende Udseende frembyde de øvrige Byer: Kap Haiti (29,000 Indb.) paa Nordkysten, den næstvigtigste Havnestad, Les Cayes (25,000 Indb.) med Kaffeudførsel, Gonaives (18,000 Indb.), Port de Paix (10,000 Indb.) og Jacmel (6,000 Indb.).

Historie. Efter H.'s Opdagelse af Columbus 1492 gjorde Spanierne sig hurtig til Herrer over hele Øen og begyndte kort efter at indføre Negre som Arbejdere ved Minerne og Plantagerne til Erstatning for Indianerne, hvis stærke Dødelighed truede med ganske at affolke Øen. Af det spanske Regimentes Svaghed toge franske og engelske Sørøvere (Flibustiers, Boucaniers) Anledning til at sætte sig fast paa Naboøerne, navnlig Tortuga, hvorfra de gjorde Røvertog til Hovedøen og til sidst endog satte sig fast der. 1697 afstod Spanien den vestlige Del af Øen til Frankrig. Den franske Revolution mærkedes ogsaa paa H.; 1793 fik de fri Negre og Mulatter lige Rettigheder med de hvide. Derefter forlangte Slaverne Friheden, og da Nationalkonventet atter afskaffede Ligestillingen, udbrød et Oprør, der endte med de hvides Fordrivelse (1797). Anføreren for de farvede, Toussaint l'Ouverture udraabtes til Præsident for den ny Republik, hvilket foranledigede Napoleon til at sende en Hær til H. Toussaint blev fangen; men efter en forbitret Guerillakrig fordreves de franske atter fra H. 1804, hvorpaa Negeren Dessalines udraabtes til Kejser under Navet Jakob I. 1822 erobrede Haïtanerne den østlige Republik, som dog atter løsrev sig 1843. 1849 stiftede Negeren Soulouque under Navnet Faustin I et Kejserdømme, der endte med en Revolution 1859. Siden den Tid har Republikken ført en stormfuld Tilværelse med Oprør og Revolutioner i Hobetal.

— Angaaende Den dominikanske Republik se Santo Domingo. (Litt.: Jordan, »Geschichte der Insel H.« [Leipzig 1846—49]; Madion, *Histoire d'H.* [Port-au-Prince 1855]; Handelmann, »Geschichte von H.« [Kiel 1856]; Nau, *Histoire des Caciques d'H.* [Port-au-Prince 1855]; Ardouin, *Études sur l'histoire d'H.* [Paris 1853—61]; Linstant-Pradine, *Recueil général des lois et actes du gouvernement d'H.* [Paris 1851—60]; Bonneau, *H, ses progrés, son avenir* etc. [Paris 1862]; La Selve, *Le paisde Nègres. Voyage å H.* [Paris 1881]; Ramsay, *Abrégé de la géographie d'H.* [Paris 1881]; Janvier, *La république d'H. 1840—82* [Paris 1883]; Saint-John, *H. or the black republic* [London 1884]; Fortunat, *Nouvelle géographie de l'île d'H.* [Port-au-Prince 1888]; Rouzier, *Dictionnaire géographique et administratif universel d'H. illustré* [Port-au-Prince 1892]; Tippenhauer, »Die Insel H.« [Leipzig 1893]; Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, Bd. XVII [Paris 1891]). *C. A.*

Haïtien [aitjåV], By, se Kap Haiti.

Haizinger, Amalie, født Morstadt, tysk Skuespillerinde, født 6. Maj 1799 i Karlsruhe, død 11. Aug. 1884 i Wien. Knap 10 Aar gl. betraadte hun første Gang Scenen paa Hofteateret i sin Fødeby som Oberon (af Wranitzky) og fik i en meget ung Alder et ikke ubetydeligt Operarepertoire; 1816 ægtede hun sin hyppige Medspiller, Karlsruhe-Teaterets Elsker, Neumann. Inden dette ulykkelige Ægteskab opløstes ved Neumann's Selvmord (1823), havde hun ombyttet Operaen med Skuespillet ved en meget heldig Debut 17. Juni 1820 paa Burgteateret i Wien, hvor hun senere (1825) fremstillede Preciosa ved Stykkets første Opførelse der. Et Par Aar efter ægtede hun Tenoristen Anton H. (1796—1869), med hvem hun foretog Kunstrejser til Berlin, Paris og London, og alle Vegne modtoges hun med begejstret Bifald. Efter forskellige tyske Engagementer knyttedes hun 1845 til Burgteateret i Wien, hvor hun i mange Aar var en yndet Skuespillerinde i Mødreroller; ved sit 50 Aars Kunstnerindejubilæum (1860) fik hun af Kejseren Medaillen for Kunst og Videnskab i Guld, og 1875 fejredes hendes 30 Aars Wien-Jubilæum med store Udmærkelser. Hun indtog en fremragende Plads blandt de tyske Lystspil-Fremstillerinder; hun forenede friskt Humør med Verdensdamens Anstand, og hendes Spil var præget af naturlig Elskværdighed og aandfuld Gratie. — I sit første Ægteskab havde hun to Døtre, Louise (født 1819) og Adolfine (født 1822), der begge havde arvet betydelige dramatiske Evner; den første forlod (1856) Burgteateret, hvor hun indtog en betydelig Plads, for at indtræde i Ægteskab med en Grev Schönfeld, og den anden døde nogle og tyve Aar gl. som kgl. Skuespillerinde i Berlin (1844). *A. A.*

Hajdú-Böszörmény, By i Ungarn, i Komitatet Hajdu (3,353,22 • Km. med 191,000 Indb.), ligger ved Jærnbanelinien Debreczin—Hajdu Nanas og har (1890) 21,200 Indb. Distriktet er overordentlig frugtbart, der dyrkes Hvede, Majs, Meloner, Tobak og Frugt. Byen Hajdu Nánás har 14,600 Indb. og Hajdu-Szoboszló 14,700 Indb. *Joh. F.*

Hajduker se Hejduk.

Hajer (*Squalida*, af *squalus*, klassisk Navn for en H.), Underorden af tværmundede Fisk (*Elasmobranchii plagiostomi*). Kroppen er i Alm. langstrakt valseformet, fortil løbende ud i et spidst eller afrundet Hoved, bagtil i en veludviklet, skæv (heterocerk) Hale; Brystfinnerne have sædvanlig Form og ligge bag ved eller under Gællespalterne (5, sjælden 6 eller 7 paa hver Side). Huden er næsten altid tæt besat med smaa Tænder. Langs Kæberandene findes for det meste een eller to Rækker trekantede Tænder, medens Erstatningstænderne ligge skjulte i Mundhuden paa Kæbernes Indside. (Se i øvrigt Tværmunde). H. ere i det hele Fisk af anselig, enkelte endog af kæmpemæssig Størrelse (Brugden f. Eks. 15 M. lang), men der gives ogsaa mange Smaaformer (Sorthajen f. Eks. højest 0,5 M. lang). De ere udbredte over alle Have; men Flertallet af Arterne fore-

kommer imellem Vendekredsene. Mange H. holde til ved Kysterne, men nogle tilhøre fortrinsvis det aabne Hav; meget faa stige ned til store Dybder. Adskillige Arter have en forbavsende stor, næsten kosmopolitisk Udbredning. Enkelte leve i Ferskvand, som *Carcharias zambesensis* i Østafrika's Floder, f. Eks. i Zambese til 800 Km. fra Mundingen, *C. gangeticus* i Tigris (til Bagdad) og Ganges, i Floder og Søer paa Filippinerne og Fidji-Øerne, *C. nicaraguensis* i Nicaragua-Søen og i Floden St. Juan i Centralamerika. H. ere i Reglen gode og udholdende Svømmere, og mange af de større Former strejfe vidt omkring, søgende efter Bytte. For største Delen ere de graadige Rovdyr og fortære hovedsagelig andre Fisk, men enkelte af de største Former have meget smaa Tænder og leve af mindre, hvirvelløse Dyr. De fleste H. føde Unger, men nogle (Rødhajerne f. Eks.) lægge Æg, omsluttede af hornagtige Hylstre. H.'s økonomiske Betydning er kun ringe. Kødet er ofte sejt og har en modbydelig Lugt og Smag; en Del Arter (f. Eks. Pighajen) ere dog spiselige og anvendes af den fattigere Kystbefolkning. Finnerne anses i Kina for en stor Delikatesse, indføres i store Kvantiteter og anvendes omtrent som de indiske Svalereder. Leveren er rig paa Olie, og meget Hajfiskeri (Havkai, Brugde) finder Sted alene i dette Øjemed. Nogle Arters fint tornede Hud (»Chagrin«) anvendes til Polering af Trævarer. Man kender omtrent 150 nulevende Arter, der inddeles i en halv Snes Familier.

Notidanidae: Kun 1 Rygfinne, anbragt over Gatfinnen. 6—7 Gællespalter. Ingen Blinkhinde ved Øjnene. Graahajerne (*Notidanus*) have skarpe, savtakkede Tænder og udmærke sig i Henseende til den indre Bygning ved, at Hvirvlerne ere ufuldkomment udviklede eller endog kun antydede ved ringformede Fortykkelser paa Indersiden af det Chorda omgivende, sammenhængende Bruskrør. Nogle Arter (Underslægten *Hexanchus*) besidde 6, andre (Underslægten *Heptanchus*, Fig. 1) 7 Gællespalter. De kunne blive henimod 5 M. lange og ere udbredte over tropiske og tempererede Have; en Art (*Notidanus* [*Hexanchus*] *grisens*, Gm.) er ikke sjælden ved England og træffes endnu saa langt mod Nord som ved Skotland. Fossile G. ere kendte fra Jura og senere Aflejringer. Kravehajen (*Chlamydoselachus anguineus* Garm.) er en af de mærkeligste, nulevende H. Legemet er meget langstrakt, aaledannet. Hovedet (Fig. 2) ikke uligt en Slanges, med stort og vandret Gab; Tænderne ere ordnede i 40—50, ved tydelige Mellemrum adskilte Tværrækker, og hver Række bestaar af 5 Tænder, kløvede i 3 lige lange, naalfine Spidser. Gællespalterne (6 paa hver Side) ere meget vide, og Hudfolderne mellem dem staa frem som en Række krusede Kavajslag. Denne Art, der først 1884 blev videnskabelig kendt og endnu hører til de store Sjældenheder i Samlingerne, lever vistnok i Alm. paa større Dybder. En Del Eksemplarer ere tagne ved Japan, eet ved Madeira og eet i Varanger Fjord. Det største Individ (det norske) var knap 2 M. langt, men den bliver maaske langt større, og dens eventyrlige Skikkelse leder Tanken hen paa hin mystiske Skabning, hvis Tilværelse aldrig er bleven bekræftet, men dog i Alm. tros paa af alle (undtagen Naturforskerne), og som næsten regelmæssig hvert Aar beskrives eller endog afbildes i Døgnets Litteratur, nemlig Søslangen; *Chlamydoselachus anguineus* (»den snogelignende Kravehaj«) synes virkelig at komme Idealet af en Søslange saa nær som vel muligt. Tænderne af den samme (eller en nærstaaende) Art ere fundne i pliocene Aflejringer; ellers skal man søge helt tilbage til Jordens Oldtid for at finde Haj former, hvis Tænder vare af lignende Bygning, nemlig til den palæozoiske Periodes

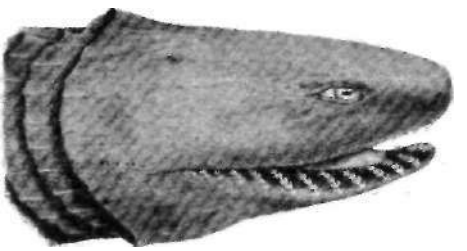
Fig. 1.

Graahaj.

Xenacanthidae. (Litt.: Garman, *Å living species of cladodont shark* [»Bull. Mus. Comp. Zool. Harv. Coll. Cambr.«, Bd. 12, Cambr. Mass. 1885]; R. Collett, *On Chlamydoselachus anguineus Garm., a remarkable shark found in Norway 1896* [»Univ. Festskrift til H. M. Kong Oscar II i Anledning af Regeringsjubilæet 1897«, Chra. 1897]). — *Cestraciontidae:* 2 Rygfinner, hver fortil væbnet med en glat Pig; 2. Rygfinne over Gatfinnen. Ingen Blinkhinde ved Øjet. De forreste Tænder smaa og stumpe (hos Ungerne delte i flere Spidser), Sidetænderne store og flade. *Cestraciontidae* (s. d.), de saakaldte Rokkehajer, omfatte kun een nulevende Slægt, *Cestracion* med 4 Arter, hvoraf Port-Jackson-H. (*C. Philippi* Lac.) er almindelig ved Australien,

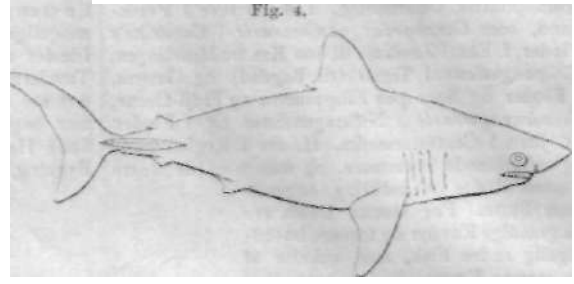
Fig. 2.

Hoved af Kravehajen.

Kina og Japan, men vare forhen en meget formrig Familie og maaske den ældste af alle H., da den kan forfølges tilbage til devoniske (og siluriske?) Aflejringer. *Scylliidae:* 2 Rygfinner, den forreste over eller bag ved Bugfinnerne; Halespidsen vandret, uden Bøjning opad; Gatfinne til Stede. Ingen Blinkhinde ved Øjet. Tænderne smaa, med flere Spidser, en større i Midten og een eller flere paa hver Side. Denne Familie omfatter 7 Slægter, udbredte over tropiske og tempererede Have. De ved Europa's Kyster forekommende Arter ere smaa, og selv Tropernes større (4 M. lange) Former ere

paa ingen Maade farlige for Mennesket, dertil er deres Mund for lille og Tandvæbningen for svag; Kræbsdyr, Bløddyr o. s. v. tjene dem til Føde. Adskillige Arter udmærke sig ved livligere Farvetegning end just almindelig blandt H. I nordiske Farvande forekomme 3 Arter. Den smaaplettede Rødhaj eller Tudsehajen (*Scyllium canicula* Linn.) er let kendelig ved sin rødgraa Grundfarve, isprængt med mangfoldige og smaa, mørke Pletter. Denne Art, der bliver 0,5—1 M. lang, optræder af og til i Øresund, Kattegattet, Vesterhavet og ved den norske Kyst (til Bergen), men har sit rette Hjem længere mod Syd. Den holder i Alm. til paa 40—90 M.'s Dybde og lever af Smaafisk, Bløddyr og Kræbsdyr. Som Flertallet af denne Families Medlemmer er den æglæggende; hvert Æg omsluttes af en hornagtig, gulbrun Kapsel, hvis 4 Hjørner løbe ud i lange Traade, der af Moderen under selve Lægningen snos om Havplanter (smlg. Fig. 3). Dens Kød er et yderst slet Næringsmiddel, og Leveren anses for giftig; Huden kan benyttes til Polering. Den storplettede Rødhaj (*Scyllium stellare* Linn.), der er graabrun med faa og store Pletter, hører hjemme i Middelhavet og ved det sydvestlige Europa, men strejfer undertiden saa langt mod Nord som til Orkney- og Shetlands-Øerne og er een Gang fangen i Bohus Len's Skærgaard. Dens Skind bider endog paa Marmor og Jærn og anses for et af de bedste Midler til Finslibning, hvorimod Kødet ikke er meget værd. Den sortmundede Rødhaj, norsk Haagjæle (*Pristiurus melanostomus* Gunn.), hvis Halespids bøjer nedad og har langs hen ad Halefinnens øvre Rand ligesom en lille Sav af større, skarpe Skæl, opholder sig paa ret anselige Dybder (60—400 M.) og er derfor meget sjælden i danske Farvande, hvorimod den fanges i stor Mængde i det vestlige Norge's dybe Fjorde. Den opnaar lignende Størrelse som de to foregaaende Arter og tager samme Føde. Ægkapslerne mangle Hæftesnore, men have for den ene Ende en Indskæring, idet Hjørnerne her ere bøjede imod hinanden. Kødet spises af den norske Almue. Rødhajerne gaa tilbage til Juratiden. *Lamnidae*: To Rygfinner, den forreste over Rummet mellem Bryst- og Bugfinner; Gatfinne til Stede. Ingen Blinkhinde ved Øjet. Denne Familie tæller en halv Snes Arter, der færdes i Overfladen af de store Have og opnaa anselige Størrelser. Brugden (s. d.) er vel den mægtigste blandt dem og overhovedet den største, nulevende Fisk. Brugden danner i Henseende til Tandvæbning og Ernæring en Modsætning til Familiens øvrige Arter, der have store Tænder og ere frygtede Rovdyr. Nær Brugden i Størrelse kommer *Carcharodon Rondeletii* Müll. & Henle (tropiske og subtropiske Have), af hvilken man kender Eksemplarer paa 13 M.'s Længde. Dens Tænder ere trekantede med fint takket Æg og blive 60 Mm. lange. Om dens Levevis er intet andet optegnet end, at den i Havets Overflade gør livlig Jagt paa Fisk og Blæksprutter. Tænder af lignende Type som *Carcharodons* forekomme hyppig i Tertiærdannelser og maa efter Størrelsen (130 Mm.) at dømme have tilhørt endnu kolossalere Arter. Sildehajen eller Haa'en, norsk Haabrand (*Lamna cornubica* Gmel.) er den anseligste (3—3,5 M. lang) af de i danske Farvande jævnlig forekommende H. (Fig 4). Den har tn temmelig undersætsig Krop, tilspidset Snude og smalt trekantede Tænder uden Takker, men med en lille Spids paa hver Side af Roden; Halen er

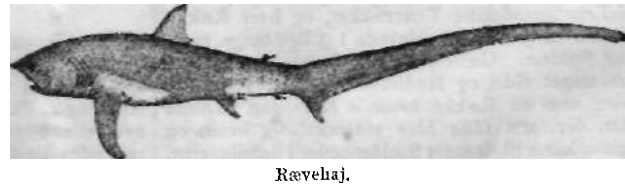

Sildehaj.

Rødhaj; i Tangen ses et Par Ægkapsler.

Fig. 5

Rævehaj.

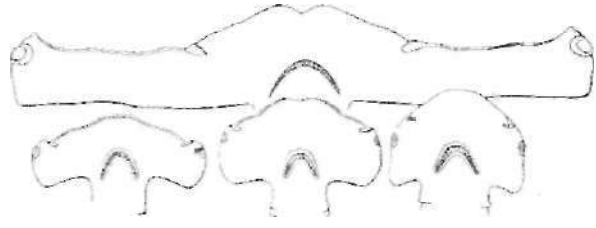
paa hver Side udstyret med en Længdekøl. Ryg og Sider ere sortegraa, Bugen hvid. Den træffes ret ofte langs den norske Kyst helt op til Finmarken, forekommer dernæst i Vesterhavet og gaar fra Kattegat ned i Øresund, »hvor den er en almindelig Fisk om Efteraaret, naar Høstsilden vandrer, og følger denne i smaa Stimer«; i Bælterne er den mere sparsom, og en sjælden Gang forvilder den sig ind i Østersøen. I øvrigt har den næsten kosmopolitisk Udbredelse. Kødet lugter ubehagelig, men spises dog i Frankrig og Italien; nordiske Fiskere benytte blot Leveren til Trankogning. Rævehajen *(Alopias vulpes* Gmel.) er mærkelig ved sin overordentlig lange Hale, der udgør Halvdelen eller mere af Dyrets hele Længde (Fig. 5). Den bliver henimod 5 M. lang og forekommer i næsten alle tropiske og tempererede Have; et 2,4 M. langt Eksemplar strandede for faa Aar siden paa Kysten af Nordsjælland, og 2 Eksemplarer ere tagne ved Norge. Den er meget graadig og gør Jagt paa Fiskestimerne (Makrel og Sildefisk), som den skal jage sammen i tæt Masse ved at piske Vandet med sin lange og meget bevægelige Hale. De ældste *Lamnidae*-Former optræde i Kulformationen, og i Kridt og Tertiær vare allerede næsten alle nulevende Slægter repræsenterede. *Carchariidae*: To Rygfinner, den forreste over Rummet mellem Bryst- og Bugfinner; Gatfinne til Stede. En Blinkhinde ved Øjnene. Hertil hører den artrige *Carcharias*-Slægt, hvoraf nogle Former blive meget store og gaa under det berygtede Navn »Menneskeædere« (se Carchariidae). *Galeocerdo*'erne ere næppe mindre farlige, idet deres uhyre, indtil godt og vel 0,5 M. brede Gab er væbnet med store og frygtelige Tænder, hvis savtakkede Æg løber ud i en til Siden vendende Spids (Fig. 6). Disse H. blive 3 — 5 M. lange og tilhøre især de varmere Have. *Galeus*-Slægten kendes fra Carcharierne ved at have Issehuller bag Øjnene samt fra baade *Carcharias* og *Galeocerdo*'erne ved at mangle disses karakteristiske Grube ved Halefinnens Rod. En Art *(G. vulgaris* Flem.) er hyppig baade i Vesterhavet og Kattegat (se Blaahaj). Hammerhajerne (*Sphyra, Zygaena*) have den forreste Del af Hovedet udvidet i Bredden, og Øjnene sidde helt ude i Sideranden af disse besynderlige Forlængelser, der give Hovedet dets Hammerform (Fig. 7). Det angives, at H. leve af Rokker, og det er ikke utænkeligt, at de med Hovedets brede og skarpe Forkant pløje Havbundens Overflade for at efterstræbe de paa og i denne hvilende Fladfisk. Uagtet H. ikke opnaa nogen særlig betydelig Størrelse (højest 3—4 M.), ere de dog meget frygtede af Befolkningen paa de Steder, hvor de forekomme. Det vrimler af dem overalt i Troperne, men een Art (*Zygaena malleus* Risso) er ogsaa meget almindelig i Middelhavet og træffes endnu ved England's Sydkyst. H. have levet siden Kridttiden.

Fig. 6.

Tænder af *Galeocerdo*.

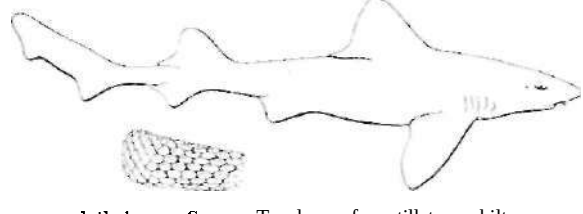
Fig. 7.

Hoveder af Hammerhajer, sete nedenfra.

Glathajerne *(Mustelus)* ere smaa Former (indtil noget over I M. lange), der have Kæberne dækkede ligesom med en tæt Brolægning af smaa, afrundede Knusetænder (Fig. 8) og ved Hjælp heraf sønderbryde Kræbsdyr, skalklædte Bløddyr o. s. v. De forekomme massevis ved Kysterne af næsten alle tropiske og tempererede Have; men uagtet een Art (*M. vulgaris* Müll. & Henle) strejfer helt op til Skotland og Hebriderne, kender man intet til deres Forekomst ved Skandinavien. Hos *Mustelus laevis*, Risso, findes et mærkeligt Opfostringsforhold, hvilket allerede var Aristoteles bekendt (Γαλεὸς γλείος, *Arist. Hist. Anim.* VI., c. 10): Fosteret er som hos andre vivipare H. udstyret med en Blommesæk, men denne staar hos nævnte Art ved talrige, fine Folder i Forbindelse med Livmoderen, saa at begges Aarenet kunne komme i inderlig Berøring med hinanden og en Overgang af Blodvædsken fra den ene til den anden bliver mulig. En lignende »Moderkages-Dannelse findes ogsaa hos *Carcharias*-Arter. — *Spinacidae*: To Rygfinner; Gatfinne mangler. Ingen Blinkhinde ved Øjet. Blandt disse gatfinneløse H. have nogle Slægter, f. Eks. den almindelige Spir- eller Pighaj og Sorthaj en, en stærk og spids Torn forrest i hver Rygfinne

Kg. 8.

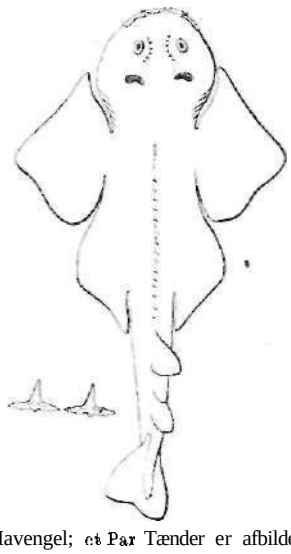

lathaj; en Gruppe Tænder er fremstillet særskilt.

(se Pighajer), men andre mangle en saadan Bevæbning. Til den sidste Gruppe hører Havkalen (s. d.) og Sømhajen (*Echinorhinus*), hvis Hud er besat med store Torne, der ligne plathovedede Søm, hvis Hoved er fæstet i Huden, medens Spidsen vender bagud; Sømhajen bliver 3,5 M. lang og findes i Middelhavet og Atlanterhavet (fra det gode Haabs Forbjærg til de skotske Kyster). *Rhinidae:* Hovedet bredt med opadvendte Øjne, Kroppen

noget affladet med store, vandrette Brystfinner, der ere forlængede saavel bagtil som fremefter langs Hovedets Sider, uden dog at være sammenvoksede dermed, saa at Gællespalterne beholde deres sædvanlige Plads; begge Rygfinner ere rykkede helt ud paa Halen, og Gatfinne mangler; Tænderne spidse (Fig. 9).

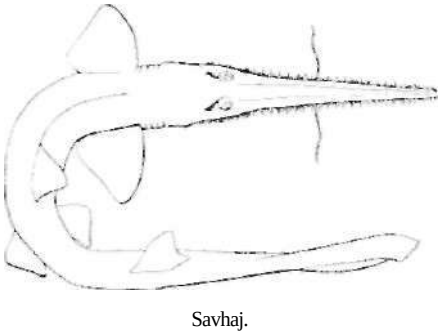
Fig. 9.

Havengel; et Par Tænder er afbildet

Til denne Familie hører kun een Art, Havengelen eller Munkefisken (*Rhina squatina* Linn.), der naar en Længde af 2,5 M. og er udbredt over alle varme og middelvarme Have; den er oftere fangen i Nordsøen paa engelsk Side og een Gang ved Skagen. Den lever af Flyndere og andre Bundfisk, Blæksprutter, Snegle o. s. v. og skildres som et trægt Dyr; ved Hjælp af de skovldannede Brystfinner graver den sig ned i Dyndet, saa at kun Munden med de følsomme Næseflige og de opadstirrende Øjne ere fri, og ligger der paa Lur efter Byte. Beslægtede og ligeledes i Legemsform om Rokker mindende Former kunne forfølges tilbage til Juratiden. *Pristiophoridae*: Snudebrusken trukken ud til et meget langt, sværdformet Blad, der langs begge Rande er væbnet med en Række Tænder. Disse H. have megen Lighed med Savrokkerne, men deres Gællespalter ligge foran (ikke under) Brystfinnerne, og

Fig. 10.

Savhaj.

paa Undersiden af Snuden findes et Par lange Føletraade; Savens Tænder ere desuden kun fæstede i Huden og i Alm. afvekslende kortere og længere (Fig. 10). Saven anvendes formodentlig til at oprode Havbunden for at komme de i den levende Dyr til Livs. Savhajerne (*Pristiophorus*) blive knap 2 M. lange og forekomme ved Japan's og Nyholland's Kyster. (Litt.: se Tværmunde). *Ad. J.*

Hajestan se Armenien, S. 22.

Hajrokke se Rokker.

Hak er Navnet paa en af de ældste og mest ansete danske Adelsslægter, der førte et fra alle Hjørner skraadelt Skjold af sort og Sølv, paa Hjælmen 13 eller 11 vekselvis sorte og hvide Faner. Slægten, der nedledede sin Herkomst gennem den svenske Konge Sverker fra en russisk Grev Hakel, levede ogsaa i Sverige. David Torstenson H. var 1289—92 Drost og Erik Menved's Yndling; han er ogsaa bekendt fra Folkevisen om hans trolovede Ingrid's Bortførelse ved Folke Algotsøn. Hans Broder, Truid Torstenson, var Ærkebiskop i Lund. Niels H. var en af Kong Christian II's Tilhængere og blev efter et Udfald fra Malmø mod den ved Skabersø forsamlede Adel henrettet 1524. Christoffer H., som 1535 var en af Anførerne for den Flaade, der indesluttede Kjøbenhavn paa Søsiden, døde 1539 som Slægtens sidste Mand. *H.-L.*

Hakam, arabisk Navn, der bl. a. bæres af to Omajader (s. d.), Herskere i det vestlige Kalifat i Cordoba: H. I (796—822), der var en kraftfuld Regent, som viste megen Strenghed ved Undertrykkelsen af Oprør, fremkaldte bl. a. ved den muhamedanske Gejstligheds stigende Fordringer, og H. II (961—76), under hvem Cordoba naaede sin højeste Blomstring, og som ligesom sin Forgænger Abd-ur-Rahmân III udmærkede sig ved sin Omsorg for Videnskaberne. Det af ham grundede Bibliotek i Cordoba, som naaede en kolossal Størrelse, adsplittedes efter Byens Fald fuldstændig. *V. S.*

Hakéa Schrad., Slægt af *Proteaceae*, smaa Træer eller Buske med spredte Blade og smaa, oftest uregelmæssige Blomster i tætte Stande. Frugten er en haard og ganske træagtig Kapsel, der indeholder 2 langvingede Frø. 100 Arter i Australien; nogle findes dyrkede i Væksthuse. *A. M.*

Hake-Fjord, Farvandet ved Indsejlingen til Goteborg mellem Dana-Fjord og Rif-Fjord. *G. F. H,*

Hake Haamundsøn, dansk Sagnhelt, Broder til Hagbard, Søkonge; ved Rygtet om Hagbard's Død hos Kong Sigar drog han til Sjælland; skjult af Grene som en vandrende Skov (s. d.) overfaldt han Sigar's Kongsgaard, sejrede og opbrændte alt. Paa Sakse's Tid knyttedes en Mængde stedlige Overleveringer til H. H.'s Hævntog, saaledes Valbrønden, hvor de dræbte blevc kastede ned, Bakken med Tomt af Kong Sigar's Gaard, hvor en Bjælke i Mands Minde var pløjet op, og fremfor alt Hakehøjen, hvor H. H. skal være bleven højlagt, da han faldt for de tilstrømmende Sjællandsfarere; det er en mægtig Gravhøj ved Susaaen's Bred, omgiven af mange mindre; siden Slutn. af 18. Aarh. har man urigtig betegnet den som »Hagbard's Høj«. Derimod er der i den senere Middelalder og længere ind i Tiden under Indflydelse af Havbor-Visen (se Hagbard) vokset en Række mere romantiske Stedfæstelser op: Høien, hvor Hagbard blev hængt, Signelille's Jomfrubur, Ternehullet, hvor den onde Terne blev »sat i Jord« o. s. v.

Til H. H.'s Vikingeliv med dets haardføre og regelbundne Liv knyttes ofte Starkad den Gamle's tidlige Krigeroplevelser, saaledes Sejren over Kong Hugleik i Upsal. H. bruges ofte som Navn paa

en stærk dansk Kæmpe, saaledes en af Rolf Krake's Bersærker og Hake Huggenkind i Braavalla-Slaget. *A. O.*

Hakel (lama o: »Blodageren«, det Jordstykke, som købtes for Judas'es ved hans Forraaden af Jesus tjente Penge og brugtes til at jorde fremmede i (Matth. 27,7. 8., Ap. Gern. I, 19). En firkantet Bygning paa Nordsiden af »det onde Raad's Bjærg« bærer Navnet H., og det er ikke usandsynligt, at Traditionen har Ret i at henlægge H. hertil. *V. O.*

Hakon, den østligste Pynt af Hveen. Her er Fyr- og Taagesignalstation. *G. F. H.*

Hakfrugter, Landbrugsbetegnelse for saadanne Afgrøder, der dyrkes i Rækker og med saa stor Afstand imellem disse, at man kan foretage Rensning og Bearbejdning mellem Rækkerne i Voksetiden (se Hakning). Til H. regnes først og fremmest alle de saakaldte Rodfrugter, samt Kartofler, endvidere Hestebønner, Kommen, Tobak, Tomater og de fleste Køkkenhaveplanter, for saa vidt disse dyrkes i Marken. Hvor Kornafgrøderne radsaas med saa stor Afstand, at der kan hakkes mellem Rækkerne, hvilket er almindeligt i Tyskland, Belgien o. fl. St., sjældnere i de nordiske Lande, kunne disse ogsaa med en vis Ret henregnes til H., om end Behandlingen her ikke kan blive saa intensiv som ved de foran nævnte Afgrøder. Dyrkningen af H. spiller en vigtig Rolle i det nyere Agerbrug, dels fordi de paagældende Afgrøder gennemgaaende repræsentere en betydelig større Værdi pr. Arealenhed end de sædvanlige Korn- og Græsafgrøder, dels fordi man heri har et meget virksomt Middel til at forbedre Jordens Kulturtilstand. En udstrakt Dyrkning af H. er bl. a. en af Hovedbetingelserne for Vekselbruget (s. d.) og i det hele for Brakkens Afskaffelse, idet H. muliggør — og kræver — Renholdelse af Jorden til enhver Tid. I Overensstemmelse hermed er ogsaa Dyrkningen af H. stærkt i Tiltagen i alle de Lande, der drive et rationelt og intensivt Agerbrug.

I Danmark findes (1896) følgende Arealer dyrkede med H. i Landbruget:

	Hekt.
Kartofler	52,244
Runkelroer	30,229
Turnips	29,118
Sukkerroer	12,637
Kaalrabi	6,455
Gulerødder	6,178
Andre Foderroer	1,892
Havesager (i Marken)	1,487
Cikorie	465
Frøroer	420
Tobak	104
Hestebønner	98
Kommen	69
I alt	141,396

K. H—n.

Hakim (arab. o: Vismand) er i moderne Arabisk og i Tyrkisk den almindelige Betegnelse for alle Læger. *J. Ø.*

Hakim (fulde Navn Al-Hakim-bi-amrillah ell. biamr-allah), den tredje Kalif af Fatimiderne, Hersker over Ægypten og en stor Del af Syrien 996—1021. Hans egentlige Navn var Al Mansur; ved sin Tronbestigelse antog han det omtalte Navn, men svarede meget lidet til dets Betydning »Herskeren paa Guds Bud«, thi han var en lunefuld, blodtørstig Hersker. Skal man tro de arabiske Historikere, var han en af de værste Uhyrer, der nogen Sinde har siddet paa en Trone, og end ikke Caligula synes at have gjort ham Rangen stridig. Da Darazi (s. d.) optraadte med sin gnostisk-muhamedanske Lære, som Druserne i det væsentlige følge, gik H. med Glæde ind paa hans Forkyndelse om, at han (H.) var en Inkarnation af Guddommen, men kun faa troede derpaa. Til sidst forsvandt H. sporløst, naturligvis myrdet, hvorefter hans Søster satte en Søn af H. paa Tronen. *V. S.*

Hakim-biamr-allah se Hakim.

Hakke, et Haandredskab, der benyttes meget i Mark og Have til at løsne Jorden omkring Kulturplanterne samt til samtidig at ødelægge tilstedeværende Ukrudt og til at fjerne de overflødige og derfor *in casu* skadelige Kulturplanter. Der haves mange Former af H., men fælles for Flerheden af dem er, at de bestaa af et skarpt eller tilspidset Staalblad, anbragt omtrent vinkelret paa et kortere eller længere Træskaft, enten umiddelbart eller hellere ved en tynd Gaasehals — en trind, krumbøjet Staalstang, som ender i Hakkebladet, — hvorved den, der bruger H., faar et friere Overblik over H.'s Virkning, idet det tykkere Træskaft saa ikke delvis skygger derfor. Til Hakning i meget haard Jord benyttes dog undertiden en H., hvor Bladet er erstattet af en tre- eller firgrenet Gaffel med korte, stærke Grene. Gødningshakken (Møghakken) er en stærk, vinkelbøjet, togrenet Gaffel, der er anbragt paa et længere Træskaft, og som benyttes til at rage Staldgødningen af Vognen, medens denne efterhaanden køres frem i Marken. *H. D. P*

H. bruges i forskellige Former i Skoven; almindeligst er Plantehakken (Sarauw's) med langt, svagt buet Skaft og et bredt Blad, hvis Kanter danne en nedadvendende Spidsbue; den bruges i Stedet for Spaden og har det Fortrin at arbejde hurtigere samt at skørne Jorden bedre; derimod kan man ikke naa saa dybt med H. som med Spaden, og paa Tørvejord er II. ubrugelig. Spids- og Bredhakken er den samme som ved andet Jordarbejde og bruges til at bryde faste Lag i Jorden med. Lugehakken har et kort, lige Træskaft; Bladet er 2-sidigt og har i Alm. til den ene Side en skarp, lige Kant, der sidder vinkelret paa Skaftets Retning, og til den anden Side en Række korte Tænder. *C. V. P.*

Hakkebolt, en Jærnbolt i den ene Ende formet som Hage eller Øje. Stammen af Bolten er udhakket (fortandet); den drives ind i Tømmeret (Skibssiden, Dækket e. l.) og vil da vanskelig kunne trækkes ud igen, idet Fortandingen virker som Modhager. *C. L. W.*

Hakkebræt, 1) (Cymbal, ital. *cembalo,* fr. *tympanon*), gammelt Strengeinstrument af tysk (østerrigsk) Oprindelse; det bestaar af en trapezformet, flad Lydkasse, over hvilken er spændt Metalstrenge, der af den spillende anslaas med to Hamre. Omfanget var oprindelig to, senere indtil fire Oktaver. Det maa betragtes som en af Forløberne for Klaveret og findes nu som Regel kun hos omvandrende Spillemænd, særlig i Zigeunerorkestre. Benævnelsen H. benyttes undertiden for dermed at betegne et daarligt, forslidt Klaver. *S. L.*

2) (Søudtryk), den øverste Krumning af Skibets Agterspejl. Man siger »Flaget vajer over Skibets H.«, da dette er den Linie, der danner Agterskibets Form paa Rælingen eller øverste Dæk. *C. L. W.*

Hakkelse er ituskaaret Straafoder. Det er særlig Halm, i sjældnere Tilfælde Grønfoder og Hø, der skæres i II., i hvilken Form disse Fodermidler lettere blandes med Kraftfoder og kræve mindre Tyggearbejde end i uskaaren Tilstand. II. kan være »kort« eller »lang« D: Straaet kan være skaaret i kortere eller længere Stykker. Den Halm, der skal opfodres paa Heste, skæres sædvanlig til kort H. af Længde ca. $1^1/_2$ Cm., medens H. til Køer, naar saadan anvendes, som oftest gøres 2—4 Gange længere. H. er endvidere anvendt i visse tekniske Øjemed, f. Eks. som Isolationsmateriale ved Opbevaring af Is, iblandet Ler til Mønning paa Tage, ligesom den Halm, der bruges i Papirfabrikationen, skæres i H., inden den behandles videre. *R. Børup.*

Hakkelsemaskine, en Maskine, der benyttes til af Halmen at fremstille Hakkelse. Den bestaar af Kisten, en $1^1/_2$ å 2 M. lang, foroven og i den bageste Ende aaben Kasse, der ved 4 eller 6 Ben er hævet til en passende Højde over Gulvet. I Kisten anbringes efterhaanden og paa langs den Halm, der skal skæres i Hakkelse. Foran i Kisten findes der eet eller sjældnere to Par riflede Jærnvalser, der ved deres Omdrejning føre Halmen frem imellem sig ud gennem en Tud og imod Knivene, der ere anbragte radialt paa Svinghjulet, som under Maskinens Gang drejes rundt for Enden af Tilden og vinkelret paa Kistens Længderetning. Ved en passende Indstilling af Valsernes Hastighed i Forhold til Svinghjulets Hastighed og Knivenes Antal paa dette kan man faa Hakkelsen af den ønskede Længde. Knivene ere for det meste konvekse og kunne ved Skruer indstilles til at udføre Snittet tæt op til Tudens Munding, for at den elastiske Halm ikke skal bøje sig for Snittet og Hakkelsen derved blive af uregelmæssig Længde. Man har H. til Haand-, Heste- og Maskinkraft, efter som Behovet af Hakkelse er mindre eller større. Ved Haandkraftsmaskiner anbringes Haandsvinget ofte paa selve Svinghjulet. *H. D.* **P.**

Hakkemaskine (i Landbruget) se Radrenser.

Haklang, en af Kong Rolf Krake's tolv Bersærker (jfr. Thore H.).

Haklnyt [hä'klu.t], Richard, engelsk Geograf, født 1552 i London, død 23. Novbr. 1616. Han studerede i Oxford, og var den første, der her holdt Forelæsninger over Geografi, 1577. Særlig Betydning fik han ved at indføre Globus'en og andre geografiske Læremidler i Skolerne. 1583 ledsagede han den engelske Gesandt Stafford til Paris som Huskapellan; efter sin Hjemkomst fik han et Præstekald i Suffolk. Hans Hovedværk er »The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the Engl. nation« [1589], samt »Divers voyages touching the discoverie of America« [1582]. Til Minde om H. stiftedes 1846 det senere saa berømte *H. Society*, et Selskab der har udgivet over 80 Bd. af Rejsebeskrivelser. *C. A.*

Hakning, Land- og Havebrugsarbejde, der bestaar i, at man med dertil indrettede Redskaber til Haand- eller Hestekraft bearbejder Jorden mellem Kulturplanterne under disses Vækst. Formaalet med H. er dels at holde Jorden ren for Ukrudt, dels at holde den løs og aaben, hvorved Luftens og Vandets Cirkulation fremmes, Røddernes Arbejde lettes, og hvorved man tillige opnaar, at Jorden vanskeligere udtørres, idet der ved H. tilvejebringes et Lag løse Smaaknolde, der ikke kan suge Vandet op fra neden, og som saaledes virker som et beskyttende Dæklag med Hensyn til Vandets Fordampning. Betingelserne for at anvende H. ere, at Afgrøderne dyrkes i Rækker, og at disse ere saa vidt fjernede fra hinanden, at Arbejdet muliggøres uden at beskadige Planterne. Hvor der anvendes Haandhakning, kan denne udføres i begrænset Omfang ved en Rækkeafstand af 15—20 Cm., hvilken Afstand sædvanlig anvendes ved Kornafgrøder, der agtes hakkede, og ligeledes ved mange Haveplanter. Ved saa smaa Rækkeafstande kan H. dog kun blive ganske overfladelig og kan sædvanlig kun udføres 1—2 Gange, idet Planterne forholdsvis snart udfylde Mellemrummene. Hvor H. skal udføres til større Dybde og gentages flere Gange i Løbet af hele Sommeren, saasom ved Rodfrugterne, benyttes — navnlig hvis der skal anvendes Hestekraft —, en Rækkeafstand fra 35 til 60 Cm. mellem Rækkerne. For at kunne foretage en fyldestgørende H. lønner det sig ofte at give Planterne noget større Vokserum, end de for selve Vækstens Skyld strengt taget behøve. *K. H—n.*

Hakodate, By paa Sydsiden af den japanske Ø Jeso, Provins Oshima, ligger ved en smuk, halvrund Bugt fra Tsungaru-Strædet og har (1896) 50,100 Indb. Dens udmærkede Havn blev aabnet for udenrigs Handel i 1854 og driver særlig Udførsel af tørret Fisk og Søtang samt i den senere Tid Kul. *C. A.*

Hakon d. s. s. Haakon.

Håkonarbók se Jærnside.

Håkonarmål se Eyvindr.

Hal, det første store Rum, man træfter i et Slot eller en Borg, Forhal, eller selve Bygningens største og anseligste Rum, Gildehal. Ordet stammer fra det islandske *Hellir*, en Klippehule, og *Hell*, Kongens Hirdstue i Sagaerne; det er det samme som det angelsachsiske *Heal* og det engelske *Hall.* *E. S.*

Hal (flamsk Halle), By i belgisk Provins Brabant ved Senne og Jærnbanelinierne Bruxelles—Quiévrain og II.—Ath, har (1890) 10,400 Indb. og er et i hele Belgien berømt Valfartssted paa Grund af sit undergørende Maria-Billede i den smukke gotiske Maria-Kirke. Der findes Papir- og Porcelænfabrikation. *Joh. F.*

Hāla, Samleren af »Saptacataka«, en Prākrit-(Mahārāshtrī) Antologi, mest af erotisk Indhold; som Navnet antyder, maa den oprindelig have bestaaet af 700 Strofer; men den foreligger i mindst 6 forskellige Redaktioner, som ikke have alle Vers tilfælles, og der citeres andre Steder Strofer, som til Dels ikke findes i nogen af Redaktionerne, saa at Antallet af de denne Samling tilskrevne Strofer stiger med flere Hundrede. Stroferne ere uafhængige af hverandre og af mange forskellige Forfattere; hver af dem er ligesom et idyllisk Miniaturmaleri, mest med Emner fra Familielivet paa Landet. De ere sædvanlig nydelige og fint følte, sjældnere frivole. H. skal have været Konge og identificeres med Kong Salahana (Satavahana, Cālivahana) og er maaske identisk med en Konge af samme Navn af Andhrabhritya-Dynastiet, som reside-

rede i Pratishṭhāna (Paithan) ved Godāvari i de første 5 Aarh. e. Chr., og hvis Slægtsnavn ifølge Huleindskrifterne i Nāsik var Sātavāhana; i alt Fald er Samlingen ældre end 7. Aarh. og vistnok yngre end 3. Aarh, Saptaçataka er et af de vigtigste Prākṛit-Dokumenter, vi have tilbage, og har været meget populær; den er efterlignet i Govardhana's Saptaçatī (paa Sanskrit, 12. Aarh.), som igen har været Forbillede for Bihāri-Lāl's Sat-Saï (paa Hindī, 16. Aarh.). (Litt.: »Das Saptaçatakam des H.«, udg. af Albrecht Weber [i »Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes«, udg. af »Deutsch. Morgeni. Gesellsch.«, VII Bd. Nr. 4, Leipzig 1881]). *S. S.*

Hala-Bjærgene, Brahui-Bjærgene, danne den sydlige Del af Østranden for Eran's Højslette ud mod Indus-Dalen 0. f. Belutshistan. De danne en Fortsættelse af Solimans-Bjærgene, med hvilke de dog ikke staa i egentlig Forbindelse, og afsluttes mod Syd i Kap Muvarik (Monz) ved det arabiske Hav. *C. A.*

Halacha (Plur. halachoth), egentlig Gang, hvad gængs er, Regel, Betegnelse for det hos Jøderne i den efterbibelske Tid udviklede og fastslaaede Lovstof. I de skriftlærdes Tid udformedes og udvidedes det gl. Test.'s skrevne Lov, Thora, idet man kasuistisk søgte at finde Bestemmelser for alle tænkelige Tilfælde ud fra de mere almene Love. Gennem de fremragende skriftlærdes mundtlige Diskussion paa Grundlag af de i Thora givne Love og de Skikke og Sædvaner, der gennem Tiderne havde vundet lovmæssig Hævd, udvikledes der da en mere og mere omfangsrig Lovmasse, som fik Gyldighed lige med den skrevne Lov. Hvad der saaledes blev fastslaaet som Lov, kaldtes H. I Begyndelsen overleveredes H. mundtlig, men optegnedes senere, i Mischna (Slutn. af 2. Aarh.), i Tosephta (Tilføjelser til Mischna) og i den jerusalemske og babyloniske Talmud (der videre udviklede de foregaaende). Her var Lovstoffet systematisk fremstillet. Ved Siden deraf indeholdes H. i de ældste Kommentarer (Midraschim). Inden for H. skelnes mellem tre Slags: H., der føres tilbage til Moses, den egentlige H., og »de skriftlærdes Forordninger«. Smlg. Haggada, der er Bearbejdelse og Udvidelse af det historiske og dogmatiske Stof i Bibelen som H. af Lovstoffet. (Litt.: om Haggada og H. »Hamburger Realencykl. f. Bibel und Talmud« [II Del, Strelitz 1883; S. 19 ff., 338 ff.]; Schurer, »Gesch. des jud. Volkes im Zeit- i alter Christi« II [Leipzig 1880, S. 269 ff.]). *V. O.*

Halas [ha'laš], By i det ungarske Komitat Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, ved Jærnbanelinien Budapest—Semlin, i en sandet Egn i Nærheden af den fiskerige Sø H., har (1890) 17,100 mest magyariske, reformerte Indb. samt et reformert Overgymnasium. I Omegnen findes Vin- og Agerdyrkning. *Joh. F.*

Halberstadt, By i preussisk Provins Sachsen i Regeringsdistriktet Magdeburg, i frugtbar Egn ved Holzemme, der hører til Elben's Flodsystem og ved Jærnbanelinierne Magdeburg—H., Halle—Zellerfeld og H. — Tanne, har (1895) 41,300 Indb. Ligesom i andre Byer omkring Harzen findes i H. en gammeldags Bygningsstil, idet Huse, hvor hvert Stokværk rager ud over det underliggende, ere almindelige. Blandt Byens 10 Kirker ere Liebfrauen-Kirke, hovedsagelig opført 1135 — 46 i romansk Stil, og Domkirken St. Stephan (indviet 1492), med for nylig genopbyggede Taarne, de vigtigste. Det gotiske Raadhus stammer fra 14. Aarh., den smukkeste Bindingsværksbygning er den sengotiske Ratskeller (1461). H. er Sædet for en Landsret, en Amtsret, en Filial af Rigsbanken og et Handelskammer; der findes et Domgymnasium, grundet i 9. Aarh., et Realgymnasium, et Lærerseminarium, et Lærerindeseminarium, et Døvstummeinstitut samt 2 anselige Biblioteker og flere Samlinger. Industrien beskæftiger sig med Fabrikation af Sukker, Spiritus, Læder, Sæbe, Handsker og Cigarer. S. f. Byen ligger Spiegelsberge (200 M.) med Parkanlæg og smukke Udsigtspunkter og Klusberge med urgamle menneskelige Boliger i Sandstensklipperne. H.'s Opsving skyldes Biskopperne, som siden 804 havde deres Sæde i Byen, og som i Tidens Løb forstode betydelig at forøge deres Godser. Allerede siden 1542 fandt Reformationen Indgang, men Bispedømmet blev dog først ophævet ved den westfalske Fred 1648 og som Fyrstendømme H. (1,980 □Km.) overgivet til Brandenburg. Ved Gleim (født 1719), der levede i H. som Domsekretær og samlede en udvalgt Kreds om sig (den saakaldte »Halberstädter Dichterschule«), fik H. Betydning for Litteraturen. Ved Freden i Tilsit 1807 blev H. afstaaet til Kongeriget Westfalen, men kom 1813 atter i Preussen's Besiddelse. *Joh. F.*

Halbertsma, 1) Justus Hiddes, frisisk Forfatter, født i Friesland 1789, død 27. Febr. 1869, mennonitisk Lærer og senere Præst. H. gjorde sig fortjent som Udgiver af Maerlant, hvis »Spiegel Historiael« han delvis kommenterede. Desuden paabegyndte han Udgivelsen af en frisisk Ordbog, der paa offentlig Foranstaltning fortsattes efter hans Død.

2) Eeltje, frisisk Forfatter, foreg.'s Broder, født 8. Oktbr. 1797, død 22. Marts 1858, virkede som Læge, men skrev desuden en Mængde Skrifter paa Frisisk, til Dels sammen med sin Broder. Nogle af disse Skrifter bleve udgivne af en Forening, andre fremkom i Almanakker, Tidsskrifter og folkelige Blade. Af hans Skrifter kan nævnes: »De Jonkerboer of Krijstijd in St. Steffen ijn áld Frieslân« [Leeuward 1858]. *A. I.*

Halbig, Johann von, tysk Billedhugger, født 13. Juli 1814 i Donnersdorf (Unterfranken), død 29. Aug. 1882 i München. H., Elev af München's Akademi, fra 1845 Professor ved den polytekniske Skole smst., har udfoldet en meget rig Virksomhed, særlig med større dekorative Arbejder i den Schwanthaler'ske Retning, men med større Virkelighedspræg. Her nævnes kun spredte Eksempler paa hans Kunst: i Miinchen: Løverne ved det gamle Pinakotek og for Siegesthor [1847], to store Krucifikser, et i Bronze, et i Marmor, henholdsvis for Byens sydlige og nordlige Kirkegaard, og Fraunhofer's Statue; for Museet i St. Petersborg Modelskitser til 12 Kolossalstatuer (Rafael, Tizian eta), for Befrielseshallen i Kelheim 18 Figurer, forestillende Tyskland's Provinser; Statuer af Kong Maximilian II [Lindau 1854], Ærkehertug Josef [Budapest 1869], Kong Vilhelm af Württemberg [Canstatt], Emancipationsgruppen i New York [1868] og den kolossale Passionsgruppe i Oberammergau [1875]. *A. Hk.*

Halbkilogram, tysk Vægtbetegnelse = 500 Gr.

Hald, Hovedgaard i Nørlyng Herred, 8 Km. S. S. V. f. Viborg paa den vestlige Bred af H. Sø.

H. forekommer meget tidlig, om end det H., der nævnes i Kæmpevisen (»De vare siu og siusindstiuve, der de drog ud fra Hald«), ikke tør opfattes som en Stedbetegnelse for vort H. Som den første Ejer af H. nævnes Valdemar Atterdag's navnkundige Modstander, den jydske Adels Anfører, Niels Bugge. H. blev under Opstanden belejret af de kongelige Tropper; Sagnet paaviser endnu, som Minde herom, Spor af en af disse opkastet Skanse, »Valdemar-Skansen« i Nærheden af H. Efter Niels Bugge's voldsomme Død 1359 gik H. over til hans Svigersøn Gotskalk Skarpenberg, der kort efter solgte den til Kongen. Dronning Margrete skænkede den til Viborg Bispestol, imod at der aarlig i Domkirken skulde læses Messe for hendes og hendes Forældres Sjæle, og paa den Betingelse, at Borgen straks skulde nedbrydes og Materialet anvendes til Viborg Domkirkes Behov. Dette synes ikke at være sket; thi Bispernes Foged boede paa H., og de tre sidste katolske Bisper residerede endog selv paa H. Den sidste, Jørgen Fris, fandt det under Reformationsti dens Uro raadeligst at skaffe sig et fast Tilflugtssted og opførte da, ude i Søen og med kun ringe Forbindelse med Land, Ny-H., men maatte lide den Tort at blive kastet i sit eget Fangetaarn, hvoraf endnu findes Ruiner, af Johan Rantzau som Christian III's Feltherre. H. kom ved Reformationen under Kronen og blev Sædet for en kgl Lensmand. Efter Enevældens Indførelse, da Lenet blev forandret til et Amt, fik Amtmanden som StiftsbefalingsmandBopæl i Viborg, og H. blev pantsat og 1664 solgt til et hollandsk Bankierhus, Brødrene Samuel og Joseph de Lima (se St. St. Blicher: »Jøderne paa H.«). Den førstnævntes Enke solgte 1703 H. til Generalmajor Gregers Daa, der faldt i Slaget ved Gadebusch 1712. 1802 købte den tidligere Minister og Stiftamtmand i Aarhus Ove Høegh-Guldberg H. Nuværende (1898) Ejer af H. er Jægermester A. Krabbe.

Det nuværende H. er det fjerde i Rækken. Det ældste H, Gammel-H., Niels Bugge's Borg, laa paa et i sin Tid i Søen fremskydende Næs S. f. det nuværende H. Voldstedet er endnu kendeligt. Af det næste H., Viborg-Bispernes, der ligger 0. f. det sidste H., er endnu svære Volde og en Del Murværk af det runde Fangetaarn tilbage (Afb. hos Resen). Gregers Daa opførte det tredje H., en uanselig Bindingsværksbygning, der laa mellem Søen og det fjerde og sidste H. Dette skal oprindelig have været en til Landsbykirke bestemt Bygning, opført af Guldberg's Formand, Landsdommer Frederik Schinkel, og blev af Guldberg udvidet og tagen i Brug som Hovedbygning. Den prægtige Have er anlagt af Gregers Daa. *B. L.*

Haldeman [hä'ldmän], Samuel Stehmann, amerikansk Naturforsker og Filolog, født 1812 i Pennsylvania, død 10. Septbr. 1880 smst. Han var ansat ved *Geological Survey* for New Jersey og Pennsylvania og publicerede 1840 første Del af »Freshwater univalve mollusca of the United States«; 1851 blev han Professor i Naturhistorie ved *University of Pennsylvania* og 1855 ved *Delaware College*. 1859 modtog han Professoratet i komparativ Sprogvidenskab ved førstnævnte Universitet og forblev i denne Stilling til sin Død. Han var en fin Iagttager og viste navnlig dette ved sit Arbejde over Lepidopterernes Lydapparater (i Sillimans Journal 1848). Blandt hans øvrige Publikationer maa nævnes: »On the German Vernacular of Pennsylvania« [»Pennsylvania Dutch«, 1872], »Zoologicai Contributions« [1842—43], »Elements of Latin pronunciation« [1851], »Affixes in their origin and application« [1865], »Outlines of etymology« [1877] og »Word-building« [1881]. Han var en ivrig Forkæmper for den engelske Ortografis Forbedring og vandt 1858 Trevelyan-Prisen for det bedste Arbejde desangaaende; det udkom 1860 under Titelen: »Analytic orthography«. *J. C.*

Halden er det gamle Navn paa Fredrikshald (s. d.). Navnet er sandsynlig udledet af Stedets naturlige Beskaffenhed. Under Bjærget skød der ud i Fjorden en svag Skraaning uden nogen særdeles Vegetation, en saakaldet »Hall« eller »Berghall« (oldn. *hallr*, udover hældende Fjæld), som afgav en bekvem Byggeplads, og hvortil Adgang fra den ovenfor liggende Ideslette var forholdsvis let gennem det Skar, hvori senere den gamle Hovedvej blev lagt. *J. F. W. H.*

Fredrikshald's Bymærke.

Haldenwang, Christian, tysk Kobberstikker, født 1770 i Durlach, død 1831 i Bad Rippoldsau, Elev af Chr. v. Mechel i Basel, blev 1790 Direktør for det kalkografiske Selskab i Dessau og udførte for dette 10 af sine bedste Blade, i Akvatintamanér. 1803 gik han til Karlsruhe og udførte her med Gravslik og Radernaal sine Hovedblade: 3, Prospekter af Heidelberg efter Graimberg, den hjemvendende Hjord og de 4 Dagstider efter Cl. Lorrain, de 2 Vandfald efter Ruisdael samt flere Landskaber efter Elsheimer og N. Poussin. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn ejer et Par af H.'s Hovedblade. *A. Ls.*

Hale kaldes Hvirveldyrlegemets Fortsættelse bag Bughule og Bækkenparti. Skelettet dannes af Halehvirvlerne, der kunne bære rudimentære Ribben. Bløddelene ere kun de for Bevægelsen af H. nødvendige Muskler med Tilbehør af Blodkar og Nerver. Ellers er H.'s Form og Bygning tillige med det ydre Udstyr af Hud, Haar og Fjer meget forskellig efter dens Anvendelse.— Haleløse Hvirveldyr, som f. Eks. Mennesket, Menneskeaberne, Frøerne, mangle kun i det ydre H., i Skelettet findes den altid. I alle 5 Hvirveldyrklasser findes Former, hvor H. er et ubetydeligt Vedhæng; men naar vi se Okser jage Insekter bort med H. eller se den brugt som Vaaben hos Leguaner (*Cyclura*) med skarpe Haleskæl og Pilrokker, have vi allerede her Eksempler paa dens Anvendelse. Hos Flagermus, Galeopiteken og Flagregekkoen (*Ptychozoon*) hjælper den til at støtte Flagrehuden, og som Balancere- og Styreapparat finder den Anvendelse hos Fugle, baade under Gang og Flugt, og hos flagrende og springende Dyr, som Dragen, Egern, Springmus og Kænguru, for hvem den ogsaa er til Støtte under Hvilen. Saaledes hjælper den ogsaa forskellige klatrende Dyr, som visse Egern (*Anomalurus*), hvis H. har en Række skarpe Skæl paa

Undersiden, og Spætterne med meget stive Halefjer. Marekatte og Egernaber støtte deres Klatring ved at vikle H. flere Gange om Grenene; men en rigtig Snohale, der kan holde fast med Spidsen alene, finde vi først hos Sapajuerne og endvidere i den lange, nøgne H. hos Pungrotter, den lille Myresluger, Træpindsvinene og andre Træpattedyr, Kamæleoner og Kvælerslanger. Den finest udviklede Snohale er dog Rrølabernes, under Spidsen nøgne Følehale, der kan bruges som en femte Haand. Om Snohalen minder den finneløse Gribehale hos visse, mellem Tang klatrende Naalefisk, f. Eks. Søhestene. Som Bevægelsesredskab paa Landjorden virker den kraftige, trinde H. hos mange Øgler, hvis Bug slæber paa Jorden, idet Sidebugtningerne skubbe Dyret frem. Endelig mangle kun de færreste Vandhvirveldyr, som Sæler og Havskildpadder, en Svømmehale. Hos nogle ere Lemmerne Svømmefødder, der drive Dyret frem, medens H. kun er et Hjælpe- og Styreapparat, som Odderens næsten trinde og Bæverens flade H., der her ogsaa anvendes som en Slags Murske ved Opførelsen af dens Bygningsværker, eller den er sammentrykt, ofte gjort bredere ved en Haar- eller Hudbræmme, som hos Desman, Bæverrotte, Krokodil, forskellige Øgler og Salamandre. Hos andre, og det netop de til Vandliv bedst udstyrede, leverer H. hele Drivkraften. Den er da særdeles kraftig, danner en Fortsættelse af Kroppen i dens hele Tykkelse og bærer altid Finner, der forstørre Virkefladen mod Vandet betydelig. Ogsaa her er H. snart fladtrykt, som hos Hvaler og Søkøer, snart sammentrykt, som hos Paddelarver og Fisk. Ogsaa i andre Dyreklasser benævnes undertiden den bageste Del af Dyret H., navnlig naar denne Del er tyndere end den øvrige Krop, saaledes f. Eks. den bageste Del af Bagkroppen hos Skorpioner eller hele Bagkroppen hos forskellige Kræbsdyr, Vedhænget hos Haleikter o. s. v. *M. Ml.*

Hale (Søudtryk), at trække i et Tov. Hal ud! Kommando til Mandskabet i en Robaad, naar dette skal »trække paa Aarerne« o: lægge alle Kræfter i Roningen. — H. efter Opsang, en Mand synger 3 korte Strofer, ved de to første angiver det halende Mandskab Takten ved at lade, som de h., ved den tredje lægges alle Kræfter i paa een Gang. — H. efter Pibe, en Baadsmandspibes Toner angive her Takten, hvori der skal h., for at alle kunne »h. paa eet Fartøj< o: paa een Gang. — H. for, en Genstand, f. Eks. Skødbarmen af et Sejl, skal hales for o: hales helt ud, indtil den berører Raaen; h. Klods for, Superlativ af det foregaaende. — H. Haand over Haand, ved Haling i et Tov at flytte een Haand ad Gangen, medens man holder igen med den anden. — H. ind det løse, at h. en løs Bugt af et Tov stift. H. sig under et Varp, ogsaa kaldet underhale et Varp, med en Baad at h. sig under et Varp (et svært Tov) for at klare det, naar det har fisket noget paa Havbunden, saa at det ikke viser den Vej, det skulde vise. — Halende Part: enhver Taljeløber (se Blok) eller løbende Ende staar fast (er fastgjort) med den ene Tamp (Ende), denne kaldes Fasteparten; i den anden Tamp h. der, hvorfor denne benævnes den h. Part. *C. L. W.*

Hale [he!il], Edward Everett, amerikansk Forfatter, er født 3. Apr. 1822 i Boston. Han studerede Teologi ved Harvard og blev senere Præst i Boston. Han har skrevet dels en Række Romaner og mindre Fortællinger, der behandle højst usandsynlige Emner med en gennemført Realisme i Enkelthederne, dels en Række historiske og religiøse Værker, og endelig har han udgivet eller været Medarbejder ved flere Tidsskrifter, saaledes »Christian Examiner« og »Sunday School Gazette«. 1869 grundede han Maanedsskriftet »Old and New«, der skulde arbejde for sociale Reformer, og 1886 Tidsskriftet »Lend a Hand«. Af Romanerne kunne nævnes: »The Man without a Countryc [1879], der blev meget berømt, og »The Brick Moon«; af kortere Fortællinger: »Ten Times One is Ten«. og »In His Name« [1874]. Af hans øvrige Værker nævnes: »The Rosary« [1848]; »Sketches of Christian History« [1850]; »Letters on Irish Emigration* [1852]; »Puritan Politics« [1869]; »Ingham Papers« [1870]; »Christmas Eve and Christmas Day« [1872]; »Ups and Downs« [1873]; »Workingmen's Hornes«; [1874]; »One Hundred Years« [1875]; »The Bible and Its Revision« [1879]; »The Kingdom of God* [1880]; »Seven Spanish Cities« [1883]; »Stories of Invention« [1885]; »Franklin and France« [2 Bd., 1881—88]; »The Life of Washington« [1887]. Desuden har han skrevet Afhandlingerne »Magellan's Discovery« og »Hawkins and Drake« samt »The naval History of the United States«. 7. *L.*

Hale [he!il], Horatio, amerikansk Sprogforsker, er født 3. Maj 1817 i Newport; 1837 afsluttede han sine juridiske Studier ved Harvard-Universitetet. Som Filolog og Etnolog ledsagede han Wilkes paa den store, af den nordamerikanske Regering udrustede Opdagelseseksпedition. De paa Rejsen indsamlede Iagttagelser i filologisk og etnografisk Retning nedlagde han ved sin Hjemkomst i 7. Bd. af det monumentale Værk, i hvilket der redegjordes for Ekspeditionens Resultater. Dette H.'s første større Arbejde betegner et overordentligt Fremskridt i Kundskaben om de australske og polynesiske Sprog. Efter et følgende Aar at have besøgt Europa slog han sig 1856 ned som Advokat i Clinton, stadig fortsættende sine sproglige Studier, der mere og mere have samlet sig om de amerikanske Sprog. Af hans senere Værker nævnes: »The Iroquois book of rites« [1883], »Indian migrations as evidenced by language« [1883], »Report on the Blackfoot tribe« [1885], »Origin af languages and antiquity of speaking man« [1886]. *C. Fr.*

Haleb se Aleppo.

Haleben se Hvirvel.

Haleciidae se Sertulariidae.

Halehvirvel se Hvirvel.

Haleikte se Ikter.

Halejer, rettere Haaløyger, Beboerne af. Haalogaland i det nordlige Norge.

Hálek, Vítězslaw, tschekkisk Digter, født i Dolinek i Böhmen 5. Apr. 1835, død i Prag 8. Oktbr. 1874. Han er afgjort Lyriker, ogsaa i sine dramatiske Digte. Hans bedste Digte skulle findes i Samlingen »V přírodě« [»I Naturen«, 1872—74]; desuden kunne nævnes: »Večerni písně« [»Aftensange«, 11. Opl. 1891], de lyrisk-episke Digte »Krásná Lejla« [»Den skønne Lejla«, 1859], »Černý prápor« [»Det sorte Flag«, 1867] og »Pohádky z naší« (»Eventyr fra vor Landsby«).

Hans Dramaer ere opførte med Bifald; dog blev et af dem, »Král Rudolf« [»Kong Rudolf«, 1862], forbudt. Hans Romaner og Noveller ere mindre betydelige. En samlet Udgave af hans Skrifter i 11 Bd. udkom 1878—87, sidste Bd. indeholdende hans Biografi. *C. A. N.*

Haleløse Padder se Springpadder.

Halemejse se Mejser.

Halemennesker. Hos Mennesket er Hvirvelsøjlens Haleparti, der bestaar af 4 smaa ufuldkomne Hvirvler, krummet fortil og fuldstændig skjult under Sædespaltens Hud. I sjældne Tilfælde kan det dog, uden at Antallet af Hvirvler er forøget, være saaledes rettet ud, at der fremkommer en mere eller mindre tydelig, men altid meget lille Udvækst, der i saa Fald maa opfattes som en rudimentær, men virkelig Hale. Noget hyppigere forekommer der paa samme Sted en Svulst, der kan have en ret betydelig Størrelse, og hvis Bygning kan være forskellig, men som ikke indeholder Hvirvler. Andre H. gives der ikke, og alle Fortællinger om hele Racer af H. bero paa Misforstaaelser, som enten hidrøre fra, at man i visse primitive Sprog bruger det samme Ord for »Hale« som for »Følge« (f. Eks. paa Borneo), eller fra, at enkelte lavtstaaende Folkeslag benytte Dyrehaler som Pynt (f. Eks. Bongo, Niam-Niam). (Litt.: J. Ranke, >Der Mensch«, I [Leipzig 1894]). *S. H.*

Halen, Don Juan, Greve, spansk General af belgisk Slægt, født 16. Febr. 1790 paa Øen Leon, død 8. Novbr. 1864 i Cadiz. Som Søkadet deltog han i Slaget ved Trafalgar, udnævntes til Skibsofficer og ansattes 1809 som Ordonnansofficer hos Josef Bonaparte. Da Napoleon's Magt i Spanien begyndte at vakle, var H. i Paris, og for at komme til Spanien lod han sig ansætte i Marskal Suchet's Stab. Han traadte nu i Forbindelse med Insurgenterne og foranledigede ved sit Forræderi Overgivelsen af flere Pladser i Spaniernes Hænder. H. belønnedes af disse med Kaptajnsgraden 1815, fængsledes kort efter red en Fejltagelse, men frigaves og udnævntes til Oberstløjtnant. 1817 fængsledes han paa ny, fordi han havde indladt sig i Sammensværgelser, og underkastedes Tortur, men undkom ved Hjælp af et falsk Pas til Frankrig. 1818 ansattes han som Major ved et Dragonregiment i Kaukasus og deltog i Felttoget her, men vendte 1821 tilbage til Spanien i Anledning af Revolutionen og kæmpede i den konstitutionelle Hær. Efter Absolutismens Genoprettelse rejste H. til Amerika og senere til Bruxelles, hvor han 1827 udgav sine Livserindringer. 1830 overtog han Kommandoen over de belgiske Oprørere og forjog Hollænderne fra Bruxelles, blev Generalguvernør i Sydbrabant, fremkaldte imidlertid hurtig Misfornøjelse, afskedigedes som Divisionsgeneral og fængsledes, men frigaves dog kort efter. Da det ikke lykkedes ham at faa fornyet Ansættelse, vendte han 1834 tilbage til Spanien. Her blev han 1836 Adjutant hos Cordoba, sattes 1837 i Spidsen for en Gardebrigade, slog Karlisterne i Navarra og blev 1840 Generalkaptajn i Katalonien. Tro mod Espartero bekæmpede han 1842 Opstanden i Barcelona og flygtede med Espartero 1843 til England, hvor han opholdt sig, indtil det 1850 tillodes ham at vende tilbage til Spanien, hvor han det følgende Aar blev Præsident for Overkrigsretten indtil 1856. Han har bl. a. udgivet »Les quatre journées de Bruxelles« [Bruxelles 1831]. *B. P. B.*

Halende Part se Hale (Sødtryk).

Halepadder (*Caudata, Urodela* ell. *Gradientia*), en Orden af Padderne (s. d.), der udmærker sig ved et trindt langstrakt Legeme med en veludviklet Hale, der bevares hele Livet igennem.

Boulenger deler II. i fire Familier, der karakteriseres ved følgende Forhold:

I. *Salamandridae.* Ingen Gæller hos den voksne. Overkæbeben til Stede. Tænder i begge Kæber. Øjelaag udviklede.

II. *Amphiumidae.* Ingen Gæller hos den voksne. Overkæbeben til Stede. Tænder i begge Kæber. Ingen Øjelaag.

III. *Proteïdae.* Gæller forekomme hos den voksne. Overkæbeben mangle. Tænder i begge Kæber. Ingen Øjelaag.

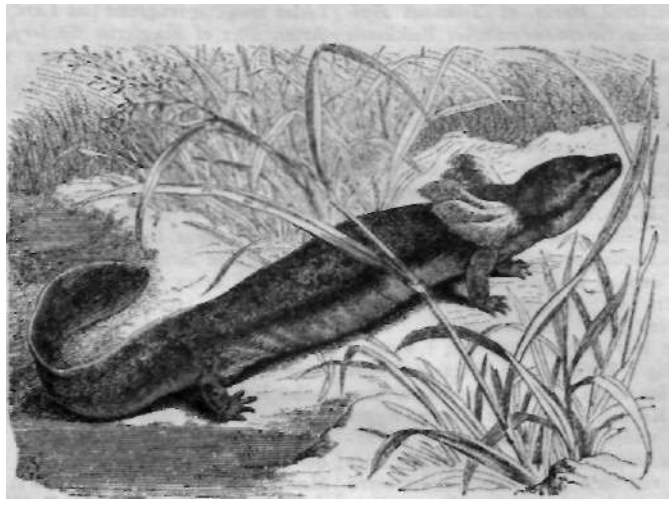
IV. *Sirenidae.* Gæller forekomme hos den voksne. Overkæbeben ikke til Stede. Underkæben og Mellemkæben mangle Tænder. Ingen Øjelaag.

De tre sidstnævnte Familier forenes af nogle Forskere til een Underorden, *Ichtyoidea* eller Fiskepadderne (s. d. og de enkelte Slægter), medens Salamandrene (s. d.) betragtes som en anden Underorden.

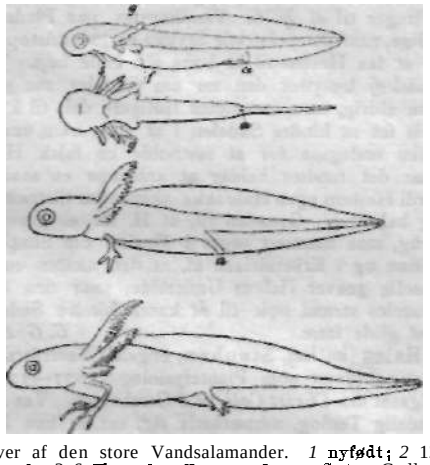
H.'s Legemsform ligner Øglernes, eller for nogle Formers Vedkommende visse Fiskes, især Aalenes. Hovedet, der er tydelig afsat fra Halsen, er i Reglen noget fladtrykt med afrundet Snude. Kroppen er næsten lige tyk overalt. Halen, der er temmelig lang, er undertiden trind, men hyppigst sammentrykt fra Siden. I Reglen forekommer der to Par korte, langt fra hinanden siddende Lemmer, der næsten ere lige store. Paa Forlemmerne er der 3 eller 4, paa Baglemmerne 2 til 5 korte Tæer, der i Alm. ikke ere forbundne ved nogen Svømmehud. Hos Familien *Sirenidae* mangle Baglemmerne fuldstændig, og Forlemmerne ere meget svagt udviklede. H. ere som Larver forsynede med Gællespalter og med en fra Tungebensbuen udgaaende tyk Hudfold, der lægger sig hen over disse. Ved den øverste Ende af Gællebuerne findes der tre Par store ydre Gæller. Disse bestaa hos Salamandrene af en Stamme med to Rækker af Blade. Hos Fiskepadderne ere de i Alm. buskformige og i det hele mere komplicerede. Hos Salamandrene forekomme Gællerne og Gællespalterne kun hos Larverne. Amphiumiderne miste ligeledes Gællerne under Udviklingen, men bevare i Alm. et Par Gællespalter. Hos de øvrige Fiskepadder bevares baade Gæller og Gællespalter hele Livet igennem. Disse aande da baade ved Gæller og Lunger, som ere udviklede hos alle H. med Undtagelse af enkelte Salamandre, der som voksne maa hjælpe sig ved et Hudaandedræt. Hos Fiskepadderne og de Salamandre, der leve i Vandet, forekommer en enkelt eller flerdobbelt Sidelinie af samme Natur som Fiskenes. Den forgrener sig paa Hovedet paa lignende Maade som hos disse. H.'s Øjne ere meget forskellig udviklede. Hos Fiskepadderne ere de i Alm. smaa og beklædte med en gennemsigtig Hud. Salamandrene have veludviklede Øjne, der ere udstyrede med Øjelaag. Enkelte Former, der leve i underjordiske Søer eller Vandløb, mangle fuldstændig Øjne, saaledes

af Fiskepadderne den europæiske Hulepadde *Proteus* fremtræder som en Længdespalte, medens det hos og af Salamandrene den nordamerikanske Slægt Springpadderne er rundt. H.'s Skelet viser mange *Typhlotriton*. Ørene ere dækkede af Huden. Ejendommeligheder. Det er for største Delen benet, men der er dog betydelige Bruskpartier til Stede, især i Hovedskallen. Hvirvlerne ere hule for og bag (amficoele) hos Fiskepadderne ognogle af Salamandrene (Grupperne *Amblystomatinae* og *Plethodonthinae*). Hos andre Salamandre (Grupperne *Salamandrinae* og *Desmognathinae*) ere Hvirvlerne hvælvede fortil og hule bagtil (opistocoele). Paa Krophvirvlerne og de forreste Halehvirvler findes der korte Ribbensrudimenter, der ere indleddede med dobbelt Rod paa Hvirvlernes Tværtappe. Til den første Hvirvel

Trommehinde og Trommehule forekomme ikke. Næseaabningerne ligge ved Spidsen af Snuden og føre ind til de lidet udviklede Næsehuler, der gennembryde Ganetaget langt fortil, i Reglen tæt bag ved Kæberne. I Næsens Slimhinde forekommer der veludviklede Sanseorganer. TungensForm er meget forskelligartet. Den kan være rund og bred eller langstrakt og smal og fasthæftet til Mundhulen i større eller mindre Udstrækning. Hos visse Salamanderformer, hvor Tungen har Form som en Skive anbragt paa et Skaft, kan den smækkes ud af Munden med stor Hastighed paa lignende Maade som hos Kamæleonerne.

En Fiskepadde (*Necturus*).

Larver af den store Vandsalamander. *1* nyfødt; *2* 12 Dage gl.; 3 6 Uger gl. (Forstørrede). *a* Gat og Gæller; *f* Forlem; s Sugeindretningen.

Skelet af en Halepadde (*Menopoma*).

De gælleløse Fiskepadder have ingen Tunge. H. ere forsynede med smaa, kegleformede bagudrettede Tænder, der i Reglen forekomme baade i Overkæben, Mellemkæben, Underkæben og paa Plovbenet eller Ganebenene. De tjene kun ved Gribning eller Fastholden af Byttet. Spiserøret har en anselig Længde, men Fordøjelseskanalen som Helhed er (forholdsvis) ikke lang. Gattet

fæster der sig ingen Ribben. Skulderbæltet fremtræder som en bøjet Plade, der for største Delen bestaar af Brusk. Skulderbladet udgør det øverste smallere Parti. De nedre, bredere Dele ere Ravnenæbsbenene, der gribe over hinanden. Mellem disse er der hos nogle Former bagtil indskudt en

brusket Brystbenplade. Bækkenets to Halvdele bestaa hver af et smalt, kort Hofteben, der er ophængt ved Bækkenhvirvelen, og af et nedre pladeformigt Parti: Sæde-Skambenet (*Ischiopubis*), der hos mange Arter fortil bærer et Y-dannet *Epipubis*. Hos Familien *Sirenidae* mangler Bækkenet fuldstændig. De bruskede Dele af Hjernekassen skjules for største Delen af Dækknogler. Pande- og Isseben ere adskilte. Et Forpandeben og et Ledben ere til Stede. Plovbenet og Ganebenene ere i Alm. forenede til eet Stykke. Hos nogle Salamandre afgrænses en øvre Tindingehule ved Udvækster fra Pandebenet og Tindingebenet. — Udviklingen af H.'s Æg og Unger foregaar i Reglen i Vandet. Skønt særlige Parringsorganer mangle, ere Salamandrenes Æg befrugtede, førend de lægges, idet den af Hannen afsatte Sæd opsøges af Hunnen, der optager den i Kloaken, hvorfra den føres ind i Sædbeholderne. Visse nordamerikanske H., der slet ikke gaa i Vandet, afsæite deres Æg i Klumper paa fugtige Steder under Stene. Hos andre snos Æggesnoren omkring Hunnens Krop. *Amphiuma*-Hunnen ligger saaledes i Skjul under en Træstamme e. l. i Nærheden af Vandet, sammenrullet om sine Æg, der ere forbundne ved seje Slimmasser. Larverne have samme Legemsform som de voksne. Dog ere Lemmerne ikke udviklede i Begyndelsen, og Halen er forholdsvis større end hos de fuldt udviklede. De skelnes let fra Springpaddernes Larver derved, at alle tre Par Gæller ere store, medens det tredje Par hos Springpaddelarverne ere meget smaa. Hos *Amblystoma* opnaar Larven, den saakaldte Axolotl, samme Størrelse som den voksne. H.'s Larver have et lignende Blodomløb som Fiskene. Ved Forvandlingen gaa Gællekarrene til Grunde, og Gællearterierne og Gællevenerne forene sig til simple Arteriebuer, der træde sammen og danne Aorta. Fra først af er Rygstrengen blød, uden Begyndelse til Hvirveldannelse. Senere optræder der amficoele Hvirvler. I øvrigt er Forvandlingen karakteriseret bl. a. ved følgende Forhold: Gællerne skrumpe ind; Lungerne, som ere anlagte tidlig, udvikles videre; Hjertet omdannes, saaledes at der hos den voksne forekommer en delvis Sondring mellem det arterielle j og det venøse Blod. Fiskepadderne blive dog hovedsagelig staaende paa Udviklingstrin, der svare til visse Larvestadier hos Salamandrene.

Der kendes ca. 135 Arter af nulevende H., der næsten alle leve i de nordlige, middelvarme Egne. Over Halvdelen af Arterne leve i Nordamerika, hvor især *Amblystomatinae* og *Amphiumidae* ere talrige. I den gamle Verden ere Salamandrene stærkest repræsenterede. I den europæiske Region ere de ægte Salamandre (*Salamandrinae*) Flertal, i den asiatiske Region have *Amblystomatinae* Overvægten. I Danmark og Norge forekomme kun to Arter: *Molge vulgaris* L. og *Molge cristata* Laur., der høre til de ægte Salamandre. — Naar Bjærgegnene undtages, mangle H. ganske i det hede Bælte. Sydgrænsen for deres Udbredelse er i Afrika Sahara's Nordgrænse, i Asien paa det nærmeste Himalaja's Sydskraaning. I Andes-Bjærgegnene i Mellem- og Sydamerika forekomme enkelte Arter helt ned til La-Plata-Staterne. I Australien mangle de ganske. — De fleste H. leve i Vandet hele deres Levetid, eller dog største Delen af denne. De aaleagtige Former leve ofte i Dynd og Moradser. Arterne af selve Slægten Salamandra Laur. ere Landformer, der kun opholde sig i Vandet i Forplantningstiden. H. kravle i Alm. trægt og langsomt paa Landjorden. Enkelte Arter, især af Slægterne *Spelerpes* Raf. og *Chioglossa* Bocage, der begge ere repræsenterede i Syd- og Vesteuropa, løbe dog med betydelig Hastighed. I Vandet svømme de fleste temmelig rask ved Hjælp af Halen. — De ere alle Natdyr, der om Dagen ligge i Skjul og først ved Mørkets Frembrud, eller undertiden efter en Regn, begynde deres Virksomhed. Deres Føde bestaar hovedsagelig af Bloddyr, Orme, Edderkopper, Insekter og smaa lavere Hvirveldyr. Enkelte ere saa graadige Rovdyr, at de æde de svagere Individer af deres egen Art. De synes ikke i nogen fremtrædende Grad at være til Gavn eller Skade for Menneskene. Af fossile H., der udelukkende forekomme i Ferskvandsaflejringer, kendes kun temmelig faa Former. De gaa tilbage til det nedre Kridt og ere hyppigst i yngre Tertiær. Den mest bekendte fossile Form er den tertiære Kæmpesalamander *Andrias Scheuchzeri* Tschudi (s. d.), der i sin Tid blev antaget for at være et forstenet Menneskeskelet. (Litt.: Brehm, »Die Kriechtiere und Lurche« [1892]; Zeller, »Ueber die Befruchtung bei den Urodelen« [»Zeitschr. f. wiss. Zool.« 1890]; v. Siebold, »Ueber das *Receptaculum seminis* der weiblich en Urodelen« [»Zeitschr. f. wiss. Zool.« 1858]; Boulenger, *Catalogue of the Batrachia caudata* [London 1882]; Zittel, »Grundziige der Palæontologie« [1895]). *A. C. J.*

Halerem. benyttes almindelig ved Seletøj. Fortil fæstes den til Vandkappen (Mankepuden), bagtil spændes den med et polstret Stykke under Hestens Hale. Uundværlig er den ikke, men den bidrager til at holde Vandkappen paa Plads og tillige, naar det polstrede Stykke er godt udstoppet, til at faa Hesten til at bære sin Hale højt. Ved Sadeltøj benyttes den nu om Stunder saa godt som aldrig, men anvendtes tidligere dels til Pynt, dels for at hindre Sadelen i at glide frem, undertiden endogsaa for at fastholde en falsk Hale, naar det fandtes heldig at anbringe en saadan, fordi Hestens egen Hale ikke skønnedes tilstrækkelig behaaret. Grunden til, at H. nu er gaaet af Brug, maa nærmest søges i Ønsket om Simplifikation og i Erkendelsen af, at den næsten uundgaaelig gnaver Halens Underside, naar den skal spændes stramt nok til at kunne hindre Sadelen i at glide frem. *C. G. B.*

Hales [he!ilz], Stephan, engelsk Naturforsker, særlig berømt som Plantefysiolog (1677—1761), udgaaet fra *Christ College* i Cambridge. Var oprindelig Teolog, udmærkede sig, saa at han i en ung Alder opnaaede Embede og virkede som Præst i forskellige Grevskaber. Var Medlem af *Royal Society*. Af hans Hovedværk »Statical Essays«, I, »Vegetable statics«, 1727, II, »Hæmostatics« (om Blodet), 1733, har navnlig den første Del, hvori der gives en samlet Fremstilling af H.'s talrige Eksperimenter over Planternes Saftstigning, Vækst og Ernæring, haft stor Indflydelse paa Udviklingen af Plantefysiologien, i hvilken Videnskab H. kan siges at have indført eksakte Metoder (Vejning og Maaling). I Westminster-Abbediet findes et Epitafium over H., som dog ikke er begravet her. *W. F.*

Hales, Alexander af, se Alexander af Hales.

Halēsa, By, der i Oldtiden laa paa Nordkysten af Sicilien, anlagt af Tyrannen Archonides fra Herbita; den fik Navn efter Floden Halesus (nu Fiume di Pettineo). I den romerske Tid var H. en ret anselig By. Ruiner af den findes i Nærheden af Castel di Tusa. *C. B.*

Halesĭa L., Slægt af *Styracaceae*, Træer ell. Buske med spredte Blade og klokkeformede Blomster. 7 Arter, af hvilke et Par ere haardføre Frilandsbuske i Danmark. *H. tetraptera* L. (Virginia) er en 5—8. M. høj Busk med smukke, hvide, hængende Blomster. *H. diptera* L. (Carolina) ligner foregaaende, men er noget mindre. H. formeres i Reglen ved Aflæggere. Frøudsæd maa foretages om Efteraaret, og det varer 1—2 Aar, før Frøet spirer. De taale godt at skæres tilbage, hvad der er nødvendigt, naar de blive nøgne forneden. *L. H.*

Halēsus, 1) Heros, som efter Sagnet havde grundlagt Falerii (s. d.). En udbredt Tradition gjorde ham til en uægte Søn af Agamemnon og lod ham være flygtet til Italien efter Faderens Drab. 2) se Halesa. *C. B.*

Haletudser, populær Betegnelse for Springpaddernes Larver. *A. C. J.*

Halevi (Ha-Levi) eller Hallevi, Jehuda, jødisk Digter og lærd, født 1085 i Kastilien, levede efter at have studeret aristotelisk Filosofi, Naturvidenskaber og Medicin i mange Aar som Læge i Spanien, indtil han 1140—41 begav sig paa Rejse til det hellige Land. H. forfattede en Del Digte paa Ny-Hebraisk, der høre til noget af det bedste, Middelalderen har frembragt af denne Art. Udvalg af hans Digte ere udgivne af Luzzato o. a.; Oversættelser af A. Geiger og af Sachs (»Die religiose Poesie der Juden in Spanien«, 1855). H., hvis arabiske Navn var Abul-Hassan, forfattede ogsaa et jødisk teologisk Værk *Kusare*, der er skrevet paa Arabisk, men hvoraf der haves en næsten samtidig hebraisk Oversættelse. Udg. med tysk Oversættelse af D. Cassel [Leipzig 1869]; Teksten i en bedre Udgave af H. Hirschfeld: »Al-Chazarî« [Leipzig 1887]. (Litt.: D. Kaufmann, »Jehuda H.« [Braunschweig 1877]). *V. S.*

Halévy [alevi'], Jacques Fromental Élie, fransk Komponist, født 27. Maj 1799 i Paris, død 17. Marts 1862 smst. H. tilhørte en jødisk Familie, hvis Navn egentlig var Levy. Allerede som Barn kom han ind i Konservatoriet i Paris, hvor navnlig Berton og Cherubini vare hans Lærere; 1819 vandt han *prix de Rome* og opholdt sig de foreskrevne tre Aar i Italien. Her komponerede han bl. a. til hebraisk Tekst et *De profundis* til Hertug de Berry's Ligfærd. H.'s Interesse var imidlertid særlig rettet paa Teateret, og efter sin Hjemkomst søgte han med tre forskellige Operaer at vinde Indgang paa Paris'es Scener. Det lykkedes ham dog først 1827 med en fjerde Opera »L'artisan«, der kom frem paa *Théâtre Feydeau* og efterfulgtes af »Le roi et le batelier« (et Lejlighedsarbejde til Ære for Karl X). Større Held havde H. 1829 med »Clari« og særlig med »La dilettante d'Avignon«, en Opéra-comique, der raillerer over den italienske Opera, senere ogsaa med Balletten »Manon Lescaut« [1830] og Opera-Balletten »La tentation« [1832] samt med den af Herold paabegyndte »Ludovic« [1834]. Men sit Ry vandt H. dog først med Operaen »La juive« (»Jødinden«), der opførtes første Gang 23. Febr. 1835 paa den store Opera. I dette sit Hovedværk, der snart spilledes rundt om paa europæiske Scener, har H. udfoldet sine bedste Egenskaber: en stor dramatisk Evne, et alvorligt, mørktfarvet musikalsk Udtryk parret med Sans for teatralsk Pragt og Farve, en klar og fornem, men lidt tør Stil og en ikke almindelig Evne til Karakterskildring; typisk i denne Henseende er den gamle Jøde Eleazar. »La juive«, navnlig Operaens anden Akt, regnes til den ældre franske Musiks betydeligste Frembringelser. Som en fuldstændig Modsætning til denne stort anlagte Opera lod H. nu følge den lille, muntre, vittige og fint udarbejdede Opéra-comique »L'éclair« (»Lynet«), hvor han havde renonceret paa al udvortes Effekt (Operaen udføres af 2 Sopraner og 2 Tenorer og har end intet Kor), men desuagtet opnaaede stor Virkning. Med disse to Arbejder var H.'s fremragende Stilling blandt de daværende franske Musikere fastslaaet, og han, der alt i flere Aar havde virket som Konservatorielærer (fra 1833 i Kontrapunkt og Fuga), blev Medlem af Akademiet. H. komponerede nu rastløst en Række Operaer til Dels for Opéra-comique, men navnlig for den store Opera; han opnaaede dog ikke mere at slaa saaledes an som med de to førnævnte Værker. Dels sattes han snart i Skygge af Meyerbeer, dels valgte han ikke sine Tekster med synderlig Omhu, og endelig formaaede han ikke mere at give sine Arbejder det Helhedspræg, som havde udmærket »Jødinden« og »Lynet«. Ved Siden af enkelte ypperlige Scener (navnlig i »Guido et Ginevra« [1838] og »La reine de Chypre« [1841]) findes matte og tørre, banale og sentimentale Partier. Og H., hvis kunstneriske Personlighed i det hele ikke var betydelig nok til at bære en saa omfattende Produktion, blev dels en Efterligner af den nu yndede Meyerbeer, dels søgte han at vinde et for let købt Bifald ved mindre ægte Midler som grelle Kontraster, blendende Udstyr og fremmed Kolorit. Disse H.'s senere Operaer, af hvilke endnu skulle nævnes: »Les treizes« [1839], »Charles V« [1843], »Le lazzarone« [1844], »Le val d'Andorre« [1848], »La tempesta« [1850], »Le juif errant« [1852] fremkaldte en skarp, til Dels uretfærdig Kritik og bidroge til, at Publikum noget oversaa H.'s Fortjenester og næppe værdsatte ham tilbørlig. — Som livfuld og aandrig Lærer havde H. megen Indflydelse, og blandt hans Elever tælles saa fremragende Mænd som: Gounod, Massé, Bazin og Bizet, hvilken sidste ægtede H.'s Datter og fuldførte hans efterladte Opera: »Vanina d'Ornano«. — H. har udgivet de Mindetaler, (*éloges*), han som Akademiets Sekretær holdt over afdøde Medlemmer, i »Souvenirs et portraits« [1861] og »Derniers souvenirs et portraits« [1863]. (Biografier af Léon Halévy, E. Monnais og A. Pougin). *W. B.*

Halévy [alevi'], Joseph, fransk Orientalist, er født 15. Decbr. 1827 i Adrianopel, studerede østerlandske Sprog bl. a. i Paris, var derpaa i en Aarrække Lærer ved jødiske Skoler i Adrianopel og Bukarest, hvor han stadig anvendte sin Fritid til orientalske Studier, indtil han 1868 af et jødisk videnskabeligt Selskab i Paris fik overdraget det Hverv at skaffe paalidelige Oplysninger om de

abessinske Jøder, de saakaldte Falascha (s. d.). Han berejste nu Abessinien og skilte sig saa vel fra dette Hverv, at det franske Institut straks efter hans Hjemkomst fra Abessinien anmodede ham om at gaa til Sydarabien for at skaffe paalidelige Afskrifter og Aftryk af de saakaldte himjaritiske Indskrifter. H. trængte frem til Nedjran, som endnu ingen Europæer havde besøgt. Rejser i Sydarabien vare dengang forbundne med de største Farer, og kun hans Egenskab af Jøde og hans Fortrolighed med østerlandsk Liv reddede ham, og H. saa sig i Stand til at tage nøjagtige Afskrifter af ikke mindre end 686 Indskrifter, hvoraf de fleste vare helt ukendte. Hjemkommen til Paris blev han udnævnt til Docent i Ætiopisk ved *Ecole des hautes études*. Han udgav nu »Voyage au Nedjran« i »Bulletin de la Société de Géographie« [1872] og »Rapport sur une mission archéologique dans le Yémen« [i »Journal Asiatique« 1872—75), med Tekst og Oversættelse af de af ham opdagede Indskrifter. H. udgav 1873: »Essai sur la langue des Agau, le dialecte des Falachas« (i »Actes de la société de Philologie« [Paris 1873]) og »Priéres des Falachas«, ætiopisk Tekst med Oversættelse [Paris 1877]. H. kastede sig tillige over Studiet af det Assyriske, hvori han snart blev en Mester, og søgte ogsaa at tyde det Akkadiske eller Sumeriske, men kom her til det mærkelige Resultat, at dette Sprog slet ikke eksisterede, og at den saakaldte sumeriske Kileskrift kun var en anden Form at skrive det Assyriske paa. Denne ejendommelige Paastand, som fandt flere dygtige Videnskabsmænds Bifald (bl. a. Friedr. Delitzsch), og som H. endnu (1898) fastholder, har han søgt at begrunde i en Række Afhandlinger; den fandt imidlertid Modstand hos Flertallet af Assyriologerne og bekæmpedes i flere Skrifter. II. udgav desuden skarpsindige Studier over andre vanskelige Indskrifter, saaledes de libyskei »Etudes Berbères« [1875], Safa-Indskrifterne (»Essai sur les inscriptions de Safa« m. fl., 1882); alle disse Afhandlinger i »Journal Asiatique«. Mange interessante Afhandlinger af H. findes i »Revue des Etudes Juives«, deriblandt »Recherches bibliques« (fra 1886), hvor han ofte tager Afstand fra de sædvanlige Bibelkritikeres Resultater. 1893 begyndte han at udgive »Revue Sémitique«. Af større Værker kunne nævnes »Mélanges d'épigraphie sémitique« [Paris 1874] og »Mélanges de critique et d'histoire sémitique« [Paris 1883]. II. har ogsaa behandlet de oldindiske Skrifttegns Oprindelse o. s. v. *V. S.*

Halévy [alevi'], 1) Léon, fransk Forfatter, ovenn. J. F. E. H.'s Broder, født i Paris 14. Jan. 1802, død i Saint-Germain-en-Laye 2. Septbr. 1883, studerede Jura, traadte i Forbindelse med Saint-Simon, var 1837—53 ansat i Undervisningsministeriet, men helligede sig derpaa udelukkende Litteraturen. Han skrev baade Digte (»Les cyprès« [1825] o. a.), Fabler, Noveller, Dramaer (»Le czar Démétrius« [1829]) og Lystspil, arrangerede George Sand's »Indiana« og »Léone Léoni« for Teateret, men oversatte især fremmede Digte og græske Tragedier (»Poésies européennes« [1837], »La Grèce tragique« [3 Bd., 1845—61]) og bearbejdede ligeledes moderne Dramaer som Goethe's »Clavigo«, Werner's »Luther« o. s. v. Desuden skrev han »Résumé de l'histoire des juifs« [2 Bd., 1827 — 28], »Histoire résumée de la litt. française« [2 Bd., 1838] og sin Broders Biografi. *S. Ms.*

2) Ludovic, fransk Forfatter, foreg.'s Søn, er født i Paris 1. Juli 1834, vandt Ry ved sammen med Henri Meilhac (s. d.) til Offenbach's Musik at forfatte talrige Operettetekster, hvis kankanerende Livsglæde, burleske Satire og letfærdige Persiflage af al moralsk, politisk og kunstnerisk Tradition florerede under det andet Kejserdømme. De vigtigste af H.'s og Meilhac's Offenbachiader ere: »La belle Hélène« [1865], »Barbe bleue« [1866], »La grande-duchesse de Gérolstein« [1867], »La vie parisienne« og »Le chateau å Toto« [1868], »La diva« og »Les brigands« [1869]. Ligeledes med Meilhac forfattede han Teksten til adskillige *Opéras-comiques*: »Carmen« [1875], Musik af Bizet, »Le petit duc« [1878], »Janot« og »La petite mademoiselle« [1879], alle tre med Musik af Lecocq, endvidere en lang Række Vaudeviller og Komedier, blandt hvilke sidste kunne fremhæves: »Fanny Lear« [1868], »Froufrou«, der gjorde enorm Lykke, med Frk. Desclée i Titelrollen opførtes 250 Gange paa Gymnase, over 100 Gange med Sarah Bernhardt paa Porte-Saint-Martin og 1892 gik over til Théâtre-francais's Repertoire, »Le roi Candaule« [1873], »La boule« [1875], »Le mari de la débutante« [1879] og »La roussotte« [1881]. Herefter opløstes det hidtil saa fast knyttede Medarbejderskab. Sit satiriske Lune og Vid nedlagde H. ogsaa i talrige Humoresker, Noveller og Fortællinger, hvoraf kunne fremhæves: »M. et Mme. Cardinal« [1873], »Les petites Cardinal« [1880] og »La famille Cardinal« [1883], »L'abbé Constantin« [1882], der opnaaede en kolossal Udbredelse og oversattes paa fremmede Sprog (bl. a. Dansk), »Criquette« [1883], »Deux mariages« [1883], »Princesse« [1886], »Karikari« [1892]. Krigen 1870—71 behandlede han i »L'invasion« [1872], »Notes et souvenirs« [1888] og »Récits de guerre« [1891]. H. blev Medlem af Akademiet 1884. *S. Ms.*

Half and Half [ha! fändha!f] (eng.), halvt at hvert. Udtrykket benyttes om to Ting (f. Eks. Drikkevarer), der blandes.

Halfaya eller Halfaje, By i det sydlige Nubien paa Nilen's østlige Bred, 18 Km. N. f. Khartum og Omdurman, hvor den blaa og hvide Nil flyde sammen. H. betegner ogsaa det Distrikt eller Landskab, hvori Byen ligger; dette gaar fra Khartum omtr. 80 Km. imod Nord, hvor det støder til Distrikterne Dar-Matemme og Schendi. *V. S.*

Halfdan se Halvdan.

Hálfdánarson, Helgi, islandsk Salmedigter, født 19. Aug. 1826, død 2. Jan. 1894. Han blev Student fra Reykjavik Latinskole 1848, cand. theol. ved Kjøbenhavn's Universitet 1854 og viet til Præst 1855. 1867 ansattes han som 1. Docent ved Præsteskolen i Reykjavik, hvor han fra 1885 virkede som Skolens Forstander og *lector theologiae* indtil sin Død. H. har erhvervet sig Anseelse dels som Salmedigter, dels som teologisk Forfatter. 1873 udgav H. sit første Arbejde, et lille Bind Salmer oversatte fra forskellige Sprog (»Sálmar útlagðir úr ýmsum málum«). Hans Hovedarbejde som Salmedigter er imidlertid hans Andel i Udarbejdelsen af den ny islandske Salmebog [Reykjavik 1886], der blev udarbejdet af en 1878 nedsat Kommission, hvis Formand H. var. Af Salmebogens 650 Salmer skyldes over 200 ham,

hvoraf 66 originale. H.'s Salmer udmærke sig mere ved Forfatterens stærke Tro og klare Sprog end ved poetisk Rigdom. Som Teolog hørte han nærmest til den højkirkelige Retning. Af H.'s Skrifter bør særlig nævnes hans Lærebog til Brug ved Religionsundervisningen (»Kristilegur barnalærdomur« [Reykjavik 1877, senere udkom flere Oplag]), der fuldstændig har fortrængt de tidligere benyttede Lærebøger; endvidere en almindelig Kirkehistorie, hvoraf dog kun I. Bd. blev færdigt (»Saga fornkirkjunnar« [Reykjavik 1883—96]), og en kristelig Etik, der udkom efter hans Død (»Kristileg siðfræði eptir luterskri kenningu« [Reykjavik 1895]). *B. Th. M.*

Half-dress [ha!fdres] (eng.), egentlig »i halv festlig Paaklædning« modsat full dress.

Half d. s. s. Halv (Hjørleivsson).

Halfpenny [he!ipeni og ha!fpeni], halv Penny (engelsk Mønt) =3,783 Ø.

Haliaëtus (Havørn) se Ørne.

Haliåntll US se Strandarve.

Haliårtos, By i Boiotien, hvor den spartanske Feltherre Lysandros 395 f. Chr. tabte et Slag mod Boioterne og selv faldt. *K. H.*

Halliburton [hä'lebə.tən], James, engelsk Geolog og Ægyptolog, (1788—1862), kaldtes 1822 af Mehemed Ali til Ægypten for at undersøge og beskrive Landets geologiske Forhold. Han benyttede her, paa sine Rejser omkring i Ægypten, Lejligheden til at studere de gamle Mindesmærker og Indskrifter. H. er den første, som udgav et godt Udvalg af vigtige ægyptiske Hieroglyf-Indskrifter i omhyggelige Afskrifter: *Excerpta Hieroglyphica*, der udkom 1825—28 i Kairo i Litografi. Hans talrige og værdifulde Optegnelser og Dagbøger fra Ægypten findes i British Museum. *V. S.*

Haliburton [hä'lebə.tən], Thomas Chandler, anglo-amerikansk Forfatter, ogsaa kendt under Pseudonymet Sam Slick, født 1796 i Windsor, Ny-Skotland, død 27. Aug. 1865 i Isleworth ved London. Han studerede Jura ved Kollegiet i Windsor og praktiserede derpaa som Sagfører i Halifax. 1842 blev han udnævnt til Dommer ved Ny-Skotland's øverste Domstol, men rejste s. A. til England, hvor han senere stadig levede. 1859 blev han Medlem af Underhuset, hvor han, skønt konservativ, ofte tog til Orde mod den engelske Kolonialpolitik. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Historical and statistical Account of Nova Scotia« [2 Bd., Halifax 1829; ny Udg. 1839]; 1835 lod han i et Halifax-Blad indrykke en Række Breve under Pseudonymet Sam Slick, der skulde være den ægte Yankee-Type; disse Breve samlede han under Titelen: »The Clock-maker; or, Sayings and Doings of Samuel Slick of Slickville« [3 Bd., 1837—40], og de gjorde stor Lykke; »Bubbles of Canada« 1839, »Letter-Bag of the Great Western« 1839. I England skrev han: »The Attaché; or, Sam Slick in England« [4 Bd. 1843—44], »Rule and Misrule of the English in America« [2 Bd., 1850], »Sam Slick's Traits of American Humour« [3 Bd., 1852], »Nature and Human Nature« [1855, 2. Opl. 1858]. *T. L.*

Halichœrus d. s. s. Graasæl se Sæler.

Halicore se Søkøer.

Halictus, Slægt af enlige Bier, se Bier, S. 1062.

HaliCZ ell. Halitsch, By i Galizien i en frugtbar Egn ved Dnjestr og Jærnbanelinien Lemberg-Czernowitz, har (1890) 3,900 Indb. samt Sæbesyderi, Udvinding af Salt fra de nærliggende Saltkilder og Handel med Træ, som flaades ned ad Dnjestr. I Nærheden paa en stejl Høj findes Levninger af Slottet H., der var Sædet for Regenterne af Fyrstendømmet eller Kongeriget H., af hvilket senere Navnet Galizien er opstaaet; 1375—1416 var H. Sædet for romersk-katolske og græsk-katolske Ærkebiskopper. G. nævnes allerede 1141, blev i 12. Aarh. af Vladimirko ophøjet til Residensstad, kom 1349 til Polen og 1772 med Galizien til Østerrig. *Joh. F.*

Halĭdrys se Alger, S. 522.

Halieutïka (græ.), Læredigt om Fiskefangst; et Digt med denne Titel af Oppianos fra Kilikien (under Mark Aurel) er endnu bevaret. *K. H.*

Halifax [hä'lefäks], By i Nordengland, Shire York (West-Riding), ligger 57 Km. S. V. f. York ved Calders Biflod Hebble og har (1891) 82,900 Indb. Den er bygget paa en stejl Højde og gennemskæres af en Dalslugt, over hvilken der fører en paa 6 Buer hvilende mægtig Viadukt. Blandt Bygningerne kunne fremhæves en gotisk Kirke fra 15. Aarh., et nyt Raadhus i italiensk Stil samt en stor Klædehal. H. er en udpræget Fabriksby, den ældste i Shiret og næst Leeds og Bradford Hovedsædet for Nordengland's Uldindustri; desuden har den betydelig Fabrikation af Bomuld, Silkeplys og Tæpper (alene Stroszleg's Tæppefabrik beskæftiger 5,000 Arbejdere). I Nærheden findes betydelige Stenkuls- og Stenbrud, og 5 Km. Nordøst derfor Hipperholme med mange Landsteder og Villaer, der tilhøre de rige Købmænd fra Halifax. *C. A.*

Halifax [hä'lefäks], Hovedstad i den canadiske Provins New Scotland, ligger paa Midten af Halvøen New Scotland's Østkyst ved Chebactabai, som med Bedford-Bassin danner en af Verdens fortrinligste Havne. H. har (1891) 38,600 Indb., brede og regelmæssige Gader, mest bebyggede med Træbygninger, et smukt Raadhus, mange Kirker, et stort Marineetablissement med Tørdok og Kaserner med en engelsk Garnison paa 14,800 Mand. Foruden Dalhousie-Universitetet har Staten en presbyteriansk Højskole, 5 offentlige Biblioteker og en naturhistorisk Forening. H. er Sædet for Provinsens *lieutenant-governor*, en anglikansk Biskop og en katolsk Ærkebiskop. I Baggrunden af Staden ligger det stærke Citadel, paa hin Side af Havnen Dartmouth med 4,000 Indb. H. er vigtig som Vinterhavn for Østcanada og New Foundland og anløbes af ca. 8,000 Skibe om Aaret. Den er Endepunkt for 5 transatlantiske Kabler, og her begynder den canadiske Pacifikbane. Der er regelmæssig Dampskibsfart til Liverpool, til Canada og Unionens vigtigste østlige Havne. *S. B. T.*

Halifax [hä'lefäks], Charles Montague, Jarl af, engelsk Statsmand, født 16. Apr. 1661, død 19. Maj 1715, var 1688 med at underskrive Opfordringen til Vilhelm af Oranien (Vilhelm III) og valgtes 1689 til Underhuset, hvor han snart viste sig som en udmærket Taler og ivrig Whig. Allerede 1690 var han en af Husets Ledere, blev 1692 Skatkammerlord og 1694 Skatkammerkansler, tillige Førsteminister Maj 1697—Novbr. 1699. Han viste stor Dygtighed i Finansstyrelsen, ordnede 1692 det første Statslaan og indførte 1697 Brug af Skatkammerbeviser, grundlagde 1694 England's

Bank og 1698 det ny ostindiske Kompagni. Som Privatmand var han meget ødsel, beskyttede gavmild Digtere og Videnskabsmænd (skrev ogsaa selv Digte, bl. a. en Parodi mod Dryden) og beskyldtes for Bestikkelighed og Havesyge, især da han tillagde sig selv et højt lønnet livsvarigt Embede som *auditor* (Revisor) under Skatkammeret. 1700 blev han ophøjet til Peer som Baron H., anklagedes 1701 for Deltagelse i Planen om det spanske Riges Deling, men frifandtes 1703 af Overhuset. 1705 optoges han igen i Regeringen og var meget virksom for Unionen mellem England og Skotland (1707) og for Sikringen af den protestantiske (hannoverske) Arvefølge. 1714 efter Kong Georg I's Tronbestigelse blev han igen første Skatkammerlord og ophøjet til Jarl. *E. E.*

Halifax [hä'lefäks], Charles Wood, Viscount, engelsk Statsmand, født 20. Decbr. 1800, død 8. Maj 1885, var 1826—66 uafbrudt Medlem af Underhuset, siden 1832 stadig genvalgt i Staden H., og indtog en fremragende Stilling her under Navnet Ch. Wood. 1829 ægtede han en Datter af Førsteministeren Jarl Grey og var fra 1832 knyttet til alle liberale Ministerier, først som Skatkammersekretær indtil 1834 og Admiralitetssekretær 1835—39; han var 1846—51 Skatkammerkansler, 1852—55 Præsident for det indiske Raad, 1855—58 første Admiralitetslord og 1859—66 Statssekretær for Indien. 1866 ophøjedes han til Peer som Viscount H. og var 1870—74 Lord Seglbevarer. Han var ingen betydelig Statsmand, men en dygtig Forretningsmand. *E. E.*

Halifax [hä'lefäks], George Savile, Markis, engelsk Statsmand, født 11. Novbr. 1633, død 5. Apr. 1695. Han blev 1644 ved Faderens Død (han kæmpede for Karl I's Sag) Baronet, Sir G. Savile, og indtraadte 1660 i Underhuset. 1667 ophøjedes han til Peer som Viscount H. (1679 Jarl og 1682 Markis) og blev 1672—75 Medlem af Geheimeraadet samt paa ny 1679—85, ja fik endog Sæde i Kongens snævrere Raad. Oktbr. 1682 blev han Lord Seglbevarer indtil Karl II's Død Febr. 1685 og derefter Præsident for Geheimeraadet indtil Oktbr. s. A. Han var maaske sin Tids klogeste og mest overlegne Statsmand, paa een Gang Hævder af Kronens Ret og Folkets Frihed, en skarp Spotter af alle Overdrivelser, baade politiske og kirkelige, og Modstander saavel af Enevælden som af Demokratiet. Han blev saaledes Fører for Mellempartiet mellem Torier og Whigger, de saakaldte »Vaklere« (*Trimmers*). Han kæmpede 1676 mod Testakten og krævede religiøs Tolerance, og det skyldtes hans Iver og Veltalenhed, at Overhuset Novbr. 1680 forkastede Loven om Jakob II's Udelukkelse fra Tronfølgen, medens han dog var en udpræget Modstander af Pavedømmet og af Forbundet med Frankrig. Han søgte senere forgæves at udvirke Skaansel for de fængslede Frihedsmænd (Lorderne Stafford og Russell) og at standse Reaktionen; opfordrede 1686 i »Et Brev til en Dissenter« indtrængende Dissenterne til at understøtte Højkirken mod den fælles Fjende Katolicismen og tog 1688 aabenlyst Parti for de fængslede Biskopper. Han var vel vidende om, men vilde ikke selv deltage i Opfordringen til Prins Vilhelm af Oranien, fordi han meget ugerne vilde have en Revolution, og da Prinsen alligevel 1688 gjorde Landgang, stræbte han ærlig at mægle mellem ham og Kongen. Men da han saa, at denne ikke agtede at gøre alvorlige Indrømmelser, men kun vilde trække Tiden ud for at søge Hjælp i Frankrig, stillede han sig afgjort paa Prinsens Side. Han var Overhusets Formand under Forhandlingerne om *Declaration of Rights* og om Kongevalget, og den Fremgangsmaade, som Parlamentet fulgte, bærer i høj Grad Præget af hans Ledelse. Marts 1689 blev han igen Lord Seglbevarer og var den egentlige Førsteminister, men opgav allerede i Oktober Forsædet i Overhuset og trak sig Febr. 1690 tilbage fra Regeringen paa Grund af Whiggernes fortsatte Angreb. Hans politiske Smaaskrifter udkom samlede 1700, deriblandt den ypperlige Afhandling »The Character of a Trimmer«, hvori udvikles, at det gode altid ligger mellem to Yderligheder. Et andet Skrift, »Advice to a Daughter« [1688], udkom endnu 1765 i 15. Opl. *E. E.*

Halifax Currency [hä'lefäkska'rensi], kanadisk Kurantvaluta: 1 Livre (Pund, kun Regningsenhed) = 20 Shilling = 240 Pence regnedes tidligere = 4 spanske Pjastre eller 4 ældre amerikanske Sølvdollars, nu = 4 Dollars kanadisk Valuta, hvori 4 Dollars 80 Cents = 1 Pund britisk Sterling; 1 Livre H. C. altsaa = 15 Kr. $13_{,3}$ 0. *N.J.B.*

Halikarnássos, en af de doriske Stæder paa Kysten af Karien i det sydvestlige Lilleasien; over dens Ruiner ligger nu den tyrkiske By Budrun (s. d.). Et Sagn, der allerede nævnes hos Herodot, lod H. være anlagt fra Troizen i Argolis. Oprindelig hørte Byen til det doriske Forbund af 6 Stæder (se Doris), der i Fællig dyrkede Apollon i et Tempel paa Forbjærget Triopion ved Knidos; men ca. 500 f. Chr. blev H. udelukket fra Forbundet. Sandsynligvis havde Byen allerede i 6. Aarh. f. Chr. en enevældig Hersker; paa Perserkrigenes Tid styredes den af en Kvinde, Artemisia (s. d.), som havde faaet Magten efter sin Mands Død. Fra Artemisia gik Regeringen i Arv til hendes Søn, Pisindelis, og hendes Sønnesøn, Lygdamis, der skal have dræbt Digteren Panyassis og været Aarsag til, at Herodot forlod Byen. Ved Midten af 5. Aarh. hørte H. til det Kampforbund (*Symmachi*), som lededes af Athen; sandsynligvis var dengang demokratisk Forfatning indført i Byen. Efter at Athen's Magt var knækket i den peloponnesiske Krig, kom H. som de andre græske Stæder paa Kysten under den persiske Satrap i Lilleasien. I Beg. af 4. Aarh. beherskedes Karien af Hekatomnos, der antagelig var af karisk Byrd; efter hans Død (377) arvede hans Søn Mausolos, der var gift med sin Søster, Artemisia, Riget. Han gjorde H. til sin Hovedstad og overførte Indbyggerne fra 6 mindre Byer dertil; sandsynligvis har Mausolos, der var en rig og mægtig Hersker, anlagt de Fæstningsmure, hvis Fundamenter endnu ere bevarede, forbedret Havnen og forskønnet Byen. Artemisia, der 353 fulgte ham i Regeringen, opførte det prægtige Gravminde over ham, der senere regnedes for en af Verdens mærkeligste og mest storartede Bygninger (se Mausoleion). Hun døde 351 uden at se det store Værk fuldført. Endnu i flere Aar var Herredømmet over H. i Hænderne paa Børn af Hekatomnos. Efter Slaget ved Granikos var H. den eneste By i Lilleasien, der gjorde alvorlig Modstand mod Alexander; den persiske Flaade var samlet i Havnen, en stærk

Garnison baade af Persere og Lejetropper under Anførsel af Memnon holdt Byen besat. Alexander maatte vente, indtil han havde faaet Belejringsmaskiner tilsendte; efter en voldsom Kamp lykkedes det ham at indtage Byen, som Memnon havde stukket i Brand, da han saa, at den ikke kunde holde sig længere; efter Erobringen blev den helt ødelagt. Efterhaanden rejste H. sig dog igen, men fik aldrig den Betydning, den før havde haft. I den hellenistiske og romerske Tid delte den Skæbne med det øvrige Karien. I Middelalderen er der ikke meget Tale om H. før 1402, da Johanniterridderne toge den i Besiddelse; i Beg. af 16. Aarh. faldt den i Tyrkernes Hænder. Johanniterridderne opførte en stærk Fæstning (St. Peter's Borg) paa Halvøen ved Havnens Østside (se nedenf.) og benyttede hertil for en stor Del Materiale fra Mausolos'es Gravminde, hvis Marmorblokke dels anvendtes som Sten i Fæstningsmuren, dels brændtes til Kalk. — 1856 og følgende Aar foretog Englænderen C. T. Newton omfattende Udgravninger og Undersøgelser i H. Hans Formaal var først og fremmest at genfinde og undersøge Resterne af Mausoleion, men han bragte tillige Klarhed over de vigtigste Punkter af den antikke Bys Topografi. Den romerske Forfatter Vitruvius sammenligner træffende Byens Form med den nedadskraanende, halvkredsformede Tilskuerplads i et Teater. Havnen, der aabner sig mod Syd, gaar som en halvrund Bue ind mod Byens Centrum; paa dens vestlige Side skyder en Klippe sig ud i Vandet, paa Østsiden laa en lille 0, der allerede i den første romerske Kejsertid var bleven landfast. I Nærheden af denne 0 anlagde Mausolos en lille lukket Krigshavn, der kun kunde overses fra hans Palads, som var opført tæt derved paa en Højde N. f. Øen; af Krigshavnens Mole er endnu en Del bevaret. Fæstningsmuren omkring Byen havde i det væsentlige Form af en Halvkreds, hvorfra der dog af Hensyn til Terrainet skød sig en Tunge ud mod Nord. Tæt ved Havnen laa Torvet; N. f. den, omtrent paa Skraaningens halve Højde, ligge Resterne af Mausoleion og endnu nordligere, paa en stor Terrasse med svære Støttemure, Fundamenter af et ionisk Tempel for Ares, der omtales hos Oldtidsforfatterne; det indeholdt et akrolit Tempelbillede, som nogle henførte til Leochares, andre til Timotheos. Endvidere findes Rester af et Teater, en Søjlehal, der ifølge en Indskrift var dediceret til »Apollon og Kong Ptolemaios«, romerske Villaanlæg, et Tempel for Demeter og Persefone o. a. Vejene, der fra H. førte til de nærmeste større Byer, Myndos mod Vest, Mylasa mod Nordøst, ere endnu kendelige paa de Grave, der ifølge Oldtidens Skik ere anlagte paa begge Sider af dem. (Litt.: C. T. Newton, *A history of discovertes at Halicarnassus Cnidus and Branchidae* [2 Bd., Lond. 1862—63]). *C. B.*

Halimēda se Alger, S. 516.

Halĭmus se Kilebæger.

Haliotĭdae, en Familie af Gruppen *Rhipidoglossa*, der hører til Forgællesneglene. Skallen er øreformig med et lille fladt Spir og en overordentlig stor Munding. Den er ikke forsynet med noget Laag. Paa Skallens venstre Side er der parallelt med Mundingens Inderrand en Række Huller. Dette staar i Forbindelse med, at der i Kappen findes en Spalte, hvis Rande med visse Mellemrum støde sammen og atter vige ud fra hinanden. De først optrædende Huller, der begynde nær ved Spirets Top, udfyldes ved senere Aflejringer af Skalsubstansen, og kun de sidste 4—6 ere aabne. Gennem disse Huller træder det ved Aandingen benyttede Vand ud, og gennem det bageste udtømmes Ekskrementerne. Kappehulen er forskudt over til venstre Side paa Grund af den stærke Udvikling af den paa højre Side værende *Columella*-Muskel, der efterlader et hesteskoformet Indtryk paa Skallen. Familien anses for at være en af de mere primitive inden for Snegleklassen. Nervesystemet er kun lidet specialiseret, parrede Gæller, Hjerteforkamre og Nyrer forekomme. Hjertet gennembores af Endetarmen. Familien tæller kun den ene Slægt *Haliotis* med ca. 80 Arter, der ere udbredte i varme og middelvarme Have. Den forekommer kun meget sjælden fossil, fra øvre Kridt til Nutiden. Paa Grund af det smukke Perlemor, der især forekommer paa de større Arters Skaller, finde disse en betydelig Anvendelse i Industrien, f. Eks. i Japan. En i Middelhavet levende Art, *H. tuberculata* L., var kendt af de gamle Grækere under Navnet »Afrodite's Øre«. I vore Dage kaldes den af Italienerne »den hellige Petrus's Øre«. *A. C. J.*

Halisterēsis ell. Halisterese (græ.), Afkalkning af Knoglerne, saaledes som den findes især ved Osteomalacien (s. d.). *E. A. T.*

Halit d. s. s. Stensalt.

Halitherĭum se Søkøer.

Halkett [hä'lket], Hugh, Sir, hannoveransk General, født 30. Aug. 1783 i Musselburgh ved Edinburgh, død 29. Juli 1863 i Hannover. Som 16-aarig traadte han ind i den skotske Brigade, var 1801 Fører for en Afdeling Erstatningsmandskab til Ostindien og traadte 1803 ind i den tyskengelske Legion, i hvilken han som Major udmærkede sig 1807 ved Kjøbenhavn. 1808 ledsagede han Ekspeditionen til Sverige, var s. A. i Spanien og det følgende Aar Deltager i Scheldeekspeditionen under Lord Chatham. 1810 drog han atter til Spanien, deltog i Belejringen af Badajoz og udmærkede sig i Kampene ved Albuera og Venta del Pozo. 1812 forfremmedes han til Oberstløjtnant og førte det følgende Aar Forstærkning til Wallmoden's Korps i Mecklenburg, hvor han fik Kommandoen over en hannoveransk Brigade, med hvilken han udmærkede sig i Fægtningen ved Gohrde. 1814 udnævntes han til Oberst i den hannoveranske Hær, førte sin Brigade med Udmærkelse ved Waterloo, navnlig i Kampen om Slottet Haugomont, sprængte en af Kejsergardens Karreer og tog personlig General Cambronne til Fange. 1818 vendte han tilbage til Tyskland med Okkupationshæren, anvendtes i betydelige militære og diplomatiske Missioner, forfremmedes 1834 til Generalmajor og kommanderede efterhaanden 2. og I. Infanteridivision. 1848 fik han Kommandoen over 10. Forbunds-Armékorps, der ilede Slesvigholstenerne til Hjælp. En Del af disse Tropper sloges grundig 28. Maj af General Hedemann, og General H. deltog 5. Juni med en Brigade af sine Tropper sammen med en preussisk Brigade i det mislykkede Forsøg paa at forjage de danske Tropper fra Sundeved. H. var imidlertid bleven udnævnt til General af Infanteriet og blev efter Felttoget Generalinspektør. Paa Grund

af Blindhed tog han sin Afsked 1858 og ophøjedes 1862 til Friherre. *B, P. B.*

Halkyone se Alkyone.

Hall., ved naturvidenskabelige Navne Forkortelse for Albr. v. Haller; ogsaa ved Navne paa Reptilier og Amfibier for E. Hallowell.

Hall (Schwäbisch-), By i den württembergske Jagst-Kreds, smukt beliggende i en dyb Dal paa begge Sider af Kocher ved Jærnbanelinierne Crailsheim—Heilbronn og Stuttgart—H., er Sædet for en Landsret, en Amtsret og har (1890) 9,000 Indb. Der findes et Gymnasium samt et besøgt Saltbad med Vallekuranstalt (se nedenf.). H. er vokset op ved sine Saltkilder, der allerede skulle være benyttede af Romerne. Byen nævnes 887 og hørte i 11. Aarh. til Regensburg. Paa Interregnets Tid gjorde den sig uafhængig og blev en fri Rigsstad med demokratisk Forfatning, indtil den 1802 tillige med sit Omraade (330 □Km.) kom til Wiirttemberg. *Joh. F.*

Hall, By i østerrigsk Tyrol, 10 Km. 0. f. Innsbruck ved Inn, som her bliver sejlbar, og ved Jærnbanelinierne Kufstein—Innsbruck og Innsbruck—H., er gammeldags bygget og har (1890) 5,800 Indb. samt et Gymnasium. Industrien beskæftiger sig med Fabrikation af Filthatte, Knapper, Brandsprøjter og Papir, men særlig med Saltsyderi, i hvilket Øjemed det opløste Salt ledes fra det 10 Km. N. f. Byen liggende Salzberg. I den nyere Tid er H. paa Grund af sin Beliggenhed og sine Saltbade bleven et besøgt Kursted (se nedenf.). *Joh. F.*

Hall. Med dette Navn betegnes flere Badesteder, der alle udmærke sig ved, at Vandet er meget rigt paa Klorforbindelser, særlig Kogsalt, saa at der ved Inddampning eller Henstand dannes en kraftig Moderlud. Det vigtigste af disse Badesteder er 1) H. i Ærkehertugdømmet Østerrig, 30 Km. fra Linz, 337 M. o. H. Vandet her udmærker sig særlig ved sin Rigdom paa Jod- og Bromforbindelser foruden ved sin Kogsaltholdighed, og det benyttes baade til Drikkekure (i meget smaa Doser) og til Bade (blandet med almindeligt Vand). H. søges for de forskellige skrofuløse Lidelser; for kroniske Katarrer, saaledes i de kvindelige Kønsorganer, i Næse og Svælg; for Hudsygdomme; for Syfilis; for kroniske Betændelser i Knogler og Led.

2) H. i Tyrol, 10 Km. fra Innsbruck i Inn-Dalen. Vandet er meget kogsaltholdigt og anvendes i stor Udstrækning til Saltindvinding i de store Saliner. Moderluden blandes i Badene, der især benyttes mod Skrofulose.

3) H. i Wurttemberg ved Kocher, 30 Km. fra Stuttgart. Anvendes som 2) samt til Drikke og Indaanding. *Lp. M.*

Hall [hå!1], Anna Maria, født Fielding, engelsk Forfatterinde, født 1800 i Wexford i Irland, død 30. Jan. 1881. Hun forlod i en ung Alder Irland og giftede sig med nedenn. S. C. H., hvorefter hun viede sig til Litteraturen og udgav en lang Række Værker, af hvilke kunne nævnes: »Sketches of Irish character« [1828], der gjorde stor Lykke. Derefter fulgte en Del Børnebøger og en Række Romaner, som: »The Buccaneer«, en Skildring af Cromwell og England's Tilstand paa Republikkens Tid, »Tales of Woman's Trials« [1834], »The Outlaw« [1835], der handler om Kampen mellem Jakob II og Vilhelm af Oranien, »Uncle Horace«, en Skildring af Købmandslivet. »Marian; or, a young Maid's Fortune« [1840], hendes populæreste Roman, »The White Boy« [1845], »Midsummer Eve; a Fairy Tale of Love« [1848], »A Woman's Story« [1857], »Can wrong be right?« [1862], »The Fight of Faith« [1869], »Annie Leslie and other Stories« [1877]. For Scenen skrev hun: »The Groves of Blaring« og »The French Refugée«. Desuden har hun udgivet en Række meget læste Skitsebøger, som: »Lights and Shadows of Irish character« [3 Bd., 1838], »Stories of the Irish Peasantry«, »Popular Tales and Sketches« [1856] og »Pilgrimages to English Shrines« [1850], et kunst- og litterærhistorisk Værk. Endnu kan nævnes, at hun 1852 overtog Redaktionen af »Sharpe's London Magazine« og 1860 af »St. James's Magazine«. *T. L.*

Hall, Anton Christian, norsk Præst og Generalsekretær for de norske og danske Ynglingeforeningers Forbund, er født paa Tromsø 10. Aug. 1840, blev Student 1859, cand. theol. 1867. Fra 1871 var han Præst forskellige Steder og blev 1882 Stiftsprovst i Tromsø. Fra dette Embede tog han Afsked 1889 for helt at ofre sig for Ynglingesagen, for hvilken hans Interesse oprindelig var vakt af P. L. Hærem (s. d.), og som navnlig havde sysselsat ham siden 1880, da han fik stiftet et Fællesforbund af de dengang eksisterende norske Ynglingeforeninger, hvis Sag han endvidere lagde Folket paa Hjerte paa en Foredragsrejse til de norske Kystbyer i nævnte Aar. Efter Afskeden fra sit Embede foretog han en Rejse til det hellige Land og overtog efter Hjemkomsten Stillingen som Generalsekretær for det dansk-norske Ynglingeforbund. Som saadan har han rejst meget som Foredragsholder baade i Norge og Danmark og redigeret Bevægelsens norske Organ »Den unges Ven«. 1890 blev han udnævnt til Hofprædikant i Christiania. *J. B. H.*

Hall [hå!1], Asaph, amerikansk Astronom, er født 15. Oktbr. 1829 i Goshen, Connecticut, var først Tømmermand, men uddannede sig væsentlig ved sin Kones Hjælp i matematiske og astronomiske Discipliner, ansattes 1857 ved *Harvard-College*-Observatoriet og overflyttedes 1862 til *Naval Observatory* i Washington, hvor han var ansat til 1891. H. har anstillet talrige Observationer af Kometer, de store Planeter og deres Maaner, Dobbeltstjerner etc. (publiceret i »Astron. Mag. and Met. Obs. made at the U. S. Naval Observatory«), men størst Ry har han vundet ved sin Opdagelse 1877 af de to Marsmaaner, hvorfor han 1879 fik det engelske astronomiske Selskabs Guldmedaille. Ved Siden af sine Observationer har han i Fagskrifter leveret enkelte Bidrag til den teoretiske Astronomi. Siden Gould's (s. d.) Død er H. Medudgiver af »Astronomical Journal«. H. har været Leder af de astronomiske Ekspeditioner for at observere Solformørkelse (1869, 1870) og Venuspassagen (1874 og 1882). *J. Fr. S.*

Hall, Carl Christian, dansk Politiker og Jurist, født paa Christianshavn 25. Febr. 1812, død i Kjøbenhavn 14. Aug. 1888. H., der var Søn af Bødkermester H., blev Student fra Borgerdydsskolen paa Christianshavn 1829. Han havde været Klassekammerat med C. E. Fenger og Vilhelm Birkedal, og blandt Studenterkammeraterne vare desuden Monrad, F. M. Knuth, Brødrene

Hammerich og F. Barfod. Han blev juridisk Kandidat 1833 og gjorde Aaret efter sammen med Knuth en længere Rejse til Tyskland, Frankrig og Italien. Efter sin Hjemkomst blev han en meget søgt juridisk Manuduktør; 1837 udnævntes han til Auditør, 1840 tog han den juridiske Licentiatgrad, 1844 blev han Overauditør og 1847 ekstraordinær Docent i Romerret ved Universitetet. Han var ved sit Ægteskab (1837) med Filologen Brøndsted's Datter kommen ind i gode sociale Forbindelser og var personlig velset af Christian VIII. Dette i Forbindelse med hans Ry som fin Jurist, hans smukke og repræsentative Personlighed og hans ualmindelig vindende Væsen gjorde, at han overalt blev betragtet som en af de mest lovende blandt de yngre. Dog var det snarere en glimrende Embedskarriere end politiske Laurbær, man spaaede ham, thi en vis Sky for det agitatorisk fremtrædende i Forbindelse med personlige Hensyn havde holdt ham tilbage fra at deltage i Ungdomsvennernes oppositionelle Bestræbelser i 1840'erne og under selve Martsbevægelsen. Men da Terningerne vare kastede, sluttede H. sig til den Kreds, han naturlig tilhørte, og blev en fuldblods Repræsentant for den nationalliberale Politik. Karakteristisk nok se vi dog hverken H. som Folketaler eller som Forfatter af Avisartikler; det var som Parlamentariker, han traadte ind paa Arenaen, da Martsministeriet udnævnte ham til kongevalgt Medlem af den Roskilde Stænderforsamling, som skulde drøfte Valgloven til den grundlovgivende Rigsforsamling. Han ansaas af sine politiske Venner almindelig for at staa noget til Højre for dem og gjorde det sikkert ogsaa, men i Hovedprincipperne: Eider-Stat og konstitutionel Forfatning var han enig med dem, og han var, lige fra Begyndelsen, tilstrækkelig Opportunist til at kunne lempe sine Særanskuelser efter Øjeblikkets Krav. Han lagde i Stænderne ingen Skjul paa, at han kun med Ængstelse saa den konstituerende Forsamling saa demokratisk sammensat som efter Valglovsudkastet, men dog tiltraadte han dette med den ofte citerede Motivering, at vi havde gennemlevet en Tid, hvor »Dage havde Aartiers Betydning og Indhold«. Selv valgtes han ind i Rigsforsamlingen som Repræsentant for Frederiksberg-Kredsen (Kjøbenhavn's Amts 1.), den han siden uafbrudt repræsenterede som Folketingsmand indtil 1881. H. kom snart til at spille en betydelig Rolle i Rigsforsamlingen og blev Medlem af Grundlovsudvalget og dettes Ordfører for Afsnittene om Borgernes personlige Rettigheder.

Det var dog især paa Rigsdagene 1849—54, H.'s politiske Personlighed naaede til fuldstændig Udfoldelse. Monrad var nu, som senere, hans Rival, og var han end H. overlegen i Veltalenhed og politisk Originalitet, saa var denne paa den anden Side hans Overmand i Egenskaber, der spille en nok saa stor Rolle i Kampen om det politiske Førerskab. Allerede H.'s ydre Fremtræden vandt ham Venner. Hans Skikkelse var høj og fyldig; det lyse, krøllede Haar, den friske Ansigtsfarve og de klare, godmodige Øjne gave straks Indtrykket af noget sundt og straalende, og hans Optræden forenede en ikke ringe naturlig Værdighed med Jævnhed og Ligefremhed. Hans Veltalenhed var baaren af solid Viden, rolig og selvsikker, mere overbevisende end henrivende, mere egnet til at vinde en Modstander end til at knuse ham. Han havde den gode engelske Parlamentstalers ligelige, dvælende Argumentation, der ikke lader nogen af Modstanderens Grunde staa urokket og ikke forlader en Sag, før den er belyst fra alle Sider; til Gengæld kunde der saa ofte være lidt fladt og blodløst, noget for lidt markeret og indtrængende ved hans Taler. Han irriterede aldrig sine Venner, sjælden nok sine Fjender. Hans støtte, sindige, lidt indolente Væsen fremkaldte slet ikke Forestillingen om en Ærgerrighed, som vilde herske over andre og bruge dem som Trappestige for sig. Det hele gik jævnt, godmodigt, helst med en lille lun Spøg. Og som Partifører havde han den uvurderlige Egenskab at være et »parlamentarisk Kit« uden Lige. Hans særlige Evne var netop den at holde uensartede Elementer sammen, at mægle, glatte ud og hele. Over for Monrad's geniale Uberegnelighed stod H.'s Evne til støt og stille at holde den samme Traad fast gennem mange Forviklinger og trods Menneskenes og Tingenes Omskiftelighed. Alt dette forklarer, at han forholdsvis saa hurtig og let vandt frem til at blive sit Partis virkelige Fører.

H. søgte i de vanskelige første Aar af 1850'erne at bevare saa meget som muligt af det, han betragtede som Kernen i Martsprogrammet. Han ansaa imidlertid kun dette for muligt ved saa vidt gørligt at forsone ogsaa de højere Samfundsklasser dermed og ved til en vis Grad at vige til Side for den overmægtige indre og ydre Strømning i tilbagegaaende Retning, som beherskede Tiden. Derfor var han ubetinget stemt for at bøje sig for Kundgørelsen af 28. Jan. 1852 og bygge paa den, og derfor var han altid den, som anbefalede sit Parti det størst mulige Maadehold i Oppositionen mod Regeringen, saaledes i Told- og Arvesagen. Da Kampen efter Ørsted's Overtagelse af Konseilspræsidiet med Nødvendighed antog skarpere Former, maatte ogsaa H.'s Holdning blive mere decideret; men selv da gik hans Bestræbelser ud paa, at man lempede sig saa meget som muligt og indskrænkede sine Fordringer til det uomgængelig nødvendige: at Rigsdagen maatte kende Indholdet af den ny Fællesforfatning, man agtede at oktroyere, inden den gav Afkald paa sin Myndighed over Fællesanliggenderne, og at Helstaten maatte være konstitutionel. Paa dette Program stod han som den samlede Rigsdags Ordfører imod Ministeriet, men altid under de roligste og mest maadeholdne Former. Ikke desto mindre lod Regeringen sig Apr. 1854 henrive til at afskedige ham tillige med flere andre af de fremragende Embedsmænd, der havde sluttet sig til Oppositionen. H. tog dette Slag med megen Sindsligevægt og lod sig hverken skræmme eller opirre deraf. I Sommeren 1854 foretog han en Rejse sammen med Andræ og traf i Pinneberg sammen med Scheele, som allerede da var betænkt paa at række Haand til Ministeriets Fjernelse. I Oktober indbragte H. den Mistillidsadresse, som vedtoges i Folketinget med alle Stemmer mod een; derefter kom Opløsningen, Valgene, Ministeriet Ørsted's Fald og endelig 12. Decbr. 1854 Udnævnelsen af det ny Ministerium, i hvilket Bang blev Konseilspræsident og bl. a. Andræ og H. fik Sæde, den sidste som Kultusminister. H. havde spillet en

særdeles virksom Rolle ved Ministeriets Dannelse og var navnlig den, som afskar Planerne om en Rekonstruktion af det gamle Kabinet og satte igennem, at Ministeriet fik en liberalere Karakter, bl. a. ved Andræ's Tilkaldelse.

Som Minister følte H. sig først ret paa sin Plads, og han fik hurtig en betydelig Indflydelse paa sine Kolleger. Ministeriet omformedes gradvis fra et Ministerium Bang til et Ministerium Andræ og fra et Ministerium Andræ til et Ministerium H., samtidig med at den i Begyndelsen saa overmægtige Scheele'ske Indflydelse langsomt trængtes tilbage og til sidst helt overvandtes — i hvert Fald inden for Ministeriet. Ogsaa som Fagminister udfoldede H. en ret betydelig Virksomhed, idet han bl. a. gennemførte Lovene om Sognebaandets Løsning (1855), Folkeskolevæsenets Ordning (1856) og Daabstvangens Ophævelse (1857).

I øvrigt var H. ingenlunde nogen udpræget Reformminister. Det laa — paa dette som paa andre Omraader — kun i ringe Grad for ham at tage et kraftigt Initiativ. Helt gennemtrængt af human og liberal Tankegang, som han var, ønskede han i al Almindelighed at lede Udviklingen i rolig fremadskridende Retning, men han var — som den engelske Premierminister Palmerston, med hvem han ofte er bleven sammenlignet — tilbøjelig til at se med Sympati paa det bestaaende og kunde ikke ret faa Øje for, at der var Trang til store og gennemgribende Omformninger deraf. Samfundets Brøst brændte ham ikke paa Sjælen, om end han mente alle det vel og gerne rakte Haand til at afhjælpe de Misbrug, han fik Syn for. Han var saaledes hverken den fremaddrivende eller den ledende Kraft i den Reformvirksomhed, som udfoldedes af de Regeringer, hvis Chef han var. Derimod var det i udpræget Grad ham, som holdt Ministeriet og det i Virkeligheden ret løst forbundne Parti, hvorpaa det støttede sig, sammen, og ham, som var Lederen i »den store Politik«. Denne kom jo stedse mere til at dreje sig om Forholdet til Hertugdømmerne og derigennem til Udlandet. H. var gaaet ind paa at forsøge Eksperimentet med den konstitutionelle Helstat, men inderst inde troede han ikke paa Muligheden af at gennemføre det, og Tanken i hans Politik blev bestandig tydeligere den gradvis og under tilsyneladende Modstand at gøre de tyske Magter Indrømmelser med Hensyn til Holsten, medens samtidig den bestaaende, ved Fællesforfatningen hjemlede Forbindelse mellem Kongeriget og Slesvig uforandret opretholdtes. Saaledes skulde Holsten efterhaanden lempelig udskilles af Fællesstaten og Slesvig derved indirekte knyttes nærmere til Kongeriget. Modstanderne skulde selv bevise Helstatens Umulighed og lidt efter lidt hidføre Eider-Staten. Det afgørende Skridt ind paa denne Vej skete 1858, da H. fik Ministeriet til at bøje sig for Tyskland's Fordring om, at Fællesforfatningen af 1855 sattes ud af Kraft for Holsten's Vedkommende. Andræ, som vilde gøre alt for at opretholde den konstitutionelle Helstat, modsatte sig bestemt dette og traadte ud af Ministeriet. H. blev saa i Maj Maaned Konseilspræsident og i Juli midlertidig Udenrigsminister og bevarede, med den korte Afbrydelse under det Rotwitt'ske Ministerium (Decbr. 1859 — Febr. 1860), disse Stillinger indtil Decbr. 1863. 1861—63 var han tillige Minister for Holsten og Lauenburg. Kultusministeriet opgav han i Maj 1859.

1857—63 bar H. altsaa paa de afgørende Omraader baade det formelle og det moralske Ansvar for Ledelsen af den danske Politik, og denne Ledelse er jo bleven overordentlig strengt bedømt. Man har i Reglen væsentlig holdt sig til det sørgelige Udfald og dømt derefter. Den historiske Dom maa imidlertid ikke glemme, at H. lige saa vel som andre Statsmænd var afhængig af de Forhold, han forefandt, og af de store Strømninger i den offentlige Mening, som han i det højeste kunde modificere, men ikke lede i en anden Retning. Nogle have bebrejdet H., at han ikke søgte Løsningen i Helstaten; andre, at han ikke, medens det endnu var Tid, gennemførte Slesvig's Deling. Men H. var ikke Helstatsmand og ansaa Helstaten for umulig at opretholde i Længden over for den dybe og voksende Spaltning mellem de to Nationaliteter, den skulde omfatte. Og hvad Slesvig's Deling angaar, saa kunde i de Aar, hvorom her er Tale, ingen dansk Statsmand have gennemført den. Han vilde have haft alt og alle imod sig: Kongen, Helstatsmændene, de nationalliberale, Bondevennerne og Slesvigerne selv. Den Bebrejdelse, man oftest hørte imod H., da han endnu var ved Magten, var, saavel blandt de nationalliberale som inden for Venstre, den, at han gik for langsomt og ængstelig til Værks. Han burde langt mere aabenlyst og resolut have hejset Eider-Fanen. Naar alt kommer til alt, maa det vistnok erkendes, at det i hine Aar i Danmark ikke var muligt at føre nogen Politik, som gik i anden Retning end den Hall'ske, og at en anden Førsteminister sandsynligvis vilde have ført Landet til en Krise med end hurtigere og end mere uafvendelig Udgang. Glemmes maa det heller ikke, hvorledes alle Konjunkturer vendte sig mod H. i de skæbnesvangre sidste Maaneder af 1863, og navnlig ikke, at det ikke blev ham, som kom til at føre Sagen til Ende. Der er meget, som tyder paa, at H. saa hen til Slesvig's Deling som den endelige Udgang, men vel at mærke som en Udgang, der først kunde naas, efter at Sindene vare beredte for den ved den afgørende Krises Tryk, og de, der have staaet H. nærmest, føle sig overbeviste om, at han aldrig vilde have ladet London-Konferencen skilles uden Resultat. — Et andet Spørgsmaal bliver det, hvorvidt den Maade, hvorpaa H. gennemførte sin Politik, var den heldigste. Vel er det uimodsigeligt, at han som parlamentarisk Taktiker og Taler og som diplomatisk Defensor for sit Lands Sag viste en overlegen Dygtighed; men paa den anden Side lader det sig ikke nægte, at hans Taktik over for Tyskland og Europa ofte var lidet heldig. Hans Indrømmelser vare sjælden resolutte og omfattende nok og kom sjælden i rette Tid til at gøre det fornødne Indtryk paa den europæiske Domstol, for hvilken Danmark plæderede sin Sag. Der var ogsaa i den uendelige Henslæben af Afgørelserne og i den undertiden noget smaalige og spidsfindige Maade, hvorpaa Modstanderne i og uden for Monarkiet imødegikkes, noget, som var vel egnet til at tilsløre Sagens Kerne og svække Sympatien for Danmark's Sag. I hvert Fald ved en enkelt Lejlighed, Regeringens Optræden over for de holstenske Stænder i Foraaret 1860 (den Raasloff'ske

Sag), undgik den Hall'ske Politik ikke et lidet heldigt Skær af Tvetydighed.

Efter Novemberforfatningens Vedtagelse, Frederik VII's Død, det skandinaviske Forsvarsforbunds Stranding og Stormagternes Pression blev H.'s Situation udadtil saa vanskelig, at han, da Kongen nærede stærk Tvivl om hans Politiks Gennemførlighed, foretrak at give ham fri Hænder til muligvis at forsøge en Løsning ad andre Veje og indgav sin og sit Ministeriums Dimission 24. Decbr. 1863. Sikkert nok har H. tænkt sig det som en ikke fjerntliggende Mulighed, at Forsøgene paa at danne en ny Regering vilde strande, og han vilde da være vendt tilbage, men med styrket Stilling og friere Hænder. Helstatsmændene nægtede da ogsaa at tage Affaire, men meget mod H.'s Forventning paatog Monrad, der havde været Medlem af hans Ministerium, sig at danne det ny Kabinet. H.'s Rolle blev i den nærmeste Tid derefter væsentlig en Tilskuers. Han rejste ingen Opposition mod sin Efterfølger, støttede ham end- og lejlighedsvis i hans vanskelige Stilling, men billigede sikkert ikke altid hans Politik, navnlig ikke over for London-Konferencen. I øvrigt var H.'s politiske Virksomhed ikke stærkt fremtrædende i 1864 og de Aar, som fulgte nærmest efter, men den Indflydelse, han øvede inden for sit Parti, var vedblivende meget betydelig, og saa længe der endnu eksisterede en nationalliberal Gruppe paa Rigsdagen, var han dens Leder. Ogsaa da de Nationalliberale senere gik op i et samlet Højre, indtog han i dettes Partigruppe i Folketinget den ledende Plads. En Virksomhed, han i hine Aar med stor Forkærlighed hengav sig til, var Styrelsen af Herlufsholm, hvis Forstander han var bleven 1856 efter F. M. Knuth's Død. 1870 blev H. endnu en Gang kaldet til Regeringen, idet han 28. Maj overtog Kultusministeriet i Grev Holstein-Holsteinborg's Kabinet. De politiske Forhold vare efter det forenede Venstres Dannelse lidet gunstigeforet rentHøjreministerium, og det lykkedes ikke H. at gennemføre det Forslag til en Reform af Folkeskolen, som han forelagde. Derimod gennemførtes i hans Ministertid Loven om Tvedelingen i den lærde Skoles Undervisning (1871), og der opførtes en ny Bygning for den danske Skueplads. I Anledning af en betydelig Overskridelse af det til denne Bygnings Opførelse bevilgede Beløb anlagdes der senere Rigsretssag mod H., men han frikendtes 1877. Allerede Juni 1874 havde han sammen med det øvrige Ministerium indgivet sin Dimission. Ved sin Fratræden udnævntes han til Elefantridder.

Den larmende Popularitets Tid var for H. uigenkaldelig forbi med 1863, men personlig ramtes han i forholdsvis ringe Grad af det Tilbageslag i den offentlige Mening, som fandt Sted efter Krigen. Hans Partifæller vedbleve at skatte ham højt, og selv af Modstanderne var han som Regel personlig højagtet og vel lidt. Hans store Elskværdighed gjorde sig usvækket gældende til det sidste og samlede Vennerne om ham i det gamle Hjem paa Bakkegaarden. Deltagelsen varalmindelig hele Landet over, da han 1879 under et Ophold ved Sandefjord ramtes af et apoplektisk Anfald, som han aldrig forvandt, og som i stigende Grad svækkede hans aandelige og legemlige Kræfter. 1881 opgav han sin Plads i Folketinget og trak sig dermed ganske ud af det offentlige Liv. 2 Aar efter hans Død rejste Venner og Meningsfæller ham en Statue i Søndermarken. iV. *N.*

Hall, Carl Christian, ovenn.'s Søn, er født 13. Aug. 1848, tog 1872 statsvidenskabelig Eksamen og ansattes 1873 som Assistent i Koloniernes Centralbestyrelse. 1880 stiftede han sammen med daværende Inspektør A. Fraenkel, Prof. A. Steen m. fl. »Foreningen til Forsvarssagens Fremme for Frederiksberg og Omegn«, der senere udvikledes til at omfatte hele Sjælland's Stift. Han har tillige medvirket ved Oprettelsen af de fleste Foreninger til Forsvarssagens Fremme, været Medlem af den sjællandske Forenings Bestyrelse og fra 1886 dennes Forretningsfører. Efter Samraad med Forsvarsvenner grundlagde han Bladet »Vort Forsvar«, hvis første Nummer udkom 1. Jan. 1881, og som indtil nu (1898) ved Støtte af sagkyndige i begge Værn og andre har fremmet Oplysning om og Kærlighed til Forsvarssagen. H. er tillige en fremragende Dyrker af Bjærgbestigningssporten; 1881 besteg han Romsdalshornet og senere talrige jomfruelige Tinder i Norge. I den norske Turistforenings Aarbog har han skildret flere af disse Tindebestigninger. *P. Nw.*

Hall [hall], Charles Francis, arktisk rejsende, født 1821 i Cincinnati, død 8. Novbr. 1871 om Bord i »Polaris«, 81° 38' n. Br. Efter at Dr. Rae og Mc. Clintock vare vendte hjem fra deres Undersøgelsesrejser efter Franklin-Ekspeditionen med Efterretninger om denne, som til Dels vare erholdte gennem Eskimoerne, bestemte H. sig til ved længere Ophold mellem disse at skaffe Lys i Ekspeditionens Skæbne. H. foretog sin første Rejse fra Maj 1860 til September 1862. Allerede paa denne fik han af Eskimoerne Efterretninger om Franklin's Ekspedition, og han opdagede, at det formentlige Frobisher-Stræde var en Bugt. Han lærte endvidere Eskimoernes Sæder, Skikke m. m. at kende. Den anden Rejse foretoges fra Juni 1864 til September 1869. Han opholdt sig mellem Eskimoerne N. f. Hudsons-Bugt, paa Melville-Halvøen og Øen Igloolik i Fury- og Hekla-Strædet. Han hjembragte meget værdifulde Oplysninger om disse Egnes Geografi og fik af Eskimoerne mange Meddelelser om Detaillerne i Franklin-Ekspeditionens Undergang. Efter sin Hjemkomst bragte han med store Anstrengelser den af de forenede Stater udrustede og af ham ledede »Polaris«-Ekspedition i Gang. Dens Opgave skulde det være at løse Polarspørgsmaalet. I Juni 1871 afrejste >Polaris«, trængte ind i Smiths-Sund og naaede 3. Septbr. 82° 16' n. Br., den højeste indtil den Tid naaede Bredde, og overvintrede ved Grønland's Kyst. Kort Tid efter at H. var vendt tilbage fra en anstrengende Slæderejse, døde han pludselig og begravedes i Land. H. helligede sit Liv til den arktiske Forsknings Fremme. (Litt.: *Arctic Researches* [1864]; *Narrative of the Second Arctic Expedition* [1879]; *Narrative of the North Polar Expedition*, *U. S. Ship Polaris* [1876]). *G. F. H.*

Hall [hål], Edward, engelsk Forfatter (1499—1547), studerede Jura ved Gray's Inn og havde under Henrik VIII forskellige juridiske Embeder. Han efterlod sig et historisk Værk, der blev ud-

givet 1548, »The Union of the Two Noble and Illustre Families of Lancastre and York«, sædvanlig kendt under Navnet »Hall's Chronicle«. *T. L.*

Hall [hål!1], James, Baronet af Dunglass, skotsk Geolog, (1761—T832), har udgivet adskillige geologiske Arbejder og stillede sig paa sin Landsmand Hutton's Side i Striden mod Werner (se Geologi, S. 646).

Hall [hål!l], James, amerikansk Geolog, er født 12. Septbr. 1811 i Massachusetts. 1837 blev han Geolog ved *New York Survey* og har siden den Tid arbejdet ved de geologiske Undersøgelser i forskellige nordamerikanske Landsdele. 1866 blev han Direktør for det naturhistoriske Museum i Albany. Han har været en overordentlig produktiv Forfatter og udgivet over 200 forskellige Afhandlinger vedrørende Nordamerika's Geologi og Palæontologi. *K. R.*

Hall [hål!l], Joseph, engelsk Forfatter, født 1574, død som Biskop i Norwich 1656. 1597 udgav han » *Virgidemiarum*, six Books; First Three Books of Toothlesse Satyrs«, der Aaret efter fulgtes af » *Virgidemiarum* the Three Last Books of Byting Satyrs«. Disse Satirer, der sikre H. en høj Plads i den lange Række af engelske Satirikere, bleve 1599 brændte efter Ærkebispen af Canterbury's Ordre. Af H.'s øvrige Værker kunne nævnes: *Mundus Alter et Id em* [1607], en Satire, der beskriver en ukendt Verden ved Sydpolen, »Characters of Virtues and Vices« [1608] samt forskellige Indlæg til Forsvar for den episkopale Kirke. *T. L.*

Hall [hål!IJ, Marshall, engelsk Fysiolog, født 18. Febr. 1790 i Nottinghamshire, død II. Aug. 1857 i Brighton. H. studerede i Newark og Edinburgh, hvor han blev Doktor 1812. Efter en længere Studierejse praktiserede han i Bridgewater, Nottingham og fra 1826 i London. Han har væsentligst Betydning for Læren om Reflexbevægelser, idet han hævdede Rygmarven som Centralorgan herfor, og skrev herom i »Memoirs of the nervous system«: 1) »The reflex function of the *medulla oblongata* and *medulla spinalis*« 2) »The true spinal marrow and the excitomotory system of nerves« [Lond. 1837; paa Tysk Hamburg 1839 °g Marburg 1840]. *G. N.*

Hall [hål!l], Maxwell, engelsk Astronom, er født 27. Febr. 1845 i Cheltenham og nedsatte sig, efter at have fuldendt sine Studier ved Pembroke College i Cambridge, i Kempshote, Montego Bay i Jamaica, hvor han byggede sig et astronomisk Observatorium og grundede en meteorologisk Centralanstalt for Jamaica. Af hans astronomiske Skrifter kan mærkes »The sidereal system« [Lond. 1877, revid. 1887], hvori han genoptager Mädler's Studier over Centralsolen. *J. Fr. S.*

Hall, Peter Adolf, svensk Miniaturmaler, født 23. Febr. 1739 i Borås, død 15. Maj 1793 i Liège. Under Ophold i Greifswald, Berlin (1755) og Hamburg lærte han Miniaturmaleri, ogsaa Pastelteknikken, som han, ligesom Oliemaleriet, senere dyrkede i Ny og Næ; i Stockholm fortsatte han sin Uddannelse under Lundberg; anset og fremhjulpen af Kunstmæcener som Adelcrantz blev det ham overdraget at udføre Portrættet af Kronprins Gustaf, som sendtes til Danmark i Anledning af Frieriet til Sofie Magdalene; 1766 forlod han i Misfornøjelse sit Fædreland og rejste til Paris. Her gjorde han stor Lykke med sine Miniaturbilleder, agreeredes 1769 af Malerakademiet og udnævntes til kgl. Hofmaler; i denne Egenskab udførte han adskillige vellykkede Billeder af den kgl. Familie (saaledes af de tre Prinser paa Salonen 1769) og syntes saa at sige at have Eneret paa at male de Portrætter af Dauphinen, der successivt sendtes til Wien. 1773 blev han Medlem af Stockholm's Akademi. Revolutionsaarene gjorde Ende paa Herligheden, fra 1791 er han snart i Aachen, snart i Spa, Maastricht og Liége. Tilnavnet »Miniaturmaleriets v. Dyck«, som Datidens franske Kritik galant forsynede ham med, antyder det Ry, han nød hos sine samtidige; det var den glimrende Teknik, den sikre Penselføring, de friske, klare Farver og den udmærket gengivne Karnation, som særlig bidrog til Berømmelsen. Stockholm's Nationalmuseum ejer bl. a. følgende Miniaturer: Portræt af Mme. Dubarry, Sergei med Hustru, Kunstnerens Datter Adelaide (der selv malede og 1792 blev Medlem af det svenske Akademi), Kunstnerens Selvportræt; desuden Kopier efter Malerier af Gustaf Adolf og A. Oxenstierna. (Litt.: F. Villot, *H., célèbre miniaturiste du 18. siècle, sa vie, ses œuvres, sa correspondance* [1867]). *A. Hk.*

Hall, Richard, svensk Maler, er født 1860. Han kom paa Akademiet i Stockholm, fik 1881 den kgl. Medaille for »Gustaf Vasa som Barn for Kong Hans« og drog snart til Paris. I Frankrig har han malet gode Folkelivsbilleder, særlig »Interiører fra Bretagne«; et saadant blev 1888 indkøbt til det svenske Nationalmuseum, et andet 1890 af den franske Stat. Af øvrige Værker nævnes eksempelvis: »Besøg i et Atelier« [udst. i Kjøbenhavn 1883], nogle Billeder fra Paris samt Portrætter. *A. Hk.*

Hall [hål!l], Robert, engelsk Dissenters-Præst og Forfatter, født 1764 i Arnsby ved Leicester, død 1831 i Bristol. H. studerede i Aberdeen, blev Præst i Bristol og 1790 i Cambridge, hvor han skrev »Christianity consistent with a love of freedom« [1791] i Anledning af, at enhver Frihedsytring dengang i England betragtedes som Ugudelighed. 1793 skrev han »Apology for the freedom of the press«. Af hans andre Skrifter maa nævnes de i formel og reel Henseende lige udmærkede »Reflexions on war« [1802] og »Sentiments proper to the present crisis« [1803]. Hans Virksomhed blev i flere Aar afbrudt ved en Sindssygdom, efter hvilken han blev Præst ved en Baptistmenighed i Leicester og 1826 i Bristol. Hans Skrifter ere udgivne af Gregory [6 Bd., Lond. 1846]. (Litt.: Hood, *Robert H.* [Lond. 1881]). *L. Af.*

Hall [hå! 1], Samuel Carter, engelsk Forfatter, født 1801 i Topsham, Devonshire, død 16. Marts 1889 i London. Han studerede Jura og blev Sagfører, men gik derefter over til Litteraturen. 1824 giftede han sig med ovenn. A. M. H. og fik i hende en trofast Medarbejder. 1825 begyndte han »The Amulet«, et Aarsskrift, som han fortsatte i mange Aar. 1830 overtog han Redaktionen af »New Monthly Magazine«, og 1839 grundede han den endnu (1898) bestaaende »Art Journal«, der har haft stor Betydning for Smagens Udvikling hos den store Befolkning. Af hans øvrige Værker kunne nævnes: »Ireland, its scenery, character

etc.« [3 Bd., 1841—43], »Gems of European Art« [2 Bd., 1846—47], »The Baronial Halls« [1848], »The Vernon Gallery« [1854], »A Book of Memories of Great Men and Women of the Age« [1870], »The Trial of Sir Jasper« [1873] (et moralsk Digt), »Rhymes in Council« [1881] samt en Autobiografi, »The Retrospect of a long Life« [2 Bd., 1883]. *T.L.*

Halladj, Abu Mughit Husajn, en af de berømteste arabiske Thaumaturger, levede i 10. Aarh. De senere arabiske Teologers Værker ere fulde at Beretninger om de af H. udførte Vidundere. Han frembragte Vinterfrugter ved Sommertid, og omvendt, og lod det regne ned fra Himmelen med Sølvpenge, hvorpaa stod præget: Gud er een. H. vandt sig et stort Parti i Bagdad, men skabte sig derved mange Fjender; disse søgte at komme ham til Livs ved Beskyldninger for Kætteri, idet H. angaaende den paabudte Pilegrimsrejse til Mekka havde ytret i et af sine Værker, at hvis det for nogen var umuligt at udføre denne, var det tilstrækkeligt at indrette sig et Tempel i sit Hus, hvor man da kunde udføre alle de paabudte Ceremonier. H. forsvarede disse Udtalelser med Henvisning til ældre ansete Dogmatikere, men forgæves; han blev dømt og henrettet under ganske udsøgte Pinsler. *J. Ø.*

Hallager, Georg Frederik, norsk Jurist, født i Kjøbenhavn 20. Marts 1816, død i Christiania j 10. Novbr. 1876. H. kom 1827 til en Farbroder, j der var Adjunkt i Bergen, blev Student 1833, j cand. jur. 1837, Lektor i Lovkyndighed 1841, Professor 1847; 1864 blev han Assessor i Højeste- j ret. Som Universitetslærer foredrog han i Begyndelsen Kriminalret, Romerret og Lovhistorie, senere navnlig Obligationsret, Folkeret og Lovhistorie. Sine Forelæsninger over Obligationsret udgav han allerede 1844—46, senere gentagne Gange i ny og forbedrede Udgaver. I omarbejdet Skikkelse ved L. M. B. Aubert (»Den norske Obligationsrets almindelige Del« [2. Opl. Chra. 1896]) og i en ved denne Udgivers Død 1896 ufuldført Nybearbejdelse af Obligationsrettens specielle Del (hvoraf 2 Bd. ere udkomne) er den af H. grundlagte Fremstilling fremdeles den ved Universitetet benyttede Haandbog i den hidhørende Del af den norske Ret. Af H.'s andre Arbejder nævnes: »Den norske Arveret« [Chra. 1862, 2. Udg. ved G. F. Hagerup 1885] og »Den norske Søret« [Chra. 1867, 3. Udg. ved G. F. Hagerup 1881]. Ved Siden af sin Universitetslærervirksomhed var H. meget benyttet af Regeringen i Kommissioner til Forberedelse af vigtige Lovreformer, saaledes fra 1846 i Kommissionen angaaende Forandringer i Arveretten og andre dermed i Sammenhæng staaende Dele af Civilretten, fra 1853 i den kgl. Jurylovkommmission. H. var i øvrigt en meget belæst Mand med udprægede litterære, især belletristiske Interesser. (Litt.: »Norsk Forfatter-Lexikon«, II). *J. B. H.*

Hallager, Laurents, ovenn.'s Farbroder, født j i Bergen 12. Novbr. 1777, død smst. 2. Febr. 1825. H. blev Student 1795, cand. med. 1804, j Dr. med. 1805 og var til sin Død praktiserende Læge i sin Fødeby. H. har vundet et litterært Eftermæle ved sin »Norsk Ordsamling eller Prøve af norske Ord og Talemaader, tillige med et Anhang, indeholdende en Del Viser i det norske Bondesprog« [Kbhvn. 1802]. Udgiveren var, da han udgav sit Arbejde, Alumnus paa Walkendorf's Kollegium. Han havde bygget sin Samling paa sine egne Optegnelser af et Par Tusind Ord fra det vestlige Norge og forøget dette Stof med Tillæg af andre spredte, trykte og utrykte Optegnelser i de ældre Glossarier af Chr. Jensen [1646] og Biskop Pontoppidan [1749] og i norske Topografier o. 1. Det tilføjede Tillæg af Viser, som bestaar af alle Edvard Storm's Døleviser, enkelte Stev, Stockfleth's »Heimatkomsten«, »Rabnabrudlaupet i Kraakelund« o. 11., var tilføjet som »Prøve paa det norske Maal i sammenhængende Tale«, idet Udgiveren har haft til Hensigt ved sit hele Arbejde at modarbejde fremmed Indflydelse paa det danske Skriftsprog, som efter hans Mening vilde »vinde betydelig i Forraad, Tydelighed og ægte Danskhed, naar Skribenterne vilde optage bekvemme norske Ord i Stedet for (fremmede eller) mindre bekvemme danske, eller hvor disse savnedes« ; han sammenstiller i denne Henseende eksempelvis Ordet *det qvelder* (i et af Th. Brun's Digte) med Jakob Baden's *det aftenes.* Endelig mener han, at danske og norske Mænd vilde ved en saadan gradvis Fornorskning af Sproget blive mere forstaaelige for hverandre, idet han henviser til den Tids danske Embedsmænds sproglige Stilling paa Landet i Norge. H. var saaledes et halvt Aarhundrede før Ivar Aasen's Fremtræden dennes Forgænger og en Prototyp for den senere Tids Maalstræv i Norge saavel som for danske Forfatteres Kamp mod Fremmedordene i Sproget. *y. B. H.*

Hallager, Morten, dansk Forfatter, født 30. Juli 1740 i Kjøbenhavn, død smst. 23. Decbr. 1803. Først bestemt til Studeringer nød han i Hjemmet Undervisning i Sprog m. m., men blev dog 1755 sat i Bogtrykkerlære. 1771 overtog han en selvstændig Virksomhed i dette Fag og opnaaede at blive Universitetsbogtrykker. 1784 solgte han sin Forretning og oprettede en Privatskole. Han har oversat og udgivet et meget stort Antal populære Skrifter, der i Oplysningstidens Aand behandle de mest forskellige Opgaver: naturvidenskabelige, geografiske, historiske, pædagogiske, landøkonomiske o. s. v., fremdeles talrige Børne- og Ungdomsskrifter samt en Del Skolebøger, af hvilke en tysk og en dansk Læsebog have faaet en vid Udbredelse; den sidste kom 1891 i 47. Opl. Hans Kundskaber og Smag stode ikke paa Højde med hans Flid og Lyst til »at gavne«. *Fr. Th.*

Hallali, et paa Parforcejagter brugeligt Hornsignal, der forkynder det jagede Dyrs Død og blæses af Jægeren, som fører Meuten. *H. F. y.*

Hallam [hälʰm], Henry, engelsk Historiker (1777—1859), er især bleven bekendt ved sine endnu værdifulde Værker: »View of the state of Europe during the middle ages« [2 Bd., London 1818, ny Udg. 1884; oversat paa Svensk 1851—53] og »Constitutional history of England from the accession of Henry VII to the death of George II« [3 Bd., London 1827, ny Udg. 1882]. Hans samlede Skrifter udgaves under Titelen »Historical works« [10 Bd., London 1855—56].

Halland, Landskab i Sverige, strækker sig fra 56° 19' til 57° 38' n. Br. og fra 11° 54' til 13° 27' 0. L. f. Grw. Areal 4,921 □Km., Folkemængden 1895 ca. 139,000, hvilket giver 28 pr. • Km. (= Middeltallet for Gotaland). Regnet

efter Længden er H. delt i to i Henseende til Natur og Kultur skarpt adskilte Bælter; ved Kysten tæt befolket Sletteland; længere inde hæver Landet sig imod Småland og Vestergötland og danner her ofte skovløse, udstrakte Lyngheder, kun tyndt opdyrkede. I det sydlige H. er Sletten bredest (10—15 Km.), mellem Nissan og Atran er den smallere — her hæver Nyårsåsen sig til en Højde af 142 M. —, udvider sig noget N. f. Atran, men længst mod Nord er H. rigt paa spredte, nøgne Klipper, der omslutte mindre Dale. H. gennemstrømmes af Lagan, der her danner flere Fosser, f. Eks. Karsefors (10,4 M.), Nissan, Atran, Viskan og Rolfsån, alle strømmende tværs igennem H. mod Kattegat. Den største Sø er Lygnern i den nordlige Del, 18 Km. lang. Klimaet er forholdsvis mildt og Nedbøren ret stor. Gennemsnitstemperaturen i Halmstad er + 7° (Januar -4- 0,8, Juli + 16,8), Gennemsnitsnedbøren 725,2 Mm. Af H.'s Omraade ere 35,02 p. Ct. Ager, 14,90 p. Ct. Skov, 50,08 p. Ct. udyrket Land; H. er altsaa et ret skovfattigt Land. Der produceredes 1896: Rug ca. 400,000 Hektoliter, Havre 1,12 Mill. Hektoliter, Hvede 40,000 Hektoliter, Byg 72,000 Hektoliter, Kartofler 783,000 Hektoliter. Af Heste findes ca. 25,000, Hornkvæg 98,000, Faar 43,000, Svin 44,000. H.'s Fiskeri er en betydelig Næringskilde, navnlig Silde- og Laksefiskeriet. Det sidste drives dels paa Havet, dels i Floderne, fremfor alt i Lagan; der fanges største Delen af den saakaldte Halmstads-Laks. H. havde 1895 76 Fabrikker, der sysselsatte 3,000 Arbejdere; Tilvirkningsværdien var 5,829,139 Kr. Blandt de betydeligste Fabrikker ere Oskarsstrom's Jutevæveri og Halmstad's Klædefabrik. — Befolkningen i H. frembyder visse Uligheder, N. og S. f. Atran. I den nordlige Del er Befolkningen livligere end i den sydlige og viser Tegn paa Slægtskab med Befolkningen i det tilgrænsende Gammelsverige; i Syd minder den mere om den skaanske. Ejendommelig for H. er den betydelige Mængde omkringstrejfende Vagabonder, der menes at nedstamme fra Zigeunere. De kaldes »Vandringsfolket« eller »Kæltringerne«, have ingen fast Beskæftigelse og ere den bosiddende Befolkning til stort Besvær; hidtil har man ikke kunnet tæmme dette lovløse Element i Folket, som lever næsten uden for Loven. H. har 5 Byer: Laholm, Halmstad, Falkenberg, Varberg og Kungsbacka; Bybefolkningen naar op til ca. 25,000 Mennesker. Af større Godser i H. kunne nævnes Vapno (Takseringsværdi 1½ Mill. Kr.), Gåsevadholm (952,000 Kr.) og Stjernarp (800,000 Kr.). I jurisdiktionel Henseende hører H. under Gota Hofret og er inddelt i tre Jurisdiktioner: den sydlige (Hok's, Halmstad's og Tonnersjo Herreder), den mellemste (Arstads, Faurås og Himle), den nordlige (Fjäre, Viske). I gejstlig Henseende hører H. til Göteborg's Stift. Administrativt taget udgør H. Halland's Len; dette inddeles i 4 Fogderier og 11 Lensmandsdistrikter. Lenets Residens er Halmstad. Militært set hører H. til første Armékorps; Stamtropper af Landshæren findes ikke i IL, men de værnepligtige danne H.'s Bataillon. Til Rigsdagens første Kammer sender H. 4 Repræsentanter, og til andet 7. H.'s Vaaben er en Sølvløve i blaat Felt. — H. tilhørte i ældre Tider Danmark; af Valdemar Sejr gaves den nordlige Del en af hans Sønner lil Len; ved dennes Ætling Jakob, der var en af Anstifterne af Mordet paa Erik Klipping og traadte i Forbindelse med Norge, kom Nørrehalland under dette Land og tilfaldt derefter Haakon Haalæg's Svigersøn, den svenske Hertug Erik. I Opløsningstiden under Christoffer II blev ogsaa Sønderhalland skilt fra Danmark og tilfaldt Magnus Eriksson. Denne residerede i Lighed med sin Moder Hertuginde Ingeborg i lange Tider paa Varberg. 1360 genvandt Valdemar Atterdag foruden Skaane og Bleking ogsaa Sønderhalland og seks Aar senere tillige Nørrehalland. I de svensk-danske Krige var II. ofte Krigsskueplads; mærkeligere Valpladser ere Axtorna (1565), Kolleryd (1612), Fyllebro (1676). Knarod, hvor Freden sluttedes 1613, ligger ogsaa i H. Ved Freden i Brömsebro afstodes H. for 30 Aar til Sverige; det var dengang delt i 3 Len. Svenskerne indrettede sig fra Begyndelsen af, som om de tænkte at blive i H. for bestandig, og ved Freden i Roskilde (1658) blev H. definitivt afstaaet. — I senere Tider er H. trods en stærk Udvandring gaaet rask frem i flere Henseender, navnlig siden Jærnbanerne ere komne til. Gennem II. gaar nu en stor Hovedbane, nemlig Vestkystbanen (Göteborg—Helsingborg), samt flere andre Banelinier; vigtigst ere Halmstad—Nässjö, Halmstad—Bolmen og Varberg—Borås. (Litt.: Hojer, »Konungariket Sverige« [Stockholm 1875 ff.]; Möller, »Bidrag till Halland's historia« [Lund 1874]; samme, »Halland's herregårdar« [Halmstad 1871]; »Kongl. Majestats Befallningshafvandes Femårsberättelser«). *A. S.*

Hallandsaas, den Aas, som danner Grænsen mellem Skaane og Halland. Den er 40 Km. lang og bestaar hovedsagelig af Gnejs, dækket af et dybt Gruslag. Sin største Højde naar den i det i den mellemste Del liggende Hogalteknall (226 M.). H. er ved Dalsænkninger fra Nord til Syd delt i tre Dele. H. kan betragtes som det saakaldte smaalandske Højlands sidste Udløber mod Sydvest. Ved Båstad gaar Jærnvejen (Vestkystbanen) gennem H. *A. S.*

Hallandsaas se Kjøbenhavn.

Hallandsfarer (Søudtryk), en Lap i Træ, særlig naar den har en lang og smal Form; er den kort og bred, kaldes Lappen Spuns. *C. L. W.*

Hallands Väderö, Øi Kattegattetud for Skaane's Kyst. H. V. ligger 2,6 Km. V. f. Torekov, er 2,5 Km. lang og 1,8 Km. bred. II. V. er ikke opdyrket eller beboet, men bevokset med Skov. H. V. er bl. a. kendt for sin umaadelige Rigdom paa Harer. Strandinger indtræffe ofte ved H. V. *A. S.*

Hallarsteinn, en islandsk Skjald i Slutn. af 12. Aarh., er fuldstændig ukendt undtagen som Forfatter af Digtet »Rekstefja« og et Par Brudstykker af Vers. Det nævnte Digt (i et ejendommeligt Versemaal, *tviskelft*) handler om Olaf Tryggvason og dvæler særlig ved denne Konges overnaturlige Gerninger og staar midt imellem de egentlige Fyrstedigte og Helgenkvadene. Del er udgivet i *Carmnai Norroena* efter Bergsbogen. (Litt.: F. Jonsson, »Litt.-Hist.«, II). *F. J.*

Halldorr Skvaldre, en islandsk Skjald i den første Halvdel af 12. Aarh. Hans Liv er ukendt, undtagen for saa vidt som vi maa antage, at han afvekslende har opholdt sig hos en Mængde nordiske (norske, danske, svenske) Fyrster, om hvem

han digtede. Hans Tilnavn staar aabenbart i Forbindelse med hans frugtbare Produktion. Af alle hans Digte er der imidlertid kun lidet bevaret, nemlig nogle Levninger af et Par Digte om Sigurd Jorsalfar, om hans Rejse til det hellige Land. Fremstillingen er overordentlig prosaisk, men Formen er god. (Litt.: F.Jonsson, »Litt.-Hist.«, II). *F. J.*

Halldorr Snorrason, Søn af den islandske Høvding Snorri goði, født ca. 1012, død i Slutn. af 11. Aarh., er navnlig bekendt som Harald Haardraade's mest uforfærdede og tapre Ledsager under hans Ophold i Konstantinopel og paa hans Tog i Orienten og Syden. H. kom til Norge sammen med Harald Haardraade og var i nogle Aar hans Hirdmand. I Længden kunde deres Venskab dog ikke holde sig; dertil var H. alt for stivsindet og stolt. 1051 kom det til fuldstændigt Brud mellem dem, og H. tog til Island, hvor han bosatte sig paa Gaarden Hjarðarholt i det vestlige Island. *B. Th. M.*

Halldorsson, Bjorn, Præst og Provst til Sauðlauksdalur (det vestlige Island), født 1724, død 1794, var en Mand af mange Interesser og en stor Patriot. Særlig interesserede han, der selv var en dygtig Landmand, sig for Landbrug og Havedyrkning (en særlig Pjece herom: »Beretninger til Landvæsenets, især Havedyrkningens Forbedring paa Island« [Kbhvn. 1765]) og var utrættelig til at virke for Sagen og udbrede Kendskab til Nytteplanters Brug og Behandling. Hans Hovedværk i saa Henseende er »Grasnytjar« [Kbhvn. 1783], en dygtig og velskreven Bog. »For unge Bønder« forfattede han sin »Atle« [Hrappsey 1780, oftere trykt] og en Afhandling »Arnbjörg« (om en god Husmoder, trykt 1843). Ligeledes udgav han sin Svoger, den berømte Eggert Olafsson's (s. d.) »Lachanologia« [Kbhvn. 1774]. Ogsaa paa andre Omraader var H. virksom. Fra hans Haand stammer den bekendte islandske Ordbog: *Lexicon islandico-latino-danicum*, udgivet af R. Rask [Kbhvn. 1814]. Det er ikke nogen kritisk Ordbog, men den er overmaade righoldig, og det er sjælden, man der søger forgæves, særlig naar det gælder det senere Sprog. Den har i lange Tider gjort fortrinlig Nytte og vil endnu længe kunne hævde sig en Plads ved Siden af andre leksikalske Arbejder. De danske Oversættelser stamme fra Rask; men da disse ere tilføjede før hans Rejse til Island, ere enkelte Unøjagtigheder indløbne. De latinske Oversættelser ere i Reglen fortrinlige. H.'s Virksomhed var i alle Tilfælde særdeles fortjenstfuld. (Litt.: P. Pjetursson, »Hist. eccl. Isl.«; Sæmundur Eyjólfsson, »Búnaðarrit«, IX). *F. J.*

Halldórsson, Jon, Præst og Provst til Hitardalur (vestlige Island), født 1665, død 1736, en af sin Tids lærdeste Islændere; særlig var Island's Personalhistorie Genstand for hans Forskninger og Skrifter. Af saadanne kunne nævnes: »De islandske Biskoppers Levnedsbeskrivelser« (Skalholt-Bispernes og Hola-Bispernes hver for sig), en Fortegnelse over og Levnedsbeskrivelse af Island's forskellige Styrere, sædvanlig kaldt Hirdstyrer-Annalen; lignende Levnedsbeskrivelser af Skalholt Skolers Rektorer, Præster i Skalholt Bispedømme, Abbeder o. fl., foruden et Par Annalværker. Intet af dette er udgivet undtagen Hirdstyrer-Annalen i »Safn til sogu Isl.«, II. Men hans Værker ere til Dels blevne benyttede af Sønnen, den berømte Biskop Finnur Jonsson (s. d.) i hans »Islandsk Kirkehistorie«, og de ville altidblive betragtede som vigtige Kildeskrifter. (Litt.: »Safn til sogu Island's«, II; »Hist. eccl. Isl.«, III). *F. J.*

Halle (an der Saale), By i preussisk Provins Sachsen, i Regeringsdistriktet Merseburg, ligger i en Højde af 91 M. o. H. ved højre Bred af Saale, der V. f. Byen danner talrige dels bebyggede, dels med Skov og Eng bedækkede Øer, og ved Jærnbanelinier til Sorau, Bebra, Berlin, Nordhausen, Magdeburg, Leipzig og Vienenburg. (1895) 116,300 Indb. Byen bestaar af den egentlige By, der for største Delen har bugtede og snævre Gader, og 5 Forstæder, af hvilke Strohhof og Klausthor ligge paa Øer i Saale, samt af de tidligere Byer Glaucha og Neumarkt, der først 1817 ere forenede med den. Mod Nord støder H.'s Omraade sammen med Giebichenstein's, hvis Indlemmelse i H. er projekteret. Byens Centrum dannes af det store Torv (Markplatz), ved hvilket Raadhuset og Marien-Kirche ligge, medens der paa Midten findes det 84 M. høje Rote Turm (15. Aarh.) med en gammel Rolands-Statue, et Springvand med et Krigermindesmærke samt den 1859 rejste Statue af G. F. Händel, født i H. 1685. Mod Vest naar man fra Torvet ned i Dalen, hvor der findes Saltkilder. Blandt H.'s Kirker (8 evangeliske, 1 katolsk) maa først nævnes den gotiske Marien-Kirche (opført 1529—54) med sine 4 Taarne og sit smukt byggede Indre, dernæst Ulrichs-Kirken (opført 1339), Moritz-Kirken (12. Aarh.), Domkirken (opført 1520—23). Af andre Bygninger nævnes det gamle, 1883 restaurerede Raadhus og den smukke 1892—93 opførte Raadskælderbygning, begge ved Torvet, dernæst Moritzburg (opført 1484—1513) ved Paradepladsen, tidligere Residens for Ærkebiskopperne af Magdeburg, siden Trediveaarskrigen Ruin, Universitetet (1834) med Freskomalerier af Spangenberg, det ny arkæologiske Museum, indviet 1891, Universitetets ny medicinske Institut med storartede Samlinger, det 1884—86 af H. Seeling byggede Stadsteater, det ny Universitetsbibliotek og det store Tugthus. H. er Sædet for en Landsret, en Amtsret, en Jærnbane- og Overpostdirektion. Universitetet havde 1892—93 128 Docenter og 1,575 studerende; Biblioteket indeholder over 178,000 Bd. og ca. 800 Haandskrifter. De Franckeske Stiftelser tælle ikke mindre end 8 forskellige Skoler, deriblandt et Gymnasium og et Realgymnasium; desuden findes et Stadsgymnasium, et Døvstummeinstitut, et Provinsialmuseum og en Forening for Videnskab og Kunst. Industrien er betydelig. Halle's Saltværker, det ene i Dalen, det andet uden for Byen paa en 0 i Saale, levere tilsammen aarlig ca. 8,500 Tons Kogsalt. Saltkilderne i Dalen ere saa stærke, at Gradering er overflødig. Fra de paa faste Bestanddele rigeste Brønde, der ere beliggende i det saakaldte H., den ældste Del af Byen, føres Saltet gennem en lang Rørledning til det tidligere kongelige Saltværk ved Skibsbroen, medens Driften i H. fuldstændig er ophørt. H. har ogsaa en Jærnkilde. Endvidere findes Sukkerraffinaderi, 37 større Maskinfabrikker, Metalvarefabrikation samt Fabrikation af Stivelse, Sprit, Malt, Chokolade, Cement, Papir, Smøreolie, Ølbryggeri, Farveri, Bogtrykkeri og Brydning af Brunkul. N. f. H. findes langs Saale stejle Skrænter;

i en Sidedal nær ved Giebichenstein (s. d.) ligger Saltbadet Wittekind. Paa de umiddelbart ved H. liggende Øer Peissnitz og Rabeninsel findes smukke Spadsereganger. H. nævnes første Gang 806 under Navn af Halla, der ligesom Ordet Saale er af keltisk Oprindelse og betyder Saltværk; den blev 966 af Kejser Otto I given til Klosteret, senere Ærkebispedømmet Magdeburg. 981 fik H. Stadsret og naaede allerede i Beg. af 12. Aarh. betydelig Størrelse. I 14. og 15. Aarh. førte Byen som Hansestad gentagne Gange heldige Krige med Ærkebiskopperne af Magdeburg. 1478 erobrede dog Ærkebiskoppen af Magdeburg den næsten ganske uafhængige By og byggede 1484 for bedre at kunne holde den i Tømme Moritzburg, som atter blev ødelagt i Trediveaarskrigen. 1522 vandt Reformationen Indgang. H. led betydelig under Trediveaarskrigen og blev ved Fredsslutningen tildelt Brandenburg, i hvis Omraade den dog først blev indlemmet 1680. Efter at være indtagen Oktbr. 1806 af Franskmændene blev Byen forenet med Kongeriget Westfalen og kom først efter dettes Opløsning 1813 atter til Preussen. (Litt.: »Führer durch H.« [H. 1892]; »H. und Umgegend« [smst. 1892]; Hertzberg, »Geschichte der Stadt H. von den Anfängen bis zur Neuzeit« [smst. 1889—92]). *Joh. F.*

Halle ell. Grautar-H. (ogsaa Sneglu-H.), en islandsk Skjald fra Midten af 11. Aarh. og særlig knyttet til Harald Haardraade. H. var fattig og af ringe Herkomst, men hans aldrig svigtende Humor og Lyst til Løjer bar ham frem. Han er Spasmageren blandt Skjaldene. Kong Harald, der yndede al Spøg, selv om den var nok saa grovkornet, holdt af H., saa at denne kunde tillade sig en Del, som andre ikke kunde. Af hans Digte kendes der saa godt som intet, undtagen nogle løse Vers. Der haves om H. en lille Saga (*þáttr*), udgiven i Sex sögu þættir [Reykjavik 1855]; den er meget morsom. (Litt.: F. Jonsson, »Litt.-Hist.«, I). *F. J.*

Halleby Aa, Sjælland's største Vandløb næst Susaa, ca. 62 Km. lang, kommer fra Midtsjælland's Højdeparti i Egnen ved Skjoldnæsholm, løber mod Nordvest og Vest under Navn af Aamose Aa gennem den store Aamose (s. d.), for en Del paa Grænsen af Holbæk og Sorø Amter, danner derpaa en Bue mod Nord omkring det 0. f. Tissø lejrede Højdeparti og slaar dernæst ind i sydvestlig Retning, gennemløber Tissø og falder ud i Store Bælt lige N. f. den lille Halvø Rersø. Dens vigtigste Tilløb faar den fra Skarridsø, som ligger N. f. den. *H. W.*

Hallé, Charles (egl. Karl Halle), tysk Pianist og Dirigent, født 11. Apr. 1819 i Hagen i Westfalen, hvor hans Fader var Kapelmester, død 25. Oktbr. 1895 i Manchester. 1836 gik H. til Paris, hvor han slog sig til Ro i 12 Aar i nær Omgang med alle Seine-Stadens Musikberømtheder, som Cherubini, Chopin, Liszt, Kalkbrenner o. s. v.; sammen med Alard og Franchomme arrangerede han Kammermusikkoncerter, der imidlertid afbrødes ved Revolutionen 1848, hvorefter H. drog til England, som fra nu af blev hans andet Hjem. I London opnaaede han hurtig betydelig Anseelse, baade som Pianist og Klaverlærer, og da han senere overtog Ledelsen af »Gentlemen-Koncerterne« i Manchester og arrangerede Abonnementskoncerter med eget Orkester, ogsaa som Dirigent. Samtidig gav han fra 1861 aarlig en Række Klaverforedrag i S. James Hall i London, specielt omfattende alle Beethoven's Sonater, ved hvilke han indførte Programmer med tematiske Vejledninger, knyttedes til de populære Koncerter og indtog i det hele taget en betydningsfuld Plads i London's Musikliv, særlig som Repræsentant for den klassiske Retning i Musiklitteraturen. 1888 ægtede H. den berømte Violinistinde Wilhelmine Norman-Neruda (se Neruda). *S. L.*

Halleck [hä'lek], Fitz-Greene, nordamerikansk Digter, født 8. Juli 1790 i Guilford (Connecticut), død smst. 19. Novbr. 1867. Han kom 1811 ind i et Bankfirma i New York, var 1832—39 ansat i J. J. Astor's Forretning og fik ved dennes Død en aarlig Indtægt paa 200 Doll., hvorefter han trak sig tilbage til sit Fødested. I sin Ungdom var han kendt som et af New York's vittige Hoveder og skrev 1818 i »New York Evening Post« sammen med sin Ven Joseph Rodman Drake, under Titelen »Croaker Papers«, en Række satiriske Smaadigte. 1819 udkom »Fanny«, hans længste Digt, en hvas Satire over alle Øjeblikkets Modedaarskaber, der gjorde stor Lykke. Efter at have været en Tur i Europa skrev han 1825 det prægtige »Marco Bozzaris«, der besynger en Episode fra den græske Frihedskrig. »Alnwick castle« [1827] er ligeledes en Frugt af hans Europa-Rejse. Af hans andre Digte kunne nævnes: »Red Jacket«, en Indianerskildring, »Woman« og »Burns« samt hans smukke Mindedigt over Vennen Drake. Hans Værker ere udgivne af James Grant Wilson 1869. De i Fællesskab med Drake forfattede Digte ere udgivne 1860 af *The Bradford Club* under Titelen »The croakers«. (Litt.: Wilson, *Life and letters of F. G. H.* [1869]; se ogsaa en Artikel af Bayard Taylor i *North American Review* [1877]). *T. L.*

Halleck [hä'lek], Henry Wagner, nordamerikansk General, født 15. Jan. 1816 i Westernville i New York, død 9. Jan. 1872 i Louisville. Han gennemgik fra 1835 Militærskolen i West-Point og ansattes 1839 som Løjtnant i Ingeniørkorpset. Da han hurtig gjorde sig bekendt ved litterær Virksomhed, ansattes han som Hjælpelærer ved Militærakademiet, deltog i Udførelsen af forskellige Befæstningsarbejder og virkede med stor Dygtighed 1846 i Krigen mod Mejiko. 1854 tog han sin Afsked som Ingeniørkaptajn for at varetage Bestyrelsen af en Kvægsølvfabrik og en Jærnbane i Kalifornien. Borgerkrigen 1861 kaldte ham igen ind i Hærens Rækker, hvor han hurtig forfremmedes til Generalmajor og overtog Kommandoen i Departementet Missouri. Her udviste han ikke ringe Dygtighed; Korinth erobredes Maj 1862, og de Konfødererede trængtes tilbage. Dog havde han sikkert kunnet naa større Resultatet, hvis han var optraadt mere samlet, end han gjorde, med den under hans Kommando samlede betydelige Styrke paa ca. 100,000 Mand. I Juli s. A. fik han Overkommandoen over Unionens samtlige Stridskræfter, men udrettede ikke synderlig. Han optraadte ikke energisk nok, og man bebrejdede ham hans stadige Indgriben i Føringen af Hærene paa de forskellige Krigsskuepladse. I Marts 1864 sattes Grant i Spidsen for Hæren, og H. blev Generalstabschef i Washington. Efter Krigen havde han Kommandoen i forskellige Militærdivisioner. Som Teoretiker og

Forfatter har H. vundet sig et anerkendt Navn. Blandt hans Arbejder skulle fremhæves: »Elements of military art and science« [New York], fortsat ved »Critical notes on the Mexican and Crimean wars« ; endvidere »Elements of international law and lawsof war« [Philadelphia 1866]. Han har endvidere oversat Jomini's Biografi af Napoleon I. *B. P. B.*

Hallein, By i det østerrigske Hertugdømme Salzburg, i Højde af 443 M. o.H., ligger ved venstre Bred af Salzach, ved Foden af det saltrige Diirnberg, ved den bayerske Grænse og Jærnbanelinien Salzburg—Wörgl og har (1890) 3,900 Indb., samt et Saltbad, Cigar-, Cement-, Trævarefabrikation og bekendte Saltsyderier (1891 udvandtes Salt til Værdi af 1,855,393 fl.), til hvilke Saltet ledes i store Rør fra Diirnberg. I Nærheden ligger Flækkerne Oberalm med Glas- og Marmorvarefabrikation og Adnet med store Marmorbrud. H. er allerede anlagt i 10. Aarh. *Joh. F.*

Hallekirker (Kirkehaller) se Bygningskunst, S. 950, og Danmark, S. 1008.

Hallel (hebr.: »Lovsang«), Betegnelse for Salmerne 113—18, som bleve sungne paa de store Festdage ved Gudstjenesten samt Paaskeaften ved Familiehøjtiden, Salmerne 113—14 før, 115—118 efter Maaltidet (Matth. 26, 30). *V. O.*

Halleluja (hebr.: »Priser Herren« ! Jah, Jahve), Opraab til at lovprise Gud, forekommer i flere af Salmerne, første Gang Sl. 104, 35, gik fra den jødiske Liturgi over til den kristne Kirke uden at oversættes, ligesom f. Eks. »Amen«. *V. O.*

Hallén, Andreas, svensk Komponist, er født 22. Decbr. 1846 i Goteborg. I 20 Aars Alderen drog han udenlands for at uddanne sig, studerede ved Konservatoriet i Leipzig 1866—68, senere i Münch en og i Dresden under Julius Rietz. Efter sin Hjemkomst forestod han 1872—78 den af ham stiftede Musikforening i Goteborg; derefter tog han Ophold i Berlin, hvor han bl. a. komponerede Operaen »Harald Viking« (opført i Stockholm og Leipzig). Efter paa ny at være vendt hjem ledede han 1884—95 det filharmoniske Selskab i Stockholm, og 1892—97 beklædte han Stillingen som Hofkapelmester ved den kgl. Opera. Baade som Dirigent, Komponist og Musikskribent har H. taget levende Del i sit Fædrelands Musikliv, hvor han staar som Repræsentant for de nyere Retninger. I sine talrige Kompositioner er han moderne eklektisk. De omfatte alle Arter, særlig Værker for Orkester eller for Kor. Korværker: »Vom Pagen und der Königstochter«, »Traumkönig und sein Lieb«, »Die Biisserinn«, »Das Aehrenfeld«, »Vineta«, »Styrbjörn Starke«, »Trollslottet«, »Julenat«, »Svenske Folkeviser og Danse« etc. Af Orkesterværkerne mærkes de symfoniske Digtninge »Frithiof och Ingeborg«, »Sten Sture«, »En sommarsaga«, »Skognymfen«, »I höst«, »Svensk Rhapsodi«, Suiterne »Waldemars saga«, »Gustaf Wasas saga« etc. En ny Opera af ham, »Hexlallan«, opførtes 1897 i Stockholm. *A. H.*

Hallenberg, Jonas, svensk Historieskriver, født i det sydlige Småland 7. Novbr. 1748, død 30. Oktbr. 1834. II. blev 1776 Docent i Historie i Upsala og 1781 ansat i Rigsarkivet og det kgl. Bibliotek i Stockholm. Efter 1782 at have begyndt Udgivelsen af »Nya allmänna historien från 16. seculi borjan« blev han Rigshistoriograf. Han udgav 1784 »Samlingar till Konung Gustaf II Adolph's historia« og 1790—96 det fremragende Arbejde »Svea Rikes Historia under Konung Gustaf Adolph den stores regering«, der strækker sig til 1626. H. blev 1803 Rigsantikvar og 1818 adlet. *A. S.*

Halle- og Hunneberg, Bjærge i Sverige; beliggende ved Venern's sydligste Ende. Halleberg ligger nordligst og strækker sig frem lige ril Venern. H. o. H. ere isolerede Bjærge, som hæve sig paa Vestgota-Sletten, og tilhøre den kambrisk-siluriske Formation. Højdemaksimum er 150 M. (paa Halleberg); for øvrigt ere Bjærgene ens høje, i Gennemsnit 135 M. De ere adskilte ved en Dalsænkning, $1/2$ Km. bred. Halleberg er triangelformet med Sider af $6\frac{1}{2}$, $5\frac{1}{2}$ og 4 Km.'s Bredde; Hunneberg er firkantet med Sider paa 7 Km. H. o. H. hæve sig brat og med temmelig utilgængelige Sider op fra Sletten og faa for en stor Del derved deres ejendommelige, imponerende Udseende. Deres Overflade er ganske jævn, og der findes flere Moser og Smaasøer, af de sidste dog kun een paa Halleberg. I H. o. H. have i de senere Tider store Elsdyrjagter fundet Sted. I Dalsænkningen mellem H. o. H. gaar Jærnvejen mellem Venersborg og Herrljunga. *A. S.*

Haller, Albrecht von, berømt schweizisk Læge, Digter og Politiker, født i Bern 16. Oktbr. 1708, død smst. 12. Decbr. 1777. I sit 15. Aar kom IL, allerede dengang udrustet med forbavsende Kundskaber, til Universitetet i Tubingen for at studere Medicin. Efter $1\frac{1}{2}$ Aars Forløb drog han til Leyden's Universitet for at fortsætte sine Studier her hos de to udmærkede Læger Albinus og Boerhaave, og efter at have taget Doktorgraden rejste han til forskellige andre Universiteter og studerede bl. a. højere Matematik hos Bernoulli i Basel. 1729 vendte han tilbage til Bern, hvor han begyndte at praktisere, men tillige snart gjorde sig bekendt som en udmærket Botaniker og Digter samt som Lærer i Anatomi. Det lykkedes ham imidlertid ikke at faa nogen Ansættelse i Bern, og 1736 tog han derfor mod et Professorat i Anatomi, Kirurgi og Botanik ved det nyoprettede Universitet i Göttingen. Her udfoldede han en uhyre Virksomhed. Han gjorde hurtig denne Højskoles medicinske Fakultet til det berømteste i Europa, han grundlagde en stor botanisk Have og et godt Anatomikammer. H. kunde imidlertid ikke finde sig til Rette i Gottingen, han mistede sine to første Hustruer her, han følte stadig Hjemve og ønskede at deltage i Styrelsen af sit Fædreland, og 1753 vendte han derfor tilbage til Bern, hvor han dels virkede som Politiker, dels fortsatte sine videnskabelige og poetiske Arbejder. Trods mange Tilbud om at overtage Professorater ved forskellige Universiteter blev han i sin Fødeby til sin Død. — 1732 havde han udgivet »Versuch schweizerischer Gedichte«, der vakte megen Opsigt, og denne Digtsamling fik ligesom hans senere Digte en betydelig Indflydelse paa den tyske Digtekunst. Af hans medicinske Værker ere de mest bekendte: *Praelectiones Boerhaavii ad proprias institutiones* [6 Bd., Gottingen 1739—44], *Bibliotheca botanica, chirurgica, anatomica* [hver i 2 Bd.] og *Bibl. medicinae practicae* [4 Bd.], *Icones anatomicae* [Gottingen 1743—56], *Primae lineae physiologiae* [mange Udgaver], *Elementa physiologiae corporis humani* [8 Bd., Lausanne 1757 —

66]. Af botaniske Værker er det berømteste: *Enumeratio methodica stirpium Helvetiae indigenarum*[2 Bd., Göttingen 1742]. Endelig maa nævnes, at han redigerede »Gottinger gelehrten Anzeigen« i en Aarrække. — H.'s væsentligste medicinske Betydning maa søges i hans fysiologiske Arbejder, hvorved han førte Fysiologien ind paa ny Baner. Ved talrige Eksperimenter paa Dyr fastslog han Musklernes Irritabilitet i Modsætning til Nervernes Sensibilitet, og han lagde derved Grunden til den i lang Tid herskende Irritabilitetslære, der dog efterhaanden ogsaa viste sig at have sine Mangler. Mange Modstandere havde han i Begyndelsen, men hans Tilhængere, hvoriblandt bør nævnes de i Danmark saa betydelige Mænd Oeder og Heuermann, bleve talrigere og talrigere, og hans Teorier bleve snart de herskende. (Litt.: Zimmermann, »Das Leben des Herrn v. H.« [Zürich 1755]; Jul. Petersen, »Den danske Lægevidenskab 1700—1750« [Kbhvn. 1893], S. 239 ff.). *G. N.*

Haller, Berthold, Bern's Reformator, født 1492 i Aldingen ved Rottweil, død 25. Febr. 1536. Efter sin Skolegang i Pforzheim, hvor han knyttede et varigt Venskab med Melanchton, studerede han Teologi i Köln og kom 1513 til Bern. Under stærk Indflydelse af Zwingli, hvem han lærte at kende 1521, virkede han nu under vekslende og ofte vanskelige Forhold for Evangeliets Sejr. **Ved** sit milde Væsen og sin besindige og udholdende Virken lykkedes det ham at besejre alle Vanskeligheder. Han deltog i Religionssamtalen i Baden 1526, og med den betydningsfulde Religionssamtale i Bern 1528 blev hans Livsmaal, Reformationens Indførelse, opnaaet. Reformationsediktet af 7. Febr. 1528 havde i alt væsentligt ham til Forfatter. (Litt.: Pestalozzi, »B. H.< [Elberfeld 1861]). *J.P.B.*

Haller, Carl Ludwig v., schweizisk statsretlig Forfatter, født 1. Aug. 1768, død 20. Marts 1854, blev allerede 1795 Sekretær ved Kanton Bern's Regering indtil 1798, da den gamle Ordning omstyrtedes. Han var derefter i østerrigsk Tjeneste indtil 1805, var Professor i Bern 1806—17 og blev Medlem af Kantonets Raad 1814, men afsattes, fordi han 1820 var gaaet over til Katolicismen. Han levede 1821—30 i Paris, hvor han siden 1825 var ansat i Udenrigsministeriet, tog derefter Ophold i Solothurn, hvor han i en Række Aar hørte til Førerne for det ultramontane Parti og var flittig Medarbejder af tyske Blade og Tidsskrifter. Allerede 1808 i »Handbuch der allgemeinen Staatskunde« udtalte han stærk Uvilje imod Revolutionens Grundsætninger, og i sit Hovedværk »Restauration der Staatswissenschaft« [4 Bd. 1816—20, 2. Udg., 6 Bd. 1820—34] gav han en dygtig, men meget ensidig Kritik af hine Grundsætninger og et teoretisk Forsvar for en yderlig Reaktion. Hans Fanatisme drev ham senere til at se hele den frisindede Bevægelse som en Sammensværgelse af Frimurere o. 1. imod Stat og Kirke, og 1847 rettede han en indtrængende Opfordring til Kongen af Preussen om ikke at opgive sin Enevælde. — Den danske Forfatter Fr. Oldenburg brugte 1881 hans Navn C. v. H. som Forfattermærke for sit første Skrift »Strategi og Politik«. *E. E.*

Haller's sure Draaber *{Ligvor acidus Halleri)*ere et farmaceutisk Præparat, der tilberedes ved Blanding af *x* Del Vinaand og 1 Del Svovlsyre. Ved Blanding af de to Stoffer dannes noget Ætylsvovlsyre, hvis Mængde kan variere betydelig efter Maaden, hvorpaa Blandingen er foretagen. H. s. D. ere en klar, farveløs eller gullig Vædske af æteragtig Lugt. H. s. D. anvendes i Medicinen, i Dosis af 5—10 Draaber i Sukkervand, og have i det væsentlige samme Virkning som fortyndet Svovlsyre. *A. B.*

Halley [hä'li], Edmund, engelsk Astronom, født 29. Oktbr. 1656 i Haggerston, død 14. Jan. 1724 i Greenwich, studerede først Sprog og Litteratur, senere Matematik og Astronomi. 1676 publicerede H. sin første astronomiske Afhandling: *Methodus investigandi excentricitates planetarum* etc.; han sendtes s. A. af Regeringen til St. Helena for at observere den sydlige Himmels Stjerner *{Catalogus stellarum australium),* 1679 til Danzig for at bilægge en Strid mellem Hooke og Hevel om Nøjagtigheden af Observationer, foretagne med og uden Kikkert, og var 1680 i Paris, hvor han sammen med Cassini observerede Aarets store Komet. 1698 — 1700 var H. paa en større Rejse til det sydlige Afrika og Amerika for at anstille Observationer angaaende den magnetiske Deklination, og Udbyttet var det første Deklinationskort »World« og »Atlantic-chart«. 1703 blev H. Professor i Matematik i Oxford, 1713 Sekretær i *Royal Society* (han var Medlem fra 1678) og 1720 *Astronomer Royal* i Greenwich. H. er en af de flittigste og mest fortjenstfulde Astronomer i den nyere Tid, og han var ogsaa virksom paa det fysikalske og matematiske Omraade. Efter Newton's Metode beregnede H. Baner for alle de Kometer, som vare nogenlunde nøjagtig observerede, og har i sin *Astronomiae cometicae synopsis Oxoniae* [1705] publiceret parabolske Baneelementer for de i Aarene 1337 —1698 observerede 24 Kometer. Den smukkeste Belønning for dette uhyre Arbejde fik H. i Paavisningen af, at Kometerne fra 1531, 1607 og 1682 vare identiske, hvorved han kunde bevise Eksistensen af en periodisk Komet, den første Komet med elliptisk Bane (H.'s Komet). I »Phil. Trans.« har H. publiceret 81 Afhandlinger, hvoraf enkelte have været banebrydende som *Methodus singularis qua solis parallaxis sive distantia a terra ope Veneris intra so lem conspiciendae, tuto determinari* poterit [1716], der indeholder hans Forslag, at benytte Venus-Passagen til Bestemmelse af Solens Parallakse, hvortil han fik Ideen ved sin Observation af Merkur-Passagen under sit Ophold paa St. Helena. Af de øvrige mere bekendte Afhandlinger nævnes: »Resolution of the problem of finding the foci of optick glasses universally« [1693], hans Paavisning af Stjerneskuddenes kosmiske Oprindelse [1714], Egenbevægelse hos Fiksstjernerne [1718]; hans »Theory of the variations of the magnetical compass« [1683, 1693] indeslutter Hypotesen om fire magnetiske Poler; 1714 fremhævede han, at Nordlyskronen falder i den magnetiske Meridian. I Greenwich gik H. i Gang med en systematisk Observation af Maanen gennem et helt Knudeomløb og bragte dette til Afslutning; allerede 1693 havde han henledet Opmærksomheden paa Maanens sekulære Acceleration. Af andre mere bekendte Arbejder af H. mærkes: *Tabulae astronomicae* [Lond. 1749] og hans Oversættelse fra Arabisk af *Apollonii Pergaei conicorum libri* VIII [Oxford 1710]. Ved sin Bearbejdelse af

Breslau's Dødslister gav H. Dødelighedsstatistikken en betydningsfuld Udvikling. *Y. Fr. S.*

Hallfreðr Ottarsson, Vandræðaskáld, en islandsk Skjald, ca. 967—ca. 1007. Om ham haves en særlig Saga, Hallfreðarsaga [udg. i Fornsogur 1860]. Tidlig udviklet begyndte han paa Handelsrejser til Udlandet; fra en af disse stammer hans Digt om Haakon Jarl. Mest bekendt er II. O. for sin Tilbøjelighed for den skønne Bondedatter Kolfinna, hvem han dog aldrig ægtede. Der fortælles i Sagaen meget om hans Forhold til hende og hendes Mand, Digteren Gríss Sæmingsson, med hvem han idelig laa i Strid, og om hvem han digtede Nidvers. Ikke mindre bekendt er II. O. for sit Forhold til Kong Olaf Tryggvason, der tvang H. O. til at lade sig døbe. Man kan af H. O's Vers se, hvor nødig han opgav sin gamle Tro paa Odin, Tor og Freya, og for de mange Vanskeligheder, H. O. gjorde, kaldte Kongen ham »den vanskelige Skjald«. Rørende er det at læse om, med hvor dyb og ærlig Kærlighed H. O. omfattede Olafs Minde. H. 0. blev paa en Rejse til Sverige gift med en svensk Kvinde og opholdt sig der et Par Aar. Men hans urolige Aand lod ham aldrig i Fred. Han rejste med sin Hustru til Norge, hvor hun døde. Derpaa rejste han hjem til Island, men heller ikke her kunde han slaa sig til Ro. Han maatte bort; paa sin sidste Udenlandsrejse døde han. Ærlighed, Djærvhed og Retfærdighedsfølelse ikke uden Stridbarhed er H. O.'s Kendemærke. Med alt dette er hans Hjerte underlig blødt og fuldt af Hengivenhed. Som Digter staar H. O. blandt de ypperste baade ved Indhold og Form. Af hans Digte bør særlig fremhæves hans Arvekvad om Kong Olaf, i hvilket Sorgen faar sit skønneste og oprigtigste Udtryk. Desuden haves mange løse Vers, navnlig af erotisk og satirisk Indhold; mange af dem høre til de morsomste Improvisationer i Sagaerne. Hans Billeder ere smukke og korrekte, og hans Vers ere overhovedet meget let forstaaelige. (Litt.: F. Jonsson, »Litt.-Hist.«, I). *F. J.*

Hallgerðr Höskuldsdóttir med Tilnavnet langbrók levede i den sidste Halvdel af 10. Aarh. Denne islandske Kvinde, der er berømt for sin Skønhed og Ondskab, blev flere Gange gift, til sidst med Gunnarr Hámundarson (s. d.), og spillede en betydelig Rolle i Njáls Saga. *B. Th. M.*

Hallgrímsson, Jónas, islandsk Digter og Naturforsker, født 16. Marts 1807, død 26. Maj 1845. Efter at have taget Afgangseksamen ved Bessestad Skole kom H. til Kjøbenhavn (1832), hvor han vilde studere Jura, men han forlod hurtig dette Studium og vendte sig mod Naturvidenskaberne og Geologien. Gennemtrængt som han var af ædel Patriotisme og dyb Følelse for islandsk Natur og Sprog, der i Skrift ved den Tid fremtraadte i en meget forvansket Form, begyndte han sammen med nogle Landsmænd at udgive Tidsskriftet »Fjolnir«, der skulde danne en Mærkepæl i Island's Litteratur i 19. Aarh. Den første Aargang indledes med H.'s skønne Digt »Island«, der i Form som Indhold var noget ganske nyt. Fjolnir's Maal var at vække Nationalaanden og fremfor alt rense Sproget og vække Følelsen derfor. Begge Dele lykkedes til en vis Grad, men størst Betydning derfor havde dog H.'s egne følte, formfuldendte Digte. 1837 og atter 1839—42 berejste han Island i geologisk-naturhistorisk Øjemed og erhvervede sig grundigt Kendskab til hele Landet. Desværre kom han aldrig til at skrive sit store planlagte Værk, en Beskrivelse af Island. Derimod har han skrevet og udgivet nogle mindre Afhandlinger paa Dansk (deriblandt en om de islandske Vulkaner); af islandske Af handlinger blev kun lidt trykt (en Oversigt over de islandske Fugle i »Fjölnir«, IX). Størst Betydning har H. haft som Digter. Som saadan fremtræder han som besjælet og greben af sit Fædrelands Skønhed og storslaaede Natur; denne aflokkede ham Toner, der aldrig før vare hørte, og som maatte finde Genklang hos enhver. Han er i en eminent Forstand en lyrisk Digter, navnlig Naturens Digter; særlig produktiv var han dog ikke. Alle hans Digte ere samlede i eet lille Bind: »Ljóðmæli og onnur rit« [Kbhvn. 1883]. Mange af hans Digte ere varmtfølende, blide og vemodige og vidne om et mindre lyst Syn paa Livet. H. er tillige en udpræget vittig Ironiker, og ret skarpt udtaler han sin Kritik og Dom, særlig angaaende de politiske og nationale Forhold, ofte med den fineste Ironi. Hans sproglige Fremstillingsevne er glimrende. Sproget bøjer sig blødt og harmonisk om hver af hans Tanker. I saa Henseende staar H. over alle andre, baade før og senere. Det er denne hans fine Sans for Sproget, der har reformeret den islandske sproglige Form i 19. Aarh. i det hele. H. er stærkt paavirket af Schiller og navnlig af Heine; han har mesterlig gengivet nogle af deres Digte. Af H. haves en Del mindre, novellistiske Forsøg i Prosa, bl. a. »Grasaferðin«, en mesterlig Skildring af to Søskende, der ere til Fjælds for at indsamle islandsk Mos *(gros)*. H., der havde en fin, æstetisk Sans, harmedes over den islandske Rímur-Digtning, der i det hele var smagløs, og han kritiserede den meget skarpt og bidrog til dens Ophør. Endelig har han paa Islandsk oversat Ursin's Astronomi [Viðey 1842]. H. vil altid beholde sin Plads i Island's Litteraturhistorie som en Genføder af dets Sprog (hvor han dog deler Hæderen med andre Mænd som K. Gislason og Svb. Egilsson), af dets Digtning og digteriske Følelse (hvor ogsaa Bj. Thorarensen deler Æren med ham). (Litt.: »Fjölnir«, IX; Biografi i »Ljóðmæli og onnur rit« [2. Udg. Kbhvn. 1883]). *F. J.*

Hallgrímsson, Sveinbjörn, islandsk Præst og Redaktør, født 26. Septbr. 1815, død I. Jan. 1863. H. stiftede Island's ældste Avis, »Þjóðólfur«, som han redigerede i 4 Aar (1848 — 52), hvorefter Bladet overgik til J. Guðmundsson (s. d.). H. var en dygtig og alsidig Redaktør med virkelig journalistisk Talent. Han besad tillige digteriske Anlæg og skrev nogle mindre, novellistiske Stykker. Han har paa Islandsk oversat »Den politiske Kandestøber« og lokaliseret den; Forsøget er faldet meget heldig ud (»Vefarinn med tolfkongaviti« [Reykjavik 1854]). Han har ogsaa udgivet nogle mindre, opdragende og opbyggelige Skrifter, samt endelig forfattet en i sin Tid meget brugt Dansk Læsebog: »Dönsk lestrarbok« (flere Udg.). H. var Præst til Hrafnagil 1855—60 og til Glæsibær 1860—63. *F.y.*

Hallgrímur Pjetursson se Pjetursson, H.

Hallier, Ernst, tysk Botaniker, er født 1831 i Hamburg, studerede først Havebrug, senere Naturvidenskab og Filosofi. Blev Privatdocent,

derefter (fra 1865) Professor i Botanik ved Universitetet i Jena; lever nu (1898) i Miinchen. Foruden en Skildring af Helgoland's Vegetation [2. Opl., Hamburg 1863] har H. især leveret Studier over de lavere Svampeformer, navnlig de snyltende. Han har skrevet: »Die pflanzlichen Parasiten des menschlichen Korpers« [Leipzig 1866], »Das Cholera-Contagium« [Leipzig 1867], »Phytopathologie; die Krankheiten der Kulturgewächse« [5 Tavler, Leipzig 1868], »Parasitologische Untersuchungen bezuglich auf die pflanzlichen Parasiten bei Masern etc.« [Leipzig 1868], »Die Plastiden der niedern Pflanzen und ihre selbständige Entwickelung« [4 Tavler, Leipzig 1878]. H. var en af de videst gaaende Forfægtere af Læren om Svampenes Pleomorfisme, men forfaldt især paa Grund af mangelfulde Dyrkningsmetoder til grove Iagttagelsesfejl og urigtige Slutninger, idet han søger at hævde til Dels vidt forskellige Arters Sammenhørighed som blotte Udviklingsfaser. *V. A. P.*

Hallig ernе kaldes ved den tyske Vesterhavskyst, særlig ved Slesvig's Vestkyst, smaa af Marskland bestaaende Øer, der ikke ere beskyttede ved Diger og derfor stadig ere udsatte for Oversvømmelser. En saadan Hallig danner en flad Eng, næppe 1 M. højere end den sædvanlige Flod, og oversvømmes ofte, særlig om Vinteren, 2 Gange i Døgnet. De største ere knap 30 □ Km. store, de mindre, der ofte kun bebos af en enkelt Familie, knap 600 M. lange og brede, og de mindste, der ere ubeboede, tjene kun til Bjærgning af fint og kort Hø, Pl.'s Antal og Omfang var tidligere betydelig større. For Tiden (1898) findes 13 H., der tilsammen have et Areal af 2,000 Hekt., med (1889) 123 Huse og 500 Indb. (1769: 500 Huse og 2,000 Indb.). Boligerne ere opførte paa kunstige Forhøjninger (Warfen), der beskyttes ved Pæleværk. Træer, Buske og Haver findes ikke. Beboerne, der ere Nordfrisere, eje kun faa Stykker Kvæg og Faar og kunne ikke engang drive Fiskefangst, da Fiskene sky de under Ebben tørt liggende Vader; alligevel hænge de ved deres Hjem og opføre stadig atter deres Boliger, selv om de have mistet alt ved Stormflod. Da Kilder mangle, opsamles Regnvandet i saakaldte Fethingen. Den sumpede Jordbund yder kun Kvæget en sparsom Næring. De største af H. ere Hooge, Nordmarsch-Langeness, Gröde, Nordstrandischmoor, Hamburger Hallig, Oland, Süderoog, Sudfall, Habel, Appelland og Norderoog; de sidste 3 ere ganske smaa og ubeboede. *Joh. F.*

Halling, en af de mest karakteristiske norske Folkedanse, oftest i $^2/_4$ (undertiden $^6/_8$) Takt med kraftige, rytmiske Accenter. Den er egentlig en Solodans, men kan ogsaa danses af flere. Den kræver Kraft, Spændstighed, Smidighed og et stort Herredømme over Legemet. Danseren begynder først rolig, næsten slentrende; men med Musikkens stigende Vildhed og Kraft bliver ogsaa Danserens Bevægelser dristigere og hurtigere, idet han snart i oprejst Stilling, snart paa Hug følger Rytmen, strækker Benene forud, bagud eller til Siden og gør een eller flere Kolbytter. Dansen afsluttes sædvanlig med Hallingkastet, hvorunder Danseren med stor Kraft kaster sig rundt i Luften og med Foden spænder enten efter Tagbjælken eller, om Dansen foregaar ude, efter en eller anden Genstand, som af Tilskuerne holdes op for ham. Dygtige Dansere kunne under Hallingkastet spænde indtil 3 M.'s Højde over Jorden. Dansen, der kendes over hele det sydlige Norge, har maaske sit Navn, fordi den i Hallingdal har været mest kultiveret og drevet til størst Fuldkommenhed. — H. har hyppig været anvendt i norsk Kunstmusik, saaledes i Værker af Grieg, i Joh. Svendsen's Rhapsodier o. fl. St.; Bournonville har indlagt den i æstetiseret Form i et Par af sine Balletter. I »Ill. Tidende« 1868—69 har Aug. Schneider leveret en Fremstilling af H. ledsaget af Illustrationer. *I. H.*

Halling, Honoratus, norsk Præst, Filantrop og Folkeskribent, født 14. Novbr. 1819, død 9. Apr. 1886, blev Student 1839, cand. theol. 1843 og 1847 Kapellan ved Aker's Præstegæld, hvor han kom i nær Berøring med Christiania's og nærmeste Omegns Arbejderbefolkning. 1850 stiftede han den endnu bestaaende Arbejderforening »Enerhaugens Samfund« og den dermed forbundne Spareskillingsbank; gennem det af ham 1848 grundlagte og til 1853 redigerede Søndagsblad »For Fattig og Rig«, der endnu (1898) udkommer, og som snart fik en for de Tider usædvanlig stor Udbredelse (ca. 10,000 Abonnenter), kom han i en udstrakt Rapport til Hovedstadens og det hele Lands Arbejderbefolkning, hos hvem hans personlige Indflydelse blev yderligere øget, da han 1850 havde taget Afsked fra Præsteembedet for at virke som rejsende Præst og Indremissionær blandt Arbejderne ved Jærnbaneanlægget til Eidsvold og senere (1854) fik Stipendium for at virke som Afholdsagent blandt de lavere Folkeklasser. Denne flersidige Virken som Arbejderfilantrop faldt i Tid delvis sammen med den første politisk-socialistiske Bevægelse blandt de norske Arbejdere (»Thranitterbevægelsen«), hvad der bidrog til at øge Vanskelighederne og Anstrengelserne ved H.'s Optræden. 1855 gik han paa ny over i gejstlig Stilling. H. virkede ogsaa som Folkeskribent og udgav adskillige større og mindre Bøger, navnlig af religiøs **Art.** Mest kendt og udbredt er hans »En liden Postille for Børn« [Chra. 1846, 5. Oplag 1890, oversat paa Svensk 1875]. (Litt.: »Norsk Forf.-Lex.«, II). *J. B. H.*

Hallingdal, de gamles *Haddingjadal*, er — regnet Nord fra — det tredje af de store Dalfører, som med Hovedretning mod Sydøst gennemskærer det søndenfjældske Norge. Den egentlige H. aabner sig som en smal Revne mellem Fjældene paa Grænsen mod Nordre Bergenhus Amt, gaar i sin første halve Længde næsten ret Øst, men bøjer saa under næsten ret Vinkel i Sydøst, hvilken Retning den beholder indtil Krøderenfjord, hvor Krødsherred begynder. Af tilstødende Dalfører er der mange, men naar undtages Ustedalen og Hemsedalen i den øvre Dal og Rukkedalen i den nedre, ere de fleste kun smaa og tyndt bebyggede. Hallingdølerne bo væsentlig langs Hoveddalføret i de 4 Herreder Hol, Aal, Gol og Nes. Dalen gennemstrømmes af Hallingdalselven, der har sit Udspring fra øvre Strandefjord 947 M. o. H. paa Hols Vestgrænse og danner i sit øvre Løb flere betydelige Indsøer, Sundalsfjord (727 M.), Hovsfjord (587 M.), Holsfjord (538 M.) og nedre Strandefjord (440 M.). Da denne Strækning kun er 23 Km. lang, er der mellem Søerne et overmaade stærkt Fald i Elven, hvor der ikke kan ros; flere smukke Fosser

finder man ogsaa her, saaledes Skaraf os mellem øvre Strandefjord og Sundalsfjord og Djupedalsf o s mellem Hovsfjord og Holsfjord. Paa de næste 28 Km. til Hof tun, hvor Dalen gør sine store Sving, er Faldet kun det halve eller ned til 200 M. o. H. Elven er fremdeles strid og lidet farbar, den danner dog her ingen mærkbare Fosser, naar kanske undtages Ylifossen i Aal. Paa de til Krøderen tilbagestaaende 58 Km. er Faldet overmaade lidet, ved Nes Kirke er Højden 165 M., medens Krøderen ligger paa 135 M. Elven er ogsaa farbar for Baad paa de sidste 40 Km. eller et godt Stykke oven for Nes Kirke; dog er der her flere farlige Stryg, som have kostet Menneskeliv; alligevel var Elven her, førend de gode ny Veje bleve anlagte, den almindelige Færdselsvej for nedre H. Elvens vigtigste Tilløb er Usta, der har sine Kilder i Hardanger, gaar gennem Ustadalen i en nordøstlig Retning og falder i Hovedelven noget 0. f. Holsfjorden; Hemsila fra Grænsen mod Lærdal i Nord gennemløber Hemsedalen og forener sig med Hallingdalselven lidt S. 0. f. Gol Kirke samt den Vest fra kommende Rukkedals- eller Neselv, som optages ved Nes Kirke; de øvrige Tilløb ere til Dels ubetydelige. Naar undtages den nedre aabne og flade Del, danner H. en trang Revne, hvis sparsomme Bebyggelse — der lever i hele Dalen ikke over 13,000 Mennesker — væsentlig findes paa den nordre mod Solen vendende Side. Her ser man mangesteds Husene liggende højt oppe i de grønklædte og skovbevoksede Fjældsider, medens Sydsiden styrter sig brat ned mod Elven, kun levnende dyrkbar Mark, hvor Fjældbækken har skaaret sig ned. Fjældet er højest mod Vest- og Nordgrænsen, her optræder det V. og N. f. de i en Halvkreds liggende Toppe, Fjældsenden, Reinsfjæld og Skogshorn, som et vildt, skovbart Højfjæld med snedækte Toppe, dybe Dale og store Vand; længere Syd og tværs over Dalen, indtil de her liggende kulminerende Punkter Sangerfjæld, Dynafjæld og Nystødlefjæld, møder man ganske flade Fjældmarker, til Dels bevoksede med Kratskov. Vestligst hæver her S. f. Dalen Hallingskarvet sin mægtige Mur. Endnu længere Syd gaa Fjældmarkerne over i et stærkt kuperet Terrain, begrænset mod Syd af Graagalten, Rensøfjæld og Saabølfjældi Nes, hvis Dale og Koller ere bevoksede med Løvskov og Naaleskov. Allersydligst afsluttes Fjældene i II. med det bekendte N orefjæld, over hvis Top, Høgevarde, Grænsen gaar. Paa Fjældet ligge en Mængde Sætre, og Beiterne ere særdeles gode; ligeledes ere de mange Vande bekendte for deres Fiskerigdom. Dyrkbar Mark findes, som ovenfor nævnt, kun i de større Dalfører, og egentlig Naaleskov til mere end Husbrug gaar ikke længere end til Gol. Hovedvej til Bergen følger Hoveddalen til Gol, gaar her over Elven og langs Hemsdalen til Lærdal; Sidevej tager af fra Gol til Aal og Hol og fortsætter som Ridevej over til Aurland i Sogn. Ogsaa gennem Ustedalen fører Vej med Overgang til Hardanger, ligesom der paa flere Steder er let Forbindelse baade med Valdres og Numedal. Den under Anlæg værende Bergensbane er planlagt gennem Ustedalen og H.

I Oldtiden synes II. ligesom Valdres ikke at have været regnet at høre med til noget egentlig Fylke; den laa 0. f. Hørdafylke og N. f. Hadafylke uden egentlig at høre til nogen af disse. Dalen hørte til Gulating's Lagdømme og i gejstlig Henseende under Stavanger Bispestol. Under Middelalderen gik Dalen over til en egen Syssel og gik derpaa over til et eget Len, der dog senere gik ind under Akershus Len. Ved Oprettelsen af Buskerud Amt i 17. Aarh. blev H. lagt under dette. Forbindelsen med Stavanger Bispestol blev dog først hævet 1631; nu hører det til Christiania Stift. (Om Enkeltheder se i øvrigt Herredsbeskrivelserne). (Litt.: J. Vibe, »Norges Land og Folk. Buskerud Amt« [Chra. 1895]). *J. F. WH.*

Hallingskarvet hæver længst i Vest i Hallingdal sine lodrette Sider indtil 1,000 M. over den underliggende Fjældmark. Beliggende omtrent midt imellem Strandefjord og Ustevand har det en Længde fra Vest mod Øst af 34 Km., medens Bredden kun lidet overstiger 5 Km. Mod Syd og Øst samt til Dels ogsaa mod Nord stuper Fjældet næsten lodret ned, mod Vest gaar det over i Vargebræen i Aurland. Overfladen er forholdsvis lidet kuperet, bedækket med evig Sne; men paa den naa enkelte Toppe henimod 2,000 M. o. H., saaledes Præstholtskarvet 1,935 M., Follaskarskarvet 1,960 M. og Kirkedørnuten 1,961 M. Paa to Steder er H. gennemskaaret af dybe, tværs over gaaende Skar, Follaskaret og Kirkedøren, gennem hvilken Stavanger Biskop før i Tiden tog Vejen til Visitats over i Hol Kirke. Paa mange andre Steder have Bækkene gravet større og mindre Render i den mægtige Fjældvæg uden dog at kunne forstyrre det mægtige Indtryk, som denne Fjældkolos gør paa den rejsende. H. regnes med Rette for et af Norge's stolteste Fjælde. *J. F. W. H.*

Halliwell-Philips [hä'lewelfilips], James Orchard, engelsk Litteraturhistoriker, født 21. Juni 1820 i Chelsea, død 3. Jan. 1889 paa sit Gods Hollingbury Copse ved Brighton. Han studerede i Cambridge, især Litteraturhistorie, og gjorde sig først bekendt ved en Udgave af Mandeville's Rejser 1839. Af hans øvrige Værker, der for en stor Del samle sig om Shakespeare og have gjort ham til en af vor Tids mest fremragende Shakespeare-Forskere, kunne nævnes »Shakespeariana« [1841], »European Manuscripts in the Chetham Library at Manchester« [1842], »Torrent of Portugal« [1842], en af ham opdaget Versroman fra 15. Aarh., Originaludgaven af »Merry Wives of Windsor«, udgiven for *Shakespeare Society* [1842], »Early history of Free-masonry in England« [1842], »Dictionary of Archaic and Provincial Words« [2 Bd. 1844—45, 10. Opl. 1887], »Life of Shakespeare« [1848] (senere under Titelen »Outlines of the Life of Shakespeare« [7. Opl. 1887]), »Letters of the Kings of England« [2 Bd. 1846], ved hvilket Værk han gjorde mange interessante Papirer tilgængelige for Publikum, »Popular Rhymes and Nursery Tales« [1849], »Descriptive Notices of popular English Histories« [1849]; 1852—65 besørgede han en ypperlig Udgave af Shakespeare's Værker i 16 Bd. med Kommentar og gode Illustrationer; endvidere »Stratford-upon-Avon in the Time of the Shakespeares« [1864], »Stratford Records and Shakespeare Autotypes« [1885]. *T. L.*

Hallkel Agmundssøn Krøkedans, norsk Lendermand paa Kong Erik Magnussøn's Tid (1280—99), var Søn af Agmund Krøkedans, der

havde Syssel , Orkedalen og paa Østlandet og døde som Lendermand kort efter 1264. II. blev Baron før 1280, var under Kong Erik's Mindreaarighed Medlem af Formynderregeringen og optraadte med megen Kraft mod Gejstlighedens Anmasselser. Paa Grund af sin Modstand mod dennes Krav paa Skattefrihed og Uafhængighed af verdslige Domstole blev han af Ærkebiskop Jon lyst i Kirkens Band. Skønt Striden mellem ham og Kirkens Overhoved vedvarede, blev han dog siddende i Kongens Raad og foretog i dennes Ærinde forskellige Rejser, saaledes 1283 til Kejser Rudolf af Habsburg for at faa bilagt en med Hansestæderne opstaaet Tvist og 1284 til Ilaaiogaland. 1286 var han Hertug Haakon's Høvedsmand paa Borgen ved Oslo. Da den mægtige Jarl, Alv Erlingssøn, det følgende Aar gjorde Opstand og hjemsøgte Byen med Brand og Manddrab, tog han H. A. K. til Fange og førte ham til sin Borg Isegran ved Glommen's Munding, hvor han blev dræbt. *O. A. 0.*

Hallkel Huk paa Blindheim, norsk Lendermand i 12. Aarh., var Søn af Jon Smjorbalte og nævnes som Lendermand paa Søndmøre ved Aar 1128, da han paa en Rejse til Orknøerne og Suderøerne lærte Gilkrist — Norge's senere Konge Harald Gille — at kende. Han arbejdede derefter med Held for al faa denne erkendt som Kong Magnus Barfod's Søn og banede ham herigennem Vejen til Tronen. Han blev gift med Sigrid, Datter af Aasulv Skulessøn paa Rein, og havde med hende Sønnerne Simon Skaalp og Jon Hallkelssøn, der btgge bleve Lendermænd og gifte med Døtre af Harald Gille. Eiter denne Konges Død gik Sønnerne snart over til Kong Inge's Parti, medens H. H. først efter Kong Eystein Haraldssøn's Fald (1157) sluttede sig til dette. Han synes under Tvisten mellem Brødrene for øvrigt at have baaret Kappen paa begge Skuldre. Han maa være død omkring 1160. *O.A.Ø.*

Hallkel Jónssøn paa Blindheim, ovenn.'s Sønnesøn og Søn af Lendermanden Jon Hallkelssøn og Kong Harald Gille's Datter Margrete, sluttede sig som sine nærmeste Frænder til Magnus Erlingssøn i Kampen mod Kong Sverre og blev af denne 1183 fangen i Bergen, men blev frigiven. Aaret efter deltog han som Kong Magnus's Lendermand i Slaget i Norefjorden, hvor han atter blev fangen. Han gik nu over til Kong Sverre og blev dennes Lendermand, men rejste 1192 Oprørsfanen mod ham, idet han stiftede Øiskeggernes eller Guldbeinernes Parti. Han faldt i Slaget i Florevaag, hvor Oprørsflokken blev ødelagt (3. Apr. 1194). *O. A. 0.*

Hallmann, 1) Johan Gostaf, svensk Historieskriver og Digter, (ca. 1701—57), studerede i Upsala, hvor han 1726 blev filosofisk Magister, og udnævntes 1737 til Sognepræst for Hedvig Eleonora's Menighed i Stockholm. H. udgav allerede 1725 Gradualafhandlingen »Nericia« og 1726 og 1728 de endnu af Interesse værende Arbejder: »The tvenne broder Oluff Petri Phase, Lars Petri hin gamle, till lefwerne och wandel beskrifne« samt »Beskrifning ofver Kioping«. Fraset en Del mindre Skrifter, hovedsagelig i Teologi, tilhøre II.'s øvrige Arbejder Poesien. Han udmærker sig her ved en folkelig Tone, en aaben Sans for Naturen og en letflydende Versifikation. Mere end een Gang kommer han Folkevisen nær, og den af ham iorfattede, under Biskop Nicolaus Hermanni Navn udgivne »Elisifvisen« (1732) har ogsaa i over 'et Aarhundrede gaaet og gældt for en middelalderlig Ballade. Som Forfatter af Sørgespillet »Erik och Valdemar« [udg. af Hanselius 1875 tillige med en Del mindre Digte af H.] har H. desuden erhvervet sig Retten til en anset Plads inden for 18. Aarh.'s svenske Drama. Dette Sørgespil, hvis Emne er hentet fra Sverige's Middelalder, er ikke blot mærkeligt ved Klarheden i sin Plan, ved den vellykkede Efterligning af franske Mønstre og ved sine velmejslede Alexandrinere, men fremfor alt paa Grund af den politiske Tendens, der gaar igennem det. Dramaet udgør nemlig i sin Helhed et hadefuldt Angreb paa Dronning Lovisa Ulrika, der i Hattepartiets Øjne havde forvoldt alt det onde, som overgik Sverige under Adolf Fredrik's Regering. *L. W—ll.*

2) Karl Israel, svensk dramatisk Forfatter, foreg.'s Søn, (1732—1800), studerede i Upsala og levede fra 1752 bestandig i Hovedstaden, hvor han som Embedsmand naaede Værdigheden som Kancellist i Bjærgværkskollegiet. Han beskrives 1791 af Thorild som »en glad, anakreontisk Gubbe, en Patriark for det lystige, hvis Hoved nu er saa smukl som en Antik«. Det tilføjes, at han har givet »Mesterstykker i det burleske, og i Poesien, i en levende dramatisk Verden, Hogarth's Billeder«. Af Atterbom er H. ogsaa henført til »Bellman's Frænder«. Af hans dramatiske Arbejder [en Samling udgaves 1820 og omtryktes 1837—38; hans »Samlade Skrifter« udkom 1853 i to Dele] skulle nævnes Parodierne »Casper och Dorothea« [1775] og »Petis och Telée« [1779] samt Originalskuespillene »Finkel eller det underjordiska branvinsbr'ånneriet« [1776] og »Boussaronerne« [1778]. H. er ogsaa Forfatter til det Gustaf Mauritz Armfelt tilskrevne Lystspil »Tillfälle gor tjufven« [1783]. *L. W—ll.*

Hallører, Arbejderne i Saltværkerne ved Halle. De bære en særegen Dragt og holdt sig tidligere strengt afsondrede fra de øvrige Bybeboere. Deres Tal er i 19. Aarh. taget betydelig af efter Foreningen 1789 af de talrige smaa Saltsyderier til 2 store (se Halle). *Joh. F.*

Halloysit er en hvid Lerart, der ligner Kaolin, men adskiller sig fra denne ved at være amorf og ved at indeholde noget mere Vand, idet Formelen er $2H_2O \cdot Al_2O_3 \cdot 2SiO_2 + aq$. H. er ofte gennemskinnende i fugtig Tilstand; den kan være farvet af fremmede Indblandinger og forekommer hyppig som Forvitringsprodukt af lerjordholdige Mineraler. *N. V. U.*

Hallr Þórarinsson, kaldet inn mildi: den milde, islandsk Høvding, Ari inn fróði's Fosterfader, født 995, død 11. Novbr. 1089. I sine yngre Aar var H. paa Handelsrejser og indgik Fællesskab med Kong Olaf den Hellige. 30 Aar gl. bosatte II. sig paa Gaarden Haukadalur, hvor han boede i 64 Aar. Efter hans Død gik Gaarden over til hans Fostersøn og Arving, Bispesønnen Teitr Isleifsson, der blev Stamfader til Haukadals-Slægten. H. berømmes for sin Mildhed, Visdom og Hukommelse. *B. Th. M.*

Hallr Þórsteinsson, sædvanlig kaldet H. af Síðu eller Síðu-H., islandsk Høvding, født ved Midten af 10. Aarh., deltog særdeles meget i det offentlige Liv og har ved sin milde og uegen-

nyttige Optræden efterladt sig et sjælden smukt Eftermæle. Han var en af dem, der tidligst gik over til Kristendommen, og blev paa Altinget 1000 valgt til Lovsigemand for det kristne Parti. Aaret efter Njálsbrenna omtales han sidste Gang (1012). Han var den ivrigste af alle for at faa Forlig i Stand imellem de stridende Parter og opbød store Ofre i saa Henseende. H. havde mange haabefulde Børn, og flere af Island's mærkeligste Mænd i II., 12. og 13. Aarh. stammede fra ham, saaledes Biskop Jon Ogmundarson, Ari inn fróði og Sæmundr inn fróði. *B. Th. M.*

Hall's [hål!l] **Fænomēn.** Danner man af et tyndt Metalblad en retvinklet Firkant og sætter Midtpunkterne af to modstaaende Sider i Forbindelse med hver sin Pol af et galvanisk Element, vil der gennem Bladet gaa en elektrisk Strøm. Forbinder man nu Midtpunkterne af de to andre Sider med Ledningstraadene til et fintmærkende Galvanometer, vil der paa Grund af Symmetrien ingen Strøm gaa gennem dette. Men anbringer man Bladet mellem en stærk Elektromagnets Poler, saa at de magnetiske Kraftlinier, der gaa fra Pol til Pol, staa vinkelret paa Bladet, gør Galvanometeret et Udslag, der varer lige saa længe som Strømmen gennem Bladet. Følgelig driver Magnetkraften Strømmen noget ud af sin Bane, men Afvigelsen sker til forskellig Side i forskellige Metaller, og dens Størrelse er ogsaa afhængig af Metallets Natur. Fænomenet er helt forskelligt fra den bekendte elektromagnetiske Virkning mellem en Magnet og en Strømleder; thi ved denne (se Elektromagnetisme) er Kraftens Retning og Størrelse kun afhængig af Strømmens og Magnetismens Styrke og Retning, ikke af Strømlederens Stof, og det er Lederen, ikke Strømmens Beliggenhed i denne, der paavirkes af Kraften. H. F. er opdaget 1880 af Amerikaneren E. H. Hall. *K. S. K.*

Hallstatt, Flække i østerrigsk Provins Øvre-østerrig i Salzkammergut ved den vestlige Bred af den 125 M. dybe og 8,7 □Km. store af Traun gennemstrømmede Hallstätter-Sø, der rundt om er indesluttet af høje Bjærge, og ved Jærnbanelinien Steinach—Schärding, har (1890) 800 Indb. Husene ligge amfiteatralsk op ad Hallstätter Salzberg og ere forbundne med Trapper i Stedet for med Gader. H. er bekendt for sit Saltbjærgværk, der er et af de ældste og allerede blev drevet af Kelterne; i 14. Aarh, er det atter blevet udnyttet. 1891 udvandtes der Salt til en Værdi af 926,028 fl. I Nærheden findes den 1846 opdagede store Begravelsesplads med Rigdom paa forhistoriske Fund. (Se i øvrigt Jærnalder). *Joh. F.*

Hallstattperioden se Jærnalder.

Hallström, Ivar Kristian, svensk Komponist, er født i Stockholm 5. Juni 1826. I sin Ungdom gik han den studerende Vej, blev 1844 Student i Upsala og tog 1849 Hofretseksamen. Men hans stærkt udprægede musikalske Interesser fik efterhaanden Overtaget, saa at han forlod Embedsvejen, endnu inden han var kommen ind paa den. Af Embedsstillinger beklæder han kun den som Bibliotekar hos Kong Oscar og som Kancellist ved Kgl. Maj. Orden. Som Musiker begyndte han sin Løbebane som søgt Lærer i Klaverspil og yndet Sangkomponist; 1861 blev han Medlem af kgl. musikalske Akademien og 1881 Instruktør for Operaen. Med det svenske Kongehus har H. altid staaet i nær Berøring, først som Upsala-Student med den komponerende Prins Gustaf, senere med den nuværende Kong Oscar. H.'s lette Opfindsomhed, melodiøse Talent og udviklede Formevne har gjort ham til en yndet Operakomponist, hvis Værker have oplevet talrige Opførelser, ogsaa uden for Landets Grænser. Med sine nordiske, specielt svenske Tilknytningspunkter til den i øvrigt kosmopolitiske, nærmest franske Stil, han anvender, ere saadanne Operaer som »Hertig Magnus och sjojungfrun« [1867] samt »Den Bergtagna« (1874, hans Hovedværk, opført tillige i Kjøbenhavn, Hamburg og München) at betegne som de første egentlig svenske Nationaloperaer. Andre Operaer af H. ere »Granada's dotter«, »Vikingarne«, »Neaga«, »Per Svinaherde« (ett sagospel), Operetterne »Den fortrollade katten«, »Mjolnarvargen«, »Jaguarita«, flere Balletter (til Dels sammen med Nordqvist) etc. Til Tekster af daværende Prins Oscar har H. komponeret Korstykkerne »Blommornas undran« og »Herr Hjalmar och skøn Ingrid.« *A. H.*

Hallström, Per, svensk Forfatter, er født i Stockholm 29. Septbr. 1866, blev Student 1883, hvorefter han gennemgik den tekniske Højskole i sin Fødeby og levede Aarene 1888—90i Amerika, hvor han hovedsagelig beskæftigede sig som Kemiker. Efter Hjemkomsten blev han (1891) ansat som Amanuensisi Telegraf bestyrelsen. Samme Aar debuterede han som Digter med Digtsamlingen »Lyrik och fantasier« og 1894 som Prosaforfatter med »Vilsna fåglar«, hvilke 1895 fulgtes af »Purpur« samt »En gammal historia« [3. Opl. 1897, overs. paa Dansk] og 1896 af »Briljantsmycket« [2. og 3. Opl. s. A.]. Med den sidstnævnte Novellesamling vandt H. Anseelse som en af Sverige's populæreste Fortællere. Han udmærker sig som Forfatter ved en original Opfattelse af Menneskelivet; han er i Besiddelse af en rig Fantasi, og over hans Skildringer ligger der som oftest noget vagt og drømmende. *L. W—ll.*

Hallucination (lat.), en Sanseiagttagelse, til hvilken der ikke findes nogen tilsvarende ydre Paavirkning. Da H. i det mindste i første Moment fuldstændig bærer Præg af at være en Sansning, uden dog i Virkeligheden at være det, for saa vidt som den ydre Anledning, Paavirkningen, mangler, saa hildes Individet derved i en urigtig Opfattelse af Omgivelserne, idet han med Nødvendighed bringes til at antage Nærværelsen af af noget, som faktisk ikke er til Stede. H. kunne rimeligvis forekomme paa alle Sanser; nærmere undersøgte og bekendte ere dog kun Syns-, Hørelses- og Berøringshallucinationer, fordi man ved Smags- og Lugthallucinationer aldrig kan have fuld Sikkerhed for, at der ikke har været en, om end minimal ydre Paavirkning, som har foranlediget Tilstanden. Det samme gælder i øvrigt ogsaa til en vis Grad om de tre førstnævnte Grupper af H., og flere Forskere i den nyere Tid have endog hævdet, at rene H. overhovedet ikke forekomme; det er, efter disses Mening, altid en ydre Paavirkning, altsaa et Moment af virkelig Sansning, som foranlediger Fænomenet. Herved udviskes Grænserne mellem H. og Illusionen (s. d.), og selv om den nævnte Opfattelse maa anses for urigtig, vil man ved en nærmere Behandling af H. vanskelig kunne undgaa at tage Hensyn til Illusionerne, ligesom det

i det enkelte konkrete Tilfælde ofte vil være umuligt at afgøre, hvilket af de to Fænomener der foreligger.

H. kan, om end sjælden og sporadisk, opstaa hos fuldstændig sunde og normale Individer; en massevis Optræden af H. maa altid betragtes som Tegn paa Sygdom. For Forstaaelsen af H.'s Natur, Betingelserne for dens Optræden eta, har dens Forekomst hos normale Individer været af største Betydning, fordi sjælelig sunde Mennesker naturiigvis langt lettere og sikrere end syge kunne gøre Rede for deres Tilstand og de ledsagende Omstændigheder. Skønt disse Undersøgelser først siden 1880'erne ere gennemførte i større Udstrækning, have de dog væsentlig bidraget til at kaste Lys over H. som Sygdomsfænomen betragtet. Thi den sindssyge følger de samme psykiske Love, som gælde for det normale Bevidsthedsliv, selv om enkelte sjælelige Virksomheder ere abnormt forhøjede eller nedsatte; det bliver derfor ogsaa berettiget at overføre de Love, som ere fundne for et specielt Fænomen som H. under normale Forhold, til de sygelige Tilstande.

De hos normale Individer optrædende II. falde i to Grupper: autosuggererede og spontane H. De første skyldes, ligesom enhver anden Suggestion (s. d.), udelukkende en ensidig Koncentration af Opmærksomheden paa et givet Bevidsthedsindhold; at de ere autosuggererede, vil kun sige, at Suggestionen er udgaaet fra Individet selv, ikke fra andre. Et typisk Eksempel paa H. af denne Art ere de saakaldte Forventningshallucinationer. Idet Individet venter noget, stadig har Opmærksomheden rettet paa et Fantasibillede af det, som ventes at skulle indtræde, kan dette Billede til sidst blive saa tydeligt, at det faar Sanseiagttagelsens Karakter, altsaa bliver hallucinatorisk. Fra det daglige Liv ere Fænomener af denne Art ikke ukendte; de fleste have vistnok hørt Fodtrinnene af en længselsfuldt ventet Person, selv om der faktisk slet ikke var nogen gaaende. Ved tidligere Tiders Aandemaninger- og Nutidens spiritistiske Seancer spille disse H. en stor Rolle til Frembringelsen af de Fænomener, som ventes at skulle indtræde. En tilfældig virkelig Sansning, en Lyd, et Lysglimt, kan naturligvis bidrage mægtig til, at Forventningsbilledet bliver hallucinatorisk, idet Individet derved faar et Støttepunkt eller Ledemærke *(point de repère)* i Omverdenen; saadanne Tilfælde danne Overgangen fra disse H. til Illusionen. — Den anden Gruppe, de spontane H., ere mindre let forklarlige, og det er væsentlig om deres Natur, at Striden drejer sig. Et betydeligt statistisk Materiale er indsamlet i 1889—92 fortrinsvis i England og engelsktalende Lande. Det gav som Resultat, at omtrent 12 p. Ct. sunde Mennesker have haft mindst een tydelig II. Men da Antallet af indberettede Tilfælde bliver desto større, jo nærmere Tildragelsen ligger ved den Dag, da Indsamlingen sluttede, saa fremgaar deraf, at disse Fænomener ligesom alle andre Tildragelser ere underkastede Forglemmelse, og at Antallet altsaa burde have været langt større. Dette fremgaar tillige deraf, at Statistikken viser en betydelig Overvægt i Antal for Synshallucinationernes Vedkommende, medens dog Hørelseshallucinationer høre til de mest dagligdags Fænomener, som de fleste Mennesker en enkelt Gang have oplevet. Netop derfor ere de glemte, eller man har ikke fundet det Umagen værd at omtale dem. — Hvad Indholdet af H. angaar, da viser det sig, at disse i alle Tilfælde angaa bekendte Ting; Statistikken udviser, at af samtlige Synshallucinationer vare de 90 p. Ct. mere eller mindre fuldstændige Menneskeskikkelser; i 50 p. Ct. af Hørelseshallucinationer var det kun vedkommendes eget Navn, der blev hørt.

Da ydre Paavirkninger i det mindste tilsyneladende mangle ved mange H., kan der ikke være Tvivl om, at disses væsentligste Indhold udgøres af Erindringsbilleder; herom ere da ogsaa alle enige. Det gælder nu blot om at forklare, hvorledes et Erindringsbillede kan faa en saadan Styrke og Tydelighed, at det holdes for en Sanseiagttagelse og forveksles med Virkeligheden. Herom er opstillet flere Teorier; to fysiologiske, der igen hver for sig forekomme i forskellige Modifikationer, og en ren psykologisk. Begge de fysiologiske Teorier forudsætte, at enhver Bevidsthedstilstand, der for Individet skal staa som en Iagttagelse, nødvendigvis ogsaa kræver Virksomhed i et Sanseorgan. I Overensstemmelse hermed antager den ældste fysiologiske Teori, den centrifugale, at et Erindringsbillede, der skal faa Præg af H., maa have fremkaldt en fra Hjernen udgaaende, centrifugal Nervestrøm, som har paavirket et Sanseorgan, Øjet, Øret o. s. v., hvorved H.'s Art er bestemt. Selv om Muligheden af slige centrifugale Nervestrømme under anormale Forhold ikke lader sig bestride, saa er Antagelsen dog rent hypotetisk, og bortset herfra kan der rejses saa mange Indvendinger imod Teorien, at denne mere og mere maa vige Pladsen for den i den nyere Tid af James, Binet o. fl. opstillede centripetale Teori. Denne forudsætter ligeledes en Medvirken af et Sanseorgan, men antager, at Sanseorganets Virksomhed hidføres af en ydre Paavirkning, saa at enhver H. altsaa strengt taget er en Illusion, selv om Sansepaavirkningen i mange Tilfælde er upaaviselig. I den egentlige Illusion er det altid en bestemt Sansning, som Individet er sig bevidst, der ved at vække en Kreds af urigtige Associationer fører til en falsk Opfattelse af det iagttagne. Herfra skulde H. altsaa kun adskille sig derved, at Sanseelementet i Alm. er saa ringe, at Individet ikke bliver sig det bevidst. Men da en saadan minimal Sansning under almindelige Forhold ikke vilde give Anledning til nogen videre Forestillingsreproduktion, saa maa der yderligere postuleres en abnorm Tilstand af Bevidstheden, en Bevidsthedsdissociation, som Betingelse for Fremkomsten af en H. Ogsaa denne Teori indeholder altsaa adskillige hypotetiske Faktorer: upaaviselige Sanseelementer og en ikke nærmere defineret anormal Bevidsthedstilstand.

Disse Ulemper undgaas ved den psykologiske Teori, der udelukkende bygger paa bekendte Fakta. For det første, siger Teorien, er en Medvirken af et Sanseorgan ingenlunde nødvendig, for at en bestemt Forestilling skal synes Individet at være en Iagttagelse, et Billede af en forhaandenværende Virkelighed. Under almindelige Forhold kende vi Erindringsbilleder fra Sanseiagttagelser derpaa, at vi ere Herre over de første, medens de sidste paatrænge sig og ikke kunne forjages uden ydre Handlinger, Tillukning af Øjnene etc. Hvis derfor en Forestilling dukker op i Bevidstheden under saadanne Omstændigheder, at Individet ikke straks

kan forjage den ved vilkaarlig Henvendelse af Opmærksomheden paa andre Ting og heller ikke kan overbevise sig om, at den strider mod de samtidige Sansninger, saa maa denne Forestilling nødvendigvis holdes for en Sanseiagttagelse, med andre Ord være en H. Eksempler herpaa have vi i vore Drømme (s. d.). Selv de urimeligste Drømmebilleder tages, saa længe vi drømme, for fuld Virkelighed, hvilket netop skyldes de to Omstændigheder, at Opmærksomheden under Søvnen er saaledes svækket, at den ikke vilkaarlig kan rettes, og at samtidige Sansninger ere udelukkede; derfor blive alle opdukkende Erindringsbilleder H. Nu er det fremdeles ved talrige Iagttagelser konstateret, at H. hos normale Mennesker netop som oftest opstaa under en søvnlignende, hypnoid Tilstand, som fremkommer ved, at Opmærksomheden, efter i længere Tid at have været rettet paa Doget bestemt, pludselig svækkes. Skyder der sig i et saadant Moment et Erindringsbillede op i Bevidstheden, saa vil Individet ikke straks kunne samle sig til at blive Herre over det, og det kommer nu væsentlig an paa, hvor stærkt Opmærksomheden er svækket. Kan Individet endnu sanse saa klart, at han kan overbevise sig om Billedets Modstrid med Virkeligheden, saa vil det kun staa for ham som et ualmindelig levende Erindringsbillede, og Fænomenet kaldes i saa Fald en Pseudohallucination. Men er den hypnoide Tilstand saa dyb, at en skarp Sansning i det givne Moment er umulig, saa vil Billedet i kortere eller længere Tid tages for Virkelighed, altsaa være en H. Hele denne Forklaring passer nu ogsaa fuldstændig paa de under sygelige Forhold opstaaende H. Nervøse Forstyrrelser af forskellig Art og de fleste egentlige Sindssygdomme ere H.'s rette Jordbund; her optræde de massevis ofte med en saa udpræget Karakter, at Sygdommens Art derefter kan bestemmes. Men de fleste af disse Sygdomstilstande ere netop ogsaa særprægede ved en dyb Svækkelse af Opmærksomheden. I alle Delirier (Feberdelirier, akutte og kroniske Forgiftninger, Træthedsdelirier) er denne Opmærksomhedssvækkelse velbekendt; den er ligeledes udpræget i talrige Sindssygdomme, f. Eks. Forvirringen (*amentia*), hvor H. ere hyppige, og Hysterikernes H. forekomme udelukkende under »Anfaldene« o: mere eller mindre dybe hypnoide Tilstande. I andre Sindssygdomme, hvor en Opmærksomhedssvækkelse er tvivlsom, f. Eks. Forrykthed (*paranoia*), ere de talrige H. rimeligvis heller ikke spontane, men autosuggererede, fremkaldte ved den »forrykte« Forestillingskreds, som behersker Individet, og støttede af tilfældige Sansninger.

Medens den psykologiske Teori lægger Hovedvægten paa den ejendommelige hypnoide Tilstand, som er den væsentlige Betingelse for Fremkomsten af H., og derved tillige paaviser Muligheden af rene H., bestrider den naturligvis ikke, at der kan være Sanseelementer medvirkende i mange Tilfælde. Dette vil saaledes sikkert finde Sted i de, i øvrigt ikke talrige, Tilfælde, hvor H. bestaar til Trods for, at Individet kan konstatere dens Uoverensstemmelse med Virkeligheden, f. Eks. naar en Stoleryg ses gennem det hallucinatoriske Billede af en Person o. l. I saa Fald er det naturligt at antage, at den bestaaende H. opretholdes ved Støttepunkter i Omverdenen eller med andre Ord er en Illusion. I øvrigt har den psykologiske Teori en væsentlig Støtte i de i den nyere Tid undersøgte Krystalvisioner (s. d.), som netop opstaa under en kunstig fremkaldt hypnoid Tilstand; heller ikke de under Hypnose (s. d.) suggererede H. lade sig utvungent forklare paa nogen anden Maade. (Litt.: Parish, »Ueber die Trugwahrnehmung« [Leipzig 1894, med udførlige Litteraturangivelser og Referater især af ældre Skrifter]; *Report on the census of Hallucinations* [i »Proceedings of the society for psychical research«, 10. Bd., Lond. 1894, med stor Samling af Beretninger om H.]; Breuer & Freud, »Studien fiber Hysterie« [Wien 1895]; Pontoppidan, »Psychiatriske Forelæsninger« og Studier« [2. Række, Kbhvn. 1893]; Lehmann, »Overtro og Trolddom« [4.Bd., Kbhvn. 1896, hvori en videre Udvikling af den psykologiske Teori]). *Alfr. L.*

Hallue [aly'] ell. Quérieux, Biflod til Somme fra Nord, et ubetydeligt Vandløb, men med bløde Enge, der kun kunne passeres ad de i Dalen liggende talrige Landsbyer. 23. Decbr. 1870 udkæmpedes ved H. en heftig Kamp mellem den franske Nordhær under General Faidherbe og Tyskerne under I. Armé's Chef, General Manteuffel. Faidherbe var efter Kampen 27. Novbr. ved Amiens gaaet tilbage mod Arras, men paabegyndte 8. Decbr. Offensiven i Retning af Amiens og stod d. 23. samme Maaned i en Stilling bag H. Her angrebes han af Manteuffel, der passerede Floden Somme, ved og i Nærheden af Amiens, og angreb med 15. Division det franske Centrum og med 16. Division den højre Fløj. Kampen begyndte Kl. 11 Form., og Tyskerne erobrede Landsbyerne i H.-Dalen, men formaaede ikke at fortrænge den i Tal overlegne og tapre Modstander fra Højderne. Franskmændene forsøgte Kl. 5 Efterm. et energisk Fremstød fra hele Fronten, hvilket tilbagevistes. Den næste Dag rømmede de Stillingen og gik tilbage paa Arras. Tyskernes Tab var ca. 800 Mand. Franskmændene havde ca. 1,000 Mand døde og saarede og ca. 1,100 Fanger. *B. P. B.*

Halluin [alyæ'], By i Nordfrankrig, Dep. Nord, ligger 8 Km. N. V. f. Tourcoing ved Floden Lys, der adskiller den fra den belgiske By Menin. (1891) 9,800 Indb. Den har betydelig Fabrikation af Damask, Lærred, Bomuldstøj, Olie samt driver Handel med Korn og Kvæg. H. var tidligere Sædet for den hertugelige Familie H., der uddøde i 17. Aarh. *C. A.*

Hallux (lat.) d. s. s. den store Taa.

Hallvard, norsk Helgen, var Søn af Vebjørn og Thorny, en Søsterdatter af Olaf den Hellige's Moder Aasta. H. boede paa Gaarden Huseby ved Drammensfjorden og var en for sin Retskaffenhed og rene Vandel højt anset Farmand. Da han engang skulde ud paa en Købfærd, tog han en frugtsommelig Kvinde i Forsvar mod nogle Mænd, der beskyldte hende for Tyveri. Da han, overbevist om Beskyldningens Usandhed, nægtede at udlevere hende, fældede de ham med et Pileskud og nedsænkede hans Lig i Vandet med en Sten om Halsen. Men Liget flød dog op med Stenen. H.'s Lig blev siden bisat over Alteret i den Kirke i Oslo, der bar hans Navn. Hans Helgendag, 15. Maj, festligholdtes over hele Norden, men især i

det søndenfjældske Norge og Oslo, hvis Skytshelgen han var. Hans Martyrium var afbildet i denne Bys Segl, der siden er optaget af Christiania. (Litt.: L. Daae, »Norge's Helgener«; *Monumenta historica Norvegiae*, udg. G. Storm). *O. A. O.*

Hallvard Graatop, norsk Ridder paa Erik af Pommerns Tid, boede ifølge Sagnet i Drangedal's Sogn i Bamle Fogderi, hvor hans Minde fremdeles er fæstet til »Graatopsslottet«, en Bygdeborg, som dog hidrører fra en langt ældre Tid. 1438 vakte han Opløb i Telemarken mod Kong Erik's Foged, Herlog Pederssøn, og drog i Spidsen for en talrig Bondeskare mod Oslo og plyndrede undervejs »baade Kirker og Almue«, hærgede Brunla Gaard, der tilhørte Markvard Buk's Enke, Hustru Sigrid, men blev derefter af Høvedsmanden paa Akershus, Hr. Svarte Jøns, og Olaf Markvardssøn Buk slaaet. Opstanden dæmpedes derefter, og Deltagerne bleve haardt straffede. H.'s senere Skæbne er aldeles ubekendt. (Litt.: »Norsk hist. Tidsskr.« I. R., Bd. IV, 3. R., I og II [Afh. af Prof. L. Daae og G. Storm]). *O. A. O.*

Hallvard Guldsko, Kong Haakon Haakonssøn's Hirdmand, sendtes 1261 til Island med en udstrakt Fuldmagt fra Kongen, dels for at holde et Øje med Jarlen Gissur Thorvaldssøn's Færd, dels for at arbejde for Island's Underkastelse. Dette lykkedes ham ogsaa, idet alle Islændingerne paa Østfjordingerne nær paa Altinget 1262 svor Kong Haakon Lydighed og lovede ham Skat. Aaret efter tog han igen ud til Øen, hvor han ogsaa bragte de tilbagestaaende Dele af Landet til Underkastelse. H. G. boede vistnok i Bergen, hvor han ejede en Gaard ved Bryggen, »Guldskoen« kaldet; den fører endnu dette Navn. *O. A. O.*

Hallvard paa Saastad, Kong Magnus Erlingssøn's Lendermand paa Oplandene og senere Baglerhøvding, boede i Stange paa Hedemarken, da Kong Sverre Sigurdssøn 1177 efter at have faaet Kongenavn paa Øreting vendte sig mod det Søndenfjældske. H. var en af Førerne for Bondehæren og den Flaade, som laa i Mjøsen, og foranstaltede et stort Gæstebud i Forbindelse med Kirkemesse, skønt Sverre var i Nærheden. Under dette bleve han og hans Gæster overrumplede af Birkebeinerne. 1197 sluttede han sig til Baglernes Parti, deltog s. A. i Slaget i Oslo og foretog 1198 et Hærgetog helt til Nidaros, hvor han fik Inge Baglerkonge kaaret til Konge paa Øreting. I Juni 1199 deltog han i Kampene uden for Nidaros og førte i Slaget paa Strindsøen 18. Juni Skibet Skaalpen. Efter et tappert Forsvar faldt H. p. S. her, og Skibet ryddedes. Hans Søn, Narve, deltog i Slaget ved Nordnes 1181 og faldt 1198 i Kampen paa Jonsvoldene ved Bergen. *O. A. O.*

Hallwyl, gammelt Slot i det schweiziske Kanton Aargau, ligger i Dalen ved H.-Aa (et Tilløb til Aare), hvor denne træder ud af H.-Sø. Slottet er omgivet af dybe Grave og tilhører en endnu bestaaende adelig Slægt af samme Navn. 1,5 Km. mod Nordvest ligger Flækken H., (1888) 1,400 Indb.; ved den nedre Ende af Søen ligger Kuranstalten Brestenberg. *Joh. F.*

Halm, de efter Tærskningen af modne Frøafgrøder tilbageblivende Plantedele, væsentlig Stængler og Blade. Det er fortrinsvis Kornarternes Straa, der efter Kernens Udtærskning benævnes H., og hvor Ordet benyttes i Sammensætninger, f. Eks. Halmbaand, Halmkurv, Halmknippe, Halmkube, Halmreb o. s. v., er der i Reglen underforstaaet Kornarternes H. Det samme gælder i Alm., hvor Talen er om H. som Foder og Strøelse, naar der ikke udtrykkelig er tilføjet andet. Men i udvidet Betydning forstaas ved H. ogsaa Stænglerne af andre modne Frøafgrøder (Ærte-, Bønne-, Raps-, Kløver-, Kommenhalm o. s. v.). Særlig Kornarternes H. finder en meget udstrakt. Anvendelse, først og fremmest som Foder, endvidere som Strøelse, som Tække- og Indpakningsmateriale, til Forfærdigelse af forskellige Brugsgenstande saasom Kurve, Bikuber, Stolesæder, Høstbaand, Reb (»Simer«), Hatte, i Papirfabrikationen o. s. v. Ved de større Byer er H. en ret vigtig Handelsvare, som Omegnens Landmænd ofte indrette sig paa at producere i rigelig Mængde. For at H. skal være af tilfredsstillende Beskaffenhed, maa den, hvad enten den skal anvendes til Foder eller i de fleste andre Øjemed, have den for de enkelte Kornsorter karakteristiske, klare, mørkere eller lysere gule Farve, den maa være ren og blank og have den for frisk H. ejendommelige Lugt. Har Afgrøden været angreben af Rust, bliver H. mørk og skør og er da af ringe Værdi. Har den været udsat for regnfuldt Høstvejr, eller har den paagældende Afgrøde givet »Lejesæd« (s. d.), bliver H. mat graalig, og er den indhøstet i fugtig Tilstand eller bleven fugtig efter Indhøstningen, bliver den gulgraa og antager en »muggen« Lugt. I mange Tilfælde er H.'s Brugbarhed og dens Handelsværdi betinget af, hvorvidt den er tærsket med Plejl eller med Tærskemaskine, idet Straaene i sidste Tilfælde sønderslaas i langt højere Grad end i første Tilfælde. (Om H. som Foder se Fodermidler; Indhold af Plantenæring se Gødning). *K. H—n.*

Halm, Karl Felix, klassisk Filolog, født 5. Apr. 1809 i München, død 5. Oktbr. 1882 smst., uddannede sig fornemmelig under Vejledning af Thiersch, virkede først som Lærer ved flere bayerske Gymnasier, siden 1856 som Professor ved Universitetet i München og Overbibliotekar smst. H. har store Fortjenester af de latinske Prosaikeres Tekstkritik; for manges Vedkommende skyldes det første solide Kendskab til Haandskrifterne og den første videnskabelige Bearbejdelse af Teksten ham. Under sin Syssel med Cicero traadte han bl. a. i Forbindelse med Madvig, til hvem han stedse bevarede et venskabeligt Forhold. Af hans talrige Arbejder fremhæves: II og IV Bd. af Zurich-Udgaven af Cicero [Zurich 1854—61]; »Ciceros ausgewählte Reden« [m. Kommentar, Berlin 1850 ff., talrige Oplag]; *Rhetores Latini minores* [Leipzig 1863]; Quintilian [første krit. Udg., Leipzig 1868—69]; Tacitus [Leipzig 1850—51 o. oftere] o. a. latinske Historikere. I Wien-Samlingen af latinske Kirkefædre har han udgivet Sulpicius Severus [1866], Minucius Felix og Firmicus Maternus [1867]; ligeledes har han besørget nogle Bind af *Monumenta Germaniae historica* [Salvianus 1877, Victor Vitensis 1879]. I sin Udgave af Holty's Digte og Breve [Leipzig 1869] overførte han sin Metode paa et Stof af den moderne Filologi. Som Bibliotekar ledede han Udgivelsen af Miinchener Bibliotekets Haandskriftkatalog. (Litt.: Nekrolog i Bursian's »Jahresbericht« 29. Bd.). *A. B. D.*

Halm, Peter, tysk Raderer, er født i Mainz 1854, Elev af Raab og har vundet Ry baade som

Originalraderer og som reproducerende Kunstner. I første Henseende har han udført en Række Landskabsblade med Motiver fra sydtyske Byer (Bamberg, Mittelzell, Pullach, Nussdorf ved Bodensø), hvori han viser en original Maade at betjene sig af Raderteknikkens Midler. Som Reproducent viser H. en ualmindelig fin Forstaaelse af gammel Kunst, og hans Raderinger efter nederlandske Billeder i »Grafische Künste«'s Publikationer (Wien) og efter italienske Mestere i Berliner-galeri-Værket, i >Jahrbiicher der preuss. Kunstsamlung.« og i Lützow's »Italien« høre til det bedste i denne Genre. Ogsaa efter moderne Malere som Liebermann og Uhde (»Hellige Nat«) har H. raderet med Held. Ved sin store tekniske Viden og sin originale, fri Benyttelse af Radernaalen har han paavirket tyske Malere og faaet dem til at kaste sig over Raderkunsten. *A. Ls.*

Halma [alma'], Nicolas, fransk Abbed, født 31. Decbr. 1755 i Sedan, død 4. Juni 1828 i Paris, er bleven kendt ved sin franske Oversættelse af Ptolemaios — den første og hidtil eneste Oversættelse fra Græsk til et moderne Sprog (»Composition mathématique« [2 Bd., Paris 1813—16], »Hypothéses et époques des planètes« [1820], »Tables manuelles des mouvements des astres« [1825], »Traité de géographie« [1828]). Men har H. ikke i alle Henseender tilfredsstillende løst denne Opgave, vil dog altid, saa længe ikke en korrektere Udgave af Ptolemaios foreligger, hans Navn være knyttet til dette Værk. H. har ogsaa oversat Aratos [smst. 1821] og Theon af Alexandria's Kommentar til de to første Bøger af Ptolemaios's *Almagest* [2 Bd., smst. 1821—22]. *F. Fr. S.*

Halmahēra (Djilolo, Gilolo), den største af Molukkernes Gruppe i nederlandsk Indien, er 16,607 • Km. stor og minder i sit Kystomrids paafaldende om sin store Naboø Celebes, idet den af Havbugter er delt i fire Halvøer, der strække sig mod Nord, Nordøst, Sydøst og Syd, ligesom de tilsvarende paa Celebes. Til H. slutte sig en Del mindre Øer, hvoraf Morotal, Tidore, Ternate, Batjan og Obi ere de vigtigste. H. er ligesom den Syd for beliggende 0, Obi, opbygget af Granit, arkaiske og palæozoiske Skifere; den er opfyldt af Bjærge, der dog ikke opnaa nogen betydeligere Højde (880 M.). De mod Vest liggende Smaaøer ere vulkanske, og i den virksomme Ternate-Vulkan naa de en Højde af 1,800 M. Klimaet er tropisk med betydeligt Nedslag, der falder temmelig jævnt fordelt paa alle Aarets Maaneder uden nogen Forskel paa Regntid og Tørtid. Monsunerne blæse Uregelmæssig og afløses hyppig af Vindstille. Planteverdenen er rig tropisk; Kystsletterne ere bevoksede med højt Græs; Bjærgene i det indre ere dækkede af Urskov. Selve Hovedøen har dog ikke nogen nævneværdig Betydning for Dyrkningen af Krydderier. Befolkningen, der Morotal iberegnet anslaas til ca. 120,000, bestaar ved Kysterne af Malajer og Papuaer, medens Alfurer bebo Bjærgskovene i det indre. Hovedbyen er Djilolo paa Vestsiden. Den nordlige Del af Øen tilhører Sultanen af Ternate, den sydlige Sultanen af Tidore, begge under nederlandsk Overhøjhed. *C. A.*

Halmaturīdae se Kænguruer.

Halmpude er en Halmfletning, der anbringes i Hestens Sko for at hindre, at Sneen klamper i i Hoven. Halmfletningen gøres fingertyk, ca 75 Cm. lang og rulles sammen til en flad Kage, der holdes sammen ved Syning eller Binding med Sejlgarn. Kagen eller Puden, der maa have noget større Dimensioner end den indvendige Del af Skoen, bøjes lidt i Kanterne, medens man sætter den ind i Skoen. Lader man derefter Hesten træde mod Jorden, presses Puden helt ind mod Saalen; dens bageste Del klemmes ud mellem Skoens Grene, og Puden sidder fast. Puderne maa jævnlig fornys, da de under Brugen slides stærkt i Taaen, hvor saa Sneen sætter sig fast. Under visse Forhold, særlig hvor der staar Vand over fast sammentraadt Sne eller Is, tabes de let. Disse Puder kunne ogsaa benyttes som Nødskærpning i glat Føre, da Hesten staar ret godt fast paa dem, samt finde Anvendelse i Stalden, naar Straale og Saal trænge til at blødgøres. Puden maa i sidste Fald jævnlig vædes ved, at man hælder en Smule Vand ind mellem Puden og Saalen. — Blandt Halmpuder af anden Konstruktion kunne særlig nævnes saadanne, der anbringes paa begge Sider af Manken under Dækkengjorden for at undgaa, at denne gnaver Manken. Saadanne Puder eller Pølser dannes i Reglen blot af sammenlagt Halm, sammenholdt ved Sejlgarnsbaand, og gøres ca. 10 Cm. tykke, ca 25 Cm. lange. (Smlg. Stegepuder). *C. G. B.* •

Halmryster er den Del af Tærskemaskinen, der skiller den aftærskede Kerne fra Halmen. Den bestaar af en Række lange bevægelige Lister, der hver for sig under Maskinens Gang ved een eller to underliggende Krumtappe bevæges opad, fremad, nedad og tilbage, saaledes at hver Liste stadig er i den modsvarende Stilling af de to Nabolister. Da Halmen altid maa befinde sig paa de Lister, der ere øverst, og de i denne Stilling bevæge sig fremad, føres Halmen, samtidig med at den rystes, efterhaanden ud af Maskinen; derfor kan H. ogsaa stilles noget skraat opad, hvilket giver en bedre Rystning. Den nederste og inderste Ende af H. er stillet saaledes, at den støder op til Tromlens Udførselsaabning, saa at den aftærskede Sæd falder paa den, og Listerne ere ved Huller eller smaa Tværlister saa aabne i Bunden, at den afrystede Kerne let falder igennem, uden at der dog følger noget videre Smaahalm med. Ved nogle H. giver man hver anden Liste kun en op- og nedadgaaende Bevægelse for at ryste Halmen bedre, idet den opgaaende Bevægelse, som er den egentlig rystende, derved for disse Listers Vedkommende bliver hurtigere og altsaa stærkere virkende. *H. D. P.*

Halmstad, den største By i Halland, Sverige, og Residensstad i Halland's Len, er beliggende ved Nissan's Udløb i Kattegat. H. er en regelmæssig og velbygget Stad med smukke offentlige Anlæg. Den mærkeligste Bygning er Nikolaj-Kirken, som var under Bygning Aar 1462. H. har en højere Skole, Lenslasaret, Vandkuranstalt, Klædefabrik, Ølbryggerier m. m.; den er Sæde for Landshøvdingen i Halland's Len og for Halland's enskilda Bank. Folkemængden opgik I.Jan. 1898 til 14,100 Indb. (1860: 3,945, 1870: 5,738, 1880: 8,505, 1890: 11,825). H. havde 1895 23 Fabrikker med 1,591 Arbejdere og en Tilvirkningsværdi af 2,859,495 Kr. Handelsflaaden androg 32 Sejlfartøjer paa 2,728 Tons og 9 Dampskibe paa 2,790 Tons. Toldindtægten 1896 var 502,671 Kr. H. har regelmæssig Dampskibsforbindelse med de fleste Byer paa Sverige's Vest-

kyst, med Kjøbenhavn og Liibeck. Jærnvejsforbindelserne ske gennem Vestkystbanen (Helsingborg— Goteborg [Christiania]), H.—Nässjö-Jærnbanen samt H.—Bolmen—Wislanda-Jærnbanen. Ved de to sidste Jærnveje er H. bleven Havneplads for en stor Del af Småland. — H. omtales allerede i 13. Aarh. og fik 1307 Stadsprivilegier. Den var dengang beliggende højt oppe ved Øiraby ved Nissan, men flyttedes kort før 1322 til sin nuværende Plads. H. var tidligere befæstet, men af Fæstningsværkerne staar kun tilbage en Levning »Norreport«. Det gamle Slot anvendes nu til Bolig for Landshøvdingen. 17. Aug. 1676 slog Karl XI Danskerne under Duncan ved Fyllebro (»Slaget ved H.«). *A. S.*

Halmȳros, By i Nordgrækenland, Dep. Larissa, Hovedstad i Eparkiet H. H. er beliggende ved Volo-Bugten, (1896) 4,883 Indb., med Kommune 6,839. I Omegnen findes en Del Tobaksavl. *C. A.*

Halō (af græ. ἅλως, kredsformet Tærskeplads ; Skjolderand) benyttes i Medicinen om farvede Kredse eller Ringe, omtrent i samme Betydning som Areola (s. d.). — Som sidstnævnte Ord bruges ogsaa H. som Betegnelse for de smaa farvede Ringe om Himmellegemerne (se Hove). *Lp. M.*

Halōa (græ. Ἁλῶα), attisk Fest, der i Maaneden Poseideon (December), naar Kornet var optærsket, og der blev taget Hul paa den ny Vin, fejredes til Ære for de eleusinske Gudinder (Demeter og Persefone), Dionysos og Poseidon Fytalmios. Lokale Fester holdtes rundt om i Landsbyerne, sandsynligvis ved de aabne runde Tærskepladser (græ. ἅλως), hvoraf H. havde sit Navn; Hovedfesten fejredes dels i Athen, dels i Eleusis, hvor »den hellige Tærskeplads« fandtes. Den offentlige Del af H. bestod i Processioner, Ofre, Festmaaltider og Væddekampe; hertil sluttede sig Ceremonier i Eleusis, hvortil kun indviede Kvinder havde Adgang. *C. B.*

Halobatīdae se Tæger.

Halobielagene ere kalkholdige og sandede bituminøse Lerskiferlag, der forekomme i Keuperformation flere Steder i Tyskland. Lagene indeholde mange Forsteninger af Muslingeslægten *Halobia*. *K. R.*

Halofȳtter se Saltplanter.

Halogēne Stoffer, Halogener (Haloider). Da Klor besidder den Egenskab umiddelbart ved Forening med Metaller at danne Salte, foreslog Schweigger 1811 at give det Betegnelsen »Halogen« o: Saltdanner (af ἅλς, Salt, og γεννάω, frembringer). Da Grundstofferne Brom, Jod og Fluor i den nævnte Henseende forholde sig som Klor, bruges Betegnelsen Halogen nu om alle de ovenomtalte 4 Grundstoffer. De af disse ved direkte Forening med Metaller dannede Salte benævnes Haloidsalte, ligesom Navnet Haloider, der egentlig skulde være Betegnelsen for disse Salte, ogsaa ofte benyttes for de nævnte Halogener selv, skønt dette er mindre korrekt. Med Brint (Vandstof) danne Halogenerne de saakaldte Haloidsyrer, Klorbrinte (Saltsyre), Brombrinte, Jodbrinte og Fluorbrinte (Flussyre). Man havde tidligere antaget, at alle Salte og Syrer uden Undtagelse skulde indeholde Ilt (Surstof), og ansaa derfor ved Beg. af 19. Aarh. ogsaa Klor for en Iltforbindelse, da det med Brint dannede Saltsyre; da man imidlertid senere opdagede flere Syrer og Salte, der ikke indeholdt Ilt, og da det ikke lykkedes at paavise Ilt i Klor, Brom og Jod, maatte man forlade denne Anskuelse.

Blandt Halogenerne har Fluor det laveste Atomtal, den stærkeste Tiltrækning til Brint og Metaller og den svageste Tiltrækning til Ilt, hvormed det ikke danner nogen Forbindelse. Jod har det højeste Atomtal, den svageste Tiltrækning til Brint og den stærkeste Tiltrækning til Ilt. Af denne Grund vil f. Eks. Klor uddrive Jod af dets Brint- og Metalforbindelser, medens Jod omvendt kan uddrive Klor af dettes Iltforbindelser. *O. C.*

Haloider, Haloidsalte, Haloīdsyrer se Halogene Stoffer.

Halonēsos se Chelidromia.

Halorrhagidacĕae se Vandspirfamilien.

Halosclas se Lostilk.

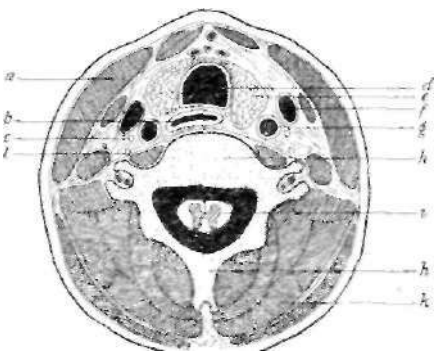
Halotrichit (Jærnallun) er et gullighvidt Mineral, der smager som Blæk, forekommer i fintraadede Aggregater af monokline eller trikline Individer og er et Sulfat af Jærn og Lerjord ($FeSO_4.Al_2S_3O_{12} + 24H_2O$). Det forekommer bl. a. ved Bodenmais i Bayern og ved Solfatara ved Napoli ; ligeledes ved Urumia i Persien, hvor Beboerne tilberede fortrinligt Blæk deraf. Det saakaldte Hversalt fra Island er en Varietet af H. *N. V. U.*

Haloxȳlon Bge., Slægt af Salturter, Buske ell. Træer med trinde leddede Grene og skældannede Blade. Blomsterne, der sidde i Hjørnerne af saadanne til korte Skeder sammenvoksede Blade, ere uanselige; ved Frugtmodningen vokse de 5 Blosterblade til og bære da horisontale Vinger. 8—10 Arter; den anseligste er *H. Ammodendron* (C. A. Mey.) Bge. (Saksaul), der vokser i Ørkener og Stepper i Vest- og Mellemasien og bliver 6 M. høj. *A. M.*

Halphen [alfæ'n], George Henry, fransk Matematiker, født i Rouen 30. Oktbr. 1844, død 21. Maj 1889. H. blev 1866 Løjtnant i Artilleriet og udnævntes efter den fransk-tyske Krig til Kaptajn. Fra 1872 var han i en Aarrække knyttet til *École polytechnique* som Lærer og som Eksaminator ved Skolens Adgangsprøve, indtil han 1886 vendte tilbage til den aktive Tjeneste. S. A. blev han Medlem af Akademiet, hvis Pris han 3 Gange havde vundet. H.'s talrige Afhandlinger (i »Journal de l'École Polytechnique«, »Bulletin de la société mathématique de France« o. a. St.) vise ham som en Matematiker af høj Rang. Han har givet vigtige Bidrag til Antalgeometrien, baade for plane og vindskæve Kurver; en Afhandling, »Sur la classification des courbes gauches algébriques« (»Journ. de l'École Polyt.«, 1882), hvoraf H. havde skrevet det meste allerede 1870, vandt 1882 den af Videnskabernes Akademi i Berlin uddelte Steiner'ske Pris. Videre maa nævnes hans Arbejder inden for Integralregningen: hans Disputats »Sur les invariants différentiels« [1878] samt den af det franske Akademi prisbelønnede Afhandling, »Sur la réduction des équations linéaires aux formes intégrables«. H.'s Hovedværk er »Traité des fonctions elliptiques« [1886], hvoraf kun 2 Bd. udkom inden hans Død, medens Brudstykker af 3. Bd. senere ere udgivne af Medlemmer af Akademiet. *Chr. C.*

Hals (*collum*), den Legemsdel, der forbinder

Hoved og Krop, har dels den Opgave at bære Hovedet samtidig med at tillade dette saa fri Bevægelighed som muligt, dels optager den i sig alle de forskelligartede Forbindelsesveje mellem Hovedets og Kroppens Organer. Hovedets fri Bevægelser opnaas derved, at den Del af Hvirvelsøjlen, som danner H.'s Skelet, har en forholdsvis stor Bevægelighed, navnlig mellem de to øverste Halshvirvler og Hovedskallen (se Hvirvelsøjle). Bevægelserne udføres og reguleres af talrige Muskler (de skraverede Dele paa Fig.), der navnlig bagtil og til Siderne for Halshvirvlerne *(hh)* danne den mægtige Nakkemuskulatur (*k*), medens de kraftige Nikkemuskler (*a*) indtage H.'s Sidepartier fortil. — II. passeres af talrige Blodkar, der dels forsyne H. selv, dels ere bestemte for Hovedet og da navnlig Hjernen; de største af disse ere Carotisarterien (*g*) og Jugularvenen (*f*). Nerveforbindelsen mellem Hjernen og Kroppen sker først og fremmest gennem Rygmarven (*i*), der ligger forsvarlig beskyttet inde i Hvirvelsøjlens Hulhed, og dernæst gennem forskellige Nerver,

Tværsnit af Menneskets Hals.

f. Eks. *Vagus* (*c*) og *Sympathicus* (*l*). Tæt foran Hvirvelsøjlen ligger Svælget, der nedad gaar over i Spiserøret (*b*); foran dette forløber Luftrøret (*d*), der opadril fortsætter sig i Struben. Omkring den øverste Del af Luftrøret har den mærkelige Skjoldbruskkirtel (*e*) sin Plads. *S. B.*

Hals, i Alm. indsnævret Del paa en Brugsgenstand (Flaske, Vase o. l.), bruges som Benævnelse for Neddrejningen i en Aksel i Lejestederne; ved H. betinges et mindre og altsaa billigere Leje, men da Akselen svækkes ved Neddrejningen, anvendes H. ikke i godt Maskineri. H.'s Nytte er at forhindre Akselens Længdeforskydning, men dette opnaas lige saa godt ved Stopperinge. Da H. ikke som Endetappen er alene bærende, men ogsaa gennem sig forplanter Arbejdet, maa dens Styrke beregnes ikke alene med Hensyn til Bøjning, men ogsaa til Vridning. *F. W.*

Hals (Søudtryk), et Tov, hvormed det luv (o: den Side, hvorfra Vinden kommer) nederste Hjørne af et Undersejl bliver halet tæt ned til Rælingen, for at Sejlet kan komme til at staa saa fladt udspændt som muligt. Paa et Stagsejl (se Sejl) betegner II. det Tov, der holder Sejlets forreste (og nederste) Hjørne fast til Spydet eller Masten. Halsbarm, det Hjørne i Sejlet, hvori H. sidder fast. Halsknob, den Knob (Knude), hvormed H. befæstes i Halsbarmen. Halsklampe, en Klampe af en særegen Form, der boltes fast paa Skibssiden, og paa hvilken H. gøres fast; Halsstopper, en kort Sejsing, der bruges til at surre i Halsbarmen fast, efter at den er halet paa Plads; den tjener altsaa som Sikringsmiddel imod, at Sejlet skal slaa sig løs i det Tilfælde, at H. springer. Halsspant, det Spant, hvor Skibets Runding saavel for som agter begynder. Halstalje, en Talje (Trisse), der bruges, naar Mesanens (se Gaffelsejl) Halsbarm skal hales ned.

Paa Kanoner, der fortil ere forsynede med et Hoved, betegner H. det Sted, hvor Hovedet støder sammen med Kanonens Legeme. *C. L. W.*

Hals kalder man paa Strygeinstrumenter og de til Lutfamilien hørende Instrumenter det lange, smalle Stykke Træ, der udgaar fra Lydkassen, og paa hvilket Gribebrædtet hviler. Den forfærdiges af haardt Træ, er som oftest flad oventil og afrundet paa Undersiden for at lette Haandens Gliden op og ned. Den øverste Del af H., der bærer Skruerne, om hvilke Strengene ere viklede, kaldes ogsaa Hovedet. — II. kaldes ogsaa i Nodeskriften den lodrette, op- eller nedadvendende tynde Streg, der udgaar fra Nodehovedet. *S. L.*

Hals, Halvø paa Vestsiden af Indløbet til Odense Fjord. Ved en smal Tange, Draget, staar den i Forbindelse med Fyn. Paa dens østligste Pynt, Enebærodde, findes et Fyrtaarn. *G. F. H.*

Hals, Sogn og Sogneby i det nordøstlige Nørrejylland, det sydøstligste Hjørne af Vendsyssel ved Limfjorden og Kattegat, Aalborg Amt, Kjær Herred. Sognet har (1890) 1,852, Byen 824 Indb. (1801 havde Byen: 643, 1860: 884, 1880: 1,041). Den smukt beliggende, købstadlignende Landsby H. ligger ved Nordsiden af Limfjorden nær ved Indløbet fra Kattegat, ca. 24 Km. 0. S. 0. f. Aalborg, og har Kirke, Sparekasse, mange handlende og Haandværkere samt Toldkontrol, Lodsstation, Post- og Telegrafstation og en Skibsbro, ved hvis Yderende der er en lille Havn med 2,5 M.'s Dybde; ved Brohovedet er der 4, i Indløbet i Renden paa H. Barre ca. 5 M. Vand. Ved H., der er kendt i den tidligste Middelalders Historie af Slaget mellem Guldharald og Harald Graafel, ligger noget Ø. f. Byen H. Skanse, hvis Anlæg paabegyndtes af Frederik II 1583 (allerede tidligere har der dog været en Befæstning); ja Kongen tænkte endog at anlægge en By her ved Nordmandshage, det yderste Punkt ved Indløbet til Limfjorden. Planen blev dog senere opgiven, vistnok paa Grund af den kort efter udbrydende svenske Krig, i hvilken Skansen snart var i de Danskes, snart i de Svenskes Hænder og rimeligvis til Dels er bleven ødelagt. De gamle Befæstningsanlæg med Volde ere dog endnu bevarede; nu er der et lille Lystanlæg. (Se om »Skansen« Saml. til jydsk Hist. 1. R., VIII Bd., S. 257 ff. og 364 flf.)- *H. W.*

Hals, 1) Frans, hollandsk Portrætmaler, født i Antwerpen omtr. 1580, men som pur ung overflyttet til Haarlem, hvorfra hans Slægt stammede, og hvor han var bosat til sin Død 26. Aug. 1666. Elev af (den ældste) Karel van Mander. Rigtigheden af de gamle Biografers Beretninger om hans lystige Ungdomsliv bekræftes af Arkivdokumenter, der bl. a. meddele, at han i Febr. 1616 for Raadet blev irettesat for Mishandling af sin Hustru Og

maatte love at vogte sig for »Drukkenskab og lignende Udskejelser«. Hun døde i samme Maaned; ikke et Aar senere (12. Febr. 1617) havde han Bryllup med sin anden Hustru og allerede 9 Dage efter Barn i Kirke. Alligevel var han da en agtet Borger, hans Talent blev prist baade paa Vers og Prosa, og ansete Mænd vare Faddere til hans mange Børn. 1644 var han Formand for Lukas-Gildet. Men Moden vendte sig fra ham, og det blev ham snart ganske bogstavelig umuligt at tjene til sit Brød. I Marts 1654 afstod han Retten over sine faa Ejendele til en Bager, hvem han skyldte 200 fl. for Brød og Smaalaan. 1662 søgte og fik han Hjælp af Øvrigheden, 2 Aar efter blev denne fornyet som en lille livsvarig Understøttelse. Hans Enke var 1675 nedsunken i den dybeste Elendighed og blev understøttet af Fattigkassen.

Mellem de mange ypperlige hollandske Portrætmalere fra Beg. af 17. Aarh. er F. H. den genialeste Mester og næst efter Rembrandt den hollandske Malerkunsts mest betydelige og indflydelsesrige Maler. Han forstaar som ingen anden at give de Figurer, han fremstiller, brusende Liv, det lyser i deres Øjne, det er i hele deres Minespil, i deres utvungne Stillinger, i Hænderne, det ruller dem i Blodet gennem Kroppen som Uro og Bevægelighed. Ingen maler Oprømtheden bedre, evner mere slaaende tro at gengive alle Afskygninger af Smil og Latter. Hans overlegne maleriske Foredrag, hans dristige, brede og bestemte Penselføring har en ejendommelig Skønhed ved sin Frihed, Friskhed, Lethed og Kraft. Og uagtet Farven næppe er hans stærkeste Side, give de smukt stemte graa og sorte Toner ofte hans Billeder en virkningsfuld malerisk Holdning. Hans Hovedværker ere de 8 store Skytte- og Forstanderbilleder, der findes paa Raadhuset i Haarlem, det ældste er fra 1616, endnu lidt tamt — Billeder fra H.'s tidlige Ungdom kendes ikke —, de seneste fra 1664, malede med rystende Hænder, men endnu ypperlige i Karakter, Udtryk og Liv. Rigt repræsenteret i Amsterdam og Berlin, hvis Samlinger foruden Portrætbilleder af H. have gode Prøver paa de legemsstore Karakterfigurer af Typer fra Folkelivet — Krogæster, Gadeoriginaler o. l. —, som han malede lejlighedsvis. Et pompøst Portrætbillede — Willem van Heythuysen, fremstillet som en Triumfator, der har plukket alle Livets Roser uden at saare sig paa Tornene — i den Lichtenstein'ske Samling i Wien (solgt ved Auktion 1800 for 51 fl., nu vel 100,000 fl. værd); en glimrende aandfuld Skitse efter samme Model i Museet i Bruxelles; et stort, figurrigt Familiebillede i Louvre. Glyptoteket i Kjøbenhavn ejer et lille Portræt af Descartes. 6 af H.'s Sønner uddannedes som Malere med Faderen til Forbillede. Oftest forekommer Billeder af Frans Fransz H., Opstillinger af døde Genstande, gengivne med stor Penselvirtuositet i Faderens maleriske Stil. (Litt.: Houbraken, >De groote Schouburgh« [Amsterdam 1718]; Willigen, *Les artistes de Harlem* [Haarlem 1870]; Bode, >Studien zur Geschichte der holl. Malerei« [Braunschweig 1883]; Baumann, »F. H.« [Kbhvn. 1892]). *K. M—n.*

2) Dirk, hollandsk Genremaler, ovenn.'s Broder, født i Haarlem før 1600, død smst. Maj 1656. Under Broderens Paavirkning udvikledes han til at blive en af de første og bedste af de saakaldte »Selskabsmalere«, hvis Yndlingsemner ere de lapsede Modeherrers Tidsfordriv ved Vin, Kvinder, Spil og Sang. Gode Prøver paa hans kvikke og kaade Billeder i de kjøbenhavnske Samlinger. *K. M—n.*

Hals, Karl Marius Anton Johan, norsk Pianofabrikant samt Grundlægger og Ejer af »Brødrene Hals'es Musikhandel« i Christiania, er født i Sørum, Romerike, 27. Apr. 1822. Sammen med sin Broder Petter Martin Emil H. (1823—71) gik han i Snedkerlære, hvorefter begge Brødrene i 4—5 Aar uddannede sig videre i Datidens bedste Pianofabrikker i Danmark, Tyskland og Frankrig. 1847 begyndte de deres Virksomhed som Pianofabrikanter i Christiania, og Foraaret 1848 var deres Instrument Nr. I færdigt, et opretstaaende skraastrenget Piano, næsten helt og holdent de to Brødres egenhændige Arbejde. 1852 byggede de deres første 7-Oktavers Flygel, Arbejdernes Tal voksede, og 1856 købte de Tomt til en egen Fabrikbygning i Slortingsgaden, hvor Etablissementet senere ved Tilkøb af Naboejendomme og Nybygninger gentagne Gange er blevet udvidet; 1880 opførtes saaledes en egen Bygning hvori bl. a. »Hals'es Koncert- og Forelæsningssal« med Plads for 600 Tilhørere. 1863 begyndte Fabrikken at forfærdige krydsstrengede opretstaaende Pianoer, 1875 byggedes det første krydsstrengede Flygel, 1878 fik Firmaet Patent paa en Flygel-Repetermekanik, 1886 udvidedes Fabrikationen til ogsaa at omfatte Orgelharmonier. Efter Broderens Død ledede Karl H. alene Forretningen til 1883. Firmaet indehaves nu (1898) af ham selv og hans to Sønner Thor H. og Sigurd H., hvilken sidste 1881 havde grundlagt en Musikhandel, der 1887 gik ind i den store Fællesforretning. Denne sysselsætter nu over 100 Arbejdere, og Fabrikken tilvirker 10—12 Instrumenter ugentlig; 7. Novbr. 1890 var Instrument Nr. 10,000 færdigt. — For Industrien har H. været en af Landets virksomste ledende Mænd; han var 1877—97 Formand i »Den norske Haandværks- og Industriforening« i Christiania og var 1888 Norge's Kommissær ved den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn. Hans Arbejde for at hæve det norske Haandværk og Industri har bragt Regeringen til at benytte ham i de kgl. Toldkommissioner af 1879 og 1887 og ham selv til at modtage Valg til Stortingsrepræsentant for Christiania i Aarene 1889—91. Som Vidnesbyrd om hans Virksomhed paa dette Omraade foreligger der fra hans Haand et motiveret Forslag til en helt ny Toldtarif [Chra. 1891, ny Udgave 1896]. *J. B. H.*

Halsaa g se Aag.

Halsaa og Hartmark Herred, Mandal Fogderi, Lister og Mandal Amt, (1891) 3,294 Indb., er en ca. 28 Km. lang, men kun ca. 6 Km. bred Strækning af Kysten paa begge Sider af Mandalselven's Udløb i Skagerak. Foruden af et meget udtunget Fastland bestaar Herredet af en Mængde større og mindre Øer, hvilke i orografisk Henseende danne en Fortsættelse af de langs Kysten paa denne Strækning optrædende nøgne flade Heie og lave Aase. De Dale og dybtindgaaende Fjorde, som paa Fastlandet adskille disse, gaa mellem Øerne over til mere eller mindre aabne Fjorde og trange Sund, mellem hvilke en Mængde gode Havne letter Sejladsen, men yderst ligger en Række af Skær, hvorpaa mangt et Forlis har fundet Sted.

Omtrent midt i Herredet gaar Mandalselvcn's Dalføre fra Nord mod Syd; det er Herredets bredeste og bedst bebyggede Dal, hvori Elven flyder rolig og stille og farbar i sin hele Strækning inden for Herredet — 5 Km. — for Baad og i den nedre Del for større Fartøjer. I Nærheden af Udløbet ligger Ladestedet Mandal paa begge Sider af Elven. Fjældene ere ude mod Kysten bedækkede med Rullestene og aldeles golde, længere ind i Landet og især 0. f. Mandalen ere de bevoksede med Skov, fornemmelig Løvskov. Den højeste Top, Haalandsheia (211 M.), ligger paa Vestsiden af Mandalen, hvor i det hele Fjældet er højere end paa Østsiden; paa Hilleøen viser Fjældets øverste Del sig fra alle Kanter som en fladpullet Hat, der under Navnet Hilløhatten (98 M.) er kendt som Sømærke. De i Landet indgaaende Fjorde ere kun smaa, de største ere Hartmarkfjorden, som i nordlig Retning gaar 5 Km. ind i den østlige Del til Hartmark Kirke, og Skogsfjorden paa Vestsiden, ligeledes 5 Km. lang med et overmaade trangt, kun for Baade passabelt Indløb. De mange i Dalene liggende Vande ere ubetydelige; nævnes kan Djubovand, 3 Km. langt, i en fra Nord mod Syd V. f. Hartmarkfjorden gaaende Dal, som kun ved et ganske lavt Eide er skilt fra Tregdefjorden, Navnet paa Sundet mellem Fastlandet og de udenfor liggende Øer, Lyngø, Horsø og Landø. V. f. disse ligger Herredets største 0, Skjernø, og allervestligst den næsten lige saa store Hilleø, Havet mellem disse kaldes Mannefjorden. S. f. Skjernø ligge et Par smaa Øer, Ryving en og Slettingen, samt Holmen Kraaga, hvilken sidste er den sydligste i Norge, paa 57° 57' 35" n. Br. Paa Ryvingen var tidligere opført et Kystfyr af 3. Orden, som nu (1897) er afløst af et 1. Ordens Fyr, der fra en Højde af 52 M. sender 4 elektriske Lynglimt hver 20. Sek. ud over Havet og ind over Mannefjorden, det er et af de kraftigste Fyr i Europa. Af de mange Havne kunne nævnes Tregde ved Fjorden af samme Navn, Kleven 0. f. og Risøbank V. f. Mandalselven's Munding; ved begge disse Havne findes Indsejlingsfyr, for den i sidste paa Hatholmen, samt Havnen i Hillevaagen paa Hilleøen. Bebyggelsen er tættest i Mandalen's nedre Del, om Hartmarkfjorden og Skogsfjorden. De største Gaarde i de to Sogne, hvoraf Herredet bestaar, Halsaa Hovedsogn i Vest og Hartmark Anneks i Øst, er i det første den gamle adelige Sædegaard Halsaa paa Vestsiden og Skinsnæs paa Østsiden af Mandalselven, i paa hvilke Gaardes Grund Ladestedet er beliggende; store Gaarde ere desuden Ime, Berge og Skogsfjord. I Annekset ere Gaardene mindre, de største ere Hartmark og Osnæs. Bymæssig bebygget er Tregde med 20 Huse og 136 Indb. og Hille med 26 Huse og 141 Indb. I gejstlig Henseende danner Herredets tvende Sogne sammen med Ladestedet Mandal Præstegæld. Den vestlandske Hovedvej fører fra Grænsen mod Holme Herred til Mandal og derfra videre Vest over langs Skogsfjorden til søndre Undal. Fra Mandal gaar Hovedvej Nord over gennem Mandalen til Aaseral og rodelagte Veje til flere Kanter, saaledes til Tregde Øst over og Vest over til Risøbank og videre langs Kysten til Kvaafjorden. Hovednæringen er Agerbrug og Søfart, Skovbrug er højst ubetydelig, derimod er Fiskeri adskillig drevet — Laksefiskeriet i Mandalselven er saaledes bekendt. De mange Oldtidsminder tyde paa en tidlig Bebyggelse. Herredets Areal er 117 □Km., hvoraf 4 □Km. Indsøer. *J.F. W. H.*

Halsaarefistel se Aarefistel.

Halsbaandfinke se Amadiner.

Halsbaandsprocessen se Lamothe.

Halsbarm (Søudtryk) se Hals.

Halsbetændelse d. s. s. Angina (s. d.).

Halsbind se Halsklædning.

Halsbrynde, Halsbrænden (norsk Haubit) (*Pyrosis*), en brændende Fornemmelse langs Spiserøret, der antages at skyldes Indvirkningen af forskellige Luftarter (Kulsyre, Kulbrinter) fra Ventriklen. H. optræder især efter rigelig Nydelse af fede Fødemidler og er et almindeligt Symptom ved Dyspepsi. *A. F.*

Halsbrynje se Rustning.

Halsbugfinnet se Fisk, S. 612.

Halsbnry [hä'lzbəri], Hardinge Stanley Giffard, Lord, engelsk Statsmand, er født 1823, blev 1850 Sagfører i London og 1865 *Queens Counsel.* Som Mr. Giffard var han 1875—80 *Solicitor general* og 1877—85 Medlem af Underhuset, men ophøjedes da til Peer som Baron H. Han har 3 Gange været Lordkansler i konservative Ministerier, nemlig Juni 1885—Febr. 1886, paa ny Aug. 1886—Aug. 1892 og endelig siden Juni 1895. *E. E.*

Halse. I Jagtsproget forstaas herved Jagthundenes Gøen, navnlig hos Støverne, naar de jage paa Foden af Vildt. *H. F. J.*

Halse (Søudtryk), bruges i Koffardimarinen i Betydning af at kovende; det kaldes ogsaa at h. rundt. Naar et Skib ligger bi de Vind, ere Halsene (s. d.) paa Undersejlene halte til Luvart, Skøderne (s. d.) derimod i Læ. Heraf kommer Udtrykket »ligge med styrbords (bagbords) Halse« o: ligge bi de Vind med Vinden »styrbord (bagbord) ind« ɔ: med Vinden ind fra styrbords (bagbords) Side. »Stik op Halser« : Kommandoord i en Stagvending, hvorefter H. og Skøder kastes los, som Forberedelser til at brase om. *C. L. W.*

Halse Herred, Nordmøre Fogderi, Romsdal's Amt. (1891) 1,377 Indb., er et lidet 19 Km. langt og 18 Km. bredt Herred noget 0. f. Christianssund. Det bestaar af et ved flere dybgaaende Dalfører og Eid i mindre Dele adskilt bjærgfuldt Fastland samt en Del ganske smaa Øer, mod Vest begrænses det af Halsefjorden; mod Syd for en liden Del af Bøfjorden, for øvrigt følger Grænsen her ligesom paa Østsiden Fjældkammen indtil Aarsund- eller Tusterfjorden, som danner Nordgrænsen. Fra denne skærer den ca. 8 Km. lange og ved Bunden ca. 5 Km. brede Skaalvigfjord sig ind i sydlig Retning, hvilken i sin østre Ende fortsættes i den i en Bue først mod Øst, siden mod Syd gaaende Betten- eller Settemdal, medens fra Bundens Vestende det lave Hasleeid fører ret i Vest til Hasletjorden. Længere mod Nord fører fra Skaal vigfjorden en jævnt stigende Dalstrækning, der for største Delen optages af Glaamsmyren over til Arisvikfjorden, Aarsundsfjorden's Forlængelse. Ved disse Dale og Eid deles Fjældmassen i flere adskilte Partier, af hvilke det N. f. Glaamsmyren stiger jævnt op til 273 M. og gaar paa sine Steder langs Stranden

over i dyrkbare Bakker; S. f. Myren hæver Fjældet sig med svag Skraaning op til Grænsefjældet Blaafjæld 734 M., falder derpaa brat mod Syd, men mindre stejlt mod Vest mod Bettendalen og det i denne liggende Rognskogvand; her er i Dalen god dyrkbar Mark. 0. f. Betten-Settemdalen stiger Fjældsiden rask op til Toppene Tusserne, som med en Højde af fra 723 M. til 756 M. ligge i en Række fra Øst mod Vest efter hinanden, faldende brat Syd over; men jævnere Nord over fortsættes Højderyggen Vest over gennemskaaret at forskellige Skar, først til Blaafjæld 690 M. og saa til Herredets højeste Punkt Saksen 891 M., som ligger ret op for Bøfjorden's Munding ved Haslefjorden. Nord over mod Skaalvigfjorden og Hasleeidet gaar Fjældet over i lave, skovbevoksede Aasknatter, hvilke ogsaa fortsætte N. f. Hasleeidet paa den Halvø, som dannes af Haslefjord, Aarsundfjord og Skaalvigfjord; dog ere Aasene her endnu lavere og skovbevoksede helt til Tops. Den højeste er den 373 M. høje Aakvikknoken. Næsten overalt ende Fjældets Sider i dyrkbare Bakker, hvorfor Bebyggelsen er temmelig jævnt fordelt langs Stranden, tættest dog i Skaalvigfjorden og i Bettendalen og paa Halseeidet, hvor ogsaa Kirken ligger. Vande findes der fiere af, de ere dog alle smaa og ligesom de derfra rindende Bække uden Betydning. Jordbunden er meget god, hvorfor Agerbrug er en Hovednæring, god Furuskov findes endnu paa flere Steder i det indre af Skaalvigfjorden, Løvskov fornemmelig i Bettendalen, og god Brændtorv i de mange Myre som Glaamsmyren og Rødmyren. I de store Saltvandsfiskerier deltager en stor Del af Befolkningen, af Hjemmefiskeriet har især Laks- og Søørredfiskeriet Betydning. Rodelagt Vej fører over Halseeidet og videre langs Vestsiden af Skaalvigfjorden samt paa dennes Østside fra Gaarden Vaagland over til Valsøfjorden i Øst og til Betten-Settemdalen og videre gennem denne mod Syd. Ved et paa Surendalen gaaende Lokalskib staar Halse i søværts Forbindelse med Christianssund. Herredets Areal er 136 □Km., hvoraf 2,5 □ Km, Indsøer. *J. F. W. H.*

Halsfistel kan man kalde enhver efter Betændelser (oftest Kirtelbetændelser) bestaaende Fistel. Men almindeligvis tænker man ved H. paa de medfødte H., der stamme fra de i Fosterlivet eksisterende Gællespalter, altsaa ere Misdannelser — eller rettere Standsningsdannelser. Disse medfødte H. findes som oftest ved den midterste Del af Halsen — nogle Centimeter over Nøglebenets indre Ende. Ofte ende de blindt, men de kunne ogsaa indad aabne sig i Svælg, Strubehoved eller i øverste Del af Luftrør eller Spiserør. Som lignende Dannelser opfattes en Del Cyster paa Halsen, idet disse opstaa ved, at baade H.'s ydre og indre Munding lukkes til. H. gøre ingen Skade og genere kun yderst lidt i Henseende til Udseendet, hvorfor man oftest lader dem ubehandlede. Forsøg paa at fjerne dem ville føre til ret dybtgribende Operationer, og disse ville i alt Fald efterlade Ar. *E. A. T.*

Halshugning, Henrettelse ved Afhugning af Hovedet, benyttedes alt hos Romerne, dels med Sværd, dels med Økse; Øksen, der mindede om Dyrets Slagtning, ansaas for mere vanærende end Sværdet. I Middelalderen benyttedes II. over for Forbrydere af de privilegerede Stænder eller tilstodes som Benaadning i Stedet for Hængning og kvalificerede Dødsstraffe. I Nutiden foretrækkes H. af de fleste Stater, der have bibeholdt Dødsstraffen, som den hurtigste og derfor humaneste Dødsmaade; den fuldbyrdes dels med Guillotine, dels med Haandøkse eller Sværd. I Danmark eksekveres Dødsstraf, idømt efter de almindelige borgerlige Love, offentlig med Økse, og den henrettedes Legeme begraves i Stilhed, men i indviet Jord. Skulle flere halshugges, maa den ene ikke overvære den andens H. Dommen skal være paakendt af Højesteret og forelagt Kongen til Resolution. Den dømte forberedes af Præsten og kan nyde Alterens Sakramente, Præsten skal være til Stede paa Retterstedet. Paa frugtsommelige Kvinder samt paa sindssyge vil H. vistnok ikke blive fuldbyrdet, uagtet Loven ikke omtaler det. Da Brugen af Haandøksen udsætter den dømte for Pinsler, hvis Skarpretteren hugger fejl, og da offentlig H. maa ansees for et raat og modbydeligt Skuespil, foreslog Regeringen 1882 H. inden for Fængselsmuren (Intramuranhenrettelse) med Faldøkse, men Forslaget blev ikke Lov. H. af Straffanger for Forbrydelser begaaede i Strafanstalten fuldbyrdes i Fængselsgaarden i Overværelse af de andre Fanger. Saaledes foregik den sidste H. i Danmark 1892; den sidste offentlige H. skete 1882. Efter lignende Regler som i Danmark fuldbyrdes H. i Norge (den sidste H. 1875). I Sverige og Tyskland benyttes Intramuranhenrettelse, i Tyskland enkelte Steder med Guillotine, i Frankrig eksekveres H. med Guillotine offentlig, men faktisk faa kun enkelte Lejlighed til at overvære H. *A. Gl.*

Halsjærn se Gabestok.

Halske, Johann Georg, tysk Tekniker, (1814—90), Medstifter af Firmaet Siemens & H. (s. d.).

Halsklædning. I Fræse er angivet den særlige H.'s (Halspynts) tidligste Former saavel for Mænd som Kvinder. Dens videre Udvikling begyndte i Danmark ca. 1620, da den fæstedes paa den meget høje Trøjelinning og gaves Fald nedad (Fig. 1). Piberne forsvandt, og den glatte Krave, der oprindelig sad fast paa Skjorten, blev i lang Tid Mode. Vi kende den fra de talrige Portrætter af Christian IV fra hans Manddoms og Alderdoms Tid. Snittet var en aflang Firkant, paa de 3 Sider besat med saa brede syede Kniplinger, at den 1634 strakte sig ud over Skuldrene. Den holdt sig i den Bredde til Aarene om 1650, d: Christian IV's Tid ud. I Frederik III's Dage, da det lange Nakkehaar skjulte Kravens bageste Del, lagdes Vægten paa dens forreste, der forlængedes ned over Brystet, hvor de indre Kanter stødte sammen i dets Midtlinie. Om Halsen blev Kraven bunden med Snore, hvis Kvaster viste sig forneden (Fig. 2). Besætningen med syede Kniplinger forblev

Fig. I.

den samme til ca. 1665, da de faldt bort, og der brugtes nu kun en glat Lærredskrave (Fig. 3). Det er denne Kraveform, der efterhaanden paa gejstlige Dragter smalnede mere og mere og til sidst blev til den saakaldte Bladkrave, som endnu ses paa katolske og svenske Præsters Dragter.

Pibekraven naaede sin monstrøseste Størrelse i Damernes Dragt. Da den aflagdes, hvilket skete i de første Aar af 17. Aarh., viste de sig atter med blottet Hals (se Dragt, Fig. 34). Denne Mode, der allerede var kommen op i Italien en Snes Aar forud, naaede i England den yderste Ekstravagance under Dronning Elisabeth (ca. 1590).

Fig. 2.

I Danmark skred Moden i urimelig Størrelse ikke synderlig ud over det i Dragt, Fig. 34 angivne Omfang.

Damerne i Danmark fulgte Herremoden og optoge de brede, kniplingbesatte Kraver (se Haar- og Skæg moder, Fig. 9), men beholdt den blottede Hals. Selve Kraven gjordes saa bred, at den naaede midt ned paa Overarmen. Den blottede Hals kunde dækkes af en bred, klar Krave uden Kniplingsbesætning, som paa et bevaret legemsstort Portræt af Prinsesse Magdalene Sibylle, eller af en kniplingsbesat Fichu, der bagtil var skaaren i en Spids, som dækkede hele Ryggen (se Dragt, Fig. 37).

Dronning Sofie Amalie havde helt blottet Hals (se Dragt, Fig. 40). Kjolens Nedskæring er garneret med en bred Knipling, *le mouchoir de cou* paa Fransk, der holdt sig under denne Dronnings Tid. Den er imidlertid mere en Besætning end nogen H. 1672 kom til Vinterbrug en Modest af Pelsværk kaldet *palatine* efter Hertuginden af Orleans, Elisabeth Charlotte af Pfalz. Hun fortæller selv, at hun var i Mode og blev i den Grad efterabet, at da hun en Dag frøs og havde taget en gammel Pelskrave paa, blev den straks beundret af Hoffet, Damerne fik sig Magen til den og opkaldte den efter hende. Næste Sommer bleve Palatinerne ogsaa gjorte af Kniplinger.

Fig. 3.

I Frederik III's senere Tid aflagdes Kraven, og Halstørklædet (paa Fransk *cravate*, af Kroat), paa Dansk Halskluden, kom op. Det lange Haar eller i Mangel af det de store Parykker dækkede Skuldre og Ryg og lod kun Brystet frit til at placere denne Strimmel af Musselin, af Kniplinger eller kun garneret med dem. Den holdtes sammen med et Smykke eller med et kulørt Sløjfebundt. Ca. 1690 bares Halskluden knyttet *à la Steinkerk*, kaldet saaledes, fordi de franske Prinser før Udrykningen i Slaget ved Steenkerke ikke fik Tid at binde Halskluden regulært, men snoede den om Halsen og stak dens Ender i et Knaphul. Denne Mode fik ogsaa Indpas blandt danske militære. Med 18. Aarh. kom Halsbindet, hvis Oprindelse var et firkantet Klæde, halveret til Trekant og lagt om, til det fik et smalt Binds Bredde. Enderne fæstedes sammen i Nakken. Skjorteaabningen prydedes med Kalvekrøs. Saaledes stod Moden til 1792. Tørklædet lagdes nu saa bredt, at Ansigtet kunde skjules deri til Næsetippen, og Enderne bandtes foran i Sløjfe.

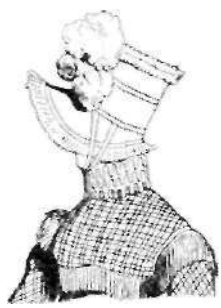
Om H. i Damemoder er der egentlig ikke Tale i 18. Aarh., i alt Fald ikke i Selskabsdragten. Kjolerne vare nedringede, firkantet eller spidst nedskaarne, og den blottede Hals dækkedes ved lette Sjaler eller Palatiner, naar det var køligt. Først henimod Revolutionstiden dækkedes Hals og Barm atter til Stadighed. Under de antikiserende Moder efter 1793 præsenterede Damerne saa megen Nøgenhed som muligt, og om H. var ikke Tale.

Fig. 4.

19. Aarh. holdt sit Indtog for Herrernes Vedkommende med det høje Halstørklæde fra Revolutionen. Man begyndte med at binde under det et hvidt Stykke, hvis Rand ragede en lille Kende op over Tørklædet (»Hvidt i Halsen«). 1812 voksede dette op til Fadermordere, høje opstaaende Flipper af stivet Lærred, hos Økonomer af Papir. 1818 begyndte man inden i Halstørklædet at lægge et Bind stivet med Fiskeben eller af stift vævet Haardug, der gik op under Ørene i en Bue, og Hagen hvilede fast deri. Man lagde ogsaa en bred vatteret og stukken Pude i Halstørklædet, og at binde sin Halsklud i Sløjfe var, som det fremgaar af Klokker Link's Vise i »Nej« (1830), en af Toilettets vanskeligste Opgaver. Forfærdiget af stift sort Læder, øvre Kant malet med hvid Oliefarve og bagtil forsynet med 2—3 Spændestropper blev det i Hærene et Torturapparat, der tilsigtede at stramme den militære Holdning ved at tvinge Hovedet rankt op. 1830 forsvandt Halstørklædet. Det stive høje Indlægsbind spændt i Nakken blev tilbage, overdroges med Tøj o: Silke eller Atlask med større eller mindre forlorent udførte Sløjfer (Fig. 4) eller med to tilsyede Tøjlapper, der samledes foran Brystet med en Naal og fyldte Vesteaabningen. Efter 1800 var det blevet mere og mere Brug at gaa med løse Bindekraver for at dække under denne (det nu saa foragtelig benævnte »Skomager-

Fig. 5.

linned*). Nu vare ogsaa de overflødige, og man hjalp sig med en tarvelig Skjorte, der som usynlig kunde bæres Dage i Træk. 1835 brugtes endnu ofte Halstørklæder bundne med simpel Sløjfe, og Kalvekrøs kom atter frem paa »det hvide i Brystet«.

I 1840'erne holdt Halsbind eller Tørklæder med indlagt Pude sig endnu jævnsides med lange Halstørklæder, der bandtes to Gange om Halsen, medens de lange Ender slyngedes sammen over Vesteaabningen. »Hvidt i Halsen« brugtes ikke hertil, og lidet Skjortebryst (eller Krave) var synligt.

1848 skabtes en ny H.: faste Mansketter og fast nedfaldende Krave paa Skjorten. Senere kom Slips, vistnok en engelsk Opfindelse *{slip:* et langt smalt Stykke), et Bændel, der bandtes i Sløjfe foran. Denne stiliseredes i stabil Form, og Resten

Fig. 6.

af Bændelet knappedes eller spændtes under Sløjfen. Ud af denne udviklede sig til nedfaldende Flipper Humbuggen (atter engelsk), Sløjfen alene indrettes til at fæstes paa Halsknappen med Elastik. Skjortebrystet udstyredes pragtfuldt med Plisseer, Læg og Udsyninger. Senere bleve Flipper og Mansketter gjorte løse af økonomiske Hensyn, Skjortebrystet blev glat.

Damemoderne i Kejsertiden kendte lige saa lidt H. som i Revolutionstiden førend 1810, da opstaaende Kraver kom, men kun som Indfatning om den blottede Hals. 1811 blev Spencer Mode til Promenadedragt, og den pyntedes foroven med en Fræse, en Pibekrave i flere Lag (Fig. 5), en Genoplivelse af en Renaissancemode, der gennem Paavirkning fra Maskekomedien af og til dukkede op i 18. Aarh.'s Damemoder som en løs, pibet Strimmel om den bare Hals. Fræsen holdt sig til 1818; da kom Modesten (i 17. Aarh.: *modeste,* et Overskørt, Pelerine o. s. v.), et Slag, der dækkede Skuldrene, rundt om Kanten forneden broderet, om Halsen en Pibestrimmel. Den kunde forlænges for og bag i en Spids, som fæstedes ved Taillen, og udstyres paa mange Maader med nedfaldende Halskrave, med Epauletter, pibede eller læggede Strimler paa de ydre skraa Kanter, brede over Skuldrene og spidst tilløbende nedad.

1830 kom Boaen, en effektfuld, men temmelig utilstrækkelig H., der oprindelig brugtes til Sortie (Fig. 6). Efter 1840 stege Damekjolerne stadig i Højden, og en særlig II. var der ikke Lejlighed til at anbringe. I Tiden op mod vore Dage ere Skik og Brug saa varierende og mangfoldige og saa meget overladte Personens Vilkaarlighed og Smag, at nogen Traad i Udviklingen vanskelig spores. (Litt.: Karl Köhler, »Die Entwickelung der Tracht« [Nürnberg 1877]). *Bernh. O.*

Halskov-Rev strækker sig fra Halskov ca. 3 Km. ud i vestlig Retning. Det faste Stenrev med indtil 2 M. Vand er kun 1/2 Km. langt; men uden for dette ligger et Flak, oversaaet med Stenpuller, over enkelte af hvilke der kun er 3 M. Vand. Yderenden er afmærket med en Lys- og Klokketønde. *G. F. H.*

HalskOV'S Odde, Halvø i det vestlige Sjælland, der skyder ud i Store Bælt og mod Syd begrænses af Korsør Nor. Den ligger i Sorø Amt, Slagelse Herred og hører til Korsør Købstads Jorder og Taarnborg Sogn. Paa Vestspidsen ligger Refshuset, der staar i Jærnbaneforbindelse med Korsør-Banen, og hvorfra der i Isvintre er Overfart til Fyn, Slipshavn paa Knudshoved. *H. W.*

Halskrave se Halsklædning.

Halskæde se Halsprydelse.

Halsled kaldes de Led paa en Søjlehals, som danne Overgangen fra Søjleskaftet til Søjlehovedet (Kapitælet). *E. S.*

Halsleje, det øvre Leje for en staaende Akse i Modsætning til Fodleje (s. d.). Der kan undertiden være mere end eet II. paa samme Aksel. *F. W.*

Halsnæs, en fra den nordsjællandske Halvø mod Sydvest udskydende mindre Halvø ved Indløbet til Issefjorden mellem Kattegat og Roskilde Fjord, Frederiksborg Amt, Strø Herred, Torup og Melby Sogne. Halvøen skal tidligere have været en 0, idet Arre Sø gennem en Havarm over Asserbo Overdrev har staaet i Forbindelse med Kattegat, ligesom der ogsaa har været et Vandløb mod Syd til Roskilde Fjord. *H. W.*

Halsnø Kloster, Søndhordland's Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, *Monasterium sanctispiritus de Halsnø,* stiftet 1164 for regulære Kanniker af Augustinerordenen, sekulariseret ca. 1539 (se Fjeldberg Herred). *J. F. W. H.*

Hals- og Haandsret, Ret til at forfølge de i Sager, der kunne medføre Straf paa Liv eller Lemmer, til at eksekvere Dommen og til at oppebære Sagelaldet, den dømtes konfiskerede Ejendom m. v. Denne Ret, der overalt betegnes som den højeste Jurisdiktion (*jus majus, haute justice*), og som i Middelalderen gav sin Indehaver stor Anseelse og Myndighed, er en af de sidste Rettigheder, som Kongemagten indrømmede Stormændene

over Bønderne paa deres Godser, medens den lavere Domsmyndighed over mindre Forbrydelser ellers med gavmild Haand bortgaves og bortforlenedes. I Danmark tillægges II. o. H. først udtrykkelig Adelen i Christian III's Haandfæstning af 1536 Art. 7, men anses alt stiltiende indrømmet ved Frederik I's Haandfæstning af 1523 Art. 66. Efter Enevældens Indførelse vedblev H. o. H. (D. L. 5—3 — 20); men paa Grund af forandrede Forhold, især Bøndernes Forarmelse, var den i Middelalderen saa højt ansete Ret nu nærmest bleven en ubehagelig Pligt, der paahvilede privilegerede Ejere af komplette Sædegaarde, og som de jævnlig maatte tvinges til at opfylde, se Frd. 6. Decbr. 1743 § 23. H. o. H. bortfaldt ved Grl. 5. Juni 1849 §92. I daglig Tale benyttes H. o. H. som et symbolsk Udtryk for et ubegrænset Herredømme over en Person eller en Ting. *Ludv.H.*

Halsprydelse, Genstande, der bæres om Halsen som Pynt, har sikkert været i Brug fra de allerældste Tider. Selv hos Folk, der ikke kende Metaller, saavel Nutids Naturfolk som hos Stenalderens Folk fra forhistoriske Tider, finde vi H. i Brug, idet man dertil anvendte Genstande, som man enten paa Grund af deres Glans eller deres tiltalende Form fandt tjenlige til Pynt. Til H. brugte man ofte Tænder af Mennesker eller Dyr (det danske etnografiske Museum har flere Eksemplarer af H. af Tænder fra Naturfolk som Ildlændere, Dajakker o. a.), Ravstykker, Smaastene af forskellig Farve, Skaller af Bløddyr, Insektvinger, Smaakugler af Træ, brændt Ler o. 1. Omhyggelige Udgravninger af Stenaldersgrave have vist, at lignende Genstande bares som H. af Datidens Urfolk. De danske Museer ere rige paa H. af Ravstykker, ofte smukt tildannede, som stamme fra Stenalderens Folk. Iblandt de Genstande, som bares om Halsen som H., fandtes ikke sjælden Amuletter, som skulde tjene til Beskyttelse imod Farer, foruden at de tillige tjente til Pynt. H. bæres hos primitive Folk ikke blot af Kvinder, men ogsaa, og ikke mindst, af Mænd. Naar primitive Folk komme i Berøring med Kulturfolk eller Folk, som kende og anvende Metaller, se vi dem altid søge at skaffe sig smaa Genstande af Metal, Glasperler o. L, som de bruge til Pynt, særlig til II. I rene Stenalders Gravfund forekommer i flere Lande af og til et lille Metalstykke, en Glasperle o. 1., som vist har været brugt som H. I Bronzealderen anvendtes H. af lignende Art som i Stenalderen, kun at man dertil, saavidt muligt, føjede Smaastykker af Metal, Bronze eller Guld. Men i Bronzealderen anvendtes ogsaa en helt ny Art H., Halsringen, dannet af een eller flere Metaltraade eller af Metalstænger, som man bøjede efter Halsens Form. Disse Halsringe vare af Bronze eller Guld, og man lagde Vind paa at give dem smagfulde Former. Undertiden hamrede man Stangen ud til Flader, der prydedes med indridsede Ornamenter. Den nordiske Bronzealder er særdeles rig paa smagfulde Ringe af Guld og Bronze, af hvilke flere sikkert have være baarne om Halsen som H., hvad der er godtgjort ved omhyggelige Udgravninger, medens man om andre store Ringe kan være i Tvivl om, hvorvidt de ikke snarere have været brugte som Haar- eller maaske som Skulderprydelser. Halsringe af Metal haves ikke blot fra Nordens, men ogsaa fra andre Landes Bronzealder, ligesom fra den følgende ældste Jærnalder. Særlig vare saadanne Halsringe i Brug hos Gallerne. Hos Østens gamle Kulturfolk vare H. i Brug fra en tidlig Tid. Hos Ægypterne vare H. oftest sammensatte af Perler eller Smaacylindre af brændt glaceret Ler (»Ægyptisk Fajance«), Karneolperler o. 1. Omtrent fra Aar 1500 f. Chr. bleve Glasperler hyppige. I Tiden 1500—1400 f. Chr. var det Brug at bære flere store H. over hinanden, som man ser af Billeder fra Tell-el-Amarna. Konger og rige Folk bare i Ægypten H. af Guld, ofte med Email. H. af denne Art, der næppe nok have noget tilsvarende i Smagfuldhed og fortræffelig Udførelse fra nogen anden Tid, fandtes 1892 ved Pyramiden i Dashur og findes nu i det ægyptiske Rigsmuseum (1898 i Ghiseh). Her ere ogsaa de smagfulde H. fra ca. Aar 1800 f. Chr., der have tilhørt Dronning Aah-hotep. Pragtfulde H. gaves ofte af Ægypten's Faraoner som Udmærkelsestegn, saaledes til Josef (efter I. Moseb. 41). I H. indføjede Ægypterne ofte Skarabæer og andre Symboler, smaa Gudebilleder af Guld, Bronze eller glaceret Ler o. s. v. — Paa de assyriske Billeder ser man ikke H. anvendte; men Perler af Karneol, Ametyst o. 1. ere fundne i Mængde ved Udgravningerne i Ruinerne i Assyrien og Babylonien og have sikkert være brugte som H., rimeligvis mest af Kvinderne. I Bibelen tales oftere om de israelitiske Kvinders H. Smaasole og Smaamaaner af Metal hørte ofte dertil. — Perser, Inder, Kinesere o. a. Kulturfolk i Asien have ligeledes fra gammel Tid sat særlig Pris paa H. Perserkongerne gave ofte kostbare H. til Mænd, de særlig vilde udmærke. Hos Grækerne vare smagfulde H. højt skattede, især af Kvinderne. Fra Alexander den Store's Tid kom Perler meget i Brug. Siden anvendtes ogsaa slebne Ædelstene eller i Mangel af disse Glasstykker, indfattede i Guld, hyppigst til H. Reliefferne fra Palmyra i Glyptoteket i Kbhvn. vise, hvorledes den Slags H. saa ud i Syrien i 2. Aarh. e. Chr. Etrurerne brugte ligeledes kostbare H. Mændene bare ofte tykke Halskæder, helst af Guld, som hang langt ned paa Brystet, og som man bl. a. kan se paa Figurerne over Askekisterne i Glyptoteket og Antiksamlingen i Kbhvn. Romerne satte ogsaa stor Pris paa H., hvortil de anvendte Kæder af Smaaringe af Guld o. 1., Rader af Perler af forskellige Stoffer o. s. v. Snart sluttede de tæt om Halsen (*monilia*), snart hang de ned paa Brystet (*catenae*). Kvindernes H. vare ofte udførte med den største Pragt. Lollia Paulina, der var gift med Kejser Caligula, havde efter Plinius en H., der var 40 Mill. Sestertser (over 8 Mill. Kr.) værd. Adskillige pragtfulde H., der have tilhørt romerske Damer, ses i europæiske Museer; saaledes i Lyon 7 pragtfulde H., fundne sammen 1841 i et romersk Juvelskrin (Cormarmond, »Description de l'écrin d'une dame romaine« [Paris 1844]); i Wien en H., bestaaende af en Guldkæde, 1 M. og 71 Cm. lang, til 30 af hvis Ringe der er fastgjort alle Slags Instrumenter o. 1. *en miniature,* i alt 50 smaa Guldsager. Unge Mennesker i Rom bare ofte i deres H. en Kapsel (*bulla*); de rigeres var af Guld, de fattigeres af Læder. Den aflagdes af Drengene, naar de anlagde Mændenes Toga, af de unge Piger, naar de bleve gifte. Ogsaa Mænd bare gerne som H. svære Kæder, der ofte faldt ned paa Brystet; dertil sluttede sig Udmærkelsestegn (*phalera*), af Sølv,

fra Caracalla's Tid ofte af Guld. De romerske Moder med Hensyn til H. bredte sig over hele Romerriget og spores ud over dets Grænser, saaledes i Nordens Jærnalder. I vor »Mellemjærnalder« blev det Brug at bære Brakteater af Guld, een eller flere sammen som H. Ved Siden heraf bar man ofte svære Halsringe af Guld om Halsen, ligesom i Bronzealderen, men af en anden Form; de have ofte indslaaede Ornamenter. Længere hen i Tiden blev Sølv almindeligt til H. I Nationalmuseet ser man et rigt Udvalg af kostbare H. fra Hedenskabets sidste Aarhundreder i Danmark. Særlig maa fremhæves H. af Sølv med Tor's Hammertegn. Hvem, der ikke kunde skaffe sig kostbare H., nøjedes med H. af Perler af brændt Ler i forskellige Farver. De bares ofte i flere Rader om Halsen. Der haves mange saadanne fra vor yngste Jærnalders Grave, ligesom lignende findes i talløs Mængde paa frankiske, burgundiske, alemanniske Gravpladser fra den sidste hedenske Tid. De Kristne bare fra gammel Tid af H. med et Kors om Halsen. Et saadant Kors fra Middelalderen fra et H. er Dagmar-Korset, Guldkorset fra Ourø med tilhørende Guldkæde (i Nationalmuseet). I Middelalderen satte man stor Pris paa svære Guldkæder; de bares ikke blot af Kvinder, men af Mænd, og vare et Udmærkelsestegn for Riddere. I Lighed hermed høre svære, ofte pragtfulde H. med til visse høje europæiske Ordener (saaledes til den danske Elefant- og Dannebrogs-Orden). Til visse Værdigheder, f. Eks. som Universiteters Rektor, som Borgemester o. 1., hører nu, som ligeledes i Middelalderen, ofte Guldkæder, der bæres som H. Allerede i Oldtiden hørte hos flere Folk prægtige H. til visse høje Værdigheder. Ved Renaissancen, da Kunsten tog et saa stort Opsving, skabtes snart ny Former for H., og der kostedes ofte store Summer paa pragtfulde H. Den nyere Tid staar ikke tilbage med Hensyn til smagfulde og kostbare H., og særlig anvendes ikke sjælden Diamanter hertil. *V. S.*

Halsring se Halsprydelse.

Halsstemme, eller rettere Halsklang, kaldes den fejlagtige, grødede eller »smørrede« Stemmeklang, der kan opstaa paa forskellig Maade, ved Forskydning af Strubehovedet, ved at fremkalde Resonansen mod de bløde Svælgdele i Stedet for den haarde Gane, e. 1. *S. L.*

Halssygdomme bruges ofte som Fællesbetegnelse for sygelige Affektioner af Struben og Svælget. *A. F.*

Halssyge, Ondartet, d. s. s. Difteri (s. d.).

Halstap d. s. s. Hals paa en Aksel, se Hals.

Halstead [ha'lsted], By i Sydengland, Grevskab Essex, ligger ved Colne og har (1891) 6,050 Indb., der drive Fabrikation af Silke, Fløjl og Krep samt Handel med Korn. *C. A.*

Halsted Kloster, for Benediktinermunke, er det nuværende Juellinge i Lolland's Nørre Herred, 6 Km. 0. N. 0. f. Nakskov. Hvor Klosteret rejstes, stod fra ældre Tid en Landsby, der i Kong Valdemar's Jordebog nævnes som Krongods, og til hvis Kirke Ringsted Kloster 1177 fik Patronatsretten. Om H. K.'s Grundlæggelse foreligger der ingen Efterretninger, men tidligere end i Slutn. af 13. Aarh. kan den næppe have fundet Sted; i Historien omtales H. K. første Gang 1305. Sent grundlagt, som det saaledes var, paa en Tid, da Benediktinernes Magt var begyndt at blegne for andre og nyere Munkeordeners, kom det ikke til at spille nogen betydeligere Rolle. Sandsynligvis har det staaet under Ringsted Klosters Overhøjhed, siden Abbeden her 1354 stadfæstede et Mageskifte, H. K. havde gjort med Kong Valdemar. I det hele nævnes det kun sjældnere i Datidens Breve, og faa af dets Priorer kendes ved Navn. 1332 blev Liget af Christoffer II's Søn Erik bisat i Klosterkirken, hvor der i 14 Dage holdtes højtidelige Exequier over ham, inden han førtes til sit rette Hvilested i Sorø Kirke. 1510 afbrændte Lybeckerne Klosteret. Faa Aar efter naaede det sin anseligste Stilling, idet det omdannedes til et Abbedi. Med Reformationens Indførelse kom det i Kronens Eje, men det tillodes det endnu en Tid at bestaa som Munkebolig. 1538 overdroges det til Otte Ratlov, og dermed var det sekulariseret; fra nu af var det en kgl. Forlening (Peder Oxe havde det saaledes en Aarrække). 1588 fik Dronning Sofie det som Livgeding og senere Sofie Amalie. 1719 mageskiftede Frederik IV det til Baron Jens Juel Vind for Hovedgaarden Juellinge i Hellested Sogn (Stevns Herred), hvorefter det 1721 oprettedes til Baroniet Juellinge (se Juellinge). Klosterkirken staar endnu igen som Sognekirke for Halsted Sogn; selve Klosteret har derimod næsten helt maattet vige Pladsen for nyere Bygninger. *C. Ngd.*

Halstørklæde se Halsklædning.

Halswelle [bå!zwelᵉ], Keeley, engelsk Genremaler, født 1832 i Richmond (Surrey), død 11. Apr. 1891 i Paris. H., der i lang Tid var sysselsat for »London Illustrated News« og særlig virkede i Edinburgh, vandt sig Navn ved sine Fiskerbilleder fra Newhaven; senere, efter at han 1868 var rejst til Rom, skildrede han italiensk Folkeliv, til Dels i Leopold Robert's Manér: »Sunny hours«, »Jødisk Bissekræmmer paa Piazza Navona«, »Scene i Marcellus-Teateret«, »Hostien« etc. ***A. Hk.***

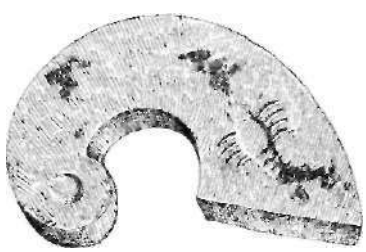
Halte kalder man hos Mennesker eller Dyr den ejendommelige Maade at gaa paa, der afhænger af en delvis Mangel paa Funktionsevne i en af to ellers symmetriske Ekstremiteter, saasom Forkortning, Smertefuldhed, Svaghed, Stivhed i eet eller flere af Ledene. Ved disse Mangler vil jo nemlig under Gangen den ene Side synke noget, Fremadsvingningen af Legemet vil kun kunne foregaa naturlig, naar den sunde Ekstremitet afgiver Støttepunktet, medens Individet ved hvert andet Skridt, naar det er den syge Ekstremitet, der afgiver Understøttelsen, bliver »ødt til at foretage Fremadsvingningen kortere, hurtigere, eller ved en forøget Anstrengelse af det raske Ben, som ved et lille Hop. Derved bliver der en Uensartethed over Gangen, der dog i Henseende til Karakter bliver meget forskellig, efter som den ene eller den anden af de ovennævnte Mangler er til Stede, og efter Mangelens Grad. Haltningen bliver naturligvis ogsaa ganske forskellig hos to- og hos firføddede. Hos de første vil den jo i Virkeligheden gaa over til Hop paa eet Ben, naar det syge helt ophører at fungere. Men hos de firføddede vedbliver Gangen at kunne udføres, selv om den ene Ekstremitet helt ophører at fungere; denne Haltning bliver noget forskellig fra den, hvor en enkelt Ekstremitet kun fungerer ufuldkomment. Haltning hos

de firføddede bliver selvfølgelig ogsaa forskellig, etter som den fremkommer ved Mangel paa et For- eller et Bagben, og ved Mangler ved et For- og et Bagben kan der yderligere fremkomme Modifikationer. — Ved svage Grader af Haltning taler man om, at Individet »trækker paa Benet« ; om Dyr siger man oftest »lamme« for »halte« ; »hinke« har næppe saa fuldkommen Borgerret som »halte« (smlg. »Gang« under Art. Menneske og Pattedyr). *E.A.T.*

Haltefanden, Djævelen (med sin Hestefod) som Eventyrperson, naar han optræder i Menneskeverdenen; i en dansk Børneleg er H. Navnet paa den, der skal fange de andre. *A. O.*

Haltende Papirer er en Benævnelse, der undertiden bruges om Legitimationspapirer, som ikke ere negotiable (s. d.), altsaa f. Eks. Billetter til Jærnbaner, Sporvogne eller Teatre, Garderobemærker, Handskekort, Lotterisedler, Pantelaanerbeviser og andre saadanne Dokumenter, der tjene Ihændehaveren til Legitimation for et vist Krav, uden dog derfor at være bestemte til at gaa fra Haand til Haand paa samme Maade som de negotiable Dokumenter. *E. T.*

Haltēr, Haandvægt, som de græske Atleter i Oldtiden benyttede ved Øvelser i Springning. Vasebilleder vise, hvorledes de brugtes: man førte een H. i hver Haand; under Opspringet førtes Armene rask fremad, hvorved Farten øgedes; under Nedspringet førtes Armene tilbage, hvorved

man fik sikrere Fodfæste. Nogle faa antikke H. ere bevarede. I Antiksamlingen i Kjøbenhavn findes et sammenhørende Par af Bly fra 6.—5. Aarh. f. Chr. (*se* Fig.); den bedst bevarede vejer 1,610 Gr., den anden, der er lidt beskadiget, 1,481 Gr. (Litt.: Julius Jüthner, »Uber antike Turngeräthe« [Wien 1896]). *C.B.*

HaltlCa se Jordlopper.

Haltŏmys, en Underslægt af *Dipus*. *H. aegyptius*= *D.ae.* = Ørkenspringmusen fra Ægypten og Afrika. Se i øvrigt Springmus. *M. Ml.*

Halnle (Bander-Alula), Havnestad paa Somali-Landets Nordkyst ved Aden-Bugten. *C. A.*

Halúnk, et Skældsord : elendig Karl o. 1. Ordet, der i Dansk allerede forekommer i 17. Aarh., er laant fra Tysk: højtysk *Halunk(e)*, ældre ogsaa *Hol(l)unke*, hvilket skal være laant fra tschekk. *holomek*, nøgen Tigger, Skurk m. m. (af *holy*, nøgen). *V. D.*

Halv (Hjørleivssøn), berømt norsk Søkonge, hvis Liv er skildret i den halvmytiske Hálfs-Saga, der dog utvivlsomt indeholder mange ægte Træk af Vikingelivet. H., Søn af Rogaland's og Hordaland's Konge Hjorleiv den Kvindekære, drog, 12 Aar gl., ud paa Vikingetog med et Skib, der imidlertid var bemandet med de stærkeste og djærveste Kæmper, som fandtes i Egnen, 22 i Tallet. Denne Flok kaldtes Halvsrekkerne eller H.'s Kæmper. Deres Love viste deres mandige Djærvhed. Ingen skulde have Sværd længere end en Alen. Ingen maatte forbinde sine Saar før efter et Døgns Forløb. Kvinder og Børn maatte ikke hærtages. Naar man søgte Land, skulde man ikke lægge sig i Havn, men fortøje ved Udnes. Aldrig maatte der tjældes over Skibet eller rebes Sejl i Storm. I 18 Aar for H. i Hærfærd og vandt stedse Sejr. Saa vilde han drage til sit Fædreneland. Paa Hjemrejsen mødte Skibet en saa voldsom Storm, at det ikke kunde øses, men holdt paa at synke. For at lette det blev det besluttet, at der skulde kastes Lod om, hvo der skulde fare over Bord. Men det behøvedes ikke ; thi Halvsrekkerne kappedes om at springe i Havet, idet de spøgende raabte til hverandre »Straaløst er det nu foran Stokkene«. Paa Hordaland havde H.'s Stiffader Aasmund ført Styret. Da H. landede her, kom Aasmund ham i Møde med megen Venlighed, tilsvor ham Troskab og indbød ham og den halve Del af hans Mænd til sig. Trods Venners Advarsler tog H. derhen. Men om Natten efter Gildet lagde Aasmund Ild om Hallen, hvori H. og hans Mænd sov. Det lykkedes dem vel at bryde sig ud af det brændende Hus; men udenfor bleve de overvældede og næsten alle dræbte af Aasmund's Hær. H.'s Død blev siden hævnet af nogle af hans Mænd, som havde overlevet Kampen. De fældede Aasmund og indsatte H.'s Søn, Hjør, til Konge. *O. A. 0.*

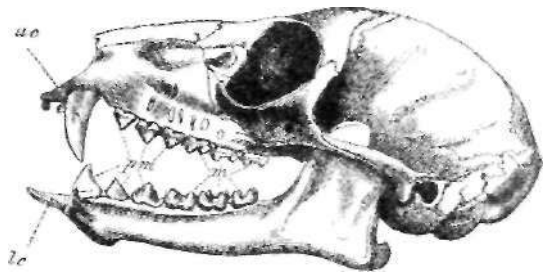
H.'s poetiske Berømmelse fremgaar af Kvad fra 10. Aarh. og endnu tidligere; men de os foreliggende Kvad ere sene og udtværede Efterligninger af den ældre Digtning, særlig af Bjarkemaal og Starkad-Kvadene; Indholdet har gjort stærke Laan hos Rolfs-Kæmperne, Hake-Kæmperne og Frode-Loven. Dog har H. Interesse som den eneste rent norske Sagnhelt, der er Midtpunkt i episk Besyngelse. H.-Kvadene findes samlede i den islandske Hálfs-Saga med korte Prosastykker; en yngre Behandling af samme Emne er det færøske H.-Kvæde. *A. O.*

Halva, en tyrkisk Konfekt, fremstillet af Mel, Sesamolie og Honning eller Sukker; eksporteres i stor Mængde fra Tyrkiet.

Halvaber (*Prosimiae* ell. *Lemuroidea*) udgøre tillige med Aberne og Mennesket den højeste Pattedyrorden, *Primates*, og ere den af de tre Underordener, der staar den almindelige Pattedyrtype og da navnlig Insektæderne nærmest. Slægtskabet med Aberne er vel endda tvivlsomt nok. Hovedligheden ligger i, at begge Grupper mest ere Klatrere, der have Hænder paa alle fire Lemmer; men en Haand se vi ogsaa udviklet hos andre klatrende Pattedyr, f. Eks. mellem Pungdyrene. Afvigelserne ere tilmed store. H.'s Kranium er langstrakt, nærmest rovdyragtigt, oftest med store Hjørnetænder og Øjnene vidt adskilte; kun den bageste, mere hvælvede Del minder om Abernes. Tindinge- og Øjehulen ere kun hos *Tarsius* adskilte som hos disse; men en lukket Øjering findes dog altid. Taarebenet med Taarekanalen ligger helt uden for Øjenhulen paa Ansigtsfladen som hos de fleste Pungdyr, og Under-

kæbens Grene smelte ikke sammen fortil. Kindtænderne ere hos dem alle mere eller mindre spidst takkede, men Tandforholdene ere i øvrigt en Del forskellige i de forskellige Familier. — Fingre og Tæer have Puder under Spidsen og bære Negle, dog har i det mindste 2. Bagtaa altid Klo.

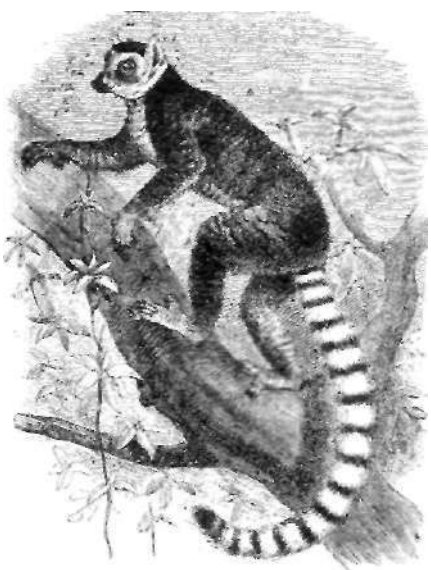
Fig. I.

Kranium af Halvabe (*Lemur catta*). *uc* Hjørnetand i Overmunden *be* Hjørnetand i Undermunden; *pm* Præmolarer; *m* Molarer.

Navnlig Bagtommelen er altid vel udviklet og frit bevægelig, 4. og ikke som hos Aberne og Mennesket 3. Finger er i Reglen længst, og de maa bruge begge Hænder til at holde Føden. — Folderne paa Hjernens Overflade ere kun meget svage, og den store Hjerne naar ikke at dække helt hen over den lille. Blindtarm findes, men

Fig 2.

Lemur catta.

Processus vermiformis mangler, og Tyktarmens mellemste Del (*Colon transversum*) forløber ikke lige, men danner en lang Bugt, der ligger foldet op i en længere eller kortere Spiral. *Penis*, der kan være forsynet med Knogle, er frithængende; Testiklerne ligge i en Pung. *Uterus* er tvehornet, dobbelt hos Lorierne. Foruden Brystpatterne kan der ogsaa være et Par Bugpatter. Moderkagen endelig er meget afvigende fra de andre Primaters, idet Fosterhindernes Trævler løsne sig fra *Uterus: Placenta* er adeciduat. Af Form er den diffus eller kuppelformet.

Formernes Antal er ikke stort, og deres Bygning og Levemaade nogenlunde ens. Det er temmelig smaa Dyr, i Størrelse mellem en Kat og en Mus, med bløde Haar, der ogsaa dække Ansigtet med Undtagelse af Snudespidsen. Øjnene ere store, hvad der staar i Forbindelse med, at de fleste ere Natdyr. De søge deres Føde, der bestaar af Frugter, Knopper, Blade, Fugleæg, mindre Hvirveldyr og Insekter, omkring i Træerne, hvor de færdes utrolig sikkert, nogle langsomt og forsigtig, andre livlig, ofte med fænomenalt lange Spring. Paa Jorden komme de sjælden, og ingen af dem graver eller lever ved Vandet. Den geografiske Udbredelse er meget ejendommelig. Madagaskar er deres Hovedhjem; men derfra udbrede enkelte Former sig gennem Afrika til Senegambien, medens andre findes mod Øst over Indien til Filippinerne.

Med Hensyn til enkelte Slægter viser det sig, at to Former, Spøgelseaben og Ai-Ai'en, staa saa langt fra alle de andre, at de maa sættes i hver sin Familie, medens hele Resten samles i een. Der findes altsaa følgende 3 Familier:

I. Gnaveraber (*Chiromyidae*). Kløer paa alle Fingre og Tæer undtagen Tommeltaaen. 3. Finger meget lang og tynd. Fortænder $\frac{1}{1}$, meget store, gnaveragtige. Ingen Hjørnetænder. Det er de eneste Primater uden Brystpatter. Se i øvrigt Ai-Ai'en.

II. Spøgelseaber (*Tarsiidae*). Kløer baade paa anden og tredje Taa. 3. Finger længst. Fortænder $\frac{2}{1}$, Hjørnetænder $\frac{1}{1}$. I Overmunden ere de midterste Fortænder størst og staa helt sammen, Undermundens smalle, skraat fremad rettede, Hjørnetænderne mere oprette. Fodroden er overordentlig forlænget. Se i øvrigt Spøgelseabe.

III. De ægte H. eller Makier (*Lemuridae*). Kun Klo paa 2. Bagtaa, 4. Finger længst. Fortænder i Overmunden smaa (manglende hos *Lepilemur* Geoffr.), 2 paa hver Side, adskilte ved et Mellemrum i Midtlinien; Hjørnetænderne lange, rovdyragtige, sammentrykte. I Underkæben sidde paa hver Side 2 eller 3 lange, tynde, alle tæt sammenpressede, horisontalt liggende Tænder, der gribe op i det tandløse Rum oventil. Disse 3 Tænder tydes hyppigst som 2 Fortænder og I Hjørnetand, men maaske ere de dog alle tre Fortænder. Efter dem følge den hjørnetandsagtige første Kindtand; af dem er der $\frac{2 \text{ eller } 3 + 3}{2 \text{ eller } 3 + 3}$, alle forsynede med talrige, mere eller mindre spidse Takker. Denne er langt den talrigeste Familie og falder i 4 Grupper:

A) Indri-Gruppen (*Indrisinae*) hører helt hjemme paa Madagaskar. Det er kortørede Former med meget lange Baglemmer; 2.—5. Bagtaa ere forenede ved en Hud mellem inderste Led. Kun 4 fremad rettede Tænder i Underkæben. Det er Træformer, der leve af Planteføde. De føde kun een Unge ad Gangen. Fangenskab taale de ikke,

og ingen af dem er derfor endnu ført til Europa. Herhen hører Indrien *(Indris brevicaudatus* Geoffr.), den største H., $^2/_3$ M. lang, Halen kun nogle faa Centimeter. Hovedet er stort, næsten trekantet. Den er sort med større eller mindre hvid Aftegning bagtil og paa Underarmen. Den færdes i Kystskovene 4—5 sammen og skal af de indfødte kunne afrettes til Jagt. Dernæst Slørmakierne (*Propithecus* Benn.) med lang Hale og Spor til Flagrehud mellem Forlemmerne og Kroppen. Baglemmerne ere dobbelt saa lange som Forlemmerne, og de springe let 10 M. fra Træ til Træ. Paa Jorden hoppe de opret af Sted med Hænderne løftede op over Hovedet. De færdes Morgen og Aften i Smaaflokke i Træerne og leve kun af Planteføde. Endelig hører herhen Uldmakien *(Avahi laniger* Gml.), et lille Natdyr med rundt Hoved, helt skjulte Øren og lang Hale. Haarene ere uldede, oventil rødgule, underneden musegraa. Bevæger sig i Modsætning til sine i Slægtninge meget langsomt.

B) Ægte Makier (*Lemurinae*) høre ogsaa hjemme paa Madagaskar, nogle dog paa Comorerne; det er langhalede Former med omtrent lige lange For- og Baglemmer. 6 fremad rettede Tænder fortil i Underkæben. I eet og alt de typiske H. Herhen hører Slægten *Lemur* Geoffr., Dyr af Kattestørrelse med ræveagtigt Hoved; blød, tyk Pels; lang, noget busket Hale. De gaa næsten altid paa alle fire, færdes mest henimod Aften i Træerne i Smaaflokke under megen Støj og Skrigen. De tage foruden Planteføde ogsaa Insekter, Æg og Fugleunger. Naar de sove, sno de Halen op om Kroppen for Varmens Skyld. Ungerne, 1 eller 2, ere ved Fødselen næsten nøgne og føres med, hængende i Haarene under Moderens Bug; senere tage de Plads paa Ryggen, indtil de kunne klare sig selv. De trives godt i Fangenskab. Mest kendt er Rævemakien *(Lemur catta* L.), graa med sort- og hvidringet Hale. Endvidere Varien (*Lemur macaco* L.), sort og hvid med lange, hvide, krøllede Whiskers, og Halvmakien (*Lepilemur* Geoffr.).

C) Galago-Gruppen (*Galaginae*), Natdyr, dels fra Madagaskar, dels fra Afrika. Tænder som hos foregaaende, fra hvem de adskille sig ved at have en forlænget Fodrod, idet Hælbenet (*fibularé)* og Centralbenet danne et Par lange, cylindriske Knogler. Herhen høre Kattemakierne (*Chirogaelus* Geoffr.) og Dværgmakierne *(Microcebus* Geoffr.) fra Madagaskar. Af disse sidste ere de mindste ikke større end en Mus; andre, Syvsovermakierne, have deres Navn, fordi de ligge i Dvale i Tørtiden og ogsaa ellers i Levemaade opføre sig som Syvsoverne *(Myoxus* Schr). I Dvaletiden ligge de sammenrullede i hule Træer; før denne aflejre de Fedt i Puder ved Haleroden ligesom Fedthalefaaret fra Kap. I Mellem- og Sydafrika leve Galagoerne, af Egernstørrelse med vældige nøgne Øren, som de kunne rulle ind. Bagbenene ere lange, og i Træerne hoppe de behændig, men paa Jorden vanskelig, i oprejst Stilling med korte Sæt.

D) Lori-Gruppen (*Lorisinae*) findes slet ikke paa Madagaskar. Tænder som hos foregaaende. Hovedet er rundt med store Øjne, Ørene korte. Fodroden er ikke forlænget, For- og Bagben omtrent lige lange, Pegefingeren mindre end de andre. Ingen eller meget kort Hale. Klatrende Natdyr med meget langsomme Bevægelser, men sikre og lydløse, saa at de kunne liste sig hen og tage sovende Fugle med Haanden. Planteføde tage de ogsaa gerne. I anatomisk Henseende frembyde de en mærkelig Analogi med Dovendyrene, der jo

Fig. 3.

Propithecus coronatus.

ogsaa ere langsomme Klatrere, idet de store Arteriestammer til Lemmerne ere opløste i talrige, parallelle Grene (*Retia mirabilia*).— I Asien bo de ægte Lorier. Herhen hører Dovenaben eller Plump-Lorien (*Nycticebus tardigradus* L.) fra

Fig. 4.

Slank-Lorier. Dyret til højre sovende.

Bagindien og de nærmeste store Sunda-Øer. Den lever enlig i Bjærgskovene, er kort og plump, en ren Modsætning til Slank-Lorien *(Loris gracilis*) med spids Næse, tynd Krop og næsten uhyggelig spinkle Lemmer. Den lever i Sydindiens og Ceylon's Skovegne, hvor den jages, da dens

Øjne anses for et Middel mod mange Øjensygdomme af de indfødte, sælges derfor ogsaa i Basarerne i Madras. Begge Lorier rulle sig om Dagen sammen i en Kugle og sove, den slanke siddende paa en Gren, den plumpe i hule Træer. — I Vestafrika lever Potto'en (*Peridictius Potto* v. d. Hoev.), maaske den langsomste af dem alle. Pegefingeren er rudimentær, uden Negl. Torntappene paa de første Brysthvirvler ere meget lange og tynde og rage frem over Pelsen, kun klædte af en tynd nøgen Hud. En anden Art, Angwantiboen (*P. calabariensis A.* Smith), et meget fint bygget, lille Dyr med rudimentær Hale, danner Underslægten *Arctocebus* Gray. Kun funden nogle Gange ved det inderste af Guinea-Bugten.

Uddøde H. Medens de nulevende H. jo kun findes paa et temmelig indskrænket Omraade, har man i de senere Aar baade i Nordamerika og i Europa fundet fossile Rester af stadig flere Former, der staa H. nær, skønt de repræsentere en mere oprindelig Pattedyrtype, der tit kun med Vanskelighed holdes ude fra uddøde Insektædere. Ogsaa Fortidens Hovdyr komme de nær. Den først kendte Slægt, *Adapis*, blev saaledes af Cuvier, der kun kendte et Kraniestykke, beskrevet som et saadant, og senere har Kowalevsky, der dog erkendte den for en H., ment at kunne hævde den som Stamform for Hovdyrene af Svinegruppen. — Det er kun fra eocene Lag, disse Former kendes; med denne Periodes Udløb synes de forsvundne baade i Europa og Amerika. (Litt.: Om H.'s systematiske Stilling se Milne-Edwards i *Ann. des Sciences nat.* [1871]; Gervais i *Journ. d. Zoologie*, I, og Mivart i *Proc. Zool. Soc.* [1873]; for øvrigt Grandidier og Milne-Edwards, *Hist. nat. d. Madagasc.* [1875]; Blandford, *Mamm. of britIndia* [1888]; Mivart og Murie, *On the anatomy of the Lemuroidea* i *Trans. Zool. Soc*, 7. Bd. [1872]; Schlosser, »Die Affen, Lemuren etc. des eur. Tertiars« i »Beitr. Pal. Ostr.-Ung.« [1888]). *M. Ml.*

Halvandenskillingsafgift svares af dem, der eje eller ere beneficerede med Konge- og Kirketiender. H. svares med $1^1/_2$ Rigsbankskilling aarlig for hver Tønde Hartkorn, af hvilken de oppebære Tienden. Afgiften tillagdes ved Skoleanordning af 1814 Skolekassen, men ved en kgl. Resol. 3. Jan. 1821 tillagdes Afgiften af Kongetienden Seminariefonden, hvilken den tilflød, indtil den ved Finansloven for 1857 — 58 inddroges i Statskassen. II. af Kirketienden tilfalder nu, for saa vidt de specielle Skolekasser ere inddragne, Sognekommunen. H. svares alene af Korntienden. Indtægten af denne Afgift er kun ringe, for Statens Vedkommende kun ca. 9,800 Kr. aarlig, for Kommunerne endnu mindre. *O. D.*

Halvard se Hallvard.

Halvbaaret siges i Folkesproget Fosteret at være, naar Midten af Svangerskabstiden er naaet; den frugtsommelige Kvinde siges da at være halvgaaen. *Lp. M.*

Halvbefaren se Befarne Folk.

Halvbjørne (*Procyonidae*) kaldes en lille Familie af bjørneagtige Rovdyr. Det er mindre Dyr, højest lidt større end en Kat. Som Bjørnene ere de temmelig altædende, men have dog kun $\frac{2}{1}$ Knudetand. Som hos alle Saalegængere er Saalen nøgen. Halen er lang, farvet med mørkere Ringe. Kun Panda'en er ikke fra Amerika. — Mest bjørneagtige ere Vadskebjørnene (*Procyon* Storr.). Tandformel $\frac{3+1+4+2}{3+1+4+2}$; alle Kindtænderne ere mere eller mindre knudrede. Hovedet er meget bredt med korte Øren, men Snuden spids; af Farve er Ansigtet lyst gulbrunt med sort om Øjnene og i to Striber fra Panden til Snudespidsen. Kroppen synes endnu plumpere, end den er, paa Grund af den tykke Pels, der i Farve minder en Del om Grævlingenes, men er mere brunlig. Halen er temmelig lang og busket, graagul med seks sorte Ringe. Benene ere tynde, Bagbenene længst. Under Gangen rører Hælen ikke Jorden. Fortæerne ere meget frit bevægelige, og Forpoterne bruges næsten som Hænder. Med dem føre de Føden til Munden, med dem fange de Insekter i Flugten, og med dem afgnide de omhyggelig alt, helst i Vand, før de føre det til Munden. Det er hovedsagelig Natdyr, der jage baade paa Jorden og i Træerne, ja de fiske endog gerne efter Kræbs, Muslinger og Smaafisk. For Resten tage de Insekter, smaa Hvirveldyr, Nødder, Frugter, kort sagt næsten alt med paa deres Vej; det skal være morsomt at se dem tømme et Æg uden at spilde noget. De ere livlige, behændige og forstandige, derfor morsomme i Fangenskab, hvor de dog let til sidst blive besværlige paa Grund af deres Lyst til at prøve alt. — Bedst kendt er den almindelige Vadskebjørn (*Procyon lotor* Desm.), I M. lang, $^1/_3$ M. høj, der findes overalt i de forenede Stater og mod Vest fra Alaska til Centralamerika. Den opholder sig helst i fugtige Skovegne, hvor den søger Skjul i hule Træer; her ligger den i Dvale i de koldeste Vintermaaneder og føder om Foraaret sine 4—6 Unger. Skindet, Schubskind, er et søgt Pelsværk, og Kødet skal smage godt. — I Sydamerika findes Krabbebjørnen (*P. cancrivorus)* med tyndere Pels, højere Ben, i det hele lidt større, men ellers kun lidet forskellig fra foregaaende. Den opholder sig helst i Træerne ved Kysten. — Slægten *Procyon* er funden fossil i Nordamerika's pleistocene Lag.

Meget nær ved Vadskebjørnene staar Cacamisli'en (*Bassaris astuta* Lichtst.), der i det ydre aldeles ligner en graa Maar; som denne gaar den paa Tærne og kan trække sine Kløer lidt ind, og som den jager den mest om Natten efter mindre Dyr. Tæmmet bruges den omtrent som Fritten i Europa. Hører hjemme i Mejiko og Texas.

I det ydre meget forskellige fra Vadskebjørnene ere Næsebjørnene, Coati (*Nasua* Storr.); men i de fleste Bygningsforhold staa de hinanden meget nær. Tandformelen er saaledes den samme; men Tænderne ere her langt skarpere. Hovedet er langt og tyndt, Ørene korte, og man lægger straks Mærke til den lange bevægelige Næse. Kroppen er langstrakt, men kraftig, Lemmerne korte og stærke med meget lidt fri Tær, Kløerne meget kraftige; Halen omtrent af Kroppens Længde, tyndere udefter. I alt blive de godt 1 M. lange og knap $^1/_3$ M. høje. Pelsen er rødbrun, tæt og strid. Rimeligvis er der kun to Arter, *N. nasica* fra Mejiko og Centralamerika og *N. rufa* fra Sydamerika. De færdes i larmende Flokke i Skovene, baade paa Jorden og i Træerne. De besnuse alt og rode alle Steder for at finde In-

sekter, Larver og Rødder, men de tage dog ogsaa større Dyr, naar de kunne se deres Snit dertil. De gamle Hanner leve enlig og kæmpe i Parringstiden om Hunnerne. Det er gnavne, arrige Dyr, der bide godt fra sig, ligesom de gerne ville suge Blod og altid først opsøge de blodrige Partier af deres Bytte. — I Brasilien's Knoglehuler har man fundet Knogler baade af nulevende og uddøde Arter.

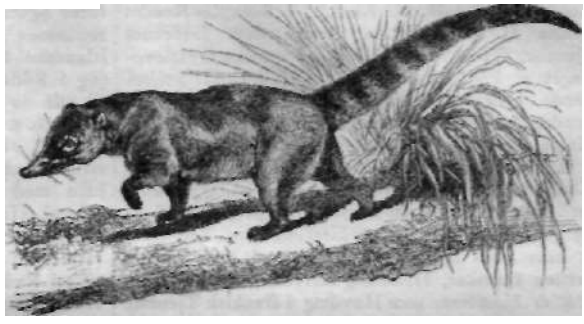
Lidt fjernere fra de nævnte staar Viklebjørnen, Kinkaju (*Cercoleptes caudivolvus* Ill.). Kindtænderne ere helt flade, næsten uden Knuder, og der er $\frac{1}{7}$ uægte færre end hos de andre. Hovedet er lille og rundt med korte afrundede Øren. Kroppen er lang og slank med korte Lemmer. Halen er en lang Gribehale, der kan bære hele Dyret og ogsaa bruges til at gribe, hvad den ellers ikke kan naa. Pelsen er tæt og blød, gulbrun. Det er et Natdyr, der lever enlig i Træerne og navnlig tager Frugter, Insekter og Honning, som den henter ud af Biboligerne med sin lange, tynde Tunge. Den plyndrer dog ogsaa gerne Fuglereder baade for Fuglenes og Æggenes Skyld. Den findes i Syd- og Centralamerika's Urskove, hvor den danner sig hyggelige Reder i hule Træer. I Fangenskab roses den som meget venlig, kælen og nøjsom.

I Sydøst-Himalaya i 2—3,000 M.'s Højde finde vi endelig Pandaen (*Aelurus fulgens* Cuv.). Tandformelen er omtrent som hos Vadskebjørnene; kun er der en uægte Kindtand mindre i Overkæben. Af Form ere de meget brede med talrige

Vadskebjørn (*Procyon lotor*).

Spidser paa Kronerne. Hovedet ser endnu bredere ud, end det er, paa Grund af et stort hvidt Rundskæg. Snuden er kort, Ørene ret store. Det er et smukt og kraftigt lille Dyr, lidt større end en Kat. Halen er lang og busket, Kløerne kraftige og kunne trækkes lidt tilbage. Pelsen er langhaaret, silkeblød, rustrød, sort underneden. Pandaen minder i Manerer meget om en Kat, men nøjes næsten udelukkende med Planteføde, som den henter paa sine Udflugter, Morgen og Aften, omkring mellem Klipper og Træer. I engelske pliocene Lag ere fossile Levninger af en Art

Næsebjørn (*Nasua*).

H. fundne, hvad der jo bringer Slægtens Udbredningsomraade betydelig nærmere til dens amerikanske Slægtninges. (Litt.: Blandford, *Fauna of brit. India* [Mammalia], 1888). *M. M.*

Halvblod se Hesteracer.

Halvbrak se Brak.

Halvbrakteäter se Brakteater.

Halvbusk (bot.), en Plante, der er buskagtig i sin Vækst og træagtig, men hvis yngste Aarsskud som Regel ikke forvedde. F. Eks. Soløje, Timian, Lavendel o. a. Læbeblomstrede. *A. M.*

Halvcirkel, en af de kongruente Dele, hvori en Cirkel deles af en Diameter. *Chr. C.*

Halvcirkelformede Kanaler se Øre.

HalvdagSSkole kaldes en Skole, der underviser nogle Hold (Klasser) Børn om Formiddagen og andre om Eftermiddagen. H. anbefaler sig i økonomisk Henseende derved, at samme Lokale benyttes af to Hold Børn, og i pædagogisk ved den Tvedeling af Børnene efter Udviklingstrin, som herved kan gennemføres i Skoler med kun een Lærer, ligesom den gør det muligt, at Børnene ved Arbejde den halve Dag kunne forøge Hjemmets Indtægt. Denne sidste Omstændighed har især fremkaldt en Bestræbelse for at ombytte den med Heldagsskolen, der underviser samme Hold Børn baade før og efter Middag, f. Eks. 4 Timer om Formiddagen og 2 om Eftermiddagen. Herved forhindres Misbrug af Børnenes Arbejdskraft, samtidig med at der opnaas større Udbytte af Undervisningen. H. findes især i Østpreussen. I Danmark findes den i Kjøbenhavn's offentlige Skoler og i nogle Købstæder, medens man i flere Byer anvender H. for de mindre Børn og Heldagsskole for de større. *Fr. Th.*

Halvdámask. Damask med smaa, simple Figurer, der ligner Drejl.

Halvdan, nordisk Mandsnavn; oprindelig Betydning: den, der ved sin Fødsel halvt er af Danerne, halvt tilhører et fremmed Folk. Yngre danske Former ere Haldan, Halden, Holden. *A. O.*

Halvdan (H. den Høje), dansk Konge, Fader til Hroar og Helge, vistnok den ældste historiske Konge i Danmark (5. Aarh.). I Beovulfs-Kvadet strider H. mod Frode, Konge over Danernes Fjender, Hadbarderne. I senere danske Overleveringer er Frode gjort til H.'s Broder; H. dræber Frode. I de norsk-islandske Kilder er det omvendt: Frode, der dræber II.; H.'s Sønner, Hroar og Helge, hævne deres Fader. *A. M. D.*

Halvdan, Navn paa flere danske Høvdinger og Konger, især i 9. Aarh.: 1) En Høvding H. kom med en stor Skare til Kejser Karl den Store (807) og gav sig ind under hans Herredømme; han synes at have faaet noget at Frisland; i alt Fald sad en kristen Dansker, Hemming Halvdanssøn, der vistnok er hans Søn, som Høvding i frankisk Tjeneste paa Øen Walcheren, men dræbtes af danske Vikinger (837). 2) Regner Lodbrok's Fader (ifølge irske Kilder); muligvis identisk med foregaaende. 3) Søn af Regner Lodbrok, hærgede med sine Brødre i England 855 og sad 871—72 endog som Herre i London, hvor han lod slaa Mønt. 875 erobrede han under haarde Kampe, bl. a. ogsaa med Pikterne i Skotland, hele Northumberland og herskede som Konge, men blev ilde lidt for sin Grumhed og kastede sig nu ud paa ny Togter, under hvilke han angreb en norsk Nybygd paa Irland's Kyst; her faldt han (877). 4) Konge i Danmark efter den yngre Haarik, herskede sammen med sin Broder Sigfred; begge sendte Afsendinge og Gaver til Kong Ludvig den Tyske for at søge hans Venskab (873). Kan maaske være identisk med foregaaende. 5) Vikingekonge, faldt i Kampen mod Edvard (s. d.) ved Tettenhall og Wednesfield (911). (Litt.: Steenstrup, »Normannerne«, I—III [Kbhvn. 1878—82]). *H. O.*

Halvdan Branef østre, Helten i en sen-islandsk Eventyrsaga om en dansk Kongesøn, der drives af Storm til Troldelandet, hvor en Jættekvinde Brana hjælper ham i Jættekampe og bliver hans Elskerinde, og senere bringer hun ham Hjælp, hver Gang hun paakaldes. *A. O.*

Halvdan den Bjærgstærke (H. bjargrami), dansk Sagnkonge, egentlig den samme som nedennævnte H. den Stærke, og ligesom han kæmpende med Kølle; er Hovedhelten i en norsk Saga i Sakse's 7. Bog, erobrer Sverige under eventyrlige Kampe; en stor Del af hans Historie er dannet ved Efterligning af den danske Sagnkonge Helge Halvdansøn, og han er til Dels blandet med den norske Sagnfigur H. den Gamle. Ogsaa Islændingene kende en Skjoldung H. (Søn af Frode Fredegod), der gør sig til Konge i Upsal; nogen særlig historisk Troværdighed have disse norske og islandske Beretninger ikke; muligvis grunde de sig kun paa Misforstaaelse af et Sted i Ingjald's-Kvadet. (Litt.: A. Olrik, »Sakse's Oldhistorie«, II [1894]; »Arkiv for nordisk Filologi« [13. Bd. 1896, S. 152—55, og 14. Bd. 1897, S. 78]). *A. O.*

Halvdan den Gamle, norsk Sagnkonge, Stamfader til berømte Slægter, idet hans Søn Dag sammen med sin Hustru Thora Drengemoder (o: Kæmpemoder) havde 18 Sønner. Oprindelig lød Sagnet kun paa, at han var Konge paa Ringerike i det sydlige Norge; man sagde, han havde faaet den Spaadom, at i 300 Aar skulde der kun være Konger og Jarler i hans Æt, men ingen Kvinde; den første Kvinde, der fødtes efter de ni Menneskealdre, vare Ragnhild, Harald Haarfager's Moder. I Kvadet Hyndluljód (fra sidste Halvdel af 10. Aarh.) henføres ogsaa en Del vestnorske Helteslægter til Dagsønnernes Afkom. Endelig opstod der med det islandske Skrift »Hvorledes Norge bebyggedes« (og i Edda) den Opfattelse, at H. var Stamfader til alle de berømte Helteslægter (Volsunger, Budlunger o. s. v.). En senere norsk Overlevering gjorde ham til »de norske Kongers Stamfader« gennem en Søn Asmund (Gnodar-Asmund) og blandede ham med H. den Bjærgstærke (s. d.). (Litt.: »Norsk Historisk Tidsskrift« [1894]). *A. O.*

Halvdan den Stærke, dansk Sagnhelt, Harald Hildetand's Fader. Hovedindholdet af hans Liv er en Række tapre Kampe, hvorved han vinder Kongedatteren Gyrid's Kærlighed; et enkelt Optrin af disse Kampe er hans Sejr over hans egen Halvbroder Hildeger (ell. Hildebrand, s. d.). Fortællingen er kædet til de danske Sagn om Sigar-Slægten, idet Gyrid gøres til Kong Alf's Datter. Sagnet findes bedst hos Sakse i 7. Bog efter dansk Overlevering, indeholdende Brudstykker af Kvad om Hildeger's Død og om Kampen for Gyrid; en anden Form af de samme Kvad findes i den islandske Saga, hvor H. er omdøbt til Asmund Kæmpebane, ligesom i det færøske Asmunds-Kvæde. Den norske Saga om Gram, i Sakse's 1. Bog, er væsentlig digtet som Efterligning af H.; og ligeledes har den norske Saga om H. den Bjærgstærke (s. d.) sin Oprindelse fra denne. Tilnavnet »den Stærke« er af nyere Oprindelse; ifølge Sakse fik han et ikke tydeligere betegnet Øgenavn efter et Saar i Læben. *A. O.*

Halvdannelse se Dannelse, S. 1088.

Halvdan Snjalle (o: den Raske), dansk Sagnkonge, Ivar Vidfadme's Fader; kun kendt i de islandske Stamtavler. *A. O.*

Halvdan Svarte, to norske Konger.

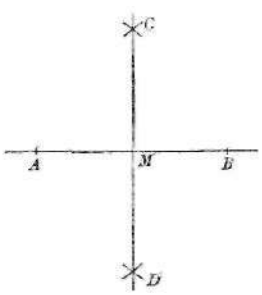
1) Konge paa Vestfold, Søn af Gudrød Veidekonge og Sønnesøn af Halvdan Eysteinssøn, kaldet »den Gavmilde« og »den Madilde«, fordi han i Løn gav sine Folk lige saa meget Guld, som andre plejede at give Sølv, men var kneben i Madvejen. Han var ved Faderens Død kun aarsgammel og opfostredes paa Agder. Da han voksede til, blev han en stor Krigerkonge, der underlagde sig Smaariger paa Østlandet, navnlig i Viken og paa Oplandene. Med sin første Dronning, der var Datter af Kongen i Sogn, havde han en Søn, Harald, som arvede Morfaderens Rige. Efter Sønnens Død opkastede H. sig til Konge her og indsatte Atle mjove til Jarl her. Hans anden Dronning, Ragnhild, Datter af Kong Sigurd Hjort paa Ringerike, blev Moder til Norge's første Enekonge, Harald Haarfager (s. d.). H. S. var en retfærdig Konge, der gav gode Love, grundlagde Eidsivating paa Eidsvold, for hvilket han satte Eidsivatingsloven. Der indtraf gode Aaringer i hans Tid, og han var derfor meget elsket af Folket. I Foraaret 860 omkom han under en Tur paa Isen paa Randsfjorden. Da hans Lig genfandtes, krævede hans Undersaatter paa Ringerike, Romerike, Vestfold og Hedemarken,

at hans Legeme skulde højlægges hos dem. De troede nemlig, at Lykken ogsaa vilde følge ham efter Døden. De enedes da om at dele hans Lig i 4 Dele, saa hvert Rige fik sin. Af disse Høje, der kaldtes Halvdans-Højene, viser man endnu een paa Gaarden Stein paa Ringerike.

2) H. S., foreg.'s Sønnesøn og Søn af Harald Haarfager og Aasa, Haakon Grjotgardssøn Ladejarl's Datter, havde en Tvillingbroder, som ogsaa hed Halvdan og havde Tilnavnet Hvite. Han opfostredes hos Morfaderen og fik et Rige i Throndhjem, medens Faderen endnu levede. Da Harald havde indsat sin Søn Erik Blodøkse til Overkonge, rejste H. S. sig og overfaldt Erik engang, denne var i Gæstebud paa Møre. Det var paa et hængende Haar, at Erik var bleven indebrændt. Men han reddede sig dog og ophidsede sin Fader, saa denne med en stor Hær drog mod Thrønderne og H. S. Da Hærene stode over for hinanden paa Reinssletten i Stadsbygden, lykkedes det Skjalden Guttorm Sindre at faa mæglet Fred. H. døde pludselig under et Gæstebud, og det var gængs Tro, at han var forgivet paa Foranstaltning af Erik Blodøkse's Dronning, Gunhild. *O. A. 0.*

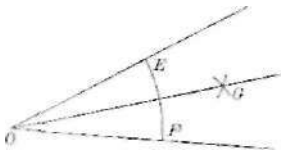
Halvdiamēter. Største Delen af de vandrende Himmellegemer have en synlig Størrelse og vise sig paa Himmelen som cirkelrunde Skiver. Den Vinkel, hvorunder Cirkelens Radius ses fra Jorden, kaldes Himmellegemets H.; dennes Størrelse er afhængig af Himmellegemets Størrelse samt af dets Afstand fra Jorden. Central-H. er Vinkelen, hvis Toppunkt ligger i Jordens Centrum, og hvis Ben ere rette Linier, der gaa til Himmellegemets Midtpunkt og dets Rand. Den sande Lokal-H. er Vinkelen, hvis Toppunkt ligger i Iagttagerens Øje, medens Benene ere de samme som ovenfor anført. Indvirker Refraktionen paa disse Linier, blive de buede, og Vinkelen, der fra Øjet dannes af deres Tangenter (o: den Vinkel, hvorunder Himmellegemets H. i Virkeligheden ses), kaldes da den apparente H. *C. L. W.*

Halvdæk, et Dæk, der kun rækker over en Del af Skibet. H. benyttes kun i smaa Fartøjer, Sejlbaade; dets almindeligste Form er saaledes, at det helt dækker over Forskibet og derefter løber som et bredt Gangbræt langs Rælingen. Tilstedeværelsen af H. i en Sejlbaad, selv om det er aldrig saa smalt, forøger i høj Grad dennes Sikkerhed mod at kæntre, idet Vandet da ikke straks vil løbe ind i Baaden, naar denne under en Overhaling faar Rælingen under Vand. *C. L. W.*

Halvering af en ret Linie.

Halvere en Størrelse vil sige at dele den i to lige store Dele. I Geometrien spiller Halveringen af en Linie og af en Vinkel ved Konstruktion en betydelig Rolle. En Linie *A B* h. ved, at man om *A* og *B* som Centrer tegner Cirkler med lige store Radier; Linien gennem Cirklernes Skæringspunkter *C* og *D* skærer *A B* i dens Midtpunkt *M*. For at h. en Vinkel *EOF* afsætter man lige store Stykker *O E* og *O F* ud ad dens Ben og tegner med samme Radius Cirkelbuer med Centrer i *E* og *F*; skære disse hinanden i *G*, er *O G* Vinkelens Halveringslinie. *Chr. C.*

Halvering af en Vinkel.

Halvēret Jærn, Raajærnssort, bestaaende af en Blanding af hvidt og graat Raajærn, kaldes paa Grund af sit spraglede Udseende, fra hvidt med mørke Pletter til graat med hvide Pletter, i fremmede Sprog Forel- eller Laksejærn. H. J. giver stærkt Støbegods, anvendtes derfor til Skyts og bruges fremdeles til Projektiler. (Se for øvrigt Jærn). *F. W.*

Halvfabrikāt kaldes en Industrigenstand, naar den endnu ikke er fuldendt, men dog fremtræder som Handelsvare, f. Eks. Raasukker, Raasprit o. 1.

Halvflydende kalder man et Stof, der til en vis Grad flyder som en Vædske, men dog ikke helt savner Evne til at modsætte sig Formforandringer. Eksempler ere Æggehvide, Opløsninger af Lim og Gummi. Medens en Vædske, der kun er tykflydende, saasom Glycerin eller Sukkeropløsning, vil klares ved Henstand, fordi opslemmede Partikler synke til Bunds eller stige op, om det end gaar langsomt, sker dette ikke med et h. Stof. *K. S. K.*

Halvgaarde kaldtes tidligere de mindre Bøndergaarde i Modsætning til de større Gaarde, Helgaardene. Afgørelsen af, om en Gaard skulde betragtes som en H. eller som en Helgaard, beroede paa hver enkelt Egns Skik og Brug, idet en Gaard, der i Forhold til andre Gaarde i samme By eller Sogn eller under samme Gods havde el saa ringe Tilliggende, at den med Hensyn til Hoveri samt offentlige Kørsler og Præstationer kun kunde udrede halvt saa meget som de almindelige Gaarde, kaldtes en H.; jfr. i øvrigt Bondejord og Bøndergaarde. *H. Gr.*

Halvgennemsigtigt er et Stof, naar det er gennemskinneligt uden at være gennemsigtigt (s. d.). *K.S.K.*

Halvgræsfamilien, Halvgræsserne *(Cyperaceae)*, enkimbladede Planter af Avneblomstredes Orden, en- eller fleraarige Urter, der i Ydre og Voksemaade ligne Græsserne (se Græsfamilien). De allerfleste H. ere fleraarige, idet de perennere ved Hjælp af en sympodialt forgrenet Rodstok, fra hvilken de overjordiske Skud udgaa, hyppig overordentlig tæt samlede i store Tuer; mange H. have Udløbere. Den blad- og blomsterbærende Stængel (»Straaet«) er oftest skarpt trekantet og ej leddelt ved Knæ som hos Græsserne; desuden er den hos de fleste marvfyldt. Bladene ere hyppigst treradede; de have en lang og lukket Skede, en lille eller slet ingen Skedehinde og en lang, liniedannet og ofte rendeformet Plade. Alle vegetative Dele af H. ere mere eller mindre gennemtrukne af Luftgange, hvilket utvivlsomt staar i Forbindelse med deres Optræden paa sumpede Voksesteder. Et stort Indhold af Kiselsyre gør

Stængler og Blade skærende skarpe. Blomsterstanden er en af Smaaaks sammensat aks-, top- eller hovedformet Stand. Blomsterne sidde i Hjørnerne af Dækblade, men have intet Forblad. De ere overmaade simpelt byggede; Biosteret bestaar kun af Børster, hos nogle 6, hos andre et ubestemt Antal, der efter Frugtmodningen kunne vokse ud til lange bomuldsagtige Haar (Kæruld), eller det mangler ganske. Af de 2 Støvbladkredse, som høre til enkimbladede Planters Blomstertype (se Blomst, S. 172, Fig. 33), mangler oftest, ligesom hos Græsserne, den indre Kreds; der findes altsaa 3 Støvdragere; Knapperne ere endestillede. Støvvejen er dannet af 3 eller 2 Frugtblade; den enrummede Frugtknude bærer en Griffel med 3 eller 2 Ar og indeholder 1 opret og omvendt Æg. Hos den ene af de 2 større Grupper, hvori H. deles, Kogleaksgruppen, ere Blomsterne tvekønnede, hos den anden, Stargruppen, særkønnede; oftest er hos denne Gruppe hvert Smaaaks særkønnet. Bestøvningen sker ved Vindens Hjælp; ofte ere Blomsterne førsthunnede, og for øvrigt er Selvbestøvning jo udelukket hos de Slægter, der have særkønnede Blomster. Frugten er en Nød, hvis Frøgemme som oftest ikke vokser sammen med Frøet, men hos Star er omgiven af den saakaldte *Utriculus* (se nærmere Star). Frøet indeholder en lille Kim, der ligger i den nederste Ende af Frøet og indesluttes helt af en stor, stivelserig Frøhvide. Ved Spiringen bliver Kimbladet ikke som hos Græsserne liggende inde i Frøet. — H. tæller henved 3,000 Arter, der ere fordelte over alle Egne, men særlig vokse i de kolde eller tempererede. Star og Kogleaks og de dem nærmest beslægtede bebo især de kolde og tempererede Zoner, medens *Cyperns* o. a. kun ere repræsenterede med faa Arter i disse Egne og overvejende optræde i Troperne. Flertallet af H. vokse paa sur og sumpet Bund, hvor Græsser ikke eller daarlig trives. Engstrækninger, hvor Vegetationen især er sammensat af disse »sure Græsarter«, ere uden synderlig økonomisk Værdi, da H. paa Grund af deres store Kiselindhold og ringe Indhold af Næringsstoffer ikke eller kun i forsvindende Grad ædes af Kreaturerne. Ejendommeligt er, at mange H. trods deres Optræden paa fugtige Lokaliteter dog i deres anatomiske Bygning vise mange Træk, der ellers i kun pleje at forekomme hos Planter, som er udsatte for stærk Transpiration. Nogle Arter f. Eks. Sandstar vokse paa tør Bund; her er denne Ejendommelighed lettere forstaaelig. *A. M.*

Halvgud kaldes — især i den græske Mytologi — et menneskeligt Væsen, der nyder guddommelig Tilbedelse eller endogsaa betragtes som Guddom. Hos Hesiod, hvor Udtrykket H. (ἡμίθεος) først forekommer — bortset fra et meget sent Sted i Iliaden —, tales der om en Slægt af H., Helte, som fik Del i Udødeligheden, idet de uden at dø hensattes i en elysisk Tilværelse. Om saadanne »Bortrykkeiser« tales der ofte i den græske Litteratur. I Grækernes bedste Tid blev Halvgudeforestillingen meget mægtig, idet den blev Udtrykket for den ejendommelig græske Betragtning af den store Bedrift som noget guddommeligt eller som noget, der fortjener guddommelig Ære. Den karakteristiske Halvgudeskikkelse bliver derfor Herakles, der just erhverver sig Guddommelighed ved sit Kæmpeliv. Her staar nu ganske vist den doriske Stammes Tro paa, at den, der falder med Ære i Krigen, kommer til guddommelig Anseelse, som Baggrund for Myten, men ogsaa paa attisk Grund opleve vi, at Helten fejres som H.; saaledes gik det f. Eks. Harmodios og Aristogeiton, der fordreve Peisistratiderne fra Athen.

Det er imidlertid et Spørgsmaal, om Halvgudeforestillingen ikke er kommen i Stand ogsaa paa anden Maade, nemlig ved Menneskeliggørelse af Guddomme. De adelige Slægters Tilbøjelighed til at nedlede deres Herkomst fra Guderne har indvævet visse Guder — navnlig de mindre Lokalguder — saa tæt i Ridderslægtens Saga, at de have maattet sætte en Del af deres Guddommelighed til og selv ere blevne betragtede som delvis menneskelige Væsener. Saaledes er det gaaet Dionysos, der blev menneskeliggjort ved at drages ind i Kadmos-Slægten og gøres til en Søn af Zeus og Kadmos'es Datter Semele. Overhovedet stammer Myternes Tilbøjelighed til at lade Guderne ægte eller forføre jordiske Kvinder vistnok fra Adelsslægternes genealogiske Interesser, og Mellemledet ved en saadan Afstamning maa nødvendigvis blive en H.

Oprindelig skelnede Grækerne bestemt mellem H. og Heros, idet man ved de sidste (se Heros) forstod de afdødes Aander, spøgelsesagtige Væsener, som dyrkedes i Huset eller paa Gravene eller — om de vare særlig mægtige Mænds Aander — ved et Alter paa Byens Torv. Disse mægtige bleve — som forstaaeligt er — bestandig fortrinsvis dyrkede, og Heroskultus'en blev derved til en Heltedyrkelse, der efterhaanden banede Vejen for en Sammensmeltning af Heros og H. — en Forbindelse, der navnlig fuldbyrdede sig paa den Tid, da den episke Digtning udbredte sig med sine heroiske Idealer og derved bragte ny Motiver og nyt Liv i den hensygnende Heroskultus. Det er denne Sammensmeltning, der bevirkede, at man i det klassiske Græsk har samme Ord for Heros og Helt, og at vi endnu i daglig Tale kalde en H. for en Heros.

Uden for den græske (og senere romerske) Religion spiller Benævnelsen H. ingen Rolle; men selvfølgelig træffer man ogsaa andre Steder den samme Forestilling om guddommeliggjorte Helte, eller Heroer af halvt guddommelig Herkomst, og endnu den Dag i Dag kan man f. Eks. i Indien opleve, hvorledes højt fortjente Mænd, hvis Klogskab, Kraft eller Fromhed har været af særlig Betydning for Stammen, efter deres Død nyde en næsten guddommelig Dyrkelse. *Edv. Lehmann.*

Halvhage se Haandskydevaaben, S. 263.

Halvkamgarn se Garn, S. 508.

Halvklæde, let, tyndt, kun lidt valket, men omhyggelig appreteret Klæde, der især benyttes til Sommertøjer.

Halvknob se Knob.

Halvkrystal, en Slags Glas, der indeholder Kalk, Kali og Bly og saaledes staar paa Overgangen mellem bøhmisk og engelsk Krystal (se Glas, S. 789), ogsaa hvad fysiske Egenskaber angaar. *K. M.*

Halvkugle (Hemisfære), astronomisk og geografisk Betegnelse for de to lige store Dele, hvori

Himmel- og Jordkuglen deles, naar den skæres af et Plan, som gaar gennem Kuglens Centrum. Ligger dette Plan i Ækvator, deles Himmel- og Jordkuglen i en nordlig og en sydlig H.; gaar det gennem begge Poler, i en østlig og en vestlig H. *J. Fr. S.*

Halvkugler, Magdeburgske se Guericke's Halvkugler.

Halvleder, elektrisk, et Legeme, hvis elektriske Ledningsevne er større end de gode Isolatorers. men mindre end godt ledende Vædskers. Eksempler ere Træ og mange andre organiske Stoffer. Deres Ledningsevne skyldes ofte et ringe Indhold af Fugtighed og forsvinder da ved Udtørring. Smlg. Elektrisk Ledningsmodstand. *K. S. K.*

Halvliåll se Lian.

Halvlyd kaldes i mange Fremstillinger af dansk Lydlære den Vokal, vi skrive med Bogstavet *e* i svage (uaccentuerede) Stavelser, saaledes i sidste Stavelse af *alle, vide* (smlg. derimod den fulde Vokal i *Allé, Idé*); i Lydskrift omskrives H. alm. med et omvendt *e* (ə), og nu bestemmes Vokalen som en Midttungevokal. Benævnelsen H. er for saa vidt uretfærdig, som Vokalen, hvor den udtales, jo er fuldt saa god en Lyd som enhver anden; den er fremkommen, fordi Vokalen vanskelig fik sin Plads i det gængse Chladni'ske eller rettere Hellway'ske Vokalsystem, maaske ogsaa fordi man havde iagttaget dens flyglige Natur, idet den i stor Udstrækning skifter Artikulation og ogsaa Klangpræg efter Omgivelserne (smlg. alle, alles, Aller, *Bue)* og endelig er tilbøjelig til at falde helt bort i Udtalen (f. Eks. i alle Lande, Alten). *O. Jsp.*

Halvmaane (Instrument).

Halvmaane > (tyrk.). Den tiltagende H. med den lykkevarslende Jupiter-Stjerne i Buen er det osmanniske Rigsvaaben. H. som Symbol er af gammel tatarisk Oprindelse, den omtales somFanesmykke allerede paa Djengis-Chan's Tid. Først senere føjedes Stjernen ind, sandsynligvis ved byzantinsk Oprindelse; H. med Stjernen nævnes som Konstantinopel's gamle Bymærke, i den senere romerske Kejsertid var den Provinsen Illyricum's Vaaben. Som Symbol for Europa's eneste muhamedanske Stat stilles II. ofte i Modsætning til Korset; den tyrkiske Afdeling af »Det røde Kors< fører Navnet »Den røde H.« og bærer som Kendetegn en rød H. paa hvid Grund. *J. 0.*

2) (i Befæstningskunsten) er et i den bastionære Befæstning anvendt Udenværk, se Ravelin. *A.G.N.*

3) Navn paa et Klingreinstrument, der bestaar af et halvmaaneformet Stykke Messingblik, behængt med Klokker og anbragt paa en lang Stang, der tillige bærer Hestehaler og andre orientalske Prydelser. Det stammer fra den tyrkiske Janitsharmusik og anvendes kun i Militærorkestre (se Fig.). *S. L.*

Halvmaaneklap se Blod, S. 147.

Halvmaaneordenen, tyrkisk Orden, stiftet af Sultan Selim III til Minde om Nelson's Sejr ved Abukir og til Belønning af Udlændinge, der have gjort Tyrkiet Tjenester. Ordenstegn: rundt, rødtemailleret Guldskjold, omgivet af en Straalestjerne, ved Randen Maaneseglet i Brillanter; paa Aversen ses Selim III's Navnetræk. 3 Klasser.

Halvmetaller, ældre Benævnelse for Metaller, der som Antimon, Arsenik, Tin o. s. v. ere meget skøre og derfor ikke kunne forarbejdes ved Hamring. *F. W.*

Halvmosser (Levermosser, *Hepaticae, Musci hepatici*), Familie af Mosserne med grenet eller ugrenet, bladbærende Stængel eller en oftest bladløs, grenet eller ugrenet Thailus, med eller uden Nerve. Planten er saa godt som altid dorsiventral o: har Ryg- og Bugside; Bugsiden er den mod Underlaget vendte Side og bærer Rhizoïderne. Bladene ere forskellig formede, hele eller indskaarne, undertiden delte til Grunden, uden eller med Antydning til Nerve; de sidde normalt i 3 Rækker, hvoraf de to paa Rygsiden, den tredje paa Bugsiden. Bugrækken er oftest dannet af meget mindre, anderledes formede Blade eller mangler. Frugten er kugle-, æg-, sjældnere skulpeformet, aabner sig i Reglen fra oven og nedefter ved Sønderdeling i 4, sjældnere 2 eller flere Flige, sjælden paa tværs, mangler Peristom og i Reglen Assimilationsvæv og Columella, har 2 til flere Lag tyk Væg, ofte med Fortykkelseslister i Cellevæggene. Mellem Sporerne findes i Reglen lange, med spiralsnoede Fortykkelseslister udstyrede Celler (Elaterer, Slyngere, s. d.), der formentlig medvirke ved Sporespredningen. Frugtstilken er oftest bygget af tyndvæggede, ufarvede Celler og hurtig visnende. Hætten bliver siddende om Grunden af Frugtstilken. Foruden ved Sporer sker Formering ofte ved Kimkorn, sjældnere ved Adventivknopper. H. holde af Fugtighed og Skygge og vokse derfor hyppigst paa sumpet Bund, i Skove og i skyggefulde Bjærgkløfter. De omfatte ca. 2,000 Arter, hvoraf ca. 350 i Europa (236 paa den skandinaviske Halvø, 118 i Danmark), og inddeles i 1) *Anthocerotaceae* med Thailus, skulpeformet Frugt med Assimilationsvæv og Columella, hertil *Anthoceros* (s. d.) paa Jord og den tropiske Slægt *Dendroceros* paa Træer. 2) *Marchantiaceae,* med Thallus, som paa Oversiden har et særegent Assimilationslag med Luftkamre eller Kanaler og oftest Spalteaabning — lignende Huller og Porer i Overhuden; hertil *Marchantia* og *Fegatella* (s. d.), med Frugterne paa et fælles stilkformet Skud, *Riccia,* med Frugterne gemte i Thallus. 3) *Jungermanniaceae,* dels og oftest med Stængel og Blade, hertil *Jungermannia* (s. d.), *Lophocolea, Scapania, Plagiochila, Fossombronia* og *Cesia* paa Jord og Sten, *Frullania, Lejeunea* og *Radula* paa Træer og Sten; dels med Thallus

uden særegent Assimilationslag, hertil *Aneura*, *Pellia* og *Blasia* paa Jord, *Metzgeria* paa Træer og Sten. Mange H. ere i Besiddelse af en stærk og ejendommelig Lugt, hidrørende fra Indholdet af en æterisk Olie, der dog ikke hidtil har faaet nogen praktisk Anvendelse. (Litt.: Th. Jensen, *Conspectus Hepaticarum Daniae* [Kbhvn. 1866]; C. Hartmann, »Mossor« [10. Opl., Stockholm 1871]; K. G. Limpricht, »Lebermoose« [Cohn, »Kryptogamen-Flora von Schlesien«, Breslau 1877]; B. C. du Mortier, *Hepaticae Europae* [Bruxelles, Paris 1875]; Gottsche, Lindenberg og Nees ab Esenbeck, *Synopsis Hepaticarum* [Hamburg 1844]; B. Kaalaas, »Levermossernes udbredelse i Norge« [»Nyt Magasin for Naturvidenskaberne«, 33. Bd., Chra. 1892—93]; M. Leitgeb, »Untersuchungen uber die Lebermoose« [Jena og Graz 1874—81]). *C. J.*

Halvopål se Opal.

Halvorsen, Jens Braage, norsk Forfatter og Biblioteksmand, er født i Bergen 7. Marts 1845, blev Student 1866 og begyndte straks at virke i Pressens Tjeneste. 1868—79 var han fast Medarbejder i det liberale »Aftenbladet«, ligesom han leverede talrige Bidrag til forskellige Uge- og Tidsskrifter, navnlig af litteraturkritisk og biografisk Art; 1880-83 var han Redaktør af »Ny illustreret Tidende«. 1. Juli 1883 blev han ansat som Amanuensis, fra 1. Juli 1895 som Underbibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Christiania, hvis særlige »norske Afdeling« under hans Ledelse er bleven grundlagt. Hans litterære Hovedværk er »Norsk Forfatter-Lexikon 1814—80« [1898 Bd. 1—5, Chra. 1881 ff.], der er beregnet paa at blive færdig med 6. Bd. og et Supplement Aar 1900. Værket, der som Resultatet af en enkelt Mands Arbejde staar som et inden for alle Litteraturer vistnok enestaaende Eksempel paa personalhistorisk og bibliografisk Lærdom, danner en uvurderlig Kilde til Norge's hele litterære, politiske og Kulturhistorie i 19. Aarh. Paa Budgettet 1898-99 er der opført Forslag om en aarlig Statsunderstøttelse til ham, for at han, uafhængig af nogen Biblioteksansættelse, kan afslutte dette Værk og fortsætte andre planlagte Arbejder. Fra 1891 er han Redaktør for de norske Artikler i »Salmonsen's Leksikon«. *K. V. H.*

Halvorsen, Johan, norsk Violinist og Musiker, er født i Drammen 15. Marts 1864. I 9 Aars Alderen begyndte han at spille Violin, blev senere Elev ved Brigademusikken i Christiania, optraadte første Gang som Solist 1882 og drog saa til Stockholm, hvor han i 2 Aar studerede Violin med Lindberg og Harmonilære med Nordquist. 1885 engageredes han som Koncertmester ved Musikselskabet »Harmonien« i Bergen og rejste Aaret efter til Leipzig tor videre at uddanne sig under Brodsky. 1887 optraadte han med Held i Musikforeningen i Christiania med Beethoven's Violinkoncert, hvorpaa han kort etter blev engageret som Solist ved *Philharmonic Society* i Aberdeen. Derfra kom han som Lærer ved det musikalske Akademi til Helsingfors, hvor han forblev i 3 Aar og hyppig lod sig høre som Solist og Kammermusikspiller. Efter at han hjemmefra havde erholdt Schäffer's Legat, rejste han til St. Petersborg, hvor han studerede med L. Auer og gentagende med Held optraadte som Solist. Efter en Studierejse til Berlin og Liège blev han 1892 ansat i Bergen som Kapelmester ved Teateret og Leder af »Harmoniens« Koncerter, en Stilling, han (1898) fremdeles beklæder. Foruden at være en solid og smagfuld Eksekutør er H. ogsaa talentfuld Komponist. Af hans Kompositioner kunne nævnes: »Vasantasena«, Suite for stort Orkester, en Strygekvartet, Suite for Violin og Piano, flere Solosager for Violin, nogle Hæfter Sange, 2 Kantater og nogle Mandskor. *I. H.*

Halvorsen, Nicolaj Martin, norsk Skuespiller, er født i Bergen 14. Marts 1860. Efter i et Par Aar at have været ansat ved Handelen blev han 1876 antagen som Elev ved Bergen's Teater, hvor han 1879 optraadte i sin første større Rolle som Haakon Haakonssøn i »Kongsemnerne« og vandt meget Bifald. Hans Begavelse henviser ham dog nærmest til Nutidskomedien, i hvilken han allerede ved Bergen's Scene fik et betydeligt Repertoire; han udførte, foruden Elskerroller, med Held Roller som Neergaard i »Et Besøg«, Johan Tønnesen i »Samfundets Støtter«, Gregers Werle i »Vildanden«, Derblay i Ohnet's »Fabrikanten«, Aage i »Mester og Lærling« samt Titelrollen i »Bertrand de Born«, ligesom han samtidig ved sin vakre og sympatetiske Sangstemme formaaede at hævde sig en Plads i Operetten og Sangstykket, hvor han bl. a. har udført Partier som Tonio i »Regimentets Datter« og Rafael i »Halvdelen hver«. 1887 erholdt han Engagement ved Christiania Teater, hvor han debuterede som Herløv i »Et Eventyr paa Fodrejsen«, og til hvilket han (1898) fremdeles er knyttet. Her har han væsentlig fundet sin Virksomhed inden for de samme Fag som tidligere ved Bergen's Teater. Af større Roller, som han har spillet i de senere Aar, kunne nævnes Lorin i Turgenjew's »Nathalia«, Falk i »Kærlighedens Komedie«, Allmers i »Lille Eyolf«, Roger de Céran i Pailleron's »Den kedelige Verden«, Tanqueray i Pinero's »Hr. Tanqueray's anden Hustru« og Brahmanen Karadutta i »Vasantasena«. *T. B.*

Halvparabeldrager se Broer, S. 675, Fig. 7.

Halvparasit se Snylteplante.

Halvprocentafgift. Ved Frd. 8 Febr. 1810 indførtes i Danmark denne Statsafgift, der, som Navnet antyder, udredes med $^1/_2$ p. Ct. af faste Ejendommes Overdragelsessummer ved Køb, Gave eller Mageskifte. I sidste Tilfælde beskattes kun Forskellen i Ejendommenes Værdi. H. hører til de Skatter, der i høj Grad bære Mærket af gode og daarlige Konjunkturer, stigende og faldende Ejendomspriser; den var i stærk Opgang til 1884 og naaede i Finansaaret 1884—85 ca. 863,000 Kr., men sank derefter betydelig, og efter stærke Svingninger i de to følgende Aar har den i Perioden, der begynder og slutter med Finansaarene 1887—88 til 1894—95, været temmelig stabil og holdt sig inden for Grænserne 600,000 og 700,000 Kr. aarlig. I de to følgende Finansaar 1895—96 og 1896—97 er Skatten derimod gaaet meget betydelig i Vejret; i sidstnævnte Aar udgjorde den saaledes over 900,000 Kr. H., der i Finanssystemet bliver at henføre til de saakaldte Omsætningsskatter, er meget lidet rationel, thi den kunde egentlig kun begrundes derved, at der under Omsætningen af faste Ejendomme skulde skjule sig en Konjunkturgevinst, der stod i Forhold til Omsætningssummens Størrelse; men dette er saa langt

fra altid Tilfældet, at der hyppig til Omsætningen af faste Ejendomme er knyttet Tab. *C. T.*

Halvrim se Adalhending.

Halvsaprofyt se Raadplante.

Halvskufler kaldes de unge Daahjorte, hvis Gevirer endnu ikke ere fuldt udviklede, men dog bladformede. *H. F. J.*

Halvskygge se Skygge.

Halvskygge kaldes i Skovbruget den Lysvirkning, som fremkaldes ved, at der af en sluttet Bevoksning borttages saa mange Træer, at Bevoksningen ikke mere kan slutte sig helt igen, men dog ikke flere, end at enhver Del af Arealet i Løbet af Dagen faar Skygge i nogen Tid. *C. V. P.*

Halvskærm (bol.) betegner i Morfologien en Klase, hvori de nederste (ældste) Blomster have saa lange Stilke, at de rage op i Højde med de øverste (yngste); f. Eks. hos de Korsblomstrede (før Udspringningen), Kurvene hos Rejnfan, Røllike. *V. A. P.*

Halvstik (Søudtryk), en Slags Slyngning af Tovværket, hvormed dette gøres fast. Dobbelt II. ɔ: 2 H., herved fremkommer en Slags Knude, der binder godt og dog er let at løse op. *C. L. W.*

Halvstof se Papir.

Halvsvøb (*Aethusa* L.), Slægt af Skærmplanter (Fennikelgruppen) med en enkelt Art, Giftig H., Hundepersille, Vild Persille (*A. Cynapium* L., se Fig.), en 30—60 Cm. høj og stærkt grenet enaarig Plante med trind, glat og ofte blaadugget Stængel, der forneden er rødlig. Bladene ere 2—

Hundepersille.

3-dobbelt fjersnitdelte med lancetdannede Afsnit og stærkt glinsende. Storsvøb mangler; Smaasvøbet bestaar af 3 liniedannede, ensidig mod Skærmens Yderside vendte og hængende Blade. Blomsternes Kroner ere hvide. Frugten er næsten kugleformet og besat med kraftige Ribber, af hvilke de randstillede ere de bredeste. Hundepersille vokser som Ukrudt i Haver og paa Marker og er almindelig i Danmark og i de sydligere Egne af Norge indtil Throndhjem. Den blomstrer i Juni—Septbr. Mellem Sæden forekommer en Form med meget lavere Stængel og korte Blomsterstilke (*A. agrestis* [Wallr.]). H. indeholder en stærk Gift og har ikke sjælden fremkaldt meget alvorlige Forgiftningstilfælde hos Mennesker, da den kan findes Side om Side med den dyrkede Persille og i ung (ikke j blomstrende) Tilstand let kan forveksles med denne Plante, fra hvilken den især skelnes ved sine mørkere og stærkere glinsende Blade og ubehagelige Lugt, naar Bladene gnides mellem Fingrene. Ogsaa Svin paavirkes af H.'s Gift; derimod siges Drøvtyggere at kunne taale den. *A. M.*

Halvsyn, Hemianopsi eller Hemiopi, er en Synslidelse, hvor den ene halve Side af Synsfeltet er blindt. I sin fuldt udviklede Form er der fuldstændig Blindhed for alt, hvad der ligger til højre eller til venstre for en Linie lodret gennem Fiksationspunktet. I denne Form optræder Symptomet pludselig og beror paa en Blødning eller anden Lidelse i Hjernen enten i de kortikale Synscentrer paa Overfladen af Hjernens Occipitallap eller i de Nervetraade, der herfra føre gennem Hjernen ned til Synsnerven. Grunden til, at Lidelsen findes paa begge Øjne paa een Gang, er, at de tilsvarende Dele af begge Øjnes Nethinder forsynes med Nerver fra samme Sted af Hjernen. Patienten er oftest ikke selv paa det rene med, at han har H., men føler sig kun svimmel og usikker. Naar det er højre Side af Synsfeltet, der mangler, kan Patienten ikke læse, da han ikke kan se det Ord, der følger efter det, han fikserer. Er der venstresidigt H., kan han læse Linien ud, men har vanskeligt ved at finde den næste Linies Begyndelse. Der kan indtræde fuldstændig Blindhed, naar et Menneske efter først at have faaet f. Eks. højresidigt H. senere faar venstresidigt H. Ofte findes der andre Lamheder sammen med H., hvorved det tit bliver muligt med stor Nøjagtighed at bestemme Hjernelidelsens Sæde. I sjældnere Tilfælde bliver ikke det halve Synsfelt blindt, men kun symmetriske Sektorer i begge Synsfelter, eller Synet gaar ikke fuldstændig tabt i det halve Synsfelt. — Medens denne Form af H. maa skyldes en Lidelse i Hjernen eller den Del af Synsnerven, der ligger bag Synsnervernes Krydsning, kan en Lidelse paa dette sidste Sted bevirke en anden Form af H., idet begge de ydre Dele af Synsfeltet gaa tabte. Denne Form af H. er dog sjælden begrænset af en saa skarp Linie som den første. *G. N.*

Halvsøjle fremkommer ved, at en Søjle deles i to Dele ved et lodret Snit gennem hele Søjlen. H. anvendes som ydre og indre Mur- og Vægdekoration, hyppigst som bærende Led for Buer og Hvælvinger. *E. S.*

Halvtag er et Tag, som kun har Fald til een Side; det kan bestaa af en enkelt Tagflade eller være afvalmet eller være dannet som et Mansarttag. H. anvendes meget paa Skure og paa smalle Sidebygninger, hvor det gælder at føre Regnvandet ind paa sin egen Grund, naar Bygningen er opført i Skellet til Nabogrunden. *E. S.*

Halvtinter (Halvtoner), Mellemtoner, i Malerkunsten Farvetoner, der betegne Overgangen fra Lys til Skygge.

Halvtone, det mindste Tonetrin, der i Praksis anvendes i den moderne Musik, selv om Øret er

i Stand til at opfatte mindre Intervaller. Man skelner mellem den store, den diatoniske H., mellem to paa hinanden følgende Trin i vort Nodesystem, f. Eks. *c—des*, *gis—a*, og den lille, den kromatiske H., der fremkommer ved en kromatisk Forhøjelse eller Fordybelse af samme Grundtone, f. Eks. *c—cis*, *a—as*. *S. L.*

Halvtømmer er Heltømmer, gennemskaaret paa langs i to Halvdele; det anvendes meget ti) lettere Tømmerkonstruktioner. *E. S.*

Halv Vind (Søudtryk), en Vindretning, der ligger mellem Bi de Vind og Plat. Naar et Skib (Raasejler) ligger »tæt ved Vinden« (»klods til Vinden« eller »bi de Vind«), hvilket er Tilfældet under Krydsning, danner Vindretningen en Vinkel med Skibets Diametralplan (s. d.) af 6 Streger o: ca. $67\frac{1}{2}^0$ fra for ind, medens Vindretningens Vinkel med Ræerne (der under disse Omstændigheder ere helt indbraste) eller — hvad der er det samme — med Sejlenes Plan er ca. 40°. Under Platsejlads (»plat for de Vind«) er Vinden ret agter ind, Ræerne derimod braste firkant, o: deres Retning er lodret paa Diametralplanet, og Vinkelen mellem Vindretningen og Ræerne bliver da 90°. En Vindretning, der ligger nogenlunde mellem disse to Grænser, kaldes h. V. Nøjagtig svarer den altsaa til, at Vinden skal komme 5 Streger o: 56^0 fra agter ind, Ræerne ville da blive braste $2\frac{1}{2}$ Streg o: 28^0 fra Firkant, og Indfaldsvinkelen i Sejlene bliver følgelig 62°. — Sejlads med h. V. vil under almindelige Forhold give Maksimum af Fart. *C. L. W.*

Halvvingedækkede se Tæger.

Halvvokāl eller Halvkonsonant kaldes en Lyd, der paa en saadan Maade er vanskelig at anbringe enten mellem Vokalerne eller mellem Konsonanterne, at den nærmest maa siges at staa imellem begge Klasser; dette gælder særlig om *j* (som i dansk *ja*) og *w* (som i engelsk *water* eller i flere jydske Dialekters Udtale af *Vand*). Se Konsonant. *O. Jsp.*

Halvædelsten se Ædelsten.

Halvø. Hermed betegnes en Landmasse, der for den største Del af sin Omkreds er omgiven af Vand, men paa den ene Side er landfast med en større Landmasse. Naar Formen er særlig lang og smal, bruges Betegnelserne Odde, Landtunge. Dersom en H. er bredest udadtil og kun forbunden med Fastlandet ved et smalt Stykke Land, betegnes dette smalle Sted som en Tange (Landtange, Istme), paa Norsk et Eid. *C.A.*

Halÿmus se Kilebæger.

Hālys, det antikke Navn paa den største Flod i Lilleasien (nu Kisil-Irmak). H. udspringer i de armeniske Bjærge, løber først mod Sydvest og Vest gennem Kappadokien, siden i nordlig Retning gennem Galatien og Paflagonien og falder ud i Pontos Euxeinos (det sorte Hav). H. dannede Grænsen mellem det lydiske og det persiske Rige; bekendt er det tvetydige Orakelsvar, der skal være givet Kroisos (s. d.): »Naar Kroisos gaar over H., vil han tilintetgøre et stort Rige«. *C. B.*

Hālys-Slange se Hugorme.

Haløre Marked omtales i flere Sagaer som det største nordiske Marked, hvor »Øreflaaden« laa og Mænd fra alle Nordens Egne mødtes. Det betegnes som et Sted i Danmark og maa søges ved Øresund. Stedets Navn er dog ikke klart (der forekommer baade Formerne Haleyrr, Háleyrr og Halaeyrr), og endnu mere uklart er Spørgsmaalet om, hvor det skal søges. Tidligere mente de fleste, at det var ved Isøre eller ved Helsingør, indtil P. A. Munch anførte vægtige Grunde for at henlægge det til Kjøbenhavn (Købmannehavn), idet Refshalegrunden skulde have foranlediget Navnets første Del. O. Nielsen har villet henlægge H. til Hulerød ved Hornbæk-Bugten, hvor Afløbet fra Esrom Sø udmunder. Og ganske vist er Navnet Hulerød kun fremkommet ved de sidste Aarhundreders Forvanskning, idet Stedet i 16. Aarh. skreves »Hallore<, »Hullere«, »Holere« og »Haaløer«, men Navnets ældste Form »Holærhø« (1271) giver ikke Antagelsen afgjort Medhold, og Nielsen's Tydning maa derfor kaldes tvivlsom. (Litt.: P. A. Munch, »Saml. Afh.«, III [Chra. 1875], S. 638 ff.; O. Nielsen i »Danske Saml.«, VI, 295 ff. og 2. Række IV, 250). *H. O.*

Ham [a'm], By i Nordfrankrig, Dep. Somme, ligger omgiven af Sumpe ved Jærnbanen fra Reims til Amiens. (1891) 2,750 Indb. Mest bekendt er H. af sit befæstede Slot, der stammer fra Middelalderen og har tilhørt Familierne Coucy, Enghien, Luxembourg, Rohan, Vendome og Navarra. Ved Henrik IV's Tronbestigelse kom Slottet og Byen under den franske Krone. Slottet er senere restaureret og saa godt som genopbygget fra ny; det bruges som Statsfængsel, og i det have mange bekendte Fanger været indespærrede, saasom Jeanne d'Arc, Louis de Bourbon, Prins Condé, Louis Napoleon. *C. A.*

Ham se East-Ham og West-Ham.

Ham kaldes det yderste Lag af Overhuden, det saakaldte Hornlag, naar det ved et Hudskifte er afkrænget som et sammenhængende Hele, hvad der finder Sted hos mange Padder og Krybdyr, f. Eks. hos Slangerne. *A. C. J.*

Ham d. s. s. Cham.

Ham (nyisl. Hamur), den danske Kongesøn Helge's paatagne Navn ved Gæstebudet hos Kong Frode. *A. M. D.*

Hamadan, det gamle *Ekbatana* By i Persien, Provins Irak-Adshmi, ved Karavanvejene fra Isfahan til Tebris og Bagdad til Teheran, ligger ved Foden af Bjærgkæden Elvend i en Højde af 1,878 M. o. H. paa en frugtbar Slette, omgivet af Landsbyer. H. skal ifølge Herodot af Deiokes, det mediske Riges Grundlægger, være valgt til Residensstad og skal i sin Glansperiode have haft en Omkreds af 250 Stadier (48 Km.). Under Perserne og senere under Partherne brugtes H. paa Grund af sit kølige Klima som Sommerresidens. Af de gamle Paladser er intet udgravet; men store Grushobe, hvori man ofte finder gamle Mønter og Gemmer, vidne om Stedet for den svundne Herlighed. Den moderne By indtager kun en Del af det gamle *Ekbatana's* Areal. Dens Befolkning anslaas til ca. 50,000, hvoriblandt 1,000 Jøder og nogle Armeniere. Der tilvirkes Kobbervarer, Tæpper, Safian og Tøfler. I Byen vises Avicenna's Grav, samt Esther's og Mardokai's Grave, af hvilke Esther's ifølge en hebraisk Indskrift skal være bygget Aar 4474 efter Verdens Skabelse. Jøderne i Persien anse nemlig H. for at være det gamle *Susa*. *C. A.*

Hamadani, Abul-Fadl Ahmed ibn Husajn, med Tilnavnet Badi az-Zemån o: Samtidens Vidunder, er en af de berømteste arabiske skønlitte-

rære Forfattere (968—1007 c Chr.). Hans Hovedværk er en Samling »Maqâmât« o: Novelletter, alle omhandlende en enkelt Person, der optræder under de forskelligste Forklædninger og ved sin Veltalenhed og sine sindrige Paafund henrykker og overlister alle. Denne Digtform frembød særlig rig Lejlighed til at udvikle alle det arabiske Sprogs rige retoriske Finesser; talrige Digte, ofte af stor Skønhed, ere indstrøede i Fortællingerne. Det var denne Del af Litteraturen, der senere optoges af den berømte Hariri (s. d.), og som senere fortsætter sig paa europæisk Jordbund i den spanske Gavtyveroman *(el genero picaresco)*. Hariri er rigere i Udtrykket og mere kunstfærdig og pragtfuld i sin Stil end H., men han har ikke dennes elegante Simpelhed og Opfindsomhed i selve Intrigen. H. angives at have forfattet i alt henved 400 Maqâm'er, af hvilke dog kun 50 ere bevarede; de ere gentagne Gange kommenterede og udgivne i Orienten (sidst af Jesuitterne i Beirut, 1893). Paa europæiske Sprog foreligger der endnu (1898) ingen Oversættelse. *J. Ø.*

Hamadryāder d. s. s. Dryader.

Hamādryasbavian se Bavianer.

Hamali ell. Hama, Stad i den tyrkiske Provins Syrien, 180 Km. N. f. Damaskus, 130 Km. S. f. Aleppo, paa begge Bredder af Floden Asi (Orontes), over hvilken 4 Broer føre. H. har henved 60,000 Indb., hvoraf omtrent 5,000, mest græske, Kristne. Sproget i H. er Arabisk. Byen ligger malerisk paa 5 Høje, der hæve sig indtil 45 M. over Flodens Vandspejl; den er omgiven af yppige Haver, der stadig vandes ved Hjælp af kæmpemæssige Vandhjul (arab. *Naûra*), hvis altid knagende Larm er en Ejendommelighed for H. Det indre af Byen er lidet tiltalende, Gaderne snævre og smudsige, yderst slet brolagte; Husene er af ubrændt Ler, kun faa af Sten. I H. findes en Del Industri (Silke-, Bomulds- og Uldværerier), og Basaren er meget besøgt af Omegnens Beboere, især Beduinerne og Nosairier (s. d.), som i H. gøre deres væsentligste Indkøb. I H. findes nogle hetitiske eller chetitiske Indskrifter, hvoraf man vel tør slutte, at Byen i 2. Aartusinde f. Chr. har tilhørt Hetitterne (Chetitterne), hvad der stemmer godt med de ægyptiske Indskrifter, der ved Aar 1500 f. Chr. omtale H. som en vigtig By, der var afhængig af det omtalte Folk. I de følgende Aarhundreder var H. Hovedstad i et mægtigt Rige, hvis Konge stod i venskabeligt Forhold til David. Med Assyrerne, der ligesom Israelitterne kalde Byen Hamat, *maatte* Kongerne i H. føre blodige Krige, som endte med, at H. gik til Grunde som selvstændig Stat (omtrent 740). H. var nu indtil henimod 606 Hovedstad i en assyrisk Provins, kom siden under Ægyptere, Babyloniere, Persere og Makedonere. Seleukiderne kaldte Byen Epifaneia, men det gamle Navn holdt sig imellem den Del af Befolkningen, som talte Datidens syriske Folkesprog Aramaisk ell. Syrisk. 639 overgav H. sig til Araberne under Abu-Obeideh, en af Omar's Generaler, som lod Hovedkirken omdanne til en Moské. Paa Korsfarernes Tid faldt H. i Ilænderne paa Ismaelitterne, der grundede et Rige i H. Tancred tog efter flere frugtesløse Angreb H. 1108, men 1115 tog Tyrken Togtekin atter H. fra de Kristne. Et voldsomt Jordskælv ødelagde 1157 næsten hele H., der 1178 kom under Saladin, i hvis Slægts Besiddelse H. længe stod. Den arabiske Geograf Jåkut fødtes i H. ved denne Tid (død 1229), og siden hen Geografen og Historikeren Abulfeda, der 1310 blev Fyrste af IL, og under hvis kloge Styrelse II. naaede en høj Blomstring, som Byen, der siden har delt Skæbne med det øvrige Syrien, aldrig siden har kunnet hæve sig til. I H. findes nu en Del Moskeer med i alt 24 Minareter, men der findes ingen gamle Bygninger af nogen Interesse i H. V. f. H. findes frugtbart Land. *V. S.*

Hamâm se Hammåm.

Hamamat, en Dal i den ægyptiske Ørken imellem Kenneh og Koseir, i hvilken de gamle Ægyptere brød Diorit og andre Stenarter. Man ser i H. mange hieroglyfiske Indskrifter, til Dels fra en meget gammel Tid, og som bl. a. give værdifulde Oplysninger om Ægypten's Handelsforbindelser med Nabolandene i 2. og 3. Aartusinde f. Chr. *V. S.*

Hamamelidacéae, Familie af tokimbladede og frikronede Planter af Ordenen *Saxifraginae*. Træer eller Buske med spredte, hele Blade og Akselblade. Blomsterne ere uanselige og oftest 4-tallige i alle Kranse. Støvvejen er totallig, undertiden oversædig. Frugten er en Kapsel. Omtr. 40 Arter, der vokse i subtropiske Egne i Amerika, Asien og Sydafrika. De vigtigste Slægter ere *Altingia*, *Fothergilla*, *Hamamelis* og *Liquidambar* (s. d.). — *Hamamelis* L., løvfældende Buske med Blade, der meget ligne Blade af Hassel eller Æl. Blomsterne, der komme frem om Efteraaret, sidde i 2—3-blomstrede Nøgler og ere 4-tallige. Kapselen modnes den følgende Sommer. 3 Arter. *H. virginiana* L. vokser i det østlige Nordamerika og danner som Underskov en væsentlig Bestanddel af Skovene der; den skal endog kunne blive 7 M. høj. Bladene ere skæve og ligne Hasselblade, Blomsternes Kronblade ere lange, liniedannede og gule, Frugterne aabne sig saa voldsomt, at Frøene slynges flere Metre bort. I Nordamerika benyttes Bladene og Barken af Witch Hazel, som den kaldes, til Lægemidler. Den plantes i Europa som Prydbusk i Haver og kan dyrkes endnu ved Christiania og Visby paa Gotland. Ogsaa *H. japonica* Silb. et Zucc. (Japan), hvis Blade mest ligne Hvidællens, benyttes som Prydbusk. *A. M.*

H. virginiana trives i enhver Havejord og taaler Halvskygge. Beskæringen indskrænker sig til fra Tid til anden at fjerne de ældste Grene. Den formeres ved Frø, der saas om Efteraaret og ligger et Aar i Jorden, før det spirer, samt ved Aflægning. *L. H.*

Hamamēlis se Hamamelidaceae.

Hanian (omtalt i Esther's Bog), Perserkongen Ahasverus'es (Xerxes) Yndling, der søgte at ophidse Kongen mod Jødefolket, men ved sine Bestræbelser kun skaffede sig selv en forsmædelig Død. — Purimsfesten kaldes undertiden ogsaa H.-Festen. *V. Ø.*

Hamann, Johann Georg, tysk Filosof, født 27. Aug. 1730 i Konigsberg, død 21. Juni 1788 i Westfalen, begyndte med at studere Teologi, men vendte sig snart til Juraen. Heller ikke her holdt han ud, en Tid lang kastede han sig over Lærervirksomhed og gik derpaa over i Forretningslivet. Paa en Handelsrejse kom han til London, hvor han blev reven med af et udsvævende Liv, saa han sank ned i dyb Fattigdom. Det kom da til en Krise i ham, en Slags religiøs Genfødelse, hvor-

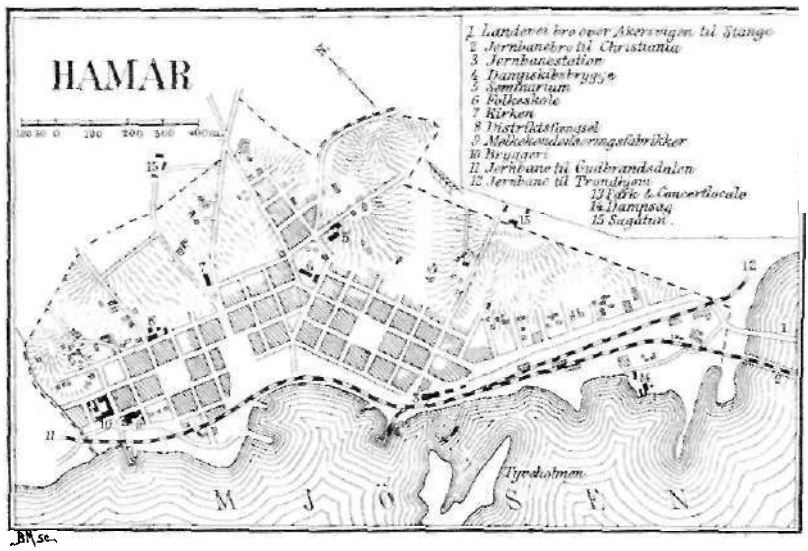
efter han vendte hjem til sin Fædrenestad og genoptog sine Studier (1758). I tyve Aar levede han i en underordnet Stilling som Pakhusforvalter; efter at han var pensioneret (1782), vare hans Forhold atter meget trykkede, indtil en Velynder af hans Skrifter sørgede for hans sidste Dage.

H. er Mystiker, og hans Skrifter staa som noget ganske for sig selv, uden videre Sammenhæng med Tidens filosofiske Bevægelser. Det er Bekendelser og Refleksioner af et Menneske, som gennem et stærkt bevæget indre Liv og store Omskiftelser har fundet Hvile, ikke i en Resignation, men snarere i en Eksaltation. Alle Modsætninger i Verden, som Forstanden synes at fremdrage og skærpe, have i Virkeligheden ikke reel Betydning; det væsentlige er Enheden, Sammenhængen, saaledes som Følelsen kan fremstille den; det guddommelige Væsen er det egentlig værende; det har aabenbaret sig i Naturen, i Mennesket og i Bibelen, men kun ved denne sidstes Hjælp kunne de to andre forstaas. I Inkarnationen, Enheden mellem det guddommelige og det menneskelige, finder H. det højeste symbolske Udtryk for sin Verdenserkendelse, hvori han helt fordyber sig. Troen, Hengivelsen, er for ham en umiddelbar Ytring af Sandheden; det er ikke den, som skal forklares, men som ligger bag al Forklaring. Ud fra denne Tankegang vender H. sig mod den franske Materialisme saavel som mod Rousseau; ogsaa Kant synes ham at fejle ved den Adskillelse, han gør mellem Sansning og Fornuft, disse ere kun Udslag at den samme Virksomhed. Nogen systematisk Fremstilling egnede H.'s Tanker sig ikke til: hans Skrifter bleve derfor en Række smaa Flyveblade, ironiske og ofte meget aandfulde Kauserier. Hans samlede Værker udgaves 1821—43 i Berlin i 8 Bd. (Litt.: C. H. Gildemeister, »J. G. H., des Magus im Norden, Leben und Schriften« [1—6, Gotha 1858—74]; samme, >H. Studien« [Gotha 1873]). *C. St.*

Hamar, Købstad i Hedemarken's Amt, (1897) 5,047 *Indb.*, er beliggende paa Østsiden af Mjøsen paa den Halvø, som dannes af den S. f. Byen indgaaende Akersvig og den Nord over gaaende Furnæsfjord. Byen blev anlagt 1848 og 1864 gjort til Stiftstad for H. Stift, der omfatter Hedemarken's og Christian's Amter. Byens Beliggenhed er meget smuk op ad en fra Mjøsen's Strand svagt skraanende Bakke og Bebyggelsen særdeles vel reguleret i lige store Kvartaler, forbundne med rette Gader. Allerede længe en af Hovedstationerne for Dampskibstrafikken paa Mjøsen blev den 1877 Endepunktet for den smalsporede Throndhjemsbane, senere (1879) blev den forbunden med Christiania ved den bredsporede Eidsvold—Hamarbane, og 1897 blev dennes Forlængelse aabnet til Otta i Gudbrandsdalen. Som Stiftstad er H. Sæde for Stiftamtmand og Biskop; Skoleundervisningen foregaar i en Middel- og Realskole, en Folkeskole, en privat Latinskole og et Seminarium. Lige ved Bygrænsen ligger den tidligere saabekendte, nu nedlagte Sagatun Folkehøjskole. Længe staaende stille har Byen i den senere Tid taget betydeligt Opsving, og flere industrielle Anlæg ere nu knyttede til Stedet, saaledes en større Mælkekondenseringsfabrik, Hedemarken's Mejeri, et Ølbryggeri, en Blikvarefabrik, et Dampsaveri samt H. Jærnstøberi og mekaniske Værksted. Byggevirksomheden holder Skridt med Byens Udvikling; den ny Folkeskole har en dominerende Beliggenhed paa Højden i Nærheden af Kirken; nede ved Fjorden ligger den 1897 fuldendte ny Jærnbanestation og lige i Nærheden det største Hotel, »Grand Hotel«.

Hamar's Bymærke.

V. f. Hakebæk, det nuværende H.'s vestlige

Grænse, laa det gamle H. Bispesæde ude paa Næsset mod Furnæsfjorden paa Gaarden Storhammer's Grund. H. har i Middelalderen næppe været nogen egentlig By, men kun en Del mest for Gejstligheden bestemte Bygninger, grupperede omkring den i Rundbuestil opførte prægtige Domkirke, hvoraf Ruiner fremdeles ere staaende. De væsentligste af disse synes at have været Bispegaard, Kloster og Skole, Kommunegaard og Gaarde for Korsbrødrene og en Lægmandsgaard, hvilke alle laa i umiddelbar Nærhed af Domkirken; noget længere østlig laa endnu en anden Kirke, Korskapellet med et Hospital, hvorhos der sandsynligvis har været en Del mindre, private Huse eller Boder til Opholdssted for de tilrejsende og besøgende under Markedet. H. omtales nemlig, før det 1152 blev Bispesæde, som en *kaupangr*, altsaa et Handelssted. Ved Reformationens Indførelse blev Bispedømmet ophævet 1537, og da Svenskerne 1567 indtoge Stedet og ved deres Afmarch brændte Bygningerne, var det forbi med H.; Domkirken stod endnu, vedligeholdtes dog kun daarlig og forfaldt mere og mere, store Dele faldt efterhaanden ned og endelig 1692 det store Taarn, hvorefter Domkirkens Stene bortførtes til Udvidelse af Nabokirkerne. (Litt.: N. Nicolaysen, »Storhammer's ruiner« [Chra. 1893]; G. Storm, »Om det gamle H.« [i »Hist. Tidsskr.« 3. R., I, 113 ff., Chra. 1890]; G. F. Lundh, »Forslag til Anlæg af en Landstad ved Mjøsen« [Chra. 1824]). *F. W. H.*

Hamartít se Bastnæsit.

Hamåsah (arab. o: Tapperhed) er Navnet paa flere arabiske Antologier, saa kaldede, fordi den største Del af de deri indeholdte Digte ere Lovprisninger over Tapperhed. En H. henføres til Bohtori (s. d.), men den berømteste er »den store IL«, samlet af Ibn Temmâm. Den omfatter ti Bøger, af hvilke den første og største indeholder Krigssange; de øvrige behandle Vin, Kærlighed, Satire, Dødsklager o. s. v. Adskillige af disse Digte høre til de ældste og bedste i den rige arabiske Lyrik. Teksten til Ibn Temmâm's H. er tillige med en vidtløftig arabisk Kommentar udgiven af Freytag (*Hamasacarmina*, Bonn 1828—51). Digtene ere mønsterværdig oversatte paa Tysk af Friedrich Ruckert (»Hamasah, oder die ältesten arabischen Volkslieder« [Stuttgart 1846]). *F. O.*

Hamasen, Provins i Abessinien, hørende til Landskabet Tigre. H. er en tør Højslette, gennemstrømmet af Floden Anseba, Biflod til Baraka. Kvægavl er Befolkningens Hovednæringsvej. Hovedstaden Zazega er Sæde for en abessinisk Statholder, medens Byerne Keren og Asmara ere indlemmede i den italienske Koloni Erythræa. *C. A.*

Hamat ell. Hamath, i Bibelen og hos Assyrer, Aramæere, Syrer og Arabere Navn paa den nordsyriske fordums Kongestad, som nu kaldes Hamah, og som Grækerne kaldte Epifaneia; Assyrerne kaldte undertiden ogsaa Byen Amat; hos oldkristelige Forfattere kaldes H. ofte Emath. *V. S.*

Hamath se Hamat.

Hamaxiki se Amaxiki.

Hambach, By i den bayerske Regeringskreds Pfalz, med (1890) ca. 2,000 Indb., særlig bekendt ved det lidt S. V. f. Byen liggende Slot Kestenburg. Paa Kestenburg Slotsplads holdtes, 27. Maj 1832, den berømte H.-Fest, hvor den af Julirevolutionen vakte demokratiske Bevægelse for første Gang i Tyskland gav sig Udslag i Propaganda for Republikken, og som derfor ogsaa s. A. gav Anledning til Forbundsdagens Indskrænkninger af Presse- og Forsamlingsfriheden. De fleste Ledere af denne Fest, hvori en Snes Tusinde Mennesker deltoge, maatte flygte udenlands.

Hambaliter se Hanbal.

Hambergit, et sjældent Mineral fra Langesund Fjord, Norge, bestaar af Berylliumborat ($4BeO.B_2O_3.H_2O$) og danner graalig klare rombiske Krystaller. *N. V. U.*

Hamborgerhøns se Høns.

Hamborgerland (i Grønland), en ca. 15 Km. lang og lige saa bred 0, der ligger N. f. Kolonien Sukkertoppen og kun ved smalle Sund er skilt fra den grønlandske Kyst. 65° 35' n. Br. og 53° o' v. L. f. Grw. Den er opfyldt af høje, takkede Fjælde, blandt hvilke det højeste er Takatotasak, 1,036 M. Ved denne 0 var tidligere Samlingsplads for de hamburgske Hvalfangere, hvoraf den har faaet sit Navn; Grønlænderne kalde den Sermersut. *G. F. H.*

Hamborgte se Arkana.

Hambro, Edvard Isak, norsk Jurist, er født i Christiania 26. Decbr. 1851, blev Student 1869, cand. jur. 1875 og er siden 1891 Assessor i Christiania Byret. 1896—97 holdt han Forelæsninger ved Universitetet over udvalgte Emner af norsk Formueret. Af hans Skrifter mærkes: »Omrids af den romerske Civilproces« [Chra. 1887], »Bidrag til Læren om Besiddelse« [Chra. 1889], »Om Legatarers Retsstilling efter norsk Ret« [i »Tidsskr. f. Retsvid.« 1892], »Om Afdragshandler« [Chra. 1896, Forhandlingsemne ved 8. nord. Juristmøde]. Fra 1893 har han deltaget i den kgl. Kommission, som udarbejdede Udkastet til L. af 14. Juli 1897 om en forandret Ordning af Gejstlighedens Lønning m. m., af hvilket Lovforslag han har givet en paa Lægmænd beregnet kort Fremstilling i »Præstelønningskommissionens Forslag etc.« [Chra. 1895]. Han blev 1897 udnævnt til en af de Kommissærer, som ifølge Lovens § 47 skulle føre Underhandlingerne med Rigets Kommunestyrelse om Lovens Gennemførelse fra Nytaar 1898. *F. B. H.*

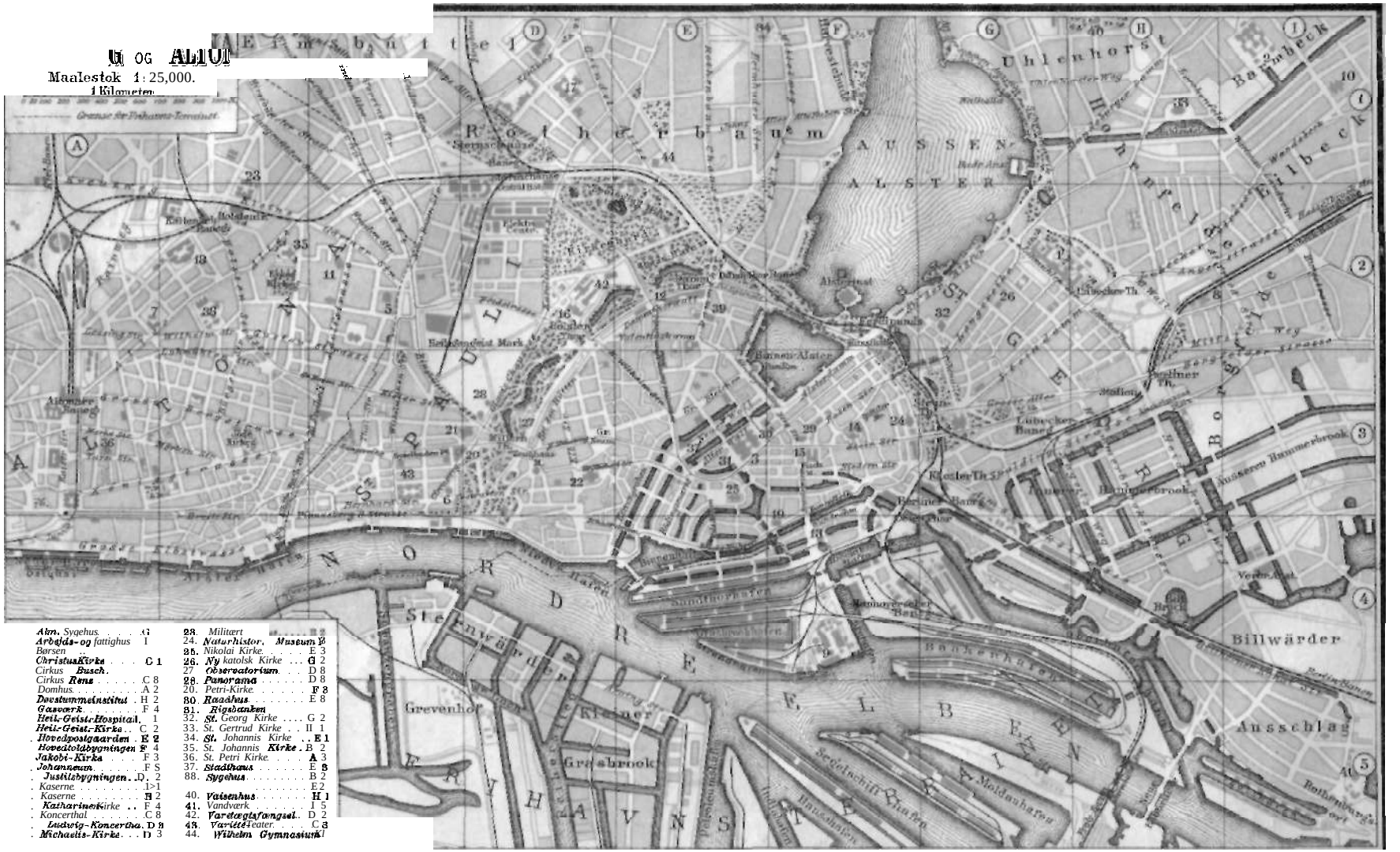
Hambro, 1) Joseph, dansk Forretningsmand, født i Kjøbenhavn 4. Novbr. 1780, død i London 3. Oktbr. 1848. H. var Søn af uformuende jødiske Forældre og maatte allerede som Dreng ernære sig selv ved Omløben med Varer. I sit 17. Aar kom han til Hamburg og etablerede sig 3 Aar efter i Kjøbenhavn. H. udfoldede som Forretningsmand stor Energi og Dygtighed. Samtidig med at drive en stor og indbringende Bankierforretning grundlagde han mange betydelige og i Danmark helt ny Virksomheder, som paa een Gang bragte ham selv stor Fordel og blev til megen Gavn for Landet. I saa Henseende bør særlig nævnes de af ham paa de saakaldte Bodenhoff's og H.'s Pladser paa Christianshavn anlagte Fabrikker, nemlig en Dampmølle, den første i Danmark, et Svineslagteri og Salteri, en Rismølle og et Bageri for Skibsbrød. Dampmøllen er nu (1898) nedlagt, medens de øvrige Virksomheder, navnlig de to sidstnævnte, fremdeles ere i fuld Virksomhed. H. var endvidere 1 den første, som i Danmark begyndte paa Forsendelsen af hermetisk opbevarede Levnedsmidler. 1840 flyttede H. til London og levede der Resten af sit Liv som Bankier. Saavel i levende Live

som ved testamentarisk Bestemmelse har han stiftet store Legater, navnlig til Fordel for den jødiske Menighed i Kjøbenhavn og for danske Købmænds Enker og forældreløse Børn.

2) Carl Joakim, Baron, dansk Bankier, ovenn.'s Søn, født i Kjøbenhavn 23. Novbr. 1807, død i London 17. Novbr. 1877. H. blev Student 1825, derefter Handelsmand og rejste i 1830'erne til London, hvor han grundlagde et Bankhus, som efterhaanden blev et af de betydeligste paa denne Plads. Til Danmark vedblev H. stedse at føle sig knyttet. Han havde talrige Forretningsforbindelser her, ordnede gentagne Gange Statslaan for den danske Stat og havde væsentlig Andel i Anlægget af Korsør-Banen og andre betydelige danske Foretagender. 1851 optoges han i den danske Adelsstand. Særlig bekendt er hans Navn bleven ved de af ham stiftede Hambro'ske Bade- og Vadskeanstalter i Kjøbenhavn, til hvilke han har skænket store Pengesummer. *I. S.*

Hamburg (hermed et Kort), 1) Fristad, Forbundsstat i det tyske Rige, har et Areal af $415_{,0}$ • Km. og omfatter Staden H. ($76_{,65}$ □Km.) samt 4 Landdistrikter (Landherrschaften): Geestlande, Marschlande, Ritzebüttel og Bergedorf. Sidstnævnte Distrikt, der ligger S. 0. f. H., bestaar af Byen Bergedorf og det saakaldte Vierlande og tilhørte indtil 1868 Hamburg og Liibeck i Forening. Det samlede Indbyggerantal beløb sig 1895 til 681,600 Indb., 1890 til 622,500 Indb., hvoraf 571,500 Evangeliske, 23,400 Katolikker og 17,900 Jøder. Paa Frihavnsomraadet ($10_{,44}$ □ Km.) fandtes 1890 5,200 Indb. Befolkningen hører til den nedertyske Stamme, Sproget er Plattysk. Den største sammenhængende Del af det hamburgske Omraade er beliggende N. f. Elben og begrænses af Provinserne Schleswig-Holstein og Hannover. N. 0. og S. f. denne Del ligge flere Enklaver i det preussiske Distrikt, og ved venstre Bred af Elben's Munding ligger Distriktet Ritzebüttel med Øen Neuwerk, Landet N. f. Byen (Geestlande) gennemskæres af Aister, har en bølgeformet Overflade, gennemgaaende gode Jorder og flere Skove. Marsklandet langs Elben er fladt, gennemskaaret af talrige Afvandingskanaler, og har en meget frugtbar Jordbund, der giver rigt Udbytte af Korn, Grønsager, Frugt og Græs. Den samlede Høst beløb sig 1895 til 11,375 Tons (1000 Kg.) Korn og 15,289 Tons Enghø. Kvægbestanden beløb sig 1892 til 16,940 Heste, 13,168 Stk. Hornkvæg, 12,456 Svin, 5,723 Geder og 3,602 Faar. Klimaet er paa Grund af Havets Nærhed fugtigt, Sommeren kølig, Vinteren mild. Aarets Middeltemperatur beløber sig til 8°; for Januar er Middeltemperaturen — 0,4°, for Juli + $17_{,3}$°; Regnmængden er 728 Mm. Forfatningen er republikansk og hviler paa Bestemmelserne af 13. Oktbr. 1879. Den højeste Statsmagt findes hos Senatet og Borgerskabet i Forening. Den udøvende Magt har Senatet, der bestaar af 18 Medlemmer, af hvilke Halvdelen er Jurister, medens 7 af de andre 9 skulle tilhøre Købmandsstanden; de vælges paa Livstid af Senat og Borgerskab i Forening. Modtagelsen af Valget til Senatet ligesom til offentlige Embeder og Æresposter kan ikke afslaas uden Tab af Borgerretten. I Spidsen for Senatet staa 2 Borgemestere, der aarlig vælges af Senatet ved hemmelig Afstemning. Borgerskabet bestaar af 160 Medlemmer, af hvilke 80 vælges af alle skatteydende Borgere, 40 af Grundejerne i Byen og 40 af de nuværende og tidligere Medlemmer af Domstolene og Forvaltningsøvrigheden. De vælges for 6 Aar, Halvdelen afgaar hvert tredje Aar. Lovene vedtages ved overensstemmende Beslutning af Senatet og Borgerskabet. I Spidsen for Retsplejen, der bestaar af 3 Instanser, findes siden Oktober 1879 en for H., Bremen og Liibeck fælles, saakaldt hanseatisk Overlandsret (i H.) med 3 Landsretter (i H., Bremen og Liibeck). Der findes 3 Underretter (Bergedorf, IL, Ritzebüttel), 6 Civil-, 3 Straffekamre samt 6 Kamre for Handelssager. Forvaltningsøvrighederne sammensættes i Reglen af 1—3 Senatsmedlemmer og et Antal, af Borgerskabet valgte Borgere, der uden Gage beklæde deres Embede og ikke tør nægte at modtage deres Valg. Til den tyske Rigsdag sender H. 3 deputerede. Efter Militærkonventionen af Juni 1867 blev det tidligere hamburgske Kontingent ophævet, hvorimod H. til den preussiske Hærs Armékorps stiller 2 Bataillioner, der udgøre Byens Fredsgarnison. Statsformuen bestaar i Havneanlæg, Bygninger og tillige i betydelige Grundbesiddelser. Gælden, der i Sammenligning med Indbyggerantallet er meget høj, danner dog ingen trykkende Byrde; den beløb sig 1892 til $280_{,90}$ Mill. Rm.

2) Staden H., den største af Hansestæderne og ikke blot Tyskland's, men det europæiske Fastlands betydeligste Handelsstad, hvis Handel i Europa kun staar tilbage for London's, ligger i en Højde af 1—33 M., for største Delen paa den højre Bred af Elben's nordlige Arm, i en Afstand af ca. 110 Km. fra Flodens Udmunding i Vesterhavet, 285 Km. fra Berlin, og har en Udstrækning af $9_{,8}$ Km. fra Øst til Vest og $10_{,5}$ Km. fra Nord til Syd, et Areal af 7,665 Hekt. og en Omkreds af 50,3 Km. Byens Befolkning beløb sig 1895 til 625,600 Indb., 1890 til 569,500 Indb., hvoraf 519,800 Evangeliske ($91_{,3}$ p. Ct.), 22,200 Katolikker ($3_{,9}$ p. Ct.) og 17,800 Jøder ($3_{,1}$ p. Ct.). 1890 fandtes 28,449 Huse. Der findes stærk Tilvandring fra Slesvig-Holsten, Hannover og Mecklenburg. I Garnisonen ligge 1,394 Mand. Medregnes til Indbyggerantallet de med II. sammenbyggede Byer, Altona (148,900 Indb.) og Wandsbek (21,700 Indb.), findes i det hele (1895) 796,200 Indb. Staden H. bestaar af den indre By (430 Hekt.), den tidligere Forstad St. Georg (275 Hekt.), Forstaden St. Pauli (221 Hekt.) og 15 mindre Forstæder (Rotherbaum, Harvestehude, Eimsbuttel, Eppendorf, Winterhude, Uhlenhorst, Barmbeck, Hohenfelde, Eilbeck, Borgfelde, Hamm, Horn, Billwärder Ausschlag, Steinwiirder, Kleiner Grasbrook) og forvaltes umiddelbart af Statsøvrigheden. Den indre By deles i 4 Kvarterer (Altstadt-Norderteil, Altstadt-Süderteil, paa venstre Side af Floden Aister, Neustadt-Norderteil, Neustadt-Sü derteil, beliggende paa et noget højere Terrain paa højre Side af Aister), blandt hvilke en Del af Altstadt-Siiderteil tillige med Steinwarder og Kleiner Grasbrook ligge i Frihavnsterrainet. Hoveddelen af Byen, der ligger paa højre Side af Elben, gennemstrømmes af Aister og Bille. Førstnævnte danner et af talrige Villaer og smukke Anlæg omgivet Bassin (Aussen-Alster, 172 Hekt.) og Syd for dette, adskilt derfra ved

UND ALTONA
Maalestok 1:25,000.
1 Kilometer
Grenze der Vorhaupt-Terminei.
Rothenbaum
AUSSEN ALSTER
Uhlenhorst
Barmbeck
Hohenfelde
Eilbeck
Winterhude
Eppendorf
Hoheluft
Rothenburgsort
Hamburger Berg
Neustadt
Altstadt
Hamburg
Dammthor Bahnhof
Bahnhof Hamburg
Bahnhof Altona
Bahnhof Dammthor
Bahnhof Klosterthor
Bahnhof Berliner Bahnhof
Bahnhof Lübecker Bahnhof
Bahnhof Hammerbrook
Bahnhof Barmbeck
Bahnhof Uhlenhorst
Bahnhof Winterhude
Bahnhof Eppendorf
Bahnhof Hoheluft
Bahnhof Rothenburgsort
Bahnhof Hammerbrook
Bahnhof Billwärder
Bahnhof Ausschlag
Bahnhof Grevenhof
Bahnhof Grasbrook
Bahnhof Steinwärder
Bahnhof Moldauhafen
Bahnhof Segelschiff-Hafen
Bahnhof Petroleum-Hafen
Bahnhof Baumwollen-Hafen
Bahnhof Bankenhafen
Bahnhof Kaiserhafen
Bahnhof Kuhwärder
Bahnhof Billhafen
Bahnhof Tiefstack
Bahnhof Hammerbrook
Bahnhof Hammerbrook
Bahnhof Hammerbrook

Lombardsbroen, et mindre Bassin (Binnen-Alster ell. Alster-Bassinet, 20 Hekt.), hvorefter den, delt i flere Kanaler, løber ud i Elben. Saavel Aister og Bille som de talrige Kanaler (*Fleete*), der gennemskære Byen, ere gjorte sejlbare og tjene til at føre Varerne til Pakhusene og Kul og Raa- | for største Delen uanselige Bindingsværksbygninger, og ofte findes her Beboelseslejligheder i Kælderen, skønt disse paa Grund af det lave Terrain ved særlig høj Vandstand ere udsatte for at oversvømmes; dog er Faren bleven forringet i de senere Aar ved Høining af flere Gader. I

stoffer til Fabrikkerne. Grundlaget for H.'s Størrelse er dens Havn. Denne dannes af den brede og dybe Elben, som her er tilgængelig selv for de største Skibe, og som stadig synes bedækket med en sand Skov af Master. Store Bygningsforetagender ere fuldførte for at forhindre Strømmens talrige Forsøg paa at bane sig ny Veje, og dens Forgreninger inden for Byens Omraade ere omdannede til mere eller mindre lukkede Bassiner, i hvilke de mindre Skibe kunne gaa til Ankers, og navnlig de lange Elben-Baade lande. Medens de større Skibe indtil Beg. af 1860'erne som oftest maatte omlade deres Varer i Pramme, sker Losningen nu efter betydelige Udvidelser af Havnen direkte ved Kajerne. De tidligere stærke Fæstningsværker bleve med Byens Vækst gentagne Gange udvidede og i Beg. af 19. Aarh. forstærkede, men efter Freden i Paris nedlagte og omdannede til smukke Anlæg.

Gader og Pladser. Byens Arkitektur er meget forskellig. I den Del af den indre Stad, der blev skaanet i den store Brand 1842, findes | Neustadt er et stort Antal gamle Huse blevet fjernet ved Anlægget af Ringstrasse mellem Holsten- og Dammthor, ved Udvidelsen af Fuhlentwiete ligesom ved den 1891—92 nyanlagte Kaiser-Wilhelmstrasse, der gennemskærer det efter sine smalle Gange opkaldte, men nu forsvindende Gängeviertel. Den indre By har paa Grund af Ombygninger fra 1880 til 1892 mistet mere end 23,000 Indb., medens Forstæderne i den samme Tid ere forøgede med 152,000 Indb. (St. Georg og St. Pauli alene med næsten 42,000 Indb.) og mere og mere miste deres tidligere landlige Karakter. Glanspunktet i H. danner Alster-Bassinet, som paa de 3 Sider er omkredset af de lange Husrækker i Neuer og Alter Jungfernstieg og i Alsterdamm. medens det paa den 4. Side skilles fra Aussen-Aister ved en med Have- og Parkanlæg dækket

Hamburg's Bymærke.

Vold. Fra Elbhohe eller Stintfang i Anlæggene V. f. Neustadt findes en karakteristisk Udsigt over Havnen. Byens Forretningscentrum danner Kvarteret omkring Børsen, særlig Gaderne Neuerwall, Alterwall og Burstah. En-gros-Handelens og Rederiernes Kontorer ligge hovedsagelig i de op til Havnen stødende Gader i Altstadt. Den bredeste Gade i den indre By er die Esplanade (48 M.), derefter følger nu Rodingsmarkt (33 M.) efter Tilkastningen af den Kanal, der tidligere gik midt igennem den. Mindesmærkerne stamme næsten udelukkende fra sidste Halvdel af 19. Aarh. Nævnes kunne Schiller-Mindesmærket (1866) i Anlægget lige over for Kunsthalle, Bronzegruppen (1877) ved Begyndelsen af die Esplanade til Erindring om Krigen 1870—71, Lessing-Mindesmærket (1881) paa Gänsemarkt samt Mindesmærket for Ansgar paa Trostbriicke. Blandt de offentlige Brønde nævnes den kunstnerisk smykkede Hansa-Brønd (1878) paa Hansa-Plads og Kejser-Karl-Brønden paa Fischmarkt.

Bygninger. Blandt H.'s Kirker ere efter Nedrivningen (1805) af den gamle Domkirke Katharinen-Kirche (13. Aarh.) med sit 122 M. høje Taarn (1657) og Jakobi-Kirken (14. Aarh.) med sit 114 M. høje Taarn (1580) de eneste fra Middelalderen stammende Kirker. H.'s største Kirke er Michaelis-Kirken, der kan rumme 6,000 Personer og er opført 1751—62 af E. G. Sonnin, efter at den tidligere Kirke af samme Navn var ødelagt af Lynet. Den ligger paa det højeste Punkt i Byen, er en Korskirke og har et 143 M. højt Taarn (1778—86), i dens Krypt findes 300 Grave, hvoriblandt Bygmesterens. Den pragtfulde gotiske Nikolai-Kirke, der er opført af G. G. Scott 1846—63, i Stedet for den tidligere Kirke, der ødelagdes ved Branden 1842, har et 147 M. højt Taarn og et med Marmor rigt udstyret Indre. Den gamle Petri-Kirke, der ligeledes afbrændte 1842, er genopført i sin oprindelige Form i gotisk Stil og blev allerede indviet 1849. Foruden disse 5 Hovedkirker kunne nævnes Georgs-Kirken i den tidligere Forstad St. Georg og St.-Pauls-Kirken i Forstaden St. Pauli. Af verdslige Bygninger raaa først nævnes det nylig fuldendte Raadhus, en prægtig Sandstensbygning i tysk Renaissancestil med et 110 M. højt Taarn. Bagtil støder det op til Børsen ved Adolfsplatz. Denne Bygning er opført 1839—41, udvidet 1880—84 og forsynet 1893 med en Sandstensfacade. Den for Børsforretninger bestemte Sal oplyses fra oven og er paa alle Sider omgiven af Buegange; i en Sidebygning befinde sig Handelsbiblioteket, Læseværelse m. m. Blandt de af Forvaltningsøvrighederne benyttede Bygninger maa først nævnes Politiøvrighedens Bygning (Stadthaus), der ligger ved Neuerwall; den er oprindelig bygget af Baron Gortz, Karl XII's senere halshuggede Finansminister, 1722 købt af Byen og udvidet 1889—91 ved store Tilbygninger. Ved Ringstrasse er der 1891—93 opført en smuk Forvaltningsbygning for Generaltolddirektionen. Den ved Holstenthor beliggende omfangsrige Straffejustitsbygning i tysk Renaissance med stort Varetægtsfængsel er bygget 1879—82 og udvidet 1893. N. f. Byen ved Flækken Fuhlsbiittel ligger Centralfængselet (opført 1876—79) for 760 Fanger, ikke langt derfra ligger Forbedringshuset, der kan optage 800 Personer. Endvidere kunne nævnes Banken, der ligger i Nærheden af Børsen og siden 1876 er Rigsbankens Ejendom, Skolebygningen Johanneum, der er opført (1840) paa den gamle Domkirkes Plads og indeholder Gymnasiet, Stadsbiblioteket og en Samling af tyske Oldsager, og endelig nævnes den pragtfulde Hovedpostgaard ved Dammthor (bygget 1883—86). Af private Bygninger udmærke sig kun faa ved en rigere Arkitektur, saaledes som det ved Alter Jungfernstieg beliggende Hotel Hamburger Hof og Ludwig's Koncerthaus i St. Pauli. Foruden Jærnbanebroen fører over Elben Neue Elbbriicke med smukt bygget Portal, hvorfra findes en fortrinlig Udsigt over Havneterrainet.

H. er Sæde for samtlige Statsøvrigheder, et preussisk Gesandtskab, den hanseatiske Overlandsret, en Landsret, en Arntsret, en Hovedafdeling af Rigsbanken og en Overpostdirektion. Af Undervisnings- og Dannelsesanstalter findes Johanneums lærde Skole med Gymnasium og Realgymnasium, Wilhelm-Gymnasiet, 4 Realskoler, 4 højere Stiftelsesskoler, 1 Lærer- og 2 Lærerindeseminarier, en Haandværks- og Erhvervsskole, et Konservatorium for Musik, et Døvstummeinstitut, et Blindeinstitut og endelig en Navigationsskole og en Sømandsskole samt 93 Folkeskoler (1892). Samlinger. Stadsbiblioteket indeholder 500,000 Bd. og ca. 5,000 Haandskrifter, det betydelige Handelsbibliotek omfatter 100,000 Bd. og er særlig rigt paa Værker, der omhandle Geografi, Statistik og Historie. Det ny naturhistoriske Museum ved Steinthor indeholder rige naturhistoriske Samlinger og en Samling af forhistoriske Oldtidssager; endvidere findes et etnografisk Museum, et botanisk Museum med Laboratorium for Varekendskab, en botanisk Have, et fysisk og et kemisk Statslaboratorium og et hygieinisk Institut. Blandt Kunstsamlinger maa nævnes Kunsthalle i Anlægget ved Glockengiesserwall med en Samling bl. a. af ældre særlig hollandske Kunstnere; tillige findes i den tidligere Forstad St. Georg en overordentlig righoldig Samling af kunstindustrielle Genstande. Af de talrige Foreninger kunne nævnes som den største det geografiske Selskab, som den ældste det matematiske Selskab. Af Velgørenhedsanstalter tilhøre det gamle almindelige Sygehus i St. Georg og det ny iEppendorf (1890; med Plads for 1,360 syge) Staten. Sømandshuset, der er bestemt til Husly for Søfolk, har et af Staten underholdt Sygehus. I Barmbeck ligger Sindssygeanstalten Friedrichsberg og i Langenhorn en Aandssvageanstalt. Endvidere findes flere private Sygehuse (Vereinshospital, Marienkrankenhaus) samt talrige private Stiftelser. Der findes 6 Teatre.

Hvad der giver H. dens Karakter, er dens Handel, for hvilken alle andre Interesser staa i Baggrunden. Med Hensyn til sin Omsætning er H. den tredje Verdenshandelsplads, idet den i denne Henseende kun staar tilbage for London og New York. Dens fremragende Stilling skylder den sin gunstige Beliggenhed paa det Sted ved den store Flod Elben, hvor Skibsfarten paa Floden og paa Havet mødes. Med alle vigtige Havne i Verden staar H. i Dampskibsforbindelse. Blandt de vigtigste Dampskibsselskaber nævnes: H.—Amerika-Linien, H.-Sydamerikanske Dampskibsselskab, det tyske Dampskibsselskab Kosmos, Kingsin- og

Sunda-Linien, tysk-australsk Dampskibsselskab, Wörmann-Linien (Vestafrika), tysk Østafrika-Linie og H.—Kalkutta-Linien, tysk Levant-Linie.

Den hamburgske Flaade udgør (1896) 673 Søskibe med 680,136 Register Tons, hvoraf 377 Dampskibe med 482,917 Register Tons, og har en Besætning af 15,400 Mand. Med Hensyn til Antal og Ladningens Størrelse ere dog Skibe under fremmed Flag talrigst repræsenterede. De i de 4 Aar 1893—96 ankomne Skibe udgjorde procentvis efter Register Tons: hamburgske Skibe 35,66 p. Ct., andre tyske Skibe 7,77 p. Ct., engelske Skibe 45,89 p. Ct., norske Skibe 4,02 p. Ct., danske Skibe 1,68 p. Ct., hollandske Skibe 1,61 p. Ct. og franske 1,08. 1896 ankom til H. 10,477 Søskibe med ialt 6,445,167 Register Tons; heraf vare 7,497 Dampskibe med 5,679,542 Register Tons. Fra Øvreelben ankom 15,978 Skibe og Flaader.

Værdien af Indførselen fra Søsiden beløber sig (1896) til:

Fra fremmede Verdensdele. .	958,674,160	Rm.
Storbritannien og Irland	409,943,860	»
» det øvrige Europa. . . .	344,453,070	»
I alt...	1,713,071,090	Rm.

Værdien af Indførselen med Jærnbane og fra Øvreelben beløber sig til 1,277,136,750 Rm. Værdien af Udførselen til Søs beløber sig (1896) til:

Til fremmede Verdensdele..	664,652,660	Rm.
» Storbritannien og Irland.	382,807,830	»
» det øvrige Europa. . . .	391,749,630	»
I alt...	1,439,210,120	Rm.

Værdien af Udførselen med Jærnbane og til Øvreelben beløber sig til 1,197,718,440 Rm.

De vigtigste Indførselsartikler og deres Værdi i Millioner Reichsmark ere (1896): Kaffe 205,4, Te 4,1, Hvede 38,4, Rug 31,6, Byg 25,4, Majs 31,6, Ris 20,5, Talg og Fedt 28,4, Raatobak 32,8, Cigarer 10,4, Gummielasticum 25,1, Stenkul 20,5, Salpeter 73.9, Guld- og Sølvmalm 10,1, Kobber 24,9, Petroleum 16,5, Faareuld 12,9, Huder 43,6, Bomuld og Bomuldsaffald 70,1, Bomuldsgarn 27,3, Uldgarn 55,5, Bomuldsvarer 30,2, Maskiner og Maskindele 35,4. De vigtigste Udførselsartikler og deres Værdi i Millioner Reichsmark ere (1896): Krystalsukker 66,3, Puddersukker 95,9, Sukkermelis 78,7, Kaffe 76,0, uldne og halvuldne Varer 64,4, Bomuldsvarer 46,9 Jærnvarer 39,5, Maskiner og Maskindele 37,6, strikkede Varer 38,3, Papir 28,2, Smør 14,9, Æg 15,0, Glasvarer 24,4. Foruden Vareomsætningen er ogsaa Befordringen af Udvandrere over H. af Betydning, men en Del varierende. 1896 befordredes 786 Skibe (heraf 488 direkte) med 52,748 Udvandrere (heraf 49,888 direkte). Handelen understøttes af talrige Banker, af hvilke de vigtigste ere: en Hovedafdeling af Rigsbanken, Norddeutsche Bank, Kommerz- og Diskontobank, Vereinsbank, den hamburgske Filial af Deutsche Bank, Hypothekenbank, Wechslerbank, St.-Pauli-Kreditbank og Volksbank. Fra H. føre Jærnbaner over Wittenberge til Berlin, over Altona, Neumiinster til Vamdrup, over Altona, Gliickstadt, Itzehoe til Hvidding og Ribe, over Altona, Blankenese til Wedel, over Hannover til Kassel, til Bremen og til Liibeck. Sporvognsnettet, der paa H.'s Grund har en Længde af 90 Km., strækker sig til de fjerneste Forstæder samt Altona og Wandsbek.

Forlystelsessteder og Omegn. Af Koncertsale kan nævnes Ludwig's Koncerthaus med Vinterhave i Forstaden St. Pauli. Mod Nord findes den zoologiske Have, der er anlagt 1861 i zoologisk Henseende under Brehm's Ledelse, den er en af de største i Tyskland og skilles ved Kirkegaarden fra den botaniske Have. Foruden den bekendte Alsterpavillon ved Jungfernstieg maa nævnes den i Aussen-Alster beliggende og meget besøgte Restauration Alsterlust med en storartet Badeanstalt. Ved Horn, ved Gross-Borstel, paa Mühlenkamp i Winterhude og i Harvestehude finde Væddeløb Sted. H.'s Omegn forskonnes ved smukke Anlæg, men rigest Afveksling byde Sejlture paa Elben til Blankenese og Vierlande.

Historie. H. er opstaaet omkring en paa en Høj mellem Elben og Alster's østlige Bred beliggende Borg, der sandsynligvis er anlagt af Karl den Store 808 som et Støttepunkt mod Hedningerne paa den fordum slaviske højre Elben-Bred. 811 fik H. en Kirke, som blev Hovedpunktet for Udbredelsen af Kultur, ikke blot i Nordalbingien, men ogsaa i Danmark, Norge og Sverige. 823 byggede Ærkebiskop Ebo (Eppo) et Kapel i det efter ham opkaldte Eppendorf. 831 blev H. Bispedømme (se Ansgar), 834 Ærkebispedømme. Efter at H. var bleven plyndret af Normannerne 845, blev Ærkebispedømmet ophævet 848 og forenet med Bremen. Efter atter at være opbygget blev H. gentagne Gange hjemsøgt af de Danskes og Slavernes Plyndringer. Fra den slaviske Opstand efter Otto II's Død (983) og indtil 987 var H. i Slavernes Vold og blev atter lagt i Aske af disse ca. 1072. 1110 fik Greverne af Schauenburg Holsten og H. i deres Besiddelse; dog fordrede de ingen anden Rettighed end den at indsætte en Landsfoged, og Regeringen af Byen var efter 1190 i Hænderne paa et Raad. Den egentlige Handelsplads var dog hidtil den længere op ad Floden paa den tyske Side liggende Bardowiek (17,000 Indb.); først efter at denne engang mægtige By var bleven ødelagt (1189) og dens Indbyggere delvis vare udvandrede til H., naaede denne sidste merkantil Betydning. 1188 grundlagdes Neustadt ved Siden af den tidligere Altstadt, og Aaret efter erholdt H. hos Kejseren, ved at give en Pengeunderstøttelse til et Korstog, flere Rettigheder, navnlig egen Byret, Toldfrihed og Ret til Fiskefangst paa Elben indtil Havet. 26. Decbr. 1201 overgav H. sig til Hertug Valdemar af Slesvig og stod senere under Albert af Orlamunde, der 1204 blev dansk Statholder i Nordalbingien (Holsten). Ved Kong Valdemar Sejr's Tilfangetagelse paa Lyø kom H. atter under Grev Adolf IV af Schauenburg, til hvem H. maatte betale betydelige Løsepenge. 1231 anlagte Schauenburgerne et befæstet Slot oven for Byen, som de gjorde til en rig Indtægtskilde. 1241 sluttede H. Overenskomst med Liibeck og 1259 med Bremen, af hvilke Overenskomster Hanseforbundet fremgik. Skønt der stadig i Spidsen for Byen stod en grevelig schauenburgsk Foged, erholdt dog H. af Greverne Autonomi i indre Anliggender og 1302 Toldfrihed; endvidere udførtes storartede Bygningsforetagender for at holde paa Strømmen, der flere Gange truede med at forlægge sit Løb bort fra Byen. Til Trods for at H. herved hævede sin Handel, forblev den kun en lille By lige over for Liibeck, og selv i Sammenligning med Bremen;

1311 talte H. kun 7,000 Indb., og Kvægavl og Fiskeri udgjorde endnu vigtige Erhvervskilder. I Midten af 14. Aarh. udvidede H. sine Besiddelser ved Køb, særlig af Eppendorf, Billwerder og Ritzebuttel. I Beg. af 15. Aarh. kæmpede H. for at beskytte sin Handel heldig mod Sørøvere, ligesom indre Uroligheder i Byen lykkelig bilagdes. 1420 erobrede H., der for øvrigt deltog i alle Hanseforbundets Kampe, i Forbindelse med Liibeck Vierlande. 1510 blev H. af Kejser Maximilian erklæret for en fri Rigsstad, hvad der ogsaa efter lange Forhandlinger blev anerkendt 1618 af Rigskammerretten. Først da Hanseforbundet, hvis strenge Love vare mere til Skade end til Gavn for H., forfaldt, begyndte H. at udnytte sin heldige geografiske Beliggenhed og blev til den vigtigste Havn ved den tyske Nordsøkyst. 1529 blev Reformationen definitivt indført i H., 1536 tiltraadte H. det schmalkaldiske Forbund og maatte 1547 efter Forbundets Overvindelse betale 60,000 fl.; dog forkastede Byen alligevel det augsburgske Interim.

Ved Hyldningen af Christian IV 1603 opfyldte H. for sidste Gang sin Forpligtelse til at hylde de danske Konger i deres Egenskab af Hertuger af Holsten. 1611 indvandrede der en Del Købmænd fra England, de saakaldte Adventurers, ogsaa Hollændere indvandrede samt Jøder, der vare fordrevne fra Spanien og Portugal, og som medbragte store Penge- og Vekselforretninger, ligesom Handel med ostindiske Bomuldstøjer. H. fremtraadte saaledes i 17. Aarh. næsten som en fremmed Koloni paa den tyske Kyst. Stærkt befæstet overstod H. Trediveaarskrigen uden at blive belejret; derimod bleve paa Grund af Intolerance mange flittige Borgere fordrevne fra H., saaledes særlig Mennonitterne og andre afvigende Protestanter, der nedsatte sig i det holstenske Distrikt og gave Anledning til Altona's Opkomst. Efter længere Tids Gæring, der særlig var bleven forøget ved Henrettelsen af 2 Hovedmænd for Borgerskabet, Schnitger og Jastram, som havde tilkaldt Danmark's Hjælp (1685), udbrød der 1693 aabenbar Opstand. Først efter at der var blevet sendt Krigstropper med kejserlig Kommissær til H., lykkedes det efter fleraarige Forhandlinger at bringe en varig Forstaaelse til Stede mellem Raadet og Borgerskabet ved den saakaldte Hauptrezess 1712. S. A. rykkede Kong Frederik IV af Danmark frem mod Byen, men nøjedes med at lade sig udbetale en Sum af 250,000 Reichsthaler. Ved den gottorpske Traktat (1768) sikredes for bestandig H. mod holstenske Angreb, og 1770 fik Byen Sæde og Stemme paa Rigsdagen. Under den nordamerikanske Frihedskrig hævede H.'s Handel sig til en Verdenshandel, idet de krigsførende Magter tillode alle neutrale Skibe frit at anløbe deres Kolonier. Holland's Erobring af Franskmændene (1795) bragte næsten hele den hollandske Handel til H. 1801 blev H. for en kort Tid besat af de Danske under Prins Karl af Hessen; 1806 bemægtigede Franskmændene sig Ritzebüttel for at spærre Englænderne Elben, i November s. A. besatte de selve Byen, hvorefter Englænderne blokerede Elben. 1810 blev H. tillige med Nordvesttyskland indlemmet i det franske Rige og gjort til Hovedstad i Elb-Mundingens Departement. Handel og Skibsfart standsede. Under Begejstring holdt derfor den russiske General Tettenborn i Marts 1813 sit Indtog, men Byen formaaede ikke at forsvare sig mod de Franskes Angreb. Disse rykkede atter ind i Maj, og Davout behandlede Byen som oprørsk. Bankernes Pengebeholdninger og andre Kassebeholdninger bleve konfiskerede, Fæstningsværkerne fornyede og 20,000 fattige ved Vinterens Begyndelse fordrevne fra Byen.

Efter haardnakket Forsvar mod Bennigsen maatte Davout i Maj 1814 overgive Byen, som af Franskmændene i Aarene 1806—14 regnedes at være berøvet for ca. 140 Mill. Rm., samtidig med at Befolkningen var sunken fra 100,000 til 55,000 Indb. Ved Forbundsakten af Juni 1815 traadte H. som suveræn Stat ind i det tyske Forbund. I Maj 1842 lagde en Ildebrand 4,219 Bygninger, hvoriblandt 3 Kirker, i Aske. Efter flere Forsøg, der bleve gjorte allerede siden 1842 paa at omdanne den forældede Statsforfatning, og som fremskyndedes ved Folkebevægelsen i 1848, lykkedes det dog først i Septbr. 1860 at faa offentliggjort den Forfatning, som med Modifikationen af Oktbr. 1879 endnu (1898) er gældende. 1858 indtraadte i H. en forbigaaende større Handelskrise, foraarsaget dels ved amerikanske Fallitter, dels ved fejlslagne Spekulationer. 1861 ophævedes Elb-Tolden, og s. A. indførtes Erhvervsfrihed. 1866 traadte H. ud af det gamle hanseatiske Forbund og ind i det nordtyske Forbund, ifølge Konventionen af Juli 1867 gik H.'s Militærvæsen over til Preussen. Som Medlem af det tyske Rige holdt H. i Begyndelsen paa sin Stilling uden for det tyske Toldforbund, men i Maj 1881 sluttede Rigskansleren en Overenskomst med H., ifølge hvilken Byen 1888 indtraadte i Toldforbundet; dog beholdtes et Frihavnsterritorium, og for Omkostningerne ved det ny Havneanlæg erholdt H. et Beløb af 40 Mill. Rm.

1890 blev der vedtaget Anlæggelsen af en stor Nød- og Vinterhavn i Kuxhaven. 16. Aug. 1892 udbrød Koleraen i H., den bredte sig snart over hele Byen, saa langt Vandledningen, der førte ufiltreret Flodvand, naaede. I det hele blev der af Kolera angrebet 16,956 Mennesker, af hvilke 8,605 døde. Epidemien gav Anledning til en Omordning af Sanitetsøvrigheden samt til Indførelsen af Sandfiltrering af Drikkevandet (Maj 1893).

(Litt.: Offentliggørelserne fradet statistiske Bureau: »Statistik des Hamburgischen Staates« [siden 1867]; »H., die Stadt, Vororte, Gemeinden, des Hamburgischen Staates, topographisch u. historisch dargestellt« [1875]; »H.'s Handel u. Schifffart« [Handelsstatistisk Bureau, siden 1847]; »H. in naturhistorischer und medizinischer Beziehung« [PI. 1876]; »H.'s Handel und Verkehr, Illustriertes Exporthandbuch der Borsenhalle« [1892—94]; »H. und seine Bauten« [H. 1890]; Wulff, »Hamburgische Gesetze und Verordnungen« [smst. 1889—91]; »Hamburgischer Staatskalender«; »Lokalfiihrer durch H. und Umgebungen von Friedrichsen, Adler, Seelig«; Gallois, »Geschichte der Stadt H.« [H. 1853—56]; »Hamburgische Chronik« [smst. 1861—65]; Monckeberg, »Geschichte der Freien und Hansestadt H.« [smst. 1885]; Wichmann, »Hamburgische Geschichte in Darstellungen aus alter und neuer Zeit« [smst. 1889]; v. Halle og Koch, »Die Cholera in H.« [smst. 1893]).

Joh. F.

Hamburger-Banco se Banco og Bank, S. 537.

Hamburgerblaat se Berlinerblaat; bruges ogsaa som Betegnelse for Bjærgblaat (s. d.).

Hamburgerhvidt se Blyhvidt.

Hamburger Nachrichten, et 1792 grundlagt Dagblad, der udkommer 2 Gange daglig i Hamburg. — I den senere Tid, efter at Bismarck har taget sin Afsked, spiller det en særlig Rolle som Organ for Fyrstens politiske Anskuelser. Chefredaktør: F,. Hartmeyer.

Hamdanider, arabisk Dynasti, der regerede i Aleppo og i Mosul 929—978. Dynastiets Stifter, Abdallah ibn Hamdân, af den gamle berømte Beduinstamme Tagleb, deltog i Oprør mod Kalifen Muktadir billeh; hans Sønner Sajf-addaulah og Nasir-addaulah forlenedes med de ovennævnte to Byer og bleve snart fuldstændig uafhængige. Indre Stridigheder gjorde dog snart en Ende paa Dynastiets Magt. Som Oldtidens Smaatyranner optraadte disse arabiske Fyrster som gavmilde Mæcener, og i den arabiske Litteraturhistorie nævnes H. med Ære. Ved Sajf-addaulah's Hof levede Filosoffen Alfarabi og Digteren Mutanebli (s. d.), den største arabiske Lyriker i den islamitiske Tid. En stor Del af dennes Digte ere rettede til den nævnte Fyrste. *F. O.*

Hamder, gotisk Sagnhelt, Broder til Svanhild, hævner hendes Død paa Kong Jarmunrik (jfr. Hamðismál). *A. O.*

Hamdi-Bei, Osman, tyrkisk Oldgransker, Statsmand og Kunstner, Søn af Edhem Pasha, er født 1842 i Konstantinopel, kom allerede 1857 til Paris for at studere Retsvidenskab og for at uddanne sig som Kunstner (særlig under Gérôme o. a.). Efter sin Hjemkomst var han 1868 — 70 Guvernør i Bagdad, beklædte ansete Stillinger i Konstantinopel, som handog til Dels opgav, da han 1882 blev Direktør for de kejserlige Samlinger og Direktør for den nylig oprettede Kunstskole i Konstantinopel, hvis Grundlæggelse og Indretning i Lighed med europæiske Kunstskoler særlig skyldes hans Energi og Ihærdighed. 1888 blev han tillige Medlem af den tyrkiske Statsgælds Direktion. H. har erhvervet sig stor Fortjeneste af det tyrkiske Oldsagsmuseum, som takket være ham nu indeholder Kunstværker, hvortil man ingensteds ser Mage. H. fik Samlingen, der 1880 var bragt fra Irene-Kirken til Tshinili-Kiosk (o: Fajancekiosken) ved det »gamle Serail« (se Konstantinopel), ordnet, katalogiseret og aabnet for Publikum. Han sørgede ogsaa for, at mange interessante Genstande, der laa rundt om i Riget, udsatte for Tilintetgørelse, bleve førte til Museet. Da man 1887 i Saida opdagede nogle fonikiske Kongesarkofager, hvoriblandt flere Marmorsarkofager af den skønneste Stil, Alexander-Sarkofagen, »De sørgende Kvinders *(Les pleureuses)* Sarkofag«, »Satrap-Sarkofagen«, den »lykiske Sarkofag« o. s. v., lykkedes det hans Energi og Omsigt at bringe disse enestaaende Kunstværker velbeholdne til Konstantinopel. Da Museet var overfyldt, fik han sat igennem, at der lige over for det ældre Museum opførtes en helt ny tidssvarende Bygning, i hvilken han har opstillet disse Sarkofager, en Samling Mumiekister m. m. H. har foruden Kataloger over Samlingen (paa Fransk) ogsaa udgivet (med ThéodoreReinach) »La Nécropole Royale de Sidon« [Paris 1892 — 94]; desuden »Le tumulus de Nimrod-Dagh« [Konstantinopel 1883, med 34 Tavler]. Som Maler udmærker han sig ved fortræffelige Gengivelser af Arkitekturstykker, omgivne af østerlandske Figurer. *V. S.*

Hamðismál, den sidste Sang i den ældre Edda, handler om Brødrene Hamder's og Sørle's Hævntog til Kong Jarmunrik, der havde ladet deres Søster Svanhild træde ihjel under Hestefødder. Paa Vejen havde de dræbt deres tredje Broder, Erp, og da de kom til Jarmunrik's Hal, fik de kun hugget Arme og Ben af ham, saa at de indsaa, at de havde begaaet en Fejl ved at dræbe Erp. De bleve saa begge stenede ihjel, da Vaaben ikke bede paa dem. Digtet er ikke helt bevaret i dets oprindelige Form, og der er indsat deri et Stykke af et yngre Digt om samme Emne. Det har været et prægtigt Digt, lige udmærket i Stil som i Fremstilling, kraftigt og kernefuldt; det er forfattet i Målhaåttr og stammer fra Norge fra første Halvdel af 10. Aarh. (Litt.: F. Jonsson, »Litt.-Hist.«, I). *F.y.*

Hamel [amæ'l], Louis Ernest, fransk Historiker og politisk Forfatter, født i Paris 2. Juli 1826, død smst. 6. Jan. 1898. Han virkede længe som Medarbejder ved liberale Blade som »La Réforme«, »L'Opinion nationale« og »Siécle« og varen Tid Redaktør af »l'Homme libre«, som han havde grundet sammen med L. Blanc. Hans Anskuelser vare stærkt frisindede, og Politikken vedblev stadig at interessere ham meget; 1878 blev han Medlem af det parisiske Byraad og endnu 1892 af Senatet. Samtidig drev han omfattende historiske Studier og har efterladt en Række Værker af ikke ringe Betydning; hans Emner hentedes saa godt som altid fra fransk Historie efter 1789, og af hans Værker kunne nævnes: »Histoire de Saint-Just« [Paris 1859], »Histoire de Robespierre« [3 Bd., 1865—67], »Marie la Sanglante« [2 Bd., 1861], »La statue de J. J. Rousseau« [1868], »Monsieur Michelet, historien« [1869], »Précis de l'histoire de la Révolution francaise« [1870], »Histoire de la République frangaise sous le Directoire et sous le Consulat« [1872], »Histoire des deux conspirations du général Malet« [1873], »Histoire illustre du second Empire« [3 Bd., 1873], »Souvenirs de l'Homme libre« [1878], »Histoire du premier Empire« [1882], »Histoire de la Restauration« [2 Bd., 1887], »Histoire du regne de Louis Philippe« [2 Bd., 1889], »Histoire de la seconde République« [1891], »Histoire du second Empire« [1893—94]. *P. M.*

Hamelin [amølæ'], Ferdinand Alphonse, fransk Admiral, født 5. Septbr. 1796, død 16. Jan. 1864; gik til Søs 12 Aar gl. og kom straks i Krig. 1812 blev han Officer, udkommanderedes paa Schelde-Flaaden og tog Del i dennes sidste Kamp. 22. Aug. 1827 udmærkede han sig i Middelhavet ved Bekæmpelse af Sørøveriet, saa at Byen Marseille voterede ham sin Tak. Efter flere betydelige Kommandoer udnævntes H. 1842 til Kontreadmiral og Chef for den australske Station; han annekterede da Marquesas-Øerne for Frankrig. Senere virkede han en Del Aar ved Administrationen i Land og blev 1848 Medlem af Admiralitetsraadet samt kort efter Marinepræfekt i Toulon. 1853 stilledes H. i Spidsen for den Flaade, der sammen med Englænderne opererede mod Russerne i det sorte Hav, bombarderede Odessa og overførte Tropper til Krim, fra hvilke Hverv han skilte sig med megen Dygtighed. 1855—60 var H. Marineminister og gjorde sig fordelagtig bekendt ved sit organisatoriske og administrative Talent, han afsluttede Krim-

Krigens Operationer og forberedte den maritime Del, saavel af det italienske Felttog som Krigen i Kina og Erobringen af Cochinchina, ligeledes indførte han Panserskibe i den franske Marine *(la Gloiré)*. Efter 1860 udnævntes han til Ordenskansler for Æreslegionen. *C. L. W.*

Hameln, By i Kongeriget Preussen, Provins og Regierungsbezirk Hannover, ligger ved Weser og har (1890) 13,600 Indb. H. var i Fortiden en vigtig Fæstning og spillede en Rolle i Trediveaarskrigen, under hvilken Christian IV ved et Uheld styrtede ned af dens Fæstningsvold. 1807 nedlagdes Fæstningen paa Napoleons Befaling. Efter at H. er bleven forbunden med det tyske Jærnbanenet, har den været i rask Opblomstring. Der findes et Sukkerraffinaderi, en Papirfabrik, Brænderier, Maskin- og Læderfabrikker, samt drives Sejlads paa Weseren. Byen har et gammeldags Præg med talrige Træ- og Stenhuse fra den gotiske Middelalder og Renaissancetiden; blandt Bygningerne kunne fremhæves den gamle Münster med Krypt, restaureret 1872, Raadhuset og »das Rattenfängerhaus«. *C. A.*

Hamerik se Hammerich.

Hamerken se Thomas fra Kempis.

Hamerling, Robert, tysk Digter, født i Kirchberg am Walde i Nedreøsterrig 24. Marts 1830, død i Graz 13. Juli 1889. Han blev Student i Wien og var 1848 Medlem af »den akademiske Legion«, blev 1851 Lærer ved det klassiske Gymnasium i Wien, senere i Graz, og 1855 Professor (Overlærer) ved Gymnasiet i Triest. H. havde 1857 debuteret som lyrisk Digter med »Ein Sangesgruss vom Strande der Adria«, hvorpaa fulgte »Venus im Exil« [1858, 5. Opl. 1889], »Ein Schwanenlied der Romantik« [1862, 5. Opl. 1889], Digtsamlingen »Sinnen und Minnen« [1860, 7. Opl. 1886] og Digtet »Germanenzug« [1864, 5. Opl. 1890], i hvilke han havde vist sig som begejstret national Lyriker, og af hvilke mange vare satte i Musik; han var efterhaanden bleven ked af Skolegerningen og tog sin Afsked 1862, hvorefter han flyttede til Graz for at leve for Digtekunsten. Det var imidlertid først 1866, at han i egentlig blev berømt, nemlig ved det store episke Digt »Ahasver in Rom« [21. Opl. 1894, overs. paa Dansk af V. Petersen 1881], som i prægtigt Farveskrud viser os Kampen mellem Kristendom og Hedenskab paa Nero's Tid. Medens dette Digt er i femføddede Jamber, er det næste »Der Konig von Sion« [1869, 9. Opl. 1889] i Heksametre, og begge ere oversatte paa de fleste europæiske Sprog. Af hans senere Digte maa nævnes det episke »Amor und Psyche« [ill. af Thumann, 1882, 11. Opl. 1894], det satiriske Epos »Homunculus« [1888]; dette sidste har aldrig gjort Lykke, lige saa lidt som Tragedien »Danton und Robespierre« [1871, 4. Opl. 1877] og Lystspillet »Lord Lucifer« [1880]. 1876 udgav han den store Roman »Aspasia« [3 Bd., 3. Opl. 1884, overs. paa Dansk 1879], som i sin Fremstilling af Kunstner- og Elskovslivet i det gamle Athen udfolder et rigt Kendskab til Antikken, men maaske netop derfor falder lidt bred og trættende. 1880 udkom Novellen »Die Waldsängerin« [4. Opl. 1890]; 1873 skrev han Kantaten »Die sieben Todsünden« (komponeret af A. v. Goldschmidt), som dog ikke anses for videre betydelig. Det sidste originale Arbejde, som han selv udgav, var en Selvbiografi, »Stationen meiner Lebenspilgerschaft« [1889], som udfyldes af Dagbogsbladene »Lehrjahre der Liebe« [1890]. Efter hans Død udkom det filosofiske Værk »Die Atomistik des Willens« [2 Bd., 1890] samt »Lyrischer Nachlass« [1894]. H. har desuden været virksom som Oversætter, nemlig af Leopardi's Digte [1868] og »Hesperidische Früchte« [»Verse und Prosa aus dem modernen Italien«, 1874] og som Udgiver af yndede tyske lyriske Samlinger, som »Das Blumenjalir in Bild und Lied« [8. Opl. 1888], »Blätter im Winde« [1887]. En Samling af hans egne Skitser og Studier udkom under Titelen »Prosa« \2 Bd. 1882; ny Række, 2 Bd. 1891]. (Litt.: Rosegger, »Personliche Erinnerungen an R. H.« [1890]; Möser, »Meine Beziehungen zu R. H.« [1890]; Gnad, »Uber R. H.'s Lyrik« [1890]; Knauer, »R. H. gegen den Pessimismus Schopenhauers und Hartmanns« [1892]; Spectator [M. Necker], »H. ein Erzieher?« [»Magazin fur Litteratur«, 1890 Nr. 20]). *C. A. N.*

Hamerton [hä'mətən], Philip Gilbert, engelsk Kunstforfatter, Maler og Raderer, født 10. Septbr. 1834 i Laneside (Lancashire), død 4. Novbr. 1894 i Boulogne-sur-Seine. H., en alsidig og rigt anlagt Natur, har givet sin æstetiske Trang Luft snart gennem Digte (Digtsaml. »The isles of Loch Awe« [1855]) og Romaner (den anonyme, meget læste »Marmorne« [1878]), snart gennem videnskabelige Monografier som den om Heraldikken [1851], snart og fornemmelig gennem talrige litterære Arbejder om Kunst samt praktisk Kunstudøvelse. Saaledes forsynede han sin ovennævnte Digtsamling med en Række Tegninger til Forherligelse af den skotske Loch Awe, den han ogsaa har skildret i Maleriet »Overfart over Loch Awe«. Gentagne Studierejser til Frankrig, som skaffede ham Emner til adskillige Raderinger og Malerier (»Floden Yonne«), og Giftermaalet med en fransk Dame gav ham det nøje Kendskab til og den stærke Sympati for fransk Aandsliv, der i saa høj Grad præge hans Forfattervirksomhed. Han har skrevet talrige Kunstkritikker for »Times«, »Fine arts Quarterley Revievv«, »Saturday Review«, Artikler for *Encyclopaedia Britannica*, været stadig Medarbejder ved det franske Kunsttidsskrift »L'Art«, men dog fornemmelig benyttet som sit Organ: »Portfolio«, som han var med til at stifte [1869], og hvis Indflydelse paa moderne engelsk Raderkunst han har en stor Part af Æren for. Blandt større Arbejder, H. har forfattet, kunne anføres: »A painter's camp in the highlands and thougths about art« [2 Bd., 1862], »Etching and etchers« [1868, 3. Opl. 1881], »The graphic arts« [1882], Værker om moderne fransk Maleri og den franske Malerkunst efter Klassicismens Forfald (»Modern frenchmen«), Turner's Levned [1878], »French and English« [1889], »Man in art« [1892] samt »Landscape in art«. (Litt.: *P. G. H. An autobiography and a memoir by his wife* [1897]). *A. Hk.*

Hamilkar, Navn paa adskillige karthagiske Hærførere, af hvilke følgende ere de mest bekendte:

1) En H. førte omtr. 480 f. Chr. en karthagisk Hær til Sicilien for at angribe de derværende græske Stæder. Men Gelon, Tyran i Syrakus, slog ham fuldstændig ved Himera, og H. omkorn selv.

2) I Begyndelsen af den I. puniske Krig førtes Karthagernes Hær paa Sicilien af en H. Samme Mand blev i Aaret 256 slaaet i et Søslag af den romerske Konsul Regulus.

3) H. med Tilnavnet Barkas (o: Lynet) var karthagisk Hærfører i Slutningen af den 1. puniske Krig. Som saadan besatte han Bjærget Heirkte paa Sicilien (nu Monte Pellegrino ved Palermo), hvorfra han i flere Aar kæmpede mod Romerne med vekslende Held. Han forlod først Stillingen, da Freden blev afsluttet (241 f. Chr.). Derefter indlagde han sig stor Fortjeneste ved at underkue en Opstand af Lejetropper, som efter Krigens Slutning udbrød i Afrika og rasede i flere Aar. Da den endelig var dæmpet efter megen Blodsudgydelse, gik H. i Spidsen for en Hær til Spanien for i dette Land at vinde Erstatning for de Tab, Karthago havde lidt i Krigen mod Romerne. Han undertvang her mange Folkestammer, og efter ni Aars Virksomhed faldt han i et Slag (vistnok 229). *H. H. R.*

Hamilton [hä'miltᵊn], By i det sydvestlige Skotland, Lanark Shire, 15 Km. S. 0. f. Glasgow, ligger i en smuk Egn og tjener til Sommeropholdssted for en stor Del af Glasgow's velhavende Befolkning. I Omegnen findes Kul- og Jærnværker. (1891) 24,850 Indb. Tæt ved Byen ligger H. Palace, Sæde for Hertugen af H. og Brandon, med store Kunstsamlinger. En værdifuld Haandskriftsamling har Hertugen solgt til Berlin. *C. A.*

Hamilton [hä'miltᵊn], 1) By i den canadiske Provins Ontario, smukt beliggende ved Burlingtonbai af Ontario-Søen med lige brede Gader, smukke offentlige Bygninger, Jærnbaneværksteder og (1891) 49,000 Indb. 2) By i den nordamerikanske Stat Ohio ved Miamee med en Højskole. (1890) 17,600 Indb. og talrige Fabrikker. 2 Jærnbaner og Erie-Ohio-Kanalen lette Forbindelsen. *S. B. T.*

Hamilton [hä'miltᵊn], By i Australien, Koloni Victoria, Hovedstad for Western district. H. ligger ved Jærnbanevejen fra Portland til Melbourne, talte (1891) 3,400 Indb. og har aarlige Udstillinger for Landbrug og Kvægavl. *C. A.*

Hamilton [hä'miltᵊn] se Bermuda-Øerne.

Hamilton, Mount [mauntHä'miltᵊn], Bjærg i Staten California, U. S. A., 1,354 M. højt, ligger 7.5 Km. S. 0. f. San Francisco. Paa Toppen ligger det store, 1887 aabnede *Lick-Observatory*, anlagt med en Bekostning af 2½ Mill. Kr. *C. A.*

Hamilton [hä'miltᵊn], Port" H., en velbeskyttet og rummelig Havn, dannet af to større Øer (Kømundo og Kujukdo) samt de smaa Observatoryøer, i Nanhou-Gruppen ved Sydkysten af Korea. England tog 1883 Havnen i Besiddelse, men opgav den snart; i den seneste Tid (1898) er der dog atter Planer oppe i England om at besætte den. *C. A.*

Hamilton [hä'miltᵊn], berømt skotsk Adelsslægt, nedstammer fra Gilbert de H., der levede under Alexander II af Skotland. Hans Søn, Walter Gilbertson de II., omtales som en af de skotske Adelsmænd, der svore Edvard I Troskab; senere forlod han ham og støttede Robert Bruce, hvorfor han fik Godset Cadzow i Grevskabet Lanark. Fra ham nedstammede James H. af Cadzow (død 1479), der I445 af Jakob II blev udnævnt til Lord under Titelen Lord H. af Cadzow; alligevel deltog han i William Douglas'es Opstand mod Kongen, men forlod ham snart og udsonede sig med denne. Han blev siden en af Jakob III's fortroligste Raadgivere og ægtede 1469 Prinsesse Marie, Jakob II's Datter og Jarlen af Arran's Enke, hvorved glimrende Udsigter aabnede sig for hans Hus. Hans Søn med Marie, James, 2. Lord af H. (1477?—1529), blev i Aug. 1503 udnævnt til Jarl af Arran. Han var en af Tidens mest glimrende Riddere, men viste kun liden Dygtighed, da han i Spidsen for en skotsk Flaade skulde hjælpe Frankrig mod England. I Jakob V's Mindreaarighed var han et vigtigt Medlem af Formynderregeringen og var en Tid lang Landets virkelige Styrer. En uægte Søn af ham, James H. (død 1540), var Jakob V's Yndling og forestod Opførelsen af flere kongelige Bygninger. Senere blev han udnævnt til Kætterdommer og optraadte meget strengt mod de Reformerte. Til sidst blev han anklaget for Forræderi og Underslæb og blev henrettet. Hans Søn James, 3. Lord af H. og 2. Jarl af Arran (død 1575), blev 1543 af det skotske Parlament erklæret for Marie Stuart's præsumtive Tronarving og Regent under hendes Mindreaarighed. Da han begunstigede Reformationen og støttede det engelskvenlige Parti, gjorde Enkedronning Marie af Guise, Kardinal Beaton og Grev Lennox ham Magten stridig, og 1554 nedlagde han mod en Aarpenge Regeringen til Fordel for Enkedronningen. 1548 havde Henrik II af Frankrig udnævnt ham til Hertug af Chatelherault (i Poitou). Senere stode han og hans Broder John, Ærkebiskop af St. Andrews, i de kirkelige Kampe paa katolsk Side, medens Familiens øvrige Medlemmer vare ivrige Protestanter. Under de Stridigheder, der opstode ved Marie Stuart's Hjemkomst fra Frankrig, stod Huset II. paa Dronningens Side. Efter at hun var bleven tvungen til at frasige sig Tronen til Fordel for Sønnen Jakob, og Murray var bleven Regent i dennes Mindreaarighed, dannede Familien H. et Modparti, som fik Dronningen til at tilbagekalde Tronfrasigelsen; men Murray sejrede over dem ved Langside 15. Maj 1568, hvorefter Marie maatte flygte til England. Nu brøde Forfølgelser ind over Huset H.; men Murray blev 23. Jan. 1570 myrdet af James H. af Bothwellhaugh, og Familien II. fik en Tid Overhaand, indtil Grev Lennox ved engelsk Hjælp overtog Regentskabet og lod Ærkebispen af St. Andrews hænge. Denne John H. var en uægte Søn af den første Jarl af Arran og spillede hele sit Liv igennem en betydelig Rolle i Skotland's Historie. Han var en ivrig Modstander af Planen om et Giftermaal mellem Edvard af England og Marie Stuart og blev Kardinal Beaton's Efterfølger i St. Andrews. Uagtet han var gejstlig, førte han et forargeligt Frillelevned og tog Del i Mordet paa Darnley; det var ogsaa ham, der skilte Bothwell fra hans Gemalinde, saa han kunde ægte Marie Stuart. Forbitret over sin Broders Henrettelse traadte Hertugen af Châtelherault, der hidtil havde holdt sig tilbage, i Spidsen for sit Parti, erklærede sig med mange Stormænd for den fangne Marie, besatte Hovedstaden og erobrede Stirling, hvor Lennox blev dræbt. Da Grev Morton, en Slægtning af Huset H., 1572 overtog Regentskabet, trak Hertugen sig tilbage fra Førerstillingen. Hans Søn James, 4. Lord af H. og 3. Jarl af Arran, (1530—1609), udmærkede sig ved Skønhed og

Aandrighed og tragtede efter at ægte Marie Stuart og opnaa den skotske Krone. Da han var Protestant, blev han forfulgt af Guiserne, som fratoge ham Hertugdømmet Châtelherault. Ødelagt ved Udsvævelser døde han vanvittig. Efter at Morton 1581 var bleven henrettet, blev Huset H. erklæret fredløs, og dets Ejendomme konfiskeredes. Den vanvittige Hertugs Brødre, John og Claude H., flygtede til England, men vendte siden tilbage til Skotland og bleve godt modtagne af Kong Jakob VI, der gav dem en Del af Familiens Godser tilbage. John (død 1604) fik 1599 Titel af Markis, og Claude (død 1622) blev Stifter af en Sidelinie af Huset H. og Stamfader til Markis'erne af Abercorn. Hans Søn James (død 1617) synes at have været en Yndling af Jakob VI og blev 1606 Jarl af Abercorn. En Efterkommer af ham, James II. (1811—85), blev 1868 Hertug af Abercorn; han har spillet en fremtrædende Rolle i det politiske Liv i England og har gentagne Gange, 1866—68 og 1874 — 76, været Vicekonge i Irland. Hans Søn, James H., 2. Hertug af Abercorn, er født 24. Aug. 1838. — John's Søn James, 2. Markis af H., (1589—1625), blev efter sin vanvittige Farbroders Død (1609) ogsaa Jarl (4.) af Arran, og Jakob I udnævnte ham 1619 til Greve af Cambridge. Hans ældste Søn James, 3. Markis af H., (1606—49), kæmpede paa Gustaf Adolfs Side i Trediveaarskrigen i Spidsen for et engelsk Hjælpekorps, men drog 1634 hjem igen. Han viste sig som en trofast Tilhænger af Karl I, der 1643 gjorde ham til Hertug af H. Under Borgerkrigen førte han en Hær for Kongen, der i Løbet af 3 Dage blev opreven af Cromwell i det saakaldte Preston-Slag (Aug. 1648), og han selv blev tagen til Fange og henrettet 9. Marts 1649, kort efter sin Konge. Hans Broder William H. (1616—51), siden 1639 Greve af Lanark og Statssekretær af Skotland, havde misbilliget Borgerkrigen og var derfor falden i Unaade hos Karl I. Han stillede sig for en Tid paa Parlamentets Side; men efter Kongens Henrettelse skiftede han Parti og anførte den Hær, hvormed Karl II vilde erobre sit Rige tilbage; men i Slaget ved Worcester 3. Septbr. 1651 blev han fangen og døde af sine Saar. Med ham uddøde den ældre Mandslinie af Huset H., og Karl II overdrog 1660 dets Værdigheder til Grev William af Selkirk (1635—94), en yngre Søn af Markis'en af Douglas, der var gift med Anna, Datter og Arving af James, 1. Hertug af H. Han efterlod sig mange Børn. — Den ældste Søn James, 4. Hertug af H., deltog ivrig i det politiske Liv, men var ikke altid til at stole paa. Han var saaledes en stærk Modstander af Unionen mellem Skotland og England og var af sit Parti udset til at fremlægge en højtidelig Protest mod den, hvorefter det skulde have forladt Parlamentet; men da det afgørende Øjeblik kom, fik han Tandpine og erklærede siden, at han aldrig havde haft til Hensigt at fremlægge nogen Protest. Tilsyneladende var han en ivrig Tilhænger af det stuartske Dynasti og skulde, efter hvad der fortælles, 1712 have været sendt som Gesandt til Frankrig for at forhandle om Prætendentens Tilbagekomst. Dette blev dog ikke til noget, da han samme Aar faldt i en Tvekamp med Lord Mohun. 1711 var han bleven udnævnt til Peer som Hertug af Brandon. William's tredje Søn, Charles, fik Grevskabet Selkirk, der efter hans Død gik over til Broderen John, som blev Stamfader til Greverne af Selkirk, der nu igen kalde sig Douglas. Den femte Søn, George H. (1666—1737), udmærkede sig som General og blev 1696 Greve af Orkney; fra ham nedstamme paa Kvindesiden Greverne af Orkney, H.-Fitzmaurice. Archibald H., William's syvende Søn, døde 1757 som Admiral. Hans Søn var Arkæologen William H. (s. d.). Den sjette Hertug af H., James, var gift med Elisabeth Gunning, der senere blev Hertuginde af Argyle. Deres Søn, James George, 7. Hertug af H., blev 1761 efter den sidste Hertug af Douglas'es Død Markis af Douglas og Greve af Angus. Han og hans Broder Douglas II. døde uden mandlige Arvinger, hvorfor Titlerne og Værdighederne gik over paa deres Farbroder Archibald, 9. Hertug af H. og 6. Hertug af Brandon. En yngre Søn af ham, Lord Archibald H. (1770—1827), var en ivrig Politiker og Reformven. 1802 blev han valgt ind i Underhuset og sluttede sig straks til Oppositionen. Han var altid rede til at bekæmpe Misbrug og hjælpe dem, der lede Uret; han forsvarede saaledes ivrig Dronning Karoline. Hertug Archibald's ældste Søn Alexander, 10. Hertug af H., inden Faderens Død kaldet Markis af Douglas og Clydesdale, var fra 1806 til Freden i Tilsit Gesandt i Rusland. Efter den Tid spillede han ikke mere nogen Rolle i Politikken, skønt han endnu i Faderens Levetid fik Sæde i Overhuset. 1819 fulgte han denne i Hertugværdigheden og døde 1852. Hans Søn William, 11. Hertug af II. og 8. Hertug af Brandon (1811 — 63), blev 1843 gift med Prinsesse Marie af Baden. Deres Søn William Alexander Louis Stephen H. Douglas er født 12. Marts 1845. *C. S. C.*

Hamilton [hä'miltən], Kunstnerfamilie stammende fra England. James H., Stilllebenmaler under Karl I, under Cromwell udvandret til Bruxelles, havde Sønnerne 1) Philipp Ferdinand von H., født 1664 i Bruxelles, død 1750 i Wien, kejserlig Kammermaler, der malede Dyrbilleder (Jagtudbytte, Jagtscener etc), hvoraf flere nu i Wien's offentlige Samlinger, og 2) John Georges v. H., født 1672 i Bruxelles, død 1737 i Wien, en Tid ansat i Preussen som Frederik I's Hofmaler; han har ogsaa udført, omhyggelig behandlede, Dyrstykker: Heste, vilde Jagtscener etc. og er, som Broderen, godt repræsenteret i Wien's Galerier, i Hofmuseet bl. a. flere Billeder med Heste (»Stuteriet i Lipizza«), i den Lichtenstein'ske Samling ses »Den spanske Rideskole« med Portræt af Kejser Karl VI; 3) Charles William de H., født 1668 eller 1670, død 1754 i Augsburg, Fyrstebiskoppen af Augsburg's Kabinetsmaler, var ligeledes skattet af Samtiden for sine Malerier med Dyr, Fugle etc.; et Billede i Moltke's Galeri i Kbhvn. *A. Hk.*

Hamilton [hä'miltən], Alexander, nordamerikansk Statsmand, født 11. Jan. 1757 paa den vestindiske 0 Nevis, død 12. Juli 1804, kom som Barn til New York, hvor han blev Handelslærling. Efter at være indtraadt i Armeen blev han Washington's Adjutant, i hvilken Stilling han fik betydelig Indflydelse, 1783 Oberst. Efter Krigen blev han Sagfører i New York og blev af Staten sendt til Washington, hvor han tog varm Del i de offentlige Anliggender. 1786 blev han Medlem af den lovgivende, 1787 af den konstituerende Forsamling

i Philadelphia, hvor han sammen med Madison var Hovedophavsmand til Unionens Grundlæggelse. Som ivrig Føderalist blev han beskyldt for monarkiske Tendenser. 1789 blev H. Skatkammersekretær i det første Unionsministerium og ordnede det offentlige Finansvæsen. Han grundlagde Nationalbanken og laa i stadig Kamp med Demokraterne, hvorfor han 1795 nedlagde sit Embede. 1798 blev han næstkommanderende og efter Washington's Død Overanfører for Armeen. Han faldt i en Duel med A. Burr (s. d.). H.'s »Complete vvorks« ere udg. af Lodge [9 Bd. New York 1885—86]. (Litt.: C. Hamilton, *The federalist, a collection of essays by Alexander Hamilton, Jay and Madison* [Philadelphia 1864]; samme, *History of the republic of the United States of America as traced in the writings of A. H. and his contemporaries* [7 Bd., 4. Opl. Boston 1879]). *S. B. T.*

Hamilton [amiltõ'], Antoine, fransk Forfatter, er født 1646 i Irland, død 1720 i St. Gernain en Laye ved Paris. Efter Karl I's Henrettelse blev han bragt til Frankrig, hvor han tilbragte hele sin Barndom; efter Restaurationen opholdt han sig ved det engelske Hof indtil 1688, da han fulgte Jakob II i hans Landflygtighed og definitivt bosatte sig i Frankrig sammen med ham. Den franske Litteratur skylder ham foruden forskellige Digte en Samling *Contes* (udg. af Lescure i 4 Bd., Paris 1873—74), fantastiske Fortællinger, der delvis parodiere 1001 Nat, og »Mémoires du Chevalier de Grammont«. Disse Memoirer ere hans Hovedværk; Helten i dem er lians Svoger, en Type paa den Tids aandrige og elegante, men meget letfærdige Adelsmænd, og Skildringen af hans af Kærlighedseventyr og Intriger opfyldte Liv er overordentlig underholdende, vittig og levende; ogsaa i kulturhistorisk Henseende ere disse i Memoirer af betydelig Interesse. *Kr. N.*

Hamilton [hä'milten], Gail, se Dodge, M. A.

Hamilton, Gustaf Axel Knut, svensk Greve, Universitetslærer, er født i Vestergotland 29. Novbr. 1831, blev 1848 Student i Upsala, 1855 *juris utriusque* Kandidat og 1858 Docent i Jura og Nationaløkonomi ved Upsala Universitet. 1859 udnævntes han til Adjunkt i Nationaløkonomi, Folkeret samt svensk Stats- og Specialret i Upsala og 1862 til Professor i Administrativret og Nationaløkonomi ved Lund's Universitet. Han har været Medlem af Komiteen for Universitetsstatutternes Revision (1874) og af den skandinaviske Komité for Udarbejdelse af Forslag til ny Veksellov (1877). 1866—70 redigerede han »Nordisk tidskrift for politik, ekonomi och litteratur« og har bl. a. udgivet: »Om den politiska ekonomi ens utveckling och begrepp« [1858], »Om ägofrid efter svensk lag« [1859], »Om penningar och kredit« [1861], »Om arbetsklassen och arbetareforeningar« [1865], »Ofversigt af statsinkomsternas olike slag« [1874] samt »Några af hufvudskälen, hvarför grundskatterna icke böra afskaffes eller nedsättas« [1883]. *A. B. B.*

Hamilton, Henning Ludvig Hugo, svensk Greve, Statsmand og Forfatter, Søn af Landshøvding Gustaf Wathier H. (død 1835), født i Stockholm 16. Jan. 1814, død i Amelie les Bains (Frankrig) 15. Jan. 1886. H. blev 1828 Student i Upsala, 1829 Underløjtnant ved Svea Artilleriregiment, var 1837 Lærer ved Krigsakademiet, 1837—43 ved den i Stockholm oprettede Læreanstalt for Linieofficerer, blev 1839 forflyttet til det topografiske Korps som Løjtnant og 1845 forfremmet til Kaptajn. Imedens gjorde han Tjeneste som Kammerherre først hos Kronprinsesse Josefine (1841—43), senere hos Prinserne Karl og Gustaf, under hvis Ophold ved Upsala Universitet (1844—45) han i Virkeligheden var deres Guvernør. 1847 udnævntes H. til Major i Hæren og Stabschef ved Livgardebrigaden; 1848 blev han, ved Grev Sparre's Udnævnelse til Justitsminister, Landmarskal for den tilbageværende Del af Rigsdagssamlingen. Han havde forinden deltaget i det politiske Liv som Formand i Bevillingsudvalget (1840 og 1847), som Medlem af Statsudvalget (1844) og i den af Regeringen nedsatte saakaldte Repræsentationskomité (1846—47). 1850 udnævntes H. til Oberstløjtnant i Hæren og blev 1851 tilforordnet samt 1852 udnævnt til Landshøvding i Østergötland's Len. Paa Rigsdagene 1853—54 og 1856—58 var H. atter Landmarskal. 1858 kaldtes han til konsultativ Statsraad og var 1859—60 Chef for Ekklesiastikdepartementet. 1861—64 var H. overordentlig Gesandt og befuldmægtiget Minister ved det danske Hof. I de for Danmark saa betydningsfulde Aar 1863—64 lagde han de varmeste Sympatier for det kæmpende Broderland for Dagen, og da efter Frederik VII's Død Underhandlingerne om en nærmere Sammenslutning mellem Sverige, Norge og Danmark afbrødes, og de Løfter, som H. i Egenskab af svensk-norsk Minister paa sin Regerings Vegne havde givet, ikke opfyldtes, forlod han sin Ministerpost og forblev derefter som Gesandt til Disposition indtil 1879, da han erholdt sin Afsked med Pension. Den almindelige Tillid til hans Karakter og Dygtighed viste sig i de mange forskellige Tillidshverv, der bleve ham betroede, efter at han havde forladt Statens Tjeneste. Han var saaledes Formand i Rigsgældskontoret 1867—72; 1867—81 var han Medlem af Rigsdagens første Kammer og 1877 dette Kammers Ordfører; 1868, 1873 og 1878 Medlem af Kirkemødet, 1868 og 1873 Formand i Kirkelovudvalget, 1869, 1872 og 1875 Formand for Adelsmødet samt 1876—81 i Ridderhusdirektionen. 1872 valgtes han til Kansler for Universiteterne i Upsala og Lund. Desuden har han været Formand eller Medlem i talrige Komiteer og Direktioner m. m. Som Politiker var H. Aristokrat og konservativ samt bekæmpede med megen Iver Repræsentationsreformen af 1865. Han var dog snarere den negative Kritiks end Initiativets Mand. Hans Energi og Arbejdsevne overgik, trods en langvarig Sygelighed, langt det almindelige. En anerkendt Mester i Ledelsen af den højere Politik var han mest beundringsværdig ved sin Evne til at indtage og lede Folk og ved sin uhildede Dom om Personer og Sager. Ved Siden heraf var han en glimrende Taler med et elegant og maadeholdent Foredrag; en skarpsindig Kritiker, en Tænker med udstrakte Kundskaber og en lige saa modig som aarvaagen og arbejdsom Forkæmper for den Fane, han tilhørte. (Se »Minnen af Louis De Geer« [Stockholm 1892]). Overbevist om, om end aldrig retslig tiltalt for som Følge af fortvivlede økonomiske Forhold at have begaaet en Handling, som af Loven straffes med Tab af Frihed og Medborgeres Tillid, frasagde H. sig 1881 paa een Gang alle

sine Tillidshverv, forlod kort Tid efter Sverige og begav sig til Frankrig, hvor han opholdt sig til sin Død. Han var en flittig Forfatter; foruden Levnedsbeskrivelser i »Svenska Akademiens handlingar« turde hans betydeligste Arbejder være: »Afhandling om krigsmaktens och krigskonstens tillstånd i Sverige under konung Gustaf II Adolfs regering« [1846]; »Kriget i Tyskland 1866« [1869] samt »Frankrike och Tyskland åren 1866—74« [1877]. *A.B.B.*

Hamilton, Hugo Adolf, svensk Friherre, Embedsmand, født 1802, død paa sin Ejendom Boo i Nerike 5. Juni 1871, blev Student i Upsala 1819, filosofie Magister 1824 og var 1828—34 anden Sekretær i Kabinettet for den udenlandske Brevveksling. Som Kammerherre hos Kronprins Oskar 1826—39 kom han til at staa i et venskabeligt Forhold til denne, hvilket ikke skulde blive uden Betydning for ham, da denne havde besteget Tronen. Under Rigsdagen 1840 opfordredes H. af Karl XIV Johan til som Chef for Finansdepartementet at indtræde i Statsraadet, men afslog Tilbudet. 1844—48 var han Direktør for det kgl. Teater og opmuntrede som saadan den svenske Dramatik ved paa det kgl. Teaters Repertoire at optage flere Arbejder af indenlandske Forfattere', det lykkedes ham tillige at forbedre Teaterets slette økonomiske Stilling ved streng Sparsommelighed. H. var tillige Generalpostdirektør 1845—50. Fra og med 1828 deltog H. i Rigsdagene og arbejdede særlig for en Repræsentationsforandring. 1867 blev han Medlem af Rigsdagens første Kammer. *A. B. B.*

Hamilton [hä'milt⁹n], James, engelsk Pædagog, født 1769, død 16. Septbr. 1829. Medens han som Købmand levede i Hamburg, tog han Undervisning i Tysk hos en fransk Emigrant, General d'Angeli; denne brugte ingen Grammatik, men oversatte straks Ord for Ord af en tysk Anekdotesamling. Efter 12 Lektioner fandt H., at han kunde læse en let tysk Bog. Han opholdt sig derpaa nogen Tid i Paris; men da hans Forretning som Følge af Krigsbegivenhederne blev ruineret, tog han til Amerika (1815), hvor han levede i mange forskellige Byer væsentlig af at give Sprogundervisning efter sin egen Metode; fra 1823 levede han afvekslende i London og mindst 20 andre Byer, med vekslende Held beskæftiget med Sprogundervisning, indtil han døde i i Dublin. Hans Metode er en stærk Reaktion mod den herskende grammatiske Metode; der begyndes straks med en sammenhængende Tekst (hyppig et af Evangelierne); hvert Ord oversættes interlineart, saalcdes at Ordets oprindelige Betydning altid anvendes uden Hensyn til, hvorledes det vilde blive gengivet i idiomatisk Oversættelse i vedkommende Forbindelse; det vigtigste af Grammatikken meddeles først efterhaanden lejlighedsvis. Metoden fik en Tid ikke ringe Indflydelse paa Privatundervisning i fremmede Sprog, medens den ikke kom til at spille nogen stor Rolle i Skolerne; den har paa forskellig Maade affødt andre »Metoder« (bl. a. den Toussaint-Langenscheidtske) og har, bl. a. gennem Grev Pfeil's Skrifter, indirekte haft Indflydelse paa de sidste Aartiers Bestræbelse for at reformere Undervisningen i levende Sprog, hvorved de Mangler, en ensidig Gennemførelse af den har, ere blevne neutraliserede. *O. Jsp.*

Hamilton [hä'milt⁹n], Patrick, Reformationens første Blodvidne i Skotland, født 1504, død 29. Febr. 1528. Han nedstammede fra en med Kongehuset beslægtet Adelsfamilie, blev tidlig bestemt for den kirkelige Løbebane og fik allerede som Dreng det rige Abbedi Ferne. Han foretog da store Rejser og studerede Filosofi og Teologi i Paris (hvor han oplevede Sorbonnen's Fordømmelse af Luther 1520) og Lowen. 1522 vendte han tilbage til Skotland og blev 1523 indlemmet i Universitetet St. Andrews. Her udviklede han sig fra en Tilhænger af Erasmus'es Reformation til en Tilhænger af Luther's, paa hvis Side han stillede sig 1526. Han forlod da atter Skotland, drog til Luther i Wittenberg og besøgte det ny Universitet i Marburg, hvor han især følte sig tiltrukken af Lambert og skrev sine »Teser om Forskellen mellem Lov og Evangelium« i luthersk Aand. Længselsfuld efter at gøre sine Landsmænd delagtige i den ny Klarhed, han selv havde vundet, vendte han tilbage til sit Fædreland 1527. Han kendte godt den Fare, han derved udsatte sig for, men trodsede den modig. Paa en Disputation med Dominikaneren Campbell i St. Andrews bekendte han sig til Retfærdiggørelsen ved Troen og andre lutherske Sætninger, dømtes som Kætter til Døden og omkom paa Baalet endnu samme Dag. *J. P. B,*

Hamilton [hä'milt⁹n], William, Sir, skotsk Filosof, født 1788 i Glasgow, død 1856 i Edinburgh, opdroges i Oxford og ernærede sig en lang Tid som Advokat, da han ingen Udsigter havde til foreløbig at opnaa en Universitetsstilling. Han studeredede dog stadig ivrig Aristoteles, Skolastikerne og af nyere Filosoffer særlig Reid og Kant. Omsider blev han Professor i Civilret og Historie, og nogle Aar senere (1836) Professor i Metafysik og Logik. Hans Forelæsninger vare stærkt besøgte, og de kom til at øve en betydelig Indflydelse paa den engelske Filosofis videre Udvikling. Den kritiske Filosofi blev derved indført i England og traadte i en ejendommelig Forbindelse med det ivrige psykologiske Studium, som længe havde været dyrket af engelske Forskere. H. gaar ud over den Appel til den sunde Menneskeforstand og til medfødte Anlæg og Evner, som Reid havde benyttet for at bekæmpe Hume's Skepticisme; H. analyserer den menneskelige Bevidstheds Grundvirksomheder og finder heri ligesom Kant Grundlaget for en Vurdering af Erkendelsens Værdi og Rækkevidde. Det ligger i selve Bevidsthedens Natur, at den ikke kan fatte det ubetingede, saa al Erkendelse maa beskæftige sig med det relative, det betingede og endelige. Men selv om det ubetingede ikke kan erkendes, saa maa det dog eksistere, og maa end Menneskets Tanke opgive at udgrunde det, saa er det dog uundgaaeligt, at Mennesket danner sig en Mening om det. Denne Mening er kun en Tro, men den er nødvendig; dens Indhold bestemmes af praktiske, moralske Grunde. Vi maa tro paa et Væsen, som kan forklare og sikre Aandens Fremgang i Verden, en Gud, der forholder sig til Verden, som Sjælen til Legemet. Modsætningen mellem Sjæl og Legeme, Tilværelsen afen fra os selv forskellig Verden, mener H. ligeledes er en nød-

vendig Antagelse, fordi denne Modsætning er givet med selve Bevidsthedens Virksomhed. Bevidstheden er selv kun et Fænomen, og der maa altsaa være noget, hvis Fænomen den er, og dette noget kan ikke være det samme, som ligger bag Legemverdenens Fænomener. Stuart Mill har skarpt kritiseret disse svage Punkter i H.'s Filosofi. H.'s Skrifter bestaa dels af en Række Afhandlinger i »Edinburgh Review« [1829—39], dels i hans Forelæsninger over Metafysik og Logik, udgivne af hans Elev Mansel i 4 Bd. 1859. (Litt.: Stuart Mill, *Examination of Sir W. Hamilton's Philosophy* [4 Bd., 1872]; Høffding, »Filosofiens Historie«, Bd. 2, S. 352—57). *C. St.*

Hamilton [hä'miltən], William Gerard, engelsk Politiker (1729—96), valgtes 1755 til. Underhuset og gjorde straks Opsigt ved sin Jomfrutale 13. Novbr. s. A.; fik senere Spottenavnet *Single-speech-H.* (H. med den eneste Tale), fordi han kun sjælden tog Ordet, skønt han forblev Medlem til sin Død. 1763 blev han irsk Skatkammerkansler. 1808 udkom H.'s »Parliamentary logic«, der giver Raad og Regler for parlamentarisk Talekunst og Taktik (overs. paa Tysk 1872 af R. Mohl og paa Fransk 1885 af J. Reinach). *E. E.*

Hamilton [hamilton], William Rowan, Sir, berømt engelsk Astronom og Matematiker, født i Dublin 4. Aug. 1805, død i Dunsink 2. Septbr. 1865. H. blev allerede 1827 Professor i Astronomi i Dublin og *Royal astronomer of Ireland.* Af hans Værker maa fremhæves »A general method in dynamics« [1834—35], hvori han væsentlig reducerer Trelegemersproblemet, samt de to rent matematiske Skrifter: »Lectures on quaternions« [Dublin 1853] og »Elements of quaternions« [Lond. 1866], der omhandle Udvidelsen af Algebraens Talbegreb ved de af H. opfundne Kvaternioner (s. d.). I »Theory of systems of rays« [1827] behandler H. Optikken, hvilken han senere [1833] berigede med den vigtige Teori om den koniske Straalebrydning. Denne Brydning lededes han til at antage ad teoretisk Vej, men Forsøg have senere givet ham Ret. H. var tillige filosofisk og æstetisk Forfatter. (Litt.: Graves, *Life of Sir W. R. H.*, hvori et Udvalg af hans Digte m. m. [3 Bd., Dublin 1882—89]). *Chr. C.*

Hamilton Inlet [hä'miltəninlet], Eskimobugt, Fjord paa Nordøstsiden af Halvøen Labrador, j fører ind til den lange Melville Sø, i hvilken | Grand River eller Hamilton River udmunder. Gennem Fjorden og Søen kan man sejle 240 Km. ind i Landet. H. I. er Hovedsædet for Sæljagten og Fiskeriet paa Sild, Torsk og Makrel. *C. A.*

Hamina se Frederikshamn.

Hamingja (id.), Lykke, Lykkegudinde; efter Navnet er det egentlig den til et Menneske knyttede Fylgja. *A. O.*

Hamites, Slægt af Ammoniternes Gruppe, hvis Skal er langstrakt og krogformig ombøjet i begge Ender. Vindingerne ere parallelle i største Delen af deres Udstrækning og berøre i Alm. ikke hinanden. Slægten er repræsenteret med talrige Arter i nedre Kridt. *A. C. J.*

Hamitiske Sprog kalder man i nyere Tid en større Afdeling af de afrikanske Sprog, som høre hjemme i Nord- og Nordøstafrika, og som findes vestlig for de saakaldte semitiske Sprog, hvilke sidste i Aartusinder have søgt at trænge ind paa det Omraade, der oprindelig tilhørte de h. S., hvad der er lykkedes dem saa vel, at de h. S. i Afrika nu ere blevne skilte ad i to Dele, som ikke berøre' hinanden. De h. S. ere ikke saa nøje indbyrdes beslægtede som de indoeuropæiske og de semitiske Sprog. Med Hensyn til deres Sprogskat ere de allerfleste Sprog, som regnes til de h. S., meget forskellige indbyrdes. Men i grammatisk Henseende er en vis Overensstemmelse i Grundtrækkene umiskendelig, hvortil kommer, at Forskellen fra de afrikanske Sprog, som høre hjemme S. f. dem, saavel i Midten af Afrika som i Syden, er saa fremtrædende, at man ikke kan være i Tvivl om, at de h. S. med Rette antages for at danne en egen Sprogæt. Hvad Navnet de h. S. angaar, da er det lige saa lidt som Udtrykket: »de semitiske Sprog« videre heldigt, ertersom de Folk, der i Bibelen (1. Moseb. 10) nævnes som Efterkommere af Kam (Ham) og af Sem, ingenlunde alle tale Sprog, tilhørende den Sprogæt, som de lærde have opkaldt efter disse Stammefædre. De h. S. falde i tre Grupper, der hver har sit geografiske Omraade. Den vestligste er den nordafrikanske Sproggruppe, som man ogsaa har kaldet den libyske eller Berbergruppen. Dertil høre Kabylisk, Amasheg eller Tamasheg, der tales af Tuarekerne i Sahara, og Shilha- eller Shelho-Sproget, som tales af Rif-Berberne i Marokko. Man har ment, at disse 3 Sprog svare til Sproget hos de gamle Numider, Gætuler og Mauretanier. Vort Kendskab til disse Sprog skylde vi franske lærde, særlig General Hanoteau (s. d.), der har udgivet Værker om Kabylernes og Tuarekernes Sprogs Grammatik, og René Basset, der 1887 har udgivet en »Manuel de la Langue Kabyle« (Suav-Dialekten): Sproglære, Ordbog og Læsestykker. Han har ogsaa udgivet forskellige Berbertekster. Den østligste Mundart af denne Sproggruppe tales i Oasen Sivah (Jupiter Ammon's Oase), se R. Basset, »Le dialecte de Syouah« [Alger 1890]. En Mundart i en ældre Skikkelse af Berbersprogene findes i de desværre alle meget korte numidiske eller libyske Indskrifter, der ere tolkede af A. Judas og Faidherbe (s. d.). Tre af disse sjældne Indskrifter findes i Antiksamlingen i Kjøbenhavn. Til Berbersprogene regnes ogsaa Hausa i Senegambien. Imedens i Oldtiden eet semitisk Sprog, Fønikisk, i Aarhundreder med Held trængte ind paa de h. S.'s Omraade for dog siden helt at forsvinde, har siden 7. Aarh. et andet semitisk Sprog, Arabisk, vundet megen Fremgang paa Berbersprogenes Bekostning. Den mellemste Gruppe af de h. S., den ægyptiske, er endog allerede for et Par Aarhundreder siden helt uddød, men det er alligevel den Gruppe af de h. S., man kender bedst. Til den mellemste Gruppe kan man kun henføre eet Sprog, det ægyptiske, hvis Udvikling kan forfølges igennem næsten 4000 Aar, takket være Champollion's Dechifrering af Hieroglyfferne (s. d.), og takket være de vigtige Levninger af de kristne Ægypteres Litteratur, der er levnet os (se Koptisk). — I vore Dage tales der i Ægypten Arabisk, og Landet hører saaledes nu (fra 17. Aarh.) helt til det semitiske Sprogomraade. — Den tredje sydøstlige Gruppe hører hjemme i Abessinien og nogle tilstødende Lande; den kaldes gerne den kushitiske, øst-hamitiske eller ætiopiske Gruppe. Hvad det sidste Navn

angaar, maa det bemærkes, at det Sprog, som fra gammel Tid af kaldes »Ætiopisk«, tillige med sine Døtresprog Amharisk, Tigré og Tigrina ikke hører til denne Gruppe, men er et semitisk Sprog. Det nordligste af de kushitiske Sprog er Bedja- (Bedscha-, s. d.) ell. Bishari-Sproget i Sydøstnubien, som nu er fortræffelig kendt, takket være Almkvist's >Die Bischari-Sprache« [2 Bd. Upsala 1881 og 1885]. Dernæst følge mod Sydøst Saho-Sproget, og længere mod Syd, Afar- eller Danakil-Sproget. Om Afar har man et Arbejde af Colizza [1887], men ellers er Leo Reinisch (s. d.) i Wien den, der har indlagt sig størst Fortjeneste af Studiet af disse tidligere saa ukendte Sprog. Han har paa gentagne Rejser undersøgt de til de h. S. hørende Sprog og behandlet dem videnskabeligt, »Afar« [1885—87], »Saho« [1877—89], »Chamir« [1883—84], »Belin« [1882—87], »Kunama« [1881], imedens han har fundet, at andre af ham undersøgte Sprog i disse Egne som Barea og Nuba ikke kunne henføres til de h. S., men tilhøre Negersprogenes Gruppe. Til den kushitiske Gruppe høre fremdeles Ursproget i Abessinien, Agau, der bl. a. tales af de abessiniske Jøder Falascha (s. d.), og som er undersøgt af Flad, Waldmeier, J. Halévy o. a., og endelig Galla- (se Tutschek, »Dictionary« og »Grammar of the Galla-Language« [1844—45]) og Somali-Sproget (s. d.), S. 0. f. Abessinien. Til Gruppen hørte sikkert ogsaa Sproget i den gamle nubiske Kulturstat Meroe; man har herfra en Del Indskrifter, som man har søgt at dechifrere, men, som det synes, ikke med Held. — Nogle have til den kushitiske Gruppe villet henregne Hottentotternes Sprog, men sikkert med Urette; det hører vistnok ikke til de h. S. Derimod er det højst rimeligt, at det Sprog, som det uddøde Folk paa de kanariske Øer Guancherne talte, har hørt til de h. S. og til Berbergruppen. Trods de Undersøgelser, der ere foretagne i de senere Aar af de h. S., er vort Kendskab til dem langt fra saa godt, som man kunde ønske. ' Om flere Sprog vide vi ikke, om de skulle betragtes som selvstændige Sprog eller kun som Mundarter af andre. Som fælles Karaktertræk for de h. S. kan fremhæves: Anvendelsen af *T* som Endelse eller foransat for at betegne Hunkøn, Brug af Suffikser, Overensstemmelser i nogle Talord og i Pronominerne (Stedord). I sidste Henseende er der ogsaa en Del Overensstemmelse med de semitiske Sprog, og derfor have flere lærde villet samle de h. S. med de semitiske i een Afdeling; ja da Brug af grammatisk Køn næsten ikke forekommer uden i de h. S., de semitiske og de indoeuropæiske, har man endog undertiden villet forene disse 3 Ætter til een stor Æt. — Da alle de Folk, der tale, eller hvis Forfædre have talt et h. S., i antropologisk Henseende vise megen Overensstemmelse, plejer man tillige at sammenfatte disse Folk under Navnet de hamitiske Folk (se Hamitter). (Litt.: Foruden de ovenfornævnte Skrifter: Cust, *Sketch of the modern languages of Africa* [2 Bd. London 1884]). *V. S.*

Hamitter kaldes en Del Folk, der tale hamitiske Sprog (s. d.), og som bebo Nordafrika N. f. 15° n. Br.; kun længst mod Øst naa de til henimod Ækvator. De deles i tre Hovedgrupper: Berberne, Ægypterne og Østhamitterne. Berberne, de gamle Ægypteres *Tehennu* (de lyse), Romernes og Grækernes Libyere, bo fra Atlanterhavet til Oasen Sivah, deres østligste Boplads, men imellem dem have i Middelalderen talrige Arabere bosat sig, saa at disse og deres Blandinger med Berberne nu mange Steder udgøre Hovedbefolkningen. Berberne ere endnu overvejende i de til Tripolis hørende Oaser, i de indre Bjærgegne af Tunis og den algierske Provins Constantine (navnlig Djebel Aures), i Stor- og Lille Kabylien samt en Del af Algérie's Oaser; fremdeles i Rif-Bjærgene og det sydlige Marokko. Til dem hørte ogsaa Guancherne, den nu uddøde Urbefolkning paa de kanariske Øer. I Sahara bo de hamitiske Tuareker mellem 0° og 12° ø. L. f. Grw., omgivne mod Vest af arabiske Stammer og mod Øst af Tedaerne, der ere beslægtede med Kanuri-Negrene i Bornu, men vistnok ere stærkt blandede med hamitisk Blod. I Oasen Air bo Kelovituarekerne, der ere stærkt blandede med Negerblod, og S. f. dem have Auellemiderne og Iregenaterne trængt sig frem mod Syd og skudt Tuarekernes Grænse frem S. f. Niger-Floden. Af de sydligste Berberfolk maa endnu nævnes Beboerne af Oasen Adrar samt Duaishberberne ved Senegal's nordlige Bred. Ægypterne have nu opgivet deres hamitiske Sprog og tale Arabisk, ligesom de ere stærkt blandede med arabisk Blod, navnlig i Byerne; bedre har Landbefolkningen, Fellaherne, holdt sig, og mest ublandede ere de kristne Kopter. De østhamitiske Folk bebo Østnubien, Abessinien's lavere beliggende Egne samt Østafrika N. f. Ækvator 0. f. 35° 0. L. f. Grw. De vigtigste Folk ere Bisharinerne, en til Dels arabiseret Nomadestamme i Nubien, den arabisktalende Nomadestamme Kababish ved Khartum, Danakilerne i Ørkenen 0. f. Abessinien, Shitoerne V. f. Massavah, Gallaerne S. f. Abessinien og i dette Lands sydlige Dale, samt Somalierne, der ere stærkt blandede med Araberne, 0. f. Gallaerne. Til disse slutte sig nogle indbyrdes nærbeslægtede Folk i Nordabessinien: Agavi, Bogos (Belen), de »jødiske« Falaschaer o. a. Fjernere staa Bareaerne i det sydlige Abessinien. H.'s fysiske Type er naturligvis paa et saa stort Omraade noget varierende, og ved Blanding navnlig med Semitter og Negre er den paa mange Steder bleven meget omdannet. De ere gennemgaaende af lavere Vækst end Araberne og Negrene, Ansigtets Oval er mindre regelmæssig og mindre lang end Arabernes, Panden er høj og lige, Næsen krummet uden dog at kunne kaldes Ørnenæse. De ere dolichokefale og orthognathe, men allerede Ægypterne ere svagt prognathe, og Prognathien bliver større og større, jo mere man kommer mod Syd blandt de østhamitiske Folk. Hudfarven er varierende; hvide ere Berberne, blandt hvilke der endog findes blonde Individer, hvilke skulle være talrigst blandt Rif-Berberne og Beboerne i Djebel Aures; Rohlfs benægter dog Hyppigheden af blonde Individer i Rif-Bjærgene, hvor han for øvrigt ogsaa kun opholdt sig kort Tid; i det algierske Atlas er deres Forekomst dog sikker. Mulig skyldes de en Blanding med Vandaler, men det maa dog bemærkes, at blandt Guancherne paa de kanariske Øer, hvor en saadan Blanding ikke har kunnet finde Sted, var den blonde Type hyppig. I Sahara findes herskende hvide Stammer (*Imoscharh*) og mørke livegne (*Imrad*) ved Grænsen af Sudan bliver Blandingen stærkere, dog beskriver Barth Iregenaterne som

hvide. Ægypternes Hudfarve er betydelig mørkere, og blandt Østhamitterne varierer den fra lysebrun og bronzebrun til næsten sort. Jo længere man kommer mod Syd, jo mere nærmer Typen sig til Negrenes, Prognathien tiltager, Haaret bliver kortere, Skægvæksten ringere, og det er umuligt at afgøre, hvor H. høre op og Negrene begynde. Om dette skyldes Blandingen alene, eller om H. og Negre muligvis ere beslægtede og forbundne ved jævne Overgange, er det for Tiden umuligt at afgøre.

Kultur. Da den største Del af II.'s Omraade bestaar af Stepper og Ørkener, er det naturligt, at de saa godt som alle ere Hyrdefolk. Hvor Forholdene have tilladt det, ere de dog tidlig begyndt at dyrke Jorden, saaledes i Ægypten og i Atlas-Bjærgene, hvor romerske Forfattere nævne de agerdyrkende Gætuler boende iblandt de nomadiserende Numider. I Østafrika ere endnu næsten alle H. Hyrdefolk, kun Gallaerne drive lejlighedsvis lidt Kaffe- og anden Agerdyrkning. De fleste H. have antaget den muhamedanske Religion, Gallaerne ere dog delvis Hedninger. Som alle muhamedanske Folk ere de kun lidet tilgængelige for europæisk Kultur, men dog mere end Araberne; i Algérie have saaledes Kabylerne ikke vist sig uimodtagelige for Forbedringer paa Agerbrugets Omraade. De hamitiske Nomadefolk have alle de ridderlige Røveres Fejl og Fortrin; de skildres af de forskellige rejsende snart som troløse og grusomme, medens andre, f. Eks. Barth rose dem for deres Gæstfrihed og Ridderlighed. Kvindens Stilling er hos H. meget friere end hos andre Muhamedanere, ja hos Tuarekerne synes alle Kvindeemancipationens Idealer at være virkeliggjorte, idet Kvinden frit kan færdes mellem fremmede Mænd og slutte platoniske Venskabsforhold med dem; Hustruen er for Sengen, Veninden for Hjertet, siger et tuarekisk Ordsprog. Til H. regne enkelte Forfattere endnu nogle afrikanske Folk, der afvige fra Negrene ved lysere Hudfarve, rigeligere Skægvækst og ædlere Ansigtstræk, saasom Massaierne i Østafrika, Asanderne (Niam-Niam) og Monbuttuerne ved Uelle-Floden, samt Nubierne og Feilataherne (Fulberne), hvilke sidste, hvor de have holdt sig ublandede, ere af meget lys Hudfarve og i deres fysiske Type synes at staa H. nær. *C. A.*

Hamlet, dansk Sagnhelt i den fra Shakespeare's Skuespil kendte Form; rettere Amled (s. d.) ell. Amlode. *A. O.*

Hamlin [hä'mlin], Hannibal, nordamerikansk Statsmand, (1809—91), var 1833—38 Sagfører i sin Fødestat Maine og 1836—40 Medlem af dens lovgivende Forsamling; valgtes 1842—46 til Unionens Repræsentanthus og 1848—57 til Senatet. Medens han oprindelig var Demokrat, sluttede han sig som Modstander af Slaveriet 1856 til det ny republikanske Parti og blev 1857—61 Guvernør for Maine, 1861—65 Unionens Vicepræsident (sammen med Præsident A. Lincoln) og 1869—81 paa ny Senator; derefter et Aars Tid Sendemand i Madrid. (Jfr. II. H.'s Selvbiografi: »My life and times« [Boston 1894]). *E. E.*

Hamløberi, en Art Dobbeltgængeri, hvorved Legemet bliver bevidstløst tilbage, medens Sjælen antages i en eller anden synlig Skikkelse, ofte et Dyrs Ham, at begive sig til fjerne Steder. Bliver Dobbeltgængeren paa denne Udflugt saaret eller dræbt, rammer det ogsaa det tilbageværende Legeme. Disse Forestillinger synes kun at findes hos Nordboerne i Oldtiden; noget ganske tilsvarende lader sig næppe paavise hos andre Oldtidsfolk eller til andre Tider, thi Grækernes Empuser og Lamier, Romernes Striger og Middelalderens Hekse foretoge vel ogsaa Udflugter, ofte i Dyreskikkelse, men der berettes ingensteds om, at Legemet bliver tilbage. Kun hos vore Dages spiritistiske Materialisationsmedier kan der paavises noget analogt, idet Mediet, som henligger i Trance paa et Sted, efter mange Spiritisters Mening, afgiver Stof til Materialisationen af den Aand, der viser sig et andet Sted. Oldtidens H. var en af de mange magiske Handlinger, der lode sig udrette ved Sejd; af finske Troldmænd og Sejdkvinders H. gives der i flere Sagaer ret indgaaende Beskrivelser. Saaledes i Fridthjof Frækne's Saga, hvor to Sejdkvinder siges at falde døde ned af Hjalet i det Øjeblik., da Fridthjof dræbte deres Dobbeltgængere. I Vatnsdøla Saga fortælles, hvorledes tre i et Hus indelukkede Finner i tre Dage foretoge en Rejse frem og tilbage fra Norge til Island for at give Ingemund Besked om Landet. *Alfr.L.*

Hamm, By i Kongeriget Preussen, Provins Westfalen, Regierungsbezirk Arnsberg, ligger ved Mundingen af Aaen Ahse i Lippe og har (1895) 28,589 Indb., overvejende Protestanter. Byens Fæstningsværker ere nedlagte, og de gamle Volde og Grave ere forvandlede til Villakvarterer. H. er Sæde for Westfalen's Oberlandsgericht, har Fabrikation af Jærnvarer, Metalvarer, Fernis, Lak o. s. v. Den var forhen Hovedstad i Grevskabet Mark, men kom 1666 til Preussen. *C. A.*

Hamma, et forældet, fra Græsk stammende Ord for Brokbandage.

Hammāda, Betegnelse for et terrasseformigt Ørkenplateau i Sahara. Jordlagene ere vandret aflejrede, og man kan rejse hele Dagsrejser paa den flade, vegetationsløse Klippeflade, indtil man naar en lodret Skrænt, der fører op til den næste Afsats, en gold Stenslette som den forrige. Foran hver Afsats findes i Reglen flere isolerede Taffelbjærge af samme Højde som det bagved liggende Plateau, de saakaldte »Vidner«, idet de vidne om, at Plateauet forhen har strakt sig længere frem, men ved Erosion er blevet nedbrudt. Jordbunden er oversaaet med Stene og Klippeblokke, medens det lettere Vejrsmuldningsmateriale bortføres af Vinden og opfylder de mellem H. liggende lavere Egne med Flyvesand. H. er i Reglen næsten vegetationsløs, kun II. el Hamra i det vestlige Fezzan er en Steppe, men uden Vand. H. findes mest i den vestlige og midterste Del af Ørkenen, hvor de have en meget stor Udbredelse. *C. A.*

Hammâl (arab.), den i alle orientalske Lande almindelige Benævnelse for en Lastdrager. I Konstantinopel udgøre H. et selvstændigt Lag med en særlig Oldermand (II. Baschy). *J. 0.*

Hammâm (arab.), den almindelige orientalske Benævnelse for det i alle muhamedanske Lande yndede varme Bad. Det er et Svedebad, inddelt i forskellige Afdelinger med stigende Temperatur. Naar man har gennemgaaet disse, underkastes man en omhyggelig Afgnidning, og derpaa følger den Del, der for Orientaleren er Badets Glanspunkt. Indsvøbt i linnede Klæder tilbringer man et Par Timers Siesta i et køligere Rum for at udhvile sig efter

Afgnidningen. De orientalske Bade ere ofte meget pragtfuldt udstyrede og staa tit i Forbindelse med fromme Stiftelser, saaledes at det gøres muligt selv for den fattigste at deltage i dennne Nydelse. Anvendt for hyppig har det tyrkiske Bad en stærkt enerverende Indflydelse. *F. O.*

Hammam, den arabiske Betegnelse for et Bad (se ovenf.), benyttes om talrige Badesteder med varme Kilder i Nordafrika. Som nogle af de mest bekendte kunne nævnes H.-Melouane [mølua'n] i Algérie tæt ved Rovigo ved Foden af Atlas, ca. 32 Km. fra Alger med Klornatriums-kilder (ca 40^0). H.-Meskoutin [meskutæ'] i Algérie, 20 Km. V. f. Guelina i Provinsen Constantine. Der er talrige hede Kogsalts- og Jærnkilder (46^0—95^0). Der findes her bl. a. et militært Badeetablissement. H.-Rir'a i Algérie, Provinsen Alger, har hede Kilder (40^0—75^0), der indholde Svovlkalium og tvekulsur Jærnforilte. Badene vare allerede kendte i Romertiden (*Aquae calidae*, en By anlagt her under Tiberius). H.-Sétif i Algérie, Provinsen Constantine, 22 Km. S. V. f. Sétif, har hede Kilder (47^0—54^0) med tvekulsurt Kalk. *Lp. M.*

Hammåmet, Havnestad i Tunis, ved den nordlige Ende af H.-Havbugten (*Neapolitanus sinus*), henrivende beliggende under 36^0 24' n. Br., midt i Orangehaver og I.unde af Olietræer, Mandeltræer og Karuber, omgiven af en Ringmur med firkantede Taarne, har et Citadel og 3,000 Indb., der i Omegnen dyrke megen Hamp og drive Handel med Olie, Uld og Korn. Havnen er meget usikker. *C. A.*

Hamman [ama'], Édouard Jean Conrad, belgisk-fransk Historiemaler, født 24. Septbr. 1819 i Ostende, død 1888. H. var Elev af de Keyser, tog fra 1846 Bopæl i Paris. Hans Kunst er en karakteristisk Prøve paa det en Tid saa moderne historiske Anekdote- og Kostumemaleri, hvor tableaumæssige Scener, ofte hentede fra Romaner eller Memoirer, give Maleren effektfulde Emner og Lejlighed til at vise koloristisk Bravour. Farven var ogsaa H.'s Styrke, i alt Fald efter Tidens Smag. Nedennævnte Eksempler paa hans meget produktive Kunst ville yderligere antyde dens Karakter: »Karl IX og hans Livlæge«, »Dogen paa Besøg sammen med Tizian hos P. Veronese«, »Ludvig XIII og Maria af Medici overraskede af Richelieu«, »Komponisten Willaert spillende paa Orgel« [Museet i Bruxelles], »Erasmus underviser Karl V« [Luxembourg-Museet]. *A, Hk.*

Hammarskiold, Karl Gustaf, svensk Universitetslærer og Statsmand, er født i Stockholm 22. Febr. 1838, blev 1856 Student i Upsala, tog 1863 Hofretseksamen og 1865 *juris utriusque* Kandidateksamen samt blev s. A. udnævnt til Docent i Nationaløkonomi og Administrativret ved Upsala Universitet. 1870 forfremmedes han til Adjunkt i Nationaløkonomi, Folkeret samt svensk Stats- og Specialret og udnævntes 1877 til Professor i Nationaløkonomi og Finansret. Ved Upsala Universitets Jubelfest s. A. blev H. Æresdoktor i det juridiske Fakultet. Han var Medlem af Kirkemøderne 1873 og 1878 samt Medlem af Rigsdagens andet Kammer 1879—81. 1880 kaldtes han til Statsraad og Chef for Ekklesiastikdepartementet, hvilken Post han forlod 1888. S. A. blev han udnævnt til »Justitieråd«. H. var Medlem af Rigsdagens første Kammer 1894—97, da han nedlagde sit Mandat paa Grund af Sygelighed. 1889—93 var han Formand i Bestyrelsen for Stockholm's Højskole, blev Medlem af den svenske Kirkes Missionsbestyrelse 1888 og har beklædt flere andre Tillidsposter. H. har bl. a. udgivet: »Om lösdrifvare och deras behandling« [1866], »Om grundskauernas upphäfvande eller aflösen« [1866], »Om falsk angifvelse och ärekränkning« [1875]. *A. B. B.*

Hammarskiold (eller Hammarsköld), Lorenzo, svensk Litteratur- og Kunsthistoriker samt Kritiker, født 7. Apr. 1785 ved Wimmerby, død 15. Oktbr. 1827 i Stockholm. H. blev Student i Upsala 1801, ansattes 1806 i det kgl. Bibliotek i Stockholm og forblev her til sin Død. — Inden for disse enkle Livsdata rummes et Liv af stor Betydning i den svenske Litteraturs Historie. Lige fra den Tid (1803), da H. sammen med sin Ungdomsven Claes Livijn i Upsala stiftede Selskabet »Witterhetens Wänner« (*W. W.*), viede han helt og holdent sit Liv til en uegennyttig Kamp for, hvad han her ansaa for Ret og Sandhed. Han var en Mand, opvoksen i Rousseau's, Goethe's og den tyske Romantiks Skole, og han rettede ogsaa tidlig sin Opposition mod den kunstlede, galliske Dannelse, som Gustavianerne repræsenterede. Han er den første svenske Nyromantiker, og utallige ere de Skrifter, i hvilke han, ofte med entusiastisk Hensynsløshed, altid med urokkeligt Mod og utrættelig Energi, angriber sine Modstandere og formulerer sine kætterske Anskuelser. Her skulle af disse kun nævnes hans Oversættelse af Ast's »Poesiens Historie« [1810], hans »Kritiska bref rörande canc. rådet C. G. af Leopold's samlade skrifter«, og hans Bidrag til Bladene »Polyfem« og »Svensk Literaturtidning«, blandt hvilke de under Signaturen Nils Nyberg meddelte »Baggfotspapperna« udmærke sig ved deres bidende Satire og Aandrighed. 1819 udgav han det mod Bladet »Allmänna Journalen«'s Redaktør, P. Wallmark (s. d.) rettede Skrift, »Allmänna Journalistens hederskrans«, og var en af de ivrigste Medarbejdere i det i Løbet af de nærmest følgende Aar publicerede polemiske Digt »Markall's somnlosa nätter«, hvis første Sang oprindelig forfattedes af ham. Imidlertid indsaa H, at en udelukkende polemisk Virksomhed ikke gjorde Fyldest. Han søgte derfor ogsaa at virke mere positivt for Romantikkens Ideer. Han udgav saaledes flere Digtsamlinger, som »Öfversättningar och imitationer efter äldre och nyare skalder« [1806] og »Poetiska studier« [1813], ligesom den dog grundig mislykkede Tragedie »Prins Gustaf« [1812]. Fraset sproglige Arbejder og filosofiske, som »Grunddragen af philosophiens historia« [4 Dele, 1825—27] og »Bref öfver Plotin's filosofiska liirobyggnad« samt talrige Skrifter om forskellige Emner, forfattede H. desuden et »Utkast till de bildande konsternas historia« [1817] og det epokegørende Værk, som bærer Titelen: »Svenska Vitterheten«. Dette Arbejde med dets nyromantiske Tendenser er vel ikke, saa lidt som alle banebrydende Værker af dets Omfang, blottet for Fejl og Mangler, men udmærker sig samtidig ved sine træffende og selvstændige Udtalelser navnlig om den ældre Tids Forfattere, og er — trods de uretfærdig nedsættende Domme, for hvilke det, lige-

som alt, hvad H. har gjort, har været Genstand — ikke desto mindre i næsten et Aarhundrede flittig blevet raadspurgt og afskrevet selv af H.'s bitreste Bagtalere. (Litt.: Hjärne, »Dagen fore drabbningen« [1882]; Frunck, »Bidrag til kännedomen om Nya Skoians forberedelser« [1889]; Ljunggren, »Svenska Vitterhetens Häfder«, IV—V; Norling, »Valda skriften af L. Hammarskold«; samme, »Nya Skoian bedömd i literaturhistorien« [1880]). *L. W—ll.*

Hammarsten, Olof, svensk fysiologisk Kemiker, er født 21. Aug. 1841 i Norrk6ping. H. blev Student 1861, Dr. phil. 1869 og s. A. Docent ved Upsala Universitet, 1873 Adjunkt i medicinsk Kemi og 1877 Professor ved samme Universitet, 1881 blev han Medlem af Videnskabsakademiet i Stockholm. H. har offentliggjort en stor Mængde fortjenstfulde, fysiologisk kemiske Arbejder saavel i svenske som i udenlandske Tidsskrifter. H. nyder megen Anseelse som fysiologisk Kemiker; han har udgivet en udmærket Lærebog i fysiologisk Kemi, der er udkommen saavel i Sverige som i Tyskland. *O. C.*

Hammarstrand, Sven Fromhold, svensk Universitetslærer og Historiker, født i Stockholm 16. Marts 1821, død i Upsala 25. Jan. 1889, blev 1839 Student i Upsala, 1854 Dr. phil., 1856 Docent i Historie, 1859 Adjunkt og 1877 ekstraordinær Professor i Historie samt 1882 ordinær Professor i samme Fag. 1857—58 foretog H. Arkivundersøgelser i Wien, Dresden, München og Berlin. Han har bl. a. udgivet: »Underhandlingar och rådslag rorande Sveriges deltagande i trettioåriga kriget« [1854]; »Historisk ofversigt af forhandlingarna mellan Gustaf II Adolf och kurfursten Frederik V Pfalz, åren 1618—20« [1855]; »Försök till en historisk framställning af underhandlingarna om Sveriges deltagande i trettioåriga kriget« [1855—58]; »Bidrag till historien om konung Gustaf II Adolfs deltagande i trettioåriga kriget« [1859] och »Romerska rikets forfattningshistoria från Augustus till vestromerska rikets fall« [1882—87]. *A.B.B.*

Hamme [a'm] (H.-lez-Termonde), By i Kongeriget Belgien, Provins Østflandern, ligger 8 Km. N. f. Dendermonde, i det frugtbare Waesland's rigeste Egn og har (1890) med Distrikt 12,000 Indb. Den driver Fabrikation af Kniplinger og Lærred, og i Omegnen dyrkes Tobak. *C. A.*

Hammel, det Tværstykke foran paa en Vogn, hvortil Skaglerne fæstes. Finere Køretøjer ere i Reglen forsynede med fast H., o: en H., der er anbragt i fast Forbindelse med Undervognens Forstilling og kun kan drejes med denne. Ved Arbejdsvogne anvendes derimod saa godt som altid en H., der er horisontalt bevægelig om en Bolt, saakaldet løs H. Skaglerne fæstes paa den faste H. til opretstaaende Bolte paa denne eller til løse Svingler. Den løse H. har derimod kun Svingler. Fordelen ved fast H. er, at den letter hurtige og snævre Vendinger, idet saadanne maa udføres ved, at den Hest, der er udvendig i Vendingen, yder et stærkere Træk og derved drejer Undervognen og med den Vognstangen, Den løse H. er derimod hensigtsmæssigere under langsom Kørsel med tungere Læs, fordi den paalægger Hestene mindre Tvang. Pludselige Ryk fra den ene Hests Side kunne dog ved løs H. medføre temmelig betydelige Knubs i Bringen for den anden. *C. G. B.*

I Landbruget benyttes H. ikke alene som Mellemled til at overføre Trækket fra Hestene til en Vogn, men ogsaa som Mellemled til at overføre Trækket til alle de Markredskaber, der trækkes af to eller flere Trækdyr. Paa saadanne H. som ogsaa paa Arbejdsvognshammeler ere Svinglerne fast forbundne med Stokken, hvorfor der i Landbruget ved H. forstaas det hele Apparat, Stokken med vedhængende Svingler, og den bageste samlende Del kaldes da Hammelstokken. En Markhammel sættes i Forbindelse med det Redskab, der skal trækkes, ved et saakaldt Træk, der bestaar af en Jærnbøjle omkring Hammelstokken, der fortsættes med en Kæde og ender i en Krog, som da fastgøres i Øjne eller Huller paa Markredskabet. En saadan H. er altsaa flyttelig fra det ene Redskab til det andet. Bestaar Markredskabet af to eller flere enkelte Dele, forbindes disse ved en saakaldet Sankhammel, en lang Stok, der ved Kæder og Kroge sættes i Forbindelse med disse Dele og til den anden Side forbindes med den egentlige H. paa sædvanlig Maade. Naar H. skal benyttes til 3 eller 4 sideordnede Heste, bliver den dobbelt, idet man da først har en stærk samlende Stok og i Enderne af denne to mindre H., som saa igennem Svinglerne og Skaglerne modtage Trækket fra Hestene. For at gøre Trækket mere ligeligt erstatter man undertiden Hammelstokken med en stærk Fjeder eller anbringer en saadan bag paa Hammelstokken og lader da Trækket fra Svinglerne virke i begge Ender af samme Fjeder; derved skaanes Trækdyrene ret betydelig, navnlig naar der under Trækket hyppig forekommer Stød eller ulige store Modstande. Hvor man oftere har to Trækdyr af uens Styrke, som f. Eks. hvor man tilkører unge Plagge sammen med ældre Heste, er Trækket paa Hammelstokken flytteligt, saa at denne kan gøres mere eller mindre uligearmet; man giver da det stærkeste Dyr den korteste Arm at trække i. Herfra skriver sig Udtrykket »at have faaet den korte H.« om den, der er bleven forfordelt ved Paalægget af Byrder e. l. *H. D. P.*

Hammeleff, Uncas Andreas Frederik, dansk Billedhugger, er født i Kjøbenhavn 9. Novbr. 1847. Først efter i flere Aar at have arbejdet under Bissen og efter 1868 at have debuteret paa Charlottenborg-Udstillingen med en Buste blev han 1869 Elev af Kunstakademiet, som han, dog med en Del Afbrydelser, besøgte indtil 1880. Af større Arbejder har han foruden en Del dekorative Ting, bl. a. til Frederiksborg, udført to Englefigurer til Jesus-Kirken i Valby; for øvrigt har han mest gjort sig bemærket ved Portrætbilleder, dels Buster, som N. W. Gade, Biskop Svane og Hans Tegner, dels Medailloner, af hvilke adskillige (danske Kunstnere) ere anvendte i Kunstmuseet, medens en enkelt, H. V. Bissen, er modeleret paa Bestilling af Udstillingsfonden. 1892 havde H. det Ancker'ske Legat og rejste for dette i Frankrig og Italien. *S. M.*

Hammer, Værktøj, der overfører levende Kraft som Slag eller Stød paa et Arbejdsstykke eller et andet Stykke Værktøj. H. bestaar af et Hoved og et Skaft. Ved de mindste H., Haandhamrene, har Hovedet meget forskellig Form efter H.'s Bestemmelse. Grundformen er vist Fig. 1,

den har nederst Banen (s. d.), i Midten et Hul til Skaftet, foroven en stump Æg, Pennen, der staar paa tværs af Skaftets Retning, hvorfor saadanne H. ogsaa benævnes Tværhamre. Efter at Staalet er blevet billigt, er det Materiale til hele Hammerhovedet; tidligere var dette af Smedejærn og Banen og Pennen paalagt af Staal. Banen og Pennen hærdes og anløbes. Skaftet er af sejt Træ, saasom Hassel, Ask eller sjældnere Tjørn. Fig. 1 er Smedehammeren, der som Haandhamre i Alm. føres med een Haand og kun vejer 1—2 Kg., undtagelsesvis lidt mere; da den foruden ved Smedningen, hvor den føres af Formanden, tillige kan anvendes ved Arbejdet i Filebænken, kaldes den ogsaa Bænkhammer. Hjælperne ved Smedningen føre med begge Hænder de tunge Tilslagshamre, der veje 3—12 Kg. og ofte benævnes Forhamre, en Benævnelse, som nærmest tilkommer den store Tværhammer, medens den paa Fig. 2 viste Tilslags-

Fig. 1.

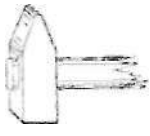

Fig. 2.

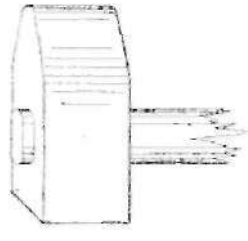

Fig. 3.

Fig. *i.*

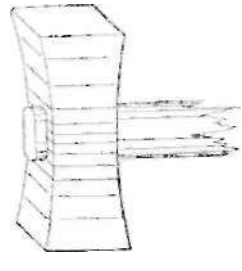

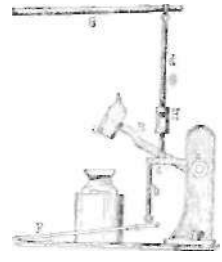
Fig. 5.

hammer med Pennen parallelt med Skaftet bør kaldes Sidehammer, saaledes som nærmere forklares under Smedning. De forskellige Haandværkeres H. ere dannede efter Professionens Krav. Snedkerens, Fig. 3, har en kløftet Pen for at bruges til Uddragning af Søm, Tømrerens ligeledes; men den ene Side ender i en Spids, for at H. kan hugges fast i Træet, naar den skal henlægges. Skiferdækkerens H. har en Spids til at slaa Huller med i Skifrene, Sadelmagerens H. er meget slank, Urmagerens Nittehammer vejer kun faa Gram. Fig. 4 og 5 ere Prøver paa de forskellige H., som Kobbersmeden bruger. Hvor Hammerslaget kan beskadige Genstanden, maa man lægge et blødere Materiale oven paa denne til Beskyttelse, navnlig Træ; men ofte er det mere praktisk da at gøre Hammerhovedet af Kobber, Bly, Træ, Horn ell. Elfenben efter Arbejdsstykkets Art.

Navnlig ved Smedning naar man snart en Grænse for, hvad man kan udrette med Haandkraft, og henvises derved til at anvende Maskinhamre. Den tidligere Inddeling af disse i Vandhamre og Damphamre passer ikke godt mere, efter at man baade har faaet pneumatiske H., der i eet og alt ligne Damphamre, Gashamre, Petrolhamre o. l.; det er bedre at opstille Transmissionshamre, o: saadanne, som modtage deres Drivkraft fra en Aksel, og direkte H., o: saadanne, der ere i umiddelbar Forbindelse med Kraftmaskinen. En Overgangsform til Maskinhamrene er den for øvrigt sjældne Fodhammer, Fig. 6, hvor man ved et kraftigt Fodtryk paa Traadet *F* kaster Hammerklodsen *A* ned

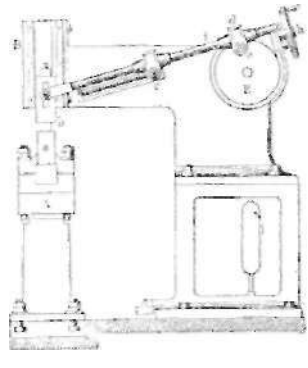
Fig 0.

mod Ambolten, og en fjedrende Stang *G* fører H. tilbage, saa snart Trykket ophører. Arbejderen har her sine Hænder fri.

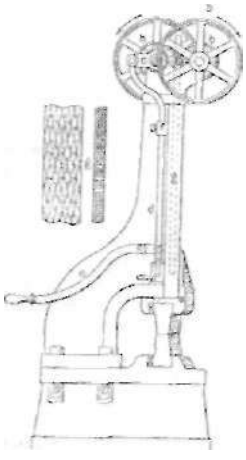
Af Transmissionshamre haves en stor Mængde Former; kun sjældnere ere de som Haandhamrene og Fodhammeren Svinghamre, hvor Hovedet, der her ofte kaldes Klodsen, bevæges i en Bue, oftere ere de Parallelhamre (Vertikalhamre), idet Klodsen føres lige op og ned. Sker Nedgangen ved frit Fald, fortjene de Benævnelsen Faldhamre eller Faldværker. Transmissionshamre maa helst kunne indrettes med Hensyn til Slagets Størrelse og Styrke, og for saa vidt Klodsen ikke falder frit, maa der være sørget for et Prel, da ellers H. selv vilde udsættes for at slaas itu ved Slaget. Ofte tilvejebringes Prellet ved en Vognfjeder skudt ind mellem Klodsen og Skaftet, der ved mekaniske H. næsten altid er en Stilk afJærn eller Staal, H. benævnes da Fjederhammer, eller man kan, som Fig. 7 viser, lade Klodsen *b* bestaa af et Hoved *a* og en hul Cylinder med et Stempel og et Luftrum baade over og under dette, saaledes atPrellet frembringes i begge Retninger ved den elastiske Luftpude, hvorfor en saadan H. kan kaldes Lufthammer. Fig. 7 viser, at H., som er en Parallelhammer, der styres ved Rammen *B*, ved en Krumtap *c* sættes i Bevægelse, naar Skiven £ drejer sig; *c* er Stilken *i*'s Omdrejningspunkt, det kan flyttes ved, at man drejer paa Haandhjulet *h*; for at forvandle Stilkens vuggende Bevægelse til en op- og nedadgaaende Bevægelse for Klodsen gør

Fig. 7.

man Stilken forskydelig i Muffer ved *c* og *e*. Amboltbanen *A* og Hammerbanen kunne ombyttes med andre, naar Arbejdet kræver det. Fig. 8 viser en Faldhammer. Det karakteristiske er her Stilken *g*, som er dannet som en Lineal af tynde Træplader, sammenlimede og samlede med Trænagler, den kan være kileformet nedefter for bedre at fanges af Skiverne *b*. Ved en Rem gaar Skiven *S* rundt, paa dens Aksel sidder Friktionsskiven *b*, den venstre Friktionsskive har et ekscentrisk Leje og kan derfor ved Vægtstangsarmen *c*, Trækstangen *d* og Haandtaget for Enden af Vægtstangsarmen *c* tvinges lidt til højre. Linealen vil da blive tagen med ved Friktionen, og Klodsen *a* hæves. Hævet begrænses ved, at Klodsen *f* støder mod Hammerklodsen a. Ogsaa her ses Banerne for H. og Ambolt at være til at udtage. For at man kan være sikker paa at faa II. løftet, lægger man ogsaa en Rem over Remskiven til venstre, saa at denne med sin Aksel og Friktionsskive bevæger sig i Pilens Retning. I Stedet for en Lineal kan man anvende en Rem ved Friktionshammeren, man opnaar herved at spare den Plads i Højden, som Linealen kræver, og tilvejebringer da oftest Friktionen ikke ved at trykke Remmen mellem 2 Skiver, men ved med et Træk med Haanden at trykke den mod een Skive. Remhammeren benævnes ofte Faldværk (s. d.).

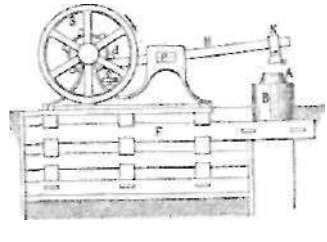
Kg.

Af direkte H. ere Vandhamrene de ældste. De ligne ofte uhyre Haandhamre, idet de have Træskaft og Hoved som disse og ere Svingbamre, de løftes ved, at en med Klodser, »Kamme«, forsynet Tromle eller Aksel, ofte Vandhjulsakselen, drejer sig rundt og fører dem med sig, H. falder da, naar Klodsen slipper den. Alt efter Kammenes Angrebspunkt benævnes H. Svanshammer, Brysthammer og Pandehammer. Svanshammeren, vist paa Fig. 9, er let, Hovedet vejer højst 50 Kg., meget ofte mindre, den slaar indtil 400 Slag i Minuttet, Slaghøjden er 150—200 Mm., den er toarmet, har for at fremskynde Slaget en Prelklods *e* under Svansen. Fig. 9 viser den elastiske Bjælkebygning *F*, som danner Underlaget for H., Ambolten *A* med Amboltstok *B*; da der paa Akselen er vist en Remskive, kan man tænke sig H. anvendt ikke alene direkte, men ogsaa som Transmissionshammer; man ser ogsaa undertiden lignende Svanshamre i de mekaniske Værksteder. Brysthamrenes Hoved vejer 150—250 Kg., de gøre kun 80—100 Slag i Minuttet, Slaghøjden er 500—700 Mm., Kammenes Aksel, der tillige er Vandhjulets Aksel, ligger parallelt med Hammerskaftet, Prel opnaas ved en Bjælke over H.; medens man ved Svanshammeren kun udsmeder mindre Ting, saasom Spiger, er Brysthammeren det Værktøj, hvorved Stangjærn tidligere fremstilledes; nu har Valseværket oftest afløst den. Pandehammeren vejer 2,500—8,000 Kg., slaar 50—100 Gange i Minuttet, Slaghøjden er $0,_3$—$0,_6$ M., den anvendes navnlig ved det smedelige Jærns Fremstilling for at uddrive Slaggen af Smelter og Puddelboller.

Damphamrene kunne siges at have Hovedfortjenesten af Jærnindustriens kolossale Udvikling i 19. Aarh., de ere udviklede til en saadan Grad af Fuldkommenhed, at man paa en 100 Tons H. f. Eks. med samme Sikkerhed kan knække Nødder uden at knuse Kernen, som man kan smede en Kanon eller Panserplade. Det er selve Dampmaskinens Opfinder, James Watt, som fik Ideen til en Damphammer og i 1784 udtog Patent derpaa; hans H. var aaben foroven; Devcrell i London fik 1806 den Tanke at lukke Damphammeren foroven og derved opnaa Prel fra den elastiske afspærrede Luftpude; for begge blev det ved Projektet, der var endnu ikke nogen Trang til en Damphammer, Industrien kunde nøjes med Haandhamre og Vandhamre. Det blev Nasmyth fra Patricroft ved Manchester, som fik Æren for at være Damphammerens Opfinder. Han udførte sine Tegninger 1839, og 1842 byggedes saa den første Damphammer i Creusot i Frankrig af Brødrene Schneider; Æren for denne H. tillægges dog der den franske Ingeniør Bourdon, hvis Idé var samtidig og sammenfaldende med Nasmyth's. Uagtet Damphammeren, som rimeligt er, har fulgt Dampmaskinens Udvikling, særlig hvad Styringen angaar, og derfor baade med Hensyn til Haandstyringen og den automatiske Styring har faaet Gliderstyring, Hanestyring og Ventilstyring, er dens Grundidé stadig urokket: at lade Hammerklodsen og Dampstempelet være i fast Forbindelse indbyrdes derved, at Stempelstangen tillige er Hammerstilk, og at lade H. blive hævet ved, at der slippes Damp ind under Stempelet. Ved de ældste Damphamre anvendtes ikke Overdamp; snart lærte man ved den forbedrede Nasmyth's H. at benytte Overdamp til Prel, derefter blev Overdamp mere og mere almindelig ved de mindre H., som kun kunde arbejde langsomt, hvis Faldet skulde foregaa ved Tyngden alene, og hvor Overdampen derfor virkede

Fig. 9.

som en Forøgelse af Slagets Hastighed og Intensitet, og saa kom efterhaanden Turen ogsaa til de store H. at anvende Underdamp til at løfte H. og, Overdamp som Prel ved Hævets Ende og endelig som Impuls til at gøre H.'s Nedslag kraftigere, saa at den dobbeltvirkende Damphammer kom til

at erstatte en større enkeltvirkende. Som Type er en større Damphammer uden Overdamp vist i Snit paa Fig. 10, i Opstalt paa Fig. II. Op fra Værkstedets Gulv hæver der sig et Par mægtige Opstandere af Støbejærn i Kasseform, som her, eller af Smedejærn; foroven bære de Cylinderen og forenes derved indbyrdes. Hammerklodsen, hvis Bane er fastkilet til den, styres i Kulisser mellem Opstanderne og er forbunden med Stempelslangen. Underdampen tilføres paa venstre Side, Fig. 10; efterhaanden som Stempelet hæves, uddrives Luften i Cylinderen gennem de viste Huller foroven i den; naar Stempelet er passeret Lufthullerne, afspærres en Luftmængde, der giver Prel. Styres saa Ventilerne om, vil Dampen strømme ud under Stempelet, H. falder frit ned ved sin egen Vægt, Slaget op-

Fig. 10.

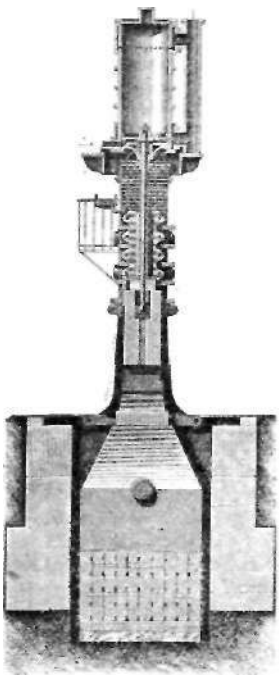
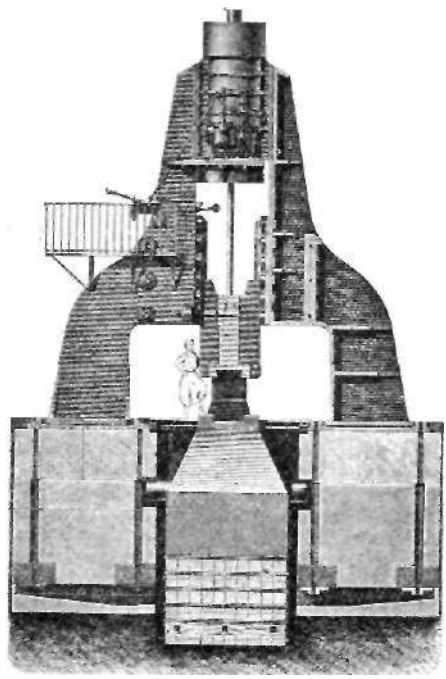

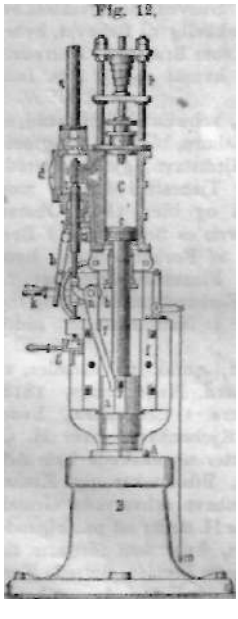
Fig. 11.

tages af Arbejdsstykket, som overfører det paa Ambolten, der sidder paa en stor Jærnklods, Chabotten; denne hviler atter paa en Bjælkebygning, der danner et elastisk Underlag dybt nede i Jorden. Bjælkerne hvile atter paa et fast Underlag af Murværk eller naturlig Klippe. Fundamentet for Ambolten er skilt fra H.'s Fundament. Funderingen gaar dybt ned, for den ved Fig. 10 og 11 viste H., hvis Faldvægt er 10 Tons, hvis Hæv er 2,2 M., og hvis Cylinderdiameter er 1,1 M., til ca. 4,7 M.; for Creusot's 100 Tons H. gaar Fundamentet 11 M. ned. H. styres fra det lille Galeri, og det som alt nævnt med en høj Grad af Nøjagtighed. For at forebygge Ulykkestilfælde ved, at H. løftedes for højt og slog Cylinderlaaget itu, er der en Sikkerhedsmekanisme, som virker automatisk. De største H. ere byggede efter Nasmyth's System, saaledes Krupp's 50 Tons H. »Fritz« i Aarene 1857—61, der blev anset for en Umulighed, men har været stadig i Gang. Da dens Faldhøjde er 3 M., repræsenterer dens Slag en Energi paa 150,000 Kilogrammeter. Fritz blev ikke enestaaende; 1873 opførtes i Terni en 50 Tons II., 1877 fik Creusot en 80 Tons H., der senere ombyggedes til 100 Tons og har et Hæv paa 5 M., altsaa et Slag paa 500,000 Kilogrammeter, Chabotten vejer 720 Tons; i St. Chamond fulgte man snart efter med en 100 Tons H., Italien fik sin 100 Tons H. i Terni, den gik dog ikke med Damp, men ved Luft, komprimeret ved Kraften fra de store Vandfald, og var en Tid Verdens kraftigste H. I Belgien gik man næppe over 40 Tons — Cockerill's største II. i Seraing; England har ikke specielt udmærket sig ved store H., men foretrækker Presser, som foruden visse andre mere eller mindre omtvistede Fordele have den ubestridelige Fordel fremfor H. at være lettere at fundere og anvendelige, hvor Jordbunden er mindre god, f. Eks. fordi der findes Bjærgværker der. Nu siges Damphamrenes »Champion« at være i Amerika, nemlig i *Bethlehem Iron Company* i Pennsylvania, og at have en Faldvægt paa 113,4 Tons og et Hæv paa indtil 6 M., altsaa en Energi paa 680,400 Kilogrammeter eller over 4 Gange mere end den berømte »Fritz«. Anlægget af de største H. med Tilbehør af Glødeovne og Kraner løber let op i Millioner, Creusot's store Hammeranlæg med 6 Bessemerpærer kostede saaledes 3 Mill. frc. Selv de middelstore H. ere saa kostbare, at de kun findes i de store Etablissementer, derimod er det et meget lille Smedeværksted, som i vore Dage ikke har mindst een lille Damphammer. Som ved Vandhamrene vokser ogsaa ved Damphamrene Slagenes Antal i Minuttet, samtidig med at Hammerklodsens Størrelse aftager; man har saaledes smaa Hurtighamre med en faldende Vægt paa kun 75 Kg., men til Gengæld 4—500 Slag i Minuttet, hvortil der med Nødvendighed kræves Overdamp for at fremskynde Faldet. De mindre H.'s Stativ bestaar ofte kun af een Opstander, saaledes som det ses paa Fig. 12, og kunne endog mangle de der viste Kulisser *ff*, navnlig naar man styrer Stempelstangen ved ogsaa at lade den gaa gennem Cylinderens opadvendende Bund. Fig. 12 viser Klodsen *a*, Stempelstangen *b*, Stempelet *c*, Gliderkassen *d* med Damprør *e*, Glider *i*, hvis Stang er Cylinderen *t*.

Indledes Damp i Gliderkassen, trykkes Glideren derved ned og stoppes ved en Kile, der er skudt ind ved Haandtaget *g*, for at Glinderstillingen kan reguleres, Dampen gaar altsaa som Overdamp ind, trykker Stempelet og dermed Hammerklodsen ned. Naar denne er kommen i sin nederste Stilling, trykker den derpaa siddende Rulle *r* paa Vinkelvægtstangen *n*; herved løftes Glideren, Overdampen faar Adgang til Udblæsningsrøret, hvilken Stilling er vist paa Figuren, Underdamp hæver Stempelet. For at H. altid kan være rede til Arbejde, er Vægtstangsarmen *k* ved en Fjeder presset mod et Fremspring paa Cylinderen *t*, saa at Glideren ikke kan gaa ned, men at der er saa megen Damp i Cylinderen, at H. staar i sin øverste Stilling. Udløser man *h* fra *t*, hvilket bekvemt kan ske med Foden ved at træde paa et Traad eller en Stigbøjle (*m* paa Fig. 12), kastes H. ned og løftes derpaa alter. Arbejderen kan saaledes regere H. med Foden og har Hænderne fri. Spiralfjederen *F* giver Prel, ved Vægtstangen *K* aabnes og lukkes Dampledningen; der er mange mindre Afvigelser ved Styreorganerne, saavel de indre som de ydre, ved de forskellige Konstruktioner. Fig. 12 er nærmest af Naylor's Konstruktion, hvis Princip er frisk Underdamp og frisk Overdamp, den er fra 1857, Condie's H. fra 1846 har den Ejendommelighed, at Stempelet staar stille, og Dampcylinderen gaar op og ned; den er upraktisk; Morrison's H. fra 1854 styrer ikke Hammerklodsen ved Skinner, men har en gennemgaaende tyk Stempelstang, der styres i Stoppebøsser i begge Cylinderender, H. kan derved bygges lavere, den ses meget almindelig; sjældnere er Daelen's H. fra 1852, som paa en ejendommelig Maade lader Underdampen, naar H. er løftet, gaa op over Stempelet og virke som Overdamp. I den senere Tid er Reinecker's Compounddamphammer fremkommen, hvis 2 Dampcylindre sidde oven paa hinanden.

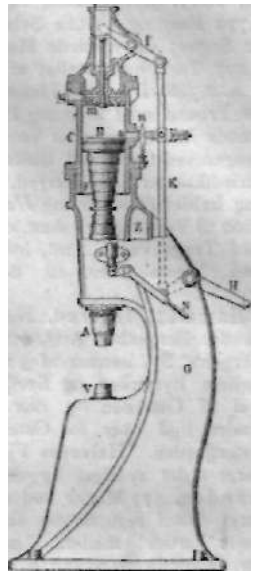
Fig. 12.

De pneumatiske H. ligne saa at sige i eet og alt Damphamre, kun at fortættet Luft her erstatter Dampen, den største fra Terni er alt omtalt.

Gashamrene skrive sig fra 1885 og have paa sine Steder vundet stor Udbredelse, Fig. 13 viser en saadan. Der er en enkelt Opstander *G*, som foroven bærer Cylinderen *C*, der gennem Aabningen *a* modtager Blandingen af Gas og Luft, som tændes ved Flammen *n* og derved eksploderer. Stempelet *B* kastes da nedefter, og Klodsen *A* føres mod Ambolten *V*, derpaa løfter den dobbelte Spiralfjeder *F* atter Stempelet, og H.-Slaget reguleres ved Vinkelvægtstangen *H* med Trækstang *K* og den dobbelte Vægtstang *i*, der bevæger et med Ventiler forsynet Stempel *m*, som suger Knaldluften ind i Cylinderen *C*. I den paa Figuren viste Stilling aabnes ved en Kile, som bevæges af Stangen *K*, for Flammen og Eksplosionen foregaar. Trykkes saa *H* ned, vil ogsaa Stempelet *m* gaa ned,

Fig. 13.

Udstrømningsaabningen *u* bliver fri, men der lukkes af for Flammen, Fjederen *F* presser ved at paavirke Stempelet *B* den forbrugte Luft ud gennem *u*. Et eget Apparat tjener til at forandre Slagstyrken, til dette høre Haandtaget *N* og Hulrummet *Z*. En Gashammer, hvis Faldvægt var 36 Kg. med et Hæv paa 152 Mm. og en Cylinderdiameter paa 180 Mm., brugte i 100 Slag 30 Lit. Belysningsgas, Slagets Energi var 56 Kilogrammeter.

Mindre H., navnlig Damphamre, findes undertiden som Dupleksham re, idet man for at spare paa Stativ paa samme Opstander har anbragt 2 H., een paa hver Side. *F. W.*

Hammer kaldes det Stykke Tømmer, som ved Nedtapning anbringes oven paa en Række Pæle for at samle disse til en Helhed. H. benævnes ogsaa Holm. *E. S.*

Hammer (anat.) se Øre.

Hammer, Herred i det sydlige Sjælland, det sydvestligste og næststørste i Præstø Amt, omgives mod Øst af Fakse og Baarse Herreder, mod Sydvest af Vordingborg Bugt (Søen mellem Smaalandene) og mod Vest og Nord af Sorø Amt og Tybjærg Herred (hvilket sidste skiller Øster Flakkebjærg og Ringsted Herreder i Sorø Amt). Herredet har fra Nord til Syd en Udstrækning af ca. 32 Km., medens det fra Vest til Øst er meget smallere, højest 15 Km. Det er ca. 265 □Km. (26,680 Hekt.) og har (1890) 12,375 Indb. (1801: 7,437, 1860: 11,642, 1880: 12,849) ɔ: ca. 50 Indb. paa 1 □Km., noget under Middeltallet for hele Landet. Kysten mod Sydvest er meget indskaaren, idet den udsender de to Halvøer Knudshoved Odde (hvilken dog hører til Baarse Herred) og Svinø Land, den sidste mellem Agnø og Dybsø Fjord, og afsætter Karrebæk Fjord paa Grænsen af Sorø Amt. Overfladen er, især mod Nord og Øst, højtliggende og temmelig bakket; mod Sydvest falder Landet af til Kysten. Jorderne ere dels lerede, dels sandede, det sidste især i de bakkede Egne; saaledes strækker der sig fra Bakkerne ved Næstved et sandet og stenet Bakkestrøg mod Sydøst henad til Mogenstrup. Især den nordlige Del har en Del

Skov; men i det hele er Herredet ikke skovrigt. Nogle smaa Aaer søge mod Sydvest ud til Kysten; Søerne ere kun smaa. Med Hensyn til Frugtbarheden hører det i sin Helhed til Sjælland's mindre gode Herreder, idet der i Gennemsnit gaar 6 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Omtrent 11,250 Hekt. ere besaaede og 11,540 Hekt. Græsgang, Eng o. s. v., medens 1,700 Hekt. ere dækkede med Skov og 1,110 Hekt. med Moser og Kær. Der var 1893: 3,715 Heste, 14,561 Stkr. Hornkvæg, 4,779 Faar og 10,524 Svin. Herredet er delt i 12 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 4,207 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 2,388. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Tybjærg Herred, i verdslig Henseende hører det under Vordingborg søndre Birks, Bregentved-Gisselfeld Birks og Tybjærg Herreds Jurisdiktioner. H. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Hamars-* og *Hamærshæreth*, hørte fra 1660 til Vordingborg Amt, der 1750 lagdes sammen med Tryggevælde Amt, hvilke to 1803 forenedes med Møens Amt til det nuværende Præstø Amt. *H. W.*

Hammer, Herred, Nordhordland's Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, (1891) 4,084 Indb., N. f. Bergen's By, bestaar af 3 adskilte Dele: Halvøen mellem Byfjorden og Sørfjorden, den nordvestre Del af Osterøen og den sydøstre Del af Fastlandet lige over for Osterøen paa Vestsiden af Osterfjorden. Halvøens Fjældmasse, som kulminerer i det sydligst liggende Grænsefjæld Blaamanden, 577 M., er ved en hel Del mindre Dalfører delt i flere nøgne, ikke synderlig høje, men stejle Partier; mellem Blaamanden og den Nord for liggende Storsaata (439 M.) skærer Eidsvaagdalen sig ind som en Fortsættelse af den i Sydøst fra Byfjorden indgaaende Eidsvaag; i Dalens Bund ligge et Par større Vand. Længere Nord gaar en til Dels myrlændt bred Dalsænkning tværs over Halvøen; ogsaa denne Sænkning er fyldt med flere Vande, som have Afløb dels til Byfjorden, dels til Sørfjorden. Saavel Dalen selv som dens mange Sidegrene ere vel dyrkede og godt bebyggede; her ligger Aasene Kapel omtrent midt i Dalen paa en Højde af 125 M. Nord for hæver Fjældet sig atter i en Mængde isolerede Toppe, af hvilke det yderst paa Næsset liggende Horvikfjæld (486 M.) er det højeste. Den under H. H. hørende Del af Osterøen deles ved flere iævnløbende, fra Nordvest til Sydøst gaaende Dalfører, adskilte ved langstrakte, træbare Fjælde i mindre Dele, som i Reglen have Afløb mod Nord til Osterfjorden; kun fra Vatlestrandbugten ved Sørfjorden overskæres Fjældmassen af en Tværdal, hvoraf dog kun en mindre Del falder ind i H. H. Dalen slutter sig i sin østre Ende til Forlængelsen af den lange, smalle, fra Osterfjorden mod Sydøst indgaaende Lonefjord, som danner Østgrænsen for H. H. Ogsaa paa Fastlandsdelen genfinder man den samme Række af snævre, fra Nordvest mod Sydøst gaaende Dale, adskilte ved lave, langstrakte Fjælde, for største Delen nøgne og lyngklædte, med stærkt Fald mod den sydvestre Side. Osterfjorden, som i H. H. har en jævn Bredde af 2 å 3 Km., sender paa sin vestre Bred to mindre Vaage ind i Fastlandet, Fyllingsvaag og Eikangervaag, begge 3 Km. lange og 1 å 2 Km. brede. Sørfjorden har inden for H. H. en Bredde af ca. 2 Km. Af Elve og Vande findes mange, men de ere samtlige smaa og ubetydelige; de største ere Tveitvandselven paa Fastlandet, den er 11 Km. lang og Afløb for Tveitvandet, falder ud i Eikangervaagen, Langevand paa Halvøen mellem Byfjorden og Sørfjorden samt Sandvik Vand paa Fastlandet. Jordbunden er mager, men dyrkbar Jord findes i de fleste Dalfører; Herredet maa derfor siges at være jævnt bebygget. Store Gaarde forekomme ikke; nævnes kunne i den vestlige Del Horvik, Eidsvaag, Aastveit, Blinde og Haukaas, paa Osterøen Raknes, Valestrand og Reistad; paa Fastlandet Nepstad, Isdal og Eikanger. Herredet danner 2 Sogne, Hammer Hovedsogn med Kirke paa Osterøen og Aasene Kapelsogn. Industrien staar paa et højt Standpunkt, og flere af de mange Vandfald ere udnyttede ved Fabrikanlæg; saaledes Eidsvaag Fabrik, Aastveit Tøndefabrik, Salhus Trikotagefabrik, der har 250 Mennesker boende i 25 Huse, Valestrandfos Uldvarefabrik, Kværneviken Uldspinderi, 4 Garverier, 2 Møllebrug, Teglværk ved Hjelmnes m. fl. Til Herredet hører kun een Ø af Betydning, den lave, i Mundingen af Radøfjorden paa Sydsiden velbebyggede Fladø. Hovedvej gaar fra Bergen's By forbi Aasene Kirke, 0. f. Horvikfjæld til Stenestø paa Halvøens Nordpunkt; fra denne Hovedvej gaar en kort Bygdevej Vest over til Salhusfjorden og en længere Syd over forbi Arnevaagen. Paa Osterøen gaar Vej fra Kirken paa Nordsiden til Valestrand, og paa Fastlandet føre flere Veje fra Kysten og Nord over. Agerbrug er Hovednæringen; Skoven, dels Naaleskov, dels Løvskov, er utilstrækkelig til Behovet, hvorfor Tørv delvis benyttes som Brændsel. Herredets Areal er 165,5 • Km., hvoraf 4,7 □Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Hammer, Bernhard, schweizisk Statsmand, er født 1822 i Kanton Solothurn, blev 1850 Sagfører og 1853 Dommer i sin Hjemstavn; gjorde allerede 1847 som Artillerieofficer Tjeneste i Krigen mod det katolske Sonderbund og blev 1862 Oberst. Han var 1868—72 Schweiz'es Sendemand i Berlin og 1875—90 Medlem af Forbundsraadet, hvor han fortrinsvis styrede Finans væsenet; var to Gange (1879 °S 1889) Forbundspræsident og tog efter sin Afgang Sæde i Nationalraadet indtil 1896. *E.E.*

Hammer, Christian, norsk Kunstsamler, er født paa Storhamar Gaard, Hedemarken, 1818. H. kom i Guldsmedelære i Christiania, hvorfra han 1837 drog til Kjøbenhavn, hvor H. C. Ørsted blev hans Beskytter og skaffede ham Adgang til Forelæsninger, Biblioteker og Kunstakademiet. Det i Kjøbenhavn erhvervede Grundlag af Dannelse udvidede H. under sit paafølgende fleraarige Ophold i Paris, hvor han fortsatte sin fagmæssige Uddannelse som Juveler, sluttede Forretningsforbindelser og vandt Tillid, saa at han i nogle Aar som Repræsentant for Paris-Firmaer i hans Fag rejste hele Europa rundt. 1846 bosatte han sig i Stockholm, hvor han i en Række af Aar drev en stor Juvelerforretning og ved Siden heraf efterhaanden kom op i udstrakt praktisk Virksomhed som Bygningsentreprenør, Teaterentreprenør m. m. Kendt over hele Europa blev H.'s Navn imidlertid som Grundlægger og Ejer

af det saakaldte Hammer's Museum, hvortil han begyndte at gøre sine første Indkøb omkring 1848; 1869 talte Samlingen ca. 70,000 Nummere j og ved Begyndelsen af 1880'erne meget over 100,000 Nummere Antikviteter, Kunst og Kunstindustri og over 100,000 Bind trykte Bøger — den største Privatsamling, som nogen Sinde har været istandbragt i Norden, og i mange enkelte Grupper overragende selv Indholdet i offentlige Museer som South Kensington i London, Hotel Cluny i Paris m. fl. I Beg. af 1860'erne købte H. »Bystrom's Villa« paa Djurgården, og fra den Tid af vare hans Samlinger installerede dels derude, dels i hans Ejendom i Stockholm. Anlagte efter en meget bred Plan vare hans Samlinger indkøbte Stykke for Stykke fra hele Europa, men fornemmelig ved aarvaagen og energisk Benyttelse af enhver Lejlighed i Sverige, hvis Fyrsters og Adelsslægters Kostbarheder og historiske Erindringer havnede hos H., som lige fra først af samlede med den bestemte Hensigt at faa grundlagt et Museum for Kunstens og Kulturens Historie. 1871 tilbød han at sælge det hele Museum til den svenske Stat; hans Tilbud blev dog ikke modtaget, men ved Forhandlingerne om Salget vaktes dog de Bestræbelser, som senere satte Frugt i Oprettelsen af »Svenska Slojdforeningens Konstindustrimuseum« og i Grundlæggelsen af Hazelius'es »Nordiska Museet«. I de sidste 4—5 Aar, efter at H. er bleven blind, ere store Dele af hans Samlinger blevne solgte ved offentlige Auktioner i Köln; men endnu (1898) er Bystrom's Villa overfyldt af kostbare Møbler, Skulpturarbejder, Malerier, Porcelæn, og af Biblioteket ere endnu over 50,000 Bind usolgte. (Litt.: »Kort öfversigt af C. H.'s konst- och kulturhistoriska samling« [Stockholm 1870, samt lignende Oversigter paa Tysk, Engelsk og Fransk]; »Handlingar rorande H.'s museum«, Hæfte 1—7 [ved Chr. Eichhorn, Stockholm 1871—73]; *Catalogue de la Bibliothèque H.* [8 Bd., Stockholm og Berlin; 1886—88]; »Museum Chr. Hammer in Stockholm«, 1.—5. Serie, m. Fototypier [Köln 1892—94]). *J. B. H.*

Hammer, Frederik Abel, frivillig fra Krigene 1807 og 1848, født i Asminderød 13. Septbr. 1792, død i Fredensborg 10. Decbr. 1877, fulgte 1807 sin Fader, der meldte sig som Herregaardsskytte i Kjøbenhavn. Under et Udfald derfra ramte han den engelske General Baird paa lang Afstand, ligesom han senere udmærkede sig, da han havde faaet Ansættelse ved det sjællandske ridende Jægerkorps, saa at han kom til Guidekorpset og 1809 blev Dannebrogsmand. I Digtet »En ganske ny Vise om en Kromand og hans Søn« har St. St. Blicher foreviget begges Færd. Efter Krigen kom H. til Forstvæsenet og blev senere Distriktskommissær, men meldte sig atter som frivillig 1848. Krigsministeren anerkendte hans fortrinlige Tjeneste ved en rosende Takskrivelse. *P. Nw.*

Hammer, Hans Jørgen, dansk Genremaler, født i Kjøbenhavn 29. Decbr. 1815, død i Rom 28. Jan. 1882. Efter sin Konfirmation blev han sat i Malerlære og kom omtrent samtidig ind paa Kunstakademiet; efter at være bleven Svend ernærede han sig en Tid som Dekorationsmaler, men j vedblev dog at studere paa Akademiet samt paa Eckersberg's Malerskole og debuterede 1838 som Udstiller med et lille Friluftsbillede. Hverken dette eller hans nærmest paafølgende Arbejder vakte synderlig Opmærksomhed; men 1845 købte Galeriet hans »Bønder vende hjem med det sidste Læs Korn«, og to Aar senere vandt han den Neuhausen'ske Præmie for »Bønderkarle og Piger samles til Lystighed en Helligdags Eftermiddag«. Efter derpaa at have gjort hele Treaarskrigen med som frivillig vendte han tilbage til Kjøbenhavn med Kaptajns Rang og udførte en Del Billeder af dansk Folkeliv; under et Ophold i Italien 1856—59 malede han mest Gadepartier og anden Arkitektur, senere igen danske Billeder, navnlig over Emner fra Landet, saaledes »Det længe ventede Brev«, der ligesom flere af H.'s andre Arbejder blev købt til Nationalgaleriet. En betydelig Støtte havde H. paa hele sin Kunstnerbane i den Yndest, der vistes ham af Prof. Høyen, hvis Krav til »national Kunst« han fyldestgjorde med en Trofasthed som faa andre. Han var en ikke meget aandfuld, men til det yderste samvittighedsfuld Kunstner, hvis Arbejder ofte, til Trods for deres tarvelige Kolorit og tørre Foredrag, tiltale ved et vist Præg af Ærlighed og Naivetet. *S. M.*

Hammer, Hjalmar, norsk Skuespiller, født i Ekersund 16. Novbr. 1846, død smst. 29. Maj 1896, blev 1866 Student og debuterede paa Christiania Teater 12. Jan. 1870 som Tadeo i Henrik Hertz'es Lystspil »Den yngste«. Hans Debut var en fuldstændig Sukces, og Publikum modtog den unge Debutant med det friske, frejdige Væsen og det velklingende vestlandske Organ, hvori han forstod at lægge baade Varme og Følelse, med megen Sympati som Christiania Teaters første norske Repræsentant for Elskerfaget. H.'s Virksomhed ved dette Teater blev dog foreløbig kun af kort Varighed, idet han allerede s. A. fulgte dem af sine Kollegaer, der forlode Christiania Teater for under Bjørnstjerne Bjørnson's Ledelse at danne en egen Scene paa det daværende Teater i Møllergaden. Foraaret 1872 fandt imidlertid de to Sceners Genforening Sted, og H. fik i den følgende Tid et jævnt Antal Roller, der gave ham Anledning til at vise, at hans Talent ogsaa strakte til i Opgaver, der krævede et dybere psykologisk Blik og en rigere skabende Evne end de sædvanlige Elskerroller. Som saadanne Opgaver kunne, foruden Hamlet og Ruy Blas, Gringoire og Ambrosius, i Særdeleshed nævnes de, der bleve ham til Del i Bjørnson's og Ibsen's Stykker, i hvilke han har spillet Hans Kampe i »Det ny System«, Alf i »En Handske«, Hagbart i »Leonarda«, Doktor Rank i »Et Dukkehjem«, Gregers Werle i »Vildanden« og Rosmer i »Rosmersholm«. Hans kunstneriske Virksomhed blev imidlertid afbrudt, medens han endnu stod i sin bedste Kraft, idet en stedse mere og mere haardnakket Halssygdom nødte ham til 1892 at forlade Scenen, som han senere ikke mere kom til at betræde. *T, B.*

Hammer, Julius, tysk Forfatter, født i Dresden 7. Juni 1810, død i Pillnitz 23. Aug. 1862. Han redigerede Feuilletonen i »Sächsische Konstitutionelle Zeitung« (1851—59) og var Medstifter af Schiller-Stiftelsen. Han har skrevet nogle Lystspil: »Das seltsame Frühstück« [1834], »Das Leben ein Tanz« [1841], »Auch eine Mutter« [1859], Skuespillet »Die Brüder« [1856] og en

Del mindre betydelige Noveller samt Romanen »Einkehr und Umkehr« [2 Bd., 1856], men det, der har skabt hans Navn, er hans lyrisk-didaktiske Digtninge: »Schau um dich und schau in dich« [1851, 32. Opl. 1889], »Zu allen guten Stunden« [1854, 5. Opl. 1886], »Fester Grund« [1857, 4. Opl. 1892], »Auf stillen Wegen« [1859], »Lerne, liebe, lebe« [1862, 5. Opl. 1891]; om disse Digte maa det dog siges til Trods for den store Lykke, de have gjort, at de for en stor Del indeholde andenhaands Følelser og Tanker og navnlig minde om Rückert. Endelig kunne nævnes »Unter dem Halbmond« [1860], »Die Psalmen der heiligen Schrift in Dichtungen« [1861] og Antologien: »Leben und Heimat in Gott« [12. Opl. 1891]. — (Litt.: Am Ende, »J. H. als Mensch und als Dichter« [1872]). *C. A. N.*

Hammer, Jørgen, dansk Officer, er født 5. Oktbr. 1817 paa Samsø og blev 1839 Sekondløjtnant. 1848 laa han i Gliickstadt, hvorfra han maatte flygte til Kjøbenhavn. Udnævnt til Premierløjtnant blev han Chef for Horsens'es frivillige Korps, men var de følgende Aar ansat ved 8. og 7. Bataillon, hvormed han deltog i Kampen ved Kolding, Slagene ved Fredericia og Isted samt Frederiksstad's Forsvar, hvorefter han fik Kaptajns Karakter. 1864 var H. Kompagnichef ved 5. Regiment, senere Kommandør for dets 1. Bataillon, og deltog med Udmærkelse i Forsvaret af Dybbøl og Als. Han blev 1867 Oberst og Chef for 16. Bataillon, 1880 Chef for 6. Regiment og 1882 Generalmajor og Chef for fynske Brigade; 1885—87 var han Generalinspektør for Fodfolket, hvorefter han paa Grund af Alder afskedigedes. *P. Nw.*

Hammer, Otto Christian, dansk Søofficer, født 22. Aug. 1822, død 10. Marts 1892. H. blev Officer 1843; to Aar efter var han med Briggen »Ørnen« paa Togt til Guinea og deltog der i Undertrykkelsen af et Negeroprør i Prindsesten. 1848—49 var han udkommanderet paa Eskadren, som blokerede Elben; det paafølgende Krigsaar ansattes han som næstkommanderende ved den maritime Styrke paa Fanø, han besatte herfra Øerne Nordstrand og Pelworm og deltog tillige i Frederiksstad's Forsvar. Efter Krigen konstitueredes H. til Krydstold- samt Vagerinspektør paa Vestkysten; 1854 erholdt han fast Ansættelse og udtraadte dermed af Marinen. 1858 fik han Kaptajnløjtnants Karakter; 1862 overdroges der ham Bestyrelsen af Eiderens Lods-, Fyr- og Vagervæsen. Ved Krigens Udbrud 1864 indtraadte H. paa ny i aktiv Tjeneste og ansattes som Chef for Vesterhavsøernes Forsvar; med ringe Midler og under ret haabløse Forhold kæmpende mod en betydelig Overmagt og mod en til Dels ildesindet Befolkning lagde han her megen Aktivitet og Energi for Dagen, men maatte, etter at Slesvig var bleven forladt af den danske Hær, overgive sig 19. Juli. Af Ørnes dansksindede Indbyggere fik han efter Krigen en Æressabel; han tog herefter Afsked af Statstjenesten, var en Tid lang Medlem af Landstinget, ledede senere et Fiskeriselskab paa Island og et Savværk i Sverige, men var ikke heldig med disse Foretagender. *C. L. W.*

Hammer, William, dansk Frugt- og Blomstermaler, ovenn. H. J. H.'s Broder, født i Kjøbenhavn 31. Juli 1821, død smst. 9. Maj 1889. Som Malersvend og Elev af Kunstakademiet deltog han i Dekorationsarbejderne i Thorvaldsen's Museum; sit første Maleri, »En Kurv med Frugter«, udstillede han 1847 og solgte 1853 til Nationalgaleriet »Blomster og Frugter«, der paa samme Aars Charlottenborg-Udstilling havde skaffet ham den Neuhausen'ske Præmie. I Aarene 1853—55 rejste han med Akademiets Stipendium i Tyskland, Frankrig og Italien; Udstillingsmedaillen tilkendtes ham 1860 for »Forskellige Frugter under et Æbletræ«, der erhvervedes af Nationalgaleriet; 1871 var han atter udenlands med det Ancker'ske Legat. H. var en smagfuld Kompositør og i Besiddelse af ikke ringe Formdygtighed; hans Kolorit er ikke fin, men kraftig og ofte af stor dekorativ Virkning. *S. M.*

Hammercloth [hä'mɐklåþ] se Filt.

Hammeren, en ca. 175 Hekt stor Klippeknude, der ligger paa Nordspidsen af Bornholm. Klippepartiet falder ved dybe Dale i flere Dele, saaledes Hjortebjærg, Stejlebjærg, med Partiets højeste Punkt, 84 M., hvoraf en Del kaldes Ørnebjærg, paa hvilket Hammershus Fyr ligger; endvidere Langbjærg, Galgebakkerne med Blanch's Hotel, Hammershus Slotsbanke, 74,4 M., der bærer Ruinerne af Hammershus Slot, og som næsten overalt har stejle Klippevægge og omgives af dybe, skovbevoksede Dale — kun mod Øst er der jævnere Affald —, og endelig Slotslyngen. Mellem Hammershus Slotsbanke og Stejlebjærg er der i Sene-Bugten 1891—92 anlagt Hammer-Havn, og inden for den, paa Sydaffaldet af Stejlebjærg, er der betydelige Stenbrud (»Bomholm's Granitværk«), som i en ikke ringe Grad have bragt Forstyrrelse i den storartede, smukke Natur. Mellem Langbjærg paa den ene Side og Hjortebjærg og Stejlebjærg paa den anden ligger den ca. 12 Hekt. store, over 600 M. lange Hammer Sø, som er 13 M. dyb, og hvis Overflade ligger 6,5 M. o. H. *H. W.*

Hammerfest, Købstad i Finmarken's Amt, (1891) 2,188 Indb., ligger paa Vestsiden af den store 0 Kvalø i Vestfinmarken omkring en liden rund Bugt, som danner en ganske god Havn. H. er Jordens nordligste By paa 70° 39' 15" n. Br. og fik allerede Købstadrettigheder 1787, men førte i lang Tid en kummerlig Tilværelse; endnu 1835 var der kun 391 Indb. og 1845 927 Indb., som ernærede sig ved Fiskeri og Handel, hvortil kom Fangst paa Spitsbergen af Hvalros, Hvidfisk o. l. Det er navnlig disse Ekspeditioner i Forbindelse med Handel paa Rusland, som have bidraget til Byens nuværende Opsving. Den hele Omegn er højst øde, ikke et Træ eller en Busk findes paa lang Afstand; Fjældet Sadlen, som hænger over Byen, er trist og nøgent. Byen selv er derimod særdeles vel bebygget; den brændte nemlig næsten fuldstændig ned 1890, men er nu opført igen med moderne Bygninger og vel regulerede Gader. Her ligge ogsaa Kirken, Raadhuset, Middelskole og Folkeskole; længere Nord i Byen ligger det katolske Kapel samt Byens Hotel. Byen har elektrisk Belysning. En Vej rundt Bugten fører ud til Fuglenæs (s. d.) med dens Meridianstøtte. *y. F. W. H.*

Hammerfest Herred, Hammerfest Fogderi, Finmarken's Amt, (1891) 1,008 Indb., beliggende omkring den nordre Del af det i direkte Forbindelse med Nordishavet staaende Sørøsund, dannes af den nordre Del af Kvaløen, den nordre

og vestre Del af Seiland samt den østre Del af Sørøen. Kvaløen er en stor 0, hvor Fjældet optræder forholdsvis fladt med stejle Styrtninger mod Havet og kun med enkelte afrundede Toppe, af hvilke Svartfjæld (628 M.) paa den søndre Grænse er det højeste; mere bekendt er Tyven (419 M.) straks S. f. Hammerfest By. De mange Bække ere kun smaa, det største Vasdrag gaar fra Sydøst mod Nordvest gennem en Række Smaavand ud i Store Vand lige ved Byen og falder ud i Havnen, det er dette Vasdrag, som leverer Drivkraft til Byens elektriske Belysning. Øens Kyst er kun lidet udtunget, de største Bugter Kvalfjord og Torskefjord naa kun et Par Kilometer. V. f. Kvaløen, og adskilt fra denne ved det 1 Km. brede Sund Strømmen, ligger Seiland, hvis til H. H. hørende Del er en eneste Række af langt fremspringende Næs, adskilte ved dybt indgaaende Fjorde, af hvilke den første, Eidvaagen, næsten afskærer den nordligste Del; gaaende ind i Sydøst er den kun ved et nogle Hundrede Meter bredt ganske lavt Eid skilt fra Bugten paa Øens østre Side. Til dette nordlige Parti høre flere mindre Øer, saaledes Haajen og Hjelmen Nord for og store og lille Vinna Vest for Næsset. S. f. Eidvaagen hæver Seiland sig mere og mere, og naar i Seilandsjøklen 981 M., i V. f. denne kommer man ind i en dyb Dal, Gyfjorddalen, som danner en naturlig Forbindelse mellem Gyfjorden paa Nordsiden og store Kufjord paa Sydsiden; Dalens andre bratte Sider føre op til Seiland's højeste Punkt, Toppen af den store Nordmandsfjordjøkel (1,075 M.). Begge disse Jøkler synes fra Fjorden sammenhængende som en eneste stor Snebræ, der almindelig benævnes med det lappiske Navn for Jøkel, *Jedki*. Fra den sidste Bræ gaar en Mængde Dalfører, adskilte ved skarpe Rygge, med næsten lodret Fald ned i Vestkystens mange smaa Fjorde, af hvilke Baadsfjord er den største. Grænsen følger det forholdsvis lave Næs, som skiller denne Fjord fra det til Altenfjord ledende Rognsund, og gaar over det brede Sørøsund til Ramnes, en lang smal, men høj Halvø mellem Øifjord og Kobbefjord. Sørøen er i sin Helhed Norge's mest udtungede 0 og ikke mindst den Del, som vender mod Seiland og Kvaløe. Fjord og Dal, endende i af Is i de stejle Fjældsider udhulede Botner, følge i uafbrudt Række; over hæve sig spidse Tinder og skarpe Rygge med stejlt Fald ned mod Kysten. Højden er ikke særdeles stor, gennemsnitlig 200 å 300 M., kun enkelte Toppe naa op til 500 M. Østkystens Fjorde ere kun smaa; efter Kobbefjorden følge Gaashopen, hvor der er Dampskibsanløbssted, Husfjorden, Sletnesfjorden, hvorfra Overgang til Bunden af Sandøfjorden langs Foden af Vatnafjæld (658 M.), Langskarfjorden, herfra ogsaa Overgang til Sandøfjordens Sidearm Baadsfjorden, Skibnesfjorden m. fl. I Nærheden af Øens Nordspids Tarhalsen passeres Høgnova (320 M.). Paa Nordsiden gaar først Gamvikfjorden og V. f. denne den store, 8 Km. lange og 4 Km. brede Sandøfjord ind; Staalet (578 M.) paa denne Fjords Vestside ligger i Grænsen. Udenfor ligge atter nogle af Herredets faa Øer, Sandø inde i Fjorden, Kamøerne og Bondø Nord for samt Skibsholmen og Rævsholmen Øst for. Det hele Herred er et øde, nøgent Landskab, hvor Agerbrug ikke trives, kun i enkelte lune Dale findes enkelte Birkebuske, saaledes i Torskefjorden paa Kvaløen endog en lille saakaldt Skov, den nordligste paa Kloden. Bebyggelsen er yderst spredt og udelukkende henvist til Kysten; Sætre findes ikke, men ganske gode Græsgange for Faar og Geder samt navnlig for Ren, af hvilke en Mængde græsser her om Sommeren. Befolkningen er flest Nordmænd, men derhos et betydeligt Antal Lapper og Kvæner, der lever næsten udelukkende af Fiskeri. I gejstlig Henseende er Herredet Landsogn til Hammerfest By. Herredets Areal er sammen med Naboherredet Kvalsund ca. 3,400 □ Km., hvoraf 35 □ Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Hammergart siges Garkobberet at være blevet, naar det ved Omsmeltning med Trækul (Raffinering) og under Omrøring med grønne Birkestænger (Poling) er blevet befriet for Kobberforilte. *F. W.*

Hammerhaj se Hajer, S. 333.

Hammer-Havn, paa Vestsiden af Bornholm's Nordende, ligger i Bunden af Sene-Bugt og dannes af to Moler. Dybden i Havnen er 5 M. Tæt ved Havnen ligger et Turist- og Badehotel. Umiddelbart ved Havnen findes store Stenbrud, hvorfra betydelig Udførsel finder Sted. *G. F. H.*

Hammerhjul, det Vandhjul, der driver en Hammer. H. ere som andre Vandhjul indrettede til Overfald, Brystfald eller Underfald; paa Grund af Hamrenes hurtige Gang have H. mindre Effekt end almindelige Vandhjul, navnlig gaar altid meget Vand til Spilde for at sætte H. i Gang. Akselen til H., Hjulstokken, maa være meget svær for at taale Paavirkningerne under Hammerens Gang. *F. W.*

Hammerich, Angul, dansk Musikforfatter, Søn af nedenn. P. F. A. H., er født 25. Novbr. 1848 i Kjøbenhavn. Opvokset i et musikalsk Hjem dyrkede H. fra Ungdommen af selv Musik og modtog navnlig Undervisning i Cellospil af Rüdinger og Franz Neruda. Efter 1872 at have taget statsvidenskabelig Eksamen ansattes H. som Assistent i den kgl. Livrenteanstalt, men begyndte ved Siden heraf, oprindelig ved »Nær og Fjern« og »Illustreret Tidende«, en Virksomhed som Musikkritiker, hvilken han siden stadig har fortsat. Da II. 1880 tiltraadte »Nationaltidende«'s Redaktion som dette Blads Musikanmelder, opgav han sin Stilling i Livrenten og kastede sig ivrig over musikhistoriske Studier, for hvis Skyld han bl. a. foretog forskellige Rejser til Udlandet, navnlig Tyskland og Italien. H. havde alt (paa Opfordring af Foreningens Bestyrelse) skrevet »Musikforeningens Historie 1836—86« og »Kjøbenhavn's Musikkonservatoriums Historie« [1892], da han sidstnævnte Aar disputerede for den filosofiske Doktorgrad med Afhandlingen: »Musikken ved Christian IV's Hof«, et Led i H.'s Studier over dansk Musikhistorie; den saaledes erhvervede Ret benyttede han til at holde musikhistoriske Forelæsninger ved Kjøbenhavn's Universitet — fra 1896 som lønnet Docent. I de senere Aar har han udgivet »Kammermusikforeningens Historie«, »Et historisk Orgel paa Frederiksborg Slot« [1897] og særlig »Studier over Bronzelurerne i Nationalmuseet i Kjøbenhavn« [1893], en Afhandling, der oversat paa Tysk og Fransk har vakt

berettiget Opsigt i Udlandet. H. er fremdeles Medstifter og Leder af den 1898 oprettede »Historiske Samling af Musikinstrumenter«. — H. har i mange Aar indtaget en fremskudt Stilling som Musikkritiker i Kraft af sine Kundskaber, sin upartiske Dom og sin Stræben efter at værdsætte retfærdig ogsaa de musikalske Retninger, der ligge ham personlig fjernere. Som Musikhistoriker har han Fortjenesten af at være en af dem, der først og i det hele grundigst har opdyrket dette i Danmark for længe forsømte Fag. — H. ægtede 1874 Golla Andrea Jensen, født 1. Novbr. 1854, en begavet Klaverspillerinde, der navnlig i de senere Aar har spillet en fremtrædende Rolle som aandfuld og energisk Fortolker af Kammermusik. *W. B.*

Hammerich (Hamerik), Asger, dansk Musiker, ovenn.'s Broder, er født 8. Apr. 1843 i Kjøbenhavn. H. valgte tidlig at gaa Musikervejen og modtog Undervisning af G. Matthisson-Hansen, skrev allerede 1860 en Symfoni og ved Siden deraf en Del Kammermusik og fortsatte (1862) sine Studier i Berlin, hvor Wüerst og H. v. Bülow vare hans Lærere, og hvor Bekendtskabet med Rich. Wagner's Kunst fik Betydning for ham. Under Opholdet i Berlin paabegyndte han Operaen »Tovelille«, hvortil han selv havde skrevet Teksten; den fuldførtes senere under et Sommerophold i Danmark. 1864 rejste H. til Paris, hvor han opholdt sig de følgende Aar og navnlig traadte i nært Forhold til Berlioz, hvis Værker fik betydelig Indflydelse paa ham. I Paris komponeredes Operaen »Hjalmar og Ingeborg« samt »Fredshymne« (ved Verdensudstillingen 1867). Under et Ophold i Italien (1870) bragte H. sin lille Opera »La vendetta« til Opførelse i Milano; ogsaa til denne Opera havde H. selv forfattet Teksten. Efter et kort Ophold i Danmark kaldtes H. til Baltimore, hvor han blev Direktør for den musikalske Afdeling af *Peabody*-Instituttet og Leder af dettes Koncerter. Disse Stillinger beklæder han endnu (1898) og har gennem dem bidraget meget til i Nordamerika at udbrede Kendskabet til og Interessen for skandinavisk Musik, ligesom han har tilkaldt Lærerkræfter til Instituttet fra sit Fædreland. H. har i sin Musik trods Paavirkningen fra Wagner og Berlioz vidst at bevare et nationalt Præg; hans instrumentale Sans og Evne er særlig udviklet. Af hans senere Arbejder fremhæves: »Symphonie tragique«, »Symphonie poétique«, »Jødisk Trilogi« (for Orkester), »Opera uden Ord«, nordiske Suiter; endvidere »Kristelig Trilogi« for Soli, Kor og Orkester, et Requiem, forskellige Kantater, Koncertstykker m. m. *W. B.*

Hammerich, Holger Aagaard, dansk Ingeniør, er født 20. Novbr. 1845 paa Christianshavn. Efter at have studeret i 3 Aar ved den polytekniske Læreanstalt i Kjøbenhavn og derefter uddannet sig som praktisk Ingeniør i Nordamerika var H. 1876—81 Deltager i Tuxen & H.'s Maskinfabrik i Nakskov, virkede dernæst for Dyrkning af Sukkerroer paa Lolland og som »De danske Sukkerfabrikkers« Ingeniør, men har navnlig gjort sig bekendt ved sit 1885 fremsatte Forslag til Ordningen af Banegaardsforholdene i Kjøbenhavn; de heri udviklede Ideer gaa for en stor Del igen i de senere fremkomne Projekter. Foruden af sin private Virksomhed — i de sidste Par Aar som ledende Ingeniør for forskellige Privatbaneanlæg — har H. været stærkt optagen i det offentliges Tjeneste: 1887—93 Medlem af Kjøbenhavn's Borgerrepræsentation, fra 1890 Folketingsmand (Højre) for Nakskov-Kredsen og senere for Kjøbenhavn's 6. Kreds (fra 1895 Medlem af Finansudvalget) desuden Medlem af Kjøbenhavn's Havneraad o. fl. og har i disse Stillinger især beskæftiget sig med tekniske Spørgsmaal (Anlægget af Kjøbenhavn's Frihavn o. fl.). *A. O—d.*

Hammerich, Martin Johannes, dansk Skolemand og Forfatter, født i Kjøbenhavn 4. Decbr. 1811, død 20. Septbr. 1881 paa Iselingen ved Vordingborg. Han studerede Teologi ved Siden af, at han drev mytologiske og filologiske Studier, blev cand. theol. 1833 og disputerede 1836 for Magistergraden ved en Afhandling »Om Ragnaroksmythen og dens Betydning i den oldnordiske Religion« (den første Disputats, der er skreven paa Dansk). H. foretog derefter omfattende Rejser, under hvilke han studerede Sanskrit og Oldtidskunst, og holdt efter sin Hjemkomst 1839 Forelæsninger ved Universitetet over Sanskrit, i hvilket Fag han 1841—44 var konstitueret som Docent, og som en Frugt af denne Virksomhed fremkom hans fine og smagfulde Oversættelse af Kalidasa's »Sakuntala«. Men 1841 var H., der alt som Kandidat havde virket som Lærer, bleven Lærer ved Borgerdydskolen paa Christianshavn, og hans Interesse samlede sig nu saaledes om pædagogisk Virksomhed, at han foretrak denne Vej for en mulig Universitetskarriere og overtog 1842 Skolens Styrelse efter Krarup. I den paafølgende pædagogiske Brydningstid, under hvilken Samfundet skulde tilpasses til ny Livsbetingelser, indtog H. en fremragende Plads ved sin Interesse for Realfagene og Modersmaalet med dets Moder- og Søstersprog (Oldnordisk og Svensk) og fik betydelig Indflydelse som Medlem af flere Kommissioner, gennem mangfoldige Erklæringer om Skolespørgsmaal og pædagogiske Afhandlinger i Blade, Tidsskrifter og Skoleprogrammer. Han virkede gavnlig og fornyende ved imod den ensidig grammatiske Undervisning at pege paa Aand og Indhold som Undervisningens Maal. For sin Skole var han en ypperlig Styrer, der gav sine Lærere det fornødne Spillerum for deres Individualitet, og han bragte Skolen i en blomstrende Tilstand. Samtidig fik han Tid til at udfolde en betydelig Virksomhed som Forfatter, særlig til Fremme af Undervisningen i Modersmaalet og Kendskab til dets Litteratur, og deltog med Liv og Interesse i Tidens Rørelser. Han var saaledes 1839 Medstifter af det liberale Studentersamfund, af »Skandinavisk Selskab« (1843), af »Nordisk Litteratursamfund« (1847) og »Nordisk Universitets-Tidsskrift« (1854). Han var stænderdeputeret og Medlem af den lovgivende Rigsdag. Som Personlighed var han en fin, human og frisindet Mand, i hvis livlige og bevægelige Aand de nationalliberale, skandinaviske og senere ogsaa de grundtvigske Ideer fandt en egen Jordbund. I lang Tid var det Hammerich'ske Hus at betragte som et aandeligt Midtpunkt. 1867 opgav H. Skolevirksomheden og bosatte sig paa Herregaarden Iselingen. Af hans Skrifter skulle foruden den nævnte Oversættelse af »Sakuntala« og »Smaaskrifter om Kultur og Undervisning« I—IV [1866—82] nævnes: »Om det mundtlige Foredrag« [1841], »Bidrag til

en Skildring af Holberg« [1858], »Ewalds Levned« [1860], »Danmark-Norges Litteratur i kort Overblik« [1864], de fortræffelige smaa Karakteristikker af nordiske Digtere i hans »Svenske Læsestykker« [1859] og »Danske og norske Læsestykker« [1866], det lille populære Skrift »Thorvaldsen og hans Kunst« [1870] og »Om Fremstillingens Kunst i Retning af det almenlæselige« [1881]. *Cl. W.*

Hammerich, Peter Frederik Adolf, dansk Historiker, foreg.'s Broder, født i Kjøbenhavn 9. Aug. 1809, død smst. 9. Febr. 1877. H. blev Student fra Borgerdydsskolen paa Christianshavn 1825, cand. theol. 1830. Fra Hjemmet af var han stærkt religiøst og nationalt præget, og tidlig blev han ført ind under Grundtvig's national-religiøse Paavirkning. Hans stærkt poetiske Natur søgte Næring hos Herder og Steffens og i det hele i den romantiske Digtning. Efter at være bleven Magister 1834 rejste han udenlands, først til Sverige og Norge, hvorfra han kom hjem som en af de første »Skandinaver«, derefter til Tyskland, Italien, Schweiz, England og Skotland. Efter at være bleven gift 1835 levede han i Kjøbenhavn dels af sin Formue, dels af at give Timer. 1839 blev han Præst i Starup og Nebel ved Kolding, hvor han vakte et rigt kristeligt *Liv;* men af Helbredshensyn *maatte* han tage sin Afsked 1843 og levede som Privatmand i Kjøbenhavn, indtil han 1845 blev Kapellan ved Trinitatis Kirke, hvor han virkede indtil 1858, kun afbrudt af Treaarskrigen, i hvilken han deltog som Feltpræst. Han var en nidkær Præst og tog livlig Del i det kirkelige Arbejde. Han gav Forslaget til og bar en stor Del af Arbejdet ved Udarbejdelsen af Roskilde Konvents Salmebog (autoriseret 1855), hvori findes enkelte Salmer af ham selv; han stiftede 1852 »Luthersk Forening«, der skulde virke for kristelig Oplysning i Kjøbenhavn, han fik de skandinaviske Kirkemøder i Stand. H. var ogsaa politisk interesseret. 1854—61 repræsenterede han Vejle Amts 3. Kreds i Folketinget, hvor han for det meste stemte med de nationalliberale, 1864 valgte hans gamle Valgkreds ham ind i Rigsraadet, hvor han stemte mod Wien-Freden; han bekæmpede i 1870'erne det forenede Venstre og søgte 1876 forgæves at blive valgt i sin gamle Valgkreds. H. var imidlertid alt for ideelt anlagt til at kunne faa nogen politisk Betydning, og han fandt sig bedst hjemme i sit Studerekammer, hvor han kunde bearbejde sine praktiske og teoretiske Erfaringer og udnytte dem til historiske Studier. 1847—48 udgav han »Danmark i Valdemarernes Tid«, 1849—54 »Danmark under de nordiske Rigers Forening«, 1854—59 »Danmark under Adelsvælden«, desuden forskellige Skrifter angaaende Treaarskrigen. 1849 udkastede han sammen med F. Fenger Planen til »Selskabet for Danmark's Kirkehistorie«. 1859 blev H. Professor i Kirkehistorie og gav som saadan de vordende Præster poetiske og aandfulde Indblik i Kirkens Historie, saaledes at de fik mere Interesse for Historiens Aand end for dens enkelte Fremtrædelsesformer. Hans Forelæsninger ligge til Grund for hans »Den kristne Kirkes Historie« I—III [1868—71, 3. Udg. af III 1891], der baade reelt og formelt er et i høj Grad ejendommeligt Arbejde, enkelte Partier i den ere rent ud betagende, og overalt mærker man en dyb historisk Forstaaelse. Fortræffelige Monografier har han givet i »Den hellige Birgitte« [1863, paa Tysk 1872], »En Skolastiker og en Bibelteolog fra Norden« [1865], »De episk-kristelige Oldkvad hos de gotiske Folk« [i Universitetsprogrammet 1873, paa Tysk 1874], »Nordens ældste Digt« [1876]. Sammen med sin ovenn. Broder M. H. stiftede han 1854 et Legat for slesvigske Studenter. (*Litt.:* »Dansk Kirketidende« 153 ff. [1877]; Fr. H., »Et Levnedsløb« [1882]; V. Birkedal, »Personlige Oplevelser« I, 88 ff. [1890]; »Til Minde om Professor H.« [1877]; J. Steenstrup, »Historieskrivningen i Danmark«, 358 [1889]). *L. M.*

Hammerklavér kaldte man oprindelig i Tyskland det i Beg. af 18. Aarh. opfundne, med et italiensk Navn kaldte Pianoforte (*Pianoe forte*); begge Benævnelser udtrykke det, der adskilte den ny Opfindelse fra den ældre Tids Clavichordium, Clavicembalo o. s. v., og som betegnede det epokegørende Fremskridt i Instrumentets Teknik: Strengenes Anslag med Hamre og den derved fremkomne Mulighed for at frembringe forskellige Styrkegrader af Tonen. Se Klaver. *S. L.*

Hammermaskine, en Form for Dampmaskinen, som navnlig anvendes ved Skrueskibe, hvor det nemlig kommer an paa, at Akselen ligger lavt. Den har faaet sit Navn paa Grund af Arrangementets Lighed med en Damphammers (se Hammer, S. 409). H. benyttes i den senere Tid ogsaa til stationære Anlæg, navnlig til Drift af Dynamomaskiner; den benævnes ogsaa *inversed* eller Hammertype. *F. W.*

Hammermøllen se Hellebæk.

Hammer-Purgstall, Joseph von, østerrigsk Orientalist, født 9. Juni 1774 i Graz, død 23. Novbr. 1856 i Wien. H. kom 1787 til Wien og blev her Elev af det nylig oprettede orientalske Akademi, sendtes 1799 til Konstantinopel som Tolk ved det østerrigske Gesandtskab og kom snart efter som Sekretær og Tolk til at følge med den Hær, der under Sidney Smith sendtes til Ægypten for at forjage Franskmændene fra Landet. 1802 blev han Legationssekretær i Konstantinopel, 1806 Østerrig's Repræsentant i Moldau; 1807 fik han en overordnet Stilling i Hof kancelliet i Wien; 1847—49 var han Præsident for det ny grundede Videnskabernes Akademi i Wien. H. var en nøje Kender af østerlandske Sprog, særlig Arabisk, Persisk og Tyrkisk, foruden af adskillige europæiske Sprog. Han besad stor Arbejdsdygtighed og gennemlæste fra sin tidlige Ungdom en Mængde østerlandske Bøger og mangfoldige Haandskrifter, idet hanstadig gjorde Uddrag og oversatte de vigtigere Afsnit. Han var en yderst frugtbar, men ikke meget kritisk Forfatter, der udgav mange omfangsrige Skrifter og talrige Afhandlinger i lærde Tidsskrifter o. l. Hans første Værk var »Encyclopädische Uebersicht der Wissenschaften des Orients« [Wien 1804]; 1810 grundlagde han med Grev Rzewuski det vigtige videnskabelige Tidsskrift »Fundgruben des Orients« [6 Bd. Wien 1810—19]. Man har af H. mange litterærhistoriske Værker, saaledes »Geschichte der schonen Redekiinste Persiens« [1818], »Geschichte der osmanischen Dichtkunst« [4 Bd. 1836—38] og »Litteraturgeschichte der Araber« [7 Bd. 1850—56, ikke fuldendt]. Af hans historiske Værker maa fremhæves »Geschichte des osmanischen Reichs« [10 Bd. 1827—33, 2. Udg. 4 Bd. 1834—35], »Gemaldesaal der Lebensbe-

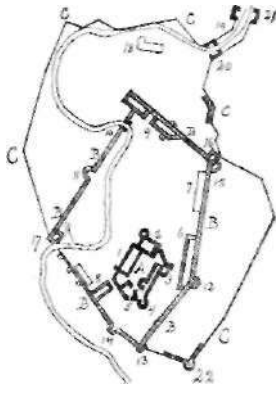
schreibungen groszer moslimischer Herrscher« [6 Bd. Darmstadt 1837—39]; fremdeles Skrifter om »Assasinerne« [Stuttgart 1818], om »Den gyldne Horde i Kiptschak« [Pest 1840], om »Ilchanerne« [2 Bd. Darmstadt 1842—44], om »Chanerne paa Krim« [Wien 1856]. H. har ogsaa udgivet østerlandske Tekster med tysk Oversættelse, f. Eks. Abul-Maani's »Juvelsnore« [1822], den tyrkiske Digter Fasli's »Gul u Bulbul« [1834], Samachschari's »Gyldne Halsbaand« [1835] m. m. Han har ogsaa oversat fra Persisk Hafis'es »Divan« [1813—14], fra Arabisk »Udvalgte Eventyr af 1001 Nat« [1823—24], fra Tyrkisk: Baki's »Lyriske Digte« [1825] o. s. v. Fra Græsk oversatte han Mark Aurel's »Selvbetragtninger« paa Persisk. Han forsøgte sig ogsaa i originale Digte i østerlandsk Stil, udgav flere Rejsebeskrivelser, skrev om Steiermark's Adel [1855] og en Levnedsbeskrivelse af Kardinal Khlesl [4 Bd. Wien 1847—57]. (Litt.: Schlottmann, »J. von Hammer« [Ziirich 1857]. Ahlwardt har bedømt ham som Arabist i et Tillæg til hans »Chalef-el-ahmar«.) *V. S.*

Hammerschmidt, Andreas, tysk Kirkekomponist, (1611—75), Organist i Freiberg, senere i Zittau i Sachsen. Hans talrige Værker, hvori han nærmest slutter sig til sin ældre samtidige, Heinrich Schütz, have navnlig historisk Betydning ved den Maade, hvorpaa Kirkesang og Kunstsang forbindes, idet de danne Begyndelsen til den tyske Kirkekantate. I hans »*Dialogi spirituali*« oder Gesprache zwischen Gott und einer gläubigen Seele« [1645 og 1658] finde vi Former, der senere kulminere i Bach's Passioner og Händel's Oratorier. *A. H.*

Hammershaimb, Venceslaus Ulricus, færøsk Folkemindeforsker og Sprogforsker, er født 25. Marts 1819 paa Færøerne, Søn af Færøernes sidste Lagmand. H., hvis Forfædre i 3 Slægtled have beklædt Embeder paa Færøerne, nedstammer fra en i 17. Aarh. fordreven schlesisk Protestant Wenceslaus H. Efter at have taget teologisk Embedseksamen ved Kjøbenhavn's Universitet gjorde H. to Rejser til Færøerne i sprogligt og kulturhistorisk Øjemed, først 1847—48, dernæst 1853. Paa disse Rejser indsamlede han et stort Materiale, navnlig Folkesange og Sagn. 1855 blev han udnævnt til Sognepræst for Nordstrømø (Færøerne), 1862 for Østerø, og 1867 udnævntes han til Provst over Færøerne. 1878 blev han forflyttet til Lyderslev og Frøslev paa Sjælland, hvorfra han tog sin Afsked 1897.

H. har Fortjenesten af at have skabt en fast Retskrivning for den færøske Sprogart, en etymologiserende Skrivemaade med Tilnærmelse til Grundsproget Oldnordisk. Tidligere skrev enhver sin egen Retskrivning med Udtalen som Rettesnor. Hvad der er udgivet paa Færøsk før PI.'s Tid, er kun meget ubetydeligt, og H. staar da som den egentlige Skaber af en færøsk Prosalitteratur. De af ham meddelte Folkesagn og Folkelivsbilleder (i »Færøsk Anthologi«) vidne om hans fortrinlige Evne til at behandle Sprogarten, og desuden give hans Folkelivsbilleder et fyldigt Indblik i den færøske Befolknings Liv og Færden. Ogsaa i Ordningen af det færøske Skolevæsen har H. taget betydelig Del. Nogle Artikler af ham herom ere trykte i »Kjøbenhavnsposten« 1844—45. Af trykte Arbejder af H. foreligge: Meddelelser i »Antikvarisk Tidsskrift« 1840—48 og 1849—51 (færøske Kvad, Folkesagn m. m.); »Færøske Kvæder« I (*Sjúrðarkvæði*) og II, udgivne for »Nordisk Litteratursamfund« 1851—55; »Færøsk Sproglære« [i »Annaler for nordisk Oldkyndighed« 1854]; »Færøsk Anthologi«, udgiven for »Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur« [1886—91]. *T. y.*

Hammershus, i Middelalderen en fast Borg paa Vestsiden af Bornholm's Nordpynt, nu Danmark's største og interessanteste Ruin. Der findes ingensteds nogen nærmere Tidsangivelse for Borgens Anlæg — tidligere tillagde man urigtig Valdemar den Store Opførelsen af den som Værn mod Venderne (1159) — kun saa meget ved man, at det er Ærkebisperne i Lund, som have paabegyndt Anlægget af H. Sandsynligvis stammer den fra Midten af 13. Aarh., fra de voldsomme Stridigheder mellem Kronen og Ærkebiskoppen Jakob Erlandsen. H. nævnes første Gang i Historien 1259, da Ærkebiskop Jakob's Broder, Andreas, efter at have tilføjet den kgl. Hær et Nederlag, trak sig tilbage til Borgen H. 1265 blev den erobret af Erik Klipping, der dog 1276 afstod baade Borgen og Øen til Bispestolen igen.

Efter Erik Klipping's Drab var den i Jens Grand's Haand et fast og sikkert Tilflugtssted for de fredløse. Det var ogsaa til H., at Ærkebispen flygtede efter at være undsluppen fra Fængselet paa Søborg. 1319 erobrede Kongens Marsk, Ludvig Albrektsen, Borgen, som Christoffer I 1321 gav tilbage til Bispestolen for 1325 at lade sin Marsk, Peder Vendelbo, tage den tilbage med væbnet Haand, dog først efter 16 Maaneders Belejring. Aaret efter var Ærkebispen paa ny Herre paa H., som nu, med Undtagelse af et kort Tidsrum under Valdemar Atterdag, uanfægtet var i Bispestolens Besiddelse i de følgende 200 Aar. 1522 erobrede Christian II Øen med PI. og indsatte straks der sin vigtige Fange, Odense-Bispen Jens Andersen Beldenak. Denne fik dog snart sin Frihed, da H. s. A. i August blev erobret af Lübeckerne. Besætningen blev hugget ned og Borgen ødelagt, hvad Lübeckerne dog snart maatte angre, da de 1525 fik Øen og H. overladt af Frederik I paa 50 Aar. De toge nu selv fat paa at genopføre den til Dels nedbrudte Borg. »Manteltaarnet« (se Grundplan, 2) blev saaledes paa ny rejst og istandsat af en af de lybske Høvedsmænd, Schweder Ketting, hvorfor det senere kaldtes »Lübeckertaarnet«. 1575 kom H. atter tilbage til Kronen. Under Svenskekrigen 1643—45 formaaede Borgen ikke at holde sig mod det nyere Skyts og blev af Holger Rosenkrans overgiven til Admiral

Wrangel, der holdt den besat en kort Tid. I Apr. 1658 fik H. paa ny svensk Besætning, efter at Bornholm ved Roskilde-Freden var bleven afstaaet til Sverige. Men allerede 11. Decbr. s. A. blev den taget tilbage af Bornholmerne, der havde rejst sig mod Fremmedherredømmet og 8. Decbr. dræbt Kommandanten, Printzensköld, i Rønne. — Det var nu klart, at H. havde udspillet sin Rolle som Fæstning; dens strategiske Betydning gik over paa den 1684 anlagte Fæstning paa Christiansø. H. blev nu nærmest benyttet som Statsfængsel. De navnkundigste Fanger var det Ulfeldt'ske Par, som sad her Juli 1660—Decbr. 1661, i Begyndelsen sammen paa den store Sal over Kirken, efter deres mislykkede Flugtforsøg i Marts 1661 i særskilte Rum i Manteltaarnet. H. forfaldt mere og mere, om der end endnu en Tid lang holdtes Vagt paa den; allerede 1736 laa flere af Bygningerne i Ruiner, 1742 begyndte Regeringen selv at lade bortføre Bygningsmaterialer derfra til Benyttelse andensteds, og de omkringboende Bønder toge ligeledes frit for sig af Retterne. Først ved Frd. 21. Apr. 1822 blev det forbudt at bortføre noget som helst fra Ruinen. H. hører nu til Statens fredede Mindesmærker; i en Aarrække er der paa offentlig Bekostning foretaget Udgravninger, der have bragt mange interessante Ting for Dagen. H. er bygget paa en 74 M. høj Klippeknude, der med brat Fald sænker sig mod Nord og Syd ned i dybe Dale, mod Vest ned i Søen, medens Skraaningen mod Øst har jævnere Fald. Her findes ogsaa den eneste fremkommelige Vej til Slottet. — Paa den vedføjede Grundplan betegner *A* Slottet, *1* Kirken (udgravet 1893), hvoraf den nordlige Ydermur staar endnu. Den har haft en Længde af $13^3/_4$ M., en Bredde af $6^1/_2$ M., og Højden angives til $4^3/_8$ M. Loftet, dannet af 3 Krydshvælvinger, der hvilede paa 4 Hjørne- og 4 Sidepiller, styrtede ned i Slutn. af 18. Aarh. Murstensgulv; Dør i det sydvestlige Hjørne. Oven over Kirken laa »Salen«; *2* er det firkantede Manteltaarn, 6 Stokværk højt, det havde tvedelt Tag og indeholdt i H.'s tidligste Tid Beboelsesrum for Bisperne, *3* og *4* ere runde Hjørnetaarne, *5* Slotsporten, *6* og 7 Stalde og Lader, *S* Kommandantbygnifig, *g* Magasinbygning, *10* Port i *B*, den indre Fæstningsmur. Paa denne findes Runddelene *11*, *12*, *13*, *14* og *15*; af de firkantede Taarne *16* og *17* kaldes det første (mod Sydøst) urigtig Ulfeldts-Taarnet. *18* Hus med Hjørnetaarn, hvor fordum H. Brohusting blev holdt, *19* Bro paa Spidsbuer, *20* og *21* indre og ydre Brotaarn, *22* lav Runddel i den lange, meget gamle Ringmur *C*. — (Litt.: P. Hauberg, »Bornholm« [1894]). *B. L.*

Hammershøj, Vilhelm, dansk Figurmaler, er født i Kjøbenhavn 15. Maj 1864. Efter i 5 Aar at have søgt Kunstakademiet arbejdede han en Tid under Krøyer og udstillede 1885 sit første Maleri, »En ung Pige«, der vakte megen Opmærksomhed ved sin noble Redegørelse for Udtryk og Bevægelse ikke mindre end ved sin fine, højst ejendommelige Kolorit og en i dansk Kunst næsten enestaaende Blødhed i Foredraget; det er gengivet i et mesterligt Litografi af Johan Rohde. H. har senere, mest paa den fri Udstilling, givet Møde med Portrætter og Interiører, der ligesom Debutarbejdet have været Udtryk for en meget fin og fuldkommen original Kunstnerpersonlighed; desuden bør nævnes hans Enkeltfigur »Hjob« 1888. 1893 rejste han til Italien med Understøttelse af Akademiet. *S. M.*

Hammerskaft er i Skovbruget Navn paa et bestemt Sortiment af Hasselstammer: rette, jævnføre, fejlfri Stammestykker, indtil 1—2 M. lange og med mindst 4 Cm. Tværmaal i den tynde Ende. H. bruges især ved Kryolitbrudene i Grønland og paa de store Maskinværksteder. *C. V. P.*

Hammerskæl, Affald, som navnlig ved Smedning løsner sig fra glødende Metaller, og som bestaar af Metalilte; Kobberhammerskæl bestaar væsentlig af Kobberilte, Jærnhammerskæl (Glødspaan) af Jærndobbeltilte. Sidstnævnte anvendes som Iltningsmiddel ved Jærnets Ferskning og Adoucering, desuden i Pulverform som Pudsemiddel for Jærn og Staal, navnlig blanke Vaaben og Geværløb, til Kit for Vandbeholdere o. s. v. *F. W.*

Hammerslag. I dansk og norsk Ret udtrykkes i Reglen Antagelsen (med eller uden Forbehold) af et paa en Auktion gjort Bud og dermed Auktionens Afslutning ved et Slag med en Hammer. Ved frivillige Auktioner over rørlige Ting maa H. i Alm. bevirke, at Ejendomsretten over den paagældende Ting dermed overføres til Køberen, medens det ved frivillig Auktion over fast Ejendom i Reglen kun vil betegne Afslutningen af Købekontrakt, saaledes at selve Ejendomsretten først overføres ved Udstedelsen af Auktionsskøde. Ved Tvangsauktion afsluttes Retsforfølgningen ved H., hvorfor dette her baade med Hensyn til fast Ejendom og Løsøre antages at bevirke selve Ejendomsrettens Overgang fra Rekvisitus til Køberen. I øvrigt bero H.'s Virkninger i det enkelte først og fremmest paa Auktionskonditionernes Indhold. Jfr. Auktion. (Litt.: Nellemann, »Læren om Auktion« [Kbhvn. 1894]). *E. T.*

Hammersmith [hä'mᵊsmiþ] se London.

Hammerstad, Ole Larsen, norsk Bonde og Politiker, født paa Østre Thoten 30. Jan. 1817, død 8. Aug. 1873, var fra først af Gaardbruger i Sørum paa Romerike, men overtog i Slutn. af 1841 sin Mødrenegaard, hvorefter han havde taget Navn. H. var Repræsentant for Christian's Amt paa Stortingene mellem 1857—60 og 1865—69, hvor han gjorde sig bemærket ved det konservative Standpunkt, han indtog i alle konstitutionelle Spørgsmaal, og sin energiske Modstand mod den jaabækske Skillingspolitik. Han var i det hele en sjælden helstøbt Personlighed, der stod uden for Partierne; derhos var han i Besiddelse af en for hans Stand usædvanlig Kundskabsfylde, som han havde tilegnet sig ved Selvstudium. *O. A. 0.*

Hammerstein, Ernst, Friherre v., preussisk Minister, er født 2. Oktbr. 1827 i Nærheden af Osnabruck, gjorde før 1866 Tjeneste i det hannoveranske Ministerium (en Slægtning var 1862—65 Indenrigsminister sammen med Windthorst), men hengav sig derefter til Styrelsen af sine store Godser. 1867 var han Medlem af den nordtyske Rigsdag og stemte mod den ny Forbundsforfatning tillige med de andre Welfere. 1885 overtog han dog Stillingen som Landraad, blev 1888 »Landesdirektor« for Provinsen Hannover og tog 1892 væsentlig Del i Ordningen af Forholdet mellem

Hertugen af Cumberland og den preussiske Regering. I Novbr. 1894 blev han preussisk Landbrugsminister. *E. E.*

Hammer Stein, Wilhelm, Friherre v., tysk Politiker, er født 21. Febr. 1838, arvede 1863 sin Faders Godser i Pommern og Mecklenburg og valgtes 1875 til det preussiske Underhus samt 1881 til den tyske Rigsdag. Han blev 1881 tillige Redaktør af »Neue preussische Zeitung« og var en af Lederne for det konservative Parti; søgte særlig at knytte nøje Forbindelse mellem det og det katolske Centrum og stillede 1886 Forslag om at frigøre den evangeliske Kirke fra Statens Formynderskab; ligeledes hørte han til Antisemitterne. 1889 vilde han over for sine Vælgere give det Udseende af, at Kejser Vilhelm II delte hans Meninger, men blev afgjort fornægtet af denne og faldt derfor igennem ved Valget 1890; 2 Aar efter kom han dog paa ny ind i Rigsdagen. I Sommeren 1895 kom man paa Spor efter grove Uordener i hans Pengeforhold; han flygtede til Italien, men blev standset i Brindisi og ført tilbage samt overbevist om Underslæb og Vekselfalsknerier for en samlet Sum af 2—300,000 Rm. og i Apr. 1896 dømt til 3 Aars Tugthusstraf. *E. E.*

Hammerum, Herred i det midterste Jylland, Ringkjøbing Amt, grænser mod Nordøst til Ginding Herred, mod Nordvest og Syd til Hjerm, Ulvborg, Bølling og Nørre Horne Herreder og mod Sydøst til Vejle Amt (Nørvang Herred) og Aarhus Amt (Vrads Herred). Herredet, der er det største i Danmark, strækker sig fra Nord til Syd over 50 Km.; fra Vest til Øst er det paa sit bredeste Sted ca. 35 Km. Det er ca. 1,184 □ Km. (119,420 Hekt.) og har (1890) 20,931 Indb. (1801: 6,534, 1860: 12,862, 1880: 17,655) o: ca. 18 paa 1 □Km.; det hører saaledes til de daarligst befolkede Egne i Landet, men det maa mærkes, at Indbyggerantallet er over 3 Gange større end ved 19. Aarh.'s Begyndelse. Herredet hører til Affaldet af Jylland's Højdeparti, de saakaldte »Flader«, der for en stor Del bestaar af Hedestrækninger, hvis hovedsagelig jævne Overflade, der i den østlige Del ligger 80—90 M. o. H., men sænker sig mod Vest, mange Steder afbrydes af større eller mindre Banker, »Bakkeøer«, saaledes Isenbjærg, 102 M., Brunbjærg, 99 M., Holtbanke, 98,5 M. og langt mod Vest Mombjærge, 95,5 M. Jorderne ere gennemgaaende magre og sandede; dog gaar der fra Vest til Øst gennem de midterste Sogne et mere frugtbart Strøg med sandmuldede, til Dels lerblandede Jorder. Gennem den sydlige Del af Herredet løber Skjern Aa, der i venstre Bred optager bl. a. Brande Aa og i højre Holtum-, Rind- og Vorgod Aa, hvilken sidste paa en Strækning danner Herredets Vestgrænse; i den nordlige Del løber Storaa, der udspringer i Herredet og mod Nordvest danner Herredets Grænse; den optager en Del mindre Vandløb. Langs disse Aaer findes store Engstrækninger, der ere blevne betydelig forøgede ved de Engvandingsanlæg, som skyldes det danske Hedeselskabs Virksomhed, og Herredets betydelige Forøgelse i Folkemængde i de sidste Aartier har netop sin Grund i Selskabets Bestræbelser for at opdyrke Hederne ved disse Vandingskanaler, Anlæg af Plantager og Mergeleftersøgelser. Smukkest Indtryk af disse Bestræbelser faar man i Herredets Centrum, Egnen omkring Herning. Af Herredets Areal vare 1888 ca. 22,700 Hekt. besaaede og 42,600 Hekt. Græsgange, Eng o. s. v,, medens 2,360 Hekt. vare Skov og Plantager, 7,000 Hekt. Moser og Kær og 42,400 Hekt. Heder. Der var 1893: 5,059 Heste, 26,152 Stkr. Hornkvæg, 30,566 Faar og 8,779 Svin. Herredet er delt i 18 Sogne (med Herning By 19); det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 2,120 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 3,702. Gennem Herredet gaar den midterste jydske Tværbane, Skanderborg—Skjern-Banen. Herredet er kendt for sin Husflid i Uldvarer (»Uldbinding«). I gejstlig Henseende udgør det eet Provsti under Ribe Stift; i verdslig Henseende hører det under H. Herreds Jurisdiktion. — H. Herred, der i Valdemar II's Jordebog kaldes *Hamrum-* og *Hambrumhæreth* hørte i Middelalderen under Harsyssel, efter Reformationen under Lundenæs Len. Fra 1660 dannede det Lundenæs Amt, der 1671 sammenlagdes med Bøvling Amt, af hvilke to Amter det nuværende Ringkjøbing Amt hovedsagelig dannedes 1794. *H. W.*

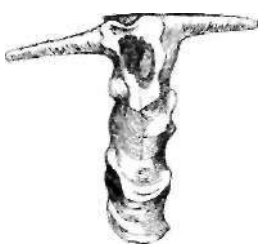
Hammervalkemaskine se Valke.

Hammerværk, en Fabrik, hvor Jærn ferskes, eller hvor dette eller andre Metaller, saasom Staal, Kobber, Nikkel, Messing, ved Varme og Hamring forarbejdes til Brugsgenstande; man har derfor Jærn-, Staal-, Kobber-, Nikkel- og Messinghammerværker. *F. W.*

Hammerø Herred, Salten Fogderi, Nordland's Amt, (1891) 2,946 Indb., er et af høje, spidse Tinder opfyldt Fastlandsherred paa den søndre Side af Vestfjordens indre Del. I den nordre Del skære dybe Fjorde ind paa alle Kanter og give, forenede med korte, ganske lave Eider, Landet Udseende af en af store Øer bestaaende Gruppe. Yderst mod Vestfjorden ligger den egentlige Hammerø, som paa sin østre Side ved det ca. 2 Km. brede Præsteeidet hænger sammen med Fastlandet; selv er Øen delt i to Dele ved en Nord fra og en Syd fra indgaaende Fjord, der ligeledes kun skilles ved et ganske lavt, ca. I Km. bredt Eid. Disse to Dele ere omtrent lige store og begge opfyldte af en Række spidse Tinder, Hammerøtinderne, af hvilke den ene, Hammerøskaftet, fortoner sig fra alle Kanter som Bladet paa en Hakke. Nordligst ender Hammerø i et ganske fladt stort Forland, i den Grad gennemskaaret af Vaage og Bugter, at det har Udseende og ogsaa Navn af 0, nemlig Tranø, og 0. f. dette skærer en bred Fjord med mange smaa Sidearme sig ind til Hammerø Kirke og Præsteeidet; midt i Fjorden, hvis Østside dannes af Korsneshalvøen, ligger den bebyggede Tanø. Korsneshalvøen skiller mellem Vestfjorden og Tysfjorden; ogsaa her danne Fjældene en Række Tinder, af hvilke det næsten ret op fra Havet til en Højde af ca. 627 M. stigende, overordentlig spidse Tilthorn er det mest bekendte. Herredets Østgrænse følger Syd over Halvøens Højderygge; Øst over hælder Terrainet ned mod Tysfjorden, Vest over mod Præsteeidet og Sagfjorden, Herredets største Fjord. Denne har en Retning fra Vest mod Øst og staar ved 3 Sunde i Forbindelse med Vestfjorden; det nordligste af disse, Øxsund, mellem Hammerø og Lundø, falder ind i H. H., dens Længde er ca. 30 Km. og Bredden ca. 12. Km.,

hvilken dog ved den store Finnø eller Karlsø og nogle mindre Øer er delt i to særskilte Dele, en smallere nordlig og en bredere sydlig. Fra den nordlige gaar Bugten ind til Præsteeidet og fra den sydlige Strømfjorden dybt ind i Landet. Lige over for Karlsøen gaar Dragseidet, et lavt Eid, hvorpaa flere Vande, over til Tysfjorden, dette Eid kan siges at afslutte Korsneshalvøen; det inden for Herredet S. f. liggende Terrain bestaar af en mægtig Fjældmasse, som med en Række Tinder rager op paa begge Sider af Sagvandsdalen, hvilken som en smal dyb Rende gaar helt ind mod Kirkevarre's Gletschere paa Grænsen mod Sverige. Ikke mindre end 7 Vande gennemløbe Sagelven, førend den ved Tømmernes falder i Fjorden; ogsaa over mod Strømfjorden ligge et Par større Vande, Makvand med Afløbet Øst over til Sagvandsdalen og Storvand, hvorfra Elven render Nord over i en Bugt af Sagfjorden. Fjældene ere for det meste nøgne og blottede for Træer; Skov — Furu og Birk — vokser frodig kun i Sagvandsdalen, dyrkbar Mark findes kun langs Kysten, hvortil Bebyggelsen er knyttet, tættest i den nordlige Del om Tranø, Korsnes og den til Kirken indgaaende Fjord; ogsaa Sagfjorden's Bredder ere ganske jævnt opdyrkede, her ligger Herredets største Gaard Hillingen. Fjældbeiterne ere ganske gode, inde mod den svenske Grænse leve Lapper med deres Rener. Hammerø er et Præstegæld med Sagfjorden's Kapel. Ved Tranø, som anløbes af de routegaaende Dampskibe, er paa Lyngholmen opført et Indsejlingsfyr af 4. Orden. Herredets Areal er ca. 1,060 □ Km., hvoraf 30 • Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Hammerøsters, *Malleus Lam.*, en Musling af Familien *Aviculidae*, udmærket ved sin ejendommelige Form, der minder noget om en Hammer. Medens Dyret er ungt, har det Form som en almindelig *Avicula*, men med Alderen forlænger det sig overordentlig stærkt. Skallens Ører ere lange, og Buklerne ligge midt for den øvre Kant. Der kendes kun faa Arter af H., fra det indiske og stille Hav. *A. C. J.*

Hammerøsters.

Hammond [hä'mənd], By i den nordamerikanske Stat Indiana, ved Ohio, med Fabrikker og (1890) 5,400 Indb. *S. B. T.*

Hammonds Sygdom se Athetose.

HammontOll [hä'məntən], By i den nordamerikanske Stat New Jersey, er berømt for sine udmærkede Frugter, har flere Fabrikker og (1 3,400 Indb. *S. B. T.*

Hamoäze se Tamar.

Hamon [amö'], Jean Louis, fransk Genremaler, født 5. Maj 1821 i Plouha (Cotes-du-Nord), død 29. Maj 1874 i St. Rafael (Var). Han blev Elev i Paris af Delaroche og Gleyre. Gennem Gleyre fik han Interessen for det antikke Liv; i Italien, hvor han for lang Tid slog sig ned, særlig i Rom, (fra 1862), Napoli og paa Capri, fik denne Interesse under Indtrykket af pompejansk Kunst bestemt Retning hen imod det antikke Interiørbillede. Hans velformede, men i Emner ret gaadefulde »Den menneskelige Komedie« [1852, Louvre-saml.] og »Taskenspilleren« [1861] bleve vel særlig til under Paavirkning fra Gleyre'sk Kunst. Langt større Popularitet nød hans skælmske og gratiøse Skildringer af antikt Husliv, først og fremmest det saa ofte reproducerede, nydelige, men lidt sødladne »Min Søster erikkeher« [1853], endvidere »Romersk Teaterplakat« [1852], »Det var ikke mig« [1855], »Jomfruen fra Lesbos«, »Aurora« [1864] o. s. v. — Arbejder, der vise ikke ringe Stilfølelse, som han ogsaa havde haft Lejlighed til at uddanne under sin Virksomhed i sin Tid som Maler ved Sévres-Porcelænfabrik, og give gode antikke Interiører, — men hvis agerende Personer med deres lidt »rokokoagtige« Koketteri ganske høre moderne fransk Aandsliv til; særlig hans Fremstilling af Børn og purunge Piger er i høj Grad indsmigrende, om end lidt vel kælent tillavet. Hans lyse, sarte, dekorativt flygtige Kolorit harmonerede med hans Billeders lette Indhold. *A. Hk.*

Hamp {*Cannabis* L.), Slægt af Hampefamilien (s. d.) med en enkelt Art, Alm. H. (*C. sativa* L.), en enaarig, indtil 3 M. høj Plante med kraftig Pælerod, opret, ugrenet, trind Stængel med forneden modsatte, opadtil spredte, 5—9-fingrede Blade med lancetformede, savtakkede Afsnit. Saavel Stængel som Blade ere ru af Kirtelhaar, der udskille et narkotisk, harpiksagtigt, stærkt lugtende Stof. Planten er tvebo. Hunplanten er større og kraftigere og med længere Voksetid end Hanplanten. Hunblomsterne ere samlede i aabne Nøgler i Bladakslerne og have et udelt Bioster, der hylster-

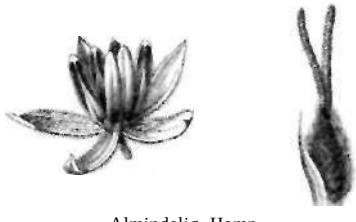
Almindelig Hamp.
Blomstrende Gren af Hunplanten.

formet omslutter Frugten, samt to lange Ar. Hanblomsterne sidde i Toppe fra Bladakslerne og have femdelt enkelt Bioster og 5 Støvblade. Frugten er en ægformet, graa Nød. Frøet har krum Kim og er uden Frøhvide. 1,000 Frugter (»Hampefrø«) veje ca. 16 Gr. H. antages at være hjemmehørende i Centralasien. Den er en meget vigtig Kulturplante, hvis Dyrkning gaar tilbage til Oldtiden. Den omtales saaledes i ældgamle kinesiske Værker, ligesom Skytherne menes at have kendt den og bragt den til Europa ca. 1500 Aar f. Chr. I vore Dage er dens Dyrkning udbredt over næsten

Almindelig Hamp.
Stykke af en Hanblomsterstand.

hele den gamle Verden saavel som i Nordamerika, fortrinsvis dog i de tempererede Klimaer. Dens vigtigste Dyrkningsomraade i Europa er Rhin-Egnene, Sydtyskland, Frankrig, Norditalien, Ungarn, Polen og Rusland. I Danmark har den tidligere været dyrket en Del, men dens Dyrkning er nu næsten ophørt, og i Norge er den ligeledes I uden Betydning. Den kræver, for at naa normal Udvikling, en frugtbar, muldrig, sund, helst nogenlunde fugtig Jordbund, der maa behandles meget omhyggelig og tilføres rigelig og hurtigvirkende, kvælstofrig Gødning. Et Tilskud af Kogsalt menes at have en gavnlig Virkning paa Afgrøden. Da

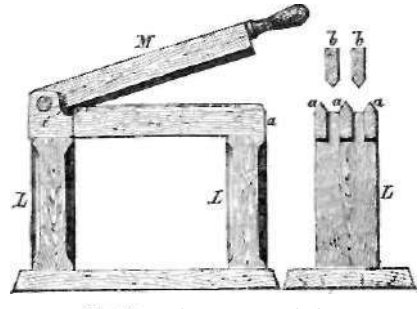

Almindelig Hamp.
Til venstre Hanblomst, til højre Hanblomst.

'de unge Planter ikke taale Frost, saas de først efter Nattefrostens Ophør, i Danmark omtrent midt i Maj. Udsædsmængden er 150 à 200 Kg. pr. Hekt.; hvor Hovedformaalet er at avle Frø, saas kun den halve Mængde. Den kan enten bredsaas og nedharves paa almindelig Vis eller radsaas med 15—20 Cm. mellem Rækkerne. Naar Bestøvningen er foregaaet, begynde Hanplanterne straks at visne, og disse maa da høstes. Høsten af Hunplanterne, der udgøre Hovedmassen, indtræder først en Maaneds Tid senere. — Der forekommer næppe tbotanisk forskellige Kulturformer; men i Tidernes Løb har der udviklet sig lokale »Stammer« af forskellig økonomisk Værdi. Den bedste Afgrøde skal man kunne vente efter Frø fra Italien, Elsass og Ungarn. Som Prydplante dyrkes den saakaldte »Kæmpehamp« (*C. s.* var. *gigantea*), der kun er en stærkt voksende Form af den almindelige H. *K. H—n.*

Efter Høstningen bliver H. underkastet en Rødning, en Behandling, hvorved de gummi- og harpiksagtige Stoffer, der sammenkitte de enkelte Taver, undergaa en Gæring og derved blive opløselige, saa at Taverne let kunne skilles fra hverandre ved de senere Behandlinger, medens Træstoffet mister sin Elasticitet og bliver skørt; de nævnte Stoffer gøre ogsaa Taverne stive og de deraf fremstillede Varer mindre holdbare. Rødningen er enten en »Dugrødning« paa aaben Mark, eller den foretages ved Nedsænkning af Stænglerne i Vand; den foregaar hurtigere i stillestaaende Vand end i rindende og hurtigere ved en højere Temperatur (25—30°) end i Kulden. Nu anvendes ofte Rødning i kunstig opvarmede Beholdere, i hvilke der undertiden tilsættes en ringe Mængde Svovlsyre. Tilsætningen af andre Syrer eller Alkalier o. 1. har ikke vist sig hensigtsmæssig; man kan vel derved fremskynde Processen noget, men skader Taverne. I det hele er det meget

Fig. 1.

Brage set fra Siden og forfra.

afgørende for Varens Kvalitet, at Rødningen ledes paa rette Maade, hverken for hurtig eller for langsomt, og afbrydes i rette Øjeblik, da Taverne ellers let blive skøre: den varer oftest 5—14 Dage, Dugrødning dog ved ugunstigt Vejr indtil 10 Uger. Forsøg paa at behandle H. ved mekaniske Midler alene, uden Rødning, have ofte været gjorte, men skulle ikke have ført til gode Resultater. Efter Rødningen bliver H. tørret og derpaa underkastet en mekanisk Behandling tilsigtende at frigøre Basttrævlerne og fjerne Trædelene, der ved Rødningen ere blevne stive og skøre, saaledes at de let lade sig brække itu; den første Behandling er oftest en Brydning eller Bragning, der kan foregaa for Haanden paa den i Fig. I viste Brage. Denne bestaar af et solidt Stativ, *L*, paa hvilket er anbragt tre skarpkantede Trælister *a*, og om hvis ene Ende en Vægtstang *M* kan drejes; *M* er forsynet med to lignende Lister *b*, der passe i Mellemrummene mellem *a*. Arbejderen trækker et Bundt Stængler hen over *a* og bearbejder dem samtidig med *b*, hvorved Træet knækkes over til Smaastumper, Skæver, af hvilke en Del falde ud

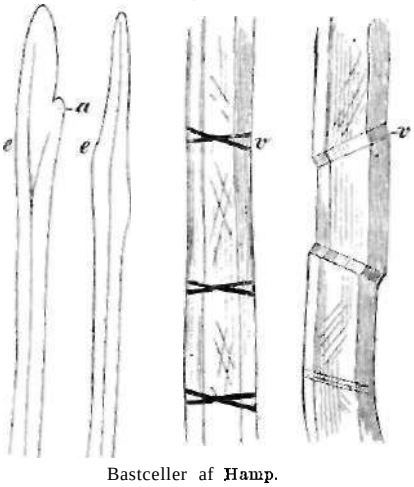
under Arbejdet, medens Resten fjernes ved de følgende Behandlinger. Til Erstatning af Haandarbejdet har man konstrueret en Mængde Maskiner, der alle virke paa lignende Maade, altsaa ved at knække Stænglerne paa saa mange Steder som muligt, idet Virkningen dog aldrig gøres kraftigere, end at Basttaverne lide det mindst mulige. De senere Behandlinger bestaa i en Bankning med Køller eller Stampning i Stampeværker, hvorefter undertiden kommer en Ribning eller en Skætning (Svingning); Ribningen er en Skrabning med en svær, stump Kniv; ved Skætningen lægges H. over et Bræt, og de frit nedhængende Ender bearbejdes med Kanten af et op- og nedad bevæget Bræt, idet Haandarbejdet her oftest erstattes af Maskiner, der præstere betydelig mere, men ikke levere en saa god Vare. Endelig bliver H. oftest underkastet en Hegling, egentlig en Slags Redning. Den hertil brugelige Hegle er vist paa Fig. 2. Paa et Bræt *a a c d* ere Hegletænderne *s* anbragte i flere Rækker, forsatte for hverandre, og gennem disse slaas og trækkes et Bundt H., hvis ene Ende Arbejderen har snoet om Haanden. Haandheglingen erstattes ofte af en Maskinhegling,

Fig. 2.

Hegle.

Fig. 3.

Bastceller af Hamp.

ved hvilken et i en Klemme fastspændt frit nedhængende Bundt H. bearbejdes samtidig fra begge Sider af f. Eks. to Remme uden Ende besatte med Hegletænder. Ved alle disse Behandlinger faar man til sidst 5—8 p. Ct. af de raa Stængler i Form af Taver, der kunne spindes.

Disse Taver bestaa af Bastceller, af cylindrisk Form (se Fig. 3) med en Længde af 5—55, oftest 15—25 Mm. og en Diameter af 0,015—0,050, oftest 0,022 Mm. De ere meget vanskelige at kende fra Hørrens Celler, fra hvilke de dog adskille sig ved de stumpe Ender *e*, der ofte ere svagt forgrenede, som vist ved *a*, medens Hørcellernes Ender ere stærkt tilspidsede og aldrig forgrenede; *v* er Forskydninger i Cellerne, ganske som de findes hos Hørren.

I Handelen skelner man mellem den uskættede Raahamp, Basthamp eller Pashamp, og den skættede Renhamp, der atter deles i flere Kvaliteter. Udførende Lande ere navnlig Rusland, Tyskland, Ungarn, Italien og Nordamerika; Spanien's, Rumænien's og Holland's Eksport er kun ringe. H. benyttes især til Rebslagerarbejde, Tove og Seglgarn, til Vævning af Sejldug og Hampelærred, især Paklærred, samt til Pap- og Papirmasse, og udmærker sig navnlig ved sin Styrke og Modstandsdygtighed mod Vandets Indvirkning. De ved Skætningen og Heglingen affaldende kortere Taver kaldes Blaar (s. d.). *K. M.*

Hamp, perennerende indisk, d. s. s. Perennial Indian Hemp; se Abroma.

Hamp, indisk, se Gambohamp og Haschisch.

Hampden [hä'mdn], Lord, se Brand, H. W. B.

Hampden [hä'mdn], John, engelsk Statsmand, født 1594 i Buckinghamshire, hvor hans Slægt havde boet siden Vilhelm Erobreren's Dage, død 24. Juni 1643. Allerede 1620 valgtes han ind i Underhuset, hvor han straks sluttede sig til Oppositionen mod Stuarternes ukonstitutionelle Regimente. Efter at Karl I 1626 havde opløst Parlamentet, uden at dette havde bevilget en eneste Penny, vakte H. Opsigt ved under Paaberaabelse af *Magna charta* at nægte at betale de Tvangslaan, Regeringen udskrev. Han fængsledes, men vilde ikke give efter og holdtes derfor en Tid lang interneret. Af større Betydning blev dog hans Optræden, da Karl I efter sit afgørende Brud med Parlamentet tog sin Tilflugt til de saakaldte Skibspenge (s. d.) Overbevist om Skattens Ulovlighed nægtede H. nemlig at betale de 20 Sh., han var paalignet, og førte sin Sag helt op til den højeste Instans, Skatkammerretten. Processen blev saaledes en Strid om selve Grundprincipperne i den engelske Forfatning, og da den endelige Dom med een Stemmes Flerhed gav Regeringen Medhold (1638), var det den almindelige Mening, at Resultatet skyldtes Fejghed og Bestikkelser, og H. blev Landets mest populære Mand. Da Karl I endelig nødtes til at sammenkalde Parlamentet, fik H. Sæde først i det »korte« og senere i det »lange« Parlament (1640). Hans Historie falder fra nu af sammen med England's, og i Forening med sin Ven John Pym stod han som den ubestridte Fører for den politisk-religiøse Opposition i Landet; »Alles Øjne vare«, siger en samtidig, »rettede paa ham som Fædrelandets Fader og den Lods, der skulde føre Skibet gennem Stormene og forbi Skærene«. Og han var denne Tillid fuldt ud værdig. Som god Taler og fortrinlig Debatør forstod han ypperlig at lede Husets Forhandlinger; selv hans heftigste politiske Modstandere havde Respekt for hans brave og pletfri Karakter, og uagtet han var en fuldblods Puritaner, var han dog i Modsætning til saa mange af sine Trosfæller tillige en fuldendt Gentleman, fintdannet og høflig i al sin Færd. Sammen med 4 andre af Partiets Førere blev H. Jan. 1642 anklaget for Højforræderi. Kongen fordrede ham udleveret; men han fandt ligesom de andre Beskyttelse i City'en, og Karl's Overgreb gav Stødet til det endelige Brud

mellem Konge og Parlament. I »den store Borgerkrig« deltog H. som Oberst for et Regiment Fodfolk, for største Delen Folk fra hans egen Hjemstavn, der snart blev en af Hærens bedste Afdelinger. I Parlamentet var han gennemgaaende optraadt mæglende og beroligende, om end han aldrig veg en Tomme fra sin Ret; nu vilde han derimod sætte alle Kræfter ind paa Kampen og søgte idelig at sætte Fart i den langsomme Overgeneral Essex. Hans militære Løbebane blev dog kun kort; thi allerede 18. Juni blev han haardt saaret i en lille Træfning ved Chalgrove, og faa Dage senere døde denne Puritanismens »Ridder uden Frygt og Dadel«. (Litt.: Lord Nugent, *Some memorials of y. H., his party and his time* [2 Bd. London 1831; hertil knytter sig en af Macaulay's Essays]). *M. M.*

Hampefamilien (*Cannabinaceae*), Familie af tokimbladede og frikronede Planter af Nældeblomstredes Orden, Urter med haandnervede, gerne stærkt delte Blade og fri blivende Akselblade. Mælkesaft findes ikke. Tvebo. Hanblomsterne have et 5-talligt Bioster og 5 Støvdragere, hvis Traade ere rette, Hunblomsterne et lavt, skaalformet og helrandet Bioster og en 2-bladet Støvvej. Frugten er en Nød; Frøene mangle Frøhvide og have krum Kim. 2 Slægter, Hamp og Humle (s. d.). *A.M.*

Hampefrø ere 3—4 Mm. lange, bredt ægformede, skarpkantede Nødder med en ujævnt farvet graalig Skal. Naar man vil indhøste H., lader man Planten vokse længere, end naar Taverne skulle indvindes, og udtærsker eller udkæmmer H. efter Høsten. Taverne lide meget i Kvalitet ved den længere Voksetid, men Frøene indhøstes dog, især i Rusland, i meget stor Maalestok, da de foruden som Saakorn ogsaa finde Anvendelse til Fremstilling af Hampeolie, Hampefrøolie. Frø avlede i et mere raat Klima søges meget til Udsæd i Lande med mildere Klima. Olien, der findes i en Mængde af 30—33 p. Ct. i Frøene, udvindes af disse ved Udpresning eller Udtrækning med Svovlkulstof; den er i frisk Tilstand gulgrøn, men faar senere en brunlig Farve, har en Vægtfylde af 0,927 og fryser først ved — 27,5°. Den bestaar hovedsagelig af Glycerider af Linol- og Linolensyre og er stærkt tørrende, dog ikke saa stærkt som Linolien, til Forfalskning af hvilken den bruges. I øvrigt anvendes den hovedsagelig til Fabrikationer af Sæber, navnlig bløde Sæber, og kommer næsten udelukkende fra Rusland. Resterne fra Udpresningen anvendes under Navn af Hampefrøkager som Kraftfoder (se Oliekager). H. finde i øvrigt ogsaa en Del Anvendelse som Foder til Stuefugle. *K. M.*

Hampefrøkager se Oliekager.

Hampegarn se Hamp.

Hampelærred se Hamp.

Hampeolie se Hampefrø.

Hampshire [hä'mpša], (Hants, Southhamptonshire), Grevskab i Sydengland, begrænses mod Nord af Berkshire, mod Øst af Surrey og Sussex, mod Syd af Kanalen, mod Vest af Dorsetshire og Wiltshire. Arealet er 4,199,5 □ Km. med (1891) 690,100 Indb. mod 354,700 i 1841, altsaa er Folkemængden fordoblet i de sidste 50 Aar, og Tætheden er (1891) 164 paa 1 □ Km. Kysten er indskaaret af flere Bugter, hvoriblandt Langston- og Portsmouth-Havnene samt Southhamptonwater ere de vigtigste. Grevskabet har gennemgaaende en bølgeformig Overflade, men gennemskæres fra Vest til Øst af to Bakkerækker, North- og South Downs, græsbevoksede Kridtbakker, gennemskaarne af frugtbare Dale med talrige Landsbyer, omgivne af Frugthaver. Agerlandet indtager over 40 p. Ct. af Arealet, om det end som overalt i England er i Aftagen, og Muldlaget over det til Kridtformationen hørende Underlag flere Steder er saa tyndt, at Agerbrug ikke kan betale sig; der dyrkes især Hvede, Turnips og Foderstoffer, ligesom Havebruget er betydeligt. Ogsaa paa Skov er Shiret rigt (ca. 10 p. Ct. af Arealet), af Eg og Bøg; særlig bekendt er den vidtstrakte New Forest mod Sydvest. Kvægavlen er meget betydelig; der holdes Hornkvæg, Heste, Svin og over 500,000 Faar af fortrinlig Race; omtrent en Fjerdedel af Arealet er permanente Græsgange, der stadig vokse i Omfang paa Agerlandets Bekostning. Industrien er ikke betydelig, kun Skibsbyggerier og Maskinfabrikker ere af Vigtighed. Hovedstaden er Winchester, men vigtigere ere Havnestæderne Southhampton, Portsmouth og Gosport; endvidere findes der en Mængde Badesteder, navnlig paa Øen Wight (s. d.), der hører til Shiret. *C. A.*

Hampshiredown[hä'mpšədaun]**-Faar** se Faar, S. 242.

Hampstead [hä'mstəd] se London.

Hampton [hä'mtən], By med 6000 Indb. S. V f. London ved Thames. Den har et stort Vandværk, der forsyner London med Vand, og har mange Villaer. I Nærheden ligger Hampton Court Palace, et Slot bygget i Tudor-Stil af Kardinal Wolsey. Da Kongen, Henrik VIII, fandt stort Behag i Slottet, ansaa Kardinalen det for klogest at forære ham det. Hampton Court Palace solgtes 1641 af Parlamentet og kom senere i Cromwell's Hænder; siden var det vedblivende Kongehusets Hovedresidens indtil Georg II's Tid. Slottet er omgivet af en Have i hollandsk Stil, med Terrasser og skyggefulde Alleer. Det indeholder en stor, for Publikum tilgængelig Malerisamling, med Malerier af Tizian, van Dyck, Claude Lorrain, Durer og Cranach etc.; en Del Malerier af Rafael ere blevne flyttede til South-Kensington-Museet. Tillige indeholder Samlingen en Mængde fra England's Historie bekendte Mænds Portrætter. (Litt.: Law, *Historical Guide to the pictures of H.* [1877]; samme, *H. in Tudor and Stuart time* [1885—89]). *C. A.*

Hampton [hä'mtən], By i den nordamerikanske Stat Virginia ved Bugten Hampton Roads, med (1890) 2,500 Indb., en Landbohøjskole for Farvede, et Invalidehus, Handel med Fisk og Østers. 8. Marts 1862 stod her en Kamp mellem Panserskibene Merrimac og Monitor. *S. B. T.*

Hampton [hä'mtən], John Somerset Pakington, Lord, engelsk Statsmand, født 20. Febr. 1799, død 9. Apr. 1880. Han var født Russell, men arvede 1830 en Slægtning paa mødrene Side og tog nu hans Navn Pakington. Ved Arven kom en stor Del af Flækken Droitwich i hans Eje, og han lod sig 1837 vælge her til Underhuset, hvor han sad i 34 Aar og hørte til de ivrigste konservative. 1846 blev han Baronet, men sluttede sig dog s. A. til Disraeli i Kampen mod R. Peel

og var siden en af hans trofaste Tilhængere. 1852 var han Koloni- og 1858—59 Marineminister, overtog 1866 igen Marine- og i Febr. 1867 Krigsministeriet indtil Decbr. 1868, da hele Ministeriet gik af. 1874 ophøjedes han til Peer som Lord H. og var senere første Regeringskommissær for Prøverne til den civile Embedstjeneste. *E. E.*

Hampton [hä'mtᵊn], Wade, nordamerikansk General og Politiker, er født 1818 i Staten Sydcarolina, var en stor Plantageejer og blev tidlig Medlem af sin Stats lovgivende Forsamling, hvor han tog Ordet imod Planen om at forny Slavehandelen. Skønt han personlig ikke ønskede nogen Sprængning af Unionen, tog han dog virksom Del i Borgerkrigen 1861—65 lige fra første Færd (i Slaget ved Bulls Run) og til det sidste som en dygtig Rytteranfører i Sydstaternes Hær (gav i Febr. 1865 Paalæg om at opbrænde al Bomuld i Sydcarolina og fremkaldte derved sin Fødestad Columbia's Brand). Krigen ødelagde hans Formue; dog raadede han indtrængende sine Landsmænd til at behandle Negrene vel og til at søge Forsoning med Nordstaternes Befolkning. 1879—91 var han Unionssenator. *E. E.*

Hampton Court Palace [hä'mtᵊnko.ᵊtpä'lᵊs] se Hampton, S. 424.

Hampton RoadS [hä'mtᵊnrå.dz], en Havbugt eller Red ud for Byen Norfolk paa Nordamerika's Østkyst ikke langt fra Byen Washington. H. R. er bleven bekendt i Søkrigshistorien ved de karakteristiske Kampe, som fandt Sted i Marts 1862 først mellem Nordstaternes Træskibe og Sydstaternes Panserskib »Merrimac« (Virginia), senere mellem dette og Nordstaternes Panserskib »Monitor«. De nævnte to Panserskibe ere omtrent de første, der havde været i Kamp. »Merrimac« var en raseret Fregat, pansret med 5_{12} X 5,0 Cm.'s Jærnplader, bevæbnet med 10 Kanoner, 16—18 og 24 Cm.'s Kaliber, og forsynet med en Støbejærns Væder. »Monitor« (konstrueret af Svenskeren John Ericsson) var et lavtgaaende med 5 Cm. Jærn pansret Skib med et Drejetaarn, hvori 2 Stykker 29 Cm. glatløbede Kanoner. 8. Marts ankom »Merrimac« paa H. R., hvor den fandt 5 af Nordstaternes Orlogsmænd til Ankers. Understøttet af 5 smaa Kanonbaade angreb den og ødelagde de to smukke Fregatter »Cumberland« og »Congress«. Da den næste Dag kom igen for at fuldende sit Ødelæggelsesværk, var »Monitor« imidlertid indtruffen og optog nu Kampen, der blev uafgjort, men dog havde til Følge, at »Merrimac« maatte fortrække. Denne Kamp, der klarligen beviste Panserskibenes Overlegenhed, blev Signalet til Bygning af disse Skibe over hele Verden. *C. L. W.*

Hamram (egl. den, der er stærk i Skikkelse), bruges i gl. Nordisk om den, der er i Stand til at vise sig i en overnaturlig Skikkelse, eller med overnaturlige Kræfter. Hamramheden mentes at have sin Grund i Nedstamning fra Trolde, i Nydelsen af Vilddyrskød, e. l.; den kom frivillig eller ufrivillig over en saadan Mand; den kunde standses ved at kalde ham med Navn, saa at hans menneskelige Væsen kom frem igen. Jfr. Bersærk, Bjarke. *A. O.*

Hamre se Færøerne, S. 343.

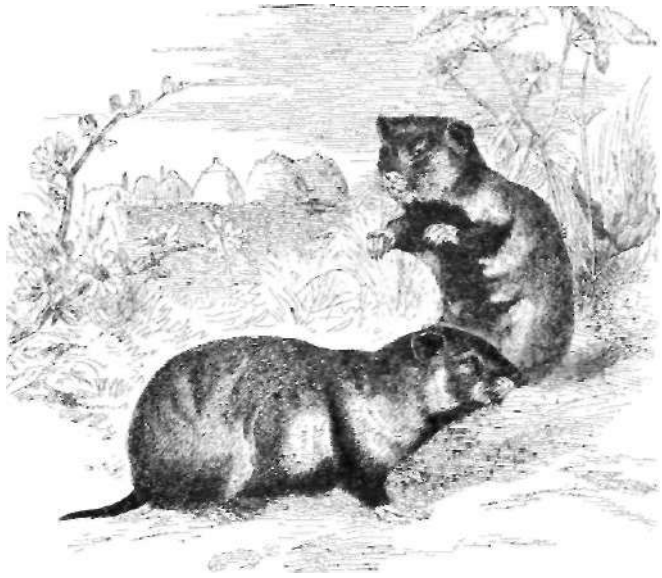
Hams (norsk), Skal eller Hylster paa Frø eller Frugt, f. Eks. Nøddehams.

Hamsa, i Indien Betegnelse for den fornemste Vandfugl (Gaas eller maaske Svane, jfr. Dansk »Gaas«); den antoges at kunne skille Mælken fra Vandet, hvori den var blandet, og spiller en stor Rolle i Poesi og Eventyr (se f. Eks. Damayantī). Særlig mærkes Ordets Anvendelse til at betegne: a) Brahmán's Forspand eller ham selv, for saa vidt som han bevæger sig omkring Verden paa de himmelske Vande, b) Solen, af samme Grund, c) Sjælen, baade den individuelle Sjæl (som bor i Hjertet) og Verdenssjælen (som undertiden tænkes boende i Solen jfr. Atman og Brahman), eventuelt identificeret med Narayana, Vishṇu, Kṛishṇa, Civa etc, d) Sannyāsin'er (se Brahmaner, S. 495) eller Bhikshu'er (s. d.) paa det næsthøjeste af de 4 Trin af deres Vandel; en saadan maatte ikke eje andet end en Vandkrukke, en Snor til at bære den i, en Almisseskaal, et Stykke Tøj om Lænden, en Stav og maaske ogsaa den hellige Snor (se Brahmaner, S. 495); han skulde opgive sit Veda-Studium (undtagen Āraṇyaka'erne, s. d.) og alle Ceremonier, undtagen at han skulde bade 3 Gange om Dagen og beholde det vaade Tøj paa, leve af Almisser, plage sig med lange Faster o. 1. og opholde sig under et Træ, i en Hule, ved en Flodbred eller paa lignende Steder og i Reglen kun opholde sig een Nat paa hvert Sted og øve Ekstase (Dhyana, s. d.) for derved at opnaa Forløsning (mokshase Brahmanisme S. 500). Paa det højeste Trin kaldes han Parama-H. (»højeste H.«) og bortkaster ogsaa de nævnte Genstande, ærer ikke Guderne eller Pitri'erne (s. d.), »betragter sit Legeme som et stinkende Aadsel«, er fuldstændig ligegyldig for alt, tænker kun paa Verdenssjælen (Atman) og opnaar Forløsning ved den Erkendelse, at han selv er eet med denne. Blot at holde sig til de ydre Former for Parama-H.'s Vandel er et Hykleri, som fører til Helvede. Største Delen af de nuværende Parama-H. ere dog stærkt mistænkte for at være saadanne Hyklere; de regnes i Alm. til Çiva-Dyrkerne og drive deres Uverdslighed saa vidt, at de lade sig made som smaa Børn. (Litt.: Weber, »Ind. Stud.«, II; Aufrecht, »Catal. Biblioth. Bodl.«; Wilson, *Religious Sects of the Hindus*). *S. S.*

Hamsfort, Cornelius, dansk Læge, Apoteker og Historiker, født i Kolding 6. Maj 1546, død i Odense 13. Maj 1627. H. var Søn af Christian III's Livlæge og Apoteker i Odense C. H. Han studerede i Padova især Medicin og Farmaci, men tillige Historie, og efter sin Hjemkomst til Danmark fortsatte han især sine historiske Arbejder, der væsentligst vare støttede paa gamle Dokumenter. Da han havde afsluttet sit Arbejde om Holsten's og Ditmarsken's Historie, rejste han atter 1579 til Italien, hvor han erhvervede Licentiatgraden i Medicin. Slutningen af sit Liv tilbragte han som Læge og Apoteker i Odense. Han fik ikke udgivet noget af sine historiske Arbejder, der væsentligst handle om de danske Bispers Historie i Middelalderen, men de bleve bevarede i Haandskrift og bleve navnlig benyttede af Langebeck i hans *Scriptores rerum Danicarum.* *G. N.*

Hamster (*Cricetus frumentarius* Pall.), en Gnaver, der er en Del større end en Rotte (i alt $^1/_3$ M. lang) og navnlig afviger fra denne ved sin korte, haarede Hale og sin brogede Pels. Hyppigst er den oventil gulgraa, sort under Bugen, paa Overgangen med rustrøde og hvidlige Pletter og

hvide Poter, i det hele et Særsyn mellem de meget ensfarvede Gnavere. Som Musene har den | Kindtænder, der dog have Knuderne oventil ikke i 3, men i 2 Rækker. Mest karakteristisk ere de 2 uhyre Kæbeposer, der aabne sig i Munden og strække sig under Huden til bag ved Skuldrene; indeni ere de klædte med en senet Hud, og fra deres Vægge gaar der Muskler til Lændehvirvlerne. Det er et kraftigt, undersætsigt Dyr med tyk Hals og katteagtigt Hoved; det har temmelig store, afrundede, nøgne Øren og store Øjne. H. er meget bidsk og ondskabsfuld, overfalder og æder alle mindre Dyr, ja sætter sig selv meget kraftig til Modværge mod Mennesker. — Mest berygtet er den dog for den umaadelige Skade, den anretter paa Marker med Korn, Bønner, Ærter o. l. Dem høster den regelmæssig hvert Efteraar, idet den samler sig Forraad paa indtil 50 Kg. for hver. Disse Masser bærer den hjem i Kæbeposerne, som den fylder, siddende paa Bagpoterne, medens den bøjer Straaene med Forpoterne og med disse og Munden hurtig tømmer Aksene, idet den tillige faar Tid til at fjerne de fleste Avner og Skaller. De tømmes endnu hurtigere ved at stryge udvendig med Forpoterne. Forraadskamrene ligge indtil 3 M. dybt i Jorden, og her har H. ogsaa sit lille, med blødt Straa udforede Bo, medens et regelmæssigt Net af Gange fører ud rundt om. Han og Hun bo ikke sammen, og uden for Parringstiden ere alle H. dødelige Fjender, der gerne kæmpe, til den ene Part bliver paa Pladsen og derpaa straks ædes af den anden. I de koldeste 2—3 Maaneder ligge de i Dvale. — H.'s farligste Fjender ere Ilderen og Lækatten, der opsøge dem i deres Gange. Musvaager, Høge, Ugler, Ravne tage ogsaa mange, og endda maatte man f. Eks. i Gotha i Aaret 1817 udbetale Præmie for 111,817 H., dræbte der i Omegnen, men da var det ogsaa »Hamsteraar« (Sprogbrug der, som »Oldenborreaar« i Danmark). H. yngle hurtig, faa mindst 2 Gange aarlig 6—18 Unger, der atter kunne yngle, naar de ere $^1/_2$ Aar gl. Alle Kornmarker i et temmelig smalt Bælte fra Obj i Sibirien til Rhinen ere udsatte for deres Angreb, naar Jorden ikke er for sandet og for stenet, hvad der kan hindre dem i let at faa et holdbart Bo. Navnlig Thuringen, Sachsen og Pfalz have været stærkt angrebne. I Danmark findes H. ikke. Skindet giver fint Pelsværk; Kødet er velsmagende, og Fattigfolk skaffe sig Korn ved at udgrave Forraadskamrene, hvor Kornet altid er særdeles velbevaret.

Hamster (*Cricetus frumentarius*).

Lophiomys.

Til samme Slægt *Cricetus* Cuv. høre mange Arter i den gamle Verden, og meget nær dem staa de amerikanske H. ell. »de hvidfodede Mus« (*Hesperomys* Waterh.), rotteagtige Dyr med spaltet Overlæbe og ofte en flad Negl paa Fortommelen, der er rudimentær og klo-løs hos *Cricetus*. Herhen høre et stort Antal forskellige Underslægter og Arter, der mod Nord mest ligne Mus og Hasselmus, men S. f. Troperne mere

H. og Studsmus. — Til disse to Slægter, *Cricetus* og *Hesperomys*, slutte sig dernæst to omfattende Grupper af Slægter henholdsvis i den gamle og ny Verden. De danne tillige med Studsmusene *(Arvicolae)* ifølge det af Winge i *E. Museo Lundii*, I, opstillede System Underfamilien *Cricetinae* af den store Familie: Musene (*Muridae*). — Til *Cricetus*-Gruppen slutter sig den mærkelige Slægt *Lophiomys* Milne-Edw. med kun een, i Træer levende Art fra Nordøstafrika med frit bevægelig Tommel o: en Haand paa Baglemmerne og en mægtig Manke af opstaaende Haar langs Ryggen. Endvidere Zokor'en (*Siphneus* Brts.) — et muldvarpeagtigt Dyr med Gravekløer som en Guldmuldvarp; fra Altai — og endelig 5 Slægter med kun seks Arter fra Madagaskar, ejendommelige for denne 0 og Gnavernes eneste Repræsentanter der. *M. Ml.*

Hamsterskind veksle meget i Værdi, efter som de faas af Dyr fra den tempererede Zone, der have graagylden Ryg, gule Sider og sort Bug, eller de komme fra Sibirien, hvor Dyrene ere helt sorte, idet sidstnævnte give et meget finere og dyrere Pelsværk. Der fremkommer aarlig 7—900 Dus. H. i den europæiske Handel, og Prisen paa disse varierer fra 50 til 160 Kr. pr. Dusin. *K. M.*

Hamsun, Knut, norsk Forfatter, er født 4. Aug. 1860 i Lom i Gudbrandsdalen, men opvokset i Lofoten, hvorhen hans Forældre, Smaakaarsfolk, toge ham med i 4 Aars Alderen. 17 Aar gl. kom H. til Bodø i Skomagerlære; men Trangen til at give sit sydende Hjerneliv Afløb drev ham til at bytte Sylen med Pennen. Snart saa han ogsaa sine første Vers paa Tryk, en lang Ballade, betitlet »Et Gensyn« [1878] og handlende om en skibbrudens hallucinerende Genskuen af den elskede. Ikke længe efter lykkes det ham ogsaa at fuldføre et større Værk, den barokke Fortælling »Bjorger« [1878], et Konglomerat af løjerlige, selvlavede Stemningsudtryk for den mest intense Selvbespejling, af haarde Virkelighedsbilleder fra Fattigmandsstuen og af lyrisk bløde Udgydelser over en ulykkelig Broder og en svigefuld Flamme. Ingen lagde Mærke til denne »Knud Pedersen Hamsund's« trods al sin Snurrighed meget mærkværdige Sjæleanalyse.

I den lille Fiskerby saa man en Tid den unge, bebrillede Særling lempe Kul paa Dampskibsbryggen, til han en god Dag var stukken af. 10 lange Aar flakkede han nu om som en fremmed alle Vegne; et Sted var han Skoleholder, et andet tjente han som Lensmandskarl; hist var han Stenbryder og her Vejarbejder. Men hans stovte Væsen og kløgtige Hoved vakte overalt Opsigt; en formaaende Mæcen kostede en Tid den begavede Autodidakt en Tur udenlands. Som ventelig førte den rodløse Flakken ind paa en Amerikadampers Mellemdæk. At blive Unitarpræst var det Maal, som vinkede; men videre end til Sporvognskusk, Krambodsvend og Kontorist drev han det ikke. En Sommerdag 1883 stod H. atter paa Gaden i sit Hjemlands Hovedstad. Nu skulde der gøres Alvor af at følge det litterære Kald; paa en tarvelig Hybel sankedes, i fuld Tilslutning til Tidens Smag, Studier efter Naturen. Men ind i Bearbejdelsen sneg sig friske Mindelser fra amerikansk Avislæsning; Ordene toge sig Ret til forbløffende Sammenstillinger og fik en spøgefuldt overdrivende Tone. H.'s Forsøg af denne Art bleve trykte i »Dagbladet« 1886. Imidlertid drev Litteratlivets Genvordigheder ham Efteraaret 1886 atter over Atlanterhavet; i Breve til »Verdens Gang« har han skildret Overrejsen og sin Virksomhed som Jordarbejder paa de endeløse Hvedesletter. Dog lykkedes det ham omsider at gøre sig gældende som Skønaand blandt de transatlantiske Skandinaver; i deres Hovedstad Minneapolis trak han godt Hus med en Række Foredrag over fransk Litteratur. — Oktbr. 1888 blev saa H.'s Navn med eet Slag berømt; i det danske Tidsskrift »Ny Jord« læstes en anonym Skitse med Overskriften »Sult«, som, da Forfatteren navngaves, gjorde den hidtil navnløse Vagabond til Dagens Løve. Den lille Novellestump satte alle unge Sind i Bølgegang med sin blussende Skildring af en Dagdrømmers Lidelser som Paria. Sin een Gang med Storm vundne Position har H. siden trods alt magtet at hævde. Til Amerika skar han straks Broen af bag sig; endnu i Aarevis efter dampede der frisk Røg af det Harmens Baal, han tændte derovre ved sin overmodige, men uimodstaaelig fængslende lille Bog »Fra Amerika's Aandsliv«. Endda grovere klang Sarkasmen, da den straks efter rettedes mod en hjemlig Halvgud, som først senere styrtedes: H.'s Brochure om »Lars Oftedal« [1889] var en Pamflet. Nogen Tid efter udkom »Sult« som Bog i stærkt forøget Skikkelse [1890]. Adskillig mere ekscentrisk virkede den store Roman »Mysterier« [1892], hvis rodløse Helt svælger i sine løsslupne Stemningers Dæmonisme, dem Læseren tvinges ind i gennem en forheksende Stilkunst, der intet sparer, som kan mætte Tidens Behov for raffineret Farveromantik og lyrisk fantastisk Mysticisme, alt imedens Forfatterens Hang til at nedslagte anerkendte Størrelser i Litteraturen slaar ud i højrøstede Haranger. Sin Trang til paa denne Vis at manifestere egen Uafhængighed havde H. allerede Aaret i Forvejen givet frit Løb, idet han under stærk Tilstrømning rundt om i Norge's Byer holdt tre Foredrag over Litteratur, krydrede med hidsige Haansord mod hans ældre samtidige paa det norske Parnas. I samme Tone gentog han ogsaa Aaret efter sine Angreb i det franske Tidsskrift »Revue des Revues«. Samtidig [1893] udstrakte han Angrebsfeltet til at omfatte tillige Pressen og Kunstnerstanden, paa hvis Tugt han i eet Aar ofrede to store Romaner, »Redaktør Lynge« og »Ny Jord«. 1894 udgav han »Pan«, helt og holdent en Symfoni af brusende Naturromantik. Senere har H. valgt Dramaet som Udtryk for sine Inspirationer. 1895 udgav han »Ved Rigets Port« og 1896 »Livets Spil«, der begge Slag i Slag spilledes paa Christiania Teater og vakte adskillig Opsigt, det første ved sine Udfald mod Liberalismen og den engelske Filosofi, det andet ved sin bisarre Tone og sin drøje Behandling af Erotikken. Sommeren 1897 blev han enstemmig indstillet af Forfatterforeningen til et af Statens Rejsestipendier, hvilket dog nægtedes af Regeringen. De to Skuespil, hvis Helt er samme Person paa forskellige Alderstrin, skulle fortsættes af et tredje, idet Trilogien har til Idé at skildre Alderens Evne til at skyde sit Offer ud af Livets Spil. At H. ogsaa mestrer Versformen, har han bevist ved en Cyclus »Feberdigte«, som 1895 stod at læse i Ugebladet »Tidssignaler«. Sine mange smaa Skitser samlede han 1897 under Titelen »Siesta«. Flere af H.'s Bøger ere oversatte til Tysk, Finsk, Fransk, Russisk og Tschekkisk. I »Norsk

ill. Familiejournal« 1898 har han meddelt nogle af sine »Oplevelser«. (Litt.: Hj. Christensen, »Unge Nordmænd« [1893]; Carl Nærup i »Kringsjaa«, VI; samme i »Stemninger og Skildringer fra den yngre Litteratur« [1897]). *C. Br.*

Hamŭlus, i Anatomien et oftere benyttet Navn paa Dannelser af Krogform; saaledes *h. pterygoideus*, en lille krogformet Spids paa den nedstigende Gren af Kilebenet (*processuspterygoideus*); *h. lacrymalis*, *h. laminae spiralis*, *h. ossis hamati*ere andre Eksempler. *E. A. T.*

Hamun, stor Saltsump paa Grænsen af Persien, Afghanistan og Belutshistan, paa alle Sider omgiven af Sandørkener. I den nordlige Del ligge Søerne H.-i-Saravan, hvori Floden Hilmend udmunder, og H.-i-Naizar, der optager Floderne Harud og Farahrud. Den sydøstlige Del af H. kaldes God-i-Sirren, Oldtidens *Aria palus*. H. er meget variabel med Hensyn til sin Udstrækning efter Aarets og Aarstidens Regnmængde. *C. A.*

Hamza, med Tilnavnet Isfahani, persisk Historieskriver fra 1. Halvdel af 10. Aarh. Det eneste Værk, der er bevaret fra hans Haand, er en Universalhistorie i 10 Bøger, affattet paa Arabisk og med Titelen: *Kitâb mulûkel-ard roelanbiga* ɔ: Verdens Konger og Profeter. Her skildres de gamle Perseres, Ptolemæernes, Grækenland's, Rom's og Byzans'es Historie; endvidere behandles Ægypten, Israel og de forskellige arabiske Riger. Det righoldige og vigtige Værk er udgivet med latinsk Oversættelse af Gottwaldt [*H. Annalium libriX*, St. Petersborg 1884]. Blandt de nu tabte Arbejder af H. nævnes særlig en Monografi over hans Fødeby Ispahan (*Kitâb Isfahân*). *J. 0.*

Han [a'], Landsby i Belgien, Provins Namur, ved Lesse, en Biflod til Maas. I Nærheden findes en Drypstenshule af ca. 1,100 M.'s Længde. *C. A.*

Hanau, By i Kongeriget Preussen, Provins Hessen-Nassau, Regeringsdistrikt Kassel, ligger ved Udmundingen af Kinzig i Main. (1895) 27,700 Indb., hvoraf ca. 1/5 katolske, Resten Protestanter. H. anlagdes i 13. Aarh. og fik 1303 Privilegium som Købstad. Ved Siden af den gamle By anlagdes 1597 af indvandrede Valloner og Nederlændere en ny Bydel med lige og brede Gader. Af gamle Bygninger findes to Raadhuse fra 1484 og 1537 samt det nu brugte fra 1633, endvidere et gammelt Slot, der forhen har tilhørt den landgrevelige Familie Hessen-Philipsthal. H. er den vigtigste Handels- og Fabriksstad i Regeringsdistriktet Kassel, den har Fabrikker af Guld- og Sølvvarer, 9 Diamantsliberier, 3 Platinsmelterier, Bryggerier, Maskinfabrikker og kemiske Fabrikker. I Nærheden findes det landgrevelige Slot Philipsruhe og Badestedet Wilhelmsbad. Ved H. stod 30.—31. Oktbr. 1813 et Slag, det sidste, Napoleon leverede i Tyskland. (Litt.: Junghans, »Gesch. d. Stadt und d. KreisesH.« [H. 1887]). *CA.*

Hanau, Gertrude, Fyrstinde af, (1806—82), Kurfyrst Fr. Vilhelm af Hessen's Gemalinde, født Falckenstein, var først gift med en preussisk Løjtnant, men lod sig paa den daværende hessiske Kronprins's Opfordring skille fra ham, ægtede Prinsen 1831, blev ved dennes Delagtighed i Regeringen s. A. udnævnt til Grevinde af Schaumburg og 1851, efter at hendes Gemal havde omstyrtet Forfatningen, til »Fyrstinde af H.«. Kurfyrstens Giftermaal medførte Brud med de fleste tyske Fyrstehuse (saaledes det preussiske Kongehus), en skæv Stilling til Landets Adel og ofte bitre Stridigheder med Landstænderne, da H., særlig for at sikre sine ikke arveberettigede Sønner betydelig Formue, ofte blandede sig i Regeringsanliggender. Efter sin Mands Død 1875 levede hun i Prag, Børnene førte Titelen Prinser af H. og Grever af Schaumburg.

Hanbal, Ahmed ibn H., berømt muhamedansk Teolog og retslærd og Stifter af en af de 4 Skoler, der anses for ortodokse, (780—855). H. lagde ved Fortolkningen af Koranen og Traditionen særlig Vægt paa det bogstavelige og tillod ikke vidtsvævende Analogislutninger. I sin dogmatiske Opfattelse hældede han til antropomorfistiske Anskuelser, hvilket paadrog ham Beskyldning og Forfølgelse som Kætter. Tilhængerne af hans Fortolkningsmaade kaldes Hanbalitter (udtalt Hambalitter); de findes særlig i Syrien og Mesopotamien. Deres krasse Bogstavtro har stillet dem som en Slags Puritanere over for de andre ortodokse Sekter; de have derfor ogsaa maattet lide forskellige Forfølgelser fra de senere abbasidiske Kalifers Side. H. er nu den mindst talrige af de 4 anerkendte Skoler. *J. 0.*

Hanblomst se Blomst, S. 169.

Hanbør se Livmoder.

Hancarville [ãkarvi'l], Pierre Francois Hugues d', fransk arkæologisk Forfatter, født I. Jan. 1729 i Nancy, død 9. Oktbr. 1805 i Padova. H. førte i sin Ungdom et meget bevæget Liv; en Tid var han Officer i wiirttembergsk Tjeneste. Efter at have oplevet mange Eventyr i forskellige Lande fulgte han med den engelske Minister William Hamilton til Napoli; her stiftede han Bekendtskab med Winckelmann og udgav: »Antiquitées étrusques, grecques et romaines, tirées du cabinet du chevalier W. Hamilton« [4 Bd., 1766—67], et Arbejde, hvoraf der senere fremkom et Par ny Udgaver. Bekendt er et litterært Bedrag, som H. begik, idet han lod udføre og udgive en Række utugtige Billeder, saaledes at de fremtraadte som Gengivelser af antikke Gemmer. *C. B.*

Hancock [hä'nkɔk], Winfield Scott, nordamerikansk General, født 1824, død 1886 i New York. Han blev Officer 1846 og tog Del i den mejikanske Krig 1847—48. Efter at være bleven Brigadegeneral 1861 i Potomac-Hæren gjorde han sig det følgende Aar særlig bemærket i Kampene ved Williamsburg og Fredericksburg og 1863 ved Chancellorsville og Gettysburg, hvor han blev haardt saaret. 1864 førte han et Armékorps i Felttoget i mod Richmond og var i de paafølgende Aar højestbefalende i forskellige Militærdistrikter, saaledes fra 1872 i det østlige Militærdistrikt med Sæde i New York. Han var en af de 3 virkelige Generalmajorer i Unionens Hær og det demokratiske Partis Kandidat ved Præsidentvalget 1880, da Garfield blev Republikkens Præsident. (Litt.: Goodrich, *Life of general W. S. H.* [Boston 1886]). *B. RB.*

Hancornia Gomez, Slægt af Singrønfamilien med en enkelt Art, *H. speciosa* Gom. (Brasilien), et lille Træ med hængende Grene, modsatte Blade og temmelig store Blomster. Frugterne spises, og der faas Kautsjuk af Mælkesaften. *A. M.*

Hand [hä'nd], 1) eng. Hestemaal = 4 Inches Længdemaal = 0,1016 M. 2) bengalsk Længde-

maal = 4 Ungullees = 3 eng. Inches = 0,0762 M. *N. J. B.*

Hand, Ferdinand Gotthelf, klassisk Filolog, (1786—1861), fra 1817 Professor i Jena. Hans filologiske Hovedværk er: *Tursellinus seu de particulis latinis* [4 Bd., Leipzig 1829—45, ufuldendt], en lærd og grundig Fremstilling af de latinske Smaaords Brug. Desuden har han skrevet en »Åsthetik der Tonkunst« [2 Bd., Jena 1837—41]. — (Litt.: Queck, »F. G. H. nach seinem Leben und Wirken dargestellt« [Jena 1852]). *A. B. D.*

Handeck, Vandfald, se Aare.

Handel er Ombytningsvirksomhed drevet som Erhverv, Køb og Salg af Værdigenstande — Varer eller Pengeeffekter — i den Hensigt at opnaa en Vinding ved Forskellen mellem Købs- og Salgsprisen. I videre Forstand henregner man til H. foruden det egentlige Køb og Salg ogsaa andet, der slutter sig nær dertil, saasom Spedition (s. d.), Skibsrederi og andre Virksomheder, der have med Varernes Omsætning at gøre.

De forskellige Arter af H. adskille sig fra hverandre dels i Henseende til Arten af de Genstande, hvormed der handles, dels i Henseende til Maaden, hvorpaa Forretningen drives. I første Henseende kan særlig mærkes Adskillelsen mellem den egentlige Varehandel, H. med faste Ejendomme og Pengehandelen o: Omsætningerne i Mønt, Veksler, Værdipapirer o. s. v. Inden for den egentlige Varehandel kan det endvidere bemærkes, at der er visse Varer, med Hensyn til hvilke H. de fleste Steder er ordnet paa en anden Maade end H. med saadanne Ting, der gaa ind under Begrebet »almindelige Handelsvarer«. Som Eksempel kunne nævnes Apotekervarer, Bøger, Musikalier og Kunstværker (se Boghandel), Kvæg, brugte Sager (Marskandiserhandel), Spirituosa o. a.

I Henseende til Maaden, hvorpaa Forretningen drives, kan først skelnes mellem H. en détail og H. en gros. Den førstnævnte gaar ud paa direkte at forsyne Forbrugerne med Varerne og falder derfor i det væsentlige sammen med Butikshandel, medens H. en gros gaar ud paa at sælge Varerne i større Partier til andre handlende. En skarp Adskillelse mellem de to Arter lader sig ikke altid gennemføre. I ældre Tid faldt den her nævnte Forskel oftest sammen med Forskellen mellem H. i lille og stor Stil, men i den nyere Tid har Detailhandelen ofte udviklet sig til Stordrift, navnlig gennem de i alle store Byer oprettede store Magasiner, der have en uhyre Omsætning og kræve en overordentlig stor Driftskapital.

Efter det geografiske Omraade, som Omsætningen strækker sig over, skelnes mellem indenlandsk og udenlandsk (international) H. Denne sidste kan enten bestaa i Indførsel af fremmede Varer til Forbrug i Landet og Udførsel af Landets egne Produkter (Specialhandel), eller i Køb af Varer i Udlandet for atter at sælge dem paa andet udenlandsk Sted (Mellemhandel, Transithandel).

En vigtig Adskillelse er den mellem Agentur og Kommissionshandel paa den ene Side og H. for egen Regning paa den anden. Agenten (s. d.) afslutter Forretninger for sin Mandants Regning og i dennes Navn og staar saaledes uden for Forretningens Risiko. Ved Kommissionshandel forstaas Forretninger, der gøres i eget Navn, men for en andens Regning. Kommissionæren er saaledes personlig forpligtet ved de Aftaler, han træffer med Tredjemand, og medens han er uden for den Risiko, der kan opstaa ved Forandringer i Varepriserne, kan han under Omstændigheder risikere Tab ved svigtende Betalingsevne hos Medkontrahenten, Misligholdelse af Kontrakten o. 1. En særegen Art af Kommissionshandel er Konsignation, der bestaar i, at Kommittenten, før Varerne ere solgte, sender dem til Kommissionæren, for at denne efter Modtagelsen skal sælge dem for hans Regning. H. for egen Regning bestaar i, at den handlende afslutter saavel Salg som Køb i eget Navn og for sig selv. Medens den handlendes Fortjeneste, naar han optræder som Agent eller Kommissionær, bestaar i den Provision, han beregner sin Mandant, beror Fortjenesten for den, der handler for egen Regning, i Forskellen mellem Købs- og Salgsprisen, og foruden den Risiko, der bæres af en Kommissionær, bærer han tillige den, der kan fremkomme ved Forandringer i Varepriserne i Tiden mellem Køb og Salg. Gaar denne Forandring ham imod — f. Eks. hvis Prisen falder, efter at han har købt, men før han har solgt — lider han et Tab; i modsat Tilfælde opnaar han en særlig Gevinst. Den almindelige H. for egen Regning er imidlertid ikke baseret paa en saadan ved Konjunkturerne fremkaldt Vinding, men paa det, som man i Alm. betegner som den normale Købmandsavance, der f. Eks. fremkommer ved den normale Forskel mellem Prisen paa Produktionsstedet og Afsætningsstedet, mellem Engros-Prisen og Detailprisen o. s. v. Fra denne almindelige H. for egen Regning adskiller sig Spekulationen, hvis Formaal er at drage Fordel af de Prissvingninger, som de vekslende Konjunkturer kunne fremkalde.

Efter de Veje, ad hvilke, og de Maader, hvorpaa Varerne forsendes, skelner man mellem Søhandel, Karavanhandel o. s. v.

En Forretnings Afslutning kan gaa ud paa, at det omkontraherede Varekvantum skal leveres straks, eller den kan omhandle et Salg, der skal effektueres paa et senere Tidspunkt, H. paa Tid eller paa Levering. Iblandt disse kan man atter skelne mellem almindelige Leveringsforretninger og Terminsforretninger. Af den første Gruppe kunne særligmærkes Forretninger, der afsluttes om saakaldte »svømmende« eller »rullende« Varer, o: Varer, der paa det Tidspunkt, da Forretningen afsluttes, ere indladede i Skib eller Jærnbanevogn, om Varer, der af Sælgeren inden en vis Tid skulle aflades fra eller leveres paa et bestemt Sted, og om Varer, der inden en vis Tid af Køberen skulle afhentes paa et bestemt Sted. Medens alle disse Forretninger ifølge deres Natur have Karakter af Effektivforretninger, saaledes at det er Køberens og Sælgerens Hensigt virkelig at modtage henholdsvis at levere et bestemt Varekvantum, behøver det samme ikke at være Tilfældet med Terminsforretninger, hvorved forstaas Leveringsforretninger, der afsluttes efter ensartede børsmæssig fastsatte Regler. Disse Regler fastslaa hovedsagelig en Kvalitetstype, en Enhed for Kvantiteten, saaledes at alle Terminsforretninger kun kunne dreje sig om Multipla af denne Enhed, og Bestemmelser om, paa hvilke Tids-

frister Forretningerne kunne sluttes, og hvorledes disse Frister skulle opfattes o. s. v. (se nærmere Børs, S. 1060). Reglerne faa i Alm. deres Udtryk i en fastslaaet Kursseddel, der indeholder alle Bestemmelser, saaledes at de kontraherende Parter kun behøve at paaføre den Kvantum, Leveringstid og Pris. Hensigten med saadanne Forretninger er ofte ikke at modtage og levere det omhandlede Varekvantum, men enten at benytte sig af kommende Prisforandringer i Spekulationsøjemed eller at sikre sig mod Tab ved Konjunkturforandringer paa samtidig udførte effektive Vareforretninger, og de afvikles derfor ofte ikke ved virkelig Levering og Modtagelse, men ved Likvidation paa forskellige Maader. Terminsforretninger kunne dreje sig saavel om Handelsvarer som om Værdipapirer, fremmede Møntsorter, Pengerepræsentativer o. s. v.

Verdenshandelens historiske Udvikling hænger sammen med Udviklingen af Transport- og Samfærdselsmidlerne og med den herved og ved de store Opdagelser betingede Inddragning af større og større Landstrækninger under det fælles Samkvem. Medens Oldtiden kun kendte interr national H. ad Karavanveje og Søveje, og Søhandelen i den fønikiske og den græsk-romerske Periode for Europa's Vedkommende maatte koncentrere sig om Middelhavet, førte senere Tiders Udvikling til, at Nord- og Østersøen droges med ind i Verdenshandelen (Hansaen). Amerika's Opdagelse gav Stødet til en ny Omvæltning, og Nordamerika's Udvikling til et selvstændigt Rige har i Forening med Australien's Kolonisation og Indien's Erobring, og i Forbindelsemed Opfindelsen af Dampskibene og senere af Jærnbanerne og Telegrafen skabt 19. Aarh.'s Verdenshandel, der omspænder alle 5 Verdensdele med et Net af Handelsveje til Lands og til Søs. Samtidig med den enorme Udvidelse af Handelsomsætningernes Omfang og af Verdenshandelens geografiske Omraade foregaar der lidt efter lidt en Omvæltning i Handelsteknikken. Som et Hovedpunkt i denne kan nævnes, at ogsaa paa dette Omraade Arbejdsdelingen gennemføres mere og mere. For det første i den Forstand, at Forretningerne specialiseres. Pengehandel og Varehandel adskilles fra hinanden, og Varehandelen specialiseres saaledes, at den enkelte Købmand i det væsentlige beskæftiger sig med en enkelt Varegruppe. Men dernæst ogsaa i den Forstand, at Beskæftigelser, som i tidligere Perioder hørte med til Købmandserhvervet, skille sig ud derfra. Dette gælder navnlig om Transport og Efterretningsvæsenet: medens Købmanden tidligere selv maatte besørge Transporten af sine Varer, er dette nu i en væsentlig Grad gaaet over til de selvstændig arbejdende Jærnbane- og Rederiinstitutioner, ligesom Post-, Telegraf- og Telefonvæsenet nu besørge Efterretningstjenesten. Ogsaa Opbevaringen af Varerne har paa mange Punkter skilt sig ud fra H., idet den besørges af Dok- og Pakhusselskaber. Paa denne Maade kommer den handlendes Virksomhed mere og mere til at indskrænke sig til Beregningerne og de herpaa sig støttende Dispositioner.

De forskellige Landes udenlandske Omsætninger ere omhandlede i Artiklerne om de enkelte Lande. Til Belysning af, hvorledes Omsætningen har udviklet sig, og hvorledes den fordeler sig paa forskellige Verdensdele og Hovedlande, skal her anføres nogle Tal, ved hvilke det dog maa erindres, at Handelsstatistikkens Opgørelse i det hele lider af store Mangler, og at man særlig ved en Sammenligning maa huske paa, at Tallene i Virkeligheden ikke ere ganske kommensurable, fordi Opgørelsesmaaden er forskellig i de forskellige Lande.

Følgende Tal vise samtlige Landes samlede Ind- og Udførsel i 20 Aar. (Da Tallene vise Ind- og Udførsel sammenlagte, maa man dividere dem med 2 for at finde Værdien af den virkelig transporterede Varemængde).

	Mill. Kr.		Mill. Kr.
1876	49,606	1886	53,019
1877	49.545	1887	54,795
1878	50,987	1888	57,115
1879	52,021	1889	61,290
1880	56,732	1890	63,326
1881	57,237	1891	64,973
1882	59,668	1892	61,703
1883	60,324	1893	61,134
1884	57.853	1894	60,703
1885	53,096	1895	63,385

Handelsstatistikken for 1895 viser følgende Fordeling mellem Verdensdelene (i Mill. Kr.):

	Indførsel.	Udførsel.	Tilsammen.
Europa	23,212	17,772	40,984
Amerika	5,480	6,064	11,544
Asien	3,291	3,526	6,817
Afrika	1,116	1,068	2,184
Australien	861	995	1,856

De enkelte Lande, der i dette Aar havde den største Ind- og Udførsel, vare følgende (i Mill. Kr.):

	Indførsel.	Udførsel.	Tilsammen.
Storbritannien og Irland	7,567	4,108	11,675
Tyskland	3,521	2,748	6,269
Nordamerikanske Fristater	2,904	3,015	5,919
Frankrig	2,678	2,429	5,107
Holland	2,165	1,766	3,931
Rusland	940	1,326	2,266
Britisk Indien	882	1,382	2,264
Østerrig-Ungarn	1,100	1,122	2,222
Belgien	1,210	997	2,207

Den økonomiske Betydning af, at H. drives som Erhverv, beror paa Nødvendigheden af, at der i det paa Arbejdsdeling baserede økonomiske Samfund indskydes et Mellemled mellem Producenter og Forbrugere, hvorved det bliver de handlendes Opgave at sikre Producenterne en regelmæssig Afsætning af deres Produkter og Forbrugerne en regelmæssig Tilførsel af deres Fornødenhedsgenstande. Ved at have sin Opmærksomhed henvendt paa at gøre Indkøb paa de Steder, hvor Varerne ere billigst, og paa det Tidspunkt, da det er fordelagtigst at indkøbe dem, og at sælge dem der, hvor de ere dyrest, og paa det Tidspunkt, da de fordelagtigst kunne afsættes, bidrager H. til at udjævne Overflod og Mangel saavel i Henseende til Sted som til Tid. Den sørger for, at Varerne føres fra de Steder, hvor der er forholdsvis Overflod paa dem, til de Steder, hvor der er forholdsvis Mangel, og at de opbevares fra det ene Tidspunkt til det andet. Endvidere er det H.'s gennem Tiderne skiftende Efterspørgsel og Udbud, der

virker regulerende paa Produktion og Forbrug, saaledes at store Prissvingninger, der kunne være lige uheldige for begge Parter, blive mindre hyppige og mindre voldsomme. De forskellige Arter af H. kunne hver for sig opfylde forskellige af de Opgaver, som H. som Helhed har. Detailhandelens Opgave er nærmest at bringe Varerne direkte i Forbrugernes Hænder, at fritage disse for Ulejligheden ved at opsøge Varerne enten hos Producenterne eller paa de centrale Afsætningssteder. Naar Engros-Handelen og Detailhandelen saa ofte ere adskilte fra hinanden, ligger dette i selve Arbejdsdelingens Natur, idet de to Virksomheder ofte kunne være af saa forskellig Art, at de hensigtsmæssigst udføres af Personer med forskellige Evner, Uddannelse o. s. v. H. en gros har den Opgave at købe Varerne af Producenterne, før de gaa ud i Detailhandelen. De fritage derved Producenterne fra selv at opsøge Kunderne og fra at ligge med store Lagere, saa at de blive i Stand til at anvende saavel deres personlige Evne og Arbejdskraft som den til deres Disposition staaende Kapital i deres Produktions Tjeneste. Det er denne H., som igennem de Bestillinger, den gør, paa sin egen Risiko angiver Normen for, om de forskellige Produktionsgrene skulle udvides eller indskrænkes. Det er Engros-Handelen, og særlig den internationale H., som sørger for, at Varerne blive førte fra Sted til Sted. Hvad særlig den internationale H. angaar, har den den Opgave at bringe de forskellige Nationer i ombyttende Samkvem med hverandre. Denne Virksomhed har dels en kulturel Betydning, idet Handelssamkvemmet fører Forbindelse mellem Nationerne paa andre Omraader med sig, og dels en rent økonomisk. Denne bestaar naturligvis først og fremmest i, at Landene blive i Stand til at forsyne sig med Varer, som af klimatiske og andre Grunde ikke kunne frembringes paa deres eget Omraade, men dernæst har den Betydning med Hensyn til Varer, der i og for sig kunne produceres i de Lande, der indføre dem. Idet den altid søger at købe op af dem der, hvor de ere billigst, og føre dem til de Lande, hvor de ere i højere Pris, bevirker den dels, at Forbrugerne faa dem billigere, dels at Producenterne i hvert enkelt Land ledes til særlig at kaste sig over de Produktionsgrene, med Hensyn til hvilke Landet har de største Produktionsfortrin, og hvis Varer derfor kunne frembringes med forholdsvis færrest Omkostninger, medens man overlader til Udlandet at forsyne Landet med andre Varer. Den internationale H. bidrager derved til, at Arbejdsdelingen ikke alene udvikler sig inden for de enkelte Landes Grænser, men at der ogsaa opstaar en Arbejdsdeling mellem Nationerne indbyrdes, hvorved hvert Lands Arbejde og Kapital anvendes paa den mest produktive Maade.

Det er klart, at det Vederlag, som H. maa beregne sig for sit Arbejde, sin Risiko og sine Udlæg af Kapital og Intelligens, maa give sig Udslag i et Tillæg til Salgsprisen, men det er ikke dermed givet, at denne derfor bliver højere, end den vilde blive, hvis Producent og Forbruger handlede direkte med hinanden. Afset fra, at dette i mange Tilfælde aldeles ikke er muligt, vilde det i adskillige andre Tilfælde kræve Ofre for de paagældende, der langt vilde overstige det Pristillæg, som beror paa Købmændenes Fortjeneste. Alene Sikkerheden for, at Varerne netop købes paa de billigste Steder og sælges der, hvor der er mest Trang til dem, kræver hos den handlende en handelsmæssig Uddannelse og Kundskab, som gør det nødvendigt, at denne Virksomhed gøres til et særligt Livserhverv, og den enkelte Forbrugers Beskæftigelse med Indkøbsvirksomheden vilde forhindre ham fra at bruge sin Tid og sin Kapital til sit eget Erhverv. Men hertil kommer jo dels de enormt forhøjede Omkostninger, der vilde følge af de enkelte Forbrugeres Indkøb i Smaapartier i Modsætning til Købmændenes Tilførsel af store samlede Varepartier, og dels at man i Mangel af en særlig Handelsstand vilde gaa glip af hele den ovenfor omtalte Virksomhed, der gaar ud paa at regulere Prisforholdene og at fritage Producenterne for den Ulejlighed, Risiko og Kapitalfastgørelse, som vilde være forbunden med altid at skulle ligge med store Varelagere og selv søge Afsætning hos Kunderne, og som de naturligvis maatte gøre sig betalt for hos Køberne. Den Fordyrelse, som Varen undergaar paa Grund af Købmandsavancen, bliver i Alm. ved den lette Adgang til Konkurrence dreven ned til det mindst mulige. Paa den anden Side kan der naturligvis tænkes Tilfælde, hvor der paa Grund af Sædvaner eller af andre Aarsager skydes flere Mellemled ind imellem Producenter og Forbrugere end økonomisk nødvendigt. Saaledes gives der Tilfælde, hvor Detailhandelens Udvikling kan faa en mindre økonomisk Karakter. Naar Forbrugernes Forsyning foregaar gennem en stor Mængde smaa Detailudsalg, fordyres Varerne, uden at dette medfører nogen Fordel for de handlende, idet der løber en hel Mængde Udgifter paa til Husleje, Indretning af de mange Lokaler, Folkehold, Skiltning, Reklame o. s. v. Paa disse Forhold har man adskillige Steder søgt at raade Bod ved Dannelsen af Forbrugsforeninger (s, d.).

Den Opgave at udligne Forskellen mellem Overflod og Mangel gennem Tiderne, tilfalder særlig Spekulationen, og heri ligger dens økonomiske Betydning. Den simpleste Form for Spekulation bestaar i at opkøbe en Vare, naar den er særlig billig, i Forventning om, at der paa et senere Tidspunkt vil blive Mangel paa den, og den derfor vil være i højere Pris. Saafremt en saadan Spekulation lykkes, vil Spekulanten foruden at skaffe sig selv en Fortjeneste ogsaa bevirke, at der fra den ene Periodes Overflod er bevaret Oplag til at formindske den følgende Periodes Mangel. De mere udviklede Spekulationsformer, der navnlig bestaa i Salg og Køb paa Levering, særlig paa Termin, virke i lignende Retning. Naar der paa Grund af rigelig Høst eller lignende er tilsyneladende Overflod paa en Vare, men Udsigterne for Fremtiden ere ringere, køber Spekulanten paa senere Levering. Han bringer herved Prisen til at stige og bevirker, at man omgaas sparsommere med Varen. Slaar Forventningen til, vil der altsaa være opsparet Varer for det senere Tidspunkts Trang, og idet han nu maa sælge for at dække sig for sit Indkøb, forhindrer han ved sit Udbud Prisen fra at stige saa højt, som den ellers vilde gøre i knappe Tider. Omvendt gaar det, hvis Forraadene ere knappe, men Spekulanten venter en senere Rigelighed. Han sælger da *in blanco*

og forhindrer derved Prisen fra at stige voldsomt, idet hans Blankosalg giver Køberne Lejlighed til at sikre sig deres kommende Forbrug. Naar saa den senere Rigelighed virkelig indtræffer, maa han foretage Dækningskøb, hvorved han forhindrer, at Priserne til Skade for Producenterne gaa urimelig langt ned. Han overtager ved disse Transaktioner en Risiko, som ellers maatte bæres enten af Producenterne selv eller af dem, der gøre effektive Forretninger i Varen (se nærmere Børs og Terminshandel). Hvis hans Beregninger ere helt urigtige, vil Spekulationen bringe ham selv Tab, i og hvis de ere gaaede ud over hans pekuniære Evner, vil Tabet ogsaa ramme hans Kreditorer. Men hans urigtige Beregninger ville ogsaa være uheldige for Samfundet. En urigtig Spekulation kan fremkalde ganske de modsatte Virkninger af en rigtig. Naar f. Eks. en Kornspekulant sælger *in blanco* i Forventning om en rigelig Høst, og der indtræder en knap Høst, vil Følgen paa Grund af hans Dækningskøb kunne blive den, at Prisen under de knappe Forhold drives endnu højere op, end den ellers vilde være bleven, og hans Spekulation har derfor skadet i Stedet for at gavne. Det er derfor af største Betydning for Samfundet, at Spekulationer kun drives af Personer, der have tilstrækkelig Kapitalkraft til at modstaa Tab, og tilstrækkelig Indsigt til at danne sig en Mening om kommende Prisforhold. (Litt.: C. Hage, »Haandbog i Handelsvidenskab« [Kbhvn. 1894]; Lexis, »Handel« [»Schonberg's Handbuch der politischen Ökonomie«, 3. Udg., Tübingen 1891]; Ehrenberg, »Der Handel« [Jena 1897]; Bastable, *Theory of international Trade* [London 1897]; Neumann-Spallart, »Übersichten der Weltwirtschaft« [Aarg. 1885—89 ved Juraschek, Berlin 1896]). *E.M.*

Handelmann, Gottfried Heinrich, tysk Arkæolog og Historiker, født 9. Aug. 1827 i Altona, død 26. Apr. 1891 i Kiel. Blandt hans historiske Værker kunne mærkes: »Die letzten Zeiten hansischer Übermacht im skandin. Norden« [Kiel 1853] samt »Geschichte der vereinigten Staaten« [Kiel 1856, 2. Udg. 1860] og »Herzog Adolf v. Holstein Gottorp, kaiserl. Kriegsoberst« [Kiel 1865]. Han udnævntes 1866 til Professor og »Konservator« for Oldsagerne i Provinsen Schleswig-Holstein og har udfoldet en rig litterær arkæologisk Virksomhed. Nævnes kunne saaledes: »Kieler Miinzkatalog«, udarbejdet i Forening med Klander [1. Bd., Kiel 1863—87], »Vorgeschichtliche Steindenkmäler« [1.—3. Hæfte, Kiel 1872—74], »Die amtl. Ausgrabungen auf Sylt« [1.—2. Hæfte, Kiel 1873—82], »Moorleichenfunde in Schleswig-Holstein«, udgivet i Forening med Pansch [Kiel 1874], »Über das Dannewerk«, »Der Runenstein von Gottorp« [Kiel 1888] og »Neue Mitteil. von den Runensteinen bei Schleswig« [Kiel 1889], udgivet henholdsvis i Forening med Liliencron og Splieth. Folkloristiske Skrifter ere: »Topogr. Volkshumor« [Kiel 1866] og »Weinachten in Schleswig-Holstein« [Kiel 1866]. Sammen med Lehmann har H. udgivet »Jahrb. f. die Landeskunde d. Herzogthumer« [9 Bd., Kiel 1858—69]. *M. M.*

Handelsagent se Agent.

Handelsakademi se Handelsskole.

Handelsbalance, Forskellen mellem Værdierne af et Lands Indførsel og Udførsel. Ved en gunstig H. forstaar man i Alm. det Forhold, at Udførselsværdien er større end Indførselsværdien, ved en ugunstig H. det modsatte Forhold. Disse Betegnelser stamme oprindelig fra den merkantilistiske Opfattelse af den internationale Handels Betydning. Denne Opfattelse gik ud fra, at den internationale Handel hovedsagelig havde den Opgave at skaffe et Overskud af ædelt Metal ind i Landet; dette skulde opnaas ved, at der udførtes større Vareværdier, end der indførtes. Efterhaanden ændredes Opfattelsen af den internationale Handels Opgave; man kom mere og mere til at betragte denne Handel som et Middel til at forsyne Befolkningen med dens Fornødenheder paa en mere økonomisk Maade, end det kan ske uden den, og samtidig viste Erfaringen, at Ind- og Udførselen af ædelt Metal ikke stode i det Forhold til H., som man tidligere havde antaget. Herved ændredes ogsaa den ældre Opfattelse af H.'s Betydning, og man lededes endog til at fraskrive den enhver Interesse. Dette er dog uberettiget. H. kan være et Symptom paa vigtige økonomiske Forhold; men for at vurdere dens Betydning rigtig maa man tage Hensyn til andre Momenter, der kunne komme i Betragtning, og fremfor alt maa man opgøre Balancen paa rette Maade. Den symptomatiske Betydning af H. ligger i, at en saakaldt ugunstig H. kan være et Tegn paa, at et Lands Indbyggere have Tilbøjelighed til at leve over deres økonomiske Kræfter, og at Landet som Helhed derfor skaffer sig en for stor Del af sine Forbrugsartikler ved at gøre Gæld hos Udlandet; men den behøver ikke at være det. I denne Henseende maa det undersøges, om den overskydende Indførsel er af den Art, at den tyder paa, at Befolkningen forbruger for store Summer til Fortærings- og Nydelsesmidler eller paa anden uproduktiv Maade, eller man fra Udlandet inddrager Kapitaler for at anvende dem i produktivt Øjemed. I sidste Tilfælde vil man jo ved saadanne Foretagenders Udbytte kunne forrente og betale den stiftede Gæld og endda kunne have Overskud. Men for at bedømme dette maa man ikke alene se paa de indførte Varers Art, men ogsaa paa, hvorledes Befolkningen i det hele anvender de produktive Kræfter, der staa til dens Raadighed; der er jo f. Eks. intet i Vejen for, at en stor Overskudsindførsel af Næringsmidler o. 1. kan anvendes til Lønning af Arbejdere, der virke i produktive Foretagender.

I Henseende til den rette Opgørelse af H. maa det dernæst erindres, at Forskellen mellem Indførsel og Udførsel af Varer i Virkeligheden ikke er den eneste Norm for, hvilke Fordringer Landene faa paa hverandre. Tilgodehavender i Udlandet kunne stiftes paa mange andre Maader end ved Udførsel af Varer. Naar et Lands Indbyggere f. Eks. drive Fragtfart for andre Lande eller paa anden Maade yde Tjenester, der skulle vederlægges, faa de en Fordring paa Udlandet, ganske som om de havde udført Varer. Paa samme Maade virker det, naar et Land har ældre udenlandske Tilgodehavender, som aarlig forrentes og afbetales. De Beløb, som repræsentere Renterne og Afbetalingerne, kunne dækkes ved Vareforsendelser fra Udlandet, uden at man derved kommer i Gæld til dette. Heraf forklares det, at et Land som England stadig kan have Overskudsindførsel af

Varer og samtidig Overskudsindførsel af ædelt Metal. Paa Grund af sine Kapitalanlæg er England mange Landes Kreditor (bl. a. ved at mange Englændere ere Ejere af udenlandske Obligationer), og Renterne dækkes ved Varetilførsler. I dette Tilfælde er altsaa den ugunstige H. et Symptom paa Landets Rigdom, men det vilde selvfølgelig være overilet at slutte, at dette ogsaa skulde være Tilfældet under alle andre Forhold.

At selv en virkelig ugunstig H. ikke behøver at medføre Udførsel af ædle Metaller, eller en gunstig H. Indførsel deraf, ligger i Nutidens udviklede internationale Kreditforhold. Naar et Land har modtaget flere Varer og andre Præstationer af Værdi fra Udlandet, end det har ydet til dette, behøver det ikke at betale Forskellen kontant, men kan vedblive at skylde den. Dette kan ske ved simpel Bogkredit mellem Købmænd og Banker i de forskellige Lande, men kan ogsaa ske paa den Maade, at Personer i det Land, som har et Overskud at udrede, sende Statsobligationer og andre Papirer til Likvidation deraf. — Et Lands samlede H. sammensættes jo af dets Vareforretninger med de enkelte fremmede Lande, og dets Forhold til disse kan være højst forskelligt. Saaledes har Danmark til Stadighed en gunstig H. over for England, men en ugunstig over for Tyskland, og Balancen bringes for en stor Del til Veje ved, at Fordringer paa engelske Debitorer overdrages til tyske Kreditorer til Dækning af Gælden til disse. (Litt.: Scharling, »Handelsbalancens Betydning og rette Opgørelse« [Kbhvn. 1872]; Goschen, *The theory of the foreign Exchanges* [14. Opl. London 1890]; Bamberger, »Reichsgold« [Leipzig 1876]). *E. M.*

Handelsbanker, Banker, hvis Hovedformaal er at give Kredit til Handelsforetagender. *E. M.*

Handelsberettigelse. Til den franske Revolutions store og gode Handlinger hører, at den i Tilslutning til Tanker, der vare hævdede af Turgot og Adam Smith, proklamerede Næringsfrihedens Princip i Modsætning til tidligere Tiders Lavsvæsen, Privilegie- og Monopolsystem. Det hedder saaledes i en fransk L. af 2. Marts 1791: *Il sera libre a toute personne de faire tel négoce ou d'exercer telle profession, art ou métier qu'elle trouvera bon.* Princippet er siden i sin Almindelighed optaget i mange andre Landes Forfatninger og Love, saaledes f. Eks. i den tyske »Gewerbeordnung« af 1869 og i den danske Grundlov, i hvilken sidste det udtrykkes i følgende forsigtige Ord: »Alle Indskrænkninger i den fri og lige Adgang til Erhverv, der ikke ere begrundede i det almene Vel, skulle hæves ved Lov«. Af Hensyn til Samfundets virkelige eller paastaaede Vel undergives Næringsfriheden og derunder Handelsfriheden da ogsaa overalt en stedse stigende Række Begrænsninger. Snart monopoliserer Staten visse Arter af Handel (f. Eks. Tobakshandelen), snart forbyder den helt Handel med visse Varer (f. Eks. Vildt i Fredningstiden), snart gør den enkelte Arter af Handel afhængig af Erhvervelse af et særligt Privilegium (f. Eks. Apotekerhandel), snart sætter den Handelen med visse Varer under en speciel Kontrol (Margarine, Gift etc), eller den kræver en offentlig Autoritets Medvirkning ved visse Former for Handel (f. Eks. Auktion), og endelig kræver den ofte som Betingelsc for overhovedet at udøve Handelsnæring, at vedkommende mod en vis Betaling forskaffer sig et Bevis fra en offentlig Myndighed, idet den samtidig for Erhvervelsen af et saadant opstiller Betingelser som Fuldmyndighed, Indfødsret eller dog fast Bopæl i Landet, straffri Vandel, Vederhæftighed etc. — De i dansk Ret gældende Regler om H. findes i Næringsloven af 29. Decbr. 1857, jfr. L. 23. Maj 1873; i Norge i Lov om Handel af 8. Aug. 1842, Lov om Haandværk af 14. Apr. 1866 og L. 4. Juli 1884 (se Borgerskab, Bunden Næring, Detailhandel, Groshandel, Grosserer, Købmandshandel, Købstadsprivilegium og Næringsbevis). *E. T.*

Handelsbreve, Breve skrevne af handlende i Handelsøjemed, se Handelskorrespondance. *C. V. S.*

Handelsbøger, de Bøger, hvori en Handelsforretnings eller anden Næringsvirksomheds Regnskaber indføres, og som tilsammen danne Virksomhedens Bogholderi (s. d.). I snævrere Betydning forstaas ved H. ofte særlig de Regnskabsbøger, det i Lovgivningen er paabudt Købmænd og visse andre næringsdrivende i Kjøbenhavn og Købstæderne at føre og lade autorisere af Øvrigheden (se Bogholderi, S. 260). Ved enkelte særlige Love er Forpligtelsen til at føre autoriserede H. bleven udvidet. Saaledes paalægges den ved Lov om en Ølskat m. m. af 1. Apr. 1891 enhver Ølbrygger, og ved Lov om Afgift af personlige Apoteker af 13. Apr. 1894 enhver Apoteker, uanset om Apoteket ligger i en Købstad eller ej. Medens Lovgivningens almindelige Bestemmelser intet som helst foreskrive om, hvad H. skulle indeholde, er det i sidstnævnte Lov paabudt, at Størrelsen af Apotekets Omsætning klart skal fremgaa af Bøgerne. *C. V. S.*

Handelsdepartement se Handelsministerium.

Handelsdirektorāt se Handelsministerium.

Handelsdisponént se Disponent.

Handelsdollar (Handelsdaler) ell. Handelspjaster kaldes nogle større Sølvmønter, som enkelte Stater prægede for Handelen med fjerne Egne som Afrika og særlig Østasien, f. Eks. den franske Piastre de commerce, den nordamerikanske og den japanske (Yen) Trade dollar, se Dollar, Dragedollar og Tael. *N. J. B.*

Handelsdomstole. De ældste H. vare Lavsretter, idet Forstanderne for de enkelte Handelskorporationer og Lavsforbund fungerede som Dommere (*consules, judices*) inden for disse. Tidlig omtales ogsaa — saaledes f. Eks. i en fransk Forordning fra 1294 — særlige Handelsdommere som beskikkede ved de enkelte store Markeder. Faste offentlige H. oprettedes i Frankrig ved Karl IX's Edikt af 1563, ligesom saadanne ogsaa længe have eksisteret i enkelte tyske Byer. Efter det i Frankrig udviklede System, der har overlevet Revolutionen og endnu der er det gældende, beklædes H. alene af Købmænd. Hver Ret bestaar af en Formand og flere Dommere (*juges consulaires*) samt Suppleanter; det juridiske Element fremtræder kun gennem Retsskriveren eller Sekretæren. Dommerne vælges af deres Standsfæller og fungere paa Tid og uden Vederlag. Antallet af Dommere i hver Sag er mindst 3. Retten

er kun Domsret i første Instans; dens Domme staa under Appel til de almindelige juridiske Overretter (et af Felix Faure m. fl. 1885 indbragt Forslag om ogsaa at skabe H. i Appelinstansen er ikke vedtaget). Procesmaaden er væsentlig simplere og friere end i den almindelige franske Proces. H. findes i øvrigt ikke overalt i Frankrig, men kun i særlig dertil udvalgte Byer. Antallet er for Tiden (1898) 223. — Det franske System har været overført til de fleste af Frankrig's Nabostater, men bestaar endnu kun i Belgien, medens Holland 1827, Spanien 1868 og Italien 1888 have afskaffet H.

I visse Dele af Tyskland fandtes forinden Procesreformen af 1877 H. ordnede efter indbyrdes forskellige Systemer. Fra 1869 fungerede som øverste Instans for disse den alene af Jurister besatte »Reichsoberhandelsgericht«. I den reformerede tyske Proces optoges — trods Protester fra mange lærde Jurister, der ønskede II. helt afskaffede — det hamburg-bremenske System, hvorefter H. i hver enkelt Sag beklædes af en juridisk Dommer som Formand ogto handelskyndige Dommere. H. fungere dog kun i første Instans og som Regel kun i Handelssager angaaende over 300 Rm. De ere derhos ikke organiserede som selvstændige Domstole over hele Riget, men kun som Bestanddele af de almindelige Landretter (»Handelskamre« ved Siden af »Civilkamrene«) paa saadanne Steder, hvor der antages at være særlig Trang dertil. 1885 var Antallet af Handelskamre 85, omfattende ca. 40 p. Ct. af Rigets Befolkning. Endelig er det kun, for saa vidt en af Parterne begærer Behandling ved et Handelskammer, at Sagen henvises til et saadant; ellers behandles den ved et Civilkammer. Den ovennævnte »Reichsoberhandelsgericht«'s Funktioner ere overgaaede til Rigsretten i Leipzig. — Paa mange Steder i Østerrig samt i enkelte Byer i Schweiz findes H. Derimod har England ingen H., skønt der er agiteret stærkt for at faa saadanne. Under Forarbejderne til den sidste engelske Procesreform udsendtes (1873) Spørgsmaal angaaende H. til en Mængde Autoriteter og sagkyndige i Ind- og Udland, men de indkomne Svar viste den største Uoverensstemmelse i Meningerne om dette Punkt. Imidlertid kan dog den engelske Dommer tilkalde sagkyndige Bisiddere, endvidere kan i mange Tilfælde hver af Parterne forlange Medvirkning af en Jury (eventuelt en *special jury*, s. d.), og endelig har den nyere engelske Lovgivning bemyndiget Domstolene til efter Omstændighederne at henvise den enkelte Sag helt eller delvis til Behandling i ved en særlig dertil valgt sagkyndig Dommer. — Nordamerika's Forenede Stater have ingen II. — I Danmark oprettedes ved L. 19. Febr. 1861 en særlig Sø- og Handelsret (s. d.) i Kjøbenhavn, hvilken paakender kjøbenhavnske Handelssager og ved Behandlingen af saadanne beklædes af den juridisk kyndige Formand og 4 handelskyndige Dommere. — Norge og Sverige have ingen H., men der har i begge Lande været Forslag fremme om Oprettelse af saadanne.

Som det tilstrækkelig fremgaar af H.'s Historie, hører Spørgsmaalet om H.'s Eksistensberettigelse saavel som om deres Indretning til de overalt meget omstridte. Forsvarerne for H. hævde, at Handelssager kun kunne faa en forsvarlig Bedømmelse ved Domstole, der helt eller delvis beklædes af handelskyndige Mænd, samt at Handelssager nødvendigvis kræve en hurtig og lidet formbunden Behandlingsmaade. Hertil svares fra anden Side, at overhovedet alle Sager bør have den hurtigst og simplest mulige Behandling, at den sagkyndige Bistand, som den juridiske Dommer kan have Brug for i Handelssager ligesaavel som i mangfoldige andre Arter af Sager, bør og kan tilvejebringes under Sagens Procedure, at man, hvis man ikke nøjes dermed, men vil gøre de handlende selv til Dommere, ligesaavel burde skabe Specialdomstole angaaende en Mængde andre særlige Livsforhold, at Købmænd ikke altid ville staa over for en Handelssag med samme Upartiskhed som den juridiske Dommer, samt at Sondringen mellem Handelssager og Ikke-Handelssager fremkalder en Mængde besværlige Kompetenccspørgsmaal. — I øvrigt kan der, hvis man mener at have Erfaringens Vidnesbyrd for, at H. gøre god Nytte, og man derfor af opportunistiske Grunde vil have saadanne, næppe være Tvivl om, at det dansk-tyske System, hvorefter H.'s Formand er en juridisk kyndig Dommer, er at foretrække for det fransk-belgiske, under hvilket de handelskyndige Dommere ere nødte til at søge den juridiske Bistand, som de dog ikke kunne undvære, hos en underordnet og uansvarlig Retsembedsmand. Derhos er der næppe Grund til, at Procesmaaden i Handelssager paa noget væsentligere Punkt skal adskille sig fra den almindelige Procesmaade, forudsat at denne i sig selv er godt og praktisk indrettet. (Litt.: Uppstrom, »Om domstolarnas inrattning«, S. 52—118 [Stockholm 1884], et af Forarbejderne til »Nya lagberedningens betankande ang. rättegångsväsendets ombildning«; L. Goldschmidt, »System des Handelsrechts« § 18 [4. Udg., Stuttgart 1892]; Lyon Caen og Renault, *Tratte de droit commercial* [1. Bd., S. 303—536, Paris 1889]). *E. T.*

Handelsetablissement. Enhver selvstændig Handelsvirksomhed kan betegnes som et H., men dette Udtryk bruges dog særlig om Filialer (s. d.) og Faktorier (s. d.). *C. V. S.*

Handelsfaktor, den handelskyndige Leder af et Faktori (s. d.). *C. V. S.*

Handelsfaktori se Faktori.

Handelsfirma d. s. s. Firma.

Handelsflaade er Fællesbetegnelsen for samtlige de i Staten eksisterende Handels- (Koffardi-) skibe, saavel Sejl- som Dampskibe. H.'s Størrelse kan angives enten efter Antallet af Skibe eller efter den samlede Tonnage (Maal for Rumindhold). Nedenstaaende Tabel angiver H.'s Størrelse for de vigtigste Stater (Lloyds eng. Reg. 1897):

Stater	Dampskibe paa 100 Tons og derover			Sejlskibe paa 100 Tons og derover		I alt	
	Antal	Tonnage Netto	Tonnage Brutto	Antal	Tonnage Netto	Antal	Tonnage Netto (af Sejlskibe) + Brutto (af Dampskibe)
Amerika	733	792,129	105,423	2,427	1,221,415	3,160	2,326,838
Belgien		96,601	137,521	3	910	101	138,431
Brasilien	209	83,710	129,513	100	26,000	309	155,513
Danmark	208	171,359	283,214	493	124,221	791	407,435
England	7,543	6,637,735	799,446	3,703	2,683,430	11,237	13,482,876
Frankrig	602	480,735	954,916	549	207,466	1,051	1,162,382
Grækenland	134	104,115	163,571	430	131,077	564	294,648
Holland	225	234,277	340,780	149	92,999	374	433,774
Italien	247	247,752	402,205	904	408,926	1,151	810,501
Japan	434	253,777	404,475	71	18,407	505	422,882
Kina	40	33,930	54,192	2	695	42	54,887
Norge	664	355-535	564,534	2,098	1,069,965	2,762	1,634,498
Portugal	42	33,639	55,393	134	45,099	176	100,492
Rumænien	14	3,833	7,401			14	7,401
Rusland	337	183,545	311,622	769	238,404	1,106	55,026
Siam	3	1,537	2,786	1	658	4	3,444
Spanien	420	328,777	506,580	303	81,207	723	587,787
Sverige	570	186,926	292,660	811	230,284	1,381	522,944
Tyrkiet	106	51,057	81,204	169	44,471	275	125,675
Tyskland	,029	965,850	540,961	594	479,951	1,623	2,020,012
Ægypten	11	6,880	11,589			11	11,589
Østerrig	185	167,065	271,772	"5	56,990	300	328,762

De tilsvarende Data efter *Bureau Veritas*'es Opgivelser ere meget mindre, fordi der i sidstnævnte kun er medtaget egentlige søgaaende Skibe af 100 T. Dr. og derover. Medtages alle Skibe lige ned til 4 T. Dr., bliver Danmark's H. i alt 442 Dampskibe med en Nettotonnage af 164,800 Tons og en Bruttotonnage af 276,800 Tons samt 3,199 Sejlskibe med henholdsvis 177,200 og 192,100 Tons Netto- og Bruttotonnage. Tilsammen altsaa 3,641 Skibe med henholdsvis 342,000 og 468,900 Tons Netto- og Bruttotonnage. *C. L. W.*

Norge's H. var 31. Decbr. 1896 962 Dampfartøjer med 351,799 Tons og 6,230 Sejlfartøjer med 1,214,759 Tons. Nettotonnagen for Fartøjer over 100 Tons udgjorde: for 2,193 Sejlskibe 1,095,525 Tons, for 583 Dampskibe 340,249 Tons.

Handelsflag kaldes det Flag, der føres af en Stats Handelsskibe, og som for øvrigt er det samme, der benyttes af private Personer i Land. I de fleste Stater adskiller H. sig en Del fra Orlogsflaget (Statsflaget), der benyttes af Krigsskibene samt mere eller mindre af Statsinstitutioner i Land; i nogle Lande, f. Eks. Frankrig, Holland, Amerika o. a., eksisterer dog kun eet Flag, der altsaa baade er H. og Orlogsflag. Det danske H. er rektangulært, rødt med hvidt Kors; dettes Bredde $1/7$ af Standerliget (den korte Led), de inderste røde Firkanter ere Kvadrater, Længden af de yderste er $1\,1/2$ Gang større end de inderste (der har dog udviklet sig en Praksis, ifølge hvilken de yderste Firkanter gøres endnu længere). Angaaende H. se i øvrigt Danske Flag og Norske Flag. *C. L. W.*

Handelsforbund, en nøjere Sammenslutning imellem forskellige Stater i Henseende til Forhold vedrørende Handelens Ordning. Navnlig angaa saadanne H. Ordningen af indbyrdes Toldforhold, og de vigtigste H. ere derfor Toldforbund og Toldforeninger. *E. M.*

Handelsforening, Forening af handlende til Varetagelse af fælles Handelsinteresser. I Kjøbenhavn varetages Engros-Handelens og Storindustriens Interesser først og fremmest af Grosserer-Societetet (s. d.) gennem dettes Komité, der dog maa siges i sin Virksomhed nærmest at repræsentere de handlende, som samles paa Børsen. Foreningen af kjøbenhavnske Manufaktur-Grossister er dannet for særlig at varetage denne Stands Interesser, navnlig ogsaa gennem en »Akkord- og Konkursafdeling«. Manufakturhandlerforeningen er oprettet 1862 og tæller (1898) 629 Medlemmer; den repræsenterer nærmest Detaillistinteresser. Dens Alderdomsforsørgelses- og Enkepensionskasse ejer en Formue paa omtrent 130,000 Kr., foruden nogle mindre Legater, og endvidere ejer Foreningen en Stiftelse med 20 Boliger (Ryesgade Nr. 119), et Understøttelsesfond med en Formue af 27,000 Kr. samt et stort Antal Legater. Desuden findes i Kjøbenhavn og Omegn talrige Foreninger af Detailhandlere, som have sluttet sig sammen til Varetagelse af fælles Interesser, snart efter de forskellige Fag, snart efter de forskellige Egne af Byen. Saadanne ere f. Eks. Isenkræmmerforeningen, Konditorforeningen, Urtekræmmerforeningen, Ølhandlerforeningen af 1875, Ny Carlsberg Ølhandlerforening, Vesterbros H., Sundbyerne's H. o. s. v. De kjøbenhavnske H.'s Fællesrepræsentation er en Centralorganisation for disse Foreninger, til hvilken for Tiden (1898) 23 af dem med et samlet Medlemstal af henimod 4,000 have sluttet sig. I alle danske Provinsbyer findes H., hvis Virksomhedsomraade er noget forskelligt paa de forskellige

Steder, men som i Hovedsagen virke til Fremme for vedkommmende Bys Handel, Industri og Skibsfart, føre Opsyn med de stedlige Handelsskoler, optræde hjælpende lige over for trængende handlende og deres efterladte og bestyre Legater, stiftede af handlende. Nogle af dem have oprettet Voldgiftskommissioner til Afgørelse af Forretningstvistigheder mellem Medlemmerne, andre ere tillige Begravelseskasser. Provinshandelsforeningerne have sluttet sig sammen i følgende 4 Centralforeninger: Centralforeningen for Sjælland's Stifts H., Lolland-Falster's Stifts Købstæders H., Centralforeningen af fynske H. og Foreningen af jydske H., og mellem disse og Grosserer-Societetets Komité er der stiftet en Samvirken til Fremme af Handelens Interesser og for at lette Behandlingen af herhen hørende Spørgsmaal. Ifølge Vedtægterne for denne Samvirken staar den aaben for Tilslutning af Fællesrepræsentationen for de kjøbenhavnske H., hvilken Tilslutning dog endnu ikke (1898) har fundet Sted. Virksomheden udøves af delegerede, hvis samlede Antal er fastsat til 50, hvoraf Grosserer-Societetets Komité for Tiden vælger 20 (idet 7 af disse eventuelt skulle vælges af den kjøbenhavnske Fællesrepræsentation), de 4 Provinscentralforeninger efter nærmere Regler tilsammen 30. De delegerede vælge af deres Midte et staaende Forretningsudvalg paa 9 Medlemmer, der sammenkalder de delegerede til et ordinært Handelsmøde, saa ofte det »skønner, at der foreligger saadanne for Danmark's Handelsstand almenvigtige Emner, der egne sig til offentlig Drøftelse, og som berøre den samlede Stands Interesser«. Foruden de delegerede kunne ogsaa andre Mænd indbydes til at deltage i Handelsmødets Forhandlinger. Om disse udsendes efter Mødets Afholdelse en udførlig trykt Beretning. — Om norske H. se Norge. *C. V. S.*

Handelsforretning se Forretning.

Handelsfuldmagt, i videre Forstand enhver Fuldmagt, der gives af en handlende som saadan; i snævrere Forstand den Fuldmagt, en handlende giver en i hans Forretning kaldsmæssig virkende Person til som saadan at afslutte Retshandler paa hans Vegne. Inden for denne sidste Kreds fremtræder igen den H., der benævnes Prokura (s. d.), med særlig Skarphed, idet de fleste Lovgivninger indeholde detaillerede Regler om en Prokuras Omfang. Om Omfanget af den andre Handelsfuldmægtige end netop Prokuristen tilkommende Bemyndigelse til at forpligte Principalen gælder ifølge nordisk Ret kun den almindelige, af Sagens Natur udledede, Regel, at saadant først og fremmest bestemmes ved den mellem Principalen og Fuldmægtigen foreliggende udtrykkelige eller stiltiende Aftale, men at denne dog ikke er ubetinget afgørende i Forhold til Tredjemand, nemlig ikke, for saa vidt Fuldmægtigen efter Principalens Foranstaltning eller i alt Fald med hans Vidende og uden Protest fra hans Side optræder paa en saadan Maade eller under saadanne Forhold, der hos Tredjemand maa fremkalde Forestillingen om en videregaaende Bemyndigelse. Derimod findes i den tyskøsterrigske Handelslovbog forskellige Regler til Bestemmelse af, hvilke Beføjelser der tilkomme en »*Handlungsbevollmächtigter*« i egentlig Forstand o: i Modsætning til paa den ene Side Prokuristen og paa den anden Side alle mulige andre, ikke netop som Handelsfuldmægtige betegnede, Fuldmægtige. *E. T.*

Handelsgartner se Gartner.

Handelsgeografi er Læren om Landenes Varefrembringelse og Vareomsætning. Den undersøger de enkelte Landes fysiske Betingelser (Jordbundsforhold, Klima, Mineralrigdom etc.) for at frembringe Varer, deres Plante- og Dyreliv samt de etnografiske, sociale og politiske Forhold, der kunne have Indflydelse; dernæst behandler den Omsætningen og de vigtigste Veje, ad hvilken den gaar, Mængden og Værdien, samt drager Sammenligninger mellem de enkelte Landes Produktion og Omsætning; herved kommer H. i nær Berøring med Statistikken og Nationaløkonomien. Navnet H. er ikke ganske heldigt, og i Tyskland benyttes derfor ogsaa i den senere Tid mere Navnet »Wirtschaftsgeographie«. Blandt de vigtigere Lærebøger i kunne nævnes: K. Andree, »Geographie des Welthandels« [Stuttgart 1881]; Jung, »Lexikon der H.« [Leipzig 1882]; Deckert, »Grundzuge der Handels- und Verkehrsgeographie« [Leipzig 1885]; S. Ruge, »Geographie insbesondere fur Handelsschulen und Realschulen« [Dresden 1891]; Egli, »Neue H.« [St. Gallen 1891] samt Dahlberg, »H.« (i Hage, »Haandbog i Handelsvidenskab< [1894]). *C. A.*

Handelsgødning se Gødning, S. 222.

Handelsinteressentskab se Handelsselskab.

Handelskammer (fr.: *chambre de commerce*, eng.: *chamber of commerce)*, en i mange europæiske Lande bestaaende Institution, der som Organ for de enkelte Byers eller Provinsers Handels- og Industriinteresser repræsenterer disse udadtil, navnlig lige over for Regeringsmyndighederne. H. udsender aarlige Beretninger om Handelens og Industriens Virksomhed paa vedkommende Steder, afgiver Skøn og Indberetninger og indsender til Støtte for Handelens og Industriens almindelige Interesser eller for vedkommende Egns Særinteresser Andragender angaaende alle svævende Spørgsmaal af Betydning for disse. H.'s Organisation er meget forskellig i de forskellige Lande; de fleste Steder er deres Stilling fastslaaet og ordnet ved Lov. I Danmark udøves et H.'s Virksomhed i Hovedsagen af Grosserer-Societetets Komité (se Grosserer-Societetet). *C. V. S.*

Handelskommis, en med al Slags almindeligt Arbejde paa Kontoret, paa Lageret eller i Butikken beskæftiget Medhjælper i en Handelsforretning. *C. V. S.*

Handelskommission. I daglig Tale bruges ofte Udtrykket Handelskommissionær om Personer, der ere bemyndigede til at afslutte Handeler paa en andens Vegne, uden Hensyn til om de optræde i eget Navn eller i denne andens Navn; men i teknisk Forstand forstaas ved H. Kontrakten om, at en Person (Kommissionæren) i eget Navn skal afslutte Handeler for en andens (Kommittentens) Regning. Det ejendommelige for den egentlige H. er saaledes, at den Tredjemand, med hvem der handles, ikke behøver at vide, at Kommissionæren ikke handler for egen Regning, hvilket bevirker, at der til Dels gælder andre Regler om Kommission end om Fuldmagt, og da først og fremmest den, at Kommissionæren i Modsætning til den almindelige Fuldmægtig staar som personlig for-

pligtet over for Tredjemand. — Efter som Kommissionærens Opgave er at købe eller at sælge for Kommittenten, tales henholdsvis om Indkøbskommission og om Salgskommission. Hvis ved Salgskommission Kommissionæren har de Varer, der skulle sælges, i sin Besiddelse, tales om Konsignation. Medens der med Hensyn til H.'s handelsmæssige Betydning og Ejendommeligheder henvises til Kommissionshandel og Konsignation, skal angaaende de ved II. opstaaende retlige Forhold her følgende bemærkes:

Den Kommissionæren til Salg overgivne Vare tilhører vedblivende Kommittenten, indtil den er solgt og overleveret en Køber, men gaar paa den anden Side ogsaa da over til at blive Køberens Ejendom uden Hensyn til, om Kommissionæren, Køberen uafvidende, har solgt den paa andre Vilkaar (f. Eks. til lavere Pris) end de ham af Kommittenten foreskrevne. Til den Købesum, der skal betales for Varen, har Kommittenten en særlig Ret fremfor Kommissionærens øvrige Kreditorer; men er Købesummen først indkasseret af Kommissionæren og indgaaet i dennes almindelige Beholdning, indskrænkes Kommittentens Ret til en almindelig Fordringsret paa Kommissionæren, for hvilken han i Tilfælde af Kommissionærens Konkurs maa konkurrere med dennes øvrige Kreditorer. Hvis Kommissionæren har solgt paa Kredit, indestaar han ikke Kommittenten for Køberens Betalingsevne, medmindre han ej kunde anses bemyndiget til at sælge paa Kredit, eller han har været uagtsom med sin Kreditgiven eller endelig særlig har paataget sig saadan Indestaaen (»staar del er eder e«). Saa snart en Kommissionær har købt den Ting, han ifølge den ham givne Kommission skal købe, bliver Kommittenten uden videre Ejer deraf, men Kommissionæren har en Sikkerhedsret deri, saa længe han ej er fyldestgjort af Kommittenten for sine Udlæg. Køber Kommissionæren paa Kredit af Tredjemand, men gaar fallit, inden han faar betalt, kan der være Spørgsmaal om, at Tredjemand kan gøre sit Krav paa Købesummen gældende direkte mod Kommittenten; men bortset herfra er Forholdet ved al Kommission det, at Kommissionæren og kun Kommissionæren hæfter over for Tredjemand, ligesom paa den anden Side alene Kommissionæren, saa længe Forholdet mellem ham og Kommittenten ej er afviklet, staar som den, der er legitimeret til at disponere over de af ham til Fordel for Kommittenten erhvervede Rettigheder. — Hvorvidt en Kommissionær er beføjet til selv at indtræde som Køber eller Sælger i Stedet for at afslutte Handel med Tredjemand, er et omstridt Spørgsmaal, der afgøres meget forskellig i de forskellige Lande. — (Litt.: Jul. Lassen, »Haandbog i Obligationsretten«, Spec. Del 1897, § 140). *E. T.*

Handelskompagnier er egentlig det samme som Handelsselskaber, men man betegner særlig med denne Benævnelse de store privilegerede Selskaber, som i 17. og 18. Aarh. dreve udenlandsk, navnlig oversøisk Handel. Denne Handel var forbunden med stor Risiko og lang Tids Fastbinden af Kapitalen, der oversteg Enkeltmands Evne. Oprindelig vare H. Sammenslutninger mellem Købmænd, der hver drev Handelen for egen Regning, men underkastede sig en fælles Ordning og gjorde Indskud til fælles Formaal; men efterhaanden udviklede de sig til egentlige Aktieselskaber, der af Regeringen ikke alene udrustedes med Korporationsrettigheder, men ogsaa med Monopoler paa visse Arter af Handel eller paa Handel med visse Lande eller Verdensdele og i nogle Tilfælde med politisk Myndighed over Kolonier. Den største Rolle spillede H. i de store Handelsstater Holland og England. Det hollandsk-ostindiske Kompagni stiftedes 1602 med en stor Kapital, spillede en stor Rolle i 17. Aarh., men tabte i Betydning i 18. Aarh. og opløstes ved dettes Slutning. Et 1621 stiftet vestindisk H. opløstes allerede henimod Midten af 18. Aarh. Af de engelske H. har det ostindiske den største Betydning. Det stiftedes 1600 og spillede senere en overordentlig Rolle, idet det forvaltede de indiske Besiddelser indtil 1858. Med Hensyn til dets Historie henvises til Artiklen Ostindisk Kompagni. Af andre engelske H. kunne nævnes det 1670 stiftede Hudsonbai-Kompagni og det 1711 stiftede Sydhavsselskab, der snart gik til Grunde efter at have været Hovedophavsmand til den berygtede »Sydhavssvindel« (*The south sea bubble* [1720]). En hel Del mindre H. førte ogsaa kun en kortvarig Tilværelse. I Frankrig stiftedes i Begyndelsen og Midten af 17. Aarh. et Par vestindiske Selskaber, der kun eksisterede en kort Tid. 1664 stiftedes det ostindiske Kompagni, der 1719 forenedes med det af Law stiftede *Compagnie d' Occident* (Mississippi-Selskabet), der ogsaa optog flere andre franske H. i sig. Det samlede H. fik Navnet *Compagnie des Indes* (s. d.). Af andre franske H. kunne nævnes: det kinesiske, det nordiske, Senegal-, Guinea-, St. Domingo-Selskabet o. a. Ogsaa Spanien, Portugal, Sverige, Rusland o. a. Lande stiftede adskillige H. For Preussen's Vedkommende maa hovedsagelig nævnes det af Frederik den Store 1772 stiftede »Seehandlungsgesellschaft«, der ledes af Staten og i sin Tid havde Monopol paa Handelen med Havsalt og Voks. Det eksisterer endnu (1898), men i meget forandret Skikkelse, idet det har mistet sine Privilegier og mere og mere gaar bort fra sine tidligere industrielle og kommercielle Forretninger. Det driver nu hovedsagelig Bankforretninger. I Danmark oprettedes 1616 et dansk-ostindisk Kompagni, der erhvervede Tranquebar og i nogle Aar drev Handel paa Indien, men maatte ophæves 1650. Et nyt Kompagni stiftedes 1670; det udfoldede en ret betydelig Virksomhed i Begyndelsen, men gik, væsentlig paa Grund af Kapitalens Utilstrækkelighed, tilbage og ophørte 1729. Det asiatiske Kompagni oprettedes 1732 og udrustedes med meget store Privilegier; Tranquebar med Tilliggende overdroges til det, og det fik store Lettelser med Hensyn til Told og andre Afgifter. Kompagniet indførte store Mængder af ostindiske og kinesiske Varer, dels til Forbrug i Danmark, dels til Eksport til andre Lande. Da Oktroien udløb 1772, blev den fornyet paa 20 Aar, dog med forskellige Modifikationer, deriblandt den, at Handelen paa Ostindien blev given fri for private mod Rekognitioner til Kompagniet, hvorimod dette beholdt Monopol paa Handelen paa Kina. Da Kompagniets Embedsmænd mentes at lægge den private Handel paa Ostindien Hindringer i Vejen, overtog Staten senere dets Etablissementer (der-

iblandt Tranquebar). Et glimrende Opsving fik Kompagniets Handel paa den amerikanske Frihedskrigs Tid under den væbnede Neutralitets Beskyttelse, og det arbejdede ogsaa med Held under Revolutionskrigene; men da Krigen udbrød 1807, og Englænderne opbragte største Delen af dets Skibe, fik det et Stød, som det ikke senere forvandt. Forsøgene paa at genoplive dets Handel efter Freden mislykkedes, og det opløstes 1843. Da Danmark 1671 havde bemægtiget sig St. Thomas og St. Jan, oprettedes samme Aar et vestindisk Kompagni, som 1733 købte St. Croix af Frankrig. Handelen fik ingen Betydning, og 1754 købte Staten St. Croix og gav Handelen fri ɔ: tillod alle danske Skibe at handle paa Vestindien. 1778 oprettedes et nyt vestindisk Kompagni. Dette fik intet Monopol, men opnaaede adskillige Begunstigelser, navnlig bestaaende i Frihed for visse Afgifter og i en Rentegaranti fra Statens Side. Under den nordamerikanske Krig tog den vestindiske Handel et betydeligt Opsving, idet de dansk-vestindiske Øer benyttedes som Oplagsplads for de krigsførende Magters Koloniers Produkter, som derfra førtes videre paa danske Skibe, men efter Fredsslutningen indtraadte der Tilbagegang, og Staten indløste Kompagniets Aktier. — Det almindelige H., der oprettedes 1747 hovedsagelig med den Hensigt at gøre Kjøbenhavn til Stapelplads for østersøiske Produkter, fik aldrig nogen Betydning. Oprindelig havde det ikke nogen Eneret, men fik senere Monopol paa den grønlandske, islandske og finmarkske Handel. Det opløstes 1774, og dets Aktier indløstes af Staten. Ringe Betydning havde ogsaa det afrikanske eller marokkanske Kompagni (1765—66) og det guineiske og østersøiske Kompagni (1781—88). *E. Af.*

Det i alt Fald efter sin Plan omfangsrigeste H., der nogen Sinde kom til at virke i Norge, var det ved kgl. Oktroi af 10. Maj 1739 efter Andragende af den kurpfalziske Generalsaltdirektør Joachim von Beust oprettede saakaldte »Fabrikkompagni«, ogsaa benævnt »Det norske Kompagni«. Dette II. fik overordentlig udstrakte Privilegier paa at udnytte Landets økonomiske Hjælpekilder, bl. a. med Indrømmelse af at have armerede Krigsskibe, Jurisdiktion, Toldfrihed for 10 Aar, Ret til at have eget Maal og Vægt, men kom imidlertid ikke til at spille nogen særlig fremtrædende Rolle. 1751 gik det med alle Herligheder og Rettigheder over til et Participantskab paa 10 Aktier, der 1760 hver deltes i 16 ny. Det norske H. drev navnlig Landets Glasværker. Idet Ejerne af de 160 Aktier 1775 modtoge Tilbud om at afstaa disse Værker mod en Betaling af 40 p. Ct. af Aktiernes Paalydende, var hermed H. praktisk talt opløst. *K. V. H.*

Handelskorrespondance, den i en Handelsforretning med dennes Forbindelser om Forretningsanliggender førte Brevveksling. En tydelig Haandskrift, fejlfri Retskrivning og Sætningsbygning og smagfuld Sprogbehandling kræves i første Linie af et Handelsbrev som af ethvert andet Skriftstykke. Dernæst bør et Handelsbrev fremfor alt være kort og klart. Handelsbreve have hyppig Karakter af Kontrakter; der stiftes ved dem ofte Retshandler af stor Betydning og Rækkevidde, og alt overflødigt bør derfor udelades, enhver Mulighed for Misforstaaelse udelukkes. Endelig er det for at kunne føre en H. nødvendigt at kende de sædvanemæssige Former for denne, og de brugelige handelstekniske Udtryk, som dels ere af almindelig Art, dels ere særlige for hver Forretningsgren. I Danmark og Norge maa det endelig i enhver større Forretning som Regel kræves af den, hvem Korrespondancen paahviler, at han er i Stand til at korrespondere, ikke blot paa Landets Sprog, men ogsaa paa eet eller flere af Verdenssprogene.

I den nyeste Tid komme Skrivemaskiner (s. d.) mere og mere i Brug til Udfærdigelsen af H. Den overordnede skriver enten en Kladde, der afskrives med Maskinen, eller han dikterer Brevet til Maskinskriveren eller til en Stenograf, der bagefter overfører det skrevne til almindelig Skrift med Maskinen. Denne Fremgangsmaade frembyder mange Fordele. Den overordnede sparer megen Tid og Arbejde og faar dog Brevene skrevne ganske efter sit Hoved. Afskrivningen tager kun halvt saa lang Tid som ellers, og Skriften bliver ensartet, klar og let læselig og tager mindre Plads end almindelig Skrift.

Til god Orden i enhver Forretning hører med Nødvendighed, at alle udfærdigede Breve kopieres før Afsendelsen, enten i Tidsfølge i særlige Kopibøger eller, efter en nyere Fremgangsmaade, paa løse Ark, idet da Breve fra og til samme Firma samles for sig. Undladelse af at kopiere afsendte Handelsbreve maa betragtes som grov Uorden og er ogsaa stundom af de danske Domstole i Tilfælde af Betalingsstandsning bleven anset med Straf (se Bogholderi, S. 260). (Litt.: C. Hage, »Haandbog i Handelsvidenskab« [Kbhvn. 1894]; Ch. Beissel, »Praktisk Haandbog for Handelskorrespondenter« [Kbhvn. 1882]; H. T. Madsen, »Norsk H.« [Bergen 1889]; Nissen, »Lærebog i Engelsk H.« [Kbhvn. 1896]; Nissen, »Lærebog i tysk H.« [Kbhvn. 1882]; Moth Lund, »Haandbog i fransk H.« [Kbhvn. 1896]; »Taschenbuch der Handelskorrespondent« Nr. I—X [Leipzig 1891—97]; F. Kitt, »Die Lehre von der kaufmännischen Korrespondenz« [Wien 1892]; O. Langer, »Englische Handelskorrespondent« [Stuttgart 1890]; O. Langer, »Franzosische Handelskorrespondenz« [Stuttgart 1889]). *C. V. S.*

Handelskoutumer se Handelssædvaner.

Handelskredit er enten Pengekredit, Kredit, som ydes en næringsdrivende i Form af en Sum Penge, en Kapital (s. d.), der mod en passende Rente stilles til hans Raadighed til Benyttelse i hans Virksomhed, eller Varekredit, Kredit, som den ene næringsdrivende indrømmer den anden eller sine private Kunder, idet han giver dem Udsættelse med Betalingen af de Varer, han har solgt dem, henholdsvis til videre Forhandling eller til Forbrug. For at grundlægge og drive en Næringsvirksomhed af hvilken som helst Art og Omfang er det stedse nødvendigt at have en større eller mindre Kapital til Raadighed. Den næringsdrivende, der ikke selv ejer de fornødne Midler, eller som efter en Tid lang at have arbejdet med egne Midler til Udvidelse af sin Virksomhed ønsker at have yderligere Kapital til Raadighed, maa skaffe sig denne til Laans, han maa søge Kredit. Det ligger i Sagens Natur, at jo mere en Mand ejer selv, desto lettere vil det være for ham at faa Penge til Laans; jo mere en Mand derimod trænger til

Kredit, paa Grund af hans egne Midlers Begrænsning, desto vanskeligere vil det være for ham at skaffe sig den. Men den næringsdrivende, der er kendt som dygtig, besindig og retskaffen, og som ikke ganske er blottet for egne Midler og personlige Forbindelser, vil dog under normale Forhold som Regel kunne faa den Kredit, han har behov. Han kan maaske laane hos en Privatmand, hvem han paa Grund af den store Fordel, han i sin Virksomhed vil kunne drage af Kapitalen, kan yde en høj Rente, eller han kan med eller uden Kaution (s. d.) skaffe sig en Kassekredit (se Bank, S. 542) i en Bank eller hos en privat Bankier.

En stor Del af den i en Næringsvirksomhed anbragte Kapital maa altid paaregnes at være bunden i de saakaldte udestaaende Fordringer o: de Penge, som haves til gode hos Virksomhedens Forbindelser for solgte Varer. Detaillisten maa i stort Omfang give Kredit til sine Kunder og faar paa sin Side til Gengæld Kredit hos Grossisten. I de forskellige Forretningsgrene gælder der forskellige Sædvaner med Hensyn til Kredittens Længde. Mellem næringsdrivende indbyrdes er den hyppigste Betalingsfrist 3 Maaneder fra Varernes Levering. For kontant Betaling ved Modtagelsen eller inden 8 eller 14 Dage indrømmes ofte en forholdsvis høj Rabat, dels som Rentegodtgørelse, dels begrundet i, at den Risiko og Mulighed for Bryderi og Besværligheder, som altid er forbunden med den lange Kredit, bortfalder. Uorden, Kniberi og alskens daarlig Slendrian bevirke ofte, at Skyldneren trækker Betalingen hen langt ud over den fastsatte Frist, og da Hensynet til Konkurrencen i Reglen tvinger Fordringshaveren til at gaa lempelig frem, bliver en 3 Maaneders Kredit ikke sjælden til 4, 5 og 6 Maaneder, inden Pengene komme. Enhver næringsdrivende sætter med Rette Pris paa at omsætte sin Kapital let og hurtig, og han indrømmer gerne en lavere Pris eller en høj Rabat, naar han er sikker paa at faa sine Penge straks og uden Vanskeligheder. Derfor køber altid den billigst, som betaler kontant. Den Rabat, han faar, er langt højere end den Rente, der betales af laante Penge, og Pengekredit er derfor stedse fordelagtigere end Varekredit.

For at undgaa Ulemperne ved den almindelige Varekredit, den saakaldte løse Kredit, forlanges det ofte, at Køberen skal give Accept (s. d.) for Fakturabeløbet. Skyldneren vil altid vise større Samvittighedsfuldhed med Hensyn til Indfrielsen af Vekselen ved rette Forfaldstid end af en løs Fordring, og Sælgeren opnaar desuden den store Fordel ved Diskontering af Vekselen (se Diskonto og Bank, S. 540) at faa Pengene disponible straks.

Lang Kredit hører særlig hjemme i uudviklede eller usunde Samfundsforhold. Jo højere et Samfund naar i økonomisk Udvikling, desto mere vil Tendensen gaa i Retning af kontant Betaling i alle Forhold. I den egentlige Storhandel bruges Varekredit i vor Tid ikke meget. I den indenlandske Engros-Handel i Danmark er 3 Maaneders Kredit i Reglen, men med Hensyn til Skyldnernes punktlige Opfyldelse af deres Betalingsforpligtelser haves i endnu store Fremskridt nødig. I Detailhandelen er lang Varekredit og ubestemte Betalingsterminer endnu i mange Forretningsgrene en vidt udbredt Uskik. Alt for mange saavel Købmænd som Privatmænd forstaa endnu ikke, at det er værdigst, sparsommeligst og bedst foreneligt med god Orden saa vidt muligt at betale sine Indkøb kontant og ikke misbruge sin Kredit, *C. V. S.*

Handelskriser, Forstyrrelser i Forretningslivet, som tilsyneladende vende tilbage med en vis Regelmæssighed og ytre sig i Fallitter, Mangel paa Afsætning med deraf følgende Standsninger i Produktionsvirksomheden og Arbejdsløshed. H. indfinde sig i Reglen efter en økonomisk Opsvingsperiode og kunne enten have en akut eller en mere langsomt forløbende Karakter. Aarsagerne til H. have nogle villet søge udelukkende i rent naturlige Forhold, saa som de vekslende Høstudbytter. Videst i denne Henseende gaar Jevons, der har villet sætte H.'s Periodicitet i Forbindelse med Solpletterne og de af disse fremkaldte Indvirkninger paa Jordens Frugtbarhed. I Modsætning hertil have andre (saasom Owen, Malthus, Sismondi, Rodbertus) udelukkende set paa sociale Aarsager og navnlig hævdet, at paa Grund af den store Mængdes (Arbejdernes) ringe Andel i det stadig voksende Produktionsudbytte kan Forbruget ikke holde Skridt med Produktionen, hvilket fremkalder stadige Standsninger i Afsætningen. De fleste se imidlertid Aarsagen til H. i en Blanding af naturlige, sociale og rent økonomiske Forhold. Misvækst og lignende naturlige Ulykker ville kunne forekomme under enhver økonomisk Ordning og ville kunne medføre pludselig økonomisk Tilbagegang og Standsning af Virksomheden i vide Kredse, og paa den anden Side kan den sociale Ulighed bevirke, at Opsving i Produktiviteten undertiden har vanskeligere ved at finde en tilsvarende Afsætning, end den vilde have, hvis Befolkningens Købeevne var ligeligere fordelt; men bortset herfra findes der i det økonomiske Samfunds hele Organisation Aarsager til periodiske Forstyrrelser. Hovedsagen er den gennemførte Arbejdsdeling, som gør, at den enkeltes økonomiske Velfærd ikke afhænger af, hvor meget og hvor godt han producerer, men af, hvorvidt han faar sit Produkt afhændet paa en lønnende Maade. Heraf følger to Ting: at Producenten eller de handlende, som af købe ham hans Produkt, maa forud beregne, hvor meget og til hvilke Priser der vil kunne sælges til Forbrugerne, og at disse Beregninger kunne blive gjorte til Skamme, baade naar Konkurrenternes Produktion stiger stærkere, end man havde ventet, eller de kunne fremstille Produktet billigere, og naar Forbrugernes Købeevne forringes. Den sidste Omstændighed har navnlig den Virkning, at et økonomisk Uheld, der rammer en eller anden betydelig Næringsvej, ikke i sine Følger indskrænker sig til dem, der direkte ere interesserede i den, men breder sig over vide Kredse og — med Nutidens udbredte internationale Handel — over mange Lande. Hvis en pludselig Tilbagegang med tilhørende Arbejdsløshed rammer den engelske Kul- og Jærnindustri, vil dette være et stort Tab for den danske Landbostand, hvis Smør- og Flæskeeksport til England skades, og den deraf følgende forringede Købeevne hos Landmændene og Landarbejderne vil virke tilbage paa de handlende, Fabrikanter og Haandværkere. At en pludselig Krise netop følger oven paa en stærk Opsvingsperiode har følgende Grunde: En rigelig Kapitalopsamling medfører en Tendens

til Nedgang i Rentefoden af solide Kapitalanbringelser, samtidig med at Forbruget af mange Varer stiger. Dette fører atter til, at Kapitalernes Ihændehavere søge Anbringelser, der kunne give et højere Udbytte, og det stimulerer til økonomiske Foretagender af enhver Art, særlig i den nyere Tid, hvor Aktieselskabernes Udvikling og Børsoperationernes Opsving i Forening med Bankers og Sparekassers Opsamling af Smaakapitaler gør det muligt at anvende enhver nok saa lille Kapital i det producerende Samfunds Tjeneste. Under saadanne Forhold gøres der i mange Produktionsgrene overdrevne Beregninger over det fremtidige Forbrug, samtidig med at man overser, hvor stærkt Udbudet vokser ved Konkurrenternes Produktion. Hertil kommer nu den Virkning, som Kreditten øver. En udstrakt Brug af Kreditten har dels den Følge, at den enkeltes Produktion og Spekulation kunne faa et langt større Omfang, end de vilde iaa, naar han var henvist til sin egen Kapital, dels den, at hans mislykkede Operationer ikke alene ramme ham selv, men ogsaa eventuelt hans Kreditorer. Kredittens Virkninger komme særlig frem, naar Talen er om Foretagender, i hvilke Kapitalerne fastgøres for længere Tid — saasom Jernbaneanlæg, Udtørringsforetagender, Byggeforetagender o. s. v. Naar ved Kredittens Hjælp en uforholdsmæssig stor Kapital er anbragt i saadanne Foretagender, vil dette kunne fremkalde en H., selv om Foretagenderne i sig selv ere af den Art, at de med Tiden ville kunne give et godt Udbytte, idet Nødvendigheden af at forrente og helt eller delvis tilbagebetale de laante Penge, inden Kapitalerne ere frigjorte, kan fremtvinge en Fallit eller Standsning af Arbejdet. Kredittens Tendens i Retning af at forstærke H.'s Voldsomhed kan sammenfattes derhen, at i en Opsvingsperiode ere Kapitalisterne villige til at give Laan, hvorved de forstærke Overproduktionen og Overspekulationen, og naar Tilbageslaget kommer, gribes de af Ængstelse, ophøre med Udlaan og kræve laante Kapitaler tilbage, hvorved de kunne ødelægge Foretagender, der i og for sig ere sunde, og saaledes forøge Krisens Omfang. Af mere specielle Aarsager til H. kunne nævnes: Svingninger i Pengenes, særlig Papirspenges Værdi, hvorved Producenternes og Købmændenes Beregninger over Varepriserne forstyrres, Overgang fra Fred til Krig eller omvendt, hvorved Samfundets Forbrugs Karakter pludselig forandres, store Opfindelser, der dels forandre hele Produktionens Karakter, dels kunne føre til overdrevne Fastgørelser af Kapital. — Ved de forskellige historisk forekommende H. har det ene eller andet Moment været stærkere dominerende end andre. Holde vi os til H. i 19. Aarh., kan først nævnes H. i England 1815, hvis Hovedaarsag var Fastlandsspærringens Ophør og de derpaa grundede Forhaabninger om rigelig Afsætning af England's og dets Koloniers Produkter paa Fastlandet. Dette stimulerede Produktion og Handel; men man oversaa, at Fastlandet havde indvænnet sig til at undvære engelske Produkter og dels havde knyttet Handelsforbindelser med de nordamerikanske Fristater, dels opelsket indenlandske Industrier (f. Eks. Roesukker) og endelig, hvad der maaske var Hovedsagen, at Fastlandet var forarmet og kun kunde købe lidt og til lave Priser. Altsaa sloge Beregningerne fejl. Atter 1825 ramtes England af en heftig H. Den stigende Velstand havde bragt Rentefoden langt ned, og dette var i hvert Fald en medvirkende Aarsag til, at Kapitalen i en overdreven Grad søgte Anvendelse i alle mulige oversøiske Foretagender, i udenlandske Laan og i Stiftelsen af forskellige Aktieselskaber. Landets Beholdning af Mønt og ædelt Metal strømmede ud, uden at *Bank of England* gjorde noget for at hindre det. Da Bankerne ikke længere vare i Stand til at fyldestgøre de Krav, der stilledes til dem, og Priserne paa Papirer, der vare drevne højt i Vejret, pludselig sank, opstod der en fuldstændig Panik. For Danmark's Forhold fik Krisen den Betydning, at den indvirkede uheldig paa det Statslaan, man netop paa denne Tid optog i England. I Norge medførte denne H., at adskillige af Landets store Eksportfirmaer gik fallit. En følgende engelsk H. 1847 var i Hovedsagen fremkaldt ved en ganske overdreven Fastgørelse af Kapital i Jærnbaneanlæg, og de herved fremkomne Misforhold mellem fastgjorte og disponible Midler skærpedes ved en betydelig Misvækst. De her nævnte H. tillige med en Del omtrent samtidige H. i Nordamerika og Landbrugskrisen (s. d.) i Danmark havde en territorialt begrænset Karakter, hvilket ikke var Tilfældet med de to store H. 1857 og 1873. Den første af disse havde som Baggrund det overordentlige økonomiske Opsving, som fulgte efter Guldopdagelserne i Kalifornien og Australien, Krim-Krigens Tilendebringelse, den ved Udviklingen af Dampskibs- og TelegYafforbindelsen skabte Sammenknytning af den gamle og den ny Verden, og den enorme Udvikling af Kreditten, dels igennem Institutioner som *crédit mobilier* og dens Efterligninger, dels igennem den voldsomt forøgede Brug af Vekselkredit. Særlig den sidste havde skabt en Solidaritet imellem Købmænd, baade i samme Land og i forskellige Lande, som bevirkede, at den enes Fallit trak de andre med sig. Krisen begyndte i Amerika, bredte sig over Tyskland, hvor den særlig ramte Hamburg, England, Frankrig og Østerrig. Gennem sine Kreditforbindelser droges den danske og norske Handelsstand med ind i Misère'n. Nationalbanken, der havde ydet en overdrevent stor Kredit gennem Vekseldiskontering, led selv Tab og var ude af Stand til at yde Hjælp, hvorimod Regeringen traadte til med Laan til en midlertidig oprettet Laanekasse. Ogsaa i Norge oprettedes en midlertidig Laanekasse. En H. i London 1866, der navnlig var fremkaldt ved et enkelt stort Firmas Fallit, ligesom en ved Jay Gould's Operationer fremkaldt Panik i New York 1869 (*black friday*), havde atter en lokal Karakter, hvorimod H. 1873 strakte sig over Østerrig, Tyskland, Nordamerika og Italien og i sine Eftervirkninger havde en langvarig Karakter. Saavel i Østerrig som i Tyskland er Overgangen fra 1860'erne til 1870'erne betegnet ved et vældigt Opsving i den spekulative Stiftelse af Aktieselskaber. I Preussen f. Eks. stiftedes der 1872 flere Aktieselskaber, end der i alt var stiftet indtil Udgangen af 1870. Den fransk-tyske Krig og Fredsslutningen foraarsagede Omvæltninger i alle Erhverv, og den store Krigsskadeserstatning benyttedes dels af mange tyske Stater til Tilbagebetaling af Statslaan, hvorved store Kapitaler ble ve ledige, og dels vakte den overdrevne Forhaabninger om de disponible Kapitaler, der ved den skulde

tilflyde Tyskland. Begge Dele bidroge til at stimulere Spekulationslysten. Den store Tilstrømning til Hovedstæderne vakte en vældig Byggespekulation. I Østerrig, hvor Befolkningen etterhaanden var kommen til Ro efter Krigen 1866, var Spekulationen nok saa vild som i Tyskland, og for Nordamerika's Vedkommende maa Hovedaarsagen søges i den overdrevne Vækst, som Jærnbaneanlæggene havde taget. Krachet brød først ud i Wien midt under Verdensudstillingen, derefter i New York og til sidst i Berlin, hvorfra den bredte sig over hele Tyskland. Ogsaa i de skandinaviske Lande havde man haft en lignende spekulativ Periode med efterfølgende Tilbageslag, der imidlertid ikke fik en saa akut Karakter som i de store Lande. Medens mange af de tidligere H. ret hurtig ere blevne efterfulgte af en Opsvingsperiode i Forretningslivet, blev dette ikke Tilfældet med H. 1873. Aarsagerne hertil maa dog ikke søges i selve Krisens Natur, men i andre Omstændigheder, hvoriblandt særlig maa nævnes de vanskelige Forhold, hvorunder det europæiske Landbrug har arbejdet i hele den følgende Periode, paa Grund af den oversøiske Konkurrence. Nogen almindelig Verdenskrise er ikke indtruffen i denne Periode, hvorimod der kan paapeges Forstyrrelser af mere lokal Natur, saasom ved Bontoux's (s. d.) Spekulationer i Frankrig 1882 og Baring-Krisen i London 1890, der var fremkaldt ved overdrevent Kapitalanlæg i sydamerikanske Værdipapirer. (Litt.: Tooke og Newmarch, *History of prices* [Lond. 1838—57]; Wirth, »Geschichte der Handelskrisen« [4. Opl., Frankfurt 1890; dansk Udg., Kbhvn. 1861]; Juglar, *Des crises commerciales* [2. Udg., Paris 1889]; Bagehot, *Lombard street* [8. Opl., Lond. 1882]; Jevons, *Investigations in currency and finance* [Lond. 1884]; Sismondi, *Etudes sur l'économie politique* [Paris 1837]; Rodbertus, »Zur Beleuchtung der socialen Frage« [Berlin 1875]; Bergmann, »Die Wirtschaftskrisen« [Stuttgart 1895]; T.H.Aschehoug, »Kriser og Depressioner« [i »Statsøkonomisk Tidsskrift«, Chra. 1898]). *E. M.*

Handelslovgivning se Handelsret.

Handelslære d. s. s. Handelsvidenskab.

Handelsmarine d. s. s. Handelsflaade.

Handelsministerium. At Staten har stor Interesse i Handelens Fremme, og at det hører til dens Opgaver at træffe Foranstaltninger til kraftig at understøtte samme og de dermed i Forbindelse staaende Formaal er en for længst baade i Praksis og Teori anerkendt Sandhed. Da disse Foranstaltninger imidlertid kunne være af indbyrdes højst forskellig Natur, har dette medført, at deres Iværksættelse ofte har været overdraget forskellige, af hinanden temmelig uafhængige Grene af Stats-styrelsen, og det er først senere i Tiderne, at Opmærksomheden for Alvor er bleven vakt for Ønskeligheden af, at Omsorgen for Handelsinteresserne fra Statens Side i det hele og store, saa vidt muligt, samles paa een Haand, der med større Kraft og Overblik kan føre dem i den rigtige Retning. Saaledes er efterhaanden opstaaet Kravet om Oprettelse af en fælles Statsstyrelse for Handelsanliggender, hvis Chef maatte være Medlem af Regeringen, altsaa om Oprettelse af et H. eller i Mangel deraf dog af et selvstændigt Handelsdepartement under et af Ministerierne, eller, som det ogsaa er blevet kaldet, af et Handelsdirektorat.

I England, hvor man er naaet videst frem i saa Henseende, haves der et *board of trade*, hvis Chef er Medlem af Kabinettet, og under hvilket tillige Omsorgen for Industri og Næringsdrift i Alm. er henlagt. I Preussen blev der 1844 oprettet et selvstændigt Handelsdepartement under Indenrigsministeriet, og dette blev 1848 omdannet til et Ministerium for Handel og offentlige Arbejder, fra hvilket atter senere bl. a. et Landbrugsministerium udskiltes. I Forfatningsloven af 16. Apr. 1871 for det tyske Rige underlagdes Omsorgen for Handels- og Toldlovgivningen, Mønt, Maal og Vægt, Pengecirkulationen, Bankvæsenet, Patenter, Søfart og delvis Konsulatsvæsenet Rigsstyrelsen under et staaende Udvalg for »Handel og Samfærdsel«, hvis Medlemmer aarlig vælges af Forbundsraadet under Præsidium af en af Kejseren beskikket Handelsminister. I Østerrig fik man 1861 et Ministerium for Handel og Økonomi, der senere er blevet noget omdannet, saaledes bl. a. derved, at Forsorgen for Agerdyrkningen henlagdes under et selvstændigt Ministerium, hvorimod ogsaa Post-, Telegraf- og Jærnbanevæsenet blev tildelt Handelsministeriet. I Frankrig er Omsorg for Handelen forenet med Bestyrelsen og Varetagelsen af de offentlige Arbejder i Alm., hvilket ogsaa gælder om Italien, hvor imidlertid Agerbrug og Handel ere forenede under eet Departement. I Holland og Belgien er det Indenrigsministeren, i Rusland Finansministeren, som er Vogter for Handelsinteresserne.

Blandt de nordiske Riger maa vel Sverige for Tiden siges at indtage den mest fremskredne Plads, idet der i det under Indenrigsministeriet, »Civildepartementet«, sorterende, saakaldte »Kommercekollegium« med en Præsident og 4 Raader med underordnede Kontorer findes en samlet, sagkyndig Myndighed, hvem Omsorgen for Handel og Søfart tillige med Fabrik- og Haandværksdrifter overdragen; dog er herved at mærke, at Konsulatsvæsenet henhører under Udenrigsministeriet og Navigationsskolevæsenet, Lods- og Fyrvæsenet under Marineministeriet. I Norge er det Kontoret for Handels- og Konsulatssager, som under Indredepartementet delvis varetager Handelssagerne, men Ansættelsen af og Myndigheden over Konsulernes Embedsførelse er endnu (1898) stadig som et Unionsanliggende overdragen den svenske Udenrigsminister; Lods- og Fyrvæsenet høre under Forsvarsdepartementets Marineafdeling, Havne- og Kanalvæsenet under Arbejdsdepartementet. I Danmark endelig, hvor ligeledes Konsulatsvæsenet er henlagt under Udenrigsministeren og Lods-, Fyr- og Navigationsvæsenet under Marineministeriet, er den umiddelbare Omsorg for Handelen henlagt under Indenrigsministeriets første Departement, som tillige varetager Industri, Haand værk- og Næringssager samt en broget Mangfoldighed af talrige andre Sager i Alm. Tid efter anden har der imidlertid rejst sig Bevægelse for at faa den danske Handelsstyrelse under bedre Kaar. Paa Initiativ af Grosserer-Societetets Komité har Regeringen gentagne Gange (1884—85 og 1886—87) paa Finansloven forlangt de fornødne Bevillinger til Oprettelse af et Handelsdirektorat, »under hvilket

de Anliggender kunde samles, der vedrøre Landets Handel, Skibsfart og Omsætningsforhold, og som nu ere spredte under forskellige ministerielle Kontorer«, særlig nævnes: Næringsforhold, Børsforhold, Mæglerforhold, Kursnotering, Lodsvæsen, Skibsfart, Konsulatsvæsen, Aktie- og Bankvæsen, Patentlovgivning, Mønt, Maal og Vægt, Skibsmaaling, Fabrikdrift o. s. v., saaledes at Direktoratet dels skulde have en administrativ Myndighed, fra hvilken der dog i visse Tilfælde skulde kunne rekurreres til Indenrigsministeriet, dels en konsultativ med Hensyn til Lovforslag vedkommende de herhenhørende Forhold. Senest i Efteraaret 1897 har Grosserer-Societetet atter rettet en udførlig Henvendelse til Regeringen desangaaende. *C. V. N.*

Handelsmonopol se Monopol.

Handelsmnsenm kaldes et Museum, hvori der i billedlig Fremstilling, i Modeller, Prøver af Handelsvarer o. s. v. er samlet alt, hvad der kan give Oplysning om Handelen, dens Historie og Geografi, dens Virksomhed og Virkemidler. I den nyeste Tid er opstaaet H. af anden Art med rent praktiske Formaal, hvor til Vejledning for Handel og Industri i vedkommende Land findes udstillet Raamaterialer og Industriprodukter fra andre navnlig oversøiske Lande, samt Brugsgenstande og Nærings- og Nydelsesmidler, saaledes som de der anvendes og foretrækkes. Deraf kan altsaa hentes Belæring om, for hvilke Artikler der i disse Lande kan være et Marked, og hvilke Artikler derfra kunne indføres. *C. V. S.*

Handelsmønter, Mønter, der ikke udpræges for at cirkulere som lovlig gangbar Mønt i de Stater, der udpræge dem, men for at bruges i Omsætningen med Lande, der ikke ere saa fremskredne i Kultur, at de have et selvstændig ordnet Møntvæsen. *E. M.*

Handelspjaster se Handelsdollar.

Handelsplads. I dansk Lovgivningssprog betegnes følgende 6 Byer som H.: Frederiksberg, Frederiksværk, Marstal, Silkeborg, Løgstør og Nørresundby. I Kraft af en Række Love, Reskripter, Resolutioner etc. (hvoriblandt Lov angaaende de kommunale Valg i Frederiksberg, Frederiksværk, Silkeborg, Løgstør og Nørresundby af 23. Decbr. 1861 og Lov om H. Marstal's Nærings- og kommunale Forhold af I. Marts 1867) indtage disse II. i administrativ, kommunal og næringsretlig Henseende en Særstilling mellem Land og Købstæder. I Grl.'s § 37 sammenstilles de, for saa vidt Landstingsvalgene angaar, med Købstæderne. *E. T.*

Handelspolitik, Indbegrebet af Principperne for de Foranstaltninger, som en Stat træffer med Hensyn til Regulering af Omsætningen. Man kan skelne mellem indre og ydre H. Den første omfatter Ordningen af den indenlandske Omsætning, og de Hovedspørgsmaal, som her komme frem, ere hovedsagelig Spørgsmaalene om, hvorvidt Næringsvæsenet skal være frit eller bundet, om der skal være Lavstvang, eller enhver skal kunne udøve Nærings- og Handelsvirksomhed, om Købstæderne skulle have særlige Handelsprivilegier o. s. v. Herhen høre ogsaa Ordningen af den indenrigske Skibsfart, af Jærnbanevæsen, Havnevæsen o. 1. Ogsaa alle Spørgsmaal om Foranstaltninger til Handelens Fremme, saasom offentlig Handelsundervisning eller Understøttelse dertil, falde ind herunder. I den ydre H. er Toldspørgsmaalet det vigtigste, og Yderpunkterne paa dette Omraade er den rene Merkantilisme (s. d.) og den absolutte Frihandel. Mellem disse to Standpunkter ligge de forskellige Grader af mere eller mindre moderat Protektionisme (s. d.), som for Tiden hyldes af de fleste europæiske Stater. Den væsentligste Undtagelse danner England, hvor Frihandelen er gennemført. I øvrigt kunne disse forskellige Standpunkter gøre sig gældende paa andre Punkter end ved Toldvæsenets Ordning, f. Eks. ved Ind- og Udførselspræmier, ved Fastsættelsen af Jærnbanetarifferne, der kunne indrettes saaledes, at de begunstige den indenlandske Produktion, vanskeliggøre Indførsel og lette Udførsel eller omvendt. En vigtig Rolle i den ydre H. spiller Afslutningen af Handelstraktater (s. d.). For øvrigt kan der nævnes mange Foranstaltninger, der falde ind herunder, saasom Ordningen af Skibs- og Havneafgifter, Spørgsmaal om Subvention af Dampskibsrouter, om Erhvervelse og Styrelse af Kolonier, om Monopolisering af Handelskompagnier (s.' d.), Ordningen af Konsulatvæsenet, Indretning af Handelskamre (s. d.) o. s. v. *E. M.*

Handelsprivilegier, særlige Forrettigheder, som en Stat indrømmer en andens Stats Undersaatter i Henseende til Handelssamkvemmet, og som særlig kunne bestaa i Fritagelse for eller Nedsættelser med Hensyn til Afgifter, som andre Staters Undersaatter maa betale, saasom Skibs- og Havneafgifter, Afgift af handelsrejsende o. s. v. I tidligere Tider gav ogsaa den enkelte Stat nogle af sine Undersaatter H., som den nægtede andre, derunder ogsaa ligefremme Monopoler paa visse Arter af Handel. , *E. M.*

Handelsregister. Til Fremme af Klarhed og Sikkerhed i Forretningslivet gøre de fleste Handelslovgivninger det snart til Pligt, snart til Ret for større eller mindre Klasser af forretningsdrivende at gøre Anmeldelse til en offentlig Myndighed om forskellige Forretningen vedrørende Forhold og da navnlig om 1) Firmanavnet, 2) Maaden, hvorpaa de enkelte Deltagere i et Selskab hæfte for Forretningens Gæld, 3) Omfanget, hvori de ere berettigede til at repræsentere Selskabet (Signaturen), samt endelig 4) de Fuldmagts- (særlig Prokura-) forhold, i Kraft af hvilke andre ere berettigede til at optræde paa de egentlige Deltageres Vegne. De gjorte Anmeldelser blive i Reglen offentliggjorte gennem Aviserne og indførte i et Register, til hvilket Publikum har Adgang. Et saadant Register kaldes H. — Medens Frankrig (hvor der dog kun finder en Opbevaring, ikke tillige en Registrering Sted af de skete Anmeldelser), England, Holland, Belgien og Italien i det hele kun have herhenhørende Regler, for saa vidt angaar Handelsselskaber og visse andre Arter af Selskaber, kender den tysk-østerrigsk-ungarske saavel som den nordiske Lovgivning ogsaa en Registrering af Enkeltmands Firma. Efter dansk Lovgivning er Anmeldelse af saadant fra først af dog en frivillig Sag, hvorimod Anmeldelsen bliver til Pligt, saa snart der sker Forandringer, der bevirke, at Firmanavnet ikke længere svarer til de virkelige Forhold (se Firma). De gældende danske Regler om H. findes i L. om Firma, H. og Prokura af 1. Marts 1889, der i det hele og store svarer til den svenske Firmalov af 13. Juli 1887

(jtr. dog Lov om Forandringer i denne af 28. Juni 1895) og den norske Firmalov af 17. Maj 1890. Der føres herefter ikke i Danmark noget Centralregister, men derimod en Række lokale H., som i Købstæderne forestaas af Magistraten og ellers af Politimesteren. De gjorte Anmeldelser bekendtgøres, efter at være registrerede, i »Berlingske Tidende« og uden for Sjælland's Stift tillige i vedkommende Stiftstidende, hvorhos der under Justitsministeriets Tilsyn maanedlig udgives en for hele Riget fælles Samling af de kundgjorte Anmeldelser, der ved Aarets Udgang forsynes med Aarsregister. I Norge føres H. i Byerne af Magistraten, paa Landet af Fogderne. Anmeldelserne bekendtgøres i den offentlige Kundgørelsestidende. Ved offentlig Foranstaltning skal en for hele Riget fælles Samling af de kundgjorte Anmeldelser efterhaanden udgives og snarest muligt forsynes med Aarsregister. Hvad der overensstemmende med Loven er blevet registreret og kundgjort, anses uden videre for at være kommet til Tredjemands Kundskab, saafremt ikke netop Omstændighederne give Grund til at antage, at han hverken har eller burde have været vidende derom. Paa den anden Side er den i god Tro værende Tredjemand berettiget til at stole paa Rigtigheden af H.'s Indhold, f. Eks. at de der opgivne Indehavere af en Forretning stadig ere Indehavere af denne, saa længe andet ikke er anmeldt. Loven giver detaillerede Forskrifter om, hvad Anmeldelserne skulle oplyse henholdsvis for Enkeltmands Firma, ansvarlige Selskaber, Kommanditselskaber, Aktieselskaber og andre Selskaber med begrænset Ansvar, og indeholder bl. a. de praktisk betydningsfulde Regler, at der fra ansvarlige Selskaber ikke modtages nogen Anmeldelse, hvori den enkeltes fulde solidariske Ansvar begrænses, at ved saadanne Selskaber hver enkelt Deltager antages at kunne forpligte Selskabet, naar ikke andet fremgaar af Anmeldelsen, og at paa den anden Side Anmeldelsen vel kan udelukke den enkelte Deltager helt fra Signaturen, men ikke kan hjemle en begrænset Signaturbeføjelse, samt at der ikke modtages nogen Prokuraanmeldelse med særlige Begrænsninger. (Litt.: Hage, »Haandbog i Handels videnskab« [Kbhvn. 1894]; Torp, »Om Interessentskab«; [Kbhvn. 1893]; Beichmann, »L. om Handelsregistre, Firma og Prokura« [Chra. 1890]; Behrend, »Lehrbuch des Deutschen Handelsrechts« I, § 39; Lastig, »Florentiner H. des Mittelalters« [1883]; Spaing, »H. und Firmenrecht« [1884]; Le Fort, *Le registre de commerce et les raisons de commerce* [Genève 1884]). *E. T.*

Handelsregning, Anvendelse af den elementære Aritmetik paa Handelsforhold, omfatter flere beslægtede Regningsarter, særlig Procent-, Rente-, Diskonto-, Kurs-, Valuta- og Vekselregning samt Beregning af Varepriser (Varekalkulation), Maal og Vægt. I Udførelsen af egentlige H., der i Alm. falder ind under Proportionsregning, kræves i særlig Grad Sikkerhed og Hurtighed, hvorfor der lægges megen Vægt paa praktiske Regnemetoder; desuden er det af Vigtighed, at Formen er god, Fremstillingen tydelig og overskuelig særlig i Udarbejdelser, der staa i Forbindelse med handlendes Bogføring og Korrespondance. (Litt.: Baden og Johnsen, »Lærebog i Regning« II—V [Kbhvn. 1898]; Madsen og Jæger, »Lærebog i II.« [Bergen 1888]; Feller og Odermann, »Das Ganze der Kaufmännischen Arithmetik« [16. Opl., Leipzig 1891]; O. Haupt, »Arbitrages et Parités« [8. Udg., Paris 1894]). *N. J. B.*

Handelsrejsende kaldes den, der som Repræsentant for een eller flere næringsdrivende rejser i Indlandet eller Udlandet med det Formaal at finde Købere for de af disse næringsdrivende producerede eller forhandlede Varer. Den h. kan være ansat hos et enkelt Firma, og han er da i Reglen paa fast Løn, saaledes at han desuden faar sine Rejseudgifter betalt, efter Regning eller med et vist Beløb om Dagen. Eller ogsaa er han provisionsrejsende d: en selvstændig Forretningsmand, der rejser for flere forskellige Firmaer, saa mange han selv finder passende og kan skaffe sig, og hvis Indtægt er en vis Provision af alle de Forretninger, han tilfører disse Firmaer. Ganske i Alm. vil den h. i sit Forhold til det af ham repræsenterede Firma og med Hensyn til hans Fuldmagt til at handle paa dets Vegne i alt væsentligt være ligestillet med en Agent (s. d.).

I Danmark har den h., som repræsenterer indenlandske Firmaer, Ret til frit at besøge enhver Købstad med sine Vareprøver og der sælge saavel til handlende som til andre, dog ikke selve Prøverne. Derimod er der ved Frd. af 8. Juni 1839 truffet særlige Bestemmelser angaaende saadanne h.'s Forholdende, som berejse Landet for udenlandsk Regning. De maa kun falbyde og afhænde Varer *en gros* og kun i Kjøbenhavn og Købstæderne. De maa kun sælge til handlende og andre næringsdrivende og kun saadanne Varer, som enhver af disse er berettiget til at handle med, eller som han bruger i sin Næring. Paa det første Toldsted, hvortil de fra Udlandet ankomme, skulle de ved Attester fra Øvrigheden paa deres Hjemsted oplyse, om de agte at handle for egen eller andres, og i sidste Fald for hvis Regning. Der meddeles dem derefter et Adgangsbevis, som gælder i et Aar fra Udstedelsesdagen, og som koster 160 Kr. for eet Firma med et Tillæg af 80 Kr. for hvert Firma, de yderligere repræsentere. Adgangsbeviset skal i hver Købstad, hvor den rejsende agter at handle, forevises for Toldvæsenet og Politiet. Disse Bestemmelser gælde, hvad enten den rejsende selv er Udlænding eller Indlænding; i sidste Tilfælde skal Adgangsbeviset af ham erhverves der, hvor han er bosat. *C. V. S.*

I Norge har en L. af 27. Juli 1896 (Nr. 11) indført Skat paa udenlandske h. Saadanne maa ved Ankomsten til Riget løse Handelspas hos nærmeste Politimyndighed. Passet betales med 100 Kr. pr. Maaned og udstedes ikke paa kortere Tid end en Maaned. Afgiften tilfalder Statskassen. Disse Bestemmelser gælde ikke svenske Undersaatter, der udbyde svenske Naturprodukter eller Tilvirkninger, saa længe Nordmænd nyde samme Begunstigelse i Sverige. *H. S.*

Handelsret. De almindelige formueretlige og processuelle Regler ville ikke altid være i Stand til at fyldestgøre de Krav, som Handelen maa stille i Retning af Simpelhed og Hurtighed ved Kontrakters Indgaaelse og Fremtvingeise. Dette fører til, at der — i større eller mindre Udstrækning alt efter Beskaffenheden af vedkommende Lands almindelige civile Lovgivning — dels ad Lovgivningens, dels ad Sædvanens Vej uddanner

sig et Indbegreb af Regler, der modificere og supplere de almindelige Regler, for saa vidt Handelsforhold angaar. Endvidere har Handelslivet udviklet en Række Institutioner (Børser, Banker, Veksler, Firma, Handelsregistre, Handelsbøger, Varemærker o. s. v.), der særlig tjene Handelens Interesser og beherskes af en Mængde specielle retlige Regler. Paa disse tvende Maader fremkommer det Indbegreb af særlige Retsregler, der udgør H.'s Hovedindhold. Hvor meget man yderligere henfører til H. af den øvrige Del af Retsordenen, der har særlig Betydning for Handelslivet (Søret, Assuranceret, Næringsret m. m.), beror nærmest paa tilfældige Omstændigheder og Vilkaarlighed.

Den hele Jorden over udviklede H. udmærker sig fremfor de fleste andre Dele af Retten ved en forholdsvis høj Grad af Ensartethed. Dette beror navnlig paa, at Kendskabet til fremmed Ret udvikles gennem selve den internationale Handel, at Uoverensstemmelser i Retsreglerne ere stærkt følelige under denne og derfor indeholde en stadig Opfordring til at stræbe efter Ensartethed, samt at de moralske, religiøse og politiske Forskelligheder, som paa andre Omraader kunne staa i Vejen for ensartede Retsregler, kun i mere underordnet Grad gøre sig gældende ved IL, saaledes har f. Eks. Tyrkiet uden videre optaget en væsentlig Del af den franske H.

Romerretten indeholder ikke mange specielt handelsretlige Regler, men paa den anden Side er den Del af den almindelige romerske Ret, der særlig har haft verdenshistorisk Betydning (*Jus gentium*), netop uddannet i nær praktisk Tilslutning til et udviklet Handelsliv. I øvrigt maa Grundlaget for den europæiske H. nærmest søges i det Indbegreb af Handelssædvaner og Handelsinstitutioner, som navnlig fra II. Aarh. udviklede sig i de norditalienske Handelsstæder, og som kulminerede, da de nævnte Byer, støttede til 15. og 16. Aarh.'s store Opfindelser og Opdagelser, arbejdede sig frem til at være Midtpunkter for Verdenshandelen. Navnlig ved Italienernes stadige Besøg paa de europæiske Hovedmarkeder bredte den italienske H. sig over en stor Del af Europa. — Frankrig hævder for sig Æren af at have skabt den første Kodifikation af H., nemlig Ludvig XIV's paa Colbert's Foranstaltning udarbejdede *Ordonnance sur le com?nerce* af 1673 (ogsaa kaldet *Code Sav ary* efter den Mand, der har haft Hovedindflydelsen paa dens Indhold). Paa denne bygger Napoleon's *Code de commerce* fra 1807, der igen har været grundlæggende for en stor Del af den moderne europæiske H. Skønt *Code de commerce* er bleven modificeret og suppleret ved en Mængde senere Love, erkendes den dog stadig mangelfuld paa mange Punkter. Den har tjent som Forbillede for Handelslovgivningen i Holland, Belgien, Polen, Italien, Spanien, Portugal, Tyrkiet med Bulgarien, Grækenland, Ægypten, Rumænien og Serbien saavel som i de fleste mellem- og sydamerikanske Stater. De mere fremskredne Lande som Holland og Belgien saavel som de Lande, der i den nyeste Tid have revideret deres Handels-*Codex* (saaledes Italien 1882, Spanien 1886, Rumænien 1887, Portugal 1888), have delvis emanciperet sig fra det franske Forbillede og bl. a. hentet fyldigere Regler fra den tyske Handelslovgivning.

I sin Oprindelse temmelig uafhængig af den franske er den tyske Handelslovbog af 1861. Tyske Forfattere ere endog tilbøjelige til at finde den første virkelige Kodifikation af H. i den preussiske »Allgemeines Landrecht« af 1794. Handelslovbogen, der senere er bleven ophøjet til Rigslov for det tyske Rige, gælder tillige for Østerrig og har i det væsentlige været Forbilledet for den ungarske Handelslov af 1875. Disse Love ere senere undergivne delvise Ændringer; sidst er den tyske Handelslov underkastet en fuldstændig Revision, bl. a. for at bringe den i Overensstemmelse med den ny borgerlige Lovbog for det tyske Rige, der træder i Kraft 1900. Den foreligger herefter som Handelslovbogen af 10. Maj 1897.

For Schweiz'es Vedkommende findes en stor Mængde handelsretlige Bestemmelser i den fælles schweiziske Obligationslov af 1881. — Rusland har en vidtløftig Handels-*Codex*, der findes optagen som et særligt Afsnit af den almindelige russiske Lovbog af 1835. — 1890 offentliggjorde Japan en paa Grundlag af en tysk Professors Udkast udarbejdet Handelslovbog; denne er delvis sat i Kraft 1893, men i øvrigt henvist til Revision i en Kommission sammen med andre japanesiske Kodifikationsforslag.

Uden Handelskodifikation staa Verdens to største Handelslande, England og Nordamerika's forenede Stater, saavel som de 3 skandinaviske Lande. I England og Nordamerika hviler H. først og fremmest paa *common law* (s. d.) og Handelssædvaner; hertil slutter sig dog en Række Love navnlig fra de senere Aar vedrørende forskellige Dele af H. Af disse ere nogle, saaledes Lovene om Interessentskaber og om Veksler, fælles for England, Skotland og Irland, medens andre ere særlige for det enkelte Land; saaledes have England, Skotland og Irland hver sin særskilte Konkurslov. I de forenede Stater foregaar saa godt som al Handelslovgivning i hver Stat for sig.

I Danmark nedsattes 1870 en Kommission til Udarbejdelse af Forslag til en Sølov og en Handelslov. Denne indleverede 1882 et Sølovsudkast, idet den samtidig anmodede om og opnaaede Fritagelse for Udarbejdelsen af et Handelslovforslag, særlig under Hensyn til, at der paatænktes Nedsættelsen af fælles skandinaviske Kommissioner til Udarbejdelse af forskellige enkelte Dele af H.

1876 udtalte den svenske Rigsdag i en Adresse til Kongen Ønskeligheden af, at der udarbejdedes et Forslag til en almindelig svensk Handelslovbog i saa nær Tilslutning til dansk og norsk Lovgivning som muligt. Ogsaa her blev imidlertid Forsøget stillet i Bero, idet den stykkevise Reformeren paa Grundlag af fælles skandinaviske Kommissioners Arbejde ansaas for mere formaalstjenlig.

Som Resultat af den nævnte Fællesbestræbelse foreligger der nu i alt væsentlig overensstemmende danske, norske og svenske Love om Veksler, om Firma, Handelsregistre og Prokura, om Varemærker samt om Checks. Ogsaa den ny fælles nordiske Sølov indeholder mange Regler af handelsretlig Betydning.

Naar England, Nordamerika og Skandinavien, uden at føle noget væsentligt Savn, have kunnet undvære en Handels-*Codex*, beror dette dels derpaa, at de specielle Emner, der navnlig kræve lovmæssig Ordning, saasom Vekselret og Konkurs,

ere ordnede ved særlige Love, men dels ogsaa derpaa, at den almindelige Formueret i disse Lande under Handelslivets Paavirkning har optaget i sig som almengældende meget af det, der andensteds opstilles som specielt handelsretlige Regler. (Litt.: En kort Fremstilling af den danske H. findes i Ilage's »Haandbog i Handelsvidenskab« [Kbhvn. 1894]; jfr. endvidere Jul. Lassen, >IIaandbog i Obligationsretten«, alm. og spec. Del [Kbhvn. 1892 og 1897]; F. Hagerup, »Omrids af den norske H.« [Chra. 1894]. I øvrigt findes en fortrinlig Fortegnelse over europæisk-amerikansk handelsretlig Litteratur i L. Goldschmidt's »System des Handelsrechts« [4. Udg., Stuttgart 1892]; se ogsaa Gareis, »Die Literatur des Privat- und Handelsrechts« [1884—94]). *E. T.*

Handelssager. I de Lande, der have en særlig Handelslovbog eller særlige Handelsdomstole, er det nødvendigt at have en Bestemmelse af, hvad der er H. henholdsvis i materiel og i processuel Forstand, idet kun H. falde ind under de særlige handelsretlige Regler eller paadømmes af de særlige Handelsdomstole. I dansk Ret kendes Udtrykket kun som processuelt Begreb, nemlig til Bestemmelse af Sø- og Handelsrettens Kompetence i dens Egenskab af Handelsret. Begrebet bestemmes i L. 19. Febr. 1861 § 13 gennem en Opregning, hvis enkelte Led byde Fortolkningen mange tvivlsomme Spørgsmaal til Løsning. (Litt.: Deuntzer, »Den extraordinære Civilproces« [2. Udg. 1894, S. 27 ff.]). *E. T,*

Handelsselskab. Adskillige fremmede Lovgivninger, saaledes den tyske, franske, italienske, hollandske og schweiziske, have udviklet en Række særlige Regler for Interessentskaber, der drive Handelsforretning eller anden Virksomhed, der er beslægtet med eller staar i Forbindelse med Handelen. Saadanne Interessentskaber sammenfattes under Benævnelsen H. Deres Kreds er imidlertid meget omfattende, idet der til sidstnævnte Art af Virksomhed gerne henregnes baade Fabriksvirksomhed, Assurance, Befragtning, Virksomhed som Bankier, Vekselerer eller Speditør, Forlagsforretning m. m., hvorhos Aktieselskaber endog ubetinget erklæres for H. uden Hensyn til Arten af den Virksomhed, de drive. I Modsætning til Romerrettens *societas*, der ikke udadtil træder frem som noget fra de enkelte Deltagere forskelligt (*il ny a que des associés, point de société*), gælder for samtlige H. den Regel, at de ogsaa udadtil kunne optræde som en selvstændig Enhed og i alle eller nogle Retninger betragtes som Indehavere af en særskilt Selskabsformue, der bl. a. kan være Genstand for en speciel Konkursforfølgning. Særlig efter Maaden, hvorpaa II.'s Medlemmer hæfte over for Tredjemand, sondres der mellem det aabne H., Kommanditselskabet, Aktieselskabet, Kommandit-Aktieselskabet, Selskaber med begrænset Ansvar, der dog ikke ere grundede paa Aktier, og det stille Selskab. En Særstilling indtager Rederiselskabet; til Dels beslægtede med H. ere de i nyere Tider opstaaede Selskabsarter, der i tysk Ret benævnes »Genossenschaften« (s. d.).

Medens Sverige ved ny Love af 28. Juni 1895 (Lov om »handelsbolag och enkla bolag«, Lov om »aktiebolag«, Lov om »registrerade föreningar för ekonomisk verksamhet« m. fl.) har faaet indgaaende Lovbestemmelser om de herhenhørende Forhold, ere Danmark og Norge saa godt som uden Lovgivning paa dette Omraade, bortset fra de i Firmalovene indeholdte Regler om Firmanavn og Anmeldelse til Handelsregisteret. Under Hensyn dels hertil, dels til, at Romerretten aldrig har været gældende i Danmark og Norge, kender man ikke her den i de førstnævnte Lande udviklede Forskel mellem paa den ene Side H., der reguleres af en særlig, nyere Lovgivning, og paa den anden Side alle andre Interessentskaber, der reguleres af de almindelige, romerretlig farvede Formueretsregler. Derimod er der i dansk og norsk Ret under Trykket af det praktiske Livs Krav ad teoretisk Vej, om end med Støtte navnlig i Firmalovgivningen, uddannet en Række almindelige Regler for Interessentskaber (Selskaber) overhovedet til Fiksering dels af Medlemmernes indbyrdes Stilling, dels af deres Forhold til Tredjemand, og disse Regler ere selvfølgelig stærkt paavirkede af det Forbillede, som Udlandets Lovgivgivning om H. giver. Se herom nærmere Interessentskab. (Om den vidtløftige Litt. angaaende H. se Torp, »Interessentskab« [Kbhvn. 1893], for saa vidt nordisk Ret angaar, og i øvrigt L. Goldschmidt, »System des Handelrechts« [4. Udg. 1892]). *E. T.*

Handelsskoler kaldes saadanne Skoler, som bibringe Eleverne den for en Købmand fornødne særlige Uddannelse. H. ere hyppig rene Fagskoler, som optage unge Mennesker, ofte af begge Køn, efter at de have afsluttet deres almindelige Skolegang, og undervise dem i de særlige Handelsfag: Handelsregning, Bogføring, Handelskorrespondance, Handelsret, desuden i fremmede Sprog, og hvor Undervisningen er mere omfattende, endvidere i Stenografi, Matematik, Naturvidenskab, Nationaløkonomi, Geografi, Varekundskab, Teknologi o. s. v. Saadanne højere H., ofte kaldet Handelsakademier, findes i talrige større Byer rundt om i Europa, saaledes i Paris (*Ecole supérieure de commerce*, grundlagt 1820), Lyon og Marseille, i Antwerpen, Amsterdam, Leipzig og Dresden, i Wien og andre østerrigske Byer, i St. Petersborg og Moskva o. s. v. Ikke faa Steder danne de Afdelinger af højere Undervisningsanstalter af anden Art, saaledes i Riga af den derværende polytekniske Højskole. I Storbritannien har man hidtil ingen som helst Vægt lagt paa en teoretisk Købmandsuddannelse, og H. spille der endnu kun en meget ringe Rolle; dog er man i de senere Aar begyndt at overveje Spørgsmaalet om saadanne Skolers Betydning. I de nordamerikanske Fristater findes derimod talrige saakaldte *business* eller *commercial colleges* for Elever af begge Køn. Andre H. ere beregnede paa at give Handelslærlinge og Kontorister Lejlighed til i deres Fritid at erhverve sig nyttige Kundskaber i Sprog og Handelsfagene og ere derfor mest indrettede som Aftenskoler; saadanne findes navnlig i stort Antal i Tyskland. Endelig gives der mange Steder i Drengeskoler, som til den almindelige Undervisning knytte i Skolens øverste Klasser en særlig Undervisning i Handelsfagene.

Den vigtigste H. i Danmark er de Brock'ske H. i Kjøbenhavn, som oprettedes 1888 for et af de af Grosserer Niels Brock stiftede Legater (se Brock, N.), og som støttes ved Tilskud fra Staten og fra Grosserer-Societetets Komité. 1890 indviedes

Skolens egen, monumentale Bygning paa St. Anna Plads. Skolen har 3 Afdelinger, en almindelig Realskole, et etaarigt Forberedelseskursus til Handelshøjskolen og en Handelshøjskole, ligeledes med etaarig Undervisning. Skolen ledes af en Bestyrer og har en Overbestyrelse, som er et Udvalg af Grosserer-Societetets Komité.

Den i Kjøbenhavn 1880 stiftede Forening til unge Handelsmænds Uddannelse har oprettet en Aftenskole for Handelslærlinge under Ledelse af Bestyreren for de Brock'ske H. og med Lokaler i disses Bygning samt siden 1896 med en Filial paa Vesterbro. Der undervises i Sprog, Regning, Skrivning, Bogføring, Geografi, Stenografi og Handelsret. Skolen besøgtes i Skoleaaret 1896—97 af 222 Elever. Dens Udgifter dækkes foruden ved Skolepengene ved frivillige Bidrag og Renterne af en opsparet Kapital. Desuden ejer Foreningen nogle Legater til Ydelse af Præmier, Fripladser og Rejseunderstøttelser.

Endvidere findes der saavel i Kjøbenbavn som i Provinsbyerne et ikke ringe Antal som private Foretagender drevne H., af hvilke adskillige ere vel ledede og stifte megen Nytte. Blandt de kjøbenhavnske kan nævnes Frk. Testman's H. for Kvinder, der nyder et aarligt Statstilskud af 4,000 Kr. og et Tilskud af Kjøbenhavn's Kommune af 1,000 Kr. aarlig. Provinshandelsskolerne ere Aftenskoler, der støttes ved Pengetilskud fra de stedlige Handelsforeninger og virke under Tilsyn af disse, medens Kommunerne som oftest yde Lokale, men sjælden Penge. Staten yder til samtlige disse Skoler et Tilskud af 14,000 Kr., der fordeles af Indenrigsministeriet. En mindre Del af Tilskudet gaar til et Kursus for Lærere ved Provinshandelsskolerne, som afholdes hver Sommer i Ferien i de Brock'ske H.'s Lokaler i Kjøbenhavn. Der arbejdes i Provinserne, især i Jylland, med stor Energi paa II.'s Udvikling, navnlig ogsaa gennem en fyldigere Læreruddannelse, og det tilstræbes at opnaa en Forhøjelse af Statstilskuddet. *C. V. S.*

I Norge er den største og vigtigste H. Christiania Handelsgymnasium, hvis Oprettelse skyldes et Initiativ af Handelsstandens Forening, og som traadte i Virksomhed som en Kommunen tilhørende Institution i Aug. 1875, fra 1885 i en egen Bygning. Ifølge Skolens Plan af 1875 bestaar den af 2 etaarige Klasser; for at optages som Elev kræves fyldte 15 Aar og bestaaet Middelskoleeksamen. Der meddeles en afsluttet teoretisk-praktisk Uddannelse i de merkantile Fag. Fra Beg. af 1879 oprettedes et etaarigt Eftermiddagskursus for Kvinder. Gymnasiet ejer flere større Legater til Fripladser. — Foruden denne Skole findes i Christiania flere private H., ligesom en egen Handelsafdeling er knyttet til Tank's Realskole i Bergen, i hvilken By meget søgte og ansete private H. fandtes allerede fra Midten af 1820'erne. *J. B. H.*

Handelssprog. Saaledes kaldes et Sprog, der for et større Landomraade bruges som fælles Sprog i den internationale Handel, uafhængig af de i de enkelte Lande inden for dette Omraade talte Sprog. Saaledes er Italiensk H. i de østlige, Fransk i de vestlige Middelhavslande. Langt den største Betydning og Udbredelse har dog det engelske Sprog som H., som internationalt Meddelelsesmiddel for Handel og Søfart i alle Verdensdele. *C. V. S.*

Handelsspærring, Afspærring af Lande eller Territorier fra Samhandel med Omverdenen eller Dele af denne (smlg. Blokade). Det største Eksempel paa en H. er den af Napoleon I 1806 dekreterede Fastlandsspærring, hvorved Storbritannien og Irland erklæredes i Blokadetilstand og al Handel mellem dem og Fastlandet forbødes. *E. M.*

Handelsstatistik. Statistiske Oplysninger om et Lands Handelsforhold indskrænke sig i Reglen til at omfatte den udenrigske Omsætning, idet den indenlandske Handel kun vanskelig lader sig statistisk udmaale; naturligvis kan der ved Hjælp af Opgivelserne om den indenlandske Skibsfart og ved den fra Jærnbanerne foreliggende Statistik udledes visse Oplysninger, men langtfra alle, og det hele bliver derfor kun et løst Skøn. H. i almindelig Forstand kommer derfor kun til at beskæftige sig med de over et Lands Grænser ind- og udførte Varer og angiver disse dels efter Mængde dels efter Værdi. — Imidlertid er det meget vanskeligt at drage internationale Sammenligninger paa dette Omraade, ikke mindst til Brug ved Bedømmelsen af de enkelte Landes økonomiske Tilstand; vil man f. Eks. udregne, hvor stor en Ind- og Udførsel der falder paa hvert af et Lands Individer i Gennemsnit, maa man først og fremmest tage Hensyn til Landets Udstrækning og naturlige Beskaffenhed. Thi medens Lande som Danmark og Norge nødvendigvis maa tilbytte sig en hel Del Varer, som Beliggenheds- og andre Forhold bevirke ikke kunne findes i Landet, behøver et Land som de nordamerikanske Fristater med sit store og i flere Zoner beliggende Landomraade, hvor de fleste Varer kunne frembringes, en forholdsvis langt mindre Tilførsel. Ej heller behøver en stor Omsætning i og for sig at være et gunstigt Tegn; hvis et Land saaledes udfører sine værdifulde Produkter — som Fedevarer — og i Stedet for indfører simplere Fødemidler eller Varer, der kunne bruges som Surrogater, hvorved det til Livets Underhold nødvendige erhverves paa billigere Maade, vil dette saa langtfra være Tegn paa Landets større Velstand, at tværtimod det modsatte er Tilfældet.

Hvad dernæst selve Indsamlingen af Oplysninger om et Lands Omsætning angaar, frembyder denne overordentlige Vanskeligheder og sker ogsaa paa meget forskellig Maade i de forskellige Lande. Hovedbetydningen af H. bliver derfor hovedsagelig den, at man derigennem kan følge Bevægelsen i et Lands Omsætning fra Aar til Aar og drage Sammenligninger for de enkelte Varer inden for disse. Det er Toldvæsenet, der indsamler Oplysningerne, enten ved selvstændig Undersøgelse af Varens Art og Indhold (som i Danmark og Norge) eller i Henhold til Fragtbreve og Deklarationer, ved Angivelse fra Importør og Eksportør eller Skibsfører og Reder. De enkelte Landes Toldlove og disses større eller mindre Specialisering samt det effektive Toldtilsyn, som især er vanskeligt i Stater med stor Landgrænse, komme herved til at spille en stor Rolle for H. Den Omstændighed, at der ikke svares Told ved Udførselen, bevirker derfor ogsaa, at denne sidste opgives mindre paalidelig end Indførselen; i Tyskland og Østerrig-Ungarn er der søgt raadet Bod herpaa ved den saakaldte statistiske Told. For

H.'s Skyld er det i øvrigt bedre, naar Opgivelserne ske i Henhold til en Varefortegnelse, som saa igen støtter sig til Toldlovene, end naar Varerne skulle presses ind i Toldlovens Positioner; dette sidste kan føre til misvisende Resultater (saaledes findes f. Eks. i Danmark Gryder og Kanoner under samme Position).

Ogsaa ved Beregningen af Omsætningens Værdi følges forskellige Principper; paa den ene Side staar f. Eks. England med tvungne Værdideklarationer for Importør og Eksportør, paa den anden Side Tyskland, Østerrig-Ungarn og Frankrig med Priskommissioner, som hvert Aar bestemme de Priser, der skulle lægges til Grund for Beregningen. I Danmark sker Værdiansættelsen i Henhold til Priser, indsamlede aarlig fra Hovedfirmaer og Korporationer i de enkelte Brancher; i Norge bruges ogsaa Gennemsnitspriser, der for adskillige Artikler ere ens fra Aar til Aar, medens der for de vigtigere anstilles Undersøgelser hvert Aar. At det engelske System skaffer de bedste Resultater, kan næppe betvivles, selv om der fra Fastlandet fremhæves, at Deklarationerne ikke altid kunne være paalidelige; thi Faren ved at gribe fejl ved Gennemsnitsprisers Opgivelse er dog langt større.

Endelig skulle de forskellige Principper anføres, der følges ved Opgivelsen af de Lande, hvorfra Varerne komme, eller hvorhen de gaa. I Danmark opgives det sidste Ekspeditionssted som det Land, hvorfra Varen kommer, hvilket fører til, at Tyskland spiller en langt større Rolle i den danske Indførsel, end Tilfældet er i Virkeligheden, og paa samme Maade opgives ved Eksporten det Land som Bestemmelsessted, som Skibet først anløber; da *Danmark's* Eksport hovedsagelig foregaar til England, spiller dette dog i og for sig en mindre Rolle. I Norge følges et lignende Princip som i Danmark, idet man som Indførselsland opfører det Sted, hvorfra Varen direkte forsendes til Norge, og som Udførselsland det Sted, hvortil den direkte ekspederes. I andre Lande opgives snart Produktionslandet, snart det Land, hvor Handelsomsætning med vedkommende Vare har fundet Sted, som Importsted, og ligeledes enten det endelige Bestemmelsessted eller det Land, i hvis Vareomsætning Varen er indgaaet, som Eksportsted; navnlig her er det forbundet med store Vanskeligheder at vide, hvor Varen endelig vil havne. I England følges i øvrigt et lignende Princip som i Danmark, idet det Land, hvorfra Varen kommer, og hvorhen den gaar, opføres som Import- og Eksportsted, hvilket forsvares af praktiske Hensyn; men derved forekommer ganske vist et Land som Schweiz slet ikke i England's Handelsstatistik, skønt der er en betydelig Omsætning mellem de to Lande. Tilstedeværelsen af en Frihavn virker stærkt forstyrrende ind paa et Lands H.; saaledes vil i Danmark's H. en betydelig Varemængde opføres som indgaaet fra Frihavnen, medens den i Virkeligheden kun er omladet der; men herpaa kan der dog raades Bod ved en særlig Frihavnsstatistik.

Der bør søges Oplysning saavel om et Lands Generalhandel, hvorved forstaas den samlede Ind- og Udførsel, som om Specialhandelen o: Indførselen af Varer til Konsum og Udførselen af Landets egne Produkter, altsaa med Udelukkelse af Mellemhandelen, ligesom det har Interesse at kende Omfanget af saadanne Varer, som kun indgaa i Landet for at undergaa en sidste Bearbejdelse og derefter atter udføres. Oplysninger om Omsætningen ved Frilagere, Transit- og Kreditoplag ere nødvendige ved en fuldstændig H.; men i Praksis er det ofte vanskeligt at skaffe saadanne til Veje. *M. K.*

Handelssystem er Udtryk for de Principper, hvorefter et Lands Handelspolitik (s. d.) er ordnet. Man taler i denne Henseende om Frihandelssystem, Beskyttelsessystem (Protektionssystem), Merkantilsystem o. s. v. *E. M.*

Handelssædvaner. Naar paa en Handelsplads ved Forretninger i en bestemt Vare et Forhold, en af Betingelserne for Handelen, i længere Tid har været aftalt og ordnet paa en bestemt Maade, bliver dette Forholds Ordning paa denne Maade lidt efter lidt en H. (-usance, -koutume) paa vedkommende Plads, o: at ved Forretningsafslutninger i denne Vare gaar man ud fra, at dette er at forstaa saaledes, naar intet andet udtrykkelig er aftalt mellem Parterne. Det ligger i Sagens Natur, at saadanne H. stedse udvikle sig i Retning af, hvad Erfaringen giver som hensigtsmæssig, og det er i og for sig bekvemt og praktisk, at saadanne Sædvaner ere gældende, fordi der derved ved Afslutningen af en Forretning spares meget Besvær og Tid, som vilde kræves, hvis hver eneste Enkelthed ved Handelens Betingelser skulde tages op til Drøftelse og Afgørelse mellem Parterne. Idet de gældende Sædvaner stiltiende anerkendes som Grundlag for Handelen, er det i Reglen kun nødvendigt at træffe Aftale om de Ting, som veksle i hvert enkelt Tilfælde, saasom Mængde, Pris, Leveringstid o. desl. Genstand for Sædvaner er derimod f. Eks. Betalingsmaaden, altsaa om der skal betales netto kontant, eller der gives Kredit, og da hvor lang Kredit, og hvor høj Rabat der til Gengæld indrømmes for kontant Betaling; dernæst Kvaliteten, idet der under saadanne Betegnelser som f. Eks. »Liverpool-Salt i gode reelle Købmandsvarer« — »god ordinær Rio-Kaffe« — »prima knuste Gaskoks« — uanset Udtrykkenes Vaghed forstaas en Vare af en ganske bestemt Beskaffenhed. Ligeledes gælder der Sædvaner for Godvægt (s. d.), for den Enhed, der lægges til Grund for Prisangivelsen o. s. v. Saaledes sættes i den danske Kulhandel ved Forretninger med Udlandet Prisen pr. Ton, i den indenlandske Forretning derimod pr. Læst (se Danmark, S. 968). Denne sidste Enhed er dog ved at forældes, og i Stedet er Salg pr. 100 Pd. i Færd med at blive Sædvane. Mange Steder har man inden for enkelte Forretningsgrene fundet det hensigtsmæssigt at enes om saakaldte autoriserede Slutsedler (se Slutseddel) o: trykte Formularer for Slutsedler indeholdende i nøjagtig Affattelse de vigtigste af de for den omhandlede Vare gældende H., og disse Slutsedler benyttes da paa vedkommende Plads almindelig ved alle Forretninger. Paa Kjøbenhavn's Børs findes saadanne Slutsedler for Handelen med Korn, Foderstoffer og Smør. Af stor Betydning ere ogsaa de H., som i alle Havne ordne Forholdet mellem Skibet paa den ene Side og Afskiberen henholdsvis Modtageren af Ladningen paa den anden Side, f. Eks. med Hensyn til hvilken Del af Arbejdet ved Indladningen, henholdsvis Losningen, der paahviler den ene og hvilken den anden Part, hvilken Godtgørelse den ene Part skal

betale den anden, naar han udfører hele Arbejdet o. s. v. H. ere i saa Henseende ikke blot forskellige i de forskellige Havne, men i den samme Havn ere de forskellige for de forskellige Varer og forskellige for Sejlskibe og Dampskibe.

Hver Plads har sine H., og det er af stor Vigtighed for en Købmand eller Skibsreder at kende Sædvanerne paa de Pladser, med hvilke han vil gøre Forretninger, eller hvortil han vil sende sine Skibe. Til at skaffe sig Oplysning om de paa en Plads i visse Retninger gældende H. kan man benytte en fingeret Regning (s. d.) derfra.

Ordnede, fuldstændige Samlinger af de gældende H. findes næsten ingensteds, og den Sagkundskab med Hensyn til disse Forhold, som erfarne og ansete Købmænd og Mæglere sidde inde med, bliver derfor af stor Betydning og maa paakaldes til Afgørelse af Tvistigheder. Dette sker, hvor Spørgsmaalet er om en Vares Kvalitet, ved at der stilles Krav om en Besigtigelse (s. d.), og ellers hyppigst ved at der rettes en Forespørgsel til vedkommende Handelskammer (s. d.), for Danmark's og særlig for Kjøbenhavn's Vedkommende til Grosserer-Societetets Komité (s. d.), som da afgiver sin Erklæring, saakaldet Responsum, i Sagen. De af Grosserer-Societetets Komité afgivne Responsa offentliggøres i »Sø- og Handelsretstidende« og i Societetets aarlige Handelsberetning. — I Norge indhentes undertiden Udtalelser fra Christiania Handelsstandsforenings Femtimandsudvalg. *C. V. S.*

Handelstraktäter, Overenskomster mellem Stater, hvorved de ordne deres Undersaatters gensidige Ret til at drive Omsætning (Handel og Skibsfart) med hverandre og indrømme dem gensidige Lettelser i denne Henseende, bl. a. med Hensyn til de Betingelser, hvorunder Varer kunne ind- og udføres, og de Afgifter (Told o. s. v.), der herfor skulle erlægges. H. i egentligste Forstand høre den nyere Tid til, idet Traktater fra Oldtiden, som ofte nævnes under dette Navn — saasom forskellige Traktater mellem Rom og Karthago —, i Virkeligheden ikke gik ud paa at indrømme den ene Stats Undersaatter Handelslettelser over for den anden, medens Middelalderens politiske Forhold gjorde, at den Art Traktater mellem Stat og Stat ikke let kunde komme i Stand. Hvad der for Middelalderens Vedkommende har mest Lighed med den nyere Tids H., ere de Handelsprivilegier, der af forskellige Stater indrømmedes Forbund som Hansa'en o. l.

Blandt de vigtigste Ting, som den nyere Tids H. kunne indeholde, kan først nævnes Klausulen om Handelsfrihed. Herved maa ikke forstaas det samme som Frihandel (s. d.), men kun de kontraherende Staters Forpligtelse til ikke over for hinanden at paalægge Forbud mod Ind- og Udførsel eller Transit — i Reglen dog med den Begrænsning, som kan følge af Statsmonopoler, sundhedspolitiske Foranstaltninger o. s. v. Fremdeles ville H. som Regel indeholde en Bestemmelse om, at Staterne gensidig behandle hinanden som den mest begunstigede Nation, hvilket vil sige, at ingen af de kontraherende Stater maa indrømme nogen anden Stat større Begunstigelser, end den indrømmer Medkontrahenten, saa at enhver Begunstigelse, der gives en anden Stat, uden videre kommer til ogsaa at gælde den Stat, hvem Mestbegunstigelsesretten er indrømmet. Adskillige H. indeholde dog bestemte Undtagelser herfra. Saaledes nævner Frankfurt-Freden af 1871 kun bestemte Stater, som Frankrig og Tyskland ikke maa indrømme større Begunstigelser, end de gensidig indrømme hinanden, og Mestbegunstigelsesretten gælder altsaa ikke med Hensyn til Begunstigelser, der indrømmes andre Lande end de i Traktaten nævnte. Ligeledes fastsætte adskillige H. Undtagelser fra Mestbegunstigelsen med Hensyn til Grænsetrafikken og Moderlandets Handel med sine Kolonier, og nogle H. indrømme de kontraherende Stater Ret til uden Hensyn til Mestbegunstigelsesklausulen at oprette egentlige Toldforbund med andre Stater. Endelig kan nævnes Bestemmelsen om, at hver af de kontraherende Stater indrømmer den anden Stats Undersaatter Ligestilling med sine egne i Henseende til Ind- og Udførsel, Skibsfart o. s. v. Fra denne Regel fastsættes der ofte Undtagelser, i Særdeleshed med Hensyn til Kystfarten (Skibsfarten mellem Havne i samme Land), der som Regel enten forbeholdes Landets egne Undersaatter eller kun tilstedes Medkontrahenten under visse Betingelser. Ved Siden af de her omtalte Bestemmelser kunne H. indeholde Fastsættelsen af visse bestemte Toldsatser, som hver af de kontraherende Stater ikke maa overskride ved Indførselen fra den anden, og man skelner derfor mellem de rene Mestbegunstigelsestraktater, der i Henseende til Toldtariffen kun indeholde Bestemmelser om, at de Toldsatser, der opkræves af Varer fra Medkontrahenten, ikke maa være højere end de, der opkræves ved Indførsel fra nogen anden Stat (eventuelt med de foran nævnte Undtagelser), og Tariftraktaterne, der binde Tariffen til bestemte Maksimumstakster for visse Positioner. — I Reglen vil en Tariftraktat indeholde en Klausul, der tillader de kontraherende Stater at forhøje en i Traktaten fastsat Toldsats i det Tilfælde, at der lægges en tilsvarende Skat paa den indenlandske Produktion af Varen. I øvrigt kan en Stat, der i Henseende til Tolden er bunden ved en H., følge to Systemer med Hensyn til sin Toldtarif; den kan enten lade enhver Toldnedsættelse, som den indrømmer sine Medkontrahenter, gælde som almindelig Toldsats, i hvilket Tilfælde den altsaa kun har een Tarif, som gælder over for alle Stater, eller den kan have to Tariffer, nemlig en Konventionaltarif, der gælder over for de Stater, med hvilke den har Mestbegunstigelsestraktat, og en højere Generaltarif, der gælder over for de Stater, med hvilke den ikke har sluttet H. Hertil kan endnu komme en tredje, en endnu højere Maksimaltarif, gældende over for Stater, der behandle vedkommende Stat ugunstigere, end de behandle andre. Endelig maa det nævnes, at en H. som Regel maa indeholde Bestemmelser om sin Varighed, om paa hvilken Maade den kan opsiges, hvorledes Stridsspørgsmaal skulle afgøres, og adskillige andre Detailbestemmelser.

Formaalet med Afslutningen af H. kan være højst forskelligt, og Indholdet af dem bliver meget forskelligt, efter som de almindelige handelspolitiske Grundsætninger, der raade i de kontraherende Stater, ere frihandels- eller beskyttelsesvenlige. I den merkantilistiske Periode, da hver Stats Handels-

politik med Bestemthed gik ud paa at skaffe sig en gunstig Handelsbalance (s. d.) paa de andre Staters Bekostning, fulgte H. det samme Princip, og da det jo var en Umulighed, at to Stater ved en saadan Akt begge kunde naa dette Maal over for hinanden, var det den almindelige Opfattelse, at det ved Afslutningen af en H. gjaldt om, hvilken af de to Stater der kunde overliste den anden. Den mest bekendte af denne Periodes H. er den 1703 mellem England og Portugal afsluttede Methuen-Traktat (s.d. — opkaldt efter den engelske Underhandler), der i Hovedsagen gik ud paa, at Portugal over for England ophævede sit Forbud mod Indførselen af Uldvarer, medens England forpligtede sig til til enhver Tid at sætte Tolden paa portugisiske Vine 1/3 lavere end Tolden paa franske Vine. Denne H. faldt først bort 1830. En anden bekendt merkantilistisk H. er Assiento-Traktaten (s. d.) af 1713 mellem England og Spanien, der i Hovedsagen gik ud paa, at det engelske Sydhavsselskab skulde besørge den aarlige Eksport af et vist Antal Negerslaver fra Afrika til spansk Amerika mod Ret til at udføre koloniale Produkter derfra; men den indeholdt en Tillægsbestemmelse om, at Selskabet hvert Aar maatte sende et Skib paa 500 Tons med engelske Varer til Messen i Puerto Bello. Ved at omgaa Bestemmelsen om Skibets Maksimumsstørrelse og paa forskellig anden Maade lykkedes det England ved Hjælp af denne Traktat helt at slaa Breche i Spanien's Afspærring af sine Kolonier. Efter Merkantilismens Ophør og efter at Frihandelsideerne vare begyndte at trænge igennem i forskellige Lande, kom der senere en Periode, i hvilken H. blev Vejen, ad hvilken de frihandelsvenlige Grundsætninger trængte igennem i den europæiske Handelspolitik. En Begyndelse dertil var allerede gjort ved den 1786 mellem England og Frankrig afsluttede Eden-Traktat (opkaldt efter den engelske Underhandler), der nedsatte Tolden mellem de to Lande meget betydelig og indførte Mestbegunstigelsesklausulen. Denne Traktat faldt imidlertid bort allerede 1793 paa Grund af den da indtrædende Krigstilstand, der for lange Tider hindrede en traktatmæssig Udvikling af Frihandelen. Ogsaa den tyske Toldforening (1833) kan betragtes som en Vej, ad hvilken man inden for et begrænset territorialt Omraade ad traktatmæssig Vej ophævede den gensidige Afspærring. Den systematiske Modering af Beskyttelsessystemet gennem H. begynder med Traktaten mellem England og Frankrig af 1860. Det er — bortset fra det tyske Toldforbund — den første Traktat, ved hvis Afslutning man bevidst var ledet af den Tanke, at de foretagne Toldnedsættelser vare i begge Staters fælles Interesse. Frankrig forpligtede sig til, at den Told, som opkrævedes af en Række i Traktaten opregnede Varer, der omfatte alle vigtige engelske Fabrikprodukter, ikke maatte være højere end 30 p. Ct. (efter 3 Aars Forløb ikke højere end 25 p. Ct.) af Værdien. England paa sin Side forpligtede sig til at ophæve den endnu tilbageværende Told paa fabrikerede Varer, til ikke at forbyde eller lægge Told paa Udførselen af Kul og til at nedsætte Indførselstolden paa Vin og Kognak. Traktaten indeholdt Mestbegunstigelsesklausulen. Sin største Betydning fik den derigennem, at England lod den traktatmæssige Tarif gælde over for alle Stater, hvorved Frihandelen faktisk blev helt gennemført i England, medens den for Frankrig blev Udgangspunktet for en hel Række H. af lignende Indhold og med stadige Tarifnedsættelser, der afsluttedes med de fleste europæiske Stater (af de skandinaviske Lande med Norge og Sverige, men ikke med Danmark, som ikke vilde binde sig til de forlangte Forandringer i sin Tarif). Et Omslag fra den i denne Periode betraadte Vej indtraadte allerede omkring 1880, idet Frankrig ved de forskellige Traktaters Udløb kun indlod sig paa Fornyelser mod Forhøjelse af sine Toldsatser, medens Tyskland, med enkelte mindre omfattende Undtagelser, ikke indlod sig paa traktatmæssige Forandringer i sin 1879 indførte beskyttelsesvenlige Tarif med senere indførte Toldforhøjelser, men kun afsluttede Mestbegunstigelsestraktater. 1892 udløb de fleste H., og Frankrig trak sig tilbage fra Tariftraktaternes System. Dets Toldlov fastslog nu en ganske prohibitiv Maksimaltarif og en stærkt protektionistisk Minimaltarif, den sidste til Anvendelse over for de Lande, der indrømmede Frankrig lignende Begunstigelser. Regeringen fik Bemyndigelse til at slutte Konvention med andre Stater om at anvende Minimal tariffen over for dem. men ikke paa længere Tid end et Aar ad Gangen. Det havde henimod Traktatens Udløbstid næsten set ud til, at H.'s Rolle foreløbig skulde være helt udspillet, og at alle ledende Stater absolut vilde hævde Princippet om den autonome Ordning af deres Toldforhold; men imidlertid havde der været ført Underhandlinger mellem flere mellemeuropæiske Stater, og disse havde iblandt andet faaet det Resultat, at Tyskland 1891 sluttede H. med Østerrig, Belgien, Italien og Schweiz, og at i de nærmest følgende Aar flere af disse Stater sluttede H. med hverandre, ligesom Tyskland og Rusland sluttede en saadan 1894 efter en skarp Toldkrig. En vigtig Bestemmelse i disse H. var Nedsættelsen af den tyske Korntold, af hvilken de ikke faa Stater, med hvilke Tyskland har Mestbegunstigelsestraktat — deriblandt de tre skandinaviske Lande — ogsaa kom til at nyde godt. Af vigtigere Begivenheder paa H.'s Omraade fra den seneste Tid maa nævnes, at England fra I. Juli 1898 har opsagt sine H. med Tyskland og Belgien. Grunden hertil er den handelspolitiske Bevægelse i de engelske Kolonier. De nævnte H. forpligte nemlig disse til at yde Tyskland og Belgien enhver Begunstigelse, som de yde England, og paa Grund af Mestbegunstigelsesklausulerne gælder det samme over for ethvert Land, med hvilket England har H. Imidlertid have Kolonierne, særlig Canada, ønsket at kunne ordne deres Forhold i denne Henseende selvstændig og navnlig imod Vederlag at kunne yde Moderlandet Toldlettelser uden at behøve at udvide dem til at gælde andre europæiske Lande. Ønsket kom stærkt frem ved de koloniale Premierministres Besøg i England under Dronning Victoria's Regeringsjubilæum (1897), og England imødekom det ved Opsigelsen af de to H. Foreløbig synes dette dog ikke at skulle drage yderligere handelspolitiske Skridt fra de europæiske Staters Side efter sig. En anden Begivenhed, der kan have Betydning med Hensyn til H, er de nordamerikanske Fristaters Vedtagelse af den stærkt protektionistiske Toldtarif af 1897 (Dingley-Tariffen), idet denne bl. a. lægger en Ekstratold paa Sukker fra Stater, der yde Sukkerudførselspræmier. Dette betragter bl. a. Tyskland

som en Krænkelse af Mestbegunstigelsestraktaten. Danmark's nuværende Stilling (1898) i Henseende til H. er i Hovedsagen den, at det har Mestbegunstigelsestraktat med de fleste Stater af Betydning, hvorimod dets Tarif med en ubetydelig Undtagelse (Korkpropper, paa hvilke Tolden er nedsat af Hensyn til den spanske H. af 1894) er ubunden. *E. M.*

For Norge og Sverige bleve H. si den Unionens Indgaaelse længe afsluttede i Fællesskab, ligesom der i Alm. blev givet dem et Indhold, der under samme Regel omfattede begge Rigers økonomiske Forhold. Imidlertid kom deres Handelspolitik for øvrigt i Tidens Løb til at tage en meget divergerende Retning (se Frihandel, S. 142—43). Med de fælles H. opstod da Ulemper, der oftere lode sig mærkbart føle. Fra norsk Side opstod derfor Krav paa at faa særlige H. for Norge med de særlig norske Interesser, navnlig de betydelige, der knytte sig til dette Lands Skibsfart, for Øje. Uden Forbindelse med Sverige er der da fra norsk Side siden 1892 blevet afsluttet særlige H. med Spanien, Schweiz, Belgien og Portugal. Vanskelighederne ved at bringe ind under ensartede Bestemmelser de paa mange Punkter modstridende Forhold og Interesser inden for de to Landes Næringsliv ere siden Ophævelsen af den specielt norsk-svenske toldpolitiske Overenskomst »Mellemrigsloven«, der efter sit Væsen intet andet var end en særlig omfattende H., efter 13. Juli 1897 kun yderligere øgede. Det er derfor antageligt, at den tidligere Fremgangsmaade med Fællestraktater herefter i alt Fald blot ganske undtagelsesvis vil blive bragt i Anvendelse. Den store Flerhed af de forenede Rigers H. er afsluttet paa Grundlag af gensidig Behandling efter Mestbegunstigelsesprincippet. *K. V. H.*

Handelsusancer se Handelssædvaner.

Handelsvare i videste Forstand er enhver Ting, der gøres til Genstand for Køb og Salg. Købmandsmæssig bruger man Betegnelsen H. i snævrere Betydning, idet den stilles i Modsætning dels til faste Ejendomme, dels til Penge og Værdipapirer, og man betegner altsaa som H. alle materielle, rørlige Produkter af Naturen og menneskeligt Arbejde, som ere Genstand for Handelsomsætning. I tidligere Tider, under lidet udviklede Samfundsforhold, da Husfliden spillede en stor Rolle som Middel til Tilfredsstillelse af de menneskelige Fornødenheder, da Industrien var i sin Barndom og Transportmidlerne faa og ufuldkomne, var Antallet af H. langt ringere end nu; Varepriserne vare høje og Omsætningen begrænset. I Modsætning hertil frembyder Nutiden Billedet af et Samfund, hvor al Husflid saa at sige er ophørt, og hvor alt, hvad Mennesket har behov, alle Ting, som tjene ham til at opretholde Livet og til at forme det bekvemt og smukt, ere H. En stor og højtudviklet Industri frembringer i rig Mangfoldighed de mest forskelligartede Brugsgenstande, og ved Hjælp af storartede Transportmidler hidføres fra Jordens fjerneste Egne gode og billige Fornødenheder for den store Befolkning. Letfordærvelige Varer, som Kød, Fisk, Smør, Frugt o. s. v., opbevares i isafkølede Rum eller indesluttes i hermetisk lukkede Daaser; derved frigøres de fra de lokale Markeders snævre Grænser og drages ind i den internationale Handelsomsætning. Ejendommeligt for den moderne Samfundsøkonomi er det ogsaa, at alskens Affald fra de forskelligste Industrier finder nyttig Anvendelse og derved bliver til H. Saaledes Klid og Oliekager, som ere Affald fra Korn- og Oliemøllerne, og som nu ere vigtige Foderstoffer, Thomasslagge, som er Affald fra Staalfabrikationen, og som er et Gødningsmiddel. Jærnaffald af alle Slags er Genstand for en betydelig Handelsomsætning, idet det opkøbes fra alle Sider og tilbagesendes til de store Industrilande, hvor det oparbejdes til nyt Materiale. Ny Maskiner, ny tekniske Fremgangsmaader bevirke ofte, at et hidtil værdiløst Affald eller et hidtil upaaagtet naturligt Materiale kan nyttiggøres, faar Værdi og bliver H. For at kunne betegnes som en H. i egentligste Forstand maa et Produkt kunne falbydes regelmæssig i Mængder, som under almindelige Forhold kunne tilfredsstille Efterspørgselen, og til en Pris, som muliggør Omsætning efter større Maalestok. Paa de talrige Industriudstillinger findes f. Eks. ofte Produkter af den forskelligste Art, fremstillede med ganske særlig Omhu og uden Hensyn til Bekostningen; saadanne Produkter ere ikke H., fordi de aldrig vilde kunne finde Afsætning til lønnende Priser. *C. V. S.*

Handelsvidenskab. Skønt den praktiske Uddannelse er den vigtigste Del af den vordende Købmands Oplæreise til sit Kald, og skønt der paa den anden Side ikke kan drages nogen bestemt Grænse for de Kundskaber — ud over den almindelige Skolelærdom —, som det kan være nyttigt for ham at være i Besiddelse af, lader der sig dog paapege en Række Fag — Kundskaber og Færdigheder —, hvis Tilegnelse hører med til en Købmands Uddannelse, og som derfor særlig maa blive Genstand for Undervisningen i Handelsskoler, Handelsakademier o. l. Det er disse forskellige Fag, der kunne sammenfattes under Navnet H. Hertil høre f. Eks. Grundbegreberne af Nationaløkonomi og Formueret, særlig Handels- og Søretten, Læren om Maal, Vægt og Mønt, om Handelens Indretning, Varehandelen og dens forskellige Arter; Varekundskab, Pengehandel, Bankvæsen, Toldvæsen, Stempelvæsen og forskellige andre Handelen berørende Retsforhold, Handelsgeografi, Handelsstatistik, Handelshistorie o. s. v. Hertil komme de praktiske Fag: Bogholderi, Handelsregning, Handelskorrespondance. *E. M.*

Handelsvægt, særlige Vægtstørrelser, der enkelte Steder (bl. a. Danmark og England), navnlig i Storhandelen, anvendes til Bestemmelse af Handelsvarers Mængde, og som mere eller mindre adskille sig fra Guld- og Sølv-, Juvel- og Medicinalvægt. ***N. J. B.***

Handelsværdi, den Værdi, som kan tillægges en Vare, naar den skal gøres til Genstand for Salg i den almindelige Handelsomsætning, i Modsætning f. Eks. til den Værdi, den kan have i en bestemt Persons Besiddelse. *E. Af.*

Handicap [hä'ndekäp] (eng.: egl. *handi'the cap* o: Haand i Huen], oprindelig et Byttespil mellem 3 Deltagere, hvoraf den ene, »Handicapper« (s. d.), bestemmer, hvad hver af de andre Deltagere skal skyde til af Penge for at udjævne Værdien mellem de Genstande, hvorom der spilles. I Sportsverdenen forstaar man ved H. en Væddekamp, hvori man søger at give alle Deltagere lige Chancer ved at stille de dygtigere ugunstigere, de svagere gunstigere

end almindelig. Forholdet, hvori dette bør ske, fastsættes af Handicapperen. Maaden, hvorpaa det bringes til Udførelse, er forskellig efter de forskellige Sportsgrene. Paa Væddeløbsbanen gives der saaledes de bedre Heste en forøget Vægt at bære, medens de ringere faa Lettelse i Vægten. Ved Travløb og Cycleløb lader man den gennemsnitsdygtige gaa af fra den almindelige Maallinie (Scratch, s. d.), medens de øvrige efter deres mindre eller større Dygtighed faa et Forspring eller et Tillæg i den Afstand, de skulle tilbagelægge for at naa Maalet. For de nævnte Arter af Sport er det Reglen, at alle sætte sig i Bevægelse samtidig paa et givet Signal. I andre Sportsgrene, saasom Roning og Svømning, benytter man derimod ofte Tidsforskel for Afgang fra samme Maallinie til Udjævning af Chancerne. Ved Sejlsport lægges den til Løbet virkelig anvendte Tid (Sejltiden) til Grund, men modificeres efter nærmere Regler med Hensyn til de deltagende Fartøjers Egenskaber for at udfinde den Tid (Præmietiden), der skal tages i Betragtning ved Præmiecæskningen. — Slaaet H. se Beaten-H. *C. G. B.*

Handicapper [hä'ndᵉkäpᵃ] (eng.), den, der fastsætter de Forhold, hvorunder enhver af Deltagerne i et Handicap skal kæmpe. Hans vigtigste Egenskaber maa være indgaaende Fagkundskab og streng Upartiskhed. *C. G. B.*

Handl (Händl), Jacobus, se Gallus.

Handleform (gramm.) se Aktiv.

Handlende. Dette Udtryk omfatter ifølge den danske Sø- og Handelsretslov af 1861 »enhver, der driver Handelsforretninger som Næringsvej«, altsaa for deraf at have stadig Indtægt. Den danske Konkurslov af 1872 definerer derimod H. som »enhver, der, om end kun i Forbindelse med anden Virksomhed, driver Handelsforretninger . . ., for saa vidt han ifølge Lovgivningen er eller, hvis han boede i en Købstad, vilde være forpligtet til at føre autoriserede Handelsbøger«. Den danske Firmalov af 1889 indeholder en tredje Bestemmelse af Begrebet o. s. fr. Nogen indbyrdes Modstrid mellem disse forskellige Definitioner er der dog ikke, da hver enkelt Lov kun bestemmer Begrebet for sit Omraade. Ogsaa i Norge bestemmes paa lignende Maade Begrebet H. eller Handelsmand forskellig i forskellige Love, saaledes i Konkursloven og i Firmaloven. *E. T.*

Handling er i sin elementære Form enhver aktiv Optræden af Legemet, men i snævrere Betydning forstaar man ved H. kun den efter en bevidst Plan i Kraft af Beslutning udførte Række i Bevægelser, der tilsigte Opnaaelsen af et bestemt Formaal. *C. St.*

Handlingstid, det Tidspunkt, paa hvilket det er en Skyldners Pligt at erlægge, hvad enten nu dette beror paa selve Skyldforholdets almindelige Beskaffenhed (den, der har paadraget sig et Erstatningsansvar, er saaledes pligtig at betale Erstatningen straks) eller paa en udtrykkelig Vedtagelse desangaaende i Kontrakten (en Veksel er f. Eks. udstedt *a dato)* eller paa en forudgaaende Opsigelse (f. Eks. af en Prioritetsgæld) eller paa et simpelt Paakrav (f. Eks. med Hensyn til et Laan, der skal tilbagebetales paa Anfordring). Smlg. Forfaldsdag og Frigørelsestid. *E. T.*

Handschar (rigtigere Chandschar), et kort orientalsk Vaaben med bred Klinge og svagt bøjet Spids, der gør det mere skikket til at skære end til at støde med. *J. 0.*

Handsel, de Penge, man faar ved den første Handel en Dag; af gl.-nordisk *hand-sal,* Haandslag og: det, som gives (»sælges«) paa Haanden. I Svensk er Ordet omformet til *handsol,* i norske Dialekter forkortet til *hans. V. D.*

Handsker forfærdiges dels af Læder, dels af forskellige Tøjer, mest Trikotvarer af Uld, Silke og Bomuld. Læderhandsker ere enten Vadskeskindshandsker af semsgarvet Læder af Hjorte, Kalve, Faar og, som det fineste og stærkeste, Gemser, eller Glacéhandsker, af særlig hvidgarvet Læder af Geder og unge Faar. Fabrikationen af Glacéhandsker er den langt største og foregaar paa den Maade, at Skindene, efter at være egaliserede i Tykkelse og tilskaarne i Strimler af to Gange H.'s Bredde, strækkes saa stærkt som muligt i Længderetningen og derpaa lægges sammen i flere Lag og udstanses med skarpe Staalforme i passende Forme. Oftest mangle disse Tommelfingeren, der udstanses for sig og derefter paasys, men i den senere Tid gøres denne undertiden ogsaa i eet med den øvrige H. Sammensyningen finder Sted enten for Haanden, idet H. holdes af en Tang, hvis Kæber ere forsynede med Takker, der angive Stingenes Størrelse, eller, hvad der er det sædvanlige, paa Symaskiner, af hvilke der ogsaa haves særlige til Paasyning af »Denter« (D: de Striber, der som Regel findes paa Handskeryggen). Sædet for Fremstillingen af de fineste Glacéhandsker er fra gammel Tid Frankrig, især Grenoble og Paris, hvor navnlig Jouvin har gjort sig fortjent af Fabrikationen, og herfra udføres H. over hele Verden. I de senere Aar ere ogsaa Tyskland og Østerrig komne med i Eksporten, medens England væsentlig kun udfører simplere Varer til sine egne Kolonier og indfører betydelige Mængder fra Frankrig; ogsaa Danmark udfører en Del H., oftest under Navn af Randers-H. Stofhandsker af Trikot blive enten tilskaarne og syede som ovenfor omtalt, eller de blive strikkede som Rundstrikning, idet Fingrene maskes til Haanden. Bælgvanter (norsk: Votter) ere H., der kun have et fælles Hylster for de 4 Fingre og en særlig Tommelfinger; de fremstilles oftest af grov Uldstrikning, f. Eks. de »islandske« (ofte ogsaa med 5 Fingre), undertiden af Pelsværk. *K. M.*

H.'s Historie. Halvhandsken, H.'s Forløber, er meget gammel. Paa et Maleri i Theben's Gravby ses en ægyptisk Kvinde spille paa et Strengeinstrument med filerede Halvhandsker paa Hænderne (Fig. 1). Det stammer fra Tiden efter Hyksos-Folkets Erobringstog under 22. Dynasti, 1600 Aar f. Chr. Xenofon retter bitre Bebrejdelser mod Perserne, fordi de vare saa blødagtige at gaa med tykke og bløde Halvhandsker. Den yngre Plinius fortæller, at hans Onkel, den ældre Plinius, om Vinteren gav sin Skriver fingerløse H. paa, for at Optegnelserne ikke skulde gaa i Staa. I Odysseen giver Homer den gamle Laertes »Vanter for Tornenes Skyld«. De samme brugtes ved Olivenhøsten af Romerne. Den klassiske Oldtid kendte dem ellers kun til Nævefægtning (*cestae*). Gallerne bare dem baade til Haandgerning og til Stads. I en Tekst hos Beda findes *wantus* som gallisk Ord, der er kendt i dansk Vante og i Oldsproget

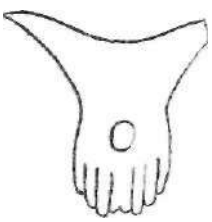
vöttr og betyder en H. med et Rum for Tommelen og et andet for de 4 Fingre. I salisk Lov er der sat Straf for Tyveri af H., men Navnet er *Hand-schuh*. Thor bar Jærnhandsker (*jarngreipar*), naar han slyngede Lyn. Paa sin Rejse til Utgardaloki sov han i et Afhus o: Tommelen paa

Fig. 1.

Jættens Vante. H. hed ogsaa *glofi* (Flertal *-ar*), jydsk *Luffe, Loveke,* eng. *glove*, af oldnordisk *lofi*, den indre Haandflade. I Norden toges H. ikke paa, naar man stod for Overmænd, men aflagdes ikke under selskabeligt Samvær. I en norsk Takst fra 1282 sattes de bedste til 15 vejede Penninge Parret, 1302 kun til 4, for de ringere 3. I et Reglement fra 817 tillades det Gejstligheden at bære H., dog ikke under Gudstjenesten. De kaldes usyede og vare altsaa tekstilt Arbejde. Først i 11. Aarh. bleve de liturgiske Klædningsstykker. Harald Klak bar hvide H., da han blev døbt, en af Gudfaderen, den tyske Kejser Ludvig's mange Gaver.

Fig. 2.

De ældre Fingerhandsker vare skaarne i eet Stykke Skind, som, efter at det var lagt dobbelt, sammensyedes langs Randene, og Tommelen tilsyedes særskilt (Fig. 2). En saadan H. er afbildet paa et Maleri paa Pergament i Dansk Folkemuseum, forestillende Mesterstykkerne i Assens's Handskemagerlav 1555. H. dækkede ikke alene Haanden, men en Del af Underarmen (Fig. 3). og denne Hovedform beholdt den til sent i 18. Aarh., da Kraven helt forsvandt, og H. splittedes op under Haanden og indrettedes til at knappe om Haandledet. I Tiden efter 1650 søgte man at tilpasse H. bedre ved at indsætte et Læderstykke paa begge Sider af Fingrene og lade dette løbe spidst tilskaaret i Kile op i Splitter paa H.'s Overside (Fig. 4). Minder om denne Handskeform haves endnu i de 3 Sømme paa Oversiden af vore H. Paa samme Tid vare H. meget pragtfuldt udstyrede med Broderier, Frynser, Sløjfer, Kniplinger o. s. v. H. bares efter Malerier at dømme i Haanden, især af Damerne (Fig. 5). De saakaldte spanske H. fra Tiden efter 1500 vare meget stærkt parfumerede. I 18. Aarh. bare Damerne H., som naaede Albuen

Fig. 3.

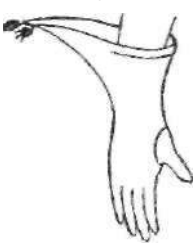

Fig. 4.

Fig. 5.

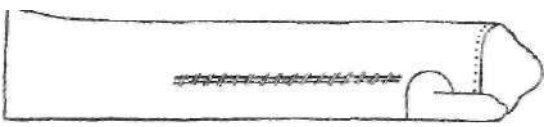
(Fig. 6); de havde enten Fingre eller en Klap, som gik ud over det øverste af Fingrene og sloges tilbage. De kunde snøres stramt (Fig. 7). Disse lange H. vare undertiden bedækkede med Malerier af gode Malere, hvad der ikke var noget forunderligt, da selv en Kunstner som Watteau malede de høje Skohæle. Først i 19. Aarh. kom Glacé-, senere Silkehandsker i Brug sammen med *a jour*strikkede og vævede Hel- og Halvhandsker, og siden har Moden med sit Valg af Stoffer og Form været i stadig Vekslen. Frankrig har fra Renaissancens Tid været Handskefabrikationens Hjem baade ved Landets udmærkede Raastof (Lamme- og Gedeskind), ved Behandlingen af det og ved Snittet. Grenoble, Paris, Millau, St. Junien nævnes som Hovedpladserne. England bearbejder Kapskind og staar i første Rang med sine H. af garvet Skind, der ere meget solide. Her har man tilmed genoplivet de gamle H. af Hundeskind, der vare en søgt spansk Finesse i Filip II's Dage. (Om Jærnhandsker se Rustning).

Fig. 6.

H. har fra Oldtiden af været et Symbol. Den blev stærkt benyttet som Vennegave, og man hører om, at der bortgaves forgiftede H. Man lagde Pengegaver i H., og hvad vi kalde Drikkepenge, hed i andre Lande Handskepenge. At række sin H. var et Ydmyghedstegn. Før Roland døde, rakte han sin H. til Gud, der modtog

Fig. 7.

den ved en Engel. Ejendom og Embeder (f. Eks. Bispeværdighed) overdroges ved samme Tegn, og sendtes et Bud paa Vej, gaves ham H. og Stav. Naar Overenskomst opsagdes, gaves H. tilbage, og det var Grunden til, at Mogens Munk lagde den

jydske Adels Opsigelsesbrev til Kong Christian II i sin H. Opgav man sit Bo, »slog man Vanterne i Bordet«. H. var et Pant, der toges for Bøder. At kaste H. var en Udfordring, at optage den et Tegn paa, at Tvekamp tilstodes. Den kastedes ogsaa, naar Band lystes over en Person. (Litt.: M. P., *Histoire du Gant* [Paris 1886]; Köhler, »Die Entwickelung der Tracht« [Nürnberg 1877]; Quicherat, *Histoire du costume en France* [Paris 1875]). *Bernh. O.*

Handskesymaskine se Symaskiner.

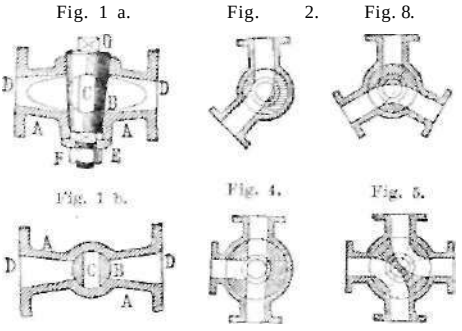
Handsworth [hä'ndswə.þ], 1) By i Mellemengland, Staffordshire, 4 Km. N. N. V. f. Birmingham, med Fabrikation af Galanteri varer, et teologisk Wesleyanercollege og (1891) 32,700 Indb. I Sognekirken findes de berømte Teknikere I. Watt's, Boulton's og Murdoch's Grave. — 2) Opblomstrende By i Nordengland, Yorkshire, 6 Km. S. 0. f. Sheffield, med (1891) 10,300 Indb. *C. A.*

Hane se Høns.

Hane var i Oldtiden Symbol paa den ene Side paa Kamplyst, paa den anden Side, ligesom senere i den kristne Kirke, paa Aarvaagenhed. • Da Grækerne, vist i 6. Aarh. f. Chr., bleve bekendte med Hønseslægten, antoge de snart, at H. maatte være særlig yndet af visse Guddomme, at den af dem stundom benyttedes som Budbringer, og at den derfor var et særlig velbehageligt Offer for dem. Paa Grund af sin stadige Kampberedthed var H. for dem et Symbol paa Krigsguden Ares og, da den om Morgenen tidlig forkynder Solens Genkomst, tillige paa Solguden Helios og paa Apollon. En lignende Opfattelse fandtes ogsaa hos syriske Folk; men H. bragtes ogsaa i Forbindelse med andre Guddomme, saaledes med Underverdenens Guddomme Demeter og Persefone, vel fordi den ofte midt i den mørke Nat forkynder, at Lyset kommer og med det nyt Liv og ny Virksomhed. Lignende Tankegang har vel bragt Grækerne til at sætte H. i Forbindelse med Lægekunstens Gud, Asklepios, hvem man plejede at bringe en H. som Offer. H. var ogsaa helliget Hermes og Athene, og Symbol paa denne Gudinde. H. ses ofte paa Vaser. Paa Mønter fra Kreta ses den i Skødet paa en ungdommelig Gud, Solguden. I Norden havde H. ogsaa symbolsk Betydning; den ofredes til Guderne, endog mange H. paa een Gang. I Oldkvadene tales om en H. med gylden Kam, aabenbart et Symbol paa Lyset, hos Guderne, og om en mørkladen H. hos Hel. Hos de Kristne er H. et Symbol paa Aarvaagenhed; den findes derfor indhugget paa gamle Ligsten; sammen med Apostelen Peter er H. Symbol paa hans Fornægtelse af Herren. Da H. paa Latin hedder *gallus*, et Ord, der ogsaa betegner en Galler, er H. tillige Symbol paa Frankrig. Under Revolutionen satte man en H. som Fanemærke i Stedet for Bourbon'ernes Lilier; Napoleon satte Ørnen i Stedet; 1830 sattes atter H. i Stedet for Bourbon'emes Mærke, indtil Ørnen sidenigen kom i dens Sted ved Napoleon III. — Megen Overtro er hos adskillige Folk knyttet til H. og dens Galen. I det gamle Persien antoges H, ved sin Galen at forjage onde Aander. Noget lignende antoges i Middelalderen i Europa. Før Hanegal var man udsat for de onde Aanders Angreb, naar man færdedes i Mørket. Hanens Galen til usædvanlige Tider og paa usædvanlige Steder mentes at varsle om kommende Ting, især Ulykke og Død. Romerne toge Varsler foruden af H. ogsaa af Høns; om de aad med Begærlighed, eller om de ikke vilde æde, var et Varsel i Krigen. Ved de Varsler, man hos forskellige Folktog af H., spiller dens Farve ofte en stor Rolle. Den røde H., der galer, er hos flere Folk et Symbol og Udtryk for Ilden. (Litt.: A de Gubernatis, *Zoological mythology* [1872]). *V. S.*

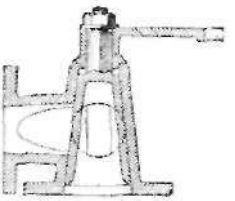
Hane (Gevær), den Del af Geværlaasen, der bevirker Skuddets Affyring, idet den ved Forladegeværerne slaar ned paa den paa Pistonen anbragte Fænghætte, ved Bagladegeværerne er sat i Forbindelse med en Slagstift, hvis Spids rammer den i Patronens Bund anbragte Fænghætte. Ved Bagladerne sker H.'s Spænding automatisk (Selvspænding) ved Aabningen eller Lukningen af Baglademekanismen, medens den ved Forladerne kræver et særligt Greb. H. er i Reglen indrettet til at »sættes i Ro«; Geværet kan i saa Fald ikke affyres ved et tilfældigt Tryk paa Aftrækkeren, og undertiden er det tillige indrettet saaledes, at Baglademekanismen ikke kan aabnes, saa længe H. er »i Ro«, hvorved man opnaar Sikkerhed mod, at Laasen under Skyttens Bevægelse i Terrainet tilfældig aabnes og Patronen tabes. *E. P.*

Hane, Maskindel, hvorved man ved en simpel Drejning kan aabne eller lukke en Rørledning og derved enten bevirke eller forhindre Udstrømningen af en Vædske eller Luftart. Den almindelige H. bestaar af en Hus, som indskydes i Rørledningen og har en lidt konisk Aabning tværs

paa denne, i hvilken Tolden (»Kyllingen«) sættes. Tolden har en Aabning, som, naar man drejer, enten kan danne en Del af Rørledningen — Vædsken vil da udstrømme, idet H. er »aaben« — eller stilles paa tværs af denne — Vædsken er afspærret, H. er »lukket« — og selvfølgelig ogsaa kan staa i Mellemstillinger. En saadan sædvanlig Togangshane ses paa Fig. 1. Tolden *B* trækkes her ved Møtrik *F* mod Huset *A*; paa den nederste Firkant sidder en Underlagsskive *E*; den øverste Firkant *G* er bestemt til at optage en løs Nøgle; herved opnaas, at uvedkommende ikke kunne dreje H.; skal enhver kunne dreje den, faar den. for,-

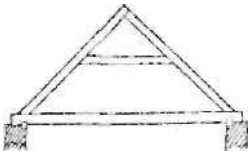
Fig. 6.

oven et fast Haandtag. Undertiden er Hanehuset bøjet; man faar da Vinkelhanen, Fig. 2. Har Huset 3 Rørender, faar man en Tregangshane, Fig. 3 °g 4; har det 4, faar man en Firegangshane, Fig 5. Fig. 6 viser en H. med hul Told, der bruges som Aftapningshane. Materialet er ofte af Messing, baade for Hus og Told; bedre gøres her Tolden af Rødgods; tarveligere H. ere af Støbejærn, hvor dog ogsaa anvendes Told af Messing; helt tarvelige H. ere af Træ. Til Ledninger for Syrer er man henvist til at benytte H. af Glas. H. blive ved Brugen, navnlig naar de paavirkes af Vand eller Damp, under Tryk, utætte; de maa da slibes tætte, hvad Toldens koniske Form begunstiger. — H. er bleven Benævnelse for Afspærringsorganer i Alm., for hvilke ofte Betegnelsen Ventil vilde passe bedre, idet Aabning og Lukning der ikke foregaa ved Drejning. *F. W.*

Hanebaand se Hanebjælke.

Haneberg, Daniel, romersk-katolsk Biskop og Forfatter, født 17. Juni 1816 i Tanne ved Kempten, død 31. Maj 1876 i Speier. Efter at have studeret i Kempten blev H. præsteviet 1839; 1840—54 virkede han først som Privatdocent, senere som Professor ved Universitetet i München, blev 1854 Abbed for Benediktinerklosteret ved St. Bonifacius, foretog 1861 og følgende Aar en Rejse i Missionens Tjeneste til Algérie, Tunis og Palæstina. 1870 bøjede han sig for det pavelige Ufejlbarlighedsdogme, hvorfor Venskabet mellem ham og Döllinger blev brudt. 1864 havde han nægtet at modtage Valget til Biskop i Trier, men 1872 tog han mod Bispestolen i Speier, hvor han var Ultramontanismens Forsvarer og med Heftighed bekæmpede Gammel-Katolikkerne. Han er Forfatter til flere bibelteologiske og eksegetiske Værker. (Litt.: Schegg, »Erinnerungen an H.«, I—II [Munchen 1877]). *L. M.*

Hanebjælke (Hanebaand) er den korte Tværbjælke, som i et Tagværk forbinder Spærene i et Fag; den anbringes enten midt paa Spæret eller saa højt oppe, at der under den bliver Plads til Loftsrum. I meget høje Tage anbringes ofte flere Sæt H. *E. S.*

Hanefitter, den talrigste af de fire anerkendte teologiske Skoler i den muhamedanske Teologi. H., der have deres Navn efter Stifteren Abu Hanîfa (699—766), staa i deres Fortolkning paa et væsentlig rationalistisk Grundlag. Medens de lidet talrige Hanbalitter (se Hanbal) findes i Syrien og Mesopotamien, og de to andre Skoler, Shafeitter og Malekitter, have deres Tilhængere i Ægypten og Nordafrika, er H.'s teologiske System blevet herskende i Tyrkiet og dermed det vigtigste i Islam. *y 0.*

Hanefod (Søudtryk), en Tovstrop, hvis Tampe (Ender) staa fast med en vis Spredning, og i hvis Bugt (Midte) man haler eller anvender Kraften. Undertiden bruges en Række H. paa een Gang, f. Eks. for at bære Rygningen af et Solsejl; alle H., der altsaa have forskellig Spredning, gaa i saa Fald gennem Huller, der i Række ere anbragte i en flad Træstang (Spredholtet), og paa Enden af denne anbringes den Ophaler, der bærer Solsejlet. *C. L. W.*

Hanekam se Celosia.

Hanekampe se Høns.

Hanekro se Galeopsis.

Hanespore (*Echinochloa* Beauv.), Græsslægt nær Hirse (Hirsegruppen), hvis Smaaaks sidde i 3—4-radede Aks, der atter ere stillede i Top. Hvert Smaaaks har 1 tvekønnet og 1 gold Blomst, der bestaar af 2 Skæl. Yderavnerne ere stift behaarede, de øverste med Stak. Kantet H. (*E. Crus galli* L.) er enaarig med nedliggende, opstigende, 25—60 Cm. høj Stængel og glatte Knæ. Bladene mangle Skedehinde og ere meget ru i Randen. Den dyrkes som Fodergræs og findes i Danmark som Ukrudt, men er sjælden. En Form, *var. frumentaceum* Roxb., dyrkes i Indien for Kornets Skyld. *E. spectabile* Nees., med haarede Knæ og tydelig Skedehinde, er Fodergræs i Troperne, særlig Brasilien (Capim di Angola). *A. M.*

Hanetrit er Betegnelsen for en hos Hesten jævnlig optrædende ejendommelig uvilkaarlig Bevægelsesforstyrrelse af et eller begge Bagben, som under Løftningen bøjes unaturlig hurtig og stærkt sammen i alle Led. Ligheden med Bevægelsen hos den »spankulerende« Hane har givet Anledning til Navnet. Lidelsen viser sig snart kun i Skridt, snart ogsaa i Trav, og kan være til Stede i saa høj Grad, at ikke alene Hestens Handelsværdi, men ogsaa dens Værd som Brugsdyr derved nedsættes betydelig. Aarsagsforholdet er endnu ikke helt klaret. Saa meget ved man dog, at Lidelsen dels kan være forbigaaende, reflektorisk fremkaldt ved smertefulde Lidelser i Hoven, Muk, Spat o. fl. a., dels — og det er det hyppigste — optræder som et Udtryk for uhelbredelige Nerve- og Rygmarvssygdomme (Ataksi). Fra en enkelt Side (Dieckerhoff) er den Opfattelse gjort gældende, at Lidelsen skulde staa i Forbindelse med en kronisk Betændelsesproces og deraf følgende Skrumpning af Bindevævsbladene (Fascierne) omkring Hasen, og paa Basis af denne Teori har man forsøgt en operativ Behandling (Gennemskæring af Fascierne), men Resultatet har vist sig saa vekslende, at Operationen ikke har naaet at faa nogen større Udbredelse. *G. S.*

Hanfstängl, Franz von, tysk Litograf og Fotograf, født i Bayernrain (Øvrebayern) 24. Marts 1804, død 18. Apr. 1877 i Munchen, besøgte først Mitterer's litografiske Anstalt i München, 1819—25 Kunstakademiet smst. for derpaa at vende tilbage til Litografiet; 1834 grundlagde han i Dresden en litografisk Anstalt, hvorfra udgik en Række af ham selv udførte Portrætter; s. A. gik han til Paris for at lære hos Lemercier, 1835 fik han til Opgave at gengive de bedste Billeder i Galeriet i Dresden, og indtil 1852 udkom da 190 af ham selv udførte Blade (Konigliche Gemälde Galerie in Dresden). 1844 oprettede han en stor Anstalt i Munchen og overlod den i Dresden til sine Brødre Hans og Max; 1848 optog han det af Fr. Kobell opfundne Galvanografi som Reproduktionsmiddel, men opgav det atter 1853 for at kaste sig over Fotografien, hvori han har naaet Verdensberømmelse ved sine talrige Gengivelser af Galeribilleder, særlig fra Altes Pinakothek i Munchen. Han har modtaget mange Medailler og

Udmærkelser, og 1844 købte han det gamle Slot Pühl ved Ammersee, der i en Aarrække var Samlingspunkt for München'ske Kunstnere. Forretningen fortsattes efter H.'s Død af Arvingerne. Den litografiske Teknik er af H. ført til en høj Grad af Fuldendthed, og Munchen var mellem Aarene 1840—50 Midtpunktet for den litografiske Kunst, dog væsentligst i reproducerende Retning. (Litt.: P. Krohn's Art. om Litografien i »Tidsskrift for Kunstindustri« [1896—97]). *A. Ls.*

Hangar [âga'r] (i Befæstningskunsten) er i Alm. Betegnelsen for et skudsikkert Opholdsrum, mere specielt for de i den permanente Befæstning umiddelbart ved Ildlinien anvendte Beredskabsrum for Mandskab og Skyts. *A. G. N.*

Hang or ell. Topreb (Søudtryk), en Bugt af svært Tov eller Kæde, der anbringes paa Toppen af Undermasten og Stangen, og som benyttes til Anbringelse af svære Trisser (Tallier ell. Gier), der atter anvendes ved forefaldende Arbejder om Bord, hvor det gælder at løfte svære Vægte over Rælingen, op fra Dækket e. l. *C. L. W.*

Hang-tschou, Hang-tscheu, By i Provinsen Tschekiang i Kina, 30° 20' n. Br. og 120° 21' *0.* L. f. Grw., malerisk beliggende ved Sihu-Søen oven for Mundingen af Tsien-tang-Floden, forbunden med Peking ved Kejserkanalen, som her tager sin Begyndelse. H. er Sæde for Guvernøren over Provinsen Tschekiang, er en smuk By med velbrolagte Gader og mange Templer. Den er Sæde for Lærdom og Handel; i den afholdes store Mandarineksamener, hvortil Tusinder af Studenter indstille sig. Betydelig Fabrikation af Silketøjer samt Guldbroderier. Indbyggerne angives til mellem 300,000 og 800,000, hvoraf det laveste rimeligvis er Sandheden nærmest, men før Taiping-Oprøret skal den have haft ca. 2 Mill. Indb. *C. A.*

Hangø (finsk Hankoriemi), By i Nyland's Len, Finland. H., beliggende paa en mod Sydvest udskydende Odde, har sin egentlige Betydning som en fortræffelig Vinterhavn, om den end som saadan har en betydelig Konkurrent i det paa den anden Side af den finske Bugt liggende Baltischport. 1895 ca. 3,300 Indb. (1890 ca. 2,400), af hvilke ca. 1,700 svensktalende. Toldindtægten 1895 naaede op til 1,238,304 finske Mark; kun 4 Byer havde en højere. Der fandtes (1894) 31 Fabrikker; Tilvirkningsværdi 542,100 Mark. Søbade og Vandkuranstalt. *A. S.*

Han-hai (»Det udtørrede Hav«) kalde Kineserne den uhyre af Stepper og Ørkener opfyldte Sænkning, der strækker sig fra Pamir's Østskraaning til Chingan-Bjærgene, fra Kwen-lyn, Altyn-tag og Nan-schan i Syd til Bjærgene paa den sibiriske Grænse i Nord. Det er dog kun i Forhold til de omgivende vældige Fjældborge, at H. viser sig som en Sænkning; thi langt den største Del af Omraadet ligger mere end 1,000 M. o. H., og kun i Midten strækker sig fra Vest til Øst et temmelig smalt Bælte, der ikke naar denne Højde. I Tertiærtiden strakte sig her indtil 1,000—1,500 M.'s nuværende Højde et stort Hav lige indtil Hjertet af Asien, der ligesom Europa's Middelhav var delt i to Bækkener, der, hvor under 95° 0. L. f. Grw. Nan-schan og Tian-schan nærme sig til hverandre og adskille det vestlige, Tarim-Bækkenet eller Østturkestan, fra det østlige Gobi (mongolsk) eller Schamo (kinesisk). Tarim-Bækkenet er en ca. 1,600 Km. lang og 600 Km. bred, af Stepper og Ørkener opfyldt Slette, der sænker sig mod det Punkt i den østlige Del, hvor Saltsumpen Lob-Nor er beliggende 790 M. o. H. Mod dette Punkt søge da ogsaa de Floder, der strømme ned fra de omgivende Højlande, for saa vidt de ikke forinden ere forsvundne i Sandørkenen. Dette sidste gælder de fleste Bække og Floder fra Kwen-lyn; kun Cherchen-darja naar Lob-Nor. Tarim-Floden samler alt Vandet fra de vestlige og nordlige Randbjærge, for saa vidt det ikke forbruges til Vanding i Oaserne eller forsvinder i Sandet. Yarkand-darja er den egentlige Hoved-flod; fra venstre optager den Kashgar, fra højre Khotan- eller Karakash-darja. Efter at have forladt Højlandet strømme disse Floder gennem frugtbare Løssegne, hvor de bidrage til at overrisle Markerne i de derværende Oaser (Kashgar, Khotan o. fl.); derpaa flyde de gennem Sandørkenen Takla-Makan, N. f. hvilken de forene sig og som Tarim strømme mod Øst gennem et Steppeland, stadig delende sig i forskellige Arme og stadig skiftende Løb. Paa omtr. 87° 0. L. f. Grw. vender Tarim sig mod Sydøst, gennemløber Karaburan-Søen og falder endelig i Søen Karakurtschin, der identificeres med den af gamle kinesiske Forfattere nævnte Lob-Nor. Tarim's Bredder ere for en Del omgivne af Skove, bestaaende af Pil, Poppel og Tamarisk; ellers er Vegetationen kun ringe. Som Hedin har paavist, ere Søerne eller rettere Sumpene i Lob-Nor-Sænkningen idelige Forandringer underkastede, efter som en vandrig Arm af Floden gennemløber en Sænkning eller baner sig Vej andensteds. Selve Lob-Nor er en langstrakt Sump, der i den vestlige Del har ferskt Vand og er bevokset med Siv; den østlige Del er derimod salt og har en Dybde af højest 4½ M. 0. f. Lob-Nor indsnævres Ørkensænkningen, og de fra Nan-schan nedstrømmende Floder (Bulunzir, Cheho og Taho) frembringe en Række af Oaser (Ansifan, Jui-min-tien, Su-tschou o. a.), der høre til den kinesiske Provins Kansu. Det store østlige Bækken benævnes Gobi eller Schamo; disse to Navne betyde paa henholdsvis Mongolsk og Kinesisk »Sandørken«. Dette Bækkens Middelhøjde anslaas til ca. 1,200 M. og sænker sig mod Midten, men naar i Hovedbækkenet intet Sted lavere end 800 M. o. H.; derimod findesved Foden af Rand-bjærgene mod Nordvest enkelte dybere Sænkninger. Lave Bjærgkæder, bestaaende af arkaiske Dannelser, mere eller mindre dækkede af Forvitringsmateriale, gennemkrydse Gobi, og de ere paa Grund af det noget rigelige Nedslag dækkede af en temmelig frodig Græsvegetation, der paa sine Steder endog afbrydes af Krat. Lavningerne dækkes af Sedimenter, der stamme fra den gamle Havbedækning; kun de lavest liggende Egne i Midten af Sænkningen ere egentlige Ørkener; i den største Del er Steppen fremherskende. I Reglen bestaar Jordbunden af groft Grus; kun mod Vest har Sandørkenen større Udbredelse, saaledes i Alaschan-Ørkenen og Egnene Vest derfor. Mod Nordvest har Steppen en meget uregelmæssig Begrænsning, idet den sender lange Udløbere ind mellem Randbjærgene, saa at disse sidste fremtræde som langstrakte, skovklædte Halvøer og Øer. Den sydligste og største af disse Udløbere er den dsungariske Sænkning mellem Tian-schan og Altai.

I denne Sænkning ligge som Rester af Fortidens Hav Saltsøerne Ebi-Nor og Ayar-Nor, omgivne af Rørsumpe. De talrige fra Tian-schan nedstrømmende Bække vande en Mængde Oaser, hvoriblandt Urumchi og Barkul ere de vigtigste. Over denne Oaserække N. f. Tian-schan fører den gamle Karavanvej, Tian-schan-pe-lu (»Vejen N. f. T.<) fra Kansu over Khami og Barkul til Kirgisersteppen, og denne Vej have Mongolernes Horder fulgt, dengang de i deres Glansperiode oversvømmede Vestasien og satte Europa i Skræk. Gennem den nordlige Del af Dsungariet flyder Irtisch, der baner sig Vej Nord paa mellem Bjærgkæderne Tarbagatai og Altai. Mellem Altai og Changai findes en anden stor Udløber af Steppen, gennemstrømmet af Floden Kobdo og med Oaserne Kobdo og Uliassutai. Nord herfor ligger mellem Changai-Bjærgene og Tannu-ola-Bjærgene endnu et Steppeomraade med Søen Ubsa-Nor (720 M.). Den nordøstlige Del af Steppen afvandes af Tilløb til Baikal-Søen og Amur; den vigtigste Oase i denne Egn er Urga. I den sydøstlige Del af Mongoliet findes endnu et lille Omraade, der har Afløb til Havet, nemlig der, hvor Hoangho for en kort Tid træder ind i Steppen delende sig i talrige Arme og med meget vekslende Leje; dens Dal, der er 30—60 Km. bred, danner ved sine frodige Enge og talrige Kineserlandsbyer en smuk Kontrast til Steppen paa begge Sider. S. f. Hoangho ligger atter et Omraade uden Afløb, Ordos-Steppen, der mod Nord er en Sandørken med Klitter og en meget sparsom Vegetation. I den centrale Del af Gobi flyder Vandet fra alle Sider ind mod Midten, men det er kun ubetydelige Vandløb, der snart tabe sig i Steppen eller ende i smaa Saltsøer. Oaserne ere overordentlig faatallige, men den kinesiske Regering har dog ladet grave Brønde langs Karavanvejene. Klimaet er et ekstremt Fastlandsklima med store Differencer saavel i Aarets som i Døgnets Temperaturer og med ringe Nedslag. Dette betinges af Beliggenheden; enhver Vind, der udefra blæser ind over H., maa først passere Randbjærgene og afgiver der sin Fugtighed; naar den at komme over Bjærgmuren, udtørres den endnu stærkere ved at synke ned til lavere Højder, og Følgen bliver, at de lavest liggende Dele af H. ogsaa blive de tørreste, saa at Kurven for 1,000 M.'s Højde o. H. til Dels falder sammen med Kurven for 200 Mm.'s aarlig Regnmængde. De lavest liggende Egne, der ikke engang opnaa dette ringe Nedslag, ere: hele Tarim-Bækkenet, den centrale Del af Gobi, den dsungariske Sænkning og Sænkningen ved Ubsa-Nor; i Kashgar er saaledes den aarlige Regnmængde kun 132 Mm. Vinteren er lang og streng, Sommeren hed og kort. I Tarim-Bækkenet blæse Vindene om Sommeren fra Nord og Nordvest, i Mongoliet fra Nordvest og Øst; ofte antage disse Vinde Karakter af heftige Storme, der medføre uhyre Støvmasser, saa Solen fordunkles. I den tørre Luft og under den skyfri Himmel ophedes Jordbunden til 60—70°, medens Lufttemperaturen stiger til 35—45°. Over det ophedede Land opstaar undertiden lokale Minima, der give Anledning til Hvirvelstorme, som ofte kunne forplante deres ødelæggende Virksomhed til de omgivende dyrkede Egne. Om Vinteren hersker høj Barometerstand, rolige Vindforhold og stærk Kulde. De østlige Egne have om Vinteren intet Nedslag, imedens Luftfugtigheden i Kashgar i December kan stige til 84 p. Ct., uden at det dog i Reglen kommer til Nedslag. Som Følge af et saadant Klima maa Plantevæksten naturligvis være yderst fattig. I Tarim-Bækkenet veksle Græsstepper med Saltsumpe og Sandørkener; kun i Oaserne og ved Flodbredderne bliver Plantevæksten rigere. Smaaskove af Popler veksle der med frodige Marker og Frugthaver; der dyrkes især Ris, Majs, Hamp, Bælgfrugter, Vin, Fersken, Abrikos og andre Træfrugter. I Mongoliet er Plantevæksten langt ringere; Steppegræsset (*Elymus*) formaar ikke at dække Jordbunden, hvis graarøde Farve giver Landskabet sit Præg; Rabarber og Malurt dække vide Strækninger, men Træer mangle aldeles, og Buske ere sjældne. Den eneste, der danner større Bevoksninger, er Saksaul (*Haloxylon Ammodendron*), denne bladløse Busk naar en Højde af 3,5 M.; dens Bark er rig paa Saft, saa at den erstatter Ørkenmusen Vand; den ædes gerne af Kamelerne, og dens Rødder tjene Menneskene til Brændsel. Af 500 bekendte Arter af Blomsterplanter fra Mongoliet ere 70 Kompositeer og 34 Salsolaceer, hvilket vidner om Jordbundens Saltholdighed. Af nyttige Planter kunne nævnes det halofile Dyrisun-Græs (*Lasiagrostis splendens*), der kan blive indtil 2,7 M. højt og bruges til Kvægfoder, fremdeles den vilde Ræddike (*Pugionium dolaberatum*), hvis modne Frugt spises af Kineserne, og Sulchir-Busken (*Agriophyllum gobicum*), en af de vigtigste Brødplanter i Mongoliet, hvis Frø Mongolerne male til Mel. Dyreverdenen er i H. naturligvis fattig, navnlig paa hvirvelløse Dyr og Fugle, af hvilke sidste næsten kun ses Trækfugle, der fra Sibirien drage Syd paa til varmere Egne. Af Pattedyr findes Antiloper (*A. gutturosa*), Argalier, Ulve, Ræve, Harer, Springmus og Pibeharer (*Lagomys*); i Dsungariet tillige Vildæselet (*Asmus hemionus*) og en Hesteart (*Equus Przewalski*); i Egnene 0. f. Lob-Nor findes Kamelen vild, og i Tarim-Bækkenet træffer man Tigere, Hjorte og Vildsvin. Hyppige i hele H. ere Firben, sjældne derimod Slanger. Af Husdyr holdes Faar, Flest og det vigtigste af dem alle, Kamelen, der ligesom Dromedaren i Afrika's Ørkener er en Livsbetingelse for Karavanhandelen i disse ufrugtbare Egne. Opdagelseshistorie. De første Europæere, der betraadte H., var det pavelige Gesandtskab, der under Piano di Carpini 1246 besøgte Mongolkanens Hof i Karakorum. Senere efterfulgtes han af Gesandter fra de verdslige Hoffer, hvoriblandt den franske Gesandt Ruysbroek (1253—55). Handelsmænd fulgte efter, og i 13. og 14. Aarh. bestod en regelmæssig Handel mellem Genova og Kina over Turan og Kashgar. Den berømteste rejsende fra Middelalderen er dog Venetianeren Marco Polo, der fra Turan trængte over Pamir ned i Tarim-Bækkenet, gik gennem Ørkenen 0. f. Lob-Nor og Schatchou, hvorfra han gik videre ind i Kina. Efter en lang Stilstand er det efter Midten af 19. Aarh., at H. bliver mere bekendt. 1865 havde Johnson Syd fra besøgt Khotan; 1867 trængte Russeren v. der Osten-Sacken fra Turan frem til Omegnen af Kashgar, og i de følgende Aar besøgtes de østturkestanske Byer flere Gange af saavel engelske som russiske Ekspeditioner, der vare udsendte med det Formaal at knytte Handelsforbindelser. Omtrent samtidig (1868) havde Fritsche to Gange gennemrejst Gobi

fra Nord til Syd; 1872 rejste Ney Elias fra Peking til Kobdo og Sossnofsky fra Hoangho gennem Gobi til Dsungariet. Mest har dog Russeren Przewalski udrettet; paa sin anden Rejse 1876 besøgte han Tarim-Bækkenet, undersøgte den hidtil fuldstændig ukendte Tarim-Flod og trængte frem til Lob-Nor og Altyn-tag. S. A. berejste Potanin det vestlige Mongoli; 1879 berejste han den sydlige Del af Mongoliet samt Ordos-Landet. 1885 besøgte Przewalski igen Tarim-Bækkenet, og s. A. berejste Englænderen Carey H. fra Øst til Vest; i 1887 fulgte Younghusband næsten den samme Vej. Senere have talrige til Thibet bestemte Ekspeditioner gennemkrydset H., saasom: Grombtchewski's og Bonvalot's med Prinsen af Orleans. I de seneste Aar 1895—96 har Svenskeren Hedin gjort sig fortjent ved at undersøge Ørkenen Takla-Makan og Lob-Nor-Gebetet. (Litt.: Foruden til de nævnte rejsendes Beretninger henvises til Richthofen, »China«, Bd. I [Berlin 1877]). *C. A.*

Han-Herrederne, to Herreder i Nørrejylland N. f. Limfjorden (Løgstør Bredning og Aggersund), hvilke danne Forbindelsen mellem Thyland og Vendsyssel.

Vester Han-Herred, det østligste i Thisted Amt, begrænses mod Vest af Hillerslev Herred, mod Øst af Hjørring Amt (Øster Han-Herred), mod Nord af Vesterhavet og mod Syd af Limfjorden, i hvilket den udsender Halvøen Hannæs mellem Vesløs Vejle og Bygholm's Vejle (s. d.). Fra Vest til Øst er Herredets største Udstrækning ca. 30 Km. Mellem Limfjorden og Vesterhavet er Bredden meget vekslende, fra 3 Km. (nemlig Vust Tange mellem Bygholm's Vejle's inderste Vig og Vesterhavet) indtil ca. 20 Km. Det er ca. 311 □ Km. (31,360 Hekt.) og har (1890) 8,490 Indb. (1801: 4,467, 1860: 6,860, 1880: 7,932) o: ca. 27 paa 1 • Km.; det hører saaledes til Landets daarlig befolkede Egne. Herredets Overflade frembyder en rig Afveksling af Banker og Dale. I den østlige Del ligger et Plateau af svære Hedebanker, Hingelbjærg Høje, hvis højeste Punkt er Nordbjærg, 83 M.; noget sydligere naar Skaarhøje til ca. 59 M. V. f. dette Højdeparti sænker Landet sig til Limfjorden og Bygholm's Vejle med store Moser og Kærstrækninger. Den meget brede Klitrække, der ledsager Kysten langs Vesterhavet, afbrydes flere Steder af Kridtbjærge, saaledes Svinkløv helt mod Vest og Bolbjærg (s. d.), fra hvilke der mod Syd, V. f. Bygholm's Vejle, strækker sig en Række Banker ned i Halvøen Hannæs, hvor de i Skaarup Høje hæve sig til 35 M. Den overvejende Del af Overfladen optages af Flyvesand, Kær og Mosedrag; det øvrige er mest sandede og skarpe Jorder, som dog flere Steder have en Lerblanding. Underlaget er overvejende Kalk, blandet med Ler. Nogle smaa Vandløb søge ned til Limfjorden. Af Arealet vare 1888 ca. 6,000 Hekt. besaaede og 12,100 Hekt. Græsgange, Eng o. s. v., medens 3,000 Hekt. henlaa som Moser og Kær, 7,200 Hekt. som Heder; 1,600 Hekt. vare dækkede med Flyvesand, og 700 Hekt. vare Stenmarker; kun 280 Hekt. vare dækkede med Skov og Plantage. Der var 1893: 2,167 Heste, 10,668 Stkr. Hornkvæg, 17,094 Faar og 2,731 Svin. Herredet er delt i 12 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 1,415 Tdr. (o: ca. 22 Hekt. i Gennemsnit paa 1 Td. Hartkorn), og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,629, i den østlige Del gaar Aalborg—Fjerritslev-Banen ind. I gejstlig Henseende udgør det eet Provsti med Øster Han-Herred; i verdslig Henseende hører det under Vester Han-Herreds Jurisdiktion. — Vester Han-Herred udgjorde i Middelalderen eet Herred med Øster Han-Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet *flanæhcsreth*, og hørte til Thy Syssel. I den senere Middelalder dannede Herredet et eget Len. Senere hørte det under Vendsyssel og fra 1660 til Aalborghus m. fl. Amter, indtil Thisted Amt dannedes 1793.

Øster Han-Herred, det sydvestligste i Hjørring Amt, begrænses mod Øst og Nordøst af Hvetbo Herred, mod Vest af Thisted Amt (Vester Han-Herred), mod Nordvest af Vesterhavet og mod Syd af Limfjorden (Aggersund). Det har fra Nordøst til Sydvest en Udstrækning af ca. 30 Km.; mod Nordøst er det ca. 15 Km. bredt; mod Sydvest løber det temmelig spidst til mellem Limfjorden og Vester Han-Herred. Øland, der tidligere var en Ø, men nu er forbundet med Landet, hører til Herredet. Det er ca. 287 □Km. (29,000 Hekt.) og har (1890) 9,108 Indb. (1801: 4,273, 1860: 6,943, 1880: 8,370), o: ca. 33 paa 1 □Km.; det hører saaledes til de daarlig befolkede Egne i Landet. Mod Nordvest berøres Herredet af Plateauet Hingelbjærg Høje, hvor Lerup Bavnehøj hæver sig til 82 M.; men i øvrigt er Terrainet overvejende jævnt og lavtliggende med store Moser, Kærstrækninger og Heder. Der er kun meget lidt Skov; den største findes paa Øland. Smaa Vandløb søge mod Syd til Limfjorden. Af Arealet vare 1888 ca. 7,800 Hekt. besaaede, 13,400 Hekt. Græsgange, Eng o. s. v. og 670 Hekt. Skov og Plantage, medens 3,730 Hekt. vare dækkede med Moser og Kær, 7,320 Hekt. med Heder. 320 Hekt. vare Flyvesand og 640 Hekt. Stenmarker. Der var 1893 2,469 Heste, 11,349 Stkr. Hornkvæg, 13,413 Faar og 4,483 Svin. Herredet er delt i 10 Sogne; det samlede Hartkorn var I. Jan. 1895 1,631 Tdr. (o: i Gennemsnit ca. 17,7 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn), og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,655. Gennem Sognet gaar Aalborg—Fjerritslev-Banen. I gejstlig Henseende udgør det eet Provsti med Vester Han-Herred; i verdslig Henseende hører det under Øster Han-Herreds Jurisdiktion. — Om dets tidligere Historie se Vester Han-Herred. Fra 1660 hørte det dels til Aalborghus, dels til Aastrup og Sejlstrup Amter, indtil det 1793 lagdes ind under det da oprettede Hjørring Amt. *H. W.*

Hânim (tyrk.), den almindelige Tiltale til Damer. Ordet er en gammel tatarisk Femininumsform til *Hân* eller *Khan* o: Herre. *J. 0.*

Hanjang, By i den kinesiske Provins Hupe paa venstre Bred af Jang-tse-kiang, der skiller den fra Wutschang og ved Jang-tse-kiang's og Han-kiang's Sammenløb, lige over for Hankeou, har nogle Skibsværfter, deriblandt ogsaa europæiske, er Sæde for en Wesleyaner-Mission og husede tidligere flere engelske Købmænd, der imidlertid have forladt Byen, fordi Han-kiang's Strømfald ofte forhindre Forbindelsen med Hankeou. H. har ca. 100,000 Indb. *C. A.*

Hank [hä'ŋk] (eng.), Streng, se Gammaal.

Hanka, Vaclav, navnkundig tschekkisk Filolog og Patriot, født 10. Juni 1791 i Horinovesi Böhmen, død 12. Jan. 1861 i Prag. Han studerede oprindelig

Tura, kastede sig derpaa over Litteraturen, blev 1818 Bibliotekar ved det bøhmiske Nationalmuseum og 1848 Docent i slaviske Sprog ved Universitetet i Prag. H. er en af Tschekkernes store Mænd, og næppe nogen anden har som han bidraget til at vække Nationalbevidstheden. Han opnaaede Yndest ved sine formfuldendte og elskværdige Digte (> Pisné «, [Prag 1815. 6. Udg. 1861]) og ved sine Oversættelser af andre slaviske Sprogs poetiske Litteratur. Han fordybede sig i filologiske Studier, forfattede en tschekkisk [1822], en polsk [1839], en kirkeslavisk [1846] og en russisk [1850] Grammatik, og han udgav en Række til Dels hidtil ukendte gamle Litteraturmindesmærker, hvoraf især ere vigtige: »Starobylá Skládání«, I—VI [1817—24] og *Vetustissima vocabularia latino bohemica* [1833]. Men først og fremmest er hans Navn knyttet til Opdagelsen af Králové-Dvur-Haandskriftet (s. d.), indeholdende en Samling gammeltschekkiske Digte, et Fund, der fik en indtil dette Øjeblik endnu uoverskuelig Indflydelse paa Udviklingen af Tschekkernes Nationalfølelse og Selvtillid. Det blev udgivet første Gang 1819. H. var en ivrig Patriot, og al hans Gerning var udelukkende dikteret af Hensyn til sit Fædrelands Bedste; ogsaa det bøhmiske Nationalmuseum skylder ham sine bedste litterære Skalte. *St. R.*

Rankel, Hermann, tysk Matematiker, født i Halle 14. Febr. 1839, død 29. Aug. 1873. Efter at have studeret i Leipzig og Gottingen, hvor han vandt en Pris for en Afhandling om Vædskers Bevægelse, virkede H. som Professor i Matematik, 1867—69 i Erlangen, derefter i Tübingen. 1867 udgav han 1. Bd. af »Vorlesungen iiber die komplexen Zahlen und ihre Funktionen«, der aldrig blev fuldført, og efter hans Død ere udkomne »Die Elemente der projectiven Geometrie in syntetischer Behandlung« [1875] og »Zur Geschichte der Matematik in Alterthum und Mittelalter« [1874]. Denne sidste Haandbog, der udmærker sig baade ved en fortrinlig Fremstilling og ved Paalidelighed, naaede H. ikke at faa fuldført, saa at den nyere Tid og en Del af den græske Matematik mangle. *Chr. C.*

Hankel, Wilhelm Gottlieb, tysk Fysiker, er født 17. Maj 1814 i Ermsleben. H. studerede i Halle, hvor han 1847 blev Professor. Fra 1849 var han Professor i Leipzig, indtil han 1887 traadte tilbage som Følge af en Øjensygdom. H.'s talrige fysiske Arbejder angaa især elektriske Forhold, saasom Krystallers Elektrisering ved Opvarmning; termoelektriske Strømme; Magnetisering ved elektriske Udladninger; Vædskers elektriske Ledningsevne og dens Afhængighed af Temperaturen; Maaling af Strømstyrke ved Ledningstraadens Udvidelse; Flammers Elektricitet, atmosfærisk Elektricitet og Redskaber til dens Maaling; Fotoelektricitet, elektrisk Polarisation m.m. Hans Arbejder findes i »Elektrische Untersuchungen« [Leipzig 1856—92], Poggendorff's og Wiedemann's »Annalen«. *K. S. K.*

Hankeou (Hankov, »Han-Flodens Munding«), Traktathavn i Kina i Provinsen Hupe, beliggende under 30° 33' n. Br., 114° 20' 0. L. f. Grw. ved den nordlige Bred af Jang-tse-kiang-Floden og ved Han-Floden adskilt fra Staden Hanjang, medens Byen Wutschang ligger S. f. Jang-tse-kiang. Disse tre Byer skulle før Tajping-Oprøret tilsammen have haft flere Millioner Indbyggere, men ere nu gaaede stærkt tilbage. Kun Hankeou har ved sin livlige Plandel igen formaaet at hæve sig. 1858 aabnedes Byen for Handelen med Europæerne, og 1861 anlagdes en britisk Koloni 0. f. Staden. H. er Udførselshavn for Provinserne Hupe, Hunan, Kveitschou og Szetschvan og har britisk, amerikansk, tysk, fransk, russisk og japanesisk Konsulat. Indbyggernes Antal anslaas til 400,000—800,000. Af Skibe i udenlandsk Handel klareredes 1889: 522 Dampere med 488,806 Tons og 533 Sejlere med 69,203 Tons. Udførselen havde s. A. en Værdi af $20_{,8}$ Mill. Taels, Indførselen $11_{,7}$ Mill. Taels. Handelen er for en stor Del i Hænderne paa kinesiske Handelshuse. Flere Dampskibslinier besørge Forbindelsen med Shanghai, deriblandt et kinesisk, der stiftedes 1873 og allerede 1876 havde 57 Dampere. Der udføres Te, Tobak, Raasilke, Rabarber, Galæbler, Moskus. Handelen med Rusland, for hvilken Murstenste er den vigtigste Vare, gaar over Land, over Tientsin og Kalgan til Kjachta. *C. A.*

Hankov se Hankeou.

Hanksit, et farveløst eller hvidt, heksagonalt Mineral, bestaar af Natriumsulfat og -karbonat ($4Na_2SO_4 . Na_2CO_3$) og forekommer ved flere Saltsøer, bl. a. Borax Lake i California. *N. V. U.*

Hankø Bad, et Kystsanatorium, anlagt 1877 paa den 4 Km. lange, I Km. brede, skovbevoksede Hankø, der ved et smalt Sund er skilt fra Fastlandet i Onsø Herred, Smaalenenes Amt. Ved sin overmaade smukke Beliggenhed lige ud mod den aabne Christianiafjord har Badet faaet en stadig stigende Søgning. Flere større Logihuse med Restaurant samt ca. 20 mindre Villaer ere opførte til Boliger for Badegæsterne. Badene, Søbad, Gytjebad o. 1., staa under Tilsyn af en egen Badelæge. Etablissementet staar i daglig Dampskibsforbindelse med Christiania, Fredrikstad og Fredrikshald. *J. F. W.H.*

Hanle, lille Plads i Landskabet Ladak af den britisk-indiske Vasalstat Kashmir, under 32° 48' n. Br., ligger 4,595 M. o. H. og er saaledes en af Jordens højeste, fast beboede Pladser. Den bestaar kun af nogle faa Huse, der omgive et buddhistisk Kloster. I den 12 Km. lange Dal, som omgiver en Pladsen nærliggende, 4,438 M. højt beliggende Sø, kan trods Højden endnu dyrkes noget Byg. *C. A.*

Hanley [hä'nli], By i Mellemengland, Staffordshire, ligger ved Trent umiddelbart N. f. Stoke i det saakaldte »Potteries«-Distrikt. (1891) 54,900 Indb. Den driver stor Fabrikation af Porcelæn, Fajance og Lervarer (10,400 Arbejdere) samt Bjærgværksdrift paa Kul (2,300 Arbejdere). I Nærheden ligger Etruria med den af Wedgwood (s. d.) grundlagte Porcelænsfabrik og Shelton med Jærnværker, tilhørende Lord Granville. *C. A.*

Hann, Julius, østerrigsk Meteorolog, er født 23. Marts 1839, studerede Matematik og Fysik, blev 1867 ansat ved den meteorologiske Centralanstalt i Wien, hvis Direktør han nu (1898) er; Universitetslærer siden 1868, Professor siden 1877. H. indtraadte 1866 i Redaktionen af »Zeitschrift der osterr. Gesellschaft fur Meteorologie«, der senere gik over til »Meteorologische Zeitschrift«, stadig med H. i Redaktionen. H. har skrevet mangfoldige værdifulde Arbejder, saaledes om Føhnvinden, om Stormenes Teori, om Temperaturens Aftagen i Højden o. s. v. Hans Hovedværk er »Handbuch der Klimatologie«, hvis I. Udgave ud-

udkom 1883, og hvis 2., betydelig forøgede Udgave, der udkom 1897 i 3 Bd., maa betegnes som et Mesterværk. *W. J—n.*

Hanna, hebræisk Kvindenavn, græ. Anna, Navn paa flere Kvinder i Bibelen, af hvilke maa nævnes Samuel's Moder (1. Sam. 1) og den Luk. 2, 36 ff. omtalte gamle Enke, der i Tempelet ligesom Simeon i det 40 Dage gamle Jesus-Barn kendte og frydede sig over den forventede Frelser. *V. O.*

Hannay [hä'ni], James, engelsk Romanforfatter og Kritiker, født 17. Febr. 1827 i Dumfries, død 9. Jan. 1873 i Barcelona. 1840—45 var han Officer i Marinen, men tog derpaa sin Afsked for at hellige sig til Litteraturen. 1860—64 udgav han »The Edinburgh Courant«, boede derefter en Tid i London og blev 1868 Konsul i Barcelona. Af hans Romaner kunne nævnes: »King Dobbs« [1848], »Hearts are Tramps« [1849], »Singleton Fontenoy« [1850], »Sketches in ultramarine« [1853], »Eustace Conyers« [1855]. Desuden har han skrevet en Række forskellige Essays som de udmærkede og vittige »Lectures on Satire and Satirists« [1854], »Essays from the Quarterly Review« [1861], »Characters and Criticisms« [1865], en Samling Artikler fra »Edinburgh Courant«, »A Course of English Literature« [1866], »A Memoir of the late Mr. Thackeray« [1864] og »Studies on Thackeray« [1869]. *T. L.*

Hannayit, et gulligt, triklint Mineral, der bestaar af fosforsur Magnesia-Ammoniak ($Mg_3P_2O_8 . 2H_2AmPO_4 . 8H_2O$) og findes i Guanoen fra Ballarat, Victoria. *N. V. U.*

Hannes FinnSSOn se Finsen, H.

Hannesson, Eggert, islandsk Lovmand, død i Hamburg efter 1580, blev 1553 Lovmand for Syd- og Østlandet, 1556 for Nord- og Vestlandet (til 1567). H.'s Virksomhed falder i den Periode, da der skete flere Forandringer paa Island efter Reformationens Indførelse, og heri synes II. navnlig at have støttet de danske Fogder. Det faldt i hans Lod som Landets ene Lovmand at være med til at vedtage den saakaldte Storedom (2. Juli 1564), egentlig en ny Straffelov for Hor og Lejermaal, der vedblev at gælde indtil Beg. af 19. Aarh. og var berygtet for sine strenge Bestemmelser. *B. Th. M.*

Hannibal, Navn paa adskillige Hærførere i Karthago. Følgende ere de mest bekendte:

1) En II. førte i Aaret 409 eller 408 f. Chr. en karthagisk Hær til Sicilien, hvor de græske Stæder Selinus og Himera bleve ødelagte. I Aaret 406 rykkede han i Spidsen for en ny Hær mod Akragas, men døde under Belejringen af Pest. Efter hans Død blev Byen erobret.

2) En anden H. var Karthagernes Hærfører under den første puniske Krig. Han blev i Aaret 262 belejret af Romerne i Akragas, men var til sidst saa heldig at slippe ud. Senere kommanderede han den karthagiske Flaade, som Aar 260 blev fuldstændig slaaet af den romerske Konsul Duilius ved Mylæ. Ikke længe efter led han et nyt Nederlag paa Sardinien, som Følge af hvilket han blev korsfæstet.

3) Under samme Krig var der en H., som ved flere Lejligheder udmærkede sig; men da han efter Krigens Slutning blev sendt ud imod nogle oprørske Lejetropper i Afrika, blev han fangen og korsfæstet af disse.

4) Navnkundigst af alle er den store H., Hamilkar Barkas'es Søn, en af Oldtidens berømteste Feltherrer. Født omtrent 247 f. Chr. fulgte han ni Aar gl. med sin Fader paa Krigstoget til Spanien, hvor han under langvarige Krige, medens først Hamilkar og efter hans Død hans Svigersøn, Hasdrubal, førte Kommandoen, uddannedes i Krigsvæsenet og tillige af sin Fader lærte at hade Romerne, som under og efter den første puniske Krig havde gjort hans Fædreland stor Skade. Efter Hasdrubal's Død valgtes H. af Soldaterne til Overanfører over Hæren i Spanien (221), og som saadan førte han først i nogle Aar heldige Kampe med spanske Stammer. Da han derefter angreb Byen Saguntum, som stod i Forbund med Romerne, og efter en længere Belejring erobrede den (219), gav dette Anledning til, at der udbrød Krig mellem Karthago og Rom (den anden puniske Krig). H., som uden Tvivl med Vilje havde fremskyndet Krigens Udbrud, rykkede i Sommeren 218 ind i Gallien med en betydelig Hær efter at have givet sin Broder Hasdrubal Overkommandoen i Spanien. Da Romerne imidlertid havde sendt en Hær til Gallien, saa at H., der ogsaa havde Modstand fra Gallernes Side at kæmpe med, ikke var i Stand til langs Kysten at rykke ind i Italien, blev han nødt til at vende sig mod Nord og foretog derefter sin berømmelige Overgang over Alperne, hvorved han havde utallige Vanskeligheder fra Naturens og Bjærgstammernes Side at modstaa. Med Tabet af en stor Del af sin Hær naaede han ned i Norditalien, hvor han — stadig i Aaret 218 — slog de romerske Hære i to Slag, ved Po og ved Trebia. Han stræbte derefter med Held at vinde de galliske Folkestammer i Norditalien, som nylig vare blevne undertvungne af Romerne. Forstærket med galliske Hjælpetropper rykkede han næste Aar (217) ned i Mellemitalien. Her tilintetgjorde han fuldstændig en romersk Hær under G. Flaminius ved Trasimener-Søen og gik derefter videre mod Syd ned i Kampanien, idet han ødelagde Landet paa sin Vej. Næste Aar (216) lede Romerne, skønt deres Hær var H.'s langt overlegen, et frygteligt Nederlag ved Cannæ, og Frygten blev da stor i Rom. Men H. vovede ikke at gaa imod Byen selv, hvis Fæstningsværker han ikke troede at kunne gennembryde; det var hans Plan efterhaanden at bevæge Folkene i Italien til Frafald fra Romerne og saaledes undergrave deres Magt. Virkelig sluttede ogsaa mange Folkestammer sig til ham; Kampanien's rige Hovedstad Capua blev for en Tid hans Hovedopholdssted. Men Romerne begyndte snart igen at gøre Fremskridt; i Norditalien fik de hurtig Magten og begyndte derpaa ogsaa at trænge H. længere tilbage mod Syd. Vel søgte han at styrke sig ved Forbund med Makedonien og med Syrakus, men hjemme fra Karthago, hvor det herskende Parti saa med Misfornøjelse paa hans Færd, fik han kun sparsom Understøttelse. Da Romerne efterhaanden erobrede de frafaldne Byer og Landstrækninger tilbage, og da den Hær, som II.'s Broder Hasdrubal (s. d.) havde ført til Undsætning fra Spanien, var bleven nedhugget af dem, blev H. nødt til at trække sig tilbage til Italien's sydligste Spids (Bruttiernes Land), hvor han endnu i flere Aar med overordentlig Dygtighed modstod Romernes Angreb. Først da en romersk Hær under P. Cornelius Scipio var sat over til Afrika, bekvemmede H. sig efter Ordre fra Karthago til med Resterne af Hæren at

vende tilbage til sit Fædreland (203), som han ikke havde set siden sin Barndom. Men da han var bleven slaaet af Scipio ved Zama (202), blev Karthago nødt til at modtage Rom's Fredsbetingelser (201).

Efter Krigens Slutning arbejdede H. som Fører for det demokratiske Parti, som ogsaa hans Fader havde tilhørt, paa at bringe Staten paa Fode igen, og det med stort Held, især efter at det var lykkedes ham at gennemføre en Forfatningsforandring i demokratisk Retning. Men herved opnaaede han ogsaa at irritere Modpartiet i den Grad, at det satte sig i Forbindelse med Romerne og over for dem beskyldte H. for at konspirere med Rom's Fjender, især Kong Antiochos af Syrien. Da Romerne som Følge heraf sendte et Gesandtskab til Karthago, foretrak H. straks at forlade Landet og begive sig til Antiochos (195). Her gjorde han sig al mulig Umage for at formaa denne til at begynde Krig med Rom, hvilket ogsaa lykkedes ham. Helst havde han rigtignok set, at Antiochos havde ført Krigen over til Italien, men det kunde han ikke sætte igennem, og han kom ogsaa kun i ringe Grad til at tage aktiv Del i Krigen. Efter at være bleven slaaet baade i Grækenland og i Asien (191 og 190) maatte Antiochos slutte Fred, hvorved han bl. a. forpligtede sig til at udlevere H. Denne flygtede derfor til Kong Prusias i Bithynien, hvor han endnu opholdt sig i nogle Aar. Men da et romersk Gesandtskab ogsaa her krævede hans Udlevering, og Prusias ikke kunde eller vilde afslaa Fordringen, dræbte H. sig ved Gift for ikke at blive udleveret til sine Dødsfjender (sandsynligvis 183).

H.'s Berømmelse beror væsentlig paa hans mangeaarige Felttog i Italien, som indlededes med den næsten dumdristige Overgang over Alperne. At han den ene Gang efter den anden slog de langt overlegne romerske Hære, skyldes først og fremmest hans overordentlige taktiske Dygtighed. Især forstod han at benytte sig af sit talrige og fortræffelige Rytteri; i Tillid til det kunde han vove at forsøge paa at indeslutte den fjendtlige Hær, selv om den var dobbelt saa talrig; naar Rytteriet da i rette Øjeblik angreb Fjenden i Ryggen eller i Flanken, afgjordes Kampen derved, selv om H.'s Frontlinie, saaledes som ved Cannæ, først havde maattet vige. Men paa den anden Side har allerede Samtiden bebrejdet H., at han ikke forstod at benytte sine Sejre, saa at den langvarige Krig ikke førte til noget Resultat. Særlig har man dadlet ham, fordi han ikke gjorde noget Forsøg paa at erobre selve Rom. Det er dog højst tvivlsomt, om et saadant Forsøg havde haft nogen Udsigt til at lykkes, og naar ogsaa II.'s Forsøg paa at skille Rom ved dets Forbundsfæller i Italien strandede, ligger Skylden dels i Romerstatens faste Sammenhold, dels i, at H.'s Landsmænd hjemme i Karthago lode ham i Stikken. Beundringsværdig er i ethvert Tilfælde ogsaa H.'s lange Forsvarskamp, efter at han havde maattet opgive Haabet om at gøre videre Fremskridt. — Sit Had til Romerne bevarede H. hele Livet igennem, men Romernes Beskyldninger imod ham for Grusomhed og Troløshed er der ingen Grund til at laane Øre til. I Romernes Øjne vedblev han i mange Tider at staa som en Slags Skræmmebillede, og den Skræk, han havde indjaget dem, var maaske en væsentlig Grund til Karthago's senere Undergang. (Litt.: Hennebert, *Histoire d'Annibal* [3 Bd., Paris 1870—90]). *H. H. R.*

Hannibal [hä'nebəl], By i den nordamerikanske Stat Missouri, ved Mississippi, Jærnbaneknudepunkt, har Tobaksfabrikker, Støberier, Savmøller, Svineslagterier, Vognfabrikker, livlig Handel med Bygningstømmer, Korn og Tobak og (1890) 12,900 Indb. En Bro forbinder den med East-H. i Illinois. I Nærheden Kulgruber. *S. B. T.*

Hannibal ad portas (lat.), »Hannibal for (Byens) Porte«, Udtryk for den yderste Krigsfare (212 f. Chr. rykkede H. lige mod Rom, se Hannibal), brugt af Cicero (Philipp. I, g II). *A. B. D.*

Hannibals-Fejden kaldtes i det sønderfjældske Norge Grænsekrigen mellem Norge og Sverige 1643—45. Benævnelsen er tagen af den norske Hærførers, Statholder Hannibal Sehested's Fornavn. Nordenfjælds benævnes Krigen Ulfeldts-Fejden efter den norske Krigskommissær Jakob Ulfeldt. H.-F. er forskellig fra »Balser-Fejden«, der er Grænsekrigen 1611—13 og har Navn efter den svenske Hærfører Balthazar (Balser) Beck. (Litt.; Øverland, »Ill. Norges Hist.« IV, S. 978ff.; Erichsen i »Norsk milit. Tidskr.«, Bd. 36). *O. A. O.*

Hannington [hä'niŋtən], James, engelsk Missionsbiskop, født 3. Septbr. 1847, død 29. Oktbr. 1885. Tilhørende en meget rig Familie og opdragen som Handelsmand, besluttede han 23 Aar gl., da han var bleven kristelig vakt, at blive Præst og det ikke i Baptistsamfundet, som han hidtil havde tilhørt, men i *Church of England*. 1873—82 var han en virksom Landsbypræst; men da *Church Missionary Society* 1882 savnede en Leder for et Missionsforetagende i Uganda, meldte han sig. Paa sin første Rejse i Afrika naaede han ikke sit Maal, men han vendte 1885 tilbage efter at være bleven bispeviet for med utrættelig Energi at drage til Afrika's Indre. Uganda's Konge, Mwanga, lod ham imidlertid overfalde af en af sine Underkonger og dræbe efter et pinefuldt Fangenskab i 10 Dage. Hans Død fremkaldte stor Deltagelse i engelske kirkelige Kredse, ja blandt Missionsvenner i hele Verden. *H. O—d.*

Hanno, karthagisk Søfarer, som »i Karthago's Blomstringstid« (Plinius'es Ord) gjorde en Opdagelsesrejse gennem Strædet ved Gibraltar og mod Syd langs Afrika's Vestkyst. Han medførte en Flaade paa 60 Skibe med 30,000 Personer om Bord. Mangel paa Levnedsmidler, de hede, ubeboelige Egne og brændende Land, hvorfra Ildstrømme løb ned til Havet (af nyere Geografer tydet som Steppebrand), nødte H. til at vende om. Efter Hjemkomsten opstillede han som Takkegave i Kronos'es Tempel i Karthago en Tavle med en Beretning om Togtet, affattet paa Punisk. H.'s Beretning blev i Oldtiden oversat paa Græsk, uvist af hvem; af denne Oversættelse er største Delen bevaret. Der er nogen Tvivl om Tiden, da H.'s Ekspedition fandt Sted; almindelig sættes den til ca. 500 f. Chr. Ligeledes er det vanskeligt at genfinde de Punkter, som nævnes i Beretningen, og navnlig er det usikkert, hvor langt han naaede mod Syd. Rejsen havde det praktiske Formaal at skaffe Karthago's Handel nyt Opland; men dette Maal naaedes ikke. (Litt.: Hugo Berger, »Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen« [2. Afd., Leipzig 1889]. Den græske

Oversættelse af H.'s Beretning er udgiven i *Geographi Graeci minores*, rec. C. Muellerus [1. Bd., Paris 1855, S. 1—14], og oversat paa Tysk hos Fr. A. Ukert, »Geographie der Griechen und Römer« [1. Del, 1. Afd., Weimar 1818, S. 62 — 64]). *C. B.*

Hanno den Store, den betydeligste af de mange karthagiske Hærførere og Statsmænd af Navnet H., var efter den 1. puniske Krig Fører for det aristokratiske Fredsparti i Karthago og en bitter Modstander af Hamilkar (s. d.) Barkas og hans Slægt, der ved en aktiv Krigspolitik ønskede at skaffe Karthago dets tidligere Magtstilling tilbage. I Krigen mod de oprørske Lejetropper efter Afslutningen af den 1. puniske Krig havde han Overanførselen sammen med Hamilkar, men viste sig mindre dygtig, hvorfor han til sidst blev afsat. Han vedblev derefter at bekæmpe Hamilkar's og senere Hasdrubal's og Hannibal's Krigspolitik, men uden Held; dog skyldes det sikkert for en Del hans Bestræbelser, at Hannibal fik saa ringe Understøttelse paa Felttoget i Italien. Efter Slaget ved Zama skal han have været Ordfører for det karthagiske Gesandtskab, der forhandlede med Romerne om Fredsbetingelserne for Afslutningen af den 2. puniske Krig. *H. H. R.*

Hanno II den Hellige d. s. s. Anno.

Hanno, Konge af Gaza (s. d.), deltog med Ægypten's Konge, rimeligvis Sabako, i et Forbund, der var rettet imod Assyrien's Konge Salmaneser eller Salmanassar og havde til Hensigt at undsætte Samaria og opretholde Israel's Rige (722), men han var ikke heldig; han maatte forlade sin Hovedstad og følge Ægypternes vigende Hær; de indhentedes af Assyrernes ny Konge Sargon ved Rafia; H. reddede sig ved Flugten, men kom, efter hvad Assyrerne fortælle, aldrig tilbage. *V. S.*

Hanno, Andreas Friedrich Wilhelm von, norsk Arkitekt, født 15. Decbr. 1826 i Hamburg, død 12. Decbr. 1882 i Christiania. Sin første Uddannelse fik han af Hamburg-Arkitekten Chateauneuf og Arkitekturmaleren Gensler. Senere lærte han Billedhuggerkunsten i Köln under Prof. Mohr og Köln-Domens Bygmester Zwirner. 1850 kom han til Christiania, hvor Opførelsen af Trefoldighedskirken efter hans forrige Lærer Chateauneuf's Planer og Tegninger straks blev overdragen ham. Den Dygtighed, hvormed han udførte dette Hverv, henledede Opmærksomheden paa ham og skaffede ham saa megen Sysselsættelse, at han besluttede at tage fast Ophold i Christiania, hvor der dengang udfoldedes en livlig Byggevirksomhed. Sammen med den ældre H. Schirmer opførte han saaledes den tidligere Hovedstationsbygning for Eidsvoldsbanen i gotisk Stil. I Fællesskab overtoge de ogsaa Restaurationen af Gamle Aker's Kirke (s. d.), en af Norge's ældste Levninger fra Middelalderen, og flere af de statelige Privatbygninger i Christiania (bl. a. Hoppe's og Peter Petersen's Gaarde i Karl-johansgade), som opførtes efter den store Brand 1858, byggedes af dem, ligesom en hel Del Kirker og andre offentlige Bygninger rundt om i Landet opførtes efter deres Udkast (Reknæs Hospital ved Molde, Børsen og Realskolen i Throndhjem). Fra 1862 ophørte Fællesskabet med Schirmer, og H. virkede siden som en af de mest søgte Christiania-Arkitekter baade i det offentliges og det privates Tjeneste (Grønland's Kirke, Bygningerne for den geografiske Opmaaling, Kunstforeningen og Kunstindustrimuseet, det militære Samfund, Handelsstandens Forening o. fl. — alle i Christiania). Ved Siden af sin Arkitektvirksomhed drev han ogsaa et Stenhuggeri, hvorfra flere Monumenter ere udgaaede, saaledes Meridianstøtten ved Hammerfest og flere Gravmindesmærker. Han var tillige en dygtig Arkitekturmaler og en søgt Tegnelærer. (Litt.: »Ny illustr. Tidende« 1882). *Fr. O.*

Hannover, Provins i det nordvestlige Preussen (se Kortet »Preussen, Hannover m. fl. Stater«), indtil 1866 et selvstændigt Kongerige. H. begrænses mod Nord af Vesterhavet, mod Nordøst danner Elben paa ganske korte Strækninger nær Grænsen og adskiller H. fra Holstein, Hamburg, Mecklenburg og Brandenburg. Mod Øst og Syd grænser H. til preussisk Sachsen, mod Sydvest til Hessen-Nassau, Lippe, Schaumburg-Lippe og Westfalen, mod Vest til Holland. Som Enklaver i Provinsen H. ligge Braunschweig, Bremen og Oldenburg, medens paa den anden Side smaa hannoveranske Enklaver ligge spredte mellem Grænselandene. Areal: 38,474 □Km. med (1890) 2,278,000 Indb., 59 pr. • Km. H. bestaar af seks Regeringsdistrikter: H., 5,716 □Km., 526,000 Indb., 92 pr. • Km.; Hildesheim, 5,316 □Km., 476,000 Indb., 90 pr. □Km.; Lüneburg 11,343 • Km., 420,000 Indb., 37 pr. □Km.; Stade 6,787 □Km., 338,000 Indb., 50 pr. □Km.; Osnabriick, 6,205 • Km., 299,000 Indb., 48 pr. □Km.; Aurich, 3,107 □Km., 218,000 Indb., 70 pr. □Km. Halvdelen af Befolkningen er altsaa koncentreret paa de to Regeringsdistrikter H. og Hildesheim, der i Areal kun udgøre godt en Fjerdedel af Provinsen. Foruden dem har kun Regeringsdistriktet Aurich med sit frugtbare Marskland en tættere Befolkning. Efter Konfession fandtes 1890: 1,970,000 Evangeliske, 287,000 Katolske, især mod Sydvest, 15,000 Jøder. I Henseende til Relief for holdene hersker i Provinsen H. en skarp Modsætning mellem den bakkede, bjærgfulde sydlige Del og den flade, af Heder og Moser opfyldte nordlige Del. Længst mod Sydøst falder en Del af Harzen paa hannoveransk Territorium. Nord og Vest herfor breder sig det saakaldte subhercyniske Bakkeland, der af hannoveransk Territorium omfatter Regeringsdistriktet Hildesheim og de sydligste Dele af Regeringsdistrikterne H. og Osnabriick. Dette mest af mesozoiske Dannelser bestaaende Bjærgland dannes af en Mængde fra Øst til Vest strygende Bakkedrag, der stadig afbrydes af de fra Syd til Nord forløbende Floddale og er karakteriseret lige saa vel ved sin Frugtbarhed som ved den ringe Grad, i hvilken Bjærgene fprmaa at lægge Hindringer i Vejen for Samfærdselen. Den større, nordlige Del af H. hører til det nordtyske Lavland og bestaar af sandede Sletter, hvor Alen i Undergrunden paa mange Steder gør Lyngheden eneherskende. Særlig paa Luneburgerheide mellem Weser og Elben er Lyngheden fremherskende. Hvor Moser ikke dække Landet, strække sig ofte nøgne Sandhøje, overstrøede med store Sten, kun sparsomt bevoksede med Lyng og Gyvel; hist og her træffes noget Fyrreskov, enkeltvis Birketræer, men for øvrigt kun Lyng og Græs. I denne ufrugtbare Egn findes dog Oaser, navnlig paa saadanne Steder, hvor der strækker sig Lavninger mellem Bakkerne, idet Grundvandet paa saadanne

Steder træder nær til Overfladen og saaledes kan komme Plantevæksten til gode. Ved Randen af de ofte i Bunden sumpede Dale træffes gode Kornmarker og ofte vidtstrakte Fyrreskove. I Lüneburgerheide ere betydelige af de lavereliggende Strækninger dækkede af Moser, men V. f. Weser blive Mosestrækningerne hyppigere og af større Udstrækning. Ujævnhederne i Terrainet indskrænke sig her til det mindst mulige, saa at det er umuligt med Øjet at skelne Lavninger og Højder. De lavere Steder ere overalt opfyldte af Moser, og Moserne brede sig fra Dalene op over de lave Forhøjninger, der adskille dem; Hundreder af □ Km. ligge hen som utilgængelige Sumpe og Moser. De betydeligste ere: Arembergische Moor (1,600 • Km.), Bourtanger Moor (1,300 • Km.), og Hochmoor i Østfriesland (700 □Km.), alle Højmoser. I det hele indtage Moserne et Areal af 6,600 □ Km., eller 17 p. Ct. af Provinsens Overflade. Ved Vesterhavskysten og langs Floderne Elben, Weser og Ems findes Marskland, der indtager et Areal af 2,420 □ Km. og er beskyttet mod Oversvømmelser af Diger, hvis samlede Længde er ikke mindre end 960 Km. Ved Dollart-Bugten forøges Marsken stadig ved ny Inddæmninger. — Af Næringsvejene indtager Agerbruget den første Plads og da navnlig i de frugtbare Marsk- og Bjærgegne, hvor der produceres Rug, Havre, Hvede, Byg, Kartofler, Hør, Hamp og Sukkerroer (mod Syd); men ogsaa i Hedeegnene, hvor Boghvede og Kartofler ere de vigtigste Frembringelser, breder Agerlandet sig Aar for Aar efter en stadig større Maalestok. Paa de forholdvis store Bøndergaarde var forhen kun omtrent en Tiendedel af Arealet under Ploven, Resten henlaa med Lyng og afgav kun en sparsom Græsning for de smaa Hedefaar (»Heideschnucken«). Nu er paa store Strækninger Alen opbrudt og Jorden merglet, og ved at forbedre Jordbunden med Lupindyrkning og kunstige Gødningsstoffer opnaar man taalelig gode Afgrøder paa den forhen uproduktive Hede. Ogsaa Opdyrkningen af Moserne har gjort gode Fremskridt, navnlig efter at Preusserne ere blevne Herrer i Landet. Et stort Net af Kanaler er blevet anlagt mellem Vechte, Ems, Weser og Elben, for at afvande Moserne og tillige træde i Samfærdselens Tjeneste. De betydeligste Mosekolonier findes i Kredsene Osterholz og Bremerworde N. f. Bremen samt Fehn-Kolonierne i Østfriesland. Af Provinsens Areal indtage Agerland og Haver: 12,599 □ Km. (33 p. Ct.), Eng 3,978 □Km. (10 p. Ct.), Hede og Overdrev 13,454 □ Km. (35 p. Ct.). I Forbindelse med Agerbruget drives Kvægavl. I Marskegnene holdes fortrinligt Hornkvæg, i Bjærgegnene Faar af udmærket Race, medens Hedefaarene ere af en tarveligere, men meget nøjsom Race. Hesteavlen staar paa et højt Trin og understøttes af Stuteriet i Celle. Af Heste fandtes 1892: 222,600, Hornkvæg: 985,300, Faar: 1,177,000, Svin: 1,041,000, Geder: 221,300. Endnu kunne nævnes betydelig Gaaseavl i Marsken og Opdrætning af Kanariefugle i Harzen samt Biavl i Hedeegnene. Skovene, der indtage et Areal af 6,202 □ Km. (16 p. Ct.), have størst Udbredelse i Bjærgegnene, hvor de hovedsagelig bestaa af Bøgeskov, i Harzen dog ogsaa Granskov. I Lavlandet ere store Strækninger ganske skovløse, men Hedernes Tilplantning med Fyrreskov er i de senere Aar gaaet fremad med stærke Skridt. Bjærgværksdriften er af overordentlig Betydning. Jærn findes mangfoldige Steder i Bjærglandet, Kul i Omegnen af Osnabrück o. fl. St. I Harzen brydes Sølv-, Bly- og Kobbermalme. Stensalt findes meget udbredt, mest bekendt er Saltværket ved Lüneburg. S. f. Celle findes Petroleum, desuden vindes Gips, Asfalt, Marmor o. s. v. Udbyttet af Bjærgværksdriften beløber sig aarlig til ca. 10 Mill. Rm. Industrien er knyttet til de store Byer i den sydlige Del af Provinsen, medens den i Hedeegnene er højst ubetydelig. Handelen fremmes ved de mange sejlbare Floder og Kanaler saavel som ved Jærnvejene, af hvilke flere vigtige gennemgaaende Linier krydse Provinsen. Søskibsfarten er af mindre Betydning, idet Bremen og Hamburg ere Provinsens naturlige Udførselshavne, med hvilke Geestemünde og Harburg trods deres fortrinlige Havneanlæg ikke have kunnet konkurrere. 1893 vare hjemmehørende i hannoveranske Havne 841 Skibe med 77,250 Tons, deraf 52 Dampere. Af højere Uddannelsesanstalter findes i H.: et Universitet (Gottingen), en teknisk Højskole (H.), et Forstakademi (Munden), et Bjærgakademi (Klausthal), en Veterinærskole (H.). (Litt.: Guthe, »Die Lande Braunschweig und H.« [H. 1888]; Meyer, »Die Provinz H. in Geschichts-, Kultur- und Landschaftsbildern« [H. 1888]; »Hannoverland in Wort und Bild« [udg. af »Mitgliedern des Architechten- und Ingenieurvereins zu H.«, H. 1891]; Boysen, »Statistische Übersichten fur die Provinz H.« [H. 1892]). *C. A.*

Historie. H. hørte i Middelalderen til Hertugdømmet Sachsen (senere til den nedersachsiske Kreds), der 1137 kom til det welfiske Hus ved Henrik den Stolte's Ægteskab med Kejser Lothar's Arvedatter. Da deres Søn Henrik Løve 1180 mistede sine andre Lande, beholdt han dog Arvelandene Braunschweig og Lüneburg, som omfattede største Delen af det senere H. Fra Henrik Løve's Sønnesøn Otto Barn, Valdemar Sejr's Søstersøn (død 1252), som 1235 blev Hertug af Liineburg, stamme de følgende Herskere i Braunschweig og H. lige indtil vore Dage. Ved gentagne Arvedelinger udstykkedes disse Lande mellem forskellige Linier, og de plagedes i 13.—15. Aarh. af jævnlige Fejder dels mellem Fyrsterne indbyrdes dels mellem disse og Borgerne. Under Ernst Bekenderen (1497—1546) indførtes Reformationen i H., og fra hans Søn Vilhelm den Fromme (1535—92), gift med Kong Christian III's Datter Dorothea, stammer den nyere Linie, Braunschweig-Luneburg (senere H.), medens den ældre Broder, Henrik, blev Stamfader til det hertugelig braunschweigske Hus. De delte nemlig 1569 Landet saaledes imellem sig, at Vilhelm fik den større Del Liineburg og Celle med Byen Celle til Fyrstesæde. Hans syv Sønner enedes om, at kun den ældste skulde regere — efter hinanden regerede de fire ældste indtil 1648 — og at kun een, bestemt ved Lodtrækning, skulde gifte sig og forplante Slægten. Loddet faldt paa den næstyngste, Georg (1582—1641), der bl. a. var Fader til Frederik III's Dronning Sofie Amalie. Han udmærkede sig i Trediveaarskrigen baade som Statsmand og Hærfører, men skiftede ligesom de andre Brødre Parti, efter som det syntes fordelagtigst; han fulgte 1626—29 Wallenstein, gik 1633 over til Gustaf Adolf og var siden 1638 neutral. Imidler-

tid vare Husets Besiddelser forøgede med Grevskaberne Hoya (1582) og Diepholz (1585), samt med Grubenhagen (1617), Kalenberg og Gottingen (1634) og Harburg (1642), der havde tilhørt andre Linier. Ifølge Georg's Testamente deltes 1648 de samlede Lande mellem Linierne Celle og H. Den nordlige Del (Celle) tilfaldt den ældste Søn Christian Ludvig (1622—65) og efter hans Død den tredje, Johan Frederik (1625—79), som 1651 blev Katolik, var en ivrig Tilhænger af Ludvig XIV og søgte at efterligne hans Hof. Den sydlige Del (med Fyrstesæde i Byen H.) tilfaldt Georg Vilhelm (1624—1705), der byttede med Broderen og altsaa fik Celle, samt 1689 vandt Lauenburg, medens H. efter Johan Frederik's Død tilfaldt den fjerde Broder, Ernst August (1629—98), siden 1662 Fyrstbiskop i Osnabrück. Han indførte 1682 Førstefødselsretten og understøttede trofast Kejseren baade i Krigen med Tyrkerne 1683 ff. og over for Frankrig. Til Løn blev han 1692 Kurfyrste af H. Ved Ægteskab med Kong Jakob I's Datterdatter, Sofie, banede han Vej for sin Slægt til England's Trone.

Hans Søn, Georg Ludvig (1660—1727), ægtede sit Søskendebarn Sofie Dorothea, eneste Arving efter Georg Vilhelm, og forenede 1705 hele Braunschweig-Liineburg igen; blev 1714 tillige Konge i Storbritannien og Irland som Georg I og tilknyttede 1715 ved Køb fra Danmark Hertugdømmerne Bremen og Verden. Baade han og Sønnen Georg II følte sig alene som Tyskere og vare særlig optagne af deres Stilling som Kurfyrste; de opholdt sig jævnlig i H., hvor Hoffet førtes i stor Pragt ogsaa under deres Fraværelse, og Landets Styrelse var helt i Adelens Hænder. Georg II stiftede 1737 Universitetet i Gottingen, understøttede 1740—48 Maria Theresia i den østerrigske Arvefølgekrig, men 1756 Frederik II i Syvaarskrigen. Dog maatte den hannoveranske Hær allerede 1757 efter Kapitulationen i Hastenbeck holde sig uden for Kampen. Georg III var i Modsætning til sine to Forgængere aldeles engelsk, og H. blev derfor kun som et Tillæg til den engelske Krone, styret af et tysk Kancelli i London; dog fremmedes dets materielle Udvikling, og 1785 tiltraadtes Fyrsteforbundet. 1793—95 deltog dets Tropper i Krigen med Frankrig; 1801 besatte preussiske Tropper Landet for at holde det neutralt indtil Freden i Amiens n. A., og 1803 ved den store Landefordeling i Tyskland udvidedes det med Bispedømmet Osnabruck. Endnu s. A., da Krigen paa ny udbrød mellem England og Frankrig, besattes H. af en fransk Hær, og dets egne Tropper (16,000 Mand) nødtes til en Kapitulation og deraf følgende Opløsning; mange Officerer og Soldater droge dog senere til England og toge Tjeneste i den engelsk-tyske Legion, der var med paa Toget til Kjøbenhavn 1807 og senere udmærkede sig i Spanien og ved Waterloo. 1806 skulde H. bortbyttes til Preussen; men Byttet kom ikke i Stand, før Krigen udbrød, og efter denne indlemmedes det 1807 til Dels og i Januar 1810 helt i det ny Kongerige Westfalen. Decbr. 1810 tog dog Kejser Napoleon anden Bestemmelse og henlagde den nordlige Halvdel til det franske Kejserdømme.

1814 genoprettedes Landets Selvstændighed som et Led af det tyske Forbund og i Personalunion med Storbritannien; det ophøjedes til Kongerige og udvidedes med Fyrstendømmerne Hildesheim mod Syd og med Aremberg og Østfriesland mod Vest, medens Lauenburg afstodes til Preussen; i de følgende Aar tilknyttedes nogle mindre Landskaber. 1816 blev Kongens yngste Søn, Hertugen af Cambridge, Generalstatholder, og 1819 udstedtes en meget middelalderlig Forfatning med 2 Kamre; men den traadte først i Virksomhed 1822, og Landets egentlige Styrer var den ultrakonservative Minister Grev Minister i London, baade under Georg III, Georg IV og Vilhelm IV. Efterviirkningerne fra den franske Julirevolution fremkaldte i Januar 1831 Uroligheder i Gottingen og Osterode, og skønt de hurtig dæmpedes, medførte de dog Grev Münster's Afskedigelse. Den frisindede Hertug af Cambridge blev Vicekonge med udvidet Myndighed, og 1833 kundgjordes en ny Forfatning efter Samraad med Stænderne. Disse fik større Magt, Ministeransvarlighed indførtes, og 15 Landboere optoges i 2. Kammer, som hidtil for største Delen valgtes af Byernes Magistrater. Men da Vilhelm IV døde 1837, og H., hvor kun Mandsstammen kunde arve, skiltes fra Storbritannien, erklærede den ny Konge, Ernst August, straks, at han ikke erkendte Forfatningen af 1833 tjenlig for Landet, ej heller bindende for ham selv, og genoprettede Forfatningen af 1819. Da 7 af Gottingen's Professorer gjorde Indsigelse derimod, bleve de afskedigede — Dahlmann, Gervinus og J. Grimm endda landsforviste — og al anden Opposition undertryktes. Forbundsdagen nægtede at blande sig i Sagen, og efter nogen Modstand fra Byernes Side kom det 1840 til en Forstaaelse om en ny Forfatning, kun en lidt forbedret Udgave af den fra 1819, som kun gav Stænderne ringe Indflydelse og lod Adelen beholde sin gamle Overvægt. Ved at fremme Jærnbane- og Havneanlæg, samt andre materielle Fremskridt søgte Kongen at drage Interessen bort fra det politiske Liv og at dæmpe Misnøjen med hans enevældige Styrelse; han afslog 1843 at tiltræde den tyske Toldforening og holdt fast ved den særlige »Steuerverein«, som 1836 var indgaaet med Oldenburg. Valgene 1847 faldt ud til Bedste for den frisindede Opposition, og efter Februarrevolutionen n. A. nødtes Kongen til at indrømme politisk Frihed, udnævne et nyt Ministerium (Bennigsen-Stiive) og love Ændringer i Forfatningen. Disse indførtes 5. Septbr. 1848, og Adelens Herredømme blev dermed brudt; senere vedtoges offentlig og mundtlig Retspleje med Nævninger, samt udstrakt Kommunalselvstyre. Over for den tyske Enhedsstræben stod Regeringen derimod afgjort uvillig og hævdede stærkt Landets Selvstændighed; vilde ikke hylde Rigsforstanderen og optog kun nødig de tyske Farver. Da andet Kammer i April 1849 udtalte sig for den ny Rigsforfatning, blev det opløst, og H. indgik derefter »Trekongeforbundet« med Preussen og Sachsen, men opgav dette igen i Februar 1850 og nærmede sig Østerrig. Oktober s. A. kom et nyt Ministerium, Münchhausen, der søgte at mægle mellem det frisindede Parti og Ridderskabet; dette klagede nemlig over den ny Forfatning og sine tabte Rettigheder (særlig Jagtretten). Kongen vilde dog ikke bøje sig herfor, men holdt fast ved sit engang givne Ord, skønt den genoprettede Forbundsdag gav Ridderskabet Medhold (modsat dens Holdning 1837).

Septbr. 1851 sluttedes Overenskomst med Preussen om Landets Optagelse i Toldforeningen (1853).

Kort efter døde Ernst August, og nu indsatte Georg V Ministeriet Scheele-Windthorst med den Opgave at faa Forfatningen ændret i »konservativ« Aand. Det søgte forgæves at opnaa Landdagens Samtykke hertil for at undgaa Forbundsdagens Indblanding og veg i Novbr. 1853 Pladsen for Ministeriet Lütken. Dette erklærede vel Ridderskabets Krav for grundede, men veg dog tilbage, da Forbundsdagen i April 1855 kendte Forfatningen af 1848 for ugyldig og opfordrede Regeringen til at genoprette det gamle Førstekammer. Dette Hverv tilfaldt derfor det afgjort reaktionære Ministerium Borries, som ved Oktroi udførte Forbundsdagens Bud og med Strenghed kvalte enhver Modstand, især fra Embedsmændenes Side. Første Kammer blev igen et rent Adelskammer (tidligere mest valgt af de store Grundejere og af Embedsmænd), og Valgretten til andet Kammer blev meget indskrænket; ogsaa henlagdes Domænerne igen til Kongens Indtægter, og Nævningerne mistede Retten til at paakende politiske og Pressesager. Under Trykket af den almindelige Reaktion i Tyskland faldt Valgene 1857 ud til Bedste for Regeringen, og 1859 vare baade denne og Landdagen afgjort østerrigsk- og stortysk-sindede; men kort efter indtraadte et Omslag i Folket, og fra nu af voksede Oppositionen stadig under R. Bennigsen's Ledelse. 1862 vakte Paabudet om en ortodoks, fra 17. Aarh. stammende Katekismus en saadan Storm, at der maatte tilstaas Menighederne fuld Frihed i saa Henseende. Snart efter maatte Ministeriet gaa af, og dets Efterfølgere (Windthorst o. fl.) søgte nu lempelig at genoprette ogsaa politisk Frihed. 1863 deltog H. i Forbundseksekutionen i Holsten; men medens Kongen senere i sin strenge Hævdelse af Legitimiteten var misfornøjet med Hertugdømmernes Løsrivelse fra Danmark, stillede andet Kammer sig afgjort paa Augustenborgerens Side. Forholdet blev ikke bedre, da Borries i Oktbr. 1865 igen blev Førsteminister, og da Kongen, som mest frygtede for at komme i Afhængighed af Preussen, nærmede sig Østerrig, samtidig med at der underhandledes med den preussiske Regering om Neutralitet under den truende Kamp mellem de to Stormagter. Maj 1866 krævede andet Kammer et nyt Ministerium og en national Politik (o: Tyskland's Enhed under preussisk Ledelse), medens første Kammer billigede Regeringens Politik. Denne stemte 14. Juni i Forbundsdagen for Troppernes Mobilisering og afslog straks efter Preussen's Opfordring om Tilslutning til det paatænkte nordtyske Forbund. Landet blev derfor hurtig overvældet af preussiske Tropper, og uagtet den heldige Træfning ved Langensalza 27. Juni kunde den hannoveranske Hær ikke bryde gennem Overmagten, men maatte overgive sig. Kongehuset drog til Østerrig, og efter Krigens Slutning indlemmedes H. i Preussen. Dog indrømmedes der ved L. af 22. Aug. 1867 udstrakt Selvstændighed med en Provinslanddag og en af denne udnævnt Landsdirektor til at udføre dens Beslutninger, hvorhos der 1868 bevilgedes et Tilskud af Statskassen paa $1^1/_2$ Mill. Rm. aarlig til Provinsens særlige Udgifter; ogsaa beholdt H. sine Landdroster og sit lutherske Konsistorium. 1884 omdannedes Landdagens Sammensætning i Lighed med de andre preussiske Provinsers Landdage, og en frisindet Kredsordning indførtes. Det »welfiske« Parti gjorde vistnok ved flere Lejligheder Demonstrationer til Bedste for Landets Uafhængighed og det gamle Kongehus — under Krigen 1870 foretoges flere Fængslinger for at hindre nogen Optræden fra dets Side, — men skønt det nogle Gange har faaet valgt endog Halvdelen af H.'s Rigsdagsmænd, er dog i Virkeligheden dets Indflydelse aftagen, især efter Hertugen af Cumberland's Forlig 1892 med den preussiske Regering. Ikke faa Hannoveranere have været preussiske Ministre eller indtaget vigtige Embeder og politiske Stillinger. (Litt.: Havemann, »Geschichte der Lande Braunschweig und Luneburg« [3 Bd., Gottingen 1853—57]; Heinemann, »Geschichte von Braunschweig und H.« [2 Bd., Gotha 1883—86]; Oppermann, »Zur Geschichte H.'s von 1832 bis 1866« [3 Bd., Berlin 1860—68]; Meding, »Memoiren zur Zeitgeschichte« [3 Bd., Leipzig 1881—84]; Malortie, »Beiträge zur Geschichte der Braunschweig-Lüneburgischen Hauses« [H. 1887]). *E. E.*

Hannover, Hovedstad i den preussiske Provins H., ligger paa en sandet, men veldyrket Slette ved Floden Leine. Med Forstaden Linden har den (1895) 245,000 Indb., uden samme 209,100. H. nævnes allerede i 12. Aarh., blev senere Hansestad og var af Betydning som Endepunktet for Sejladsen paa Leine, men Byens Opsving begyndte først, efter at den 1636 var bleven Residensstad. Efter at Kongehuset 1714—1837 havde haft Residens i England, tog det igen Bolig i H., og siden den Tid har Byen stadig været i rask Vækst. Medens den 1815 kun talte 21,000 Indb., var den 1855 vokset til 56,000 og er i de følgende 40 Aar vokset til mere end det firdobbelte. Byen H. bestaar af Altstadt paa højre Bred af Leine, Syd derfor Agidien-Neustadt og mellem Leine og dens Biflod Ihme den allerede i 13. Aarh. anlagte Kalenberger-Neustadt. Omkring dette Centrum gruppere sig de nyere Bydele: Gartengemeinde, Glocksee og Ernst-August-Stadt samt de siden 1891 i II. indlemmede Forstadskommuner List, Vahrenwald, Hainholz og Herrenhausen. Hinsides Ihme ligger den selvstændige Forstadskommune Linden (35,900 Indb.). H. er en moderne og smukt bygget By, der i enhver Henseende gør Indtryk af at være en Hovedstad. Er den end ikke længere Residensstad, saa er den dog Sædet for Regeringen af en stor Provins og Bolig for en Mængde civile og militære Embedsmænd, der med deres Husstande udgøre 13 p. Ct. af Byens Befolkning, i Trafikkens Tjeneste 9 p. Ct., handlende 13 p. Ct., industridrivende henved 50 p. Ct. Af Kirker kunne nævnes Marktkirche, der stammer fra 14. Aarh. og har det højeste Taarn i Byen (99 M.), og Slotskirken med »Korsfæstelsen« af Lucas Cranach og en stor Samling Relikvier, der af Henrik Løve ere blevne hjembragte fra Konstantinopel. Af Slotte har H.: det kgl. Slot, bygget i 17. Aarh., restaureret 1817; Ernst August's Palais med denne Konges Privatbibliotek (32,000 Bd.) og Kobberstik-, Vaaben- og Møntsamlinger. I Forstaden Herrenhausen i Udkanten af Byen ligger Lystslottet Herrenhausen, omgivet af en prægtig Park i fransk Stil med Haveteater, Fontæner og Orangeri. Slottet indeholder et Museum og Billedgaleri. Over for det ligger

Berggarten, en fortrinlig indrettet botanisk Have med store Vækst- og Palmehuse. Af andre Bygninger kunne nævnes: den kgl. Arkivbygning med et Bibliotek paa 120,000 Bd., det fra 15. og 16. Aarh. stammende Raadhus, det kgl. Teater, Provinsmuseet, Kestner-Museet og endelig den pragtfulde Banegaard, der fuldendtes 1880 efter at have kostet 22½ Mill. Rm. og anses som et Mønster for alle nyere Banegaardsanlæg, fremdeles den polytekniske Højskoles Bygning, der paabegyndtes 1859 som et Slot, men efter Anneksionen 1866 blev omdannet til Skole. Foruden sidstnævnte findes af højere Dannelsesanstalter: en Veterinærskole, en Handelsskole, et Lærer- og et Præsteseminarium, 3 Gymnasier, 2 Realgymnasier og 2 Realskoler. Som Industristad indtager H. en betydelig Plads. I de nærliggende Deister-Bjærge findes Kulminer, saa at Kullene ere at faa med ringe Transportomkostninger. Af Industrien maa særlig fremhæves: Jærnstøberier, Fabrikation af Jærn- og Metalvarer, Maskiner, Søm, Knive, Tobak, Linned, Tændstikker, Farver, Asfalt, Stearinlys, Bryggerier og Brændevinsbrænderier. H. har et Handelskammer, en Børs og flere Banker. (Litt.: Hoppe, »Geschichte der Stadt H.« [H. 1845]; Andreä, »Chronik der Residensstadt H.« [Hildesheim 1859]; »Urkundenbuch der Stadt H.« [udg. af »Historischer Verein fur Niedersachsen«, H. 1860 etc.]; »H. und Umgegend, Entwickelung und Zustände seiner Industrie und Gewerbe« [H. 1874]; Hartmann, »Geschichte von H. mit besonderer Rticksichtnahme auf die Entwickelung der Residensstadt H.« [H. 1886]; Ulrich, »Bilder aus H.'s Vergangenheit« [H. 1891]; Hirschfeld, »H.'s Grossindustrie und Grosshandel«). *C. A.*

Hannover, Neu H., Ø i Bismarck's-Archipel (s. d.).

Hannover, Adolph, dansk Læge, født 24. Novbr. 1814 i Kjøbenhavn, død 7. Juli 1894 i Taarbæk. H. tog medicinsk-kirurgisk Eksamen 1838 i Kjøbenhavn og disputerede Aaret efter for Licentiatgraden i Medicin. Derefter studerede han i Udlandet, navnlig hos den udmærkede Histolog Johannes Muller i Berlin. Efter sin Hjemkomst fortsatte han sin Uddannelse ved Frederiks Hospital og arbejdede stadig samtidig paa histologiske Arbejder, hvoraf han udgav en stor Mængde. 1843 konkurrerede han med Emil Fenger om Lektoratet i patologisk Anatomi, men blev besejret, og samme Skæbne ramte ham tre Aar senere, da han konkurrerede om Lektoratet i Anatomi med Ib Ibsen. H. følte sig tilsidesat og undervurderet og levede temmelig tilbagetrukken den største Del af sit Liv, idet han vel praktiserede indtil 1878, da Tunghørighed tvang ham til at holde op dermed, og beklædte forskellige Stillinger f. Eks. som Koleralæge 1853, som Invalidebestyrelsens lægekyndige Konsulent m. m., men dog særlig ofrede sig for sine videnskabelige Arbejder. — H. har skrevet en overordentlig Mængde Afhandlinger om meget forskellige Ting, men af størst Betydning ere hans histologiske Arbejder, der gjorde ham verdensberømt. Ganske særlig bekendte ere hans Arbejder over Øjets Anatomi blevne og da navnlig om Nethindens Bygning, som han har beskrevet langt bedre end nogen anden før ham. Baade 1856 og 1878 tilkendte *L'institut de France* ham Montyon'ske Præmier for hans Arbejder over Øjets Anatomi, ja 1885 blev han endog korresponderende Medlem af dette Institut, hvad næppe nogen dansk Læge før ham har været. Foruden sine Arbejder over Øjet, der beskæftigede ham saa godt som hele hans Liv, skrev han talrige Afhandlinger om Forbeningsprocesserne og desuden om en stor Mængde andre anatomiske Spørgsmaal, deriblandt om *Cancer* og særlig om Epitheliomet, desuden adskillige statistiske Afhandlinger navnlig om Menstruationen og om de af tyske Læger udførte Resektioner paa danske saarede. Hans Arbejder ere ledsagede af udmærket udførte Tegninger. Medens H. levede stille og forholdsvis lidet paaagtet i Danmark, hvor han dog blev Medlem af Videnskabernes Selskab, vistes der ham en ualmindelig stor Anerkendelse i Udlandet, hvor han optoges som Medlem af en stor Mængde lærde Selskaber, og hvor næppe nogen anden dansk lægevidenskabelig Forfatter er saa ofte citeret i 19. Aarh. som han. *G. N.*

Hannover, Emil, dansk Kunsthistoriker, ovenn.'s Søn, er født 27. Septbr. 1864 i Kjøbenhavn. H. gik ca. fire Aar paa Kunstakademiet, dyrkede derefter Kunsthistorie som Specialfag, skrev sin første Afhandling (»Krøyer og den danske Malerkunst«), 20 Aar gl., i »Hjemme og Ude«, foretog den første af sine mange udenlandske Studierejser 1885 og udsendte 1888 Bogen »Antoine Watteau« [oversat paa Tysk 1889]. I dette Arbejde — en Frugt af indtrængende Studier i Rokokotidens Kunst — viste han sig som en habil Skribent, kyndig Dommer og skarp Iagttager, Egenskaber, der genfindes i hans ret talrige Artikler i Tidsskrifter (ogsaa i tyske), »Kunstbladet« af 1888 (Artikler om 19. Aarh.'s Kunst), »Tilskueren«, »Tidsskrift for Kunstindustri« etc.; som Medarbejder ved »Politiken« har H. vist sig som en talentfuld, skarpt dømmende, kræsen Kunstanmelder, en slagfærdig Talsmand særlig for gryende, af Almenheden med Mistænksomhed og Uvilje modtagne europæiske Kunstbestræbelser. Sine Evner, ikke blot som Kunsthistoriker, men som Kunstkender, har han senere lagt for Dagen bl. a. i det modne Værk »Maleren Christen Købke« [1893, udg. af Kunstforeningen]. i sin Ledelse af Kunstforeningens Eckersberg-Udstilling 1895, hvis Katalog han forfattede (en større Monografi af H. over Eckersberg er [1898] i Trykken), og i dybtgaaende Syslen med Kunstindustri og dekorativ Kunst, der synes mere og mere at blive hans centrale Interesse; saaledes har han indlagt sig megen Fortjeneste af Kunstindustrimuseet (hvis Bibliotekar han er fra 1894), særlig ved Ordningen af dets Bog- og Billedsamling. Han er Redaktør af det 1898 startede »Kunstbladet«. *A. Hk.*

Hannover, Harald Immanuel, Professor i Teknologi ved Polyteknisk Læreanstalt, foreg.'s Broder, er født 17. Maj 1861 i Kjøbenhavn. Efter at have taget polyteknisk Eksamen i Mekanik 1884 uddannede han sig i praktisk Retning paa Statsbanernes Maskinværksted og havde derefter forskellige Stillinger, indtil han 1888 blev ansat som Docent i Teknologi ved Polyteknisk Læreanstalt (1894 Professor), i hvilken Stilling han har bidraget væsentlig til at hæve Interessen for Faget, bl. a. ogsaa ved en meget stærk Forøgelse af Læreanstaltens teknologiske Samling. H. har foretaget adskillige Studie-

rejser, saaledes 1885—86 i Tyskland, Frankrig og England, 1893 i Nordamerika, 1895 i Tyskland, Schweiz og Østerrig o. s. v. 1895 og 1897 var han »Dansk Ingeniørforening«s delegeret ved Materialundersøgelses-Kongresserne i Zürich og Stockholm; 1896 blev han Direktør for den nyoprettede Statsprøveanstalt for Materialundersøgelser og har organiseret Virksomheden der. Af H.'s litterære Virksomhed skal nævnes: »Bevægelseslære« til Brug for tekniske Skoler o. 1. [1888] og en Mængde Tidsskriftartikler e. 1., af hvilke fremhæves: »Om nyere amerikansk Værktøj« [i »Tekn. Tidsskr.«, 1893—94], »Om Maskinerne paa Verdensudstillingen i Chikago« [i den danske Udstillingskomités officielle Beretning, 1895], »Udenlandske Kraftudlejningsanstalter« [i »Industriforeningens Tidsskr.« 1896] o. s. v. Hans »Autograferede Forelæsninger over Teknologi« ere endnu (1898) under Arbejde. *A. O—d.*

Hannoverānsk Hest se Hesteracer.

Hannæs, en i Limfjorden mod Syd udskydende Halvø mellem Bygholm's Vejle og Vesløs Vejle. Den hører til Vester Han-Herred, Thisted Amt, og bestaar af Øsløs, Vesløs og Arup Sogne. Se i øvrigt Han-Herrederne. *H. W.*

Hanoi, kinesisk Navn for Kesho, Hovedstaden i den franske Koloni Tonkin, ligger ved Songka-Flodens højre Bred paa en frugtbar Slette, 115 Km. fra Flodens Munding. H. har et Citadel, anlagt i 18. Aarh., 70,000 Indb., med Forstæder ca. 150,000, hvoriblandt talrige Kinesere, i hvis Hænder den betydelige Handel for største Delen er. Der udføres især Ris, Silke, Bomulds- og Silketøj. Anamitterne forfærdige særlig Filigranarbejde og lakerede Sager. H. er Sæde for den anamitiske Videnskabelighed, og aarlig holdes her Mandarineksamener, hvortil Tusinder af studerende indfinde sig. 1874 aabnedes Havnen for den europæiske Handel. 1882 blev den besat af Franskmændene under deres Krig med Anam og ved Freden afstaaet til dem tillige med hele Provinsen Tonkin. *C. A.*

Hanotaux [anåto'], Gabriel, fransk Statsmand, er født 19. Novbr. 1853. Han studerede paa een Gang Retsvidenskab og Arkivvæsen og blev 1879 ansat i Udenrigsministeriets Arkiv; rykkede hurtig op og knyttedes til Ministeriets Kabinet, indtil han 1885 blev Legationsraad i Konstantinopel. 1886 valgtes han til Deputeretkammeret, hvor han n. A. tog Ordet for den treaarige Tjenestetid og var Medstifter af en Forening til Udbredelse af republikanske Grundsætninger i Folket. Ved Valgene 1889 faldt han igennem, men blev i Oktbr. s. A. Underdirektør i Udenrigsministeriet. Maj 1894—Oktbr. 1895 var han Udenrigsminister under Dupuy og Ribot og paa ny siden Apr. 1896 til nu (1898) under Méline; han har vist sig ivrig for at udvide Frankrig's koloniale Besiddelser (ved Tilknytning af Madagaskar) og for at styrke Forbundet med Rusland ved fælles Optræden over for Japan og i Spørgsmaalet om Kreta. H. er ogsaa historisk Forfatter og blev 1897 Medlem af det franske Akademi. Han skrev 1880 »Les villes retrouvées« (om de berømte Oldtidsstæder, som man har udgravet i Nutiden); senere Bidrag til Frankrig's indre Historie: »Origines de l'institution des intendants des provinces« [1884] og »Etudes historiques sur le 16. et 17. siécle en France« [1886]; endelig »Histoire du Cardinal Richelieu« [1. Bd. 1893]. *E. E.*

Hanoteau [anåto'], Hector, fransk Landskabsmaler, født 25. Maj 1823 i Decize (Niévre), død 7. Apr. 1890 i Briet (Nièvre). IL, Elev af Gigoux, har malet talrige Landskaber, i deres kraftige Virkelighedsstræben beslægtede med Daubigny's, dels fra Hjemlandet, især Mellemfrankrig, dels fra Algérie, hvortil han rejste i Beg. af 1850'erne; en Frugt af denne Rejse er bl. a. »En arabisk Lejr foran Laghouat's Mure« [1855]. Af hans franske Billeder nævnes her »Landskab fra Omegnen af Compiégne« [1847], »Dam i Nivernais«, »Jagtmødet i Bois de la Machine« [1851], »Charency's Kilder« [1861], »Heste i Nivernais's Skove« [1863], »Forladt Hytte« [1864], »Aakanderne« [1886], »Loire's Bredder« [1887] og »Kroen« [1889]. Han har ogsaa malet Portrætter og Historiemalerier. Flere Værker af H. findes i Luxembourg-Museet i Paris, Museet i Nevers ejer »Den barmhjertige Samaritan«, Museet i Marseille »Gæssenes Paradis« [1864]. *A. Hk.*

Hanoteau [anåto'], Louis Joseph Adolphe Charles Constant, fransk Officer og Sprogransker, født 12. Juni 1814 i Decize, død 8. Apr. 1897 i Paris, blev 1834 Ingeniørofficer, 1870 Brigadegeneral og tog sin Afsked 1878. H. tilbragte næsten hele sin Tjenestetid i Algérie, hvor han benyttede al sin Fritid til at sætte sig grundig ind i Urbefolkningens Sprog og Sæder; Udbyttet af sine Studier nedlagde han i: »Essai de grammaire kabyle« [Alger 1858], »Essai de grammaire de la langue Tamachek« [Paris 1860], »Poésies populaires de la Kabylie« [Paris 1867]. Med Letourneux udgav han »La Kabylie et les coutumes kabyles« [i 3 Bd., Paris 1873]. *V. S.*

Hanover, Distrikt i Karrooen i Kaplandet, er 5,452 □Km. stor med (1891) 4,300 Indb. (1,855 Hvide, 1,727 Hottentotter, 718 Bantuer). Byen af samme Navn ved Zeekoe-Floden, i Nærheden af Midland-Jærnbanelinien, har (1891) 874 Indb. *C. A.*

Hanover [hä'nºvə], 1) By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania, har Fabrikker og (1890) 3,800 Indb. — 2) By i den nordamerikanske Stat New Hampshire, ved Connecticut River, med Dartmouth College og (1890) 1,800 Indb. *S. B. T.*

Hanrej, Ægtemand, hvis Hustru er ham utro. I Dansk forekommer Ordet allerede i 17. Aarh. (ogsaa som Navn paa et Kortspil) afvekslende med Sideformerne Hanrede og (hos Holberg) Hanreder. Det er laant fra Tysk: højtysk *Hahnrei* med den ældre Biform *Hahnreh* (forekommer først i 16. Aarh.), mellemnedertysk *hanerei*. Blandt de mange, men alle meget usikre Forklaringer, som tyske Sprogforskere have givet af Ordets Oprindelse, kan nævnes følgende: *Hahnreh* (»Hane-raadyr«) betød oprindelig en Kapun, idet man for at kende Kapunerne fra Hanerne skar Sporerne af hine og satte dem i Kammene, hvor de lignede Raadyrets Takker; den bedragne Ægtemand sammenlignedes altsaa med Kapunen (»han bærer Horn«). *V. D.*

Hans, Mandsnavn, en i Tysk opstaaet Af kortning af Johannes, indvandret i Danmark henimod Middelalderens Slutning (i Stedet for de ældre Omdannelser af det, Jon og Jens). I Tysk er H. en Yndlingsperson i Folkedigtning (H. og Grethe

som Børn eller Kærester; H. som yngste Broder i Eventyr); af disse er Eventyrhelten trængt sparsomt ind i Nordisk (jfr. Esbern), især som Stærke Hans. *A. O.*

Hans, Konge iDanmark 1481—1513, i Norge fra 1483 og i Sverige 1497—1501, Søn af Christian I og Dronning Dorothea, født i Aalborg 5. Juni 1455, død smst. 20. Febr. 1513, var allerede som Barn bleven valgt til sin Faders Efterfølger i alle 3 Riger, i Danmark 1456 og i Norge og Sverige paa et Møde i Skara 19. Jan. 1458; desuden havde Hertugdømmernes Stænder 20. Maj 1466 erklæret ham for Faderens Efterfølger, saafremt han var eneste Søn; var der flere Sønner, skulde Sagen ordnes paa et Møde af danske Rigsraader og slesvig-holstenske Landraader. Uagtet disse mange Aftaler blev H. ikke straks anerkendt som Konge i de forskellige Riger. I Sverige havde det lange Udsigter, da Sten Sture var Rigsforstander der, og da de Danske forgæves havde søgt at faa et Fællesmøde om Kongevalg i Stand, hyldede de 5. Maj 1482 H. som Konge paa en Rigsdag i Kalundborg. Haandfæstningen og Kroningen udsattes for om muligt at faa de to andre Riger med. I Hertugdømmerne maatte H. dele Magten med sin Broder Frederik, der støttedes af Enkedronningen og nogle holstenske Herrer. Hyldingen foregik ved Kiel 12. Decbr. 1482, og da Frederik 1490 blev myndig, foretoges 10. Aug. en Deling af Landene, ikke efter Arealet, men efter Indtægterne, hvorved Kongen fik den segebergske Del og Hertugen den gottorpske, saaledes kaldte efter Hovedslottene. I Norge havde der efter Christian I's Død vist sig stærk Stemning for at skilles fra Danmark og slutte sig nærmere til Sverige; men da Svenskerne viste sig temmelig lunkne i at understøtte disse Bestræbelser, anerkendte det norske Rigsraad paa et Møde i Halmstad 1483, hvor det danske og norske Rigsraad, men kun 4 svenske Rigsraader vare mødte, H. som Konge, der saa i Februar udstedte en fælles dansk-norsk Haandfæstning. S. A. 18. Maj bleve H. og Dronning Christine kronede i Kjøbenhavn af Ærkebiskop Jens Brostrup og i Throndhjem 20. Juli af Ærkebiskop Gaute. Ogsaa i Sverige fik Unionsvennerne Overhaand, og et aftalt Møde i Kalmar fandt virkelig Sted. Her modtog det svenske Rigsraad og ogsaa Sten Sture Halmstad-Haandfæstningen med faa Tilføjelser af Hensyn til svenske Forhold og forpligtede sig ved Kalmar-Recessen af 7. Septbr. 1483 til at antage H. til Sverige's Konge i Aug. 1484. Saa langt fik H. Svenskerne, men ikke videre. Sten Sture forstod stadig at udsætte den endelige Afgørelse, og saa længe han havde Rigsraadet og Almuen paa sin Side, var der aabenbart intet at gøre.

I de følgende Aar var H. stadig optagen af Forholdet til Sverige og til sin Broder. Denne var altid utilfreds, idet han paa Grund af Delingen efter Indtægter stadig regnede efter, om han nu ogsaa havde faaet nok, hvad han ikke syntes. Han gjorde endog Fordring paa et større Len i Danmark og en Del af Norge, idet Overenskomsten i Bergen af 29. Aug. 1450 sagde, at de Kongesønner, der ikke bar Kronen, skulde forsørges tilbørlig. Over for Sverige viste Kong H. stadig stor Taalmodighed, men opgav aldrig sin Ret. Da Sten Sture var kommen i Strid med den mægtige Iver Axelsen, der var Lensmand paa Gulland, paa Grund af at han drev Sørøveri i Østersøen og skadede Hansestæderne, Sten Sture's Forbundsfæller, opfordrede denne H. til et fælles Angreb paa Sverige. Men han lod sig ikke lokke ud af sin afventende Holdning, og da Iver Axelsen ikke kunde staa sig mod Sten Sture, overgav han Øen til H. mod at faa sin Gaard Liløe i Skaane tilbage. I de følgende Aar blev Forholdet mellem Sten Sture og det svenske Rigsraad stedse mere spændt, og da H. sluttede Forbund med Tsar Ivan Vasilievitsch, frygtede Svenskerne et Angreb fra to Sider og gjorde Tilløb til at fuldbyrde Kalmar-Recessen; men Sten Sture forstod stadig at gøre alle Underhandlinger frugtesløse. Imidlertid angreb Russerne Finland, og under Forsvaret, som han førte lunkent, kom Sten Sture i Strid med sin Slægtning Svante Sture og blev ved sin Hjemkomst til Stockholm overøst med Beskyldninger af Rigsraadet og afsat 1497. Han havde dog endnu Almuen paa sin Side og belejrede sine Modstandere, der førtes af Ærkebiskop Jakob Ulfsen, paa Stäket.

I Danmark var Enkedronning Dorothea, der altid skulde have raadet til Fred, død 1495, og H. samlede nu en stor Hær og brød ind i Sverige og lod sine Tropper rykke Stäket til Undsætning. Krigen førtes med Kraft, de af Sten Sture rejste Dalkarle bleve slaaede ved Rotebro 28. Septbr., og næste Dag besejredes han selv, der var rykket ud fra Stockholm for at forene sig med Dalkarlene. Kort efter mødtes Kongen og Sten Sture, og en Overenskomst sluttedes, hvorefter denne nedlagde sit Rigsforstanderskab mod at faa Tilgivelse og faa Finland m. m. som Len. 26. Novbr. 1497 kronedes H. som Sverige's Konge, og 5. Decbr. valgte Rigsraadet hans Søn Christian til hans Efterfølger. Unionen var genoprettet, men kun for en kort Tid. H. gjorde, hvad han kunde, for at opfylde sine Forpligtelser og forsone de stridende Partier, men desværre kun med lidet Held. Den ulykkelige Ditmarskerkrig gav Svenskerne Mod til atter at afkaste det danske Herredømme. Den virksomste Mand ved denne Lejlighed var Hemming Gad, der nærede et ualmindeligt Had til de Danske, og hvem det lykkedes at forsone de gamle Modstandere Sten og Svante Sture, og i Aug. 1501 opsagde man H., der ved sin personlige Tilstedeværelse i Stockholm havde forsøgt at stille Stormen, Huldskab og Troskab. Han skyndte sig til Danmark for at hente Undsætning og overlod Forsvaret af Stockholm's Slot til sin Dronning Christine, der ogsaa holdt sig med Ære i 8 Maaneder. Da der samtidig var Oprør i Norge og Strid med Lübeckerne, kom H. for sent til at undsætte hende, og i Maj 1502 maatte hun overgive sig paa hæderfulde Vilkaar, men blev imod Overenskomsten holdt tilbage i Sverige i over eet Aar og nød en Behandling, der var til liden Ære for Sten Sture. Denne døde 1503, men Svante Sture blev valgt til hans Efterfølger, og en varig Krigstilstand indtraadte mellem Rigerne. Prins Christian var 1502 bleven sendt til Norge for at kue Oprøret der og havde Held med sig.

Resten af H.'s Regeringstid gik hen med Krige og frugtesløse Underhandlinger med Sverige og Hansestæderne. Undertiden saa det ud til, at der skulde komme Fred. Saaledes havde Svenskerne i Juni 1505 fastsat et Møde i Kalmar, hvor Rigernes Mellemværende skulde afgøres; men da kun de

danske og norske Rigsraader mødte, nedsatte disse sig som en Slags Højesteret og dømte efter Romerretten Sten Sture og hans Tilhængere som Majestætsforbrydere. Denne Dom fik de Kejser Maximilian til at bekræfte, og han lyste Rigens Acht ikke blot over dem af hans Undersaatter, der støttede Sverige, men ogsaa over de oprørske Svenskere. Dette fik dog ingen Betydning, da ikke engang Hansestæderne respekterede hans Dom. Over for dem var H. ikke saa eftergivende som hans Fader. I 8 Aar lod han dem vente paa Stadfæstelsen af deres Privilegier, og da de fik den, maatte de dele Handelen med andre Nationer, idet H. sluttede Handelstraktater med England, Holland, Skotland og Frankrig og tilstod dem lignende Rettigheder. Denne Modstand mod Hansestædernes Handelsvælde førte til, at der begyndte at danne sig en dansk Handels- og Orlogsflaade. Særlig vilde H. forbyde Stæderne at handle med det oprørske Sverige; men da de ikke kunde undvære denne Handel, opstod der uendelige Stridigheder, som allerede begyndte 1502. Under disse Kampe skabtes den danske Flaade. Der blev dog stadig gjort Forsøg paa at bringe Fred i Stand, og 1507 blev en saadan sluttet i Nykjøbing (Falster), men endnu s. A. begyndte Fjendtlighederne igen. Krigen med Sverige var imidlertid bleven fortsat med vekslende Held, og da begge Parter vare kede af den, blev der 1509 til stor Ærgrelse for Hansestæderne sluttet Fred i Kjøbenhavn. Denne varede dog kun kort, og da Stæderne 1510 udstedte en formel Krigserklæring, fulgte Sverige deres Eksempel. Den Søkrig, som nu fulgte, blev ført med stor Kraft fra dansk Side under Søhelte som Jens Holgersen Ulfstand, Søren Nordby og Otto Rud, og Stæderne havde kun Tab af den, hvorfor de søgte Fred. Ogsaa i Sverige fik Fredspartiet Overhaand, og man vilde afsætte Svante, men saa døde han pludselig 1512. S. A. sluttedes der i Malmø Fred mellem Danmark og Lübeck og en Overenskomst med Svenskerne. Lübeckerne skulde afbryde Handelen med Sverige, dersom det ikke kom overens med H., og betale en Sum Penge. Svenskerne lovede at tage H., eller hvis han døde, han Søn Christian til Konge eller betale en Sum Penge aarlig. Ingen af Delene skete. Svante's Søn, Sten, blev valgt til Rigsforstander, Rigsraadet havde atter maattet bøje sig for Sverige's Almue. N. A. døde H., idet han paa en Rejse i Jylland styrtede med sin Hest i Skjern Aa, hvorved han paadrog sig en Sygdom, der gjorde Ende paa hans Liv. Han var 1478 bleven gift med Christine af Sachsen, der fødte ham 5 Børn, hvoraf kun Christian og Elisabeth overlevede Forældrene. H. blev begravet i Graabrødrekirken i Odense, hvor Christine rejste et pragtfuldt Mindesmærke over ham (nu i St. Knuds Kirke).

H. var en jævn dansk Mand, der omtales, ogsaa af Svenskere, som en god og retfærdig Konge. Han besad en stor Viljestyrke og en sjælden Udholdenhed i al den Modgang, som mødte ham under hans Regering. Han var personlig tapper, men ikke nogen stor Hærfører. I sin Levemaade var han tarvelig og omgikkes venlig høje og lave. Han havde Sans for aandelige Sysler og var en flittig Regent. Borgerstanden synes han at have begunstiget, men støtte ofte sammen med de højere Stænder, hvad Rigsraadets Klager over ham efter hans Død noksom vise. Der var dog ogsaa Skyggesider ved hans Karakter. Saaledes var han mege mistænksom, og denne Mistænksomhed kunde give sig Udslag i grusomme Handlinger. Det er bekendt nok, hvorledes han lod Povl Laxmand's Mordere gaa fri, men anklagede den døde Mand for Højforræderi og lod sig alt hans Gods tildømme. Paa samme Maade gik den norske Adelsmand Knud Alfsen's Mordere fri, men den døde Mand blev dømt. Efter Henrettelsen af Rentemesteren Anders, der vist var uskyldig, hensank han i dyb Melankoli. Over for sin fromme og ædle Dronning optraadte han ikke, som han skulde, og hans Forhold til Torben Bille's Frue, Edele Jærnskæg, vakte stor Forargelse. (Litt.; Svaning, *Refutatio Calumniarum* [1560]; Hvitfeld, »Danmark's Riges Krønike« VI [1599]; Werlauff, »Monumentet over Kong H. og Dronning Christine« [1827]; Jahn, »Unionskongernes Historie« [1835]; Allen, »De tre nord. Rigers Hist. 1497—1536« I [1864]; C. Paludan-Müller, »De første Konger af den oldenborgske Slægt« [1874]). *C. S. C.*

Hans, Christian II's og Dronning Elisabeth's ældste Søn, født 21. Febr. 1518, død 11. Febr. 1532. Han fulgte med Forældrene til Nederlandene, og medens hans første Opdragelse var bleven ledet i protestantisk Retning, kom han senere efter Moderens Død 1526 udelukkende under katolsk Paavirkning hos sin Slægtning Regentinde Margrete. Den unge Prins skildres som en velbegavet Dreng, men nogen politisk Rolle kom han ikke til at spille, da han til ubodelig Skade for Faderens Sag allerede døde som ganske ung hos sin Morbroder Kejser Karl V i Regensburg, kort efter at det norske Rigsraad havde anerkendt ham som Faderens Efterfølger. *M. M.*

Hans, Frederik II's og Dronning Sofie's yngste Søn, født 26. Juli 1583, død 28. Oktbr. 1602. Efter et kortere Studieophold i Strassburg (1597) vendte han atter tilbage til Danmark, men drog, da han 1601 var erklæret for myndig, paa ny til Udlandet, hvor han bl. a. opholdt sig hos Henrik IV og paa spansk Side deltog i Kampene i Nederlandene. Hjemme var det imidlertid af politiske Grunde blevet bestemt, at han skulde ægte Tsar Boris Godunov's Datter Xenia; han kaldtes derfor tilbage og afrejste August 1602 til Rusland efter først mod en Sum Penge at have givet Afkald paa sin Arveret til Slesvig og Holsten. Tsaren modtog ham venlig, men under de vidtløftige Forhandlinger, der gik forud for Ægteskabet, døde Prinsen. *M. M.*

Hans (Johann), Prins, se Gliicksburg.

Hans (den Ældre), Hertug af Slesvig og Holsten, Frederik I's ældste Søn i hans andet Ægteskab med Sofie af Pommern, født 29. Juni 1521, død 1.—2. Oktbr. 1580. Rigsraadet havde lovet Faderen at vælge en af hans Sønner til Efterfølger, og da dets katolske Flertal ikke yndede Kongens ældste Søn, den tysk- og luthersksindede Hertug Christian, faldt dets Øjne naturlig paa H. 1531 sendtes Prinsen til Danmark, hvor han opdroges sammen med unge danske Adelsmænd, og hans Valg var allerede fastsat til en Herredag i Nyborg, der skulde holdes i Juni 1533. Situationen forandredes imidlertid ganske ved Frederik I's Død i April 1533, og under den paafølgende Grevens Fejde (s. d.) maatte Rigsraadets katolske Medlemmer finde sig i Christian III's Valg. Denne

var for øvrigt optraadt yderst loyalt over for den yngre Broder og foreslog endog efter Krigens Slutning H. som Tronfølger, uden at Tilbudet dog modtoges. Under Krigen var H. bleven ført til Sønderborg, og efter at have fuldendt sin ridderlige Opdragelse hos sin Svoger Hertug Albrecht af Preussen vendte han 1542 tilbage til Hertugdømmerne, hvis Regering han foreløbig førte i sine Brødres Navn, indtil en paatænkt Deling kunde finde Sted. Ved denne fik han 1544 foruden et Par Amter i Holsten og Øerne Nordstrand og Femern største Delen af Nordslesvig, nemlig Haderslev, Tørning og Tønder Len, ganske vist kun en ringe Erstatning for to Kongeriger. Sit Sæde tog han i Haderslev, hvor han 1557—62 byggede sig en Fyrstebolig efter sin egen Smag, det 1644 afbrændte Hansborg, og herfra styrede han sit lille Hertugdømme med en Iver og Omhu, hvorom hans velbevarede Arkiv noksom bærer Vidne. Han oprettede Skoler og milde Stiftelser i flere Købstæder og søgte ved en talrig Række Forordninger at drage Omsorg for sine Undersaatters timelige og aandelige Vel. Hans Forhold til Danmark var gennemgaaende godt, og om end han ved given Lejlighed søgte at udvide sin Magt f. Eks. ved at deltage i Ditmarsken's Erobring 1559, indtog han hyppigst en mæglende Stilling mellem sine to Brødre, Christian III og Hertug Adolf. I over en hel Menneskealder nægtede han dog at anerkende sin Lenspligt over for Danmark, og Striden herom endte først med Forliget i Odense (1579), hvor han faldt til Føje. Hertug H. forblev ugift, da et paatænkt Ægteskab mellem ham og Christian III's Enke, Dronning Dorothea, opgaves delvis af religiøse Grunde, og efter hans Død tilfaldt hans Besiddelser derfor Kong Frederik II og Hertug Adolf. (Litt.: »Hist. Tidsskr.« IV. R. VI). *M. M.*

Hans (den Yngre), Hertug af Sønderborg, Søn af Christian III og Dronning Dorothea, født 25. Marts 1545, død 9. Oktbr. 1622. For at imødekomme hans Krav overdrog Broderen, Kong Frederik II, ham 1564 en Tredjedel af den kgl. Del af Hertugdømmerne, Ærø, Als og Sundeved samt Plön i Holsten; dertil kom efter H. den Ældre's Død Rye-Kloster i Angel, hvor han opførte Slottet Gliicksburg (s. d.). Foreløbig maatte Hertugen dog lade sig nøje med en Pengeafgift, da Besiddelserne som Livgeding tilhørte hans Moder og Bedstemoder, og først 1571 kom de fuldstændig i hans Haand. Landdagen havde imidlertid nægtet at anerkende ham som regerende Hertug, og trods sin energiske Stræben opnaaede han aldrig at blive ligestillet med de øvrige Hertuger. Han var Godsejer med fyrstelige Rettigheder eller, som det i Samtiden kaldtes, »afdelt Fyrste«, og da han ikke deltog i det store Forlig i Odense (1579), hvor Sønderjylland's statsretlige Forhold ordnedes, kunde hans Slægt først gøre Fordring paa Arveret til Hertugdømmet, naar baade den kgl. og den gottorpske Linies Mandsstamme var uddød. Mest bekendt er Hertug H. bleven ved sin Iver for at udvide og afrunde sine Privatbesiddelser. Selv angiver han at have købt Godser for ca. 700,000 Rdl., og omtrent alle Adelsmænd i Sundeved og paa Als udkøbtes eller bortmageskiftedes, for øvrigt til liden Baade for Bønderne, der plagedes haardt med Hoveri til hans ny Ladegaarde. Hertug H., der i sine to Ægteskaber ikke havde mindre end 23 Børn, delte selv sine Besiddelser i 5 smaa Fyrstendømmer, der dog med Undtagelse af de augustenborgske Godser tilbagekøbtes eller hjemfaldt til Kronen i Løbet af 17. og 18. Aarh. Af de fra ham nedstammende Linier blomstre endnu den lyksborgske (Beckske) og den augustenborgske. *M. M.*

Hansa d. s. s. Hanse, se Hansestæder.

Hanság, den nu udtørrede østlige Fortsættelse af Neusiedler-Søen, 363 □Km. stor, af Tyskerne kaldet Wasen. H. var forhen en sumpet Mose, men blev 1780 ved en Dæmning adskilt fra Søen; Floden Rabnitz og en Kanal lede Vandet bort. Smaasøer og Rørsumpe afveksle med Enge, Agerland og Skovplantninger, men i den sidste Menneskealder er Udtørringen skreden frem med stærke Skridt, saa at Agerlandet breder sig, medens Sumpene mere og mere forsvinde. *C. A.*

Hansard [hä'nsəd], Luke, engelsk Bogtrykker, (1752—1828), var fra Norwich og lærte Bogtrykkerkunsten der. Han blev Sætter i den londonske Trykker Hughs'es Trykkeri, hvis Ledelse han delvis overtog 1774; fra 1800 var han alene derom, og noget senere optog han sine Sønner i Firmaet, der nød stor Anseelse, og indrettede sig i ny og rummelige Lokaler. Alle Underhusets Tryksager vare overdragne H. lige til hans Død. — Hans Søn, Thomas Curson H. (1776—1833), var ogsaa udmærket i sit Fag og trykkede fra 1803 »The Parliamentary Debates«, der nu udgaa fra et Officin med Firmaet »The Hansard Publishing Union«. Han har skrevet »Typographia, an Historical Sketch of the Origin and Progress of the Art of Printing« [Lond. 1825], med en udførlig praktisk Del, som senere er bleven genoptrykt. H.'s ældste Søn af samme Navn var ogsaa Forfatter angaaende Bogtrykkerkunsten og er undertiden bleven forvekslet med Faderen. *E. G.*

Hans **Bogbinder** se Bogbinder.

Hanse se Hansestæder.

Hanse-Bugt, 0. f. Faaborg Fjord, mellem Bjørnø og Svelmø. *G. F. H.*

Hansedag se Hansestæder.

Hanseforbundet se Hansestæder.

Hanselaere [ha'nsəla.r], Pieter van, belgisk Maler, født 31. Juli 1786 i Gent, død smst. 10. Marts 1862, Elev af P. v. Huffel, videre uddannet, fra 1809, i Paris under David i det klassicistiske Historiemaleri, virkede længe i Italien, hvor han blev Kongen af Neapel's Hofmaler, og blev ved Hjemkomsten Professor ved Gent-Akademiet. Foruden talrige Portrætter har H. malet Kirkebilleder (vandt i sin Ungdom den store Pris med »Abel's Offer«): »Den hellige Stefanus's Martyrium« [Museet i Gent], andre omkring i belgiske Kirker; i Museet i Weimar »Bedende Romerinde«, i Rijksmuseet i Amsterdam »Den kyske Susanne« [1820] og »Selvportræt« [1824]. *A. Hk.*

Hansemann, David, tysk Statsmand, født 12. Juli 1790 nær ved Hamburg, død 4. Aug. 1864 i Berlin. Han bosatte sig 1817 i Aachen som Uldhandler, tjente en stor Formue og grundlagde 1824 et stort Forsikringsselskab; blev ogsaa tidlig Medlem af Handelsretten (1838 Formand) og Handelskammeret samt virkede for Bygningen af Aachen—Köln-Banen. Allerede 1830 indgav han en Skrivelse til Kongen og udtalte sig heri for en konstitutionel Forfatning; 1833 udgav han en skarp Kritik af Preussen's Finansvæsen. 1844 op-

gav han sin Handel, blev 1845 Medlem af Rhin-Preussen's Provinslanddag og 1847 af den forenede Landdag, hvor han hørte til Oppositionens mest fremragende Medlemmer. 29. Marts 1848 optoges han i Regeringen som Finansminister og dannede 25. Juni selv et Ministerium, som dog kun holdt sig i 3 Maaneder. Han blev derefter Direktør for Preussen's Bank, men fjernedes 1851> fordi han som Medlem af 1. Kammer gjorde Opposition mod Ministeriet Manteuffel; stiftede nu »Diskontoselskabet« i Berlin, der under hans Ledelse blev et af Tyskland's største Bankinstitutter. I tre Smaaskrifter 1848—50 om Tyskland's Forfatning udtalte han sig baade imod Frankfurt-Forsamlingen og mod det senere Trekongeforbund. Som Medlem af Underhuset 1861 søgte han forgæves at mægle mellem Regeringen og Oppositionen. 1888 oprejstes et Mindesmærke for ham i Aachen. *E. E.*

Hansen, Adolf Marius, dansk Litteraturhistoriker, er født 6. Juni 1850 i Kjøbenhavn, blev Student 1868, studerede engelsk Litteratur, blev cand. mag. 1875, Dr. phil. 1883 og 1894 Docent i Faget ved Kjøbenhavn's Universitet. Foruden en Del Lærebøger i Engelsk (udgivne sammen med J. Magnussen) og mindre Afhandlinger har H. udgivet: »Addison som litterær Kritiker« [1883], hans Doktordisputats, og »En engelsk Forfattergruppe. Litteraturhistorisk Skildring fra det attende Aarhundredes første Halvdel« [1892], der behandler Pope, Gay, Arbuthnot og Swift. Desuden har H. vist sig som en fin og smagfuld Oversætter; af de herhen hørende Arbejder kunne nævnes: Tennyson: »Anna« og »Locksley Slot« [1872], Byron: »Junker Harold's Pilgrimsfart« [1880], »Shakespeare's Sonetter«, med Indl. og Anm. [1885], Shelley: »Den løste Prometeus«, med Indl. og Anm. [1892] foruden en Række mindre Digte af Shelley, Tennyson, M. Arnold og Swinburne. *T. L.*

Hansen, Agnes Charlotte Dagmar, dansk Pianistinde, er født i Kjøbenhavn 19. Febr. 1865. Sin første og væsentligste Musikundervisning modtog hun af sin Fader, Carl H., der selv er en dygtig Musiker (Violoncellist) og anset Lærer for sit Instrument, spillede saa et halvt Aar med Neupert og besøgte 1879—81 Musikkonservatoriet, hvor Edv. Helsted var hendes Lærer i Klaverspil. Allerede som Barn vakte hun Opsigt ved sit gennemmusikalske Naturel; 1882 optraadte hun første Gang i Musikforeningen og indtog fra den Tid af en meget fremskudt Stilling i den kjøbenhavnske Musikverden. En betydelig teknisk sikker og overlegen Færdighed, et klart og gennemsigtigt Foredrag medbragte hun til Løsningen af de mange forskellige Opgaver, der i Aarenes Løb stilledes hende, dels i de forskellige musikalske Foreninger, dels ved de talrige Kammermusikkoncerter, hvor hun en Tid lang var selvskreven som Deltager ved Klaveret. 1892 ægtede hun Grosserer Sigfr. Adler og har fra den Tid af kun sjælden ladet sig høre offentlig. *S. L.*

Hansen, Aleth Sophus, dansk gejstlig og Politiker, født i Rudkjøbing 21. Febr. 1817, død i Kjøbenhavn 24. Decbr. 1889. H. blev Student 1835, cand. theol. 1840. 1845—47 deltog han som Skibspræst i Korvetten Galathea's Jordomsejling og blev derefter Kateket i Hjørring og 1850 Sognepræst i Husby i Slesvig. I denne Landsdel faldt hans væsentligste gejstlige Virksomhed, idet han 1856 blev Provst for Flensborg Amt og for de blandede Sogne i Gottorp Provsti og, efter 1858 at være forflyttet til Gruntofte Sognekald i Angel, Provst for Gottorp Provsti (1860). Han fik her en vanskelig Opgave at løse, idet Kampen mellem Dansk og Tysk her i Slesvig's blandede Distrikter jo navnlig drejede sig om Kirken og Skolen. Hans personlige Elskværdighed og Retsindighed gjorde dog, at han vandt Agtelse fra saa godt som alle Sider, og han anvendte sikkert i Reglen sin Indflydelse til at mildne Kampens Hidsighed, om han end stod helt og ubetinget paa den danske Side. Som Gejstlighedens deputerede havde han i Aarene 1855—60 Sæde i den slesvigske Stænderforsamling. Han hørte her til den danske Minoritet, men tog ikke nogen fremtrædende Del i den politiske Kamp. Krigen 1864 medførte hans Afskedigelse som slesvigsk Præst, og han udnævntes derefter 1866 til Sognepræst i Ferslev og Vellerup paa Sjælland, hvorfra han 1870 forflyttedes til Ledøje og Smørum. Under denne anden Periode af sin gejstlige Virksomhed var det, han 15. Marts 1868 udnævntes til Kultusminister i Grev Frijs's Kabinet. Kampen om Valgmenighedsloven var da paa sit højeste, og Biskop P. C. Kierkegaard, som i Anledning af den var kommen i Konflikt med de øvrige Bisper, havde trukket sig tilbage fra Kultusministeriet. Grev Frijs overdrog da dette til H., hvem han kendte fra Skolegangen i Sorø, og som i Modsætning til Flertallet af sine Kolleger var en Tilhænger af Loven. H. lagde under sin Ministervirksomhed de samme elskværdige Karakteregenskaber for Dagen som under sin Virksomhed i Slesvig, men viste ingen fremtrædende Dygtighed, hverken som Administrator eller som Debatør. Valgmenighedsloven gennemførtes imidlertid efter stærk Modstand i Landstinget, men kun ved, at Grev Frijs gjorde den til Kabinetsspørgsmaal. 22. Septbr. 1869 udtraadte H. af Ministeriet, og 1881 tog han paa Grund af Svagelighed sin Afsked som Præst. *N. N.*

Hansen, Andreas Michael, norsk Præst og Forfatter, er født i Bergen 4. Apr. 1834, blev Student 1851, cand. theol. 1856, fra 1860 Kateket og Lærer ved Krigsskolen i Christiania. Da den norske Sømandsmission var stiftet 1864, overtog han, som dens første Udsending, fra Juli 1865 Stillingen som ordineret Præst ved dens Station i Leith, hvorfra han snart udstrakte sin energiske Virksomhed til nærliggende Byer som Grangemouth, Dundee, Glasgow, m. fl. Vaaren 1873 vendte han tilbage til Norge, hvor han fra 1895 er Sognepræst ved Trefoldighedskirkes Menighed i Christiania. Som en af Norge's mest ansete gejstlige har han ved flere Bispevalg i de senere Aar haft ikke faa Stemmer; han forener Veltalenhed og praktisk Administrationsdygtighed med teologisk Studium og litterær Dannelse. Hans litterære Virksomhed er ret omfangsrig, men spredt i Tidsskrifter og Samlerværker, navnlig i »Luthersk Kirketidende«, i hvis Redaktion han har deltaget siden 1884. Adskillige af hans religiøse Digte, i hvilke Stemningsbilleder fra Søfolks Liv ere gengivne med formelt Talent, findes i Sømandsmissionens Tidsskrift »Bud og Hilsen« og i Samlingen »Sømænds Harpe«. — En af hans Sønner, Premierløjtnant i den norske Marine Sigurd Scott H. (født 24. Juli

1868), var Deltager i Nansen's Nordpolstogt med »Fram«. *Y. B. H.*

Hansen, Andreas Nicolai, dansk Forretningsmand, født i Kjøbenhavn 14. Septbr. 1798, død smst. 12. Decbr. 1873. H. kom efter endt Skolegang paa Kontoret hos Josef Hambro og foretog allerede i en forholdsvis ung Alder Rejser til Udlandet i Firmaets Tjeneste. Da Hambro 1822 sendte ham til Christiania for at føre Tilsyn med Toldintraderne, der vare stillede som Sikkerhed for et med Hambro afsluttet Statslaan, oprettede H. samtidig i denne By en selvstændig Forretning, navnlig med Korn, som hurtig tog et betydeligt Opsving. Allerede 1824 vendte han dog tilbage til Kjøbenhavn for at indtræde som Associé i Hambro's Forretning, og da denne 1840 flyttede til London, overtog H. for egen Regning under Firma A. N. Hansen & Co. hans store industrielle Etablissementer paa Christianshavn med tilhørende Handelsvirksomhed. 1829 valgtes H. til Medlem af Grosserer-Societetets Komité og var fra 1856 dens Formand. I en længere Aarrække var han Medlem af Nationalbankens Repræsentantskab og Formand for de private Assurandører, 1857 Medstifter af Privatbanken. 1842—44 var han stænderdeputeret, men trak sig derefter tilbage fra enhver aktiv Deltagelse i det politiske Liv, dels af Mangel paa Tid, dels af Misfornøjelse med den politiske Udvikling efter 1848. Heller ikke andre offentlige Tillidshverv tog han gerne imod, idet han foretrak helt at hellige sig til sin egen Virksomhed, og hvad dermed stod i Forbindelse. Dog udfoldede han en betydelig Virksomhed til Fremme af Arbejdet for blindes Selvvirksomhed. H. ejede til forskellige Tider store Landejendomme, saaledes Kokkedal og Øregaard i Nordsjælland, Tirsbæk ved Vejle og Nørre Holmegaard ved Lemvig, og omfattede Driften af disse Gaarde med stor og virksom Interesse. */. S.*

Hansen, Anna Doris Erhard-, født Pfeil, dansk Operasangerinde, er født i Kjøbenhavn 3. Novbr. 1847. Hun fik Undervisning i Sang af H. Rung og debuterede paa det kgl. Teater 16. Marts 1867 som Donna Anna i »Don Juan«, men trak sig derefter tilbage for i Paris at søge Stemmen yderligere uddannet hos Massé. 4. Novbr. 1868 betraadte hun atter Scenen som Dronningen i »Hans Heiling«, en Debut, der gav store og rige Løfter. Hendes kraftige og omfangsrige Mezzosopran havde i den franske Skole vundet den Fylde og Bredde i Klangen, der, i Forbindelse med en ædel og plastisk Fremtræden, gav hendes Foredrag af store, patetiske Partier den rette Højhed og Inderlighed og navnlig skulde gøre hende til en fremragende og betydelig Wagner-Sangerinde, hvorimod hun aldrig opnaaede den Letbevægelighed i Stemmen, der kræves til udpræget Koloratursang. Hendes Repertoire omfattede derfor væsentligst de store dramatiske Kvindeskikkelser, saaledes bl. a. Valentine i »Hugenotterne«, Rachel i »Jødinden«, Grevinden i »Figaros Bryllup«, Margrete i »Faust«, Leonora i »Troubadouren«, Ingeborg i »Drot og Marsk«, og af Wagner'ske Partier Elsa i »Lohengrin«, Eva i »Mestersangerne« og Elisabeth i »Tannhauser«. 1885 fik hun sin Afsked, optraadte sidste Gang 3. Juni i »Drot og Marsk« og tog derefter med sin Mand, nedenn. Operasanger Erhard H., hvem hun havde ægtet 1872, Bolig i Hillerød. *S. L.*

Hansen, Axel Christian Henrik, dansk Billedhugger, er født i Odense 2. Septbr. 1853. Hans Fader, der var Forstander for en Snitteskole, gav ham den første Vejledning i Marmorhugning, og dermed syslede H., ogsaa efter at han var kommen til Kjøbenhavn i Billedskærerlære; han fik tidlig Bestillinger og udførte bl. a. nogle Figurer til en Bankbygning i sin Fødeby samt Døbefonten til St. Pauls Kirke i Kjøbenhavn. Først efter at han havde udført disse Ting, blev han Elev af Kunstakademiet, som han gennemgik indtil 1879. Aaret efter debuterede han som Udstiller med »En Dreng, som spiller paa Fløjte«; 1888 kom hans mest kendte Statue »Ekko«, der blev købt til Glyptoteket i Kjøbenhavn, og 1890 erhvervedes hans Bronzerelief »Christus bespottes af Jøderne« til Statens Kunstsamling. Til Marmorkirken smst. har han udført Kolossalstatuen Ambrosius, for Jesus-Kirken i Valby en Christus-Figur. Til hans senere Arbejder hører foruden en Del Buster en Statue af Docent Fjord. *S. M.*

Hansen, Carl Christian Constantin-, dansk Historiemaler, Søn af den produktive og i sin Tid meget ansete Portrætmaler Hans H., født 3. Novbr. 1804 i Rom, død 29. Marts 1880 i Kjøbenhavn. Da Drengen tidlig viste kunstnerisk Evne, blev han sat i Kunstakademiets Skole for Arkitekter; denne forlod han dog snart og gik over til Malerskolen, og som dennes Elev debuterede han 1825 med et Par Portrætter og et Maleri efter et Thorvaldsen'sk Relief; et Par Aar senere købte den kgl. Malerisamling hans Billede af »Tre unge Piger«. Men 1828 mistede han begge sine Forældre, og da han derved blev nødt til at sørge ikke blot for sig selv, men ogsaa for adskillige yngre Søskende, maatte han i flere Aar arbejde strengt for Brødet, dels som Dekoratør, dels ved at kopiere Portrætter. Enkelte selvstændige Kunstværker fik han dog udført i denne Periode, saaledes det kønne Genremaleri »En Jæger viser en lille Pige sit Bytte«, men først 1835 begyndte der at vise sig lysere Udsigter; han fik da efter at have udstillet et karakterfuldt Portræt af Præsten og Digteren Boye samt et Billede af Kronborg en Rejseunderstøttelse for flere Aar og begav sig til Italien, hvor han opholdt sig 1835—44. Før denne Rejse havde H. fornemmelig vundet Anerkendelse som en flink Kompositør og Tegner; i Formgivningen og delvis ogsaa i Farven havde han vist sig kendelig paavirket af sin Lærer, Eckersberg. Opholdet i Italien medførte en rig og mangesidig Udvikling. Tydeligst viser denne sig i de mange i høj Grad gennemførte Friluftsstudier, han malede efter antikke Bygninger, ofte med en mere eller mindre rig Staffage, Arbejder, der indtage en fremragende Plads i hans samlede Produktion ikke alene som ypperlig formede Kunstværker, men ogsaa ved Farvens Harmoni og Lyskraft saavel som ved livfuld og delikat Behandling af Enkelthederne. I Syden naaede ogsaa hans Opfattelse af Menneskelegemet frem til større Frihed, dels derved, at han ivrig studerede den nøgne Model, dels ved inderlig kærlighedsfuld Fordybelse i den antikke Kunst. Hans Hovedværker fra Rejsen ere »Bocciaspillere ved Vesta-Tempelet i Rom«, »Et

Selskab af danske Kunstnere i Rom« og »Scene paa Moloen ved Neapel« ; navnlig det sidstnævnte er et Folkelivsbillede af høj Rang, bortset fra, at dets Komposition er mere bevidst arrangeret, dets Skikkelser mere stiliserede, end man nutildags ønsker at se sligt. — Efter en Tid at have studeret i Napoli's Museum og i Pompeji fuldendte H. i Rom sammen med den udmærkede Dekorationsmaler Hikker (s. d.) en Række Akvareludkast til Udsmykning af det kjøbenhavnske Universitets Forhal og Hovedtrappe, og 1844 drog han hjem for at tage fat paa selve dette Arbejde. Det sysselsatte ham i en Række af Aar, og Resultatet blev for hans Vedkommende — Hilcker skyldes den dekorative Del af Arbejdet — de 8 store Fresker, som udgøre Hallens Hovedprydelse. Hvad der end lader sig indvende mod flere af de enkelte Kompositioner, og med hvor stor Ret end f. Eks. den gennem hele Værket gaaende Mangel paa livfuldt fysiognomisk Udtryk er bleven fremhævet, maa det dog hævdes som en Kendsgerning, at han ikke blot gik til det store Arbejde med fuld Alvor og Kærlighed, men ogsaa gennemførte det med en Ihærdighed og Dygtighed, der ikke maa vurderes for lavt. Fra sine Studier i Syden havde han erhvervet sig en i dansk Kunst saare sjælden Klarhed over Kravene til det monumentale Maleri og udviklet sin Sans for stor og betydningsfuld Stil; med inderlig Hengivenhed havde han levet sig ind i den klassisk-mytologiske Forestillingskreds, lært dens Typer at kende og gjort sig fortrolig med dens Former. H.'s Kunstneraand er i Slægt med Antikkens, og dette Forhold kommer ham til gode ved Udarbejdelsen af de mytologiske Fresker, for saa vidt han her naar en beundringsværdig Klarhed i Skildringen af Situationen og dens Betydning, en Simpelhed i Anordningen, en Renhed i Opstillingen af den enkelte Figur, der ikke blot vidner om Studium af de givne Forbilleder, men lige saa fuldt om en egen Art af medfødt Evne. Men ved et vist Punkt slipper hans Evne op — der, hvor de finere Ytringer for Sjælelivet skulle begynde at røre sig. Hovederne ere det mindst betydelige i hans mytologiske Billeder, som de delvis ogsaa ere det i hans Genremalerier. Og i malerisk Henseende ere, til Trods for en vis almindelig gennemført Farveharmoni, Universitetsfreskerne lige saa lidt uangribelige, som Kunstnerens fleste større Staffelibilleder ere det; deres Fortrin maa søges paa andre Omraader end Stofgengivelsens og den koloristiske Virknings.

Af større Enkeltbilleder af H. maa nævnes »Ægirsgildet«, der udstilledes 1858 og nu tilhører Nationalgaleriet, en ved sin klare Fortælling værdifuld Illustration, og det store Billede »Den grundlovgivende Rigsdag« [Frederiksborg Mus.], hvori der findes gode Grupper, men som i øvrigt ikke har sin Styrke i Retning af sluttet Komposition eller af personlig Karakteristik. Højere i Retning af psykologisk Skildring naaede H. i enkelte af sine Portrætter, som Grundtvig, Rasmus Nielsen og Ploug, samt i et Par Selvportrætter. Som Genremaler har H. udført elskværdige Børnebilleder; endvidere har han tegnet adskillige Illustrationer, blandt hvilke vel de til Folkeviserne om Marsk Stig ere de kraftigste og ejendommeligste. — H. var en dyb og alvorlig Kunstner med et varmt i og rigt Følelsesliv, som det dog kun undtagelsesvis lykkedes ham at give et helt friskt og umiddelbart tiltalende Udtryk. Som Praktiker led han af en Ubehjælpsomhed, der mere eller mindre sætter sit Præg i næsten alle hans Arbejder med Undtagelse af hans smaa Arkitekturmalerier, enkelte Landskaber og Portrætter. *S. M.*

Hansen, Carl Christian Julius Aschenfeldt, dansk Præst, er født 28. Juni 1856 i Bov i Slesvig, blev Student 1874, cand. theol. 1879 og efter en kortere Tids Huslærervirksomhed Kapellan i Halsted paa Lolland 1880; 1882 blev han Sognepræst i Sæby, 1892 nedlagde han sit Embede for at blive Indre Missions Sekretær, men fik 1896 atter Sognekald i Slemminge paa Lolland. Fra Begyndelsen af sin Præstegerning har han helt sluttet sig til Indre Mission og er bleven en af denne Retnings ledende Mænd; han har haft stor Indflydelse i vide Kredse af Indremissionsfolket, navnlig ved sin litterære Virksomhed. 1885—92 udgav han »Kirkehistoriske Smaaskrifter«. 1888 begyndte han sammen med T. Løgstrup at udgive »Missionsbudet«, 1893 begyndte Børnebøgerne »For mine smaa Venner« og 1894 »Fra Guldgruben«, en opbyggelig Udlæggelse af hele Bibelen. *H. O—d.*

Hansen, Carl Ludvig, dansk Gartner, født 7. Aug. 1813, død 18. Apr. 1895, anlagde 1841 et Handelsgartneri paa Vesterbrogade i Kjøbenhavn, hvilket snart erhvervede sig stort Ry for sine fortrinlige Kulturer og den gennemførte Orden, der herskede overalt. Det har i over en Menneskealder været anset for et Mønstergartneri, og sin store Betydning har det særlig haft som Lærested for unge Gartnere. H. var Æresmedlem af det kgl. danske Haveselskab og af Almindelig dansk Gartnerforening. *L. H.*

Hansen, Christiern, nævnes almindelig som Forfatter til de tre ældste danske Skuespil, der findes i et Haandskrift (780 Fol. i Thott's Samling) paa det store kgl. Bibliotek. Hans Navn — skrevet som Christiernus Joannis, hvilket ogsaa kan betyde Chr. Jensen — findes sammen med Aarstallet 1531 og en Bemærkning, der viser, at han var Skolemester i Vor Frue Sogn i Odense, bagest i Haandskriftet efter en Epilog til det ene Skuespil. Han kan altsaa være Forfatteren, men man ved intet som helst sikkert derom. S. Birket Smith, den fortjenstfulde Udgiver af disse Skuespil, mener, at han har skrevet det første, der nu kaldes »Den utro Hustru«, og oversat det sidste, »Dorotheae Komedie«, fra Latin. Den mellemste Komedie, »Paris' Dom«, har han derimod næppe haft noget at gøre med. »Den utro Hustru« er en djærv og meget naiv Farce om en Hustru, der fristes af en Bonde, en Munk og en Adelsmand, »Paris' Dom« er en ganske barnagtig dramatisk Allegori og »Dorotheae Komedie« en dramatiseret Helgenlegende. (Litt.: S. Birket Smith, »De tre ældste danske Skuespil« [1874]; samme, »Studier paa det gamle danske Skuespils Omraade« [1883]). *P. L—n.*

Hansen, Christian Ditlev Ammentorp, dansk Apoteker, Fabrikant og Godsejer, er født 25. Febr. 1843 ved Odense. H. indtraadte 1859 som Discipel i Frederiks Hospitals Apotek i Kjøbenhavn og tog 1865 farmaceutisk Kandidateksamen. Fra 1866—74 virkede H. som Manuduktør for farmaceutiske studerende og var særlig søgt paa Grund

af sin Evne til at fremdrage og indskærpe det væsentlige. Samtidig holdt han Forelæsninger over Farmakopeen og var 1870—72 Assistent ved Universitetets kemiske Laboratorium. 1869 stiftede H. »Ny-Pharmaceutisk Tidende«, i hvilken han fremkom med en Række værdifulde Bidrag vedrørende farmaceutiske Forhold, bl. a. en indgaaende Kritik af »Pharm. Dan. 1868«. Til denne udgav han 1869 en dansk Oversættelse. 1872 fik H. Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af en Prisopgave om »Forholdet mellem et Stofs Krystalform og dets kemiske Sammensætning«. 1876 fik han Privilegium til at oprette og drive et Apotek (Krone-Apoteket) paa Gammelholm, og samtidig hermed ophørte hans Virksomhed som Redaktør. Fra 1874 gjorde H. sig bekendt ved sin betydelige industrielle Virksomhed, særlig ved Fabrikationen af Osteløbe, et Præparat, som, i Forbindelse med andre Hjælpemidler til Brug for Mejerierne, har haft stor Betydning for det danske Mejeri og gjort hans Navn kendt i alle Mejerilande. Til Landbruget blev H. knyttet ved Køb af Godserne Bødstrup (1880) og Mullerup (1882) og beklæder som Godsejer flere Tillidsposter inden for Landvæsenets Omraade. — H.'s store Betydning for den danske Farmaci, særlig Aarene 1869—76, traadte i nogle Aar noget i Baggrunden for den industrielle Virksomhed, der en Tid lagde fuldstændig Beslag paa ham; efter Midten af 1880'erne traadte den atter stærkt i Forgrunden, og særlig er H.'s Betydning paa den farmaceutiske Undervisnings Omraade bleven aldeles enestaaende, idet han 1892 skænkede Staten Grund og Bygning til en farmaceutisk Læreanstalt (s. d.), hvis Drift Staten derefter overtog. Indtil 1. Novbr 1895, da den endelige Ordning af Planen for Læreanstalten fandt Sted, var H. Direktør for samme. H. udnævntes 1883 til Etatsraad. *A. B.*

Hansen, Christian Frederik, dansk Officer, født i Helsingør 29. Novbr. 1788, død i Kjøbenhavn 22. Juni 1873. Han blev Student i 13 Aars Alderen og juridisk Kandidat 1808, men udnævntes Aaret efter ifølge Ansøgning til Sekondløjtnant. Allerede 1811 blev han Premierløjtnant og Adjoint i Generalkvartermesterstaben og fulgte 1816 med Auksiliærkorpsets Stab til Frankrig. Aaret efter forfremmedes han til Kaptajn og sendtes 1821 i Mission til Stockholm for at bistaa den danske Gesandt ved Underhandlingerne om Erstatning for Svenskernes Ophold i Hertugdømmerne; 1822 blev han Divisionsadjutant i Generalstaben, sendtes 1825 til London for at afslutte det store 3 p. Ct.'s Statslaan og deltog 1828, da han forfremmedes til Major, i den franske Ekspedition til Morea. Frederik VI, der havde megen Tillid til H. og stadig medtog ham paa sine Inspektionsrejser, ansatte ham 1831 som Undervisningsinspektør ved Landkadetkorpset, hvis ny Plan af s. A. han væsentlig udarbejdede, og han steg derefter hurtig videre paa Embedsstigen, idet han blev Oberstløjtnant 1833, Divisionskvartermester 1835, Overadjutant 1839, Oberst 1841 og 2. deputeret i Generalkrigskommissariatet 1. Jan. 1843.

I Marts 1848 tilbød Frederik VII ham Krigsministerportefeuillen, hvilken han ikke vilde modtage, hvorimod han lovede at støtte Tscherning, hvorefter han blev dennes Departementschef og Generaladjutant; men allerede i Slutningen af April sendtes han som overordentlig Kommissær med uindskrænket Fuldmagt til Overkommandoen, med hvilken det kom til stærke Rivninger, saa at General Hedemann gik til Fyn og bad sig fritagen for Overkommandoen, medens H. overtog Kommandoen paa Als. Striden blev for saa vidt bilagt, som H., i Anledning af den paatænkte Indrykning i Sundeved, lovede Tscherning at stille sig »kordialt« under Hedemann, og han deltog derefter med Dygtighed i Kampene ved Nybøl og Dybbøl. Kort forinden var han udnævnt til Generalmajor, og 13. Septbr. s. A. modtog han Storkorset af Dannebrog. I Novbr. 1848 blev H Krigsminister; som saadan indlagde han sig meget store Fortjenester med Hensyn til Hærens Ordning i de følgende Krigsaar; derimod misforstod han sin Stilling i Forhold til de kommanderende Generaler, som han paa Grund af hele sin Natur ikke kunde indrømme fornøden Handlefrihed. Dette traadte stærkest frem i Begyndelsen af Felttoget 1849, da han selv indfandt sig i Hovedkvarteret og medbragte en af ham i Forbindelse med den franske General Fabvier udarbejdet Felttogsplan, som dog ikke trængte igennem, medens Overkommandoens blev foretrukken. Dette i Forbindelse med en stærk personlig Uvilje mod Stabschefen, Oberst Læssøe, forklarer, at han efter Katastrofen i Eckernförde Fjord 5. Apr. lod baade denne og General Krogh være Sonofre derfor; men deres Fjernelse var saa meget mindre berettiget, som H. ikke selv var uden Skyld i, at Ekspeditionen fandt Sted. Forholdet til General Biilow og hans Stabschef Oberst Flensborg var personlig bedre, men det kostede dem megen Møje, inden H. billigede den Plan, der førte til Slaget ved Fredericia. Efter dette nægtede han at godkende den af Kammerherre Reedtz noget egenmægtig afsluttede Konvention med Preussen og indgav sin Dimission, som dog ikke blev modtagen af Kongen, der udnævnte ham til Generalløjtnant.

Til Rigsdagen stod H. ingen Sinde i et godt Forhold, da han havde ondt ved at finde sig i dennes Kontrol og for øvrigt var en daarlig Taler. 1850 kom det til heftige Sammenstød med Fenger, og Aaret efter gav han ved sine Udtalelser Anledning til lidenskabelige Optrin. Med Novemberministeriet fratraadte H. som Krigsminister i Juli 1851, men kom atter til Roret 27. Jan. 1852 i Ministeriet Bluhme, senere Ørsted, hvis fasteste Støtte han var, saa at Oppositionens Had særlig vendte sig imod ham, navnlig efter at han 1853 begyndte med at fjerne oppositionelle militære Embedsmænd og i Apr. 1854 paa egen Haand traf Forsvarsforanstaltninger til Sikringen af Landets Neutralitet under den orientalske Krig. Først i Decbr. s. A. indgav Ministeriet Ørsted sin Dimission, og der rejstes Rigsretsaktion imod det, men alle Ministre, ogsaa H., frifandtes i Febr. 1856. I Juli 1864 blev H. for 3. Gang Krigsminister i Ministeriet Bluhme og gennemførte Fredsslutningen samt Hærens Reduktion; han blev Ridder af Elefanten i Febr. 1865; Novbr. s. A. fratraadte han og stilledes *å la suite* som General. *P. Nv.*

Hansen, Christian Frederik, dansk Arkitekt, født i Kjøbenhavn 29. Febr. 1756, død smst. 10. Juli 1845. H. var Søn af en Skomager og Læderhandler, Moderen havde været Amme og Vartfrue for Christian VIII som Prins. H.

blev først sat i Handelslære; men paa Grund af hans udprægede Lyst til Tegning blev han gennem Moderens indflydelsesrige Forbindelser sat i Murerlære og gik samtidig paa Kunstakademiet, hvor han efterhaanden vandt de forskelllige Medailler, den store Guldmedaille 1779 for Opgaven »en Torvehal«; Harsdorff var hans Lærer og viste megen Interesse for sin talentfulde Elev. I flere Aar berejste han Udlandet paa Akademiets Stipendium og studerede efter Tidens Sædvane fortrinsvis den antikke Kunst, særlig den romerske, og disse indtrængende Studier bleve den solide Grundvold for hele hans fremtidige Virksomhed. Efter sin Hjemkomst 1785 blev han Medlem af Akademiet og kort efter udnævnt til Bygningsinspektør for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten med Bopæl i Altona, i hvilken Stilling han blev i 18 Aar og udfoldede en meget betydelig Virksomhed som Bygmester for en Række Købstadsbygninger, Landhuse, Villaer og Smaakirker i Altona, Hamburg og Omegn. Efter Harsdorff's Død 1799 henledes i Kjøbenhavn Opmærksomheden paa den nu velkendte Arkitekt, og en Del offentlige Hverv bleve ham overdragne, f. Eks. et Projekt til Marmorkirkens Fuldførelse, som dog aldrig blev til Virkelighed. Efter hans Tilbagekomst til Kjøbenhavn 1804 steg hans Indflydelse betydelig, han fortrængte Abildgaard i Akademiet, blev Professor i Arkitektur, Overbygningsdirektør, Akademiets Direktør, Storkors af Dannebrog o. s. v. Han blev hædret med en Medaille, som senere blev givet som Æresmedaille for unge Arkitekter, han blev malet og modeleret, hans Jubilæum blev fejret ved en stor Fest o. s. v., indtil han som en gammel, træt Mand døde paa sit Landsted »Rolighed« ved Sygehjemmet.

Hvad der ikke faldt i hans store Lærer Harsdorff's Lod, det lykkedes for H., nemlig at sætte sit Præg paa det moderne Kjøbenhavn igennem en Række store offentlige Bygninger. Han fik saadanne Opgaver at løse som Opførelsen af Raad- og Domhuset, færdigt 1815, Metropolitanskolen, færdig 1815, Christianborg Slots Genopførelse og Slotskirken, færdige 1826—28, Vor Frue Kirke, færdig 1828, og uden for Kjøbenhavn bl. a. Hørsholm Kirke 1823, Vilhelmsdal paa Strandvejen o. fl. Kirker og Privatbygninger. Til alle disse Bygninger anvendte han den græsk-romerske Stil, paa hvilken han troede som paa Evangeliet, og man maa overalt beundre hans Sans for store og simple Forhold, hans Kraft og Bredde i Enkelthederne, men man savner i hans Arbejder en finere og aandfuldere Opfattelse af Antikken og en inderligere Forstaaelse af Stilens Anvendelse i Forhold til Opgaven og Omgivelserne. Han er ikke med Urette bleven kaldt »Danmark's Palladio«. Hans Eneraadighed og Selvfølelse bragte ham ofte i Strid med Autoriteterne og de andre Kunstnere, men han har dog Fortjenesten af at have sat en Række dygtige Kunstnere i Virksomhed (Frue Kirke og Slottets dekorative Udstyrelse). Som hans modneste Værk staar Raad- og Domhuset med sine prægtige, storslaaede Arrestbygninger langs den lille Gade med Bueindgangene; hvad der ellers let bliver tomt og plumpt i hans Kunst, har her faaet det Personlighedens Præg, der gør sig gældende gennem Tiderne. (Litt.: Chr. F. Hansen, »Samling af offentlige og private Bygninger« [2. Udg. Kbhvn. 1847]; Weilbach, »Kunstnerlex.«; »Biogr. Lex.« VI). *E. S.*

Hansen, Christian Julius, dansk Musiker, født 6. Maj 1814 i Kjøbenhavn, død 15. Marts 1875 smst. Sin Uddannelse fik han i Siboni's Musikkonservatorium, hvor særlig J. P. E. Hartmann tog sig af ham. 1840 konkurrerede han sammen med N. W. Gade og Ed. Helsted til den af Musikforeningen udsatte Prisopgave (en Ouverture) og opnaaede hædrende Omtale af de to Dommere (Spohr og Fr. Schneider). Snart kom han dog ind i forskellige praktiske Stillinger, der hemmede hans Virksomhed som Komponist, 1845 blev han Organist ved Garnisonskirken, 1851 Klokker ved samme Kirke. Sin egentlige musikalske Position fik han som Dirigent i Studentersangforeningen (fra 1848); hans ungdommelige Sind og muntre Lune passede udmærket der, og hans Popularitet var grundfæstet. Fra denne Virksomhed stamme hans Operetteparodier »Leonora di Massa Carrara«, »Kong Rosmer« (med Menuetten »Ullen dullen dof«), »La massacrata« og »Vandmøllen i Apenninerne«, samt Musik til forskellige Hostrup'ske Komedier og en Række Kvartetsange, blandt hvilke særlig to udmærke sig: »Dejlige Øresund« og »Lille Karen«. Hans gode Ven, Frederik VII, udnævnte ham 1852 til kgl. Kammermusikus. Af hans øvrige Kompositioner kunne nævnes et Par Kantater (Sørgekantate over Frederik VII samt »Ved Frimurerlogens Indvielse«), Korstykket »En Vaardag« m. fl. *A. H.*

Hansen, Claus Adolf (kaldet Adolf Heinrich), dansk Arkitekturmaler, Søn af nedenn. Heinr. H., er født i Kjøbenhavn 29. Novbr. 1859. Efter at være bleven Student gennemgik han Kunstakademiet, ved hvis Perspektivskoler han fra 1887 har været Lærer. Fra 1885 har han udstillet dygtige Arkitekturbilleder, mest Interiører. *S. M.*

Hansen, Edvard August, dansk Skuespiller, født 17. Aug. 1820 i Kjøbenhavn, død 26. Oktbr. 1874 smst. H., der var yngre Broder til nedennævnte Kammersanger J. C. H., udførte i 8 Aar (1838—46) en Del mest Smaaroller paa det kgl. Teater, var derefter 3 Aar i Christiania, vendte saa tilbage til Kjøbenhavn, hvor han 21. Oktbr. 1849 debuterede paa Kasino. Han fik snart et betydeligt Repertoire, særlig i Elskerfaget, hvor hans indtagende Udseende og hans smukke Stemme i Forbindelse med en fri Naturlighed og vindende Elskværdighed i Fremtræden kom ham til gode i en Række muntre Elskere og ungdommelige Galninger, indtil Sygdom tvang ham til ved Udgangen af 1859—60 at sige Scenen Farvel. *A. A.*

Hansen, Elise Constantin-, dansk Malerinde, Datter af ovenn. C. C. C.-H., er født paa Frederiksberg 4. Maj 1858. Fra 1882 har hun udstillet dels Genremalerier og Portrætter, dels og fornemmelig Landskaber med Dyr, navnlig Gæs, Svaner og andre Fugle, livlige og karakterfulde Arbejder, ofte udmærkede ved et særlig friskt og livfuldt malerisk Foredrag. 1885 tilkendtes den Neuhausen'ske Præmie hende for »Drenge uden for en Grønthandel«; senere har hun rejst udenlands med Akademiets Stipendium. *S. M.*

Hansen, Emil Christian, dansk Botaniker, er født 8. Maj 1842 i Ribe. Han blev først sat i Købmandslære, senere i Malerlære og blev 18 Aar gl. Malersvend. I 20 Aars Alderen kom han

til Kjøbenhavn, tog Skolelærereksamen 1864, gennemgik det Monrad'ske Kursus 1867—69 og levede som Lærer i Kjøbenhavn. 1871 blev han Student og kastede sig da over Botanikken. H.'s første videnskabelige Arbejde var en Undersøgelse af Femsølyng-Mosens Lag og disses Planteindhold. Senere studerede han Gødningssvampe og fik Universitetets Guldmedaille 1876 for en Afhandling om dette Emne. Han deltog i disse Aar tillige i Oversættelsen af Darwin's Skrifter paa Dansk. 1. Jan. 1879 blev han ansat som Forstander for Carlsberg-Fondets fysiologiske Laboratorium, i hvilken Stilling han endnu (1898) virker. 1879 disputerede han for Doktorgraden med Afhandlingen »Organismer i 01 og Ølurt«, og hans mange senere Afhandlinger have for største Delen behandlet dette og nærbeslægtede Emner, særlig Gæringsorganismer; han er paa dette Omraade naaet videre end nogen anden i Danmark og i Udlandet. »H. har netop sin Styrke i Begrænsningen, i at sigte mod et bestemt Maal i sin videnskabelige Forskning, fra et enkelt Udgangspunkt og uden Sidespring at forfølge dette Maal til Ende«. En lang Række meget vigtige og indgaaende Arbejder fra H.'s Haand foreligge i »Meddelelser fra Carlsberg-Laboratoriet«, og særlig maa fremhæves hans »Undersøgelser om Alkoholgærsvampenes Fysiologi og Morfologi«. Ogsaa i fremmede Tidsskrifter har han publiceret talrige Arbejder over Gærsvampe, Skimmelsvampe, Bakterier og andre Mikroorganismer.

H.'s Arbejder have betydelig videnskabelig Interesse, men hans største Fortjeneste ligger dog i de ny Baner, han har brudt for Undersøgelsesteknikken, og i den store praktiske Betydning, hans Studier og Forsøg have faaet, idet de have fremkaldt en fuldstændig Reform i Bryggerierne, hvad Gæringen angaar. H. staar som første Mand paa Gæringsfysiologiens Omraade, og Elever fra alle Lande søge til Carlsberg-Laboratoriet for at studere hans Metode til Renkultur af Gær. Dette, at isolere den enkelte Gærcelle og forfølge dens Udvikling og Formering, er et af hans vigtigste Resultater, vigtigt baade i praktisk og teoretisk Henseende; han naaede her betydelig videre end Pasteur, hvis »rene Gær« vel var befriet for Bakterier, men var en Blanding af forskellige Gærsvampe, af hvilke nogle vare meget skadelige og fremkaldte Sygdomme i Øllet. Pasteur's Metode er derfor overalt opgiven, medens H.'s berømte rendyrkede Gær, der er befriet for alle »vilde« Gærarter, nu udgaar fra Kjøbenhavn til alle ølbryggende Lande. H. blev 1890 Medlem af Videnskabernes Selskab, 1892 titulær Professor. *N. H.*

Hansen, Erhard Ludvig Jørgen Peter, dansk Operasanger, Søn af nedenn. Kammersanger J. C. H., er født i Kjøbenhavn 18. Novbr. 1859. Efter at have faaet sin Stemme uddannet under Carl Helsted debuterede han paa det kgl. Teater 1864 som Belcore i »Elskovsdrikken« og vandt Bifald ved sin kønne Stemmeklang, et smagfuldt og musikalsk Foredrag. I de følgende Aar udførte han en Række betydelige Barytonpartier, bl. a. Almaviva i »Figaros Bryllup«, Greven af Luna i »Troubadouren«, Don Juan, Frederik af Telramund i »Lohengrin«, men da hans Hustru, ovenn. A. D. H, 1885 fik sin Afsked, trak han sig ogsaa tilbage fra Scenen og bosatte sig som Købmand i Hillerød. *S L.*

Hansen, Frantz Johannes, dansk Forfatter, født i Kjøbenhavn 4. Septbr. 1810, død smst. 14. Marts 1852, viste produktive og poetiske Gaver saa tidlig, at han allerede ved sin Dimission fra Metropolitanskolen 1828 regnedes for en af Aarets »4 store Poeter«. De Forventninger, der knyttedes til ham, bleve dog kun i ringere Grad opfyldte. I Studenteraarene udgav H. nogle Digte (1832) og et Par Hæfter »Læsning for den fine Verden«, der kendetegne ham som en litterær Epigon. Han har let ved at give sine Tanker Udtryk, men de ere hverken synderlig dybe eller originale. 1834 bekvemmede H. sig til at tage juridisk Embedseksamen, der senere skaffede ham en beskeden Kancellistplads, først i Arkivkontoret og efter 1848 i Justitsministeriet. IL, der var en Friluftsnatur, som daarlig kunde forlige sig med Kontorlivets evig det samme, følte sig næppe lykkelig i den bundne Stilling. Sin Fritid benyttede han til at fortsætte sin litterære Produktion: 1839 udsendte han et Bind »Romantiske Digtninge«, hvori »Korsaren og hans Brud«, det Digt, der almindelig regnes for hans bedste; i 1840'erne nogle med en vis Elskværdighed fortalte »Humoristiske Noveller« og under Pseudonymet Torkel Trane sit største Prosaarbejde, Romanen »Let Sind og Letsind«. H. forsøgte sig ogsaa som dramatisk Forfatter med flere Vaudeviller, der kom frem paa det kgl. Teater, men med afgjort Uheld. Et Enakts-Lystspil »Den lille Hemmelighed« opførtes nogle Gange paa Dagmarteateret 1894. — H. H. Nyegaard udgav efter H.'s Død en Samling »Lyriske Digte« [1852] med en Fortale, der giver en kort Levnedsskildring af Forfatteren, Liebenberg 1857 hans samlede »Poetiske Skrifter«. *J. Cl.*

Hansen, Frederik, dansk Statskonsulent i Planteavl, er født 23. Maj 1854 i Odsherred, hvor Faderen ejede et lille Bolsted. 12 Aar gl. kom han ud at tjene, i Beg. af 1870'erne fik han Amtets Bistand til et Ophold paa Trier's Højskole i Vallekilde, 1874—75 var han Elev paa Testrup Højskole ved Aarhus og derefter i $3^1/_2$ Aar Avlskarl paa Dragebjærggaard, hvor H. Iversen havde en Landbrugsskole. I Vinteren 1880—81 besøgte han Tune Landboskole, senere Landbohøjskolen, hvor han tog Landbrugseksamen 1883, var derefter Lærer paa Lyngby Landboskole til Efteraaret 1884, da han overtog Pladsen som Lærer i Botanik og Kemi ved Askov Højskole. Samtidig købte han sig en lille Gaard, af hvis Mark en Del blev indlagt som Forsøgsmark under Statskonsulent P. Nielsens Forsøgsvirksomhed. H. stod indtil 1893 som privat Bestyrer af denne Filialstation, og samtidig virkede han vedblivende som Lærer paa Askov og i nogle Aar som Konsulent i Kolding Omegns Landboforening. 1893 ansattes han som Statskonsulent i Planteavl for Jylland, og som saadan dels bestyrer han Forsøgsstationen for Plantekultur i Askov, der nu (1898) omfatter ca. 15 Hekt., dels søger han gennem Foredrag, Artikler, skriftlige Besvarelser og personlig Vejledning at fremme Planteavlen paa den mest rationelle Maade. Som Forsøgsleder og klar, populær Forfatter nyder han med Rette megen Anseelse. *H. H—l.*

Hansen, Frederik Thorvald, danskMusiker, er født 3. Maj 1847 i Kjøbenhavn. Tidlig dyrkede han Musik i dens forskellige Grene, blev en søgt praktisk Musiker (Klaver, Violin, Orgel, Trompet)

og blev fra 1884 som udmærket Trompetist ansat i det kgl. Kapel. Forskellige større og mindre Kompositioner, dels for Orkester, dels for Kammermusik, vidne om musikalsk Talent og Dygtighed. Ogsaa som Orkesterdirigent (Folkekoncerterne i Kasino) har H. vist afgjorte Evner. *A. H.*

Hansen, Frida, født Petersen, er født 8. Marts 1855 i Stavanger. Hun har vundet et anset Navn ved sine Fortjenester af Genoplivelsen af den gamle norske Vævekunst — Aaklædevævningen og Billedtæppevævningen — og hendes utrættelige Virkelyst og rige kunstneriske Anlæg have øvet og øve en betydelig Indflydelse paa den nationale Vævekunst. Hun har forbedret den gamle Teknik ved egne Opfindelser og udvidet den til ogsaa at tjene moderne Krav. Paa Skiens-Udstillingen 1891 udstillede hun det smukke »Helligtrekongerstæppe« efter Motiver fra meget gamle norske Billedtæpper. Senere har hun særlig virket for Anvendelsen af Motiver fra norske Eventyr, Folkeviser og Sagn i Vævekunsten; her skal blot nævnes de Tæpper, hun 1894 udførte efter egne Tegninger til en Rigmands Villa i Christiania med Motiver fra Folkevisen om Olav Liljukrans, samt det pragtfulde Tæppe »Pinsekor«, som var udstillet ved Stockholm-Udstillingen 1897. *Fr. O.*

Hansen, Frits, norsk Skolemand og Politiker, er født i Larvik 31. Jan. 1841, blev Student 1858, cand. theol. 1865 og s. A. Lærer i Nordens Sprog, Litteratur og Historie ved Krigsskolen. I sine Student- og Kandidataar deltog han med Iver i Livet i Studentersamfundet, hvis Formand han var i en stærk Brydningstid, da den politiske og nationale Rejsning, med en Tilsætning af den grundtvigske Folkehøjskolebevægelse, under Bjørnson's Ledelse fik Tag i Ungdommen. 1872 opgav han sin Stilling ved Krigsskolen og blev Folkehøjskolelærer, først ved Sagatun, fra 1874 i Gausdal. H. har deltaget i det politiske Liv dels som Medarbejder i den lokale Presse, dels i Valgkampene, navnlig 1891 og 1894. Da det »moderate Venstre« blev grundlagt, blev han en af dettes virksomste ledende Mænd paa Østlandet, flyttede 1896 til Christiania og blev Redaktør af Partiets ny Organ »Eidsvold«. Hans Stilling i dette Parti medførte ogsaa, at han i Septbr. 1896 blev kaldet til at indtræde i en ledig Plads i den 1895 nedsatte Unionskomité. Bladet »Eidsvold« gik efter Valgene 1897 over til det sejrende Venstres Program, hvorefter H. traadte ud af Redaktionen og overtog en Lærerpost i Christiania. For sit pædagogiske Program har han skrevet en varm og velskreven Redegørelse »Om Folkehøjskolen og Almendannelsen« [Kbhvn. 1877]. *F. B. H.*

Hansen, Gerhard Henrik Armauer, norsk Læge og Naturforsker, ovenn. A. M. H.'s Broder, er født i Bergen 29. Juli 1841, blev Student 1859, cand. med. 1866. Allerede fra Nytaar 1868 blev han knyttet som Læge til Spedalskhedshospitalerne i Bergen og har fra 1875 været Norge's Overlæge for denne Sygdom, hvis Udforskning og Bekæmpelse har været hans Livs Hovedarbejde. 1869 vandt han ved Universitetet den Skielderup'ske Guldmedaille for Besvarelsen af en Prisopgave om »Lymphekirtlernes normale og pathologiske Anatomi« [Chra. 1871] og studerede derefter 1870—71 med offentligt Stipendium mikroskopisk Anatomi fornemmelig i Bonn og Wien. 1873 udgav han sammen med O. B. Bull (s. d.) »The leprous diseases of the eye«, som 1874 efterfulgtes af en paa Bekostning af det norske medicinske Selskab udgivet »Indberetning om en Rejse (i de af Sygdommen hærgede Egne af Norge) for at anstille Undersøgelser angaaende Spedalskhedens Aarsager«, medens han samtidig i de nærmest foregaaende og efterfølgende Aar i svenske, tyske, engelske og franske Fagjournaler offentliggjorde mere specielle Afhandlinger om Lepraens Ætiologi og Patologi og derhos fra 1875 af stod i Spidsen for alle administrative Foranstaltninger til Sygdommens Bekæmpelse. Efter mange Aars utrættelige Arbejder i Lungegaardshospitalet lykkedes det H. 1881 at demonstrere Leprabacillen for Pasteur i dennes Laboratorium; Beskrivelsen meddelte han i »Nord. med. Arkiv« [XII, Nr. 3], i »Virchows Archiv« [Bd. 79], i »Archives de Biologie«, Bd. I, og i »Quart. Journ. of microscopical Science«, hvorefter det norske Universitet 1882 tildelte ham Prisbelønningen af Boeck's og Danielssen's Legat af 1856, ved hvilken Lejlighed Renterne af dette for første Gang uddeltes. Med det udvidede Kendskab, som ved denne betydningsfulde Opdagelse var vundet til Sygdommens Karakter og Oprindelse, havde man tillige vundet et sikkert Udgangspunkt for videre legislative og administrative Fortøjninger til den allerede i Tilbagegang værende Sygdoms Udryddelse, et banebrydende Arbejde, som under H.'s Ledelse senere — især efter de ved hans Medvirkning i L. af 6. Juni 1885 indførte Bestemmelser om spedalskes Isolation eller Indlæggelse i offentlige Plejeanstalter — er blevet fortsat med saa stort Held, at tidligere Hospitaler for Sygdommen (i Bergen og ved Molde) nu (1898) have kunnet nedlægges, idet Medicinalstatistikken godtgør, at Tallet af spedalske i Norge, som ved Udløbet af Aaret 1870 udgjorde 2,526, ved Udløbet af 1880 var 1,795 og ved Udløbet af 1890 954. — Sine Forskninger over Spedalskheden har han imidlertid uden Afbrydelse fortsat ogsaa senere, bl. a. ved 1887—88 at studere Sygdommen blandt de udvandrede Nordmænd i Amerika. Han belønnedes paa ny 1895 med det Boeck-Danielssen'ske Legats Renter for sit s. A. paa Tysk og Engelsk, 1897 paa Norsk udgivne Arbejde »Lepra, klinisk og pathologisk-anatomisk fremstillet af G. A. H. og Carl Looft« [Bergen 1897]. Sammen med den danske Dr. Ehlers og de tyske Professorer Koch og Lassar tog han 1897 Initiativet til en i Oktober s. A. efter Indbydelse af den tyske Regering i Berlin afholdt international Konference til Drøftelse af alle Spørgsmaal vedrørende Bekæmpelse af Spedalskheden, som i de senere Aar samtidig med, at den er gaaet tilbage i Norge, er dukket op paa ny i forskellige Egne af Europa. Ved Siden af sin Virksomhed som Læge har han arbejdet som Zoolog og vundet et højt anset Navn ogsaa som saadan, fornemmelig ved sine Arbejder over lavere Sødyr. Denne Virksomhed har især været knyttet til Bergen's Museum og Samlingerne der; af Museets Bestyrelse har han været Medlem i en lang Aarrække, og efter Danielssen's Død 1894 er han dets Præses. For den paa Statens Bekostning udgivne Generalberetning om Nordhavs-Ekspeditionen 1876—78 har han udarbejdet Bd. VII [*Annelida*, 1882] og Bd. XIII [*Spongiadae* 1885],

ligesom mange Afhandlinger af ham over mala-kologiske Emner ere trykte i norske og udenlandske Fagjournaler. Endelig har han i Blade og Tids-skrifter, i særskilte Smaaskrifter (bl. a. »Afstam-ningsteorien eller Darwinismen«, Bergen 1886) og som Foredragsholder deltaget i Drøftelsen af moderne Kultur- og Samfundsspørgsmaal eller af mere specielt norske Anliggender, idet hans Evner for populær litterær Fremstilling ikke staa tilbage for hans alsidige Interesser. (Litt.: »Norsk Forf.-Lex.«, II; »Naturen« [1897], S. 321 ff.). *J. B. H.*

Hansen, Hans Christian, dansk Arkitekt, født i Kjøbenhavn 20. Apr. 1803, død i Wien 2. Maj 1883. Han levede som Barn og ungt Menneske under yderst trykkende pekuniære For-hold, gennemgik Akademiet, hvor han 1829 vandt den store Guldmedaille for Opgaven »et Tøjhus med Generalitet«, og stak samtidig i Kobber for at ernære sig. 1831 rejste han paa Akademiets Stipendium til Italien og derfra til Grækenland, hvor den nys udnævnte Kong Otto arbejdede for at gøre Athen til en europæisk Storstad. H. vandt Kongens Yndest, blev 1834 udnævnt til hans Ar-kitekt og fik store Opgaver at løse som forskel-lige Gadeanlæg og Nybygninger, den engelske Kirke i gotisk Stil, men først og fremmest Univer-sitetet, som vel er en af de Bygninger i 19. Aarh., i hvilke den antikke græske Stil med størst Held og kunstnerisk Forstaaelse er gennemført. Samti-dig ledede han Udgravninger af antikke Mindes-mærker, hvorom hans og Schaubert's Værk over Nike-Tempelet paa Akropolis er et smukt Vidnes-byrd. Hans Ry som Arkitekt bredte sig, og han fik til Opgave at opføre det mægtige Marinearsenal i Triest (1854—57) i Rundbuestil, og 1857 vendte han tilbage til Danmark, efter at være bleven ud-nævnt til kgl. Bygningsinspektør for Øerne og Professor i Arkitektur ved Akademiet (1857—83). Blandt de Æresbevisninger, der tildeltes ham i Aarenes Løb, maa anføres hans Udnævnelse til Æresdoktor ved Kjøbenhavn's Universitets 400-Aars Fest 1879. I Danmark fik H. ikke saa store Opgaver at løse, som han med Rette kunde have ventet; de Restaurationsarbejder, som fulgte med hans Embede (Roskilde Domkirke, Sorø og Maribo Klosterkirke, adskillige Landsbykirker) laa ikke ret for hans ensidig antik-begejstrede Kunstnernaturel, og hans Lærerstilling ved Aka-demiet har sikkert bragt ham flere Skuffelser end Glæder. Hans originale Hovedværker ere Kom-munehospitalet [1859—63], et udmærket planlagt og smukt grupperet Bygningskompleks, Zoologisk Museum [1863—69], kraftigt og karakterfuldt, Observatoriet og den romerske Badeanstalt i Kjøbenhavn, Christiansdal's Kloster ved Næsby-holm og Kirken i Holbæk. H. følte sig stedse som en fremmed i sit Hjemland; han kunde ikke glemme Antikkens og Grækenland's Pragt og Skønhed; under et Rekreationsophold hos sin Broder, Theophilus H., i Wien døde han. Hans Lig er jordet i Danmark. (Litt.: Weilbach, »Kunstnerlex.«; »Biogr. Lex.«, VI). *E. S.*

Hansen, Hans Christian Peter, dansk Journalist og Æstetiker, er født 27. Apr. 1840 i Kjøbenhavn og kom, efter at være bleven Student 1860, ind i den danske Bladverden midt i 1860'erne. Hans livlige, behagelige Stil og hans sunde, kvikke Omdømme gjorde ham snart til en meget afholdt Kronikør; han skrev samtidig Lejlighedsdigte og spillede en Rolle i Studenterverdenen. I en Aar-række skrev han under Mærket Cabiro ugentlige Feuilletoner i »Dagbladet«; derefter redigerede han 1872—80 Ugebladet »Nær og Fjern«, som fulgte prisværdig med paa den almindelige Dannelses forskellige Omraader og knyttede mange betydelige Navne til sig. Selv besørgede H. her megen litterær og dramaturgisk Kritik og var i Reglen et paalideligt Barometer for den kultiverede Kjøben-havnersmag. Senere redigerede han 1880—84 »Illustreret Tidende« og skrev mange Aar igennem i »Nationaltidende« meget yndede Kauserier, særlig af litterært Indhold. Medens hans Digte og hans Roman »Kristian Købehavner« [1882] ere mindre betydelige (af Digtene er det 1864 skrevne »Tak for din Daad« dog blevet meget populært), har han stor Fortjeneste af den Maade, hvorpaa han har formaaet at omplante hele Goethe's »Faust« paa Dansk. Mest Betydning har H. dog haft for vor Litteratur ved at levere den højst benyttede Haand-bog: »Illustreret dansk Litteraturhistorie« [2 Bd., 1886], hvor et stort Stof lægges frem paa en til-talende Maade og Domme fældes med en sund, noget upersonlig Smag. Som et Sidestykke til dette Værk har han udgivet en stor »Illustreret dansk Teaterhistorie« [3 Bd., 1896]. 1894 mod-tog H., der baade ved sin Teaterkritik og for-skellige Oversættelser for Scenen havde vist sine Teaterinteresser, en Ansættelse ved det kgl. Teater som »Kommitteret« hos Chefen, og som saadan har han i de sidste Aar væsentlig haft Teaterets artistiske Ledelse i sin Haand. Og Teaterets økonomiske Fremgang synes at vise, at H. her som i Pressen forstaar at træffe sine Bysbørns Smag. *V. V.*

Hansen, Hans Christian Vigo, dansk Marinemaler og Kunstsmed, er født i Kjøbenhavn 31. Marts 1859. Efter at være udlært som Gørtler var han en Tid Elev af Kunstakademiet og ud-stillede midt i 1880'erne nogle Kystbilleder. Senere fik han Lyst til at arbejde i Metal, og nogle fan-tastiske Dyreskikkelser, som han, halvvejs for Spøg, frembragte ved Drivning, vakte saa megen Op-mærksomhed blandt Kendere, at dette første For-søg førte til større Bestillinger; for Springvandet paa Gammeltorv udførte han saaledes de i Kobber drevne Flyvefisk og til Brygger Jacobsen's Villa i Valby en Drage; senere fulgte — alt i samme Materiale og Teknik — nogle Dragefigurer til Toldboden og den kolossale Engel til Jesus-Kirkens Taarn (Valby). Jævnsides dermed har H. udført en ikke ringe Mængde Gitre og andre Jærnarbejder, der sikre ham Rang blandt Nutidens aandfuldeste og dygtigste Kunstsmede. *S. M.*

Hansen, Hans Emil, dansk Danser og Ballet-mester, er født i Kjøbenhavn 14. Juni 1843. Som Barn kom han ind paa det kgl. Teaters Ballet-skole, under G. Brodersen, Bournonville og G. Carey, debuterede 1861 og blev 1876 udnævnt til Solodanser. 1863 blev han tillige Lærer ved Balletskolen, var i det første Halvaar af 1887 an-sat som Balletmester ved Stora kungliga teatern i Stockholm, vendte derefter tilbage til Kjøben-havn og fik 1890 den Opgave som Balletmester at bringe nyt Liv i det kgl. Teaters Ballet, der i de senere Aar af Mangel paa Interesse fra Teaterledelsens Side var kommen til at staa noget

i Stampe. Med en ny Balletkomposition »En Karnevalsspøg i Venedig« tiltraadte han sin Tjeneste og syntes at skulle have Held til at bringe Balletten ny Vind i Sejlene, men Helbredshensyn tvang ham til kort efter (1894) at opgive sin Virksomhed. Som Mimiker indtog H. ikke nogen fremragende Plads; derimod var han en meget dygtig Solodanser og har komponeret et Par større Balletter (foruden den ovennævnte: »Aditi« og »Zigeunerlejren«) og en Række Danse til Skuespil og Operaer. Gentagne Gange gjorde han Studierejser til Wien, Paris, Budapest og Milano. 1864 ægtede H. Danserinden Jeannette Tardini, der ogsaa har et anset Navn som Lærerinde i Dans og Plastik. *S. L.*

Hansen, Hans Jakob, dansk Zoolog, er født 10. Aug. 1855 ved Bellinge (ved Odense), hvor Faderen var Husmand. 1875 blev han Student og begyndte straks under Schiødte's Vejledning Studiet af Zoologien, specielt Entomologien. 1875 tog han Magisterkonferencen i Naturhistorie og 1883 Doktorgraden (»Dipterernes Mund i anatomisk og systematisk Henseende«). Schiødte overdrog ham Behandlingen af Spindlerne i det bekendte Værk *Zoologia Danica*, til hvilket H. senere har leveret saavel Tekst som Tavler til en større Del af Fiskene. Blandt hans øvrige Arbejder kunne nævnes: »En monografisk Fremstilling af de i Danmark levende Mejere og Mosskorpioner« [1884], »Karahavets Pycnogonider« [1887], *Malacostraca marina Groenlandiae occidentalis* [1888], *Cirolanidae et familiae nonnullae propinquae Musei Havniensis* [1890] og det stærkt polemiske Skrift »Germanisering af Dansk Videnskab« [1895]. I de senere Aar har H. især kastet sig over Karcinologien. Hans fleste Arbejder ere ledsagede af fortrinlige Tegninger, udførte af ham selv. Siden 1875 har han været ansat først som Medhjælper, senere som Assistent ved Universitetets zoologiske Museum. *J. C.*

Hansen, Hans Nikolaj, Borgemester i Kjøbenhavn, er født 12. Marts 1835 i Kjøbenhavn, blev Student 1851, cand. jur. 1857, Højesteretsadvokat 1863 og valgtes 1873 af Borgerrepræsentationen til Borgemester for Magistratens I. Afdeling, hvilken Stilling han fratraadte ved Udgangen af 1897. Paa sit meget forskelligartede Embedsomraade har H. i gennemgaaende god Forstaaelse med Borgerrepræsentationen, hvor hans Ord stedse har haft stor Vægt, gennemført betydelige Fremskridt for sin By. Skolereformen af 1876 har han ført ud i Livet, han har ladet opføre en Række fortrinlige Skoler; St. Jakobs-, Mathæus- og Helligkorskirken ere byggede under ham, Helligaands- og vor Frelsers Kirke restaurerede; Begravelsesvæsenet er reformeret, Kirkegaardsforholdene ordnede og den smukke Vestre Kirkegaard indrettet som Begravelsesplads; blandt Magistratens Stiftelser er Opfostringshuset nyopført, Abel Kathrines Stiftelse flyttet og udvidet. I en stor Mængde Kommissioner har H. været et indflydelsesrigt Medlem, navnlig ogsaa i Arbejderkommissionen af 1885, der foranledigede Lovene om anerkendte Sygekasser og om Arbejderforsikring mod Ulykkestilfælde. 1876 valgtes H. til Medlem af Folketinget i Kjøbenhavn's 6. Kreds, men traadte tilbage efter Valgperiodens Udløb; 26. Septbr. 1895 udnævntes han til kongevalgt Medlem af Landstinget. H. er en betydelig Arbejdskraft og en liberalt anlagt Natur, imod alle Yderligheder og tilspidsede Konflikter, og derfor særlig paa sin Plads i saglige Reformtider, hvor hans store Detailkundskaber og repræsentative Evner ret kunne gøre sig gældende. H. blev 1892 Konferensraad. *A. Gl.*

Hansen, Hans Nikolaj, dansk Maler, er født i Kjøbenhavn 15. Maj 1853. Efter at være bleven Student 1872 kom han paa Kunstakademiet, som han gennemgik paa 4 Aar; 1877 debuterede han paa Udstillingen med en Tegning, som indbragte ham den Raben-Levetzau'ske Præmie, og allerede Aaret derpaa vakte hans Maleri »Uden for Sigbrit's Port« ikke ringe Opmærksomhed ved sin livfulde Komposition og sin kraftige Karakteristik af Figurerne. 1880 kom et Maleri, der tydelig viste Kunstnerens Evne til klar Fortælling og stemningsfuld Skildring, »Fra en Kirkegaard«, 1882 hans »Troubadourer«, der var et Vidnesbyrd om hans friske og ejendommelige Lune og tillige om den Udvikling af hans Teknik, som til Dels skyldtes en Studierejse til Paris, hvor han 1879—80 arbejdede under Bonnat. Senere malede han saavel historiske Genrebilleder, deriblandt det store »Bondedommen« — Christian II i Slotsgaarden sammen med de 12 Bønder, der have domfældt Torben Oxe —, 1883, og Folkelivsbilleder, f. Eks. »Syge paa St. Helene's Grav« 1886, som delvis stiliserede Landskaber. Samtidig har han udfoldet en betydelig Virksomhed som Illustrator; nævnes bør paa dette Omraade særlig hans Tegninger til Oehlenschlager's »Aladdin« og »St. Hansaftenspil« samt til »Peder Paars« og Wessel's »Gaffelen«. Som Raderkunstner hører H. til de betydeligste danske; blandt hans bedst kendte Blade kunne nævnes Illustrationerne til Folkevisen om »De tre Skalke«, hans Kostumebilleder af Olaf Poulsen og Kammersanger Skram samt det grandiose Billede af Komponisten J. P. E. Hartmann og »En Florentiner« [1898]. I Tegningerne og Raderingerne viser H. sig ikke mindre tydelig end i sine Malerier som en dybt følende og i sjælden Grad fantasifuld Kunstner, en rig poetisk Natur af et ualmindelig stort Omfang, der spænder fra Grænserne mod lyrisk sværmende Sentimentalitet til den fine, lystige og brodfri Humor. *S. M.*

Hansen, Hans Peter, dansk Finansmand og Politiker, født i Kjøbenhavn 6. Apr. 1797, død smst. 15. Septbr. 1861. H. var Vinhandlersøn og opdroges selv til Handelen. I en længere Aarrække virkede han som Vinhandler og Grosserer i Kjøbenhavn, men sin største Betydning fik han gennem sin Varetagelse af de mange offentlige Hverv, der efterhaanden lagdes i hans Hænder. Han var saaledes Medlem af og i en lang Aarrække Formand for det sjællandske Jærnbaneselskabs Kontrolkomité, og fra 1848 var han Medlem af Grosserer-Societetets Komité. Fra 1846 var han Medlem af Nationalbankens Direktion, og efter L. N. Hvidt's Død den ledende Mand inden for denne. Den Hæderlighed og Dygtighed, H. i denne saare indflydelsesrige Stilling udviste, anerkendtes af alle; dog bebrejdede man ham, og vistnok ikke uden Føje, at han strakte sig for vidt med Hensyn til Bankens Kreditgivning til ikke tilstrækkelig funderede Handelsfirmaer, og dette hidførte under Pengekrisen 1857 ret betydelige Tab. Paa den

anden Side er der ingen Tvivl om, at hans store Indsigt og resolutte Optræden havde deres meget væsentlige Del i, at den danske Forretningsverden reddede sig forholdsvis saa godt ud af Krisen, som den gjorde. Fra 1832 til sin Død havde H. Sæde i Kjøbenhavn's kommunale Repræsentation, og 1840—41 og 1853—58 var han Borgerrepræsentationens Formand. 1835—46 var han tillige en af Kjøbenhavn's Repræsentanter i Roskilde Stænder. Han var Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og var 1849—53 Landstingsmand for Kjøbenhavn. Som Politiker hørte H. til det nationalliberale Parti og førte i 1840'erne Ordet saavel for Indførelsen af en konstitutionel Forfatning som for en national Styrelse af Slesvig. I den grundlovgivende Rigsforsamling gik han noget mere til højre end Flertallet af sine Kolleger og var navnlig en udpræget Modstander af den almindelige Valgret. Til »Grundlovsprotestanterne« hørte han dog ikke. I Efteraaret 1848 var han en af Lederne af Bevægelsen mod Tscherning's »Septemberanordning«, hvorved den almindelige Værnepligt foreløbig indførtes, og senere bekæmpede han i Folketinget Martsministeriets Værnepligtsforslag. Som Landstingsmand tog han fremtrædende Del i Kampen mod den af Ministeriet Bluhme foreslaaede Ordning af Tronfølgesagen. *N. N.*

Hansen, Heinrich, dansk Arkitekturmaler, født i Haderslev 23. Novbr. 1821, død i Kjøbenhavn 11. Juli 1890. I Flensborg blev han Malersvend og drog saa til Kjøbenhavn for at uddanne sig til Dekoratør; han blev Elev af Kunstakademiet og udstillede som saadan sine første beskedne Arbejder, et Urfoderal og et Udkast til en Vægdekoration, der indbragte ham Sølvmedaillen. 1844—47 udførte han under Eddelien med stor Virtuositet forskellige Ornamenter og Portrætmedailloner i Christian IV's Kapel i Roskilde; saa rejste han en Tid i Tyskland, hvor han malede en Del Arkitekturstudier, og hvor han kom paa det rene med Hensyn til Valget af det Kunstfag, han fremtidig vilde vie sine Kræfter. »Studier fra en Rejse i Tyskland« udstillede han 1848, i det følgende Aar kom et Billede af Roskilde Domkirke og 1850 »Frederiksborg i Frederik III's Tid«. Lærer i Perspektiv ved Kunstakademiet blev han kort efter Hjemkomsten fra den første Rejse; 1850—52 var han atter ude, besøgte mange fremmede Lande og hjembragte en Mængde Studier, paa Grundlag af hvilke han malede saa værdifulde Billeder som »Sablonkirken i Briissel«, der 1853 købtes til Nationalgaleriet i Kbhvn. Med dette Billede var H.'s Ry som fremragende Arkitekturmaler fastslaaet, og med det begynder den lange Række af Værker, der alle ere udmærkede ved det samme Præg af solid Dygtighed og Vederhæftighed. Flere af dem bleve købte til Nationalgaleriet, »Christian IV's Værelse paa Rosenborg« [1855], »Salle des francs i Domhuset i Brügge« [1858], »Parti ved Gammelstrand« [1868] og »Gustaf III's Soveværelse paa Drottningholm«. Af disse Billeder og blandt H.'s Arbejder i det hele taget ere Interiørerne de bedste. De interessere først og fremmest ved udmærket Redegørelse for de perspektiviske Forhold, ikke sjælden ogsaa, til Trods for den ingenlunde ulastelige Stofbehandling, ved den Dygtighed, hvormed de ofte meget vanskelige Farvemodsætninger ere magtede og samlede saaledes, at Totalindtrykket bliver roligt og stort; hvor der forekommer Figurer, ere disse holdte godt i Stilen, ere nydelig tegnede og staa i Alm. godt og frit i Rummet. Mindre heldig var H. i Reglen, hvor det gjaldt om at male Genstandene i det fri; i Billeder som det nævnte »Parti fra Gammelstrand« eller i det store, for Frederiksborg-Museet udførte »Arvehyldingen paa Kjøbenhavn's Slotsplads« gør der sig en ikke ringe Tørhed gældende. I en Række af Aar var H. en meget indflydelsesrig Lærer ved Kunstakademiet, hvis Vicedirektør han desuden var i længere Tid indtil sin Død. Endnu bør nævnes den betydelige Virksomhed, han udfoldede til Fremme for den danske Kunstindustri, idet han udførte en Række Tegninger som Forbilleder for Haandværksarbejder, samt den Fortjeneste, han har indlagt sig som medvirkende ved Restaureringen af Frederiksborg. *S. M.*

Hansen, Japetus Emilius Albrecht, dansk Mekaniker, født 19. Novbr. 1826, død 5. Jan. 1896, sidste Besidder af det i sin Tid meget ansete Prof. Smith's Etablissement for matematiske og fysiske Instrumenter, der bl. a. har leveret fortrinlige Apparater til flere danske offentlige Institutioner. H. var en kundskabsrig og ualmindelig dygtig Mekaniker, med levende Interesse for Faget og dets Udvikling; han har skrevet adskillige Afhandlinger, især om Instrumentmageriet og de ældre Instrumentmagere i Danmark. *F. R. F.*

Hansen, Jens Andersen, dansk Politiker, født 7. Jan. 1806 i Odense, død 1. Juni 1877 i Kjøbenhavn. Hans Fader nedsatte sig kort efter hans Fødsel som Skomagermester og Garver i Rudkjøbing, og her tilbragte H. sin Barndom og første Ungdom. Han modtog en ret god Undervisning i Byens Borgerskole, og hans Lærelyst fik yderligere Næring ved ivrig Bog- og Avislæsning. At han skulde gaa ind i Faderens Gerning, betragtede han lige fra Barndommen af som en Selvfølge; han gennemgik under sin Faders Vejledning Datidens strenge Oplæring og blev Svend i 18 Aars Alderen. Sit aandelige Gennembrud fik han ved Grundtvig's Angreb paa H. N. Clausen 1825. »Kirkens Genmæle« og især Lindberg's Skrifter bleve hans Yndlingslæsning, men ogsaa »Clausen's store og dyre Bog« anskaffede han sig, og han søgte i det hele at vinde et saa fuldstændigt Kendskab som muligt til Indlæggene fra begge Sider. Efter et Par Aar at have arbejdet ved Skomagerprofessionen i Kjøbenhavn vendte han tilbage til sin Fødeby og begyndte nu, samtidig med sit Arbejde paa Faderens Værksted, at give selvstændige Indlæg i Kirkekampen, dels ved et lille Skrift mod Kancelliraad Hempel, som stod paa Clausen's Side, dels ved Artikler i Lindberg's »Nordisk Kirketidende« og Hempel's »Bidrag til Tidshistorien«. Hans Interesse for borgerlige Forhold vaktes først ved at iagttage den stigende Konkurrence, Købstadhaandværkerne vare Genstand for fra Landhaandværkernes Side, og han skrev i de Hempel'ske Blade mod Administrationens voksende Tendens til at give Haandværkere Bevilling til at nedsætte sig paa Landet og var medvirkende til, at de fynske Haandværkere 1836 sendte en Deputation til Kongen om denne Sag, en Optræden, som da var noget ganske nyt og dristigt. Da Skomagerlavet i Rudkjøbing skulde sende en delegeret til

det Møde i Odense, hvorfra Deputationen udgik, vidste de ingen bedre end H., som i denne Anledning over Hals og Hoved befordredes til Mester. Paa Odense-Mødet valgtes han ind i Deputationen, og i det følgende Aar udgav han et lille periodisk Skrift, »Landsbyhaand værkeren«, som gik i samme Retning. Efterhaanden som han kom til at beskæftige sig mere med kirkelige og næringspolitiske Spørgsmaal, samtidig med at hans Fader, der forfaldt til Drik, kastede hele Forretningens Ledelse over paa ham, følte han sin Profession som en trykkende Byrde og længtes mod et friere Liv og aandelige Sysler. »I de lange Vinteraftener«, skriver han i sin Levnedsskildring, »naar vi sade omkring det hjemmestøbte Tællelys og stirrede paa det mørke Arbejde, da var det især tungt og trykkende«. Imidlertid giftede han sig og havde Vanskelighed ved at forsørge sig og sin voksende Familie. Han flyttede 1838 til Slagelse og nedsatte sig der som Skomagermester, men maatte bestandig kæmpe mod det økonomiske Tryk. Han sluttede sig her varmt til Omegnens grundtvigske Præster, og sammen med nogle andre Familier i Slagelse deltog han ivrig i den gudelige Forsamlingsbevægelse i Vestsjælland og kæmpede i Smaaskrifter og Bladartikler og ved gentagne Andragender til Kancelliet for Sognebaandsløsning og i det hele for en Lempelse af det statskirkelige Tryk. Forgæves søgte han at blive Skolelærer; hans Ven Skolelærer R. Sørensen i Vensløv havde tilbudt at læse med ham og at huse ham og Familie, saa længe Læsningen stod paa, men Kancelliet nægtede den fornødne Tilladelse til, at han maatte tage Eksamen med privat Forberedelse. Endelig lysnede det for ham, idet R. Sørensen foreslog ham, at de sammen skulde udgive et Blad, » Almuevennen«. H. skulde skrive om Haandværkerforhold, Sørensen om Landboforhold, og H. fik et økonomisk Rygstød derved, at O. Lehmann skaffede ham en Plads som Bud og underordnet Medhjælper ved »Fædrelandet«; han og Familie skulde have Fribolig ved Kontoret, mod at hans Kone besørgede Rengøring og Vadsk for de tre ugifte Redaktører Gjødvad, Lehmann og Ploug. H. tiltraadte denne Stilling i Apr. 1842 og opgav dermed definitivt sit Haandværk. Snart overtog han, paa Grund af en Ploug overgaaet Censurdom, tillige Stillingen som ansvarhavende Redaktør ved »Fædrelandet«, uden dog at have noget med Bladets Ledelse at gøre. Derimod blev han efter et Aars Forløb Eneredaktør af »Almuevennen«, efter at R. Sørensen havde trukket sig tilbage. Det viste sig snart, at Bladet ikke, som ventet, fik nogen Udbredelse i Købstæderne, medens det efter en Del Genvordigheder trængte forholdsvis godt igennem paa Landet. Dette indeholdt for H. en Opfordring til særlig at kaste sig over Landboforholdene; han satte sig grundig ind i den bestaaende Landboret, og især rettede han sin Kritik mod Fæsteväsenet. Hans store Evne til at trænge ind til Kernen af de Sager, hvormed han beskæftigede sig, i Forbindelse med hans ejendommelig stilfærdig æggende Maade at skrive paa gjorde i Løbet af et Par Aar hans Blad til en Magt inden for Øernes Landbefolkning. Han begyndte nu ogsaa at deltage i den mundtlige Agitation, første Gang ved et Landkommunalforeningsmøde i Holbæk Oktbr. 1845. Det var her, han tilraabte Bondestanden sit: »Tro kun dig selv, tag dig i Agt for dine Venner!«. Efter Stiftelsen af »Bondevennernes Selskab« virkede H. som en af dettes virksomste Agitatorer og rejste Maaneder igennem omkring paa Landet for at vinde Tilslutning for Selskabet.

I Bevægelsen 1848 deltog H. som udpræget Demokrat, og han var bl. a. en af Hippodrombevægelsens Ledere. Han medvirkede stærkt til, at Bondevennerne toge en saa absolut afvisende Stilling til Kongevalgene og ganske brøde med deres tidligere Forbundsfæller, de nationalliberale. Han valgtes ind i den grundlovgivende Rigsforsamling som Repræsentant for Langeland og repræsenterede siden denne Kreds i Folketinget lige indtil 1866. Det var først paa den ordinære Rigsdag, at H.'s betydelige politiske Evner fik Lejlighed til at udfolde sig. Vel havde han Tscherning og B. Christensen foran sig som Venstres Ledere, men han forstod efter ikke lang Tids Forløb at distancere dem begge ved sin større Hensynsløshed og agitatoriske Evne og ved sit skarpe og gennemtrængende Blik for politiske Realiteter. I Valgperioden 1849—52 tog han ved Landbolovenes Behandling sædvanlig et Standpunkt, som laa til venstre for de øvrige Føreres, og i Tillid til Bondevenneselskabets voksende Magt og ypperlige Organisation var han ikke bange for at gjort at bryde med dem, der, som Gleerup og andre, viste for moderate Tendenser. Da Ministeriet Ørsted viste Tilbøjelighed til en stærk Indskrænkning af den almindelige Valgrets Indflydelse inden for dansk Forfatningsliv, var H. straks rede til at bryde med det og gav dette Brud et skarpt og veltalende Udtryk. Han drog Christensen med sig, bort fra Tscherning, og 1854 hidførtes der mellem dem et Brud, som aldrig heledes mere. Efter at H. havde faaet Bondevennernes Hovedstyrke skilt fra Tscherning, og efter at B. Christensen til Dels ved hans Tilskyndelse var bleven overflyttet til Landstinget, var han afgjort Folketingets mest indflydelsesrige Mand, og dette Tings Flertals Politik bar i Tiaaret 1855 — 65 for de indre Spørgsmaals Vedkommende væsentlig hans Mærke. Vel havde han i Begyndelsen af sin Løbebane jævnlig søgt at øge sin Indflydelse ved radikale Overbud; men efterhaanden som han følte sig sikrere i Sadelen, blev han stedse mere udpræget Realpolitiker og Opportunist. Han foretrak afgjort et lille Resultat for et stort Agitationsnummer, og der gennemførtes under hans Medvirkning og delvis under hans Ledelse en Række betydelige Reformer, ikke mindst til Gavn for Landbostanden. Skønt han ypperlig forstod at forhandle og komme til Rette med Mænd af de forskelligste Partier, ogsaa med de nationalliberale, gik der dog gennem hele hans politiske Virksomhed en Grundstrøm af Uvilje mod disse, og mod dem rettede han bestandig sine skarpeste polemiske Vaaben. Som parlamentarisk Taler havde H. ypperlige Egenskaber. Vel laa det formelt retoriske kun i ringe Grad for ham, men til Gengæld vare hans Talers Indhold i Reglen fortrinlig egnede til at gøre den tilsigtede Virkning. Han var et af de skarpeste logiske Hoveder, Danmark's politiske Liv har kendt, og især var Kritikken hans stærke Side. Paa sine Modstandere tog han sjælden med lempelig Haand, og hans hvasse og ætsende Angreb vare almindelig frygtede. Hans svage Side var en vis Smaalighed og For-

malisme i Argumentationen, det bekendte »J. A. Hansen'ske Pindehuggeri«. Men medens han i den indre Politik saa godt som helt igennem fulgte den samme Linie, var han lidet konsekvent i Storpolitikken, til Dels sikkert som Følge af, at han altid underordnede denne under indrepolitiske Hensyn. Han var i 1840'erne eiderdansk, i 1850'ernes første Halvdel nærmest Helstatsmand, under Fællesforfatningen af 2. Oktbr. mere eiderdansk og skandinavisk end selve de nationalliberale, medens han efter Krigen paa ny forlod dette Standpunkt. Det til Grund liggende i hans hele Politik var Hævdelsen af den almindelige Valgret og Kampen for Bondestandens økonomiske Reformkrav. Dog skinnede den gamle Haandværkerpolitiker undertiden igennem, især i Kampen om Næringsloven af 1857, hvor han langtfra kunde gaa saa langt i Retning af Næringsfrihed som Flertallet af hans Partifæller.

II. fik efterhaanden en Række Tillidsposter inden for den sjællandske Bondestand og paa Rigsdagen. Han blev Medlem af Bondevenneselskabets Bestyrelse og fra 1862 Formand for den »Østifternes Folkeforening«, som blev Bondevenneselskabets Arvtager. 1855 afløste han Gleerup som Formand for Holbæk Amts Brandforsikringsselskab. Endvidere valgtes han af Folketinget til Medlem af Rigsraadet. En Svækkelse af H.'s politiske Magtstilling indtraadte under Forfatningskampen 1865—66, da han, efter at hans Forsøg paa at faa Junigrundloven genoprettet for samtlige Statsanliggender og hans Forhandlinger paa sit Partis Vegne med Grev Frijs om Landstingets Indretning vare bristede, paa egen Haand og kun med Billigelse fra et Mindretal af sine Partifæller sluttede den Overenskomst med Grev Frijs, som førte til den reviderede Grundlov af 1866. H. forfulgte den her indledede Politik ved Dannelsen af »Oktoberforeningen«, der skulde fæstne og udvikle den mod de nationalliberale rettede Forstaaelse mellem »de store og de smaa Bønder«. Men da ingen af Venstres Medlemmer kom ind i det af Grev Frijs dannede Ministerium, og da de ventede Landboreformer udebleve, opløstes den indledede Forbindelse igen, og H. vendte tilbage til en radikalere Politik. Hans Indflydelse var imidlertid bleven stærkt svækket, hvilket bl. a. viste sig ved, at han ved Opløsningsvalget i Sommeren 1866 mistede sin gamle Kreds og først et Par Maaneder efter fandt sig en ny, Svendborg, og ved Venstres stærke Gruppedeling. Et Rygte om, at han af Grev Frijs var bleven købt til at indtage sin forandrede Stilling til Grundlovssagen, fandt Tiltro, ogsaa hos en Del af hans tidligere politiske Venner, men dette Rygtes Sandhed er i øvrigt aldrig bleven godtgjort. H. deltog 1871 i Dannelsen af det forenede Venstre og kom ind i dettes Bestyrelse. Imidlertid var hans Indflydelse her altid stærkt bestridt, og han traadte faktisk i Skygge for yngre Ledere, navnlig Berg. Hans økonomiske Forhold vare ikke lidet rystede, og man søgte 1873—74 at raade Bod derpaa ved en Indsamling, for hvis Udbytte i Forbindelse med et større Tilskud fra den sjællandske Bondestands Sparekasse man skænkede ham Ejendommen »Folkegave« paa Frederiksberg. I Foraaret 1877 indlededes der en Undersøgelse imod ham for Forbrug af Brandforsikringsforeningens og en til denne knyttet Kreaturforsikringsforenings Midler, og ved Undersøgelsen oplystes det, at dette Forbrug var naaet op til ca. 200,000 Kr. og var blevet fortsat gennem en lang Aarrække. Inden Undersøgelsen var sluttet, døde han. (Litt.: J. A. Hansen, »Mit Livs Historie og Gerning« [1875—76]; »Efterladte Papirer« [1878—79]). *N. N.*

Hansen, Jens Julius, dansk Journalist og Politiker, er født paa Christiansdal ved Odense 17. Juli 1828. Han blev 1845 Student, 1852 cand. jur. Efter i Danmark at have beklædt forskellige juridiske Embedsstillinger, sidst som Fuldmægtig under Landsover- samt Hof- og Stadsretten, og virket som politisk Journalist ved forskellige Blade sendtes han i Foraaret 1864 til Paris paa Bekostning af nogle politisk og nationalt interesserede Mænd, særlig af den nationalliberale Retning. Hensigten med hans Sendelse var at paavirke den franske Presse til Danmark's Gunst og om muligt at knytte Forbindelser med indflydelsesrige Politikere i Paris. H. opfyldte til Overmaal de Forventninger, man nærede til ham. Han kom til Frankrig uden at indtage nogen officiel eller social Stilling af Betydning, med yderst beskedne pekuniære Midler, med ringe Færdighed i Sproget og uden nærmere Kendskab til Personer og Forhold. Ikke desto mindre lykkedes det ham ved sin sjældne Energi og Tilpasningsevne hurtig at faa Indpas i den journalistiske og politiske Verden. Han lærte mange indflydelsesrige Personer at kende, deriblandt selve Udenrigsministeren Drouyn de Lhuys, og forstod at gøre sig velset af dem og ved Tjenester af forskellig Art at knytte dem til sig og at opnaa Krav paa Gentjeneste af dem. Fra nu af var hans Liv en uafbrudt Række af hemmelige Sendelser og Forhandlinger i forskellige politiske Personligheders Tjeneste og til Fremme af højst forskellige Formaal. Den røde Traad i H.'s Virksomhed var dog stedse Bestræbelsen for at opnaa det mest mulige for Danmark i den slesvigske Sag, og det er utvivlsomt, at han ikke alene fik en betydelig Del af den franske Presse paavirket til Fordel for den danske Sag, men ogsaa har været væsentlig medvirkende til, at der i Prag-Freden blev indsat en Paragraf om Nordslesvig's Tilbagegiveise til Danmark. Til dette Øjemed havde H. ogsaa virket i Tyskland, hvor han bl. a., til Dels som Agent for det franske Udenrigsministerium, havde gentagne Samtaler med Bismarck. Af dansk Statstjeneste var han udtraadt 1869, men opnaaede 1870, endnu medens Kejserdømmet bestod, en officiel Ansættelse under det franske Udenrigsministerium, som, ogsaa under Republikken, ofte benyttede ham til hemmelige Sendelser. I en Aarrække udgav han desuden i Paris Ugebladet »l'Europe diplomatique«. 1887 udnævntes han til fransk Ambassaderaad. I de senere Aar har hans Virksomhed navnlig gaaet ud paa at hidføre og fæstne den politiske Forbindelse mellem Frankrig og Rusland. I forskellige Skrifter, der have vakt megen Opsigt i Europa's politiske Verden (navnlig »Les coulisses de la diplomatie 1864—79«), har han skildret sit bevægede Livs Virksomhed. *N. N.*

Hansen, Jens Olaus, dansk juridisk Embedsmand og retslærd, født 22. Febr. 1795 paa Giesegaard, død 14. Aug. 1854 i Kjøbenhavn. II. blev Student 1813, cand. jur. 1816 og vandt 1819

Universitetets Guldmedaille for en Afhandling, betitlet: »Udvikling af den preussiske og den danske Proceslovgivnings forskellige Grundsætninger med Hensyn til Dommernes Deltagelse i Processen« (trykt i 27. Bd. af »Nyt juridisk Archiv«). Efter en 3-aarig Studierejse i Udlandet sammen med Svogeren P. G. Bang (s. d.) blev H. 1827 Assessor i Overretten og 1831 kommitteret i Rentekammeret, hvor han indtil 1840 bestyrede Forstvæsenet. Samtidig var han, fra 1832, Medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler, en Virksomhed, som han i Hovedsagen bibeholdt 1848—53 som Chef for 2. Departement i Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. H.'s Navn er væsentlig bevaret for Eftertiden gennem hans: »Systematisk Fremstilling af det danske Skiftevæsen« [1. Udg. 1825, 2. 1827, 3. 1837]. »Hansen's Skifteret« betegner et Vendepunkt i Danmark's juridiske Haandbogslitteratur. Datidens mest benyttede Lærebøger vare lidet tilfredsstillende, navnlig for Praktikerne, de vare bundne i de overleverede romanistiske og naturretlige Formler, magre i Indhold og fremmede for mangt og meget i Praksis. Ørsted havde indgureret den indtrængende realistiske Metode. H. var Ørsted's Elev og føjede til, hvad Mesteren efter sin Virksomhed og Natur maatte tilsidesætte, Hensynet til det systematiske. Ørsted siger i sin Fortale til Bogen, at H. har »set sig i Stand til af en hidtil saa godt som ubearbejdet, men vanskelig og meget indgribende Del af vor Lovkyndighed at levere en systematisk Fremstilling«, der giver Beviser paa Forfatterens »udstrakte og nøjagtige Detailkundskab til vore Love«, »hans systematiske Aand, hans grundige Tænksomhed, hans skarpe, sunde Dømmekraft«. Denne Ørsted's Dom var rigtig og blev den almindelige; saaledes kalder P. Hjort Bogen i sine »Udvalg af Breve« [Kjøbenhavn 1867], I, S. 85 »den bekendte Trøstebog for Skifteforvaltere«. H.'s litterære Virksomhed hemmedes desværre af hans administrative Embedsgerning. Det 1837—39 paabegyndte Værk, »Bidrag til den danske Civilproces«, fortsattes ikke. *V. B.*

Hansen, Johan Daniel Irgens, norsk Forfatter og Teaterchef, Broder til ovenn. A. M. H. og G. H. A. H., født i Bergen 23. Decbr. 1854, død i Stavanger 5. Maj 1895. Han blev Student 1873, tog 1881 sproglig-historisk Lærereksamen og var en søgt Lærer i Modersmaal i Christiania. Som Taler var han en af dem, man helst hørte i Studentersamfundet. Fra 1879 blev han knyttet til »Norske Intelligenssedler« og fra 1881 til »Dagbladet« som Bog- og Teaterkritiker; det Ry, han herved vandt, indbragte ham 1887 et Statsstipendium til et længere Studieophold i Tyskland og Frankrig, hvorfra han kom hjem 1889. Et Forsøg paa selv at skrive for Scenen (»Marie Iversen«) lykkedes ikke. Derimod indlagde han sig adskillig Fortjeneste som Chef for Bergen's Teater fra Aug. 1890 til sin Død. H. var en af de typiske norske Repræsentanter for 1880'ernes dominerende Retning i Litteratur og Kunst; han i førte en hvas Pen, men hans skarpe Domme vare baarne af en ideel Begejstring for Aandslivets Frihed og for Kunst og Litteratur som høje Livsmagter. En Række Artikler i »Dagbladet« om »Den yngre akademiske Slægt« udkom i Særtryk 1881 og ligesaa et Foredrag i Studentersamfundet, »Demokrati eller Almue?« [Chra. 1890]. Begge disse Smaaskrifter eje et varigt politisk og kulturhistorisk Værd, trods deres udpræget polemiske Form. (Litt.: »Samtiden« 1895, S. 162 ff.). *C. Br.*

Hansen, Johan Emil Victor, dansk Søofficer, er født 9. Oktbr. 1837; han blev Løjtnant 1857, Kommandør 1885. 1862 var han en kort Tid Havnemester paa St. Thomas, 1864 udkommanderet med Korvetten »Hejmdal«, der 9. Maj deltog i Helgolands-Affæren. Senere førte han bl. a. Frederik VII's Lystdamper »Falken« paa et Togt i Middelhavet, 1870—81 var han næstkommanderende og Lærer paa Søofficersskolen, derefter Chef for Skoleskibene »Georg Stage« og »Ørnen«, senere for et Panserbatteri; Stabschef hos Viceadmiralen o. a. Ved Siden af sin militære Virksomhed har H. udfoldet et stort og forskelligartet litterært Arbejde; han har været Redaktør af »Dansk Sportstidende« og »Tidsskrift for Søvæsen«, udgivet en Novellesamling »Under forskellige Himmelstrøg« [1885], en Lærebog i Sømandsskab [1875], en Omarbejdelse af Farvandsbeskrivelser [1875], »Illustr. Idrætsbog« [1888—92] samt en Del af det populære søkrigshistoriske Værk »Vore Søhelte« [1897]. *C. L. W.*

Hansen, Johan Frederik, dansk Forstmand, født 3. Juni 1810 i Kjøbenhavn, død smst. 19. Febr. 1873. H. modtog sin første Uddannelse i Skovbrug paa Bregentved Skovdistrikt, studerede derefter ved Akademiet i Kiel, rejste i ca. 3 Aar i Mellemeuropa's Skove, idet han dog i samme Tid bestod Forsteksamen ved det sachsiske Akademi Tharand. Derefter arbejdede han ca. 7 Aar med forskellige praktiske Hverv i Danmark, mest i Statens Tjeneste, og var 1842—72 Forstdocent. Fra 1851 til sin Død var han Formand i Direktionen for Kreditforeningen af Grundejere i de danske Østifter, hvilken Forening ogsaa til Dels skyldtes hans Initiativ. — Af Skovbrugslæren behandlede H. den økonomiske og til Dels den teknologiske Side mest selvstændig. Paa Landmandsforsamlingen 1852 fremsatte han offentlig sin Opfattelse af Skovbrugets Økonomi, hvorimod han ikke naaede at faa udgivet sine Forelæsninger; først efter hans Død er et Brudstykke af disse blevet udgivet (»Et Afsnit af Læren om Skovbrugets Økonomi« [1877]). *C. V. P.*

Hansen, Johannes Nikolaj, dansk Musiker, er født 20. Febr. 1855 i Kjøbenhavn og modtog sin Uddannelse hos Chr. Schjørring og C. Attrup; særlig lagde han sig efter Violin. I flere Aar var han Fører for Førsteviolinerne ved de regulære Orkesterkoncerter og tillige Medlem (Sekondviolin) af Neruda-Kvartetten. Begge Stillinger opgav han, da han 1885 overtog Stillingen som Musikdirektør ved Folketeateret i Kjøbenhavn. I en Række Kompositioner, dels for Orkester (Suiter, Ouverturer m. m.), dels for Kammermusik (Strygekvartetter, Klaverstykker, Sange m. m.), har han vist Talent og en Dygtighed, som ogsaa er kommen hans talrige Musikarrangementer for Folketeateret og Tivoli til gode. En Række Arbejder, dels Kompositioner, dels Arrangementer for Violin, have pædagogisk Værd, særlig hans »Violin-Skole«. *A. H.*

Hansen, John, dansk Præst og Forfatter, er født 4. Apr. 1846 paa Jullingsholm i S. Omme Sogn, 1859 flyttede han med sine Forældre til Langetved i Nordslesvig. 1862—63 var H. Elev

paa Rødding Højskole, blev efter privat Undervisning Student 1867, cand. theol. 1872, fra 1873 Præst, siden 1887 for Gislev og Ellested paa Fyn. H. hører til den indre Mission, men hans Hjerte slaar varmt for den sønderjydske Sag. Siden 1884 har han (1898) redigeret den kirkelige Del af »Nordslesvigsk Søndagsblad«. H. har skrevet Artikler i kirkelige Blade, har udgivet Prædiken- og Opbyggelsesbøger og udgav 1894 et historisk Arbejde, »H. A. Brorson og hans Brødre«. *L. M.*

Hansen, Josef Theodor, dansk Arkitekturmaler, er født ved Randers 4. Jan. 1848, studerede, efter at være bleven Malersvend, paa Kunstakademiet og begyndte at udstille 1873. Opmærksomhed tildrog han sig dog først med sit »Det indre af St.-Andreas-Kirken i Ordrup«, der udstilledes 1879, samme Aar som H., der hidtil havde levet under trange Kaar og ernæret sig som Terrakottamaler, tiltraadte sin første Udenlandsrejse, paa hvilken han studerede 1½ Aar i Paris; senere har han opholdt sig længere Tid baade i Italien og i Grækenland. Hans Interiører udmærke sig ved ikke ringe Farvepragt, Friluftsbillederne ved udpræget Sans for Lysvirkning og Lokalfarve. I det hele er H. vel den danske Arkitekturmaler, som i højest Grad forener Sansen for det historisk ejendommelige med Evnen til at karakterisere Stofferne anskuelig og livfuldt. *S. M.*

Hansen, Julie Johanne Christiane, født Lumbye, dansk Skuespillerinde, født II. Juni 1835 i Kjøbenhavn, død 6. Oktbr. 1895 smst. 16 Aar gl. optraadte Jomfru Lumbye ved en Privatforestilling paa Kasino 11. Novbr. 1851 som Baronessen i »Pas paa Barnet«; et Fjerdingaar efter fandt paa samme Scene hendes egentlige Debut Sted som Mme. de Neris i »Den unge Gudmoder«. Da H. V. Lange 1855 forlod Kasino, fulgte hun ham først til Hofteateret og derpaa til Folketeateret, hvor hun, først som Jfr. Lumbye, derpaa (fra 1867) som Fru Lange og endelig (fra 1874) som Fru H., virkede til Udgangen af 1888—89 (med Undtagelse af Sæsonerne 1874—75 og 1875—76); derefter var H. nogle Sæsoner engageret til Kasino, hvor hendes sidste sceniske Optræden fandt Sted 8. Apr. 1895 som Rosi Lindemann i »Beridere«. H. var en udpræget kjøbenhavnsk Skuespillerinde, der med Livets egne Tonefald fremstillede Konen i Hovedstadens Borgerhuse, hun færdedes lige hjemmevant i Kælder og Stue som paa første Sal og Kvist, hun kunde pusle godmodig og elskværdig omkring i Huset, og hun kunde skænde og smælde som den værste Rappenskralde. Hun sammensatte ikke sine Figurer møjsommelig af mange smaa Virkelighedsstudier, men hendes naturlige Komik og medfødte Lune bredte over dem Virkelighedens Sanddruhed. *A. A.*

Hansen, Jørgen, dansk Biskop, født i Tandslet paa Als 12. Febr. 1802, død 19. Aug. 1889 i Egen paa Als. H. var af en gammel sønderjydsk Bondeæt, hans Fader var Smed. 1819 blev han Student, 1823 cand. theol., 1827 Præst i Ballum i Vestslesvig; 1830 kaldte Hertugen af Augustenborg ham til Notmark paa Als; men han stod paa Bøndernes Side mod Hertugen, stillede sig afgjort paa Danskhedens Side og skrev den første Artikel i »Dannevirke«. 1845 kaldte Kongen ham til Sognepræst for Egen paa Als, 1848 blev han Biskop over Als og Ærø, men ordineredes først Aaret efter sammen med Monrad. 1848 var han bleven Medlem af den Kommission, der i Kongens Navn skulde styre Hertugdømmerne under Vaabenstilstanden. H. var en afgjort Modstander af de *nationalliberale*; den sønderjydske Bondes Karakterfasthed var fremtrædende hos ham. Efter 1864 blev han siddende som Sognepræst i Egen, medens Bispedømmet for Als ophævedes. De ny Magthavere bejlede til hans Gunst, men hans danske Sindelag blev usvækket til hans Død. H. var en betydelig Prædikant, noget rationalistisk farvet, med udpræget Interesse for Skole- og Fattigvæsen. I sin høje Alderdom skrev han »Om Menneskeslægtens Religionsformer« [1877]. *L. M.*

Hansen, Jørgen Christian, dansk Operasanger, født 24. Maj 1812 i Kjøbenhavn, død 24. Febr. 1880 smst. Udgaaet fra tarvelige Kaar — hans Forældre drev en lille »Hauge, Keglebane og Beværtning« paa Toldbodvejen — svang han sig op til at blive en af de folkekæreste, de mest yndede Sangere, som den danske Opera og Romance har ejet. Som Barn lagde han allerede sine afgjorte musikalske Evner for Dagen, og Faderen lod ham da søge Uddannelse i Violinspil hos Koncertmester Wexschall (s. d.). Da det imidlertid kom til et Brud imellem de to, besluttede Forældrene at sætte ham i Haandværkerlære; men Lysten til Musikken vandt Overhaand, og han meldte sig til Optagelse ved det kgl. Teater hos Syngemester Siboni (s. d.), der straks saa, hvad der boede i ham, og sørgede for, at han blev optagen paa det af ham stiftede Konservatorium, hvor han undervistes af Siboni i Sang og J. P. E. Hartmann i Musik. 1832 kom han til at debutere ved en af Konservatoriets Elever given Forestilling og gjorde saa megen Lykke, at han kort Tid efter blev antagen som Elev ved Teateret. Efter at han havde udført en Del Smaaroller, gav et Tilfælde Stødet til, at H. fik sin egentlige banebrydende Debut. Da Komponisten Marschner 1836 kom hertil for at lede Indstuderingen af sin Opera »Hans Heiling«, havde Teateret ingen fyldestgørende Sanger at byde ham til Titelrollen, og Siboni foreslog derfor at lade H. forsøge sig i det store og vanskelige Parti. Forsøget lykkedes over al Forventning, H. vandt en stor og afgørende kunstnerisk Sejr. Den klangfulde, bløde og bøjelige Baryton, den Lethed, hvormed han dramatisk førte den karakterfulde Rolle igennem, men først og sidst den forunderlig smeltende Klang, den følelsesfulde og hjertegribende Timbre i Stemmen vandt ham øjeblikkelig alles Hjerter. Og fra det Øjeblik af og i over 25 Aar hørte H. til Operaens ypperste Støtter, Bæreren af alle Repertoirets store Barytonpartier. 1839 blev han udnævnt til kgl. Skuespiller, s. A. sang han Don Juan, den Rolle, i hvilken hans fremragende sceniske Egenskaber, den bløde og dog mandige Stemmeklang, det daarende Foredrag forenede sig til det mest helstøbte Billede, 1842 Wilhelm Tell, 1844 Figaro i »Figaros Bryllup«, 1845 Simeon i »Joseph og hans Brødre«, 1861 Agamemnon i »Iphigenia i Aulis« o. s. v. Foruden disse er der maaske særlig Grund til at nævne hans Sverkel i »Liden Kirsten«, fordi den i hele sit romanceagtige Tilsnit, med den udpræget danske Farve, peger hen paa det andet Felt, hvor H. skulde indtage en saa fremragende Plads: den danske Romance. Faa have som han, med tilsyneladende saa simple og

jævne Midler, ved et ægte musikalsk, sjælfuldt og inderligt Foredrag — der bragte de mulige tekniske Mangler i Glemme, — kunnet synge en Romance lige ind i Hjertet paa sine Tilhørere. Derfor kunde man ogsaa uden for den egentlige Opera linde Anvendelse for hans Evner; som Farinelli var han uimodstaaelig, og naar han som Lodsen i »En Søndag paa Amager«, eller Majoren i »De danske i Paris« sang til Fædrelandets Pris, vakte han altid samme Begejstring. 1875 fik H. sin Afsked efter i de sidste Sæsoner at have ført en temmelig vegeterende Tilværelse ved Teateret; efter den Tid medvirkede han nogle Gange som Gæst paa Kasino. (Litt.: »Biogr.-Leks.« VII; P. Hansen, »Den danske Skueplads« II—III). *S. /..*

Hansen, Kristian, dansk Statskonsulent, er født i Tarm, Ringkjøbing Amt, 2. Novbr. 1858. Han uddannedes til Skolelærer og virkede i nogle Aar som saadan, lagde sig samtidig efter Studiet af Kultur- og Ukrudtsplanter, opgav Skolegerningen og lærte i 3 Aar Havebrug og Planteskoledrift hos E. Dalgas i Aarhus. Derefter arbejdede han for Træplantning, økonomisk Havebrug, Rodfrugtdyrkning o. s. v. i Vestjylland, paabegyndte sammenlignende Dyrkningsforsøg med forskellige Kulturplanter og gjorde landbrugsbotaniske Studier i alle Egne af Danmark. 1888 tog H. Landbrugseksamen og underviste derefter paa Ladelund og Lyngby Landboskoler. Han knyttedes 1890 til »Forening til Kulturplanternes Forbedring« som Leder af dens lige oprettede Forsøgsstation ved Lyngby, og da denne Station 1893 gik over til Staten, ansattes H. som dens Bestyrer og samtidig som Statskonsulent i Plantekultur. Hans Virksomhed gaar navnlig ud paa at vække Opmærksomhed for Dyrkning af forbedrede Kulturplanter, for Ukrudtets Bekæmpelse, for Plantesygdommenes ødelæggende Virkning og for Gødningsspørgsmaalet. I den nyeste Tid interesserer han sig navnlig for Indarbejdelsen af de af Professor Th. Westermann først foreslaaede »lokale Markforsøg«, der bestaa i, at der foretages talrige Smaaforsøg paa Landmændenes Marker Landet over for derigennem at faa de paa Statens Forsøgsstationer indvundne almindelige Resultater tilpassede for de lokale Forhold. Sine Erfaringer og Kundskaber, som H. har udvidet ved flere Studierejser rundt om i Europa, har han ogsaa nedlagt i talrige Afhandlinger i Fagpressen, »Landmandsbogen«, o. a. St. *H. H—l.*

Hansen, Mads, dansk Forfatter, født 23. Juli 1834, død 2. Apr. 1880. H. var en Væversøn fra Sydfyn, hvor han som Bonde levede hele Livet. I litterær Henseende falder hans Produktion nærmest i Traad med »Skolelærerlitteraturen«, skønt han ikke optræder fortællende, men væsentlig som Lyriker. H. havde meget højtstrebende Planer om at højne den danske Bondes Aandsliv, og hvad han her har udrettet, vejer unægtelig mere end hans litterære Efterladenskaber. Han begyndte med at danne Sangforeninger og virke for Afholdelsen af Foredrag, senere fik han oprettet Læseforeninger, men det var først efter Krigen 1864, at hans Bestræbelser antoge større Dimensioner. H., der var en meget patriotisk Mand og hørte til Højre-Grundtvigianernes Parti, kastede sig navnlig med Iver over Skyttesagen — fra en Skyttefest skriver sig hans bekendte og meget populære Skyttemarch: »I vor Ungdom vi hørte Kartovernes Brag« — og over Højskolesagen; selv fik han oprettet en Højskole med Anton Nielsen som Bestyrer. Tiden var meget gunstig over for H.'s Forsøg, og det var vistnok ikke litterære Hensyn, der lod hans første Samling »Sange« [1866] komme i fem Oplag. Thi om end en enkelt Sang som den utallige Gange sungne »Vi har sagt det saa tit« virker ved sin Umiddelbarhed og Renhed i Tonen, er det allermeste af H.'s Poesi kun mere eller mindre vellykket Imitation i bevidst folkelig Stil. I 1870'erne udgav H. endnu et Par Digtsamlinger; men det viste sig snart, at den Begejstring, der paa Grund af en øjeblikkelig Folkestemning var slaaet ham i Møde, efterhaanden uden for hans nærmeste Kreds blev ret lunken. Sit Arbejde som Folkeopdrager vedblev H. til det sidste: han oprettede en Snitteskole og udgav et Par praktiske Haandbøger for Bonden: »Husmandsbogen« og »Gaardmandsbogen«. *J. Cl.*

Hansen, Mauritz Christopher, norsk Forfatter, født 5. Juli 1794, død 16. Marts 1842. H. blev Student 1814. Uden at fuldende noget Embedsstudium fik han Ansættelse ved Skoler og blev 1826 Skolebestyrer i Kongsberg. 1816 udgav han et Bind »Digtninger«. Med Riddereventyret »Othar af Bretagne« aabnede han 1819 Sluserne for den Strøm af Hyperromantik, hovedsagelig à la Fouqué, som fra nu af vældede fra hans utrættelige Pen i Novelle efter Novelle, men som paa den anden Side gjorde ham til sit Lands mest læste Forfatter. Samtidig havde han dog, som litterær Redaktør af det nystiftede »Morgenbladet«'s Søndagsnummer, paabegyndt en Cyklus »Nationale Fortællinger i Breve fra Carl Molmann«, der for sin Tid var et virkeligt Gennembrud i norsk Belletristik. Ogsaa forsøgte han et Par Gange at bearbejde sine Yndlingsemner. Som sit Lands første nationale Novellist vil H. altid mindes; iblandt hans utallige Røver- og Forbryderhistorier, eksotiske Eventyr og middelalderske Romaner støder man stundom paa enkle Idyller og selvsete Skildringer af Hverdagslivet, som endnu kunne læses. Hans »Noveller og Fortællinger« ere udgivne i 8 Bd. af C. N. Schwach; et lidet Udvalg er senere trykt paa ny ved H. Jæger. (Litt.: Jæger, »Ill. norsk Litthist.« ; »Norsk Forf.-Leks.« **II).** *C. Br.*

Hansen, Octavius Thomas, dansk Jurist og Politiker, Søn af ovenn. A. N. H., er født i Kjøbenhavn 5. Febr. 1838. Han blev Student 1855, cand. jnr. 1862. 1868—69 gjorde han en Rejse til England og Tyskland for at studere fremmed Retspleje og blev efter sin Hjemkomst Overretssagfører og 1874 Højesteretssagfører. H. havde fra ung haft levende Interesse for Politik, og 1872 valgtes han til Folketingsmand for Odense-Kredsen og bevarede dette Mandat indtil 1876. Han indtog i denne første Periode af sit politiske Liv en Art liberal Centrumsstilling, dog saaledes at han i den konstitutionelle Opfattelse snarest sluttede sig til Højre og modsatte sig Folketingsparlamentarismen. Siden nærmede han sig, væsentlig paa Grund af Højres Stilling til Spørgsmaalet om provisoriske Finansloves Lovlighed, mere og mere til Oppositionen og deltog 1883 i Stiftelsen af »Kjøbenhavn's liberale Vælgerforening«, hvis Formand han fra 1885 har været. I Septbr. 1890 valgtes han til Lands-

tingsmand for Kjøbenhavn. H. er baade i Skranken og i Rigsdagssalen en dygtig og slagfærdig Taler. Som Advokat har han ført en Række politiske Sager, blandt hvilke hans Forsvar for Berg i Holstebro-Affæren er blevet mest bekendt. *N. N.*

Hansen, Peder, dansk Biskop og Skolemand, født 8. Maj 1746 i Kjøbenhavn, død 26. Decbr. 1810 i Odense. Efter at have bestaaet sine Eksaminer med Udmærkelse studerede han Teologi i Halle og Jena, hvorefter han blev Præst, 1780 fik Titel af Prof. theol. og 1786 blev Sognepræst ved Helligaandskirken i Kjøbenhavn. I denne Stilling udfoldede han en rig Virksomhed for Almueskolevæsenets Forbedring, hvad der især satte Spor i »Helliggejstes Kirkeskole«, som han bragte op til at blive en Mønsterskole i Tiden. Fattigvæsenets Ordning laa ham stærkt paa Sinde, og han blev Medlem af Kommissionen, der udarbejdede Planen af I. Juli 1799 for Indretningen og Bestyrelsen af Fattigvæsenet i Kjøbenhavn. S. A. blev han Biskop i Christianssand. Her arbejdede han ikke alene for Byens Skolevæsen, men oprettede et Seminarium for Stiftets Skolelærere og tog selv levende Del i Undervisningen. 1803 blev han kaldet til Biskop i Odense. Ogsaa her lagde han Kraft i sit Arbejde for Skolevæsenets Forbedring, holdt pædagogiske Forelæsninger for Lærerne og ledede selv et Kursus i praktisk Skolegerning. Blandt hans mange Skrifter kunne nævnes: »Prædikener«, [3 Bd., 1779—87], »Arkiv for Skolevæsen o. s. v.<, I—II [1800—03]. (Litt.: Joak. Larsen, »Kjøbenhavn's Skolevæsens Hist.« [Kbhvn. 1881]; samme, »Den danske Folkeskoles Hist. 1784—1818« [Kbhvn. 1893]; A. Faye, »Christianssands Bispehistorie«, S. 429). *Fr. Th,*

Hansen, Peter Andreas, tysk Astronom, født 8. Decbr. 1795 i Tønder i Slesvig, død 28. Marts 1874 i Gotha, uddannede sig i Flensborg og Berlin til Urmager og nedsatte sig som saadan 1819 i sin Fødeby, men opgav allerede det følgende Aar denne Virksomhed for at deltage med Schumacher (s. d.) i Gradmaalingsarbejdet i Holsten, blev 1821 kaldet til Kjøbenhavn som fast Medarbejder ved den danske Gradmaaling, ansattes 1822 ved Observatoriet i Altona og ledsagede 1824 Schumacher til Helgoland for at bestemme denne Øs geografiske Beliggenhed. 1825 blev H. ansat som Bestyrer af Observatoriet paa Seeberg ved Gotha, og her forblev han til sin Død trods ærefulde Kaldelser til større Institutioner. Fra dette lille Gotha udsender H. sine epokegørende Arbejder i saa godt som alle Dele af den praktiske og teoretiske Astronomi, og derhen strømme Astronomer, selv fra Amerika, for af den store Mester at blive indviede i de Metoder, han med sin sjældne matematiske Begavelse havde udarbejdet, og som viste sig saa frugtbringende for Studiet af Himmellegemernes Mekanik. Thi det er hovedsagelig paa det teoretiske Omraade, at H.'s Navn altid vil mindes. I den praktiske Astronomi kom han ikke trods sin Begavelse i den Retning til at knytte sit Navn til en større Observationsrække, thi Seeberg-Observatoriet var yderst tarvelig udstyret med Instrumenter, og det knapt tilmaalte Annuum tillod ikke Anskaffelse af større Instrumenter eller Ansættelse af Assistenter; men mange af de yderst sindrige Opfindelser og Forbedringer af de astronomiske Instrumenter og deres Hjælpeapparater, han fra Tid til anden har publiceret, ere blevne benyttede ved Anlægget at ny Observatorier og af ham selv anvendte i det under hans Opsyn byggede Observatorium i Gotha. Instrumenternes Teori har han fremstillet i sine Afhandlinger: »Methode mit dem Fraunhoferschen Heliometer Beobachtungen anzustellen« [Gotha 1827], »Theorie des Æquatoreals« [Leipzig 1855], >Theorie des Passageninstrumentes« [Altona 1858]. Herhen høre ogsaa hans Arbejder: »Theorie der Sonnenfinsternisse« [Leipzig 1858]; »Bestimmung der Sonnenparallaxe durch Venusvorübergänge vor der Sonnenscheibe« [smst. 1870], »Bestimmung der Theilungsfehler eines geradlinigen Maasstabes« [smst. 1874] samt hans to dioptriske Afhandlinger [smst. 1871 og 1874]. H.'s mange andre Arbejder, der hovedsagelig ere publicerede i Skrifter fra Videnskabsselskaberne i Berlin, Leipzig og Paris foruden Fagskrifter, ere af teoretisk Art. Den højere Geodæsi og Sandsynlighedsberegningen har han beriget med skarpsindige Undersøgelser fremkaldte ved hans Deltagelse i den europæiske Gradmaaling; men Tyngdepunktet i hans Aandsarbejde, det, som allermest giver ham Kravet paa at nævnes som en af de største Astronomer, ligger i hans Arbejde over Himmellegemernes Bevægelser, specielt over Perturbationerne. Allerede 1829 publicerede H. Grundtrækkene af sin Perturbationsteori, som han anvendte videre udviklet paa Maanen, Jorden, de store og enkelte af de smaa Planeter. I *Fundamenta nova* [Gotha 1838] har han udarbejdet den for Maanen, og i sine »Tables de la lune« [London 1857], der er bekostet udgivet af den engelske Stat, og som er prisbelønnet 1860 af det engelske astronomiske Selskab med dets Guldmedaille, har han nedlagt Resultatet af sine Undersøgelser over Maanens Bevægelse; en Redegørelse for de i Maanetabellerne anvendte Perturbationer er publiceret i 2 store Afhandlinger [Leipzig 1863 og 1865]. H.'s Tabeller bleve straks tagne i Brug og benyttes nu overalt ved Forudberegning af Maanens Plads paa Himmelen, om de end ikke længere stemme saa godt med Himmelen som tidligere. Sin Teori for Beregninger af de smaa Planeters Bane har H. publiceret i Afhandlingen: »Berechnung der absoluten Storungen der kleinen Planeten« [I—III, Leipzig 1857—61], hvortil slutter sig »Tafeln der Egeria« [smst. 1868]. Kometperturbationerne bearbejdede han i sine Værker: »Ermittelung der absoluten Störungen in Ellipsen von beliebiger Excentricitet« [Gotha 1843] og »Le calcul des perturbations qu'éprouvent les cométes« [Paris 1856, prisbelønnet af det franske. Akademi]. Hans »Untersuchungen iiber die gegenseitigen Storungen des Jupiter's und Saturn's« [Berlin 1831] blev prisbelønnet af Akademiet i Berlin og skaffede ham 1842 det engelske astronomiske Selskabs Guldmedaille. Resultaterne af sine Undersøgelser over Jordens Bevægelse har H. nedlagt i »Tables du soleil«, som han beregnede sammen med Olufsen (s. d.) [Kbhvn. 1854, Supplement 1857]. Ved sin Død efterlod han sig Afhandlingen »Über die Störungen der grossen Planeten, insbesondere des Jupiters« [Leipzig 1875]. (Litt.: »Biogr. Leks.« VII). *Y. Fr.* **S.**

Hansen, Peter Christian Vilhelm, dansk Matematiker, er født i Kjøbenhavn 28. Maj 1844, blev Student 1865, tog Magisterkonferensen i Matematik 1869 og erhvervede 1874 den filosofiskeDoktorgrad

i samme Fag. 1887 blev han, der indtil da havde virket som Lærer i forskellige Privatskoler, ansat som Docent ved polyteknisk Læreanstalt, og 1894 udnævntes han til Professor smst. Han har tidligere fungeret som Eksaminator ved almindelig Forberedelseseksamen og er (1898) Censor ved Skoleembedseksamen i Matematik. H., der baade som Lærer og som Videnskabsmand udmærker sig ved Omhyggelighed og Nøjagtighed, har to Gange vundet Universitetets Guldmedaille og havde i Vinteren 1879—80 offentlig Understøttelse til at studere i Berlin under Weierstrass og Kronecker; nogle Afhandlinger af ham i Videnskabernes Selskabs Skrifter og Oversigter behandle ligesom hans Doktordisputats Emner fra Integralregningen. *Chr. C.*

Hansen, Robert Emil, dansk Musiker, Broder til ovenn. Agnes H., er født i Kjøbenhavn 25. Febr. 1860, fik Undervisning i Hjemmet af Faderen, Violoncellisten Karl Emilius H., og udmærkede sig ved en ualmindelig tidlig Udvikling. Kun 11 Aar gl. optraadte han offentlig paa Koncerter og forbavsede ved sin Færdighed som Violoncellist, 14 Aar gl. blev han Elev af Musikkonservatoriet, hvor han studerede 2 Aar (under Riidinger i Violoncelspil), og 17 Aar gl. ansattes han som Violoncellist i det kgl. Kapel. Senere har han en kortere Tid studeret under Fr. Neruda og udviklede sig til en meget betydelig Dygtighed paa sit Instrument. Ved Siden deraf har han udvist en afgjort Komponistbegavelse ved en Række til Dels store Kompositioner dels for Orkester (to Symfonier, to Suiter, Violoncel koncert, Pianokoncert), dels for Kammermusik (Kvartetter, Kvintet, Trio, Sonater, Solostykker m. m.), alle offentlig opførte. Forholdene i Danmark bleve ham dog for smaa i Længden, og han indstillede sig 1891 til Konkurrencen om en Violoncellistplads ved Gewandhaus-Koncerterne og Stadtteateret i Leipzig og fik Pladsen. Siden har han levet der. *A. H.*

Hansen, Sigvard Marius, dansk Landskabsmaler, er født i Kjøbenhavn 23. Maj 1859. Efter at være uddannet paa Akademiet samtidig med, at han ernærede sig som Porcelænsmaler, har han fra 1882 stadig udstillet Landskaber, mest Vinterbilleder, der ofte have gjort sig bemærkede ved deres Farvevirkning og tiltalende maleriske Behandling. Ikke faa af hans Arbejder ere udførte i Pastel; H. har tillige raderet flere større Landskabsblade, der høre til det bedste i moderne dansk Raderkunst, saaledes »Vinterlandskab« [1894], »Vinterdag ved Esrom Sø« [1896] og »Landevej i Udkanten af en Skov« [1897]. *S. M.*

Hansen, Søren Lexow, norsk Billedhugger, er født 28. Aug. 1845 paa Eker, blev Student 1866 og studerede Jura. Samtidig begyndte han at modelere under Middelthun's Vejledning og udførte en »Vala« i siddende Figur, som skaffede ham Anerkendelse som en lovende Kunstner. Han fortsatte sin Uddannelse i Dresden og Miinchen, indtil 1878, da han kom til Kjøbenhavn, hvor han en Tid arbejdede i den danske Terrakottafabrik. Her udførte han i mindre Maalestok den »Vala«, som i alt væsentligt ligger til Grund for hans senere bekendte Værk. 1879 opholdt han sig i Norge og udførte i denne Tid kun nogle mindre betydelige Arbejder. 1884—87 var han i Paris, hvor den franske Skulptur aabnede hans Øjne og drev ham til et indtrængende Naturstudium. Han udførte her sin »Vala, opstegen af Graven, bebuder Ragnarok«, et Værk af dyb Inspiration og megen Fantasi og overordentlig virkningsfuldt, og fik den udstillet 1887; den gjorde megen Opsigt og indkøbtes, foreløbig i Gips, til Nationalgaleriet i Christiania, der senere har ladet den støbe i Bronze. *Fr. O.*

Hansen, Theophilus Edvard, danskfødt østerrigsk Arkitekt, Broder til ovenn. H. C. H., født i Kjøbenhavn 13. Juli 1813, død i Wien 17. Febr. 1891. H. uddannedes under Vejledning af Hetsch og sin Broder og gennemgik Kunstakademiet, hvis lille Guldmedaille han 1835 vandt for Opgaven »et Teater«. Som ung Kunstner tegnede han allerede en Række Fortegninger for Haandværkere, hvad han fortsatte med hele sit Liv igennem, og samtidig opmaalte han Ribe Domkirke og indgav et Projekt til dens Restauration, som dog ikke blev fulgt. Da hans ældre Broder havde opnaaet en indflydelsesrig Stilling i Grækenland, og han selv ikke følte sig tilfreds med Forholdene i Danmark, søgte han Rejsestipendium og drog ned til Broderen; han fandt en rig Virksomhed i Athen og byggede bl. a. for Baron Sina Observatoriet og, langt senere, Videnskabernes Akademi, begge i ren græsk Stil. Ved Statsomvæltningen 1843 maatte han imidlertid forlade Grækenland, og atter hjalp de danske Autoriteter ham med Rejsepenge. Paa Hjemrejsen traf han sammen med den berømte tyske Arkitekt Ludwig Forster, og paa dennes Opfordring bosatte han sig i Wien, ægtede hans Datter og blev for største Delen af sit Liv bunden til Wien, hvor han fik overordentlig meget at bestille og kom til at udøve en fremragende Indflydelse paa Byens moderne Udseende. Han blev Lærer ved Kunstakademiet der, Medlem af dette og utallige udenlandske Selskaber, fejredes og hædredes paa enhver Maade og blev til sidst ophøjet til Friherre, ligesom Wien paa hans 70-aarige Fødselsdag gav en enestaaende Fest til hans Ære og anmodede ham om at vedblive med sin Lærervirksomhed trods hans høje Alder. Hans Hjem i Wien var i mange Aar et gæstfrit Tilflugtsted for alle danske rejsende. Ved hans Død holdtes en national Sørgefest over ham, og et pragtfuldt Monument opstilledes paa hans Grav. — Blandt hans talrige Pragtbygninger i Wien maa fremhæves: I byzantinsk Stil: Evangelisk Gymnasium, i Forening med Forster, 1846—49, Græsk-katolsk Kirke, paa Bekostning af Baron Sina, 1858, og det evangeliske Kirkegaardskapel. I romansk Stil: Vaabenmuseet i Arsenalet 1855. I Renaissancestil: Paladset Todesco, begyndt af Forster, 1861, Heinrichshof, et paladsagtigt Kompleks af Privatbygninger, 1861—63, Baron Sina's Palais, Epstein's Palais, Ærkehertug Vilhelm's Palais, 1865—67, Musikforeningen, 1867—70, Kunstakademiet, 1872—76, Børsen, i Forening med Tietz, 1872—77, og endelig den pompøse, imponerende Rigsdagsbygning. For Danmark kom han ikke til at spille nogen Rolle; vel hædrede det ham ved at gøre ham til Medlem af Akademiet, til Storkors af Dannebrog og ved et Kunstnerfakkeltog under hans Ophold i Danmark, samt ved at hjemkalde ham til at løse de store Opgaver: Christiansborg Slots Genopførelse, en Rigsdagsbygning og et Raadhus; men han var da allerede en gammel Mand, hans Skaberevne var

brudt, og han stod fremmed og uforstaaende over for danske Forhold. Trods hans store Evner og enestaaende Arbejdskraft og trods den fænomenale Pragt, han udfoldede i sine Bygninger, naaede han dog aldrig ud over sin Lærer Hetsch'es Opfattelse af Antikken; han forbandt Renaissance-Helheder med antikke Enkeltheder, men hans Kunst bærer et Præg, som skattedes i Wien, men som aldrig har formaaet at begejstre hans Landsmænd. (Litt.: Weilbach, »Kunstnerleks.«; »Biogr. Leks.« VII; »Allgemeine Bauzeitung«; G. Niemann og F. v. Feldegg, »Theophilos H. und seine Werke« [Wien 1893]). *E.S.*

Hansen, Wilhelm, dansk Musikhandler og -forlægger, er født i Kjøbenhavn 10. Novbr. 1821 og grundlagde 1857 sin egen Forretning, i hvilken han senere optog sine to Sønner Jonas Wilh. H., født 10. Apr. 1850 og Alfred Wilh. H., født 29. Oktbr. 1854. 1879 udvidedes Forretningen ved Tilkøb af de to ansete Musikforlag, C. C. Lose og Horneman & Erslev, og er nu det betydeligste Musikforlag i Skandinavien. 1887 oprettede Firmaet en Filialforretning i Leipzig. I Firmaets Forlagskatalog træffes Navnene paa alle danske Komponister foruden talrige fremmede, og i de senere Aar har det særlig gjort sig fortjent ved instruktive Udgaver af klassiske Værker ved fremragende Musikpædagoger. Til Musikforlaget er knyttet et eget Nodestikkeri og -trykkeri. *S. L.*

Hansen, Wolfgang Thomas, dansk Pianist, er født 22. Marts 1864 i Kjøbenhavn. Oprindelig var han bestemt for Studeringerne og begyndte paa Juraen, men hans kunstneriske Interesser vandt dog snart Overtaget. Efter en kort Tid at have torsøgt sig som Skuespiller (paa Dagmarteateret) kastede han sig med Energi over Klaverspillet. I sin Barndom havde han lært af V. Bielefeldt, senere blev C. F. E. Horneman hans Lærer. 1888—89 befandt han sig paa Studieophold i Berlin under Hans Bischoff og optraadte offentlig der og i Dresden. Efter sin Hjemkomst har han erhvervet sig Navn baade som Lærer og som Koncertspiller, og hans alvorlige musikalske Studier har givet sig Udslag i de af ham stiftede filharmoniske Soireer for Kammermusik. Et Hæfte Klaverstykker og et Hæfte Pedalstudier foreligge fra hans Haand. *A. H.*

Hansen, Botten-, se Botten-Hansen.
Hansen, Falbe, se Falbe Hansen.
Hansen, Holm-, se Holm-Hansen.
Hansen, Juel-, se Juel-Hansen.
Hansen, Koefoed-, se Koefoed-Hansen.
Hansen, Malling-, se Malling-Hansen.
Hansen, Matthison-, se Matthison-H.
Hansen, Mørk-, se Mørk-Hansen.
Hansen, Ravn-, se Ravn-Hansen.
Hansen, Sundt-, se Sundt-Hansen.
Hanser se Flynderfisk, S. 739.

Hansestæder kaldtes en Række hovedsagelig nord- og mellemtyske Stæder, forenede inden for den saakaldte Hanse eller Hanseforbundet. Dettes Formaal var væsentlig Opnaaelsen og Opretholdelsen af Privilegier i Udlandet, der regulerede Toldforholdene, sikrede Medlemmernes Handel og fritoge dem for Tidens barbariske Strandingslove; H., siges det, ere de, »der have Del i Købmændenes Rettigheder«. Et bestemt Aar for Forbundets Stiftelse kan ikke angives; det udvikler sig gradvis af ældre, mere lokale og temporære Forbindelser, og de vigtigste Faktorer ere dels de tyske Købmænds Sammenslutninger i Udlandet, dels Forbund mellem enkelte Stæder eller Stadgrupper i Moderlandet.

I Middelalderens ældre og midterste Periode var Gotland Hovedcentret for Handelen med Østeuropa. Øen blev derfor det første Sted, hvor tyske Købmænd i større Tal sloge sig ned. Alt i Beg. af 12. Aarh. træffes de i Visby og fulgte i dens Borgeres Spor til de store russiske Markeder i Novgorod, hvorfra de efterhaanden fortrængte deres Vejvisere. Snart fik de deres egen Kirke der og et med denne forbundet »Kontor« eller Faktori, senere kaldet Peterhof, hvis Styrelse dog var afhængig af de tyske Købmænd i Visby. Disse havde en fast Organisation, inden for hvilken de enkelte Stæders Borgere lededes af Oldermænd, og alt 1239 brugte denne Korporation, der omfattede ca. 30 Stæder lige fra Utrecht og Koln til Reval og Riga, sit særlige Segl. Ved Midten af 12. Aarh. fik Købmændene ligeledes Fodfæste i England, idet det paa denne Tid tillodes kølnske og andre westfalske Købmænd i London at stifte et Kompagni, en Hanse, som det kaldtes. Ordet betegner oprindelig en Skare eller en Forening, senere gik det over til at betyde Handelseneret, og for første Gang træffe vi det her brugt om Handelssammenslutninger i Udlandet. Ca. 100 Aar yngre er derimod Forbindelsen med Flandern.

I den ældre Tid havde jævnsides med Visby de westfalske Stæder med Koln i Spidsen behersket Handelen, men i Løbet af 13. Aarh. maatte de vige Pladsen for de i de germaniserede slaviske Lande langs Østersøens Sydkyst anlagte Stæder og særlig for disses Leder Liibeck. Dens gunstige Beliggenhed, dens Stilling som fri Rigsstad, dens fortrinlige Stadsret og ikke mindst dens Borgeres Energi og Handelstalent gjorde den uimodstaaelig. Forgæves søgte Koln at holde den farlige Rival ude fra London, 1267 tillodes det den at stifte en Hanse. Sejren fulgtes imidlertid snart af en Sammenslutning, og 1282 eksisterede der i England en »Alemanniens Hanse«. Paa lignende Vis gik det i Flandern, hvor tyske Købmænd 1252 fik det første fælles Privilegium; dog spores her tydelig en Tredeling inden for de forskellige Stæder, som holdt sig meget længe. Ogsaa Visby besejredes, da det trods dens Modstand 1293 bestemtes, at der fra Novgorod kun maatte appelleres til Liibeck. Det tyske Købmandskompagni i Visby, »Gotlandsfarerne«, tabte lidt efter lidt sin Betydning, og ca. 1300 stode Østersøstæderne, ledede af Liibeck, som Førere for alle nordtyske Købmænd i Udlandet.

Af ikke mindre Betydning for Hanseforbundets Udvikling end de alt nævnte Kompagniskaber var en Række Byforbund, sluttede for at regulere Møntvæsenet og Mellemhandelen, for at beskærme Territoriet eller sikre Landefreden, stundom ogsaa mod ydre Fjender. Klassiske ere i saa Henseende de talrige Forbund mellem Stæderne i Landet mellem Elben-, Trave- og Oder-Mundingerne. Disse saakaldte »slaviske« eller »vendiske« Stæder, af hvilke Wismar, Rostock, Stralsund og Greifswald vare de betydeligste, stode i det nøjeste Forhold til Liibeck, hvis Stadsret de alle havde antaget, og med hvem de fra Midten af 13. Aarh.

vare forenede ved en Række Forbund. I Fællesskab optraadte saaledes »Søstæderne«, som de hyppig kaldtes, i en Krig mod Norge (1284 ff.), hvor de kort i Forvejen havde vundet Indpas. Vigtigt var det ogsaa, at Liibeck fra gammel Tid stod paa en god Fod med Hamburg; en 1241 mellem disse Byer sluttet Traktat angaaende Forbindelsesvejen gennem Holsten er endog i Aarhundreder bleven anset for den Kim, hvoraf Hanseforbundet har udviklet sig, indtil nyere Undersøgelser have godtgjort dens rent lokale Betydning. Forbindelsen mellem de forskellige Stæder synes at være bleven noget løsnet i Beg. af 14. Aarh., men den strammes atter henimod Aarhundredets Midte, hvor man for første Gang træffer Udtrykket »Hanse« brugt om Sammenslutningen mellem alle nordtyske Stæder i Udlandet. Og snart fik Købmændene for Alvor Lejlighed til at prøve deres Kræfter, da Valdemar Atterdag 1361 erobrede Visby. Efter en første lidet heldig Krig (1361—65) sluttedes 1367 den berømte »Konføderation« i K5ln mellem ca. 70 Stæder (de »seven und seventig Hensen«), den første, og egentlig den eneste, store Fællesaktion, hvortil Forbundet nogen Sinde drev det. Ved Freden i Stralsund (1370) opnaaede man bl. a. til Garanti for Privilegiernes Overholdelse at faa Vestskaane med $^2/_3$ af Toldintraderne i Pant paa 15 Aar. Denne Fred betegner Højdepunktet af den Magt, Stæderne nogen Sinde naaede, men de mægtede ikke at hævde den store politiske Indflydelse, de havde vundet i Norden, som de derimod merkantilt endnu i lang Tid vedbleve at beherske.

Köln-Forbundet blev af den største Betydning for H. Det bestod længe efter Krigens Slutning, og ofte tænkte man paa at gøre det permanent, omdanne det til en Art Forfatning. Hanseforbundets hele Udviklingsmaade og Karakter gav det dog et ret løst og usammenhængende Præg. Der fandtes vel en fælles Organisation, men kun under store Kriser — og knapt nok da — bøjede man sig for den og optraadte i Fællesskab. Territorialt deltes Forbundet fra første Færd i 3 Grupper eller »Drittel«er: den westfalsk-preussiske med Koln, den lybske, omfattende de vendiske og pommerske Stæder, med Liibeck, og den gullandsk-livlandske med Visby som Centrum. I 16. Aarh. afløstes Tredelingen af en Firdeling i »Kvarterer«, hvor Koln, Braunschweig, Lübeck-Hamburg og Danzig, der havde arvet en Del af Visby's Magt, optraadte som Førere for henholdsvis den westfalske, sachsiske, vendiske og preussisk-livlandske Del.

I Reglen een Gang aarlig mødte Repræsentanter for de enkelte Stæder — dog langtfra alle — paa »Hansedage«, hvor der fattedes fælles Beslutninger, »Recesser«, som de kaldtes fra ca. 1360. Overtrædelse af disse straffedes med Udstødelse af Forbundet, »Verhansung«, og de fælles Udgifter til Krig o. 1. dækkedes af en i Stæderne hævet Udførselsafgift, »Pundtolden«, der vistnok første Gang forekommer 1361. Beslutningerne vare dog kun merkantilt og ikke politisk bindende for Medlemmerne, og i det hele taget var Forbundets Karakter udpræget fredelig; de enkelte Stæder, ikke Forbundet, optræde som krigsførende, saaledes over for Danmark særlig de vendiske. Det var en ren og skær Købmandsforening, der kun yderst nødig greb til Vaaben, idet man foretrak at ramme Fjenden med Handelsspærringer. »Det gaa, som det vil«, hedder det engang paa et kritisk Tidspunkt, »orloge ville vi ikke«. Lige saa lidt blandede det sig, som f. Eks. de sydtyske Stæder, i Tyskland's indre Politik. Liibeck stod, om end ikke uanfægtet, stadig som den egentlige Leder. Der holdtes de fleste Hansedage, der opbevaredes Arkivet, og derfra besørgedes en stor Del af Korrespondancen. Faste Stationer i Udlandet vare de saakaldte »Kontorer« eller Stabelpladser i Novgorod (Peterhof), Bergen, London (Stahlhof, s. d., anlagt ca. 1320) og Brügge. I disse Faktorier levede Købmændene næsten i klosterlig Tugt og ugifte (»Pebersvende«), medens strenge Love paa det nøjeste regulerede Forholdet til Byens Borgere og lænkebandt Handelen. Var Kontoret i Bergen end det yngste — fra Midten af 14. Aarh. —, blev det vel nok det Sted, hvor Hanse'n bed sig bedst fat, og i det hele taget led Norden stærkt under deres Handelstyranni, der maatte hemme Fremvæksten af en national Borgerstand eller knuse de Spirer til en saadan, der alt fandtes. Størst synes deres Indflydelse at have været i Sverige; Stockholm regnedes saaledes en Tid lang med til Forbundet, og i flere af Byerne skulde Halvdelen af Byraadet være Tyskere. Det Land, med hvilket de traadte i den livligste politiske Forbindelse, var dog Danmark, der jo beherskede Færdselsvejene mellem Nordsø og Østersø. Foruden dette, der især over for de vendiske Stæder maatte give dets Politik stor Betydning, kom ogsaa de store, med Sildefiskerierne forbundne Markeder, der holdtes ved Skanør og Falsterbo mellem Jakobs- og Mikkelsdag (25. Juli-29. Septbr.), og i hvilke saa godt som alle Kystbyerne deltoge.

H.'s Blomstringsperiode falder i 13. og 14. Aarh. Og alt da begyndte de første Opløsningsspirer at vise sig indenfra, idet Byernes lavere Befolkning, Haandværkslavene, rejste sig mod det hidtil enevældige Købmandspatriciat og ofte tiltvang sig Adgang til Byraadet. De indre Uroligheder, der hyppig antoge en blodig Karakter, maatte svække Stædernes Kraft, men langt farligere blev Striden mellem de enkelte Elementer, af hvilke det vidtstrakte Forbund var sammensat, og hvis Interesser ofte maatte være hverandres diametralt modsatte. I Novgorod stredes saaledes de vendiske Stæder med de livlandske, men tilsammen gik man mod Preusserne, der en Tid lang helt brød ud og dannede et Særkontor i Kovno. Af ulige større Dimensioner var dog Striden mellem Østersøbyerne, »Østerlingerne«, og de nederlandske Byer eller »Zuydersø-Stæderne«, hvem de førstnævnte vilde holde ude fra den indbringende Fragtfart paa Østersøen, Handelen paa Bergen og de skaanske Markeder. Flere Gange i Løbet af 15. Aarh. kom det til aaben Fejde mellem de to Grupper, men lidt efter lidt vandt Nederlandene dog frem, især efter at de havde faaet en stærk Støtte i det mægtige Hertugdømme Burgund, i hvilket de 1432 indlemmedes. Thi H.'s Akilles-Hæl var Misforholdet mellem deres merkantile og politiske Magt, og fra de tyske Fyrster var der ingen Hjælp at haabe; tværtimod betragtede Byerne dem snarere som deres svorne Fjender. Derfor mægtede de ikke at hævde deres overlegne Stilling over for det kraftigere nationale Kongedømme, der i Løbet af 15. og 16. Aarh. skabtes i Nord-

og Vesteuropa, og hos hvilket Borgerstanden fandt Støtte. Ivan den Grusomme erobrede 1474 Novgorod og lukkede 1494 Peterhof, og selv om det genaabnedes 1514, var dets Glans dog forsvunden. I Danmark begyndte en mere planmæssig Modstand mod de vendiske Stæder og en dertil svarende Begunstigelse af Nederlænderne først under Hans og Christian II. En kortvarig Triumf opnaaede de vel ved denne Konges Fordrivelse 1523; men Gustaf Vasa ophævede deres Privilegier i Sverige, og Jørgen Wullenwever's dristige Forsøg paa gennem Grevens Fejde (s. d.) atter at skaffe Liibeck Overmagten i Norden og knuse Nederlændernes Konkurrence led Skibbrud. 1560 ophævedes Kontorets Monopol i Bergen, hvor Købmændene havde huseret slemt; derved frigaves de vigtige Nordlandsfiskerier, og selv om Stæderne end stadig beholdt ret store Privilegier i Danmark og Norge, var deres Handelsenevælde dog brudt. Modsat i Norden fandtes der fra ældre Tid en ret kraftig Borgerstand i England, og fra 15. Aarh. gjorde de engelske *Merchant adventures* (s. d.) Hanseaterne Rangen stridig. Under Tudorernes stærke Regimente faldt det ene af deres Privilegier efter det andet, indtil Dronning Elisabeth lukkede Stahlhof. Ogsaa de sydtyske Byer, der stode i livlig Forbindelse med Italien, senere tillige med Spanien og Portugal, bleve farlige Konkurrenter, og Antwerpen, hvor Handelen ikke hemmedes af et Kontor, afløste Briigge som Stabelplads for indiske og oversøiske Varer. 1545 flyttedes Kontoret endog derhen, men Schelde-Spærringen under den nederlandske Frihedskrig ødelagde for en Tid lang alt Handelsliv. Hertil kom endelig, at Verdenshandelen ved de store Opdagelser i 15. Aarh. lededes ind paa ny Baner og hurtig faldt i Hænderne paa H.'s værste Fjender, Hollænderne og Englænderne, medens de selv paa en Undtagelse nær — Hamburg — paa Grund af deres noget afsides Beliggenhed og begyndende Stagnation ikke mægtede at tage Kampen op. Efter Midten af 16. Aarh. førte Hanseforbundet derfor i det hele en hensygnende Tilværelse. 1604 yde kun 14 Stæder Bidrag, og Forsøgene paa at skabe en Forbundskasse og derigennem en fastere Organisation *maatte* opgives 1614, efter at man 1609 mistroisk havde afvist et Forbundsforslag fra de nederlandske Fristater. Trediveaarskrigen gav Stædernes Velstand Dødsstødet, og om end der 1628—29 var Planer oppe om et stort spansk-hanseatisk Handelsforbund, og flere af Forbundets Privilegier anerkendtes ved den westfalske Fred (1648), bestod det faktisk kun af de tre Fristæder Liibeck, Hamburg og Bremen, der endnu stadig føre Titelen Hansestad.

Uden nogen Sinde formelt at være ophævet maa Hanseforbundet dog siges at ophøre 1669, da der holdtes den sidste], yderst svagt besøgte Hansedag. (Litt.: Sartorius, »Gesch. d. hanseat. Bundes« [3 Bd., Göttingen 1802—08, delvis forældet]; Sartorius-Lappenberg, »Urkundl. Gesch. d. Ursprung d. deutschen Hansa« [2 Bd., Hamburg 1830, forældet]; Handelmann, »Die lezten Zeiten hans. Ubermacht im skandin. Norden« [Kiel 1853]; Barthold, »Gesch. d. deutschen Hansa« [3 Bd., ny Udg. Leipzig 1862]; Schäfer, »Die Hansa und König Waldemar« [Jena 1879, med en god Oversigt over Forbundets Udvikling]; W. Christensen, »Unionskongerne og H.« [Kbhvn. 1895]. En Mængde Bidrag findes desuden i Tidsskriftet »Hans. Geschichtsblätter« [Leipzig 1871 *S.]*. Af Kilder kunne fremhæves den store, af *München-Akademiet* udgivne Samling af Hanserecesser 1256—1530 [i 3 Hovedafd., Leipzig 1870 ff.]; »Hans. Urkundenbuch« [Halle 1876 ff.]; »Hans. Inventar« [Leipzig 1896 ff.] og »Hans. Geschichtsquellen« [Halle 1875 ff.], hvis 4. Bind handler om de skaanske Fiskerier og Markeder). *M. M.*

Hans Hendrik, Grønlænder, født i Fiskernæs. Han har været engageret som Jæger og Hundekusk til efterfølgende Ekspeditioner til Smith Sund: Kané's Ekspedition 1853 — 55, Haye's Ekspedition 1860—61, Hall's Ekspedition 1871—73 og Nare's Ekspedition 1875—76. Han er af alle rost som en fortrinlig Jæger og Hundekusk og har i høj Grad bidraget til, at Ekspeditionerne ikke have lidt større Nød og Tab, end de have gjort. Særlig skal nævnes den uvurderlige Tjeneste, han gjorde de skibbrudne af Hall's Ekspedition, der i Løbet af Vinteren drev paa en Isskodse fra $77^1/_2{}^0$ til $53^1/_2{}^0$ n. Br., en Strækning paa ca. 3,000 Km., indtil de 30. Apr. 1873 bleve optagne af en amerikansk Damper, efter at de havde tilbragt $6^1/_2$ Maaned paa Isen. At alle disse Folk kom lykkelige fra denne mærkværdige Rejse, derfor kunde de udelukkende takke H. H. og Eskimoen Joe. Thi uden deres store Duelighed i at fange Sæler maatte de skibbrudne snart have bukket under for Sult og Kulde. Endelig var han paa den anden Dickson'ske Ekspedition til Grønland 1883 Lods med »Sofia« fra Godhavn til Kap York. *G. F. H.*

Hans Hospital, St., se St. Hans Hospital.

Hanslick, Eduard, tysk Musikforfatter, er født I-I. Septbr. 1825 i Prag. H. studerede oprindelig Retsvidenskab og tog Doktorgraden heri ved Wien's Universitet. Hans Musikinteresse var imidlertid medfødt, og gennem Virksomhed som Kritiker ved »Wiener-Zeitung« (fra 1848) og senere ved forskellige Musiktidender og »Die Presse« førtes H. over til snart kun at beskæftige sig med Musik. Hans Artikler udmærkede sig ved Klarhed og elegant, ofte ondskabsfuldt Vid, og et anset Navn vandt han sig gennem det æstetiske Arbejde: »Vom Musikalisch-Schönen« [1854, ofte paa ny oplagt og oversat paa flere Sprog, bl. a. ogsaa paa Dansk og Norsk]. Trods Ensidigheden og Begrænsningen i Forfatterens Syn og trods de Postulater, ud fra hvilke han ofte dokumenterer, har dette Skrift den Fortjeneste at have ført den musikæstetiske Betragtning tilbage fra tidligere Fantasteri og taaget Filosoferen til et mere rationelt Grundlag. Skriftet blev ved sin Fremkomst stærkt imødegaaet, bl. a. af Ambros; men de fleste senere Musikæstetikere have taget Udgangspunkt fra det, selv om kun faa af dem ubetinget have godkendt dets Hovedsynspunkter. Fra 1861 har H. været Professor ved Wien's Universitet, og 1864 tiltraadte han »Neue freie Presses« Redaktion og skriver endnu (1898) dette Blads Musikfeuilleton, der navnlig tidligere spillede en vis Rolle i den tyske Musikverden. Som Kritiker er H. udpræget konservativ; særlig Opsigt vakte i sin Tid hans ihærdige, med alle Midler førte, ofte vittige, men selvfølgelig haabløse Kamp mod Wagner's Værker. Med større Held har H. senere bekæmpet A. Bruckner, medens han til Gengæld var en varm og utrættelig Talsmand for Brahms. H, har udgivet en

»neget fortjenstfuld: »Geschichte d. Konzertwesens in Wien« [1869] og samlet sine talrige Kritikker og Opsatser i Bøger som »Aus dem Konzertsaal«, »Die moderne Oper« (Fællestitel for flere Bind), »Musikalische Stationen«, »Suiten« etc. En Del af H.'s Artikler ere oversatte paa Dansk af E. Gigas under Titelen »Fra Opera og Koncertsal« [Kbhvn. 1887]. *W. B.*

Hansom [hä'nsəm] (eng.), høj, tohjulet og halvlukket Vogn med højt Kuskesæde bag. Navnet stammer fra Opfinderen, den engelske Arkitekt Jos. H. (1803—82). *C. G. B.*

Haussen, Georg, tysk Nationaløkonom, Statistiker og navnlig Agrarhistoriker, født 31. Maj 1809 i Hamburg, død 19. Decbr. 1894 i Gottingen. Da hans Forældre vare fra Slesvig, betragtede han stedse dette Land som sit egentlige Fædreland. 1834—37 levede han i Kjøbenhavn, hvorfra han vendte tilbage til Kiel som Professor i Nationaløkonomi og Statistik; 1842 fulgte han en Kaldelse til Leipzig, kom 1848 til Göttingen's og 1860 til Berlin's Universitet, men gik dog 1869 tilbage til sin tidligere Lærestol i Gottingen. Foruden en stor Mængde i Fagtidsskrifter spredte Afhandlinger skrev H. en Række fortræffelige Monografier, overvejende af agrarhistorisk og agrarpolitisk Indhold. Et sigtet og suppleret Resumé af hans herhenhørende Arbejder foreligger i det klassisk mesterlige og betydningsfulde Værk »Agrarhistorische Abhandlungen« [2 Bd., Leipzig 1880—84]). *K.V.H.*

Hanssen (Nørremølle), Hans Peter, sønderjydsk Politiker, er født paa Gaarden Nørremølle i Sundeved 21. Febr. 1862. Han er udgaaet fra en gammel sundevedsk Storbondeslægt og fra Barndommen af stærkt paavirket af aandelige og nationale Interesser, først og fremmest selvfølgelig af dem, der knyttede sig til den i hans Hjemstavn standende Strid mellem Dansk og Tysk. Tidlig følte han Trang til at klare sig, hvilke Fremtidsbetingelser den danske Nationalitet under de bestaaende Forhold havde i Sønderjylland, om den under det fremmede Herredømme var dømt til Undergang, eller om den lod sig fæstne og udvikle, uden Hensyn til hvorledes de ydre politiske Forhold maatte stille sig. For at kunne besvare disse Spørgsmaal og dygtiggøre sig til personlig Deltagelse i Kampen maatte han ved Selvsyn lære saavel dansk som tysk Kultur at kende i Brændpunkterne, og dette opnaaede han gennem en flerraarig fri Uddannelse i begge Lande. Han har gennemgaaet Askov Højskole og i Kjøbenhavn hørt Forelæsninger ved Universitetet og færdedes i de forskelligste politiske og litterære Kredse, hvor han knyttede talrige Forbindelser, men han har lige saa vel anset det for nødvendigt at besøge Universiteterne i Leipzig og Berlin og at sætte sig ind i tysk Aandsliv og Politik. Han vandt den Overbevisning, at den blotte Protestpolitik intet førte til, og sluttede sig ubetinget til dem, der, med Bevarelse af Fremtidshaabet, vilde sætte alt Arbejde ind paa at værne og udvikle den danske Nationalitet i Sønderjylland under de engang givne Forhold. Efter at have endt sine Vandreaar tog H. kraftig fat paa Organisations- og Agitationsarbejdet i sin Hjemstavn og vandt snart en fremtrædende Plads blandt den danske Sags Forkæmpere. Han har skabt og indtil nu (1898) som Sekretær i det væsentlige ledet den store nordslesvigske Vælgerforening og er saaledes bleven Hovedmanden for det daglige politiske Arbejde mellem Sønderjylland's danske Befolkning. Desuden har han udfoldet en betydningsfuld Virksomhed som Foredragsholder omkring i hele Sønderjylland og lejlighedsvis ogsaa i Kongeriget. Ad litterær Vej har han virket som Medudgiver af »Sønderjydske Aarbøger« og ved forskellige mindre Skrifter om de danske Sønderjyders retslige og nationale Stilling. Fra 1893 er han tillige Redaktør og Udgiver af Dagbladet »Hejmdal« i Haderslev, og 1896 valgtes han til Landdagsmedlem for Sønderborg-Aabenraa-Kredsen. *N. N.*

Hanssen, Klaus, norsk Læge, Broder til ovenn. A. M. H., er født i Bergen 23. Maj 1844, blev Student 1865, cand. med. 1872 og har (1898) siden været bosat i Bergen som praktiserende Læge. H. er en af Stifterne af »Den norske Lægeforening«, hvis Præsident han har været ved flere Møder, ligesom han var en af Præsidenterne ved den nordiske Kongres for indre Medicin i Goteborg 1896. I Bergen har han i mange Aar deltaget i den kommunale Styrelse, hvorhos han 1886—94 var Byens Stortingssuppleant. Efter Opdrag af Justitsdepartementet har han sammen med M. Holmboe udarbejdet det »Forslag til offentlige Foranstaltninger mod Tuberkulosen« [1896], som i alt væsentligt er lagt til Grund for Regeringens om dette Emne for Stortinget 1898 fremsatte Lovforslag. I norske Fagjournaler, hvoriblandt i »Medicinsk Revue«, hvis Medudgiver han har været siden dens Oprettelse 1884, samt i den norske Lægeforenings Forhandlinger ere adskillige Afhandlinger og Foredrag af ham trykte. *J. B. H.*

Hanssen, Nis, en Bondesøn fra Tønder-Egnen, født 15. Novbr. 1808, død 18. Maj 1866, var blandt de første til i Dagspressen at slaa til Lyd for det danske Sprog i Sønderjylland og afgav 1841 flere Beretninger til Christian VIII om Sprogforholdene der, blev 1842 Lærer ved Aarhus Katedralskole, oprettede 1845 et Landvæsensinstitut i Hastrup og blev 1848 Lærer ved Odense Realskole, 1849 tillige Redaktør af »Fyn's Avis«, 1853 Sognepræst til Nørre Felding og Tvis, 1859 til Sottrup i Sundeved. *H.-L.*

Hansson, Agnete, født Schibsted, norsk Skuespillerinde, er født 21. Septbr. 1868, debuterede paa Christiania Teater 30. Apr. 1891 som Valborg i »En Fallit«, men gik 1893 over til det da oprettede Karl Johans Teater, hvor hun fik et større Repertoire og i flere Roller, deriblandt Titelrollen i Ludvig Fulda's »Slavinden«, lagde særligt Anlæg for Dagen for det egentlige Karakterfag. 1895 tog hun Engagement ved Bergen's nationale Scene, blandt hvis kvindelige Personale hun for Tiden (1898) indtager en fremragende Plads, og hvor hun bl. a. har spillet Titelrollerne i »Madame Sans-Gêne« og »Maria Stuart i Skotland«. 1896 ægtede hun nedenn. Olaf H. *T. B.*

Hansson, 1) Ola, svensk Forfatter, er født i Honsinge (Skaane) 12. Novbr. 1860, blev Student i Lund 1881 og har senere af det Liv, han da levede, givet et livligt, om end ensidigt Billede i Romanen »Rejsen hjem« [1894]. Fra Lund begav han sig til Stockholm, som han imidlertid efter nogle Aars Forløb forlod for at be-

give sig til Tyskland, hvor han siden 1887 har været bosat. — H. debuterede 1884 med et Hæfte »Dikter«; 1885 fulgte »Literära Silhouetter« og »Notturno«, 1887 »Sensitiva amorosa« [overs. paa Dansk 1890 i » Skæbnenoveller« j og 1892 »Ung Ofeg's visor«. I disse sidste viste H., der i rigtig Rækkefølge havde gennemløbet alle de forskellige Faser i Tidens litterære Udvikling, sig som en varm Tilhænger af Nietzsche. Af H.'s Romaner og Novellesamlinger skulle nævnes: »Fru Esther Bruce« [1893, overs. paa Norsk] og »Karlekens trångmål« [1892]. Som Kritiker ledes han ofte af en fint forstaaende Følelse for de Foreteelser, han skildrer. Dette fremgaar særlig af hans Arbejde » Das junge Skandinavien« [1891], hvor han har tegnet Jacobsen, Strindberg og Garborg, saavel som af hans sidste Bog: »Kåserier i Mystik« [1897], i hvilken han bl. a. har givet en sympatetisk Fremstilling af Böcklin. *L. W—U.*

2) Laura, født Mohr, ovenn.'s Hustru, er født 1. Maj 1854 i Riga (dansk Fader, tysk Moder). Under Pseudonymet Laura Marholm har hun foruden to Dramaer skrevet flere Essays (der altid udgives samtidig paa Tysk og et nordisk Sprog), af hvilke de vigtigste ere »Kvindernes Bog« [Chra. 1894], »Vi Kvinder og vore Digtere« [Chra. 1896] og »Till qvinnans psykologi« [Stockholm 1898]. Hun viser sig i disse som en varm og aandfuld Modstander af Mandsegoismen og den moderne Kvindes Udvikling henimod det mandfolkeagtige. *J. B. H.*

Hansson, Olaf, norsk Skuespiller, er født 28. Juli 1856 paa Eker, debuterede paa Bergen's nationale Scene 12. Febr. 1877 som Cæsar Poligny i »Ude og hjemme« og havde som sin anden Debut Stensgaard i »De Unges Forbund«. Det følgende Aar fik han Engagement ved Christiania Teater, som han imidlertid forlod 1883 for at overtage Redaktionen af »Kristiania Intelligentssedler«. Redaktionsvirksomheden opgav han dog snart, og efter 1885 paa ny at have optraadt som Gæst paa Christiania Teater tog han Engagement ved et omrejsende Selskab og spillede 1886 igen i Bergen. Da Bjørn Bjørnson i Efteraaret 1886 havde overtaget den artistiske Ledelse af Christiania Teater, knyttedes H. atter til dette, hvor han nu fik et betydeligt Antal Roller, hvori han viste sig som en baade intelligent og rutineret Skuespiller, der ved sit Lune og sin fortræffelige, fint pointerede Replikbehandling fornemmelig var anvendelig i Ræsonnørfaget og i Farcen, medens han tillige i Roller som Bellac i »Den kedelige Verden«, Repholdt i »Et Besøg«, Bastian Monsen i »De Unges Forbund«, Helmer i »Et Dukkehjem«, Rektor Kroll i »Rosmersholm« og Assessor Brack i »Hedda Gabler« lagde for Dagen, at hans Talent ogsaa formaaede at omfatte større Opgaver. I den sidste Tid virkede han tillige som Sceneinstruktør ved Christiania Teater, som han atter forlod i Efteraaret 1893 for at tiltræde Ledelsen af det da oprettede Karl Johans Teater i Christiania, og da dette efter nogle Sæsoner maatte indstille sin Virksomhed, fik han Ansættelse som Chef ved den nationale Scene i Bergen, hvilken Stilling han endnu (1898) beklæder. *T. B.*

Hansson, Thora, født Neelsen, norsk Skuespillerinde, er født 2. Decbr. 1850 i Christiania, paa hvis Teater hun debuterede 17. Decbr. 1871 som Regisse i »Svend Dyrings Hus«, og hvortil hun (1898) siden uafbrudt har været knyttet. Ligesom hendes Debutrolle tilhørte det romantiske Drama, saaledes har H. ogsaa senere udført ikke faa Roller inden for denne Genre; men det er dog især i den moderne Salonkomedie og det borgerlige Drama, hun har fundet Anvendelse for sine Evner og vist sig som en intelligent og talentfuld Skuespillerinde. Af hendes Roller kunne særlig nævnes Ofelia i »Hamlet«, Jolanthe i »Kong Renés Datter«, Abigael i »Ambrosius«, Zicka i »Dora«, Jeanne Raymond i »Den kedelige Verden« og Claire i »Fabrikanten«. I det norske Samfundsdrama har hun spillet Fru Bernick i »Samfundets Støtter«, Birgit Rømer i »Geografi og Kærlighed«, Rottejomfruen i »Lille Eyolf« og Oldemor i »Leonarda«, en Rolle, hvoraf hun, ihvorvel den er enestaaende i hendes Repertoire, har skabt en meget karakteristisk og virkningsfuld Figur. *T. B.*

Hans Spandemager se Spandemager.

Hansted Aa, Vandløb i det østlige Jylland, Aarhus Amt, løber mod Sydøst og falder ud i det inderste af Horsens Fjord lige N. f. Byen Horsens. Den danner paa et Stykke Grænsen mellem Vor Herred paa den ene og Nim og Hatting Herreder paa den anden Side. *H. W.*

Hanstedgaard i Vor Herred, umiddelbart uden for Horsens (mod Nord), oprindelig en Herregaard, der alt forekommer i Kong Valdemar's Jordebog. 1691 købte Anders Thonboe den; han byggede en ny Hovedbygning 1694, og hans Enke Dorothea Hansdatter skænkede den ved sin Død til den Stiftelse for »24 Fattige, gamle Husarme og vanføre Mennesker«, som hun 1705 (12. Maj) havde oprettet i Hansted By. Testamente af 10. Maj 1710. Den nugældende Fundats er af 10. Oktbr. 1870. Efter denne yder Stiftelsen Hjælp dels i, dels uden for samme. I Stiftelsen optages nu 60 Lemmer, ordentligvis 24 Mænd og 36 Kvinder, værdige trængende uden Hensyn til Hjemsted og Forsørgelseskommune. Trængende fra det til Stiftelsen hørende Gods have Fortrinsret. Lemmerne nyde fuld Kost og have Husly, Lys, Varme og Vadsk. Uden for Stiftelsen ydes Hjælp til 325 Personer, saaledes at 50 faa 200 Kr. aarlig, 125 faa 100 og 150 faa 50 Kr. aarlig. Direktionen bestaar af Stiftamtmanden og Biskoppen over Aarhus Stift. Ved Udgangen af 1896 udgjorde Stiftelsens rentebærende Kapital 1,219,818 Kr. 830. *B. L.*

Hansteen, Asta, norsk Forkæmperinde for Kvindesagen, nedenn. C. H.'s Datter, er født i Christiania 10. Decbr. 1824. H., der oprindelig og med Held uddannede sig for Malerkunsten — et af hende malet Portræt af Faderen er indlemmet i det norske Nationalgaleri —, opgav denne for, fra 1870'ernes Begyndelse, at vie sig til det praktisk agitatoriske, i hine Dage opsigtsvækkende og ofte latterliggjorte Arbejde for Kvindesagen ved Foredrag (saaledes i Foraaret 1878 i Kjøbenhavn) og publicistisk Virksomhed. 1880 udvandrede hun til Amerika (Boston), hvorfra hun 1889 vendte tilbage til Christiania, hvor hun senere har levet mere tilbagetrukken. Sine Tanker om Kvinden og hendes Stilling har hun nedlagt i adskillige Blad- og Tidsskriftartikler foruden i et filosofisk Skrift, »Kvinden, skabt i Guds Billede«, hvis første og eneste Hæfte udkom 1878. *K. V. H.*

Hansteen, Barthold, norsk Botaniker, er født i Christiania 6. Marts 1869. Han blev Student

1888 og har efter Kandidateksamen udelukkende studeret Botanik. Han studerede først Saltvandsalger, senere Planteanatomi. 1892 foretog han med offentligt Stipendium en Rejse til Leipzig for at studere Plantefysiologi og udgav der »Uber die Ursachen der Entleerung der Reservestoffe aus Samen« [»Flora« 1894, »Erg'ånzungsband«]; paa Hjemrejsen besøgte han forskellige landbrugsvidenskabelige Forsøgsstationer i Tyskland, Danmark og Sverige. Sommeren 1893 blev han Lærer i Botanik ved Aas højere Landbrugsskole. Senere har han foretaget Rejser i landbrugsbotanisk Øjemed i de norske Højfjælde samt syslet med Undersøgelser over Æggehvidedannelsen i Planterne, hvorover dog endnu (1898) kun et foreløbigt Arbejde er offentliggjort i »Berichte d. deutschen botanischen Gesellschaft« XIV [Berlin 1896]. Ellers ere hans Afhandlinger over Alger, Planteanatomi o. s. v. trykte i norske og tyske Fagjournaler. *N. W.*

Hansteen, Christopher, norsk Astronom og Magnetiker, født 26. Septbr. 1784 i Christiania, død 15. Apr. 1873 smst. Han blev Student 1802, valgte Jura til Brødstudium, men nødtes snart til at tage Ansættelse som Hovmester for en ung Adelsmand, der skulde studere i Sorø. 1806 blev H. ansat som Lærer i Matematik ved Latinskolen i Frederiksborg, hvorved hans økonomiske Eksistens var sikret, og det var nu hans Agt at fortsætte det juridiske Studium, hvortil han rigtignok havde liden Lyst. Men ved et Tilfælde bragtes han til at sysle med Konstruktionen af Jordglober, hvorved hans gode matematiske Kundskaber kom ham til Nytte; samtidig modtog Skolen som Gave et Par svenske Glober, paa hvilke der var afsat nogle magnetiske Kurver; disse tiltrak sig hans Interesse og gav den ydre Anledning til hans betydningsfulde magnetiske Undersøgelser, som fik sit første videnskabelige Stempel ved hans Besvarelse af den af del kgl. danske Videnskabernes Selskab stillede Prisopgave: »Kan man forklare alle Jordens magnetiske Særsyn af en enkelt Magnetakse, eller nødes man til at antage flere?« Prisen blev tildelt H., som i sin Af handling paaviste Nødvendighed en af at antage, at der var 2 Magnetakser. Dette gav tillige Anledning til, at han 1813 blev opført blandt Kandidaterne til en af Lærerposterne ved det ny norske Universitet; han fritoges derfor i Maj s. A. for sine Embedsforretninger ved Latinskolen og fik Tilladelse til at opholde sig et Aar i Kjøbenhavn for at forberede sig til sin ny Virksomhed. 1814 tiltraadte H. sin Stilling ved Universitetet, ved hvilket han 1816 blev udnævnt til Professor i Astronomi og anvendt Matematik, men forbandt hermed flere andre Hverv; saaledes var han Lærer i anvendt Matematik og Astronomi ved den militære Højskole fra dens Oprettelse til 1849, i mere end 50 Aar (1817—72) Direktør for den geografiske Opmaaling, Medlem af Tilsynskommissionen for Rigets Maal og Vægt, af Tilsynskomiteen med private Forsørgelses- og Understøttelsesselskaber, af Direktionen for det kgl. Selskab for Norge's Vel, Medlem og til sidst Formand i Direktionen for den kgl. Kunst- og Tegneskole m. fl. 26. Oktbr. 1856 fejrede H. sit 50 Aars Embedsjubilæum, til hvilket Universitetet til hans Ære lod præge en Medaille i Guld; Aaret efter blev han fritagen for at holde Forelæsninger, og 1861 fik han paa Ansøgning Afsked.

Straks efter, at H. var kommen til Christiania, søgte han med de tarvelige Midler, som stode til hans Raadighed, at skaffe Byen en ordentlig Tid og lod sig derfor indrette et interimistisk Observatorium paa Vippetangen, forsynet med middelmaadige Instrumenter. I »Astr. Nachr.« har han publiceret talrige Observationer fra denne Tid og bragt i Forslag forskellige Observationsmetoder; af disse bør især fremhæves hans »Methode mittelst des Durchganges des Polarsterns und eines Bessel'schen Sterns durch denselben Vertikal die Zeit zu bestimmen« [Bd. VI], der senere er bearbejdet videre af Bohnenberger, og som i den sidste Tid ved Dollen (s. d.) har vundet en vis Navnkundighed. Fra denne Tid ere ogsaa hans 2 Lærebøger i Astronomi. Med det ny Observatoriums Instrumenter kom H. ikke til at anstille nogen større Iagttagelsesrække; thi hans magnetiske Studier lagde mere og mere Beslag paa hans Tid, og tillige kom han paa Grund af sine tidligere magnetiske Undersøgelser til at staa i Spidsen for alle den Slags Studier; alle Observationer bleve nemlig sendte til ham som til et almindeligt Kontor for magnetiske Iagttagelser, hvor de bleve beregnede og publicerede. Han kom derfor til at udrette mindre som Astronom end som Fysiker. Sin astronomiske Virksomhed indskrænkede han hovedsagelig til Redaktion af Almanakken (1815—62) og til Publikation af mere populære astronomiske Artikler i »Norsk Folkekalender« (1847—56) og »Magazin for Naturvidenskaberne«, i hvis Grundlæggelse han deltog 1822, og af hvis første 8 Bind han var Medudgiver. lians eneste større astronomiske Publikation fra den senere Tid er foruden Universitetsprogrammet for 1849 »Beschreibung und Lage der Universitäts-Sternwarte in Christiania«, som han udgav sammen med Fearnley, hans i »Saml. til det norske Folks Sprog og Historie« I og II offentliggjorte Diskussion af den hos Snorre omtalte Solformørkelse under Stiklestad-Slaget. H. fandt ved sin Beregning, at Olafs Dødsdag, som altid var bleven henlagt til 29. Juli 1030, maatte højtideligholdes 31. Aug., thi den Dag gik der 1030 en total Solformørkelse over Værdalen. Dette Arbejde af H. har haft ikke liden Betydning for Astronomien og Historien, thi gennem dette blev Opmærksomheden henledet paa de i historiske Annaler optegnede Meddelelser om tidligere under historiske Begivenheder indtrufne Formørkelser. Selve Formørkelsen har vundet en vis Navnkundighed ved, at de senere historiske Undersøgelser have godtgjort, at Snorre fejlagtig har henlagt disse to Ting — Slaget og Formørkelsen — til en og samme Dag.

Som ovenfor nævnt besvarede H. det kgl. danske Videnskabernes Selskabs magnetiske Prisopgave for 1811, men paa Grund af Landets forstyrrede Pengevæsen kunde hans Afhandling ikke blive trykt paa Selskabets Bekostning, og først 1819 udkom Skriftet i udvidet Skikkelse paa Tysk med Understøttelse af Karl Johan under Titel: »Untersuchungen über den Magnetismus der Erde« I (Tekst og Atlas). I dette fundamentale Værk, som det var H.'s Mening skulde efterfølges af 2. Del indeholdende Undersøgelser over Nordlyset (paa Grund af det store Tab, Udgivelsen af I. Del havde forvoldt H., hindredes han i at afslutte Værket), behandler han kritisk det da foreliggende

Materiale over Jordmagnetismen, undersøger eksperimentelt Magnetismens Fordeling i en Magnet og Magnetens Virkning paa en Pol og paa en anden Magnet; dernæst undersøges, om Jordmagnetismen kan forklares ved Antagelse af 1 eller 2 Magneter i Jordens Indre, og til sidst behandles Magnetnaalens daglige Bevægelse. Det er de samme Metoder, som snart efter i Gauss'es (s. d.) Hænder, men under Paavirkning af H.'s Forarbejder, uddannedes til en høj Grad af Fuldkommenhed, ligesom denne ogsaa viste, at H.'s Antagelse af Tilstedeværelsen af 2 Jordmagneter, hvis Sydpoler vare rettede mod de to Punkter paa den nordlige Halvkugle, hvor Intensiteten har sit Maksimum, ikke paa langt nær var skikket til at forklare alle de stedfindende jordmagnetiske Fænomener, men at meget mere hver enkelt Partikel af Jorden maa betragtes som en Magnet, og at den Virkning, man paa et enkelt Sted iagttager, er Resultanten af Virkningerne af alle Jordens magnetiske Partikler. Da H.'s Værk udkom, manglede man magnetiske Observationer fra store Partier af Jorden; navnlig havde man kun ganske faa Bestemmelser af Jordmagnetismens Intensitet. Ved forskellige Rejser saavel i de skandinaviske Lande (1821 til Bergen, 1825 rundt om den bottniske Bugt til Finland og tilbage over Åbo og Stockholm) som udenlands, saaledes til Paris og London 1819, for at bestemme Intensiteten og ved at samle de i andre Egne af Jorden af rejsende som de Rossel, Humboldt og Sabine foretagne Intensitetsbestemmelser sattes H. i Stand til 1826 at udgive det første nogenlunde fuldstændige Kort over Intensiteten.

Efter H.'s Anskuelse maatte Jorden have 4 magnetiske Poler; paa den nordlige Halvkugle findes den ene Pol i det nordøstlige Amerika, og den anden og svagere Pol maatte efter hans Beregning ligge i Sibirien, et da for største Delen magnetisk *terra incognita.* Paa Grund af den store Vigtighed ved at faa undersøgt dette Land begyndte H. allerede i de første Aar efter Udgivelsen af sit Hovedværk at arbejde paa at faa en Rejse derhen i Stand. 1823 fik han Karl Johan til at interessere sig for denne Sag, og 1827 bevilgede Stortinget enstemmig den forlangte Sum. Det videnskabelige Udbytte af Rejsen, der varede 2 Aar (1828—30), har H. nedlagt i »Resultate magnetischer, astronomischer und meteorologischer Beobachtungen auf einer Reise nach dem ostlichen Sibirien in den Jahren 1828—30« [Chra. 1863], der er forsynet med 3 Kort til Belysning af de magnetiske Elementer i Europa og Asien og danner en værdig og smuk Afslutning paa H.'s Bidrag til denne Del af Videnskaben og paa hans videnskabelige Bane overhovedet. I sine »Rejseerindringer« [Chra. 1859, svensk Overs. Stockholm 1861, tysk Overs. Leipzig 1854, fransk Overs. Paris 1857] har han givet en populær Beretning om sin Sibirien-Rejse og sin Bergen-Rejse 1821, da han opdagede Vøringfossen.

Foruden de ovennævnte Publikationer har H. udgivet >Lærebog i Plangeometri« [Chra. 1835], der paa Grund af en Anmeldelse af Holmboe bragte ham op i en med en Del Bitterhed fra begge Sider ført litterær Fejde med sin Kollega; i sin »Lærebog i Mekanikken« [2 Dele, Chra. 1836—38] har H. paa Grundlag af egne Undersøgelser udførlig behandlet en Del ballistiske Opgaver. For øvrigt har H. til norske og udenlandske Tidsskrifter leveret en stor Mængde Afhandlinger, for det meste behandlende Magnetisme, Nordlys og Meteorologi; ogsaa om mange andre Anliggender har han fundet Anledning til at udtale sig i talrige Bidrag til norske Ugeskrifter og Dagblade. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II; »Dansk Biogr.-Lex.« **VII).** *J. Fr. S.*

Hansteen, Nils Severin Lynge, norsk Maler, er født 27. Apr. 1855 i Ranenfjord i Nordland. H. arbejdede først paa Throndhjem's mekaniske Værksted, men rejste 1873 til Christiania for at uddanne sig til Maler og kom ind paa Morten Müller's og Knut Bergslien's Malerskole. Et Par Aar efter rejste han til Gude i Karlsruhe og undervistes af ham i de følgende to Aar, hvorpaa han efter et Aars Ophold i Christiania drog til Miinchen og senere til Italien. Efter nogle Aars Studier i disse Lande vendte han tilbage til Christiania, hvor han havde sit Atelier indtil 1887, da han rejste til Kjøbenhavn, hvor han levede ca. 5 Aar. Senere har han været bosat i Norge. H. er en meget produktiv og skattet Kunstner og en fin og nobel Tolker af Norge's Natur, af dets Skove og Dale, dets Kyster og Hav, navnlig det sidste har i ham en begavet Skildrer. Et af hans Marinebilleder er i Nationalgaleriets Besiddelse i Christiania. Under sit Kjøbenhavn-Ophold har han raderet flere Blade. *Fr. O.*

Hanstein, Johannes, tysk Botaniker, født i Potsdam 15. Maj 1822, død i Bonn 27. Aug. 1880, var først Privatdocent i Botanik i Berlin, senere Professor ved Universitetet i Bonn og Direktør for den botaniske Have smst. Han var især fremragende som Anatom og har navnlig i udviklingshistorisk Retning leveret meget vigtige Bidrag til Videnskabens Fremme, dels paa mere specielle Omraader, saasom Studier over visse højere Lønboplanters Bygning og Udvikling (*Marsilia* og *Pilularia*), hvorved han yderligere uddybede Problemer, som Hofmeister havde opstillet, dels af mere almindelig Art, saasom hans Undersøgelser over Træernes Bark (»Bau und Entwickelung der Baumrinde« [Berlin 1853]) og over Mælkekarrene og Sirørene (»Die Milchsaftgefäsze und die verwandten Organe der Rinde« [Berlin 1864], med 10 Tavler — belønnet med *Prix Bourdin* af Paris-Akademiet). H. er dog især berømt ved to andre Arbejder af almindelig Betydning, nemlig om Bygningen af Blomsterplanternes Vækstpunkt (»Die Scheitelzellgruppe im Vegetationspunkt der Phanerogamen« [Bonn 1869]) samt hans grundlæggende Studier over de højere Blomsterplanters Kimudvikling (»Entwickelung des Keimes der Monokotyledonen und Dikotyledonen« [Bonn 1870], med 18 Tavler). Af beskrivende-systematiske Arbejder kunne særlig nævnes »Die Gesneraceen des Berliner Herbariums« [i *Linnaea*] samt *Gesneraceae* [i Martius'es *Flora Brasiliensis,* 36. H.]. *V. A. P.*

Hanstholm, det nordvestlige Nørrejylland, Thyland, Thisted Amt, Hillerslev Herred (Hansted, Rær og Vigsø Sogne), er et ca. 8 Km. langt og 2 Km. bredt Bakkeparti, hvis højeste Punkt er det 67 M. høje Hjertebjærg. Det bestaar af Kalksten (Limsten), der er dækket af et tyndt Jordlag, og har paa alle Sider skarpt markerede Grænser, som vise, at Partiet i tidligere Tid har været en 0; mod Havet har det stejle Skrænter. Tæt S. V. f. Landets Nordvestspids, Roshage, ligger ved Byen

Hansted H. Fyr med elektrisk Blinkfyr, det stærkest lysende Fyr i Verden (Lysstyrken er 20 Mill. Spermacetlys); Taarnet er 22,9 M. højt, Lyset 65,6 M. o. H.; Lysvidden er ca. 38 Km., men Lysevnen er henved 90 Km., og Blinket kan ses i en Afstand af ca. 150 Km. Ved Fyrtaarnet er Telegrafsignalstation med store Sirener. Ved Hansted er der Redningsstation. *H. W.*

Hanswurst er et af de mange Navne paa den staaende Narrefigur i det middelalderlige tyske Skuespil efter Reformationen og har holdt sig indtil vore Dage i den lavere Farce og Folkekomedien, især i Sydtyskland. Det sigter ved sin Oprindelse til en af Folkets Yndlingsspiser, ligesom andre Narrenavne, der i 16. og 17. Aarh. vare gængse i Tyskland, som de engelske Jack Pudding, Jan Posset og Pickelhering, det franske Jean Potage og det hollandske Jan Panser, og forekommer, saa vidt vides, første Gang i den nedertyske Bearbejdelse af Seb. Brant's »Narrenschiff« af 1519. Det bragtes derpaa i Ære af M. Luther ved hans Smædeskrift mod Henrik VIII af England, »Wider Hans Worst« [1541], og benyttes flere Gange af Hans Sachs som Betegnelse for en Grovæder; men som den egentlige Narrefigur paa Scenen findes det første Gang i et Skuespil fra 1573, hvorefter det bliver den almindeligste Betegnelse for den typiske Nar, der endnu spiller en betydelig Rolle som Tjener, Karl, Bonde o. s. v. i 17. Aarh.'s »Haupt- und Staats-Aktionen«, ja endog som parodisk Figur i 18. Aarh.'s Skuespil, hvor vi finde »Reformatoren« Gottsched i sin blinde Efterabeise af det »klassiske« franske Skuespil og den hollandske Renaissances Værker og i sin ikke mindre ubegribelige Vejrmøllekamp mod det ægte folkelige i Skuespillet som en forbitret Fjende af »Hanswurstiaden«, men rigtignok lige saa uformaaende til at udrydde denne gammelnationale Scenefigur som til at trælbinde det tyske Drama under fremmed Aag. (Litt.: Lessing, »Hamburgische Dramaturgie, 18. Stiick« ; J. Möser, »Harlekin, oder die Vertheidigung des Grotesk-Komischen« [1761]; Creizenach, »Zur Entstehungsgeschichte des neueren deutschen Lustspiels« [1879]; Gorner, »Der Hanswurststreit in Wien« [1884]). *C. A. N.*

Hants [hä'nts] se Hampshire.

Hanūman-nāṭaka (»Hanumant's Skuespil«) ell. Maha-nataka (»det store Skuespil«), et af Damodara-micra under Kong Bhoja af Dhārā (11. Aarh. e. Chr.) sammenflikket Sanskrit-Skuespil om Dacaratha's Søn Rama's Historie i 2 temmelig forskellige Redaktioner [udg. bl. a. i Kalkutta 1878 og i Bombay 1886], efter Sigende bygget paa nogle af Bhoja fundne Brudstykker af et af Abeguden Hanumant (s. d.) forfattet Stykke, som denne havde skrevet paa Klipper, men selv ladet styrte i Havet for ikke at konkurrere med »Rāmāyana«'s (s. d.) Forfatter Vālmīki. — (Litt.: Wilson, *Hindu Theatre*; Aufrecht, »Catal. Bibl. Bodl.«). *S. S.*

Hanumant (»med stærke Kæber«), en fabelagtig Abe, som nu i Indien nyder en meget udbredt guddommelig Dyrkelse, men ikke omtales før i de episke Digte, hvor han til Gengæld spiller en meget stor Rolle, navnlig i »Rāmāyaṇa«. Han er en Søn af Vindguden (Vāyu) med en Abeprinsesse; han har en uhyre Legemsstørrelse (»saa stor som Vindhya-Bjærget«). Han var med Abekongen Sugrīva bleven fordreven af dennes Broder Valin; Rāma, Dagaratha's Søn, dræbte Valin og indsatte Sugriva til Abernes Konge. Til Gengæld sendte Sugriva Aber ud i alle Retninger for at opdage Rama's Hustru Sita's Opholdssted; blandt

Hanumant.

disse var H. den mest fremtrædende; han hoppede over Havet, opdagede, at Sītā var i Rakshasa-Kongen Rāvaṇa's Vold paa Lankā (Ceylon), stak Ild paa Lanka med sin uhyre Hale og var en af dem, der bidrog mest til Lanka's Indtagelse og Rama's Sejr. Rama (som var en Inkarnation af Vishṇu) tilstod ham derfor den Naadegave, at han skulde leve saa længe, som Rama's Bedrifter mindedes paa Jorden. Han opholder sig siden den Tid paa Gandhamadana-Bjærget, hvor hans Halvbroder Pandava'en Bhima traf ham paa sin Vej til Kuvera's Bolig; som Følge af Sita's Velsignelse lever han af himmelsk Mad og Drikke [Mahābhār. III, Kap. 147—51; 291]. Den berømte Digter Tulasīdāsa (16. Aarh. e. Chr.), som hørte til en af Rāma-Dyrkernes Sekter og har oversat »Ramayana« paa Hindi, havde en Sammenkomst med H. paa Citrakūṭa og fik af ham poetisk Inspira-

tion og Magt til at gøre Mirakler. De hellige Aber, som det vrimler af ved alle Vishnu-Templer, gælde for H.'s Repræsentanter. — Jfr. ogsaa A. Weber, »Rāmatāpanīya-Upanishad« og »Hanūmannataka«. *S. S.*

Hanwell [ha'nwel], Landsby i det sydøstlige England, Middlesex, ved Brent, 12 Km. V. f. Hyde Park (London) med en 1841 aabnet Sindssygeanstalt (for 1,750 syge) og (1891) 6,100 Indb. *C. A.*

Hao, 1) i Kina Mønt $=1/_{10}$ Li (s. d.), Markmaal $=1/_{1000}$ Mén $=6,_{7335}$ Mm. samt Guld- og Sølvvægt $=3,7573$ Mgr. 2) i Anam Kornmaal $=$ 28 Lit. og Vægt $=3,_{19}$ Mgr. *N. J. B.*

Haoma, i Mazdeïsmen (s. d.) en Plante og dens Saft, som nød guddommelig Ære, fejredes med Lovprisninger og spillede den største Rolle ved Ofringerne, hvor den blev presset, ofret og drukket, hvilket giver Rigdom, Sønner, Visdom og Salighed, fordriver Djævle, helbreder og er et af de allervigtigste Vaaben, som Zarathustra og Mazdeïsterne brugte i Kampen for Ormazd mod Ahriman og det onde. »Den gyldne H.« vokser paa Elburs'es højeste Tinder, hvorhen den er kommen fra Himmelen. Skønt den ikke omtales i Gāthā'erne, maa den antages at have hørt til Mazdeïsmens ældste Bestanddele (jfr. Soma). *S. S.*

Hap se Hab.

Hapaksántisk (græ.)(bot.) betegner en urteagtig Plante, der kun blomstrer og sætter Frugt (derfor ogsaa monokarpisk) een Gang i sit Liv og derefter dør. Baade enaarige, toaarige og plejocykliske Vækster ere h. (jfr. Fleraarig). *A. M.*

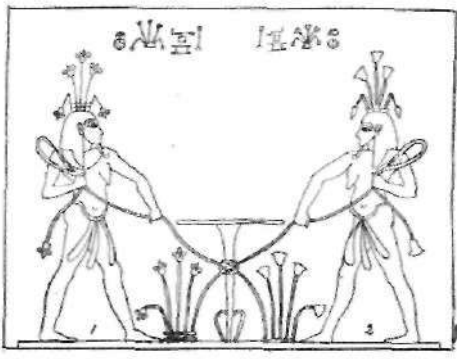
Hapalīni se Arctopitheci.

Haparånda, Sverige's nordligste By, beliggende i Norrbotten Len, 3 Km. N. f. Torne-Elv's Udløb. H. er anlagt som Erstatning for det ved Finland's Afstaaelse tabte Torneå. 1828 erklæredes H. for Flække og blev 1842 Købstad. Den har imidlertid ikke egen Jurisdiktion, men hører under Landsdommeren, Herredshøvdingen i Nedre Torneå Jurisdiktion. 1895 ca. 1,400 Indb. Toldindtægten var 1896 ca. 40,000 Kr.; Havneplads er Salmis, 7 Km. fra Byen, ved den bottniske Bugt. *A. S.*

Håpax **legoménon** (eller *hapax eirēménon*, græ.), »kun een Gang sagt« o: et kun en enkelt Gang i Litteraturen forekommende Udtryk. Benævnelsen anvendes især inden for græsk og romersk Litteratur. *K. H.*

Hape ell. Hapi, Ægypternes Navn paa Nilguden. Da Nilen's aarlige Oversvømmelse i høj Grad frugtbargør Landet, og da Plantevækstens Yppighed skyldes Nilen, findes H., i Modsætning til alle andre Guder, der ligesom Ægypterne selv altid afbildes temmelig magre, fremstillet med en vis Fedme; Brysterne hænge ned næsten som kvindelige. Ligesom flere andre ægyptiske Guder fremstilles H. ofte dobbelt, som Gud for den sydlige og den nordlige Nil. I Glyptoteket paa Ny Carlsberg i Kjøbenhavn ses et godt Billede af den dobbelte H. paa et Relief fra omtr. 800 f. Chr. *V. S.*

Haplodontīder kaldes en Familie af Gnavere, hvortil kun hører een Slægt: *Haplodon* Wagn., Amerikanernes *Sewellel* ell. *Showtl.* De skille sig fra alle andre nulevende Gnavere ved at have \ uægte Kindtænder. H. leve i Nordamerika, V. f. Rocky Mountains, og ligne mest Prærihundene *(Cynomys)* i Levemaade, medens de ellers i meget ligne Egernfamilien. Fra denne skilles de dog, mest paa Grund af forskellige anatomiske Forhold

Hape i sine to Former som Syd- og Nord-Nilgud.

ved Tyggemusklernes Anordning, der nu lægges til Grund for Gnavernes Systematik, og ved deres prismatiske, rodaabne Kindtænder. *M. Ml.*

Hapsal (estisk Haapsalulinn), Kreds- og Havnestad i det russiske Guvernement Estland, ligger ved Østersøen S. V. f. Reval og har en luthersk og en græsk-katolsk Kirke, en gammel og en nylig restaureret Domkirke. Den driver livlig Handel med Korn, Hør etc, har stærkt besøgte Sø- og Slambade (ca. 3,000 Badegæster) og (1892) 3,500 Indb. Tidligere af større Betydning kom den 1559 under Danmark, 1645 under Sverige og 1710 under Rusland. *C. A.*

Hapter se Hæfter.

Hår, Navn paa Odin, se Haar, S. 278.

Hara d. s s. Civa.

Haraforas se Alfurer.

Harakiri ell. Harikiri, Bugopsprætning, en ejendommelig Maade at tage sig selv af Dage paa, der forhen var i Brug i Japan blandt de højere Klasser, men nu vistnok er gaaet helt af Brug. Naar en Adelsmand havde begaaet en vanærende Forbrydelse, som krævede haard Straf, særlig Dødsstraf, kunde han undgaa offentlig Henrettelse ved H. i Overværelse af de Vidner, som de styrende i Riget havde bestemt til at paase, at vedkommende virkelig tog sig af Dage paa den foreskrevne Maade. Han satte sig paa en Maatte, stødte den ham højtidelig overrakte Kniv i sin Bug under Navlen og skar et dybt Snit fra højre til venstre. For at hans Lidelser ikke skulde vare for længe, huggede en af de tilstedeværende, der tjente som Sekundant, gerne en af hans Venner, hans Hoved af med et Sværd. I senere Tider skete det næsten øjeblikkelig. Det fortælles, at naar Kejseren sendte en Adelsmand en Kniv af den Art, som brugtes hertil, var det hans Pligt straks at gøre Ende paa sit Liv ved H. H. anvendtes ogsaa af japanesiske Adelsmænd, naar deres Ære var krænket derved, at der var tilføjet dem en dødelig Fornærmelse, og naar de ikke vare i Stand til selv at tage Hævn eller faa Fornærmeren afstraffet. Ved en frivillig Død ved H. var deres Ære reddet. (Litt.: Mitford, *From Old Japan* [1874]). *V. S.*

Harald (i Olddansk vistnok ogsaa Herjald), nordisk Mandsnavn (betyder »den Hær-værdige«,

kampvældige); var bl. a. yndet i den danske Kongeslægt fra Slutningen af Sagntiden (H. Hildetand) og indtil 12. Aarh. *A. O.*

Harald (i sene Kilder kaldet H. Klak o: Plet, Smuds, et Tilnavn, som ogsaa synes brugt om andre fordrevne Konger), den første kristne danske Konge, var Søn af Kong Sigfred, der herskede over Danmark inden den mægtige Gudfred. H.'s Broder Ale optraadte først med Krav paa Tronen, men faldt i Kampen mod sin Medbejler, Sigfred, Gudfred's Brodersøn (812). Denne faldt imidlertid ogsaa, og da Ale's Parti var sejrende, bleve H. og hans Broder Regnfred Konger. De fornyede den Fred, Hemming (s. d.) Aaret forud havde sluttet med Kejseren, og gjorde dernæst endog Forsøg paa at underkaste sig »Vestfold« i Norge, som de foregaaende danske Konger havde haft; men allerede 813 bleve de fordrevne fra Danmark af Gudfred's Sønner, og da de (814) søgte at generobre Landet, faldt Regnfred, og H. flygtede til den ny frankiske Kejser, Ludvig den Fromme, hvem han hyldede som Overherre. Hans Forsøg paa at komme tilbage vare dog foreløbig forgæves, og først indbyrdes Strid mellem Gudfred-Sønnerne gjorde ham det muligt at faa Herredømmet over de sydlige Grænseegne (819). Her modtog han Ærkebiskop Ebo (s. d.), der kom som Missionær til Danmark og skal have paavirket H.; men ved samme Tid følte han sin Stilling saa uholdbar, at han opsøgte Kejseren i Compiègne (823) for at faa Hjælp. Ludvig den Fromme var ogsaa stærk nok til ved Underhandlinger med Gudfred-Sønnerne at faa H. genindsat; men fremdeles var H.'s Magt i Danmark truet, og atter drog han til Kejseren, der opholdt sig i Ingelheim (826). Med sin Hustru, sin Søn Gudfred og Brodersøn Rørik og et stort Følge kom han til Ludvig, som denne Gang overtalte ham til at lade sig døbe. Med stor Højtidelighed foregik Daaben i St. Alban's Daabskirke ved Mainz; Kejseren stod Fadder til H., Kejserinde Judith til den danske Dronning o. s. v. De danske Gæster fik pragtfulde Faddergaver; H. selv modtog Purpurkaabe med Guldbræmme, et Sværd med Gyldenhjalte og Guldkrone. Han fornyede sin Underkastelse under Frankervælden og fik som Len Grevskabet Hriustri (Rustringen) ved Weser's Udløb samt en vinrig Egn, formodentlig ved Rhinen. Derpaa vendte H. tilbage til Danmark. Kejseren havde medgivet ham Munkene Ansgar og Autbert, for at de kunde styrke ham i Kristentroen og lejlighedsvis forkynde Evangeliet i Danmark; men H. ringeagtede Munkene, og først da Ærkebispen af Köln havde skænket dem et godt Skib, brød han sig om at staa sig godt med dem. Kristenforkyndelsen havde derfor ogsaa kun slette Vilkaar, saa længe den var knyttet til den *upaalidelige* H., som allerede 827 igen *maatte* ty til Frankervælden. Under Fredsunderhandlingerne faldt han troløst med Hærskjold ind i Danmark, hvilket medførte, at Gudfred-Sønnerne gjorde et Hævntog ind paa sachsisk Grund; og vel fik Kejseren endnu en Gang H. indsat til Konge, men hans Anseelse var forspildt, og snart maatte han forlade Danmark for stedse. Nu havde han Tilflugt i sit frisiske Len, som han synes at have faaet forøget med det rige Dorstad (s. d.) og efter Ludvig's Død (840) med Walcheren. Snart efter maa han være død; hans Søn Gudfred (s. d.) og Brodersøn Rørik (s. d.) arvede hans Magt i Frisland. *II. O.*

Harald Blaatand, dansk Konge, Søn af Gorm den Gamle og Tyre Danmarksbod, synes at have deltaget i Faderens Kampe mod den svenske Erobreræt, og da han var bleven Gorm's Efterfølger (ca. 936), fuldendte han dette Værk, idet han vistnok fordrev Sigtrygg, en Søn af Gnupa (s. d.) fra Landet; i alt Fald færdedes denne Sigtrygg borte fra Danmark og faldt i Normandiet (943). Sandsynligvis har H. B., i det mindste til en Tid, yderligere udstrakt sin Magt over Dele af Holsten, og ved Oderen's Munding havde han en Nybygd af udvalgte Krigere, det navnkundige Jomsborg. Med Venderne stod han sig vel; han ægtede den vendiske Kvinde Tove, Datter af Mistivoj, der sikkert har været Obotritternes Fyrste. Derimod er det usikkert, om H. B. har været i Normandiet og støttet Normannerne mod den franske Konge, ja endog en Tid styret Landet for Rollo's Sønnesøn, Richard; han er her vistnok bleven forvekslet med Sigtrygg. — Under H. B. foregik det store Trosskifte i Danmark. I over et Aarhundrede havde Kristendommen kun haft meget kummerlig Fremgang i Landet, og H. B. var da ogsaa i en stor Del af sin Kongetid endnu Hedning. Men Tyskland's Opsving under det sachsiske Kongehus gav Missionen et kraftigt Rygstød, og den ny Kultur fik endelig Indgang. Allerede i Faderens Kongetid havde han modtaget Ærkebiskop Unni af Hamburg med Venlighed; men endnu nærmere stod han den kraftige Adaldag, og han tillod (henimod 948) Oprettelsen af de første faste Bispedømmer i Danmark, i Slesvig, Ribe og Aarhus, og har sikkert bidraget væsentlig til deres Grundlæggelse. Dog først ved Aar 960 lod han sig døbe tillige med sin 2. Dronning, Gunhild, og sin Søn Sven, og han drog en stor Del af Folket med sig. Den fremmede Forkynder Poppo skal ved en heldig Jærnbyrd have overtydet ham om Kristendommens Sandhed og foranlediget, at han endelig gjorde det afgørende Skridt. Nu byggede han Kirker, saaledes Trefoldighedskirken i Roskilde, og til de tre jydske Bispedømmer føjede han et fjerde, i Odense. II. B. var i det hele en fremragende og kraftig Konge med mange gode Egenskaber. Paa den Runesten, Dronning Tove rejste over sin Moder (Sønder-Vissing Stenen), kalder hun sin Husbond »den Gode«. Imidlertid var H. B. overordentlig magtsyg og kunde derfor gøre sig skyldig i Vold og Troløshed. Dette kommer især frem i hans Forhold til Norge. Han modtog den landflygtige Gunhild (s. d.) og hendes Sønner, »knæsatte« endog Harald Graafell, og støttede dem i Kampen mod Haakon Adalsteinsfostre. Efter dennes Fald (961) vare Gunhild's Sønner Konger, men under H. B.'s Overhøjhed, og H. B. selv har muligvis beholdt Viken under sit umiddelbare Herredømme og her udbredt Kristendommen. Imidlertid gik Gunhilds-Sønnerne voldsomt til Værks i Norge og lode, som om de ikke vare H. B.'s Lensmænd. H. B. modtog derfor deres fordrevne Dødsfjende, Haakon Jarl (s. d.), og sammen med ham lagde han Raad op mod dem. Herved fandt han tillige et Middel til at affinde sig med sin Brodersøn Guld-Harald (s. d.), som krævede Del i Riget. H. B. lokkede sin Fostersøn, Harald Graafell, ned til Danmark, hvor han lod

Guld-Harald overfalde og dræbe ham, og derpaa lod han Haakon Jarl overfalde og dræbe Guld-Harald. Dernæst fordrev han de genlevende af Gunhilds-Sønnerne fra Norge og gjorde Haakon til sin Jarl i Landet. Med Stolthed angav han da ogsaa selv sin Livsgerning, idet han paa den store Runesten, han rejste mellem sine Forældres Gravhøje ved Kongsgaarden Jællinge, nævnede sig som »den H. B., der vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne«. Af sit Herredømme over Norge fik II. B. dog kun liden Glæde. Da Haakon Jarl først sad tryg mellem sine Fjælde, satte han sig op mod H. B., og der begyndte en Fejde mellem dem, hvorved den danske Konge ikke udrettede noget. Han sendte da sine »Jomsvikinger« under Sigvald Jarl mod Haakon; men ved Hjörungavaag lede de Danske et Nederlag i Kampen mod Nordmændene, der støttedes af et frygteligt Uvejr, som Jomsvikingerne havde i Ansigtet. Haakon Jarl bevarede saaledes sin Uafhængiglied. Ogsaa paa andre Omraader var II. B. uheldig i sine senere Aar. Han havde oftere været i spændt Forhold til sin store Nabo mod Syd; een Gang (939) havde der været ligefrem Kamp mellem Danskerne og Sachserne, og 968 saa det igen ud til Krig. Frygten for den mægtige Kejser, Otto I, holdt dog H. B. tilbage, og ved Gaver søgte H. B. endog hans Venskab (973). Snart efter fik han imidlertid Bud om Otto's Død, og nu faldt han med en Hær ind over Grænsen; men uventet hurtig gik den unge Otto II mod ham, satte Ild paa Danevirke's Træværk og trængte langt op i Jylland (974). Følgen af dette Sejrstog var Oprettelsen af et tysk Markgrevskab mellem Eider og Sli; men da Otto II indvikledes i de italienske Forhold, erobrede de Danske deres Grænseegn tilbage. II. B.'s Uheld holdt ham dog ikke tilbage fra en vidtstræbende nordisk Angrebspolitik. Den svenske Høvding Styrbjørn kom til ham, ægtede hans Datter Tyre og blev sat over Jomsborg. Imidlertid æggede han II. B. til at give ham en stor Flaade, hvormed han vilde bekæmpe sin Farbroder, Erik Sejrsæl i Sverige. H. B. føjede ham og lod endog sin Broder Toke (s. d.) deltage i Toget. Styrbjørn hærgede langs Mälaren's Kyster, men paa Fyris-Voldene ved Upsala kom Erik mod ham med en stor Hær. Mange af de Danske flygtede straks, men andre holdt Stand og fandt Heltedøden; blandt de faldne vare Styrbjørn og Toke samt Esbjørn, vistnok Toke's Søn (ca. 982). Planen om Sverige's Erobring var saaledes strandet. Disse forskellige Nederlag have svækket H. B.'s Anseelse. Ved sin myndige Styrelse, der sikkert tilsigtede Udvidelse af Kongemagten, blev han end mere ilde lidt, og da han tilmed begyndte at anvende Tvang i Trossagen, sluttede mange sig til hans vennesæle Søn Sven, som var mere taalsom, og hidsede ham mod Faderen. Sagnet fortæller, at da H. B. vilde bringe en mægtig Sten fra Stranden til sin Moders Gravhøj og dertil brugte Mennesker ved Siden af Trækdyr, brød Forbitrelsen løs. Sven begyndte i alt Fald Fejde mod sin Fader og sejrede nogle Gange. Til sidst blev II. B. ved Helgenæs haardt saaret af en Pil og bragt til Jomsborg, hvor han udaandede (ca. 985). Liget jordedes i Trefoldighedskirken i Roskilde, og Sven fik nu Kongedømmet i Danmark. (Litt.: A. D. Jørgensen, »Den nord. Kirkes Grundlæggelse« [Kbhvn. 1874—78]; H. Olrik, »Konge og Præstestand« I [Kbhvn. 1892]; Wimmer, »De danske Runemindesmærker« I [Kbhvn. 1895]). *H. O.*

Harald den Gamle (o: den første Kong Harald), dansk Sagnkonge, en af Harald Hildetand's Forfædre, Fader til Halvdan Snjalle. *A. O.*

Harald Gille, Norge's Konge 1130—36, født i Irland 1103, død 1136, H. paastod, at han var Søn af Kong Magnus Barfod og en irsk Moder. Hans oprindelige Navn var Gilkrist. Henimod Slutningen af Sigurd Jorsalfar's Regeringstid kom han til Norge. Her fik han Tilladelse til at bevise sin Herkomst med Jærnbyrd, hvorefter Kongen modtog ham med megen Godhed. Han antog nu Navnet H. G. til Erindring om det Navn, han før havde baaret. H. G. havde vel for at stedes til Jærnbyrden maattet love Sigurd, at han ikke skulde rejse noget Krav paa Norge's Trone, saa længe han selv eller hans Søn Magnus levede. Men næppe var Sigurd død, før han brød sit Løfte og tvang Magnus, som i det hele havde vist ham liden Velvilje, til at afstaa ham det halve Rige. Magnus søgte siden at fordrive H. G.; men denne drog til Danmark, hvor han af Erik Emune fik Hjælp med Folk og Skibe. Magnus blev nu forladt af sine Folk, toges til Fange i Bergen og blev, blindet og lemlæstet, sat i Kloster (1135). Men Aaret efter blev H. G. af en ny Tronprætendent, Sigurd Slembe, overfalden og dræbt. H. G. var i legemlig Henseende vel udrustet, i aandelig Henseende derimod yderst lidet begavet. Snil og føjelig som han var, gik han aldeles i sine Yndlingers Ledebaand. *O. A. O.*

Harald Godwinssøn se Harold Godwinssøn.

Harald Graafell, Norge's Konge 961—70, var Søn af Erik Blodøkse og Dronning Gunhild og Sønnesøn af Harald Haarfagre. Efter at han og hans Brødre med den danske Konge Harald Blaatand's Hjælp havde kriget mod Farbroderen, Haakon Adalsteinsfostre, indsatte denne, der efter Slaget paa Fitje var bleven dødelig saaret, dem til sine Eftermænd. Erikssønnerne havde antaget Kristendommen i England; men deres Forsøg paa at indføre den i Norge strandede. Paa Moderens Tilskyndelse begik de den ene Niddingsdaad efter den anden, og da der tillige indtraf en Række Uaar, rejste der sig et stærkt Had mod dem. Efter at de 962 havde taget Sigurd Ladejarl af Dage, flygtede dennes Søn Haakon efter nogen Tids frugtesløs Kamp til Danmark, hvor han overtalte den danske Konge Harald Blaatand til at staa sig bi. Denne lokkede H. G., der synes at have været den bedste af Brødrene, nedover til Danmark, hvor han ved Hals i Limfjorden blev overfalden og dræbt af Kongens Frænde, Vikingen Guld-Harald, som Haakon Jarl derefter tog af Dage. Tilnavnet Graafell fik han af en Graaværkskappe, som han havde modtaget som Gave af en Islænding. *O. A. O.*

Harald Grenske, Søn af Gudrød Bjørnsson og Sønnesønssøn af Harald Haarfagre, var Konge paa Vestfold under dansk Overhøjhed og var gift med Gudbrand Kula's Datter Aasta, der efter hans Død blev Moder til Norge's Konge Olaf den Hellige. H. G. forlod Aasta for at bejle til sin Fosterfader Skoglar-Toste's Datter Sigrid Storraade, Enke efter den svenske Konge Erik Sejrsæl. Men

hun, der var ked af hans Overhæng, lod ham indebrænde (omtr. 995). *O. A. 0.*

Harald Haardraade se Harald Sigurdsson H.

Harald Haarfagre, Norge's første Enekonge, (860—930), var Søn af Vestfoldkongen Halvdan Svarte og den ringerikske Konge Sigurd Hjort's Datter Ragnhild og var 10 Aar gl. ved Faderens Død. De af denne undertvungne Konger rejste sig nu for at genvinde deres Uafhængighed; men H. tvang dem med sin Morbroder Guttorm's Bistand til Lydighed. Kort efter friede han til en mægtig Kvinde, men blev afvist, og ægget af hendes Haan aflagde han saa det højtidelige Løfte, at han hverken vilde klippe eller kæmme sit Haar, før han havde underlagt sig hele Norge's Rige. Han rykkede først med en stor Hær over Dovre ned i det Throndhjemske, hvor den mægtige Haakon Grjotgardssøn kom ham til Hjælp, og efter at han havde underkastet sig dette tidlig ordnede Samfund, gjorde han det til sit rette Hjem. Han gjorde herfra Erobringstog mod det Vestenfjældske og underlagde sig denne Landsdel Stykke for Stykke. Til sidst forenede Smaakongerne i det sydvestlige Norge sig og fik — som det synes — Hjælp af de til Irland udflyttede Søkonger; men Harald slog dem i det store Slag i Hafrsfjorden. Nu først, siger Sagnet, lod han, som af sit lurvede Udseende havde faaet Øgenavnet Luva (Tufsen), sit Haar klippe og kæmme af Ragnvald Mørejarl, der gav ham Tilnavnet Haarfagre. Fra den svenske Konge erobrede han Vermland. H. H. fratog Bønderne deres »Odel« o: Ejendomsret til Jorden og tvang dem til at betale sig Skat. I Stedet for de fordrevne Smaakonger indsatte H. H. Jarler og Herser. Disse vare forpligtede til at bistaa Kongen med Tropper, at sørge for Rettens Pleje og at opkræve Skat; de fik sig overladt en Kongsgaard, men maatte hvert Aar, naar Kongen kom derhen, holde et Gæstebud for ham og hans Mænd. Af Misfornøjelse over alle de Forandringer, som H. H. indførte i Riget, udvandrede mange Stormænd og andre, og disse sloge sig ned dels i Normandiet, dels paa de skotske Øer, Færøerne og Island. Deres Gods lod Kongen inddrage under Kronen. Men de udflyttede Nordmænd hjemsøgte til Hævn de norske Kyster fra deres Tilholdssteder paa Vesterhavsøerne. H. H. foretog da et Tog over Havet og underlagde sig Hjaltland og Orknøerne, som herefter styredes af norske Jarler. H. H. havde mange Hustruer og med dem et stort Antal Sønner. Da han blev 80 Aar gl. (930), delte han Riget mellem sine Sønner, men bestemte tillige, at Erik Blodøkse skulde være Landets Overkonge; hans sidste Levetid forbitredes ved den Strid, hans Sønner førte indbyrdes. Han døde 933 og blev højlagt paa Gaarden Hauge nær Haugesund. Paa hans Gravhøj (Haraldshaugen) rejstes 18. Juli 1872 paa Rigets Tusindaarsfest et Mindesmærke, Haraldsstøtten (s. d.). *O. A. 0.*

Harald Harefod, engelsk Konge, født ca. 1016, død 17. Marts 1040, var Søn af Knud den Store og hans angelsachsiske Frille Ælgife. Som Barn var han en Tid Underkonge i Danmark med Thorkil den Høje som Værge, men levede ellers i England. Skønt den ægtefødte Hardeknud skulde arve baade Danmark og England, tilrev H. H. sig dog efter Faderens Død (1035) de nordlige engelske Provinser, og takket være Ælgifes Rænker og Bestikkelser lykkedes det ham til sidst at vinde hele Landet (1037). Enkedronning Emma, som vilde opretholde sin Søns Sag, maatte flygte til Fastlandet. Hardeknud rustede sig i Danmark og var allerede paa Tog mod H. H., da denne døde. H. H. var en voldsom og herskesyg ung Mand; for Jagten havde han Lidenskab, og derfra stammer vistnok hans Øgenavn. (Litt.: Freeman, *Hist. of the Norman Conquest* [Lond. 1868]; *Dictionary of National Biography* XXIV; Steenstrup, »Normannerne«, III [Kbhvn. 1882]). *H. O.*

Harald Hén, dansk Konge, (1076—80), død 17. Apr. 1080, var Sven Estridsøn's ældste Søn og deltog sammen med sin Broder Knud og sin Farbroder Esbjørn Jarl i det store Englandstog 1069, som ikke bragte andet Resultat end et anseligt Krigsbytte. Da han var ældre end sine Brødre, var han ved Faderens Død (1076) nærmest til Tronen. Hans yngre Broder Knud (den Hellige) søgte dog at vinde Stemmer for sig, men Kongevalget paa Isøre faldt ud til Fordel for den milde og elskværdige H. H., som ved denne Lejlighed tilstod Folket nogle Love, der gjorde ham yndet. Om disses Indhold vide vi blot, at han gav alle Ret til at bruge Almindingsskovene, som vare Krongods, og at han gennemførte en Procesændring, hvorved Renselsesed traadte i Stedet for Tvekamp (og Jærnbyrd?). For øvrigt var H. ikke de vanskelige Forhold voksen: flere af hans Brødre, blandt disse formodentlig den nu landflygtige Knud, begyndte Fejde imod ham og fik Hjælp fra Olaf Kyrre i Norge, saa at Pave Gregor VII strengt maatte irettesætte denne, og indadtil mægtede H. ikke at kue Stormændenes Selvraadighed og Overgreb. Han var en from, men svag Mand; hans Tilnavn betyder da ogsaa en blød Hvæssesten. Efter faa Aars Styrelse døde han og blev jordet i Kirken i Dalby (s. d.). (Litt.: A. D. Jørgensen, »Den nord. Kirkes Grundlæggelse« [Kbhvn. 1874—78]; H. Olrik, »Konge og Præstestand«, I [Kbhvn. 1892]). *H. O.*

Harald Hildetand (Tilnavnet betyder: Kamptand, Kriger), dansk Konge i Sagntiden, levede i i 7. ell. 8. Aarh. Overleveringerne om ham ere i mange Henseender modsigende; det eneste fælles for dem er, at han mistede sin Fader i tidlig Alder og voksede op værnet af Moderen, at han vandt og udvidede det fædrene Rige til en anselig Stat (hele Danmark, eller hele det sydlige Norden), og at han endelig faldt i et stort Slag paa Braavalla-Sletten imod den svenske Konge Hring (hos Islændingene: Sigurd Hring). Om hans Byrd hedder det snart, at han var Søn af den danske Dronning Aasa, snart at han var Søn af Kæmpen Halvdan den Stærke og den danske Kongedatter Gyrid; den ældste Kilde (Hyndluljóð fra 10. Aarh., men forfattet i det vestlige Norge) siger, at hans Fader hed Hrørik (med Tilnavn Slongvanbaugi), og at hans Moder var Aud den Dybsindede, Datter af Kong Ivar Vidfadme og senere gift med Raadbard (i Rusland), — Efterretninger, der gentages i alle islandske Kilder. Derimod ere Kilderne sædvanlig enige om, at den gamle Kongeslægt udslukkes med ham og en Sidelinie kommer paa Tronen (enten Hring og hans Efterkommere eller andre); og det er Afslutningen paa den gamle Helteslægt og Heltelivet, der kaster Glans over Braavalla-Slaget. Den ældste danske Krønike taler om, hvorledes to Skjoldmøer,

Hede fra Hedeby og Visna, vare H. H.'s Bannerførere i Slaget, og Hede efter Kongens Død blev valgt til Hersker i Danmark. En fyldigere Fremstilling haves i det mærkelige norske Braavalla-Kvad fra 11. Aarh., hvor Odin hidfører H. H.'s Fald, og en Række Optrin af Kampen afmales (se Braavalla-Slaget). (Litt.: A. Olrik, »Braavalla-Kvadets Kæmperække« [i »Arkiv for nordisk Filologi«, 10. Bd., 1893]). *A. O.*

Harald Kesje, dansk Kongesøn og Modkonge, død 1135, var Frillesøn af Erik Ejegod og blev ved dennes Bortrejse fra Danmark (1102) gjort til Rigsforstander. H. K. var en kraftig Kriger, som med Dygtighed tumlede sin Kesje (s. d.); men tillige var han en voldsom Person, der nyttede Magten til alskens Voldsfærd, saa at han blev almindelig hadet og derfor ogsaa forbigaaet ved Kongevalget 1104. Under den svage Niels kunde H. K. fortsætte sine Røverier; fra Haraldsborg (s. d.) udplyndrede han Roskilde's flittige Borgere, indtil disse endelig samlede sig imod ham og forjoge ham. Ogsaa med sin Broder Erik (Emune), hvem han vilde forholde hans Fædrenearv, kom han i blodig Fejde; endelig dømte deres Broder Knud Lavard mellem dem, og Dommen faldt ikke ud til H. K.'s Fordel. Alligevel optraadte han efter Knud's Drab (1131) blandt dennes Hævnere, men blev straks stillet i Skygge af Erik Emune. Forbitret over, at Erik fik Kongenavn, nyttede han Broderens Nederlag i Jylland (1132) til at falde fra ham og traadte over paa Niels'es og Magnus'es Parti; men endnu var Erik den stærkeste paa Sjælland, og med Understøttelse af tyske Borgere i Roskilde ødelagde han Haraldsborg; H. K. undkom med Nød og næppe. Imidlertid maatte Erik det følgende Aar flygte fra Sjælland, og H. K. tog nu en grum Hævn over Tyskerne i Roskilde. Med Niels og Magnus deltog H. K. i det sidste afgørende Tog mod Erik Emune, og kun under store Farer undslap han fra Blodbadet ved Fodevig, hvor en af hans Sønner, Magnus, faldt (1134). Niels, der ogsaa undkom, gjorde ham til Medkonge, og efter Niels's Død lod han sig virkelig hylde i nogle Egne af Jylland; men i Beg. af 1135 overrumplede Erik ham i Nærheden af Vejle og lod ham halshugge. H. K. var gift med Magnus Barfod's Datter Ragnhild, men levede for øvrigt i et forargeligt Frillelevned og havde et stort Kuld af uægte Børn. Hans ældste Sønner, Bjørn Jærnside (s. d.) og Erik Diakon, bleve allerede 1134 dræbte af Erik Emune, skønt de vare blevne ham tro, og 8 af H. K.'s Sønner lod Erik myrde kort efter Faderens Drab; kun Olaf (s. d.) undkom. (Litt.: H. Olrik, »Knud Lavard« [Kbhvn. 1888]). *H. O.*

Harald Klak se Harald.

Harald Signrdssøn Haardraade, Norges Konge 1046(1048)—66, født 1015, død 1066, var Søn af Harald Haarfagre's Ætling Sigurd Syr, Konge paa Ringerike, og Aasta Gudbrandsdatter, Harald Grenske's Enke. Da hans Halvbroder, Kong Olaf Haraldssøn, 1030 vendte tilbage fra Gardarike, sluttede den femtenaarige Kongesøn sig til hans Hær med en Flok Oplændinger og udmærkede sig her. Efter Olafs Fald og Hærens Nederlag flygtede han til Gardarike, hvorfra han nogle Aar senere kom til Konstantinopel, hvor han med 500 Krigere traadte i Kejserens Tjeneste, deltog med Held i flere Krige og blev en af Førerne ved Livvagten. Da han 1046 med store Rigdomme vendte hjem til Norge, var Rygtet om hans mange Bedrifter gaaet foran ham. Han blev tagen til Medkonge af Magnus den Gode, med hvem han delte sit Gods. Kort før sin Død (1048) indsatte Magnus ham til Konge i Norge, men bestemte paa samme Tid, at Sven Estridssøn skulde være Danmark's Konge. I denne Bestemmelse vilde H. ikke finde sig, men krævede ogsaa Herredømmet over det sidstnævnte Rige. Der førtes nu en langvarig Krig mellem H. og Sven; den sidste led vel jævnlig Nederlag — saaledes i Slaget i Nisaa, hvor han kun med Nød og næppe reddede Liv og Frihed —, men Krigen endte dog 1064 med et Forlig, hvorefter H. afstod fra sine Fordringer paa Danmark. H. udmærkede sig ved Klogskab og Kræft; men Klogskaben var forbunden med Rænkefuldhed og Kraften med Haardhed og Grusomhed, som han især udviste mod Landets Høvdinger. Man gav ham derfor Navnet Haardraade. Den gamle Thrønderhøvding Einar Thambarskelve og hans Søn Eindride lod han saaledes paa snigmorderisk Vis dræbe i sin egen Hal; Finn Arnessøn, som han dog skyldte meget, og Haakon Ivarssøn drev han ved sin Troløshed i Landflygtighed, og Kalv Arnessøn blev ligeledes paa H.'s Foranstaltning dræbt under Krigen mod Danskerne. Mod Gejstligheden og den myndige bremiske Ærkebiskop optraadte han med Kraft og afviste enhver Indblanding. Under Krigen med Danmark anlagdes Byen Oslo. 1066 lod H. sig af den angelsachsiske Jarl Tostig overtale til at understøtte dennes Krav paa England's Trone med Vaabenmagt mod dennes Broder Harold Godwinssøn. Han drog med en stor Hær over til England, hvor han i Begyndelsen vandt nogle Fordele; men ved forræderisk Optræden fra Englændernes Side blev han 25. Septbr. 1066 ved Standford Bro (nær York) overfalden af Harold Godwinssøn. Han selv faldt efter et tappert Forsvar, men Resten af hans Hær reddede sig ved Flugt til Skibene. H. var 2 Gange gift, 1) med Ellisiv, den gardarikske Storfyrste Jaroslav's Datter, 2) med Torberg Arnessøn af Giske's Datter Tora. *O. A. O.*

Harald Skrænk, dansk Kongeætling, vistnok Søn af Olaf, Harald Kesje's Søn, opholdt sig som landflygtig i Sverige, men indkaldtes af den skaanske Almue, da denne efter Valdemar I's Død (1182) rejste et nyt Oprør mod Ærkebiskop Absalon og det danske Kongedømme. Skønt H. S. støttedes fra Sverige, blev han dog slaaet ved Lommeaa og flygtede tilbage til Sverige (1183). Han var en ubetydelig Person, og han fik sit Øgenavn, som betyder Bag, til Spot for sin umandige Flugt, *H. O.*

Harald Svenssøn, dansk Konge, Søn af Sven Tjugeskæg og Gunhild, blev af sin Fader indsat til Konge i Danmark og overtog efter Sven's Død (1014) Styrelsen i eget Navn. Hans ældre Broder Knud, der skulde være Konge i England, kom til ham og krævede Del i Danmark, men H. S. affandt sig dog med ham ved at ruste en Flaade, ved hvilken Knud atter kunde vinde Herredømmet i England. Sammen hentede de deres Moder, der havde været sendt hjem til sit Fødeland Polen. H. S. døde allerede 1018 og efterfulgtes af Knud, som imidlertid var bleven Konge i England.

i Litt.: Steenstrup, »Normannerne«, III [Kbhvn. 1882]). *H. O.*

Harald Thorkilsøn, dansk Jarl, Søn af Thorkil den Høje, blev gift med Knud den Store's Søsterdatter Gunhild (s. d.) og styrede som Jarl i nogen Tid Danmark og de vendiske Besiddelser for Knud. Da Magnus den Gode bemægtigede sig Danmark, var H. T. paa en Pilegrimsfærd til Rom; men Magnus ansaa ham for en farlig Medbejler og lod derfor sin Svoger Ordulf, Søn af Sachserhertugen Bernhard, overfalde og dræbe den hjemvendende H. T. (1042). *H. O.*

Haraldsborg anlagdes af Harald Kesje (s. d.) uden for Roskilde ved Roskilde-Fjordens inderste Vig, beskyttet af Fjorden imod Vest og med de andre Sider omgivne af Grave. Skønt Harald muligvis har siddet her som Kongens Høvedsmand, gjorde han dog i denne lovløse Tid Borgen til en Røverrede og foruroligede de fredelige Roskilde-Borgere, saa at disse til sidst i deres Vaande maatte væbne sig og fordrive ham med Magt. Harald kom dog tilbage, og da han senere faldt fra sin Broder, Erik Emune, gik denne imod H. og knuste ved et heldigt Blidekast dens Trætaarn, saa at Harald atter maatte flygte derfra (1132). Borgen blev nu ødelagt; Harald's nedgemte Skatte ere først i nyere Tid blevne fundne. Foreløbig rejstes der ikke nogen ny Borg; men Kongerne havde Godset og en Mølle, indtil Erik Menved skænkede den til St. Agnete Kloster (1295). Atter kom H. dog under Kronen, og i Beg. af 15. Aarh. rejstes et nyt H., hvor en Række ansete Adelsmænd have siddet som Lensmænd. 1519 pantsattes H. til Roskilde Bispestol, men i Grevens Fejde ødelagdes den paa ny, af Grev Christoffer og Roskilde Borgere (1534). Nu rejstes Borgen ikke oftere, men efter at Godset atter var kommet under Kronen (1536), forlenedes det til Peder Skram, senere bl. a. til Mænd som Herluf Trolle, Chr. Friis og Holger Rosenkrantz. (Litt.: »Hist. Tidssk.«, 6. Række II, 329 ff.). *H. O.*

Haraldsejd omtales hos Snorre og i Knytlinga-Saga som et Sted i eller ved Limfjorden. Det fortælles, at Harald Haardraade under sin Fejde med Sven Estridsøn engang (ca. 1061) med nogle lette og lidet bemandede Skibe for ind i Limfjorden og hærgede langs Kysterne; da fik han at vide, at Sven var kommen til Fjordens Munding ved Hals med en stor Flaade, og Harald roede derfor længere Vest paa, ind i Fjorden, hvor den var bredest og hed »Lysbredning«. Her standsedes han ganske vist af et smalt »Ejd«; men i Nattens Løb udlossede han sine Skibe og lod sine Mænd drage dem over Ejdet, og dernæst undslap han lykkelig til Norge. Det har været meget omtvistet, hvor H. er at søge. Man har antaget, at det var en Tange, der lukkede Limfjorden i Vest, mellem Harboøre og Agger; men da Knud den Store (1026) fra England kunde skyde Genvej gennem Limfjorden, og da Knud den Hellige (1085) kunde bruge den vestligste Del af Limfjorden som en Udfaldsport mod England, har Fjorden altsaa i 11. Aarh. været aaben mod Vest. Andre have villet gøre H. til den i sin Tid smallere Tange Vust ved Bolbjærg og henvist til Nordmændenes Færdighed i at slæbe Baade over Land; men naar Limfjorden dog var aaben imod Vest, vilde det være unaturligt, om Harald Haardraade søgte en saa besværlig Udvej for at redde sig. Man maa derfor snarest antage, at H. har været en Sandbarre under Vandet, der, hvor Limfjorden begynder at vide sig ud til den store Løgstør- eller Livø-Bredning. Efter at have trukket sine lette Skibe over disse Grunde er Harald da sejlet videre mod Vest ud af Fjorden og Nord paa til Norge. (Litt.: »Aarb. f. nord. Oldkyndigh.« [1868, 1869, 1870, 1871, 1873]; Jap. Steenstrup, »Harald Haardraade's Tog til Limfjorden« [Kbhvn. 1875]; G. Storm i »Norsk hist. Tidsskr.«, IV). *H. O.*

Haraldslund er den første egentlige Landbrugsskole i Danmark. Dens Stifter er Landøkonomen N. B. C. Krarup, der 1840 købte Ejendommen H. med ca. 36 Hekt. ved Aarhus og straks hertil flyttede sin Landbrugsskole, som han havde begyndt paa Frijsendal i 1837. Skolen, der var beregnet til 25 Elever, var som Regel fuldt optagen; men, karakteristisk for Tiden, var det overvejende Antal Elever Sønner af Embedsmænd og andre uden for Landbruget. Foruden de egentlige »Elever« var der sædvanlig 9 »Lærlinge«, som deltoge i det praktiske Arbejde og om Vinteren nøde lidt Undervisning i Landbrug, Regning og Retskrivning. Et Kursus for Eleverne var beregnet paa 2 å 3 Aar: om Sommeren deltoge de i de praktiske Arbejder og nøde nogen Undervisning i Landmaaling, Nivellering, Plantelære samt Eng- og Skovkultur; medens Vinteren helt var helliget den teoretiske Undervisning. Denne omfattede de egentlige Landbrugsfag, endvidere Kemi, Fysik, Botanik, Anatomi, Matematik, Korttegning samt lidt Dansk og Tysk. Betalingen for et Kursus, der sluttede med Afgangseksamen, var 160 Rdl. aarlig. 1855 solgte Krarup H., og Skolen flyttedes da til Skaarupgaard, hvor den blev bestyret af Stifterens yngre Fætter, J. B. Krarup, der i 4 Aar havde været Lærer paa H. Paa Skaarupgaard fortsattes Skolen til 1867, den flyttedes da til Daugaard ved Vejle, hvor den nedlagdes 1873. *H. H—l.*

Haraldssted, Landsby paa Sjælland, Sorø Amt, Ringsted Herred, 5 Km. N. f. Ringsted paa et Bakkedrag ved Lang-Søens nordlige Bred. H. nævnes i »Kong Valdemar's Jordebog« som Krongods, og her har da ogsaa været en Kongsgaard. I Beg. af 12. Aarh. var denne forlenet til den vestgøtiske Jarl Erik, som var gift med Knud den Hellige's Datter Cæcilia. Hos dette Ægtepar tilbragte Knud Lavard sine sidste Levedage efter i Julen at have været Kong Niels's Gæst i Roskilde. Magnus Nielssøn, der allerede havde søgt Lejlighed til at myrde Knud i Roskilde, lokkede ham ud til et Møde i Skoven ved H. Forgæves havde Cæcilia søgt at holde Knud tilbage: den frygtløse Hertug blev et Offer for sin Frændes Svig (7. Jan. 1131). Erik Jarl jordede sin Gæsts Lig i H. Sognekirke, hvis Mure (Fraadsten) til Dels endnu staa som i hin fjerne Tid; snart efter flyttedes Liget dog til Ringsted. Da den myrdede Hertug imidlertid senere blev æret som Helgen, blev der (efter Midten af 12. Aarh.) tæt ved en Kilde, der sagdes at være fremsprungen der, hvor hans Blod flød, bygget et Kapel af Fraadsten, og dette Kapel var Middelalderen igennem et yndet Valfartssted. Efter Reformationen (dog først efter 1591) nedbrødes det, og man glemte snart, hvor det havde staaet; 1883 lykkedes det dog at genfinde Stedet (0. f. H., uden for »Vesterskoven«, der altsaa tid-

ligere har sirakt sig længere mod Vest), og de lave Ruiner ere nu afdækkede. H. blev i Tiden efter Valdemarerne Kongens Privatejendom og var en kort Tid pantsat til Grev Gunzelin af Schwerin; længe efter at Kongsgaarden er forsvunden, have dog en Gaard og en Høj ved deres Navne hentydet til H.'s stolte Tid, og endnu kalder Befolkningen Byen »Kongens H.<. (Litt.: Worsaae, »Minder fra Valdemar den Store's Tid« [Kbhvn. 1855]; Henry Petersen, »Aarb. f. nord. Oldkynd.« [1885]; H. Olrik, >Knud Lavard« [Kbhvn. 1888]). *H. O.*

Haraldsstøtten, rejst paa Kong Harald Haarfagre's Gravhøj straks N. f. Købstaden Haugesund til Minde om det norske Riges Samling, indviedes i Tusindaaret efter Slaget ved Hafrsfjord af daværende Arveprins Oskar 18. Juli 1872. Støtten bestaar af en Granitobelisk, er med sit Fodstykke 17 M. høj, anbragt paa en 5 M. høj Jordhøj. Rundt om Højen er paa en Indfatning af Granit rejst 29 Stene, $2{,}_5$ M. høje, til Minde om de af Kong Harald samlede 29 Fylker. Støttens Fodstykke er kvadratisk med 3 M. Sider, hvori er indfældt Bronzeplader; den østre viser et Skjold, omgivet af Vaaben, den vestre et fuldt udrustet Langskib under Sejl; paa de øvrige Sider læses: paa Nordsiden: »Her er Harald Haarfagre hauglagt 933«; paa Sydsiden: »Til Minde om Harald Haarfagre som samlede Norges Fylker til eet Rige rejste Nordmænd denne Sten tusind Aar efter Slaget ved Hafrsfjord 1872«. Selve Støtten er nedentil ca. $1{,}_5$ M., men afsmalner mod Toppen til ca. 1 M. Paa Nordsiden af Støtten og inden for Fylkeringen er anbragt i en Granitramme den gamle Stenhelle, som laa over Harald's Grav. Støttens Vedligeholdelse er overtagen af Staten. (Litt.: B. Strøm, »Stavanger Amt«, S. 327; Øverland, »Norges Historie«, 1. D., S. 120). *J.F. W.H.*

Haram Herred, Søndmøre Fogderi, Romsdal's Amt, (1891) 2,397 Indb., er et Distrikt, der foruden en liden Del af Fogderiets nordvestre Fastland bestaar af 175 større Øer, Holme og Skær. Fastlandet dannes af et fladt, velbebygget, men til Dels myrlændt Forland, Hildrestranden, med en Syd for liggende Fjældkæde, der i den østlige Del kulminerer i Hildrehesten (732 M.) og i den vestlige i Gamlemsveten (780 M.), adskilte ved et af den ikke ubetydelige Hildre-e 1 v gennemstrømmet langt og ubeboet Dalføre. Over den fra 3 til 5 Km. brede Harøfjord ligge Øerne, af hvilke de parallelt med hverandre fra Nordvest til Sydøst liggende, Lepsø, Haramsø, Flemsø, Fjørtoft og Harø — af denne dog kun en liden Del —, danne den bebyggede Del; de øvrige ere kun ganske smaa. Lepsø er den sydligste mellem Vigrafjorden og Haramsfjorden og er 6 Km. lang og 3 Km. bred, den er bjærgfuld med en bred Rand mod Syd og Sydøst. Højeste Top Gohalden (493 M.) ligger i den østlige Del; mod Nord og Nordvest gaar Fjældet lige ned i Søen, hvorfor denne Del af Øen er ubebygget. Ved Øens sydøstlige Ende ligge nogle mindre Øer, hvorfra en Række Skær og Grunde strækker sig over mod Hildrestranden, det er det bekendte Lepsø Rev. Haramsø er 8,0 Km. og paa det bredeste $2{,}_5$ Km. Fjældet er her lavere end paa Lepsø og naar i Mandenkun 345 M.; ligesom der gaar her paa den ene Side den nordøstre ret ned i Havet, men efterlader paa den anden en lang bred Fod, paa hvis sydøstre Spids Hovedkirken ligger. N. f. Långvafjorden ligger Flemsø, der er $7{,}_2$ Km. lang og i den søndre Del indtil 3 Km. bred, men smalner stærkt af mod Nordvest. Den er ogsaa bjærgfuld og kaldes ofte Skulø efter det højeste Fjæld Skulen (489 M.); dog er ogsaa den sydlige og sydøstre Del flad og myrlændt, men godt bebygget. Nogvafjorden kaldes Sundet mellem denne 0 og Fjørtoft, en 6 Km. lang og indtil 3 Km. bred, flad, myrlændt 0, hvor de enkelte lave Aase ikke overstige 100 M. Det samme er Tilfældet med den Del af Harø, som paa den anden Side af Myklebustadfjorden hører under H. H. Bebyggelsen er ogsaa paa disse Øer væsentlig knyttet til den sydlige Del. Jordbunden er for det meste god og frugtbar, især paa de større Øer, og Havnegange findes paa alle Fjælde, hvorfor ogsaa Jordbruget er godt udviklet; Skov findes derimod ikke, kun enkeltvis nogle Træer paa Hildrestranden. Tørv brændes derfor overalt. Uden for Kysten ligge imidlertid de bekendte romsdalske Fiskebanker — Storeggen m. fl. —, og her er det, Befolkningen søger sin Hovednæring. Haram danner med Fjørtoft Kapel Hovedsognet i Præstegældet af samme Navn. Af større Gaarde kunne paa Lepsø nævnes Kjærstad og Rønstad, paa Haramsø Haram, Aakre og Ulle, paa Flemsø Flem og Langve, hvortil kunne føjes Fjørtoft paa Øen af samme Navn og Myklebustad paa Harø. Herredet er vel forsynet med Fyr til Vejledning for at finde de mange Havne, saaledes Hellevik Fyr paa Nordøstsiden af Lepsø, Lepsørev Fyr paa en fra Fastlandet udbygget Mole, Ullahammeren og Ulla, begge paa Nordsiden af Haramsø, Fjørtoftnæsset paa Vestspidsen af Fjørtoft og Yksnesflisa paa en Holm Nord for den samme 0. Inde i Harøfjorden er bygget et Fyr paa Rødholmen. Samtlige Fyr ere dog smaa og væsentlig kun Lede- og Fiskefyr; i den sidste Tid kommer hertil en Del Fyrlygter. Ved en Lokalbaad staar Herredet i direkte Forbindelse med Aalesund; Anløbssteder paa de større Øer. Rodelagte Veje gaa langs Hildrestranden og mellem Gaardene paa de større Øer. Herredets Areal er 90,3 □Km., hvoraf $1{,}_7$ □Km. Indsøer. (Litt.: E. Sundt, »H., et Billede fra Fiskeridistrikterne« [i »Folkevennen« VII og VIII]). *J.F. W. H.*

Haran, efter I. Moseb. en Broder til Abraham; han døde i Ur i Kaldæa, før Abraham drog bort derfra. H. var Fader til Lot. Navnet H. staar ikke i nogen Forbindelse med Byen Haran (s. d.), der paa Hebraisk skrives med et helt andet Bogstav. *V. S.*

Haran ell. Kharan, efter 1. Moseb. en By, i hvilken Abraham opholdt sig en Tid efter sin Udvandring fra Ur i Kaldæa paa Vejen til Kanaan's Land. En Gren af Familien blev boende i H., efter at Abraham var draget videre. Hos denne Slægt søgte Abraham's Søn Isak og Sønnesøn Jakob sig siden deres Hustruer. H. antages gerne for det nuværende Harran (s. d.) i det nordlige Mesopotamien. *V. S.*

Harangue [arã'g] (fr.), højtidelig Tale, deraf haranguēre, holde en saadan Tale, tale med Emfase (s. d.).

Harar, Harrar, Hurrur, Landskab i Østafrika S. 0. f. Abessinien. Det bebos af Somalier, Arabere, Abessinier og Hararier, den sydligste Udløber af den semitiske Sprogæt, der staar Abessinierne nær i legemlig Henseende, men i Dragt og Levevis slutter sig nærmere til Araberne; Religionen er den shiitiske Muhamedanisme. H. dannede tidligere et lille Rige under en uafhængig Emir. For at sikre Handelen mod Gallaernes Overgreb besatte den ægyptiske Regering Landet 1876, men maatte atter opgive det efter Mahdi-Oprøret. En kort Tid regeredes det atter af en indfødt Emir, men 1891 indlemmedes det i den italienske Koloni Erythræa; Italienerne kunde dog ikke hævde Besiddelsen, og for Tiden (1898) ere Abessinierne Herrer i Landet. — Hovedstaden H. ligger paa en 1,852 M. høj, rød Granitklippe paa en velvandet Højslette, hvor der dyrkes fortrinlig Kaffe. Efter officiel ægyptisk Angivelse har den ca. 35,000 Indb., ifølge Burton (1885) 8,000, ifølge Paulitschke (1888) 38—40,000. Den omgives af en Mur med flere rummelige Forter, har et Pallads i moderne arabisk Stil for Emiren og flere Kaserner. Dens Handel er betydelig, og der udføres især Elfenben, Kaffe, Tobak og Gummi. I den senere Tid har Handelen dog for en stor Del trukket sig til Tadschura og Berbera. *C. A.*

Harari kaldes det i Harar i Galla-Landet i Nordøstafrika talte Sprog; det er den sydligste Gren af den semitiske Sprogstamme og derfor stærkt iblandet med Bestanddele fra de tilgrænsende hamitiske Sprog. Det er behandlet af Prætorius (i »Zeitschrift d. deutschen morgeni. Gesellschaft«, XXIII). *y. 0.*

Harbitz, Georg Prahl, norsk Præst og Politiker, født i Haus Præstegæld ved Bergen 26. Juni 1802, død ved Christiania 22. Novbr. 1889. H. blev Student 1821, cand. theol. 1825 og var Præst forskellige Steder, senest 1852—79 i Nøtterø ved Tønsberg. Som gejstlig var han højt anset, men det var dog særlig hans Deltagelse i det politiske Liv, som gjorde hans Navn kendt. Fra 1836 var han Stortingsmand for forskellige Valgkredse og i 20 Aar (fra 1848) stadig Stortingspræsident. Han blev som den dygtige Mand og den i Tinget indflydelsesrige Repræsentant benyttet i offentlige Hverv ogsaa uden for Stortinget, bl. a. i den kgl. Skattekommission af 1861 og i Unionskomiteen af 6. Febr. 1865, hvis norske Formand han var, indtil han, angivelig af Helbredshensyn, søgte sig entlediget fra Kommissionen i Aug. 1866, før dens Arbejder vare tilendebragte. Som Stortingsmand hørte han i sine første Aar til den daværende Opposition, blev ogsaa som Lagtingsmand udskudt af den for Rigsretten 1836 anklagede Statsminister Løvenskiold, var lige til 1848 Medlem af Budgetkomiteen, derefter til 1857 Formand i Protokolkomiteen og senere Formand i Budgetkomiteen. Hans oppositionelle Holdning gav imidlertid efterhaanden Plads for en mindre udpræget Partistilling, og han hørte fra 1848 til Regeringens Støtter. Hans politiske Karakter var en udpræget Konservatisme i alle konstitutionelle Spørgsmaal og en forsigtig Sparsommelighed i Finansbehandlingen. Sin store og aarlange Indflydelse i Stortinget skyldte han mindre sin Deltagelse i Debatterne end sin Evne til med diplomatisk-elastisk Klogskab at bevæge sig mellem Personer og Partier og uden Rivninger at fremkalde Kompromisser. Som Præsident ledede han Forhandlingerne med Klarhed, Upartiskhed og stor Værdighed. Glanspunkterne i hans lange parlamentariske Liv var maaske den gribende Maade, hvorpaa han som den samlede Nations Tolk indledede Voteringen over Stortingets Adresse til Kongen i Anledning af Statholderstriden 1860, og den Tale, hvormed han 1866 indviede Forhandlingerne i den ny Stortingsbygning. Da aarlige Storting var besluttet indførte, frabad han sig Genvalg og trak sig tilbage fra enhver Deltagelse i det offentlige Liv, udnævnt til Storkors af St. Olafsordenen, hvortil Stortinget 10 Aar senere føjede sin Anerkendelse ved efter hans Afsked fra Præsteembedet mod nogle faa Stemmer at bevilge ham en Pension meget større end den almindelige. Han var Ordfører for Stortingets Deputationer til Kroningen i Throndhjem 1860 og til Stockholm 1864 i Anledning af Unionens Halvhundredaarsfest. *J. B. H.*

Harbitz, Johannes Winding, norsk Forretningsmand og Politiker, ovenn.'s Søn, er født 26. Decbr. 1831, blev Student 1850, men gik 1852 til Søs, var 1859—69 Skibsfører og bosatte sig som Skibsreder i Tønsberg, hvor han 1866—93 deltog i Kommunens Styrelse, fra 1879 som Ordfører. 1880—94 var han uden Afbrydelse valgt til sin Bys Stortingsrepræsentant og hørte i disse Aar til Højres mere ansete og arbejdsdygtige Mænd, med en ikke almindelig Evne som Debattant og med Indflydelse blandt sine Meningsfæller. Hans Tingvirksomhed blev afbrudt, da han modtog Kaldelsen til at indtræde i Emil Stang's 2. Ministerium (af 2. Maj 1893) og for det første Aar sendtes til Stockholm som Medlem af Statsraadafdelingen der. Ved Dannelsen af Hagerup-Gram's Koalitionsministerium af 14. Oktbr. 1895 traadte han ud af Regeringen. *J. B. H.*

Harboe, Christian, dansk Søofficer, født 21. Jan. 1758, død 29. Septbr. 1811, blev Løjtnant i Marinen 1777 og udmærkede sig ved flere Lejligheder, saaledes 1783 som Chef for Snaven »Lærken« i Vestindien, hvor han havde flere Kampe at bestaa med Sørøvere. Han erholdt herfor Kaptajnløjtnants Karakter. Ogsaa ved en stor Ildebrand i Nyborg 1797 viste han som Chef for Vagtskibet megen Konduite; det paafølgende Aar, medens han var Chef for Vagtskibet ved Helsingør, hævdede han med Dygtighed sin og Flagets Ære over for nogle engelske Orlogsmænd, der uberettiget havde opbragt et norsk Koffardiskib. I Slaget paa Reden 2. Apr. 1801 var han Chef for Orlogsskibet Sjælland; efter en heltemodig Kamp, hvorunder han fik 180 Mand dræbte og saarede, forlod han sit ramponerede Skib og frelste hele Besætningen fra Fangenskab. 1810 udnævntes H. til Indrulleringschef og Overlods i Slesvig, og i denne Stilling forblev han til sin Død. *C. L. W.*

Harboe, Christine, født Baronesse Fuiren (født 1682, død 24. Novbr. 1735), var gift med Geheimeraad, Overkrigssekretær Jens H. (født 1646, død 7. Febr. 1709). Hun oprettede det Harboe'ske Enkefruekloster i Kjøbenhavn og Støvringgaard's Kloster (s. d.). *H.-L.*

Harboe, Ludvig, dansk Biskop og Kirkehistoriker, født 16. Aug. 1709 i Broager i Sundved, død 15. Juni 1783 i Kjøbenhavn. H. var

Præstesøn, blev undervist i sit Hjem til sit 18. Aar, kom saa til Gymnasiet i Hamburg og studerede ved Universiteterne i Rostock, Wittenberg og Jena. 1735 kom han til Kjøbenhavn, hvor han kastede sig over Danmark's Historie, og i 1738 begyndte han sammen med Langebeck at udgive »Dänische Bibliothek«. Han ernærede sig i Kjøbenhavn som Lærer, blev 1738 tysk Kapellan ved Garnisonskirke og 1739 tillige Præst ved Kastellet. 1741—45 opholdt han sig paa Island, hvor han ordnede de kirkelige Forhold. I 1743 var han bleven udnævnt til Biskop i Throndhjem, men han kunde først i 1746 overtage Embedet, som han beklædte i 2 Aar. 1748 blev H. Medhjælper for Sjælland's Biskop, Hersleb, hvis Datter han kort forinden havde ægtet, 1756 blev han Generalkirkeinspektor, 1757 Sjælland's Biskop, 1766 kgl. Konfessionarius. Paa Grund af Svagelighed fik han 1782 sin Svigersøn, N. E. Balle, til Medhjælper i Bispeembedet. H. var en dygtig og retskaffen Mand, der ved sin store Venlighed forstod at forlige de religiøse Modsætninger, men han var ikke fremsynet nok til at træffe Forholdsregler mod den kommende Storm. Sammen med Ove Høegh-Guldberg udarbejdede han den saakaldte »Guldberg'ske« Salmebog, der udkom 1778, men som med sine Poesier af Fru B. C. Boye aldrig fik nogen Betydning.

H. har stor Fortjeneste af dansk Historieskrivning baade ved sin Virksomhed som Medudgiver af »Dänische Bibliothek« og ved sine Afhandlinger deri og i »Danske Magasin«; mest beskæftigede han sig med Norge's og Island's Kirkehistorie. (Litt.: »Biogr. Leks.«, **VII**). *L.M.*

Harboe'ske Enkefruekloster i Kjøbenhavn oprettedes ved Fundats af 23. Novbr. 1735 af Geheimeraadinde Christine Harboe (s. d.) med Gaarden Nr. 14 i Stormgade og Halvdelen af hendes Efterladenskaber. I Klosteret have 13 Enker efter Mænd i de 5 første Rangklasser fri Bolig og Hævning. Klosteret, der ejer en Kapitalformue af ca. 180,000 Kr., bestyres af Kjøbenhavn's Magistrat. Pladserne besættes af Kongen. *H.-L.*

Harbou, Johannes Vilhelm Antonius, dansk Officer, født 17. Jan. 1810 i Kjøbenhavn, død smst. 14. Apr. 1891, blev 1827 Sekondløjtnant (med Aldersorden fra 1825), 1833 Premierløjtnant, 1840 Kaptajn. Paa Grund af en Kritik i »Fædrelandet« af Forbundskontingentet paadrog han sig 1841 Kongens Unaade, stilledes for en Krigsret og idømtes 6 Maaneders Fæstningsarrest, samt afskedigedes 1842. Han drog derefter til Paris og tog Tjeneste i Algérie, hvor han, ansat i Marskal Bugeaud's Stab, udmærkede sig; en Beretning om sine Oplevelser sendte han hjem, og Uddrag af Rapporten bleve offentliggjorte. I Maj 1847 kom han tilbage til Altona og var Vidne til Oprørsbevægelsen, hvorefter han 23. Marts meldte sig i Krigsministeriet og blev ansat som Tscherning's Adjutant med sin tidligere Plads i Hæren. I sin ny Stilling udøvede han betydelig Indflydelse og sendtes endog i Maj som Krigsministerens befuldmægtigede til Overkommandoen, som han paa eget Ansvar gav Direktiver. I Juli forfremmedes H. til Major, blev efter Tscherning's Afgang ansat ved 13. og 1849 Kommandør for 12. lette Bataillon, hvormed han deltog i Kampen ved Kolding, hvor han blev saaret. Aaret efter førte han 9. Bataillon ved Helligbæk og saaredes haardt i denne Kamp. 1852 blev han Oberstløjtnant og 1858 Oberst, samt deltog som Kommandør for 5. Brigade i Krigen 1864, indtil 28. Marts, da han saaredes for 3. Gang. Ved Hærreduktionen s. A. sattes H. *à la suite* som Generalmajor og blev 1876 ansat som Chef for 2. Udskrivningskreds, hvorfra han 1883 søgte sin Afsked. H. har taget levende Del i den offentlige Forhandling af militære Spørgsmaal. Hans i 1848 skrevne »Til Vaaben, i Gevær!« vakte megen Opsigt. Senere behandlede han Militærbudgettet, Reserveofficersinstitutionen m. m. og udtalte sig bestemt imod Krigsminister Raasløff's Hærlovforslag. Han interesserede sig ogsaa for Politik og søgte gentagne Gange at blive valgt ind i Rigsdagen, men som erklæret Modstander af det nationalliberale Parti, og konservativ (han var en Tid Formand i Augustforeningen) lykkedes det ham ikke. — Hans Hustru Louise, født Hellesen (1833—97), har gjort sig bekendt ved sin omfattende filantropiske Virksomhed. *P. Nw.*

HarbOUr Grace [ha!əbəgre.is], By paa den britisk-nordamerikanske 0 New Foundland, paa den vestlige Side af Conceptionsbai, ved Jærnbane forbunden med St. Johns, er Sæde for en katolsk Biskop, har en af Fiskere stærkt besøgt Havn, livlig Handelstrafik og (1891) 7,100 Indb. *S. B. T.*

Harboøre (gl. Form *Harthboør*), Sogn i det nordvestlige Nørrejylland, Ringkjøbing Amt, Vandfuld Herred, ligger mellem Vesterhavet og Nissum Bredning i Limfjorden og bestaar af en bredere, sydlig Del og den mod Nord udskydende Klittange, H. Tange, hvis nordligste Spids, Thyborøn, ved Thyborøn Kanal, dog hører til Agger Sogn (s. d.) i Thisted Amt, Refs Herred. Sognet er 3,255 Hekt. og bestaar væsentlig af Engstrækninger ind imod Limfjorden og Klitter ud til Vesterhavet (kun 480 Hekt. vare 1888 besaaede, medens 1,880 vare Enge o. s. v., 440 Flyvesand og 400 Stenmarker o. s. v.); 1. Jan. 1895 var det samlede Hartkorn 82 Tdr., og s. A. var der 242 Gaarde og Huse. Ved Siden af Landbruget er Fiskeriet (særlig Kuller og Aal) Hovederhvervet for den haardføre Befolkning, om hvis strenge og farefulde Redningsarbejde ved Strandingerne paa Kysten de mange Fiskergrave paa H. Kirkegaard vidne; saaledes druknede der 1862 8 og 1863 10 Mand, en Fællesgravdækker over 25, der druknede 1893, og en anden over 12, der omkom 1897. Ved Liløre mod Syd i Sognet findes Redningsstation. Sognet er ligesom Agger udsat for Sandflugt og Vandflod, hvorfor man i de senere Aar har søgt at beskytte Kysterne ved store Højdeanlæg. Julenat 1717 og Nytaarsdag 1720 overskylledes hele Sognet, 1825 brød Vandet fra Limfjorden ind i Noret, der trænger dybt ind i Sognet mod Sydvest, og udsatte det for Ødelæggelse, og ogsaa senere er der sket Gennembrud. der stadig medføre store Sandmængder. Indbyggertallet er dog i de sidste Aar i Tiltagen, vel paa Grund af Sikkerhedsforanstaltningerne; 1801 var der 958, 1840 1,213, 1860 1,193, 1890 1,594 Indb. *H. W.*

Harburg, By i Kongeriget Preussen, Provins Hannover. Regeringsdistrikt Lüneburg, ligger ved den sydlige Arm af Elben over for Hamburg og har (1895) 42,600 Indb. Den er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt for Linierne Lehrte—Hamburg, Bremen—Hamburg og H.—Cuxhaven; en mægtig

Banebro fører over Suder- og Norderelbe til Hamburg; mellem Flodens Arme ligger Øen Wilhelmsburg. Den er Sædet for en Generalsuperintendent, er et Hovedtoldsted og vigtig Fabrikby, særlig i Jute, Linolie, Kokosolie, Gummi- og Guttaperkavarer, Kemikalier, Glas, Cement og Maskiner. Handelen fremmes ved en Filial af Rigsbanken og den hannoveranske Bank og er betydelig især paa Hamburg. Efter Reguleringen af Sydelben har Skibsfarten atter hævet sig betydelig; 1891 indgik 11,670 Skibe med 750,000 Tons, udgik 11,640 med 690,000 Tons. *C. A.*

Harbølle-Pynt, Navnet paa Møen's Sydvestende. Herfra vises 2 Sæt Ledefyr, der angive den dybe Rende i Grønsund mellem Møen og Falster. *G. F. H.*

Harcelere (fr.), drille, drive Gæk med; forurolige (Fjenden), holde ham i Aande ved stadige Angreb; Harceleur [harsɛlø'r], Drillepind, Plageaand.

Harcourt [arku'r], Landsby i det nordvestlige Frankrig, Dep. Eure, (1891) 834 Indb. Den er Sædet for den gamle Familie H., og Besiddelsen blev 1338 ophøjet til Grevskab, 1700 til Hertugdømme. I Nærheden af det nuværende Slot findes Ruiner af det gamle, hvoraf enkelte Dele stamme fra 1090. *C. A.*

HarCOIirt [arku'r], Navnet paa et Grevskab i Dep. Eure i Normandiet. Efter det har den franske Familie H. faaet sit Navn. Til den hørte Jean II, Sire d'H., der var fransk Marskal og døde 1302. Slægten spillede en betydelig Rolle i Hundredeaarskrigen mellem Frankrig og England, snart paa den ene, snart paa den anden Side. Godefroy le Boiteux faldt paa engelsk Side 1356; Jean IV d'H. fik sit Gods ophøjet til Grevskab 1338, han faldt ved Crécy 1346; Jean V Greve af H. og Aumale blev henrettet i Rouen 1355; Jean VIII faldt ved Verneuil 1424. Dermed uddøde Slægtens ældste Linie, men en yngre Linie fortsatte den. Til denne hørte Jean d'H., Ærkebisp i Narbonne, død 1452. Af Slægtens senere Medlemmer skal nævnes Henri d'H. (1654—1718), der udmærkede sig ved Neerwinden og anførte den franske Hær ved Moselle 1695 og 1696; han opnaaede Hertugtitelen. Endvidere Francois Eugène Gabriel d'H., Hertug, (1786—1865). Oprindelig Officer vendte han sig til Politikken og interesserede sig meget for Grækernes Frihedskamp. Som deputeret tilhørte han Oppositionen. Udnævnt til Pair (1837) forsvarede han Frihandelen og andre Fremskridt. Som fransk Gesandt i Rom (1848) understøttede han Ministeriet Rossi i dets Forsøg paa at forsone Pavestolen med den politiske Frihed, og efter Rossi's Mord hjalp han Pave Pius IX med at flygte til Gaëta. 1849 trak han sig ud af det offentlige Liv. — Hans Søn, Bernhard Hippolyte Marie d'H., Greve, (1821—83), blev 1871 Gesandt ved Pavestolen, men forflyttedes paa Grund af sin udprægetklerikale Holdning, der indvirkede uheldig paa Forholdet mellem Frankrig og Italien, til London, derpaa til Bern og senere atter til London. — Georges Trévor Douglas Bernard d'H., Markis, (1809—83), gik efter Februarrevolutionen til England, blev 1873 Gesandt i Wien, 1875 i London og tog 1879 efter Mac Mahon's Tilbagetrædelse sin Afsked. — Hans Søn, Pierre Louis Bernard d'H., Greve, er født 1842. Han tilhørte 1870—76 det monarkiske Parti i Nationalforsamlingen. En yngre Søn, Louis Emmanuel d'H., Vicomte, blev 1873 Mac Mahon's Sekretær og deltog ivrig i Arbejdet for Genoprettelsen af Monarkiet, men fik 1879 sin Afsked. *P. M.*

Harcourt [halɔko.vt], William George Granville Vernon, Sir, engelsk Statsmand, er født 14. Oktbr. 1827. Han blev 1854 Sagfører og 1866 *Queens Counsel*, men gjorde sig desuden bekendt som Medarbejder af »Saturday Review« og af »Times«, hvor han under Navnet Historicus forsvarede England's Optræden under Borgerkrigen i Nordamerika (Artiklerne udgaves samlede 1863). Han blev derfor senere Medlem af 2 Regeringskommissioner for at forbedre Lovgivningen om Neutralitets- og Naturalisationsforholdene; den sidste førte til vigtige Ændringer i de tidligere engelske Love og til Afslutning af en Række Overenskomster med fremmede Magter. I Marts 1868 valgtes han til Medlem af Underhuset og optraadte her som en veltalende Forsvarer af Lovforslagene om den irske Statskirkes Ophør og om hemmelig Afstemning, ligesom han ogsaa var meget vidtgaaende i sine Forlangender om Indskrænkning i Forsvarsudgifterne og om Omdannelse af Retsplejen. 1869 blev han Professor i Cambridge i Folkeret indtil 1887. I Novbr. 1873 blev han *Solicitor General*, dog kun til Februar n. A., fordi Ministeriet Gladstone da gik af; samtidig blev han adlet. I de følgende Aar spillede han en vigtig Rolle som en af det liberale Partis Ordførere og som en skarp Modstander af Jarl Beaconsfield's Udenrigspolitik. 1880—85 var han Indenrigsminister i Gladstone's andet Ministerium, men blev 1880 paa Grund af sit Frisind vraget af sin gamle Valgkreds, Oxford Universitet, ligesom det var hændet Gladstone selv 15 Aar tidligere. Febr.—Aug. 1886 var han Skatkammerkansler og sluttede sig ivrig til Gladstone's Plan om Irland's Selvstyre. Da Gladstone Juni 1892 for sidste Gang kom til Roret, fik H. igen Posten som Skatkammerkansler, og hans Stilling i Partiet var da saa fremtrædende, at det vakte megen Uvilje, da Jarl Rosebery ved Gladstone's Afgang Marts 1894 blev foretrukken for ham som Førsteminister. Hans vigtigste Gerning som Finansmand var Gennemførelsen af den ny stigende Arveafgift 1894. Efter Ministeriets Fald Juni 1895 er han afgjort den ledende Mand i sit Parti. *E. E.*

Hardanger, Søndre Bergenhus Amt, bestaar af de omkring den indre Del af Hardangerfjorden liggende Herreder Vikør, Jondal, Graven, Ulvik, Eidfjord og Ullensvang samt den indre paa Østfjældet af Bebyggelsen langs Røldalsvandet dannede lille Bygd Røldal Herred. Fællesnavnet Hardangerfjord benyttes vistnok til Dels ogsaa for den Del, som beskyller Søndhordland's Bygder, altsaa den egentlige Bømmelfjord, men det er først Fjorden inden for Vikør—Jondal, som benævnes Hardangerfjorden. Dog har ogsaa denne mange Særnavne, saaledes Hisfjorden, Ytre- og Indre Samlen, Utnefjord m. fl., og fra disse gaa Sidearme langt ind i Kysten, paa Nordsiden: Fiksesund, Gravenfjord, Osefjord med Ulvikbugten, Øst over Eidfjord og Syd over den lange smalle Sørfjord. Høje og bratte ere de Fjælde, som skille disse Fjorde og de fra disse opgaaende Dale fra hinanden; de efterlade dog

paa lange Strækninger en bred dyrkbar Kystrand, kendt for sin yppige Vegetation. Over Sørfjordens Vestside hæver Folgefonnen (s. d.) sin mægtige Snebræ til over 1,650 M. og sender Gletschere langt ned i Dalene — Buarbræen —, og paa den anden nære de temmelig betydelige Bræer, Tresfonn, Solfonn, Breifonn, Ruklefonn, de mange store Fossefald, som paa alle Sider løbe ud i Fjorden. De mest bekendte af disse ere Øfsthus- og Eikedalsfossene i Vikør, Vøringfos i Eidfjord, Tyssestrengene, Ringedals- og Skæggedalsfossen i Ullensvang og Laatefossen i Odda. Mod Syd begrænses H. af Aakrefjorden's Indskæring, som gaar over til Oddadalen, hvorigennem Hovedvejen gennem det vilde Seljestadjuv fører over til Røldal og videre ad Haukelien til Telemarken. Nordgrænsen dannes af Vossefjældene, som i deres østlige Ende naa op i den evige Sne, Vasfjæren, Vosseskavlen, Vargabræen og den vestlige Del af Hallingskarvet.

Kun ved den trange Finsedal adskilt fra denne hæver sig den mægtige Hardangerjøkel, en næsten cirkelrund Snebræ paa ca. 14 Km. i Diameter, der paa alle Kanter sender mindre Isbræer ned i Revnerne. Med en Højde af 1,916 M. ligger den ganske isoleret over det omliggende Terrain og er med sin mægtige Snekuppel et af de smukkeste Fjælde i det vestenfjældske Norge.

S. f. Hardangerjøkelen og dannende H.'s Østgrænse breder sig det store under Navn af Hardangervidden kendte Plateau. Med Grænse mod Nord i Hallingskarvet's og Hardangerjøkelen's Ismarker strækker Vidda sig i Syd ned mod Telemarken og Sætesdalen; det er dog ingen flad Slette, men meget mere et forholdsvis stærkt kuperet Højfjældsparti, gennemskaaret af en Mængde Dalfører med brusende Elve og store Vande, over hvilke Haarteigen (s. d.) hæver sin hatformede Top. Menneskelige Boliger er der faa af paa Vidda; hist og her en Sæter eller et Fælæger samt i den sidste Tid et Par af Turistforeningen byggede Hytter er det hele. Færdselen gaar sin gamle vante Vej efter de saakaldte Slæber, Normandsslæben i Nord og Haringaslæben længere Syd; længst Nord gaar dog en anden meget søgt Overgang nærmere under Jøkelen og ned i Ustedalen i Hallingdal og længst Syd Hovedvejen over Haukelid til Røldal.

Haringerne ere bekendte som et intelligent og livligt Folkefærd og H. for sin Naturskønhed; mest gælder maaske dette Sørfjorden og dens 3 Sogne, Kinservik, Ullensvang og Odda med sine mange Frugthaver. Gennem Distriktet gaar ogsaa om Sommeren en uafbrudt Turiststrøm, lettet ved de gode Forbindelser, Syd fra over Land langs Haukeli—Røldal-Vejen—det østenfjældske — Syd fra gennem Suldal—Bratlandsdalen og Røldal, Nord fra Voss over Graven og Vest fra ved en udviklet Dampskibsforbindelse med Bergen og Stavanger. Fra H.'s Naturskønhed og Folkeliv har den norske Kunst og Digtning ofte hentet Emner. Mest kendte ere Wergeland's Digt »H.« i »Den engelske Lods«], Tidemand's og Gude's Maleri »Brudefærden i H.«, A. Munch's Digt med samme Navn og H. Kjerulfs Musik til samme. — Se for øvrigt de enkelte Herreder. (Litt.: M. Schnabel, »Udkast til en Beskrivelse over H.« [Kbhvn. 1781]; »Natur, Folkeliv og Folketro i H.«, saml. og udg. af Th. S. Haukenæs [Del 1—10, Bergen 1884—94]; Joh. Vibe, >Beskrivelse af Søndre Bergenhus Amt« [Chra. 1896]). *J. F. W. H.*

Hardanger-Felen, ejendommelig norsk Violin, er oprindelig kommen fra Vikør i Hardanger, hvor en Skoleholder, Lars Klark, omkr. 1670 begyndte at forfærdige et Slags Strygeinstrument ved over udhulede Træstykker at spænde Strenge. En bekendt af ham, Bonden Isak Botnen, forbedrede Bygningsmaaden betydelig, ligesom han af en Præst, Didrik Muus paa Stordøen, lærte at fernisere Instrumenterne. Isak's Søn Tr ond Botnen, derlevede i sidste Halvdel af 18. Aarh., maa imidlertid anses som Skaberen af den nuværende H. Efter i flere Aar at have arbejdet efter og delvis forbedret Faderens Metode fik han under et Besøg i Bergen Anledning til at se en italiensk Violin og benyttede saa denne som Model, hvorved den oprindelige, der ikke var større end en almindelig 3/4 Violin og af mindre smuk Form, med enkelte Tillempninger fik samme Konstruktion som almindelige Violiner. Den adskiller sig i det ydre kun derved, at Laaget mellem *F*-Hullerne er stærkere hvælvet, at Halsen er tykkere og noget kortere, og at Snækken er betydelig længere, da den maa give Plads for 8 Skruer i Stedet for som paa den almindelige Violin 4. H. har nemlig foruden de sædvanlige 4 Strenge ogsaa fire fine Staalstrenge, der fra Strengeholderen løbe gennem en Aabning i Stolen under Gribebrættet til de respektive Skruer; de tjene til at forstærke de øvrige Strenges Klang og stemmes derfor i et vist Forhold til disse. De Strenge, hvorpaa der spilles, ere som Regel noget tyndere end sædvanlige Violinstrenge. *G*.-Strengen er helt overspunden, *D*- Strengen omslynget med Metaltraad, *A*- og *E*-Strengen som almindelige. H.-Stemning er hyppigst a, ~d, a, $\bar{e}$, ell. a, $\bar{e}$, a, $\bar{e}$; Understrengene da gerne i a, $\bar{d}$, *fis*, a. For øvrigt stemmes H. ogsaa i g, $\bar{d}$, a, $\bar{e}$, ligesom der til enkelte Slaatter og Danse gives særlige Stemninger. H. er et over hele Norge meget udbredt og anvendt Instrument. De Forsøg, som have været gjorte for at benytte H., ogsaa i Kunstmusikken, have hidtil ikke ført til noget Resultat, og Instrumentets Ejendommeligheder synes ogsaa at anvise det Plads kun i Folkemusikken. (Litt.: L. Daae, >Norske Bygdesagn« I, 2. Udg. S. 76 ff.). *I. H.*

Hardangerfjord, Hardangerjøkel, Hardangervidden se Hardanger.

Hardegg, Ignaz, Greve, østerrigsk Ryttergeneral, født 30. Juli 1772 i Wien, død smst. 17. Febr. 1848. Han foretog sit første Felttog under Laudon mod Tyrkerne, kæmpede senere ved Jemappes og udnævntes til Ritmester 1792. Med særlig Udmærkeise deltog han i Stormen paa Wissenburger-Linien og tilbageviste 1800 Udfaldstropperne fra Breisach med en saadan Energi, at han forfremmedes til Major. 1809 ydede han fremragende Tjeneste ved Aspern og Esslingen og forsvarede heltemodig Bannersdorf i Slaget ved Wagram. For sine Fortjenester under Tilbagetoget til Böhmen 1813 forfremmedes han til Feltmarskalløjtnant og førte ved Leipzig den venstre Fløjs Avantgarde, men saaredes haardt ved Dolitz. Han deltog dog i Felttoget det følgende Aar. 1829 ansattes han som Militærguvernør i Linz, blev Aaret efter Kommandant

i Siebenbiirgen og udnævntes 1831 til Hofkrigsraadspræsident. *B. P. B.*

Hardegg, Julius, württembergsk Generalløjtnant og fremragende Militærforfatter, født 11. Apr. 1810 i Ludwigsburg, død 16. Septbr. 1875 i Stuttgart. 1828 indtraadte han som Løjtnant i Generalstaben og var 1833—43 Lærer for Kronprinsen, med hvilken han i længere Tid opholdt sig i Berlin. I Aarene 1843 — 49 var han som Major i Generalstaben Lærer ved Krigsskolen i Ludwigsburg, forfremmedes derefter til Oberst og Generalstabschef, ansattes det følgende Aar som Fløjadjutant og 1855 som Generaladjutant hos Kongen. 1859 sattes han i Spidsen for den wiirttembergske Division, blev tillige Guvernør i Stuttgart og ansattes 1864 som befuldmægtiget ved Forbundsmilitærkommissionen i Frankfurt, men tog paa Grund af Svaghed Afsked som Generalløjtnant 1865. Som Opdrager for det wiirttembergske Officerskorps har H. indlagt sig store Fortjenester, og som Skribent har han udfoldet en betydelig Virksomhed. Af hans Arbejder kunne anføres: »Grundzüge einer Anleitung zum Studium der Kriegsgeschichte« [Stuttgart 1851], »Vorlesungen iiber Kriegsgeschichte« [2 Bd., Stuttgart 1851—56, 3. Bd. Darmstadt 1862; ny Bearbejdelse under Titelen >Anleitung zum Studium der Kriegsgeschichte« [3 Bd., Darmstadt 1868—78]. *B. RB.*

Hardeknud, Navn paa 2 danske Konger: 1) Gorm den Gamle's Fader, gøres i dansk Overlevering til Søn af Sigurd Ormøje og dermed til Regner Lodbrog's Sønnesøn; i islandsk Overlevering knyttes Sagnet om det fundne Barn (»Fundne-Knud«) til ham, medens det snarere synes at maatte knyttes til den northumbriske Kong Gudrød. Vistnok har II. dog haft Northumberland til Udgangspunkt; derfra har han bemægtiget sig en Del af Danmark, til hvis Kongeæt han hørte. Men svenske Erobrerkonger, Olaf og hans Sønner Gjurd og Gnupa (s. d.), have haft andre Dele af Landet, og det var først H.'s Søn Gorm og Sønnesøn Harald Blaatand, som vandt hele Danmark tilbage for Skjoldungeætten. H. kan antages at være død ca. 900. Han kaldes ogsaa >Laadne-Knud«. — 2) Knud den Store's og Emma's Søn, født 1018, død i Lambeth ved London 8. Juni 1042, var fra 1028 Underkonge i Danmark og efterfulgte her sin Fader (1035), medens hans Halvbroder Harald Harefod tilrev sig England, som ligeledes skulde være styret af H. En Fejde med den norske Konge, Magnus den Gode, hindrede foreløbig H. i at haandhæve sin Ret til England; men endelig mæglede Høvdingerne Forlig, hvorved det skal være blevet aftalt, at den længstlevende af de to unge Konger skulde have baade Danmark og Norge. 1039 drog H. dernæst med en stor Flaade mod Harald Harefod, men dvælede dog en Tid i Flandern, og her fik han Budskab om Harald's Død (1040). Fulgt af sin Moder kom H. nu til England og blev kronet. Harald's Lig lod han opgrave og kaste i Themsen, og han skred frem med Haardhed mod hans Tilhængere. Særlig Uvilje vakte han dog ved at udskrive en uhyre Danegæld paa over 42,000 Mark. Ogsaa over for Kirken var han hensynsløs og voldsom og gjorde sig skyldig i aabenlys Simoni. H. var vistnok svag af Legeme, og han døde pludselig ved et Bryllup, ramt af et Slagtilfælde. Dermed ophørte Forbindelsen mellem England's og Danmark's Kroner. (Litt.: Freeman, *History of the Norman Conquest* I [Lond. 1868]; *Dictionary of national biography* XXIV; Steenstrup, »Normannerne« III [Kbhvn. 1882]). *H. O.*

Harden, Maximilian, tysk Journalist, er født 1861 i Berlin, skrev først en Række kritiske Artikler om politiske og aandelige Spørgsmaal (samlede 1892 under Forfattermærket »Apostata«) og grundlagde 1892 Tidsskriftet »Die Zukunft«, hvori han som en varm Beundrer af Bismarck rettede et skaanselløst Angreb paa hans Efterfølger Grev Caprivi. *E. E.*

Hardenberg er Navnet paa en gammel tysk Adelsslægt, der alt forekommer i 11. Aarh. og i sit Hjemland førte et mod venstre vendt sort Vildsvinehoved i hvidt Felt og samme Mærke paa Hjælmen mellem 2 røde Vesselhorn. I 14. Aarh. indkom Slægten til Danmark og førte her et hvidt Ulvehoved i blaat Felt og samme Mærke paa Hjælmen enten over en Krone eller mellem 2 Vesselhorn. Ejler H. nævnes 1417 mellem Kong Erik's Forlovere ved Forligetmed Hertugdømmerne. Hans Sønnesøn Erik H. til Kjeldkjær og Hvedholm faldt 1500 i Ditmarsken. Sidstnævntes Sønnedatter Anne Corfitsdatter H. var 1557—71 blandt Dronning Dorothea's Jomfruer, og der bestod mellem hende og Kong Frederik II et Kærlighedsforhold, som først hævedes, da Kongen 1572 indgik Ægteskab med Sofie af Mecklenburg. 11. Jan. 1573 ægtede hun selv Oluf Mouritsen Krognos til Bregentved og Clausholm, som efter et halvt Aars Ægteskab døde 25. Juni s. A. Hun døde 15. Febr. 1589. Deres Gravmæle i Ringsted Kirke er et af dennes skønneste Mindesmærker fra Renaissancetiden. Hendes Farbroder Jacob H. til Hvedholm, Arreskov og Holme Kloster (Brahetrolleborg) stod under Grevefejden snart paa Kongens, snart paa Grevens Side og blev efter paa Rejsen til Kjøbenhavn at have betroet sine Kostbarheder til Præsten Hans Madsen i Svanninge, der i den Anledning maatte udstaa Mishandlinger, 1536 holdt fangen i Mecklenburg med flere Rigsraader og Adelsmænd og kom først fri efter at have udstedt en haard Revers om at være Kongen tro. 1540 optoges han i Rigsraadet og blev 1541 Stiftslensmand i Fyn, men døde allerede i Juli 1542. Hans Broder Ejler H. til Vedtofte og Mattrup forlenedes 1530 med Dragsholm, som han 1535 med Mod og Udholdenhed forsvarede mod de grevelige. 1543 optoges han i Rigsraadet og forlenedes ved den Tid med Malmøhus, 1544 med Gulland, 1551 atter paa Livstid med Dragsholm og blev s. A. Hofmester hos Prins Frederik, som efter sin Tronbestigelse 1559 gjorde ham til Rigshofmester og ved Kroningen slog ham til Ridder. Det synes, som om Ejler H. har modsat sig Kongens Ønske om at ægte hans nævnte Broderdatter Anne; thi Kongens Misfornøjelse med ham, som allerede viste sig efter hans Hjemkomst 1562 fra en diplomatisk Sendelse til Rusland, traadte saa skarpt frem under den paafølgende Krig, at han 1564 mistede begge sine Forleninger Malmøhus og Dragsholm og afskedigedes som Rigshovmester. Aaret efter døde han. I Klovborg Kirke findes et pragtfuldt Gravmæle over ham. Hans Søn, den rige Erik H., var 1557 med Prins Frederik i Tyskland, deltog i Ditmarskerkrigen og i Syvaarskrigen og fik 1581 Sæde i Rigsraadet. Han byggede

Skovsbo og døde 13. Marts 1604 som sin danske Slægts sidste Mand.

Om en anden, til Danmark indkommen Linie af Slægten H., se nedenf. *H.-L.*

Hardenberg, Hovedsæde i Grevskabet H.-Reventlow, ligger i Musse Herred 3 Km. S. S. 0. f. Sakskjøbing. H. hed oprindelig Krænkerup og tilhørte paa Dronning Margrete's Tid Slægten Gøye, hvis bekendteste Mand var Reformationens berømte Forkæmper, Rigshofmesteren Mogens Gøye (død 1544). 1589 gik Krænkerup ved Giftermaal over til Brahe'rne, 1624 til Otto Rosenkrans. Senere ejedes den af den rige Jørgen Skeel, hvis Enke, Benedicte Margrete Brockdorff, 1700 ægtede Dronning Anna Sofie's Broder, Overkammerherre Grev Christian Ditlev Reventlow, og bragte ham de lollandske Godser, Krænkerup og Rosenlund. Han oprettede 1731 af dem og Nørregaard et Stamhus, som gennem hans Sønnesøns Datters Ægteskab med Fyrst Karl August v. H., preussisk Minister, gik over til denne Slægt. Dennes Søn frasagde sig Fyrstetitelen og kaldte sig Christian Henrik August Greve af H.-Reventlow. Han erhvervede de lollandske Godser Nielstrup, Sæbyholm og Christiansdal og oprettede af dem og Stamhuset Krænkerup 13. Decbr. 1815 Grevskabet H.-Reventlow. Ved hans Død 1840 tilfaldt det hans eneste Datter, Ida Augusta, der Aaret forud var bleven Enke efter Grev Harald Holck. Hun ægtede dernæst C. L. J. A. D. v. Gersdorff, der 1842 ophøjedes i Adelsstanden som Grev Gersdorff-H. og døde 1846, hvorpaa hun giftede sig tredje Gang (1856) med en Italiener, S. D. Almaforte, der s. A. blev optagen i Adelsstanden under Navn af Grev Almaforte-H.-Reventlow. — Grevskabet gik ved Arv 1885 over til Grev Curt Ulrich Heinrich Haugwitz, preussisk Kammerherre, i hans Ægteskab med Arvingen Lucie, Prinsesse af Schönaich-Carolath; s. A. blev den ny Besidder optagen i den danske Grevestand under Navnet Haugwitz-H.-Reventlow.

H. er et af Danmark's anseligste Herresæder, og Hovedbygningen, som er opført af Mogens Gøye, har ved senere Om- og Tilbygninger ikke lidt saa meget, at det oprindelige Præg er gaaet tabt. Den bestaar af 3 Fløje med Trappegavle og 3 Taarne med Kupler og Spir. Spor af Volde findes endnu.

Størrelse: 1,302¼ Td. H. af alle Slags; heraf fri Jord 589½ Td., indtaget til Skov 50 Tdr., Bøndergods 235½ Td., Kirke- og Kongetiende 427¼ Td. I Bankaktier 28,800 Kr., i Fideikommiskapital 2,656,600 Kr. Grevskabet bestaar af Godserne H. med Idalund, Christiansdal, Nielstrup, Rosenlund, Nørregaard og Sæbyholm med et Jordtilliggende af i alt ca. 2,775 Hekt. foruden 1,400 Hekt. Skov. *B. L.*

Hardenberg, 1) Carl August, Fyrste af, tysk Statsmand, født 31. Maj 1750 i Essenroda (Hannover), død 26. Novbr. 1822 i Genova, var af en gammel nedersachsisk Adelsslægt. Han traadte 1770 i hannoveransk Tjeneste og ægtede 1774 Juliane Frederikke Reventlow (1759—93), Datter af Grev Chr. Ditlev Reventlow til Brahetrolleborg, samt blev selv ophøjet til Greve. Under et Ophold i London 1778 knyttede hans Hustru en Kærlighedsforstaaelse med Prinsen af Wales, og han forlod derfor 1782 den hannoveranske Tjeneste og blev Minister i Braunschweig. 1790 maatte han anden Gang skifte Tjeneste paa Grund af sin Hustrus letsindige Adfærd, blev 1791 preussisk Minister og fik n. A. det Hverv at ordne Anspach's og Bayreuth's Tilknytning til Preussen, hvorved han viste stor administrativ Dygtighed. 1795 ledede han de Underhandlinger, som førte til Fredsslutningen i Basel. Han troede personlig, at Preussen ved en mere kraftig Optræden kunde hindre Afstaaelsen af de vestrhinske Lande til Frankrig; men da han ikke kunde faa sin Konge med hertil, slog han ind paa en Lejlighedspolitik alene med det Formaal at skaffe Preussen saa stor Landudvidelse som muligt. 1797 kaldtes han til Berlin, blev 1803 midlertidig og Aug. 1804 virkelig Udenrigsminister efter Haugwitz. I det Haab at kunne vinde Hannover ved fransk Hjælp afslog han Forslaget om et Forbund med Rusland og Østerrig og bestemte sig først Novbr. 1805 til Aftalen i Potsdam med den russiske Kejser, hvorefter Preussen skulde optræde som væbnet Mægler og stille nogle bestemte Krav til Frankrig. Men han havde ikke Mod til at gøre noget Brud og bifaldt først Haugwitz'es Overenskomst i Schönbrunn med Kejser Napoleon Decbr. 1805 og senere hans endnu ugunstigere Aftale i Paris Febr. 1806. Alligevel vendte Napoleon sin Vrede mod ham, hvorfor han afskedigedes Apr. 1806, og han er derfor almindelig bleven fremstillet, som om han var langt mere selvstændig og mindre franskvenlig end Haugwitz, medens Forholdet snarere var omvendt. Dog dette fremkaldte et Omslag hos ham, og han var nu ivrig for Forbund med Rusland. Apr. 1807 blev han paa ny Udenrigsminister, men fjernedes Juli s. A. efter Freden i Tilsit paa Napoleon's udtrykkelige Forlangende. Han udarbejdede nu med Altenstein og Niebuhr en Plan til Reorganisation af den preussiske Stat, og det er hans Fortjeneste, at han holdt fast herved, da han Juni 1810 som Statskansler stilledes i Spidsen for Preussen's Styrelse. Han bragte Orden i Finanserne, gennemførte en Række vigtige Skattelove, dog uden at kunne opnaa Ophævelse af Adelens Skattefriheder, gennemførte Næringsfrihed, Bøndernes og Jødernes Frigørelse samt Oprettelsen af en midlertidig raadgivende Nationalrepræsentation. Allerede 1811 ønskede han at slutte Forbund med Rusland, men udsatte det og sluttede endog 1812 Forbund med Frankrig for at faa Tid til at forberede sin Plans Udførelse. Febr. 1813 overtalte han Kongen hertil samt til at love sit Folk en fri Forfatning, udfoldede stor Dygtighed under Frihedskrigen og tog Del i Fredsslutningen i Paris Maj 1814, hvorefter han ophøjedes til Fyrste. Men han forsømte i Tide at sikre sig de andre Stormagters Samtykke til en virkelig Afrunding af Preussen (særlig ve Sachsen's Tilknytning) og led i Virkeligheden e afgjort Nederlag paa Wienerkongressen, hvor han helt trængtes i Skygge af Metternich. Heller ikke paa den indre Styrelse øvede han i de følgende Aar synderlig Indflydelse; han udvirkede vel 1815 et Tilsagn af Kongen om en Folkerepræsentation, men kunde ikke faa sat det i Værk (Planen om Provinsialstænder forkastede han derimod 1820) og havde ingen væsentlig Del i den Omdannelse af Forvaltningen, som da fandt Sted. Han var med paa Fyrstekongresserne i Aachen, Laibach og Verona og døde paa Hjemrejsen fra den sidste.

(Litt.: »Denkwürdigkeiten des Staatskanzlers Fursten v. H.« (1801—7), udgivne af L. v. Ranke [5 Bd. 1876—77]). *E.E.*

2) Christian Henrik August (1775—1840), ovenn.'s Søn, gav Afkald paa Fyrstetitelen og oprettede af sine fra Moderen arvede Godser paa Lolland Grevskabet H.-Reventlow. Dette arvedes af hans Datter Ida Augusta (1799—1867), hvis 3 Ægtefæller alle fik Grevetitelen H.-R.; derefter af hendes Søn Rudolf Holck H.-R. (1818—85) og endelig af Stifterens Søsters Datterdatter Lucie, Prinsesse af Schonaich-Carolath (født 1822), hvis Ægtefælle Grev Curt U. H. Haugwitz (1816—S8), Sønnesøn af den preussiske Minister H., blev dansk Greve som Haugwitz-Hardenberg-Reventlow. *E. E.*

Hardenberg, Friedrich von, tysk Digter, bekendt under Pseudonymet Novalis, født i Wiederstedt i preuss. Sachsen 2. Maj 1772, død i Weissenfels 25. Marts 1801. Han studerede i Jena (1790), hvor han sluttede Venskab med Schiller og Reinhold, derpaa i Leipzig, hvor han lærte F. Schlegel at kende, og til sidst Jura i Wittenberg (1792). 1796 forlovede han sig med den 15-aarige Sophie v. Kuhn, som han har besunget i sine Digte; efter hendes Død gik han over til Studiet af Bjærgværkskunsten i Freiburg (1797—99). Kort efter blev han udnævnt til »Amtshauptmann« (Domæneforvalter) i Thiiringen; men da hans fra Ungdommen svagelige Helbred efterhaanden antog Karakteren af en akut Brystsyge, kom han aldrig til at tiltræde sit Embede. Han havde allerede tidligere gjort Bekendtskab med den romantiske Skoles Førere, Brødrene Schlegel og L. Tieck, og var let vunden for deres litterære Ideer; han var desuden fra Barndommen af prædisponeret for det dybt religiøse, da Forældrene hørte til Brødremenigheden, og ved Paavirkning af den Fichte'ske Filosofi var han bleven hengiven til mystiske og teosofiske Studier, derhos begavet med inderlig Følelse og stærk Fantasi; intet Under derfor, at han trods nogen Romantiker lagde an paa at sammensmelte Livsformaal, Poesi, Videnskab og Religion, Realitet og Idealitet, kort sagt, blev den mest yderliggaaende af den romantiske Skole. Dog kan hans Digtning, trods al sygelig Overspændthed og fantastisk Ubegribelighed, fremvise ikke faa virkelige Blomster, som ville knytte Anerkendelsen af virkeligt Digtergeni til Medfølelsen med hans korte, glædeløse Liv. Hans Hovedværk, Romanen »Heinrich von Ofterdingen« skulde være en Poesiens Apoteose; han døde fra den; kun I. Del er fuldendt, og den er med alle sine smukke Enkeltheder dunkel og uforstaaelig; man sværmer stadig om Poesiens Ideal »Den blaa Blomst« (s. d.) og faar den aldrig fat; de os levnede Antydninger til 2. Del ere nærmest at karakterisere som vanvittige. »Sämtliche Schriften« udg. af Tieck og Fr. Schlegel [2 Bd. 1802,3. Bd. ved Tieck og E. Biilow, 1846]; »Auswahl« med Biografi og Anmærkninger (i Meyer's Klassiker-Bibl. [1892]). »Heinrich von Ofterdingen, mit Einleitung und Anmerkungen« ved Julian Schmidt [i Brockhaus'es »Bibl. der deutschen Nationallitt. des 18. und 19. Jahrh.«, 38. Bd.]. (Litt.: Schubart, »Novalis' Leben, Dichten und Denken« [1887]; J. Bing, »Novalis« [1893]). *C. A. N.*

Hardenberg-Reventlow se Hardenberg (Grevskabet).

Harder, Johannes Georg Smith, dansk Landskabsmaler, født i Kjøbenhavn 12. Aug. 1792, død 25. Novbr. 1873. I en Alder af 30 Aar blev han Tegnelærer ved Sorø Akademi og virkede i denne Stilling til 1862, kun afbrudt ved en 3 Aars Rejse til Syden. Han var en flittig Kunstner og en meget solid Tegner, men hans Arbejder, der i sin Tid agtedes højt, ere, ved Siden af at de ofte bære Præget af en ret elskværdig Følelse, for arrangerede i Kompositionen og for konventionelle i Farven til nutildags ret at interessere. *S. M.*

Harderwijk [ha!rdervaik], By i Holland, Provins Gelderland, ved Zuider-Søen med (1890) 6,000 Indb., Træ- og Kornhandel, Fiskeri, Silderøgeri. Den var forhen Hansestad og fik 1648 et Universitet, der dog atter ophævedes 1811. Den har en Kaserne for de hvervede Rekrutter til Kolonialhæren. *C. A.*

Hardgreip (ɔ: den haardhændede; hos Sakse Harthgrepa, urigtig gengivet Hartgrepe), Jættekvinde, der opfostrer Sagnkongen Hadding. *A. O.*

Hardhaus betegner i Norge en haardfør eller dristig Person. Sidste Led er »haus«, »Hjerneskalle«, oldn. *hauss* (beslægtet med Ordet »Hoved«). Ogsaa i Oldnordisk forekommer *harðhaus* i samme Betydning. *Hj. F.*

Hardie [ha!ədik], Keir, engelsk Socialist og Arbejderfører, er født 1856. Fra sit 8.—23. Aar var han Kulgrubearbejder; men da han 1879 mistede sit Levebrød i Gruben, fordi han havde forsøgt at organisere Grubearbejderne, blev han deres lønnede Sekretær og kastede sig nu ind i Journalistik og praktisk Politik. Han begyndte som radikal, men er efterhaanden bleven udpræget Socialist. 1892 indvalgtes han i Parlamentet, hvor han senere er genvalgt. Lidt efter lidt skilte han sig ud fra Samarbejdet med de radikale Arbejderførere og stiftede det saakaldte uafhængige Arbejderparti, *Independent Labour Party*, i Alm. betegnet *I. L. P*, hvis Præsident han blev i Febr. 1894. Han er Udgiver og Redaktør for dettes Organ, »Labour Leader«. H. holder talrige Foredrag, ogsaa af religiøs Art. *K. V. H.*

Hardiesse fardjæ's] (fr.), Dristighed, Forvovenhed, Fripostighed, Frækhed.

Har(d)ing vil sige en Mand fra Hardanger (i Norge), hvis Indbyggere i gamle Dage kaldtes *Horðar* (Horder). Endelsen -ing eller -ung er i Norge hyppig i denne Brug, f. Eks. Møring (en Mand fra Møre), Saaling (Mand fra Saaler, Solør); ofte bortkastes eller forkortes Stednavnets Endelse som i Raksting: fra Rakkestad, Skjeving: fra Skjetve (Skiptveit). *Hj. F.*

Harding [ha!ədiŋ], James Duffield, engelsk Akvarelmaler, født 1798 i Deptford, død 4. Decbr. 1863 i Barnes (Surreyshire). H. har vundet et Navn som Landskabsmaler, særlig i Akvarelfaget, har ogsaa litograferet en Del, saaledes efter Bonington, samt offentliggjort forskellige, af Samtiden vel ansete Værker: »Skitser hjemme og ude fra« [1836], »Parken og Skoven« [1842], »Kunstlektioner« etc. *A. Hk.*

Harding, Karl Ludwig, tysk Astronom, født 29. Septbr. 1765 i Lauenburg, død 31. Aug. 1834 i Gottingen, kom efter fuldendte teologiske Stu-

dier som Huslærer til Schroeter i Lilienthal og blev her vunden for Astronomien, saa han 1800 ansattes ved dennes Privatobservatorium og 1805 blev Professor i Astronomi i Gottingen. H. opdagede Planeten Juno og 3 Kometer og har især vundet sig et Navn ved sit *Atlas novus coelestis* [Gottingen 1808—23, ny Udg. af Jahn 1856], der indeholdt 60,000 Stjerner, var et af de første efter videnskabelige Principper konstruerede Stjerneatlasser og i sin Tid blev meget benyttet. *y. Fr. S.*

Hardinge [ha!ədiŋ], Henry, engelsk General og Statsmand, født 30. Marts 1785 i Stanhope, død 24. Septbr. 1856 i South Park i Kent. Kun 13 Aar gl. traadte han som Fændrik ind i Hæren, hvor han snart gjorde sig bemærket ved sin Tapperhed og sit militære Talent. 1808 forrettede han Tjeneste i Generalstaben i den nydannede portugisiske Hær og udmærkede sig her ved forskellige Lejligheder, saaledes ved Vimiera og ved Orthez. I Felttoget 1815 ansattes han ved Blucher's Stab, mistede ved Ligny sin ene Arm og forfremmedes til Oberst. 1820 blev han Medlem af Underhuset og sluttede sig til Torierne. Under Ministerierne Wellington og Peel beklædte han i 3 forskellige Perioder Posten som *secretary of war*. 1841 forfremmedes han til Generalmajor og Aaret efter til Generalløjtnant. 1844 blev han Generalguvernør i Indien, hvor han heldig tilendebragte den første Pandschab-Krig, blev efter Krigens Slutning Viscount af Lahore og fik af det ostindiske Kompagni tilstaaet en livsvarig aarlig Dotation paa 5,000 L. St. Han vendte 1848 tilbage til England, indtraadte som Medlem af Overhuset, forfremmedes 1852 til Generalfelttøjmester og sattes J854 i Spidsen for hele den britiske Hær, men maatte kort Tid efter af Helbredshensyn nedlægge Kommandoen. Forinden sin Afgang fra Hæren var han 1855 bleven udnævnt til Feltmarskal. *B. P. B.*

Hardingstone [ha!ədiŋstoun], Forstad til Northampton i Northamptonshire (England), med (1891) 6,300 Indb. Ved H. fandt 1459 et Slag Sted mellem Henrik VI og Jarlen af Warwick. *C. A.*

Hardouin [ardwæ'], Jean, lærd Jesuit, født 1646 i Quimper i Bretagne, død 1729 i Paris. 20 Aar gl. traadte han ind i Jesuiterordenen og var Bibliotekar og Lærer i Dogmatik i Paris. Foruden med Teologien gav han sig af med klassisk Filologi, Arkæologi, Numismatik, Kronologi, Historie og Filosofi. Hans talrige Skrifter vidne om lige saa stor Lærdom som Originalitet, en Originalitet, som ikke sjælden blev paradoksal. Han ansaa de fleste Oldtidsskrifter, deriblandt *Septuaginta* og den græske Grundtekst til det ny Testamente, for Produkter af Munke i 13. Aarh., hvilke Munke ogsaa havde lavet alle Koncilakterne før Tridentinum. H. udgav »Themistios« (Græsk og Latin, Paris 1684], »Den ældre Plinius« [I—V Paris 1685], *Prolegomena ad censuram veterum scriptorum* [1693] og *Conciliorum collectio regia maxima*, I—XII [Paris 1715]. Efter hans Død udgaves hans *Opera varia* [Amsterdam 1733]. *L. M.*

Hardrefil, en af Rolf Krake's tolv Bersærker.

Hardt, et bredt, stærkt skovbevokset Plateau i bayersk Pfalz, der danner en nordlig Fortsættelse af Vogeserne. Kun set fra Rhinen tager H. sig ud som et Bjærgland; i Virkeligheden er det en Højslette, bestaaende af broget Sandsten og af 300—450 M.'s Højde. Af Højdepunkter paa Østranden mærkes Kalmit (681 M.); mod Vest sænker H. sig til det nøgne, bakkede Landskab Westrich, mod Nord til Sænkningen ved Kajserslautern, der betegnes ved den gamle Vej fra Worms til Lothringen, nu ved Banen Neunkirchen—Neustadt a. d. H.—Worms. N. f. denne Sænkning fortsættes Plateauet, stedse blivende lavere, til Nahe's Dal; her findes Lag af Kul og Skifer. Over Plateauet hæve sig flere Kegler af Eruptiver, saaledes det isolerede Porfyrbjærg Donnersberg (691 M.). Mod Øst fures Plateauet af dybe, trange, skovbevoksede, maleriske Dale, hvor de under Sandstenen liggende Lag af Lerskifer, Gnejs, Porfyr og Melafyr træde frem; overalt træffer man paa Højderne Ruiner af gamle Borge og Klostre, f. Eks. Madenburg ved Eschbach, Trifels ved Annweiler, Maxburg (Hambacher Slot) ved Neustadt, Klosteret Limburg ved Dürkheim o. a. Lige saa frugtbar og smilende som Østskrænten er med sine Vinbjærge og Kastanjeskove, lige saa ugunstigt er H.'s Indre for Agerbruget; over tre Femtedele af Arealet dækkes af Bøge-, Ege- og Granskove. Bjærgværksdriften er kun ubetydelig. *C. A.*

Bardun se Leguaner.

Hardwar, Hurdwar, ogsaa kaldet Gangadvara, »Ganges-Porten«, By i Forindien, Nordvestprovinsen, ligger ved Foden af de for deres talrige Fossiler bekendte Sivalik-Bjærge, hvor Ganges træder ud paa Hindustan's Sletter. (1891) 3,600 Indb. H. er berømt over hele Indien som Valfartssted, hvortil i Marts og April store Skarer af Pilegrimme fra hele Landet søge for at bade sig i Flodens hellige Vande. Tidligere anslog man Tallet af Pilegrimme aarlig til over 2 Mill.; men efter at Koleraen 1847 derfra tog sin Udgang til Europa, traf den engelske Regering saa strenge sanitære Forholdsregler, at Antallet af de besøgende er gaaet ned til ca. 100,000. Kun ved den store Fest *Kumbhmela*, som indtræffer hvert 12. Aar, stiger det til 300,000. I Valfartstiden afholdes store Markeder, særlig for Heste, der føres hertil fra Arabien, Persien og Afghanistan. *C. A.*

Hardy [ardi'], Alexandre, fransk dramatisk Forfatter, (ca. 1570—1630). I sin tidligste Ungdom drog han om med en Skuespillertrup fra Provins til Provins; omtr. Aar 1600 tog han fast Ophold i Paris, hvor han blev knyttet til *Hôtel de Bourgogne* (s. d.), som han for en i øvrigt yderst ringe Betaling forsynede med dramatiske Arbejder, Tragedier, Komedier, Tragikomedier og Pastoraler; han skal alt i alt have skrevet over 600 Stykker, af hvilke dog kun 41 ere bevarede. De Motiver, som han benyttede, hentede han alle Vegne fra; han laante fra Oldtidens Forfattere saavel som fra Middelalderens og ganske særlig fra den samtidige Novellelitteratur i Italien og Spanien. Han var ingen fin Stilist, men han havde en levende dramatisk Sans, og hans Teater maa betegnes som et særdeles vigtigt Gennemgangspunkt i Dramaets Udvikling i Frankrig. Paa den ene Side staar han vel endnu Middelalderen meget nær, særlig hvad Stykkernes tekniske Bygning angaar — man husker, at de ere skrevne for Passionsbrødrenes Teater, hvor Kulisseskiftet var ukendt, og Scenen samtidig forestillede flere for-

skellige Steder —, men paa den anden Side findes der hos ham saa mange ny Elementer, at han som Dramatiker betegner et meget betydeligt Fremskridt fra 16. Aarh.'s kejtede Forsøg; Handlingen er snildt anlagt og godt gennemført, ligesom hans Dialoger ere livlige og naturlige. H. er det egentlige Udgangspunkt for 17. Aarh.'s klassiske Teater. (Litt.: E. Rigal, *A. H. et le théâtre français* [Paris 1889]). *Kr.N.*

Hardy [ha!ədi], Dudley, engelsk Maler og Tegner, er født ca. 1867. H., en Søn af Marinemaleren T. B. H. (død 1897), har ved sin højst afvekslende Uddannelse været underkastet en meget uensartet Paavirkning, under hvilken han har formaaet med en næsten kamæleonagtig Smidighed at tilegne sig tekniske Færdigheder og kunstneriske Udtryksformer fra vidt forskellige Sider. Halvt Barn kom han til Diisseldorf, hvor han bl. a. arbejdede under Müller, senere malede han i Hjemmet under Faderens og Calderon's Ledelse, tog saa 1884 til Antwerpen, hvor han i to Aar uddannedes af Verlat, var i de følgende Par Aar sysselsat for »Pictorial World« og »Lady's Pictorial« (sad i England og gav Krigskorrespondancer fra Sudan), men tog 1888 til Paris, hvor han lærte under Collin og C. Rossi. Allerede forinden havde han gjort sig bemærket med Malerierne »Angelus« [1886] og »Nomaderne« [1887]; efter Paris-Opholdet malede han sit meget bekendte »Sans asile«, der med stor Virkning skildrer hjemløse Eksistenser, endvidere det af Israels paavirkede »Tarveligt Maaltid«, »Badende« i Henner's Smag, Fiskerbillederne a la Mesdag, »Havnestrike« [1890], »Flugt til Ægypten« [1891], Akvarellen »Songs of Araby« [1893], »The Rug market« [1895], Søstykket »The Queens Highway« [1897]. Hans Evner komme dog maaske bedst for Dagen i hans Tegninger (i »The Sketch«, »Pick-me-up«) og talrige Plakater med deres glade Humor, pikante Kvindeskikkelser i Chéret's Manér og betydelige dekorative Virkning. *A. Hk.*

Hardy [ha!ədi], G., se Cranbrook.

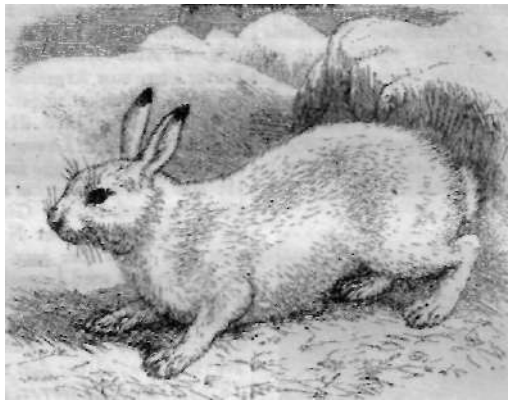
Hardy [ha!ədi], Thomas, engelsk Romanforfatter, er født 2. Juni 1840 i en Landsby i Dorsetshire. 1857 kom han i Lære hos en Arkitekt, uddannede sig videre i London og fik 1863 en Pris for et »Essay on coloured Brick and terracotta Architecture«. Senere har han vundet et Navn som en af vor Tids betydeligste Romanforfattere i England, særlig ved sine virkelighedstro Skildringer af den engelske Landbefolknings Liv. Af hans Romaner kunne nævnes: »Desperate Remedies« [1871], »Under the Greenwood Tree« [1872], »A Pair of Blue Eyes« [1873], »Far from the Madding Crowd« [1874], »The Hand of Ethelbertha« [1876], »The Return of the Native« [1878], »The Trampet-Major« [1880], »A Laodicean« [1882], »Two on a Tower« [1882, nyt Opl. 1891], »The Mayor of Casterbridge« [1886], »A Group of Noble Dames«, »Lifes Little Ironies«, »The Woodlanders« [1886—87], »Wessex-Tales« [1888], »Tess of the D'Urbervilles, a pure Woman« [1891], »Jude the Obscure«. De to sidste af disse ere oversatte paa Dansk. (Litt.: Annie Macdonald, *T. H.* [London 1894]). *T. L.*

Hardy [ha!ədi], Thomas Duffus, engelsk Historiker, født 22. Maj 1804 i Port Royal paa Jamaica, død 15. Juni 1878 i London. 1819 ansattes han i Tower's Arkiv, for hvilket han i den følgende Tid udgav en Række Samlinger af engelske Kongebreve fra Middelalderen samt den interessante gamle Beretning *Modus tenendi Parliamentum* [Lond. 1846]. Hans Dygtighed som Palæograf og Arkivmand gjorde, at man ønskede at ansætte ham ved det nyorganiserede engelske Rigsarkiv, men paa Grund af Protektion blev Historikeren Palgrave foretrukken, og først 1861 fulgte H. ham som *deputy keeper*, hvilken Stilling han beklædte til sin Død. Han virkede her med megen Iver for at gøre Arkivets Indhold tilgængeligt for den historiske Forskning, og Oprettelsen af den vigtige Udgiverkommission *Historical manuscripts commission* [1869], i hvilken han var selvskreven som Medlem, skyldtes for en stor Del hans Initiativ. Af hans senere Udgaver kunne nævnes »A descriptive catalogue of manuscripts relating to the history of Great-Britain and Ireland« [Lond. 1862—71], *Registrum Palatinum Dunelmense* [Lond. 1873—78] og »Syllabus in English of Rymers Foedera« [Lond. 1869]. H. blev 1873 *knight*. *M. M.*

Hare (*Lepus* L.) er en Gnaverslægt, der findes oprindelig vild over hele Jorden undtagen paa Madagaskar og i Australien. Af Gnavere at være er det temmelig store Dyr, omtrent som en Kat, med højt, langstrakt Hoved, store Øjne, lange, haarede Øren, kraftige Knurhaar og dybt spaltet Overlæbe. De have som hele Familien, de hareagtige Gnavere (*Leporidae* coll. *Duplicidentata*)? Fortand, desuden $\frac{6}{5}$ rodaabne, korte, brede Kindtænder med en enkelt Tværfold. Kroppen er langstrakt, Baglemmerne længere end Forlemmerne, der bære henholdsvis 4 og 5 Tær, og hvis Saaler ere tæt haarede. Pelsen er tæt, noget uldhaaret. De træffes i Sletter og Bjærge, paa aaben Mark og i Skov, paa Jorden og gravende i denne, men aldrig klatrende, og de svømme kun i Nødstilfælde. De leve af Planteføde, skaane intet fra Frugt til Rod, men tage dog helst de nedre Blade af urteagtige Planter. I Middagstiden hvile de, men ere ellers paa Færde baade Nat og Dag. De bevæge sig mest i Galop paa Grund af de lange Bagben og kunne da være overordentlig hurtige og raske i Vendingen. Kun for at spejde og naa højere siddende Føde rejse de sig paa Bagbenene; de spise siddende paa' alle fire. Da det er svage Dyr med godt og rigeligt Kød, ere de af stor Betydning for alle Slags kødædende Dyr.

Af Arterne findes Graaharen eller den almindelige H. (*Lepus europaeus* Pall.) i Danmark. Den er karakteriseret ved sine lange Øren, der kunne naa indtil 3 Cm. ud over Snudespidsen, og ved sine lange Baglemmer. Farven er brungraa, om Vinteren mere lysegraa, Undersiden hvid, Halen sort oventil, hvid underneden. — Den er mere et Markdyr end et Skovdyr og »trykker sig« midt paa Dagen i »Sædet«, Smaafordybninger, der ikke skjule den helt, og som helst anbringes i Læ af en Tue, Græstørv e. l.; ellers færdes den forsigtig om i en kort, plump Galop, idet den snuser efter Føde; enkelte Planter som Røllike og al Slags Kaal holder den mest af. Hannen, »Ramleren«, og Hunnen, »Sætteren«, færdes hver for sig. 3—4 Gange om Aaret »ramle« (parres) de, første Gang i Marts, og knapt en Maaned efter fødes mest 3—5 Unger i et Sæde paa den

aabne Mark. Ungerne se straks og ere haarklædte, og snart følge de Moderen, der kun i 5—6 Dage tager sig noget af dem, hvorfor ogsaa utrolig mange Hareunger dø som ganske smaa. Den er fremfor noget andet Jagtdyret i Danmark og omtales derfor af Jægerne med deres eget Sprog. Selv hedder den »Skrædder« eller »Morten«, Ørene »Løflerne«, Øjnene »Lysene«, Skulderen Bladet«, Benene >Løbene«, Halen »Blommen« og Haarene »Ulden«. Nu er den saa meget fredet, at dens Antal atter er taget noget til, og den ses hyppig overalt, navnlig i strenge Vintre, da den tyr ind ved Haver og Gaarde, hvor den ikke alene er en slem Kaaltyv, men ogsaa skræller Bark og afbider ganske unge Træer, navnlig Bøg og Frugttræer. — I det meste af Europa er den almindelig; men i Skandinavien, paa Alperne og andre Højbjærge afløses den af Sneharen ell. Alpeharen *{Lep. timidus* L. ell. *Lep. variabilis* Pall.), der er lidt mindre end forrige, med mere afrundet Hoved; de sortspidsede Øren kunne netop naa Snudespidsen; Baglemmerne ere endnu længere end Graaharens, Saalerne tættere haarede, Tæerne friere; Halen er kortere, graa oventil, Spidsen hvid. Den bliver i koldere Klimaer helt hvid med sorte Ørespidser (Fjældhare), i Sydsverige kun graablaa (Mohare). I Grønland og andre Polarlande er den altid hvid (Polarhare). Den er raskere og livligere end Graaharen, hvem den ellers ligner i Levemaade. Den er af og til skudt i Nordsjælland, naar den i strenge Vintre er løben over Isen fra Skaane. Maaske ogsaa Isen har transporteret den over til Hesselø, hvor den før var i Mængde, nu udryddet. Paa Hveen er Graaharen indført. — En tredje Art er Kaninen *{Lep. cuniculus* L.) fra Sydeuropa. Den vilde, hvorom her kun er Tale, lever i Selskaber og er ikke lidt mindre end de foregaaende; Ørene ere kortere end Hovedet, og navnlig Baglemmerne forholdsvis kortere. Ørespidsen er ikke sort her, og Farven paa Ryggen mere rødlig graa. Kraniet er mindre med en tyndere Snude og længere, smallere Gane. Ogsaa i Lemmerne findes gode Karakterer, der skille den fra de foregaaende, og som staa i Forbindelse med Kaninens gravende Liv. Hermed følger ogsaa, at Ungerne ere vel beskyttede ved Fødselen og, skønt blinde og nøgne, dog klare sig langt bedre end Hareungerne, saa at Kaniner i Løbet af faa Aar kunne blive til en Landeplage ved deres Talrighed. De ere nu udbredte, mest ved Menneskets Hjælp for at faa Jagtdyr, over alle Europa's Vestkyster til det nordligste Skotland. Ogsaa i Danmark have de været indførte paa en lille 0 ved Nysted, men ere atter udryddede. I Klitterne paa Amrom og flere Vesterhavsøer findes de. I New Zealand og Australien ere de Farmernes værste Fjende, og alle Midler til deres Udryddelse forsøges. Kaninstammer, der i Aarhundreder ere blevne isolerede paa Øer, have undertiden dannet konstante Varieteter, forskellige fra den almindelige vilde Kanin. Dette er fremhævet af Darwin i »Variations of animals and piants« som Eksempel paa Begyndelsen til Artsdannelse. Se i øvrigt Kanin. *M. Ml.*

Alpehare (*Lepus variabilis*).

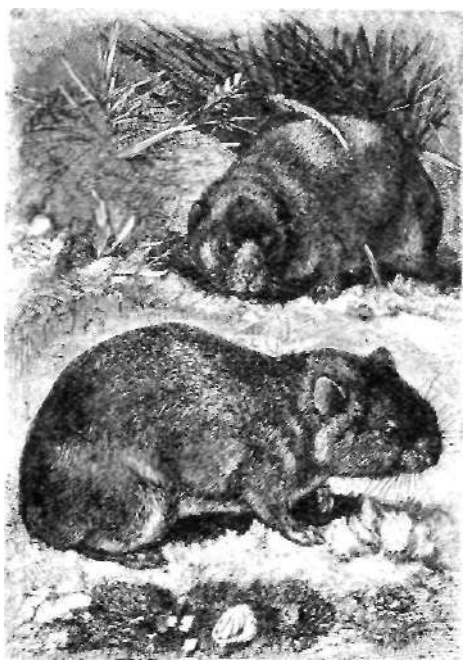
Hare [hæ!ə], Augustus John Cuthbert, engelsk Forfatter, er født 13. Marts 1834 i Rom. H. har foretaget mange Rejser i Europa's forskellige Lande, ogsaa i Skandinavien, og har nedlagt Udbyttet af sine Iagttagelser i en Række meget læste Skrifter. H. lever (1898) i Holmhurst ved Hastings. Nævnes maa: »Walks in Rome« [1870; 13. Udg. 1893]; »Days near Rome« [1874 og oftere]; »Cities of Northern and Central Italy« [4 Bd. 1875, ny Udg. 1884]; »Cities of Southern Italy and Sicily« [1883]; »Venice« [2. Udg. 1888]; »Florence« [3. Udg. 1891]; »Sketches in Holland and Scandinavia« [1885]; »Studies in Russia« [1885]; »Paris« [1887]; »Days near Paris« [2 Bd. 1887]; »France« [3 Bd. 1890]; »Wanderings in Spain« [1872]; »Walks in London« [1877; 6. Udg. 1894]; »Memorials of a quiet life« [1872; 18. Udg. 1884]. Hans Farbrødre, Augustus William H. (død 1854) og Charles H. (død 1855), gave ved et Skrift, de udgave sammen 1848: »Guesses at truth by two brothers« det væsentligste Stød til Udviklingen af den kirkelige Retning i England, der kaldes *Broad Church.* *V. S.*

Hare [hæ!ə], Thomas, født 1806, død 6. Maj 1891, blev 1833 Sagfører i London og 1853 ansat under Tilsynsraadet for de offentlige Stiftelser *{Charity Commissioners).* Han udgav 1857 et Flyveskrift, »The machinery of representation«, og 1859 et større Skrift, »The election of representatives, parliamentary and municipal« [4. Udg. 1873], hvori første Gang Systemet med Forholdstalsvalg udførlig udvikledes og forsvaredes. Tanken i var vistnok allerede 1844 bleven fremsat af Thomas Gilpin i et videnskabeligt Selskab i Philadelphia, men dette var gaaet sporløst hen. Derimod var Tanken bragt til Udførelse i den danske Fællesforfatning 1855 efter Andræ's Forslag, dog uden at H. havde nogen Kundskab derom og under helt andre Former, end H. tilraadede. *E. E.*

Hareagtige Gnavere *{Leporidae)* er den til Gnavning mindst uddannede Familie af Gnaverne. Den er navnlig forskellig fra alle de andre ved, at der er 4 Fortænder i Overmunden (derfor Navnet *Duplicidentata).* Ved Fødselen er der paa hver Side 3, af hvilke de 2 yderste falde ud

og kun erstattes af I, der sidder bag den midterste, egentlige Gnavetand og er af samme Form og Bygning som denne. Den deltager ikke i Gnavningen, men danner en Hæl, der støder mod Undertandens Kant, naar Munden lukkes. Ejendommeligt er det ogsaa, at Emaillen beklæder Fortændernes Sideflader, samt det store Antal Kindtænder, der ere rodaabne og foldede med en Tværfold; dog mest Sidebevægelse under Tygningen. Endvidere er Overkæbens Kindflade gennemhullet, Ganen meget kort og Skinne- og Lægben sammenvoksne. *Testes* ligge i en Pung. Hertil 2 Slægter:

1) Pibeharerne (*Lagomys* Cuv.) med lige lange Lemmer, korte, næsten nøgne Øren, ingen Hale, kun en Fedtvorte paa dens Sted. Fladt Kranium uden postorbitale Processer, kun 5 Kind-

behare (*Lagomys*).

tænder. De fleste leve paa Bjærgene, dels i det nordlige Asien, dels i det nordlige Amerika i en Højde af indtil 4000 M.; dog ere enkelte Steppebeboere, der naa hen til Ural og Volga. Det er smaa, kraftige, livlige Dyr, der meget ligne Marsvin (*Cavia*) i det ydre, i Levemaade mere Murmeldyr. De ligge ikke i Dvale, men samle Vinterforraad, smaa Høstakke, som de dække med større Blade. De advare hverandre mod Fare ved en skingrende Piben (heraf deres Navn). — I mio- og pliocene Dannelser findes Bevis for, at Slægten har levet i Europa.

2) Hare slægten (*Lepus* Cuv.) med længere Bagend Forlemmer, lange Øren, en kort, langhaaret Hale. Kraniet er sammentrykt med meget store postorbitale Processer; $\frac{6}{5}$ Kindtænder. Naar undtages Australien, findes Slægten oprindelig vild i alle Verdensdele. Se i øvrigt Hare og Kanin. *M. Mł.*

Harekaal (bot.), dansk Benævnelse for Almindelig Haremad, Almindelig Mælkebøtte og Almindelig Svinemælk. *A. M.*

Harekaniner kaldes i daglig Tale mellem Kaninavlere forskellige Racer og Racekrydsninger af Kaniner, der i Farve ligne Haren. Hyppig paastaas de at være Bastarder af Hare og Kanin; navnlig fra Frankrig har der været reklameret med saadanne H. — Ægte H., Leporider (*Lepus Darwinii* Häckel), Bastarder af de to Arter, findes dog. I Alm. lykkes Krydsning ikke, da de to Parter nære stor Aversion mod hinanden og kæmpe, til den ene bukker under. Ved at opdrætte meget unge Hanharer med Hunkaniner har man dog faaet et Afkom, af Levemaade og Ydre lig Kaninen, dog med Harens lange Øren og Baglemmer. Modsat alle andre Bastarder ere disse indbyrdes frugtbare, om end i ringe Grad, og Leporiden er mere en Kuriositet end et Nyttedyr. Ved at krydse den med Hare faar man et sparsomt Afkom, der atter, krydset med Leporiden, giver en mere frugtbar »$\frac{3}{8}$ Kanin« med udmærket Kød, derfor meget anbefalet, men paa Grund af Vanskeligheden ved Produktionen endnu kun lidet udbredt. (Litt.: Nathusius, »Uber den sogen. Leporiden« [Berlin 1876]; Gayot, *Lièvres, lapins et léporides* [Paris 1881]). *M. Mł.*

Hareida se Ænder.

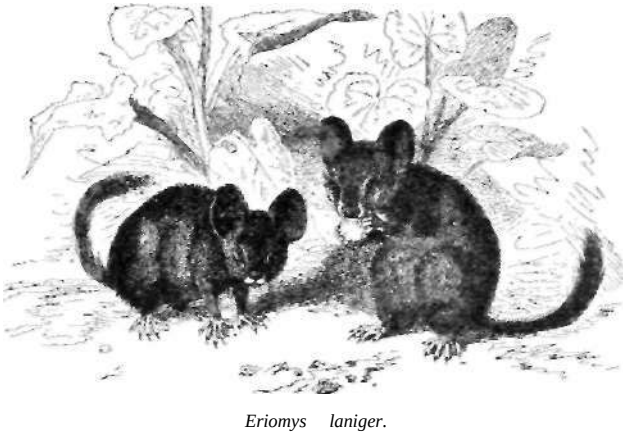
Hārem (arab.) er den almindelige orientalske Betegnelse for den Del af Lejligheden i ethvert muhamedansk Hus, der er forbeholdt Kvinderne. Ordet betyder oprindelig »det forbudte« o: et Sted, som det er uvedkommende forbudt at betræde; saaledes anvendes Dualisformen al-Haramên for at betegne de to hellige Byer, Mekka og Medina, hvor de vantro ikke maa komme.

H. med dets ejendommelige sociale Betydning er et naturligt Resultat af det i Islam tilladte Polygami. Enhver Muhamedaner har Lov til at holde 4 retmæssige Hustruer foruden saa mange Konkubiner, han vil. I moderne Tid er dog af praktiske, navnlig økonomiske, Hensyn hele Haremsvæsenet stærkt indskrænket, og de fantastiske, yppige Forestillinger, man i den europæiske Bevidsthed knytter til dette Ord, have ingen Virkelighed bag sig. Med Hensyn til de sociale Former kan H. i et moderne orientalsk Hus sammenstilles med Soveværelserne og Køkkenet i en europæisk Lejlighed, hvortil den fremmede jo som Regel heller ikke har Adgang. Den for Husherren og hans Gæster bestemte Del af Huset kaldes i Modsætning til H. Selamlik o: Modtagelsessalon. Husets Herre har heller ikke selv Lov til at færdes i H., naar der er fremmede Kvinder i Besøg; den muhamedanske Kvinde lever saaledes inden for H.'s Vægge aldeles frit, kan ogsaa færdes ude tilsløret, naar hun vil; den eneste virkelige Indskrænkning i Modsætning til europæiske Kvinders sociale Stilling er, at hun ikke kan modtage Besøg af nogen Mand undtagen hendes egne allernærmeste Slægtninge (Koran XXXIII, 55). Det ørkesløse Liv i H., som det leves navnlig i de velhavende Klasser af Befolkningen, har dog ikke haft nogen heldig Indflydelse paa den orientalske Kvinde; hele den ejendommelige Samfundsudvikling i Orienten skyldes for en stor Del Kvindens Mangel paa Opdragelsesevne over for Børnene. *y. 0.*

Haremad (*Lapsana* L., *Lampsana* Juss.), Slægt

af Kurvblomstrede (Cikoriegruppen), enaarige Urter med smaa Kurve i Top. Kurvenes Svøbblade sidde i en enkelt Kreds. De faatallige Blomster ere gule. Frugterne, der ganske mangle Fnok, omsluttes af de oprette Svøbblade som af en Slags Kapsel; de spredes ganske som Frøene i en saadan. 9 Arter i tempererede Egne af Europa og Asien. Almindelig Harekaal (Z. *communis* L.) bliver indtil 1 M. høj; dens nedre Blade ere fjersnitdelte (lyredannede), de øvre lancetdannede og bugtet tandede. Vokser almindelig i Danmark i Skove, langs Veje og som Ukrudt i Haver; ligeledes i det sydlige Norge; den blomstrer i Juli—August. *A. M.*

Haremus (*Eriomyinæ*) kaldes en lille Gruppe af sydamerikanske Gnavere, der regnes til Pigrotternes Familie (*Hystricidae*). De leve paa Jorden, have lange Baglemmer, en lang, noget busket Hale og en meget blød Pels. De æde Blade og Rødder og have $\frac{4}{4}$ rodløse, sammensatte Kindtænder, korte Fortænder. Herhen høre Uldmusene (*Eriomys* Lichtst.). Den største Art er Chinchillaen (*Eriomys Chinchilla*), der i store

Eriomys laniger.

Mængder bebor Andes-Kædens klippefulde Højsletter i Peru, Bolivia og Chile, hvor de føre et gravende Liv omtrent som Murmeldyrene, hvem de dog langt overgaa i Hurtighed og Behændighed. I det ydre ligne de ogsaa mest et Egern, men ere kraftigere og have store, brede, afrundede Øren. De jages meget for deres kostbare, sølvgraa Pelses Skyld. Det livlige, godmodige Dyr holdes hyppig fanget i sin Hjemstavn. Noget mindre, men ellers meget lignende denne er Uldmusen (*Eriomys laniger*), kun i Chile. Begge efterstræbes meget af alle Slags Rovdyr, navnlig Kondoren. — I Peru findes sammen med Chinchillaen hyppig den egentlige H. (*Lagidium Cuvieri* Wgn.); med sin længere Hale og Øren ligner den mest en langhalet Hare; den springer og løber som disse, men graver som en Kanin. Jages for Kødets Skyld. — Paa Pampas i Argentina og Patagonien lever endelig den noget større Viscacha (*Lagostomus trichodactylus* Brookes), plumpere og kraftigere end de foregaaende, med tykkere Hoved, bredere Snude, kortere Øren og Hale. De bo i talrige Familier i uhyre underjordiske Boliger, der underminere Jorden vidt omkring, saa at Hestene hyppig lide Skade ved at træde igennem; derfor hades og forfølges de ivrig. Kød og Skind uden synderlig Værdi. *M. Ml.*

Haren (*Lepus*), et lidet Stjernebillede S. f. Orion, indeholdende efter Heis 45 for det blotte Øje synlige Stjerner, deriblandt flere interessante Dobbeltstjerner (*y*, *ι*, *κ*). Af foranderlige Stjerner kunne mærkes *R*, funden af Schmidt 1855, Hind's *Crimson star*, der i $436{,}1$ Dag varierer mellem 6. og 9. Størrelse. *y. Fr. S.*

Haren [fanha'ren], 1) Willem van, hollandsk Forfatter, (1710—68), blev 1740 Medlem af Generalstaterne, optraadte under Successionskrigen som Digter, blev senere Gesandt ved Hoffet i Bruxelles, kom siden i Fattigdom og gjorde selv Ende paa sit Liv. Af hans faa digteriske Arbejder kunne nævnes: »Gevallen van Friso« [1741] og »Leonidas« [1742].

2) Onno Zwier van, ovenn.'s Broder (1713—79), blev 1734 Borgemester i Sloten, senere Medlem af Generalstaterne. Han har udgivet en Mængde patriotiske Skrifter, Taler og Digte, hvoriblandt adskillige Læredigte i 18. Aarh.'s Smag, saaledes et Digt: »De landbouw« [1777]. Ogsaa et Skuespil forfattede han: »Pietje en Agnietje of de doos van Pandora« [1779]. Fra Engelsk oversatte han Pope's »Essay on man« [1776]. (Litt.: Busken Huet, »De van Harens« [Batavia 1875]). *A. I.*

Hareren kaldes Hunden, naar den ikke uden Befaling preller efter den rejste eller anskudte Hare. *H. F. y.*

Hareskaar (*Labium leporinum*, *cheiloschisis*). Ansigtets Dannelse i Fosterlivet af Midterlap og Sidelapper medfører Fremkomsten af Misdannelser, der vise sig som ufuldstændig Sammenvoksning af disse Lapper, hvorved opstaar ensidige eller tvesidige Spalter gennem Overlæben alene, eller gennem denne og Gummen, eller endelig strækkende sig helt ind i Ganen eller gennem denne — Ganespalte (s. d.). Efter som H. findes alene, eller det er forbundet med Ganespalten, taler man om simpelt eller kompliceret H. H. spalter Læben og Gummen svarende til Stedet mellem Fortænderne og Hjørnetænderne. Naar Misdannelsen indskrænker sig til Læben — det egentlige H. — kan dette findes i forskellig Dybde lige fra en ganske lille Bugt indtil en Spalte op i Næseboret. Helbredelse kan kun ske ved Sammensyning, den saakaldte Hareskaarsoperation (Cheiloplastik). *E.A.T.*

Harerug se Skedeknæfamilien.

Hareskind benyttes hovedsagelig for Haarenes Skyld, der finde Anvendelse i Hattefabrikationen og til Garn, medens de afhaarede Skind benyttes til Limkogning. Værdien af H. retter sig til Dels efter Aarstiden, idet de bedste Skind faas fra de koldeste Maaneder og atter ere bedre i en streng Vinter end i en mild, dels efter Stedet, hvorfra de komme, idet Skindene fra det asiatiske Rus-

land, Ukraine, Krim og Sachsen staa højest i Pris. Skindet af den hvide Hare bruges en Del til Pelsværk og kommer især fra det nordlige Rusland og Sibirien. Harehaarkomme ogsaa i Handelen efter at være skaarne fra Skindene, hvilket dels sker i Fangstlandene, dels paa de større Markedssteder. De sorteres da i Ryg-, Side- og Bughaar, af hvilke de første ere de bedste, medens Bughaarene kun anvendes til simple Hatte. Haarenes Anvendelse til Garn stammer oprindelig fra England, men Spinderier af denne Art findes nu ogsaa i Tyskland; Garnet, der foruden Harehaar indeholder andre fine Haar og ofte lidt Bomuld eller Silke, er meget smukt og benyttes især til fløjlsagtige Damesloffer. Den aarlige Omsætning af H. paa det europæiske Marked anslaas til 4 å 5 Mill. Stkr. • *K. M.*

Harespat se Spat.

Hare'S Spiral se Deflagrator.

Haretat eller Haritat, hyppigt Navn blandt Nabatæerne i Petra og Havran; bæres bl. a. af flere Konger over Nabatæerne og findes i deres Indskrifter og paa deres Mønter. Grækerne gengive Navnet ved Aretas, hvilket findes saavel paa disse Kongers græske Mønter som i Ny Test. og hos græske Forfattere. Navnet H., der af Araberne skrives Harith, var senere i Brug i Fyrsteslægten af Ghassanidernes Hus. En kristen Martyr fra Sydarabien, der ca. 529 skal være bleven henrettet af Kongen over Himjaritterne, hed ogsaa H.; men Fortællingen om hans Martyrdød, der kun haves paa Græsk, er meget lidet paalidelig. *V. S.*

Hareø (Grønland), en ca. 20 Km. lang og halvt saa bred Ø, der ligger N. f. Disko, 70° 25' n. Br., 54° 45' v. L. f. Grw. Paa Øens Østside ved Aumarutigsat og Umivik findes Brunkulslag, omgivne af Bjærgarter, der tilhøre Trapformationen. De ere bedækkede af en graa, sandstensagtig Tuf, der indeholder tynde Lag af rødbrun *Jærnsten.* Fra disse Lag har Dr. K. I. V. Steenstrup hjembragt en betydelig Samling af velbevarede fossile Planter fra Tertiærtiden. H. er 515 M. høj, og dens Top er stadig dækket af Is og Sne. Den er for Tiden (1898) ubeboet og kaldes af Grønlænderne Kekertarsup kekerta. *G. F. H.*

Hareøje, *Lagophthalmos,* kaldes den sygelige Tilstand, hvorved Øjet ikke kan lukkes, hvad enten dette beror paa mekaniske Aarsager eller paa Lamhed af Øjets Lukkemuskler. Navnet beror paa, at Haren fra gammel Tid har Ord for at sove med aabne Øjne. *G. N.*

Hareøre (*Bupleurum* L.), Slægt af Skærmplanter (Kommen-Gruppen), en- eller fleraarige Urter, let kendelige paa de udelte Blade og gule Kroner. Af de ca. 60 Arter vokse 2 vildt i Danmark. Smalbladet H. (*B. tenuissimum* L.) har linie-lancetdannede Blade og oftest 3 Smaaskærme i de endestillede Skærme; bliver indtil 20 Cm. høj og vokser (ej almindelig) paa Strandenge. Rundbladet H. (*B. rotundifolium* L.) har ægdannede Blade, der ved Grunden ere sammenvoksede med Randene omkring Stængelen; Skærmene have 8—10 Smaaskærme; bliver indtil 30 Cm. høj; meget sjælden som Ukrudt i Haver og paa Marker. *A. M.*

Harfleur [arflo'r], By i Nordfrankrig, Landskab Normandie, Dep. Seine Inférieure, er Station paa Jærnbanen fra Rouen til Le Havre, ligger i den frugtbare Lézarde-Dal nær ved Seinen's Bred, ved Foden af skovklædte Bakker. Den har (1891) 2,uo Indb. (Kommunen 2,300), Fiskeri og livlig Handel. H. er af normannisk Oprindelse; dens gamle Navn var Hareflot. I Middelalderen var den Nordfrankrig's vigtigste Handelsstad; men da Havnen sandede til, maatte den vige Pladsen for Le Havre og gik tilbage. I Hundred aarskrigen mellem England og Frankrig spillede den en Rolle og var engelsk 1415—33 og 1440—50. *C. A.*

Harg (isl. Hörg), Offerhøj, Offeralter, opdynget af Stene; ogsaa som naturlige Stenhøje. I Islandsk sammenstilles »Hov og H.«; og H. opfattes undertiden som = Hov (hedensk Tempel). H. synes at have givet Navn til flere jydske Stednavne: Harre i Salling, Harreby og Harris i Sønderjylland, o. s. v.; ligesaa i Norge og Sverige. (Litt:. »Blandinger af Univ. Jubilæets danske Samfund« [1 Bd., 1881—87, S. 271]; Arnesen, »Minder om hedensk Gudsdyrkelse i vore Stedsnavne« [Fredrikshald 1866]; F. Jonsson, »H.« i »Festschrift zur Prof. Weinhold« [Strassburg 1896]). *A. O.*

Hargraves [ha'agre.ivz], Edmund Hammond, Opdager af Australien's Guldlejer, født 1815 i Gosport, død 1891 i Sydney, gik 1829 til Søs, bosatte sig 1833 som Landmand i Australien og gjorde derefter store Rejser. Under et Ophold i Kalifornien 1849—51 lagde han Mærke til Jordbundsforholdenes Lighed med hans Hjemstavns og blev efter sin Hjemkomst *Commissioner of the crownlands.* Til Belønning for sine Opdagelser fik han 10,000 L. St. af Regeringen i New-South-Wales. 1854 vendte han tilbage til England, hvor han udgav en interessant Beretning »Australia and its goldfields« [1855]. *S.B.T.*

Hari d. s. s Vishnu.

Haridāsa, berømt Tilhænger af Caitanya (s. d.); han nyder næsten lige saa megen Ære som denne og dyrkes som Guddom paa nogle Steder i Bengalen; i mange Aar levede han i en Skov og bestilte ikke andet end at gentage Krishna's Navn 300,000 Gange daglig, en Form for bhakti (s. d.), som af denne Sekt anses for tilstrækkelig til Frelse. *S. S.*

Hari-Hara (»Vishnu og Civa« i een Person), den højeste Guddom inden for en vis Retning af Hinduismen, fremstillet med 2 Hoveder, 4 Fødder, eta, halv hvid og halv sort. H. er Resultatet af et Forsøg paa at sammenfatte de to vigtigste Opfattelser af det højeste Væsen inden for Hinduismen, Vishnu og Civa, til eet. I Harivamca er der en Hymne til H., hvor han udtrykkelig identificeres med den vediske Kollektivgud Agni-Shomau (»Agni og Soma«). Han er fremstillet i Huletempelet i Bādāmi (6. Aarh. e. Chr.); i Indskrifter optræder han først ca. 1300 e. Chr., og fra den Tid er hans Dyrkelse vidt udbredt i Dekan, navnlig i Mysore, og nu er H. en af Tamulernes mest populære Guddomme. Forestillingen er ganske analog med den bekendte »Trimūrti« af Brahman, Vishnu og Civa. (Litt.: A. Barth, *The religions of India* [1882]). *S. S.*

Harikiri se Harakiri.

Haringvliet se Maas.

Hariri, Abu Muhammed Kasim med Tilnavnet H. (D: Silkehandler), en af de berømteste arabiske Forfattere, (1054—1122). Hans Hovedværk er en Samling Noveller, »Maqåmer«, der ere en Slags Efterligning af lignende Arbejder af Ha-

madani (s. d.), men udførte med langt større Kunst. De ere alle lagte i Munden paa en vis Harets ibn Hammâm, der beretter om de af Abu Zajd fra Serug begaaede Skælmsstreger. Denne Abu Zajd fremstilles som en litterært dannet Landstryger, der dukker frem paa de forskelligste Steder og i de forskelligste Forklædninger, alt med det Formaal at lokke Penge fra godtroende Folk. Inden for denne Ramme, hvis Variationer i Længden blive lidt trivielle, bydes der Forfatteren den rigeste Lejlighed til at udvikle al den sproglige og formelle Kunstfærdighed, som er det egentlige Hovedformaal. Det vrimler med Gaader, Ordspil, overraskende Orddannelser o. s. v.; undertiden er den formelle Udsmykning endog af ren ortografisk Natur, som naar i en af Novellerne hvert andet Ord bestaar af lutter Bogstaver, der skrives med diakritiske Punkter, og hvert andet ikke.

For den orientalske Opfattelse har denne kunstlede Form altid haft en egen Ynde, og H. sættes derfor blandt de mest yndede Forfattere og skattes ogsaa højere end den mere digterisk begavede, men jævnere og mere ligefremme Hamadani. Paa Grund af de særlige Snirkler i Stilen ere hans Noveller meget vanskelige at forstaa, selv for den indfødte, og de ere derfor kommenterede atter og atter. En mønsterværdig Udgave af Teksten tillige med Sherîshi's Kommentar leveredes af Silvestre de Sacy [Paris 1822]; paa Grundlag af denne udarbejdede Rückert sin vidunderlige Efterdigtning: »Die Verwandlungen der Abu Zaid von Serug« ; den uovertræffelige tyske Sprogkunstner har her tvunget det stivere tyske Sprog til at følge alle den arabiske Originals besynderlige formelle Indfald; paa adskillige Steder har Riickert endog overtruffet Originalen ; navnlig gælder dette om de talrige indlagte Digte. Paa Dansk ere et Par af H.'s Noveller gengivne i J. Østrup: »Arabiske Sange og Eventyr« [Kbhvn. 1889]. — H. var foruden Novelledigter tillige Grammatiker; de sproglige Finesser vare hans Hovedfag, og disse vare ikke vel mulige uden indgaaende filologiske Kundskaber. Hans vigtigste Arbejde paa dette Omraade er Durrat-el-Ghawwâs (»Dykkerens Perle«), udg. af Thorbecke [Leipzig 1871].

Til H.'s Biografi have vi kun sparsomme Oplysninger. Sit Tilnavn »Silkehandleren«, hvorunder han er kendt i Litteraturen, havde han arvet efter sin Fader, der drev denne Profession; selv levede han som uafhængig og formuende Skønaand. Arabiske Biografer meddele om hans Liv en Række Anekdoter, der dog ikke alle ere troværdige; de ere samlede i Indledningen til de Sacy's Udgave. *y. 0.*

Harivaṃça (»Hari's o: Vishnu's = Krishna's Krønike«), a) et episk Digt paa Sanskrit, i Formen et Tillæg til Mahabharata, men utvivlsomt senere (en H. omtales i 6. Aarh. e. Chr.). Det er ikke særlig velordnet og af temmelig blandet Indhold: Kosmogoni, Slægtregistre, gamle Sagn, Manvantara'er, Formaninger og alle Slags Belæringer om religiøse Emner, Naturbeskrivelser, Bønner, etc, navnlig Krishna's Familie og Historie, Vishnu's tidligere Avatāra'er og Bedrifter. Hovedmassen omhandler Krishṇa's (og hans Broder Balarāma's) Fødsel, Barndomshistorie og senere Bedrifter, med mange indskudte Episoder. Meget er Gentagelser fra Mahabharata, som dog nødvendig forudsættes af H., da H. ellers vilde være ufuldstændigt i væsentlige Punkter. Ogsaa i selve H. er der Gentagelser og Modsigelser, og Digtet er næppe af een Støbning. Det nyder stor Autoritet og anses for overordentlig helligt, oplæses ved religiøse Fester og lægges f. Eks. i Nepal for Retten paa Vidnernes Hoveder, hvis de ere Hinduer. (Litt.: Harivaṃça, oversat af A. Langlois [2 Bd., Paris og London 1834—35]). — b) Sifter af Rādhāvallabhin'ernes Sekt; grundede i Vrndavana, hvor Krishṇa havde tilbragt sin Barndom sammen med Gopī'erne (s. d. og Goloka), et Kloster og et Tempel for Rādhā-vallabha (»Radha's Elsker« o: Krishna) ca. 1600 e. Chr. og forfattede en Samling Vers paa Sanskrit til Ære for Rādha, efter denne og lignende Sekters Opfattelse den fornemste af Gopi'erne og en Inkarnation af Crī (s. d.), af hvem Naturen (Prakṛiti) er en Aabenbaringsform, og hvis Navn de altid nævne foran Krishna's (jfr. ogsaa Ganega). Sektens øvrige hellige Bøger ere i Folkesprogene. *S. S.*

Harkavy, Adam Jakovlevitsch, russisk Orientalist, er født 1839, studerede først paa Rabbinerskolen i Vilna og derpaa ved Universitetet i St. Petersborg, hvor han en Aarrække har været Bibliotekar ved det kejserlige Bibliotek og særlig har gjort sig fortjent ved at undersøge, beskrive og delvis udgive Samlingens semitiske Haandskrifter (»Studien und Mittheilungen aus der St. Petersburger kaiserl. Bibliothek« Bd. I—V [1879—92]). Han har ogsaa udgivet »Altjiid. Denkmäler aus der Krim« [1876], foruden mange Skrifter og Afhandlinger paa Fransk og især paa Russisk, saaledes »Om muselmanske Forfatteres Efterretninger om Slaver og Russer« [1870], »Om Semiters, Indoeuropæers og Hamitters oprindelige Hjem« [1872] *m. m. V. S.*

Harkness [ha!əknes], William, amerikansk Astronom, er født 17. Decbr. 1837 i Ecclefechan (Skotland), studerede i Rochester, tog 1862 den medicinske Doktorgrad i New York, ansattes s. A. ved *Naval Observatory* i Washington, blev 1873 Professor ved *United States Navy* og 1894 Chef for den astronomiske Afdeling af *Naval Observatory.* 1874 var H. Medlem af den amerikanske Venus-Kommission med Station i Hobarttown. Af hans Arbejder kan mærkes: »The solar parallax and its related constants including the figure and density of the earth« [Washington 1891]. *J. Fr. S.*

Harkort, Friedrich Wilhelm, tysk Politiker, (1793—1880), var siden 1816 Metalfabrikant i Westfalen og blev 1830 Medlem af Provinslanddagen; var tidlig virksom for at fremme Bygning af Jærnbane- og Dampskibsfart paa Rhinen og Weser. 1848 valgtes han til Nationalforsamlingen i Berlin, hvor han stillede sig paa Regeringens Side imod Demokraterne; valgtes 1849 til andet Kammer og sluttede sig her til det gammelliberale Parti. Han rettede 1851 skarpe Angreb paa Junkerpartiet, fordi det stadig stillede Krav paa Forrettigheder, men ikke vilde gøre tilsvarende Ydelser til Samfundet. I Striden om Hærordningen 1862 grundlagde han tillige med Bockum Dolffs venstre Centrum og kæmpede desuden for Næringsfrihed og Skattereform; senere sluttede han sig til Fremskridtspartiet. 1867 opgav han sit Sæde i Underhuset for at blive Medlem af

Rigsdagen, men trak sig 1873 tilbage fra det offentlige Liv. *E. E.*

Harland [ha!ələnd], Henry, nordamerikansk Romanforfatter, er født 1861. Han gjorde sig under Pseudonymet »Sydney Luska« bekendt ved et Par Romaner »Mrs. Peixada« og »The Yoke of the Thorah«, der indvandt et nyt Omraade for den amerikanske Litteratur ved at skildre jødisk Liv i New York. Han fortsatte senere med en Række Skitser og mindre Fortællinger fra det samme Omraade, men rejste 1888 til England, hvor han endnu (1898) opholder sig, for at søge ny Indtryk. *T. L.*

Harlebecke, By i Belgien, Provins Østflandern, ved Floden Lys, (1890) 6,500 Indb. Bryggeri, Teglværker, i Omegnen Tobaksavl. *C. A.*

Harlech [ha!ələk], lille By i Wales, Grevskab Merioneth, ikke langt fra Kysten, er bekendt for sit malerisk beliggende, i Rosenkrigene stærkt omstridte Slot. *C. A.*

Harlëkin (ital. Arlecchino) er en Maskefigur fra Italienernes gamle »Commedia dell' arte« og det italienske Teater i Paris. Han er oprindelig en af de saakaldte »Zanni«, Tjenerskikkelser, der variere mellem Fiffighed og Enfoldighed; og i den ældre Tid er den sidste Egenskab mest fremtrædende hos H.: siden blive Snedighed og Ondskabsfuldhed mere dominerende Træk. Hans Dragt var fra gammel Tid Trøje og tætsluttende Benklæder med hist og her paasyede, brogede Lapper, i Bæltet en Træbriks; saaledes er Simone fra Bologna afbildet, den H., der vandt Navn i Paris ca. 1600 som Medlem af Truppen »I Gelosi«. Ligeledes i Paris var det, at den berømte Domenico Biancolelli optraadte som »Arlequin« i sidste Halvdel af 17. Aarh.; under hans Hænder omformedes Figuren i Retning af det snedige og uforskammede parret med Fejhed. Dragten blev nu inddelt i regelmæssige brogede Kvadrater, senere endda besat med Pailletter. Som Domenico's Efterfølger i denne Hovedrolle fik Evarista Gherardien ikke ringe Navnkundighed. Holberg har benyttet Figuren i »De Usynlige«, og i den Casorti'ske Pantomime, som Traditionen har bevaret i Danmark, er H. en vims Pudsenmager, Colombine's Elsker og til sidst forenet med hende. *E. G.*

Harlekinsommerfugl se Maalere.

Harlem se Haarlem.

Harless, Emil, tysk Læge, nedenn. G. C. A. H.'s Broder, født 22. Oktbr. 1820 i Nürnberg, død 16. Febr. 1862 i München. H. blev Doktor 1846 i Erlangen, 1848 Docent, 1849 ekstraord. Prof. og 1857 ord. Prof. i Munchen. Han beskæftigede sig navnlig med Nervernes Fysik og Muskelbevægelser. For Kunstnere holdt han Forelæsninger og udgav »Lehrbuch der plastischen Anatomie« [Stuttgart 1856]. *G. N.*

Harless, Gottlieb Christoph Adolf von, luthersk Teolog, født 21. Novbr. 1806 i Nurnberg, død 5. Septbr. 1877 i Munchen. Opvokset iet godt Hjem, men under en mere æstetisk end religiøs Paavirkning, udviklede han sig i sin Studentertid (fra 1823) først i Erlangen og særlig senere under Tholuck's Indflydelse i Halle til bevidst luthersk Kristen. Hans glimrende Evner og omfattende filosofiske og teologiske Studier modnede ham tillige for den akademiske Virksomhed, som han tiltraadte 1832 som Professor i Erlangen. 1840 blev han tillige Universitetets Repræsentant i Stænderforsamlingen i Munchen og ledede Oppositionen mod Ministeriet Abel (saaledes i Knæbøjningsspørgsmaalet), men blev saa til Straf forflyttet til Bayreuth 1845. Samme Aar modtog han imidlertid en Kaldelse til Universitetet i Leipzig. Dels som Professor her, dels senere som Overhofpræst i Dresden udøvede H. en overordentlig Indflydelse og fuldendte den bekendelsestro Lutheranismes Sejr over Rationalismen. 1852 fulgte han imidlertid den bayerske Konges gentagne Kaldelse og blev Præsident for Overkonsistoriet o: Leder for den protestantiske Kirke i Bayern. Trofast fulgt af den Skare af bekendelsestro lutherske Præster, som det blomstrende lutherske Fakultet i Erlangen havde uddannet, fuldendte han, om end ikke uden svære Kampe, ogsaa her ad kirkeregimentlig Vej den protestantiske Kirkes Udvikling fra Rationalismen til »kirkelig« Lutherdom. Han maa betegnes som en af denne Retnings betydeligste, ædleste og, f. Eks. i Sammenligning med Mænd som Lohe (hvis Brud med Landskirken han afværgede) eller Hengstenberg, besindigste Førere. Blandt hans Værker kunne nævnes »Commentar iiber den Brief Pauli an die Ephesier« [2. Opl. 1858] og hans »Christliche Ethik« [8. Opl. 1893]. *F. P. B.*

Harless, Gottlieb Christoph, klassisk Filolog, (1738—1815), Professor i Erlangen fra 1765. H. var væsentlig Samler; hans Hovedværk er Bearbejdelsen af Fabricius's *Bibliotheca graeca* [12 Bd., Hamburg 1790—1809, ufuldendt, Register 1838], et stort Repertorium for Noticer. Af lignende Art ere hans egne Arbejder, f. Eks. *Introductio in historiam linguae latinae* [Bremen 1764 og 1773], *De vifts philologorum* (4 Bd., Bremen 1764—72], o. m. a. *A. B. D.*

Harless, Johann Christian Friedrich, tysk Læge, født. 11. Juni 1773 i Erlangen, død 13. Marts 1853 i Bonn. H. studerede i Erlangen, hvor han 1794 blev Doktor, og hvor han derefter praktiserede og blev ekstraord. Prof. og 1814 ord. Prof.. Han fik mange Tilbud om Professorater, som han afslog, indtil han 1818 lod sig ansætte ved det nyoprettede Universitet i Bonn, hvor han indrettede den medicinske Undervisning og organiserede de kliniske Anstalter. Ved hans 50-aarige Doktorjubilæum stiftede Kolleger og Elever *Præmium Harlessianum* for medicinske studerende i Bonn. Hans betydeligste Arbejder omhandle Medicinens Historie. *G. N.*

Harley [ha!əli], R. og E., se Oxford.

Harlingen d. s. s. Haarlingen.

HarmachiS eller Armachis, græsk Gengivelse af det ægyptiske *har-m-akhu* e. Solguden Horos i Horisonten, et af Tilnavnene til Guden Horos (s. d.). *V. S.*

Harmalīn, $C_{13}H_{14}N_2O$, er et Alkaloid, der findes i Frøene af *Peganum harmala* bundet til Fosforsyre; det er i meget ringe Grad opløseligt i Vand og meget tungtopløseligt i Vinaand og i Æter; ved Iltning giver det Harmin, $C_{13}H_{12}N_2O$, der findes sammen med H. i de nævnte Frø, men forekommer i ringere Mængde. H. danner gule Salte. *O. C.*

Harmand [armā'], Francois Jules, fransk opdagelsesrejsende i Bagindien, er født 23. Oktbr. 1845 i Saumur, traadte som Læge ind i Marinen

og deltog i flere Togter indtil 1870. 1871 deltog han i Felttoget til Algérie mod Kabylerne og var derefter med paa en videnskabelig Ekspedition, der skulde undersøge Kambodsha og Tonkin. Da Ekspeditionens Medlemmer i stort Antal bleve syge, berejste han sammen med Garnier Tonkin, hvor han en Tid var Guvernør, rejste 1874 tilbage til Frankrig og drog atter næste Aar tilbage til Kambodsha. Han undersøgte Mekong-Flodens Løb mellem den 12. og 18. Breddegrad og drog derfra gennem Anam til Huë. Derefter drog han tilbage til Frankrig og blev 1882 Konservator ved *Musée des Colonies*. *C. A.*

Harmattan er en tør Vind, der blæser ud fra Land paa Afrika's Vestkyst, især paa Guinea-Kysten; den blæser fra Retninger mellem Sydøst og Nordøst, ikke med særlig stærk Kulingsgrad, og varer sædvanlig kun 1 Dag, af og til dog en Uges Tid. H. medfører en meget tæt Taage, der hidhører fra den Masse Støv og Sand, den medfører, og som er højst ubehagelig for alle levende Væsener og skadelig for Plantevæksten, der overtrækkes ligesom med Rim. H. er meget tør, men ikke særlig varm; den optræder navnlig i December, Januar og Februar. *TV. Ƒ—n.*

Harmenopŭlos, Konstantinos, berømt græsk (byzantinsk) retslærd, født ca. 1320 i Konstantinopel, var Medlem af Statsraadet hos Kejserne Kantakuzenos og Johannes Palæologos og senere Dommer i Thessalonika. Han skrev bl. a. et *Promptuariunjuris*, der endnu gælder i Grækenland som borgerlig Lovbog. (Litt.: Udg. af Heimbach [Leipzig 1851]; Dirksen, »Das Rechtsbuch des H.« [Berlin 1847]). *Ludv.H.*

Harmensen, J., se Arminius.

Harmĭn se Harmalin.

Harmodĭos og Aristogeiton, to Athenere, der 514 f. Chr. dræbte den regerende Tyran Hippias'es yngre Broder Hipparchos. De nærmere Omstændigheder ved denne Begivenhed bleve tidlig Genstand for Sagndannelse, saa at man allerede i Oldtiden havde forskellige Versioner, af hvilke det er vanskeligt at udfinde den historiske Sandhed. Saa meget synes dog at staa fast, at Anledningen til Attentatet var en personlig Fornærmelse, tilføjet Harmodios, hvis begunstigede Elsker Aristogeiton var, af Hipparchos (eller hans Broder Thettalos), som var bleven afvist af Harmodios; ogsaa andre vare indviede i Planen, som gik ud paa at overfalde og dræbe Tyranfamilien ved den store Panathenæerfest. Da de imidlertid — med eller uden Grund — troede sig forraadte, kastede de sig over Hipparchos og dræbte ham; Harmodios blev straks nedhugget af Drabanterne, Aristogeiton paagreben og senere dræbt. Den eneste Følge af Gerningen var, at Hippias'es Herredømme, der før havde været mildt, blev haardt og grusomt; men da han 4 Aar senere blev styrtet, kom H. og A. i Folkemeningen til at staa ikke alene som Martyrer for Frihedens Sag, men som Athen's Befriere, som et bevaret Skolion af Kallistratos viser. En Statuegruppe af dem opstilledes ved Opgangen til Athen's Akropolis, men blev bortført under Perserkrigene; den erstattedes da med en anden Gruppe, af hvilken man har en senere, ukorrekt Efterligning i *Museo Nazionale* i Napoli. (Litt.: K. Hude, »Zur Ermordung des Hipparchos« [i »Neue Jahrbiicher fur Philologie«, 1892]). *K. H.*

Harmonēre (fr.), være i Harmoni, Samklang; samstemme; harmonisk, hvad der bevirker Harmoni, indeholder Harmoni; samstemmende.

Harmoni (af græ. ἁρμονία), Samklang, den samtidige Forbindelse af flere Toner af forskellig Tonehøjde, i moderne Terminologi det samme som Akkord, i snævrere Forstand ensbetydende med konsonerende Akkord, Treklang (se Akkord). I den gamle græske Musik var H. Benævnelsen paa Skala, ordnet Tonefølge. *S. L.*

Harmonĭa, 1) græsk Heroine. Efter det thebanske Sagn, der er gengivet i Hesiodos'es Teogoni, var H. Datter af Ares og Afrodite, gift med Kadmos og Moder til Ino, Semele, Agane, Autonoe og Polydoros. Ved Brylluppet med Kadmos, der ofte blev besunget af de græske Digtere, fik hun bl. a. i Brudegave et kunstfærdigt Halsbaand, der var udført af Hefaistos; det blev siden Anledning til megen Ulykke (se Erifyle). Efter et andet Sagn var H. Datter af Zeus og Atlantiden Elektra; hendes Hjem var Samothrake, hvorfra Kadmos bortførte hende. Mulig har dette Sagn sin Kilde i Ceremonier, som udførtes ved de religiøse Fester paa Samothrake, og som forestillede Eftersøgelse af den forsvundne H. Det thebanske Sagn lod Kadmos og H. til sidst blive forvandlede til Slanger (se Kadmos).

2) Gudinde for Orden, Sammenhold, Overensstemmelse. Hun hørte til Afrodite's Kreds og findes i Vasebilleder fra 5. Aarh. f. Chr. afbildet sammen med beslægtede Væsener (Eunomia, Paidia, Eudaimonia, Peitho o. a.). Sandsynligvis er Heroinen H. oprindelig den samme som Gudinden. *C. B.*

Harmonia evangelica se Evangelieharmoni.

Harmonia praestabilita (lat.) betegner hos Leibniz den Parallelisme, som findes mellem Aandens og Legemets Verden, og som ikke skyldes nogen direkte Vekselvirkning imellem dem. Se Leibniz. *C. St.*

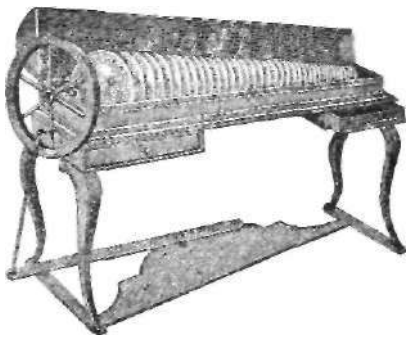
Harmonĭfremmed kaldes enhver Tone, der ikke er en Bestanddel af den Akkord, den Harmoni, til hvilken den klinger. H. Toner kunne skyldes Forudhold, Forslag, Gennemgangsnoder, Vekselnoder, Orgelpunkt o. s. v. *S. L.*

Harmonifølge kaldes enhver Forbindelse af Harmonier eller Akkorder, ganske bortset fra deres indbyrdes Stilling eller Slægtskab. *S. L.*

Harmonik (græ.), Læren om Harmoniernes Slægtskab og Forbindelse. Se Harmonilære.

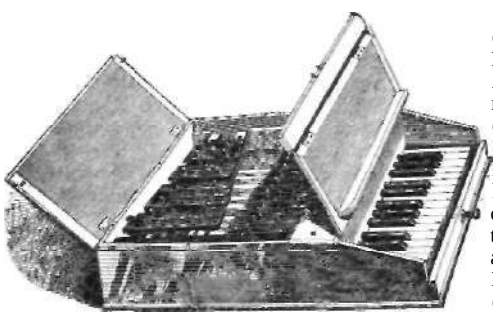
Harmonika, Benævnelse paa en Række forskellige musikalske Instrumenter. Oprindelig var H. Navnet paa den af B. Franklin konstruerede Glasharmonika (se Fig.), hvis Opfindelse maa føres tilbage til de af Irlænderen Puckeridge i Begyndelsen af 17. Aarh. anstillede Forsøg paa at udføre Musik ved med fugtede Fingre at berøre Kanten af Drikkeglas, der var afstemt ved Paafyldning med forskellige Mængder Vand. Franklin's Instrument bestod af en Række koncentriske Glasskaale, der vare anbragte paa en horisontal Aksel, som af den spillende kunde sættes i Omdrejning ved Hjælp af Foden, samtidig med at han berørte Glasskaalene med Fingerspidserne. At denne Glasharmonika for sin Tid har spillet en vis Rolle, kan bl. a. ses deraf, at Komponisten Gluck under sit Ophold i Kjøbenhavn ved en Koncert paa Charlottenborg 1749 — ifølge datidige Annoncer

— lod sig høre paa »et af lutter Glas bestaaende og her hidtil ukendt Instrument«, ligesom han 1746 i England havde givet »en Koncert paa 26 Drikkeglas« med Akkompagnement af Orkester. Og baade Mozart og Beethoven have skrevet Stykker for Glasharmonika. Da den direkte Gnidning med Fingrene virkede i høj Grad angribende paa den spillendes Nerver, søgte man — dog uden Held — at frembringe Tonerne ved Strygning med Bue, ligesom man forsynede Instrumentet med et Klaviatur og saa kaldte det Klaverharmonika. — Senere er Navnet Glasharmonika benyttet som

Franklin's Glasharmonika.

Benævnelse paa et Instrument, der bestaar af en Række afstemte Glasstænger — med Staalstænger kaldes det Staalharmonika (se Fig.) — der anslaas med Hamre; ogsaa dette Instrument forsynedes med Klaviatur og anvendes bl. a. af Mozart som Udtryk for Papageno's Klokkespil i »Tryllefløjten«. — Ved Mundharmonika forstaas et lille Barnelegetøj,

Staalharmonika.

der bestaar af en Række smaa Tungepiber, der blæses med Munden.

Paa Dansk gælder Benævnelsen H. i Alm. den saakaldte Trækharmonika (norsk Trækspil, Dragspil), eller som den i den internationale Musikterminologi kaldes, Akkordion, og hvis Opfindelse skyldes Damian i Wien (1829). Den orgelagtige Tone fremkaldes ved en Række Metaltunger, der sættes i Svingninger ved en Haandblæsebælg; paa den ene Side af denne er anbragt en Art Klaviatur, der betjenes af højre Haand, og som for hver enkelt Tangent frembringer to Toner, alt efter som Bælgen udvides eller sammentrykkes, medens venstre Haand, der tillige bevæger Bælgen, betjener to — eller flere — Klapper, der ved at aabnes give Luften Adgang til andre Tunger, hvorved fremkaldes en enkelt Harmoni, i Reglen Tonica og Dominant. Alt efter Instrumentets Størrelse har Klaviaturet flere eller færre Tangenter, større eller mindre Omfang, kun diatonisk, eller ogsaa kromatisk Tonerække. (Litt.: C. F Pohl, »Zur Geschichte der Glasharmonika« [Wien 1862]). *S. L.*

Harmonika, kemisk, bestaar af en større eller mindre Række Glasrør af forskellig Længde og Vidde; for at frembringe Toner tilvejebringer man en Brintflamme (Vandstofflamme se Brint), stiller Harmonikarøret over Flammen og fører denne ind i Røret, idet man skyder dette op og ned, indtil den frembragte Tone er ren; samtidig maa Flammen reguleres. Brintflammen viser en kendelig Sitren, der fremkommer ved smaa, hurtig paa hinanden følgende Eksplosioner; de herved frembragte Svingninger bevirke Tonen. I Stedet for Glasrør kan man ogsaa benytte langhalsede Kolber eller Flasker, i hvis Hals Flammen føres ind. *O. C.*

Harmonikere kaldte man de gamle græske Musikteoretikere, der i Tilslutning til Aristoxenos og hans Skole hævdede, at det i Musikken var Øret og den musikalske Praksis, der var det afgørende, i Modsætning til Kanonikerne, der med Pythagoras toge deres Udgangspunkt fra matematiske Intervalberegninger. Se Grækenland (Musik), VII Bd., S. 1119. *S. L.*

Harmonikórd, et af Kaufmann i Dresden ca. 1810 opfundet Tasteinstrument, hvis Strenge bragtes til at klinge ved Gnidning af en læderbetrukken Cylinder. Weber komponerede for H. en Koncert med fuldt Orkester. H. kaldtes ogsaa et af Debain i Paris opfundet Instrument, en Slags Kombination af Klaver og Orgel. Intet af disse Instrumenter har faaet nogen praktisk Betydning. *S. L.*

Harmonilære, Læren om og Indbegrebet af de ad Erfaringens og Tænkningens Vej indvundne Regler og Love for Harmoniernes og Akkordernes Art og Slægtskab, deres Forbindelse og Opløsning, Stemmeføringen o. s. v., kort sagt, Læren om den naturlige og systematiske Forbindelse af de enkelte Akkorder og Harmonier til et musikalsk Hele. H. forudsætter de elementære Musikkundskaber, Læren om Intervaller og Akkorder, og danner paa den anden Side Indledningen til den egentlige Kompositionslære. Til Studiet af H. benyttes den saakaldte Generalbasskrift, og Benævnelsen Generalbas forekommer derfor ofte ensbetydende med H. Lærebøger i H. foreligge i alle de store Kultursprog, bl. a. af Fétis, Hauptmann, G. Weber (paa Dansk ved Muth-Rasmussen), A. B. Marx, Lobe, Gevaert, Tiersch, Osc. Paul, paa Dansk af Barth, Gebauer (Bearbejdelse af Richter's H.) og Bondesen, paa Norsk af G. F. Lange. *S. L.*

Harmonimusik kaldes Musik for Blæseinstrumenter (Træ- og Messinginstrumenter i Forening), ofte med Tilføjelse af Slaginstrumenter, til Adskillelse fra det store Stryge- eller Symfoniorkester. Se Militærmusik. *S. L.*

Harmoniorkester, et udelukkende af Træ- og Messingblæseinstrumenter sammensat Orkester. ***S. L.***

Harmonisére (fr.), at sætte Harmonier til en given Melodi. Da enhver Melodi i sig selv inde-

holder en — om end skjult — harmonisk Undergrund, bestaar Opgaven altsaa egentlig i at udfinde denne, der ganske vist kan tænkes under forskellige Former, og som i hvert Fald baade som Helhed og i Enkeltheder kan antage meget forskellig Skikkelse, alt efter den harmoniserendes Dygtighed, Fantasi og Smag. *S. L.*

Harmoniska sällskapet, en i Stockholm 1820 stiftet Musikforening, der opførte klassiske Oratorier, Messer, Kantater og Brudstykker af Operaer, under Ledelse bl. a. af J. Berg og J. F. Berwald. Efter henved 30 Aars Forløb indstillede Selskabet sin Virksomhed, og 1860 stiftede L. Norman, I. Hallstrøm og J. Günther »Nya harmoniska sällskapet«, der arbejdede i samme Retning som det gamle, men tillige i større Omfang dyrkede den nyere — ogsaa svenske — Musik. Dette Selskab opløstes 1880, da L. Norman og V. Svedbom stiftede »Musikforeningen«. *S. L.*

Harmönisk Deling (mat.). Naar fire Punkter *a b c d* paa en ret Linie ligge saaledes, at $\frac{ac}{bc} : \frac{ad}{bd} = m$, siger man, at *c* og *d* dele *ab* indvendig og udvendig i Forholdet *m*, eller at de dele *ab* harmonisk i dette Forhold. Saaledes

deles en Side i en Trekant harmonisk i de andre Siders Forhold af dens Skæringspunkter med Halveringslinierne til den modstaaende Vinkel og dennes Nabovinkel. Regnes der med Fortegn paa Linien (se Geometri), er $\frac{ac}{bc} = \div \frac{ad}{bd}$, saa at de fire Punkters Dobbeltforhold $\frac{ac}{bc} : \frac{ad}{bd} = \div 1$ (se Dobbeltforhold). *Chr. C.*

Harmöniske Haand, den, ogsaa kaldet den gnidoniske Haand, en af de musikalske Opfindelser, der med Urette tillægges Gnido (s. d.) fra Arezzo; et mekanisk Hjælpemiddel ved Undervisningen i Solmisation (s. d.), som bestod deri, at man tænkte sig — eller paa en Tegning anbragte — hver af det da brugelige Tonesystems 20 Toner, fra *Γ* (Gamma, vort store G) til [tostrøget] *e″* paa et af de 19 Fingerled, den tyvende ganske vist svævende over Spidsen af Mellemfingeren. *S. L.*

Harmönisk Proportiön (mat.). Fire Tal *l m n p* siges at danne en h. P., naar $\frac{l}{l \div m} = \frac{p}{n \div p}$. Er $m = n$, kaldes den h. P. sammenhængende, og *m* siges at være harmonisk Mellemproportional mellem *l* og *p*; da er $\frac{2}{m} = \frac{1}{l} + \frac{1}{p}$. Danne fire Punkter *a b c d* paa en ret Linie en harmonisk Deling (s. d.), er *ab* harmonisk Mellemproportional mellem *ac* og *ad*. *Chr. C.*

Harmönisk Række kaldes i Matematikken den uendelige Række $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \frac{1}{5} + \frac{1}{6} + \ldots$, hvori hvert Led er harmonisk Mellemproportional mellem det foregaaende og det efterfølgende. Dens Sum er uendelig, d: ved at addere tilstrækkelig mange af dens første Led kan man faa et Resultat, der er større end et hvilket som helst opgivet nok saa stort Tal. *Chr. C.*

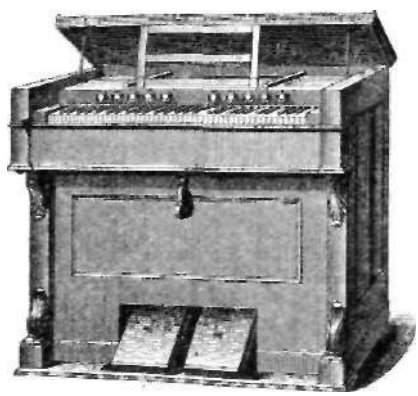
Harmonister 1) ell. Harmonitter, en sværmerisk Sekt, der har Navn efter Byen Harmony ved Pittsburg i Nordamerika. Stifteren var en württembergsk Væver Georg Rapp (født 1770), der med sine Tilhængere udvandrede til Nordamerika, hvor de 1803 dannede Menigheden i Harmony. De vilde virkeliggøre Guds Riget paa Jorden og indførte Ejendomsfællesskab ligesom i Aposteltiden. 1811 flyttede de deres kommunistiske Samfund til Economy ved Ohio. Rapp var Samfundets Patriark, og trods store indre Kampe holdt han det sammen indtil sin Død 1847. Derefter blev ugift Stand gjort til Lov for Samfundet, hvorved H. underskrev deres egen Dødsdom. (Litt.: J. Wagner, »Geschichte der Harmonie-Gesellschaft« [Vaihingen 1833]). *L. M.*

2) se Harmonistik.

Harmonistik kaldes i den teologiske Sprogbrug en Eksegese, som, i Alm. ud fra den mere eller mindre strengt fastholdte Forudsætning af Bibelens fuldstændige Korrekthed, søger at paavise Overensstemmelsen mellem de forskellige bibelske Beretninger og altsaa udligne, harmonisere de foreliggende Modsigelser som ikke virkelige, kun tilsyneladende. Den kommer navnlig til Anvendelse paa Evangelierne samt de historiske Skrifter i det gl. Test., f. Eks. Kongernes og Krønikernes Bøger, de forskellige Dele af Mosebøgerne indbyrdes o. s. v. Eksegeter, som hylde H., kaldes Harmonister. Inden for Nutidens protestantiske Eksegese er det, med Opgivelsen af den strenge Inspirationslære, næsten almindelig anerkendt, at H. ikke lader sig gennemføre, men at der virkelig i Bibelen er mangfoldige Modsigelser. *J. C. J.*

Harmonitter se Harmonister.

Harmonium er Navnet paa det nu saa almindelig udbredte klaverlignende Instrument med orgelagtige Toner. Disse frembringes af fritsvingende Metal-

Harmonium.

tunger, der, saa snart Tangenterne nedtrykkes, sættes i Svingninger ved Luften fra Bælge, som trædes af den spillende selv ved to Pedaltrin. Klaviaturet er ganske som Orgelets eller Klaverets og har forskelligt Omfang efter Instrumentets Størrelse, i

Reglen 4 eller 5, sjældnere 6 Oktaver. Den første Opfinder (1810) Grenié (s. d.) kaldte Instrumentet *orgue expressif*, andre senere benyttede Navnene *Æoline*, *Æolodikon*, *Physharmonika*, *Aërofon* o. s. v. Navnet H. gav A. Debain i Paris sit 1840 patenterede Instrument, der første Gang havde flere Registre (s. d.) med forskellig Klangfarve. Eflerhaanden indførtes forskellige Forbedringer ved H., indtil det naaede den Fuldkommenhed, hvorpaa det nu staar, bl. a. en Hammermekanisme *{orgue å percussion)*, hvorved Tonen ansættes lettere og bestemtere, den saakaldte *expression*, en Mekanisme, der bevirker, at Luften fra Bælgene kan virke direkte paa Tungerne med Forbigaaelse af den vindregulerende Reservebælg, saaledes at den spillende ved sin Træden af Bælgene har fuldstændigt Herredømme over de forskellige Styrkegrader af Tonerne o. s. v. En fuldstændig ny og afvigende Konstruktion frembyde de amerikanske H. (*American* eller *Cottage Organ)*, der i Midten af 19. Aarh. fremkaldte en fuldstændig Omvæltning i Fabrikationen af H. Ved disse frembringes Tonen ikke ved udstrømmende Luft, men derimod ved at Luften suges ind i Instrumentet. Opfindelsen skyldes en Arbejder fra Alexandre's Fabrik i Paris, der var udvandret til Amerika; men i deres nuværende fuldkomne Skikkelse fremstilledes de først 1860 af i Firmaet Mason & Hamlin i Boston. I de største af disse Instrumenter findes to Manualer og Pedal ligesom i Orgelet, og i saa Tilfælde ogsaa et særligt Haandtag til Betjening af Bælgen (for en anden Person end den spillende). *S. L.*

Harmóst (græ.: »Ordner«), maaske oprindelig Benævnelse paa Statholdere i de lakoniske Perioikbyer, senere (første Gang 423 f. Chr. i Amfipolis og Torone) paa Kommandanter for spartanske Besætninger i erobrede Stæder. H.'s Vilkaarlighed efter den peloponnesiske Krig bidrog meget til at gøre Sparta's Herredømme forhadt. *K. H.*

Harmotōm (Korssten), et Mineral af Zeolitgruppen, danner monokline, ofte korslignende Tvillingkrystaller; det er farveløst eller hvidt, har en Haardhed af $4^1/_2$ og Vægtfylden $2^1/_2$. Det bestaar af et vandholdigt Silikat af Aluminium, Baryum og Kalium omtrent efter Formelen $(K_2,Ba)O . Al_2O_3 . 5SiO_2 . 5H_2O$; det findes i smukke Krystaller i Hulrum i Basalt og andre Eruptivbjærgarter og paa mange Malmgange, saaledes ved Kongsberg o. a. St. i Norge, Andreasberg i Harz, Rudelstadt i Schlesien. *N. V. U.*

Harms, Claus, tysk luthersk Præst, født 25. Maj 1778 i Fahrstedt i Sydditmarsken, død 1. Febr. 1855. H.'s kirkelige Betydning: hans virkningsfulde Stormløb paa Rationalismen er dybt begrundet i hans originale, djærve og kraftfulde Personlighed, der gav hans Røst en saadan Klang og Magt, at den maatte høres. Først sent gav Bondesønnen fra Ditmarsken sig til at studere, men gennemførte det saa med Energi i kort Tid i det da rationalistiske Kiel. Der blev han først ved Schleiermacher's Bog »Reden über die Religion« 1799 vakt til nyt Liv, og i Bibelen fandt han sin Næring. Han blev da 1806 Præst i Lunden i Ditmarsken, blev hurtig kendt som Prædikant og kom saa 1816 til Kiel, hvor han — fra 1835 som Provst og Dr. theol. — virkede Resten af sit Liv. 1817 ved 300 Aars Jubelfesten for Reformationen udsendte han sine berømte Teser. Han udgav, sammen med de 95 Teses af Luther, andre 95 af ham selv forfattede: et vældigt Angreb paa Rationalismen og Unionsbestræbelserne, i et Sprog saa kraftigt og kernefuldt som Luther's eget. Her udtalte han bl. a., at »Syndsforladelsen kostede dog Penge i det 16. Aarh., i det 19. har man den ganske gratis, thi man -betjener sig selv med den«, »den saakaldte Fornuftreligion er enten blottet for Fornuft eller for Religion eller for begge Dele«, og om Unionen med den reformerte Kirke : »fuldbyrd dog ikke denne Akt over Luther's Ben, de faa Liv derved og da — ve eder!«. Disse Teser vakte vældig Opsigt og havde vidt- og dybtgaaende Virkninger. — 1849 maatte H. paa Grund af Blindhed opgive sin Embedsvirksomhed. Blandt han talrige Skrifter kunne foruden Prædikensamlinger nævnes hans klassiske »Pastoralteologie« [3. Opl. 1878] og hans Selvbiografi [2. Opl. 1852]. *y P. B.*

Harms, Friedrich, tysk Filosof, født 24. Oktbr. 1819 i Kiel, død 5. Apr. 1880, studerede Medicin og Filosofi, habiliterede sig som Privatdocent i Kiel 1842, blev Professor smst. 1858 og 1867 Professor i Filosofi i Berlin, hvor han udfoldede en rig akademisk Virksomhed og udgav talrige filosofiske Arbejder, bl. a. »Prolegomena zur Philosophie« [Braunschvveig 1852]; »Die Philosophie Fichtes nach ihrer geschichtlichen Stellung und nach ihrer Bedeutung« [Kiel 1862]. *C. St.*

Harms, 1) Georg Ludwig Detlev Theodor, Præst i Hermannsburg og Grundlægger af Hermannsburg-Missionen, født 5. Maj 1808 i Walsrode, død 14. Novbr. 1865 i Hermannsburg. H. fik sin teologiske Uddannelse i Gottingen, hvor han i Slutningen af sin Studietid blev dybt religiøst greben af Kristendommen. Han levede nu en Del Aar som Huslærer og kom i denne Tid i nær Berøring med mange kristelige Kredse i Nordtyskland og var virksom for at oprette en Missionsforening i Lauenburg. 1844 blev han Hjælpepræst hos sin Fader og ved dennes Død 1849 hans Efterfølger i Hermannsburg. Her skabte han et meget rigt Menighedsliv først og fremmest ved sin Prædiken, men dernæst ogsaa ved sin ivrige Sjælesorg. Han havde ikke særlig fremragende Gaver i nogen Retning, men var en helstøbt Personlighed, der nævnede Tingene ved deres rette Navn, hvad enten han stod paa Prædikestolen eller færdedes blandt Folk. Sognet blev helt forvandlet. Søndagen helligholdtes strengt, Kirken var altid fuld, af et Folketal paa 2,500 var der 9,000 Alterbesøg aarlig, og der blev givet 24,000 Rmk. til Hedningemissionen, medens der ikke var en eneste Tigger inden for Sognet. Han grundlagde der en Missionsmenighed, der var i Stand til at bære Hermannsburg-Missionen. Af hans Værker ere de bekend teste: »Evangeliepredigten« [12. Opl., Hermannsburg 1892, paa Norsk i to forskellige Overs., sidste Opl. 1868], »Epistelpredigten« [8. Opl. 1890], »Goldene Apfel in silbernen Schalen« [6. Opl. 1875, norsk Overs. 3. Opl. 1875], »Die Psalmen Davids« [1867, overs. paa Dansk af Carl Krogh, Kbhvn. 1872] og paa Plattysk: »Honnig. Vertelln und Utleggen in sin Modersprak« [2. Opl. 1872]. (Litt.: Th. Harms,

»Lebensbeschreibung des Pastors L. H.« [4. Opl. 1874]; B. M. Bye, »L. H.'s Liv og Levnet« [Chra. 1869]). *H. O—d.*

2) Theodor, tysk Præst og Missionsdirektør, ovenn.'s Broder, (1819 — 85). 1849 blev han sin Broders Medhjælper paa Missionsskolen i Hermannsburg, 1865 hans Efterfølger som Præst i Hermannsburg og Leder af Missionen der. 1877 blev han afsat paa Grund af sin Modstand mod borgerligt Ægteskab, men grundede straks en Frimenighed, til hvilken de fleste i Hermannsburg sluttede sig. Hans Skrifter ere: »Die letzten Dinge« [2. Opl. 1873, norsk Overs. 2. Opl. 1874], »Der Heilsweg« [3. Opl. 1877], »Die Chorwache« [2. Opl. 1891]. (Litt.: Gerhold, »Die Pastoren Ludw. und Theod. H. in ihrer Stellung zu den brennenden kirchlichen Fragen der Gegenwart« [Hamburg 1884]). *H. O—d.*

Harmsol se Gamle.

Harnack, Axel, tysk Matematiker, født 7. Maj 1851 i Dorpat, død 3. Apr. 1888 i Dresden. H. virkede som Professor ved de tekniske Højskoler i Darmstadt (1876—77) og Dresden; hans vigtigste matematiske Undersøgelser angaa Fourier'ske Rækker og Funktioner af en reel Variabel. Af hans Værker kunne nævnes, »Elemente der Differential- und Integralrechnung« [Leipzig 1881] og »Grundlagen der Theorie des logarithmischen Potenzials und der Potentialfunktion in der Ebene« [Leipzig 1888]. *Chr. C.*

Harnack, 1) Theodosius, luthersk, konfessionel Teolog, født 3. Jan. 1817 i St. Petersborg, død 23. Septbr. 1889 i Dorpat. Han studerede Teologi i Dorpat, blev 1845 Professor smst., drog 1853 til Erlangen, men kom atter 1866 tilbage til Dorpat. Blandt hans talrige Skrifter kunne nævnes: »Der christliche Gemeindegottesdienst im apostolischen und altkatholischen Zeitalter« [1854], »Luthers Theologie« [1862—86], »Praktische Theologie« [1877—78]. *F. P.B.*

2) Karl Gustaf Adolf, evangelisk Teolog, ovenn.'s Søn, er født 7. Maj 1851 i Dorpat. Hér studerede han Teologi, gik 1874 som Privatdocent til Leipzig, hvor han 1876 blev Professor, 1879 kom han til Giessen, 1886 til Marburg og 1889 trods heftig Modstand fra Overkirkeraadets Side til Berlin, hvor han udøver en betydelig Virksomhed. H. er en af Nutidens betydeligste Kirkehistorikere. Som Teolog nærmest en Lærling af A. Ritschl og udrustet med en genial Skarpsindighed og kolossal Arbejdskraft, har han brudt ny Veje paa den oldkirkelige Forsknings Omraade. Hans store »Lehrbuch d. Dogmengeschichte« [3. Opl. 1894] fremstiller den kristelige Dogmeudvikling som en Vækst af fremmed Indflydelse, som et Produkt af »Kristendommens Hellenisering«, hvis Historie principielt, om end ikke faktisk, ender med Luther's Reformation. 1892 gav nogle Ytringer af ham Anledning til en overordentlig heftig Strid om den apostoliske Trosbekendelse; hans Skrift derom (»Das apost. Glaubenbekenntniss«) udkom i samme Aar i 21 Oplag. Sammen med v. Gebhardt udgiver han (siden 1882): »Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur« og (siden 1881) sammen med Schurer »Theologische Literaturzeitung«. 1893 udkom 1. Del af hans »Geschichte der altchristlichen Literatur« (sammen med E. Preusschen), hvis 2. Del udkom 1897, et vældigt Arbejde, udarbejdet som Grundlag for en ny Udgave af de ældste græske Kirkefædre, som det berlinske Akademi væsentlig paa hans Initiativ har overtaget. Desuden har han skrevet talløse Enkeltundersøgelser. Gennem sine fængslende Forelæsninger og Øvelser og sin hele ildfulde Optræden har han opdraget en Mængde ivrige Disciple, og han har en ejendommelig Evne til at bringe Fart i de Spørgsmaal, han beskæftiger sig med, hvormed rigtignok ogsaa følger, at hans Resultater kunne være omdisputable nok. I øvrigt er han i de sidste Aar bleven betydelig mere konservativ i sin Stilling til det ny Test.'s Skrifter. *F. P. B.*

Harnisk anvendtes allerede i Oldtiden, først af Bronze senere af Jærn. Det dækkede oprindelig kun Brystet, men forlængedes senere ned over Livet og forbandtes med et Rygstykke. I Begyndelsen af Middelalderen fremtraadte H. som Brynje o: enten en Læderkjortel klædt med Jærnskæl eller et sammenhængende Net af Jærn; senere forlængedes Ærmerne ud over Hænderne, og Benene dækkedes med Brynjehoser. Til H. hørte først en Jærnhue senere en lukket Hjælm samt Skjold af forskellig Størrelse, Form og Materiale. Senere opkom Pladeharnisk af Jærn, der i 15. Aarh. næsten helt omsluttede Krop og Lemmer. Men da Pladerne ved Haandskydevaabnenes Udvikling stedse maatte gøres tykkere, nødtes man efterhaanden til at indskrænke Antallet af Rustningens Dele. Dette førte først til de halve H. og Stormhuerne (aabne Hjælme) og senere, efter Trediveaarskrigen, til fuldstændig Opgivelse af H. saavel ved Rytteriet som ved Fodfolket; dog beholdt det svære Rytteri Kyrassen (Bryst- og Rygharnisk). Da de fleste Hære i vor Tid kun ville have let Rytteri, er nu ogsaa Kyrassen overalt i Færd med at forsvinde; i den danske Hær afskaffedes Kyrasserne 1866. De Forsøg, man i den nyere Tid har gjort paa, som Modvægt mod den voldsomme Ildvirkning, at bruge Dækvaaben for Fodfolket, saasom Brystplader af Staal med indvendig Filtbelægning, transportable Fodfolksskjolde, Fodfolksspader tildannede som Brystskjolde o. a. 1. (se Dowe), have ikke ført til gunstige Resultater. Dels have nemlig Geværprojektilerne saa stor Gennembrudskraft, at disse Dækmidler vilde blive uforholdsmæssig tunge, hvis de skulde modstaa den, dels opstaar der ved Projektilets Splintring mod Brystskjoldene en voldsom Kardæskvirkning mod Naboskytterne, der hurtig vil gøre disse ukampdygtige, og endelig kræver den moderne Taktik den størst mulige Bevægelighed af Skytterne, som derfor ikke kunne belastes med tunge Dækvaaben. *E. P.*

Harnisk (tekn.) se Vævning.

Haro, Distriktshovedstad i det nordlige Spanien, Provins Logrofie (Gammelkastilien), amfiteatralsk beliggende ved Tiron's Forening med Ebro, med Vinavl, Garverier, Hattefabrikation og (1887) 7,500 Indb. *H. W.*

Haro, Luis Mendez de, spansk Statsmand, født 1599, død 26. Novbr. 1661, efterfulgte 1643 sin Morbroder Grev Olivares som Minister og arvede hurtig hans store Indflydelse over den svage Konge, Filip IV. Personlig elskværdig og hæderlig var han tillige en dygtig Statsmand, der selv under de mest fortvivlede Forhold ikke tabte

Modet, men Spanien's Stormagtsstilling kunde han ej vinde tilbage. Selv om han end førte det forholdsvis uskadt ud af Kampen mod dets Modstander Frankrig, med hvem han 1659 sluttede Pyrenæer-Freden, var dette Lands Overvægt i den europæiske Politik dog fastslaaet. Ogsaa indadtil søgte han at sætte en Grænse for det om sig gribende Forfald, og hans Død var til stor Skade for Landet. *M. M.*

Haroëris, græsk Gengivelse af det ægyptiske *har-oer*, den store Hor, d. e. den store Horos (s. d.), den ægyptiske Solgud, i Modsætning til Harpokrates (s. d.), d. e. *har-pe-khrot*, Barnet Horos, Sønnen af Osiris og Isis. H. tilbades i flere ægyptiske Byer, hvor Solen var den fornemste Guddom, og er alle Vegne Stedets ypperste Guddom, saaledes i Edfu; men for at man kunde skelne mellem de forskellige lokale H., havde H. paa hvert Sted et særligt Tilnavn. H. i Edfu (s. d.) sammenlignedes af Grækerne med deres Apollon, hvorfor ogsaa Byen af dem kaldtes Apollinopolis. *V. S.*

Harold Godwinsson, den sidste angelsachsiske Konge, født ca. 1022, død 14. Oktbr. 1066, var Søn af den mægtige Jarl Godwin og den danske Høvdingdatter Gyda (s. d.), stod tidlig ved Faderens Side og deltog i hans Landflygtighed, men ogsaa i hans sejrrige Tilbagevenden, og da H. tilmed havde udmærket sig i Kampen mod Waliserne, var det ikke noget Under, at han ved Godwin's Død (1053) arvede hans Magt. Om end han i det ydre nøjedes med at være Jarl af Wessex, var han dog under den svage Edvard Confessor saa at sige Indehaver af Kongemagten og kunde smigre sin Ærgerrighed ved Udsigten til selve Kronen. Uheldigvis blev H. imidlertid ved et Skibbrud den normanniske Hertug Vilhelm Bastard's Fange; vel behandlede denne ham godt, men lod ham inden Hjemrejsen sværge, at han efter Edvard's Død vilde hjælpe ham paa Tronen i England. H. vilde dog ikke ænse sin Ed, og da Edvard døende overgav ham Riget (5. Jan. 1066), lod han sig vælge til Konge og krone, men bandlystes nu som Meneder af Paven, der endog skænkede Hertug Vilhelm Korsfanen til et Tog imod ham. H.'s Styrelse var meget kort og bevæget. Hans voldsomme Broder Toste, som havde været Jarl i Northumberland, men var bleven fordreven og dømt landflygtig, ogsaa ved H.'s Medvirken, optraadte straks imod ham, og med nogle Skibe, Hertug Vilhelm overlod ham, hærgede han England's Kyster. Dernæst søgte Toste forgæves at ophidse sin og H.'s Fætter, den danske Konge Sven Estridsøn, mod H.; mere Held havde Toste, da han vendte sig til den vilde Harald Haardraade i Norge. Med en stor Hær landede de i Northumberland; men H. ilede imod dem og fældede dem begge i det blodige Slag ved Stamford Bro (25. Septbr. 1066). Efter denne Sejr maatte han dog i Ilmarcher gaa til Sydengland, hvor Vilhelm Bastard eller, som han snart skulde kaldes, »Erobreren« efter lange Forberedelser landede, inden H. kunde hindre det. Ved Senlac i Nærheden af Hastings mødtes Angelsachserne med de svært rustede normanniske Krigere; længe holdt de Stand i deres Skjoldborg, men ved Normannernes List lokkedes de til at forlade deres befæstede Stilling, og efter den tapreste Modstand lede de et stort Nederlag. Den kække H. blev ramt af en Pil i Øjet og dernæst nedhugget (14. Oktbr. 1066); Liget, der kun genkendtes af hans elskede, Edgyth Svanehals, jordedes i en Høj, men flyttedes senere til Waltham Kloster. Med H. mistede Angelsachserne deres nationale Selvstændighed. (Litt.: Freeman, *History of the Norman Conquest*, II—III [London 1872—76]; *Dictionary of National Biography*, XXIV; Joh. Steenstrup, »England's Erobring ved Hertug Vilhelm af Normandiet« [Kbhvn. 1877]). *H. O.*

Haromszek [ha'romse.k], det sydøstlige Komitat i Ungarn, Landskabet Siebenbiirgen, begrænses af Rumænien og de ungarske Komitater: Brasso, Nagy-Küküllö, Udvarhely og Csik. Navnet betyder: de tre Stole, idet Komitatet er opstaaet ved Forening af de tre szekliske Stole eller Landskaber: Sepsi, Kezdi og Orbai. 3,556 □Km. med (1888) 130,000 Indb. Komitatet er mod Øst omrandet af de transsilvanske Alper, i det indre opfyldes det af frugtbare Højsletter, der adskilles ved Aluta's og dens Bifloders Dale. Klimaet er uden for Højbjærgene mildt. I Højlandet veksle Græsgange med Skove af Naaletræer, Eg og Bøg. I Dalene dyrkes Hvede, Rug, Havre, Majs, Tobak, Hør og Hamp. Kvægavlen er betydelig. Mineralkilder ere talrige, og Bjærgværksdriften leverer Jærnerts, Bjærgkrystal (Siebenburger-Diamanter) og lidt Petroleum. Om Foraaret udvandre aarlig en Del Arbejdere til Rumænien, hvoraf dog de fleste vende tilbage om Efteraaret, men flere forblive dog, til Sorg for de ungarske Patrioter paa Grund af den Svækkelse, det magyariske Befolkningselement derved lider, i Rumænien. Hovedstad er Sepsi-Szent-György. *C. A.*

Harpacticidae se Løbebiller.

Harpågo (græ. *αρπαγων*, »gribende«), en i Oldtiden benyttet Hage, enten Entrehage til at gribe fat i de fjendtlige Skibe med eller et Redskab til at rive en belejret Bys Mur ned. Hos Plautus forekommer H. som Betegnelse for en begærlig Person, og herfra har vel Molière faaet Navnet Harpagon for Gnieren i »L'Avare«. *K. H.*

HarpågOS, raedisk Feltherre, der ca. 550 f. Chr. forraadte Medien's Konge Astyages og sluttede sig til den persiske Underkonge Kyros; som dennes General lagde han senere de græske Kolonier i Lilleasien ind under Perserriget. *K. H.*

Harpalinae se Løbebiller.

HarpålOS, makedonisk Stormand, der 325 f. Chr. ved Alexander den Store's Tilbagekomst til Babylon efter det indiske Felttog af Frygt for Straf flygtede til Athen med 5,000 Talenter og 6,000 Mand græske Lejetropper paa 30 Trierer; ved Bestikkelser og Gavmildhed opnaaede han saa stor Yndest, at han blev udnævnt til Æresborger. Da Alexander fordrede H. udleveret, nægtede Athenerne at gøre det, men deponerede 700 Talenter, som H. medførte, i Skatkammeret; H. selv undveg til Kreta, hvor han kort efter blev dræbt af en af sine egne Underanførere, Spartaneren Thibron. Da den deponerede Sum skulde afleveres, manglede Halvdelen; dette gav Anledning til en stor Proces, hvorved blandt andre ogsaa Demosthenes blev dømt for at have ladet sig bestikke af H. *K. H.*

Harpalyke, 1) thrakisk Heroine. Efter et Sagn, der er overleveret hos romerske Forfattere, var hun Datter af en thrakisk Konge Harpalykos, der lod hende indøve i mandlig Idræt. Da han blev

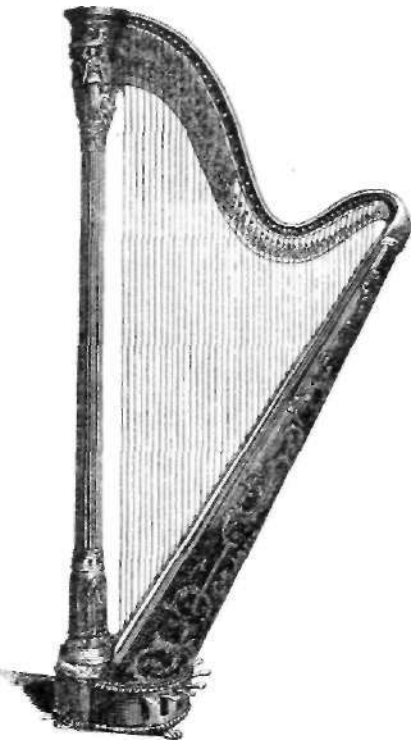
dræbt i et Oprør, flygtede H. ud i Skovene, hvor hun levede af Jagt og Røveri; til sidst blev hun overmandet og dræbt; ved hendes Grav fejredes en Fest, ved hvilken en Skinkamp skulde minde om, at der efter hendes Død var udbrudt blodig Strid mellem Thrakerne om et Dyr, som hun havde røvet fra dem.

2) græsk Heroine, Datter af Klymenos. Hun blev forført af sin Fader og fødte en Søn, som hun dræbte. Af Barnets Kød lod hun tilberede en Ret Mad, som hun satte for Klymenos. Denne opdagede imidlertid H.'s Ugerning og dræbte hende. *C. B.*

Harpe (ital. *Arpa*), et Musikinstrument af urgammel Oprindelse, der under forskellige Navne og i noget vekslende Skikkelse allerede forekommer hos alle Oldtidens Folk; men i sin typiske Ejendommelighed bestod den under alle Omstændigheder af fritsvævende Strenge i en mere eller mindre triangulær Ramme, der i sin primitiveste Form kun var dannet af et krummet Stykke Træ, medens den i sin moderne Skikkelse i det væsentlige er sammensat af følgende Dele: Den skraa Resonanskasse, hvorfra Strengene løbe op til Stemmeskruerne, der ere fæstede paa Instrumentets øverste Del, den S-formede Hals, fra hvis højeste Punkt den lodrette Stang (Baronstangen) gaar ned og møder Resonanskassen ved Piedestalen. De antikke H. mangle alle Stangen, der er af europæisk Oprindelse og sandsynligvis anbragt for at give Rammen mere Fasthed og Stivhed. Med Tiden antog Instrumentet større og større Former, Strengenes Antal, der oprindelig var 4, forøgedes; man har paa gamle Skulpturer fundet ægyptiske Tempelharper af indtil 2 M.'s Højde. Selve Navnet H. dukker først op ved Instrumentets Optræden i Europa; her blev det hurtig, navnlig i de germanske og skandinaviske Lande, meget udbredt, i Hænderne paa de nordiske Skjalde, de irske Barder, men var i flere Aarhundreder kun et diatonisk Instrument, uden kromatiske Halvtoner, indtil man i Slutningen af 17. Aarh. i Tyrol fandt paa at anbringe smaa Hager i Stemmestokken, der ved at trykkes ind imod Strengene forkortede disse og derved forhøjede dem en halv Tone. Det næste Skridt var at opfinde en Mekanisme, ved hvilken man under Spillet, uden Fingrenes Hjælp, kunde foretage en saadan Omstemning af Strengene. I Aaret 1720 indførte da ogsaa den berømte Harpespiller Hochbrucker i Donauworth en saadan Mekanisme. Han anbragte paa sin H. 5 Fodtrin eller Pedaler, ved Hjælp af hvilke man, saa længe disse holdtes nedtrykkede af Foden, kunde forhøje 5 Toner i Oktaven *(c, d, f, g, a)* en halv Tone, og efter mange yderligere Forsøg og Forbedringer af denne saakaldte Pedalharpe lagde endelig Érard (s. d.) i Paris den foreløbig sidste Haand paa H.'s Udvikling, idet han 1822 fremkom med den saakaldte Dobbeltpedalharpe (*H. å double mouvement*), hvis Navn skyldes den Omstændighed, at de 7 Pedaler — een for hver Tone i Oktaven — kunne nedtrykkes og befæstes i to Stil-

Ægyptiske Harper.

Dobbeltpedalharpe.

linger og derved forhøje H.'s Strenge een og to Halvtoner. Den saaledes skabte moderne H., der er bleven et betydningsfuldt og meget anvendt Orkesterinstrument, har 46 Strenge, er stemt i *Ces-dur* og har et Omfang fra *Kontra Ces* til firstrøget fes. Pedalen virker samtidig over hele H.'s Omfang, paa hver Streng af samme Navn; nedtrædes saaledes Pedalen for Tonen *Ces* i det første af de dertil anbragte Indsnit, forhøjes alle H.'s Toner af dette Navn til C, i andet Indsnit til *Cis.* Nedtrædes samtlige Pedaler i første Stilling, er H. stemt i *C-dur*, i anden Stilling i *Cis-dur.* Noder for H. skrives ligesom for Pianoforte paa to Systemer i G- og F-Nøglen. *S. L.*

Harpeggio [harped'dʒo] d. s. s. Arpeggio.

Harper [ha!ᵊpᵊ], en nordamerikansk Forlæggerfamilie. Forretningen grundlagdes 1817 i New York af Brødrene James H. (født 13. Apr. 1795, død 27. Marts 1869) og John H. (født 22. Jan. 1797, død 22. Apr. 1875). Senere kom to Brødre til, Joseph Wesley H. (1801—70) og Fletcher H. (1806—77). Forlaget spænder over næsten alle Grene af Litteraturen. Særlig bør fremhæves: »Harper's New Monthly Magazine« [fra 1850], »Harper's Weekly« [fra 1857], »Harper's Bazar«

[fra 1868] og »Harper's Joung People« [fra 1879]. Endvidere »Franklin Square Library« [1892, 718 Nummere] og »Library of select novels« [615 Nummere]. Sønner af sidstnævnte Brødre eje nu (1898) Forlaget. *I. S.*

Harper's Ferry [ha!ᵊpᵊsferi], lille By i den nordamerikanske Stat Vestvirginia, beliggende ved Shenandoah's og Potomac's Sammenløb i en for sin Skønhed berømt Egn, var før Borgerkrigen velhavende, men har nu (1898) kun ca. 800 Indb. Det tidligere herværende Arsenal med Vaabenfabrik blev lagt i Aske, da de konfødererede 14. Maj 1861 nærmede sig. *S. B. T.*

Harpesnegle, *Harpa* Lam., Forgællesnegl af Gruppen *Rhachiglossa*. Dyrets store Fod er ved en transversal Fure delt i et forreste og et bageste Parti. Den smukke Skal er forsynet med talrige Tværribber, der optræde med regelmæssige Mellemrum. Spiret er lille, men sidste Vinding er meget stor og udbuget. Den store Skalmunding har et Udsnit fortil. Et Laag forekommer ikke. H., der kun tælle faa Arter, leve i det indiske og det stille Hav paa temmelig dybt Vand. *A. C. F.*

Harpestreng, Henrik, dansk Læge, død 1244. Om H.'s Liv vides foruden hans Dødsaar ikke andet, end at han var *Medicus et Canonicus Roschildensis* og Læge hos Kong Erik Plovpenning. Han var meget berømt som Læge, og hans Navn blev erindret i lange Tider. Der findes i forskellige Biblioteker i Skandinavien mere eller mindre fuldstændige Bøger af ham i Haandskrift. Af disse er 1826 »H. H.'s danske Lægebog fra det 13. Aarh.« udgivet af Molbech, og en Prøve af en anden Lægebog af ham findes i »Nye danske Magazin«, I. Hans Skrifter ere ikke originale, men Oversættelser efter fremmede Forfattere. *G. N.*

Harpestykke (Søudtryk), et Krumtømmer, der danner en Del af den Udbygning, som Træskibe undertiden have for ude, det saakaldte Skægget, og som giver Forstævnen sin Form. *C. L. W.*

Harpignies [arpini'], Henri, fransk Landskabsmaler, er født 28. Juli 1819 i Valenciennes. H., Elev af Achard i Paris, uddannet videre paa Studierejse i Italien, optraadte første Gang paa Salonen med en »Hulvej« og »Prospekt fra Capri«, men slog dog først igennem med »Skov ved Allier's Bred« [1861]. Han er en af det Daubigny'ske Landskabsmaleris betydeligste Kræfter og har formaaet at bevare sin Arbejdsevne frisk op til Alderdommen; hans naturalistiske Kunst bryder sig ikke om Enkeltheder eller omhyggelig Formgivning, men med dens energiske, dystre Kolorit, der selv i Italien's Egne opsøger de graa og tunge Farvevirkninger, gaar den lige løs paa Helheden og Virkeligheden; den kredser særlig om Egnene ved Allier og Yonne og gengiver med Kraft og Stemning Skovinteriørernes gamle kraftige Trægrupper. I Luxembourg-Samlingen findes bl. a. hans »Aften i den romerske Kampagne« [1866], »Ulvegraven«, »Aumance-Dalen« [1875], »Maaneopgang« [1884]; andre bekendte Værker: »Slottet Renard's Ege«, »Louvre's Flora-Pavillon«, »Loire's Bred« [1885], »Søalperne« [1889], »Sarthe's Bred ved Alencon« [1892], »Erindring fra Italien« [1894], »Gamle Ege« [1895]. Paa den franske Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888 saas flere, dog ikke særlig fremragende Arbejder af ham, paa Glyptoteks-Udstillingen i Kjøbenhavn 1897 »Efteraarsaften ved Loire« [1894]. Han har ogsaa malet i Vandfarve og raderet Landskabsblade. *A. Hk.*

Harpiks benævnes en Del Stoffer, der ere meget udbredte i Planteriget, hvor de nærmest ere at betragte som Affaldsstoffer (s. d., S. 209); de danne enten en Del af Cellevæggen eller optræde som Celleindhold. De forskellige Arter H. ere alle kvælstoffri Stoffer, uopløselige i Vand, helt eller delvis opløselige i Æter, Alkohol, Kloroform, Benzin, æteriske Olier o. a., smelte ved svagere Opvarmning og sønderdeles, til Dels under Dannelse af Harpiksolie (se Fyrreharpiks), ved stærkere Opvarmning. Man skelner ofte mellem de haarde H., hvortil bl. a. regnes Kopal, Mastiks, Dammara, Elemi, Akaroid o. a., Gummi-H., saasom Asant, Galbanum, Gummigut o. a. (se Gummi), der ere en Blanding af H., Gummi og æterisk Olie, og Balsamer (s. d.), f. Eks. Terpentin, der ere en Blanding af H. og æterisk Olie. H. har ofte Karakteren af en Syre og danner saaledes Salte med Metallerne, de saakaldte Harpikssæber eller Resinater (s. d.). Til de haarde H. regnes oftest de fossile H., navnlig Rav. H. finde en meget udbredt Anvendelse til Fabrikation af Fernis, Kit, Lak, Harpikssæber, i Medicinen o. s. v. *K. M.*

Harpikselektricitet eller Lakelektricitet kaldes nu negativ Elektricitet. Se Elektrostatik. *K. S. K.*

Harpiksfernis se Fernis.

Harpiksgang (bot.) betegner i Planteanatomien en i Reglen langstrakt, kanalformet, med i Alkohol opløselig »Harpiks« (rettere Balsam) fyldt Hulhed i Vævet. De svare ganske til Gummigangene (s. d.), men have blot et andet Indhold. Om dettes Oprindelse ere Meningerne for Tiden (1898) noget delte; nogle antage det for et Omdannelsesprodukt af Cellevæggene, andre forlægge dets første Oprindelse til det indre af de Gangen tapetserende, tyndvæggede, plasmafyldte Epitelceller. H. ere ejendommelige for bestemte Plantefamilier, saasom Naaletræer (dog ikke Taks), Vedbendfamilien, mange Kurvblomstrede. De forekomme saavel i Stængel (Bark, Ved, Sivæv, Marv) som i Blade og Rødder. *V. A. P.*

Harpikskit kan enten være en mere eller mindre tyk Harpiksfernis eller en Blanding af Harpiks med Voks, Fedt eller Terpentin og undertiden mineralske Stoffer som Gips, Sand, Kalk o. l., af en saadan Konsistens, at Kittet er fast ved almindelig Temperatur og maa smeltes, naar det skal bruges, f. Eks. for at fastholde Angelen af en Kniv eller Gaffel i Skaftet o. l. Herhen kunne ogsaa regnes Segllak og Flaskelak. *K. M.*

Harpikslak se Fernis.

Harpikslim se Harpikssæber.

Harpiksolie se Fyrreharpiks.

Harpikssyrer se Harpiks og Abietinsyre.

Harpikssæber, Resinater, kaldes de Salte, som Harpikssyrerne danne med Metallerne; af disse ere Alkalisæberne, Harpikslim, opløselige i Vand og bruges til Indblanding i Sæber (s. d.) dels til Limning af Papir (s. d.), hvortil ogsaa benyttes harpikssur Lerjord. Harpikssurt Mangan benyttes som Tørremiddel for Linoliefernis. *K. M.*

Harpokrates, græsk Gengivelse af det ægyptiske *har-pe-khrod*, d. e. Barnet Horos (s. d.), Søn af

Osiris og Isis til Forskel fra Haroëris (s. d.), Solguden, fra hvilken H. dog ikke helt adskilles, idet man nærmest synes at have opfattet de to som forskellige Fremtrædelsesformer af samme guddommelige Væsen. H. afbildes hyppig siddende paa Moderen Isis'es Skød. Der haves mange Statuetter især Bronzestatuetter, til Dels meget fint udførte, af denne Gruppe (flere i Glyptoteket og i Antiksamlingen i Kbhvn.). Da Udtrykket Barn (ægyptisk *khrot*) i Hieroglyfskriften udtrykkes ved Billedet af et Barn, som lægger Fingeren paa Munden, afbildes H. i den senere Tid i Reglen med Fingeren paa Munden. Denne Gestus, som kun betegner H. som Barn, misforstodes af Grækere og Romere, der deri saa et Symbol paa Tavsheden. De kaldte derfor H. for Tavshedens Gud og knyttede flere mysteriøse Skikke o. 1. til hans Navn. H. hørte til de Guder, som (med Serapis og Isis) optoges imellem de græske og romerske Guder. Utallige Statuetter af H., varierede paa mange Maader, haves fra Ægypten fra den romerske Tid; de fleste ere af brændt Ler og i ren romersk-græsk Stil. I Glyptoteket i Kbhvn. er en stor Samling. *V. S.*

Harpokratĭon (Valerius), græsk Grammatiker i 2. Aarh. e. Chr., Forfatter til et omhyggeligt og værdifuldt Leksikon til de 10 attiske Talere. Udg. af Bekker [Berlin 1833] og G. Dindorf [3 Bd., Oxford 1853]. (Litt.: Boysen, *De Harpocrationis lexici fontibus* [Kiel 1876]). *K. H.*

Harpsichórd, engelsk Benævnelse paa det gamle *Clavicembalo* (ital.) eller *Clavecin* (fr.), en af Forløberne for vort moderne Klaver (s. d.). *S. L.*

Harpun, et spyddannet Redskab, der bruges som Kaste- og Skydevaaben til Fangst af større Havdyr, f. Eks. Hvaler og Sæler.

I sin oprindelige Form var H. (Fig. 1) kun et almindeligt svært Spyd, saakaldet Lanse, der kastedes mod Byttet. Denne Form af H. benyttes ogsaa nu, men under den nyere Tids Udvikling af Sæl- og Hvalfiskerierne i de arktiske Have er den undergaaet betydelige Forbedringer saavel med Hensyn til Konstruktion som til Brugsmaade. Den yderste spydformede Del er saaledes bleven omdannet til et bevægeligt Led (Fig. 2), der, naar H. udskydes og trænger ind i Byttet, ligger langs Harpunskæftet, men som ved et Ryk i Harpunlinen kaster sig tværs og forhindrer H. fra at slippe. I denne Form benyttes H. baade som Kastevaaben og udskudt fra Gevær. Senere er man imidlertid gaaet over til under Hvalfangst at benytte den saakaldte Granatharpun (Fig. 3), udskudt fra et svært Gevær (H.-Kanon) *a*, der er anbragt i Stævnen af et Ro- eller Dampfartøj. Harpunskæftet anbringes i Kanonen, der lades med en Krudtladning, og til Skæftet fastgøres Harpuntrossen *b*. Selve Hovedet af H. har flere Hager *c*, der ved Hjælp af Ringe, fæstede til Skæftet, holdes langs dette, indtil H. er skudt i Hvalen. Ved det Ryk, som fremkommer, naar Hvalen farer frem, slippe Ringene, Hagerne kastes tværs og slaa med deres inderste Ende paa en Knaldsats, som antænder en Granat *d*, hvorved Hvalen dræbes, om end som Regel først efter nogen Tids Forløb. *F. D.*

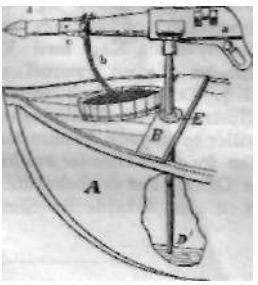
Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Granatharpun.

Harpunēring se Akupunktur.

Harpȳie (*Thrasaetus harpyia* [L.]) er den eneste Art af Dagrovfugleslægten *Thrasaetus* Gray, der staar Ørnene meget nær. Det er en af de største og stærkeste Rovfugle; den har bløde Fjer og et ugleagtigt Ansigt; Mellemfoden er meget tyk og noget kortere end Mellemtaaen; Halen er ikke fuldt $^{3}/_{4}$ af Vingens Længde. Hovedet er graat; Nakke, Ryg, Vinger og Halssider sorte; Midten af Forhalsen, Brystet og Bugen hvide; Lægfjerene hvide med sorte Tværbaand; Halen sort og graa; rødgule Øjne, gule Fødder, sort Næb; Totallængde 100, Vingen 55 Cm. H. udmærker sig ved sit overordentlige Mod og sin store Vildhed; den efterstræber næsten alle Dyr — ja endog Børn, men lever dog hovedsagelig af Aber og Dovendyr, som den bemægtiger sig ved pludselige Anfald. Dens Hjem er Sydamerika. *E. B.*

Harpyie (*Harpyia* Illig.) er en Slægt af flyvende Hunde (*Pteropodidae*), mærkelig ved sit afrundede Hoved med temmelig korte Øren, men navnlig ved at Næseborene ligge paa Enden af korte fremspringende Rør. Lever paa de indiske Øer og Ny-Guinea. *M. Ml.*

Harpyier (græ. Ἅρπυιαι, af Stammen ἁρπ- »river bort«) nævnes nogle Gange i de homeriske Digte som Væsener, der bortrive Mennesker og lade dem forsvinde; de ere en Personifikation at

de rivende Storme; deres Tal og Navn angives ikke. Et Sted i Iliaden fremtræder en særegen Forestilling, idet Podarge, et Væsen, der tænkes at have Hoppeskikkelse og ved Zefyros bliver Moder til Achilleus'es Heste, kaldes en H. I Hesiodos'es Theogoni ere H. indføjede i Gudesystemet, som Søstre til Iris og Døtre af Thaumas og Okeanos'es Datter Elektra. De ere to, Aëllo (»den stormende«) og Okypete (»den hurtig flyvende«), og skildres som haarfagre Kvinder, der flyve om Kap med Vindene og Rovfuglene. Billedet paa en gammel attisk Vase (Slutningen af 7. Aarh. *i.* Chr.) fremtræder næsten som en Illustration til Hesiodos'es Skildring; det forestiller to vingede, fremstormende Kvindeskikkelser; den forrestes Hænder ere krumme, rede til at gribe et Offer. Paa det bekendte Gravmæle ved Xanthos (s. d.), et Arbejde fra Slutningen af den arkaiske

Periode, er afbildet flere H., hver bortførende et Menneske. De ere fremstillede halvt som Fugle, halvt som Kvinder (se Fig.). Yngre græske Digtere give til Dels H. andre Navne end dem, der findes hos Hesiodos; i Vergil's Æneide kaldes saaledes den fornemste af dem Celaeno (Kelaino). Efter et Sagn, der ofte er behandlet i Oldtidens Digtning, benyttede Guderne H. til at straffe Thrakerkongen Fineus, indtil Boreaderne (s. d.) befriede ham for dem. *C. B.*

Harr, i Norge Navn paa *Thymallusvulgaris*, en Ferskvandsfisk. Norske Dialekter: *harr* og *horr*, sv. *harr* (oldn. *horr* af *harrva*). Ordet er beslægtet med det ensbetydende litauiske *kierszlys*. I andre germanske Sprog benævnes Fisken efter sin (aske)graa Farve: engelsk *gray Ung*, tysk *Asche*. *Hj. F.*

Harra betegner et med vulkanske Slagger bedækket Stykke Land; særlig bruges Navnet om Ørkenen 0. f. Hauran-Bjærgene i Syrien. H. er et af de ødeste og mest uvejsomme Steder i Syrien, Jordbunden er dækket med et Virvar af Basaltblokke, mellem hvilke enkelte Regnbække bane sig Vej. Kun faa Steder findes Græsgange. I Oldtiden have de faa Oaser været Sæde for Agerdyrkning, hvorom himjaritiske Indskrifter paa Klipperne og Ruiner af Landsbyer vidne. *C. A.*

Harrach, Ferdinand von, Greve, tysk Maler, er født 27. Febr. 1832 i Øvreschlesien. I Düsseldorf og Weimar uddannede han sig til en betydelig Kolorist. I sit Farve- og Emnevalg hører han nærmest Romantikerne til, opsøger kraftige og sjældne Lysvirkninger og giver sine Figurbilleder et Plus i Stemning ved gribende Landskabsbaggrunde. Til hans tidligere Arbejder høre »Henrik Fuglefænger«, »Gemsejagt«, »Skotsk Fiskerfamilie«, »Overfaldet paa Luther« [Museet i Breslau, 1870]; fra den tysk-franske Krig: »Fra Worth's Vinbjærge« [1872], »Fremskudte Poster ved Mont Valérien«, »Napoleon's Brev overrækkes Kong Vilhelm efter Sedan-Slaget«, »Moltke foran Paris« [1876]. Senere malede han bl. a. »Vikingens Død« [1877], »Abraham's Ofring«, »Peter's Fornægtelse« [Museet i Breslau, 1879], det meget omstridte »Christus fristes« [1881], smukke Landskaber som »Aften ved Thun-Sø« [1880], »Overgangen over Lavinen« [1884]; endvidere »Nedstyrtet« [Berlin's Nationalgaleri, 1886]. Han har ogsaa malet en Mængde Portrætter i Temperateknik (bl. a. Portræt af Minister Varnbühler) og med »Paa Isen i Thiergarten« [1876] forsøgt sig i Skildringen af moderne Storstadsliv. 1895 fik H. den store Guldmedaille i Berlin. *A. Hk.*

Harraden [hä'rädėn], Beatrice, engelsk Forfatterinde, er født i London 1864, studerede ved Chettenham College og i Dresden og tog Graden som *bachelor of arts* ved London's Universitet 1884. Hun har senere rejst meget og har opholdt sig en Tid i Sydkalifornien paa Grund af sit daarlige Helbred, men har endnu (1898) sit Hjem i London. Hun begyndte meget tidlig at skrive til engelske Magasiner, men blev først bekendt 1893, da hun udgav Romanen »Ships that pass in the night« [oversat paa Dansk af J. Raunkiær: »Skibe i Natten«], der i England har oplevet 17 Oplag og i Amerika er solgt i en halv Million Eksemplarer. Senere har hun udgivet: »In varying Moods« [1894], »Hilda Strafford« [1897, ogsaa oversat paa Dansk] samt Børnebøgerne: »Things will take a Turn« [1895], »Untold Tales of the Past« [1897], »A new Book of the Fairies« [1897]. *T. L.*

Harran, nu en ubetydelig By i det nordvestlige Mesopotamien med omtrent 800 Indb., i Oldtiden derimod en anset By, der ofte omtales af Assyrerne, ligesom senere af Araberne. H. ligger omtrent 40 Km. S. 0. f. Orfa (Edessa) ved Floden Belich, 115 Km. oven for dennes Udløb i Eufrat. I H., der i Reglen antages for Bibelens Haran (s. d.), var et berømt Tempel for Maaneguden Sin, der efter en for nylig opdaget babylonsk Indskrift 552 opbyggedes paa ny af Kong Nabunahid, efter at det 54 Aar forud (606) var blevet ødelagt af Barbarer, der kaldes Manda (Skyther), som rimeligvis ved samme Lejlighed have ødelagt Ninive. Ved H., som Grækere og Romere kalde Charrae, lede Romerne 53 f. Chr. under Crassus et stort Nederlag. I H. trængte Kristendommen aldrig helt igennem; derved blev her længe at leve Hedninger, der holdt fast ved den gamle Tro, maaske blandet med Gnosticisme

For øvrigt blomstrede der lige til 10. Aarh. i H. en Skole af Filosoffer, Matematikere og Læger, som oversatte mange græske Værker paa Arabisk. (Litt.: Chvolson, »Die Ssabier« [St. Petersborg 1856]). *V. S.*

Harran, som oftest kaldet H.-el-avâmid o: »H. med Søjlerne«, arabisk Landsby 25 Km. 0. f. Damask, nær Søen Bahr Atébe, besøges ofte af rejsende paa Grund af sine Ruiner (tre ioniske Søjler fra den græsk-romerske Tid). H. antages af flere for det bibelske Haran (s. d.). *V. S.*

Harrar se Harar.

Harrasfels se Frankenberg.

Harrasgarn kaldes undertiden det een Gang tvundne Uldgarn i Modsætning til det dobbelt tvundne saakaldte Rhinskgarn. *K. M.*

Harre, Herred i det midterste Nørrejylland, Viborg Amt, beliggende i Sallingland (Nørresalling), begrænses mod Øst og Syd af Nørre og Hindborg Herreder og mod Vest og Nord af Limfjorden (Lysen Bredning med H. Vig, Salling Sund og Livø Bredning). Til Herredet hører Øen Furland (se Fur). Herredet har fra Nord til Syd en Udstrækning af omtr. 15 Km., medens det fra Vest til Øst er højest 9 Km. Det er ca. 126 □Km. (12,750 Hekt.) og har (1890) 5,621 Indb. (1801: 2,183, 1860: 4,089, 1880: 5,064) o: ca. 45 paa 1 □Km.; det hører saaledes til de jævnt godt befolkede Egne i Jylland. Overfladen er gennemgaaende bakket og mod Øst noget højtliggende; Jorderne ere med Undtagelse af Hederne overvejende sandmuldede med Blanding af Ler; i Gennemsnit gaar der omtr. 11 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Af de smaa Aaløb er Hinnerup Aa, der et Stykke danner Østgrænsen og falder ud over for Furland, det største. Herredet er saa godt som helt blottet for Skov (se i øvrigt Salling). Omtr. 4,070 Hekt. vare 1888 besaaede og 5,090 Græsgange, Eng o. s. v., medens 550 vare dækkede med Moser og Kær og 2,530 med Heder. Der var 1893: 885 Heste, 6,438 Stkr. Hornkvæg, 8,091 Faar og 1547 Svin. Herredet er delt i 10 Sogne: det samlede Hartkorn var I. Jan. 1895: 1,134 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,009. Gennem Herredet gaar Skive—Nykjøbing-Banen. I gejstlig Henseende udgør det eet Provsti sammen med Sallingland's andre tre Herreder (Nørre, Hindborg og Rødding) under Viborg Stift; i verdslig Henseende hører det til Sallingland's Herreders Jurisdiktion. — H. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet Hargæhæreth, hørte i Middelalderen til Sallingsyssel. Senere hørte det med de andre Herreder i Salling til Skivehus Len og fra 1660 til Skivehus Amt, indtil Viborg Amt 1794 oprettedes af dette og Hald Amt. *H. W.*

Harrested d. s. s. Haraldsted.

Harrier [hä'rjə], engelsk Støver, der anvendes ved Harejagter til Hest. Den er større og hurtigere end de øvrige Harehunde *Beagles*, der ere 30—40 Cm. høje. *C. G. B.*

Harring, Harro Paul, Maler, tysk Forfatter og politisk Eventyrer, født i Vaabenbøl i Vestslesvig 28. Aug. 1798, død paa Øen Jersey 21. Maj 1870. Han uddannede sig først til Maler ved Kjøbenhavn's Kunstakademi (1818), derpaa i Dresden og atter i Kjøbenhavn. 1821 rejste han til Grækenland for at deltage i Frihedskrigen, men tog snart tilbage til Rom og derfra til Wien og Miinchen, hvor han levede dels som Kunstner, dels som Digter for »Theater an der Wien«. 1828 tog han Tjeneste i den russiske Hær i Varszava, men Julirevolutionen drev ham tilbage til Vesteuropa. Her lykkedes det ham ved »demagogische Umtriebe«, bl. a. ved Udgivelsen af forskellige Bladforetagender og ved at deltage i den demagogiske »Hambacher Fest« (1832), at blive udvist og forfulgt, og han begav sig nu til Sydfrankrig, hvor han traf Mazzini, og deltog med denne i Toget til Savojen; han blev imidlertid arresteret i Schweiz og derpaa udvist, hvorpaa han drog til England, alle politiske Flygtninges Fristed. Dog heller ikke her kom han til Ro; han tog til Helgoland, hvorfra han blev transporteret bort; saa til Jersey, derfra atter til forskellige Steder paa Europa's Fastland, og endelig til Rio de Janeiro, hvor han levede i 5 Aar af sin Pen. Revolutionsaaret 1848 lokkede ham igen til Europa, men hans politiske Rumlerier indbragte ham overalt Udvisninger og Trusel om Fængsel, først i Hamburg, derpaa (1850) i Christiania, hvorfra han udvistes paa Grund af sine Angreb paa den monarkiske Regeringsform og særlig den norske Statsforfatning i Skuespillet »Testamentet fra Amerika« [Chra. 1850]; han søgte atter til London, hvor han var nær ved at dø af Sult. 1854 havde han igen begivet sig til Hamburg, men maatte skyndsomst flygte til Sydamerika. To Aar efter kom han tilbage og henlevede sine sidste Aar i Fattigdom, til sidst i Sindssygdom, dels i London, dels paa Jersey, hvor han tog sig selv af Dage. Hans Forfattervirksomhed er lige saa broget og usammenhængende som hans Livsførelse og er i Reglen fremkaldt af det, der netop i Øjeblikket ude fra har paavirket ham, f. Eks. »Die Mainoten« [1825], »Memoiren iiber Polen« [1831], >Poesie eines Skalden in Rio Janeiro« [1843]. Han har forsøgt sig i alle mulige Genrer, i Novellen, Romanen og Rejsebeskrivelsen, f. Eks. »Rhongar Jarr, Fahrten eines Friesen in Danemark, Deutschland, Ungarn, Holland, Frankreich, Griechenland und der Schweiz« [1828]. (Litt.: »Allg. Deutsche Biogr.« X; »Norsk Forf.-Leks.« II). *C. A. N.*

Harrington [hä'riŋtən], Søstad i Nordengland, Grevskab Cumberland, 7 Km. N. f. Whitehaven, med Højovne, Skibsbyggeri, Kulgruber og (1891) 3,530 Indb. *C. A.*

Harrington [hä'riŋtən], James, engelsk politisk Forfatter, født 1611 i Upton, Rutlandshire, død i London 1677. Han studerede ved Trinity College i Oxford og gjorde senere store Rejser til Holland, Danmark, Tyskland, Frankrig og Italien, hvor han følte sig meget tiltalt af den venetianske Republik. Efter sin Tilbagekomst levede han et tilbagetrukkent, studerende Liv; men 1647, da Karl I havde overgivet sig til Parlamentet, blev han ansat som Kammerjunker hos ham. 1656 udkom hans berømte politiske Værk »The Commonwealth of Oceana«, der er tilegnet Cromwell. Det er en Statsroman, der hævder Folkets Eneret til at styre sig selv og giver en meget detailleret Skildring af en saadan Styrelsesform. 1659 udgav han »The Art of Lawgiving«, en kort Fremstilling af hans politiske System. Under Karl II blev han arresteret som revolutionær og i lang Tid holdt fangen paa

Øen St. Nicholas ved Plymouth. Den bedste Udgave af hans Skrifter er besørget af Hollis, London 1771. *T.L.*

Harrington [hä'rintən], John, Sir, engelsk Digter, (1561—1612). Udgav 1591 en Oversættelse af Ariosto's »Orlando Furioso« og indledede den med en Afhandling om Poesien »An Apologie for Poetry«. Desuden skrev han Digtet »Metamorphosis of Ajax« [1596, ny Udg. 1814] og en Række Epigrammer, der bleve udgivne efter hans Død. En Del af hans Skrifter findes i »Nugae antique« [3 Bd., Lond. 1769—79; 3. Opl. 1804]. *T.L.*

Harriotta se Havmus.

Harris [hä'ris], den sydlige Halvø af Hebrideren Lewis (s. d.).

Harris [hä'ris], James, engelsk Sprogforsker og Kritiker, født i Close ved Salisbury 1709, død i Salisbury 1780. Han studerede Jura i Oxford og London, men kastede sig efter sin Faders Død fuldstændig over Studiet af den klassiske Litteratur. Som Lord Shaftesbury's Nevø var han nær knyttet til den politiske Verden, og fra 1761 til sin Død var han Medlem af Parlamentet. 1762 blev han Admiralitetslord, 1763 Skatkammerlord; disse Stillinger opgav han 1765 og blev 1774 Sekretær hos Dronningen. Men hans Hovedinteresser vare stadig den klassiske Litteratur og Sprogforskningen, og alle hans Værker behandle disse Emner. Her skulle nævnes: »Three Treatises, concerning Art, Music, Painting, Poetry, and Happiness« [1744, 5. Opl. 1794], »Hermes; or, a philosophical Inquiry concerning universal Grammar« [1751, 5. Opl. 1806]. Efter hans Død udkom »Philological Inquiries« [2 Bd. 1781], en Kritikkens Historie med Betragtninger over Smagen i ældre og nyere Tid, særlig i Middelalderen. En samlet Udgave af hans Værker er besørget af hans Søn. Lord Malmesbury i 2 Bd. 1801, i 5 Bd. 1805. *T.L.*

Harris [hä'ris], Joel Chandler, amerikansk humoristisk Forfatter, er født 9. Decbr. 1848 i Eatonton, Georgia. Han var først Bogtrykkerlærling ved et Provinsblad, i hvilket hans første Forsøg bleve offentliggjorte. Senere blev han Journalist og har fra 1890 boet i Atlanta, Georgia, som Hovedredaktør af »The Constitution«, et af Sydens betydeligste Blade. Han gjorde stor Lykke ved sine Fortællinger om Negrene, deres ejendommelige Sange og Eventyr, skrevne i ren Negerdialekt. Af disse Samlinger kunne nævnes: »Uncle Remus, his Songs and Sayings« [1880], »A Rainy Day with Uncle Remus«, »Nights with Uncle Remus« [1883], »Mingo and Other Stories« [1884], »Free Joe and Other Georgian Sketches« [1887], »Daddy Joke the Runaway« [1889]. Desuden har han skrevet en Række Skildringer af Livet i de sydlige Stater. *T. L.*

Harrisbnrg [hä'risbə.g], Hovedstad i den nordamerikanske Stat Pennsylvania ved Susquehannah i en skøn, frugtbar Egn med (1890) 39,400 Indb., et skønt Kapitol, et Arsenal, et Akademi, Staalværker og Bomuldsspinderier. I Nærheden Jærn- og Kulbjærge. *S. B. T.*

Harrison [hä'risən], By i den nordamerikanske Stat New Jersey, ved Pasaic River, en østlig Forstad til Newark, med Traad- og Rullegardinsfabrikker, Staalværker og (1890) 8,300 Indb. *S. B. T.*

Harrison [hä'risən], Alexander, nordamerikansk Maler, er født 1853 i Philadelphia. H., som lever i Paris og er Elev af Gér6me, har ogsaa modtaget sit kunstneriske Præg fra denne Bys Kunstliv og har her tilegnet sig stor teknisk Kunnen. Hans Arbejder, Landskaber, Søstykker etc, have ikke alene vundet Anseelse paa de franske Udstillinger, men ogsaa gjort betydelig Lykke i England, hvor han bl. a. har udstillet paa Kunstskuerne i *Royal Academy* og *The Institute of painters in oil colours*, i Tyskland (vandt i Berlin 1895 den lille Guldmedaille) o. a. St., som paa den internationale Kunstudstilling i Stockholm 1897, hvor han var repræsenteret med fire Arbejder. Paa den internationale Glyptoteksudstilling i Kjøbenhavn s. A. fandtes der af H. et stort og smukt »Marine«, »Have« m. m. *A. Hk.*

Harrison [hä'risən], Benjamin, Præsident i Nordamerika 1889—93, er født 20. Aug. 1833 i Staten Ohio, Sønnesøn af W. H. H., blev 1854 Sagfører i Indianopolis og 1860 Sekretær ved Staten Indiana's Højesteret. 1862 indtraadte han frivillig i Hæren og rykkede efterhaanden op til Brigadegeneral 1865, men vendte efter Krigen tilbage til sit tidligere Embede. 1876 søgte han forgæves Valg til Guvernør, men blev 1881—86 Unionssenator. Endelig valgtes han 1888 som Republikanernes Kandidat til Præsident og var en ivrig Tilhænger af Beskyttelsessystemet; han ønskede tillige at hindre Indvandring af Fattigfolk samt at knytte de syd- og mellemamerikanske Stater i en nøjere Forbindelse med Unionen og saaledes sikre »Amerika for Amerikanerne«. *E. E.*

Harrison [hä'risən], Frederick, engelsk socialøkonomisk, politisk og filosofisk Forfatter, er født 18. Oktbr. 1831 i London. Efter at H. 1858 var bleven Advokat, fordybede han sig, ved Siden af sin juridiske Virksomhed, i politiske og filosofiske Studier og blev en ivrig Tilhænger af Aug. Comte's positive Filosofi; hans Bestræbelser for at udbrede denne i England, bl. a. ved en Oversættelse af 2. Del af Comte's »Den politiske Filosofis System«, gjorde ham en Aarrække til en af Landets mest bemærkede og omstridte Personligheder. Sin Propaganda formidlede han fra 1865 af i talrige formfuldendte og tankevægtige Tidsskriftafhandlinger. 1867—69 var han Medlem af den betydningsfulde Kommission til Undersøgelse af den af de engelske *Trade Unions* udfoldede Virksomhed, for hvis lovmæssige Anerkendelse han med stor Vægt traadte i Skranken (se I Bd., S. 1038). 1878 blev H. Professor i Retsvidenskab ved *Inns of Court* i London, et Embede hvorfra han trak sig tilbage 1889. Af hans større litterære Arbejder skulle særlig nævnes »International Policy« [anonym, London 1866; 2. Udg. under Navn 1884] og »Order and Progress«, en Samling tidligere offentliggjorte Essays, [2 Bd., 1875]. Sammen med Th. Brassey, A. J. Balfour og A. R. Wallace deltog han i Affattelsen af den for Kundskaben om engelske Arbejderforhold i nyere Tid vigtige Beretning om »Industrial Remuneration Conference« [Lond. 1885]. *K. V. H.*

Harrison [hä'risən], John, engelsk Urmager, født 1693, død 24. Marts 1776. H. arbejdede sig fra ringe Kaar op til at blive sin Tids første Kronometermager. 1726 opfandt han Ristpendulet, og fra 1728 arbejdede han paa at vinde den store Pris, 20,000 L. St., som Parlamentet havde udsat for den, der kunde finde et Middel til at bestemme

den geografiske Længde paa Havet med 30 geografiske Miles Nøjagtighed. En mindre Del af Summen fik H. 1736, og ved stadige Forbedringer af sine Kronometre lykkedes det ham omsider at vinde den hele. Den sidste Rest fik han 1773, efter at hans Ure flere Gange paa Rejser over Atlanterhavet havde vist sig at præstere mere, end der var forlangt. Blandt de Forbedringer, han indførte, maa nævnes den kompenserende Bøjle, der ophæver Varmens Indflydelse paa Urets Gang. *K. S. K.*

Harrison [hä'risən], William Henry, Præsident i Nordamerika 1841, født 9. Febr. 1773 i Staten Virginia, død 4. Apr. 1841, var Søn af en af Uafhængighedserklæringens Underskrivere. Han blev 1791 Officer og udmærkede sig tidlig i Kampene mod Indianerne ved den nordvestlige Grænse. 1798 blev han Underguvernør i det udstrakte Nordvestterritorium og var lige virksom for Indianernes og for Nybyggernes Velfærd. 1801 blev han Guvernør i det nydannede Territorium Indiana og fik som dets Repræsentant i Kongressen gennemført en Lov om Salg af Statens Jorder i mindre Lodder, for at indskrænke den tidligere Spekulation og lette Bebyggelsen. Han fik derfor Hædersnavnet »Vestens Fader«. 1811 ledede han Felttoget mod Indianerne, som han slog aldeles, og ligeledes 1812 mod Engelskmændene i Canada, men trak sig 1814 tilbage i Privatlivet af Misnøje med Regeringen. 1816—19 var han Medlem af Repræsentanthuset og 1824—28 af Senatet; derefter et Aars Tid Nordamerika's Sendemand i Columbia, men tilbagekaldtes, da den demokratiske Præsident Jackson kom til Roret. 1836 var han Whig'ernes Kandidat ved Præsidentvalget, men opnaaede ikke Valg; 1840 sejrede han derimod ved Valget, men havde kun sit høje Embede i en Maaned. *E. E.*

Harrisse [ari's], Henry, fransk geografisk-historisk Skribent, er født i Paris 1830, men af amerikansk Familie. Han har særlig kastet sig over Studiet af Amerika's første Opdagelse og anses for at være en af de bedste Kendere af Columbus'es Historie. Blandt hans Columbus-Skrifter kunne fremhæves: »Don Fernando Colon, historiador de su padre« [Sevilla 1871], »Ferd. Colomb, sa vie et ses ceuvres« [Paris 1872], »Les Colombo de France et d'Italie 1461—91« [Paris 1874], »L'histoire de Chr. Colomb, attribuée å son fils Fernand« [Paris 1878], »Los restos de Don Chr. Colon« [Sevilla 1878], »C. Colomb et la Corse« [Paris 1883], »Ch. Colomb, son origine, sa vie, ses voyages etc.« [2 Bd. Paris 1884], »C. Columbus and the Bank of S. Georges« [New York 1888], »Chr. Columbus im Orient« [Leipzig 1888], »C. Colomb, les Corses et le gouvernement francais« [Paris 1890], samt af andre Skrifter »Bibl. Americana Vetustissima« [New York 1866], »Jean et Sébastien Cabot, leur origine et leurs voyages« [Paris 1882], »Les Corte-Real et leurs voyages autour du monde« [Paris 1883]. *C. A.*

Harrodsburg [hä'rodzbə.g], By i den nordamerikanske Stat Kentucky, har berømte Mineralkilder og (1890) 3,200 Indb. *S. B. T.*

Harrogate [hä'roge.it], meget besøgt engelsk Badested i Yorkshire, udmærket smukt beliggende, 3¼ — 1 Times Jærnbanekørsel fra York. Der findes jærn-, svovl- og kogsaltholdige Kilder, der anvendes til Bade- og Drikkekure navnlig mod Hudsygdomme og kroniske Underlivssygdomme. Der er meget smukke Badeanstalter og 2 Koldtvandsanstalter. Vandet forsendes ogsaa. Kilderne have været kendte i over 300 Aar. *Lp. M.*

Harrowby [hä'rəbi], 1) Dudley Ryder, Jarl, engelsk Statsmand, (1762—1847), var som D. Ryder Medlem af Underhuset 1784—1803, blev derefter Peer som Baron H. og 1809 forfremmet til Jarl. Han beklædte 1789—1801 flere lavere politiske Embeder, men havde senere ogsaa højere Stillinger; var saaledes Udenrigsminister 1804—05, Præsident for det indiske Raad 1809 og for Geheimeraadet 1812—27. 2) Hans Søn af samme Navn (1798—1882) var 1819—47 som Lord Sandon Medlem af Underhuset, indtil han arvede Peersværdigheden, og var 1855—57 først Kansler for Hertugdømmet Lancaster og derefter Lord Seglbevarer i Lord Palmerston's Ministerium. Han tog levende Del i kirkelige og menneskevenlige Bestræbelser. 3) Dennes Søn, Francis Stuart Ryder, Jarl H., er født 1831, var som Lord Sandon 1856—59 liberalt, men 1868—82 konservativt Medlem af Underhuset. Han tog virksom Del i Forhandlingerne og viste ligesom Faderen stor Interesse for de kirkelige Forhold. 1874—78 styrede han Undervisningsvæsenet med stor Dygtighed og blev derefter Handelsminister indtil Ministeriet Beaconsfield's Afgang i April 1880. Efter at have arvet Peersværdigheden 1882 var han Lord Seglbevarer 1885—86. *E. E.*

Harrow OU the Hill [hä'roånðehil], By i Sydengland, Grevskab Middlesex, 14 Km. N. V. f. Hyde Park (London), med en gammel normannisk Kirke og en berømt Opdragelsesanstalt for Sønner af de højere Stænder. Den grundlagdes 1571 af John Lyon og talte Byron og Sir Robert Peel blandt sine Elever. H. har (1891) 5,700 Indb. *C. A.*

Harry [hä'ri] (eng.), Henrik.

Harry [hä'ri], Blind, se Henry the Minstrel.

Harsdorff, Caspar Frederik, dansk Arkitekt, født i Kjøbenhavn 26. Maj 1735, død smst. 24. Febr. 1799. Han blev sat til at studere Matematik for at blive Ingeniørofficer, men hans Lyst var Bygningskunsten, og han fuldendte sine arkitektoniske Studier ved det 1754 stiftede Kunstakademi under Jardin's Vejledning, vandt 1756 den store Guldmedaille for Opgaven »en Stadsport« og blev saaledes den første danske Arkitekt, som nød denne Udmærkelse. For det med Medaillen følgende 6 Aars Stipendium rejste han til Paris, hvor han blev i 4 Aar og studerede under Blondel, medens han samtidig levede et frit og muntert Kunstnerliv; 1762 rejste han til Rom, og ved at se Levningerne af den antikke Kunst, som fandtes der, fødtes i ham den lidenskabelige Kærlighed til Antikken, som holdt sig usvækket til hans Død. 1764 vendte han hjem til Danmark, udrustet med en arkitektonisk Uddannelse som ingen anden samtidig dansk Kunstner. 1765 blev han Medlem af Akademiet, 1766 Professor i Perspektiv, 1770 kgl. Hof bygmester, 1771 Professor i Arkitektur, 1777—79 Akademiets Direktør. Naar H. har vundet Navn som en af Danmark's ypperste Kunstnere, beror det udelukkende paa hans Værkers kunstneriske Værd, ikke paa deres Antal, thi det var desværre ikke mange store Opgaver, Livet bød ham; og adskillige af dem, i hvis Løsning han nedlagde det største kunstneriske Snille, vare kun Øjeblikkets Børn, Festdekorationer

i Anledning af Mærkedage i Kongefamilien, som stode en kort Tid for derefter at jævnes med Jorden. Uden for Kjøbenhavn har han bygget General Eickstedt's Gravkapel i Ringe Kirke paa Fyn, Gravkapellet i Karise Kirke ved Fakse for Grev Moltke [1766—69], paabegyndt af Jardin, og Christian VI's og Frederik V's Gravkapel ved Roskilde Domkirke [1774—79], en selvstændig og betydelig Komposition, simpel og enkelt i sine Forhold, men ikke fuldført ganske efter H.'s oprindelige Plan; det er karakteristisk, at H. lige saa lidt som Christian IV underordnede sig Kirkens Arkitektur, men skabte et uafhængigt Værk efter sin Tids og sin egen Smag. Ved Hørsholm Slot har han desuden ombygget et Fløj og opført et Par Havepavilloner. I Kjøbenhavn byggede han 1773 Hercules-Pavillonen i Rosenborg Have, indrettede og dekorerede 1781—85 to store Sale i det kgl. Bibliotek, ombyggede 1773—74 det kgl. Teater, men maatte 18 Aar efter skæmme sit eget Værk ved Tilbygningen af de to Afstigningspavilloner. Blandt hans Privatbygninger maa nævnes: Petersen's Jomfrukloster paa Amagertorv, Løveapoteket, et Par Huse i Amaliegade, Gaarden Nr. 72 i St. Kongensgade, hans egen Gaard paa Kongens Nytorv [1780], ved Siden af Charlottenborg, Grosserer Peschier's Gaard ved Holmens Kanal, den nuværende Landmandsbank (øverste Etage er senere paabygget) og Agent Erichsen's Gaard paa Kongens Nytorv [1798—99], den nuværende Handelsbank; han døde under Opførelsen af denne og fik saaledes ingen Andel i den indre Dekoration. Ved Børsen opførtes den nu nedrevne Bankbygning delvis efter hans Plan. H.'s skønneste Arbejde er Kolonnaden ved Amalienborg [1795], desværre kun opført af Træ; med den fineste Forstaaelse af den græske Kunst har II. paa den genialeste Maade løst den vanskelige Opgave at tilfredsstille alle praktiske Fordringer og samtidig skabe et originalt og betydeligt Kunstværk. Her, som overalt, er det den ioniske Stil, han anvendte, en Stil, som ved sin yndefulde Simpelhed særlig faldt sammen med Kunstnerens Temperament, og man maa beundre, hvorledes han med sit sparsomme Kendskab til Antikken følte sig gennemtrængt af dens Aand. Da man efter Nikolaj Kirkes Ødelæggelse under Branden 1795 fø[te] Trang til en ny Sognekirke, opstod Tanken om at fuldføre Marmorkirken, og det overdroges H. at udarbejde Tegningerne hertil; med ungdommelig Iver kastede han sig over Opgaven, og et af sine Projekter lod han udføre i Model (desværre senere gaaet til Grunde) med Rom's Pantheon som Forbillede; Projektet blev antaget, men da Budskabet bragtes Kunstneren, laa han allerede paa sit Dødsleje. Skønt H. saa lidenskabelig elskede Antikken, havde han dog et aabent Øje for andre Stilarters Berettigelse, og med sin sunde Sans og sin Respekt for Fortidens Kunst afværgede han i sin Stilling som kgl. Hofbygmester mangen en Vandalisme, som Ukyndighed havde tiltænkt saadanne Bygninger som Børsen, Rosenborg- og Frederiksborg-Slot. H. staar som en af de fineste og nobleste Personligheder i Danmark's Bygningshistorie. (Litt.: Weilbach, »Kunstner Leks.«; »Biogr. Leks.«, VII; »C. F. Harsdorff's Værker« [Kbhvn. 1871]). *E. S.*

Harsdörfer, Georg Philipp, tysk Digter, (1607—58), blev Assessor i Underretten (1637) og Raadmand (1655) i Nürnberg. Sammen med J. Klai stiftede han »Der gekronte Blumenorden an der Pegnitz« [1644], et poetisk Selskab, som senere er mest bekendt under Navnet »Die Pegnitzschäfer«; tillige var han Medlem af »Die fruchtbringende Gesellschaft« og »Die deutschgesinnte Gesellschaft« og spillede i det hele taget Rollen som Litteraturens Beskytter. Hans egne talrige Produkter ere utrolig vandede og blande alle Smagsretninger sammen; de tabte ogsaa al Betydning straks efter hans Død. Hans videnskabelige Arbejder ere overfladiske og selvbehagelige. Af hans Skrifter maa særlig nævnes: »Poetischer Trichter die teutsche Dicht- und Reimkunst in 6 Stunden einzugiessen« [3 Bd., 1648—53] og »Frauenzimmer Gesprechsspiele« [8 Bd., 1641—49], et Slags Konversationsleksikon i Dialogform. Et Udvalg af hans Skrifter findes i »Müller's Bibl. deutscher Dichter des 17. Jahrh.'s« [9. Bd., 1826]. (Litt.: J. Tittmann, »Die Niirnberger Dichterschule« [1847]; Bischoff, »G. Ph. H.« [i »Festschrift zur 250-jährigen Jubelfeier des Pegnitzischen Blumenordens«, 1894]). *C. A. N.*

Harsprånget (Njommelsaska), Vandfald i Lule Elv, som anses for at være det største i Europa. H. er beliggende 50 Km. N. f. Polarkredsen og opstaar, idet Elven, som allerede i Forvejen har et stærkt Løb, kommer ind i en flere Kilometre lang Bjærgkløft. Ved Faldets Begyndelse kastes Vandet 6 M. lodret ned, brydes noget længere nede imod Klippevæggen og bruser, vildt skummende, ud til Siderne. *A. S.*

Harstad, et Strandsted paa Nordsiden af Hindøen i Tromsø Amt med (1891) 533 Indb. Stedet har en temmelig regelmæssig Bebyggelse med flere Hoteller, Dok, mekanisk Værksted, Mejeri m. m. og er i et betydeligt Opsving. Dampskibene kunne her lægge lige til Brygge, hvilket er et Særsyn i Nordland paa Grund af den store Forskel mellem Ebbe og Flod. I gejstlig Henseende hører Stedet til den lige i Nærheden liggende ældgamle Trondenes Kirke. *J. F. W. H.*

Harstigit, et farveløst rombisk Mineral fra Harstigen ved Pajsberg i Vermland; det bestaar af et surt Ortosilikat af Kalk og Mangan med noget Lerjord. *N. V. U.*

Hart, 1) Heinrich, tysk Journalist og Digter, er født i Wesel 30. Decbr. 1855. Han har redigeret forskellige politiske Blade, indtil han 1887 tillige med sin nedenn. Broder overtog Teater- og Litteraturkritikken ved »Tiigliche Rundschau«. Han har udgivet »Weltpfingsten, Gedichte eines Idealisten« [1878] og Tragedien »Sedan« [1883]; sammen med Broderen udgav han »Deutsche Monatsblätter« [1878] og »Kritische Waffengänge« [1882—86], som gav det første Stød til den ungrealistiske Bevægelse i Tyskland. Hans Hovedværk er et stort, ufuldendt Epos: »Das Lied der Menschheit«.

2) Julius, tysk Forfatter, ovenn.'s Broder, er født i Münster 29. Apr. 1859. Efter at have levet nogle Aar som Journalist, Redaktør og Oversætter udgav han Digtsamlingerne »Sansara.; [1879] og »Homo sum«, Tragedierne »Don Juan Tenorio« [1881] og »Der Rächer« [1884], som røbe glimrende Evner forenede med en udpræget Mangel paa Selvkritik og Maadehold. Bedre er det borgerlige Skuespil »Der Sumpf« [1886]. Desuden kunne nævnes »Fünf Novellen« [1888],

»Sehnsucht« [1893] og »Geschichte der Weltlitteratur« [2 Bd. 1893]. *C. A. N.*

Hart [ha!ət], John, engelsk Fonetiker og Retskrivningsreformator, død 1574, i sit borgerlige Liv »Herold« i Byen Chester. Han har Betydning for Fonetikkens og den engelske Udtales Historie ved sit Værk »An Orthographie, conteyning the due order and reason, howe to write or paint thimage of mannes voice, most like to the life or nature« [1569]. Hans Formaal er som flere omtrent samtidige Forfatteres at bringe den engelske Retskrivning i Overensstemmelse med Udtalen; men i Modsætning til de fleste af dem er den Lydskrift, han anvender, et Mønster paa Simpelhed og Naturlighed, og han er mere frigjort end de for de traditionelle ortografiske Forestillinger. Desuden ere hans Lydbeskrivelser gennemgaaende gode, og han har ved Kendskab til flere fremmede Sprog et ret fyldigt Sammenligningsmateriale; han strejfer i sine Undersøgelser endog ind paa et Omraade, » Sætningsfonetik «, der ellers først er behandlet i vor Tids Fonetik. Han fortjener derfor Navn af den nyere Tids første Fonetiker. *O. Jsp.*

Hart [ha!ət], Solomon Alexander, engelsk Maler, født i Apr. 1806 i Plymouth, død 11. Juni 1881 i London. Hans Uddannelse foregik paa London's Akademi, hvortil han senere blev knyttet, 1840 som Medlem, 1854 som Professor og 1865 som Bibliotekar. Efter en Tids Virksomhed med Miniaturmaleri (1826: Faderens Portræt) slog han sig paa Olieteknikken og gjorde i *1830'erne* en Del Lykke med adskillige historiske Genrebilleder, der, efter Tidens Smag, lagde stærk Vægt paa Emnernes rent fortællende Moment: »Isaak af York i Front-de-Boeuf-Slottet«, »Wolsey og Buckingham« , »Richard Løvehjerte og Saladin«, »Thomas Morus modtager sin Faders Velsignelse«, »Hannah, Samuel's Moder«, fra senere Tid »Milton i Fængselet«, »Christ. Columbus som Barn« m. fl. Under en Rejse til Italien 1841—42 tog Arkitekturbilledet hans Interesse fangen; han malede italienske Bygninger og skildrede Livet i de romersk-katolske Kirker (ligesom han, der selv var Jøde, tidligere i en Række Billeder havde fremstillet mosaisk Kultus), saaledes »Refektoriet i Ognissanti-Klosteret i Firenze«, det indre af Domkirkerne i Modena og Pisa m. m. I London's *National Gallery* ses hans »Jødisk Synagoge«. Hans biografiske Optegnelser »Reminiscenses« udkom 1882. *A. Hk.*

Hart [ha!ət], 1) William, skotsk Landskabsmaler, født 31. Marts 1823 i Paisley (Skotland), død 18. Juni 1894 i New York. Allerede 1831 kom han til Albany (i New York), sled sig her igennem som Vognlakerer, rejste 1853 til New York, lagde sig efter Akvarelkunsten, blev 1858 Medlem af det derværende Kunstakademi og indtog omsider en saa anset Stilling, at han 1870—73 var Præsident for Selskabet for Akvarelmaleri. Hans mange Landskaber, i Olie eller Vandfarve, roses for deres gode Karakteriseren af nordamerikansk Landskabsfysiognomi; som Eksempler anføres her: »Hjemvenden fra Møllen«, »Pastorale«, »Børn ved Strandbredden«, »Høst i Maine's Skove«, »Regnvejrsdag i Efteraaret« og »Vadestedet i Floden« [1878], der som adskillige andre i af H.'s Malerier oplives af Staffage med Kvæg.

2) James Mac Dougal, skotsk Landskabsmaler, ovenn.'s Broder, er født 10. Maj 1828 i Kilmarnock (Skotland) og maatte ligesom Broderen tjene Brødet i Albany som Vognlakerer. 1851 tog han til Diisseldorf, hvor han lærte under Schirmer, rejste snart hjem til Albany, slog sig 1856 ned i New York, af hvis Akademi han blev Medlem 1859, og gjorde megen Lykke med sine stort opfattede, i deres Lysvirkning interessante Landskabsbilleder: »Hjemvendende Kvæg«, »Maaneopgang i Adirondac-Bjærgene«, »Efteraar i Skoven«, »Det fredelige Hjem« [1872], »Sval Dag paa Landevejen« [1874], »Indiansk Sommer«, »Taaget Morgen«, »Køer efter en Regnbyge« [1897] m. fl. *A. Hk.*

Harte [ha!ət], Francis Bret, amerikansk Forfatter, er født 25. Aug. 1839 i Albany, New York, som Søn af en højt dannet Skolelærer. 1854 rejste han til Kalifornien for at søge sin Lykke og havde der Lejlighed til at se alle Sider i det ejendommelige Liv, der levedes der, først som Minearbejder, senere som Lærer og som Ekspresbud, indtil han 1857 blev Sætter ved Bladet »The Golden Era« i San Francisco. I dette Blad fik han trykt nogle Skitser af Livet i Kalifornien, og Udgiveren, der opdagede hans Talent, gjorde ham til Medredaktør. Kort efter opgav han denne Stilling og blev Redaktør af »The Californian«, et litterært Ugeskrift. 1864—70 var han Sekretær ved Mønten i San Francisco og skrev samtidig Skitser og Digte til forskellige Tidsskrifter, som: »The Pliocene Skull», »John Burns of Gettysburg«, »The Society upon the Stanislau« etc. 1868 kom han i Forbindelse med »The Overland Monthly«, et anset kalifornisk Tidsskrift, i hvilket en Række af hans berømte kaliforniske Fortællinger blev trykt, som: »The Luck of Roaring Camp« [1868]; »The Outcasts of Poker Flat« [1869]; »Miggles«, »Tennessee's Partner«, samt hans over hele Amerika berømte Digt: »Plain Language from Truthful James; or, The Heathen Chinee« [1870]. 1871 vendte han tilbage til Østen og havde nu vundet saa stor Berømmelse, at han af et Forlæggerfirma i Boston fik 10,000 Doll. om Aaret for udelukkende at skrive til »The Atlantic Monthly«. I de følgende Aar boede H. i New York, indtil han 1877 blev Konsul i Krefeld i Tyskland, hvorfra han 1880 kom til Glasgow som Konsul. Siden 1885 har han boet i London og er en af den engelsktalende Verdens mest læste Forfattere. Foruden de i det foregaaende nævnede enkelte Skitser kunne af den lange Række af H.'s Værker nævnes: »Condensed Novels« [1867], en Række korte Skitser, i hvilke han mesterlig parodierer de mest kendte Forfatteres Stilejendommeligheder; »Poems« [1870]; »Poetical Works« [1873]; »Mrs. Skags's Husband« [1873]; »Echoes of the Foothills« [1874]; »Tales of the Argonauts« [1875]; »Two Men of Sandy Bar« [1876]; »Thankful Blossom« [1876]; »The Story of a Mine« [1877]; »Drift from two Shores« [1879]; »The Twins of the Table Mountains« [1869]; »Flip and Found at Blazing Star« [1882]; »In the Carquinez Woods« [1883]; »On the Frontier« [1884]; »By Shore and Sedge« [1885]; »Maruja« [1885]; »Snowbound at Eagles« [1886]; »A Millionaire of Rough and Ready« [1887]; »The Queen of the Pirate Isle« [1887], en Børnehistorie, illustreret af Kate Greenaway; »The Ar-

gonauts of North Liberty« [1888]; »A Phyllis of the Sierra« [1888]; »Cressy« [1889]; »The Heritage of Dedlow Marsh« [1889]; »A Waif of the Plains« [1890]; »A Ward of the Golden Gate« [1891]; »A first Family of Tasajara« [1892]; »Colonel Starbottle's Client« [1892]; »Three Partners; or, The Big Strike on Heavy Tree Hill« [1897]. H.'s Berømmelse hviler i Hovedsagen paa hans kaliforniske Fortællinger. Oprindelig stærkt paavirket af Dickens, en Paavirkning, der kan spores igennem hele hans Forfatterskab, viser han sig dog som oprindelig og ægte realistisk Skildrer af det frie og vilde Liv i de kalifomiske Mineegne, og adskillige af disse Skildringer komme Mesterskabet nær, medens H. derimod ikke ret magter den store Roman, der let falder fra hinanden i løse Episoder, hvilket særlig gælder om hans Roman »Gabriel Conroy«. En stor Del af de kalifomiske Fortællinger ere oversatte af Robert Watt. En samlet Udgave af H.'s Værker udkom i London 1881, i Boston 1891. *T. L.*

Hartebeest d. s. s. Haartebeest.

Hartel, August, tysk Arkitekt, født 26. Febr. 1844 i Köln, død 18. Febr. 1890 i Strassburg, dyrkede Gotikken under flere Lærere og arbejdede bl. a. ved Kollner-Domens Fuldførelse. Blandt hans Værker maa nævnes: Evangelisk Kirke i Krefeld, Christus-Kirken i Bochum, Peters-Kirken i Leipzig og St. Peters-Kirken i Strassburg. Sammen med andre Arkitekter gav han Tegning til flere Udstillingsbygninger. Blandt hans litterære Arbejder kunne fremhæves »Architechtonische Details des Mittelalters« [Berlin 1890—91] og »Moderne Kirchenbauten« [Berlin 1888—89]. *E. S.*

Hartēlius, Truls Johan, svensk Læge og Sygegymnast, født 15. Febr. 1818, død 23. Juli 1896. H. tog medico-filosofisk Eksamen i Lund 1849, gennemgik 1851—52 det kgl. gymnastiske Centralinstitut i Stockholm, blev straks derefter Underlærer ved Instituttet, tog 1857 medicinsk Licentiateksamen og disputerede samme Aar for Doktorgraden (»Om Lungeemfysem«). 1863—87 var han Overlærer ved Centralinstituttets medicinske Afdeling. Han var en udmærket Lærer, der omfattede Sygegymnastikken med den største Interesse og har bidraget meget til dens Udvikling. Hans Lærebøger i Anatomi og Sygegymnastik ere fortrinlige. Han var en frugtbar medicinsk Forfatter og redigerede »Tidskrift for Gymnastik« fra 1874—88. *K. A. K.*

Hartenau se Alexander (Bulgarien), S. 489.

Hartenburg se Dürkheim.

Hartenstein, Gustav, tysk Filosof, født i Plauen 18. Marts 1808, død i Jena 2. Febr. 1890, studerede i Leipzig, hvor han blev promoveret 1833 og samme Aar ekstraordinær Professor, 2 Aar senere titulær Professor og Efor for Biblioteket, af hvis Ordning han indlagde sig megen Fortjeneste. 1859 trak han sig tilbage til Jena. Som Tænker tilhørte han den Herbart'ske Skole, og hans: »Probleme der allgemeine Metaphysik« [Leipzig 1836] er en tro Gengivelse af Herbart's Tanker. Af hans Skrifter skulle endnu nævnes: *De Ethices a Schleiermachero propositae fundamento* [1837]; »Grundbegriffe der ethischen Wissenschaften« [1844]; *De Materiae apud Leibnizium notione* [1846]; »Rechtsphilosophie des Grotius« [1850]; »Lockes Lehre« [1861]; »Hist. phil. Abhandlungen« [1870]. Desuden har H. udgivet Kant's Skrifter i 8 Bd. [1857—60]. *C. St.*

Harifell [ha!ɐtfel] se Dumfries.

Hartford [ha!ɐtfəd], Hovedstad i den nordamerikanske Stat Connecticut ved Floden Connecticut med (1890) 53,200 Indb., anselige offentlige Bygninger, talrige Dannelsesanstalter, som det biskoppelige *Trinity College*, et teologisk Seminarium for Kongregationister, et Athenæum med Museum og Bibliotek, et Døvstummeinstitut (det ældste i de forenede Stater), en Sindssygeanstalt, et Operahus, Forsikringsanstalter, Vaabenfabrikker o. s. v. Pennsylvania-Kanalen gaar igennem Staden, og 7 Jærnbaner gaa ud derfra. 5 Km. oven for H. fører en 1,118 M. lang Jærnbanebro over Floden. *S. B. T.*

Kartgrepe, Jættekvind, se Hardgreip.

Hartig, 1) Georg Ludwig, tysk Forstmand, født 2. Septbr. 1764, død 2. Febr. 1837. Efter at have uddannet sig i praktisk Skovbrug forskellige Steder studerede H. ved Universitetet i Giessen; 1785 blev han ansat ved den forstlige Centraladministration i Darmstadt, men kaldtes kort efter som »Landforstmeister« til Dillenburg i Nassau, hvor han oprettede en stærkt søgt Forstskole og paabegyndte Udgivelsen af et fagligt Tidsskrift. Paa Grund af Krigen flyttede H. 1806 til Wiirttemberg, hvor han som »Oberforstrath« fortsatte baade sin Skole og sin litterære Virksomhed. 1811 overtog han Stillingen som Chef for Preussen's Statsskovbrug (»Oberlandforstmeister« og »Staatsrath«) med Bopæl i Berlin, og som saadan virkede han til sin Død. H. har haft stor Indflydelse paa det tyske Skovbrug dels gennem sine mange Elever, dels ved sin omfattende litterære Virksomhed og dels som Organisator af den preussiske Statsskovadministration. Af hans talrige Skrifter ere følgende de vigtigste: »Anweisung zur Holzzucht« [1791; 8. Opl.]; »Lehrbuch fiir Forster« [1808; n. Opl.]; »Lehrbuch fiir Jäger« [1810; 10. Opl.]; »Kubiktabellen« [1815; 10. Opl.]; »Forstliches u. forstnaturwissenschaftliches Conversationslexikon« [1834], samt de Fagtidsskrifter, han udgav 1806—08, 1816 — 20, 1822 og 1826. Men som karakteristiske for hans egne Interesser maa tillige nævnes: Forsøg over Veddets Brændbarhed [1794; 3. Opl.]; Vejledning til Skovtaksation [1795; 4. Opl.]; Forsøg over Veddets Varighed [1822]; Vejledning til Ødelæggelse af . . . Larver [1827]. En Del af H.'s Værker ere oversatte paa andre Sprog; men mest kendt uden for Tyskland er han dog vist bleven ved den Fremgangsmaade (det saakaldte Massefagværk) til Ordning af et Skovdistrikts periodiske Hugst, som han fremsatte 1795 i sin Vejledning til Skovtaksation. *C. V. P.*

2) Theodor, tysk Forstmand og Botaniker, ovenn.'s Søn, født 21. Febr. 1805, død 26. Marts 1880, blev 1829 ansat i det preussiske Statsskovbrugs Tjeneste og administrerede nogen Tid et Skovdistrikt; men allerede 1831 kaldtes han som Docent til Skovbrugsundervisningen i Berlin, hvor han 1833 tog Doktorgraden og 1835 blev Professor. Efter Faderens Død tog han 1838 til Braunschweig som Leder af Skovbrugsundervisningen der, og da denne 1877 blev ophævet af Mangel paa Elever, pensioneredes han 1878. H.'s væsentligste Betydning ligger i hans meget selvstændige botaniske

Undersøgelser og de deraf fremgaaede litterære Arbejder, især paa det forstbotaniske Omraade, hvor han har præsteret noget udmærket og til Dels var forud for sin Tid. Hans Hovedværker ere dels den 1840—46 udgivne »Lehrbuch der Pflanzenkunde«, der senere udkom under Titelen »Vollständige Naturgeschichte der forstlichen Kulturpflanzen«, dels den 1878 udgivne »Anatomie und Physiologie der Holzpflanzen«; men desuden har han udgivet Arbejder over talrige botaniske, især anatomiske Enkeltspørgsmaal, og altid bygget paa egne Undersøgelser. Ogsaa paa det forstlige Omraade har han givet selvstændige Arbejder, men Hovedsagen her er dog de af ham besørgede ny Udgaver af Faderens Arbejder, som han til Dels, ofte helt, omarbejdede. *C. V. P.*

3) Robert, tysk Botaniker og Forstmand, forn.'s Søn, er født 30. Maj 1839, kom 1864 i braunschweigsk Statstjeneste som Forstmand og gik 1867 til Hannover som Medlem af den Kommission, der udarbejdede Driftsplaner for Skovene; allerede samme Aar kaldtes han dog til Forstakademiet i Eberswalde (Preussen) som Lærer i Botanik; 1878 drog han som Professor i Botanik til Universitetet i München, hvor han siden har virket. Paa Botanikkens Omraade har H. især behandlet Plantesygdomme, hvorom hans litterære Arbejder ogsaa vidne; 1874 udkom »Wichtige Krankheiten der Waldbaume«; 1878 »Die Zersetzungserscheinungen des Holzes«; 1882 »Lehrbuch der Baumkrankheiten« og 1885 »Der echte Hausschwamm«. Desuden har H. tillige fortsat Faderens anatomiske Undersøgelser; saaledes udkom allerede 1879 »Die Unterscheidungsmerkmale der wichtigeren . . . Holzer«; 1885 »Das Holz der deutschen Nadelwaldbäume«; 1888 (sammen med R. Weber) »Das Holz der Rothbuche« og 1891 »Lehrbuch der Anatomie und Physiologie«; blandt H.'s botaniske Værker maa endnu nævnes 3 Bd. »Untersuchungen aus dem forstbotanischen Institut zu Miinchen« [1880—83]. Af overvejende forstligt Indhold er »Vergleichende Untersuchungen iiber . . . Rothbuche und Eiche . .« [1865] og »Die Rentabilität der Fichtennutzholz u. Buchenbrennholzwirthschaft« [1868]. *C. V. P.*

Harting [ha'rtiŋ], Pieter, hollandsk Naturforsker, født 27. Febr. 1812 i Rotterdam, død i Decbr. 1885. Han studerede Medicin og tog Doktorgraden 1835 *(Observationes choreae sancti viti et febris puerperalis).* 1843 blev han Professor i mikroskopisk Anatomi, Botanik og Plantefysiologi ved Universitetet i Utrecht, 1857 Professor i Zoologi og komparativ Anatomi, fra hvilken Stilling han traadte tilbage 1881. Han udgav: »Das Mikroskop« [1840—54 med Fortsættelse 1858]; »Recherches micrométriques sur le développement des tissus et des organes du corps humain« [1845], »De voorwereldlijke scheppingen« [1857], »Le Képhalographe« [1861], »Leerboek van de grondbeginselen der dierkunde« [3 Bd., 1862—74], »De bouwkunde der dieren« [1862], »L'appareil épisternal des oiseaux« [1864], »De magt van het kleine« [1866], »Recherches de morphologie synthétique sur la production artificielle de quelques formations calcaires organiques« [1872] og »Mémoire sur le genre Potérion«. *J. C.*

Hartington [ha'rtiŋtən] se Devonshire, S. 192.

Hartit (Branchit), Mineral, som i Udseende og Sammensætning staar Fichtelit (s. d.) nær og findes i klare Krystaller i Brunkullag i Nærheden af Wien o. a. St. *N. V. U.*

Hartkorn. Navnet skriver sig oprindelig fra, at Landgildeafgifterne, til Trods for deres forskellige Udredelsesmaade, ansattes i en enkelt Kornsort, Rug eller Byg, saakaldet haardt eller »hart« Korn. Disse Afgifters Beregning optoges hyppigst i Jordebøger, som Godsejerne, der vare afgiftsfri og tillige havde Ret til at foretage Ligningen af de Skatter, som Staten udskrev hos deres Bønder, da benyttede i delte Øjemed. Senere gik Ordet over til at betegne en Skyldsætningsmaalestok. Det var de ovenomtalte gamle Afgifter, der for Bondejordens Vedkommende kom til at danne Grundlaget for Danmarks første Matrikul af 1664, som blev udarbejdet i Anledning af ny Skattepaalæg efter Enevældens Indførelse, medens andre Jorder, derunder ogsaa Adelens, der skulde være med om at bære den ny Skattebyrde, formodentlig vurderedes efter et Skøn. Denne ældste Matrikul omfattede 443,834 Tdr. H. og hvilede i alt Fald for Bondejordens Vedkommende paa et meget irrationelt Grundlag, da Landgildeafgifterne i de enkelte Egne vare af højst forskellig Størrelse. Intet Under derfor, at man hurtig besluttede sig til at udarbejde en ny Matrikul, der blev paabegyndt 1681 og var afsluttet 1688.

Denne saakaldte »gamle Matrikul« hvilede paa Klassebonitering af Jorden. Man udvalgte Typer af Jord af en vis Bonitet, paa Øerne 4, i Jylland 6, saaledes at Antallet af Tdr. Land pr. Td. H. var forskelligt efter Jordtypens Bonitet, og henførte nu al Agerjord under en af de opstillede Grupper. Selve Arealets Bestemmelse gik for sig uden Optagelse af Kort ved simple Maalinger, for hvilke Grundreglerne skulle være givne af den berømte Matematiker Ole Rømer, medens Udførelsen hyppig blev betroet til ganske ukyndige Landmaalere, f. Eks. Officerer, hjemvendte fra den skaanske Krig, uden Forkundskab til at udføre det dem betroede Hverv. Græsningsjorder sattes i H. efter Vurdering af Høavlens Mængde og Kvalitet og Engene efter det Antal Kreaturer, de kunde afgive Græsning til; Skovene endelig efter den Mængde Svin, de kunde oldenføde, eller det Antal Kreaturer, som der kunde finde Græs. Tiender skyldsattes, saaledes som det allerede var sket 1664, efter den Indtægt, som deraf kunde haves. Ogsaa andre Næringsveje paa Landet bleve satte i H., f. Eks. Møller, ligesom man ogsaa sine Steder kendte et Fiskestade-, Færgeløbs- og Brohartkorn.

Af Ager- og Engshartkorn kom Matrikulen af 1688 til at omfatte 362,085 Tdr., foruden 7,964 Tdr. H. paa Bornholm efter den gamle Matrikul. De skyldsatte Jorders H. blev senere noget forøget, og efter en Opgørelse af 1796 udgjorde det med Bornholm 374,659 Tdr. Ager- og Engshartkorn, 4,953 Tdr. Skovskyld, 5,078 Tdr. Mølleskyld, 35,895 Tdr. Kongetiendehartkorn, 37,896 Tdr. Kirketiendehartkorn samt nogle faa Tdr. Fiskestade- samt Færgeløbs- og Brohartkorn.

Var der som omtalt allerede oprindelig knyttet store Mangler til Udarbejdelsen af den gamle Matrikul, maatte dennes Værdi yderligere formindskes i Tidens Løb. Dertil bidrog navnlig Jordernes højst forskellige Opdyrkning i Forbindelse med det Misbrug, som mange Steder havde indsneget

sig, at man ved Bortsalg af Jorder fra en Gaard i hyppig ikke sørgede for at faa gennemført en passende Fordeling af H., men lod hele Skatten hvile paa Hovedparcellen. Saa upaalidelig var den gamle Matrikul efterhaanden bleven som Maalestok for Jordens Værdi, ikke alene i Forholdet mellem Landets enkelte Dele, men ogsaa for nærliggende Jorder, at man havde Eksempler paa Landsbyer, som laa ved Siden af hinanden, og for hvilke Værdierne af 1 Td. H. forholdt sig til hinanden som 1 : 4. For de bestaaende Skatter bleve dog de oprindelige Uligheder i Tidens Løb for en stor Del udjævnede gennem Købesummerne; men da man i Beg. af 19. Aarh. maatte skride til en Forøgelse af Skattebyrden, var det i højeste Grad ønskeligt at skabe et nyt Skattepaaligningsgrundlag. Foreløbig hjalp man sig for de ny Skatters Vedkommende ved en Omvurdering af det bestaaende H. under Hensyn til Ejendommenes Værdi. Men dette midlertidige Skattegrundlag blev dog forladt 1818, da man vendte tilbage til den gamle Matrikul. Allerede ved Frd. I. Oktbr. 1802 var det bestemt, at der skulde skabes en hel ny Matrikul, hvis Udarbejdelse, der blev afbrudt ved Krigen, væsentlig fuldendtes 1826, men dog først traadte i Kraft 1844. Formaalet med Tilvejebringelsen af denne ny Matrikul var udelukkende en retfærdigere Fordeling af Skatterne, ikke en Forøgelse i Antallet af Tdr. H., der væsentlig skulde forblive uforandret.

Den ny Matrikul af 1844 kom udelukkende til at omfatte Ager- og Engshartkorn, da det kun var den egentlige Agerjord, der skulde bære Skatteforhøjelsen. De øvrige Hartkornsansættelser bleve uforandrede fra 1688. Dette gjaldt saaledes for Tiendehartkornet og for de Skove, der vare underkastede Fredning, hvorimod de andre Skove bleve behandlede som Jordejendomme og skyldsatte efter den Græsning, som de kunde afgive. Ogsaa Fiskeri-, Bro- og Færgeløbs- samt Møllehartkorn bleve uforandrede, men de paa dette H. hvilende Skatter ere senere ophævede ved L. 20. Juni 1850 og 14. Apr. 1852. Hartkornsansættelsen af Ager og Eng skete efter det Nettoudbytte, Jorden kunde afgive ved fornuftigt Brug, om fornødent hvis de for et velordnet Agerbrug nødvendige Grundforbedringer bleve anvendte. Der lagdes altsaa ikke absolut Vægt paa Jordens Egenskaber i Øjeblikket, men ogsaa paa dens Fremskridtsmuligheder. Derimod toges intet Hensyn til den Værdipaavirkning, der udgik fra Ejendommen, hvortil Jorderne hørte; disse vurderedes tværtimod udelukkende i deres Egenskab som isolerede Grundstykker. Arealopmaalingen skete paa langt mere betryggende Maade end efter den gamle Matrikul. Regeringen forlangte indsendt alle de Kort over Jorderne, som vare optagne ved Udskiftninger eller i andre Øjemed, og supplerede dette Materiale ved Optagelsen af ny Kort, saaledes at Staten ved denne Lejlighed kom i Besiddelse af omtrent en Snes Tusinde Specialkort over samtlige Landets Jordejendomme.

Som Udgangspunkt for Hartkornsansættelsen udsøgte man et Jordstykke af bedste Beskaffenhed, den saakaldte Normaljord, der ansattes til en Takst 24; alle Landets Jorder bleve nu efterhaanden skyldsatte til Takster, bestemte ved deres sandsynlige Overskud i Forhold til Normaljordens. Som Vejledning for Vurderingsmændene ved Taksternes Fastsættelse valgtes 4 andre Prøvestykker til Takst 20, 16, 10 og 3. Andre Jorders Henførelse til en af disse Takster skulde finde Sted, naar Udbyttet antoges at blive det samme, selv om Jordens kemiske Sammensætning var forskellig. I Betragtning af, at mindre god Jord havde større Mulighed for Forbedring end den bedste, sattes ingen Jord i Skat over Taksten 20. Græsningsjorder og Enge bleve væsentlig skyldsatte efter Værdien af det Græs eller Hø, de kunde afgive, maalt med Udbyttet af en Tønde boniteret Agerjord. For Græsningsjorders Vedkommende var Fremgangsmaaden f. Eks. den, at man undersøgte, hvad et Kreaturs Græsning kunde være værd i den paagældende Egn, og hvor meget en Tønde boniteret Jord gav i Indtægt, og efter det fremkomne Forhold bestemte man, hvor stort et Areal Græsningsjord der maatte udkræves for at stilles lige med 1 Td. Land boniteret Jord. Heder skyldsattes paa en noget mere summarisk Maade ved Henførelse til en af 6 Klasser. I den laveste af disse kom der til at gaa 2,968 Tdr. Land paa 1 Td. H.

Som omtalt var det fra Begyndelsen bestemt, at Antallet af Beskatningsenheder ikke skulde forandres, og for at opnaa dette omsatte man samtlige Landets Jorder efter de dem meddelte Takster i Normaljord og dividerede derefter Antallet af Tdr. Land boniteret Jord med det gamle Antal Tønder H. Resultatet blev, at der kom til at gaa 72.000 □Alen eller $5^1/_7$ Td. Land boniteret Areal paa 1 Td. nyt H. Ved Omsætningen var Tallet afrundet noget nedad, og Antallet af Tdr. H. efter den ny Matrikul blev derefter omtrent 8,000 Tdr. større end efter den gamle og kom til at udgøre 372,221 Tdr. (med Bornholm ca. 381,000 Tdr.). Siden den ny Matrikuls Fuldendelse er H. paavirket af forskellige Forhold. En ikke ringe Tilvækst fik det ved Grænsereguleringen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne ifølge Fredstraktaten af 30. Oktbr. 1864, idet de afstaaede Distrikter af Ribe Amt kun vare matrikulerede for 3,423, de i Kongeriget indlemmede slesvigske Distrikter derimod for 4,616 Tdr. H. Ligeledes er det matrikulerede H. forøget ved Inddæmning, Nedlæggelse af Fredskovsforpligtelse, medens der paa den anden Side er afgaaet en Del ved Udlæg af Areal til Jærnbaner, Veje, Kirkegaarde m. m. Ved Beg. af 1895 udgjorde Ager- og Engshartkorn uden for Bornholm 372,841 Tdr., medens det bornholmske II. beløb til ca. 8,779 Tdr. eller omsat til almindelig H. 6,048 Tdr. Hertil kommer saa 3,414 Tdr. halveret Skovskyldshartkorn eller i alt 382,303 Tdr. H. Af disse faldt 374,896 Tdr. paa Landdistrikterne og 7,407 Tdr. paa Købstæderne.

Før vi gaa over til at beskrive de Skatter, der hvile paa H., skal med nogle faa Ord berøres Forskellen melem privilegeret og uprivilegeret H., skønt den jo nu kun har historisk Betydning. Efter Suveræ nitetens Indførelse bortfaldt Adelens Skattefrihed sammen med Rostjenesten; men 1670 indførtes paa ny en Ryttertjeneste for Adelen, og ved Frd. 16. Decbr. 1682 tilstodes der Adelen Frihed for Hovedgaardsjord, hørende til komplette Sædegaarde (Gaarde, hvor en adelig Familie før 1660 havde haft Bopæl og med mindst 200 Tdr. H. Bøndergods inden 2 Miles Afstand fra Hovedgaarden).

Senere udvidedes Skattefriheden til alle komplette Sædegaarde, hvad enten de besades af adelige eller uadelige. Gik Jordtilliggendet for en saadan Gaard ned under den Størrelse, der gjorde den til komplet, skulde den oprindelig ogsaa miste Skatteprivilegiet; men denne Bestemmelse blev senere ikke overholdt. I Matrikulen af 1688 vare Hovedgaardsjorder ansatte særlig til H., og dette erholdt senere i Anledning af dets Skattefrihed Benævnelsen privilegeret H. Fri vare desuden de fleste Embedsjorder, Købstadjorder m. m., hvorbos Greverne og Baronerne havde Skattefrihed for en Del af deres Bøndergods, det saakaldte Frihedshartkorn. I Slutn. af 18. Aarh. var af hele Danmark's H. omtrent en Sjettedel privilegeret. Ved Frd. 20. Juni 1850 udjævnedes Forskellen mellem det privilegerede og uprivilegerede H., men mod Godtgørelse til Ejerne af det førstnævnte for Tabet af den tidligere nydte Skattelettelse. Godtgørelsen udgjorde for komplette Sædegaarde det 15-dobbelte, for andet privilegeret H. det 20-dobbelte af Skatteforhøjelsens Beløb; kun Skattelettelsen for de gejstlige Embedsmænd benificerede Jorder samt Grevernes og Baronernes Frihedshartkorn bortfaldt vederlagsfrit.

Hartkornsansættelsen danner Paaligningsgrundlaget for alle Danmark's Skatter paa Jorder og de af denne gaaende Ydelser (Tienden). Disse Skatter sammenfattes derfor under Navnet Hartkornsskatter og ydes 1) til Staten, 2) Sognekommunerne, 3) Amtskommunerne.

Med Hensyn til Statsskatterne blev Matrikulen af 1664 Grundlaget for den faste Skat, som den enevældige Regering kort efter Suveränitetens Indførelse paalagde til Dækning af Udgifterne ved den staaende Hær, den saakaldte Matrikulskat. Desuden indførtes en Kornskat, Landkonsumtionen, og en Okse- og Flæskeskat. Senere paalagdes Rytterholdspengene 1670 og $^1/_4$ p. Ct. Afgiften 1768, Lægdspengene 1785, Soldaterpengene 1791 og Indkvarteringspengene 1808. Disse Skatter, af hvilke flere til en Begyndelse svaredes *in natura*, men senere gik over til Pengeydelser, hvilede udelukkende paa det uprivilegerede H.; derimod deltog det privilegerede H. i nogle enkelte andre Skatter, saaledes den 1760 paabudne Konsumtions- og Folkeskat. Skattebeløbet paa det uprivilegerede II. udgjorde 1802 3 Rdl. 60 Sk. Kurant (5 Rdl. 4 Mark 13 Sk.) pr. Td. H., medens der af det privilegerede H. kun svaredes 62 Sk. Kurant (1 Rdl. 3 Sk.). Da Regeringen 1802 indførte en ny aarlig Afgift paa faste Ejendomme, bestemtes det samtidig, at al Jord, privilegeret som uprivilegeret, skulde være fælles om at bære de ny Byrder, der skulde lignes paa den tidligere omtalte midlertidige Matrikul. Ved en Frd. af 1818 bleve imidlertid disse ny Afgifter efter Frd. af 1802 slaaede sammen med de gamle Skatter til en eneste Ydelse, den saakaldte Landskat, der udelukkende kom til at hvile paa den gamle Matrikul og udredes med 6 Rdl. af det privilegerede og 8 Rdl. 2 Mark af det uprivilegerede H. Paa forskellig Maade blev der i den følgende Tid tilstaaet Lettelser i denne Skat.

Da nu den Tid nærmede sig, da den ny Matrikul skulde træde i Kraft, blev det nødvendigt at give Regler for Skattebyrdens Fordeling paa det gamle og ny H. Dette skete ved Frd. 24. Juni 1840, der traadte i Kraft 1. Jan. 1844. Paa det gamle H. kom der under Navn af Gammelskatten til at hvile 5 Rdl. pr. Td. privilegeret og 6 Rdl. 80 Sk. pr. Td. uprivilegeret H. Det ny H. skulde under Navn af Landskatten yde I Rdl. pr. Td. privilegeret og 1 Rdl. 48 Sk. pr. Td. uprivilegeret H., men faktisk udrededes Skatten med et mindre Beløb, og senere blev denne Del af Skatterne paa Jorden fastslaaet til 24 og 44 Sk. pr. Td. privilegeret og uprivilegeret H. For Skovenes Vedkommende bestod jo kun een Skyldsætningsmaalestok, nemlig den gamle Matrikul, og hver Tønde Skovskyldshartkorn efter denne kom til at udrede 3 Rdl. for 1 Td. privilegeret og 4 Rdl. 1 Mark for I Td. uprivilegeret H., hvilke Afgifter senere nedsattes med 50 Sk. pr. Td. H. Som omtalt kom det uprivilegerede H. ved Hartkornsudjævningen 1850 til at svare samme Skat som al anden Jord. Landskatten blev ved L. 26. Maj 1868 forøget med 16 Sk. pr. Td. Ager- og Engshartkorn og 8 Sk. pr. Td. Skovskyldshartkorn, samtidig med at den tidligere visse Gaarde paahvilende Forpligtelse til at yde Distriktsheste bortfaldt. Desuden var der allerede ved L. af 20. Juni 1850, som Erstatning for Ophævelsen af en Del gamle Skatter, der udskreves i specielle Øjemed, blevet paalagt den saakaldte Ligningsskat, der var bestemt til at hvile baade paa By og Land; for dette sidste udgjorde Skatten 1 Rdl. 24 Sk. pr. Td. Ager- og Engshartkorn og det halve af Skovskyld. I Henhold til foranstaaende eksisterer der i Danmark følgende Statsskatter paa Jorderne og de dem paahvilende Ydelser: 1) Gammel skatten, der hviler med $13^2/_3$ Kr. paa hver Tønde gammel Ager- og Engshartkorn. Denne Skat indbragte i Finansaaret 1896—97 ca. 5,004,000 Kr. 2) Land- og Ligningsskatten paa Ager- og Engshartkorn. Disse Skatter beregnes med tilsammen $3^3/_4$ Kr. pr. Td. nyt Ager- og Engshartkorn. I alt ville Statsskatterne paa Ager- og Engshartkorn, beregnede i Forhold til det ny H., naa et Gennemsnit af 17 Kr. pr. Td. Af Skove svares 8 Kr. 70 0. pr. Td. Skovskyldshartkorn. Til Landskatten regnes Skatten paa Tiendehartkorn, der indbringer ca. 250,000 Kr. Tilsammen udgjorde Land- og Ligningsskatten 1896—97 ca. 1,716,000 Kr.

Frd. 24. Juni 1840 bestemmer 1 § 10, at de kommunale Skatter paa H. skulle hvile paa den ny Matrikul med Undtagelse af Mølleskyld, Bro-, Færgeløbs- og Fiskestadehartkorn, hvilket som omtalt senere bortfaldt, samt Skovskyldshartkorn, der kun sættes halvt i Skat. Da Tiendehartkornet ikke deltager i den kommunale Ligning, omfatter denne alene Ager- og Engshartkorn efter den ny og Skovskyld efter den gamle Matrikul. Tidligere lignedes mange af de sognekommunale Udgifter, f. Eks. til Vejvæsenet, Skolevæsenet m. m., særskilt paa det kommunale H. Dette er nu ophørt, idet Frd. af 6. Juli 1867 bestemmer, at samtlige de Beløb i Penge og Korn, Kommunerne udskrive hos deres Beboere, skulle lignes under eet paa hele Kommunen, dels paa H., dels paa Formue og Lejlighed. Det Forhold, i hvilket disse to forskellige Ligningsgrundlag dele Skatterne mellem sig, er ikke fikseret ved Loven selv, men det fastsættes for hver Kommune af Amtsraadet efter Sogneraadets Forslag for 3 Aar ad Gangen. Ved Ud-

skrivning paa H. til Amtsrepartitionsfonden medtages alle Sogneraadskredses H., saaledes ogsaa Handelspladsernes.

Hartkornsskatternes Stigning inden for Sognekommunerne i de sidste 25 Aar ses fra Femaar til Femaar af Tabel a, der baade giver de absolutte Tal og Procentbeløbene af disse Skatter i Forhold til det samlede Skattebeløb.

Tabel a.

	1871—75		1876—80		1881—85		1886—90		1891—95	
	Kr.	p. Ct.	Kr.	p. Ct.	Kr.	p. Ct.	Kr.	p. Ct.	Kr.	p. Ct.
Hartkornsskat	4,855,986	62_{10}	5,908,455	61_{18}	6,344,642	63_{10}	6,347,011	61_{12}	7,466,174	59_{14}
Formue- og Lejlighedsskat	2,072,533	26_{15}	2,763,333	28_{19}	2,912,475	28_{19}	3,277,104	31_{16}	4,400,204	35_{10}
Naturalydelser	902,373	11_{15}	885,741	9_{18}	816,148	8_{11}	749,388	7_{12}	699,116	5_{16}
Tilsammen ...	7,830,892	100_{10}	9,557,529	100_{10}	10,073,265	100_{10}	10,373,503	100_{10}	12,565,494	100_{10}

Fuldstændig ensartede ere kun Tallene for Perioden 1871—80 og 1881—95, idet Handelspladserne i den første Periode ere indbefattede under Sognekommunerne, i den sidste ikke, men Bevægelsen i begge Perioder gaar i ganske samme Retning: Naturalarbejdets Betydning trænges tilbage, Hartkornsskatternes Procenttal bliver ogsaa noget mindre, medens Formue- og Lejlighedsskatten gradvis udvider sig. Men ere Hartkornsskatterne saaledes ikke saa stærkt dominerende inden for den sognekommunale Beskatning i det sidste som i det første af de anførte Femaar, ere de absolut set stegne meget betydelig. Dette illustreres ogsaa for Tidsrummet 1885—94 gennem den af Indenrigsministeriet foretagne Undersøgelse om Skatteudskrivningen paa H. i de enkelte Landsdele. Undersøgelsen gav f. Eks. det Resultat, at hvis man delte Kommunerne i 2 Grupper, efter som Skattebeløbet pr. Td. H. var under eller over 20 Kr., var Tallet paa de Kommuner, der udskrev Skatter over den nævnte Grænse, 1885 — 94 steget fra 324 til 521, medens omvendt Kommunerne med den lavere Skattegrænse vare aftagne fra 755 til 558.

Ogsaa for Amtskommunerne viser der sig en stærk Stigning i Hartkornsskatterne. Tagne hver for sig og tilsammen udgøre Hartkornsskatterne til Sogne- og Amtskommunerne gennemsnitlig fra Femaar til Femaar i sidste Fjerdedel af 19. Aarh. de Beløb, som ses af Tabel b:

Tabel b.

		1871—75 Kr.	1876—80 Kr.	1881—85 Kr.	1886—90 Kr.	1891—95 Kr.
Hartkornsskatter til	Sognekommuner	4,855,986	5,908,455	6,344,642	6,347,011	7,466,174
— -	Amtskommuner	4,065,000	4,610,418	4,729,201	4,615,663	4,908,699
	Tilsammen...	8,920,986	10,518,873	11,073,843	10,962,674	12,374,873

Disse Tal godtgøre, at den kommunale Beskatning paa H. i de forløbne 25 Aar er vokset meget betydelig, og Stigningen maa endog være en Ubetydelighed større fra første til sidste Femaar, end disse Tal udvise; thi ved Begyndelsen af Perioden ere Handelspladserne indbefattede under Tallene, i den sidste ikke. Forøgelsen i den kommunale Hartkornsbeskatning kan ogsaa ses af Tabel c, angivende den gennemsnitlige Beskatning for hver Td. H. i de sidste 25 Aar:

Tabel c.

	1871—75	1876—80	1881—85	1886—90	1891—95
	Kr.Ø.	Kr.Ø.	Kr.Ø.	Kr.Ø.	Kr. 0.
Sognekommunerne	12 93	15 73	16 92	16 93	19 99
Amtskommunerne	10 84	12 27	12 61	12 29	13 24
Tilsammen	23 77	28 00	29 53	29 22	33 23

Disse Tal betyde, at Skatterne paa Agerjorden til Amts- og Sognekommuner fra det første til det sidste af de nævnte Femaar ere stegne med ca. 10 Kr. pr. Td. H., og at Stats- og Kommuneskatter paa Jorden i Gennemsnit for hele Landet 1891—95 udgjorde mellem 50 og 51 Kr. pr. Td. H. Tænkte man sig endelig Tienden fordelt ligelig paa alt HL, kom man op til en Skattebyrde af ca. 68 Kr. pr. Td. H.

Ved Bedømmelsen af de danske Hartkornsskatter fra et finansvidenskabeligt Synspunkt er det af største Betydning, om disse Skatter endnu have bevaret deres oprindelige Karakter som Skatter eller ere bundfældte og gaaede over til at blive egentlige Grundbyrder. Som paavist ved Grundskatterne er der nemlig en Mulighed for, at Skatterne paa faste Ejendomme kunne tages i Betragtning ved Købesummernes Fastsættelse, idet Køberne give saa meget mindre for Ejendommene, som det kapitaliserede Skattebeløb udgør. I hvilket Omfang en saadan Udligning har fundet Sted med Hensyn til de danske Hartkornsskatter, vil afhænge af, om disse Skatter ensidig have ramt Landbruget uden at kontrabalanceres af Skatter paa andre Hovederhverv. Det er nu givet, at ogsaa Byerne have haft deres særlige Beskatning i Danmark jævnsides med Hartkornsskatterne, om end denne Beskatning delvis har været af indirekte Art, og man maa derfor vistnok give Falbe Hansen Ret i, at ikke hele Gammelskatten er gaaet over til at blive en Grundbyrde og endnu mindre Land- og Ligningsskatten, idet det netop var det bevidste Maal ved Frd. 1. Oktbr. 1802, hvad de ny Skatter angik, at skabe en nogenlunde ligelig Beskatning mellem By og Land. Derimod maa Ulighederne i Hartkornsbeskatningen inden for Landejen-

dommene antages at være helt udjævnede for Gammelskattens og i alt Fald for en væsentlig Del for Land- og Ligningsskattens Vedkommende. Ved Bedømmelsen af en Række praktiske Finansspørgsmaal, f. Eks. om Statsskatternes Fordeling mellem By og Land, er naturligvis Afgørelsen af, hvor stor en Del af Hartkornsskatterne der er gaaet over til at blive Grundbyrder, af stor Betydning, men hvad man end mener herom, er det i alt Fald givet, at H. lidet egner sig til at tjene til Paaligning af ny Skatter, og at det i ret stort Omfang netop er blevet benyttet hertil, har der jo allerede været Lejlighed til ved Tal at godtgøre for en længere Aarrække. Adskillige Planer have derfor været fremsatte om at lette de kommunale Byrder paa H. Saaledes er det foreslaaet at indføre en sognekommunal Beskatning af Haandværks-, Fabriks-, Handels- eller anden dermed beslægtet Virksomhed samt af Aktieselskaber, idet Udbyttet af en saadan ny Skat da kunde anvendes til Formindskelse af H.'s Byrder, ligesom Tanken ogsaa har været rettet paa en Fiksering af de kommunale Hartkornsskatters Beløb. I denne Sammenhæng kan ogsaa nævnes det Reedtz Thott'ske Forslag (1896) til en Skattereform, der ved at lade Staten give Afkald paa en Del af Hartkornsskatternes Beløb til Fordel for Kommunerne vilde gøre det muligt for dem at lette de bestaaende kommunale Byrder paa Jorden.

En Undersøgelse af Salgspriserne for H. hørende til Selvejergaarde (fra 1870 tillige Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte) er af Statens statistiske Bureau foretagen for Perioden 1845—49 og 1860—94. Udelukkede fra Opgørelsen vare Ejendomme udlagte paa Skifte eller solgte til Børn eller Svigerbørn, fordi Salgssummerne i disse Tilfælde antoges at fjerne sig for stærkt fra de virkelige Værdier. Paa Grundlag af den nævnte Statistik faar man følgende Gennemsnitspriser pr. Td. H.:

1845—49...	2,268 Kr.	1880—84...	7,292 Kr.
1865 — 69...	4,732—	1885—89...	6,614 —
1870—74...	5,845—	1890—94...	6,521 —
1875—79...	7.259 —		

Den gennemsnitlige Værdi af 1 Td. H. udgør, som det vil ses, 2,268 Kr. 1845—49, er 1865—69 stegen til mere end den dobbelte Værdi, viser i de derpaa følgende 10 Aar en fornyet Prisopgang paa ca. 50 p. Ct. for at naa sit Maksimum 1880—84 nemlig 7,292 Kr., men er dernæst i Nedgang i de to følgende Femaarsperioder. Endnu 1890—94 er Gennemsnitsprisen pr. Td. H. dog betydelig over Niveauet i Perioden 1870—74.

En interessant Undersøgelse om H.'s Prissvingninger i Tiaaret 1885—94 er foretagen af Statens statistiske Bureau, der for at operere med et, saa vidt muligt, ensartet Materiale har elimineret Tvangssalgene og holdt Værdien af Besætning og Inventarium ude af Betragtning. Betegnes da den gennemsnitlige Værdi af 1 Td. H. i Aaret 1885 for hver af de i nedenstaaende Tabel nævnte Ejendomsklasser ved Tallet 100, vise Værdisvingningerne for de enkelte Grupper sig af efterfølgende Tal:

Ejendomme paa :	1885	1890	1892	1894
1—2 Tdr. H	100	92,4	88,6	87,8
2—4 — — ..	100	88,5	85.4	85,1
4—12 — — ..	100	86,1	84,5	82,-
12 Tdr. H. og derover	100	85.7	87,6	74,4

Som det ses, forøges Prisnedgangen med Ejendommens Størrelse og er altsaa mindst for de smaa Gaarde paa 1—2 Tdr. H. og størst for Jordbrugere paa 12 Tdr. H. og derover. Af Indflydelse paa dette Forhold er ogsaa Gaardenes Beliggenhed i de forskellige Landsdele. Betydeligst har Prisfaldet været i det sydøstlige Jylland.

Af det ovennævnte sigtede Materiale er der dernæst for samtlige i Tidsrummet 1885—94 solgte 43,375 Tdr. H. uddraget følgende Gennemsnitstal (Tabel d) for Prisen pr. Td. H. for de i Tabellen nævnte Klasser af Ejendomme, grupperede efter Størrelse og Beliggenhed:

Tabel d.

1885—94.	Prisen pr. Td. H. for solgte Gaarde af nedenn. StøTrelse. 1—2 Tdr.H. Kr.	2—4 Tdr.H. Kr.	4—12 Tdr.H. Kr.	12 Tdr. H. og derover. Kr.	Samtlige Gaarde. Kr.
Sjælland, Møen, Samsø	8,575	7,046	5,944	6,402	6,423
Lolland, Falster	7,137	5,607	4,924	5,473	5.242
Fyn, Langeland, Ærø	7,697	6,521	5.457	6,989	6,220
Det sydøstlige Jylland	7,091	5,783	5,238	5,914	5.744
— nordlige —	5,841	5,015	4,615	4,680	5.035
— sydvestlige —	5,957	4,982	5,245	5,339	5.330
Kongeriget uden Bornholm	6,700	5,781	5,389	5.929	5.753

H. har, som det vil ses, altsaa den største Værdi i de smaa Jordbrug, næst i Rækken komme de store Ejendomme paa over 12 Tdr. H. og lavest de mellemstore Gaarde. Dog er der et stærkere Prisudslag pr. Td. H. fra de smaa til de store Gaarde end fra disse til de mellemstore. Som Aarsag til den paapegede Prisgruppering kan nævnes, at de smaa Jordbrug frembyde Mulighed for en intensiv Drift fra Ejerens Side, ere let afhændelige og mere uafhængige af stigende Arbejdsløn, fordi Ejerne selv præstere det væsentligste Arbejde, og vel ogsaa af vigende Produktpriser, fordi de selv forbruge en forholdsvis større Del af Gaardens Produkter. De store Gaarde maa ganske vist drives væsentligst ved lønnet Medhjælp, men de ere paa den anden Side fuldt ud i Stand til at udnytte den moderne Agerbrugsteknik, medens de mellemstore Jordbrug ikke kunne drives i stor Stil og dog for en Del ere afhængige af lejet Hjælp. Imidlertid stiller jo den moderne Andelsbevægelse med Hensyn til Agerbrugsprodukternes Forædling i stort Omfang de

bedste Produktionsmidler til de mindre og mellemstore Gaardes Disposition, og det Forspring, de store Ejendomme have haft ved i højere Grad at kunne udnytte en fremskreden Teknik, er derfor mindre fremtrædende end før, medens Misforholdet mellem lave Produktpriser og høj Arbejdsløn falder haardest tilbage paa dem. Derfor se vi jo ogsaa, at Prisbevægelsen i Tiaaret 1885—94 særlig gik dem imod.

Det samlede Landhartkorn for Kongeriget udgjorde 1895, medUdskillelse af Bornholm, 369,161 Tdr. Drager man herfra 4,586 Tdr. H., der ikke høre til særskilte Landbrug, saasom enkelte Skov-, Mose- og Hedelodder, bliver der tilbage 364,575 Tdr. H., der 1895 fordelte sig paa 233,036 Ejendomme (herunder ikke medregnet 32,946 Ejendomme uden Jordtilliggende). Hvorledes disse Ejendomme grupperede sig efter Størrelsen, ses af nedenstaaende Tabel e, der tillige giver de tilsvarende Tal for de to foregaaende Hartkornsopgørelser.

Af Tabel e lærer man for det første, at medens de store Gaarde med over 12 Tdr. H. 1895 knapt udgøre 1 p. Ct. af det hele Antal Ejendomme, omfatte de 15,6 p. Ct. af det ganske H., medens Husene omvendt tælle 68,3 p. Ct. af Ejendommene, men kun 11,1 p. Ct. af H. Ikke mindre end 73,3 p. Ct. af dette falde derimod paa Gaarde fra 1—12 Tdr. H., hvis Tal udgør 30,8 p. Ct. af alle Ejendomme. Endvidere erfares det med Hensyn til Udviklingens Retning, at Antallet af Ejendomme fra 1873 til 1895 er forøget fra 203,977 til 233,036 eller med omtr. 30,000 (Ejendomme uden Jord ere samtidig stegne med ca. 1,700). En Fremgang i Antallet af Ejendomme har fundet Sted inden for alle Grupperne, størst dog for Huse med Jord. Hartkornstilliggendet derimod er aftaget for en enkelt af Grupperne, nemlig Bøndergaardene, men tiltaget for Husene og de større Ejendomme, mest dog for de sidste. For Bøndergaardenes Vedkommende viser det sig, at de større Jordbrug (4—8 og 8—12 Tdr. H.) aftage, ikke alene i Hartkornstilliggende, men ogsaa i Tal, hvorimod de mindre Gaarde (1—2 og 2—4 Tdr. H.) stige i begge Henseender. For alle tre Grupper af Ejendomme gør der sig en Bevægelse gældende hen imod en Formindskelse i deres gennemsnitlige Størrelse, saaledes som det ses af efterfølgende Tal.

	1873 Tdr. H.	1885 Tdr. H.	1895 Tdr. H.
Større Gaarde	28,1	28,2	28,0
Bøndergaarde	3,9	3,8	3,7
Huse med Jord	0,30	0,27	0,25

Tabel e.

	1873 Antal.	1873 Tdr. H.	1885 Antal.	1885 Tdr. H.	1895 Antal.	1895 Tdr. H.	Procentvis Fordeling af H. p. Ct.
Større Gaarde (12 Tdr. H. og derover)	1,856	52,241	1,953	55,153	2,031	56,822	15,6
Bøndergaarde (fra 1—12 Tdr. H.)	70,959	273,790	71,678	268,967	71,858	267,302	73,3
Huse med Jord (under 1 Td. H.)	131,162	38,810	150,260	40,733	159,147	40,451	11,1

(Litt.: V. Falbe Hansen og W. Scharling, »Danmarks Statistik«, særlig 4. Del, S. 183 ff.; Bergsøe, »Den danske Statistik«, 3. Del, S. 554 ff.; Chr. Rothe, »Beretning om den nye Jordskyldsætnings Væsen og Historie« [Kbhvn. 1844]; Thaarup, »Statistik«, 4. Del, S. 253 ff.; P. F. Schou, »Landkommunernes Forfatning og Styrelse«, I og II [Kbhvn. 1879 og 1881]; Falbe Hansen, »Finansvidenskab«, 1. Del; en Række Hæfter af »Statistiske Meddelelser« og »Statistisk Tabelværk« til »Danmarks Statistik«, særlig de offentliggjorte Kommuneregnskaber og Statistiske Meddelelser, 3. Række, 16. Bd. 1. Hæfte: »Salg af Landejendomme i Danmark i Tiaaret 1885—94« og Statistisk Tabelværk, Fjerde Række Ltr. C Nr. 9. »Danmarks Jordbrug d. 1. Januar 1895«). *C. T.*

Hartkornsskatter se Hartkorn.

Hartkornsud jævning se Hartkorn.

Hartleben, Otto Erich, tysk Forfatter, er født i Klausthal 3. Juni 1864. Han hører til »Berliner Freie Buhne's« Forfattere og udmærker sig ved en flot galliserende Form og Aandrighed. Af hans Skrifter kunne nævnes »Studenten-Tagebuch« [2. Opl. 1888], »Die Serényi« [1891], de dramatiske Værker »Angele« [1891], »Hanna Jagert« [1893], »Ein Ehrenwort« [1894], Parodien »Henrik Ipse, der Frosch« [2. Opl. 1891], Satiren »Die Erziehung zur Ehe« [1893], »Die Geschichte vom abgerissenen Knopfe« [4. Opl. 1893] og »Goethe-Brevier, Goethe's Leben in seinen Gedichten« [1894]. Han har desuden leveret en udmærket Oversættelse af Alb. Giraud's Digt »Pierrot Lunaire« [1893]. *C.A.N.*

HartlepOOl [ha! ətlepu.l], Søstad i det nordøstlige England, Durhamshire ved Floden Tee's Munding, (1891) 21,500 Indb. H. har et Artilleridepot, en god Havn, Dokker og Skibsværfter. 4 Km. fra Staden, adskilt fra den ved Dokanlæggene, ligger West-H., 42,500 Indb., anlagt 1844. Begge Byer drive anseligt Skibsbyggeri, Fiskeri, have betydelige Jærnværker, Cementfabrikker, Teglværker, Bryggerier. Handelen er meget stor. Der indføres mest Levnedsmidler, udføres mest Jærn- og Bomuldsvarer, Lerrør og Kul fra Durham-Minerne. H. er ogsaa bekendt som Badested, og langs Kysten i Nærheden findes mærkelige Huler. *C. A.*

Hartley [ha!ətli], Charles Augustus, Sir, engelsk Vandbygningsingeniør, er født 1825 i Hewarth i England, blev 1848 ansat ved Havnearbejderne i Plymouth og Devonport, traadte 1855 i tyrkisk Tjeneste og blev 1857 udnævnt til Overingeniør for den europæiske Donau-Kommission. Han har bistaaet Østerrig med Havnearbejderne i Triest, Rusland ved Reguleringen af Don, England ved Reguleringen af Ganges og Rumænien ved Kystbeskyttelsesarbejder; endvidere har han udarbejdet Planer til de store Havneanlæg i Odessa. *C. Ph. T.*

Hartley [ha!ətli], David, engelsk Læge, født i Armby 30. Aug. 1705, død i Bath 28. Aug. 1757, har stor Betydning som Grundlægger af den empiriske Psykologi (s. d.) med den vigtige Lære

om Forestillingernes indbyrdes Association. Skrifter: *Conjecturae quaedam de motu, sensu et idearum generatione* [1746], »Observations on man, his frame, his duty and his expectations [1749, 6. Udg. 1834]. *C. St.*

Hartlieb, Samuel, tysk-engelsk Socialreformator, død 1662 i London, bosatte sig 1628 i England. Rastløs arbejdede han med uegennyttig Begejstring for de forskelligste praktiske og ideelle Opgaver, udgav talrige Skrifter og førte en omfattende Brevveksling med Europa's fremragende Mænd. Sammen med Skotten John Durie arbejdede han for en Union mellem de forskellige protestantiske Kirkesamfund. Grebet af Comenius'es Skoletanker og af dennes »Pansophia« udgav han et Par af hans Smaaskrifter [1637 og 1639] og foranledigede, at Comenius 1641 blev kaldet til England for at reformere Skolevæsenet. Paa H.'s Opfordring skrev Milton sit Essay »Of education« [1644]. I sit Skrift »A brief discourse on the accomplishment of our reformation« [1647] fremsætter H. Grundtræk af en omfattende Nationalreform. Resultatet af sine Studier af Landøkonomien nedlagde han 1651 i »Propositions for erecting a college of husbandry«. Blandt hans mange Skrifter, der saavel som talrige Manuskripter findes i British Museum, kunne endnu nævnes: »Macaria« [1641], hvori han maler Billedet af Fremtidens »lykkelige Stat« (smlg. Morus's »Utopia«, Bacon's »New Atlantis«, Holberg's »Nils Klim«). I »Royal Society's« Forhistorie spiller H. en stor Rolle. (Litt.: Fr. Althaus, »S. H. Ein deutsch-englisches Charakterbild« [i »Hist. Taschenbuch«, Leipzig 1884]). *Fr. Th.*

Hartlooper [ha'rtlo.per], Søudtryk, der stammer fra det hollandske Sprog; det betyder et Skib, der sejler (løber) overmaade hurtig. *C. L. W.*

Hartman, Ellen, født Hedlund, svensk Skuespillerinde, er født 31. Juli 1860 i Stockholm. H. debuterede 3. Novbr. 1877 paa Nya teatern i Stockholm, antoges Aaret efter som Elev ved de kgl. Teatre, ansattes 1880 som Skuespillerinde ved disse, ægtede 1882 den 20 Aar ældre Skuespiller Victor H., men forlod efter en halv Snes Aars Ægteskab pludselig ham og sit Fædreland for at bryde sig en Bane paa franske Teatre. Hun modtog hertil Uddannelse af Coquelin (den ældre), i hvis Tourné 1892 hun deltog, og hvor hun udførte bl. a. Katharina i Shakespeare's »Den arrige Kvinde, der blev tam« (paa Fransk), men vendte efter et Par Aars Forløb tilbage til Dramatiska teatern i Stockholm. II. vandt fra først af saa at sige med eet Slag Publikums Yndest ved sin graciøse Fremtræden, sin nydelige Skikkelse og sit friske Humør; hun udførte en Række — navnlig franske — Ingenuer, som Marcelle i »Plet«, Berengère i »Odette«, Jeanne i »Lady Tartuffe« og Suzanne i »Hvor man keder sig«, med troværdig Uvidenhed og rørende Følelse, og en Række — navnlig svenske — halvvoksne Pigebørn, som Gurli i »En frelsende Engel« og Lizzi i »Småflickor« (af Lundqvist), med overgiven, ikke sjælden kaad Komik og samtidig Naturtroskab i Tonefald og Manerer. Blandt hendes senere Repertoire kunne nævnes Cyprienne i »Lad os skilles ad«, Titelrollerne i »Dora« og »Mme. Sans-Gêne« og Sylvette i »Romantiske Ideer«; hendes ivrige Studier af fransk Skuespilkunst prægede hendes Udførelse af disse, ligesom de ogsaa have givet hendes Ingenuer, som hun stadig spiller, større teknisk Raffinement. H. er optraadt som Gæst paa Teatrene i Kjøbenhavn (1884 og 1892), Christiania og Helsingfors. (Litt.: Fr. Hedberg, »Svenska Skådespelare« [Stockholm 1884]; »Ord och bild« VI [Stockholm 1897, S. 572—76]). *A. A.*

Hartman, 1) Karl Johan, svensk Læge og Botaniker, født i Gefle 1790, død i Stockholm 28. Aug. 1849. H. blev Dr. med. i Upsala 1822, praktiserede først som Privatlæge, derpaa som Provinsiallæge fra 1828 i Eskilstuna og fra 1833 i Gefle. Han var en dygtig Læge og Botaniker og gjorde adskillige Rejser i Sverige og Norge for at undersøge Floraen. Hans Arbejder fandt stor Udbredelse i Sverige. Blandt de bekendteste kunne nævnes: »Handbok i Skandinavien's Flora« [2 Bd. Stockholm 1820, 12. Udg. 1889], »Husläkaren« [Stockholm 1820], »Utkast till populär naturkunnighet« [smst. 1836, ny Udg. 1849], »Svensk och Norsk Excursionsflora« [1846, 4. Udg. 1866]. *G. N.*

2) Karl, svensk Botaniker, ovenn.'s Søn, født ved Stockholm 5. Juni 1824, død i Orebro 19. Apr. 1884. Han blev Student 1842, Dr. phil. 1848 og var først Lærer i Gefle, senere Lektor i Naturfag i Orebro. Han foretog mange videnskabelige Rejser saavel i Skandinavien som ellers i Europa og var Medlem af flere udenlandske lærde Selskaber. Han udgav flere zoologiske og botaniske Arbejder, blandt hvilke sidste særlig kunne mærkes: »Anteckningar vid de Skandin. växterna i Linné's herbarium« [»Vet. Akad. Handl.« Stockholm 1849—51]. *N. W.*

3) Robert, svensk Botaniker, foreg.'s Broder, født 4. Marts 1827, død 3. Aug. 1891, fra 1860 Adjunkt i Gefle, udgav en fortrinlig Ekssikkatsamling *Bryaceae Scandinavicae* [Fasc. I—XV, 1857—74]. *N. W.*

Hartmann, Alfred, tysk-schweizisk Forfatter, er født 1. Jan. 1814 paa Slottet Thunstetten i Kanton Bern. Han studerede Jura i Heidelberg og Miinchen, men under et Ophold i Paris (1833) slog han om og viede sig til Litteraturen. Efter sin Hjemkomst (1836) bosatte han sig i Solothurn og levede som Litterat og Forfatter. Saaledes var han Medudgiver af Tidsskriftet »Der Morgenstern« og 1845—75 af Vittighedsbladet »Der Postheiri«. Som Forfatter debuterede han med Landsbyhistorierne »Kiltabendgeschichten« [2 Bd. 1853—55]; mest bekendt er han bleven ved sin helvetiske Roman »Meister Putsch und seine Gesellen« [2 Bd. 1858]; senere udgav han flere hjemlige Noveller og Romaner som »Erzählungen aus der Schweiz« [1863], »Schweizernovellen« [1877], »Neue Schweizernovellen« [1879], »Auf Schweizer Erde« [3 Bd. 1883—84], »Fortunat« [3 Bd. 1879], »Der gerechte Branntweinbrenner« [1881]. Af biografiske Arbejder har han udgivet »Galerie berühmter Schweizer« [2 Bd. 1863—71], »Die Denkwiirdigkeiten des Kanzlers Hory« [1875]. Han levede endnu 1894. *C. A, N.*

Hartmann, Carl Christian Ernst, dansk Billedhugger, nedenn. J. P. E. H.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 13. Septbr. 1837. Efter i nogen Tid at have modeleret under Saabye blev han Elev af H. V. Bissen, debuterede som Udstiller 1860 og

solgte 1862 sin Statue >Diomedes« til Statens Skulptursamling. Under et længere Ophold i Rom udførte han en kolossal »Paris«, der tillige med hans »Den døende Abel« kom til Museet i Aalborg; af hans andre Arbejder kunne nævnes den i Bronze udførte »Spydkaster« [1872], Marmorstatuen »Eva« [1881] og en »Hero, spejdende efter Leander« [1891]. *S. M.*

Hartmann, Jacob, Friherre, bayersk General, født 4. Febr. 1795, død 23. Febr. 1873 i Wiirzburg, traadte efter Rhin-Forbundets Afvæbning i fransk Tjeneste, hvor han udmærkede sig i Felttogene 1814—15, særlig ved Belle Alliance, men forlod den franske Hær efter den anden Paris-Fred og fik 1816 Ansættelse i den bayerske Hær, hvor han 1849 var avanceret til Generalmajor. 1854 foretog han en Studierejse til Frankrig, hvor han studerede den franske Hærs Organisation samt Befæstningen omkring Paris og ved Østgrænsen, og offentliggjorde 1860 et Skrift om taktiske, strategiske og fortifikatoriske Spørgsmaal. 1861 udnævntes han til Generalløjtnant og Kommandør for 4. Infanteridivision, med hvilken han leverede den heldige Fægtning ved Rossdorf mod den preussiske Brigade Wrangel. 1869 blev H. General i Infanteriet og førte i Krigen 1870—71 2. bayerske Korps. I Spidsen for dette Korps kæmpede han 4. Aug. ved Weissenburg og ved Wörth, hvor han med Tyskernes højre Fløj fra Nord trængte ind i Fröschweiler. I Slaget ved Sedan tog hans ene Division Landsbyen Balan, og 19. Septbr. erobrede han Plateauet ved Chatilion, fra hvilket Paris'es Sydfront beherskedes, og som han forsvarede mod de franske Udfaldsforsøg indtil Vaabenstilstanden. *B. P. B.*

Hartmann, Johann Ernst, Musiker, Stamfaderen til den danske Musikerslægt H., født 24. Decbr. 1726 i Gross Glogau i Schlesien, død 21. Oktbr. 1793 i Kjøbenhavn. Om hans Herkomst og første Uddannelse som Musiker haves ingen Oplysninger. Sin Ungdom og første Manddom tilbragte han i Tyskland, hvor han som Violinspiller — den tyske Leksikograf Gerber regner ham blandt »de store Violinspillere« — havde Engagement som Koncertmester ved forskellige mindre Hoffer, 1754 hos Fyrstbiskoppen af Breslau, senere ved Hoffet i Rudolstadt, til sidst ved Hof kapellet i Ploen. Da dette opløstes, kom han 1768, altsaa 42 Aar gl., til Kjøbenhavn, hvor han blev ansat som »Hofviolon« og Koncertmester ved det kgl. Kapel. I det dengang opblomstrende Musikliv aabnede der sig en rig Virksomhed for H. baade i Egenskab af Solist, Dirigent og Komponist, dels ved de forskellige Koncertinstitutter — bl. a. i »Concert Noble« i Gjethuset og i »Harmonien« (siden 1784) — dels ved Teateret. Oprindelig var H. udelukkende Instrumentalkomponist, komponerede en Række »Symfonier« (hvoraf 1 er trykt i Amsterdam), Solostykker for Violin samt Kammermusik (hans Opus 1, 6 Sonater for 2 Violiner og Bas findes i Manuskript paa kgl. Bibl. i Kjøbenhavn). 12 Symionier bleve utrykte af Mangel paa tilstrækkelige Subskribenter. Om hans Kvalifikationer som Komponist udtaler hans samtidige, I. A. P. Schulz, sig meget rosende: »Dieser Mann«, siger han, »war ein wahres Genie und hatte den Satz mit allem, was dazu gehört, ganz in seiner Gewalt«. Efterhaanden førte hans Teaterstilling H. ind paa Vokalkompositioner, hvortil han efter Schulz'es Formening dog behøvede nogen større litterær Dannelse end den, han besad. Ved sin nærmest i Grétry's og Gluck's Stil komponerede Musik til Ewald's Syngespil »Balders Død« [1779] og »Fiskerne« [1780] lagde H. dog Grunden til det danske nationale Syngespil. Af Teaterstykker komponerede han endvidere »Hyrdinden paa Alperne« [1783] og Musik til Mad. Boye's heroiske Skuespil »Gorm den Gamle« [1785] (deri Melodien »Rolfs Skattekonge«). Dertil en Række Kantater til Koncertbrug, »Højtidssange« (Partitur i Manuskript paa det kgl. Bibliotek), »Jesu Dødsangest i Urtegaarden«, »Forløserens Død, Opstandelse og Himmelfart« samt — i Forening med Naumann — Kantate til Prinsesse Louise Augusta's Formæling med Prinsen af Augustenborg (1786). H. er tillige efter Traditionen Komponist til den danske Nationalsang »Kong Christian stod ved højen Mast«. I den nyere Tid har dog A. P. Berggreen rokket ved denne Tradition, idet han har opstillet den Formodning, at Æren for denne Melodi tilkommer Landsdommer D. L. Rogert. Sagen er dog endnu ikke tilstrækkelig oplyst. Af H.'s seks Børn mærkes to Sønner, begge Musikere: 1) Johan Ernst (1770—1844), Organist ved Frederiks tyske Kirke paa Christianshavn, fra 1807 Domkantor i Roskilde. 2) August Vilhelm (1775—1850), Violinist i det kgl. Kapel, senere Organist og til sidst Kantor ved Garnisonskirke i Kjøbenhavn. Han er Fader til nedenn. J. P. E. H. *A. H.*

Hartmann, Johan Peter Emilius, dansk Komponist, er født 4. Maj 1805 i Kjøbenhavn. Musiktalentet har han faaet i Arv fra begge sine Forældre, A. V. H. (se ovenf.) og Christiane Wittendorff, Datter af Kantor Wittendorff i Fredensborg. Som en Mand af den gamle Skole ansaa H.'s Fader dog Musikken for et lidet attraaværdigt Livskald, og H. blev derfor efter Prof. Sibbern's Raad sat i Borgerdydskolen i Kjøbenhavn under Rektor Nielsen, hvor han i mange Aar sad Side om Side med senere Biskop Kierkegaard. Til Fornøjelse og Tidsfordriv fik dog H., Forældrenes eneste Barn, Timer i Violinspil af en af Faderens Kollegaer nede fra Kapellet. Paa Klaveret fandt han sig selv nogenlunde til Rette. Naar der saa om Aftenen blev spillet derhjemme, fik ogsaa den lille Søn sin Stemme med i Laget til største Fryd for sig selv. Ogsaa op til Orgelet i Garnisonskirken fulgte den lille Dreng sin Fader, det store, mægtige Instrument kunde ikke andet end virke fristende paa ham. Saaledes forløb Barndomstiden, delt mellem Skolen, Musikken og Legene med de glade Kammerater. Blandt de sidste befandt sig ingen ringere end den omtrent jævnaldrende Prins Frederik, den senere Frederik VII, hos hvem H.'s Moder en Tid lang var ansat som Kammerfrue.

Planen var, at II. skulde være Student og Kandidat og gaa Embedsvejen, et Maal, som ogsaa i Virkeligheden blev naaet. Allerede tidlig viste der sig imidlertid Bebudere om, at den unge Mands Livskald skulde gaa i en helt anden Retning. Navnlig Orgelet lokkede ham. Hjulpen af Faderens Anvisninger og af eget Nemme satte han sig snart i fortroligt Forhold til Manualerne, allerede inden hans Ben endnu vare lange nok til at naa Pedalerne. Da Faderen havde meget at gøre, var det naturligt,

at Sønnen ved Lejlighed hjalp til ved Orgelet. Weyse lagde Mærke til Drengen og fik udvirket, at denne fik Lov til at drive sin Musik mere planmæssig. For bedre at naa dette blev han tagen ud af Skolen og læste privat. Begge Dele, Musik og Studeringer, trivedes fortræffelig. Allerede som Skoledreng, kun 15 Aar gl., havde H. sin musikalske Debut. Det var som Violinspiller, idet han sammen med den omtrent jævnaldrende August Bournonville spillede en Koncert for to Violiner (af Moralt) i »Selskabet for Musikkens Udbredelse«.

Student blev H. to Aar efter (1822), og kun to Aar senere (1824) modtog han i en Alder at 19 Aar sin første offentlige Udnævnelse som fast Organist i Garnisonskirken. Det paafølgende Aar falder hans offentlige Debut som Komponist, karakteristisk nok en Kantate med den betegnende Titel »Orgelets Pris« (Tekst af Oehlenschläger), opført paa en Koncert i Garnisonskirken. Men denne Kantate var allerede den 20-aarige Komponists Opus 51 H.'s Livsbane var nu given, men Studeringerne forsømte han ikke. 1827 og 1828 tog han juridisk Attestats med Laud, og de samme to Aar modtog han Udnævnelsen til to ny Embeder, et musikalsk og et borgerligt: Lærer i Klaver og Harmonilære ved det af Siboni ledede Musikkonservatorium (Forskole til Teateret), samt — Sekretær ved den borgerlige Indrulleringskommission, det første og eneste Trin paa H.'s Embedsstige. Han beklædte dette Embede uafbrudt indtil Borgervæbningens Ophævelse 1870. Han modtog det nærmest for at kunne stifte sit eget Hjem. Aaret efter (1829) hjemførte han sin Brud, den højtbegavede Emma Sophie Amalie Zinn, Datter af den rige og for sin Musikalskhed bekendte Agent Zinn. Selv var hun et betydeligt Musiktalent, hvis Sange (udgivne under Pseudonymet Fr. Palmer) høre til det fineste og smukkeste, dansk Romancelitteratur har frembragt. Hun blev Moder til alle H.'s Børn.

Nogle Aar efter sit Giftermaal gjorde H. Marschner's personlige Bekendtskab i Kjøbenhavn, et Bekendtskab, som i mange Retninger skaffede H. friske Impulser udefra. For en Del paavirket af disse, drog han 1836 udenlands, til Berlin, hvor han traf Spontini og Devrient, til Leipzig med Moritz Hauptmann, til Dresden, Prag, Wien og München med Franz Lachner. Rejsen skulde være gaaet videre til Italien, men paa Grund af Koleraen rejste H. i Stedet for til Paris, gjorde Bekendtskab med Chopin, med Paé'r, Cherubini og Rossini. Tilbagevejen lagdes over Kassel, hvor Spohr viste H. megen Interesse. En Symfoni (G-mol), han viste Spohr, fik af denne Attest for at høre til Nutidens bedste Frembringelser. De i Udlandet knyttede kunstneriske og personlige Forbindelser bleve efter H.'s Hjemkomst ikke forsømte. Der var i disse Aar i det hele taget Chancer for H. som Komponist i Tyskland, flere af hans Værker bleve trykte paa tysk Forlag og bleve modtagne med megen Anerkendelse, bl. a. af en saa fremragende Kritiker som Robert Schumann (i »Neue Zeitschr. f. Musik«).

Den ofte gentagne Sætning, at H.'s Musik kun har fundet Jordbund i hans Fødeland, er derfor ikke rigtig. H. var tværtimod en Række Aar godt i Gang med at vinde Fodfæste i Tyskland, og det endda med Værker, som i Forhold til det, han senere har skrevet, ikke ere af saa stor Betydning: flere tyske Sange, adskillige Klaverstykker, hvorimellem Kapricerne, tilegnede dels Marschner, dels Mendelssohn, en Violinsonate og endelig, det betydeligste, den saakaldte Prissonate, belønnet med anden Pris ved en Konkurrence i Hamburg. Men midt under al denne Fremgang udbrød Krigen 1848, og Forholdet til Tyskland blev afbrudt og aldrig knyttet igen for Alvor. Kun saare lidet af H. er i det hele opført i Udlandet: Spohr har spillet hans første Symfoni i Kassel, Ouverturen til »Hakon Jarl« er gaaet flere Gange i Gewandhaus i Leipzig, Liszt har opført »Liden Kirsten« i Weimar, endelig er »Dryadens Bryllup« givet i Lissa i Posen. det er alt. At H. imidlertid i sin kraftigste Manddomsalder saaledes blev skilt fra Forbindelserne mod Syd, har uden Tvivl ikke været uden Betydning for Originaliteten og det stærkt udviklede Personlighedsmærke i den Produktion, der fulgte efter.

I Slutn. af 1830'erne begyndte der at røre sig et kraftigere Musikliv i Kjøbenhavn. 1836 stiftedes Musikforeningen, i hvis Ledelse H. har taget Del lige fra Begyndelsen af, 1839—92 som Formand. Ligeledes til Studentersangforeningen (stiftet 1839) blev H. tidlig knyttet, en Forbindelse, der med Aarene kun er vokset i Styrke og Inderlighed. 1843 blev han efter Weyse's Død dennes selvskrevne Efterfølger som Organist ved Frue Kirke. En af hans første Bedrifter i denne Stilling var hans storslaaede Sørgemarch ved Thorvaldsen's Jordefærd. I øvrigt gik hans Liv stille og roligt, uden stærke Brydninger, medens Kunstneren i ham voksede. Kun faa Sorger ramte ham i hans huslige Lykke, den største, da han 1851 mistede sin Hustru. Fire Aar efter ægtede han Thora Camilla Jacobsen, der havde været nær knyttet til det Zinn'ske Hus. Hun blev ham en forstaaende og trofast Livsledsagerinde lige til sin Død (1889). I hans ydre Forhold skete der ingen større Forandringer. Da det ny Musikkonservatorium stiftedes 1867, blev H. tillige med N. W. Gade og H. S. Paulli ifølge Fundatsen Medbestyrer af dette. Professortitelen havde han allerede siden 1849, Universitetet udnævnte ham ved hans 50 Aars Organistjubilæum 1874 til Æresdoktor. Rask og rørig, endnu i sit 93. Leveaar i Besiddelse af en forunderlig Aands- og Legemsfriskhed, bestandig producerende som Komponist og varetagende sine mange Embeds- og Tillidshverv, lever H., elsket og hædret som faa.

Som Kunstner har H. væsentlig dannet sig selv, Elev af nogen bestemt kan man i hvert Fald ikke kalde ham. Ligesom han i sin Barndom var henvist til for en Del selv at finde sig til Rette paa Klaveret og Orgelet, saaledes erhvervede han sig ogsaa ved eget Nemme Kundskaber i Harmoni- og Kompositionslære. Han har selv fortalt, at som Barn var hans kæreste Læsning det ny Testamente og — Gottfried Weber's Harmonilære! Først da han senere som ungt Menneske skulde til at være Lærer for andre, fik han Plan og System i sin Viden. Weyse er undertiden, men med Urette, nævnt som H.'s Lærer, og med Kuhlau kom H. ikke i noget nærmere personligt Forhold. Den eneste, H. mener at skylde noget som Lærer, navnlig i Retning af instrumental Kundskab, er den blinde Organist P. Jensen, hvis smukke Musik til »Væringerne i Miklagaard« endnu benyttes ved Opførelserne af denne Tragedie.

Paa ydre Begivenheder har H.'s Liv ikke været rigt. Begivenhederne i hans Liv ere hans Værker. Her kan ikke gives nogen indgaaende Redegørelse for dem, blot i ydre Antal løbe de op til langt over de 100. Det maa være tilstrækkeligt her at fremhæve de vigtigste Værker med Angivelse af den Tid, da de ere fremstaaede, og at søge Grundlinierne for H.'s Produktion. De samle sig omkring fire store Hovedgrupper, hvoraf man kunde betegne den ene som almen »europæisk«, den anden som »nordisk«, den tredje som ingen af Delene, som »Hartmann'sk«, om man vil, den fjerde Gruppe udgør Lejlighedskompositionerne. Ejendommeligt er det, at der i Grunden ikke bestaar nogen kronologisk Rækkefølge mellem disse Hovedgrupper, de følge tværtimod saa nogenlunde jævnsides med hinanden, saa at man ikke bestemt kan afgøre, naar den ene hører op, og naar den anden begynder. Tagne i meget store Træk, kan man dog med en vis Ret sige, at Værkerne af den »europæiske Gruppe« ere stærkest fremme i H.'s første Tid, medens de af den »nordiske« Gruppe have Overtaget i den senere Periode.

Til den »europæiske« Gruppe hører navnlig en stor Del af Værkerne fra 1830'erne og 1840'erne, de to Operaer »Ravnen« [1832, Tekst af H. C. Andersen] og »Korsarerne« [1835, Tekst af H. Hertz], Musikken til Borgaard's Drama »Undine« [1842], Prissonaten, Sonater for Klaver og Violin, forskellige Sange, til Dels med tyske Tekster, samt en Række Klaverstykker (Klaverværkerne samlede udgøre 4 Bd.). Et broget Skue af forskellige Stilretninger og Impulser, blandede med mange originale Træk og med geniale Glimt! Om to hinanden vidt forskellige Midtpunkter kredser den unge Hartmann'ske Genius: om det romantiske Tyskland og det elegante Frankrig, om Spohr og om Auber! Afstanden mellem disse to Forbilleder viser Elasticiteten i hans unge Kraft. Ogsaa fra Weber og senere fra Schumann fornemmer man Pustet. Til det nu ukendte høre H.'s allerførste Værker, hans Opus 1, en Fløjtesonate, hans Opus 2, en Kvartet for Piano, to Violiner og Violoncel, samt hans to Symfonier (G-mol 1835, tilegnet Spohr, og E-dur 1848).

Den nordiske Gruppe spalter sig i to sideordnede og sideløbende Grupper, hvoraf man kunde kalde den ene for »den fællesnordiske«, den anden for »den danske«. Den første af disse er den største i Omfang og den betydeligste i Indhold, er ogsaa den, H. er kommen tidligst til og har holdt længst ved med. At mange af Værkerne fra denne og den følgende Gruppe ere komponerede ganske samtidig med dem i den foregaaende »europæiske« Gruppe, viser den sjældne Fylde og Dybde i H.'s Fantasiliv. Herhen høre: »Guldhornene« [1832], Musikken til »Olaf den Hellige« [1838, med »Slaget ved Stiklestad« og »Bjarkemaal«], Ouverturen til »Hakon Jarl« [1844, Mellemaktsmusikken 1857], Balletterne »Valkyrien« [1861] og »Thrymskviden« [1868], »Vølvens Spaadom« [1872]—i de nævnte to geniale Værker kulminerer denne Gruppe — og Musik til Oehlenschlager's »Yrsa« [1883], alle monumentale Værker, der udgøre Kernen i H.'s Produktion. Til denne Gruppe hører endvidere Balletten »Arkona« [1875].

Den særlig »danske« Undergruppe staar til den foregaaendes djærve Kraft og barske Vildhed med blødere Omrids og mildere Farvetoner, dog ingenlunde derfor mindre fantasifuld. I Musikken til Heiberg's »Syvsoverdag« [1840] indgaar tværtimod middelalderlig Højromantik fra Valdemarernes Dage og dansk Spidsborgerlighed fra Frederik VI's Tidsalder en Forbindelse af højst fantastisk Virkning; ikke mindre fantastisk er den groteske Troldemusik til »Et Folkesagn« [1854]; Ouverturen »Axel og Valborg« [1856] hører til denne Gruppe, og fremfor noget Operaen »Liden Kirsten« [1846, Tekst af H. C. Andersen], en genial musikalsk Efterdigtning af den danske Folkevise. Mindre i Omfang, men ikke i typisk Hartmann'ske Egenskaber, er den herlige lille Idyl »En Sommerdag« [1854], en Genfødelse af den danske Folkevise som Koncertstykke, fremdeles den sprudlende ungdomsfriske »Foraarssang« [1871] med de bekendte, for H.'s hele Virken betegnende Strofer »Aldrig er Ungdomstiden forbi«.

Den tredje Hovedgruppe gøres nødvendig, fordi H.'s Produktion dog er alt for omfattende og alsidig til i sin Helhed at kunne faa Plads selv inden for de foregaaende, ret rummelige Rammer. Værker af højst forskelligt Indhold og Stil høre herhen. Vi have de for H.'s kyske Muse mærkelig glødende Salomon- og Sulamith-Sange [1850], den plastisk formede Orgelsonate, G-mol [1855], og andre Orgelkompositioner (to Fantasier samt »Langfredag-Paaskemorgen«), det store Korværk »Dryadens Bryllup« [1858], Ouverturen »Correggio« [1858], det sydlandsk duftende Korstykke »I Provence« [1869], David's 115. Salme [1871] med sin dybe Mystik, et af H.'s mærkeligste Stykker, trods sin Korthed —, det dramatisk anlagte Korstykke »Foran Sydens Kloster« [1872], Korstykkerne »Luther paa Wartburg« [1884], og det i hans høje Alderdom skrevne, friske »Hellig tre Kongers Kvad« [1894], dertil *à-cappella*-Kor il Musikforeningen, Koncertforeningen og Cæciliaforeningen. Man vil lægge Mærke til, at denne sidste Gruppe vokser stærkt, efterhaanden som H. er bleven ældre: hans Produktion er i stigende Maal bleven friere, føler sig ikke bunden til det paa Forhaand givne Stilpræg.

Dertil kommer endnu en stor Gruppe, som vi kunde kalde for Lejlighedskompositionerne. Ingen har været tagen i Brug som Lejlighedskomponist som H., og ingen har som han vist Evne til at lade sit Tonedigt poetisk befrugte af de i Øjeblikket raadende Stemninger og Ideer. Der har i de sidste Slægtled ikke været den Sørgefest, ikke den Mindefest eller Glædesfest eller det Jubilæum, hvortil H. ikke beredvillig har givet sit tonende Bidrag. H.'s Værker udgøre her en Slags Danmarkshistorie i Toner. Over hver af de Konger, hvis Hedengang han har oplevet i sit lange Liv, har han skrevet Sørgekantaten, over Frederik VI, Christian VIII og Frederik VII, desuden en Sølvbryllupskantate til Christian VIII samt en Sørgemarch i Anledning af denne Konges Død. Nationens store afdøde Mænd har H. hædret ved Sørgemarcher eller Sørgesange: Thorvaldsen, Oehlenschläger, Weyse, N. P. Nielsen, Orla Lehmann. En hel Række Kantater ere skrevne for at fejre Jubelfester og andre mindeværdige Begivenheder: Efterslægtselskabets Jubelfest 1836, Indvielsen af Studenterforeningens Bygning 1863, Indvielsen af Universitetets Solennitetssal 1866, Studentermødet i Christiania 1869, Kronprinsens Formæling 1869,

Universitetets 400 Aars Jubilæum 1879, Musikforeningens Jubilæum 1886, Christian IX's Regeringsjubilæum 1888, Koncertpalæets Indvielse 1889, Kongeparrets Guldbryllupsfest 1892. Endelig maa H. ikke glemmes som Studenternes Sanger og som Komponist af henved 100 Salmer og aandelige Viser. En Samling »Liturgisk Musik« er fremgaaet af hans Virksomhed i Frue Kirke. (Litt.: C. Thrane, »Danske Komponister« [1875]; A. Hammerich, »Musikforeningens Historie« [1886]; A. Sørensen, »Studentersangforeningen« [1889]; Universitetsprogram [1874, II]; W. Behrend, »J.P. E. H.« [1895]; Schytte's »Musikleksikon«; »Biogr. Leks.« VI). *A. H.*

Hartmann, Julius, preussisk General, født 2. Marts 1817 i Hannover, død 30. Apr. 1878 i Baden-Baden. 1834 indtraadte han i det preussiske Rytteri, forfremmedes Aaret efter til Løjtnant og uddannedes 1839—42 paa Krigsskolen i Berlin, 1848 forsattes han til Generalstaben og deltog i 4. Divisions Stab i Felttoget i Baden. Senere anvendtes han hyppig til diplomatiske Sendelser, blev 1850 atter ansat i Generalstaben, hvorfra han efter 4 Aars Forløb traadte ud i den praktiske Tjeneste. Han tjente i forskellige Regimenter og var, da han 1857 kaldtes til Tjeneste i Krigsministeriet, Oberstløjtnant og Regimentschef. 1860 ansattes han som Generalstabschef ved 6. Armékorps, blev Oberst og 1863 Kommandør for 4. Kavaleribrigade, i hvilken Stilling han i Vinteren 1863—64 under den polske Opstand kommanderede en betydelig Styrke paa Grænsen. 1865 udnævntes han til Generalmajor og Kommandant i Koblenz, stod under Krigen 1866 i Spidsen for en Kavaleridivision, med hvilken han deltog i Kampene ved Zwittau, Tobitschau og Rokeinitz. Kort efter Krigen forfremmedes han til Generalløjtnant og sendtes til München som raadgivende ved den bayerske Hærs Organisation efter preussisk Mønster. 1868 fik han Kommandoen over 2. Infanteridivision i Danzig, men stod ved Krigsudbrudet i Spidsen for 1. Kavaleridivision, der indgik i 1. Armé. H. deltog i Slagene ved Colombey-Nouilly og Gravelotte og var indtil Beg. af Oktober foran Metz, fik derefter Kommandoen over Styrken foran Diedenhofen og deltog derefter med Udmærkelse i Loire-Felttoget. I Beg. af 1871 fik H. Kommandoen over en kombineret Styrke, der skulde okkupere Terrainet mellem Loire og Loir, leverede her heldige Fægtninger ved St. Amand og Chateau-Renault og besatte Tours. I Slutn. af Maj blev han Guvernør i Strassburg og udnævntes til General i Kavaleriet. 1875 tog han sin Afsked. Han har udgivet »Kritische Versuche« [Berlin 1876—78], »Die allgemeine Wehrpflicht« [Heilbronn 1876], og efter hans Død udkom »Lebenserinnerungen, Briefe und Aufsiitze des Generals J. v. H.« [Berlin 1882]. *B. P. B.*

Hartmann, Karl Robert Eduard von, tysk Filosof, er født i Berlin 23. Febr. 1842. Hans Fader var Artillerigeneral, og Sønnen bestemtes ogsaa til at gaa den militære Vej. Hans Opdragelse fik derfor sit Tyngdepunkt i matematiske og reale Fag, medens de klassiske Fag ikke kom til at spille nogen videre Rolle for ham. Men dertil kom yderligere den selskabelige Opdragelse i Berlin's bedste Selskab med dens Udvikling af Smag og Finhed og dens Vane til at gøre sig fortrolig med de mest forskelligartede Forhold. Den militære Løbebane maatte dog allerede 1864 afsluttes paa Grund af hans skrøbelige Helbred, og efter en Tid at have syntes at ville slaa ind paa en æstetiserende Levevis, hvor Musik og Malerkunst skulde være Midtpunkterne, toges den unge Mand fuldstændig fangen af filosofiske Spekulationer. Den store Grundtanke, som han senere hen har søgt at udvikle og fremstille gennem en usædvanlig omfangsrig Produktion, var første Gang slaaet ned i ham 1863, mere som et aandrigt Syn, en æstetisk Opfattelse end som en velbegrundet og møjsommelig tilkæmpet Livsanskuelse. At søge dens Begrundelse og paavise dens Betydning og Rækkevidde er blevet hans Livs Gerning. 1867 fik han Doktorgraden i Rostock; men for forstaar det sig næsten af sig selv, at hans Studier ikke have været Universitetsstudier, men fri og selvvalgte. Sit Hovedværk »Die Philosophie des Unbewussten« udgav han 1869, og dette Arbejde indeholder saa godt som alle H.'s Fortrin og Mangler. Den stilistiske Evne, han besidder, bunder i hans Sans for Klarhed og Sammenhæng og i hans selskabelige Dannelse, men har mindre af Fantasi og den stærkt og dybt oprevne eller bevægede Personligheds Lidenskab. Og det samme bliver ogsaa det Hovedresultat, hans Filosofi fører til. Hans Livssyn er ikke et saadant, som skyder sig ud af Livet selv, det har intet i sig, som kunde gøre det til en Religion for dets Tilhængere; det er mere et Resultat, som man kan regne sig til ligesom paa Siden af og uden for Livet, og som man gennem en Række aandfulde Analogier kan faa bragt i en æstetisk anskuelig Forbindelse med det virkelige Liv.

H.'s Bestræbelse er at gøre Filosofien eksakt eller videnskabelig i streng Forstand, idet han paa Grundlag af, hvad Naturvidenskaben har godkendt eller efter hans Mening maa godkende, opbygger en Metafysik, der indeholder dels de logiske Forudsætninger for hin videnskabelig demonstrerede Fænomenverden, dels de religiøse, etiske og æstetiske Konsekvenser for vor Vurdering af Tilværelsen. I første Del af sit Hovedværk, Fænomenologien, søger H. at paavise, at det samme, som i vor Bevidsthed optræder som en klar Vilje, rettet mod bestemte Formaal og vælgende og vragende Midlerne til at naa dette, ogsaa virker under Bevidsthedens Tærskel efter ganske de samme ejendommelige Love, men uden Bevidsthed. De organiske Virksomheder blive selvfølgelig her som altid før ved lignende Lejligheder det, hvorom Interessen kommer til at samle sig. Ernæringen, Organismens forunderlige Vækst og Reproduktionsevne, dens Reflekser, Instinkter og Vaner gennemgaas fyldig og med stor Sans for det ejendommelige, som skiller det organiske fra det mekaniske. At et groft mekanisk Sammenspil ikke kan forklare alle hine organiske Fænomener, er H.'s vigtigste Resultat, og deraf slutter han saa, at de maa forklares ved Antagelsen af, at ubevidste Kræfter af samme Art som dem, vi i Bevidstheden kende som formaalssættende Kræfter, ere virksomme. Ogsaa i selve vort egentlige Sjæleliv spiller dette ubevidste en stor Rolle, saavel i vort Tankeliv som — i endnu højere Grad — i vort Følelsesliv. Tankeforbindelser, ubevidste Associationer o. s. v. gøre sig ofte gældende uden

vor Viden og føre os til Resultater, hvis Fornuftighed ligger langt ud over, hvad vi selv vilde have kunnet ane. Vore Følelser vokse ligeledes ofte en stille ubevidst Vækst, inden de skyde ind i Bevidsthedens Lys, og sætte sig, som Kærligheden, ofte et Maal, der ikke dækker deres egentlige Hensigt, og i vore æstetiske og etiske Vurderinger danner dette ubevidste sikkert den store Indholdsfylde, som bestemmer deres Værdi. I Kunstnerens Arbejde og i det sædelige Instinkt ligger ofte et langt større Tankeindhold end det, som vedkommende Person selv har været sig bevidst. Men naar dette er det Resultat, som en videnskabelig Betragtning af Fænomenverdenen fører til, saa maa den metafysiske Opfattelse af Tilværelsen bestemmes deraf. De virkende Kræfter i Naturen maa være af samme Art som de, der virke i os, minus Bevidstheden, o: de maa være Vilje og Forestilling, men i ubevidst Skikkelse. Forestillingen giver Indholdet, som Hegel havde indset det, men Viljen maa til for at give den Realitet, hvilket Hegel har overset. Hele Tilværelsen opruller sig da for os som en stor Organisme, hvis samtlige Virksomheder ere bestemte af en stor Verdensplan, som ikke kan være andet end den Harmoni eller Lykke, som den ubevidste Vilje sætter sig som Maal. Og denne Verdensproces, hvor Viljen benytter al den Idérigdom, som staar til Tjeneste, maa være den absolut fornuftige, den bedst mulige Verden. Men denne bedst mulige Verden byder dog alligevel aldrig en virkelig Lykke eller Harmonisering, hverken for Individet eller Slægten, og derfor er Verden i sig selv slet. Det er denne Blanding af Optimisme og Pessimisme, som har gjort H. særlig berømt, og som er den dybeste Forskel mellem ham og Schopenhauer, en Forskel, som lader det behagelige blive paa H.'s Side, men Lidenskaben og Dybden paa Schopenhauer's. Bedst var det, om ingen Verden eksisterede, om Viljen, belært af Erfaringen, intet Livsmaal satte sig. Og dette vil ske engang, naar Erfaringerne ere førte til Ende. Derfor er det Individets, den enkeltes Sag at afkorte denne Prøvelsestid saa meget som muligt, men det kan han kun ved at anstrenge alle sine Kræfter for at faa Livet til at udfolde sine Muligheder saa rigt som muligt. Ikke Forsagelse, men Kulturarbejde bliver derfor den Hartmann'ske Etiks Hovedfordring. — Af H.'s Skrifter skulle nævnes: »Die Philosophie des Unbewussten« [3 Bd., Berlin 1869, 10. Opl. 1890], »Ueber die dialektische Methode« [1868], »Schellings positive Philosophie als Einheit von Hegel und Schopenhauer« [1869], »Gesamm. philos. Abhandl.« [1872], »Erläuterungen zur Metaphysik des Unbew.« [1874, 2. Opl. 1878 under Titelen: »Neukantianismus u. Hegelianismus«], »Die Selbstzersetzung des Christenthums und die Rel. der Zukunft« [3. Opl. 1888], »Kritische Grundlegung des transscendentalen Realismus« [3. Opl. 1885], »Wahrheit und Irrthum im Darwinismus« [1875], »Gesamm. Studien u. Aufsätze« [3. Opl. 1888], »Phänomenologie d. sittlichen Bewusstseins« [2. Opl. 1885], »Zur Geschichte u. Begriindung des Pessimismus« [2. Opl. 1892], »Die Krisis des Christenthums in der modernen Theologie« [2. Opl. 1888], »Das religiose Bewusstsein der Menschheit im Stufengang seiner Entwickelung« [2. Opl. 1888], »Die Religion des Geistes« [2. Opl. 1888], »Das Judenthum im Gegenwart und Zukunft« [1885], »Phil. Fragen d. Gegenwart« [1885], »Der Spiritismus« [1886], »Die deutsche Ästetik seit Kant« [1886], »Die Philosophie des Schonen« [1887]. (Litt.: Bahnsen, »Krit. Untersuchung der hegelianischen Entwicklungstheorie v. E. v. H.« [1871]; Frauenstädt, »Neuere Briefe iiber die Phil. Schopenhauers« [1875]; Drews, »E. v. H.'s Phil. und der Materialismus in der modernen Kultur« [Leipzig 1890]; Kober, »Das philosophische System E. v. H.'s« [Breslau 1884]; Michelet, »Hegel der unwiderlegte Philosoph« [1870]; Stiebeling, *Science against Phil.* [New York 1871]; Taubert, »Die Philosophie gegen die Ansprüche d. Wissenschaft« [1872]; Wolkelt, »Das Unbewusste und d. Pessimismus« [1873]; Goring, »System d. kritischen Phil.« [1874—75]; Ueberweg, »Grundriss d. Gesch. d. Phil. d. Neuzeit« [Berlin, 8. Opl. 1894—97]). *C. St.*

Hartmann, Moritz, tysk Digter, født i Duschnik i Böhmen 15. Oktbr. 1821, død i Wien 13. Maj 1872. Efter endt Universitetsstudium gjorde han en Rejse i Italien, Schweiz og Sydtyskland (1842) og overtog en Huslærerplads i Wien, men forlod Østerrig (1844) for at kunne udgive sine første Digte: »Kelch und Schwert« [1845], som vare Forløbere for den politiske Tendensdigtning, der karakteriserer Aaret 1848. Han opholdt sig nu en Tid i Bruxelles, men vendte tilbage til Tyskland for at udgive en ny Digtsamling »Neuere Gedichte« [1847]. Da han vovede sig til at besøge sin Hjemstavn, blev han arresteret og underkastet kriminel Undersøgelse, men befriet ved Martsbegivenhederne 1848, hvorpaa han blev Fører for det tyske Parti i Prag og valgt ind i det tyske Parlament. Paa denne Tid skrev han sin bitre politiske Satire »Reimchronik des Pfaffen Maurizius« [1849, ny Udg. 1874]. I Oktober 1848 slap han uskadt fra Revolutionskampene i Wien og flygtede til Frankfurt, hvorfra han begav sig til Stuttgart med det saakaldte »Rumpfparlament« og deltog efter dettes Opløsning i de revolutionære Kampe i Baden, hvorfra han atter slap uskadt til Schweiz. 1850—53 rejste han i England og Skotland, Danmark, Holland, Belgien og Bretagne og tog derpaa som Krigskorrespondent for »Kölnische Zeitung« til Tyrkiet, men maatte paa Grund af Sygdom forlade Krim (1854). I Konstantinopel blev han udvist og rejste (1855) til Frankrig og (1860) til Geneve, hvor han var Lærer i tysk Sprog og Litteratur ved forskellige højere Dannelsesanstalter. 1863 flyttede han til Stuttgart og 1868 til Wien, hvor han redigerede Feuilletonen i »Neue freie Presse«. Sin egentlige Forfattervirksomhed begyndte han 1850 med den bøhmiske Roman »Der Krieg um den Wald« [ny Udg. 1866]; derpaa udkom det idylliske Epos »Adam und Eva« [1851, ny Udg. 1874], de poetiske Fortællinger »Schatten« [1851], »Tagebuch aus Languedoc und Provence« [2 Bd. 1852, ny Udg. 1874], »Erzählungen eines Unsteten« [2 Bd. 1858], ny Digtsamling »Zeitlosen« [1858], den kønne Novelle »Von Friihling zu Friihling« [1860], »Erzählungen meiner Freunde« [1860]. Desuden skrev han en hel Del Noveller, som findes i Samlingerne »Novellen« [3 Bd. 1863], »Nach der Natur« [3 Bd. 1866] og »Die letzten Tage eines Königs« [1866, 2. Opl. 1867]. »Gesammelte

Schriften« [10 Bd. 1873—74]; »Gedichte, neue Auswahl« [1874]. (Litt.: G. Brandes, »Das junge Deutschland« [1892]). *C. A. N.*

Hartmann, Vilhelm Emilius Zinn, dansk Komponist, Søn af ovenn. J. P. E. H., er født 21. Febr. 1836 i Kjøbenhavn. Fra sin tidlige Barndom røbede han afgjort Musiktalent, der yderligere udvikledes i hans Hjem under Paavirkning af hans Moder og Fader. Denne underviste selv Sønnen i Musikteori og Orgelspil, medens N. Ravnkilde, senere Anton Rée vare hans Lærere i Klaverspil. Sin Skoleundervisning fik han i Borgerdydskolen paa Christianshavn. Allerede som Dreng komponerede han, men fremtraadte først offentlig i 22 Aars Alderen med en Passionssalme af Ingemann, opført paa Paaskekoncerten i Frue Kirke. 1859 opførtes Balletten »Fjældstuen« paa det kgl. Teater med Musik af Aug. Winding og H., der allerede i dette første Instrumentalarbejde lagde sit udprægede orkestrale Talent for Dagen. 1860 rejste han paa Stipendium til Tyskland og ansattes 1861 som Organist ved St. Johanneskirken i Kjøbenhavn, en Stilling, han ti Aar senere ombyttede med den tilsvarende i Slotskirken, hvilken han endnu (1898) beklæder. For Teateret komponerede han i det følgende Tiaar flere Værker, Hostrup's Syngestykke »En Nat mellem Fjældene« [1863], hvis ejendommelige Poesi og Stemningsliv han skaffede et fængslende musikalsk Udtryk, Operaen »Elverpigen« [1867], Syngestykket »Korsikaneren« [1873]. Til denne Operabane er han først langt senere atter vendt tilbage som mere udviklet Kunstner ved Operaen »Ragnhild« [1896, Tekst efter »Svend Dyrings Hus«]. I øvrigt har han siden 1870'erne særlig dyrket den symfoniske Musik og skabt en Række Orkesterværker, der udmærke sig ved en fremragende Kompositionsteknik, elegant Formning og farverig, mesterlig Instrumentation. Blandt disse fremhæves fire Symfonier (Nr. 1 Es-dur, Nr. 2 »Fra Riddertiden«, Nr. 3 D-dur, Nr. 4 D-mol), Ouverture til Henrik Ibsen's »Hærmændene« (»Eine nordische Heerfahrt«), Ouverture pastorale og Skotsk Ouverture, symfonisk Digtning »Hakon Jarl«, »En Karnevalsfest«, Dyveke-Suite, Dansesuite, »Skandinavisk Folkemusik« og »Nordiske Folkedanse«. Hertil komme en Violinkoncert, en Violoncelkoncert og en Klaverkoncert med Orkester, samt større og mindre Værker for Kammermusik, en Piano-Trio og -Kvintet, en Nonet, en Strygekvartet, prisbelønnet af Kammermusikforeningen, to Serenader, fremdeles en hel Række Sange og Klaverstykker samt endelig Korstykkerne »Vinter og Vaar« og »Mod Lyset«. I saa godt som alle disse Værker danner den nordiske Folkemusik, særlig den danske Folkevise, den alt bestemmende Grundtone, ført igennem med udviklet Blik for kunstneriske Forhold og musikalsk Form. Efter Gade's Død overtog H. Dirigentposten i Musikforeningen 1891—92. De senere Aar har han foretaget hyppige Koncertrejser til Tyskland, hvor hans Værker have vundet betydelig Indgang. *A. H.*

Hartmannsdorf, By i Kongeriget Sachsen, Kreds Leipzig, (1890) 5,000 Indb. Fabrikation af Bomuldstøj, Silkehandsker, Strømper; Farverier, Appreturanstalter, Granulitbrud. *C. A.*

Hartmannsdorff, Jakob August von, svensk Embedsmand og Politiker, født i det nordlige Smaaland 12. Marts 1792, død i Stockholm 21. Decbr. 1856. H. blev Student 1806 og indtraadte meget tidlig paa Embedsbanen. Han var ansat under Hofkansler Wetterstedt og Statssekretær Wirsén i Karl Johan's Hovedkvarter under det tyske Felttog 1813—14, Sekretær hos den svenske Rigsstatholder i Christiania 1816—21. 1823 begyndte H.'s Bane som Rigsdagsmand. Han optraadte mod Regeringen bl. a. i Spørgsmaalet om dens Ret til økonomisk Lovgivning samt tog Ordet for Sparsommelighed og Kontrol med Hensyn til Finanserne; nogen særlig liberal Tendens kan imidlertid næppe siges at have udmærket hans Optræden. 1826 blev H. Medlem af Undervisningskomiteen og sluttede sig snart til de ny Ideer i Skolevæsenet, hvilke bl. a. havde deres Talsmænd i Agardh, Tegner, Ling og Fryxell. Paa Rigsdagen 1828—30 begyndte H. at fjerne sig fra Oppositionen. 1831 blev han Statssekretær for de ekklesiastiske Anliggender og viste under sin Administration stor Nidkærhed, om han end ikke kunde fremme Skolereformerne i den Udstrækning, som man havde ventet. For Totalafholdenheden interesserede han sig varmt, men saa med en vis Frygt paa Wieselgren's entusiastiske Virksomhed i saa Henseende. H. stod ikke i nogen personlig nærmere Forbindelse med Karl Johan og kunde ikke siges paa nogen mere fremtrædende Maade at være Repræsentant for det Regeringssystem, som dengang var raadende i Sverige: han var Genstand for Angreb baade fra konservativ og liberal Side. Harmen over Oppositionens Optræden over for Kongemagten gjorde sit til, at H. 1838 modtog Posten som Hofkansler. Til hans Embedspligter hørte det nu at udøve Kontrol med Pressen, og han optraadte med en Energi, som var præget af Trods og Halsstarrighed; paa nogle Maaneder foretoges 20 Beslaglæggelser af Blade. H.'s Optræden i saa Henseende var medvirkende til Udbrudet af Gadeurolighederne i Juni og Juli 1838. I Novbr. 1838 beskikkedes H. til Landshøvding i Kalmar. Pl.'s Optræden over for Pressen billigedes ikke af alle konservative, men hans Mod og Troskab mod sin Overbevisning skattedes højt, og paa Rigsdagen 1840—41 blev han de konservatives Fører og havde som saadan stor Magt over Partiet. Det var H, der skrev Forsvaret for de Ministre, der bleve tiltalte for Rigsretten. I Juni 1841 blev H. Præsident i Kammerretten. I Spørgsmaalet om Rigsdagens Omdannelse, hvilket i den følgende Tid blev yderst vigtigt, modsatte H. sig bestemt Princippet om almindelige Valg, men vilde opgive Adelens Selvskrevenhed. Hans Sympatier vare for en Repræsentation af 5 Stænder (gejstlige, Embedsmænd, Borgere, Godsejere, Bønder) delte i to Kamre. Stemmeret skulde i visse Tilfælde være personlig (Embedsmænd), ellers beregnes efter Skat. H.'s Anskuelser og Optræden i Repræsentationsspørgsmaalet gjorde, at han mistede sin Stilling som de konservatives Fører, om han end vedblivende nød stor Respekt. Paa største Delen af sin politiske Bane havde H. dog været meget upopulær i Befolkningen, hvilket er ganske ufortjent, da han altid havde handlet efter sin bedste Overbevisning; da han f. Eks. optraadte mod Forslaget om at give Kvinde lige Arveret med Mand, var det, fordi han mente, at Forslaget vilde rokke ved den

materielle Grundvold for Adelens Stilling i det svenske Samfund. Som Privatperson var H. strengt redelig, uegennyttig, arbejdsom og i Besiddelse af stor Selvbeherskelse; et smukt Træk var hans Hjælpsomhed. Ridderskabet og Adelen lode straks efter H.'s Død slaa en Medaille til Minde om ham; hans politiske Modstandere erklærede, ved Beslutningen herom, at ogsaa de deltoge deri. (Litt.: Hazelius, »J. A. von H.« [Stockholm 1864]). *A. S.*

Hartmann von der Aue (Ouwe), tysk Minnesanger, en af de mest ansete middelhøjtyske Digtere, er født ca. 1170 og maa være død imellem 1210 og 1220, da Gottfried von Strassburg omtaler ham som endnu levende i sin »Tristan«, der sættes til 1210, medens Heinrich von Tiirlin i sit Digt »Die Krone« [1220] beklager hans Død. Han nedstammede fra en adelig schwabisk Familie og stod som Vasal under Herrerne af Ouwe; han deltog i Korstoget 1197, for øvrigt er intet bekendt om hans Levned. Hans ældste fortællende Digt er »Erec«; derefter følger »Gregorius vom Stein«, »Der arme Heinrich«, som er en ganske særlig tiltalende poetisk Behandling af et schwabisk Folkesagn; endelig »Iwein«, som er skreven før 1205. »Erec« og »Iwein« høre til Sagnkredsen om Kong Artur og ere begge to byggede over franske Forbilleder af Chrétien de Troyes. »Der arme Heinrich« er udgivet af Brødrene Grimm [1815], af Lachmann [i hans »Auswahl«, 1820], af W. Müller [1842], af M. Haupt [1881], af W. Wachernagel [1885], af H. Paul [1893], oversat af Simrock [1875], af Hausmann [1886], af Ebner [1887], af Böttticher [1891]. »Iwein, oder der Ritter mit dem Löwen« er udgivet af Benecke og Lachmann [1827, 4. Opl. 1877], af Henrici [1891—93], oversat af W. Baudissin [1845]; hans »Lieder« findes i Lachmann og Haupt »Des Minnesangs Frühling« [4. Opl. 1888]. En kritisk samlet Udgave af H.'s Værker med Litteratur og Glossar ved Fedor Bech [3 Bd. 1867—69, 3. Opl. 1891 ff.] findes i Brockhaus »Deutsche Klassiker des Mittelalters« [4.—6. Bd.]. *C. A. N.*

Hartnack, Edmund, tysk Optiker, født 9. Apr. 1826, død 9. Febr. 1891. H. rejste 1847 til Paris, hvor han arbejdede hos Ruhmkorff og den berømte Mikroskopiker Oberhiiuser. Efter at have købt den sidstes Forretning forbandt han sig 1864 med Matematikeren Professor Prasmowsky. 1870 blev H. som Tysker fordreven fra Paris og flyttede til Potsdam; 1879 solgte han Paris-Forretningen til Prasmowsky. H.'s Mikroskoper have fundet vid Udbredelse, og han har især gjort sig fortjent ved Anvendelsen af Immersionssystemet. *K. S. K.*

Hartvigson, Albert, dansk Amatørkomponist, er født 6. Marts 1851 i Kjøbenhavn og tog 1876 farmaceutisk Eksamen. Ved Siden af sin farmaceutiske Virksomhed har han dyrket Musik og naaet at faa flere større Kompositioner offentlig frem, Orkesterstykker i Tivoli's Koncertsal, Korstykket »Erik Emun's Død« og endelig en 1 Akts Opera »Bryllup i Klosteret« paa det kgl. Teater [1891]. Endvidere udførtes en Kantate af ham ved den farmaceutiske Læreanstalts Indvielse. Trykt foreligge nogle Sanghæfter af ham. *A. H.*

Hartvigson, 1) Anton, dansk Pianist, er født 16. Oktbr. 1845 i Aarhus, udviklede sig først under sin Moders, Emma Rée's, Vejledning, blev senere Elev af Neupert. Efter at have optraadt i Kjøbenhavn drog han til London, hvor han fra 1882 i en Række Aar tog fast Ophold, bl. a. som Lærer ved *Normal College for the Blind.* I de senere Aar er han atter vendt tilbage til Kjøbenhavn, hvor han gentagne Gange er optraadt som Koncertspiller. I sine analytiske Foredrag over Klaverlitteraturens Hovedværker har han dannet sig en Specialitet. *A. H.*

2) Frits Seligmann, dansk Pianist, ovenn.'s Broder, er født 31. Maj 1841 i Grenaa. Sin Uddannelse som Klaverspiller fik han først af sin ovennævnte Moder, senere af Anton Rée og 1859—62 under Hans v. Bülow i Berlin. Da han 1860 optraadte i Kjøbenhavn paa en Musikforeningskoncert under Gade, viste han sig som et ualmindelig lovende Virtuosemne og udviklede sig senere til en betydelig Klaverspiller i den store Stil. 1862 spillede han paa en Gewandhaus-Koncert i Leipzig, 1864 tog han Ophold i London, hvor han hurtig vandt en Position, der efterhaanden grundfæstedes mere og mere. Han blev udnævnt til Pianist hos Prinsessen af Wales, blev en søgt Lærer i de højeste Selskabskredse, tillige ved *the Normal College for the Blind* og 1888 Professor ved det kgl. Musikakademi i London. 1873—75 havde H. Ophold i St. Petersborg og optraadte tillige i Moskva og Helsingfors. Efter den Tid vendte han atter tilbage til London, hvor han endnu (1898) virker i sin førnævnte Stilling. Paa sine Koncerter har han ført en stor Del af Klaverlitteraturens moderne Værker frem, af Liszt, Bronsart, Brahms, Rubinstein, Raff o. a. Af hans Elever kunne nævnes de bekendte engelske Klaverspillere Alfred Hollins og Pauline Ellice. Hans Klaverkunst udmærker sig ved omhyggelig Udpensling af alle Enkeltheder, overlegen Teknik og elegant Form. *A. H.*

Hartwell-House [ha'ətwelhaus] se Aylesbury.

Hartwich, Emil Hermann, tysk Jærnbaneingeniør, født 13. Juli 1801 i Bensdorf ved Brandenburg, død 17. Marts 1879 i Berlin. Efter i adskillige Aar at have virket ved forskellige Vandbygningsarbejder, først i Schlesien, senere i Danzig, hvor han bl. a. fuldførte Molerne i Neufahrwasser, foretog H. 1841 en Rejse i Belgien, Holland, England og Østerrig, hvorefter han 1845 overtog Bygningen af Banen Stargard—Posen. 1849 ansattes han under Handelsministeriet og beskæftigede sig i denne Stilling navnlig med Jærnbanevæsenet; 1855 udnævntes han til Geh. Oberbaurat og fungerede som Præsident for Klassen for Transportvæsen paa Verdensudstillingen i Paris. 1856 traadte H. ud af Statens Tjeneste og overtog Ledelsen af »Rheinische Eisenbahngesellschaft«'s Nybygninger, i hvilken Stilling han udfoldede en stor og i flere Retninger banebrydende Virksomhed. Af hans betydeligste Arbejder her skulle nævnes: Anlægget af Færgerne over Rhinen ved Rheinhausen, Griethausen og Bonn og Buebroen over Rhinen ved Koblenz, der var en af de første Broer af denne Art og har tjent som Forbillede for adskillige senere. Endvidere indførte H. et Centralsporskiftesystem paa de rhinske Jærnbaner og konstruerede en Overbygning helt af Jærn (Skinne og Langsvelle i eet Stykke), der dog ikke bruges mere paa Hovedbaner. 1870—71

virkede H. igen i Statens Tjeneste. 1871 overtog han Ledelsen af »Deutsche Eisenbahnbaugesellschaft«, men traadte efter adskillige Uheld og efter at have tabt en stor Del af sin Formue tilbage, hvorefter Selskabet snart opløste sig. Af hans ikke faa Skrifter skal særlig nævnes: »Die Erweiterungsbauten der Rheinischen Eisenbahn« [Berlin 1864—67]; desuden har han i særlige Skrifter eller i Tidsskriftartikler behandlet en Mængde vigtige Spørgsmaal fra Jærnbanevæsenets Omraade. *A. O—d.*

Hartwig, Carl Ernst Albrecht, tysk Astronom, er født 14. Jan. 1851 i Frankfurt am Main, studerede 1869—73 Matematik og Astronomi i Erlangen, Leipzig, Gottingen og München, blev 1874 Assistent ved Observatoriet i Strassburg, 1884 Observator i Dorpat (Jurjew) og fik 1886 overdraget Bestyrelsen af det nygrundede Observatorium i Bamberg. 1882—83 var H. Leder af den tyske Venus-Ekspedition til Bahia Bianca (Argentina). Foruden talrige i Fagskrifter meddelte Observationer af Kometer (han har opdaget to ny), Stjernebedækninger, foranderlige Stjerner etc. har H. publiceret »Untersuchungen uber die Durchmesser von Venus und Mars« [Leipzig 1879] og »Beitrag zur Bestimmung der physischen Libration des Mondes« [Karlsruhe 1880]. *F. Fr. S.*

Hartwig, Otto Peter Konrad, tysk Historiker og Biblioteksmand, er født i Hessen 16. Novbr. 1830, studerede Teologi og Filologi i Marburg, Halle og Gottingen, var fra 1857 Stipendiat i Halle, indtil han 1860 modtog Kaldelse som Præst ved den evangelisk-tyske Menighed i Messina, hvor han forblev til 1865. Under Opholdet i Italien, som han ogsaa senere hyppig har besøgt i videnskabelige Øjemed, kastede han sig over Studiet af Italien's Historie og Litteratur og anstillede navnlig dybtgaaende arkivalske Undersøgelser; som Udbytte af disse udgav han bl. a. »Das Stadtrecht von Messina« [Gottingen 1867] og »Quellen und Forschungen zur altesten Geschichte der Stadt Florenz« [2 Bd., Marburg og Halle 1875—80]. Et mere populært Værk er »Aus Sicilien, Kultur- u. Geschichtsbilder« [2 Bd., Kassel 1867 — 69]. En i Italien paadragen Øjensygdom tvang ham til at indstille det arkivalske Arbejde, hvorefter han vendte hjem til Tyskland som Underbibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Marburg 1867; herfra befordredes han 1876 til Universitetsbibliotekar i Halle a. S., hvor han senere har været Overbibliotekar til April 1898. Han har siden 1878 hørt til de ledende Kræfter i den tyske Biblioteksverden, hvor hans Initiativ har været mærket og fulgt saavel ved Nybygninger (Biblioteket i Halle fik bl. a. efter hans Plan ny Bygning efter det moderne Magasinsystem, 1878—80) som ved Bogmassens bedre Udnyttelse og Ordning (Schema d. Real-Katalogs d. kgl. Univ.-Bibl. zu Halle« [Leipzig 1888]) og ved den personelle Etats Organisation og Lønningsforbedring. Derhos har han 1884 grundlagt og senere redigeret det for Biblioteksanliggender ogsaa uden for Tyskland vigtige »Centralblatt für Bibliothekswesen«. *J. B. H.*

Hartzenbusch [artsenbu'š], Juan Eugenio, spansk Digter og Litteraturhistoriker, født 6. Septbr. 1806 i Madrid, død smst. 2. Aug. 1880. Hans Fader var en tysk Snedker, bosat i den spanske Hovedstad og gift med en Spanierinde, som dode allerede to Aar efter Sønnens Fødsel. Denne fik lærd Skoleundervisning, men bestemtes ikke desmindre for Snedkerhaandværket af sin Fader og arbejdede nogle Aar i Faderens forskellige Værksteder. Men imidlertid lod hans litterære Begavelse og navnlig hans dramatiske Interesser ham ingen Ro, efter at han første Gang havde set en Teaterforestilling, dengang ban gik i sit 16. Aar. H. omarbejdede flere Komedier fra 17. Aarh., oversatte franske Stykker og optraadte endog som original Dramatiker, men kun faa af disse Forsøg havde han Held med, og et af dem blev endog grundig udpebet. Omtrent 30 Aar gl. lagde han Snedkeriet paa Hylden og uddannede sig til Stenograf, hvorefter han i et Par Aar besørgede Referater for Cortes-Debatterne til Regeringsblade. Medens han tjente sit Brød paa denne Maade og for øvrigt søgte at udvide sine Kundskaber ved Biblioteksbesøg o. 1., var det, at Romantikken holdt sit sejrende Indtog i Spanien med Angel de Saavedra's og García Gutierrez'es Dramaer. Et nyt populært Navn føjedes snart til disse to Digteres; det var H.'s, den lille, stille og beskedne unge Mands, efter at »Los Amantes de Teruel« var blevet opført under uhyre Bifald 19. Jan. 1837. Den følelses- og virkningsfulde Behandling af et gammelt nationalt Kærlighedssagn (for øvrigt omarbejdet 2 Gange senere af Digteren) nyder endnu Anseelse som en af Nationallitteraturens Perler i 19. Aarh. Siden den Tid var H. berømt og kunde ganske leve for litterære Sysler og Studier; han fik Ansættelse ved Nationalbiblioteket og tjente sig der efterhaanden op til Stillingen som Overbibliotekar (1862), hvilket Embede han opgav 1875; 1847 indvalgtes han i det spanske Akademi, og fra 1854 var han Direktør for »Normalskolen«. Den venlig hjælpsomme, elskværdige og flittige Mand var yndet af alle, med hvem han kom i Berøring. Sin Digtervirksomhed, særlig den dramatiske, fortsatte han ivrig, med vekslende Held; af hans Stykker have fornemmelig de historiske Skuespil »Doña Mencia« [1838], »Alfonso el Casto« [1841], »La jura de Santa Gadea« [1845], »La ley de raza« [1852] m. fl. slaaet an. Man dadler i adskillige af dem en alt for fremtrædende Refleksion. H. er en heldig Fabeldigter, og nogle Eventyrfortællinger i Prosa af ham have ligeledes med Rette vakt meget Bifald. 1843 udkom et Bind »Ensayos poéticos y literarios«, 1861 »Cuentos y fábulas« [2 Bd.]; nogle af hans egne Fabler vare allerede udkomne 1848, sammen med et større Antal, som han havde oversat fra Tysk. Foruden sine Digterværker har H. præsteret en Del litteraturhistoriske Afhandlinger og Studier samt en Række Udgiverarbejder : først »Teatro escogido de Tirso de Molina«, sammen med Ag. *Durán [1839—42]*; siden, for det af Ribadeneyra udgivne »Biblioteca de autores españoles«, Calderon's Komedier (4 Bd.), Tirso de Molina's og Alarcon's i Udvalg (hver 1 Bd.) samt Lope de Vega's udvalgte Komedier (4 Bd.); endelig — sammen med Cayetano Rosell — en pragtfuld Udgave af Cervantes'es Værker [1863—64 i 12 Kvartbind; H. besørgede specielt »Don Quijote«]. Der kan være ikke lidet at indvende mod de tekstkritiske Principper, der ere fulgte i disse Udgaver, navnlig den af Cervantes, men en Del Umage er unægtelig anvendt derpaa, og i en Aar-

række have flere af dem været de mest brugte og vistnok ogsaa de mest brugelige. H.'s egne »Obras« begyndte at udkomme 1887 i samlet Udgave [Madrid]; »Obras escogidas« kom i Paris 1850, og han besørgede selv et Udvalg for Brockhaus'es »Colección de autores espanoles« [2 Bd., Leipzig 1863]; »Los Amantes de Teruel« er oversat paa Tysk af Seubert [Leipzig 1873]. *E. G.*

Hartzer, Karl Ferdinand, tysk Billedhugger, er født 22. Juni 1838 i Celle. H. har modeleret en Del monumentale Arbejder som Statuerne af Marschner (Bronze) i Hannover, Thaer (Marmor) i Celle, Spohr (Bronze) i Kassel, der vise betydelig Evne for Portrætkarakterisering, endvidere Bernward-Monumentet i Hildesheim [1893]. *A. Hk.*

Harüder, nordisk Stamme, hvis Navn genfindes paa Norsk i Horde-Land, paa Jydsk i Harde-Syssel. Ptolemaios nævner H. S. f. Kimbrer (se Himmerland), 0. f. Fun(d)usier, uden Tvivl Fejllæsning for Eudusier, med hvem II. kæmpe mod Cæsar i Ariovist's Tog til Gallien (se Krim-Goter). Med Kimbrer nævnes H. paa Augustus'es Sejrsminde i Ancyra blandt de Folk, der bragte Hyldest og Bøn om Venskab. Hardesyssel, nu Harre Herred, ligger i Vestjylland, medens Ptolemaios henlagde H.'s Sæde til Østjylland. *G. S—e.*

Harun al Raschid (o: den ortodokse), Abu Djafar, den femte Kalif af Abbasidernes Dynasti i Bagdad, (763—809), efterfulgte i Aaret 786 sin Fader, Al-Mahdi, i Regeringen. Hans Tronbestigelse kostede, som det saa ofte er Tilfældet i Kalifernes Historie, hans ældste, men forskudte Broder Al-Hadi Livet. I de første Aar af hans Kalifat herskede der Fred i hans udstrakte Rige, der naaede fra Atlanterhavet til Indien's Grænse; senere rejste der sig en Række Opstande, som dog alle lykkelig bleve betvungne. Ogsaa i Kampen mod ydre Fjender var H. heldig; mod den græske Kejser Nikeforos førte han i Aarene 802—06 en Række sejrrige Felttog, der endte med en for Byzantinerne forsmædelig Fred. Samtidig styrkedes Rigets Organisation ved omfattende Reformer. Disse store Resultater skyldtes H.'s Vesirer Jahja-ibn-Khalid og dennes Søn Fadl; dennes Broder, Djafar, var Kaliffens, fra »Tusind og een Nat« bekendte Selskabsbroder, og hele den Æt, hvortil disse Mænd hørte, Barmekiderne, spiller i den første Del af H.'s Regering en betydelig Rolle. Men ved et af disse pludselige Omslag, hvorom de orientalske Despoters Historie saa ofte ved at berette, ved et Sammenstød af Kaliffens Mistænksomhed og hans mægtige Tjeneres Uforsigtighed sank paa een Gang Barmekidernes Lykkestjerne i Aaret 803. Djafar og den største Del af hans Slægt bleve henrettede; Jahja-ibn-Khalid døde i Fængsel. Siden den Tid spores i H.'s Regering det begyndende Forfald, der under de følgende Kalifer skulde gøre saa hurtige Fremskridt.

Det er derfor et Særsyn, hvorledes H. er kommen til at staa for den senere Bevidsthed som en af den orientalske Middelalders mest straalende Skikkelser. Forfængelighed, Ekscentricitet, Grusomhed og Ødselhed synes at have været Hovedtrækkene i hans Karakter. Alligevel har den orientalske Legende af denne Person skabt en Monstertype paa en Hersker, saaledes som han bl. a. fremføres i de berømte Eventyr i »Tusind og een Nat«. Det er jo et gennemgaaende Træk, at de mest populære Fyrster langtfra ere de dygtigste, og en yderligere Aarsag ligger i de umiddelbart følgende Tiders ynkværdige Tilstande. Netop ved Modsætningen til disse maatte H., den sidste Repræsentant for den gode, gamle Tid, komme til at staa i et gunstigt Lys, selv paa sine langt dygtigere Forgængeres Bekostning. Den Gavmildhed og Pragtudfoldelse, som fandtes ved Hoffet i Bagdad, og hvori Kaliffen fandt en ivrig Hjælper i sin berømte Hustru Zubajde, har naturligvis tillige bidraget sit til at blende den ukritiske Befolkning. (Litt.: Weil, »Geschichte der Chalifen« [Mannheim 1848]; Palmer, *Haroun Alraschid and Saracen civilization* [London 1880]). *y. 0.*

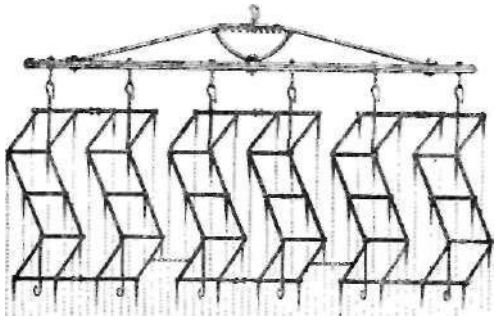
Haruspex (Plur. *haruspices,* lat.) var det romerske Navn paa en Slags etruriske Præster, der paa forskellig Maade brugtes i den romerske Stats Tjeneste. H. forstode sig paa tre Ting: de spaaede af Offerdyrets Indvolde, de angave Soning af Jærtegn, og de iagttoge Lyn, angave deres Betydning, ordnede, hvad der var at foretage ved det Sted, hvor et Lyn var slaaet ned, og mente ogsaa at kunne afvende og hidføre Lynnedslag. Herom havde de en vidtløftig Teori, der forplantedes i deres Skoler i Etrurien og fremstilledes skriftlig. Senere, da Etrurien var romersk Land, sørgede man ved Statsindretninger fra Rom for Lærens Opretholdelse. I Rom hentede man H. fra Etrurien, naar der var indtruffet Jærtegn, som de romerske Præstekollegier ikke tiltroede sig at sone. H. angave da for Senatet Sonemidlerne og udførte de derved fornødne Ceremonier. Men desuden vare H. ansatte hos de romerske Embedsmænd, Feltherrer og Statholdere som lønnede Betjente; deres Bestilling her var at tyde Tegnene af Indvoldene ved Ofringer, særlig i Krigen før Slaget. De forekomme i denne Egenskab langt ned i Kejsertiden. — Den etruriske Overtro blev tidlig Genstand for Spot; allerede Cato ytrede, at det var underligt, en H. ikke lo, naar han saa en anden H. (*Cic. de div.* II, c. 24; Thoresen's Overs. S. 122). *A. B. D.*

Harvard College [ha!əwədkål'edž], Universitetet i Byen Cambridge, ved Boston i Staten Massachusetts i de forenede Stater, den ældste lærde Anstalt i Amerika, er grundlagt 1636 af Koloniens Generalraad nærmest til Uddannelse af »lærde og gudsfrygtige gejstlige«. 1638 skænkede en engelsk gejstlig, John Harvard, Kollegiet 800 L. St. og sit Bibliotek, og Kollegiet antog derfor hans Navn. Statens Understøttelse var oprindelig sparsom, men taknemmelige Disciple vare desto mere gavmilde; de skænkede Legater og oprettede ny Lærestole. 1783 fik H. C. et medicinsk Fakultet, 1817 et juridisk, og det er nu et fuldstændigt og betydeligt Universitet, der bestaar af det gamle Kollegium, den tekniske Skole, en Skole for promoverede (*graduateschool*) og 6 Fagskoler (*professional schools*) eller Fakulteter, for Teologi, Retsvidenskab, Medicin, Veterinærvidenskab, Tandlægekunst og Landøkonomi. Det ejer over 12 Mill. Doll., prægtige Bygninger, har over 100 Professorer og et lignende Antal af *associate professors* og *instructors*, og til Universitetet ere selvfølgelig knyttede de forskellige videnskabelige Institutter, Museer og Biblioteker, der høre til en vel udstyret videnskabelig Højskole. *Cl. W.*

Harve, Jordbearbejdningsredskab, der føres frem over Ageren ved Trækdyr, med det Formaal at jævne, findele, mulde, skørne og rense Jorden og undertiden samtidig dermed at give isaaet Korn og Frø den nødvendige Jorddækning. H. bestaar af to Hoveddele: Tænderne, der ere den egentlig virkende Del, og Bullerne, hvori Tænderne ere befæstede. Tænderne vise med deres spidse Ende nedefter, og de kunne efter Formaalet være af forskellig Form, 1) lige, spidse, 2) fremad bøjede, spidse og 3) fremad bøjede, endende i en saakaldet Gaasefod, der kan betragtes som en lille Plov med Muldfjæle til begge Sider. Foruden disse tre Hovedformer har man undertiden ogsaa for særegne Formaal Tænder, der ere skarpe fremefter eller endende i et lille Skuffeblad, altsaa skærende med Æggen henholdsvis lodret eller vandret. Tænderne ere næsten altid af Smedejærn eller Staal, undtagelsesvis af Træ. Bullerne, hvori Tænderne ere anbragte, kunne have mange forskellige Former; Hovedsagen er, at de ere af en saadan Form, at Tænderne kunne anbringes paa dem saaledes, at disses Spor hen over Jorden faa samme indbyrdes Afstand, samt at alle Tænder, der sidde i samme Plan vinkelret paa Bevægelsesretningen, have deres Spor saa langt fra hinanden som muligt for at undgaa Slæbning. Bullerne kunne være af Træ eller Smedejærn, og de forbindes og afstives indbyrdes ved Stænger e. l. Tænderne skulle være saa lange, at den løse Jord ikke ved Harvningen naar op til Bullerne, hvilket i Alm. opnaas ved en Tandlængde af 21 å 27 Cm., regnet fra Bullens Underkant. Tænderne ere for det meste fastgjorte ved, at de ere stukne igennem Huller i Bullerne og dernæst ved Bryst forneden og Møttrik foroven fastskruede til Bullen. Ved Træbuller ere de lige, spidse Tænder undertiden kun drevne igennem Bullen, men da Modstanden virker fra neden, gaa de let løse. Bredden af H., altsaa Bredden af det Jordstykke, der behandles ved H.'s Fremføring (Harvebedet), maa rette sig efter den Modstand, den møder, hvilken igen afhænger af H.'s Vægt, Tændernes Form og Jordens Tilstand. De bredere H. ere altid delte i to eller flere Led for bedre at kunne følge Jordoverfladens Ujævnheder, og de enkelte Led ere da forbundne ved Hængsler, Kæder eller blot ved at være kædede til samme Sankhammel. I øvrigt kunne de mere almindelige II. ordnes efter Tændernes Form:

1) H. med spidse, lige Tænder. Disse ere de letteste og derfor de bredeste og kunne have en samlet Bredde af $2\frac{1}{2}$ å $3\frac{3}{4}$ M. De benyttes mest til Jævning og Findeling af Jordoverfladen, til at ryste vedhængende Jord fra Rodukrudt og Græstotter samt til Nedbringelse af det Frø, der skal have den mindste Jorddækning. Den ældste af disse og vistnok ogsaa den ældste Harveform er Foldharven eller Danskharven, en Træbulsharve i to Led, forbundne med Hængsler. Hvert Led bestaar af 3 eller 4 lige Træbuller, og hver af disse er igen forsynet med 5 à 6 Tænder, saa at det samlede Antal Tænder er fra 30 til 48. Paa Siden af den forreste Bul er anbragt en horisontal Stillebøjle med en Række Huller, hvor da Hammelkrogen anbringes i det Hul, der ved Forsøg giver den bedste Harvning; men da det imidlertid er noget vanskeligt efter H.'s Konstruktion og Forspænding at faa Tandsporene til altid at have samme Afstand, navnlig naar Jorden er noget uens, saa er Foldharven for en stor Del afløst af nyere Konstruktioner, som give bedre Resultater i saa Henseende. Den nu mest benyttede af saadanne er Howard's Siksakharve (Fig. 1), der bestaar af 3 eller 4 Led med siksakformede Jærnbuller,

Fig. 1.

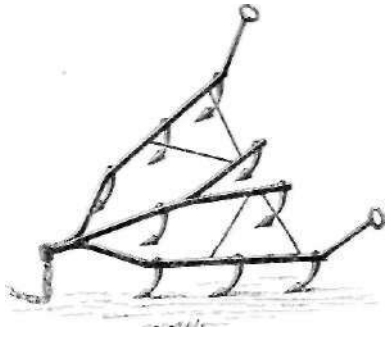

hvilken Bulleform giver Lejlighed til at anbringe Tænderne paa en hensigtssvarende Maade.

2) H. med spidse, fremadbøjede Tænder. Disse gaa ifølge Tændernes Form noget dybere og kunne derfor ikke være saa brede. De benyttes til at rense Jorden for Rodukrudt samt i Brakmarken for at forberede Jorden til Svenskharvningen for ikke derved at rive for mange hele Pulter op. Den almindeligste er Skotskharven, der for en Del ligner Foldharven i Konstruktion; men medens hvert af Ledene i denne danner et Kvadrat eller en Rektangel, har hvert af de to Led i Skotskharven Form af en Rombe, ligesom Trækket her overføres paa de to Led ved en Sankhammel. Foruden Skotskharven har man ogsaa andre Former af denne Slags H., ofte trianglære som Svenskharverne.

3) H. med fremadbøjede Tænder, der ende i en Gaasefod. Disse H. ere ogsaa ifølge Tændernes

Fig. 2,

Form dybere gaaende, og da Gaasefødderne tillige forøge Modstanden ret betydelig, ere de i Reglen de H., der ere sværest at trække, altsaa de mindst brede. Paa den anden Side have de ikke saa mange Tænder, idet der kan være større Afstand mellem Tandsporene, fordi disse Tænder hver for sig virke

mere ud til Siderne end de spidse Tænder kunne. Disse H. benyttes til at mulde og skørne Jorden i noget større Dybde, til at trække Rodukrudt op samt til at nedbringe det Sædekorn, som skal have en noget stærkere Jorddækning. Den almindeligste er Svenskharven, hvis Grundform er en ligebenet Trekant, hvor Trækket anbringes i Trekantens Spids. Det er H. med forholdsvis stor Vægt, som derfor forøger Dybgaaendet. Tandantallet er i Reglen fra 9 til 13 og Bredden sjælden mere end godt 130 Cm. for H. til 2 Heste. Fig. 2 viser en Svenskharve af ældre Konstruktion med Træbuller,

Fig. 3.

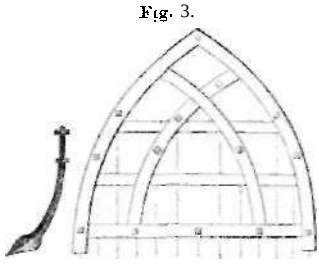

Fig. 3 en af nyere Konstruktion med Jærnbuller. En anden ret almindelig Form for denne Slags H. er Lapharven eller Sæddukkeren, som i det hele er lettere end Svenskharven og med meget spinklere Tænder, og derfor en Del bredere. Konstruktionen er nærmest som en toleddet Howard's-H. med siksakformede Buller. Den benyttes væsentlig til Nedbringelse af saadant Sædekorn, som vilde komme for dybt ved Svenskharvning. Alle de under 1—3 nævnte H. benyttes i rigt Maal ved Jordens Brakbehandling, altsaa som Brakharver; men vil man bruge denne Betegnelse for en særlig Slags, passer den bedst paa de under 2) nævnte H., da disse næsten udelukkende anvendes i Brakmarken.

Foruden disse almindelige Harveformer er der navnlig i den nyeste Tid fremkommet mange andre, ofte ret ejendommelige Former, hvoraf de fleste egentlig kun have det tilfælles med IL, at de bearbejde Jorden paa en mere eller mindre grundig Maade, medens deres Konstruktion og Virkemaade er temmelig forskellig fra H.'s. De mest betydende af disse ere:

Fjedertandsharven, som dog er en virkelig H.; den virker omtrent som en Svenskharve; Tænderne ere her erstattede af stærke bøjede, temmelig brede Fjedre, der ere tilspidsede i Enderne.

Tallerkenharven, der skærer og blander Jorden ved to Rækker skarpkantede, skaalformede roterende Skiver, hvis Omdrejningsretning er lidt afvigende fra Køreretningen.

Den norske Rulleharve eller Pigtromlen bestaar af 2 eller 3 bag hinanden roterende Valser med Lejer i en stærk firkantet Træramme. Paa Valserne ere Kranse af skarpe Tænder eller Pigge, der under Omdrejningen passere Mellemrummene mellem Tænderne paa Nabovalserne. Den benyttes til at sønderdele Græstørv og seje Knolde.

Agerslæberen er almindelig af Træ og bestaar af en Ramme af brede Plankestykker, hvis underste Forkanter ere beslaaede med Jærn. Den benyttes til at findele Jordoverfladen, hvilket sker bedst lige efter en Letharvning, medens Jordknoldene endnu ere skøre, eller umiddelbart paa tværs at den Jord, der har ligget pløjet Vinteren over. Som Agerslæber kan man ogsaa benytte en almindelig Fjæl, belastet med Sandsække, Sten e. 1. *H. D. P.*

Harvestehude, Forstad til Hamburg.

Harvey [ha!ɔvi], George, Sir, skotsk Genremaler, født i Februar 1806 i St. Ninans (Stirlingshire), død 22. Jan. 1876 i Edinburgh. 1824 kom H. ind paa Trustees-Akademiet i sin Fødeby, 1829 blev han, agreeret allerede 1827 paa Billedet »Landsbyskolen« [1826], Medlem af, 1864 Præsident for det skotske Akademi. H. værdsættes af sine Landsmænd som en skarp og elskværdig Iagttager; af hans mange, ogsaa i Komposition og Kolorit vellykkede Arbejder skulle her anføres »Konsultation« [1828], »Covenanter-Prædikenen« [1830], »Covenanter-Daaben« [1831], »Landsbyskolelæreren« [1837], »Begravelse i Højlandet« [1844], det livfulde »Legen paa Isen«, »J. Bunyan og hans blinde Barn«, »Shakespeare anklaget som Vildttyv« [1872]; desuden Landskaber, særlig fra Kunstnerens sidste Levetid, deriblandt det smukke »Stille Aften«. Han skrev »Notes on the early history of the royal scott. academy [Lond. 1870]. *A. Hk.*

Harvey [ha!ɔvi], William, berømt engelsk Fysiolog, født i Folkestone i Kent 1. Apr. 1578, død 3. Juni 1657 i Hampstead. Efter at have gennemgaaet Skolen i Canterbury kom han, 16 Aar gl., til Cambridge, hvor han blev optagen i Caius College, og fuldendte sine Studier, 19 Aar gl., med Graden *Bachelor of Arts.* Kort Tid efter drog han paa sin første Udenlandsrejse gennem Frankrig, Tyskland til Norditalien, hvor han ved Universitetet i Padova kastede sig over Studiet af Medicinen og blev kreeret til Dr. med. ved dette Universitet (1602). Det var et rigt bevæget videnskabeligt Liv, i hvilket han her kom ind. Særlig Anatomien og Fysiologien dyrkedes og doceredes paa denne Tid i Padova af Mænd, der med vaagnende Kritik over for de gamle, fra Oldtidens Forskere overleverede Lærdomme og Forestillinger søgte ny Veje for den videnskabelige Forskning. 5 Aar studerede han ved dette Universitet og vendte saa tilbage til London, hvor han begyndte at udøve Lægevirksomhed og hurtig vandt en betydelig Anseelse saavel blandt sine Kaldsfæller som blandt Lægmænd, særlig ved Hoffet. Et Par Aar efter sin Hjemkomst blev han *Member of Royal College of Physicians* og 1609, støttet af Kongen, Læge ved St. Bartholomew Hospital. 1615 blev han udnævnt til *Lumleian Lecturer* og begyndte 1616 en Række Forelæsninger, til hvilke Manuskriptet endnu findes i British Museum, og i hvilke han vistnok har givet de første Meddelelser om sine Arbejder over Blodets Kredsløb. Den endelige Redegørelse for disse fremkom først 1628 i den berømte Bog *Exercitationes anatomicae de motu cordis et sanguinis circulatione* (»Anatomiske Undersøgelser om Hjertets Bevægelser og Blodets Kredsløb«) [Frankfurt 1628]. Allerede 1618 var han bleven Livlæge hos Jakob I, og han blev senere i samme Stilling knyttet til hans Efterfølger, Karl I. Han fandt i denne Konge en forstaaende Beskytter, som efter Sigende ofte selv var til Stede ved H.'s Forsøg og Demonstrationer, og hvem han dedicerede sin Bog om Kredsløbet. Det var efter Ordre fra Karl I. at han Aaret efter dens Ud-

givelse fulgte Hertugen af Lennox (Jakob Stuart) til Udlandet, særlig Italien. Senere fulgte han selve Kongen til Skotland og var, da Borgerkrigen brød ud, sammen med denne, saaledes i Slaget ved Edgehill, hvorfra Anekdoten om. at han i umiddelbar Nærhed af Kampen sad fordybet i Læsning under et Træ, indtil en Kanonkugle slog ned ved Siden af ham. Efter Slaget fulgte han Karl I til Oxford, hvor han forblev i 3 Aar, nu ivrig beskæftiget med Undersøgelser over Dyrenes Udviklingshistorie, særlig Kyllingens, til hvilke han allerede tidligere havde gjort *indgaaende* Arbejder. Efter Oxford's Overgivelse til Fairfax flyttede han atter 1646 til London. Han paatog sig ikke nogen ny Stilling, men levede for sine Studier, til Dels sammen med sine Brødre. Først 1651 udkom hans andet store Værk, *Exercitationesde generatione animalium* (»Undersøgelser over Dyrenes Forplantning«) [Lond. 1651]. Værket er paa enkelte Punkter ufuldendt, og kun modstræbende gav han Manuskriptet til en yngre Ven og Elev, George Ent, der besørgede Udgivelsen. Hans Anseelse var i stadig Stigende. 1652, endnu i hans levende Live, rejste *College of physicians* ham en Statue og tilbød ham 1654 Præsidentværdigheden, som han dog af Hensyn til sin Alder afslog. Sine Ejendomme testamenterede han til *College of physicians*, bl. a. til en Forelæsning, der endnu (1898) hvert Aar holdes. — H. indtager en central Stilling i Fysiologiens Historie. Han betegnes i Reglen som »Blodkredsløbets Opdager«. Der kan maaske være Spørgsmaal om, hvorvidt denne Betegnelse over for en streng Kritik er fuldstændig berettiget (se Bd. III, S. 151 og Bd. VII, S. 313); men saa meget er sikkert, at han i sin Bog om Blodets Kredsløb for første Gang giver en fuldstændig Fremstilling af disse Processer, og at det først er ved den, at Læren derom bliver anerkendt. Ikke mindre Betydning har han ved Hævdelsen af den eksakte eksperimentelle Metode og den klare Kritik, som gør dette Arbejde til et Mesterværk. Ogsaa hans Arbejde om Dyrenes Forplantning indeholder en Fylde af glimrende Iagttagelser, uden at den dog har haft en lignende Betydning i Videnskabens Historie som Arbejdet over Kredsløbet. Det er paa Grundlag af disse udviklingshistoriske Undersøgelser, at man har tillagt H. det senere berømte Udtryk: *omne vivumex ovo* (»alt levende af et Æg«) som Protest imod den Tids Tro paa en *Generatio aequivoca* (s. d.). Udtrykket findes imidlertid ikke i denne Form i H.'s Værk, om end lignende f. Eks. *ex ovo omnia* (alt af Ægget). Det synes dog, som om ogsaa H. antog, at visse lave Væsener kunde opstaa af sig selv (ved Forraadnelse).

Foruden de ovennævnte to Arbejder har H. kun udgivet: *Exercitationes duae anatomicae de circulatione sanguinis ad Joannem Riolanum filium* [Cambridge 1649], samt nogle Breve; et Manuskript om patologisk Anatomi og om Insekternes Udvikling skal være gaaet til Grunde. Hans samlede Værker ere udkomne, besørget afi?. *College of Physicians* 1766. En Oversættelse af Bogen om »Blodets Kredsløb« paa Engelsk, besørget af Robert Willis, udkom i London 1847. (Litt.: Robert Willis, *Life of H.* [Lond. 1878]; med Hensyn til H.'s Stilling til Blodkredsløbets Historie se Flourens, *Histoirede la circulation du sang* [Paris 1854]; Ceradini, -La scorperta della circulazione del sangue« [Milano 1876]; Tollin, »Die Entdeekung des Blutkreislaufes« [Jena 1876]). *S. T.*

Harvey [ha!evi], William Henry, engelsk Botaniker, født 5. Febr. 1811 ved Limerick, død 15. Maj 1866 i Torquay, var Professor i Botanik i Dublin. Han har skrevet Sydafrika's Flora »*Thesaurus capensis* or illustrations of the South African Flora« [Dublin 1859—63, med 200 Tavler], men er særlig berømt som Algolog. Hans vigtigste Værker ere: *Phycologia britannica* [Lond. 1846—51, med 388 Tavler] samt *Phycologia australica* [Lond. 1858—63]. Sammen med Sonder skrev han *Flora capensis* [3 Bd., Dublin 1859—65]. *V. A. P.*

Harveysēring [ha!evi-], en Hærdningsproces for Panserplader af Staal eller Nikkelstaal, der bestaar i, at man tilfører deres Yderflade Kulstof, altsaa cementerer den, se Cementation. *F. W.*

Harvey's [ha!evi] **Torpedoer** se Torpedoer.

Harvning udføres med de forskellige Slags Harver (s. d.) paa den Maade, at man kører frem og tilbage paa det Jordstykke, der skal harves, saaledes at man stadig kører lige op til og parallelt med det foregaaende Harvebed. Ved H. maa man iagttage, at der overalt bliver den samme Afstand mellem Tandsporene, samt at alle Tænderne gaa lige dybt, hvilket opnaas ved at anbringe Hammelens eller Sankhammelens Kroge i de mest passende Huller i Harvernes Stillebøjler, samt ved at forkorte eller forlænge Trækkekæden. Naar Jordstykket ikke er for lille, vil man, Vendinger og Ophold iberegnede, kunne paaregne en Kørehastighed med de lettere Harver af ca. 80 Cm. pr. Sekund, og med de svære Harver af ca. 65 Cm. pr. Sekund. Dette vil sige, at man i en Arbejdsdag å 10 Timer kan overharve med en Foldharve ca. 7 Hekt., med en Howard's-Harve 8 å 11 Hekt., med en Svenskharve godt 3 Hekt. og med en Lapharve 4 å 5 Hekt. Som oftest overharver man et Stykke Jord flere Gange efter hinanden for først at findele Jordoverfladen efter Pløjningen, dernæst at mulde, skørne og løsne Jorden noget dybere og endelig for at jævne Overfladen efter den dybere H. I Alm. foretager man hver paafølgende H. efter en anden Led end den foregaaende, for at forøge Virkningen, og den første H. maa derfor ogsaa helst ske paa tværs af Plovfuren. Den sidste H. — Afharvningen — foretages helst paa langs ad Agrene, da man der har Agerrenerne at rette sig efter, hvorved H. kan blive saa akkurat som muligt, og altsaa Udseendet af den af harvede Mark kan blive bedst. *H. D. P.*

Harwich [hä'redž], befæstet Søstad i det sydøstlige England ved Udmundingen af de sejlbare Floder Stour og Orwell i Nordsøen. (1891) 8,190 Indb. Sin største Betydning har H. faaet efter Bygningen af Great Eastern Railway, hvorved den er bleven en af de Havnestæder, hvorigennem London's Persontrafik med Fastlandet sker. Regelmæssig, daglig eller ugentlig, Dampskibsfart forbinder H. med Ipswich, Hock van Holland,. Antwerpen og Hamburg. Den stærkt befæstede Havn er en af de bedste i Østengland. Indsejlingen har været vanskelig, men er lettet ved Bygningen af to mægtige Bølgebrydere af 310 og 410 M.'s Længde. H. er ligesom den nærliggende lille By Dovercourt (Mineralkilder) et Badested, har be-

tydeligt Fiskeri, Fabrikation af Cement og Gødningsstoffer samt Skibsbyggeri. Der udføres Uld- og Tekstilvarer, Maskiner, Cement, indføres Silke-, Uld- og Bomuldsvarer, Fødemidler. Udførsel (1889) 4,67 Mill. L. St., Indførsel (1889) 14,7 Mill. L. St. *C. A.*

Harzburg, By i Hertugdømmet Braunschweig, ligger paa Nordskraaningen af Harzen, 9 Km. S. 0. f. Goslar og er Fællesnavn for de sammenbyggede Smaabyer Neustadt, Bündheim og Schlewecke. (1890) 2,700 Indb. Den har et hertugeligt Stuteri og Hestevæddeløb, men er særlig bekendt som Badested; Soolbadet Juliushall med Grannaalsbade og Sanatorium og Hospital for kirtelsvage Børn besøges af ca. 5,000 Gæster aarlig. ; 0. f. H. ligger Grosse Burgberg med tarvelige j Rester af Henrik IV's og Henrik Lowe's 1650 sløjfede Borg H. og en Æresstøtte for Bismarck (»til Canossa gaa vi ikke«). *C.A.*

Harzburgit kaldes mørke, basiske Eruptivbjærgarter, hvis Hovedbestanddele ere rombisk Pyroxen og Olivin, og som derfor ere tilbøjelige til at omdannes til Serpentin. Hertil hører den sortegrønne saakaldte Skillerfels fra Baste nær Harzburg i Harz, hvis store, halvmetallisk glinsende Korn af j noget omdannet rombisk Pyroxen (Bastit) ere smaaplettede af matte, mørke Pletter, der bestaa af serpentiniserede Olivinkorn. *N. V. U.*

Harzen, det længst mod Nord fremskudte Parti af de mellemtyske Bjærge, ligger for største Delen paa preussisk Grund (Preussisk Sachsen og Hannover), for øvrigt i Hertugdømmerne Braunschweig | og Anhalt; det danner en Slags Skillelinie mellem Øvre- og Nedresachen ligesom mellem den sachsiske og thiiringske Stamme; ogsaa de to tyske Landskabsmaal Plat- og Højtysk støde sammen her. H. danner et isoleret Bjærgparti af halv oval Form uden Forbindelse med de øvrige mellemtyske Bjærge, om det end har Hovedretning og til Dels geologisk Bygning og Udviklingshistorie fælles med Thuringerwald, fra hvilken det er skilt ved en Afstand af omtrent 75 Km.; det opfattes bedst som et skarpt begrænset Plateauland, der falder stejlt af til Sletten mod Nord, Vest og Syd, medens det mod Øst gennem Mansfelder Bakkelandet gaar jævnt over i det nordtyske Lavland. Navnlig j set fra Lavlandet mod Nord gør det Indtryk af et Bjærgland i langt højere Grad, end man efter de i det hele beskedne Højder skulde vente. Med en Længde af omtrent 100 Km. og en Bredde af ca. 30 Km. indrager det et Areal af henimod halvtredje Tusind □Km. H. deles almindelig i en højere vestlig Del Oberharz og en større, men lavere østlig Del Unterharz. Oberharz har j i Egnen omkring Byerne Klausthal og Zellerfeld en Middelhøjde af omtrent 600 M. Det bestaar af barske Plateauer, dækkede af Naaleskove; kun de dybe Floddale bringe nogen Afveksling; her hæver ogsaa H.'s Kulminationspunkt, det sagnrige Brocken (s. d.) (Bloksbjærg) sin vældige nøgne j Granitkuppel til en Højde af 1,142 M., næppe 7 Km. fjernet fra Bjærglandets Nordrand. Unterharz har kun en Gennemsnitshøjde af 400 M. og gør flere Steder i det indre næsten Indtrykket af et Lavland. De højeste Toppe ere her Granitmassen Rammberg (569 M.) og Porfyrgruppen Auerberg (575 M.) nær ved Sydranden. Det i har en venligere, mildere Natur og er i langt højere Grad egnet for Kultur end det fugtig kølige nordvestlige Plateau. I Modsætning til de tætte, mørke Naaleskove af Rødgran, der dække næsten hele Øvreharz til Bjærgenes Toppe (kun paa det øverste af Brocken maa Skoven vige for det raakolde, stormfulde Klima), har Unterharz en tyndere Skovklædning, og Løvtræer, navnlig Bøg, ere flere Steder de dominerende. Dette Parti er næst Brocken det af Turisterne stærkest besøgte, hertil bidrage især de talrige naturskønne, i Plateauet dybt indgravede, Floddale, der navnlig høre Nordranden til, og som ogsaa bidrage til at gøre Bjærglandet lettere tilgængeligt. Navnlig den lille Flod Bode's Dal frembyder særlig smukke Partier (Hexentanzplatz og Rosstrappe), baade i sin øverste Del, hvor den som en snæver Klippespalte med bratte Fjældvægge og duftende Skove er udmejslet i Brocken's Granit, og hvor Floden ved Rammberg's nordlige Fod i en vild Dal bryder ned i Lavlandet. De klimatiske Forhold betinge H.'s Vandrigdom, dets Vegetationsforhold og de mange Tørvemoser, der udfylde Lavningerne mellem Kuplerne, og som have saa stor økonomisk Betydning for Befolkningen. H. ligger som den første Hindring for den fugtige Nordvestvind, der uhindret har kunnet stryge ind over det nordtyske Lavland; navnlig det højere nordvestlige Parti faar derfor en betydelig Regnmængde (Brocken ca. 2,000 Mm.), medens Unterharz er regnfattigere (ca. 1,000 Mm.); Brocken's Top er som oftest hyllet i Skyer. Det er disse ofte fantastisk formede Sky- og Taagemasser, der have bidraget til at give Brocken dets ejendommelige Ry (Heksene paa Valpurgisnat). Den større Højde bringer Middeltemperaturen til at synke betydelig under de tilstødende Lavlandes, og den naar paa Brocken kun $2^1/_2{}^0$ (Januar — $5^1/_2$, Juli 11^0). Mægtige Snemasser indhylle Brocken ved Vintertid, og kun de to Sommermaaneder er Toppen snefri. En evig Blæst hersker, og Vindstille er saa sjælden, at det i de gamle meteorologiske Journaler noteres som et Kuriosum, naar Røgen steg lige til Vejrs. Unterharz har et betydelig mildere Klima, hvilket viser sig i dets Kornavl og Bøgeskove i Modsætning til Oberharz'es Græsgange og Granskove. — H. er geologisk set en udpræget »Horst«, væsentligst bestaaende af gamle Dannelser. Den største Del dannes af Devonformationen, mod Nordvest i Forbindelse med Kulformationen, men de ere stærkt gennembrudte af Eruptiver: Granit (især Brocken-Partiet), Porfyr etc. H. er overordentlig metalrig. Bjærgværksdriften, der er Landets vigtigste Indtægtskilde og over store Strækninger tillige giver Landet et særegent Fysiognomi, gaar i den nordvestlige Del saa langt tilbage som til 10. Aarh. Især er en sølvholdig Blyglans af Betydning; men desuden findes Kobberkis, Jærnmalme, Nikkel, Svovlkis, Zinkblende, Antimon o. a. S t. Andreasberg, S. V. f. Brocken, anses for at være det vigtigste Findested for Sølv i Tyskland næst efter Freiberg i Kongeriget Sachsen; blandt Kobberkislejerne maa nævnes Rammelsberg nær ved Goslar og den vidt udbredte, men meget tyndt (6 Dcm.) lejrede Mansfelder Kobberskifer. Bjærgværksdriften er i det hele meget lønnende og beskæftiger Tusinder af Bjærglandets Beboere, men ogsaa Agerbruget, Kvægavlen og Skovhugsten ere af Betydning; som en for H. særlig Indtægtskilde kan nævnes Udklækningen af og Handelen

med Sangfugle (Kanariefugle, Finker, Dompapper, Korsnæb). H. er delvis i sin umiddelbare Nærhed omgivet af et tæt Jærnbanenet, men ogsaa ind i Bjærglandet selv gaa flere Baner, saaledes fra Nord Linien Langelsheim—Zellerfeld—Klausthal, fra Nordøst Linien Ballenstedt—Harzgerode—Nordhausen og fra Syd Linien Scharzfeld—St. Andreasberg samt endelig Tandhjulsbanen Blankenburg—Tanne. Aarlig drage Tusinder af Turister fra Nordtyskland og Danmark til H.'s Nordskraaninger og til Kuranstalterne i Harzburg, Thale og Alexisbad; Brocken alene regner man besøges aarlig af ca. 25,000 fremmede. (Litt.: Heyse, »Beiträge zur Kenntniss der H.« [Aschersleben 1874]; Lossen, »Geognost. Ubersichtskarte des Harzgebirge« [Berlin 1882]; Grieben's Reisehandbuch; Hoppe, »Die Bergwerke, Aufbereitungsanstalten und Hiitten im Ober- und Unterharz« [Klausthal 1883]; Muller, »Der Harz« [Berlin 1889]; Meyer's Reisebücher: »Der H.« [Leipzig 1893]; Pröhle, »Harzsagen« [1886]; Günther, »Der H. in Geschichts-, Kultur- und Landschaftsbildern« [Hannover 1885—86]). *C. A.*

Harzer, Paul Hermann, tysk Astronom, er født 1. Aug. 1857 i Grossenhain (Sachsen), studerede Matematik og Astronomi i Leipzig, Berlin, Rom og Stockholm, blev 1882 Observator ved Observatoriet i Leipzig, ansattes 1885 som Adjunktastronom i Pulkova, blev 1887 Direktør for Observatoriet i Gotha og overflyttedes 1897 i samme Stilling til Kiel. Foruden Observationer og Beregninger af Planeter og Kometer [»Brorson's Komet im Jahre 1842«, Leipzig 1878] har H. publiceret flere teoretiske Arbejder, hvoriblandt fremhæves: »Untersuchung iiber einen speciellen Fall des Problems der drei Korper« [St. Petersborg 1886] og hans Prisskrift: »Die säcularen Veränderungen der Bahnen der grossen Planeten« [Leipzig 1895]. *Y. Fr. S.*

Harzerkvæg se Kvægracer.

Harzgerode, By i Fyrstendømmet Anhalt, i Harzen. (1890) 3,700 Indb. H. har et gammelt Slot med Malerisamling, Fabrikation af Jærnvarer og Krudt, i Omegnen Sølv- og Blyminer, særlig ved Selkethal. *CA.*

Harz-Verein, et tysk Orkester, væsentlig bestaaende af Musikere fra Egnene omkring Harzen, hvilket efter i flere Aar at have koncerteret i Nordtyskland 1840 kom til Christiania, hvor de fleste af Medlemmerne paa F. A. Reissigtr's Initiativ fik Ansættelse i Teaterorkesteret, som derved hævedes til en tidligere ukendt Højde. Dels ved sin Virksomhed her, dels ved sine Orkesterkoncerter rundt om i de norske Kystbyer lige op til Throndhjem, men fornemmelig ved, at flere af Medlemmerne i Tidens Løb fik Ansættelse som Instruktører og Dirigenter ved forskellige Musik- og Sanginstitutioner rundt om i Provinsbyerne, udøvede de en ikke ringe Indflydelse paa Musiklivets Fremvækst i Norge. Enkelte af dem (Spiesz, Rojahn, Zogbaum) bleve ogsaa de første Lærere for flere senere ansete norske Musikere, ligesom en (Warmuth sen.) 1843 i Christiania grundlagde den første selvstændige Musikhandel i Landet. (Litt.: F. Rojahn, »Harzverein«, en historisk Studie [i »Nordisk Musik-Tidende«, Maj 1890]). *J. B. H.*

Has betyder vel nærmest Hæl, men anvendes i »Ydrelæren« som Betegnelse for Haseledet og dets Omgivelser. *H. G.*

Hasa, El-, El-Ahsa, Kyststrækning i det østlige Arabien, hørende under Tyrkiet, Vilajetet Basra. Havbredden er kantet af talrige Korallrev; bagved ligger den lave, flade Kystslette, der langsomt skraaner op imod Bjærglandet i det indre. Vegetationen er fattig, næsten ørkenagtig, kun hvor Grundvandet træder nær til Overfladen, findes Oaser, der frembringe Ris, Dadler, Figen, Citroner og andre Frugter. Den vigtigste By er El-Hefuf (antagelig ca. 25,000 Indb.); tæt Nord for ligger Fæstningen Mubarraz (ca. 20,000 Indb.), ved Kysten Havnestaden El-Katif (ca. 6,000 Indb.) med et Citadel, der siges at være bygget af Portugiserne. Mod Nord ligger Havnestaden Koren (ca. 20,000 Indb.) nær ved Udløbet af Shat-el-Arab; dens Havn er fortrinlig og Skibsfarten betydelig. Den største Del af Handelen fra H. gaar over de under britisk Protektorat staaende Bahrein-Øer, der ligge tæt uden for Kysten. H. stod forhen under det vahabitiske Rige. *C. A.*

Hasael se Hazael.

Hasan d. s. s. Hassan.

Hasard [aza'r] (fr.), Tilfælde, Lykkespil; *au hasard, å tout hasard* [oaza'r, atuaza'r], paa Lykke og Fromme; *par hasard* [paraza'r], tilfældig; hasardere, gøre noget paa Lykke og Fromme, vove, sætte paa Spil. — Hasardspil, d. s. 5. Lykkespil, smlg. nedenfor.

Hasardspil (jur.). Ved Siden af den gældende alm. Regel i D. L. 5 — 14 — 55, N. L. 5 — 13 — 53, at »Ingen er pligtig at betale, hvis (o: hvad) hand i Dobbel (o: Spil) taber og der skyldig bliver«, indeholdes der i Frederik V's ligeledes endnu gældende Frd. 6. Oktbr. 1753 særlig strenge Regler om H. Herved forstaar Forordningen Spil, hvis Udfald alene eller væsentligst beror paa Tilfældet og ikke paa de spillendes »Indsigt, Erfarenhed og Adresse«. Denne særlige Art af Spil erklæres nemlig for forbudt og strafbar. Hvis den, der taber i H., godvillig betaler, skal den vindende dog ikke have Lov til at beholde Gevinsten, men den tabende — og, hvis han ikke vil, Politiet — kan fordre det betalte tilbage. Kan den vindende ikke tilbagebetale det modtagne, eller kan han ikke findes, er den Vært, i hvis Værtshus Spillet har fundet Sted, ansvarlig for Tabet. En Følge af det anførte er endvidere, at alle Bestræbelser for at sikre den, der vinder i H., men ikke straks faar Gevinsten udbetalt, f. Eks, ved Pant, Kaution, eller Udstedelse af Gældsbrev, rammes af Ugyldighed. — Den almindelige Straf for H. er* Bøder fra 20 til 100 Kr., den fordobles i Gentagelsestilfælde; for militære er Straffen Fængsel (jfr. Strl. for Krigsmagten 7. Maj 1881 § 183). Straf rammer ogsaa den Vært, i hvis Hus der er spillet; hvis det er et Værtshus, ubetinget, hvis det er et privat Hus, kun for saa vidt han har været vidende om H. — Naar Politiets Betjente overraske et Hasardspilleselskab, have de Ret til »at borttage og dele mellem sig de Penge, de saaledes overkomme, naar Angiverens Andel deraf (efter Forordningen Halvdelen af de Penge, der findes paa Bordet og ere satte paa Spillet) først er betalt«. Erd. af 1753 gør fra det almindelige Forbud mod H., der i Forordningens Præmisser siges at være givet »af særdeles Omhu for Undersaatterne, og for at betage de skrøbelige iblandt dem slig Anledning til at forøde det, de have erhvervet«, kun Undtagelse, for saa vidt an-

gaar H. »ved det kgl. Hof paa de sædvanlige Appartements, paa Gaiadage, og ved andre Festiviteter i Kongens og det kgl. Hofs Overværelse«. En dansk Dom af 1805 har derhos anset Forbudet for uanvendeligt paa H. i en Familiekreds om en Ubetydelighed. I øvrigt gælder Forbudet »alle Steder i Kongens Riger og Lande, være sig *publique* eller private Huse«, og dansk og norsk Straffelovgivning gaar saaledes paa dette Punkt videre end fremmed Ret, der i Reglen kun rammer H. paa offentlige Steder eller i særlig dertil indrettede Huse. At Spillegæld, som ovenfor sagt, ikke er juridisk forpligtende, har givet Anledning til, at den ofte benævnes »Æresgæld«. *E. T.*

Hasbach, Wilhelm, tysk Nationaløkonom, er født 25. Aug. 1849 i Rhinprovinsen. H. studerede i Köln, Munster, Bonn, Tübingen og Berlin; 1887 blev han ekstraordinær Professor i Konigsberg, 1893 ordinær Professor i Kiel. Hans Virksomhed falder overvejende inden for Omraadet af den praktiske Socialøkonomis og de økonomiske Ideers Historie. Hans første store Bog var »Das englische Arbeiterversicherungswesen« [1883]. Sine historisk-filosofiske Studier har han nedlagt i de to klargørende og elegant affattede Skrifter »Die allgemeinen philosophischen Grundlagen der von Francois Quesnay und Adam Smith begriindeten politischen Oekonomie« [1890] og »Untersuchungen über Adam Smith und die Entwicklung der politischen Oekonomie« [1891]. En vigtig Side af den engelske Socialhistorie har han behandlet i »Die englischen Landarbeiter in den letzten hundert Jahren und die Einhegungen« med et Tillæg om de sociale Forhold paa Landet i Danmark og Sverige af W. Scharling og P. Fahlbeck [1894]. *K. V. H.*

Haschim er Navnet paa Profeten Muhamed's Bedstefader. Efter ham kaldes ofte hele Profetens senere Slægt for Haschimitter. *Y. 0.*

Haschisch, Hadjisch, indisk Hamp, et i Orienten almindelig benyttet Berusningsmiddel, der i Form af Tinktur og alkoholisk Ekstrakt ogsaa anvendes noget i Medicinen. H. faas af en Varietet af den almindelige Hamp, der ved Dyrkning i Ostindien har skiftet noget Karakter, idet den er mere forgrenet og indeholder en stor Mængde Harpiks. Den Del af denne, der udsondres af Hunplantens Blomsterstande, benyttes paa Produktionsstedet under Navn af Charas, Churrus, som narkotisk Middel, medens man i den europæiske Handel skelner mellem to Sorter, Bheng (Bang, Sidhee, Guaza) og Ganjah (Gunjah, Quimab), der i øvrigt ogsaa betegnes med en Mængde andre Navne, Esrar, Momeka, Malach o. s. v. Bheng bestaar især af Bladene, men indeholder dog ogsaa de af Harpiks sammenklæbede Blomsterstande, Ganjah bestaar af Spidserne af Planten, Blomster- og Frugtstandene, er meget harpiksrigere end Bheng, derfor ogsaa virksommere og dyrere. H. indeholder en Harpiks Cannabin, Cannabinon, der i renset Tilstand benyttes i Medicinen som søvndyssende Middel, æterisk Olie, og et Alkaloid Cannabinin. H. benyttes enten til Rygning eller i Form af Drikke eller bagt til Kager med Sukker, Mel og Mælk og paa andre Maader. Virkningen er noget lignende den, der fremkaldes af Opium, Fremkaldelse af Munterhed, Lethedsfølelse, Hallucinationer (paa Arabisk *Esrar* d. e. Hemmeligheder), Fantasier, lignende Storhedsvanvid, til sidst Søvn, og Nydelsen af H. er i Længden lige saa skadelig, som Tilfældet er med Opium. *IC. M.*

Hasdeu [hə'sdeu], Bogdan Petriceicu, rumænsk Videnskabsmand og Digter, er født 16. Febr. 1836 i Hotin, blev opdragen i Charkow, men drog paa Krim-Krigens Tid til Rumænien. Først bosatte han sig i Jassy, hvor han blev Bibliotekar og grundlagde Dagbladet »Românià«, senere i Bukarest, hvor han siden 1878 virker som Rigsarkivar og Professor i sammenlignende Sprogvidenskab. Hans litterære Virksomhed er meget forskelligartet, han har behandlet baade historiske, sproglige, arkæologiske og etnografiske Spørgsmaal; desuden har han indlagt sig en ikke ringe Fortjeneste ved at grundlægge forskellige Tidsskrifter »Archiva istorica a Românieі« [4 Bd., 1865—67], »Columna lui Trajan« [8 Bd., 1870—77], »Revista noua« [7 Bd.]. Af hans historiske Arbejder maa særlig fremhæves: »Istoria critică a Românilor«, hvor han med stor Begejstring hævder Rumænernes direkte Nedstammen fra Trajan's Kolonister, en i øvrigt uholdbar Hypotese. Af hans sprogvidenskabelige Arbejder skulle nævnes de to Bind »Cuvênte den Bătrâni«, hvor han udgiver og fortolker nogle af de ældste rumænske Tekster, og det storslaaet anlagte *Etymologicum magnum Romaniae*, af hvilket endnu kun de to første Bind ere udkomne [1887—98]. Som Videnskabsmand er H. fantasirig og ikke uden Genialitet, men han mangler hyppig baade Kritik og Metode, hvilket delvis forklares derved, at han væsentlig er Autodidakt. Mange af hans Resultater ere derfor let angribelige, men hans mangesidige Kundskaber, hans Arbejdsiver og hans Lyst til at give sig i Kast med omfattende Opgaver har været af meget stor Betydning for at fremkalde et videnskabeligt Liv i det moderne Rumænien, og de fleste af Landets yngre Historikere, Filologer og Arkæologer ere hans Disciple. H. er endvidere Forfatter til forskellige nationaløkonomiske og filosofiske Afhandlinger og er optraadt som Forsvarer tor Spiritismen med Bogen »Sic cogito«. Endelig er H. ogsaa Digter; han har skrevet satiriske Noveller, Oder, lyriske Digte og historiske Dramaer, af hvilke sidste »Rasvan Voda« har gjort stor og fortjent Lykke. *Kr. N.*

Hasdrŭbal, Navn paa adskillige karthagiske Hærførere, af hvilke følgende ere de mest bekendte: 1) H., Svigersøn til Hamilkar (s. d.) Barkas, førte efter dennes Død de karthagiske Hære i Spanien. Han udvidede her Karthagernes Herredømme yderligere og anlagde Byen Ny-Karthago (nu Cartagena) ved en god naturlig Havn. Romerne, som bleve ængstelige over Karthagernes Fremgang, fik imidlertid H. til ved en Traktat at forpligte sig til ikke at overskride Ebro. H. blev snigmyrdet 221, og hans Efterfølger Hannibal tog ikke noget Hensyn til H.'s Løfte.

2) Ogsaa en Søn af Hamilkar Barkas bar Navnet H. Han blev, da hans Broder Hannibal aabnede Krigen mod Romerne, ladt tilbage i Spanien med en Hær. Romerne sendte imidlertid straks efter Krigens Udbrud en Hær under Cn. Scipio imod ham. og snart efter kom ogsaa dennes Broder P. Scipio til. Imod dem havde H. stor Nød med at staa sig. Vel faldt de begge i et Slag (212), men Romerne vandt snart ny Sejre, især under P. Sci-

pio's Søn, P. Scipio, senere kaldet Africanus, som erobrede Ny-Karthago. Til sidst foretrak H. at forlade Spanien og drage til Italien for at hjælpe Hannibal. Uden synderlige Vanskeligheder naaede han derover og fik endog Forstærkning af flere galliske Folk med sig, men han blev fuldstændig slaaet af de romerske Konsuler M. Livius Salinator og C. Claudius Nero ved Byen Sena ved Metaurus-Floden og faldt selv (207).

3) H., Gisgon's Søn, var Underbefalingsmand i Spanien under den sidst nævnte H.; men efter at denne var dragen til Italien, var han ikke i Stand til at holde Spanien længere mod Romerne. Han vendte derfor tilbage til Afrika og kæmpede i nogle Aar, dels med Numiderkongen Masinissa, som havde været forlovet med H.'s Datter Sofonisba, der imidlertid havde ægtet en anden Numiderkonge, Syphax, dels med Romerne. Da han havde Uheld med sig, blev han paa Foranledning af det karthagiske Fredsparti dømt til Døden; ved Hannibal's Ankomst blev Dødsdommen vel ophævet, men kort efter dræbte han sig selv ved Gift for at undgaa Pøbelens Forbitrelse.

4) Karthagernes Fører under den 3. puniske Krig bar ogsaa Navnet H. Han bibragte Romerne adskillige Nederlag, men blev til sidst indesluttet i Karthago, hvor han behandlede de romerske Krigsfanger med stor Grusomhed. Da Romerne stormede Byen, trak han sig tilbage til Borgen, men til sidst svigtede han sine Landsmænd, flygtede til Romerne og bad om Naade. Hans Hustru myrdede sine Børn for hans Øjne og kastede siu selv i Ilden. H. døde i Fangenskab i Italien. *H. H. R.*

Hase se Hassel.

Hase, Karl August von, tysk Kirkehistoriker, født 25. Aug. 1800 i Steinbach (Sachsen), død 3. Jan. 1890 i Jena. H. studerede i Leipzig, men blev forvist derfra for Deltagelse i Studenterpolitikken, gik saa til Erlangen, deltog ogsaa her i »Burschenschafts«-politikken, hvorfor han blev anklaget og maatte sidde 10 Maaneder i Fængselet paa Fæstningen Hohenasperg. 1829 blev han Privatdocent i Leipzig, 1830 teologisk Professor i Jena, 1883 nedlagde han paa Grund af Alderdom sit Professorat. H. udfoldede en omfattende kirkehistorisk Forfattervirksomhed, til næsten alle Kirkehistoriens Egne havde han et Førstehaandskendskab, og han havde en stor Evne til at forstaa forskellige Standpunkter. Over for Ortodoksien hævdede han den fri Forskens Ret, over for Rationalismen den Tids historiske Opfattelse. Af hans Produktion maa særlig fremhæves: »*Hutterus redivivus*, oder Dogmatik der evangelischen lutherischen Kirche« [Leipzig 1828, 12. Opl. 1883; overs. paa Dansk af Listov 1841], »Das Leben Jesu« [Leipzig 1829, 5. Opl. 1865], »Kirchengeschichte« [Leipzig 1834, 11. Opl. 1886; overs. paa Dansk af L. R. Petersen og F. W. L. Oehlenschläger 1843], »Kirchengeschichte auf der Grundlage akademischer Vorlesungen« [Leipzig 1885 ff.]. Hans Selvbiografi: »Ideale und Irrthumer, Jugenderinnerungen« [Leipzig 1872, 2. Opl. 1873]. *L. M.*

Hase, Karl Benedikt, klassisk Filolog, (1780—1864), født i Thiiringen, siden 1801 bosat i Paris, hvor han blev Konservator ved Biblioteket og Professor ved Universitetet. Hans Studier gik mest i Retning af den senere græske Litteratur. Af Niebuhr blev han knyttet til Udgivelsen af de byzantinske Historikere og besørgede en Udgave af Leo Diaconus [Bonn 1828]; endvidere udgav han Lydus'es *De magistratibus Romanorum* [Paris 1812] og *De ostentis* [Paris 1824]. Endelig undfangede han Planen til den ny Bearbejdelse af Stephanus'es *Thesaurus graecdinguae* og ledede Udgivelsen af det store Værk [Paris 1831—65] til sin Død. Som Forstander for Biblioteket i Paris udmærkede han sig ved Liberalitet og virksom Interesse for andres Studier. *A. B. D.*

Hasebroek [ha'sebruk], Johannes Petrus, nederlandsk Forfatter, er født 6. Novbr. 1812 i Leyd'en, hvor han studerede Teologi. 1836 blev han Præst i Heiloo, forflyttedes senere til Breda, Middelburg og Amsterdam og nedlagde 1883 sit Embede. Han oversatte og udgav Thomas à Kempis: De navolging van Christus« [Amsterdam 1844 og 1885], ligesom han 1881 udgav en saakaldt Thomas-Kalender eller »Spreuken voor elken dag des jaars uit Thomas å Kempis'es: *Imitatio Christi*«. H. er Forfatter til en Mængde Digtsamlinger og større poetiske Værker, saasom: »Poezij« [Haarlem 1836], sWaarheid en dromen door Jonathan« [Haarlem 1840, 7. Udg. 1887], »Windekelken«. Digte [Amsterdam 1859], »Studien en schetsen« [Amsterdam 1860], »Dicht en ondicht« [1874, 2 Dele], »Sneeuwklokjes« [1878], »Winterbloemen« [1879], »De Alpenhorens« [1885], Vesper Poezie in den avond des levens« [1887]. Endvidere udgav han »De kompleete dichtwerken van Da Costa« [Arnhem 1869—72]. *A. I.*

Hasebøjning, Størrelsen af Haseledvinkelen. Hasen siges at være velbøjet, naar Vinkelen mellem Underlaar og Bagfod er ca. 140—150°; er den iøjnefaldende mindre (spidsere), siges Hesten at være kroghaset; dersom den omvendt er paafaldende mere stump (aaben), kaldes Hesten rethaset. Naar Hasen er kroget, er Underlaaret altid langt og Koderne sædvanlig velstillede; hvis Hasen er ret, er som Regel Underlaaret. kort eller Koderne gennemtrædende, eller begge Dele ere Tilfældet. Dog træffes hos den trænede Væddeløber en ret Has som Følge af en fremtrædende stærk Spænding i Baglemmets Strækkemuskler (»falsk rethaset«). Ved Bedømmelsen af H. maa der altid tages Hensyn til Racen og det Brug, der skal gøres af Hesten. For den almindelige Luksushests (Køre- og Ridehestens) Vedkommende fordres en velbøjet Has, fordi en saadan betinger Lethed og Fjederkraft; men da disse Egenskaber kun opnaas ved en Brydning af den Kraft, der udvikles af Baglemmets Muskler, naar Hesten skyder fra, da med andre Ord Bevægelsen ikke kan blive let og fjedrende, uden at der sker et vist Kraftspild, vil man ikke betragte det som en Fejl, naar den svære Trækhests Has er noget ret, navnlig ikke, naar Hesten udelukkende skal udføre Markarbejde. Derimod vil en udtalt ret Has ogsaa være ildeset hos Arbejdshesten, navnlig naar Koderne ere meget gennemtrædende, og naar Hesten ogsaa skal anvendes til Arbejde paa haard Bund. En kroget Has regnes altid for en Skønhedsfejl og iagttages ofte hos primitive Hesteracer eller hos Heste af blandet Herkomst. Da den forholdsvis spidse Hasevinkel betinger en Forøgelse af Haseledets Fjederkraft, vil den kroghasede Hest sædvanlig være en god Springer. *H. G.*

Haseled kaldes hos Hovdyrene den Ledfor-

bindelse, der findes mellem Underlaaret og Bagfoden og svarer til Fodledet hos Mennesket (se Fod). Paa Grund af H.'s meget sammensatte Bygning (H. bestaar af 4 over hverandre lejrede Afdelinger, inden for hvilke der atter er flere mindre Ledforbindelser) samt det Tryk og den Stramning, som dets Ledflader og Ledbaand ere udsatte for under Dyrets Bevægelser, tager H. lyppig Skade ved Overanstrengelse, og da et i en eller anden Retning sygeligt H. i høj Grad nedsætter ikke alene Dyrets (især Hestens) Brugs- og Handelsværdi, men ogsaa dets Avlsværdi, fordi Dispositionen til Lidelsen (en eller anden Mangel ved H.) ofte er arvelig, gøres H. til Genstand for en særlig omhyggelig Undersøgelse, naar Dyret skal beskrives eller vurderes paa Grundlag af Eksteriøret. Navnlig efterses, om Hasen er ren og tør, o: om der er sygelige Bennydannelser (Spat, s. d.) og (eller) en sygelig Forøgelse af Ledvædsken eller Fortykkelse af Baandapparatet, ligesom ogsaa Hasens Styrke (Bredde baade oventil, nedentil, forfra og fra Siden) samt Hasebøjningen (s. d.) og Hasernes indbyrdes Stilling (se Hasestilling) bedømmes under tilbørlig Hensyntagen til Dyrets Størrelse, Alder. Race og det Brug, man agter at gøre af det. *H. G.*

Hasenauer, Karl von, Friherre, østerrigsk Arkitekt, født 20. Juli 1833 i Wien, død 4. Jan. 1894 smst. H. fik sin første Uddannelse i Braunschweig, studerede senere ved Kunstakademiet i Wien og foretog længere Rejser gennem Italien og Frankrig, England og Skotland. 1854 vandt han første Pris i Arkitektur ved Wien-Akademiet, 1864 overdroges Opførelsen af Udstillingsbygningerne ham; ved Konkurrencen om Facaden til Domkirken i Firenze vandt han 2. Pris, og mange Akademier og Selskaber valgte ham i Aarenes Løb til Æresmedlem. Sammen med Semper byggede han i Wien Hofmuseerne (1872—91) og Burgteateret (1888) samt paabegyndte Opførelsen af den kejserlige Borg. Alene byggede han en Række Landsteder i Wien's Omegn og i selve Wien bl. a. Palais Lützow, Bygningerne ved Udstillingen 1873 og et Slot for Kejserinden i Thiergarten. H. anvendte en rig og pragtfuld Renaissancestil i sine Bygninger og var en af de talentfuldeste og fantasirigeste af det moderne Wien's Bygmestere. (Litt.: »Wiener Neubauten und Wiener Monumentalbauten« [Wien 1876 ff.]). *E. S.*

Hasenclever [-kle.fer], Johann Peter, tysk Genremaler, født 18. Maj 1810 i Remscheid, død 16. Decbr. 1853 i Düsseldorf, Elev af Düsseldorf-Akademiet (under Schadow). H.'s Kunst danner ved dens stærkt humoristiske Element en forfriskende Modsætning til det meste af Düsseldorf-Kunstens Ydelser. Han begyndte med at male »Nysende Mand« og fik snart sit Yndlingsemne i Kortum's komiske Digt »Jobsiaden«, hvis Helt han fremstiller i alskens Situationer: »Jobs vendende hjem som Student« [1837], »Jobs til Eksamen« [1840, München's ny Pinakotek], »Jobs som Skolemester« [1846, i Ravené's Galeri i Berlin, der desuden ejer andre af H.'s Jobs-Billeder]. — De ofte reproducerede Arbejder i Berlin's Nationalgaleri, begge fra 1843, »Vinprøven« og »Læsekabinet«, vise hans Evne til at tage Spidsborgertilværelser paa Kornet. Hans sidste Værker, som »Spillebanken«, pege hen imod en mørkere Skildring af moderne Samfundsliv. H. malede mange Portrætter [Freiligrath i Berlin's Nationalgaleri]. *A. Hk.*

Hasenclever [-kle.fer], Wilhelm, tysk Socialdemokrat, født 19. Apr. 1837, død 3. Juli 1889, var oprindelig Garver, men blev 1862—63 Redaktør af et Blad i Westfalen. Han sluttede sig tidlig til de Lassalle'ske Socialdemokrater og blev 1868 Kasserer og 1871 Formand for den tyske Arbejderforening samt ledede dens Blad, »Neuer Socialdemokrat«. Efter Sammensmeltningen 1875 med den anden Retning under Bebel og Liebknecht blev han Formand for det samlede Parti og udgav med den sidstnævnte Bladet »Vorwärts« 1876—78. Siden 1874, ligesom allerede 1869 — 70, var han Medlem af den tyske Rigsdag, indtil han 1887 blev sindssyg. *E. E.*

Hasenfnss se Dasypodius.

Hasenpot (lett. Aisputte), Kredsby i det vestlige Rusland, Guvernement Kurland ved Tebber, med en luthersk og en romersk-katolsk Kirke og (1897) 3,300 Indb. H. blev grundlagt 1378. *C. A.*

Hasestilling. Hasernes indbyrdes Stilling hos Hesten er sædvanlig saaledes, at Afstanden mellem dem er $^1/_3$—$^1/_4$ af Afstanden mellem Knæledene, og saaledes at Hasespidserne vende lige bagud. Staa Haserne nærmere ved eller fjernere fra hinanden end antydet, siges H. at være henholdsvis snæver og vid. I første Tilfælde er Krydset gerne smalt, i sidste bredt. Vende Haserne mod hinanden, er Hesten kohaset, vise de udad, siges Hesten at være hjulbenet bagtil. Den kohasede Stilling er oftest en Følge af, at Krydset er spidst o: mangler Bredde bagtil, men kan dog ogsaa træffes, selv om Krydset er bredt. Vidhasede og kroghasede Heste blive ofte tillige hjulbenede. Snævertstillede Haser og Kohasethed regnes altid for Mangler ved Bygningen, den vidhasede Stilling lastes kun hos Luksushesten, fordi den der bryder Harmonien i Bygningen; men naar Aarsagen er en god Krydsbredde, tyder det snarest paa Styrke af Bagparten. Den hjulbenede Stilling tyder paa en Slappelse i Haseledets Baandapparat eller paa Skævhed i Ledfladerne og maa ligesom den kohasede Stilling, der ogsaa er forbunden med Skævhed i Ledfladerne, bedømmes ret strengt, fordi Trykket paa Ledfladerne under saadanne Forhold bliver ulige fordelt, og derved enkelte Dele af Ledfladerne let udsættes for at tage Skade, ligesom ogsaa enkelte Dele af Ledets Baandapparat let blive strammede saa stærkt, at de kunne blive overanstrengte. Ved den kohasede Stilling er det saaledes Ledfladernes i Forhold til Kroppens Midiplan udvendige og Baandapparatets indvendige Dele, ved den hjulbenede Stilling Ledfladernes indvendige og Baandapparatets udvendige Dele, der kunne blive overbebyrdede. *H. G.*

Hasköi se Konstantinopel.

Hasle, Købstad paa Vestkysten af Bornholm, Bornholm's Amt, Nørre Herred, beliggende under 55° 11' n. Br. og 20 8' 0. L. f. Kbhvn. ca. 11 Km. N. f. Rønne paa et temmelig fladt, men højtliggende Terrain. H. havde 1. Febr. 1890 266 Huse (1897: 285) og 1,272 Indb. (1801: 513, 1860: 886, 1880: 1,080). Byen har sin største Udstrækning fra Nord til Syd; de for det meste lave Huse, hvoraf en Del ere af Bindingsværk, gruppere sig om den fra Nord til Syd gaaende Storegade, der fortsættes i Grønnegade. Byen er

bekendt for sine meget dybe Brønde. Af offentlige Bygninger nævnes den af Granit opførte Kirke (paa Kirkegaarden findes en Runesten, Marevadsstenen), Raadhuset (opført 1855) og Skolen. Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes et Jernstøberi og Maskinfabrik, en Kønrøgsfabrik, et

Kalkbrænderi, et Brænderi og Bryggeri og, i Landdistriktet, en større Klinker- og Chamottestensfabrik. I øvrigt har, foruden Agerbrug og Haandværk, Fiskeri (Sildefiskeri, Silderøgeri) og Handel med forbisejlende Skibe en Del Betydning som Erhverv. Havnen, der er udvidet 1873 — 74 og 1892—94, har en Dybde af ca. 4,3 M. Ved II. er Redningsstation. Byen har Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn og de østbornholmske Byer. De ordinære Told- og Skibsafgifter beløb sig 1896 til 5,082 Kr., Brændevinsbrændingsafgiften til 19,548 Kr. (H. Kommenakvavit har et stort Ry paa Øen). Til Udlandet udførtes 1,911 Tdr. Byg, 3,353 Tdr. Kartofler, 8,756 Tdr. Ler og ca. 3,3 Mil!. Mursten. Fra Udlandet indkom 106 Skibe med 2,136 og udgik 135 med 4,465 Tons Gods. Handelsflaaden bestod ved Udgangen af 1896 af 14 Fartøjer og maalte Baade med tilsammen 195 Tons, deraf t Dampskib paa 100,5 T. Dr. H. danner eet Pastorat med Rutsker Sogn. — Man kender intet til Byens Historie, men den er vistnok af gammel Oprindelse, da Nørre Herred i Middelalderen hed H. Herred. Den er vokset meget i Indbyggertal i 19. Aarh. (1769 havde den 428 Indb.), men den trykkes ved Nærheden af den langt bedre stillede By Rønne. — H. Kulværk, tæt S. f. Byen, hvis Produktion kulminerede 1850 (41,100 Tdr.), nedlagdes 1876 og er nu Klinker- og Chamottefabrikken. *H. W.*

Hasle-Hammerhus Bymærke.

Hasle, Herred i det østlige Nørrejylland, Aarhus Amt, begrænses mod Nord af Vester Lisbjærg, mod Vest af Sabro og Framlev og mod Syd af Ning Herred samt mod Øst og Nordøst af Kattegat og Randers Amt (Øster Lisbjærg Herred). Grænsen mod Syd dannes af Brabrand Sø og dens Afløb, Mølleaa; ved Nordgrænsen løber Egaa. Det er et meget lille Herred; fra Vest til Øst er det ca. 11 Km., fra Nord til Syd højest 8 Km.; det er ca. 86 □ Km. (8,590 Hekt.) og har (1890) 5,859 Indb. (1801: 2,103, 1860: 4,076, 1880: 5,345) o: ca. 68 paa I □ Km., altsaa særdeles godt befolket. Overfladen er for det meste bakket og højtliggende (det højeste Punkt er ca. 89 M.); kun ved Aaerne langs Nord- og Sydgrænsen og ved Kysten mod Nordøst er der lavt. Herredet har meget lidt Skov; men de ler- og sandmuldede Jorder ere gennemgaaende frugtbare (ca. 5½ Hekt. paa 1 Td. Hartkorn i Gennemsnit). Af Arealet vare 1888 ca. 4,500 Hekt. besaaede og 3,200 Græsgange, 385 vare dækkede med Skov og Have og 100 med Moser og Kær. Der var 1893: 2,443 Heste, 5,292 Stkr. Hornkvæg, 1,879 Faar og 1,695 Svin. Herredet er delt i 9 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 1,450 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 875. Gennem Herredets sydvestlige Del gaar den østjydske Længdebane. En Del af Aarhus Købstad ligger i Herredet. I gejstlig Henseende udgør det hovedsagelig eet Provsti med Aarhus Købstad; i verdslig Henseende hører det under H. Herreds Jurisdiktion. — H. Herred, der i Valdemar II's Jordebog kaldes Hasløghæreth, hørte i Middelalderen til Aabosyssel. Fra 1660 hørte det til Aarhusgaard eller Havreballegaard Amt, indtil dette 1799 gik op i Aarhus Amt. *H. W.*

Haslens Snudebille se Balaninus.

Hasler, Hans Leo, tysk Komponist, født 1564 i Nürnberg, død 1612 i Frankfurt a. M. Sin Uddannelse modtog han for en væsentlig Del i Venezia hos Andrea Gabrieli, hos hvem han studerede sammen med den berømte Giovanni Gabrieli. Derfra kom han i Tjeneste som Organist hos Grev Oktavian Fugger i Augsburg, opholdt sig senere *ved* Kejser Rudolf II's Hof i Prag og til sidst

hos Kurfyrsten af Sachsen. H. er en fremragende Kunstner, paa een Gang dybsindig, lærd og fantasifuld. Sit kontrapunktiske Mesterskab viser han i en Række Kirkekompositioner, hvoraf navnlig »Psalmen und christliche Gesäng mit 4 St. auf die Melodeyen fugweiss componirt« [1607] har Betydning. Prægede af Følelse og Lune ere hans Madrigaler, Canzonetter og tyske verdslige Sange (flerstemmige), ikke mindst hans »Lustgarten newer deutscher Gesang, Balletti, Galliarden und Intraden mit 4—8 Stimmen« [1601—10], hvorimellem man første Gang finder den senere til Kirkebrug (i Danmark f. Eks. til Salmen »Befal du dine Veje«) anvendte udmærkede Melodi, som H. oprindelig har sat til en Elskovsvise, »Mein Gmüth ist mir verworren, das macht ein Mägdlein zart« (Fortegnelse over H.'s trykte Værker i »Monatshefte f. Musik-Gesch.« 1874, Bilag). *A. H.*

Haslev (Haslef, Haslewæ), Sogn og Sogneby i det sydøstlige Sjælland, Sorø Amt, Ringsted Herred (1. Febr. 1890: 1,911 Indb.). Sognebyen, ca. 17. Km. S. 0. f. Ringsted, med Station paa den østsjællandske Jærnbane, har efter Jærnbanens Aabning 1870 taget et stærkt Opsving; før den Tid var den en almindelig Landsby, nu har den helt Købstadspræg med ret anselige Huse, store Butikker, til Dels med elektrisk Belysning, stor Kommuneskole, flere private Skoler, deriblandt en Realskole, Missionsskole, Bank, Postkontor, Toldkontrol, Kvægmarkeder, mange handlende og Haandværkere. *H. W.*

Hasli-Dalen kaldes den øverste Del af Aaredalen i Berneroberland, hvorigennem Vejen fører fra Meiringen over Grimsel-Passet. Dalens hele Længde, regnet fra Grimsel til Brienzersøen, er 40 Km. Den øverste Del af PI. mellem Finsteraarhorn og Damma er et øde Klippevildnis; neden for Handeck-Faldet begynder Skovvæksten, og snart komme enkelte Kartoffel- og Kornmarker. 1 Km. neden for Innertkirchen indsnævres Dalen, og Aare baner sig Vej gennem en snæver Kløft. Kort før Meiringen flyder Floden ud i den nedre Dal. Turistbesøget om Sommeren er meget stort, og en stor Del af Befolkningen har derved Erhverv som Førere. Hovedbyen er Meiringen. *C. A.*

Hasling d. s. s. Hasselsnog.

Haslingden [hä'zlinden], Fabrikby i Nordengland, Lancashire, 12 Km. S. 0. f. Blackburn, ved en Kanal forbunden med Manchester, Liverpool o. a., har Bomuldsspinderier, Jærnværker, Stenbrud og (1891) 18,225 Indb. *C. A.*

Haslinger, Tobias, østerrigsk Musikforlægger, (1787—1842), blev optagen i den Steiner'ske Musikhandel i Wien og overtog den senere under eget Navn. H. var bl. a. Beethoven's Forlægger og Ven, hvorfor hans Navn (eller Øgenavn) ofte forekommer i Beethoven's Breve og Noticer. H., der var en ivrig Musikdilettant, har skrevet og udgivet nogen Klavermusik. Forlaget gik over til hans Søn, Karl H. (1816—68), og solgtes senere (1875) til det Schlesinger'ske Forlag i Berlin. *W. B.*

Haslund, Frederik Adolf, norsk Skolemand, født paa Frederikshald 18. Marts 1810, død i Christiania 3. Apr. 1886. H. blev Student 1829, cand. theol. 1835 og var 1839—60 Bestyrer af Christiania Borgerskole, som han ledede med stor Dygtighed og bragte i stærk Fremvækst. Efter hans Initiativ oprettedes 1848 en Aftenskole for Handelsbetjente (»Christiania Handelsinstitut«), hvis Inspektør han var til 1862, ligesom han var Inspektør ved Søndagsskolen 1841—60; ogsaa det første Kursus (fra 1867) til Uddannelse af Lærerinder skyldtes væsentlig hans Initiativ. Da den ny-Almueskolelov af 1860 traadte i Kraft, blev han den første Skoledirektør i Christiania Stift og udførte med stor Dygtighed Skolens Omorganisation i Landdistrikterne. 1876 maatte han af Helbredshensyn opgive Embedet som Skoledirektør og var derefter til sin Død paa ny — ligesom tidligere 1845—65 — Forligcls eskommissær i Christiania. (Litt.: D. Thrap, »Erindr. fra Chra. Borgerskole« [Chra. 1887]). *J. B. H.*

Haslund, Magnus Edvard Alexander, dansk Læge, er født i Kjøbenhavn 6. Septbr. 1844. H. log Lægeeksamen 1870, var 1874—75 konstitueret Overlæge ved Kommunehospitalet i Kjøbenhavn. 1875 tog han Doktorgraden, 1877—82 var han visiterende Læge ved Kjøbenhavn's Politi, fra 1882 er han Overlæge for Kommunehospitalets Afdeling for Hudsygdomme og veneriske Sygdomme samt midlertidig Docent ved Universitetet i disse Fag. 1888 blev han titulær Professor. Han har offentliggjort adskillige Afhandlinger angaaende sit Specialfag. *G. N.*

Haslund, Otto Carl Bentzon, dansk Genre- og Portrætmaler, er født i Kjøbenhavn 4. Novbr. 1842. Fra F. F. Helsted's Tegneskole kom han i en Alder af 16 Aar til Kunstakademiet, hvor han arbejdede til 1866; samtidig malede han under Roed, Marstrand, N. Simonsen og P. C. Skovgaard, af hvilken sidste han modtog kraftige Impulser. 1865 debuterede H. som Udstiller med den aandfulde Radering »En Violinspiller« — ogsaa senere har han raderet fine Smaating; 1867 kom hans første Malerier, og 1872 fik han den Neuhausen'ske Præmie for »Hjemvenden fra Markedet«. Hvad han udførte i sine tidligste Aar, var mest Dyrmalerier, i hvilke han viste kendeligt Slægtskab med Lundbye, og Landskaber; da han fra 1873 rejste i Italien, gik han delvis over til Menneskefremstillinger, og 1875 vakte hans morsomme Genrebillede, »Romerske Abbater, der ryge i Smug«, megen Opmærksomhed. Fra 1878 levede H. 3 Aar i Sorø, men fæstede derpaa atter Bo i Hovedstaden og udfoldede der en rig Produktion, dels af meget fint opfattede og ypperlig formede Portrætter, dels af Genrestykker, som udmærke sig ved ægte naiv og elskværdig Følelse ikke mindre end ved et ejendommeligt mildt og brodfrit Lune. Et udmærket Eksempel herpaa er hans »Koncert« med de mange indtagende Børnefigurer; det købtes 1887 til Nationalgaleriet efter at være bleven hædret med Udstillingsmedaillen. H. er overhovedet i Danmark den fineste Skildrer af Børnenes Liv; mange af hans skønneste Portrætter ere ogsaa smaa Piger og Drenge. Han er en af Danmark's eleganteste Tegnere — hans Penneteg-ninger ere særlig skønne; i sin Kolorit og sit Foredrag hører han nærmest til den ældre danske Skole. 1894 fik han Professortitelen. *S. M.*

Hasmonæer, en jødisk Præsteslægt, som rejste Frihedskampen mod Syrernes Voldsherredømme og Helleniseringsforsøg (se Antiochos IV), vandt Frihed for Folket og derigennem kom til Magten. Det var Præsten Mattathija og hans Sønner, der begyndte Kampen. Navnet H. bar Slægten

efter Mattathija's Oldefader, Navnet Makkabæer, der er nok saa kendt, efter hans Søn Judas'es Tilnavn Makkabæus. Efter Mattathija's Død traadte denne Judas i Spidsen for Bevægelsen, efter denne Jonathan, der af Alexander Balas udnævntes til Ypperstepræst (153). Ved denne Tid begynder et Omslag i Bevægelsen, den blev mere og mere politisk-patriotisk, og »de fromme« (Chasidæerne), som havde taget Del i den som en religiøs-patriotisk Sag, trak sig tilbage (se Farisæer). Under Simon, den sidste af Brødrene, erobredes Syrernes Borg i Jerusalem (142), og Jødefolket var frit. 141 hyldedes han som arvelig Ypperstepræst og Fyrste; dermed er det hasmonæiske Dynasti grundlagt. De hasmonæiske Fyrster forenede i deres Person den ypperstepræstelige og fyrstelige Værdighed. Simon's Søn, Johannes Hyrkan (135—105), underlagde sig Edom og Samaria. Under ham kom det til fuldstændigt Brud med den lovstrenge Retning, og han sluttede sig til Saddukæerne. De følgende Fyrster vare Aristobul I, der antog Kongetitelen (105—104), Alexander Jannai (104—78), Alexandra (78—69), der sluttede sig til Farisæernes Parti, Aristobul II (69—63), der 63 afsattes af Pompejus, som i Stedet for indsatte Hyrkan II (63—40), under hvem Idumæeren Autopater svang sig op, hvis Søn, Herodes, 37 gjorde Ende paa den sidste Hasmonæerfyrstes, Antigonos'es, Magt. *V. O.*

Hasnadar Kadyn (tyrk.), Titelen paa Overhofmesterinden i Serailet, der har Opsigt med alle Haremsdamer og tjenende Kvinder i Sultanens Palads. *F. O.*

Hasner, Leopold, østerrigsk Statsmand, født 15. Marts 1818 i Prag, død 5. Juni 1891, tog juridisk Doktorgrad i Wien og ansattes ved Hofkammerretten. 1848 kaldtes han til Prag for at overtage Ledelsen af Regeringsbladet og hævdede her den østerrigske Samstat baade mod Enhedstyskerne og mod Tschekkernes Selvstændighedsønsker. 1849 blev han Professor i Prag i Retsfilosofi og 1851 i Nationaløkonomi. 1861 valgtes han til den bøhmiske Landdag og derfra til Rigsraadets Underhus; blev dettes første Næstformand og var en af det tyske Helstatspartis ledende Mænd. 1863 blev han Formand og forflyttedes 1865 som Professor til Wien. I Maj 1867 udnævntes han til livsvarigt Medlem af Herrehuset, men afslog Tilbudet om at blive Undervisningsminister, fordi han ikke vilde stadfæste Forliget med Ungarn om Monarkiets Tvedeling. Da dette var gennemført og den østerrigske Forfatning omdannet, indtraadte han derimod ved Aarets Udgang i den nævnte Ministerpost og udvirkede Vedtagelsen af den ny Skolelov, som afskaffede det gejstlige Tilsyn, samt af Love om tilladt borgerligt Ægteskab og om det indbyrdes Forhold mellem Kirkesamfundene. I Febr. 1870 blev han Førsteminister, men afgik 2 Maaneder efter fra Regeringen. Endnu var han i en Række Aar en af det tyske Partis Ledere baade i Herrehuset og i den i bøhmiske Landdag. *E. E.*

Haspe, By i Kongeriget Preussen, Provins Westfalen, Regierungsbezirk Arnsberg. (1895) 10,200 Indb., hvoraf en Femtedel katolske. Fabrikation af Jærnvarer, Fosforbronze og andre Metalvarer, Valseværker, Fabrikation af Dampkedler og Banemateriel. *C. A.*

Haspe se Garn, S. 507.

Haspinger, Joh. Simon, tyrolsk Patriot, født 28. Oktbr. 1776 i St. Martin i Gsiesz i Pusterthai, død 12. Jan. 1858 paa Slottet Mirabell i Salzburg. Allerede i Studieaarene deltog han flere Gange i Tyrolernes Kampe mod de Franske, gik 1802 ind i Kapucinerordenen (som ordensgejstlig kaldet Joachim H.), præsteviedes 1805 og ansattes som Præst i Klosteret i Schlanders (Vintschgau); snart optoge dog de politiske Forhold ham ganske, og han blev en af Hovedmændene for den tyrolske Frihedskamp 1809 mod det bayerske Overherredømme og mod Napoleon, deltog ikke længere blot som Feltpræst, men som aktiv Fører i Kampene, havde væsentlig Andel i de to Sejre 29. Maj og 13. Aug. 1809 paa Isel; men hans Nederlag i det Salzburgske i November førte til Opstandens Underkuelse, han erklæredes fredløs og slap i Oktbr. 1810 gennem den franske Hær ind til Wien, efter mange Farer under sine Ophold i Graubünden, Vintschgau og Italien. Efter at det 1812 var blevet ham overdraget i al Hemmelighed at rejse en Opstand i Norditalien, slog han sig 1815 ned som Præst i Traunfeld i Nedreøsterrig, pensioneredes 1836, men var endnu 1848 virksom som Feltpræst for et tyrolsk, til Italien dirigeret Kompagni Jægere. Hans Lig bragtes til Innsbruck, hvor det bisattes ved Siden af Andreas Hofer's. (Litt.: Schallhammer, »Biographie des Johann H.« [Salzburg 1856]).

Hassan, Søn af Kalifen Ali og Profetens Datter Fatime, efterfulgte 661 sin Fader i Kalifatet, men abdicerede efter 6 Maaneders Forløb til Fordel for sin Rival, Muawija. Han blev senere forgivet. Hans Broder Husain fortsatte Kampen mod Ummajadernes ny Dynasti, men blev dræbt. Hos Perserne, der som Shiitter nære særlig Forkærlighed for Ali og hans Slægt, ere H. og Husain blevne ophøjede til en Slags Nationalmartyrer, til hvis Ære der fejres aarlige Passionsskuespil. H. efterlod en talrig Slægt, hvoraf flere senere Dynastier ere udgaaede. *J. O.*

Hasse, 1) Johann Adolf, tysk Operakomponist, født ved Hamburg 1699, død i Venezia 1783, var først ansat ved den da saa berømte Komponist Keiser's Opera i Hamburg, senere ved andre nordtyske Scener og komponerede sin første Opera, »Antigonus«, i Braunschweig. Fra 1724 gjorde H. i Italien alvorlige Studier dels hos Porpora, dels hos Scarlatti, og da han derefter optraadte som Operakomponist, vandt han hurtig Italienernes Yndest i den Grad, at Teatrene kappedes om at faa ham til at skrive for dem; navnlig i Venezia var H., ogsaa paa Grund af sit smukke Klaverspil, i høj Grad afholdt — han kaldtes *il caro sassone* — og i denne By lærte han den berømte Sangerinde Faustina Bordoni at kende, der (1730) blev hans Hustru, og for hvem han siden hen skrev Hovedpartierne i sine Operaer. 1731 engagerede August II H. til Kapelmester og Faustina til Primadonna ved Operaen i Dresden; men da H. efterhaanden følte sig utilfreds med Forholdene, begav han sig paa ny paa Kunstrejser (1733), medens Faustina blev i Dresden. Han besøgte dels Italien's Musikbyer, hvor han hævdede sit gamle Ry, dels London, hvor han derimod ikke kunde gøre sig gældende over for Händel. 1740 vendte han tilbage til Dresden og virkede nu her sammen med sin Hustru til 1763, da de efter Syvaarskrigens

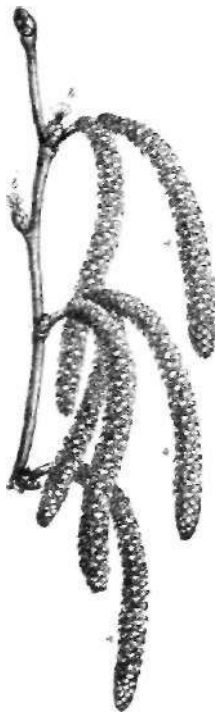
Afslutning af Sparsommelighedshensyn pensioneredes. Fn Række Aar havde H. nu Ophold i Wien; trods sin høje Alder komponerede han endnu fra Tid til anden, og det var, da en ny Opera af ham (hans sidste), »Ruggiero«, opførtes ved en Festlighed i Milano, at han udtalte de profetiske Ord om Mozart, hvis »Ascanio in Alba« fremførtes samtidig: »Denne Dreng vil bringe os alle i Forglemmelse«. — H. antages at have komponeret ca. 100 Operaer, men kun ganske enkelte foreligge (helt eller delvis) trykte. Lige saa berømt og 5'ndet H. var i sin Levetid, lige saa fuldstændig glemte ere hans Værker nemlig nu. De omfatte ogsaa Oratorier og anden Kirkemusik samt Kantater, Duetter, Koncerter og Kammermusik; men det var til Operaerne, at hans Navn særlig knyttedes. H. havde saa ganske tilegnet sig den italienske (neapolitanske) Operas Stil, at hans Operaer vanskelig kunne skelnes fra dens indenlandske Frembringelser; han frembragte med stor Lethed, besad megen melodiøs Opfindsomhed, vidste at skrive udmærket for Sangerne, underordnede ganske Orkesteret under Sangen og imødekom saaledes paa alle Punkter Tidens Smag, hvilket allerede forklarer den Lykke, hans Operaer gjorde. *W. B.*

2) Faustina, født Bordoni, (1693—1786), var født i Venezia og tilhørte en adelig Familie, studerede Sangkunst under Gasparini og debuterede 1716. Hun gjorde uhyre Lykke og var snart en af Italien's mest fejrede Sangerinder. 1724 engageredes hun til Wien's Opera, 1726 til London og vendte 1728 tilbage til Venezia, hvor hun lærte H. at kende og ægtede ham. Med ham fulgte hun til Dresden, hvor hun blev Operaens Primadonna. Hendes Liv er derefter knyttet til H.'s. — Faustina H. var yndefuld og smuk, besad stor dramatisk Evne, men var frygtet paa Grund af sin snedige og intrigante Karakter. Hendes Stemme var ikke omfangsrig, men inden for sin Begrænsning overordentlig skøn og fuldendt uddannet. *W. B.*

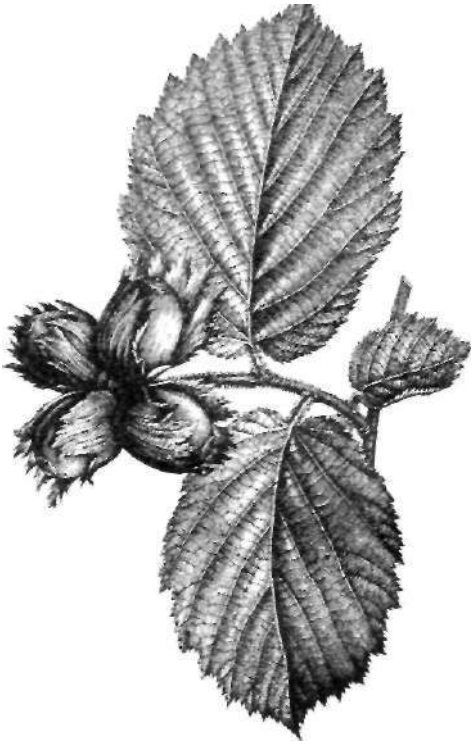
Hassel (*Corylus* Tourn.), Slægt af Hasselfamilien, store Buske eller sjældnere Træer med kredsrunde eller omvendt ægdannede, savtakkede Blade, der i Knoplejet ere sammenlagte efter Midternerven; dette medfører, at den ydre Side af Bladet bliver større end den indre: Bladene blive skæve. De valseformede Hanrakler fremkomme i Efteraaret før Blomstringen og sidde 2—3 sammen paa korte bladløse Grene; de overvintre altsaa nøgne. Ved Blomstringens Indtræden om Foraaret forlænges de stærkt og hænge slapt ned. Til den indvendige Side af hvert af de kødede, konkave Dækskæl er fæstet 2 Forblade og den ganske nøgne, kun af 4 Støvdragere bestaaende Blomst; Støvdragerne ere lokløvede, haarede i Spidsen. Hunraklerne sidde til Dels paa de samme Grene som Hanraklerne og fremkomme i Spidsen af løvbladbærende Skud, men, medens disse endnu ere Knopper, der kendes fra de ikke blomsterbærende Knopper ved at være større, overvintre de meget korte Hunrakler inden for Knopskællene; Blomsterne stikke under Blomstringen de 2 røde Ar udenfor. Frugtknudehulen med dens (2) Rum udvikler sig først efter Bestøvningen, der i øvrigt finder Sted længe før Bladenes Fremkomst og sker ved Vindens Hjælp. Nødden omgives af den klokke- eller rørformede, mere eller mindre fligede Skaal (Hasen, norsk Hamsen); dens Skal (Frøgemmet) er forveddet, haard og glat. Frøet mangler Frøhvide; Kimbladene ere ikke foldede, de ere meget rige paa fed Olie, men uden Stivelse; ved Spiringen blive de liggende inden for det bristede Frøgemme. 7 Arter i Europa, Orienten, Central- og Østasien samt Nordamerika. Almindelig H. (C *Avellana* L. se Fig.) naar en Højde af 3—5 M. Barken er paa de yngre Grene mat graa, paa de ældre rødbrun og paa Stammerne gullig graa eller graabrun. Ved Buskens Grund fremkommer, især ved Borthugning, en Mængde Rodskud. De unge Grene og Bladstilkene ere oftest kirtelhaarede. Bladene ere kortstilkede, æg-hjertedannede eller kredsrunde; i Randen ere de savtakket-tandede, mod Spidsen undertiden lappede. Hanraklerne have lysebrune og filtede Dækskæl og blive 3—5 Cm. lange. Nødderne sidde 2 — 3 sammen; Skaalen er lige saa lang som eller lidt længere end Nødden. Buske, der fremkomme ved Saaning af Nødder, bære ved det 10. Aar. Alm. H. bliver mindst 30 à 40 Aar gl.

Den er udbredt over næsten hele Europa, Nordafrika og det sydvestlige Asien; dens Nordgrænse er i Norge ved 67° 56', hvor moden Frugt kan høstes. I Danmark vokser den meget almindelig vildt, især i Kratskove, og plantes i Skove og Haver (se nedenf.). Den dyrkes ikke i Norge, men er meget almindelig i vild Tilstand, navnlig i de sydligere Dele af Landet. Indtil 61° gaar den i Norge op til en Højde af ca. 500 M. o. II. Blomstrer i Danmark og Norge i Marts (eller Beg. af April). Nødderne modnes i Slutn. af September og ind i Oktober. — Alm. H. har længe, i Middelhavslandene siden Oldtiden, været dyrket, især for Nøddernes Skyld. Ogsaa nu sker Dyrkningen af denne Art (og dens Former) og af andre Arter (se nedenf.) af samme Grund, i alt Fald i visse Lande, saaledes i England, Spanien o. a. St. i Sydeuropa, hvor Nødderne danne en ikke uvigtig Handelsvare (se Nødder); fra Byen Avellino (heraf det latinske Artsnavn) er i mange Aar udført og udføres store Mængder, ligeledes fra Barcelona (især til England), Piemont (til Paris) o.s.v. Af Nødderne presses Olie til forskelligt Brug. I Danmark plantes Alm. H, foruden i Haver, ogsaa i Skovene og levende Hegn, hvortil den, i alt Fald paa gode Jorder, egner sig fortrinlig. De ranke Rodskud anvendes paa forskellig Vis, f. Eks. til Baandkæppe, Tækkekæppe, Gærdsel, Ærteris og Spadserestokke (i dette Øjemed findes store Plantninger i Tyskland), og Stammens Ved er meget anvendeligt til Træskærer- og Snedkerarbejder; det giver tillige gode Kul.

Hvad de dyrkede Sorter af H. angaar, hersker der megen Usikkerhed med Hensyn til Arten, hvortil de skulle henføres. Nogle kunne vel afledes fra Alm. H., andre maa nedstamme fra andre Arter, af hvilke enkelte nævnes nedenfor. Lambertshassel (*C. tubulosa* Willd., *C. maxima* Mill.) har en Højde af 7—10 M. og optræder oftere som Træ. Dens Nødder ere 3 Cm. lange og indesluttes ganske af den rørformede, foroven indsnørede Hase (Lambert er en Fordrejelse af Langbart). Lambertshasselen angives at vokse vildt i Istrien, Makedonien o. a. St. i det sydøstlige Europa. Den dyrkes i talrige Varieteter for Nøddernes Skyld, særlig i sydlige Lande, men ogsaa meget almindelig i Danmark og Norge (langs Kysten til

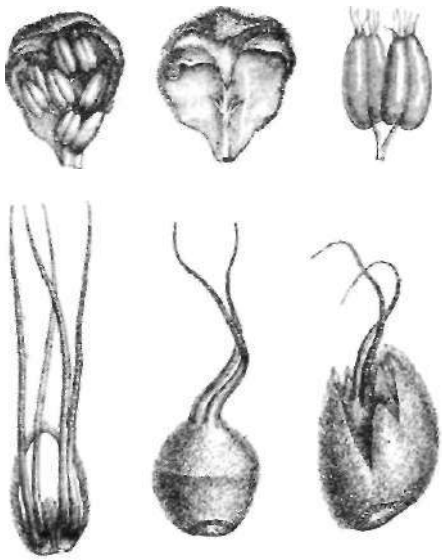
Gren af Alm. Hassel med Hanrakler (*a*) og Hunrakler (*b*).

Frugtbærende Gren af Alm. Hassel.

Throndhjem). Den dyrkede **Blodhasselen** (*C. tubulosa* var. *atropurpurea*) er en Varietet af **Lambertshasselen** (se nedenf.). **Tyrkisk H.** (*C. Colurna* L.), Træ af 13—16 M.'s Højde med kredsrunde eller ægdannede **Blade**, der ere dybt **hjerteformig indskaarne** ved Grunden. Den lille Nød dækkes helt af en **smuk**, i Randen stærkt fliget Hase. Den vokser vildt i Sydøsteuropa og Lilleasien og dyrkes, mest som Prydtræ, i Danmark (største Eksemplar ved **Aalholm**) og enkelte Steder i Norge. Veddet anvendes. Endnu andre Arter, *C. pontica* **Koch**, *C. americana* Walt. og *C. rostrata* **Ait.** (de 2 sidste fra Nordamerika), dyrkes i Haver og Skove. *A. M.*

I Skovbruget spiller Alm. H. en ikke uvigtig Rolle dels som Hegnstræ, dels som Undervækst under Lystræ i Højskovs- eller Mellemskovsdrift, og dels fordi Veddet er ret værdifuldt. Afdens forstlig vigtige Egenskaber maa fremhæves, at den er temmelig fordringsfuld baade over for Jordens Frugtbarhed og over for dens Skørhed (Muldrigdom); den taaler godt Skygge, har stor Evne til efter Afhugning at give **Stødskud**, og en ikke ringe Del af disse bliver ranke, jævnføre Stammer med temmelig knastfrit Ved. Ved Dyrkningen bruger man oftere Plantning end Saaning i Skoven, fordi Nødderne ere meget efterstræbte af Fugle, Mus og Grævlinger, og fordi de ofte ligge en Sommer over, før Spiring indtræder. Til Saaning i Planteskolen holder man derfor de om **Efteraaret** plukkede eller bedre **nedrystede** Nødder fugtige Vinteren over og udsaar dem i det tidlige **Foraar**. Planterne prikles som etaarige og udplantes paa Blivestedet som

Foroven 2 Dækskæl af Hanrakle, det ene med Blomst; til højre en Støvdrager.
Fornedenti venstre Dækskæl af Hunrakle med 2 Blomster. Til højre 2 Hunblomster, den ene med omvoksende Hase.

treaarige; de maa skærmes mod Raavildtets Fejning. Saavel paa Hegn som inde i Skoven stævner man derefter H. hvert 6.—12. Aar, efter som de skulle give Gærdsel, Tækkekæppe, Faskiner, Baandkæppe eller Hammerskafter; i sidste Tilfælde bruger man en dobbelt Omdrift, idet ved enhver Hugst de bedst formede unge Skud lades urørte indtil næste Hugst. *C. KP.*

H. dyrkes i Haverne for Frugternes Skyld, men flere Arter have dog kun nærmest Værdi som Prydbuske. Af den førstnævnte Gruppe findes der en stor Mængde Sorter; som nogle af de bedste kunne anbefales: Halleske Kæmpenød, med Haser, der snart ere lidt længere, snart lidt kortere end Nødden; Hvid Filbert, hos hvilken Hasen er dobbelt saa lang som Nødden; Hvid Lamberts, hos hvilken Hasen knap er dobbelt saa lang som Nødden; Rød Lamberts, hvor Hasen ligner foregaaende, men Kernen er omgiven af en purpurrød eller karmesinrød Hud. De nævnte Sorter modne alle i Slutningen af September. Til Læplantning, Hegn og til lukkede saakaldte Nøddegange benyttes efter stor Udstrækning Almindelig H. (*C. Avellana*). Som Prydbuske dyrkes *C. A. aurea*, der er temmelig svagtvoksende og har gule Blade og Grene, *C. A. laciniata* med smukt fligede Blade samt *C. A. pendula*, der er af stærkt hængende Vækst og afsuget paa Stammen af *C. A.*, et ret dekorativt Hængetræ. Den saakaldte Blodhassel (*C. tubulosa* Willd. *atropurpurea*) med mørk-purpurbrune Blade er af fortrinlig Virkning i Busketter og fritstaaende paa en Plæne. De sidstnævnte Prydplanter ligesom de førstnævnte Frugtplanter formeres ved Aflægning om Foraaret; ved det Sted paa Grenen, hvor man ønsker, Rødderne skulle fremkomme, gøres et Indsnit; men det varer alligevel som oftest to Aar, før Aflæggerne kunne skilles fra Moderplanten. Alm. H. formeres ved Frøudsæd om Efteraaret; Nødderne ere meget efterstræbte af Mus. Efter to Aars Vækst paa Frøbedene prikles de unge Frøplanter. En lermuldet, kraftig Jord er H. tjenligst, og H., der dyrkes for Nøddernes Skyld, fordre fra Tid til anden Tilførsel af Gødning. Alm. H. plantes i Rækker med $3^1/_4$ M. mellem Rækkerne og mellem Planterne i Rækken. Lambertsnødden, der bliver noget mindre, kan nøjes med $2^1/_2$ M. Et Par Aar efter Plantningen nedbinder man de 3 — 7 Hovedgrene i en næsten vandret Stilling til smaa Træpæle, der slaas i Jorden saaledes, at Grenene fordeles ligelig til alle Sider. Ved Nedbindingen tvinges Hovedgrenene til at give en Del Sideskud, hvoraf man beholder saa mange, som ere nødvendige for at give en fyldig og velformet Busk, medens Resten bortskæres. (Litt.: H. C. Bredsted, »Hasselnødden« [Odense 1887]). *L. H.*

Slægten H., som nu er fælles for Europa, Østasien og Nordamerika, havde endnu større Udbredelse i Tertiærtiden; i Europa optræder den først i Oligocenperioden; fra Nordgrønland's og Spitsbergen's miocene Lag kendes flere Arter (*Corylus Mac' Quarrii* og *C. insignis* Heer), som ere identiske med miocene europæiske Arter. — Nødder af Alm. H. findes i stor Mængde (ofte gnavede af Mus) i danske Tørvemoser, baade i Fyrre- og Egeperiodens Lag. *N. H.*

Hasselbacken se Stockholm.

Hasselberg, Clas Bernhard, svensk Astronom, er født 3. Septbr. 1848 i Wånga, studerede 1866—72 i Upsala, kom 1872 til Pulkova, hvor han 1875 blev Adjunkt Astronom og 1883 ansattes som Astrofysiker. 1889 blev H. Akademiker i Stockholm. Under sit Ophold i Pulkova arbejdede H. udelukkende med Spektralanalyse (»Studien auf dem Gebiete der Absorptionsspectralanalyse« [St. Petersborg 1878], »Über die Spectra der Cometen« [1880], »Zur Spectroskopie des Stickstoffs« [1885]) og har i Stockholm blandt andet været beskæftiget med Undersøgelser over Spektra af Metaller i den elektriske Flammebue. I »Kongl. Svenska Vet. Akad. Handl.« [1894—96] har han publiceret disse Studier i en Række Monografier over Spekteret af Krom, Titan, Kobolt, Nikkel. *J. Fr. S.*

Hasselberg, Per, svensk Billedhugger, født I. Jan. 1850 i Hasselstad ved Ronneby, død 25. Juli 1894 i Stockholm. H. — hvis egentlige Navn var Per Åkesson, som han som voksen ombyttede med ovenstaaende, dannet efter hans Fødeby — var en Tid Snedkersvend i Karlshamn; men hans stærke kunstneriske Naturel brød omsider Vej gennem Hindringerne; som Ornamentsbilledhugger i Stockholm fik han Lejlighed til at gaa lidt paa Akademiet, paa et mindre Stipendium rejste han 1876 til Paris til videre Uddannelse i Ornamentskulptur og kom saa endelig 1877, ved Optagelse paa *Ecole des beaux-arts* (under Jouffroy), helt og holden ind paa den attraaede Kunstnervej. En Skitse til et Monument paa Runeberg's Grav skaffede ham 1879 første Pris, men dog ikke Bestillingen, 1880 debuterede han paa Salonen med »Le charme« (Dreng, der leger med Fugle), 1881 vandt han *Mention honorable* for det Værk, paa hvilket hans store Popularitet, ogsaa uden for Sverige's Grænser, særlig hviler, Statuen »Snoklockan« (»Vintergækken«). I denne, den sarte og fint formede Kvindes endnu søvntyngede Opvaagnen, har han sjælfuldt symboliseret det nyvakte Vaarliv; i selve Kvindeskikkelsen, der maaske vel meget gør Indtryk af at være et moderne Kultur- og Bymenneske, har han nedlagt et indtrængende Naturstudium, tilsat med moderne fransk Kunsts spirituelle og sikre Formbehandling. 1883 vandt samme Statue, nu i Marmor, Medaille paa Salonen (den findes i Marmor paa Nationalmus. i Stockholm, endvidere i Fiirstenberg's Galeri i Goteborg, paa Glyptoteket i Kbhvn. samt i privat Eje i England). Den Harmoni mellem realistisk Fremstillingssæt og aandeligt Indhold, der har indtaget saavel de bredere Lag som de snævrere Kunstkredse for »Snoklockan«, præger gennemgaaende ogsaa hans øvrige Arbejder: Fontænen for Goteborg's Brunnspark, Kvindeskikkelserne »Havets Fortryllelse« [1888], »Frøen« [1889; i Fiirstenberg's Galeri, forestillende en pur ung Pige med en Frø, et ved Naivetet og Friskhed fremragende Arbejde), en Statuette med lignende Motiv, »Aakanden« (hvilende nøgen Kvindeskikkelse, udst. sammen med »Frøen« paa Kunstforeningens nordiske Udstilling i Kbhvn. 1892); endvidere »Opfinderen« og den monumentale og tankefine Gruppe »Farfaderen« [1886]. H. har ogsaa udmærket sig i Portrætfaget: Bronzestatuette af Pontus Fürstenberg [Goteborg], Buster af L. de Geer, Viktor

Rydberg, Maleren E. Josephson, Portrætrelief at Maleren Borg m. m. H. blev agreeret til Akademiet i Stockholm 1882. *A. Hk.*

Hasselfamilien (*Corylaceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Egeblomstredes Orden, Træer eller store Buske med spredte og hele Blade og affaldende Akselblade, der fungere som Knopskæl. Enbo. Hanblomsterne sidde i lange, valseformede Rakler, der fremkomme paa bladløse Sideskud. De ere nøgne og enkeltvis tilvoksede til Dækskællene; for øvrigt bestaa de kun af nogle kløvede Støvblade. Hunblomsterne sidde vel i Rakler, men disse ere ikke valseformede (se nærmere Slægterne). I hvert Dækskæls Hjørne sidder en toblomstret Kvast, Midterblomsten er undertrykt, men dens Forblade ere til Stede. Hunblomsterne have et lille oversædigt Bioster; Støvvejen er tobladet, dens Frugtknude har 2 Rum med 1 Æg i hvert Rum, og den ender med 2 lange, traadformede Grifler. Frugten er en Nød; den omgives af en bladagtig Skaal, som er opstaaet ved Sammenvoksning af den forsvundne Midterblomsts Forblade og de 2 Blomsters egne Forblade. Om de øvrige Forhold se Avnbøg, Hassel og *Ostrya*, de 3 vigtigste Slægter af de 4, Familien tæller. I det hele findes 22 Arter, som især ere udbredte i den nordlige Halvkugles tempererede Egne. *A. M.*

Hasselgren, Gustaf Erik, svensk Historiemaler, født i Stockholm 1781, død smst. 9. Marts 1827. Han fik sin Uddannelse paa Akademiet i sin Fødeby, i Tyskland og Italien (Rom), hvor han under et 5-aarigt Ophold paavirkedes noget af den nyromantiske Retning. H. var en lidet selvstændig Kunstner, under stærk Indflydelse fra tysk Manér, med ringe koloristisk Evne og med et tørt Kunstnertemperament, men flittig, omhyggelig og kundskabsrig. Hans Kunst spændte over mange Emner: mytologisk-antikke (»Adonis mellem Diana og Venus«, »Narcissus« etc.), romantiske, bibelske (»Christi Opstandelse«, bestemt for Stockholm's Jakobs-Kirke, men tilskadekommet under Afsendelsen fra Rom 1816), allegoriske (Allegorien i Anledning af Norge's og Sverige's Forening) og historiske, saaledes »Regnar Lodbrog's Død« [1818], der imidlertid modtoges med skarp Kritik af Samtiden; i Stockholm's Nationalmus. ses »De fri Kunster begræde Gustaf III's Død« og »Erik d. Helliges sidste Andagt i Upsala Domkirke« [1823]. Han blev 1816 Professor ved Stockholm's Akademi. *A. Hk.*

Hasselmus (*Muscardinus avellanarius* Wagn.) er den eneste danske Gnaver af Syvsoverfamilien (*Myoxidae*). Den er lidt mindre end en Husmus, hvem den i det ydre ligner meget. Snuden er mere but; Ørene kortere og bredere, mere haarede; Øjnene større. Der er 4 ikke rodaabne, foldede Kindtænder. Paa alle Poterne er der 5 Tæer, men Tommelen er lille, med Negl. Halen er af Kroppens Længde, trind, tæthaaret. Farven er rødbrun, lysere underneden, Brystet hvidt. — Den færdes i Skove, helst i det tætte Krat og kun om Natten. Den er da overordentlig behændig og livlig og hopper som et Egern fra Gren til Gren. Føden, helst Hasselnødder, som den behandler paa Egernvis, men ogsaa Agern, Korn, Frø af saftige Frugter og Bær, Bladknopper o. s. v., holder den med Forpoterne, medens den æder. Om Dagen ligger den sammenrullet og sover, helst i sit kuglerunde Bo, som den bygger kunstfærdig af Hø, Blade, Rødder, Haar o. l. Her fødes to Gange om Aaret indtil 6 Unger, der hurtig ere voksne. Om Efteraaret ere alle meget fede og have samlet et rigeligt Vinterforraad i et hult Træ, under Trærødder e. l. St. Her danne de en sammenfiltret Kugle af

Hasselmus.

Mos og Blade, og deri bore de sig ind, rulle sig helt sammen og sove nu i 6—7 Maaneder en meget fast Vintersøvn, der alt efter Vinterens Strenghed afbrydes sjældnere eller hyppigere, medens Dyret æder lidt. Det er i det hele overordentlig nydelige og elskværdige Skabninger, der gerne leve selskabelig, og naar de kun ses saa sjælden, er det mest paa Grund af deres skjulte Levemaade. De opdages dog i stadig flere Skove paa de danske Øer og kendes for øvrigt fra hele Mellemeuropa fra Midtitalien til England og fra Balkan til Sydsverige. *M. Ml.*

Hasselnød se Hassel og Nødder.

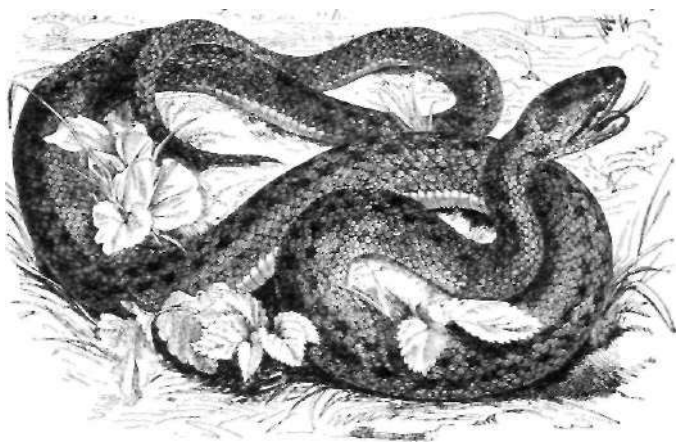
Hasselnødolie, en fed, ikke tørrende Olie, der i en Mængde af 60—68 p. Ct. findes i Hasselnødder. Ved kold Presning faas en lysegul, velsmagende Olie, der bruges til Madolie og til Forfalskning af Mandelolie; ved varm Presning faas en mørkere Olie, der kan bruges til Belysning, Smørelse og i Sæbefabrikationen. H. udgør ingen Handelsartikel af Betydning; ved Nøddeolie forstaas altid den stærkt tørrende Valnøddolie. *K. M.*

Hasselorm se Hasselsnog.

Hasselqvist, Fredrik, svensk Naturforsker, født i Ostergotland 3. Jan. 1722, død 9. Febr. 1752 i Nærheden af Smyrna. Efter at han under store økonomiske Vanskeligheder var bleven Student i Upsala 1741, kastede han sig over Studiet af Naturvidenskaberne, og 1746 forsvarede han under Linné's Præsidium sin første akademiske

Afhandling, *De viribusplantarum*. Efter Linné's Tilskyndelse bestemte han sig. til, trods sit svagelige Helbred og sine faa Pengemidler, at rejse til Palæstina for at undersøge dette Lands hidtil næsten ukendte Flora og Fauna. Efter at han 1749 havde taget den medicinske Licentiateksamen og disputeret for Doktorgraden (*Theses medicae inaugurales. praes. Rosén*), rejste han s. A. til Smyrna, hvor han blev Vinteren over. Det følgende Aar opholdt han sig i Kairo, gjorde Studier over Nilens Ebbe og Flod og indsamlede betydeligt. 1751 naaede han til Palæstina, hvorfra han s. A. vendte tilbage til Smyrna med rige Samlinger. Hans Brystlidelse gjorde her Ende paa hans Liv. Efter hans Død købte Dronning Lovisa Ulrika hans Samlinger. 1757 udgav Linné hans *Iter palaestinum* eller »Resa till Heliga landet«. *J. C.*

Hasselriis, Louis, dansk Billedhugger, er født i Hillerød 12. Jan. 1844. 1859—65 var han Elev af Kunstakademiet, men fik sin særlige Uddannelse hos H. V. Bissen; allerede 1863 udstillede han en Statue, en legende Dreng, og 1865 solgte han sin Statue af Johannes Ewald til Museet i Christiania. I de sidste 30 Aar har han mest opholdt sig i Rom. og fra hans Atelier der er udgaaet en Række mere eller mindre anselige Værker, som have gjort hans Navn kendt ogsaa uden for Fædrelandets Grænser. Paa den internationale Kunstudstilling i Wien 1873 tilkendtes der ham Medaille for to Statuer, af hvilke den ene, en Diskoskaster, senere blev udført i Marmor for Nationalgalleriet; en meget stor Heine-Figur, der var udstillet i Kjøbenhavn 1883, blev bestilt i Marmor af den østerrigske Kejserinde til Prydelse for hendes Villa paa Korfu. Mellem hans øvrige Arbejder kunne nævnes: Marmorgruppen »Et romersk Barn i Ledebaand« [1880], den samme Aar udstillede kolossale Bronzestatue af H. C. Andersen, udført for Digterens Fødeby Odense, Bellmann-Statuen 1874 [Marmor, Statens Samling] og den 1883 af Kjøbenhavn's Kunstforening erhvervede Bronzestatuette af Søren Kierkegaard. Højest er H., der er en meget habil Marmorhugger, naaet i de ovennævnte Portrætfigurer, særlig i de siddende — Ewald, Heine, Kierkegaard; der er i dem baade Liv og Karakter, god monumental Holdning og klar og tækkelig Gennemførelse af Formen. Langt mindre betydeligt er det kolossale Danmarksmonument, han i 1890'erne udførte til Pladsen foran Kunstmuseet i Kjøbenhavn. *S. M.*

Hasselsnog (*Coronella laevis*).

Hasselsnog (Hasselorm ell. Hasling), Betegnelse for *Coronella austriaca* Laur. (C. *laevis* Lacép.), en Slange af Snogenes Familie af Gruppen *Colubrinae*. Den hører til de glatskællede Slanger og benævnes ogsaa Glatsnogen. Det er en smuk lille Slange med livlige Bevægelser. Den opnaar kun en Længde af knap $^3/_4$ M., hvoraf Halen udgør ca. 12 Cm. Hovedet er ikke tydelig afsat fra Halsen. Snuden er but. Legemet er cylindrisk eller let sammentrykt. Oversidens Grundfarve er i Reglen brun. Hyppigst forekommer der to mørkebrune eller teglstensrøde Striber paa Nakken. Disse gaa over i en stor mørk Plet paa Baghovedet. Paa begge Sider af Hovedet findes en mørk Streg, der gaar fra Næseborene over Øjnene til Mundvigene og ofte fortsætter sig ned paa Halsen. Langs Ryggen er der to Striber af ofte parvis forbundne mørke Pletter. Undersidens Farve er meget variabel: brun, rødlig, graa, graasort eller næsten hvid, ensfarvet eller isprængt med lyse og mørke Pletter. Den opholder sig mest paa tørre, solbeskinnede Steder. Ifølge Nilsson skal den vise Tilbøjelighed til at klatre i Træerne, men mange andre Forskere, der ofte have iagttaget den, have aldrig set den klatre. Den gaar ikke frivillig i Vandet, men svømmer godt, naar den kastes ud i det. Efter de flestes Angivelser skal den være et lille krigersk Dyr, der ivrig søger at bide, naar man fanger den. H. føder levende Unger (ca. 3—13) o: Ungerne ere saa vidt udviklede, at de, straks efter at Ægget er lagt, sprænge Skallen og smutte ud. De have da en Længde af ca. 15. Cm. H. er udbredt over største Delen af Europa og Lilleasien. Den lever baade i England, Tyskland, Danmark, Norge, Sverige og Finland. I Norge forekommer den hyppigst i de sydlige Kystegne, men er ingensteds talrig. Den gaar i det mindste saa langt imod Nord som til Dovre. Fra Danmark kendes kun et enkelt (dræbt) Eksemplar, der 1887 blev fundet ved Hirtshals. Man har tænkt sig den Mulighed, at den kunde være ført herned paa en norsk Fiskerbaad, men dette er sikkert overmaade usandsynligt. Man har tidligere ment, at H. kendtes fra Sydsjælland, men dette hidrører fra en Forveksling med Æskulapslangen, *Coluber longissimus* Laur. (*C. aesculapii* Lacép.), af hvilken der med mange Aars Mellemrum er fanget 3 Eksemplarer i Omegnen af Vordingborg.

H. er dog ikke saa lidt afvigende fra den langt større Æskulapslange, der i Danmark opnaar en

Længde af ca. 1,8 M. De adskilles bl. a. ved følgende Karakterer: *Coronella austriaca* Tænderne i Overkæben tiltage lidt i Størrelse bagtil. Den uparrede Snudeplade er i det mindste lige saa lang som bred. Paa Midten af Dyret findes 19 Længderækker af Rygskæl. Bugskinnernes Antal er mellem 153 og 199. *Coluber aesculapii*: Tænderne i Overkæben tiltage ikke i Størrelse bagtil. Den uparrede Snudeplade er betydelig bredere end lang. Paa Midten af Dyret findes 21 ell. 23 Længderækker af Rygskæl. Bugskinnernes Antal er mellem 212 og 248. Fra Hugormen og Snogen kendes H. let derved, at Rygskællene ere fuldstændig glatte uden mindste Antydning til en Køl. (Litt.: G. Sarauw, »Haslingen ell. Glatsnogen« i »Naturen og Mennesket« [12. Bd. 1894]; samme, »Haslingen, Æskulapslangen og Grønøglen« i »Naturen og Mennesket« [n. Bd. 1894]; C. Lütken, »Lidt om H. i Danmark« [»Nat. For. Vid. Med.« 1894]; R. Collett, »Norge's Reptilier og Batrachier« (»Christiania Vid. Selsk. Forh.« 1878]; Brehm, »Tierleben« [7. Bd. 1892]; Boulenger, *Catalogues of the snakes* [London 1896]). *A. C. F.*

Hasselt, By i Kongeriget Belgien, Hovedstad i Provins Limburg, ligger ved Demer, 72 Km. N. 0. f. Bruxelles, og er Knudepunkt for Banelinier til Antwerpen, Utrecht, Aachen og Liège. (1890) 13,200 Indb. Den har et stort Raadhus, Athenæum, Tegne- og Industriskole og Lærerindeseminarium. Betydelig Fabrikation af Tobak, Kniplinger og Lærred, store Geneverbrænderier, Bryggerier og Garverier samt betydelig Opdrætning af Fedekvæg. *C. A.*

Hasselt [asæ'lt], André Henri Constant van, belgisk Forfatter, født i Maastricht 5. Jan. 1806, død i Bruxelles 30. Novbr. 1874. Efter allerede som ung Mand at have faaet belgisk Indfødsret og 1837 at være optagen i det belgiske Akademi var H. først Konservator ved det kgl. Bibliotek i Bruxelles og derpaa tillige Undervisningsinspektør. H. var baade Digter, Historiker og Kunsthistoriker. Hans vigtigste videnskabelige Værker ere; »Histoire de la poésie francaise en Belgique« [Bruxelles 1838], »Histoire de Rubens« [1840], »Les Belges aux croisades« [2 Bd. 1846], »Splendeur de l'art en Beige« [1848] og »La Belgique pittoresque« [1858]. Han var ligeledes Medarbejder ved de belgiske National værker »Les Belges illustres«, »La Belgique monumentale«, »La bibliothèque nationale« o. s. v. og virkede ivrig for den belgisk-franske Folkelitteratur ved at udgive Læsebøger, Noveller og Landsbyhistorier. Hans tre Samlinger »Poésies« [1852—63] give ham Plads blandt de bedste belgiske Digtere. Hans »Œuvres complètes« udkom 1875 — 78 i 8 Bd. (Litt.: Alvin, *Vie de H.* [Bruxelles 1877]). *S. Ms.*

Hasselurt (*Asarum* L.), Slægt af Slangerodfamilien, fleraarige Urter med krybende, grenet Rodstok og langstilkede, nyre- eller hjertedannede Blade. Blomsterne ere enlige og endestillede; de have et regelmæssigt, trelappet Bioster, 12 Støvdragere i 2 Kredse og en seksrummet Frugtknude. 13 Arter i den nordlige Halvkugles tempererede Egne, kun 1 i Europa. Europæisk H. (*A. europaeum* L.) har 2 nyredannede Løvblade paa hver Gren af Rodstokken; Biosteret, som bestaar af 3 store og 3 meget smaa Flige, er udvendig brunligt, paa Indersiden mørkerødt. De 6 Grifler ere sammenvoksede og ende foroven med en 6-straalet Arskive. Den vokser helst paa skyggefulde Steder; i Danmark findes den kun sjælden vildtvoksende, formodentlig oprindelig indført som Lægeplante og senere forvildet. Den blomstrer i Maj. Rodstokken har tidligere været almindelig anvendt som Brækrod og er endnu i visse Egne, f. Eks. Schweiz, officinel (*Rhizoma Asari*). I Nordamerika skal Rodstokken af *A. canadense* L., hvis Blade ere hvidhaarede paa Undersiden, tjene paa lignende Maade; den tilsættes ogsaa Vin paa Grund af sin Vellugt. *A. M.*

Hasselø (i Valdemar II's Jordebog Halsø, vistnok Skrivefejl for Hasselø), en paa Falster's Vestside i Guldborg-Sund udskydende Halvø ca. 3 Km. S. f. Nykjøbing, Falster Nørre Herred, Veggerløse Sogn. Indtil 1870 var H. en 0 (ca. 345 Hekt.); men da blev den mellem Øen og Falster beliggende H. Vig inddæmmet ved to Dæmninger fra Øens Nordspids til Lindeskov og fra Sydspidsen til Veggerløse Mark, og det inddæmmede Areal tørlagdes 1871—73. Over den udtørrede H. Vig gaar Gjedser-Banen. H. er kendt for sin Dyrkning af Køkkenurter ligesom Amager, og helt op til vor Tid har meget i Klædedragt, Skikke og Sprog hos Befolkningen mindet om denne Øs hollandske Kolonister, hvorfra ogsaa H.'s Beboere stamme, idet Kolonisterne paa Saltholmen ved Midten af 16. Aarh. flyttede til Bøtø Nor og derfra senere til H. *H. W.*

Hassenfratz [asænfra'ts], Jean Henri, fransk Kemiker og Fysiker, født i Paris 20. Decbr. 1755, død smst. 26. Febr. 1827. H. var først Skibsdreng paa et fransk Krigsskib, derefter Tømmermand, senere *ingénieur géographe*, Bjærgværkselev og derefter Amanuensis hos Lavoisier; fra 1789 deltog han i Revolutionen, indtog mange politiske Stillinger indtil 1795, da han blev Professor i Mineralogi ved *école des mines;* senere blev han tillige Lærer i Teknologi ved *lycée des Arts* og fra 1797 Professor i Fysik ved *école polytechnique*; den sidstnævnte Stilling beklædte han indtil 1814, da han tog sin Afsked. H. havde 1787 sammen med Adet stillet Forslag til et kemisk Tegnsprog, der var afpasset efter den antiflogistiske Teori, og som delvis er gaaet over i vort nuværende Tegnsystem. H. og Adet søgte at udtrykke Grundstofferne ved simple Tegn; saaledes betegnede de Metallerne ved Cirkler, i hvilke de anbragte Begyndelsesbogstavet til vedkommende Metals latinske Navn; Alkalierne og Jordarterne bleve betegnede ved Trekanter, i hvilke ligeledes blev anbragt Begyndelsesbogstavet til Stoffets latinske Navn o. s. v. Ved Sammenstilling af forskellige Tegn fremkom Betegnelse for Forbindelserne. Af H.'s mange Arbejder kunne nævnes: »Géographie élémentaire« [1792], »Cours de physique celeste« [1803 og 1810], »Sidérotechnie« [1812]; fremdeles Arbejder om Isens Krystallisation, Forbrændingen, Planternes Ernæring, Aræometri, Jærnets Ilter, Lydens Forplantning o. s. v. *O. C.*

Hassenpflug, Hans Daniel Ludwig Friedrich, tysk Statsmand, født 26. Febr. 1794 i Hanau, død 10. Oktbr. 1862 i Marburg. Han deltog i Frihedskrigen og gjorde sig som Student i Gottingen bekendt ved sine frisindede Meninger og sin Heftighed i at forsvare dem. 1818 blev han Assessor ved Retten i Kassel, viste tidlig stor Selv-

stændighed, ja endog Anmasselse over for sine Kolleger og støttede Kurfyrstinden og hendes Søn (den senere Frederik Vilhelm) i deres Strid med Kurfyrst Vilhelm II. 1831 blev han Overappellationsraad og Maj 1832 Justits- og Indenrigsminister. Han satte sig straks den Opgave at bekæmpe den fri Forfatning af 1831 som et Værk af Revolutionen og søgte ved spidsfindige Fortolkninger at gøre den til et tomt Skin, idet han undertrykte Pressen, forbød Embedsmænds Indtrædelse i Landdagen og indskrænkede dennes Rettigheder. Striden førtes med gentagne Udsættelser og Opløsninger, medens Landdagen til Gengæld lod ham tiltale for Grundlovsbrud, dog uden at opnaa hans Domtældelse. Men da han ogsaa viste sin Selvraadighed over for Kurfyrstregenten, blev han fjernet Juli 1837. Han blev nu først 1838 Minister i Hohenzollern-Sigmaringen, 1839—41 Guvernør i det ny Storhertugdømme Luxemburg, 1841—44 Medlem af det preussiske Overtribunal og 1846—50 Præsident for Overretten i Greifswald. Herfra kaldtes han Febr. 1850 tilbage til Kurhessen som Førsteminister, forlokkede Kurfyrsten til at forlade Landet og udvirkede dets Besættelse med østerrigske Tropper og Forfatningens Omstyrtelse ved Forbundsdagens Hjælp samt oktroierede derefter en ny. Men ogsaa mod den ny Landdag førte han en haardnakket Kamp paa sin gamle Vis og gjorde sig saa almindelig forhadt, at Folket forvrængede hans Navn til »Hessenfluch«. Oktbr. 1855 blev han igen fjernet efter en Tvist med Kurfyrsten, og han levede længe nok til at se den lovlige Forfatning genoprettet Juni 1862 og saaledes sin hele Livsgerning spildt. *E. E.*

Hassi (arab.), Brønd, hyppig forekommende geografisk Benævnelse i Nordafrika. *J. Ø.*

Hassing, Herred i det nordvestlige Nørrejylland, Thisted Amt, Thyland, ligger mellem Vesterhavet og Limfjorden (Visby Bredning og Vild Sund); mod Syd begrænses det af Refs, mod Nord af Hundborg Herred. Dets største Udstrækning fra Vest til Øst er ca. 24, fra Syd til Nord 18 Km. Det er ca. 220 • Km. (2,240 Hekt.) og har (1890) 8,518 Indb. (1801: 3,884, 1860: 7,296, 1880: 8,324) o: ca. 37 paa I □Km.; altsaa er det et af de mindre godt befolkede Herreder. Den østlige Del har en bølgeformet Overflade med enkelte, indtil 42 M. høje Bakkepartier; den vestlige Del med den lange Ove Sø (kun 2,9 M. o. H.) er lavtliggende og flad; Kysten ved Vesterhavet er ledsaget af en bred Klitbræmme. En Del smaa Vandløb søge ud til Limfjorden; det længste er det, der danner Afløbet for Ove Sø og løber mod Sydvest. Se for øvrigt nærmere under Thyland. Jorderne ere sandede, i de østlige Dele i Reglen mere lerblandede, med Rødler til Underlag. Af Arealet vare 1888 ca. 6,370 Hekt. besaaede og 8,340 Hekt. Græsgange, Eng o. s. v., medens 2,460 Hekt. vare dækkede med Heder og 4,100 Hekt. med Flyvesand; med Skov og Plantage vare kun 14 Hekt. bevoksede. Herredet er delt i 15 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 1,775 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,645. Gennem Herredet gaar Struer—Thisted-Banen. I gejstlig Henseende udgør det eet Provsti med Refs Herred under Aalborg Stift; i verdslig Henseende hører det under H. og Refs Herreders og Hillerslev og Hundborg Herreders (3 Sogne) Jurisdiktioner. — H. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Hasinghæreth*, hørte i Middelalderen til Thy Syssel. Senere hørte det til Ørum Len, og fra 1660 til Ørum og Vestervig Amter, indtil Thisted Amt oprettedes 1793. *H. W.*

Hassing, Morten Mortensen, dansk Læge, født 27. Febr. 1813 i Hobro, død 27. Febr. 1863 i Kjøbenhavn, blev Student 1832 og tog medicinsk-kirurgisk Eksamen 1838 efter at have faaet Universitetets Guldmedaille 1836. I de følgende Aar var han dels som Kandidat, dels som Reservelæge knyttet til Almindeligt Hospital i Kjøbenhavn, tog 1845 Licentiatgraden i Medicin og rejste derpaa til Udlandet for at studere. 1848 tog han Doktorgraden og blev 1850 Reserveaccuchør paa Fødselsstiftelsen. 1855 blev han Overlæge ved Almindeligt Hospitals nyoprettede Afdeling for Hudsygdomme og veneriske Sygdomme. Videnskabelig Betydning fik H. ikke særlig, men derimod var det navnlig ham, det skyldtes, at den 1853 nedsatte Kommission til Reorganisation af Almindeligt Hospital, hvoraf han var Medlem, udtalte sig for Bygningen af Kommunehospitalet. Han var et virksomt Medlem ved Dannelsen af den almindelige danske Lægeforening, i hvis Bestyrelse han var i de første Aar. *G. N.*

Hassing, Vilhelm Valdemar, dansk Toldembedsmand, er født 29. Juli 1841. H., der (1898) er Toldforvalter i Esbjærg, har dels alene, dels i Forbindelse med andre Fagmænd udgivet flere toldsaglige Bøger, hvoriblandt særlig skal nævnes »Samling af de gældende Love, Anordninger og administrative Bestemmelser vedrørende Toldvæsenet i Danmark« [Kbhvn. 1893], der har vundet Paaskønnelse og gjort god Nytte saavel i Toldvæsenet som Handelsstanden. H. har desuden i en Række af Aar leveret gode Bidrag vedrørende Toldvæsen, Handel og Skibsfart, særlig i »Tidsskrift for Toldvæsen«. *C. W. K.*

Hasta (lat.), egl. Skaft; Lanse, Spyd. I senere Tid forstodes herved mest lette Kastevaaben, der ikke spillede nogen stor Rolle i Romernes Bevæbning; det egentlige romerske Spyd hed *pilum* (s. d.). — Lansen benyttedes foruden som Vaaben som Æresgave til Soldater; den var da uden Spids. Endvidere plantedes ved Auktion over Statsejendom en Lanse op; sælge *sub hasta* o: ved Auktion. ***A. B. D.***

Haståti kaldtes den Afdeling af den romerske Legion, som i Slaget stod forrest. Navnet (»lansebevæbnede«) tyder paa, at denne Afdeling oprindelig har haft en særlig Bevæbning; men herom er intet overleveret. Nærmere se Legion. *A. B.* ***D.***

Haste, Peder Horrebow, dansk Forfatter, født i Fakse 12. Jan. 1765, død som Toldembedsmand i Svendborg 28. Jan. 1831. H., der efter at være bleven Student, i Ungdomsaarene først slog sig igennem som Huslærer og senere et Par Aar førte Litteratens tvivlsomme Liv i Hovedstaden, gik 1798 over i Toldetaten og henlevede Resten af sin Tilværelse i forskellige fynske Købstæder. Hans 1795—96 udgivne Teaterblad »Thalia« gjorde ikke ringe Lykke, men i øvrigt hører H. til Dusinpoeternes Skare fra Slutn. af 18. Aarh. Hans 1790 udkomne »Blandede Digte« og en samlet Udgave af hans Digte (1835) vise ham som en Mand, der lige godt skriver Drikkeviser og Elegier i Tidens sædvanlige Stil. Men stort højere stræbte H. heller

ikke — »Man miskende kun ikke mit Hjerte«, siger han, »saa vil jeg rolig se min Muses Skæbne imøde«. *J. Cl.*

Hastenbeck, Landsby i den preussiske Provins Hannover, 6 Km. S. 0. f. Hameln, historisk bekendt paa Grund af det der stedfundne Slag 26. Juli 1757 mellem Franskmændene under Marchal d'Estrées og et Korps af Tropper fra Hannover, Braunschweig, Hessen-Kassel og Sachsen-Gotha under Hertugen af Cumberland. Af Korpset, der havde til Opgave at dække Hannover, og hvis Styrke var ca. 54,000 Mand, deltoge i Slaget ca. 36,000 Mand med 30 svære Kanoner mod den Iranske Hær, der talte ca. 74,000 Mand med 76 større Piecer. Den haardnakkede Kamp endte med Forbundstroppernes Tilbagetog, medens Franskmændene lejrede paa Valpladsen. Sejren medførte Erobringen af Hannover og Hessen, hvilket igen foranledigede Afslutningen af Kloster-Zeven-Konventionen 8. Septbr., ifølge hvilken Forbundshæren opløstes, hvorved Frederik den Store's Stridskræfter formindskedes med ca. 50,000 Mand. De forbundne Troppers Tab i Kampen udgjorde ca. 1,200 Mand og 18 Kanoner, medens Franskmændene mistede 11 Stykker Skyts og ca. 2,000 Mand. *B. P. B.*

Hastens-Grund, Kattegat, 25 Km. N. f. Sjællands-Odde. Paa Grunden, der er ca. 3 Km. lang, ligge flere Stenpullermed 2—4 M. Vand. Nordenden er afmærket med et stort Sømærke. *G. F. H.*

Hastfehr, Berntjohan, svensk Officer, (1737—1809), blev 1776 Oberst for Åbo Lens Regiment, 1781 Chef for Savolaks-Brigaden. Paa Rigsdagen 1786 var han en af Lederne for Gustaf III's Tilhængere i Ridderhuset. I Krigen 1788 beordredes H. til først at gaa over Grænsen og belejrede Nyslott. Anjala-Forbundet indvirkede paa Aanden og Sindsstemningen inden for H.'s Afdeling, og H. havde ej heller nogen formelig Befaling fra Kongen til at rykke frem. Han gik derfor tilbage, men befandt sig nu i en ubehagelig Mellemstilling, udsat baade for Kongens og Oppositionens Mishag. Han tog da sit Parti og nærmede sig Russerne. Han traadte i Forbindelse med den i russisk Tjeneste overgaaede Sprengtporten, vilde gaa i russisk Tjeneste og indtil videre arbejde paa Finland's Adskillelse fra Sverige. H.'s Tilbud mødte dog ikke den ønskede Modtagelse, og han søgte da at holde sig Tilbagegangen til Gustaf III og dennes Tjeneste aaben. Han blev imidlertid 1790 dømt til Døden, men blev benaadet, rejste udenlands og blev virkelig til sidst russisk Brigadegeneral. *A. S.*

Hastighed. Et Legemes H. i et givet Øjeblik maales ved den Vej, det vilde tilbagelægge i hver Tidsenhed, om dets H. ikke forandredes. Dets Gennemsnitshastighed i en given Tid faar man ved at dividere den tilbagelagte Vej med det Antal Tidsenheder, der er forløbet. I det følgende nævnes nogle Eksempler paa IL, angivne i Meter pr. Sekund. G. betyder Gennemsnitshastighed.

	Meter pr. Sekund.
Spidsen af Timeviseren paa et alm. Lommeur	0,00002
Spidsen af Sekundviseren paa et alm. Lommeur	0,0075
En rask Fodgænger	2
Alm. Dampskibsfart	ca. 6
Hurtigste Rejse over Atlanterhavet (G. 1897)	11,5
Iltogene mellem Kjøbenhavn og Korsør (G. 1897)	15
Store Oceanbølger	ca. 15
Brevduer	ca. 17
Højeste tilladte H. for danske og tyske Iltog	25
Storm	20—35
Orkan	over 35
Lydens H. i Luft ved 0°	331
Et Punkt af Ækvator paa Grund af Rotationen	465
Moderne Geværprojektilers Begyndelseshastighed	6—700
Lydens H. i Vand ved 8°	1,435
Jorden i sin Bane om Solen	30,000
Lyset	300,000,000

K. S. K.

Hastighedsmaaling. Til Maaling af Hastigheder har man en saa stor Mængde forskelligartede Metoder, at der her kun kan gives en almindelig Oversigt. Opgaven bliver nemlig forskellig efter Hastighedens Art og efter den Tings Beskaffenhed, hvis Hastighed skal maales. En meget almindelig Metode er den, at man maaler den gennemløbne Vej og den anvendte Tid og deraf beregner Gennemsnitshastigheden for hele Vejen. Et Iltog mellem Berlin og Stralsund bruger saaledes 4 Tim. 9 Min. til den 224,1 Km. lange Strækning, hvilket giver en Gennemsnitshastighed af 15 M. i Sek. Men da der er Standsninger undervejs, bliver Gennemsnitshastigheden under selve Farten større, og da Farten ikke altid er lige stærk, maa Maksimumshastigheden være endnu større. — Man bestemmer paa lignende Maade Hastigheden ved Væddeløb, Kapsejlads, Dampskibes Prøveture o. s. v., idet man maaler den Tid, der anvendes for at tilbagelægge en udmaalt Bane. Sætter man Drivhjulsaksen paa et Lokomotiv i Forbindelse med et Tælleværk og paa dette aflæser det Antal Omdrejninger, Hjulet gør i et kortere Tidsrum, kan man beregne Hastigheden i dette Tidsrum, idet hver Omdrejning fører Toget et Stykke frem, der er lig Hjulets Omkreds. Ved store Hastigheder volder Tidsmaalingen særlige Vanskeligheder. Et Kanonprojektils Hastighed i Nærheden af Kanonmundingen kan maales ved Hjælp af et Antal Metaltraade, der i forskellige, nøje udmaalte Afstande ere spændte tværs over Projektilets Vej. Hver Gang en Traad sprænges, afbrydes en elektrisk Strøm, som føres gennem den, og man kan herved opnaa at faa et Mærke afsat paa en Genstand, der bevæger sig med kendt Hastighed (et faldende Legeme, en roterende Valse eller Skive). Mærket kan frembringes ved elektromagnetisk Udløsning af en Spids, ved en Induktionsgnist eller ved Strømmens Virkning paa en Lysstraale (magnetisk Drejning af Polarisationsplanet) i Forbindelse med Fotografering paa en roterende Skive. I sidste Tilfælde forløber der kun en aldeles umærkelig kort Tid mellem Traadens Sprængning og Mærkets Anbringelse, hvorfor Metoden er særlig fin. Af Mærkernes indbyrdes Afstande beregnes de Tider, Projektilet har brugt for at naa fra den ene Traad til den anden. — Vindhastigheder maales ved et Anemometer (se

Vindmaaleapparater), og Hastigheden af Vandet i Floder kan bestemmes ved Iagttagelse af en Genstand, der flyder paa Overfladen, og som kan være i Forbindelse med et nedsænket Legeme, naar det er Hastigheden i dybere Lag, der skal maales. Om Maaling af en Stjernes Hastighed i Synsretningen se Doppler's Princip. Om H. for Lyd og Lys s. d. Art. — Undertiden benytter man et Legemes mekaniske Virkninger til H., saaledes som naar man skyder et Projektil ind i en ophængt Klods (ballistisk Pendul) og beregner dets Hastighed af Klodsens Udsving samt Klodsens og Projektilets kendte Masser. — Til Maaling af en Akses Omdrejningshastighed anvendes et *Gyrometer*. *Braun's Gyrometer* bestaar af et lodret, i begge Ender lukket Glasrør, som er delvis fyldt med Vædske. Røret sættes i Rotation om sin egen lodrette Akse ved at forbindes med den Maskindel, hvis Omdrejningshastighed skal maales, og herved faar Vædskeoverfiaden Form af en Paraboloide, hvis laveste Punkt ligger desto dybere, jo hurtigere Rotationen er. Mærker paa Glasset tillade Aflæsning af den øjeblikkelige Rotationshastighed. (Smlg. hermed: K Prytz, »Metoder til korte Tiders, især Rotationstiders Udmaaling« [»Vidensk. Selsk. Skr.« 6. R., naturv. og mat. Afd. VII, 2]). *K. S. K.*

Hastighedsprøve (Søv.), en Prøve, som Dampskibe underkastes ved deres Modtagelse (undertiden ogsaa senere), for at deres Fart med forskellige Omdrejningshastigheder af Skruen kan blive konstateret. Samtidig undersøges, hvor stort Kulforbruget er ved de forskellige Hastigheder. For Orlogsskibes Vedkommende drives disse Prøver med stor Omhyggelighed; de kunne for saa vidt afholdes overalt, men bør dog helst foregaa paa eet Sted samt under Forhold, hvor Strømmens, Vindens og Søens Indflydelse enten reduceres til et Minimum eller kan bortelimineres. For den danske Marines Vedkommende udføres de som Regel i Sundet ud for Vedbæk, hvor der findes 2 Sæt Sømærker opstillede. Distancen mellem disse Mærker (naar der sejles paa en bestemt Kurs), er nøjagtig en Knob o: 1,844 M. og betegnes med Navnet »den maalte Mil«. H. afholdes i et bestemt Tidsrum, 6, 4, eller I Time, for hvilken Tid Gennemsnitsfarten udregnes i Kvartmil eller Knob pr. Time, samtidig med, at Maskinkraften (maalt ved Antallet af indicerede Hestekræfter) udregnes. En Kurve kan derefter indlægges i et Koordinatsystem, hvor Abscisserne ere indicerede Hestekræfter, Ordinaterne den dertil svarende opnaaede Hastighed; eller Abscisserne kunne være Kulforbruget og Ordinaterne den opnaaede Fart. Det vil herefter ved Differentiering af denne Kurves Ligning være muligt at udfinde, hvilket Forbrug af Kul (pr. Time) der giver den mest økonomiske Gang o: giver forholdsvis størst Fart. *C. L. W.*

Hastinapura (»Hastin's By«), Kuru-Slægtens gamle Hovedstad i Pañcāla'ernes Land, meget berømt i den indiske Sagnhistorie. Den laa ved Ganges paa 29° 15 n. Br., ca. 60 eng. Mile N. 0. f. Dehli. Den skal være grundlagt af Kong Hastin; i Mahābhārata er den Sædet for Kong Pāndu, derefter for dennes Broder Dhritarāshtra og hans Sønner, og efter det store Slag for Pāndava'erne og deres Efterkommere. Balarāma (s. d.) havde, da Kuru'erne vægrede sig ved at frigive Sāmba, som havde ægtet Duryodhana's Datter, fremtvunget Frigivelsen ved at stikke sit Plovskær ind under Byen og truet med at vælte den ud i Ganges, hvilket Staden siden bar Mærker af (Jordskælv?). Til sidst skyllede Ganges den helt bort (der skal dog være fundet Spor af den), og Kong Nicakra flyttede derfor til Kaucambi (Ruiner antagelig ved Karra ca. 60 Km. S. f. Allahabad). *S. S.*

Hasting (vistnok det nordiske Haastén), en af de vældigste Vikingekonger, færdedes ved Midten af 9. Aarh. med de store Vikingehære i Vestfrankrig, men drog dernæst sammen med nogle af Regner Lodbrog's Sønner paa endnu videre Togter (859—61). De angrebe det kristne Rige Asturien og hærgede Maurernes Lande i Spanien, bl. a. ved et dristigt Tog op ad Guadalquivir, kæmpede ogsaa med Maurerne (i Norden kaldte »Blaamænd«) i Nordafrika for straks efter at kaste sig over Spanien's Østkyster og de baleariske Øer, bragte derpaa Nød og Ødelæggelse over Rh6ne-Egnene og fore endelig til Italien, hvor de indtoge Pisa, Luna og andre Byer. Om Indtagelsen af Luna fortæller Sagnet, at H. under Belejringen lod udsprede Rygter om, at han var død, og hans Mænd bade da om, al Liget maatte jordes i Kirken i Luna; det blev tilstedt, og Kisten blev baaren ind i Kirken, hvor Klerkene begyndte Dødsmessen; da sprang H. op af Kisten og kløvede Bispens Hoved, medens hans Mænd kastede sig over de andre. Paa Hjemvejen lede Vikingerne meget af Storm i Gibraltar-Strædet og ved haarde Kampe med de dygtige Maurer (861). Dernæst huserede H. atter ved Loire, hvor han var saa heldig at fælde Frankernes Forkæmper, Grev Robert den Tapre (866), eller i Bretagne, hvor Fyrst Salomon dog købte ham bort (869). Senere fik Kong Ludvig den frygtede Viking til at forlade Loire (882). Nogle Aar efter satte H. sig fast i Somme-Landet, først i Argeceuvres og dernæst i Amiens (890), og medens den østfrankiske Konge, Arnulf, tilføjede Normannerne i Flandern et frygteligt Nederlag, kunde den tapre vestfrankiske Konge, Odo, ikke fordrive H. (891). Dernæst førte H. en stor Hær til England og satte sig fast ved Themsen (892), men traadte dog i fredelige Underhandlinger med Alfred den Store og lod 2 af sine Sønner døbe. Ikke des mindre udbrød der Kampe paa ny, men H. var ikke altid heldig (hans Hustru og Sønner vare en kort Tid i Alfred's Vold), og efter faa Aars Forløb drog han tilbage til Frankrig, hvor han skal være bleven Lensmand og have gjort et rigtignok lunkent Forsøg paa at afværge Rollo's og hans Krigeres Indfald (896). H. regnedes af Samtiden for den snedigste og grummeste af alle Normanner, »en Aabenbaring fra Helvede«. (Litt: Steenstrup, »Normannerne«, I—II [Kbhvn. 1878—80]). *H. O.*

Hastings [he!stiŋz], By i Sydengland, Grevskabet Sussex ved Kanalen med (1891) 52,300 Indb. H. er af meget gammel Oprindelse og er bekendt ved det Slag (1066), hvor Vilhelm Erobreren af Normandiet overvandt den engelske Konge og derefter bemægtigede sig hele England. I Middelalderen var H. en vigtig Havnestad og hørte til de saakaldte Cinque Ports (s. d.); men efter at Havnen er tilsandet, har den foruden ved noget Fiskeri og Skibsbyggeri kun Betydning som Badested. H. har store Hoteller, fire Parker, Teater,

Latinskole og Handelsinstitut. Langs Kysten findes en Esplanade og i Omegnen smukke Spadsereveje med pragtfulde Udsigter over Havet. Mod Vest ligger den fashionable Forstad St. Leonards. Paa en Høj over Staden findes storslaaede Ruiner af Borgen H. *C. A.*

Hastings [he!istiŋz], By i den nordamerikanske Stat Nebraska, beliggende i en frugtbar Egn med Mais- og Vinavl, er Krydsningspunkt for fire Banelinjer, har (1890) 13,600 Indb., (1880 kun 2,800 Indb.), et presbyteriansk College (200 Studenter) og betydelig Kornhandel. *S. B. T.*

Hastings [he!istiŋz], Francis Rawdon, Markis af, engelsk General og Statsmand, født 7. Decbr. 1754, død 28. Novbr. 1826. Han tjente som Lord Rawdon med Hæder i den nordamerikanske Frihedskrig 1774—81 og blev 1778 Generaladjutant hos Lord Cornwallis, 1780 Oberst. 1783 blev han ophøjet til Peer som Baron Rawdon, arvede desuden 1793 efter sin Fader den irske Peersværdighed Jarl af Moira og tog 1808 Navnet Baron H. I det irske Overhus klagede han bittert over Regeringens voldsomme Adfærd og var 1799 en afgjort Modstander af »Unionen« med Storbritannien. Han var en god Ven af Prinsen af Wales (Georg IV) og var 1806—07 Felttøjmester i Whigministeriet, ligesom han ogsaa 1812 var udset til Minister. 1813—22 var han Generalguvernør i Indien, overvandt 1814 Bjærgfolkene i Nepal og 1817—18 Mahratterne, men var tillige en udmærket dygtig Styrer af Landet og fremmede særlig Skolevæsenet samt hævdede Pressens Frihed. 1824 blev han Guvernør pa'a Malta. Skønt det ostindiske Kompagni 1819 havde bevilget 60,000 L. St. til Indkøb af et Gods til ham, var hans Familie dog ved hans Død i slette Kaar paa Grund af hans store Ødselhed. Hans »Private Journal« udgaves 1858 i 2 Bd. *E.E.*

Hastings [he!istiŋz], Warren, engelsk Statsmand, født 6. Decbr. 1732, død 22. Aug. 1818, fik i sin Ungdom en ypperlig Uddannelse, men maatte 1750 af Trang gaa til Indien som Skriver i det indiske Kompagnis Tjeneste. I flere Aar brugtes han alene ved Handelen; men da Krigen i Bengalen udbrød 1757, sluttede han sig frivillig til Hæren og blev af R. Clive ansat som diplomatisk Agent hos den nys udnævnte Nabob i Bengalen og 1761—64 Medlem at Raadet i Kalkutta. Han sendtes derefter tilbage til England; men da han mistede den Formue, som han havde tjent sig ved Handelen, drog han 1768 paa ny til Indien som Medlem af Raadet i Madras, blev 1772 Guvernør i Bengalen og 1773 den første Generalguvernør i Indien, indtil 1785. Han styrede med overordentlig Dygtighed og grundfæstede det ved Clive's Tapperhed stiftede Rige, omdannede Forvaltningen for Skatteväesenet, gjorde først Brug af indfødte Embedsmænd og tilvejebragte en hidtil ukendt Retssikkerhed, udvidede det engelske Herredømme ved heldige Krige imod Franskmændene (1779), Hyder Ali (1780—81) og Mahratterne, inddrog store Landskaber under Kompagniets umiddelbare Styrelse og frigjorde dette for den store Aarpenge til Stormogulen. Men ved Siden heraf tillod han sig grumme Udpresninger af de indfødte Fyrster og brugte andre mislige Midler til at forøge Kompagniets Indtægter. Dog viste han ingen Stræben efter personlig Vinding og vandt stor Yndest, ikke alene hos Engelskmændene, men ogsaa hos den indfødte Befolkning. Alligevel rettede efter hans Hjemkomst til England Ed. Burke stærke Angreb imod ham og udvirkede, at han 1787 stævnedes for Overhuset. Burke ledede selv Anklagen, støttet af Ch. Fox og Sheridan; men Sagen trak i Langdrag, og efterhaanden slog Stemningen om, saa at man mere saa paa Hastings'es Fortjenester af England's Magt i Indien end paa hans Uretfærdigheder imod Enkeltmænd. I Aaret 1795 blev han aldeles frifunden, men var ved de umaadelige Sagsomkostninger (70,000 L. St.) alligevel ødelagt. Det indiske Kompagni bevilgede ham derfor en Efterløn af 4,000 L. St. (straks udredet for 10 Aar) og et rentefrit Laan paa 50,000 L. St. Han hengav sig nu med Iver til Landbrug, men var tillige en gavmild Beskytter af Videnskaben. Da han 1813 mødte i Parlamentet for at give Forklaringer om de indiske Forhold, modtog han i begge Huse en meget smigrende Hyldest, og 1814 ophøjedes han til Medlem af Geheimeraadet. (Litt.: Gleig, *Memoirs of W. H.* [3Bd. London 1841]; Macaulay, *Essays* [overs. *t.* Bd. Kbhvn. 1878]). *E. E.*

Hasting SSand er forsteningsrige Fersk- og Brakvandslag i den engelske »Malm«formation. *K. R.*

Hasvik, Herred, Hammerfest Fogderi, Finmark en's Amt, (1891) 796 Indb., indbefatter den vestlige Del af Sørøen. Overalt beskyllet af Nordishavet har det et raat og koldt Klima; Træer findes ikke, ligesaa lidt som Agerbrug af nogen som helst Art kan trives; nøgne, brat i de mange Fjorde nedgaaende Fjælde, adskilte ved dybe Dale med Smaavande eller Torvmyr, tjene kun til Græsgange for Rener og Svin. Dybt gaa Fjordene ind i Kysten, saaledes paa Nordsiden: Dønnesfjord, Bølefjord, Aafjord og Sandfjord, paa Vestsiden: Sørvær-Bugten og Bredvikbunden, paa Sydsiden: H. og Hasfjord, Meltefjord, Kipperfjord og Øifjord; mellem disse sidste ligger Herredets højeste Fjæld Borgefjæld, 657 M. Bebyggelsen er meget spredt og udelukkende knyttet til Kysten, og det endog kun til Fjordenes Mundinger, tættest ved Landhandelsstedet Galten paa Dønnesfjordens Østside, hvor tillige er bygget et Kapel; ved Sørvær er anlagt et større Hvalfangeretablissement i Breivik, et bekendt Fiskevær, og ved Hasvik er Landhandleri, Dampskibsanløbssted, Sygehus m. m.; her ligger ogsaa Sognets Kirke, som er Anneks til Loppen. Indbyggernes Hovednæring er Fiskeri; her ere ogsaa de sikreste Fangststeder for det betydelige vestfinmarkske Loddetorskfiske, som drives om Vaaren fra April til Midten af Juni; derpaa kommer Seifisket; begyndende i Juni varer det hele Sommeren og ofte til langt ud paa Høsten. Til disse Hovedfiskerier maa føjes Sommerfiske paa forskellige Slags Fisk, som for en stor Del borttuskes til Russerne, og Haakjærringfiske, der drives i Dæksbaade paa Bankerne. Herredets Areal er 421 □ Km., hvoraf 5 □ Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Hat. Hovedmængden af H. fremstilles af Filt, idet man som Materiale hertil benytter Haar af Hare, Kanin, Kamel, Ged, Bisamrotte, Nutria (saakaldte »Abehaar«) o. a., hvilke blandes paa passende Maade efter H.'s Kvalitet, undertiden saaledes, at man anvender en Plettering d. e. Overtrækning med et tyndt Lag Filt af finere Haar. Til Fremstillingen af H. blive Haarene først

sorterede, hvilket ofte sker ved Blæsning, hvorpaa man skrider til Fakningen, der har til Hensigt at gøre Haarene »levende« o: faa dem til at svulme op og gribe noget ind i hverandre. Man benytter hertil en Fakbue, en 2 M. lang Bue med Tarmsnor, som ophængt ved den ene Ende i en Snor sættes i Svingninger ved Slag med et kort Træstykke, Fakholtet, og derpaa føres ind i Haarene. Disse ordnes derefter i Fakstykker i saadan Form, at to tilsammen kunne danne H. Fakningen sker dog nu ofte paa Maskiner, Filtmaskiner, Filtmøller, ved Kartning, undertiden saaledes at man i Stedet for Fakstykker danner et langt sammenhængende Baand, der derefter sønderdeles. Fakstykkerne blive derpaa underkastede en foreløbig Bearbejdning med Faksien, en Si af Nøddetræsfletning, der lægges paa Stykket og forsigtig trykkes derimod under sagte Bevægelser til alle Sider. 4 — 6 Stykker sammenlægges derpaa afvekslende med Papir eller Tøj, Filtkernen, der ogsaa omgiver Stykkerne, naar det hele er rullet sammen. Efter Sammenrulningen sker Filtningen ved Æltning af Pakken under stadig Opvarmning og under hyppig Omlægning, hvorefter de enkelte Stykker udbedres og samles løst to og to til kegleformede Poser. Disse blive derpaa valkede, hvilket ligeledes sker under stadig Opvarmning, men saaledes at Poserne holdes fugtige ved jævnlig Neddypning i en varm, sur Bejdse. Filten bliver herved tæt og fast. Posen formes dernæst over en passende Form under stadig Valkning, og den færdig formede II. stives endelig med Skellakfernis, der paaføres indvendig fra i Pullen og oven paa Skyggen, og farves derefter. Til sidst følger en sidste Tilretning og Staffering med Baand etc. Cylinderhatte dannes af en Form, Galetten, der tidligere oftest var af Filt, nu næsten altid af to Lag Lærred eller Pap, gennemtrukne med Skellak og ofte med et mellemliggende Lag af tyndt Guttaperka. Floret bestaar af langluvet Silkeplys, Felpel, med Bomuldsgrund; det befæstes til Galetten ved Strygning med et hedt Pressejærn, poleres, befugtes med en tynd Opløsning af Voks og Olie i Terpentinolie, stryges og poleres igen. Til Chapeau-claques anvendes Atlask e. 1. udspændt over et sammenklappeligt Stativ af Metaltraade. Straahatte dannes af sammensyt Straafletning, der anbringes over en Form og udsættes for et kraftigt hydraulisk Tryk. Panamahatte flettes af Bladribberne af *Carludovica palmata*, og paa lignende Maade flettes H. af Bast, Træstrimler, Fiskeben o. s. v. H. af Krølhaar og Silke eller Manillahamp fremstilles, især i Schweiz, paa særlige Væve. Om H.'s Historie se Hovedbedækning. *K.M.*

Hatch [hä'tš], Edwin, engelsk Kirkehistoriker, født i Derby 4. Septbr. 1835, død i Oxford 10. Novbr. 1889. Oprindelig Nonkonformist droges han under sine Studier i Oxford over til Church of England ved Dr. J. C. Miller's Indflydelse. 1857—59 var han Præst i Østlondon, 1859 modtog han en Kaldelse til Professor i klassiske Sprog i Torronto i Canada, 1862 blev han Leder af en højere Skole i Quebec, 1867 Professor i Oxford. Han var en virksom Medarbejder ved »Dictionary of Christian Antiquities«, men størst Berømmelse fik han ved sine Bampton Lectures 1880: »The Organization of the Early Church«, hvor han gjorde gældende, at Benævnelserne Presbyter og Episkopos i den ældste Kirke vare Udtryk for de ledendes forskellige Funktioner, nemlig Presbyter som den aandelig ledende, Episkopos som Menighedens Skatmester. Hans øvrige Værker ere: »The Growth of Church Institutions« [1887]; »Greek Influence on Christianity« (Hibbert lectures) [1888]. *H. O—d.*

Hatchettolit, et regulært Mineral af Pyroklorgruppen, bestaar af et Tantalo-niobat af Uranium og Kalk og forekommer i gullig brune Krystaller i Glimmergruberne i Mitchell Co., Nordcarolina. *N. V. U.*

Hatchetts Brunt se Kobberbrunt.

Hate (o. den hadende, den fjendske), i nordisk Mytologi en Ulv, der forfølger Solen og ved Verdens Ende skal opsluge den. *A. O.*

HåteletS [atlæ'] (fr.), ogsaa Attelets, Sølvspyd, til Garnering af store Stege (*relevés*), forsynede med store sorte Trøfler, Champignons, Hanekamme, Kræbs, Roer, Rosenkaal, udskaarne i smagfulde Former, o. 1. og derefter stukne paa Fadet i en Dej af Brød eller Ris.

Hatfield [hä'tfi.ld], By i det sydvestlige England, Grevskab Hertford, ved Lea, har (1891) 7,000 Indb. I Nærheden Hatfield-House [hä'tfildhaus], tilhørende Markis'en af Salisbury, med værdifuld Dokumentsamling. *C. A.*

Hatfjælddalen Herred, Søndre Helgeland Fogderi, Nordland's Amt, (1891) 1,080 Indb., indtager den sydøstlige Del af Amtet med et meget stort Areal, men i Forhold hertil overmaade tyndt befolket, idet der paa hver 3. □Km. kun lever eet Menneske. Bebyggelsen er væsentlig knyttet til Hoveddalen — Vefsenelvens og dens Kilders Dalføre — samt til Stranden af det N. f. liggende store Røsvand. Vestgrænsen følger Store Børgefjæld, der bestaar af en fra Syd mod Nord gaaende Række af Tinder med mellemliggende dybe Skar; den begynder ved Bleikarfjæld, 1,125 M., gaar over Gakstind, 1,226 M., ned i Bisegdalen, 771 M., hvori 2 store Vand, og op paa Børgefjæld's højeste Punkt Kvigtind, 1,703 M. Herfra atter ned i det dybe Maaseskær, 330 M., over Maaseskarfjæld, 1,351 M., ned Simskaret, 377 M., med et større Vand, hvorfra Tiplingelven har sit Udspring, saa atter op Simskarfjæld, 1,440 M., og en større Bræ til Løipskartindens Top, 1.660 M., stikkende op af en Krans af Bræer. Længere mod Nord samme Formation med dybe Skar og høje Rygge. Højden aftager noget, men holder sig i Toppene omkr. 1,300 M. Sandskarfjæld og Storklumpen ere begge over 1,300 M., Lillefjæld og Sommerfjæld naa kun respektive 1,230 M. og 1,220 M., men Skindfjældet, 1,325 M., med Kvalpskartind, 1,337 M., danne en værdig Afslutning paa denne mægtige Fjældmasse, hvis nordlige Del er mere sammenhængende end den søndre; Skarene gaa her ikke dybere end til ca. 900 M. Fra Skindfjældet gaar Grænsen først mod Vest ned til Vefsna, overskærer denne og derpaa i nordlig Retning gennem en skovklædt Fjældmark af forholdsvis ringe Højde, men gennemskaaret af en Mængde Dalfører, hvis Hovedretning er fra Nordøst til Sydvest og med Afløb ned til Elven; efter de første 15 Km. begynde Bækkene at løbe mod Nord ned mod Røsvandet, hvis vest-

lige Bugt, Vesterbugten, nærmer sig Grænsen. Denne Vesterbugt forlænges i en lavt liggende Kedel, i hvis Midte Grænsevandet Rauvandet ligger, medens Nordsiden dannes af et af flere jævntløbende Tinderækker bestaaende Alpeparti; længst mod Vestligge Janetfjældtind (1,195 M.), Midtitind (1,253 M.) og Brurskanken (1,441 M.) paa samme Kam; i Midten en Kam med Gjeitskartind (1,390 M.) nordligst og Laakskartind (1,280 M.) sydligst, adskilt fra den første ved Gjeitskaret, som sender en rivende Elv ud i Vesterbugten; østligst over det store Kjerringvand ligger Kjerringtindens (1,395 M.) skarpe Ryg lige paa Vestkysten af Røsvandet. N. f. denne Alperegion sænker Terrainet sig atter. Fjældene gaa over i runde Koller beklædte med tynd Skov, hvorover Vandskellet gaar i en bugtet Linie i nogle Kilometres Afstand fra Røsvandet. Grænsen følger Skellet, gaar over Vandets Afløb i Tustervandets Nordende, bøjer her Øst over til Jørantind (1,035 M.), og saa Nord over op paa Okstindens store Bræ (1,907 M.), følger dennes sydlige Kam for med et Sving Øst over at støde til Rigsgrænsen ved Ardofjæld's Røs. Den sydlige Grænse gaar fra Bleikarfjæld omtrent ret i Øst til Jadnem Røs paa Rigsgrænsen over den nøgne Virmajokka (1,260 M.). Den afskærer den nordre Del af den Syd over til Namsvandet rindende Tjukkelelv's Nedslagsdistrikt. Dette Herredets sydligste Parti er overordentlig øde og nøgent med høje, bræklædte Tinder og dybe Dale, hvor kun Renen kan finde tarvelig Græsgang; længst mod Syd ligge Jetnamsklumpen (1,451 M.) og i dennes Nærhed Flaafjæld (1,375 M.), hvor Kilderne til den Øst over gennem Grænsevandet Ranseren gaaende Ranserelv ere at søge; N. f. denne Dal stiger Fjældet atter til Rainesklumpen (1451 M.). Vest over løbe Bækkene ned mod Tjukkelelvens Vasdrag; Øst over søge de over mod Sverige, men Nord over sænke de sig ned i den brede, med Løvskov bedækkede Tipiingdal. Elven har her sine Kilder paa Store Børgefjæld i Nærheden af Kvigtind, løber næsten ret Øst gennem de store Vande vestre og østre Tipiingen, indtil den optager den fra Grænsen kommende Harvaselv. Efter Foreningen antager Elven Navnet Susenelv, bøjer mod Nordvest og derpaa mod Vest indtil Foden af Børgefjæld, hvorfra den løber ret Nord til hen imod Hatfjælddalens Kirke. Ca. 10 Km. S. f. denne optager Susenelven sit største Tilløb Unkerelven og kaldes fra nu af Vefsna. Unkerelven kommer fra den anden Side Rigsgrænsen, passerer denne som en bred, vandrig Elv under Navn af Skalmodalselv, løber ret Vest gennem Dalen af samme Navn og det store Unkervand ud i Vefsna; den er i sin nedre Del meget strid og fuld af Fosser. Fra Kirken gør Vefsna en stor Bøjning helt rundt til Sydvest, hvilken Retning den beholder inden H. Susenelven og Vefsna have i det hele Karakteren af en strid, fossende Elv; dog ere enkelte længere Strækninger uden Fald og farbare for Baad. Terrainet mellem Tiplingdalen og Skalmodalen er atter en af flere Smaapartier dannet nøgen Fjældmasse med Afløb, dels til begge disse Dale, dels Øst over mod Sverige; den højeste Top er Rotfjæld (1,378 M.). N. f. Unkervandet antager Landskabet til Dels en anden Karakter. Vandskellet følger her Grænsen, ved hvilken Elsvandselven har sine Kilder; denne rinder Vest over gennem øvre og nedre Eisvand og falder ved Kirken ud i Vefsna, idet den danner en større, godt bebygget Flade. Fjældenes Højde aftager, og de skovklædte Dale blive bredere; her har den N. f. Elsvandsdalen rindende Maasvandselv, længere nede kaldet Bjørhaaelv, sine Kilder, løber først mod Vest gennem Maasvand og store Kjerringvand og derpaa mod Nordvest ud i Røsvandets søndre Bugt. Mellem disse to Elve ligger den spidse Tind Hatten (1,128 M.), hvoraf Herredet har Navn. Fremdeles kunne som Tilløb paa Røs vandets østre Bred nævnes Krutaaen, Afløb for det betydelige Krutvand, Varnvaselven fra Farnvandet og Storelven, som, kommende fra Grænsen, løber ud i Vandets østligste Bugt. Mellem disse Elve hæve sig sydligst Krutfjæld (1,408 M.) med flere Brær og længere mod Nord Hjartfjæld (1,453 M.). I denne Herredets nordlige Del ligger Røsvandet, efter Mjøsen og Fæmunden Norge's 3. Indsø; dens Areal er 189 □Km. og største Længde 38 Km., Bredden, Tustervandet medregnet, 26 Km. Den største Udstrækning er fra Nordvest mod Sydøst, men den danner en hel Del dybt indgaaende Bugter, som give den et meget uregelmæssigt Udseende; Øer findes der kun faa af; den største, Røsvasholmen, ligger nær den søndre Bred; Sundet mellem denne og Fastlandet benævnes Holme Sundet; dettes Forlængelse Vest over Vesterbugten og Øst over Krutaabugten. Paa den østre Kyst danner først Krudtfjældet en større Halvø, N. f. hvilken Varnvaselven falder ud i Sørdalsbugten; længere mod Nord gaar Hjartneset næsten tværs over Vandet. Sørsundet er kun 0,5 Km. — men indenfor udvider Søen sig igen og gaar nu mod Øst 12 Km. til Bunden af Østerbugten, som nærmer sig Rigsgrænsen paa 6 Km. Straks N. f. Sorsundet stikker endnu en større Bugt, Røsvasbugten, gennem et trangt Indløb ind i den vestre Kyst. Det er ogsaa omtrent paa Midten af denne Side, at Vandet har sit Afløb; det løber først ud i det 6 Km. lange, kun 1 M. lavere Tustervand, hvorfra Elven Røsaaen bryder sig Vej ret Nord og falder ud i søndre Ranenfjord. Vandet har en Højde o. H. af 374 M. Bredderne ere næsten overalt skovbevoksede og bebyggede, dog kun meget spredt. Herredets Bebyggelse er væsentlig knyttet til Hoveddalen; dog forekomme enkelte Gaarde i de større Sidedale. Ved Kirken ligger Præstegaarden, et Landhandleri og flere mindre Gaarde. Vej fører fra Vefsen i nogen Afstand fra Elven, derpaa op igennem Susendalen og ender som en Ridevej over til Sverige. H. er væsentlig en Skovbygd; dog er Skoven, Furu og Gran, i høj Grad udhugget af Ejerne, siden 1865 et engelsk Selskab. Jordbunden er god, men Agerbrug kun lidet drevet og lidet lønnende paa Grund af det haarde Klima. Græsgangene ere gode og Fædrift en vigtig Næringskilde. De mange store Vande, saaledes ogsaa Røsvandet, ere særdeles fiskerige. H. er først omkring Aar 1740 optagen til Bebyggelse. De eneste Beboere vare da en Del Rydningsmænd i Hoveddalen og omkring Røsvandet, hvilket alt dengang var Statsejendom. Senere blev den hele Bygd sammen med Vefsen's store Almendingsskove solgte til en Privatmand. H. er nu et eget Præstegæld.

Herredets Areal er 3,076 □Km., hvoraf ca 300 □ Km. Indsøer. (Litt.: Storth. Prop. 1898, Nr. 60 og Storth.-Tid. 1898, S. 150 ff.). *J. F. W. H.*

Hath (Haht), Normalmaal for Oppebørsler *(revenue standard)* i britisk Ostindien (ogsaa kaldet Cubit, Covid eller Arm) = 0,457196 M., jfr. Covado. *N. J. B.*

Hathor (Athor), ægyptisk Gudinde, der dyrkedes i flere Byer i Ægypten som Stedets fornemste Guddom, bl. a. i Dendera (s. d.), hvor det til hendes Ære i den sidste Ptolemæertid byggede Tempel endnu staar oprejst. H. var oprindelig en Himmel- eller Solgudinde, og Solguden (Horos) er paa flere Steder hendes Ægtefælle. Som Solgudinde er hun tillige Gudinde for Glæde og Nydelse, hvorfor Grækerne sammenlignede hende med Afrodite. Et Par Byer, hvor H. særlig dyrkedes, kaldte de derfor Afroditopolis. Men H. er tillige Underverdenens Gudinde, og naar den døde ankom i Underverdenen, kom H., ofte i Skikkelse af en Ko, ham i Møde. Koen var nemlig helliget H., ligesom den var helliget den med H. nær beslægtede Isis. H. afbildes ofte med Kohoved, men hyppigere som Menneske med Kvindehoved, prydet med Solens Skive mellem 2 Horn. Der fandtes i det hele 7 H. i Ægypten, der ofte opregnes paa Mindesmærkerne, og som vare en Art Skæbnegudinder, der udstyrede Menneskene med forskellige gode Gaver. *V. S.*

Hāthor-Kapitæl, Søjlehoved i Form af et Hathor-Hoved, med Ansigt til begge Sider, findes oftere anvendt i ægyptiske Bygninger. Hovedet er noget forskelligt fra Hathor's sædvanlige Hoved; det er vel et Kvindehoved, men bag Ørene ses Koøren. H. forekommer ogsaa paa Smaagenstande som Prydelse for Skaftet. *V. S.*

Hâtifî, Abdallâh, Persien's sidste betydelige episke Digter, død 1521. Han var en Søstersøn af den berømte Djami (s. d.) og blev af denne ledet ind paa Digtervejen. I »Khosrû og Schirin« og »Leila og Medjnûn« har han behandlet de traditionelle Elskovsmyter med en noget forfinet Kunstfærdighed, men ikke uden Originalitet; »Heft Manzar« (o: de syv Ansigter) er en Efterligning af Nizâmî's »Heft Paikar« (se Nizâmî); i »Timurnâme«, som han arbejdede paa i 40 Aar, besynger han med Kraft og Højhed Timurlenk's Bedrifter; »Schâhname« (ɔ: Kongebogen), hvori Schâh Ismail, Grundlæggeren af Sefidernes Dynasti, forherligedes, fik han ikke fuldendt, kun 1000 Vers naaede han at faa skrevet, men Digtet fuldendtes af Mirza Muhamed Kâzim (Kâzimî) fra Djûnâbâd. I disse Værker, som tilsammen udgøre en »Khamse« (ɔ: Samling af fem episke Digterværker), følger han med Smag og Selvstændighed sine Forbilleder Nizâmî og Emir Khosrû; bedst er vel »Timurnâme«, det eneste af H.'s Skrifter, der er udgivet [Kalkutta 1788 ved Jones, Lucknow 1869]. (Litt.: Ouseley, *Biographical notices of Persian poets,* der ogsaa indeholder en Oversættelse af *Heft Manzar [The seven faces]).* *A. C.*

Hâtim, en af de mest ansete arabiske Lyrikere, levede i det 6. Aarh. i Stammen Tâi. H. blev tillige berømt for sin grænseløse Gavmildhed, om hvilken der findes de vidunderligste Fortællinger opbevarede. Hans Digte, der vidne om en djærv og mandig Personlighed, ere bevarede i den store Samling Hamâsah (s. d.). Hans Navn har Goethe taget som et Slags Symbol paa sin egen Personlighed i sin »West-östlicher Diwan«. *J. 0.*

Hatin [atæ'], Louis Eugène, fransk Skribent, født 1809, har bl. a. skrevet ansete Værker om Pressens, særlig den franskes, Historie: »Histoire politique et littéraire de la presse en France« [8 Bd., 1853—61], »Les gazettes de Hollande et la presse clandestine aux XVII et XVIII siècles« [1865], »La presse périodique dans les deux mondes« [1866], »Manuel de la liberté de la presse« [2 Bd., 1868] m. fl.

Hatshepsit eller Hatshops, ægyptisk Dronning, der vistnok tilhører det 17. ell. 16. Aarh. f. Chr. Hun har efterladt sig særlig i Theben mange Mindesmærker, der alle udmærke sig ved en særdeles fin og omhyggelig Udførelse, hvad der vidner om, at Kunsten paa hendes Tid stod paa et meget højt Trin. En af de mærkeligste Bygninger, der rejstes i hendes Dage, var Terrassetempelet i Der-el-Bahri i Theben, hvoraf en Del blev udgravet af Mariette, det øvrige i de sidste Aar af Naville, der har beskrevet disse højst mærkelige Fund (»Der-el-Bahre« [London 1894—96]. Paa Væggene af Tempelet ser man bl. a. fremstillet et Søtog til et Land, hvis Navn man læser Punt e. l., rimeligvis Somali-Landet, efter de fremstillede Naturprodukter at dømme. H. var gift, rimeligvis først med Thotmes II, siden med Thotmes III, som vistnok vare hendes Halvbrødre. Forholdet var næppe altid godt imellem dem; thi man ser, at deres Navne ere hamrede bort paa nogle Mindesmærker. Da H., efter at hun blev regerende Dronning, ligesom alle Konger antog et officielt Fornavn (Ramaka ell. Makara) og ofte lod sig afbilde som Farao og som Mand, har man ment, at H. var en mandhaftig Kvinde, der, saa længe hun levede, holdt sin yngre Broder Thotmes III i streng Afhængighed af sig, hvad der havde til Følge, at han efter hendes Død for at hævne sig lod hendes Navn borthugge paa Mindesmærkerne. Men Forholdet er ikke klart, og hele Afsnittet af Ægypten's Historie, hvortil H. hører, er for Øjeblikket Genstand for nøje Undersøgelser af K. Sethe, Naville o. a. Man læste tidligere Dronningens Navn Hatasu, et Navn, man ofte vil støde paa endnu endog i ny Bøger. *V. S.*

Hatt se Hatt-i-sherif.

Hattala, Martin, tschekkisk sproglærd, er født i Trstenå i Slovakkernes Land i Øvreungarn 11. Novbr. 1821. Han blev 1848 viet til katolsk Præst, men opgav snart den gejstlige Løbebane, da hans *Grammatica linguae slovenicae* [1850] havde henledt Opmærksomheden paa hans Anlæg for sproglige Undersøgelser. 1854 blev han Professor i slaviske Sprog ved Universitetet i Prag. Det er især Slovakkisk og Tschekkisk, som han har gjort til Genstand for et indgaaende Studium; saaledes udkom 1855 en tschekkisk Syntaks, 1857 en sammenlignende tschekkisk og slovakkisk Grammatik, 1864 en slovakkisk Grammatik. Sammen med A. Patera udgav han *Reliquiae metricarum Alexandreidon palacobohemicarum* [Prag 1880]. *St. R.*

Háttatal se Edda, S. 744.

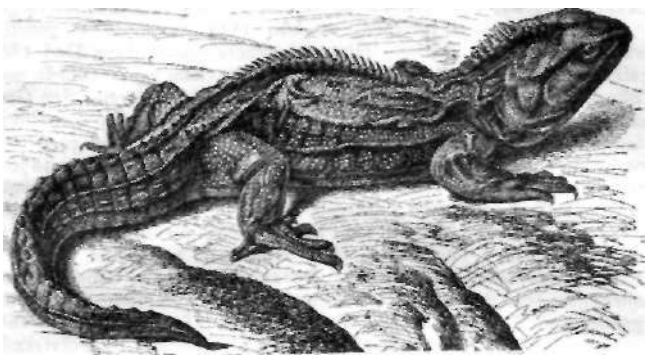
Hatte og **Huer** se Sverige (»Historie«).

Hatteras se Kap Hatteras.

Hatter-Barn, farlig Grund, der ligger 17 Km. N. f. Revsnæs og 3 Km. S. 0. f. Hatter-Rev.

Paa Grunden ligger flere Plader med 5 M. Vand. Den er afmærket med en Lystønde. *G. F. H.*

Hatteria eller *Sphenodon punctatus* Gray er Navnet paa den eneste nulevende Repræsentant for den tidligere over største Delen af Jorden udbredte Krybdyrorden *Rhynchocephalia* (s. d.).

Hatteria punctatus.

H. minder i sin ydre Habitus stærkt om Øglerne, især om visse Leguaner. Hovedet er forholdvis stort, og Kroppen er omtrent af samme Længde som den sammentrykte Hale. Baade For- og Baglemmerne ere vel udviklede og forsynede med 5 korte, stærke Tæer, der alle bære Kløer. Langs Rygsidens Midtlinie er der en Kam, som er dannet af sammentrykte Torne. Den strækker sig fra Nakken til hen imod Halens Spids, men afbrydes ud for Skulder og Bækkenpartiet. Hovedet og Kroppens Overside dækkes af smaa Skæl, medens Undersiden af Kroppen er forsynet med store, flade firkantede Skæl, der ere ordnede i Tværrækker. Dyrets Grundfarve er mørk olivengrøn, isprængt med hvide eller gule Pletter. Nakke- og Rygkammens Farve er gul. Øjnene ere store med lodret Pupil. En Øjekam (*pecten*) er ikke til Stede. Øreaabning og Trommehule forekomme ikke. Den indre Bygning viser mange Ejendommeligheder. Ledbenet er ubevægelig forbundet med Hovedskallens andre Ben. En øvre og en nedre Tindingebue ere til Stede. Tænderne ere fæstede paa Randen af Kæbebenene (akrodonte). Ganetænderne sidde i Række parallelt med Overkæbetænderne og i Nærheden af disse, saaledes at Underkæbens Tandrække optages imellem dem, naar Munden lukkes. Paa Plovbenet forekommer een eller to Tænder. Hvirvlerne ere hule for og bag. Fra Ribbenene udgaa skraa Forlængelser (*processus uncinati*). Talrige uægte Bugribber forekomme. Tungen har en langstrakt, trekantet Form og er delt i to Sidehalvdele med en lav median Fure. Den er kødfuld, og Overfladen er tæt besat med bløde Papiller. Spiserøret er vidt og gaar uden tydelig Grænse over i den langstrakte Mave. Tyndtarmens Vægge ere meget tynde. Gattet er en Tværspalte. Lungerne, der ere temmelig store, have en lignende enkel Bygning som hos Padderne og mange mindre Øgler. De to Hjerteforkamre ere fuldstændig adskilte og af omtrent samme Størrelse. Hjertekammerets Hulhed er meget lille. Hannerne mangle fuldstændig Parringsorganer, et inden for Krybdyrene ganske enestaaende Forhold. H. opnaar en Længde at ca. 1/2 M. Den lever i Jordhuller paa Ny-Zealand, men er siden Øernes Kolonisation bleven meget sjælden. Den fodres med dyrisk Føde, Insektlarver o. l., men skal ogsaa tage til Takke med Plantenæring. (Litt.: A. Giinther, *Contribution to the Anatomy of Hatteria. Phil, Trans.* [Lond. 1867]; Perrin, *Recherches sur les affinités zoologiques de V Hatteria. Ann. Sci. Nat.* [1895]; Boulenger, *Catalogue of the Rhynchocephalians* etc.[Lond. 1889]; Brehm's »Tierl.« [VII Bd., 1892]: »Die Bruchenechsen«). *A. C. J.*

Hatter-Rev, Kattegat, 7 Km. S. 0. f. Veirø. Det er en lang, ganske smal, tør Sandbanke, fra hvis Ender der udgaar næsten tørre Rev, Det hele er 3 Km. langt og omgivet af et Flak. Paa Midten af Sandbanken er opført en stor Baake, og ud for Østenden af Flakket ligger et Sømærke. *G. F. H.*

Hatting, Herred, i det sydøstlige Nørrejylland, Vejle Amt, ligger ved Begyndelsen af den Halvø, der strækker sig ud imellem Horsens- og Vejle-Fjord, og begrænses mod Nord og Vest af Horsens-Fjord, Aarhus Amt (Nim og Vor Herreder) og Nørvang Herred, mod Syd af Vejle-Fjord og mod Øst af Bjærge Herred. Dets største Udstrækning er fra Nordnordøst til Sydsydvest, omtrent 22 Km., fra Vest til Øst er det højest 11 Km. Det er ca. 182 □Km. (18,150 Hekt.) og har (1890) 8,397 Indb. (1801: 4,464, 1860: 8,349, 1880: 8,829), o: 46 paa 1 □ Km.; det hører saaledes efter jydske Forhold til de godt befolkede Egne. De noget højtliggendejorder ere i den østlige Del mere bakkede, mod Vest for det meste jævne; mod Øst ere Jorderne muldrige og lerede, blandede med Sand, mod Vest ere de overvejende sandede, flere Steder endog med Underlag af Al. Herredet er fattigt paa Skov; paa en Del af Vest- og paa Nordgrænsen løber Gjesager Aa, som i sit nedre Løb kaldes Bygholms Aa; ogsaa Hansted Aa danner paa et lille Stykke Nordgrænsen. Paa Sydøstgrænsen løber ogsaa et mindre Vandløb. Med Hensyn til Frugtbarheden hører det til de gode jydske Herreder, idet der i Gennemsnit gaar ca. 61/3 Hekt. paa I Td. Hartkorn. Af Arealet vare 1888 ca. 8,920 Hekt. besaaede og 7,370 Hekt. Græsgange, Eng o. s. v., medens 1,000 Hekt. vare dækkede med Skov og 253 Hekt. med Moser og Kær. Der var 1893: 2,065 Heste, 10,973 Stkr. Hornkvæg, 4,358 Faar og 4,462 Svin. Herredet er delt i 12 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 2,609 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. Aar 1,585. Gennem Herredet gaar den østjydske Længdebane, i den nordøstlige Del Horsens-Juelsminde-Banen. I gejstlig Henseende udgør det eet Provsti med Bjærge Herred under Aarhus Stift, i verdslig Henseende hører det under H. Herreds Jurisdiktion. H. Herred, i Valdemar

II's Jordebog kaldet Hattynghæreth, hørte i Middelalderen til Løversyssel (Lofræ's). Senere hørte det til Bygholm Len og fra 1660 til Stjernholm Amt, indtil det 1799 lagdes til Vejle Amt. (Litt.: T. A. Becker, »Beskr. over Bjærge og H. Herreder«, Orion I og II). *H. W.*

Hattingen, By i Kongeriget Preussen, Provins Westfalen, Regierungsbezirk Arnsberg, ved Ruhr. (1890) 5,900 Indb. Tobaksfabrikker, Væverier, i Omegnen Kul- og Jærnværker. *C. A.*

Hatt-i-sherif ell. i Hatt-i-humajun (tyrk.), D: kejserlig Skrivelse, af det arabiske Ord Hatt ell. Chatt (Skrift), er i det tyrkiske Embedssprog Betegnelsen for en Haandskrivelse, der er udstedt af Sultanen selv og som saadan i Besiddelse af bindende Lovskraft. De forskellige særlige bekendte H. benævnes efter deres Dato og Stedet for deres Udgivelse, f. Eks. H. fra Gulhane af 1830, det berømte Reskript, hvormed en liberalere Æra forsøgtes indledet i Tyrkiet. *J. O.*

Háttlausa, et oldnordisk Versemaal, hvor alle Hendingar (Rimstavelser) ere sløjfede, medens de enkelte Linier i øvrigt ere byggede som i det normale Drotkvædet. *F. J.*

HattO I, Ærkebiskop af Mainz (891—913). Som Kejser Arnulf's fortrolige blev han Formynder for dennes umyndige Søn og Efterfølger Ludvig Barn og havde som saadan stor Indflydelse i Riget. Efter forskellige Træk, der ere overleverede om ham, har hans Ry ikke været det bedste. Under Løfte om sikkert Lejde lokkede han saaledes en Modstander Grev Adalbert af Babenberg bort fra hans faste Borg, og da H. ved en plump List ansaa sig løst fra sit Løfte, lod han Greven dræbe. Mest bekendt er dog Sagnet om »Musetaarnet« ved den lille Rhin-By Bingen. Under en Hungersnød skal han engang have ladet en Mængde Mennesker indebrænde i en Lade og spottende sammenlignet de ulykkeliges Skrig med Musenes Piben. Til Straf overfaldtes han af uhyre Museflokke, og da han for at redde sig fra sine Plageaander opbyggede det nævnte Taarn midt i Rhinen, fulgte Musene efter og opaad ham. Grundtonen i disse Sagn synes dog ikke at stemme overens med det Billede af H., som de ægte, historiske Kilder give. *M. M.*

Hatzfeldt, Ludwig Franz, Fyrst, preussisk General, (1756—1827), af gammel hessisk Adelsslægt. Han tjente først under Kurfyrsten af Mainz og blev Generalløjtnant, men traadte 1795 i preussisk Tjeneste. Da Tropperne i Oktbr. 1806 forlode Berlin, blev han efterladt som Civilguvernør, men viste i denne Stilling kun liden Omsigt og Værdighed; gjorde intet Skridt for at formindske Fjendens Bytte og formanede Borgerne til rolig at finde sig i deres Skæbne, ja lovede 27. Oktbr. endog selv Kejser Napoleon Troskab. Alligevel blev han næste Dag fængslet som Spion og truet med Døden, fordi han 24. Oktbr., 7 Timer før de franske Troppers Indrykning, i sin daglige Indberetning til Kongen af Preussen om Forholdene i Hovedstaden ogsaa havde omtalt den franske Hærstyrke: Indberetningen var nemlig bleven opsnappet. Trusselen var næppe alvorlig ment, og paa Fyrstinde H.'s Bøn lod Kejseren den falde og vandt en billig og ufortjent Ros for sin store Mildhed. Da den preussiske Regering efter Freden vilde drage H. til Ansvar, lagde Napoleon sig endog imellem, og i Jan. 1813 efter General York's Aftale med Russerne sendtes netop H. til Paris for at berolige Kejseren. 1817 blev han Sendemand i Haag og 1822 i Wien. — Hans Datter Sofie H. (1805—81) ægtede 1822 en Slægtning, Grev H., men skiltes fra ham 1851 efter en langvarig Retssag. Under denne optraadte Ferd. Lassalle fra 1846 for Grevinden og varetog hendes Tarv med saa megen Dygtighed, at hun 1854 opnaaede et gunstigt Forlig. Hun var senere indtil hans Død 1864 en moderlig Veninde for ham og fremmede med Iver Socialismens Udbredelse. Hendes Søn Grev Paul H., født 1831, var 1860—65 Legationssekretær i Paris, ansattes senere i det preussiske Udenrigsministerium og fulgte under Krigen 1870—71 stadig med Bismarck. 1874 blev han Sendemand i Madrid og 1878—81 i Konstantinopel; blev Juli 1881 Statssekretær for Udenrigsministeriet og Oktbr. 1885 Sendemand i London. *E. E.*

Hauberg, Peter Christian, dansk Numismatiker, Museumsinspektør, er født 29. Septbr. 1844 paa Christianshavn. Han blev Student 1863 og studerede i nogen Tid Medicin og Polyteknik; 1870—71 besøgte han Kunstakademiet og uddannede sig under P. C. Skovgaard's Vejledning som Landskabsmaler; han udstillede 1873—76 Malerier, dels Landskaber, dels Strandpartier, især fra Bornholm, og udgav 1879 en Beskrivelse af denne Ø, »Bornholm, Billeder og Text« [3. Udg. 1894]; 1877—85 var han Medejer af en Bog- og Kunsthandel i Kjøbenhavn. Ved at samle paa nordiske Mønter blev han 1885 knyttet til Museerne som Assistent ved den kgl. Mønt- og Medaillesamling, ved hvilken han 1887 blev Inspektør. Som Numismatiker har han særlig behandlet Danmark's Middelalders Mønter og nordiske Møntforhold (»Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241—1377«, »Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1377—1481«, »Gullands Myntvæsen« og »Skandinaviens Fund af romersk Guld- og Sølvmynt før Aar 550«, i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie«, 1884—95). 1887 blev han tillige Inspektør ved Folkemuseet og, efter Etatsraad L. Müller's Død 1891, Inspektør ved Thorvaldsen's Museum, hvorhos han ved Museumsomordningen 1892 blev Inspektør ved Nationalmuseets 2. Afdeling. *P. B.*

Haubit (ogsaa hugbit), norsk Navn paa *Pyrosis.* Se Halsbrynde. *Hj. F.*

Haubits kaldes en kort Kanon. H. anvendes lige over for Maal, der ere skjulte bag Dækninger, eller Maal, der have mindst Modstandsdygtighed mod Projektiler, hvis Nedslagsvinkler nærme sig Vertikalen, f. Eks. overdækkede Rum, Dækket af Skibe o. l. Man ønsker derfor med H. at faa Projektilerne udkastede i høje, krumme Baner med store Nedslagsvinkler. Til denne saakaldte plongerende Skydning behøver Projektilet ikke at have saa stor Begyndelseshastighed, og man anvender derfor en mindre Ladning, hvoraf atter følger, at H. ikke behøve at være lange, ligesom deres Væggetykkelse kan gøres mindre. En H., der har samme Kaliber som en lang Kanon, kan saaledes gøres betydelig lettere end denne, ligesom man kan give en H., der har samme Vægt som en lang Kanon, et betydelig større Kaliber end denne, saa den kan udkaste et tungere Projektil med en

større Sprængladning, hvorved der selvfølgelig opnaas større Virkning. Det er væsentligst kun ved Løb-

$$\left(\frac{\text{Ladningens Vægt}}{\text{Projektilets Vægt}}\right),$$

at H. adskille sig fra de andre Skytssorter, lange Kanoner og Morterer, saaledes at H. almindelig have en Løblængde af 10—20 Kalibre og anvende et Ladningsforhold af ca. $\frac{1}{7}$. *H. H.*

Haubourdin [obŭrdæ'], By i Nordfrankrig, Dep. Nord, med (1891) 6,900 Indb. Den har Fabrikation af Kniplinger, Blyhvidt, Sukker, Brænderier og betydelig Handel. Smukt Slot fra 16. Aarh. *C. A.*

Hauch, Adam Gottlob Oehlenschläger, dansk Skolemand, nedenn. J. C. H.'s Søn, er født i Sorø 18. Septbr. 1836, blev Student 1854 og filologisk Kandidat 1864, deltog som frivillig i Krigen og foretog derefter forskellige Rejser til Udlandet for at studere Sprog. Efter en Tid at have været Lærer ved Søkadetakademiet og Officersskolen oprettede han en Latin- og Realskole i Kjøbenhavn, men nedlagde Skolen 1890 og blev 1892 Overlærer ved Roskilde Katedralskole. H. er en virksom og interesseret Skolemand, lydhør over for de moderne Retninger i Pædagogikken. Han har særlig søgt ved en Række Lærebøger at reformere Latinundervisningen. *Cl. W.*

Hauch, Adam Wilhelm, dansk Embedsmand, nedenn. A. H.'s Søn, født i Kjøbenhavn 26. Septbr. 1755, død smst. 26. Febr. 1838. H. var oprindelig Officer, derefter Chef for den kgl. Staldetat, fra 1794 Hofmarskal og tillige Chef for det kgl. Teater, 1798 Overhofmarskal, beklædte senere flere høje Hofstillinger og blev 1829 Chef for det kgl. Museum for Naturvidenskaberne og for det store kgl. Bibliotek. H. dyrkede tillige ivrig Fysik og Kemi, holdt endog flere Aar Forelæsninger herover og udgav 1794 »Begyndelsesgrunde til Naturlæren« [2 Bd., 2. Udg. 1799; overs. paa Svensk og Tysk]. Hans store Samling af Instrumenter findes paa Sorø Akademi.

Hauch, Alfred Ludvig, dansk Forstmand, nedenn. J. C. H.'s Søn, er født i Sorø 3. Marts 1845. H. tog 1870 Forsteksamen, var derefter i 3 Aar Assistent ved Statsskovbruget, 1874—86 Skovrider paa Frijsenborg og fra 1886 Forstinspektør paa Bregentved. H. er især bleven kendt ved sine intensive Skovdyrkningsarbejder og til Dels som forstlig Forfatter. *C. V. P.*

Hauch, Andreas, dansk General, født 27. Marts 1708, død 19. Maj 1782, var Søn af en i russisk Tjeneste staaende danskfødt Søofficer (Moderen var en russisk Dame), men kom i sin tidlige Ungdom til Danmark, hvor han 1727 blev Løjtnant ved et Infanteriregiment. H., der ved sit vindende Væsen havde skaffet sig gode Forbindelser, avancerede hurtig og var allerede 1739 Major, men forlod et Aars Tid derefter Danmark, da han havde faaet Tilladelse til at træde i svensk Tjeneste under Krigen mod Rusland (1741—43). Som Soldat fik han ikke Lejlighed til at udmærke sig i dette Felttog, hvorimod det danske Gesandtskab i Stockholm skaffede ham et andet Virkefelt, idet han blev benyttet som hemmelig Underhandler til at vinde de svenske Officerer for Valget af den danske Kronprins (Frederik V) til svensk Tronfølger. Planen lykkedes vel ikke, men hans kortvarige Virksomhed som Diplomat havde skaffet ham Yndest ved Hove; han blev optagen i Adelsstanden og forfremmedes rask, saa at han som Generalmajor og 1. Generaladjutant indtog en fremskudt Stilling i Hæren, da Krigen med Rusland stod for Døren (1762). Da St. Germain det følgende Aar begyndte sin Omorganisation af det danske Hærvæsen, gjorde han H. og Gähler til sine vigtigste Medarbejdere ved at stille dem i Spidsen for I. og 2. Departement i Krigsdirektoriet, men fik kun liden Nytte af H., der ikke delte Gähler's Begejstring for Reformplanerne. Han blev derfor afskediget som Departementschef 1765, men samtidig udnævnt til Generalløjtnant og Kommandant paa Kronborg. Senere beklædte han dog atter gentagne Gange høje Poster i den øverste Krigsstyrelse, men fik aldrig nogen Indflydelse af Betydning i disse Embedsstillinger. Mest bekendt er han bleven i sin Egenskab af Kommandant paa Kronborg, da det var ham, der maatte modtage Karoline Mathilde som Fange paa Kronborg; han var meget nøjeregnende med at følge den givne Instruks, men skaffede Dronningen en sømmelig Behandling. Han døde som General efter at være traadt ud af aktiv Tjeneste. *C. F.*

Hauch, Johannes Carsten, dansk Digter, født 12. Maj 1790 i Frederikshald, død 4. Marts 1872 i Rom. H. tilhørte paa fædrene Side en gammel dansk Embedsmandsslægt, og det mærkes let, at der flyder Patricierblod i hans Aarer. Faderen, Frederik H., var Amtmand i Norge, først over Smaalenene, men forflyttedes omtrent ved Sønnens Fødsel som Stiftamtmand til Bergen. I den gamle, livlige Søstad tilbragte Sønnen sine første Barndomsaar; men Livet her prægede ikke ham, som det satte sit Mærke paa Holberg. Dertil var hans Virkelighedssans for ringe. Ét uudsletteligt Indtryk gjorde derimod Opholdet i Drengeaarene hos Præsten N. Hertzberg i Kvindherred, en af Hardanger's storslaaede, men kuende Egne. Hans dybe Kærlighed til Naturen og hans Trang til at gribe efter dens Mystik, der som en rød Traad gennemløber hele H.'s Liv og Digtning, udvikles her. I fem Aar — fra det ottende til det trettende — modtog han i disse Omgivelser sin første Undervisning, indtil Faderens Kaldelse til Stiftamtmand over Sjælland 1803 ogsaa førte Sønnen ned til Danmark's Sletter. Hvad der i de nærmeste Aar foregik i Kjøbenhavn, maatte nødvendigvis gøre Indtryk paa en saa umiddelbar Aand, som H.'s da var, og paa et Gemyt, der var saa letvakt til Begejstring som hans. Det var Bombardementet, hvor han endnu som Skolediscipel i Livjægeruniform deltog i Udfaldet i Classen's Have, og i Aandens Verden Oehlenschläger's frodig blomstrende Ungdomsdigtning, der greb H, stærkt, skønt hans Natur — som han senere i Livet ogsaa selv erkendte — kun havde faa Berøringspunkter med Oehlenschläger's aabne og barnlige Selvsikkerhed. 1808 blev II. Student, og man ønskede, at han skulde fortsætte Familietraditionerne og gennem det juridiske Studium skaffe sig den nødvendige Forskole for den højtstaaende Embedsmand. Men deraf blev intet; trods Faderens Uvilje over Sønnens Modstand fandt han sig dog omsider i, at denne kastede sig over Naturvidenskaben, først Fysikken, senere Zoologien. Det var dog mere den panteistiske Naturfilosofi end den eksakte Videnskab, som fra første Færd drog H. Gennem

den følte han sig i Slægt med Romantikkens synlige og usynlige Verden og droges stærkt af dens mange Apostle i Tyskland, mellem hvilke han særlig beundrede Tieck. En for H. højst gavnlig Moderation i denne Kærlighed til det mystiske og gaadefulde fik han i sin Lærer H. C. Ørsted's Forelæsninger. Ørsted var vistnok selv »Naturfilosof«, men han var Videnskabsmand nok til ikke at foretrække det taagede for det klare, og gennem ham lærte H. i hvert Fald Respekt for Videnskaben. Om disse Paavirkninger fra forskellig Side bærer H.'s første udgivne Arbejde »Kontrasterne« [1816] i højeste Grad Vidne. Det er et Dobbeltdrama, hvis første Del, »Rejsen til Ginnistan«, er en satirisk Gennemheglen af de romantiske Unoder, medens anden Del, »Fantasiens Magt«, er et alvorligt, ret maadeligt romantisk Dusindrama, som Forf. erklærer at have vedføjet for — Kontrastens Skyld. Læseren vil jo alligevel af første Stykke kunne se, at han ikke er blind for de Farer, der true den romantiske Digter, som let forfalder til at give et »Maleri af Æter i Æter med Æter«. Næste Aar forsøgte H. sig atter med et romantisk Drama »Rosaura« ; men da hans blindt forgudede Oehlenschläger ikke ret vilde anerkende dette, besluttede H. at sige Digterbanen Farvel. Som Oehlenschliiger-Entusiast havde H. naturligvis stillet sig paa dennes Side i Striden med Baggesen og paatog sig i nogle Smaaskrifter den utaknemmelige Opgave først at forsvare »Frejas Alter« og senere »Rejse i Breve til mit Hjem«. H. var ogsaa Medlem af »Tylvten« og bidrog med et ikke ueffent Digt »Hunden til Maanen« (o: den bjæffende Baggesen gøer ad den over alle Smaaligheder ophøjede, rolig forbiglidende Digterkonge). — Imidlertid fik H. dog ogsaa Tid til 1820 at tage Magistergraden i Naturvidenskaberne med Zoologi som Hovedfag og det følgende Aar Doktorgraden over et zoologisk Emne. Derpaa drog han ud paa en videnskabelig Rejse til Syden.

Efter et Aars Ophold i Paris rejste H. 1822 til Rivieraen for at studere Middelhavets Fauna. Men hans Skæbne skulde forme sig anderledes, end han tænkte det, og han skulde igen fra Naturvidenskabens Verden føres tilbage til Digtningens. Heftige Smerter i venstre Ben, rimeligvis en Følge af et giftigt Skorpionbid, nødte ham til at drage videre mod Syd for at søge Helbredelse ved et Badested. Men Ondet forværredes, medens H. opholdt sig paa Ischia, saa at han maatte tage til Napoli og lægge sig paa Sygelejet. Nu oprandt en ond og mørk Tid. Udsigten til at blive Krøbling for Livet var øjensynlig; da var det, han under de tunge Timer førtes tilbage til Poesien. I Vinteren 1824—25 skrev han det naturfilosofiske, halvt dramatiske Digt »Hamadryaden«, der i en fantasifuld og noget overlæsset Ramme skildrer Kampen mellem det gode og det onde. Det onde symboliseres i den frygtelige Slange, hvis Magt først kan knækkes af den »rene Yngling«, ret et germansk-romantisk Motiv, allerede besunget i Sigurd- og Parcifal-Sagnene. Da H. senere paa Tilbagerejsen læste »Hamadryaden« for Tieck, følte denne ogsaa straks, at det var Kød af hans Kød og Blod af hans Blod, og erklærede, at der i tyve Aar intet Digterværk var fremkommet, der i den Grad tilfredsstillede ham. Paa sit Smertensleje fik H. ogsaa skrevet de første Akter af Sørgespillet »Bajazet«, der som næsten alle hans senere dramatiske Arbejder virker tungt og kun har ringe formelle Fortrin at glimre ved, men uvilkaarlig aftvinger Agtelse og Respekt for de store og alvorlige Opgaver, Digteren giver sig i Kast med. For H. var Poesien mindst af alt nogen Leg. Dens Mester naaede han ingen Sinde at blive, men han var dens Ildtilbeder, dens begejstrede »Ypperstepræst«. Arbejdet paa »Bajazet« maatte pludselig standse, da en Amputation af Benet ved den lidet duelige kirurgiske Behandling ikke længere kunde opsættes. H.'s første Følelse efter Operationen var, »som om Valravnen havde drukket Hælvten af hans Hjerteblod:. Da han atter som Krøbling kunde rejse sig fra Sygelejet, var det med voldsomt Tungsind, der lidt efter lidt dog skulde klares gennem en dyb Fredsfølelse, der førte ham fra Panteismens uklare Abstraktioner til en mere personlig Tro paa Guddommen og Jeg'ets Udødelighed. Hans Blik for Livets og Historiens mørke Alvor bringer ham til at skrive to helstøbte og virkningsfulde Dramaer om »Tiberius« og »Gregorius VII« under Opholdet i Rom 1826. Næste Sommer var H. atter hjemme, hvor han fandt en Ansættelse som Lektor i Naturvidenskaberne ved Sorø Akademi, og hvor han kort efter stiftede Familie. Sine dramatiske Arbejder udgav han — med Tillæg af et grumme svagt, »Don Juan«, hvis Karakter det ikke laa for H. at fatte og skildre — i 3 Bd. 1828—30 [»Dramatiske Værker«; 2. Udg. 1852—59].

I den danske litterære Verden begyndte imidlertid Stridens Bølger atter at gaa højt. Det var Heiberg's Kritik af »Væringerne«, hvori han viser Oehlenschlager's Muses Begrænsning, der bl. a. ogsaa fik H. til paa ny at træde i Skranken for den dybt beundrede Mester. Men H. maa tillige personlig have følt sig ramt af Heiberg's stærke Understregen af Formens Betydning for Kunstværkets Skønhed; thi her var hans egen Akilles-Hæl. Overlegent spottede Heiberg over de »3 Professorer i Fægtekunsten ved Lidenskabernes Akademi i Sorø« (foruden H. havde ogsaa P. Hjort og Wilster taget Del i Striden), og det vidnede om en Overvurdering af egne Evner, naar H. som Svar dristede sig til at rykke i Marken med en satirisk-polemisk Komedie, »Den babyloniske Taarnbygning i Mignature« [1830], der skulde ramme »Vaudevillemesteren« paa hans egen Mark. H. blev tung og grov i Stedet for vittig og smidig. Striden fortsattes endnu nogen Tid med Replikker fra begge Sider.

H. havde ikke let ved at trænge igennem. Da han med Romanen »Vilhelm Zabern«, i Form af en Selvbiografi fra Christian II's Tid, 1834 vovede sig ind paa Prosaen, mødte han en højst uvenlig Kritiker i Chr. Molbech, hvis Uretfærdighed og øjensynlige Mangel paa æstetisk Kompetence i den Grad saarede H., at den ellers blide og elskværdige Mand skarpt tog til Genmæle. H.'s næste Prosaarbejder, »Guldmageren« [1836], en Skildring fra Alkemiens Dage, og »En polsk Familie« [1839], der livfuldt og gribende skildrer det polske Folks tapre Frihedskamp, sloge omsider helt igennem, og hans næste dramatiske Arbejde »Svend Grathe« [1841] blev rost i høje Toner af hans tidligere Modstander, Heiberg, og naaede frem paa Scenen, uden dog at gøre Lykke. Ret forstaaeligt, thi H.

har meget udramatisk koncentreret Dramaet til et Sjælem?leri af Hovedpersonen, i Lighed med »Tiberius«. Men H. var nu anerkendt Digter, og dette har sikkert virket i høj Grad ansporende paa hans Produktivitet; thi i de kommende Aar følge nu i broget Mængde Skuespil, Romaner og Digte. Som Dramatiker slaar han aldrig igennem. Det skorter hverken paa Poesi eller Tankedybde, men hans Arbejder for Scenen ere for tungt gjorte og med alt for liden Hensyntagen til scenisk Effekt til at kunne taale Rampens Lys. Foruden de ovenfor nævnte Dramaer havde H. skrevet »Carl V's Død« [1831], »Maastrichts Belejring« [1832]; 1849 fremkom det romantiske Eventyr »Søstrene paa Kinnekullen«, et af H.'s hyppigst spillede Dramaer, 1850 Tragedien »Marsk Stig«, 1851 »Æren tabt og vunden« med Emne fra Trediveaarskrigen, 1852 »Tycho Brahes Ungdom« med Genspejlinger af H.'s eget Ungdomsliv, 1853 »Gjengjældelsen«, 1858 »Kongens Yndling«, der ved en fortrinlig Udførelse en kort Tid blev meget populært, 1863 »Henrik af Navarra«, 1866 »Julian den Frafaldne« m. fl. mindre betydelige. Et langt større Publikum erobrede H. sig ved sine Romaner, der trods deres Bredde og andre formelle Mangler altid ville give en underholdende og nobel Læsning. »Slottet ved Rhinen« [1845] skildrer Strømninger i Samtiden, »Saga om Thorvald Vidførle« [1849] fortæller i fortrinlig Imitation af Sagastilen om Kristendommens Indførelse paa Island, medens H. i det vel allermest læste af hans Arbejder, »Robert Fulton« [1853], Dampskibets Opfinder, faar Lejlighed til at skildre Geniets Kamp for Anerkendelse. Sagastilen er ogsaa benyttet i »Fortællingen om Haldor« [1864], i hvilken H. ligesom i sit sidste Prosaarbejde »Bellmann« [1869] ved at omgive det nordiske Natursceneri med en egen, fortryllende romantisk Stemning. — Finest og oprindeligst er H. dog sikkert som Lyriker. Rundt omkring i hans Dramaer og Romaner findes lyriske Digte af stor Skønhed, som de orientalske Sange i »Bajazet«, Dyveke's Sang i »Vilhelm i Zabern«, den kendte Fædrelandssang af »En polsk Familie«: »Hvorfor svulmer Weichselfioden?« o.s.v. Desuden har H. udgivet tre Digtsamlinger (»Lyriske Digte« [1842], »Lyriske Digte og Romancer« [1861], »Nye Digtninger« [1869]), der ere talende Vidnesbyrd om hans fine og noble Karakter, hans dybe Natursans og poetiske Begejstring. Intet Sted naar H. maaske højere end i Romancecyklus'en »Valdemar Atterdag«, noget af den ædleste og fineste danske Lyrik, ogsaa i formel Henseende ypperlig. I det dybtfølte Digt »Bekendelsen« har H. træffende forstaaet at skildre sin Digterejendommelighed.

1846 havde H. ombyttet Sorø med Kiel, ved hvis dengang danske Universitet han var bleven ansat som Professor i nordisk Sprog og Litteratur. De politiske Begivenheder 1848 nødte ham til at flytte til Kjøbenhavn, hvor han 1851 arvede Oehlenschläger's Stilling som Professor i Æstetik. H. var næppe den Mand, der egnede sig til at docere om det skønne i Kunsten; men der skulde ikke meget til for paa dette Punkt at være Forgængeren overlegen, og H. arbejdede ogsaa med stor Flid og Ihærdighed for at yde det bedst mulige. Hans — naturligvis af en romantisk Livsanskuelse farvede — Recensioner og Kritikker foreligge samlede i 3 Bd. [1855—69]. En kort Tid (Sæsonen 1858—59) var H. Meddirektør ved det kgl. Teater, en Stilling, som den tilbageholdne, fine Mand saa slet som muligt egnede sig til, og som han ogsaa snart ombyttede med Censorhvervet. Af Helbredshensyn drog H. som Olding atter mod Syd, men døde i Rom, hvor hans Grav er. — Om Dele af sit Liv har H. fortalt smukt og interessant i »Minder fra min Barndom og Ungdom« [1867] og »Minder fra min første Udenlandsreise« [1871].

Af H.'s Værker foreligger en samlet Udgave »Romaner og Fortællinger«, I—VII [1873—74] og »Samlede Digte«, I—II [1891]. (Litt.: G. Brandes, »Danske Digtere« [1877; 2. Udg. 1897]; F. Rønning, »J. C. H.« [1890]; P. Hjort, »Udvalg af Breve« [I. Saml. 1867]). *J. Cl.*

Hanck [hå!k] (Hauk), Minnie, amerikansk Operasangerinde, er født 16. Novbr. 1852 i New York. Hun tilbragte sin Barndom under romantiske Forhold i Kansas, hvor hendes Forældre ejede Jordejendomme, senere i New Orleans. Her blev en Musikelsker opmærksom paa hendes sjældne Stemmemidler, paatog sig hendes musikalske Opdragelse og lod hende optræde ved en Koncert, 12 Aar gl. 1868 debuterede hun i New York i »Søvngængersken«, kom 1869 til London, drog, efter et kort Engagement ved den italienske Opera i Paris, paa Tourné gennem Holland og Rusland og var 1870—74 engageret ved Hofoperaen i Wien, hvor hun fejrede store Triumfer som Zerlina i »Don Juan«, Mignon, Margrete i »Faust«, Ophelia, Rosina o. fl. Samtidig studerede hun Wagner's Musik, og 1876 optraadte hun i Pest som Elsa i »Lohengrin« og Senta i »Den flyvende Hollænder«, til Wagner's største Tilfredshed. 1877 vandt hun i Bruxelles ny Laurbær som Carmen, i Berlin som Katharina i Goetz'es Opera »Der Widerspenstigen Zähmung« (»Trold kan tæmmes«), og i de følgende Aar optraadte hun nu, som en af Operascenernes mest fejrede Stjerner i de fleste større Byer paa begge Sider af Atlanterhavet, med et Repertoire paa henved et halvt Hundrede Roller. 1887 ægtede H. den østerrigske Forfatter og rejsende E. von Hesse-Wartegg og bor nu (1898) i Villa Triebschen ved Luzern, der tidligere har tilhørt Rich. Wagner. *S. L.*

Haucke, Joseph, Greve, polsk Frihedsmand, født 1834, falden i Jan. 1871 ved Dijon. Han oplærtes som Page ved det russiske Hof, indtraadte 1852 i Garden som Løjtnant, udmærkede sig ved sin Tapperhed i Kaukasus og avancerede til Oberst. 1863 sluttede han sig til den polske Opstand, under hvilken han førte et betydeligt Frikorps. Senere opholdt han sig i Schweiz, stadig knyttet til forskellige Revolutionsmænd, indtil han 1870 gik i fransk Tjeneste under Garibaldi's Kommando. *B. P. B.*

Haud o: *h. illaudabil* (lat.: »ikke urosværdig«), Eksamenskarakter, der særlig anvendes ved Embedseksamina (i Norge ogsaa ved Artium) og har da Værdien 2. Karakter; stundom deles den i 2 Grader: *h. primi* (o: *1. gradus*) og *h. secundi.* *Cl. W.*

Hauenschild, Richard Georg Spiller v., tysk Digter, bekendt under Pseudonymet Max Waldau, født i Breslau 24. Marts 1822, død paa sit Gods i Øvreschlesien 20. Jan. 1855. Efter endt Studietid gjorde han en større Rejse i Europa, og han agtede efter sin Hjemkomst at disputere for

Doktorgraden, men hans Planer bleve krydsede af Begivenhederne 1848, der nødte ham til at vende hjem til Familegodset Tscheidt, hvor han saa tog blivende Ophold. Af hans Skrifter kunne nævnes: Debutarbejdet »Elfenmärchen« [1847], Digtene »Blätter im Winde« [1848], »Kanzonen« [1848], »Cordula, Graubündner Sage« [1854] og Romanerne »Nach der Natur« [3 Bd., 1850, 2. Opl. 1851], »Aus der Junkerwelt« [2 Bd. 1850], »Aimiry der Tongleur« [5 Bd. 1852] og endelig »Rahab, Frauenbild aus der Bibel« [1855]. Desuden har han oversat Silvio Pellico's »Francesca da Rimini« og Peyre Cardinal's »Sirvente« (fra Provengalsk). *C. A. N.*

Hanenstein, to Passer, Ober H. og Unter H., i de schweiziske Jurabjærge. Ad Ober H. fører Jærnbane fra Liestal i Kanton Baseiland til Waldenburg, derfra gaar en Landevej over Passet til Oensingen i Kanton Solothurn; der er Jærnbanestation paa Banen fra Olten til Solothurn. Ad Unter H. fører Landevejen fra Liestal ad Ergolz-Dalen mod Øst til Sissach, derfra mod Syd til Landsbyen H. i Solothurn. Nu har Landevejen kun Betydning for Lokaltrafikken, da der er anlagt en Jærnvej fra Basel over Liestal og Sissach til Olten; denne gennemborer Bjærget med en 2,700 M. lang Tunnel (H.-Tunnelen) mellem Läufelfingen og Trimbach. • *C. A.*

Haner, Franz, Ritter von, østerrigsk Geolog, er født 30. Jan. 1822 i Wien. Efter at have studeret Geologi ved Universitetet i Wien og ved Bjærgværksskolen i Chemnitz blev han 1843 ansat ved Bjærgværksmuseet i Wien, hvor han holdt Forelæsninger over Geologi og Palæontologi. Efter Oprettelsen af »Geolog. Reichsanstalt« 1849 blev H. ledende Geolog og »Bergrat« ved denne Institution og foretog en Mængde forskellige geologiske Undersøgelser rundt om i Østerrig; 1866 blev han dens Direktør og 1886 tillige Intendant for »Naturhist. Hofmuseum« i Wien. Han har redigeret »Annalen d. k. k. naturh. Hofmuseum« og skrevet en lang Række palæontologiske og geologiske Arbejder. Af disse kunne særlig fremhæves: »Geolog. Ubersichtskarte d. Osterreich-Ungar. Monarchie«, 12 Blade i 1 : 576,000 med Tekst til hvert Blad [Wien 1867—73] og »Geolog. Karte von Osterreich-Ungarn« [1 : 2,016,000, 4. Opl. 1884]. *K. R.*

Hauerit (Mangankis), et regulært Mineral, isomorf med Svovlkis, bestaar af Svovlmangan, MnS_2, er mørkt og halvmetallisk, forekommer ved Kaiinka i Ungarn o. a. St. *N. V. U.*

Hanff, 1) Wilhelm, tysk Forfatter, født i Stuttgart 2. Novbr. 1802, død smst. 18. Novbr. 1827. Fra 1820 studerede H. Teologi og Filosofi ved Seminariet i Tiibingen, blev derefter Huslærer i Stuttgart (1824—26) og skrev her den største Del af sine Værker, der gave Løfte om en glimrende Forfatterbane, som desværre blev afbrudt ved en for tidlig Død. Hans berømte Eventyr »Gedichte und Märchen«, som have oplevet en Masse Oplag og ere oversatte paa Dansk, udkom først under Titel »Märchenalmanach für Sohne und Tochter gebildeter Stände« [1826—28]; den satiriske Novelle eller Novellecyklus »Mittheilungen aus den Memoiren des Satan« udkom 1826—27 [2 Bd., 1. Bd. 2. Opl. 1827]. For at ramme en Pæl igennem den meget læste, vamle og vandede Forfatter Heun (s. d.) udgav han Romanen »Der Mann im Monde, oder der Zug des Herzens ist des Schicksals Stimme« [2 Bd. 1826]; men uheldigvis blev det, der skulde have været en Satire, efterhaanden til en blot Efterligning, og da han havde været saa uforsigtig at udgive Bogen under Heun's Forfatternavn, Clauren, paadrog han sig derved en kostbar Proces for Plagiat; han fik imidlertid paa samme Tid Anledning til at skrive sin »Kontroverspredigt über H. Clauren und den Mann im Monde« [1827], hvori det lykkedes ham at persifiere Modparten tilstrækkelig, medens han i 2. Bd. af »Memoiren des Satan« gjorde sig lystig over Processen og de subtile retslærde; den sidstnævnte Bog gjorde stormende Lykke og blev senere fortsat med en 3. og en 4. Del, henholdsvis af J. Wit genannt v. Dorring [1829] og H. v. Canitz [1839]. 1826 gjorde H. en Rejse i Frankrig, Holland og Belgien og udgav efter sin Hjemkomst den historiske Roman »Lichtenstein« [3 Bd. 1826] og den fortrinlige Fortælling »Phantasien im Bremer Rathskeller« [1827]. Hans Noveller, af hvilke især kunne fremhæves »Die Bettlerin vom Pont des Arts«, »Das Bild des Kaisers« og »JudSiiss«, udkom, i 3 Bd., saavel som »Phantasien und Skizzen«, efter hans Død [1828]. Fra Januar 1827 var han Redaktør af Cotta's »Morgenblatt«. »Sämtliche Werke« udgivne af G. Schwab [6 Bd. 1830, 18. Opl. 1882], af A. Stern [4 Bd. 1878], af H. Fischer [6 Bd. 1885], af Mendheim [3 Bd. 1891]; de findes desuden i Hempel's »Deutsche Klassiker« og Cotta's »Bibliothek der Weltlitteratur« og »Volksbibliothek«.

2) Hermann, ovenn.'s Broder, født i Stuttgart 28. Aug. 1800, død smst. 6. Aug. 1865, overtog efter Broderens Død Redaktionen af »Morgenblatt«, som under hans Ledelse i lang Tid hørte til de mest ansete belletristiske Tidsskrifter. Han udgav selv: »Moden und Trachten« [1840], »Skizzen aus dem Leben der Natur« [2 Bd. 1840], samt oversatte Humboldt's »Reisen in die Aequinoktialgegenden« paa Tysk [4 Bd. 1859—60]. *C.A.N.*

Haug (norsk), Høj.

Haug, Johann Christoph Friedrich, tysk Digter, født i Niederstotzingen i Wiirttemberg 9. Marts 1761, død i Stuttgart 30. Jan. 1829. Han gik i Karlsskolen samtidig med Schiller, studerede Jura, blev 1783 Sekretær i Hertugens Kabinet, 1794 Geheimesekretær, 1816 Bibliotekar og Hofraad. Han er især bekendt ved sine mange Epigrammer: »Sinngedichte« [1791], »Epigramme und vermischte Gedichte« [2 Bd. 1805], »Epigrammatische Spiele« [1807] o. fl., fra først af udgivne under Pseudonymet Hopthalmos. »Gedichte« [Udvalg med en kort Biografi, 1840]. *C.A.N.*

Haug, Martin, tysk Orientalist, født 30. Jan. 1827 i Wiirttemberg, død 3. Juni 1876 i Ragaz. Han studerede i Tiibingen og Gottingen; 1856—59 var han Medarbejder ved Bunsen's Bibelværk i Heidelberg; 1859—66 Professor i Sanskrit i Puna; i denne Tid bestak han nogle af de forholdsvis faa Brahmaner, der endnu praktisk kende det vediske Offerritual, til at fremstille det vigtigste deraf i hans Gaard, og H. turde være den eneste Europæer, der har set det. 1863 samlede han paa en videnskabelig Rejse i Gudjarat mange kostbare Zend- og Sanskrithaandskrifter. Efter at have levet nogen Tid i Stuttgart blev han 1868 Professor i Sanskrit og sammenlignende Sprogvidenskab i

München. — Værker (foruden talrige mindre Afhandlinger): »Uber die Pehlevi-Sprache und den Bundehesh« [Göttingen 1854], »Uber Schrift und Sprache der Zweiten Keilschrift-Gattung« [smst. 1855], »Die fünf Gâthâs, oder Sammlungen von Liedern und Sprüchen Zarathustra's, seiner Junger und Nachfolger« [2 Bd., Leipzig 1858—60], »Essays on the sacred language, writings and religion of the Parsees« [Bombay 1862; 2. Opl. efter H.'s Død af West i Trübner's »Oriental Series«, 1878]; en »Old Zend-Pahlavi Glossary« og en »Pahlavi-Pazand Glossary« udgav han med Destur Hoshangji [Bombay og Lond. 1867 og 1870], det sidste med en længere Indledning »Essay on the Pahlavi language« [ogsaa udgivet særskilt, Stuttgart 1871], »The Book of Arda Viraf« [med E. W. West, Bombay og Lond. 1872—74], Udgave og Oversættelse af »The Aitareya Brâhmana of the Rigveda« [2 Bd., Bombay 1863; af stor Vigtighed, fordi hans Opfattelse beror paa Selvsyn af de beskrevne Offerhandlinger, men noget løs i sproglig Henseende], »Uber die urspriingliche Bedeutung des Wortes Brahma« [Munchen 1868], »Brahma und die Brahmanen« [smst. 1871], »Uber das Wesen und den Werth des vedischen Accents« [smst. 1873; højst interessant, fordi han selv har hørt Stykker af Hymnerne foredrage], »Vedische Räthselfragen und Räthselsprüche« [smst. 1875]. (Litt.: Nekrolog i Bezzenberger's »Beiträge zur Kunde d. indog. Sprachen«, I S. 70 ff., med fuldstændig Fortegnelse over H.'s Skrifter). *S. S.*

Haug, Robert, tysk Maler, er født 27. Maj 1857 i Stuttgart. Han blev Elev af Kunstskolen i sin Fødeby og udvikledes videre, fra 1877, i Miinchen under Paavirkning fra Böcklin's, Feuerbach's og andres Kunst. Han maler fornemmelig Historiebilleder og militære Genrestykker, der roses for deres udmærkede Gengivelse af Luft- og Lysfænomenerne: »Preusserne ved Mockern« [1888, Stuttgart-Museet], »Afskeden« [1890, Miinchen's ny Pinakotek], »Morgenrøde« [Dresden's Galeri] etc. H. lever (1898) som Professor i Malerkunst i Stuttgart. *A. Hk.*

Hauge, 1) Hans Nielsen, norsk Lægprædikant, født 3. Apr. 1771 paa Gaarden H. i Tune Præstegæld, død 29. Marts 1824 paa Bredtvedt i Østre Aker. H., der var Bondesøn, var fra Barndommen af en udpræget religiøs anlagt Personlighed, altid optagen af Grublen over religiøse Spørgsmaal, altid i Reaktion mod alt verdsligt Væsen. Efter at han stille og ensom, opreven af indre Uro, forpint under aandelig Gæring havde henlevet sin Ungdom, fandt der 1796 et afgørende Gennembrud Sted, idet han baade kom til fuld indre Ro og naaede frem til Klarhed over sit Livs Kald og Opgave. Han begyndte da at optræde som Lægprædikant, først hjemme i sin Faders Hus og senere paa andre Steder i Præstegældet og Amtet. Hans glødende Forkyndelse slog mægtig ned; snart var der ud over hele Smaalenene en Række af yngre og ældre Mænd, der sammen med Bondedrengen fra Tune gik ud som vækkende Folkeprædikanter over hele Norge- 1798—1804 drog H. omkring som Lægprædikant i Norge og udstrakte endog sine Rejser til Danmark. Ved Siden af dette anstrengende Rejseliv udfoldede han en betydelig Forfattervirksomhed. Hans i et ofte knudret og fejlfuldt Sprog affattede større og mindre Skrifter fandt en aldeles uhørt Udbredelse; man kunde paa sine Steder se hele Vognlæs af disse blive transporterede op igennem de trange Fjælddale. Midt under denne rastløse Virksomhed fandt han ogsaa Tid til at sysle med Handelsvirksomhed, efter at han 1801 havde taget Borgerskab som Købmand i Bergen. Hans Hensigt dermed var dels at skaffe sig Midler for at fremme sin religiøse Virksomhed, dels at blive sat i Stand til at hjælpe sine Venner frem til økonomisk Selvstændighed. Frugten af denne hans Optræden blev den stærkeste og mest gennemgribende religiøse Vækkelse, der nogen Sinde har fundet Sted i Norge, en Vækkelse, der ogsaa fik sin Betydning for Udviklingen af Landets Næringskilder, idet flere af H.'s Venner efter hans Raad og med Hjælp af ham nedsatte sig som Købmænd, anlagde Fabrikker eller købte sig Jordegods. Den haugianske Vækkelse fremmede i høj Grad den norske Nations Oplysning og skabte Lyst og Trang til at læse og skrive. Hans mange Breve, der cirkulerede blandt Folket, bleve af mange benyttede til Forskrifter, efter hvilke man lærte sig at skrive. Under sine Rejser havde H. mange Sammenstød med sin Samtids rationalistiske Præster, som han baade i sine Skrifter og i sin mundtlige Forkyndelse angreb i meget strenge Ord. Efter flere Gange at have været straffet for Overtrædelse af Konventikelplakaten af 1741 blev han Høsten 1804 paagreben og sat i Fængsel, paa samme Tid som der blev sat retslig Forfølgelse i Gang mod ham i Anledning af de mange Klager, der vare indkomne baade fra verdslige og gejstlige Embedsmænd i Norge. Først ved Slutn. af 1814 faldt den endelige Dom i Sagen. H. blev frikendt i alle væsentlige Klagepunkter og kun idømt en Mulkt paa 1,000 Rdl., fordi han havde overtraadt Konventikelplakaten og i sine Skrifter fremført »grove Invektiver mod Gejstligheden«. Største Parten af Tiden mellem 1805 og 1814 havde H. siddet i Fængsel; 1809 blev han dog ikke blot løsladt, men endog udsendt for med offentlige Midler at anlægge Saltkogerier paa flere Steder. Hjemkommen blev han atter sat i Fængsel, hvorfra han dog 1811 blev løsladt mod Kaution. Af den Behandling, han var udsat for under sin langvarige Arrest, bar han varigt Men, saa længe han levede, idet hans før saa jærnstærke Helbred blev aldeles nedbrudt. Han levede i sine sidste Aar paa Gaarden Bredtvedt i Østre Aker, hvor han stadig fik Besøg af Venner fra nær og fjern, og hvor han døde, Paa Aker's Kirkegaard er der rejst ham et beskedent Gravmonument.

Den Bevægelse, der var rejst i Aarene 1795 til 1804, blev i stor Udstrækning kvalt i den nærmest paafølgende Tid for efter 1814 at skyde rig Vækst. Den haugianske Vækkelse var præget af et fremtrædende etisk Alvor, men led af adskillig aandelig Uklarhed. Det maa siges til Ære for den over hele Norge spredte haugianske Venneskare, at Udviklingen, navnlig fra Aarene omkring 1840, gik mere og mere i Retning af evangelisk Klarhed og Frigørelse; i Betragtningen af de saakaldte »Adiafora« var Retningen helt igennem pietistisk. Haugianismen har tilført den norske Kirke mægtige Livsimpulser og har været Udgangspunktet for meget af det praktiske Kirkearbejde, som foregaar i Norge. Siden Reformationen har ingen enkelt Mand haft den Betydning for det

kristelige og kirkelige Liv i Norge som Lægmanden H. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II. 571 ff., hvor Henvisninger til den vidtløftige Litteratur af og om H. N. H. findes. Af biografiske Hovedværker mærkes A. Chr. Bang, »H. N. H. og hans Samtid« [Chra. 1874], som suppleres bl. a. ved samme Forfatters »Til Minde om H. N. H. [1796—1896], et Jubilæumsskrift« [Chra. 1896], og ved D. Thrap's Arbejder om II. i »Biogr. Leks.«, VII og i »Norsk Hist. Tidsskr.« 3. R. III, 147 ff.). *A. Chr. B.*

2) Andreas, norsk Præst, ovenn.'s Søn, født paa Bredtvedt i Østre Aker 12. Decbr. 1815, død i Skien 13. Jan. 1892. Han blev 1846 cand. theol. og var fra 1857 Sognepræst i Skien, hvor han fra 1868 som Provst virkede til sin Død. Han var Repræsentant for Skien paa Stortinget 1865—66. H. var en af den norske Kirkes dygtigste gejstlige; baade som Prædikant og navnlig som Sjælesørger nød han megen Anseelse. Lige fra 1840'erne var han maaske den mest indflydelsesrige af alle dem, der i dette Tidsrum virkede til Fremme af Arbejdet for Hedningemissionen, bl. a. som Udgiver og Redaktør af »Norsk Missionstidende« 1845—54; ved de store Missionsmøder var han selvskreven Dirigent. Hans praktiske Begavelse kom paa mange Maader hans By til gode. Den af ham 1863 udgivne »Psalmebog til Kirke- og Husandagt«, et Udkast, senere (1874) udgivet i ændret Skikkelse og autoriseret af Kongen, har ikke fundet stor Udbredelse inden for den norske Kirke. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II). *A.Chr.B.*

Haugesund, Købstad i Stavanger Amt, (1891) 5,742 Indb., er beliggende ved den østre Side af Karmsundet lige over for Karmøen's nordligste Pynt, dels paa Fastlandet, dels paa tvende derfra ved det saakaldte Smedsund eller H. adskilte Øer Risøen og Hasseløen. De smaa V. f. disse liggende Garpeskjær samt den N. f. Hasselø liggende Svinholm høre ogsaa under By territoriet. Byen er lang og smal med Gaderne parallelle med Smedsundet, som danner den egentlige Havn; Husene ere næsten udelukkende opførte af Træ og i een Etage; af offentlige Pladser findes et Torv og en nyanlagt Park. Byen har Middelskole, Folkeskole og Sømandsskole, de i en By sædvanlige Foreninger som Børsforening, Fiskeriforening og Skibsassuranceforeninger m. fl.; her virke 2 Sparebanker. Byens Handel omfatter næsten udelukkende Fiskeriprodukter og da særlig Sildefiskeri, hvis rige Tilgang ved Kysten lige udenfor gav Anledning til Byens Opkomst; fra 1879—85 dreves betydelige Spekulationer i Sildefangst paa Island, disse ere dog nu for den største Del ophørte. II. er en af Norge's yngste Byer; først fra Juni 1855 overgik det gamle Strandsted til Ladested og 1866 til Købstad. Ved gode Landeveje staar H. i Forbindelse med sit 0. f. liggende Opland og ved Dampskibe i direkte Forbindelse med Bergen og Stavanger. I gejstlig Henseende danner H. et Sognekald sammen med Skaare Herred. (Litt.: »Norge's Land og Folk: Stavanger Amt« af Boye Strøm [Chra. 1888]). *Y. F. W. H.*

Haugland, Baard Madsen, norsk Politiker, født paa Gaarden H., Stordøen, 12. Jan. 1835, død i Stockholm 7. Maj 1896. H., der var af fattig, men gammel og anset Bondeæt, fik i sin første Ungdom ingen anden Undervisning end den, hans afsondrede Hjemstavns »Almueskole« kunde byde, i Opvæksten suppleret ved et Ophold paa et Lærerseminarium. 16 Aar gl. blev han Butiksdreng, men hver ledig Stund benyttede den begavede, lærelystne og flittige Yngling til Selvstudium. 1862 var han kommen saa langt, at han kunde grundlægge en Landhandleriforretning i Lervik paa Stordø; her boede han til 1884. Ved sin klare, skarpe Forstand, sin Energi og praktiske Dygtighed og sine efter Omstændighederne usædvanlig mangesidige Indsigter opnaaede ban snart megen lokal Indflydelse og kommunale Tillidshverv. Allerede 1871 sendtes han paa Stortinget fra Søndre Bergenhus Amt, blandt hvis Repræsentanter han uden Afbrydelse stod indtil 1884. I Stortinget gjorde den unge Bonde sig hurtig bemærket ved udstrakt Kendskab til Landets økonomiske Forhold, navnlig dets Bank- og Pengevæsen; han blev efterhaanden et indflydelsesrigt Medlem af forskellige af Tingets Komiteer og Kommissioner, først af Bankkomiteen og ved dennes Ophør af Næringskomité Nr. 1; 1877 indvalgtes han i Havnekommissionen, 1879 i Lejlændingskommissionen, 1882 i den parlamentariske Jurykommission, ligesom han sin meste Tingtid var Medlem af Valg- og Fuldmagtskomiteerne; 1883 deltog han i Aktionskomiteen for Nedsættelse af Rigsret over Ministeriet Selmer. Efter dettes Domfældelse gik H., der imidlertid 1881 var flyttet til Bergen som Medlem af Administrationen for den derværende Afdeling af Norge's Bank, som Finansminister ind i den af Johan Sverdrup dannede Regering som »den første Bonde i Kongens Raad«. Da det Sverdrup'ske Ministerium 1889 traadte af, valgtes han til Repræsentant for sin gamle Valgkreds for 1892—94, hvorefter han genvalgtes 1895. H., hvis oprindelige politiske Standpunkt i alle væsentlige Punkter faldt sammen med det demokratisk liberale ved Rigsretten 1884 sejrende Partis, nærmede sig med Aarene mere og mere det »moderate« Mellemparti, inden for hvilket han sluttelig indtog en ledende Stilling, og som hvis Repræsentant han trods stærkt svækket Helbred gik ind i det i Efteraaret 1895 dannede Hagerup'ske Koalitionsministerium; han sendtes som Medlem af Statsraadafdelingen til Stockholm, hvor han døde. H. var intet politisk Talent i højere Forstand; han skyldte sin Løbebane det sikre praktiske Skøn, den Arbejdsomhed og Pligttroskab, der aldrig svigtede ham; hans politiske Optræden bevarede altid Præget af klog Forsigtighed; han var de formidlende Udvejes Mand. *K. V. H.*

Haugsund, Strandsted i Øvre Eker Herred, Buskerud Amt (s. d.). Stedet, der ligger ved Vestfoselvens Sammenløb med Drammenselven, havde (1891) 112 Huse med 578 Indb. Drammenselven er farbar for mindre Fartøjer til den straks oven for Strandstedet liggende Hellefos, hvor der er anlagt et større Træsliberi. H. er bekendt for det der faldende rige Laksefiskeri. *J. F. W. H.*

Haugwitz, Christian August Heinrich Kurt, Greve, preussisk Statsmand, født 11. Juni 1752 ved Oels i Schlesien, død 19. Febr. 1831 i Venezia. Han blev i Maj 1792 Sendemand i Wien, førte Forhandlingerne om Preussen's Vederlag for dets Deltagelse i Krigen mod Frankrig og blev i Septbr. s. A. Udenrigsminister. Han havde Hovedskylden for Polen's anden Deling 1793, hvorved

han vakte Østerrig's Uvilje; sluttede nu Aftale med England om Subsidier til Krigen, men viste ikke stor Iver for denne og var snart villig til at slutte Fred mod at opnaa Tilsagn om Vederlag for mulige Landafstaaelser ved Rhinen. Han stræbte nu at holde Nordtyskland neutralt, men erkendte snart den Fare, som truede fra Frankrig, og søgte 1798 at overtale Kongen til at tiltræde Forbundet mod dette Land. 1800 sluttede han det væbnede Neutralitetsforbund med Rusland og de nordiske Riger og besatte Hannover for at komme Franskmændene i Forkøbet. Da franske Tropper 1803 rykkede ind i Hannover, vilde han føre Krig og afgik, da han ikke kunde sætte sin Vilje igennem. 1805 tilraadede han igen Forbund mod Frankrig og udvirkede, at Preussen skulde stille dette bestemte Vilkaar for at beholde Freden; overtog selv Sendelsen til Kejser Napoleon, men lod sig først holde hen med Snak, senere overvælde af Kejserens Trusler og Lokkemidler, især da Rusland for tidlig bavde optaget Kampen, og Østerrig efter Nederlaget ved Austerlitz skyndte sig at slutte Fred. Han gik nu i Decbr. 1805 egenmægtig ind paa et Forsvarsforbund med Frankrig, stik imod hvad han tidligere selv havde tilraadet, og lod sig i Febr. 1806 i Paris igen skræmme til ny Indrømmelser for at opnaa Købet af Hannover. Efter Hardenberg's Afgang i April s. A. overtog han paa ny Udenrigsministeriet, raadede til Krigen, men traf ikke tilbørlige Forholdsregler og trak saaledes Nederlaget ned over Preussen. Kort efter dette afgik han, blev 1811 Kurator for Universitetet i Berlin, men bosatte sig 1820 i Italien. (Litt.: Minutoli, »Graf v. H.« [Berlin 1844]). *E. E.*

Haugwitz-Hardenberg se Hardenberg.

Hauk (norsk), Høg.

Haukadalur, en Bondegaard i Árnessyssel, i det sydlige Island. H. ligger over 60 Km. ind i Landet, lige N. f. Geysir, i en Dal, N. f. hvilken Fjældørkenen tager sin Begyndelse. H. var en bekendt Gaard i 11.—13. Aarh., navnlig som Stamsædet for den berømte Haukadals-Slægt, hvis Stamfader Teitr Isleifsson var (se Hallr Þórarinsson). Denne Slægt talte flere lærde og mægtige Mænd, der spillede en fremragende Rolle i Fristatens sidste Tid. Flere fredelige Minder knytte sig til H. Her tilbragte Ari inn fróði sin Ungdom hos Hallr og Teitr Isleifsson; den sidste holdt endog en Skole i H., der fra nu af flere Slægtled igennem blev et af Hovedsæderne for Lærdom og litterære Sysler i Island. *B. Th. M.*

Hanke (norsk) = raabe. Ordet er onomatopoietisk, dannet af Interjektionen hau; smlg. huje. *Hj.F.*

Hankeli. Ret op for den vestre Ende af det lange, smalle Grungedal's Vand i Vinje Herred, Bratsberg Amt, ligger den lille af 8 Gaarde bestaaende Haukeligrænd. Det er den sidste bebyggede Del af Fjældet og den, som strækker sig længst ind paa Hardangervidden; Overgangen til nærmeste Bygd paa Vestsiden, Røldal, er kun ca. 7° Km., og her har derfor ogsaa Samfærdselen gaaet i umindelige Tider. Længe var der kun en daarlig og besværlig Ridevej over høje Fjælde og store Fonner. Først 1858 begyndtes den storartede Chaussé, som under Navn af Haukelivejen fører fra Haukeligrænden til Røldal og derfra videre baade til Odda ved Hardangerfjorden og til Suldal i Ryfylke; den fuldførtes 1887. Det hele Vejanlæg er ført langs en lang Række af Søer, hvor den stadig voksende Turiststrøm har fremkaldt Opførelsen af flere Hoteller, saaledes H. Hotel ved Vejens Begyndelse. Hotel Vaagsli ved Vaagsli vandet, og Haukelisæteren ved Staavand. Nærmere Røldal er Terrainet vildere, Vejen gaar op i Højden gennem en Tunnel til Dyrskaret, hvor det højeste Punkt (1,133 M.) naas, endnu længere frem fører Slyng paa Slyng ned i Røldal's Kedel til det store Røldal Hotel. *J. F. W.H.*

Hank Haabl'Ok var en af Harald Haarfager's mest betroede Mænd, der bl. a. stod i Spidsen for den Sendefærd, som bragte Kongens Søn Haakon (Haakon den Gode, Adalsteinsfostre) til den engelske Konge Athelstan's Hof, hvor han opfostredes. Tilnavnet Haabrok betyder ligesom Fornavnet en Høg. *O. A. ø,*

Hankr Erlendsson, en islandsk lærd og norsk Lagmand og Ridder, død 1334. H. var af islandsk Herkomst; i ca. 6 Aar (1294 — 99) beklædte han Lagmandsembedet paa Island, den sydøstlige Del. Noget efter rejste han til Norge, hvor han først blev Lagmand i Oslo, senere i Gulatingslagen, vistnok 1303—22, dog med de Afbrydelser, der foraarsagedes ved hans Rejser til Island; disse foretog han for paa den norske Konges Vegne at ordne forskellige Forhold paa Island; han var her bl. a. Medstifter af »de lærde Mænds Hospital« i Gaulverjabær. 1323 — 29 har han vistnok levet paa Island, beskæftiget med litterære Studier og Afskrivning. Herefter optræder han atter dels i Norge, dels paa Island. Hans offentlige Virksomhed i Norge og paa Island er lidet kendt, *men* han har været meget anset, nydt Kongens Tillid og er bleven hædret i fuldt Maal. Hans litterære Virksomhed er derimod godt kendt, særlig fordi vi have et til hans Navn knyttet, skønt noget defekt Haandskrift, »Hauksbók« (Arnamagn. Saml. 371, 544, 675). Indholdet af dette, der for største Delen er egenhændig skrevet af ham, er meget broget. Først og fremmest indeholder det en Recension af Landnáma, som H. E. selv har udarbejdet paa Grundlag af to andre Bearbejdelser. Dernæst Kristnisaga, Fostbrœðrasaga og Erik den Røde's Saga, Hervararsaga og flere mindre Sagaer vedrørende Norge. Dernæst Trojumannasaga og Bretasogur, Elucidarius (der maaske ikke har hørt med til Bogen fra først af) og forskellige mindre Stykker af geografisk-religiøst Indhold m. m. og endelig en Afskrift af Völuspá. H. E. optræder her ikke som Forfatter, men som Samler og Afskriver; han er endogsaa temmelig ukritisk, og hans historiske Kundskaber ere mangelfulde. Bogen vidner saaledes mere om hans Interesser end selvstændige Forfattervirksomhed. »Hauksbók« er udgivet af »Det kgl. nord. Oldskr. Selsk.« 1892—96. (Litt.: P. A. Munch, »Samlede Afhandlinger« I, S. 229—333; Indledn. til »Hauksbok«). *F. J.*

Hankr Valdisarson, en islandsk Skjald fra 12. Aarh., er ellers ubekendt, undtagen for saa vidt som der af ham haves en Drape om Islændere, »Islendingadrápa«. Den handler om forskellige islandske Stormænd og Sagnhelte fra 10. og Beg. af 11. Aarh. og indeholder adskilligt af Vigtighed i historisk Henseende [udg. af Möbius, Kiel 1874]. (Litt.: F. Jonsson, »Litt.-Hist.« II). *F.J.*

Haulleville [olvi'l], Prosper Charles Alexandre, Baron, belgisk Journalist, er født 1830, blev 1856 Professor i Statsret ved Universitetet i Gent, men afskedigedes næste Aar. Han var med at grundlægge et Dagblad i Bruxelles som Organ for det klerikale Parti og med at organisere dettes store Kongres i Mecheln 1863. Han overtog 1865 Ledelsen af Maanedsskriftet »Revne générale« og 1878 tillige af Bladet »Journal de Bruxelles« som Hovedorgan for den maadeholdne klerikale Retning. Foruden en »Histoire des communes lombardes« [2 Bd., 1858], der blev prisbelønnet af det franske *Académie des sciences morales et politiques*, har han udgivet flere Flyveskrifter, bl. a. »De l'avenir des peuples catholiques« [1876], oversat paa 10 Sprog. *E. E.*

Haupt, Moritz, fremragende klassisk Filolog og Germanist, født i Zittau 27. Juni 1808, død i Berlin 5. Febr. 1874. Han studerede i Leipzig 1826—30 og efter 4 Aars Ophold i Hjemmet gjorde han en Rejse til Wien og Berlin (1834), blev 1837 Privatdocent i Leipzig, 1841 ekstraordinær og 1843 ordinær Professor i tysk Sprog og Litteratur, hvilket Fag netop blev oprettet for ham. Paa Grund af sin Deltagelse i Urolighederne 1848—49 fik han sin Afsked 1851, men blev 1853 kaldet til Berlin for at indtage Lachmann's ledige Plads. Som Docent var han en fremragende Personlighed og omfattede alle den klassiske og germanistiske Filologis Omraader; dog opgav han 1859 Germanistikken til Fordel for Müllenhoff. I klassisk Retning udmærkede han sig særlig som Tekstkritiker og har udgivet adskillige, navnlig latinske Forfattere, f. Eks. Horats [1851, 4. Opl. ved Vahlen 1882], Catul, Tibul og Properts [1853, 5. Opl. ved Vahlen 1885], Ovid's Metamorfoser [1. Bd. 1853, 7. Udg. ved K. J. Muller 1885; 2. Bd. 1876], Tacitus'es »Germania« [1855] og Vergil [1858, 2. Opl. 1874], samt i det hele taget leveret en Mængde udmærkede Konjekturer til latinske og græske Tekster. Af tyske Middelaldersskrifter har han udgivet bl. a. Hartmann's »Erec« og »Der arme Heinrich« [2. Opl. 1871 og 1881], »Winsbeke« [1845], Rudolf v. Ems'es »Der gute Gerhard« [1840] samt fuldendt Lachmann's »Minnesangs Frühling« [1857, 4. Opl. 1888] og besørget sammes »Nibelungen« og »Walther von der Vogelweide«. Endelig stiftede han »Zeitschrift für deutsches Altertum«, af hvilket han redigerede de første 16 Bd. [1841—73]. (Litt.: Belger, »M. H. als akademischer Lehrer« [Berlin 1879]). *C. A. N,*

Haupt, Paul, tysk-amerikansk Assyriolog, er født 25. Novbr. 1858 i Gorlitz, studerede østerlandske Sprog i Leipzig og Berlin, udgav 1879 »Die sumerischen Familiengesetze«, habiliterede sig 1880 i Göttingen, blev Privatdocent og udnævntes 1883 til ekstraordinær Professor smst., men fulgte s. A. en Kaldelse som Professor ved John Hopkin's Universitetet i Baltimore. Han har særlig studeret det saakaldte sumeriske eller akkadiske Sprog: »Die akkadische Sprache« [Berlin 1883], »Akkadische und sumerische Keilschriftstexte« [1881—82] og den saakaldte babylonske Syndflodshistorie: »Das Babylonische Nimrod-Epos« [1884—91]. De sidstnævnte Skrifter findes i »Assyriologische Bibliothek«, som han udgiver sammen med Fr. Delitzsch, med hvem han ogsaa udgiver »Beiträge zur Assyriologie« [3 Bd., 1889—93]. H. har desuden udgivet flere sproglige Undersøgelser over Assyrisk: »Beiträge zur assyrischen Lautlehre« [Berlin 1883], »Prolegomena to a comparative Assyrian Grammar« [New Haven 1888] foruden mange Afhandlinger i amerikanske og tyske lærde Tidsskrifter. Med flere andre udgiver H. ogsaa et kritisk, polykromt Bibelværk [1897 ff.]. *V. S.*

Hauptmann, Gerhard, tysk dramatisk Digter, er født i Salzbrunn i Schlesien 15. Maj 1862. Han var først Landbrugselev, kom senere paa Kunstskolen i Breslau for at uddanne sig til Billedhugger, men gik snart til Universiteterne i Jena og Berlin for at studere Naturvidenskab. 1883—84 levede han i Italien, senere i Schweiz og Berlin; 1891 købte han en Bondegaard i Schlesien for at studere den arbejdende Landbefolkning paa nært Hold, og 1894 gjorde han en Rejse til Amerika for at se paa Arbejderforhold. Han debuterede som Forfatter med et episk Digt i gammel Stil: »Promethidenlos« [1885], men skabte sig senere et Navn ved sine naturalistiske Dramaer, som ved deres frastødende Motiver vakte ikke ringe Anstød; men han har senere arbejdet sig op til en mere moderat Brug af Midlerne uden at tabe sin realistiske Sandhedsstræben og sin sociale Tendens af Sigte, f. Eks. i »Einsame Menschen« [1891] og »Kollege Crampton« [1892]. Tre af hans Stykker ere gaaede over Scenen i Kjøbenhavn (paa Dagmarteateret), nemlig det i schlesisk Dialekt skrevne lokale Arbejderdrama »Die Weber« [1892], »Hannele« [1894] og hans sidste, af Ibsen's »Per Gynt« influerede »Die versunkene Glocke« (»Klokken, der sank«), dette sidste med ikke ringe Succes. Paa Norsk foreligger i Oversættelse ved H. Garborg »Hannemor« [1894], opført paa Tivoli Teater, hvor ogsaa »Kollege Crampton« er spillet. (Litt.: Barteis, »G. H.« [Weimar 1897]; P. Schlenther, »G. H. Sein Lebensgang und seine Dichtung« [Berlin 1898]). *C. A. N.*

Hauptmann, Moritz, tysk Komponist og Musikforfatter, født 13. Oktbr. 1792 i Dresden, død 3. Jan. 1838. Efter grundige Studier saavel i Violinspil som Musikteori tog H. Plads som Violinist i Dresden's Hofkapel, men opgav denne Stilling for 1815 at følge en russisk Fyrste som privat Musiklærer. Under et femaarigt Ophold i St. Petersborg og Moskva fortsatte H. ivrig sine teoretiske Studier og blev efter sin Hjemkomst først Medlem af Operakapellet i Kassel, hvilket Spohr dirigerede, senere (1842) paa Mendelssohn's og Spohr's Anbefaling Kantor ved Thomas-Skolen i Leipzig og snart efter Lærer ved det nyoprettede Musikkonservatorium. Disse Stillinger beklædte H. til sin Død, og han, der nød Anseelse som en af Tidens mest fremragende Teoretikere, uddannede talrige Elever, blandt hvilke Mænd som Ferd. David, Kiel, Weitzmann, Jos. Joachim, H. v. Bülow, Dräseke, Sullivan, Emil Hornemann o. m. fl. (Listen over hans Elever tæller mere end 300 Navne). H.'s Kompositioner udmærke sig ved skøn harmonisk Form, men besidde ingen udpræget Ejendommelighed. Mest Udbredelse have hans senere Arbejder (Kirke- og Vokalmusik [særlig flerstemmige Sange]) fundet. Sit højt ansete Navn erhvervede H. sig imidlertid som Teoretiker og For-

fatter. Hovedværket i saa Henseende er »Die Natur d. Harmonik und Metrik« [1853, 2. Opl. 1873], hvori han har nedlagt sine omfattende matematiske og — af Hegel paavirkede — filosofiske Betragtninger over musikalske Grundfænomener, et Værk, som imidlertid paa Grund af dets strengt videnskabelige Indhold og Form nærmest har virket indirekte ved de Impulser, det har givet senere Musikskribenter. En Fortsættelse deraf, som H. efterlod sig ved sin Død, har hans Elev Oscar Paul udgivet. Forskellige af H.'s mindre Afhandlinger ere samlede i »Opuscula«, og endvidere ere udgivne hans særdeles indholdsrige og værdifulde »Brevet (til Hauser 2 Bd. [1871], til Spohro. a. 1 Bd. [1876]). *W.B.*

Haupt- und Staatsactionen, Teaterstykker, der opstode i Tyskland i Slutn. af 17. Aarh., og som især sattes i System af den omrejsende Skuespiller og Teaterdirektør Mag. Johann Veltheim. De vare enten Bearbejdelser af ældre Dramaer eller Nybehandlinger af historiske Emner, hentede fra saavel Oldtiden som fra Middelalderen, saavel fra den bibelske som fra den profane Historie; de vare altid fulde af Nonsens og Plumpheder og overlæssede med Svulst og Bombast, og blandt deres Personer fandtes altid een komisk (Hanswurst, Pickelhering, Harlekin eta). Stykket var sjælden eller aldrig udarbejdet i Enkeltheder, men kun Scenegangen angivet, medens den videre Udførelse overlodes til Skuespillernes Improvisationer. I Danmark holdt disse H. u. S. deres Indtog i Beg. af 18. Aarh. med de tyske Trupper, og v. Qvoten ekscellerede paa Scenen i Brolæggerstræde i denne Art Skuespil; de vare Holberg en Vederstyggelighed, og han parodierede dem med blodig Ironi i »Ulysses v. Ithacia«. (Litt.: Werlauff, »Hist. Antegn. til Holberg«, 2. Udg. S. 290 ff.). *A. A.*

Haura (eng. Howrah), By i Bengalen ved Hugli-Floden over for Kalkutta, til hvilken By den maa betragtes som Forstad. (1891) 116,600 Indb., hvoraf 80 p. Ct. Hinduer. Med Kalkutta forbindes H. ved en Pontonbro, der danner Grænsen for Sejladsen med større Skibe; ovenfor begynder Flodsejladsen. H. er Endestation for East-India-Jærnvejen og har Bomulds- og Jutespinderier samt stor Handel. I den S. f. beliggende Forstad, Sibpur, findes en botanisk Have, en Ingeniørskole og Bishops-College. I 18. Aarh. var H. kun en ubetydelig Fiskerlandsby. *C. A.*

Hauraki Golf, stor Havbugt ved Østkysten af Ny-Zealand's Nordø, 104 Km. lang og 30—50 Km. bred, i Øst begrænset af Koromandel-Halvøen. I dens sydligste Ende, Firth of Thames, udmunder Thames. Ved Indløbet ligge Store og Lille Barrierø ud for den fortræffelige Waitemata-Havn med Øerne Rangitoto, Tapu, Motutapu, Waihehi og Ponni. Ved Waitemata ligger Ny-Zealand's vigtigste Handelsby, Auckland. *C. A.*

Hauran d. s. s. Havran.

Haureau [oro'], Jean Barthélemy, fransk Filosof og Historiker, født i Paris 9. Novbr. 1812, død 29. Apr. 1896. Han var i sin Ungdom Medarbejder ved en Række demokratiske Blade, hvoriblandt »Le National« ; 1832 udgav han »La Montagne«, skrevet i udpræget revolutionær Aand, 1838—45 var han Redaktør af »Le Courrier de la Sarthe«. Han havde i denne Tid Posten som Bibliotekar i Byen Mans, men 1845 afskedigedes han fra denne Stilling paa Grund af sine revolutionære Anskuelser. Han drog derpaa til Paris, hvor han som Medarbejder var knyttet til »Le National« indtil Revolutionen 1848. Efter denne fik han en Ansættelse ved Nationalbiblioteket; men denne blev kun kortvarig, da han efter Napoleon's Statskup 2. Decbr. 1851 i Forbitrelse trak sig tilbage fra denne Stilling. Han sluttede sig nu som tidligere nær til Thiers. 1862 blev han Medlem af *L'Académie des inscriptions et belles lettres.*

Som historisk Forfatter har han udfoldet en omfattende Virksomhed, og af hans Værker kunne nævnes: »Histoire de Pologne« [Paris 1846], »Charlemagne et sa cour« [Paris 1854], »Francois I et sa cour« [Paris 1855] samt det omfattende historisk-filosofiske Værk: »Histoire de la philosophie scolastique« [3 Bd., Paris 1872—80]. Endelig redigerede han 15. og 16. Bd. af *Gallia christiana* [Paris 1856—65]. *P. M.*

Haurŏwitz, Harry Valentin Harald, dansk-russisk Læge, født i Slesvig By 16. Decbr. 1799, død i Gmunden 6. Juli 1882. H. tog 1823 medicinsk Eksamen i Kjøbenhavn og rejste snart derefter til Rusland, hvor han underkastede sig en Prøve og derpaa ansattes (1825) som Kredslæge i Guvernementet Sarotov. 1831 blev han Læge ved Søkadetakademiet i Zarskoje-Selo, hvor han gjorde Bekendtskab med Storfyrst Konstantin, hos hvem han blev Livlæge 1837, hvorpaa han avancerede fra Post til Post, til han blev Generalstabslæge for den baltiske Flaade 1854 og kort efter Generalinspektør for hele Flaadens Sanitetsvæsen. 1864 trak han sig tilbage og boede derefter i Wien, men benyttedes dog af og til, bl. a. til en Sendelse 1865 til Nordamerika for at lære Unionshærens sanitære Ordning at kende. Resultaterne af denne Rejse beskrev han i et Arbejde, der er oversat paa Dansk, »Militærvæsenet i de forenede Stater« [Odense 1868]. *G. N.*

Hans Herred, Nordhordland's Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, (1891) 5,054 Indb., paa begge Sider af Sørfjorden, hvor denne 0. f. Bergen bøjer mod Øst. Herredet har en smallere Kyststrækning paa Fastlandet, medens den større Del indtager den sydvestlige Del af Osterøen. Fastlandsdelen er i det hele en høj mod Fjorden brat nedgaaende Fjældvæg, hvor kun hist og her en smallere Rand langs Stranden er skikket for Bebygning; Fjældet dannes paa Vestsiden af Ulrikken's og Blaamanden's østre Skraaninger, som gaa ned mod den her forholdsvis brede Kystrand, ind i hvilken den smalle Arnevaagen skærer sig fra Nord mod Syd. Overgangen til Østfjældene gaar over Haukelandsdalen, der kommer ind fra Fane Herred og udmunder i Arnevaagen's Bund. Denne Dal er bred og forholdsvis godt bebygget især omkring det paa Grænsen liggende Haukelands Vand, fra hvilket atter en Tværdal gaar i østlig Retning indtil under Gulfjældet. S. f. denne Dal, Storelvens Dalføre, gaar Grænsen over Livarden (684 M.), Skidtremmene (808 M.) og Gulfjæld (987 M.), Herredets højeste Punkt, fortsætter Øst paa over Trengereidskaret til Raunipen (753 M.). Herfra passeres Sørfjorden til Osterøen. Foruden Haukelandsdalen's Vasdrag kan paa denne Side nævnes det nordligst liggende Gaupaasvand, hvis Afløb afgiver Drivkraft til de betydelige Arne Fabrikker. Over den 1 à 2

Km. brede Sørfjord indtager H. en betydelig Del af den store Osterø, der inden for Herredet vistnok er bjærgfuld, men Fjældene ere 7nere afrundede end paa Fastlandssiden og med mere afsluttede Partier. I Midten af Øen er der et fritliggende Parti, opfyldt af Store Vand og Oster Vand, forbundne med et trangt Sund, og som her danner Østgrænsen; Vest over fra Vandet kommer man over Stangfjæld (627 M.) ned i den aabne Bygd, som danner Gjerstad Annekssogn; denne har sin største Bredde i den øvre Del, hvor Elven rinder ud i Bunden af den lange, smalle Lonevaag, der fra Nord trænger ind paa Grænsen af Hammer Herred. Elven har sit Udspring paa Fjældene henimod Sydkysten under den 667 M. høje Vindeggen. Fra Gjerstadbygden fører et Skar over til Hausviken, hvor Hovedkirken ligger under Stemmesseggen (564 M.). Osterøen er jævnt og godt bebygget, Gaardene ere dog kun smaa, de største ere Blom og Mjelde, paa Fastlandet kunne mærkes Arne, Tunæs, Garnæs paa Halvøen mellem Arnevaag og Sørfjord, Borge, Unneland og Haukeland. Ved Arne er anlagt de betydelige Arne Fabrikker, I Uldvarefabrik med 275 Arbejdere og I Bomuldspinderi med 211, til hvis Underbringeise der har dannet sig en bymæssig Bebyggelse paa 75 Huse med 1,231 Indb. Ogsaa i Bunden af Arnevaagen omkring den der opførte Kirke ligger et lidet Strandsted paa 45 Huse med 261 Beboere. Ved Espeland i Arne er der 1895 anlagt en Trikotagefabrik. Ved Haukelandsvandet kommer den smalsporede Vossebane ind i Haus, følger Dalen Nord over til Arnevaagen, dennes Østside, svinger derpaa rundt om Garnæset og gaar nu langs Sørfjorden's Sydkyst til Trengereid; paa denne Strækning er der 11 Tunneler med en samlet Længde af 1,861 M. Stationer findes ved Haukeland, Arne, Garnæs og Trengereid. Hovedvej fra Bergen fører ligeledes langs Haukelandsdalen til Garnæs og fortsætter som Bygdevej Nord over ind i Hammer Herred. Til Forbindelse med Hardanger leder en Vej fra Samnanger over Trengereidet til Stationen af samme Navn. Paa Osterøen gaar Vej fra Haus Kirke forbi Gjerstad Kirke til Bunden af Lonevaag, denne Vej fortsættes Vest over til Valestrand. Herredet har 3 Sogne: Haus Hovedsogn, Gjerstad og Arne Annekssogne. Jordbunden er ganske god, Agerbrug derfor af Vigtighed, Skoven er nu næsten udelukkende Løvskov og utilstrækkelig, hvorfor Torv benyttes; tidligere skal der paa Osterøen have været gode Furuskove. Laks og Sørred fanges i ret stor Mængde, Vandene ere fiskerige, især paa Ørred, til Dels Gedde. Herredets Areal er 200 □ Km., hvoraf 6,- □ Km. Indsøer. (Litt.: »Norge's Land og Folk«, Søndre Bergenhus Amt af J. Vibe [Chra. 1896]). *J. F. W. H.*

Hauser, Franz, tysk Musiker og Sanger, født 12. Jan. 1794 ved Prag, død 14. Aug. 1870 i Freiburg, studerede oprindelig Jura, var 1817 — 37 Operasanger (Baryton) ved forskellige tyske Scener, senere Sanglærer i Wien og ledede 1846 — 64 Konservatoriet i Munchen. H., der har skrevet en »Gesanglehre fur Lehrende und Lernende« [Leipzig 1866], havde et sserligt Navn som Bach-Kender; hans Katalog over Bach's Værker og en righoldig Samling af Bach'ske Autografer var i sin Tid meget benyttet. (Litt.: M. Hauptmann, »Briefe an F. H.« [2 Bd., Leipzig 1871]). *S. L.*

Hanser, Kasper, et gaadefuldt tysk Hittebarn, født 30. Apr. 1812, død 17. Decbr. 1833 i Ansbach. Han blev 26. Maj 1828 truffen i Niirnberg i Bondedragt med et Brev til en derboende Ritmester; i dette stod, at Brevskriveren var en fattig Daglejer, og at H. 7. Oktbr. 1812 var bleven lagt for hans Dør og af ham opdragen; en vedlagt Seddel opgav hans Navn Kasper og hans Fødselsdag 30. Apr., samt tilføjede, at hans Fader havde været Ritmester og var død. Han var vel skabt, havde en fin Hud og smaa Hænder og Fødder; han var meget nervøs og ubehjælpsom, saare barnagtig i Væsen og Forestillinger, ukendt med de almindeligste Forhold og Genstande; vilde i lang Tid kun nyde Brød og Vand, men skyede Kød og alle gærede Drikke; i havde kun et ringe Ordforraad i øvrebayersk Landsmaal, men kunde skrive sit Navn ret vel. Magistraten i Niirnberg og flere Privatmænd toge sig af ham og satte ham som Stadens Plejebarn i Huset hos den fantastiske Professor Daumer; men her blev han helt forkvaklet, fordi man i hans forsømte Opdragelse saa noget hemmelighedsfuldt °g søgte at komme paa Spor derefter. Han gjorde kun ringe Fremskridt, ja hans oprindelige Videbegærlighed og Tænksomhed tog endog af, medens Forstillelse og Hang til Løgn opstod hos ham. Paavirket af sine Omgivelsers Spørgsmaal fik han Lyst til at gøre sig interessant og fremkom efterhaanden med de urimeligste og indbyrdes modsigende Opgivelser om sin tidligere Levevis. Deraf dannedes de vildeste Gisninger om hans Byrd og Oprindelse, at han var Offer for en Arvesvig,. Frugt af et ulovligt Kærlighedsforhold, ja endog at han var den rette Tronarving til Baden som Søn af Storhertuginde Stephanie, men bortrøvet fra Vuggen. Især troede P. A. Feuerbach herpaa, medens der allerede 1830 fra anden Side udtaltes den Tro, at H. var en Løgner. Den rige engelske Lord Stanhope kom i Maj 1831 til Niirnberg, fik Godhed for ham og vilde endog adoptere ham; satte ham i Huset hos en Skolelærer i Ansbach. hvor han i Maj 1833 blev konfirmeret og ansat i et Regeringskontor; men senere tabte Stanhope sin Interesse for ham paa Grund af hans Usandheder. Allerede 17. Oktbr. 1829 fandt man ham let saaret med et Snit i Panden, uden at kunne faa Rede paa, hvorledes det var kommet; hans eget Udsagn, at det skyldtes en fremmed Mand med tilhyllet Hoved, viste sig at være usandt. 14. Decbr. 1833 kom han hjem fra Slotshaven i Ansbach med et dybt Stiksaar i Siden og paastod, at han var lokket derhen af en fremmed Mand og saaret af denne. Han døde 3 Dage efter, men der fremkom intet Spor af den ubekendte, og Knivstikket skyldtes snarere ham selv, der derved vilde skaffe sig Tiltro for sine tidligere Opgivelser. At H. ikke var nogen badensisk Prins, er utvivlsomt og blev senere klart godtgjort efter Undersøgelser i det badenske Husarkiv (1875). Alligevel opfriskedes denne Krønike 1859 af G. F. Kolb og 1873 af Daumer, som tidligere havde haft en hel anden Mening. Eschricht fremsatte i sine »Folkelige Foredrag« [2 Bd., 1857] den Paastand, at han var en Idiot, Barn eller Plejebarn af en fattig Bonde, der havde opdraget ham,

saa godt han kunde, og senere søgte at skille sig af med ham paa bedste Maade for hans Aands- og Legemssvagheders Skyld. Det var kun hans ny Omgivelser, der vilde se noget overordentlig i ham, og som ved deres taabelige Adfærd gjorde ham først til en forfængelig Nar og siden til en fuldendt Bedrager. (Litt.: Blandt de mange Skrifter om H. fremhæves: »Materialien zur Geschichte K. H.'s von Graf von Stanhope« [Heidelberg 1835]; Mittelstadt, »K. H. und sein bad. Prinzenthum« [Heidelberg 1876]; v. d. Linde, »K. H., eine neugeschichtliche Legende« [2 Bd., Wiesbaden 1887], *The true history of K. H.* [London 1893 ved Jarl Stanhope's Datter, Hertuginde af Cleveland]). *E. E.*

Hauser, Miska (Michael), berømt ungarsk Violinvirtuos, født 1822 i Pressburg, død 9. Decbr. 1887 i Wien, Elev af Kreutzer, Mayseder og Sechter i Wien, foretog fra 1840 vidtstrakte Koncertrejser, ikke alene gennem hele Europa — han optraadte i Vinteren 1843—44 i Kjøbenhavn 3 (iange paa det kgl. Teater og ved flere Koncerter og besøgte samtidig Norge og Sverige — men ogsaa i Amerika, Australien, paa Sydhavsøerne, i Ægypten o. s. v. Ved sin virtuose Teknik og et indsmigrende, smeltende Foredrag fejrede han store Triumfer. Hans Violinkompositioner, Bravurstykker og smaa »Lieder ohne Worte« stode i sin Tid i høj Kurs, navnlig hos Dilettanter. Sine Rejseerindringer samlede han i »Wanderbuch eines oesterreichischen Virtuosen« [2 Bd., Leipzig 1858—59]. *S. L.*

Hanser, Walter, schweizisk Statsmand, er født 1837 i Kanton Zurich, oprindelig Garver, valgtes 1869 til Kantonsraadet og blev en af Demokraternes Førere; blev 1881 Medlem af Kantonets Regering og viste sig som en dygtig Finansmand. 1869—75 havde han Sæde i det schweiziske Nationalraad, valgtes 1879 til Standeraadet (var 1883 dets Formand) og 1888 til Forbundsraadet, hvor han i de første Par Aar styrede Militærvæsenet og senere Finanserne; 1892 var han Forbundspræsident. *E. E.*

Haushofer, Karl, tysk Mineralog, nedenn.'s Søn, født 28. Apr. 1839 i München, død smst. 8. Jan. 1895, studerede Bjærg værksvidenskab og Mineralogi, blev 1865 Privatdocent i sidstnævnte Fag ved Universitetet i Munchen, 1868 Professor i Mineralogi og Metallurgi (Eisenhiittenkunde) ved den tekniske Højskole smst. og 1889 Direktør for denne Læreanstalt. Han har gjort talrige mineralogiske Undersøgelser og bl. a. offentliggjort »Hilfstabellen zur Bestimmung der Gesteine« [1867], »Die Konstitution der natiirlichen Silikate« [1875], »Mikroskopische Reactionen« [1885]. *N. V. U.*

Haushofer, Max, tysk Landskabsmaler, født 20. Septbr. 1811 i Nümphenburg ved München, død 24. Aug. 1866 ved Starnberg-Sø. H., som for en stor Del uddannede sig paa egen Haand under lange og omfattende Rejser og 1844 blev Professor ved Kunstakademiet i Prag, har malet pragtfulde Landskaber fra Bayern's Højslette; mange af hans Værker findes nu i offentlige Samlinger, Akademiet i Wien, Rudolfinum i Prag, Ny Pinakotek i München (»Walchensee«, 1856), Museet i Hannover (»Konigsee«) m. fl. *A. Hk.*

Haushofer, Max, ovenn. K. H.'s Broder, tysk Nationaløkonom og Forfatter, er født i München 23. Apr. 1840. Han blev 1867 Privatdocent i Munchen og har siden 1868 været Professor i Nationaløkonomi ved den tekniske Højskole. 1875—81 var han Landdagsmedlem for München. Foruden en statistisk Lærebog og forskellige Skrifter om specielle Grene af Statshusholdningen og Nationaløkonomien har han leveret nogle Arbejder af mere almen Interesse, som: »Der kleine Staatsburger« [2. Opl. 1884], »Das deutsche Kleingewerbe« [1885] og som Bidrag til Skønlitteraturen: »Gedichte« [1864], »Unhold, der Hahlenmensch« [1880], »Der ewige Jude« [1886, 2. Opl. 1894], »Geschichten zwischen Diesseits und Jenseits« [1888], »Die Verbannten« [1890], »Arbeitergestalten aus den bayrischen Alpen« [1890], »Alpenlandschaft und Alpensage« [1891]. *C. A. N.*

Hausmann, Johann Friedrich Ludwig, tysk Mineralog og Geolog, født 22. Febr. 1782 i Hannover, død 26. Decbr. 1859 i Gottingen, blev 1803 ansat ved Bjærgværksstyrelsen i Klausthal, 1805 ved Bjærgværksdepartementet i Braunschweig; efter dernæst en kort Tid at have været Generalinspektør for Bjærgværkerne blev han 1811 Professor i Teknologi og Bjærgværksvidenskab i Gottingen. Han foretog talrige Rejser, bl. a. i Skandinavien 1806—07; hans »Reise durch Skandinavien« udkom i 5 Bd. i Gottingen 1811—18. Blandt hans øvrige Skrifter skulle nævnes: »Kristallographische Beitr'åge« [1803], »Grundlinien der Bergwissenschaft« [1811], »Handbuch der Mineralogie« [3 Bd., 1813; ny Udg. 1828—47], »Untersuchungen über die Formen der leblosen Natur« [1821], »Versuch einer geologischen Begriindung des Ackerbau- und Forstwesens« [1825] og endelig hans Hovedværk: »Ueber die Bildung des Harzgebirges« [1842]. *N. V. U.*

Hausmann, Robert, tysk Violoncellist, er født 13. Aug. 1852 i Harzen, Elev af Theodor Muller i Braunschweig, Joachim i Berlin og Piatti i London; var 1872—76 Medlem af den Hochberg'ske Kvartet i Dresden, senere Lærer ved den kgl. Højskole i Berlin og blev 1879 Medlem af Joachim's Kvartet. H. optraadte i Septbr. 1888 i Kjøbenhavn og Stockholm. *S. L.*

Hausmannit, et sort Mineral med svag Metalglans, bestaar af Manganiltet Mn_3O_4. Krystalformen er tetragonal, Haardheden omtrent 5, Vægtfylden 4,8 og Pulverfarven brun. H. forekommer sammen med andre Manganmalme og brydes og anvendes sammen med disse, saaledes ved Ilmenau i Thuringen, Ilefeld i Harz, ved Långban, Nordmarken o. a. St. i Vermland. *N. V. U.*

Hausrath, Adolf, tysk Teolog og Forfatter, er født i Karlsruhe 13. Jan. 1837. Han blev 1861 Vikar og Privatdocent i Heidelberg, 1864 Assessor i det evangeliske Kirkeraad i Karlsruhe, 1872 Professor i Teologi, 1886 »Kirchenrat« i Heidelberg. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Neutestamentliche Zeitgeschichte« [4 Bd., 3. Opl. 1877—79] og som Særtryk deraf: »Der Apostel Paulus« [2. Opl. 1872], »D. F. Strauss und die Theologie seiner Zeit« [2 Bd., 1877—78], »Arnold von Brescia« [1891], »Peter Abälard, ein Lebensbild« [1893], »Martin Luther's Romfahrt« [1893]. Under Pseudonymet George Taylor har han udgivet de ansete og meget læste historiske Romaner »Antinous« [1880, 6. Opl. 1886; overs. paa Dansk 1880], »Klytia« [1883, 6. Opl. 1897; overs.

paa Dansk 1883], »Jetta« [1884] og »Elfride« [1885]. *C.A.N.*

Haussa, Folkestamme i Sudan, bebor de efter den opkaldte Lande (se Haussa-Staterne), men synes i forholdsvis ny Tid at være indvandret fra Nord. H.'s Udseende viser de for den udprægede Negertype karakteristiske Træk: flad, bred Næse, fremspringende Underansigt og tykke Læber. Legemsbygningen er kraftig, Hudfarven dyb mørkebrun, næsten sort. I aandelig Henseende høre H. til Afrika's bedst begavede Folk. Deres rige og velklingende Sprog, der har optaget mange Bestanddele af semitisk og hamitisk Oprindelse, er endnu for lidet kendt til, at dets Stilling blandt de afrikanske Sprog kan angives med Sikkerhed; det er udbredt som Handelssprog langt ud over H.'s Omraade. De vigtigste Næringsveje ere Agerbrug, Industri og Handel. Jorden dyrkes ved Hjælp af de talrige Slaver. Den almindeligste Føde er Durra, der males til Mel og tilberedes som en Art Grød; ved Siden heraf nydes Palmeolie, Ris og Fisk. Kød er for kostbart til at være almindelig udbredt som Fødemiddel. Der avles megen Tobak. Kvægavlen drives især af Fulberne. De almindeligste Husdyr ere Heste, der anvendes som Ridedyr, Æsler, der bruges som Lastdyr, Hornkvæg, Faar, Geder, Hunde og Høns. Af de forskellige Industrigrene, der dyrkes af H., indtager Væveriet en fremtrædende Plads. Bomulden, af hvilken der avles meget i H.'s Lande, yder et godt Materiale til de almindelig baarne Klæder: Turban, Benklæder og Skjorte med meget vide Ærmer. Garnet spindes af Kvinderne, medens Vævningen besørges af Mændene. Ogsaa i Læder yde H. solide og smagfulde Arbejder. Smedehaandværket staar højt. Der forfærdiges ikke blot Vaaben og Redskaber af Jærn og Messing, men ogsaa Smykker af Guld og Sølv. Som Handelsfolk udfolde H. megen Iver; de foretage lange, ofte farlige Rejser, der føre dem gennem Sudan og Sahara. Kauriskonkylien tjener som Skillemønt; naar større Pengesummer skulle udredes, anvendes Slaver som Betalingsmiddel. Hver vaabenfør Mand er forpligtet til at gøre Krigstjeneste; Sultanerne omgive sig med en Livvagt af Bueskytter og pansrede Ryttere. De vigtigste Vaaben ere Sværd, Spyd, Bue og Bøsse. I Krigen anvendes ofte forgiftede Pile. Hos en Del af H. træffer man lignende animistiske Anskuelser som dem, der findes i talrige andre Negerfolks Religion; de fleste ere Muhamedanere, men de omfatte ikke Islam med synderlig Varme. Pilegrimsrejser til Mekka foretages aarlig af Tusinder, men ofte nok saa meget for at drive Handel og af Lyst til at se sig om som af religiøs Iver. Kvinderne indtage hos H. en friere og mere agtet Stilling end i de fleste andre muhamedanske Lande. De bevare efter Giftermaalet deres Særejendom og holdes ikke indespærrede. (Litt.: Barth, »Reisen und Entdeckungen in Nord- und Centralafrika« [Bd. II, Gotha 1857]; G. Rohlfs, »Quer durch Afrika« [Bd. II, Leipzig 1875]; C. H. Robinson, *Hausaland* [Lond. 1896]; P. Staudinger, »Im Herzen der H.-Lander« [Leipzig 1891]). *C. Fr.*

Haussa-Staterne, Stater i Midtsudan, der forhen have været beherskede af Negerfolket Haussa. Nu ere Fulberne den herskende Stamme, skønt de kun ere i et ringe Mindretal i Sammenligning med Haussaer og andre Negerfolk. De vigtigste Stater ere: Sokoto, 0. f. Nigeren, mellem Benue og Sahara, med Vasalstaten Adamaua, S. f. Benue; Gando, paa begge Sider af Niger-Floden, N. V. f. Sokoto, staar i Vasalforhold til sidstnævnte Stat; endelig Nupe, S. V. f. Sokoto, paa den anden Side Nigeren. H. staar ved de sejlbare Floder: Niger og dens Biflod Benue i let Forbindelse med Havet. Ved Handelstraktater erhvervede det britiske *Niger Company* sig Forrettigheder, og 1888 proklameredes britisk Protektorat over H. med Undtagelse af Adamaua, der hører under den tyske Koloni Kamerun's Interessesfære; dog skal Hovedstaden i Adamaua, Jola ved Benue, tilfalde England. *C. A.*

Hausse [o's] (fr.), opadgaaende Bevægelse i Priserne paa Varer og Kurserne paa Pengeeffekter og Værdipapirer. Spekulation *å la h.* foregaar ved at gøre Indkøb i Haab om senere at kunne sælge under Konjunkturer, der fremkalde højere Priser. Medens Spekulation *å la baisse* kun kan foretages, hvor der er Lejlighed til at gøre Forretninger paa Levering, fordi man for at spekulere i en nedadgaaende Prisbevægelse maa kunne sælge, før man køber, kan Spekulation *å la h.* baade foregaa paa denne Maade og ved Forretninger per straks, idet man kan opkøbe en Vare og opbevare den til det Tidspunkt, da man vil sælge den. Den, der spekulerer *à la h.*, kaldes Haussier; i paa engelske og amerikanske Børser bruges Benævnelsen Bull (Tyr). Smlg. Baisse. *E. M.*

Haussmann [osma'n], Eugène, Baron, fransk Præfekt, født 27. Marts 1809 i Paris, død 11. Jan. 1891 smst., af oprindelig elsassisk Slægt. Han tog som juridisk Student Del i Julikampen 1830 og var 1833—48 Underpræfekt i forskellige Departementer. Han sluttede sig tidlig til Louis Napoleon, blev i Jan. 1849 Præfekt i Var, hvor han gjorde sig bekendt ved sin kraftige Optræden (lod bl. a. É. Ollivier fængsle en kort Tid), og forflyttedes 1851 til Bordeaux. Her modtog han 12. Oktbr. 1852 Prins Præsidenten, da denne holdt sin berømte Tale (»Kejserdømmet er Freden«), og blev i Juni 1853 Seinepræfekt. Med stor Kraft og udmærket Smag ledede han de omfattende Arbejder til Paris'es Forskønnelse og til Sundhedsforholdenes Forbedring, hvorved Staden fik et nyt og pragtfuldt Udseende: Nedbrydelse af gamle tætpakkede Kvarterer og deres Genopførelse i ny Stil med lige og brede Gader, Anlæg af Boulevarder, Haver og Pladser, Forstædernes Sammensmeltning med den indre By o. s. v. Men paa den anden Side viste han, i Tillid til Kejserens Bifald, megen Egenraadighed og Hensynsløshed for at føre sin Vilje igennem, foretog Arbejder af tvivlsom Nytte uden at bryde sig om Udgifterne og betyngede Staden med umaadelig Gæld og trykkende Skatter, hvorved Huslejen og hele Levemaaden i høj Grad fordyredes. Der rejstes derfor stærke Klager over hans Forvaltning, bl. a. af J. Ferry i hans »Comptes fantastiques d'H.« [1868], og de bleve efterhaanden saa alvorlige i den lovgivende Forsamling, at han i Jan. 1870, straks efter at É. Ollivier var bleven Førsteminister, blev afskediget. Imidlertid var han 1853 bleven Baron og 1857 Senator. Under Krigen 1870 forlod han Frankrig som saa mange af Kejserdømmets Stormænd, blev i Septbr. 1871 Direktør for *Crédit mobilier* og var 1877—81 Medlem af Deputeretkammeret (valgt paa Corsica imod Prins Napoleon),

men spillede ingen Rolle. 1890—93 udkom 3 Bd. Erindringer. *E. E.*

Haussonville d' [dosõvi'l], 1) Charles Louis Bernard de Cléron, fransk Politiker, født i Paris 1. Novbr. 1770, død 1. Novbr. 1846. Han var nøje knyttet til Ludvig XVI's Hof, og da Revolutionen fik sin vidtgaaende Karakter, emigrerede han 1791. Han fulgte i den følgende Tid Emigranterne i deres Forsøg paa at iværksætte et Angreb paa Frankrig og blev, da det mislykkedes, i Udlandet til 1800. Han sluttede sig nu til Napoleon, men saa efter dennes Fald med Tilfredshed Restaurationen. 1817 blev han Medlem af Pairskammeret, hvor han siden sluttede sig til Oppositionen mod Villèles. Efter dennes Fald støttede han Ministeriet Martignac's Udsoningsforsøg, og efter 1830 bøjede han sig da ogsaa villig for Julimonarkiet. *P. M.*

2) Joseph Othenin Bernard de Cléron, fransk Politiker og Skribent, ovenn.'s Søn, født i Paris 27. Maj 1809, død 27. Maj 1884. Han sluttede sig til Julikongedømmet og var under det deputeret 1842 — 48; mod Napoleon III's Kejserdømme stillede han sig i skarp Opposition; efter 1870 blev han en af Lederne for dem, der søgte at bevare Forbindelsen mellem Frankrig og Elsass-Lothringen's fransksindede Indbyggere. I den indre Politik vendte han sig stærkt mod Thiers i dennes Præsidenttid, hvorimod han 1873—77 støttede sin Svoger Hertugen af Broglie i dennes Forsøg paa Genindførelsen af Monarkiet. 1878 blev han paa Livstid Medlem af Senatet, hvor han spillede en betydelig Rolle blandt dem, der med største Iver modsatte sig den store Reformlovgivning, hvorved Ferry ordnede franske Undervisningsforhold m. m. i antiklerikal Aand. Under Kejserdømmet havde han udfoldet en betydelig Forfattervirksomhed, og af hans Værker kunne fremhæves: »Histoire de la politique extérieure du gouvernement francais de 1830 å 1848« [2 Bd., Paris 1850], »Histoire de la reunion de la Lorraine à la France« [4 Bd., Paris 1854—59], »L'Église romaine et le premier Empire« [5 Bd., 1864—69]. April 1869 blev han Medlem af *l'Académiefranfaise*. Endelig skrev han under Krigen med Tyskland 1870—71 et lille Skrift »La France et la Prusse devant l'Europe«, der rettede stærke Opfordringer til de andre europæiske Stater om at støtte Frankrig. Efter hans Død er udgivet »Ma jeunesse 1814—30« [Paris 1885], en Samling Erindringer fra hans Ungdom. Han var gift med Louise d'H., født de Broglie, der har skrevet forskellige litterærhistoriske Værker. Blandt dem kunne nævnes: »Marguerite de Valois, reine de Navarre« [Paris 1870], »La jeunesse de Lord Byron« [1872] og »Les derniéres années de Lord Byron« [1874]. *P. M.*

3) Gabriel Paul Othenin de Cléron, fransk Politiker og Skribent, foreg.'s Søn, er født i Paris 21. Septbr. 1843. Han sluttede sig ligesom sin Fader til det orléanistiske Parti; 1871 blev han Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han stemte med højre Centrum; ogsaa han støttede Onkelen Broglie's Forsøg, men Følgen blev, at han faldt igennem ved Valgene baade 1876 og 1877. Han vedblev dog at spille en fremragende Rolle i det orléanistiske Parti og er efter Greven af Paris's Død bleven Partiets egentlige Leder. Han har dog ikke kunnet standse dets hurtige Tilbagegang i Tal og Indflydelse. Hans Forfattervirksomhed er dels af litterærhistorisk, dels af socialpolitisk Karakter. Han har bl. a. skrevet: »Saint e Beuve, sa vie et ses œuvres« [Paris 1875], »Etudes biographiques et littéraires« [3 Bd., Paris 1879 — 83], »Le Salon de Mme. Necker« [Paris 1882], »Études sociales, miseres et remèdes« [Paris 1886], »Prosper Mérimée, Hugh Elliot« [Paris 1888], »Madame de La Fayette« [Paris 1891]. 1888 blev han Medlem af *l'Académiefranfaise*. *P. M.*

Haustorie (lat.) (bot.) ell. Sugeorgan findes hos mange Snylteplanter (s. d.). 1) Hos de indvendig i andre Planter snyltende Svampe, hvis Mycelie udbreder sig mellem Cellerne, sende Hyferne korte Grene ind i Cellernes Rum; disse Grene (H. ell. Sugegrene) have en for vedkommende Svamp bestemt Form (korte, kugleformede og ugrenede eller lange, traadformede og forgrenede) og tjene til Næringsoptagelse. De findes ogsaa hos Svampe, hvis Mycelie snylter udvendig, men skulle her tjene, i hvert Fald lige saa meget, som Hæfteorganer. 2) Hos snyltende Blomsterplanter findes ligeledes H. ell. Sugevorter, som fæste dem til Værtplanten og tage Næring fra den. Disse H. ere ofte omdannede Rødder; de trænge ind i Værtplantens Indre og danne her en nøje Forbindelse mellem Snylter og Værtplantens anatomiske Elementer. Se nærmere *Balanophoraceae*, *Cuscuta*, Gyvelkvæler, Koføde, Skælrod, Øjentrøst o. fl. *A. M.*

HautboiS [obwa'], den franske Benævnelse paa Musikinstrumentet Obo (s. d.).

Hautboist (Hoboist), en Oboblæser; anvendes ogsaa forskellige Steder som Fællesbenævnelse for alle Militærmusikere.

Haut Brion [obrio'], se Bordeauxvine.

Haut dessus [otsy'] (fr.), høj Sopran (s. d.).

Hautecombe [otkõ'b] (*Alta comba*), Cistercienserabbedi i Savojen, grundlagt af Amadeus III af Savojen 1125, har indtil Karl Albert været Begravelsessted for Huset Savojen. Efter at være genopbygget (1743) solgtes det under Revolutionen som Nationalgods og anvendtes en Tid som Fajancefabrik, indtil det (1824) tilbagekøbtes af Kong Karl Felix. Ved Savojen's Afstaaelse til Frankrig (1860) garanteredes Abbediets Bestaaen ved en særlig Traktat, og det staar vedvarende under den italienske Konges Protektion, skønt Munkene ere franske. I den gotiske Kirke ere 43 Fyrster og Prinser af Huset Savojen begravede, af hvilke 27 have Monumenter; mere end 300 Statuer pryde Gravene. *C. A.*

Hante-finance [otfina's] (fr.), Børs-, Pengearistokrati.

Haute-Garonne [otgaå'n], Departement i det sydvestlige Frankrig, begrænses af Spanien og Departementerne Hautes-Pyrénées, Gers, Tarn-et-Garonne, Tarn, Aude og Ariége. 6,290 □ Km., efter Krigsministeriets Beregning 6,367 • Km., med (1891) 472,000 Indb.; Befolkningen er i Aftagen. H. har en langstrakt Form fra Syd til Nord og gennemstrømmes af Garonne og flere af dens Bifloder. Mod Syd er Departementet opfyldt af Pyrenæerne, over hvilke det 2,417 M. høje Pas Port de Benasque fører fra Bagnéres de Luchon til Benasque i Spanien. Længere mod Nord, i Landskaberne Nebouzan og Comminges, bliver Landet bakket, og længst mod Nord gaar det over i Gascogne's Slette. Klimaet er mod Syd raat, i

den øvrige Del mildt og sundt, men lider dog af skarpe Vestenvinde. Agerbruget er fortrinligt, 3,595 □Km. optages af Agerland. Der dyrkes Hvede, Majs, Havre og lidt Rug og Byg. Af Vinland findes 53,5 □Km., især i Midten af Departementet. Vinhøsten beløber sig gennemsnitlig til 850,000 Hektoliter, og Vinen er af middelgod Kvalitet. Tillige dyrkes Kartofler, Hamp, Frugt, Kastanjer og Oliven. Af Skov findes 930 □Km., af Heder og Græsgange ligeledes betydelige Strækninger. Af Kvæg holdes Hornkvæg, Faar, Svin og faa Heste; tillige er Biavlen betydelig. Bjærgværksdriften indskrænker sig til nogen Jærnudvinding samt Brydning af Marmor, Granit og Skifer. Af Mineralkilder findes flere, der have givet Anledning til Opkomsten af Badesteder, blandt hvilke Bagnères de Luchon er det mest besøgte. Af Industri findes Jærn- og Staalværker, Bomulds- og Uldspinderier, Garverier, flere store Papirfabrikker. Hovedbyen Toulouse har stor Plandel og er ved Garonne forbunden med det biscayiske Hav, ved Canal du Midi med Middelhavet og danner et Knudepunkt for seks Jærnveje fra alle Sider. I kirkelig Henseende er H.-G. et Ærkebispedømme Toulouse. *C. A.*

Hautelissetapeter [otli's-] se Gobelins.

Haute-Loire [otlwa'r] se Loire.

Haute-Marne [otma'rn] se Marne.

Hauterive [otri'v] se Borel, P.

Hautes-Alpes [otza'lp], Departement i det sydøstlige Frankrig, begrænses af Departementerne: Savoie, Isère, Drôme, Basses-Alpes samt Italien og bestaar af de tre gamle til Dauphiné hørende Landskaber: Brianconnais, Embrunais og Gapencais. 5,643 □Km. med (1891) 115,500 Indb., 7,400 mindre end 1886. H. er et fattigt og ufrugtbart Alpeland, det svagest befolkede af alle Frankrig's Departementer. Det gennemskæres af Dale, hvorigennem flyde Durance og Biflober til denne samt Isère: Dalene adskilles af gletscherklædte Bjærgrygge. Klimaet er raat med streng Kulde om Vinteren; i Dalen kan paa den anden Side Sommervarmen være meget trykkende. Skovene ere ikke saa forhuggede som i de øvrige franske Alpedepartementer. Agerbruget er ikke betydeligt; der dyrkes: Kartofler, lidt Hvede, Rug og Havre samt i enkelte mod Syd aabne Dale tillige Vin og Kastanjer. Kvægavlen er vigtigere; der holdes Hornkvæg, Æsler og Mulæsler, og om Sommeren drives en Mængde Faar sammen fra Nabodepartementerne for at benytte H.'s gode Græsgange. Af værdifulde Mineraler forekomme Bly, Kobber, Jærn og Kul. Af Industri kunne nævnes: Garverier, Lærreds- og Uldvæverer, Savmøller. I det hele er Departementet kun daarligt i Stand til at ernære sin Befolkning; det er det Departement i Frankrig, hvor Gennemsnitslevealderen er kortest, og hvert Efteraar drage en Mængde Arbejdere ud for at erhverve Opholdet om Vinteren i andre Egne. *C. A.*

Haute-Saône [otso!n] se Saône.

Haute-Savoie [otsavwa'] se Savojen.

Hautes-Pyrénées [otpirene'] se Pyrenæerne.

Haute-taille [ota.'j] (fr.), første Tenor.

Haute ville [otvi'l] se Tancred.

Haute-volée [otvåle'] (fr.: høj Flugt), fornemt Selskab.

Haut-gout [ogu'j (fr.), bruges navnlig om Vildt, der har hængt længe. *H. F. Y.*

Haut-mal [oma'l] se Epilepsi.

Hautmont [omõ'], By i Nordfrankrig, Dep. Nord, ved Sambre og Nordbanen Paris—Jeumont. (1891) 10,000 Indb. Store metallurgiske Værksteder, Fabrikation af Maskiner, Kemikalier og Glasvarer. *C. A.*

Hantpoul [opu'], 1) Henri Amand, Markis, fransk General, (1780—1853), af en gammel Adelsslægt i Languedoc. Han blev 1803 Løjtnant i Artilleriet og deltog med Hæder i Krigene 1807—13, men sluttede sig 1814 ivrig til Bourbon'erne. 1819 blev han Brigadegeneral og senere Chef for Artilleriskolen i Paris, tog straks efter Julirevolutionen 1830 Afsked. 1833 kaldtes han af Kong Karl X til Prag for at blive Hovmester for Greven af Chambord, men vendte snart tilbage til Frankrig, da han ikke kunde enes med Hertugen af Blacas om Læreplanen.

2) Alphons Henri, Grev d'H., ovenn.'s Broder (1789—1865), blev 1805 Løjtnant i Fodfolket og deltog i Krigene i Preussen 1806—7 og i Spanien 1808—12, hvor han blev Krigsfange. I de 100 Dage 1815 holdt han sig tilbage, blev derefter Oberst og 1823 paa Felttoget i Spanien Brigadegeneral. 1830 ansattes han i Krigsministeriet og ledede Forberedelserne til Toget mod Algérie; under Julikampene var han i Marmont's Stab og blev derefter afskediget. 1835 traadte han igen i Tjenesten, blev 1841 Divisionsgeneral og 1846 Pair, afskedigedes igen 1848, men valgtes n. A. til Nationalforsamlingen og blev Oktbr. 1849 — Oktbr. 1850 Krigsminister, var derefter et Aars Tid Guvernør i Algérie og blev efter Statskuppet 1851 Senator samt Storreferendar i Senatet. *E. E.*

Hautrelief [orəljæ'f] se Relief.

Haut-Rhin [oræ'], forhenværende Departement i det østlige Frankrig, der bestod af det sydlige Elsass. Fransk blev efter Krigen 1870—71 kun Fæstningen Belfort med omliggende Distrikt: Territoire de Belfort, 624,6 □Km. med (1891) 83,700 Indb. *C. A.*

Haüy [aÿi'], René Just, fransk Krystallograf og Mineralog, født 28. Febr. 1743 i St. Just i Picardie, død 3. Juni 1822 i Paris. II. blev paa Grund af sine udmærkede Evner bestemt for gejstlig Stand; allerede tidlig begyndte han ved Siden af gejstlig Lærervirksomhed i Paris at drive fysiske og naturvidenskabelige Studier, og han helligede sig efterhaanden helt til Mineralogi, i hvilket Fag Daubenton var hans Lærer. Hans epokegørende Opdagelser skaffede ham 1783 Optagelse i Akademiet; ved Revolutionens Udbrud blev han fængslet, men befriedes atter paa Geoffroy St. Hilaire's Forestillinger. 1793 blev han Medlem af Kommissionen for Vægt og Maal og 1802 Professor i Mineralogi ved *Museum d'histoire naturelle*. Efter Napoleon's Fald blev han afsat og levede i Fattigdom til sin Død. — H. regnes med Rette for Skaberen af den krystallografiske Videnskab; han opdagede Krystallografiens Grundlov, idet han viste 1784, hvorledes alle de forskellige Former, der optræde hos Krystaller af een og samme Substans, matematisk kunne udledes af en enkelt for vedkommende Substans karakteristisk Grundform, og han sluttede af denne Lov, at Krystallerne have en regelmæssig indre Bygning. Ideen til sin Opdagelse fik han, da han tilfældig tabte en Kalkspatkrystal i Gulvet, saa at den gik itu, og be-

tragtede de regelmæssig formede Stumper. Ogsaa med Hensyn til Krystallernes Symmetri, deres elektriske og andre fysiske Forhold gjorde han vigtige Opdagelser, og desuden leverede han talrige fortrinlige mineralogiske Undersøgelser. Nogle af de vigtigste af hans Skrifter ere: »Essai sur la théorie et la structure des cristaux« [1784], »Traité de minéralogie« [1801, 2 Bd.; ny Udg. 1822], »Traité des caractéres physiques des pierres précieuses« [1817], »Traité de cristallographie« [1822]. *N.V.U.*

Haüy [aüi'], Valentin, fransk Blindelærer, Grundlægger af Blindeundervisningen i Europa, ovenn.'s Broder, født i St.-Just (Picardie) 13. Novbr. 1745, død i Paris 18. Marts 1822. Tilskyndet af forskellige sammentræffende Omstændigheder (se Blindeundervisning) begyndte IL, der hidtil havde ernæret sig som Sprog- og Skrivelærer i Paris, 1784 at undervise en blind Dreng, og da allerede Arbejdet med denne medførte Opdagelsen al Relieftrykket, og det filantropiske Selskab som Følge heraf betroede ham Undervisningen af de under dets Forsorg hørende blinde Børn, var dermed den første Blindeanstalt stiftet. Under Revolutionen overgik denne Stiftelse til Staten og omdannedes væsentlig til en Arbejdsanstalt for blinde. Misfornøjet herover trak H. sig tilbage og begyndte atter paa Privatvirksomhed, men kort efter kaldtes han til St. Petersborg for at organisere det der anlagte Blindeinstitut; 1806 var han i Berlin i et lignende Øjemed. Efter sin Hjemkomst levede han ganske upaaagtet. Til H 's betydeligste Arbejder hører: »Essai sur l'éducation des aveugles« [Paris 1786]. *F. B.*

Haüyn, et Mineral af Sodalitgruppen, er et svovlsyreholdigt Silikat, overvejende af Lerjord og Natron, hvis Formel i Analogi med Granaternes kan skrives : $Na_2Ca(NaSO_4 . Al)Al_2Si_3O_{12}$. Farven er oftest klar blaa, Haardheden lidt under Feldspatens, og Krystalformen er regulær med ufuldkommen Spaltelighed efter Rombedodekaedret. H. forekommer hyppig i nefelin- og leucitførende Eruptivbjærgarter, saaledes Fonolit, Tefrit o. a. *N. V. U.*

Haüynofyr, en ved sin Hauynrigdom ejendommelig Bjærgart (Lava) fra Mte. Vulture ved Melfi i Syditalien, hører til Nefelinitternes Gruppe. *N. V.V.*

Hav er den store sammenhængende Vandmasse, der bedækker den største Del af vor Jordklodes Overflade, og hvoraf Landet rager op som større eller mindre Øer. Det indtager næsten $^3/_4$ af hele Jordoverfladen, nemlig ca. 368,000,000 □ Km. mod Landets 142,000,000 • Km.; men det maa dog erindres, at man kun tilnærmelsesvis kan angive H.'s Udstrækning, idet man endnu ikke har fuldstændigt Kendskab til Forholdene i de to Polarzoner. Fordelingen af H. paa Jordoverfladen er ikke ligelig overalt; saaledes indtager det et langt større Areal paa den sydlige end paa den nordlige Halvkugle og ligeledes et større Areal paa den vestlige end paa den østlige Halvkugle, ja trækker man en Storcirkel gennem Østsiden af Asien og Vestsiden af Amerika, deler man Jorden i to Halvkugler, af hvilke den ene rummer næsten alt Landet, medens den anden bliver udpræget oceanisk. De tre store Landmasser, de saakaldte »Kontinenter«, nemlig den gamle Verden, den ny Verden og Austral-Landet, dele H. i større Underafdelinger, som man fra ældre Tid har benævnt de fem Verdenshave, nemlig: Det store eller stille Hav (175,000,000 □ Km.), Atlanterhavet (90,000,000 □ Km.), det indiske Hav (74,000,000 □ Km.), det nordlige Ishav (13,000,000 □ Km.) og det sydlige Ishav (16,000,000 □ Km.). Medens de to sidste foruden af Land begrænses af Polarcirklerne, har man som Grænser mellem de tre første, hvor ikke Kontinenterne danne Skel, benyttet Meridianerne gennem Kontinenternes Sydspidser : Kap Agulhas paa Afrika, Kap Horn paa Sydamerika og Sydkap paa Tasmanien, fortsat indtil Skæringen med den sydlige Polarkreds. En heldigere Inddeling er dog uden Tvivl Krummel's i 1) Oceaner (atlantiske, stille og indiske Ocean), der udmærke sig ved større Dybde og selvstændige Strømsystemer, 2) Middelhave (Østersøen, Middelhavet, mejikanske Golf o. a.), der skære sig dybt ind i Fastlandene, og 3) Randhave (Nordsøen, bengalske Havbugt, japanske Havo. a.), der ligge paa Ydersiden af Kontinenterne. Ved denne Inddeling forsvinder det sydlige Ishav fuldstændig, idet de tre Oceaner forlænges over Polarkredsen, indtil de støde sammen ved Sydpolen, og det nordlige Ishav reduceres til et Slags Middelhav. Oceanernes og de større Bugters mindre Indskæringer i Kontinenterne benævnes ofte vilkaarlig, som: Bugt, Bai, Golf, Fjord, Lagune, Haff, Liman, Æstuarium, Etang, Rias (s. d. Art.). De smalle Forbindelsesled mellem forskellige Havafsnit kaldes: Stræde, Sund, Bælt, Kanal o. a. Læren om H.'s forskellige Forhold kaldes Oceanografi.

Dybdeforhold. Indtil Midten af 19. Aarh. have H.'s Dybdeforhold været saa godt som ukendte, da der fra aaben Sø kun forelaa yderst faa Lodninger, tilmed foretagne med upaalidelige Apparater. Først efter de store Oceanekspeditioner, særlig »Challenger«'s, »Tuscarora«'s og »Gazelle«'s, har man faaet samlet saa stort Materiale, at man nu har et Overblik, om end kun i store Træk, over Havets Dybdeforhold. I det hele var man tidligere tilbøjelig til at overvurdere Dybden. Gennemsnitsdybden for hele H. ansættes til ca. 3,500 M. eller omtr. 3 Gange Landets Gennemsnitshøjde ; de enkelte Verdenshaves Gennemsnitsdybde anslaas til: Det store Ocean 4,083 M., Atlantiske Ocean 3,750 M., Indiske Ocean 3,650 M., Nordlige Ishav 818 M., Sydlige Ishav 1,500 M. De størst maalte Dybder i de forskellige Verdenshave ere: Det store Ocean 9,427 M. (S. f. Tonga-Øerne paa 30° 20' s. Br. og 176° 39' V. L. f. Grvv.), der er den største hidtil (1898) maalte Dybde i hele H., Atlantiske Ocean 8,341 M. (N. f. Puerto Rico i »Jomfrudybet«), Indiske Ocean 6,205 M. (S. f. Java's Østspids), Nordlige Ishav 4,845 M. (V. f. Spitsbergen) og det sydlige Ishav 3,612 M. (i Nærheden af Vestsiden af Wiike's Land). Indhavene ere gennemgaaende mindre dybe end Oceanerne; saaledes er det dybeste Punkt i Middelhavet kun 4,400 M. (mellem Sicilien og Kreta), i det røde Hav 2,271 M.; ja i Østersøen kender man endog kun en Maksimaldybde paa 427 M. (N. V. f. Gotska-Sandøen). De største Dybder i Oceanerne findes i Reglen ikke i Midten, men nærmere ved Kysterne. I Reglen synker Landjorden terrasseformig ind under Havspejlet, ved en lav og flad Kyst langsommere end ved en høj og stejl. De lavere Partier nærmest Kysterne, som

ligge inden for 200 M.'s Kurven, benævnes Kontinentalsokkelen. For øvrigt har Havbunden ligesom Kontinenterne sine Højlande og Lavlande; men Relieffet er ensformigere og fladere, om den end ikke er blottet for isolerede Forhøjninger og Indsænkninger. Forhøjningerne fremtræde hyppigst som svagt hvælvede Rygge eller Plateauer, og Fordybningerne som svagt buede, tragtformede Indsænkninger eller Bækkener. Spidserne af Ryggen rage op som Øer, Banker, Rev, Klipper eller Skær til eller over Havfladen.

Bundartens Beskaffenhed veksler navnlig med Dybdeforholdene. I de fladere europæiske Have som Nordsøen og Østersøen bestaar Bundarten for det meste af Sand, til Dels blandet med Sten, men i øvrigt skelner man mellem littorale Sedimenter og Dybhavssedimenter. De første, der findes nærmest ved Kontinenterne og dannes af Kysternes Nedbrydningsprodukter og Flodernes medbragte Materiale, bestaa af forskelligfarvet Slik; Dybhavssedimenterne derimod bestaa dels af det saakaldte Globigerinaler, dels af det amorfe, seje Dybhavsler, som har en rødladen Farve og er udbredt over de største Dybder. Paa visse Steder, som f. Eks. i den vestlige Del af det tropiske Stillehav, have undersøiske Udbrud givet Anledning til Aflejringer af vulkanske Produkter, og i den østlige Del af Atlanterhavet, ud for Nordafrika, er Bunden dækket af et Lag af Ørkensand, ført ud over H. af Passatvinden.

Hvad Havvandets kemiske Sammensætning angaar, viser det sig, at Søvandet adskiller sig fra det ferske Vand ved sin saltholdige Smag, der har en Tilsætning af noget bittert; dets Saltholdighed giver det en større Vægtfylde og en større Evne til at bære Genstande oppe, hvorfor det er lettere at svømme i Havvandet end i det ferske Vand. Den almindelige Sammensætning af Havvandet er: Klornatrium 29,6 Dele, Klormagnesia 3,2 Dele, Bittersalt 2,2, Gips 1,4, Klorkalium 0,6 og forskelligt 0,1 Del i 1,000 Dele Vand. Havvandet indeholder altsaa ca. $3\frac{1}{2}$ p. Ct. faste Stoffer. At den kulsure Kalk, der i Flodvandet er det overvejende, i Havvandet kun forekommer i rent forsvindende Mængder, beror paa, at saa uhyre Mængder forbruges af de utallige dyriske Organismer som Snegle, Muslinger, Koraller o. s. v., der uddrage Kalken for at benytte den til deres Skaller og Rev, som efter Dyrenes Død bedække Havbunden som Kalkslam. Saltmængden i aaben Sø er omtrent overalt den samme, om end noget større i de regnfuldere Egne end f. Eks. i de tørrere Passatbælter, hvor den kan stige til 3,7 p. Ct. I de indelukkede Havafsnit afhænger den derimod af Fordampningens og Ferskvandstilførselens Størrelse. I varme Have med stærk Fordampning og ringe Tilførsel af Flodvand samt ringe Regnmængde stiger den, som f. Eks. i Middelhavet til 3,7—3,9 p. Ct. og i det røde Hav endog til 4. p. Ct., derimod i koldere Have med stærk Tilførsel af Flodvand og stor Regnmængde synker den; i Nordsøen er den saaledes 3,3 p. Ct., i Store Bælt 1,9, N. f. Rugen 0,8 og i den inderste Del af den finske Bugt kun 0,1 p. Ct., altsaa næsten fuldstændig Ferskvand. Havvandets specifikke Middelvægt ligger mellem 1,023 °S 1,031 p. Ct. °S er afhængig af Saltholdigheden. Ogsaa Havets Farve afhænger af Saltholdigheden; jo større Saltmængden er, desto mere blaat er Vandet; jo mere det blandes med Ferskvand, desto mere grønligt eller graaladent bliver det; men ogsaa Genspejling af Himlen, Grundens Beskaffenhed og vistnok tillige Temperaturforholdene have Indflydelse i saa Henseende. De røde, grønne eller violette Farvestriber, der oftere forekomme i H., og af hvilke de første have givet Anledning til Benævnelsen »Det røde Hav«, hidrøre fra Millioner af næsten mikroskopiske, organiske Væsener. Herfra hidrører ogsaa Tilsyneladelsen af det saakaldte »Mælkehav« (Vinterhav), der kun optræder om Natten og især i det indiske Ocean. Den især i de tropiske Have hyppig optrædende Fosforescens forklares forskellig, men er sandsynligvis en almindelig Livsvirksomhed, ligesom Varmen fremkaldt ved den kemiske Stofveksel, og dens forskellige Intensitet afhænger derfor af den Energi, hvormed Livsprocessen foregaar. Mærkværdig er ogsaa den overordentlige Gennemsigtighed i H., der i Alm. er langt større end i det med fremmede Dele rigt forsynede Indsøvand og Flodvand, og som er mere paafaldende i de koldere Klimaer end i de varme. Lyset trænger efter Dykkeres Udsagn 16—20 M. og endnu dybere under Overfladen, og man har hyppig ved 65 M.'s Dybde tydelig kunnet se Havbunden; Lysstraalerne trænge dog ned til endnu større Dybder; saaledes er det lykkedes at tage fotografiske Plader ved mørkt Vejr paa 200 M. og ved klart Vejr endog paa 300 M.'s Dybde.

Temperaturforhold. H.'s Overfladetemperatur er afhængig af Solens Bestraaling; men da Havvandet i Modsætning til Landjorden lader Solstraalerne gaa igennem sig, opvarmes det langsommere og svagere, men er ogsaa i længere Tid i Stand til at bevare den modtagne Varme, og da Vandet tilmed er meget mere ensartet i sin Sammensætning end Landjorden, bliver det langt mindre udsat for Afvekslinger i sine Temperaturforhold. Undersøger man Temperaturen i Dybet, viser det sig, at den bliver lavere nedad, i Begyndelsen med hurtigere, senere med langsommere Aftagen. Solens Indvirkning trænger langt dybere ned end paa Landjorden, men til Gengæld gør den indre Jordvarme sig ikke gældende. Da Havvandet har sin største Vægtfylde umiddelbart, inden det fryser, hvilket finder Sted ved $-2{,}5^0$, naar det er i Bevægelse, finder man Temperaturer i Omegnen af Nulpunktet paa alle større Dybder, og denne Temperatur naas selv i de ækvatoriale Egne allerede paa ca. 4,000 M.'s Dybde; i Polarhavet kan Bundtemperaturen med ringe Dybde synke indtil — 2°. Det viser sig saaledes, at Havvandet med Undtagelse af de Lag i de varmere Bælter, der ligge nærmest Overfladen, er meget koldt, hvilket lader sig forklare ved en jævn Gliden af det kolde Polarvand langs Bunden nedad mod Ækvator. I de koldere Egne kan man naturligvis om Vinteren, naar Overfladevandet er meget koldt, iagttage en stigende Temperatur nedad mod Bunden, saaledes i de arktiske Have og f. Eks. ogsaa i Østersøen. I indelukkede Bassiner, hvor det kolde Bundvand fra Oceanet ikke kan trænge ind, holder Bundtemperaturen sig betydelig højere; saaledes har Middelhavet, der skærmes af en undersøisk Ryg i Gibraltar-Strædet, en ensartet Temperatur paa 13° fra 500 M.'s Dybde indtil Bunden hele Aaret rundt, og et lignende Forhold finder man omkring

Wyville-Thomson-Ryggen mellem Skotland og Grønland ; ved omtrent ensartet Varme i Overfladen er Temperaturen paa en Dybde af 1,000 M. — 1,3° N. 0. f. Ryggen, men + 6° S. V. f. samme. Den i H. drivende Is har forskelligt Udspring; man skelner mellem Flodis, Gletscheris og Håvis. Den førstnævnte har i det hele en mere underordnet Betydning, om end den, som f. Eks. langs den sibiriske Nordkyst, antager ret betydelige Dimensioner. Ulige interessantere er Gletscherisen, der som Isbjærge svømmer rundt i H. paa de højere Bredder. For det nordlige Atlanterhavs Vedkommende stammer den overvejende fra Grønland's kolossale kalvende Isbræer, saaledes tilfører alene Jakobshavn's Isstrøm aarlig Baffins-Bugten 3,600 Mill. Kbm. Is. Skønt kun 1/7 af et Isbjærg rager op over Havfladen, naa de nordlige Isbjærge dog ofte 30—40 M.'s Højde. Endnu mægtigere er Gletscherisen i de antarktiske H., hvor den præsenterer sig som store Flader med bratte, murlignende Kanter paa over 50 M., og som synes at hidrøre fra den Isklædning, der bedækker Landene omkring Sydpolen. I Nordatlanterhavet strækker Drivisens Sydgrænse sig mod Vest omtrent til Boston's Bredde, medens den mod Øst viger langt N. f. den skandinaviske Halvø; i Sydatlanterhavet ligger Nordgrænsen omtrent paa en Linie fra Buenos Ayres til Afrika's Sydspids. Af betydelig Interesse er ogsaa Havisen, som om Vinteren dækker store Omraader af de arktiske H., brydes og sammenskrues af Storm og Søgang, danner Flager og Pakis, der spredes af Strømmen og smeltes af Sommersolen, men som hver Vinter danne sig paa ny og i snævre Farvande kunne opnaa mægtige Dimensioner, om end den enkelte Vinter kun formaar at frembringe Is med en Tykkelse af 2—2,5 M.

Den geometriske Form af Havoverfladen-, »Havspejlet«, afviger, bortset fra alle Uregelmæssigheder som Bølge- og Tidevandsbevægelser, i ikke ringe Grad fra Jordens Rotationsellipsoideform. Dette beror paa Kontinenternes Tiltrækning af Vandet, der bringer Overfladen til at hæve sig ind mod Kysterne, den saakaldte Kontinentalbølge. Dog hæver Havspejlet ved Kysterne sig sandsynligvis ingen Steder mere end 5—600 M. højere end i det aabne Ocean. Det er derfor vanskeligt at bestemme en fast Middelvandstand, der kan regnes som Nulpunkt ved Udmaaling af Højder og Dybder, og enkelte Lande have derfor konstrueret et Normalnulpunkt; saaledes regnes der i Tyskland med en Niveauflade, der ligger 37 M. under Observatoriet i Berlin, en Højde, der paa det nærmeste svarer til Nulpunktet i Amsterdam. Heller ikke i de enkelte H. er Niveaufladen den samme; saaledes ligger Overfladen i det atlantiske H. omtrent I M. højere end i Middelhavet, og det stille H.'s ved Panama 1,07 M. højere end det atlantiske Ocean's ved Chagres.

H. er underkastet tre forskellige Bevægelser, nemlig Bølgegang, Strømninger og Tidevand. Bølgegangen skyldes Vindens Tryk paa Overfladen ; den viser sig som en hurtig fremadskridende Formforandring af Overfladen, dog uden nogen tilsvarende hurtig Stedforandring af de enkelte Vandpartikler. Den er imidlertid ikke indskrænket til selve Overfladen, men kan endnu spores paa en Dybde, der er 350 Gange saa stor som Bølgehøjden. Den gennemsnitlige Bølgehøjde er i det atlantiske Passatbælte 2 M., i det vestlige Stillehav 3, i det sydatlantiske Vestenvindsbælte over 4 M.; Stormbølger kunne dog i Nordsøen stige til 4 M. og i Nordatlanterhavet til 8 M., ja, man har endog paa højere sydlige Bredder iagttaget Bølger med en Højde af 11 M. (Abercromby angiver endog 14 M.) og en Længde af 300—400 M., idet Højde og Længde i aaben Sø synes at forholde sig til hinanden som 1 : 30. Middelhastigheden er oftest ca. 12 M. i Sekundet, men i det sydatlantiske Vestenvindsbælte 14 M.; den højeste, af Abercromby iagttagne Hurtighed er 24,5 M. i Sekundet ved en Bølgelængde af 255 M. Er Overfladen bragt i Bevægelse, vedbliver Søgangen ogsaa ved indtrædende Vindstille, den saakaldte »Dønning«. Under stormende Vejr kaster Vinden de høje Bølgekamme ned i Dalene foran, disse overstyrtende Bølger kaldes Braadsøer eller Styrtesøer, der ofte kunne blive farlige for Skibe. Hvor Bølgerne brydes mod Land, fremkommer »Brændingen«, der især er heftig paa flade Kyster saasom den franske Vestkyst ved Biscaya-Bugten, Koromandel-Kysten og navnlig ved Guinea-Kysten, hvor den kaldes Kalemaen og næsten hindrer Adgangen til Landet fra Søsiden. En ejendommelig Bevægelse i H. ere de saakaldte Hvirvelstrømme, der opstaa, naar det strømmende Havvand paa Grund af Kystformen bliver bragt i heftig kredsformig Bevægelse. Den berømteste af disse Hvirvler er den saakaldte »Malstrøm« ved Norge's Vestkyst; i Oldtiden vare Scylla's og Charybdis'es Hvirvler berygtede.

I Modsætning til Bølgebevægelsen, der er meget uregelmæssig, er den anden Bevægelse, Havstrømningerne, mere regelmæssig i Retning og Hurtighed. Forskellige Anskuelser angaaende Strømningernes Aarsag have i Tidernes Løb været herskende; i 17. Aarh. (Kepler og Varenius) søgtes den i Jordens Akserotation, der navnlig skulde frembringe de i øst- og vestlig Retning gaaende Ækvatorialstrømme; i Beg. af 19. Aarh. mente man (Humboldt og Arago), at Hovedaarsagen var de forskellige Temperaturforhold og de derat følgende Forskelligheder i Havvandets Vægtfylde; ogsaa Forskellen i Saltholdighed har været fremdragen. I den nyere Tid hælder man dog mere og mere til den allerede af Franklin og Rennel fremsatte og senere af Zöppritz videnskabelig begrundede Anskuelse, at Hovedaarsagen til Havstrømningerne var de regelmæssig blæsende eller fremherskende Vinde, navnlig Passaterne og paa de højere Bredder Vestenvindene, medens de tidligere nævnte Aarsager, hvortil kommer Kysternes Forløb, kun ere af sekundær Virkning. Man kan adskille to Arter af Strømninger, om end det ikke er let at trække nogen skarp Grænse, den ene er Driftstrømmene o: de oprindelig af Vindene foraarsagede Strømme, der dog ved Jordrotationen og ved at støde mod Kysterne hyppig ændre deres oprindelige Retning, og Udlignings- eller Kompensationsstrømmene, der erstatte det afdrevne Vand- strømmene bortførte Vand; man faar derved i Oceanerne en sluttet Strømcirkel. Blandt Driftstrømmene maa særlig fremhæves de vestgaaende Ækvatorialstrømme i de store Oceaners Passatbælter; deres Fortsættelse ere f. Eks. de berømte varme nord- og nordøstgaaende Strømme Golfstrømmen i Atlanterhavet og Kuro Sivo eller den

japanske Strøm i det stille Ocean. Foruden de sluttede Strømcirkler kunne særlig fremhæves de fra Polarhavene kommende kolde Strømme, der bringe Drivisen ned paa de lavere Bredder. (Angaaende de enkelte Strømmes Forløb og Karakter henvises til de specielle Artikler og de respektive Have). Ganske uafhængige af disse større, af Vindene frembragte oceaniske Strømme ere de Strømninger, der findes i snævre Indløb til større Indhave, saaledes i Gibraltar-Strædet, Bosporus, Bab-el-Mandeb, Øresund o. a. Strømningernes Virkninger vise sig ikke alene i H., men ogsaa over for Fastlandene ved den Indflydelse, de have paa de klimatiske Forhold. Særlig fremtrædende og almenkendt er i saa Henseende Golfstrømmen, der i væsentlig Grad bidrager til at mildne Klimaet paa Europa's Vestkyst; en lignende Rolle spiller Kuro Sivo for Japan, og det skyldes de kolde syd—nordgaaende Strømme langs Sydamerika, Afrika og Australien, at disse Fastlandes Vestkyster paa Steder blive saa godt som regnløse Ørkener. Strømmenes geognostiske Virkninger se vi f. Eks. i New-Foundland's-Banken og talrige Koraldannelser. Angaaende den tredje Bevægelse i H., nemlig Ebbe og Flod, se Tidevand. Om det organiske Liv i H. se Havfauna og Havflora. (Litt.: Maury, *The physical geography of the sea and its meteorology* [New York 1856]; Schleiden, »Das Meer« [Leipzig 1865—66]; Krummel, »Versuch einer vergleichenden Morphologie der Meeresr'åume« [Leipzig 1879]; Attlmayr, »Handbuch der Oceanographie« [Wien 1883]; Boguslawski, »Handbuch der Ozeanographie« [Stuttgart 1884, udg. af Krummel 1887]; Krümmel, »Der Ozean« [Leipzig og Prag 1886]; J. Walther, »Allgemeine Meereskunde« [Leipzig 1893]). *C. A.*

Hav, det døde, se Døde Hav.

Havaal se Aal.

Havaii se Sandwich-Øerne.

Hávamál, Haavamaal, en af de vigtigste Bestanddele i den ældre Edda. Hvad man plejer at kalde saaledes, er i Virkeligheden en Samling af forskellige Digte, delvis i en fragmentarisk Tilstand, der alle have det tilfælles, at være »Haave's (= Odin's) Tale«. Det første af disse er det vigtigste og længste, og det er sikkert det, som i egentlig Forstand bør kaldes H. Odin kommer som forklædt og forkommen Gæst til Menneskeheden, her symboliseret ved en enkelt Gaard; han bliver vel modtagen og plejet. Til Løn giver han gode og praktiske Livsregler, idet han gaar ud fra sin egen Situation som Gæst; men han udvider efterhaanden sit Blik til de menneskelige Samfundsforhold, Venskab og Uvenskab og Tillidsforhold, Forhold Mand og Mand imellem, i det sociale Liv, og ender med at omtale Døden, og hvorledes man overlever denne i Folkets Minder. Det er her, de skønne Vers findes, der begynde med Linierne: »Fæ dør, Frænder dø« o. s. v. Dette Digt er saa meget mærkeligere, som det aabenbart tager Sigte paa de gamle norske Samfundsforhold, som de i Alm. vare, og fører disse lyslevende frem for os. Det er ikke højtravende, men jævnt og fremfor alt forstandigt. Dets Udtryk og Stil er baaren af en indre Overbevisning, men ingen glødende Entusiasme. Dets Sprog er kernefuldt, som om det var lutter Ordsprog. 2. og 3. Digt indledes med visse almindelige Sandheder, der saa oplyses ved Begivenheder af Odin's eget Liv. Særlig det ene af disse er fint og nydeligt, det, der handler om Odin og den skønne Billingsdatter, der narrede ham. Det andet handler om Digterdrikkens Erhvervelse paa en ædlere Maade end den, som kendes for Snorre's Edda. Det 4. Digt, det saakaldte Loddfåfnismål, indeholder mange gode Raad til en ung Mand; ogsaa det er i kulturhistorisk Henseende interessant. Det femte Digt er ikke noget egentligt Digt, men en tilfældig Samling af Vers om Runerne; vigtigst ere de, der handle om Odin's Selvofring for at erhverve Runekundskaben. I det sjette Digt opregner Odin, hvilke overnaturlige Ting han ved Hjælp af sine Tryllesange (*ljóð*) kan gøre. Alle disse Digte stamme fra 10. Aarh. og findes kun i *Cod. regius.* (Litt.: Müllenhoff, »Deut. Alterthumskunde«, V; F. Jonsson, »Litt.-Hist.«, I). *F.J.*

Havana d. s. s. Habana.

Havant [hä'vənt], By i Sydengland, Hampshire, ligger 34 Km. S. 0. f. Winchester ved Langston-Bugten; (1891) 3,000 Indb. Uden for H. ligger Øen Hayling, der om Sommeren er stærkt besøgt af Badegæster. *C. A.*

Havard [ava'r], Henry, fransk Kunsthistoriker, er født 1838 i Charolles (Saône-et-Loire). Han deltog i Kommuneopstanden, maatte derfor forlade Landet, ernærede sig som Korrespondent for franske Blade, kom efter Amnestien tilbage, skrev Kunstkritikker i »Siècle« og blev 1887 Inspektør for de skønne Kunster. H. har udfoldet en omfattende Forfattervirksomhed, der fornemmelig er gaaet ud paa i en klar og interessevækkende Fremstilling at gøre det kunsthistoriske Studiums Resultater, især om hollandsk Kunst, tilgængelige for det store Publikum. Her de vigtigste af hans, som oftest rigt illustrerede, Værker: »Les merveilles de l'art hollandais exposées å Amsterdam« [1873], »Objets d'art et de curiosités tirés des grandes collections hollandaises« [1873], »Les quatre derniers siècles, étude artistique« [1874], »La Hollande pittoresque« [1874—78], »Amsterdam et Venise« [1876], »Histoire de la faïence de Delft« [1877], »L'art et les artistes hollandais« [1879—81], »La terre de gueux« [1879], »La Hollande å vol d'oiseau« [1880], »Histoire de la peinture hollandaise« [1882], »La Flandre, å vol d'oiseau« [1882], »L'art dans la maison, grammaire de l'ameublement« [1883, 2. Opl. 1887], »Dictionnaire de l'ameublement et de la décoration« [4 Bd. 1887—90] — de to sidstnævnte vel hans mest udbredte Skrifter — samt »Van der Meer deDelft« [1889] og »LesBoulle« [1893]. *A. Hk.*

Hávarðar Saga Isfirðings, en islandsk Slægtsaga, hvis Hovedperson er Skjalden Hávarðr, kaldt den »isfjordske«. Hávarðr boede først i Isafjorden, men indvikledes i en blodig Fejde med en isfjordsk Høvding, der dræbte hans unge, haabefulde Søn. Efter at have hævnet sig maatte H. rømme Egnen, hvorpaa han bosatte sig paa Nordlandet i Svarfaðardalen. Sagaen er først sent (ca. 1300) affattet og indeholder mange Unøjagtigheder i sin Skildring af isfjordske Lokaliteter, hvilket viser, at den er skreven i Svarfaðardalen og ikke i Isafjorden. Den er daarlig overleveret og indeholder mange ægte, men trygtelig mishandlede Vers. Af Sagaens Personer bør særlig Hávarðr's Hustru, den dygtige og sympatetiske Bjargey, fremhæves; [udg. 1860]. *F. J.*

Havarī (tysk »Haverei«, fr. *avarie*, eng. *average*) er et Ord af tvivlsom Oprindelse. Det opkommer i den tidligere Middelalder i Middelhavslandenes Søret og er vistnok beslægtet med det gamle romanske Ord »haver« lig »Gods«. I Tidens Løb har Betydningen af Ordet H. udviklet sig i to Retninger; dels betegner H. saadanne under en Sørejse indtrufne Tab eller Udgifter, som fordeles paa de interesserede (Skib, Fragt og Ladning); dels angiver H. visse mere usædvanlige Tab uden Hensyn til, hvem der skal bære dem, den umiddelbart ramte alene eller ogsaa andre Personer. Inden for H. i den første Betydning sondres der mellem »lille« og »almindeligt« H. Det første omfatter en Række mere sædvanlige Udgifter under Rejsen, f. Eks. til Lods, Karantæne eller Bugsering, Udgifter, som tidligere regelmæssig fordeltes mellem Reder og Ladningsejer. Men da de nu saa godt som altid bæres af Rederen alene (jfr. de nordiske Søloves § 153), har Begrebet »lille H.« i Nutiden ringe Interesse. Derimod har det almindelige H. i vedblivende stor praktisk Betydning. Dette Begreb kan imidlertid ogsaa henføres under H. i dette Ords ovenfor omtalte anden Betydning og modsættes her det »partikulære eller særskilte H.« o: enhver tilfældig Skade og alle de mere usædvanlige Omkostninger under en Sørejse, som den, der direkte rammes, ikke kan lægge over paa andre end Forsikreren. Thi almindeligt H. (Grosshavari eller »Havari Grosse«, fr. *avarie gros se* eller *commune*, eng. *general average*) betegner saavel Skade som Omkostninger, forudsat at Skaden er forsætlig tilføjet Skib eller Ladning for at søge Frelse fra en begge truende Fare, eller at Omkostningerne ere gjorte i dette Øjemed; og disse Opofrelser, saavel som yderligere Tab og Omkostninger, der senere indtræffe, og som i Opofrelsesøjeblikket maatte staa som en nærliggende Følge af Handlingen, bæres af Skib, Fragt og Ladning — saavel det, der er ofret, som det, der bliver reddet — i Forhold til deres Værdi (jfr. de nordiske Søloves §§ 187 fif.). Ere Omkostninger derimod afholdte alene til Gavn for en Del af disse Værdier, men dog for flere interesserede (f. Eks. flere Ladningsejere), kaldes det vel et særligt H. (Sølovenes § 218); men dets Fordeling mellem de interesserede foregaar dog efter Analogien af Reglerne for det alm. H.

Idet der om partikulært eller partielt H. som Genstand for Forsikringsgodtgørelse henvises til Søforsikring, bliver der i det følgende alene i Tale om alm. H. Dette Retsinstitut er kendt fra de ældste Tider. Det synes at have været i Anvendelse hos Babyloniere og Fønikier; og i romersk Ret (Justinian's *corpus juris*, Dig. 14—2) henvises der til den rhodiske (græske) Regel om Havarifordeling, naar Varer ere blevne kastede over Bord for at lette Skibet (*lex rhodia de jactu mercium*). Romerrettens Regler stemme i Grundprincip og i dettes detaillerede Gennemførelse overens med Nutidens bedste Regler om H. De hvile paa en dobbelt Betragtning: for det første den, at Skipperen skal bringes til i Farens Stund frivillig at foretage den Opofrelse, som gør mindst Skade, uden Hensyn til, om den direkte rammer Rederen eller andre. Dette opnaas kun med Sikkerhed, naar det ogsaa er i Rederens Interesse, at der tages lige Hensyn til alle de interesserede; thi hvad enten Rederen er om Bord (selv er Skipper) eller ikke, er Skipperen mest tilbøjelig til at se paa Rederens Fordel. Men dette Formaal opnaas ogsaa, naar Tabet ved Opofrelsen fordeles paa alle de truede Værdier. Betragtningens anden Side er den, at denne Løsning gennemsnitlig er retfærdig, idet alle Værdierne i Reglen trues lige stærkt (nemlig med Undergang).

I den ældste Middelalder, hvor Skibsfart blev dreven af Interessentskaber, som ejede baade Skib og Ladning, tabte Havarireglerne deres Betydning; thi denne Udgifts Fordeling indgik som en simpel Post i det hele Regnskab mellem Interessenterne. Men da man henimod den nyere Tid atter fik Modsætningen mellem Reder og Ladningsejer, kunde Havarireglen ikke undværes. Den gennemførtes nu imidlertid ikke konsekvent. Rederen begunstigedes ved, at han kun bidrog halvt med Skib eller Fragt eller med Halvdelen af hver; og Nødhavnsudgifterne, der udgøre en stadig stigende vigtig Part af de Udgifter, som det volder at søge Frelsen, fordeltes fra først af slet ikke. I Nutiden synes England, der længe beskar Nødhavnsudgifterne for stærkt, at være paa Vejen hen imod den Løsning, som for længst er anerkendt i Skandinavien, og som — bortset fra Frankrig — ogsaa i øvrigt er den herskende: at Princippet, saavel med Hensyn til Nødhavnsudgifter som til Rederens Bidrag, søges konsekvent gennemført. Af stor praktisk Betydning ere her de saakaldte »York & Antwerp«-rules, der ere vedtagne (1877 og 1890) paa internationale Søfartskongresser; idet det i Certepartier, Konnossementer og Assurancepolicer meget hyppig vedtages, at disse Regler skulle følges ved H.'s Opgørelse. Disse Regler stemme i alle Hovedtræk overens med de nordiske Søloves.

Uagtet H. direkte alene vedrører de truede Værdier, vil det i Reglen være disses Forsikrere, som have den afgørende Interesse i H.'s Opgørelse; thi Forsikreren maa betale de Bidrag til alm. H., som paalægges hans Part, ligesom han paa den anden Side indkasserer Bidragene fra andre til den, han har forsikret. Det er klart, at hvis alle Værdierne ere fuldt ud forsikrede og af den samme Forsikrer, har en Havarifordeling ingen Interesse. Men saa snart der er flere Forsikrere, gælder det i Dispachen at gøre op mellem disse. Derfor have visse Bestræbelser for helt at spare Havariopgørelsen, som i den nyeste Tid have gjort sig gældende, ingen Fremgang haft, om end Forsikrerne lettere end Parterne selv kunde taale, at Opofrelsen ikke fordeltes, men enten blev liggende, hvor den havde ramt, eller paalagdes Rederen (o: Forsikreren).

Da H. forudsætter den forsætlige Opofrelse med Frelse til Formaal, maa det vel paaagtes, at Tabet ikke er en simpel ulykkelig Hændelse. Det er saaledes ikke alm. H., naar en Stang brækkes ved Vindens Magt, selv om det sker, medens man er i Færd med at kappe Masten, og selv om dette derved undgaas (Sølovenes § 189). Derimod er det ligegyldigt, om Frelsen bliver en Følge af Opofrelsen; f. Eks. naar Gods kastes for at lette Skibet under en fjendtlig Forfølgning, og Skibet dog fanges, men senere atter slipper fri. Det er ogsaa uden Betydning, om endog hele Ladningen eller hele Skibet opofres. Naar tysk Ret (Handels-

lovens Art. 705) fordrer, at noget af begge Dele skal være reddet, er dette en inkonsekvent og uheldig Regel.

Da det ofte er vanskeligt at bestemme, om en Følge af Havariopofrelsen har været saa nærliggende og beregnelig for Skipperen, at den bør inddrages under Fordelingen, have alle Sølove dels opregnet de praktisk vigtigste Tilfælde, dels draget visse mere vilkaarlige Grænser, der skulle udelukke Tilfælde, hvor det ofte er tvivlsomt, om ikke Tabet enten skyldes Reders og Besætnings urette Handlemaade eller Genstandens egen Beskaffenhed. Klassiske Eksempler paa Havariopofrelser ere: Overbordkastning af Ladning; Kapning af Mast (f. Eks. naar Skibet, ved at Lasten forskydes, faar »Slagside«); Skade tilføjet for at afværge Ildsvaade; Udgifter til Redning (Bjærgeløn); Brug af Kul og Overanstrengelse af Maskinen for at tage Skibet af Grunden. Som Følger af Opofrelsen nævnes: Udgifter til Skadens Konstatering og til Kur og Pleje for Mandskabet, som derved er kommet til Skade; Tab af Fragt (idet Rederen kun faar Fragt for det Gods, som bringes frem); og endelig Nødhavnsomkostningerne. De sidste spille en fremtrædende Rolle. Naar man som en Følge af Opofrelsen eller en Søskade (f. Eks. at Skibet er sprunget læk) maa søge en nærliggende »Nødhavn«, giver dette mange Slags Udgifter, f. Eks. til Havneafgifter, Ladningens Ud- og Indladning, dens midlertidige Lagring, Kost- og Maanedspenge til Besætningen. Da det her drejer sig om til Dels ret fjerntliggende Følger, tiltrænges der Begrænsninger. Engelsk og fransk Ret drage Grænserne snævrere, nordisk og de fleste andre Landes Ret videre, men medtage dog ikke Udgifter, paaløbne efter at Rejsen er bleven opgiven, ej heller Tab ved Ladningens Svind og Beskadigelse i Nødhavnen eller Kulforbrug paa Omvejen til Nødhavnen (nordiske Søloves § 188). Af andre vilkaarlige Begrænsninger kunne nævnes: Dækslast, som kastes over Bord, godtgøres i Reglen ikke, fordi det ofte er tvivlsomt, om Dækslasten ikke er skyllet over Bord, og fordi Dækslasten bl. a. ifølge sin udsatte Stilling betaler mindre Fragt og derfor, og fordi den gør Skibet mindre sødygtigt, har svagere Krav paa Beskyttelse end Ladningen under Dæk. Ligeledes erstattes ikke Skade ved Presning med Sejl (forceret Sejlads) eller overhovedet Skade paa Sejl og paa Dampskibskedler og Maskine, medmindre den skyldes Forsøg paa at tage Skibet af Grunden; ej heller Skade paa antændt Ladning eller — efter engelsk Ret — Landsætning af Skib, som var ved at synke eller i Drift mod Klipper.

Det er Skipperens Pligt at ofre forstandigt. Forser han sig herimod, faar Rederen ingen Erstatning for sine Tab; men i øvrigt foregaar Havarifordelingen uændret. Havariopofrelsen besluttedes i ældre Tid, hvor Købmanden eller hans Repræsentant fulgte med paa Skibet, i et »Skibsraad« af de interesserede. I Nutiden skal Skipperen kun »raadføre sig med de kyndigste og mest erfarne af Mandskabet« (nordiske Søloves § 195). H. opgøres der, hvor Skib og Ladning skilles ad, og efter dette Steds Retsregler. Opgørelsen (Dispachen, s. d.) sker ved en særlig uddannet Dispachør (eng.: *aver age stater* eller *adjuster*). Denne giver en Fremstilling af den farefulde Situation, af Opofrelsen og de af dens Følger, som skulle tages i Betragtning, og søger alle Beviser fremskaffede. Da det gælder at udsondre det alm. H. fra det partikulære, tjener en s'aadan Dispache til Vejledning for Forsikrernes Erstatningspligt i det hele; og Dispachørens Virksomhed benyttes derfor ogsaa — og hyppig —, hvor det alene drejer sig om et partikulært H., dettes Konstatering og Fordeling* mellem flere Forsikrere.

Ved Opgørelsen af det alm. H. skal det bestemmes, dels hvor stort Tabet er, dels hvilke Værdier der skulle bidrage hertil. Efter Princippet maa der lægges Vægt paa de i Opofrelsesojeblikket truede Værdier. Men da kun Værdier, og ikke Personer bidrage, maa det fremdeles fordres, at det ikke ofrede ogsaa bliver endelig frelst, og at det ofrede, hvis Opofrelsen havde ramt noget andet, maatte antages ogsaa at være blevet frelst. Desuden kan man vanskelig beregne Værdien i Opofrelsesøjeblikket. Varer have en Værdi i Havn, men ikke paa Havet. Skibet takseres ved Ankomsten, og det beregnes, hvad det vilde koste at bringe det i sin tidligere Stand. Det bidrager med sin Taksationsværdi, og Istandsættelsesomkostningerne godtgøres som Tab dels med det selvfølgelige Fradrag, som ligger i, at ogsaa det ofrede skal bære sin Kvota af hele Tabet, dels med forskellige Fradrag for »Forskellen mellem gammelt og nyt«.

Naar Ladningen vurderes som ofret eller bidragende, maa Fragten fradrages, fordi Varen, naar Fragten skal betales ved Ankomsten, ikke er Ladningsejeren mere værd. Derfor bidrager netop ogsaa Rederen for, at Fragten er reddet for ham, ved at Godset kunde bringes frem; dog sker der et Afdrag, fordi Rederen, hvis han havde tabt sin Fragt ved Ladningens Undergang, vilde have sparet en Række Udgifter (til Kul, Hyre, Havneafgifter, Bugsering etc.), et Afdrag, som York- og Antwerpen-Reglerne beregne efter de foreliggende Forhold, medens f. Eks. nord. Sølove fradrage $^1/_2$, tysk Ret $^1/_3$ af Fragten. Er Fragten forudbetalt og efter Aftalen endelig fortjent, selv om Godset ikke bringes frem, har den ikke været udsat, og Rederen bidrager intet; men da Ladningsejeren saa ej heller har Ret til Afdrag for Fragten, bliver Totalsummen væsentlig ens. *V. B.*

Havas se Agence Havas.

Havblik, Søudtryk for blikstille o: at Havets Overflade er uden mindste Krusning paa Grund af fuldstændigt Vindstille. *C. L. W.*

Havbrasen (*Brama*), en Slægt af Makrelfisk (s. d.). Navnet H. anvendes undertiden ogsaa for Fiskene af Familien *Sparidae*, hvortil bl. a. Slægten *Chrysophrys* ell. Dorade hører (se Sparusfisk). *Ad. J.*

Havbrasen (Dorade), et i Nærheden af Sydpolen beliggende Stjernebillede indeholdende efter Gould 16 for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf flere ere dobbelte. I H. har man den bekendte Store Kapsky. ***J.Fr.S.***

Havbroen kaldtes tidligere den stejle Styrtning af de uden for Norge's Kyst liggende Fiskebanker ud mod Nordsøen og Atlanterhavet (det norske Hav) paa hele Strækningen fra Stavanger Nord over til Andøen i Vesteraalen. Nu benyttes Navnet H. ikke mere uden i den nordligste Del, men som Regel blot de lokale Navne, saasom Storeggen

uden for Romsdalen, Haltenbanken uden for Fosen, Værøbanken uden for Værø og Røst, m. fl. *J. F. W. H.*

Havbugt kaldes en Arm af Havet, der skærer sig ind i Landet, saa at den paa flere Sider begrænses af Land. Er den lang og smal, kaldes den en Fjord, hvilket Navn er gaaet over i de fleste europæiske Sprog som Betegnelse for Fjorde af den norske Type, omgivne af Fjældkyster med foranliggende Skær. En lille H. kaldes en Vig; en Vig, der paa alle Sider er omgiven af Land og kun ved et smalt Indløb forbunden med Havet, kaldes et Nor. Dersom H. er adskilt fra Havet ved en af Strømninger opkastet Klitrække med eet eller flere Indløb (f. Eks. Ringkjøbing Fjord, Hafferne paa Tyskland's Nordkyst), betegnes den ofte som Strandlaguner. Store Havbugter, der skære sig dybt ind i Kontinenterne og kun have et smalt Indløb, benævnes Indhave, store aabne H. paa Ydersiden af Kontinenterne Randhave. *C. A.*

Have (lat.), romersk Hilsen, d. s. s. Ave (s. d.).

Have. Dette Ord er opstaaet af gammeldansk *kage*, der er beslægtet med Ordet >Hegn«; i Middelalderen brugtes *hage* kun i Betydning af Hegn og tillige for at betegne et indhegnet Stykke, til Græsgang e. l., deraf Betegnelserne Hestehave, Kallehave, Lammehave, Dyrehave m. fl. I Beg. af 16. Aarh. begyndte der ved H. at forstaas Urtegaarden (i ældre Tid stavedes H. *haffve*, i 18. og langt ind i 19. Aarh. *Hauge*). I Middelalderen, da man ved H. forstod noget andet end nu, kaldtes H. for Gaard (s. d.) eller Urtegaard. Efter H.'s forskellige Anvendelse betegnedes den med forskellige Navne, som Abildgaard (Frugthave) og Kaalgaard (Urtehave). Betegnelsen Gaard i Betydning af H. er bleven bevaret i Nutidens Sprog i Ordene Kirkegaard og Vingaard. I Gammeldansk blev Gaard som oftest skrevet *Garth*. Med dette Ord er rodbeslægtet det tyske Ord *Garten* og det plattyske *Gardener* samt højtyske *Gartner*, ligesom man genfinder det samme Ord i »Gartner«, i det franske *jardin*, det italienske *giardino*, det engelske *garden*, som alle ere Laaneord fra Tysk. Ordet Gartner optoges i det danske Sprog i første Halvdel af 18. Aarh. og fortrængte da det gamle danske Ord »Urtegaardsmand«.

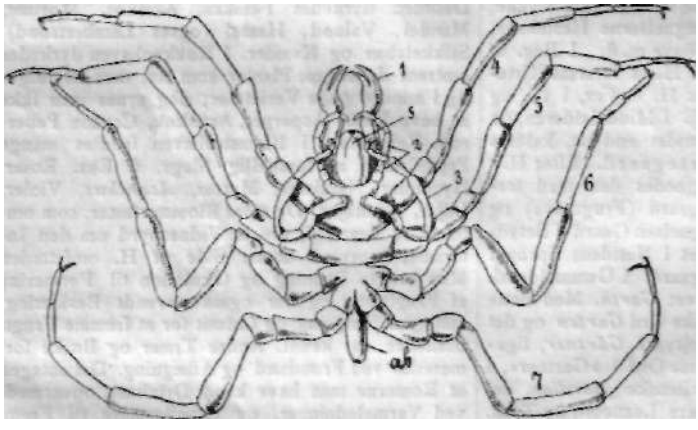
H. betegner et Jordareal, paa hvilket der dyrkes Haveplanter, i Modsætning til Jordarealer indtagne til Skovbrugs- eller Landbrugskulturer. Efter det Formaal, der tilsigtes, falder H. i 2 Hovedgrupper, Nyttehaver og Lysthaver. Under Nyttehaver kunne regnes Køkkenhaver, Frugthaver, Planteskoler, H. bestemte til Frøavl og II. for Lægeplanter til Apotekers Forsyning, under Lysthaver Blomsterhaver, Parkhaver og landskabelige Parker. *L. H.*

Havebrug og dermed følgende Dyrkning af Nytteplanter og Prydplanter har været kendt fra den tidligste Oldtid og er Civilisationens uadskillelige Ledsager. Allerede ca. 2000 f. Chr. dyrkede man Figen, Granater, Daddelpalmer, Papyrus, Vin, Løg, Porre, Radiser, Agurk, Vandmelon, Melon, Cikorie og Roer i Ægypten. Haverne vandedes med Vand fra Nilen, og til de Haver, der laa saa højt, at Floden ikke kunde oversvømme dem, hævedes Vandet op ved Hjælp af særlige Maskiner og lededes derpaa ind over Bedene. Indførsel af Planter fra fremmede Egne var ikke ukendt; man har saaledis fundet Tegninger, der vise, hvorledes Træer, plantede i Potter eller Kasser, blive indskibede for at føres til de rige Ægypteres Haver. I Kong Salomon's Haver ca. 1000 f. Chr. dyrkedes Roser, Liljer, Safran og flere Krydderurter, af Frugttræer foruden de nævnte Mandel og Æbler og af Skovtræer Ceder, Gran og Fyr. Homer beskriver i Odysseen (ca. 900 f. Chr.) Odysseus's Have og siger, at han dyrkede 3—4 Slags Frugttræer, endvidere havde han nogle Bede med Køkkenurter og andre med Blomster; i Haven fandtes tillige en Brønd, for at han kunde vande, naar det var nødvendigt. Et andet Sted beskriver samme Forfatter Kong Alkinoos'es Haver og fortæller, at denne dyrkede Pærer, Figen, Granater, Oliven og Oranger. I 1. Aarh. e. Chr. dyrkedes der i Italien ifølge Plinius den Yngre: Æbler i mindst 22 Sorter, nogle som Taffelfrugt, andre som Køkkenfrugt, Pærer i 35 Sorter, dels Sommer-, dels Vinterfrugt, Figen — hvide og mørke, store og smaa Sorter, Kastanjer i 6 Sorter; disse sidste bleve ristede ligesom nutildags; endvidere Kirsebær i 8 Sorter, dels røde, dels sorte, bløde eller haardkødede, Blommer i mange Sorter, dels sorte, dels hvide. Desuden dyrkedes Fersken, Abrikos, Morbær, Mandel, Valnød, Hassel (ogsaa Lambertsnød), Stikkelsbær og Kvæder. I Køkkenhaven dyrkedes omtrent de samme Planter som nu, men selvfølgelig i mindre gode Varieteter; dog synes man ikke at have kendt Asparges, Artiskok, Cardon Peberrod, Rabarber. I Blomsterhaven fandtes mange Prydplanter af forskellig Slags, f. Eks. Roser, Hyacinter, Narcisser, Myrter, *Acanthus*, Violer, Liljer, Levkøjer. De store Blomsterfester, som omtales fra den Tid, ere et Vidnesbyrd om den Interesse, hvormed denne Side af H. omfattedes. Man brugte Podning og Okulation til Formering af Frugttræer og har ogsaa anvendt Beskæring; endogsaa Ringning og Indsnit for at fremme Frugtbarheden var kendt. Andre Træer og Buske formeredes ved Frøudsæd og Aflægning. Det antages, at Romerne maa have kendt Drivhuse, opvarmede ved Varmeledninger, og Espaliermure til Frembringelse af tidlige Produkter. Med Romerrigets Forfald gik ogsaa H. tilbage, og der indtræder derefter en lang Periode, i hvilken der ingen som helst Efterretning findes om H. Først noget ind i Middelalderen begynder H. atter at komme til sin Ret; med Hensyn hertil og til dets videre Udvikling henvises til »H.« under Afsn. »Andre Næringsveje« i Art. Danmark, England, Frankrig, Nederlandene, Tyskland m. m. Om »Havestil« se Havekunst. *L. H.*

Havebrugsskoler se Danmark og Norge (»Havebrug«).

Havedderkopper (*Pycnogonidae*) er en mærkelig Havdyrgruppe, hvis Slægtskabsforhold til andre Dyregrupper ere meget tvivlsomme. Kroppen er i Forhold til Lemmerne overordentlig kort og bestaar af 7 Led, af hvilke de tre forreste ere sammensmeltede til et fælles Stykke; efter dette følger tre fri Ringe; de sidste Led er mere som et Slags Vedhæng til de øvrige og danner den korte cylindriske saakaldte Bagkrop. Paa det forreste Legemsparti sidder den store kølleformede Snabel, der ofte næsten er af Kroppens Længde og ude paa sin Spids bærer Munden; Snabelen er sammen-

sat af tre Stykker, et øverste mediant og to Sidestykker. Der er i alt 7 Benpar, af hvilke 1. Par, der er kort og kraftigt, og som hos unge Dyr bærer en Klosaks, bliver forsynet med Nerver fra Hjernen. 2. Benpar er kort, palpelignende og kan nu og da mangle; 3. Benpar, der i Alm. kun er udviklet hos Hannen, er ligeledes kort, meget svagt, og bæres som oftest slaaet ind paa Bugsiden; dette Benpar har den ganske bestemte Opgave: at bære Æggemasserne. Derefter følge de 7—9-leddede, i Forhold til Kroppen lange, ofte kolossalt lange Benpar endende med en lille Klo. Nervesystemet bestaar af en Svælgring med et øvre Hjerneganglie og en Bugnervestreng med 4—5 Ganglier. Der findes 4 smaa, svagt udviklede Øjne. Tarmkanalen falder i 3 Afsnit, en Fortarm, en Mellemtarm og en Endetarm. Mellemtarmen er udstyret med 5 Par lange Blindsække, der strække sig ud i det 1., 4. og følgende Benpar; de naa undertiden lige ud til disses yderste Led. Særlige Aandedrætsorganer mangle ganske, og Hjertet er kort og udstyret med 2—3 Par Klapper. Kønnene ere adskilte, Kønskirtlerne ere parrede Sække, der

Havedderkop. Han set fra Bugsiden. *1—7* Lemmer, *3* ægbærende; s Snabel; *ab* Bagkrop.

bag ved Hjertet ere forbundne ved en Tværstreng, og afgive Sække ud i Benene; herunder ligge ogsaa paa 2. Led Kønsaabningerne; disse kunne som hos Hunnerne til flere Slægter snart være til Stede paa Benparrene 4—7, snart kun paa det bageste, Hannerne mangle i Alm. Kønsaabningerne paa 4. og 5. Benpar, men disse bære tillige paa 4. Led af Benparrene 4—7 en Aabning, i hvilken en særlig Kirtel udmunder; denne Kirtel danner det Sekret, som klistrer de af Hunnens Legeme udtrædende Æggemasser sammen til store Klumper; disse bæres altid af Hannerne paa det 3. Benpar. Nyreagtige Organer findes i 2. og 3. Benpar. Hvad der særlig karakteriserer denne mærkelige Dyregruppe, er Kroppens overordentlig ringe Størrelse i Forhold til de meget lange Ben, og vi se ogsaa, at mange af de Organer, som i de fleste Dyregrupper have deres Plads i Kroppen alene, her mere eller mindre ere rykkede ud i Benene.

H. gennemløbe en mere eller mindre kompliceret Forvandling. I Alm. ere Larverne udstyrede med 3 Benpar, og hvert Ben bærer som oftest en mere eller mindre stærkt udviklet Torn; den kan navnlig være stærkt udviklet paa 1. Benpar; den er i saa Fald hul, og i dens Spids udmunder en Spindekirtel, hvis Sekret stivner og fæstner de endnu spæde Larver til Hannens Benpar. Legemet er bredt, fladt og usegmenteret. Larverne føje under deres Vækst ny Legemsafsnit til og faa efterhaanden de manglende Lemmepar; visse Slægter komme ud af Ægget med et højere Lemmeantal end 3 Par. Ganske ejendommelige Udviklingsforhold findes hos Slægten *Phoxichilidium*; Kløerne paa Larvens to bageste Benpar ere nemlig erstattede med lange bøjelige, piskedannede Traade, med hvilke de slynge sig om Hydroidpolyppernes Bægre; senere kaste de disse Traade af, vandre ind gennem Polyppernes Bægre og gennemløbe den øvrige Metamorfose inde i disses Hulrum. Alle H. ere yderst træge, langsomme Dyr, i Alm. af gullige, undertiden af smukt rosenrøde Farver; Hovedmassen af Formen krybe om i Kysternes Tangbælte og kommer næppe uden for dette, andre derimod høre Dybhavsfaunaen til og træffes kun paa flere Hundrede Metres Dybde. Der findes dels plumpe, korte Former, dels saadanne, hvor Benene udmærke sig ved en overordentlig Slankhed og Finhed. Gennemgaaende ere de kun af temmelig ringe Størrelse, men fra Dybhavet, navnlig de arktiske Have, kendes Former særlig hørende til Slægten *Collossendeis*, mellem hvis Benspidser der er en Afstand paa over 1½ M., selv om Kroppen kun er S Cm. lang. Ved Danmark's Kyster kendes kun ca. 6 Arter.

Om H.'s Stilling i Systemet har man haft de mest modstridende Anskuelser, og man har langtfra endnu opnaaet Enighed. Dohrn, hvis Arbejder paa dette Omraade høre til de betydeligste, afleder II. fra Ledormene. De fleste øvrige Forfattere henføre dem snart til Edderkoppernes Klasse, snart til Krædsdyrenes. Andre, som G. O. Sars, betragte dem som en Klasse for sig. (Litt.: Dohrn, »Die Pantopoden des Golfes von Neapels. Fauna und Flora des Golfen von Neapel« [Leipzig 1881]; Hoek, *Report on the Pycnogonidae. Report Challenger* [Bd. III, 1881]; G. O. Sars, »*Pycnogonidae*, Den norske Nordhavsekspedition 1876—78« [Hæfte 20, 1891]; Kroyer, »Om Pycnogonidernes Forvandling« [»Naturh. Tidsskrift« Bd. III, 1840, S. 299]; »Bidrag til Kundskab om Pycnogoniderne«, »Naturh. Tidsskrift« [2. R., I, 1844]; H. J. Hansen, »Fortegnelse over de i de danske Have fundne Pycnogonider« [Kröyer's Tidsskrift, 3. R., 14. Bd.]). *C. W.-L.*

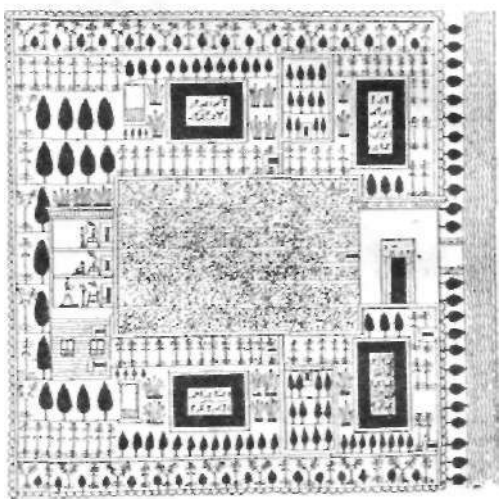
Havekalender er en Oversigt over de i hver af Aarets Maaneder forefaldende Havearbejder. *L. H.*

Havekunst er for saa vidt nær beslægtet med

Landskabsmaleriet og Arkitekturen, som der af dens Udøvere, Landskabsgartnerne, fordres, at de maa være i Besiddelse af kunstnerisk Sans, saaledes at de ere i Stand til paa den ene Side at benytte Landskabets naturlige Skønhed eller ved de Midler, de have til deres Raadighed, at bibringe Landskabet den Skønhed, det fattes, samt paa den anden Side at bringe Harmoni til Veje mellem Bygningens Arkitektur og Haveanlægget. I ældre Tid forstod man ved H. tillige selve Dyrkningen af Haveplanter; men at kalde det at kunne dyrke denne eller hin Plante en Kunst, er kun lidet foreneligt med, hvad Nutiden forstaar ved Begrebet Kunst, og Ordet H. bruges derfor ikke mere i nævnte Betydning.

Allerede hos Oldtidens Folk træffer man en Stræben efter at udsmykke Boligernes nærmeste Omgivelser med Haveanlæg. I Beni-Hassan's Grave i Ægypten findes der flere Havetegninger, som altsaa stamme fra ca. 2300 f. Chr. Som man vil se af den hosføjede Gengivelse af en saadan Have (Fig. 1), er denne retvinklet og anlagt i symmetrisk Stil. Den grænser paa den ene Side op til Vand, og Træerne, der ere plantede i lige Linier, ere Palmer, Akacier m. fl. Ægypterne forstode at anlægge regelrette Havebede og Veje, som de ofte indfattede med kunstig klippede Hække. I de babyloniske eller assyriske Haver, ca. 2000 Aar f. Chr., var Formen ligesom i de ægyptiske Haver firkantet; hver Side var 130 M. lang, og Haven var anlagt i Terrasser med Blomsterparterrer, Grotter, Springvand og Siddepladser; fra den øverste Platform havde man en smuk Udsigt over Haven og Omegnen. I de jødiske Haver genfinde vi atter den firkantede Form. Salomon, der levede 1015 1« Chr., var en stor Haveven; hans Have var omgiven af en høj Mur og indeholdt en Mængde forskellige Prydplanter og Frugttræer. Kyros den Ældre (559—529 f. Chr.), Grundlæggeren af det store persiske Rige, fremmede Frugttrædyrkningen og lod anlægge Skolehaver ved de Anstalter, hvor Sønnerne af Rigets Stormænd bleve opdragne. Dareios (521— 485 f. Chr.) anlagde sk3'ggefulde Parkanlæg med Dyrehaver ved Karavanvejene, for at den rejsende der kunde finde Skygge og forsyne sig med Vand. Kyros den Yngre (401 f. Chr.) skal ogsaa have anlagt lignende Parkanlæg med skyggefulde Alleer eller Lunde af Plataner, Cypresser og *Palmer*, i hvilke der var anbragt Springvand og Udsigtstaarne. I Grækenland synes der ikke oprindelig at have været nogen Sans for Havedyrkning, og først ved Indvandring fra Ægypten og Lilleasien begyndte Sansen herfor at vaagne. Det er derfor ret naturligt, at den Stil, hvori de græske Haver anlagdes, er den samme, som ovenfor er omtalt. Firkanten spillede Hovedrollen; dog benyttedes ved Udsmykning af mindre Partier ogsaa Ottekanten og undertiden Cirkelen. Saa vidt man kan se, have Haverne i Asien og Ægypten altid været privat Ejendom, men i Grækenland optræde for første Gang offentlige Haveanlæg. Foruden de hellige Lunde havde man ogsaa andre offentlige Haver, blandt hvilke *Akademia*, der anlagdes 460 f. Chr., er den mest bekendte. Foruden de brede Veje, hvor Platon og Epikuros samlede deres Tilhørere om sig, fandtes smalle Veje med tæt Beplantning, de saakaldte Filosofgange. I Italien skilte de gamle Romere paa et tidligt Tidspunkt Frugt- og Køkkenhaven fra Lysthaven. Den regelmæssige Havestil med lige Gange og Cirkler var fremdeles eneraadende; Verandaer, der dækkedes af talrige Slyngplanter, pragtfulde Blomsterparterrer og Træer, tilskaarne i alle Haande Figurer, gave Lysthaven dens Karakter. Parkanlæggene vare ofte af betydelig Udstrækning; Parken ved Kejser Hadrian's Villa var saaledes 12 romerske Mil i Omkreds. Saadanne Parker indeholdt som oftest Fiskedamme, Vandfald, arkitektonisk smukke Bassiner, Hippodrom, Teater og andre mindre Havebygninger samt Dyrehaver, der vare omgivne af Mure, Plinius den Yngre, død 110 e. Chr., har givet en saa udførlig Beskrivelse af sine Villaer, *Tuscum* og *Laurentium* (Fig. 2), at man har kunnet tegne Grundplanen af disse. Med det romerske Riges Forfald gik ogsaa Sansen for smukke Haveanlæg til Grunde, og i 8.—12. Aarh. var det saa godt som udelukkende Munkene ved de talrige Klostre, der beskæftigede sig med Havedyrkning.

Fig. 1.

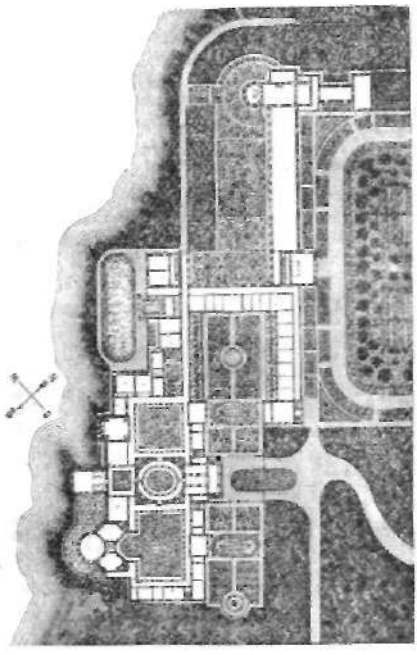

Ægyptisk Hare.

I 16. Aarh. ved Renaissancetiden opstod i Italien den saakaldte italienske Havestil. Oldtidens symmetriske og regelmæssige Linier bibeholdtes; men da Haverne i Reglen anlagdes paa Bjærgskraaninger, var der rig Anvendelse for Terrasser med prægtige Balustrader og Søjlehaller eller lave Hække, som ikke hindrede Udsigten. De fleste Steder fandtes der rigelig med Vand, som benyttedes til Kaskader, Fontæner og Springvand. Udgravningen af de talrige Statuer fra Rom's Glansperiode gav let Adgang til at smykke Haverne med disse Kunstskatte, som, i Forbindelse med de i Marmor udhuggede Balustrader og Søjlehaller, bevirkede, at de italienske Haver stundom mere lignede en Kunstsamling end en Have. I Begyndelsen af denne Periode synes man at have fortsat med at klippe Træerne i forskellige Former, men man fraveg senere denne Regel.

Piro Ligerio, en fremragende italiensk Kunstner paa Haveanlægsomraadet, skal være den første,

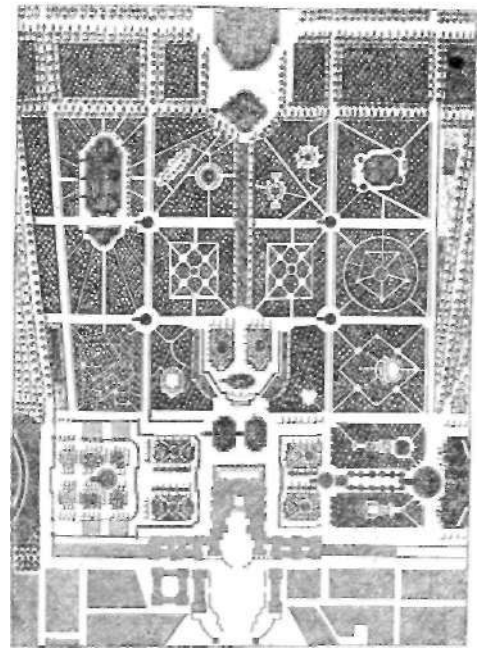
Fig. 2.

Haven ved *Laurentium*.

som i et af ham udført Anlæg ved Villa d'Este, i Nærheden af Rom, lod Træerne vokse frit. Den arkitektoniske og plastiske Udsmykning i Forbindelse med naturlig voksende Træer var altsaa det, der i Hovedtrækkene karakteriserede den italienske Havestil i Henseende til selve Anlægget, men en særlig Tiltrækning fik disse Haver ved deres overordentlig naturskønne Omgivelser. Udsigterne over det mørkeblaa Hav eller over Dalene og Bjærgskraaningerne i Forbindelse med de skønne Marmorarbejder og stilfulde Anlæg udgjorde en saa tiltalende Forening af Natur og Kunst, at den uundgaaelig maatte aftvinge enhver udelt Beundring. H. vilde længe ikke ret slaa Rod N. f. Alperne, og da den endelig begyndte at vinde Fodfæste der, var den oprindelig rene og smukke italienske Havestil bleven belemret med saa mange Udskejelser og latterlige Snurrepiberier, at der i høj Grad tiltrængtes en Reform. Det var Franskmanden André le Notre (1613—1700) forbeholdt at indføre denne, idet han nemlig grundlagde den saakaldte franske Havestil. Denne var beslægtet med den italienske og udmærkede sig ved en ofte endogsaa i Enkeltheder gennemført Symmetri, men adskille sig fra den italienske derved, at man til disse Haveanlæg udsøgte et nogenlunde fladt Terrain. De naturskønne Omgivelser, som gjorde de italienske Haver saa smukke, manglede her, og den Virkning, der tilsigtedes, søgte man at naa gennem storslaaet Enkelthed i selve Anlægget og ved Udsmykning af Haven med Fontæner, Vandspring, Skulpturarbejder og mindre Havebygninger efter Datidens Smag. Karakteristisk for den franske Havestil, i Modsætning til alle tidligere Stilarter, ere de storslaaede Perspektiver, som udmærke denne, og som det flade Terrain særlig indbød til. Man kan saaledes ikke ret vel tænke sig noget mere imponerende end Hovedperspektivet i Slotshaven ved Versailles (Fig. 3); ved begge Sider begrænses det af store Træer, man overskuer det pragtfulde Parterre med de kæmpemæssige Fontæner og mange Skulpturer samt i Baggrunden den store Kanal, omgiven af Alleer. I det franske Anlæg anlagdes nærmest Slottet Terrasser med Blomsterparterrer, indfattede af Buksbom og med fritstaaende mindre Træer eller Buske, som klippedes i regelmæssige Former. Parterrets Form rettede sig efter Bygningens Hovedfacade og var som oftest 2—3 Gange længere end denne, men kunde ogsaa, naar Forholdene krævede det, være af samme Længde (Fig. 4). Ved Siderne af Parterret anlagdes Gange, ofte indfattede af høje Hække og med vindueslignende Aabninger i den indvendige Hæk, saaledes at man fra Gangen kunde se ind over Parterret. Hyppig vare Hækkene klippede, som Fig. 5 viser. De lige, af høje Hække indesluttede Gange samt Alleerne ved Havens Ydersider udstraalede ofte regelmæssig fra en større Rundkreds, i hvis Midte der anbragtes en Pavillon, en Statue, et Springvand eller lignende. Havens Grænse dannedes af en Mur, Hæk eller anden tæt Plantning for derved at skjule de omgivende Landskaber; alt inden for Havens Omraade var paatrykt et kunstlet arkitektonisk Stempel, og Naturskønheden maatte

Fig. 3.

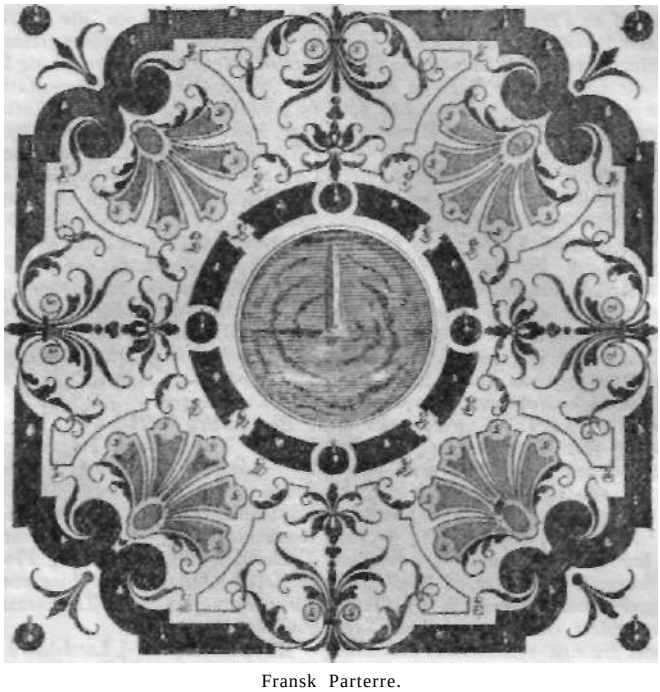

Slotshaven i Versailles.

skjules for ikke at fremkalde Disharmoni. Udsigt til det omgivende Terrain tillodes derfor kun

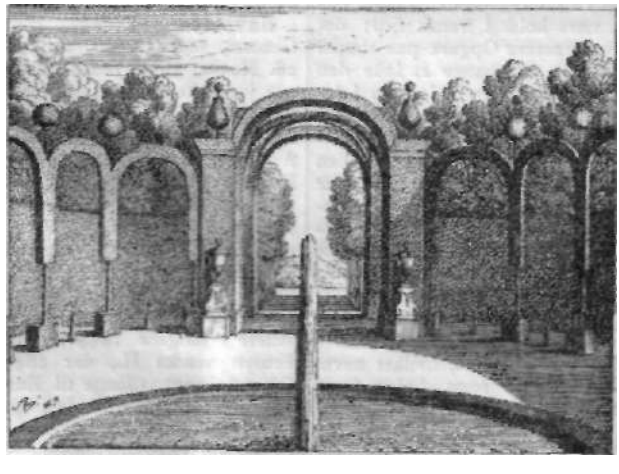
for Enden af en Allé, hvor der i saa Fald skulde være Udsigt til en Kirke, et Slot eller en anden monumental Bygning. Foruden Hækkene klippedes ogsaa Alletræerne og de fritstaaende Træer og Buske i kunstige Former, navnlig var Pyramideformen hyppig. I den franske Havestil var Slottet Hovedsagen, og Haven var kun til for at give dette saa harmoniske og flatterende Omgivelser som muligt; den menneskelige Kunst var sat i Højsædet med Ringeagt for alt, hvad der kun var Naturskønhed. Den franske Havestil vandt hurtigstor Udbredelse over hele den civiliserede Verden, saavel i større som i mindre Haver, men det skulde ikke vare længe, før Omslaget kom. Til Trods for den uhyre Pragt, der udfoldedes, og til Trods for den glimrende Totalvirkning, som maatte gøre Indtryk paa enhver besøgende, der første Gang saa et saadant Anlæg, kunde det ikke undgaas, at Haver i fransk Stil i Længden virkede trættende og monotont. Naar ikke de brede, snorlige Veje oplivedes af en broget Skare besøgende, gjorde Anlægget et øde og trist Indtryk. Hertil kom, at de franske Haver vare uhyre kostbare at anlægge, ligesom det varede flere Aar, før Hækkene og de øvrige Plantninger voksede til, saaledes at Haven kunde faa den tilsigtede Karakter, og naar Plantningerne endelig vare blevne store, varede det ikke længe, før de kunstig formede Træer og Buske snart her, snart der begyndte at gaa ud og maatte erstattes af ny.

Fig. *i.*

Fransk Parterre.

Det vil ikke være undgaaet Opmærksomheden, at det er de babyloniske og ægyptiske Havers retlinede og symmetriske Stil, der indtil dette Tidspunkt har været eneraadende, og skulde man kunne komme bort fra denne Stil, kunde det kun ske ved fuldstændig at bryde med alt det overleverede. Det er derfor let at forstaa, at der skulde Tid til, inden Vejen blev banet for den landskabelige eller saakaldte engelske Havestil. Allerede i Slutn. af 17. Aarh. fremkom der i England flere Skrifter, som skarpt kritiserede de retlinede Haveanlæg og anbefalede en mere naturlig Havestil, men det var dog først omtrent 100 Aar senere, at den engelske Havestil begyndte at vinde mere almindeligt Indpas, hvortil særlig Landskabsmaleren Kent i Beg. og Repton i Slutn. af 18. Aarh. bidroge væsentligved deres opsigtsvækkende Skrifter. I Kina havde den naturlige Havestil fra den fjerneste Oldtid været eneraadende, og utvivlsomt have Forbillederne fra de kinesiske Haveanlæg haft en

Buehække.

ikke ringe Indflydelse paa den engelske Havestils Fremkomst.

I Modsætning til den franske Havestil karakteriseres den engelske ved krumme Linier og naturlige Træformer med Udeladelse af alt, hvad der kommer ind under Begrebet: regelbunden, stiv Symmetri. Anlæg af en Park i engelsk Stil forudsætter et indgaaende Studium af Naturen, idet Opgaven er at udnytte og ved Plantning og Omformning berige det foreliggende Terrains naturlige Skønhed, at efterligne og samle inden for dettes Omraade saadanne i landskabelig Henseende smukke Partier, som de ses i Naturen, for saa vidt Forholdene tillade, at sligt kan udføres uden at gøre Indtryk paa Beskueren af noget søgt eller lavet, samt ved Udsigter ud over Havens Grænser at indlemme de omgivende Landskabers Naturskønhed i Haven. Hertil kan føjes, at medens der i det franske Anlæg kun var Brug for nogle ganske faa Træarter, er en rig Afveksling af Træer med forskellig Vækst, Bladform og Bladfarve paa sin Plads i det engelske Anlæg, endvidere, at medens Vandpartierne i det franske Anlæg bestode af kunstige Fontæner og snorlige Kanaler, blive de i det engelske Anlæg naturlig udseende Damme og Søer eller Aaer og Bække, der slynge sig uregelmæssig gennem Terrainet.

I Slutningen af 18. og Begyndelsen af 19. Aarh. omdannedes saa godt som alle Datidens franske Anlæg til Parker i engelsk Stil, og der findes nutildags kun ganske faa Haver, hvor den franske Stil er bevaret. Det var et Brud med Aartusinders Begreber om Haveanlæg, og det er derfor ikke til at undres over, at man i sin Iver for at komme bort fra den symmetriske Havestils stive Former gik for vidt og oversaa, at der kunde være Forhold, hvor denne havde sin Berettigelse. Ifølge Nutidens Opfattelse er den franske eller symmetriske Stil paa sin Plads i de Partier af Haven, der ligge nærmest omkring Hovedbygningen. Kun det franske Anlægs lige Linier harmonere med de arkitektoniske Former, og derfor bør den lille Del af Haven, hvor Hovedbygningen indtager den dominerende Plads, være holdt i fransk Stil; det bliver da Landskabsgartnerens Opgave paa simpel Maade og uden bratte Overgange at lade den franske Stils regelmæssige Linier flyde over i det øvrige Anlægs naturlige Stil med dets krumme Linier. Foruden i det nævnte Tilfælde, hvor altsaa det franske Anlæg bliver en lille Del af den hele Park, kan der imidlertid ogsaa være andre Forhold, hvor det franske Anlæg har sin Berettigelse. Det vilde saaledes være absolut forkasteligt at anvende den landskabelige Stil paa Steder, hvor Bygningen er Hovedsagen og Anlægget det underordnede, eller hvor Anlægget kun er til for at give Bygningen saa flatterende Omgivelser som muligt og yderligere at fremhæve Bygningens arkitektoniske Skønhed, hvilket navnlig hyppig er Tilfældet med smaa Anlæg foran Byernes Pragtbygninger.

Det kan ikke være Tvivl underkastet, at den franske Stil aldrig vil komme paa Mode igen; den engelske Havestil vil herefter vedblive at være den eneraadende, hvad der dog selvfølgelig ikke udelukker, at der som nys berørt kan være Tilfælde, hvor det franske Anlæg bør have Fortrinnet. (Litt: Loudon, *Encyclopædia of Gardening* [1834]; Hirschfeld, »Theorie der Gartenkunst« [1777]; Rumpier, »Gartenbau-Lexikon« [1890]; Meyer, »Lehrbuch der schonen Gartenkunst« [1873]; V. A. Poulsen, »Havekunstens Historie« [Særtryk af »Opfindelsernes Bog«]). *L. H.*

Havel [ha!f-j, Flod i Nordtyskland, Biflod til Elben, kommer fra en lille Sø N. f. Neu-Strelitz og flyder, idet den gennemstrømmer talrige Søer, gennem Mecklenburg-Strelitz og Brandenburg i en stor sydlig Bue forbi Byerne Oranienburg, Spandau, Potsdam, Brandenburg, Rathenow og Havelberg, indtil den i Nærheden af Byen Werben falder i Elben's højre Bred. Ved Spandau optager den i venstre Bred Spree, og mellem Spandau og Brandenburg danner den en Mængde langstrakte Søer. H. er et Led i den vigtige Vandforbindelse, der findes mellem Elben og de østlige Floder Oder og Weichsel, idet den ved Finow-Kanalen staar i Forbindelse med Oder og ved Plauer-Ihle-Kanalen med Elben; den er sejlbar allerede 27 Km. fra sit Udspring, og dens Brugbarhed som Vandvej er yderligere forøget, idet der flere Steder er anlagt Kanaler for at undgaa dens talrige Krumninger. *C. A.*

Havelberg [ha!f-], By i Kongeriget Preussen, Provins Brandenburg, Regierungsbezirk Potsdam, ligger paa en 0 i Havel, 11 Km. fra dens Munding i Elben. (1890) 6,800 Indb. Den er forbunden med Fastlandet ved tre Broer, har en smuk Domkirke, restaureret 1885—90, og driver vigtigt Fiskeri, Træhandel, Skibsbyggeri og Flodfart. H. var et af Kejser Otto I 946 i Slavernes Land oprettet Bispedømme og under Trediveaarskrigen en vigtig Fæstning. *C. A.*

Havelland [ha!f-], Landskab i Preussen, Provins Brandenburg, V. f. Berlin. Det er delt i Kredsene Ost- og Westhavelland og danner en Slags 0, idet det paa de tre Sider er begrænset af Havel og mod Nord af Ruppinerkanalen. Dets Areal er 2,530 □Km. H. beboedes i Middelalderen af den vendiske Stamme Hevellerne. *C. A.*

Havelock [hä'velåk] (eng.), Kappe uden Ærmer og med fast Slag, opkaldt efter nedenn. General H.

HavelOCk [hä'velåk], Henry, Sir, engelsk General, født 5. Apr. 1795 i Durhamshire, død 28. Novbr. 1857 ved Lucknow. Han begyndte paa juridiske Studier, men opgav disse for 1815 at træde ind i Hæren, som Underløjtnant. 1823 kom han til Indien og deltog her det følgende Aar i General CampbeH's Stab i den birmanske Krig og de derpaa følgende Fredsunderhandlinger. 1838 udnævntes han til Kaptajn og kæmpede som saadan i det første Felttog mod Afghanistan, navnlig ved Stormen paa Ghasna og ved Kabul's Erobring. Ved Forsvaret af Jellahabad erhvervede han sig Majorsrang og udmærkede sig under Sir Hugh Gough under Kampene i Kina ligesom senere i Krigene 1844 og 1846. Af Helbredshensyn vendte H, der 1844 var avanceret til Oberstløjtnant, tilbage til Europa; men allerede 1851, 2 Aar efter, er han igen i Bombay, hvor han forfremmedes til Oberst og Generalkvartermester og 1856 til General. I den persiske Krig samme Aar kommanderede han 2. Division og deltog med denne i Ekspeditionen til Mohammerat. Under den indiske Opstand det følgende Aar sattes han i Spidsen for den mobile Kolonne, der skulde tilvejebringe Ro i Bengalen. Han foretog

her det dristige Tog fra Amballah til Khanpur og Lucknow, slog Oprørerne i 9 blodige Kampe og indtog Dehli. For sin udmærkede Tjeneste her forfremmedes han til Generalmajor og ophøjedes til Baronet under Navnet »H. of Lucknow«. Han døde Dagen, førend denne Udmærkelse offentliggjordes. Han har udgivet »History of the Ava Campaigns« [London 1827], samt »Narrative of the war of 1838—39« [London 1840]. (Litt.: Marshman, *Memoirs of Sir H.* [4. Opl., London 1870]; Forbes, *Sir Henry H.* [London 1890]). *B.P.B.*

Havelok den Danske, Helten i en nordengelsk Digtning fra Middelalderen: en dansk Kongesøn, der under Farer og Vanskeligheder vinder sit fædrene Rige, Danmark, samt Northumberland. Det historiske Grundlag for H.-Sagnet er Kongesønnen Olaf Kvaran, der erobrede Northumberland. (Litt.: G. Storm [i det norske Videnskabernes Selskabs Forhandl. 1879]). *A. O.*

Havemann [ha!f-], Wilhelm, tysk Historiker, født 27. Septbr. 1800 i Liineburg, død 23. Aug. 1869 i Gottingen, fra 1838 Professor ved Universitetet i Göttingen, har bl. a. skrevet »Geschichte d. Kämpfe Frankreichs im Italien von 1494 bis 1515« [2 Bd., Hannover 1833—35], »Geschichte d. Lande Braunschweig u. Liineburg« [2 Bd., Liineburg 1837—38; 2 Opl. 3 Bd., Gottingen 1855—57], »Handbuch d. neuer. Geschichte« [3 Bd., Jena 1840—44]. 1841—48 redigerede han »Göttinger gelehrten Anzeigen«.

Haven (rettere: Hauen), 1) Lambert von, dansk Bygmester og Maler, (1630—95), Søn af Maleren Salomon von H., allerede 1653 kgl. Bygmester. Samme Aar gik han til Italien for at uddanne sig yderligere og blev, med enkelte Afbrydelser, i Udlandet til 1669 ell. 1670. Efter sin Hjemkomst blev han 1671 Generalbygmester m. m. og var som saadan sysselsat — ofte dog kun som tilsynshavende — ved næsten alt, hvad Christian V lod bygge paa Sjælland. Af H.'s egne Arbejder kunne nævnes Kjøbenhavn's monumentale Nørreport, en stor Fontæne paa Jægersborg og hans Hovedværk, Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn [1682 ff.]. Kirkens Indvielse (19. Apr. 1696) fandt først Sted efter H.'s Død, Taarnet er af langt senere Datum og et Værk af Thurah. Som Maler var han uden større Betydning. *F. J. M.*

2) Michael, dansk Maler, (ca. 1632—85), Broder til ovenn., hvem han ledsagede paa dennes italienske Rejse. Efter sin Hjemkomst blev han 1664 »Mathematicus« og Ridsemester (o: Tegnelærer) paa Sorø. Der kendes kun faa Arbejder af ham: Engel med Krone, til Frederiksborg, Processionen ved Suverænitetsakten 1660 og nogle (ikke mere sikkert paaviselige) Altertavler. *F. J. M.*

Havengel se Hajer, S. 334.

Havercamp, Sigebert, hollandsk Filolog (1683—1742), fra 1721 Professor i Græsk i Leyden, har udgivet flere Klassikere og forfattet Arbejder om numismatiske Emner. *K. H.*

Haveredskaber. Til Jordens Bearbejdning bruges Spaden og til Dels ogsaa Ploven; ved Foraarsbearbejdningen benyttes tillige almindeligvis Gravegreben. Til Renholdelse af Jorden om Sommeren bruges Hakkejærnet og Skuffejærnet samt forskellige amerikanske Rensemaskiner saavel til Haandkraft som Hestekraft. Træ- og Jærnriver; bruges til Jævning og Findeling af Jorden. Til Saaning er der ligeledes konstrueret særegne smaa amerikanske Haandmaskiner. Til Fæstning af Jorden omkring Frøet efter Saaningen bruges en Skovl, eller Jorden trykkes fast med en Tromle. Plantning af mindre Planter udføres ved Hjælp af Planteske eller Plantepind. Nyplantede Planter kan det stundom være nødvendigt at dække med Glasklokker eller Glasskiver. Ved Transporten af forskellige Ting inden for Havens Omraade benyttes Trillebøre og Bærebøre. Til Brug ved Vanding benyttes Vandkander, der kunne være forsynede med Bruser til Overbrusning af Planterne. I mange Tilfælde udføres Planternes Overbrusning hensigtsmæssigst ved dertil indrettede Haandsprøjter. Til Forædling betjener man sig af Okulerknive, og ved Beskæring af Træer benyttes Beskæreknive, Beskæresakse og Save. Hækkesakse bruges til Klipning af Hække o. l. Som H. til Græsplæners Pleje skulle nævnes Leen og Græsslaamaskiner. Dobbeltstiger ere uundværlige til Plukning af Frugt og Klipning af høje Hække. *L. H.*

Haverfordwest [hä'vəfədwest] (wallisisk Hwlffordd), By i Sydwales, Pembrokeshire, ligger ved Floden Cleddan's Udløb i Milfordhaven, der er sejlbar for mindre Skibe. (1891) 6,200 Indb. H. er bygget terrasseformig op ad en Høj og har snævre, stejle Gader. Blandt Bygningerne mærkes den gamle St.-Mary-Kirke, en af de smukkeste Kirker i Sydwales, Ruiner af et Augustinerkloster samt et Kastel bygget af Gilbert de Clare, første Jarl af Pembroke. Byen udfører Kul, Kvæg, Smør og Korn. *C. A.*

Haverhill [hä'vəril], By i det sydøstlige England, Shire Suffolk, ligger 40 Km. N. f. Chelmsford og har (1891) 4,600 Indb., der drive Lærreds- og Bomuldsvæverier. *C. A.*

Haverhill [he!ivəril], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts med store Støvlefabrikker og (1890) 27,400 Indb. *S.B.T.*

Hav-Erkn (norsk), Graasæl, se Sæler.

Haver-Schmidt, François, nederlandsk Forfatter, er født i Leeuwarden 14. Febr. 1835. Efter at have studeret Teologi i Leyden virkede han som Præst omkring i flere Byer. Som Student opnaaede han stor Popularitet ved sine lystige Viser, der først fremkom i Studenteralmanakkerne og siden udgaves under Pseudonymet Piet Paaltjens som: »Snikken en glimlachjes« [Schiedam 1867, 6. Udg. 1888]. Under Fællestitelen »Familie en kennissen« [Schiedam 1876] har han samlet en Række muntre, med stort Talent skrevne Fortællinger. *A. I.*

Haver'ske Kanaler se B en 2), S. 827.

Haverstraw [hä'vəstrå.], Landsby i den nordamerikanske Stat New York ved Hudson med Teglværker og (1890) 5,100 Indb. *S. B. T.*

Havesanger se Sangere.

Haveselskaber se Danmark (Havebrug).

Havesnegle. Navnet H. anvendes i Danmark fortrinsvis for *Helix hortensis* Müll., der ogsaa optræder almindelig paa mange andre Steder end i Haver. De træffes saaledes hyppig ved Grøfter, Volde og Veje, samt i Skove, hvor de ofte forekomme i Massevis paa Træernes Stammer, især som Unger. Skallen hos den voksne er ca. 16—20 Mm. bred og 12—14 Mm. høj. Som hos mange andre Helixider er Skallens Farve meget variabel. De hyppigste Farvevarieteter ere: gul

Grundfarve med fem mørke Baand eller gul Farve uden Baand. Skalmundingens Læbe er hvid, og Mundingsvæggen har samme Farve som den øvrige Skal. Nær beslægtet med denne Art er *Helix nemoralis* L., hvis Skals Farve er saa variabel, at den i Danmark optræder i over 100 forskellige Farvevarieteter. De hyppigste Varieteter ere: gul eller rød Grundfarve med 1, 3 eller 5 mørke Baand eller helt uden Baand. Den er lidt større end foregaaende Art, idet Skallens Bredde er ca. 20—23 Mm. og Højden ca. 16—17 Mm. Den skelnes i Alm. let fra *H. hortensis* ved, at Skalmundingens

Forskellige Farvevarieteter af *Helix nemoralis*.

Læbe er sortbrun eller sort og Mundingsvæggen mørk. *Helix aspersa* Müll. bærer paa mange Steder i Udlandet Navnet H. Det er en syd- og vesteuropæisk Form, der er indført og naturaliseret i meget forskellige Klimater, f. Eks. i Nordamerika, Brasilien, Nordafrika, Ile-de-France og i Danmark. Her forekommer den endnu kun paa en enkelt Lokalitet: paa Christianshavn's Vold, hvor den formerer sig livlig. Dens Forekomst paa alle disse Steder forklares derved, at franske Sømænd føre den med paa Skibene som Proviant. Den er noget mindre end Vinbjærgsneglen og har en matfarvet grønbrun Skal med gullige Pletter og fire ulige store, ret utydelige Baand. *A. C. J.*

Havestil se Havekunst.

Havet [avæ'], Eugène Auguste Ernest, fransk Litterat, født i Paris II. Apr. 1813, død smst. 21. Decbr. 1889, var fra 1854—85 Professor i fransk Litteratur ved *Ecole polytechnique* og i latinsk Veltalenhed ved *Collège de France*. 1880 blev han Medlem af *Académie des sciences morales et politiques*, 1886 Direktør for Undervisningen ved 4. Afdeling af *Ecole pratique des hautes études*. Sin største Fortjeneste har H. indlagt sig ved at udgive »Pensées de Pascal« i autentisk Tekst ledsaget af en Kommentar [2 Bd., 3. Udg. Paris 1881] og ved sin: »Le Christianisme et ses origines« [4 Bd., Paris 1871—84]. Foruden disse har kan udgivet en lang Række Skrifter af klassisk og humanistisk Indhold. *C. St.*

Havfauna. Havets Fauna er uhyre rig, langt rigere end Landets og det ferske Vands Fauna. Kun Pattedyr, Fugle, Krybdyr, Padder, Insekter, Edderkopper, Tusindben samt Oligochæter, Hjuldyr og Infusionsdyr ere overvejende eller udelukkende Land- eller Ferskvandsdyr; hele den øvrige Hærskare af Dyr er overvejende eller udelukkende Havdyr. I de enkelte Klasser og Ordener stiller Forholdet mellem Land- og Havdyr sig saaledes: Af Pattedyrene høre Hvalerne, Sælerne og Søkøerne (*Sirenia*) for største Delen til H., ogsaa et enkelt Rovdyr, Havodderen (*Enhydra lutris*), lever i Havet; men alle de øvrige Pattedyrordener bestaa udelukkende af Landdyr. Af Fuglene kan ikke een eneste regnes til H.; ganske vist ere de talrige Svømmefugle mere eller mindre nøje knyttede til Havet, men alle maa de dog jævnlig ty til det faste Land, ogsaa uden for Yngletiden. De fleste Krybdyr ere Landdyr, dog er der adskillige Havformer iblandt dem. Af Skildpadderne ere de egentlige Havskildpadder (*Chelonia*) og Kofferskildpadden (*Sphargis*) Havdyr (men lægge deres Æg paa Land, paa sandede Strandbredder). Krokodillerne høre hjemme i det ferske Vand, men kunne dog af og til træffes i Havet. Af Øglernes talrige Orden kan kun Hav-Leguanen (*Amblyrhynchus cristatus*) fra Galapagos-Øerne regnes til Havdyrene. Af Slangerne ere Havslangerne (*Hydrophis*), *Acrochordinae* og enkelte Vandsnoge Havdyr. Af de talrige uddøde Krybdyr vare Hvaløglerne (Ichthyosaurerne), Svaneøglerne (Plesiosaurerne) og Mosasaurerne ægte Havdyr. Alle Padder ere Landdyr (eller leve i Ferskvand). Af Fiskenes store Klasse ere langt de talrigste Havdyr, men i det ferske Vand lever ogsaa en stor Mængde (f. Eks. Mallernes og Karpernes store Familier). Det mest primitive af alle ægte Hvirveldyr, Trævlemunden (*Amphioxus*), findes kun i Havet. Søpungene (Tunicaterne) ere udelukkende Havdyr. Af Bløddyrenes (Molluskernes) Række er den allerstørste Del Havdyr, kun af Sneglene er et betydeligt Antal Land- eller Ferskvandsdyr, og en lille Afdeling af Muslingerne lever i Ferskvand; alle Blæksprutter, Vingesnegle (Pteropoder), Baggællesnegle (Opistobranchier), Kølsnegle (Heteropoder), Søtænder (Scaphopoder) og Skallus (*Placophora*) ere Havdyr. Af Insekternes Hærskare er kun en lille Gruppe, Havtægerne (*Halobates*), knyttet til Havet. Af Edderkoppernes (Arachnidernes) Klasse ere kun nogle Mider (Halacarinerne), samt Havedderkopperne (Pycnogoniderne) ægte Havdyr. Alle Tusindben ere Landdyr; derimod ere Kræbsdyrene overvejende Havdyr. Af Ledormene ere alle Polychæter Havformer, Oligochæterne Land- eller Ferskvandsformer (enkelte i Brakvand); Iglerne forekomme baade i Fersk- og Saltvand. Alle Pølseorme (Gephyreer), Armfødder (Brachiopoder), Pilorme (Chætognather, *Sagitta*) og Enteropneuster (*Balanoglossus*) ere Havdyr. Af Hjuldyr er største Delen, af Mosdyr en ringe Del Ferskvandsformer. Flad- og Rundorme ere nogenlunde ligelig repræsenterede i Land- og Havfaunaen; dog ere Polycladerne udelukkende Havdyr. Alle Pighude ere Havdyr. Polypdyrene (Coelenteraterne) ere overvejende Havdyr: Koraldyrene (*Anthozoa*), Storgoplerne (*Acraspeda*) og Rørgoplerne (Sifonoforer) udelukkende, Smaagoplerne (*Craspedota*) og Ribbegoplerne (*Ctenophora*) med ganske enkelte Undtagelser. Svampene (*Spongia*) ere med enkelte Undtagelser, Ferskvandssvampene (*Spongilla* m. fl.), Havdyr. Urdyrene (Protozoerne) ere talrige baade i Havet og i Ferskvand; udelukkende Havdyr er Radiolariernes uhyre store Orden, hovedsagelig Ferskvandsdyr ere Infusionsdyrene; Rhizopoderne ere talrige begge Steder, men spille særlig en stor Rolle i Havet (Foraminifererne).

H. falder i 3 naturlige Afdelinger: Kyst faunaen eller den littorale, Dybhavsfaunaen eller den abyssale og det aabne Havs ellerdenpelagiske Fauna. Kystfaunaen omfatter de Dyr, der ere knyttede til Bunden og leve paa mindre Dybder, indtil ca. 200—400 M.'s Dybde, saa langt ned,

som der findes Plantevækst, ɔ: saa langt som Sollyset trænger ned. Dybhavsfaunaen omfatter de Dyr, der leve fra ca. 200—400 M. indtil de største Dybder, der findes i Havet, og som ligeledes ere knyttede til Bunden. Der er dog ingen skarp Grænse mellem Kyst- og Dybhavsfaunaen. Endelig det aabne Havs Fauna omfatter de Dyr, der tilbringe hele eller en større Del af deres Liv i Havets Overflade eller øvre Vandlag, uafhængige af Bunden. Dybhavsfaunaen kaldes ogsaa Benthos og den pelagiske Fauna (en Del af den) Plankton.

Om Kystfaunaen lader sig vanskelig sige noget almindeligt, da den lever under overordentlig forskellige Forhold paa de forskellige Egne af Jordkloden. Et meget almindeligt Forhold er det, at Ungerne ere pelagiske, svømme frit i Overfladen, medens de voksne leve ved Bunden, ofte ere fastvoksede dertil. Som oftest ere Farverne smukke og livlige, og ofte er der Beskyttelseslighed, ɔ: Dyrene ligne deres Omgivelser i Farve og Udseende. En overordentlig stor Indflydelse paa Dyrelivet har Vandets Temperatur og Saltholdighed, men netop heri er der stor Forskel paa de forskellige Egne. I de varme Regioner er Vandets Temperatur altid temmelig høj, varierer kun nogle faa Grader; jo længere man kommer N. og S. f. Ækvator, des større blive Forandringerne i Vandets Temperatur, om Sommeren varmt, om Vinteren ved Frysepunktet; hen imod Polerne blive Forandringerne igen ringere, der er en temmelig konstant, men lav Temperatur. Dette er af stor Betydning for de fleste Dyrs Udbredning: Dyr, der ikke kunne taale store Temperaturforandringer, (stenoterme kaldes de), kunne kun leve i det varme eller kolde Bælte; i det tempererede Bælte kunne kun leve saadanne, som kunne taale store Temperaturforandringer (euryterme). Som Eksempel paa stenoterme Dyr kunne nævnes de revbyggende Koraller; de findes kun i den varme Zone; hvor de et enkelt Sted (Bermudas-Øerne) findes uden for Vendekredsene, beror det paa, at Strømningerne føre det varme Vand med, saa der i Virkeligheden er samme Temperaturforhold som i det varme Bælte. Euryterme ere f. Eks. alle de Dyr, der have hjemme ved Danmark's Kyster.

Disse Temperaturforhold i Forening med andre Omstændigheder, særlig Landets Fordeling, bevirke. at Kystfaunaen sondres i forskellige Regioner, der hver har sit ejendommelige Præg. (Kun ganske enkelte Former, f. Eks. en lille Slangestjerne [*Amphiurasquamata*], synes at være kosmopolitiske). Man skelner mellem 6 saadanne Regioner, nemlig 1) den arktiske Region, 2) den indo-pacifiske, 3) den vestamerikanske, 4) den østamerikanske, 5) den vestafrikanske og 6) den antarktiske Region. Den første sondres igen i 3 Subregioner: den arktisk-circumpolare, den atlantisk-boreale og den pacifisk-boreale Subregion. Endelig danner Middelhavet en særlig Subregion. Vor Kundskab er endnu ikke stor nok til, at vi kunne angive Karakterformerne for alle disse Regioner, de ere foreløbig karakteriserede ved deres fysiske Forhold. Enkelte Forhold fordre en nærmere Omtale. Det er paafaldende, at den boreale og den antarktiske Fauna ligne hinanden saa meget; ikke alene Slægter, men ogsaa Arter ere fælles, men findes (saa vidt man endnu ved) ikke i de mellemliggende store Strækninger. Af saadanne Arter, der angives at være fælles for det nordlige og sydlige kolde Bælte, kunne nævnes: Pighajen (*Acanthias vulgaris*), Bredflaben (*Lophius piscatorius*), Anchiovisen (*Engraulis encrassicholus*), Brislinger (*Clupea sprattus*), Havaalen (*Conger vulgaris*), en lille Goplepolyp (*Obelia geniculata*). Af fælles Slægter kunne nævnes: af Fisk: *Lycodes*, *Gymnelis*, *Spinax*, *Raja*, *Sebastes*, *Agonus*, *Merluccius*, *Myxine*; af Søpunge: *Boltenia* og *Styela*, at Kræbsdyr: *Lophogaster* og *Crangon*, og langt flere kunde anføres. Ogsaa i den pelagiske Fauna træffer man lignende Overensstemmelser mellem den arktiske og antarktiske Fauna. »Bipolare« kaldes disse Dyreformer, der ere fælles for de nordlige og sydlige Regioner. Nogen sikker Forklaring af dette mærkelige Forhold kan man endnu ikke give. En Del af de nævnte Dyr ville vel nok efterhaanden blive fundne ogsaa i de mellemliggende Regioner, saaledes som det er lykkedes for *Boreomysis*'es Vedkommende. Et andet Forhold af stor Interesse er Overensstemmelsen mellem den vestafrikanske og den østamerikanske Kystfauna; forskellige Arter, f. Eks. af Dekapoder og Pighude, forekomme begge i Steder, men ikke i det aabne Atlanterhav mellem de to Kyster. Dette lader sig let forklare ved, at disse Dyrs pelagiske Larver ere blevne førte af Havstrømningerne tværs over Atlanterhavet. Ogsaa mellem den østamerikanske (vestindiske) og den vestamerikanske Kystfauna er der store Overensstemmelser. Grunden dertil er den, at disse to Have oprindelig have været sammenhængende, først i en temmelig sen Jordperiode bleve de adskilte af Panama-Tangen. Hvad endelig den atlantisk-boreale Subregion angaar, hvortil den danske H. hører, saa maa her nogle enkelte Forhold omtales. Adskillige Dyreformer leve i de danske Farvande, men træffes ellers kun højt imod Nord, f. Eks. *Cottus guadricornis* (en Ulk, lever i den bottniske Bugt), *Astarte borealis*, *Idothea entomon*, og langt flere findes subfossilt, have altsaa levet her i den nærmest foregaaende Jordperiode, men ere nu uddøde. Forklaringen af dette Forhold er at søge i Istiden. Under denne var Faunaen i de danske Farvande udelukkende arktisk; efterhaanden som Isen trak sig tilbage mod Nord, og Temperaturen steg, vandrede den arktiske Fauna igen mod Nord, og en sydligere Fauna indtog dens Plads, men enkelte Former bleve tilbage, bleve indelukkede paa en eller anden Maade og have tilpasset sig til det nuværende Klima (saadanne tilbageblevne Dyr kaldes Relikformer). Men man finder ogsaa subfossilt forskellige Dyreformer, som nu kun findes længere Syd paa, f. Eks. *Tapes decussatus* (en Musling). Det beviser, at der siden Istiden har været en Tid, da Klimaet var varmere, end det er nu (lignende Forhold ere ogsaa konstaterede i Skandinavien og England).

Ogsaa Vandets Saltholdighed spiller en betydelig Rolle for Dyrenes Udbredning. De fleste Havdyr taale kun en ringe Forandring i Saltholdigheden (stenohaline kaldes de), kun nogle faa Former kunne taale større Forandringer deri (euryhaline), og endnu færre ere knyttede til Vand af ringe Saltholdighed (Brakvand). Derfor er Brakvandsfaunaen altid temmelig fattig; et typisk Eksempel paa en Brakvandsfauna er Østersøens Fauna.

Maaske vil det være berettiget (som nogle Forskere gøre) at sondre Kystfaunaen i 2 Dele efter Dybden: den, der lever ganske tæt ved Kysten, ned til 2—4 M.'s Dybde, og den, der lever paa Strækningen herfra og ned til, hvor Dybhavsfaunaen begynder. I saa Fald kaldes den tørste den littorale, den anden den kontinentale (eller arkibentale) Fauna. Ejendommelig for den første er det, at den er saa udsat for Ebbens og Flodens og for Bølgeslagets Virkninger, samt at Sollyset her virker særlig stærkt. De Dyr, der leve her, maa altsaa kunne taale at ligge tørt til Tider (under Ebben), i alt Fald maa de fastsiddende kunne det. Som Eksempler herpaa kunne nævnes: Balaner, Strandsneglen (*Littorina littorea*), Sandmuslingen (*Mya arenaria*), Kræbsdyrene, *Orchestia littorea* og *Corophium*. Ved de tropiske Kyster er der nogle Smaafisk (Kutlinger), som blive tilbage paa Strandbredden under Ebben. De Skaldyr, der leve paa saa lavt Vand, udmærke sig ved at have tykkere Skaller end deres Slægtninge paa dybere Vand.

Dybhavsfaunaen har et langt mere ensartet Præg end Kystfaunaen, fordi de fysiske Forhold overalt ere saa ensartede. Overalt en lav Temperatur, omkring Frysepunktet (undtagen i Middelhavet, hvor Bundtemperaturen er 13°), overalt næsten absolut Ro, Mørke, et uhyre Tryk af Vandet, og temmelig konstant, stor Saltholdighed. Paa Grund af denne Ensartethed kunne de enkelte Dyreformer have en overordentlig stor Udbredelse; adskillige ville formodentlig vise sig at være kosmopolitiske, særlig saadanne, som bevæge sig frit over Bunden, som Fisk og forskellige Kræbsdyr. Dog vil der vistnok ogsaa for Dybhavsfaunaens Vedkommende være at sondre mellem forskellige Regioner. I alt Fald synes det at fremgaa, særlig af »Ingolf«-Ekspeditionens Undersøgelser, at Dybhavsfaunaen i Nordhavet er vidt forskellig fra Atlanterhavets Dybhavsfauna (fra S. f. Island og Grønland). Den vigtigste Grund til Forskellen mellem disse to Haves Fauna synes at være Forskellen i Bundtemperaturen: i Ishavet er den altid under 0°, i Atlanterhavet lidt over 0°. Men for øvrigt ere vore Kundskaber endnu for ufuldkomne til, at en Sondring i Regioner kan gennemføres.

Adskillige Dyreformer ere særlig karakteristiske for de store Havdybder: Macrurer, forskellige Aaleformer o. a. Fisk, forskellige Blæksprutter (*Sciadephorus*, *Spirula*), Eryoniderne blandt Kræbsdyrene, mange Pighude: stilkede Søliljer, Elasipoder, Søstjerner af Slægterne *Hymenaster* og *Brisinga*, Søpindsvin: *Anachytes-Former*, de blødskallede Echinothurider, og den mærkelige, fiaskeformede *Pourtalesia*, Slægten *Umbellula* blandt Polypdyrene, samt Glassvampene (*Hyalonema*). Den saakaldte *Bathybius*, som man tidligere antog dækkede hele Havbunden paa store Dybder som et Lag levende Slim, er næppe noget levende Væsen, men kun Kalkfosfat, der udfældes af Havvandet, naar der sættes Alkohol til. Kun meget faa Arter forekomme baade paa lavt og dybt Vand. *Scrobicularia nitida* (en Musling) angives at være funden paa Dybder fra 12 til 4,570 M., *Bathyactis symmetrica* (en Stjernekoral), fra 60 til 5,500 M.

Forskellige Ejendommeligheder ere ret udbredte blandt Dybhavsdyrene. Som oftest ere de meget bløde, geléagtige, saa det er meget vanskeligt at faa dem hele op; det gælder især mange Fiske. Mange ere helt blinde, medens andre have aldeles kolossale Øjne (jfr. Tusmørkedyrene blandt Landfaunaen); mange have dog Øjne af almindelig Størrelse. Det tyder paa, at der dog ikke er absolut mørkt i de store Havdybder. Det Lys, der findes, stammer i alt Fald for en Del fra Dyrene selv; mange ere nemlig forsynede med særlige Lysorganer, og mange af dem, maaske alle, ere fosforescerende. Kræbsdyrene udmærke sig ofte ved at have meget lange Følehorn og Ben; det sidste formodentlig paa Grund af den bløde Bund, saa de ikke let synke ned deri. Rimeligvis have de fleste ikke pelagiske Larver saaledes som Kystdyrene. Farverne ere mærkeligt nok ofte meget stærke: rødt, violet, gult, brunt og sort er almindeligt, blaat sjældent.

Da der ingen Planter leve paa saa store Dybder, maa alle Dyrene leve af dyrisk Føde. De større Dyr ere Rovdyr, særlig adskillige Fiske ere særdeles veludrustede som saadanne, de fleste leve af Dyndet, d: de organiske Levninger deri; disse stamme hovedsagelig fra de i Havets Overflade levende Organismer; de, der dø, synke til Bunds, og det maa saaledes stadig ligesom regne med døde Smaadyr nede ved Bunden. — Dybhavsdyrene ere næppe saa talrige paa Individer som de littorale Arter.. Det rigeste Liv synes at findes ved Grænsen mellem Kyst- og Dybhavsfaunaen; derefter synes det at blive noget fattigere, jo længere man kommer ned, og paa de største Dybder er der kun et ret fattigt Dyreliv. Noget forskelligt er det ogsaa efter Bundens forskellige Beskaffenhed. Paa Grund af den ringe Forandring, de fysiske Forhold ved Havbunden ere underkastede, have mange af de her levende Dyr kunnet holde sig temmelig uforandrede gennem uhyre lange Tidsrum, saa vi nu maa søge deres nærmeste Slægtninge blandt de uddøde Dyr fra tidligere Jordperioder. Slægten *Discina* f. Eks. (en Brachiopod) forekommer saaledes allerede i den kambriske Formation. Wyville Thomson opstillede endog den Sætning, at »vi leve endnu i Kridtperioden«. Dette er dog overdrevent, og det maa indrømmes, at man ikke har fundet saa mange gamle Former paa de store Dybder, som man ventede, da Dybhavsundersøgelserne rigtig begyndte; der lever ogsaa adskillige ældgamle Dyreformer ved Kysterne, i Ferskvand og paa Land.

Kundskaben til Dyrelivet paa Havbunden er af temmelig ny Datum. Det første Skridt blev gjort sidst i 18. Aarh. af den berømte danske Zoolog O. F. Müller, som anvendte Østersskraben til at undersøge Dyrelivet paa Havbunden med, men kun paa de mindre Dybder (indtil ca. 60 M.). Siden den Tid er Skraben det almindeligst brugte Redskab til disse Undersøgelser. 1841 anstillede Edw. Forbes Skrabninger paa dybere Vand i det østlige Middelhav og kom til det Resultat, at der intet Dyreliv var under ca. 600 M.'s Dybde, og det antoges derefter i længere Tid, at Havbunden paa de store Dybder var en Ørken. Ganske vist havde 1818 Sir J. Ross faaet et »Medusahoved« (*Astrophyton*) op med Loddet fra 1,600—2,000 M.'s Dybde i Baffins Bay, men Loddet var dengang ikke noget paalideligt Instrument, saa

det var intet sikkert Bevis for, at der var Dyreliv paa saa store Dybder. Det fik man derimod 1861, da et Telegraf kabel blev optaget i Middelhavet: det var fuldt besat med forskellige Dyr, Koraller, Mosdyr, Rørorme, Muslinger o. s. v., som maatte have levet paa Bunden, hvor Kabelet laa, paa indtil 2,300 M.'s Dybde. Ved denne Tid anstillede Nordmanden M. Sars og Svenskeren Torell Undersøgelser paa dybere Vand ved den norske Kyst og Spitsbergen og fandt overalt et rigt Dyreliv. Særlig Opmærksomhed vakte det, da Sars her fandt en lille stilket Sølilje, *Rhizocrinus lofotensis*, hvis nærmeste Slægtninge maatte søges blandt for længst uddøde Former. Endelig fik Wyville Thomson 1868 den engelske Regering til at stille Skibet »Lightning« til Disposition til Dybhavsundersøgelser og det følgende Aar Skibet »Poreupine«. Der gjordes dermed Undersøgelser, først i Farvandene omkring Skotland og Irland, senere længere Syd paa, ned imod Spanien. Overalt fandtes et rigt Dyreliv, selv paa den største Dybde, der naaedes, 4,570 M. Det udmærkede Resultat af disse Undersøgelser gav Stødet til den største af alle hidtidige Dybhavsekspeditioner, »Challenger«-Ekspeditionen 1872—76; paa denne Ekspedition gjordes Undersøgelser i alle de store Have, og Resultatet blev overordentlig stort. Fra amerikansk Side gjorde Pourtales og den ældre Agassiz Dybhavsundersøgelser i Golfstrømmens Omraade omtrent samtidig med de første engelske Ekspeditioner. 1876—78 gjorde den norske Nordhavsekspedition Undersøgelser i Nordhavet, og fra nu af høre Dybhavsekspeditioner næsten til Dagens Orden: med »Blake« have Amerikanerne gjort udmærkede Undersøgelser i Atlanterhavet, med »Albatross« (1891) i Stillehavet. Frankrig har udsendt »Travailleur« og »Talisman« paa Dybhavsundersøgelser. Ogsaa Italien, Østerrig, Tyskland og Prinsen af Monaco have udsendt Ekspeditioner, og endelig har Danmark 1895—96 udsendt »Ingolf«-Ekspeditionen til Farvandene omkring Grønland og Island. Alligevel er det endnu kun en overordentlig ringe Del af Havbunden, der er undersøgt, og utvivlsomt lever der endnu en stor Mængde Dyreformer paa Havbunden, som intet Menneske har set.

Den pelagiske Fauna omfatter de Dyr, der ere knyttede til de aabne Have og ikke ere afhængige af Bunden. Dertil hører en Mængde Fiskearter, særlig de store Hajformer, og ligeledes maa Hvalerne regnes dertil. Men den allerstørste Del udgøres af smaa skrøbelige Dyreformer, hvis Bevægelsesevne er saa svag, at de viljeløst føres med af Strømningerne. Alle disse Dyr benævnes »Plankton« (s. d.). (Litt.: Wyville Thomson, *The depths of the sea* [1873]; A. Agassiz, *Three Cruises of the U. S. Coast and geodetic survey steamer »Blake«* (i *Bulletin of the Museum of comparative Zoology at Harvard College* [Bd. 14—15], *General sketch of the expedition of the »Albatross« from February to May 1891* [samme Tidsskr. Bd. 23]; J. Murray, *A summary of the scientific results of the Voyage of H. M. S. »Challenger«* [1895]; »Den norske Nordhavsexpedition 1876—78« [1—23 Bd., Chra. 1881—97]; C. G. Joh. Petersen, »Det videnskabelige Udbytte af Kanonbaaden »Hauch's« Togter« [1883—86]; Chr. Lütken, »Dybhavsundersøgelser og Dybhavsdyreliv« [Forhandl. ved de skandinaviske Naturforskeres 14. Møde]; H. F. E. Jungersen, »Fra Ingolf-Ekspeditionen« [»Geografisk Tidsskrift«, 14. Bd.]; A. Ortmann, »Grundziige der marinen Tiergeographie« [1896 med meget indgaaende Litteraturangivelser]; »Ueber »Bipolaritat« in der Verbreitung mariner Thiere« [»Zool. Jahrb.«, Afd. f. Systematik, 9. Bd.]; J. Walther, »Bionomie des Meeres« [1893]). *Dr. phil. Th. Mortensen.*

Havflora. Der findes i Havet en rig Flora bestaaende 1) dels af fritsvævende smaa, oftest encellede Organismer, det saakaldte Plankton (s. d.), 2) dels af den fastsiddende Vegetation af Alger og Blomsterplanter, som beklæde Landenes Sokkel indtil en vis, temmelig ringe Dybde. De Livsvilkaar, hvorunder denne Vegetation lever, ere i mange Henseender forskellige fra Landvegetationens; thi de vigtigste Livsbetingelser: Luft, Lys, Varme og Salte, virke paa andre Maader. Den i Havvandet indeholdte Luft er en for Planterne mere fordelagtig Blanding, da der er forholdsvis mere Ilt (Surstof) og Kulsyre — de to for Planterne nødvendige Luftarter — og mindre Kvælstof end i atmosfærisk Luft; men til Gengæld er Luften til Stede i ringere Mængde, og derved formindskes Fordelene ved den mere egnede Blanding. — Lyset er maaske den ydre Faktor, hvis Virkning mest falder i Øjnene; thi det skyldes Lyset, at Plantevæksten kun findes langs Kysterne og ikke (som Dyrelivet) paa de store Dybder (Bakterierne undtagne). Ved Nedsænkning af lysfølsomme Plader har man endnu paa 500 M.'s Dybde kunnet spore Lysets Virkning; dog saa langt gaa Planterne ikke ned; der er iagttaget Planter voksende paa op imod 200 M., men i Alm. gaa de ikke længere end til 80 å 100 M., og i de arktiske Have, hvor Lysets Straaler, fordi de falde mere skraat, brydes stærkere, næppe dybere end 40 å 60 M. — H. behøver gennemgaaende ikke saa stor Varme som Landfloraen; i de arktiske Have findes en ret rig Flora, som trives vel i Havvand, hvis Middeltemperatur knapt naar Nulpunktet. En Forklaring paa, at de vegetere saa godt ved lave Temperaturer, ligger maaske deri, at koldere Vand er i Stand til at holde betydelig mere Luft opløst end varmere. Af Havets Salte spiller Kogsaltet den vigtigste Rolle for Planterne. De fleste af dem ere meget følsomme for Variationer i Saltholdigheden. Følger man H.'s Udvikling f. Eks. fra Nordsøen gennem de danske Farvande ind i Østersøen, vil man se, hvorledes Planterne mere og mere forkrøbles for til sidst for største Delen at forsvinde, saaledes at den indre Østersø (med ca. 1 p. Ct. Salt) har en arts- og individfattig Flora.

Efter Bundens fysiske Beskaffenhed kan man dele H. i 2 Hovedgrupper; thi det er ikke paa al Slags Havbund, at man finder Vegetation; paa Slikbund (dannet af organiske, forraadnede Dele) og paa stærkt bevæget Bund, f. Eks. Sandbunden ved Vesterhavets Kyst, finder man ingen Vegetation, ej heller paa store, lavvandede Strækninger i det asiatiske Polarhav, hvor Isen skurer hen over og pløjer op i Bunden. Plantelivet træffes 1) dels paa Bund, dannet af løsere Materiale (Sand og Dynd), 2) dels paa fast Bund (Klipper og Stene). — H. paa løs Bund (af Warming kaldt Havgræsvegetationen) bestaar mest af Blomsterplanter af Vandaks- og Frøbidfamilien og dertil

nogle faa Alger (i Troperne *Caulerpa*-Arter, i tempererede Klimaer Characeer). Blomsterplanterne ere ogsaa faa i Artsantal (i alt 27 Arter); men de optræde i store Masser, saaledes i danske Farvande Bændeltangen, hvis friskgrønne, undersøiske Enge man undertiden ser blotlagte ved Ebbetid. I Reglen gaa disse Planter ikke dybere end 10 M.; de have næsten alle 1) vandrette, krybende Stængler, der sende Rødder ned i den løse Bund, 2) nedsænkede, lange, baanddannede Blade og 3) uanselige Blomster, der hos de fleste befrugtes i Vandet, og hvis Støv ofte er traadformet, eller Kornene ere forenede i lange Kæder. Enkelte Arters Blomster komme dog op til Overfladen og befrugtes ved Vindens Hjælp eller paa andre Maader. I geografisk Henseende have de fleste Arter ret indskrænkede Udbredelsesomraader; der findes saaledes en udpræget Flora ved Antillerne, en ved Australien's Sydkyst og en ved Nordamerika's Vestkyst. I det nordlige Atlanterhav findes kun et Par Arter Bændeltang, af hvilke den almindelige er udbredt over et Omraade, der overgaar alle andre Havgræssers; thi foruden i Nordatlanten findes den i Ishavet og i det nordlige Stillehav. Hvor skarpt udprægede disse geografiske Omraader ere, vise Middelhavet og det røde Hav; thi det første Havs 5 Arter mangle aldeles i det røde Hav og dettes 9 i Middelhavet. Nær beslægtet med Havgræsvegetationen er, hvad man kan kalde Brakvandsvegetationen, som findes hist og her ved Kysterne, hvor Vandet har en ringe Saltholdighed; den bestaar dels af Blomsterplanter (beslægtede med Havgræsfloraens), dels af Characeer og andre Alger, f. Eks. *Enteromorpha.* Endnu en Vegetation er knyttet til Kyster med løs Bund, men kun i Troperne, nemlig Mangrovevegetationen (se Mangrove). — Floraen paa fast Bund (Havalgevegetationen) er meget mere udbredt i Havet end Havgræsvegetationen; den bestaar af Alger alene. Bunden kan være den faststaaende Klippe, løse Sten eller Dyreskaller, som ligge i en i øvrigt løs Havbund; det kommer blot an paa, at Algernes direkte Underlag er fast. Deres morfologiske og anatomiske Bygning frembyder forskellige Ejendommeligheder, der mest maa forklares som Tilpasninger til de Forhold, hvorunder de leve: 1) De mangle Cellemellemrum, 2) deres Styrkevæv er dragstærkt (og derfor bygget af kollenkymatiske Celler), 3) de ere fæstede til Underlaget ved Hæftere, der brede sig skiveformet ud, enten en enkelt Hæfter eller talrige grenede, 4) og de mangle Rødder og lignende Organer, som ere overflødige, da de optage deres Næringssalte med hele deres Overflade. Hvad de ydre Former angaar, ere de enten skiveformede og mere eller mindre tiltrykte til Underlaget eller rigt forgrenede efter Gælleprincippet o: de bestaa af talrige fine Flige, hvorved de opnaa en betydelig Overfladestørrelse. Sjældnere findes ugrenede, trinde eller flade Former. — I Havalgevegetationen findes baade Grønalger, Blaagrønne Alger, Brunalger og Rødalger; Flertallet af de 2 sidste Klasser lever — naar Kiselalgerne undtages — overhovedet ikke i fersk Vand. Havalgevegetationen har sin rigeste Udvikling i de tempererede Have, ikke i Tropehavene. Efter deres geografiske Udbredelse kan man adskille følgende Omraader: 1) det boreale Omraade o: de arktiske Have, Nordatlanterhavet og det nordlige Stillehav; her ere Fucaceer, *Agarum*, *Laminaria* og *Alaria*, karakteristiske for Floraen; 2) det tropiske Omraade med talrige Rødalger, Sifoneer og Sargasso, 3) og det australe Omraade ved Kap, Australien, Ny-Zealand og Sydamerika's sydlige Del; det er her, Algerne naa deres Maksimum. De store Brunalger, Pæretangen (*Macrocystispyrifera)* og *Lessonia*-Arter, danne hele undersøiske Skove; den første skal endog kunne blive 300 M. lang (den største boreale Alge, *Laminaria longicruris,* bliver i det højeste 15 M.). Vertikal Udbredelse. Som nævnt findes Havets Planter kun ned til ca. 200 M.'s Dybde, men ere ikke ligelig fordelte fra Overfladen og til denne Dybde. Ligesom Landplanterne paa et Bjærgs Sider have deres bestemte Niveau, saaledes ogsaa Algerne i Havet; men her er det Lysforholdene, som betinge Fordelingen, ikke Temperaturen. Det er først og fremmest Lysets Styrke, men maaske ogsaa dets i Farve. Grønalgerne synes at være de mest og Rødalgerne de mindst lyselskende, og dette staar sandsynligvis i Forbindelse med, at de røde Farvestraaler (de heldigste for de grønne Alger) absorberes før de grønne og blaa. At Lysets Styrke er en Hovedbetingelse for Udbredelsen, har man ved Napoli fundet et smukt Bevis for. Der findes der en Grotte (Grotta del Tuono), som i sin indre Del er halvmørk, og derinde finder man oppe ved Overfladen Alger, der ellers vokse paa 50 å 60 M.'s Dybde, medens der ved Indgangen vokser de sædvanlige Alger fra de øvre Vandlag. Kendskaben til Forholdene ved Algernes vertikale Udbredelse er i øvrigt omtrent indskrænket til det boreale Omraade, og her plejer man at adskille 3 af Kjellman opstillede Regioner: 1) den litorale Region fra højeste Vandstand ved Flod og til laveste Stand ved Ebbe, 2) den sublitorale Region til 30 å 40 M. og 3) den elitorale Region til Vegetationens Ophør mod Dybet. Den litorale Region er i de arktiske Have artsfattig og ringe i Udvikling og Individmængde, sandsynligvis paa Grund af Isens ødelæggende Virkninger; i det nordlige Atlanterhav, f. Eks. ved Norge's, England's og Færøerne's Kyster, er den derimod rig; her naa Fucaceerne (paa mere aabne Kyststrækninger *Himanthallia*) deres højeste Udvikling. Den sublitorale Region er baade ved arktiske og atlantiske Kyster rig paa Arter og Individer. De tætte Skove, som Laminarierne danne, indeholde talrige smukke Rødalger (*Delesseria*, *Ptilota* o. s. v.). I Modsætning til denne Region er den elitorale næsten overalt fattig paa Arter, om end ikke paa Individer; thi nogle Steder kunne de skorpeformede eller koralformede Kalkalger, der især karakterisere den, optræde i store Mængder; foruden disse findes der adskillige andre Rødalger, men faa Brunalger og ingen Grønalger. (Litt.: P. Ascherson, »Die geograph. Verbreitung der Seegräser« [Neumayr's »Anleitung zur wissensch. Beobacht. auf Reisen«, 1888]; O. Drude, »Pflanzengeographie« [1890]; Falkenberg, »Die Meeres-Algen des Golfes von Neapel« [»Mittheil. a. d. zoolog. Station zu Neapel«, 1878]; Kjellman, »Norra Ishafvets algflora« [»Vega-Exp.'s vetensk. Iakttagelser«, 3, 1883], o. a. Afhandl.; J. Reinke, »Algenflora der westl. Ostsee deutsch. Antheil« [1886]; E. Warming, »Plantesamfund« [1895]). *Cand. mag. C. Ostenfeld.*

Havfruer, i (nyere) nordisk Folketro kvindelige Væsener af menneskeligt Udseende, der tænkes at leve i Havet; Navnet kan ikke følges længere tilbage end i den middelalderlige Folkevisedigtning, og H. synes at have afløst den ældre Forestilling om Ægir's Døtre og at have fortrængt de mere vilde Forestillinger om Havjætter (s. d.). H. tænkes som et Væsen, der oftest er venligt mod Mennesker; almindelige ere Sagn om hendes Hjælp til søfarende i Havsnød. I Folkeviser forekomme H. hyppig; mest berømt er »H.'s Spaadom« (»Danm. gl. Folkev.«, Nr. 42), med et fra Oldtiden laant Motiv, at det fangne Havvæsen, der tvinges til at spaa, forkynder Ulykker, men fint og vemodigt behandlet og sammensmeltet med det middelalderlige Motiv: Elverfolkets Salighedslængsel. Sagn om H.'s Spaadom (Dronning Margrete, Christian IV) ere vistnok fremkaldte af denne Vise. *A. O.*

Havgasse, populært Navn for Fuglene Skallesluger og Lom. I overført Betydning et arrigt, ondsindet Menneske.

Havgjerdinger, et i Grønlandshavet efter »Kongespejlet« forekommende ejendommeligt Naturfænomen, der tidligere antoges at være Malstrømme, men som af Jap. Steenstrup er fortolket som Havskælv o: Jordskælv under Havet. *C. L. TV.*

Havgræs (*Ruppia* L.), Slægt af Vandaksfamilien, nedsænkede fleraarige Urter med grenet Stængel og traaddannede Blade uden tydelige Tværnerver. Akset, der kun bestaar af 2 Blomster, er før Blomstringen skjult af de store Bladskeder nedenfor. Blomsten er nøgen, har 2 Støvdragere og 4 Frugtblade, der udvikle sig til en Flerfoldsfrugt; Smaafrugternes (Nøddernes) Stilke forlænge sig mere eller mindre stærkt. 3 Arter, der af nogle sammenfattes til 1; de leve i lavt Brak- og Saltvand og adskille sig især fra hverandre ved Længden af Akset og Smaafrugternes Stilke; den almindeligste Art i danske og norske Farvande har en lang, spiralsnoet Aksstilk (*R. spiralis* L.). — H. er desuden Benævnelser for Marehalm og Bændeltang. *A. M.*

Havguder. Under Henvisning til de særskilte Artikler anføres her Navnene paa de vigtigste græske H.; flere af dem dyrkedes kun inden for et snævert begrænset Omraade og havde uden for dette ringe Betydning. Vandets øverste Herre var Poseidon, der fik Havet til sit Rige, da Verdensherredømmet deltes mellem Kronos'es Sønner; hans Hustru Amfitrite blev Moder til Triton. Medens Poseidon allerede hos Homer er en fuldt udformet Gudeperson, vedbleve Pontos og Okeanos at være bundne til deres Element; de havde næppe nogetsteds en egentlig Kultus, og Navnene vedbleve at bruges til Betegnelse for Havet og for Verdensstrømmen, der efter Grækernes Opfattelse løb uden om den beboede Jord. Den sidste anføres allerede i Iliaden som Ophav til Havet, alle Floder, i Kilder og Brønde. Nereus, Thaumas, Forkys, Keto og Eurybia ere i Hesiodos'es Digtning Børn af Pontos og Gaia; Nereus er Fader til Nereiderne. Andre H. vare Leukothea og hendes Søn Palaimon, Proteus og Glaukos. *C. B.*

Havgul (norsk), en Havvind af jævn Styrke, der om Eftermiddagen i varmt Vejr blæser ind ad Fjordene i det vestlige og nordlige Norge. Enkelte Steder i Norge betegner H. d. s. s. dansk Havgus. *TV. J—n.*

Havgus kaldes i Jylland en kold Taage, der dannes over Vesterhavet og af Vinden føres ind over Landet. H. opstaar, naar der efter varmt Vejr indtræffer Afkøling; Dampene fra det forholdsvis varme Vand kunne da ikke holde sig i Luftform i den koldere Luft, men fortættes til Taage. H. optræder især i det nordligste Jylland, hvor den kan trænge helt over til Østkysten, medens H. i det sydlige Jylland sjælden naar længere end til Midten af Landet. H. er meget tæt og har en saltagtig Smag; den er skadelig for Planteveksten. *TV. J—n.*

Havhelt d. s. s. Snæbel (se Laksefisk).

Havhest, norsk Benævnelse paa Mallemuk (s. d.) og paa Hvalros (s. d.).

Havin [avæ'], Joseph, fransk Politiker, født 2. Apr. 1799, død 12. Novbr. 1868, var Søn af et Konventsmedlem, der 1816—20 forvistes som >Kongemorder«, og fulgte Faderen i Landflygtighed. Efter sin Hjemkomst levede han i Departementet Calvados som Privatmand og var bekendt som en ivrig Modstander af det bourbonske Kongedømme. Siden 1831 var han Medlem af Deputeretkammeret, sluttede sig til Odilon Barrot og var 1847 virksom for Valgreformen, men ønskede ikke Republikkens Indførelse og ledsagede 24. Febr. 1848 Hertuginden af Orléans, da hun gik til Deputeretkammeret som Regentinde for sin Søn. Han stemte derfor ogsaa i Nationalforsamlingen 1848 mest med Højre, men nærmede sig efter Præsidentvalget i Decbr. til Republikanerne og stemte imod Forsamlingens Opløsning. 1849 valgtes han til Statsraadet og protesterede som saadan imod Statskuppet 1851. Han overtog derefter Ledelsen af Bladet »Siècle«, som han styrede i frisindet og antiklerikal Aand; bl. a. hævdede han kraftig Nationalitetsgrundsætningen baade i Italien og Tyskland over for den kejserlige Regerings tvetydige Politik. 1863 valgtes han som Republikaner til den lovgivende Forsamling. *E. E.*

Hav junker (*Julis mediterranea*) se Læbefisk.

Havjætter. Havet tænktes i Nordens Oldtid befolket med store og stærke Væsener, Jætter og Jættekvinder, der sædvanlige vare fjendtlige mod Menneskene, og hvem man tilskrev de Ulykker

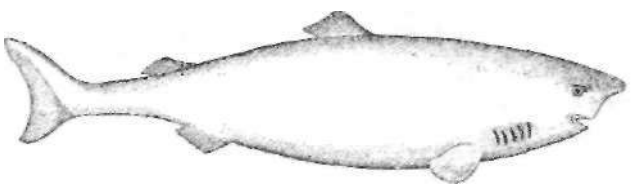

Havjættekvinde (efter den islandske *Physiologus* fra 13. Aarh.).

og Farer, som mødte Søfarerne. De vare ofte knyttede til et enkelt Sted; i norske Kvad- og mange Eventyrsagaer og Folkeviser tænkes de boende i Fjældhuler ved Stranden og færdes ude paa Havet paa Jagt efter Havdyr eller Mennesker. I Digtninger fra de vestlige Øer tænkes H. uhyre store og klædte i Sælskind; Oldtidsnavne tyde paa, at man tidligere har tænkt sig dem helt eller dei-

vis i Sælskikkelse (Vagnhöfði = Sælhoved); efter jydsk Folketro viser »Havfolket« sig kun i Sælskikkelse paa Stranden. Den berømteste danske H. er Trolden i Store Bælt, som drog Skibe ned til sig, indtil han blev fordreven ved Pave Lucius'es Relikvier. Havtrolde tænktes ogsaa i Ørneskikkelse (maaske ved Sammenblanding med Stormjætter), saaledes den »lede Gam« i Visen om Germand Gladensvend. — Desuden findes der mægtige og mindre fjendske Jætter, der tænkes at raade for det dybe Hav eller Havet i det hele. Saadanne ere Hyme (kendt fra Thor's Fiskefærd), Gyme (Havets Brusen kaldes »Gyme's Sang«), Hlér (Læ) og Ægir; den sidste er den lyseste og skønneste, i hans gyldne Sal komme Aserne til Gæst. Hlér er efter islandsk Opfattelse den samme som Ægir, efter dansk Overlevering forskellig: en grum og uhyggelig, klog gammel Jætte, der holder sig skjult i sin Hule dybt inde i Bjærget paa Læsø, — altsaa endnu nærmest en stedlig og primitiv Jætte. Endnu mere grum er den eneste mere udviklede Jættekvindeskikkelse, Ægir's Hustru Ran (ell. rettere Raan; Navnet beslægtet med »at rane«), der i sit Reb drager de druknende Sømænd til sig. Ægir's ni Døtre ere Bølgerne; i Digtningen bære de Navne som Bølge, kølig, gennemsigtig, bærende, blodighaaret; de ere skønne, men uden Elskov, vandre evig sørgende og klagesyngende over Havet, — grædende for Balder's Død, siges der et Sted. Jfr. Havmand, Havfrue. *A. O.*

Havkai (*Somniosus microcephalus* Bl. Schn.) (af isl.: *Hákall*; norsk Haakal, Haakjerring, Haamær) er næst Brugden den største af de nordiske Hajer og bliver 4,5—7,5 M. lang. Den har to Rygfinner, men mangler Gatfinne og

Havkai.

hører saaledes til Familien *Spinacidae* samt til den Gruppe af dem, der savner Pigge i Rygfinnerne (se Hajer, S. 333); Finnerne ere i øvrigt smaa, og Bugfinnerne sidde usædvanlig langt tilbage. Munden, der indtager næsten hele Bredden af Hovedets Underfiade bag ved den fremspringende, butte Snude, er væbnet med talrige og forholdsvis smaa Tænder (40—52 i hver Tværrække); Overkæbens Tænder ere lancetformede med skarpe Siderande, Underkæbens sammentrykte med stærk ud til Siden bøjet, næsten vandret liggende Spids. Gællespalterne ere smaa, og et godt Stykke bag Øjnene ses to Issehuller; ingen Blinkhinde ved Øjnene. Kroppen er fortil temmelig plump, men taber fra første Rygfinne hurtig i Højde, saa at Haleroden bliver lav. Huden er besat med bagudrettede Torne. Den levende Fisk er brun eller sort med et violet Anstrøg paa Siderne; naar den kommer ud af Vandet, bliver den snart graa. Skelettet er i meget ringe Grad forkalket, og Rygraden viser blot i Haleregionen en begyndende Hvirveldannelse. — H. hører hjemme i det nordlige Ishav (deraf Navnene: Ishaj, Grønlandshaj) og forekommer i Mængde ved det nordlige Norge, Spitsbergen, Island og Grønland; ved det sydlige Norge og i Kattegat er den en tilfældig Gæst, og meget sjælden forvilder et Eksemplar sig ned til England og det nordlige Frankrig; langs Nordamerika's Østkyst trænger den frem til Kap Cod. Den opholder sig i Alm. paa Bunden og paa større Dybder (300—600 M.) og skildres som en træg og dorsk, men samtidig meget rovgridsk Skabning, der sluger alt, hvad den kan overkomme. Den tager baade store og smaa Fisk, Vandfugle (Alke, Tejster o. s. v.), der søge Føde i Dybet, og er endog en farlig Fjende for Marsvin og Sæler; den foragter heller ikke Bundens hvirvelløse Beboere (Orme, Søstjerner o. s. v.). Som Eksempel paa dens Graadighed anføres, at en 4 M. lang H. indeholdt en hel Sæl (*Phoca vitulina*), 8 store Torsk, en Lange paa 1 1/2 M., et stort Helleflynderhoved og adskillige Stykker Hvalspæk. Den er meget begærlig efter Aadsler, indfinder sig saaledes ved Parteringen af dræbte Hvaler, slider store Stykker af de døde Kroppe og lader sig ikke skræmme af Hvalfangerens lange Kniv; stundom finder man ogsaa Levninger af druknede Mennesker i dens Mave. Man kender intet sikkert Eksempel paa, at den angriber levende Mennesker; de grønlandske Kajakmænds Frygt for de store H. beror (ifølge Rink) paa, at Hajens hvasse Hud kan sønderrive Kajakkens Sælhundeskind. Ældre Forfattere angive, at H. føder Unger, men dette er endnu ubevist; Æggene ere bløde og af Størrelse som Gaaseæg, og en voksen Hun kan indeholde saa mange, at de fylde flere Spande. Det kan endnu anføres, at H. meget hyppig er befængt med en ejendommelig Snyltekræbs (*Lernaeopoda elongata*), der fæster sig paa Øjnenes Hornhinde. Havkai fiskeriet er sine Steder ret indbringende; det foregaar ikke blot ved Grønland, Island og i det nordlige Norge's Fjorde, men drives ogsaa af norske Fiskere paa Bankerne i det aabne Hav mellem Norge og Bjørneøen ell. Spitsbergen. Redskaberne ere Hampeliner med Forfang af Jærnkætting og en stærk Jærnkrog; et Stykke Spæk tjener i Reglen til Agn. Fisken lokkes ofte til Fangststedet ved, at der nedsænkes en gennemhullet Kiste med raaddent Robbespæk, som flyder ud og spredes af Strømmen. Redskabet hales ind med Haandkraft eller en lille Vinde, anbragt paa Fartøjets Ræling; naar Dyret kommer op til Overfladen, holdes det fast med store Kroge og dræbes, hvorpaa Leveren udtages, medens Kroppen fortøjes til Baaden for ikke at mætte de hungrige Kammerater. Bedøves den ved Kølleslag og kastes los, efter at Leveren er udreven, hænder det ofte, at den kommer til sig selv og bider paa Krogen igen! Ved Nordgrønland fanges H. i størst Mængde ved, at man sænker Redskabet gennem Huller paa den faste Is. Norske Fiskere bryde sig blot om Leveren, der smeltes med Damp og leverer en fin Lampeolie, medens Resten koges til den brune Lædertran; een eneste H. kan afgive 7 Hektoliter Lever, og det aarlige Udbytte anslaas til ca. 12,000 Hektoliter. Paa Island og Grønland benyttes tillige Kødet

til Føde for baade Mennesker og Hunde; det friske Kød er hvidt og mister Trannen ved Presning eller Tørring, men samtidig noget groft og sejt; Grønlænderne lade det helst gaa i Forraadnelse, inden de spise det. Islænderne anvende endvidere Skindet til Sko og Seletøj, Galden som Sæbe o. s. v. Til Haaskærdingslægten (*Somniosus*) henføres endnu en Art *(S. rostratus* Risso), der lever i Middelhavet. *Ad. J.*

Havkat *{Anarrhichas lupus)* se Tangspræl.

Havkvabbe se Torskefisk.

Havkøer, Havfolkets Kvæg, blakket eller hvidt, menes undertiden at græsse paa Stranden; der er hos alle nordiske Folk mange Sagn om, hvorledes det er kommet i Menneskets Eje og blevet Stamfader til en ejendommelig Besætning af Kvæg; den ældste Optegnelse er Sagnet om Frode Fredegod, der stanges ihjel af H. Enkeltheder i Sagnene vise, at det væsentlig er Sælernes Ophold paa Land, der har givet Anledning til denne Forestilling. En Tyr fra Havet skal have stanget Flyvesandsbankerne frem. *A. O.*

Havlamprét se Rundmunde.

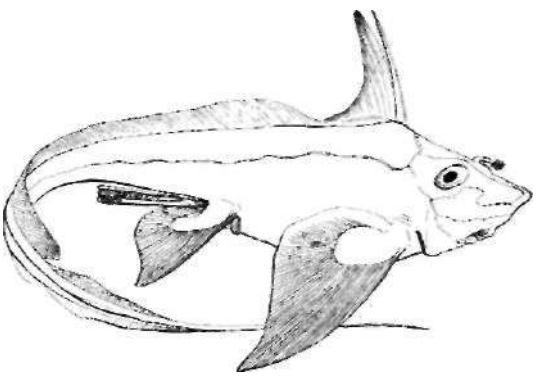
Havleguān se Leguaner.

Havlíček, Karel, med Tilnavnet Borovsky efter sin Fødeby Borova i Nærheden af Německý Brod (Deutsch Brod) i Bohmen, fremragende tschekkisk Skribent og Politiker, født 31. Oktbr. 1821, død 29. Juli 1856 i Prag. Efter et kortvarigt Studium ved Universitetet i Prag, hvor han nærmest dyrkede filosofiske og litterære Interesser, modtog han en Plads som Huslærer i Moskva (1842—43). Dette Ophold i Rusland gjorde ham til Tilhænger af de slavofile Ideer, der tydelig komme til Orde i hans »Skitser fra Rusland« som overhovedet i hans journalistiske Virksomhed efter hans Hjemkomst til Bohmen. Men endnu stærkere træder hans kække Forsvar for Tschekkernes nationale Rettigheder og hans modige Opposition mod Østerrig's centraliserende Politik i Forgrunden. Som Udgiver af »Narodní Noviny« i Prag og af »Slovan« i Kutnå Hora beredte han Regeringen mange Vanskeligheder; en fleraarig Internering i Brixen i Tyrol nedbrød hans ikke stærke Helbred. 1855 fik han Lov til at vende tilbage til Bohmen, men døde allerede i det følgende Aar. Pl.'s digteriske Produktion er kun lidet omfangsrig, men til Gengæld i høj Grad original. Hans »Tyroler Elegier«, en Skildring af hans Fængselsliv, udmærker sig ved overlegen Vid og bidende Kritik; hans »Vladimir den Hellige's Daab« [først udkommen 1877] er noget mere godlidende, men viser dog, hvor let hos ham den spottelystne Satiriker kunde faa Overhaand over Slavofilen. H.'s Minde holdes højt i Ære af hans Landsmænd, og siden 1880'erne er hans Navn under den nationale Kamp med Tyskerne endog blevet en Slags Kampraab. (»Samlede Skrifter« [i Virkeligheden kun et Udvalg, Prag 1870]. En Biografi af Tuma udkom 1883). *St. K.*

Havlit *{Hareida glacialis* [L.]) se Ænder.

Havmolasse se Molasse.

Havmus eller Helhoveder (*Holocephala*, af græ. ὅλος, hel. og κεφαλή, Hoved), en Underorden af Bruskfiskene. Skelettet er helt igennem brusket; Rygraden dannes af et Chorda omgivende Bruskrør, der ikke er sondret i Hvirvellegemer og oventil bærer bruskede Buer; Gane—Ledbensbrusken (*palato-quadratum*) er vokset sammen med Hjernekassen. Fra de øvrige Bruskfisk afvige H. især ved, at Gællespalterne ere overdækkede af Gællelaag, saa at der kun bliver een ydre Gælleaabning paa hver Side; Issehuller mangle. Munden bærer faa og store Tænder. Huden er nøgen. Med Hensyn til de øvrige Bygningsforhold stemme H. i Hovedsagen overens med Tværmundene. H. leve i Havet, paa ret anselig Dybde og have stor geografisk Udbredelse. De deles i 3 Slægter, hvoraf Kimærerne (*Chimaera*) ere repræsenterede i danske Farvande ved den nordiske H. (*Chimaera monstrosa* Linn). Denne Fisk (se Fig.) udmærker sig ved et højst aparte Udseende. Hovedet har Form af en sammentrykt Kegle og ender i en blød Snude; Kroppen er temmelig høj, medens Halen, der er omtrent dobbelt saa lang som det øvrige Legeme, taber stærkt i Højde, indtil den bliver næsten traadformig. Munden danner en lille Tværspalte paa Hovedets Underflade, omgives af kødfulde

Havmus (*Chimaera monstrosa*).

Læber og er væbnet med riflede Tandplader, 4 i Overmunden og 2 i Underkæben. Af de 2 Rygfinner er den første kort, men høj og støttes af en mægtig, savtakket Torn; 2. Rygfinne følger tæt bag første og strækker sig langt ud paa Halen, men er i hele Strækningen meget lav. Halefinnen bestaar af to langstrakte Afdelinger, en øvre og en nedre, og foran den sidste findes en lille Gatfinne. Brystfinnerne ere særdeles store (deraf Navnet: Flyvehaj), og Bugfinnerne sidde paa Siderne af Tarmaabningen. Huden er glat og viser en tydelig Sidelinie, der grener sig stærkt paa Hovedet. Ryggen er rødbrun, Siderne sølvfarvede med mørk Marmorering og Bugen hvid. Hannen (jfr. Fig.) besidder fremfor Hunnen en tornet Pandebrusk samt ved Bugfinnerne et Par aflange, piggede Vedhæng. Den nordiske H., der bliver omkring 1 M. lang, forekommer i det nordlige Atlanterhav, i Middelhavet og ved Japan; i Danmark er den almindeligst i de dybere Egne af Skagerak, men træffes ogsaa af og til i Kattegat og Øresund. Den tager Fisk, Orme, skalklædte Bløddyr, Kræbsdyr og Pighude. Kødet spises ikke, men den store og olierige Lever anvendes af Fiskerne som Medicin mod forskellige Sygdomme. Den lægger Æg,

indesluttede i brune Hornkapsler. Den sydlige H. (*Callorhynchus antarcticus* Lacép.) har Snuden endende i en hammerlignende Snabel samt en vel-udviklet, opadbøjet Hale (sydlige stille Ocean og antarktiske Hav). Endelig have de nordamerikanske Dybhavsekspeditioner bragt en tredje Slægt (*Harriotta*) for Dagen; denne Form, der toges i det nordvestlige Atlanterhav paa 1,400—2,000 M.'s Dybde, minder om den nordiske H., men har en overordentlig lang og spids Snude. I tidligere Jordperioder vare H. langt talrigere end i Nutiden, og deres jordfundne Levninger kunne paavises saa langt tilbage som til de devoniske Dannelser. *Ad. J.*

Havmænd, i (nyere) nordisk Folketro mandlige Væsener af menneskeligt Udseende, ejende Kvæg (jfr. Havkøer), fremkaldende Storm, modtagende Offer for ikke at gøre Skade. I Eventyrene grumme (som Havjætter, s. d.), lidet fremtrædende i Visedigtningen, undtagen i den sent tilblevne Agnete-Vise, hvor Havmanden er blid og lokkende som Elverfolk. *A. O.*

Havmølle se Argostoli.

Havn, et til Dels indesluttet Vandareal, hvor Skibe kunne finde Beskyttelse mod Strøm, Isgang, Bølgegang eller Storm, og hvor de bekvemt kunne ind- og udskibe deres Ladning, blive eftersete, reparerede, forsynede med Kul og Proviant eller modtage Ordrer m. m. For at dette kan ske under alle Vejrforhold, maa H. være afspærret fra det Farvand, hvorved den ligger, enten ved fremspringende Landtunger og Øer eller ved kunstige Værker, de saakaldte Havnedæmninger eller Havnemoler, der dog ikke fuldstændig afspærre H. fra det ydre Farvand, men lade een eller nogle Passager, de saakaldte Havnemundinger, aabne for Trafikken.

H. benævnes forskelligt: a) Efter den Anvendelse, der gøres af dem: Koffardi- eller Handelshavne, der væsentlig tjene den almindelige Handels Interesser, Tilflugts- eller Nødhavne, der væsentlig tjene som Tilflugtsted for Skibe i Havsnød, den største og mest kendte af disse er »Portlandbill« ved Kanalen, Fiskerihavne, der væsentlig tjene til Beskyttelse for Fiskerfartøjer, Krigs- eller Orlogshavne, der tjene som Station for Orlogsfartøjer og dækkes af Befæstningsanlæg, Karantænehavne, der tjene til deri at henlægge Skibe, medens de ligge i Karantæne, Lodshavne, smaa H., hvor Lodsbaade henligge parate til at gaa ud til lodssøgende Skibe.

b) Efter de Varer, der fortrinsvis losses i en H., benævnes de: Transithavne, naar Varerne kun oplægges for senere atter at udføres, Eksporthavne, hvorfra der væsentlig udføres Landets Produkter, Importhavne, der væsentlig have Betydning for Indførsel af Varer fra Udlandet, Petroleumshavne, hvorved findes Lagere for Petroleum, og hvor kun losses og indlades Petroleum (disse H. ere i Reglen afspærrede ved en brandsikker Indhegning mod det tilgrænsende Land" og ved et flydende brandsikkert Lukke i Mundingen), Tømmerhavne (Tømmergrave), hvor væsentlig kun losses, lades og lagres Tømmer, Kulhavne, hvor væsentlig findes Kullosning og Kullagere.

c) Efter H.'s Administration skelner man mellem: Statshavne, der styres og vedligeholdes af Staten, Kommunalhavne, der styres og vedligeholdes af Kommunerne, Privathavne, der ejes af private (hertil høre de fleste Fabrikshavne).

d) Efter som Varerne ere undergivne Toldkontrol eller ej, benævnes de Toldhavne og Frihavne (s. d.).

e) Enkelte koreanske, kinesiske og japanesiske H., der holdes aabne for Europæerne, benævnes: Traktathavne.

f) Efter som H. væsentlig besøges af Kanalskibe (naar den ligger ved en Kanal), Flodskibe (naar den ligger ved et Vandløb) eller Søskibe (naar den ligger ved et dybt Vandløb eller Havet), benævnes den Kanalhavn, Flodhavn eller Søhavn.

Kanalhavn er i Reglen kun en Udvidelse af Kanalen, hvorved den ligger, ofte i Nærheden af en Sluse, og har saa godt som aldrig dækkende Værker.

Flodhavne have som oftest dækkende Værker, der dog ikke saa meget tjene til Dækning mod Bølgegang som mod Isdrift og Strøm; de dækkende Værker bestaa i Reglen kun af en enkelt Mole ført parallel med Strømstregen og i landfast Forbindelse med Bredden ved sin op ad Vandløbet vendende Ende, medens Indsejlingen til H. sker ved den nedad vendende, mellem et ved denne Ende anbragt Molehoved og et lignende ført ud fra Bredden. Flodhavne, i hvilke Skibe ligge om Vinteren i Læ for Isdrift paa Vandløbet, kaldes Vinterhavne.

Søhavne ligge enten ved sejlbare Floder eller ved Havet; de allerfleste af disse ligge ved Steder, hvor der findes betydeligt Tidevand, idet kun de Søhavne, der ligge ved Floder, men langt fra disses Mundinger, samt de, der ligge ved Indhave som Middelhavet eller Østersøen, samt ganske faa andre, hvor lokale Forhold gøre deres Indflydelse gældende, have saa ringe eller slet intet Tidevand, at der ved H.'s Indretning og Brug kan ses bort herfra.

En H.'s Størrelse, Dybde samt Mundingens Vidde afhænger af Antallet og Størrelsen af de Skibe, der kunne ventes at benytte H., og hyppig vil det ske, at en større H. ikke indskrænkes til et enkelt Bassin, men at den kommer til at indeholde en hel Del Bassiner af forskellig Størrelse, Dybde, Form og Anvendelse. Disse Bassiner, Havnebassiner, Dokker, kunne foruden at tjene til Losning og Ladning af Skibe af forskellig Størrelse tillige tjene forskellige Formaai, man har Skibsreparationsbassiner knyttede til et Skibsværft (her mulig ogsaa en Tørdok), man har Lods-, Fisker-, Pram-, Baade- og Petroleumsbassiner (disse sidste altid afspærrede fra H. ved brandfri Lukker), Tømmerbassiner (Tømmergrave), Kulbassiner o. s. fr. Paa Steder, hvor der er Tidevand af Betydning, haves ofte særegne Bassiner, de saakaldte Dokbassiner, Dokhavne, aflukkede fra den øvrige Del af H., Forhavnen, Tidevandshavnen, ved Sluser, saalcdes at man ved disse er i Stand til at holde Flodtidens Vandspejl i Dokbassinet, medens Vandspejlet i Tidevandsbassinet varierer mellem Flod og Ebbe. Skibene kunne da kun passere ind og ud af Dokbassinet ved Flodtid, altsaa hver 12 Timer 25 Min.; men da Forhavnen og Farvandet umiddelbart i H.'s Nærhed i Reglen heller ikke kan besejles paa Grund af manglende Dybde uden ved Flodtid, i alt Fald af de større

Skibe, spiller det en mindre Rolle, at de kun kunne komme ind og ud af Dokbassinet ved Flodtid. I H., hvor Dybden er stor nok til, at Skibene kunne sejle ud og ind selv ved Ebben, vil man selvfølgelig aldrig træffe Dokbassiner (saaledes i de fleste norske H.). En Mellemvej mellem disse 2 Arter af H. dannes af de i enkelte engelske H. forekommende Halvtidedokker (*Half-tide-docks*), der i Hovedsagen ere indrettede som Dokhavne, men hvor Lukket for Bassinet holdes aabent fra halv Flodtil halv Ebbe, lukket (altsaa Sejladsen spærret) fra halv Ebbe til halv Flod; i den første Periode stiger og falder Vandet i Halvtidedokken, altsaa mellem Flod og halv Ebbe, og i den sidste Periode holdes altsaa sidstnævnte Vandstand tilbage i Bassinet, medens Vandet i Forhavnen falder til Ebbe og atter stiger til samme Højde som i Dokbassinet. Lukkerne for Dokbassinerne ere i Reglen altid Stemmeporte, der aabnes ind mod Dokbassinet og saaledes give Vandet og Skibene Adgang, naar Vandspejlet i Forhavnen staar i samme Højde som Vandet i Dokbassinet (ved Flodtid), medens de holde Vandet tilbage, naar det i Forhavnen staar lavere end i Dokbassinet (ved Ebbetid); sjældnere anvendes Vifte- ell. Skydeporte. Den eneste Dokhavn i Norden er Esbjærg's (afb. VI Bd., S. 91), den har et ca. 5 Hekt. stort Dokbassin med 5,65 M.'s Vanddybde ved almindelig Flod. I Fig. I er vist en Plan af H. ved Calais; de med *D* mærkede Bassiner ere Dokbassiner. Til den Slags Tidevandshavne, hvor Dybden er saa stor, at Skibene ikke komme paa Grund ved Ebben, og som altsaa ikke behøve Dokbassiner, hører bl. a. Hamburg's H., og det maa ligeledes anses foren stor Fordel, at Krigs-

Fig. 1.

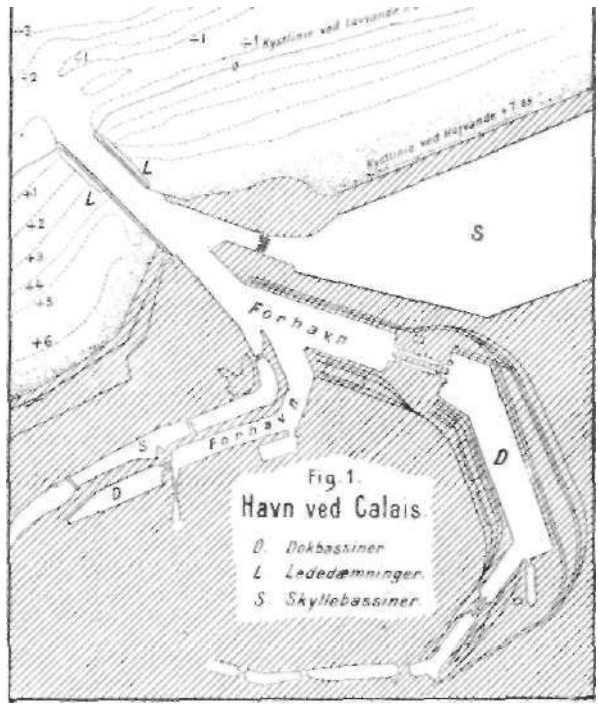
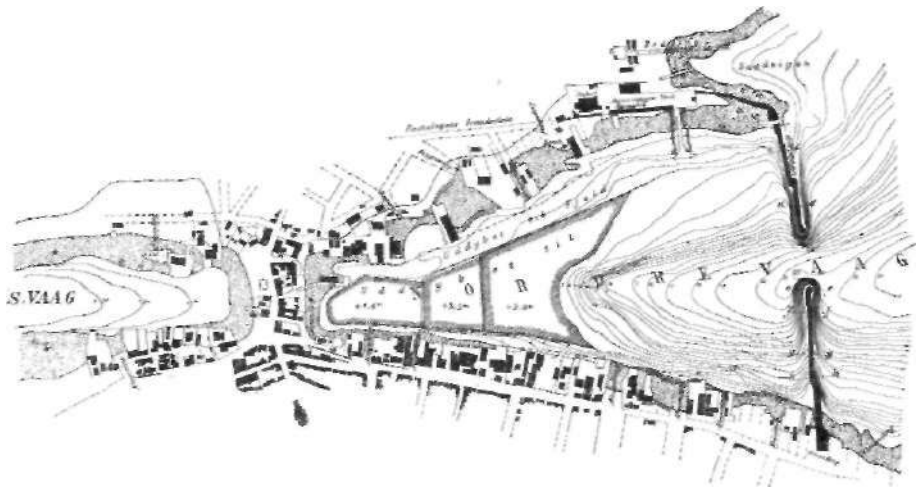

Fig. 2.

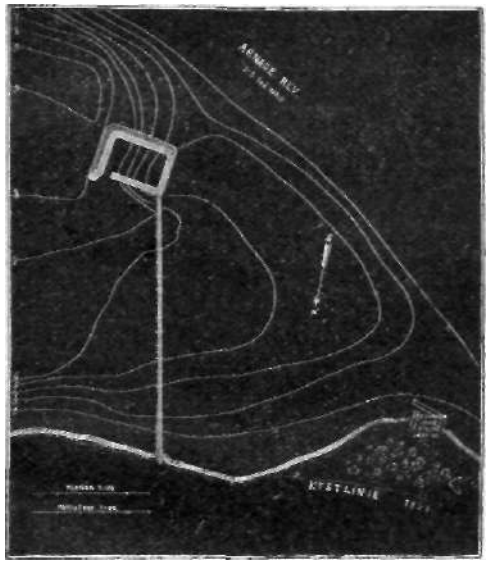

Vardø Havn.

havne anlægges uden Dokbassiner, da disse jo ogsaa helst maa være tilgængelige til enhver Tid af Døgnet.

H. kunne være naturlige. En naturlig H. dannes hyppig i en Flodmunding, Bugt, Sund, Fjord eller Vig og tilfredsstiller, naar Dybden er tilstrækkelig og den naturlige Dækning nogenlunde god, ofte de Fordringer, der stilles, for at Skibe kunne ligge dækkede mod Strøm, Isgang eller Storm; men Losning og Ladning maa foregaa ved Pramme eller Smaafartøjer, og det ender da i Reglen med, at der i H. ønskes Anlægsbroer eller endog Kajer, hvor Skibene kunne lægge til og bringe deres Varer i Land, og da der i saa Tilfælde kræves større Ro i H., end man tør gøre Regning paa i den kun ufuldstændig dækkede naturlige H., maa man samtidig opføre nogle dækkende Værker og kommer saaledes til en kunstig H.

Fig. 3.

Amager Havn (Øhavn).

Paa denne Maade ere de allerfleste H. oprindelig opstaaede, idet Handelsbyerne i ældre Tid opstode paa Steder, hvor Skibene fandt naturlig Dækning, saaledes navnlig i Flodmundinger, hvor tillige Floden kunde tjene som Forbindelsesvej med Havnens Opland; vi se derfor Verdens største H, som London, Liverpool, Hamburg, Bremen, Antwerpen, St. Petersborg, Riga, New York o. s. fr., ligge i Flodmundinger. Bugter, Vige og Fjorde dannede ogsaa saadanne naturlige H, og de fleste nordiske H. ere Eksempler herpaa; ligeledes vare Sunde mellem Øer og Land ypperlig dækkede Steder, Kjøbenhavn, Kalmar o. fl. ere opstaaede om en saadan naturlig H. Som Eksempel paa en naturlig H., der i den nyere Tid er omdannet til en kunstig H., kan tjene den Fig. 2 afbildede Vardø H. Vardø ligger ved to Vige, der fra det nordlige Ishav skyde sig ind mod Byen, og som tidligere benyttedes som H. for mindre Fiskerfartøjer, men disse laa ikke sikre under alle Vindforhold, den ene Vig er omdannet til en rummelig dyb H. ved Opførelsen af 2 Moler, førte ud fra hver Bred, saaledes at de mellem deres Hoveder lade tilbage en ca. 70 M. bred Indsejlingsaabning. Dette Arbejde har været meget vanskeligt og maa regnes for Norge's største Vandbygningsarbejde; Molerne ere førte ud til en Dybde af 22 M., og hele Arbejdet, der er fuldført 1897, har taget 21 Aar, væsentlig paa Grund af den korte aarlige Arbejdstid.

Først i den nyere Tid har Samfærdselsmidlernes Udvikling og Vandbygningsteknikkens store Fremskridt medført, at man undertiden bygger H. paa aaben Kyst, enten som Nødhavn, Fiskerihavn eller som Endepunkt for store Kanalanlæg; som Eksempel kan tjene H. ved Ymuiden, der dækker Udløbet af Amsterdam's Kanal, som sætter Amsterdam i Forbindelse med Nordsøen; det er ved Anvendelsen af store Betonblokke, der støbes i Land og anbringes paa deres Plads i Havnemolerne ved Dampkraner, at man er bleven i Stand til at bygge de svære og stærke Moler, en saadan H. ved dybt Vand kræver.

Kunstige H. dækkes som omtalt af Dæmninger (Moler), der i Reglen anlægges paa forskellige Maader afpassede etter de stillede Krav og de tilstedeværende Naturforhold, men man kan dog med Hensyn til Havnemolernes Ordning skelne mellem 4 forskellige Hovedtyper:

1) H. indesluttes af en enkelt Mole, enten landfast ved den ene Ende eller liggende frit gaaende parallelt med Kysten; i sidste Tilfælde faar H. 2 Indsejlinger.

2) H. indesluttes af 2 Moler, begge udgaaende fra Land og krummende sig lidt efter lidt mod hinanden, saa at Havnemundingen faar Plads mellem deres fri Ender (Hoveder); som Eksempel kan henvises til Planerne af Aarhus og Frederikshavn (s. d.).

3) H. ligger i Mundingen af et større Vandløb, hvis Udløb i Havet beskyttes af 2 parallelt med hinanden førte Havnedæmninger (Lededæmninger) en paa hver Side af Løbet og i Forbindelse med Land ved deres inderste Ende; som Eksempel kan anføres den i Fig. 1 viste H. ved Caiais, hvor disse 2 Lededæmninger ere betegnede ved Bogstaverne *L*.

4) H. ligger frit ude i Vandet enten uden Forbindelse med Land eller kun i Forbindelse med dette ved en Bro. H. benævnes i dette Tilfælde Øhavn; Fig. 3 viser en saadan ved Amager (Bornholm).

Ofte er det ikke tilstrækkeligt at dække H. alene paa den angivne Maade ved Havnemoler, men man maa yderligere dække Indsejlingsaabningen ved fritliggende Dæmninger, Bølgebrydere. Disse ligge enten forholdsvis tæt ved Havnemundingen, eller der anbringes i større Afstand fra denne een eller et helt System af Bølgebrydere, saaledes at der uden for H. kan dannes en dækket Ankerplads, Red, hvor Skibe kunne ty ind for at afvente bedre Vejr eller et gunstigt Tidspunkt til at komme ind i H.

Inden for Havnemolerne ligger selve H. udstyret med eet eller flere Bassiner, der ofte ere gravede ind i Land. Havnebassinerne forsynes med Kajer, hvorved Skibene kunne losse og lade. Kajen, der

er forsynet med Chaussering eller Brolægning for Vognfærdselens Skyld, er ud mod Havnebassinet begrænset af Kajmure eller Bolværker. Kajen er ofte forsynet med Skure, Pakhuse eller Oplagspladser; hyppig findes ogsaa Jærnbanespor til Varernes Transport samt Kraner til deres Losning og Ladning, de ere enten faste eller transportable, i sidste Tilfælde kunne de sjælden løfte mere end 1,500—2,000 Kg., og bevæges ved Haandkraft, Dampkraft (Hamburg o. fl. a. St.), hydraulisk Kraft (Bremen, Antwerpen) eller Elektricitet (Kjøbenhavn's Frihavn). Endvidere træffes hyppig Sædelevatorer, Kulelevatorer samt andre mekaniske Losse- og Ladeapparater. H. maa endvidere være forsynede med de fornødne Fortøjningsredskaber samt Indsejlingen være markeret ved Fyr; paa Molernes Hoveder anbringes altid mindre Havnefyr, ofte paa passende Steder ogsaa større Fyr.

Lige saa nødvendigt det er, at der gives H. tilstrækkelig Vanddybde ved dens Bygning, er det, at denne vedligeholdes, hvis den oprindelige Dybde maatte gaa tabt. Allerede ved H.'s Planlægning maa der tages tilbørlig Hensyn til, at Dybden kan holde sig. Paa Steder, hvor der langs Kysten finder Sandvandring Sted, vil det i Reglen hænde, at det langs Kysten vandrende Sand eller Grus standses af Havnemolerne og bliver liggende her, Kystlinien rykker da efterhaanden ud, og H. vil tilsande, idet Dybden i Mundingen aftager. Faren er selvfølgelig størst ved Smaahavne; i Fig. 3 ses den ældre Arnager-Baadehavn helt tilsandet, den ny Baadehavn er en Øhavn, bygget noget uden for Kysten og vendende Mundingen ind mod Land, den er i Forbindelse med Land ved en aaben Pælebro. Ligger en saadan Øhavn tilstrækkelig langt borte fra Kysten, vil den rimeligvis holdes fri for Tilsanding af det langs Kysten vandrende Materiale, men den bliver langt dyrere at bygge end en landfast H., og Broforbindelsen er ogsaa vanskelig at sikre mod Isdrift; store H. ville næppe blive byggede som Øhavne.

Dybden i H. kan ogsaa aftage ved, at Stoffer, opslemmede i Vandet, føres ind i H. og bundfældes i det forholdsvis rolige Vand, disse Stoffer ere enten fint Sand, Slik eller Mudder, og for denne Dybdeforringelse ere selvfølgelig Øhavne lige saa udsatte som landfaste H.

Dybden vedligeholdes i Reglen ved Hjælp af Uddybningsmaskiner. Paa Steder, hvor der er stærkt Tidevand, og Afsætningerne ere bundfældt Slik, kan Dybden undertiden vedligeholdes ved Skylning, denne kan enten være naturlig eller kunstig. Ved naturlig Skylning ledes eksisterende Havstrømme (Ebbestrømmen) saaledes ind til H., at de kunne foretage den ønskede Skylning. Som Eksempel herpaa kan tjene Esbjærg H., hvor en Del af den fra Farvandet mellem Fanø og Fastlandet kommende Ebbestrøm fanges ved to Lededæmninger og føres gennem Forhavnen, hvorved Dybden i denne bevares. Ved den kunstige Skylning fremstilles Skyllestrømmen med Kunst, idet Højvandet ved Flod ledes ind i store Bassiner, de saakaldte Skyllebassiner, hvorefter disse lukkes ved Sluser, de saakaldte Skyllesluser, og holdes lukkede til Ebben; naar Vandstanden i Forhavnen da er lav, skylles, ved at Skyllesluserne aabnes, og det i Skyllebassinerne opsamlede Vand strømmer med stor Hastighed ud gennem Forhavnen; det er selvfølgelig kun Tidevandsbassinerne, ikke Dokbassinerne, i hvilke Dybden kan vedligeholdes ved Skylning. II. ved Caiais har saadanne Skyllebassiner, de ere paa Fig. I betegnede med Bogstavet *S*. Undertiden benyttes selve Dokbassinet som Skyllebassin, men Skylningen kan da kun foretages ved Springtid; thi Vandstanden i Dokbassinet maa jo aldrig (for Skibenes Skyld) sænkes under Niptidsfiodhøjde, og der vil da kun ved Springtid kunne afses tilstrækkeligt Vand til Skylningen. (Litt.: Rennie, *The theory, formation and construction of British and foreign harbours* [1854]; *Ports maritimes de la France par le Ministère des travaux publics* [8 Bd., Paris 1874—93]; Hagen, »Handbuch d. Wasserbaukunst« [2. Opl., Berlin 1878—91]; »Handbuch der Ingenieurwissenschaften« [3 Bd.]; Vernon Harcourt, *Harbours and docks, their physical features, history, construction, equipment and maintenance* [1885]; Marcks, »Die Seehafen im heutigen Weltverkehr« [Berlin 1886]; »Dansk Havnelods« o. m. a. samt en Mængde Afhandlinger i tekniske Tidsskrifter). *C. Ph. T.*

Havn (norsk) = Græsgang; oldn. *hafn.* Ordet synes at høre sammen med hage (s. d.) (et helt andet Ord er H., *portus).* *Hf. F.*

Havn. Af Hensyn til Forsvaret til Søs var Danmark i Middelalderen inddelt i Skipæn, Distrikter, der skulde bygge og udruste et Krigsskib. Disse Skipæn, i Spidsen for hvilke stode Styresmænd (s. d.), vare atter inddelte i et vist Antal H. (*Hafnae*), lægd af Bønder, der skulde stille en Mand til Tjeneste om Bord i Ledingsskibet. Bønderne i en H. kaldtes Havnebrødre. *Ludv. H.*

Havneafgift opkrævedes indtil 9. Novbr. 1894 (Frihavnens Aabning) af Skibsfarten paa Kjøbenhavn's Havn i Henhold til L. af 31. Marts 1864 med følgende Beløb: for Skibe i Indenrigsfart alene ved Udgaaende 4 ß pr. Kmlst. (4 1/8 Ø. pr. Reg. Ton) af Skibets fulde Drægtighed; for Skibe i Udenrigsfart: ved Indgaaende 40 ß pr. udlosset Læst = 41 2/3 0. pr. Ton (dog ikke ud over Skibels Drægtighed) og ved Udgaaende 16 ß af hver Læst (16 2/3 0. pr. Ton), Skibet var drægtigt, medmindre dette ikke havde ladet mere end Halvdelen af sin Drægtighed, i hvilket Fald kun svaredes 8 ß pr. Læst (8 1/3 0. pr. Ton). Farten paa de nordlige Bilande og de dansk-vestindiske Besiddelser betragtedes som Indenrigsfart. Skibe i regelmæssig Paketfart paa svenske Sundstæder svarede ved Udgaaende Afgift som Skibe i Indenrigsfart. Der var endvidere indrømmet Lempelser for Havariskibe, for Skibe i indenrigsk eller udenrigsk Paketfart (de vare fritagne for at erlægge H. ved Udgaaende mere end een Gang i samme Uge), for Omladningsgods o. s. v. Afgiften for Udgaaende i Indenrigsfart var fra 1879 bortfalden for alle danske Sejlskibe samt for norske og svenske Sejlskibe over 15 Kmlstr. (30 Reg. T.) i Farten fra Kjøbenhavn til Steder i Toldterritoriet, og fra 9. Novbr. 1894 (Frihavnens Aabning) bortfaldt al H. ved Udgaaende.

I Henhold til Frihavnsloven af 31. Marts 1891 § 8 blev derhos H. ved Indgaaende i Udenrigsfart fra 9. Novbr. 1894 omsat til en Vareafgift, der paa Grundlag af Toldvæsenets Bestuvningsreglement blev fastsat for hver Varesort efter Forholdet 30 0. pr. Reg. T. F. Eks. udgør Afgiften for en

Vare, hvoraf 750 Kg. regnes at bestuve en Ton, pr. 50 Kg. 2 0. (jfr. Bekendtg. af 30. Oktbr. 1894 fra Minist. for off. Arbejder, der indeholder Tabellen, hvorefter Afgiften beregnes). Ligesom H. blev opkrævet af Toldvæsenet, men tilfaldt Havnekassen, saaledes ogsaa med Vareafgiften. Der er dog den Forskel paa disse tvende Afgifter, at medens H. opkrævedes af Skibene ved Ind- eller Udklareringen, falder Vareafgiften derimod Varemodtageren til Last. — I Frihavnen opkræves Vareafgift, naar Varerne indgaa i Toldomraadet, landværts eller søværts, uden Hensyn til Maaden, paa hvilken de tidligere ere tilførte Frihavnen; Afgiftsfrihed kan dog indrømmes, naar det behørig kan godtgøres, at Varerne ikke ere indgaaede søværts til Kjøbenhavn's Havn fra Udlandet. — I Toldhavnen opkræves Afgiften af søværts fra Udlandet (herunder ikke de nordlige Bilande eller de dansk-vestindiske Besiddelser) indbragte Varer, enten straks ved Udlosningen, eller, j hvis de oplægges paa Transit, ved den senere Toldberigtigelse. Saaledes oplagte Varer ere dog j fritagne, saafremt de søværts genudføres til Udlandet inden 30 Dage efter Oplæggelsen.

I Kjøbenhavn's Havn betales desuden Bolværks- og Pælepenge (s. d.) samt en Afgift for at passere gennem Knippelsbro, saakaldte Mastepenge, der opkræves med 5 ℔ = 1 Kr. 66$^{2}/_{3}$ Ø. pr. Mast (Fartøjer, der kunne passere Broen, uden at den aabnes, og danske Sejlskibe samt svenske og norske Sejlskibe over 15 Læster [30 Tons], i Fart mellem Kjøbenhavn og Steder i Toldterritoriet, ere fritagne). I Provinshavne erlægges Havnepenge og Bropenge (s. d.). *C. W. K.*

Havnebrødre se *Havn* (i Middelalder).

Havnedæmning se Mole.

Havnefjord se Hafnarfjörður.

Havnefjordit kaldte Forchhammer den hvide Feldspat i en meget grovkornet Doleritlava fra Havnefjord S. f. Reykjavik; v. Rath har vist, at H. er almindelig Labrador. *N. V. U.*

Havnefoged, Havnekaptajn se Havnevæsen og Havnepoliti.

Havnefondet kaldes i Norge et ved L. 24. Maj 1873 oprettet Fond for »Havnearbejder, Mærker og Fæstigheder i Fiskeridistrikterne«, og som dannes ved en Udførselsafgift af Fiskevarer, hvilken opkræves i Forbindelse med Toldintraderne. H.'s nærmere Anvendelse ved Siden af Statsbidrag er undergivet Stortingets Afgørelse og bestemmes ved særskilt Bevilling. Afgiften har for hele Riget i de sidst forløbne 10 Budgetaar gennemsnitlig udgjort ca. 366,000 Kr. aarlig; i Budgetaaret 1896—97 udgjorde den kun 314,795 Kr. mod bevilgede 497,549 Kr. Fondets Indtægter have i de senere Aar ikke vist sig tilstrækkelige til at bestride de bevilgede Udgifter, som, efter at Fondets tidligere Beholdning er opbrugt, delvis have maattet forskudsvis udredes af Statskassen. Fondets Underskud beløb sig ved Budgetaarets Udløb 30. Juni 1897 til ca. 400,000 Kr. Fondet bestyres umiddelbart under Departementet for de offentlige Arbejder. *K. V. H.*

Havnemole se Mole.

Havnepenge kaldes den Afgift, som i danske Provinshavne opkræves af Skibe, der benytte Havnen eller de ved samme tilvejebragte fordybede Løb. Afgiften erlægges efter en af Indenrigsministeriet approberet »Havne- og Brotakst«, der fastsættes for 5 Aar ad Gangen og giver ensartede Regler for Opkrævningen; men Afgiften, der andrager et vist Beløb pr. Reg. T., kan være af forskellig Størrelse i de enkelte Havne. H. opkræves med det fastsatte Beløb af Skibenes fulde Tonnage, uden Hensyn til, hvad eller hvor meget der losses eller lades, og saavel ved Ind- som ved Udgaaende (dog ikke mere end een Gang i samme Uge). Af Varer, som losses eller lades, betales der Bropenge (s. d.). H. ere som Regel lavere for Skibe, hjemmehørende i Tolddistriktet, end for udenbys (indenlandske eller fremmede) Skibe; udenbys Skibe maa derhos betale en Tillægsafgift, naar de i Tidsrummet mellem 15. Marts og 14. Decbr. henligge ud over 6 Uger. Fremmede uprivilegerede Nationers Fartøjer betale de for fremmede privilegerede bestemte Afgifter med 50 p. Ct.'s Forhøjelse. Særlige Lempelser og Regler ere givne for Letterfartøjer, Bugserfartøjer, Fiskekvaser, Orlogsskibe og visse andre Statsskibe, Lystfartøjer, Havariskibe o. s. v. — I specielle Tilfælde betales der endvidere Kølhalingspenge (Daar Skibene kølhales, krænges eller underkastes andre større Reparationer i Havnen) og Ballastpenge (naar der indtages eller udkastes Ballast). I Statshavnene ved Helsingør, Frederikshavn og Esbjærg gælde de samme Regler som ved de øvrige Købstæders Havne. Disse sidste ere kommunale og have deres egen Kasse, hvis Indtægter og Udgifter skulle holdes adskilte fra Købstadens almindelige Kasse, og hvis Midler alene kunne anvendes til Havnens Bedste. Om tilsvarende Afgifter til Kjøbenhavn's Havn se Bolværkspenge og Havneafgift. *C. W. K.*

I Norge tilvejebringes de til en Havnekasses Budget nødvendige Midler hovedsagelig ved 1) Bryggepenge, der ifølge Havneloven 10. Juli 1894 opkræves for Benyttelse af Brygge, efter Takst fastsat af Kongen, hvis Bryggen tilhører Staten, men af Kommunestyret med kgl. Stadfæstelse, hvis den — som Reglen er — tilhører Kommunen eller er opført for Havnevæsenets Regning. 2) Skulde det vise sig, at Havnekassens Indtægter heraf ikke ere tilstrækkelige til de beregnede Udgifter, kan Kommunestyret med kgl. Stadfæstelse beslutte, at der bevilges den et Tillæg af indtil 1 p. Ct. til Stedets Toldindtægter. 3) Vise ogsaa herefter Havnekassens Indtægter sig utilstrækkelige, kan Kommunestyret beslutte, at der af Fartøjer, som losse eller lade i Havnen, opkræves en »Tonnage«-Afgift, der for Fartøjer ankomne fra eller bestemte til Udlandet ikke maa overstige 10 0. pr. Reg. T., Varerne optage, og for Fartøjer bestemte fra eller til indenrigsk Sted 5 0. pr. Ton af Fartøjets maalte Drægtighed. Afgiften aflægges i intet Fald mere end een Gang pr. Losning og een Gang pr. Ladning i hver Maaned; den bortfalder for Fartøjer under 50 Tons og nedsættes til en Fjerdedel for Dampskib, der gaar i regelmæssig Route. — I Christiania beregnes fra Januar til Marts inkl. af Fartøjer over 45 Tons en saakaldt Isafgift, stor 5 0. tilsammen for Ind- og Udgaaende; denne Afgift reduceres for Dampskibe i 14-daglig Route til $^{2}/_{3}$, i 8-daglig til $^{1}/_{2}$ og med Route flere Gange ugentlig til $^{1}/_{3}$. *K. V. H.*

Havnepoliti. Til at vaage over Efterkommelsen af de for en Havns Benyttelse givne Ordens-

forskrifter er der i Alm. ansat særlige Funktionærer (Havnefoged, Havnemester etc). For Kjøbenhavn's Havns Vedkommende paahviler dette Tilsyn Havnekaptajnen, der til Assistance ved dets Gennemførelse har en Havnemester, flere Havnefogder, Over- og Under-Strømpatrouilleringsbetjente, Broopsynsmænd, Brovægtere, Robetjente m. fl. Alle disse Funktionærer benævnes i denne deres Virksomhed under eet H. De nærmere Regler om den H. tilkommende Myndighed findes, for saa vidt angaar Kjøbenhavn's Havn, i Reglement 9. Juli 1897. *E. T.*

Havnetid, den Forsinkelse, Flodbølgen (Tidevandsbølgen) lider paa Vejen til det betragtede Sted. Naar et Steds H. saaledes angives til 5 Timer 20 Min., betyder dette, at Højvande (Flod) vil indtræffe 5 Timer 20 Min. efter Klokkeslættet for Maanens Kulmination. *C. Ph. T.*

Havnevæsen betegner dels Havneforhold i Alm., dels benyttes dette Ord ofte som Betegnelse for den enkelte Havn som Institution, f. Eks. »Kjøbenhavn's H.«. Adgangen til Anlæg af ny Havne er begrænset ved Statens Højhedsret over Søterritoriet. I Danmark er derfor Landbrugsministeriets Tilladelse fornøden til saadanne Anlæg.

Havnene kunne inddeles i Orlogshavne, Handels-(Koffardi-)havne og Fiskerihavne. Hvor Orlogshavn og Handelshavn findes jævnsides, er i Reglen en Del af Havnen udelukkende underlagt vedkommende Marines Raadighed (i Kjøbenhavn: Flaadens Leje), medens den øvrige Del af Havnen er underlagt den civile Havneadministration.

Handels- eller Koffardihavnene ere i Reglen beliggende i eller ved en By. Deres Bestyrelsesforhold ere meget forskellige. I Udlandet ejes Havnene som oftest af vedkommende By og bestyres af Byraadet eller af et af dette valgt Havneudvalg. Andre Havne — især Havne, der tillige ere Orlogshavne — ere Statshavne og bestyres af Statsembedsmænd. Endelig findes i Udlandet en Del private Havne og Dokker, der ejes af Aktieselskaber og bestyres af de af dem ansatte Funktionærer.

Havneadministrationen omfatter Havnepolitiet (s. d.) og den tekniske Administration, som bestyrer alle tekniske Arbejder ved Havnens Nybygninger og Reparationer, og som ledes af en Havneingeniør eller Havnebygmester.

I Danmark indtager Kjøbenhavn's Havn en særlig Stilling som selvstændig Institution, der i Henhold til L. af 30. Decbr. 1858 bestyres af et Havneraad og en Havnekaptajn under Indenrigsministeriets Overtilsyn. Dernæst findes 3 Statshavne i Helsingør, Frederikshavn og Esbjærg. Disse Havne have ingen særskilte Midler, deres Indtægter tilfalde Statskassen, og alle Udgifter saavel til ny Arbejder som til Vedligeholdelse afholdes ligeledes af Statskassen i Medfør af Bevillinger paa de aarlige Finanslove. De øvrige i Købstadhavne ere kommunale Havne, der ejes af vedkommende Købstæder og bestyres i Henhold til L. af 26. Maj 1868 § 16 af Byraadene. Havnenes Midler skulle dog holdes adskilte fra Købstadens i almindelige Kasse og maa kun anvendes til Bedste for dem selv. Indenrigsministeriet har Overtilsynet med Havnebestyrelsen. I Henhold til et af nævnte Ministerium udfærdiget Forvaltningsreglement ledes den ordinære Drift for de fleste Havnes Vedkommende af et blandt Byraadets Medlemmer valgt Havneudvalg. Ordenens Opretholdelse m. m. sker som oftest i Henhold til et af nævnte Ministerium udfærdiget Ordensreglement. Det daglige Tilsyn med Havnen føres af en Havnefoged.

I Danmark findes endelig en Mængde Fiskeri- og Baadehavne, der enten ejes af vedkommende Landkommune, af Fiskerlav eller af private. De styres ligeledes under Indenrigsministeriets Overtilsyn, men der gælder ingen fælles Regler herom. Til mange af disse Havne har Staten for Fiskeriets Skyld ydet betydelige Tilskud, enten i Form af Gaver eller rentefri Laan. *F. D.*

I Norge er H. ordnet ved »Lov om Havne- og Ringevæsenet m. v.« af 10. Juli 1894. Efter denne skal der for enhver Købstad og ethvert Ladested med eget Kommunestyre være et Havnestyre, der som Regel bestaar af Magistraten, Politimesteren, et Medlem af Formandskabet, to søkyndige, der vælges af Kommunestyret, samt, hvis Havnedistriktet omfatter større eller mindre Dele af Landkommuner, tillige en Repræsentant for hver af disse, for saa vidt vedkommende Herredsstyrelser derom fatte Beslutning. Det paaligger Havnestyret at drage Omsorg for, at Havnen og de til samme hørende Indretninger holdes i forsvarlig Stand, at give Regler for god Orden i Havnen og at vaage over Havnens Økonomi, der holdes udsondret fra de øvrige kommunale Regnskaber. For ethvert Havnedistrikt beskikkes af Departementet for de offentlige Arbejder en Havnefoged, der har at føre det daglige Tilsyn med Havnen, som Regel at føre H.'s Regnskaber og bestyre Arbejder, der udføres for H.'s Regning. En væsentlig Del af sin Løn oppebærer denne Funktionær, hvor hans Stilling ikke er gaaet over til en fast lønnet, i Sportler, de saakaldte Havnefogedpenge, der afkræves ethvert Fartøj, der losser eller lader i Havnen, efter en i Loven fastsat Takst; i sidste Tilfælde tilflyder denne Afgift Havnekassen. Samtlige Havne og Farvand, der ikke henhøre under noget Havnestyre, staa under Tilsyn og Bestyrelse af den for Distriktet ansatte Overlods. Overbestyrelsen over Landets samtlige Havne tilligger det nævnte Regeringsdepartement og udøves gennem en Havnedirektør. *K. V. H.*

Havningberg, Fiskevær i Vardø Fogderi, Finmarkens Amt, ligger paa det mellem Syltefjord og Persfjord paa Varangerhalvøens Nordside i Nordishavet udstikkende lille Næs Harbaken. Stedet, med (1891) 27 Huse og 145 Indb., er overmaade vejrhaardt og Havnen kun middelmaadig; men det har en særdeles god Beliggenhed for det her om Vaaren paagaaende store Torskefiske paa Grund af den korte Udro til Fiskepladsen, hvorfor det ogsaa da søges af en Mængde fremmede Fiskere. I H. er Telegrafstation og Handelssted; det anløbes af de routegaaende Dampskibe. *J. F. TV. H.*

Havodder se Odder.

Havpattedyr. Kun faa Pattedyr ere Havdyr d: søge i Havet deres Føde og tilbringe der deres meste Tid. Det er Dyr fra forskellige Slægtskabsomraader; men den fælles Levemaade giver fælles Præg. Legemet bliver fiskedannet; Øren, Lemmer, Haar, der kunde sinke Farten i Vandet, reduceres; Næseborene forlægges til det Sted, der først naar Overfladen, idet Dyret dykker op; Haarlaget erstattes til Dels af Fedtlag tinder Huden, og Be-

vægkraften forlægges til Bagenden af Legemet. Nogle vedblive at gaa paa Land, beholde Baglemmerne, i hvert Fald under Svømningen rettede bagud, som Bevægelsesredskab; saaledes Havodder og Sæler. Andre forlade aldrig Vandet, miste Baglemmer og Haarbeklædning, Halen bliver Bevægelsesredskab, kraftig, med Finne; saaledes Hvaler og Søkøer. Medens de første færdes ved Overfladen og have store opad rettede Øjne, opholde disse sig mest nede i Vandet og have smaa til Siden rettede Øjne. *M. Ml.*

Havran ell. Hauran, Landskab i Syrien af vulkansk lavaagtig Natur, paa den syrisk-arabiske Ørkens Rand, S. f. Damaskus og 0. f. Gennesareth Sø og Tiberias. H. betegner dels (hos Egnens Beboere) det vulkanske Bjærgland Djebel-el-H. (der paa Grund af, at mange Druser, særlig efter den franske Okkupation, efter Drusernes Myrderier paa Libanon og i Damaskus 1860, toge Bolig her, ofte kaldes Djebel-ed-Druz) og den V. f. dette vulkanske Bjærgland liggende yderst frugtbare Slette En-Nukra o: Hulingen, der ligeledes er af vulkansk Oprindelse, og hvor Jordbunden bestaar af hensmuldret Lava; dels (i andre Egne af Syrien) tages H. i videre Betydning og omfatter, foruden disse Landskaber, den tilstødende umaadelige Lavamark El-Ledsha (det gamle *Trachonitis*) og desuden flere vestlig og sydvestlig for En-Nukra liggende Egne, som i Oldtiden regnedes til *Batanaia* (Basan), *Gaulanitis* og *Ituraia*, indtil hen imod Gennesareth Sø. H., der kun lejlighedsvis omtales i Bibelen, da det ikke hørte til det hellige Land, har beholdt sit Navn i næsten 3,000 Aar uforandret, idet Salmanassar II, Konge af Assyrien, fortæller i sine Annaler, at han 842 f. Chr., efter at have indtaget Damaskus, foretog et heldigt Tog mod H. Efter Alexander den Store's Dage maa Nabatæere have sat sig i Besiddelse af H., da der her findes en Del nabatæiske Indskrifter og Mønter. Græsk Civilisation trængte ogsaa tidlig ind, hvad de mange græske Indskrifter vidne om. Grækerne kaldte H. *Auranitis*. Kristendommen udbredte sig ogsaa meget tidlig i H. Der var her flere Bispesæder, der holdtes Synoder, ja Kættere fremstode her. Fra Aarhundrederne før og efter Christus høre de mange højst mærkelige, vel bevarede Stenhuse, opførte af store tilhuggede Doleritblokke, som man finder rundt om i H., og som gøre dette Land i arkæologisk Henseende til en af Jordens interessanteste Egne, til et andet Pompeji. Disse Bygninger ere først blevne kendte i Europa langt hen i 19. Aarh. H. hørte nemlig i over 1,000 Aar til de allerutilgængeligste Egne. Der herskede helt lovløse Tilstande; alle fremmede ikke blot udplyndredes, men nedhuggedes ofte af Omegnens røveriske Beduiner paa Vejen til H. Bønderne i selve H., der have en egen Type, have derimod bevaret en Del af den gammelarabiske Gæstmildhed. Enkelte dristige rejsende have dog tidlig i 19. Aarh. vovet sig ind i H. Naar de ikke havde talrige vel væbnede Ryttere til Bedækning, maatte de paa Rejsen til H. skjule sig i Huler om Dagen og kun drage fremad om Natten. I de sidste Aar er H. mere tilgængeligt, idet Tyrkerne have lagt Besætning i H. og opført Kaserner. Man kan endog naa H. paa Jærnbane fra Beirut, idet der 1894 er aabnet en smalsporet Bane fra Damaskus, som løber igennem En-Nukra og ender i El-Muzerib, 50 Km. 0. f. Gennesareth Sø. Bjærgmassen i H. er Dolerit med tynde graalige Labrador-Krystaller og smaa Olivin- og Augitkorn indsprængt. Der er flere udbrændte Vulkaner i H.; de højeste ere: Ed-Djena (1,839 M.) og El-Kuleb ell. Kleb (1,819 M.) i Syd og Er-Rarara-el-Kiblije (1,211 M.) i Nord. I H. er kun Smaabyer: Bosra (Bostra), Kanavat (Kanatha), Shuhba o, fl., alle med talrige gamle, mest endnu beboede Stenhuse. (Litt.: E. G. Rey, *Voyage dans le Hauran* [Paris 1861]; M. de Vogüé, *Syrie centrale: Architecture civile et religieuse* [Paris 1874; med talrige Afb.); Wetzstein, >Reisebericht tiber den Hauran« [Berlin 1860]; Schumacher, *Across the Jordan* [Lond. 1886]; Henrik Scharling, »Hauran« [Kbhvn. 1889]; Indskrifterne ere udgivne af de Vogüé og Waddington; Kort over H. hos de Vogüé og i H. Fischer's Afhandl. om H. i »Zeitschr. d. Palæstina Vereins«, XII [1889]). *V. S.*

Havre (*Avena* L.), Græsslægt af Havregruppen, en- eller fleraarige Topgræsser med flerblomstrede Smaaaks, Yderavnerne af Længde med eller længere end Smaaakset, Inderavnen rundrygget, 5—9-ribbet, ofte totandet og haaret ved Grunden, hos de vildtvoksende, delvis ogsaa hos de dyrkede Former forsynet med en snoet og knæbøjet Stak, udgaaende omtrent fra Midten. Frugten (i Reglen) fast omsluttet af, men ikke sammenvokset med Avnerne, mere eller mindre haaret, forsynet med Bugfure. Ca. 50 Arter, især i den gamle Verdens tempererede Egne. De eneste egentlig vildtvoksende Arter i Danmark og Norge ere Enghavre (*A. pratensis* L.) og Dunet H. (*A. pubescens* L.), der begge ere fleraarige og vokse paa høje, tørre Græsgange, til hvis Vegetation de yde et sparsomt Bidrag (se desuden Draphavre og Guldhavre, der i nærværende Værk ere henførte til hver sin Slægt). Af større Interesse er Flyvehavre (*A. fatua* L.), der i Størrelse og Habitus nærmest ligner den almindelig dyrkede H., fra hvilken den dog adskiller sig ved, at Smaaaksene ved Modningen meget let falde af, samtidig med at Smaaaksets 2—3 Korn falde fra hinanden (Aksen skør som hos primitive Kulturformer af Hvede og Byg), ved at samtlige Korn (Inderavner) i Smaaakset ere forsynede med en kraftig Stak samt ved Kornenes (Inderavnernes) mere eller mindre stærke Behaaring. Den er enaarig og forekommer i de nordiske Lande sporadisk og næppe oprindelig vildtvoksende, i Mellemeuropa temmelig almindelig og i Sydeuropa meget almindelig som Ukrudt i Havre- og Bygmarkerne, hvor dens Optræden beror paa, at den vanskelig kan sorteres fra Sædekornet, og at dens Frø delvis falder af paa Marken før Høst og bevarer Spireevnen Vinteren over. Kornenes (Inderavnernes) Farve og Behaaring variere stærkt. Den er uden økonomisk Betydning, men maa nærmest anses for at være Stamformen for Dyrket II. (*A. sativa* L.), om end en saadan Afstamning ikke er sikkert godtgjort. De ca. 150 Kulturformer, der forekomme af H., og som vistnok alle bør henføres til een Art, inddeles (efter Körnicke) paa følgende Maade: *I.* Frugten fast omsluttet af Inderavnerne. Skalhavre. 1) Smaaaksetustakket eller enstakket. A. Toppen alsidig udbredt. Topell. Risphavre (*A. s. patula* Al., Fig. 1). a) Inderavnen hvid eller gullighvid. Var. *?nutica* Al., Kornene lancetformede, ustakkede; *praegravis* Kr.,

Kornene tenformede, ustakkede; *aristata*, Smaaksene tokornede, stakkede; *trisperma* Schübl., Smaaksene trekornede, stakkede. b) Inderavnen gul. Var. *aurea* Kcke., ustakket; *Krauseri* Kcke., stakket. c) Inderavnen graa. Var. *grisea* Kcke., ustakket; *cinerea* Kcke., stakket. d) Inderavnen

brun eller rødlig. Var. *brunnea* Kcke., ustakket, brun, glat; *setosa* Kcke., ustakket, brun, haaret; *montana* Al., stakket, brun, glat; *rubida* Kr., stakket, rødlig, glat. e) Inderavnen sort. Var. *nigra* Kr., ustakket, sort. B. Toppen ensidig, Topgrenene tiltrykte. **Sværd- ell.** Fanehavre *(A. s. orientalis* Schreb.), Fig. 2. a) Inderavnen hvid. Var. *obtusata* Al., ustakket; *tatarica* Ard., stakket. b) Inderavnen gul. Var. *flava* Kcke., ustakket. c) Inderavnen brun. Var. *tristis* Al., ustakket; *pugnax* Al., stakket. — 2) Smaaakset flerstakket. Var. *brevis* Roth., Fig. 3, Kornene korte, Inderavnen ikke tilspidset; *strigosa* Schreb., Fig. 4, Kornene lange, Inderavnen med lang, kløvet Spids; *abyssinica* Hochst., Inderavnen hvid, firtandet; *Schimperi* Kcke., Inderavnen gul, firtandet; *Hildebrandtii* Kcke., Inderavnen graa, firtandet; *Braunii* Kcke., Inderavnen brun, firtandet. — *II.* Frugten løst omsluttet af Inderavnerne. **Nøgen** H. 1) Toppen alsidig. Var. *inermis* Kcke., ustakket; *chinensis* Fisch., Fig. 5, enstakket; *nuda* L., tostakket. 2) Toppen ensidig, Topgrenene oprette. Var. *gymnocarpa* Kcke., Inderavnen hvid; *affinis* Kcke., Inderavnen brun. (Andre Systemer se Atterberg, »Försök till klassifikation af hafrevarieteterne« samt »Landraandsbogen«, III). — De anførte Skelnemærker ere dog ikke i alle Tilfælde konstante. Imellem flere af de nævnte Varieteter findes Mellemformer, og adskillige af dem deles i et større eller mindre Antal »Sorter«. De i Danmark dyrkede Havresorter komme for største Delen ind under Varieteten *mutica*; hertil høre saaledes de værdifulde Sorter Grenaa-, Ø., Provsti-, Beseler-, Heines- og Bestehorns-H.; flere af disse have ligeledes stor Udbredelse i Sydsverige, en Del i Norge samt i Mellemeuropa. De nævnte Sorter ere ikke botanisk forskellige. De have typisk 2, under gode Ernæringsvilkaar delvis 3 Korn i Smaaakset. Skallen udgør omtr. 26—28 p. Ct. af hele Kernens Vægt. De ere middeltidlige og give under gunstige Ernæringsforhold, og hvor Sommeren er tilstrækkelig lang til deres fuldkomne Udvikling, større Afgrøder end nogen anden Varietet. Til Varieteten *praegravis* hører ligeledes et stort Antal Sorter, saasom nyzealandsk, Welcome-, Victoria-, Berlie-, Potato-H. o. fl., der navnlig dyrkes en Del i Norge, Sverige, Skotland og England, derimod i ringe

Fig. 2.

Fig. 3.

Udstrækning i Danmark og Mellemeuropa. De have oftest 2, stundom kun 1, aldrig 3 Korn i Smaaakset; Kornene ere forholdsvis korte og tykke, tenformede, tykskallede (30—35 p. Ct. Skal) og af en forholdsvis høj RumvEegt. De have kortere Voksetid (ere tidligere modne) end de under *mu-*

tica nævnte Sorter, men give, i alt Fald i Danmark og Mellemeuropa, betydelig mindre Afgrøder. Det beror paa mangelfuld Undersøgelse, naar Kornicke (i »Die Arten und Varietaten des Getreides«) anfører, at det store Korn i Smaaakset hos denne Varietet sædvanlig med sin Inderavne omslutter det lille Korn; saadanne »Dobbeltkorn« forekomme undtagelsesvis hos alle Havrevarieteter, men aldrig som Regel, og hos *praegravis* næppe hyppigere end hos flere andre Varieteter. Af Varieteten *aurea* træffes et Par Sorter dyrkede sporadisk i Danmark. De brun- og sortavnede Varieteter af Tophavre dyrkes saa godt som aldrig i Danmark, hvorimod de dyrkes i meget stor Udstrækning saavel i Norge og Sverige som i Sydeuropa, særlig i Frankrig. Hvid Sværdhavre dyrkes i Danmark lidt som Grønfoder, men er i øvrigt uden større Betydning for Nord- og Mellemeuropa. Polargrænsen for Dyrkning af H. kan paa Norge's Vestkyst sættes ved 69—69½° n. Br.; enkeltvis meldes om moden H. i 1882 fra to Steder i Østfinmarken paa 70½—71° n. Br. Dens Højdegrænse som aarvist Korn i de sydlige Egne af Norge sættes til 440—470 M. o. H. Som

Fig. 4.

Blandkorn, der omtales allerede i Norge's gamle Love under Navnet *Hamalkyrni*, dyrkes H. og Byg meget almindelig, men i Aftagende, i Norge; 1886 — 90 gik Avlen heraf, uden Fradrag af Udsæd, gennemsnitlig op til 507,926 Hektoliter. Sort Sværdhavre dyrkes i ikke ringe Udstrækning i Sverige. Kort H. (var. *brevis)* dyrkes hist og her paa magre Jorder, navnlig i Sydvesteuropa. Pur- ell. Sandhavre, Flueben (bruges ogsaa om Kort H. og Flyvehavre) (var. *strigosa*), dyrkes paa meget magre Sandjorder i Nordtyskland og sporadisk i Jylland. Kort H. og Purhavre anses af nogle Botanikere for at nedstamme fra en ander.

Fig.

Art end de øvrige Havresorter. En ejendommelig Varietet, der mærkeligt nok synes at være ganske ukendt af Körnicke og Werner, dyrkes under Navn af graa eller broget II. i meget stor Udstrækning i Jylland, hvor over en Tredjedel af Havrearealet er besaaet med den; den forekommer ligeledes i Norge og Sverige. Kernen er lysegraa, langt tilspidset, bærende en kraftig Stak. Den er baade med Hensyn til Halm og Kerne af tarvelig Kvalitet, giver paa bedre Jorder mindre Udbytte end Varieteten *mutica*, angribes stærkt af Rust og gaar let i Leje, men synes at være temmelig nøjsom og navnlig at taale Tørke bedre end de fleste andre Sorter. Nøgen H., hvis Korn ved Tærskningen falder ud af Inderavnerne (ligesom Hvede og Rug), har ingen Steder i Europa nogen nævneværdig Betydning, idet den giver for ringe Udbytte; det er derimod den H., der fortrinsvis dyrkes i Kina. — Om H.'s Fædreland ere Meningerne delte. Antagelig stammer den dog fra Sydøsteuropa eller Vestasien, efter nogles Mening fra Centralasien. Dens Dyrkning gaar meget langt tilbage i Tiden. Den synes saaledes ikke alene at have været kendt og dyrket hos de gamle Grækere og Romere, til hvem den synes at være kommen

Nord fra, men der er ogsaa funden dyrket H. i de mellemeuropæiske Pælebygninger fra Bronzealderen. I Mellemtyskland synes den at have været kendt for et Par Aartusinder siden. I de nordiske Lande er der ingen Levninger forefundne fra den forhistoriske Tid. Det fremgaar dog af Sagaerne, at den har været kendt her i den førkristelige Tid. Den synes fra de ældste Tider at have været anvendt saavel til Hestefoder som til Menneskeføde. I vore Dage anvendes den fortrinsvis som Hestefoder, i mindre Udstrækning som Foder for de øvrige Husdyr. Den afskallede Kerne bruges i visse Egne — ogsaa i de nordiske Lande — i nogen Udstrækning som Menneskeføde (Grød og Brød), ligesom den har medicinsk Anvendelse. Den er en af Europa's vigtigste Kornarter, og i de nordiske Lande dyrkes den i større Udstrækning end nogen anden Kornart. I Danmark var der 1896 besaaet 439,658 Hekt. med H. til Modenhed, deraf 128,516 Hekt. paa Øerne og 311,142 Hekt. i Jylland. Danmark's Havrehøst har en aarlig Værdi af ca. 64 Mill. Kr. foruden Halmen (se Høststatistik). Desuden dyrkes et Areal paa ca. 150,000 Hekt. med Blandsæd (s. d.) og Staldfoder, hvoraf H. udgør mindst Halvdelen. I Norge blev der 1886—90 i Gennemsnit avlet 3,458,876 Hektoliter. H. trives paa meget forskelligartet Jordbund. Det er den af Kornarterne, der bedst lykkes paa Mose- og Kærjorder, hvor den derfor dyrkes i meget stor Udstrækning. Den er ligeledes forholdsvis lidet følsom over for mindre gode fysiske Forhold hos Jordbunden og formaar bedre end de øvrige Kornarter at optage den fornødne Næring ud af en forholdsvis lille Beholdning heraf, naar kun den fornødne Fugtighedsgrad er til Stede. I de fleste Landbrug benyttes H. som Dækfrugt i Udlægsmarken, i hvilket Tilfælde det nu er almindeligt at tilføje Gødning dertil for en stor Del af Hensyn til Udlægget. Hvor H. ikke benyttes paa denne Maade, gødes der som oftest ikke til den. En Afgrøde paa 3,500 Kg. Kerne og 5,000 Kg. Halm bortfører fra 1 Hekt. under almindelige Jordbunds- og Ernæringsforhold ca. 90 Kg. Kvælstof, 38 Kg. Fosforsyre, 100 Kg. Kali og 25 Kg. Kalk. H. saas i Løbet af hele April Maaned, tidligere paa Øerne og paa tørre Marker end i Jylland og paa fugtigere Jorder. Dens Voksetid er (i Danmark) 16—20 Uger, længst i Nord- og Vestjylland paa fugtige Jorder, og hvor der dyrkes graa H. Udsædsmængden er fra noget under til noget over 200 Kg. pr. Hekt. Afgrødens Størrelse varierer i høj Grad. Paa god, lermuldet Agerjord i almindelig Gødningskraft give gode Havresorter i gunstige Aar fra 3,000 til 4,000 Kg. Kerne og 5,000—6,000 Kg. Halm. pr. Hekt. Paa Mose- og Kærjorder gaar Kerneudbyttet ofte lavere, Halmudbyttet højere; paa lettere Sandjorder gaar Kerneafgrøden ned til 1,000—1,500 Kg. og Halmen til 1,500—2,000 Kg. Mængden af »Skal« (Inderavner) kan efter Sort og Jordbund variere fra 20 til 40 p. Ct. Indholdet af Næringsstoffer m. m. vil under almindelige Forhold omtrent være:

	Kerne p. Ct.	Halm p. Ct.
Vand	13	14
Kvælstofholdige Stoffer	12	4
Fedtstoffer	5	2
Stivelse og i Vand opløselige Kulhydrater	43	»
(Kvælstoffri Ekstraktstoffer	*55	37)
Træstof og uopl. Kulhydrater	22	»
(Raatræstof	*11	38)
Askebestanddele	3	4

* efter andre Analyser.

En Hektoliter af den i Danmark alm. dyrkede H. vejer ca. 50 Kg., Broget H. ca. 42 Kg. og Purhavre ca. 34 Kg. Vægten af 1,000 Korn er for de tre nævnte Varieteter henholdsvis ca. 35, 30 og 15 Gr. i usorteret Tilstand. H.'s store Værdi som Foder, navnlig til Heste, har man ment delvis at kunne sætte i Forbindelse med et for denne ejendommeligt Alkaloid, Avenin (s. d.); men selve dette Stofs Eksistens er dragen stærkt i Tvivl. — Af Sygdomsangreb lider H. navnlig ofte stærkt af Brand, der kan ødelægge indtil over 50 p. Ct. af Afgrøden, men som dog kan forebygges ved forskellige Afsvampningsmidler (se Bejdsning). Sildig saaet H. lider, især paa lavere Jorder, endvidere ofte stærkt af Rustangreb. Af skadelige Dyr angribes den særlig af Fritfluelarver (mest paa sent saaede Marker) og Nematoder samt af Smælder- og Oldenborrelarver. — Trods den udstrakte Havredyrkning i Danmark indføres der dog betydelige Kvantiteter II. fra Udlandet, i de senere Aar ca. 25 Mill. Kg. aarlig foruden ca. 0,6 Mill. Kg. Havregryn (og Mel). Omtrent Halvdelen af Danmark's Havreimport skriver sig fra Sverige; dernæst ere Tyskland og Rusland de største Leverandører. Grynene indføres fortrinsvis fra England og Skotland, en Del fra Nordamerika og Sverige. (Litt. se de enkelte Kornarter). *K. H—n.*

Havrebrand se Støvbrand.

Havre de Grace [a.vrədəgra!s], Havneby i den nordamerikanske Stat Maryland, ved Mundingen af Susquehannah, over hvilken fører en 1,900 M. lang Jærnbanebro. (1890) 3,200 Indb. *S. B. T.*

Havregræs se Bromus.

Havrehat se Slimskimmel.

Havre, Le [lə.vrə], blandt Søfolk ofte kaldet Le Havre de Grâce, stor Havnestad i Nordfrankrig, Landskab Normandie, Dep. Seine-inférieure, paa højre Bred af Seine ved dens Udløb i Kanalen. (1891) 125,000 Indb. H. ligger lavt ved Foden af nogle Kridtbakker, der dog nu ere bebyggede med Villaforstæder. Fra Indløbet til Havnen strækker sig Nord paa indtil Badestedet Sainte-Adresse en bred Strandbred med talrige Badeetablissementer; Vejen ad Havboulevarden til Sainte-Adresse er en af de smukkeste Ture i Byen. I Stedet for de 1854 nedlagte Fæstningsværker have moderne Forstæder rejst sig, medens nyanlagte Batterier forsvare Byen fra Landsiden saavel som fra Søen. Af Torve og Gader kunne fremhæves Ludvig XVI's Torv, Rue de Paris, Boulevard Strassbourg og François I samt Havnekajerne; af betydelige Bygninger Nôtre-Dame-Kirken fra 16. Aarh., Raadhuset i Renaissancestil [1859], Børsen, Tøjhuset, Marinearsenalet og Toldboden. Desuden har Byen en Navigationsskole med Observatorium, et Lyceum, en Handels- og en Industriskole, *Bibliothèque municipale* med

værdifulde Manuskripter, *Musée bibliothèque* med Statuer af de i H. fødte Digtere Bernardin de Saint-Pierre og Casimir Delavigne samt Malerier, Samlinger af historiske og geografiske Kuriositeter, af lokale Oldsager m. m., et naturhistorisk Museum med en god Samling af Fossiler fra Omegnen. H. er Sædet for en Overret, Handelskammer og Handelsret samt en Tolddirektion. Sin store Betydning skylder den dog sin fortrinlige Havn. Havnen indtager den sydlige Del af Byens Areal og strækker sig med forskellige Bassiner fra Seine-Bredden og helt ind mod Byens Centrum. Indløbet er belyst af to elektriske Fyrtaarne og forsvaret af to Batterier; den nordlige Mole (Jetée du Nord) er en yndet Promenade. Fra Indløbet kommer man ind i en Forhavn og derfra ind i den egentlige Havn, der bestaar af 9 Bassiner med et Areal af 72 Hekt. og med en Bolværkslængde af 11 Km. Ved Havnen findes flere Dokker til Skibsreparationer. H. har en overordentlig heldig Beliggenhed for Handelen; foruden Cherbourg er det den eneste for dybtgaaende Skibe tilgængelige Havn paa Frankrig's Kanalkyst, og ved den for mindre Skibe sejlbare Seine er den forbunden med Paris, ligesom flere Hovedjærnvejslinier fra Frankrig og Tyskland støde sammen her. H. har regelmæssig Dampskibsfart paa England, Belgien, Norge, Østersøen, Middelhavet og flere oversøiske Pladser, og navnlig har den Betydning som Udvandringshavn til Amerika fra Frankrig, Sydtyskland, Schweiz og Italien. 1892 indgik 6,012 Skibe med 2,16 Mill. Tons, deraf 3,638 franske Skibe i Kystfart. Der indførtes (1891) i alt 2,086 Mill. Kg. Varer, hvoraf: Bomuld 138 Mill. Kg., Uld 11 Mill. Kg., Farvetræ 88 Mill. Kg., Kaffe 84,5 Mill. Kg., Kakao 230,000 Sække, Stenkul 598 Mill. Kg., Hvede 556 Mill. Kg. Der udførtes 598 Mill. Kg., hvoraf: Oliekager 10,8 Mill. Kg., Olie 2 Mill. Kg., Kartofler 10,5 Mill. Kg., Farvetræsekstrakt 9 Mill. Kg., Bomuldstøj 8,2 Mill. Kg., Uldtøj 5,8 Mill. Kg., Smør 4,6 Mill. Kg., Silketøj 1,2 Mill. Kg. samt Møbler til en Værdi af 4,9 Mill. frc. Industrien er ogsaa betydelig; der findes Sukkerraffinaderier, Glasværker, Bryggerier, kemiske Fabrikker, Fabrikker for Farvetræekstrakt, Spinderier, Væverier, Metal- og Jærnstøberier, Skibsværfter o. a. H. anlagdes 1517 af Frants I og fik Navnet Ville francoise de Grâce; senere kaldtes den H. de Grâce, under Revolutionen H. Marat og nu almindelig kun Le H. Skønt Byen ofte led meget ved Oversvømmelser og ved Englændernes Angreb under deres Krige med Frankrig, hævede den sig dog hurtig og kunde i 16. Aarh. allerede sende Skibe paa Kabliovfiskeri ved New Foundland og Hvalfangst ved Spitsbergen. Richelieu lod Havnen uddybe; ligeledes udvidedes og uddybedes den under Ludvig XIV og Napoleon, og i de senere Aar har den atter faaet betydelige Udvidelser. (Litt.: Bdrely, *Histoire de la ville du Havre et son ancien gouvernement* [Havre 1880 — 81]; samme, *Histoire de la ville du Havre de 178 g å nos jour s* [Havre 1884 — 85]; Braquehais, *Havre Guide. Description de la ville et ses environs* [Havre 1888]; Cordemoy, *Le H. et les ports de la Seine* [Paris 1888]). *C.A.*

Havremus d. s. s. Dværgmus (*Mus minutus*). Se Mus.

Havreratiōn se Ration.

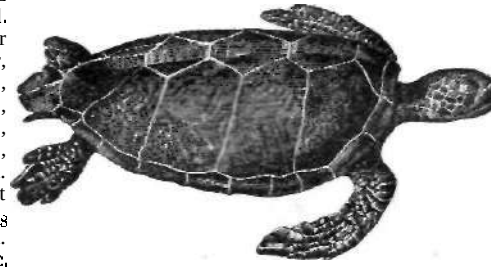
Havrerod se Gedeskæg.

Havresuppe, slimet Afkog af Havregryn, tilskrives helbredende Egenskaber ved forskellige »Forkølelsessygdomme«, dog uden at noget saadant er videnskabelig godtgjort. *Lp. M.*

Havrade (*Cantharus*)se Sparusfisk.

Havsalat (eller Søsalat), Benævnelse for *Ulva rigida* Wulf og andre Arter *Ulva* (se Alger, S. 514). *A.M.*

Havskildpadder kaldes de Skildpadder, der leve i Havet. De høre til to fjernt beslægtede Familier, *Chelonidae* og *Sphargidae*, der ligne hinanden deri, at Lemmerne ere brede og flade Luffer med ubevægelige Tæer, af hvilke i det højeste to ere forsynede med Kløer. Hos førstnævnte Familie er Skjoldet hjerteformigt, temmelig fladt og dækket af tykke Hornplader. Hovedet er pyramideformigt og Halsen kort. Hverken Hovedet eller Lemmerne kunne trækkes inden for Skjoldet. Familien tæller kun to Slægter, *Chelone* Strauch, med 4 Par Sideplader (Costa1p1ader), og *Thalassochelys* Fitzing, med 5 Par Sideplader. Til Slægten *Chelone* høre to meget variable Arter: den spiselige Skildpadde, *C. mydas* L., og Karetten, *C. imbricata* L., der begge leve i de tropiske og subtropiske Have. *C. mydas* kan opnaa en meget

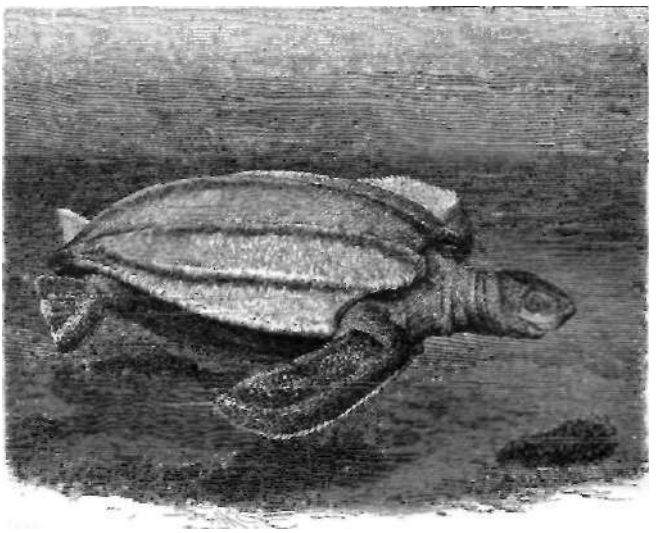

Havskildpadde (*Chelone mydas*).

anselig Størrelse. Dens Skjold kan blive over 1 M. langt, og den kan opnaa en Vægt af ca. 450 Kg. Ryggens Hornplader støde op til hverandre. De ere ikke taglagte som hos Karetten. Kæberandene paa Overkæbens Hornskede ere fint tandede. Dyrets Farve er meget variabel. Oversiden er ofte brungrøn med gule Pletter, Undersiden i Reglen hvidgul. Som deres Slægtninge ere de udprægede Havdyr, der svømme med stor Færdighed. De opholde sig vistnok fortrinsvis i Nærheden af Kysterne, men træffes dog ikke sjælden langt ude i de store Have, paa hvis Overflade de drive om. De ere meget sky og forsvinde i Dybet ved den mindste Forstyrrelse. De leve væsentligst af Planteføde og skulle navnlig ynde Bændeltang (*Zostera*). I Yngletiden forlade de Havet og søge ind til øde sandede Kyster, hvor de ligesom andre H. nedgrave deres Æg i Gruber i Sandet. Hannerne følge med Hunnerne helt ind til Kysten, men kun Hunnerne gaa i Land; de blive da et Bytte for de indfødte, der ile til med lange Stænger og vælte dem om paa Ryggen. Senere opsamles de og opbevares i Bassiner med Havvand. Mange indføres til Europa, især fra Vestindien. Æggene ere meget velsmagende og ind-

samles i Mængde. Karetten er betydelig mindre end foregaaende Art. Skjoldet kan opnaa en Længde af ca. 85 Cm., men et Skjold paa 60 Cm. anses allerede for at være meget stort. Overkæbens Hornnæb er hageformig krummet. Dyrets Overside er i Reglen kastanjebrun med lysere Pletter, Undersiden er gullig. Karetten er i Modsætning til foregaaende Art, graadigt Rovdyr, der især ernærer sig af Bløddyr og Fisk. Dens Kød spises ofte af Beboerne af de Kyster, hvor den lægger sine Æg, men det yndes ikke af Europæerne. Derimod skulle Æggene være meget velsmagende. Hornpladerne, det saakaldte Skildpadde(s. d.), ere en vigtig Handelsvare, der foranlediger, at Dyrene ere meget efterstræbte og ofte udsatte for grusomme Mishandlinger. De hænges ofte levende op over Ilden, for at Hornskallen ved Opvarmningen kan løsnes og tages af. Kineserne skulle frigøre Skallen ved at hælde kogende Vand over Dyret, og efter at den er aftaget, drive de Skildpadderne ud i Havet igen, fordi de mene, at den kan erstattes ved Genvækst. Om H. virkelig ere i Stand til at regenerere Hornskallen, vides ikke med Sikkerhed. Slægten *Thalassochelys* tæller to Arter, af hvilke den ene, *T. caretta* L., foruden i de tropiske og subtropiske Have ogsaa lever i Middelhavet, hvor der drives Jagt paa den. Den kan opnaa en Længde af ca. 1 M. Dens Farve er paa Oversiden brun, paa Undersiden gullig. Den anden Familie, *Sphargidae*, opstilles undertiden som en egen Underorden, *Athecae*, i Modsætning til alle andre Skildpadder, *Thecaphora*. Familien tæller kun een Slægt, *Sphargis* Merran (*Dermatochelys* Blainv.), med en enkelt Art, Koffertskildpadden (ell. Læderskildpadden), *S. coriacea* L. Hovedet er dækket med enkelte smaa Hornplader, men ellers er Huden blød og vortet. Langs ned ad Ryggen løbe 7 Længdekøle. I Ryghuden er der udviklet en Mosaik af talrige tynde Benplader, hvis takkede Rande gribe ind i hverandre. Dette ydre Hudskelet staar ikke i Forbindelse med det indre Skelet. I Bugskjoldet er der 4 Par Knogler udviklet. Det er ufuldstændig forbenet, blødt og bøjeligt. Overkæbens Hornskede har fortil et stort tandlignende Fremspring. Kæberandene ere skarpe, ikke tandede. Koffertskildpadden er den største af alle nulevende Skildpadder. Den kan opnaa en Længde af ca. 2 M. og en Vægt af ca. 600 Kg. Den er udbredt i de tropiske Have og forekommer kun lejlighedsvis ved Kysterne inden for det middelvarme Bælte. De blive Aar for Aar sjældnere. Det er ægte, pelagiske Dyr, der hovedsagelig nære sig af dyrisk Føde, bl. a. af Blæksprutter. De lægge deres Æg i Sandet, og saa snart Ungerne ere krøbne ud af Skallen, løbe de ud i Havet, hvor de efterstræbes stærkt af Rovfiske, der opæde dem i Massevis. (Litt.: Brehm's »Tierleben« [7. Bd. 1892]; Boulenger, *Catalogue of the Chelonians etc.* [Lond. 1889]). *A. C. F.*

Fig. 2.

Koffertskildpadd (*Sphargis*

Havslanger se Giftsnoge, S. 720.

Havstad, Lars, fremragende norsk døvstum, er født 3. Febr. 1851 i Arendal. 5 Aar gl. mistede han fuldstændig Hørelsen, og Følgen heraf var, at hans Tales Tydelighed lidt efter lidt forringedes. 1860 blev han optagen i Balchen's Døvstummeinstitut i Christiania, hvor han forblev i 11 Aar; Balchen's Tanke, at give H. en videregaaende Uddannelse end de døvstummes i Almindelighed, lykkedes: 1871 blev han Student. Efter en foreløbig Ansættelse hos Balchen opnaaede han 1874 en Assistentpost i statistisk Bureau, en Stilling, han, med en Afbrydelse som Privatsekretær hos daværende Stortingspræsident Joh. Sverdrup, beklædte, indtil han 1879 blev ansat i sit nuværende Embede som Kopist i Statsrevisionen. I Forbindelse med sin Embedsgerning har H. stadig dyrket litterære, politiske og fagvidenskabelige Interesser; han har en Tid været Medarbejder ved »Dagbladet« og 1894—97 politisk Leder af det moderate Venstres Hovedstadsorgan »Eidsvold«. Som den udmærket begavede og for de døvstummes Interesser virksomme Mand inden for de døvstummes egen Lejr har han haft en ikke ringe Indflydelse paa hele Ordningen af Norge's Døvstummevæsen, idet hans Mening ofte er bleven sat over de egentlige Fagmænds; 1884 var han Generalsekretær i Komiteen for tredje nordiske Abnormskolemøde, 1884—86 Kirkedepartementets Konsulent i Abnormskolesager. (Litt.: »Smaablade for døvstumme« [4. Aarg., Nr. 24]; »Norsk Forf.-Leks.« II). *F. B.*

Havstok. Den levende H. er den Del af Strandbredden, der paavirkes af Bølgeslaget. Ved Kyster, hvor Jordlagene indeholde Sten, eller hvor der træder faststaaende Klipper i Dagen, bestaar H. af rullede Sten. H.'s Højde over daglig Vande

afhænger af Bølgeslagets Hæftighed og Havets Dybde ud for Kysten, saa at der ved en Kyst med dybt Vand og stærkt Bølgeslag frembringes H., der strækker sig langt op over Middelvandstandslinien, medens der i mere rolige Farvande kun findes ubetydelige H. Hæver Landet sig, bliver H. ogsaa bragt til Vejrs, og saadanne uddøde, hævede H. ere af meget stor geologisk Betydning, da man ved at maale deres Højde over den nuværende Vandstand kan faa et Skøn over Størrelsen af Landets Hævning. Langs Kattegat's Kyster findes der saaledes flere Rækker af hævede H. af forskellig geologisk Alder. Særlig langs Nordsjælland's Kyst og ved Fornæs findes de smukt udviklede. *K. R.*

Havstrømninger se Hav.

Havsule (*Sula bassana* [L.]) se Suler.

Havsvampe se Svampe.

Havtaske (*Lophius piscatorius)* se Tudsefisk.

Havtissel se Mandstro.

Havørn se Ørne.

Hawadsche ell. Chawadsche (pers.) betyder egentlig Købmand, men er nutildags i Orienten gaaet over til at være den almindelige Betegnelse for enhver Europæer, uanset hans Stilling. Det fortrænges dog nu efterhaanden af det franske *monsieur* (udtalt músju). *F. O.*

Hawarden [häwa!ədeⁿ ell. hå!a.ədeⁿ], By i det nordlige Wales, Flintshire, ligger i et Kuldistrikt nær ved Mundingen af Floden Dee. (1891) 15,800 Indb. Den har en gammel Kirke og betydelig Industri i Stentøj, Drænrør og ildfaste Sten. I Nærheden findes Ruiner af det gamle H. Castle og et nyt Slot af samme Navn, smukt beliggende i en stor Park. Det ejes af Gladstone. *C. A.*

Hawasch (Aouasch), Flod i Østafrika, udspringer paa Sydsiden af det abessiniske Højland og løber mod Øst, senere mod Nordøst, dannende Syd- og Østgrænsen for Landskabet Schoa; til sidst vender den sig mod Øst ud i Danakil-Ørkenen, hvor den ender i Saltsøen Abhebbad, 80 Km. fra Tadjura-Bugten. Flodens mellemste Løb er endnu kun lidet udforsket. *C. A.*

Haweis [hå!is], Hugh Reginald, engelsk Forfatter, er født 3. Apr. 1838 i Egham, Surrey. Han studerede i Cambridge og fik 1866 et Embede ved St.-James-Kirken i Mary-le-Bone, London. Da den italienske Revolution udbrød under Garibaldi, drog han, ivrig begejstret for Italien's Frihed, derned og tog Del i Belejringen af Capua. Sine Oplevelser i Italien skildrede han i »Argosy«, der tillige indeholder en Biografi af Garibaldi. — I religiøs Henseende er H. en ivrig Tilhænger af Broad Church Men (det »bredkirkelige« Parti, se Anglikansk Kirke); desuden er han en betydelig Musiker, der har virket meget for at indføre Wagner i England. Af hans Skrifter, der behandle meget forskellige Emner, kunne nævnes: »Amy Arnold« [1871, en religiøs Roman], »Shakespeare and the Stage« [1878], »Thoughts for the Times« [12. Opl. 1881], »American Humourists« [1882], »Music and Morals« [15. Opl. 1888], »My musical Life« [2. Opl. 1888], »The Broad Church, or What is coming« [1891], »Sir Morell Mackenzie« [1893]. *T. L.*

Hawes [hå!z], Stephen, engelsk Digter, (1483—1513), studerede i Oxford, hvorefter han foretog en Udenlandsrejse og blev fortrolig med fransk og italiensk Poesi. Efter sin Hjemkomst fik han en Stilling ved Henrik VII's Hof. I sin Digtning er han nærmest en Discipel af Lydgate og Chaucer. Hans Værker ere: »The Temple of Glass« [1500], »The Conversion of Swearers« [1509], »A Joyful Meditation of All England« [1509]. samt hans Hovedværk »The Pastime of Pleasure, or the History of Graund Amoure and La Bel Pucell« [skrevet 1506, trykt 1517], et stort, allegorisk Digt, der hører til det bedste, Tiden frembragte i denne Retning [ny Udg. ved Wright for *Percy Society* 1846]. *T. L.*

Hawick [hå!ik], Fabrikby i det sydøstlige Skotland, Roxburghshire, ligger ved Floden Teviot, der adskiller den fra dens Forstad Wilton. (1891) 19,200 Indb. Den driver Fabrikation af Strømper, Plaids, Uldtøj og Handsker. Som Grænseby led H. meget ved Englændernes og Skotternes Kampe i Middelalderen; man viser endnu et gammelt Taarn, der var den eneste Bygning, der blev tilbage, da Jarlen af Sussex 1576 afbrændte Byen. *C. A.*

Hawke [hå!k], Edward, Lord, engelsk Admiral, født 1705, død 17. Oktbr. 1781. H. kom til Søs 1719 og avancerede efterhaanden til *Admiral of the fleet*, udmærkede sig i Krigen mod Spanien 1739—43 og ved Angrebet paa Toulon 1744. — Som Eskadrechef angreb H. 1746 en fransk Flaadestyrke ved la Rochelle og erobrede største Parten af Skibene. 1759 blokerede han med en Flaade Brest; i en Storm lykkedes det den franske Flaade at slippe ud; men H. forfulgte, traf en Del af den i Bugten ved Quiberon og ødelagde her 20 store Skibe i et 2 Dages Slag. Paa Grund af Uenighed med Pitt og Admiral Anson fik han dog ikke nogen Belønning for sin store Sejr og trak sig derfor ikke længe efter tilbage fra aktiv Tjeneste. 1776 erholdt han Titel af Baron af Townton. *C. L. W.*

Hawkesbay [hå!ksbe.i], Provins i Ny-Zealand, Nordøen, beliggende omkring Bugten af samme Navn. 11,377 • Km. med (1891) 28,500 Indb. Bugten opdagedes 1769 af James Cook. *C. A.*

Hawkesbury [hå!ksbəri], Flod paa Australlandet, Koloni Ny-Syd-Wales, udspringer paa de blaa Bjærge under Navnet Nepean, løber mod Nordøst og falder efter et Løb paa 528 Km. med en pludselig Drejning mod Sydøst ud i Brokenbay. Den er sejlbar i sit nedre Løb indtil Byen Windsor. *C. A.*

Hawkins [hå!kinz], Benjamin Waterhouse, engelsk Naturforsker, født 8. Febr. 1807 i London, død 1889 i New York. Han uddannede sig i Ungdommen til Billedhugger, men begyndte 1827 at studere Naturvidenskab, og fra 1852 kastede han sig specielt over Geologien. 1842—47 opholdt han sig i Knowsley, hvor han gjorde ivrige Studier over Dyreverdenen, og 1850 udgav han »Gleanings from the menagerie at Knowsley«. I de følgende Aar holdt han stærkt besøgte Forelæsninger i England og Skotland over Geologi og Zoologi. 1852—55 leverede han til Krystalpaladset 30, til Dels kolossale Reproduktioner af uddøde gigantiske Dyreformer, og 1868 paatog han sig et lignende Arbejde til Centralparken i New York. Af hans litterære Arbejder kunne nævnes: »Popular comparative anatomy« [1840], »Comparative view

of the human and anirnal frame* [1860] og »Artistic anatomy of the horse [1865], of the cattle and sheep [1867], of the dog and deer« [1876]. I Forening med Huxley udgav han 1865 »Atlas of elementary anatomy«. *J. C.*

Hawkins [hå!kinz], John, Sir, britisk Søofficer, (1532—95), indførte 1562 Slavehandelen i de britiske vestindiske Kolonier og foretog i den Anledning flere Rejser til Afrika; hans Hensigt var herved at skaane den indfødte og hvide Befolkning. Han udnævntes senere til Skatmester for Flaaden, 1588 tillige til Viceadmiral. I denne Egenskab forenede han sig med Francis Drake og slog den spanske »uovervindelige Armada« under Hertugen af Medina Sidonia. *C. L. W.*

Hawkins [hå!kinz], John, Sir, engelsk Musikhistoriker, (1719—89), var Advokat, men beskæftigede sig ved Siden deraf ivrig med Musik og blev saaledes (1741) Medgrundlægger af *Madrigal Society*. Et rigt Giftermaal satte ham i Stand til helt at ofre sig for sine musikhistoriske Interesser, og i Løbet af 16 Aar (i hvilke han for øvrigt beklædte en Fredsdommers Stilling) udarbejdede H. den i sin Tid berømte »General history of the science and the practice of music« [5 Bd., 1776, 2. Opl. 1785]. Værket, til hvis Udarbejdelse H. havde søgt Hjælp af Fagmusikere, sattes vel straks i Skygge af Burney's mere overskuelige og velskrevne Musikhistorie, men hævdede sig snart særlig som en værdifuld, med stor Flid tilvejebragt Material- og Citatsamling. H., der adledes 1772, har endvidere forfattet en Biografi af Corelli. *W. B.*

Hawkshead [hå!kshed], Flække i det nordvestlige England, Lancashire, i Nærheden af Windermere-Søen. (1891) 1,200 Indb. Paa Grund af sine naturskønne Omgivelser er den om Sommeren meget søgt af Turister. *C. A.*

Hawkwood [hå!kwud], Sir John, Kondottiere, (ca. 1320—94), skal have været en Garversøn fra Essex og løb fra Skrædderlæren for at blive Soldat. Som saadan fægtede han i Frankrig under den sorte Prins, udmærkede sig ved personlig Tapperhed og militære Talenter og blev af Edvard III gjort til *knight*. Efter Freden i Bretigny drog han med en Bande Krigsknægte til Italien for at hjælpe Pisanerne mod Florentinerne (1364). Forskellige italienske Smaafyrster, endog Pave Gregor XI, søgte hans Hjælp mod deres Fjender, og til sidst købte Florentinerne ham hel og holden for en mægtig Sum, hvorfor han da ogsaa ydede dem kraftig Understøttelse og endog bosatte sig i Firenze. Han giftede sig med en uægte Datter af Barnabå Visconti af Milano og levede sine sidste Aar paa sit Landgods ved Firenze, i hvis Katedral han ligger begravet, og hvor hans Portræt (af Paolo Uccelli) endnu er at se. (Litt.: Nichol, *Bibl. topogr. Brit.* VI). *F. J. M.*

Haworth [he!iwə.þ], By i det nordøstlige England, Yorkshire (West-Riding). (1891) 5,000 Indb. Fabrikation af Uldtøjer. *C. A.*

Hawthorne [hå!þån], 1) Nathaniel, amerikansk Forfatter, født 4. Juli 1804 i Salem, Massachusetts, død 18. Maj 1864 paa en Rejse til Plymouth, Massachusetts. 1821—25 studerede han ved Bowdoin College, hvor han var samtidig med Mænd som Longfellow og den senere Præsident, Franklin Pierce. Efter at have afsluttet sine Studier tilbragte han de følgende 12 Aar i sin Fødeby, hvor han levede meget ensomt og tilbagetrukken. 1839—41 var han ansat ved Toldvæsenet i Boston, men mistede denne Stilling, da Whiggerne kom til Magten. Derefter sluttede H. sig til de Mænd, der paa Brook Farm nær ved Boston søgte at danne et Idealsamfund efter Fourier's Ideer; men allerede Aaret efter trak han sig tilbage, giftede sig og boede i de følgende Aar i den gamle Præstegaard »The Old Manse« i Concord. 1846—49 var han Toldinspektør i sin Fødeby, men kom atter ud af Stillingen ved Præsidentskifte. Da Pierce blev Præsident, gjorde han H. til Konsul i Liverpool, hvilken Stilling han beklædte indtil 1857, hvorefter han berejste Frankrig og Italien og først vendte tilbage til Amerika 1860. Sine sidste Aar tilbragte han i Concord paa sin lille Ejendom, »The Wayside«. Sin Forfattervirksomhed begyndte H. 1826 med Romanen »Fanshawe«, der kun gjorde ringe Lykke. Derefter skrev han i forskellige Tidsskrifter en Række mindre Skitser og Fortællinger, der udkom samlede som »Twice Told Tales« [4 Bd., 1837—42]. Disse Fortællinger vandt ham nogen Anseelse i England, men gjorde ingen Lykke i Amerika. 1841 kom »Grandfathers Chair«, en Nyengland's Historie for Børn, 1846 »Mosses from an Old Manse«, igen en Række Stemninger og Smaafortællinger, 1850 »The Scarlet Letter«, hans berømteste Roman, der giver en ypperlig Skildring af det gamle Puritanersamfund, 1851 »A Wonderbook for Girls and Boys«, 1851 »The House of the Seven Gables«, den Roman, H. satte højest af alle sine Værker, 1852 »The Blithedale Romance«, bygget over Erindringer fra hans Ophold paa Brook Farm, »True Stories from History and Biography«, »The Snow-Image and other Twice Told Tales«, 1853 »Tanglewood Tales«, »Biography of Franklin Pierce«, 1860 »The Marble Faun«, en Roman fra Italien (i den engelske Udgave kaldet »Transformation«), 1863 »Our Old Home«. Ved sin Død efterlod H. sig en Del Manuskripter, der senere ere udgivne af hans Hustru. Mellem disse kunne nævnes Brudstykker af forskellige Romaner, der alle behandle Forestillingen om en Livseliksir: »The Dolliver Romance« [1864—65], »Septimius Felton; or, the Elixir of Life« [1872], »Dr. Grimshawe's Secret« [1883] samt »The Ancestral Footstep«. Endnu kannævnes den Række »Note-Books«, der for en Del hidrører fra hans Ophold i Europa: »The American Note-Books« [2 Bd., 1868], »The English Note-Books« [2 Bd., 1870], »The French and Italian Note-Books« [2 Bd., 1872]. Af H.'s Værker er »The Scarlet Letter« oversat paa Dansk af Dr. Winkel Horn som »Det røde Bogstav«. — H. er en af Amerika's betydeligste Forfattere. Han er bleven kaldt Syndens Digter, og han skildrer med Forkærlighed en Overtrædelse, en Forbrydelse og dens Følger for Menneskets aandelige Liv. Der er derfor ikke mange Begivenheder i hans Bøger, men en indtrængende, forstaaende Sjæleanalyse. — Den bedste Udgave af H.'s Værker er besørget af G. P. Lathrop [12 Bd., Boston 1883] med en Biografi. (Litt.: J. Hawthorne, *N. H. and his Wife*[2 Bd., Boston" 1884]; Henry James, *N. H.* [i Serien »English Men of Letters«]). *T. L.*

2) Julian, amerikansk Forfatter, ovenn.'s Søn, er født i Boston 1846. Allerede som Barn fulgte han med sin Fader til England, men vendte tilbage

og studerede ved Harvard og ved *Scientific School* i Cambridge, hvor han lagde sig efter Bygningskunst. 1870—72 var han Ingeniør ved Dokkerne i New York. Hans første Værk er en Række »Saxon Studies« trykt i »Contemporary Review« 1875. Desuden har han skrevet en Række Fortællinger og Romaner, som: »Bressant« [1873], »Idolatry« [1874], »Archibald Malmaison«, »The Pearl-Shell Necklace«, »Sinfire«, »Prince Saroni's Wife«, »Sebastian Strome« [1880], »Fortune's Fool« [1883], »Beatrix Randolph« [1884], »Dust«. I disse Værker viser han sig som en betydelig Forfatter, fantasifuld og dog realistisk i sin Skildring. Endnu kan nævnes hans ovenfor anførte ypperlige Biografi af sin Fader. *T. L.*

Haxo [akso'], Frangois Nicolas Benoît, Baron, fransk General, født 24. Juni 1774 i St. Dizier, død 25. Juni 1838 i Paris. Han kæmpede i Revolutionshæren ved Rhinen, i Vendée og i Schweiz, ledede 1809 den anden Belejring af Zarragoza, hvorfor han forfremmedes til Oberst, og deltog med Udmærkelse i Slaget ved Wagram. Endnu s. A. vendte han tilbage til Spanien, deltog i Belejringerne af Lerida, Mequinenza og Tortosa. 1812 ledsagede han som Brigadegeneral Napoleon til Rusland, udmærkede sig her i Slaget ved Mohilev og forfremmedes til Divisionsgeneral. 1813 udførte han Befæstningen af Hamburg, blev Chef for Ingeniørkorpset, overgik efter Slaget ved Dresden til Vandamme's Korps og fangedes ved Kulm. Under Ludvig XVIII kom han i Spidsen for Gardens Ingeniørkorps, og senere ansattes han som Generalinspektør for Ingeniørvæsenet, uagtet han ved Napoleon's Tilbagekomst fra Elba var gaaet over til denne og havde kæmpet med særlig Dygtighed ved Waterloo. 1832 ledede H. Belejringen af Citadellet i Antwerpen og sluttede sin militære Virksomhed med Forslag til Befæstning af Paris, et Forslag, der gennemførtes efter hans Død. Ludvig Filip ophøjede ham til Pair af Frankrig. H. har udrettet betydeligt paa Fæstningsbygningens Omraade, og et af ham konstrueret kasematteret Batteri, hvis Formur dækkedes af Jord lige til Skydeskaarene, fik Navn efter ham (»det Haxo'ske Batteri«). Foruden det ovenfor nævnte Befæstningsanlæg har H. udført Befæstningerne af Bitsch og Geneve og haft en væsentlig Andel i Anlæggene ved Dardanellerne 1807. *B. P. B.*

Haxthausen, Fredrik Gottschalk, norsk Officer og Statsraad, født i Kjøbenhavn 14. Juli 1750, død i Christiania 6. Juli 1825, blev Sekondløjtnant 1763 og gik 1779 som Kaptajn til Norge. 1788 var han som Major og Prins Karl af Hessen's Generaladjutant med i Indrykningen i Sverige, hvor forskellige vigtige Hverv betroedes ham, og hvor han fandt Lejlighed til at lægge administrativ Dygtighed for Dagen. Som Følge heraf gjorde han ogsaa en forbavsende rask Karriere, idet han s. A. blev Arméintendant og deputeret i det norske Generalitets- og Kommissariatskollegium og Aaret efter Generalkrigskommissær for Landetaten. Til disse Stillinger knyttedes efterhaanden en hel Række andre Befordringer: Generalmajor og Chef for den norske Krigsskole (1802), Generalkrigskommissær for Søetaten (1803), Bestyrer af Feltkommissariatet for den danske Hær (1803), som for en stor Del var koncentreret i Holsten og Sønderjylland 1803 og 1805—07, 1806 tillige Kommandant *ad interim* paa Akershus og senere (1810) deputeret i det danske Generalkommissariatskollegium. Straks efter vendte han imidlertid — som det synes — halvt i Unaade tilbage til Norge, hvor han 1814 spillede en ret indflydelsesrig Rolle i Christian Frederik's Regeringstid som Generalløjtnant, Statsraad og Overhofmarskal. Med al sin anerkendte Dygtighed forbandt H. megen smaalig Nærighed og mistænktes derhos for at vende Kappen efter Vinden. Efter Konventionen til Moss gav man ham Skylden for Krigens Udfald, hvorefter han nedlagde sine Embeder og krævede retslig Undersøgelse af sin Færd; Rigsretten frifandt ham. 1817 tog han Afsked fra alle sine Embeder. *O. A. O.*

Haxthausen, Henrik Christian, Baron, dansk Officer, er født 4. Maj 1831 paa Høvergaard ved Aarhus. Han blev Sekondløjtnant 1849, deltog i Slaget ved Isted og Kampen ved Mysunde og 1864 som Adjutant ved 5. Brigade i Dybbøl's Forsvar. 1865 ansattes han ved Generalstaben, var Adjutant hos Krigsministeren og blev 1867 Kaptajn samt Aaret efter Lærer i Krigskunst ved Officersskolen, hvilken Virksomhed var særdeles frugtbringende. H. skrev flere taktiske Afhandlinger i »Tidsskrift for Krigsvæsen«, hvis Redaktør han var 1868—69, og han var en af Medstifterne af »Det krigsvidenskabelige Selskab«. 1878 afgik han fra Officersskolen, hvorved han fra 1870 tillige var ansat som Skoleofficer, og blev 1880 Oberstløjtnant, 1888 Oberst. Han deltog paa forskellig Maade i Forsvarsbevægelsen, bl. a. ved at skrive Artikler og holde Foredrag. 1896 afskedigedes han paa Grund af Alder som Generalmajor. *P. Nw.*

Hay [he!i], By i det sydlige Wales, Brecknockshire, ved højre Bred af Wye. (1891) 2,100 Indb., Fabrikation af Flormel. Den har Ruiner af en gammel normannisk Borg. *C. A.*

Hay [he!i], John, nordamerikansk Forfatter, er født i Staten Indiana 1839. Han studerede Jura og blev Sagfører i Illinois; men da Borgerkrigen udbrød, kom han til Washington og blev Lincoln's Privatsekretær. Senere blev han som Diplomat sendt til Spanien og udgav efter sin Hjemkomst »Castilian Days«. Ligeledes har han udgivet et Bind Digte, »Pike County Ballads«, der giver Skildringer fra det vilde Grænseliv V. f. Mississippi. Hans betydeligste Værk er imidlertid det store Værk om Lincoln, som han udgav sammen med J. G. Nicolay: »Life of Lincoln« [10 Bd., 1890], den betydeligste og mest udførlige Skildring, der endnu findes af Lincoln. *T. L.*

Hayaçiras (Hayaçirsha, Açvaçiras; »[med] Hestehoved«), i den indiske Mytologi: a) en Skikkelse, som Vishnu paatog sig for at dræbe Daitya'erne Madhu og Kaitabha, som havde stjaalet Veda'erne fra den sovende Brahmán (eller Vishnu), og i hvilken han opholder sig i Bhadrācva-varsha (se Dadhyañc); b) Ilden, som drikker Vandene i Oceanet. *S. S.*

Hayagrīva (»Hestehals«), i den indiske Mytologi: a) en Danava, som boede i Pātala (Underverdenen), og som under den sidst forløbne partielle Verdensundergang (se Brahmanisme, S. 498) stjal Veda'erne, som vare faldne ud af den sovende Brahmán's Mund, men som derefter blev

dræbt af Vishnu i Skikkelse af en Fisk (jfr. Manu). b) En Asura, som blev dræbt af Krishna ved dennes Angreb paa Pragjyotisha. c) (vel Forveksling med Hayaçiras) en Inkarnation af Vishnu. *S. S.*

Hayange [æja'z], Hayingen, By i tysk Lothringen, 11 Km. V. f. Diedenhofen ved Fench. (1890) 6,200 Indb. Højovne og Jærnværker, der levere Raa- og Stangjærn, Staal, Jærnbaneskinner og andre Jærnvarer. H. er en meget gammel By, der allerede nævnes 875 under Navnet Haingas. *C. A.*

Hayden [he'idən], Ferdinand Vandeveer, amerikansk Geolog, født 7. Septbr. 1829 i Westfield i Massachusetts, død 22. Decbr. 1887 i Philadelphia. Han studerede først Medicin og tog lægevidenskabelig Eksamen 1853 ved det medicinske Kollegium i Albany, men gjorde derpaa forskellige Undersøgelsesrejser i Dakota og Missouri, hvor han indsamlede Forsteninger og udførte geologiske Undersøgelser. Under Borgerkrigen virkede han som Militærlæge, men blev ved Krigens Slutning ansat som Professor i Geologi ved Universitetet i Pennsylvanien. 1867 blev han Chef for »Geologicai Survey ofthe Territories«, hvis Arbejder han deltog i og ledede paa en udmærket Maade. Han undersøgte Wyoming, Utah, Idaho, Colorado baade i geologisk og geografisk Henseende og har skrevet en talrig Række videnskabelige Afhandlinger om de geologiske Forhold i disse Egne. *K. R.*

Haydenit, Mineral, er en gullig, i smaa Krystaller forekommende Varietet af Mineralet Chabazit (se Zeolitgruppen) fra Jones Falls i Nærheden af Baltimore. *N. V. U.*

Haydn, 1) Franz Joseph, berømt østerrigsk Komponist, født I. Apr. 1732 i Rohrau ved den ungarske Grænse, død 31. Maj 1809 i Wien. H. var Søn af en fattig Hjulmand og voksede op i meget beskedne Kaar, men baade i Hjemmet og blandt Egnens musikalske Beboere fandt jævnlig Musikopførelser Sted, og meget tidlig deltog H. i disse. Da hans sjældne Evner saaledes snart fik Lejlighed til at vise sig, overtog en Slægtning, Rektor Frankh i Hainburg, hans Undervisning. Under et Besøg i nævnte By blev Kapelmesteren fra St. Stephan's Kirke i Wien, Reutter, opmærksom paa H.'s smukke Sangstemme og ualmindelige Musikbegavelse. Han tog ham med til Wien og gav ham Plads i Domkoret. I Wien fulgte et Par Aar optagne af Kirketjeneste, ivrige Studier og Deltagen i Stadens rige Musikliv; men denne gode og udbytterige Periode ophørte, da II. ved Stemmeovergangen fik Afsked fra Domkoret. De følgende Aar vare saare trange for den unge Musiker, og først da H. omkring 1750 traadte i Forbindelse med den da berømte italienske Digter (og Librettist) Metastasio og gennem denne med den ikke mindre ansete Komponist Porpora, bedredes hans Kaar noget, ligesom han, rigtignok under lidet opmuntrende Forhold, modtog en værdifuld Undervisning af Porpora.

Som Komponist blev H. først bekendt ved et lille humoristisk Sangspil: »Der krumme Teufel« [1751], hvilket senere er gaaet tabt, men sin egentlige Berømmelse lagde han Grunden til ved sin første Strygekvartet, der komponeredes 1755, opførtes i en af H.'s adelige Velynderes Hjem og der vakte saa meget Bifald, at H. i hurtig Rækkefølge komponerede 18 andre Kvartetter foruden forskellig anden Kammermusik og Klaversonater, bestemte til selskabelig Underholdning. 1759 blev H. ansat som Kapelmester hos en bøhmisk Greve, Morzur, og for dette Orkester skrev H. sin første Symfoni (D-dur). 1761 modtog H. Ansættelse som Vicekapelmester ved det rige, berømte Esterhazy'ske Hof i Eisenstadt, og til de Esterhazy'ske Fyrstehuse vedblev H. at være knyttet — senere som Enekapelmester — Aarrækker igennem under flere vekslende Fyrster, noget, der ikke blot er karakteristisk for H.'s Personlighed, men ogsaa har haft en vis Betydning for hans Kunst. Disse Aar hengik med en rig musikalsk Produktion, med Prøver og Koncertopførelser, det var en Arbejdets Tid, i hvilken Fodture og Jagtpartier og særlig smaa Besøg i Wien bragte Afveksling. H. satte Pris paa delte afsondrede Liv, der ligesom tvang ham til »at blive original«, og det patriarkalske Forhold over for Fyrsten paa den ene Side og Orkestermedlemmerne paa den anden Side stemmede godt med hans Naturel. Dog undertiden — og navnlig efter de oplivende Besøg i Hovedstaden med dens frodige kunstneriske Liv — følte II. sig trykket af sin bundne, »tjenende« Stilling og utilfreds med de ensformige og snævre Forhold. Alligevel havde han let ved at finde sig til Rette og tænkte ikke paa at vinde nogen friere, selvstændigere Stilling. Hans Kompositioner, der opstode i talrig Mængde og omfatte forskellige Genrer (Kvartetter og anden Kammermusik samt Symfonier, bestemte til Hofkoncerterne, Kirkemusik og sceniske Arbejder til de store Festligheder), bære Vidnesbyrd om hans muntre Tilfredshed og klare Sindsligevægt.

Gennem disse sine Kompositioner var H. imidlertid bleven en berømt Mand i sit Hjemland, og hans Navn var ogsaa skattet uden for dette. Meget øgedes hans Ry dog, da han 1790, halvvejs mod sin Vilje følgende Impresarioen, Violinist Salomon's Opfordring, begav sig til London for der i Løbet af noget over et Aar i Haymarket-Teateret at optræde som Dirigent af sine egne (navnlig symfoniske) Kompositioner. Og ikke blot spredtes hans Navn ved disse Koncerter, der modtoges med Begejstring og let besejrede en ihærdig indenlandsk Konkurrence *(the professionals)*, ud over Europa, saaledes at han selv med en vis Ret kunde erklære, at han først var bleven berømt ud fra England — men de større Forhold i Verdensbyen udvidede ogsaa hans Syn, de rigere musikalske Midler fik Betydning for hans Kunst, og hans Følelse af eget Værd voksede paa sund Vis. Englandsbesøget, der varede til 1792 og gentoges 1794, spiller derfor en ikke uvæsentlig Rolle i H.'s personlige og kunstneriske Historie. De 12 Symfonier, som enten komponeredes i London eller første Gang fremførtes under H.'s Ophold der, betegnes som de »engelske« eller »London«-Symfonierne og høre til H.'s mest kendte og spillede Værker. Efter sin Hjemkomst (1795) levede H. et stille Liv i Wien. Herhen var han dragen, da de senere, yngre Esterhazy'ske Fyrster ikke viste Musikken samme Interesse, som de tidligere, der havde været H.'s særlige Velyndere, men han vedblev at staa i en vis Forbindelse med Fyrstehuset og modtog stadig Gage eller Pension derfra. De følgende Aar vare helligede Kompositionen dels af adskillig Kammermusik, deriblandt nogle af H.'s ypperste Strygekvartetter, dels af de to Oratorier: »Die

Schöpfung« (»Skabelsen«) [1798] og »Die Jahreszeiten« (»Aarstiderne«) [1801], der yderligere øgede H.'s Berømmelse og af de fleste samtidige vistnok (skønt med Urette) regnedes for hans fremmeste Værker. Grundlaget for begge Kompositioner er engelske Digtninge, henholdsvis af Lidley og Thomson, hvilke bearbejdedes af H.'s Velynder, Baron v. Swieten. »Die Schopfung« behandler den bibelske Beretning om Skabelsen; »Die Jahreszeiten« er en i idyllisk Stil holdt Lovprisning af Naturen og Landlivets Goder, saaledes som den da nyvakte Sans for Naturen yndede det. Begge Værker ere fulde af skønne Enkeltheder og vidne mærkelig om den aldrende Komponists aandelige Kraft og Friskhed, men det er ikke Værker, i hvilke H.'s Genius ejendommeligst og selvstændigst udfolder sig, og navnlig fattes der, i hvert Fald efter vor Tids Opfattelse, »Skabelsen« den rette kirkelige Stil. Blandt H.'s Kompositioner i denne sidste Periode skal endnu fremhæves den østerrigske Nationalsang: »Gott erhalte Franz den Kaiser«, hvilken han skrev efter Opfordring, og som efter første Gang at være afsungen i alle Wien's Teatre paa Kejserens Fødselsdag 28. Jan. 1797 blev i høj Grad populær og vandt Indgang langt ud over Østerrig's Grænser. Talrige fædrelandske Digte ere blevne underlagte denne smukke og karakterfulde Melodi, over hvilken H., der satte stor Pris paa den, senere komponerede en Række Variationer som langsom Sats i en af de senere Kvartetter (Kejserkvartetten, *C*-dur). I sine sidste Leveaar var H. omtrent ude af Stand til aandeligt Arbejde. Hans Helbred nedbrødes, og Livskraften svandt langsomt hen. Sin sidste store Dag havde H., da han 27. Marts 1808 overværede en festlig Opførelse af »Skabelsen«, ved hvilken hele Wien's Musikverden hyldede ham.

H. var paa Grund af sit milde harmoniske Væsen, sin lune Humor, store Beskedenhed og elskværdige Imødekommenhed over for andre Musikere (i hvilken Henseende hans smukke Forhold til Mozart er typisk) meget afholdt i Wien's Kunstner- og Adelskredse, og hans Geni og Berømmelse stillede ham gennem mange Aar i Spidsen for Musiklivet i Østerrig's Hovedstad. I hans Personlighed forenedes paa ejendommelig Vis 18. Aarh.'s nøjsomme, patriarkalsk anlagte, gode Borger med den selvstændige, ihærdig arbejdende og ny Veje betrædende Kunstner. Han var en religiøs (rationalistisk) og varmtfølende Natur, men uden al Mystik eller Verdenssmerte. Hans Tanker vare logiske og klare, hans Stemninger næsten altid lyse og muntre. — Tallet paa H.'s Værker er overordentlig stort; bestemt kan det ikke angives — adskilligt er med Urette tillagt ham, andet sagtens forsvundet i Tidernes Løb — men sikkert overstiger det tusind. Den overvejende Del er Instrumentalværker, saaledes alene 118 (mulig endnu flere) Symfonier, 82 (eller 83) Strygekvartetter, 66 Sonater, 15 Koncerter, talrige Trioer, Divertissementer og Barytonstykker (Barytonen [*Viola di Bordune*] var Fyrst Esterhazy's Yndlingsinstrument); ved Siden deraf 14 Operaer, de to store Oratorier, adskillig Kirkemusik, en Række Sange og Kanons og endelig en Mængde Lejlighedsmusik, derunder Hundreder af Valse og Menuetter.

H.'s store musikhistoriske og almen kunstneriske Betydning er ene at søge i hans Instrumentalkompositioner. Paa dette Omraade var han en sjælden Begavelse og en musikalsk Foregangsmand. Ofte kaldes han »Symfoniens Fader«, og om han end maaske ikke kan siges at være den første, der overhovedet har skrevet Symfonier (i moderne Forstand), har hans Gerning virkelig været grundlæggende for Symfonien og Strygekvartetten. Det var H.'s Fortjeneste at fuldføre den særlig af Phil. E. Bach uddannede Sonateform og at overføre denne fra Klavermusikken paa Symfoni og Kvartet. Med sit store tekniske Mesterskab og frodige skabende Geni udvidede og afrundede han yderligere denne Form, og beherskende den overlegent lod han gennem det »tematiske Arbejde« sine Ideer udfolde sig paa den mest underholdende og anskuelige Vis. Til den tidligere Sonateforms 3 Stykker føjede H. et fjerde: Menuettoen, der er saa karakteristisk for H. og er bleven berømt ved ham. I H.'s Instrumentation hersker Klarhed og Skønhed, ligesom hans Kvartetsats endnu er mønstergyldig; i mange Henseender var han ogsaa paa disse Omraader en Fremskridtsmand og Fornyer. — For den musikalske Humor er H. den første og en af de ejendommeligste Repræsentanter; mellem denne Humor og en vis ophøjet Alvor svinger hans Musik, der aldrig henfalder til Spekulation eller til Lidenskabelighed. lians Kompositioner bidroge væsentlig — saaledes som det ogsaa var H.'s bevidste Formaal — til i god Forstand at popularisere Musikken, og den verdslige Kunstmusik, i hvilken han udtrykkelig optager Momenter fra Folkemusikken, kommer efter H. til at spille en anden og større Rolle end hidtil. — Begrænsningerne i H.'s Kunst staa i nøje Forbindelse med en vis forsigtig Snæverhed og Nøgternhed i hans Personlighed og i hele Tidsaanden. Afgørende Begivenheder i hans Kunstnerudvikling vare dels — som nævnt — Englandsrejserne, dels Mozart's Optræden; fra denne sidste modtog H. betydningsfulde Impulser, baade i formel Henseende, og for saa vidt som H. søgte at tilegne sig noget af den Mozart'ske Ynde og indsmigrende Melodik, der ikke var H. medfødt. I Reglen anses II.'s senere, under Mozart'sk Paavirkning opstaaende Værker som hans bedste, i alt Fald er det dem, der have vundet størst Udbredelse. H.'s Betydning kan med hans Biograf, Pohl's Ord i Alm. sammenfattes derhen, at han er den »egentlige Skaber« af den moderne Instrumentalmusik. (Litt.: Dies, »H.'s Biografi« [1810]; Griesinger, »Biographische Notizen über Joseph H.« [1810]; Karajan, »J. H. in London 1791—92« [Wien 1861]; K. F. Pohl, »Mozart u. H. in London« [Wien 1867]; samme, »Joseph H.« (Hovedbiografi af H.) [2 Bd., Leipzig 1875—81, ufuldendt]; L. Nohl, »H.« [Leipzig]). *W. B.*

2) Johann Michael, østerrigsk Musiker, ovenn.'s Broder, (1737—1806), var ligesom Joseph H. en Tid lang Sangerdreng ved St. Stephans Kirken i Wien og blev senere (1762) ærkebiskoppelig Koncertmester og Domorganist. Denne Stilling beklædte H. lige til sin Død og var — som det bl. a. fremgaar af Wolfgang Mozart's Breve — højt agtet som Musiker, i hvilken Henseende han dog trods en livlig Kompositionsvirksomhed, omfattende forskellige kirkelige og verdslige Genrer,

paa inret Punkt kunde maale sig med sin berømte Broder. H. var en anset Lærer; blandt hans Elever var Carl M. v. Weber. *W. B.*

Haydock [he!idɔk], By i det nordvestlige England, Lancashire. (1891) 6,500 Indb. Kulminer. *C. A.*

Haydon [he!idən], Benjamin Robert, engelsk Maler, født 26. Jan. 1786 i Plymouth, død 22. Juni 1846. H. kom 1804 paa London's Akademi, udstillede 1807 sit første Arbejde »Maria og Josef«, 1809 med Succes »Dentatus'es Mord«, men kom i Klammeri med Akademiet, hvorfor han fremtidig anbragte sine Arbejder paa Særudstillinger; fortvivlede Pengeforhold, der gentagne Gange bragte ham i Gældsfængsel — hvor han netop malede to af sine interessanteste Billeder, de humoristiske »The mock election« (købt af Kong Georg IV) og »The chairing of the members« [1827] —, bragte ham omsider til at gøre Ende paa sit i høj Grad stormfulde Liv. Hans talentfulde og af Samtiden skattede Kunst deler Skæbne med Datidens øvrige engelske Historiemaleri: den mangler malerisk Kunnen og Respekt for Naturstudiet, og den forløfter sig, i sin Trang til at give noget tankedybt, paa den store Stil; bekendte Malerier af H. i denne Retning ere: »Salomon's Dom« [1814], der ligesom det under Indtrykket af en Paris-Rejse malede »Christi Indtog i Jerusalem« [1820, købt til Amerika] gjorde megen Lykke, endvidere »Christus paa Oliebjærget«, »Lazarus'es Opvækkelse« [1823, National Gallery], fra senere Tid »Nero betragter Rom's Brand« og »Eukles'es Død« [1832]; bedst lykkedes ham Arbejder i den humoristiske Genre, som de to ovennævnte, i Hogarth'sk Aand malede Billeder fra Gældsfængselstiden; et meget rost Arbejde er hans »Napoleon betragter Solnedgangen«, medens det kolossale, men tomme »Forsamlingen i Anledning af Slaveriets Afskaffelse« [1840, i National Portrait Gallery] faldt virkningsløst til Jorden; fra 1842 er hans Portræt af Wellington til Hest. Rastløs og energisk som H. var, optraadte han ogsaa som Forfatter, skrev i Bladene skarpe Angreb paa Akademiet, udsendte Værk efter Værk; bekendtest ere »Thoughts on the relative value of fresco and oil painting etc.« [Lond. 1842] i Anledning af Parlamentshusets Udsmykning og »Lectures on painting and design« [2 Bd., 1844—46]. (Litt.: *Autobiography* [3 Bd., udg. 1853 i Lond.]; yderligere Bibliografi se »Dictionary of national biography« [1891]). *A. Hk.*

Haye, La [laæ'] se Haag.

Hayes [he!iz], Edwin, engelsk Sømaler, er født 1830 i Bristol. Han er en af England's betydeligste og friskeste Sømalere, særlig i Akvarelkunsten. Af hans mange Arbejder nævnes »Paa Schelde«, »Frisk Kuling [St. Yves]«, »Franske Fiskere ved Ostende«, »Brise i Portsmouth's Havn«, »Redningsbaaden«. Paa den internationale Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897 saas det store »Tidlig Morgen i Nordsøen« med den dygtig malede blaagraa Sø. H., som lever i London, er Medlem af det irske Kunstakademi i Dublin og af London's *Royal institute of painter s in water-colour*s. *Hk.*

Hayes [he!iz], Isaak Israel, nordamerikansk Polarrejsende, født 5. Marts 1832 i Chester i Pennsylvania, død i New York 17. Decbr. 1881. Efter at have studeret Medicin gik H. som Skibslæge med Dr. Kane's (s. d.) i de Forenede Stater udrustede Ekspedition om Bord i »Advance« for at lede efter Sir John Franklin og gjorde paa denne et ihærdigt Forsøg paa at trænge ind i Grønland. Efter sin Hjemkomst 1855 fra denne toaarige Ekspedition lykkedes det ham at faa en ny Polarekspedition i Stand, og med Skibet »United States« gik han i Juli 1860 Nord paa. Han overvintrede i Foulke Bay, og det følgende Aar naaede han med Slæde 81° 15' n. Br., det nordligste Punkt, der hidtil var naaet i et arktisk Land. For denne Bedrift modtog H. Guldmedailler af de geografiske Selskaber i London og Paris. H. deltog som Læge i den store amerikanske Borgerkrig paa Nordstaternes Side. 1869 ledsagede han Mr. William Bradford om Bord i »Panther« paa en Rejse til Grønland, hvor man tog en Række Fotografier af Kysten op til 76° n. Br. 1876—80 var H. Medlem af Staten New York's lovgivende Forsamling. Han er Forfatter af forskellige Arbejder over sine arktiske Rejser: »An arctic boat journey 1854« [Lond. 1860, ny Udg. 1883], »The open Polar Sea« [New York 1867], »The Land of Desolation« [New York 1872] og »Cast away in the Cold« [Boston 1868]. *O. I.*

Hayes [he!iz], Rutherford Birchard, Præsident i Nordamerika 1877—81, født 4. Oktbr. 1822 i Byen Delaware i Staten Ohio, død 17. Jan. 1893. Han blev 1849 Sagfører i Cincinnati og gik 1861 som ivrig Modstander af Slaveriet frivillig med i Borgerkrigen, hvor han hurtig svang sig op til Brigadegeneral. 1865 tog han Sæde i Unionens Repræsentanthus; var 1867—73 Guvernør i Ohio, hvor han viste stor Dygtighed i sin Forvaltning; genvalgtes 1875 og blev n. A. valgt til Unionens Præsident. I denne Stilling stræbte han dels at forsone Sydstatsboerne med den efter Krigen gennemførte Tingenes Orden, dels at omdanne den civile Embedstjeneste og særlig at forhindre Embedsmændene fra Deltagelse i den politiske Agitation. Endvidere fik han gennemført Betaling i Guld fra I. Jan. 1879. (Litt.: J. Q. Howard, *Life, public services and speeches of R. B. H.* [Cincinnati 1876]; Stoddard, *Lifes of H., Garfield and Arthur* [New York 1889]). *E. E.*

Hayesīn d. s. s. Borokalcit.

Hayez [ajje'ts], Francesco, italiensk Historiemaler, født 15. Febr. 1791 i Venezia, død 11. Febr. 1882 i Milano. H., der studerede paa sin Fødebys Akademi og i Rom og vandt de første Belønninger paa S.-Luca-Akademiet og Akademiet i Milano (ved hvilket han senere ansattes som Professor), har sin kunsthistoriske Betydning mindre ved selve sine Historiemalerier, der ere udtryksfulde, men teatralsk sødlige, end ved sine Bestræbelser efter at lede Romantikkens Strømning ind over italiensk Kunst. Han har malet bl. a. »De to Foscari'er« [Wien's Hofmuseum], »Romeo og Julie«, »Grev Carmagnola modtager sin Dødsdom«, »Den sicilianske Vesper«, »Bianca Capello's Flugt« [Berlin's Nationalgaleri], »Maria Stuart bestiger Skafottet«, »Marino Falieri's sidste Øjeblikke«; endvidere har han udført 22 Blade til W. Scott's »Ivanhoe« [1834] og malet talrige Portrætter (bl. a. af Cavour). *A. Hk.*

Hayfever [he!ifi.və] se Høfeber.

Hayingen se Hayange.

Hayle [he!il], Havnestad i det sydvestlige

England, Cornwall, ved det inderste af St. Ivesbay. (1891) 1,140 Indb. Jærnstøberi og stor Maskinfabrik. *C. A.*

Haym, Rudolf, tysk Filosof og Litteraturhistoriker, er født i Griinberg i Schlesien 5. Oktbr. 1821. Han studerede først Teologi og Filologi, var derpaa i nogle Aar Lærer i Berlin og i Halle og blev 1848 valgt ind i Nationalforsamlingen i Frankfurt for højre Centrum, og fra dette Synspunkt maa hans Skrift »Die deutsche Nationalversammlung« [3 Bd., 1848—50] betragtes. 1850 blev han Redaktør af »Konstitutionelle Zeitung« i Berlin, men s. A. udvist, hvorpaa han habiliterede sig som Docent i Halle og holdt Forelæsninger over Filosofi og nyere tysk Litteraturhistorie (1851). 1858 paatog han sig Udgivelsen af det ny Tidsskrift »Preussische Jahrbiicher«, som han fortsatte til 1864; 1868 blev han ordinær Professor. Som Forfatter var han særlig virksom for sit Tidsskrift, men han har desuden udgivet flere biografiske og litteraturhistoriske Værker af Værdi, som: »Wilhelm von Humboldt« [1856], »Hegel und seine Zeit« [1857], »Arthur Schopenhauer« [1864], »Die romantische Schule« [1870], »Herder, nach seinem Leben und seinen Werken dargestellt« [2 Bd., 1877 — 85], »Das Leben Max Dunckers« [1891] og »Briefe von W. v. Humboldt an Nicolovius« [1894]. *C. A. N.*

Haymerle, Heinrich, østerrigsk Diplomat, født 7. Decbr. 1828 i Wien, død 10. Oktbr. 1881. Han deltog 1848 som Student i Oktoberopstanden, blev fangen og skulde skydes, men undgik Straffen ved Baron Hiibner's Forbøn. 1850 blev han Hjælpetolk for den østerrigske Sendemand i Konstantinopel og 1857 Legationssekretær i Athen; forflyttedes herfra 1862 til Frankfurt, hvor han gjorde Tjeneste under det tyske Fyrstemøde 1863, og sendtes efter Fredsslutningen 1864 til Kjøbenhavn som *Chargé d'affaires* for igen at knytte den diplomatiske Forbindelse. 1865 vendte han tilbage til Frankfurt, brugtes 1866 ved Fredsunderhandlingerne i Prag og havde derefter en lignende Sendelse til Berlin som 1864 til Kjøbenhavn. 1868 blev han Legationsraad i Konstantinopel, 1869 Sendemand i Athen, 1872 i Haag og 1877 i Rom. Han deltog 1878 i Berlin-Kongressen og blev i Oktbr. 1879 Udenrigsminister. 1876 var han bleven ophøjet til Friherre. (Litt.: A. R. Arnette, »H. Freiherr H.« [Berlin 1892]). *E. E.*

Haynau, Julius Jacob, Friherre, østerrigsk General, født 14. Oktbr. 1786 i Kassel, død 14. Marts 1853 i Wien. Som 15-aarig indtraadte han som Løjtnant i østerrigsk Tjeneste og udmærkede sig allerede 1805 saaledes, at han forfremmedes til Kaptejn 1806. Han deltog derefter i Felttoget 1809 og saaredes her haardt ved Wagram. Ogsaa i Krigene 1813—15 deltog han med megen Hæder og kommanderede 1814 med stor Dygtighed den af ham selv organiserede lette Bataillon. 1830 forfremmedes han til Oberst, blev 1835 Generalmajor og 1844 Feltmarskalløjtnant og Divisionsgeneral. 1847 var han Divisionskommandør i Temeswar, men afskedigedes fra denne Stilling og opholdt sig i Graz, da Revolutionen udbrød i Italien 1848. Han meldte sig nu frivillig til Tjeneste og fik Kommandoen i Fæstningen Verona. Ved paa eget Initiativ at fremsende en Brigade Natten mellem 24. og 25. Juli til Sommacampagna og ved et med denne udført Flankeangreb bidrog han væsentlig til den østerrigske Hærs Sejr. Faa Dage efter fik han Befalingen over et Armékorps, med hvilket han dækkede Belejringen af Peschiera og hidførte dens Fald. Med en usædvanlig Strenghed hævdede han 1849 Roligheden i Bergamo og Brescia og fik her Tilnavnet »Hyænen fra Brescia«. S. A. overdroges ham Belejringen af Venezia, men han blev inden dens Afslutning kaldet til Ungarn for der at overtage Overkommandoen og udnævntes til Feltmarskalløjtnat. Han greb her energisk Offensiven, sejrede ved Raab, Komorn, Szegedin og Temeswar og brød Oprørernes Magt under Udøvelsen af en meget betydelig Haardhed. Han hædredes paa forskellig Maade af Kejseren, udnævntes til Kommandør for den 3. Armé i Ungarn, men fik allerede 1850 sin Afsked paa Grund at gentagne Stridigheder med Ministeriet og trak sig tilbage til Privatlivet i Graz. Paa en Udenlandsrejse, som han foretog kort efter sin Afskedigelse, blev han i London overfaldet og mishandlet som Undertrykkeren af den ungarske Opstand, og 2 Aar senere haanedes han og truedes i Bruxelles paa Grund af sin under Krigen i Italien udviste Haardhed. I Paris modtoges han med store Æresbevisninger, medens man dog havde truffet omfattende Forholdsregler for at beskytte ham. Ved sin Tilbagekomst til Wien udnævntes han til Æresborger. *B. RB.*

Hayne [helm], Paul Hamilton, amerikansk Digter, født I.Jan. 1830 i Charleston, død 6. Juli 1886 i Augusta (Georgia). Som ung studerede han Jura, men gik over til Journalistikken og tog, da Krigen brød ud, ivrig Parti for Syden. Han deltog ogsaa en Tid i Krigen og blev bekendt ved sine fyrige Krigsdigte, der aandede al Sydens Begejstring og skaffede ham Tilnavnet: Sydens *poet laureate.* Han var dog allerede optraadt som Digter før Krigen; 1855 kom et Bind Digte, 1857 »Sonnets and other Poems«, 1859 »Avolio, a Legend of the Island of Cos«. Senere udgav han: »Legends and Lyrics« [1872], »The Mountain of Lovers, with Poems of Nature and Tradition« [1875], der behandler en Del Sagnstof fra den europæiske Middelalder. Af hans Digte kunne særlig nævnes »The Battle of King's Mountain«, et Digt fra Revolutionskrigen, og den dramatiske Skitse »Antonio Melidori«. H.'s talrige Krigssange findes i Samlerværket: »The Southern Poems of the War« [Boston 1869]. Hans »Complete Poems« udkom i Boston 1882. *T. L.*

Haytorit se Datolit.

Hayward [he'iwå.ed], Abraham, engelsk Forfatter, født 22. Novbr. 1801 i Wilton ved Salisbury, død i London 2. Febr. 1884. Fra 1824 studerede han Jura i London og blev Sagfører 1832. Han grundlagde »The Law Magazine« og har særlig gjort sig bekendt som juridisk Forfatter og litterær Kritiker. Efter en Rejse til Tyskland, hvor han gjorde sig bekendt med den tyske Litteratur, oversatte han Goethe's »Faust« paa Prosa 1833. Den var efter Carlyle's Mening den bedste Oversættelse, der fandtes, og er udkommen i mange Oplag. Senere udgav han ogsaa en Biografi af Goethe, 1878. Af hans øvrige Skrifter kunne nævnes: »Some Account of a Journey across the Alps«, der udkom anonymt 1834, »Lord Chesterfield, his Life, Character, and Opinions« [1854], »Biographical

and critical Essays, reprinted from Reviews, with Additions and Corrections« [5 Bd., 1858—74], »The Autobiography, Letters, and Remains of Mrs. Piozzi« [1861], »Diaries of a Lady of Quality« [1864], »More about Junius« [1868], »Sketches of eminent Statesmen and Writers« [1880]. H.'s Korrespondance 1834—84 er udgiven tillige med en Biografi af Carlisle i 2 Bd., Lond. 1886. *T. L.*

Hazael (Hasael), Konge i Damaskus omtrent 843—800 f. Chr., omtales saavel i Bibelen som i de assyriske Indskrifter. Ifølge 1. Kong. 19 fik Profeten Elias fra sin Gud det Bud at salve H. til Konge af Damaskus, og ifølge 2. Kong. 8. forudsagde Elisa II., at han vilde blive Konge her, uagtet han ikke hørte til Landets Kongeslægt. II. myrdede derefter sin Konge, der i Bibelen kaldes Benhadad, og anerkendtes for Konge i Damaskus. Dette stemmer nøje med Assyrernes Beretninger; thi i Salmaneser den Yngre's Indskrifter fortæller denne, at han 842 og 839 foretog heldige Krigstog imod H., imedens Kongen i Damaskus 846 har et helt andet Navn. I de følgende Aar (efter 839) angribe Assyrerne ikke mere IL, der snart maa have bragt sit Rige paa Fode. I de følgende Aar falde da de Sejre, H. vandt over Israel's Rige, bl. a. over Jehu og Joakhas, og som Elisa havde forudsagt. *V. S,*

Hazāra, et mongolsk Folk, bebor i et Antal af omtrent 600,000 det nordlige Afghanistan (s. d., S. 223). I Ydre ligne de meget Kirgiserne i Pamir; de have smaa Øjne, fremstaaende Kindben, kort, flad Næse og tyndt Skæg. Den overvejende Del taler nu Persisk; Resten, der har bevaret sit mongolske Modersmaal, kaldes Aimak (denne Stamme regnes dog af nogle Forskere for et særligt Folk). H., der ere ivrige Shiitter, beskyldes af rettroende muhamedanske Forfattere for løsagtige Sæder. Kvinderne bære ikke Slør og færdes frit uden for Huset. H.'s Kultur staar paa et temmelig lavt Trin; naar Faareavlen, den vigtigste Næringsvej, mislykkes, er Folket udsat for at lide Hungersnød eller tvunget til at sælge sine Børn som Slaver til Usbekerne. H.'s eneste Industrifrembringelse er solide Tæpper, der forfærdiges af Faareuld. H. ere delte i mindst 14 Stammer, der anerkende Emiren af Afghanistan for deres Overherre, men i øvrigt ere ret uafhængige. *C. Fr.*

Hazebrouck [azøbru'k], By i Nordfrankrig, Dep. Nord. 52 Km. N. V. f. Lille ved Bourre. Ved flere Kanaler er den forbunden med Floden Lys og er Knudepunkt for Jærnbanelinier til Paris, Caiais, Dunkerque, Lille og Ypern. (1891) 10,200 Indb. Den har en Kirke med gamle Malerier af den flamske Skole, et College, Bibliotek, Hørspinderier, Væverier, Garverier, Fabrikation af Olie og Sæbe, samt Handel med Lærred, Kvæg, Korn og Træ. *C. A.*

Hazēlius, 1) Johan August, svensk militær, født i Stockholm 18. Apr. 1797, død smst. 28. Apr. 1871. H. blev Officer 1814, gennemgik Graderne og var 1856 avanceret til Oberst og Chef for det topografiske Korps; 1862 blev han Generalmajor. For den svenske Officersuddannelse havde H. en banebrydende Betydning og udøvede ogsaa som Lærer og Forfatter en stor Indflydelse paa samme. 1830—57 var H. Lærer ved den højere Artilleriskole paa Marieberg i Taktik, Strategi og Krigshistorie, 1831—56 forestod han i Stockholm en Læreanstalt for unge Officerers Uddannelse. Han forfattede selv alle Lærebøger til denne. 1844—50 var H. Adjutant hos Kong Oskar I, men nedlagde dette Embede som uforeneligt med hans publicistiske Virksomhed og begyndte i Decbr. 1851 at udgive »Svenska tidningen«, et Presseorgan, som, i sin Hovedretning konservativt, dog i flere Henseender hyldede liberale Tendenser; det ophørte at udkomme 1859. 1868 blev han Medlem af Rigsdagens første Kammer. H. var en meget flittig Forfatter og har foruden flere militære Lærebøger bl. a. udgivet: »Om stående härar och folkbeväpning« [1836], »Kriget melian Tyskland och Frankrike« [1870]. *A. B. B.*

2) Artur Immanuel, svensk Sprogforsker, »Nordiska Museets« Grundlægger, ovenn.'s Søn, er født i Stockholm 30. Novbr. 1833, blev Student i Upsala 1854, Dr. phil. 1860. S. A. udnævntes H. til Førstelærer i Modersmaalet ved »Nya elementarskolan« i Stockholm og blev 1864 Lektor i svensk Sprog og Litteraturhistorie ved Seminariet for Uddannelse af Lærerinder smst. 1868 tog H. sin Afsked fra dette Embede og helligede sig udelukkende til litterær Virksomhed. Hans Skrift »Om svensk rättstafning« [1870—71] indeholder dels den mest fuldstændige Undersøgelse, den svenske Litteratur ejer om Retskrivningens Grundregler, dels en grundig motiveret og historisk belyst Undersøgelse af de hidtil benyttede Retskrivningsregler. 1872 besluttede H. i Stockholm at skabe et etnografisk Museum, bestemt til at optage de materielle Vidnesbyrd om de skandinaviske Stammers ældre Kultur, og han har i Udførelsen af denne Beslutning erhvervet sig uvisnelige Fortjenester af nordisk Kulturhistorie. 1873 kunde han for Almenheden aabne denne Samling, som siden er vokset til et betydeligt Omfang og har haft megen Fremgang. Denne storartede Udvikling skyldes først og fremmest H.'s ualmindelige Iver og Kraft samt hans Evne til at interessere alle Samfundsklasser for sin Idé. Den skandinavisketnografiske Samling, der siden 1879 kaldes »Nordiska Museet«, omfatter nu Afdelinger for Sverige, Norge, Danmark, Finland og Island samt indeholder ikke blot et overordentlig stort Antal Genstande fra Almuens Liv, men en næsten lige saa stor Samling af Prøver paa de højere Stænders Kultur i den nyere Tid. Dels ved Gave, dels ved Kob har H. 1890—96 erhvervet en stor Del af den nær Stockholm beliggende kongelige »Djurgården«, som med et Fællesnavn nu kaldes »Skansen«, hvor han har oprettet et Friluftsmuseum, en smuk Park med Almuebygninger, en zoologisk Afdeling af Nordens tamme og vilde Dyr samt en botanisk Have, der repræsenterer Nordens vilde og dyrkede Planter. Ved offentliggjorte Skrifter har H. søgt at gøre en større Almenhed bekendt med Museets Indhold og dets Betydning for det etnografiske og kulturhistoriske Studium. Han har bl. a. udgivet: »Bidrag till vår odlings häfder« [1882—92], »Meddelanden från samfundet för nordiska museets främjande« [1881—96], »Runa« [1888], »Afbildningar af foremål i nordiska museet« [1888—92] og »Minnen från nordiska museet« [1879—92]. *A.B.B.*

Hazleton [he'izlt^{ə}n], By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania med Savmøller, Kulgruber og (1890) 11,900 Indb. *S.B.T.*

Hazlitt [hä'zlit], 1) William, engelsk Litteraturhistoriker og Kritiker, født 10. Apr. 1778 i Maidstone, Kent, død i London 18. Septbr. 1830. Han var først bestemt til at blive Unitarpræst, men opgav det for at blive Maler og har malet en Del Portrætter. Senere opgav han Malerkunsten for Litteraturen, og han har skrevet en lang Række Værker af meget forskelligartet Indhold, imellem hvilke særlig hans Arbejder over det engelske Drama og Teater have haft Betydning. Af hans Værker kunne nævnes: »An Essay on the Principles of Human Actions« [1805], »Free Thoughts on Public Affairs« [1806], »The Eloquencc of the British Senate« [2 Bd. 1807]. Sammen med Leigh Hunt udgav han: »The Round Table, a Collection of Essays on Literature, Men and Manners« [2 Bd. 1817], hvori der fra hans Haand særlig findes en Række Teaterkritikker; »Characters of Shakespeare's Plays« [1817], »A View of the English Stage« [1818], »Lectures on the English Poets« [1818], »Lectures on the English Comic Writers« [1819], »Political Essays« [1819], »Lectures on the Dramatic Literature of the Age of Elizabeth« [1821], »Table Talk« [2 Bd. 1821 og 1822], »The Spirit of the Age; or, Contemporary Portraits« [1825], »Notes of a Journey through France and Italy« [1826], »The Life of Napoleon« [4 Bd. 1828], »Conversations with James Northcote« [1830]. (Litt.: W. C. Hazlitt, *Memoirs of W. H.* [2 Bd. London 1867]). *T. L.*

2) William Carew, engelsk Litteraturhistoriker, ovenn.'s Sønnesøn, er født 22. Aug. 1834. Han gjorde sig først bekendt ved sin »History of the Venetian Republic« [2 Bd. 1857, 2. Opl. 4 Bd. 1860], der vidner om et betydeligt Kildestudium. Senere har han besørget en Række gode Udgaver af engelske Forfattere, saaledes: »Charles Lamb« [1866—71], »Warton's History of English Poetry« [4 Bd. 1871], »Dodsley's Old Plays« [15 Bd. 1874], »Collier's Shakespeare's Library« [6 Bd. 1875]. Desuden har han udgivet flere Samlinger af ældre engelsk Litteratur: »Remains of the early popular Poetry of England« [4 Bd. 1864—66], »Handbook of the popular, poetical and dramatic Literature of Great Britain« [1867]. S. A. udkom hans ovenn. Biografi af Bedstefaderen. Endnu kunne nævnes: »Studies in jocular Literature« [1890], »In the Heart of the Storm« [3 Bd. 1891], »A Manual for the Collector and Amateur of Old English Plays« [1892], »Tales and Legends of England« [1892], »Coinage of the European Continent« [1893]. *T. L.*

Hb (lat.), Forkortelse for *Herba.*

Hb., ved Plantenavne Forkortelse for A. v. Humboldt.

H-dur, den Dur-Toneart, der har *II* til Grundtone, har 5 ♯, for *f, c, g, d* og *a* se Tonart. *S.L.*

h. C, Afkortelse for det latinske *hoc est* = det er. *A. B. D.*

Head [he'dj, Francis Bond, Sir, engelsk Forfatter, født 1. Jan. 1793 ved Rochester i Kent, død 20. Juli 1875 i Croydon. Han gik til Armeen, deltog i Krigene mod Napoleon og var med i Slaget ved Waterloo. 1825 paatog han sig at lede en Forening, hvis Formaal var at bearbejde Guld- og Sølvminer ved Rio de la Plata, og i den Anledning gjorde han flere eventyrlige Rejser over Pampas og imellem Andes-Bjærgene. 1826 udgav han »Rough Notes on the Pampas«, en Skildring af disse Rejser, hvis koncise, energiske Stil skaffede ham Tilnavnet »Gallopping Head«. 1835 blev han Guvernør i Øvrecanada, hvor han med saa stor Energi bekæmpede de revolutionære Bevægelser, at han efter 1837 at være traadt tilbage maatte forsvare sig imod Beskyldninger for Myndighedsmisbrug. Aarct efter blev han adlet og blev senere Medlem af Statsraadet. Af hans Skrifter, der behandle meget forskellige Emner, kunne nævnes: »Bubbles from the Brunnen of Nassau« [1833], »A Life of Bruce the Traveller« [1844], »The Emigrant« [1846], »Stokers and Pokers« [1850], »The Defenceless State of Great Britain« [1850], »A Faggot of French Sticks; or, Paris in 1851«, [1852], en Lovprisning af Napoleon III, »A Fortnight in Ireland« [1852], »Descriptive Essays« [1856], »The Horse and his Rider« [1860], »The Royal Engineer« [1870]. *T. L.*

Headley [he'dli], Joel Tyler, amerikansk Forfatter, er født 30. Decbr. 1813 i Walton, New York. Han studerede Teologi ved Kollegiet i Auburn og blev Præst i Stockbridge, Massachusetts. 1842—43 foretog han en Rejse til Europa og udgav 1846 som et Resultat af denne Rejse: »Letters from Italy« og »The Alps and the Rhine«, der senere bleve udgivne som een Bog. Den Lykke, disse Rejseskildringer gjorde, bragte H. til at kaste sig fuldstændig over Litteraturen, og han har udgivet en lang Række meget læste Værker, især historiske. Af disse kunne nævnes: »Napoleon and his Marshalls« [1846, 24. Opl. 1876], »Life of Oliver Cromwell«, »The Lives of Winfield Scott and Andrew-Jackson« [1852], »The Imperial Guard of Napoleon from Marengo to Waterloo« [1852], »Washington and his Generals« [1853], »History of the Second War between England and the United States« [2 Bd. 1853], »Adirondack; or, Life in the Woods« [1853], »The Chaplains and Clergy of the Revolution« [1864], »Grant and Sherman, their Campaigns« [1866], »Great Rebellion, a History of the Civil War« [2 Bd. 1866], »Life and Travels of general U. S. Grant« [1880]. H.'s historiske Værker ere udkomne som »Historical Works« [6 Bd., New York 1888]. *T.L.*

Headobarder, Folkestamme, d. s. s. Hadbarder.

Healy [hi!li], Timothy Michael, irsk Politiker, er født 17. Maj 1855, blev 1878 Brevskriver fra London til et Blad i Dublin (senere Svigersøn til Bladets Udgiver, Digteren og Politikeren T. D. Sullivan) og 1879 Ch. Parnell's Privatsekretær. Siden 1880 har han med en kort Af brydelse haft Sæde i Underhuset, er desuden Sagfører (siden 1884) og Bladudgiver. Han har forfattet flere bekendte Flyveskrifter (»Why there is a irish land question« [1886]) og udfoldet en meget kraftig Agitation (blev 1882 straffet herfor med 4 Maaneders Fængsel). I Underhuset vakte han Opsigt, baade ved sin Veltalenhed og sin udæskende Optræden, tog særlig Del i Forhandlingerne om Landboloven 1881 og fik en vigtig Ændring indføjet deri. 1890 brød han ligesom Flertallet af det irske Parti med Parnell og har siden været en af dets Førere. *E. E.*

Heanor [hi!nɔ], By i Mellemengland, Grevskab Derby, N. V. f. Nottingham, har (1891) 9,800 Indb. og Kulgruber. I Nærheden ligge tre Søer. *C. A.*

Heaphy [hi!fi], 1) Thomas, engelsk Akvarelmaler, født29. Decbr. 1775 i London, død 19. Novbr. 1835 smst. H. har malet dels en Mængde Portrætter, saaledes »Prinsessen af Wales«, »Wellington, omgiven af sin Stab«, dels Genrestykker: »Fiskerpige«, »Fiskemarked i Hastings« [1809] m. m.; han var Medlem af Akvarelmalernes Samlund (malede fortrinsvis i Vandfarve) og stiftede de britiske Kunstneres Samfund, hvis Præsident han blev. — 2) Thomas Frank, foreg.'s Søn, (1813 — 73), Elev af Faderen, har bl. a. malet »Maria Magdalena paa Vejen til Christi Grav« [1846] og »Kepler's Ophold i Venezia« [1863]. *A. Hk.*

Heard-and-Macdonald-Island [hə!dändmäkdå'nəldailänd], to Øer i det indiske Ocean paa 53° s. Br. og 72—73° ø. L. f. Grw., S. 0. f. Kerguelen Land. De opdagedes 1854 af Englænderen Mac Donald. Klimaet er i Forhold til Beliggenheden mildt oceanisk med ringe Forskel paa Sommer og Vinter, men meget stormfuldt, og Gletscherne, der dække Bjærgene i det indre, naa næsten ned til Havet. Øerne besøges undertiden af Hvalfangere. *C. A.*

Hearne [hə!n], Thomas, engelsk Akvarelmaler (1744—1817), hører til de bekendte Navne inden for England's ældre Akvarelmaleri (s. d., S. 408); han malede fortrinsvis Arkitektur; en særlig Betydning har han ved den Indflydelse, han øvede paa Berømtheder i Vandfarveteknikken som Turner og Girtin. Han udgav ogsaa arkæologiske og historiske Værker. *A. Hk.*

Heart'S Content [ha!ətskəntent], Havneplads ved Trinity-Bugten paa den britisk-amerikanske 0 New Foundland, med Fiskeri paa Labrador-Kysten, Skibsbyggeri og 1,100 Indb. Her nedlagdes 17. Juli 1866 det første undersøiske Telegrafkabel mellem Europa (Valentia) og Amerika. *S. B. T.*

Heath-Town [hi!ptaun], ogsaa Wednesfield Heath, By i Mellemengland, Staffordshire, Forstad til Wolwerhampton, med (1891) 7,075 Indb. *C. A.*

Heatløb [hi!t-] ,er et Væddeløb i flere Afdelinger, Heats, der alle løbes over samme Distance. I nogle H. deltage samtlige Konkurrenter i hvert enkelt Heat, og den, der vinder et vist Antal Heats, f. Eks. i Treheatløb 2, i Femheatløb 3 Heats, bliver Vinder. Andre H., navnlig saadanne med mange Deltagere, bestaa af et Antal indledende ?Ieats, hvert med sine Deltagere og et Slutningsheat mellem Vinderne af de indledende Heats. Dette sidste afgør altsaa hele Løbets endelige Udfald. *C. G. B.*

Heaton-Norris [hi!tənnå'ris], By i det nordvestlige England, Lancashire, ligger mellem Stockport og Manchester og har (1891) 7,200 Indb., Bomuldsindustri og Silkemanufaktur. *C. A.*

Hebbe, Signe Amanda Georgina, svensk dramatisk Sangerinde, Datter af den bl. a. under Mærket »Junius« kendte Publicist Gustaf H. (1804—93) og Forfatterinden Vendela II. (født 1808), er født 30. Juli 1839 paa Næsbyholm i Jonkoping Len og fulgte tidlig sin Moder til Stockholm, hvor hun modnedes under Indflydelse af dennes litterære Omgang. Hun begyndte sine Studier ved Berlin's Konservatorium og begav sig derefter til Paris, hvor hun studerede Sang under Masset og Plastik under Levasseur. Fra 1862 optraadte hun med Held i flere udenlandske Byer, bl. a. i Paris, Wien, Berlin, Kjøbenhavn (1864), Helsingfors og Christiania (1874—77) og udførte 1864—79 paa Operaen i Stockholm en Række af de store dramatiske Partier i det løbende Repertoire, i Reglen dog som Gæst og uden fast Engagement, bl. a. »Norma«, »Jødinden«, »Fidelio«, Valentine i »Hugenotterne«, Julia, Elsa i »Lohengrin« o. fl. H. er et meget betydeligt dramatisk Talent, hvis ypperlig uddannede Stemme kun mangler Styrke og Fylde til fuldt ud at bringe Harmoni i Fremstillingen som Helhed. Hendes Mangler paa det dramatiske Omraade skyldtes dels den franske Manér med dens Forkærlighed for voldsomme Affekter og Kontraster, der ikke altid lode sig bringe i Overensstemmelse med hendes nordiske, mere sindige Omgivelser, dels en vis Overdrivelse af det plastiske Element, som hun dog med Rette tillægger stor Vægt; hun har da ogsaa gennem Undervisning, dels privat, dels ved Musikkonservatoriet, virket meget for dets Fremme. *S. L.*

Hebbel, Friedrich, tysk Digter, født i Wesselburen i Ditmarsken 18. Marts 1813, død i Wien 13. Decbr. 1863. Han fik en meget tarvelig Opdragelse i sin Fødeby og blev i sit 14. Aar Skriver hos Sognefogden, men nogle Digte, som han fik optagne i »Hamburger Modezeitung«, vakte Interesse for ham, og han blev sat i Stand til at opholde sig i Hamburg i længere Tid og forberede sig til Universitetet. Han studerede derefter i Heidelberg og Miinchen, medens han blev mere og mere klar over sit Digterkald. 1839 vendte han tilbage til Hamburg og skrev her sit Debutarbejde, Tragedien »Judith« [1841, 2. Opl. 1873] og kort efter »Genoveva« [1843], i hvilke han aabenbarede en sjælden Kraft i det dramatiske og i Karaktertegningen, men rigtignok samtidig paa Grund af sin pessimistiske Livsanskuelse og sin utøjlede Lidenskabelighed lod sig drive til at anvende krasse og bizarre Midler. I en mere vindende Skikkelse viste han sig i sine lyriske Digte »Gedichte« [1842] og »Neue Gedichte« [1848, samlet Udg. 1857]. 1843 rejste han til Kjøbenhavn og blev naadig modtagen af Christian VIII, som skænkede ham et Stipendium paa flere Aar, for hvilket han rejste over Paris til Italien. I Paris skrev han sit bekendteste Drama, den borgerlige Tragedie »Maria Magdalene« [1844, oversat af Karl Larsen 1893, opført i Kjøbenhavn 1894], som til Trods for det bitre og ofte frastødende i Formen er det modneste af hans yngre Arbejder. Paa Hjemrejsen fra Italien giftede han sig i Wien med Skuespillerinden Christine Enghaus (1846), og dette tillige med den større Modenhed og Verdenserfaring synes at have givet ham et lysere Syn paa Livet; men Begivenhederne 1848 drev ham tilbage i den gamle Pessimisme, og hans senere Arbejder ere vel noget mindre lidenskabelige og mere afklarede, men staa ikke tilbage for de tidligere i det bitre, bizarre og frastødende. Af disse kunne nævnes: Tragedien »Julia« [1851] og Tragikomedien »Ein Trauerspiel in Sizilien«. I 1850'erne synes II. at have taget et større Opsving og at være kommen til større Klarhed og Skønhedsbevidsthed; dog vise ogsaa denne tredje Periodes Arbejder endnu den uløste Konflikt i hans Indre. Af disse maa især nævnes: »Agnes Bernauer« [1855], »Gyges und sein Ring« [1856], den ypper-

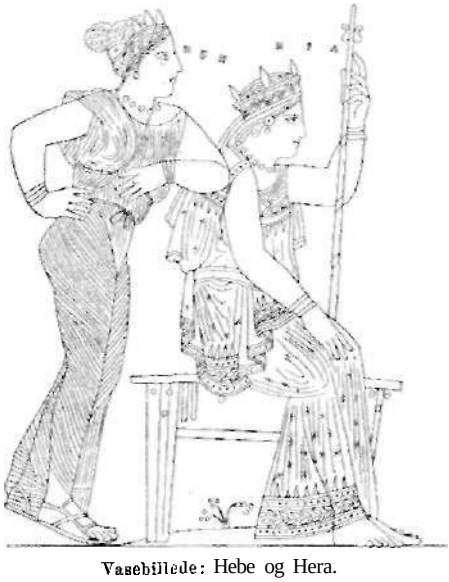
lige episke Digtning »Mutter und Kind« [1859] og den dramatiske Trilogi »Die Nibelungen« [1862, 3. Opl. 1874]. »Sämtliche Werke« [12 Bd. 1866—68, sidste Udg. 1892]. (Litt.: E. Kuh, »Biographie Fr. H.'s« [2 Bd. 1877]; Kulke, »Erinnerungen an Fr. H.« [1878]; Fr. Dingelstedt, »Litterarisches Bilderbuch« [1880]). *C. A. N.*

Hebburn [he'bən], By i Nordengland, Grevskab Durham, ligger ved Tyne, 5 Km. S. V. f. South Shields, og har Skibsbyggeri, kemiske Fabrikker og (1891) 16,600 Indb. *C. A.*

Hebden Bridge [he'bdenbridz], By i Nordengland, Yorkshire, ligger ved Floden Hebden, 6 Km. N. 0. f. Todmorden, og har Bomulds- og Silkeindustri, Farverier, Jærnværker og (1891) 6,400 Indb. *C. A.*

Hebdŏmas (græ.), Tid af syv Dage, Uge; hebdomal, ugentlig; Hebdomarius, den gejstlige, hvem den ugentlig skiftende Besørgelse af de kirkelige Embedshandlinger paahviler.

Hēbe, den personificerede Ungdom, græsk Gudinde. I Homer's og Hesiodos'es Digte er hun

Vasebillede: Hebe og Hera.

nøje knyttet til de olympiske Guder som Datter af Zeus og Hera; hun skænker Nektar for Guderne, hjælper Hera med at spænde Hestene for Vognen, giver den saarede Ares Bad og opfører Danse sammen med andre ungdommelige Gudinder (Chariter, Horaer, Harmonia, Afrodite, Artemis); efter at Herakles har fuldendt sin Løbebane paa Jorden, bliver han optagen paa Olympen og faar H. til Hustru. Flere Steder i Grækenland fandtes Altere og Helligdomme for H.; i Athen og paa Kos dyrkedes hun i Fællig med Herakles. Et chryselefantint Billede af H., udført af Naukydes, fandtes i det berømte Hera-Tempel ved Argos, en Statue af Praxiteles i Hera-Tempelet ved Teateret i Mantineia. I Relieffer og Vasebilleder er stundom fremstillet H.'s Bryllup med Herakles eller H. som Gudernes Mundskænk. — Af nyere Arbejder, der forestille den græske Ungdomsgudinde, er Thorvaldsen's Statue den mest bekendte (se Danmark, »Kunst«, S. 1018). (Litt.: Kekulé, »Hebe« [Leipzig 1867]). *C. B.*

Hebefreni (græ.), en Form af degenerativ Sindssygdom, indtrædende omkring Pubertetsalderen og hurtig gaaende over i Demens. Den af H. lidende, der kaldes Hebefreniker, har indtil Overgangsalderen ikke frembudt Tegn paa Sindslidelse, har let kunnet følge med i Skolen, maaske endog været særdeles flink; men pludselig bliver han nu ude af Stand til at tage sig noget for, har Hang til melankolsk Forstemning, ofte med stærke Vredesudbrud, kan være voldsom, irritabel, faar et fjoget Væsen med umotiverede Latteranfald o. l. og gaar hurtig over i en Tilstand af Træghed, Uvirksomhed og fuldstændig aandelig Svækkelse. *A. F.*

Hebefrēniker se Hebefreni.

Hebel se Abel, S. 72.

Hebel, Johann Peter, tysk Dialektdigter og folkelig Forfatter, født i Basel 11. Maj 1760, død i Schwetzingen ved Karlsruhe 22. Septbr. 1826. Han studerede Teologi i Erlangen og blev Hjælpepræst, derpaa Lærer ved »Pädagogium« i Lorrach (1783) og senere ved Gymnasiet i Karlsruhe (1791). 1798 blev han udnævnt til ekstraord. Professor, 1808 til Rektor ved Lyceet (forhen Gymnasiet) og 1821 af Universitetet i Heidelberg kreeret til Dr. theol. I sine kønne og elskværdige »Alemannische Gedichte« [1803 og siden i mangfoldige Udgaver, til Dels med Musik og Illustrationer] har han i Dialekten fra Lorrach og Omegn skildret Naturen og Landbefolkningens Hus- og Sjæleliv paa en tiltalende, frisk og naiv Maade; i sine Folkeskrifter søgte han at gøre sig nyttig for Bondestanden ved oplivende, anekdoteagtig Fortælling og letfattelig Belæring, og hans »Rheinländischer Hausfreund, oder neuer Kalender mit lehrreichen Nachrichten und lustigen Erzählungen« [1808—15] blev oprindelig udbredt rundt om i det alemanniske Rhinland ved Kolportage, men senere samlet, udsøgt og udgivet under Titel: »Das Schatzkastlein des rheinischen Hausfreundes« [1811 og mange senere, til Dels illustrerede Udgaver] og maa siges at være et Mønster for et Folkeskrift. De fleste af dens Fortællinger ere bekendte rundt om i Europa ved Oversættelser, ogsaa i Danmark. »Sämtliche Werke« [8 Bd. 1832—34; senere Udg. 3 Bd. 1871; 2 Bd., 5. Opl. 1889]; »Briefwechsel« ved Behaghel [1. Bd. 1883]. (Litt.: Schultheiss, »H.'s Leben« [1831]; Längin, »J. P. H.« [1874]; Giehne, »Studien über J. P. H.« [1894]). *C. A. N.*

Heber [hi!bə], Reginald, anglikansk Biskop i Kalkutta, født 1783, død 3. Apr. 1826. Allerede i en meget ung Alder udmærkede han sig ved poetisk Begavelse, og hans Prisdigt »Palästina« blev meget udbredt. 1806 blev han Præst og sluttede sig nærmest til den begyndende højkirkelige Retning i *Church of England.* Efter længe at have vægret sig modtog han 1823 Bispedømmet i Kalkutta, som dengang omfattede hele Indien. Her optog han Arbejdet med stor Kraft baade for Englænderne, det bestaaende Missionsarbejde og for ny Missionsforetagender. Efter i det første Aar at have bragt Orden i Bispedømmet i Kalkutta begyndte han 1824 en Visitationsrejse over hele Indien og blev ved dermed, til Døden over-

raskede ham midt i Arbejdet. Han havde mange vanskelige Spørgsmaal at afgøre om Stillingen til Kastevæsenet, til andre Konfessioner, om Samarbejdet mellem de forskellige Missionsselskaber og optraadte alle Vegne med stor Takt som en overlegen Personlighed. Mest bekendt er han bleven som Forfatter af Missionssalmen: »From Greenlands icy mountains«. (Litt.: *The journal and correspondence of R. H.* [2 Bd., Lond. 1827—28]; F. Krohn, »R. H.'s Leben und Nachrichten über Indien« [2 Bd., Berlin 1831]). *H. 0~d.*

Hébert [ebælr], 1) Antoine Auguste Ernest, fransk Genre- og Portrætmaler, er født 3. Novbr. 1817 i Grenoble. H., Elev af Billedhuggeren David d'Angers, senere af Delaroche, kom, efter at han 1839 havde vundet den romerske Pris med »Josef's Bæger findes i Benjamin's Sæk«, til Italien. Hans italienske Genrebilleder brøde Vej for en ny, malerisk Opfattelse af italiensk Folkeliv; som L. Robert løftede han den italienske Almue op i en højere, ideel Sfære, ikke som denne ved Figurplastik og kraftige Attituder, men ved et fint stemt malerisk Foredrag, der løste de skønne og yndefulde, men naturtro givne Skikkelsers Linier op i bløde Omrids og besjælede dem med en dyb Inderlighed og tungsindig storladen Alvor, en veg, følsom Kunst, der med Forkærlighed dvæler ved kvindelig Ynde, men ikke slaar til over for mandig Energi. Typisk for Arten er hans første berømte Arbejde »Malaria« [1850, Luxembourg-Mus.]: Baaden, der stille glider hen ad Tiberen med den romerske Familie, som søger at fly Feberen; ikke alene dette Billedes milde Farveharmoni, men ogsaa dets sygelige, stærkt følelsesfulde Stemning gaa igen i hans senere Værker, selv hvor disse skildre ret hverdagslige Folkelivssituationer: i »Høsælgerskerne«, der falbyde deres Hø ved Byens Indgang, i »Pigerne fra Alvito« [1855] og »Kvinderne fra Cervara« [1859, Luxembourg-Mus.] med Kvinderne, der i ædelt skøn Holdning samles om Brønden for at hente Vand, o. m. a., særlig dog maaske i »Rosa Nera« [1859], ligeledes en Scene med Kvinder samlede om en Brønd og med den unge, ranke melankolske Kvinde, der med sin Kærlighedsbrøde staar afsides og ugleset af de andre, som det aandelige Midtpunkt. Medens H. kun i ringe Grad har været sysselsat med egentligt Historiemaleri (»Tasso i Fængselet«, hans tidligste Arbejde), har han udført en Del religiøse Malerier, aandsbeslægtede med A. Scheffer's,: »Judas-Kysset« [1855, Luxembourg-Mus.], »Mater dolorosa« [1873], »S. Agnes« [1881]; særlig højt sattes hans »Jesusbarnets Søvn«, der 1895 bragte ham Æresmedaille paa Salonen; for Pantheon flere Kolossalfigurer, bl. a. Christus, udførte i Glasmosaik. Hans betydelige Ry som Portrætmaler skyldes fornemmelig hans Evne til at fremstille det sensitive, sart-sjælfulde og aandsforfinede (»Prinsesse Chlotilde« [1861], »Dame i Baldragt« [1878] ete.). Andre bekendte Værker af H. ere: »Stenbænken« [1865], »Den sorte Perle«, »La Pastorella«, »Aux héros sans gloire« [1888]. Han var 1867—73 Direktør for det franske Akademi i Rom, atter fra 1885 i 6 Aar, blev 1874 Medlem af Instituttet, 1882 Professor ved *Ecole des beaux-arts.* (Litt.: G. Lafenestre, *H.*, i »Gaz. d. beaux-arts«, 3. Række, Bd. XVII—XVIII). — 2) George Jean Baptiste, Maler, foreg.'s Søn og Elev, er født 26. Juli 1847 i Rouen og er, i sine mange Portrætter, religiøse Arbejder (»Horkvinden for Christus« etc.) og Genrestykker gaaet i Faderens Fodspor. *A. Hk.*

Hébert [ebælr], Edmond, fransk Geolog, født 12. Juni 1812 i Villefargeau i Dep. Yonne, død 4. Apr. 1890 i Paris. Efter at have været Skolemand en Tid lang blev han 1857 Professor i Geologi ved Sorbonne i Paris. Han har skrevet adskillige Afhandlinger om de geologiske Forhold i Pariser-Bækkenet samt »Matériaux pour servir à la description du terrain crétacé supérieur en France« [Paris 1875] og »Notions générales de géologie« [Paris 1884]. *K. R.*

Hébert [ebæ!r], Jacques René, kaldet Père Duchesne, fransk Journalist og Demagog, født 15. Novbr. 1757 i Alençon, henrettet 24. Marts 1794. Efter at have ruineret og bragt Skam over sin Familie kom han til Paris og blev Billettør ved »et Fjællebods-Teater eller Varieté« i Richelieu-Gaden; denne Plads mistede han for Bedrageri. Efter Camille Desmoulins skal han derefter have været Tjener hos en Læge, bestjal denne og blev kastet paa Porten. Ved Revolutionens Udbrud optraadte han straks som yderliggaaende Fanatiker, udsendte Flyveskrifter mod Kongen og Adelen, ophidsede Pøbelen ved Brandtaler paa Gadehjørnerne og vandt snart Indflydelse ved sin blodtørstige Fanatisme baade hos Jakobinerne og Cordelierne. 1790 begyndte han Udgivelsen af sin berygtede Journal »Père Duchesne« [1790—94, 385 Nr.], under Jakobinernes Auspicier; i dette Smudsblad ophidser han i de obskøneste og modbydeligste Udtryk Paris-Pøbelen først og derefter al Frankrigs Pøbel til Had og Forbitrelse mod Kongehus, Adel og Gejstlighed og ikke mindst mod Bourgeoisiet, til alle Slags Voldshandlinger, til Haan og Spot mod Religionen og alt, hvad man hidtil havde holdt i Ære, til Revolte mod Myndighederne og Omstyrtelse af Forfatningen. Stormen paa Tuilerierne 10. Aug. holdt han sig klogelig og fejt borte fra, ligesaa fra Septembermyrderierne, som han dog ivrig havde opmuntret til. Han blev Medlem af det revolutionære Kommuneraad af 10. Aug. og senere, 22. Decbr. 1792, Substitut hos Kommunens Prokurør. I de voldsomme Storme, som endelig førte til Tolvmandskommissionens og Girondens Fald, overgik H. næsten sig selv i Raseri; 25. Maj lod Konventet ham fængsle, men Kommunens truende Holdning og Pøbelens Brøl joge Skræk i Konventet, og H. sattes paa fri Fod 27. Decbr. Under Processen mod Marie Antoinette drev H. Nederdrægtigheden saa vidt, at han beskyldte den fængslede Dronning for Utugt med den lille Dauphin. Sammen med Chaumette o. a. rasede han mod den kristelige Religion, omdannede Notre-Dame til Fornuftens Tempel o. s. v. Ligeledes bidrog han til at bringe Camille Desmoulins, hvem han af Hjertet hadede, o. a. under Øksen. Til sidst vovede han endog at true Robespierre, han anklagede denne for Moderantisme, forlangte de af den store Tribun beskyttede 73 Girondineres Hoveder og opfordrede til Insurrektion. Dette var Robespierre for meget. Efter at Saint-Just havde anklaget H. og hans Tilhængere i Konventet, lod Robespierre H. og elleve andre gribe og henrette. (Litt.: L. Duval, *H. chez lui* [i »Revue hist.«, Bd. XII og XIII]; E. Hatin,

Hist. polit. et litt. de la presse de France [6 Bd., Paris 1859—61]; D. Mater, *J. R. H.* [Bourges 1888]; Wallon, *Hist. du trib. révol. de Paris;* L. F. Toft, »En Journalist fra Revolutionstiden« [Kbhvn. 1894]). *F. J. M.*

Hébert [ebæ!r], fransk Billedhuggerfamilie. 1) Pierre, født 31. Oktbr. 1804 i Villabé (Seine-et-Oise), død Oktbr. 1869, Elev af Jacquot, har modeleret Gruppen »Dreng, der leger med en Skildpadde«, endvidere adskillige Monumentalstatuer (Forfatteren Grev Gasparin [Orange], Agronomen Parmentier [Montdidier], Admiral Duperré [La Rochelle] m. fl.). — 2) Pierre Eugène Émile, foreg.'s Søn og Elev, født 20. Oktbr. 1828 i Paris, død Novbr. 1893 smst. Af hans Idealskulpturer fremhæves: Statuen i Bronze af Mefistofeles, Marmorstatue af en ung Pige, der redder en Bi [1855], Bronzestatuer af Oidipos [1869] og af Rabelais (for Chinon) samt dekorative Grupper for Paris'es Vaudevilleteater. — 3) Théodore Martin, foreg.'s Fætter, er født 20. Juli 1829 i Paris, Elev af Chenillon, optrædende første Gang paa Salonen 1848, har særlig gjort sig bemærket ved Rytterstatuen af General Bonaparte [1853]; desuden »Pan underviser en ung Faun« [1858, Bronze; 1876 i Marmor], »Faust og Margrete« m. m. *A. Hk.*

Hébertister, Tilhængere og Beundrere af Revolutionsmanden Hébert, særlig Cordeliere, dog ikke faa af dem Jakobinere. De spredte Hébert's Blad »Pére Duchesne« over hele Frankrig; de forlangte Afskaffelsen af den kristelige Religion, Indførelsen af Fornuftens Dyrkelse, holdt deres Bakkanaler i Notre-Dame, St. Eustache og andre Kirker o. s. v. Foruden H. og Chaumette havde de Vincent og Ronsin til Førere. Natten mellem 13. og 14. Marts 1794 arresteredes Hébert og elleve andre af H.'s Førere og guillotineredes 24. s. M. Resten viste sig først igen for Dagens Lys i Direktoriets Dage, særlig ved Babeuf s Sammensværgelse. (Litt.: G. Tridon, *Les Hébertistes* [Paris 1864]). *F.J.M.*

Hebetūdo visus (lat.), et forældet Udtryk, der i det væsentligste omfatter, hvad man nu kalder Asthenopi (s. d.). *G. N.*

Hebich, Samuel, tysk Missionær i Indien, født 1803, død 1868, kom tidlig i Handelslære, men Missionskaldet blev ham for stærkt, og efter at have rejst en Del rundt i Europa kom han 1830 paa Missionsskolen i Basel og blev 3 Aar efter udsendt til Indien's Vestkyst. Her virkede han med stor Nidkærhed i 26 Aar, og hans Gerning havde stor Indflydelse baade paa Europæere og indfødte. Paa Grund af Sygdom maatte han 1859 forlade Indien og virkede sine sidste Aar som Missionspræst i Tyskland, hvor hans inderlige Forkyndelse og originale Optræden altid samlede mange om ham. *H. O—d.*

Hebra, Ferdinand, østerrigsk Hudsygelæge, født 7. Septbr. 1816 i Briinn, død i Wien 5. Aug. 1880. Kort efter at H. 1841 var bleven Doktor i Wien, blev han ansat paa Skoda's store Hospitalsafdeling for Brystsygdomme, hvortil var knyttet Hudsygdomsafdelingen, der hidtil var bleven meget forsømt og kun et Par Gange ugentlig besøgtes af Lægerne. Da Skoda bemærkede H.'s Interesse for Hudsygdomme, opfordrede han ham til nærmere at studere disse Sygdomme og overlod ham deres Behandling. 1845 udskiltes Hudsygeafdelingen som en særlig Afdeling under H., der 1849 blev ekstraord., 1869 ord. Professor i Hudsygdomme. — H. ændrede snart den almindelige Opfattelse af Hudsygdommene som Lidelser, der skyldtes en uheldig Blodblanding, idet det lykkedes ham at paavise, at de skyldtes Sygdomme i Huden, som oftest fremkaldte ved ydre Sygdomsaarsagers Paavirkning, og at Behandlingen derfor i Stedet for at være en almindelig medikamental maatte være en lokal. Han opstillede i ny Inddelinger af Hudsygdommene og vandt meget snart et stort Navn som Lærer, til hvem Elever fra alle Lande strømmede. Af hans Værker maa særlig fremhæves: »Versuch einer auf pathologische Anatomie gegriindeten Eintheilung der Hautkrankheiten« [1845], »Atlas der Hautkrankheiten« [1856—76] med glimrende Afbildninger af Hudsygdomme og »Acute Exantheme und Hautkrankheiten« [1860]. — H. blev ved sine talrige Elever Stifter af en stor Skole, der førte denne hidtil forsømte Del af den medicinske Patologi frem til et højt Standpunkt. *G. N.*

Hebraisk Arkæologi se Hebraisk Oldtidsvidenskab.

Hebraiske Indskrifter, indridsede eller indhuggede paa Sten eller andet Materiale og affattede i hebraisk Sprog og med hebraisk Skrift, ere ikke hyppige. De ældre ere i Reglen affattede med de ældre hebraiske Skrifttegn, de yngre med Kvadratskrift. Ingen h. I. har nogen særlig høj Ælde. Den mærkeligste er Siloah-Indskriften, der opdagedes i en Tunnel, somi Oldtiden (maaske i 8. Aarh. f. Chr.) huggedes igennem Klippemassen af den sydøstlige af de Høje, paa hvilke Jerusalem var bygget. Dernæst haves der h. I. paa Ruiner af Synagoger i det hellige Land og paa nogle andre Bygningslevninger, ligesom ogsaa paa et Par Gravbygninger. H. I. findes endelig paa flere Smaakister, der have indeholdt Ben af afdøde (Ossuarier), ligesom der ved Udgravninger undertiden er fundet korte Indskrifter eller blot enkelte hebraiske Bogstaver paa Potteskaar, Hanke af Lerkar o. 1. I Jerusalem ere nogle saadanne fundne dybt nede i Jorden; de naa vist op til Kongetiden. Man har ogsaa fundet adskillige smaa Stene med indgraverede Navne. De have rimeligvis tjent som Signeter, indeholde gerne et Personnavn; men da ikke faa Navne vare fælles for Israelitter og deres Nabofolk, Føniker, Filister, Moabitter o. s. v., er det ofte vanskeligt at afgøre, om Stenen stammer fra Israelitter eller fra andre Folk. H. I. findes ogsaa paa mange hebraiske Mønter. Man har paa flere Steder i Europa fundet h. I. paa jødiske Gravminder fra Middelalderen og nyere Tider. I vore Dage anbringes endnu ofte h. I. med hebraisk Skrift paa jødiske Grave. Dog ere Gravskrifter med hebraisk Skrift ikke altid affattede paa Hebraisk. Undertiden vil man, især i Tyskland, finde, at det kun er Tysk med hebraiske Bogstaver. Alle ældre h. I. ville blive udgivne samlede i *Corpus Inscriptionum Semiticarum,* som det franske Akademi udgiver fra 1881 i Paris. *V. S.*

Hebræiske Mønter med hebraisk Sprog og Skrift haves først fra Makkabæertiden. Hverken de israelitiske Konger eller Ypperstepræsterne fra Perser- og Syrertiden eller andre jødiske Fyrster sloge Mønt. Ja ikke engang de første Makka-

bære, der dog havde tilkæmpet sig Uafhængighed, sloge Mønt. Man vedblev at betale efter Vægt (se Sekel) som i gamle Dage, eller ogsaa maatte man nøjes med de forhadte græske Herskeres Mønter. Da Simon forligede sig med Syrerkongen Antiochos VII Sidetes, fik han af denne ca. 140 udtrykkelig indrømmet Ret til at slaa Mønt. I Virkeligheden have vi h. M. fra hans Tid, maaske endog fra 141 f. Chr., altsaa fra Aaret, før den formelle Ret gaves ham. Paa hans og nærmeste Efterfølgeres Mønter ses kun hebraisk Paaskrift. Længere hen i Tiden, da Makkabæerne havde antaget Kongetitel, findes der som oftest ved Siden af den hebraiske ogsaa en græsk Paaskrift. Herodes den Store og hans Efterfølgere satte kun græsk Paaskrift paa deres Mønter. Men under det jødiske Oprør 67—70 e. Chr. ligesom siden under Bar-Kochba(132—35) sloges der af Jødernes Magthavere atter h. M. med udelukkende hebraisk Paaskrift. H M. ere dels hele og halve Sølvsekler, dels Kobbermønter. — Til Paaskrifterne paa de h. M. er uden Undtagelse den ældre hebraiske Skrift benyttet, uagtet Kvadratskriften allerede var i Brug. (Litt.: Om h. M. og i det hele om Mønter fra det hellige Land se F. de Saulcy, *Numismatique Judaique* [Paris 1854] og *Numismatique de la Terre-Sainte* [Paris 1874]; M. A. Levy, »Gesch. d. jüd. Münzen« [Breslau 1862]; F. Madden, *Jewish Coinage* [Lond. 1864] og *Coins of the Jews* [Lond. 1881]). *V. S.*

Hebraisk Litteratur, litterære Frembringelser, fremkomne blandt Israelitterne, imedens de dannede et selvstændigt Folk, og affattede i disses gamle nationale Sprog, er for en Del bevaret til vore Dage, i Modsætning til, hvad der er sket hos Nabofolkene, hvis gamle Nationallitteraturer i næsten 2,000 Aar have været glemte. Vi have en ikke omfangsrig, men indholdsrig Samling tilbage, det gamle Testamente, hvis Bevarelse skyldes den Omstændighed, at Samlingen altid er bleven holdt højt i Ære som >Hellig Skrift« af Jøderne ligesom af de Kristne. Den af os kendte Del af den h. L. er 1897 bleven forøget ved et ikke ubetydeligt Stykke, en halv Snes Kapitler (39, 5—49, 7) af det hebraiske Originalskrift til »Jesu Sirak's Søns Bog«, der er opdaget i England paa nogle i Ægypten fundne Papyrusblade [udg. af Cowley og Neubauer i Oxford 1897]. Selve Bogen var hidtil ligesom andre apokryfiske Bøger kun kendt i en gammel græsk Oversættelse. Flere andre af de apokryfiske Bøger ere rimeligvis ogsaa oprindelig Oversættelser af hebraiske, for længst tabte Originaler. For øvrigt hører strengt taget ikke hele det gl. Test. til den h. L.; nogle mindre Afsnit af enkelte yngre Bøger (Esra 4, 8—6, 18 og 7, 12—26, Daniel 2, 4—7, 28 og Jeremias 10, 11) ere affattede paa Aramæisk, ikke som det øvrige paa det hebraiske Sprog. Den gamle h. L. indeholdt dog adskilligt mere end de Bøger, der findes i Bibelen. Man kan se det af selve det gl. Test., thi her nævnes flere Skrifter, som ikke have Plads i Bibelen og tidlig maa være gaaede til Grunde. Det er klart, at det gl. Test. kun er et Udvalg af den gamle h. L., foretaget med et stærkt begrænset Hensyn. Kun de Bøger ere optagne, der havde Betydning for det religiøse Liv, for Forholdet mellem Folket og dets Gud, særlig for Spørgsmaalet om Synd og Naade. Et historisk Hensyn er gjort gældende. Læseren sættes i Stand til at følge Udviklingen af det religiøse Forhold, dets Skæbne igennem Tiderne. I flere Bøger er der i denne Anledning medtaget meget historisk Stof; men dette danner kun Rammen, der omslutter de Fortællinger, som have Betydning for Formaalet. Der findes ikke sjælden i de Bøger, vi pleje at kalde »historiske«, Henvisninger til egentlig historiske eller profanhistoriske Skrifter, saaledes i »Kongernes Bøger* til »Salomo's Historie« (1. Kong. 11, 41), til »Juda's Aarbøger« og til >Tsrael's Aarbøger«. I Krønikerne nævnes mange Skrifter, hvoraf enkelte maaske ere Betegnelser for Afsnit af vore bibelske Bøger; men de fleste ere dog vistnok rent historiske, for længst tabte Skrifter. I 4. Moseb. 21, 14 nævnes »Herrens Kriges Bog«, hos Josva (10, 13) og i 2. Samuel's Bog (1, 18) Bogen »Jasar« o: »De Retfærdiges (de udmærkede Mænds) Bog«. Foruden disse i Bibelen tilfældigvis omtalte Skrifter har den h. L. rimeligvis talt en Del flere Bøger, som vi ikke engang kende af Navn. — Jerusalem's Ødelæggelse Aar 70 og Folkets Adsplittelse gjorde ingenlunde Ende paa Jødernes lærde Studier; man vedblev at læse Bibelen i Grundsproget, og naar man forfattede Værker, søgte man altid at holde sig saa nær som muligt til det gamle hebraiske Sprog, om end mange Udtryk fra Datidens aramæiske Talesprog optoges; Mischna(s. d.), der forfattedes i 2. Aarh. e. Chr. i Tiberias, kan endnu siges at være skrevet paa Hebraisk, trods sine mangfoldige aramæiske Udtryk. Dog kan man ikke henregne det til den h. L., men maa betegne det som hørende til den jødiske Litteratur. Endnu mindre gælder dette om Gemara (Talmud), der er et Par Aarhundreder yngre. Sproget er her aramæisk, om end udstyret med en Del hebraiske Udtryk. I de følgende Aarhundreder skreve de lærde Jøder paa Aramæisk; men da den arabiske Litteratur udviklede sig, benyttede Jøderne Arabisk til deres Skrifter. I 10. Aarh., da den arabiske Litteratur begyndte at falme, og da de tidligere saa tolerante Muhamedanere i Spanien bleve Jødernes fjendske, opgave disse det arabiske Sprog og skreve atter paa Hebraisk, men paa et med mange fremmede Bestanddele forøget Hebraisk (Nyhebraisk), som ogsaa ofte anvendes af lærde Jøder endnu den Dag i Dag (se Rabbinsk). — Hvad den h. L. angaar — thi til denne kunne vi ikke henregne den nyhebraiske Litteratur — vil det være af Vigtighed at undersøge, hvad Tid de forskellige Bøger tilhøre, vi have tilbage, for at faa Oplysning om Litteraturens Ælde og Udviklingsgang. I selve de bibelske Bøger gives kun yderst sparsomme Oplysninger om de forskellige Skrifters Tilblivelse og Forfattere. Mange Salmer have oplysende Overskrifter, der dog ikke stamme fra Forfatteren, men ere tilføjede af Samleren. De flestes Opgivelser ere rimeligvis paalidelige; men naar Kritikerne forkaste dem, have vi ingen afgørende Midler til at bevise deres Ægthed. Der haves ogsaa Overleveringer, der f. Eks. henføre Mosebøgerne til Moses, Josva Bog til Josva o. s. v.; men om der end er en Del rigtigt deri, saa er det dog ved de grundige, kritiske Arbejder, for hvilket det gl. Test. har været Genstand, godtgjort, at de omtalte Bøger umulig i deres nuværende Skikkelse kunne naa tilbage til Moses og Josva. Der mangler ikke paa Hypoteser af Bibelkritikere, men i lange

Tider kom hver ny Kritiker, der tog Spørgsmaalet op, i Reglen til et andet Resultat end sin Forgænger. I den allersidste Tid er Kritikken dog, særlig hvad Mosebøgerne og Josva angaar, bleven noget fastere, idet det nu i Reglen antages, at disse Bøger ere sammenflikkede af forskellige Kildeskrifter, som kaldes »Jahvisten«, »Elohisten«, »Deuteronomisten«, »Den præstelige Fortæller« og »Redaktøren« (se Pentateuchen). Mange antage disse Hypoteser for videnskabelige Resultater, der anses for fastslaaede for bestandig. Man har endog i Tyskland og Amerika trykt Bibler, hvor de forskellige »Kildeskrifter« ere udhævede ved forskellig Tryk og Farve (»Regnbuebibler«). Men hele Hypotesen har mange Svagheder, saaledes at Undersøgelserne paa ingen Maade kunne siges at være afsluttede. De saakaldte »Kildeskrifter« henføres gerne til Kongeperioden; kun den præstelige Fortæller sættes af mange ned i Persertiden. 443 bleve Mosebøgerne indførte som religiøs Grundlov i Jerusalem, hvorfor de allerfleste antage, at Mosebøgerne dengang forelaa i den Skikkelse, de nu have. Hvad Profeterne angaar, da retter Kritikken sine Angreb mere paa enkelte Kapitler; de væsentligste Afsnit lader den staa uantastede. I det hele kan den h. L. deles i to store Perioder, Guldalderen, hvortil de ældre Profeter, Mosebøgernes saakaldte Kildeskrifter, de ældre historiske Bøger høre, og Sølvalderen, der begynder ca. 520 f. Chr. Salmerne høre til begge Tidsrum, rimeligvis mest til Guldalderen, men Kritikken har gjort sig megen Umage for at frakende David mange Salmer og føre dem ned til Persertiden. To Bøger, som bleve meget læste i den første Makkabæertid, Esther og Daniel, vil Kritikken ogsaa drage ned til denne sildige Tid. I Bibelen findes mange poetiske Stykker. Salmerne, Ordsprogene og Hjob ere poetiske Bøger, der af Masoreterne ere udstyrede med egne Accenter. Men foruden disse poetiske Bøger have mange Afsnit af Profeterne et poetisk Sving, og i de historiske Bøger ere mange gamle Sange indflettede. Man har i Alm. antaget, at den hebraiske Poesi kun skilte sig fra Prosa ved en vis Parallellisme mellem de to Dele, hvoraf de hebraiske Vers bestaa, men i nyere Tid have flere lærde, og som det synes ikke helt uden Held, søgt at paavise, at den hebraiske Poesi ogsaa har sit Metrum. Hvad de poetiske Stykker angaar, som ere indflettede i Mosebøgerne, tillægger Kritikken dem i Reglen ikke noget historisk Værd. Det første poetiske Stykke, som Kritikerne antage for autentisk, er Debora's Sang i Dommernes Bog (Kap. 5), hvormed den nyere Kritik gerne begynder den h. L. Man afslutter den med Daniel og de saakaldte »makkabæiske Salmer«, hvilke sidstes Henførelse til et saa sent Tidspunkt for øvrigt omtvivles af de fleste. (Litt.: F. Buhl, »Det israelitiske Folks Historie« [Kbhvn. 1893] og »Den gammeltestamentlige Skriftoverlevering« [Kbhvn. 1885]). *V. S.*

Hebraisk Oldtidsvidenskab, Kendskab til og Skildring af Liv og Forhold hos de gamle Israelitter i det Tidsrum, da de dannede et selvstændigt Folk, har tidlig været Genstand for videnskabelig Behandling. Men medens de ældre Arbejder kun havde yderst sparsomme Oplysninger om stedlige Forhold i det hellige Land til deres Raadighed, og imedens der tidligere i det hele kun forelaa faa paalidelige Oplysninger om østerlandske Forhold, saaledes at man slet ikke var i Stand til at besvare mange Spørgsmaal, til hvis Afgørelse hverken Bibelen eller de gamle Forfattere indeholdt tilstrækkeligt Materiale, har vor Tids Videnskab i den Henseende meget nyt og værdifuldt Materiale til Raadighed. En Hovedkilde danne her Udgravningerne i Ægypten og Assyrien og Babylonien, ligesom ogsaa i det hellige Land. Blandt de mange med Billeder udstyrede ægyptiske og assyriske Mindesmærker findes der ikke faa, som nemlig direkte eller indirekte angaa det hellige Land og dets Beboere. Man naar herved til en klarere Forstaaelse af mange Forhold, og man er i Stand til ofte at give Afbildninger, for hvis Rigtighed man i det mindste i de væsentlige Omrids kan indestaa, imedens Afbildningerne i ældre Værker næsten altid skyldtes fri Fantasi. — Af stor Værd ere ogsaa de senere Aars omhyggelige topografiske Undersøgelser i det Hellige Land (særlig ved det engelske *Palestine Exploration Fund)* og ved Udgravningerne i Jerusalem o. a. St. Uheldigvis lægge Landets muhamedanske Besiddere mange Hindringer i Vejen for Udgravninger og særlig paa Steder, der som Tempelpladsen i Jerusalem og »Abrahams Grav« i Hebron ogsaa for Islam ere hellige Steder. H. O. er behandlet saavel systematisk som i leksikalsk Form. Der haves f. Eks. fortræffelige engelske Værker (saaledes »Dictionary of the Bible« af Smith o. s. v.), tyske Bibelleksika af Schenkel, Riehm o. a. *V. S.*

Hebraisk Skrift, de af de gamle Israelitter fordum brugte Skrifttegn, bestaar af 22 Bogstaver, som føre Navnene Alef (*a*), Beth (*b*), Gimmel (*g*) (se iøvrigt Skrift) o. s. v. Der gives to Slags h. S., Kvadratskriften (s. d.), som findes anvendt i Bibelhaandskrifter og i vore trykte Bibler, og hvortil, takket være Jødernes aldrig afbrudte Bibelstudier, Kendskabet ingen Sinde har været forsvunden, og den ældre Skrift, som findes paa Mønter, i Indskrifter o. l., som man først i vore Dage igen har lært at kende, og som Videnskaben har maattet dechifrere og tyde. For øvrigt anvende Samaritanerne endnu den Dag i Dag en Skrift, som i alt væsentligt stemmer overens med den ældre h. S.; og denne deres gamle Skrift, hvormed deres Mosebøger ere skrevne, have Samaritanerne heller aldrig glemt. De afsky Kvadratskriften, som de kalde »Esra's Skrift«, fordi den anvendes af Jøderne, imod hvem de i mere end 2000 Aar til enhver Tid have været lidet venligstemte. Kvadratskriften kaldes i jødiske lærdes Skrifter for »Assyrisk Skrift«, og det fortælles i dem, at den er indført af Esra. Noget rigtigt ligger der sikkert heri. Denne yngre Skrift, der minder meget om den aramæiske Skrift i Mesopotamien, er vistnok indkommen fra Landene ved Eufrat og Tigris omtrent samtidig med, at det aramæiske Sprog fra disse Egne bredte sig over Palæstina og her efterhaanden fortrængte det hebraiske Sprog (s. d.). Den palmyrenske Skrift, som vi finde i Brug i Palmyra i Tiden e. Chr., minder ligeledes om Kvadratskriften og har vist samme Oprindelse. Kvadratskriften finde vi i Brug i Palæstina tidlig i 2. Aarh. f. Chr. Af Jesu Ord i Bjærgprædikenen Matth. 5, 18 se vi, at Kvadratskriften dengang var den almindelig brugte Skrift. Jod omtales nemlig som det mindste Bogstav; i den ældre

Skrift er Jod tværtimod et af de største, medens det i Kvadratskriften er det mindste. Den Omstændighed, at man vedblev at slaa Mønt med den gamle h. S., vidner om, at man betragtede denne Skrift, med hvilken Bibelen fra gammel Tid var skreven, som en hellig Skrift, langt ærværdigere end den profane Kvadratskrift. I hebraisk Mønt udredes nemlig Afgifterne til Tempelet. Alligevel opgav man dog til sidst (undtagen i Samaria) at anvende den ældre Skrift til Afskrifter af Bibelen og anvendte Kvadratskriften ogsaa hertil. Maaske skyldtes det Fortællingen om, at Kvadratskriften var indført af den højt ansete Esra. Hvad Tid denne Ombytning af Skriften fandt Sted, vide vi ikke. Hvad den ældre Skrift angaar, er den væsentlig den samme som den, der anvendes i de fønikiske Indskrifter og paa Mesa's Støtte fra Moab, som tilhører det 9. Aarh. Man antager i Reglen, at den h. S. stammer fra Fønikerne, men naar den er opfunden, vide vi ikke. Omtrent ved Aar 1500 anvendtes babylonisk Skrift (Kileskrift) og Sprog i Syrien, hvad vi kunne se af Brevene paa Kileskriftstavlerne fra Tell-el-Amarna. Paa Mose Tid fandt Skrift en yderst udbredt Anvendelse i Ægypten, men det var Hieroglyffer og hieratisk Skrift (s. d.). I de bibelske Bøger omtales i øvrigt Brug af Skrift jævnlig; men det er klart, at Anvendelsen stadig bredte sig videre iblandt Folket, medens Brugen før David's Tid ikke var stor. Den h. S. er ligesom de fleste omboende Oltidsfolks gamle Skrift en Konsonantskrift. Imedens vor Skrift sætter Læseren i Stand til at læse ethvert Ords Bestanddele fuldt ud, Stavelse for Stavelse, er i den h. S. saa at sige kun Ordenes Skelet givet, og det er overladt Læseren, der forudsættes at være inde i Sproget, at tilføje de rigtige Vokaler. I mange hebraiske Ord ere Vokalerne noget forskellige, alt efter som Ordet har stærk eller svag Tone. Undtagelsesvis ere dog nogle Vokaler antydede ved egne Tegn, nemlig naar de danne en Stavelse for sig. En Gang imellem, naar Vokalerne vare meget lange, synes man ogsaa at have brugt disse Tegn som Vokaltegn. Man maa nemlig ikke gaa ud fra, at de gamle Folk, saaledes som vi, altid kunde skelne skarpt mellem Konsonanter og Vokaler. Men disse Vokaltegn vare kun Antydninger af, at der paa vedkommende Sted fandtes en Vokal; Valget af den rigtige overlodes Læseren. Det omhyggelige Studium, som Bibelen var Genstand for fra Slægt til Slægt, havde imidlertid til Følge, at Udtalen af Sprogets egne Ord i Reglen bevaredes ret godt. At Fremmedords rette Udtale stundom kunde gaa tabt, er let at fatte. Da Bevarelsen af Udtalen alene ved mundtlig Overlevering i Længden dog var meget besværlig, opfandt jødiske lærde i 6. og 7. Aarh. Masoreterne (s. d.), et Vokal- og Accentuationssystem med mange smaa Tegn, som sattes over og under, til Dels ogsaa (som Prikker eller Punkter) midt i Bogstaverne. Denne »vokaliserede« Tekst findes i vore hebraiske Bibler. For øvrigt er Udtalen af disse Vokaltegn, ligesom ogsaa Udtalen af flere Konsonanter, ikke ens hos alle Jøder. Der gives en spansk portugisisk Udtale, der optoges af Renchlin og følges af de fleste Kristne, og en polsk-tysk Udtale, som f. Eks. bruges af Jøderne i Danmark. *V. S.*

Hebräisk Sprog, det Tungemaal, der taltes af de gamle Israelitter i deres Uafhængigheds Dage, og i hvilket deres hellige Bøger, paa et Par mindre Afsnit nær, ere affattede. Det h. S. holdt sig ikke som Talesprog lige til Folkets Adsplittelse, og Statens Undergang ved Jerusalem's Ødelæggelse Aar 70. Det var en Tid lang forinden helt blevet fortrængt som Talesprog af et andet med det h. S. beslægtet Sprog, Aramæisk, der ligesom hint hører til de semitiske Sprog og særlig til disses nordlige Gren, imedens det h. S. hører til den midterste Gren. Paa Christi Tid var det h. S. helt forsvundet som Talesprog; man talte dengang Aramæisk i Palæstina, hvad man ser af de aramæiske Sætninger og Ord, der forekomme i det ny Test. Men allerede Aarhundreder forinden var Kampen med det h. S. begyndt, og dette sidste havde lidt efter lidt maattet vige. Det h. S. kendes, foruden fra Bibelen, fra de hebraiske Indskrifter (s. d.). Udtrykket h. S. findes ikke i det gl. Test. Her kaldes det h. S. »Kanaans Tunge« *(se/at kenaan*; Jesaias 19, 8). I Virkeligheden viser Sammenligning imellem det h. S. og de Indskrifter, som ere fundne hos Israel's gamle Nabofolk, Moabitter og Føniker, at disse i alt væsentligt talte samme Sprog som Israelitterne. Naturligvis har der været en Del dialektiske Forskelligheder, men det er ikke at undre sig over, da vi allerede i Dommertiden finde dialektisk Forskellighed imellem Efraimitterne og Israelitterne 0. f. Jordan (f. Eks. i Udtalen af Shibolet [Aks], Domr. 12, 6, det udtales i Efraim Sibolet). Allerede ved Aar 1500 f. Chr. taltes det samme Sprog, »Kanaans Tunge«, i hele Landet. Dette fremgaar nemlig af Brevene fra Tell-el-Amarna, hvoraf mange ere skrevne fra Palæstina. De ere affattede paa Babylonisk; men for ikke at misforstaas har Brevskriveren oftere til babyloniske Ord tilføjet en Oversættelse i Landets Sprog, naturligvis ligesom de babyloniske Ord udtrykt med Kileskriftstegn. Ved Siden af »Kanaans Tunge« kaldtes det h. S. ogsaa, særlig af Beboerne i Juda Rige: *Jehudit*, d. e. Jødisk (Jesaias 36, 11 og 13; Nehem. 13, 14 o. s. v.). Af det første Sted ser man, at ved Aar 700 var Aramæisk, der siden skulde blive Landets Talesprog, endnu uforstaaeligt for den menige Mand i Juda. I det ny Test. kaldes Jødernes Sprog »Hebraisk« (Apostl. Gerning. 21, 40 og oftere), men dermed betegnes lige saa vel Datidens Talesprog, Aramæisk, som det gamle Sprog, Hebraisk. I den følgende Tids paa Aramæisk affattede jødiske Skrifter kaldes det h. S. stundom »det hellige Sprog«. Uagtet det h. S. var helt gaaet af Brug som Tale- og Omgangssprog, blev det dog ikke glemt. De hellige Bøger studeredes stadig i Grundsproget af de jødiske lærde, og det benyttedes ofte af jødiske Forfattere til deres Skrifter (se Hebraisk Litteratur). Mange jødiske lærde havde Øjet aabent for de sproglige Ejendommeligheder i det h. S. og indflettede Bemærkninger derom i deres Skrifter; men en systematisk Behandling af det h. S. begyndte først, efter at det arabiske Sprog var blevet behandlet videnskabelig. Rabbi Saadja (892—942) gjorde det første leksikalske Forsøg. I hans Fodspor traadte siden adskillige andre (se Bacher, »Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10.—16. Jahrhundert« [Trier 1892], Særtryk af Winter u. Wünsche, »Die jüdische Litteratur«). Da ved Reformationen

Interessen for Bibelstudiet var vakt, fandt det h. S. snart fortræffelige Dyrkere blandt de Kristne, som Reuchlin (død 1522), Sebastian Münster (død 1552) og Johann Buxtorf (død 1629). Et vigtigt Skridt fremad skyldes de hollandske lærde, særlig Schultens (død 1750) og Schroder (død 1798), der fremdrog det Arabiske til Sammenligning med Hebraisk. Senere have andre lærde benyttet andre semitiske Sprog til Sammenligning og Oplysning af det h. S. Den mesterlige Behandling af den arabiske Grammatik, som Silvestre de Sacy i Paris lod Arabisk blive til Del, indvirkede snart paa Behandlingen af den hebraiske Grammatik. Som Vidnesbyrd herom kunne nævnes Ewald's og Gesenius'es Grammatikker. Senere Arbejder skyldes Olshausen, Bottcher, Konig, Stade (paa Dansk ved F. Buhl, der selv har forfattet Syntaksen [Kbhvn. 1885]). Hebraiske Leksikon'er skyldes Gesenius (sidste Udg. ved Buhl), Fürst, Siegfried og Stade og endelig F. Brown, »Hebrew and English Lexicon« [Oxford 1892], udg. ved Driver og Briggs. Om adskillige grammatiske Problemer haves grundige Specialundersøgelser. — Det h. S. harto Verbaitider, som nu oftest kaldes Imperfektum og Perfektum (Fortid). Den første Tid kaldes ogsaa »Aorist« ; tidligere »Futurum«. Da der ingen Nutidsform haves, bruges Participium til at betegne Præsens. Navneordene have kun to Køn, Hankøn og Hunkøn. Til at betegne vort Intetkøn maa et af de to andre Køn benyttes. Sproget har ligesom Nabofolkenes Sprog ingen egne Ord til at betegne abstrakte Begreber, f. Eks. ingen egne Ord for »Sandhed«, »Retfærdighed«, »Visdom« o. desl. Naturligvis maa man have haft Forestilling om, at saadanne Begreber vare til, men man havde intet eget Ord derfor. »Godhed« udtrykkes ved »det gode« eller rettere ved »den gode«. Som Følge af den fuldstændige Mangel paa egne Ord for abstrakte Begreber maatte man, naar man vilde tale om højere Ting, i rigt Maal benytte Billeder, Lignelser, Parabler og Allegorier. Da vi kun have en mindre Del af den hebraiske Litteratur (s. d.) tilbage, er det en Selvfølge, at ikke alle hebraiske Ord findes i de os levnede Rester. Vi have i alt 5,500 Ord tilhørende 500 Rødder. — Mange Ord, som hændelsesvis ikke forekomme i Bibelen, kunne med temmelig Sikkerhed suppleres fra andre semitiske Sprog. (Litt.: E. Renan, *Histoire des Langues sémitiques* [Paris, 4. Udg. 1864]). *V. S.*

Hebraisme, Ord, Udtryk, Talemaader, Konstruktioner o. 1., som ere ejendommelige for det hebraiske Sprog, og som ved Oversættelser fra dette til andre Sprog ere bibeholdte, uagtet de ikke høre hjemme i disse. H. ere særlig hyppige i Skrifter affattede paa Græsk af jødiske Forfattere, hvis Modersmaal ikke var rent Græsk, men enten Hebraisk eller Aramæisk eller et med hebraiske Elementer stærkt blandet græsk Sprog. H. findes i talrig Mængde saavel i den oldgræske Oversættelse af Gl. Test. (Septuaginta) som i Ny Test., ligesom ogsaa hos de fleste græsk-skrivende — saakaldte hellenistiske — jødiske Forfattere fra Aarhundrederne før og efter Christus. Fra Ny Test. og den græske Oversættelse ere mange H. atter gaaede videre til de efter disse oversatte ældre og nyere Bibeloversættelser. — H. betegner ogsaa Religion, religiøse Betragtningsmaader o. 1. hos Israelitter i ældre Tider, i Modsætning til den senere Tid, Judaismen (s. d.). *V. S.*

Hébrard [ebra!r], Adrien, fransk Redaktør og Politiker, er født 1. Jan. 1834, blev tidlig knyttet til Bladet »Le Temps« og blev 1872 dets egentlige Leder. Det øvede stor Indflydelse som Talsmand for maadeholdne republikanske Grundsætninger og fik megen Udbredelse i den frisindede Middelstand. Han var 1879—96 Senator. — Hans Broder, Jacques H., født 1841, var ligeledes Medarbejder af »Le Temps« og 1882—91 Senator for det franske Indien samt siden 1894 for Corsica. *E. E.*

Hebriderne, Øgruppe i Atlanterhavet ved Vestkysten af Skotland, bestaaende af 521 Øer og Skær. 7,555 • Km. H. deles i de indre og de ydre H. De indre H. ere ægte Kystøer, der kun ved smalle Sunde skilles fra Skotland's Kyst. Nordligst, adskilt fra Skotland ved Inner Sound og Sleat Sound, ligger den store 0 Skye (1,533 • Km.) med de mindre Raasay, Rona, Canna, Rum og Eigg. N. f. Indløbet til Firth of Lorne ligger Mull (782 □ Km.), adskilt fra Skotland ved Sound of Mull, samt Coll, Tiree, Ulva, Iona, Staffa og Lismore. S. f. Firth of Lorne ligge Colonsay, Islay og Jura, ved Sound of Jura skilte fra Halvøen Kintyre. I Mundingen af Firth of Clyde ligge Clyde-Øerne, af hvilke Arran og Bute ere de vigtigste. Alle Øerne ere bjærgrige, og ikke faa Toppe naa op imod 1,000 M., saaledes Goat Fell paa Arran, Paps paa Jura, Ben More paa Mull og Cuchullin Hills paa Skye. I deres geologiske Bygning slutte de indre H. sig nær til det skotske Højland. Paa et Underlag af Jura og Kridt hvile mægtige Vulkanruiner og Basaltstrømme, forbundne med Tuflag, der indeholde miocæne Plantelevninger. Basalten, der med sin regelmæssige Søjleafsondring giver Anledning til mærkværdige Klippeformer og stejle Kystskrænter, er næsten eneherskende paa Mull, Skye og flere mindre Øer. Flere Steder har Bølgeslaget frembragt Huler i Kystskrænterne, saaledes den berømte Fingalshule (s. d.) paa Staffa. Paa Clyde-Øerne, navnlig den sydlige Del af Arran, optræde de samme Formationer som i det skotske Lavland: Devon og Carbon. De ydre H. skilles ved North Minch fra Skotland, ved Little Minch og Sea of the Hebrides fra Skye. Denne Havarm betegner en Sænkning, der sandsynligvis indtraadte i Miocæntiden, ved hvilken den Bjærgkæde, der i Jordens ældste Tid strakte sig langs Europa's Vestrand, sank i Dybet, saa kun de højeste Toppe rage op over Havet i H. og Lofoten. De ydre H. danne en med Skotland's Kyst parallel Kæde af Øer, der ofte sammenfattes under Navnet Long Island, fordi de danne ligesom en lang 0, der kun afbrydes af meget smalle Sunde. Den nordligste 0 er Lewis, der i Clesham naar en Højde af 811 M. Derefter følge North Uist, South Uist, Barra og talrige mindre Øer. Alle disse Øer ere opbyggede af Gnejs og ere overordentlig rige paa Indsøer. — Klimaet er et udpræget Øklima. Aarets Middeltemperatur er 8^0—9^0, for Januar ca. 4^0, for Juli 13^0—14^0. Regnmængden ca. 150 Cm. Plantevæksten er temmelig fattig; Skov mangler fuldstændig, hvorimod Lynghede har en ikke ringe Udbredelse ; Agerbruget indskrænker sig til Avl at Byg og Havre. Af Dyreverdenen maa mærkes

de talrige Søfugle, der yngle paa Skærene og give Anledning til en Del Fuglefangst. Ogsaa Fiskeriet i de omliggende Farvande er af Vigtighed. Befolkningen (1891 paa de indre H. 54,800 Indb., paa de ydre H. 45,200 Indb.) taler for største Delen det gæliske Sprog og er katolsk paa Øerne Eigg, Canna, Uist og Barra.

Historie. I Oldtiden vare H. bekendte under Navnet *Ebudae* eller *Haebudes*; Nordboerne kaldte dem Suder-Øerne. De stode under egne Høvdinger, som anerkendte de skotske Kongers Overhøjhed. I 6. Aarh. indførtes Kristendommen af den hellige Columban, der grundlagde det berømte Kloster paa Iona. Senere bleve Øerne betvungne af norske Vikinger og hørte til Norge indtil Aaret 1266. De skotske Konger havde saa godt som ingen Myndighed paa H., hvor Klanerne stadig laa i Fejde med hverandre; navnlig Macdonalds og Macdougals vare næsten fuldstændig uafhængige. Efter mange Kampe med Skotterne og talrige Oprør bleve endelig 1748 Høvdingerne ved en Parlamentsakt berøvede deres Rettigheder. (Litt.: Buchanan, *The Hebrid Isles* [Lond. 1882]; Cumming, *In the Hebrides* [Lond. 1883]). *C. A.*

Hebriderne, Ny-, Øgruppe ved Australien, se Ny-Hebriderne.

Hebron, gammel, allerede fra Abraham's Historie bekendt By i Juda's Bjærgland, ca. 30 Km. S. (lidt vestlig Retning) f. Jerusalem, i ældste Tid *kirjath arba*, Firstaden, nu *el-chalîl*, »Vennen«, d. e. Vennens (Guds Ven, som Muhamedanerne efter nogle Steder i Gl. Test. kalde Abraham — fuldstændigere *chalîl er Rahmân*, den barmhjertiges Ven) By. Ikke blot i Patriarkfortællingerne, men hele den israelitiske Historie igennem nævnes H. Her residerede David de 7 Aar, han efter Saul's Død var Konge over Juda alene. Her rejste Absalon Oprørsfanen. Efter Eksilet bosatte Jøder sig i H.; men senere erobredes den af Edomitterne, indtil Judas Makkabæus vandt den tilbage. H. ligger i en frugtbar Dal, har ca. 10,000 Indb., af hvilke en stor Del ernære sig af Sæbe- og Glasfabrikation. Paa den østlige Skrænt ligger *el-haram*, den berømte Moské (tidligere en kristen Kirke), der skal være bygget over Makpela-Hulen, Abraham's Gravsted, kun tilgængelig for Muhamedanere. Den Pladsen omgivende Ringmurs Sten tyde paa en høj Alder. Der findes to store Vanddamme, den ene sikkert den i 2. Sam. 4, 12 omtalte. Lidt mod Nordvest staar den gamle »Abrahamseg«, hvor Traditionen søger Mamre Lund, der efter ældre Overleveringer snarere maa søges ved Ruinerne af en stor Bygning *ramet-el-chalîl* noget længere N. f. H. *V. Ó.*

HebrOS, det antikke Navn paa Floden Maritsa (s. d.) i Thrakien. Som Flodgud findes H. ofte afbildet paa Mønter fra Filippopolis (jfr. Haimos). *C. B.*

Hebræer (Ebræer), efter det græske Hebraios (Ἑβραῖος), Gengivelse af det hebraiske *ibri*, der i Bibelen betegner Israelitterne i Forhold eller Modsætning til fremmede, ikke blot til Folk, der talte helt andre Sprog (f. Eks. Ægypterne), men ogsaa lige over for Folk, der i det væsentlige talte samme Sprog som de, f. Eks. Kanaanitter og Filistre. H. anvendes i Bibelen om Israelitter, saavel naar de omtale sig selv lige over for fremmede, som naar disse indføres talende om Israelitter. Oprindelsen til Ordet er tvivlsom. *Ibri* (H.) kart muligvis være et Ord, som et eller andet fremmed, maaske endog et os ubekendt Folk i ældgamle Dage har dannet for at betegne Israelitterne, og som disse have optaget; men det kan ogsaa være dannet enten af Israelitterne selv eller af et Folk, der talte samme Sprog som de (Hebraisk eller rettere Kanaanitisk). Ordet kan meget godt være af hebraisk (kanaanitisk) Rod. Der haves nemlig i Sproget et Ord *eber*, der betyder »hinsides«, ligesom det af samme Stamme dannede *abar* betyder: »han satte over«. H. (*ibri*) betyder altsaa rimeligvis: »den, der er kommen fra hinsides en Flod«. Tidligere antog man, at Ordet havde Hensyn til Eufrat; nyere lærde tænke derimod paa Jordan. Skulde dette være rigtigt, hvad der dog er yderst tvivlsomt, maa man tænke sig, at Kanaanitterne i Josva's Dage have givet Israelitterne dette Navn, da de med Vaaben i Hænde fra Landene 0. f. Jordan trængte ind i Kanaan for at tage Landet i Eje. Men hele Formodningen er usikker; Ordet kan meget vel være langt ældre. Det vilde særlig have stor Betydning, om Ordet H. kunde paavises i ægyptiske, babyloniske eller assyriske Indskrifter før Josva Dage. Men heller ikke dette kan afgøres med Sikkerhed. I de i Tell-el-Amarna fundne Kileskriftsbreve fra omtrent 1500 f. Chr. omtales et Folk, hvis Navn *khabiri* muligvis kunde antages for en Gengivelse af *ibri* (H.), men det kan ogsaa forklares paa andre Maader som de »forbundne«, »allierede«. Snarere kunde man med Chabas antage, at Ordet H. stammer fra det ægyptiske Navn paa et Folk, der udførte Trællearbejde i Ægypten ved Aar 1200 f. Chr., paa lignende Vis som Israelitterne efter Bibelen, og som nævnes i ægyptiske Breve og Aktstykker. Ordet, som man plejer at læse *aperui*, *aberui* e. l., svarer nemlig ret godt til det hebraiske *ibri* (H.). Men hvis vi her virkelig have Ordet H., maa Talen rimeligvis være om Afdelinger af Israelitterne, som ikke have kunnet slutte sig til Moses; thi Udtoget havde sikkert, dengang da disse Aktstykker affattedes, for længst fundet Sted. I Bibelen omtales iblandt Abraham's Forfædre en Eber (1. Mos. 10 og 11). At en saadan virkelig har været til, og at H. stammede fra ham, er dog ubevisligt. Snarere er Eber en Personifikation af Stammenavnet *Ibri* (H.). Ordet H. anvendes ogsaa af Grækere og Romere ved Siden af Ordet Judæer til at betegne Israelitterne. Naar der ikke tænktes paa Forhold til fremmede, kaldte de sig i Reglen »Israel's Børn«, der betegner Folket i national Henseende. *V. S.*

Hebræerbrevet. Dette nytestamentlige Skrift er en Formaningsskrivelse (13, 22) til en jødekristelig Menighed, som paa Brevets Affattelsestid er stærkt paa Veje til at gaa tilbage til Jødedommen, se f. Eks. 2, 1—4; 6, 3 ff.; 10, 19 ff. Menigheden lever, om end ikke under blodig Forfølgelse (12, 4), saa dog under Lidelser og Fortrædigelser af forskellig Art (10, 32 ff.; 12, 5 ff.) og er vedatopgive Haabet og Frimodigheden (6, 11 ff.; 10, 35; 12, 3 jfr. 3, 6). Det er kommet dertil, at man ikke længere, som hidtil, kan være baade Kristen og Jøde, men maa træffe sit Valg (13, 13), og foran dette Valg drages Menigheden af sin nedarvede Kærlighed til Loven og Tempelet, saa at endog fiere allerede have begyndt at holde sig borte fra de Kristnes Forsamlinger (10, 25). Svarende til

disse Læsernes Forhold er Forfatterens Formaal at styrke dem til at fastholde deres Kristenstand, idet han som Begrundelse af Formaningen udvikler, hvorledes den ny Pagt er noget langt herligere end den gamle, og Christus højt ophøjet over den gamle Pagts Midlere. Christus er som Guds Søn ophøjet over de tjenende Aander, Englene, ved hvis Formidling Loven (2, 2) blev given (Kap. 1—2); som Guds Søn og Medejer af Menigheden er han ophøjet over Moses, Guds Husholder i den gamle Pagt (3, 1—4, 13), og endelig er Christus som Konge og Præst (Præst efter Melkisedek's Vis), der har bragt det fuldkomne, evigt gyldige Offer, ophøjet over det levitiske Præstedømme, der (7, 11) er Grundlag for de gammeltestamentlige midlertidige (8, 13) og ufuldkomne (8, 5, 10, 1) Institutioner (4, 14—12, 29). I alle tre Afsnit giver Forfatteren ved Henvisning til Guds Dom over de frafaldne (2, 1—4; 3, 7 ff.; 10, 26 ff., jfr. allerede 6, 4 ff.) en indtrængende Formaning til Troskab, som i sidste Afsnit former sig som en længere Formaning til Udholdenhed i Haabet under Lidelser (10, 32—12, 29). Endelig gives en Række Slutningsformaninger i Kap. 13. — At Brevet er skrevet før Jerusalem's Undergang Aar 70, er klart, da et Brev af denne Art ellers ikke kunde have ladet denne Katastrofe uomtalt. At Læserne ere at søge i Palæstina, er trods visse Enkeltheder, der kunde tale for andre Egne, f. Eks. Rom, vist overvejende sandsynligt, da en saadan Konflikt mellem Jødedom og Kristendom som den, Brevet forudsætter, næppe kunde forekomme andensteds, hvor Menigheden overvejende var hedningekristelig. Om hvem der er Brevets Forfatter, giver det selv ingen direkte Oplysning, og Spørgsmaalet er ganske usikkert. Dog kan saa meget siges med Sikkerhed, at den Tradition, som træffes i nogle Egne af Oldkirken, at Paulus er Forfatter, er urigtig; det fremgaar navnlig af 2, 3, der viser, at Forfatteren er Aposteldiscipel, samt af Brevets fra Paulus'es vidt forskellige Fremstillingsmaade. Blandt de Mænd, som man ellers har tænkt paa som Forfattere, have Apollos, som Luther og efter ham adskillige nyere antage, eller Barnabas, til Støtte for hvem kan anføres Tertullian's Vidnesbyrd, størst Sandsynlighed for sig. — Kommentarer bl. a. af Bleek (1828—40), Delitzsch (1857), Weiss [i den Meyer'ske Samling, sidste Opl. 1897], Schat Petersen [Kbhvn. 1896]. *J. C. J.*

Hebræerevangeliet, et oldkirkeligt Evangelieskrift, som nu kun kendes i Brudstykker. Det benyttedes af Nasaræerne (s. d.), var skrevet paa Aramæisk og blev af Hieronymus oversat paa Græsk og Latin. Det har haft megen Lighed med Matthæus'es Evangelium. Se i øvrigt navnlig Zahn, »Gesch. des neutestamentlichen Kanons«, II, 642 ff. og Harnack, »Chronologie der altchristlichen Litteratur«, I, 625 ff. samt Indledningerne til Matthæus'es Evangelium. *J. C. J.*

Hechingen, By i preussisk Provins Hohenzollern i Regeringsdistriktet Sigmaringen, ved Starzel, en Biflod til Neckar og ved Jærnbanelinien Tübingen—Sigmaringen, har (1890) 3,700 Indb. og er Sæde for en Landsret, en Amtsret. Der findes Spinderi, Væveri samt et Svovlbad. 2 Km. S. f. Byen ligger Kegelberg (866 M.) med Slottet Hohenzollern, der er de tyske Kejseres Stamsæde, er restaureret og nu fremtræder som en befæstet middelalderlig Borg fra 14. Aarh. H. var indtil 1850 Hoved- og Residensstad i Fyrstendømmet H. *Joh. F.*

Hecht, Wilhelm, tysk Raderer og Træskærer, er født i Ansbach 28. Marts 1843, uddannedes 1860—63 i Weber's artistiske Anstalt i Leipzig, levede senere i Berlin og Stuttgart og fra 1885 i Wien, hvor han er Leder af Statstrykkeriets xylografiske Anstalt. Som Raderer er H. Autodidakt, men har vundet velfortjent Ry, særlig i den reproducerende Genre, hvori Unger har tjent ham til Forbillede. Højest staa hans Reproduktioner efter moderne Mestere, som Schwind's og Böcklin's Billeder fra Schack's Galeri, til »Graphische Künste«, Bocklin's »Villa am Meer« [1892], Munchener Kunstforeningsblad, samt hans Blade efter Lenbach'ske Portrætter, 5 forskellige af Bismarck, Kejser Vilhelm I, Prinsregent Luitpold og Moltke og særlig et »Lenbach-Album« efter Lenbach's Pastel-tegninger. Blandt H.'s talrige Blade efter gamle Malere til »Graphische Künste«'s Publikationer og til Berlin-Galeriværket ere de bedste de efter Rembrandt, Rubens og Fr. Hals samt Jan Scorel's »Obervellacheralter«; dygtige ere ogsaa Murillo's Billeder fra München, særlig »Melonspiseren«, gengivne, og endelig har han udført flere Portrætraderinger efter egen Tegning, som det store Blad, »Ludvig II af Bayern i Kroningsdragt«. *A. Ls.*

Heckelaur, Johannes, tysk Arkitekt, Orgelbygger og Musiker, født i Nordhausen i Thüringen, død 1652, var i Danmark 1619, da Christian IV gjorde Akkord med ham om at indrette et Sangværk eller Klokkespil i Kirketaarnet paa Frederiksborg Slot. Det følgende Aar blev H. Organist og Musiker paa Gottorp. Senere blev han »Geheimekammertjener« og Bygningsinspektør hos Hertugen og 1645 Amtsinspektør over Gottorp Amt. (Litt.: F. R. Friis, »Saml. til dansk Bygn. og Kunsth.«, S. 251, »Hist. Tidsskrift«, 6 R., IV, 431). *F. R. F.*

Hecker, Friedrich, tysk Revolutionsmand, født 28. Septbr. 1811 i Storhertugdømmet Baden, død 24. Marts 1881 i St. Louis i Missouri. Han blev 1838 Advokat i Mannheim og valgtes 1842 til andet Kammer, hvor han hørte til den yderligste Opposition; det var ham, som 1845 bragte det slesvigholstenske Spørgsmaal paa Omtale i Kammeret. Da han s. A. tillige med sin Meningsfælle Itzstein besøgte Berlin, blev de udviste herfra. Septbr. 1847 var han sammen med G. Struve Leder for Folkeforsamlingen i Offenburg, hvor det radikale Program fastsattes, og Marts 1848 begyndte han straks Agitation for at omdanne Tyskland til en Republik. 11. Apr. forsøgte han endog et Oprør, som dog hurtig blev undertrykket, og han maatte selv flygte til Schweiz. I September drog han til Nordamerika; men paa Budskabet om, at Revolutionen var udbrudt i Baden Maj 1849, vendte han tilbage, kom dog ikke længere end til Strassburg, da den allerede var forbi, og tyede igen til Nordamerika, hvor han bosatte sig som Landmand i Illinois. Ved Præsidentvalgene 1856 og 1860 var han en virksom Agitator blandt Tyskerne for det republikanske Parti, og da Borgerkrigen udbrød 1861, førte han et tysk Regiment, først i Missouri, senere i Kentucky; en Tid lang førte han endog en Brigade, men tog Afsked 1864, da han ikke blev forfremmet. 1868 blev hans Forvisning fra Baden hævet, og han gjorde 1873 et

Besøg i Tyskland, men fandt sig ikke tilpas her og drog tilbage til Nordamerika. *E. E.*

Hecker, Johann Julius, tysk Skolemand, (1707—68), studerede i Halle, hvor han blev stærkt paavirket af A. H. Francke, der 1729 knyttede ham som Lærer til sit Pædagogium. 1735 blev H. Præst og Skoleinspektør ved Militærvajsenhuset i Potsdam og kaldtes 1739 til Præst i Berlin. Her oprettede han 1747 en Realskole og 1748 et Seminarium for Folkeskolelærere. Begge vandt stor Anerkendelse og kaldte fremmede til fra fjern og nær. I Realskolen søgte H. at gøre Undervisningen praktisk og anskuelig ved righoldige, naturvidenskabelige, teknologiske og historiske Samlinger. Seminariet anvendte ny Metoder (se Felbiger) og fik fra 1753 offentlig Understøttelse for at uddanne Landsbylærere til Brandenburg. H.'s Virksomhed tiltalte i høj Grad Frederik den Store, der udnævnte ham til Overkonsistorialraad og overdrog ham at udarbejde det Generalskolereglement (af 12. Aug. 1763), hvorpaa den preussiske Folkeskole til Dels har hvilet hele 19. Aarh. *Fr. Th.*

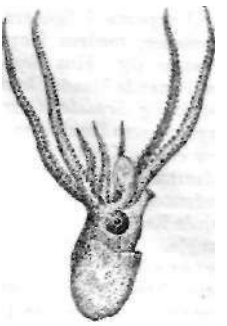
Heckmann, Robert, tysk Violinist, født 3. Novbr. 1848 i Mannheim, død 26. Novbr. 1891 i Glasgow, studerede 1865—67 ved Konservatoriet i Leipzig under Ferd. David, Hauptmann m. fl., var 1867—70 Koncertmester ved Euterpe i Leipzig, levede 1872—90 i Köln som Koncertmester, Soloviolinist og Leder af en berømt Strygekvartet, og derefter indtil sin Død i Bremen. Med sin Kvartet foretog H. gentagne lange Koncertrejser, bl. a. til Italien og England; Skandinavien besøgte han 1875. Særlig Fortjeneste har han indlagt sig ved at fremføre nyere, ukendt Musik, ogsaa af skandinaviske Komponister. *S. L.*

Heckmondwike [he'kmondwaik], By i Nordengland, Grevskab York, ligger ved Aire, 16 Km. S. f. Leeds, og har (1891) 9,700 Indb., Maskinværksteder, Farverier og Jærnstøberier samt Fabrikation af uldne Tæpper. *C. A.*

Heckscher, Johann Gustav, tysk Politiker, født 26. Decbr. 1797 i Hamburg, død 7. Apr. 1865 i Wien. Han var 1815 frivillig i det hanseatiske Korps imod Frankrig, tog 1820 juridisk Doktorgrad og blev efter flere Aars Rejser i Udlandet Sagfører i sin Fødeby og 1840 politisk Redaktør af »Hamburger Nachrichten«. 1848 tog han vigtig Del i Forparlamentet og dets 50 Mands Udvalg, valgtes derefter til Nationalforsamlingen i Frankfurt og blev 31. Maj Medlem af dens folkeretlige Udvalg. 15. Juli blev han Justits- og 9. Aug. Udenrigsminister i det første tyske Rigsministerium, men afgik i September, da Vaabenstilstanden i Malmø forkastedes af Flertallet, og havde nær mistet Livet under det følgende Pøbeloprør, fordi han i sit Forsvar havde rettet meget skarpe Angreb paa Modstanderne. Han var derefter tysk Sendemand i Torino og Napoli, var Febr. 1849 Medstifter af det stortyske Parti og fastholdt til det sidste Modstanden imod at overdrage Kejserkronen til den preussiske Konge. I April vendte han tilbage til Hamburg og overtog paa ny sin Virksomhed som Sagfører, indtil han 1853 blev Stadens Sendemand ved det østerrigske Hof. *E. E.*

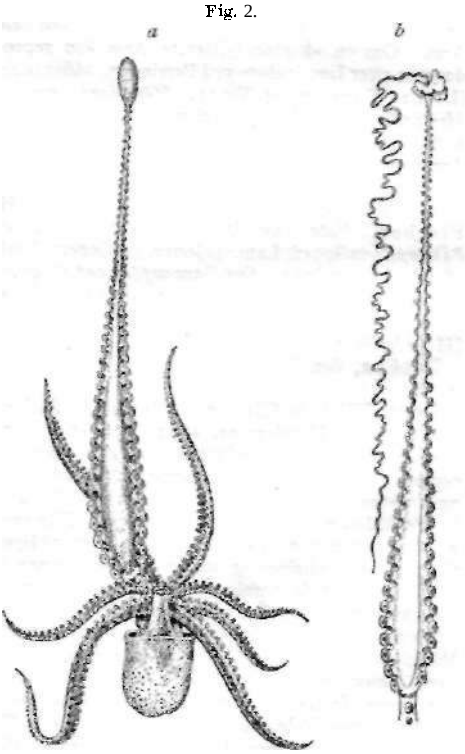
Hectocotylus, en hos Blæksprutterne i Forplantningens Tjeneste omdannet Arm, der hos visse Former løsrives fuldstændig ved Parringen og anbringes i Hunnens Kappehule, hvor den i nogen Tid holder sig levende og bevægelig. Da den italienske Naturforsker Delle Chiaje i Beg. af 19. Aarh. fandt denne levende Arm inde i en Blæksprutte, antog han den for en Snylteorm. Af samme Anskuelse var Cuvier, der benævnede den *H. octopodis.* Senere fremsatte Kolliker den Tydning, at *H.* var en omdannet Dværghan, der var bestemt til at leve et Snyteliv paa Hunnen. Man kendte dengang ikke disse Dyrs Hanner, der ere langt mindre end Hunnerne. Da Hannerne senere fandtes, iagttog man, at de havde *H.* siddende fast paa sig, og man kom da snart paa det rene med, at den var en omdannet Arm. Ved Japetus Steenstrup's Undersøgelser blev dens almindelige Forekomst hos Blæksprutterne paavist; men kun hos ganske enkelte Former løsnes Armene ved Parringen, og hos mange Slægter er Omdannelsen ikke stærkere,

Fig 1.

Ocythoë tuberculata, Han, med den hektokotyliserede Arm indesluttet i Sækken.

Fig. 2.

Ocytho'é tuberculata, Han. *a* med den hektokotyliserede Arm udkrænget af Sækken. *b* den hektokotyliserede Arm med Pisketraaden paa Spidsen.

end at Armen beholder sin sædvanlige Funktion. *H.*-Dannelsen, der i Alm. kan iagttages allerede hos det unge Dyr, synes kun at mangle hos ganske enkelte Former (*Gonatus*, *Cirroteuthis*). Omdannelsen fremtræder i sin simpleste Skikkelse hos visse tiarmede Blæksprutter og bestaar her i, at Sugekopperne i Spidsen af den venstre Bugarm forsvinder, medens Kopstilkene blive tilbage og forlænge sig. Hos *Sepia* viser Omdannelsen sig paa lignende Maade, kun ved Armens Grund. Hos *Rossia* og *Sepiola* fungerer den ene eller begge Rygarme som Parringsarm. Den »hectocotyliserede« Arm er hos Kyst-Ottearme altid en af de nederste Sidearme (3. Par). Hos *Octopus* er Enden af den omdannede Arm fladt udbredt og forsynet med ophøjede Rande og Tværfolder, medens Sugekopperne mangle. Størst er Omdannelsen hos Frihavs-Octopoderne, *Ocythoë*, *Argonauta* og *Tremoctopus*, hos hvilke Armene løsrives ved Parringen. Parringsarmen er her i Begyndelsen indesluttet i en pigmenteret Sæk, der sprænges, naar Armen har naaet en vis Udvikling, og krænges om paa dens Bagside. Her danner den en Sæk, i hvilken den optager Sædbeholderen (Spermatoforet), der føres ud gennem Tragten og ledes hen til Sækken. Fra Sækken føres Spermatoforet gennem en Aabning ind i det indre af Armen, der er hul i hele sin Udstrækning. Armens Spids, der er lang og traadformig, er fra Begyndelsen indesluttet i en lignende Sæk som den, der omsluttede den hele Arm. Om en »hectocotyliseret« Arm kan reproduceres efter Løsrivelsen ved Parringen, vides ikke. (Litt.: Verany og Vogt, *Mémoires sur les Hectocotyles etc.* [»Ann. Sciences Nat.«, 17. Bd., 1852]; H. Müller, »Ueber das Männchen von Arzonauta etc.« [»Zeitschr. f. w. Zool.«, 1855]; Jap. Steenstrup, »*H.*-Dannelsen hos *Octopod*-Slægterne *Argonauta* og *Tremoctopus*« [1856]; H. Fischer, *Note sur le bras hectocotylisé de l' Octopus vulgaris* Lam. [»Journ. de Conch., Paris 1894]; Racovitza, *Sur l'accouplement de quelques Céphalopodes* [»Compt. rend. Acad. Sci.«, Paris 1894]; Racovitza, *Notes de Biologie*, I og III [»Arch. zool. exp.«, 1894]). *A. C. J.*

Heciiba, den latinske Form af Navnet Hekabe (s. d.).

Heda, Willem Claesz, hollandsk Stilllebenmaler, født i Haarlem ca. 1594, død efter 1678 i samme By, hans Virkested, er kun sparsomt repræsenteret i Kunstsamlingerne, men som Regel med ypperlige Arbejder; Farverne i hans *Natur-mor te*-Billeder, Frokoststykkerne med Romerne, Sølvskaalerne, for ikke at tale om den obligate Citron, ere ualmindelig smukt stemte sammen til en Harmoni, hvis dominerende Tone gerne er en fin kølig graa med talrige Afskygninger i sølvgraat, staalgraat o. s. v. Billeder i Dresden's Galeri, Miinchen's Pinakotek, Museet i Niirrberg, Augsburg, Schwerin, Louvre i Paris m. fl. I Gaunø-Samlingen findes et fortræffeligt »Frokostbord«. Lignende værdifulde maleriske Egenskaber træffer man ogsaa i Sønnen Gerrit Willemsz H.'s Kunst Af denne Maler, der 1642 blev Medlem af Lucas-Gildet i Haarlem, findes et dygtigt Stillelivsbillede paa Fredensborg Slot. *A. Hk.*

Hedalen 1) i Valdrts Anneks til Søndre Aurdal (s. d.), en liden Bygd, der gennemstrømmes af den i Spirillen faldende Urula. Dalen er bekendt for sin gamle Stavkirke (ældre end 1327) og det til denne knyttede Sagn om Beboernes Uddøen i den »sorte Død«. (Litt.: L. Dietrichson, »De norske Stavkirker« [Chra. 1892], S. 352—57).

2) i Gudbrandsdalen, Anneks til Vaage, er en temmelig bred Dal, hvorigennem den fra Gjendin kommende Sjoa lober ud i Laagen paa dennes højre Bred. Gennem H. fører Vej ind i Jotunheimen; bekendte ere de mange gamle Bygninger i Dalen navnlig paa Gaarden Bjølstad, tilhørende den gamle Tofteslægt (se Vaage Herred). *J. F. W. H.*

Hedberg, Frans, svensk dramatisk Forfatter, er født i Stockholm 2. Marts 1828, indtraadte, 21 Aar gl., i et rejsende Skuespillerselskab og blev 1853 ansat ved Mindre teatern i Stockholm. Han forlod dog allerede det følgende Aar for bestandig Scenen, ansattes 1862 som Lærer i Deklamation ved de kgl. Teatre i Stockholm, udnævntes 1871 til Intendant ved Kgl. Stora Teatern og varetog 1881—83 Ledelsen af Goteborg's Nya Teatern. Siden har han været bosat i sin Fødeby. Af hans mange Originalskuespil turde i »Kung Märta« [1860] og »Brolloppet på Ulfåsa« [1865] være de mest populære, af de ikke færre Bearbejdelser Komedierne »Fregattkaptenen« og »Advokaten Knifving«. Andre dramatiske Arbejder af ham ere: »Min van lojtnanten« [1853], »Majorens dottrar« [1871], »Gräsenklingar« [1883], »Rospiggarne« [1884], »Familjens fåstman« [1893] m. fl. Flere af disse ere opførte paa danske og norske Teatre. Som Prosafortæller har H. gjort sig bekendt bl. a. ved sine Billeder af Skærgaardslivet, hvoriblandt »Stockholmslif och Skärgårdsluft« [1886—87], »Från Skärgården och fastlandet« [1893] m. fl. Sit eget og tidligere Tiders Teaterliv har han skildret i sine Arbejder: »Fyra år vid landsortsteatern« [1857—58], »Svenska skådespelare« [1884], »Bidrag till skådespelarekonstens och dramatikens historia« [1890], »Gustaf III's operahus och dess minnen« [1891] m. fl. H. har tillige udgivet to Bd. »Dikter« [1866], mest indeholdende Lejlighedspoesier. *L. W—ll.*

Hedberg, Tor, svensk skønlitterær Forfatter og Kunstkritiker, ovenn.'s Søn, er født i Stockholm 23. Marts 1862, blev Student 1879 og 1883 cand. phil. Han debuterede 1884 med Arbejdet »Hogre uppgifter«, i hvilket han viste sig som en varm Tilhænger af Realismen. Imod Verner von Heidenstam's Angreb paa denne optraadte han ogsaa 1889 i Brochuren »Glädje, en fantasi«. Hans øvrige Arbejder røbe alle en rigt udviklet Sans for psykologisk Analyse, en original Opfattelse og en højtstræbende Aand. Af disse kunne nævnes: »Johannes Karr« [1885], »Skizzer och berättelser« [1887], »Noveller och skizzer« [1889], »En vinter i Södern, reseminnen« [1893], »Judas« [1885; overs. paa Dansk 1886], Lystspillet »Guld och grona skogar« [1895], »Dikter« [1896] og Idédramaet »Gerhard Grim« [1897]. Siden Sommeren 1897 er H. ansat som Medarbejder ved »Svenska Dagbladet«, til hvis mest fremragende Kræfter han regnes. *L. W—ll.*

Hedborn, Samuel Johan, svensk Digter, født 14. Oktbr. 1783, død 26. Decbr. 1849. Han blev Student 1806, præsteviet 1809 og 1820 Sognepræst i Askeryd i Østergotland. For Efterverdenen er han først og fremmest kendt som

religiøs Digter, i hvilken Egenskab han 1812 og 1813 udgav tvende Samlinger >Psalmer«, røbende en varm Følelse og uskrømtet Fromhed. Som verdslig Digter gjorde han sig først bemærket ved flere i »Phosphoros« og »Poetisk kalender« indrykkede Digte, hvilke, som f. Eks. hans »Vaggvisa« og Balladen »Stjärnarpafiskaren«, give ægte nyromantiske Anskuelser Udtryk. En Digtsamling af ham, »Minne och poesi«, udkom 1835. Hans Livshistorie er skildret af Atterbom, der 1853 udgav hans »Samlade skrifter«. (Litt.: E. N. Söderberg, »S. J. H.« [1897]). *L. W—ll.*

Heddernheim, By i preussisk Provins Hessen-Nassau, i Regeringsdistriktet Wiesbaden, 7 Km. N. V. f. Frankfurt a. M., med hvilken den er forbunden ved en Dampspordvogn, beliggende ved Nidda, Biflod til Main, har (1890) 3,200 Indb. samt et betydeligt Kobberværk, Fabrikation af Kobbertryksværte, Tin- og Blyrør og Mineralvande. I Nærheden findes det saakaldte Heidenfeld, Rester af en Romerby (*Novusvicus*), hvor der er blevet gjort betydelige Fund. *Joh. F.*

Heddesdorf, Flække i preussisk Rhinprovinsen, i Regeringsdistriktet Koblenz ved Wiedbach, der løber til Rhinen, er sammenbygget med Neuwied og har (1890) 4,500 Indb. Der findes Jærnstøberi og Maskinfabrikation og i Nærheden Jærnværket Rasselstein. H. er sandsynlig anlagt i 5. eller 6. Aarh. paa samme Sted, hvor der tidligere har ligget en romersk Koloni. *Joh. F.*

Hede betød oprindelig en stor, flad Landstrækning, men anvendes nu, i alt Fald i Danmark, om et Areal, der, hvad enten det er fladt eller bakket, har en meget mager og næringsfattig Jordbund, hvis Vegetation især bestaar af Hedelyng og andre lave Buske, men ej eller i meget ringe Grad af Træer, og som er saaledes beliggende, at Tørvemos og dets Formuldningsprodukter ej oprindelig have været Grundlag for Vegetationen. I udvidet Betydning kan det ogsaa anvendes om andre udyrkede Arealer med en nogenlunde ensartet Vegetation.

Det, som først kendetegner H., er de vide Udsigter; Jorden er kun pletvis og i ringe Grad opdyrket, Træer og Huse indsnævre ikke Synskredsen. Ejendommelig er dernæst den monotone, mørke Farve, som Lyngen giver Landskabet hele Aaret undtagen i Blomstringstiden, da Farven gaar fra grønligbrun til lyst rødlig; kun hist og her afbrydes denne Ensartethed af en grøn Plet eller Stribe Græs, af Purkrat, af unge Plantager eller af en lille Plet Agerjord, med tarvelig Afgrøde omkring et uanseligt, lyngtækt Hus. Dybe og krogede Hjulspor slynge sig ofte forvirrende ind i hverandre, og her kommer det hvide Sand tit til Syne i skarp Modsætning til den sorte Lyngskjold. I Danmark findes H. overvejende i Jylland's vestlige Del og paa Bornholm's »Højlyng«, ellers kun paa forholdsvis smaa Arealer; den dækker for Tiden (1898) ca. 4,000 □Km., men den er ingenlunde lige gammel overalt. Paa nogle Steder har Lyngheden indfundet sig umiddelbart efter Istiden og holdt sig i det væsentlige uforandret; paa andre have Græs eller Træer en Tid været herskende, men siden maattet vige for Lyngheden, som paa den magre Jord bliver den endelige Vegetation, saa længe Jord og Plantevækst ere urørte af Mennesker. Denne Overgang er i mange Tilfælde fremkaldt af Mennesket, der har udpint Agerjorden eller ødelagt Skoven, og en saadan Nydannelse af H. gaar endnu for sig. Endvidere gaa Klitter, som ere dæmpede, ofte over til H.

H.'s Vegetation er i første Række sammensat af lave busk- eller halvbuskagtige Planter; dertil slutter sig et Antal urteagtige Blomsterplanter og en Bundflora af blomsterløse Planter, især Mosser og Laver. Blandt Buskene ere de af Lyngfamilien især fremherskende. Almindelig Hedelyng giver Vegetationen dens ensartede Præg. Sammen med den vokse andre Lyngplanter, Klokkelyng (særlig paa fugtige H.), Melbærris og Arter af Slægten Bølle; og meget nær til Hedelyngen i Optræden og Ydre slutter sig Revling. Disse »Lyngplanter« i videre Forstand have et fælles ejendommeligt Præg: alle Dværgbuske, nogle med opret Vækst (Hede- og Klokkelyng, Bølleartерne), andre med krybende (Revling, Melbærris); de fleste have overvintrende Blade, der hos nogle ere smaa og naaledannede, hos andre flade og lædеragtige; paa forskellig Vis ere Bladene beskyttede mod stærk Transpiration. Med de fine og rigt forgrenede Rødder gennemvæve Lyngplanterne Jordbundens øverste Lag (Lyngskjolden). Gyvel, som navnlig findes paa H. af bedre Beskaffenhed, Arter af Slægten Visse og Graapil ere Smaabuske, som i Ydre, langsom Vækst og Haardførhed slutte sig til Lyngplanterne; ogsaa de ere smaabladede og i det hele af et ret xerofilt Præg. Herhen hører ogsaa Timian, der dog nærmest er en Halvbusk. Af Urterne i H. ere enkelte større Kurvblomstrede saasom Guldblomme, Gyldenris og Smalbladet Høgeurt med deres gule Blomster særlig skikkede til at bringe Afveksling i den monotone Vegetation; hertil bidrager ogsaa Tormentil, Rundbladet Klokke, Almindelig Kællingetand, Plettet Gøgeurt, Øjentrøst o. a., som have fundet sig en Plads mellem Lyngen, og som jævnlig ere dens Ledsagere paa de forskellige Hedelokaliteter. Derimod ville Kattefod, Lyngsnærre, Liden Fugleklo o. a., der almindelig findes i Bunden af H.'s Busk vegetation, kun gøre sig lidet bemærkede. Næsten alle de nævnte Urter ere fleraarige, de maa paa forskellig Maade være egnede til at udholde de ret ublide Vækstvilkaar i H.; enkelte, som Læge-Øjentrøst, forekomme her i en særlig Form. De Græsser og græsagtige Planter, som forekomme i H., ere ligeledes alle fleraarige og have tueformet Vækst; ingen af dem spiller nogen dominerende Rolle, og dette er en væsentlig Aarsag til, at H., saa flad og øde den ofte er, dog ingen Lighed frembyder med Steppen. Langs Veje og paa aabne Pletter i H. og hyppig paa Steder, hvor de oprindelige Forhold ere forstyrrede af Kultur, kunne især Bølget Bunke, der er en karakteristisk Morplante, og Stiv Katteskæg, optræde i anseligt Antal; Nedliggende Tandbælg, Vellugtende Gulaks, Almindelig livene og Faaresvingel forekomme dels inde i H., dels og især paa Grænsen af denne og de tilstødende magre Kulturmarker. Af Halvgræsser findes i H. enkelte Star-Arter, Sandstar trækker hyppig sine Geledder af grønne Toppe gennem Lyngen, og Tuekogleaks, der dog, ligesom Børstebladet Siv (af Sivfamilien), især ynder mere fugtige Lokaliteter. De mest dominerende af de nævnte græsagtige Planter have alle et xerofilt Ydre; deres Blade ere traaddannede og børstedannede, indrullede,

med godt skjulte Spalteaabninger o. s. v. Blandt de blomsterløse Planter have enkelte Karkryptogamer, men især Mosser og Laver en væsentlig Andel i Vegetationsdækkets Sammensætning; Flertallet er dog lidet fremtrædende i Forhold til Blomsterplanterne. En enkelt Bregne, Ørnebregnen, kan hist og her danne mindre Bevoksninger i H., den er vel som andre nedenfor nævnte Planter en Rest af Skov- og Kratvegetation. Nu og da træffes ogsaa Almindelig Maanerude. Blandt Karkryptogamerne er det ellers Ulvefødderne, der i Ydre og Voksemaade vise sig godt skikkede til at leve under de samme Forhold som H.'s Buske og Urter, og som netop derfor i hele deres Bygning have væsentlige Lighedspunkter med disse. Almindelig Ulvefod kryber med sin flere Meter lange Stængel ud og ind mellem de øvrige Hedeplanter; den er hyppigst, men ogsaa Flad Ulvefod findes hist og her almindelig. Mosser og Laver vokse mellem hverandre i Flæng og mellem H.'s Buske og Urter. De første findes overalt i IL, ofte dækkende den mørke Bund, særlig hvor denne ifølge sin Beliggenhed er mere fugtig; deres Rhizoïder og Forkim gennemvæve i Forening med enkelte Alger Lyngskj oldens allerøverste Lag, medens Lyngplanternes fineste Rødder gaa dybere ned. Ligesom i Klitterne dække Arter af Jomfruhaar nøgne og sandede Flader i H. I den ældre Lyngvegetation er især Grenmos- (*Hypnum*-)og Kløvtand-(*Dicranum*-)Arter almindelige; de drage som et grønt Tæppe under Buskene og mellem dem eller vokse frem i bløde Puder. Mosdækkets Evne til at fastholde Fugtighed er sikkert af stor Betydning for Hedeplanternes hele Husholdning. Laverne spille ingen saadan økologisk Rolle, men udgøre for Resten en meget fremtrædende Del af den kryptogame Vegetation, ikke mindst paa Grund af deres fra den øvrige Plantevækst ret afstikkende Farver. Ligesom blandt Mosserne ere enkelte Arter dominerende; navnlig Rensdyrslav overgaar alle andre Laver i Udbredelse og Individantal; ofte kan den give H. Udseende af at være lige saa meget Likenhede som Lynghede. Ogsaa andre Arter Bægerlav (*Cladonia*), endvidere den sortebrune Krølhaarslav, Skaallav og Skjoldlav ere yderlig almindelige; mindre hyppig er Islandsk Lav. Mod de øvrige Lavers overvejende graa eller brune Farver kontrasterer de højrøde Frugter af Koralrød Bægerlav, hvor denne findes i større Mængde. Selv om ogsaa Lavernes mere eller mindre frodige Udvikling er afhængig af Lokalitetens Belysnings- og Fugtighedsforhold, ligesom Mossernes, saa kunne dog Laverne langt bedre undvære Fugtighed; paa tørre Lokaliteter træde de dog i Stedet for Mosserne, og i det hele taget fremkommer Likenheden kun i den allermagreste og tørreste Del af H.

H.'s Plantevækst og dens Fysiognomi kunne i nogen Grad ændres ved Indblanding af Planter, der ellers ikke ere karaktergivende. Disse Variationer skyldes dels Klitvækster, der fremkomme paa de ved Brud paa H. og Sandflugt opstaaede >Sande«, dels bero de paa Forekomsten af Purkrattene. Sandene have mindre almen fysiognomisk Betydning, de virke mærkelig kontrasterende over for H., som omgiver dem, især ved Farven af den lyse Bund og Bevoksningens graalige Skær. Man maa i øvrigt her skelne mellem de afføgne Sande, hvor Vegetationen begynder med *Polytrichum juniperinum*, Timian o. s. v., og de sammenføgne Klitter (Kytter), hvor Jordbunden først bindes især af Hjælme, derpaa af Graapil o. a.; endelig kommer Lyngen. De højst ejendommelige Purrer findes ofte i stor Mængde paa Hedebakker, især velbevarede paa den Side af Bakkerne, der vende bort fra de herskende Vestenvinde. Mest bestaa de af Eg i Form af lave Træer eller store Buske af 20—40 M.'s Højde; paa magrere Lokaliteter blive de kun 1—5 M. høje. De ere opstaaede ved Udslag fra Stød af fældede eller udgaaede Ege. De have Kuppelform og ere skraat afskaarne fra Vindsiden og især her stærkt bevoksede med Laver; den ejendommelige Form er for en væsentlig Del fremkommet ved Bid af Faar, men for øvrigt ved Vindens Piskning. Under Purrens Skærm kan den oprindelige Skovbundsnatur hyppig være vedligeholdt forholdsvis ren. Foruden Eg deltage ogsaa Ene, Bævreasp og undertiden Bøg i Purrernes Dannelse. Bøgepurrer mangle dog næsten i de vestjydske Egne. Enen er den af disse, der ifølge hele sit Ydre og sin Vækst mest falder i Traad med den øvrige Hedevegetation; meget ofte vokser den i H. som en lav og flad Busk, der ikke er stort højere end den omgivende Lyng. Ogsaa smaa Træer eller Buske af Bævreasp ses hyppig paa H., for smaa og ubetydelige til at kunne kaldes for Purrer. Navnlig i Foraarstiden danne Purrerne med deres lyse Løv en højst ejendommelig og tiltalende Modsætning til den ellers saa mørkladne Hedeflora. Den hyppige Forekomst af Majblomst og Skovstjerne i H. leder Tanken hen paa den forsvundne Skov; de ere utvivlsomt Rester af dennes mere haardføre Bundvegetation.

Variationer i Hedevegetationens hele Præg fremkaldes for øvrigt, naar de naturlige Betingelser for den større eller mindre Frodighed, hvorunder den kan udfolde sig, veksle paa iøjnefaldende Maade. Her spiller Jordbundens Indhold af Fugtighed, Formuldningens Grad og andre fysiske Forhold en overmaade betydelig Rolle; jo fugtigere og mere formuldet Jorden er, desto større Frodighed i Vegetationen. Stærk Tørhed og megen Syredannelse (se nedenf.) fremkalder derimod hver for sig dens Degeneration. Paa meget lav Bund, hvor Vandafledningen er vanskelig eller umuliggjort, og hvor Fugtigheden derfor tilbageholdes i større Maalestok, gaar H. over til Mose.

Under det i Reglen tætte Lyngtæppe findes et Lag af Planternes Affaldsstoffer; oftest er det en sort, sej, grynet, nedadtil fedtet og sandblandet, tørveagtig Skjold; men undertiden og især paa den mere frugtbare Jord kan der ogsaa under Lyngen findes en almindelig Mulddannelse, idet Planternes Affald fortæres af lavtstaaende Organismer og af dem sammenblandes med den oprindelige, mineralske Jord (se Muld). I den tætte, seje Lyngskjold udvikles der Muldsyrer, som med Vandet synke ned og ud vadske det underliggende Jordlag; dette bliver derved efterhaanden til det hvide, golde Blysand, som kan strække sig mere end 0,6 M. ned i Jorden og foroven og forneden er sortagtig af nedslemmede eller udfældede Muldkorn. Under Blysandet udskilles en stor Del af de udvadskede, opløste Stoffer, hvorved den saakaldte Rødjord eller Al opstaar; den er et mørkt, rødbrunt Lag, hvis Fasthed kan skifte fra jordagtig til stenhaard, efter som Muldsyreforbindelser

eller tillige Jærnforbindelser udfældes omkring og sammenkitte Sandkorn og Sten. Paa magert Sand omfatter Blysandsdannelsen straks hele Overgrunden, saaledes at Rødjorden eller Alen begynder at danne sig nede ved den øverste Del af Undergrunden; paa frugtbar Jord, og da især paa den lerede, begynde Blysand og Rødjord at vise sig som fine Striber tæt under Lyngskjolden for efterhaanden at synke dybere og dybere ned mod Undergrunden, samtidig med at de begge tiltage i lodret Udstrækning og Rødjorden tillige ofte i Fasthed (se Mor). En saadan Omdannelse af H.'s øverste Jordlag kræver en vis Mængde Overfladevand og staar til Dels i Forhold til Mængden af dette; men den foregaar hurtigst der, hvor Vandet bevæger sig lettest i Jorden; den meste H. med Al eller Rødjord findes derfor ogsaa paa flade Strækninger med magert, men jærnholdigt, gult Sand med eller uden Sten. Paa højtliggende, meget tørre Arealer kan Lyngskjolden dække Jorden uden at fremkalde nogen væsentlig Omdannelse i den. Hvor der findes Muld under Lyngen, kan Tilstanden holde sig uforandret lige saa vel som inde i Hedekrattene under Egepurrerne.

Forskellige Aarsager have, som ovenfor berørt, forøget de oprindelig forekommende H.'s Størrelse. Menneskets hensynsløse Færd over for Skovene i Forening med ret barske klimatiske Forhold og en næringsfattig Jordbund have bevirket, at Skovens Omraade indskrænkedes mere og mere, medens den nuværende Vegetation, der bedre var skikket til at leve under de forhaandenværende Naturforhold, erobrede et stadig større Terrain, som nu ved Kulturen søges draget tilbage i en for Mennesket mere gunstig Tilstand, saafremt Jorden ej er alt for mager (se Hedekultur). — Vejrforholdene paa H. frembyde for øvrigt deres Ejendommeligheder. Vinden er stærk, fordi den ikke hemmes af høje Terraingenstande; den mørke Overflade indsuger i Solskin en stor Mængde Varme, og det tørre Sand leder denne daarlig, saa Jordskorpen kan blive særdeles varm og tør. At ogsaa de Jorden nærmeste Luftlag blive stærkt opvarmede, ses tydelig af de bølgende Luftbevægelser, som ofte kunne iagttages ved Horisonten i H., og som staa i Forbindelse med de i Hedeegne ikke sjældne Luftspejlinger og lignende Fremtoninger. Fra H. er Varmeudstraalingen i klare Nætter meget stærk, hvorfor der ogsaa hyppig langt hen paa Sommeren optræder haard Nattefrost. Ikke en eneste Maaned er frostfri; den stærke Temperaturveksel mellem Dag og Nat er noget særdeles karakteristisk for H. og sikkert af væsentlig Indflydelse paa Vegetationens Præg.

H. af lignende Karakter som den i Danmark findes paa store Strækninger i det nordvestlige Tyskland. Til denne nordeuropæiske H. slutter sig andre Hedeformationer. Egentlig Lynghede, men dannet af andre Lyngplanter end paa de jydske H., findes paa Island, i Grønland, Nordamerika og det nordøstlige Asien (se Island, Grønland); den strækker sig dog ikke til de allernordligste Egne, hvor den fortsættes af en mere eller mindre ren Likenhede og af Fjældmarksvegetation.

(Litt.: P. E. Muller, »Studier over Skovjord« II [Kbhvn. 1884]; E. Dalgas, Art. »H.« i »Landbrugs-Ordbogen«; Falbe Hansen og Scharling, »Danmark's Statistik« I; Warming, »Plantesamfund« [Kbhvn. 1895]). *A.M.* og *C. V. P.*

Dyreverden. Da Vegetationens større eller mindre Fyldighed betinger Dyrelivets Udvikling paa samme Lokalitet, er det ganske naturligt, at den jydske H. med sin ensartede Flora ikke udmærker sig ved nogen stor Rigdom paa Dyr, end mindre ved stor Artsrigdom.

Af Pattedyr findes navnlig i Nærheden af opdyrkede Marker og Egekrat ikke faa Harer, ligeledes Strejfdyr af Raavildt fra de større Plantager, hvor der nu findes en fast Bestand deraf, og paa samme Steder træffes forskellige Arter af Mus og Studsmus, der sammen med Skarnbasser og Oldenborrelarver tjene til Føde for Ræve og Grævlinger. Muldvarpen, hvis Tilstedeværelse betinges af Oldenborrelarver og Regnorme, findes i Egekrattene og Græspletter samt i de nærmeste Partier af Lyngheden. — I Vandløbene gennem Hedeegnen findes jævnlig Oddere.

Af Fugle, som ere karakteristiske for H., maa nævnes: Kærhøgene, Sumphornuglen, Urfuglen, der, takket være de senere Aars Fredning, har formeret sig godt igen, Agerhøns, Hjejler, store Træk af Pomeransfuglen, Gøgen, der navnlig fortærer de af Lyngen levende store laadne Larver af Natpaafugleøjet og andre større Natsommerfugle, ligesom Natravnen, hvis mærkelige Snurren høres paa lang Afstand i stille Aftener. I enhver Sandbrink i Nærheden af Vand borer Digesvalen sine Huller til Rede og Opholdssted, medens Luften overalt genlyder af Sang af Lærker, navnlig af den udmærkede Sanger, Hedelærken. Ved Aabredder og i Kær forfølges man af Vibens hæse Skrig og af Tinksmedens og Præstekravens korte Fløjten. I Engdrag langs Aaerne og i Tørvemoser findes en rig Bestand af Tredækkere og dobbelte Bekkasiner. I Egekrattene færdes Solsorten og en ikke ringe Del mindre Sangfugle.

Af Krybdyr bemærkes navnlig en Mængde Firben, Staalorme og Hugorme.

I Aaerne gennem Hedeegnene fiskes hyppig — foruden Skaller, Gedder og andre almindelige Fisk — Foreller, der kunne veje flere Kilogram.

Insektverdenen er ikke talrig, men ret interessant repræsenteret ved sjældnere Arter. — Paa Sandveje jage de glimrende Sandløbere i deres springende Flugt. Overalt møder man paa Stierne større og mindre Arter af Løbebiller, der rastløst løbe om efter Bytte. I Sandgrave krybe de graa Snudebiller langsomt omkring, medens forskellige Gravehvepser enten grave deres Huller med dirrende Ilterhed eller komme flyvende med Byttet, der skal begraves i disse. Paa Lyngen træffes de store ovennævnte Larver af Natsommerfugle, og temmelig almindelig ses, blandt andre Svyltehvepser, en stor gul *Ophion*-Art flyve om for at finde Aflægningssteder for dens Æg. I Kreaturgødning findes bl. a. den med 3 fremadrettede Horn prydede Torbist (*Geotrupes typhorus*) og den smukke blaatglinsende *Geotrupes vernaiis*, der navnlig søger Faaregødning. I Egekrattene optræder den sortrandede Oldenborre (*Melolontha hippocastani*) i Mængde hvert 4. Aar, paa sandede Marker træffer man almindelig Hedeoldenborren, men fremfor alt Gaasebillen, der kommer frem hvert Aar, og som undertiden træffes i et saadant Antal, at det ser ud,

som om Græsset var i en stadig Bevægelse. En Mærkelighed er Mangelen af Regnorme overalt, hvor der findes Lyngmor. Men saa snart Lyngen er forsvunden, og Jorden er dækket af Græs — i gamle Vejspor, ved en Rævegrav eller sligt —, er Regnormen til Stede igen. Som et Minde om Fortidens Skove findes den sorte Skovsnegl navnlig i og i Nærheden af de mange spredte Egekrat. *Skovrider N. Fritz.*

Hede (oldn. *Heiðr*), Harald Hildetand's Skjoldmø, hjemmehørende i Hedeby (ɔ: Slesvig), og efter hans Fald valgt til Dronning i Riget. H. er rimeligvis opstaaet som folkelig Forklaring af Navnet Hedeby; hun forekommer allerede i Braavalla-Kvadet (omtr. 1060) og i Ælnod's »Knud den Hellige« (efter 1100). Bynavnet har dog sikkert sin virkelige Oprindelse fra Hede = udyrket Land. *A. O.*

Hedebosyning se Syning.

Hedeby se Slesvig.

Hedeby-Stenen, dansk Runesten fra ca. Aar 1000, funden 1796 paa en Mark i Nærheden af Landsbyen Vedel spang og Dane virke (Margrete-Volden), hvorfra den kort efter blev bragt til sin nuværende Plads, i Parken ved Slottet Louisenlund, S. f. Slien. Indskriften, der er affattet med »stungne« Runer og delvis med »Samstavsruner« (se Runer), lyder paa Nutidens Dansk: »Torlv, Svend's Hjemfælle (Hirdmand), rejste denne Sten efter Erik, sin Fælle, som døde, da tapre Mænd belejrede Hedeby; men han var Styremand (Skibsfører), en saare god Mand«. — Der kan ingen Tvivl være om, at Svend, i hvis Tjeneste de i øvrigt ukendte Mænd Torlv og Erik have staaet, er Kong Sven Tjugeskæg, og at de Begivenheder, der sigtes til, maa være de samme som de, der omtales paa Danevirke-Stenen (s. d.), Belejringen af Hedeby i Aaret 995 eller 996. I sproglig Henseende har H. en lignende Betydning som Danevirke-Stenen, idet den er en af de ældste Runeindskrifter, som er affattet i et Sprog med stærkt fremtrædende danske Ejendommeligheder (se Danmark, »Sprog«, IV, S. 973). (Litt.: Wimmer, »De danske Runemindesmærker« I, 2 [1895, S. 108 ff]). *V.D.*

Hedeflade se Ildpaavirkningsflade.

Hedegaardene, Redningsstation paa Jylland's Vestkyst, N. f. Thyborøn Kanal. *G. F. ff.*

Hedekultur. Saa længe Heden ligger udyrket, yder den kun meget lidt, som har økonomisk Værdi for Mennesket; der kan »rykkes« Lyng til Tækning af Huse og andet Brug, Lyngtørven (Skjolden) kan afskrælles til Brændsel og Hegn ("Dige), nogle faa Husdyr, især Faar, kunne friste Livet ved at gaa frit omkring og søge deres Føde paa den, Jagten paa Harer, Hønsefugle og Hjejler er enkelte Steder saa god, at den faar økonomisk Betydning, og endelig kan der plukkes en Del Bær, mest Blaabær, Tyttebær og Revlinger. Hedeegne ere da ogsaa altid tyndt befolkede, og heri ligger Grunden til, at man i lange Tider har søgt paa forskellige Maader at opdyrke og frugtbargøre Heden. Man har saaledes omdannet den til Skov, Agermark eller Eng.

Skal Heden opdyrkes til Skov, maa man først og fremmest, i alt Fald paa den magre Bund, fjerne Lyngen. Langs Arealets Udkanter i Læsiden danner man først et brandfrit Bælte ved at slaa Lyngen af, pløje Jorden, saa der kommer Sand øverst, og gøre den nærmeste Del mindre brændbar ved at sprede noget Sand ind over den. Svidningen (Afbrændingen) gaar da for sig i tørt Vejr med ikke stærk Blæst, idet man tænder Lyngen i Vindsiden; Vejret maa helst ikke længe have været tørt, thi saa kan der let tillige gaa Ild i Lyngskjolden, som netop ønskes bevaret. Jo langsommere Ilden gaar over Arealet, desto stærkere virker den, ogsaa til at hemme ny Lyng. Derefter skrælpløjes Heden, og den vendte Lyngskjold pløjes igen senere eller behandles med Tallerkenharve e. l., indtil den er nogenlunde findelt og formuldet, hvilket tager 2—3 Aar. Inden der kommer nogen synderlig ny Plantevækst, maa Jorden dybpløjes, saaledes at Alen eller Rødjorden kan blive brudt og komme op til Vejrsmuldring samt den formuldede Lyngskjold og Blysandet blive blandede sammen. Dette sker ved, at der umiddelbart efter en almindelig Plov gaar en af 4 eller 6 Heste trukken Reolplov, som kan naa til ca. 40 Cm.'s Dybde; Kendetegnet paa, at man er naaet gennem Alen, er det, at den lysegule Undergrund pletvis kommer op overalt. Med en dobbelt Forplov danner man sluttelig lave Plantningsfurer over Arealet, som derefter tilplantes næste Foraar med forskellige Træarter eller forskellige Blandinger af Arter alt efter Jordens Frugtbarhed og Terrainets Hældning. Hvis Jorden er temmelig stenfri og Sandet i den saa fint, at der vilde blive Fare for Sandflugt, maa man undlade Reolpløjningen og nøjes med at skørne Jorden i den nævnte Dybde ved efter Forploven at bruge en Undergrundsplov (Grubber); den formuldede Lyngskjold vedbliver da at ligge øverst.

Efter at Arealet er tilplantet, vil der især mellem Planterækkerne hurtig komme Lyng igen; saa snart denne dækker Jorden og skygger over Planternes nedre Grene, bliver Væksten ringere, Planterne staa i Stampe; derfor pløjer man med en almindelig Plov 1 eller 2 Furer langs ned ad hver Side paa hver Planterække, saaledes at Furen lægges ind mod Planterne; Jorden aabnes da for Luft og Fugtighed, og Lyngen nærmest Planterne hemmes; en saadan »Friskningspløjning« maa undertiden gentages, inden Planterne faa helt Magt over Lyngen. — Mest almindelig udføres Tilplantningen med Rødgran; men da den skades meget af Lyngen, bruger man oftest at blande den med Bjærgfyr, fra $^1/_3$ til $^2/_3$, efter som Faren for Granerne er lille eller stor. Paa den daarligste Hede, hvor intet andet kan gro, plantes der alene Bjærgfyr, oftest uden Dybbearbejdning. Men ligesom megen Hede, der har været opdyrket til Ager, paa nyer falden tilbage til Hede igen, saaledes er det heller ikke givet, at enhver Hedeplantning bliver til Skov.

Hvor der under Lyngen er Muld og frugtbar Bund, kan man uden Vanskelighed frembringe Skov ved at plante umiddelbart i Lyngen; saaledes paa Bornholm's »Højlyng«.

I Danmark er Hededyrkningen gammel. Det første, nogenlunde store Forsøg blev gjort ca. 1760, da man indkaldte nogle Tyskere og satte dem som Nybyggere paa Jylland's Heder i 2 Kolonier, dels S. V. f. Viborg, dels V. f. Vejle. Saavel Agerdyrkningen som Træplantningen slog dog fejl, og Sagen blev opgivet. Omkring Aar 1800 tog man kraftig fat paa Skovanlæg, og Resultaterne deraf have vi i de 3 store Statsplantager ved Sten-

dalgaard, Palsgaard og Randbøl, hvortil senere kom Feldborg-Plantage. Heller ikke denne Bevægelse formaaede dog at brede sig videre. Der indtraadte en Stilstand, indtil det danske Hedeselskab 1866 tog Sagen op og skaffede den almindelig Tilslutning. Ved Statens, Hedeselskabets og Enkeltmands Virksomhed er Arealet af den jydske Hede, som 1866 ansloges til ca. 5,700 □ Km., nu indskrænket til omtr. 3,400 □ Km., og Bevægelsen fortsættes stadig, om det end maa antages, at de bedste Dele fortrinsvis ere opdyrkede.

Paa den store nordvesttyske Luneburg-Hede har man ogsaa længe arbejdet paa lignende Maade som i Danmark med Agerdyrkning og Skovanlæg, de sidste væsentligst med Skovfyr; men der synes Aldannelsen heller ikke at være saa udbredt som i Jylland.

I den belgiske Hedestrækning, Campinen, bruges fra gammel Tid en væsentlig anden Fremgangsmaade. Smaa Arealer tilsaas eller plantes med Skovfyr, som hugges igen, saa snart den giver Brændsel og smaat Gavntræ, omtrent i 30 Aars Alderen. Derefter dyrkes Jorden i nogle Aar med Kartofler og Rug, væsentligst uden Gødning, indtil den er udpint. Arealet faar da enten Lov at springe i Lyng igen eller tilkultiveres straks paa ny med Skovfyr, hvorefter det samme gentager sig. Heller ikke her findes der ret megen Al.

Den mest storartede H. kan dog vist Frankrig opvise. I les landes laa indtil omtr. 1850 næsten hele Arealet, ca. 800,000 Hekt., udyrket hen. Den tykke, faste Al hindrede Vintervandet i at synke, og det stod saa højt, at Befolkningen kun kunde færdes paa de kendte Stylter. Man kunde ikke komme til Jorden, før Sommervarmen havde bragt Vandet til at fordampe, og saa var den bleven for tør til, at Kulturplanterne kunde trives. Efter Forslag af en stedkendt Ingeniør, Mr. Chambrelent, afvandede man da den hele Landstrækning med et stort Net af Kanaler og Grøfter, som optoge Vintervandet, saaledes at Stylterne bleve overflødige. Man kunde da komme til Jorden i rette Tid, saa Kulturplanterne fik deres Rødder ned i Jorden, inden den varme, tørre Tid indtraadte. I Løbet af ca. 30 Aar omdannedes saa at sige hele den uhyre Hedestrækning væsentligst til Skov af Strandfyr, *Pinus maritima*, der saaedes efter en ringe Bearbejdning; paa de heldigst liggende Dele af Arealet ser man dog ogsaa Agerjord og Vinhaver. Staten lod udføre det for Kanaliseringen nødvendige Nivellement og paatog sig tillige Gravningen af Hovedkanalerne; men for øvrigt blev Arbejdet udført af selve den stedlige, forud temmelig fattige Befolkning. *C. V. P.*

Betingelserne for en lønnende Omdannelse af Hede til Agermark ere især, at Jordbunden af Naturen er nogenlunde frugtbar, hvilket kendes i paa, at Lyngvegetationen er kraftig, og at der findes et anseligt Lag Mor, at der er let Adgang til Mergel, og at Kommunikationsmidlerne tilstede en nogenlunde let Tilførsel af Handelsgødning. Tilkultiveringen foregaar i Hovedsagen paa følgende Maade. Lyngen afbrændes først som ved Omdannelsen til Skov; Morlaget maa under alle Omstændigheder bevares; brændes det bort, siges H. at være »dødbrændt«. Hensigten med Brændingen er dels at frigøre en Smule Plantenæring, dels og hovedsagelig at lette Pløjningen. Denne foretages enten straks eller 1—2 Aar efter Svidningen, naar Lyngen begynder at indfinde sig paa ny. Arealet pløjes første Gang ganske tyndt og henligger et Par Aar, indtil Furen er bleven skør, hvorefter det bearbejdes paa ny ved dybere Pløjning og ved rigelig Harvning (med almindelige Kniv-, Rulle- eller Spadeharver). Derefter tilføres der Mergel eller i Mangel deraf Kalk. Af Mergel anvendes efter dens Godhed og Tilgængelighed fra 30—60 Kbm. pr. Hekt., af Kalk, hvor denne benyttes, 3,000—6,000 Kg. pr. Hekt. Kalk anses dog i Alm. for at være en meget daarlig Erstatning for Mergel paa Hedejord. For at den raa Hedejord skal kunne give en Afgrøde, maa den tillige have Gødning. Som oftest kan man ikke undvære Staldgødning til den, og man anvender da Handelsgødning, tidligere i stor Udstrækning Benmel, der tilvirkedes i Hedeegnene i smaa, primitive »Benmøller«, i den nyere Tid fortrinsvis Kainit og Thomasslagge, hvortil der helst skal gives et Tilskud af Chilisalpeter, henholdsvis ca. 400, 200 og 50 Kg. pr. Hekt. Derefter tages der gerne et Par Rugafgrøder efter hinanden eller en Rug- og en Boghvede- eller Kartoffelafgrøde, hvorefter Jorden ofte udlægges med en billig Udsæd af Kløver, Rundbælg, Sneglebælg og nøjsomme Græsarter med Havre eller en Blanding af Havre og Vaarrug som Dækfrugt. Til Kartofler eller Udlæg gødes saa vidt muligt med Staldgødning. Arealet ligger nu en Række Aar med Græs, hvorefter det atter opbrydes, gødes og besaas. I de første Aar efter Tilkultiveringen dyrkes hovedsagelig kun Rug, Kartofler, Boghvede, Spergel og Lupiner, sidstnævnte som Grøngødning. Undertiden trives Lupiner, Kløver og andre Bælgplanter daarlig paa den raa Hedejord, idet denne ikke altid synes at indeholde de for Bælgplanternes Kvælstofforsyning fornødne Bakterier. Denne Mangel synes 1 den nyeste Tid afhjulpen ved at inficere Jorden med »Podejord« eller »Nitragin« (s. d.). En Opdyrkning som den ovenfor angivne anslaas efter Nutidens Priser (efter E. Dalgas) til en Udgift pr. Hekt. af ca. 200 Kr. til alt Arbejde, 60 Kr. til Kunstgødning og 60 Kr. til Udsæd, i alt 320 Kr. Indtægten ved de 3 Kornafgrøder anslaas til ca. 450 Kr. eller noget mindre pr. Hekt. H. er fremmet i betydelig Grad af det danske Hedeselskab, særlig ved dettes Paavisning af Mergel og Anlæg af Mergelbaner, ligesom Selskabet har skaffet Hededyrkerne paalidelig og billig Adgang til hensigtsmæssige Handelsgødninger. I de senere Aar er Hedens Omdannelse til Agermark traadt noget i Baggrunden for Skovplantningen, og Opdyrkningsarbejdet er mere blevet forlagt til Moserne (se Mosekultur). Paa H.'s Omraade foreligger der dog endnu en meget vid Arbejdsmark, idet ca. 100,000 Hekt. Hede (1896) anses for tjenlig til at tages under Kultur som Ager. Omdannelsen til Eng kan især ske langs de store Vandløb, fordi Vandet i disse er mest tjenligt; men ogsaa langs mindre Aaer og Bække lader den sig udføre. Princippet for Omdannelsen af et Stykke Hede til Eng er det, at Vandet i den gennemstrømmende Aa har saa meget Fald, at det kan ledes gennem Kanaler eller Grøfter oven over det paagældende Hedestykke; naar Vandet fra Kanalerne til visse Aarstider bringes til at risle ned over Stykket, vil Lyngen forsvinde og afløses af Græs. Tillige

maa der hyppig anvendes Tilførsel af Gødning. I Jylland ere store Arealer saaledes omdannede til Eng (se Eng, S. 1016), dels ved Hedeselskabets Initiativ og Hjælp, dels ved privat Foretagsomhed. De fremkomne Enge anvendes især til Høslæt, ej til Græsning, da Grøfterne let ødelægges af Kreaturerne. (Litt.: E. Dalgas i »Landbrugs-Ordbogen« og »Landmandsbogen«, Afhandlinger i Hedeselskabets Tidsskrift og »Tidsskrift for Landøkonomi«). *K. H—n.*

Hedelyng se Calluna.

Hedelærke se Lærke.

Hedemann, Hans Christopher Georg Frederik, dansk Officer, født i Flensborg 7. Juli 1792, død i Kjøbenhavn 31. Maj 1859. H. afgik 1809 fra Kadetakademiet som Sekondløjtnant, blev s. A. Premierløjtnant og kom 1811 til I. jydske Infanteriregiment, hvorved han 1820 avancerede til Kaptajn og 1836 til Major. Ved Hæromordningen 1842 blev han Oberstløjtnant og Kommandør for 10. Bataillon, 1846 Kommandør for 1. Jægerkorps og Kommandant i Kastellet samt Aaret efter Oberst. Krigsminister Tscherning ansatte efter Oprørets Udbrud 1848 den forholdsvis unge Oberst som Overgeneral (han blev kort efter udnævnt til Generalmajor), medens han formente, at den udsete Stabschef, Kaptajn Læssøe, navnlig skulde have den egentlige Hærledelse. Saaledes blev dog Forholdet ikke; vistnok udøvede Læssøe en stor Indflydelse i alle Overkommandoens Anliggender, men H. havde dog sin selvstændige Opfattelse af mange Forhold og gjorde med Rette gældende, at Ansvaret for de Beslutninger, som toges, tilfaldt ham. Dette hindrede dog ikke, at Forholdet imellem H. og Læssøe stadig var godt, og i Slagene ved Bov og ved Slesvig 9. og 23. Apr. samt i Kampene ved Nybøl og Dybbøl 28. Maj og 5. Apr. gjorde Overkommandoen fortrinlig Fyldest. Derimod blev hans Forhold til Krigsminister Tscherning mindre godt, fordi denne ikke kunde bekvemme sig til at give Overkommandoen den fornødne Handlefrihed; allerede efter Slaget ved Slesvig indfandt Oberst C. F. Hansen sig ved Hæren med uindskrænket Fuldmagt til paa Krigsministerens Vegne at foretage og anordne, hvad han maatte skønne rigtigt, et Forhold, som absolut maatte give Anledning til Rivninger, hvilke ikke bleve mindre, da Tscherning gav Ordre til, at Hærkorpset skulde underlægges Generalkommandoen paa Fyn. H. forlangte nu bestemt at fratræde Befalingen over Hæren, hvis han ikke blev friere stillet, hvad der vel havde til Følge, at Oberst Hansen til Dels blev ham underlagt, men Misstemningen og Uenighed i Anskuelser imellem dem vedblev at bestaa, hvorfor H. 16. Juli, efter Vaabenstilstanden, beordredes til at afgive Overkommandoen og til at gaa til Kjøbenhavn for at overtage Forsædet i en raadgivende Komité under Krigsministeriet, medens han tillige atter blev Kommandant i Kastellet. H. forvandt ikke denne Krænkelse, skønt Kongen straks udnævnte ham til Kammerherre og 1853 til Storkors af Dannebrog, medens flere Vaabenfæller sendte ham en smuk Takskrivelse for hans Ledelse af Hæren. En tiltagende Øjensvaghed bevægede H. til 1854 at søge sin Afsked, som han erholdt med Karakter af Generalløjtnant. Paa hans Grav (Garnisonskirkegaard) findes et med hans Portrætmedaillon prydet Mindesmærke. *P. Nw.*

Hedemann, Johan Christopher Georg, dansk Officer, ovenn.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 29. Decbr. 1825. Han blev 1842 Sekondløjtnant, 1848 Premierløjtnant i Ingeniørkorpset og var, paa en kort Afbrydelse nær, fra Maj 1848—Marts 1851 ansat ved Hærens Feltingeniørdetachement og var med i Kampene ved Nybøl og Dybbøl, i Slaget ved Fredericia og i Slaget ved Isted, under hvilket han gentagne Gange med sit Brotrain slog Broer, til Dels under fjendtlig Ild. 1850 blev han Kaptajn, var 1851—53 ansat ved Kongerigets Vejtjeneste, 1853—55 ved Ingeniørtropperne og derefter atter ved Vejtjenesten. Fra 1856 deltog han i de omfattende Jærnbaneprojekteringer i Jylland og Fyn og fungerede 1862—64 som Overingeniør ved Bygningen af den nordsjællandske Bane. Under Krigen 1864 var han Kommandør for Brovæsenet og deltog i Dybbøl's Forsvar; særlig gjorde han sig fortjent ved den Maade, hvorpaa han 18. Apr. under den heftigste Ild ledede Afbrydningen af Broerne over Als Sund. 1868 traadte han uden for Nummer for som Overingeniør at lede Projekteringen og Ledelsen af alle ny Anlæg ved de sjællandske Jærnbaner, hvilken Stilling han beholdt, da disse 1. Jan. 1880 gik over til Staten. Forinden havde han (1877) paa Grund af Alder faaet sin Afsked fra Krigstjenesten med Obersts Karakter. 1882 blev han Overingeniør for større Udvidelser af de under Drift værende sjællandske Statsbaner, hvilken Stilling han dog fratraadte 1893, da Statsbanedriften ordnedes paa ny. Indtil 1885 var han ogsaa teknisk Konsulent for de nævnte Baners Direktion, idet han da blev teknisk tilsynsførende med de private Baner paa Sjælland, Falster og Lolland, samt Medlem af og fra 1890 Formand for Bestyrelsen for Gribskov-Banen samt fra 1889 teknisk tilsynsførende med de private Baner paa Fyn. ***P. Nw.***

Hedemann, Marius Sophus Frederik, dansk Officer, foreg.'s Broder, er født i Kjøbenhavn 21. Jan. 1836. Han blev Sekondløjtnant 1852, 1863 Adjutant ved 2. Divisions Stab og udmærkede sig under Dybbøl's Forsvar og Kampen 18. Apr. 1864; s. A. avancerede han til Premierløjtnant og Kaptajn. 1868 kom han til Tjeneste i Krigsministeriet og blev fra 1870 tillige Adjutant hos Ministeren, samt Aaret efter Adjutant hos Kong Christian IX. 1876 ansattes H. ved Livgarden, var Maj—Novbr. 1877 attacheret det russiske Hovedkvarter paa Balkan-Halvøen og udnævntes 1880 til Oberstløjtnant og Chef for 23. Bataillon. 1885 blev han Oberst i Generalstaben og Chef for dennes taktiske Afdeling, s. A. Kammerherre og 1889 Chef for 6. Regiment i Odense, hvilken By han repræsenterede i Folketinget 1887—92 (Højre), medens han 1893 udnævntes til kongevalgt Medlem af Landstinget samt til Generalmajor og Chef for fynske Brigade. 1896 blev H. Chef for Generalstaben. ***P. Nw.***

Hedemarkens Amt er af Udstrækning et af Norge's største Amter, det strækker sig gennem 3 Breddegrader fra 59^0 50' til 62^0 45' n. Br. med en Længde af ca. 315 Km. Bredden, der er størst i den nordlige Del, varierer mellem ca. 55 Km. og 125 Km. Mod Nord grænser det til Søndre Throndhjem's Amt, mod Vest til Christians Amt, mod Syd til Akershus Amt og mod Øst til Sverige; det er delt i 5 Fogderier: Nordre Østerdalen,

Søndre Østerdalen, Hedemarken's, Solør samt Vinger og Odalen's. Disse omfatte igen 25 Præstegæld og 27 Herreder, idet Vang Præstegæld er delt i 2 Herreder, Vang og Furnæs, og Rendalen's Præstegæld ligeledes i Øvre og Ytre Rendalen's Herreder. Amtet hører under Hamar Stift og har 5 Provstier. I retslig Henseende regnes det til Eidsiva- og Frostatings Lagdømmme og Throndhjem's Overret, Sorenskriverierne Antal er 7 med samme Benævnelse som Fogderierne, idet dog Hedemarken's Fogderi er delt i 3 Sorenskriverier: Nordre Hedemarken's, Hamar og Søndre Hedemarken's. I militær Henseende rekruteres Hedemarken's og Østerdalen's Linie- og Landeværnskorpser af 1. Akershuske Brigade samt til Dels Oplandske Kavalerikorps fra Amtet.

H. bestaar for den allervæsentligste Del af Glommen's Dalføre med dens mange Sidedale; hertil kommer i den nordligste Del paa Vestsiden Kvikne, hvis Hovedelv Ørkla rinder mod Nord til Throndhjemsfjorden, og paa Østsiden Tryssil, hvis Vasdrag danner Afløb for Fæmundsjøen og rinder Syd over ind i Sverige. Omtrent paa Midten medtager Amtet Distrikterne paa Østsiden af Mjøsen eller det egentlige Hedemarken, og i den sydøstre Spids Eidskogen Herred med Afløb Syd over mod Sverige. Amtet er et udpræget Skovdistrikt; kun i den nordligste Del naa Fjældene over Trægrænsen, og kun paa Strøget omkring Fæmund og over mod Christians Amt optræde her egentlige Plateauer med nøgne, kun med Buske og Krat dækkede Sletter. S. f. strækker Skoven sig og dækker Dal og Fjæld, kun afbrudt ved Mjøsdistrikterne, hvis veldyrkede gode Jordbund gør disse til Norge's bedste Kornbygd. Amtet er ikke bekendt for sin Naturskønhed; naar den nordlige Del undtages, hvor Fjælde som Hummelfjæld, Saalekinna, Elgepiggen, Tron, Sølen m. fl. paa Østsiden, Høi-Gien, Elvedals-Sølen, Rondane paa Vestsiden have pittoreske Former og naa op til 1,800 M., antage Formationerne, jo længere mod Syd man kommer, mere og mere Karakteren af afrundede Koller. Elvene ere for en stor Del rivende med lange Stryk, men egentlige Fossefald forekommer yderst sjælden og intet af Betydning; mellem Fjælde og Aase ligge overalt større og mindre Vande: Fæmund, Osensjø, Storsjøen i Rendalen, Engersjø, Røgden, Skadsen, Møkern og Storsjøen i Odalen ere de største, hvortil kommer den østlige Del af Mjøsen. Agerbrug i Hedemarken's Fogderi og Skovdrift i de øvrige ere de vigtigste Næringskilder; af adskillig Vigtighed er ogsaa Jagten; Skovene vrimle af Storfugle, Aarhøns, Jærper, i Vandene hække Ænder og paa Fjældvidderne færdes Ryper i store Skarer. Af større Vildt forekommer Elgen i Mængde omtrent i det hele Amt, hvorimod det vilde Rensdyr hurtig gaar sin Undergang i Møde. Vande og Elve ere som Regel meget fiskerige; en Undtagelse gør dog selve Hovedfloden Glommen, hvor den oprindelige Ørred- og Harr-Bestand formentlig er ødelagt af Gedde. Af Kommunikationer fører bredsporet Jærnbane fra Christiania til Hamar og derfra videre i nordlig Retning til Gudbrandsdalen. Ved Hamar begynder den smalsporede Throndhjemsbane, som først gaar i Øst over til Elverum ved Glommen og siden følger denne Elv. I den søndre Del af Amtet kommer den bredsporede Kongsvingerbane ind i Amtet langs Glommen, som den følger til Kongsvinger, bøjer her mod Syd ind i Vrangselven's Dalføre og videre ind i Sverige; en Sidebane gaar fremdeles fra Kongsvinger langs Elven til Flisen Station i Aasnæs, denne vil senere blive fortsat til Elverum. Hovedvej følger de vigtigste Dalfører og er paa flere Steder sat i Forbindelse med det svenske Vejnet, saaledes ved Magnor, Røgdefors, Gretviken og Tryssil. Bebyggelsen er som sædvanlig knyttet til de større Dalfører, herfra dog Hedemarken's Fogderi undtagen, hvor Gaardene ere temmelig jævnt fordelte over hele det dyrkbare Areal. I Oldtiden hørte det nuværende Amt til forskellige Fylker, det egentlige Hedemarken til Heinafylke, Solør og Odalen til Raumariki, Eidskogen til Alf heim og Resten til Eystridalir, som desuden indbefattede de tvende nu til Sverige hørende Sogne Idre og Særna. I 18. Aarh. hørte H.'s A. først under Akerhus Amt, kom 1756 til det nyoprettede Oplandene's Amt, men blev 1781 fraskilt dette som eget Amt. Af historiske Begivenheder skal kun mindes Svenskernes Overfald paa Hamar Bispesæde, som 1567 blev ødelagt, Kampen i Trangen 1808 og Affæren ved Matrand 1814, ved hvilke de Svenske begge Gange mistede omtrent 2,000 Mand. Amtets Areal er 27,507,7 □Km. og dets Indbyggerantal (1891) 119,129. *J. F. W. H.*

Hedemora, By i Dalarne, Kopparberg's Len, Sverige, er beliggende langs med og paa Enden af en Sandstensaas mellem Brunnsjon og Søen Häfran. Folkemængden er (1. Jan. 1898) 1,772. Handelen er nu ubetydelig; tidligere var et stort Marked i Januar af Betydning for Omsætningen. Af Fabrikker skal nævnes et Støberi. H. er ved »Södra Dalarna's järn vag« i Forbindelse med Jærnbanenettet. — H. omtales som Stad 1414 og var fordum, som en af de første Byer i Dalarne, af langt større Betydning end nu. *A. S.*

Heden (Hedeboegnen), den S. 0. f. Roskilde liggende Del (ca. 150 □Km.) af den store Slette mellem Kjøge, Roskilde og Kjøbenhavn.

Hedenbergit se Pyroxen.

Hedenblad, Ivar Eggert, svensk Komponist, er født i Dalarne 27. Juli 1851, blev Student i Upsala 1871, fil. Kand. 1878, Studenterforeningens Dirigent 1875, *director musices* ved Upsala Universitet 1881, Dirigent for Sangforeningen »Orfei drängar« i Upsala og »Upsala filharmoniska Sällskap« samt for »Filharmoniska Sällskapet« i Stockholm 1895. Han har foretaget mangen vidtstrakt Sangerfærd med Studentersangforeningen, bl. a. til Paris 1877. H. har komponeret større Korværker (»Necken«, »Påknä«, Jubelfestkantate til Trehundredeaarsmindedagen for Mødet i Upsala), Orkestersager, Mandskvartetter, Solosange. *A. B. B.*

Hedenborg, Johan, svensk Videnskabsmand og rejsende, født i Heda i Østergötland 21. Oktbr. 1787, død i Firenze 21. Aug. 1865. Efter at have studeret Medicin og Naturvidenskaber blev H. 1817 Læge ved Garnisonssygehuset i Stockholm, tog 1822 i Upsala den medicinske Doktorgrad og gik 1825 til Konstantinopel som Læge ved det svensk-norske Gesandtskab. 1830 opgav H. denne Stilling, gik til Ægypten, berejste Palæstina, Syrien, Cypern og Lilleasien og kom 1832 hjem til Sverige med

rige Samlinger af naturhistoriske Genstande, ægyptiske og græske Oldsager, østerlandske Haandskrifter o. 1. Det hele købtes 1833 af Staten. H. selv blev Medlem af Videnskabernes Akademi og fik Titel af Professor. Straks efter gav H. sig ud paa ny, berejste Ægypten, den sinaitiskc Halvø og Kysten af Arabien. H. samlede her bl. a. 1,400 Dyrearter, som han sendte hjem til de svenske Samlinger. Han gik nu til Nubien, Dongola, besøgte en Del af Sudan, Kordofan, kom til Khartum og gik videre Syd paa i Provinsen Sennar til Fundje(Funki)-Folket. Hans Helbred led meget paa denne Rejse, og svækket af Sygdom maatte han vende om. Det lykkedes ham dog 1836 at naa tilbage til Ægypten med sine rige naturhistoriske og etnografiske Samlinger. Fra Rom tilbødes der ham 44,000 frc. for hele Samlingen, men han foretrak at overdrage de naturhistoriske Samlinger til Sverige's Rigsmuseum, imedens han forærede hele sin etnografiske Samling til Upsala Universitet. 1857 blev han Sekretær ved det svensk-norske Generalkonsulat i Alexandria, men nogle Aar efter opgav han denne Stilling og gik til Rhodos. 1851 var han en Rejse hjemme og tog Del i Naturforskermødet 1851 i Stockholm. Et voldsomt Jordskælv 12. Oktbr. 1856 ødelagde alle hans Ejendele. Han forlod derfor Rhodos og gik til Kairo 1857; men han blev her farlig syg, og da det var klart, at han ikke kunde taale Klimaet, vilde han flytte tilbage til Rhodos, men paa Rejsen led han Skibbrud. Han og hans Familie reddede vel Livet, men de mistede alt, idet de udplyndredes fuldstændig af tyrkiske Røvere. Sverige's Stænder bevilgede ham 4,000 Rdl.; 1861 blev han svensk-norsk Vicekonsul paa Rhodos, men 1863 flyttede han til Firenze, hvor han døde. Foruden en Del Afhandlinger har H. udgivet to større Værker: »Turkiska Nationens seder, bruck och klädedrägter« [1839—42] og »Resa i Egypten og det inre Afrika« [1843]. *V. S.*

Hedenhøs o: Oldtid, sædvanlig kun i Forbindelsen: »fra H.« (fra hedenske Høje?) for at betegne: fra ældgammel Tid. *A. M. D.*

Hedēnius, Per, svensk Læge, født 6. Novbr. 1828 i Skara, død i Upsala I. Febr. 1896. H. blev Doktor 1855 og 1859 Professor i almindelig i Patologi, patologisk Anatomi og Hygieine i Upsala, i hvilken Stilling han forblev til 1895. I en lang Aarrække var H. Formand i Upsala Läkareförening, i hvis Forhandlinger han offentliggjorde de fleste af sine Afhandlinger. *G. N.*

Hedenskab. I daglig Tale kalder man de Mennesker, som have en anden Religion end den kristne eller Jødedommen Hedninger. Saaledes i regnes ikke blot Brahmanister, Buddhister og Konfucianister og de mange lavere Religioners Tilbedere for Hedninger, men ogsaa visse Trosbekendere, hvis Religioner ere afledede af den jødisk-kristelige, saasom Muhamedanere og Mormoner. Ordet Hedning (egl. Hedebeboer) viser i mange Sprog (græ. *ethnikos*, lat. *paganus*, fr. *payen*, tysk *Heide* o. s. v.) hen til, at Folkets bredere Lag, Folk paa Landet eller paa udyrkede Strækninger længst have bevaret den af Kristendommen ortrængte Religion, og Ordet har saaledes først været brugt, ikke om de fjerne Landes Afgudsdyrkere, men om dem, der i de kristnede Lande endnu vare uomvendte. Vor Brug af Ordet sigter nu først og fremmest til Hedningene i de andre Verdensdele.

En snævrere Brug af Ordet H. gør Religionshistorikeren undertiden, idet han dermed kun vil betegne de laverestaaende Trosformer, der i de forskellige Lande overvindes ved de højere Aandsreligioners Opkomst; saaledes kunde der tales om et arabisk H. før Muhamed's Optræden, om iraniske Hedninger før Zoroaster o. s. v. Sjæle- og Djævledyrkelse, Naturdyrkelse, Flerguderi, Trolddom og Ofre ere de for dette lavere H. ejendommelige Tilstande, som Aandsreligionen i større eller mindre Grad modsætter sig. Men ogsaa H. i hin bredere Forstand af Ordet har sit Kendemærke i Modsætning til den jødisk-kristelige Religiøsitet, idet det overvejende ser det guddommelige som virkende i Naturen, eller, hvor dette Standpunkt er overvundet, dog ikke ret formaar at frigøre Fromhedslivet fra et vist Præg af Naturdrift og uvilkaarlige psykiske Tilstande, hvad enten dette nu ytrer sig i Tragten efter jordiske Goder ved Gudernes Hjælp eller i det omvendte, en asketisk Verdensflugt. Det hedenske Væsen er i det hele præget af Egoisme, idet baade Guderne tænke som selvisk interesserede, og deres Bekendere ere det; og skønt enkelte hedenske Religioner, som Buddhismen (der er en ateistisk Sympatireligion), Stoicismen og til Dels Islam hæve sig over denne Begrænsning, saa er det dog kun Kristendommen, der samtidig har kunnet opfatte Guddommen som en Kærlighedsmagt og forpligtet sine Bekendere til et s el vover vinden de og Naturen besejrende Kærlighedsliv. *Edv. L.*

Hedenstierna, Karl Josef Alfred, svensk Forfatter, under Pseudonymet Sigurd, er født 12. Marts 1852 i Ryssby Sogn i Småland, helligede sig i Begyndelsen til Landbruget, blev derefter 1879 ansat som Redaktionssekretær i »Smålandsposten« og overtog 1890 Posten som dette Blads Redaktør. Han har i dets Spalter gjort sig bekendt som en livlig og slagfærdig Kauseur, hvis kaade Skæmt og skaanselsløse Vid ofte naar Grænsen af det burleske. I sine Folkelivsbilleder minder han paa den anden Side ved et Drag af Sentimentalitet ikke sjælden om en forbigangen Tid. H. nyder stor Popularitet i Folkets bredere Lag. Blandt hans mange i Bogform udgivne Arbejder skulle særlig nævnes: »Kaleidoskop, qväden och oqvaden« [1884, 4. Opl. 1887; overs. paa Dansk 1888], »I svenska bondehem« [1885, 4. Opl. 1890], »Ljud och Oljud« [1886], »Fru Westberg's inackorderingar« [4. Opl. 1893] og »Patron Jonssons memoarer« [1894]. *L. W—ll.*

Hedenødder se Potentil.

Hedeplanter se Hede.

Hedera se Vedbendfamilien.

Hedeselskab se Danske Hedeselskab.

Hedeslag (*Hitzschlag*, *coup de chaleur*, *heatstroke*) er sandsynligvis det samme som Solstik (*Sonnenstich*, *coup de soleil*, *sunstroke*). Forskellen mellem disse to Tilstande er kun Aarsagsmomentet, der ved H. er høj Lufttemperatur, ved Solstik derimod direkte Straalevarme (Insolatio) paa Hovedet, enten direkte Sollys eller stærkt Skin fra Ildsteder, saaledes som det er iagttaget hos Fyrbødere i Troperne. Fænomenerne ere i øvrigt de samme. Da H. er den hyppigste Form, kan det betragtes som Typen for disse Tilstande. H.

optræder paa meget varme Dage, mindre hyppig paa Dage med stærkt Solskin end paa Dage, hvor Himmelen er overtrukken, Luften stille, lummer, fugtig. H. er hyppigst i de varme Egne, især i Troperne, og ses i Danmark kun undtagelsesvis og da i Reglen paa meget varme Dage (Temperaturen i Skyggen mindst 24^0). Stærk Hede og stillestaaende fugtig Luft fremkalde dog kun undtagelsesvis H. hos Mennesker, der befinde sig i Hvile, hyppigere derimod hos Folk, der ere i travl Virksomhed, særlig Folk, der ere trætte og overanstrengte, varmt paaklædte. Derfor meldes H. saa almindelig fra Soldaterafdelinger paa Marchture.

H. optræder i det hele ret pludselig; men ofte bemærkes der dog først en kort Tids Ildebefindende, Hovedpine, Svimmelhed, Hjertebanken, undertiden stærk Sved. Derpaa hører Sveden pludselig op, Huden bliver hed og tør, og Individet styrter pludselig om som ramt af et Slag, ligger bevidstløs hen, med smaa Pupiller, blaaligrødt opsvulmet Ansigt, med lettere Trækninger eller Kramper, meget høj Legemstemperatur ($40-41^0$, endog indtil $43-44^0$ eller mere). Døden kan da indtræde ret hurtig under tiltagende Slappelse og besværligt Aandedræt; men i lettere Tilfælde vender Bevidstheden lidt efter lidt tilbage, og i Løbet af en Uges Tid kunne Følgerne være overstaaede. Det væsentligste Symptom ved H. er den stærkt forhøjede Legemstemperatur. Den maa tænkes opstaaet ved den mangelfulde Varmeregulation, som fremkommer derved, at Legemsvarmen frembringes i det sædvanlige eller i større Omfang, medens Varmeafgivelsen er formindsket ved den omgivende Lufts høje Temperatur og Fugtighedsgrad og den standsede Svedsekretion. *A. F.*

Hedevig, Datter af Kong Christian IV og Kirstine Munk, født 15. Juli 1626, død 5. Oktbr. 1678. 16 Aar gl. ægtede hun Lensmanden i Christianstad Len Ebbe Ulfeldt; men det viste sig snart, at de to Ægtefæller ikke passede for hinanden. Hun var som de fleste af Kirstine Munk's Børn en noget uelskværdig og hidsig Karakter, og Mandens tit brutale Optræden skulde ikke stemme hende blidere. Da han 1652 efter sin Afsættelse fra Posten som Lensmand paa Bornholm drog til Sverige, fulgte hun ham dog, men det kom her snart til et fuldstændigt Brud. 1655 flygtede hun med en af Mandens undergivne, der ansaas for hendes Elsker, til Søsteren Leonora Christina, som dengang opholdt sig i Pommern. Senere tog hun Ophold paa Boller hos Moderen og, da hun efter dennes Død 1658 havde arvet Taasinge, paa Valdemar's Slot. Taasinge maatte hun dog efterhaanden afstaa til sine egne og Mandens Kreditorer, og hun levede i de senere Aar af sit Liv i stor Fattigdom, til sidst paa Mandens Gaarde i Skaane. I Modsætning til sine Søskende viste hun megen Sympati for Leonora Christina under dennes lange Fangenskab og drog endogsaa straks efter Christian V's Tronbestigelse til Kjøbenhavn for at virke for hendes Løsgivelse. Z. Z.

Hedin (isl. *He tinn*gammeldansk *Hidin, Hiden*), nordisk Sagnhelt, se Hildesagnet. *A. O.*

Hedin, Sven Adolf, svensk Forfatter og Rigsdagsmand, er født i Bo Sogn i Nerike 23. Apr. 1834, blev 1851 Student, 1861 cand. phil. 1859 begyndte han sin publicistiske Virksomhed i Bladet »Upsalaposten«, men flyttede 1864 til Stockholm og har siden arbejdet ved flere liberale Blade der. 1874—76 var han Redaktør af »Aftonbladet«. Fra 1870—87 (med Undtagelse af Aarene 1875—76) samt siden 1890 har H. været Medlem (Liberal) af Rigsdagens andet Kammer for Stockholm's By. Som saadan har han været Medlem af en Mængde Udvalg og en af Kammerets mest fremtrædende Talere. Som en af Rigsdagens flittigste Forslagsstillere gjorde H. et betydningsfuldt Skridt ved sit 1884 indbragte Forslag om Ulykkes- og Alderdomsforsikring for Arbejdere, hvilket foranledigede en Rigsdagsskrivelse om Nedsættelse af den 1884—88 sammentrædende Arbejderforsikringskomité, af hvilken H. var Medlem. Andre betydningsfulde Forslag af H. ere de om saakaldte ministerielle Sagers Forelæggelse i samlet Statsraad (1884, 1893), om kirkelige Anliggenders Forelæggelse for Justitsdepartementet og Oprettelse af et særligt Undervisningsdepartement (1884), om et særligt Departement for Landbrug, Industri og Handel (1885), om Rigsdagens Ret til at prøve alle Kongens Overenskomster med fremmede Magter (1891, 1893), om Kongens Forpligtelse til med Hensyn til saadanne Overenskomster at høre hele Statsraadet (1893), med fl. Ofte har H. rettet sine Angreb mod Kongens administrative Lovgivningsret. Som Forfatter har han ofte behandlet Foreningen med Norge, ved hvilke Lejligheder han har ydet norsk Opfattelse sin Støtte. Han har tillige medvirket kraftig til den Løsning af Spørgstnaalet om den litterære Ejendomsret, der fik Udtryk i Loven af 10. Aug. 1877. Han har bl. a. udgivet: »Franska revolutionens quinnor« [1879—80]; »Aliman värnepligt och fritt samhällisskick« [1880]; »Om latinherravaldet« [1883]; »Studier i franska revolutionens historia«, I, »Halsbandsafventyret« [1890] og »Ludvig XIV's tidehvarf« [1895]. *A. B. B.*

Hedin, Sven Anders, svensk opdagelsesrejsende, er født i Stockholm 19. Febr. 1865, blev Student i Upsala 1885, cand. phil. 1888 og Dr. phil. i Halle 1892. Han gjorde 1885—86 en Rejse fra Baku gennem Persien, som han har skildret i »Genom Persien, Mesopotamien och Kaukasien«. 1890 deltog han i Kong Oscar II's Sendelse til Shah Narr-ed-din, skildret i »Konung Oscar's beskickning till schahen af Persien« [1891] og fortsatte 1890—91 sin Rejse fra Teheran gennem Centralasien til Kasjar. Denne Rejse har han beskrevet i »Genom Khorasan och Turkistan« [1892]. 16. Oktbr. 1895 begyndte H. sin tredje og største Rejse, med Understøttelse af Kong Oscar II, fra Orenburg, paa hvilken han undersøgte største Delen af Pamir, drog gennem Takla-makan-Ørkenen, kortlagde Floderne Kerija og Tarim, bestemte Beliggenheden af Lop-nor samt undersøgte og kortlagde Tibet's Højland. Han naaede Peking 2. Marts 1897 og fortsatte sin Hjemrejse gennem Mongoliet og Sibirien. Resultaterne af denne Rejse ville blive offentliggjorte i et i Aar (1898) udkommende større Arbejde. Om sin Rejse har H. holdt Foredrag i flere Lande, saaledes i de nordiske Hovedstæder. *A. B. B.*

Hedin, Zelma Karolina Esolinda, født Bergnéhr, svensk Skuespillerinde, født i Stockholm 31. Maj 1827, død smst. 11. Febr. 1874, debuterede 1842 paa det kgl. Teater og fik Ansættelse som Skuespillerinde 1845. Hun

kom efterhaanden i stort Ry som en fremragende Skuespillerinde, navnlig i den finere Komedie, og til hendes bedste Ydelser paa dette Omraade fortjene at regnes: Elisabeth i »Doktor Wespe«, Georgina i »Quäkaren och dansosen«, Richelieu i »Richelieus första vapenbragd«, Sofie Arnould i »Jag äter middag hos min mor«, Fru de Nohan i »Den gifta mannen i staden och på landet«, Fru Montjoye i »Montjoye« m. fl. Efter et svært Benbrud 1867 blev hendes Helbred svækket, og hun optraadte stedse sjældnere, sidste Gang 1871—72. *A.B.B.*

Hedlinger, Johann Karl, berømt schweizisk Medaillør, født 28. Marts 1691 i Byen Schwyz, død 14. Marts 1771 i Schweiz, uddannedes i Nancy, Paris og Basel og kaldtes 1718 til Sverige, hvor han levede 30 Aar, for derefter at arbejde ved forskellige af Europa's Hoffer, for Paven, i St. Petersborg og for Frederik II i Berlin. Kaldt til Sverige af Baron Gortz udførte han en stor, effektfuld Medaille over Karl XII's Død 1719, men efterhaanden blev han enklere i sin Fremstilling, under Paavirkning fra Antikken, og hævede derved den svenske Medaillørkunst til et for den Tid meget højt Standpunkt, idet han samtidig i sine Portrætmedailler stadig udmærkede sig ved skarp Karakteristik. Til de bedste af disse høre: »Kejserinde Elisabeth«, »Frederik II« og »H.'s Selvportræt«; 1728 begyndte han en Suite Medailler af svenske Konger, der fortsattes af hans dygtige Elev og Efterfølger som kgl. Medaillør D. Fehrmann. 1736 udførte H. fiere Arbejder i Kjøbenhavn, 1744 blev han Hofintendant, men forlod snart efter Sverige for stedse. H.'s Værker ere udgivne i Kobber, stukne af C. v. Mechel, »Œuvre du chevalier H.« [1776], og omfangsrigere af J. K. Füssli, i Sortekunstblade af J. E. Haid. Af H.'s bedste Medailler, udførte i Sverige, skulle endvidere nævnes de over N. Tessin [1728], »Ulrika Eleonoras Død« [1741], »C. E. Lewenhaupt« [1734] og »Louise Ulrikas Ankomst« [1744]. H. havde mange dygtige Elever, og hans Virksomhed fik stor Indflydelse paa hele Nordeuropa's Medaillørkunst i den følgende Tid. (Litt.: Amberg, »Der Medailleur J. K. H.« [Einsiedeln 1887]). *A. Ls.*

Hedlund, Sven Adolf, svensk Publicist og Rigsdagsmand, er født 24. Febr. 1821 paa Øen Eldgarn i Mälarn, blev Student 1839, cand. phil. 1845. H. blev 1849 Redaktør af »Orebro tidning«, indtraadte 1851 i »Aftonbladet«'s Redaktion og ansattes 1852 som Hovedredaktør for »Goteborg's handels- och sjofarts tidning«. I dette Organ har han virket for Repræsentationsreformens Gennemførelse, for Trosfrihed, for Folkedannelsens Fremme, for det svenske Sprogs Renhed, for almindelig Værnepligt efter det schweiziske Militssystems Mønster m. m. H. har været Medlem af Rigsdagens andet Kammer 1867—69 og 1879—83 samt af Rigsdagens første Kammer 1875—76 og 1885—89 samt tilhørte i denne Egenskab forskellige Udvalg; 1880—82 var han Medlem af Komiteen for Landets Forsvar. 1886 indbragte han Forslag til Lov om Foranstaltninger til Tilvejebringelsen af sunde og billige Arbejderboliger samt om Minimalløn og Normalarbejdsdag i toldbeskyttede Næringer. 1896 ophørte H. at være ansvarlig Udgiver af sit Blad, men staar vedblivende (1898) som Hovedredaktør. *A. B. B.*

Hedningekristne betegner i Alm. dem, der fra Hedenskabet træde over til Kristendommen. Men særlig bruges det i Modsætning til Jødekristne om dem, der i Kirkens ældste Tider, særlig ved Apostelen Paulus'es Virksomhed, fra Hedenskabet gik over til Kristendommen uden at lade sig omskære. Denne Modsætning medførte adskillige Vanskeligheder og megen Strid, indtil de H. voksede saadan i Tal, at de Jødekristne enten maatte smelte sammen med dem eller gaa ud af Kirken. *J. P. B.*

Hedningemission se Mission.

Heddne (græ. *Ἡδονή*) »Nydelse«, personificeret som Gudinde.

Hedonisme (græ.) betegner en moralfilosofisk Lære, der søger Livets og Handlingernes Formaal i Lysten og gør Handlingsprincippet til en Beregning af, hvorledes og hvor den største Sum af Lyst findes. I Oldtiden repræsenterede Aristippos, i den nyere Tid Sensualismen, særlig Helvetius, de reneste Former af H. *C. St.*

Hédonin [edwæ'], Edmond, fransk Genremaler og Raderer, født 16. Juli 1820 i Boulogne-sur-Mer, død 12. Jan. 1889 i Paris. Han var Elev af C. Nanteuil og Delaroche. I sine Billeder fra Landet — enkle, jævne Motiver: en Mark med et Par Bønder, e. 1. — har han med realistisk Blik og malerisk Forstaaelse skildret fransk Agerland og Bondens Hverdagstilværelse derude; bekendte Eksempler: »Sædemanden« og »Aksamlersker« [1857, Luxembourg-Museet]; i sine Malerierfra Spanien m. m., i 1840'erne og 1850'erne, stemmer han sin jævne Kolorit op til kraftigere Effekter og faar Sydens Lys og stærke Lokalfarver med paa Paletten; til denne Gruppe Arbejder høre »Brændehugger i Pyrenæerne«, »Erindring om Spanien«, »Arabisk Kaffehus i Konstantine«, »Mølle i Konstantine«, »Kvinder fra Basses-Pyrénées«, »Soiré hos Araberne«. Hans dekorative Værker bære gennemgaaende et andet Præg, saaledes de i Palais Royal, der efterligne 18. Aarh.'s graciøse Kunst; for Teatre Francais udførte han i 1860'erne fire Kunstnerportrætter (Medaillons). Ved Siden af sin Malervirksomhed dyrkede H, særlig i senere Aar, Radererkunsten: stak 5 Blade efter Bida's Tegninger til Evangelierne, »Pieta« (efter Delacroix), »Diana i Badet« (efter Boucher), 6 Blade til en Udgave af Sterne's »Sentimental journey«, Blade efter Leleux etc. *A. Hk.*

Hedrik, dansk Form for Heidrik (s. d.). I Grundtvig's »Ansgar« benævnes den danske Kong Haarik den Ældre mindre nøjagtig Hedrik Ejegod. *A. M. D.*

Hedrum Herred, Larvik Fogderi, Jarlsberg og Larvik's Amt, (1890) 3,856 Indb., indtager en ca. 30 Km. lang og 20 Km. bred Strækning paa begge Sider af Laagen Elv, fra den forlader Lardal's Herred til dens Udløb i Fjorden ved Larvik By. Elven flyder rolig i mange Bugtninger gennem den brede, velbebyggede Dal, kun paa et Par Steder ere mindre Stryk hindrende for Færdselen og under meget højt eller lavt Vand ogsaa for Tømmerflødningen, ellers er Elven overalt farbar for Baad. Dalen er paa begge Sider omgiven af lave, skovbevoksede Aastrækninger, paa Østsiden Udliggere af den Bjærgkæde, som skiller Drammenselven's Vasdrag fra Laagen's, paa Vestsiden hænge

de sammen med Fjældene i Slemdal. Kun enkelte Toppe naa paa Østsiden over 150 M., saaledes Gaasaasen 367 M., Knaprei i den nordlige Del, Fjæreaasen og Tømmeraasen længere mod Syd. Paa Vestsiden ere Fjældene højere, blandt de højeste Punkter ere Furulifjæld 452 M., Jordstøp 304 M. og Løvesnyta 229 M., der stige brat op fra Dalen og tjene som Sømærke. Flere mindre Dalfører gennemskære paa begge Sider Bjærgmassen og levere mindre Tilløb til Laagen fra Nord mod Syd, indtil den optager Afløbet fra den paa Grænsen liggende betydelige Gogsjø, bøjer saa mere mod Vest, gaar gennem Aasrum Vand og fra dette ved et kort Sund ud i Hovedelven. Svartelven's Dalføre danner en egen Bygd Ismarken. Paa Vestsiden ere Bækkene af mindre Betydning, de fleste rinde mod Sydvest ud i det 20,5 lange Farisvand, som her danner Grænsen. Afløbet fra dette Vand, Fariselven, løber ud i Fjorden ved Larvik Bys søndre Side. Jordbunden er mindre god, mest Sand, men Hoveddalen er dog godt dyrket, og her ligger næsten den hele Bebyggelse, enkelte Gaarde findes i Sidedalene og langs Farisvandet's Strand, for øvrigt mellem Aasene kun Sætre. Skov dækker en stor Del af Herredet, og H. H. har tidligere været en af Amtets bedste Skovbygder; nu er Skoven vistnok for en Del udhugget, men Skovdriften er endnu betydelig. H. H. indbefatter 3 Sogne, Hedrum Hovedsogn sydligst, Kvelle, Anneks i Midten og Hvarnæs Anneks nordligst, samtlige i Hoveddalen. Af større Gaarde ligge Fritsø (s. d.), Undersbo, Hovland, Torstvet, Nanset samtlige omkring Larvik By, Løve, Rolighed — tidligere Bolig for den sidste Greve af Danneskjold — Fjære, Melø — gammel adelig Sædegaard — længere mod Nord i Hovedsognet. I Kvelle ere Næs og Farmen de største Gaarde paa Østsiden, Gjone og Kvelle paa Vestsiden. I Hvarnæs kunne nævnes Odberg, Hellenæs og Hougen. Hovedvej fører fra Larvik langs Laagen til Bommestad Bro, 135 M. lang, deler sig her i een, som fortsætter Nord over til Kongsberg, og een Øst over til Sandefjord; Jarlsbergbanen gennemskærer H. H.'s sydligste Spids med Station i Larvik By. Herredets Areal er 299 □Km., hvoraf 22 □ Km. Indsøer. *F. F. W. H.*

Hedrun, Gud i Valhal, se Heidrun.

Hedschas se Hidjas.

Hedschra (arab., afkortet af *hedschirat-ennebi*, Profetens Bortgang, i fransk Transskription urigtig omskrevet Hegira) er det almindelige Udtryk for Muhamed's Flugt fra Mekka til Medina, hvilken Begivenhed er Udgangspunktet for den muhamedanske Tidsregning. Denne Flugt fandt Sted i Sommeren 622, uvist naar, Kalifen Omar fastsatte senere den 16. Juli 622 til at være den første Dag i det første Aar efter H. Da det muhamedanske Aar er et Maaneaar paa 354 Dage, svare 33 af disse omtrent til 32 af vore Aar; for at overføre et Aarstal dateret efter H. til vor Kalender, skal man derfra trække en Treogtredivedel fra Aarstallets Sum og derpaa addere 622. Nøjagtige Tabeller ere udarbejdede af Wiistenfeld, »Vergleichungstabellen der muh. und christ. Zeitrechnung« [Leipzig 1854]. *J. 0.*

Hedspore [he'dspo.ə] se Northumberland.

Hedvig, Helgeninde, Datter af Markgrev Berthold IV af Meran. 12 Aar gammel blev hun gift med Hertug Henrik I af Schlesien og Polen og blev Moder til 7 Børn. Efter at være bleven Enke trak hun sig 1238 tilbage til det af hende stiftede Cisterciensernonnekloster Trebnitz ved Breslau, hvor hun døde 13. Oktbr. 1243. Hun blev helligdømt 1268, er Schlesien's Skytspatron. (Litt.: Becker, »Die heil. H.« [Freiburg 1872]). *L. M.*

Hedvig Eleonora, svensk Dronning, født 23. Oktbr. 1636 paa Gottorp, død 24. Novbr. 1715 i Stockholm, Datter af Hertug Frederik III af Holsten-Gottorp og Maria Elisabeth, Datter af Johan Georg I af Sachsen. Hun blev 24. Oktbr. 1654 formælet med Karl Gustaf af Sverige, efter at hendes tidligere Trolovelse med en mecklenburgsk Fyrste var bleven hævet. Efter Karl Gustafs Død blev H. Præsident i Formynderregeringen under Karl XI (1660—72). Nogen større politisk Indflydelse udøvede hun dog ikke, Regeringen førtes hovedsagelig af de øvrige, højadelige Formyndere, om hun end deltog i Behandlingen af alle vigtigere Sager. H. bar stor Omsorg for sin Søns, den unge Konges Opdragelse, men desværre paa en lidet heldig Maade, og hun bærer, med al sin Ømhed for hans Helbred og legemlige Udvikling, en stor Del af Skylden for, at Karl XI's Uddannelse til Konge blev saa mangelfuld. Hendes Forhold til Kongen bar altid Præget af stor Fortrolighed, og han syntes i flere Henseender at give hende Fortrinnet fremfor den daværende Dronning, den danske Ulrika Eleonora. H.'s Optræden over for denne var ofte utilbørlig. Efter Karl XI's Død blev H. atter Præsident i Formynderregeringen; men ej heller nu udfoldede hun nogen nævneværdig Virksomhed, og allerede 27. Novbr. 1697 overtog Karl XII som myndig selv Regeringen. H. har haft en vis Betydning derved, at ved hendes Giftermaal med Karl Gustaf grundlagdes den dynastisk-politiske Forbindelse mellem Sverige og Holsten-Gottorp, som siden virkede saa dybt indgribende i Forholdet mellem Sverige og Danmark. Et smukt Træk hos H. var hendes Omsorg for de skønne Kunster, og hun udfoldede en storartet Byggevirksomhed (Drottningsholm og Stromsholm's Slot); Ehrenstrahl og Tessin'erne havde i hende en Beskytter. Hun havde ogsaa, fortrinsvis ved sin Søns Gavmildhed, store Indtægter, hvilke hun for en stor Del kunde anvende til sin Bygge- og Mæcenatvirksomhed. *A. S.*

Hedvig Elisabeth Charlotta, svensk Dronning, født 22. Marts 1759, død 20. Juni 1818, Datter af Hertug Friedrich August af Oldenburg og Ulrika Frederika Vilhelmina af Hessen-Kassel. II., Broderdatters Datter til den svenske Konge Fredrik I, blev 7. Juli 1774 formælet med sin Fætter paa fædrene Side, Hertug Karl af Sodermanland, senere Kong Karl XIII. H. var en livlig, elskværdig og aaben Natur og blev hurtig populær ved Gustaf III's Hof. Med Gustaf III's Søster, Prinsesse Sofie Albertina, vedligeholdt H. indtil det sidste et fortroligt Venskab. Revolutionen af 1809 gjorde H. til Dronning; hun traadte imidlertid det Parti nær, som vilde bevare Tronfølgen for Prins Gustaf, Gustaf IV Adolfs Søn. H. saa derfor ikke med blide Øjne Karl August's og Karl Johan's Valg til Tronfølgere. Der laa

ogsaa en vis Kulde over Forholdet mellem H. og Karl Johan, om end det ikke førte til noget aabent Brud. H. døde pludselig kort Tid efter Karl XIII's Død; hun havde længe været sygelig. Hendes efterladte Papirer findes i det Bondeske Arkiv paa Eriksberg i Södermanland. Uddrag af H.'s Memoirer og Brevveksling ere offentliggjorte af Bonde, »Sverige och Norge 1814, skildringar af H. M. Drotning Hedvig Elisabeth Charlotta« [Stockholm 1896]. *A. S.*

Hedvig Sofia, svensk Prinsesse, holstengottorpsk Hertuginde, født 26. Juni 1681, død i Stockholm 11. Decbr. 1708. H. var Datter af Karl XI og Ulrika Eleonora af Danmark og formældes 2. Juni 1698 med Hertug Frederik IV af Holsten-Gottorp (1671—1702), som var hendes Fætter paa mødrene Side. I Hertugdømmet boede H. kun i kort Tid og opholdt sig mest i Sverige. Da hendes Mand var falden ved Klissov, blev II.'s Søn Karl Frederik Hertug; Regeringen varetoges under Mindreaarigheden af Frederik IV's Broder Christian August, men H. havde ogsaa nogen Del i Formynderskabet (som *tutrix honoraria*) og forestod særlig den unge Hertugs Opdragelse; Karl Frederik boede hos hende i Stockholm. I Resten af sin Levetid havde H. politisk Betydning hovedsagelig derved, at hun af de fleste ansaas for at staa nærmest til at efterfølge Karl XII, dersom denne skulde falde i den eventyrlige Krig i Østen. Karl XII hængte med inderlig Kærlighed ved denne sin ældste Søster og blev dybt greben ved Efterretningen om hendes tidlige Død. *A. S.*

Hedwig, Johannes, tysk Læge og Botaniker (1730—99), studerede først Medicin og nedsatte sig som Læge i Chemnitz, senere i Leipzig. 1786 blev han esktraord. Professor i Medicin og 1789 ord. Professor i Botanik ved Universitetet i Leipzig. Hans botaniske Studier gjaldt især Kryptogamerne, navnlig Mosserne, hvorom han skrev flere banebrydende Værker. De mest bekendte af disse ere: *Theoria generationis et fructificationis plantarum cryptogamicarum* [1784] og *Species muscorum frondosorum* [udgivet 1801 af Schwaerichen]. Efter H. er opkaldt Mosslægten *Hedwigia* Ehrh. og det tyske, botaniske Tidsskrift for Kryptogamkundskab »Hewigia«. *C. J.*

Hedyfan se Apatit, S. 950.

Hedysårum L., Slægt af Ærteblomstrede (*Hedysareæ*), næst fleraarige Urter med uligefinnede Blade, hvis Smaablade ofte have gennemsigtige Punkter. Blomsterne, der sidde i langstilkede Klaser i Bladhjørnerne, have purpurrød, hvid eller hvidgul Krone. Bælgen er sammentrykt. 60 Arter i varmt tempererede Egne; de fleste Bjærgplanter. Flere Arter dyrkes som Foderurter, f. Eks. *H. coronarium* Italien. *A. Af.*

Heeckeren [dătæsekᵊræ'n], Georges Charles d'Anthés, Baron de, fransk Officer og Politiker, født 5. Febr. 1812 i Colmar, død 3. Novbr. 1895 i Soultz, Søn af en Godsejer d'Anthés i Elsass og en nær Slægtning af Fyrst Hatzfeldt. H. gik 1830 i russisk Tjeneste og blev 1832 Kaptajn i Hestgarden. Kort efter blev han adopteret af en hollandsk Diplomat, Baron van H., og antog dennes Navn. Han ægtede en Søster til Alex. Puschkin's Hustru, men dræbte 1837 sin Svoger i Duel og maatte derfor forlade Rusland og vende tilbage til Frankrig. Han valgtes 1848 til Nationalforsamlingen og genvalgtes 1849, sluttede sig tidlig til Præsidenten, Prins Louis Napoleon, og blev derfor 1852 Senator (indtil 1870); brugtes 1852 i en særlig Sendelse til Rusland. *E. E.*

Heegaard, Poul Sophus Vilhelm, dansk Filosof, født i Slangerup 19. Jan. 1835, død i Kjøbenhavn 27. Marts 1884, blev Student 1853. Hans Interesser dreve ham til at sysselsætte sig med matematiske og astronomiske Studier paa Grund af den Klarhed og Nøjagtighed, som her kan opnaas; men hans Trang til at sysle med Tanken om de højeste Ting førte ham til det teologiske Studium, og han blev 1858 cand. theol. Imidlertid var han blevet greben af den Hegelske Filosofi og dens daværende Talsmand i Danmark, Prof. Rasmus Nielsen, og den Utilfredshed, som han følte med det teologiske Studiums videnskabelige Metode, drev ham da over i Filosofien. 1860 tog han Magisterkonferens og 1861 Doktorgraden med en Afhandling om den Herbartske Filosofi. Frugten af hans Tænkning i de følgende Aar fremkom i et klart og dygtigt Skrift, »Indledning til den rationelle Ethik« [1866], hvorefter han foretog en Rejse i Udlandet. Hjemkommen fra denne brød han med den Hegelske Spekulation, som ikke kunde tilfredsstille hans Trang til positiv Viden og nøgtern Klarhed; et lille polemisk Skrift: »Prof. Nielsen's Lære om Tro og Viden« [1867] gjorde Brudet offentligt; med dyb Beklagelse saa H. sig nødt til at træde i Opposition paa Bekostning af sit tidligere Venskab med Prof. Nielsen. Det blev nu vanskelige Aar, der kom for ham; vel udnævntes han 1870 til Docent, men denne Stilling gav ham dels kun et meget ringe Virksomhedsomraade, dels sikrede den ham langtfra økonomisk. Med Undtagelse af en Ledetraad i formel Logik til Brug ved sine Forelæsninger og som Udtryk for sin Modstand mod Hegel's sværmeriske Logik standsede H. sin filosofiske Produktion. Han skrev derimod anonymt en Række Romaner, »Dobbeltgængeren« og »Et Handelshus« [1871], »Familien Gorm« [1872] og »Urolige Tider« [1874], og forskellige litterære og polemiske Artikler, samlede under Titelen »Øjebliksfotografier« [1874]. Først ved Brøchncr's Død 1875 blev H. Professor, men da var allerede hans bedste Kraft opslidt. Et Lejlighedsskrift »Om Intolerance« [1878] vakte nok en Del Opmærksomhed, dog mere ved sin Forfatters Navn og Stilens Klarhed end ved det vægtige Tankeindhold, og i de følgende Aar optoges han af Udarbejdelsen af en Lærebog i Pædagogik, som Ministeriet havde overdraget ham. Han gik uden store Forudsætninger til dette Arbejde, og Stoffets Mængde overvældede ham, saa det ikke lykkedes ham paa den korte Tid, der stod til hans Raadighed, at skabe et samlet og klaret Værk. Samtidig med Fuldendelsen af dette Arbejde blev han ramt af et apoplektisk Tilfælde 1880. Paa en Udenlandsrejse, som han foretog for at genvinde sit Helbred, havde han den store Sorg at miste sin Datter, og fra den Stund var han fuldkommen nedbrudt. Hans Sind vendte sig nu til den positive Kristendom, og han aflagde en offentlig Bekendelse om Forandringen i sine Anskuelser i Forordet til 2. Udg. af sin Pædagogik [1883]. Kort efter døde han. H. var ingen genial Tænker, men han var en ærlig og sund Natur, der forlangte den skarpeste og bestemteste Ad-

skillelse mellem det, man vidste, og det, man kun kunde danne sig en Tro om. For de unge Studenter, der hørte hans Forelæsninger, før Sygdom lammede ham, fik han en ikke ringe Betydning. *C. St.*

Heegaard, Steffen Peder Anker, dansk industridrivende, født 29. Juli 1815 i Kjøbenhavn, død 19. Decbr. 1893 smst., begyndte som Isenkræmmer. 1837, da hans Fader døde, overtog han sammen med en ældre Broder Faderens Isenkramforretning. Denne var imidlertid fra 1828 forbunden med et af Faderen paa Nørrebro anlagt Jærnstøberi, og da Kompagniskabet mellem de to Brødre hævedes 1847, overtog H. for egen Regning Jærnstøberiet. Som Jærnstøber fik han en betydelig Forretning, som han 1857 væsentlig udvidede ved at overtage Statens Fabrikker paa Frederiksværk, ligesom han s. A. overtog et Lerbrænderi i Blaagaardsgade. Fra hans Værksteder udgik nu ved Siden af saltglaserede Rør baade Dampmaskiner, Industri- og Landbrugsmaskiner samt en Række støbte Husholdningsgenstande, hvoriblandt navnlig emaillerede Gryder. Han blev en af Danmark's største industridrivende. Det var derfor ikke uden Betydning, da han 1865 udtalte sig mod en da opkommen Plan om 1866 at afholde en dansk Industriudstilling i Kjøbenhavn som Modtræk mod en til samme Tid berammet nordisk Udstilling i Stockholm. Udstillingen i Kjøbenhavn blev ikke til noget; men H. blev valgt ind i Industriforeningens Repræsentantskab og blev 1871 Foreningens Formand, hvad han var til 1876, og i hans Formandstid gennemførtes to Opgaver, som Foreningen længe havde forberedt sig paa: 1872 afholdtes den nordiske Industriudstilling i Kjøbenhavn, og 1876 aabnedes en virkelig stor teknisk Skole (Det tekniske Selskabs Skole). Ogsaa »Arbejderforeningen af 1860« nød godt af H.'s Virksomhed. Han var Medlem af dens Bestyrelse fra 1866—85, ligesom han var Borgerrepræsentant fra 1868—85. Det er endelig ikke uden Interesse at se, at medens han 1862 var Medindbyder til Dannelsen af en Frihandelsforening, i hvis Bestyrelse han fik Sæde, stillede han sig senere nærmest paa Toldbeskyttelsens Standpunkt. 1884 overdrog han sine Fabrikker paa Blaagaard og Frederiksværk til to Sønner og en Svigersøn. *C. N.*

Heem [helm], 1) Jan Davidz de, hollandsk-flamsk Stilllebenmaler, født 1606 i Utrecht, død i Antwerpen Vinteren 1683 — 84. Han var Elev af sin Fader, David, der ogsaa var Stilllebenmaler, vist ogsaa af Bailly i Leyden, hvor han virkede 1626—31; efter nogle Aars Ophold i sin Fødeby tog han for lang Tid Ophold i Antwerpen, i hvis Malergilde han indskreves 1635; Aarene 1667—72 tilbragte han atter i Utrecht, men de Franskes Indfald jog ham herfra tilbage til Antwerpen. Paa sit begrænsede Omraade: — Stillleben, Frokostbilledet med Frugter, Østers, Hummer, Glas eta, Blomster- og Frugtguirlander — er H. en af den hollandske (flamske) Kunsts ypperste Mestere; hans Kunst er i høj Grad minutiøs, glemmer ikke Blomsterlivets Staffage: Insekterne, Sommerfuglene og Græshopperne, som dens Pensel sirlig gør Rede for, men Udførelsens Finhed virker ikke trættende og ledsages af et ypperligt malerisk Foredrag, der med sin fine, samlende, lidt gyldne Tone gør de fremstillede Genstande: Druerne, fra de blegt hvidlige til de blaalige beduggede, den afskrællede Citron, det fyldte Rhinskvinsglas o. s. v. til en sand Øjenfryd. H. er godt repræsenteret, bl. a. i Museerne i Berlin, Dresden, München, Karlsruhe, Schwerin, i Bruxelles, Rijksmuseet i Amsterdam, Louvre (Paris), Lichtenstein-Galeriet i Wien, et Par Arbejder i Museet i Stockholm (et fremragende paa Stockholm's Slot). I Christiania Nationalgaleri ses »Østers og Rhinskvin«, i Kunstmuseet i Kjøbenhavn to Arbejder; Moltke's Galeri smst. ejer bl. a. en udmærket Prøve paa hans Kunst.

2) Cornelis de, hollandsk-flamsk Stilllebenmaler, o venn.'s Søn, født 1631 i Leyden, død 1695 i Antwerpen, ligesom Faderen særlig knyttet til denne By, af hvis Malergilde han blev Medlem 1660—61, en kortere Tid virkende i Haag, fulgte ganske Faderens Retning. Smukke Arbejder af ham findes i Dresden-Galeriet, i Museet i Schwerin, Karlsruhe Kunsthalle, Frankfurt's Städelsche Institut; i Berlin's Museum et »Stillleben«, to Værker i Stockholm's Nationalgaleri. *A. Hk.*

Heemskerck [he!mskerk] (Heemskerk), Egbert van (den Yngre), hollandsk Maler, født i Haarlem 1634, død i London 1704 (ifølge andre Kilder født 1645, død 1711). Hans Fader var Genremaleren Egbert v. H. den Ældre (1610—80), der var stærkt paavirket af Brouwer og Teniers (et Billede i Stockholm's Nationalgaleri). Sønnens Kunst gik væsentligst samme Veje som Faderens, selv var han dog Elev af P. de Grebber, men den Brouwer'ske Indflydelse har været den stærkeste, baade i Emne- og Farvevalg. Han har malet en Del Kroscener med syngende og rygende Bønder (to i Dresden's Galeri; lignende Emne i det ene af de to ret gode Smaabilleder, Kunstmuseet i Kjøbenhavn ejer; paa Fredensborg Slot en »Kroscene«), men ogsaa — i Teniers'sk Manér — Helvedesscener (»Heksens Hule« i Kassel) og Billeder med »Antonius'es Fristelse«. *A. Hk.*

Heemskerck [he!mskerk], Maerten Jacobsz van, nederlandsk Maler, Raderer og Tegner for Træsnit, født Heemskerck ved Alkmaar 1498, død 1574 i Haarlem. Sin første kunstneriske Undervisning fik han i Haarlem under Cornelis Willemsz, i Delft under Jan Lucasz; senere, omkring 1527, lærte han under Jan Scorel i Haarlem. Allerede under denne Lærer blev hans Kunst præget af den da saa moderne italieniserende Smag; efter et Ophold fra 1532 i Italien, hvor han særlig ivrig studerede Michelangelo's Kunst, tog denne Retning ham ganske fangen. De mange Malerier, historiske, mytologiske, bibelske, han fra nu af udførte — bosat i Haarlem —, vare for største Delen groft skaarne Michelangelo-Efterligninger, af ubestridelig Dygtighed, vidnende om ret indgaaende Studier af det menneskelige Legeme, men kolde i Farven, tomme og uskønt forvredne og forvrængede i Formen, i det hele stærkt maniererte. Hos Samtiden nød han imidlertid stort Ry, og mange af hans Værker gengaves i Stik. Karakteristiske Prøver paa hans Fremstilling af det nøgne ere bl. a. »Christi Daab« [1563] i Braunschweig's Museum, »Den opstandne Christus« (Kunstmuseet i Kjøbenhavn); i Haarlem's Museum ses »Lukas malende Madonna« [1532], »Ecce Homo« [Triptychon 1559—60], »Tornekroningen«, i Berlin's Museum »Momus dadler Gudernes Værker«, i Rijks-

museet i Amsterdam »Christi Opstandelse«, »Den erythræiske Sibylle« [1564], i Stockholm's Museum »Vingaardsarbejderske«. Hans Portrætter tiltale i langt højere Grad et moderne Øje: et udmærket Portræt af en ung Pige (Berlin's Museum), lignende Portrætter i German. Museum i Nürnberg og Wallraf-Richartz-Museet i Köln, Joh. Colman (Amsterdam's Rijksmuseum). H. var ogsaa Glasmaler. *A. Hk.*

Heemskerk [helmskerk], Jakob van, hollandsk Admiral, født I. Marts 1567, død 25. Apr. 1607. H. er bekendt for sine Forsøg 1595—97 paa at finde en Søvej Nord om Europa og Asien; han maatte overvintre paa Novaja Semlja, men det lykkedes ham ikke at finde Nordøstpassagen. H. traadte senere i Orlogstjeneste og kæmpede 1601 tappert mod Portugiserne. Som Viceadmiral sendtes han 1607 mod den ham langt overlegne spanske Flaade, der kommanderedes af Davilla. I et Slag ud for Gibraltar 25. Apr. vandt H. en glimrende Sejr og ødelagde største Parten af de spanske Skibe, men fandt selv Døden. *C. L. W.*

Heemskerk [he!mskerk], Jan, nederlandsk Statsmand, født 30. Juli 1818 i Amsterdam, død 10. Oktbr. 1897 i Haag. Han blev tidlig Advokat og valgtes 1859 til andet Kammer, hvor han snart blev Ordfører for det konservative Parti. Juli 1866—Maj 1868 var han Indenrigsminister, tog atter Sæde i Kammeret, indtil han i Aug. 1874 blev Første- og Indenrigsminister; gennemførte Love om den højere Undervisning og Udvidelse af Jærnbanenettet, men afgik i Oktbr. 1877 og blev Medlem af Statsraadet. I Apr. 1883 blev han paa ny Første- og Indenrigsminister, var nu mindre konservativ end tidligere og gennemførte efter haarde Kampe 1887 et Gennemsyn af Grundloven med en væsentlig Forøgelse af Vælgertallet, medens han dog bestemt afviste Tanken om almindelig Valgret. Han fik ogsaa ordnet Spørgsmaalet om Regentskab for den unge vordende Dronning, men maatte efter de ny Valg trække sig tilbage i Apr. 1888 med Titel af Statsminister og indtog igen sit Sæde i Statsraadet. 1881 skrev han »De praktijk onzer grondwet« [2 Bd.]. *E. E.*

Heemskerk [he!mskerk], Johan van, hollandsk Forfatter, (1597—1656). Efter at have rejst udenlands i nogle Aar nedsatte han sig som Advokat i Haag, ansattes senere som Advokat under det ostindiske Kompagni og sendtes i denne Egenskab til England for at jævne en Strid, som var udbrudt mellem de to Lande. Derefter blev han Medlem af Højesteret i Amsterdam. Han har skrevet en Række Værker af meget blandet Indhold, hvoraf det bekendteste er: »Inlijdinghe tot het ontwerp van eene Batavische Arcadia« [Amsterdam 1637, 10. Udg. 1871]. *A. I.*

Heer [he!r], Adolf, tysk Billedhugger, født 1849, død 29. Marts 1898. H., Elev af Berlin-Akademiet, senere knyttet til Breymann i Dresden, Professor ved Karlsruhe's Kunstindustriskole, har foruden to Engle til Furstenberg's Kryptkirke (1876), flere dekorative Figurer til Heidelberg-Universitetets Aula og Konkurrenceudkastet til et Scheffel-Mindesmærke skabt som sit foreløbige Hovedværk det betydelige Ryttermonument for Kejser Vilhelm i Karlsruhe, afsløret 1897. *A. Hk.*

Heer, Oswald, schweizisk Botaniker, Entomolog og Fytopalæontolog, født 31. Aug. 1809 i Niederutzwyl i Kanton St. Gallen, død 27. Septbr. 1883 i Lausanne. H. studerede i Halle Teologi og Naturvidenskab og blev 1831 præsteviet i St. Gallen. 1832 opgav han definitivt Teologien og drog til Zürich for ganske at hellige sig Naturvidenskaberne. 1834 blev han Docent, snart efter ekstraordinær og 1852 ordinær Professor i Botanik ved Universitetet i Ziirich, 1855 tillige Professor ved den tekniske Højskole smst. Disse Embeder varetog han til 1882, da han nedlagde dem for at kunne anvende sin Tid og sine Kræfter til videnskabelige Arbejder. — H. har skrevet talrige og vigtige Arbejder over Schweiz'es nivale Flora, de tertiære Insekter fra Oeningen (ved Boden-Søen) og Radoboj (Kroatien), samt det ypperlige populære Værk »Die Urwelt der Schweiz« [1865], der altid vil staa som en mønstergyldig populær Behandling af et stort og omfattende geologisk Emne, lige udmærket ved sit prægtige, billedrige Sprog og sin solide Kundskabsmasse. Det er dog den utrættelige og ofte geniale Bearbejdelse af Schweiz'es og Polarlandenes fossile Planter, som er hans største og vigtigste videnskabelige Bedrift; han var utvivlsomt sin Tids første Kender af Tertiærtidens Planteverden. Hans første store Arbejde paa dette Omraade var *Flora tertiaria Helvetiae* [1855—59], i hvilket han beskriver ikke mindre end 920 Arter og viser en imponerende Skarpsindighed og Lærdom. Hans Livs Hovedbedrift var dog det berømte Værk *Flora fossilis arctica* [1868—83], 7 Bd. med 398 Tavler, hvori beskrives og afbildes fossile Planter fra Kul-, Jura-, Kridt- og Tertiærtiden fra Grønland, Island, Spitsbergen, Beeren Island, Andø, Grinneil Land, Melville Land, Mackenzie-Floden, Alaska, Sachalin og Sibirien. Det vigtige Spørgsmaal om Polarlandenes Klima i tidligere Jordperioder behandles her udførligt og grundigt, og ny, epokegørende Synspunkter for Plantegeografien resulterede af hans utrættelige Arbejder. H. paaviste, at den arktiske Zone i tidligere Jordperioder havde været Dannelsescentrum for en Mængde Slægter, der saa senere, efterhaanden som det arktiske Klima blev koldere og koldere, bredte sig straaleformet ud til forskellige Dele af den nordlige Halvkugle. Ogsaa den danske Polarforskning har nydt godt af hans Arbejde, idet han bl. a. bearbejdede de rige Samlinger, som Dr. Steenstrup hjembragte fra Nordvestgrønland (jfr. Grønland, S. 38); hans sidste Arbejde blev netop *Flora fossilis grønlandica* [1883], der fremtræder som 7. Bd. af *Flora fossilis arctica.* — Selv om visse Enkeltheder i H.'s Arbejder ere blevne korrigerede af senere Forskere, og selv om nogle af hans Slutninger maaske vare for vidtgaaende, hans Tro paa de fossile Planters Beviskraft med Hensyn til tidligere Jordperioders klimatiske Enkeltheder maaske noget for sangvinsk, ville dog hans Hovedresultater altid staa fast og være af grundlæggende Betydning for vort Kendskab til tidligere Jordperioders Planteverden, Klima og fysiske Geografi overhovedet, og for vor Forstaaelse af Nutidens plantegeografiske Forhold. (Litt.: C. Schöter, »O. H., Lebensbild eines schweizeriscben Naturforschers« [Ziirich 1888]). *N. H.*

Heere [he!re], Lucas de, nederlandsk Maler, født 1534 i Gent, død 1584. Af denne Kunstner, der var Elev af Faderen, Arkitekten Jan de H., uddannet under Frans Floris'es Vejledning og virkede, som anset Portrætmaler, i England, senere

i Frankrig, har man kun faa Arbejder tilbage; heriblandt »De kloge og de ukloge Jomfruer« [1570] i Kunstmuseet i Kjøbenhavn og nogle Portrætter i England. H. var ogsaa Videnskabsmand og skrev flere Bøger. *A. Hk.*

Heeren [he!rən], Arnold Hermann Ludwig, tysk Historiker, født 25. Oktbr. 1760 ved Bremen, død 6. Marts 1842. H. begyndte med at studere Teologi i Göttingen, men kastede sig snart over filologiske og historiske Studier og blev 1784 Privatdocent ved Universitetet smst. Han debuterede med en Udgave af Retoren Menander's *De encomiis* [1785], foretog derpaa væsentlig i filologisk Øjemed en næsten toaarig Udenlandsrejse til Nederlandene, Paris og Italien og blev ved sin Hjemkomst 1787 ekstraordinær (1794 ordinær) Professor i Filosofi. Mere og mere begyndte han imidlertid fra Filosofien at gaa over til Historien, der netop dengang talte højt ansete Dyrkere blandt Gottingen's Professorer, saasom Gatterer, Schlözer og Spitler, og 1801 udnævntes han til historisk Professor. Alt tidligere havde han holdt en Række Forelæsninger over sit egentlige Hovedfelt, Oldtidens Historie, og ud af disse udviklede sig det Værk, der har bevaret hans Ry, »Ideen über Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt« [2 Bd., Gottingen 1793—96; 4. Udg. i 6 Bd., smst. *1824—26*]. Særlig paavirket af Polyb behandlede han her vigtige, men hidtil lidet ænsede Sider af Oldtidens Kultur, og hans formfuldendte Skildring dækkede over den manglende Dybde i Værket, der baade i Ind- og Udland opnaaede stor Berømmelse. Meget Ry vandt tillige hans »Geschichte d. Staaten d. Alterthums« [Gottingen 1799] og »Geschichte des europäischen Staatensystems und seiner Colonien« [Gottingen 1810], der imidlertid nu ligesom hans mislykkede »Geschichte der classischen Litteratur seit dem Wiederaufleben der Wissenschaften« [Gottingen 1792—1802] ere glemte. Senere docerede han ogsaa Statistik og Geografi og overtog Redaktionen af »Gotting. Gelehrte Anzeiger« (1827), men hans Navn tabte sig hurtig, og han døde ubemærket i Gottingen. En fuldstændig Udgave af hans Skrifter i 15 Bd. foranstaltede han selv 1821—26, og sammen med Ukert grundlagde han den store Samling Monografier, »Geschichte d. europäischen Staaten« [Gotha 1819 ff.], der senere fortsattes af Giesebrecht. *M. M.*

Heerenveen [he!rənve.n], Flække i den hollandske Provins Friesland, 28 Km. S. S. 0. f. Leeuwarden, ved Jærnbanelinien Leeuwarden—Zwolle, har (1889) 5,700 Indb. og er i den senere Tid tagen betydelig til ved Handel, Skibsfart, Skibsbyggeri, Garveri, Guld- og Sølvvarefabrikation. *Joh. F.*

Hefaistion, 1) Amyntor's Søn, makedonisk Adelsmand og fortrolig Ven af Alexander den Store, der kaldte ham sin Patroklos. Han hørte til Kongens Somatofylakes (»Fløjadjutanter«) og i havde de vigtigste Kommandoposter; 332 f. Chr. anførte han Flaaden paa Toget til Ægypten. 328/26 virkede han i Sogdiana og Indien; derpaa betroedes der ham en vigtig Post ved Tilbagemarchen. I Modsætning til de andre Makedonere bifaldt H. Alexander's Amalgameringspolitik, og da han sammen med denne var vendt tilbage til Persien, ægtede han efter hans Ønske Dareios'es Datter Drypetis, Søster til Alexander's Dronning Roxane. Kort efter ledsagede han Alexander paa et Tog op langs med Tigris, men blev syg i Ekbatana og døde efter en Uges Forløb (324). Alexander sørgede dybt over ham og hædrede ham med en uhyre kostbar Begravelse. *K. H.*

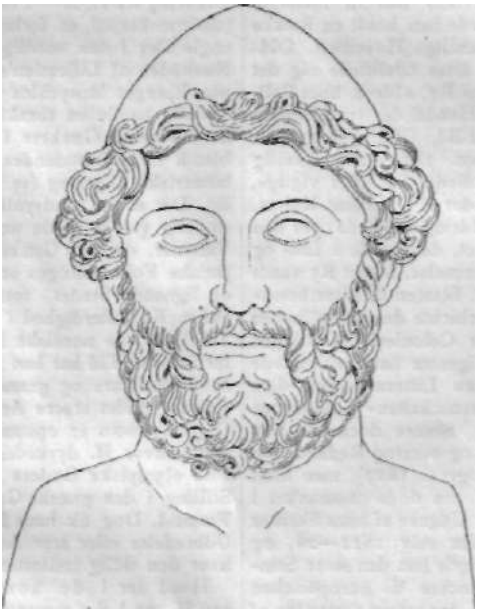
2) fra Alexandria, græsk Grammatiker i 2. Aarh. e. Chr., Lærer for Mark Aurel's Medregent, L. Verus, skrev et stort Værk om Metrik i 48 Bøger; et mindre, af ham selv forfattet Udtog heraf, *Encheiridion* (Haandbog), er bevaret og har Betydning som den eneste systematiske Metrik i den græske Litteratur. Udg. af Gaisford [2. Udg., Oxford 1855] og af Westphal i *Scriptores metrici Graeci* [1. Bd., Leipzig 1866]. *K. H.*

Hefaistos (Ἥφαιστος), Haandværkets, særlig Smedehaandværkets, og Ildens Gud hos Grækerne. Navnets Etymologi er ukendt; Romerne identificerede ham med Vulcanus (s. d.), hvis Stilling i den italiske Gudeverden dog oprindelig var meget forskellig fra H.'s. — Fra først af var H.'s Dyrkelse indskrænket til et forholdsvis snævert Omraade, nogle Øer i den nordlige Del af Ægæerhavet i Nærheden af Lilleasien's Kyst; Ilden, som luede paa Bjærget Mosychlos paa Øen Lemnos, der oprindelig havde en thrakisk Befolkning, antoges af de omboende Grækere for H.'s Esse; paa Lemnos blandt de »vildttalende« Sintiere lader ogsaa den homeriske Digtning (se nedenf.) H. helst opholde sig. Det er en sandsynlig Formodning, at H. oprindelig var et af de underordnede guddommelige Væsener, der hos Grækerne, som hos andre europæiske Folk, antoges at opholde sig i Bjærghuler og lignende Steder, forarbejde Metaller og øve anden Kunstfærdighed (jfr. de græske Daktyler og Telchiner, de nordiske Dværge [s. d.]); allerede i forhistorisk Tid har han hævet sig over sine Fællers navnløse Skare og gennem en fast og regelmæssig Kultus vundet større Anseelse; i den homeriske Digtning, som er opstaaet i Nærheden af det Omraade, hvor H. dyrkedes, er han endog indtraadt i de olympiske Guders Række. Hermed var H.'s Stilling i den græske Gudeverden fastslaaet for al Fremtid. Dog fik hans Dyrkelse aldrig nogen vid Udbredelse eller stor Anseelse undtagen i Athen, hvor den tidlig indførtes.

Hvad der i de homeriske Digte fortælles om H., er i det væsentlige følgende. Han er Søn af Zeus og Hera, kom vanfør til Verden og blev derfor af sin Moder nedkastet fra Himmelen; han faldt ned i Havet, hvor Thetis og Eurynome plejede ham; hos dem blev han i 9 Aar og forfærdigede dem mange kostelige Arbejder (H.'s Fald fra Himmelen berettes dog ogsaa i en noget afvigende Form). Efter en Fortælling, der vel ikke findes i de bevarede Digte, men med megen Sandsynlighed antages at have været Indholdet af en nu tabt »homerisk« Hymne, forfærdigede H. for at hævne sig paa sin Moder en kunstig Trone, som holdt hende fast med usynlige Lænker; da ingen kunde løse hende, maatte H. føres tilbage til Olympen; dette lykkedes Dionysos, som havde beruset H. med sin Vin, og H. løste nu Hera, efter at hun havde lovet ham en skøn Gudinde til Hustru. Fra den Tid af hørte H. med til de olympiske Guders Kreds; hans kunstfærdige Bolig, som han selv har opført, staar paa Olympen mellem de andre Guders. Efter Odysseen var han gift med Afrodite, efter

Iliaden med Charis; i Hesiodos'es Teogoni er den yngste af Chariterne, Aglaia, hans Hustru. Denne Vaklen er et Vidnesbyrd om, at H.'s Forbindelse med de olympiske Guder er af forholdsvis ung Oprindelse. Herom vidner maaske ogsaa det komiske Skær, der ved flere Lejligheder falder over H., saaledes i en Sang, der er indflettet i Odysseen og fortæller om Afrodite's Utroskab mod ham; han overraskede hende sammen med Ares paa lignende Maade, som han havde fanget Hera. Hvad der hyppigst bringer H.'s Navn paa Bane, ere de mange vidunderlige Arbejder, som henføres til ham. I den olympiske Gudestat er H. Gudernes Smed, Bygmester og Kunstner. Han har bygget Zeus'es Sovekammer og opført alle Gudernes Boliger. Som naturligt er efter den homeriske Tids Kulturstandpunkt, ere de underfulde Værker, som Digterens Fantasi lader Guder og Heroer eje, fortrinsvis kostbare Arbejder af Metal; deres Ophavsmand er H. Han forfærdiger Zeus'es Ægide, Vaaben til Achilleus og Diomedes, Guld- og Sølvhunde til Alkinoos o. s. v. I Iliaden træffer Thetis ham i hans Smedje, hvor han arbejder med Blæsebælg, Hammer og Tang; som de jordiske Smede er han smudsig og sodet af sit Arbejde. H.'s Vanførhed bestaar i, at hans Fødder ere forvoksede (deraf Tilnavnet *kyllopodion*, »Krumfod«); ligesom den nordiske Vølund bevæger han sig derfor kun med Møje af Sted. Da han engang ved en Kiv mellem Guderne vil stifte Fred og paatager sig Mundskænkens Rolle, vækker den haltende, pustende Skikkelse alles Latter. Som Smed er H. vant til at sysle med Ilden; denne kaldes ofte H.'s Lue; et enkelt Sted bruges Gudens Navn ligefrem i Betydningen »Ild«. Denne Side af H.'s Væsen findes yderligere fremhævet i den senere, efterhomeriske Tid, men er utvivlsomt sekundær. Det er derfor urigtigt, som flere nyere Mytologer have gjort, heraf at slutte, at H. oprindelig er en Ildgud, der kan sammenstilles f. Eks med den indiske Agni (s. d.). Kun eet Sted i Iliaden spiller H.'s Ild en Rolle, idet han hermed overvælder Flodguden Skamandros (s. d.).

Fig. 1.

Buste i Vatikanet.

I den senere græske Litteratur fastholdes i det væsentlige det Billede af H., der var fremsat i Homer's Digte. Dog komme enkelte ny Træk til, der for største Delen knytte H. til de attiske Sagn. I Athen havde H., som nævnt, tidlig vundet en anset Stilling og faaet en fast Kultus. Han stod her i nært Forhold til Athena: begge vare Kunstens og Haandværkets Beskyttere; en Tradition lader endog H. søge at træde i Elskovsforhold til Athena (se Erichthonios). Efter Hesiodos'es Teogoni havde H. ingen Fader, men var Barn af Hera alene (et Modstykke til Athena's Fødsel). Da Zeus vilde bringe Ulykke over Menneskene, var det H., der paa hans Bud skabte Pandora (s. d.); et attisk Vasebillede fra 5. Aarh. forestiller Athena og H. i Forening virksomme herved. Til Attike knytter sig fremdeles Sagnet om, at H. bistod ved Athena's Fødsel, idet han aabnede Zeus'es Hoved ved et Økseslag. — Allerede hos Homer nævnes H., som foran anført, enkelte Steder som Ildens Gud, og denne Opfattelse breder sig siden mere og mere; i Attike var det Skik at have smaa Billeder af H. som »Ildens Tilsynsmand« opstillede ved Arnen. Særlig knyttes H. til de Egne, hvor der fandtes Vulkaner, skønt flere Sagn vise, at den vulkanske Virksomhed oprindelig tilskreves andre Magter; det er kun naturligt, at disse i Folkebevidstheden maatte træde i Skygge for den olympiske Gud, der gennem de homeriske Digte var kendt og anset overalt. Nogle gik helt i Glemme, andre knyttedes som underordnede Væsener til H. og traadte i hans Tjeneste. Saaledes beskrives i den senere Oldtids Poesi Vulkanerne som H.'s Værksted, hvor han arbejder sammen med sine Svende, Kyklоperne (s. d.).

Kultus. I Athen fandtes et Tempel for H., hvori hans og Athena's Billeder stode jævnsides. Til begges Ære fejredes i Pyanopsion (Oktober) Smede- og Haandværkerfesten Chalkeia; for H. af holdtes desuden en særlig Fest (Hefaistaia) med Fakkelløb; ved Apaturierne gjaldt en Del af Festen ham.

H. i Billedkunsten. Af det anførte fremgaar, at der i Oldtiden kun fandtes faa betydelige Tempelstatuer, der forestillede H.; derimod fremstilledes H. stundom i Kunstværker, der behandlede Motiver fra den gamle episke Digtning. De berømteste H.-Billeder skyldtes Billedhuggerne Alkamenes og Eufranor; Alkamenes'es Statue antages med megen Sandsynlighed at være identisk med den ovennævnte Tempelstatue i Athen; Cicero, der i sin Ungdom havde opholdt sig der, siger om Figuren, at Kunstneren havde forstaaet at gengive Gudens Halten saaledes, at man saa den, men at den ikke skæmmede. Det eneste bevarede

større Billedhuggerarbejde, som forestiller H., er den i Fig. I gengivne Buste, der 1854 fandtes i Rom. Guden bærer, som Smedene i Oldtiden plejede, en Hue, der skulde beskytte Haaret mod Smuds og Sod; hans Træk minde vel noget om Zeus-Billedernes Højhed og Ro, men have tillige et »borgerligt og prosaisk« Udtryk (Friederichs). Enkelte mindre Bronzefigurer vise, hvorledes H.'s Person behandledes af den senere Oldtids Kunst. Fig. 2 gengiver en af disse, som opbevares i Wien; den afbrudte venstre Haand har, efter en Replik i Berlin at dømme, holdt en Tang. Hammer og Tang vare Gudens sædvanlige Attributter; hans Klædning er den i Oldtiden almindelig forekommende Haandværkerbluse (Exomis, s. d.). — Den arkaiske Kunst har ofte behandlet Sagnet om H.'s Tilbagekomst til Olympen; til de ældste Fremstillinger af denne Art hører et korinthisk Vasebillede fra 7.—6. Aarh. f. Chr., paa hvilket H.'s Fødder i Tilslutning til Homer's Ord ere krumme og forvoksede. Paa de ældre attiske Vaser ses H. ofte ridende paa et Muldyr ledsaget af Dionysos, der bringer ham tilbage til Guderne. Hera's Fængsling var afbildet i et af de berømteste arkaiske Kunstværker, den amyklæiske Trone, hendes Befrielse i et Bronzerelief af Gitiadas i Sparta. Ogsaa Athena's Fødsel, ved hvilken H. var virksom, hører til de Motiver, som den græske Kunst ofte har behandlet. Den berømteste Fremstilling deraf var den østlige Gavlgruppe paa Parthenon. (Litt.: U. v. Wilamowitz-Möllendorff, »Hephaistos« [»Nachrichten d. Ges. d. Wissensch.«, Gottingen 1895]; Blümner, *De Vulcani iveteribus artium monumentis figura* [Breslau 1870]; Waentig, *De Vulcano in Olympumreduce* [Lipsiae 1877]). *C. B.*

Fig. 2.

Bronzestatuette i "Wien.

Hefele, Karl Joseph v., katolsk Teolog, født 16. Marts 1809 i Unterkochen i Wiirttemberg, død 5. Juni 1893. Efter fra 1837 at have været Professor i Tübingen blev han 1869 Biskop i Rottenburg, og da han Aarét i Forvejen blev kaldet til Rom for at deltage i Forarbejderne til det vatikanske Kirkemøde i Rom 1870, optraadte han som en ivrig Bekæmper af Ufejlbarhedsdogmet og protesterede, med de fleste tyske Bisper, mod dets Forkyndelse. Dog allerede Aaret efter forkyndte han det selv i et Hyrdebrev, rigtignok med visse Begrænsninger, men 1872 underkastede han sig fuldstændig. Blandt hans Værker maa fremhæves hans Udgave af de apostolske Fædre *(Patrum apostolicorum opera* [Tiibingen 1839, 4. Opl. 1855]) og især hans »Konziliengeschichte« [Freiburg i. B. 1855 — 74, 2. Opl. 1873—90], fortsat af Hergenrother. *J. P. B.*

Heffner, Karl, tysk Landskabsmaler, er født 1. Jan. 1849 i Wiirzburg. Uddannet i München under Paavirkning fra Lier og Stademann, paa Studierejser i England (i hvis Privatgalerier han stiftede Bekendtskab med den moderne franske Landskabskunsts Koryfæer) og Italien (adskillige Tiber-Billeder) slog han sig ned i Miinchen, af hvis Akademi han 1886 blev Æresmedlem. Hans Landskaber, hvoraf mange ere i privat engelsk Eje, vise med deres fine Luft- og Lysvirkning og Læggen Vægt paa Stemningsmomentet Paavirkning fra *paysage-intime*-Skolen. Særlig mange Billeder fra de tyske Alpeegne. *A. Hk.*

Heffter, August Wilhelm, tysk retslærd, født 30. Apr. 1796 i Schweinitz, død 5. Juni 1880 i Berlin. Efter at have været Assessor ved Overretterne i Köln og Düsseldorf blev han 1823 Professor i Bonn, 1830 i Halle og 1833 i Berlin, hvor han tillige beklædte praktiske Stillinger og var Medlem af Herrehuset. Hans betydeligste Skrifter ere: »Institutionen des romischen u. deutschen Zivilprozesses« [Bonn 1825, 2. Opl. 1843] og »Das europaische Völkerrecht der Gegenwart« [Braunschweig 1844, 7. Udg. ved Geffcken 1881]. *Ludv. H.*

Hefner-Alteneck, Friedrich von, tysk Elektrotekniker, nedenn.'s Søn, er født 27. Apr. 1845 i Aschaffenburg. Han studerede Polyteknik i Miinchen og Zürich og traadte 1867 ind i Firmaet Siemens & Halske, hvor han gjorde sig bekendt ved en stor Del vigtige Opfindelser og Forbedringer paa Elektroteknikkens Omraade. Det var saaledes ham, der konstruerede det saakaldte Trommelanker, der har faaet en stor Betydning for Dynamomaskinerne, ligesom ogsaa Vekselstrømsmaskiner med roterende Spoler uden Jærnkerne. Han har ligeledes konstrueret den første Differential-Buelampe og mange andre Apparater paa Elektroteknikkens Omraade. Endelig har han konstrueret den saakaldte Hefner-Lampe, en Amylacetat-Lampe, som nu almindelig benyttes som Lysenhed i Industrien, ikke alene i Tyskland, men ogsaa mange andre Steder. *J. W.-H.*

Hefner-Alteneck, Jakob Heinrich von, tysk Kunst- og Kulturhistoriker, er født 20. Maj 1811 i Aschaffenburg. H, der fra 1868—86 var Generalkonservator for Bayern's Kunstmindesmærker og Direktør for det bayerske Nationalmuseum, har gjort sig fortjent dels som energisk og kyndig Museumsmand, dels som Forfatter af en Del kunst- og kulturhistoriske Billedværker: »Trachten, Kunstwerke und Gerätschaften von dem friihen Mittelalter bis Ende d. 18. Jahrh.« [1879—88], »H. Burgkmairs Turnierbuch« [1854—56], »Ornamente d. Schmiedekunst d. Mittelalters u. d. Renaiss.« [1861—87], »Ornamente der Holzskulptur v. 1450 bis 1820 aus d. bayr. Nationalmus.« [1882], »Deutsche Goldschmiedewerke d. 16. Jahrh.« [1890] etc. Skønt han i sin Ungdom havde mistet højre Arm, bragte han det dog ret vidt i Tegning, hvad de mange af ham udførte Tegninger til hans Værker vise. *A. Hk.*

Heftalitter (Eftalitter), et Folk af tatarisk, tyrkisk eller mongolsk Race, som omtr. 430—559 e. Chr. beherskede store Strækninger af de N. 0. f. Persien, 0. f. det kaspiske Hav liggende Lande, altsaa Dele af det nuværende Turkestan og Transoxania. De førte i denne Tid ofte Krige med Persien's Konger, Sassaniderne, som de søgte at fravriste deres nordøstlige Provinser. De omtales ofte af byzantinske Forfattere, f. Eks. af Prokop; de skrive deres Navn *Hephthalitai*, aabenbart en Gengivelse af Armeniernes *hefthalq*, hvormed disse betegne dette Folk. H. kaldes ogsaa ofte »hvide Hunner« i Modsætning til de egentlige Hunner, der skildres som mørke, hvorimod H. havde lys Hudfarve. De optræde i Historien noget senere end de egentlige Hunner; men medens disse vendte sig mod Vest, gik H. mod Syd mod Perserne. H. tilintetgjorde Indo-Skytherne (»de store Kushan«) og toge 430 deres Land i Besiddelse, som de beholdt til 559, da det lykkedes Perserkongerne ved Hjælp af andre tyrkiske Stammer at knuse dem. Af H. haves ingen Mønter, men de vare alligevel ingenlunde noget helt uciviliseret Folk; de levede ikke som Nomader, men havde faste Boliger. — En Del Oplysninger om H. kunne hentes fra Kinesernes historiske Skrifter; de kaldes af Kineserne *Je-tha*. (Litt.: Saint-Martin, *Les Huns blancs* [Paris 1850]; E. Specht i »Journal Asiatique« 1883; E. Drouin i »Le Muséon« XIV [Louvain 1895]). *V. S.*

Heftye, Thomas Johannessen, norsk Bankier og nationaløkonomisk Publicist, født 29. Oktbr. 1822 i Christiania, død 4. Oktbr. 1886 smst. Slægten stammede fra Kanton Glarus i Schweiz, hvorfra hans Bedstefader af samme Navn (død 1827) indvandrede til Norge (1777), hvor han i Christiania Nytaarsdag 1818 aabnede det efterhaanden meget betydelige Handels- og Bankierhus Tho. Joh. Heftye & Søn. Til en efter nordiske Forhold storartet Blomstring og vidt udbredt Anseelse naaede dette Firma navnlig under H. Tidlig lagde H. et finansielt og administrativt Talent af fremtrædende Rang for Dagen. Sine første Sporer i sit Firmas Tjeneste vandt han, da det under en Krise 1848, trykket af Øjeblikkets Vanskeligheder, havde overgivet sit for øvrigt fuldt solvente Bo til Skifterettens Behandling. Den unge H. fik dette Skridt omgjort og reddede ved sin Snarraadighed, Energi og kloge Udnyttelse af forhaandenværende Hjælpekilder det allerede temmelig omfangsrige Handelshus fra en Betalingsindstilling, der kunde faaet vidtrækkende Følger for den norske Handelsverden. Fra 1851 blev han optagen som Chef i Firmaet, hvis mangesidige Virksomhed nu skød stærk Fart. Foruden at varetage denne deltog H. ogsaa i Grundlæggelsen og Bestyrelsen af en hel Mængde andre Foretagender paa Forretningslivets og Associationsvæsenets Omraader. Hans rastløse Virksomhedstrang, rige Initiativ, omfattende Indsigt og vidtskuende Skarpblik blev stadig taget i ny, økonomiske og administrative Opgavers Tjeneste; han kom saaledes til at bidrage til Landets materielle Fremvækst i en Udstrækning som næppe nogen enkelt Mand før ham. Under Handelskrisen 1857 indvalgtes han i en Komité til Oprettelse af en midlertidig Laaneindretning til Afvendelse af den truende Panik. Han var Medlem af Direktionerne for den norske Livrenteforening, for det norske Fiskeguanoselskab, for det norsk-britiske Telegrafkompagni, for Assuranceselskaberne »Storebrand« og »Idun«, for den norske Kreditbank, Aker's Sparebank, Arendal's Privatbank. Hans administrative og repræsentative Evner gjorde sig ogsaa fortrinlig bemærkede i hans Funktion som Formand i Christiania Handelsstands Forenings Femtimandsudvalg, som Stifter (1868) af og indtil sin Død Formand i »Den norske Turistforening«, i Bestyrelserne for den statsøkonomiske Forening, den norske Afdeling af »Letterstedske Foreningen« og »Karl Johans Forbundet«, foruden i en hel Del andre Foreninger og Komiteer af privat eller offentlig Natur. 1855—60 var H. Medlem af Hovedjærnbanens Direktion, 1869 blev han Medlem af Anlægsbestyrelsen for Christiania—Drammen-Jærnbanen, 1874 af den kgl. Jærnbanekommission, ligesom hans Sagkundskab paa alle merkantile Omraader i det hele blev stærkt udnyttet i Offentlighedens Tjeneste, f. Eks. som Medlem af den skandinaviske Vekselloykommission af 20. Jan. 1877, af den skandinaviske Firmalovkommission af 9. Septbr. 1881, af den skandinaviske Søfartslovkommission af 9. Decbr. 1882 og af den kgl. Bankkommission af 6. Decbr. 1884. Politisk kom H. aldrig til at spille nogen mere fremtrædende Rolle, væsentlig fordi hans Personlighed var for stærkt individuelt udpræget og uafhængig til at lade sig indsnævre i Partipolitikkens Baand; nærmest var han imidlertid konservativ. I Betragtning af, i hvilken overordentlig Udstrækning en Mand i II.'s Stilling maatte være optagen, udfoldede han en sjælden omfangsrig publicistisk Virksomhed. Navnlig nedlagde han sine Tanker om finansielle og merkantile Spørgsmaal i talrige Avisartikler, især efter 1863; af hans Brochurer ere de betydeligste: »Norges Myntcirkulation« [1873], »De skandinaviske Banker og deres Pengesedler« [1877] med Fortsættelsen »De svenske Seddelbanker« [1878]. H. var en Mand med en levende Følelse af Rigdommens sociale Forpligtelser. Foruden en stor Velgørenhed i det skjulte udfoldede han en repræsentativ Gæstfrihed i stor Stil saavel i sit Hjem i Christiania som paa sine naturskønne Ejendomme »Frognersæteren« (s. d.) og »Sarabraaten«, hvor han vistnok yndede at færdes i Ensomhed, men som han aabnede for enhver tilrejsende og for Almenheden i det hele. I taknemmelig Anerkendelse heraf rejste Christiania's sportsdyrkende Ungdom i Jan. 1888 en Bautasten over ham i Nærheden af Frognersæteren. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II). *K. V. H.*

Heg se Kirsebærtræ.

Hegar, Alfred, tysk Gynækolog, er født 1830 og har siden 1864 været Professor i Fødselsvidenskab og Kvindesygdomme i Freiburg i. B. H. har navnlig gjort sig bekendt ved sin operative Virksomhed; særlig er hans Navn knyttet til Bortfjernelse af Æggestokkene (Kastration) for herved at paavirke forskellige Lidelser dels i Kønsorganerne, dels i Nervesystemet (se Anticipere). *Lp. M.*

Hegar, Friedrich, schweizisk Musiker, er født 11. Oktbr. 1841 i Basel, studerede ved Leipzig's Konservatorium, tilbragte derefter nogle Aar paa Rejser og har siden 1863 haft Ophold i Ziirich, for hvilken Bys Musikliv han har virket meget. H. har navnlig i de senere Aar vakt ad-

skillig Opsigt, ogsaa i Tyskland, med sit Oratorium »Manasse«, sin Violinkoncert og sine Mandskor. *W. B.*

Hegel, Frederik Vilhelm, dansk Boghandler, født i Fredensborg II. Maj 1817, død 27. Decbr. 1887, blev i 15 Aars Alderen ansat i den Gyldendal'ske Boghandel. 1. Jan. 1846 overtog han Sortimentet med dets betydelige Papirhandel og 11. Maj 1850 Forlaget. Sortimentet overdrog han igen I. Jan. 1877 til sine Medhjælpere D. Lehmann og C. Stage. Det er da ogsaa væsentlig som Forlægger i stor Stil, at H. har faaet Betydning for den danske og norske Boghandel. Alt under hans Forgængere, Søren Gyldendal og Jakob Deichmann, var der lagt solidt Grundlag for det videnskabelige Forlag. Under H. udviklede det sig til alle Grene af Litteraturen. De store norske Digtere lode deres Værker udkomme hos ham; Bjørnson, første Gang 1861, Ibsen 1865 og Lie 1870, efterfulgt af Asbjørnsen, Kielland og de bedste Navne i norsk Litteratur. Fra 1870'erne blev han Forlægger for Brødrene Georg og Edvard Brandes, Drachmann, I. P. Jacobsen, Goldschmidt, Goos, Heegaard, Rasmus Nielsen, Madvig og Worsaae, Bergsøe, Topsøe, Richardt, Hostrup, Kaalund og Fru Heiberg, Martensen og Monrad, Bille og A. D. Jørgensen m. m. fl. 1885 paabegyndtes »Biografisk Leksikon«. H. udgav en Masse Skolebøger, Ordbøger og Tidsskrifter, som yderligere fæstnede den Gyldendal'ske Boghandels store Ry, og som gjorde den til Nordens største Forlagsforretning. Ved H.'s Død havde den naaet sit Højdepunkt. H. sad inde med stor Forretningsdygtighed og forstod den Kunst at huse alle sine Forfattere og Videnskabsmænd under eet Tag. Stilfærdig optraadte han udadtil og beklædte mange Tillidshverv. Paa Hundredeaarsdagen for Gyldendal'ske Boghandels Oprettelse, 30. Decbr. 1870, udgav han paa egen Bekostning »Bidrag til den danske Boghandels Historie« af C. Nyrop [2 Bd.], trykt som Manuskript, og lod dette anselige Værk fordele i et Antal af 1,000 til Venner og bekendte. — Hans Søn, Jacob Deichmann Frederik H., født 16. Febr. 1851, som fra 1. Jan. 1877 var optagen som Deltager i Forretningen, blev ved Faderens Død Eneejer og øgede Forlaget ved 1896 at købe hele det Reitzel'ske Forlag, som særlig omfatter de danske klassiske Forfattere. *I. S.*

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, tysk Filosof, født 27. Aug. 1770 i Stuttgart, død 14. Novbr. 1831 i Berlin. H. studerede i Tübingen, hvor han stiftede et nøje Venskabsforhold med Schelling, der var langt tidligere udviklet og, skønt 5 Aar yngre end H., øvede en overlegen Indflydelse paa denne. Ved Siden af sit teologiske Studium fordybede H. sig i Naturvidenskab og Filosofi; Rousseau og Kant øvede især en stærk Tiltrækning paa ham. For den klassiske Oldtid nærede han en levende Beundring, især fordi Samfundslivet i den Tid stod for ham som systematisk afsluttet og harmonisk affattet efter de enkelte Individer, saa at disse paa een Gang levede helt og fuldt ud af deres subjektive Indre og indordnede sig under et stort fælles Hele. Som Huslærer (i Bern 1793—96 og i Frankfurt 1796—1800) fortsatte han sine Studier og modnedes langsomt til at udvikle de gærende Tanker, som laa i denne Beundring for det subjektive Individs Tilslutning til en objektiv Orden. Denne Udvikling frembragte hans filosofiske System, som kun bestaar i en Paavisning af denne Harmonisering som en Tilværelseslov. 1801—06 virkede H. i Jena, først som Privatdocent, senere som ekstraordinær Professor. Sammen med Schelling, der ogsaa virkede i Jena, udgav han »Kritischer Journal f. Philosophie«, og ofte kunde det stille sig tvivlsomt, hvem af de to der var Forfatter til en Artikel. I de sidste Par Aar af sit Jena-Ophold var H. optagen af Udarbejdelsen af sit første store, selvstændige Skrift, »Phänomenologie des Geistes« [1807, 2. Opl. 1841], der skulde tjene som Indledning til det egentlige System og viser Enheden af Individets og Slægtens Udvikling o: Enheden af det subjektive og objektive. Fortalen til dette Skrift blev H.'s Afskedsbrev til Schelling, fra hvis transcendentale Idealisme H. nu tog Afstand. H. havde imidlertid forladt Jena, og efter at have redigeret »Bamberger Zeitung« et Aars Tid modtog han Ansættelse som Direktør for Gymnasiet i Nürnberg. Her udgav han sit filosofiske Hovedværk, »Wissenschaft der Logik« [3 Bd., 1812—16, 2. Opl. 1841]. 1816 kaldtes han som Professor til Heidelberg og udgav her sin »Encyclopadie d. phil. Wissenschaften« [1817, 4. Opl. 1845]. To Aar senere ombyttede han Heidelberg med Berlin, hvor Resten af hans Liv henrandt. Han udgav her »Grundlinien der Philosophie des Rechts« [1821, 3. Opl. 1854], men helligede sig for øvrigt ganske til Forelæsningsvirksomheden. Han naaede en stor Indflydelse baade paa sin Tidsalders videnskabelige Tænkemaade og paa Regeringen, der i hans filosofiske Opfattelse fandt et bekvemt Middel til at give sine Styrelsesprincipper en idealistisk Farve. H. døde af Kolera, medens han var beskæftiget med at forberede et Skrift, »Beweise fur das Dasein Gottes«, til Udgivelse. Efter hans Død udgave hans Venner hans samlede Skrifter og Forelæsninger efter Diktater og Manuskripter.

H.'s Filosofi sætter sig til Opgave at løse det Problem, som Kant havde ment oversteg den menneskelige Fornufts Evner, nemlig at erkende det absolutte i dets Enhed med de subjektive Principper, som lægge sig for Dagen i den menneskelige Bevidstheds Virkemaade. Det er umuligt for vor Bevidsthed at komme ud over disse Principper, og skal en absolut Erkendelse være mulig, maa der derfor skaffes Sikkerhed for, at den objektive Tilværelse følger de samme Principper. For H. former Problemet sig ensidig som et Erkendelsesproblem; i Tankens Love lægger vor Bevidstheds Natur sig ganske vist skarpest og fastest for Dagen, men vi have dog ogsaa andre Værdier end de logiske, nemlig de æstetiske og etiske, der staa i samme Forhold til Følelsens Natur som Tankelovene til Forestillingsvirksomhedens. Men for H. opløser alt sig til sidst i Tanken; Værdierne samle sig til syvende og sidst i de logiske Værdier, og han mener derfor at have naaet sit Maal, naar han kan paavise, at Verdensudviklingen er logisk; kan dette paavises, saa er "dermed godtgjort, at Individet har sit egentlige Væsen som Led i Tilværelsens Udvikling, og at Værdierne ikke opstaa med og forgaa gennem Individerne, men bevares i Verdensprocessen. Den

historiske Udvikling af Naturen og Menneskeslægten udtrykker da Aandens Selvudvikling, som det enkelte Individ skal erkende og føle som sin egen Væsensudfoldelse. Den antikke Enhed af subjektiv Individualisme og objektiv Autoritet vil derigennem blive virkeliggjort, og den enkelte vil kun ved Forblindelse, ved Oprørskhed og Vrangvilje komme til at sætte sine individuelle Ønsker imod det historisk givne. Mangelen i H.'s Filosofi viser sig her at være den, at han ikke kan paavise noget Udgangspunkt for den sædelige Verdensudfoldelse ved Siden af de individuelle Bevidstheder. Den fysiske Verden udfolder sig uafhængig af Menneskers Indgriben, og der er ingen anden Udvej for Mennesket end at se at finde sig til Rette med denne Udfoldelse, som denne foregaar. Men den sædelige Verden, som den viser sig i Familien, Retten og Staten, lever kun i og ved Individerne, og der kan ikke tænkes en Udfoldelse af disse Institutioner, hvis alt Initiativ udslukkes i Individerne. Skulle Menneskene staa over for denne Udvikling, som de staa over for Naturens, saa vil selve Udviklingen standse, og Sikkerheden for, at der skabes Harmoni mellem det historisk givne og Individernes Trang og Fornødenheder, vil gaa tabt.

I sin »Phänomenologie des Geistes« giver H. et Slags Erfaringsbevis for sin Grundopfattelse, at Individets Væsensudfoldelse og Slægtens historiske Udvikling falde sammen saaledes, at hin kun finder sin Sandhed og Virkeliggørelse i denne. Men den filosofiske Erkendelse kan ikke nøjes med denne Erfaringsbekræftelse, den maa gaa tilbage til Principperne og paavise hin Udviklings absolutte Nødvendighed. Dette er nu Opgaven for H.'s System. I »Wissenschaft d. Logik« fremstilles da Tankens Natur, der ifølge sin egen indre Beskaffenhed nødvendigvis maa føre til en Bevægelse, som fremstiller alle de væsentlige Grundbestemmelser, der komme til Anvendelse under Erkendelsen. Ethvert Begreb maa, naar det gennemtænkes konsekvent, føre til sin egen Grænse og saaledes fremkalde sin egen Negation; men netop gennem denne Negation vinder det selv større Klarhed og Præcision, det gaar ikke til Grunde i sin Negation, men sammenknyttes med denne til en højere, begge omfattende Bestemmelse; denne vil da paa samme Maade fremkalde en ny Negation og en ny højere Enhed og saaledes videre. Tanken begynder saaledes med den rene Væren; men da denne er ganske indholdsløs, er den lig med det rene Intet; Vekselbestemmelsen mellem disse to Begreber er Vorden; dette Begreb fører atter Tanken til at sætte en Overgang, Forandring, Modsætningen mellem noget og andet o. s. v. Fra Fichte's dialektiske Metode skiller denne Hegelske sig derved, at medens Fichte over for enhver Tesis stiller en Antitesis, lader H. selve Antitesis fremgaa af Tesis, saa den hele Bevægelse bliver Tankens egen indre Selvudvikling. Selvbedraget hos H. bestaar deri, at det i Virkeligheden kun er ved Erfaringens Hjælp, at Tankebevægelsen kommer i Gang, det er Erfaringen, der fører Tanken til at negere de enkelte Bestemmelser, og endnu mere er det Erfaringen, som giver selve Negationen en positiv Karakter.

Tankeudviklingen er nu efter H.'s Mening identisk med Tilværelsens egen reale Udfoldelse. Den empiriske Tilværelse falder i de to Modsætninger Aand og Natur; Væsenet i den maa være Aand, og Udfoldelsen maa bestaa i Aandens Overgang til sin Modsætning, dens Objektivering (»Veräusserung«) og dens sluttelige Tilbagevenden til sig selv som Fornuft. Naturfilosofien fremstiller Aanden i dens Udvorteshed; selve Overgangen til Natureksistens lykkes det ikke H. at paavise, og Fremstillingen af Naturens Hovedformer som en Trinrække af Begreber er ogsaa meget utilfredsstillende. Naturen (Mekanik, Fysik, Organik) er ganske vist Idé, Fornuft, men den er en ufuldkommen Aabenbaringsform for Fornuft. Den fuldkomne Aabenbaring fremkommer først i Aanden. Aandsfilosofien danner derfor Systemets sidste afsluttende Del. Her fremstilles den subjektive Aand i dens Ytringer som Sjæl, Bevidsthed og Fornuft, altsaa den individuelle Psykologi; den objektive Aand i de sædelige Institutioner, Familien, det borgerlige Samfund og Staten; og endelig den absolutte Aand som Enheden af den subjektive og objektive Aand, hvor Modsætningen mellem Individet og Helheden er falden bort, saa Individet i sit personlige Liv helt og holden gennemtrænges af det objektive Indhold. I Kunsten, Religionen og den spekulative Filosofi viser den absolutte Aand sig. Den subjektive Aand med dens Drifter og Begæringer og dens Evne til at lede og harmonisere dem med Erkendelsen kan træde i Modsætning til den objektive Aand, der stiller sine retslige Normer og Love som forpligtende Bud over for Individet. Men denne Modsætning er kun et Skin, Individet bliver først sædelig frit, naar det fra sin Hjertensgrund bøjer sig for de historiske Ytringer af den objektive Aand. Og inden for denne have ganske vist Familien og det borgerlige Samfund deres berettigede Krav at stille, Staten skal kun være den gennemgaaende Harmonisering af disse Krav; men Staten i dens historisk givne Form vinder netop derved i H.'s Øjne Ret til at bringe Familien og det borgerlige Samfund ind under sin Myndighed. Det sande i denne Betragtning er Opfattelsen af Statsforfatningen som Produktet af historisk givne Faktorer, der ikke vilkaarlig eller med eet Slag kunne forandres; men Respekten for den Idé, som udfolder sig i den historisk bestaaende Statsform, bliver saa stor, at Individets Ønske om at skride videre og arbejde paa en anden og fuldkomnere Form bliver kvalt.

Den absolutte Aand viser sig i Kunsten i sanselig Form, først som symbolsk Kunst, hvor det uendelige som Kunstens Indhold træder frem paa umiddelbar Maade, dernæst som klassisk Kunst, hvor det ligesom er gaaet op i den ydre sanselige Fremstilling, og endelig i romantisk Kunst, hvor Enheden mellem det uendelige Indhold og den endelige Form træder frem. I Religionen viser den absolutte Form sig i Følelsens og Fantasiens Form; Skabelsen og Forsoningen opfattes som historiske Begivenheder. Deres sande Væsen, den evige Modsætning og Harmoni mellem det absolutte og det uendelige, kommer først tilfulde frem i den spekulative Filosofi, der griber de Tankebestemmelser, som i hine andre Aabenbaringsformer kun træde billedlig frem.

Den Hegelske Filosofi kom ved sin storartede

Systematik til at øve en overordentlig Indflydelse. Alle de aandelige Interesser, videnskabelige, politiske, kunstneriske, religiøse, som Tiden var gennemstrømmet af, syntes her at kunne faa anvist deres Plads, som Led i en stor samlet Virkning. I Stedet for Strid og Forvirring syntes der at aabne sig Udsigt til en fredelig Gaaen Haand i Haand. Men Betingelsen for, at dette virkelig skulde kunne ske, var den, at alle de medvirkende i Tidens Udvikling virkelig forstode det samme ved de abstrakte Kategorier, som H. havde opstillet. Det var ikke nok, at man kunde anvende den samme Terminologi, der maatte ogsaa være det samme reale Livsindhold. Og dette formaaede hverken H. eller nogen anden at bevirke. Det varede derfor ikke længe, inden H.'s Skole skilte sig i mange forskellige Retninger, og som en Følge af den Strid, der opstod mellem dem, svækkedes snart Interessen for at beholde den fælles Hegelske Terminologi. Denne er nu for Tiden væsentlig et dødt og vanskelig tilgængeligt Sprog, og de store Tanker, som laa skjulte bag den, og som den skulde tjene til at aabenbare, have søgt sig andre Veje, og kun faa genkende dem i H.'s kunstige Sprog. — H.'s samlede Værker udkom i 18 Bd. [Berlin 1834—45]. Et Mindesmærke rejstes for ham i Berlin 1871. (Litt.: Af den store Række Værker og Opsatser om H. skulle her kun fremhæves: Rosenkranz, »G. W. F. H.'s Leben« [Berlin 1844]; R. Haym, »H. und seine Zeit« [Berlin 1857]; Rosenkranz, »Apologie H.'s gegen Dr. R. Haym« [Berlin 1858]; samme, »H. als deutscher Nationalphil.« [Leipzig 1871]; Kostlin, »H. in philos., polit. u. nat. Beziehung.« [Tiibingen 1870]; H. Høffding, »Den nyere Fil. Historie« [2. Bd., S. 155—172, 1895]). *C. St.*

Hegelund, Peder Jensøn, dansk Skolemand, gejstlig og Forfatter, født i Ribe 9. Juni 1542, død smst. 18. Febr. 1614. Som ung Student levede H. i Niels Hemmingsen's Hus og gjorde senere en Rejse til tyske Universiteter, hvor han blev promoveret som Magister. Ved sin Hjemkomst 1568 blev H. Skolemester i sin Fødeby, og til denne Stilling er hans litterære Virksomhed fortrinsvis knyttet. Foruden pædagogisk og moralskopbyggelig Litteratur, hvoraf mange Smaaskrifter foreligge fra hans Haand, dyrkede II. med Forkærlighed Skolekomedien. Sandsynligvis har han oversat forskellige bibelske Komedier, som han lod sine Disciple opføre, og hans vigtigste Arbejde »Susanna og Calumnia« fra 1576 [udg. af Birket-Smith 1888—90] skylder ogsaa denne Interesse sin Tilblivelse. Medens det egentlige Stykke »Susanna« kun er en Bearbejdelse af en tysk Skolekomedie og saaledes har overvejende Betydning som Sprogmonument, har H. tilføjet et originalt Mellemspil, hvori »Calumnia«, Bagvadskelsens og Klaffersygens fule Gudinde, i Lighed med Datidens dramatiske »Moraliteter« i en Monolog af et Omfang lige saa stort som selve Hovedstykket udvikler sit Væsen og sin Karakter og nu og da ogsaa drøfter Tidens Historie. Ligesom »Susanna« har »Calumnia« ulige mere sproglig end digterisk Fortjeneste. 1580 ombyttede H. Skolegerningen med Lektorembedet ved Domkapitelet; 1588 blev han Sognepræst ved Domkirken, og han døde som Biskop over Ribe Stift. (Litt.: Indledningtil Birket-Smith's ovennævnte Udgave af »Susanna og Calumnia«). *F. Cl.*

Hegēmon fra Thasos, attisk Komediedigter paa den peloponnesiske Krigs Tid, Forfatter til et parodisk Drama, »Gigantomachien«, der gjorde stor Lykke i Athen (413 f. Chr.). *K. H.*

Hegemŏne se Chariter.

Hegemonī (græ.), Overanførsel, ledende Stilling. I den historiske Tid var Sparta den første Stat i Grækenland, der erhvervede sig et H.; det omfattede de peloponnesiske Stater, Argos og Achaia undtagne, og Megara (ca. 500 f. Chr.), og da den største Del af Hellenerne forenede sig for at modstaa Persernes Angreb, underkastede ogsaa Athen og andre sig Sparta's H., ogsaa til Søs, skønt Sparta's Flaade var højst ubetydelig. Efter Perserkrigene (478) dannede Athen sig selv et Søhegemoni, der efterhaanden mere antog Karakter af et ligefremt Herredømme; dog opsagdes Forbindelsen med Sparta først ca. 460, og derefter søgte Athen ogsaa at skabe sig et Landhegemoni, et Forsøg, der dog mislykkedes. I den peloponnesiske Krig kom det spartanske Landhegemoni og det attiske Søhegemoni til at prøve Kræfter, og Sparta gik af med Sejren uden dog i Længden at kunne hævde sin dominerende Stilling. Theben, der før havde underkastet sig Sparta's H., dannede et H, som omfattede forskellige Stater i Mellemgrækenland og paa Peloponnes; men heller ikke dette H. blev af lang Varighed. Endelig samlede Filip af Makedonien (338) alle helleniske Stater undtagen Sparta under sit H., der faktisk betød et Herredømme. I Tiden efter 300 havde det ætoliske og det achæiske Forbund hver et begrænset H., der først ved Romernes Erobringer mistede al Betydning. *K. H.*

Heger, E. F. M., se Holst, W. C.

Heger, 1) Jens Stephan, dansk Skuespiller, født i Kjøbenhavn 17. Septbr. 1769, død smst. 8. Marts 1855. H. blev Student 1788, men gik til Teateret af Kærlighed til nedenn. E. M. H. og debuterede paa det kgl. Teater 14. Apr. 1796 som Figaro i Beaumarchais's »Figaro's Giftermaal«. Den smukke, unge Mand med det klangfulde Organ forstod hurtig at skaffe sig en anset Plads som Skuespiller. Nogen videre dyb Følelse var han ikke i Besiddelse af, men desto livligere var hans Fantasi og Refleksionsevne, hvorved han sattes i Stand til paa Scenen at skabe en Række fortræffelige og interessante Karakterfigurer. Hans dramatiske Evner spændte over et meget vidt Felt, lige fra de mest burleske Roller til de mest tragiske Figurer, fra Elskeren og Bonvivanten til Raisonnøren og Anstandskavaleren, og han vilde have kunnet naa Kunstens højeste Tinder, hvis ikke hans Særhed i de senere Aar havde bragt ham til at foragte den Skueplads, han tidligere havde elsket saa højt. Han søgte og fik sin Afsked 1817. *Edg. C.*

2) Ellen (kaldet Eline) Marie, født Smidth, dansk Skuespillerinde, ovenn.'s Hustru, født i Kjøbenhavn 13. Decbr. 1774, død smst. 7. Juni 1842. H. kom som Barn paa det kgl. Teaters Balletskole, debuterede 26. Novbr. 1793 som Lucette i Skuespillet »Den gode Moder« og fik en Maaneds Tid senere som »Emilie Galotti« Lejlighed til at vise, med hvilke betydelige Evner hun sad inde. Den skønne, lyshaarede unge Pige med det sværmeriske, lidt melankolske Blik var den sande Typus paa en ægte nordisk Kvinde, og intet Under derfor, at Oehlenschlager i hende fandt den

fortræffeligste Fremstillerinde i Roller som Thora i »Hakon Jarl«, Valborg i »Axel og Valborg«, Marie i »Correggio« og Christine i »Den lille Hyrdedreng«. Efter 13. Jan. 1832 at have spillet Sophie i »Magt og List« blev hun ramt af et Slagtilfælde, der for bestandig berøvede hende Mælet. *Edg. C.*

Hegermann, Didrik, norsk Officer og Politiker, født i Altona 6. Decbr. 1763, død i Christianssand 7. Febr. 1835, opdroges til sit 12. Aar i Norge, blev Officer 1786 og tjenstgjorde som saadan ved Kadetkorpset til 1790, da han ansattes som Lærer ved den matematiske Skole i Christiania og samtidig udnævntes til Kaptajn ved 2. akerhusiske Infanteriregiment; 1800 blev han Major og Kommandør for nævnte Skole, af hvis Reorganisation han gjorde sig fortjent. Efter at denne var gennemført, fik Skolen Navnet »Det kgl. norske Landkadetkorps«. H., som 1808 var bleven Oberstløjtnant og 1811 Oberst, blev Marts 1814 Korpsets Chef. I det sidstnævnte Aars Begivenheder spillede H. en betydelig Rolle som Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold, hvor han hørte til Prinsregentens bedste Støtter. Under Krigen førte han en Brigade, der først dækkede Overgangen over Glommen ved Fet, Blakjer og Nes og senere 9. Aug. udmærkede sig i Affæren ved Langenes. H. tilforordnedes i Oktbr. 1814 Statsraadet, udnævntes 17. Novbr. til Generalmajor og den følgende Dag til Statsraad og Chef for Armédepartementet, en Stilling, hvori han ikke befandt sig vel. Efter at han 1815 havde ægtet en rig christianssandsk Købmandsenke, søgte og fik han 1816 Permission, det følgende Aar Afsked fra alle sine Embeder og bosatte sig som stor Brugsherre i Christianssand. En Mindestøtte rejstes over ham uden for Krigsskolen i Christiania 1841. Han har bl. a. skrevet »Den norske militære matematiske Skoles Historie« [Chra. 1796]. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II). *O. A. 0.*

Hegermann-Lindencrone, Caii Ditlev, dansk Officer, født i Kjøbenhavn 17. Maj 1807, død smst. 22. Decbr. 1893, Søn af den norskfødte Generalløjtnant Johan Henrik H.-L., (1765 — 1849), der oprindelig hed Hegermann, men efter sit Ægteskab med nedenn. M. L. C. F. H.-L., født Lindencrone, optoges i den danske Adelsstand under Navn af H.-L. Han blev Sekondløjtnant 1822, Premierløjtnant 1833, ansattes Aaret efter i ved Husarregimentet og forfremmedes til Ritmester 1838. 1848 dannede han en »Reservehusareskadron«, som stilledes under højre Flankekorps og deltog i Affæren ved Hoptrup; 1849 fik han tillige Befalingen over 4. Dragonregiments 2. Eskadron og deltog med denne »Division« i Kampen ved Kolding, Fægtningen ved Viuf og Slaget ved Fredericia; kort forinden var han avanceret til Major. 1850 virkede H.-L. navnlig som Forpostkommandør og deltog i Slaget ved Isted, hvorefter han blev Oberstløjtnant samt Aaret efter Kommandør for det holstenske Dragonregiment, hvilket 1852 forlagdes til Næstved som 2. Dragonregiment. Udnævnt til Oberst 1857 blev han det følgende Aar Generaladjutant og Chef for Kong Frederik VII's Adjutantstab samt Generalmajor, men opgav 1859 denne Stilling paa Grund af forskellige politiske Indflydelser. 1861 valgtes han til Medlem af Folketinget for Kjøbenhavn's 6. Kreds, men genvalgtes ikke 1864. 1860 blev H.-L. Kommandør for I. Kavaleribrigade og 1863 Generalinspektør for Kavaleriet; samme Efteraar sendtes han til Rusland for at melde Kejseren det skete Tronskifte og for at føre politiske Underhandlinger. Efter Hjemkomsten opfordredes han til at overtage Konseilspræsidiet, men afslog Tilbudet, hvorefter han blev Generaladjutant og Chef for Kongens Adjutantstab samt Generalløjtnant. I Beg. af 1864 stilledes han dog i Spidsen for 4. Division, udtalte sig i Krigsraadet 4. Febr. for et offensivt Stød imod Fjenden; men da Danevirke-Stillingen rømmedes Dagen efter, beordredes han til Jylland for at forsvare denne Landsdel, idet ogsaa 3. Division midlertidig blev ham underlagt. 8. Marts søgte H.-L. at standse Østerrigerne ved Vejle, hvorefter han gik tilbage til Skanderborg-Afsnittet. Lige over for Østerrigernes store Overmagt fandt han det rigtigt at rømme Stillingen i al Hemmelighed, Natten 11.—12. Marts, og at gaa tilbage til Mors, hvorved Fjenden blev vildledet, hvilket Tilbagetog med Urette kritiseredes skarpt af den daværende Presse. Efter at hans Tropper havde udhvilet sig og modtaget manglende Udrustning, rykkede han i April atter mod Syd og lagde sammen med General Lunding en Plan om at kaste Fjenden ud af Jylland og at true den foran Dybbøl staaende preussiske Hær i Ryggen, hvilken Plan dog maatte opgives; da tilmed en ny preussisk Brigade indtraf paa Krigsskuepladsen, maatte 4. Division atter gaa tilbage. I Maj blev H.-L. Chef for det nørrejydske Armékorps, bestaaende af 2. og 4. Division, og en ny offensiv Bevægelse over Limfjorden forberedtes, men Vaabenhvilen standsede dens Udførelse, og Korpset ophævedes 24. Juni, hvorefter II.-L. atter blev Chef for 4. Division, der kom til Fyn. Da Krigen var endt, blev han paa ny Generaladjutant og Chef for Kavaleriet samt 1865 kommanderende General i 1. Generalkommandodistrikt og Storkors af Dannebrog; han afskedigedes dog allerede 1867, fordi Krigsminister Raasløff ønskede, at Hærloven af 6. Juli s. A. skulde føres ud i Livet af ny Mænd. *P. Nw.*

Hegermann-Lindencrone, Johan Frederik, dansk Officer, er født 17. Febr. 1840 i Jægersborg. Han blev 1859 Sekondløjtnant, gennemgik 1862—63 den franske Kavaleriskole i Saumur og blev derefter Adjutant ved 2. Kavaleribrigade, i hvilken Stilling han deltog i Felttoget 1864. Han forfremmedes 1867 til Premierløjtnant og blev 1870 Adjutant ved 2. Generalkommando. 1875 ansattes han ved Gardehusarregimentet, blev Ritmester 1878 og var 1882—85 Adjutant hos Kongen. Han udnævntes sidstnævnte Aar til Oberstløjtnant og blev kort efter Chef for Gardehusarregimentet og Kammerherre samt 1892 Oberst; 1897 stilledes han til Raadighed for 1. Generalkommando. Han har fra 1883 været i Bestyrelsen for »Foreningen til den ædle Hesteavls Fremme« og Medlem af Væddeløbsbestyrelsen; i »Militært Tidsskrift« og i »Militær Tidende« har han skrevet flere Afhandlinger om Rytteriets Forhold. *P. Nw.*

Hegermann-Lindencrone, Johan Henrik, dansk Diplomat, foreg.'s Broder, er født 21. Jan. 1838 i Jægersborg. Han blev Student 1856, cand. polit. 1862, s. A. Volontær i Udenrigsministeriet og senere Kancellist. Han ledsagede

Prins Hans af Glücksburg under dennes Ophold som Regent i Grækenland i Egenskab af Sekretær og blev efter sin Tilbagekomst ansat som Legationssekretær først i Stockholm, senere i St. Petersborg. 1872 blev han udnævnt til *Chargé d'affaires* og Generalkonsul i Washington, Aaret efter fik han Titel af Ministerresident, og 1874 udnævntes han til Kammerherre. 1880 forflyttedes han som Gesandt til Rom, 1890 til Stockholm, 1897 til Paris.

Hegermann-Lindencrone, Mette Louise Christiane Frederikke, dansk Forfatterinde, født 4. Decbr. 1778 paa Gjorslev, død 18. Juni 1853 i Kjøbenhavn, Moder til ovenn. C. D. H.-L. Hun er som Forfatterinde bedst kendt ved sine »Danske Fortællinger« [1825, 2. Udg. 1862], der vise en dannet og belæst Dames Evne til at komponere en Fortælling i Tilknytning til et givet historisk Stof. I en Fortale siger hun, at det ikke blot er Stofvalget, der har givet Anledning til Bogens Titel, men ogsaa »den lokale Kærlighed, som har ledet Fantasien«. Fru H.-L.'s Navn maa dog særlig mindes som Centrum for det aandsaristokratiske Selskab, hun forstod at samle om sig, om Sommeren paa det hyggelige Lyststed »Rolighed« ved Kalkbrænderiet paa Østerbro (nu nedrevet) som en Slags Pendant til Kamma Rahbek's Salon paa Bakkehuset i Stadens vestlige Del, og om Vinteren i Kommandantboligen i Citadellet. Den store Brevveksling, hun underholdt med saa godt som alle Tidens betydelige Mænd (Oehlenschläger, Mynster, Sibbern o. a.), vidner tilstrækkelig om, hvilken Glæde disse maa have fundet i hendes Selskab. (Litt.: P. Hjort, »Udvalg af Breve« [1867]; M. Reinhardt, »Familie-Erindringer« II [1887]; Abrahams, »Meddelelser af mit Liv« [1870]; A. Andersen, »Danske Forfatterinder« [1896]). *F. Cl.*

Hegesias, græsk Filosof, levede i Alexandria i Beg. af 3. Aarh. f. Chr. Han var en Elev af Paræbates, der tilhørte den kyrenaiske Skole. H. delte denne Skoles Anskuelser, at Livets Formaal er Lysten; men han havde en dyb Forstaaelse af Lystens Relativitet, saa det var umuligt at sige, hvad der i og for sig var Lyksalighed, og af Lystens Usikkerhed, saa det er umuligt at føre sit Liv saaledes, at man sikrer sig Lyksalighed. H. er Pessimist, og han fik Tilnavnet Dødens Lovtaler. Kong Ptolemaios skal have ladet hans Skole lukke, fordi hans Lære fremkaldte en Selvmordsmani. (Litt.: Diogenes Laertes's filosofiske Historie, overs. af Riisbrigh, Kbhvn. 1812 [2. Bog §93 ff.]; Cicero, *Tusculaner*I, Kap. 34). *C. St.*

Hegesippos, attisk Taler, samtidig og Partifælle af Demosthenes, blandt hvis Taler hans Tale »om Halonnesos« er bleven optagen. (Smlg. Blass, »Die attischeBeredsamkeit« [3. Bd., 2. Afd., Leipzig 1880]). *K. H.*

Hegewisch, 1) Dietrich Hermann, tysk Historiker, født i Bispedømmet Osnabrück 15. Decbr. 1746, død i Kiel 4. Apr. 1812. H. vakte Opmærksomhed ved »Versuch einer Geschichte Karl d. Grossen« [Leipzig 1777, 3. Opl. 1818] og blev 1780 kaldet til Kiel som Professor i Historie. Uagtet han tidligere ikke havde syslet meget med dette Fag, indhentede han hurtig det forsømte og blev en baade dygtig og yndet Docent. Størst Betydning blandt hans mangfoldige Skrifter har hans Fortsættelse i 2 Bd. af Christiani's »Geschichte d. Herzogthumer Schleswig und Holstein«, omfattende Tidsrummet 1588—1694 [Kiel 1801—02]. En Samling af hans »Historisch-philos. und litterar. Schriften« er besørget af ham selv [2 Bd., Kiel 1793]. *M. M.*

2) Franz Hermann, tysk Forfatter, ovenn.'s Søn, født i Kiel 13. Novbr. 1783, død smst. 27. Maj 1865. H. blev Dr. med. 1805, opholdt sig derefter længere Tid i England, hvor han blev en ivrig Beundrer af dettes politiske Forhold, og ansattes 1809 som Professor i Medicin i Kiel. Stærkt politisk interesseret knyttedes han hurtig til de Bevægelser, der efter 1814 udgik fra Ridderskabets Kreds for Indførelsen af en fælles slesvigholstensk Stænderforfatning. Han traadte i nøje Forbindelse med Dahlmann, var en flittig Medarbejder ved »Kieler Blätter« og »Kieler Beitragen« 1815—21 og udgav 1816 anonymt »Einige entfernten Gründe für eine standische Verfassung«. Da Bevægeisen 1830 genoptoges under skarpere Form, var han atter med, han deltog i Lornsen's Møde 1. Novbr. 1830 og sluttede sig bestemt til ham. I de følgende Aar kom han til at øve en betydelig Indflydelse paa det opstaaende slesvigholstenske Parti, idet han besad omfattende Forbindelser baade i dets borgerlige liberale og dets adelige aristokratiske Kredse. Han indtog ofte en forsigtig tilbagetrukken Holdning, som hans Meningsfæller have opfattet som et Udtryk for overlegen Klogskab og Besindighed, medens dansksindede Slesvigere af denne Grund i ham saa en dreven Rænkesmed. Ubestridelig er i hvert Fald hans store Betydning som ledende og sammenholdende i Partiet i disse vanskelige Aar. 1832 udgav han under Pseudonymet Franz Baltisch: »Von der politischen Freiheit«. Han valgtes til den første Stænderforsamling 1834, men afslog at modtage Valget med den Begrundelse, at han kun anerkendte den gamle fælles slesvigholstenske Stænderforfatning. Bestemmende for ham var dog vistnok ogsaa Frygten for, at han her skulde komme til at tage afgørende Parti og saaledes blive tvungen til Brud enten med de liberale eller Aristokraterne. Sin Interesse for Lornsen viste han ved til den første holstenske Stænderforsamling at indsende en Petition for ham, der dog blev uden Følger. I selve Kampaarene saa han med Bekymring den stærke Bevægelse og holdt sig efter den Tid meget tilbage. 1856 udgav han dog anonymt: »Politischen Anmerkungen eines Siebzigjährigen«. Ogsaa som nationaløkonomisk Forfatter har han udfoldet en ikke ringe Virksomhed. Hans Ideal hentedes ogsaa her fra England, idet Malthus'es Lære i ham fandt en ivrig Forkæmper. Af hans Skrifter skal endnu nævnes: »Eigenthum und Vielkinderei« [Kiel 1846]. (Litt.: Ratjen, »Zum Andenken an Fr. H. H.« i »Jahrbücher fiir deutsche Landeskunde« [Kiel 1866, Bd. VIII, S. 271 og Bd. IX, S. 142]). *P.M.*

Heggtveit, Hallvard Gunleikson, norsk kirkehistorisk og religiøs Forfatter, er født i Hvitesejd (Telemarken) 22. Juni 1850, afgik 1872 fra Holt's Seminarium og var derefter Skolelærer og Kirkesanger forskellige Steder, indtil han 1878 blev Lærer ved Folkeskolen i Christiania og 1886 Klokker ved Trefoldighedskirken smst. Han har udfoldet en ret omfangsrig litterær Virksomhed, navnlig som Forfatter af Biografier af Lægmænd

og fremtrædende Personligheder i den norske Kirke, bygget for en ikke liden Del paa utrykt Materiale eller paalidelig Tradition, som han har sigtet med Kyndighed. Mange af disse ere trykte i det illustrerede Blad »Hjemmet«, som han redigerede 1881—86, og i Opbyggelsesbladet »For Fattig og Rig«, hvoraf han var Medredaktør i flere Aar fra 1883. Han har ogsaa udgivet efterladte Arbejder af Forfattere, hvis Hovedkarakter maa søges i det kristelige mere end i det litterære (Hans Utbø, G. Udbøen, John Klæbo), og besørget et Par større, paa Folkelæsning beregnede Samlerværker (»Fra Nordens Natur- og Folkeliv« [Chra. 1880], »Udvalg af norske Digtere og Forfattere« [Chra. 1888] samt det i Anledning af Byens 900 Aars Jubilæum udgivne Skrift »Trondhjem i Fortid og Nutid« [Horten 1897]), hvortil ogsaa danske Historikere, som A. D. Jørgensen og H. F. Rørdam, leverede Bidrag. Hans Hovedværk er »Illustreret Kirkehistorie« [Chra. 1892—95]. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II). *J. B. H.*

Hegling se Hamp, S. 423.

Hegn tjener i Reglen til at spærre for Færdsel udefra, undertiden ogsaa til at indelukke noget; H. kan være levende (se Hæk) eller bygget; i sidste Fald afhænger dets Nyttevirkning væsentligst af Materialet; dette kan være Jord, Sten, Træ eller Jærn. Et Jorddige bygges af Græstørv eller Lyngtørv med Oversiden nedad; de lægges ligesom Mursten og kunne danne en næsten lodret Væg; hvis der graves en Grøft langs med H., maa der mellem den og Diget være en Bænk af urørt Jord, eller man kan begynde at bygge Diget fra Grøftens Bund, hvilket er bedre. I Reglen er kun Udsiden stejl og bygget af Tørv, Indersiden jævnt skraanende og dannet af løs Jord. Et dobbelt Jorddige har begge Sider stejle og Mellemrummet udfyldt med opgravet Jord. Forholdet mellem Højde og Fodbredde maa være omtr. $^2/_3$. Skal der plantes oven paa Diget, maa Kronebredden være mindst 1 M. — Et Stendige er en Jordvold, hvis Udside er bygget af raa Sten. Et Stengærde er bygget helt af raa Sten; de største lægges nederst, de mest regelmæssige yderst, Midten udfyldes med Smaasten. Siderne kunne gøres næsten lodrette; Kronebredden maa være mindst 1,8 M. Kun fast, urørt Jord kan bære Vægten; skal der være Grøft langs H., kan man ogsaa begynde Stensætningen fra dens Bund; men fører den Vand, maa den nederste Del af Stensætningen udmures. — En fritstaaende almindelig Mur maa støttes af ligeledes murede Stræbepiller. — Risgærder dannes ved at nedramme Staver med ca. 1 M.'s indbyrdes Afstand; skiftevis ud og ind mellem dem lægges tynde Ris, som maa have mindst 3 Fags Længde samt være slanke og bøjelige; øverst lægges oftest en tykkere og særlig lang, slank Kæp for Afstivnings Skyld. Naar de nederste Ris begynde at raadne, bankes Gærdet sammen med en Kølle, og der fyldes ny Ris i foroven, saa længe Staverne holde. — Et Vindekæppehegn dannes af Stolper med mindst 2 M.'s Afstand, forbundne ved 3 eller 4 vandrette Lægter; skiftevis ud og ind mellem disse vindes, lodret, afkvistede Grangrene eller Enebærstammer, der alle have den tykke Ende nedad. — Lægtehegn dannes alene af Stolper og vandrette Lægter; de sidste sidde da tæt forneden, med større Afstand opad; ofte bruges halvrunde, afbarkede Stammer (Rafter); de maa være rette og helst spænde over 2 Fag. — Et Stakit bygges altid af tildannet Træ; oftest er der Stolper og 2 vandrette Lægter, uden paa hvilke Stakitterne sømmes fast; men et flytteligt H. kan ogsaa dannes uden Stolper, idet hvert Fag for sig sættes paa Jorden og støttes af Skraastivere, hvis nederste Ende er sømmet til en lille Pæl i Jorden skiftevis inden for og uden for H.; Strælægterne naa et Stykke forbi hinanden, saa Fagene kunne sømmes sammen. — Plankeværk bygges af Stolper, 2 vandrette Lægter og lodret stillede Bræder, som sømmes paa Lægterne tæt op til hinanden. — Traadhegn svarer aldeles til Lægtehegn, men i Stedet for Lægterne er der tykke Traade af Jærn eller Staal. Hvis ogsaa Stolperne ombyttes med Jærnsøjler, maa 1 for hver 125 M. bære Ruller, med hvilke Traaden kan trækkes stram; disse Strammesøjler saavel som Hjørnesøjlerne maa støttes ved Skraastivere, hvis nederste Ende støtter vinkelret mod en nedgravet Jærnplade; Mellemsøjlerne dannes bedst af Vinkeljærn, og nogle af dem kunne være »Dokker« o: hænge paa Traaden uden at være nedrammede. — Nethegn bygges af Jærn- eller Staaltraadsvæv med firkantede Masker, hvis Størrelse tiltager med Traadenes Tykkelse og med Størrelsen af de Dyr, der skulle udelukkes. Nettet fæstes i Reglen paa Træstolper og støttes ofte ved at fæstes (»sys«) til een eller flere vandrette, tykke Jærntraade; trækkes en saadan oven over Nettet, kan dettes Overkant strammes op imod den. — Jærnstakit er oftest mere eller mindre kunstfærdigt, smedet eller støbt.

Et H.'s Nyttevirkning er væsentligst afhængig af dets Styrke, Højde og Tæthed samt af den Ubehagelighed, der er forbunden med at komme over det. Jord- og Stenhegn udelukke kun Husdyr og maa da være saa højt, at de ikke kunne faa Forbenene op paa Kronen. Risgærde er et slet H. paa Grund af sin ringe Styrke; derimod kunne Vindekæppe give et baade godt og varigt H. mod Husdyr og Hjortevildt; det samme kan gælde Lægtehegn og Traadhegn, men kun naar de ere meget omhyggelig byggede. Stakit kan gøres saa tæt, at det ligesom Nethegn ogsaa udelukker Harer; men da Ræve og Grævlinger ville grave sig under H. og derved aabne Adgang for Harer, maa man lade Nettet gaa indtil 0,5 M. ned i Jorden. Traad- og Nethegn forsynes ofte øverst med en Pigtraad, mest for at udelukke Mennesker. I Hegnslinien maa Jordoverfladen planeres. Hvor Grøfter, Vandløb og Veje skære H., maa der træffes særlige Forholdsregler. Mod Hjortevildt maa H. være 1,5—2 M. højt. Plantevækst op ad et H. forringer dets Nyttevirkning og formindsker dets Varighed. I Skov maa H. stadig og hyppig efterses. Jfr. Hegnslovgivning. *C. V. P.*

Hegnenberg-Dux, Friedrich Adam Justus, Greve, bayersk Statsmand, født 2. Septbr. 1810, død 9. Juni 1892, arvede 1835 sit Fædrenegods Hegnenberg og var 1845—65 Medlem af Bayern's andet Kammer, siden 1848 dets Formand; sad ogsaa 1848 i den tyske Nationalforsamling som Medlem af det stortyske Parti. Han hørte til de maadeholdne liberale og medvirkede væsentlig til v. d. Pfordten's Fald 1859. Enhedsudviklingen i Tyskland 1866 ff. stemte lidet med hans Ønsker,

og efter 1870 var han ivrig for at hævde Bayern's Selvstændighed, dog uden Fjendskab mod det ny tyske Rige. I Aug. 1871 blev han Første- og Indenrigsminister. *E. E.*

Hegner, 1) Ludvig, dansk Kontrabassist, er født 1. Maj 1851 i Kjøbenhavn, Elev af Musikkonservatoriet, siden 1884 Medlem af det kgl. Kapel (1. Kontrabassist). Han er den første danske Kontrabassist, der er optraadt som Solist paa sit Instrument. Har tillige komponeret Solopjecer og udgivet en Kontrabasskole. 2) Hans Broder Anton, født 2. Marts 1861 i Kjøbenhavn, har gjort sig bemærket som talentfuld Violoncellist. Fra 1893 har han taget Ophold i Amerika. *A. H.*

Hegner, Otto, schweizisk Musiker, er født i Basel 18. Novbr. 1876, optraadte, efter at have studeret hos Hans Huber, allerede som Barn som Koncertspiller og vakte overalt megen Opsigt som et sjælden begavet og lovende Klavertalent. Efter forud at have koncerteret i Tyskland og Bruxelles tiltraadte han 1888 en stor Tourné til England og Amerika, hvorefter han (1890) besøgte Skandinavien og s. A. optraadte ved »Gewandhaus«-Koncerterne. Siden vides han ikke at have optraadt offentlig. Ved sine Koncerter spillede H. ogsaa nogle egne, mindre Kompositioner. *W. B.*

Hegnslovgivning. Den danske Rets nu gældende Regler om Hegn findes i L. 6. Marts 1869, der afløste de tidligere gældende Bestemmelser i Frd. 29. Oktbr. 1794. L. 1869 gælder ikke for Kjøbenhavn, for hvis Vedkommende tilsvarende Regler dog ere givne ved L. 17. Jan. 1872. Ifølge L. 1869 skulle Hegnssager som Regel ikke behandles af de almindelige Domstole, men indbringes for og afgøres af Hegnssynsmænd og Landvæsenskommission. I hver Kommune skal der af Byraadet eller Sogneraadet udnævnes 3 Hegnssynsmænd, af hvilke den ene beskikkes til Formand, samt een eller flere Suppleanter. Synsmændene vælges for 3 Aar, men kunne genvælges. Den, der ønsker en Forretning afholdt af Hegnssynsmændene, maa indgive en skriftlig Begæring herom til Formanden for Kommunens Hegnssynsmænd. Saa snart Formanden har modtaget Begæringen, skal han beramme et Aastedsmøde, til hvilket alle i Sagen interesserede ved Rekvirentens Foranstaltning skulle indvarsles med mindst 2 Gange 24 Timers Varsel. Synsforretningen foretages af Formanden og to Synsmænd (eller Suppleanter). Synsmændene skulle søge at tilvejebringe Forlig mellem Parterne. Opnaas dette, indføres Forliget i den ved Forretningen førte Protokol, der underskrives af alle vedkommende. Lykkes det ikke at tilvejebringe Forlig, maa Synsforretningen, hvis Sagen drejer sig om Ombytning af et bestaaende Hegn, jfr.nedenf., sluttes, og Sagen inden Forløbet af 3 Uger indbringes for en Landvæsenskommission, der i dette Tilfælde alene kan afsige Kendelse. I alle andre Tilfælde skulle Synsmændene, naar Forlig ikke opnaas, afsige Kendelse. Er nogen utilfreds med Synsmændenes Kendelse, kan denne inden 3 Uger, efter at Kendelsen er forkyndt for vedkommende, indankes for en Landvæsenskommission. Dennes Kendelse er endelig, for saa vidt Sagen angaar mangelfuld Vedligeholdelse af et bestaaende Hegn, men i alle andre Tilfælde kan Sagen indankes videre for Overlandvæsenskommissionen.

Med Hensyn til de nærmere Regler i L. 1869 mærkes følgende:

1) Ønsker en Grundejer, at der skal rejses Hegn mellem hans Ejendom og Naboejendommen, kan han som Regel forlange, at Naboen skal rejse halvt Hegn. Denne Regel gælder dog ikke i følgende Tilfælde: *a)* naar et Vandløb danner Grænsen mellem de to Ejendomme, *b)* naar Nabogrunden er en offentlig Vej, *c)* naar Nabogrunden benyttes til Jærnbane, og det ikke i Koncessionen paa Jærnbaneanlægget er paalagt Koncessionshaveren at hegne Banen, samt *d)* naar Naboejendommen forinden Frd. 9. Juli 1817 er udlagt med en saa uforholdsmæssig Længde i Forhold til Bredden, at mere end $^1/_{10}$ af Grundens Areal vilde gaa med til Hegn og Grøft, hvis den skulde hegnes helt rundt. I alle disse Undtagelsestilfælde maa Grundejeren, hvis han ønsker Hegn rejst, selv rejse hele Hegnet, hvorved dog mærkes, at der ved Ekspropriation af Grund til offentlige Veje eller til Jærnbaner i Reglen vil blive tilkendt den paagældende Erstatning for den Ulempe, at han eventuelt selv maa rejse det hele Hegn. Hvis Naboen nægter at deltage i Hegnets Rejsning, eller hvis de to Naboer ikke kunne blive enige om, hvorledes Hegnet skal være beskaffent, maa Sagen indbringes for Hegnssynsmændene, der eventuelt ved Kendelse skulle bestemme, om der skal rejses Hegn, og i bekræftende Fald hvorledes dette skal være. Med Hensyn til Hegnets Beskaffenhed bestemmer L. 1869, at ikke blot Jordvolde med tilhørende Grøfter, Stengærder, Lægtehegn, Flækkegrøfter o. 1. ere lovligt Hegn, men at dette ogsaa gælder om ethvert Hegn, der er tilstrækkeligt til at frede mod løsgaaende Kreaturer, der ikke ere uvane (f. Eks. Hegn af Jærn- eller Staaltraad samt Tjørnehække). Synsmændene maa dog give den Part Medhold, der ønsker det billigste og mindst jordspildende Hegn, naar dette kun maa anses for tilstrækkeligt Hegn. Ønsker den ene Part undtagelsesvis, at der skal rejses et varigere og kostbarere Hegn end fornødent, f. Eks. et Plankeværk eller en Mur, kunne Synsmændene dog bestemme, at saadant Hegn skal rejses, men Sagen maa da ordnes paa den Maade, at Naboen kun kommer til at bære Halvdelen af de Udgifter, der vilde medgaa til Rejsningen af almindeligt lovligt Hegn, medens Udgiften i øvrigt maa bæres af den, dér ønsker det særlige Hegn rejst. I alle Tilfælde skal Hegnet rejses midt i Skellinien mellem de to Ejendomme. Endvidere skulle Synsmændene bestemme, hvorledes Arbejdet ved Hegnets Rejsning skal fordeles mellem de to Naboer; i Reglen vil Hegnslinien blive delt i to Halvdele, saaledes at hver faar sin Halvdel af Hegnet at rejse. Grænser den ene Grundejers Have eller Gaard op til Skellinien, maa det saa vidt muligt paases, at vedkommende Grundejer faar Rejsningen af Hegnet langs med Haven eller Gaarden. Dernæst skulle Synsmændene bestemme, inden hvilken Frist Hegnet skal være rejst. I Reglen fastsættes Fristen til I Aar, men kan under særlige Omstændigheder forlænges, dog ikke ud over 5 Aar. Ordnes Forholdet saaledes, at den ene Part mod Godtgørelse skal rejse det hele Hegn, skal det tillige fastsættes, inden hvilken Frist Betalingen herfor skal erlægges. Sluttelig skulle Synsmændene

i Kendelsen bestemme, hvorledes Udgifterne ved selve Synsforretningen skulle fordeles mellem Parterne.

2) Som nævnt i det foregaaende har L. 1869 søgt at forhindre, at der mod Naboens Protest rejses ny jordspildende Hegn. Men Loven har yderligere aabnet en Adgang til at faa saadanne, fra ældre Tid bestaaende Hegn ombyttede med andet lovligt Hegn. Den, der ønsker en saadan Ombytning af et Hegn, maa indbringe Sagen for Hegnssynsmændene, der dog kun kunne mægle Forlig i Sagen. Opnaas Forlig ikke, maa Sagen indbringes for en Landvæsenskommission, der ved sin Kendelse skal afgøre, om den ønskede Ombytning skal finde Sted, og i bekræftende Fald fastsætte, hvorledes det ny Hegn skal være, samt bestemme, hvem der skal bære Udgifterne ved Forandringen af Hegnet. I Reglen ville disse Udgifter blive paalagte den, der ønsker Hegnet forandret, og der vil yderligere kunne blive Tale om, at det paalægges den paagældende at udrede en Erstatning til Naboen for Ulemper ved Forandringen. Landvæsenskommissionen kan dog ikke bestemme, at Ombytning af Hegn skal finde Sted langs med Naboens Have, Gaards- eller Husplads, saafremt disse grænse op til Skellinien.

3) Med Hensyn til Vedligeholdelsen af Hegn gælder ifølge L. 1869 den Regel, at Naboerne vedligeholde halvt Hegn, dog saaledes at den Grundejer, der i Henhold til de under 1) nævnte Regler er fritagen for at rejse halvt Hegn, ogsaa er fritagen for at vedligeholde halvt Hegn. Kunne Naboerne ikke blive enige om Fordelingen af Vedligeholdelsesbyrden, maa Sagen indbringes for Hegnssynsmændene, der ved Kendelse fastsætte, hvorledes Vedligeholdelsen skal fordeles mellem Naboerne. I Reglen deles Hegnslinien i to Halvdele, saaledes at hver af Naboerne faar sin Halvdel af Hegnet at vedligeholde. Er Forholdet ordnet paa denne Maade, har enhver af de paagældende Ret til at færdes paa Nabogrunden langs med Hegnet for at foretage de fornødne Vedligeholdelsesarbejder, dog uden Brug af Hest °g Vogn og i Tidsrummet fra 15. Maj til 15. Septbr. kun med Naboens Samtykke. Opfylder den ene af Naboerne ikke sin Vedligeholdelsesforpligtelse, kan den anden Part indbringe Sagen for Hegnssynsmændene, der eventuelt ved Kendelse paalægge den forsømmelige at udføre de fornødne Vedligeholdelsesarbejder, jfr. dog 5).

4) Er Brugeren af en Grund ikke Ejer af Grunden, kan han næppe uden Ejerens Samtykke gøre Skridt mod Naboen enten til at faa et nyt Hegn rejst eller til at. faa et bestaaende Hegn ombyttet med andet Hegn. Er Brugeren af Nabogrunden ikke Ejer, kan Sag om Rejsning eller Ombytning af Hegn vel rettes mod ham, men Ejeren af Nabogrunden bør i saa Fald indvarsles under Sagen. Er Brugsforholdet over Nabogrunden stiftet for 50 Aar eller derover, paalægges Arbejderne ved Rejsning af Hegn Brugeren, og det samme gælder, naar Brugsforholdet er et Livsfæsteforhold. Er Brugsforholdet derimod stiftet for kortere Tid, maa Hegnssynsmændene fastsætte, hvorledes Udgifterne ved Rejsningen af Hegn skulle fordeles mellem Ejer og Bruger.

5) Saafremt nogen undlader at udføre de Hegnsarbejder, der ere ham paalagte ved Kendelse eller Forlig, kan den anden Part klage til Hegnssynsmændene. Disse afgøre saa uden Appel, om Klagen er berettiget eller ej. I bekræftende Fald lader Synsmændenes Formand Arbejderne udføre for den forsømmeliges Regning, og de hertil medgaaede Udgifter kunne eventuelt inddrives ved Udpantning.

6) Sluttelig kan endnu mærkes, at Hegn, der ere til Ulempe for offentlige Veje, efter Vejvæsenets Begæring og efter nærmere Kendelse af Hegnssynsmændene kunne forlanges forandrede, dog efter Omstændighederne mod Erstatning af Vejvæsenet. *H. Gr.*

For Norge's Vedkommende indeholdes de gældende Bestemmelser angaaende Gærdepligten i Lov om Jords Fredning af 16. Maj 1860, der gælder ikke alene paa Landet, men ogsaa med Hensyn til Have, Ager, Eng og aaben Mark i Købstæderne. Ifølge Lovens § 1 kan Nabo kræve Gærde af Nabo saavel i Indmarken som mellem Indmark og Udmark. medmindre det godtgøres, at nogen af Lovens særlige Fritagelsesgrunde er til Stede. Mellem Udmark og Udmark er det kun undtagelsesvis, at Gærde kan kræves opført fra nyt af eller forandret til at frede for anden Slags Boiæ end hidtil, nemlig kun, naar det ved Skon godtgøres, at Foretagendet for begge Ejendomme vil være af overvejende Nytte i Forhold til Bekostningen. Derimod finder ogsaa her Vedligeholdelsespligt Sted, for saa vidt der findes Gærde fra før. Gærdepligt bortfalder under enhver Omstændighed (§ 3) *a*), hvor Naturforhold gøre det overvejende vanskeligt at opføre eller vedligeholde Gærde, eller hvor Bekostningen vil være uforholdsmæssig, *b)* hvor Gærdet vil være til væsentlig Hinder for Udøvelsen af Herlighed, saasom Laksefiskeri, *c)* i Teigebytte, naar samme ikke er udskiftet saa fuldstændig, som Udskiftningslovgivningen giver Adgang til, *d)* for Almenningers Vedkommende.

Med »Naboer« mener Loven Ejere eller Brugere af særskilt matrikulerede Ejendomme, der støde umiddelbart til hverandre. Lige med særskilt skyldsat Jord betragtes dog Jord, bortsat paa Arvefæste. Som sammenstødende betragtes ogsaa Ejendomme, der adskilles ved Vej, hvis nogen af Ejerne har Ret til at sætte Grind over Vejen. I modsat Fald finder ingen Gærdepligt Sted.

Med Hensyn til Gærdepligtens Fordeling er ifølge § 7 Hovedreglen den, at de sammenstødende Ejendomme, hvis Byrden ikke gyldig er fordelt anderledes, tage hver sin Halvdel af Byrden uden Hensyn til Ejendommenes Skyld. Den større Byrde, som Beskaffenheden af nogen Strækning maatte medføre, udjævnes ved tilsvarende Afkortning i Længden (§ 10 jfr. § 15). Ejer af Udmark, som ikke selv forlanger Gærde opført eller forandret, kan dog, hvis det ved Skøn findes billigt, opnaa en passende Formindskelse af Byrden. Delingen, der sker ved Skøn, bør ske saaledes, at enhver Ejer saa vidt muligt faar sin Strækning sammenhængende. Hvilken Del enhver skal overtage, bestemmes ved Lodtrækning. Ejendomme, der ligge i Fællesskab eller Teigebytte, betragtes i Forhold til Nabo som en Ejendom. Ved Ejendomsdelinger og Udskiftninger kan ny Fordeling finde Sted. Ved Udskiftninger kan Udskiftningsretten fordele Gærdepligten mellem de udskiftede Ejendomme efter frit Skøn.

Gærdepligtens Indhold er dels Opførelse af lovligt Gærde (derunder indbefattet Grinde, der ere fælles), dels Vedligeholdelse i enhver Tid, hvori Jorden er ufrossen eller skikket for Beitning, mellem Udmark og Udmark dog kun i Tiden mellem 30. Apr. og 14. Oktbr. Lovligt Gærde skal være I,J M. højt og saa stærkt og tæt, at det freder for Hest, Storfæ og Svin. Under disse Betingelser er ogsaa levende Hegn lovligt Gærde. Grøft er lovligt Hegn, naar den er 95 Cm. dyb, 1,8 M. bred og paa den ene Side forsynet med en Jordvold eller andet Hegn af 95 Cm.'s Højde over Kanten. Efter Andragende fra Kommunestyrelsen kan Kongen bestemme visse Afændringer for et Herred eller Sogn. Gærde skal anbringes i Grænseskellet og ikke lægges længere ind paa Naboens end paa egen Grund og ikke over 47 Cm. Grøft anbringes paa den gærdepligliges egen Grund, Jordvold i Grænseskellet. Ved Overenskomst mellem Naboer kan det aftales, at Gærdepligt ikke skal finde Sted, eller at Fordringerne til Gærdet skulle være større eller mindre. Men saadan Overenskomst er ikke gyldig for mere end 10 Aar ad Gangen.

Til Gærdepligtens Opfyldelse kan naturligvis den forsømmelige Nabo tvinges paa sædvanlig Maade gennem Proces og Dom. Loven har dog desuden, hvad Istandsættelse angaar, aabnet en simplere Adgang. Hvis den gærdepligtige ikke inden et Døgn, efter at han vidnefast er tilsagt, paabegynder at istandsætte Gærdet og fortsætter uden Afbrydelse, kan Naboen efter optaget Skøn, der ikke er Genstand for Overskøn eller særskilt Paaanke, lade Istandsættelsen udrøre for den forsømmeliges Regning. Naar Skønsmændene bevidne, at Istandsættelsen er udført, kan det Beløb, hvortil Istandsættelsen ved Skønnet er fastsat, tillige med Omkostningerne ved Skønnet kræves inddrevne gennem Udpantning. Det nævnte Skøn afgives ligesom de andre i Loven omhandlede Skøn under Lensmandens Bestyrelse af to Mænd.

Ere Ejer og Bruger forskellige Personer, kan Naboen, hvad Gærdets Opførelse angaar, alene holde sig til Ejeren, for Vedligeholdelsen derimod til begge. Brugeren har at erstatte Ejeren Udgifterne til Opførelse eller Forandring af Gærde med 1/40 aarlig med Renter. Ejer af Skovgrund, hvorpaa hviler Beitesret, kan dog betingelsesvis kræve, at Udgifterne saavel ved Opførelse som Vedligeholdelse helt bæres af Rettighedshaveren. *H. S.*

Hegnsplantning er enten Hæk (s. d.) eller oftere Plantning paa et Jorddige med det Formaal at skaffe Gærdsel til et Risgærde. Man bruger da enten Buske, som give Stødskud, naar de rodhugges, eller Træer (oftest Asp), som kunne topstævnes og derved frembringe en stor Mængde Gærdsel. H. maa helst udføres samtidig med, at Jorddiget bygges; er dette gammelt, kan man være nødt til at udgrave en Rende i det og fylde den med frisk Jord. *C. V. P.*

Hegnspæle er Navnet paa en bestemt Vare af Eg, som fra de danske Skove sælges til Jærnbanernes Brug; det er hele eller kløvede Stammestykker, ca. 2 M. lange og mindst 10 Cm. i Tværmaal. *C. V. P.*

Hegnssynsmænd se Hegnslovgivning.

Hegre Herred, Stjør- og Værdalen's Fogderi, Nordre Throndhjem's Amt, (1891) 2,534 Indb., ligger omtrent midt i Stjørdalen paa begge Sider af Elven. Hovedbygden og den større Del af H. H. ligger paa Nordsiden, medens den søndre Side væsentlig bestaar af de nordre Skraaninger af Skarven (1,180 M.) og Finkleppen (921 M.) samt det fra de mellem disse liggende Sonvandenes Dalføre, som har Afløb mod Nord til Stjørdalselven gennem den langs den nedre Del bebyggede Sona; en anden mindre Bielv, Mølska, har sine Kilder under Finkleppen. Langs Stjørdalselven er paa begge Sider oplagt en temmelig smal Strand, bebygget i dens hele Længde; den danner den egentlige Hoveddal. Elven gaar i en Mængde Krumninger og er inden for H. H. farbar i sin hele Længde; den er berygtet for Elvebrud, Oversvømmelser og Isgang. Ogsaa paa Nordsiden styrter Fjældsiden sig i den østre og længste Del brat ned i Dalen fra en Højde af ca. 350 M., som tiltager i den Østgrænsen dannende Fjældmasse, hvis højeste Toppe ere Blaastøten (917 M.) og Kliningen (941 M.), N. f. hvilken den falder mod Forra's Dalføre. Denne Elv, der er Afløb for den store Færen Sjø, danner paa den korte Strækning, den løber fra Øst mod Vest, Grænsen, men bøjer siden mod Sydvest og Vest og rinder gennem et langt, trangt Dalføre ud i Stjørdalselven. Paa sin venstre Bred optager den Vigda, som har sine Kilder under Blaastøten, og Tylaa, der er Afløb fra en paa Nordgrænsen liggende Række Vande, Bulandsvand, Engeisvand, Loktingvand og Store Tyldvand. Terrainet mellem Forra, Vigda og Stjørdalselven er et udpræget Fjældlandskab, hvis Højde nærmer sig 400 M., enkelte Toppe som Risvola endog 600 M.; men paa Vestsiden af Forra aftager Højden, Fjældene blive lavere og gaa over i store Myrstrækninger samt i den vestlige Del i den under Navn af Skjelstadmarken kendte bakkeformede Lerformation, der gennemstrømmes af den mod Syd ud i Stjørdalselven rindende Graaelv. Denne Formation strækker sig helt ned i Hoveddalen, er vel skikket til Dyrkning og er ogsaa godt bebygget. Af de egentlige Sidedale ere kun Sondalen og Forra's Dalføres nedre Del bebyggede. Af større Gaarde ligge Hegre, hvorved Hovedkirken, Landfald og Skjelstad paa Nordsiden, Hemre og Floren paa Sydsiden af Hovedelven. Ved Gaarden Einang, hvor Dalen indsnævres til et trangt Pas, laa tidligere en Skanse til Dækning af den fra Sverige over Meraker førende Vej. Jordbunden er dels Sand, dels Ler og ganske god; Græsgangene ere gode paa Fjældene, hvor ogsaa findes adskillige Sætre; Skov dækker en stor Del af de lavere Aase og Fjældsiderne; især i den nordre Del findes store Strækninger med god væksterlig Gran- og Furuskov. Elve og Vande ere fiskerige, og Laksen gaar op til Herredets øverste Grænse. Den bredsporede Merakerbane følger Elvens Sydside med Stationer ved Hegre og Floren. Hovedvejen til Meraker gaar derimod langs Elvens nordre Side med Sidevej op gennem Skjelstadmarken og den nedre Del af Forra's Dalføre. Paa Sydsiden følger ogsaa Vej langs Elven indtil Sona, den har Forbindelse med den nordre Vej ved Hegre Kirke. Herredet danner i gejstlig Henseende et Sogn, Hegre Hovedsogn. Herredets Areal er 613,5 □Km., hvoraf 12,7 □Km. Indsøer. *J.F.W. H.*

Hegumĕnos (græ.: »Fører«) = Abbed eller Prior (nygræ. *Igumān*).

Hegyalja, Bjærgdrag i de ungarske Komitater Zemplin, Abauj-Torna og Saros mellem Floderne Hernad i Vest og Bodrog med Toplya i Øst, har en Længde af ca. 100 Km., en Bredde af 20—30 Km. og danner en mod Vest aaben Bue fra Tokaj mod Nord til Eperies. I den nordlige Halvdel findes de største Højder (Simonka 1,092 M.). Mod Sydøst findes de bekendte Vinbjærge ved Tokaj, Tarczal, Keresztur, Mád, Tallya o. fl., der omfatte et Bakkeland, som kun i Tokaj-Bjærgene stiger til 516 M. Vinrankerne skulle være indførte fra Italien 1241; Vinhøsten falder meget sent og begynder i Slutningen af Oktober. *Joh. F.*

Hehloh, Længdemaal i Benkulen paa Sumatra = 1 eng. Yard = 91,44 Cm. *N. J. B.*

Heiberg, Axel, norsk Rigmand og Mæcen, nedenn. J. F. H.'s Søn, er født i Christiania 16. Septbr. 1848, blev Student 1866, gik derefter over i Forretningslivet og var 1871—73 Vicekonsul og Sekretær ved det norsk-svenske Konsulat i Shanghai. Efter Tilbagekomsten til Norge har han som Medejer af forskellige industrielle Bedrifter boet i og ved Christiania. Hans Navn blev fra først af kendt i videre Kredse ved de Ofre, han bragte Udviklingen af det norske Sportsliv, navnlig Jagt-, Ro- og Skisporten samt Forædlingen af Hunderacerne; han stiftede den første norske Kennelklub. I de senere Aar har hans Mæcenatskab taget større Omfang og navnlig sigtet paa Fremme af norsk Videnskab og Kunst. Det var H., som gav den første virksomme Hjælp til Fridtjof Nansen's Plan om en Nordpolsekspedition ved straks efter Nansen's Hjemkomst fra Grønlandsfærden at stille et større Beløb til Raadighed for en ny Rejse. Sammen med to andre Mæcener, Grosserer Th. Fearnley og Bryggeriejer Ellef Ringnæs, var han korresponderende Reder for »Fram«, og i Fællesskab med de samme Mænd bærer han ogsaa alle Omkostninger ved Kaptajn Otto Sverdrup's ny arktiske Ekspedition med »Fram«, som afgaar i Juni 1898. Initiativet til Grundlæggelsen 1896 af »Nansens Fond til Videnskabens Fremme« blev ogsaa taget af H., der gav det første store Bidrag dertil. Som Gave til det ny Nationalteater i Christiania har han hos Billedhugger Stefan Sinding bestilt Statuer af B. Bjørnson og H. Ibsen, ligesom han har skænket betydelige Gaver af norske Kunstværker til Nationalgaleriet i Christiania. Endelig har han 1897 ved Foredrag og en i Tusindvis gratis uddelt Brochure »Om Myrdyrkning og Skovkultur« slaaet til Lyd for en stor nationaløkonomisk Fremtidsopgave. *F. B. H.*

Heiberg, Christen, norsk Læge og Universitetslærer, født i Bergen 28. Novbr. 1799, død i Christiania 18. Marts 1872, blev Student 1817, cand. med. 1822, hvorefter han fortsatte sine Studier, navnlig i Kirurgi og Øjensygdomme under Herholdt og Wittusen ved Kjøbenhavn's og under Gräfe og Heine i Berlin og ved flere tyske Universiteter. Efter et Par Aars Praksis i Bergen blev han 1826 Reservelæge ved Rigshospitalet i Christiania, 1828 Lektor ved Universitetet og tog 1827 Licentiat-, 1830 Doktorgraden for en Afhandling *De Coremorphosi.* Kort Tid efter sin Ansættelse som Lektor begyndte han at give klinisk Undervisning i Kirurgi ved Rigshospitalet, ved hvilket han 1836 blev Overkirurg. Sin Lærervirksomhed udfoldede han fornemmelig ved Klinikken paa Hospitalet. Med den Energi, hvormed han grundlagde og fortsatte denne i 46 Aar, forbandt han en stor operativ Færdighed. Han var længe den eneste, som i Norge forstod at foretage vanskeligere Øjenoperationer; han var en af de første Læger i Norge, som tog Elektriciteten i Terapiens Tjeneste, og han nævntes ved den tyske Kirurgkongres 1886 af A. Rosenbach som den, der tidligst opfattede Tetanus som en Bacillesygdom. Hans litterære Virksomhed bestod væsentlig i Afhandlinger i norske og udenlandske Fagjournaler. (Litt.: Kiær, »Norges Læger«, 2. Udg., II; »Norsk Forf.-Leks.«, II; »Dansk ill. Tid.« 1872, Nr. 662). *F. B. H.*

Heiberg, Didrikke (Didi), født Tollefsen, norsk Skuespillerinde, er født 1863 i Bergen, paa hvis nationale Scene hun debuterede 24. Septbr. 1882 som Agnes i Ibsen's »Brand«. Kort efter spillede hun S vanhild i »Kjærlighedens Komedie«, og den unge lovende Debutantinde fik snart et betydeligt Repertoire saavel i Ingenu- som i Karakterfaget. Under de 3½ Aar, hun tilhørte det bergenske Teater, blandt hvis Kræfter hun indtog en fremragende Plads, spillede hun Dagny i »Hærmændene paa Helgeland«, Hedvig i »Vildanden«, Valborg i »En Fallit«, Laura i »De Nygifte« og Aagot i »Leonarda« samt udførte af andre større Roller Florizel i »Et Besøg«, Signe i »En Forlovelse«, Claire i »Fabrikanten« og Femande i »Giboyers Søn«. 1885 indgik hun Ægteskab med nedenn. Gunnar H., der da var ansat som artistisk Direktør ved Bergen's Teater. 1889 optraadte hun som Gæst paa Christiania Teater, hvor hun bl. a. spillede Rebekka West i »Rosmersholm«. Senere tog hun Engagement hos den svenske Teaterdirektør August Lindberg, ved hvis Selskab hun bl. a. spillede Anna Hjelm i G. Heiberg's »Kong Midas«, en Rolle, der laa særdeles godt til Rette for hendes kunstneriske Temperament, og hvori hun vandt fortjent Bifald saavel paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn som i Christiania. I Beg. af 1890'erne engageredes hun ved Christiania Teater, hvor hun fornemmelig gjorde sig bemærket ved sin Udførelse af Titelrollerne i Vetle Visli's Skuespil »Fru Gerda« og i Hjalmar Christensen's »Loths Hustru«, ligesom hendes Kunst i det hele taget naaede højest i Roller, der skildrede Kvinder med stærke Krav og samtidig et sygeligt og rigt udviklet Nerveliv. Efter at have været knyttet i nogle Sæsoner til Christiania Teater forlod hun dette og er i den senere Tid ikke optraadt som Skuespillerinde. (Litt.: H. Bang, »Ti Aar« [Kbhvn. 1891]; Oscar Madsen, »Glade Ungdom«, S. 164—184 [Kbhvn. 1892]). *T. B.*

Heiberg, Gunnar Edvard Rode, norsk Forfatter, er født i Christiania 18. Novbr. 1857 som Søn af en litterært dannet juridisk Embedsmand og en dansk Dame, Forfatterne Ove og Helge Rode's Faster. Som ung Student levede han en længere Tid i Udlandet og traadte tidlig i nært Forhold til Lederne i nyere dansk Litteratur. 1878 lod han trykke et Par længere Digte (»Menneskets Genesis« og »En soirée dansante«), 1884 udkom efter et nyt længere Ophold i Udlandet

hans fire Akts Skuespil »Tante Ulrikke«, et ægte Barn af Diskussionsdigtningens Guldalder. Kort efter blev H. Chef og Instruktør ved Bergen's Scene, en Stilling, han beklædte i fire Aar. 1888 genoptog han sin dramatiske Produktion; hans Skuespil »Kong Midas« [Kbhvn. 1889] satte 1890 det ganske Skandinavien i Bevægelse; Stykket søgte at ramme en af Forfatterens ældre og anerkendte Kolleger ved at vise, hvorledes »Sandhedskravet« tit nok er et Skjul for Selvsyge og styrter uskyldiges Lykke i Grus. Med Forf.'s Hustru i den kvindelige Hovedrolle gik Stykket sin Triumfgang fra Kjøbenhavn's kgl. Teater rundt hele Norden. Hans næste Skuespil »Kunstnere« [Kbhvn. 1893, opført s. A. paa det kgl. Teater] gjorde ikke Lykke. Ved Nytaar 1894 udkom den lille Treakter »Balkonen«, som — uagtet sin uimodstaaelige kunstneriske Formfuldhed — ved sin moralske Respektløshed fremkaldte en Storm af Uvilje (opført i Kjøbenhavn og Christiania). Temmelig upaaagtet blev Komedien »Gerts Have« [Chra. 1894]. Til Gengæld gjorde det brede Skuespil »Det store Lod« [Kbhvn. 1895] megen Opsigt ved sin fantasifulde Behandling af pludselig indtræffende Rigdoms Indflydelse paa en Intelligensproletar. Sensation voldte ved Opførelsen paa Christiania Teater Komedien »Folkeraadet« [Kbhvn. 1897] med sit ubarmhjertige Angreb paa Folkestyret og paa aktuelle politiske Forhold i Forfatterens Fædreland. H. har efterhaanden udviklet sit Herredømme over Sproget som Kunstmiddel; Vid og Poesi kappes i hans Replikker om Æren for fint formede Udtryk; som Dramaturg vandrer H. aldrig de gængse Veje; i hvert af sine Skuespil eksperimenterer han med stadig ny, selvopfundne Former. (Litt.: Carl Nærup, »Stemninger og Skildringer fra den yngre Litteratur« [Chra. 1897]). *C. Br.*

Heiberg, Hans Knagenhjelm, norsk Godsejer, født i Sogndal 17. Marts 1832, død paa Amblegaard i Sogn 28. Decbr. 1897. I sin tidligste Ungdom begyndte han paa Samlinger til sin Slægts Historie og udgav 1864 »Genealogiske Optegnelser om Familien Heiberg«, til hvis Fortsættelse og Udvidelse han efterlod sig betydeligt haandskrevet Stof af Breve, Dagbøger og andre Optegnelser. 1862 grundlagde han det Heiberg'ske Portrætgaleri og fortsatte i Aarenes Løb med Iver og kyndig Indsigt sine Samlinger, der til sidst kom til at omfatte ogsaa et Bibliotek paa ca. 20,000 Bd. af alt, hvad Slægten Heiberg i Norge og Danmark har udgivet, og hvad der er skrevet om den, et Familiearkiv og et Museum for alle Slags Erindringer om Familien. Ved Fundats 16. Aug. 1893 gav han alle disse Samlinger Fællesnavnet »Det Heibergske Museum«. Portrætgaleriet tæller nu (1898) ca. 100 Billeder i Olie og Akvarel og ca. 700 i Litografi, Kobberstik, Træsnit o. s. v. Over de forskellige Afdelinger af Museet har Stifteren udarbejdet nøjagtige Kataloger, ca. 100 Bd. Amblegaard, som er Opbevaringsstedet for alle disse historiske Skatte, ligger ved en Bugt paa Nordsiden af Sognefjorden, ikke langt fra Lærdal. (Litt: »Morgenbladet«'s Ekstranummer, 1898, Nr. 5). *J. B. H.*

Heiberg, Hermann, tysk Forfatter, er født i Byen Slesvig 17. Novbr. 1840. Han overtog 1859 sin Faders Forlagsboghandel, som han solgte 1870, hvorpaa han flyttede til Berlin. Her overtog han den økonomiske Ledelse af »Norddeutsche Allgemeine Zeitung« og 1872 af »Spenersche Zeitung«. Fra 1880 har han udelukkende beskæftiget sig med Forfattervirksomhed i moderne realistisk-naturalistisk Retning. Foruden sit Debutarbejde, »Plaudereien mit der Herzogin von Seeland« [1881; ny Udg. under Titel »Aus den Papieren der Herzogin von Seeland« 1886, overs. paa Dansk, tillige med et Udvalg af hans mindre Fortællinger, ved Viggo Petersen (1883—84)], som gav Anledning til større Forventninger, har han udgivet en hel Del ret kraftig realistiske, men temmelig aandløse Noveller og Romaner, af hvilke eksempelvis kunne nævnes: »Ausgetobt« [1883], »Die goldene Schlange« [1884], »Eine vornehme Frau« [1886], »Der Januskopf« [2 Bd. 1888], »Dunst aus der Tiefe, Berliner Roman« [2 Bd. 1890], »Todsünden« [1891], »Geschichten aus der Welt« [1894]. En samlet Udgave begyndte at udkomme 1894 (i Leipzig). *C. A. N.*

Heiberg, Hjalmar, norsk Læge og Universitetslærer, ovenn.'s Chr. H.'s Søn, født i Christiania 26. Septbr. 1837, død smst. 25. Septbr. 1897. H. blev Student 1855, cand. med. 1862, vandt 1866 den Skjelderup'ske Guldmedaille for Besvarelsen af Universitetets Prisopgave om »Ciliarmuskelen i anatomisk, histologisk og fysiologisk Henseende« og var 1867—69 Assistent hos Rigshospitalets Prosektor. Fra Maj 1869 til Maj 1870 studerede han i Udlandet fornemmelig patologisk Anatomi, Embryologi og fysiologisk Kemi i Würzburg, Wien og Berlin. Efter afholdte Prøveforelæsninger [trykte i »N. Mag. f. Lægevid.«, 2. R., XXIV] blev han 24. Maj 1870 Professor ved Universitetet, hvor han foredrog patologisk Anatomi, Bakteriologi og fra 1875 tillige Retsmedicin. Da han tiltraadte sit Professorat, havde han allerede vundet Navn som videnskabelig Forsker af Rang, idet han 1869 og følgende Aar, da Bakteriologien og dens Teknik endnu var i sin Barndom, paaviste Mikrober i Menneskets indre Organer og ved sine Observationer (sammen med Prof. E. Winge) af et Tilfælde af malign Endokardit grundlagde den moderne Lære om Blodforgiftning og Barselfeber (»Die puerperalen und pyämischen Processe« [Leipzig 1873]). Under sit Studieophold i Udlandet havde han ogsaa leveret det første eksperimentelle Bevis for, at Epitelceller kun kunne regenereres fra Epitel, ikke, som Virchow oprindelig lærte, tillige fra Bindevæv (»Om Regeneration af Hornhindeepitelet« i »Med. Jahrb. d. Ges. d. Aerzte in Wien« [1871]). Af hans mange fremragende Arbejder (i norske og udenlandske Fagjournaler og i store Samlerværker) fremhæves i øvrigt: »Et aabent Saftkanalsystem i Slimhinderne« [i »Nord. med. Arkiv« IV], »Om Tuberkulose« [Chra. 1882], »Die Tuberkulose in ihrer anatomischen Ausbreitung« [Leipzig 1882], »Om legale Obduktioner« [prisbelønnet med Renterne af Prof. Voss'es Legat, i »Klinisk Aarbog« II, hvoraf han var Medudgiver], »*Coma diabeticum* i retsmedicinsk Praksis« [ligeledes prisbelønnet, trykt i »N. Mag. f. Lægevid.«, 4. R., II], »Oversigt over Læren om de patogene Bakterier hos Mennesket« [i »Klinisk Aarbog« IV]; hans sidste Publikation var et Bidrag, »Om Betændelsens Væsen« [o. s. v.], til »Nord. med. Arkiv«'s Festbind til Prof. Axel Key 1897. Ved

Siden af sin videnskabelige Forfattervirksomhed udfoldede han en ret omfangsrig Virksomhed som populær Foredragsholder og i Dagspressen angaaende Spørgsmaal af hygiejnisk Betydning. Oprettelsen af gærfysiologiske Laboratorier ved et Par Bryggerier i Christiania skyldtes saaledes en Bladartikel af ham, og i Sundhedskommissionen i Christiania, hvoraf han var et indflydelsesrigt Medlem 1885—93, arbejdede han med Held for Omordning af den norske Hovedstads Renovationsvæsen m. m., ligesom han sammen med Prof. Lochmann virkede kraftig for Grundlæggelsen af den veterinære Administration og Undervisning i Norge. — Men først og fremmest mindes han af den hele Slægt af praktiserende Læger i Norge som deres fortræffelige Lærer, hvis mange store Egenskaber: Klarhed, Nøgternhed, Skarphed i Dommen, Grejhed i Fremstillingen og Evne til at inspirere til selvstændigt Arbejde stilledes i Skyggen af den endnu større Egenskab, der i en Nekrolog af hans Elev Prof. Axel Holst er betegnet som hans »enestaaende Evne til at reducere ikke alene sit specielle Fag, men hele Medicinen til faa og gennemsigtige Grundbegreber; det var, som han sad paa en Højde med Udsigt over den hele Medicin; derved blev han det Centrum, han var i Undervisningen, hvor Traadene i de mangfoldige Særfag løb sammen i eet. Og derfor fik han en Indflydelse paa de norske Lægers Uddannelse og Tankesæt som næppe nogen anden«. — Hans Elever og Assistenter udgave ved hans 25 Aars Jubilæum 1895 et Festskrift, og hans Portræt (malet af E. Werenskjold) blev 1896 ophængt i det patologisk-anatomiske Institut, hvortil hans Lærergerning var knyttet. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II; Kiær, »Norge's Læger«, 2. Udg., II; »Tidsskr. f. d. n. Lægeforening« 1897; »Med. Revue« 1897; »Forhandl. i det med. Selskab« 1897). *J. B. H.*

Heiberg, Jacob Munch, norsk Læge og Anatom, nedenn. J. F. H.'s Søn, født i Christiania 12. Juni 1843, død smst. 30. Apr. 1888, Student 1860, cand. med. 1867. Ved Krigens Udbrud 1870 rejste han med offentligt Stipendium for at studere Kirurgi og Øjensygdomme til Berlin, hvor han fik Ansættelse som Lasaretlæge og senere om Høsten og Vinteren fulgte Sanitetstogene for at hente saarede fra Metz og Paris. Efter Krigens Slutning var han Assistent ved de kirurgiske Klinikker i Rostock og Konigsberg. 1873 kom han hjem, deltog — dog uden Held — i Konkurrencen (med Prof. Hjort) om en Professorpost i Kirurgi og Øjensygdomme og oprettede i Maj 1873 i Christiania en privat Øjenklinik, der samlede stor Praksis. Til 1878 var han derhos Universitetsstipendiat, tog 1875 den medicinske Doktorgrad for Afhandlingen »Bidrag til Læren om Saar« og udnævntes 1878 til Professor ved Universitetet i Anatomi, Histologi og Embryologi; allerede 1887 maatte han af Helbredshensyn søge Afsked fra sit Embede. Som Lærer for de studerende søgte han med Held at lette Studiet af Anatomien ved personlig at arbejde for og udvirke Statsbevillinger til et forbedret Undervisningsmateriale. Af hans litterære Arbejder, for en stor Del offentliggjorte i norske, svenske og tyske Fagjournaler, mærkes af særskilt udgivne hans »Methodik der ophthalmologischen Untersuchung« [Chra. 1875], »Atlas der Hautnervengebiete« [Chra. 1884, engelsk Udg. ved Wagstaffe, Lond. 1885, italiensk Udg. Napoli 1885 og spansk Udg. s. A.] og hans prisbelønnede Afhandlinger »Ueber die Drehung des Vorderarms« [Chra. 1883] og »Ueber die Drehungen der Hand« [Wien 1884] samt de ligeledes prisbelønnede »Muskellæren« og »Ledlæren« i det af ham 1884—86 udgivne Tidsskrift »Biologiske Meddelelser«. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II; Kiær, »Norge's Læger«, 2. Udg. **II).** *J. B. H.*

Heiberg, Johan Fritzner, norsk Militærlæge, ovenn. Chr. H.'s Broder, født i Bergen 11. Juni 1805, død i Christiania 4. Marts 1883. H. blev Student 1825, cand. med. 1832, men var allerede 1829 bleven Prosektor ved Universitetet, hvad han vedblev at være indtil 1853. 1837 tog han Licentiatgraden for en Afhandling, *De testium in foetibus humanis descensu,* og fik s. A. et Stipendium for i 2 Aar at studere Anatomi i Stockholm, Berlin og Paris. Allerede som Student havde han gjort Tjeneste som Militærlæge og tilhørte senere som Embedsmand den norske Hærs Lægeetat, hvis Chef (Generalkirurg) han blev 1853. Straks efter Tiltrædelsen af dette Embede begyndte han at arbejde for en Organisation af den militære Sundheds- og Sygepleje, hvortil han 1854 havde udarbejdet en fuldstændig Reformplan bygget paa Princippet om de militære Lægers Ligestillethed med de kombattante Officerers. Ved sin Nyhed og sit Brud med det bestaaende saavel som ved konstitutionelt juridiske Betænkeligheder fra Regeringens Side blev denne Plans Virkeliggørelse længe forhalet, men nogle Aar efter hans Død, da hver ny Krig havde givet hans Ideers Rigtighed sin Bekræftelse, blev hans Plan gennemført ved Organisationsplanen af 13. Juli 1887. Hans banebrydende Forslag og officielle Betænkninger om dette Emne til 1865 ere samlede i Skriftet »Armeens Sundheds- og Sygepleje« [Chra. 1865]. Han udgav 1842—45 »Ugeskrift for Medicin og Farmaci«. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II; Kiær, »Norge's Læger«, 2. Udg., II). *J. B. H.*

Heiberg, Johan Ludvig, dansk Digter, født i Kjøbenhavn 14. Decbr. 1791, død paa Bonderup ved Ringsted 25. Aug. 1860. H. var en Søn af Thomasine Buntzen i dennes første Ægteskab med P. A. Heiberg. Da Faderen efter sin Landsforvisning 1800 omsider gav sit Samtykke til en lovformelig Skilsmisse, stillede han samtidig som Betingelse, at hans Søn ikke maatte opdrages af Moderen. H. kom derfor først kort Tid i Huset hos en Moster, men anbragtes derpaa hos Rahbek's paa »Bakkehuset«, hvor den tidlig og fint udviklede Dreng imidlertid ikke befandt sig vel ved den Tone, i hvilken man her talte om hans Moder, ved hvem hans Hjerte hang med barnlig Hengivenhed. Efter et Par Aars Ophold her gjorde han sig pludselig usynlig en Aften, da der var truende Udsigter til Prygl. Han kom atter i Huset hos sin Moster og fik nu privat Undervisning, indtil han 1809 kunde dimitteres som Student. Moderen, der i Mellemtiden var bleven gift paa ny, med den landflygtige svenske Baron Gyllembourg og nogle Aar havde levet paa Landet, flyttede omtrent samtidig til Hovedstaden, og hun og Sønnen fandt atter hinanden i det kærligste Samliv. H., der var et sjælden alsidig begavet Menneske, udrustet med de mest forskellige Talenter, fik i det Gyllembourg'ske Hus et Hjem,

der efter hans eget Udsagn fik den allerstørste Betydning for hans Udvikling. Her var et Samlingssted for alt, hvad der fandtes i Datidens Kjøbenhavn af udsøgt Intelligens i Forening med Finhed i Tanke og Væsen. Her gjorde han Bekendtskab med fremragende Mænd paa Aandslivets forskellige Felter, med Oehlenschläger og Baggesen, med H. C. Ørsted, Weyse, Howitz, foruden med franske og svenske Diplomater, Stiffaderens Bekendtskaber. Den Verdensmandstone, der altid prægede H.'s Liv som hans Digtning, lærte han i dette Hjem, og den udvikledes ved en kort Rejse 1812 til Stockholm, hvor han indførtes i det mest aristokratiske Selskab, og i de rige og selskabelige kjøbenhavnske Huse, f. Eks. det Brun'ske, der snart aabnede sig for ham. Samtidig med at H. livlig deltog i dette muntre og fine Liv, studerede han flittig — Matematik og Naturvidenskab, Medicin og Filologi, dansk og fremmed Skønlitteratur; han havde svært ved at afgøre, hvad der skulde blive hans Hovedfag. Allerede i Drengeaarene havde han skrevet nogle — i Betragtning af hans Alder — mærkelig formfuldendte Digte; 1813 udsendte han sin første Bog med Titelen »Marionettheater«. Den indeholdt to dramatiske Arbejder, »Don Juan«, en Omarbejdelse af Molière's »Stengæsten«, spøgefuldt opført ved en Familiefest paa et Dukketeater og med tydelige Spor af denne Bestemmelse, og »Pottemager Walther«, et romantisk Skuespil med kendelig Paavirkning af tysk Poesi. Begge røbede de dog et saa usædvanligt Talent, at man almindelig stillede store Forventninger til den unge H. Omtrent fra samme Tid er Skuespillet »Tycho Brahe's Ungdom«, med de skønne Uranienborg-Digte »Solen sank bag grønne Lund« og »Du Vandringsmand ved Søen«; det var indleveret til Teateret, men H. krævede det med en for en ung Forfatter sjælden Selvkritik tilbage og omarbejdede det, saa at det først kom frem 1819. Dette Herredømme over sig selv lagde H. ogsaa for Dagen ved den Neutralitet, han iagttog under Striden mellem Baggesen og Oehlenschläger, skønt han vistnok klarere end de fleste saa, hvad Striden egentlig gjaldt. Sin Spot over den graadstemte Hypersentimentalitet, Ingemann's Ungdomstragedier en kort Stund havde givet Vind i Sejlene, kunde II. derimod ikke lægge Baand paa: i »Julespøg og Nytaarsløjer« fra 1816, der angiver sig som en Fortsættelse af Oehlenschläger's »Sanct Hansaften Spil«, og i hvilket lystige og alvorlige Scener veksle i broget Rækkefølge ligesom i Forbilledet, viser han første Gang sin Overlegenhed som Satiriker og sit Vid. Da Ingemann's Ven Grundtvig følte sig fornærmet paa den saarede Digters Vegne og naivt tog til Genmæle, fik han sig ogsaa et lystigt Nakkedrag i »Ny ABC-Bog i en Times Undervisning til Ære, Nytte og Fornøjelse for den unge Grundtvig« [1817]. At det ikke var H.'s Hensigt personlig at saare Modstanderen, viste han til fulde i Digtet »Vaaren og Freden«, hvormed han sluttede Polemikken, med den gribende Slutningslinie: »Saaret der nogen, da huske han, Striden blot er en Fest!«.

At II. ikke alene havde studeret tysk Litteratur, men ogsaa grundig — hvad der var langt sjældnere — sat sig ind i romansk Sprog og Poesi, derom bar hans litterære Virksomhed 1817 fuldt Vidne. Først udgav han Dramaet »Dristig vovet, halvt er vundet«, en Studie efter Calderon's Skuespil, og hvor fortrolig han var med disse, fik han yderligere Lejlighed til at dokumentere samme Aar i sin Doktordisputats om spansk dramatisk Litteratur, og navnlig om Calderon. Fremtiden laa endnu uklar for H.; som han selv siger, vidste han endnu ikke, om han vilde være Digter og Æstetiker, eller Læge, eller Naturhistoriker, Landmaaler eller — Diplomat. I Øjeblikket stod hans Hu nærmest til den sidste Bane, og for at skaffe sig Introduktion tilegnede han Udenrigsminister Rosenkrantz sin Doktorafhandling. Denne mente imidlertid, at det at være af gammel adelig Familie var en bedre Anbefaling for en vordende Diplomat end nok saa mange akademiske Kundskaber. Fra 1817 daterer sig endelig Fragmentet »Psyche« hvor H. ved at iklæde det kendte antikke Sagn, romantisk Klædebon viste sin Overlegenhed i at tumle med Formerne. H. havde allerede nu fra Scenen og i Litteraturen skaffet sig et saa kendt Navn, at en treaarig Rejseunderstøttelse af den kgl. Chatolkasse 1819 med Lethed blev ham til Del. De tre Aar tilbragte H. næsten udelukkende i Paris, hvor han egentlig først lærte sin Fader at kende, og hvor han samtidig med at fortsætte sine heterogene Studier med Liv og Lyst deltog i alle de Glæder, den store By kunde byde paa. Opholdet her bidrog yderligere til at fæstne den elegante og verdensmandsmæssige Overlegenhed, som aldrig svigtede II.; noget direkte Spor i hans litterære Produktion afsatte det derimod kun ved Skuespillet »Nina eller den vanvittige af Kærlighed«, en Omskrivning af en dengang kendt Ballet, i hvis Hovedrolle Mlle. Bigottini havde henrevet ham til Begejstring. For at skaffe sig de nødvendige Ressourcer til det muntre Pariserliv paatog H. sig mange forskellige Hverv. Han arbejdede saaledes baade som Journalist ved en fransk Avis og gav Timer i Guitarspil.

Da Vandreaarene nærmede sig Afslutningen, tog H. omsider en kraftig Beslutning og ansøgte om Ansættelse som Lektor i dansk Sprog og Litteratur ved det dengang under Danmark sorterende Universitet i Kiel. Han fik ogsaa Pladsen; men de tre Aar, han tilbragte her sammen med sin Moder (1822 — 25), hørte ikke til de lykkeligste i hans Liv. Overgangen fra det rige Hovedstadsliv i Paris til den trangbrystede lille Universitetsby, hvor kun faa havde danske Interesser, var ikke behagelig. Alligevel skulde dette Ophold faa stor Betydning for H.'s æstetiske Livsanskuelse — Eftertiden vil næppe mene til hans Gavn — ved at føre ham ind i den Hegel'ske Filosofi, hvis fast ordnede Tankesystem var i Færd med at afløse den vage Schelling'ske Naturpanteisme. Dens Metode styrkede hans medfødte Respekt for det formelles Betydning; men dens Tilbøjelighed til at klassificere og kun at ville anerkende, hvad der lod sig rubricere efter dens System, og kun dømme Kunstværket efter, hvor vidt det mere eller mindre godt udfyldte sin Plads inden for Rubrikken, maatte nødvendigvis medføre en Begrænsning, der kunde udarte til Bornerthed. Den Heiberg'ske Æstetik, der opbygges paa Hegel's Filosofi, har imidlertid den Fordel, at den for første Gang gaar metodisk til Værks over for Bedømmelsen af et Kunstværk, og betegner et afgjort Fremskridt ved at afløse

den hidtidige Godtkøbs-Æstetiseren, der kun fulgte rent subjektive Smagstilbøjeligheder. Allerede 1824 optraadte H. i et Skrift »Om den menneskelige Frihed« som den første Talsmand for den Hegel'ske Filosofi i Danmark; men det var dog først, da han kort efter fik Lejlighed til at høre selve Mesteren i Berlin, at Systemet i hele sin Konsekvens gik op for ham. H. har selv skildret, hvorledes Opdagelsen som et Lynglimt slog nedi ham en Dag, han sad paa Hotellet »König von England« i Hamburg.

Imidlertid var den Beslutning modnet hos H. at forsøge at skabe sig en Stilling i Kjøbenhavn. Han var ogsaa klar over, at Vejen gik over Teateret. I Frankrig og Tyskland havde han gjort Bekendtskab med den lettere musikalsk-dramatiske Genre, som kaldtes Vaudevillen (s. d.), og da en tysk Skuespillerinde, Mlle. Pohlmann, ved Gæstespil i Kjøbenhavn i Sommeren 1825 havde gjort stor Lykke med Vaudevillen »Die Wiener in Berlin«, fik H. den Idé at ville omplante Vaudevillen, Situationsstykket med de løst henkastede Karakterer, hvor Musikken træder til for at koncentrere Stemningen, paa dansk Grund. Hans Betydning her er at have set, at dette maatte gøres i Tilslutning til den nationale Komedie, og at han ligesom Holberg maatte søge sine Emner blandt sin Samtid. Med Bistand af den ene af Teaterdirektørerne, Jonas Collin, lykkedes det ham at faa sin første Vaudeville »Kong Salomon og Jørgen Hattemager« frem paa Scenen 28. Novbr. 1825. Det blev en glimrende Sejr, skønt mange vare forargede ved, hvad de ansaa som en Profanation af Teateret. Den næste Vaudeville »Den 28. Januar« var et svagt Arbejde og gjorde nærmest kun Lykke ved sin »Anspielung« paa den kgl. »Geburtsdag«. 1826 spilledes »Aprilsnarrene«, hvortil Poul Møller's Dialog »Hans og Trine« havde givet II. Ideen, og den muntre Ironi over det mindre regelmæssige Pigeinstitut morede stærkt; men at H. havde indført selve Dyrehavsbakken paa det kgl. Teater i »Recensenten og Dyret«, der kom frem i samme Sæson, betragtedes saa noget nær som en Helligbrøde og at drive Spasen for vidt. H. fik da Direktionen til at henlægge hans Vaudeviller, indtil han havde nedskrevet sit fortræffelige Forsvar: »Om Vaudevillen som dramatisk Digtart og om dens Betydning paa den danske Skueplads« [1826]. Dette Skrift, der med glimrende Overlegenhed drager til Felts mod Dilettanteriet i Kunsten og modig klarlægger Publikums Smaatskaarethed og litterære Ukyndighed, medens Forf. samtidig med en ikke uklædelig Selvfølelse hævder sit Arbejdes Betydning for Genskabelsen af et nationalt Drama og i Kraft af sin Hegel'ske Æstetik om »Trehederne« betegner Vaudevillen som Dramaets Krone, naaede virkelig, hvad det vilde: at overbevise. Slaget var vundet: ved næste Opførelse modtoges »Recensenten og Dyret« med enstemmigt Bifald, og H.'s senere Vaudeviller, »De Uadskillelige« [1827] med Satire over den latterlig lange danske Forlovelse, »Et Eventyr i Rosenborg Have« [1827] med Musik af Weyse, »Kjøge Huuskors« [1831], »De Danske i Paris« [1832] og »Nej« [1836] foruden nogle Vaudevillemonologer, bleve overordentlig populære. Hertil bidrog ikke mindst det fortræffelige Melodi valg, som den fint musikalske H., der selv komponerede, havde gjort.

H. havde indset, at det danske Publikums æstetiske Opdragelse lod meget tilbage at ønske, og for at skaffe sine Tanker Indgang i videre Kredse stiftede han 1827 »Kjøbenhavn's flyvende Post«, der med en Afbrydelse 1829 fortsattes til Udgangen af 1830 med to å tre ugentlige Nummere. 1834—37 udkom en Slags Fortsættelse, »Den flyvende Posts Interimsblade«. Som Danmark's første helt æstetiske Tidsskrift fik den »Flyvende Post« ikke ringe Betydning; en Mængde betydelige danske Digtere (Forf. til »En Hverdagshistorie«, H. C. Andersen, Chr. Winther, Carl Bernhard) debuterede i dets Spalter, medens dets vægtigste Bidrag dog var Redaktørens egne kritiske Artikler. Blandt disse har Anmeldelsen af Oehlenschläger's »Væringerne i Miklagard« 1827 faaet et varigt Navn i Litteraturens Historie; i denne blev Baggesen's Opposition — dog paa en i Formen fuldt ud urban Maade — fortsat. Medens H.'s Understregen af det formelle er den Grund, paa hvilken Anmeldelsen hviler, søger han i Kraft af sit æstetiske System at vise Oehlenschläger's Begrænsning — kun i Foreningen af det episke og lyriske er han stor —, men viser ubevidst derved tillige sin egen Æstetiks Svaghed. H.'s Kritik fremkaldte stærk Harme blandt Oehlenschlager's Beundrere og fremkaldte en Polemik, der fortsattes 1830 med »Soranerne«, Hauch, Wilster og Hjort, da H. havde tilladt sig at ironisere over Oehlenschlager's Digterkroning i Lund.

Samtidig fortsatte H. sit Arbejde for Scenen. Ved Formælingsfestlighederne 1828 blev »Elverhøj« opført, der ved sin nationale Tone og smukke Benyttelse af Folkevisen, men ikke mindst ved Kuhlau's festlige Musik, har skaffet sig det største Antal Opførelser af alle danske Dramaer. Teaterdirektionen ansatte efter denne Succes H. som »Teaterdigter« og Oversætter, et Hverv, han 1839 ombyttede med Censorens. I den førstnævnte Stilling fik H. rig Anvendelse for sit Talents Smidighed ved at præstere Prologer og Festsange — H. havde meget let ved at være »Lejlighedsdigter« (»Gadeviser« 1849). Et romantisk Drama med spansk Kolorit, »Prinsesse Isabella« [1829] naaede kun een Opførelse. 1830 havde H. med Professortitelen faaet Ansættelse ved den militære Højskole som Docent i Logik, Æstetik og dansk Litteratur, i hvilken Stilling han udarbejdede nogle Lærebøger, bl. a. en »Udsigt over den danske skjønne Litteratur« [1831]. I Sommeren 1831 indgik han Ægteskab med Skuespillerinden Jfr. Johanne Luise Pätges (se nedenf.). Foruden de ovenfor nævnte Vaudeviller skrev H. fremdeles for Teateret Eventyrkomedien »Alferne« [1834], en Dramatisering af et af Tieck's Eventyr, og hans i disse Aar stadige Beskæftigelse med Filosofien, der endog fik ham til at paabegynde en filosofisk Journal, »Perseus«, bragte ham til ogsaa at ville føre Filosofien ind paa Scenen i »Fata Morgana« [1838]. Men her kunde Publikum ikke følge ham — H. L. Martensen var omtrent den eneste, der kunde goutere Stykket. »Syvsoverdag« [1840], hvor Gurre-Sagnet, i lyrisk Henseende overmaade skønt, er fremstillet i Ramme af moderne Borgerlighed, slog heller ikke ret an. Publikum kunde ikke som Forfatteren nyde den »romantiske Ironi«.

Sit Hovedværk, det, der utvivlsomt vejer tungest i hele H.'s Produktion, udsendte han ved Juletid

1840: »Nye Digte«. Foruden de mere spekulativt anlagte Digte »Gudstjeneste« og »Protestantismen i Naturen< findes her den skønne, vemodsfuldt mystiske Romancecyklus »De nygifte«, hvor H.'s Lyrik skyder sine friskeste Skud, og endelig den apokalyptiske Komedie »En Sjæl efter Døden«, vel en af de mest knusende Satirer, nogen Litteratur kan fremvise. I Helvede finder Spidsborgersjælen sig først ret hjemme, thi Helvede er en Genspejling af det aandløse Samfund, den lige har forladt. H. fik her rig Lejlighed til at spotte over alt det i hans eget Samfund, der var ham imod, ikke mindst den ny frembrydende Tid med dens liberale Krav og voksende Interesse for Politikken paa Poesiens Bekostning. I »Intelligensblade« [1842—44], i »Danmark, et malerisk Atlas« [1842] og i »Nøddeknækkerne« [1845] viser H. sig som en fuldbaaren Aandsaristokrat, der stolt ser ned paa sin Samtid og i fornem Indesluttethed trækker sig tilbage fra den. Mere og mere følte H., der jo var en ypperlig Matematiker, sig dragen af Astronomien. I sin Bolig paa Christianshavn indrettede han sig et Observatorium i det smaa, og 1844—46 udgav han en astronomisk Aarbog »Urania«, hvori der foruden det udelukkende astronomiske Stof findes nogle meget læseværdige Afhandlinger om Hveen og om Sofie Brahe.

H., der 1847 havde brudt sin litterære Tilbagetrukkethed med Lystspillet »Valgerda«, i hvilket han forsøger en Slags Mægling mellem gammelt og nyt, kom endnu en Gang i intim Berøring med Teateret, ikke just til hans Lykke. I Kraft af det ny Regeringsmaskineri skulde Teateret, da det 1849 var blevet national Ejendom, ikke mere sortere under Hoffet, men umiddelbart under Kultusministeriet, og ikke mere ledes af en samlet Direktion, men af en enkelt Mand. Man fik H. til at modtage denne Post, som han beklædte til 1856 under stadig voksende Misfornøjelse fra Liberalismens Repræsentanter i Publikum og Presse, der ved enhver mulig Lejlighed søgte at gøre H. hans Hverv saa brydsomt som muligt. Han satte paa sin Vis haardt mod haardt og gjorde sig rigtignok ogsaa oftere skyldig i Forsyndelser baade i Repertoirevalg og over for Skuespillerne, hvad der bragte en Del af disse til at »udvandre« til Hofteateret. Da maatte H. bøje sig og begære sin Afsked. Han var nu en brudt Mand, der var kommen paa Kant med det Publikum, der engang saa villig havde bøjet sig for ham. I hvilken Grad han foragtede hele den politiske Presse, viste han ved at lade sit sidste betydelige Digt, nogle skønne Mindevers over hans Ungdomsveninde, Grevinde Bombelles (Ida Brun), indrykke i »Adresseavisen«. Efter hans Død udkom en samlet Udgave af hans Værker i 22 Bind [1861—62]. (Litt.: J. L. Heiberg, »Autobiograf. Fragmenter« i »Pros. Skrifter«, XI; »Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg«, en Beretning ved Johanne Luise Heiberg [1882]; Johanne Luise Heiberg, »Et Liv gjenoplevet i Erindringen« [4 Bd. 1891—93]; »Breve fra og til J. L.Heiberg« [1862]; P. Hansen, »Om J. L. Heiberg« [1867]; G. Brandes, »Essays. Danske Personligheder« [1889]; Jul. Clausen, »Kulturhistoriske Studier over Heiberg's Vaudeviller« [1891]; E. Gigas, »Litteratur og Historie« [1898]). *F. Cl.*

Heiberg, Johan Ludvig, dansk Filolog og Matematikhistoriker, er født 27. Novbr. 1854 i Aalborg. H. blev Student 1871, filologisk Kandidat 1876, Dr. phil. 1879, 1883 Medlem af Videnskabernes Selskab; 1884—95 var han Bestyrer af Borgerdydskolen i Kjøbenhavn (1892 blev han Titulærprofessor), fra 1896 Ussing's Efterfølger som Professor i klassisk Filologi. H, der er en Discipel af Madvig, har særlig syslet med de græske Matematikere og paa Grundlag af omfattende Studier med fin og sikker Kritik udgivet de vigtigste af disse; efter hans Disputats *Quaestiones Archimedeae* [Kbhvn. 1879] er kommet Udgaver af Archimedes [3 Bd., Leipzig 1880—81], Eukleides [1.—5. Bd., smst. 1883—88; 7. Bd., smst. 1895], Apollonios Pergaios [2 Bd., smst. 1891—93] og Serenos [smst. 1896]; hertil slutter sig »Litterargeschichtliche Studien über Euklid« [smst. 1882]. Efter Anmodning af Akademiet i Berlin har han udgivet Simplikios's Kommentar til Aristoteles's Skrift »De caelo« [Berlin 1894]. Af H.'s talrige, til Dels for en videre Kreds bestemte mindre Arbejder, der oftest behandle græsk Kultur i dens forskellige Former og dens Overlevering ned til den nyere Tid, og som alle vidne om en sjælden Lærdom forenet med indtrængende Forstaaelse og stor Fremstillingskunst, kunne fremhæves: »Eros« [Kbhvn. 1894] og »Attiske Gravmæler« [smst. 1895]; desuden har han udgivet »Breve fra P. A. H.« som Indlæg i den ved Johanne Luise H.'s Skrift om P. A. H. og Thomasine Gyllembourg fremkaldte litterære Diskussion [Kbhvn. 1883]. *K. ff.*

Heiberg, Johanne Luise, født Patges, dansk Skuespillerinde og Forfatterinde, født 22. Novbr. 1812 i Kjøbenhavn, død 21. Decbr. 1890 smst. H.'s Forældre vare begge indvandrede fra Tyskland, Faderen fra Köln, Moderen fra Frankfurt a. M., han var Katolik, hun Jødinde, han var en Fantast, hun et Arbejdsmenneske, han var ødsel, hun sparsommelig, han var flygtig og letbevægelig, hun trofast og energisk; denne Afstamning og denne Forældrenes Karakterforskellighed farvede — som H.'s seneste Biograf Clara Bergsøe har eftervist — i Forbindelse med den nordiske Himmel, hvorunder hun fødtes og levede, hendes Udvikling baade som Menneske og Kunstnerinde. Da hun kom til Verden som sine Forældres ottende — og næstyngste — Barn, sade disse i smaa Kaar som Værtshusholderfolk i »Lille Ravnsborg« paa Nørrebro; nogle Aar efter (1816) flyttede de til Aalborg, og her modtog Hanne — som Fru H. kaldtes i sin Opvækst — en Undervisning i Dans, der, da Forældrene atter (1820) havde fæstet Bo i Hovedstaden, lettede hende Optagelsen paa det kgl. Teaters Danseskole. Her blev hun snart en af de flinkeste Elever, og da »Correggio« i Slutn. af 1822—23 skulde genoptages, valgtes hun til Barnet Giovanni og udførte (14. Maj 1823) denne Rolle saa heldig, at hun i den følgende Sæson fik ikke mindre end seks Barneroller i Skuespillet; samtidig anvendtes hun hyppig i selvstændige Balletpartier, første Gang 23. Jan. 1824 i Galeotti's »Bjærgbøndernes Børn og Spejlet«, i hvis Hovedroller H. og den jævnaldrende Andrea Møller (o: Mad. Krætzmer) vakte saa megen Opmærksomhed og Publikumyndest, at der komponeredes Danse specielt for dem, og »de dansede«, siger Overskou, »ved Siden af de første Solodansere, og med hver Optræden satte de sig fastere i Publikums Yndest«.

Vejen frem til Solodanserinde syntes saaledes at ligge aaben for H., da et Tilfælde, saa at sige, førte hende bort fra Dansen og over til Skuespillet. Ved en Aftenunderholdning, Frydendahl 12. Febr. 1826 gav paa Hofteateret, udførte hun sammen med C. N. Rosenkilde Poul Møller's Dialog »Hans og Trine« ; Tilskuerne vare begejstrede i lige Maade over hans Forslagenhed og hendes Umiddelbarhed, og J. L. Heiberg, som var til Stede, skrev med de to som Centrumsfigurer Vaudevillen »Aprilsnarrene«. Denne, der allerede 22. Apr. s. A. opførtes første Gang, gjorde stormende Lykke ikke mindst ved Jfr. Pätges'es Skælmeri i Trine Rar's Rolle, og Direktionen, der fra Beg. af 1825—26 havde ansat hende som Elev med 25 Rdl. i aarlig Gage, viste sin Anerkendelse ved fra det følgende Teateraars Begyndelse at forfremme hende til »dramatisk Elev« med 100 Rdl. om Aaret; hermed var Hanne Piitges'es Overgang til Skuespillet en afgjort Sag.

Det var nu ingenlunde let at finde Roller til denne 14-aarige, knap fuldvoksne Kunstnerinde; Direktionen lod sig foreløbig nøjes med at tildele hende Drenge- og Knøseroller, men Heiberg, der havde fattet stor Interesse for hende, skrev i sine næste Vaudeviller Roller direkte til hende: Christine i »Et Eventyr i Rosenborg-Have« (26. Maj 1827) og Caroline i »De Uadskillelige« (11. Juni 1827), og for hver ny Rolle voksede hun ikke blot fastere i Publikums Yndest, men aabenbarede tillige rigere Udviklingsmuligheder, langt forud for sine Aar. Forbavsende hurtig skød Barnet Ham op stod som den unge forventningsfulde Jomfru: allerede i Slutn. af 1827—28 veg hun Pladsen som Trine Rar for en yngre, og straks i Begyndelsen af det følgende Teateraar viste hun sig som Shakespeare's Julie (2. Septbr. 1828). Naar hun, endnu ikke 16 Aar, kunde spille Julie, ganske vist kun en Julie i Puppesvøb, men dog med virkelig Forstaaelse, maa Aarsagen hertil vistnok søges i de erotiske Tilnærmelser (og maaske tillige Anfægtelser), for hvilke Livet allerede havde udsat hende. Dog til fuld Bevidsthed som Kvinde vaagnede hun næppe, før Heiberg, der straks efter »Aprilsnarrene« havde ført hende hjem til sin Moder, og som i »Elverhøj« (6. Novbr. 1828) havde formet Agnete over og som en indirekte Elskovserklæring til hende, kort efter dette Stykkes Opførelse tilbød hende sin Haand, et Tilbud, som hun sagtens paa Grund af et (uklart) Forhold til en Assistent Harboe ikke mente sig berettiget til at modtage. Kort efter ombyttede hun ved J. Collin's Foranstaltning sine Forældres temmelig forarmede Hjem med Kunstnerparret Wexschall's livlige og muntre Hus, og da dette opløstes, tog hun med taknemmelig Glæde mod den Plads, Fru Gyllembourg tilbød hende hos sig; her gled Jfr. Patges, der efter Harboe's Selvmord en Tid havde været forlovet med Skuespiller Hvid, næsten umærkelig hen imod Heiberg, og 31. Juli 1831 viedes de i Slangerup Kirke.

Fru H., der allerede to Aar før sit Giftermaal var bleven udnævnt til kgl. Skuespillerinde (18. Juli 1829), voksede sig større og større paa de skraa Bræder, der betyde Verden; hertil ydede det Heiberg'ske Hjem og den Selskabskreds, hun fra dette førtes ind i, vægtige Bidrag, hver paa sin Vis. Hjemmet, hvor Fru Gyllembourg's humane Følsomhed forenedes i stille Harmoni med Heiberg's modne Intelligens, berigede og uddybede hendes indre Liv, medens hendes naturlige Takt hurtig i den selskabelige Omgang, hvis Grundtone da var Smag og Dannelse, tilegnede sig en ydre Anstand og en Lethed i Konversationen: ved fra først af kun at høre opmærksomt efter, naar Heiberg og hans Kreds talte, lærte hun sig — som hun fortæller i sine Erindringer — »lidt efter lidt til selv at komme i Besiddelse af Dannelsens Præg i Ord og Tale«, efterhaanden vovede hun at give sit Besyv med i Laget, og snart blev hun, takket være sin stærke Ejendommelighed, der gav den lette Form en Underbund af Sjæl og Lidenskab, det beundrede Midtpunkt i Selskabslivet som paa Scenen. Netop samtidig med, at Fru H. vandt sig en Position i det kjøbenhavnske Selskabsliv, tilfaldt der hende en Række Roller i det franske Konversationsskuespil, som under Heiberg's Auspicier holdt sit Indtog paa den danske Skueplads; disse Roller, der nu synes tomme Paraderoller, og hvis Replikker nu forekomme at være kun Ord, menneskeliggjorde Fru H. ved sit Blik, der besad en underfuld dragende Magt, og ved sin Tale, der besjælede de fladeste Ord med sin Verden af Nuancer, kort sagt hun forstørrede dem fra Roller til Personligheder. Denne vidunderlige Evne var det, der gjorde hende til den største sceniske Kunstnerinde, Danmark har frembragt; hun kunde som alle store Kunstnerinder sprænge Stykkets Ramme, hun kunde omforme Figuren i sit Billede, hun var saaledes ikke altid netop den Figur, Forfatteren havde tænkt sig, men hun var altid en Personlighed. Og med denne Personlighedens Styrke forbandt hun Kvindens ægte Evne til at røre selv midt i Latteren, hun glemte ingen Sinde, ikke i de yngste og kaadeste, ikke i de mest uvidende og naive Pigeroller, Kvinden; hun gjorde aldrig disse Figurer til Børn, langt mindre til smaa Gæs, og hendes Tale blev aldrig tankeløs Pjat, hun søgte derimod at antyde »en uendelig Række af Muligheder« i deres naive Tale: den vordende Kvinde i det uudviklede Pigebarn. »En Naivetet, som kun frembringer Latter, men ikke formaar at røre, er falsk«, docerer hun i sine Erindringer.

Ligesom Fru H.'s Repertoire, der i alt tæller 270 Roller, bevæger sig paa alle Alderstrin, fra Barnet til Kvinden, fra Jomfruen til Moderen, fra Hustruen til Enken, saaledes spænder det over saa at sige alle kvindelige Karaktermodsætninger fra den reneste Uskyld til den fortærende Sanserus, fra den stille Lykke til den hvileløse Fortvivlelse, fra den trofaste Hengivenhed til den springende Lunefuldhed, fra den jublende Glæde til den nagende Haabløshed, fra den kejtede Undseelse til den selvbevidste Sikkerhed o. s. v. Blandt Fru H.'s Roller kunne særlig nævnes (i Tidsfølge): Esperance i »Østergade og Vestergade«, Isabella i »Prinsesse Isabella«, Lotte i »Amor's Genistreger«, Emmeline i »Den første Kærlighed«, Miss Georgina Barlow i »Kvækeren og Danserinden«, Engelke Hattemagers i »Barselstuen«, Grevinde Villier i »Et Fejltrin«, Lady Teazle i »Bagtalelsens Skole«, Marie i »Alferne«, Petrine i »Den eneste Fejl«, Antonie i »Sparekassen«, Sophie i »Nej«, Ragnhild i »Svend Dyring's Hus«, Preciosa i »Farinelli«, Zoe i »Kammeraterne«, Anna i »Syvsoverdag«, Abigael i »Et Glas Vand«, Aline i »En Lænke«, Dina Vinhofer i »Dina«, Frederikke i »Romeo e Giulietta«, Amanda i »Amanda«, Jolanthe i »Kong

René's Datter«, Viola i »Viola«, Karine i »Trolddom«, Ninon i »Ninon«, Gudrun i »Kjartan og Gudrun«, Lucretia i »Den Vægelsindede«, Marguerite i »Dronning Marguerite s Noveller«, Ofelia i »Hamlet«, Grevinde d'Autreval i »Kvindens Vaaben«, Fiorella i »Den Yngste«, Titelrollen i »Prinsessen af Taranto«, Elisabeth Munk i »Elverhøj«, Mlle. Hanne i »Tilfældet har Ret«, Lady Macbeth i »Macbeth«, Maria Stuart hos Schiller og Fru Thompson i »En Kurmethode«.

Da Heiberg ved Udgangen af 1855 — 56 nedlagde Kommandostaven, erholdt Fru H. Permission for hele den følgende Sæson, men spillede dog i de sidste 6 Uger af Sæsonen, hvorimod hun i de paafølgende to Sæsoner ikke virkede ved Teateret: sin Afskedigelse modtog hun 3. Marts 1858 og sagde nogle Dage senere gennem Dagspressen et varmt Farvel til Publikum og sine Kolleger. Adskillelsen blev dog ikke af lang Varighed; da Teateret i Juni 1859 havde faaet en ny Chef (Tillisch), vendte Fru H. tilbage til det, hilst ved sin første Genoptræden som Lady Teazle i »Bagtalelsens Skole« (5. Oktbr. 1859) med en sand Blomsterregn og uendelig Jubel. 2. Juni 1864 optraadte hun sidste Gang som Elisabeth Munk i »Elverhøj«, uden at nogen ved Teateret eller blandt Publikum anede, ja maaske uden at hun selv var helt klar over, at det var hendes sidste Optræden. Senere virkede hun i 7 Aar (1867-68—73-74) som Sceneinstruktrice ved Teateret og bidrog sin store Del til, at Bj. Bjørnson og navnlig Henrik Ibsen fik Foretræde paa den danske Nationalscene, ligesom det ogsaa lykkedes hende at skabe en anden Ungdom for hendes Mands fra først af strandede »Syvsoverdag«. I Foraaret 1874 inden Sæsonens Slutning tiltraadte hun en Rejse til Syden, og da hun atter gensaa Kjøbenhavn, var den gamle Teaterbygning, hvor hun havde levet saa stor en Del af sit Liv og fejret saa store Triumfer, jævnet med Jorden, og i den ny færdedes hun kun som en sjælden Gæst.

Foruden nogle spredte Avisartikler omfatter Fru H.'s Forfatterskab de tre Vaudeviller: »En Søndag paa Amager« (første Gang 5. Marts 1848), »Abekatten« (12. Maj 1849) og »En Sommeraften« (30. Marts 1853), Bogen om hendes Svigerforældre: »Peter Andreas H. og Thomasine Gyllembourg. En Beretning, støttet paa efterladte Breve« [1882, 3. Opl. 1883] og de 4 store Bd. Erindringer: »Et Liv, genoplevet i Erindringen« [1891—92]. Medens Vaudevillerne trods de to førstes sjældne Scenelykke intet have med Litteraturen at skaffe uden som prægnante Eksempler paa »Duftvaudevillen«, denne specielt danske Afart af Vaudevillen, har hun med de to andre Værker sikret sig et varigt litterært Eftermæle. Bogen om P. A. Heiberg og Th. Gyllembourg er et Kildeskrift til disse to mærkelige Menneskers Historie af stor Betydning, og Fru H.'s egne Betragtninger ere prægede af en inderlig Medfølelse med begge og en ærlig Søgen efter at gøre Ret og Skel til begge Sider, om end hendes Hjerte har banket varmest for Svigermoderen, af hvem hun allerede tidligere i 1. Bd. af 2. Udg. af dennes samlede Skrifter [1866] — anonymt — havde tegnet et sympatetisk Portræt. Erindringerne, der ved deres Udgivelse fremkaldte megen Strid og adskillige korrigerende Indsigelser, ville trods alt blive staaende i den danske Litteratur som et storartet anlagt Monument over en højt begavet Kvinde og en stor Kunstnerinde. Mange af de deri fældede Domme over Mennesker og Forhold vil Historien underkende, men Forfatterindens Betragtninger og Studier over Teaterforhold og Roller ville længe bevare deres Værd for alle, der beskæftige sig med Skuespilkunst og Teaterforhold, og selv gennem Fejl og Mangler taler en Personlighed fra disse Blade til Efterverdenen. (Litt.: Overskou, »D. dsk. Skueplads«, IV—VII [Kbhvn. 1862—76]; P. Hansen, »D. dsk. Skueplads«, II—III [Kbhvn. 1894—96]; »Dagstelegrafen«, 14. Aug. 1864; »Illustreret Tidende«, IX [Kbhvn. 1867—68] Nr. 428—30; A. Aumont, »J. L. Heiberg og hans Slægt« [Kbhvn. 1891]; Clara Bergsøe, »Johanne Luise H.« [Kbhvn. 1896]; Poul Andræ, »C. G. Andræ« I [Kbhvn. 1897]; »Ude og Hjemme«, VI [1882—83], S. 85—89; VII [1883—84], S. 169). *A. A.*

Heiberg, Peder Andreas Christian, dansk Botaniker, født 29. Septbr. 1837 i Lunde ved Odense, død 20. Marts 1875 i Hellebæk. H. blev Student 1854 og tog Magisterkonferens 1860. Efter 1863 at have disputeret for Doktorgraden med en kritisk Oversigt over de danske Diatomeer (*Conspectus criticus Diatomacearum Danicarum)* rejste han i Udlandet. 1865 blev H. Stifter af og Redaktør for det af »Botanisk Forening« siden da udgivne »Botanisk Tidsskrift«, hvori han publicerede flere Arbejder over morfologiske og anatomiske Forhold. H.'s polemisk anlagte Karakter bragte ham i en heftig videnskabelig Strid med A. S. Ørsted; ogsaa kom han i stærk Opposition til »Botanisk Forening's« øvrige Bestyrelse og fratraadte denne 1869. To Aar i Forvejen havde H. kastet sig over Arbejder med Udtørring af forskellige Søer (f. Eks. Søndersø ved Jonstrup), hvilke imidlertid kun skaffede ham store økonomiske Skuffelser. 1874 udgav han under Mærket Victor Norfelt Skriftet »Er det ikke paa Tide at ophæve Folkekirken og afskaffe Statsgejstligheden ?«, om hvilket Emne han ogsaa skrev flere Afhandlinger i »Det nittende Aarhundrede«. *A. M.*

Heiberg, Peter Andreas, dansk Forfatter, født 16. Novbr. 1758 i Vordingborg, død 30. Apr. 1841 i Paris. Faderen, der var Rektor ved Vordingborg Latinskole, døde to Aar efter Sønnens Fødsel; alligevel lykkedes det Moderen at give sine Sønner Tidens højeste Undervisning, og allerede 16 Aar gl. dimitteredes H. fra sin Fødeby. Inde i Hovedstaden fortsatte han ivrig sine Sprogstudier, saa at han var den første, der 1777 indstillede sig til den kort forinden indrettede filologiske Eksamen. Over de nærmest følgende Ungdomsaar hviler et Slør, som vel aldrig lader sig hæve. Paa Grund af en eller anden Ubesindighed fandt H. det rettest for en Tid at vende Fædrelandet Ryggen. Han flygtede til Sverige og lod sig hverve som Soldat, hvilken lidet behagelige Stilling hans Farbroder i Bergen dog snart indløste ham fra. Han skaffede ogsaa sin Brodersøn en Plads paa et Handelskontor her, hvor H. tilbragte tre Aar, da det kom til Brud med Principalen, fordi H.'s stærkt udviklede Retfærdighedsfølelse havde gjort ham for aabenmundet i Anledning af nogle Handelstransaktioner, som daarlig taalte Dagens Lys. H. tog da 1785 tilbage til Kjøbenhavn, hvor han opnaaede en Assistentplads hos *Notarius publicus;* 1787 fik den usædvanlig sprogkyndige Mand desuden Bestal-

ling som Translatør. Kort efter (1789) begyndte H. for Alvor sin litterære Virksomhed — tidligere forelaa fra hans Haand nogle Oversættelser. Debuten viste straks H. i hans Ejendommelighed; det var det første Nummer af den samfundssatiriske Roman »Rigsdalersedlens Hændelser«, som udkom i løse Hæfter indtil 1793. H.'s Frisind, hans skarpe Blik for al Uredelighed og Misbrug og hans glimrende satiriske Anlæg, hvori ingen før ham, meget faa efter ham er hans Lige — alle hans lysende Egenskaber træde frem i dette Skrift, hvor han under opdigtede Navne og i en Ramme, der var meget anvendt baade i engelske og franske Socialromaner, gennemhegler Misligheder i Administrationen. Toldbetjentene beskyldes for Uredelighed, Staten for at bringe Borgerne til Tiggerstaven ved Tallotteriet o. s. v.

Omtrent samtidig forsøgte H. sig som dramatisk Forfatter: 1788 fik han baade opført en Intrigekomedie, »Forvandlingerne«, i hvilken Forfatteren overmaade ubehændig har forsøgt at lokalisere et helt spansk Sujet, og et Karakterskuespil »Heckingborn«, der kun naar til en ganske overfladisk psykologisk Tegning af et misantropisk Gemyt. Disse Arbejder som de fleste af H.'s andre for Scenen ere lidet eller intet værd; dramatisk set hæve de sig paa ingen Maade over, hvad hans Samtid formaaede at præstere. Man har oftere ladet sig vildlede af H.'s Navn til ogsaa at tro, at han har betydet noget som Dramatiker, men ganske fejlagtig. Hans dramatiske Arbejder, Komedier, Syngespil og Operatekster ere tarveligt Middelgods, og det er kun de Stykker, hvor han har iklædt Satiren dramatisk Form, der huskes. En litterær Satire over Operaen i Alm., som H. ligesom Rahbek ansaa for en fordærvelig Kunstart, specielt over Baggesen's »Holger Danske« fremkaldte H.'s ikke synderlig morsomme Parodi »Holger Tyske« [1789], der nærmest erindres, fordi den gav Anledning til den saakaldte »Holger-Fejde«, hvis Aarsag dog dybest kun var et Udslag af en fra flere Sider længe næret Uvilje mod den tyske Koloni i Kjøbenhavn. Det er vanskeligt at begribe, at den ellers saa frisindede H. — der f. Eks. i Syngespillet »Chinafarerne« taler saa smukt om Jødernes Emancipation — her har kunnet være saa borneret. De indvandrede Tyskere vare ham en Torn i Øjet, men det var navnlig de tyskfødte adelige Familier (Schimmelmann's, Reventlow's), hvis store Fortjenester af Landet og virkelige Frisind og Dannelse H. ikke kunde eller vilde se, som den national-demokratisksindede Mand forfulgte med et højst uretfærdigt Had. I Komedien »De Vonner og Vanner« [1792], der frit og modigt spotter over Adelsgalskab og Titelsyge, benyttede H. saaledes Lejligheden til at hugge løs paa Tyskerne, der repræsenteres ved en meget foragtelig Officer af Landarmeen, medens den fattige, men dydige danske Søofficer staar lige saa højt i Redelighed som hin i Nedrighed. Endnu voldsommere er Tonen i Enaktsstykkerne »Virtuosen« [1789] og »Virtuosen Nr. 2« [1790], der begge fremføre tyske Bedragere og Projektmagere, som forsøge at ruinere deres godtroende danske Medmennesker.

»Virtuosen Nr. 2« gav Anledning til H.'s første Konflikt med Loven. En Replik, der sigtede til nogle paa Holmens Værft formentlig begaaede Underslæb, kostede ham 200 Rdl., skønt H. ved tomme Udflugter, idet han foregav Trykfejl, søgte at komme fra sine Ord. Denne Mulkt blev ingenlunde H.'s sidste. H. var langtfra nogen illoyal Mand — holdtes blot Statsorganisationen redelig ved lige, var det ham ligegyldigt, om Statsoverhovedet hed Kejser, Konge eller Præsident, har han selv sagt. Naar han da var med til at fejre Kronprinsens Indtog 1790 som mange andre med en Vise, bør man langtfra se Hykleri heri. Og naar H. kort efter i en privat Kreds sang sin Vise »Hver Mand i Byen om Indtoget taler«, er der ikke Spor af Republikanisme eller Oprørstone, men kun Frihedssind og godt Humør i den berømte Linie »Ordener hænger man paa Idioter«. Og det var en misforstaaet Nidkærhed af Politimesteren at idømme H. en 150 Rdl. Mulkt for en Vise, der uden Forfatterens Samtykke var bleven offentliggjort. Disse Forfølgelser gjorde naturligvis ikke H. blidere stemt — thi ogsaa Teateret henlagde nu de af hans Stykker, de satiriske, der slog mest an, som »missliebige« for en Hofscene — og hans Udfald mod Autoriteterne bleve fra nu af stærkere og stærkere, medens det kjøbenhavnske Publikum taknemmelig følte, at det havde godt af den Stimulans, der gennem H. tilførtes dets endnu lidet udviklede Frihedslængsler. Fra nu af kæmper H. som politisk Satiriker.

Det første ny Sammenstød med Regeringen var den Vise, H. havde skrevet i anti-engelsk Aand om King George og Pitt (1794), og som i høj Grad opirrede den forsigtige A. P. Bernstorff, der netop gjorde alt for at vedligeholde Venskabet med England. Hvad enten H. nu i sin haanlige Omtale har sigtet til selve den britiske Majestæt eller blot til hans Minister — H. selv paastod det sidste — en streng Dom fik han, 300 Rdl. Mulkt. Ved alle disse Presseforseelser var H. ikke bleven *persona grata* hos de ledende Mænd ; man frygtede hans hvasse Tunge, der ikke formildedes ved noget vindende Væsen, og alt delte har formodentlig bidraget til, at man højst uretfærdig forbigik H. ved Besættelsen af *Notarius-publicus*-Embedet, som han i Virkeligheden havde bestyret særdeles duelig i ti Aar. Med Urette troede H., at Colbjørnsen havde Hovedskylden heri, og forsøgte snart efter at hævne sig paa ham. H. stod saa godt som berøvet Subsistensmidler, nu, da man havde forsøgt at ramme ham i Kampen for Brødet. Hans Polemik bliver fra nu af dumdristig; aabenbart føler han, at han lige saa godt kan vove; han har saa lidet at miste — thi Forholdet til Hustruen (se Gyllembourg) var ikke lykkeligt. H. var Medlem af Selskabet »For Sandhed« ; i anden Aargang af dettes Tidsskrift skrev han de to Afhandlinger, der skulde komme ham dyrt at staa, nemlig »Politisk Dispache« og »Sproggranskning«. Den første er et Angreb paa Regeringsmaskineriet og misbilliger, at der ikke forelægges et aarligt Regnskab over Anvendelsen af »Nationens« Penge. Men — tilføjer H. — »jo mere Oplysningen forøges, jo mere fremkunstler man Mørke; jo mere den unge Frihed, efter Naturens ordentlige Gang, tiltager i mandig Styrke, jo stærkere Lænker smeder man til den«. »Sproggranskning« overrasker mindre ved sit Vid end ved den Djærvhed, hvormed H. under Ironiens Maske angriber alt, hvad der synes ham raaddent i Samfundet, f. Eks. »Officer. En Embedsmand, der maa kunne bande og prygle.

Kan han noget mere, skader det ikke«. »Præstekald. En Saks til at klippe Faar med«. I »Sproggranskning« søgte H. at komme Colbjørnsen til Livs ved i Artiklen »Privilegier« i Form af Historien om Achab og Naboth at beskylde ham for i Kraft af sin Magt at have øvet blodig Uret mod en Krovært i Nærum. Regeringen foretog Sagsanlæg mod H., ikke blot for de sidste Skrifter, men ogsaa for Ytringer i flere af de tidligere. H. var sin egen Advokat og udgav under stor Tilslutning Sagens Akter med Titelen »Læsning for Publikum«, i hvilke han atter og atter fremkom med de mest nærgaaende Insinuationer mod Colbjørnsen, helt igennem urigtige eller ubevislige. H.'s Redegørelse for sin egen Sag maa læses med største Varsomhed; den vrimler af bevidste og ubevidste Urigtigheder. Den ny Presseforordning af 27. Septbr. 1799, som traadte i Kraft, medens Sagen stod paa, var saaledes Frugten af den for flere Aar siden nedsatte Trykkekommissions Arbejde, medens H. udelukkende vil tilskrive Colbjørnsen den. Hof- og Stadsrettens Dom faldt Juleaften 1799; idet man for H.'s Vedkommende gav den ny Lov tilbagevirkende Kraft (Spørgsmaal om med hvilken Ret), kom Dommen til at *lyde*: Translatør H. bør forvises Kongens Riger og Lande. II. ønskede den ikke appelleret, og 7. Febr. 1800 forlod han under Opløb for stedse Danmark, medens hans Hustru og Søn bleve tilbage. (Om hans videre Forhold til hende og om deres Skilsmisse se Gyllembourg).

H. drog til Frankrig, hvor det ved Hjælp af hans gode Sprogkundskaber lykkedes ham at skaffe sig en Ansættelse i Udenrigsministeriet. Efter Napoleon's Fald afskedigedes han med en anstændig Pension og anvendte derpaa sit rigelige Otium til Affattelse af adskillige Afhandlinger af juridisk og politisk Karakter, som enten udkom i Paris eller i Norge; thi efter Censurens Genindførelse i Danmark vilde H. ikke lade noget trykke her [»Om Dødsstraffene« 1820, »Politiske Aforismer« 1826, »Hvad betyder Ordet »Arbitrær«« 1827, »Enevældens Indførelse i Danmark« 1828]. 1830 udsendte II. et Bind »Erindringer«, der dog mere fortæller om de Folk, han er kommen i Berøring med, end om ham selv. Landflygtigheden kan i det hele næppe regnes for noget tungt Kors for H. I Paris levede han selskabelig og livlig, saa at han ikke vilde indlade sig paa at søge den Benaadning, det efter Aars Forløb næppe vilde have været ham vanskelig at opnaa — saa meget mere forstaaeligt, som Broen ved Hustruens ny Ægteskab var brudt af bag ham i hans private Forhold. Alderdommen blev dog en tung Tid for ham, da en Øjensvaghed endte med fuldstændig Blindhed. Svigerdatteren, Fru H., har givet en smuk Skildring af hans sidste Aar, saadan som hun lærte ham at kende under et Ophold i Paris 1836. Ensom og glemt døde den gamle Mand her 1841.

H. har selv udgivet en Del af sine »Skuespil« [1.—3. Bd. 1. Hæfte, 1792—95], en Udgave, der trods sin Ufuldstændighed navnlig paa Grund af de lange indledende Fortaler, absolut maa foretrækkes for Rahbek's Udgave af »Samlede Skuespil«, I—IV [1806—19], hvor alle anstødelige Steder ere fjernede. Et Udvalg af P. A. H.'s Skrifter foreligger ved Borchsenius og Winkel Horn, 1882. (Litt.: C. Thaarup, »P. A. H.« [2. Udg., 1882]; »P. A. H. og Thomasine Gyllembourg«, en Beretning ved Johanne Luise H. [1882]; Schwanenflügel, »P. A. H.« [1891]; »Breve fra P. A. H.«, udgivet af J. L. H. [1883]; Johanne Luise H., »Et Liv gjenoplevet i Erindringen«, II [1891]; Birket Smith, »Litterære Personer og Forhold i Slutn. af 18. og Beg. af 19. Aarh.« [1883]; E. Holm, »Den offentlige Mening og Statsmagten 1784—99« [1888]; Fr. Bajer, »Nordens politiske Digtning 1789—1804« [1878]). 7. *Cl.*

Heiberg, Peter Wilken, dansk Læge, er født 24. Juli 1840 i Kjøbenhavn, blev Student 1860, cand. med. 1867, fik Universitetets Guldmedaille 1868 og tog Doktorgraden 1869. Fra 1868 praktiserede han i Thisted, hvor han snart erhvervede sig et stort Navn, særlig som Kirurg. 1874 blev han Distriktslæge i Thisted, hvorfra han 1879 forflyttedes til Viborg, hvor han tillige blev Overlæge ved Sygehuset. 1893 blev han Stiftsfysikus smst., men vedblev at være Overlæge ved Sygehuset. ***G. N.***

Heiberg, Søren Johan, dansk Døvstummelærer og Præst, født i Kjøbenhavn I. Juni 1810, død i Kjeldby paa Møen 15. Jan. 1871. Han blev Student 1827, cand. *theol.* 1836 og s. A. knyttet til det kgl. Døvstummeinstitut, først som Lærer, fra 1839 som Forstander og Præst; samtidig var han Præst ved Ladegaarden (1853—57). Han har særlig indlagt sig Fortjeneste af Døvstummevæsenet ved at indføre en ugentlig Gudstjeneste for døvstumme og ved at faa oprettet en Konto for døvstummes Anbringelse i Haandværkslære. Hans Dygtighed og Selvstændighed som Administrator bevirkede, at det oprindelige Mellemled mellem ham og Ministeriet, Direktionen, senere ophævedes. Selv blev han 1857 Medlem af Blindeinstituttets Direktion og s. A. titulær Professor. 1865 drog han til Kjeldby som Præst. Fra 1857 til kort før sin Død var han Privatsekretær hos Enkedronning Karoline Amalie. *F. B.*

Heid (isl. Heiðr, Akkusativ: Heiði, samme Navn som dansk Hede), oldn. Kvindenavn; bruges i Oldn. oftere som Navn paa en Vølve eller Spaakvinde, særlig i Vøluspaa, ogsaa i Ynglingasaga o. fl. Man har rimeligvis hermed tænkt paa Sammenhæng med Tillægsordet *heiðr*, klar. *A. O.*

Heiðarvíga saga eller Víga-Styrs ok H., en af de islandske Slægtsagaer fra ca. 1200. Sagaen fandtes i et Haandskrift i Stockholm; men den første Del deraf gik til Grunde ved Kjøbenhavn's Brand 1728, da Arne Magnusson havde det til Laans. Den tabte Del handlede hovedsagelig om den voldsomme Høvding, Viga-Styr, Snorre Gode's Svigerfader, hans Drab og Hævn. Den sidste Del handler særlig om den saakaldte Hedekamp (1015) og de dermed i Forbindelse staaende Begivenheder. Disse staa i en vis Forbindelse med den første Del. Sagaen har en mørk og blodig Karakter, men er ikke uden oplivende og ejendommelige Scener og skildrer flere karakteristiske Personligheder. Den første Del kendes gennem Uddrag af Jon Olafsson den Ældre (s. d.), nedskreven efter Hukommelsen; det hele er udgivet i »Islendinga sogur«, II [Kbhvn. 1847]. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-isl. litt. hist.«, II). *F. J.*

Heide, By i preussisk Provins Schleswig-Holstein, beliggende paa en lav Forhøjning i Marsken, danner et Knudepunkt for Jærnbanelinierne Elms-

horn-Hvidding og Neumiinster-T6nning og har (1890) 7,400 Indb. samt Skotøjsfabrikation, Papirsfabrikation, Garveri og besøgte Markeder. H. var fra 1447 Hovedstaden i Ditmarsken. I Juni 1559 kæmpede Ditmarskerne for sidste Gang for deres Frihed ved H., der derefter indtoges og opbrændtes. 1870 fik H. Stadsret. I H. er Digteren K. Groth født (1819). *Joh. F.*

Heide, Axel, dansk Bankdirektør, er født 19. Marts 1861 i Haderslev. H. blev Student 1879, cand. jur. 1885 og derefter Fuldmægtig paa Frederiksberg Birk. Ved de mange juridiske Forretninger, som fulgte med Stillingen, fik han Lejlighed til at lægge Forretningstalent for Dagen, og da Kjøbenhavn's Laane- og Diskontobank stiftedes 1895, blev han dens Direktør. Aaret efter udnævntes han til Direktør i Privatbanken. Han har som Bankdirektør deltaget i Stiftelsen af flere større Aktieselskaber. Af disse kunne nævnes: Dronninggaard, Det nordiske Forlag, Kjøbenhavn's Omnibuskompagni og de store Sporvejssammenslutninger. *E. M.*

Heide, Hans Peter, dansk Landmand, født 26. Febr. 1811 i Broager Sogn, død 3. Maj 1895 i Kjøbenhavn. Efter at have lært Landbruget i Slesvig og paa Sjælland og efter i nogle Aar at have bestyret et stort Brændevinsbrænderi og Ølbryggeri drev han fra 1836—40 et Teglværk ved Frederikshavn, hvorefter han forpagtede Teglværket paa Bygholm ved Horsens. Herfra flyttede han 1876 til Kjærsgaard ved Horsens, som han havde købt og opbygget, og hvor han boede til 1885. Den fortrinlige Maade, paa hvilken han drev Kjærsgaard, vakte stor Opmærksomhed og sikrer H. Navn som en af Nutidslandbrugets Banebrydere. H. var et klart Hoved, en kundskabsrig Mand, og ældre Aargange af den landøkonomiske Tidsskriftslitteratur indeholde talrige Artikler af ham. Hans Hovedfortjeneste ligger imidlertid paa det landøkonomiske Foreningslivs Omraade. I 1860'erne og 1870'erne tog Foreningslivet stærkt Opsving, og som en af det ledende Landbrugs virksomste Mænd bidrog han maaske mere end nogen anden hertil. Han var saaledes Medstifter af flere lokale Landboforeninger, og han er den egentlige Stifter af den ældste af Landbrugets store Fællesforeninger, den jydske, hvis første Formand og senere Æresmedlem han var. Som Medlem af Landhusholdningsselskabets Bestyrelsesraad fik han stor Indflydelse paa Selskabets Virksomhed, særlig paa dets nuværende Love, og det er ham, der har taget Initiativet til de for de senere Landmandsforsamlinger gældende Love og Bestemmelser. Ogsaa som Medlem af Landbohøjskolens Tilsynskomité, som Dommer ved Udstillinger, som Formand for Horsens Landbrugsforening etc, udførte han et stort og fortjenstfuldt Arbejde. *H. H—l.*

Heideck, Karl Wilhelm, Friherre af, kaldet Heidegger, tysk Maler og militær, født 6. Decbr. 1788 i Saaralben (Lothringen), død 21. Febr. 1861 i München. Han deltog i den bayerske Armé i Felttogene 1805, 1806, 1809, kæmpede mod Napoleon i Spanien og Portugal, var med i Frihedskrigen 1813, gik, ivrig Grækerven, som Oberstløjtnant til Grækenland 1826, rejste 1829, efter at have ydet dette Land store militære Tjenester (Militærguvernør i Argos etc.), tilbage til München, hvor han blev Oberst i Hæren, tog atter, efter Otto's Tronbestigelse, til Grækenland, organiserede her, som Generalguvernør og Medlem af Regentskabet, det græske Militærvæsen og udnævntes en Tid efter Hjemkomsten til München til Generalløjtnant. Sit Militærlivs ledige Stunder helligede han Kunsten, som han alt i Barneaarene var bleven indviet i under Meyer og K. Gessner i Zurich. Hans Kunst, hvis Værd vel er falmet i Nutidsøjne, har dog virket frugtbringende paa München-Skolen, brød delvis med Datidens rutinemæssige Recepter, var omhyggelig i Tegningen og tilførte foruden ved de mangeartede Emner (Landskaber fra Italien, Spanien, Grækenland, Krigsscener etc) ogsaa ved frisk Lysvirkning Skolen nyt Blod. Billeder af ham i Berlin's Nationalgaleri, München's ny Pinakotek (»Løveporten i Mykene« m. m.), Museerne i Leipzig, Hamburg, Stuttgart o. s. v., i Leuchtenberg-Galeri i St. Petersborg (»Et fransk Kyrasserregiments Angreb«). I Thorvaldsen's Museum findes hans »Scene af en spansk Bys Forsvar under en Belejring«. *A. Hk.*

Heidegger se Heideck.

Heidel, Hermann, tysk Billedhugger, født 20. Febr. 1810 i Bonn, død 29. Septbr. 1865 i Stuttgart. Han lærte under Schwanthaler i München, vandt Navn ved Kolossalbusten af Beethoven (Bonn's Raadhus) og slog sig 1843 ned i Berlin, hvor han udførte dekorative Arbejder for Operaen, Slotskuppelen m. m. I sit Kunstsyn ledet af antik Opfattelse har han med Forkærlighed udvalgt sig antikke Emner: Marmorstatue af Ifigenia (Orangeriet ved Potsdam), »Ifigenia genkender Orestes« [Berlin's Nationalgaleri], Reliefferne: »Oidipos og Antigone«, »Nausikaa og Odysseus«, »Penelope overrasket af Bejlerne« m. m.; Bronzestatuen af Händel, efter hans Model, afsløret 1859 i Halle, anses for hans betydeligste Arbejde. *A. Hk.*

Heidelberg, By i Storhertugdømmet Baden, Landskommissariatsdistrikt Mannheim, ligger i en Højde af 116 M. i en særdeles smuk Egn ved Neckar's venstre Bred, hvor Neckar-Dalen aabner sig i Rhin-Dalen, danner et Knudepunkt for Jærnbanelinierne til Basel, Mannheim, Jagstfeld, Wiirzburg, Speyer og Frankfurt a. M. og har (1895) 35,200 Indb., hvoraf henimod 14,000 Katolikker. H. strækker sig mellem Floden og Bjærgene fra Karlsthor ved Würzburg-Banegaarden mod Vest indtil Stationen for de øvrige Jærnbanelinier og bestaar med Undtagelse af de ny Kvarterer ved denne Jærnbanestation og Neuenheim af en 3 Km. lang Hovedgade samt nogle faa parallelt- og tværsløbende Gader. Fra den højere liggende østlige Del fører en 1786—88 bygget Stenbro over Neckar, og 1877 blev der ved Byens vestlige Ende aabnet en anden Bro, der fører over til det ved Foden af det saakaldte hellige Bjærg liggende Neuenheim med dets talrige Villaer. Blandt H.'s 5 Kirker maa nævnes den gotiske Heilig-Geist-Kirke, der ligger paa Torvepladsen og er grundet ca. Aar 1400 af Kejser Ruprecht, den evangeliske St.-Peters-Kirke, der er bygget i Slutningen af 15. Aarh., restaureret 1867 i gotisk Stil og har et smukt bygget aabent Taarn, samt den katolske Jesuiterkirke, bygget 1750. II.'s største Seværdighed er det gamle berømte Slot, der ved Byens østlige Ende hæver sig paa Jettenbuhl, en af de skovklædte Forhøje til Königsstuhl i en Højde af 101 M. over Neckar's Vandspejl, og danner

en Gruppe af Bygninger og Ruiner. Slottet skal oprindelig være paabegyndt under Pfalzgrev Rudolf I (1294—1319), de nuværende Bygninger og Ruiner stamme dog først fra Kurfyrsterne Ruprecht III, romersk Konge (ca. 1400), og Ludvig V (1503—44). De prægtigste ere Otto-Heinrich-Bau (bygget 1556—59), der danner et Mønster paa tidlig tysk Renaissancestil, men nu er uden Tag og i det indre Ruin, samt Friedrichsbau bygget 1601—7 med 16 Statuer (Karl den Store, Otto v. Wittelsbach, bayerske og pfalziske Fyrster). I sidstnævnte Bygning findes Byens Kunst- og Oldtidssamling. Slottet blev for største Delen ødelagt af Franskmændene 1689 og 1693 og endelig af Lynet 1764 og danner siden den Tid Tyskland's største og smukkeste Ruin, der af den badensiske Regering beskyttes mod videre Forfald. Af andre Bygninger nævnes Raadhuset bygget 1704 og Gæstgivergaarden Zum Ritter, der er bygget 1592 i Renaissancestil og næsten er det eneste Hus, der forblev uskadt 1693. Universitetet, der er det ældste i Tyskland, er grundlagt 1386 af Kurfyrst Ruprecht I og naaede under Kurfyrsterne Friedrich III—V stor Anseelse som Midtpunkt for Calvinismen. Blandt den Tids fremragende Lærere kunne nævnes Teologerne Ursinus og Olevianus, Forfatterne til den i den reformerte Kirke endnu vidt udbredte H.-Katekismus (udgivet 1563). Det gamle berømte palatinske Bibliotek (*Bibliotheca Palatina*), der indeholdt over 3,500 Haandskrifter, blev efter Byens Erobring af Tilly sendt til Rom og opstillet i Vatikanet; 38 af de værdifuldeste Haandskrifter, som Franskmændene havde ført til Paris, kom dog ved Freden i Paris 1815 tilbage til IL, og endvidere har Paven tilbagegivet samtlige gammeltyske Manuskripter (i alt 854). Til Universitetet høre flere Institutter og Samlinger, for hvilke der i de sidste Aartier er opført ny Bygninger, saaledes det for Bunsen 1855 byggede kemiske Laboratorium, betydelig udvidet 1891, og det ny zoologiske Museum. Universitetsbiblioteket tæller over 400,000 Bd. med over 1,000 Inkunabler og ca. 2,500 Haandskrifter. Antallet af Docenter beløber sig (1893) til 117 og af studerende til ca. 1,300. H. er Sædet for en Amtsret, en Filial af Rigsbanken og et Handelskammer og har et Gymnasium og et Lærerindeseminarium. Blandt videnskabelige Foreninger nævnes den historisk-filologiske Forening, den naturhistorisk-medicinske Forening og det kemiske Selskab. H.'s Industri beskæftiger sig med Fabrikation af Cement, Tobak, Cigarer, Kunstuld, Brandsluknings- og Redningsapparater, kirurgiske Instrumenter; endvidere findes Bryggerier samt Handel med Vindruer, Kastanjer, Mandler, Kirsebær og Humle. Omegnen med sine skovklædte Bjærge og maleriske Klippepartier langs Neckar-Dalen har en storartet Karakter. Til de mest yndede Udsigtspunkter høre foruden Slotshaven den oven for Slottet liggende Høj, hvor engang Konrad von Hohenstaufen's Borg stod, men hvor der nu findes en Beværtning, den saakaldte Molkenkur; herop til fører siden 1888 fra Korntorvet en Staaltraadsbane for Personbefordring. Sydøst herfor findes Konigsstuhl (568 M.) med Udsigtstaarn, mod Sydvest Gaisbergturm (376 M.). Paa højre Neckar-Bred ligger Heiligenberg (381 M.) og Ø.f. II. langs Neckar's venstre Bred Flækken Schlierbach. Paa H.'s Plads fandtes oprindelig indtil ind i 3. Aarh. en romersk Koloni, af hvilken der i den nyere Tid er fundet talrige Levninger. H., hvis Navn første Gang nævnes 1196, kom i Slutningen af 12. Aarh., som Bispedømmet Worms's Len, til de rhinske Pfalzgrever og var fra Grev Otto's Tid (1228—53) til 1720 Hovedstaden i Pfalz. Efter Reformationens Indførelse i Byen (1556) og Udgivelsen af H.-Katekismus 1563 blev H. et Midtpunkt for den calvinske Trosbekendelse. I Trediveaarskrigen blev H. erobret og plyndret 1622 af Tilly efter en lang Belejring og 1633 indtagen af Svenskerne. 1689 blev II. efter en længere Belejring indtagen og hærget af Franskmændene og Slottet for en Del sprængt i Luften; en endnu værre Medfart led Byen og Slottet ved Franskmændene 1693, idet H. blev fuldstændig lagt i Ruiner og forvandlet til et næsten menneskетomt Øde. 1718 blev Residensen atter flyttet til H, men 1720 forlagt til Mannheim. 1803 kom H. til Baden. (Litt.: Oncken, »Stadt, Schloss und Hochschule H.« [Heidelberg 1885]; Thorbecke, »Geschichte der Universität H.« [Stuttgart 1886]; Winkelmann, »Urkundenbuch der Universität H.« [Heidelberg 1886]; Mays og Christ, »Neues Archiv fur die Geschichte der Stadt H. und der rhein. Pfalz« [smst. 1892]). *Joh. F.*

Heideloff, Karl Alexander von, tysk Arkitekt, Maler og Kobberstikker, født i Stuttgart 2. Febr. 1788, død 28. Septbr. 1865, var en ivrig Forkæmper for Gotikken; han studerede middelalderlige Mindesmærker i Wiirttemberg, levede en Række Aar i Coburg og flyttede senere til Niirnberg, hvor han blev Professor ved den polytekniske Læreanstalt og ledede mange Restaurationer af de gamle Kirker og Privatbygninger. Blandt hans større Restaurationsarbejder maa nævnes: det Plattnerske Hus, den katolske Kirke i Leipzig [1846], Domkirken i Bamberg og Slottet Lichtenstein i Schwaben; blandt hans originale Arbejder: Slottene Reinhardsbrunn, Landsberg, Rosenburg og Altenstein, Riddersalen i Borgen i Coburg samt forskellige Kirker og Kapeller. Han har malet historiske Malerier og stukket en Del Blade i Kobber; blandt hans udgivne Værker ere at mærke: »Der christliche Altar« [Nürnberg 1838]; »Ornamentik des Mittelalters« [1838—52, Supplement 1855], »Die Bauhiitte des Mittelalters« [Niirnberg 1844], »Nürnberg's Baudenkmale der Vorzeit« [Niirnberg 1854], »Die Kunst des Mittelalters in Schwaben« og »Baudenkmale aus Schwaben« [Stuttgart 1854—61]. *E. S.*

Heiden, Feodor Logginovitsch, Greve, forhenværende finsk Generalguvernør, er født 1821 paa Sveaborg. H. udmærkede sig som russisk Officer i Kaukasien 1844—47, i Ungarn 1849; 1866—81 var han den russiske Hærs Generalstabschef og flere Gange fungerende Krigsminister. 1881 gjorde Alexander III ham til Generalguvernør i Finland, hvor han — navnlig fra det finskfinske Partis Side — længe nød overordentlig Popularitet; han skaffede dette Partis Mænd ind i Regeringen og det finske Sprog de længe begærede Rettigheder. Men H.'s Forhold under den spændte Situation mellem Finland og Rusland fra 1890 til Alexander III's Død (se Finland, »Historie«) og særlig hans Forslag til »Reglement for Stor-

fyrstendømmet Finland's Len«, et rent og skært Inkorporationsforslag, forspildte ham alle Partiers Tillid og Hengivenhed. 1. Jan. 1897 tog han sin Afsked; hans Plads staar endnu (Mai 1898) ubesat. *Fr. B.*

Heidenhain, Rudolf Peter Heinrich, tysk Fysiolog, født 29. Jan. 1834 i Marienwerder, død 13. Oktbr. 1897 i Breslau. H. blev Dr. med. 1854 i Berlin og allerede 1857 Professor i Fysiologi og Histologi i Breslau. Han har skrevet talrige Afhandlinger, hvoraf den vigtigste er »Physiologie und Absonderungsvorgiinge« [Leipzig 1880 som 5. Bd. af Hermann's »Handb. d. Physiologie«]. *G. N.*

Heidenheim, By i wiirttembergsk Jagstkreis ved Brenz, en Biflod til Donau, og ved Jærnbanelinierne Aalen—Ulm, er Sædet for et Handels- og Erhvervskammer og har (1890) 8,000 mest evangeliske Indb. samt en Latinskole. Der findes Fabrikation af Bomuldsvarer, Cigarer, Klæde, Maskiner, Jærn- og Mestalstøberi, Pottemageri og den betydeligste württembergske Katunfabrikation. I Nærheden paa en Klippe findes Ruinerne af Borgen Hellenstein, der 1448 tilfaldt Wurttemberg, 1450 solgtes til Bayern, men atter kom under Württemberg 1536. H. fik Stadsret 1356. Ved Udgravning af Jærnbanen til Ulm fandtes talrige romerske Oldtidssager. *Joh. F.*

Heidenstam, Karl Gustaf Verner von, svensk Forfatter, er født 6. Juli 1859 paa Olshammar i Orebro Len, drog i Syttenaarsalderen til Paris, hvor det var hans Hensigt at uddanne sig til Maler, og hvor han ogsaa en Tid arbejdede paa Gérome's Atelier. Han forlod imidlertid snart Frankrig og Malerkunsten. Efter at have gennemstrejfet Italien, Grækenland og Orienten vendte han tilbage til Sverige, hvor han siden har været bosat, og udgav her 1888 sit første Arbejde: »Vallfart och vandringsår«, en Digtsamling, i hvilken H.'s Originalitet allerede fremlyser. Her er noget af Renaissancens svulmende Liv, dens sunde og klare Blik paa Verden, samtidig med at Nutidsmenneskets urolige Tankeliv kommer til Syne. Paa denne Digtsamling fulgte Rejsedagbogen »Från Col di Tenda till Blocksberg« og Aaret efter et mod Realismen rettet polemisk Skrift samt Romanen »Endymion« [overs. paa Dansk 1889 af E. Juel-Hansen]. Tre Aar senere skabte H. i »Hans Alienus« [I—III] sit første mere betydelige Prosadigt. 1895 udkom hans »Dikter«, betegnende et nyt Trin i hans Udvikling. H.'s seneste Arbejde er hans med stort Bifald modtagne Romancyklus »Karolinerna« [2 Dele 1897—98, samtidig oversat paa Dansk af P. F. Rist], livlige, anskuelige Billeder med Motiver fra Karl XII's Tid, i hvilke rigtignok ikke altid historisk Tidsfarve tilbørlig er iagttaget, men hvor Forfatterens Fortællekunst overalt fængsler Læseren. *L. W—ll.*

Heidrik (Hedrik), nordisk Sagnhelt, Konge over »Goterne«, Søn af den retfærdige Kong Hovund og Skjoldmøen Hervar; Helten i en længere Prosafortælling (udgørende den midterste Del af »Hervar's og Kong H.'s Saga«). Ved et Gæstebud vækker H. sin Faders Vrede, saa at han forvises fra hans Lande; Hovund giver ham otte gode Raad, som han dog alle agter at bryde; Hervar giver ham det skæbnesvangre Sværd Tyrfing. Da Broderen Angantyr følger ham paa Vej, trækker H. i Raseri Tyrfing, som, naar det engang er draget, maa volde et Menneskes Død, og Angantyr falder da. H. kommer nu til »Reidgotland« (der siges at være Jylland), ægter Kongens Datter, men kommer senere i Strid med sin Svigerfader og dræber ham. H. hersker lykkelig, indtil den forklædte Odin under Navn af Gestumblinde (s. d.) kommer til hans Hof. Mod ham kan den vise H. ikke staa sig i Gaadekamp; forbitret drager han da til sidst Tyrfing og hugger efter Odin, der forvandlet til en Falk flygter ud gennem Lyren. Da H. senere engang er paa Rejse, dræbes han om Natten af sine egne Trælle med Tyrfing. *A. M. D.*

Heidrun (Hedrun), i nordisk Mytologi den Ged, der staar paa Valhal's Tag og bider af Træet Lærad's (= Ygdrasil's?) Grene; af dens Yver flyder den klare Mjød. *A. O.*

Heie (norsk), flad Bjærgryg.

Heigel, Karl August von, tysk Digter, er født i Miinchen 25. Marts 1835. Han studerede i Miinchen, blev Bibliotekar hos Fyrst Karolath-Beuthen i Schlesien og var hans Nevøs Rejseledsager. 1863 bosatte han sig i Berlin og redigerede fra 1865 den belietristiske Del af Modebladet »Bazar«. Fra 1875 opholdt han sig i Bayern og Tyrol, væsentlig knyttet til den sindssyge Kong Ludvig II, idet han skrev Stykker for ham og til Dels ledede de for ham arrangerede Privatforestillinger. Efter dennes Død flyttede han til Riva ved Garda-Søen. Af hans Arbejder kunne nævnes: de episke Digte »Bar Cochba, der letzte Judenkönig« [1856] og »Walpurga, bayerische Dorfgeschichte« [1859]; det dygtige Drama »Marsa« [1876], som oftere er gaaet over Scenen; Novellerne: »Novellen« [1866], »Es regnet« [1868, 2. Opl. 1878], »Neue Novellen« [1872], »Wohin« [1873], »Der Diplomat« [1874], »Neue Erzählungen« [1876], »Neueste Novellen« [1878], »Die Veranda am Gardasee« [1879], »Der Karneval von Venedig« [1880], »Ernste und heitere Erzählungen« [1887], »Heitere Erzählungen« [1893], og af hans Romaner: »Ohne Gewissen« [1871], »Die Dame ohne Herz« [1873], »Der Weg zum Himmel« [1889], »Das Geheimnis des Königs« [1891], »Gluck-Gluck« [1894] og »Der Sanger« [1895]. *C. A. N.*

Heigel, Karl Theodor, tysk Historiker, er født 23. Aug. 1842 i Miinchen, blev 1873 Docent i Historie, 1879 ekstraordinær og 1885 ordinær Professor og Leder af det historiske Seminar smst. Han har skrevet »Das Herzogthum Bayern zur Zeit Heinrichs des Lovven und Ottos von Wittelsbach« [i Forening med Riezler, Miinchen 1867]; »Ludwig I, Konig von Bayern« [Leipzig 1872]; »Der osterr. Erbfolgestreit« [Nördlingen 1877]; »Munchens Geschichte« [Miinchen 1882]; »Das Tagebuch Kaiser Karls VII« [smst. 1883]; »Neue Hist. Vorträge u. Aufsätze« [smst. 1883]; »Hist. Vorträge u. Studien« [smst. 1887]; »Quellen u. Abhandl. z. neueren Geschichte Bayerns« [smst. 1885, Ny Række 1890]; »Deutsche Geschichte vom Tode Friedrichs d. Gr. bis zur Auflosung d. alten Reichs« [Stuttgart 1892 ff.]. *M. M.*

Heije, Jan Pieter, hollandsk Forfatter, født i Amsterdam 1. Marts 1809, død smst. 24. Febr. 1876. Han studerede Medicin og deltog som leydensk Jæger i Krigen 1830. 1832 nedsatte han sig som Læge i Amsterdam, men opgav 1857 sin Praksis for at trække sig tilbage til Privatlivet. Samtidig med sin Lægevirksomhed udfoldede han en om-

fattende Virksomhed som Forfatter; navnlig som Folkeskribent øvede han en frugtbar og vækkende Indflydelse. Han havde et Greb paa at skrive forstaaelig og indtrængende, og en Mangfoldighed af ægte folkelige Sange skyldes ham. Ogsaa Børnedigte, Eventyr og Fortællinger dyrkede han med Held. Tillige var han Medarbejder ved flere Tidsskrifter og Medstifter af det fornemme og fortjenstfulde Tidsskrift: »De Gids«. Paa hans Grav blev der rejst en Mindesten, som var tilvejebragt ved Indsamling blandt Børn rundt om i Holland. Nogle af de bedst kendte af hans mangfoldige Værker ere: »Kinderliederen« [3 Samlinger, Amsterdam 1844, 1845, 1852]; »Al de volksdichten« [2 Bd., Amsterdam 1865]; »Volksdichten« [Amsterdam 1869]; »Uit schemering tot Zonneschijnc [1866]; »Onsterfelijkheid« [Amsterdam 1870]; »Gedichten« [Amsterdam 1872]; »Poësie op den levens weg« [udgivet efter hans Død 1876]. *A. I.*

Heijn, Peter Peterssen, hollandsk Admiral, født 1578, død 20. Juni 1629. H. tjente først som Skipper, 1623 indtraadte han i det vestindiske Handelskompagnis Tjeneste og anførte Aaret efter dettes Flaade, der 8. Maj erobrede Fæstningen San Salvador, 1626 tilkæmpede han sig en Sejr over Spanierne ved Bahia de Todes las Santos; men i hans Hjemstavn tillagde man ikke disse Resultater nogen Betydning, og H. forblev upaaagtet. Desto højere steg Begejstringen over ham, da han 1628 erobrede den spanske Sølvflaade i Matanzas-Bugten paa Cuba, uagtet det nærmest maatte betragtes som et ret ufarligt Lykketræf. Den spanske Krigsførelse i Holland blev herved i væsentlig Grad svækket. H. blev udnævnt til Løjtnant-Admiral. Han udsendtes det paafølgende Aar for at bekæmpe de forvovne Dunkerque-Kapere, men faldt 20. Juni i et af de første Sammenstød, Hollænderne havde med disse. *C. L. W.*

Heilagra manna sogur, Sagaer om hellige Mænd, er en Samling af Historier og Legender om alle mulige Helgener, der ere udgivne i to Bind efter gamle islandske Haandskrifter af C. Unger [Chra. 1877]. De ere saa godt som alle Oversættelser fra latinske Originaler og have ofte stor sproglig Betydning, da flere af dem tilhøre de ældste bevarede Litteraturmindesmærker. Blandt dem findes ogsaa en kort Saga om Olaf den Hellige og den anden norske Helgen, Hallvard. *F. J.*

Heilbronn, By i den württembergske Neckar-Kreds, i en frugtbar Dal ved den her sejlbare Neckar, danner et Knudepunkt for Jærnbanelinierne til Bietigheim, Jagstfeld, Crailsheim og Eppingen og har (1895) 33,500 Indb., hvoraf over 4,000 Katolikker. H. er Sædet for en Landsret, en Amtsret, en Filial af Rigsbanken, et Handels- og Industrikammer. Der findes 4 store Havneanlæg. Af den middelalderlige Befæstning er endnu Gotzenturm bevaret, i hvilket Gotz von Berlichingen sad fangen. I det indre af Byen findes smalle Gader med høje Gavlhuse og spidse Taarne, medens der i de ydre Dele findes moderne, smukt byggede Kvarterer. Blandt Kirker maa nævnes Kilians-Kirken bygget 1013—1529 som Katedral i gotisk Stil, senere forsynet med Tilbygninger i Renaissance, og den gotiske Nikolai-Kirke (fra 14. Aarh.). Af andre Bygninger kunne nævnes Raadhuset, Arkivet, der indeholder talrige Breve og Skrifter (fra Gustaf Adolf, Karl XII, Hertug Alba, Tilly m. fl.). Kilden II. foran Kilians-Kirken har givet Byen sit Navn. H. har et Gymnasium, en Musikskole, et historisk Museum, fire videnskabelige Foreninger samt et Cellefængsel. Industrien beskæftiger sig med Fabrikation af Bordsølvtøj og Bestik (400 Arbejdere), Soda, Lokomotiver, Dampkedler, Maskiner, Papir, Sukker og Konserves. Saltværket leverer aarlig 20,000 Tons Kogsalt. Endvidere findes betydelig Handel med Kolonialvarer, Landprodukter samt Kvæg- og Uldmarkeder og i Omegnen betydelig Vindyrkning. Paa Grund af H.-Dalens milde Klima og frugtbare Jordbund findes flere eksotiske Træsorter, saaledes *Paulownia imperialis*, Bignoniaceer, flere Arter Magnolier, Rhododendron, Azalier og Tulipantræer. Den smukkeste Udsigt over Byen findes fra Wartberg (307 M.) og Schweinsberg (380 M.). I Nærheden findes vigtige Gipsgruber og store Sandstensbrud. — H., der under Karolingerne var en kongelig Borg, nævnes første Gang 741, fik 1225 Stadsret og blev 1360 en fri Rigsstad. H. blev ofte belejret i Middelalderen, men aldrig erobret. 1633 sluttede Oxenstjerne en Overenskomst i H. med Byerne i den schwabiske, den frankiske, den øvre- og den nederrhinske Kreds, samt Franskmændene, Englænderne og Hollænderne. I Septbr. 1802 tog Württemberg II. i Besiddelse. (Litt.: Freudenberger, »H., seine Umgebung und das untere Neckarthal« [Heilbronn 1892]). *Joh. F.*

Heilbrunn, lille By i Øvrebayern tæt ved Stationen Tölz; se Adelheidskilde.

Heil dir im Siegerkranz, en tysk national Sang, skreven af en holstensk gejstlig, Heinrich Harries til den danske Konge Christian VII's Fødselsdag og offentliggjort i »FlensburgerWochenblatt« 27. Jan. 1790 til den engelske Melodi »God save the King«. Den var i 8 Strofer, men blev senere reduceret til 5 og paa anden Maade modificeret til Brug for Preussen af B. G. Schumacher og fandtes i denne Form i »Berliner Volkslied« i »Spenersche Zeitung« for 17. Decbr. 1793. (Litt.: Artikel af W. Tapperti >Musikalisches Wochenblatt« for 31. Aug. 1877). *S. L.*

Heilo (norsk), Hjejle, se Brokfugle, S. 688. Heiloter se Heloter.

Heilsberg, By i preussisk Provins Østpreussen, 62 Km. S. f. Königsberg, ved Indløbet af Simse i Alle, Biflod til Pregel, har (1890) 5,500 hovedsagelig katolske Indb. Der findes store Garverier, Mel- og Oliemøller, Hør- og Kornhandel. H. var den egentlige Hovedstad i Ermeland. *Joh. F.*

Heils-Minde, Lille Bælt, danner Grænsen mellem dansk og tysk Territorium paa den jydske Kyst. II. er Udløbet af Heils-Nor, i hvilket kun fladbundede Baade og Pramme kunne flyde. Indløbet til H., der er bugtet og meget smalt, har 2 M.'s Dybde. Saavel paa dansk som paa tysk Side findes Bolværker, ved hvilke Fartøjer kunne losse og lade. *G. F. H.*

Heim [æ'm], François Joseph, fransk Historiemaler, født 1787 i Belfort, død Oktbr. 1865 i Paris. H. blev 1803 Elev af Vincent i Paris og vandt 1807 den store Rom-Pris for »Theseus besejrer Minotaurus«, Indledningen til en med Medailler, Ordener og Bestillinger fra det offentlige betegnet Kunstnerbane; 1829 blev han Med-

lem af, 1831 Professor ved Akademiet. Hans Kunst hører afgjort den David'ske Retning til, men den gør Indrømmelser til Tidens Kunstsmag i Retning af kækkere, kraftigere Lysvirkning og livfuldere Komposition; sit bedste ydede den i Aarhundredets 2. og 3. Decennium særlig i religiøse Værker som »Den hell. Julietta's Martyrium« [S. Gervais i Paris], »Den hell. Hippolyt« [Notre-Dame], »En Scene fra Jødernes Historie efter Jose fos« [i Louvre, som ogsaa ejer hans »Karl X uddeler Belønninger til Kunstnerne efter Udstillingen 1824«]; senere blev hans Formgivning mere flygtig, hans Farve mere broget; hans stejle Uvilje mod Romantikerne gjorde ham ilde set af de unge, der spottede hans Værker, saaledes hans dekorative Arbejder for flere Sale i Louvre; under Louis Philippe blev han ogsaa dragen med ind i Udsmykningen af Versailles-Museet (»Forsvaret af Burgos'es Kastel«). *A. Hk.*

Heimann, Vasilij Alexandrovitch, russisk General, født 1823 i Kowno, død 25. Apr. 1878 i Kars. Han blev 1844 Officer i den kaukasiske Hær, avancerede 1861 til Oberst, 1864 til Generalmajor og 1872 til Generalløjtnant, hvornæst han stilledes i Spidsen for 20. Infanteridivision. Han deltog med Udmærkelse i Stormen paa Ardahan 17. Maj 1877 og 15. Oktbr. s. A. i den sejrrige Kamp mod Muktar Pasha ved Awliar. *B. P. B.*

Heimbrodt, Johan Christofer, dansk Billedhugger, (ca. 1680—1732), meget sysselsat af Frederik IV. Af hans tarvelige Arbejder kunne nævnes en stor Flora i Fredensborg og en Del af Alteret i Vor Frelsers Kirke. Omtales af Holberg (»Danske Komedies Ligbegængelse«, 4. Scene). *F. J. M.*

Heimburg, Gregor von, tysk retslærd, født i Beg. af 15. Aarh. i Würzburg, død 1472 i Dresden. Han var Sekretær hos Æneas Sylvius, den senere Pave Pius II, og deltog med ham i Konciliet i Basel, men mistede sin Stilling paa Grund af Opposition mod Pavens Anmasselser og nedsatte sig 1435 som Sagfører i Nürnberg. 1459 blev han af Hertug Sigismund af Østerrig, i hvis Tjeneste han var traadt, sendt som Gesandt til Mantova, hvor han kom i Strid med sin gamle Principal, Pave Pius II, der satte ham i Band. G. søgte Beskyttelse hos Husiterkongen Georg Podiebrad; men da denne døde, begav han sig 1471 til det sachsiske Hof i Dresden, hvor han inden sin Død blev befriet for Bandet af Pius II's Efterfølger, Sixtus IV. H.'s Bestræbelser for at forbedre de kirkelige Forhold og for at fremme Studiet af den klassiske Litteratur give sig til Kende i hans Skrifter: *Scripta nervosa juris justitiaeque plena* [Frankfurt 1608]. (Litt.: Brockhaus, »Gregor v. H.« [Leipzig 1861]. *Ludv.* **H.**

Heimburg, W., se Behrens, B.

Heimdal, en af de nordiske Guder, staar som Asgaards Vogter paa Broen Bifrost spejdende til alle Sider, han »kan høre Græsset gro og Ulden vokse«, skildres som »den hvideste As« og fremsynt; han ejer Gjallarhornet, men efter en Myte i Voluspaa er det skjult under Ygdrasil, og han faar det først igen, naar han skal kalde Heltene frem til Ragnarokskampen. H. siges at være Søn af 9 Mødre, Havfruerne, nogen Fader nævnes ikke, og er »styrket af Havets og Jordens Kraft«; han regnes ikke til nogen af de andre Guders Slægt (at give ham Plads blandt Vanerne er en Misforstaaelse). Den eneste Myte om H. er hans Kamp med Loke for at fratage ham det ranede Smykke Brisingamen, og den har været fortalt i det tabte Kvad »Heimdals-Galder«. — Som Naturguddom staar H. i særligt Forhold til Regnbuen; nogle opfatte ham blot som en Personifikation af denne (*Heimdalr* = Verdensbuen), andre se i ham en gammel Solgud (*Heim-dallr* = den verdensstraalende). Nogen Dyrkelse af H. kendes ikke, men en mystisk, trolddomsagtig Opfattelse af ham spores i et yngre Eddakvad (den korte Vøluspaa); muligvis staar det i Forbindelse hermed, at Menneskene kaldes »Heimdal's Børn« (Vøluspaa). Islændingene opfattede ham senere som identisk med Guden Rig (s. d.), der var Stamfader til de tre Stænder.

I nyere Litteratur behandles ofte H.'s Stilling som den raske og aarvaagne Gudevogter; Foreninger og Blade af ideel og særlig med stridende Karakter opkaldes efter ham. *A. O.*

Heime, i de nordiske Volsung-Sagn, særlig i de lidt yngre af dem (paa Overgang til Middelalderen), den gamle Fosterfader. Han fostrer Brynhild paa sin Bolig i Hejndalene, da Sigurd Faavnesbane finder Vej til hende og trolover hende. Han fostrer Brynhild's Datter Aslaug, og da alle af Volsung-Slægten ere dræbte, fører han Barnet med sig skjult i en stor Harpe, indtil han myrdes paa Spangareid i Norge (jfr. Kraaka, Regner Lodbrok). Men denne H, der giver sit Navn til de yngste, lidt blødladne Udvidelser af Volsung-Sagnene, er egentlig en gammel gotisk Sagnhelt fra Kong Jarmunrek's Sagnkreds; ifølge Beovulfs-Kvadet bortførte Háma Kongens bedste Klenodie Brosinga-men (jfr. nord. Brisingamen) til sin Borg, og der synes at have staaet en Strid om dets Genvindelse. *A. O.*

Heimskringla kaldes Snorre Sturleson's Værk om de norske Konger; Navnet er ikke gammelt, men er tilfældig lavet efter Begyndelsesordene (*Kringlcheimsins*o. s. v.); det passer heller ikke, da det betyder »Jordkloden, Verden« (lat. *Orbis terrarum*). H. findes i tre Hovedhaandskrifter, alle i den Arna Magnæanske Samling, og kan i det hele siges at være godt overleveret; det ældste Haandskrift er skrevet kun 20 Aar efter Snorre's Død. H. inddeles i forskellige Sagaer, der have Navn efter de Konger, der ere Hovedpersonener i enhver. Dog er enhver saadan Saga ikke et afsluttet Hele for sig, som Tilfældet er i de andre Kongesagasamlinger (Agrip, Fagrskinna, Morkinskinna), men enhver Saga griber over i og forbereder den anden; i denne Sammenarbejden viser Snorre's store historiske Kunst og Skarpblik sig. Herved og ved den gennemtrængende psykologiske Sans og kritiske Behandling af Stoffet udmærker H. sig fremfor alle andre Bearbejdelser af de norske Kongesagaer. Angaaende Snorre's historiske Principper og Metode se Snorre. Kun skal her bemærkes, at Snorre begynder sin Fremstilling med de forhistoriske Ynglingekonger (Ynglingasaga), der indeholder mange vigtige antikvariske og mytiske Oplysninger. Kilderne ere ældre skrevne Bearbejdelser og især Skjaldekvad, som Snorre mere end nogen anden kritisk har benyttet. H. indledes med en Prolog, hvori Forfatteren paa en fortræffelig Maade skildrer sine Kilder og

Fremgangsmaade. H. slutter med Aaret 1177 ligesom de nævnte Bearbejdelser. At de ikke gaa videre, skyldes den Omstændighed, at Sagaen om Sverre, der begynder det Aar omtrent, allerede var forfattet for sig. Udgaver: Peringskjold's [Stockholm 1697], den store kjøbenhavnske [1777—83], Unger's [*1868*], F. Jonsson's [*I—II*, Kbhvn. 1893—97, ikke fuldendt]. Oversættelser: ved P. Fris Claussön [1633], N. Grundtvig [1818—22], J. Aall [1838—39], P. A. Munch [1859], S. Schjøtt [paa norsk Landsmaal, 2. Udg. 1872—83], G. Storm [illustreret, under Udgivelse]. Engelske Overs. ved S. Laing [2. Udg., 4 Bd. Lond. 1889], W. Morris og E. Magnusson [2. Bd., Lond. 1893—94]. (Litt.: G. Storm, »Sn. Sturlasson's Historieskrivning« [Kbhvn. 1873; banebrydende]). *F. J.*

Hein, Frants, østerrigsk Statsmand, født 21. Juni 1808 i Olmütz, død 18. Febr. 1890, blev 1847 Sagfører i Troppau og valgtes herfra 1848 til den østerrigske Rigsdag, hvor han hørte til det maadeholdne tyske Parti og var Ordfører for Grundlovsudvalget. 1860 blev han Medlem af det forstærkede Rigsraad som Repræsentant for Schlesien og var her Ordfører for Mindretallets Forslag om en østerrig-ungarsk Helstat. 1861 blev han Borgemester i Troppau, valgtes til Underhuset og var dettes Formand, blev 1862—65 Justitsminister under Schmerling, derefter Præsident for Overlandsretten i Wien indtil 1881; siden 1869 Medlem af Herrehuset. *E. E.*

Heina Fylke var i Oldtiden Benævnelsen paa et Distrikt, indbefattende det nuværende Hedemarken's Fogderi af Hedemarken's Amt samt Vardal og Biri af Christians Amt. Det regnedes under Fællesbegrebet Oplandene; senere deltes det i 2 Sysler, øvre og nedre. *J. F. W. H.*

Heincke, Johann Friedrich, tysk Zoolog og Biolog, er født 6. Jan. 1852 i Hagenow (Mecklenburg). Efter 1873 — 76 at have været Assistent ved det zoologiske Institut i Kiel blev han Privatdocent ved det derværende Universitet og tillige Lærer ved den højere Realskole (1876—79). Derfra flyttedes H. til den højere Realskole i Oldenburg, medens han samtidig (fra 1886) var Sekretær ved Sektionen for Havfiskeri i den tyske Fiskeriforening. Siden 1892 er Prof. H. Direktør for den biologiske Anstalt paa Helgoland, som han har skabt, og som han leder med stor Dygtighed. H. er en frugtbar zoologisk Forfatter, som særlig tager praktiske Øjemed til Maal for sine Undersøgelser. Han har deltaget i flere af de tyske Havundersøgelser (Østersøen og Nordsøen), og hans Studier over Sildens Biologi og lignende Emner have megen Værdi. *Arth. F.*

Heine, Heinrich, tysk Digter, født i Düsseldorf 13. Decbr. 1797, død i Paris 17. Febr. 1856. Han var Søn af en mindre, jødisk Handelsmand, og hans første Ungdomserindringer knyttede sig til det napoleonske Herredømme i Rhin-Landene (1806—13), hvilket øjensynlig har paavirket hans barnlige Sind meget stærkt og ikke har haft uvæsentlig Indflydelse paa hans Følelser for Fædrelandet. Efter at have gennemgaaet Latinskolen blev han sendt til sin rige Onkel, Salomon H., i Hamburg for at uddanne sig til Købmand (1816—19); men hans Ideer om Forretningsmæssighed, rent Papir og rigtige Tal vare aldeles inkommensurable med Onkelens, og da denne indsaa, at han aldeles ikke duede til Forretningsmand, var han saa nobel at udstyre ham med Midler til at studere Jura i Bonn, senere i Gottingen og, efter nogle ubehagelige Oplevelser der, i Berlin (1824). Da H. ikke troede at kunne gøre Karriere som Jøde, lod han sig døbe (1825) og tog en Maaneds Tid efter Doktorgraden i *Göttingen*. Han havde bestemt at bosætte sig som Sagfører i Hamburg, men opgav det af ukendte Grunde og rejste til London, senere til München som nominel Redaktør for Cotta's »Politische Annalen« (1828). Allerede 1822 havde H. debuteret som Digter med en Samling Lyrik, »Gedichte«, der genspejler hans egne Følelser og Stemninger, navnlig hans Sorg over den skuffede Kærlighed til Kusinen Amalie og senere til hendes Søster Therese, Døtre af Salomon H.: han havde her vist sig som en ægte Digter, med et enestaaende Herredømme over Sproget og en medfødt musikalsk Understrøm, som senere lokkede saa mange fremragende Komponister til at sætte hans Digte i Musik, men samtidig med en vis fornem Nonchalance med Hensyn til Metrum og *Affiling*. Kort efter fulgte »*Tragödien* und Lyrisches Intermezzo« [1823], som ligeledes indbragte ham varm Anerkendelse af det unge Tyskland's Kritikere, især Varnhagen v. Ense og Immermann, dog uden at vække synderlig Interesse hos det store Publikum, endsige en Begejstringsstorm som den, de senere Generationer have rejst. Endnu større Bifald vandt han ved »Reisebilder« [2 Bd., *1826—27*], som senere, efter hans Rejse i Italien og hans Ophold i Hamburg, paa Helgoland og paa Norderney, blev forøget med to ny Bind [1830—31; 2. Udg., 4 Bd. 1830—34]. I disse sidste Arbejder kunde han ret hengive sig til sin geniale Ejendommelighed og med en Blanding af realistisk Sandhed og lyrisk Sving, i et hidtil ukendt letløbende og flot Sprog, gøre sig lystig over alt og alle; dog kan det ikke forties, at den jævnlige Strejfen ind paa det erotiske, ofte endog det slibrige, og den hensynsløse Spot, ikke blot over Typer, men over aldeles gennemsigtig tegnede eller antydede Personer, maaske nok have skaffet ham mange mindre skønsomme Læsere, som tiltaltes af det ny, det fremmede i Stilen og Maneren, skønt han har liden Ære af sine personlige Udfald imod Folk, som han nærmest skyldte Taknemmelighed og Agtelse. De Smaadigte, som ere spredte rundt om i »Reisebilder«, bleve samlede og tillige med nogle flere udgivne som »Buch der Lieder« [1827], der har oplevet en Masse Oplag og vel ogsaa overalt anses som Blomsten af H.'s Lyrik. H. var imidlertid misfornøjet med Tilværeisen i Tyskland, ikke blot paa Grund af de politiske Tilstande, men fordi han blev skuffet i sine Forventninger om en lønnende fast Stilling; tillige led han af krænket Forfængelighed over, at hans Berømmelse voksede forholdsvis langsomt, og da han saa hen til Frankrig som de politiske Forjættelsers Land, rejste han til Paris (1831), hvor han tog blivende Ophold. Her søgte han først og fremmest at slaa Bro imellem tysk og fransk Litteratur ved sine først paa Fransk skrevne »Beitrage zur Geschichte der neuen schonen Litteratur in Deutschland« [2 Bd. 1833; ny Udg. und. Tit. »Die romantische Schule« 1836] og at give sine Landsmænd en klarere Forestilling om franske sociale og politiske Tilstande samt om Frankrig's

ledende Mænd ved sin »Franzosische Zustände«, som var ledsaget af en yderst bitter og ondsindet Fortale, rettet imod det reaktionære preussiske Regimente [1833; senere forøget med to ny Bind om Borgerkongedømmet]. Derefter fulgte »Der Salon« [4 Bd. 1834—40], indeholdende en Del Causerier om fransk Kunst, dels vittig fortællende Stykker i »Reisebilder«'s Manér, dels Novellen »Der Rabbi von Bacharach«; 1839 udgav H. »Shakespeare's Mädchen und Frauen«, som røber Mangel paa Fordybelse i Emnet, og den skandaløse Memoire »Uber L. Borne«, hvem han aldrig havde forstaaet, og som han derfor ikke var Mand for at bedømme retfærdig. Under sit Ophold i Paris havde H. af sin Onkel i Hamburg modtaget en aarlig Understøttelse paa 4000 fra, men 1835 havde det tyske Forbund udstedt sit famøse Interdikt imod »det unge Tyskland«'s fordærvelige Skrifter, hvortil H.'s naturligvis medregnedes, og de pekuniære Vanskeligheder, dette maatte berede en tysk Forfatter i Paris, ere let fattelige; tillige havde H. 1841 giftet sig med en ung, smuk og fattig Modehandlerinde, Eugenie Mirat, som han i 7 Aar havde staaet i Kærlighedsforhold til, og skønt Salomon H. i den Anledning forhøjede Pensionen til 4,800 frc. og gjorde den livsvarig, var det dog svært nok for H. med de forøgede Husholdningsudgifter og sin indgroede Mangel paa økonomisk Sans at slaa sig hæderlig igennem; han gjorde derfor det stærkt angrebne Skridt, at ansøge den franske Regering om en Understøttelse af det hemmelige Fond (til politiske Flygtninges Hjælp), hvilken ogsaa tilstodes ham med 4,800 frc. aarlig fra 1836 indtil Julimonarkiets Fald 1848. 1845 fik han det første Anfald af en Rygmarvssygdom, som fra 1848 til hans Død lænkede ham til et smertefuldt og haabløst Sygeleje, og skønt hans lille franske Hustru plejede ham med rørende Troskab, var hun dog alt for uforstaaende lige over for sin Mands litterære Virksomhed og hele hans Sjæleliv til at kunne være ham til mere Trøst, end hendes Papegøje var hende selv. Sin Længsel efter Tyskland, som han saa tit og rørende har udtalt i sine Digte, fik han kun stillet ved to flygtige Besøg, i Efteraaret 1843 °g Sommeren 1844, men medens hans »Neue Gedichte« [1844], især Afsnittet »Der Tannhäuser«, hvert Øjeblik aande denne ubestemte Længsel, saa bliver Troen paa hans Kærlighed til Tyskland stærkt rystet ved Bogens sidste Afsnit, det aristofanisk vittige og ondskabsfulde Digt »Deutschland, ein Wintermärchen« [dansk Overs. ved A. Ipsen 1890]. 1847 udgav han det ypperlige Digt »Atta Troll«, og fra sit ensomme Smertensleje, der kun oplivedes af og til ved tyske og andre Venners Besøg (f. Eks. den mystiske »la mouche«), udsendte han endnu den dejlige Digtsamling »Romancero« [1851], det fantastiske Skrift »Der Doktor Faust, ein Tanzpoem«, ledsaget af en saakaldt Afhandling, »Die verbannten Gotter« [1853, først paa Fransk], og »Vermischte Schriften« [3 Bd. 1854]. »Sämtliche Werke« [21 Bd. 1861—67; 18 Bd. 1867—68; 12 Bd. 1876; ill. Udg. i 12 Bd. 1895], hertil 1. Supplement (»Letzte Gedichte und Gedanken« [3. Opl. 1869]) og 2. Supplement (E. Engel, »H. H.'s Memoiren und neugesammelte Gedichte, Prosa und Briefe« [1884]; Fr. Steinmann, »Briefe von H. H.« [2 Bd. 1861]). — Som Digter havde H. sin største eller rettere eneste Betydning som Lyriker. Digtenes Indhold er mærkelig springende, fra den varme Naturbetragtning, som er en fuldblods Romantiker værdig, lige over i den koldeste Ironi og selvforhaanende Spot, fra den dybeste Naturmystik til Salonens Patchouliduft. H. var den første, der indførte den Byron'ske Verdenssmerte i den tyske Poesi og gav derved »det unge Tyskland« dets Banner, medens hans prosaiske Skrifters Betydning ikke gaar videre end til at skabe en Manér, som dog paa Grund af sin overordentlige Dristighed ikke har fundet mange Efterlignere, i alt Fald ikke stiftet nogen »Skole«, og det maa siges, at de faa alvorlige og positive Sider af hans Forfattervirksomhed paa Grund af manglende Studium og Kundskab kun have haft ringe Betydning. (Litt.: Alfr. Meissner, »H. H., Erinnerungen« [2. Opl. 1856]; A. Strodtmann, »H. H.'s Leben und Werke« [2 Bd., 3. Opl. 1884]; R. Proelss, »H. IL, sein Lebensgang und seine Schriften« [1886]; Louis Ducros, *Henri Heine et son temps* [2. Udg. 1886]; G. Karpeles, »H. H., biographische Skizzen« og »H. H. und seine Zeitgenossen« [1887]; G. Brandes, »H. H.« [2. Opl. Kbhvn. 1897]). *C. A. N.*

Heinen, Albrecht Christofer von, norsk Officer, (1651—1712), Søn af en til Mecklenburg indflyttet sachsisk Officer, kom under den skaanske Krig i dansk-norsk Tjeneste og stod efterhaanden ved en Flerhed af de norske nationale Regimenter. 1689 blev han Kommandant paa Bergenhus, 1692 tillige Oberst for det bergenhusiske Regiment. Deltog 1711 som Generalmajor i Løvendal's Indfald i Bohus Len, ved hvilken Lejlighed han udmærkede sig, og blev s. A. øverstkommanderende General nordenfjælds, men døde allerede Aaret efter i Throndhjem. *O. A. O.*

Heinesen, Mogens, norsk-dansk Fribytter, født paa Færøerne omkring 1545, henrettet 18. Jan. 1589. Forældrene vare begge fra Norge, Faderen, Heine, var Provst over alle Øerne. Indtil sit 17.—18. Aar opholdt H. sig paa Færøerne og udvikledes til en erfaren Sømand med Kendskab til alle Farvande og Smuthuller deroppe. Da Faderen forflyttedes til Norge, fulgte H. med og fik Skib at føre mellem Bergen og Færøerne. Udplyndret af Sørøvere opgav han dog snart Farten, gik i hollandsk Krigstjeneste og vendte efter en halv Snes Aar tilbage med gode Anbefalinger til sin Konge. Hans Broder Jon var imidlertid bleven Lagmand paa Færøerne, og H. opnaaede 1579 hos Frederik II Eneret for sig og Medredere i Bergen til Handelen paa Færøerne. Det tillodes ham at udruste sine Skibe paa Orlogsvis og angribe alle Sørøvere samt hollandske Skibe, der gik i den forbudne Fart Nord om Norge til Rusland. Halvdelen af Byttet skulde være Kongens, Halvdelen hans eget. Fra nu af udfoldede H. en travl Virksomhed dels med eventyrlige Kampe mod Sørøvere, hvorom Mindet endnu er levende paa Færøerne, dels med Handel, under hvilken han paa bedste Maade bedrog Øernes Beboere. Hans Broder, Lagmanden, samt Hans Lindenov, Lensmand paa Bergenhus, vare i Ledtog med ham. Derimod holdt Rentemes'ter Kristoffer Valkendorf fra Kjøbenhavn et vaagent Øje med hans Bedragerier.

For at styrke sig i Kongens Gunst tilbød H. 1581 paa egen Bekostning at opsøge Grønland,

hvilket dog ikke lykkedes ham. Hjemvendt fra dette Togt forførte han i Norge Jomfru Sophia Gyntersberg og ægtede hende derpaa, skønt Søsteren, Fru Margrete Gyntersberg, gift med Lagmand Peder Hansen, bevidnede, at han forud havde voldtaget hende og saaledes efter Datids Begreber gjort sig skyldig i Blodskam. Plaget af Retssag herom samt en anden, anlagt af Kristoffer Valkendorf, for Bedragerier paa Færøerne flygtede H. til Holland og erholdt her Kaperbrev af Morits af Oranien. I Juni 1587 tog han dog atter Afsked og vovede i Tillid til Frederik II's Gunst at bosætte sig i Aalborg. Men efter Kongens Død førtes fra England Klage over et af H. 1585 forøvet Overfald paa engelsk Skib. Skønt dette Overfald var foretaget af II. som hollandsk Kaper, lod K. Valkendorf ham fængsle, og da Kjøbenhavn's Raadstueret 16. Jan. 1589 havde dømt ham fra Livet, befalede Valkendorf Dommen straks fuldbyrdet, uden at der gaves Lejlighed til at indanke den. H. halshuggedes ud for Kjøbenhavn's Slot, hans Lig begravedes paa Nikolaj Kirkegaard. Men hans Enke og Hans Lindenov anlagde Sag mod Valkendorf. Paa Herredagen i Kolding 1590 afgjordes Sagen ved Forlig. Valkendorf skulde betale hende 1000 Rdl. og Hans Lindenov 2000 Rdl. H.'s Lig blev højtidelig taget op af Graven og under Klokkeringning, hvor man drog frem, ført til Jylland, til Lindenov's Gaard Ørslevkloster. Samtidig fratraadte Valkendorf sin Stilling som en af de fire Regeringsraader og forlod straks Kolding. H.'s Enke fik af Regeringen anvist Ophold i Maribo Jomfrukloster, men giftede sig siden paa ny. (Litt.: L. Debes, *Faeroa et Faeroa reserata*; P. T. Wandal, »Jægerspriis« I, 411; L. Daae, »M. H.« [Chra. 1869]; »Folkekalender f. Danmark« [1869]; Troels Lund, »M. H.« [Kbhvn. 1877]). *Tr.L.*

Heingill, et 771 M. højt Tuffjæld S. 0. f. Reykjavik paa Island, især bekendt for de mange Solfataraer og Kulsyrekilder, som findes hist og her i mange Smaadale og Kløfter, der fra forskellige Sider gennemkløve den store Fjældmasse. *Th. Th.*

Heinichen, Johann David, tysk Komponist, (1683—1729), Elev af Thomas-Skolen i Leipzig, levede flere Aar i Italien, navnlig i Venezia, hvor han bragte flere Operaer til Opførelse. Fra 1718 til sin Død var han Hofkapelmester hos August den Stærke af Sachsen-Polen. Han var en fortræffelig Kontrapunktist og udgav 1711 en Lære i Generalbas. *A. H.*

Heinicke, Samuel, Grundlæggeren af Døvstummeundervisningen i Tyskland, født 10. Apr. 1727 i Nautschiitz (ved Weissenfels), død 30. Apr. 1790 i Leipzig. Oprindelig Landbruger, derefter sachsisk Livgardist og som saadan Deltager i den preussiske Syvaarskrig rømte H. fra preussisk Fangenskab, lod sig 1757 indskrive som Student i Jena, blev 1760 Huslærer i den grevelige Familie Schimmelmann i Hamburg og 1768 Kantor i Eppendorf (ved Hamburg). Allerede tidligere skal han have gjort Forsøg paa at undervise en døvstum, men først i Eppendorf bleve hans Bestræbelser almindelig bekendte, saa at man (ca. 1772) fra alle Kanter sendte døvstumme Børn til ham. 1778 kaldte Kurfyrsten af Sachsen ham hjem for at grundlægge Tyskland's første Døvstumme-institut, i Leipzig. Her virkede han til sin Død, ivrig optagen af Gennemførelsen af Talemetoden, til hvilken han havde hentet Ideen i Amman's (s. d.) *Surdus loguens,* men som han selv havde udviklet i den Grad, at den efter ham er kaldt den tyske Metode. Inden for Folkeskolen er han bekendt for sine Angreb paa Stavemetoden. Hans Statue er rejst bl. a. i Leipzig og Eppendorf. (Litt.: Stotzner, »Samuel H., sein Leben u. Wirken« [Leipzig 1870]). *F B.*

Heinlein, Heinrich, tysk Landskabsmaler, født 3. Decbr. 1803 i Weilburg (Nassau), død 8. Decbr. 1885 i Miinchen. H. er Repræsentant for det romantiske Landskabsmaleri i Miinchen; hans Landskaber, hvis Farve ikke er realistisk afluret Naturen, men ofte have en brunlig Ateliertone over sig, interessere gennem den kraftig udtalte Stemning og storladne Opfattelse; Emnerne ere fornemmelig hentede fra de tyske Alper; bekendte Arbejder: »Walchensee«, »Königsee«, »Zellersee i Tyrol« etc. Han er stærkt repræsenteret i offentlige tyske Samlinger. *A. Hk.*

Heinrich (tyske Konger og Fyrster) se Henrik.

Heinrich der Glichesare (ɔ: Gleissner = Hykler), tysk Digter, født i Elsass eller Schweiz, skrev omkring Aaret 1170 den satiriske Folkedigtning »Reinhart Fuchs« efter et fransk Forbillede, uafhængig af den nedertyske »Reineke Vos«. Af dette Digt er kun en Tredjedel bevaret i Originalen og findes i Grimm's »Sendschreiben an Lachmann« : »Uber Reinhart Fuchs« [1840], medens en Omarbejdelse af hele Digtet fra 13. Aarh. findes i Grimm's »Reinhart Fuchs« [1834]. *C. A. N.*

Heinrich der Teichner, frugtbar didaktisk tysk Digter, Midten af 14. Aarh., vistnok død før 1378. Han har efterladt sig over 700 »Spruchgedichte« (ca. 70,000 Verslinier), som kun til Dels ere trykte. De indeholde heftig Dadel over Riddervæsenets ydre Pragt og indre Tomhed, samt betydningsfulde Oplysninger om Datidens Sæder og Levesæt. En Del af disse Digte findes i Lassberg's »Liedersaal«. (Litt.: Karajan, »Uber H. den T.« [1855]). *C. A. N.*

Heinrich von der Meise (von Meissen) se Frauenlob.

Heinrich VOn **Melk,** den ældste tyske Satiredigter, 2. Halvdel af 12. Aarh. Han var adelbaaren, men forsagede Verden og blev Lægbroder i det østerrigske Kloster Melk, hvor han ca. 1160 i skrev Digtet »Von des Todes Erinnerung«, hvis Indledning fører Titelen »Vom gemeinen Leben« (findes i Massmann, »Gedichte des 12. Jahrhunderts« [1837], og Diemer, »Kleine Beiträge« [3 Bd. 1856]). Et andet, ufuldstændigt Digt »Pfaffenleben« tilskrives ham af M. Haupt, som har aftrykt det i »Altdeutsche Blätter«, 1. Bd. [1835]. Begge Digtene, som vise streng, sædelig Alvor og ikke skaane hverken Klerk eller Lægmand, ere udgivne af Heinzel [1867]. (Litt.: Wilmans, »Beiträge zur Geschichte der alteren deutschen Litteratur«, I. Hæfte [1885]; O. v. Lorenz, »H. v. M., der Juvenal der Ritterzeit« [1886]). *C. A. N.*

Heinrich von Morungen, tysk Minnesanger, var født i Thüringen og levede omkring Slutningen af 12. Aarh., sidst ved Hoffet i Meissen, hvor han nævnes mellem 1213 og 1221. Hans Sange ere meget indsmigrende og sanselige og

røbe stærk Efterligning af Troubadourpoesien. De ere aftrykte i v. d. Hagen, »Minnesinger« [1838], og Lachmann og Haupt, »Des Minnesangs Friihling« [4. Opl. 1888]; et godt Udvalg i Bartsch, »Liederdichter des 12.—14.Jahrh.'s« [3. Opl. 1893]. (Litt.: M. Mayr, »Uber H. v. M.« [Program, Linz 1879]; »Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur«, 7. Bd. [1880]; Schütze, »Die Lieder H.'s v. M.« [1890]). *C. A. N.*

Heinrich von Ofterdingen er en af de berømteste Sangere i det gamle Digt »Sangerkrigen paa Wartburg« og kæmper om Prisen med Wolfram v. Eschenbach og Walther von der Vogelweide. Da han tillige optræder som Leopold VII af Østerrig's Lovpriser, antages han at have levet ved dennes Hof. Ifølge Mestersangernes Tradition skal han regnes iblandt Mestersangens Stiftere; hans Tilværelse er dog meget tvivlsom. Digteren Novalis behandler dette Emne i sin ufuldendte Roman af samme Navn (se Hardenberg). *C. A. N.*

Heinrich von Veldeke [fæ'l] (Veldeck), tysk adelig Digter fra 12. Aarh., stammede fra Omegnen af Maastricht og overværede 1184 den berømte Kejserfest i Mainz, som Frederik I gav for sine Sønner Henrik og Frederik. Han har skrevet Minnesange (i Lachmann og Haupt, »Des Minnesangs Friihling« [4. Opl. 1888]) og, foruden andet, en »Eneide«. Dette Digt blev i ufuldendt Tilstand frarøvet Digteren, og han fik det først 9 Aar efter igen, hvorpaa han fuldendte det henimod 1190 under Landgreven af Thuringen's Auspicier. Dette Digt er ingen Bearbejdelse af Vergil's Æneide, men af den franske »Roman d'Enéas« af Bénoit de Saint Maure, og er det første romantisk-episke Ridderdigt i Tyskland. Det er udgivet af Ettmiiller [1852] og af Behaghel [1882]. (Litt.: Braune, »Untersuchungen über H. v. V.« [»Zeitschrift für deutsche Philologie«, 4. Bd.]; v. Muth, »H. v. V. und die Genesis der romantischen und heroischen Epik um 1190« [»Wiener Sitzungsberichte« 1879]). *C. A. N.*

Heinse (egl. Heintze), Johann Jakob Wilhelm, tysk Forfatter, født i Langewiesen i Thüringen 15. Febr. 1749, død i Aschaffenburg 22. Juni 1803. Han flygtede i sit 14. Aar fra Skolen, fordi Skoletugten forekom ham for streng, forberedte sig privat til Universitetet og studerede Jura i Jena under store Savn. I Erfurt blev han bekendt med Wieland, som erkendte hans Talentfuldhed og interesserede sig for ham; derimod var Bekendtskabet til en Kaptajn v. d. Golz til ubodelig Skade for ham, idet denne tog ham med paa Rejser og øvede en fordærvelig Indflydelse paa den lidenskabelige og sanselig anlagte unge Mand. Efter at være sluppen ud af denne Forbindelse vendte H. tilbage til Hjemmet (1772) og fik paa Gleim's Anbefaling en Huslærerplads i Quedlinburg, men opgav den igen, hvorpaa han levede under det antagne Navn Rost hos Gleim i Halberstadt, indtil J. G. Jacobi kaldte ham til Diisseldorf (1774) for at hjælpe sig med Udgivelsen af Tidsskriftet »Iris«. Beskuelsen af denne Bys Kunstskatte vakte H. til Bevidsthed om sit egentlige Kald: Kunststudiet, og med Understøttelse af Jacobi og Gleim gjorde han en 3 Aars Rejse til Italien. Efter sin Hjemkomst (1783) skrev han sit Hovedværk »Ardinghello, oder die glückseligen Inseln« [2 Bd. 1787, 4. Opl. 1838], hvori han gør Rede for sine Meninger om Billedkunst og Maleri; 1786 blev han Forelæser hos Kurfyrsten af Mainz, og med Undtagelse af et Ophold i Diisseldorf 1792—93 levede han her i behagelige Forhold til 1795, da han flyttede til Aschaffenburg, hvor han boede til sin Død, det sidste Aar (under Dalberg) som Bibliotekar. Allerede 1773 havde han udgivet to Oversættelser af udenlandske obskøne Værker samt »Laidion, oder die Eleusinischen Geheimnisse« [1774]; efter »Ardinghello« fulgte saa »Hildegard von Hohenthal« [2 Bd. 1795—96, ny Udg. 3 Bd. 1838], hvori han udtaler sig om Antikkens Kunstværker; »Anastasia, oder das Schachspiel« [2 Bd. 1803, 3. Opl. 1831]. »Sämtliche Schriften«, udg. af H. Laube [10 Bd. 1838; nyeste Udg. 5 Bd. 1857]. *C.A.N.*

Heinsius, Anthonij, nederlandsk Statsmand, født 22. Decbr. 1641 i Delft, død 3. Aug. 1720, hørte til en rig Patricierslægt og blev allerede 1679 »Pensionær« (ɔ: Borgemester) i sin Fødeby. 1681 blev han nederlandsk Sendemand ved det franske Hof og hævdede her med saadan Styrke Prinsen af Oranien's Ret, at Minister Louvois endog truede med at sætte ham i Bastillen. Fra den Stund var han Frankrig's uforsonlige Fjende. 1687 drog han til England som Prinsen af Oranien's Sendebud, og 1689 blev han Raadspensionær for Holland, altsaa dettes øverste Embedsmand. Som saadan var han Vilhelm III's ypperste Hjælper i den udenrigske Politik (ogsaa ved Planerne 1698—1700 om det spanske Riges Deling) og fortsatte hans Stræben ogsaa efter hans Død (1702). Sammen med Mariborough og Prins Eugen af Savojen udgjorde han det »Triumvirat«, som ledede Krigen imod Ludvig XIV, afviste stolt dennes Tilbud om en Særfred 1706 og hindrede ved sine overdrevne Krav Fredsslutning 1709. Først da de andre Magter afgjort vilde standse Krigen, gik han 1713 ind paa Freden i Utrecht, der langtfra skaffede Holland Fordele, svarende til de store Ofre, som Krigen havde medført, især en umaadelig Statsgæld. Han beholdt dog sit Embede til sin Død. H. van Heim udgav *Het archief van den raadspensionären A. H.* [3 Bd. 1867—80]. *E. E.*

Heinsius, 1) Daniel (ogsaa kaldet Heins), født 1580 i Gent, død 1655 i Leyden. 1583 flygtede han med sine Forældre til England. Som Enke vendte hans Moder tilbage til Gent med ham, men maatte efter Stadens Indtagelse atter flygte og tog nu Ophold i Holland. Efter at være bleven Student i Leyden blev han 1602 ansat smst. som Lektor i de gamle Sprog og blev to Aar efter Professor. Som lærd har han vundet sig Navn ved Udgivelsen af en Mængde græske Forfattere. Af hans øvrige Værker skulle nævnes: »Nederduijtsche Poemata« [udg. af P. Scriverius, Amsterdam 1616, ofte optrykt] og »Hymnus oft Lofsanck van Bacchus«. *A. I.*

2) Nicolaas, hollandsk Filolog og Statsmand, ovenn.'s Søn, født 1620 i Leyden, død 1681 i Haag. H. var 1654 — 71 Gesandt i Stockholm, hvortil han allerede 1650 var bleven kaldet af Dronning Christina paa Grund af sit Ry som Filolog. H.'s tekstkritiske Udgaver af latinske Forfattere ere epokegørende. Hans latinske Digte udgaves i Amsterdam 1666. Smlg. »Brieven van D. Elsevier aan N. H.« [Amsterdam 1890]. *A. I.*

3) Nicolaas, hollandsk Forfatter, foreg.'s

Søn, født i Haag 1656, død efter 1707. Han førte et omflakkende og vildt Liv. 1677 blev han paa Grund af Drab landsforvist og hans Ejendom konfiskeret. Han flygtede da til Paris, drog siden derfra til Italien, hvor han indyndede sig hos Dronning Christina af Sverige. 1687 opholdt han sig som Læge hos Kurfyrsten af Brandenburg. 1707 ansøgte han Generalstaterne om Ophævelse af Landsforvisningsdekretet. Han har skrevet medicinske Værker, men ogsaa Romaner, f. Eks. »De vermakelijke avonturier« [2 Dele, Amsterdam 1695, 8. Opl. 1756]. (Lin.: ten Brink, »Dr. N. H.« [Rotterdam 1885]). *A. I.*

Heintz, Wilhelm Heinrich, tysk Kemiker, født 4. Novbr. 1817 i Berlin, død I. Decbr. 1880 i Halle, var først Privatdocent i Berlin, blev derpaa 1851 ekstraordinær og 1856 ordinær Professor i Kemi i Halle. Han har offentliggjort talrige Arbejder, bl. a. over Sukkersyren, Vismutforbindelser, Urinstoffets kvantitative Bestemmelse, Svovlbestemmelse i organiske Stoffer, Kvælstof bestemmelse i organiske Stoffer, over Kreatin, fremdeles over Fedtstofferne, Glykol, Glykokoll m. m. 1853 udgav han en Lærebog i Zookemi, og fra 1848 udgav han sammen med Giebel »Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften«. *O. C.*

Heintzit (Hintzeit), et farveløst, monoklint Mineral fra Stassfurth i Preussen, bestaar af et vandholdigt Borat af Magnium og Kalium. *N. V. U.*

Heinzel, Richard, germansk Filolog, er født 3. Novbr. 1838 i Capo d'Istria, fra 1873 Professor ved Wien's Universitet. H. har beskæftiget sig med Filologiens forskelligste Grene. Foruden rent grammatiske Afhandlinger [som »Ueber die Endsilben der altnord. Sprache«, Wien 1877] har han forfattet en særlig grundig Afhandling om den islandske Sagas Indretning (»Die Beschreibung der isl. Saga« [Wien 1881]), om »Hervararsaga« (»Ueber die Hervararsaga« [smst. 1887]), om »Graalsagnet« (»Ueber die Graalsage« [smst. 1891]) m. fl. *F. J.*

Heirefos og **HeirefOSfjord** se Herefoss Herred.

HeiS, Eduard, tysk Astronom, født 18. Febr. 1806 i Koln, død 30. Juni 1877 i Munster, blev 1852 Professor i Matematik og Astronomi ved Akademiet i Münster. H. beskæftigede sig fornemmelig med at observere foranderlige Stjerner, Stjerneskud, Zodiakallys, Dæmring, Nordlys o. s. v. og har publiceret sine talrige Iagttagelser foruden i »Veroffentlichung der Sternwarte zu Munster«, I, II [1875—77] i det af ham i Aarene 1858—75 redigerede »Wochenschrift fur Astronomie« og andre Fagskrifter. Resultaterne af sine Iagttagelser med blotte Øje af Stjernehimmelen og Mælkevejen har H. meddelt i *Atlas coelestis novus* [Koln 1872]. H. var en meget skattet Lærer i Matematik; han har udgivet flere Lære- og Øvelsesbøger i den elementære Matematik, hvoraf kan mærkes: »Samlung von Beispielen und Aufgaben aus der allgemeinen Arithmetik und Algebra«, der bl. a. er oversat paa Italiensk [K8ln 1837, 95. Oplag 1896]. *Y. Fr. S.*

Heise, Karl Arnold Leopold, dansk Historiker, Søn af Præsten Karl Johan H., der har gjort sig fortjent ved at oversætte Plato, er født 28. Decbr. 1837 i Birkerød. Han blev Student 1856, tog filologisk Eksamen 1862 og blev Aaret efter Adjunkt, 1882 Overlærer; siden 1892 har han været Rektor ved Viborg Katedralskole. Som Historiker har H. især syslet med Reformationstiden og til Trods for de Vanskeligheder, han som bosat uden for Hovedstaden har haft ved at benytte de arkivalske Kilder, er det lykkedes ham at vinde et indgaaende Kendskab til denne Tidsalder, som han har gjort frugtbringende i talrige Afhandlinger. Mest Fortjeneste har han indlagt sig ved nøje at oplyse de skæbnesvangre Aar umiddelbart før og efter 1536; herom drejer sig saavel hans Doktordisputats: »Christiern II i Norge og hans Fængsling« [1877] som hans store Afhandlinger i »Hist. Tidsskrift« om »Herredagen i Kjøbenhavn 1533« og »Wolfgang v. Utenhof«. Han har fortsat det af Barner paabegyndte store Værk over »Familien Rosenkrantz's Historie«, idet han har skildret denne Slægt i dens Glansperiode, det 16. Aarh., og hans lange Tilknytning til Viborg har afsat en smuk Frugt i den fortræffelige Brevsamling *Diplomatarium Viborgense* [1879]. I den nu udkommende »Danmarks Riges Historie« har han overtaget at fremstille Tiden fra Christian I's Død indtil Reformationens Indførelse (1481—1536). *Kr. E.*

Heise, Peter Arnold, dansk Komponist, ovenn.'s Fætter, født i Kjøbenhavn 11. Febr. 1830, død i Taarbæk 12. Septbr. 1879. H. blev Student 1847; menefter at have taget anden Eksamen fulgte han udelukkende sit Musikkald. Et Aars Tid havde han A. P. Berggreen til Lærer i Musikteori, rejste saa til Leipzig, hvor han 1852—53 studerede under Moritz Hauptmann, medens han efter sin Hjemkomst fuldførte sine Studier under Gade; han færdedes meget i Studenterkredse og deltog gerne i Livet i Studentersangforeningen, hvor han nogle Aar var Meddirigent. 1857—65 var han ansat som Musiklærer og Organist ved Sorø Akademi, levede efter den Tid i Kjøbenhavn udelukkende for sin Komponistvirksomhed. — Sin særlige Stilling i dansk Musik har H. som Romancekomponist. Ikke blot løber Tallet paa hans Kompositioner af denne Art højt op — hans samtlige Romancer, 187 i alt, fylde 3 Bd. — men han havde ikke almindelige Betingelser paa dette Felt. Ved Siden af Weyse er H. den typiske Romancekomponist i dansk Musik; begge ere de interessante Afbilleder af dansk Aandsliv og Musiktilstande, hver i sin Periode. Man har i Karakteristikken af H.'s Romancer søgt Paavirkninger, i den tidligere Periode af Weyse, i den senere af Gade, men træffer dog næppe derved det væsentlige. Thi H. var netop en egen Personlighed, og de, der have paavirket ham som Romancens Sanger, ere ikke Komponisterne, men derimod Digterne. Hans poetiske Naturel og store litterære Dannelse gjorde ham til Digterens musikalske Medarbejder; han gav ofte mere end Digteren, men aldrig andet. En ualmindelig Melodifylde, rig Harmonik, Sans for det vokale og en fin Forstaaelse af det musikalskes og det poetiskes indbyrdes Stilling og Begrænsning gav ham sin sikre Stilling her. Dansk Lyrik, lige fra Oehlenschläger, Ingemann, H. C. Andersen og Paludan-Muller til Hostrup, Ploug, Richardt, Drachmann og Recke o. m. a., have i IL fundet deres sjælfulde Fortolker. Af større Kompositioner foreligge fra H.'s Haand en Symfoni og en Ouverture »Marsk Stig«, Koncertstykkerne »Efteraarsstormen« og »Tornerose«, Balladerne

»Bergliot«, »Samson«, »Gudernes Sorg«, »Volmerslaget« for Mandsstemme (foruden mange Studenterkvartetsange), Musik til Skuespillene » Palnat oke« af Oehlenschlager«, »Kongsemnerne« af Ibsen, »Bertran de Born« af Recke, »Fjældsøen« af Munch, Balletten »Cort Adeler«, Operaen »Pashaens Datter« og »Drot og Marsk«. Det sidste Arbejde, hvor hans musikalske Evner kom til et energisk, uventet og nyt Gennembrud i Retning af Dramatik, opførtes første Gang Aaret før hans Død og afsluttede brat et Kunstnerliv, der just nu syntes i Færd med at udfolde sig i hele sin Fylde, *A. H.*

Heister, Lorenz, tysk Kirurg, (1683—1758), blev 1710 Professor i Anatomi og Botanik i Altdorf, 1720 i Kirurgi i Helmstädt. H. er Grundlæggeren af den videnskabelige Kirurgi i Tyskland, og hans udmærkede Lærebøger »Chirurgie« [Nürnberg 1718] og »Die kleine Chirurgie« [Niirnberg 1747] udkom i en meget stor Mængde Oplag og oversattes paa mange Sprog. Det samme gælder hans *Compendium anatomicum* [Altdorf 1717]. Af hans talrige andre Afhandlinger maa særlig nævnes *Tractatus de cataracta, glaucomate et amaurosi* [Altdorf 1712 og 1720], hvori han gav et væsentligt Bidrag til et af Tidens mest brændende Spørgsmaal. *G. N.*

Heit, Heitstrenging, Nordboernes Løfteaflæggelse om fremtidigt Storværk se Bragebæger. *A. O.*

Heitz, Ernst Ludwig, schweizisk-tysk Nationaløkonom, er født 8. Juli 1839 i Basel, var først Jurist, dernæst Journalist, indtil han fra 1874 udelukkende viede sig til Studiet af Nationaløkonomi, hvori han 1876 erholdt Doktorgraden, og er siden 1877 Professor ved Landbrugsakademiet i Hohenheim. Foruden et større Antal Brochurer og Afhandlinger, særlig om landboøkonomiske Forhold, har han udgivet en paa et større Publikum beregnet, kortere, klar og tankerig Haandbog »Neue Grundsätze der Volkswirtschaftslehre« [Stuttgart 1897], der har vakt megen Opmærksomhed ved sine originale Bidrag til Diskussionen af de moderne økonomiske og sociale Problemer. *K. V. H.*

Hejdukker (Hajdukker), oprindelig Navnet paa magyarske, serbiske og vallakkiske Skarer, der søgte Tilflugt for Tyrkerne i Ungarn's Skove og herfra drev Røverhaandværk mod deres Fjender. Fyrst Stefan Bocskay af Siebenbiirgen gav dem 1605 som Tak for deres Hjælp et eget Distrikt med egen Forfatning samt Adelsrettigheder. — Udtrykket H. overførtes i sin Tid paa det ungarske Infanteri, i 18. Aarh. paa de ungarske Øvrighedspersoners Retstjenere og Stormændenes Drabanter, Lakajer; disses Dragt og Navn blev atter benyttet for Lakajer ved tyske Hoffer etc. Af H. er dannet Talemaaden: at spille H. (forvansket Hejgut) med en.

Hejle d. s. s. Hjejle, se Brokfugle.

Hejmdal d. s. s. Heimdal.

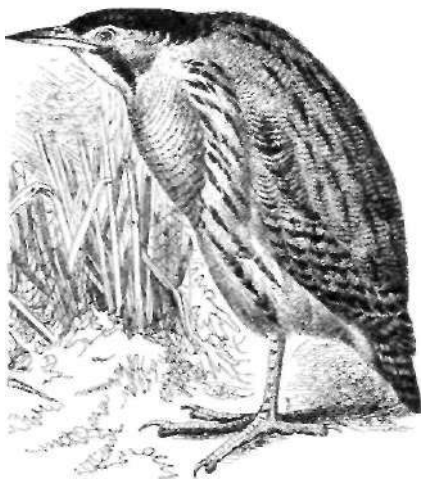
Hejre er Navnet paa en 70—80 Arter stor Vadefuglefamilie (*Ardeidae*). Det er som Regel store eller middelstore Fugle med lange Tæer og forholdsvis kort, nøgen Mellemfod (meget kortere end Midtertaaen); Bagtaaen er vel udviklet og sidder i Højde med de øvrige Tæer, af hvilke kun de 2 ydre ere forenede ved en Bindehud; Kløerne ere længere, krummere og spidsere end hos de fleste øvrige Vadefugle; Kloen paa 1. Taa er størst, paa 3. er den takket i Randen. Næbbet er kraftigt, langt, lige (kun sjælden svagt bøjet); Randene paa dets Spids ere svagt savtakkede og forsynede med et større Hak; fra Næseborene løber en Længdefure over det halve eller $^2/_3$ af Overnæbbet; Halen er lige og bestaar af 10 å 12 Fjer. Med Undtagelse af de koldeste Egne ere H. udbredte over hele Verden; deres Levevis er en Del forskellig. De deles i følgende Slægter:

Nathejre (*Nycticorax* Steph.). Kraftige Fugle med stærkt befjeret (og derfor tilsyneladende meget tyk) Hals; Fjerene ere mindre bløde end hos Rørdrummerne; lange, smalle baandformede Fjer paa Baghovedet; 12 Styrefjer; Næbbet er kort og hyppig svagt buet. Nathejrerne ere Natfugle. Hertil hører bl. a. Europæisk Nathejre (*N. griseus* L.). De gamles Overvinge askegraa; Isse, Nakke, øvre Ryg og Skuldre sorte med Staalglans; Halen graa; Hals, Underside og Top hvide; Iris rød; Benene mørkegrønne. De unge ere brungraa med gulhvide Pletter. Totallængde 60, Vingen 30 Cm. Nathejren er udbredt over Europa, Asien, Afrika og Amerika; i Norge og Sverige er den ikke truffen, hvorimod den nogle Gange er nedlagt i Holsten og Sønderjylland; i Juli 1870 er den ogsaa skudt paa Færøerne. Nathejren fører en skjult Tilværelse, idet den sover om Dagen; om Natten er Fuglen livlig og munter; høje Træer, paa hvilke den sover, ere en Nødvendighed for den; dens Flugt er lav og ugleagtig; Stemmen er et raat, ravneagtigt Skrig; Føden bestaar af Fisk, Krybdyr, Insekter og Orme. Reden anlægges kolonivis for det meste i Træer, sjældnere i Mosekrat; 4—5 glansløse, blaagrønne Æg (45—53 × 32,5—37 Mm.).

Baadnæb (*N. [Cancroma] cancrophagus* L.) afviger noget fra de andre Nathejrer ved sit meget brede, fladt hvælvede, omvendt skeformige, i Spidsen krogformede Overnæb; Undernæbbet er bredt, lige og delt helt ud til Spidsen. Oversiden, Vingerne og Halen ere graa; Panden, Hovedets Sider, Halsen og Topfjerene hvide; Hovedets Overside sort; Undersiden fløjlsbrun; Totallængden 58, Vingen 30 Cm. Baadnæb, der ofte regnes som Repræsentant for en egen Slægt, lever i Brasilien. Den opholder sig mere blandt Buske og Siv end foregaaende Art, fra hvilken den ogsaa adskiller sig ved at leve enkelt- eller parvis. Den knebrer som Storkene og lever hovedsagelig af Orme.

Rørdrum (*Botaurus* Steph.). Natfugle med bløde Fjer og brunlige, uanselige Farver; Top mangler; Halsfjerene ere særlig lange, hvorfor Halsen synes meget tyk; for det meste 10, sjældnere 12 Styrefjer; hos de mest typiske Former er Indertaaen længere end Ydertaaen. Kraftige Fugle. Af Arterne maa særlig fremhæves: Den europæiske Rørdrum (*B. stellaris* L.). Sort og rustgul, spraglet plettet; Svingfjerene have lyst rustfarvede Baand paa en sortagtig eller mørk skiferfarvet Grund; sort Hætte; grønagtigt Næb, gul Iris, blegt grønne Ben. De unge Fugle ere blegere. Totallængden 72, Vingen 40 Cm. Denne Art findes i Europa, Afrika og Asien; i Norge er den kun truffen 2 Gange, hvorimod den al og til skydes i Sydsverige og Danmark, hvor den tidligere var meget almindeligere, ja endog ikke sjælden ynglede; i den nordlige Del af dens Udbredning er den Trækfugl (Slutningen af Marts

eller Begyndelsen af April til September eller Oktober). Rørdrummen er en graadig Fugl, der jager hele Natten og lever af Fisk, Krybdyr, Padder, Insekter og Orme; den opholder sig mellem Siv og Rør, i Sumpkrat o. s. v.; i Fare indtager den, ligesom flere af dens Slægtninge, en

ørdrum.

besynderlig, opret Stilling med lige opadrettet Hals og Næb; den ligner da i høj Grad en Pæl og overses let; anskudt værger den sig rasende. Flugten er ugleagtig. Skriget er dybt og ravneagtigt, men i Parringstiden udstøder Hannen tillige nogle i Forhold til Fuglens Størrelse forbavsende stærke Brøl. Reden bygges sidst i Maj blandt Rør og Siv; 3—5 grøngraa Æg (55—56 X 35 — 37 Mm.).

Dværghejrer (*Ardetta* Gray). Smaa, smækre Fugle, der danne Overgangen fra Rørdrummerne til de egentlige H.; Midtertaaen er længere end Mellemfoden, Indertaaen længere end Ydertaaen; 10 Styrefjer; Befjeringen er haardere og glattere end hos Rørdrummerne; ingen Top. De ere udbredte over alle Verdensdele; de føre et skjult Liv mellem Rør og Siv, og hvert Par har som Regel sit Revir. Hertil hører Dværghejren (*A. minuta* L.): Gulbrun; Hovedets Overside, Ryggen, Svingfjerene og Halen grønsorte; mørkebrun Nakke, gult Næb, grønlige Fødder; Totallængden 40, Vingen 14 Cm. Dværghejren er udbredt over Europa og Afrika; i førstnævnte Verdensdel bebor den navnlig de sydligere Egne; allerede i Mellemeuropa er den sjældnere; i Holsten, Sønderjylland og Danmark er den skudt nogle Gange, i Sverige 2 Gange og i Norge kun 1 Gang, hvorimod den enkeltvis er funden paa Færøerne og Island. Føden bestaar af Insekter, Larver, Krybdyr og Rødder; 3—6 hvide Æg ($35,5$—37 X 25—$26,5$ Mm.), der lægges i Juni og omhyggelig bevogtes af Hunnen.

Egentlige H. (*Ardea* L.). Slankt byggede Fugle med lang, tynd Hals med tæt sluttende Fjer; lange, smalle Fjer paa Baghovedet, Kroen og Ryggen; 12 Styrefjer, Ydertaaen er altid længere end Indertaaen. Slægten er udbredt over næsten hele Jorden. Rederne findes kolonivis paa Træer; Æggene have en lys blaagrøn Farve. Følgende Arter ere de vigtigste:

Tophejre (*A comata* Pall.): Hoved, Hals og Skulderfjer rustgule; Rygfjerene mørkt rustbrune; Baghovedets lange Fjer rustgule med en mørkebrun Længdestribe paa hver Fane; de øvrige Fjer hvide; grønlig graat Næb, gule Fødder; Totallængden 50, Vingen 22 Cm. Tophejren er udbredt over Sydeuropa, Sibirien og Afrika; af og til træffes den i Mellemeuropa og skal 1 Gang være skudt i Holsten og et Par Gange i Jylland.

Kohejre (*A. ibis* L.): Ryggens, Baghovedets og Kroens lange Fjer have haaragtig forlængede Fjerstraaler; Farven hvid med Undtagelse af Hovedets Overside, Kroen og Skuldrene, der ere isabellafarvede; Totallængden 50, Vingen 25 Cm. Kohejrens egentlige Hjem er Afrika og Vestasien; i Sydeuropa træffes den ikke sjælden, ja den er endog skudt i England.

Fiskehejre (*A. cinerea* L., Graahejre): Hovedet hvidt med sort Nakke, hvorfra der gaar brede, sorte Baand hen over Øjnene; Halsen hvid, paa Undersiden med sorte Længdestriber; Kroppens Overside graa, Siderne sorte, Undersiden hvid; de gamle Fugle have hvid Top, gult Næb og gule Ben; Ungerne mangle Toppen; Totallængden 100—106, Vingen 47 Cm. Fiskehejren er udbredt over næsten hele den gamle Verden, idet den dog ikke findes i det yderste Nord; i Danmark, Norge og Sverige er den Trækfugl (September, Oktober—Marts, April); i førstnævnte Land yngler den flere Steder, ligeledes i Sydsverige og paa Norge's Vestkyst til Throndhjemsfjorden; i det nordlige Sverige og Norge er den meget sjældnere; paa Færøerne er den temmelig hyppig om Vinteren, paa Island ses den aarlig i Træktiderne, og paa Grønland's sydlige Vest- og Østkyst er den et Par Gange skudt. Fiskehejren er en forsigtig og sky Fugl, der yngler i Skove ved Stranden eller i Nærheden af Søer og Floder; oftest findes et stort Antal Reder paa samme Træ; Reden er stor og flad, bygget af Grene og Kviste og indvendig foret med blødere Stoffer; 3—4 Æg (58—62 "X 42—44 Mm.), der lægges i Midten af April. Føden bestaar af Fisk, Padder, smaa Pattedyr, Insekter o. s. v. I Flugten bærer H., ligesom sine Slægtninge, Halsen S-formig krummet.

Purpurhejre (*A. purpurea* L.): Hovedets Overside sort, Struben hvid; Halsen rødbrun; et sort Baand langs Nakken og paa hver Side af Halsen; Ryg, Vinger og Hale graa; Brystet rødbrunt; Bug og Undergump skifersorte; de lancetformige Fjer paa Kroen graa med hvide Spidser; gult Næb; sorte Fødder; Totallængden 90, Vingen 36 Cm. Purpurhejren er en sydøstlig Form, hvis egentlige Hjem er det sydlige og sydøstlige Europa samt de nærmest liggende Dele af Asien og Afrika; i England og Nordtyskland er den flere Gange bemærket, i Danmark er den ikke truffen, hvorimod den er skudt baade i Norge og Sverige. De 4—5 Æg (53—60 X 40—45 Mm.) lægges i Slutningen af Maj og Begyndelsen af Juni.

Silkehejre (*A. [Herodias] nivea* Gm.): Hvid; Næb og Ben sorte, Tæerne gule eller rødlig brune; Totallængden 62, Vingen 32 Cm. Udbredt over hele den østlige Halvkugle med Undtagelse af Europa's og Asien's nordlige Dele.

Sølvhejre *(A.* [*Herodias*] *alba* L.): Hvid; Næb og Fødder sorte; de lange, smalle Fjer paa Baghovedet og Kroen mangle; Totallængden 104, Vingen 55 Cm. Sølvhejren bebor Sydeuropa, Indien, Afrika og Australien; undtagelsesvis er den truffen i Frankrig og England, og en enkelt Gang er den skudt i Sverige. 3 — 4 Æg (56—63 X 42 Mm.). *E. B.*

Hejre se Bromus.

Hejrebrand se Støvbrand.

Hejrenæb se Tranehals.

Hejresvingel (*Schedonorus* L.), Græsslægt (Svingel-Gruppen), nær Hejre og af nogle forenet med denne, en- eller fleraarige, alle høje og anselige Græsser; Bladskederne ere kun kløvede til Midten. Smaaaksene sidde paa lange, gerne slappe Grene i en stor Top; de ere sammentrykte og mangeblomstrede. De spidse Yderavner ere meget kortere end Smaaakset; den nedre er enribbet, den øvre treribbet. Nedre Inderavne har en Køl paa Ryggen og 5 Ribber, hvoraf de 3 gaa ud i en Stak. Kornet er langt, smalt og haaret i Spidsen; det har fast tilvoksede Inderavner og Bugfure. Ca. 20 Arter, hvoraf ingen spiller nogen økonomisk Rolle, i hvert Fald en meget ringe; Frøene gaa ej i Handelen, undertiden anvendes de til Forfalskning af andet Græsfrø. I Danmark vokse 6 Arter, i Norge 3 af disse; de ere her alle sjældne. Den almindeligste danske Art er Gold H. *(S. sterilis* L.), der vokser ved Byer, langs Veje og Gærder; hyppig om Kjøbenhavn. *A. M.*

Hejsende Part d. s. s. halende Part se Hale (Søudtryk).

Hejseværk (Vinde), en Mekanisme, hvorved Byrder løftes lodret til Vejrs, i Reglen gennem en nogenlunde stor Højde. H. adskiller sig fra Elevatorer derved, at de sidste altid have en Platform (Elevatorstol) eller Spand, hvori Byrden, der skal løftes, anbringes, medens ved H. denne altid ophænges i en Krog, Ophejsningskrogen. Det er klart, at H. derfor kun kan benyttes til Enkeltlast og kun til løse Masser, naar disse ere emballerede, f. Eks. Sæd i Sække, Kul i Tønder o. s. fr. Ophejsningskrogen er anbragt i den ene Ende af en Kæde eller et Tov, hvis anden Ende vikles op paa en Tromle i et Spil. Denne Tromle kan bevæges enten ved Haandkraft, Dampkraft, hydraulisk Kraft eller Elektricitet, og H. benævnes herefter henholdsvis mekanisk, Damp-, hydraulisk eller elektrisk H. Tromlen behøver ikke at være anbragt lodret over Krogen, den kan anbringes hvor som helst, og Ophejsningstovet eller -kæden føres derfra over Ledeskiver eller Lederuller hen til det Sted, hvor Krogen skal bevæge sig. Tromlen er i Reglen ikke uløselig knyttet til det Spil, hvorved den bevæges, men forbunden dermed ved en udløselig Kobling; denne udløses, naar Byrden skal sænkes; for at Byrden ved Sænkningen da ikke skal faa for stærk Fart, er Tromlen i Reglen sat i Forbindelse med en Bremseindretning, oftest en Haandbremse, men ved elektriske H. undertiden en elektrisk Bremse. Elektriske H. indrettes undertiden saaledes, at Byrden, naar den sænkes, drejer den elektriske Motor ved Tromlen rundt i modsat Retning af den, hvori denne arbejder; herved kan vindes Elektricitet; de elektriske H. have, naar de indrettes saaledes, en Fordel fremfor andre H. deri, at en Del af den til Byrdens Ophejsning medgaaede Elektricitet vindes tilbage ved Byrdens Nedfiring, hvilket især har Betydning ved H. i Pakhuse, hvor i Reglen de Varer, der een Gang ere hejsede op, efter nogen Tids Forløb atter skulle ned; elektriske H. kunne derved drives billigere end andre H. Til H. maa ogsaa henregnes Kraner (s. d.). *C. Ph. T.*

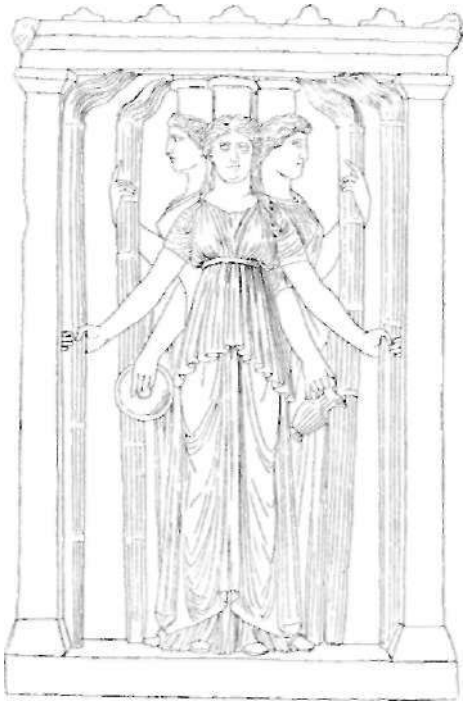
Hekăbe (græ.; lat. *Hecuba),* efter Iliaden Datter af den frygiske Konge Dymas og gift med den troiske Konge Priamos, hvem hun fødte 19 Børn. I Iliaden nævnes H. mest i Anledning af Hektor's sidste Kamp og Død: Hun søger forgæves at bevæge ham til ikke at kæmpe med Achilleus, søger at holde Priamos tilbage, da han vil gaa til Grækernes Lejr, og klager over sin Søns Lig. Mere fortælles om hende i den senere græske Litteratur, navnlig i Tragediedigtningen, i hvilken hun ofte nævnes som Eksempel paa et Menneske, der har lidt meget, set sit Land erobret og ødelagt af Fjendehaand, sin Mand dræbt, sine Børn dræbte eller bortførte som Slaver. Da H. var frugtsommelig for anden Gang, drømte hun, at hun skulde føde en Brand, som vilde opbrænde Ilion; Sønnen Paris, som hun derefter fødte, og som senere blev Aarsag til Ilion's Ødelæggelse, blev paa Grund heraf udsat paa Bjærgene. Hendes yngste Søn, Polydoros, sendte Priamos for at redde ham fra Ilion's nærforestaaende Ødelæggelse til en Gæsteven i Thrakien, Polymestor; denne dræbte ham for at faa de Skatte, han havde med; men senere lykkedes det H. at tage en blodig Hævn (se Polymestor). Hendes Død fortælles paa forskellig Maade; i flere Traditioner hedder det, at hun blev forvandlet til en Hund. En Høj ved Hellespontos kaldtes i den senere Oldtid H.'s Grav. *C. B.*

Hekăle, efter et attisk Sagn en gæstfri gammel Kone, som modtog Theseus i sit Hus, da han drog ud for at kæmpe mod den marathoniske Tyr. Ved sin Tilbagekomst fra Kampen fandt Theseus hende død og indstiftede en Fest (for Zeus Hekaleios) og en Dyrkelse af H. som Heroine. Sagnet om H. var behandlet i et særligt Digt af Aleksandrineren Kallimachos. *C. B.*

Hekataios fra Milet, ca. 500 f. Chr., den betydeligste af Herodot's Forgængere, søgte forgæves at hindre den ioniske Opstand (499) og bevægede senere (494) den persiske Statholder, Artafernes, til at gengive de ioniske Stæder deres indre Selvstændighed. H. skrev et slægthistorisk Værk, *Genealogiai,* og en af et Kort ledsaget Jordbeskrivelse, *Periodos,* af hvilken talrige Fragmenter ere bevarede (udg. i Müller's *Fragmenta historicorum Graecorum* [1. Bd., Paris 1885]). Smlg. Ukert, »Untersuchungen iiber die Geographie des H.« [Weimar 1814]. *K. H.*

Hekăte (*Ἑκάτη*), græsk Gudinde. Hun nævnes ikke i Iliaden og Odysseen og synes oprindelig at have været ukendt i det ionisk-æoliske Omraade; i den hellenistiske og romerske Tid havde hun derimod flere højt ansete Helligdomme i Lilleasien. I det europæiske Hellas dyrkedes H. fra gammel Tid fortrinsvis i Argos og paa Aigina, hvor der i hendes Tempel fandtes et Kultusbillede i gammel Stil udført af Myron. De Mysterier, som her fejredes til hendes Ære, vare efter Traditionen indførte af Orfeus. Desuden havde H. fast Kultus i Athen o. fl. a. St. — H.'s Væsen er mangesidigt;

sandsynligvis er det fremkommet ved en Sammensmeltning af flere oprindelig forskellige Guddomme. Hun dyrkedes almindelig paa Korsvejene, hvor det var Skik at opstille Billeder af hende som de vejfarendes Ledsager og Beskytter, vel især ved Nattetid (deraf Tilnavnet Enodia); ogsaa Husenes Indgang stod under hendes Beskyttelse (Tilnavn Prothyraia). Til Korsvejene henlagde Folketroen natligt Spøgeri; hermed sattes H. i nær Forbindelse, saaledes at hun baade tænktes at kalde Spøgelserne frem og at kunne mane dem bort; i Oldtidens Besværgelser og Trolddom kom H. derfor til at spille en stor Rolle. Blandt Dyrene var Hunden særlig helliget H.; dens natlige Tuden har til alle Tider sat Fantasien i Bevægelse, og den antoges hos Grækerne som hos andre Folk

Votivrelief fra Aigina.

at kunne se Spøgelser om Natten. Fremdeles opfattes H. tidlig som Maanegudinde og afbildes med Fakler i Hænderne; Maanen stod i Folkebevidstheden i nært Forhold til Spøgeri om Natten. Som natlig Gudinde sattes H. i Forbindelse med Underverdenens Guddomme; hun bærer Nøglen til de dødes Rige og maner de dødes Sjæle frem. Endelig fremtræder hun hos Hesiodos (der synes for en Del at have fulgt Forestillinger, som hørte hjemme i Thessalien) som en Gudinde, der har stor Magt paa Jorden, paa Havet og i Himmelen og raader over mange forskellige Forhold i Livet: skænker Rigdom, bistaar Kongerne i Retten, giver Sejr i Krig og Væddekamp, beskytter Ryttere, Jægere, Hyrder og vaager over de smaa Børns Trivsel. Hesiodos kalder H. for en Datter af Perses og Asteria; andre Traditioner nævne andre Guddomme som hendes Forældre. — Som Maanegudinde stod H. i Berøring med Selene og Artemis; den senere Oldtid søgte paa forskellig Maade at forklare Forholdet mellem dem. Det førte til, at H.'s Væsen og Egenskaber for en stor Del overførtes til Artemis (s. d.); sjældnere er den omvendte Bevægelse foregaaet, saaledes at H. f. Eks. opfattedes som Jægerinde. — Almindelig afbildedes H. som en tredobbelt Kvindeskikkelse (se Fig.); dog findes hun ogsaa fremstillet som en enkelt Skikkelse med Fakler e. l., og denne Fremstillingsform er utvivlsomt den oprindelige. Ifølge Pausanias antoges Alkamenes (s. d.) i Slutn. af 5. Aarh. f. Chr. at have skabt det tredobbelte H.-Billede; Sandsynligheden taler for, at dette er en kunstnerisk Omformning af primitive Træstøtter, opstillede ved Vejenes Forgreninger med et Ansigt vendende til hver Side; herpaa tyder ogsaa Figurernes stive, ligesom forstenede Holdning. Ikke faa saadanne H.-Billeder ere bevarede fra Oldtiden; i Antiksamlingen i Kjøbenhavn findes et, som stammer fra Larissa. Kun sjælden er H. fremstillet i Bevægelse; i det berømte Relief fra Zeus-Alteret i Pergamon kæmper hun Side om Side med de øvrige Guder mod Giganterne; hun afbildes her med et enkelt Legeme, men med 3 Hoveder og 6 Arme. (Litt.: Eugen Petersen i »Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich« [IV—V, 1880—81]). *C. B.*

Hekatombaion (græ.), den første Maaned i det attiske Kalenderaar, omtrent svarende til vor Juli. *C.B.*

Hekatombe (græ. *Ἑκατόμβη*, afledet af *ἑκατον* = Hundrede) kaldtes hos Grækerne en Ofring, hvorved der ofredes 100 Dyr; allerede hos Homer bruges Ordet dog som Betegnelse for enhver større Ofring, selv om Offerdyrenes Tal ikke just var 100. Masseofringer have utvivlsomt deres Kilde i den Forestilling, at man sikrere vandt Gudernes Gunst ved en større end ved en mindre Gave; et medvirkende Moment var det dog, at Ofringerne tidlig udviklede sig til store Folkefester, hvorved den største Del af Offerdyrenes Kød anvendtes til at bespise Folket. *C. B.*

Hekatoncheirer (lat. Centimaner) vare efter Hesiodos'es Teogoni Sønner af Gaia og Uranos; de vare 3 Jætter, Kottos, Briareos (ell. Obriareos) og Gyes, med 100 Arme og 50 Hoveder. Uranos frygtede deres Styrke; derfor holdt han dem lænkede under Jorden ved dens yderste Grænser. Her sade de fængslede, indtil de olympiske Guder løste dem. Til Tak hjalp H. Guderne i Kampen mod Titanerne, som de overvældede med Stenkast. Titanerne bleve fængslede i Tartaros, hvor H. vare Zeus'es trofaste Fangevogtere. I den hellenistiske Litteratur nævnes H. ogsaa som Deltagere i Kampen mod Giganterne. — I Iliaden fortælles, at Briareos, »hvem Menneskene kalde Aigaion«, hjalp Zeus, da de andre olympiske Guder vilde gøre Oprør mod ham. *C. B.*

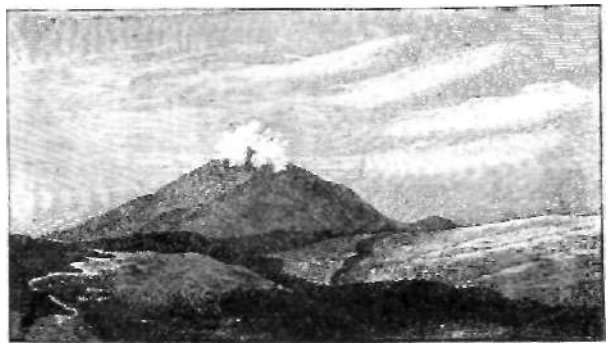
Hekkenfeld, folkeligt Navn for Bjærget Hekla paa Island, hvortil nordiske Hekse ofte foretoge deres Udflugter for at fejre Heksesabbaten (se Hekse). *Alfr. L.*

Hekla, en berømt Vulkan paa Island ved den nordøstlige Rand af det sydlige Lavland, ca. 53 Km. fra Havet og 112 Km. fra Reykjavik. De to Elve, Rangaa'erne, der udgyde sig i Markar-

fljot, omslutte H.'s nærmeste Omegn, hvor Landet, som her udelukkende dækkes af vulkanske Asker og Lavaer, hæver sig jævnt op mod Vulkanen. H., der har en Højde af 1,557 M., staar paa en aflang, ca. 22 Km. lang Fjældryg, der stryger fra Sydvest til Nordøst og hæver sig med 3 eller 4 Afsatser. Set fra Sydvest synes H. at være kegleformet; men fra Siden ser man, at den er en langstrakt Ryg. Parallelt med H. findes flere lavere Bjærgrygge med 300—500 M.'s Højde; der findes 5 saadanne sønderstykkede Kæder, og paa den midterste staar H., som i Forhold til Omgivelserne har en imponerende Højde. Fjældene bestaa alle ligesom H. hovedsagelig af Palagonitbreccie og Tuf, og de mellemliggende Lavninger ere alle opfyldte af Lavamarker og Aske. De øde Lavastrækninger omkring H. have et Areal af ca. 400 • Km., de stamme alle fra Vulkanen eller nærliggende Kratere. Selve H. er opbygget af Lava, Slagger og Aske, og Lavastrømmene, der ere flydte ned ad Bjærgets Sider, give den skrøbelige Bygning Fæste. Paa H.'s øverste Ryg findes en Række Kratere paa en Spalte fra Sydvest til Nordøst; de største Lavastrømme have udgydt sig ned ad H.'s Østside, og Lavlandet paa denne Side er derved blevet højere end paa Vestsiden. En Mængde store, gamle Kratere findes hist og her omkring H., og om nogle af dem ved man, at de have sprudet i historisk Tid. De fleste af dem kunne allerede ses i lang Frastand, da de ildrøde Slagger, hvoraf de ere opbyggede, let stikke i Øjnene. H. har saa vidt bekendt i historisk Tid haft 18 Udbrud; men desuden har der mindst 3 Gange været Udbrud af nærliggende Kratere. H.'s første Udbrud i historisk Tid fandt Sted 1104; i 13. Aarh. vare H.'s Udbrud særlig voldsomme, 1294 begyndte Udbrudet med stærke Jordskælv, der gjorde megen Skade, flere Gaarde styrtede ned, og mange Mennesker omkom; Floder forandrede deres Løb, varme Kilder forsvandt, og andre ny dannedes o. s. v. Slagger og Pimpsten fyldte alle de nærmeste Elve og dreve helt ned til Færøerne i store Flager. 1341 var der under H.'s Udbrud 19. Maj et saa uhyre stort Askefald, at flere Herreder i Nærheden bleve ødelagte; der herskede et saadant Mørke, at man alle Vegne maatte tænde Lys i Husene midt paa Dagen, Drønene hørtes over hele Landet, som om de vare tæt ved. En Mængde Kvæg døde af Askefaldet, saaledes 80 Køer paa Bispegaarden Skálholt. Efter Udbrudet afsattes der saa meget Salt og Svovl paa Lavaen nærmest Kraterne, at det var nok til mange Hestbyrder. Mange Gaarde bleve ødelagte ved dette Udbrud, og ved Udbrudet 1436 ødelagdes ogsaa 18 Gaarde paa en Morgen. Under Udbrudet 25. Juli 1510 udslyngede Bjærget usædvanlig store Stene til fjerntliggende Steder, i Skálholt, 45 Km. fra H., blev en Mand slaaet ihjel, og flere store Stene faldt i Herrederne Holt og Rangárvellir 40—50 Km. fra Udbrudsstedet. Ved Udbrudet 1597 kunde man se 18 Ildsøjler hæve sig fra Fjældet, og 1693 rasede H. ogsaa med usædvanlig Heftighed, Asken drev over hele Landet, Marker og Enge ødelagdes mange Steder, og Kreaturene bleve syge, udmagredes og døde; noget af Asken blev ført til Norge, og Handelsskibe mellem Shetland og Færøerne bleve tildækkede af den. Fugle bleve i stor Mængde slaaede

Hekla med nærmeste Omegn.

Hekla lige efter Udbruddet 1845.

ihjel af de nedfaldende Slagger, og Foreller døde i "Aserne. I de nærmeste Egne bleve mange Gaarde lagte øde, og Kratskovene gik op i Luer. I 18. Aarh. havde selve H. kun eet Udbrud, der begyndte 5. Apr. 1766. Pimpstensstykker paa 2 M.'s Omkreds bleve kastede omtrent 15 Km. bort fra Fjældet, og Lavastykker regnede ned rundt omkring; et af dem af $12/3$ Kg.'s Vægt blev ført 22 Km. bort, og et af 4 Kg.'s Vægt faldt ved en nærliggende Gaard saa dybt ned i den frosne Jord, at det maatte graves op med Brækjærn. Det vulkanske Grus og Aske, som faldt, bedækkede Jorden i Nærheden $2/3$ M. højt og 200 Km. borte omtr. $1/3$ M.; herved ødelagdes flere Gaarde i de nærmeste Egne, og Fjældgræsgangene lede betydelig Skade. Elvene bleve opdæmmede af Pimpsten, og der førtes en saadan Masse ud i Havet, at Fiskerbaadenes Fart blev hemmet deraf; Skibe, som om Efteraaret skulde ned til Danmark, traf store sammenhængende Masser langt ude til Søs. Medens Askefaldet stod paa, var der saa mørkt i Skagefjorden paa Nordlandet 190—230 Km. fra Vulkanen, at man ikke kunde skelne hvidt fra sort midt paa Dagen og maatte føle sig for i Husene for at kunne finde Vej. Udbrudene varede hele Sommeren til ud paa Efteraaret og gjorde megen Skade paa Mennesker og Kreaturer. I 19. Aarh. har H. kun haft eet Udbrud, der varede fra Febr. 1845 til Apr. 1846, men i Februar til Maj 1878 var der et Udbrud i Nærheden af H., hvorved der dannedes en stor Lavastrøm og en Kraterrække ved Fjældspidsen Krakatindur; siden har Vulkanen forholdt sig rolig.

Allerede i Middelalderen var H. kendt over hele Europa, og mange Sagn og overtroiske Forestillinger knyttedes til den; man antog almindelig, at den var en af Underverdenens Porte, og at man her kunde se de fordømtes Sjæle i Helvedesilden; gamle Skrifter give haarrejsende Skildringer af H.'s Omegn og selve Bjærget, der var udstyret med alle de Rædsler, som en overspændt Fantasi kunde udfinde; ogsaa i danske Sagn spiller H. under Navnet »Hekkenfeld« en Rolle. Ordet H. betyder Hætte eller en Slags Kappe med Hætte, og Bjærget har maaske faaet sit Navn deraf, at der næsten altid ligger en Sky paa Toppen, der ligner en Taagehætte. (Litt.: J. C. Schythe, »H. og dens sidste Udbrud« [Kbhvn. 1847]; Th. Thoroddsen, »Oversigt over de islandske Vulkaners Historie« [Kbhvn. 1882]; samme, »Vulkaner og Jordskælv paa Island« [Udvalget for Folkeoplysnings Fremme, Kbhvn. 1897]). *Th. Th.*

Hekla, Orlogshjuldamper, bygget 1842 i England, 50 M. lang, $81/2$ M. bred, 637 Tons stor, 7 Kanoner. Under Krigen 1848—50 blev H. meget bekendt; det var med dette Skib, at daværende Kaptajn St. A. Bille deltog i Slaget ved Bov, senere efter Slaget ved Slesvig frelste en fra Eckernførde forsprængt Afdeling og endelig i Maj foretog et Bombardement paa det af Tyskerne dengang besatte Fredericia. 1849 var H. med i den Eskadre, der gik til Eckernforde-Fjord, og som 5. Apr. led det bekendte Nederlag, hvorved »Christian VIII« og »Gefion« tilsattes. Endelig var det ogsaa med H., at Kaptajn Suenson 20. Juli 1850 sprængte Insurgenternes Damper »v. d. Tann< i Luften. Skibet var 1875 sidste Gang paa Togt; det blev udrangeret 1879 °g derefter ophugget 1882. *C. L.W.*

Heks- (græ.) = seks-, foran Konsonanter Heksa-.

Heks (Søudtryk), en Smedejærnsbøjle, der ender i to Øjne og er aaben fortil; gennem Øjnene stikkes en Bolt med et Hoved i den ene Ende og et Hul med Split i den anden. H. er da lukket. Den bruges, naar Enden af et Tov eller en Kæde skal fastgøres og Befæstelsen skal være af varig Natur. H. anbringes i en Øjebolt i Skibssiden e. a. I Tampen (Enden) af Tovet indsplidses en Kovs (s. d.) eller befæstes en Ring, der ved Bolten forenes til H. — Det engelske Ord for H. er *shackel*; denne Betegnelse er overført i det maritim-tekniske danske Sprog og bruges (navnlig i Handelsskibe) i jævnsides med H. *C. L. W.*

Heksadecylalkohol se Cetylalkohol.

Heksaeder (græ.), Polyeder med 6 Sideflader. Det regulære H., der kaldes Terning eller Kubus, er begrænset af 6 Kvadrater. *Chr. C.*

Heksaëder (græ.), Krystalform af det regulære System, se Krystalformer.

Heksagon (græ.), Polygon med 6 Sider.

Heksagonåle Pyramider, -Prismer o. s. v. se Krystalformer.

Heksagonåltal d. s. s. Sekskantstal, se Figurtal.

Heksagram se Hexagrammum.

Heksåkis-oktaéder og -tetraeder, Krystalformer af det regulære System, se Krystalformer.

HeksaklorbenZOl, $C_6H_6Cl_6$. Man kender to isomere H., der betegnes som α- og β-H. a-Forbindelsen dannes, naar Klor i Sollys ledes ned paa Overfladen af Benzol, som er anbragt i en stor Kolbe, og krystalliserer i Prismer, der smelte ved 157°; ved Ophedning til Kogning sønderdeles det i Triklorbenzol, $C_6H_3Cl_3$, og Saltsyre. β-H. er bestandigere og fremstilles, naar man leder Klor i kogende Benzol under Sollysets Adgang; samtidig dannes dog ogsaa α-Forbindelsen, for hvilken Raaproduktet befries ved Kogning med Cyankalium og Alkohol; β-H. renses derpaa ved Omkrystallisation af Alkohol og danner da Oktaedre, der først smelte ved 310° og ved denne Temperatur straks fordampe; ved Destillation gaar β-H. langsomt over til Triklorbenzol. *O. C.*

Heksakord, en Skala af 6 Toner. Grækerne (se Græsk Musik) byggede deres Tonesystem paa Tetrakorder (s. d.), og dette System holdt sig, indtil Guido fra Arezzo, eller en af hans Elever, indførte H.-Systemet og ved H. forstod en diatonisk Tonefølge af 6 Trin, bestaaende af 4 Heltoner og 1 Halvtone. Efter dette System inddeles den paa Guido's Tid af 20 Toner bestaaende Tonerække i 7 Tonegrupper, hver bestaaende af 6 *Trin*; imidlertid følge disse H. *ikke*, som Oktaverne i det moderne Musiksystem, efter hinanden, men gribe ind over hinanden. Den dybeste, den saakaldte »haarde« H., omfatter Tonerækken *r, A, B, C, D, E*; paa fjerde Trin af denne, *C*, begynder en ny Tonerække, den »naturlige« H., omfattende Tonerækken *C, D, E, F, G, a*, og paa det fjerde Trin, *F*, af denne H., en tredje, den »bløde« H. Paa det næste Trin, *G*, gentages saa den »haarde« H. o. s. v. Se Solmisation. *S. L.*

Heksaměron (græ.), som handler om eller varer i seks Dage, smlg. Hexaëměron.

Heksaméter (græ.) betegner egentlig kun en af 6 Fødder bestaaende Verselinie, men bruges specielt om det af 6 Daktyler (se Daktylos) dannede Versemaal. Daktylerne kunne paa de 4 første Pladser ombyttes med Spondeer, sjældnere paa 5., hvorved Verset faar noget slæbende; 6. Fod er altid en Spondé eller Trokæ. Skemaeter følgende:

Hos Grækerne har Daktylen Overvægten, hos Romerne, hvis Sprog er rigere paa lange Stavelser end det græske, Spondeen; for øvrigt kan Versets daktyliske eller spondeiske Karakter tjene til at anskueliggøre den skildrede Handlings Hurtighed eller Langsomhed for Øret. Eksempler:

Løber af Sted til den rullende Hæk, hvor den jævnlig sig baded'.

Medens Aaren fores der, hvor nylig man pløjed'.

I ethvert H. er der normalt et Ophold, Cæsur (s. d.). H. forekommer først i de homeriske Digte; nogle antage, at det har udviklet sig ved en Forbindelse af to treføddede Vers. Det anvendes derefter hos Grækerne i hele den episke og tillige i den bukoliske Poesi, sjælden i Dramaet, tillige efterfulgt af Pentameteret i Elegien og Epigrammet. I den romerske Poesi indføres H. af Ennius og fortrænger hos Epikerne det nationale Versemaal; ogsaa Lucilius brugte det til Dels i sine Satirer, og Horats anvender kun det i sine Satirer og Breve. I Middelalderen udvikler sig en særlig Form for H., det saakaldte boninske Vers, hvori Rim anvendes; denne Form er i Danmark benyttet af Anders Arrebo. Den tyske Idyldigtning (Voss) i Slutn. af 18. Aarh., der benyttede H., fremkaldte Efterligninger i Danmark, som dog ikke havde stor Værdi; først af Oehlenschläger, Poul Møller og Wilster blev H. hævet til kunstnerisk Skønhed. *K. H.*

Heksäner ere Kulbrinter af Parafinernes Række; de have Formelen C_6H_{14}, og der eksisterer 5 saadanne, der alle ere meget flygtige Vædsker. Vigtigst er normal H., $CH_3(CH_2)_4 . CH_3$, som udgør Hovedbestanddelen af Petroleumsæter og koger ved 69°; den har Vægtfylde o ved 17, lugter svagt æterisk og brænder med lysende Flamme. *O. C.*

Heksapdlis (græ.), »Forbund af 6 Stæder«, jfr. Doris.

Heksästichon (græ.), seksliniet Vers.

Heksastylos (græ.: »med 6 Søjler«) kaldes et Tempel, som har 6 Søjler i Fronten.

Heksateuch (græ.), en seksdelt Bog, en i nyere Tid brugt Benævnelse for de fem Mosebøger tillige med Josva Bog, idet denne i Virkeligheden hører sammen med og er ensartet med hine. Se Pentateuch. *V. O.*

Hekse kaldes de Kvinder, som udøve sort Magi ɔ: Trolddomskunster med Dæmoners Hjælp, efter den middelalderlige kristne Opfattelse i formelig Pagt og Forbund med Djævelen. Den oprindelige Betydning af Ordet H. er noget tvivlsom, og Meningerne ere delte; paa Oldnedertysk hedder det *hagedisse*, paa Oldhøjtysk *hagezussa*, paa Mellemhøjtysk *hesse* eller *hecse*, og kommer, efter den sandsynligste Antagelse, af *hag*, nyhøjtysk *Hain* ɔ: en til Guderne indviet Lund, og *dise* ɔ: Gudinde eller Præstinde. Herefter skulde Ordet altsaa oprindelig betegne enten de Præstinder, der forrettede Tjeneste i Offerlunden, eller ogsaa Skovgudinder, Valkyrier e. 1. At dette Ord nu, fra at betyde guddommelige eller til Guderne indviede Væsener, i Tidens Løb er gaaet over til at betegne Kvinder, der gave sig af med djævelske Trolddomskunster, er ganske naturligt, fordi Kristendommen overalt stemplede de hedenske Guder og deres Tjenere som Dæmoner og Djævledyrkere. Ændringen af Ordets Betydning er saaledes ganske parallel med den Forandring, som selve de til Grund liggende Forestillinger efterhaanden have undergaaet; denne Udviklingsgang skal nu nærmere karakteriseres.

Troen paa H., taget i den samme Betydning, i hvilken vi nu bruge Ordet, var allerede fuldt udviklet i Grækenland og Rom i den hedenske Oldtid; kun var der naturligvis dengang ikke Tale om en særlig Pagt med Djævelen som Betingelse for at blive H. — dette er en senere, kristelig Tilføjelse. Empuser, Lamier og Striger vare Kvinder, vel forfarne i alskens Trolddomskunster, som de væsentlig benyttede til at udøve ondt. De foretoge natlige Udflugter, ofte i Fugles eller andre Dyrs Skikkelse, dels for at friste Elskovseventyr, dels for at tage Livet af spæde Børn og anrette andre Ulykker — i disse gamle Beretninger have vi aabenbart Kilden til meget af det, som senere tillægges Middelalderens H. Heller ikke hos Nordboerne vare slige Forestillinger ganske ukendte i den hedenske Oldtid. Nogen Sondring mellem sort og hvid, mellem utilladelig og legitim Magt, kendte Nordboerne vel ikke, og Begrebet Hekseri, som Betegnelse for foragtet og fordærvelig Trolddom, fandtes derfor hellerikke. De Kvinder, der vare indviede i den kraftigste og mest frygtede Trolddom, Sejden (s. d.), stode tværtimod i høj Anseelse, bleve indbudne til Kongers og Stormænds Fester, ved hvilke Lejligheder de ofte bleve raadspurgte af alle de forsamlede Gæster. Men om disse Sejdkvinder berettes jævnlig lignende Bedrifter, Udflugter i Dyreham o. s. v. (se Hamløberi), som om de græske og romerske H. Forestillinger af denne Art have saaledes utvivlsomt været udbredte over hele Europa allerede i Oldtiden, og Kristendommen bragte kun uvæsentlige Forandringer heri, da det hverken stod i dens Magt eller laa i dens Interesse at udrydde dem. Fra de gamle orientalske Religioner havde Kristendommen optaget Troen paa Dæmoner og deres fordærvelige Indflydelse paa Menneskene; med de hedenske europæiske Religioner affandt Kristendommen sig derfor nemmest paa den Maade, at den betegnede deres Guddomme som Dæmoner, hvis Eksistens i øvrigt ikke var mindste Tvivl underkastet. Al hedensk Trolddom, hvad enten denne nu tænktes udøvet med eller uden Gudernes Hjælp, blev saaledes gjort til djævelsk Trolddom, Hekseri. Blandt Menigmand og den lavere uvidende Gejstlighed har Troen paa Hekseriet sikkert spillet en ikke ringe Rolle, men der er mange Tegn, som vise, at de højere kirkelige Myndigheder indtil 13. Aarh. overhovedet ikke tillægge denne Art af Trolddom nogen Virkelighed. Paa den kirkelige Synode i Paderborn 785 blev fastslaaet: »Den, som forblændet af Djævelen paa Hedningenes Vis tror, at nogen kan være en H., og som derfor brænder den foregivne IL, skal straffes med Døden«. Heraf fremgaar, at man har

brændt H., men at dette ikke sanktioneres af Kirken, der forfølger, ikke H., men Troen paa Hekseriet. Endnu tydeligere træder denne Kirkens Opfattelse frem i den saakaldte ancyranske *Kanon Episcopi*, der fremkom omtrent Aar 900, og da den vedblev at være herskende til Midten af 13. Aarh., kunde der altsaa i hele denne Tid ikke med Kirkens Billigelse blive Tale om nogen Hekseforfølgelse.

Omslaget i 13. Aarh. er næppe kommet pludselig; det er sikkert længe blevet forberedt ved den stadig voksende Berøring mellem Europæerne og Maurerne i Spanien. Disses forholdsvis højt udviklede Matematik og Naturvidenskab maatte for Europæerne, hvis hele Videnskabelighed hidtil havde indskrænket sig til skolastiske Spidsfindigheder, tage sig ud som Trolddom, og denne Anskuelse er langsomt trængt igennem til de højeste kirkelige Myndigheder. Saaledes kunde den mest fremragende af Datidens Kirkelærere, Thomas Aquino, erklære Hekseri for muligt, sikkert i fuld Overensstemmelse med hele Tidens Anskuelser. Dermed var denne Opfattelse sanktioneret af Kirken, og den blev begærlig greben af Inkvisitionen, som netop dengang var i Færd med at forfølge de talrige i Frankrig og Tyskland opdukkende Kættersekter. Da Kætternes Gods altid blev konfiskeret til Fordel for Inkvisitorerne, laa det i disses Interesse at faa saa mange som muligt ind for deres Domstol; i Torturen havde man det fortræffeligste Middel til at faa selv den uskyldigste til at vedgaa Forbrydelsen. I den følgende Tid blev der derfor, til Anklagen for Kætteri, ogsaa føjet Anklagen for Hekseri, og snart lød Anklagen alene paa Hekseri. 1264, Thomas Aquino's Dødsaar, fandt den første Hekseproces Sted i Languedoc. I Begyndelsen kom der dog ingen Fart i Forfølgelsen af H., fordi Folket ikke kendte Forbrydelsen; foreløbig fandt Hekseprocesser derfor kun Sted i Frankrig, hvor Inkvisitionen huserede og fremtvang Anklagerne. Men 1390 lykkedes det Parlamentet i Paris at sætte igennem, at enhver Anklage for Hekseri skulde behandles, ikke af den gejstlige, men af en verdslig Domstol, og da de sidste ikke interesserede sig for Hekseriet, men kun for den Skade, som derved blev anrettet, saa bleve Henrettelserne sjældnere og sjældnere og ophørte til sidst helt — et tydeligt Bevis for, hvor liden virkelig Grund der var til disse Anklager. For Inkvisitorerne var denne Sagernes Gang naturligvis ikke tiltalende; der maatte altsaa tages fat paa en anden Maade.

Hekseprocessernes egentlige Periode, i hvilken hele den civiliserede Del af Europa for et Tidsrum af flere Aarhundreder forvandles til et Rettersted, begyndte 1484, da Pave Innocens VIII udstedte Bullen *Summis desiderantes*. Efter en kort Indledning hedder det i dette pavelige Aktstykke: »Ikke uden stor Bekymring have vi nylig erfaret, at der i Stæder og Landsbyer i flere Dele af Øvretyskland og mange andre Provinser findes Personer af begge Køn, som uden at betænke deres eget aandelige Velfærd falde af fra den sande Tro, have kødelig Omgang med dæmoniske *incubos* og *succubos*, ved Trolddomskunster med Djævelens Hjælp fordærve, ødelægge og umuliggøre Kvindernes Nedkomst, Dyrenes Unger, Jordens Frugter, Vinbjærgenes Druer og Træernes Frugt, som plage Mænd, Kvinder og Dyr med heftige indre og ydre Smerter, som formaa at forhindre [Mændene fra at avle, Kvinderne fra at føde og begge i Udøvelsen af deres ægteskabelige Pligter«. Derfor overdrager Paven det til de to Inkvisitorer for Nord- og Sydtyskland, Heinrich Institor og Jakob Sprenger, som ved det pavelige Hof have udvirket Bullen, at opsøge, straffe og udrydde alle de Troldkarle og H. i de ovennævnte Egne, som de paa nogen Maade kunne overkomme, og han befaler Biskoppen i Strassburg at beskytte Inkvisitorerne og at række dem en hjælpende Haand og yde dem al Bistand ved Udøvelsen af det dem paalagte. De to Inkvisitorer og deres Hjælpere satte nu Værket i Gang rundt om i Tyskland, og som en passende Indledning til de kommende Tiders Rædsler forfattede Sprenger 1487 det berygtede Værk »Heksehammeren« *(mallens maleficarutn)*, trykt i Köln 1489. Her er Heksetroen og den retslige Forfølgning af H. sat fuldstændig i System. Bogen er delt i 3 Dele: den første handler om Hekseri i Alm., den anden gør Rede for Hekseriets forskellige Arter og deres Virkninger, tillige hvorledes man igen kan ophæve disse, den tredje indeholder de retslige Fremgangsmaader mod H., en fuldstændig Hekseprocesret. Først og fremmest hævdes her den gejstlige Domstols Kompetence i Hekseprocesser, saa snart Hekseriet er blandet med Kætteri; i andre Tilfælde forbeholder den gejstlige Ret sig at kunne overgive den anklagede til en verdslig Domstol. Derefter bliver det i 35 Punkter fastslaaet, hvorledes Processen skal indledes og fortsættes og Dommen fældes. Dommeren kunde paa det blotte Rygte om, at der et eller andet Sted fandtes H., *ex officio* begynde Inkvisitionen og indkalde Vidner, af hvilke to eller tre vare tilstrækkelige; de kunde tvinges til at aflægge Ed paa at tale Sandhed og gentagne Gange forhøres. Enhver kunde optræde som Vidne, endog de af Kirken udstødte, Kætter mod Kætter, H. mod H., Hustruen mod Manden, Børnene mod Forældrene, Søskende mod hinanden indbyrdes. Selv erklærede Fjender af den anklagede kunde, bortset fra faa Undtagelsestilfælde, tillades som Vidner. Defensor turde ikke forsvare den for Hekseri mistænkte alt for kraftigt; thi saa blev han, som billigt var, anset for endnu skyldigere. Som Middel til at bringe H. til at tilstaa tjente Torturen; den maatte ganske vist kun anvendes een Gang, men dette omgik man saare nemt; thi hvis H. ikke tilstod første Dag, saa gentog man ikke Torturen, man fortsatte den kun de følgende Dage.

Den retslige Undersøgelse gik især ud paa at faa afgjort, hvorvidt den anklagede havde deltaget i Heksesabbaten. Med stor digterisk Opfindsomhed er denne i Tidens Løb bleven udformet til en fuldstændig Djævlekultus, i alle Enkeltheder en Parodi paa Gudsdyrkelsen. Til bestemte Tider, især Valpurgis-Nat (1. Maj) og St. Hans Nat holdt Djævelen sine store Fester, der sædvanlig foregik paa et højt Bjærg; de tyske og danske H. fare saaledes til Bloksbjærg (Brocken i Harzen), nogle danske H. dog ogsaa til Hekkenfeld (Hekla paa Island), de svenske foretrække Blåkulla paa Øland, de norske Lyderhorn ved Bergen. Før Afrejsen salve H. sig (se Heksesalve), hvorefter de fare af Sted, som oftest ud gennem Skorstenen, paa Koste, Gafler, Høtyve, Bukke eller Hunde. Paa Stedet modtages de af Djævelen, som sidder paa

en Trone enten i menneskelig Skikkelse eller en Buks Lignelse; han optager og indvier de ny H. med stor Højtidelighed, idet de døbes om og faa et nyt Navn. Ved Gildet, som derefter anrettes prægtigt med Guld- og Sølvtøj, er Maden ofte fortræffelig, men Salt mangler der altid i den. Naar dette er endt, hyldes Djævelen, idet alle danse en Runddans om hans Trone, hvorefter de enkeltvis træde hen til ham og kysse hans Bag. Det hele ender saa med, at hver H. og Heksemester i Stilhed forlyster sig med sin Bole- eller Horedjævel. Inden Afrejse faar endelig hver H. overrakt nyt Pulver til at anrette Ulykker med. Om dette taabelige Opspind bleve H. krydsforhørte; tilstode de sig skyldige i Deltagelsen, saa var Sagen dermed afgjort, hvis ikke, skred man til Torturen for at skaffe Tilstaaelsen. Denne blev dog ikke altid anset for nødvendig, for at vedkommende kunde dømmes; Straffen var næsten altid Døden paa Baalet. Hvis der nemlig paa den anklagedes Krop fandtes et Heksemærke eller Djævlemærke (*stigma diabolicum*) o: en anæstetisk (for Smerter ufølsom) Plet, som antoges at være fremkommen ved, at Djævelen havde sat sin Finger paa H. og dermed mærket hende, saa var dette tilstrækkeligt Bevis for Skylden, og videre Undersøgelse overflødig. Datidens Bødler og Haandlangere havde stor Færdighed i at opsøge disse Stigmata ved Hjælp af en Naal, og den store Hyppighed, hvormed slige Mærker siges at være forekomne, viser os, i hvilken stadig Rædsel Datidens Mennesker maa have levet. Anæstetiske Pletter paa Kroppen ere nemlig et Kendetegn paa Hysteri, en nervøs Forstyrrelse, der fortrinsvis fremkaldes ved Frygt og anden varig Sindsbevægelse. Hysterien har altsaa rimeligvis raset epidemisk i flere Aarhundreder — derved blive de utallige Anklager for Hekseri til Dels forstaaelige: Da Troen paa H. først var indpodet i Folk gennem Skrifter og Prædikener, saa sporede man deres Virksomhed overalt, i de enkleste og naturligste Ting, et Menneskes eller et Dyrs Sygdom, en mislykket Smørkerning o. s. v. Dette førte straks til en Anklage; med Heksebaalenes Antal voksede Frygten, som saa igen medførte ny Anklager. Hvor mange der have lidt Døden paa Baalet som H., ved man ikke, men at Antallet gaar op i Millioner, er hævet over enhver Tvivl. Der var Egne i Tyskland, hvor Forfølgelserne først indstilledes, naar der ikke var flere Kvinder tilbage, og da Mændene ingenlunde gik helt fri, bleve store Landstrækninger paa denne Maade affolkede.

Ikke altid var der en kompetent Domstol til Stede, naar Folket mente at have opdaget en H.; saa øvede man Lynchjustits. Om nogen egentlig Rettergang var der i saa Fald ikke Tale; man underkastede den formentlige H. en eller anden Prøve, de saakaldte Hekseprøver. Hyppigst benyttedes Vandprøven. Den anklagede blev afklædt, Hænder og Fødder bleve sammenbundne over Kors, saaledes at den højre Haand blev bunden til venstre Fods store Taa, venstre Haand til højre Fods store Taa, og i denne Tilstand blev H. kastet i Vandet med et Tov om Livet. Man gik ud fra, at Vandet ikke vilde tage mod den skyldige; hvis H. derfor sank til Bunds, saa var hun frikendt, men svømmede hun ovenpaa, blev hun brændt. En lignende Prøve var Heksevægten, der især anvendtes i Holland; til Grund herfor laa den Antagelse, at i en H. vejede mindre end et andet Menneske at samme Størrelse. Hvis den anklagede altsaa havde en unaturlig ringe Vægt, saa var Skylden bevist; Metoden var usikker, men Henrettelserne forholdsvis sjældne.

Reformationen bragte ikke nogen væsentlig Forandring i Hekseprocessernes Gang, da de kirkelige Reformatorer over for Spørgsmaalet om en personlig Djævels Eksistens og Magt til at føre Menneskene i Fordærv ganske stode paa den katolske Kirkes Standpunkt. I Begyndelsen syntes det onde endog at blive værre, idet Hekseprocesserne overførtes til Lande, som hidtil havde været forskaanede derfor, saaledes til Danmark. Før Reformationen havde der vistnok ogsaa her, nu og da, været rejst Anklage for Hekseri — i hvert Fald fandtes der adskillige Love og Anordninger mod H. —, men disse Tilfælde have været sjældne, og noget sikkert ved man ikke derom. Den større Trosiver, som Reformationen medførte, og den inderligere Berøring med Tyskland, Hekseforfølgelsernes rette Hjemsted, havde imidlertid til Følge, at man ogsaa i Danmark begyndte at søge efter H., og i de følgende Aarhundreder gik Processerne Slag i Slag, om de end aldrig naaede det Omfang som i Tyskland. Ogsaa her ser man altsaa, at Hekseriet er en ren imaginær Forbrydelse: det er først Forfølgelserne, som skabe H. Det samme gentager sig i Sverige, hvor Hekseprocesser i større Omfang først forekomme et Aarhundrede senere, efter Trediveaarskrigens Slutning; det var ved Deltagelsen i denne Krig, at Svenskerne fik Øjnene op for H.'s Mangfoldighed.

Medens det meste af Europa saaledes hærgedes af denne Landeplage, manglede det ikke paa Mænd, som aabent traadte op mod Inkvisitionen og bekæmpede Troen paa Hekseri. Allerede den lærde Mager Agrippa havde som Syndikus i Metz taget sig ivrig af H.'s Sag og forsvaret mange med saa stor Dygtighed, at de bleve frikendte; men dette havde kun til Følge, at han selv maatte flygte fra Byen 1519. Det første alvorlige Angreb paa Heksetroen blev udført af hans Discipel, Lægen Johann Weier, som 1564 udgav: *De praestigiis daemonum*, hvori han paaviser, at det meste af det, som man tilskrev H., beroede paa ren og skær Indbildning. Efter ham fulgte Reginald Scott i England med Værket: »Discovery of witchcraft« [1584], men Tiden var endnu ikke moden for disse Mænds Anskuelser, og de formaaede ikke at udrette noget. Efterhaanden kom dog de mere besindige til Fornuft. Karakteristisk er det saaledes, at tre Jesuitter, Tanner, Spe og Leymann, 1625—31 i forskellige Værker angrebe Hekseprocessernes Vilkaarlighed og Grusomhed og mere eller mindre aabenlyst rokkede ved Troen paa Hekseriets Virkelighed. Det egentlige Hovedslag mod Heksetroen blev dog først ført af den reformerte Præst Balthasar Bekker i det store Værk: »De betooverde weereld« [Amsterdam 1691—93]; Bekker angriber her ikke blot Troen paa H., men ogsaa paa en personlig Djævels Eksistens med alle Teologiens og Fornuftens Vaaben. Bogen vakte stor Opsigt og blev hurtig oversat i forskellige Sprog; der rejste sig en Debat om Sagen, i hvilken Heksetroer.s Modstandere viste sig at være de stærkeste. Især den lærde tyske Jurist Christian Thomasius kæmpede i sine Skrifter: *Dissertatio de crimine magiae* [1701] og *De*

origine et progressu processus inquisitorii contra sagas [1712] med stort Held mod Hekseprocesserne. Dermed ophørte disse saa godt som fuldstændig; i Danmark fandt den sidste Sted omkring Aar 1700, i Tyskland 1711, i Østerrig 1740; i mindre oplyste Egne af Europa forefaldt de endnu sporadisk helt hen imod 18. Aarh.'s Slutning. Men fordi de officielle Hekseforfølgelser saaledes ophørte, forsvandt Troen paa H. dermed naturligvis ikke straks, og hos den lavere Landbefolkning findes den endnu i vore Dage de fleste Steder, saaledes ogsaa i Danmark. Det forekommer endnu lejlighedsvis, at en enkelt gammel Kvinde udpeges som H. og beskyldes for at have forgjort Kvæget e. l. (Litt.: 1) Historiske Fremstillinger: Soldan, »Geschichte der Hexenprocesse« [ny Udg. ved Heppe, 1.—2. Bd., Stuttgart 1880]; Roskoff, »Geschichte des Teufels« [Bd. 1—2, Leipzig 1869]; Garinet, *Histoire de la magie en France* [Paris 1818]; Walter Scott, *Letters on demonology and witchcraft* [2. Udg., Lond. 1872]; Scheltema, »Geschiedenis der heksenprocessen« [Haarlem 1828]; Dahlerup, »H. og Hekseprocesser i Danmark« [Kbhvn. 1880]; Bang, »Hekseväesen og Hekseforfølgelser især i Danmark« [Kbhvn. 1896]; F. Bætzmann, »Hekseväesen og Troldskab i Norge« [Chra. 1865]; O. A. Øverland, »Lisbet Nypen, en Hekseproces fra Guldalen« [Chra. 1896]. 2) Hekseväesenet i Alm.: Schindler, »Aberglaube des Mittelalters« [Breslau 1858]; Snell, »Hexenprocesse und Geistesstorung« [München 1891]; Henne am Rhyn, »Der Teufels- und Hexenglaube« [Leipzig 1892]; Lehmann, »Overtro og Trolddom« [Bd. 1—4, Kbhvn. 1892—96]; Stoll, »Suggestion und Hypnotismus in der Volkerpsychologie« [Leipzig 1894]; Kiesewetter, >Die Geheimwissenschaften« [Leipzig 1895]. Den ældre Litteratur findes fuldstændig angivet i Graesse's *Bibliotheca magica* [Leipzig 1843]). *Alfr. L.*

Heksefart se Hekse.

Heksekoste (Troldkoste) se Galle, S. 441.

Heksemel se Lycopodium.

Heksemester er den for Manden anvendte Betegnelse, der svarer til Begrebet Heks for Kvindernes Vedkommende. Ligesom Heksen staar H. i Forhold til Djævelen og øver Trolddom nærmest for at stifte ondt, men H. er betydelig sjældnere end Heksen. I øvrigt viser Mandens større Selvstændighed sig deri, at H. sædvanlig »forskriver« sig til Djævelen, slutter en formelig, skriftlig Kontrakt med ham, hvorved han sikrer sig bestemte Fordele i en vis Række Aar; Heksen derimod overgiver sig ligefrem til Djævelen uden egentlig selv at høste nogen Fordel deraf. I Sammenligning med Heksens ere H.'s Virksomhed og Fremgangsmaader ogsaa af en mere videnskabelig Art; han træffer vidtløftige Foranstaltninger og anvender indviklede Besværgelsesformularer, naar han ønsker at kalde Dæmoner til sig. Anvisninger og Formularer af denne Art udgøre Indholdet af »Faustbøgerne« (se Faust). *Alfr. L.*

Heksemælk kaldes i Almuesproget den mælkelignende Vædske, som ofte de første Dage efter Fødselen kan udtrykkes af Børnenes Mælkekirtler, og det lige godt hos Drenge og Piger (se Brystbyld). *Lp. M.*

Hekseproces se Hekse.

Hekseprøve se Hekse.

Hekseringe kaldes det Fænomen, at Frugtlegemerne hos visse Svampe, navnlig en Del Hatsvampe, ofte forekomme i mere eller mindre regelmæssig ringformede Grupper, en Følge af Svampeløvets, Myceliets, regelmæssige Vækst. Fra et enkelt Udgangspunkt breder det af de henraadnende organiske Stoffer levende Mycelium sig regelmæssig til alle Sider, hvis særegne Forhold i Jorden ikke i hindre det; Myceliet omspænder derved efterhaanden en større eller mindre, cirkelformet Plet; men efterhaanden som det nu stadig vokser i Randen, dø de ældre Partier i Midten bort, saa at det Omraade, som nu optages af Myceliet, ikke længere er en Cirkel, men en smallere eller bredere Ring, hvis Diameter bliver større og større; men da Svampens Frugtlegemer udgaa fra Myceliet, komme de saaledes til at staa i ringformede Grupper. Mange forskellige Arter kunne danne H.; en af de Arter, som man almindeligst ser vokse i H., er *Marasmius oreades*, der vokser almindelig paa tørre Marker, og hvis danske Artsnavn, Eliedans-Bruskhat, hentyder til, at den vokser i Ringe. H. kunne blive flere Meter i Tværmaal; de kunne ofte iagttages, selv om Svampenes Frugtlegemer ikke ere fremme, idet Græsset, som vokser, hvor H. er, ofte har en fra det sædvanlige afvigende Farvetone. *C. R.*

Heksesabbat se Hekse.

Heksesalve, den Salve, hvormed Heksene indgnede Legemet før Udfarten til Heksesabbaten. H. bestod ifølge gamle Beretninger af forskellige Fedtstoffer, hvoriblandt Fedt af Menneskelig, især af udøbte Børn, ikke gerne maatte mangle, og desuden af forskellige narkotiske Stoffer, der udgjorde de egentlige virksomme Bestanddele. De almindelig forekommende Giftplanter Skarntyde (*Conium maculatum*), Galnebær (*Atropa belladonna*, tidligere ogsaa kaldet *Solanum furiosum*), Bulmeurt (*Hyoscyamus niger*) og i Sydeuropa Pigæble (*Datura stramonium*) have hyppigst været benyttede til Fremstilling af H., og de Narkotika, som saaledes indgaa i disse, ere altsaa Alkaloiderne Coniin, Atropin og Hyoscyamin. Om Virkningen af disse Salver haves mange gamle Beretninger; den ældste af disse er rimeligvis den, der findes i Johann Nider's *Formicarius*, oversat af Geiler v. Kaisersberg [Strassburg 1516]. Udførligst og paa Grundlag af egne Forsøg beretter Giambettista della Porta derom i *Magia naturalis* [1553]. Han lod foregivne Hekse salve sig, hvorefter de hurtig faldt i en dyb Søvn, hvoraf det ikke var muligt at vække dem selv ved alvorlige legemlige Mishandlinger; efter Opvaagningen berettede de at have oplevet alt det, som Folkeovertroen mente, at en Heks foretog sig paa sine natlige Udflugter til Heksesabbaten (se Hekse). I samme Retning gaa ogsaa de øvrige gamle Beretninger.

Medens Hekseväesenet utvivlsomt er en fri Fantasi, er H. en haandgribelig Virkelighed, og Spørgsmaalet er nu blot, hvilken Betydning disse Salver have haft for Troen paa Heksefarterne og alt, hvad dermed staar i Forbindelse. Da et af de virksomme Stoffer i H., Hyoscyaminet, har en lettende Indflydelse paa Aandedrættet og derfor, i den tilvejebragte Narkose, let vil fremkalde Flyvefornemmelser, saa ville disse Drømme i Forbindelse med seksuel Ophidselse, som andre af

Giftstofferne kunne have til Følge, være en mægtig Støtte for Heksenes egen Tro paa Heksesabbatens Virkelighed. Men hermed er det Spørgsmaal ikke besvaret, hvad der oprindelig har ført til Anvendelsen af H., og i hvilket Forhold de overhovedet staa til Hekseforfølgelserne. Med Sikkerhed vides intet herom, og der er derfor opstillet en Mængde Formodninger. Den sandsynligste af disse gaar ud paa, at H. hører til de af Folket fra Oldtiden kendte magiske Midler, hvormed enkelte Personer lejlighedsvis søgte at hensætte sig i en clairvoyant Tilstand. Under Hekseforfølgelserne har H. saa fundet en større Udbredelse som Berusnings- og Bedøvelsesmiddel, hvorved man for en Tid i behagelige Drømme kunde glemme den stadig truende Fare og Elendighed. (Litt.: Unger, »Botanische Streifziige«, 3. Hæfte [Wien 1859]; Mejer, »Die Periode der Hexenprocesse« [Hannover 1882]; Holzinger, >Zur Naturgeschichte der Hexen«, 2. Hæfte [Graz 1883]; Lehmann, »Overtro og Trolddom«, 4. Del [Kbhvn. 1896]). *Alfr. L.*

Heksesti, Harens selvlavede Gang (Veksel) gennem Kornet. *H. F. J.*

Hekseæg se Stinksvampe.

Heksøser ere Forbindelser af Formelen $C_6H_{12}O_6$, der have Karakter af fematomige Aldehyd- eller Ketonalkoholer, og som henhøre til den Gruppe af Stoffer, som man fra tidligere Tid betegner med Navnet Kulhydrater. De smage sødt, ere i Reglen krystallinske, letopløselige i Vand, tungtopløselige i Alkohol og uopløselige i Æter. H. ligne i mange Henseender de seksatomige Alkoholer Mannit og Dulcit, men afvige fra disse ved deres stærkt reducerende Egenskaber, deres Forhold over for Fenylhydrazin og deres Gæringsevne. Ligesom f. Eks. Vinsyre eksisterer hver af dem i flere optisk isomere Former, af hvilke en drejer Lysets Polarisationsplan til højre, en anden til venstre, medens en tredje Form er optisk uvirksom og opstaar ved Forening af de to første. Til H. høre f. Eks. Glykose (Druesukker), Fruktose (Frugtsukker) og Galaktose samt Mannose (s. d.); de opstaa af Rørsukker og Stivelsegruppens Kulhydrater, idet disse ved Indvirkning af fortyndede Syrer optage Vandets Bestanddele:

$$C_{12}H_{22}O_{11} + H_2O = C_6H_{12}O_6 + C_6H_{12}O_6$$
Rørsukker Glykose Fruktose.

De naturlig forekommende H. ere oftest i Besiddelse af Gæringsevne; ved Indvirkning af Gær gaa de i Vinaandsgæring; forskellige Bakterier indlede Mælkesyregæring, Smørsyregæring, slimet Gæring o. s. v. H. iltes let; de reducere alkaliske Kobberopløsninger under Udskillelse af Kobberforilte (Kobberoxydul) og ammoniakalsk Sølvopløsning under Udskillelse af metallisk Sølv; ved forsigtig Iltning give Mannose, Glykose og Galaktose forskellige saakaldte Heksonsyrer (Mannonsyre, Glukonsyre, Galaktonsyre o. s. v.), ved kraftigere Iltning giver Glykose Sukkersyre, Vinsyre og Oxalsyre, medens Fruktose giver Glykolsyre o. fl., og Galaktose giver Slimsyre. — H. forene sig med Baser, særlig med Kalk, til Saccharater, der sønderdeles af Kulsyre; ved Behandling (særlig Opvarmning) med Alkalier spaltes Glykoserne, idet der bl. a. dannes Mælkesyre og brune, humusagtige Stoffer. Ved Indvirkning af Eddikesyreanhydrid og Klorzink give H. sammensatte Æterarter ligesom Alkoholerne. De reducerende Egenskaber, som H. besidde, og deres Evne til at forene sig med Fenylhydrazin vise, at de besidde aldehyd- eller ketonagtig Karakter de have altsaa samtidig Karakter af Alkoholer og Aldehyder eller af Alkoholer og Ketoner, og deres Molecule maa derfor antages at indeholde de for disse Forbindelser karakteristiske Grupper. Mannose, Glykose og Galaktose have ved deres kemiske Forhold vist sig at være Aldehydalkoholer, Aldoser, af Formelen $CH_2OH \cdot (CHOH)_4 \cdot CHO$, medens Fruktose er en Ketonalkohol, $CH_2OH\text{-}(CHOH)_3 \cdot CO \cdot CH_2OH$ (se i øvrigt Fruktose, Glykose). *O. C.*

Heksyl er et Alkoholradikal af Formelen C_6H_{13}.

Heksylalkoholer. Disse Alkoholer have Formelen $C_6H_{13} \cdot OH$; teoretisk set skulde der kunne eksistere 17 saadanne Alkoholer, men kun noget over Halvdelen af disse er fremstillet. Den vigtigste af dem er normal H., $CH_3 \cdot (CH_2)_4 \cdot CH_2OH$, der findes som Eddikesyre- og Smørsyreæter i Olien af *Heracleum giganteum.* — Normal H. koger ved $157{,}5^0$ og har Vægtfylden $0{,}83$ ved 0^0. *O. C.*

Heksylsyrer. Disse Syrer have Formelen $C_5H_{11} \cdot COOH$; af de 8 mulige isomere H. kendes de syv. Vigtigst af disse er den normale Kapronsyre, $CH_3(CH_2)_4 \cdot CH_2OH$ (se Kapronsyre). *O. C.*

Hektär, Markmaal = 100 Ar (s. d.).

Hektik (græ.), en sygelig Tilstand, karakteriseret ved tiltagende Afmagring, Blodmangel, Tab af Kræfter. Den udvikler sig i Tilslutning til langvarige Suppurationer eller hyppigere en Tuberkulose, ledsages af en vedholdende, ofte høj Feber (hektisk Feber), stærk Nattesved, og i Modsætning til den i øvrigt blege Hud ses Kinderne røde (hektisk Rødme). *A. F.*

Héktisk Feber se Hektik.

Héktisk Rødme se Hektik.

Hekto . . . (af græ. ἑκατόν, Hundrede; fr. og sp. *hecto* . . ., ital. *etto* . . .) bruges i Sammensætning med en Enhedsbenævnelse i det metriske Maal- og Vægtsystem til Betegnelse af det hundredfoldige (Hektogram = 100 Gr., Hektoliter = 100 Lit., Hektometer = 100 M. o. s. v.) i Modsætning til Centi- (s. d.). Ordet falder ud foran *a*, f. Eks. Hektar. *N. J. B.*

Hektográf (græ.), Mangfoldiggørelsesapparat for Skrift, bestaar af en Blanding af Lim, Glycerin og Vand, med eller uden Tilsætning af en eller anden mineralsk hvid Farve. Til Fremstillingen opbløder man f. Eks. 100 Gr. alm. Lim i 200 Gr. Vand, tilsætter derpaa 400 Gr. Glycerin af 28° B. og eventuelt 25 Gr. Kaolin e. l.; opvarmer, til Limen er opløst, og hælder derpaa Massen ud i flade Blikkasser. Oftest tilsættes en ringe Mængde Salicylsyre for at forhindre Massen i fra at raadne eller skimle. Det Skriftstykke, der skal mangfoldiggøres, skrives med Blæk, bestaaende af en koncentreret Opløsning af en Anilinfarve, bedst Methylviolet, i Vand, hvortil er sat noget Gummi, Glycerin og Alkohol, f. Eks. 10 Gr. Farve, 10 Gr. Alkohol, 10 Gr. Gummi, 5 Gr. Glycerin og 60 Gr. Vand. Efter at Skriften er bleven tør, lægges den paa H., og efter at den har ligget nogen Tid her, har den afgivet saa megen Farve til denne,

at den kan benyttes som Trykform over for Papir, der lægges derpaa og trykkes let derimod. Efter Brugen kan H. renses ved Vadskning med varmt Vand eller med Vand, hvortil er sat lidt Saltsyre eller Eddike. Undertiden lægges Massen i et tyndt Lag paa Papir eller Tøj, der derefter rulles op paa en Valse og i et passende Apparat, f. Eks. den saakaldte »Schapirograf«, efterhaanden benyttes og derpaa rulles op paa en anden Valse, idet man har givet Massen og Blækket en saadan Sammensætning, at Skrifttrækkene efterhaanden forsvinde i Massen, saaledes at denne uden Afvadskning igen kan benyttes. Ved den saakaldte Kollografi benyttes H. paa den Maade, at Skriften udføres med Gallus-Blaatræblæk og overføres paa H. Man kan da ikke tage direkte Aftryk af denne; men naar man fører en Bogtrykvalse med Sværte hen over den, vil kun Skriften, ikke selve Massen, optage Sværten og kan igen afgive denne til et paalagt Papir. Man kan paa denne Maade tage mange Hundrede skarpe Aftryk, idet man sværter mellem hvert, og opnaar, at disse blive langt mere holdbare end de med Anilinblæk tagne. Talrige H. med forskellige Variationer i Sammensætning af Massen og Blækket ere til Tider gaaede i Handelen under Navne som Autograf, Multigraf, Kilograf etc. *K. M.*

Hektográm se Hekto...
Hektoliter se Hekto...
Hektometer se Hekto...

Hektor er i Iliaden Troernes ypperste Stridsmand, Ilion's »Opretholder« (ἕκτωρ afledet af ἔχω, »holder«) i Kampen med Grækerne. Han er Søn af Priamos og Hekabe; som den tapreste og bedste af deres Sønner er han Ilion's egentlige Leder i Priamos's Alderdom. Han er gift med Andromache; deres lille Søn Skamandrios kalde Troerne med Hædersnavnet Astyanax (»Byens Herre«). H.'s Heltegerninger og modige Færd danne i Iliaden et Modstykke til Achilleus's. Mange af Achæerne falde for hans Haand. Sammen med Ares trænger han frem mod Diomedes; da Ares bliver saaret og Kampen vender sig til Achæernes Fordel, iler H. ind i Ilion for at faa Hekabe til at vinde Athena's Gunst ved en kostbar Gave og kalde Paris ud til Kamp; han møder Andromache, med hvem han tager Afsked, og skynder sig atter ud til sine kæmpende Landsmænd. Han indlader sig i Tvekamp med Ajas; Kampen bliver uafgjort, H. og Ajas skilles efter at have givet hinanden Gaver. Den næste Dag trænger H. sejrrig ind paa Grækerne, Nestor og Diomedes maa flygte; H. truer endog med et Angreb paa Grækernes Skibslejr; Teukros, der retter sin Bue imod ham, slaar han til Jorden med Stenkast. Om Natten lader H. Troerne lejre sig paa Marken foran Skibslejren. Den følgende Dag fælder han mange af Grækerne og retter et alvorligt Angreb paa deres Lejr, hvis Port han knuser med et Stenkast. Poseidon hjælper Grækerne med at forsvare Skibene, men maa paa Zeus's Bud trække sig tilbage; trods Ajas's heftige Modstand lykkes det H. at tænde Ild paa Skibene. Først da Patroklos, iført Achilleus's Rustning, rykker frem i Spidsen for Myrmidonerne, vender Kampen sig, og H. maa vige en Stund. Men ved Apollon's Hjælp fælder han Patroklos, der i Døden spaar H., at ogsaa hans Time er nær; H. tager Rustningen af sin faldne Fjende, men det lykkes ham ikke at bemægtige sig dennes Lig. Efter Patroklos's Død udsoner Achilleus sig med Agamemnon og gaar frem til Kamp mod H. Troerne drives tilbage og flygte ind i Byen, kun H. bliver tilbage uden for Murene. Da Achilleus nærmer sig, flygter han, forfulgt af sin Fjende. Tre Gange løbe de om Ilion; da standser H. for at optage Kampen og falder for Achilleus's Lanse. Achilleus binder Liget til sin Vogn, slæber det omkring Ilion og tilbage til Lejren for at overgive det til Rovfuglene og Hundene. Men om Natten kommer Priamos til ham og faar Sønnens Lig udleveret. Med Skildringen af H.'s Baalfærd ender Iliaden. — I historisk Tid dyrkedes H. i Ilion som Heros. *C. B.*

Hektowatt, 100 Watt = $\frac{100}{}$ Hestes Kraft. Se Absolut Maal. *K. S. K.*

Hel, i nordisk Sprog og Mytologi: 1) Død, 2) Dødsrige, 3) Dødsrigets Herskerinde. 1) Ordets Grundbetydning er bevaret i Udtrykket ihjel (oldn. *í hel,* ind i Døden). I dansk Folketro opfattes H, uden dog at være stærkt individualiseret, som et (mandligt) Væsen, der kommer ridende (jfr. Helhest og Talemaaden »at give Døden en Skæppe Havre til hans Hest« d: undgaa Døden) og bringer Sygdom over Landet. 2) Som Dødsrige opfattes H. snart som en Verden eller Land (Helheim; en af Ygdrasil's tre Rødder naar til H.), snart som en uhyre stor Hal; dens Indgang, H.'s Porte, H.-Grinden, omtales ofte som tunge og uoverstigelige; den er ved en mægtig Strøm (Gjall, den brusende) skilt fra de levendes Verden, og kun Gjallarbroen giver Adgang. I de ældste nordiske Kilder er H. ikke saa stærkt forskellig fra Valhal; der staar Mjød og guldstrøede Bænke rede til Balder; og Læren om de faldne Krigeres Liv i Valhal kunde aldrig helt faa Magten med den ældgamle Forestilling om en for alle fælles Dødshal. H. tænkes at ligge langt mod Nord og lavt nede, en lang Helvej fører dertil; der er svage Ytringer af, at man ogsaa kunde tænke sig Dødsriget som underjordisk, Gravens Indgang er da en »Helgrind« for de levende. I tysk Folketro fører Vejen til *die Hölle* gennem en uhyre Skov; der er stærkere Spor af, at man tænkte sig Dødsriget som underjordisk. Kun sparsomt findes i Eddakvadene Forestilling om et Straffested i H.: Naastranden (Ligstranden), hvor Edsbrydere vadede i tunge Strømme, medens Slanger dryppede Edder ned paa dem. En mere gængs Mening var, at Edsbryderen blev Træl i Valhal. 3) H. som Dødsrigets Herskerinde (nærmest opstaaet ved en Sammenkædning af Betydning 1 og 2) skildres i Oldnordisk som en stille *Herskerinde*, halvt blaasort og halvt af Menneskefarve; hun nævnes allerede i de ældste Kilder som Datter af Loke (og Jættekvinden Angerbode), Søster til Fenresulven (og Midgaardsormen). I nær Forbindelse med hende staar den yngste Forestilling om Dødsriget som alene fattigt og glædeløst: hendes Tærskel hedder Faldgrube, hendes Bord Sult, hendes Leje Sotteseng, Trællen og Trælkvinden hedde Ganglad. H.-Rigets Forskel fra den levende Verden træder skarpt frem i den eneste til H. knyttede Myte, Hermod's Helridt. Derimod staar den poetisk udformede H.

mere fremmed for de folkelige Forestillinger om »Diser« eller om ulveridende Hekse som Dødsvarsler.

Ved Kristendommens Indførelse opstod i Norden Navnet Helvede (oldn. *Helviti* o: H.'s Straffested), i Visionsdigtningerne rigelig udmalet med Skildringer af de forskellige Ildstraffe o. l. De islandske Ildfjælde, særlig Hekla, troedes at give Adgang til Helvede; Sjælene saas flyve op og ned i Ilden som sorte Fugle; man troede i Nordsøen at møde Dødningeskibe paa Vej Nord paa med afdødes Sjæle. Betegnelserne *Helviti* og *Pisl* (Pinestedet) brugtes forskellige Steder i Norge og paa Island ogsaa om dybe Huler eller kraterformede Søer, hvor der troedes at være Nedgang til Helvede. *A. O.*

Hela, den ca. 36 Km. lange og meget smalle (1—3 Km.) Klithalvø, som fra Danzig-Bugtens Vestside omslutter Putziger-Wiek. Flere Fiskerlejer have fra gammel Tid ligget imellem Halvøens Klitter, men i den nyeste Tid har det yderste Leje H. overfløjet de andre, fordi man der har bygget en Fiskerihavn med Fyr, Taagesignal m. v. og derved skabt en vigtig Plads for Fiskehandelen, som tidligere havde sin Hovedplads for denne Del af Østersøen i Danzig. *Arth. F.*

Heland, Mårten Rudolf, svensk Kobberstikker, (1765—1814), Elev af J. F. Martin, dyrkede særlig Akvatintamanéren og var meget produktiv; mange gode Landskabsblade skyldes ham, deriblandt Billingsholm og en Suite fra Forsmark efter Tegninger af Elias Martin. H. har endvidere stukket en Del Blade til Gustaf III's Medaillehistorie og til Fredenheim's Værk over det kgl. Museum; i Paris, hvor han uddannede sig i Akvatinta, overvaagede han tillige Udførelsen af Kobberne til »Écrits de Gustave III«, stukne af franske Mestere efter Limneil, og efter 1806 udførte han Kobberne til den svenske Udgave, tegnede af Hjelm og Swedman. Blandt hans mange Blade skulle endnu nævnes »Eldsvådan på Riddarholmen 1802« efter Ulmgren og »Höganäs Stenkulsgruber« efter Billquist. *A. Ls.*

Helbefaren se Befarne Folk.

Helbig, Wolfgang, tysk Oldgransker, er født 2. Febr. 1839 i Dresden. Efter at have studeret klassiske Sprog og Oldtidsvidenskab i Gottingen og Bonn gik han 1862 som Stipendiat ved det arkæologiske Institut til Rom, blev 1865 anden Sekretær ved dette Institut, en Stilling, som han 1885 opgav, da Instituttet omordnedes. H. forblev alligevel i Rom, stadig optagen af arkæologiske og kunsthistoriske Studier. Antiksamlingen i Kjøbenhavn og Glyptoteket paa Ny Carlsberg skylde H. mange fortrinlige Stykker. En hel Afdeling af Glyptoteket, indeholdende etruriske Sager, som omtrent alle skyldes H., bærer hans Navn: »H.-Museum«, og er prydet med hans Buste. Af H. haves mange lærde Afhandlinger og Skrifter, hvoraf ikke faa findes i det romerske arkæologiske Instituts Skrifter (*Annali, Bulletino* etc). Særlig har H. studeret Oldtidens Vægmalerier: »Wandgemalde der vom Vesuv verschiitteten Städ te Campaniens« [Leipzig 1868], »Untersuchungen über die campanische Wandmalerei« [Leipzig 1873] og Overgangen fra den forhistoriske til den historiske Tid i Italien og Grækenland: »Die Italiker in der Po-Ebene« [Leipzig 1879] og »Das Homerische Epos aus den Denkmälern erlautert« [2. Udg., Leipzig 1887]. H. har beskrevet Samlingen Baracco: »La Collection Baracco d'aprés la classification et avec le texte de G. Baracco et W. H.« [München 1893 ff.]. Af H. haves en fortrinlig Fører i Rom's offentlige Samlinger, paa Tysk [1891], Fransk [1893] og Engelsk. Hans sidste Skrift [1898] er »Heerschau des Peisistratos« efter en antik Vase. *V. S.*

Helbig -Museum se Helbig.

Held, Adolf, tysk Nationaløkonom og Socialpolitiker, født 10. Maj 1844 i Wiirzburg, omkommen ved Drukning paa en Rekreationsrejse i Schweiz 25. Aug. 1880. H. var allerede 1868 bleven ekstraordinær og 1872 ordinær Professor i Samfundsvidenskab i Bonn, hvorfra han i sit Dødsaar kaldtes til Berlin's Universitet. H. var en af Stifterne af den betydningsfulde »Verein für Sozialpolitik« [fra 1872], hvis Sekretær han en Tid var, og hvis højre Fløj han som Katedersocialist tilhørte. Ved sine skarpe, af en bred historisk og filosofisk Dannelse baarne Angreb paa den da herskende Manchester-Liberalisme stod H. i første Række blandt dem, der indvarslede den ny socialpolitiske Æra i Tyskland. Han forfægtede den sociale Reform paa den bestaaende Samfundsordens Grund. Hans vigtigste Skrifter ere: »Die Einkommensteuer« [1872], »Die deutsche Arbeiterpresse der Gegenwart« [1873], det katedersocialistiske, polemiske Programskrift »Sozialismus, Sozialdemokratie und Sozialpolitik« [1877] samt det efter hans Død af G. F. Knapp udgivne, stort anlagte, men ufuldførte Værk »Zwei Blicher zur sozialen Geschichte Englands« [1881], der stærkt bidrog til Genoplivelsen af de herhen hørende Studier i England selv. *K. V. H.*

Helder, By i den nederlandske Provins Nordholland, beliggende paa dennes Nordspids og adskilt ved det 4 Km. brede Marsdiep fra Øen Texel, staar ved Helder-Kanalen i Forbindelse med den nordhollandske Kanal, ligger ved Jærnbanelinien til Amsterdam og Haarlem og har (1891) 23,100 Indb. H. er beskyttet mod Nordsøen ved et mægtigt, 8 Km. langt, af norske Granitblokke bygget Dige, oven paa hvilket der er anlagt en Vej, der forbinder Byen med Havnen Nieuwediep, som ligger 1 Km. 0. f. Byen ved Indgangen til Nordkanalen, kan rumme 300 Skibe og er forsynet med store Sluseværker, Skibsværfter og Magasiner. Paa Vestsiden af Nieuwediep findes Marineetablissementet Willemsoord med stor Dok, Kaserne og det kgl. Marineinstitut. H. var i Slutningen af 18. Aarh. kun et stort Fiskerleje, indtil Napoleon 1811 lod anlægge anselige Fæstningsværker, som den hollandske Regering fuldendte 1826. H. blev herefter Holland's stærkeste Fæstning; den kræver til sit Forsvar 7 — 9,000 Mand og kan optage 30,000 Mand, den strækker sig fra Nordsøen til Zuider-Søen og forsvares ved stærke Kystbatterier og mod Landsiden tillige ved Sluser, der kunne sætte store Strækninger under Vand. Paa det højeste Punkt af de nordlige Dyner findes Fort Kykduin, i hvis Nærhed Hollænderne under Ruyter og Tromp i Aug. 1673 sloge den engelske Flaade. *Joh. F.*

Heldring, Otto Gerhard, hollandsk Præst, (1804 — 76). Allerede 22 Aar gl. blev han Præst i Hemmen, et lille Landsogn i Rhinen's Delta. Han kastede sig med Iver ind i sin Gerning og

var meget virksom for at faa en ordnet kirkelig Fattigpleje oprettet. Adskillige Smaabøger om almennyttige Emner udgav han, og en af disse var om den usle Nybygd Hunderloo, som han fik ophjulpet, og hvor han fik anbragt adskillige Proletarfamilier. Totalafholdssagen i Holland skylder ham ogsaa meget. Da Kartoffelhøsten 1845 slog fejl, og den fattige Landbefolkning led Nød, stillede han sig i Spidsen for at afhjælpe denne. Sammen med kristelige Venner, blandt hvilke var Statsmanden Groen van Prinsterer, arbejdede han i den rationalistiske Tid for en Friskole med Undervisning i Bibelen, for Søndagens Helligholdelse; men mest kendt er hans Navn blevet som Grundlæggeren af Hjemmene for løsladte kvindelige Fanger og faldne Kvinder i Steenbeek, som han begyndte 1848. Han er bleven Magdalenesagens Fader; i hans sidste Aar var denne Gerning bleven saa stor, at han nedlagde sit Embede for udelukkende at virke som Præst for de mange Hjem. (Litt.: Rudolf Muller, »Erinnerungen an O. G. H.« [Monatsschrifft 1880]; Dalhoff, »H.« [Kbhvn. 1889]). *H. O—d.*

Helena [he'lena], 1) Hovedstad i den nordamerikanske Stat Montana, 1,389 M. o. H. i den frugtbare Prickly Pear Valley ved den østlige Fod af Mullan-Passet, hvor Nordre Pacifikbanen gaar over Klippebjærgene, med (1890) 13,800 Indb. Omegnen er et af de rigeste Minedistrikter med Lejer af Kobber-, Jærn- og Blyerts og hede Mineralkilder.

2) By i Arkansas ved Mississippi med Tømmerhandel og (1890) 5,200 Indb. *S. B. T.*

Helĕna, Helgeninder: 1) Constantius Chlorus's Hustru og Constantin den Store's Moder, skal oprindelig have været Opvartningspige, blev forskudt af sin Mand, da han blev Kejser, men ved Sønnens Tronbestigelse hævet til Ære og Værdighed. H. viste Iver for at bygge Kirker og Klostre og foretog en Valfart til det hellige Land, hvor det hed sig, at hun fandt Christi Grav og Kors. I Jerusalem byggede hun den hellige Gravs Kirke og andre Mindekirker, og af denne Grund æredes htm som Helgeninde (Helgendag 18. Aug.). H. døde 327. — 2) Den russiske Storfyrst Igor's i Enke, hed ogsaa Olga (s. d.). *H. 0.*

Helena, Sankt, se St. Helena.

Helĕna-Fasan d. s. s. Helena-Astrild, se Astrilder.

Helĕna-Medaille, en 12. Aug. 1857 stiftet Bronzemedaille, som Napoleon III skænkede alle militære, der i Løbet af Tidsrummet 1792—1815 havde kæmpet under franske Faner. Den bærer paa den ene Side Kejser Napoleon I's Billede, paa den anden Indskriften: *Campagnesde 1792 å 1815. A ses compagnons de gloire sa dernière pensée, 5. Mai 1821.* Medaillen er omgiven af en Laurbærkrans, foroven prydet med Kejserkronen, og bæres i et grønt, rødstribet Baand.

Helĕne, i de homeriske Digte den skønneste græske Kvinde, hvis Bortførelse blev Aarsag til Toget mod Ilion. Hun var Datter af Zeus, Søster til Kastor og Polydeukes, ægtede Menelaos, der var Konge i Sparta, og fødte ham Datteren Hermione. Efter Afrodite's Tilskyndelse drog Paris, Kongesønnen fra Ilion, til Sparta, hvor han blev gæstfrit modtagen i Menelaos'es Hus. Han forelskede sig i H.; hun fulgte villig med ham og medtog en Del af sine Skatte og Slavinder. Efter en lang Sørejse, paa hvilken de blandt andet kom til Sidon, naaede de Ilion, hvor H. siden levede i Paris'es Hus som hans Hustru. Odysseus og Menelaos udsendtes for at kræve H. tilbage, men fik Afslag. Da samledes de græske Konger til Angreb paa Ilion. Under den langvarige Krig forblev H. stadig i Byen; efter Paris'es Død ægtede hun hans Broder Deifobos. Til sidst følte hun dog Længsel efter sit gamle Hjem. Da Ilion var erobret af Grækerne, fulgte hun med Menelaos tilbage; de maatte flakke længe om og kom til Ægypten, hvor H. modtog kostbare Gaver af Dronningen og lærte Lægekunst; omsider naaede H. og Menelaos hjem til Sparta, hvor Telemachos besøgte dem, just som de fejrede Hermione's Bryllup. — Dette er i Hovedsagen, hvad der fortælles om H.'s Skæbne i Iliaden og Odysseen. I den øvrige episke Digtning og i den senere lyriske og tragiske Poesi findes en Række Fortællinger, derikke forekomme hos Homer og til

Relief i Napoli.

Dels ere af yngre Oprindelse. Det hedder sig, at Zeus, som elskede Tyndareos'es Hustru Leda, forvandlede sig til en Svane, der forfulgt af en Ørn søgte Tilflugt i Leda's Skød. Leda fødte derefter to Æg, af hvilke det ene indeholdt H. og Polydeukes, det andet Tyndareos'es Børn Kastor og Klytaimnestra. Efter en anden Tradition var H. Datter af Zeus og Nemesis, til hvem Zeus var kommen i Svaneskikkelse; Nemesis fødte et Æg, som blev bragt til Leda; af Ægget fremgik H., der blev opdragen hos Leda som hendes Barn. I sin Ungdom blev H. bortført af den attiske Heros Theseus, der bragte hende til Afidnai; herfra førte dog Kastor og Polydeukes hende tilbage til Sparta. Da H. blev voksen, drog hendes Skønhed alle Grækenland's Fyrster til Sparta som Bejlere; efter Odysseus'es Raad tog Tyndareos den Ed af dem, at de alle vilde støtte den, der blev hendes Mand, i hans retmæssige Besiddelse af hende; herved forklares, at alle Kongerne samledes om Agamemnon og Menelaos, da Paris havde bortført H. Den homeriske Fortælling, at H. længtes tilbage efter sit gamle Hjem og sin Ægtefælle, findes i den

senere Litteratur videre udviklet, saaledes at H. forraader Ilion til Grækerne. Fra Deifobos'es Hus fjerner hun alle Vaabnene, saa at han værgeløs hjemfalder til Menelaos'es Hævn. Da Byen erobres, er det Menelaos'es første Tanke at dræbe den Kvinde, som har været ham utro og været Skyld i saa megen Ulykke, men ved Synet af hendes Skønhed lader han Sværdet falde. Som Zeus'es Datter maatte H. være udødelig; et Sagn lader hende derfor blive bortrykket fra Jorden og komme til Øen Leuke (»den hvide 0«), hvor hun hersker sammen med Achilleus (s. d.). En Tradition fortalte, at Digteren Stesichoros havde krænket H. ved et Digt og til Straf blev blind; da han erkendte Aarsagen til sin Blindhed, digtede han sin »Tilbagekaldelse« (Palinodia), hvori han fortalte, at det ikke var H. selv, som blev ført til Troja, men kun hendes Skyggebillede; H. selv havde under Krigen været i Ægypten; herefter fik Stesichoros Synet igen. En lignende Fortælling om, at H. var forbleven i Ægypten og ikke kommen med til Ilion, findes hos Herodot (2, 112) og i Euripides'es Tragedie H., i hvilken Menelaos efter Ilion's Fald med H.'s Skyggebillede kommer til Ægypten, hvor han træffer den virkelige H., der ikke har været ham utro. — Den græske Kunst, der i stort Omfang benyttede Motiver fra den gamle Sagndigtning, har ofte fremstillet Scener, hvori H. spiller en Rolle: hendes Fødsel, hendes Bortførelse ved Theseus, Samvær og Bryllup med Paris, Menelaos, der stormer frem for at dræbe hende o. a. Som Ideal af Kvindeskønhed var H.-Skikkelsen en taknemmelig Opgave for Kunsten; derfor saas H. omgiven af Kvinder, der beundrede hendes Skønhed, afbildet i Polygnotos'es berømte Maleri »Ilion's Indtagelse«; ogsaa et Billede af Polygnotos'es Broder Aristofon fremstillede en Scene af Ilion's sidste Dage, i hvilken H. indtog en fremtrædende Plads. Berømtest af alle de antikke H.-Billeder var et Maleri af Zeuxis, om hvilket der fortaltes, at Maleren havde benyttet 5 skønne Kvinder til Modeller, da ingen enkelt besad den ideale Legemsskønhed, han vilde skildre; Mesteren var saa tilfreds med sit Arbejde, at han paa det skal have anvendt de bekendte Ord i Iliaden (3. Sang, V. 156):

Ej er det sært, at Troer og pansrede Mænd af Achaia
friste Besvær langsommelig Tid for saadan en Kvinde;
ganske forbavsende ligner hun jo Gudinder af Aasyn.

Af de bevarede Kunstværker er det her gengivne Relief i Napoli, et Arbejde fra 4. Aarh. f. Chr., det mest bekendte. Det forestiller H., som af Afrodite bevæges til at følge med Paris; denne ses længst til højre; Eros lægger sin Haand paa hans Skulder; den lille Skikkelse over H.'s Hoved er Overtalelsens Gudinde (Peitho). — Der kan næppe være Tvivl om, at Heroinen H. oprindelig er en Gudindeskikkelse. Hun dyrkedes i Sparta og i det nærliggende Therapne; til hendes Helligdom det sidstnævnte Sted knyttede sig en Legende om, at hun havde forvandlet et hæsligt og vanskabt Barn til den skønneste Kvinde. I Bryllupssangen i Sparta lovede de ugifte Kvinder H. at smykke en Platan, der var hende helliget, med en Lotoskrans. Ogsaa i Athen og paa Rhodos finde vi H. dyrket. I St.-Elmsilden mente man at se en Aabenbaring dels af H., dels af hendes Brødre Dioskurerne. Sandsynligvis er H. fra først af en Elskovs- og Skønhedsgudinde; hendes oprindelige Væsen var i den historiske Oldtid for længst glemt og skjult af Sagnenes og Digtenes brogede Væv; men selv i Sagndigtningen ligger dog en Antydning af hendes guddommelige Natur deri, at hun ikke finder Døden som andre, og at hun er Datter af Zeus. *C. B.*

Helēne (Elin), svensk Helgeninde, var en Frue af høj Byrd, blev tidlig Enke og skal have levet et fromt Liv; bl. a. udvidede hun Kirken i Skofde (s. d.). Imidlertid blev hendes Svigersøn for sin Haardhed slaaet ihjel af sine egne Folk; men Skylden blev kastet paa H., og af den myrdedes Frænder blev hun derfor dræbt paa Vejen til Götenes Kirke (ca. 1160). Paven helgenkronede hende 1164, og Sverige's første Ærkebiskop, Stefan, skrinlagde hendes Ben i Skofde Kirke. Som hendes Helgendag fejrede man i Reglen 31. Juli, somme Steder dog foregaaende eller efterfølgende Dag. Uden for Norden blev H. ikke kendt, men i Sverige og senere ogsaa i Danmark var hun meget æret. Relikvier af hende havde man bl. a. i Roskilde og Kjøbenhavn, og i Æbelholt Kloster rejstes et Alter til hendes Ære. I det hele var det særlig i Nordsjælland, at hun fik Ry. Fremfor alt knyttedes hendes Navn til H.-Kilde ved Tisvilde Strand, der formodentlig oprindelig har været et til Guden Tir indviet Væld. Legenden fortalte, at hendes Legeme var kommet sejlende over Havet paa en Sten, og at hun var bleven jordet i Nærheden af Kilden. Endnu viser man H.'s Grav ved Tisvilde; og dog er det vist, at hendes virkelige Grav var i Skofde. H.-Kilde vedblev efter Katolicismens Tid at være et yndet Valfartssted, og Trækors, behængte med Klude og Lapper, endvidere Krykker og Stave, som vare opstillede ved Kilden, vidnede om, at Folk ved at tilbringe St. Hans Nat paa Stedet fandt Helbredelse for Sygdom og Svaghed. Ogsaa Christian IV gæstede Kilden, og Roskilde Landemode forbød ganske vist Opstilling af Krykker o. 1. som »papistisk Afgudsdyrkelse« og indskærpede, at man kun maatte ære Gud for Vandets Kraft; men endnu langt ned i Tiden (jfr. Holberg's »Kilderejsen«) valfartedes der dog paa rent katolsk Vis, og selv i 19. Aarh. har man kunnet spore Eftervirkninger af den indgroede Folketro. *H. O.*

Helene, Navn paa 2 danske Kongedøtre, 1) Sven Estridsøn's Datter, ogsaa kaldet Gunhild (s. d.), 2) Valdemar I's og Sofie's Datter, gift 1202 med Henrik Løve's yngste Søn Vilhelm, som blev Greve af Liineburg (død 1213). H. nævnede sig med Stolthed »Søster til Valdemar, Danmark's Konge« og følte sig inderlig knyttet til sit Fædreland; hendes og Vilhelm's Søn, Otto »puer«, der senere forenede de braunschweigske og liineburgske Besiddelser og blev Hertug, fulgte ligeledes en meget danskvenlig Politik. H. døde 1233. *H. O.*

Helēne, Luise Elisabeth af Orleans, født 24. Jan. 1814, død 18. Maj 1858, var Datter af Arvestorhertug Frederik Ludvig af Mecklenburg-Schwerin. Hun ægtede 30. Maj 1837 Ludvig Filip's ældste Søn, Hertugen af Orleans. Ved dennes Død 17. Juli 1842 blev deres Søn, den fireaarige Greve af Paris, Tronarving. Hertuginden vandt i Frankrig almindelig Sympati og ansaas inden for de oppositionelle Kredse for meget liberal. Dette skabte imidlertid hos Kongen og hans nærmeste

en vis Mistænksomhed over for den frisindede Prinsesse, og det bestemtes derfor ved Lov, at hvis Greven af Paris kom til at regere som mindreaarig, skulde Regentskabet tilfalde ikke Moderen, men Hertugen af Orléans's Broder, Hertugen af Nemours. Under Februarrevolutionen nedlagde Ludvig Filip 24. Febr. 1848 Regeringen til Fordel for Greven af Paris. Hertugen af Nemours's Formynderskab ansaas nu i Hofkredsene for ganske uigennemførligt, og man søgte da at lade Moderen overtage det. Hun gik ind paa det vanskelige Hverv, begav sig med sine 2 Børn, Greverne af Paris og Chartres, til Deputeretkammeret og søgte her under Diskussionen selv at komme til Orde. Forsøget mislykkedes dog, og hun maatte med sine Børn forlade Paris. Hun opholdt sig siden mest i Eisenach, døde i Richmond i England. (Litt: Brunier, »Eine mecklenburgische Fürstentochter« [Bremen 1872]; Schubart, »Erinnerungen aus dem Leben der Herzogin Helene Luise von Orléans« [8. Opl. Stuttgart 1877]). *P. M.*

Helēne Guttormsdatter, Datter af den svenske Jarl Guttorm, blev i ung Alder gift med Esbern Snare (s. d.), som dengang havde mistet sin 2. Hustru, og blev ved ham Moder til Ingeborg af Kalundborg. Straks efter Esbern's Død (1204) traadte hun i Forhold til Kong Valdemar II og fødte ham Sønnen Knud (s. d.); men da Valdemar ægtede Dagmar (1205), trak H. sig tilbage til Sverige. *H. O.*

Helene-Kilde se Helene.

Helenīn, Alantkamfer, C_6H_8O, findes i Roden af *Inula Helenium* (stor Alant) og fremstilles, ved at man udtrækker denne med varm Alkohol, hvorefter det udskilte H. omkrystalliseres af absolut Alkohol. H. danner lange Naale, der smelte ved 109—110°; det er let opløseligt i Alkohol, men næsten uopløseligt i Vand. Ved Indvirkning af koncentreret Salpetersyre giver det Oksalsyre. *O. C.*

Helenopŏlis se Drepanon.

HelénOS, Søn af Priamos og Hekabe, nævnes nogle Gange i Iliaden som spaadomskyndig og som en tapper Stridsmand. Mere fortælles om ham i den yngre græske Litteratur. Han og Kassandra (s. d.) vare Tvillinger; som Børn bleve de ved en Fest glemte i Apollon's Helligdom, og da de igen bleve fundne, havde Slanger slikket deres Øren, saa de forstode Fuglenes Tale. Efter Paris'es Død ønskede baade H. og Deifobos Helene til Ægte; da Deifobos foretrækkes, forlader H. i Vrede Ilion og forraader Byen til Grækerne, hvem han giver Anvisning til at bygge Træhesten, ved hvis Hjælp Byen blev erobret, og til at hente Filoktetes fra Lemnos; efter andre Fortællinger bliver H. tagen til Fange af Odysseus og tvungen til at give Grækerne Raad. Efter Ilion's Indtagelse tilfalde H. og Andromache som Slaver Neoptolemos; da denne dør, gifte de sig. Vergil lader Æneas paa Flugten fra Ilion komme til Epiros, hvor han træffer sammen med H., der har grundet et Rige; H. modtager Æneas venlig, giver ham Gaver og forudsiger ham hans Skæbne. *C. B.*

Helensburgh [he'lenzbərə], Søbad i det sydvestlige Skotland i Dumbartonshire ved Clyde, først grundlagt 1777, med Fiskeri og (1891) 8,400 Indb.; lige over for den, paa den anden Bred af Gare Loch, ligger Roseneath med Hertugen af Argyll's Slot. *C.A.*

Heleochăris se Sumpstraa.

Helferich, Johann Alfons Renatus von, schweizisk-tysk Nationaløkonom, født 5. Novbr. 1817 i Neuchâtel, død 8. Juni 1892 i Munch en, fra 1844 efterhaanden Professor ved Universiteterne i Freiburg, Tiibingen, Göttingen og Miinchen. Hans Forelæsninger udmærkede sig ved deres fængslende Form og vare altid stærkt søgte. H.'s Hovedværk er det paa vidtstrakte historiske Studier hvilende Arbejde »Von den periodischen Schwankungen im Werte der edeln Metalle von der Entdeckung Amerika's bis zum Jahre 1830« [Niirnberg 1843]. I over 40 Aar var H. Redaktør af »Tubinger Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft«. Sammen med G. v. Mayr udgav han en omarbejdet ny Udgave af sin Lærer I. B, W. IIerrmann's berømte Hovedværk »Staatswirtschaftliche Untersuchungen« [Miinchen 1870], til hvis abstraktliberale System han i det væsentlige sluttede sig. *K. V.H.*

Helfert, Alexander von, Friherre, østerrigsk Statsmand og Forfatter, er født 3. Novbr. 1820 i Prag. Efter at have siddet i Rigsdagen 1848—49 indtraadte han 1849 som Understatssekretær i Kultusministeriet, hvis provisoriske Chef han var fra Oktbr. 1860 til Febr. 1861. Da Ministeriet derpaa indlemmedes i Statsministeriet, var H. dets Afdelingschef, indtil han 1865 blev Præsident for Centralkommissionen for Kunst- og historiske Mindesmærker i det østerrig-ungarske Monarki. 1881 optoges han i det østerrigske Rigsraads Overhus, hvor han udøvede megen Indflydelse som Leder af det klerikal-føderalistiske Parti. Blandt hans mangfoldige Skrifter kunne nævnes: »Die österr. Volksschule« [1. og 3. Bd. Prag 1860—61], »Geschichte Osterreichs vom Ausgange des Wiener Oktoberaufstandes 1848« [4 Bd. i 6 Dele, Prag 1869—86], »Maria Louise, Kaiserin der Franzosen« [Wien 1873], »Revision d. ungar. Ausgleichs« [2 Bd. Wien 1876], »Die Wiener Journalistik im Jahre 1848« [Wien 1877], »Maria Karolina, Konigin von Neapel u. Sicilien« [Wien 1884], »1814. Ausgang d. franz. Herrschaft in Oberitalien« [Wien 1890]. *M. M.*

Helg. En særlig retsbeskyttet, for visse Tider og Steder gældende Fred, hvad enten denne nu skyldes en kristelig Højtid (Jule-, Faste-, Paaske- og Pinsehelg) eller borgerlige Hensyn (Høsthelg, der holdtes fra Olufsmesseaften, 28. Juli, til Dagen efter Mikkelsdag, 30. Septbr.). De saaledes nævnte Helgtider ere de vigtigste af dem, som den katolske Kirke i Danmark anerkendte og tog under sin Beskyttelse, se Skaanske (og Sjællandske) Kirkeret Art. 14, hvor den fuldstændige Angivelse findes. At Kirken tog sig af de kirkelige Helgtider og straffede Brud paa Freden inden for disse med særlig gejstlig Straf (se Helgbrud), er jo rimeligt nok, men at Kirken ogsaa inddrog Høsthelg under sin Beskyttelse, hænger sammen med Gudsfredsreglerne. I øvrigt forsvandt Høsthelg af den for Jylland og Fyn gældende Lovgivning allerede under Kong Valdemar II inden Udgivelsen af Jydske Lov. — H. kan ogsaa betyde almindelig Fred og Sikkerhed. Mandhelg var saaledes Udtrykket for den enhver fri Mand over-

alt tilkommende Retssikkerhed og Ukrænkelighed. *Ludv. H.*

Helga, nordisk Kvindenavn (betyder den hellige, gudindviede), i senere Dansk: Helle, men nu atter optaget fra Oldsproget i den oprindelige Form. *A. O.*

Helga, den danske Sagnkonge Ingjald's Søster; Fortællingerne om hende findes i Sakse's 6. Bog, deriblandt et Kvad, der lægges Starkad i Munden. Som ganske ung lader hun sig paavirke af en paatrængende Guldsmeds Bejlen; men hendes Fosterfader Starkad kommer til Stede, revser hende for dette Frafald fra store Forfædres Eksempel og straffer Guldsmeden; siden bejler den norske Kongesøn Helge til hende, han udæskes til Tvekamp af sine Medbejlere, Angantyr og hans Brødre, faar Kæmpen Starkad til Hjælp; men Starkad fælder alene de 9 Bersærker og gaar saa til Brudekammeret, hvor Helge paa sin Bruds Raad springer op og hugger ham sit Sværd i Panden: Starkad kan da se, det ikke er af Frygt, Helge er udebleven fra Kampen. *A. O.*

Helga den Fagre, en Datter af Torstein Egilsson paa Borg, den kvindelige Hovedperson i Gunnlaugs-Saga (se Gunnlaugr Ormstunga); H. forelskede sig i den unge mandige Gunnlaugr og lovede ham sin Tro. Men Skæbnen vilde, at de ikke skulde faa hinanden. H. blev mod sin Vilje gift med Hrafn Onundssøn. »Men hun kunde aldrig glemme Gunnlaugr« siger Sagaen, og med den Kappe, han havde givet hende, for Øjnene udaandede hun. H. er den smukkeste og reneste Kvindeskikkelse, nogen Saga kan opvise. Blidhed, Trofasthed og Renhed ere hendes Egenskaber, derimod ikke Stolthed eller kraftig Optræden i det praktiske Liv som en Gudrun Osvifrsdatter's. *F. J.*

Helgafell, et lille enkeltstaaende Fjæld i Nærheden af Bredebugten paa Island paa Thorsnæs S. f. Stykkishólmur. I Sagatiden vistes der dette Fjæld af de nærmest boende en saa stor Tilbedelse, at intet levende maatte dræbes, saa længe det opholdt sig paa Fjældet, og ingen maatte uvadsket kaste sine Øjne paa det (Eyrbyggja saga). Ogsaa efter Kristendommens Indførelse beholdt Fjældet sin Hellighed; Eneboere levede der, og paa en Gaard af samme Navn under Fjældets Sydside byggedes en Kirke; i Slutn. af 12. Aarh. oprettedes her ogsaa et Kloster. Senere nævnes H. ofte i udenlandske Kosmografier og geografiske Skrifter sammen med Hekla og et mystisk Korsfjæld som en islandsk Vulkan, skønt Bjærget aldrig har vist nogen vulkansk Virksomhed. Andre Steder paa Island findes Bjærge af samme Navn, f. Eks. paa Reykjanes-Halvøen S. f. Hafnarfjörður. *Th. Th.*

Helgamessa, norske Dialekters Betegnelse (i forskellige afvigende Former) for Allehelgensdag (s. d.), oldn. *Allra heilagra manna messa.*

Helgason, Arni, islandsk Præst og Forfatter, født 27. Oktbr. 1777, død 14. Decbr. 1869. H. blev Student 1799, cand. theol. 1807, vandt s. A. Guldmedaillen og blev 1808 Præst i Vatnsfjörður paa det nordvestlige Island. Han kom imidlertid ikke selv til at betjene dette Kald, men tilbragte efter sin Hjemkomst 1809 hele sit Liv paa Sydlandet, hvor han først blev Præst i Reynivellir i Kjosarsyssel 1811, dernæst i Reykjavík 1814 og endelig i Garðar paa Álptanes 1825. H. var i en Aarrække Provst og Stiftsprovst, og ved sin Afsked 1858 fik han Rang med Biskopper. H. var en begavet og gennemdannet Mand, human i sine Anskuelser, mild og sympatetisk i sin Optræden. Han var en udmærket Lærer og havde jævnlig unge Mennesker i sit Hus, som han undervistе (han dimitterede omtr. 30 som Studenter), men alligevel fik han Tid til at udfolde en betydelig Forfattervirksomhed. lians Hovedværker ere hans Helligdagsprædikener [»Helgidaga-Predikanir« 1822, 2. Udg. 1839] og hans Deltagelse i Revisionen af den islandske Oversættelse af Bibelen [udg. 1845]. Endvidere skrev han nogle Afhandlinger af almen oplysende Indhold og flere mindre Lejlighedsskrifter. I religiøs Henseende var H. en human og intelligent Rationalist, og som saadan fremtræder han i sine Prædikener; i øvrigt, navnlig i politisk Henseende, var han konservativ. Sammen med Rask, der boede hos H. paa Reynivellir Vinteren 1813—14, og flere Venner stiftede han det islandske, litterære Selskab (»Bókmentafjelag«) og var Formand for Afdelingen i Reykjavik fra 1816—50, for hvilken han har haft stor Betydning. (Litt.: »Æfiminning Arna byskups Helgasonar« [Reykjavik 1877]). *B. Th. M.*

Helgason, Jonas, islandsk Organist, er født 28. Febr. 1839. Efter P. Gudjónsson's (s. d.) Død blev H. hans Efterfølger som Organist. H. har med megen Flid arbejdet for Sangens Fremme hos den islandske Almue. I dette Øjemed har han udgivet nogle mindre Lærebøger og en Række Sanghæfter (»Söngvar og kvæði« [Reykjavik 1875—88]). *B. Th. M.*

Helgbrud, Brud paa den særlige Fred, der i den katolske Tid gjaldt i Helgtiderne (se Helg). De kirkelige Helgtiders Fred brødes paa to Hovedmaader, nemlig enten ved Arbejde eller ved Voldshandlinger (og Anlæg af Retssager); de borgerlige Helgtider (Høsthelg) kunde derimod selvfølgelig ikke krænkes ved Arbejde, til hvilket jo endog f. Eks. Høsthelg var særlig bestemt, men kun ved Voldshandlinger. Følgen af H. var, hvis en Forbrydelse forelaa, dels verdslig, dels gejstlig Straf, men for Forseelse med Arbejde kun sidstnævnte Straf. Den gejstlige Straf, der ellers plejede at bestaa i Udelukkelse af den skyldige fra Delagtighed i Kirkens Naademidler, blev for Voldshandlinger i Skaanske (og Sjællandske) Kirkeret Art. 14 fastsat til en Bøde af 3 Mark. I Jylland var der indsat særlige Biskopsnævninger, der ved deres Ed afgjorde Bevisspørgsmaalet i Sager om H., se Jydske Lov II, 78. *Ludv. H.*

Helge, nordisk Mandsnavn (betyder den hellige, gudindviede), forekommer bl. a. flere Gange i den danske Skjoldungslægt (H. Halvdansøn og og Hrørik's Broder H.), i senere Dansk gaaet over til Formen Helle og i nyere Tid laant fra Oldsproget i sin oprindelige Form. *A. O.*

Helge, norsk Kongesøn, der bejler til den danske Kongedatter Helga (s. d.). *A. O.*

Helgeaa, i det østlige Skaane, bekendt af den Kamp, som stod her 1026 mellem Knud den Store og de forbundne Konger Olaf Digre af Norge og Anund Jakob af Sverige. Disse overfaldt Danmark, medens Knud var i England; da Knud nærmede sig, lagde de ind i H.'s Munding; da Knud her angreb den norsk-svenske Flaade, led han et betydeligt Nederlag, ifølge Sakse, fordi de Træflaader,

hvorpaa de Danske vilde sætte over til Holmene, ved hvilke den fjendtlige Flaadelaa, bleve overfyldte og sank; Sagaerne fortælle, at Aaen var opdæmmet, og at Diget blev gennembrudt under Kampen. Mange Danske druknede. Slaget fik dog ingen videre Følger; Knud drog tilbage til Øresund, og Olaf vovede sig ikke gennem dette Farvand, men drog hjem over Land. De senere Traditioner, som lade Ulf Jarl spille en betydelig Rolle i Kampen, ere ikke paalidelige. *F. O.*

Helgeandsholmen, en af de Holme, paa hvilke Stockholm er bygget, ligger i Norrstrom (Malaren's Udløb i Østersøen) mellem Bydelen Norrmalm og Staden, opkaldt efter det saakaldte Helgeandshus (ɔ: Helligaandshus), et nu forsvundet Hospital, der omtales allerede i den ældre Middelalder.

Helge-Digtene i den ældre Edda bestaar af 3 Sange, hvoraf to om Helge Hundingsbane, eet om Helge Hjørvardsøn; begge Helg'er ere norske Sagnfigurer. Det første om Helge Hundingsbane er det yngste, fra ca. 1025, og mulig forfattet i Grønland. Det er et Oversigtskvad, hvis længste Afsnit handler om Helge's Søtog og Kamp med Granmars-Sønnerne. En af disse havde bejlet til Helge's elskede, Valkyrien Sigrun, der ogsaa optræder i Digtet. Dette indeholder bl. a. en kraftig Skændescene mellem Sinfj5tle og Gudmund. Det sidste Kvad om Helge Hundingsbane er meget fragmentarisk overleveret; det indeholder nogle Paralleller til det første, men er ældre (fra 10. Aarh. og forfattet i Norge) og kraftigere samt ædlere i Tone og Fremstilling. Her fortælles bl. a. om Helge's Drab for Sigrun's Broders Haand; Slutningen, Sigrun's lidenskabelige Forbandelse af sin Broder og hendes Ophold i Højen hos den afdøde Helge med deres Samtale, hører til de berømteste og skønneste Steder i Eddadigtene overhovedet paa Grund af den ædle Følelse og storslaaede Patos, og dog er det hele saa gribende simpelt fremstillet. Kvadet om Helge Hjørvardsøn og Valkyrien Svaava er ogsaa kun et Brudstykke; Helge fældes ung i Kamp, og Svaava hentes til den døende Helge. Samtalen mellem dem er gribende skøn. Det tragiske i Optrinnet forhøjes ved, at Hedin, Helge's Broder, i Ubesindighed har aflagt Løfte om at ville ægte Svaava; nu opfordrer Helge hende til at ægte Hedin, der vil hævne ham. Ind i dette Digt er der skudt en selvstændig Sang, der bestaar af en Skændescene mellem Helge's Stavnbo, Atle, og en Søjættekvinde, Hrímgerd; hun »dages oppe« og bliver til Sten. Digtet er humoristisk, men temmelig groft. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-isl. Litt.-Hist.« I; Rosenberg, »Nordb. Aandsliv« I; Bugge, »Helgedigtene« [Kbhvn. 1896]). *F. J.*

Helge Haddingskade (Helgi Haddingjaskaði eller -skati, »Haddingernes Værner« eller »Haddingernes ypperlige Kæmpe«), norsk Sagnhelt; han og hans elskede Kaara siges at være genfødte af Helge Hundingsbane og Sigrun, og de ere sikkert opstaaede ved Efterligning af disse Skikkelser. Deres Elskov har været fremstillet i et tabt »Kaarakvad« (»Káruljóð«); nu kende vi dem kun i den stærkt moderniserede Saga om Hromund Gripssøn, digtet i 12. Aarh. Her tjener H. hos to svenske Konger, Haddingerne, og strider mod den norske Olaf Lidsmannakonge og hans Kæmpe Hromund, medens Kaara flyver over ham i Svaneham og værner ham, men (efter Sagaens Fremstilling) saarer H. selv sin Hjælperske og bliver straks derefter nedhugget af Hromund.

De »to Haddinger«, der forekomme her, ere vistnok et gammelt mytisk Tvillingpar, hvis oprindelige Sagn ere glemte, og som nu giver Gæsterolle det ene og det andet Sted. Rimeligvis svare de til de af Tacitus omtalte Dioskur-Guddomme hos de gamle Germaner. Navnet »Haddinger« betyder »de langhaarede«. (Litt.: Hrómundarsaga i Rafn, »Fornaldarsögur« II [1829], S. 363). *A. O.*

Helge Halvdansen, dansk Sagnkonge, Broder til Kong Hroar og Fader til Rolf Krake. I den ældste Overlevering (Beovulfs-Kvadet) træder han kun lidt frem og overskygges af sin sejrsæle og mægtige Broder Hroar; han er død tidlig og har efterladt sig Sønnen Rolf, der vokser op i sin Farbroder Hroar's Kongsgaard og bliver Danernes ypperste Kæmpe og siden Konge. Men da Rolf hævedes til Hovedskikkelsen i den danske Heltedigtning, skabtes der ogsaa en ikke historisk, men rent poetisk Skildring af hans Faders Livsløb. Han opfattedes som den krigerske Søkonge, der længe havde staaet ved den fredsæle Hroar's Side og hævnet hans Død paa Hrørik (s. d.). H. H. er ikke blot Vikingen; han er Helten med den voldsomme og ustadige Elskov; hans Vold imod en Kvinde, han træffer paa sin Søfærd (Dronning Olov af Saksland eller Jarledatteren Thora fra Turø eller Laageland), gengældes af Skæbnen, ved at han senere ægter sin egen Datter med hende, Yrsa. Denne Digtning synes at have sit Udspring, ikke saa meget i H. H.'s Historie som i hans Søns: Rolf tænktes som Slægtens sidste og ypperste Led at være fremgaaet af Skjoldungættens forenede Kraft paa baade fædrene og mødrene Side (ligesom Sinfjøtle, Gavain, Artur og Roland), men i denne Blodskam ligger tillige Forbandelsen, der lader ham omkomme ved Svig og dø bort uden Afkom. En senere Overlevering gør Rolfs svigefulde Søster Skuld til Barn af H. H.'s Elskovsforbindelse med en Ellekvinde; sædvanlig opfattes hun dog som Yrsa's Datter med den troløse Adils. Endelig digtedes ved Oldtidens Overgang til Middelalder — maaske uden for Danmark — Fortællingen om, hvorledes Hroar og H. H. som Smaadrenge skjules for deres Farbroder Frode's Efterstræbelser og til sidst indebrænde ham.

Danske Sagnoverleveringer om H. foreligge i Lejre-Krøniken og i Sakse's 2. Bog (her blandet med Helge Hundingsbane). Af de islandske Kilder er den bedste »Hrólfs saga kraka« (de to første Afsnit »Fróða báttr« og »Helga þáttr«). Sagaen er oversat i Winkel Horn, »Nordiske Heltesagaer« [1876]. I nyere Digtning fik H. H. en saa forstaaende og aandfuld Genfødelse som ingen anden Sagnskikkelse ved Oehlenschläger's »H.« [1814]. *A. O.*

Helge Hjørvardsøn, nordisk Sagnhelt, kendes i norske Kvad fra 10. Aarh., der ere samlede i den ældre Edda under Betegnelsen Helgakviða Hjörvarðssonar; et enkelt af dem, i et eget Versemaal, har man i nyere Tid givet Navnet Hrímgerðarmál (Jættemøen Hrimgerd bliver overlistet og forstenes af den opgaaende Sol). Af de andre Kvad handler det ene om, at Valkyrien Svaava vækker den dvaske unge H. H. op til Stor-

daad, det andet om hans Tvekamp for at besidde j hende og hendes Afsked med den døende H. H.; foran dem findes et Kvad om Faderen Hjørvard's Bejlen til Sigrlinn. H.-H.-Sagnet er gennemgaaende yngre end det mere historiske Helge-Hundingsbane-Sagn og til Dels skabt som Efterligning af det; en Broder Hedin, der vil frarane H. H. hans Brud, er paavirket fra Hilde-Sagnet (s. d.). (Litt.: se Helge Hundingsbane). *A. O.*

Helge Hundingsbane (fuldstændig: Hundings- og Hodbrodds-Bane), nordisk (dansk) Sagnhelt; i Helge-Kvadene i den ældre Edda (se Helge-Digtene) er han paa en noget løs Maade indlemmet i Völsunge-Slægten; i Sakse's danske Sagn er han blandet med Skjoldungen Helge Halvdansøn; men H. tilhører egentlig en egen Slægt, Ylvingerne (o: Ulf's Ætlinge), der allerede kendes i Beovulf som en selvstændig Høvdingstamme, som stod Skjoldungkongerne nær; i de senere Overleveringer er der en Tilbøjelighed til at gøre ham til Konge i Danmark og opfatte hans Kampe som Nationalkampe imod Vender eller Sachser. De ældste Bestanddele i Sagnet ere vistnok de Kampe, der have skaffet ham hans Tilnavne: hans tidlige Hævntog imod Hunding, som efter de ældste Kvad gaar over Vesterhavet, og siden Sejren over Kong j Hodbrodd, Konge i Sverige eller over et svensk Rige ved Østersøens Kyst (af en enkelt Vikingetids-Digter henlagt til Venden's Kyst). I denne sidste Kamp træder stærkere og stærkere Elskovsmotivet frem; Striden gælder Sigrun fra Sevafjæld, Kong Hogne's Datter; Hogne og hans Slægt indtage en større og større Plads i Sagnet; og endelig falder H. H. som Offer for den yngste Søns, Dag Hognesøn's Hævn. Digtningen fuldendes, idet Sigrun tillige opfattes som hans værnende Valkyrie, der usynlig er hos ham under Kampen og mødes med ham efter Sejren, og efter hans Død drager hun ham til Menneskeverdenen ved sin stærke Sorg, og for en kort Tid forenes hun med ham i Gravhøjen, indtil Daggryet kalder ham tilbage til Valhal. — I nyere Tid har man med tvivlsom Ret søgt at paavise stærk Indflydelse af græsk og keltisk Sagnstof i H. H.-Digtningen.

Den ældste Fremstilling af H.-H.-Sagnet er en Række ypperlige norske Kvad fra 10. Aarh., meget ufuldstændig bevarede i den ældre Edda under Navn af Helgakviða Hundingsbana, II. Paa Knud den Store's Tid forfattedes, sikkert af en norsk Skjald i Vesterlandene, et fyldigere Digt (Helgakviða Hundingsbana, I, paa Island kendt under den lidet sigende Betegnelse Volsungakviða), hvor Helten skildres som en ung Vikingetidskonge med uhyre Flaade; Digtet er ogsaa mærkeligt ved sit pragtfulde Sceneri og ved sin Benyttelse af danske Kvad om H. H.'s Nationalkampe. Udsmykkede i Valdemars-Tidens Aand findes de danske Sagn hos Sakse; Kvadene om Sigrun's Møde med sin dræbte Husbond have paavirket den danske Folkevise om Aage og Else; og H.-H.-Sagnet har ligeledes givet Emne for Visen om Hr. Hjelmer's Død for sin Fæstemøs yngste Broder og maaske for flere Folkeviser. H. H. og Sigrun siges at være Genfødelse af Helge Hjørvardsøn og Svaava og at genfødes i Helge Haddingskade og Kaara, en Tanke, der udtrykker disse Digtningers nære poetiske Sammenhæng. (Litt.: S. Bugge, »Helgedigtene« [1896, »Studier over nord. Gude- og Heltesagn«, 2. Bd.]; F. Jonsson, »Oldn.-isl. Litt.-Hist.« [1. Bd.]). *A. O.*

Helgeland (Haalogaland), den søndre Del af Nordland's Amt, deles i Søndre H.'s Fogderi med 9 Herreder og en Befolkning 1891 af 31,095 Indb. og Nordre H.'s Fogderi med 8 Herreder og 21,888 Indb. Med et Fladeindhold af over 17,000 □Km. frembyder H. paa den lange Strækning af 2 Breddegrader — fra 65^0—67^0 — en overmaade rig Veksling af forskelligartet Terrain fra Fastlandets af dybe Fjorde indskaarne, af mægtige Elve, brede skovbevoksede Dale, høje Tinder og store Bræer dannede Del ud til de yderst mod Havet af Brændinger stadig overskyllede Holme og Skær. H.'s store Naturskønhed vil utvivlsomt med forbedrede Kommunikationer fremkalde en stedse stigende Turiststrøm. I gejstlig Henseende hører H. til Tromsø Stift og deles i Søndre H.'s Provsti med 5 Præstegæld, Indre H.'s Provsti med 4 og Nordre H.'s Provsti med 5 Præstegæld. I judiciel Henseende ligger H. under Haalogaland's Lagdømme og Throndhjem's Overret, det deles i Søndre H.'s Sorenskriveri med 8 og Nordre H.'s Sorenskriveri med 6 Tinglag. Efter Værnepligtens Indførelse i det nordlige Norge leverer IT. Mandskaber til Vefsen og Ranen Kredskompagnier. *y. F. TV. H.*

Helgen (af hellig, lat. *sanctus*, *beatus*, græ. *hagios*) er i den katolske Kirke, allerede fra Oldtiden, Betegnelse for de kristne Martyrer, men efterhaanden ogsaa for andre, der ved deres Liv og Lidelser kunde jævnstilles med Martyrerne og ligesom disse tænktes som Indehavere af den evige Salighed. Allerede i 2. Aarh. begyndte man at ære H. ved at mindes dem paa deres Dødsdage (Helgendage), der jævnlig betegnedes som »Fødselsdage«, fordi de havde været H.'s Indgang til Saligheden. Deres Grave æredes som hellige Steder; man nød Nadveren der og oplæste Beretning om deres Martyrium eller Levned (se Acta Martyrum). End mere ærede man deres Ben; Polykarpos'es Ben bleve samlede af hans Menighed »som dyrebarere end Ædelstene og herligere end Guld«, og efterhaanden udstraktes Ærefrygten til H.'s Klæder o. l. (se Relikvier). For saa vidt *var maninde* paa en Helgendyrkelse (Hagiolatri). Meningen med denne var (og er) selvfølgelig, at man vilde dyrke Gud, som havde vist sin Kraft i sine H. Principielt hævder den katolske Kirke, at Tilbedelse *(adoratio)* og Dyrkelse i egentlig Forstand (*latrīa*) kun tilkommer Gud, medens H. maa være Genstand for Ærefrygt *(veneratio)*, Tjeneste (*dulīa*) og Paakaldelse; Grunden til dette sidste er Forestillingen om, at H. ligesom Englene (jfr. Zach. 1, 12, Tob. 12, 12) kunne gaa i Forbøn for Menneskene, fordi de herske sammen med Christus (jfr. 2. Tim. 2, 12). For øvrigt maa det siges, at man i tidligere Tid ikke altid har holdt de ovenfor anførte Udtryk ude fra hverandre og saaledes hævdet Grænsen mellem Dyrkelsen, der tilkom Gud, og Dyrkelsen, der tilkom H.; end mindre kunne vel Lægfolk siges altid at have forstaaet denne Distinktion. Efterhaanden blev det almindeligt, at Altere og Kapeller, ja endog Kirker, indviedes til H., og samtidig udvikledes Læren om H.; man delte dem i Reglen i følgende Klasser: de gammeltestamentlige Patriarker, Profeterne, Apostlene, Martyrerne, Be-

kenderne og de hellige Kvinder. Af disse sidste æredes særlig Jomfru Maria, og endnu er Christi Moder den mest fejrede Helgeninde. Det manglede dog ikke paa Modstand mod Paakaldelsen af H. og Læren om dem. I Oldtiden udtalte Vigilantius (s. d.) sig imod denne Ytring af Fromhed, men imod ham fandt H. den lidenskabeligste Forsvarer i Hieronymus. I Middelalderen bekæmpedes Helgendyrkelsen af Agobard (s. d.), Katharerne og flere forreformatoriske Retninger, og Protestantismen brød med al Helgenkultus og hævdede, at man kun maatte ære den kristne Kirkes store Skikkelser i Tanke og Tale, men uden ydre, gudstjenstlige Former. I den katolske Kirkes Liv er H. derimod et Hovedled. Der er særlige **Værnehelgener** for Lande, Byer, Kirker, Samfundsklasser, Institutioner (f. Eks. Gilder og Lav); saaledes ere Peter og Paulus Rom's Værnehelgener, Jakob Spanien's, Andreas Grækenland's, Olav Norge's, Georg (Jørgen) England's, Lukas Malernes, Crispinus Skomagernes o. s. v.; Antonius beskytter mod Pest, Apollonia mod Tandpine o. s. v.; Oprindelig erklærede Bisperne, hvem der maatte anses værdige som H. 973 fandt den første pavelige Kanonisation Sted. Men endnu kunde Helgenry faa Godkendelse uden Pavens Mellemkomst, saaledes Hellig Olav's i Norge. Fra 1170 hævdede Paven sig dog Eneret til Helgenkaaring eller Kanonisation (s. d.), der udformede sig som en højtidelig Erklæring paa Grundlag af en ligefrem Proces om paagældendes Hellighed. Endnu kunde det dog, særlig i Norden, hænde sig, at Folketroen kaarede sig H., som aldrig bleve kanoniserede, men dog æredes lige saa vel som de kanoniserede II.; dette gælder i Danmark Hellig Anders, Erik Plovpenning og maaske Margrete. Som Emne for Kunsten have H. spillet en uhyre Rolle (se **Helgenbilleder**) og ligeledes i Litteraturen (se Helgenlevneder); deres Hellighed betegnes ved Helgenglorien (s. d.). *H. O.*

Helgenbilleder have siden Oldtiden været almindelige i den katolske Kirke, saaledes fra Begyndelsen i Katakomberne, senere i Kirkerne, ofte paa Huse eller ved Veje, ja endog paa Klædedragten (Ludvig XI havde en Krans af smaa H. af Bly om sin Hat og paakaldte vedkommende Helgener, naar han var i Nød). H. fremstille Helgenen med hans Attributter, saaledes St. Peder med Nøglerne, Johannes Døberen med Lammet, St. Jørgen med Lansen og Dragen, Martyrerne med deres Marterredskab eller det Vaaben, der gav dem Døden, saaledes Paulus med Sværdet og St. Laurentius med den gloende Rist. I Reglen ere H. forsynede med Helgenglorie (s. d.). *H. O.*

Helgendyrkelse se Helgen.

Helgenglorie (lat. *nimbus, gloria, aurea* eller *aureola* [underforst. *corona*]) er i den kristelige Kunst det symbolske Udtryk for Helgeners Hellighed, snart fremstillet som en Straalekrans om hele Skikkelsen, snart som en Straalekrans (lysende Skive) om Hovedet, stundom delt ved et Kors, snart som en straalende Ring om eller over Hovedet; for Jomfru Maria's Vedkommende er H. undertiden et Diadem med 12 Stjerner (jfr. Joh. Aab. 12, 1). Forbilledet for H. er at søge i den hedenske Kunst, de lysende Skyer, hvormed man omgav Guderne; særlig Solguden fremstilledes med en Straalekrans om Hovedet, ligeledes de apoteoserede Kejsere. Paa samme Maade var for øvrigt Martyrernes Sejrspalme et Laan fra den romerske Imperators Attributter. I den kristne Symbolik betød H. først og fremmest Genskinnet af Guds Herlighed; bibelsk Hjemmel herfor søgte man i 2. Moseb. 34, 29, hvor der tales om, at Moses's Aasyn lyste (Moses fremstilledes da ogsaa med to Straalebundter udgaaende fra Panden, hvilke til sidst ved Misforstaaelse bleve til Horn). Dernæst betegnede H. Kronen, Herskertegnet (jfr. 1. Pet. S, 4; Joh. Aab. 4,4) og Himmelen, de saliges Opholdssted. H. ses først paa Helgenbilleder i Katakomberne fra 4. Aarh. og anvendtes oprindelig ikke paa alle Helgener, men særlig paa Christus, Maria, Englene og enkelte af Apostlene. Senere blev dens Brug almindeligere og udstraktes til de kristelige Symboler, Lammet, Korset, Duen o. s. v. I nyere Tid anvendes H. i Reglen ikke til Englene, da den mere skal betegne Sejren, der er vunden gennem Kamp og Lidelse. *H. O.*

Helgenlevneder, Skildringer af Helgenernes Liv og Død. Vedrørende Martyrerne lægges Vægten særlig paa deres Lidelse og Død (se Acta Martyrum). De danske H. fra Middelalderen findes spredte i *Scriptores rerum Danicarum* og andensteds; nogle Brudstykker ere endnu (1898) utrykte; Oversættelse af, hvad der forefindes af danske H., er given af H. Olrik [Kbhvn. 1893—94], friere Bearbejdelse af H. er E. Schebel, »De danske Helgene« [Kbhvn. 1869]. En Samling af norske H. findes i Gustav Storm's *Monumenta historica Norvegiae* [Chra. 1880]; om de norske Helgeners Dyrkelse haves et godt Skrift i L. Daae, »Norges Helgener« [Chra. 1879]. De svenske H. findes i *Scriptores rerum Suecicarum.* *H. O.*

Helgenæs (i Valdemar II's Jordebog *Hælghænæs),* en i det østlige Nørrejylland fra Djursland mod Syd udskydende Halvø mellem Æbeltoft- og Begtrup Vig. Den udgør et eget Sogn (ca. 2,200 Hekt. med [1890] 777 Indb.). Halvøen, der kun ved en ganske smal og lav Landstrimmel, »Draget«, hænger sammen med det øvrige Land, har en stærkt bakket Overflade, der i Ellemandsbjærg hæver sig til 98,5 M.; 0. f. Halvøens Sydspids Sletterhage ender det bakkede Parti i Klinten ved Høje Klægbjærg, over 38 M. Ved Sletterhage er der et lille Fyr. — H. omtales flere Gange i Historien som Skueplads for Krigsbegivenheder. Over det smalle Drag er der endnu Levninger af en ca. 180 M. lang og 0,5 M. høj Kampestensmur, »Dragsmuren«, der efter Sagnet skal være opført af Marsk Stig. I den slesvigske Krig blev denne Mur 1849 benyttet af en dansk Hærafdeling, der noget S. f. den anlagde en Befæstning. Det var her fra H., at General Olaf Rye indskibede sig for at gaa til Fyn og kort efter til Fredericia. *H. W.*

Helgesen, Hans, dansk Officer, født 4. Oktbr. i 1793 i Oslo, død i Rendsborg 28. Febr. 1858. Allerede som Barn udviste han sjælden Smidighed og et ubetvingeligt Mod, medens han uddannede sig som en fortrinlig Skytte. Studeringerne laa ikke for ham, og han kom derfor 1811 paa det norske Militærinstitut, hvorfra han afgik 1813 som Sekondløjtnant ved det thelemarkske Regiment, hvor han s. A. blev Premierløjtnant og kom sammen med Løjtnanterne Rye og Schleppegrell. De udmærkede sig alle 3 under Felttoget 1813—

14 mod Sverige, men vilde ikke tjene længere i Norge, da dette fik Karl Johan til Regent. De rejste da ned til Danmark og fik af Frederik VI Tilladelse til at gaa i preussisk Krigstjeneste. H. blev ansat ved Bülow's Hærkops og deltog i Slagene ved Ligny og Waterloo. 1816 kom han i Nummer ved holstenske Infanteriregiment, men forrettede Tjeneste ved Auksiliærkorpset i Frankrig. Han kom 1818 tilbage til Danmark, men søgte s. A. sin Afsked fra Krigstjenesten. H. førte nu i 30 Aar et omflakkende Liv, idet han ernærede sig dels som Landmand, dels som Hestehandler. Under Julirevolutionen 1830 i Paris kæmpede han imod Bourbon'erne og blev derefter i Officer i Nationalgarden. 1838 opfordrede General Mansbach ham til at søge Ansættelse i Norge; men det mislykkedes, og han drog da 1840 til Danmark, hvor han opnaaede en lille Aarpenge af Christian VIII og tog Ophold i Stapelholm. Her ernærede han sig af Jagt, Fiskeri og Fuglefangst m. m. Da Oprøret udbrød 1848, tilbød H. Oprørsregeringen sin Tjeneste, men inden Svar indløb derfra, erfarede han, at Rye og Schleppegrell tjente i den danske Hær. Han ilede da til Kjøbenhavn, hvor Krigsminister Tscherning ansatte ham med Kaptajns Rang i General Schleppegrell's Stab, i hvilken han gjorde fortrinlig Nytte. Under Kampen ved Kolding 23. Apr. 1849 fik han Kommandoen over 5. Bataillon, hvormed han deltog i Slaget ved Fredericia, men opnaaede dog ikke ved den paafølgende Vaabenstilstand at faa fast Ansættelse i Hæren, saa at han maatte afgive Befalingen over Bataillonen. Derimod erholdt han Majors og Oberstløjtnants Rang og blev 1850 paa ny ansat i Schleppegrell's Stab. Under Slaget ved Isted var han afgiven til Brigaden j Krabbe og udmærkede sig særlig under Kampen om Vedelspang. Kort efter stilledes han til Raadighed for Brigaden Schepelern, der skulde rykke mod Frederiksstad, og da han fra sit tidligere Ophold i Stapelholm var nøje kendt med Terrainforholdene, blev han Kommandør for Avantgarden, som i første Anløb tog Byen, hvorefter han blev dens Kommandant. Hans Forsvar af Frederiksstad, som den fjendtlige Overgeneral med stor Overmagt søgte at tilbageerobre, hører til de smukkeste Bedrifter i dansk Krigshistorie (se i øvrigt Frederiksstad). Ingen kan tvivle om, at det først og fremmest skyldes hans mandige Optræden, at Hovedstormen 4. Oktbr. blev afslaaet. Han blev derefter Oberstløjtnant i Linien og Kommandør af Dannebrog, medens Byens Besætning forærede ham et pragtfuldt Sværd. Efter Krigens Ophør blev H. Kommandant i Slesvig og fra 1852 i Rendsborg, hvor han optraadte med Strenghed imod den mindre loyale Befolkning, medens han for øvrigt interesserede sig mest for Jagt og sine Dyr. 1856 blev han Oberst og jordedes efter sin Død ved Siden af sin trofaste Ven Schleppegrell paa Flensborg Kirkegaard. (Litt.: Vaupell, »Frederiksstads Forsvar samt H.'s Levnedsløb« [Kbhvn. 1875]; A. Larsen, »Dansk-norske Heltehistorier 1814—64« [Kbhvn. 1896]). *P. Nw.*

Helgesen, Povl (selv skrev han sig *Paulus Heliae* [*Eliae*, deraf den fejlagtige Fordanskning Eliesen]), dansk Humanist, født i Varberg i Halland ca. 1480, Dødsaar ubekendt. Faderen var dansk, Moderen svensk. Sin første Uddannelse fik han i Karmeliterklosteret i sin Fødeby, hvor han i en meget ung Alder blev Munk. 1517 træffes han i Karmeliterklosteret i Helsingør, hvor han blev ført ind paa humanistiske Studier, og Erasmus fra Rotterdam blev hans lysende Forbillede. Allerede før Luther's Optræden havde han givet sin Forargelse Luft over Romerkirkens Misbrug og dens Præsters Uvidenhed. 1519 blev han Styrer for Karmeliternes nyoprettede Kollegium i St. Pederstræde i Kjøbenhavn og Lekto.' ved Universitetet, og her samlede han sig en Kreds af unge, som senere bleve Bærere af den danske Reformation. H. vilde en Reformation ad Videnskabens og den rolige Udviklings Vej, den lutherske Reformation syntes i hans Øjne en Revolution, og han blev dens eneste dygtige Modstander i Danmark. Paa Grund af sin dristige Optræden over for Kong Christian II, hvis Lovgivning og hele Person var H. af ganske Hjerte imod, maatte han flygte til Jylland, hvor han i Tale og Skrift agiterede mod sin Konge. Under Frederik I kom han tilbage til Kjøbenhavn. 1527 optraadte han atter som Lærer ved Universitetet, og da var han Karmeliterordenens Provinsial for Norden. Han blev angreben baade af Katolikker og Protestanter, ligesom han selv slog til begge Sider. 1526 udgav han en Oversættelse af Luther's »Bedebog«, 1527 skrev han et meget skarpt »Svar til Hans Mikkelsen«, hvori han drog til Felts baade mod Christian II og Lutherdommen. Fra 1527 udsender han det ene Fejdeskrift mod de lutherske efter det andet, mod Svenske (»Svar paa Kong Gustafs Spørgsmaal«) som mod Danske. Under og efter Herredagen i Kjøbenhavn 1530 overdængede han og Reformatorerne, især Hans Tavsen, hverandre med de voldsomste Stridsskrifter, men Harmen mod H. var saa stor, at han maatte opholde sig forskellige Steder, indtil han atter optræder i Kjøbenhavn under Herredagen 1533, hvor han bekæmpede Hans Tavsen og sagde de romerske Prælater drøje Sandheder. Mod Christian III og hans Holstenere oprørtes H. baade religiøst og nationalt; men i Oktbr. 1534 havde han dog Besindelse til at udsende et roligt Skrift, hvormed han vilde mægle mellem Katolikker og Protestanter. Fra nu af forsvinder hans Spor, nogle mene, at han rejste til Udlandet, andre, at han døde i Danmark. Længe har han med stor Uret maattet gaa under Øgenavnet »Povl Vendekaabe«. Han vilde en sædelig Reformation inden for Romerkirken paa national Grund, ledet af en dannet og oplyst Præstestand, og sin Tanke derom fastholdt han baade i Storm og Stille. H. var sin Tids største danske Stilist, og som Historiker indtager han en fremragende Stilling (»Danmark's Kongers Historie«, »Skibbykrøniken«), han søger at forstaa Begivenhedernes Sjæl, men rigtignok saaledes, at han saare ofte forveksler den med sin egen lidenskabelige Sjæl. (Litt.: »Povel Eliesen's danske Skrifter« ved C. E. Secher, I [Kbhvn. 1855]; Rørdam, »Hist. Kildeskrifter« I; »Skibbykrøniken« paa Dansk ved A. Heise [Kbhvn. 1890—91]; »Nyt hist. Tidsskrift« II; »Hist. Tidsskrift«, 3. R. I og VI, 5. R. VI, 6. R. V; Rørdam, »Hist. Samlinger og Studier« I; L. Schmitt, »Der Karmeliter Paulus Heliä« [Freiburg 1893]). *L. M.*

Helgesæterkloster d. s. s. Elgesæter-Kloster.

Helgeøen i Mjøsen, ved et smalt Sund adskilt fra Næs paa Nordsiden, ligger omtrent midt mellem Hamar paa Østsiden og Gjøvik paa Vestsiden; den har Form af en Triangel, hvis Spids vender mod Syd, og hvis Sider ere ca. 5,5 Km. lange. Øen er bekendt for sin Skønhed og sin frugtbare Jordbund, den er ogsaa særdeles godt dyrket, naar undtages et tværs over fra Vest mod Øst omtrent paa Midten gaaende Aasparti, Egsbjærget. Paa Sydspidsen ligger den store Gaard Hovindsholm, som i lange Tider har været Herresæde og adelig Sædegaard i Familierne Bjelke's og Brockenhus'es Besiddelse. Tidligere hørte et betydeligt Jordegods til Hovindsholm, men det var allerede frasolgt, forinden Gaarden ved Salg 1723 tabte sine adelige Rettigheder. Paa Øens Nordside ligger Gaarden Sund, hvor der er en Tvangsanstalt for forsømte Gutter (den saakaldte »Tofte's Gave«). Her er ogsaa opført et Kapel for Øen, som for øvrigt hører til Næs Præstegæld. Øen har sandsynlig i Oldtiden hørt under Kongen og omtales hyppig som Opholdssted for flere af de tidligere Konger og Tronprætendenter under Borgerkrigene. *J. F. W. H.*

Helgi inn magri Eyvindarson, islandsk Landnamsmand, levede i den sidste Halvdel af 9. og i Begyndelsen af 10. Aarh. H. var født paa Irland, hvor Faderen, Vikingen Eyvindr Østmand, havde nedsat sig. H.'s Moder var Raförta, en Datter af Kjarval eller Cearbhall, Konge af Ossory. H. giftede sig med en norsk Høvdingedatter; med hende og deres Børn tog han til Island (omtr. 890), hvor han tog hele den smukke Egn Eyjafjörður i sin Besiddelse. H. var en af de mest fremragende Mænd, der nedsatte sig paa Island. Af den store Egn, som han havde taget i Besiddelse, uddelte han Land til sine Venner og Børn, men selv var han Høvding over Egnen; Fra H. stammede en stor Slægt, der hele Sagatiden igennem indtog den ledende Stilling i Eyjafjörður. *B. Th. M.*

Helgoland, tysk 0 i Nordsøen, ligger N. V. f. Elben's og Weser's Mundinger, i en Afstand af 56 Km. fra det nærmeste Punkt af Slesvig (Eidersted) og 58 Km. N. V. f. Cuxhaven, er omgiven af Klipper og Rev og har en Størrelse af 0,59 □ Km. (endnu i 13. Aarh. var dens Størrelse 2—3 □ Km.) med (1890) 2,100 Indb. H. har en Længde fra Nordvest til Sydøst af 1,700 M., en Bredde af 600 M. og en Omkreds af ca. 4,000 M.; den bestaar af det stejlt opstigende indtil 63 M. høje saakaldte Oberland, der har en Omkreds af 3,600 M., og afUnterland, der danner et lavere liggende fladt Terrain med et Areal af 0,08 Km. De tidligere Beretninger om H.'s hurtige Ødelæggelse ved Bølgernes Angreb have vist sig at være overdrevne; dog er det sikkert, at H. indtil 1720 ved en Landtange har været forbunden med den 1,870 M. mod Øst liggende Sanddyne, der under Ebben nu er 2,200 M. lang, 3,200 M. bred og indtil 6 M. høj, men dengang havde Skrænter paa indtil 60 M.'s Højde; endnu nogle Aarhundreder tidligere har denne Dyne fuldstændig udgjort eet med H. De Kridtlag, der tidligere omgave H., ere forsvundne; tilbage er kun en Kerne af haardere Sten, hvori Bølgerne særlig mod Vest have udgravet maleriske Grotter og Huler, og hvis næsten horisontale Lag ere mørkerøde, brune eller grønne og bestaa af broget Sandsten. Overfladen paa Øerland er dækket med frugtbar Jord, paa hvilken vokse Kartofler, Græs, Kløver, Byg samt lave Buskvækster. Af Kvæg findes ca. 150 Faar, nogle Svin og enkelte Stykker Hornkvæg. Drikkevandet bestaar af opsamlet Regnvand. Mod Øst findes en lille By paa noget over 500 Huse, samt et Fyrtaarn. Beboerne, der ere Frisere, leve foruden af Fiskefangst og Lodstjeneste hovedsagelig af de Indtægter, som Badegæsterne skaffe; deres tidligere ejendommelige Sæder forsvinde hurtig ved det stærke Fremmedbesøg. Badeanstalten anlagdes 1832 og er navnlig efter Oprettelsen af regelmæssig Dampskibsforbindelse med Hamburg, Cuxhaven og Geestemünde bleven en af de mest besøgte ved Vesterhavet. Fremmedbesøget er i de sidste Aar steget til 11,600 Personer. Hovedbadepladsen er paa Sydvestkysten af Sanddynen. Siden 1892 findes paa H. en biologisk Station til Undersøgelse af Vesterhavets Flora og Fauna. Paa Grund af Øens strategiske Beliggenhed findes stærkt befæstede Pansertaarne. H., Oldtidens Forsete's Land, dannede fra Midten af 10. Aarh. en lille Republik; fra 14. Aarh. stod den under Hertugerne af Slesvig, indtil den 1714 blev erobret af Danskerne. 1807 blev den besat af Englænderne og blev ved Freden 1814 i deres Besiddelse. Om Kampen ved H. 9. Maj 1864 se nedenf. 1890 blev H. af Englænderne overladt til Preusserne (imod betydelige Afstaaelser i Afrika) og af disse indlemmet i Provinsen Schleswig-Holstein. (Litt.: Von der Decken, »Untersuchungen iiber die Insel H.« [Hannover 1826]; Hallier, »Helgoland« [Hamburg 1869]). *Joh.F.*

Kampen ved H. 9. Maj 1864. Efter at det 1864 var blevet bekendt, at man fra Østerrig kunde vente en Eskadre til Nordsøen, mulig endog til de danske Farvande, dannedes i Marts en saakaldet Nordsø-Eskadre bestaaende af Fregatten »Niels Juel« samt Korvetterne »Dagmar« og »Heimdal« under Orlogskaptajn E. Suenson. I Begyndelsen af Maj indløb der Meddelelse om, at Fortravet af den østerrigske Søstyrke passerede Kanalen. Suenson havde dengang begivet sig til Christianssand for at indhente Efterretninger. Her ombyttedes »Dagmar« med Fregatten »Jylland«; Styrken var da følgende:

Freg. »Niels Juel«, Orl.-Kapt. Gottlieb	12	Stkr.	rifl.	18	Pd.'s	Kan.	I alt 26 Stkr. rifl. Kan. og 76 » glatt. »
	30	»	glatl.	30	»	»	
Freg. »Jylland«, Orl.-Kapt. P. C. Holm	8	»	rifl.	18	»	»	
	4	»	»	12	»	»	
	32	»	glatl.	30	»	»	Sum 102 Kan. i Laget 51 »
Korv. »Heimdal«, Kapt.-Løjtn. S. Lund	2	»	rifl.	18	»	»	
	14	»	glatl.	30	»	»	

6. Maj stod Eskadren Syd paa ned mod H.; 8. Maj mødtes den engelske Fregat »Aurora« (Kapt. Sir G. Mac. Clintock), som Dagen forinden havde været i Forbindelse med de østerrigske-

preussiske Skibe, og de danske stode derefter Syd paa for at møde dem. 9. Maj om Morgenen traf Eskadren Kapt.-Løjtn. Hammer, der ledede Forsvaret ved Vesterhavsøerne; der blev da truffet Aftale om Afmærkning af Smaldyb som Retræte-sted, Kl. 12 fik man Fjenden i Sigte. Dens Styrke, sammensat af 2 østerrigske samt 3 preussiske Skibe, hvilke havde holdt sig i Texel's Havn, kommanderedes af Linieskibskaptajn W. v. Tegetthoff og bestod af:

østerrigske Skibe	Freg. »Schwartzenberg«, Liniesk.-Kapt. Tegetthoff	4	Stkr. rifl.	24	Pd.'s	Kan.	I alt 13 rifl. 78 glatl. Kanoner.
		6	» glatl.	60	»	»	
		40	» »	30	»	»	
	Freg. »Radetzky«, Freg.-Kapt. F. Jeremiasch	3	» rifl.	24	»	»	
		4	» glatl.	60	»	»	
		24	» »	30	»	»	
preussiske Skibe	Hjuldamper »Adler«, Korvet.-Kapt. Klatt	2	» rifl.	24	»	»	Sum 91 Kan. i Laget 52 »
		2	» glatl.	30	»	»	
	Kanonbaad »Basilisk«, Premlt. 1. Kl. Schau . .	2	» rifl.	24	»	»	
		1	» glatl.	30	»	»	
	» »Blitz« » » » Mac Lean	2	» rifl.	24	»	»	
		1	» glatl.	30	»	»	

Artilleristyrken var altsaa omtrent den samme som de Danskes.

Eskadrerne nærmede sig hinanden, de Danske i tætsluttet Kølvandsorden, de allierede i Frontorden, der dog snart forandredes til en brudt Kølvandsorden, saaledes at Preusserne kom længst bort. 10 Kvartmil S. 0. f. H. paa ca. 4,000 M.'s Afstand aabnede Østerrigerne Ilden, og kort efter var Kampen almindelig. Tegetthoff forsøgte først at løbe foran om den danske Eskadre; da dette forpurredes ved, at denne drejede til Bagbord, gjorde han Kontremarch, og begge Parter løbe derefter i en Bue jævnsides, Preusserne nærmest Centrum, de Danske yderst. For Suenson, der successivt nærmede sig sine Modstandere til 400 M.'s Afstand, lykkedes det ikke at komme foran om Østerrigerne og ind mellem disse og Preusserne, da »Schwartzenberg« forcerede sin Fart; derimod havde han den Tilfredsstillelse Kl. $3^1/_2$ at opdage, at dens Fortop var skudt i Brand. Tegetthoff maatte herefter opgive Kampen, falde af og flygte ind mod H.; Forfølgelsen fra dansk Side glippede, idet »Jyllands's Ratliner, netop da den skulde sætte efter Fjenden, bleve overskudte, hvorved nogle Minutter gik til Spilde, og Modparten fik for langt Forspring. Tabet i Kampen var for de Danske 14 døde, 51 saarede, Østerrigerne 37 døde, 83 saarede, Preusserne ingen. De allierede stoppede op under H., hvor »Schwartzenberg«'s Forrejsning styrtede over Bord, ved Midnat blev man dog der om Bord Herre over Ilden; begunstigede af Mørket løb de allierede derefter over til Cuxhaven. Den paafølgende Morgen — netop som Vaabenhvilen begyndte — gik Suenson efter Ordre tilbage til Christianssand, hvor de døde under Nordmændenes levende Deltagelse begravedes. De preussiske Skibes Deltagelse i Slaget var fuldstændig betydningsløs, idet de hele Tiden holdt sig næsten uden for Skudvidde. (Litt.: O. Lütken, »Nordsø-Eskadren og Kampen ved H.« [Kbhvn. 1884]). *C. L. W.*

Helgø Herred, Senjen og Tromsø Fogderi, Tromsø Amt, (1891) 1,102 Indb., er et fuldstændigt Ødistrikt, der bestaar af Dele af de store Øer Vandø og Ringvatsø samt af en Mængde større og mindre Øer, Holme og Skær. Beliggende N. V. f. Tromsø og V. f. Karlsø ligger det lige ud mod Nordishavet og er overmaade øde og nøgent, væsentlig bestaaende af Fjælde uden anden Vegetation end sparsomt Græs og Renmos. Nordligst ligger Vandøen med Retning Nordvest til Sydøst, af denne hører den vestre Skraaning til H. med højeste Top Vandtind, ca. 1,100 M. V. f. ligger Helgø, hvorpaa Sognets Kirke, og S. f. denne den store Ringvatsø, hvor Fjældenes Hovedkam danner en med den østre og søndre samt til Dels vestre Kyst jævntløbende Kæde, hvor Soltinden paa Østsiden, Skulgamtinderne i den søndre Spids og Monstind paa Vestsiden ere de kulminerende Punkter, hvorover samtidig Grænsen gaar. De nordre Skraaninger føre ned mod de Fjorde, som udtunge Nordkysten, Grundfjord, Daafjord og Skogsfjord, som med sin Forlængelse, Skogsfjordsvandene, er Øens største Dalføre. N. V. f. Ringvatsø ligger over det smalle Skagøsund Rebbenæsø, ved den fra Nord indskærende Andamfjord og det dermed i Forbindelse staaende Botteneid delt i 2 Dele, af hvilke den søndre er en skarp Bjærgryg, over hvis højeste Punkt, Helvedestind, Grænsen gaar. Længere Nord lige over for Helgø stikker den sønderrevne Nordre Kvalø med sine mange udenfor liggende Vær og Holme sig langt ud i Havet. Ogsaa uden for Rebbenæsø findes en hel ydre Skærgaard med utallige Øer og Skær baade over og under Vand. Bebyggelsen er spredt langs Kysten; kun ved Skogsfjordsvandene findes et Par Gaarde, her er ogsaa det eneste Sted, hvor Birken optræder som voksent Træ, deraf Navnet. Korn kan ikke dyrkes, kun lidt Poteter. Fiskeri er I Io vednæringen; af Fisk lever Befolkningen hele Aaret rundt og Kreaturerne om Vinteren. Om Sommeren afgive de taalelig gode Græsgange Føde for Faarene. Renen trives ogsaa godt paa de store Mosemarker. En liden Biindtægt haves i de mange Multemyre. Helgø er Annekssogn til Karlsø Præstegæld. Herredets Areal er 840,9 □Km., hvoraf 23 □Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Helheim se **Hel.**

Helhest, i dansk Folketro en trebenet Hest uden Hoved; den ses om Natten og varsler Død for den, der møder den; tænkes gerne at have sit Hjemsted paa Kirkegaarden og at være opstaaet af den Hest, som blev levende begravet der før noget Menneskelig. (Litt.: Feilberg, »Jydsk Ordbog« [1. Bd.]; jfr. Hel). *A. O.*

Heliade (bedre Eliad) Radulescu, Jon, rumænsk Forfatter og Politiker, født i Tîrgoviste 1802, død 1872 i Bukarest. Han fortsatte i Valla-

kiet den af G. Läzar (s. d.) indledede patriotiske Bevægelse og var overordentlig virksom for paa alle Omraader at fremkalde en levende Nationalbevidsthed. Han var en af Førerne for det antirussiske Parti og deltog i de revolutionære Bevægelser, der førte til Begivenhederne 1848 og forberedte Rumænien's politiske Frigørelse. Ogsaa paa det litterære Omraade udfoldede han en rastløs Virksomhed. Han overførte paa Rumænsk mange af Verdenslitteraturens Hovedværker og skrev selv en Mængde Noveller, Romaner, lyriske Digte og Fabler, foruden et stort episk Digt »Mihaida« om Mihaia Viteazul (M. den Tapre); desuden grundlagde han det første rumænske Dagblad »Curierui roman« [1828], oprettede et filharmonisk Selskab [1834], arbejdede for Folkeoplysningen gennem »Curier de ambe sexe«, forberedte Afskaffelsen af det kyrilliske og Overgangen til det latinske Alfabet ved sin »Gramatica românească« [1828] o. s. v. Medens gennemgaaende den æstetiske Værdi af H.'s Arbejde er ringe, er hans Betydning for Dannelsen af det moderne Rumænien særdeles stor. *Kr. N.*

Heliäder efter græske Sagn Døtre af Helios og Okeanos'es Datter Klymene, begræd deres Broder Faethon, da Zeus med sit Lyn slyngede ham ned fra Solens Vogn og han styrtede ned i Floden Eridanos. De bleve forvandlede til Popler ved Flodens Bred, og deres Taarer bleve til Rav. *C. B.*

Heliaia (græ.), Navn paa en edsvoren Domstol i Athen, Heliasterne (s. d.), og dens Forsamlingssted. Ordets Oprindelse er uvis. *K. H.*

Heliäkisk (hēlisk, heliōtisk, heliarisk); Tillægsord dannet af græ. Helios (Solen) og betyder: hvad der angaar, hører til Solen.

Hēliand er Titelen paa det ældste gammelnedertyske (oldsachsiske) Digt, en saakaldt Evangelieharmoni paa Stavrim, som er skreven af en unævnt Munk i Westfalen i Begyndelsen af 9. Aarh., maaske paa Opfordring af Ludvig den Fromme. Dette Digt giver os for det første et Billede, skønt i en Forfaldsperiode, af den ældgamle tyske Folkedigtning, som ellers var fuldstændig uddød, og dernæst et meget vigtigt Sprogmateriale, det eneste større Mindesmærke i det oldsachsiske Sprog, der staar saa nær ved det Angelsachsiske og det Oldnordiske. Et Haandskrift af dette Digt findes i München, et andet i British Museum, et Brudstykke i Prag. Det blev først udgivet med stor Troskab og Nøjagtighed, med Ordbog og Grammatik af Schmeller [1830—40], senere af Kone, med Oversættelse [1855], af Mor. Heyne [3. Opl. 1883], H. Ruckert [1876], Sievers [1878] og Behaghel [1882]. I den nyeste Tid har man i det vatikanske Bibliotek fundet et Haandskrift, som indeholder nogle oldsachsiske Brudstykker, dels nogle Vers af H., dels gammeltestamentlige Bibeldigtninger, maaske af samme Forfatter, som ere udgivne i »Neue Heidelberger Jahrbiicher« [1894]. (Litt.: Grein, »Die Quellen des H.« [1869]; Vilmar, »Deutsche Altertiimer im H.« [1862]; Sievers, »Der H. und die angelsächsische Genesis« [1875]). *C. A. N.*

Helianthēmum se Soløjefamilien.

Helianthīn, $C_6H_4(SO_3Na)N{=}N.C_6H_4N(CH_3)_2$, er et Tjærefarvestof; det er Natriumsaltet af Sulfanilsyre-azo-dimethylanilin og danner et okkergult Pulver, der opløses i Vand med orangegul Farve; H. farver Uld orange i surt Bad; det gaar ogsaa under Navnene: Orange III, Orange Nr. 3, Methylorange, Dimethyloranye, Dimethylanilinorange og Tropæolin D. *O. C.*

Helianthus L., Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), en- eller fleraarige, ru-behaarede Urter med spredte eller modsatte Blade. Kurvene sidde enkeltvis eller nogle faa sammen og ere middelstore eller meget store; Svøbbladene ere anbragte i 2—mange Kredse, ved hver Blomst findes en Avne, Randblomsterne ere golde. Frugten er noget sammentrykt og firkantet i Tværsnit; den bærer ingen Fnok, men Skæl eller Børster. Omtr. 55 Arter, de fleste nordamerikanske. *H. tuberosus* L. (Jordæble, Jordartiskok, Jordskok, Jerusalem-Artiskok, det sidste Forvanskning af Girasole-Artiskok) er fleraarig og bliver over 3 M. høj; den er lidet eller ikke forgrenet. Bladene ere modsatte og æg-hjertedannede forneden, spredte og elliptiske foroven. Kurvene, der blive indtil 8 Cm. i Diameter, ere oprette og have gule Randblomster; de udvikles meget sjælden i Danmark, i hvert Fald meget sent. Jordskok stammer rimeligvis fra det nordøstlige Amerika og kom til Europa ved Midten af 16. Aarh.; forholdsvis tidlig blev den kendt, om ikke dyrket i Norden. Indtil Kartoffelen fortrængte den, blev Jordskok almindelig dyrket omkring i Europa, især af Hensyn til de knoldformede, rødlige eller rødviolette Jordstængler, der ligne smaa Kartofler. Og efter Udbredelsen af Kartoffelsvampen er Dyrkningen igen bleven mere anvendt. I Danmark var den tidligere mere almindelig dyrket. Knoldene staa i Værdi tilbage for Kartoffelens, men deres Dyrkning frembyder dog en vis Fordel, da de kunne holde sig Vinteren over i Jorden, og da Planten kan dyrkes i enhver Slags Jord. Til Vekseldrift egner den sig ikke, da den vanskelig udryddes, hvor først den har faaet Indpas. Foruden som Køkkenplante kan Jordskok ogsaa anvendes som Foderplante; Kreaturer æde den gerne. I Norge er den dyrket indtil Throndhjem.

H. annuus L. (Solsikke, norsk tillige Solvendel) er enaarig og bliver over 2 M. høj. Den har mest ugrenet Stængel; Bladene ere hjertedannede. Kurvene ere nikkende og meget store, over 30 Cm. i Diameter; de have gule Randblomster og brunlige Skiveblomster. Solsikken stammer rimeligvis fra Mejiko og er indført til Europa ved Midten af 16. Aarh. Den er længe dyrket som Prydplante (se nedenf.) og forhen ogsaa i andre Øjemed. Endnu dyrkes den flere Steder i Europa, f. Eks. i det sydlige Rusland, som Olieplante, idet der af de meget olieholdige Frugter (de indeholde ca. 40 p. Ct.) presses en Olie, som anvendes til' Mad og i forskellige tekniske Øjemed; i Rusland produceres aarlig ca. 10 Mill. Kg. Olie. Til Kvægfoder fremstilles ogsaa Oliekager af Solsikkens Frugter. Solsikken giver modent Frø endnu ved 69° 18' i Norge, og ved Jakobshavn i Grønland har man paa Friland faaet kraftige Planter med store Kurve. Foruden Solsikke dyrkes ogsaa andre Arter H. som Prydplanter. *A. M.*

H. ere store, ornamentale Prydplanter for Friland. Af enaarige skulle nævnes Solsikken og Varieteten *H. a. uniflorus*, der kun har een, indtil 50 Cm. stor Kurv. *II. a. macrophyllus gigantens* udmærker sig ved sine store Blade, *H. a. fl. pleus*

har fyldte Blomster. *H. argyrophyllus* A. Groy (Texas) er mere forgrenet end foregaaende og dyrkes særlig for de stærkt hvidfiltede Blades Skyld. Frøet saas i Marts i Potter, og efter at være plantede enkeltvis i Potter udplantes de unge Planter i Maj med fuld Klump. I den tørre Tid maa de vandes stærkt. Blandt fleraarige *H.* kunne anbefales: *H. multiflorus* L. (Nordamerika), 80—150 Cm. høj med orangegule Blomster; *H. m. fl. pl.* har fyldte Blomster og dyrkes mere almindelig end Stamformen. De formeres ved Deling om Foraaret og plantes med en Afstand af 60—70 Cm. *L. H.*

Heliåster, Medlemmerne af den edsvorne Folkedomstol i det gamle Athen. H.'s Domstol er oprettet af Solon, der gjorde den til Appelinstans for Sager, som Øvrighederne havde paakendt; i Tidens Løb blev den i de allerfleste Sager første og eneste Instans (Drabssager undtagne, der paakendtes af Raadet paa Areopagos) og fik tillige en politisk Kontrolmyndighed, da alle politiske Spørgsmaal kunde indankes til dens Afgørelse. H.'s Antal har varieret; det højeste Antal, 6,000, naaedes i Athen's Stormagtsperiode, da Forbundsfællernes Sager til Dels skulde paadømmes i Athen; Betingelserne for at optages som Medlem var det fyldte 30. Aar og borgerlig Hæderlighed. Perikles indførte Diæter, der fra 425/24 beløb sig til en halv Drachme pr. Dag; denne Foranstaltning siges at have haft en uheldig Indflydelse paa Dommernes Kvalitet, da den lokkede Kreti og Pleti til at melde sig. Kun undtagelsesvis, som politisk Korporation, fungerede alle H.; i Reglen dømte kun et mindre Antal (fra 200 til 2,500), der saa repræsenterede hele Domstolen. En Øvrighedsperson præsiderede ved Forhandlingerne, men H. dømte ikke alene om anklagedes Skyld, men ogsaa om Straffen. Afstemningen var hemmelig. H.'s Anseelse var ikke stor; de beskyldtes for at lade sig lede af uvedkommende Hensyn, og Bestikkelighed nævnes allerede i 5. Aarh. (Litt.: Fränkel, »Die attischen Geschwornengerichte« [Berlin 1877]). *K. H.*

Helichrȳsum Grtn., Slægt af Kurvblomstrede (Astergruppen), nær Evighedsblomst, stærkt haarede Urter, Halvbuske eller Buske. Kurvene ere af meget forskellig Størrelse; Svøbbladene ere tørre og have ofte farvede Vedhæng. Frugterne have Fnokbørster i en enkelt Række. Ca. 300 Arter i alle Verdensdele undtagen Amerika. I Mellemeuropa vokser *H. arenarium* (L.) D. C, der er en fleraarig Urt med siddende, linielancetdannede Blade og gule Kurve i en Halvskærm. Denne og andre Arter, f. Eks. den i Lilleasien hjemmehørende *H. orientale* Tourn., benyttes tørrede og ofte farvede til Kranse og gaa da under Navn af Immortelter. *H. or tentale* Gaertn. dyrkes efter stor Maalestok i Provence, hvorfra den i tørret eller frisk Tilstand forsendes over hele den civiliserede Verden; i Danmark vil den ikke trives. Til Dyrkning i Danmark kan anbefales: *H. bracteatum* Willd. (Ny-Holland), 1 M. høj med gule Kroner; der findes Varieteter med hvide, orangegule, kobberrøde, purpurviolette og rosenrøde Blomster. Af *H. macranthum* Benth. (Ny-Holland), 60 Cm. høj, haves ogsaa Varieteter i lignende Farver. *H. brachyrhynchum* Sand fra Australien har skinnende gule Randkroner og mørkegul Skive. Frøet saas i April paa Bænk og de unge Planter udplantes i Maj. De trives bedst i en let sandet Jord og paa en solrig Vokseplads. Blomsterne afskæres, før de ere fuldt udfoldede, bindes sammen i Bundter og hænges til Tørring paa et beskygget og luftigt Sted. *L. H.*

Helicīn, $C_6H_{11}O_5 . O . C_6H_4CHO + {}^3/_4H_2O$, er en til Glykosidet Salicin (s. d.) svarende Aldehyd. Det fremstilles ved Iltning af Salicin med fortyndet Salpetersyre og danner smaa, meget fine Naale, der ved 8° ere opløselige i 64 Dele Vand; i Alkohol er det lettere opløseligt end i Vand; ved Indvirkning af fortyndede Syrer eller af Emulsin giver H. Salicylaldehyd og Glykose. *O. C.*

Helicinīdae, en Familie af Forgællesneglenes Orden. Tændernes Antal, Form og vifteformige Ordning viser Familien hen til Rhipidoglossaterne. Flere af de Karakterer, der ellers ere ejendommelige for denne Gruppe — de to Hjerteforkamre, det af Endetarmen gennemborede Hjertekammer — genfindes ikke hos H. Gællerne ere ikke udviklede, men Kappehulen er omdannet til en Lunge, hvad der staar i Forbindelse med, at Dyrene leve paa Landjorden. Skallen ligner ofte meget Helix-Arternes, men er forsynet med et Laag. Den mest bekendte Slægt er *Helicina* Lam., der tæller ca. 500 Arter, som hovedsagelig leve paa Øer i de varme Bælter. *A. C. F.*

HelictiS Gray. er en sydøstasiatisk Rovdyrslægt af Maarfamilien. I Tandforhold ligner den Grævlingen, hvem den ogsaa minder om i det ydre; men Arterne ere ikke saa lidt mindre og finere byggede og have en længere busket Hale; den nøgne spidse, tryneagtige Snude er skraat afskaaren. Det er livlige klatrende Dyr, der æde Bær og Frugter, men ogsaa tage mindre Dyr. *M. Mł.*

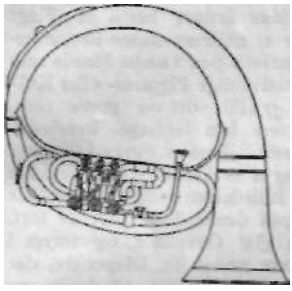
Hélie [eli'], Faustin, fransk retslærd, født 31. Maj 1799 i Nantes, død 22. Oktbr. 1884 i Passy. H. blev 1823 Advokat i sin Fødeby, men begav sig faa Aar efter til Paris for at studere videre og blev 1827 ansat i Justitsministeriet; 1848 blev han Professor ved *Collège de France*, 1849 Medlem af Kassationsretten og 1855 Medlem af Akademiet. Hans Hovedværk [udgivet i Forening med A. Chauveau] er: »Théorie du Code pénal« [6 Bd., Paris 1834—43, 5. Opl., 1872—73], hvortil slutter sig: »Traité de l'instruction criminelle« [9 Bd., smst. 1845—60, 2. Opl., 1863—68]. (Litt.: Boiseau, *Éloge de F. H.* [Poitiers 1886]). *Ludv. H.*

Helĭke, Achaia's gamle Hovedstad med Forbundshelligdommen for Poseidon. 373 f. Chr. blev H. tillige med den nærliggende By Bura ødelagt ved et Jordskælv og sank i Havet. I den senere Oldtid mente Fiskerne ved roligt Vand at kunne se H.'s Ruiner paa Havets Bund. *C. B.*

Helĭke, oldgræsk Navn paa Karlsvognen. Efter et kretisk Sagn vare H. og Kynosura (»Hundehale« o: den lille Bjørn) Nymfer, der opdroge Zeus og af ham bleve forvandlede til de to Stjernebilleder; efter et arkadisk Sagn var H. en Jægerinde i Artemis'es Følge; hun blev elsket af Zeus og fødte ham Sønnen Arkas; Artemis eller Hera forvandlede hende til en Bjørn, som Zeus hensatte paa Himmelen som et Stjernebillede. *C. B.*

Helĭkon, det oldgræske Navn paa et Bjærgdrag i Boiotien (nu Palæo-Vuno, 1,749 M. højt) med smukke, skovklædte Dale og flere Kilder,

blandt hvilke Aganippe og Hippokrene ere de mest bekendte. H. er især blevet bekendt som Sæde for Musernes Dyrkelse, der efter Sagnet var indført af de fra Pierien indvandrede Thrakere (se Muser). *C. B.*

Helikon, 1) hos de gamle Grækere et firkantet Strengeinstrument med ni Strenge, der dog kun, ligesom Monochorden, benyttedes til teoretiske Tonebestemmelser, ikke i den praktiske Musik. 2) et moderne, i Militærmusikken forekommende Blæseinstrument af store Dimensioner (Kontrabastuba), bygget i cirkelrund Form; det bæres over Skulderen (se Fig.). *S. L.*

Helikonīder kaldtes Museme (s. d.) efter Bjærget Helikon.

Helikonĭos, Tilnavn til Poseidon efter Byen Helike.

Helio . . . (græ.), en almindelig forekommende Forstavelse, dannet af Helios ɔ: Solen.

Heliocéntrisk (græ.: »vedrørende Solens Centrum«) kalder man den Plads paa den tilsyneladende Himmelkugle, som en Stjerne vil have for en Iagttager, der tænkes at befinde sig i Solens Centrum. I den Forstand taler man om en Stjernes h. Længde og Bredde, i Modsætning til geocentrisk (s. d.). H. benævnes ogsaa det coppernikanske Verdenssystem. *y. Fr. S.*

HeliodorOS, Minister hos Seleukos IV af Syrien, fik Befaling til at bortføre rige Skatte, som skulde findes i Tempelet i Jerusalem, men hindredes efter Sagnet deri ved, at der pludselig viste sig en Rytter i gylden Rustning fra Himmelen, hvis Hest med sine Forben angreb ham, medens to Ynglinge piskede løs paa ham (2. Makkab. 3). Emne for et af Rafael's Væggemalerier i Vatikanet. *V. O.*

HeliodorOS fra Emesa i Syrien, græsk Digter, Forfatter til *Aithiopika*, en Roman i 10 Bøger om den ætiopiske Kongedatter Charikleia og hendes elskede Theagenes. H.'s Levetid er uvis; efter en gammel, men upaalidelig Tradition skal han være identisk med Ærkebiskop H. i det thessaliske Trikka i Slutn. af 4. Aarh. e. Chr. Udgivet af Korais [Paris 1804], Bekker [Leipzig 1855] og Hirschig [i *Scriptores erotici*, Paris 1856]; oversat paa Dansk af Christensen Schmidt [Odense 1893]. *K. H.*

HeliodorOS, efter Legenden en Troldmand i Catina paa Sicilien, samtidig med Biskop Leon Thaumaturgos (8. Aarh. e. Chr.). Efter Folketroen skal han, dømt til Døden i Konstantinopel, være fløjet tilbage til Catina; her skal han have forfærdiget den Lava-Elefant, som staar paa Pladsen ved Domkirken.

Heliofyllit se Ekdemit.

Heliogabălus (eller Elagabalus), romersk Kejser (218—22 e. Chr.), hed opriadelig Varius Avitus Bassianus, men antog som Kejser Navnet Marcus Aurelius Antoninus H. Under Kejser Macrinus (217—18) var han Præst for Solguden H. (efter hvem han optog sit Navn) i Emesa i Syrien, men hans Bedstemoder Julia Mæsa, Moster til den tidligere Kejser Caracalla, benyttede sig af den almindelige Misfornøjelse med Macrinus til at bane Dattersønnen, hvem man udgav for Søn af Caracalla, Vej til Tronen. Efter at en Del af Hæren var vunden, blev Macrinus slaaet og dræbt, og H. blev Kejser i en Alder af 14 Aar og holdt sit Indtog i Rom. H., der var en sanselig og kvindagtig Natur, havde ingen som helst Interesse for Regeringsforretningerne, men anvendte sin Tid til de frygteligste Udsvævelser af enhver Art. Stor Indflydelse paa Regeringen fik derimod Julia Mæsa, hvem H. endogsaa lod faa Sæde i Senatet. Ved Hoffet indførte H. orientalske Skikke, optraadte med Diadem og fordrede Tilbedelse. Høje Embeder bleve givne til uværdige Personer, Kejserens Yndlinge og frigivne. For øvrigt interesserede H. sig i høj Grad for sin syriske Solguds Dyrkelse; der blev bygget et Tempel for ham i Rom, og han blev formælet med Gudinden Astarte, der hentedes fra Karthago. Da der imidlertid opstod stærk Misfornøjelse med den daarlige Regering, som bl. a. havde medført store finansielle Vanskeligheder, fik Julia Mæsa H. til at adoptere sin Fætter Alexianus (under Navnet Alexander Severus) og betegne ham som sin Efterfølger. Snart efter tvang Soldaterne ham til at antage Alexander til Medregent, og da han derefter stræbte ham efter Livet, blev han selv dræbt af Soldaterne, og Alexander udraabt til Kejser. *H. H. R.*

Heliográf (græ.), et til Fotografering af Solen bestemt Instrument, der bestaar af en Kikkert med et Kamera ved Okularenden og er forsynet med en Momentlukker. H. opstilles enten som en almindelig Kikkert, saa den kan rettes direkte mod Solen, eller man giver den en uforanderlig fast Retning og kaster Solstraalerne ved et Metalspejl, som er opstillet bevægelig, ind i Kikkerten. Begge Opstillinger have deres Fordele og deres Mangler. Paa Grund af Solens store Lysstyrke fotograferes ikke Solbilledet i Objektivets Brændpunkt, men man lader det ved et Linsesystem i forstørret Maalestok projicere sig paa den fotografiske Plade. Herved kan man faa frem langt flere Detailler end ved de smaa Billeder i Brændpunktet. Ekspositionstiden maa ved Fotografering af Solen i Alm. ikke overstige $0{,}0001$ Sek. Et med H. beslægtet Instrument er Spektroheliograf, hvorved man kan fotografere Solen i monokromatisk Lys. Vælger man hertil Lyset af en Linie (Calcium, Vandstof), som paa enkelte Steder af Solen er lysende, saa faar man et Solbillede, hvorpaa man ser disse Partier (Protuberanser, Fakler etc), medens de ved direkte Fotografering ere usynlige. *J. Fr. S.*

Heliografi (græ.: »Solskrift«) er en Benævnelse, der er bleven brugt om saa at sige alle Slags fotomekaniske Reproduktionsmetoder, saavel om de nu brugelige som om flere, der ikke have faaet varig Betydning. Herhen høre forskellige Forsøg af Talbot, Niépce, Poitevin, Pretsch o. fl. (se Fotografi og Fotogalvanografi). — Helioplastik og Heliotypi ere andre Navne paa Metoder til at danne Former til Bogtryk ved at benytte Kromgelatine, der efter Belysningen ud-

vadskes med varmt Vand, saa at der fremkommer et Billede i Relief. Til H. maa ogsaa henregnes forskellige Metoder, der ere blevne uddannede af Rousselon i Paris, Scamoni i St. Petersborg o. fl. og fortræffelig egnede sig til Reproduktion af gamle Kobberstik, Raderinger, Landkort m. m. Woodbury havde opfundet en Metode, der gik ud paa at trykke med Former, som man fik ved at afpræge et Reliefbillede i en Metalplade. Saadanne Former kunde give gode Aftryk med en Slags flydende Farve, men de kunde ikke bruges til sædvanlig Trykfarve. Hertil fordredes Plader, der havde en vis Ruhed, og saadanne fik man ved at danne et Reliefbillede af Gelatine, der indeholdt Sand eller Glaspulver, cg over hvilket man gjorde en galvanoplastisk Afstøbning. Metoden blev yderligere forbedret af Rousselon, og saaledes opstod omtr. 1873 en Slags Fotogravure, der egnede sig godt til Gengivelse af Malerier og blev benyttet meget af Firmaet Goupil (nu Boussod, Valadon) i Paris. Kobberpladerne maatte helst altid retoucheres af Kobberstikkere; men det var ubekvemt, at man skulde benytte Galvanoplastik. Dette undgaas ved den nu sædvanlige Heliogravure med Ætsning. (Litt.: G. Scamoni, »Handbuch der H. etc.« [St. Petersborg og Berlin 1872]; Husnik, »Die H.« [2. Opl. 1888]; Vogel, »Handb. der Photographie« I [Berlin 1890]). *F. R.F.*

Heliogravure [-vy'rᵉ] er det sædvanlige Navn paa en fotomekanisk Reproduktionsmetode. Den gaar ud paa, ved Anvendelse af Fotografi og Ætsning at frembringe en Metalplade, hvormed man kan trykke Billeder, der have stor Lighed med Kobberstik i den saakaldte Akvatintamanér. Den ætsede Plade indsværtes med Trykfarve og afviskes saaledes, at Farven kun bliver siddende paa de ætsede Steder, hvorefter den aftrykkes ved Hjælp af en Kobbertrykkerpresse. Ætsningen skal ikke tilvejebringe nogen betydelig Dybde, men kun en større eller mindre Ruhed eller en kornet Overflade. Man bruger en Plade af Kobber eller undertiden af Messing, og den maa før Ætsningen dækkes med to meget forskellige Lag Dækgrund, hvoraf det ene skal danne Kornet og det andet selve Billedet. Ved Korningen bruges gerne en saakaldet Støvkasse, der kan være omtr. 1 M. høj og i den nederste Del har en bred og lav, men tætsluttende Dør; i Kassen anbringes en Portion fintpulveriseret Asfalt eller Harpiks, som man bringer til at svæve i Luften i den ved at sætte Kassen i omdrejende Bevægelse omkring en vandret Akse, eller ved Hjælp af en Blæsebælg eller paa anden Maade. Naar Kassen derefter henstaar en kort Tid, ville de grovere Dele af Pulveret snart falde til Bunds, medens de finere forblive svævende. Nu anbringes Pladen i Kassen i ringe Afstand fra Bunden og med den afslebne Side opad, og Døren tillukkes. Den vel afslebne og polerede Plade maa, umiddelbart før den anbringes i Kassen, rengøres meget omhyggelig ved at afviskes med vandrevet Kridt og Alkohol eller paa anden Maade. I Støvkassen bliver den i Løbet af nogle Minutter dækket med et tyndt og meget jævnt Lag af det fine Pulver. Den udtages nu meget forsigtig og opvarmes, idet den stedse holdes i vandret Stilling, indtil Pulveret netop smelter. Dette vil ikke danne en sammenhængende Hinde, men det vil dække Pladen meget ensformig med fastsmeltede fine Korn. Naar Pladen saaledes er kornet, paaføres den anden Dækgrund, og Ætsevædsken, der trænger igennem denne, kan nu kun virke mellem Kornene. Denne anden Dækgrund er af en særegen Beskaffenhed; den skal nemlig kunne gennemtrænges af Ætsevædsken, mere eller mindre let i Forhold til Lagets Tykkelse paa de forskellige Steder. Man bruger hertil en Slags Pigmentpapir, der er af omtrent samme Beskaffenhed og behandles omtrent paa samme Maade som det, der bruges til sædvanlige Pigment- eller Kulfotografier (se Fotografi); det er gerne rødt, for at man desto lettere kan iagttage, hvorledes Ætsningen skrider frem. Papiret gøres følsomt i en 4 p. Ct.'s Opløsning af tvekromsurt Kali, trykkes i vaad Tilstand med Billedsiden mod en Glasplade og bliver siddende paa denne, indtil det er tørt, hvorved det faar en glat Overflade, og tørres i Mørke. Man kopierer under et Diapositiv, der maa være omvendt med Hensyn til højre og venstre. Derefter lægges Pladen og Billedet i koldt Vand med Billedsiderne mod hinanden; Billedet trykkes fast paa Pladen og udvikles med varmt Vand som et andet Pigmentbillede, og den Del af Gelatinehinden, der derved bliver tilbage, skal tjene som Ætsegrund. Den er tykkest paa de Steder, der svare til de lyseste Partier af Billedet. Randen og Bagsiden af Pladen maa før Ætsningen dækkes med en aldeles uigennemtrængelig Dækgrund, saasom Asfaltopløsning eller Skellakfernis. Man ætser med Jærnklorid, der bruges i 4—5 Opløsninger af forskellig Styrke. Den første er næsten koncentreret og de øvrige mere og mere fortyndede. Man begynder med den stærkeste Opløsning, ikke som ved sædvanlig Ætsning med den svageste; dette ligger i, at det er den stærkeste Oplosning, der vanskeligst og langsomst gennemtrænger Gelatinelaget og derfor ætser svagest. Ætsningen bevirker ikke nogen Luftudvikling, saaledes som Ætsning med Syre i Zink eller Kobber; men Virkningen giver sig til Kende ved, at en sort Vædske trænger sig op gennem Gelatinelaget, og det er af denne Grund, at man foretrækker rødt Pigmentpapir. Samtlige Ætsninger med de mere og mere fortyndede Opløsninger vare omtrent 20 Min. Efter Ætsningen afvadskes Pladen godt, og Gelatinelaget bortfjernes med en blød Klud eller ved at overhælde Pladen med Ætskali eller Ætsnatron. Asfaltlakken og Asfaltkornet bortfjernes med Terpentinolie, Benzol eller Kloroform. F.fter at Pladen er godt renset, gør man et Prøveaftryk. Mindre Mangler kunne endnu afhjælpes; enkelte Partier kunne gøres lidt mørkere ved en ny Ætsning eller ved Hjælp af en Roulette, et lille Staalhjul, der er forsynet med skarpe Tænder og anbragt i en Slags Gaffel; andre Partier kunne afsvækkes lidt ved Hjælp af et Polerstaal. Naar Prøveaftrykket er tilfredsstillende, bliver Pladen galvanisk forstaalet (se Forstaale), da den ellers kun vilde give et meget lille Antal brugbare Aftryk. Nu udføres fortrinlige H. i mange større Etablissementer.

Flerfarvede H. kunne frembringes ved Hjælp af en saadan Plade, idet man behandler de forskellige Partier af den med forskellige Farver og aftrykker dem alle paa een Gang. Man kan paa den Maade faa meget smukke flerfarvede Aftryk; men de blive kostbare, da det er et meget vanskeligt og langvarigt Arbejde at anbringe Farverne paa Pladen.

De første Forsøg med Hensyn til H. ere omtrent saa gamle som Daguerreotypien. Fizeau og andre forsøgte at ætse Daguerreotypplader til Aftrykning, men uden Held. Fox Talbot, der 1852 havde opdaget, at en Blanding af Lim og tvekromsurt Kali er lysfølsom, benyttede kort efter en saadan Blanding som Dækgrund. Han brugte en Staalplade, som han først dyppede i Eddike og lidt Svovlsyre, da Laget ellers ikke vilde sidde fast paa den, og derefter overdrog han den med en Blanding af Lim og tvekromsurt Kali og kopierede et Billede derpaa i stærkt Sollys; efter at dette var godt udvadsket, ætsede han med en fortyndet Opløsning af Platinklorid. Han forsøgte ogsaa at frembringe et netagtigt Billede ved oven paa Limlaget at anbringe et Stykke fint sort Krep eller Gaze, og gjorde altsaa en Begyndelse til, hvad man nu kalder Autotypi. I en Patentbeskrivelse fra 1858 omtales følgende Metode, der nærmer sig stærkt til den nu brugelige. En Plade af Staal, Kobber eller Zink dækkes med en Blanding af Lim og tvekromsurt Kali og tørres i Mørke. Efter Kopieringen indstøves Limlaget med et meget tyndt Lag Kopalpulver eller Harpikspulver og opvarmes senere, indtil dette smelter og danner et fint Akvatintakorn. »Det er bekvemmere at indstøve med Harpiks oven paa Limlaget end paa selve Kobberpladen«, siger Talbot, og han maa saaledes ogsaa have kendt den sidstnævnte Metode. Efter Afkølingen ætses Pladen uden foregaaende Afvadskning. Til Ætsningen bruges Opløsninger af Jærnklorid af forskellig Styrke, først den stærkeste og til sidst den svageste. Den af Pretsch 1854 opfundne Fotogalvanografi fik aldrig nogen stor selvstændig Betydning, men den bidrog meget til den videre Udvikling af H. Den blev dog indført og videre udviklet af Mariot ved det militær-geografiske Institut i Wien. Rousselon, der arbejdede for Goupil's Reproduktionsanstalt i Paris, udviklede Fotogalvanografien til en Halvtone-proces, som han kaldte Fotogravure; men Pladerne bleve dog stærkt retoucherede.

Den ovennævnte Maade at korne en Metalplade ved Hjælp af Støvkasse og Harpikspulver o. desl. er allerede for mere end 100 Aar siden bleven meget benyttet ved Fremstilling af Kobberstik i Akvatintamanér. Men den var saa godt som helt gaaet af Brug, da Maleren Karl Klič i Wien paa ny bragte den i Anvendelse, idet han uddannede den nu brugelige H. med Ætsning. Hans Virksomhed var ikke udstrakt, og han holdt sin Metode hemmelig. Dog solgte han den til enkelte Firmaer; men hverken han selv eller de Firmaer, der erhvervede den af ham, offentliggjorde noget om den. En udførlig Forklaring af den fremkom først 1886 i det af H. Lenhard redigerede Fagtidsskrift »Der photographische Mitarbeiter«. Dernæst blev den beskreven 1887 af Rud. Maschek, der var ansat ved det k.-k. militær-geografiske Institut i Wien, og efterhaanden fremkom flere Oplysninger om den. Men hvor meget man end tidligere havde søgt at holde den hemmelig, vare dog enkelte Oplysninger om den efterhaanden fremkomne, og de smukke Prøver, der forelaa, vakte paa flere Steder Haab om, at lignende Resultater kunde opnaas ved ihærdige Forsøg og egen Eftertanke. I Danmark var det især Galle & Aagaard, der gjorde Forsøg i den Retning; allerede 1882 kunde de fremlægge ret smukke Prøver paa de af dem fremstillede H. I Norge anvendtes H. først af den geografiske Opmaaling. (Litt.: J. M. Eder, »Das Pigmentverfahren und die H.« [Halle a. S. 1896]; forskellige Artikler i »Photogr. Corresp.«, Eder's »Jahrbücher« o. fl. Tidsskrifter; »Morgenbladet«, 11. Maj 1882 [se ogsaa Heliografi]). *F. R. F.*

Heliokromi (græ.), ogsaa Fotokromi eller Kromofotografi, direkte fotografiske Optagelser, hvorved man faar Billeder i naturlige Farver. Mærkelige Forsøg i den Retning ere anstillede af Poitevin, Zenker, Lippmann o. fl., men et praktisk brugbart Resultat er endnu ikke opnaaet. En anden Sag er det, at man gør en udstrakt Anvendelse af Fotografien ved Fremstilling af Billeder, der skulle trykkes eller paa anden Maade fremstilles i forskellige Farver, saasom ved det saakaldte Trefarvetryk, farvede Projektioner m. m., men saaledes, at selve Farverne frembringes indirekte og ikke ved fotografiske Midler (se Fotografi). (Litt.: Krone, »Ueber das Problem, in natürlichen Farben zu photographiren« [Dresden 1893]; Valenta, »Die Photographie in naturlichen Farben« [Halle 1894]). *F.R.F.*

Heliolatri (græ.), Scltilbedelse.

Heliometer (græ.) se Pyrheliometer.

Heliometer (græ.: »Solmaaler«), et Instrument, oprindelig bestemt til, som Navnet udsiger, at maale Solens Diameter i en hvilken som helst Retning. Dette opnaaedes af Bouguer (s. d.) ved at anvende to Objektiver i samme Rør; hver af disse gav sit Billede, og ved en maalbar Forskydning af Objektiverne kunde man bringe de to Solbilleder til at berøre hinanden. Nogle Aar forud (1743) havde Savary foreslaaet at maale Solens Diameter ved at dele Objektivet ved 3 med hinanden parallelle Snit i 4 Segmenter og befæste enten de to ydre eller de to indre Segmenter saaledes til hinanden, at de af dem dannede Solbilleder tangerede hinanden. 1753 bragte Dollond (s. d.) i Forslag at forfærdige et H., brugeligt til at maale hvilke som helst Afstande ved at dele Objektivet i to Halvdele ved et plant Snit gennem Objektivets optiske Midtpunkt og langs den optiske Akse og lade hver Halvdel være forskydelig mod hinanden langs deres Delelinie. Er der ingen Forskydning, ville de to Objektivhalvdele tilsammen give et enkelt Billede; ere de derimod forrykkede fra denne Stilling, giver hver Halvdel sit Samlebillede. Linien mellem disse Billeder er parallel med Delelinien i Objektivet, Afstanden mellem dem er lig Afstanden mellem Objektivhalvdelenes optiske Midtpunkt. Stilles nu Delelinien i Forbindelseslinien mellem to Stjerner — for altid at opnaa dette er Objektivets Indfatning eller hele Kikkertrøret drejbart om Kikkertens Akse —, saa vil hver af dem, naar Objektivhalvdelene ikke falde sammen, give et dobbelt Billede, saa man i alt faar 4 Billeder, som vise sig i en ret Linie, og som ved at forskyde Objektivhalvdelene kunne bringes til at ligge i samme Afstand fra hverandre, eller saaledes at de to midterste Billeder dække hinanden. Paa denne Vis kunne samtidig 2 Stjerners Distans og Positionsvinkel bestemmes. Et H. af denne Art havde Bouguer foreslaaet allerede 1748, og han maa derfor betegnes som H.'s egentlige Opfinder, medens der tilkommer Dollond Æren for at have forfærdiget et saadant Instrument til Brug for Astronomer. Fortjenesten af at have

leveret den første værdifulde Observationsrække med H. tilhører Triesnecker. Af Fraunhofer blev der til Observatorierne i Berlin, Breslau, Göttingen, Gotha etc. leveret en Del mindre H. i Beg. af 19. Aarh ; men det var først, da Fraunhofer 1829 havde forfærdiget det store H. til Konigsberg (Instrumentet fik efter Fraunhofer's Død 1826 sin endelige Afpudsning af Utzschneider), der i Bessel's Hænder leverede de bedste Vinkelmaalinger til Datum, at H. ogsaa blev anskaffet af andre Observatorier, som Bonn's, Pulkova's og Oxford's. Under Forberedelserne til Venus-Ekspeditionerne 1874 og 1882 blev H. anskaffet i større Mængde og da fra Repsold, der indførte en betydelig Forbedring, idet han lod de to Objektivhalvdele være forskydelige ikke i et Plan som ved de gamle H. — Billedet blev da rykket ud af Brændplanet og fortrukket —, men paa en Cylinderflade med Brændvidden som Radius, hvorved opnaaedes, at Observationerne altid bleve udførte i den optiske Akse (Illustr. se Astronomiske Instrumenter, S. 221). Flere Observatorier ere forsynede med disse Repsold'ske H., saaledes i Bamberg, Gottingen, Kap, Leipzig og Wien (v. Kuffner's Observatorium). (Litt.: Hansen, »Ausführliche Methode mit dem Fraunhofer'schen H. Beobachtungen anzustellen« [Gotha 1827]; Bessel, »Astronomische Untersuchungen« [2 Bd., Konigsberg 1841—43]; Seeliger, »Theorie des H.« [Leipzig 1877]; Battermann, »Untersuchungen iiber die Gestalt der Bilder etc.« [Kiel 1889]; »Astr. Nachr.« Bd. 120). *y.Fr.S.*

Heliopölis (o: »Solens By«), 1) græsk Navn paa den gammelægyptiske By, som Ægyptere og Israelitter kaldte On, og hvis Ruiner findes 8 Km. N. 0. f. Kairo ved Landsbyen Matarie, der er forbunden med Hovedstaden ved en Jærnbane. Af H., der aldrig synes at have været nogen videre folkerig Stad, men derimod havde stor Anseelse ved sit store Tempel for Solguden (Ra ell. Re, ogsaa dyrket under Navnet Tum, Aftensolens Gud), i hvilket der bl. a. fandtes en hellig hvid Tyr, Mnevis, er kun lidt tilbage, nemlig en 21 M. høj Obelisk af Granit, rejst af Usertesen I (omtr. 2500 f. Chr.). I de sidste Aar har man fundet en Del Oldsager i den til H. hørende Gravplads (flere Tavler fra H. ere i Ny Carlsberg's Glyptotek). Ved H. findes en gammel Sykomor, i hvis Skygge den hellige Familie skal have hvilet. Patriarken Josefs Hustru, Asnat, var efter 1. Moseb. fra H.; hun var en Datter af Præsten Potifera. Det Beth Semes o: »Solens Hus«, om hvilket Jeremias (43, 13) forkynder, at dets Billedstøtter skulle sønderbrydes (af Kaldæerne), er H. Ved H. har der staaet flere Slag. 1517 sejrede saaledes Selim I og 20. Marts 1800 Kléber over Tyrkerne i Nærheden af H. Nu findes der ved H. flere Villaer, der bebos af Familier, hvis Forsørgere drive Forretninger i Kairo. 2) se Baalbek. *V. S.*

Helioporïdae se Alcyenaria under Koraller.

Helĭos, den græske Solgud. Utvivlsomt har Solen hos Grækerne som hos de andre indoeuropæiske Folk fra først af været dyrket som en mægtig Guddom. I den historiske Tid indtog H. derimod en temmelig tilbagetrukken Stilling i den græske Kultus. Grunden hertil maa søges i, at det religiøse Liv næsten udelukkende var knyttet til de individuelt udformede Gudepersoner; H. tænktes vel som en personlig Gud; men da Navnet vedblev at være den almindelige Betegnelse for Himmellegemet, kunde han aldrig ret skilles derfra. Den Dobbelthed, som fremkommer ved, at H. betegner baade Solen og Solguden, er i Billedkunsten stundom udtrykt ved, at H. fremstilles som en Menneskeskikkelse, over hvis Hoved Solen afbildes som en Skive. — H. stiger om Morgenen op af Okeanos-Strømmen, bevæger sig hen over Himmelen og gaar om Aftenen ned i Okeanos igen. Han tænkes kørende over Himmelhvælvingen, en Forestilling, der dog ikke findes i Iliaden og Odysseen (men derimod i en af de homeriske Hymner). Fra sin Bane »skuer H. ned med sine Straaler«; han nævnes hos Homer ofte som den, der ser alt og hører alt (saaledes giver han Hefaistos Underretning om Afrodite's Utroskab, Demeter om Persefone's Bortførelse); derfor kaldes han til Vidne ved Edsaflæggelse. Det naturlige Spørgsmaal, hvorledes Solen, der gaar ned i Vest,

Metope fra Ilion.

kommer til sit Opgangssted i Øst, har affødt den Forestilling, at H. om Aftenen tillige med sit Spand bestiger en bægerformet Guldbaad, i hvilken han om Natten gennemsejler Okeanos fra Vest til Øst; hermed kan jævnføres, at Ægypterne tænkte sig Solen sejlende i en Baad. En gammel Forestilling er fremdeles udtrykt i den homeriske Fortælling, at H. paa Øen Thrinakia ejer 7 Kohjorde og 7 Faareflokke; hans Kvæg faar aldrig Afkom, men mindskes heller aldrig; i dets Tal (350 af hver Slags) har man vistnok med Rette set en Hentydning til Dagetallet i det gamle Maaneaar. — H. kaldes i de homeriske Digte flere Gange med Tilnavnet Hyperion (ell. Hyperionides) o: »den, som er i det høje«. Hos Hesiodos er dette Tilnavn løsrevet fra H. og blevet til et særligt Væsen (en Titan), idet H. siges at være Søn af Hyperion og Theia, hvilket næppe har sin Rod i nogen folkelig Tro, men snarere skyldes Digterens egen Refleksion. I den homeriske Digtning tales ikke om Solgudens Herkomst; derimod nævnes flere Børn af ham: Aietes og Kirke, som han har avlet med Okeanos'es Datter Perse, Faethusa og Lampetie, hvis Moder er Neaira (jfr. ogsaa He-

liader). I andre Traditioner kaldes Augeias en Son af H. — Man forestillede sig H. som en ungdommelig skøn Gud med gyldent Haar og iført et let, flagrende Klædebon; fra hans Hoved udgaa Straaler. En smuk Fremstilling af H., som styrer sit Firspand, er bevaret i den her afbildede Metope fra Ilion, der stammer fra den hellenistiske Tid. Et noget ældre Vasebillede giver en samlet Fremstilling af de Guddomme, som tænktes virksomme ved Solens Opgang: længst til venstre rider Maanegudinden (Selene) bort; efter hende kommer Eos, Morgenrødens Gudinde, som forfølger sin elskede, Jægeren Kefalos; længst til højre ses H. stigende op af Havet; nøgne Drengeskikkelser, der dykke ned i Vandet foran hans Firspand, ere Stjernerne, som forsvinde ved Solens Opgang; længst dvæler Morgenstjernen (Fosforos), der kaster et sidste Blik paa H., inden han dykker ned. — H. dyrkedes i Athen og flere Steder paa Peloponnes, navnlig i Korinth. Dog havde hans Kultus i disse Egne, som ovenfor berørt, kun underordnet Betydning. Kun eet Sted i den græske Verden, paa Øen Rhodos, var H. den fortrinsvis dyrkede Guddom. Grunden til, at denne 0 særlig var ham helliget, forklaredes af en Legende saaledes: ved Verdens Deling mellem Guderne blev H. forbigaaet; Zeus vilde gøre Uretten god igen ved at foretage en ny Deling, men H. bad om at faa Øen Rhodos, som han just saa hæve sig op af Havet. Paa Rhodos holdtes en højt anset Fest (Helieia) med Væddekampe til Ære for H.; dennes Hoved findes som Mærke paa Øens Mønter. Vidt berømt var i Oldtiden den kolossale Helios-Statue, der skyldtes Lysippos'es Elev, Chares (s. d.) fra Lindos. *C. B.*

Helioskop (græ.), et Instrument til direkte Iagttagelse af Solen. Blandt de forskellige Konstruktioner er Merz'es Helioskopokular det mest benyttede. Det bestaar af to flade cylindriske Rør, hvoraf det ene kan skrues ekscentrisk paa en Kikkerts Okularudtræk, medens det andet er ekscentrisk anbragt paa det første og tillige kan drejes om sin Akse. I hver Cylinder er der to parallelle Spejle, der danne en Vinkel paa 45^0 med Kikkertens optiske Akse, hvorved det fra Kikkerten kommende Sollys bliver 4 Gange reflekteret og derved polariseret. Idet man nu drejer det forreste Rør, hvorpaa Okularet sidder, om sin Akse, kan man regulere det i Okularet kommende Sollys fra den største Intensitet til fuldstændig Udslukning og saaledes benytte den Lysstyrke, som passer bedst for Iagttagerens Øje, hvorved man tillige opnaar at se Solen i sin naturlige Farve, kun med svækket Lys. *Y. Fr. S.*

Heliosolie, Handelsbenævnelse for forskellige Slags rektificeret Petroleum.

Heliostat (græ.) kalder man et Redskab, ved hvis Hjælp man kan give Solstraalerne konstant Retning, hvilket ofte er nødvendigt, naar man skal benytte Sollys ved optiske Arbejder. H. i sin simpleste Skikkelse er et Planspejl, der kan drejes med Haanden. En H., der drejes ved Urværk, indeholder en Akse, der er opstillet parallel med Jordaksen og følgelig ikke forandrer sin Retning ved Jordens Rotation. Til denne Akse er fastgjort et Planspejl, hvis Vinkel med Aksen man kan variere. Spejlet indstilles saaledes, at en Solstraale, der træffer det, vil kastes tilbage i Aksens Forlængelse, og naar nu Aksen drejes med jævn Hastighed samme Vej som Solen een Gang rundt i et Soldøgn, vil den tilbagekastede Straale ikke flyttes. Et fast opstillet Planspejl, som træffes af denne Straale, giver den endelig den ønskede Retning. Man har ogsaa mere sammensatte Konstruktioner, ved hvis Hjælp man kun behøver at anvende et eneste Spejl. *K. S. K.*

Helioterapi (græ.) se Lysbehandling.

Heliotermometer se Pyrheliometer.

Heliothrips haemorrhoidalis, Blærefod, almindelig i Drivhuse, hvor den ved sin store Talrighed kan anrette betydelig Skade paa Planterne. Se i øvrigt Blærefødder. *C. W.-L.*

Heliotrop se Heliotropium.

Heliotrop, et Tjærefarvestof af Sammensætningen $C_{36}H_{30}N_8O_3S_2Na_2$, der fremstilles af Dianisidin og Metyl-β-naftylaminsulfosyre. H. danner et brunt Pulver, der opløses i Vand med fuchsinrød Farve; det farver Bomuld rødviolet i Sæbebad. *O. C.*

Heliotrop, en grøn, næsten uigennemsigtig Sten med røde Smaapletter, der se ud som Bloddraaber; den bestaar af Kisel (SiO_2) og er en Varietet af Kalcedon og Kvarts (s. d.). H. anvendes som Smykkesten og til smaa Luksusgenstande, den faas fra Buchariet, Sibirien o. a. St. *N. V. U.*

Heliotrop (græ.), hos Oldtidens Astronomer et Instrument, som ogsaa er bekendt under Navnet Skafe (s. d.) og tillige tjente som Solur, nu for Tiden et af Gauss 1821 opfundet Instrument, som er i Stand til ved større geodætiske Operationer at sende optiske Signaler paa lang Afstand. Dets Konstruktion beror derpaa, at for en Lysstraale, der træffer to paa hinanden lodrette Spejle, ville begge de reflekterende Straaler ligge i samme rette Linie. Ved nu at dreje Spejlene, saa at Sollyset reflekteres til en fjerntliggende Station, vil man fra denne se Solen som et lysende Punkt, lig en klar Stjerne, der kan skarpt indstilles. Almindelig benyttes H. nu ikke længere i den af Gauss angivne Form; mest i Brug er en af Ingeniør Bertram udtænkt, af Repsold leveret og af Baeyer anbefalet meget simplere Konstruktion: et lille, om to Akser (horisontal og vertikal) drejbart Spejl, der i Midten har et lille cirkelformet Hul, og et ca. $^1/_2$ M. derfra fjernet Rør med et Traadkors i ere befæstede til et Bræt, som opstilles paa en Pille nøjagtig over det Punkt, som skal indstilles fra den anden og fjerntliggende Station, der indsigtes gennem Hullet i Spejlet og Traadkorset. Spejlet drejes nu saa længe, til det oplyser Traadkorset og da gaar Sollyset til Stationspunktet. Paa denne Maade kan man ved et lille Spejl gøre meget fjerntliggende Punkter, der ikke kunne skelnes af Teodolitkikkerten, synlige til skarp Indstilling. (Litt.: Bauernfeind, »Elemente der Vermessungskunde« [2. Bd., 7. Opl. Stuttgart 1890]). *J. Fr S.*

Heliotropessens, Parfume, der hovedsagelig i Sydfrankrig faas af Heliotropblomster ved Maceration med Fedt og Behandling af Fedtet med Alkohol. Eftergøres ved Opløsning af 1 Gr. Heliotropin i 100 Gr. Alkohol eller ved Blanding af forskellige æteriske Olier, blandt hvilke altid findes Vanilleessens eller Vanillin. *K. M.*

Heliotrop!, Heliotropisme se Bevægelser, Planternes, S. 1009.

Heliotropium L., Slægt af Rubladede, Urter

eller Halvbuske med spredte, hele, lancet- eller ægdannede Blade. Blomsterne sidde hyppigst i Svikler. Kronen har et cylindrisk Rør og mangler Svælgskæl; i Spidsen af Griffelen findes en ringformet Opsvulmning. Frugtknuden er udelt og firrummet; ved Modenheden falder den i 2 eller 4 nødagtige Delfrugter. Ca. 200 Arter i tropiske og subtropiske Egne baade i den ny og den gamle Verden. *H. peruvianum* L. (Heliotrop), der stammer fra Peru og Ecuador, og hvis Blomster dufte stærkt af Vanille, dyrkes som Prydplante i mange Varieteter med hvide eller blaa Blomster (senedenf.). Ogsaa andre dyrkes til Pryd. Bladene af *H. europaeum* L. vare forhen officinelle. *A. M.*

H. ere almindelig dyrkede Udplantningsplanter, ligesom de ogsaa anvendes til Pottekultur. Fra *H. peruvianum* L. adskiller *H. corymbosum* R. et T. (Peru) sig ved at have noget større Blade og lysere blaa Blomster, ligesom den heller ikke har en saa stærk vanilleagtig Duft. Af *H. peruvianum* dyrkes flere Varieteter, blandt hvilke skal nævnes »Anna Tureli« med mørkeblaa Blomster; »Triomptre de Liége« er af kraftigere Vækst end Stamformen, Bladene ere blegt graablaa. H. formeres ved Stiklinger om Foraaret paa Undervarme. Moderplanterne overvintre i et halvvarmt Hus, og tidlig om Foraaret flyttes de ind i Varmhuset for at give ny Skud til Stiklinger. Vanding med Gødningvand i Løbet af Sommeren giver rig Blomstring og kraftig farvede Blade. *L. II.*

Heliotypi se Heliografi.

Heliozoa se Rhizopoder.

Helĭum er antagelig et Grundstof. Allerede 1868 havde Norman Lockyer iagttaget dette Stof, da han undersøgte Solkromosfærens Spektrum; han fandt i dette en Linie, der ikke tilhørte noget paa Jorden fundet Grundstof, og drog deraf den berettigede Slutning, at der i den nævnte Kromosfære fandtes Grundstoffer, som ikke forekom eller hidtil vare fundne paa Jorden; det ubekendte Stof fik af Lockyer og Frankland Navnet H. (af ἥλιος, Solen); 1882 paaviste imidlertid Palmieri den samme Spektrallinie ved Undersøgelsen af et lavalignende Produkt fra Vesuv, men først 1895 lykkedes det den engelske Kemiker Ramsay at konstatere H.'s Tilstedeværelse paa Jorden og at isolere det til den nævnte Linie svarende Stof af et Mineral, Cleveit, der af Nordenskjold var fundet i Norge, og som indeholder Uran-Thorium-Blyuranat; 3,662 Gr. Cleveït gav ved Opvarmning med fortyndet Svovlsyre 26 Kbcm. luftformigt H; ogsaa andre Mineraler, f. Eks. Uraninit og Bröggerit, give ved samme Behandling H., der ogsaa af J. Thomsen 1898 er fremstillet af en ved I vigtut i Grønland funden Bjærgart. Hidtil er H. væsentligst fundet i Forbindelser, der indeholde Uran, Yttrium og Thorium; ligeledes er det paavist i enkelte Kilders Vand, f. Eks. ved Wildbad; Spor deraf synes ogsaa at forekomme i Luften. H.'s Molekularvægt er, for saa vidt de hidtil anstillede Undersøgelser ere udførte med rent Materiale, omtrent 4; 1 Rumfang Vand opløser ved 18° 0,0078 Rumfang H. Det har hidtil ikke været muligt selv med Anvendelse af de laveste Temperaturer at fortætte H. til Vædske. H. er et i højeste Grad indifferent Stof; man kender hidtil ikke nogen kemisk Forbindelse deraf; dog maa det erindres, at man kun har været i Besiddelse af saa smaa Mængder af dette Stof, at en indgaaende Undersøgelse af dets kemiske Forhold ikke har været mulig. *O. C.*

Helix (anat.) se Øre.

Helix, en overordentlig artsrig Slægt af Familien *Helicidae* af Lungesneglenes Orden. Skallen er vel udviklet og i Stand til at rumme hele Dyret. Dens Form er meget variabel: kugleformig, nedtrykt kugleformig, kegleformig eller skiveformig. I Henseende til den indre Bygning viser Slægten ogsaa betydelige Forskelligheder. Følgende Karakterer kunne betragtes som temmelig konstante og karakteristiske: Tænderne paa Tungehinden ere ordnede i næsten lige Tværrækker. Centraltanden har omtrent samme Størrelse som de næsten ensformige Sidetænder. Randtænderne ere brede og korte. Kønsaabningen findes tæt ved Basis af den højre Øjetentakel. *H.* er den artsrigeste af alle Bløddyrslægter. Efter den forskellige Begrænsning, forskellige Forfattere give Slægten, regner man, at den tæller fra ca. 1,600 til ca. 3,500 Arter, eller ca. $^1/_{10}$ af alle Sneglearter. *H.* er udbredt over største Delen af Jorden og gaar saa langt imod Nord som til Trægrænsen. De fleste Former leve paa varme og fugtige Steder, men selv paa meget kolde eller tørre Lokaliteter mangle de ikke. I Sydamerika's Bjærge lever der *H.*-Arter i en Højde af 3—4,000 M. Den i Danmark almindelige Kratsnegl, der ogsaa findes i Finmarken, forekommer i Alperne ved en Højde af over 2,000 M. I Afrika's Ørkener træffes *H.*-Arter, selv hvor Vegetationen er yderst sparsom. Den store *H. desertorium*, Forskaal, lever saaledes paa Steder, hvor Plantevæksten er indskrænket til en enkelt lille Lavart. Det er utvivlsomt, at der til Slægten *H.* — selv af nyere Forfattere — er ført en Mængde Arter, der ingenlunde ere nær beslægtede. De forskellige Forfattere ere meget uenige om dens Begrænsning og Inddeling. Den danske Konkyliolog Mørch opløste *H.* i en hel Række af Familier. Nyere Forfattere gaa i Alm. ikke saa vidt, men opløse dog Slægten i flere ny. Af skandinaviske Former, der tidligere ere medregnede til *H.*, men som utvivlsomt bør udskilles endogsaa fra Helicidernes Familie, maa nævnes *Zonites*- Gruppen med Slægterne (eller Underslægterne) *Conulus* Tits., *Vitrea* Tits., *Zonitoides* Lehm. og *Hyalinia* Agass. Hos alle disse Former ere Randtænderne smalle og spidse. Nogle af de almindeligst kendte skandinaviske *H.*-Arter ere følgende: Vinbjærgsneglen *H. pomatia* L., der er Europa's største skalbærende Landsnegl. Den forekommer spredt i største Delen af Danmark, oftest ved Have eller i Skove omkring Herregaarde eller gamle Klostre. Det antages, at den er indført af Munkene. I Norge er den kun funden i Omegnen af Christiania. Ilenimod Sommerens Slutning lægger den sine Æg i Jorden i et Antal af ca. 60—80. Efter omtrent en Maaneds Forløb krybe Ungerne ud. Naar de ved Vinterens Begyndelse have naaet en Størrelse omtrent som den lille danske Havesnegl, bore de sig ned i Jorden, afsondre et tykt kalkagtigt Vinterlaag og ligge i Dvale til næste Foraar. I Løbet af den følgende Sommer opnaa de deres fulde Størrelse. Havesneglene (s. d.) ligge i Vinterdvale ligesom andre danske Helicider. Deres Vinterlaag er tyndt og hindeagtigt. Kratsneglen *H. arbustorum* L. er lidt større end den lille Havesnegl

(*H. hortensis*). Skallen, der er brunlig med gule Pletter, er ca. 20 Mm. høj og ca. 20 Mm. bred. I Reglen er den forsynet med et mørkt Spiralbaand. Den forekommer temmelig almindelig i Skove og Krat. *H. hispida* L. er en af Danmark's almindeligste Snegle. Dens 6—8 Mm. brede Skal er nedtrykt kugleformig og forsynet med en tydelig Navle. I Reglen er den dækket med stive Børster. De 6—7 Vindinger tiltage langsomt i Størrelse. Den træffes ofte siddende paa urteagtige Planter, f. Eks. paa Nælder. Fra Danmark kendes ca. 23 *H.*-Arter, fra Norge ca. 16. *A.C.J.*

Helkronede (*Sympetalae, Gamopetalae*), Afdeling (Underklasse) af tokimbladede Planter, hos hvilke Bladene i Bæger og Krone som Regel ere indbyrdes sammenvoksede, ej fri som hos Frikronbladede (s. d.). I Sammenligning med disse omfatte H. et betydelig mindre Antal tokimbladede Familier. Afdelingen er langt bedre karakteriseret som naturlig Slægtskabsgruppe, og mellem dens forskellige Ordener findes et meget fastere Sammenhæng. Blomsten er kransbladet bygget, som Regel med 5 Bægerblade, 5 Kronblade og 5 Støvblade, men 2 Frugtblade. Bægeret er oftest blivende, Støvdragernes Traade ere sammenvoksede med Kronen og Æggene omgivne af en enkelt tyk Hinde, der formodentlig er opstaaet ved Forening af 2; tillige have Æggene en lille Kerne. — H. deles i 2 Grupper. Hos Femkransede er Blomsten bygget af 5 Kranse, idet der findes 2 Støvbladkranse; dog kunne enten Bægerstøvblade (hos *Primulinae* og *Diospyrinae*) eller Kronstøvbladene (*Diapensiaceae*) mangle. Frugtbladene ere til Stede i lige saa stort et Antal som Bægerbladene, og Kronbladene ere ofte fri. I disse og endnu andre Forhold nærme de sig stærkt til Frikronbladede. Foruden de 2 ovenfor nævnte Ordener høre ogsaa Tohornede herhen. Hos den anden Gruppe, Firkransede, er Blomsten bygget af 4 Kranse, og de 2 Frugtblade staa i Medianlinien. Denne Gruppe omfatter det overvejende Flertal af Ordener. — H. anses af forskellige Grunde for at være yngre i Udvikling end Frikronbladede og stilles derfor øverst i det naturlige System. *A. M.*

Hell, Maximilian, østerrigsk Astronom, født 15. Maj 1720 i Schemnitz, død 14. Aug. 1792 i Wien, traadte 1738 ind i Jesuiterordenen og blev 1755 Direktør for det ny oprettede Universitets Observatorium i Wien. H. redigerede *Ephemerides astronomicae* 1757—93 og skrev deri talrige mindre, astronomiske Afhandlinger. 1768 blev H. sendt til Vardø paa den danske Stats Bekostning for at observere Venus-Passagen 3. Juni 1769; han havde sit Observatorium ved Hvalen og lod her opbygge to Mursøjler til nærmere Paavisning af Landets Hævning; disse ere imidlertid forsvundne i Beg. af 19. Aarh. Dagbogen over Rejsen til Vardø, ført af hans Rejsekammerat Pater Johann Sainovics, og H.'s Dagbog over Observationerne af Venus-Passagen og Solformørkelsen 4. Juni 1769 ere udgivne af C. L. Littrow [Wien 1835]. Et Uddrag af Sainovics'es Dagbog er i Oversættelse og med Anmærkninger af Dr. L. Daae meddelt i »Norsk Hist. Tidsskrift«, 3. Række, III, 114 ff. *J. Fr. S.*

Helläda, Alamana, Oldtidens *Spercheios*, Flod i Mellemgrækenland, udspringer paa Veluchi (Thymprestos) og falder med øst—sydøstligt Løb i Zituni-Bugten paa Østsiden. Dens Længde er 100 Km. H. fører i Forhold til sin Størrelse en Mængde faste Stoffer med sig, der i Tidernes Løb have opfyldt det inderste af Bugten, saaledes ligger Lamia, der i Oldtiden kun laa 2 Km. fra Stranden, nu 10 Km. fra Bugten; det skyldes ogsaa H.'s Afsætninger, at det smalle Pas Thermopylæ mellem Bjærgene og Kysten nu har mistet Karakteren af Pas. *C. A.*

Helladotherium se Giraf.

Helland, Amund Theodor, norsk Geolog og statistisk-topografisk Forfatter, er født i Bergen II. Oktbr. 1846, blev Student 1864 og mineralogisk Kandidat 1868. Aaret i Forvejen var han bleven Amanuensis ved det metallurgiske Laboratorium, og 1874 blev han Universitetsstipendiat i Geologi. Efter Prof. Sexe's Afgang 1879 foredrog han Bjærgbygning ved Universitetet, ved hvilket han 1885 blev ekstraordinær Professor i Bjærgbygning og Geologi. Fra 1870 har han i videnskabelige Øjemed berejst omtrent hele Europa fra Nordkap til Grækenland, Spanien og Nordafrika og har desuden gennemforsket store Strækninger af Grønland (1875), Orknø, Shetlands- og Færøerne (1879, i Følge med James Geikie), Island (1881) foruden sit Fødeland paa Kryds og tværs. Hans Iagttagelser og Studier havde i de første Aar navnlig de norske Kobber- og Svovlkisgruber til Undersøgelsesformaal (»Ertsforekomster i Søndhordland og paa Karmøen« [Chra. 1871], »Forekomster af Kise i visse Skifere i Norge« [Univ.-Program 1873]); senere vendte han sig til Udforskningen af Fjordenes og Indsøernes Dannelse, Brædannelsen, Glacialtiden og Vandreblokkenes Udbredelse over Nordeuropa. H. staar i sin geologiske Opfattelse de skotske Geologer af Ramsay's Skole nærmest. For de norske Geologer stode tidligere Fjordene, Dalene og Indsøerne som Sprækker; H. ser i disse Erosionsarbejder først ved Vand, saa ved Isbræer; de løse Aflejringer paa den nordeuropæiske Slette og paa Nordsøen's Bund ere efter hans Opfattelse den Detritus, som fremkom ved Fjordenes Dannelse; en lignende Opfattelse har han gjort gældende for Schweiz'es Indsøer og den lombardiske Slette m. fl. St. Af hans særskilt udgivne geologiske Arbejder maa nævnes »Lakis kratere og lavastrømme« [Chra. 1886]. Som Mineralog har han bl. a. særlig studeret islandske Bjærgarter og har bl. a. paavist Dybbjærgarters (Gabbro's) Forekomst paa Island. Som praktisk Bjærgmand har han udgivet en Fremstilling af »Kongsbergs Sølvværks Drift før og nu« [Chra. 1885], hvori han tog Ordet for en Udvidelse af Driften, hvad der resulterede i, at han blev Medlem af Kommissionen til Udarbejdelse af en Plan for Værkets fremtidige Drift, og efter dennes Indstilling genoptoges i de følgende Aar, hidtil dog ikke med det ventede Udbytte, Driften af flere ældre Gruber. To store Hovedværker i Bjærgvæsen foreligge fra hans Haand, nemlig »Haandbog i Grubedrift« [3 Bd., Chra. 1887] og »Norsk Bergret med Udsigt over andre Landes Bergværkslovgivning« [Chra. 1892], den første samlede Fremstilling paa Norsk af denne indviklede Retsmaterie. I de seneste Aar har han stillet sin overordentlige Arbejdskraft til Tjeneste for Geologiens Anvendelse i Jordbruget og Industrien ved at give udtømmende Fremstillinger af

»Jordbunden i Norge« [Chra. 1892], »Tagskifer, heller og veksten« [Chra. 1893], »Jordbunden i Jarlsberg og Larviks Amt« [Chra. 1894], »Jordbunden i Romsdals Amt« [2 Bd., Chra. 1896], »Lofoten og Vesteraalen« [Chra. 1897], alle udgivne af Norge's geologiske Undersøgelse. Paa een Gang historisk og praktisk Interesse knytte sig til hans Arbejder og Undersøgelser over »Lerfaldet i Værdalselven 1893« [Chra. 1894] og »Lerfaldet i Guldalen i 1345« [Chra. 1895]. Af hans statistiske Arbejder ere det livlige og underholdende Bidrag til Ernæringsstatistikken »Hvad man spiser i Norge, og hvad man spiser i Paris« [Chra. 1895], hans Optegnelser om »Fiskemed og Fiskegrunde langs Kysten« [Bergen 1896] og hans Beregninger af de norske Skoves Nedslagsdistrikter og Elvenes Vandføring de vigtigste. Siden 1896 forestaar han Udgivelsen og Redaktionen af »Norge's Land og Folk«, hvoraf han hidtil har faaet færdig Beskrivelsen af »Søndre Trondhjems Amt« [Chra. 1898], medens »Tromsø Amt« forberedes til Udgivelse 1899. Endelig har H. ogsaa fundet Tid til et meget omfattende populært Forfatterskab i særskilte Bøger (»Om Jordklodens Bygning« [Chra. 1878]), i Tidsskrifter og i Dagspressen (om Dagens Politik og Stridsemner). (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II). *J. B. H.*

Hellanïkos, græsk Historieskriver ca. 450 f. Chr., født i Mitylene, foretog omfattende Rejser og opholdt sig en Tid ved det makedoniske Hof. Hans talrige, i den ioniske Dialekt skrevne Arbejder vare dels af kronologisk Indhold, dels behandlede de enkelte Landskabers Historie, f. Eks. Atthis Attika's Historie. Fragmenterne ere udgivne af Sturz [Leipzig 1787, 2, Udg. 1826] og i Müller's *Fragmentahistoricorum Graecorum*, I. Bd. [Paris 1885]. *K. H.*

Hellanodíker (græ.: »Dommere for Hellenerne«), Kampdommerne ved de olympiske Lege. Smlg. Hugo Forster, *De hellanodicis Olympicis* [Leipzig 1879]. *K. H.*

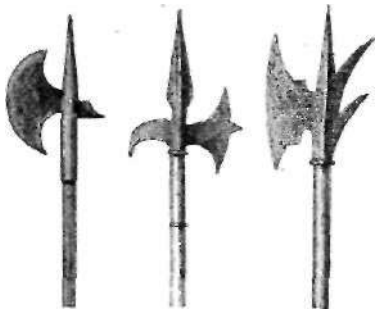
Héllas er hos Homer Navn paa en til Achilleus'es Rige hørende By i det sydlige Thessalien med det dertil hørende Landskab, senere (første Gang hos Hesiodos, dog i et Sted af omtvistet Ægthed) Benævnelsen for det græske Fastland, undertiden mere specielt for Mellemgrækenland i Modsætning til Peloponnes; i videre Forstand bruges det om hele den græske Verden. Nu er H. Navnet paa Kongeriget Grækenland. *K. H.*

Helle, dansk Mands- og Kvindenavn, opstaaet af ældre Helge og Helga. *A. O.*

Helle, Datter af Athamas. Et Sagn fortalte, at hun og hendes Broder Frixos skulde have været ofrede, men flygtede bort paa en Væder med gyldent Skind, som førte dem over Havet. H. faldt ned af Væderen og druknede i det Farvand, som efter hende blev kaldet Hellespontos (jfr. Frixos). *C. B.*

Helle (Søudtryk), h. sammen, at sammenføje to Varp. H.-bændsler, Bændsler, der paalægges for at holde to Varp sammenhellede. Helling, det Stik, hvormed Varpene sammenhelles. *C. L. W.*

Hellebard (fr. *hallebarde),* et Huggespyd, et i Middelalderen meget benyttet Hug- og Stødvaaben. — H, havde paa et 1,8—2,2 M. langt Asketræsskaft foroven et langt og spidst Spydsblad og ved Roden af dette et Økseblad, der kunde være af forskellig Form, men som Regel var dannet som en Halvmaane. H. brugtes meget under Korstogene. Efter at H. i 16. Aarh. var bleven fortrængt som egentligt Krigsvaaben af den langt simplere formede Pike (s. d.), blev den endnu

Hellebarder.

benyttet af Gardetropper, Hellebardister, der besørgede den indre Vagttjeneste i de fyrstelige Palæer, ligesom H. endnu længe vedblev at være særligt Officersvaaben ved Fodfolket ved Siden af Espontonen (s. d.). *E. P.*

Hellebardist (fr. *hallebardier)* se Hellebard.

Helleboreïn, $C_{26}H_{44}O_{15}$, er et Glykosid, der særlig findes i sort Nyserod (*Helleborusniger*), og som danner vorteformede Krystalgrupper, der bestaa af mikroskopiske Naale; H. er meget letopløseligt i Vand, tungere opløseligt i Vinaand og uopløselig i ren Æter; det er en stærk Gift; ved Kogning med fortyndede Syrer spaltes det i Glykose og Helleboretin, $C_{14}H_{20}O_3$, der ikke er giftigt. *O. C.*

Helleborïn, $C_{36}H_{42}O_6$, findes særlig i grøn Nyserod (*Helleborus viridis*) og danner glinsende Naale, der ere uopløselige i koldt Vand, letopløselige i kogende Vinaand og Kloroform. Det er endnu giftigere end Helleborein (s. d.). Ved Overhældning med koncentreret Svovlsyre antager H. en højrød Farve; det spaltes ved Kogning med fortyndede Syrer i Glykose og Helleboresin, $C_{30}H_{38}O_4$. *O. C.*

Hellebörus se Nyserod.

Hellebæk, Sogn i Nordsjælland ved Kysten af Øresund N. f. Helsingør, Frederiksborg Amt, Lynge-Kronborg Herred. I gejstlig Henseende udskiltes det 29. Oktbr. 1887 tillige med Hornbæk Sogn, hvortil det er Anneks, fra Tikjøb Sogn, til hvilket det ellers regnes i alle andre Henseender; 1890 havde Sognet 1,064 Indb. I Landsbyen og« Fiskerlejet H., der har mange, af Kjøbenhavnere om Sommeren beboede Villaer, og hvori der ligesom i hele Sognet langs Strandvejen udfoldes et livligt Sommerliv, ligge »H. Klædefabrikker«, der beskæftige ca. 200 Personer, og som ere anlagte paa den 1870 nedlagte Schimmelmannske Geværfabrik Hammermøllen's Grund. *H. W.*

Helled Haagen, i Folkeviserne en af Didriks-Kæmperne, Sivard Snarensvend's (Sigurd Faavnesbane's) Banemand, svarende til Hogne i Oldkvadene. Helled bruges i Folkeviserne (dog sparsomt) i Betydningen Helt, stærk Kæmpe; det er laant fra Nedertysk, derimod er Helt i nyere Tid laant fra Højtysk (det tilsvarende oldn. *höldr* betyder derimod »Mand af den højere Bondestand«). *A. O.*

Hellefisken, den lille Helleflynder (*Hippoglossus hippoglossoides*), lever i Ishavet og ikke S. f. den 70. Breddegrad. Om den end af og til fanges ud for Norge's arktiske Kyster, er den dog sjældnere end uden for Grønland's Vestfjorde. Den opholder sig paa store Dybder, fra 400 M. og dybere. H. er paa Grund af dens store Fedme en vigtig Føde i Grønland, og i de senere Aar ser man den almindelig falbudt i Kjøbenhavn som saltet og røget. Kødet er hvidt; dets Smag nærmer sig Laksekødets (se i øvrigt Flynderfisk, S. 738). *Arth. F.*

Helleflint (sv. Hälleflinta), en især i Grundfjældet forekommende Bjærgart af de krystallinske Skiferes Gruppe, har samme Bestanddele som Gnejs, men de enkelte Korn ere saa smaa, at man ikke kan skelne dem med blotte Øjne. H. er flintlignende, noget skifret, graa, brun, grønlig eller undertiden rødlig. Den stribede H. er sammensat af vekslende mørkere og lysere Smaalag; den porfyragtige H. indeholder større Korn af Feldspat og Kvarts, der ligge indstrøede i den tilsyneladende homogene Grundmasse. Enkelte Arter H., især af de porfyragtige, kunne vises at være opstaaede ved Omdannelse (Trykmetamorfose) af Kvartsporfyrer. H. findes paa en Mængde Steder i Sverige (f. Eks. Dannemora, Ut5, Sala, Hällefors) og optræder ogsaa jævnlig inden for Gnejsomraaderne i andre Lande. *N. V. U.*

Helleflynder se Flynderfisk, S. 739.

Hellegat (Søudtryk), et Rum eller Lukaf paa Skibets underste Dæk (Banjerdækket) eller i Lasten; det bruges som Gemmested for Varegods og betegnes efter dettes særlige Art: Kanonerens, Tømmermandens eller andres H. *C. L. W.*

Helleholm, Halvø, der gaar mod Sydøst fra Agersø, Store Bælt. Paa denne findes et Fyr. H.-Flak, et bredt Flak, der skyder sig indtil 4 Km. ud fra Halvøen. *G. F. H.*

Helleland Herred, Jæderen og Daleme's Fogderi, Stavanger Amt, (1891) 1,150 Indb., er et lidet Indlandsdistrikt S. f. Bjerkreim Herred (s. d.), hvis bebyggede Del ligger paa begge Sider af den flade, af frugtbare Bakker bestaaende Hellelandsdal, der dannes af Herredets største Vasdrag, Storaaen ell. Gydalselven, Afløb for det smalle, af stejle Fjældsider omgivne Gyavand. Elven gaar fra Øst mod Vest og optager Tilløb fra Teksevand, hvorpaa den bugter sig frem gennem den flade Dal indtil Gaarden Næse, hvor den deler sig i to Dele, der begge et Par Kilometre længere ned løbe ind i Egersund Herred. De Dalen begrænsende Fjælde naa ikke nogen stor Højde; N. f. Gyavand gaar Fannafjældop til 600 M., og S. f. samme Vand har Stokkefjæld omtrent samme Højde; dette Fjælds lodrette Styrtning ned mod Vandet kaldes Gyaakslen og er et bekendt Sømærke. I Herredets søndre Del have Fjældene mere Karakteren af Heie; de højeste Toppe ere her Vardefjældog Urknuden, under hvilken den Syd over rindende Svaaelv har sine Kilder; den rinder ud i det paa Grænsen liggende Nodlandsvand. Herredet er Hovedsognet i Helleland Præstegæld og har som Regel kun smaa Gaarde; de største ere Præstegaarden, Birkeland, Ølgrei (tidligere Sorenskrivergaard), Orrestad, Hæstad, Hetland og Røidland. Hovednæringen er Agerbrug og Fædrift, Hjemmehavnene ere gode; dog sendes en Del Kreaturer paa Sommerbeite dels til Annekset Bjerkreim dels ind i Lister og Mandal's Amt. Skoven er næsten udelukkende Løvskov og i ganske god Bestand. Den vestlandske Hovedvej gaar gennem Hellelandsdalen paa dens søndre Side; den deler sig neden for Kirken i to, hvoraf den ene gaar Nord over ind i Bjerkreim, den anden Syd over til Egersund; en mindre Vej fører fra Hovedbygden mod Syd over Hellandsheien til Sogndal. Herredets Areal er 143 • Km., hvoraf 9 □Km. Indsøer. *J.F. W.H.*

Hellēn, Hellenernes (Grækernes) mytiske Stamfader, Søn af Deukalion og Pyrrha, Fader til Aiolos, Doros og Xuthos. Som naturligt er, nævnes H. først, efter at Hellener var blevet et Fællesnavn for Grækerne (8. Aarh. f. Chr.); han forekommer derfor ikke i de homeriske Digte. *C. B.*

Hellēnere, oprindelig Indbyggerne i Byen og Landskabet Hellas i det sydlige Thessalien, senere Fællesnavn for alle Grækenland's Beboere. Hvorledes denne Overgang har fundet Sted, vides ikke; Historieskriveren Thukydid udtaler som sin Anskuelse, at en i det thessaliske Hellas mægtig Krigerstamme jævnlig er bleven indkaldt til Hjælp af de sydligere boende, og at dermed Navnet efterhaanden har faaet Udbredelse. *K. H.*

Hellenisme, 1) hellenisk (græsk) Kultur, 2) = Græcisme (s. d.). Smlg. Hellenist.

Hellenist, Filolog, der behandler græsk Sprog og Kultur.

Hellenist, paa Ny Test.'s Tid Betegnelse for Jøder, der vare bosatte i græsktalende Egne, og som, medens de holdt fast ved deres religiøse Ejendommelighed, havde antaget det græske Sprog og i mange Maader græsk Levevis. Efterhaanden bosatte ogsaa mange H. sig i Palæstina. I Modsætning til II. kaldtes de i Palæstina levende Jøder, der havde holdt fast ved det hebraiske (aramaiske) Sprog og holdt sig uden for den græske Paavirkning, Hebræere; de regnede sig selv for mere ægte Jøder. Forskellen mellem H. og Hebræere mærkedes ogsaa i den første kristne Menighed (Apost. Gern. 6, 1 ff.). Den hellenistiske Dialekt (en omfattende Litteratur, hvortil den alexandrinske Oversættelse af det gl. Test. og for en Del ny Test. hører) er præget af det hebraiske Sprogs Ejendommeligheder, med hebraiske Vendinger, simpel Sætningsforbindelse, særlige Ordbetydninger o. 1. *V. O.*

Hellenistiske Riger kalder man de Riger, hvori det mægtige Landomraade, som Alexander den Store havde lagt under sig, adskilte sig i de nærmeste Aar efter hans Død. De betydeligste af dem vare Makedonien, Syrien og Ægypten, men af disse udsondrede der sig efterhaanden en hel Del mindre Stater. Det var for største Delen Kongeriger, som styredes af Alexander's Generaler (»Diadocherne«) og deres Efterkommere. I dem alle blev temmelig hurtig, som den væsentligste Følge af Alexander's overordentlige Erobringer, græsk Sprog og Kultur herskende, om end paa mange Maader modificeret ved Berøringen med de indfødte Folk. De h. R.'s Bestaaen blev af højst forskellig Varighed; efterhaanden kom de alle under Romernes Herredømme, hvilket dog ikke forhindrede, at de paagældende Lande beholdt deres græske eller hellenistiske Særpræg. *H. H. R.*

Hellenomani (græ.) d. s. s. Grækomani (s. d.).

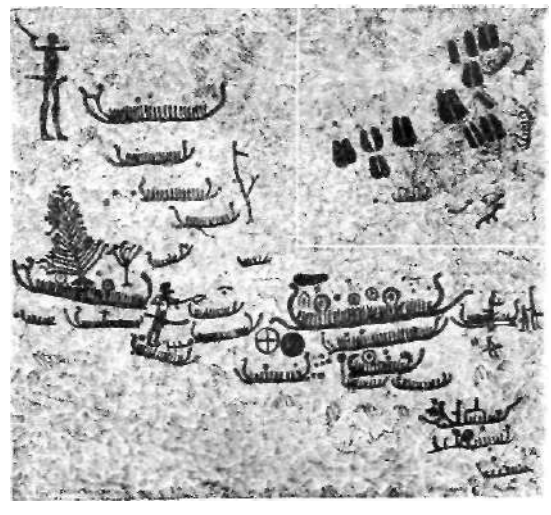
Hellenotamier (»Skatmestere for Hellenerne«), et af 10 Mænd bestaaende attisk Finanskollegium, der ved det attiske Søforbunds Oprettelse 478/77 f. Chr. indsattes for at modtage og forvalte Forbundsskatterne; indtil ca. 454 havde de Sæde paa Delos, men derefter i Athen, hvortil Skatkammeret var blevet flyttet. Ved Forbundets Opløsning 404 ophørte dette Embede. *K. H.*

Heller, 1) ældre tysk og østerrigsk Kobbermønt af Værdi fra $^1/_3$ til omtr. $^2/_3$ 0.; 2) fra 1892 mindste Mønt- og Regningsenhed i Østerrig $^1/_{100}$ Krone = 0,7561 Øre; 3) ældre Vægt, særlig til Guld og Sølv, i flere tyske Stater = 0,457 Gr. og i Østerrig = 0,548. *N. J. B.*

Heller, Joseph, tysk Kunsthistoriker, født 22. Septbr. 1798 i Bamberg, død 4. Juni 1849 smst., har bl. a. skrevet Kunstnermonografierne »L. Cranachs Leben und Wirken« [1821, 2. Opl. 1854], »Das Leben u. die Werke A. Dürers« [2. Bd. 1827, Supplem. 1831 til 1. Bd., der ej udkom], desuden, selv ivrig Samler, betydningsfulde Værker om Kobberstikker- og Træskærerkunst: »Geschichte der Holzschneidekunst« [1822], »Praktisches Handbuch fur Kupferstichsammler etc.« [3 Bd. 1823—36, 2. Opl. 1850; ny revid. Udgave ved Andresen og Wessely, Leipzig 1870 ff.] og »Zusätze zu Bartsch's Peintre-graveur« [Nürnberg 1854], »Monogrammenlexikon« [Bamberg 1831]. 1845 udkom hans »Die Gräflich Schönbornsche Gemäldesammlung«. (Litt.: Leitschuh, »J. H. in seiner Bedeutung fiir die Kunstgeschichte« [Bamberg 1876]). *A. Hk,*

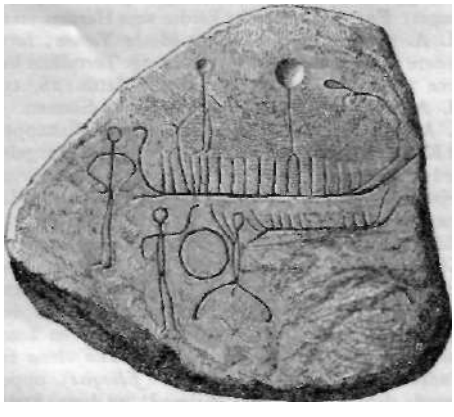
Heller, Stephen, ungarsk Musiker, født i Pest 13. Maj 1813, død i Paris 13. Jan. 1888. H., der fra Barn af viste en udpræget musikalsk Begavelse, studerede Klaverspil i Wien og begyndte allerede som ganske ung Mand at optræde paa Koncertrejser. Sygdom nødte ham imidlertid til at afbryde disse, og 1830—48 levede han rolig i Augsburg, hvorefter han tog Ophold i Paris, i hvis Kunstnerkredse han snart indførtes og navnlig kom til at staa Musikere som Chopin, Liszt og Berlioz nær. Nogen offentlig Stilling beklædte H. ikke, men baade som Klaverspiller og som Lærer hævdede han sig et anset Navn, medens han havde vanskeligere ved at trænge igennem som Komponist. Efterhaanden erkendtes det imidlertid, at han, der kun har skrevet Klavermusik, i denne sin Egenskab maa henregnes til Nutidens betydeligste Musikere. H.'s Klaverkompositioner ere i Reglen holdte i mindre Former, have ofte et instruktivt Formaal og strejfe undertiden det salonmæssige, men de ere fulde af Opfindsomhed, friske, naturlige og udsøgt fine baade i melodisk og harmonisk Henseende. Som de Samlinger, der have vundet størst Udbredelse, kunne nævnes: »Im Walde«, »Blumen-, Frucht- und Dornenstiicke«, »Promenades d'un solitaire«, »Kinderscenen« samt talrige Etuder, Præludier, Sonater og de i Forening med Ernst komponerede »Pensées fugitives« (for Violin og Klaver). (Litt.: Biografi af Barbedette [1876]). *W. B.*

Helleristninger kaldes de i Norden hyppig forekommende Tegn og billedlige Fremstillinger, som i Oldtiden ere udhuggede paa større Sten eller paa Klippeflader (Klippeheller; deraf Navnet). Skikken at »riste« Figurer opstod allerede i Stenalderen. Udhugningerne vare endnu kun af faa Arter. Det var væsentligst de saakaldte skaalformede Fordybninger, runde, 2—8 Cm. brede og dybe Huller, anbragte paa fritliggende Sten eller paa Sten, der tjente som Bygningsemne i Datidens Grave. Undertiden optræde Fordybningerne enkeltvis eller kun i ringe Antal sammen; oftest bærer dog den enkelte Sten en stor Mængde. Hvor de forekomme ved Stengrave, ere de snart anbragte paa Bærestenene eller Overliggerne og da baade paa Stenenes udadvendende og indadvendende Flade, snart paa Randstenene om Jordhøjningens Fod. Mellem de skaalformede Fordybninger ses undertiden Hjul- og Korsfigurer. Denne Helleristningsskik udviklede sig betydelig i Løbet af Bronzealderen, i hvilken Periode dens Afslutning ogsaa falder. Ristningerne optræde nu med et meget vekslende Indhold. Foruden skaalformede Fordybninger, Hjul og Kors samt Fodsaaler fremstilledes der menneskelige Figurer, gaaende eller ridende og ofte væbnede med Sværd, Skjold og Spyd; Fartøjer med eller uden Bemanding; Dyr; Vogne; Pløjescener; Vaaben; Træer o. s. v. Vaabnene ere tydelig af Bronzealderens Former, og Skibsbillederne svare nøje til dem, der findes som Ornamenter paa Bronzesager. Figurerne ere snart tarvelig og ubehjælpsomt formede, snart ere de udførte med stor Omhu og Dygtighed; gennemgaaende ere de ikke ret store; Skibe og Mennesker have i Reglen en Længde af 0,50—1,50 M. De findes hovedsagelig paa vandrette eller svagt skraanende Klippeflader, oftest samlede til store Grupper, inden for hvilke de enkelte Figurer og Tegn ere blandede mellem hverandre tilsyneladende uden al Orden og Plan. Medens Stenalderens H. kendes i omtrent ligeligt Antal fra alle de tre nordiske Lande, ere Bronzealderens særlig hjemmehørende i Sverige

Helleristninger fra Bohus Len.

og Norge, hvor de i størst Mængde og med fyldigst Indhold ere trufne i Bohus Len (se Afb.), Ostergotland og det sydlige Skaane samt i Smaalenene i Norge. Paa bornholmske Klippeflader ses tilsvarende H., men i det øvrige Danmark, hvor Klippeflader mangle, ere de meget sjældne; de faa, som kendes, ere udhuggede paa fritliggende Sten (se Afb.). — Om H.'s Betydning har der været fremsat forskellige Opfattelser; snarest ere dog de skaalformede Fordybninger, Hjulene, Korsene og Fodsaalene at betragte som hellige Tegn, medens de store Billedgrupper fra Bronzealderen have et rent fortællende Indhold; de ere Fremstillinger af, hvad man levede og virkede for, af Kampe til Lands og til Vands, af Agerdyrkning, Kvægavl, Jagt etc. Uden for Norden ere Fremstillinger paa Stenflader iagttagne mangesteds; men deres Indhold varierer noget i de forskellige Egne. Man træffer dem bl. a. paa de britiske Øer, i Frankrig, Belgien, Portugal, Schweiz og Tyskland, ofte paa Stenaldermonumenter og ofte i Skikkelse af Hjul, Kors og Fodsaaler, Kredse, Øksebilleder samt skaalformede Fordybninger; disse sidste kendes ogsaa fra Forindien og Nordamerika. Med H. maa endvidere sammenstilles de Udhugninger paa Sten- og Klippeflader, som ere udførte af nu-

Helleristningssten fra Engelstrup, Ods Herred.

levende Naturfolk. (Litt.: »Aarb. f. nord. Oldk.« [1875]; *Congrès internat. d'archéologie* [Stockholm 1876]; O. Rygh, »Om H. i Norge« [Chra. 1874; med Kort]; Baltzer, *Glyphes des rockers du Bohuslån* [Goteborg 1881]). *C. Ngd.*

Hellerland, af »hella«, en flad Klippe; det nuværende New Foundland. Ifølge islandske Sagaer blev dette Land først set af Islænderen Bjarni Herjolfsson 986, da han paa Sejladsen fra Island til Grønland forsloges til forskellige Kyster paa Nordamerika. Det blev først betraadt og opkaldt af Leifr Eiriksson Aar 1000. *G. F. H.*

Hellerup, købstadlignende By i Nordsjælland ved Sundet, beliggende dels paa Staden Kjøbenhavn's Grund, dels i den sydøstlige Del af Gentofte Sogn, Kjøbenhavn's Amt, Sokkelund's Herred. Den er opstaaet efter Aabningen af Klampenborg-Banen paa den tidligere Hellerupgaard's, Tuborg's og Gamle-Vartov's Jorder med flere Arealer, har bl. a. Kommuneskole, flere Privatskoler, Telegrafstation, Posthus, Gasværk, mange handlende og Haandværkere, flere store Fabrikker, saaledes H. Glasværk, Ølbryggeriet og Mineralvandsfabrikken »Tuborg Fabrikker«, og en Havn, »Tuborg Havn« (anlagt ifølge L. af 4. Maj 1875) samt en stor Del Villaer. Jærnbanestationen, der er Knudepunkt for Klampenborg-Banen, Nordbanen og Kystbanen, er en af de Stationer i Danmark, der have den største Trafik. *H. W.*

Hellespóntos, 1) det oldgræske Navn paa Strædet ved Dardanellerne (s. d., jfr. Helle); 2) i den romerske Kejsertid var H. Navnet paa en Provins i det nordvestlige Lilleasien, bestaaende af Troas og den nordlige Del af Mysien. Dens Hovedstad var Kyzikos. *C. B.*

Hellen [ælø'], Paul, fransk Pastelmaler og Raderer, er født 1860, var fordelagtig bekendt ved sine Fajancearbejder og Pastelportrætter, da han fra 1892 optraadte som Koldnaalsraderer (med Diamantstift paa det blanke Kobber), og han har i denne vanskelige Teknik vundet stort Ry, særlig i England, hvor han har levet en Del og givet Bidrag til *Society of painters-etchers*'es Publikationer. H. lærte Radering i Paris af James Tissot og fremstiller som denne mest Interiører og særlig unge Kvinde- og Børnefigurer, altid med de simpleste Midler og samtidig med et ægte parisisk Raffinement. Blandt hans ca. 80 Blade skulle nævnes: »Etude de jeune fille«, »Femme å la tasse«, »Le salon blanc« og større og mindre Hoved af det samme Barn. E. de Goncourt har kaldt H.'s Blade »Les instantanés de la grâce de la femme«. (Litt.: Fr. Wedmore, *Etching in England* [Lond. 1895]). *A. Ls.*

Hellevoetsluis [he'lefutsløys] ell. Helvoetsluys, By i den nederlandske Provins Sydholland paa Sydkysten af Øen Voorne-en-Putten, ved Haringvliet og den Voorneske Kanal, har (1891) 4,600 Indb. Der findes en god Havn med to store Dokker, betydelige Magasiner og Skibsværfter, et stort Artillerimagasin, Kaserne og en Skole for Maskinister. I Novbr. 1688 afsejlede Vilhelm af Oranien herfra for at erobre England, 1795 blev H. tagen af Franskmændene og 1813 besat af Englænderne. *Joh. F.*

Hellichius, Abraham, adlet Gustafskold, svensk Officer, (1723—92), var Kaptajn og gjorde Tjeneste ved Garnisonen i Christiansstad, da Toll i Juni 1772 kom dertil for at søge fremkaldt en Rejsning mod Stænderregimentet og saaledes understøtte Gustaf III's Revolutionsplaner. Den snu Toll gjorde den temmelig ubetydelige H. til sit Redskab, og denne formaaede Garnisonen til paa revolutionær Maade at erklære sig for Gustaf III. H. havde egentlig ikke spillet nogen ledende Rolle, men havde dog ikke taget i Betænkning at vove sit Hoved for Kongen, og han blev derfor af denne belønnet med Adelskab og Forfremmelse. Han blev straks Oberst og endelig Generalløjtnant. *A. S.*

Helliesen, Henrik Laurentius, norsk Statsraad, er født paa Bodø 20. Decbr. 1824, blev 1842 Student, 1847 cand. jur., 1854 Ekspeditionssekretær i Finansdepartementet, 1860 blev han Amtmand i Nedenes, var Medlem af den kongelige Skattekommission af 1861, hvis vigtige Lovforslag om Revision af Rigets Matrikel og om Bykommunernes Skattevæsen for en stor Del skyldes ham, og Stortingsmand fra Arendal 1862—63. Ved Tingets Opløsning blev han 22. Juni 1863 Statsraad og

Chef for Finansdepartementet, som han forestod helt, til han ved Rigsretsdom af 22. Marts 1884 dømtes til at have sit Embede forbrudt. Han var da Regeringens ældste Medlem og havde længe været et af dens mest fremtrædende ved sin store Arbejdskraft, sit hurtige og sikre Blik og sine meget betydelige Kundskaber paa det økonomiske og finansielle Omraade. Siden 1885 har han været Toldskriver i Christiania. Han valgtes i Henhold til Grundlovsbestemmelsen af 1. Juli 1884 til Stortingsmand fra Arendal 1886—88, men Valget underkendtes af Stortinget. *O. A. 0.*

Hellig er ifølge Gl. Test. en Egenskab, som tilkommer et Menneske, et Folk, eller en Genstand ikke paa Grund af dets egen Beskaffenhed, men alene paa Grund af et Ejendomsforhold til Gud. De »h.« ere de til Gud indviede, de, som tjene ham i Himmelen og paa Jorden. Hvor Gud selv kaldes for den h., betegnes han dermed vistnok som den over Verden absolut ophøjede. I Ny Test. betegnes Gud sjælden som den h. Derimod kaldes Jesus i egentlig Forstand for »Guds h.«, Joh. 6, 69; dermed betegnes han som den, der fuldkommen tilhører Gud. I videre Forstand bruges Ordet om Englene, om Profeterne, om Apostlene og endelig som almindelig Betegnelse for Menighedens samtlige Medlemmer, altsaa i samme Forstand, som vi nu bruge Navnet Kristne. At det stadig ikke er personlige Dyder hos de paagældende Mennesker, men derimod det af Gud etablerede Ejendomsforhold, som er afgørende ved denne Betegnelse, ses især af I. Kor. 7, 14. *F. C. K.*

Hellig Aand er et bibelsk Udtryk, som betegner Guds Væsen, fra en særegen Side. Der tales i Gl. Test. hyppig om Guds Aand, hvorved der tænkes paa den guddommelige Livskraft, som er Kilden til alt levende. Den er Princippet for Skabelsen (Gen. 1, 2) og Opholdeisen, og baade det fysiske Liv (Ps. 104, 30) og det aandelige (Job. 32, 8) afhænge af den; i særegen Forstand er den Profetiens Aand. Den benævnes enkeltvis som H. A. (Ps. 51, 13), hvorved der tænkes paa det religiøse Livs dybeste Grund. Og denne Betragtning fortsættes i Ny Test., naar i Engelens Hilsen til Jomfru Maria (Luk. 1, 35) Helligaanden og den højestes Kraft jævnstilles. Det er endvidere i Tilslutning hertil, at H. A. betragtes som det bærende Livsprincip i Jesu Person (Luk. 4, 1, jfr. Rom. I, 4); først hans Livs Begyndelse og siden Optagelsen af hans Gerning blive betegnede ved en særegen Aandsmeddelelse (Matth. 3, 16. Joh. I, 32, jfr. 3, 34). Da imidlertid den religiøse Modenhed ikke kunde blive andre Mennesker til Del, forinden Jesus havde fuldendt sin Gerning, saa kan det siges, at H. A. først skal komme efter Jesu Bortgang (Joh. 7, 39. 14—16). Det fremstilles da ogsaa, hvorledes dette sker paa Pinsedagen (Acta 2), ved en Naturbegivenhed, hvis Mening forklares som Indtrædelsen af den forventede Fuldendelsens Tid, da alle skulde komme i et indre, direkte Forhold til Gud, og hvis nærmeste Virkning ogsaa viser sig hos Disciplene som en fuld aandelig Forstaaelse af hele Frelserens Virken. Og paa samme Maade bliver H. A. ogsaa siden efter i Ny Test. opfattet som det ny kristne Livsprincip, der som saadant betegner Fortsættelsen af den af Gud gennem Jesus Christus udførte Frelsesgerning. Det er derfor vistnok til det almindelige Menneskeliv, saaledes som det i al Ufuldkommenhed leves af Kristne her paa Jorden, at vi henvises for at finde H. A.; men det er vel at mærke til Livsgrunden i dette Menneskeliv, der maa tænkes som en selvstændig guddommelig Kraft eller Kausalitet. Den dybeste Drivkraft i Menighedens og den enkeltes Liv: det er H. A. Derfor bliver den fremstillet som Kilden til alle Naadegaver, baade de almindelige som Tro, Forvisning (Rom. 8, 16), Kærlighed (Gal. 6, 22) og de særlige som Profeti og Tungetale (1. Kor. 12, 4 ff); den bliver sat i nøje Forbindelse med Daaben (Joh. 3, 5. Tit. 3, 5. Acta 2, 38); og den bliver af Jesus benævnt som Parakleten o: Talsmanden eller Trøsteren, der skal afløse ham selv over for hans Disciple (Joh. 14—16). Og derfor bliver H. A. ogsaa snart betegnet som en selvstændig, særegen Realitet ved Siden af Faderen og Sønnen (Matth. 28, 19) og snart som eet med dem i Væsen og Virken (Acta 5, 3. 4. 2. Kor. 3, 17). Dette har nemlig sin Grund deri, at Aandens Ejendommelighed er at samle Faderens og Sønnens Virken til eet. Om det første Punkt, at H. A. er Naadegavernes Kilde, har der ikke været nogen Dissens i Kirken. Om det andet Punkt, H. A.'s Forhold til Faderen og Sønnen, har der derimod været adskillig Uenighed. En kirkelig Afgørelse af dette Spørgsmaal foreligger i Treenighedslæren (s. d.). Her kun saa meget: For de apostolske Fædre som Hermas staar H. A. som eet med Sønnens ideale Væsen; først senere Kirkelærere som Irenæus og Tertullian betone paa Grundlag af Døbeordet (Matth. 28, 19) H. A.'s Forskellighed fra Faderen og Sønnen. I 4. Aarh. gave nogle Kirkelærere med Biskoppen af Konstantinopel, Macedonios, i Spidsen Forargelse ved at betegne H. A. som en blot Tjener; herimod rejstes der da Indsigelse, især fra Athanasios'es Side; man gjorde nu Aandens Guddommelighed og ved Siden deraf dens Personlighed gældende; og paa Kirkemødet i Konstantinopel 381 vedtoges der en Tilføjelse til det nikænske Symbol i denne Retning. Endnu en Strid førtes der dog. Da den latinske Kirke i 5. Aarh. havde optaget en Lære om, at H. A. fra Evighed af udgik ikke alene fra Faderen, men ogsaa fra Sønnen (*filioque*), opponerede den græske Kirke herimod; og denne Strid, som endnu er staaende, har faaet sørgelige politiske Følger. (Litt.: Kahnis, »Die Lehre vom heiligen Geiste« [1847]). *F. C. K.*

Helligaandsbrødre kaldtes Medlemmer af det Broderskab, som gjorde Tjeneste ved et Helligaandshus (Hospital), enten de nu hørte til den egentlige Helligaandsorden (s. d.) eller ikke. *H. O.*

Helligaandshuse se Helligaandsordenen.

Helligaandskirken og -kapellet. Som mange andre Byer i Danmark havde ogsaa Kjøbenhavn i Middelalderen et Helligaandshus, i hvilket fattige og syge plejedes af et gejstligt Broderskab. Grundlagt af Roskilde-Bispen Johannes Krag ved Aaret 1296 voksede Hospitalet sig efterhaanden til en anset Stiftelse, og i Aaret 1474 udvirkede Christian I hos Paven, at det omdannedes til et Kloster, saaledes at det tjenende Personale blev Munke af Augustinerordenen. Ved denne Lejlighed modtog Klosteret betydelige Udvidelser; det hedder, at Kongen selv lod et nyt Hus bygge, og rundelige Gaver af Penge og Jordegods tilfløde det fra høje og lave. Klosteret var et firfløjet Bygningskompleks, af hvilket Kirken dannede den ene Fløj, den

søndre; den østre Fløj har rimeligvis tjent som Hittebørnshospital, og i de to andre vare Sygestuerne og Munkenes Værelser; i Midten laa den saakaldte Urtegaard, ud til hvilken Fløjene aabnede sig med Buegange. Aar 1530 blev Klosteret ophævet og omdannet til et Hospital, hvortil foruden Klosterets egne Renter og Indkomster henlagdes St.-Jørgens- og St.-Gjertruds-Husenes Midler; 1532 fik Hospitalet endvidere det nedlagte Graabrødreklosters Bygninger.

Det er dette Helligaandsklosters Kirke, der nu, om end i stærkt ændret Skikkelse, staar igen som Sognekirke (fra 1537) for Helligaand's Sogn. Den er en udvendig 55 M. lang, rød Murstensbygning, bestaaende af Skib og Kor med tresidet Afslutning, et lille Vaabenhus paa Sydsiden og Taarn samt lo Udbygninger (Skriftestole) paa Nordsiden. I Historien nævnes Klosterkirken første Gang 1449, men den er rimeligvis en Del ældre; Aar 1469 eller 1479 blev den istandsat og ligeledes 1538, hvilket sidste Aarstal er anbragt paa Korets nordre Mur. Endnu havde Kirken sikkert kun Skib og Kor, men efterhaanden modtog den flere Udvidelser. Ved dens Nordside nær Koret rejstes 1582—83, med Understøttelse af Rigshovmesteren Christoffer Walkendorf, det store Taarn, som er inddelt i 8 Stokværk. 1594 blev Taarnet prydet med et højt, slankt Spir, og 1647—49 fik det, efter Sigende af Christian IV, et kunstfærdigt Sangværk, bestaaende af 19 Klokker, der hver hele eller halve Time spillede et Salmevers. Samtidig med Taarnets Opbyggelse er Kirken rimeligvis bleven restaureret, og 1620 opførtes paa Sydsiden den store Indgang (Vaabenhuset), hvis pragtfulde Sandstensportal foruden Helligaandsduen bærer Christian IV's Navnetræk og Aarstallet 1620. Den lille, runde Udbygning paa Kirkens Nordside opførtes af Griffenfeld Aar 1672 som Gravkapel for ham og hans i nævnte Aar afdøde, unge Hustru (begges Kister nu i Vær Kirke ved Horsens). I det hele havde Kirken sin Glansperiode i 17. Aarh.; flere adelige, men navnlig den højere Borgerstand (bl. a. Borgmester Hans Nansen) valgte her deres Hvilested (i Koret ligger Sjælland's sidste katolske Biskop, Joakim Rønnov, begravet), og mange Epitafier, Vaabenskjolde og Ligsten kom saaledes til at smykke dens Vægge og Gulv. Meget heraf blev imidlertid ødelagt ved Kjøbenhavn's store Ildebrand 1728, da Helligaandskirken ogsaa lagdes i Ruin. Hvælvingerne og Pillerne styrtede ned, ligesaa Taarnets Spir; Kirkens Ydermure bleve ganske vist staaende, men i saa forbrændt Stand, at de delvis maatte nedrives; kun Griffenfeld's Kapel og Taarnet samt Christian IV's Portal forbleve nogenlunde uskadte (ligesom ogsaa Helligaandskapellet). 1730 begyndte man at genopbygge Kirken, men der toges vedderne Lejlighed mere Hensyn til Finanserne end til at føre Kirken tilbage i dens oprindelige Skikkelse; Taarnet fik et hæsligt, kuppelformet Spir. 1732 blev Kirken genindviet til Gudstjeneste. 1747, 1769, 1794, 1820 og 1845—46 foretoges forskellige Udbedringer (sidste Gang bleve tillige alle Gravstederne under Kirkegulvet tilkastede og et nyt Træunderkastedes gulv lagt); men først 1878—80 Kirken en Hovedrestauration (ved Prof. Storck). Da det paa Grund af de tidligere stedfundne Ændringer viste sig umuligt at føre Kirken tilbage til dens oprindelige, gotiske Skikkelse, benyttedes der ved det, som udførtes, en Renaissancestil fra ca. 1600. Ved Kirkens Ydre skete følgende Forandringer: Taarnet fik et højt Spir i Lighed med det 1594 opsatte, og over Skibet rejstes der et andet Spir; en Portal paa Kirkens Sydside nær Vestenden flyttedes hen paa Vestgavlen som Hovedindgang; et gammelt Materialhus ved Korets Nordside afløstes af et Sakristi (i gotisk Stil, med kamtakket, blindingsprydet Gavl; det indeholder to hvælvede Gange fra

Helligaandskirken, set fra N ord.

Munketiden). Ogsaa indvendig foretoges en Række Udbedringer. — Kirken deles ved to Rader ottekantede Piller som Bærere af Hvælvingerne i 3 omtrent lige høje Skibe, der faa Lyset ind gennem store Vinduer. Koret har Hvælvinger uden Piller. Alteret er af Marmor med et Maleri af Krock (fra 1727) forestillende Christi Himmelfart; det stod tidligere i Slotskapellet paa Kjøbenhavn's Slot, men blev af Christian VI skænket Kirken. Prædikestolen er ny, ligesaa Orgelet; gammel Sandstensdøbefont; prægtig Lysekrone fra 17. Aarh.; Tavler med Fortegnelser over Kirkens Præster og Velgørere og Navnene paa nogle af de mærkeligste Personer, som ere begravede her; paa Korets nordre Væg Maleri af Adam Muller: »Luther paa Rigsdagen i Worms«. Kalken hidrører fra den i Beg. af 19. Aarh. nedlagte St. Nicolaj Kirke. Ny malede Ruder i Koret. I Taarnet 4 Klokker, den ældste fra 1732.

Fra Kirkens Vestende udgaar mod Nord **Helligaandskapellet**, en 2 Stokværk høj Bygning med kamtakket Gavl, opført af røde Munkesten formentlig i 15. Aarh. De 2 Rækker Hvælvinger i underste Stokværk bæres af 4 fritstaaende Piller. Kapellet udgjorde oprindelig den vestre Fløj af det gamle Kloster. Efter at dette var ophævet, brugtes, som ovenfor nævnt, Klosterbygningerne til Hospital, men under Christian IV blev Hospitalet flyttet til Gaarden Vartov ved Strandvejen, og de ledigblevne Bygninger købtes da 1606—07 af Kongen for at indrettes til et Tugt- og Børnehus; i Kapellet var der Arbejdsstue og Sovekamre for Kvinderne. 1650 solgte Frederik III Tugthusets samtlige Bygninger til Hofapoteker Samuel Meyer, men endnu s. A. købtes de tilbage af Helligaandskirken, der lod den nordre og østre Fløj nedbryde, medens den vestre Fløj omdannedes til et Begravelseskapel (indviet 1651); som saadant har det tjent til den seneste Tid. 1847—48 underkastedes Kapellet en større, fra et antikvarisk Synspunkt dog lidet heldig Reparation; ved denne Lejlighed indsattes bl. a. 15 spidsbuede Vinduer. Først ved den 1896 afsluttede Restauration (ved Prof. Storck) er Kapellet saa vidt muligt ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse. Det bruges nu som Forsamlingshus. (Litt.: W. Mollerup, »Helligaandskirken i Kjøbenhavns [1892]). *C. Ngd.*

Helligaandsordenen, en Munkeorden, som lagde Vægt paa Sygepleje, opstod i Sydfrankrig, idet Guido fra Montpellier (død 1208) i sin Fødeby grundlagde et Hospital, indviet til Helligaanden, og hertil knyttede et Broderskab, der skulde pleje de syge (ca. 1175). Allerede 1198 havde H. 10 andre Hospitaler, deriblandt 2 i Rom, og i dette Aar tog Innocens III Broderskabet i sin Beskyttelse og stadfæstede dets Regel; 1204 skænkede Paven endog H. den gamle angelsachsiske Skole i Rom til et stort Hospital, som blev Ordenens egentlige Midtpunkt og endnu er til. H. mindede om Johanniterordenen; man har kaldt den en Oversættelse af Johanniterridderne i borgerligt Sprog. I nogle Hospitalshuse var der baade »Brødre« og »Søstre«, i de fleste dog kun Mænd. Oprindelig vare disse Lægbrødre, senere bleve de ofte ligesom den beslægtede Antoniusordens (s. d.) Medlemmer en Slags Korherrer efter Augustinus'es Regel. I Spidsen for hvert Hus stod en Mester, og hver Provins havde sin Overmester eller Generalvikar. I Hospitalerne modtoges ikke blot syge, men ogsaa faderløse og Hittebørn, fødende Kvinder og fattige rejsende; ved Porten uddeltes der rigelige Almisser, og Brødrene droge om med Fødevarer til nødlidende. I det hele udfoldedes der en smuk human Virksomhed. Guido's Eksempel efterfulgtes rundt omkring. I en stor Mængde Byer rejstes der »Helligaandshuse«, der dog ofte ikke stode i Forbindelse med H. Dette gælder saaledes til Dels Nordtyskland og de nordiske Lande, som for øvrigt vare rigt forsynede med den Slags Institutioner. I Danmark stode dog Hospitalerne i Kjøbenhavn (stiftet ca. 1296 af Biskop Joh. Krag), Malmø, Faaborg, Randers og Aalborg i Forbindelse med PI. Af Helligaandshuset i Kjøbenhavn er en Del bevaret og ligesom det fuldstændigere Helligaandshus i Randers — efter enkeltes Mening er den dog en Bygning af anden Art — og det meget fuldstændige Helligaandshus i Aalborg restaureret i nyere Tid. (Litt.: Uhlhorn, »De kristne Kærlighedsgerninger«, II [norsk Overs. fra Tysk, 1885]; L. Delisle, *Hist. de l'ordre hospitalier du Saint-Esprit* [i »Journal des Savants«, 1893]). *H. O.*

Helligbrøde, Krænkelse af Helligdagens Fred, se Helligdagslovgivning.

Helligbæk, mindre Vandløb i Sønderjylland, der N. f. Isted, overskærende Flensborg-Slesvig-Vejen, fra Øst falder i Bollingsted Aa (Tilløb til Trenen). 24. Juli 1850 udkæmpedes her en partiel Kamp, der dannede Indledningen til Isted-Slaget, imellem de danske og slesvig-holstenske Tropper. I Henhold til den for Isted-Slaget lagte Plan skulde 1. Division ad Flensborg-Vejen og 2. Division ad Mysunde-Vejen 24. Juli indtage Stillinger henholdsvis ved Siversted og Hostrup, medens 3. Brigade rykkede frem til Sollerup, hvorfra den omgaaende Bevægelse den følgende Dag skulde fortsættes. Da 1. Division havde naaet sit Maal, besluttede den endnu samme Dag at sætte sig i Besiddelse af Skovene N. f. H., som den fandt det misligt at lade i Fjendens Besiddelse om Natten, og hvis Erobring den næste Dag mulig kunde forsinke Fremrykningen og dermed influere paa Resultatet af 3. Brigades omgaaende Bevægelse. 4. Brigade beordredes til at rense Skovene og derefter indtage Stilling i den sydlige Udkant af Elmskov, og 6. Brigade skulde være parat til Understøttelse. Efter et Par Timers Forløb var Maalet naaet, men under Udstilling af Forposter angrebes Brigaden overraskende og omfattende af den slesvig-holstenske Avantgarde-Brigade. Kampen antog snart saa store Dimensioner, at Divisionen efterhaanden maatte udvikle største Delen af sin Styrke, nemlig 8 Bataillioner, mod Fjendens underlegne Kræfter ($4^1/_2$ Bataillon, hvoraf kun $3^1/_2$ kom i Ilden). Kl. $6^1/_2$ Efterm. var Fjenden kastet tilbage over H. og forfulgt et Stykke Syd for denne. 5. Brigade overtog nu Forposttjenesten langs H. og Elmskov's sydlige Udkant, da det formentes nødvendigt at skaffe de af 1. Divisions Afdelinger, der havde deltaget i Kampen, Hvile af Hensyn til den forestaaende store Kamp næste Dag. Tabene kunne vanskelig angives, da Opgivelserne om disse ere holdte sammen med Tabene 25. Juli. For de Danskes Vedkommende kan Tabet ansættes til ca. 430 døde og saarede, henimod 130 Fanger faldt i de Danskes Hænder. *B. P. B.*

Helligdag se Fester og Helligdagslovgivning.

Helligdag (Søudtryk) betyder en snavset eller umalet Plet midt i en ren eller nymalet Flade. *C. L. W.*

Helligdagslovgivning. I de Præmisser, hvormed Lovene i Enevoldsmagtens Dage sædvanlig indledes, og i hvilke Kongen fremtræder som personlig talende til Undersaatterne, finder man ofte paa en ejendommelig kort og fyndig Maade Lovens Formaal angivet og almindelige Betragtninger fremførte, hyppig i en formanende og vejledende Form. Dette er saaledes Tilfældet med Indledningen til Frd. af 26. Marts 1845 om Søn- og Helligdagenes vedbørlige Helligholdelse, ved hvilken der foretages en Reform i de ældre Lovbestemmelser angaaende Søn- og Helligdagenes Helligholdelse. Kongen udtaler først her, at han med sine højsalige Forfædre anser det for en hellig Pligt at hævde den offentlige Gudstjeneste, og at han saaledes ikke kan tilstede, at der foretages noget, som kan forstyrre andre i de dertil indviede Dages rette og kristelige Anvendelse, men han har dog fundet, at adskilligt af, hvad der i hine ældre Lovbestemmelser er foreskrevet, og deriblandt især hvad der gaar ud paa en Tvangsforpligtelse til at deltage i den offentlige Gudstjeneste, behøver Forandring og Lempning. »Men« — hedder det saa videre — »idet Vi ville have de Fordringer, som i denne Henseende skulle gøres gældende ved den borgerlige Lovgivning, indskrænkede til det, der til kristelig Ordens Opretholdelse er aldeles fornødent, gøre Vi Regning paa, at Vore Undersaatter, ved deres egen kristelige Følelse og Erkendelse, ville finde dem tilskyndede til at bruge Søn- og Helligdagene i Overensstemmelse med deres velgørende Øjemed, at give Menneskene den Hvile fra deres Hverdagsarbejde, hvortil de trænge, og hendrage Sindet til Gud og hans hellige Ord, og at de saaledes flittigen og med kristeligt Sind ville samles i Herrens Hus. I Særdeleshed forvente Vi, at Husfædre og Husmødre ville vise kærlig Omsorg for, at ogsaa deres Børn, Tyende og andre Underordnede tilbørlig benytte Søn- og Helligdagene, og at ligeledes Vore Embedsmænd og andre, som deres Stillinger give særdeles Indflydelse paa deres Medborgere, trolig ville, navnlig ved deres gode Eksempel, medvirke til, at de til den offentlige Gudstjeneste indviede Dage holdes i Ære og retligen anvendes«. Lige saa kort denne Indledning er, lige saa klart er det Billede, den giver, af den Lovgivning, som ved den ny Lov agtes reformeret, og af den Tilstand, som ved Loven selv agtes indført. H. før 1845 stod væsentlig paa samme Standpunkt som paa Reformationens Tid, saaledes som den fra denne var ført ned gennem Ordinansen af 1539 til Christian V's Lov; dog var der ved Frd. 26. Oktbr. 1770, fordi — som det her hedder i Præmisserne — »Erfarenhed viser, at deslige Dage mere ere blevne anvendte til Lediggang og andre deraf flydende Laster, end til sand og alvorlig Gudsdyrkelse«, efter adskillige andre protestantiske Landes Eksempel sket en ret betydelig Reduktion i Helligdagenes Antal, idet følgende Helligdage, som vare foreskrevne i D. L. 2—4—5, vare afskaffede: den 3. Festdag af de 3 store Højtider, Jul, Paaske og Pinse, Helligtrekongersdag, Mariæ Renselses Dag, St. Hansdag, Mariæ Bebudelsesdag, Mikkelsdag og Allehelgensdag, og det foreskreves kun med Hensyn til den sidstnævnte Dag, at dens Tekst skulde forklares og læses paa den 1. Søndag i November, medens Mariæ Bebudelsesdag henlagdes til 5. Søndag i Fasten. Men hvad selve Helligholdelsen af de anordnede Helligdage angik, gjaldt stadig D. L.'s Regler i 6—3 om Helligbrøde, saasom 3 Lod Sølvs Bøde for Udeblivelse fra Gudstjenesten, 2 Lod Sølvs Bøde for at arbejde under Prædiken, Forbud imod efter Middag at foretage sig Arbejde, som ikke var af stor og uomgængelig Fornødenhed, Paabud om, at Købstædernes Porte skulde holdes lukkede for den almindelige Færdsel, Forbud mod at sælge eller købe nogen Drik forinden Aftensang o. s. v. Det paahvilede derhos Øvrighed og Husbonder at holde deres undergivne til at gaa i Kirke og at forskaane deres Folk for Arbejde. Faktisk ere vel ikke alle disse For- og Paabud blevne overholdte i deres Strenghed lige til 1845, men retlig hævedes de først i det nævnte Aar ved den ovennævnte Forordning, der hævede al Tvang til Deltagelse i Gudstjenesten og kun gav denne en særlig Beskyttelse ved at paabyde, at der paa Folkekirkens Søn- og Helligdage skulde herske en særlig Fred, som viste sig i, at de offentlige og borgerlige Sysler, der kunde være til Hinder for Dagenes Festligholdelse i Overensstemmelse med deres religiøse Bestemmelse og forstyrre det højtidelige Præg og den andagtsfulde Stemning, saa vidt muligt indskrænkedes og hindredes. Princippet i Frd. 1845 er saaledes væsentlig det samme som det, paa hvilket Danmark's nugældende (1898) H. hviler; men i Gennemførelsen af dette Princip var Forordningen ikke saa lidt strengere end den nugældende Lovgivning. Det skal saaledes nævnes, at Maskerader, Baller og saakaldte Legestuer ikke maatte afholdes, hverken offentlig eller privat, Dagen før en Søn- eller Helligdag, og andre Forlystelser, saasom Skuespil, Koncerter og Gæstebud paa offentlige Steder, maatte paa Dagene før Søn- og Helligdagene være sluttede Kl. 11. I den stille Uge — Paaskeugen — maatte de aldeles ikke tilstedes. Heri indtraadte der dog en Forandring ved L. 29. Decbr. 1862, der ophævede de tidligere gældende Regler for Helligholdelsen af den stille Uge og kun gjorde de for den første Dag af de 3 store Højtider fastsatte Regler anvendelige paa Skærtorsdag og Langfredag. Frd. 1845 udstrakte sin Beskyttelse af Helligdagens Fred ogsaa til Arbejdet inden Døre, men dette ændredes ved L. 24. Maj 1854, der undtog Arbejde inden for Husets Grænser, som ikke var forbundet med nogen for andre forstyrrende Larm, fra Forordningens Bestemmelser.

Danmark's nugældende H. hviler paa L. 7. Apr. 1876 og L. I. Apr. 1891. Der gøres nu ligesom tidligere Adskillelse mellem de store Helligdage, hvortil henregnes Skærtorsdag, Langfredag og den første Dag af de 3 store Højtider, og andre Helligdage, hvorunder regnes de 3 Andenhelligdage, Christi Himmelfartsdag, Alm. Bededag (se Bodsdage) samt alle alm. Søndage. Helligdagens Fred udstrækkes for saa vidt ogsaa til Aftenen før Helligdagene, som der paa Aftenen før en af de store Helligdage slet ikke maa finde offentlige Forlystelser Sted og paa Aftenen før andre Helligdage ikke længere end til Midnat. Freden udstrækkes i øvrigt i visse Retninger (Torvehandel, undtagen med Fisk og Grønsager, Marked, uden

for paatrængende Tilfælde kommunale Møder, Retsmøder eller Fogedforretninger, Skiftesamlinger, Notarialforretninger, Auktioner eller andre Retshandlinger, Stævninger eller Tilsigelser) og paa visse Dage (de 5 store Helligdage) til hele Dagen, i andre Tilfælde fra Kl. 9 til 4 Efterm. (Torvehandel med Fisk og Grønsager, larmende eller Helligdagsfreden forstyrrende Arbejdssysler i eller uden for Huset, Arbejdskørsel i Købstæderne og Handelspladserne, Drikkelag eller andre støjende Sammenkomster paa offentlige Beværtningssteder, offentlige Forlystelser, støjende Øvelser eller Foretagender, herunder Væddeløb, Klapjagt eller Jagt i Selskab, men ikke Øvelser til Fædrelandets Forsvar, naar kun ikke Gudstjenesten derved forstyrres), eller hele Dagen fra Kl. 9 (Køben og Sælgen paa Gaden eller offentlige Pladser eller fra Butikker, som dog paa Søndagen nærmest før Jul og mellem Jul og Nytaar maa finde Sted fra Kl. 4, beværtningsdrivendes Salg ud af Huset undtagen med tilberedte Spisevarer, Kager o. l., Arbejder i Fabrikker og fabrikmæssig drevne Værksteder, hvorfra dog Indenrigsministeren er bemyndiget til at bevilge Undtagelser under Hensyn til de paagældende Virksomheders Natur og Beskaffenhed) eller fra Kl. 12 Middag (Barber- og Frisørstuer med den for Køben og Sælgen gældende Undtagelse), atter i andre Tilfælde til den Tid, da Folkekirkens Gudstjeneste afholdes paa vedkommende Sted (offentlige Forsamlinger, hvilke dog altid kunne afholdes efter Kl. 4 Efterm., naar det ikke sker i saadan Nærhed af Kirken eller Bedehuset, at Gudstjenesten derved kan forstyrres). Endnu skal mærkes, at fornævnte Forbud mod visse Arbejdssysler fra Kl. 9 Form. til Kl. 4 Efterm. ikke er til Hinder for Foretagelsen af Markarbejder, naar Gudstjenesten ikke derved forstyrres, eller for, at Skibe, der befinde sig i Nødhavn eller ligge til Ankers paa aaben Plads, losses, lades eller repareres, eller i øvrigt for Foretagelsen af saadanne uopsættelige Arbejder, der sigte til at redde og hjælpe andre, som befinde sig i Fare eller trues hermed. I Søloven 1. Apr. 1892 er det paalagt Skipperen at lade sig det være magtpaaliggende, at Bøn og Gudstjeneste om Bord ikke forsømmes, og at Arbejde ud over, hvad der fordres til Skibets Sikkerhed og Manøvrering, Maskinens Betjening og Eftersyn, sædvanlig Rengøring, Sejltørring, fornøden Baadtjeneste samt Kostens Tilberedning, ikke paalægges Mandskabet paa Søndage eller andre her i Riget anordnede Helligdage, for saa vidt saadant Arbejde kan opsættes, og hvis Skipperen i paatrængende Tilfælde finder det nødvendigt at paalægge Mandskabet Arbejde til Losning eller Lastning paa Søndage og Hjemlandets Helligdage, erholder enhver Mand, som deltager i saadant Arbejde, for saa vidt ikke andet er vedtaget, særlig Godtgørelse herfor. Den almindelige Tyendelovgivning giver derimod ikke Tyendet nogen Ret til at nægte at arbejde om Søndagen. Som særlige Bestemmelser skulle mærkes, at Apotekere og Udsælgere af Mælk og Brød have Ret til at have deres Udsalgssteder aabne hele Dagen paa alle Søn- og Helligdage, samt, i modsat Retning, at Arbejdet i Fængslerne ifølge Anord. 13. Febr. 1873 § 3 hviler hele Dagen alle Søn- og Helligdage samt nogle Helligaftener, at L. 23. Maj 1873 og L. 30. Marts 1889 særlig beskytte Børn imod at anvendes til Arbejde paa Søn- og Helligdage, at der i Vekselloven 7. Maj 1880 er taget et særligt Hensyn til Søn- og Helligdage ved den vekselretlige Omgang, samt at der ved Anord. om Posternes Benyttelse af 7. Septbr. 1888 er givet Postvæsenets Personale forskellige Lettelser i Arbejdet paa Søn- og Helligdage, ligesom Bestræbeiser i denne Retning gøre sig gældende paa flere andre Omraader ogsaa fra Lovgivningsmagtens Side. Endelig skal for Fuldstændigheds Skyld mærkes, at L. 1. Apr. 1891 tillægger Grundlovsdagen den samme Beskyttelse som Folkekirkens almindelige Helligdage fra Kl. 12, hvorfra dog ved L. 23. Apr. 1897 er gjort Undtagelse, naar Grundlovsdagen falder paa Lørdagen før Pinse.

Straffen for Overtrædelser af H. er Bøder fra 10 til 200 Kr., hvorhos Berettigelse til at holde Værtshus eller anden offentlig Beværtning i Tilfælde af oftere gentagen Forseelse kan fradømmes vedkommende. Arbejdsgivere i Fabrikker og fabrikmæssig drevne Værksteder, som beskæftige Arbejdere paa de forbudte Tider, ifalde en Tillægsbøde fra 5 til 10 Kr. for hver af de saaledes beskæftigede Arbejdere. Sager angaaende Overtrædelser af H. behandles som offentlige Politisager.

Fremmede Religionsbekendere maa rette sig efter Lovbestemmelserne om Folkekirkens Helligdage lige saa fuldt som Folkekirkens egne Medlemmer, hvorimod der ikke fra Lovgivningens Side er tillagt andre Trosbekendelsers Helligdage nogen særlig Beskyttelse. Paa et enkelt Punkt toges der i den ældre Lovgivning Hensyn til de mosaiske Trosbekenderes Helligdage, idet nemlig Vekselforordning 18. Maj 1825 indeholdt den Bestemmelse, at Vekselaccept ikke kunde fordres af Bekendere af den mosaiske Tro om Lørdagen eller paa andre efter deres Religion hellige Dage; men dette er bortfaldet ved Vekselloven 1880. *O. D.*

I Norge ere Helligdagene de samme som i Danmark, nemlig de i Christian V's Lovbog 2—4—5 bestemte med Undtagelse af de ved Frd. 26. Oktbr. 1770 ophævede. Dog er at mærke, at ved nyere Love ere Helligdagsordningernes Bestemmelser udvidede til Dagen før Juleaften fra Kl. 6, medens de omvendt ere ophævede med Hensyn til Aftenen før Bededag.

Nyere almindelige Lovregler angaaende Søn- og Helligdagenes Helligholdelse haves ikke i Norge. Derimod indeholde enkelte nyere Love Bestemmelser for specielle Forhold. Saaledes er det i Søfartsloven af 20. Juli 1893 § 44 bestemt, at paa Søndage og andre her i Riget anordnede Helligdage bør der saa vidt muligt gives Anledning til Gudstjeneste om Bord. Arbejde ud over, hvad der udfordres til Skibets Sikkerhed og Manøvrering, Maskinens Betjening, nødvendig Sejltørring, fornøden Baadstjeneste samt Kostens Tilberedning, maa ikke paalægges Mandskabet paa saadanne Dage, medmindre det er paatrængende nødvendigt, hvortil ikke henregnes, at Skibet ved Forfragtningskontrakten er forbundet til at lade eller losse paa Søn- og Helligdage. Lov om Tilsyn med Arbejde i Fabrikker af 27. Juli 1892 bestemmer i § 27, at fra Kl. 6 Aften før en Søn- eller Helligdag til næste Dags eller, naar 2 eller flere Helligdage følge paa hverandre, til den sidste Helligdags Aften Kl. 10 maa Arbejde ikke finde Sted i de Bedrifter,

der omfattes af Lovens Bestemmelser, undtagen Bedriftens Beskaffenhed eller andre Omstændigheder gøre Arbejde uundgaaelig nødvendigt. Lignende Forbud ere givne for Arbejde i Bagerier i flere Love, der dog for Brødbagning tilstede Lempelser, naar flere Helligdage komme nær efter hverandre. Særlige Bestemmelser om Søndagsarbejde indeholdes ogsaa i Lovene om de store Fiskerier. Lovene om Tilvirkning af Brændevin og af Malt forbyde Brændevinsbrænden og Støbning af Malt paa Søn- og Helligdage. Ligeledes er Salg og med visse Undtagelser Udskænkning af Brændevin, Vin og 01 forbudt paa Søn- og Helligdage og den foregaaende Dags Eftermiddag.

Hvad den almindelige H. angaar, ere Bestemmelserne i L. 6—3—3 og 4, Politianord. af 22. Oktbr. 1701 II Kap. 293 og Frd. 12. Marts 1735 ikke ophævede eller afløste af nyere Lovregler, men de ere for visse Deles Vedkommende antikverede. Hvad der staar tilbage, er hovedsagelig Forbudet mod paa Søn- og Helligdage at arbejde eller drive nogen Haandtering og Næring med Køb og Salg, før Aftensang er ude, uden uomgængelig Fornødenhed (Apoteker og Udsalg af Mælk og Brød kunne saaledes holdes aabne). For Byernes, i alt Fald Christiania's Vedkommende antages Forbudet sædvansmæssig ikke at gælde Tiden efter Kl. 5. Forbudet mod Skuespil, Bal etc. paa Søn- og Helligdage og Aftenerne forud anses kun anvendeligt paa offentlige Forestillinger og Sammenkomster og kun for Tiden fra Kl. 10 om Aftenen forud og til Kl. 5 om Eftermiddagen. I Politivedtægterne for Christiania er dog bestemt, at der ikke maa holdes offentlig Dans eller gives offentlige Forestillinger (med Undtagelse af Kirkekoncerter) 1. Juledag, Skærtorsdag, Langfredag, I. Paaskedag, Bededag og 1. Pinsedag samt de forudgaaende Dage. Lignende Bestemmelser findes vistnok ogsaa i de fleste andre lokale Politivedtægter. *H. S.*

Helligdommen se Bornholm, S. 399.

Hellige, de sidste Dages, se Mormoner.

Hellige Alliance. Da de allierede Magters Hære efter Slaget ved Waterloo og Napoleon's endelige Fald havde besat Paris, sluttedes af de der forsamlede Monarker, Kong Frederik Vilhelm IV af Preussen, Kejser Frants II af Østerrig og Kejser Alexander I af Rusland den saakaldte H. A. Sidstnævnte Monark, der af Naturen var overspændt og romantisk anlagt, og som paa den Tid var under stærk Paavirkning af Baronesse Krüdener, der efter et bevæget Ungdomsliv havde kastet sig i Mysticismens Arme, var Sjælen i dette Værk, men mødte i øvrigt redebon Tilslutning hos sine tvende Forbundsfæller, hvem Datidens mægtige Begivenheder dybt havde rystet. Det hedder i Alliancetraktaten, der er dateret 26. Septbr. 1815, og hvis Tekst blev redigeret af Grev Capodistrias, som dengang stod i russisk Tjeneste, men senere kom til at spille en fremtrædende Rolle i den græske Frihedskrig, bl. a., at de deltagende Magter vilde betragte sig som Landsmænd og som deres Folks og Undersaatters Familiefædre styre dem i broderlig Aand for at værne om Religion, Fred og Retfærdighed, medens Undersaatterne opfordredes til gensidig at yde hinanden broderlig Bistand og føle sig som Medlemmer af eet og samme kristelige Samfund. Tiltrædelsesindbydelse blev omsendt til samtlige europæiske Statsoverhoveder — dog med Undtagelse af Paven, som staaende over, og Sultanen, som staaende uden for de forskellige, kristelige Trosbekendelser — og Forbundet efterhaanden tiltraadt af Magterne, saaledes af Danmark under 21. Oktbr. 1816, af Frankrig dog først 1818, efter at Landets Okkupation af de allierede Tropper var i Færd med at ophøre, og kun Prinsregenten i England nægtede sin Tilslutning under Henvisning til, at Traktaten indeholdt hemmelige Bestemmelser, hvilket var uforeneligt med den engelske Statsforfatning. Ogsaa af Folkene, som vare trættede af de napoleonske Krige, hilsedes Alliancen i dens Tilblivelse med Tillid og Glæde; men hvor god end Fyrsternes Mening oprindelig har været, saa blev det dog Mænd som Metternich og Nesselrode, der fortrinsvis kom til at føre den ud i Livet, og det varede ikke mange Aar, før man trindt i Europa under Indtrykket af de paa Kongresserne i Troppau, Laybach, Aachen o. fl. S. tagne Beslutninger fik Øjnene op for, at den h. A. ikke saa meget var en Fredsforsikring for Staterne som en Enevældens og Absolutismens Forsikring for Magthaverne. Sin sidste Prestige tabte Alliancen ved dens ubegribelige og længe fortsatte Ligegyldighed lige over for de tyrkiske Grusomheder under Grækernes Uafhængighedsrejsning, og efter 1830 døde den omsider Straadød uden at efterlade noget Savn. *C. V. N.*

Hellige Bataillon *{Bataillon sacré* [batajosakre']), et almindelig benyttet Udtryk for den af Officerer fra opløste Troppeafdelinger dannede beredne Livvagt under Grouchy og Sébastiani til Beskyttelse for Kejser Napoleon's Liv under den franske Hærs Tilbagetog 1812 i Rusland; den blev opløst, da Kejseren 4. Decbr. havde forladt Hæren.

Hellige Bjærg *(mons sacer),* omtrent 4 Km. N. 0. f. Rom paa den anden Side af Anio, ved Via Nomentana. Efter Sagnet var det her, den romerske Almue satte sig fast 494 f. Chr., da den aftvang Patricierne Almuetribunatet; ligeledes skal den være udvandret hertil 449, da den styrtede Decemviralregeringen. *A. B. D.*

Hellige Familie, den, d: Christus-Barnet med Maria og paarørende, et Emne, snart fremstillet som rent Andagtsbillede, snart mere genremæssig, som den kristne Kunst naturligvis med Forkærlighed har kredset om. Indskrænker Fremstillingen sig til Barnet og Maria, som det gerne er Tilfældet i ældre middelalderlig Kunst, har man dog ikke, hvad man i Ordets snævert tekniske Betydning forstaar ved den h. F.; hertil hører en tredje Figur, saaledes Josef, der efter den middelalderlige Overlevering gerne gengives som en gammel Mand i skarp Modsætning til Madonnas Ungdomsfylde; andre Skikkelser, der optræde som Led i den h. F., efterhaanden som Kunsten særlig fra 15. Aarh. at regne søger at gøre Emnet rigere, ere: Johannes-Barnet, Elisabeth, Anna m. fl. Fremfor alle andre har Rafael gjort den h. F. til Genstand for sin Kunst, og hans Behandling af Emnet i dets mange Nuancer har saa at sige skabt Typer for disse Fremstillinger (f. Eks. den h. F. iMunchen's Pinakotek med Jesus, Johannes, de to Mødre og Josef). En særlig Gruppe inden for Kunstens Skildringer af den h. F. er den, der blot holder sig til Anna, Datteren Maria og Christus-Barnet (i lysk

Kunstterminologi kaldet »Anna Selbdritt«; f. Eks. Lionardo's berømte Billede i Louvre, et Billede af L. Cranach i Berlin's Mus.); en anden ejendommelig Gruppe den, der oftest betegnes med det tyske Udtryk: d. hell. »Sippe« o: Fremstillingen af Maria's hele Familie, idet Moderen Anna gøres til Udgangspunkt, et Emne, der især træffes ved Middelalderens Slutning og i 16. Aarh.'s Begyndelse, og som er uddraget af legendariske Kilder og apokryfe Skrifter (Historien om Jesu Barndom, Jacobus'es Protevangelium). De Skikkelser, man der møder, ere da Anna med hendes Mand Joachim og Datteren Maria, Josef, Maria's Halvsøstre Maria Kleofas og Maria Salome og disses Mænd, henholdsvis Alfæus og Zebedæus. Som et Eksempel paa denne Art Fremstillinger kan anføres et Billede af Qu. Massys [Bruxelles's Mus.], hvor de nævnte Ægtepar ses omgivne af deres Børn: Christus, Judas Thaddæus, Jakob den Yngre, Simon Zelotes, samt Josef (Justus), endvidere Maria Salome's Sønner: Jakob den Ældre og Johannes (Evangelisten). *A. Hk.*

Hellige Grav kaldes den Grav, i hvilken Jesu afsjælede Legeme lagdes efter Døden paa Korset, og hvorfra han paa 3. Dag opstod. Af Hebr. 13, 12 (og Matth. 28, 11) fremgaar det, at den laa uden for Jerusalem. I Matth. 27, 60 fortælles, at Josef fra Arimathia lod Jesu Legeme begrave i sin Grav, d. e. i en Grav, der tilhørte ham. Johannes (19, 17 ff.) siger, at nær Golgatha, »paa Stedet« fandtes en Have med en ny Grav, hvori ingen endnu var bisat, og at Jesu Legeme henlagdes i denne. I den følgende Tid, da de Kristne ventede Frelserens nære Genkomst til Dom, havde man ingen synderlig Interesse for at faa at vide, hvor den opstandne Frelsers Legeme havde hvilet. Anderledes var det, da Forfølgelserne under Konstantin vare forbi, og da de Kristne begyndte at faa Øjet op for, at Herrens Genkomst ikke var saa nær. Man kastede nu Blikket tilbage paa de dyrebare Minder fra Jesu og Apostlenes Dage og søgte Stederne for Begivenhederne i den hellige Historie. Eusebios (død 340) fortæller i »Kejser Konstantin's Levned«, at man under dennes Ophold i Jerusalem »uformodet« fandt Jesu Grav, og at en Kirke rejstes derover 336. Det var en Rundbygning, og ved denne Lejlighed er vist Klippemassen over Graven bleven borthugget. Et andet Sted siger han, at over Jesu Grav havde Hedningerne (vel Hadrian) rejst et Tempel for Afrodite. Maaske var det ved Nedrivningen af dette, at Graven opdagedes. Et Par Menneskealdere senere fortælles det, at man 326 under Kejserens Moder, Helena's Ophold i Jerusalem der havde fundet Jesu Kors, de to Røveres Kors og Paaskriften, Pilatus havde sat. Der rejstes snart, foruden Kirken over Graven, en Kirke paa det Sted, hvor Korset var fundet, og en tredje paa det Sted, hvor Jesus havde lidt og døde, d. e. Golgatha. Der findes en interessant Beretning (omtr. fra 385) om Gudstjenesten o. s. v. i disse Kirker af en frankisk Kvinde, rimeligvis Silvia fra Aquitanien (se Vald. Schmidt, »Silvia's Pilegrimsfærd« [Kbhvn. 1896]); hun kalder de 3 Kirker, der laa nær hinanden, »Opstandelseskirken«, »Korset« og »Martyrstedet«. Perserne ødelagde det hele 614; men Abbed Modest byggede de 3 Kirker op 616—26. Man har endnu et Rids af Kirkerne af Pilegrimmen Arculf 670. Da var der kommet en Maria-Kirke til. Siden ødelagdes Kirken af Ild og 1010 af Muhamedanerne, men man rejste Bygningerne paa ny. Korsfarerne fandt det hele for uanseligt og byggede en hel ny Kirke, »den h. G.'s Kirke«, hvis Midtpunkt den h. G. er. Golgatha findes i et Sidekapel. Kirken har oftere lidt af Ild; 1808 brændte det meste af, men den genopbyggedes 1810. Meget af den bærer endnu Spor af at stamme fra 12. Aarh. Kirken er delt imellem forskellige østerlandske Kirkesamfund, der tillige eje de tilstødende, for fremmede ikke tilgængelige Bygninger. Kirken, der bevogtes af Tyrkerne, er aaben Morgen og Aften. Man har bag Graven fundet Rester af gamle Grave af den Slags, som vare i Brug paa Christi Tid; de ere udhuggede i Klippen. Traditionen henfører dem til Josef fra Arimathia og Nikodemos, og der er en Mulighed for, at Traditionen her kan have Ret. Thi selv om Ægtheden af den h. G. er ubeviselig, er Paastanden om dens Uægthed lige saa ubeviselig. (Litt.: M. de Vogüé, *Les églises de Jérusalem* [Paris 1864]; Ch. Clermont-Ganneau, *L'authencité du Saint-Sépulcre* [Paris 1877]). *V. S.*

Hellige Gravs Orden, den, 1) pavelig Orden, hvis Stiftelsesaar er usikkert, af nogle sat til Aar 96, af andre til 1099 (Gotfred af Bouillon), med sandsynligere Ret henført til Pave Alexander VI, der 1496 organiserede den til Fremme af Kampen mod de vantro; ved Pius IX's Dekret af 24. Jan. 1868 er den bleven delt i 3 Ridderklasser. Ordenstegnet: et rødt emailleret Kors med Tværstykker ved Armenes Ender (»Krykkekors«), baaret i et sort Baand, af Storkorsene som Skærf over højre Skulder (desuden en Sølvstjerne), af Komfurerne om Halsen, af Riddere i Knaphullet. (Litt.: J. Hermens, »Der Orden vom Heiligen Grabe« [2. Opl. Köln 1870]).

2) den hellige Gravs regulerede Kanonikere, en 1114 af Patriarken Arnold i Jerusalem stiftet, af Pave Urban VIII 1637 nyorganiseret Orden, hvis kvindelige Gren endnu virker særlig i Undervisningens Tjeneste i Frankrig og Holland.

Hellige Ild, den stedse vedligeholdte Ild paa Brændofferalteret i den israelitiske Helligdom, med hvilken alle Ofre antændtes (3. Mos. 6, 3 ff.). Noget lignende forekommer i forskellige hedenske Kulter, f. Eks. ved Vesta-Kultus'en. *V. O.*

Hellige Jomfru se Madonna.

Hellige Kjortel kaldes den Joh. 19, 23 omtalte Christi usyede Kjortel, som 20 forskellige Steder gøre Paastand paa at eje, men kun den i Trier og den i Argenteuil ved Paris have faaet Pavens Stadfæstelse paa at være ægte. Den h. K. i Trier blev første Gang udstillet 1512, sidste Gang 1891; og hver Gang den udstilles, valfartes der til den fra alle Romerkirkens Egne. Berømtest er Udstillingen 1844 (18. Aug.—7. Oktbr.), den gav Stødet til en stor litterær Fejde og til Tyskkatolicismen (s. d.). *L. M.*

Hellige Krige, i det gamle Grækenland Navn paa forskellige Krige, der efter Beslutning af det amfiktyoniske Raad førtes for at beskytte det delfiske Orakel mod Overgreb. Den I. (ca. 600 f. Chr.) førtes af Thessalerne, Athen og den sikyoniske Tyran Kleisthenes mod Byen Krisa, der blev ødelagt; den 2., der som mindre vigtig i

Reglen ikke medregnes, førtes ca. 450 af Sparta mod Fokierne; den 3. (2.) mod Fokierne begyndtes 355 af Thebanerne, men endtes først 346 af Filip af Makedonien; den 4. (3.) førtes 339—38 af Filip mod den lokriske By Amfissa. *K. H.*

Hellige Land se Palæstina.

Hellige Lege, offentlige Væddekampe i det gamle Grækenland, der bestode i alle Slags Legemsøvelser, Væddekørsel, Hestevæddeløb o. l., hvortil paa nogle Steder ogsaa kom Væddekampe i Musik. De h. L. stode under Gudernes Beskyttelse, og alle Hellener kunde her mødes og deltage i Væddekampene uden Hensyn til, at der maaske var Ufred mellem de Stater, de tilhørte. De berømteste af de h. L. vare de olympiske, derpaa kom de isthmiske, nemeïske og pythiske. De holdtes gerne hvert 4. Aar, de isthmiske hvert andet. De fleste af disse h. L. synes at have faaet deres væsentligste Indretning snart efter Aar 600; de olympiske naa maaske henved 200 Aar længere tilbage i Tiden. De h. L. bestode henved 1000 Aar og vare vist alle afskaffede før Aar 400 e. Chr. Sejrherrerne i de h. L. vare Genstand for stor Hyldest, ikke blot paa Stedet, hvor de vandt Prisen, og i deres Hjemstavn, men ogsaa i andre Byer, som de kom til. *V. S.*

Hellige Nat ɔ: Julenat, en almindelig Betegnelse for Malerier, der fremstille Jesu Fødsel i Bethlehem's Stald, især for Correggio's Maleri i Dresden-Galeriet. *L. M.*

Hellige Olie d. s. s. Chrisma.

Hellige romerske Rige (*Sacrum Imperium Romanum Nationis Germanicae*), officiel Betegnelse for det tyske Rige i Tiden fra 962 (da Otto I kronedes i Rom til romersk Kejser) til 1806.

Hellige Sippe se Hellige Familie.

Hellige Skare, et af Pelopidas organiseret udvalgt Korps af 300 thebanske Hoplitter, der væsentlig bidrog til Sejren ved Leuktra 371 f. Chr.; i Slaget ved Chaironeia 338 faldt de alle. Navnet benyttedes 1821 af et af Ypsilanti opbudt Korps, der ødelagdes i et Slag ved Dragaschan. *K. H.*

Hellige Skrift, den, er det Prædikat, som den kristne Menighed tillægger Bibelen ɔ: Samlingen af det gamle og ny Testamentes Bøger (se Bibel). Den er herved stillet i Modsætning til alle andre Skrifter og sat i et særegent, nært Forhold til Gud. At give en nærmere Bestemmelse af dette Forhold laa fjernt for den ældste kristne Kirke, da man allerede i Gl. Test. havde en Autoritet, som man bøjede sig for, og det derfor faldt ganske naturligt at udvide denne Autoritet til ogsaa at gælde Ny Test. Uden derfor at opfatte Skriften som en eksklusiv Meddelelse fra Gud bøjede man sig for den, samtidig med at man anerkendte Traditionen (se Tradition). Først da Forholdet mellem disse udviklede sig til en aabenbar Tilsidesættelse af Skriften inden for Middelalderen, følte der Trang til at indsætte denne i dens naturlige Ret som øverste Regel for Tro og Lære. Det er Reformatorernes Standpunkt. Og først herudfra er det da ogsaa, at en udformet Lære om Skriftens Betydning vokser frem; en saadan møde vi i den gammellutherske Dogmatik. Det ejendommelige for denne Lære er, at Aabenbaring og Bibel umiddelbart smelte sammen, saaledes at den første ikke blot tænkes at have et Organ, og det et særlig fortrinligt Organ, i den sidste, men saaledes, at den tænkes at udtømme sig helt deri. Bibelen er Guds Ord i absolut Forstand: der er ikke andre Guds Ord ved Siden af Bibelen, og alt inden for denne hører med til og er Guds Ord. De samme Egenskaber, som tilkomme Guds Ord, maa da ogsaa tillægges Bibelen. Som særlige Egenskaber (se Affectiones) ved denne nævnes gerne fire: Autoritet, Tydelighed, Tilstrækkelighed og Virkningsfuldhed. Inden for Autoriteten skelner man igen mellem en kausativ og en normativ; den første bestaar i Evnen til at frembringe Troen, den anden i Evnen til at dømme om, hvad der er sandt og falskt. Ved Skriftens Tydelighed betegnes, at den er fuldkommen klar og forstaaelig for alle, ganske vist under Forudsætning af, at de møde med de fornødne Sprogkundskaber samt med et fromt, fordomsfrit Sind og en sund Dømmekraft. I saa Fald vil den h. S. kunne være sin egen Fortolker; dette er et vigtigt Punkt for den protestantiske Lære. Herhen hører ogsaa Princippet om *Analogia fidei* (s. d.). At den h. S. er tilstrækkelig, vil sige, at den indeholder alt, hvad man behøver at vide til Salighed. Der behøves ikke nogen Oplysning ved Siden. Ved den h. S.'s Virkningsfuldhed forstaas, at den har en guddommelig Kraft til at paavirke Menneskesjæle. Dette er i Virkeligheden det samme, som at der tilkommer den en kausativ Autoritet. Som Begrundelse for, at den h. S. kan have en saa stor Betydning, henvises der endelig til Inspirationen. Den h. S. er talt af Gud; derfor kan den virke med guddommelig Kraft (se Inspiration). Det er imidlertid let at se, at her foreligger en Overdrivelse, hvad der godt forklares ud fra Lærens hele polemiske Holdning over for Katolicismen. Efterhaanden som den kritiske og historiske Bevidsthed inden for Protestantismen gjorde sig gældende, maatte det blive klart, at den menneskelige Side ved den h. S. var bleven overset. Det er med Anerkendelse heraf, at den nyere Teologi dog søger at fastholde den h. S.'s enestaaende religiøse Betydning. I saa Henseende gøres det da gældende, at selv om vistnok Aabenbaringen ingenlunde er eet med den h. S., da Kristendommen har eksisteret, før den blev skreven, saa vil den h. S. alligevel, saaledes som den nu foreligger som det eneste sikre Vidnesbyrd eller Dokument om Aabenbaringen, være af den allerstørste Vigtighed, baade naar det gælder om at opbygge ɔ: styrke Troen, og naar der er Tale om at oplyse om, hvad Kristendommen er. Skriftens opbyggelige Betydning viser sig bestandig, idet den virker som Naademiddel inden for Menigheden. Skriftens oplysende Betydning beviser sig overalt, hvor der er Tale om den rette religiøse Erkendelse. Det er saaledes med Rette, at Kirken altid tillægger den h. S. en bestemt Autoritet; det Billede, som vi have af Gud, er det, som gives os gennem den; den faar saaledes en guddommelig Karakter, og vi føle os herigennem grebne af Guds Ord. Men lige saa lidt som der kan være Tale om, at den h. S. skulde indeholde alt, hvad Gud har at sige, lige saa lidt kan det hævdes, at alt, hvad der er indeholdt i den, umiddelbart skulde være Guds Ord. Der er gennem denne Bog sørget for, at vi paa det afgørende Punkt kunne komme til at kende Guds Vilje og kunne blive grebne af den; det er, hvad der med Rette kan siges, og ikke mere. Forudsætningen

for en rigtig Opfattelse af den h. S. vil imidlertid nødvendigvis være en ret Forstaaelse af Inspirationslæren. *F. C. K.*

Hellige tre Konger, de Mænd, som efter Matth. 2, 1—12 kom fra Østerland ledede af en Stjerne for at tilbede Jesus-Barnet i Bethlehem. Efter Matthæus var det »Vise Mænd (Mager) fra Østerland«; der er hverken Tale om, at de vare tre, eller at de vare Konger; men de ofrede de tre Slags kongelige Gaver: Guld, Røgelse og Myrra, og det har Legenden benyttet. Allerede Beda den Ærværdige kaldte dem Kaspar, Melchior og Balthasar. Det sidste Navn er det kaldæiske Navn for Daniel; Melchior betyder »Lysets Konge«; Kaspar kaldes i gamle Legender Gathaspar; i syriske Legender hedder den ene af dem Gudopharhem, vist Navnet for den indisk-parthiske Konge Gondophares, som efter Legenden blev døbt af Apostelen Thomas. Efter dem har Helligtrekongerfesten Navn (se Epifanifest). *L. M.*

Hellige Uge se Paaske.

Hellige Veje kaldtes i Oldtiden Veje, som førte op til berømte Helligdomme, og som ved visse Lejligheder passeredes af højtidelige Festtog. De vare ofte prydede paa Siderne med Billedhuggerarbejde og andre Mindesmærker, Gravminder o. l. En saadan h. V. førte fra Athen til Eleusis. En anden h. V. førte fra Havnen op til Apollon's Tempel i Didyma, hvor Branchidernes Orakel var. Fra denne h. V., der hørte til Omegnen af Milet, har British Museum faaet en Række interessante siddende Statuer fra Tiden omtr. 600 f. Chr. *V. S.*

Helliggøreise betegner den sædelige Virksomhed, som udfylder den Kristnes samlede Liv. Den har til sin Forudsætning, at det rette Forhold til Gud gennem Retfærdiggørelsen (s. d.) er etableret. Med det religiøse Hvilepunkt bag ved sig vil den enkelte kunne stille den sædelige Opgave frem for sig i dens hele Uendelighed, Fil. 2, 12, 3, 12 ff. Saaledes er Forholdet utvivlsomt opfattet i Ny Test., hvilket ses af de sædelige Formaningers Karakter, idet disse altid gaa ud fra Frelsesbesiddelsen og indskærpe dens Anvendelse i Livet, Rom. 6. Naar derfor den katolske Kirke har sammenblandet Retfærdiggørelsen og H., har den derved kun forstyrret den ejendommelige Karakter hos begge disse Processer. Hvad for øvrigt den nærmere Bestemmelse af H. angaar, da falder den sammen med Fremstillingen af den kristne Etik, særlig Dydslæren. De Spørgsmaal, som i den protestantiske Kirke ere traadte i Forgrunden, ere dels Lovens Betydning forden Kristne (se Antinomisme), dels Betydningen af »Gode Gerninger« (s. d.). *F. C. K.*

Hellighed se Hellig.

Helligpeder Baadehavn ligger 3 Km. N. f. Hasle (Bornholm) og har en Dybde af 2 M. *G.F.H.*

Helligtrekongerlys, et Lys med tre Grene paa een Stamme, som støbtes til at sættes paa Bordet Helligtrekongeraften.

Hellín, By i det sydøstlige Spanien, Provins Albacete, ligger 70 Km. S. 0. f. Albacete paa en Højde N. f. Mundo. (1891) 13,700 Indb. I Nærheden en Svovlkilde og betydelige Svovlgruber. *C. A.*

Hellmann, Thorvald Julius, dansk Bankdirektør, født 11. Aug. 1815, død 11. Apr. 1881, var af jødisk Afstamning, men lod sig døbe af Pastor C. H. Visby 1836. Han skulde have studeret; men Kaarene i Hjemmet forbøde det, og han arbejdede nu ihærdig for at skabe sig en Stilling. Efter at have været ansat paa »Berlingske Tidende« 's Avertissementskontor fik han med »Fædrelandet«'s Ekspedition at gøre, lavede 1842 Registrene til Stændertidenderne og var 1843 og 1844 Inspektør ved Industriforeningens Julebasar ligesom 1844 ved Industriudstillingen paa Charlottenborg. 1845 forsøgte han at bane sig Vej ved ikke mindre end tre Forslag: en Omordning af det Aaret før stiftede Aktieselskab »Klampenborg Vandkur- og Søbadeanstalt«, Oprettelsen af et »Tjenestepigernes Velfærdsselskab« og Oprettelsen af et Dampskibsselskab. Ingen af dem slog imidlertid an. H. maatte nøjes med en Bogholderpost ved det forenede Enkeunderstøttelses- og Brudegaveselskab. Indvalgt i Industriforeningens Repræsentantskab (1845 — 59) fik han imidlertid Lejlighed til paa forskellig Maade at vise sine Evner. Han var saaledes ivrig for at skaffe den et eget Lokale og holdt 1856 Indvielsestalen i dens ny Ejendom ved Holmens Kanal. S. A. blev han Direktør i Kjøbenhavn's første Dampkøkken, der dog kun bestod i faa Aar, og s. A. udstedte han endelig sammen med Professor A. Steen og Dispachør A. Wessely Indbydelse til at stifte Forsørgelsesforeningen »Bikuben«, der Aaret efter traadte i Virksomhed som Sparekasse samt Børne- og Alderdomsforsørgelseskasse med H. som Direktør, en Stilling, han bevarede til sin Død. »Bikuben« (s. d.) blev under ham en betydende Pengeinstitution. 1865 stiftede han Foreningen »Fremtiden« (s. d.). 1863—73 var han Medlem af Kjøbenhavn's Borgerrepræsentation. *C. N.*

Hellmesberger, Georg, tysk Musiker, født 24. Apr. 1800 i Wien, død 16. Aug. 1873 smst. 1829 blev han Dirigent ved Hofoperaen og 1833 Professor ved Konservatoriet. Han har været Lærer bl. a. for Ernst, Miska Hauser, Joachim, Auer o. fl. og komponerede Violinkoncerter, Strygekvartetter m. m. — Hans Søn Joseph H. er født 3. Novbr. 1829 i Wien, blev 1851 artistisk Direktør for »Gesellschaft der Musikfreunde« i Wien, 1859 Professor i Violin ved Konservatoriet, 1860 Koncertmester ved Operaen og 1877 Hofkapelmester. Han har gjort sig særlig fortjent ved de af ham fra 1849 foranstaltede Kvartetsoireer. — Dennes Søn Joseph er født 1855 og blev 1878 Professor i Violin ved Konservatoriet i Köln. *S. L.*

Hellot [ælo'], Johann, fransk Kemiker, født 1685 i Paris, død smst. 1765, studerede først længere Tid i Paris og gik derpaa til England for at uddanne sig hos derværende lærde. 1718—32 redigerede han et politisk Blad, »Gazette de France«, 1735 blev han Medlem af Paris-Akademiet og udfoldede her en betydelig Virksomhed. — H.'s Arbejder omhandle væsentligst Emner, der kun have speciel Interesse; mange af hans Undersøgelser tilsigte at finde bedre Fremstillingsmaader for forskellige Stoffer end de tidligere kendte; i mange Tilfælde lod han sig lede af falske Forudsætninger, men fik alligevel brugbare Resultater, i andre drog han mærkelige Slutninger af rigtige Iagttagelser. Af særlig Betydning vare H.'s Arbejder paa den tekniske Kemi's Omraade: saaledes gjorde han sig i høj Grad fortjent af Porcelænsfabrikken i Sèvres; han opdagede mange ny Farver for Porcelænsmaleriet, hvis Anvendelse bragte den

nævnte Fabrik stor Anseelse. — 1740 havde H. overtaget Inspektionen af Farverierne; han udviklede da i flere Afhandlinger Farvekunstens Teori; ogsaa skyldes ham flere Undersøgelser vedrørende Bestemmelsen af ædle Metaller i Legeringer. Hans Arbejder findes væsentligst i Paris-Akademiets Memoirer for Aarene 1735—63. Et Arbejde over Metallurgi udgav han særskilt under Titelen: »De la fonte des Mines, des Fonderies o. s. v.«, egentlig en Oversættelse af et tysk Arbejde forøget med hans egne værdifulde Tilføjelser. *O. C.*

Hellotia, anset Fest, der fejredes i Korinth til Ære for Athena Hellolis; der afholdtes Fakkelvæddeløb af unge Mænd. En Legende fortalte, at Festen var indstiftet for at forsone Athena, der var bleven krænket ved, at Hellotis, en Datter af den korinthiske Konge Timandros, blev indebrændt i Gudindens Tempel, da Dorierne trængte ind og erobrede Landet. *C. B.*

Hellqvist, Karl Gustaf, svensk Historiemaler, født 15. Decbr. 1851 ved Kungsör, død 19. Novbr. 1890 i Berchtesgaden. I Stockholm, hvortil han kom 12 Aar gl., uden Subsistensmidler, maatte han møjsommelig kæmpe sig frem, blev Elev af Ahlgrensson, 1867 af Akademiet, holdt Livet oppe ved at tegne Illustrationer (for »Svea«, »Ny ill. tidning« etc.), malede »Ebba Brahe ved Vinduet« [1871], »Gust. Adolfs Lig ved Lützen«, det af Malmstrom paavirkede »Asa-Thor saarer Sønnen Svade« [1873, efter Ling], »Moses'es Udsættelse« og opnaaede omsider 1875 med »Gustaf Adolf anklager P. Sunnanväder for Vesterås-Domkapitel« (Stockholm's Slot), holdt i arkaiserende Stil under Indflydelse fra v. Rosen, den kgl. Medaille. Efter et kortere Paris-Ophold (»Ludvig XI i sin Park« [1876, Goteborg's Museum]) kunde han paa et Rejsestipendium tage til München. Her blev han Elev af Diez og sluttede sig nøje til Piloty-Skolen, malede det stærkt sentimentale »Gretchen med Barnet«, det karakterfulde »P. Sunnanväder's Indtog i Stockholm« [1879, Metropol.-Museet i New York], det gribende, koloristisk betydelige »Sten Sture d. Y.'s Død paa Malaren's Is« [1880] — de sidste blevne til under forfriskende Indtryk fra et kort Paris-Ophold — , det store, effektfulde, men teatralske »Valdemar Atterdag brandskatter Visby« [1881, Guldmedaille i Wien; Stockholm's Nationalmuseum], alt medens han paa god München-Manér malede smaa humoristiske Billeder (»Bismarck eller Moltke?«), særlig fra Munkelivet. 1882 tog han til Paris, malede her »Luther's Ankomst til Wartburg« (bestilt til Berlin), »Disputatsen mell. Olaus Petri og Peder Galle«, »I Sneen« (den forladte Kvinde ved Krucifikset, Berlin's Nationalgaleri), og under et Ophold i Sverige, hvor han blev Viceprofessor ved Akademiet, det tomme, men farvefine »G. Adolfs Lig indskibes ved Havnen i Wolgast« [1885, Stockholm's Slot]. Efter en treaarig Virksomhed som Professor ved Berlin's Akademi, i hvilket Tidsrum han bl. a. malede »Sancta Simplicitas! Huss'es Gang til Baalet« [1887] og sit sidste Arbejde, Selvportrættet til Uffizi-Galeriet i Firenze [1888], maatte han tage sin Afsked paa Grund af nervøs Overanstrengelse og Hjernelidelser, der endte med uhelbredelig Sindssygdom. — H.'s Kunst, saa omfattende i sit Repertoire (talrige Akvareller og Tegninger, kønne Genrebilleder: »Juleaften«, »Munken og den unge Pige«, »Pigen i Haven«, »Det unge Par, der soler sig i Græsset« etc), saa fantasirig, energisk og intelligent, er ikke uden Grund bleven indrangeret i Munchen's Historiemaleri, med hvilken den ofte har Opfattelse, Lyst til at fortælle meget og sentimentale Træk til fælles; den giver vel ingen fin psykologisk Analyse, rummer snarere mange end dybe Tanker, dens Anordning er ofte vel tableaumæssig uvirkelig, men med sine kraftig skaarne Typer og sin dygtige Tidskolorit giver den livfulde Scenerier, hvis Stemning griber Beskueren. Koloristisk set bevæger den sig som Regel inden for Munchen-Skolens fornemme graalige Tone, oftest dog befriet for en Atelierkolorits Unatur, men sjælden naaende den fint stemte Friluftstone, som han aabenbart tilstræbte med sit sølvgraa Dagslys; til Tider mærker man Paavirkning fra Munkaczy's tunge Farvegivning. I hans — ret faa — Portrætter (Prof. Thiersch, hans Børn, hans Hustru m. fl.) træder hans tiltalende Kunstnerpersonlighed maaske frem enklest og mest sympatetisk. Adskillige af H.'s Hovedværker have efterhaanden været udstillede i Kjøbenhavn. (Litt.: H. Wilke, »Biogr. d. Malers K. G. H.« [Berlin 1891]; G. Nordensvan, »Svensk Konst« II, S. 562—71 [1892]). *A. Hk.*

Hellriegel, Hermann, tysk Agrikulturkemiker og Plantefysiolog, født 1831 i Sachsen, død 1896 i Bernburg. H. blev 1851 Assistent hos den højt ansete Stockhardt i Tharand og allerede 1856 Leder af Forsøgsstationen i Dahme, hvorfra han 1873 gik til Bernburg i en lignende Stilling. H. havde længe været anset for en grundig Arbejder, der havde leveret gode Bidrag til sine Fags Udvikling, bl. a. ved sit 1883 udgivne Værk »Beiträge z. d. naturwiss. Grundlagen des Ackerbaus«; men navnlig siden 1888 er hans Navn blevet kendt over hele Verden. I dette Aar udgav han nemlig — i Forening med sin Assistent Wilfarth — Skriftet »Untersuchungen iiber die Stickstoffnahrung der Gramineen u. Leguminosen« hvori det blev paavist, at Bælgplanterne have Evne til at udnytte Luftens fri Kvælstof ved Hjælp af de i de nævnte Planters Rodknolde værende Mikroorganismer (se Bakteroïder). Denne overmaade vigtige Afhandling har haft stor Indflydelse paa den agrikulturkemiske og plantefysiologiske Forskning. *W. J.*

Hellstenius, Johan August Konstantin, svensk Historiker og Statistiker, født i Goteborg 4. Marts 1834, død i Marstrand 11. Aug. 1888. H. blev Student i Upsala 1850, Dr. phil. 1860, ansattes s. A. som ekstraordinær Amanuensis ved Universitetsbiblioteket i Upsala, kaldtes 1862 til Docent i svensk Historie og forfremmedes 1866 til ordinær Amanuensis ved nævnte Bibliotek. 1869 blev han Aktuar ved det statistiske Centralbureau, var 1877—80 administrerende Direktør ved Centraltrykkeriet i Stockholm og vendte 1880 som første Aktuar tilbage til det statistiske Centralbureau. H. har foruden talrige statistiske Arbejder, saaledes »Studier i jemnforande befolkningsstatistik« [1874], bl. a. udgivet: »Några blad ur Göteborg's historia« [1870], »Lefnadsteckning öfver E. G. Geijer« [1876], »Anteckningar om utländska bibliotek« [1877] samt 10. og 11. Del af B. von Schinkel's »Minnen ur Sverige's nyare historia« [1868—72]. *A. B. B.*

Helium, Herred i det nordøstlige Jylland

(Himmerland), Aalborg Amt, grænser mod N. og 0. til Fieskum, mod Syd til Hindsted og mod V. til Hornum Herred. Vest- og Nordgrænsen dannes af den fra Rold Skov kommende Lindenborg Aa, der paa Vestgrænsen løber gennem den lille Gravlev Sø. Herredets største Udstrækning fra Vest til Øst er omtr. 24 Km., fra Syd til Nord 18 Km. Det er ca. 267 D Km (26,760 Hekt.) og har (1890) 8,357 Indb. (1801: 4,351, 1860: 6,572, 1880: 7,639) o: ca. 31 paa 1 □ Km.; det hører saaledes til de daarligere befolkede Egne. De stærkt sandede Jorder ere meget bakkede og temmelig højtliggende, især mod Syd og Vest, hvor bl. a. de med Lyng og Bøgekrat bevoksede Rebbild Banker, ca. 90 M. høje, ligge; mellem Bankerne i hele Herredet sno sig i dybe Indsnit smaa Aaer, saaledes Skibsted Aa mod Nord til Lindenborg Aa; mod Øst falder Partiet af til Egnen hen imod den lille Vildmose i Hornum Herred; dog naar Tinghøj mod Nordøst endnu omtr. 66 M.; paa Østgrænsen sender den lille Vildmose Kær og Engstrækninger ind i Herredet. Herredet har en Del Skov, især mod Sydvest. Ved Sydgrænsen ligger Madum Sø (s. d.). Der gaar i Gennemsnit noget over 13 Hekt. paa I Td. Hartkorn. Af Arealet vare 1888 ca. 9,310 Hekt. besaaede og 10,830 Hekt. Græsning, Eng o. s. v., medens 3,330 Hekt. vare dækkede med Skov, 830 Hekt. med Moser og Kær og 1,720 Hekt. med Heder. Der var 1893: 2,465 Heste, 10,687 Stkr. Hornkvæg, 9,443 Faar og 4.735 Svin. Herredet er delt i 14 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 2,048,5 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,421. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Hindsted Herred under Viborg Stift, i verdslig Henseende hører det under H. Herreds Jurisdiktion. — H. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Hellyumhæreth*, hørte i Middelalderen til Himmersyssel (Himbersyssel); fra 1660 hørte det til Aalborghus Amt, indtil dette 1793 gik op i Aalborg Amt. (Litt.: »Bidr. til H. Herreds Beskr. og Hist.«, saml. af Gjerding, udg. af D. H. Wulff [Aalborg 1890—92]). *H. W.*

Hellwald, Friedrich Anton Heller von, østerrigsk geografisk Forfatter, født i Padova 29. Marts 1842, død i Tölz (Bayern) 1. Novbr. 1892. Han forlod den østerrigske Armé, med hvilken han havde gjort Felttoget 1866, for udelukkende at hellige sig det geografiske og etnografiske Studium. Han var en flittig og samvittighedsfuld Skribent og ledede 1872—81 det geografiske Tidsskrift »Ausland«. Af hans talrige Arbejder kunne som de vigtigste nævnes: »Die Erde und ihre Völker« [2 Bd., Leipzig 1876—77, overs. paa Norsk af H. Reusch 1877—83], »Central Asien« [2. Opl., Leipzig 1880], »Hinterindische Länder und Volker« [2. Opl. Leipzig 1880], »Der vorgeschichtliche Mensch« [Leipzig 1880], »Im ewigen Eis« [Stuttgart 1881, norsk Overs. 1882], »Die Naturgeschichte des Menschen« [2 Bd., Stuttgart 1882—84], »Kulturgeschichte in ihrer natürlichen Entwickelung« [2 Bd., 4. Opl. Augsburg 1890], »Die weite Welt« [Stuttgart 1885—87], »Die Welt der Slaven« [Berlin 1890], »Amerika in Wort und Bild« [Leipzig 1884—85], »Frankreich in Wort und Bild« [2 Bd., Leipzig 1884—87], »Etnographische Rösselsprunge« [Leipzig 1891]. *C. Å.*

Helm, Klementine, se Beyrich.

Helm, Theodor, østerrigsk Musikforfatter, er født 9. Apr. 1843 i Wien, traadte som ung Mand i Statstjeneste, men opgav igen denne for at hellige sig til musikkritisk Virksomhed. H. har derefter været Referent ved forskellige Musiktidender og er derhos Lærer i Musikhistorie og Æstetik ved den Horák'ske Musikskole i Wien, blandt hvilken Stads bedste Musikkritikere han regnes. H. har bl. a. udgivet et fortræffeligt analyserende Skrift, »Beethovens Streichquartette« [1885]. *W. B.*

Helmers, Jan Frederik, hollandsk Digter, født 1767, død 26. Febr. 1813 i Amsterdam. Hans Familie var indvandret fra Brandenburg. Selv blev han uddannet til Handelen og nedsatte sig som Mægler. Han var en glødende Patriot, der i varme Ord talte det betrængte Holland's Sag under det franske Fremmedherredømme, og kun Døden friede ham fra at falde i fransk Fangenskab. Hans Digt: »De hollandsche natie« [Amsterdam 1812, 10. Opl. 1884] levede længe i taknemmelig Erindring hos Nationen. Blandt hans andre Værker, mest metriske, kunne nævnes: »Socrates« [Amsterdam 1790], »Gedichten« [2 Bd., Amsterdam 1790], »Over de oneindige volmaaktbaarheid der menschelijke Natuur«. 1815 udgaves hans efterladte Digte, »Nagelaten Gedichten«, i 2 Bd. i Haarlem. *A. I.*

Helmersen, Gregor von, russisk Geolog, født 11. Oktbr. 1803 i Duckershof ved Dorpat, død 16. Febr. 1885 i St. Petersborg. Han studerede først Jura i Dorpat, senere Geologi, og 1830—32 opholdt han sig ved forskellige tyske Universiteter paa det geologiske Studiums Vegne. 1838—63 var han Professor ved Bjærginstituttet i St. Petersborg og blev 1863 Generalløjtnant ved Bjærgingeniørkorpset. Allerede 1844 var han bleven Medlem af Videnskabernes Akademi i St. Petersborg. 1865 blev han Direktør for Bjærginstituttet, fra hvilken Stilling han trak sig tilbage 1872 og levede Resten af sit Liv som »Akademiker«. Han har foretaget geologiske Undersøgelsesrejser gennem hele det europæiske Rusland og udfoldet en stor videnskabelig Forfattervirksomhed. Han har saaledes besøgt og beskrevet Ural, Altai og Kirgisersteppen, undersøgt Kullejerne ved Moskva, Tørvelagene i Kurland, Brunkullene ved Kiev, Cherson og i Polen, Jærnmalmlejerne ved Moskva, Saltsøerne i Bessarabien, Dyndvulkanerne og Naftakilderne paa Taman-Halvøen, Ravlagene ved Østersøen m. m. Han har skrevet henimod 150 Afhandlinger om Rusland's Geologi, af hvilke kan fremhæves hans »Studier over Vandreblokkene og Diluvialdannelserne i Rusland« [2 Bd., St. Petersborg 1869—82]. Ved vidtomfattende Undersøgelser viser han i disse Afhandlinger, hvorledes den skandinaviske Indlandsis har bredt sig over en stor Del af Rusland, og han har herved givet Isteorien en meget væsentlig Støtte. En Fortegnelse over hans videnskabelige Arbejder er udgiven 1885 i St. Petersborg. (Litt.: A. Koppen, »G. v. H.« [St. Petersborg 1878]). *K. R.*

Helmert, Friedrich Robert, tysk Geodæt, er født 31. Juli 1843 i Freiberg, var en Tid Assistent ved den sachsiske Gradmaaling, blev 1869 Observator ved Observatoriet i Hamburg, 1870 Professor i Geodæsi ved Polytechnicum i Aachen, 1886 Direktør for det geodætiske Institut og Centralbureau i Berlin (fra 1892 i Potsdam) og 1887

tillige Professor i Geodæsi ved Universitetet i Berlin. Af H.'s Arbejder nævnes: »Ausgleichungsrechnung« [Leipzig 1872], »Der Sternhaufen im Sternbilde des Sobieski'schen Schilde« [Hamburg 1874], »Math. und phys. Theorien der höheren Geodasie« I, II [Leipzig 1880—84]. Som Direktør for det geodætiske Institut har H. foruden sine officielle Aarsberetninger og Meddelelser over forskellige Dele af Gradmaalingen, som han fra 1886 har offentliggjort i »Verhandlungen der internationalen Erdmessung«, publiceret: »Lothabweichungen I, Formeln und Tafeln« [Berlin 1886], »Das kgl. geodätische Institut« [smst. 1890] og »Die Schwerkraft im Hochgebirge« [smst. 1890]. *J. Fr. S.*

Helmfelt, Simon Grundel, svensk Feltherre, født 25. Septbr. 1617, død 14. Juli 1677. Som Page fulgte han med Rigsraad Johan Skytte paa en Sendelse til England og var senere i nogen Tid Kancellist hos den svenske Resident Spiring i Haag. 1641 gik han i Krigstjeneste; den svenske Hær stod da i Lüneburg under Torstenson's Kommando. H. udmærkede sig paa en glimrende Maade i den tyske Krig, saavel i Feltslag som fremfor alt i Belejringer, eksempelvis af de schlesiske og mähriske Fæstninger. I Krigen 1643—45 mod Danmark medvirkede han bl. a. ved Belejringen af Christianspris. 1646 blev H. Oberst og Generalkvartermester; s. A. adledes han og blev snart Chef for Sverige's Artilleri. 1655 var han Generalmajor. Under Karl Gustafs Krige udmærkede II. sig først og fremmest ved Forsvaret af Riga, den smukkeste af alle hans militære Bedrifter. Tsar Alexej belejrede Staden med en Hær, der er bleven opgivet til 70,000 Mand. H., som havde højest 5,000 Mand under sig, forsvarede imidlertid med Held Riga under en 6 Ugers Belejring (Aug.—Oktbr. 1656), og Tsaren maatte med betydeligt Tab af Mandskab afstaa fra Foretagendet. H. forsvarede ogsaa siden Riga mod russiske og polske Angreb. 1668 blev H. Feltmarskal og 1673 Rigsraad; han var tillige Generalguvernør over Ingermanland. Ved Krigens Udbrud 1675 opholdt H. sig for sit Helbreds Skyld i Hamburg; det lykkedes ham derfra til Trods for Efterspringer fra dansk Side at slippe bort til England, hvorfra han kom over til Sverige. Han blev nu ved Karl XI's Side øverstbefalende for den svenske Hær i Skaane og gjorde som saadan Tjeneste i Slaget ved Fyllebro (Halmstad) mod Duncan. Han førte ogsaa Overkommandoen ved Lund, men fik ikke her Lejlighed til at vise Prøver paa nogen større Feltherredygtighed, idet han fulgte Karl XI i den vilde Forfølgelse af den danske venstre Fløj mod Löddeaa, hvorved man lod hele Resten af Armeen skøtte sig selv. I Slaget ved Tirup (Landskrona) havde H. ligeledes Overkommandoen og førte særlig venstre Fløj. I dennes første Sammenstød med Fjenden faldt H. *A. S.*

Helmholtz, Hermann Ludwig Ferdinand von, berømt tysk Naturforsker, født 31. Aug. 1821 i Potsdam, død 8. Septbr. 1894 i Charlottenburg ved Berlin, Søn af en Lærer ved Gymnasiet i Potsdam, Moderen af engelsk Familie. H. studerede efter Faderens Raad Medicin, blev 1843 Militærlæge og 1848, efter at han havde forladt den militære Bane, Lærer i Anatomi ved Kunstakademiet i Berlin. 1849 blev han Professor i Fysiologi og almindelig Patologi i Konigsberg, 1855 Professor i Anatomi og Fysiologi i Bonn og 1858 Professor i Fysiologi i Heidelberg. 1871 blev han kaldet til Professor i Fysik i Berlin, og 1888 overtog han Ledelsen af den nys oprettede »Physikalisch-technische Reichsanstalt«. Disse to Stillinger beholdt han til sin Død. Som dette Omrids af H.'s Løbebane viser, kom hans Virksomhed især til at ligge paa to Omraader, Fysiologien og Fysikken, og han blev paa dem begge en Forsker af første Rang. Hans ledende Studium var Fysikken, til hvis Behandling han medbragte en eminent matematisk Begavelse, og hans fysiologiske Arbejders Retning er væsentlig bestemt ved hans store Dygtighed som Fysiker, idet han fortrinsvis valgte sig Emner, hvis Bearbejdelse fordrer indgaaende Kendskab til de fysiske Love. Af hans anatomiske Arbejder maa nævnes Promotionsskriftet fra 1842, hvori han paaviser Sammenhængen mellem Nervetraade og Nerveceller. Snart efter kom hans første fysiologiske Arbejder, Undersøgelser over Forholdet mellem Muskelarbejde og Muskeltemperatur. Han paaviste, at Muskelarbejdet ved Sammentrækningen til Dels omsættes i Varme, idet han maalte Muskelens Temperaturforandringer ved Termoelementer, og herfra gik han over til det Omraade, hvor han skulde gøre nogle af sine største Opdagelser, nemlig Studiet af Sansningen. Allerede 1850 løste han her en særdeles vanskelig Opgave, idet han maalte den Hastighed, hvormed et Nerveindtryk forplanter sig (30—60 M. i Sekundet). Derefter følger hans Studium af Øjet og Øret. Til Undersøgelsen af Øjet konstruerede han Oftalmometeret, hvormed han bestemte Størrelsen af Spejlbilledet i Hornhinden og derigennem dens Krumning. 1851 opfandt han Øjespejlet, hvorved man blev i Stand til at se Øjets Indre saa skarpt og tydelig, at dette ny Redskab kom til at betegne et stort Fremskridt i Diagnosen af Øjensygdomme. Den skraatstillede Glasplade i Øjespejlet var vel allerede angivet af Brücke, men først ved H.'s Tilføjelse af Iagttagelseslinsen fik Redskabet sin rette Værdi. En vigtig Plads i H.'s Studier over Synet indtager hans Farvesansteori (se Farvesystem), der er en Udvidelse af Young's, og hans Forklaring af Rumforestillingens Tilbliven. Herved kom han ind paa Spørgsmaalet om de geometriske Grundsætningers Karakter, til hvis Forstaaelse han gav vægtige Bidrag. Samtidig begyndte han paa sine Arbejder over Tonefornemmelsen, hvoraf Undersøgelserne over Klangfarve og Kombinationstoner maa fremhæves. Hans fine musikalske Øre og store Kendskab til den musikalske Litteratur kom ham her til Nytte ved Siden af hans Overlegenhed som Matematiker og Fysiker. Frugterne af H.'s Studier over Syn og Hørelse findes samlede i »Handbuch der physiologischen Optik« [Leipzig 1856—66, 2. Opl. 1886—96] og »Die Lehre von den Tonempfindungen als physiologische Grundlage fur die Theorie der Musik« [Braunschweig 1862, 4. Opl. 1877].

Sit første store fysiske Arbejde udgav H. 1847 under Titelen »Ueber die Erhaltung der Kraft«, hvori han med matematisk Klarhed og langt mere omfattende, end det var gjort før, fremsætter Læren om Energiens Uforanderlighed og anvender den paa de forskelligste Naturforhold. Under sit fortsatte Studium af Betingelserne for

Energiens Omformninger gav han vigtige Bidrag til Forstaaelsen af elektrokemiske Forhold. Af hans mange andre betydelige fysiske Arbejder skulle her kun nævnes hans Bearbejdelse af Lysets, særlig Farvespredningens Teori, hans Undersøgelse af Lovene for den elektromagnetiske Induktion og hans Behandling af Bevægelser i Vædsker, særlig Hvirvelbevægelsen, hvorved han overvandt matematiske Vanskeligheder, der hidtil havde hindret Beregningen. Der er intet større Afsnit af Fysikken, som H. ikke har bearbejdet og beriget; men hans Arbejders teoretiske og tit strengt matematiske Karakter gør dem ofte vanskelige at forstaa for andre end Specialister. 1897 er paabegyndt Udgivelsen af hans »Vorlesungen iiber theoretische Physik« [Leipzig, beregnet til 6 Bd.]. Han har dog ogsaa søgt at faa en større Kreds i Tale ved sine mange populære Foredrag, hvori han gerne fremstiller Resultaterne af sine egne Forskninger. De ere udgivne under Titelen »Vorträge und Reden« [2 Bd., 4. Opl. Braunschweig 1896]. Som Leder af den fysisk-tekniske Rigsanstalt fik H. den Opgave at organisere dette store Institut og faa mange selvstændige Forskere til at arbejde mod samme Maal. Til denne Opgave egnede han sig fremfor enhver anden ved sin store Autoritet, sin personlige Elskværdighed og sin Arbejdsevne, der var usvækket til kort før hans Død. Hans 70 Aars Fødselsdag blev fejret ved en international Fest, og Kejseren gav ham den højeste civile Rang, medens hans Opholdskommune, Charlottenburg, udnævnte ham til Æresborger. H. skrev ved denne Lejlighed en Selvbiografi, der er optagen i 2. Bd. af hans »Vortrage und Reden«. Af hans » Wissenschaftliche Abhandlungen« er 3. Bd. [Leipzig 1895] udkommet efter hans Død; det indledes ved en Nekrolog skreven af G. Wiedemann og indeholder en Fortegnelse over alle H.'s Skrifter. *K. S. K.*

Helminth se Klorit.

Helmintha er et systematisk Navn, der i Reglen falder sammen med det danske »Indvoldsorme«; men af nogle Forfattere benyttes det i et videre Omfang, saa at det ogsaa omfatter de fritlevende Fladorme, Turbellarierne. *M. L.*

Helminthiäsis, Ormesygdom (s. d.).

Helminthïka se Ormesygdomme.

Helminthologī, Læren om *Helmintha.*

Helminthosporĭum se Bladpletsyge.

Helmisse o: Helligmesse kaldes Allehelgensdag, 1. Novbr. I Jylland er det Navn paa en gammel, mager, udslidt Hest. Til Efteraarspløjningen købtes nemlig gamle Heste, som, naar Arbejdet var gjort, bleve slaaede ihjel ved Novembertide. *L. M.*

Helmold, tysk Krønikeskriver og Præst i Bosau ved Plön-Søen. Han levede i 12. Aarh.'s Halvdel og skrev paa Opfordring af sin Lærer, Gerold, den første Biskop i Liibeck, en Krønike, hvori han skildrede Tyskernes Kamp med Slaverne i Vagrien og Mecklenburg samt Missionsvirksomheden i og Koloniseringen af de erobrede Lande. Han levede omtrent samtidig med de Begivenheder, han skildrer, og om end Fremstillingen ofte er partisk og upaalidelig, er »Slavekrøniken« dog i det hele en meget vigtig Kilde, der ogsaa giver værdifulde Bidrag til de Danskes Kampe med Venderne. Den er udgiven paa Grundsproget — Latin — af Lappenberg i *Monumenta Germaniae historica,* 21. Bd., og oversat paa Dansk af P. Kierkegaard [Kbhvn. 1882]. *M. M.*

Helmond, By i den nederlandske Provins Nordbrabant ved Aa, ved Zuid-Willelmskanal og Jærnbanelinien Endhoven—Venlo, har (1891) 9,300 Indb. samt et 1492 bygget Slot og betydelig Industri, der beskæftiger sig med Katunfabrikation, Farverier, Tobaks- og Cigarfabrikation. *Joh. F.*

Helmont, 1) Johann Baptista van, mystisk Filosof og Læge, født 1577 i Bruxelles, død 1644 paa Slottet Vilvorde. Han var af en gammel adelig Slægt og Arving til flere Godser; sine Studier begyndte han meget tidlig ved Universitetet i Löwen, hvor han allerede 17 Aar gl. skulde have været promoveret til Magister, hvilket han dog frabad sig. Lægevidenskaben, især Kirurgien, som han først havde kastet sig over, tilfredsstillede ham ikke, da han indsaa, hvor mangelfuld den menneskelige Viden var, og han beskæftigede sig nu i flere Aar med Filosofi, Matematik, Naturvidenskab og Jura uden dog at føle Tilfredsstillelse ved noget af disse Studier. Ved Læsningen af Thomas a Kempis'es Værker kom han til Erkendelse af, at Indsigt ikke kunde erhverves, men var en umiddelbar Gave fra Gud; for at gøre sig værdig hertil skilte han sig ved sine Godser og blev belønnet for denne Forsagelse ved talrige Visioner, hvori han fik Oplysning om de Spørgsmaal, som interesserede ham. Studiet af Paracelsus førte ham tilbage til Kemien og Lægevidenskaben, som han 1599—1605 dyrkede paa Rejser; i det sidstnævnte Aar ægtede han en brabantsk Adelsdame og tilbragte nu Resten af sit Liv paa Godset Vilvorde, stadig beskæftiget med kemiske Forsøg. — I teoretisk Henseende sluttede han sig fornemmelig til Paracelsus, hvis Reformation af Lægevidenskaben først blev gennemført af H. Det er især Læren om Livsaanden, *Archeus*, det organiserende Princip i Mennesket, som H. udvikler videre, og som fik en ikke ringe Betydning for den følgende Tids Lægevidenskab. Ligeledes optog H. fra Paracelsus de gamles Lære om Verdensaanden, *quintæssentia,* som Aarsag til alle Tings gensidige Sympatier og Antipatier. H. er den første, der for denne, hele Tilværelsen gennemtrængende Kraft bruger Navnet Magnetisme, og han blev derved Grundlæggeren af Læren om den dyriske Magnetisme, som senere udvikledes videre af Mesmer. Af H.'s Værker udkom kun Afhandlingen: *De magneticavulnerum curatione* [Paris 1621], medens han levede; de øvrige, i alt 119 Afhandlinger, bleve først udgivne efter hans Død af hans Søn under Titelen: *Ortus medicinae i. e. initia Physicae inaudita* [Amsterdam 1648]. *Alfr. L.*

2) Franz Mercurius van, ovenn.'s Søn, født paa Vilvorde ved Bruxelles 1618, død 1699 i Berlin. Sin Undervisning fik han udelukkende at Faderen, i hvis mystiske Filosofi han allerede tidlig blev indviet; indtil Faderens Død var han stadig hos ham. Den øvrige Del af sit Liv tilbragte han væsentlig i Udlandet, hvor han ved forskellige Hoffer docerede sin Teosofi, som han desuden fremstillede i flere Skrifter, især *Opuscula philosophica* [Amsterdam 1690]. *Alfr. L.*

Helms, Jacob, dansk Kunstarkæolog, er født i Sørbymagle 14. Marts 1824, tog 1848 teologisk Eksamen, ansattes 1850 som Adjunkt ved Katedral-

skolen i Ribe og blev 1869 kaldt til Sognepræst for Janderup-Billum. Hans tidlig vakte Interesse for kunstarkæologiske Studier fængsledes Under Opholdet i Ribe af den prægtige Domkirke, som han gjorde til Genstand for indgaaende Undersøgelse og 1870 beskrev i Folioværket »Ribe Domkirke«. Ogsaa efter 1874 at være forflyttet til sit nuværende Kald, Skjellerup-Ellinge paa Fyn, har han særlig syslet med den jydske Halvøs Kirkebygninger; 1884 udgav han: »Om Nørrejylland's Granitkirker« (Indledn. til F. Uldall's Beskrivelse af Rødding Herred's Kirker) og 1894 »Danske Tufstenskirker«. Han er en af Danmark's grundigste Kendere af Middelalderens kirkelige Bygningskunst og hans mange større og mindre Arbejder herover særdeles lødige. 1873 optoges han som Medlem af det kgl. danske Selskab, og 1894 kreeredes han til Æresdoktor. *C. Ngd.*

Helms, Johannes, dansk Forfatter og Skolemand, ovenn.'s Broder, født 8. Novbr. 1828 i Sørbymagle ved Slagelse, død 4. Decbr. 1895 i Kjøbenhavn. Allerede 1830 forflyttedes H.'s Fader til Esbønderup. Den naturskønne Egn heromkring, og de mange historisk bekendte Steder, der gruppere sig om Esrom Sø, aabnede tidlig hans Øje for Fædrelandets Skønhed og dets Minder, og den ejendommelige Befolkning — Kulsvierne — i hvis Midte han tilbragte sin Barndom, bevarede han Livet igennem den største Sympati for. H. blev Student 1847. Efter at have taget anden Eksamen blev han Soldat og var med i Krigen 1848—50 lige til dens Slutning, deltog i Slagene ved Fredericia og Isted, blev Underofficer og fik Sølvkorset. Denne Periode af sit Liv har han senere skildret i sin fortrinlige, ægte danske Bog »Soldaterliv i Krig og Fred for en Menneskealder siden« [1883, 3. Opl. 1889]. Efter Krigen tog han atter fat paa Studeringerne og fik 1856 filologisk Embedseksamen, men i Mellemtiden havde han levet et rigt og bevæget Studenterliv paa Regensen, i Studenterforeningen og i en Kreds af trofaste Venner; han var Regensens Sanger, som han var Studenterforeningens, og næst Trekløveret Ploug, i Hostrup og Richardt er H. i 19. Aarh.'s sidste Halvdel den mest typiske Student og Studenterdigter. Han bragte Friskhed og Livsglæde med sig, hvor han kom, og ved Lørdagssoldene foredrog han saa jævnlig en Vise, han lige havde skrevet: »Den svenske Konstabel«, »Prins Ferdibrand«, »Jeg har været til Middagsmad« o. m. a. 1856 i ansattes han som Kollaboratør ved Latinskolen i Slesvig og udgav 1859 »Nogle Vers«. 1864 fordreves han fra Slesvig, flyttede til Kjøbenhavn og udgav 1866 »Et Par Digte og Viser«. 1867 overtog han efter Martin Hammerich Ledelsen af Borgerdydskolen paa Christianshavn (nu i Helgolandsgade). Som Skolemand virkede H. navnlig ved sin ejendommelig friske, lige til det sidste ungdommelige Personlighed; særlig betragtede han det som sin vigtigste Opgave at paavirke Ungdommen nationalt. *S. Bz.*

Helmsley [he'lmzli], By i Nordengland, Yorkshire, ligger ved Rye, 50 Km. N. f. York, og har Slotsruiner og (1891) 1,500 Indb. I Nærheden Ruinerne af Cistercienserklosteret Rivaulx (12. i Aarh.). *C. A.*

Helmstedt (Helmstädt), By i Hertugdømmet Braunschweig, 3 Km. fra den preussiske Grænse, i en bred Dal mellem Lappwald og Elm, ved Jærnbanelinierne Jerxheim—H. og Braunschweig—Magdeburg, har (1895) 12,900 Indb. Der findes et hertugeligt Gymnasium samt en Landboskole. I den i smuk Renaissancestil opførte tidligere Universitetsbygning (*Juleum*, bygget ca. 1600) findes Resterne af det gamle Universitetsbibliotek (18—20,000 Bd.). Blandt Byens Kirker nævnes den gotiske Stefanskirke (14. Aarh.). Paa en Høj V. f. Byen ligger den lutherske Jomfrustiftelse Marienberg (tidligere et Augustinermonnekloster) med en 1256 indviet, nu restaureret Kirke (Basilika) med smuk Hovedportal i Overgangsstil. Der findes Fabrikation af Landbrugsmaskiner, Skotøj, Lervarer, Sæbe og Sukker, endvidere Kram- og Kvægmarkeder. I Omegnen findes Brunkul og Koprolitter; mod Vest ligge Badestedet H. og Klarabad med jærnholdige Kilder. H. skal være opstaaet 798 ved den hellige Ludger, der skal være døbt ved Ludgeri-Kilden og have bygget et Kapel; i Virkeligheden er H. dog først grandlagt ca. 900 af Abbederne fra Werden. 1099 fik H. Stadsret, traadte 1457 ind i Hanseforbundet og kom 1490 til Braunschweig. Det i Oktbr. 1576 af Hertug Julius stiftede Universitet var i 17. Aarh. et af de betydeligste blandt de protestantiske Højskoler, men blev nedlagt 1809 af den westfalske Regering. *Joh. F.*

Helnæs (i Valdemar II's Jordebog *Hælghænæs*), Halvø og Sogn (ca 12,5 □ Km med 1890: 442 Indb.) paa Fyn's Vestkyst, Odense Amt, Baag Herred. Halvøen, der næsten er skovløs og har en Del Bakker, især mod Nord (Galgebakke, 29,5 M.) og mod Syd (højeste Punkt 30 M.), og flere Steder ved Kysten bratte, gule Klinter, er ved en, over 1 Km. lang Landstrimmel, der er saa smal, at der kun er Plads til eet Vognspor, landfast med den mod Nord liggende Halvø Agernæs og danner Østgrænsen for Helnæs Bugt eller Horne Bugt, som mod Syd begrænses af Halvøen Horneland. Det var paa H., at Johan Rantzau i Marts 1535 landede med sin Hær før Slaget ved Øxnebjærg. *H. W.*

Helnæs-Bugt, Lille Bælt, skærer sig ind mellem Helnæs og Hornenæs. Her findes flere Ladepladser. I den yderste Del af Bugten kunne selv store Skibe søge ind. *G. F. H.*

Helnæs-Stenen, en af de ældste danske Runestene (Beg. af 9. Aarh.), funden 1860 paa Halvøen Helnæs, S. f. Assens (Baag Herred), hvorfra den paa Frederik VII's Foranstaltning blev bragt til Oldnordisk Museum (Nationalmuseet) i Kjøbenhavn. Indskriften, hvoraf en lille Del gik tabt, da Stenen blev kløvet, kort efter at den var funden, lyder paa Nutidens Dansk: »Rolv (›Hróulfr‹) Noregode satte Stenen efter Gudmund (›Goðumund‹), sin Brodersøn; de druknede .... Aveir udsmykkede (nemlig Stenen, ristede Runerne)«. Af de nævnte Personer kendes kun Høvdingen Rolv andensteds fra, idet Flemløse-Stenen (s. d.) er rejst til hans Minde. (Litt.: Wimmer, »Die Runenschrift« [1887, S. 341 ff.]). *V. D.*

Helobieae, Orden af enkimbladede Planter, der kun omfatte Sump- og Vandplanter. Blomsterne ere regelmæssige og kunne i Alm., hvad Tallet i Bladkredsene angaar, henføres til Typen for Enkimbladenes Blomster. Dog ere saavel Støvdragersom Frugtbladkransenes Antal oftest dobbelt saa

stort som ellers. Biosteret er ofte delt i Bæger og Krone. Frugten er hyppig en Flerfoldsfrugt, hvis Smaafrugter ere Nødder eller Bælgkapsler. Meget ejendommeligt for H. er Mangelen paa Frøhvide. Kimen har under Kimbladet en stor, ofte kølleformet opsvulmet Akse. Til H. høre Blomstersivene, Vandaksfamilien, *Aponogetonaceae*, *Najadaceae*, Skebladfamilien og Frøbidfamilien. *A. M.*

Helodéa se Vandpest.

Helodérma, en Øgleslægt af Familien *Helodermatidae*, der karakteriseres ved følgende Karakterer: Hovedet er fladt og afstumpet fortil. Kroppen er temmelig plump, Halen lang og trind. Tænderne ere sidestillede. Tungen er lang, tynd, spaltet fortil og forsynet med Papiller ved Roden. Familiens bedst kendte Repræsentant er *H. horridum* Wiegn., der lever i Mejiko og i de tilgrænsende Dele af de forenede Stater, paa Kordillererne's Vestside. Den opnaar en Længde af ca. 60 Cm. I ydre Habitus minder den mest om en Ameiva eller Varan, men er mere plumpt bygget. Den udmærker sig ved at være udstyret med en stor Giftkirtel i Underkæben og med krumme, kegleformige, spidse Gifttænder, der ere furede for og bag, baade i Over- og Underkæbe. Kroppen og Halen ere dækkede af perlelignende Skæl, der ere ordnede i Rækker. Farven er mørkebrun, isprængt med gule og rødbrune Pletter. Halen omringes af gullige Baand. *H. horridum* er et Natdyr, der om Dagen skjuler sig i Huller, som den selv har gravet, eller under Planterester. Om Aftenen kommer den frem og begynder sin Jagt efter Smaadyr: Frøer, Insekter, Regnorme etc. Den træffes hyppigst i Regntiden. Arterne af Slægten H. ere de eneste giftige Øgler, der kendes. Deres Bid er farligt i hvert Fald for mindre Dyr, men virker vistnok ikke dræbende paa Mennesket. *A. C. J.*

Héloise [eloi'z] se Abailard.

Helos hed i Oldtiden en lille Kystby i en sumpet Egn (græ. ἕλος = Sump) i Lakonike; paa Pausanias'es Tid laa den i Ruiner. Heloternes (s. d.) Navn afledtes i Oldtiden sædvanlig af H. *C. B.*

Helosciadĕum se Sumpskærm.

Helōter (Heiloter), de indfødte livegne dels i det gamle Lakonien, fremgaaede af de oprindelige, undertvungne Indbyggere, dels i Messenien efter Erobringen af dette Land (ca. 650). Deres Antal var meget stort; i Slaget ved Plataiai hørte der til den spartanske Hoplitstyrke 40,000 letbevæbnede H., og disse have sikkert kun udgjort en mindre Del af hele den livegne Befolkning. H. indtoge en Mellemstilling mellem fri og Slaver; de levede stavnsbundne paa Spartanernes Lodder og dyrkede dem mod at svare en aarlig Afgift af Korn, Olie og Vin; ikke sjælden kunde de erhverve sig en ret betydelig Formue. Den enkelte Spartaner havde ikke Lov at dræbe, sælge eller frigive dem, da de gjaldt som Statens Ejendom, hvorfor ogsaa en Spartaner kunde forlange Tjeneste af en andens H. Som undertvungne vare de stadig Genstand for den herskende Klasses Mistanke, og navnlig de messeniske H. vare farlige; 464 f. Chr., da Sparta for en stor Del blev ødelagt af et Jordskælv, benyttede de Lejligheden til at gøre Opstand og bleve først efter 10 Aars Forløb bragte til Ro; i den peloponnesiske Krig sluttede de sig ofte til Sparta's Fjender, og under Epaminondas'es Tog i Peloponnes fandt han ivrig Bistand hos H. Spartanerne havde derfor et fast organiseret Tilsyn med dem, den saakaldte Krypteia, der bestod i, at de unge Spartanere hvert Aar sendtes ud i Landet for at udspionere de farlige Elementer og i Nødstilfælde rydde dem af Vejen; under den peloponnesiske Krig lod man endog 2,000 af de dygtigste H. forsvinde paa en mystisk Maade efter ved Løfte om Friheden at have lokket dem til at melde sig. I Krigstid brugtes H. mest som letbevæbnede, undertiden paa Flaaden, især som Rorkarle; i den peloponnesiske Krig anvendtes de ogsaa hyppig som Hoplitter, hvorefter de bleve frigivne af Staten og optoges blandt Perioikerne under Navnet Neodamoder. — Til H. sluttede sig de saakaldte Mothaker, Helotsønner, der vare blevne opdragne i den spartanske Tugt og havde faaet Frihed; de havde lettere Adgang til Borgerret. Som saadanne nævnes Lysandros, Gylippos og Kallikratidas, af hvilke de to første vist vare illegitime Sønner af spartanske Borgere. *K. H.*

Helotisme (bot., af εἱλώτης, Slave), Udtryk for det ejendommelige symbiotiske Forhold, der bestaar mellem Svamp og Alge hos Laverne. Svampens Hyfer omspinde og indeslutte Algen, der da ved sin Kulstofassimilation kan siges at tjene som Slave for Svampen. Se nærmere Laver. *A. M.*

Helparasit se Snylteplante.

Helps [he'lps], Arthur, Sir, engelsk Forfatter, født 10. Juli 1817 i Streatham, Surrey, død 7. Marts 1875 i London. Han studerede i Cambridge, blev 1839 Privatsekretær hos Spring Rice, Finansministeren i Lord Melbourne's Ministerium, og senere hos Lord Morpeth, Statssekretæren for Irland; men ved Ministeriets Fald 1841 mistede han denne Stilling. 1860 blev H. Statsraadssekretær, 1872 adlet. H. er en produktiv Forfatter, der har skrevet en lang Række Værker, hovedsagelig om politiske og sociale Spørgsmaal. Af disse kunne nævnes: »Thoughts in the Cloister and the Crowd« [1835]; »Essays written in the Intervals of Business« [1841]; »King Henry the Second, and Historical Drama« [1843]; »Catherine Douglas, a Tragedy« [1843]; »The Claims of Labour« [1845]; »Friends in Council« [1. Række, 1847—51], Afhandlinger i Dialogform om politiske og sociale Emner, der fortsattes med 2. Række 1859; 1871 kom 3. Række under Titelen: »Conversations on War and General Culture« og 1873 4. Række som: »Some Talk about Animals and their Masters«. Om Slaverispørgsmaalet skrev han: »The Conquerors of the New World and their Bondsmen« [2 Bd., 1848], og i Sammenhæng dermed »The Spanish Conquest in America« [4 Bd., 1855—61]. Af hans Essays kunne endnu nævnes: »Companions of my Solitude« [1850]; »Organisation in daily Life« [1862]; »Thoughts on Government« [1872]; »Social Pressure« [1875]. Desuden kunne nævnes Romanerne: »Oulita, the Serf« [1858], »Realmah« [2 Bd., 1869], der foregaar i en forhistorisk Tid, og »Casimir Maremma« [1870], en østerlandsk Roman. Endelig maa endnu tilføjes, at H. har skrevet en Række historiske Levnedsskildringer: »Life af Las Casas« [1868]; »Life ot Columbus« [1868]; »Life of Pizarro« [1869]; »Life of Cortez« [1871]. 1892 udkom en udvalgt Sam-

ling »Essays and Aphorisms« med en Indledning af E. A. H. *T. L.*

Helrandet (bot.), Udtryk for et Blad eller Dele af et Blad, hvis Rand er uden Indskæringer. *A. M.*

Helreið, Saaledes kaldes et lille Digt i den ældre Edda; Navnet findes ikke i Haandskriftet. »Helridtet« forudsætter Brynhild's Død og Brænding paa Baalet. Paa Vejen til Hel kommer hun til en Gyge, gennem hvis Gaard hun skal age. Gygen skælder Brynhild ud, og denne holder nu en lang Tale, hvori hun forsvarer sig og sin Færd paa Jorden; hun ender med at sige, at nu vil hun og Sigurd kunne leve sammen. Navnlig denne sidste Tanke er uhedensk og uklassisk. Digtet er af de yngre, men dog næppe yngre end fra 11. Aarh. Det har en Del sagnhistorisk Værd. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litt.-Hist.« I). ***F.J.***

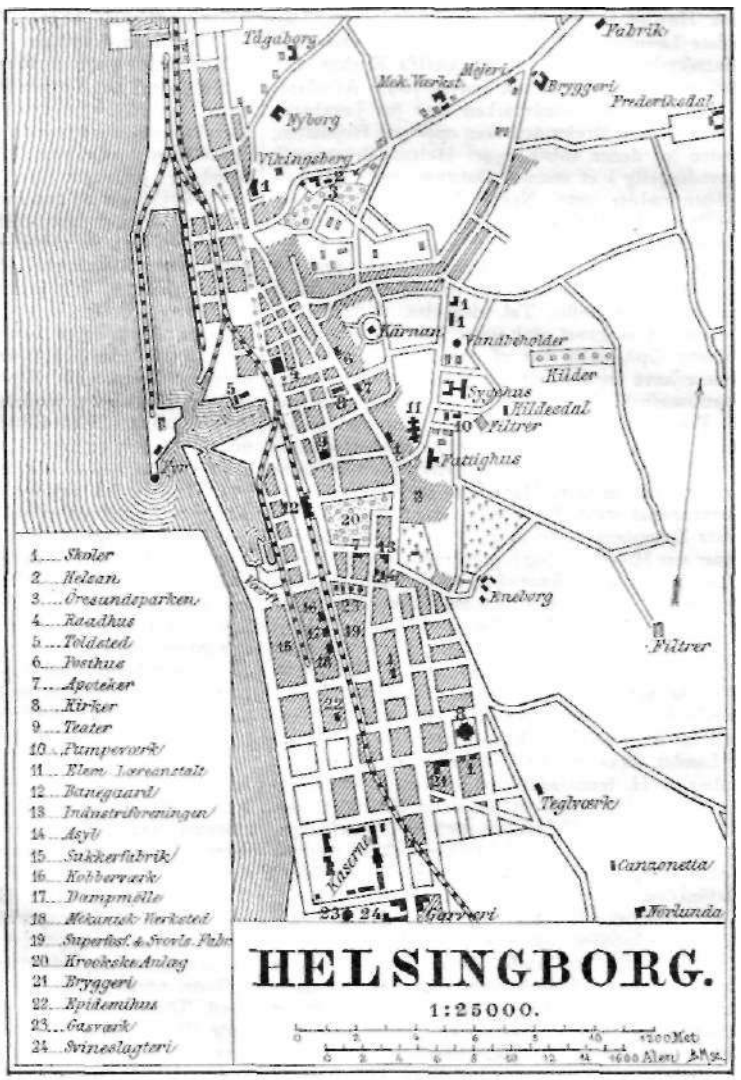
Helrim se Adalhending.

Helsan se Helsingborg.

Helsaprofyt se Raadplante.

Helse (norsk), Helbred, Sundhed; Helsebod, Styrkelse for Helbredet.

Helsengreen, Andreas Frederik, dansk Skuespiller, født 13. Oktbr. 1827 i Kjøbenhavn, død 1. Apr. 1890 smst. H., der oprindelig var Blikkenslagersvend, debuterede 14. Novbr. 1855 som Morten i »Han gaar paa Kommers« paa Kasino, og her virkede han med Undtagelse af 5 Sæsoner (1862—67), i hvilke han var engageret ved Folketeateret, til Udgangen af 1883-84, da han fulgte Direktør Andersen til Dagmarteateret; paa dets Scene optraadte H. sidste Gang 11. Decbr. 1887 som Courtalin i »Gadeskriveren«. H., der gennemspillede et stort og forskelligartet Repertoire, j besad en egen troværdig Snurrighed i Fremstil- j lingen af forkomne, gerne noget anløbne Eksistenser, særlig af Haandværkerstanden. (Litt.: »Illustreret Tidende« 20. Apr. 1890). — Sønnen Frederik Albert H., der ogsaa er Skuespiller, er født 3. Jan. 1856 i Kjøbenhavn; han debuterede 18. Apr. 1872 i Monologen »En Mand, der har været i Byen« paa Kasino, hvor han senere (efter 1884) virkede i adskillige Aar som komisk Skuespiller; dog var han 1887—89 engageret ved det kgl. Teater. Siden Beg. af 1896—97 berejser H. de danske Provinser med eget Selskab. *A. A.*

Helsingborg, By i Malmøhus Len, Skaane, ved Øresund's smalleste Del, ca. 4 Km. fra Helsingør. H. er beliggende langs Øresund, dels paa den smalle Landstrimmel neden for en Højslette, dels paa denne sidste. Beliggenheden er bekendt for

sin Skønhed, og navnlig fra Søsiden frembyder den sig terrasseformig hævende Stad et særdeles indtagende Skue. H. har stor Udstrækning i Længden, medens Bredden, fra Stranden op paa Højsletten, kun er ubetydelig. Byen har i sin nederste, ved Havnen liggende Del et moderne, ret storstadsagtigt Præg, medens de indre Dele ere mere gammeldags med snævre Gader og smaa Huse. Af fremragende Bygninger skulle nævnes Kärnan oppe paa Højsletten, et fem Etager højt Taarn, den sidste Levning af det gamle H.'s Slot, endvidere Mariakyrkan, den ny Gustaf Adolf's Kyrkan samt det ny prægtige Raadhus, indviet 1897. Af offentlige Parkanlæg: Stadsparken lige for Jærnbanestationen samt Øresundsparken oppe paa Højsletten; neden for denne sidste ligger Helsans Brunnspark hovedsagelig i et snævert Dalstrøg, hvor Mineralkilden vælder frem. Navnet Helsan daterer sig fra Beg. af 19. Aarh. og er givet af Gustaf IV Adolfs Dronning. Senere har man fundet en ny Kilde, »Sofiekilden«. H.'s Folkemængde, som 1870 var ca. 8,000, 1884 ca. 14,500, naaede 1. Jan. 1898 op til 22,818 Indb., Tal, der vise, at H. i den senere Tid er gaaet rask frem. Allerede Øresundstoldens Ophævelse var af Betydning herfor, og senere have fremfor alt Udvidelsen af Havnen og Jærnbaneforbindelsernes stærke Udvikling bidraget til Fremgangen, for hvilken H. ikke mindst har enkelte Personers Energi at takke. Havnen bestaar nu af tre større Bassiner, af hvilke det nordligste er det sidst anlagte. Med Helsingør og det danske Jærnbanenet staar H. i Forbindelse ved den danske Stats Dampfærge. De fra H. udgaaende Jærnbanelinier ere H.—Eslöf (og Landskrona), aabnet 1865, H.—Hessleholm, aabnet 1875, H.—Göteborg (Vestkystbanen), hvis første Del aabnedes 1885. Den er ført ind til Byen Nord fra og ledes op til Højsletten ad en høj Viadukt. Fra Astorp paa Hessleholm-Linien skal udgaa en Linie til Jönköping — allerede aabnet til Strömsnäs i det sydvestligste Småland —, der er bestemt til i endnu højere Grad end før at gøre H. til Eksporthavn for disse Dele af Landet. Ikke mindst ved sine seneste Jærnbaneanlæg er H. fremtraadt som merkantil Konkurrent til Malmø. H. er en ret betydelig Fabrikby; den havde 1895 66 Fabrikker med en Tilvirkningsværdi af 14 Mill. Kr. Af Fabrikkerne skulle nævnes: Sukkerfabrik med Tilvirkningsværdi af $1_{,2}$ Mill., Raffinaderi ($4^1/_2$ Mill.), Svineslagteri ($2_{,1}$ Mill.), kemisk-tekniske Etablissementer ($2_{,7}$ Mill.), mekaniske Værksteder, Skibsværfter, Malterier m. m. Til H. ankom og afgik 1894: 8,831 Fartøjer (2 Mill. Tons). Oppebaarne Toldafgifter naaede (1895) op til henved $1_{,5}$ Mill. Kr. H. har en højere Skole; ogsaa Skaanske Husarregiments Uddannelsesskoler ere henlagte hertil. — Historie. H. omtales allerede i den hedenske Tid. I ældre Tider laa Byen oppe paa Højsletten. Den omtales ret ofte i Nordens Historie. 1296 formældes i H. Erik Menved og den svenske Prinsesse Ingeborg; 1310 og 1313 holdtes her Fredsmøder, og uden for H. kæmpede Valdemar Atterdag med Hanseaterne. H.'s første kendte Privilegier ere fra 1414. Paa H.'s Slot døde Christoffer af Bayern 1448. Efter Foreningen med Sverige led H. svært under de dansk-svenske Krige og blev, navnlig under Karl XI's Krig, saa godt som ødelagt. Uden for H. paa Pladsen S. f. Ringstorp stod Slaget ved H. 28. Febr. 1710, i hvilket Stenbock besejrede den danske Hær under Rantzau, det sidste store Sammenstød paa skaansk Jordbund mellem Svenske og Danske. Ved Byen Stattena er rejst et Mindesmærke herover. Paa Torvet i H. skal om kort Tid (1898) rejses en Rytterstatue af Stenbock. 1810 betraadte Karl Johan i H. for første Gang svensk Jord; til Minde herom er der paa Havnemolen rejst et Monument. (Litt.: Follin, »H.'s historia« [Upsala 1851]; Key, »Anteckningar om H.'s stad och granskap« [H. 1885]). *A. S.*

Helsingeruner se Runer.

Helsingfors (Helsinki), Finland's Hovedstad, Sæde for Generalguvernøren, Senatet og Centralforvaltningen, beliggende i Nyland paa en i den finske Bugt udskydende Halvø. H.'s Omraade (med Sveaborg) andrager 17 □ Km., Folkemængden var (1895) over 71,000 Indb. (1820: 7,000; 1840: 15,500; 1870: 32,000; 1880: 43,000). Den finsktalende og den svensktalende Del af Befolkningen ere omtrent lige stærke. H. er en By med moderne Præg, Gaderne ere brede og de aabne Pladser i rummelige. Næsten helt rundt om er den omgiven af Vand; N. f. Byen bøjer nemlig Tölöviken ind i vestlig Retning. I Byens Centrum ligger den brede, træbeplantede Esplanade. Her findes en Statue af Runeberg, modeleret af Walter Runeberg, afsløret 1885. Esplanaden strækker sig mod Øst ud til Salutorget; paa den anden Side af dette skyder Skatudden sig ud, der skiller den nordlige Havn fra den sydlige, og hvor den ny russiske Kirke er opført paa en høj Klippe. N. f. Salutorget ligger Senatstorget med flere monumentale Bygninger, i Nord den lutherske Nikolaj-Kirke (fuldendt 1852) paa en 18 M. høj Terrasse, hvortil en kolossal Granittrappe fører, i Øst Senatshuset og lige over for dette Universitetet. Paa Senatstorget er rejst en Statue af Kejser-Storfyrsten Alexander II. N. f. Senatshuset i Nikolajgatan ligge lige over for hinanden Stænderhuset og Finland's Bank og noget længere Nord paa Statsarkivet. V. f. Nikolaj-Kirken ligger i Unionsgatan det smukke Universitetsbibliotek. Noget 0. f. Senatstorget, bag ved Senatshuset, ligger ved et lille aabent Anlæg Riddarhuset. Andre fremragende Bygninger ere Ateneum (Kunstmuseum) ved Jærnbanetorvet, Studenterhuset, Polyteknisk Institut, Observatoriet, den ny svenske Skole og Nyland's Bataillons Kaserneetablissementer, i Byens nordøstligste Del. H.'s smukkeste offentlige Parkanlæg ere Brunnsparken i Byens allersydligste Del, paa en fremspringende Odde, med mange Villaer og smukke Udsigtspunkter, Kajsaniemi Park i Byens nordligste Del ved Tölö-Viken's smalleste Sted, Tölö-Parken eller Djurgården paa den anden Side Bugten med Restauranten Alphyddan. For saavel Brunnsparkens som Tölö-Parkens Udvikling har særlig een Privatmand, Kommerceraad Borgström, været virksom. S. 0. f. H. paa en Gruppe Øer ligger Finland's stærkeste Fæstning Sveaborg (s. d.) (Wiapori). H.'s Havn er udmærket. Ved Skatudden deles den i to Bassiner: den nordlige og den sydlige Havn. Endvidere findes paa den vestlige Side Sandvikshavnen. N. V. f. H. ligger paa en Odde Lastepladsen Sörnäs. H.'s Handelsflaade bestaar (1895) af 47 Sejlskibe af 2,688 T. Dr. og 62 Dampskibe af 11,875 T. Dr. — i Antallet af Tons staar H.'s Flaade tilbage for Byen Raumo's, hvilken dog kun bestaar af Sejlfartøjer; større

Tonsantal i Sejlfartøjer end H. have desuden Nikolaistad (Nikolainkaupunki), Åbo (Turku) og Wiborg (Wiipuri). Toldafgifterne i H. 1895 naaede op til 6,879,540 finske Mark; H. ragede i saa Henseende højest op blandt Finland's Byer (nærmest kom Åbo [4 Mill.] og Wiborg [3,2 Mill.]). Importens Værdi andrager ca. 30 Mill. Eksporten over H. er betydelig, først og fremmest af Trævarer. 1894 fandtes der i H. 3,195 handlende. H. kan ikke siges at være nogen egentlig Industriby. Til virknings værdien i H.'s Fabrikker (iberegnet dem i Smaabyerne i Nyland's Len) androg 1894 26,5 Mill. finske Mark. H.'s betydeligste Kreditanstalter ere Finland's Bank (grundlagt 1811), Foreningsbanken i Finland (grundl. 1862), Nyland's Aktiebank (grundl. 1887), H.'s Folkbank (grundl. 1889), Kansallis Osake-Pankki (grundl. 1890), Finland's Hypoteksforening og Aktieselskabet Städernas i Finland Hypotekskassa (grundl. 1895). Desuden findes Filialkontor af Nordiska Aktiebanken for handel och industri i Wiborg (grundl. 1873) og Wasa Aktiebank i Nikolaistad (Nikolainkaupunki). I H. findes Finland's Universitet. Først og fremmest ved den svenske Generalguvernør Per Brahe's Bestræbelser fik Finland for første Gang et Universitet i Åbo 1640. Det havde i sin første Tid hovedsagelig et ortodoks-teologisk Præg. Henimod Slutn. af 17. Aarh. trængte det kartesianske System igennem, og Naturvidenskaberne gjorde sig mere bemærkede. Under den store Krig med Rusland laa Universitetet 1713—22 nede. Under Frihedstiden og den gustavianske Tidsalder hævede Åbo-Universitetet sig mere og mere i videnskabelig Henseende. Universitetet forblev i Abo indtil 1827. Efter den store Brand, som ødelagde Åbo i September 1827, flyttedes det 21. Oktbr. s. A. til H. og fik sin officielle Benævnelse »Det kejserlige Alexander's Universitet«. H.'s Universitet styres nærmest af en Kansler, udnævnt af Kejser-Storfyrsten. I Reglen er Embedet blevet beklædt af Tronfølgeren, men er for Tiden (1898) vakant. Tjenstgørende Kansler er Ministerstatssekretæren. Der er 4 Fakulteter: det teologiske, juridiske, medicinske og filosofiske, det sidste delt i en historisk-filologisk og en fysisk-matematisk Sektion. I Foraarssemesteret 1898 havde Universitetet 34 ordinære Professorer (4 i det teologiske Fakultet, 4 i juridisk, 7 i medicinsk, 11 i filologisk-historisk

Sektion, 8 i fysisk-matematisk), 16 ekstraordinære Professorer (6 i medicinsk Fakultet, 6 i filologisk-historisk Sektion, 4 i fysisk-matematisk), 5 Adjunkter, 42 Docenter, 6 ordinære og 4 ekstraordinære Lektorer samt 2 »exercitiemästare«. Universitetsbiblioteket indeholder over 230,000 Bd. Antallet af Studenter var (Foraarssemesteret 1896) 2,010, af kvindelige studerende var der 158; Studenterkorpset er inddelt i seks Afdelinger, svarende til de svenske Universiteters »Nationer«, den nyländske, savolaks-karelske, tavastländske, vestfinske, wiborgske og østerbotniske. Universitetets Indtægter beløb sig (1895) til 1,328,400 finske Mark, deraf 821,000 i Statstilskud; Udgifterne vare 1,125,300 Mark, hvoraf 744,000 til Lønninger. H. har (1895) 3 fuldstændige Statslyceer (2 svenske og I finsk) og 4 fuldstændige Privatlyceer (3 svenske og 1 finsk). Af ufuldstændige findes et Statslyceum (finsk) og 1 privat (svensk). En ufuldstændig svensk Statsrealskole findes. Af Pige- og forberedende Skoler findes 15, af hvilke 4 (2 svenske og 2 finske) vare Statsskoler, 11 (10 svenske og I finsk) private. I H.'s Folkeskoler underviste 51 Lærere og 119 Lærerinder (1895); Elevantallet var 5,254, af dem undervistes 2,435 paa Svensk og 2,819 paa Finsk. Det polytekniske Institut havde 13 »ordinarie« og 20 »biträdande« Lærere samt 176 Elever (3 kvindelige); af Eleverne havde 125 Svensk og 51 Finsk til Modersmaal. I H. findes desuden Navigationsskole (svensk Sprog), Handelsinstitut, Centralskole for Kunstflid med 298 Elever (114 med Finsk og 184 med Svensk til Modersmaal). Af Institutioner for syges Pleje skulle nævnes: »Allmänna sjukhuset«, der tillige afgiver Lokale for »Finska läkaresällskapet« og dets Bibliotek, »Barnsbördshuset« og det kirurgiske Hospital paa Ulrikasborgs-Bjærgene i den sydlige Del af Byen, Kommunalsjukhuset, Sinebrychoffska sjukhuset samt Lappvik's dårhus paa Lappudden lige V. f. Byen. H.'s Fattigvæsen understøtter eller underholder (1894) 2,946 Personer (4,15 p. Ct. af Folkemængden); Fattigvæsenets Udgifter beløb sig til 189,729 Mark (2,67 Mark paa hver Person af Befolkningen).. I kirkelig Henseende udgør H. en svensk-finsk Menighed med 1 Sognepræst, 3 Kapellaner og 4 »komministrar«. Hovedkirke er Nikolaj-Kirken, men desuden findes den gamle og den ny lutherske Kirke. Den græsk-russiske Kirke i Finland har i H. Jomfru Maria's Storkirke. En romersk-katolsk Kirke, en mosaisk og en metodistisk-episkopal Menighed findes. H.'s Kirkegaarde ere beliggende i Byens nordvestlige Udkant ved Gräsviken og Lappviken. Af finske Tropper findes i H. Livgardens tredje finske Skarpskyttebataillon og Første Nyland's finske Skarpskyttebataillon. H.'s Kommunikationer til Lands ske ad en Jærnvejslinie, som fra Stationen ved Jærnbanetorvet er dragen i nordlig Retning paa en Dæmning over Tölö-Viken. H.'s Vaaben er en Baad mellem to Floder. — Historie. H. er anlagt af Gustaf I. Hans Hensigt var herved at skabe en Konkurrencestad til det estlandske Reval og derfra drage den russisk-vestlandske Handel til H. Byen anlagdes 1550 ved Helsinge Vandfald (*fors*) ved Vanda-Aaens Udløb, ikke paa Sandhamn 0. f. det nuværende Sveaborg, som Gustaf egentlig havde villet. 1638 udfærdigede Christina's Formynderregering Fundationsbrev for den ny By »paa Sandøen«, men Generalguvernør Per Brahe formaaede Regeringen til at forandre Planen, og efter at man først havde tænkt paa Sornas (Lastepladsen N. 0. f. Byen), bestemte man sig for »Estnässkatan«, den nuværende Plads. Det gamle H. forsvandt saa lidt efter lidt; dets betydeligste historiske Minde er, at Gustaf II Adolf der holdt Landdag med Finland's Stænder 1616. Det ny H. var udsat for alle Haande Landeplager, Ildebrande (eksempelvis 1657), Hungersnød, Pest (navnlig 1710, da ca. 2,000 Personer, to Tredjedele af Befolkningen, døde), Krigsulykker, saaledes da Staden 1713 indtoges af Russerne under Tsar Peter og opbrændtes. 23. Aug. 1742 strakte den svenske Hær under Bousquet Gevær i H., som atter besattes af Russerne. 1749 begyndte Opførelsen af det stærke Sveaborg uden for H. 1808 kom H. atter i Russernes Hænder; det havde straks efter den russiske Erobring ikke mere end ca. 3,000 Indb. Under Svensketiden, da Finland ikke var en egen Stat, havde man ikke kunnet tale om nogen finsk Hovedstad, om end Åbo var Landets vigtigste By. Da Finland var blevet en egen Stat, fik den sin Hovedstad i H.; Forordningen herom udfærdigedes 27. Marts 1812. Stadens Planering og Ombygning — en stor Ildsvaade havde raset 1808 — skete under Ledelse af Arkitekt J. C. L. Engel fra St. Petersborg, og det er ham, der for største Delen har Fortjenesten af, at H. er bleven en i arkitektonisk Henseende fremragende By. Til Fremvæksten bidrog ikke mindst, at Universitetet efter den store Brand i Åbo 1827 henlagdes til H. Siden 1870'erne er H. gaaet uafbrudt og rask frem og er nu i alle Henseender Finland's Hovedstad, Centralarnestedet for det finske Folks aandelige og materielle Kultur. (Litt.: Hertzberg, »H. for tre hundra år sedan och i våra dagar« [H. 1888]; »Finland i 19. seklet« [Stockholm, II. 1893]; Brummer, »Historiska anteckningar om H. och Sveaborg« [II. 1874]; K. A. Tavaststjerna [i »Ord og bild«, 1896, S. 241]). *A.S.*

Helsingfors'es Bymærke.

Helsingland, svensk Landskab, beliggende i Norrland, grænser mod Nord til Medelpad, mod Øst til den botniske Bugt, mod Syd til Gestrikland, mod Vest til Herjedalen og Dalarne. H.'s vestlige større Del hører til det nordskandinaviske Højland; i de Dalstrøg, som aabne sig Øst paa, strømme Floderne frem. Med Undtagelse af Floddalene er denne Del af H. ret ufrugtbar, og Bjærgene her ere fattige paa Malm. Ikke langt fra Havet gaar Højlandet over i et Landskab, som kendetegnes ved mindre Højder og talrige mindre Dalstrøg mellem disse. I Grænseområdet mellem det indre Højland og Kystlandet ligge de store Søer: Dellen 126 □Km., Bergviken m. fl. Det største Vandsystem er Ljusne-Elv's; ved Bollnäs optager Elven Voxna-Elv og udstrømmer noget S. f. Söderhamn. Nævnes bør ogsaa Dellen-Systemet;

til Dellen strømmer Svåga-Elv, og Systemet afvandes ved tvende Flodarme, som udstrømme S. f. Hudiksvall. H.'s Kyst er temmelig dybt indskaaren, og uden for den ligge forskellige Øer og Holme. H.'s Areal er 14,768 • Km. Klimaet er ved Kysten temmelig mildt, i Højlandet Vest paa derimod ret barskt. Ved Kysten er Gennemsnitstemperaturen for Aaret + 5°. Af H.'s Areal, der naar op til ca. 1/4 Mill.IIekt., optages henved 1/2 Mill. af Skov, ca. 67,000 Hekt. af Ager og ca. 42,000 af Eng. Høsten androg (1896) ca. 32,000 Hektoliter Rug, 250,000 Hektoliter Byg og ca. 308,000 Hektoliter Havre. Kreaturbeholdningen naaede op til: Heste ca. 12,500, Hornkvæg ca. 55,000, Faar ca. 51,000, Svin ca. 12,000. Ganske naturligt staa saavel Agerbrug som Kvægavl langt højere i den østlige Del end i den vestlige. Skovbruget har i lange Tider været en yderst vigtig Næringsgren for H., men har alt for meget antaget Karakteren af Skovplyndring. H.'s Byer ere vigtige Eksportpladser for Træ, ikke mindst for »Pitprops«, hvoraf H. eksporterer ca. 85,000 Kbm. Af Jærnværker skulle nævnes: Ljusne og Stromsverken. H.'s Folkemængde naaede 1894 op til ca. 136,000 Indb. (1880: 112,000). Befolkningen er bekendt for sin Kraft og selvstændige Karakter. Visse Dele af H., saasom Delsbo og tillige Ljusdal og Järfsö, have vundet en sørgelig Berømmelse for de mange Forbrydelser af alle Slags, der ere begaaede der i de senere Tider. H. har tvende Byer, Hudiksvall og Söderhamn; blandt andre betydeligere Punkter skal nævnes den store Jærnbanestation Bolinas. Gennem H. fører »Norra Stambanan«, med hvilken de to Byer i H. ere forbundne ved Sidelinier. H. udgør tillige med Gestrikland Gefleborg's Len og danner tre Fogderier, inddelte i 23 Lensmandsdistrikter. I juridisk Henseende hører det under Svea Hofret og inddeles i 3 »Domsagor«. Kirkeligt hører H. under Upsala Ærkestift og inddeles i 5 Provstier. I militær Henseende hører H. til 5. Armékorps, hvortil Helsinge Infanteriregiment henregnes. H.'s Vaaben er en Buk. — I Middelalderen før Unionstiden mentes der med H. hele det norrlandske Kystdistrikt N. f. Ødemård's Skoven. H. havde egen Lov, Helsinge-Loven. Senere, efter 1500, fremtræder Navnet Norrland, af hvilket Land H. da udgør en Del. I Unionstiden omtales H. ikke sjælden; det var paa Margrete's tidligere Tid saa godt som i Vitalianernes Magt. Samtidig med Dalarne rejste H. sig mod Erik af Pommern. Efter 1634 var H. en Del af Norrland's Len. Dette undergik flere Forandringer, og efter 1762 har H. hørt til Gefleborg's Len, hvilket 1810 fik sit nuværende Omfang. H.'s Landdistrikt repræsenteres i Rigsdagens andet Kammer ved fem Repræsentanter, Soderhamn har een og Hudiksvall een sammen med Byen Ostersund i Jämtland. (Litt.: Höjer, »Konungariket Sverige« [Stockholm 1875 ff.]; »Konungens Befallingshafvandes femårsberättelser«; Widmark, »Beskrifning ofver provinsen Helsingland« [Upsala 1860]; >Svenska Turistforeningens Resehandbok< [Stockholm 1894 ff.]). *A. S.*

Helsingør, Købstad paa Sjælland, Frederiksborg Amt, Lynge-Kronborg-Herred, beliggende under 56° 2' n. Br. og under 0° 2' 0. L. f. Kbhvn. ved Øens Nordøstkyst paa en Pynt ved Øresund's smalleste Sted skraas over for den svenske By Helsingborg (fra hvilken Afstanden er ca. 4 Km.), er Sjælland's største By næst Kjøbenhavn, idet den med den mod Nordvest liggende Forstad Lappen 1. Febr. 1890 havde 651 Huse og 11,076 Indb., 1. Febr. 1895: 11,553 (1801: 5,282, 1840: 7,645, 1860: 8,442, 1880: 8,978). Byen danner en Trekant, der ind mod Land begrænses af et Bakkeparti, mod Sydøst af Øresund og mod Nordøst af det ved et Glacis fra Byen adskilte, paa den yderste Spids af Pynten lejrede Slot Kronborg (s. d.) og Grønnehave, en Beliggenhed, der fra gammel Tid har tvunget Beboerne til at bygge tæt sammen paa det indskrænkede Rum. Gaderne ere derfor, naar man undtager den ret brede Hovedgade, Stengade, for det meste snævre, og Husene ere for største Delen 2—3 Stokværk høje, hvad der giver Byen et fra de fleste andre danske Købstæder forskelligt Præg. Det ene af Byens Torve, Akseltorvet, er regelmæssigt og ret anseligt. Er H.'s Beliggenhed saaledes i denne Henseende ikke af de bedste, er den paa den anden Side baade smuk, med Udsigten fra de høje Bakker bag Byen over Husene, Kronborg, Sundet og den sjællandske Kyst, og meget fordelagtig for Handel og Skibsfart. Den er det nærmeste Overfartssted til Sverige, ligger ved Forbindelsesvejen mellem Kattegat og Østersøen og har en Havn, hvis Indløb meget sjælden gøres utilgængelig af Is. Ingensteds i de danske Farvande er der saa stor Søfærdsel som uden for H., hvor der er dybt Vand lige inde ved Kronborg; der passerer aarlig mellem 35,000 og 40,000 Skibe; i Sommermaanederne sejler der i Gennemsnit noget over 100 Skibe forbi daglig, ja ofte løber Tallet op til flere Hundrede, naar Skibene i længere Tid have maattet ligge og vente paa gunstig Vind.

Af de offentlige Bygninger nævnes St. Olai Kirke, der er opført i 15. Aarh. i Spidsbuestil, og hvis Taarn 1897 har faaet nyt Spir, efter at det gamle var blæst ned 1737; St. Marie Kirke, der ogsaa er opført i 15. Aarh. i Spidsbuestil, og det ved Kirken beliggende gamle Karmeliterkloster ell. H.'s Hospital, som det nu er omdannet til (se nedenf.); Fattighuset, i en interessant gammel Gaard; Raadhuset, der er opført 1854—55 i gotisk Stil med Taarn og fremspringende Gavl; Latin- og Realskolen, hvis ny Bygning indviedes 1897; Kommuneskolerne; Øresund's og H.'s Sygehospital; det 1889 opførte Garnisonssygehus; den i dansk-hollandsk Renaissancestil opførte Banegaard (fuldendt 1891) i to Stokværk, med to Taarne; den omtrent samtidig opførte, stilfulde Told- I kammerbygning; Post- og Telegraf bygningen; det 1895 fuldendte Vandværk; det 1854 anlagte Gasværk m. m.; det N. V. f. Byen beliggende tidligere kongelige Lystslot Marienlyst, der fra 1858 ejes af Kommunen, er nu indrettet til en Søbadeanstalt. Af gamle Bygninger har Byen foruden de allerede nævnte en Del, deriblandt flere Bindingsværksbygninger fra 17. Aarh., men mange ere forsvundne eller ombyggede i de senere Aar. Af Undervisningsanstalter nævnes, foruden Latin- og Realskolen, de to Kommuneskoler, nemlig en Borger- og en Almueskole, og en teknisk Skole. Af Hospitaler og milde Stiftelser er der foruden det ovennævnte Hospital, der har 57 Pladser, og Sygehusene, en »Stiftelse for Byens værdige og trængende Haandværkerstand«, opført 1866, og »Eckardts Stiftelse«, oprettet 1837 for Kvinder.

Byens Hovederhverv ere Industri, Handel og Skibsfart. Af større industrielle Anlæg, der findes i H. og paa dens Markjorder, nævnes Aktieselskabet »H.'s Jærnskibs- og Maskinbyggeri«, oprettet 1881 med en Aktiekapital paa 1,6 Mill. Kr.; det beskæftiger 7 å 800 Arbejdere og kan optage Skibe paa indtil 1000 Tons; endvidere have stadig stor Betydning. Vel led Byen en betydelig Nedgang i Indtægter ved Sundtoldens Afløsning 1857, idet den tidligere tjente meget ved Klareringen og ved, at de søfarende vare tvungne til at komme i Land; Indbyggerantallet tog i de nærmeste Aar noget af, men det steg snart igen, da Skibsfarten tiltog stærkt ved Sund-

»H.'s Patent-Ophalingsbeddings Interessentskab«, der er oprettet 1878; Gasværket »Godthaab«; to Teglværker, en Klædefabrik med Uldspinderi, Farveri og Trykkeri, en Maskintapetfabrik, to Tobaksfabrikker, et større Garveri, en Mineralvandsfabrik, flere Bryggerier, et Andelsslagteri, en Fiskenetsfabrikm.m. Skibsfarten ogHandelen toldens Ophævelse; Omsætningen med de forbisejlende Skibe er en stadig voksende Indtægtskilde. I H. findes en 1829 oprettet Sparekasse og en Filial af den danske Landmandsbank. **Til** Handelens Fremme bidrager i høj Grad den udmærkede Havn, der fra 1824 tilhører Staten, og som nu efter den sidste Udvidelse 1878—86 er

6 Hekt. og har en Dybde af mellem 6 og 7 M.; Indløbet er henved 40 M. bredt (Havnen staar, som den nu er, Staten i 2,3 Mill. Kr.). I Havnens sydlige Hjørne er 1890—91 anlagt et Dampfærgeleje for Færgen til Helsingborg. Told- og Skibsafgifter udgjorde 1896: 260,370 Kr. Byens *Handelsflaade* var ved Udgangen af samme Aar 175 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af tilsammen 4,901 Tons, deraf 10 Dampskibe med 3,381 Tons og 955 H. K. samt en Dampmuddermaskine med 127 Tons og 30 H. K. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 618 Skibe med 109,411, for Udgaaende 634 Skibe med 12,013 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 1,752 med 14,206 og udgik 1,714 Skibe med 1,947 Tons Gods. Af vigtigere fremmede Varer fortoldedes 1896: Bomulds- og Linnedgarn 373,820 Kg., Bomulds- og Linnedmanufakturer i øvrigt 11,682 Kg., uldne Manufakturvarer 26,910 Kg., Vin 33,646 Kg., andre Spirituosa 18,754 Viertier, Stenolie 7,977 Kg., andre Olier 22,879 Kg., Salt 110,400 Kg., Tobaksblade og -stilke 15,471 Kg., Stenkul og Koks 539 Kmlstr., Stenkul 136,386 Hektoliter og 29,127,438 Kg., Koks 990,963 Kg., toldpligtige Metaller og Metalvarer 7,249,339 Kg. samt Tømmer og Træ 471 Kmlstr. og 6,452 Kbm. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a. 910,760 Kg. Flæsk og 22,799 Kg. Huder og Skind. Der produceredes 1,031,091 Lit. Brændevin. Den lokale Handel er ikke stor.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgemester, og Byraadet bestaar, foruden af Borgemesteren som Formand, af 19 valgte Medlemmer. Desuden har Byen sin egen Byfoged og Politimester, der tillige er By- og Raadstueskriver samt Politiøvrighed og Dommer i H.'s Kystpolitidistrikt. H. hører til 2. Landstingskreds og Frederiksborg Amts I. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Frederiksborg Amtstuedistrikt og udgør et eget Fysikat samt hører til 1. Udskrivningskreds'es 153. Lægd. H. og Kronborg ere Garnisonssted for 2. Regiment (3., 18., 22. og 32. Bataillon) af 1. sjællandske Brigade. Den er Endestation for den nordsjællandske Jærnbane, der aabnedes 1864, og for den 1897 aabnede Kystbane. Den staar i Dampfærgeforbindelse med Helsingborg og i Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn.

Historie. H. (i Valdemar II's Jordebog Hælsingør og Helsingher; lat. *Helsingora*) er en gammel By; ja nogle have endogsaa ment, at det i Sagaerne omtalte Haløremarked, hvor Øreflaaden samledes, skal have ligget her. Byen nævnes dog først i 13. Aarh.; 1288 blev den afbrændt af den norske Konge Erik Præstehader, der havde taget Parti for Kongemorderne, ved hvilken Lejlighed Indbyggerne flygtede til Flynderborg, den Borg, der har tjent til Byens Beskyttelse i dens første Tid, og hvis Voldsted noget S. f. Byen raseredes, da Nordbanens sidste Strækning omlagdes 1889. Borgen havde vistnok da allerede mistet sin Betydning, thi da Hansestæderne plyndrede H. 1311 og 1372, nævnes den ikke. Paa Erik af Pommern's Tid opførtes der en ny Borg, Ørekrog ell. Krogen paa det nuværende Kronborg's Plads, og samtidig gav Kongen Byen store Begunstigelser af 1416 og Privilegier af 1426, vistnok en naturlig Følge af Indførelsen af Sundtolden, der fandt Sted omkring Aar 1425; Privilegierne fornyedes 1441 og 1456 (og flere Gange senere). Med Sundtoldens Indførelse begynder der en Blomstringsperiode for H., hvis Hovederhverv før den Tid vistnok har været Svinehold, og det er fra denne Periode, at saavel dens to Kirker som dens tre Klostre stamme (Graabrødreklosteret St. Anna Kloster, stiftet 1420, Sortebrødreklosteret St. Nicolai Kloster, stiftet 1441, og det ovenfor omtalte Karmeliterkloster ell. Vor Frue Kloster, stiftet 1430). I 16. Aarh. hjemsøgtes Byen af Ulykker; den blev plyndret af Lybekkerne 1523, indtoges 1535 i Grevens Fejde og hærgedes af Pest 1536 og 1583, i hvilket sidste Aar 1,200 Mennesker skulle være døde. Men trods dette kom dog Byen til Kræfter igen dels ved Sundtoldens stigende Betydning, dels ved Frederik II's Opførelse af Kronborg 1574—83; ogsaa den Omstændighed, at det nærliggende Søborg ophørte at være Købstad ved Midten af 16. Aarh., har vel gavnet H. Ved Beg. af 17. Aarh. var H. en ret anselig By. Da kom Krigene med deres tunge Byrder og de Svenskes Besættelse af Kronborg 1658, under hvilken Byens østlige Del led meget ved Bombardement. Dertil kom hyppige Farsoter, 1618 og 1654; 1672 havde Byen ca. 4000 Indb. Pesten 1710—11 berøvede H. henved 1/3 af dens Beboere, nemlig 1,800; 1769 var der ca. 3,400 Indb., Handel og Industri vare betydelig aftagne, først 1766 fik Byen en egentlig Havn. Trods al Modgang holdt dog H. sig blandt de betydeligere sjællandske Købstæder, særlig paa Grund af Sundtolden. Vel skadede dennes Afløsning 1857 midlertidig Byen, som ovenfor omtalt; men den har senere forvundet Tabet, og Anlægget af Jærnbanen og de store Havnearbejder have utvivlsomt Del i dens Opkomst. (Litt.: L. Boesen, »Den ved Øresund beliggende Stad H.'s Beskr. o. s. v.« [Aalborg 1757]; »Kort hist. Beskr. over det berømte Slot og stærke Fæstn. Kronborg samt Staden H. o. s. v.« [1757]; F. Thaarup, »Helsingørsvennen« [1.—3. H., Kbhvn. 1818—19]; »Samlinger af Aktstykker til H.'s Hist.« [i Geheimeark. Aarsberetn. III]; M. C. Arnholtz og V. Lassen, »Bidrag til Byen H.'s Hist.« [i Realskolens Indbydelsesskrift 1866, 1868, 1870—77]; H. Rasmussen, »H., en Vejledning for besøgende o. s. v.« [H. 1885]; Trap, »Stat.-topogr. Beskr. af Danmark« [3. Udg., II, Kbhvn. 1898]). *H. W.*

Helsingør's Bymærke.

Helsingør's almindelige Hospital har sin Oprindelse fra det af Erik af Pommern i Aaret 1430 stiftede Karmeliterklosler, hvis Bygninger endnu for en stor Del ere bevarede i oprindelig Skikkelse. I Rigdom og Anseelse overgik dette Kloster de fleste andre Karmeliterhuse i Danmark; det havde Besiddelser spredt om i Landet foruden i selve Helsingør og nærmeste Omegn. Ordenens Provinsialprior havde en Tid lang sit Sæde her. Blandt dets Velyndere taltes flere fornemme Per-

(20), dels at folkevalgte (60) Medlemmer fra Danmark, Slesvig, Holsten og Lauenburg, et Lovgivningsorgan for sine Fællesanliggender: Kongehus, Diplomati, Forsvarsvsesen, Finansvæsen og et Budgetbevillingsorgan, for saa vidt der udkrævedes Tilskud til Statskassen ud over de ved Normalbudgettet af 28. Febr. 1856 een Gang for alle fastsatte Beløb. Junigrundloven indskrænkedes til de for Danmark særlige Forhold, og Slesvig's og Holsten's særlige Anliggender ordnedes henholdsvis ved Lovene af 15. Febr. og 11. Juni 1854, medens de lauenburgske allerede ved Patentet af 20. Decbr. 1853 vare blevne berigtigede.

Den saaledes skabte Helstatsordning fik imidlertid en saare krank Skæbne. De i Kjøbenhavn mødende Rigsraadsmedlemmer traadte straks i skarp Opposition til hinanden efter Nationalitet, det tyske Forbund paakaldtes, og den berygtede Noteveksling mellem de 2 tyske Stormagtshoffer, Frankfurt og Kjøbenhavn tog sin Begyndelse. Da Forbundet under 11. Febr. 1858 havde erklæret, at »det ikke kunde erkende Helstatsforfatningsloven af 1855 for retsgyldig, for saa vidt den var beregnet paa at omfatte Holsten og Lauenburg«, udstedte den danske Regering Patentet af 6. Novbr. 1858, hvorefter den nævnte Lov indskrænkedes til at gælde Danmark og Slesvig alene, medens i øvrigt Fællesskabet med de øvrige Rigsdele, saa vidt angik Kongehus, Forvaltning og Normalbudget, opretholdtes. Men heller ikke dette formaaede at besværge Stormen. Ny Protester fra Stænderne i Slesvig og *Itzehoe*, ny Notevekslinger, i hvilke nu ogsaa Frankrig og England deltoge, strømmede ind over Danmark, og Forholdet til Forbundet blev efterhaanden saa spændt, at Krigsglimt begyndte at vise sig i Horisonten, navnlig efter at Forbundet, som hidtil havde indskrænket sin Omsorg til de holsten-lauenburgske Anliggender alene, ved sin Beslutning af 17. Marts 1862 ogsaa havde inddraget Slesvig's Stilling under Forhandlingen, henskydende sig til Udtalelser, der skulde være gaaede forud for Udstedelsen af den ovenanførte Kundg. af 28. Jan. 1852. Som et Slags Modtræk mod denne Forbundets ny Vending blev da udfærdiget en kgl. Kundg. af 30. Marts 1863, ved hvilken der tillagdes de holstenske Stænder i Forbindelse med Kongen Lovgivningsmagt i alle Fællesanliggender for Holsten's Vedkommende, uden Hensyn til hvorledes de tilsvarende Forhold maatte blive ordnede af Lovgivningsmagten for de andre Landsdele, og lidt senere endnu i samme Aar forelagdes det nu til Danmark og Slesvig begrænsede Rigsraad Forslag til at omdanne den bestaaende Forfatningslov af 1855 i mere praktisk og frisindet Retning. Disse Forslag bleve ogsaa vedtagne af Rigsraadet, hvis tysksindede Medlemmer fra Slesvig imidlertid i Juli Maaned havde nedlagt deres Mandater, og stadfæstedes som Lov af Kong Christian IX 18. Novbr. 1863, 3 Dage efter Kong Frederik VII's pludselige Død paa Gliicksburg Slot. Efter Krigen 1864 havde man i 2 Forfatninger, den ene efter Grundloven af 5. Juni 1849 for de under Justits-, Kultus- og Indenrigsministeriet hørende Sager, den anden efter den nys vedtagne Lov af 1863 for de tidligere Fællesanliggender, den første med en Rigsdag, den sidste med et Rigsraad, hver især med 2 Kamre, et Folketing og et Landsting. Det naturligste vilde nu have været at lade Junigrundloven atter indtage sin oprindelige Stilling som Forfatningslov for alle Landets Anliggender, men dertil var den et stort Parti i Landet, væsentlig bestaaende af de tidligere Helstatsmænd, alt for frisindet. Først efter langvarige og bitre Kampe lykkedes det Regeringen at faa de tvende Forfatninger omstøbte til en ny, »Danmark's Riges gennemsete Grundlov af 5. Juni 1849«. Ved denne, som under 28. Juli 1866 fik Kongens Stadfæstelse, fastslog man den ved Forfatningen af 1863 indførte Dualisme i Henseende til Valgretten til Repræsentationens tvende Ting, hvilken allerede har sat dybe Spor i mangfoldige parlamentariske Forviklinger og Sammenstød. *C. V.N.*

Helstatsmænd se Helstatsforfatning.

Helsted, 1) Edvard Mads Ebbe, dansk Musiker, er født 8. Decbr. 1816 i Kjøbenhavn, 1838 Violinist i det kgl. Kapel, 1863—69 Koncertmester (o: anden Kapelmester), Komponist af Musikken til flere af Bournonville's Balletter: »Toreadoren«, »Napoli« (sammen med Gade og Paulli), »Kirsten Pil«, »Gamle Minder«, »Psyche«, »Blomsterfesten i Genzano« (med Paulli). H.'s æstetiske Sans, fine Øre og store musikalske Dannelse har gjort ham til en søgt Vejleder i Musik. Ved Konservatoriet var han Lærer i Klaver fra 1869, indtil han 1890 trak sig tilbage af Helbredshensyn. *A. H.*

2) Carl Adolph, dansk Musiker, ovenn.'s Broder, er født 4. Jan. 1818 i Kjøbenhavn. Oprindelig var han Flautist og blev som saadan 1837 ansat i det kgl. Kapel. En Udenlandsrejse 1840—42 til Tyskland og Paris udviklede ham paa forskellig Vis som Kunstner, bl. a. som Komponist. Sammen med Gade og C. J. Hansen havde han deltaget i Musikforeningens Prisæskning om en Koncertouverture, komponerede to Symfonier, en Pianokvartet og Strygekvartet samt flere Sange, hvorimellem hans Opus 1 blev meget gunstig recenseret af Robert Schumann. Snart kastede han sig dog særlig over Studiet af Sangstemmen (under Garcia i Paris) og gik efterhaanden mere og mere op i denne Virksomhed. Som Sanglærer har han uddannet en meget stor Part af danske Solosangere og Operister i hans Tid. 1869—84 var han tillige »Koncertmester« (o: anden Kapelmester) ved det kgl. Teater samt fra 1871 Syngemester. Ved Konservatoriets Stiftelse 1867 blev han Sanglærer der og 1890 Gade's Efterfølger som Medlem af Direktionen. *A. H.*

3) Gustav Carl, dansk Musiker, foreg.'s Søn, er født 30. Jan. 1857 i Kjøbenhavn, Elev af Konservatoriet. Særlig har han lagt sig efter Orgelspillet, er Organist ved Jesus-Kirken i Valby, desuden Lærer i Musikteori ved Konservatoriet. Som Komponist har han dyrket alle instrumentale og vokale Felter undtagen Operaen. I hans Musik er den moderne Individualisme stærkt fremme, fremme indtil Radikalisme. Blandt hans talrige Værker har navnlig hans Kammermusik gjort sig bemærket. *A. H.*

Helsted, 1) Frederik Ferdinand, dansk Maler og Tegnelærer, født i Kjøbenhavn 18. Marts 1809, død smst. 10. Decbr. 1875. Som Kunstner var H., der 1833—49 udstillede en Del Portrætter,

nogle faa Genrebilleder og et Par smaa Forsøg i Billedhuggerkunsten, uden Betydning. Derimod kom han til at udøve en ikke ringe Indflydelse ved den Tegneskole, han i en lang Aarrække ledede, og paa hvilken ikke faa danske dygtige Malere ere blevne forberedte til Akademiet. Hans Fortegningsværker vare dygtige Arbejder for deres Tid og meget benyttede. *S. M.*

2) Axel Theofilus, dansk Maler, ovenn.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 11. Apr. 1847. Efter at være bleven forberedt af sin Fader gennemgik han Kunstakademiet og begyndte allerede i en Alder af 18 Aar at udstille, i den første Tid mest Portrætter, deriblandt et smukt Billede af Runologen Stephens, senere Genrestykker. 1869 rejste han udenlands og studerede en Tid under Bonnat i Paris; derefter tilbragte han næsten en halv Snes Aar i Italien og arbejdede i denne Periode og senere saa godt som udelukkende som Genremaler. Paa Udstillingen 1876 slog han igennem med et Billede »Fra Villa Borghese« — en Abbate med sin Elev; derpaa fulgte flere Skildringer af de smaa Abbaters Liv samt andre italienske Genrebilleder, der gennemgaaende udmærkede sig ved et mildt og elskværdigt Lune, en Egenskab, der ogsaa gør sig gældende i de danske Folkelivsbilleder, han udførte efter at være vendt hjem til Fædrelandet, og i hvilke han desuden viser sig som en interessant Situationsskildrer og dygtig Karaktertegner; som Eksempler i saa Henseende kunne nævnes hans »Fader og Søn« [1882], der hædredes med Udstillingsmedaillen og blev indkøbt til Nationalgaleriet, »Et Byraadsmøde« [1885, Museet i Hamburg], »En Deputation« [1893], »Lægens Venteværelse« [1886], »En Forelæsning for Damer« [1888], og »Undervisning paa Landet« [1895]. En særlig Plads i hans Produktion indtage hans Kompositioner over nytestamentlige Emner som »Den maanesyge« og »Ve Eder, I skriftkloge« [begge paa Nationalgaleriet]; de staa højt i Kraft af deres Alvor og Inderlighed i Følelsen ikke mindre end ved grundig Redegørelse for Personernes Individualitet. H. blev titulær Professor 1892 og hædredes ved den internationale Kunstudstilling i Antwerpen med en første Klasses Medaille. *S. M.*

Helstof se Papir.

HelSton [he'lstən], By i Sydengland paa Sydkysten af Halvøen Cornwall, ved Loe's Munding, V. f. Falmouth, med Havn, højt Klokketaarn, der tjener Sømændene som Sømærke, Agerbrug og Bjærgværksdrift (Tin) og (1891) 3,200 Indb. *C. A.*

Helt. Ved en H. (smlg. Heros) forstaar man den, der med ophøjet Energi og Mod sætter sit Liv ind i Kampen for en stor Sag. Den store Viljeskraft, den standhaftige Karakter, det urokkelige Mod, en værdifuld Sag, der kæmpes for, og store Hindringer, der staa i Vejen for denne indtil den Grad, at Mennesket nødes til at sætte sit Liv i Vove, synes at være de Egenskaber og Betingelser, der skabe H. Selv om vi stundom sige, at den dødsdømte Forbryder gaar i Døden som en H., er det dog ikke den blotte Viljesenergi, vi anerkende. I Betegnelsen H. ligger der noget mere, en Beundring og Højagtelse over for noget ophøjet, der aabenbart ikke blot gaar paa en Energi, der som saadan staalsætter og løfter, men tillige indeholder Følelsen af et værdifuldt Indhold for Kampen, noget, der ogsaa paa anden Maade kommer Menneskeheden til gode. Oprindelig er Begrebet H. anvendt paa den store Kriger, Stammehøvding, Rigssamler og Kulturbringer. H. opfattes som Gudernes Yndling og som nedstammende fra dem; han besidder overmenneskelige Kræfter og Evner, som han i herlige Kampe anvender til Menneskehedens Vel, og han æres som Mandsideal. — Senere er Ordet H. ogsaa anvendt paa dem, der overhovedet ikke blinke over for den største Fare, som naar vi tale om Havets H., om dem, der modig bære de største Anstrengelser, om de H., der rydde Skove og opdyrke Heden, eller om dem, der gennem uendelig Taalmodighed og Anstrengelse bryde Videnskaben og Civilisationen ny Baner. Endelig maa det mærkes, at den Omstændighed, at Tragediens H. oprindelig som oftest var en Stammeheros, har ført til, at vi tale om Tragediens, Skuespillets, Romanens H., d. e.: Hovedperson. *Cl. W.*

Helt (Søudtryk) benyttes i forskellige Forbindelser: h. Brandgods (i Modsætning til slet Brandgods), det bedste af kasserede Trosser (almindelig udkappede i Længder paa 20 M.), der medgives Skibene i Bundter og bruges til Surringer og andet tilfældigt Brug; H. op (ned): Kommando til Roret, naar Rorpinden skal drejes saa langt ud til Siden som muligt, henholdsvis til Luvart (Vindsiden) eller i Læ; h. Styrbord (Bagbord): det samme; Rorpinden drejes her saa meget som muligt ud til Styrbord (Bagbord). *C. L. W.*

Helt, Nicolai, dansk Admiral, død 7. Aug. 1666. H., der var født i Ditmarsken og af adelig Slægt, tjente først i Flandern, hvor han skal have været Viceadmiral, og antoges 1654 i dansk Tjeneste som Kaptajn paa Ventepenge. Aaret efter blev han fast ansat og blev tillige Medlem af Admiralitetet, hvor han fik Tilsynet med Skibsbyggeriet under sig. 1656 gjorde han Tjeneste som Viceadmiral paa Eskadren, der førte Frederik III til Norge, senere i den Hjælpeflaade, der sammen med Hollænderne blokerede Danzig. 1657 var H. atter Viceadmiral i Henr. Bjelke's Flaade ved Wismar. Under Svenskernes Belejring af Kjøbenhavn 1658 foretog han et Overfald paa en svensk Flotille i Kalvebodstrand 24. Aug. og erobrede en Snes Fartøjer; senere paa Efteraaret var han næstkommanderende i den Eskadre, der under H. Bjelke forenede sig med Admiral Opdam og indesluttede Svenskerne ved Landskrona. 1659 sejrede han i en Kamp under Ærø over Svenskerne, senere indesluttedes han paa Flensborg-Fjord, indtil Slaget ved Wismar endelig befriede ham. 1660 udnævntes H. til virkelig Viceadmiral, 2 Aar senere erholdt han Bestalling som Assessor i Admiralitetskollegiet; han var en virksom og ærekær Officer, der følte det som en Tilsidesættelse, at Curt Adelaer 1663 ansattes over ham. *C. L. W.*

Helt, Vilhelm, højtstaaende dansk Embedsmand og Digter, Fødselsaar og -sted ukendt, død 16. Jan. 1724 som Konferensraad og adlet. Selv mellem 17. Aarh.'s danske Poeter indtager H. en beskeden Plads. Hans første Forsøg var rimeligvis nogle Oversættelser og Bearbejdelser af Hollænderen Jacob Cats, i kedsommelige Alexandrinere ligesom en Række Lejlighedsdigte og nogle større Satirer, der gjorde hans Navn ret kendt hos Samtiden. Satirerne behandle væsentlig samme Emner som senere Falster's og Holberg's — Pedanteri, Jean

de Franceri, Barselvisitter —, men mangle ganske disses Friskhed. I øvrigt bør det mærkes, at H. — trods sin Ubetydelighed — for saa vidt bliver Bebuder om en ny Tids Smag, som han senere nu og da i sine Oversættelser foretrækker fransk Hyrdepoesi for tysk Bombast. H.'s »Curieuse poetiske Skrifter« bleve udgivne 1732. (Litt.: Nyerup og Rahbek, »Danske Digtekunsts Historie«, IV [1808]; Paludan, »Renaissancebevægelsen i Danm. Litt.« [1887]). *F. Cl.*

Heltberg, Henrik Anton Schjøtt, norsk Skolemand, født i Støren ved Throndhjem 4. Febr. 1806, død i Christiania 2. Marts 1873. H. blev Student 1828 og sluttede sig i Sympati og Anskuelser til Henrik Wergeland's Parti, hvis Sag han ogsaa forfægtede i det anonyme Stridsskrift »Et Par Ord om Norge's Dæmring og Welhaven's polemiske Digtekunst« [Chra. 1838]. Han studerede Filologi, dog uden at tage Embedseksamen. Fra 1838 var han Lærer ved de ansete Hovedstadsskoler »Møller's Institut« og (fra 1843) »Nissen's Skole«. Senere oprettede han selv en 2-aarig Latinskole for ældre Disciple, kendt under Navnet »Studenterfabrikken«, som fortsattes til ind i 1870'erne, og hvorfra mange af Norge's mest repræsentative Mænd i Litteratur og offentligt Liv naaede Universitetet, f. Eks. Bjørnstjerne Bjørnson, Henrik Ibsen, Jonas Lie, A. O. Vinje, A. Garborg, O. J. Fjørtoft m. fl. I denne mærkelige Skole, hvor Elevernes Alder i samme Klasse kunde ligge mellem 16 og 35 Aar, og hvor undertiden Disciple vare paa een Gang Lærere i nogle Fag og Elever i Latin og Græsk, virkede H. med sin Originalitet, sin kraftige Personlighed og sit Humor og saftige Vid paa en enestaaende Maade vækkende og opdragende, medens han ved sin ejendommelige »Metode« evnede i kort Tid at bibringe sine i alle Henseender forskellige Kuld af Disciple den nødvendige Træning i klassiske Sprog. Det var navnlig Latin, som var hans Lærefag, og for Undervisningen i dette havde han udarbejdet et eget Hurtigsystem af Grammatik, »Periodebygning« kaldte han det selv, til hvis Udgivelse Stortinget 1871 bevilgede ham en Understøttelse, men hvoraf blot nogle Brudstykker ere offentliggjorte i et Skoleprogram fra 1874. Men Mandens eget Billede som Menneske og Lærer er blevet tegnet af Bjørnson i det klassiske Digt »Gamle H.« [i »Digte og Sange«, 3. Udg., S. 154—59] og af A. Garborg i Romanen »Bondestudentar« [især S. 77—91]. *F. B. H.*

Heltebog, den tyske (»Der Helden Buoch«), er Titelen paa en trykt Samling af episke Digte af den gamle tyske Heltesaga, nemlig: under Titelen »Wolfdietrich« Digtene »Ortnit«, »Hugdietrich« og »Wolfdietrich«, »Der grosse Rosengarten«, »Der kleine Rosengarten« eller »König Laurin«. Med Undtagelse af det sidste, som er i Rimpar, ere de skrevne i 8-liniede Strofer, de ulige Vers med kvindelige, de lige med mandlige Rim, og Hovedtrækkene i den gamle Saga ere ubeskaarne. Den ældste Udgave, hvis Værd er at regne lig et Haandskrifts, er uden Aar og Sted; den anden Udgave er dateret 1491; senere Udg. 1509, 1545, 1560, 1590; udg. af Keller for »Litterarischer Verein« i Stuttgart [1867]. En yngre H. af 1472, indeholdende »Ortnit«, »Wolfdietrich« og »Rosengarten«, m. fl. Sagn af »Etzel«- og »Dietrich«-Kredsene, blev ogsaa af v. d. Hagen betegnet med dette Navn, men staar langt tilbage for den første; den er optrykt i Hagen og Primisser, »Heldenbuch« [2 Bd. 1825] og tillægges Kaspar von der Rhon, som har skrevet en Del af det eksisterende Haandskrift (Dresden). En fuldstændig Samling af de til Didrik af Bern's og Nibelungen-Kredsen hørende Heltekvad findes i v. d. Hagen's 2. »Heldenbuch« [2 Bd. 1855] og i kritiske Tekster i Müllenhoff, »Deutsche Heldensage« [5 Bd. 1866—73]. *C. A. N.*

Heltedigt se Epos, S. 29.

Heltesagn se under Folkeminder, S. 794.

Heltone, det store Tonetrin i den diatoniske Skala, til Forskel fra det lille (Halvtone). Paa Grundlag af det gamle Tetrachordsystem skelnede man imellem den store H. (Forholdet 8:9), der findes i den normale *C-dur*- Skala mellem *c—d*, *f—g* og *a—h*, og den lille H. (9 : 10), i Normalskalaen *d—e* og *g—a*. I den moderne tempererede Stemning (s. d.) forsvinder imidlertid al praktisk Forskel mellem stor og lille H.; den er her altid lige stor ɔ: $^1/_6$ af Oktaven. *S. L.*

Heltzen, Eugenius Sophus Ernst, dansk Embedsmand og Politiker, er født 2. Decbr. 1818 i Kjøbenhavn, blev Student 1835 °g cand. jur. 1840. Efter at have beklædt forskellige juridiske Embeder og flere Gange være konstitueret Amtmand blev han 1850 Amtmand over Aabenraa Amt og senere tillige over Nordborg og Sønderborg Amter. H. var en dygtig og human Embedsmand, som i ikke ringe Grad vandt Befolkningens Tillid. I Rigsraadet, af hvilket han 1856 blev Medlem, valgt af den slesvigske Kreds, i hvilken han havde sin Virksomhed, sluttede han sig til den konservative Helstatsgruppe og stemte med denne imod Novemberforfatningen. Juni 1864 blev han af de ny tyske Autoriteter afsat fra sit Embede og udvist af Slesvig. Maaneden efter udnævntes han til Justits- og Kultusminister i det Bluhme'ske Ministerium, hvis væsentligste Opgave blev Fredsslutningen og Forfatningsrevisionen. H. var, i Modsætning til sine Kolleger, stemt for i Hovedsagen at vende tilbage til Junigrundloven med visse, særlig mod det nationalliberale Parti rettede Ændringer. Medens flere af hans Kolleger under Forfatningssagens Forhandling nærmede sig til de nationalliberale, fjernede han sig stedse mere fra dem, og deres Uvilje i Forbindelse med Modsætningsforholdet mellem ham og de fleste af Ministeriets øvrige Medlemmer førte til hans Afgang. Stødet hertil gaves dog ved, at han af Modstandere indblandedes i en politisk Intrige, som blev Genstand for Forespørgsler i Repræsentationen. Fem af Ministrene indgave i Marts 1865 deres Dimission, og kun H. og Krigsminister Hansen bleve tilbage. Kongen vilde imidlertid ikke modtage de 5 Ministres Dimission, og Konflikten løstes da ved, at H. trak sig tilbage. 1869 udnævntes han til Stiftamtmand i Fyn, hvilken Stilling han siden har beklædt. *N. N.*

Helŭan, By med talrige hede Svovlkilder, ca. 0,5 Km. fra Kairo (med hvilken der er Jærnbaneforbindelse), midt i den arabiske Ørken ved Foden af Mokkatam-Bjærget. Byen har kun 140 Huse, men en godt indrettet Badeanstalt og store Hoteller.

Badet søges især for Hudsygdomme, Syfilis og Reumatisme, benyttes ogsaa som Luftkursted. Sæson fra midt i September til midt i April. *Lp. M.*

Hel vad (eller Heldvad), Niels, dansk Forfatter, født 1564 i Hellevad ved Aabenraa, død 23. Aug. 1634 i Kbhvn. Han blev 1590 Præst i Hellevad og Ingevad og begyndte s. A. at udgive sine Almanakker, først paa Dansk, senere tillige paa Tysk, og vedblev dermed, saa længe han levede. Der fortælles, at han efter Anmodning stillede den gottorpske Kansler Johan von Wouwern's Nativitet, der ikke faldt ud efter Ønske, og at dette var Grunden til H.'s senere Modgang; men en anden Grund laa vistnok i, at H. som Lutheraner ikke kunde bøje sig for den gottorpske Kirkestyrelse, der dengang var udpræget reformert. H. blev uden Lov og Dom afsat 1609, indsat igen 1611, men atter afskediget 1612. Han opholdt sig i Svendborg 1613—15, og Kong Christian IV, der lærte at kende ham personlig, udnævnte ham til sin Kalendariograf og tog ham undertiden med paa sine Rejser", men ellers boede han i Kjøbenhavn til sin Død. Kjøbenhavnske Borgere, og især Renteskriverne, samledes gerne med ham om Aftenen paa Vinkælderne, hvor der var Lejlighed til at lokke hans Vid frem. Han kunde være humoristisk, men ogsaa paa samme Tid skarp og bitter, saavel i Skrift som i Tale. Efter hans egen Beretning vare nogle af hans Almanakker trykte i meget store Oplag, og til hver af dem hørte gerne et Prognostikon med Vejrforudsigelser efter astrologiske Regler; han udgav desuden nogle Prognostika i Kvartformat, nogle Flyveskrifter angaaende Kometer, Jordskælv, Oversvømmelser m.m., i Reglen med moralsk eller religiøs Udlægning, og han virkede i det hele meget som Folkeskribent. Han nævnes tillige som Salmedigter og Skuespildigter. Hans Skrifter ere af meget blandet Indhold, men enkelte af dem have endnu en vis Betydning med Hensyn til Kirkehistorien og Sprogets Historie. (Litt.: »Biogr. Leks.«, VII). *F. R. F.*

Helvede(egl. »Hels Straf«, oldn. *helviti* [seHel]; *viti* betyder Straf, *hel* enten Dødsgudindens Navn eller Betegnelse af Underverdenen [som »Skjulestedet«, jfr. dansk *hæle*, lat. *celare*]), de fordømtes Pinested. Saavel efter kristelig som efter flere hedenske Teologier findes der et hinsidigt Straffested; men denne Forestilling kan først have udviklet sig paa et Tidspunkt, da Tanken om en Dom over Menneskenes Handlinger har gjort sig gældende i Religionen. Den primitive Tro paa en Fortsættelse af Livet efter Døden skelner nemlig ikke mellem de godes og de ondes Liv. Man tænker sig blot et Skyggeliv, enten i Jordens Indre, ved Gravene, hinsides Havet eller Floderne, ved Solens Nedgang e. 1., og først i mere udviklede Religioner, som i den ægyptiske eller babyloniske, hører man om forskellige Opholdssteder for de forskellige afdøde. I den babyloniske Mytologi f. Eks., hvor de dødes Opholdssted efter den almindelige Forestilling er et uhyggeligt Sted fuldt af Mørke og Støv, hvor Skyggerne leve af Jord og Vand, finder man dog tillige Tale om et særlig slemt Sted, hvor alle Haande Sygdomme og Elendigheder have hjemme, og hvor de slette spærres inde. Ogsaa i Grækernes Tartaros findes der som bekendt plagsommelige Straffe for dem, der have gjort sig skyldige over for Guderne, og i de eleusinske Mysterier skildredes dramatisk Forskellen paa de indviedes lykkeligere og de uindviedes ulidelige Tilstand i Underverdenen. Hyppigst bestaa disse Straffe i alle Haande Majsommeligheder og Ækelheder, af hvilke sidste navnlig den indiske Mytologi kender adskillige (at sidde i Blod til Halsen og spise Haar e. l.). Den buddhistiske Teologi, der taler om en Mængde H., lader de fordømte lide alle Haande virkelige Pinsler (knibes og skæres, saves og flænges, koges, steges o. s. v.), medens den persiske Helvedeslære er mere tilbøjelig til at afpasse Straffen efter Brødens Art, saaledes navnlig den om Dante mindende Digter Arda-i-Viraf fra Middelalderen, der har givet en imponerende Fremstilling af Helvedeskvalerne. Den ældste persiske Religion (den zoroastriske) kender kun H. som et midlertidigt Pinested, en Slags Skærsild, hvori de onde opbevares, indtil de skulle opbrændes og forgaa, og hvor de vordende salige lide Straf for de Synder, de ikke have afsonet paa Jorden.

Den jødiske Forestilling om Underverdenen adskiller sig oprindelig ikke væsentlig fra den babyloniske; ogsaa *sheol*, som de kaldte deres Hades, var et Sted under Jorden fuldt af Mørke og Haabløshed; om de have næret hertil svarende Forestillinger om et egentligt H., er ikke godt at se af Gl. Test.; derimod fremgaar det af Ny Test. (Matth. 8, 12), at man har tænkt sig et Pinested, der kaldes »det yderste Mørke«, altsaa en potenseret Hades-Tilstand (og ikke noget brændende Sted), hvis »Tænders Gnidsel« maaske er fremkaldt ved Kulde, ligesom den talmudiske Jødedom tænker sig H. som et Sted, hvor man fryser. Ved Siden heraf, og langt tydeligere, staar Jødernes Tale om Gehenna (»Hinnoms Børns Dal« ved Jerusalem, hvorhen Aadsler og Forbryderes Lig kastedes) som det egentlige og skræmmende H., og Forestillingen om, at de fordømte skulle brændes, udspringer for Jødernes Vedkommende vistnok herfra; thi Gehenna var oprindelig et Sted for den med Opbrændeise af Mennesker forbundne Moloch-Dyrkelse (Jer. 7, 31 ff.). I hvert Fald taler den eksilske Jesaia (66, 24) om en »Ild, der ikke skal udslukkes« med kendelig Hentydning til Hinnoms Dal, og denne Forestilling om H.'s Ild er bleven den fremherskende i Ny Test. Jesus benytter den i Lignelsen om den rige og den fattige, medens han benyttede det — dermed ikke forenelige — »yderste Mørke« i Lignelsen om den gældbundne Tjener (— den ydre Form for Helvedestanken synes at have været ham mindre magtpaaliggende —); i Mark. 9, 48 er den jesaianske »Ild og Orm« optagen, og i Matth. 25, 41 tales der klart om den »evige Ild, som er beredt Djævelen og hans Engle«.

Den middelalderlige Helvedeslære har svælget i denne Ild og udstyret den med Svovl, Gryder og Tænger og alt, hvad en inkvisitorisk Fantasi kan opfinde af Grusomheder, og saa dybt nedfældet har denne Forestilling om Helvedesbranden været, at f. Eks. det polske Ord for H. *pieklo* kommer af et Verbum *piec*, der betyder koge eller bage. Ogsaa Milton's og Dante's Digtninge om H. ere farvede af denne Forestilling, men begynde dog at erstatte de korporlige Helvedespinsler med den aandelige Helvedeskval og indlede den i vor Tids ædlere Teologi fremherskende Tanke

om Samvittighedskvalen og Bevidstheden om at være »borte fra Gud« (2. Thess. 1, 9) som den egentlige Lidelse for den fordømte — hvis man da ikke vil optage J. L. Heiberg's Tanke, at Fortsættelsen af Syndelivets Tomhed skal være Syndernes Helvedesstraf. (Om den kristelige Helvedeslære se i øvrigt Dommedag). *Edv. L.*

Helvedesbrand se Helvede.

Helvedesild se Herpes.

Helvedesmaskine, et Apparat, som indeholder et Sprængstof, der er bestemt til at tændes ved en forud bestemt Lejlighed for at anrette Ulykker. Navnet stammer fra 1693, da Englænderne ved Hjælp af et Skib ladet med Krudt forgæves søgte at ødelægge St. Malo's Fæstningsværker. Navnet kom igen i Brug efter Attentatet i Paris 24. Decbr. 1800, hvorved Førstekonsulen Napoleon Bonaparte paa Vejen til Operaen skulde have været dræbt ved en H. — En H. ladet med Dynamit sprængtes 11. Decbr. 1875 i Bremerhaven og dræbte over 100 Mennesker. Den var konstrueret af Amerikaneren Thomas og bestemt til at indlades i et højt assureret Skib, som den skulde ødelægge i rum Sø. Et Urværk, hvormed Apparatet var forsynet, skulde have frembragt Sprængningen paa et forud beregnet Tidspunkt. *K. S. K.*

HelvedeSOlie se Jatropha.

HelvedeSSten d. s. s. Sølvnitrat (s. d.).

Helveg d. s. s. Helweg.

Helvélla se Foldhat.

Helvellyn [helve'lin], Bjærg i Cumbrian Mountains (s. d.) i Nordengland, Grevskab Cumberland, ligger 14 Km. S. 0. f. Keswick og er 932 M. højt. *C. A.*

Helvetän, et graaligt Glimmermineral fra Alperne, er en Varietet af Muskovit (se Glimmer). *N. V. U.*

Helvetia, latinsk Navn for Schweiz.

Helvétien eller den helvetiske Afdeling er den systematiske Betegnelse for en Underafdeling af Miocenformationens mellemste Afsnit. Lag henhørende til denne Formation have en temmelig stor Udbredelse i Schweiz, Østerrig og Sydtyskland og indeholde en rig Fauna af Saltvandsforsteninger. *K. R.*

Helvetier, keltisk Folkestamme, som i Oldtiden beboede omtrent de samme Egne, der udgøre det nuværende Schweiz. Ifølge en gammel Tradition havde de engang boet nordligere, paa Rhinen's højre Bred, i det nuværende Baden, men herom have vi ingen sikre Vidnesbyrd. Første Gang, H. træde tydelig frem i Historien, er 107 f. Chr., da Tigurinerne, en af de fire Stammer, hvori H. vare delte, sloge en romersk Hær under Lucius Cassius i Nærheden af Genfersøen. Paa Cæsar's Tid boede H. imellem Rhinen, Rhone, Genfersøen og Jurabjærgene; men da dette Land ikke behagede dem, besluttede de, urolige af Naturen som alle keltiske Folk, at søge sig et nyt længere mod Vest inde i Gallien. Dette vilde Cæsar, som paa den Tid nylig var bleven Statholder over den romerske Del af Gallien, ikke tillade og nægtede H. at passere igennem den romerske Provins. Ikke desto mindre stak de Ild paa alle deres Landsbyer og søgte at bane sig Vej N. f. den romerske Provins, gennem Sequanernes Land hinsides Jurabjærgene. Men Cæsar brød straks op og indhentede H., medens de vare i Færd med at gaa over Saône. Den ene Fjerdedel, som endnu ikke var naaet over, blev fuldstændig slaaet, og Resten havde snart efter den samme Skæbne ved Bibracte. De, der vare tilovers, maatte saa paa Cæsar's Befaling vende tilbage til deres gamle Boliger. Efter Cæsar's Beretning vare i alt 368,000 Mennesker vandrede ud (Kvinder og Børn iberegnede), men kun 110,000 vendte tilbage. Dette skete 58 f. Chr. Fra Cæsar's Tid vare H. afhængige af Romerne, som i dem søgte et Bolværk imod Germanerne. Snart kom de fuldstændig under romersk Styrelse, og Romerne anlagde Byer og befæstede Pladser i deres Land, af hvilke de vigtigste vare *Aventicum* (nu Avenches), *Vindonissa* (nu Windisch) og *Augusta Rauricorum* (nu Augst ved Basel). I administrativ Henseende regnedes den østlige Del af H.'s Land til Provinsen *Raetia,* den vestlige vistnok til *Gallia Belgica,* men saaledes at Statholderen i Øvregermanien havde den øverste militære Ledelse. H. bleve forholdsvis hurtig romaniserede og naaede en blomstrende Udvikling, men snart indfandt Tilbagegangen sig her som overalt i Romerriget. Efter at Landet havde faaet sit første Knæk under Borgerkrigene efter Nero's Død, da H. ikke vilde anerkende Vitellius som Kejser, og hans Legater derfor hjemsøgte dem med grusomme Plyndringer (69 e. Chr.), trængte i 3. Aarh. Alamannerne ind over Grænsen og fortsatte i længere Tid deres Plyndringstog. Under Folkevandringen adskiltes Landet efterhaanden mere og mere fra Romerriget, indtil Aetius 443 overlod Burgunderne, hvad Romerne endnu havde tilbage. Om H. hører man nu ikke mere Tale; deres keltiske Nationalitet var med Tiden helt gaaet tabt; hvad der ikke var romaniseret under Romerherredømmet, blev germaniseret under Folkevandringen. (Litt.: Cæsar's »Gallerkrig«, I; Th. Mommsen, »Die Schweiz in römischer Zeit« [»Mittheilungen der antiquarischen Gesellschaft in Zürich«, Bd. 9, 1854]). *H. H. R.*

Helvêtiske Kollegium (*Collegium Helveticum*), et Seminar i Milano til Uddannelse af katolske Præster fra Schweiz, stiftet 1579 af Kardinalærkebiskop Carl Borromeo i Milano. Det ophævedes under den franske Revolution efter at have gjort meget for Katolicismens, især Jesuitismens, Indflydelse i Schweiz. *L. M.*

Helvêtiske Konfessioner, to af den reformerte Kirke i Schweiz 1536 og 1566 opstillede Bekendelsesskrifter. I Anledning af den af Pave Paul III bebudede Kirkeforsamling blev det første af dem forfattet i Jan. 1536 af Bullinger og Leo Judæ fra Zurich, Megander fra Bern, Myconius og Grynæus fra Basel, til hvem senere Bucer og Capito fra Strassburg sluttede sig. Den var oprindelig paa Latin, blev oversat paa Tysk af Leo Judæ, bestod af 28 Artikler og kaldtes efter det Sted, hvor den var bleven forfattet, den anden baselske, men efter det Omraade, hvor den blev gældende, den første h. K. Den anden h. K. forfattedes 1564 af Bullinger som et rent Privatskrift; men 1566 sendte han den efter Opfordring til Kurfyrst Frederik III af Pfalz, som offentliggjorde den efter at have ladet den oversætte paa Tysk. Som Bekendelsesskrift fik den anden h. K. Gyldighed i Skotland (1566), Ungarn (1567), Frankrig (1571), Polen (1571 og 1578). *L. M.*

Helvētiske Konsensformel (*Formula consensus helvetici*), forfattedes 1675 af Professor Turretin i Geneve og Professor Heidegger i Ziirich for at samle de reformerte Dogmer i den strengeste ortodokse Form mod de frisindede Strømninger fra de franske Teologer i Saumur. Bogstavinspirationen og den strengeste Forudbestemmelse hævdes, Galilei fordømmes. Den havde en kort Tid symbolsk Betydning i Schweiz. *L. M.*

Helvētiske Republik se Schweiz (»Historie«).

Helvétius [ælvesiy's], Claude Adrian, fransk Filosof, født i Paris Jan. 1715, død smst. 26. Decbr. 1771, var Søn af Dronningens Livlæge og fik ved Protektion i en Alder af 23 Aar en Stilling som Generalskatteforpagter, som han beholdt i 13 Aar. Af sin store Formue gjorde han en god Brug; han var meget velgørende, og hans Hus blev Samlingssted for Samtidens Litterater. Ogsaa efter hans Død fortsatte hans Enke paa denne Vej, og H.'s Hus i Auteuil kom til at give Navn til den Kreds af Tænkere, som gav Revolutionsperioden dens aandelige Præg. H. havde selv litterær Forfængelighed, og denne næredes ved den Opsigt, hans Bog »De l'Esprit« [1758] gjorde. Mange sagde om ham, at han havde udtalt *le secret de tout le monde*. Hans Bog blev forbudt, og selv forlod han i nogle Aar Frankrig, berejste England og Tyskland og besøgte Frederik II i Berlin. Efter at være kommen tilbage følte han sig krænket ved den Kritik, som Voltaire, Rousseau, D'Alembert og Diderot havde underkastet hans Bog; han skrev da en ny Bog om det samme, »De l'homme«, men denne gjorde ingen Lykke. Fra den Tid helligede han sig udelukkende til Digtning.

H. gaar ud fra en sensualistisk Psykologi og bygger derpaa en hedonistisk Moral. Alle vore Handlinger ere ledede af vore Interesser. Offervillighed, Ædelmod o. s. v. beherske kun Mennesket, for saa vidt de volde ham Lyst, og for H. bliver dette ensbetydende med, at man kun handler saaledes med det Formaal for Øje at skaffe sig den Lyst, som disse Handlinger medføre. Dyd kalder man en saadan Handlemaade, som foruden at bringe Individet hans personlige Lyst tillige er nyttig for andre, og den kloge indser, at hans Interesse ikke staar i Modstrid med Samfundets. Dyden udvikles derfor ved Oplysning. Det gælder om at gøre Menneskets Drifter stærke, thi ellers bliver Livet farveløst, men tillige om at harmonisere dem ved Opdragelse. Af Naturen ere alle Mennesker ens, det er kun den forskellige Opdragelse, som gør dem forskellige. H.'s »Œuvres« ere udgivne af Serviere [5 Bd., Paris 1795]. (Litt.: Saint-Lambert, *Essai sur la vie et les ouvrages d'H.*). *C. St.*

Helvidius Priscus var under Nero og de følgende romerske Kejsere en af de betydeligste Repræsentanter for den republikanske Opposition. Under Nero blev han Aar 66 e. Chr. landsforvist, samtidig med at hans Svigerfader, den lige saa ivrige Republikaner Pætus Thrasea, blev tvungen til at dræbe sig selv. Under Galba kom H. P. igen tilbage fra sin Landflygtighed og begyndte straks igen paa sin Opposition. Han dristede sig til at sige Kejser Vitellius imod i Senatet, hvilket han slap godt fra, og over for Vespasianus viste han sit republikanske Sindelag ved at tiltale ham ligefrem med hans borgerlige Navn. Snart efter blev han paa ny landsforvist paa Grund af sin gentagne systematiske Opposition mod Kejserdømmet og under Landflygtigheden henrettet paa Vespasianus's Befaling. *H. H. R.*

Helvig, dansk Dronning, Datter af den 1325 afdøde sønderjydske Hertug Erik. Da hendes Broder Valdemar brød med sin Formynder, den kullede Greve, og nærmede sig Valdemar Atterdag, besegledes Forbundet ved, at H. i Pinsen 1340 ægtede den unge Konge, hvem hun bragte den nordlige Fjerdedel af Jylland som Medgift. Stort mere vides ikke om hende, da hun kun spillede en ganske underordnet Rolle i det offentlige Liv. Hun blev begravet i Esrom Kloster, hvor hun vistnok døde ca. 1374, og en Plan, hendes berømte Datter Margrete havde om at flytte hendes Lig til Sorø, kom ikke til Udførelse. Senere Historikere vide at berette om et Brud mellem hende og Kongen, der lod hende sidde fangen paa Søborg i flere Aar, men dette synes at savne al Hjemmel. *M. M.*

Helvig (Helwig), Amalie von, født Baronesse v. Imhof, tysk Digterinde, født i Weimar 16. Aug. 1776, død i Berlin 1831. Som Barn rejste hun meget med sine Forældre, baade i Frankrig, Holland og England, og levede fra sit 14. Aar stadig i Weimar, hvor hun gjorde Bekendtskab med Goethe, Schiller, Bottger, Knebel og andre litterære Personer, der fik en ikke ringe Indflydelse paa hendes Talenters Udvikling. 1803 blev hun gift med den svenske Oberst H. og rejste til Stockholm, men 1810 kom de tilbage til Tyskland. Hun har bl. a. udgivet, »Die Schwestern von Lesbos« [i Schiller's Musenalmanach, 1800, senere 1801, 2. Opl. 1833]; »Die Schwestern von Corcyra«, dramatisk Idyl [1812]; »Die Sage vom Wolfsbrunnen« [1814]; Novellen »Helene vom Tournon« [1824]; »Gedichte« [1826], samt oversat Tegner's Frithjofs Saga [1826, 8. Opl. 1879]. (Litt.: Levnedsbeskrivelse ved H. v. Bissing [1889]). *C.A.N.*

Helvin, et Mineral, der forekommer i gule, grønne eller rødligbrune, regulær-tetraedriske Krystaller af stor Haardhed (som Feldspat); det bestaar af et Silikat af Beryllium, Mangan og Jærn og indeholder tillige Svovl ($R_7SSi_3O_{12}$, hvor R = Be, Mn, Fe). Det forekommer i Gnejs og i Pegmatitgange, saaledes ved Schwarzenberg i Sachsen, Kapnik i Ungarn, Ilmen-Bjærgene i Ural, Modum og Langesund Fjord i Norge o. a. St. Helvingruppen udgøres af H. og det nær beslægtede Eulytin (s. d.); ligeledes henhøre hertil de sjældne Mineraler Danalit og Zunyit, som have samme Krystalform som H.; den førstnævnte er sammensat som H. med Zink i Stedet for Mangan, den sidste er derimod et basisk Lerjordssilikat med noget Fluor og Klor. *N. V. U.*

Helvingruppen se Helvin.

Helvius Cinna, Gaius, romersk Digter fra Republikkens sidste Tid. Sammen med sin Ven Catul fulgte han 57 f. Chr. Proprætoren Memmius til hans Provins Bithynien. Man antager, at Cinna er identisk med den H. C, der af en Misforstaaelse blev dræbt ved Cæsar's Begravelse 44. H. C. var den mest yderliggaaende Repræsentant for den daværende Modepoesi, hvis Program var Efterligning af Alexandrinerne. Hans Hovedværk var

et mytologisk Epos, »Zmyrna«; skønt det kun var af ringe Omfang, skal det have kostet ham 9 Aar at udarbejde. Det behandlede et afsidesliggende græsk Sagn (Zmyrna var Datter af den kypriske Konge Kinyras og forelsket i ham) og var saa lærd og dunkelt, at det allerede blev kommenteret af samtidige Filologer. Ogsaa Temaet (unaturlig Elskov) er alexandrinsk. Desuden havde H. C. forfattet mindre Digte af erotisk Indhold samt Jamber og Epigrammer; endelig et Heksameterdigt i Anledning af Asinius Pollio's Rejse til Grækenland. Mellem sine samtidige og Smagsfæller nød H. C. stor Anseelse; senere satte man ringe Pris paa ham, og af hans Digte ere kun faa Brudstykker bevarede (samlede i Bahrens, *Fragmenta poet. Rom.* [Leipzig 1886]). (Litt.: Kiessling, *De G. Helvio Cinna*, i »Commentt. Mommsen.« S. 351 [Berlin 1877]; Ribbeck, »Rom. Dichtung« 1, 341). *A. B. D.*

Helweg, 1) Hans Friedrich, dansk Præst og Teolog, er født 10. Septbr. 1816 i Bordesholm, blev Student i Kiel 1833, studerede Teologi i Erlangen og tog Præsteeksamen paa Gottorp 1839. Han blev Huslærer paa Lammehave paa Fyn, hvor han kom i Forhold til den fynske gudelige Vækkelse. 1842 blev han Vikar for Sognepræsten i Starup ved Kolding, Fr. Hammerich. 1845 talte han ved det nordiske Studentermøde i Ridehuset for Helsingfors Universitet, hvorfor han blev anklaget, men frikendt. 1846 blev han Forstander for Rødding Højskole, 1848—49 var han Feltpræst. 1850 blev han Diakonus, senere Hovedpræst i Haderslev, blev 1864 afsat af Preusserne, levede derefter i Kjøbenhavn optagen af Studier og udgav det politiske Ugeblad »Danmark« (1864—65); 1867 blev han Præst i Købelev paa Lolland, 1886 tillige Stiftsprovst for Lolland-Falster. H. er en Discipel af Grundtvig, men han har udformet den grundtvigske Livsanskuelse paa en selvstændig og ejendommelig Maade under Indflydelse af tysk Teologi, især af Professor J. C. K. Hofmann i Erlangen. Som Forfatter har han en meget lille Læsekreds, da hans Værker ere dunkle og trænge til at fortolkes af de faa indviede. Af hans Arbejder maa især fremhæves »Spaadommen eller Gud i Historien«, I—III [1855—62], »Frimenighed og Apostelskole« [1878—82], »Israels Aandsliv i Hjemfærdstiden« [1890], »Livstanke og Livsgerning« [1892]. (Litt.: »Biogr. Leks.«, VII). *L. M.*

2) Ludvig Nicolaus, dansk Præst og Kirkehistoriker, ovenn.'s Broder, født 26. Apr. 1818 i Odense, død 5. Septbr. 1883 smst. H. blev Student fra Odense Skole 1835 og var allerede da helt greben af Grundtvig. 1840 blev han cand. theol. og fik s. A. Accessit for en gammeltestamentlig Afhandling. Ca. 3 Aar var han Huslærer paa Margaard ved Odense; da han 1844 kom tilbage til Kjøbenhavn, var han en ivrig Deltager i det religiøse Vækkelsesarbejde, samtidig med at han dyrkede Videnskaben og var Redaktør af Tidsskriftet »For Litteratur og Kritik«. Sammen med C. J. Brandt udgav han »Den danske Salmedigtning« [1846—47] og »Dansk Kirketidende« [1855—57]. Han var Medstifter af »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie« og udgav 2. Bd. af »Kirkehistoriske Samlinger« [1853—56]. Hans Hovedværk er »Den danske Kirkes Historie« (»Den danske Kirkes Historie efter Reformationen«, I—II [1851—55, 2. Udg. 1857—83], »Den danske Kirkes Historie før Reformationen«, I—II [1857—70]), paa mange Punkter et Førstehaandsarbejde, der længe vil staa som et historisk Hovedværk. 1846—47 førtes der Forhandlinger med ham om Ansættelse ved Christiania Universitet, men han trak sig tilbage for Caspari, 1852 konkurrerede han forgæves til det kirkehistoriske Professorat ved Kjøbenhavn's Universitet, og 1847 havde han forgæves søgt at blive Licentiat i Teologi, men 1855 blev han Dr. phil. og 1879 fik han Æresgraden som Dr. theol. 1857—83 var han Kapellan ved St. Knuds Kirke i Odense samt Præst ved Hospitalet, hvor han samlede en stor fri Menighed om sig. Han deltog ivrig i Forhandlinger om Kirke- og Skolespørgsmaal, i hvilke han stod som Grundtvig's trofaste Discipel; han var med i ethvert Arbejde, der gjordes for Sønderjyderne, og dannede 1871 »Udvalget for den dansk-amerikanske Mission« for at hjælpe Landsmænd i Amerika. (Litt.: L. Schrøder, »L. N. H.« [Kbhvn. 1884]). *L. M.*

Helweg, Ludvig, dansk Havebrugsmand og landøkonomisk Forfatter, ovenn. L. N. H.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 2. Marts 1851. Efter praktisk Uddannelse i Gartneri tog H. Havebrugseksamen 1877 og senere Eksamen i Driveri og Blomstergartneri, rejste udenlands og blev 1878 ansat som Assistent ved Landbohøjskolen. Efter 6 Aars Forløb frasagde H. sig denne Stilling og har siden da været beskæftiget med landøkonomisk Forsøgsvirksomhed. Fra 1886 var han Leder af de af Foreningen til Kulturplanternes Forbedring med Statsunderstøttelse anlagte Rodfrugtforsøg og senere (fra 1893) Bestyrer af Statens ambulante Rodfrugtforsøg. I disse Stillinger har H. ved sine Forsøg indvundet vigtige Resultater, der ere af stor økonomisk Betydning for det praktiske Landbrug, og som ingen anden i Danmark gennemarbejdet Spørgsmaalene om Rodfrugternes Kulturforhold; gennem en lang Række Afhandlinger i landøkonomiske Tidsskrifter (saaledes i »Om Landbrugets Kulturplanter« og »Tidsskrift for Landøkonomi«) har han meddelt disse Resultater af sin Forsøgsvirksomhed. Desuden har H. siden 1886 været Redaktør af »Gartner-Tidende« og heri som andensteds (bl. a. i »Landmandsbogen«) skrevet en Mængde Artikler om Havebrugsforhold. 1895 udgav han en »Lærebog i Plantedrivning«, og fra 1897 begyndte han som Chefredaktør Udgivelsen af »Nordisk illustreret Havebrugsleksikon«. *A. M.*

Helwig (Helvicus), Christoph, indflydelsesrig tysk Universitetslærer og Didaktiker, født 26. Decbr. 1581 i Sprendlin gen, død 10. Septbr. 1617 i Giessen. 18 Aar gl. blev han Magister. Han vandt stor Ry for omfattende Sprogkundskaber. I en Alder, da andre endnu sidde paa Skolebænken, skrev han Komedier paa Latin (om Goliath) og Græsk (om Tobias) samt oversatte Søndagsevangelierne paa Hebraisk, et Sprog, han talte som sit Modersmaal. Senere affattede han Grammatikker i Græsk, Hebraisk, Kaldæisk og Syrisk og udgav Ordbøger i Hebraisk og Græsk. 1610 blev H. Professor i Teologi ved Universitetet i Giessen. Højt anset som Lærer blev han af Landgreven af Hessen 1613 anmodet om sammen med Prof. Jungius at udtale sig om Ratke's ny Sprogmetode.

Først efter hans Død udkom hans Universal-grammatik, i hvilken han giver Regler for Undervisningen i Sprog og behandler flere praktiske Skolespørgsmaal med stor Dygtighed. I denne Bog anvendes for første Gang tyske Navne for de grammatiske Begreber. *Fr. Th.*

Helye ⟨*Eliae*⟩Helyas, schweizisk Bogtrykker, født i 15. Aarh.'s Begyndelse, død 20. Marts 1475. H. stammede fra en adelig Slægt. Af Stilling var han Kannik ved Kirken i Beromiinster (det nuværende Minister), og i Forretningsanliggender kom han bl. a. hyppig til Basel, saaledes 1466; der har han rimeligvis lært Bogtrykkerkunsten at kende, og han blev da den første, der anlagde et Trykkeri i det egentlige Schweiz. Det fortælles, at han havde Ulrich Gering (s. d.) til Medhjælper. *Mammotrectus super Bibliam*, forfattet af Giovanni Marchesini fra Reggio, er det tidligste schweiziske Tryk, dateret 10. Novbr. 1470. Siden kom der fra H.'s Officin 2 Udgaver af Opbyggelsesbogen *Speculum vitae humanae* [1472 og 1473] og udaterede Tryk af 2 andre Bøger. (Litt.: Åbi, »Die Buchdruckerei zu Beromiinster« [Einsiedeln 1870]). *KG.*

Hemacandra, berømt lærd Jaina-Munk af Cvetāmbara'ernes Sekt, levede i Gudjarat 1088—1172 e. Chr. Det lykkedes ham at vinde Calukya-Kongerne Siddha's og Kumārapāla's Gunst, hvorved han skaffede sine Trosfæller Begunstigelser og for en kort Tid fik gjort Jainismen til en Slags Statsreligion i Gudjarat. Der fortælles mange Legender om ham. Han har skrevet: »Siddha-Hemacandra« (o: »tilegnet Kong Siddha og skrevet af H.«) o: en Grammatik (»Çabdānuçāsana«), af hvilken kun 8. Bog (»Prakrit-Grammatikken«) er udgiven og oversat af Pischel [Halle 1877] og den tilhørende »Lingānuçāsana« (Læren om Ordenes Køn) af Franke [Gottingen 1886]; »Abhidhana-cintāmani« (en synonymisk Sanskrit-Ordbog, udgiven af Bohtlingk & Rieu [St. Petersborg 1847]; den tilsvarende homonymiske Ordbog »Anekartha-sangraha« skal være udgiven i Benares); Deginamamālā« (en Ordbog over Degi-Ord o: Prakrit-Ord, som ikke regelmæssig kunne afledes af Sanskrit, udg. af Pischel & Bühler [Bombay 1880]); »Yogaçāstra« (»Lærebog i Yoga« o: en sammentrængt Fremstilling af Jaina-Læren i 12 Kapitler, af hvilke de 4 første, som handle om Etikken og udgøre over $^3/_4$ af det hele, ere udgivne og oversatte af Windisch i »Zeitschr. d. deutsch. morg. Ges.«, XXVIII, 185 ff. [1874]; Analyse af Resten i nedennævnte Afhandling af Bühler, S. 251 og 253); »Dvyagraya-mahakavya« (et episk Digt paa Sanskrit for at forherlige de to ovennævnte Cālukya-Konger; Udtog af Forbes i »Ind. Antiquary«, IV; et lille Prakrit-Digt, »Dvyāçraya« ell. »Kumāravāla-cariya«, til Ære for Kumarapala og tillige bestemt til at give Eksempler paa Prakrit-Grammatikken, er ikke udgivet); »Trishashtiçalākāpurusha-carita« (»De 63 bedste Mænds Levnedsbeskrivelser«, et meget stort episk Digt, hvoraf kun Afsnittet »Jaina-Rāmāyana« er trykt i Kalkutta, og »Parigishtaparvan« udgivet af H. Jacobi i »Bibl. Ind.«); »Mahaviracarita« (»M.'s — o: Jaina-Religionens Stifters — Levnedsbeskrivelse«; Prøve i nedennævnte Afhdl. af Bühler, S. 205 ff.). Af hans øvrige Værker (især om Grammatik, Metrik, Stilistik, Filosofi) vides intet at være udgivet. Han har maaske været noget unøjagtig i Benyttelsen af Forgængere; men hans Kommentarer ere noget af det klareste, der er skrevet om vedkommende Emner. (Litt.: Bühler, »Uber das Leben des Jaina Monchs Hemacandra« [»Denkschr. d. Kais. Ak. d. Wiss.«, Bd. XXXVII, Wien 1889]). *S. S.*

Hemādri, Forfatter af en Encyklopædi kaldet »Caturvargacintamani« (udg. i »Bibl. Ind.«), ordnet efter de 4 Livsformaal, som Inderne opstille (se Dharma); han sættes til 13. Aarh. e. Chr. *S. S.*

Hemans [he!ⁱmənzell. hi!mənz], Felicia Dorothea, født Browne, engelsk Digterinde, født 25. Septbr. 1794 i Liverpool, død 12. Maj 1835 paa Godset Redesdale ved Dublin. Medens hun endnu var Barn, flyttede Familien til en romantisk, vild Egn i Nordwales, hvor hun voksede op i Ensomhed, stærkt paavirket af Omgivelserne. De Bedrifter, hendes Landsmænd paa den Tid udførte i Spanien, fyldte hende med Begejstring og Patriotisme og fremkaldte hendes første Digte: »Poems« og »England and Spain; or, Valour and Patriotism«, der udkom i Liverpool 1808. Hun ægtede Kaptajn H., men blev efter længere Tids Ægteskab skilt fra ham og helligede sig fra nu af ganske til Digtningen. Af hendes talrige Digte og Digtsamlinger kunne nævnes: »Domestic Affections« [1812], »The Restoration of the Works of Art in Italy« [1816], »The modern Greece« [1817], hvilke sidste Digte ble ve meget roste af Byron. »Tales and Historic Scenes in Verses« [1819] indeholder en Række ypperlige Ballader. 1821 vandt hun den af *Royal Society of Literatur* adsatte Pris med sit bekendte Digt »Dartmoor«, 1823 kom »Siege of Valencia, Constantine, and other Poems«, der ligesom »Songs of Cid«, »The Lays of many Lands« og »Korner and his sister« er et Resultat af Studier i fremmede Litteraturer, særlig den spanske og tyske. 1825 kom »Forest Sanctuary«, der forherliger de protestantiske Martyrer og er et af hendes berømteste Værker. »Records of Women« [1828] giver en Række kvindelige Karakterer. Desuden skrev hun en Række religiøse Digte, som: »Songs of the Affections« [1830]; »Hymns on the Works of Nature« [1833]; »Scenes and Hymns of Life, and other Religious Poems« [1834]; »Hymns for Childhood« [1834]. Hendes efterladte Digte bleve udgivne som »Poetical Remains« [1836]. H. er en betydelig Digterinde, der udmærker sig ved stærk Følelse, som dog undertiden bliver til Sentimentalitet, og ved megen romantisk Styrke i sine Naturskildringer. Hun besidder ogsaa stort Herredømme over Formen, og hendes bedste Digte ere i den Henseende uden Lyde. Den bedste Udgave af hendes Værker er besørget af Rossetti [London 1873]. (Litt.: Chorley, *Memorials of Mrs. H.* [2 Bd., Philadelphia 1836]). *T. L.*

Hemel-Hempstead [he'mᵉlhe'mpsted], By i det sydøstlige England, Hertfordshire, ligger 8 Km. V. f. St. Albans ved Gade og Grand-Junction-Kanalen og har Maltfabrikker, Straafletterier, Skotøjsfabrikation og (1891) 9,700 Indb. *C. A.*

Hemelingen, By i preussisk Provins Hannover, i Regeringsdistriktet Stade, 6 Km. S. 0. f. Bremen, med hvilken den staar i Forbindelse ved en Sporvogn, ikke langt fra Weser's højre Bred, ved Jærnbanelinierne Hannover—Bremen og Osnabrück—Bremen, har (1890) 4,200 mest evangeliske Indb. samt betydelig Cigarfabrikation, Bryggerier, Sølv-

vare-, Magnium-, Aluminium-, Kunstuld- og Maskinfabrikation, Jærnstøberi. *Joh. F.*

Heměra (græ.: »Dag«) var efter Hesiodos'es Teogoni Datter af Erebos og Nyx (»Nat«) og Søster til Aither. Fra 5. Aarh. f. Chr. identificeres H. ofte med Eos, Morgenrødens Gudinde. *C. B.*

Hemeralopl (græ.) kaldes i Alm. den Tilstand, hvor Synet er paafaldende svækket ved svag Belysning, f. Eks. i Tusmørke. H. forekommer især ved Lidelser i *Chorioidea* og ganske særlig ved *Retinitis pigmentosa* (se Dagblindhed). *G. N.*

Hemerobaptíster (o: de, som døbe hver Dag), Navn paa en Religionssekt hos Kirkefædrene. *L. M.*

Hemerobĭae se Florvinger.

HemerOCålliS L. (Daglilje), Slægt af Liljefamilien, fleraarige Urter med et kort Rizom og lange, liniedannede Blade om Grunden af et langt Blomsterskaft. Blomsterne ere tragtformede; deres Blade ere sammenvoksede forneden. 5 Arter. *H. fulva* L. bliver I M. høj eller mere og har gulrøde Blomster, der ikke dufte; *H. flava* L. har gule og duftende Blomster. Begge Arter forekomme i Frankrig o a. St. i Europa; de dyrkes temmelig almindelig som Prydplanter i danske og norske Haver og kunne findes forvildede omkring disse. *A. M.*

Hemerodrómer (græ.: »Dagløbere«), Hurtigløbere; som Grækenland's mest bekendte H. kunne nævnes Feidippides (s. d.) og Alexander den Stores II. Filonides, der skal have løbet 340 Km. i 9 Timer (?). *K. H.*

Hemerologĭum (græ: »Dagviser«), Kalender.

Heměsa eller Emesa, det antikke Navn paa en By i Syrien (nu Høms); under Caracalla blev den romersk Koloni. I H. var Septimius Severus's Gemalinde, Julia Domna, og Kejserne Heliogabal og Severus Alexander fødte. *C. B.*

Hemessen, Jan Sanders van, nederlandsk Maler, født omtr. 1500 i Nærheden af Antwerpen og uddannet i denne By, men efter 1550 bosat i Haarlem, hvor han døde 1566. Historien om den fortabte Søn og Beretningen om Matthæi Kaldelse til Apostel have givet ham Paaskud til Genrebilleder, der i Reglen baade i Indhold og Form ere temmelig raa, men mærkelige som Forløbere for 17. Aarh.'s nederlandske Genremaleri. (Litt.: K. Madsen, »Hollandsk Malerkunst«, I, S. 117—21). *K. M—n.*

Hemi- (græ.), halv-.

Hemiakromatopsī (græ.), enkeltsidig Farveblindhed.

Hemialbumōse d. s. s. Propepton (s. d.).

Hemianopsī (græ.) se Halvsyn.

Hemiantrōp (græ.), Halvmenneske, et Menneske i halvt dyrisk Tilstand. Heraf dannet Substantivet Hemiantropi, den Tilstand at være h.

Hemianæstesī (græ.), halvsidig Følesløshed, se Anæstesi.

Hemiathetōse (græ.) se Athetose.

Hemiatrophĭa faciālis progressīva, fremadskridende Atrofi af den ene Halvdel af Ansigtet. *A. F.*

Hemicefalī (græ.), en medfødt Misdannelse, hvor den øverste Del af Hjerneskallen mangler og Hjernen er saa lidet udviklet, at Fosteret ikke er levedygtigt. *S. B.*

Hemicellulōse se Cellulose.

Hemichorēa se Athetose.

Hemicidăris se *Cidaridae* under Søpindsvin.

Hemicýkel (græ.), Halvkreds; hemicyklisk, halvkredsformet, se følgende Artikel.

Hemicýklisk (bot.), halvkransbladet, kaldes en saadan Blomst, i hvilken nogle af Bladene ere krans-, andre skruestillede, f. Eks. Ranunkel, hvis Støv- og Frugtblade (se Blomst) ere skruestillede. *V. A. P.*

Hemidactўlus se Gekkoer.

Hemidōmer (græ.) kaldes Krystalformer, som kunne afledes af et Dome (liggende Prisme) med rombisk Tværsnit ved at udelade to Flader. *N. V. U.*

Hemiedrī (græ.) se Krystalformer.

Hemiglobe (græ.-lat.), Halvkugle.

Hemikranī (græ.), d. s. s. Migræne (s. d.).

Hemimelī (græ.), en medfødt Misdannelse, hvor der mangler en Haand eller en Fod. *S. B.*

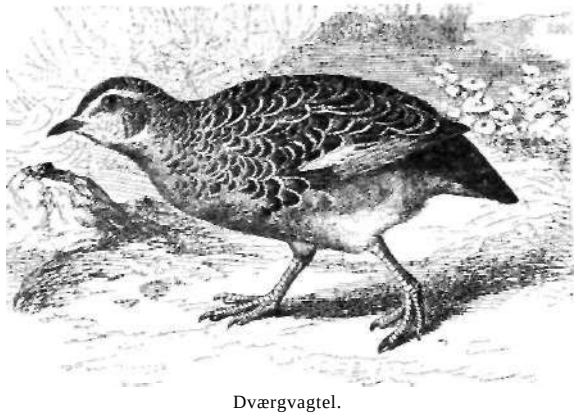
Hemimorfī (græ.) kaldes en hos visse Krystaller optrædende Egenskab, der bestaar i, at Fladernes Beskaffenhed eller Antal er forskellig ved de to modsatte Ender af en Symmetriakse. Hemimorfe Krystaller blive ved Opvarmning positivt elektriske ved den ene, negativt ved den anden Ende af vedkommende Akse. *N. V. U.*

Hemimorfit d. s. s. Kiselzink.

Hemīna, gammelromersk Maal = $^1/_{32}$ Modius = 0,27 Lit. *V. J. B.*

Hemineurastenī (græ.), de neurasteniske Symptomers udelukkende eller fortrinsvise Optræden paa den ene Side af Legemet. *A. F.*

Hemiolĭa kaldtes de i Mensuralnodeskriften, i den »hvide Notering«, optrædende sværtede Noder, som derved tabte en Del (resp. $^1/_3$ eller $^1/_4$) af deres Værdi. *A. H.*

Dværgvagtel.

Hemiopī (græ.) se Halvsyn.

Hemiparēse (græ.), halvsidig Lamhed.

Hemiplegī (græ.), halvsidig Lamhed.

Hemipodĭer, Dværgvagtler (se Fig.), en Fuglefamilie, hvis systematiske Stilling har været meget omstridt. Oprindelig regnedes den til Hønse-

fuglene, med hvilke (navnlig Vagtlerne) den har nogen ydre Lighed; i anatomisk Henseende afviger den imidlertid overordentlig, saavel hvad angaar Benbygningen (Kraniet, Gaffelbenet, Brystbenet, Overarmen o. s. v.) som Bløddelene (Vingens Muskler, Mangelen af Kro o. I.); det rigtigste vil sikkert være at henføre H. sammen med deres nærmeste Slægtninge, Steppehønsene, til Duerne.

Til H. hører kun 1 Slægt, *Turnix* Bonn. med noget over 20 Arter, som ere udbredte over den østlige Halvkugles varmere Dele; Vingerne ere korte og afrundede; ingen egentlige Styrefjer; Mellemfoden ubefjeret; Bagtaa mangler. Alle Dværgvagtler, baade Hanner og Hunner, ere i høj Grad kamplystne, hvorfor de, navnlig i Indien, ofte anvendes til Hanekampe. En Art, *T. sylvatica* Desp., findes i Sydeuropa (og Nordafrika). Overside mørkebrun med lysebrune Tværstriber og Bølgelinier samt sorte Længdepletter; et gulligt Længdebaand over Midten af Hovedets Overside; Hovedet, Halsens og Legemets Sider samt Struben med sorte Tværbaand paa hvidlig Grund; den øvrige Underside blegt rustfarvet; Totallængden 15—19, Vingen 8—9 Cm. Dværgvagtelen fører en meget skjult Tilværelse mellem tætte Buske; den ses altid kun enkelt- eller parvis; Insekter og Frø udgøre dens Næring. Dværgvagtelen synes at lægge Æg (4—5 [24 X 18 Mm.]) 2 Gange om Aaret (Maj—August eller Juni—September). *E. B.*

Hemiprismer og **Hemipyramider** (græ.) kaldes Krystalformer, der kunne aflede af firkantede Prismer og Pyramider ved at udelade det halve Antal af Fladerne. *N. V. U.*

Hemiptera se Tæger.

Hemiramphus se Makrelgedder.

Hemisfære se Hjerne.

Hemistichion (græ.), halv Verselinie.

Hemitropi (græ.) kaldes i Krystallografien en Tvillingdannelse, hvor de to Individers gensidige Forhold er et saadant, at de bytte Stilling ved en halv Omdrejning om en vis Akse (Tvillingeaksen). *N. V. U.*

Hemkæde, Kæde, der slaas om Egerne paa et Vognhjul og fæstes til Akselen eller et andet Sted paa Køretøjet, og som forhindrer Hjulet i at dreje sig. *F. W.*

Hemligt utskott (hemmeligt Rigsdagsudvalg) forekommer i Sverige første Gang 1627. Det kom til at drøfte udenrigske Anliggender; senere henvistes ogsaa indenrigske Spørgsmaal til det. Stænderne valgte først dets Medlemmer, og det var ogsaa senere Tilfældet under Formynderregeringerne. Fuldmyndig Konge (efter 1632) valgte selv Medlemmerne. I Reglen bestod det af Medlemmer af de højere Stænder; dog findes der Eksempler paa, at Bønder ere tilkaldte. H. u. fattede særlige Beslutninger med samme Gyldighed som Rigsdagsbeslutninger. 1664 forekom for første Gang et hemmeligt Bankoudvalg. Allerede under det karolinske Enevælde begyndte H. u. at blive det egentlige Arnested for Rigsdagsarbejdet, og efter 1719 blev H. u. af gennemgribende Betydning. Det hemmelige Udvalg bestod i Reglen af 50 Adelsmænd, 25 Præster og 25 Borgere; undertiden hændte det, at 25 Bønder tilkaldtes. Det havde at behandle og beslutte om Kongens Propositioner i udenrigske Anliggender og undersøgte i Sammenhæng dermed Raadets Virksomhed, Statsvæsenet, Bankvæsenet m.m., samt hvad Stænderne remitterede til Udvalget. I Frihedstiden udvidede H. u. med stor Selvraadighed sit Magtomraade og tilrev sig særlig næsten hele Udenrigspolitikken, til Skade for baade Regering og Rigsdag. Ogsaa i Forvaltning og Retsforhold greb Udvalget ind, gav umiddelbare Befalinger til Embedsmænd, disponerede over Statsmidler m. m. Forsøg paa at indskrænke Udvalgets Magt gjordes særlig 1765. Efter 1772 fandtes der ogsaa H. u., men med mindre Magt end tidligere. Indtil 1789 var der i det hemmelige Statsudvalg kun Repræsentanter for de højere Stænder, derefter ogsaa Bønder, og man arbejdede i flere Afdelinger. Antallet af Medlemmer bestemtes af Kongen. H. u. havde i visse Tilfælde besluttende Ret. Efter de nu gældende Grundlove — Statsskikken af 1809 — kan der findes H. u., men de indsættes kun, naar Kongen fordrer det, og de have kun Beføjelse til at overlægge sammen med Kongen, ikke til at beslutte paa Rigsdagens Vegne. H. u. er sammensat af 12 Medlemmer, Halvdelen fra hvert Kammer. H. u. har været nedsat sidst 1895. (Litt.: Hildebrand, »Svenska Statsförfattningens historiska utveckling från aldsta tid till våra dagar« [Stockholm 1896]). *A. S.*

HemlOCkekstrakt, Garvemiddel, der faas ved at udkoge Barken af den nordamerikanske Hemlock-Fyr med Vand og inddampe Udkoget til Sirupskonsistens. Det udelukkende dermed tilberedte Læder har en rød Farve og eksporteres i stor Mængde fra Nordamerika. I Europa benyttes H. som Tilsætning til andre Garvemidler og i ringere Mængde til Farvning af Bomuld. *K. M.*

Hemmelig Afstemning se Afstemning, S. 288.

Hemmelige Fonds. At der af de lovgivende og finansbevilgende Myndigheder stilles til Regeringens Raadighed paa Budgetterne en rund Sum, hvis Anvendelse forbliver en Hemmelighed og ej heller undergives Statsrevisionens Kontrol, har lange Tiders Hævd for sig. Allerede i 17. Aarh. var det ikke ualmindeligt i England, men Beløbenes Størrelse tiltog betydelig i Løbet af 18. Aarh.; navnlig var dette Tilfældet under Robert Walpole's langvarige Ministerium, hvor de fordrede Summer stundom voksede op til over 100,000 L. St. Det var ikke blot til Erhvervelse af Oplysninger om Udlandets diplomatiske Hensigter, Handelsplaner og Krigsrustninger m. v. — den diplomatiske Spiontjeneste — at de h. F. vare bestemte, men de fik og især netop under den nysnævnte Minister en anden uværdigere Anvendelse, nemlig til at bestikke Parlamentsmedlemmerne med »for at gennemføre Regeringens gavnlige Planer«, som det undskyldende og dækkende hedder. I vore Tider er dette sidste vistnok ikke længere Tilfældet; dog var det endnu en Anke mod flere af Louis Philippe's Ministre, at de ved Bestikkelser søgte at skaffe sig Flertal i Deputeretkammeret. Derimod er den førstnævnte Anvendelse stadig endnu i fuld Brug. — Ogsaa til Polititjenestens Raadighed stilles der ikke sjælden saakaldte h. F. til Fremme af Opdagelsespolitiets Øjemed. *C. V. N.*

Hemmelige Retter d. s. s. Femgerichte.

Hemmelige Selskaber, Foreninger og Forbindelser imellem Personer, som hemmeligholde deres Formaal, og som ikke tillade andre end deres egne Medlemmer at overvære deres Sammenkomster; ja meget ofte holdes endog Medlemsfortegnelserne

hemmelige for udenforstaaende. For at sikre sig imod, at fremmede og fjendske Elementer trænge sig ind i deres Samfund, anvende de megen Forsigtighed ved Optagelsen af ny Medlemmer, underkaste dem forskellige Prøver og meddele dem først efterhaanden fuldere Oplysninger om Formaal, Virkemaade o. s. v. For at Medlemmerne kunne kende hverandre, anvendes visse Tegn, saavel Ord som bestemte Bevægelser o. 1. Hvad Formaalet angaar, saa kan Virksomheden nærmest være rettet paa selve Medlemmerne, deres Fremgang, f. Eks. i moralsk eller religiøs Hensende, eller ogsaa kan der nærmest tages Sigte paa hele Samfundet, som de h. S. gerne haabe at kunne hjælpe fremad. Særlig gaa Bestræbelserne i denne Henseende ofte ud paa at skaffe Borgersamfundets Medlemmer større Frihed. Men de h. S. kunne ogsaa virke i modsat Retning, nemlig for Begrænsningen af Folkefriheden. H. S. findes ikke blot hos Folk, der have naaet et højere Udviklingstrin; vi finde dem hos mange Naturfolk, i Vestafrika, i Congo og paa Sydhavsøerne o. s. v. Sammenkomsterne ere ofte ledsagede af Danse, hvor Medlemmerne møde forklædte og bærende Masker. I det danske etnografiske Museum findes f. Eks. en Samling Masker o. 1., der have været baarne af Medlemmerne af h. S. blandt Nordvestamerika's Indianere i de Danse, der ledsage deres Sammenkomster. Hvad de mangfoldige h. S. angaar, som have været til i svundne Tider, da ligger det i Sagens Natur, at det er umuligt at give paalidelig Oplysning paa Grund af den Omhu, hvormed Medlemmerne have vaaget over, at ingen udenforstaaende bleve nøjere bekendte med de indre Forhold i vedkommende h. S. Om de fleste h. S., der have spillet en mere fremtrædende Rolle, er der dog sivet en Del ud efterhaanden, og der foreligger gerne adskillige Meddelelser om disses Formaal, Virkemaade og indre Forhold, men disse Meddelelser ere ofte rundne af meget urene Kilder. Af og til skyldes de Bedragere, som have skaffet sig nogen Underretning og tilføjet det manglende af fri Fantasi. Det kan ogsaa være Tilfældet, at selve de anonyme h. S. have ladet Meddelelser udbrede, som fremhæve Ting, hvorpaa vedkommende Selskab ikke lægger nogen Vægt; med andre Ord, man har af og til udgivet Skrifter, kun bestemte til at lede Publikum paa Vildspor. H. S. kunne ogsaa skifte Formaal, forandre deres Virkemaade o. 1. — Som nogle af de ældste h. S. plejerman atnævne Mysterierne (s. d.), saavel de ægyptiske (som man kender meget lidt til) som de græske, hvis Formaal vel nærmest var religiøs Belæring af Medlemmerne. Som h. S. i Oldtiden nævner man Pythagoræerne, Orfikerne, de jødiske Essæere (s. d.). Flere gnostiske Sekter, saavel i Oldtiden som deres Fortsættelser i Middelalder (Katharer o. a.), virkede ogsaa som h. S. Optraadte de alt for aabenlyst, bleve de let udsatte for Forfølgelser. Flere af Middelalderens Broderskaber, Foreninger, »Byggehytter« o. 1. havde ligeledes et mere eller mindre hemmeligt Præg. De tyske Femgerichte (s. d.) vare ogsaa, om end deres Sammenkomster oprindelig holdtes offentlig, h. S. Efter Reformationen hører man ikke meget til h. S. Broderskaber, Loger o. 1. førte et stille Liv. 18. Aarh. bragte derimod mange h. S. frem paa Skuepladsen, og de bredte sig hurtig. Først kom Reorganisationen af Frimureriet (s. d.) 1717. Derpaa kom en Mængde h. S., som mere eller mindre toge Frimureriet til Mønster, uden dog som hint at lægge særlig Vægt paa Menneskehedens moralske Forædling. Mest Opsigt vakte Rosenkreutzerne (s. d.) og Illuminateme (s. d.). Henimod Slutningen af Aarhundredet begynde de politiske h. S. at dukke op, arbejdende med det Formaal for Øje at skaffe deres Landsmænd bedre politiske og ydre Kaar. I Irland træffe vi *Whiteboys* (s. d.), *Rightboys* o. m. a., 1781 *United Irishmen* o. s. v. 1795 lægges Grunden til de græske Hetærier, der fornys 1814 og faa Aar efter føre til Grækernes Rejsning. I Napoleon's Herredømmes Dage stiftes i Tyskland 1808 »Tugendbund«, som fortsætter sig i »Deutscher Bund« og gaar ud paa Tyskland's nationale Rejsning. Efter Napoleon's Fald, da der næsten alle Vegne herskede en stærk Reaktion, dannede der sig i de fleste Lande h. S., der virkede for Erhvervelsen af større Frihed eller for Befrielsen af Nationaliteter, der undertryktes af andre: i Italien Carbonari (s. d.), i Polen patriotiske Selskaber, i Rusland, Spanien, Frankrig, Ungarn, Tyskland alle Slags h. S., der virkede for politisk Frihed. Også i Amerika fremstode h. S. I de nordamerikanske Fristater se vi allerede 1789 Tammany-Selskabet (s. d.) fremstaa. Det har dog ikke været fri for at arbejde for egennyttige Formaal, om det end oprindelig var en velgørende Forening. Da efter 1830 og endnu mere efter 1848 Folkefriheden med Forsamlingsret o. 1. var bleven saa stærkt udvidet, behøvede de politiske Selskaber i de fleste Lande ikke mere at optræde hemmelig. Af h. S. bleve nu egentlig kun tilbage dels de, som forfølge moralske og rent humane Formaal som Frimureriet og de væsentligst derefter dannede *Odd fellows* (s. d.), dels de h. S., hvis Virksomhed gaar ud paa Omstyrtning af alt bestaaende som Internationale, Anarkisterne, de irske Fenier og Maaneskinsmænd, de russiske Nihilister o. s. v. (Litt.: Henne am Rhyn, »Das Buch der Mysterien und Geheimen Gesellschaften« [3 Udg. Leipzig 1890]). *V. S.*

Hemmelige Videnskaber kaldes hele den Kreds af magiske Pseudovidenskaber, der udsprang af Oldtidsfolkenes, især Kaldæernes og Ægypternes urigtige Forestillinger om Naturens og Sjælelivets Kræfter, og som ivrig dyrkedes og udvikledes videre af talrige fremragende Mænd indtil langt op i den nyere Tid. De h. V. falde i fire Hovedgrupper: 1) Astrologien, Læren om Stjernernes Indflydelse paa de jordiske Ting og Metoderne til af givne Stjernestillinger, Konstellationer, at forudsige et Menneskes Skæbne og andre tilkommende Begivenheder. 2) Alkemien, Læren om Stoffernes Forvandlinger og deres Indflydelse paa det menneskelige Legeme, især deres Evne til at bevirke Legemets Udødelighed og en evig Ungdom. 3) de mantiske Videnskaber, Divinationslæren, der igen falder i en Række af Underafdelinger, hvoraf de vigtigste turde være følgende: Auguralvidenskaberne, der angive, hvorledes man af tilfældige jordiske Tildragelser kan forudsige det tilkommende (Varseltagning); Krystallomantikken med dens talrige Underarter, der give Anvisning paa Tilvejebringelsen af clairvoyante Tilstande, i hvilke Individet skuer det tilkommende; Rhabdomantikken med sine Underarter omhandler de magiske Bevægelser, der kunne give Oplysning om det skjulte (Ønskekvisten); endelig Kleromantikken, Varseltagning ved Lod-

kastning, der omfatter en Vrimmel af forskellige Former, blandt hvilke Geomantikken, i Betydning af »Punktérkunst«, er den, der har naaet den højeste videnskabelige Udformning. 4) Teurgieni videste Forstand omhandler den ved Gudernes Hjælp, og derfor legitime, tilladelige Besværgelse af Aander og Dæmoner; herunder falder alt, hvad man til de forskellige Tider har kaldt Nekromantik, praktisk Kabbala, ceremoniel Magi etc. Som en femte Gruppe af de h. V. have nogle Forfattere opstillet Goetikken, den ved onde Aanders Hjælp udførte Trolddom. Men da denne til alle Tider og hos alle Folkeslag er bleven betragtet og forfulgt som utilladelig, er den kun bleven udøvet af Folkets bredere Lag, der ikke havde Adgang til at blive bekendt med de højere Former af Magi; den er derfor aldrig bleven sat saaledes i System, at den med nogen Ret kan kaldes en Videnskab.

I Oldtidens og Middelalderens Litteratur spille Skrifter vedrørende de h. V. en ikke ringe Rolle. Mest bekendte blandt disse ere: de teurgiske og astrologisk-mantiske Tavler fra Ninive, de ægyptiske Dødebøger, det magiske *Papyrus Harris*, flere ægyptiske Papyrus vedrørende Alkemien, Jamblikus: *De mysteriis*, det Cl. Ptolemaios tillagte astrologiske Værk: *Quadripartitum* og endelig flere alkemistiske Skrifter fra Alexandria's græske Periode. Fra den europæiske Middelalder haves ligeledes mangfoldige Skrifter og Afhandlinger vedrørende de h. V., for største Delen forfattede af Mænd som Arnold Villanova, Raymundus Luilus o. a., der have studeret disse Videnskaber hos Maurerne i Spanien. Det betydeligste Værk paa dette Omraade hører dog en senere Tid til; det er H. C. Agrippa's: *De occulta philosophia*, skrevet 1510, trykt i Köln 1530—33; det er vistnok den eneste eksisterende samlede Fremstilling af alle de h. V., som her ved visse enkle teoretiske Forudsætninger ere sammenknyttede til et stort filosofisk System. (Litt.: Kiesewetter, »Geschichte des Occultismus« [Bd. 1—2, Leipzig 1891—95] med meget righoldig Litteraturfortegnelse, men skrevet ud fra et rent okkultistisk Standpunkt; Lehmann, »Overtro og Trolddom« [2. Bd. Kbhvn. 1894]). *Alfr. L.*

Hemmeligholdelsespligt se Embedstavshed. Som en nyere dansk Bestemmelse kan mærkes L. om Telegrafer og Telefoner af 11. Maj 1897 Kap. III. Den Telegrafvæsenets Embedsmænd paahvilende H., ikke alene medens de ere ansatte i Telegrafvæsenets Tjeneste, men ogsaa efter at de ere udtraadte af denne, er her udstrakt til at omfatte Telefonsamtaler saavel som Navnene paa de gennem Telefonen samtalende Personer, og ved de af Indenrigsministeren i Henhold til Loven udfærdigede Koncessioner for private Anlæg kan det paalægges de ved Anlægget ansatte Funktionærer at iagttage samme Hemmeligholdelse, som paahviler Statstelegrafvæsenets Embeds- og Bestillingsmænd. Forsætlig Krænkelse af H. medfører for Statens Funktionærer Fængselsstraf eller under skærpende Omstændigheder Forbedringshusarbejde; hvis Krænkelsen kun er uagtsom, bliver Straffen kun Bøder eller simpelt Fængsel. Den Funktionær ved et privat Anlæg, som handler mod sin H., straffes med Bøder eller simpelt Fængsel og skal, naar Indenrigsministeren forlanger det, afskediges af Anlæggets Tjeneste.

Hemmelig Skrift se Lønskrift.

Hemming, dansk Konge, Brodersøn af den mægtige Gudfred, blev dennes Efterfølger (810) og sluttede det følgende Aar Fred med Kejser Karl den Store, idet han opgav Herredømmet over Obotritterne; Eideren fastsloges som Grænse mellem Frankerriget og Danmark. Allerede 812 døde H., og nu blev Danmark Skueplads for de voldsomste Tronkampe. *H. O.*

Hemming, danske Høvdinger: 1) Søn af den kristnede Høvding Halvdan (s. d.), var frankisk Lensmand paa Øen Walcheren, da han blev dræbt af sine egne Landsmænd, der paa Vikingetog angrebe Frankerriget (837). 2) Jomsviking, muligvis Broder til Thorkil den Høje, deltog i dennes Tog til England (1009). *H. O.*

Hemmingsen, Niels, dansk Teolog, født 4. Juni (eller 22. Maj) 1513 i Errindlev paa Lolland, død 23. Maj 1600 i Roskilde. H. var en af Danmark's og sin Samtids betydeligste Teologer. Hans Barndomstid (han var født af fattige Forældre) var ikke altid blid, men det lykkedes den begavede Dreng at kæmpe sig frem, saa at han 1537 kunde drage til Højskolen i Wittenberg. Her fik Melanchton en for hele hans Liv afgørende Indflydelse paa ham. 1542 vendte han tilbage og blev 1543 Professor i Græsk ved Universitetet. Først 10 Aar efter fik han den Stilling, der skulde give hans Navn europæisk Ry, idet han 1553 blev Professor i Teologi. I denne Virksomhed øvede han en overordentlig Indflydelse, baade paa de unge, hvis fortrinlige Lærer han var, og ved sine videnskabelige Værker (saaledes hans Haandbog i Dogmatik 1557, hans Pastoralteologi: »Pastor« [1562] og mangfoldige eksegetiske Arbejder). Han var gentagne Gange Universitetets Rektor, affattede »Tavlen om Herrens Nadver« og de »25 Religionsartikler« (se Fremmedartikler), der bleve en Slags Bekendelsesskrifter for den danske Kirke, og hædredes med Navnet »Danmark's almindelige Lærer«. Men fra Aaret 1572 begyndte hans Stilling at rokkes. Han hyldede nemlig Calvin's Nadverlære, og da nu de kryptocalvinistiske Stridigheder udbrød i Sachsen (hvor de for Calvinisme anklagede Professorer forsvarede sig med at henvise til H.), blev H. dragen med i disse. Den sachsiske Kurfyrste August skrev gentagne Gange til sin Svoger, Kong Frederik II, om den Fare, der fra H.'s Calvinisme truede den lutherske Kirke i Danmark, og efter pinlige Forhandlinger maatte H. omsider (6. Apr. 1576) bekvemme sig til at skrive en Genkaldelse. Dog vedblev Mistænkeliggørelsen, og Frederik II afsatte ham da 29. Juli 1579 fra hans Embede og lod ham tage Ophold i Roskilde. Her boede han nu Resten af sit Liv, uanfægtet og anset; efter Frederik II's Død fortsatte han sin Forfattervirksomhed; hans Skrifter optryktes stadig i Udlandet, og da Kong Jakob VI af Skotland 1590 besøgte Danmark, forsømte han ikke at hilse paa den berømte Teolog i Roskilde. (Litt.: I. H. Paulli, »N. H.'s Pastoralteologi« [Kbhvn. 1851]; »Biogr. Leks.« VII). *J. P. B.*

Hemmingstedt, Landsby i Landskabet Ditmarsken, liggende paa Vejen mellem Meldorf og Heide. I Nærheden af den var det, at Ditmarskerne ved Skansen Dusend-Düvels-Werff (s. d.) tilføjede Kong Hans og Hertug Frederik det blodige Nederlag 17. Febr. 1500, og ogsaa i den afgørende Krig

1559 havde man her opslaaet sin Hovedlejr for saaledes at holde Fjenden borte fra Nordlandet, men Johan Rantzau omgik imidlertid Stillingen og knuste Ditmarskerne ved Heide 13. Juni. *M. M.*

Hemningsdannelse se Misfoster.

Hemnæs Herred, Nordre Helgeland Fogden, Nordland's Amt, (1891) 4,675 Indb., er et meget stort Distrikt, som strækker sig fra Røsvandet i Syd til Svartisens Ødemarker i Nord. Grænsen falder i Syd sammen med Hatfjælddalens (s. d.) Nordgrænse og ender i Øst ved Rigsgrænsen, hvilken følges Nord over indtil over det store Græsvand, hvor den bøjer i Vest over Græsfjæld (1,417 M.) til højeste Rostafjæld (899 M.), nu gaar den mod Nord over Nord-Ranenfjord op paa den under Navn af Høgnova bekendte søndre Del af den store Snebræ Svartisen. Fra de lave Fjældtrakter i Hatfjælddalens Herred stiger Vestgrænsen først ret Nord op paa Loktind's (1,344 M.) snedækte Top, bøjer saa i Vest over den isolerede Tind Hatten ned i Fustvasdalen, over Blaafjældet (763 M.) paa Dalens Vestside alter nedover til Drevvand (48 M.) og saa i nordlig Retning til Toppen af den snebelagte Toven (1,009 M.). Fremdeles i nordlig Retning synker Terrainet betydelig, de store Former ere opløste i mindre, hverandre krydsende Partier lige til Stranden af Nord-Ranen, paa hvis anden Side en Del af den Halvø, som skiller denne Fjord fra Sjona Fjord, hører under Hemnæs. Halvøen ender i det kun 2 Km. brede, lave og myrlændte Eid, som skiller Sjonas Sørfjordbotten fra den fra Nord-Ranen mod Nord opgaaende brede Bugt, Utskarpen. Over dette Eid gaar Grænsen i østlig Retning for atter at bøje mod Nordøst op paa Svartisen. Inden for disse vidtløftige Grænser falder den mest indskaarne Del af den store Ranenfjord, nemlig ca. 20 Km. af den midterste Del af den fra Vest mod Øst gaaende Nord-Ranen med en vekslende Bredde af 2 Km. paa Vestgrænsen, ca. 1 Km. paa Midten og 5 Km. paa Østgrænsen, de fra den mod Nord opgaaende Bugter Utskarpen og Strømmen, hvilken sidste kun ved et smalt Sund staar i Forbindelse med Hovedfjorden, samt den mod Syd indgaaende Sør-Ranenfjord i sin hele Udstrækning. Denne Fjord gaar ind ved Hemnæsberget, sender straks en 6 Km. lang Bugt Lerviken mod Vest, men fortsætter gennem Skarpsund mod Syd og danner nu den egentlige Sørfolden, hvis Retning nærmest er fra Vest mod Øst med et Sving mod Syd hen imod Røsaaens Udløb. Paa den vestre Side fortsætter imidlertid Fjorden sin oprindelige Retning mod Syd og kaldes her Elsfjorden; fra Skarpsundet er der 8 Km. til Bunden af Elsfjorden, men ca. 14 Km. til den østre Fjordbund ved Røsaaen. Omtrent paa Midten af Sør-Ranen's Nordside ser man over et ganske lavt, kun 200 M. bredt Eid, Finneidet, den fra Nord-Ranen sydgaaende Finneidfjord, 6 Km. lang. Fjældet gaar paa de fleste Steder brat ned i Fjordene; en Undtagelse gøre kun de ovennævnte Eid, Vestkysten af den af Finneidfjorden afskaarne Halvø samt de fra Fjordbundene opgaaende Dalfører, af hvilke Korgendalen, hvori Røsaaen løber, er af nogen Betydning. Fra Elsfjordbunden hæver Dalen sig rask op til ca. 140 M., hvilket er Pashøjden over mod Fustvasdalen, hvis Vandløb fra Loktvand rinder mod Sydvest ind i Vefsen. Røsaaen er Herredets eneste store Elv; allerede ved dens Udløb af Røsvandets Forlængelse, Tustervand, en betydelig Elv, vokser dens Vandmasse stærkt ved Foreningen med Blekvaselven, hvis Hovedgren kommer fra det store, S. f. Okstinderne liggende Blekvand samt efter Optagningen — ligeledes paa højre Bred — af Lerskarelven, der danner Afløbet for Okstindbræens vestre Del. Røsaaen selv or i dens øvre Løb ca. 25 Km. en strid Elv med en Mængde større og mindre Fossefald; efter det sidste af disse, Sjøfallet, straks over Korgen Kirke flyder Elven rolig mellem lave skovbevoksede Bredder; den er her i henimod 14 Km. farbar for mindre Dampskibe. Ved sit Udløb i Sør-Ranen danner Røsaaen en meget betydelig og ofte vekslende Sandøre, ligesom Elven selv er opfyldt af Sandbanker; højere oppe ses store Elvebrud i de Terrasser dannende Lerbakker. Straks uden for Røsaaen munder endnu en anden temmelig stor Elv ud i Sør-Ranen, kommende Øst fra, nemlig Bjerkaelven, Afløb for det N. f. Okstinderne liggende Græsvand, som sender sit Vand til Kjensvandet, dette igen til Store Maal Vand, hvorfra Elven rinder først i Nordvest og saa i Vest ud i Fjorden. Okstinderne (1,912 M. og 1,907 M.) stikke ved Siden af hinanden op af en betydelig Bræ, som sender Jøkler ned paa alle Kanter; det er et imponerende Fjæld med vanskelig Adkomst, men ikke særdeles vanskeligt at bestige. Tættest bebyggede ere Nord- og Østsiden af Sør-Ranen helt fra Hemnæsberget, hvor der omkring Kirken ligger en liden By med (1891) 127 Huse og 616 Indb., til Røsaaen's Munding, dernæst Bjerkdalen og Korgendalen med Sidedalene Lerskardalen og Brygfjælddalen. Den søndre og vestre Bred af Sør-Ranen er næsten aldeles ubebygget, kun hist og her en enkelt Gaard, saaledes i Elsfjordbunden og Leirviken et Par Gaarde og Pladser. Langs Nord-Ranen ere Strandene bedre opdyrkede, Gaardene ligge her mere jævnt fordelte, tættest i Utskarpen og Skarpeidet samt i Finneidfjorden; det indre er her paa Nordsiden ubebygget. Jordbunden er god i Korgendalen, mindre fordelagtig i de øvrige Dele af Herredet; Skov er især frodig i den søndre Del, og Skovdrift er en ikke uvæsentlig Næringsvej, saaledes er der ikke mindre end 8 større og mindre Savbrug, af hvilke kan mærkes Hemnæsbruget ved Sør-Ranen's Nordside noget 0. f. Kirken. De mange paa flere Steder forekommende Marmorlejer ere under Bearbejdelse og ville sikkert give Anledning til større Bedrift. Ny Vej fører fra Hemnæsberget langs Sørfjordens Nordside til Røsaaens Munding, ligesaa er anlagt ny Chaussée fra Elsfjordbunden over til Mosjøen i Vefsen. Hemnæsberget anløbes af de routegaaende Dampskibe, herfra besørges Lokaltrafikken paa Sørfjorden af 2 smaa Dampskibe. H. H. dannes af de to Sogne Hemnæs Hovedsogn og Korgen Anneks. Herredets Areal er ca. 2,000 □Km., hvoraf ca. 50 □Indsøer. *J. F. W. H.*

Hempel, Søren, dansk Boghandler og Bogtrykker, født 3. Jan. 1775 i Faaborg, død 12. Jan. 1844 i Odense, tog teologisk Eksamen 1796 og købte Aaret efter Fyn's Stifts Adressekontor og Bogtrykkeri i Odense, hvortil han knyttede Boghandel (3. Jan. 1797). 1835 blev han stænder-

deputeret. Efter hans Død gik Boghandelen over til Svigersønnen cand. jur. J. F. Helm-Petersen (1810—70) og videre til dennes Søn S. F. Helm-Petersen. Den Hempel'ske Boghandel solgtes 1887 til Etatsraad J. C. Dreyer og ejes nu (1898) af Kand. N. Dreyer. *I. S.*

Hempstead [he'msted], By paa Long Island i den nordamerikanske Stat New York med (1890) 4,800 Indb., grundlagt 1640 af Hollænderne. *S. B. T.*

Hemsko, en Klods af Træ eller Jærn, som lægges under et Hjul for at forhindre det i at løbe rundt og derved Køretøjet fra at tage Fart ned ad en Skraaning. H. har fortil et Øje til en Kæde, hvormed den fastgøres til Køretøjet; skal den ikke bruges, hænges den op paa en Krog paa dette. Man anvender sjælden mere end een H., og den lægges da under det ene Baghjul. En fuldkomnere Form for H. er Bremsen (s. d.), som paavirker begge Baghjulene, idet man ved den har det i sin Magt, alt efter Skraaningens Stejlhed, enten helt at stoppe Hjulene eller at lade dem gaa langsomt rundt. H.'s Virkning er baseret paa, at den glidende Gnidning for det hemmede Hjul gør større Modstand mod Bevægelsen (ned ad Bakke i det tænkte Tilfælde) end den rullende Gnidning for det fri Hjul. *F. W.*

Hemsterhuis [he'mstərhöys], Frants, hollandsk Statsmand og Filosof, nedenn.'s Søn, født i Franeker 1721, død i Gravenhaag 1790. Han opdroges under Indflydelse af den klassiske Lærdom, særlig i Kærlighed til Platon; men dertil føjedes en højt udviklet Sans for Klarhed og Nøjagtighed, saaledes som Tiden særlig søgte den i Matematikken. Da det mislykkedes for ham at bane sig Vej ved Universitetet, søgte han Ansættelse i Statstjenesten; men Holland's Tilbagegang i Henseende til ydre Magt, Sædernes Forfald og det trykkede i hele Tidsaanden stemte H.'s Sind til Resignation, og han søgte sine bedste Timer i Omgang med beslægtede Aander. Man har med Rette sagt om ham, at han levede mere i Fantasiens end i Virkelighedens Verden.

H. er paavirket af de forskellige Retninger i sin Tid, af Descartes og Leibniz, af John Locke og Th. Reid. Hans Interesser ere samlede om Fordybelsen i og Forstaaelsen af det skønne og det gode, og derfor søger han baade en psykologisk Underbygning og en metafysisk Begrundelse. Det skønne og det gode bestaar væsentlig i en Enhed af en rig Mangfoldighed; jo flere samlede og ordnede Ideer, et Kunstværk giver os, desto skønnere er det; jo mere Enhed vi kunne faa i vore Indtryk og Tilbøjeligheder, desto mere sædelige ere vi. Gennem Sanserne faa vi alle vore Erfaringer, uden Sanser vilde vi slet intet vide, og med flere Sanser vilde vi vide mere; men til disse ydre Sanser kommer vor egen indre Sans, der samler og forbinder, og som bliver vor Kunstsans og vor Samvittighed. Gud bliver for os Idealet af Enhed og Sammenhæng, og det er Gud, der virker gennem vor Skønhedssans og vor moralske Sans. Gud har splittet alt i den sanselige Verden og givet alt en Stræben efter atter at samle sig; men denne Stræben kan ikke fuldbyrdes i den sanselige Verden. Fordybelsen i Kunst og Moral bliver derfor en Fordybelse i den sande, oversanselige Verden. Hans »Œuvres philosophiques« udg. af Jansen [2 Bd., Paris 1792, 2. Opl. 1809] og af Meyboom [6 Bd., Leuwarden 1846—50]. (Litt.: E. Grucker, *F. H., sa vie et ses œuvres* [Paris 1866]; E. Meyer, »Der Philosoph F. H.« [Breslau 1893]). *C. St.*

Hemsterhuis [he'mstərhöys], Tiberius, hollandsk Filolog, (1685—1766), født i Groningen, 1704 Professor i Filosofi i Amsterdam, 1720 i Græsk i Franeker, 1740 i Leyden. H. har særlig Fortjeneste af Studiet af Græsk i Holland; mellem hans Disciple tælles saa berømte Mænd som Ruhnken og Valckenaer. Hans eget mest beundrede Forbillede var den engelske Kritiker Bentley. Han har udgivet Pollux [2 Bd., Amsterdam 1706], udvalgte Dialoger af Lukian [smst. 1708 og 1732] og Aristofanes'es Plutus [Harlingen 1744], alt med Kommentar; endvidere har han leveret Anmærkninger til Ernesti's Udgave af Kallimachos [Leyden 1761], til Burmann's Properts [Utrecht 1780] og Alberti's Hesychios [Leyden 1746—66]. Længe efter hans Død udkom *Anecdota Hemsterhusiana* [ved Geel, Leyden 1825]. Hans *Orationes et Epistolae* ere udgivne af Friedemann [2. Udg., Weilburg 1839]. I det hele virkede han mere som Lærer end som Forfatter. (Litt.: Ruhnken, *Elogium Hemsterhusii* [Leyden 1768 og 1780]). *A. B. D.*

Hemværk 1) d. s. s. Echappement (s. d.), 2) se Bremse.

Hen (græ.), een, eet (Talord), i Sammensætninger ogsaa heno-.

Henåres, Flod i Spanien, udspringer paa Sierra Ministra i Provinsen Guadalajara, løber mod Sydvest, forsyner den til Vanding af Guadalajara-Sletten tjenende H.-Kanal og falder efter et 150 Km. langt Løb ved Mejorada del Campo i Jarama's venstre Bred. *C. A.*

Hencke, Karl Ludwig, tysk Privatastronom, født 8. Apr. 1793 i Driessen, død 21. Septbr. 1866 i Marienwerder, gav det første Stød til videre Opsøgning af Asteroider, idet han 8. Decbr. 1845 fandt Astræa og 1. Juli 1847 Hebe. H. bearbejdede *hora* XX af de akademiske Stjernekort. *F. Fr. S.*

Henckel, Ferdinand Frederik, dansk Officer, født 7. Apr. 1799 i Aalborg, død 25. Juli 1855 i Kjøbenhavn. Han blev 1813 Sekondløjtnant og rykkede 1848 i Felten som Kaptajn ved 9. Liniebataillon. S. A. blev han Major og fik ved Aarets Slutning Kommandoen over I. Reservebataillon, som han i de følgende Krigsaar førte med stor Dygtighed, navnlig i Slaget ved Isted; efter Katastrofen ved Stolk lod han Bataillonen, som var bagest i Kolonnen, angribe denne By, og det lykkedes ham atter at jage Fjenden ud deraf og at tilbageerobre de tabte Kanoner, hvorved han væsentlig bidrog til Sejren. Senere deltog han ogsaa med Berømmelse i Frederiksstad's Forsvar, udnævntes til Oberstløjtnant og efter Krigens Ophør til Kommandør for 17. Bataillon. *P. Nw.*

Hendaye [ãdæ'j], Landsby i det sydvestlige Frankrig, Dep. Basses-Pyrénées, Arrond. Bayonne, liggende paa højre Bred af Bidassoa, som her danner Grænsen mod Spanien, og lige over for den spanske By Fuenterrabia; den er Grænsestation for Jærnbanenfra Paris til Madrid, har stærkt besøgt Søbad, Likørfabrikation og (1891) 1,800 Indb. *C. A.*

Hendéka (græ.), elleve.

Hendekagonaltal (græ.), Ellevekantstal, se i Figurtal.

Hendekasyllabos, ellevestavelset Verselinie, specielt om det falækiske Vers (se Falaikos). *K. H.*

Henderson [he'ndəsən], 1) By i den nordamerikanske Stat Nordcarolina med Tobaksfabrikker og Handel. (1890) 4,200 Indb. 2) By i Kentucky ved Ohio med Tobaks-, Bomulds- og Uldfabrikker. (1890) 8,800 Indb. *S. B. T.*

Hendiadys (græ.), den Udtryksmaade, hvorved et Begreb, der som Adjektiv eller paa anden Maade skulde underordnes et andet, ved et Substantiv udtrykt Begreb, sideordnes dermed, f. Eks. *pateris et auro*, egl. Skaale og Guld ɔ: gyldne Skaale, Guldskaale. *K. H.*

Hending betyder en Rimstavelse ɔ: en Stavelse, hvor der efter en Vokal findes den samme Konsonant eller Konsonantgruppe. Rimstavelser fandtes i den gamle nordiske Poesi hyppigst i een og samme Linie, sjældnere i Liniernes Slutning (*runhent*). Se i øvrigt Adalhending. *F. J.*

Hendon [he'ndən], By i Sydengland, Grevskab Middlesex, 10,5 Km. N. V. f. St.-Pauls-Katedralen i London, til hvilken By den danner en Forstad, har (1891) 15,800 Indb., en smuk gammel Kirke og en katolsk Missionsanstalt under Jesuitternes Ledelse. *C. A.*

Hendrich, Hermann, tysk Maler, er født 31. Oktbr. 1856 i Heringen (Regeringsdistrikt Merseburg). Elev af Wenglein i Munchen og Bracht i Berlin har han skabt sig Anseelse i Tyskland ved sine Fremstillinger af Episoder i nordiske og gammeltyske Sagn; de herfra hentede Skikkelser ere dog nærmest kun en, højst malerisk, Staffage i fantastiske og virkningsfulde Landskaber. Bekendte Værker: »Dragekampe fra Beovulf-Kvadet«; »Sigfrid's Død«, »Den flyvende Hollænder«, »Alberich røver Rhin-Guldet« ; 1897 udstillede han i Berlin bl. a. »Sangen til Aftenstjernen« (Tempera) med det stiliserede, stemningsfulde Landskab, samt Akvarellen »Aften ved Havet«. *A. Hk.*

Hendrichs, Hermann, tysk Skuespiller, født 17. Oktbr. 1809 i Köln, død 1. Novbr. 1871 i Berlin. H., hvis Hovedvirksomhed falder i Aarene 1844—64 ved kgl. Schauspielhaus i Berlin, udmærkede sig især i Helteroller og kaldtes paa Grund af sin ædle ridderlige Skikkelse: »Den sidste Romantiker«; blandt hans Hovedroller nævnes Wetter v. Strahl i »Pigen fra Heilbronn«, Wilhelm Tell og Götz v. Berlichingen. *A. A.*

Hendricks [he'ndriks], Thomas Andrew, nordamerikansk Statsmand, er født 7. Septbr. 1819 i Staten Ohio, blev 1843 Sagfører i Staten Indiana og valgtes 1845—47 til dennes lovgivende Forsamling; var 1851—54 Medlem af Unionens Repræsentanthus og 1864—69 af dens Senat. Han var her en af det demokratiske Partis Ledere i Modstanden mod Sydstaternes Rekonstruktion. 1872—74 var han Guvernør i Indiana. Allerede 1868 var han udset til sit Partis Kandidat til Præsidentposten, men blev da vraget for H. Seymour (dog kun med faa Stemmers Overtal); 1876 var han Demokraternes Kandidat til Vicepræsidentposten og opnaaede endelig denne Post 1885—89 under Cleveland's første Præsidentskab. *E. E.*

Hendriksen, Rasmus Frederik, dansk Xylograf, er født 11. Aug. 1847 i Kjøbenhavn, lærte Xylografien i »Illustreret Tidende«'s Atelier, besøgte Kunstakademiet 1863—66 og opholdt sig derpaa 2 Aar i Udlandet, navnlig i England. 1870 aabnede han i Kjøbenhavn et xylografisk Atelier, fra hvilket der er udgaaet en Række ypperlige Arbejder. Udviklingen har imidlertid medført, at hans Træsnit — fra 1884 — væsentlig ere blevne afløste af fotografiske Ætsninger. Af nok saa stor Betydning er dog H.'s direkte Indgriben i dansk Boghaandværks Udvikling. Det fortrinlig illustrerede Ugeblad »Ude og Hjemme« [1877—84], som han var Eneredaktør af til 1880, er hans Værk, og 1888 stiftede han »Foreningen for Boghaandværk«, der 1893 har aabnet en Skole for Boghaandværk. Denne Virksomhed har baaret Frugt, saaledes som det er blevet anerkendt ogsaa i Udlandet ved f. Eks. den internationale Bogudstilling i Paris 1894, ligesom ved Udstillingerne i Chicago (1893), Malmø (1896) og Stockholm (1897); H. forestod det danske Boghaandværks Deltagelse i disse Udstillinger. Allerede 1891 havde han ordnet en international Bogudstilling i Industriforeningen. Hvad H. arbejder for, er Haandværkets Udvikling under kunstnerisk Paavirkning. 1881 — 86 var han Medlem af Kunstforeningens Bestyrelse, fra 1883 er han Medlem af »Fremtiden«'s og fra 1891 af det danske Kunstindustrimuseums Bestyrelse. *C. N.*

Hendschel, Albert, tysk Tegner og Genremaler, født 9. Juli 1834 i Frankfurt a. M., død 22. Oktbr. 1883 smst. Medens H., der var uddannet i det Städel'ske Kunstinstitut og i Jak. Becker's Atelier, ikke ydede noget betydeligt i sine romantiske Genrebilleder (»Værtindens Datter«, efter Uhland, »Askepot« etc), gav han i sine Tegninger, »Aus A. H.'s Skizzenbuch« [udk. i fotogr. Gengivelse 2 Dele 1872 ff.], højst pudsige Fremstillinger af Hverdagslivets forskellige humoristiske Situationer, med Forkærlighed tagende Børnenes og de halvvoksne Gadedrenges Gøren og Laden paa Kornet, og vandt hermed en Popularitet, der er naaet ud over Tyskland's Grænser. Efter hans Død udkom der en ny Samling af hans Tegninger. *A. Hk.*

Hengelo [he'ŋelo], Flække i den hollandske Provins Overijssel, 14 Km. S. 0. f. Almelo, Knudepunkt for Jærnbanelinierne Arnhem—Salzberger, H. — Gronau, H. — Almelo og Bockelo—H., har (1889) 7,000 Indb. (med Kommune 10,700) samt betydelige Spinderier, Væverier, Farverier og Jærnbaneværksteder. *Joh. F.*

Hengist, en fra Vodan nedstammende Høvding, skal efter Sagnet, saaledes som det berettes hos den ca. 100 Aar senere levende Gildas (s. d.), sammen med sin Broder Horsa have anført de Sachser, der indkaldtes fra Tyskland af Briternes Konge Guorthigern til Værn mod Picter og Scoter. Med kun 3 Skibe landede han (ca. 450) ved Thanet, men da han saa, at Briterne vare et ukrigersk Folk, forestillede han Kongen, at det var nødvendigt at indkalde Forstærkning, og efterhaanden toge Sachserne ganske Magten fra de indfødte, saa at Kongen, der for at taa hans skønne Datter til Ægte havde skænket ham Kent, blev nødt til at afstaa Essex, Middelsex og Sussex. 40 Aar efter sin Ankomst døde H. og efterfulgtes af sin Søn Erik Aerk. Det er umuligt i denne Skildring at udskille den lille historiske Kerne fra Sagnet eller at afgøre, om H. udelukkende tilhører Myten eller er en virkelig historisk Personlighed, til hvem man senere har henført de Erobringer, Sachserne

efterhaanden gjorde. Karakteristisk er det dog, at han i god Overensstemmelse med de sociale Forhold hos Sachserne ikke kaldes Konge, men Hertug. *M. M.*

Hengstenberg, Ernst Wilhelm, tysk luthersk Teolog, født 20. Oktbr. 1802, død 28. Maj 1869 i Berlin. 1819 — 23 helligede han sig i Bonn til filologiske og filosofiske Studier, levede saa et Aar som Huslærer i Basel og kæmpede sig i denne Tid løs fra Rationalismen og frem til en fast Overbevisning om den væsentlige Sandhed afde lutherske Fædres Tro. Fra nu af var H. klar over sin Livsopgave, og han blev, skønt født i et reformert Hjem, den betydeligste P'orkæmper for Fornyelsen af den lutherske Ortodoksi. Han begyndte sin Kamp, da han 1826 kom til Berlin som Professor i Teologi og 1827 blev Redaktør for »Evangelische Kirchenzeitung«. Saavel gennem sin Universitetsvirksomhed som særlig gennem dette Blad førte H. en utrættelig og saare betydningsfuld Kamp mod Rationalismen i alle dens Skikkelser og for Kirkens gamle Bekendelse. I denne Kamp satte H. alle Hensyn til Side og angreb skaanselløst Talsmændene for de Retninger, hvis kristelige Ret han bestred. Derfor er H. ogsaa bleven hadet og afskyet som faa og er af sine Modstandere bleven skildret som et Indbegreb af al tænkelig Slethed, ja næsten som et uhyggeligt dæmonisk Menneske. Men ogsaa andre maatte ved Lejlighed tage Afstand fra ham (saaledes da han anklagede de rationalistiske Professorer Gesenius og Wegscheider i Halle for Vranglære). Atter andre beundrede ham over al Maade. Vel kan han næppe frikendes for at have kæmpet for sin Sag med for stor Ensidighed og undertiden vel advokatorisk Skarpsindighed, men at han kæmpede for en fast og ærlig Overbevisning, er der ingen Grund til at betvivle. Og Sejren over den gamle Rationalisme, som for en stor Del skyldtes ham, var et stort kirkeligt Fremskridt. Af hans Skrifter, der videnskabelig bekæmpede Rationalismen paa Gl. Test.'s Omraade, nævnes: »Christologie des alten Testaments« [2. Opl., 1854—57], »Kommentar iiber die Psalmen< [2. Opl., 1849—52], »Geschichte des Reiches Gottes unter dem alten Bunde« [1869—71]. (Litt.: I. F. I. Bachmann, »E. W. H.« [Gutersloh 1876—80]; i K. Schwarz'es »Den nyeste Teologis Historie« [Kbhvn. 1869] er givet en meget hadsk Fremstilling af ham). *y. P. B.*

Hénin-Liétard [enæljeta'r], By i Nordfrankrig, Dep. Pas-de-Calais, Arrond. Béthune, har (1891) 8,900 Indb., en gammel Kirke med Kunstværker, Stenkulsgruber, Papirfabrikation, Hørspinderi og Tilvirkning af Broderier. *C. A.*

Heniöcher, et Oldtidsfolk, som beboede det sorte Havs nordøstlige Kyst. De vare berygtede som Sørøvere; med smaa lette Fartøjer, som kun rummede 25 Mand, angrebe de Handelsskibe og Byerne paa Kysten. *C. B.*

Henk, Ludwig Friedrich Wilhelm v., tysk Admiral, født 4. Maj 1820, død 17. Oktbr. 1894 i Berlin, var oprindelig Koffardikaptajn. 1849 indtraadte han som Officer i den nydannede preussiske Marine, blev 1861 Forstander for det hydrografiske Bureau i Berlin, 1866 Chef for Nordsøflotillen, 1871 Chef for Marinestationen i Wilhelmshafen og Aaret efter Kontreadmiral samt Direktør for Admiralitetet. 1877 avancerede han til Viceadmiral, men afskedigedes 1879 af Krigstjenesten; senere har han gjort sig bekendt dels som Politiker, dels som maritim Forfatter. *C. L. W.*

Henkes, Gerke, hollandsk Genremaler, er født 25. Juni 1844 i Delfshaven. H., bosat i Voorburg ved Haag, har malet omhyggelig udførte Genrebilleder, som »Sygepleje i Klosteret«, »Et angstfuldt Øjeblik«, »Konsistoriet«, »Ulykken« og »Krønikeskriveren« [1887]; det sidste, med det kønne gule Lys, der siver ind gennem Vinduets Glasmosaik, var udstillet paa den internationale Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897. *A. Hk.*

Henle, Friedrich Gustav Jacob, berømt tysk Anatom, født i Fiirth i Franken 19. Juli 1809, død 13. Maj 1885 i Göttingen. H. studerede navnlig i Heidelberg og Bonn, paa det sidste Sted særlig under Johannes Müller's Ledelse. Han tog Doktorgraden 1832 med *De membrana pupillari, aliisque oculi membranis pellucentibus.* Derefter rejste II. med Johannes Muller og blev hans Prosektor i Berlin 1834; men paa Grund af politiske Forhold holdtes han fængslet i længere Tid. 1837 blev han Privatdocent ved sit berømte Skrift: *Symbolae ad anatomiam villorum intestinalium imprimis eorum epitheliet vasorum lacteorv.m.* 1840 blev H. Professor i Anatomi i Zurich, og han udgav da sin »Allgemeine Anatomie« [Leipzig 1841], der gjorde ham verdensberømt. 1844 blev H. Professor i Anatomi i Heidelberg og fra 1852 til sin Død i Gottingen. Blandt hans anatomiske Arbejder maa endnu nævnes hans »Systematische Anatomie« [3 Bd., Braunschweig 1871—79]. Der er næppe nogen Del af Anatomien, hvor han ikke bragte talrige ny Ting frem; særlig kan maaske nævnes hans Studier over de forskellige Epithelier. Det er ikke alene Menneskets, men ogsaa Dyrenes Anatomi, H. har studeret, og af hans Skrifter herom kunne særlig nævnes: »Systematische Beschreibung der Plagiostomen« [Berlin 1841], Afhandling om Narcine, *Acarus folliculorum, Enchytræus* og hans sammenlignende Anatomi om Strubehovedet. Af meget stor Betydning have ogsaa hans Værker: »Schleim und Eiterbildung« [Berlin 1838], »Pathologische Untersuchungen« [Berlin 1840] og »Handbuch der rationellen Pathologie« [2 Bd., Braunschweig 1846—53] været. H. har desuden skrevet mange andre meget værdifulde Afhandlinger. Ikke mindst Betydning havde han som en udmærket Lærer. *G. N.*

Henle's Slynge se Nyre.

Henley on Thames [he'nlienteⁱmz], By i Sydengland, Oxfordshire, ligger paa venstre Bred af Themsen, neden for Reading, omgiven af Bøgeskove; den er Rosportens Hovedkvarter (H-Regattaen) og har (1891) 4,900 Indb. I Nærheden ligge flere prægtige Landejendomme, som Park Place, paa højre Thems-Bred, med et fra Jersey hertil flyttet Druidetempel, Fowley Court (i Buckinghamshire), bygget 1684 af Wren, o. a. *C. A.*

Henley [he'nli], Joseph Warner, engelsk Politiker, (1793—1884), var 1841—78 konservativt Medlem af Underhuset; Handelsminister Marts —Decbr. 1852 samt paa ny Febr. 1858—Febr. 1859, da han udtraadte af Ministeriet, misfornøjet med Disraeli's Udkast til en Valgreform. 1866 fik han Tilbud om en Ministerpost, men afslog det. Han var ofte Medlem af vigtige Regeringskommissioner. *E. E.*

Henna d. s. s. Alkannarod, se Alkanna og Lawsonia.

Henna eller Enna hed i Oldtiden en By, der laa midt paa Sicilien paa Grænsen mellem Sikanernes og Sikelernes Omraade i en Egn, der udmærkede sig ved overordentlig Frugtbarhed; endnu ligger en ret betydelig By (Castrogiovanni) paa Stedet. Byens Hovedguddomme vare Demeter og Persefone; en Tradition lod Demeter være født ved H. og have opfundet Kornavlen der; i den senere Oldtid nævnes almindelig Engene ved den nærliggende Sø Pergus som Stedet, hvor Hades havde bortført Persefone (s. d.). H. var en stærk j Fæstning og spillede flere Gange en betydelig Rolle i Krigene, som førtes paa Sicilien. 402 f. Chr. blev den ved Forræderi overgiven til Dionysios I; senere indtog Agathokles den; i den første puniske Krig faldt den i Karthagernes, derefter i Romernes Hænder. Under Slavekrigen havde Eunus H. i sin Magt; Romerne maatte belejre den i 2 Aar (133/32 f. Chr.), og Byen overgav sig først, da Hungersnøden havde lammet Besætningens Kræfter. I Middelalderen blev H. 859 erobret af Araberne, 1087 af Normannerne. *C. B.*

Henne am **Rhyn,** Otto, schweizisk Kulturhistoriker, er født 26. Aug. 1828 i St. Gallen, hvor han er Statsarkivar. Blandt hans mange Værker kunne særlig nævnes: »Gesch. d. Schweizervolks« [3 Bd., 3. Opl., Leipzig 1878], »Allg. Kulturgesch.« [6 Bd., 2. Opl., Leipzig 1877—78], »Die Kreuzzüge und die Kultur ihrer Zeit« [Leipzig 1883—86, med Billeder af Doré] og »Kulturgeschichte d. deutschen Volks« [2 Bd., 2. Opl., Berlin 1893].

Henneberg, forhen et tysk Grevskab, der laa omkring Werra's nedre Løb i det nordlige Franken; sit Navn fik det af den ældste Greveslægts, Popponernes, 1525 ødelagte Stamborg H. I Beg. af 12. Aarh. erhvervede Slægten ogsaa Borggrevskabet Würzburg; men Besiddelsen splittedes ved stadige Delinger mellem de forskellige Linier. Poppo VII fik ved Ægteskab store Ejendomme i Thüringen, og hans Sønnesønner stiftede 1274 de 3 Linier H.-Hartenberg-Römhild (uddød 1378), H.-Aschach (uddød 1549) og H.-Schleusingen. Til denne sidste og betydeligste Gren hørte Berthold VII (1272—1340), en af sin Tids dygtigste Statsmænd, der navnlig spillede en stor Rolle under Kejser Ludvig af Bayern, hvis Hovedstøtte i Kampen mod Pavemagten han var. Han ophøjedes i Rigsfyrstestanden, samlede en stor Del af de adsplittede Besiddelser paa sin Haand og indførte 1340 Førstefødselsretten i sine Lande. Ogsaa i danske Forhold have de hennebergske Grever grebet ind, idet Grev Johan af H. 1334 traadte i Tjeneste hos Christoffer II's Søn Junker Otto, der pantsatte ham Mors. Da alle de hennebergske Besiddelser under Grev Vilhelm V vare forenede paa een Haand, sluttede denne for at befri sig fra en trykkende Gæld en Overenskomst med sine Naboer, hvorefter Landet skulde tilfalde den ernestinske sachsiske Linie og Hessen, og efter at Slægten j 1583 uddøde med hans Søn Georg Ernst, gik største Delen af Grevskabet over til de to sachsiske Linier, der beholdt det uskiftet, indtil det deltes 1660. Ved denne og følgende Delinger adsplittedes Landet fuldstændig; de enkelte Brudstykker indlemmedes hovedsagelig i de thüringske Smaastater, og om den fordums Enhed erindrer nu kun det for alle Arvtagerne fælles Arkiv i Mejningen. (Litt.: Schultes, »Diplomat. Geschichte des Hauses H.« [2 Bd., Hildburghausen 1788—91]; »Hennebergisches Urkundenbuch«, udg. af Schoppach og Briickner [7 Bd., Meiningen 1842—77]). *M. M.*

Henneberg, Richard, svensk Kapelmester, er født 5. Aug. 1853 i Berlin. Som Dreng sang han i Domkoret og i Operaen i Berlin, fik senere bl. a. Wilh. Rust til Lærer og uddannede sig særlig til en fremragende Klaverspiller. Siden 1872 drog han paa forskellige Koncerttourneer til Norden under Ledelse af Conrad Behrens og var fra 1873 et Par Aar Dirigent for Bergen's Musikforening. Fra 1878 har han været ansat som Kapelmester ved stockholmske Teatre, først »Mindre teatern«, saa »Nya teatern«, til sidst »Kgl. Operan«. Han har komponeret forskellig Kammermusik, Operaen »Drottningens vallfart«, Musik til Ibsen's >Brand«, til Shakespeare'ske Dramaer etc. *A. H.*

Henneberg, Rudolf, tysk Maler, født 13. Septbr. 1825 i Braunschweig, død smst. 14. Septbr. 1876. En treaarig Studietid ved Antwerpen's Akademi (fra 1850), tre ny Læreaar under Couture i Paris gave Grundlaget for hans maleriske Uddannelse, som den højt stilende og intelligente Kunstner søgte yderligere at højne under sine senere Rejser, saaledes i Italien, hvor han især studerede Tizian. Hans Kunst er specifikt tysk, litterært anlagt, — Emnerne til to af hans betydeligere Arbejder ere, med deres vildt-fantastiske Romantik, tagne fra Burger og Schiller: »Den vilde Jæger« [1856] og »Der Verbrecher aus verlorener Ehre« [1860, begge i Berlin's Nationalgaleri, det første i mindre Maalestok i Schack's Galeri i Munchen]; den har ofte et stærkt patriotisk højtravende Sving (som Cyklus'en til den Warschauerske Villa i Charlottenburg til Forherligelse af Tyskland's Bedrifter 1870—71; f. Eks. Billedet »Germania« [1872], hvor Bismarck faar Rollen som den dragebesejrende St. Georg) og er dertil allegoriserende tankerig, som hans Hovedværk, det i Tyskland meget populære »Jagt efter Lykken« [1868, Berlin's Nationalgaleri], med dets sørgmodige Grundtone og udmærket faste Komposition. Under et Ophold i Rom 1873—76 malede han en Del Jæger- og Rytterbilleder, i hvilke hans sjældne Evne til at fremstille Hesten træder særlig stærkt frem. Et andet bekendt Værk af H. er »Märchen« [1871]. H.'s omhyggelig behandlede, ofte fine Kolorit er dog andenhaands udviklet under Paa virkning af Rubens, den franske Skole og Tizian. I Braunschweig's Museum findes en stor Mængde af hans Studier og Skitser i Olie samt Kartoner. *A. Hk.*

Hennebicq [ænbi'k], André, nulevende (1898) belgisk Historiemaler, er født i Tournai. Han er Elev af Portaels og har malet en Del Historiemalerier, der nyde megen Popularitet i hans Fædreland: »Jeremias'es Klage«, »Antoinette af Rosmael udlægger Bibelen for de Reformerte«, »Messalina«, »Mons'esBymilits hilser Maria af Burgund« (tilhører Provinsregeringen i Hennegau), »Martyr i Katakomberne« [1897] m. m.; ogsaa Portrætter. *A. Hk.*

Hennebon(t) [ænbŏ'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Morbihan, Arrond. Lorient, ved Blavet, 15 Km. fra Atlanterhavet, liggende ved Orléans-Banen, der her paa en 222 M. lang Bro

føres over Floden. Den har en smuk gotisk Kirke fra 16. Aarh., Levninger af Fæstningsværker, Savværker, Skibsbyggeri, Fabrikation af Lervarer og Kemikalier og (1891) 5,35° Indb. H. var fra 14.—16. Aarh. en af Bretagne's vigtigste Fæstninger og blev gentagne Gange belejret og indtaget. Uden for Byen ligge Ruiner af det gamle Abbedi Notre Dame de la Joie. *C. A.*

Hennegau se Hainaut.

Hennequin [ænkæ'J, Alfred, fransk dramatisk Forfatter, af belgisk Herkomst, født i Liége 13. Jan. 1842, død i Saint-Mandé 7. Aug. 1887. Efter at have været Ingeniør ved de belgiske Statsbaner kom H. til Paris, hvor han fra 1875 alene gav sig af med at skrive for Scenen. Allerede forinden havde han i Bruxelles under Pseudonymet Alfred Lebrun faaet opført nogle Lystspil: »J'attends mon oncle« [1869] og »Trois chapeaux« [1870]. I Paris gjorde han stor Lykke med forskellige kaade, mere eller mindre frivole og farceagtige Lystspil og Vaudeviller: »Le proces Veauradieux« [1875], »Les dominos roses« [1876]; »Bébé« [1877] og »Nounou« [1879], begge skrevne med Najac, samt »Niniche« [1878] og »La femme à papa«, skrevne med Millaud. Mange af hans Lystspil ere opførte paa nordiske Teatre. *S. Ms.*

Hennequin [ænkæ'J, Antoine Louis Marie, fransk Advokat, (1786—1840), gjorde 1806—07 Tjeneste som Soldat og viste allerede da juridiske Anlæg ved at forsvare nogle tyske Bønder for en Krigsret. 1813 blev han bekendt som en dygtig Sagfører og var 1817—20 Forsvarer i flere politiske Sager; efter Julirevolutionen 1830 optraadte han, der var en ivrig Legitimist, som Forsvarer for Karl X's Minister, Peyronnet, og som Familien Rohan's Sagfører i Arvesagen efter Prinsen af Condé, altsaa mod Hertugen af Aumale's Krav; 1832—33 forsvarede han Deltagerne i flere legitimistiske Foretagender og tilbød ogsaa Hertuginden af Berry sin Hjælp. Siden 1834 var han Medlem af Deputeretkammeret. *E. E.*

Hennequin [ænkæ'J, Philippe Auguste, fransk Maler og Kobberstikker, født 1763 i Lyon, død 12. Maj 1833 i Leuze ved Tournai. H. var Elev af David, kom paa den store Rom-Pris til Italien og levede et meget omskiftende og farefuldt Liv, i Italien som Revolutionsmand forfulgt af de pavelige, kastet i Fængsel en Tid i Lyon og Paris, efter Napoleon's Fald bosat i Liège, senere i Tournai, hvor han blev Direktør for Tegneskolen; han har bl. a. malet »Orestes, forfulgt af Furierne« [1800], der kom til Louvre, »Det franske Folks Triumf« (o: 10. Aug. 1792), »De 300 Franchemont-Borgeres Død under Forsvaret af deres By« (fra Liège-Opholdet) samt et dekorativt Billede for Antoninernes Sal i Louvre — en Kunst, der med dens antikiserende Retning nøje slutter sig til det David'ske Forbillede. *A. Hk.*

Henner [ænæ'r], Jean Jacques, fransk Maler, er født 5. Marts 1829 i Bernweiler (Elsass). Efter i Paris at have studeret under Picot og Drolling, vundet Rom-Prisen (1858), i Italien, hvor han malede flere Billeder for Colmar-Museet, udviklet sin Farvesans under Indtryk fra de venetianske Kolorister og Correggio, debuterede han 1863 paa Salonen, bl. a. med et Portræt af V. Schnetz; men først »Susanna i Badet« [1865, Luxembourg-Museet] skaffede ham Kunstnerry. Med dette Arbejde brød H. ogsaa ny Baner for den franske Kunst: medens denne tidligere havde behandlet den nøgne kvindelige Skønhed lidt haardhændet og haandfast, tog H.'s Pensel blødt paa Kvindelegemets Former og fremstillede dettes Overflade vibrerende lysende, næsten for smeltende udflydende. Derefter malede H. det skønne »Biblis« [1867, Museet i Dijon], »Kvinde paa den sorte Divan« [1869, Museet i Mülhausen], atter og atter hvide Kvindelegemer, hvis Omrids tabe sig i den dunkle landskabelige Baggrund med den sene Aftentimes blødt indhyllende Skumring, Billeder uden Handling, men med en mild og sart Stemning: »Idyl« (Luxemburg), »Najade« [1875], »Ekloge« [1879], »Kilden« [1881], »Læsende Kvinde« [1883], »Sovende Kvinde« [1893] etc. Hans religiøse Malerier ere prægede af samme Aand og Farvestemning: »Den barmhjertige Samaritan« [1874, Luxembourg], »Den døde Christus« [1875], »Bodfærdige Magdalena« [1878], »Christus i Graven«, »Johannes Døberen«, »S. Sebastian« [1888] m. fl.; fra 1882 er »J. Barra« (liggende nøgen i Græsset), fra 1870 hans udtryksfulde Personifikation af Elsass, »L'Alsacienne«, der allerede paa Grund af dets Emne gjorde stor Lykke i Frankrig, og som af elsassiske Kvinder 1872 blev skænket til Gambetta. Ogsaa i sin Portrætkunst arbejder H. med samme begrænsede Farveskala, samme Lyseffekter og samme følsomme Grundtone: mange Kvindeportrætter, Portræt af Chanzy [1873], Picard [1875] m. fl. Efterhaanden er dog denne Kunst med dens faa, stemningsfuldt klingende Strenge gleden over i en for stereotyp Manér. Af senere Arbejder kunne nævnes: »Fabiola« [1885], »Ensomhed« [1886], »Bøn« [1889], »Melankoli« [1890], »Pieta« [1891], »Ephraim og hans døde Hustru« [1898]. Paa den internationale Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897 var H. repræsenteret ved det lille, ret manierede »Magdalena«. *A.Hk.*

HenneSSy [he'nesi], William, engelsk-amerikansk Maler, er født 1839 i Thomastown (Irland). H. kom allerede 1849 til New York, fik sin Uddannelse paa Akademiet der, vandt Navn ved Malerier, i Olie- og Vandfarve, som »In memoriam«, »En Sidevej i Normandiet«, og har, efter at han 1870 har nedsat sig i London, malet »Efteraar i Ny-England«, »De gode Venner«, »Sommeraften paa Themsen«, »Morgen i Skoven«, »Hjemvenden fra Marken« o. m. a. *A. Hk.*

Hennin [anæ'] se Hovedbedækning.

Hennings, August Adolf Friedrich, dansk Embedsmand og tysk Forfatter, født 19. Juli 1746 i Pinneberg i Holsten, død 17. Maj 1826 i Rantzau (Holsten). H. havde i sin Tid et velkendt Navn som en begejstret og utrættelig Forkæmper for Oplysningstidens Ideer, men hans talrige og tit meget omdebatterede Skrifter ere nu for længst glemte, ligesom hans Virksomhed som Embedsmand ikke blev af indgribende Betydning, da der tidlig blev sat en Dæmper for hans brændende Higen efter at naa op til Statsstyreisens øverste Trin. Dog har han som en fuldblods Type paa en Fremskridtsmand af Encyklopædisternes Skole ogsaa Interesse for vore Dage, idet han hørte til den Kreds af unge Mænd, der i Danmark allerede før Struensee's Fremtræden var stærkt optagen af Tidens Reformplaner, og naaede han end aldrig frem i forreste Række, gjorde han sig dog snart bemærket i vide Kredse ved sin fremragende Intelligens og

dristige Optræden, ja en Tid lang var hans Navn paa alles Læber. — H. fik en fortræffelig Opdragelse i Hjemmet (Faderen var Amtsforvalter i Pinneberg) og forlod, 17 Aar gl., Gymnasiet i Altona for at studere Jura og Statsvidenskab i G6ttingen, hvor hans Flid og udmærkede Evner vandt udelt Anerkendelse. Her stiftede han Bekendtskab med Locke's, Rousseau's og Voltaire's Skrifter, hvad der gav ham Anledning til vidtløftige filosofiske Studier i Tidens Smag og for bestandig gjorde ham til en udpræget Tilhænger af Rationalismen, saa at han senere kom til at staa uforstaaende over for den ny Aandsretning ved Aarhundredets Slutning. Hans Venskab med Ernst Schimmelmann drog ham til Kjøbenhavn, hvor han ved Vennens formaaende Indflydelse efter Struensee's Fald haabede at komme til at spille en betydelig Rolle. Foreløbig blev han Legationssekretær i Berlin, hvor han var en ivrig Deltager i Wraxall's (s. d.) Plan om at bringe Caroline Mathilde tilbage til Danmark. Efter nogen Tids Ophold i Dresden som *Chargé d'affaires* kom H. tilbage til Kjøbenhavn og blev nu ansat i Kommercekollegiet, hvor han 1781 blev deputeret, en høj Post i hans Alder, ligesom han med faa Aars Mellemrum blev Etatsraad og Kammerherre. Han var en særdeles duelig Embedsmand og var som saadan yndet af Guldberg, hvad der kom ham til betydelig Nytte, da han efter Udgivelsen af et Par dygtige Arbejder af kunsthistorisk og økonomisk Indhold offentliggjorde sit tyske Digt »Olavides«, et Forsvar for Tros- og Tænkefrihed, der paadrog ham de voldsomste Angreb og gav Anledning til den saakaldte Olavides-Fejde. H.'s ærgerrige Drøm om at opnaa en indflydelsesrig Magtstilling som Statsmand syntes paa den Tid at være nær sin Virkeliggørelse, da Guldberg's Fald gjorde Ende paa alle hans Forhaabninger. Som en slagen Mand forlod han Kjøbenhavn og drog til Holsten, hvor han tilbragte Resten af sit Liv, først som Amtmand i Plön, senere som Administrator af Grevskabet Rantzau. Skønt han saaledes vedblev at være en højtstillet Embedsmand, følte han det dog stedse som en bitter, nagende Smerte at maatte leve fjernt fra den store Verden og søgte derfor at sætte sig i Rapport til den ved uafbrudt Forfattervirksomhed (ogsaa i danske Tidsskrifter), men den Opmærksomhed, han herved vakte (navnlig som Talsmand for politisk Liberalisme), tabte sig snart, og da han som 80-aarig Olding endte sit urolige og rastløse Liv, stod han for de fleste kun som en interessant Levning fra en svunden Tid. (Litt.: Worm, »Leksikon over lærde Mænd« III [Kbhvn. 1784]; »Allg. deutsche Biographie« XI [Leipzig 1880]; K. A. Bittiger, »Litterar. Zustände und Zeitgenossen« [Leipzig 1838, II, 66 ff.J; J. Bloch, »En Brevveksling fra Struensee-Tiden«[i »Museum« 1891] og »En Brevveksling fra Aug. H.'s Rejse i Jylland« [smst. 1894]). *C. F.*

Hennings, Betty Mathilde, født Schnell, dansk Skuespillerinde, er født 26. Oktbr. 1850 i Kjøbenhavn. $7^1/_2$ Aar gl. kom Betty Schnell ind paa det kgl. Teaters Danseskole, hvor hun ved sin Flid og Graciøsitet snart tiltrak sig Bournonville's Opmærksomhed; omtrent samtidig fik hun ved Sangerinden Mad. Sahlgreen's Interesse den lille Betty's Rolle i »Ludlams Hule«, og heri lød 26. Jan. 1861 første Gang hendes Stemme ud til Publikum. I de følgende Aar udførte hun med barnlig Ynde adskillige Smaaroller baade i Balletter og Skuespil, blandt de sidste kan særlig nævnes Zerina i »Alferne«, fordi hun til denne første Gang nød godt af den Mands (Høedt) Undervisning, der skulde føre hende fra Balletten til Skuespillet. Foreløbig holdt imidlertid Balletmesteren fast paa sin lovende Elev, der »i sit blonde Fysiognomi besad noget af det »uforklarlige«, der saa tidlig aabenbarede sig hos Jenny Lind«, og han, der efter Frk. Juliette Price's ulykkelige Fald paa Scenen (22. Novbr. 1865) stod uden Primadonna, besluttede at føre den lige konfirmerede Betty Schnell med eet Slag frem i første Række; Vovestykket lykkedes: 21. Novbr. 1866 udførte hun første Gang Astrid i »Valdemar« og fængslede straks ved sin udtryksfulde Mimik og sin graciøse Dans. Denne savnede efter Bournonville's Ord »den Styrke og Dristighed, der stempler Virtuositeten«, og det var ogsaa i langt højere Grad ved den blide Følelsesfuldhed, der lyste i hendes milde Blik, og den jomfruelige Poesi, der hvilede over hele hendes fine Skikkelse, end ved koreografisk Bravur, at hun i de følgende 4 Sæsoner interesserede i Balletroller som Hilda i »Et Folkesagn«, Sigyn i »Thrymskviden«, Therese i »Søvngængersken«, Svava i »Valkyrien« og Teresina i »Napoli«. Høedt havde ingen Sinde tabt hende af Syne, men givet hende Undervisning i Deklamation med en mulig Overgang til Skuespillet for Øje, og da det mere og mere viste sig, at hendes rent legemlige Kræfter ikke strakte til til Dansens Anstrengelser, hvor meget end Bournonville lempede de koreografiske Fordringer, tilskyndede Høedt hende til at vove Springet over til Skuespillet, mod hvilket ogsaa hendes egne Længsler drog hende. Debuten fandt Sted 13. Decbr. 1870 som Rose (Agnes) i »Fruentimmerskolen« og førte det umiskendeligste Bevis for hendes dramatiske Evner; med lykkelig Inspiration og teknisk Sikkerhed levendegjorde hun den Skikkelse, hvortil Høedt med genialt Blik for sin Elevs Talent og Publikums Smag havde fordansket Moliére's Agnès: en artig lille Pige, helt Barn, ærlig og troskyldig, indtagende og rørende i sin uberørte Uskyldighedstilstand. Hun gjorde megen Lykke og fik i de følgende Aar en hel Del ensartede Roller, som Judita i »Valgerda«, Petrine i »Den eneste Fejl«, Antonie i »Sparekassen«, Amanda i »Amanda«, Stella i »Sandt og Usandt«, Christiane i »Christiane«, Adrienne i »Ildløs i Klosteret« og Jeanne i »Lady Tartuffe«; hun spillede dem uden noget individuelt Særpræg alle som Ingenuer af det reneste Vand i Agnès'es Lignelse ofte med en lille Tilsætning af raffineret Snusfornuft, altid uden den erotiske Glød. Ganske naturligt faldt det i hendes Lod at udføre Nora i »Et Dukkehjem« (21. Decbr. 1879), Ingenuen som gift Kone, set i Henrik Ibsen's bitre Belysning; allerede nogle Aar tidligere havde hun som Signe i »En Fallit« med et spidst Lune vist Ingenuens Vrangside: den forkælede Lunefuldhed, men medens denne kun var en Karikaturskitse, var Nora en gennemført Karakter. Fru H. (hun ægtede 1879 Musikforlæggeren Henrik H., født 1848) voksede med Opgaven: hun fremstillede det lette flagrende Barnesind hos Nora med spillende Overlegenhed, Forskræmtheden og Forventningsfuldheden med nervøs Energi og ende-

lig Slutningsopgøret med afmaalt Kølighed. Ved denne Fremstilling havde H. truffet i Hjertet paa Tidens Ideal af unge Koner, og med skarp Intelligens og spændstig Sikkerhed varierede hun denne Type i en Række moderne Roller som Eva i »Eva«, Fru Flora Barring i »Puppe og Sommerfugl«, Karen i »Geografi og Kærlighed«, Fru Laura Friedemann i »Tre Par«, Fru Anna Hjelm i »Kong Midas«, Fru Hedda Tesman i »Hedda Gabler«, Anna Bryde i »Anna Bryde«, Sara i »Lystige Koner« og Grevinde Francine i »Francillon«; den fuldkomneste Skikkelse i H.'s Repertoire af gifte Koner turde være Jane de Simerose i »Damernes Ven«, i denne Jomfru-Hustru forenedes det Præg af Unærmelighed, der altid hviler over hendes Fremtræden, og som i nogle Roller kan stivne til Kulde og Fornærmethed, med en mild Sørgmodighed til en poetisk Sarthed, der gjorde Rollen troværdig. Samtidig med at H. i det moderne Repertoire arbejdede sig frem til det kgl. Teaters første Karakterskuespillerinde, vovede hun sig ind paa Tragediens Omraade, dog hendes rene, men ikke fuldtonende Stemme magtede ikke dennes svulmende Patos, lige saa lidt som hendes fine, spinkle Skikkelse passede til Heltindens Storslagenhed. Derimod muliggør denne hende det endnu at illudere i Ungpigeroller, som Hedvig i »Vildanden«, om end hendes Kunst i disse Roller nu mere besidder Stiliseringens velberegnede Korrekthed end Livets bankende Puls; denne stiliserende Spillemaade med dens faste Linier og stilfærdige Farver kommer hende til gode paa andre Hold, saaledes i hendes yndefulde, om end lidt spidse Pastelportrætter af Holberg's Leonore og i hendes diskrete Genrebilleder af gamle Damer. H., der I. Apr. 1884 udnævntes til kgl. Skuespillerinde, følte sig ikke altid tilfredsstillet med det Repertoire, Teateret bød hende, og i Febr. 1890 indgav hun sin Afskedsbegæring, men bevægedes til at tage denne tilbage. (Litt.: Edv. Brandes, »Dansk Skuespilkunst« [Kbhvn. 1880]; P. Hansen, »Den danske Skueplads« III [Kbhvn. 1896]; »Illustreret Tidende« XXXIII, 73—74; XXXVII, 167—70; »Nutiden« III, 231—32; »Nationaltidende«, 8. Oktbr. 1882, 5. Decbr. 1888 og 17. Febr. 1890). *A. A.*

Hennings, Wilhelm, dansk Kirurg, født 27. Juli 1716 i Gluckstadt, død 26. Jan. 1794 i Kjøbenhavn. Efter at have faaet sin første Uddannelse hos Amtskirurger studerede han fra 1738 ved *Theatrum anatomico-chirurgicum* Kjøbenhavn, hvor han 1748 tog kirurgisk Eksamen. 1755 begav han sig paa en Studierejse til Udlandet, men kaldtes 1758 hjem som Medicus ved Felthospitalerne i Holsten. Ved Simon Criiger's Død blev han 1760 Generaldirektør for Kirurgien og som saadan Forstander for den kirurgiske Læreanstalt. H. var en elskværdig Mand, der imidlertid ikke besad sin Forgængers energiske Karakter, og den kirurgiske Læreanstalt gik utvivlsomt tilbage under ham, indtil han sammen med nogle andre Kirurger fik Teateret omdannet til det kgl. kirurgiske Akademi 1785. Som dettes første Lærer virkede han derefter til sin Død. H. har kun udgivet en enkelt lille Bog og har kun faaet Betydning ved sin Stilling paa et for den kirurgiske Undervisning meget kritisk Tidspunkt. (Litt.: G. Norrie, »Kirurgisk Akademis Historie« [Kbhvn. 1896]). *G. N.*

Henningsen, 1) Erik Ludvig, dansk Genremaler, er født i Kjøbenhavn 29. Aug. 1855. 1879, to Aar efter at have faaet Afgangsbevis fra Kunstakademiet, debuterede han som Udstiller med »En Dilettant« (en Violoncelspiller), der blev solgt til Kjøbenhavn's Kunstforening, og 1881 vakte han Opmærksomhed med »Hos Amagerkonen« og det figurrige »Morgen i Adressekontorets Gaard«; til Nationalgaleriet erhvervedes senere »Vagtparaden« [1888], »Sat ud« [1892] og »En saaret Arbejder« [1895]; for Universitetets Festsal har han malet et stort Vægbillede, »Det første nordiske Naturforskermøde«. H., der to Gange er bleven hædret med Udstillingens Aarsmedaille, viser sig i sin Kunst som en let tilgængelig Fortæller og Folkelivsskildrer med Evne til klar, om end ikke særlig dyb Karakteristik af Personerne; de lunefuldt opfattede Situationer lykkes gennemgaaende bedre for ham end de alvorlige. *S. M.*

2) Frants Peter Didrik, dansk Genremaler, ovenn.'s Broder, er født i Kjøbenhavn 22. Juni 1850. Efter at være bleven Student gennemgik han Kunstakademiet, hvor han arbejdede under Vermehren, hvis Paavirkning ogsaa viste sig tydelig i de første Billeder, H., fra 1875, udstillede, Portræt af Skuespillerinde Fru J. Sødring og et større Dameportræt. Som Genremaler debuterede han 1877 med det elskværdige »Paa Fodtur« (den Hirschsprungske Samling) og drog derefter til Udlandet, hvor han, først i Bonnat's Atelier og derpaa i Spanien's Billedgalerier, tilegnede sig en varmere Kolorit og et friskere malerisk Foredrag end det, der havde raadet i hans tidligere Arbejder; Vidnesbyrd herom gav 1876 »Et Gadekær i en sjællandsk Landsby«, hvor Figurerne staa saa fint og dog saa kraftig i det stemningsrige Landskab, samt den i al sin Simpelhed saa storladne »Pløjescene« [1880], der blev købt af Kjøbenhavn's Kunstforening. Andre Hovedværker af H., der ogsaa har virket som fin og produktiv Illustrator, ere »En Begravelse« [1883; Udstillingsmedaillen; Nationalgaleriet], »Ved Juletid« [1890; Udstillingsmedaillen; den Hirschsprungske Samling] og »Hos Pantelaaneren« [1893; Nationalgaleriet]; af ikke ringe Værd ere ogsaa adskillige af hans Billeder af Landalmuens Færden i fri Luft og hans Landskaber med rig Staffage af Mennesker og Dyr. H., der blev Carl Bloch's Afløser som Professor ved Kunstakademiets Modelskole, er en mild og fintfølende Kunstnernatur, udstyret med ikke ringe poetisk Evne, en dygtig og sund Kompositør, ypperlig Tegner og vel udviklet Kolorist. *S. M.*

Henningsen, Jakob, dansk Forfatter, Driftsbestyrer for Store Nordiske Telegrafselskabs Linier i Østasien, er født 5. Septbr. 1849 i Nakskov. Efter at have taget dansk juridisk Eksamen 1869 ansattes han 1870 i Store Nordiske Telegrafselskabs Tjeneste i Newcastle, hvorfra han 1871 forflyttedes til Østasien, hvor han efterhaanden avancerede, indtil han 1885 blev Driftsbestyrer, en Stilling, han endnu (1898) beklæder. H., der har Bolig i Shanghai, har oftere foretaget længere Rejser i det indre af Kina, hvor han bl. a. har anlagt vidtstrakte Telegrafanlæg for den kinesiske Regering, der har givet ham Rang som Mandarin af 2. Klasse. Af H. haves i Blade og Tidsskrifter mange livligeSkildringer af Forholdene i Kina o. s. v. og et større Værk: »Det himmelske Rige« [Kbhvn. 1887]. *V. S.*

Henningsen, Laurits Gottlieb Emanuel, dansk Forfatter, født 12. Juli 1844 i Hillested ved Maribo, hvor Faderen var Skolelærer, død 11. Febr. 1886 i Sæby ved Tissø. Sin første Undervisning fik han i Maribo Borgerskole, kom 1861 paa Jonstrup Seminarium og dimitteredes herfra 1864. Efter at have været privat Lærer paa sin Fødeø kaldedes han 1870 til Skolelærer i Husby, N. f. Løgstør; Kaldet var meget lille, og da han fik en stor Familie at forsørge, lededes han mere og mere til at skaffe sig en forøget Indtægt ved en litterær Hastværksproduktion, navnlig i Almanakker og lignende Skrifter. 1883 kaldedes han til Skolelærer i Sæby ved Tissø. — H. er en af de mere fremragende Repræsentanter for den saakaldte »Skolelærerlitteratur«, i Besiddelse af virkelig digteriske Evner, Friskhed og Fantasi, og som Forfatter af Børnebøger indtager han en hæderlig Plads. Blandt hans mange Skrifter kunne nævnes: »Børnenes Jul« [1872], »Fortællinger« [1878], »Fra Lolland« [1879, 2. Opl. 1884], »Fra Folkelivet« [1882] og »Korsets Stridsmand« [1883]. *S. Bz.*

Hennum, Johan, norsk Violoncellist og Kapelmester, født i Christiania 26. Aug. 1836, død smst. 13. Septbr. 1894. H. kom 1851 som Violoncellist ind i Christiania Teaters Orkester. 1854—56 opholdt han sig i Kjøbenhavn for under Kammermusiker Kuhlau yderligere at uddanne sig paa sit Instrument, og 1859 rejste han med Statens Stipendium til Bruxelles, hvor han med stor Fremgang studerede hos Servais, 1866 blev H. ansat som Kapelmester ved Christiania Teater, hvilken Stilling han indehavde til sin Død. 1877 besøgte han, specielt for at studere Operaen, Berlin, Dresden, Leipzig og Frankfurt a. M. — H. omfattede sin Kapelmestergerning og specielt Operaen med varm Interesse, og uden at være »født« Dirigent opnaaede han ved aldrig svigtende Pligttroskab og utrætteligt Arbejde og Taalmodighed ofte smukke Resultater, uagtet de Forhold, hvorunder han arbejdede, vare vanskelige nok. Naar undtages Tidsrummet 1874—76, var der ved Christiania Teater ikke engageret noget fast Operapersonale, ligesom Kor og Orkester vare temmelig primitive. Af større Operaer opførtes i H.'s Tid saaledes Gluck's »Iphigenia i Aulis«, Mozart's »Don Juan« og »Figaros Bryllup«, Beethoven's »Fidelio«, Weber's »Freischütz«, Meyerbeer's »Hugenotterne«, Wagner's »Tannhäuser«, Gounod's »Faust« foruden mange mindre Operaer og Operetter. I de senere Aar ledede H. ogsaa en Række populære Koncerter. Som Violoncellist var H. meget benyttet; navnlig var han en smagfuld og dygtig Kammermusikspiller, og i en lang Række af Aar var han knyttet til Hovedstadens Kammermusiksoireer. / *H.*

Henoch, Henoch's Bog se Henok.

Henoch, Eduard Heinrich, tysk Læge, er født 16. Juni 1820 i Berlin, hvor han studerede og 1843 blev Dr. med. 1850 blev han Privatdocent, 1858 ekstraordinær Professor. H. har navnlig givet sig af med Børnesygdomme særlig som Direktør for Børneklinikken ved Charité. Han har oversat og udgivet forskellige Værker og skrevet »Klinische Ergebnisse. Gesammelt in dem kgl. poliklinischen Institut der Universität« [Berlin 1846], »Klinik der Unterleibskrankheiten« [3 Bd., Berlin 1852—58, 3. Opl. 1863], »Beitrage zurKinderheilkunde« [1861—68]. Mest bekendt er hans »Vorlesungen über Kinderkrankheiten« [1881, 7. Opl. 1893]. *G. N.*

Hénok (Henoch), Navn paa flere i Gl. Test. omtalte Personer, deriblandt, 1. Mos. 5, 21—24, en af Set's Efterkommere, det syvende Led fra Adam (inkl.), en from Mand, som Gud paa underfuld Maade bortrykkede efter 365 Aars Levetid, jfr. Hebr. 11, 5. Dennes Navn bærer en jødisk Pseudepigraf, H.'s Bog, som i sine ældste Bestanddele, Bogens Hovedpart, synes at være fra Johannes Hyrkan's Tid ɔ: sidste Tredjedel af andet Aarh. f. Chr , men som har modtaget senere Udvidelser, delvis maaske af kristelig Oprindelse. Bogen er citeret Juda Brev V 14—15 og benyttedes meget af Kirkefædrene. Den var oprindelig sandsynligvis skrevet paa Hebraisk eller Aramæisk, men blev tidlig oversat paa Græsk og derfra bl. a. paa Ætiopisk. Den ætiopiske Tekst har været bekendt siden 18. Aarh.; Udgave ved Dillmann 1851, Oversættelse og Kommentar ved samme 1853. Af den græske Tekst ere i den nyeste Tid større Brudstykker fundne; Udgave i »Mémoires publiés par les membres de la mission archéologique française au Caire«, Bd. IX, og derpaa ved Lods i »Le livre d'Hénoch« [1892]. Angaaende en anden, oprindelig græsk, nu gennem oldslavisk Oversættelse bevaret, jødisk H.-Bog se Bonwetsch [i »Abhandl. der Gesellsch. der Wiss. zu Göttingen, philol.-hist. Klasse, Neue Folge« I, 1896]. *J. C. J.*

Henoteisme (græ.), en af Max Muller indført Betegnelse for den monoteistiske Polyteisme hos mange Kulturfolk, der blandt mange Guder tilbede een som Hovedguden.

Henotikon (græ.: »Enighedsformel«), Navn paa et Skrift, som den østromerske Kejser Zeno lod udsende 482 for at bilægge de monofysitiske Stridigheder. *L. M.*

Henrettelse se Dødsstraf og Halshugning.

Henri [äri'] (fr.), Henrik.

Henriade [äria'd], episk Digt om Henrik IV af Frankrig (se Voltaire).

Henrichemont [ärišmô'], By i Mellemfrankrig, Dep. Cher, Arrond. Sancerre, med (1891) 1,570 Indb., der drive Bomuldsvæveri, Garveri og Pottemageri. H. grundlagdes 1608 af Sully, Ejer af det nærliggende Gods Boisbelle, og opkaldtes efter Henrik IV (*Henrici Mons*). *C. A.*

Henrichsen, Christian Severin, dansk Højesteretsadvokat, Borgerrepræsentant, født i Kjøbenhavn 15. Apr. 1829, død smst. 22. Decbr. 1883. H. blev juridisk Kandidat 1853, Prøveprokurator 1859, Overretsprokurator 1861 og Højesteretsadvokat 1862. Han valgtes 1864 til Medlem af Kjøbenhavn's Borgerrepræsentation og blev 1873 Forsamlingens Formand, en Stilling, som han beklædte til sin Død. S. A. blev han Medlem af Landmandsbankens Bankraad og dets Formand, 1875 Medlem af Direktionen for Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn. Som Legatstifteren Spannjer's Sagfører medvirkede H. til Oprettelsen af det store Spannjer'ske Legat paa omtrent 2½ Mill. Kr., der begyndte sin Virksomhed 1879 under H.'s Ledelse. Selv oprettede han et Legat, hvis Kapital vil komme til at udgøre omtrent 290,000 Kr., for Enker, forladte Hustruer og ugifte Piger i Kjøbenhavn. *Ludv. H.*

Henrichsen, Rudolf Johannes Frederik, dansk Filolog og Skolemand, født 15. Apr. 1800

i Schwerin af jødiske Forældre, død Natten mellem 14. og 15. Juli 1871 i Odense. H. blev fra 1811 opdraget hos sin Morbroder, den bekendte Købmand, senere Journalist Nathanson i Kjøbenhavn, hvor han bl. a. omgikkes med Digteren Hertz. 1818 blev han Student fra Borgerdydskolen i Kjøbenhavn, hvis Rektor M. Nielsen vakte hans Interesse for klassiske Studier. 1822 tog han Universitetets Guldmedaille for en historisk Afhandling, 1825 filologisk Embedseksamen; i Forvejen havde han ladet sig døbe. 1826 blev han Adjunkt ved Metropolitanskolen, 1828 Overlærer i Helsingør; s. A. disputerede han for Magistergraden. 1830 blev han Lektor i latinsk Filologi i Sorø, 1843 Rektor i Odense og Professor, 1868 Etatsraad. H. sluttede sig i sin Studietid nøje til Madvig og hans Kreds (»den faste Stok« af unge Filologer); sammen med Elberling udgav han 1826 Garatoni's *Notae in Ciceronis orationes*. Hans Hovedværk er en Udgave af Cicero's *De oratore* [1830] med tekstkritiske Bidrag af Madvig. I Sorø beskæftigede han sig særlig med byzantisk Filologi: »Om den nygræske eller saakaldte Reuchlin'ske Udtale af det hellenske Sprog« [Progr. Sorø 1836] og »Om de saakaldte politiske Vers hos Grækerne« [smst. 1838], »Om Schedografien i de byzantinske Skoler« [Progr. Odense 1843]. I sine senere Aar skrev han: »Bidrag t. Skoletugtens Historie i Norden« [Progr. Odense 1853], »Deposits og Pennalisme« [smst. 1856]. Nævnes maa endnu hans Magisterdisputats *De carminibus Cypriis* [1828] og hans i Skolebøger, Stykker til Oversættelse dels fra Dansk til Latin, dels fra Latin til Dansk; de benyttes endnu. (Litt.: Nekrolog i »Ill. Tid.« XII, 391 ff., af [Madvi]g.). *A. B. D.*

Henri-deux [aridø'] Fajance se Saint Porchaire.

Henri-deux-Stil [ãridø'-] kaldes i Frankrig den Stil, som herskede i den sidste Halvdel af 16. Aarh., det er den franske Højrenaissance, som fulgte efter Frants I's Stil, hvor Gotikken endnu sad Franskmændene i Blodet, og hvor det gjaldt at tillempe de middelalderlige Former efter de fra Italien indførte ny Motiver. I H. ere disse Vanskeligheder overvundne, og den franske Renaissance fremtræder i hele sin nationale Selvstændighed; ejendommelig for Stilen ere de regelmæssige Plananlæg, de firkantede eller polygone Pavilloner paa Bygningernes Hjørner og Midtpartier, de høje Tage, som brydes ved Pavillonernes særskilte Tagformer. Periodens berømteste Bygmestere ere Pierre Lescot (Louvre), Jean Bullant (Slottet i Ecouen) og Philibert de l'Orme (Tuilerierne og Slottet Anet). I H. er der en større Rigdom og Kraft i Dekorationerne end tidligere; ejendommelig er den rige Benyttelse af Menneskefigurer, Karyatider og Hermer, Masker og Monogrammer; de berømteste Dekoratører ere Jacques Androuet Du Cerceau og Etienne Delaune. Periodens mest karakteristiske Billedhugger er Jean Goujon. *E. S.*

Henri (Tor [ãridå'r], fransk Guldmønt paa $2^1/_2$ Livres tournois, prægedes fra 1547 til ind i 17. Aarh. og indeholdt 3,5 Gr. Guld = 8 Kr. 68 O. *N.y.B.*

Henriette Anne, Hertuginde af Orléans, født i Exeter 16. Juni 1644, død i Saint-Cloud 30. Juni 1670, Datter af Karl I af England og Henriette Marie af Frankrig. Kort efter hendes Fødsel flygtede Moderen til Frankrig, hun selv faldt r Parlamentshærens Hænder 1646, men man sendte hende efter 3 Maaneders Forløb over til Moderen i Frankrig. Her levede Familien nu ved det franske Hof, men under lidet glimrende Forhold. Den unge Prinsesse opdroges i den katolske Religion, og Moderen søgte at faa hende gift med Ludvig XIV, men dette stemmede ikke med Mazarins Planer og lykkedes derfor ikke. Efter Restaurationen 1660 fulgte hun sin Familie tilbage til England, men blev allerede 1661 gift med Ludvig XIV's Broder Hertugen af Orleans og tog derpaa atter Ophold i Frankrig. Ægteskabet var ulykkeligt, men Hertuginden stod i stor Yndest hos Ludvig XIV og spillede ved sine betydelige Evner en ledende Rolle i det franske Hofliv. Hun havde omfattende litterære Interesser og stod i stadig Forbindelse med Mænd som Racine, Boileau, Moliére og Bossuet. Hun fremkaldte Corneille's og Racine's Værker »Tite et Bérénice« og »Bérénice«, hvor hun havde faaet de to Forfattere til begge at behandle dette Emne, hvori det mentes, at hun saa en Parallel med hendes egen Stilling. Hun døde imidlertid, før Stykkerne bleve færdige. Efter Kongens Ønske foretog hun 1670 en Rejse til England for at gøre sin Indflydelse hos Broderen Karl II gældende til Fordel for en fransk-engelsk Alliance. Det lykkedes hende ogsaa at faa denne i Stand, men kort efter sin Hjemkomst til Frankrig angrebes hun pludselig af en voldsom Sygdom og døde. Der opkom hurtig det Rygte, at det skyldtes en Forgiftning foranstaltet af Venner af Hertugen af Orleans; men det er ikke lykkedes at opklare, om denne Mistanke var berettiget. Bossuet holdt Ligtalen over hende. (Litt.: Loiseleur, *Trois énigmes historiques* [Paris 1882]; Baillon, *Henriette-Anne d'Angleterre, sa vie et sa correspondance avec son frère Charles II* [Paris 1885]). *P. M.*

Henriette Marie, Dronning af England, født i Paris 25. Novbr. 1605, død i Bois-Colombes 12. Septbr. 1669, Datter af Henrik IV og Marie af Medici. Hun ægtede i Marts 1625 den engelske Kronprins Karl, der kort efter blev Konge som Karl I. Ægteskabet var betinget af forskellige Foranstaltninger til Fordel for Katolikkerne i England, men disse gennemførtes ikke, og det store katolske Følge, der havde ledsaget Dronningen til England, blev hun allerede 1626 nødt til at sende hjem igen. Medens hun i Begyndelsen holdt sig fjernt fra Politikken og fæstede sin Interesse ved de Fornøjelser, engelsk Hofliv kunde byde, kastede hun sig med stor Iver ind i den politiske Strid, da Kampen mellem hendes Mand og Parlamentet begyndte. Hun æggede bestandig Kongen til kraftig Optræden, men naaede ikke at rive ham ud af hans vaklende, tvetydige Politik. 1644 flygtede hun til Frankrig. Ved hendes Død viede Bossuet hende en af sine berømte »Oraisons funébres«. (Litt.: Baillon, *H. M. de France, sa vie et ses lettres* [2. Udg., Paris 1884]). *P. M.*

Henrik, Venderfyrste, Søn af Godskalk og Sven Estridsøn's Datter Sigrid, flygtede efter Faderens Drab (1066) med sin Moder til Danmark og opdroges ved det danske Hof. Hans Morbroder, Erik Ejegod, der med stor Kraft avede Vendernes Overmod og indtog deres Hovedfæstning i Holsten,

Oldenburg, hjalp ved denne Lejlighed H. til Herredømmet over Vestvenderne. Høvdingen Kruto, som gjorde Modstand og stod H. efter Livet, blev ryddet af Vejen ved Forræderi, og H. ægtede hans Enke. Men da H.'s Morbroder, Kong Niels, efter hans Moders Død forholdt ham hans mødrene Arv, hørte hans gode Forhold til Danmark op; han gjorde Indfald over Grænsen og lod sine Skibe gøre Farvandene usikre. Niels mandede sig op og gjorde et Angreb paa Vagirernes Land i Holsten; men H. havde bestukket den sønderjydske Jarl Eliv til at udeblive med Rytteriet, og ved Ljutka lede de Danske da et stort Nederlag og maatte flygte (ca. 1113). H. hærgede de danske Grænser end mere; men endelig fik han (1115) en overlegen Modstander i sin Fætter, den unge Knud Lavard, der blev Grænsejarl og ved lynsnare Rytter-tog gjorde H. utryg i hans eget Land. Efter kort Tids Forløb søgte H. derfor Venskab med Knud, og denne var ridderlig nok til at skaffe ham hans mødrene Gods. H. var derfor i dyb Taknemmelighedsgæld til den unge Hertug og skal have ønsket ham til Efterfølger. Ved Forbund med den mægtige Sachserhertug, Lothar, havde H. imidlertid udvidet sit Herredømme mod Øst, han havde besejret Venderne i Brandenburg og gjort et Tog til Rugen for at hævne sin Søns Drab. I sine sidste Aar modtog han Missionæren Vicelin, men kunde ikke skaffe ham Fremgang blandt det hedenske Folk; selv var han dog Kristen, men belært af sin Faders Skæbne opgav han at vise Iver for Missionen. Han døde vistnok 1127 og efterlod sig to Sønner, Zventopolk og Knud. De kom i indbyrdes Strid, og Knud blev dræbt; men snart efter myrdedes Zventopolk af en Holster, og da straks efter ogsaa hans Søn Zvinike blev myrdet i Artlenburg (1129), fik Knud Lavard H.'s Lande. (Litt.: H. Olrik, >Knud Lavard« [Kbhvn. 1888). *H. O.*

Henrik Skatelaar, dansk Kongeætling, død 4. Juni 1134, var Søn af Sven Estridsøn's Søn Sven, der (1104) søgte at blive Konge, men bortreves af Døden. Ved Dronning Margrete Fredkulla's Indflydelse ægtede han den svenske Prinsesse Ingerid (s. d.), og Margrete gav ham en Fjerdedel af sine svenske Godser i Medgift. Ogsaa i Danmark havde han store Godser; men hans bitre og hadefulde Karakter gjorde ham alligevel utilfreds med Forholdene, og særlig bar han Nag til Fætteren Knud Lavard, der saa fuldstændig stillede ham i Skygge. Ingerid flygtede bort fra sin Mand med en Elsker, og det varede noget, inden han fandt hende og førte hende tilbage. For denne Vanære gav han Knud Skylden. Da Knud ved Magnus Nielssøn's Bryllup i Ribe optraadte i pragtfuld tysk Hofdragt, ytrede H. ondskabsfuldt, at Skarlagen var et daarligt Værn mod Sværd; men Knud svarede: »Det er altid lige saa godt som en Faarepels« og spottede dermed over H.'s grove Kjortel. Desto mere øgedes H.'s Had, og han ophidsede ivrig Kong Niels imod ham. Men da han ikke ad den Vej kunde ramme Knud Lavard, drev han Niels'es Søn Magnus til Mordplaner og blev den egentlige Ophavsmand til Sammensværgelsen mod Knud. Ved Snigmordet i Haraldsted Skov var H. virksom (7. Jan. 1131); aldrig saa snart havde Magnus kløvet Knud's Hoved, før H. styrtede til og jog Spydet i Knud's Bryst. Og da Niels, tvungen af Sjællændernes Holdning, havde ladet Magnus gaa i Landflygtighed, fik H. ham atter til at kalde Sønnen tilbage og foranledigede derved den voldsomste Borgerkrig. Overhovedet er H. Djævelen i det uhyggelige Drama, som har Knud's Drab til Midtpunkt. Formodentlig har han haabet ved de bratte Omvæltninger selv at opnaa Kongenavn; men Gengældelsen ramte ham, da han i Slaget ved Fodevig faldt ved Magnus'es Side. Af hans Sønner kunne nævnes Buris (s. d.) og Magnus (s. d.), der søgte at blive Konge i Sverige. (Litt.: H. Olrik, »Knud Lavard« [Kbhvn. 1888]). *H. O.*

Henrik, Hertug af Sønderjylland, død 1375, Søn af Hertug Valdemar V og dennes Gemalinde Richardis af Sachsen-Lauenburg. Da Faderen døde 1364, sade Holstenerne inde med Syd- og største Delen af Mellemslesvig indtil Flensborg, saa at H. kun havde den nordlige Halvdel af Hertugdømmet, af hvilken tilmed Als samt 5 Herreder paa Fastlandet tilhørte hans Moder som Livgeding, ligesom store Stykker af Landet vare pantsatte til tyske eller sønderjydske Adelsmænd. H. synes at have været en svag og uselvstændig Karakter, lidet skikket til at hævde den vanskelige Stilling, han indtog indeklemt mellem dygtige og energiske Fjender, de holstenske Grever og Valdemar Atterdag. Han sluttede sig 1368 til Valdemar's Fjender og deltog sammen med Greverne og de oprørske Stormænd i Kampene i Jylland uden dog at spille nogen nævneværdig Rolle, og efter at han ved Freden i Flensborg (1373) havde forliget sig med Kongen, gav han sig ganske denne i Vold. Hans Moder udnævnte s. A. Valdemar Atterdag til sin Værge; paa et Danehof i Nyborg (1374) overdrog H. ham Indløsningsretten til Gottorp med Sydslesvig, og nægtede Greverne end at modtage Pantesummen af Kongen, fik dog denne hurtig en Mængde af de mindre Panthavere udløst. Da døde Hertugen i Eftersommeren 1375, og kort Tid efter fulgte Valdemar ham i Graven. Med H. uddøde den ældre fra Abel stammende Hertuglinie, der siden 1232 havde hersket i Sønderjylland; hans Enke, Kunigunde, drog til Danmark, hvor hun døde, maaske 1385, og begravedes i Sorø Kirke. *M. M.*

Henrik, Greve af Holsten, sædvanlig »paa Grund af hans haarde, sejrrige Kampe* kaldet Jærnhenrik (lat. *ferreus*), Søn af Grev Gerhard den Store, født ca. 1320, død ca. 1390. Kort efter Faderens Drab 1340 udsonede H. sig med Valdemar Atterdag, hvorefter de forvirrede Forhold ordnedes saaledes, at Grev H. og hans to Brødre Klaus og Adolf bleve Panteherrer i Sønderjylland og paa Fyn. Freden brødes imidlertid snart, og da begge Brødrene endnu vare Børn, blev det hans Sag at hævde det vundne, en Opgave, der dog efterhaanden tilfaldt Klaus, da H. dreven af ubændig Krigslyst forlod Holsten og tumlede sig som Lejetroppeanfører i Udlandet. 1345 deltog han i Kong Johan af Bohmen's Tog til Preussen, og senere gik han i engelsk Tjeneste. Den holstenske Tradition dvæler med Velbehag ved hans Deltagelse i de fransk-engelske Krige og lader ham spille en Hovedrolle i Slaget ved Crécy (1346), sikkert er kun, at han 1355 traadte i Kong Edvard III's Tjeneste. I Hansestædernes første Krig mod Valdemar Atterdag var han lybsk Høvedsmand og medvirkede 1363 som Lejetroppeanfører til at sætte Albrecht af Mecklenburg paa Sverige's Trone; til Erstatning

for sine Udlæg ved denne Lejlighed fik han Gotland i Pant. Ogsaa i den anden Hansekrig deltog han, men nu som selvstændig Fyrste, idet han som saadan tiltraadte det store Forbund i Köln (1367). Efter Valdemar's Død 1375 sluttede han sig til Mecklenburgerne og benyttede sig i Forening med sine Brødre af Danmark's Svaghed til at bemægtige sig Sønderjylland. Traditionen lader ham i Slutningen af sit Liv foretage et eventyrligt Tog til Italien, historisk bevisligt er imidlertid kun, at han sidste Gang omtales i Holsten 1384 og maa være død før 1390. 1366 søgte og fik han Pavens Tilladelse til en Færd til det hellige Land, men det vides ikke, om denne er bleven udført. (Litt.: Junghans, »Graf H. der Eiserne« [Soest. 1864]). *M. M.*

Henrik, Greve af Holsten og (ikke anerkendt) Hertug af Sønderjylland, Søn af Grev Gerhard VI og Elisabeth af Braunschweig, født 1397, død 28. Maj 1427. Faderen faldt mod Ditmarskerne, da H. var syv Aar gammel, hvorefter han opdroges i Danmark ved Erik af Pommern's Hof. Samtidig søgte Dronning Margrete at vinde Sønderjylland tilbage til Kronen, og da han blev myndig, nægtede Kongen at forlene ham med Hertugdømmet, som Danehoffet i Nyborg tildømte Kongen, fordi dets Besiddere havde ført Avindskjold mod Riget. Efter at Holstenerne 1417 kun havde Slottet Gottorp tilbage, vendte Lykken sig imidlertid, og H., der nu træder i Forgrunden, kæmpede med stor Udholdenhed og Dygtighed. For at forsvare sig og sine Brødre for Voldgiftsmanden Kejser Sigismund drog han personlig til Ungarn, og gik Dommen ham end imod (1424), lykkedes det ham dog at drage Hansestæderne, hidtil Kong Erik's Forbundsfæller, over paa sin Side. I Foraaret 1427 belejrede de allierede Flensborg, men ved et natligt Angreb paa Byen fandt H. sin Død. *M. M.*

Henrik, kaldet »den Sorte«, Greve af Schwerin, død 17. Febr. 1228, var Søn af Grev Gunzelin I, og tillige med sin Broder, Gunzelin II, efterfulgte han Faderen som Greve af Schwerin (1194). Allerede i Slutningen af Knud Valdemarsøn's Kongetid truedes Brødrene af den voksende Danervælde; men det var dog først 1208, at Valdemar II med en Lensstrid som Udgangspunkt indtog og nedrevderes faste Borg Boizenburg og erobrede hele Grevskabet eller dog det meste af det. Efter langvarigt Fjendskab maatte baade Gunzelin og H. underkaste sig Valdemar og fik deres Land tilbage som dansk Len (1214). Valdemar lod nu sin Frillesøn Niels ægte Gunzelin's Datter, og ved Gunzelin's Død (1221) tog han derfor med fuld ydre Ret Halvdelen af det schwerinske Grevskab i Besiddelse for sit og Gunzelin's Barnebarn, den yngre Niels. H. var dengang paa Korstog (hvor han erhvervede en kostelig Relikvie, Christi Bloddraabe i en Jaspis, der senere opbevaredes i Schwerin), og ved sin Tilbagekomst fandt han til sin Harme dansk Besætning i Schwerin og flere andre Borge. Snu og dristig, som han var, udklækkede H. nu en meget vovet Hævnplan, som kun lykkedes alt for godt. Han kom til Valdemar II paa Lyø, og her fandt han Lejlighed til at overrumple sin mægtige Lensherre og hans Søn, den udvalgte Kong Valdemar (7. Maj 1223), og førte dem begge til Tyskland, til Borgen Dannenberg's stærke Taarn; efter at han (1225) havde fordrevet den danske Besætning fra Schwerin, førtes Fangerne dertil. H.'s Vovestykke blev Signal til Nordtyskernes Rejsning mod den danske Konges Overmagt, og derfor lod H. sig hverken ved kejserlige Formaninger eller pavelige Trusler formaa til at slippe sit Bylte. Da Albert af Orlamunde søgte at befri Kongen, sloge H. og hans Forbundsfæller ham ved Mölln (Jan. 1225) og førte ogsaa ham som Fange til Schwerin. Da maatte Valdemar gaa ind paa H.'s Krav, indrømme ham hele Grevskabet Schwerin og betale ham 45,000 Mark samt overlade ham Dronningens Klenodier m. m. Men da Valdemar 1226 havde udredet en Del af Summen og løskøbt sin Søn Valdemar (medens hans yngre Sønner vare sendte til Schwerin som Gidsler), lod han sig af Paven løse fra sin Ed og begyndte Krig mod de nordtyske Fyrster. H. tog ivrig Del i Kampen og bidrog til Sejren ved Bornhoved (22. Juli 1227), hvorved Valdemar's Hævnpolitik standsedes; men kun et halvt Aar overlevede H. sit store Held, Hans Søn Gunzelin III maatte lade sig nøje med 7,000 Mark Sølv for de danske Kongesønner og øvrige Gidsler; men H.'s Maal var alligevel naaet: den yngre Niels maatte frasige sig al Ret til Schwerin, Grevskabet var frit for danske Indgreb, og Danmark's store Overmagt i Nordtyskland var brudt. (Litt.: Usinger, »Deutsch-dänische Gesch. 1189—1227« [Berlin 1863]). *H. O.*

Henrik, den Hellige, svensk-finsk Helgen. Om H. er historisk ikke meget kendt. Sene Kilder og Folketraditioner sige, at han af Fødsel var Englænder, kom som Missionær til Sverige, blev Biskop i Upsala ved Midten af 12. Aarh., hjalp Kong Erik den Hellige i dennes kirkelige Virksomhed og fulgte med paa Erik's Korstog til Finland. H. blev tilbage i Finland, døbte og drev Missionsvirksomhed her. Den første Vinter efter Korstoget blev han dræbt af en Finne, Lalli, hvem han havde paalagt en kirkelig Straf. Vidunderlige Hændelser indtraf i Forbindelse med H.'s Martyrium. Den dødes afhuggede Finger havde undergørende, helbredende Kraft, og da Morderen havde pyntet sig med H.'s Mitra, kunde han ikke faa denne af Hovedet, uden at Hovedhuden fulgte med. H. skal først være begravet i Nousis, hvor hans Grav holdtes i stor Ære, selv efter at H.'s Ben omkring Aar 1300 vare flyttede til Abo Domkirke. Her bevaredes de indtil 1720, da de paa Tsar Peter's Befaling under den russiske Invasion bortførtes. H. er aldrig bleven formelig kanoniseret, men dyrkedes desuagtet baade i Finland og Sverige. Hans Dag var 19. Jan. og 18. Juni. Nylig er (i nedenfor citerede Arbejde) den Mening bleven fremsat, at den hellige H. saavel som Kongehelgenen Erik er en helt og holdent legendarisk Figur. H.-Legendens historiske Kerne skulde være Missionsvirksomhed, udøvet i Sverige af *Ericus peregrinus*, der omtales hos Adam af Bremen, levede i 11. Aarh. og led Martyrdøden. Legenden skulde være bleven udviklet og til en vis Grad omformet i Tilslutning til Legenden om den hellige Kong Erik og kombineret med finske Folke- og Lokaltraditioner. (Litt.: Stjerna, »Erik den heliga, en sagohistorisk studie« [i »Lund's Universitets Aarsskrift«, Lund 1898]). *A. S.*

Henrik I, Konge af England (1100—35) (kaldt Beauclerc [boklæ'r] paa Grund af sin Interesse for Litteraturen), yngste Søn af Vilhelm Erobreren

og Mathilde af Flandern, født 1068, død 1. Decbr. 1135. Han fik ved Faderens Død en Sum Penge og købte Cotentin og Avranches af sin Broder Robert, som var bleven Hertug af Normandiet, og som han understøttede mod sin anden Broder, Vilhelm den Røde, der var bleven Konge. Da Robert og Vilhelm 1091 sluttede Fred i Caen, forenede de sig mod H. og fratoge ham hans Lande. Faa Aar efter erhvervede han Domfront og fik snart sine tabte Besiddelser igen. Ved sin Tronbestigelse maatte han love at gøre sin Broders Uret god og at overholde Kirkens, Baronernes og Folkets Rettigheder. Han viste sig straks sit Tilnavn »Retfærdighedens Løve« værdig, idet han fængslede sin Broders uretfærdige Raadgiver Flambard og kaldte Ærkebiskop Anselm hjem. Denne viede ved sin Hjemkomst H. til Eadgyth (Mathilde), Datter af Malcolm af Skotland og Margrete, en Ætling af de gamle engelske Konger. Imidlertid var Robert kommen hjem fra det første Korstog og gjorde Fordring paa Tronen. Baronerne med Robert Belléme i Spidsen begunstigede ham, medens H. støttedes af Anselm og Folket. Inden det kom til Kamp, blev der 1101 sluttet et Forlig mellem Brødrene, hvorved Robert afstod sine Fordringer paa England. H. maatte stadig kæmpe mod Baronerne, særlig mod Robert Belléme, og da han følte sig truet fra Normandiet, hvor Belléme havde søgt Tilflugt, drog han 1106 derover, overvandt Robert ved Tinchebray og gjorde sig til Hertug af Normandiet. Robert maatte sidde i Fængsel paa Cardiff, til han døde 1134. Han efterlod sig en Søn William Clito, som gjorde Fordring paa Normandiet og støttedes af Ludvig VI af Frankrig og Grev Fulk af Anjou. I Kampene mod ham havde H. stedse Held med sig, og 1127 blev han dræbt. Indadtil stræbte H. at centralisere Styrelsen og indføre en bedre Administration. Han knyttede ny Mænd til sig, for at danne en Modvægt mod Baronerne, og sendte Hofdommere rundt i Riget, ikke alene for at dømme i Sager, hvor Kongen var Part, men ogsaa for at paase Gennemførelsen af Kongens Vilje og modtage Klager over Misbrug. Handel og Industri blomstrede, især ved indvandrede Folk fra Normandiet og Flandern. H. skyldte Anselm meget, men alligevel opstod der Strid i mellem dem om Investituren. Den endte med det Kompromis, at Domkapitelet skulde vælge Bispen, og Munkene Abbeden, men i Kongens Nærværelse, og den valgte skulde aflægge Lensed til ham. Da H.'s Søn William var omkommen 1120 ved et Uheld paa Søen, vare hans sidste Aar optagne af at faa Baronerne til at anerkende hans Datter Mathilde som hans Efterfølger. 1114 var hun bleven gift med Kejser Henrik V; men da denne døde 1125, ægtede hun siden Gotfred af Anjou af Slægten Plantagenet. Under H. fuldendtes den faktiske Erobring af Sydwales ved normanniske Eventyrere, der satte sig fast i Landet og drev den indfødte Befolkning ud. (Litt.: E. A. Freemann, *The reign of William Rufus and the accession of Henry 1* [London 1882]; W. Stubbs, *Constitutional history of England,* I [4. Udg. London 1883]; J. R. Green, *History of the english people*, I [London 1892]). *C. S. C.*

Henrik II, Konge af England (1154—89), Søn af foreg.'s Datter Mathilde og Gotfred af Plantagenet, født i Marts 1133, død 6. Juli 1189. Allerede i Stephen af Biois's sidste Aar deltog han i Regeringen; siden 1149 styrede han Normandiet, og efter sin Faders Død 1150 blev han ogsaa Greve af Anjou. 1152 ægtede han Ludvig VII's forstødte Dronning, Eleonore af Akvitanien, og fik med hende Guienne, Gascogne og Poitou; siden erhvervede han Bretagne, og Pave Hadrian IV forærede ham 1154 Irland, hvis Erobring han selv begyndte 1171. De første Aar af hans Regering gik hen med at bringe Orden i det Anarki, som havde hersket under Stephen, og genoprette hans Morfaders Regeringssystem. De mange Røverborge bleve sløjfede, Indtægterne forøgedes, og Fred og Orden vendte tilbage. Da H. ønskede at faa Gejstligheden ligesom Baronerne ind under Loven, saa at en gejstlig ikke ustraffet kunde begaa Forbrydelser, fik han 1102 sin Ven og bedste Hjælper Thomas af Becket valgt til Ærkebiskop af Canterbury, for, som han troede, saaledes lettere at naa sit Maal. Heri tog han fejl. Ærkebispen modsatte sig paa det ivrigste de Beslutninger, som 1164 bleve vedtagne paa et Møde i Clarendon, og ifølge hvilke blandt andet forbryderiske gejstlige skulde dømmes af verdslige Domstole, og der ikke maatte appelleres til Paven. Han synes dog til sidst at have givet efter; men da Paven nægtede sit Samtykke, tilbagekaldte han ogsaa sit. H. drog ham nu til Ansvar for hans Styrelse som Kansler og fik ham dømt; men Thomas flygtede til Frankrig og fortsatte herfra Kampen mod Kongen. Da Pave Alexander III havde en Modpave i Calixtus, opstillet af Hohenstauferne, turde han ikke tage kraftigt Parti for Thomas, men søgte at hidføre en Forsoning. Dette lykkedes ogsaa 1170, og Ærkebispen vendte tilbage til England. Men da han blev ved med sin Modstand mod Kongen, blev han dræbt. Dette Drab voldte H. store Vanskeligheder, og han saa sig nødt til at gøre Bod paa Becket's Grav og tilbagekalde Clarendon-Beslutningerne; i Praksis bleve de dog fremdeles overholdte. Som en Eftervirkning af Kampen med Ærkebispen udbrød et stort Baronoprør i alle hans Lande, der støttedes af hans egne Sønner og Frankrig og Skotland. H. vandt dog til sidst Sejr over dem. Store Reformer bleve gennemførte af H. De rejsende Dommere bleve en permanent Institution, og der toges Bestemmelser mod oprørske Vasaller. Den gamle Folkevæbning fyrd (*fyrd*) blev genoprettet, og enhver Englænder skulde møde til Landets Forsvar. For stadig at have en Hær til sin Raadighed til at forsvare de franske Lande fik han mange af Lensmændene til at betale en Afgift (*scutagia*, Skjoldpenge) som Erstatning for de 40 Dages Tjeneste, som de aarlig skulde gøre. Derved fik han Raad til at holde en staaende Hær. Med Eleonore havde han 7 Børn, hvoraf 4 Sønner, der voldte ham megen Sorg. De vare i hans sidste Aar hans værste Fjender, skønt han havde forsørget dem godt. Henrik var valgt til hans Efterfølger, Richard havde faaet Akvitanien, Gotfred Bretagne ved at ægte Constance, Arvingen til Landet, og Johan skulde have Irland. 1183 døde Henrik og 1185 Gotfred, men Richard blev ved med at ligge i Krig med sin Fader og overvandt ham til sidst 1189, idet han fik Hjælp af Filip August af Frankrig. H. var stærk af Legeme og Sjæl, altid i Bevægelse, paa een Gang Kriger, Lovgiver og

Regent. Han hævede udadtil England til en imponerende Stilling blandt Europa's Stater, og indadtil gav han ved sit Embedsmandsstyre det feudale System Dødsstødet og tvang Kirken ind under de verdslige Love. Ved Siden af sine Fortrin havde han store Fejl, var samvittighedsløs og haard, ja undertiden grusom, men det maa tilgives ham i Betragtning af, hvad han har gjort for England. (Litt.: W. Stubbs, *The early Plantagenets* [i »Epocs of modern history«, Lond. 1876]; samme, *Constitutional history of England,* I [4. Udg. Lond. 1883]; J. R. Green, *History of the english people,* I [Lond. 1892]). *C. S. C.*

Henrik III, Konge af England (1216—72), Søn af Johan uden Land og Isabella af Angoulême, født 1. Oktbr. 1207, død 16. Novbr. 1272. I hans Mindreaarighed lededes Regeringen af William af Pembroke, der 1217 ved Lincoln besejrede den franske Prins Ludvig, som var indkaldt af Johan's oprørske Undersaatter. Da Hubert de Burgh samme Aar overvandt en fransk Flaade ved Dover, forlod Ludvig England, og H. blev almindelig anerkendt. *Magna charta's* Bestemmelser mod Undertrykkelse fra Kongens Side fornyedes, men Skattebevillingsretten og Baronernes Tilsyn udelodes, fordi man frygtede mere for Baronerne end for Kongen. Da William døde 1219, styredes Landet i de følgende Aar af Hubert de Burgh, der ligesom Henrik II sløjfede Baronernes Borge og opretholdt den kongelige Myndighed. 1227 erklærede H. sig for myndig, men blev altid en svag og uværdig Mand, der omgav sig med fremmede Yndlinge og bortødslede Statens Midler. Hubert blev 1232 afsat og Aaret efter kastet i Tower, og H. lod sig lede af Peter des Roches. Fremmede oversvømmede Landet; men Baronerne rejste sig under William's Søn Richard af Pembroke, og da ogsaa Ærkebiskop Edmund Rich af Canterbury tog Parti mod Peter, blev denne afskediget 1234. To Aar efter ægtede H. Eleonore af Provence, og atter fyldtes Landet med fremmede, der fik Værdigheder og Rigdomme. Herimod protesterede Baronerne under Ledelse af H.'s Broder Richard af Cornwall, og de tiltoge sig efterhaanden Ret til at bevilge Skatter, og H. maatte love at overholde Forfatningen, hvad han dog ikke gjorde. Paa denne Tid kom Simon af Montfort til England og ægtede 1238 Kongens Søster Eleonore. Som fremmed var han i Begyndelsen forhadt af Baronerne; men det varede ikke længe, inden han blev deres Fører. Richard forlod nu Baronernes Parti, da de endog gjorde Fordring paa at ansætte Kongens Raadgivere, der skulde være ansvarlige over for dem. Dette faldt dog til Jorden, da Prælaterne af Frygt for Baronerne nægtede deres Samtykke. Imidlertid blev H. indviklet i Pavens Strid med Hohenstauferne, da denne tilbød hans Søn Edmund Sicilien, og Richard senere blev valgt til tysk-romersk Konge. Følgen var umaadelige Pengeudpresninger fra Kuriens Side, hvorimod den engelske Gejstlighed nok gjorde Modstand, men den formaaede intet mod Paven og Kongen i Forening. 1258 forlangte H. endog 1/3 af England's Indtægter til Paven. Dette var for galt. Baronerne mødte under Vaaben i Parlamentet, som man nu benævnte det tidligere *commune concilium,* og de saakaldte Oxford-Provisioner bleve vedtagne, der satte et Oligarki af Baroner i den kongelige Myndigheds Sted. Nu vare disse tilfredse, men Lavadelen og Frimændene vare misfornøjede og klagede til H.'s ældste Søn Edvard, som lovede at antage sig deres Sag. Baronerne vare indbyrdes uenige, idet Simon af Montfort skilte sig fra deres Sag, da han saa, at man maatte grundlægge Forfatningen paa en mere folkelig Basis. Kongen blev af Paven løst fra sin Ed paa Provisionerne, og Striden begyndte paa ny. Baronerne, der følte, at de maatte have Folket med sig, hvis de skulde sejre, udsonede sig med Simon, der igen blev deres Fører, og efter et forgæves Forsøg paa Forlig gennem den franske Konges Mægling kom det til aaben Krig. I Slaget ved Lewes 1264 sejrede Simon og fangede baade H. og Edvard, og 1265 indkaldte han det berømte Parlament, hvor der ikke blot sad Baroner og Prælater, men ogsaa 4 Riddere fra hvert Shire og 2 Borgere fra hver af de betydeligere Byer. Det var dog kun Simon's Partigængere blandt Baronerne, der vare indkaldte, og der opstod snart Strid mellem ham og dem. De sluttede sig til Kongen, Edvard undslap af Fangenskabet og overvandt Simon ved Evesham, hvor denne faldt. Kongen fik nu atter Magten, men lod sig lede af Edvard, der fortsatte Simon's Værk, og de sidste Aar af H.'s Regering gik hen i Fred og Ro. (Litt.: W. Stubbs, *Constitutional history of England,* II [4. Udg. London 1883]; Pauli, »Geschichte von England«, III [Gotha 1853]; J. R. Green, *History of the english people,* I [London 1892]). *C. S. C.*

Henrik IV, Lancaster, Konge af England (1399—1413), Søn af Hertug John af Lancaster og Blanche, født 1366, død 20. Marts 1413. 15 Aar gl. blev han gift med Marie Bohun, Datter af den sidste Jarl af Hereford. Under sin Forgænger Richard II havde han spillet en betydelig Rolle og var bleven udnævnt til Hertug af Hereford; men det varede ikke længe, inden Richard landsforviste ham. Medens denne var i Irland, landede H. i England, og alle sluttede sig til ham. Kort efter fik han Richard i sin Magt, og Parlamentet anerkendte ham som Konge. H. søgte Støtte i Kirken, og for at vinde denne for sig forfulgte han Lollarderne og udstedte 1401 Loven *de heretico comburendo.* Hans Regering var hovedsagelig optagen af at kue Oprør og af Kampe med Skotland og Wales. Her havde en indfødt Adelsmand Owen Glendower rejst en national Opstand, der støttedes af Frankrig og Skotland. Skotterne, der anførtes af Douglas, bleve overvundne, men et Tog mod Wales faldt mindre heldig ud. Den mægtige Adelsslægt Percy i Northumberland, der hidtil havde været H.'s bedste Støtte, kom i Strid med ham; men H. sejrede 1403 ved Shrewsbury, hvor Harry Percy (Hotspur) faldt. Hotspur's Fader, Jarlen af Northumberland, fik Tilgivelse, men faldt i et senere Oprør 1408. I Mellemtiden havde H. været saa heldig 1406 at fange Jakob, Skotland's Konge, som var paa Vejen til Frankrig. I dette Land laa to mægtige Partier, der førtes af Hertug Johan den Uforfærdede af Burgund og Hertug Ludvig af Orléans i Strid med hinanden. Da Burgunderne myrdede Ludvig, var Krig uundgaaelig. H. støttede snart det ene og snart det andet Parti for at svække dem begge. Han efterlod sig med Marie 4 Sønner: Henrik; Thomas, Hertug

af Clarence; Johan, Hertug af Bedford og Humphrey, Hertug af Gloucester, samt to Døtre. Senere havde han ægtet Johanne, Datter af Karl II af Navarra, men havde ingen Børn med hende. Hans Søn Henrik havde været hans bedste Støtte og havde kæmpet baade ved Shrewsbury og i Wales; men i H.'s sidste Aar opstod der en bitter Strid mellem Fader og Søn, som varede, saa længe H. levede. (Litt.: J. Gairdner, *The Houses of Lancaster and York* [Lond. 1874]; W. Stubbs, *Constitutional history of England,* III [Lond. 1883]; Pauli, »Geschichte von England«, V [Gotha 1858]; J. Ramsay, *Lancaster and York*, I [Oxford 1892]; J. R. Green, *History of the englis) people*, II [Lond. 1892]). *C. S. C.*

Henrik V, Konge af England (1413—22), foreg.'s Søn, født 9. Aug. 1388, død 31. Aug. 1422. Han fortsatte Forfølgelsen mod Lollarderne, der næsten bleve udryddede. Udadtil optog han Edvard III's Fordring paa den franske Trone, og det var hans Agt at erobre Frankrig. Forholdene der vare gunstige for ham, idet to Partier, Borgerne, der førtes af Hertug Johan af Burgund, og Lensadelen, ført af Greven af Armagnac, efter Førerne kaldte Bourguignon's og Armagnac's, laa i Kamp med hinanden. Foreløbig havde Armagnac's Overhaanden. Efter at have opdaget og knust en Sammensværgelse hjemme sejlede H. over til Frankrig og erobrede Harfleur. Landet laa aabent for ham, men Sygdom havde bortrevet 2/3 af hans Hær, og han vovede derfor ikke at gaa mod Paris, men vendte sig mod Caiais. Undervejs blev han standset ved Azincourt af en flere Gange overlegen fransk Hær, og her stod den afgørende Kamp 25. Oktbr. 1415. De engelske Bueskytter viste sig atter den franske Lenshær overlegne; den led et frygteligt Nederlag, og blandt de fangne var Hertug Karl af Orléans. Hertugen af Burgund havde forladt den franske Hær før Slaget. Kun Enighed kunde nu frelse Frankrig, men den opnaaedes ikke. H. søgte at vinde Burgund for sig, og Greven af Armagnac, der havde faaet Dauphinen Karl i sin Magt, førte et sandt Rædselsregimente i Paris. Ingen tænkte paa at modstaa H., og han erobrede i Løbet af 2 Aar hele Normandiet. Paris'es Borgere gjorde Oprør og dræbte Armagnac. Engelske Tropper naaede lige til Paris, og de to Partier holdt for en Tid inde med Striden; men da Hertug Johan 1419 ved et Møde blev dræbt af Dauphinens Folk, sluttede hans Søn Filip sig til H., og da ogsaa Dronning Isabella af Bayern forraadte sit Land, blev der 21. Maj 1420 sluttet en Overenskomst i Troies, hvorefter H. skulde ægte Karl VI's Datter Katharina og arve Frankrig. Dauphinen nægtede at anerkende dette og blev støttet af Armagnac's. Krigen fortsattes, og Dauphinen vandt en Sejr ved Beaugé over Clarence. Ved Efterretningen herom drog H., der havde været i England, over til Frankrig, drev Dauphinens Hær tilbage og holdt Indtog i Paris. Da han atter drog imod ham, døde han. (Litt.: Se Henrik IV). *C. S. C.*

Henrik VI, Konge af England (1422—61), foreg.'s Søn, født 6. Decbr. 1421, død i Maj 1471. Kort efter Henrik V døde ogsaa Karl VI, og H. var Konge over begge Lande. Regentskabet var ordnet saaledes af Henrik V, at Hertugen af Bedford skulde styre Besiddelserne i Frankrig og føre Krigen, medens Hertugen af Gloucester skulde lede Regeringen i England. Det gjaldt om at opretholde Alliancen med Burgund, og det lykkedes ogsaa for en Tid. Dauphinen, der havde fattet nyt Haab ved Henrik V's Død, førte sin Hær ind i Burgund, men blev slaaet 2 Aar i Træk. Imidlertid ægtede Gloucester Jaqueline af Hainaut, Holland m. m., hvorved han fornærmede Burgund, og Filip den Gode sluttede sig til Karl VII; med ham fulgte Hertugen af Bretagne. Det saa dog stadig sort ud for Frankrig, og Bedford belejrede Orleans. Da optraadte Jeanne d'Arc og bragte Krigslykken til at vende sig, og med hende vaktes den nationale Følelse i Frankrig. Krigen varede endnu i mange Aar, men det gik stadig tilbage for Englænderne. 1444 blev der sluttet en Stilstand, og Aaret efter ægtede H. Margrete, en Datter af René af Anjou og en Slægtning af Karl VII. Faa Aar efter begyndte Krigen igen, men var stadig uheldig for Englænderne, der til sidst kun havde Caiais tilbage. H. var en svag og ængstelig Mand, der ønskede at leve i Fred med alle, og han var langtfra de vanskelige Forhold voksen. Han havde støttet sig til Kardinal Beaufort, der som Fører for Fredspartiet laa i Strid med Gloucester, der ledede Krigspartiet. Da de begge døde 1447, blev William de la Pole, Jarl af Suffolk, den mest betroede Minister, idet han var en Yndling af Dronningen, der fuldstændig beherskede Kongen. England's stadige Nederlag i Krigen mod Frankrig gjorde Suffolk og Dronningen upopulære, medens Hertug Richard af York indtog Gloucester's Plads i Folkets Gunst. Til sidst blev Suffolk af York og hans Parti anklaget for Højforræderi og blev landsforvist, men paa Vejen til Frankrig blev han dræbt. Hans Efterfølger i Dronningens Gunst blev John Beaufort, Hertug af Somerset. York blev fjernet som Vicekonge over Irland. Indbyggerne i Kent gjorde Oprør under Ledelse af Jack Cade, der kaldte sig Mortimer og gav sig ud for en uægte Søn af den sidste Jarl af March, en Ætling af Edvard III. Det blev vel kuet, men York kom tilbage fra Irland og fordrede Somerset fjernet og sig selv optagen i Regeringen. H. lovede det, men holdt ikke sit Løfte. 1453 begyndte han at vise Tegn paa Sindssygdom. Der stod nu to fjendtlige Partier over for hinanden, det ene ført af Dronningen og Somerset, og det andet af York. Foreløbig blev York Landets Protektor, men H. kom sig snart igen, og han maatte tage sin Afsked. Nu vilde Dronningen og Somerset tage Hævn over ham, men han samlede sine Tilhængere i Nordengland om sig og sejrede 22. Maj 1455 ved St. Albans over de kongelige Tropper og blev igen Protektor. Det var det første Slag i Rosenkrigen, der kaldtes saaledes, fordi Huset Lancaster førte en rød og Huset York en hvid Rose i sit Vaaben. York's Protektorat ophørte allerede 1456, da H. igen kom sig. Kampen, der hidtil havde staaet mellem to Adelspartier om Indflydelse paa Regeringen, kom nu til at dreje sig om selve Kongedømmet. York, der havde vundet en mægtig Støtte i Jarl Richard af Warwick, hvis Søster han havde ægtet, gjorde Fordring paa Tronen som Søn af Anna, der nedstammede fra Edvard III's næstældste Søn, og Lorderne anerkendte ham som H.'s Arving med Forbigaaelse af dennes Søn

Edvard. Dronningen vilde ikke finde sig heri, og en Krig udbrød, hvori hun sejrede ved Wakefield 1460, hvor York faldt. Hans Søn Edvard overtog Ledelsen af Partiet og sejrede ved Towton, hvorefter Dronningen og H. flygtede til Skotland, medens Edvard blev kronet til Konge 1461. Kampen fortsattes, og da Edvard blev uenig med Warwick, kom H. endnu en Gang paa Tronen 1470. Edvard maatte forlade Landet, men vendte næste Aar tilbage og overvandt sine Fjender ved Barnet og Tewkesbury, hvor Warwick og H.'s Søn Edvard faldt, og kort efter blev H. myrdet. Af Huset Lancaster var kun Henrik Tudor tilbage, som paa mødrene Side var en Beaufort. Han maatte foreløbig forlade Landet. (Litt.: Se Henrik IV, dog Ramsay tillige II). *C. S. C.*

Henrik VII, Konge af England (1485—1509), Søn af Edmund Tudor og Margrete Beaufort, født 21. Jan. 1456, død 22 Apr. 1509. Da Richard III var bleven forhadt ved Mordet paa sine Brodersønner, landede H. i England og overvandt ham ved Bosworth 1485, hvor han faldt. Derefter blev H. Konge, og ved at ægte Edvard IV's Datter Elisabeth og forene de to Roser i sit Vaaben forsonede han Partierne. For at sikre sig fængslede han Jarlen af Warwick, en Ætling af Edvard III, og da han ikke kunde holde sig paa Tronen ved Hjælp af Adelen alene, søgte han Støtte i Middelstanden, der ikke spurgte efter Kongens mulige Ret, naar han blot skaffede Fred og Orden. Han maatte kæmpe mod flere Oprør. En af Richard's Raadgivere, Lord Lovel, rejste sig 1486 mod ham, men blev slaaet og maatte flygte til Flandern. Den næste Fare kom fra Irland, hvor Yorkisterne opstillede en Dreng, Lambert Simnel, som Tronkræver og lode ham give sig ud for Warwick. Til ham sluttede sig Lord Lovel og Jarlen af Lincoln, en Dattersøn af Richard af York. De landede i Lancashire med en Hær af Irlændere og tyske Lejetropper, men ingen Englænder sluttede sig til dem, og ved Stoke 1487 vandt H. en fuldstændig Sejr. Lincoln faldt, og Lovel omkom kort efter; Simnel blev H.'s Køkkendreng. Senere opstod en ny Tronkræver, Perkin Warbeck, der gav sig ud for Richard af York, Edvard IV's yngste Søn. Han forsøgte 1495 at tønde i England, men maatte flygte til Skotland, hvor Jakob IV anerkendte ham som Richard. To Aar efter gjorde han Landgang i Cornwall, hvor der var Oprør i Anledning af et Skattepaalæg, men Oprørerne bleve slaaede, og han blev fængslet. Da han overtalte Warwick, der ogsaa sad i Tower, til at forsøge Flugt, bleve de begge grebne og henrettede 1499. Udadtil deltog H. i Krigene for at standse Frankrig's Udvidelseslyst. 1489 sendte han Tropper over til Bretagne for at hjælpe Hertuginde Anna mod Karl VIII. Ærkehertug Maximilian sluttede et formelt Ægteskab med hende og søgte 1491 H.'s Hjælp. Denne var villig, men for at skaffe Penge maatte han tage sin Tilflugt til Bøder, Tvangslaan og »frivillige« Gaver. Men inden han fik Brug for dem, havde Anna opgivet Maximilian og ægtet Karl VIII. Englænderne kom i Bevægelse og bevilgede Penge til en Krig, og H. landede 1492 i Caiais; inden det kom til Kamp, afstod han imidlertid sine Fordringer mod en Sum Penge. Da Frankrig havde erobret en Del af Italien, sluttede Spanien Forbund med England, og Forbundet besegledes 1501 ved et Giftermaal mellem Ferdinand's Datter Katharine og Arthur, Prins af Wales. Aaret efter døde Arthur, og Ferdinand foreslog saa, at Katharine skulde ægte Henrik, der nu var Tronarving. Man opnaaede den fornødne Dispensation af Pave Julius II; men da 1505 Tiden for Trolovelsen kom, protesterede Henrik, vistnok efter sin Faders Tilskyndelse. I Mellemtiden havde et andet vigtigt Ægteskab fundet Sted, idet H.'s Datter Margrete 1503 havde ægtet Jakob IV af Skotland. I Slutningen af H.'s Levetid var der igen Tale om Katharine's Giftermaal, men nu skulde hun ægte den gamle Konge, der var bleven Enkemand. Førend dette skete, døde han 1509. Han havde regeret meget uindskrænket og med stor Sparsommelighed og efterlod sig et fyldt Skatkammer. (Litt.: Pauli, »Gesch. v. Engl.«, V [Gotha 1858]; Gairdner, *Henry VII* [London 1889]; Green, *History of the english people,* **II).** *C. S. C.*

Henrik VIII, Konge af England (1509—47), foreg.'s Søn, født 28. Juni 1491, død 28. Jan. 1547. Han havde faaet en lærd Opdragelse, hvorfor Humanismen, der ogsaa var kommen til England, ventede sig meget af ham, men blev skuffet. Han ægtede straks Katharine (se ovenf.) og tog Del i den hellige Liga mod Frankrig. 1512 var han med i Angrebet paa Navarra, og 1513 overvandt han Franskmændene ved Guinegatte, medens Jarlen af Surrey overvandt Skotterne ved Flodden, hvor Jakob IV faldt. H. mærkede snart, at hans Forbundsfæller kun brugte ham til egen Fordel, og sluttede derfor Fred 1514. Ludvig XII afstod Tournay og ægtede H.'s Søster Marie. Paa denne Tid begyndte Thomas Wolsey's glimrende Løbebane. Han blev Ærkebiskop af York, Kardinal og Kansler, og hele Styrelsen gik igennem ham. Han holdt stadig paa Freden, men maatte give efter for H.'s Krigslyst. Denne angreb paa ny Frankrig og tabte Tournay 1516. Wolsey optraadte stadig som Fredens Vogter, men havde ikke Held med sig i Længden. 1521 begyndte Karl V's og Frants I's Krig om Milano, og 1522 var H. med paa Karl's Side, men der udrettedes intet af Betydning. Aaret efter var der store Planer oppe om et forenet Angreb paa Frankrig, men de bleve ikke til noget. Straks efter Slaget ved Pavia 1525 troede H., at han kunde blive Frankrig's Konge; kort efter foretog han en Svingning mod Frankrig, og i Efteraaret 1525 blev der sluttet Fred; i den følgende Tid var han i Forbund med Frankrig. H. havde altid staaet i et godt Forhold til Paven, og i 1521 havde han endog skrevet en Bog mod Luther til Forsvar for de 7 Sakramenter; men nu opstod der en Sag, som voldte store Vanskeligheder og til sidst førte til et Brud med Pavekirken. Han var nemlig bleven ked af sin Dronning Katharine, med hvem han kun havde en Datter, Marie. Wolsey foreslog ham Ægteskab med en fransk Prinsesse, og han syntes ogsaa stemt for det; det behagede tillige Paven, da det vilde styrke Forbundet med Frankrig; men han skulde erklære, at en foregaaende Pave havde fejlet, og det var for meget. Imidlertid blev Kongen forelsket i Hofdamen Anna Boleyn, men det syntes hverken Wolsey eller Paven om, og Sagen trak i Langdrag. H. afskedigede

i sin Forbitrelse Wolsey 1529, indkaldte et Parlament, som dadlede dennes Indflydelse og erklærede Kongen for fælles Overhoved over gejstlige og verdslige. Wolsey blev anklaget for Højforræderi og døde paa Vejen til Tower 1530. Gejstligheden, der ogsaa blev anklaget for Forræderi, maatte formilde Kongen med en Sum Penge og anerkende ham som Overhoved 1531. Imidlertid havde H. forelagt Europa's Universiteter Dispensationsspørgsmaalet og havde næsten overalt faaet det Svar, han ønskede; men Paven forblev ubevægelig. Alligevel ægtede han hemmelig Anna Boleyn 1533, og for at Katharine ikke skulde appellere sin Sag til Paven, fik han vedtaget en Parlamentsakt, der forbød al Appel til Rom. Samme Aar udnævnte han Thomas Cranmer til Ærkebiskop af Canterbury, og ved hans Hjælp fik han Gejstligheden til at erklære Ægteskabet med Katharine for ugyldigt. Derpaa appellerede han til et almindeligt Kirkemøde, men Paven udtalte sig aabent i Konsistoriet til Gunst for Katharine. 1534 kom Parlamentet sammen, og H. fik vedtaget, at Annaterne tilfaldt ham, Peters-Pengene afskaffedes, og Kongen blev Gejstlighedens øverste Herre paa Jorden. Forbindelsen med Rom var afbrudt, den engelske Kirke blev national, men vedblev at være katolsk. Nu begyndte en Forfølgelse mod Munkene, der ikke vare villige nok til at sværge paa Ugyldigheden af Ægteskabet med Katharine. Kongens Hjælper i denne Sag var Thomas Cromwell. Værst gik det ud over Tiggermunkene, hvoraf mange bleve dræbte, og over de mindre Klostre, der bleve ophævede. Imidlertid var H. bleven ked af Anna, med hvem han kun fik en Datter, Elisabeth, og hun blev anklaget for Utroskab og henrettet 1536. 10 Dage efter ægtede han Jane Seymour, der 1537 fødte Karl og døde. I kirkelig Henseende gik H. foreløbig videre paa Reformationsbanen, og 1536 vedtoges 10 Artikler, hvorved Sakramenternes Antal indskrænkedes til 3. En Bibeloversættelse autoriseredes og udbredtes over hele England. Paa Grund af de mange Klostres Nedlæggelse udbrød der Oprør i Nordengland. H. bøjede i Begyndelsen af for Stormen, men straffede senere Oprørerne strengt. Inddragningen af Klostergodset fortsattes, og Forfølgelsen udstraktes til Helgenlevninger og Helgenbilleder. Snart fulgte dog et Tilbageskridt i katolsk Retning, som betegnes ved de 6 »blodige« Artikler, der affattedes af Gardiner. De fastsloge Transsubstantiationen, Nadveren i een Skikkelse, Cølibatet, Messen og det hemmelige Skriftemaal. Overtrædelse af dem straffedes med Døden. Alligevel fortsattes Ophævelsen af Klostrene, og inden Udgangen af 1540 var der intet tilbage. 1539 havde Cromwell foreslaaet H. et nyt Ægteskab med Anna af Kleve for at faa en Alliance i Stand med Protestanterne i Tyskland. Han fik et Portræt af hende og blev straks saa forelsket, at han friede; men da hun kom til England, skuffede hun hans Forventninger; han ægtede hende dog, men skilte sig faa Dage efter fra hende. Cromwell blev anklaget for Forræderi og henrettet. 1540 ægtede H. Katharine Howard, men opdagede snart, at hun, før hun blev gift, havde været ustadig, og 1542 blev hun henrettet. Næste Aar tog han sin 6. Kone, Katharine Parr, som var saa heldig at overleve ham. H. gjorde Forsøg paa en fuldstændig Erobring af Irland, men havde ikke Held med sig. For at sikre sig mod Skotland foreslog han et Giftermaal mellem sin Søn Edvard og Dronning Marie; men da Skotterne forkastede Forslaget, udbrød en Krig med dem og Frankrig i Forbund med Karl V. Den blev uden Betydning, skønt H. erobrede Boulogne og Lord Hertford indtog Edinburgh. I sine sidste Aar hældede H. igen til Protestantismen, og Cranmer indførte en engelsk Litani, som blev Grundlaget for den senere *Common Prayer Book*. H. var godt begavet, havde en stærk Vilje og havde let ved at vinde Folk. Han forstod at bruge sine Raadgivere og lod dem samvittighedsløst i Stikken, naar de som hans Hjælpere havde gjort sig forhadte. Om den kongelige Magtfylde havde han de højeste Forestillinger og udøvede den i fuldeste Maal, men altid under parlamentariske Former. Sine personlige Ønsker forstod han at fremstille som nationale Formaal, og han herskede som en Tyran, men brød aldrig Forfatningen. I sit private Liv havde han ingen Moral, men gik frem efter den Grundsætning, at Herskeren var alt tilladt. (Litt.: J. S. Brewer, *The reign of Henry VIII*, I—II [London 1884]; Audin, *Histoire du Henri VIII*, I—II [Paris 1847]; J. A. Froude, *History of England*, I—IV [London 1881—82]; samme, *The divorce of Catherine of Aragon* [London 1891]; P. Friedmann, *Anne Boleyn* [London 1884]; L. Ranke, »Englische Geschichte im 16. und 17. Jahrh.«, I [3. Opl. Leipzig 1877—79]). *c. S. C.*

Henrik I, Konge af Frankrig (1031—60), sandsynligvis født 1008, død 1060, var 3. Søn af Kong Robert, men fulgte ham paa Tronen, da den ene af hans ældre Brødre var død, den anden aandssvag. H. fik straks fra sin Regeringstiltrædelse store Stridigheder med sin Moder, den myndige Constance, der havde ønsket sin yngre Søn Robert paa Tronen. Han stillede dog denne nogenlunde tilfreds ved at overlade ham som Len Burgund, hvilket han selv havde haft som Kronprins. Derved grundedes den ældre burgundiske Hertugslægt. H. maatte endnu kæmpe med en anden Broder Eudes, men fangede ham 1041, og fra nu af stod hans Magt fast, Han viste sig som Konge svag og uvirksom og gik helt op i religiøse Interesser. Saaledes ægtede han en russisk Prinsesse for at være sikker paa, at hun ikke var i Slægt med ham inden for de af Kirken fastsatte Grænser. Medens han forholdt sig passiv, stredes Stormændene om Magten, og Opløsningen i Landet var stor. Kongen opnaaede dog at faa sin Søn kronet som sin Efterfølger, medens han selv endnu levede. (Litt.: d'Arbois de Jubainville, *Histoire des comtes de Champagne* [Paris 6 Bd. 1859 — 67]; F. Soehnee, *Etude sur la vie et le regnede Henri I* [Paris 1891] Luchaire, *Histoire des institutions monarchiques sous les premiers Capétiens* [Paris, 2. Udg. 1891]). *P M.*

Henrik II, Konge af Frankrig (1547—59), født 31. Marts 1519, død 10. Juli 1559, Søn af Frants I og Claude. H. nærede ikke megen Interesse for Politikken, men optoges væsentlig af Fester og Ridderspil. Han var gift med Katharina af Medici, men denne øvede kun ringe Indflydelse paa ham, og han holdt hende borte fra al Deltagelse i Regeringsforretninger. Stor Magt havde

derimod hans Elskerinde Diane de Poitiers, og denne anvendte hun i ikke ringe Grad til Fordel for Familien Guise, hvis Betydning hurtig blev stor. Af andre spillede især Konnetablen af Montmorency og Kongens Yndling Marskal de Saint-Andrée en stor Rolle. Der opstod under disse Forhold ved Hoffet et vidtgaaende Intrigespil og et stort Kapløb om Embeder og Penge. Straks ved Begyndelsen af hans Regering udbrød 1548 i Guienne en ret betydelig Opstand paa Grund af Misfornøjelsen med Saltskatten; den dæmpedes og straffedes strengt, men Skatterne formindskedes dog af Frygt for, at Befolkningen skulde træde i Forbindelse med Englænderne. Forfølgelsen af Hugenotterne genoptoges; 1551 paalagde *Édit de Châteaubriant* Domstolene at forfølge Kætterne, og 1559 udstedtes, i Overensstemmelse med Aftalerne med Spanien, *Édit d'Ecouen*, der satte Dødsstraf for Kætteriet, og som blev Indledningen til den store Strid. Udadtil fortsatte han Faderens; mod Habsburgerne rettede Politik, og ved Guisernes Indflydelse fik denne Politik en ikke ringe Fasthed. Fra Italien vendtes Opmærksomheden mod Tyskland's Grænseegne. Under den schmalkaldiske; Krig sluttede H. Forbund med Protestanterne, og medens Moritz af Sachsen overrumplede Karl V, j rykkede H. mod Lothringen. Her erobrede han ! Bispedømmerne Toul, Metz og Verdun; Karl V udsonede sig imidlertid med Protestanterne og drog mod Metz, som han forgæves belejrede de sidste Maaneder af 1552. Ogsaa de følgende Aar førte ! P'ranskmændene Kampen med Held, og ved Vaabenstilstanden i Vauxelles 1556 beholdt Frankrig det vundne. Derefter nedlagde Karl V sin Værdighed, og inden Aaret var endt, genoptoges Kampen mod i Filip II af Spanien. H. allierede sig denne Gang -med Paven, medens Spanien fandt Hjælp hos England. 1557 mislykkedes Hertugen af Guise's i Tog til Italien, og Spanierne og Englænderne ! sejrede ved St. Quentin. Coligny forsvarede imidlertid selve Byen, og næste Aar erobrede Frants af Guise Caiais fra Englænderne. Filip II's og H.'s fælles religiøse Anskuelser førte dem imidlertid sammen; ved Freden i Cateau-Cambrésis beholdt Frankrig de 3 Bispedømmer og forskellige Grænse- | fæstninger samt Caiais, og man traf Aftaler om fælles Optræden mod Protestanterne. Samtidig aftaltes det, at Filip II og hans Feltherre Philibert Emanuel af Savojen skulde ægte Elisabeth og Margrete, henholdsvis en Datter af og en Søster til H. Ved den store Turnering, hvormed Brylluppet fejredes, blev H. saaret af Greven af Montgomery, og 11 Dage efter døde han. Hans Børn vare: Elisabeth, Dronning af Spanien, Claude, Hertuginde af Lothringen, Frants II, Karl IX, Henrik III, Margrete, Dronning af Navarra, og Frants af Alençon. (Litt.: de Ruble, *Antoine de Bourbon et Jeanne d'Aibret* [1. Bd., Paris 1881]; Duruy, *Le cardinal Carlo Carafa* [Paris 1883]; de la Barre-Duparcq, *Histoire de Henri II* [Paris 1887]; Decrue, *Anne, duc de Montmorency* [Paris 1889]; de Ruble, *Le traité de Cateau-Cambrésis* [Paris 1889]). *P. M,*

Henrik III, Konge af Frankrig (1574—89), født 19. Septbr. 1551, død 2. Aug. 1589, Søn af Henrik II og Katharina af Medici. Han opdroges af Moderen til det Rænkespil og det fornøjelsessyge Liv, der var hendes egen Interesse, og det fremtraadte hos ham i endnu grovere Former. 1572 var han hendes medskyldige ved Iscenesætteisen af Blodbadet; samme Aar lykkedes det ham ved omfattende Intriger at blive valgt til Konge i Polen, men her kunde han aldeles ikke magte Forholdene, og da hans Broder Karl IX døde 1574, flygtede han paa lidet hæderlig Maade fra Polen for at tage den franske Kongekrone i Stedet. Han kom her til at staa over for yderst vanskelige Forhold. Ophidselsen fra Bartholomæus-Natten vedvarede, Katolikkerne, ledede af Guiserne, og Protestanterne, ledede af Bourbonerne, vare stadig rede til Kamp, og hertil kom nu som mæglende »Politikerne«, ledede af hans Broder Hertugen af Orleans og af Familien Montmorency. H., der lod sig lede af Moderen, var over for alt dette yderst uheldig; allerede 1575 kom det til aabenlys Krig, hvor »Politikerne« og Hugenotterne stode sammen mod Hoffet og Katolikkerne. 1576 ved *Paix de Monsieur* købte H. sig Fred ved at gøre Hugenotterne betydelige religiøse Indrømmelser cg ved at overlade deres Førere store Besiddelser. Herved vaktes imidlertid Katolikkernes Harme, og under Ledelse af Henrik af Guise stiftedes nu den hellige Liga. Denne beherskede ganske Stænderne ved Mødet i Blois 1576, og Kongen gik da pludselig over til den og erklærede sig selv for Ligue'ns Chef. Det førte til en ny Krig, der ved Freden i Bergerac 1577 endte med ny Indrømmelser til Protestanterne. 1579 udstedtes *Ordonnancede Blois*, hvorved betydelige Reformer gennemførtes i de retslige Forhold; men Kongen selv havde intet Bidrag ydet til dette Arbejde, der var et Værk af dygtige Jurister. 1580 førtes atter en lille resultatløs Krig med Henrik af Navarra. Der var nu nogen Tids Ro; men denne svandt paa ny, da Frants af Alençon døde 1584, idet Henrik af Navarra nu blev Tronarving. Dette gav den katolske Liga ny Kraft, og samme Aar sluttede Henrik af Guise en Traktat med Filip II, hvor de lovede hinanden at modsætte sig, at en Kætter blev Frankrig's Konge. Næste Aar rejste Ligue'ns Mænd sig overalt til Opstand mod H. Denne tilbød nu, tilskyndet af England og Holland, Henrik af Navarra at erkende ham som sin Arving, naar han vilde antage den katolske Tro; man skulde saa i Fællesskab vende sig mod Liguen. Henrik af Navarra afslog imidlertid; Kongen forsøgte da selv nogle Kampe mod Liguen, men da dette ikke lykkedes, sluttede han pludselig Traktaten i Nemours 1585 med Henrik af Guise. I Overensstemmelse dermed fik Liguen 9 Sikkerhedsstæder, medens den reformerte Lære forbødes, og ved samme Tid erklærede Paven, at Henrik af Navarra og hans Broder, Prinsen af Condé, som Kættere havde tabt al Ret til den franske Krone. Paris-Parlamentet nedlagde dog en bestemt Protest mod dette som et Overgreb mod den franske Krones Uafhængighed over for Paven. 1586 udbrød der atter en aabenlys Kamp. H., der stadig kun ønskede at se de to Parter ødelægge hinanden, saa han kunde faa Fordelen af det, samlede 1587 3 Hære; den ene sendte han under Hertugen af Guise mod Henrik af Navarra's tyske Hjælpere, den anden under Joyeuse mod Hugenotterne, medens han selv stod midt imellem med den tredje for at afvente Begivenhederne. Hans Haab var da, at Tyskerne skulde slaa den forholdsvis ringe Styrke,

der var sendt mod dem, medens Joyeuse ved sin overlegne Styrke sejrede over Hugenotterne. Planen mislykkedes. Henrik af Navarra slog Joyeuse ved Coutras 1587, og Henrik af Guise sejrede over Tyskerne, medens Kongen selv intet udrettede. Han vendte derpaa tilbage til Paris og forbød Hertugen af Guise at komme der; denne indfandt sig alligevel, det kom til store Uroligheder, der almindelig betegnes som *La Journée des Barricades* [Maj 1588], og Kongen maatte flygte fra Byen. Efter et Par Maaneders Forhandlinger gik han ind paa alle Hertugens Fordringer og sammenkaldte en Stænderforsamling til Blois 1588. Her havde Katolikkerne ganske Overhaand og optraadte med et Overmod, der stedse mere ophidsede Kongen, og det endte da med, at denne 23. Decbr. 1588 lod Henrik af Guise myrde. Dette fremkaldte en almindelig Opstand af Katolikkerne med Paris'es Borgere i Spidsen, og Kongen maatte over for denne Bevægelse søge sin Støtte hos Henrik af Navarra. Denne sejrede overalt, og i Juli 1589 droge de to Konger mod Paris med 40,000 Mand. Dagen før Stormløbet paa Byen skulde finde Sted, 1. Aug. 1589, tilføjede imidlertid en Dominikanermunk Jacques Clement Kongen et Knivstik, hvoraf han døde Dagen efter. Før sin Død havde han anbefalet Henrik af Navarra at antage den katolske Religion og havde ladet sine Mænd sværge ham Troskab. Med H. uddøde Familien Valois. (Litt.: Noailles, *Henri de Valois et la Pologne* [3 Bd., Paris 1867]; de la Barre-Duparcq, *Histoire de Henri III* [Paris 1882]; Robiquet, *Paris et la Ligue sous Henri III* [Paris 1886]). *P.M.*

Henrik IV, Konge af Frankrig (1589—1610), født 13. Decbr. 1553 i Pau i Navarra, død i Paris 13. Maj 1610, Søn af Anton af Bourbon, Konge af Navarra, og Jeanne d'Albret. Hans Fader var en svag og ubestemt Mand, der efter længe at have været blandt Hugenotternes Ledere gik over til Katolikkerne; han omkom imidlertid under Kampen 1562, da H. kun var 9 Aar, og det blev derfor den kraftige Moder, der kom til at lede hans Opdragelse. Den gik i protestantisk Retning, og saa snart han blev voksen, opfattedes han som Protestanternes Fører. Da Hoffet efter Freden i St. Germain en Laye søgte at nærme sig Hugenotterne, var et af Midlerne hertil et Ægteskab mellem den unge Prins og Kongen Karl IX's Søster, den smukke Margrete af Valois. 18. Aug. 1572 fandt Brylluppet Sted; men allerede Natten mellem 23. og 24., Bartholomæus-Natten, skete det store Overfald paa Hugenotterne. H. maatte ved denne Lejlighed frelse sit Liv ved at afsværge sin Tro, og de nærmest følgende Aar tilbragte han nu ved Hoffet, i hvis yderlig letsindige Liv han deltog i fuldeste Maal. Hans Forhold til sin Hustru Margrete af Valois, der førte et Liv, som ganske svarede til det, der var Skik og Brug ved Katharina af Medici's Hof, var særdeles slet, og han følte sig i Længden lidet vel tilpas i denne katolske Kreds. 1576 flygtede han da fra Hoffet, antog atter den protestantiske Religion og stillede sig i Spidsen for sine Trosfæller. Han viste sig i denne Stilling som en særdeles dygtig Feltherre og Politiker, men endnu delte han en Tid sine Interesser mellem Politikken og Fornøjelserne, og det kunde hænde, at han satte Frugten af sine Sejre paa Spil ved at tilbringe Tiden i Selskab med sine Elskerinder, blandt hvilke Grevinden af Grammont og især Gabrielle d'Estrées, Hertuginde af Beaufort, indtoge den betydeligste Plads.

Hans Indflydelse og Anseelse vare i den følgende Tid i stadig Stigen, fra Hertugen af Alencon's Død 1584 var han Frankrig's Tronarving, og umiddelbart før sin Død 1589 erkendte Henrik III ham som saadan. Store Vanskeligheder rejste sig dog mod ham; i den halvt katolske, halvt protestantiske Hær, han stod med, viste Katolikkerne sig upaalidelige, og mange af dem droge bort. H. samlede da en Del af de fornemste Mænd; han lovede dem at opretholde den katolske Religion, til et National koncil kunde ordne Forholdene, og samtidig at bevare Hugenotternes Ret til at holde Gudstjeneste under visse Betingelser, og dernæst anerkendte de forsamlede Stormænd ham som Konge. Pariserne nægtede imidlertid at bøje sig for den kætterske Konge. Henrik af Guise's Broder Hertugen af Mayenne fik her Magten og lod udraabe til Konge den gamle Kardinal af Bourbon, Henrik af Navarra's Onkel, i Overensstemmelse med Aftalerne med Spanien i Joinville 1584. Denne var imidlertid H.'s Fange, og Valget blev uden Betydning. Alligevel svandt Kongens Hær saa stærkt ind, at et Angreb paa Paris var umuligt, og han maatte da i Stedet vende sig mod Normandiet. Hertugen af Mayenne drog her mod ham med ca. 30,000 Mand, medens H. kun raadede over 10,000. De haarde Kampe ved Arques 16. Septbr.—6. Oktbr. 1589 bragte imidlertid Kongen Sejren, og efter at have trukket Forstærkninger til sig drog han mod Paris. Han kunde ikke tage Byen, men Sejrene bragte stedse flere til at slutte sig til ham, og blandt Modstanderne var der Strid mellem Mayenne, det katolske Demokrati i Paris og deres Forbundsfælle Filip II af Spanien. 1590 gik Mayenne atter over til Angreb, men led et stort Nederlag ved Ivry 14. Marts; efter denne Kamp kunde H. paa ny drage mod Paris, og en 4 Maaneders Belejring bragte den Overgivelsen nær. Da frelstes Byen af Alexander Farnese, der fra de spanske Nederlande førte en betydelig Hær til Undsætning. H. derimod fik Hjælp af Englænderne og de tyske Protestanter, og Kampen fortsattes; 1591—92 belejredes Rouen, men ogsaa her kom Alexander Farnese til Undsætning; han blev dog overvunden ved Yvetot og døde paa Tilbagetoget i Decbr. 1592. Imidlertid var Striden mellem Demokratiet og Mayenne 1592 gaaet over til aabent Brud; Mayenne beholdt foreløbig Overhaand, men da man 1593 sammenkaldte en katolsk Stænderforsamling i Paris, opstod her den vildeste Forvirring. Hertugen af Mayenne's og Filip II's Intriger virkede mod hinanden, og Stænderne bleve mistænksomme og vendte stedse mere deres Blik mod H. Da besluttede denne sig til at antage den katolske Religion. Megen religiøs Interesse synes han ikke at have haft, og naar han kun nødig opgav den protestantiske Tro, skyldtes dette vistnok mere Familie- og Partitraditioner end religiøs Overbevisning. Han satte Frankrig's Vel over Religionspartiernes Interesser, og han følte sig nu overbevist om, at kun et Trosskifte kunde føre ordnede Forhold tilbage. Der arrangeredes da i Juli 1593 en Diskussion med nogle katolske gejst-

lige, og efter denne erklærede han sig for omvendt. Budskabet modtoges med Glæde af det store Tal af Folket, som var træt af Striden; »Politikerne«, der satte Landets Interesser over de religiøse, fik næsten overalt Overtaget, og i Marts 1594 kunde H. holde sit Indtog i Paris, hvor Stænderne allerede vare gaaede fra hverandre. I Løbet af nogen Tid bøjedes derpaa de katolske Stormænd ved Magt eller ved Penge, og i Septbr. 1595 skænkede Paven ham Absolution. Derimod maatte Kampen med Spanien fortsættes. Efter at Amiens var erobret fra Spanierne i Septbr. 1597, tog dog ogsaa denne Kamp en heldig Vending, og i Maj 1598 sluttedes Freden i Vervier, hvorved de to Landes Grænser bleve uændrede.

H. stod nu over for den vanskelige Opgave at bringe Ro i Landet, genskabe Kongemagten, der i den sidste Menneskealder var sunken saa dybt, og træffe Bestemmelser, der gjorde et roligt Samliv mellem Protestanter og Katolikker muligt. Stænderne indkaldte han ikke; derimod holdt han en Notabelforsamling i Rouen 1596, hvor han vandt Stemningen ganske for sig, og i den følgende Tid arbejdede han utrættelig paa atter at fæste sin Magt over de Stormænd af de to Partier, hvis Støtte han havde maattet købe ved at overlade dem Styrelsen af store Provinser, en Opgave, der lykkedes hurtig og forholdsvis let under den almindelige Udmattelse. Efter at han havde besejret Bourgogne's Guvernør Biron og ladet ham henrette 1602, var Modstanden brudt. Større Vanskelighed frembød det religiøse Spørgsmaal. Hugenotterne, der ved deres gamle Førers Frafald vare blevne mistænksomme, gave sig 1594 en stærk Organisation, hvorefter Raad, valgte efter bestemte Regler, skulde lede Partiet, og gennem de omtr. 200 Sikkerhedsstæder besade de en stor militær Magt. Efter nogle Aars spændt Forhold lykkedes det Kongen at bringe Ro ved *Edit de Nantes* (1598), der gav Hugenotterne nogenlunde Ligestilling med Katolikkerne i religiøs og borgerlig Stilling, bevarede deres religiøse Organisation og lod dem beholde deres Sikkerhedsstæder. Han havde hermed formet Reglerne for den religiøse Tolerance, der svarede til hans egne Anskuelser. Frankrig fik derved for omtrent 100 Aar Religionsfrihed, samtidig med, at Religionskrige eller en vidtdreven Trostvang herskede alle andre Steder, og dette blev en af Hovedgrundene til Frankrig's eksempelløse Fremgang i 17. Aarh. Katolikkerne vare stærkt misfornøjede dermed, men maatte nøjes med at give dette Udtryk ved Attentater mod Kongen. Man opnaaede ved disse, at Jesuitterne, der 1595 vare forviste, 1604 fik Lov at vende tilbage, og Attentaterne ophørte derpaa foreløbig.

Samtidig søgte H. at ophjælpe det ødelagte Land, og han fandt her en værdifuld Hjælp hos Sully, der 1598 blev *surintendant des finances*. Det lykkedes at skabe en virksom Kontrol, saa Skatterne virkelig kom ind, og derved og ved Sparsomhed bragtes Finanserne snart i en meget god Tilstand. For Agerbruget, Industrien og Handelen virkedes lige kraftig, og det første alvorlige Skridt til Skabelsen af et Kolonialrige gjordes ved Grundlæggelsen af Quebec i Canada 1608. Veje og Kanaler anlagdes, og Postvæsenet antog nogenlunde regelmæssige Former.

Ogsaa H.'s Udenrigspolitik var kraftig. Han sørgede fortrinlig for Hæren, der blev talrigere og mere nationalt sammensat end tidligere, og han anvendte den ved Lejlighed med megen Styrke. Saaledes vandt han i en lille Krig med Savojen 1600—01 vigtige Grænselandskaber, hvorved han afskar Franche-Comté fra Forbindelse med Spanien. I sin sidste Tid vendte han sin Opmærksomhed mod det habsburgske Hus baade i Spanien og Østerrig; man har tillagt ham, men sikkert ikke med Rette, vidtgaaende Planer om et europæisk Statsforbund, der helt skulde omskabe Rigerne, men vist er det, at han i sin sidste Tid nærede store Angrebsplaner. Han sluttede Alliance med England, Savojen, hollandske og tyske Protestanter og var 1610 parat til at gaa over til Angreb. Da dræbtes han ved et Dolkestød af den katolske Fanatiker Frants Ravaillac.

H. havde 1599 ladet sig skille fra Margrete af Valois, med hvem han for længst havde afbrudt al Forbindelse. Der var nu Planer fremme om et Ægteskab med hans Elskerinde Gabrielle d'Estrées, men denne døde samme Aar, og 1600 ægtede han da Marie af Medici, der bragte ham en meget stor Medgift; heller ikke Forholdet til hende var dog godt. Hans Børn vare Ludvig XIII, Isabella, der blev gift med Filip IV af Spanien, og Henriette Marie, gift med Karl I af England. (Litt.: *Recueil des lettres missives de Henri IV* [9 Bd, Paris 1843—76]; Jung, *Henri IV écrivain* [Paris 1855]; Poirson, *Histoire du regne de Henri IV* [3. Opl., 4 Bd., Paris 1866]; Philippson, »Heinrich IV und Philippe III. Die Begriindung des franzosischen Ubergewichtes in Europa 1598—1610« [3 Bd., Berlin 1870—76]; Zeller, *Henri IV et Marie de Médicis d'après des documents nouveaux* [Paris 1877]; Lacombe, *Henri IV et sa politique* [3. Opl., Paris 1878]; Guadet, *Henri IV, sa vie, son œuvre, ses écrits* [Paris 1879]; de la Barre-Duparcq, *Histoire de Henri IV* [Paris 1884]; Rambault, *Henri IV et son œuvre* [Paris 1884]; Anquez, *Henri IV et l'Allemagne* [Paris 1887]; Hanotaux, *Etudes historiques* [Paris 1886]; De Lagréze, *Henri IV, vie privée, détails intimes* [Paris 1884]; Larisse, *Sully* [Paris 1880]; Perrens, *L'Église et l'Etat en France sous Henri IV* [Paris 1872]; Prévost-Paradol, *Élisabeth d'Angleterre et Henri IV* [Paris 1862]]). *P. M.*

Henrik V (Frankrig) se Chambord.

Henrik I, Konge af Kastilien (1214—17), Søn af Alfons VIII, født 4. Apr. 1204, død 6. Juni 1217. Regeringen lededes først af hans Moder, Enkedronning Eleonore, Henrik II af England's Datter, og efter hendes Død (31. Oktbr. 1204) af hendes ældste Datter Berengaria, Alfons IX af Leon's fraskilte Gemalinde. Uagtet hendes Dygtighed kunde hun ikke holde sig ved Magten over for Partihøvdingen Alvaro Nuñez af Lara, der bemægtigede sig H. og regerede i hans Navn. Det varede dog ikke længe, inden Kongen omkom ved et Ulykkestilfælde, og Berengaria blev saa Kastilien's Dronning, da Mandslinien uddøde med ham. Hun nedlagde s. A. Kronen til Fordel for sin Søn Ferdinand III. Da Alfons IX døde, forenede han 1230 Kastilien og Leon. *C. S. C.*

Henrik II af Trastamare, Konge af Kastilien (1369—79), Søn af Alfons XI og Leo-

nore Guzman, født 13. Jan. 1334, død 30. Maj 1379. Da Faderen døde 1350, efterlod han sig med Dronning Marie af Portugal kun eet Barn, Peter den Grusomme. Denne stod ene og forladt, men fandt en Beskytter i Juan de Albuquerque, der fængslede Leonore og jog hendes Søn i Landflygtighed. Peter frigjorde sig imidlertid snart for hans Formynderskab og regerede paa en Maade, der gjorde ham sit Tilnavn værdig. H. var bleven modtaget af Peter IV af Aragonien, og mange kastilianske Adelsmænd samlede sig her om ham. 1368 drog han sammen med Peter IV og den franske Feltherre Duguesclin mod Peter, der maatte flygte til den sorte Prins, Edvard III's Søn, i Bordeaux. Ved store Løfter fik han Hjælp af ham, og Prinsen genindsatte ham paa hans Trone. Denne fik dog kun Utak til Løn, og da Englænderne vare borte, gjorde H. atter Indfald i Kastilien sammen med Duguesclin, og denne Gang blev Peter dræbt, og H. blev hans Efterfølger. Han maatte kæmpe for at bevare Kronen, først med Ferdinand af Portugal, der som Sønnesøn af Beatrix, Sancho af Kastilien's Datter, var den legitime Arving, og dernæst med Edvard III's Søn, John af Lancaster, der var gift med Peter's Datter Constanze; i begge Kampe havde han Held med sig og regerede fra ca. 1372 i Fred til sin Død. Hans ældste Søn Johan fulgte ham paa Tronen. *C. S. C.*

Henrik III, Konge af Kastilien (1390—1406), Søn af Johan I, født 4. Oktbr. 1379, død 25. Decbr. 1406. 9 Aar gl. var han bleven gift med John af Lancaster's Datter Katherine, til hvem Forældrene afstode deres Fordring paa Kastilien. I hans Mindreaarighed styredes Landet af en Junta paa 9 Medlemmer. Allerede 1393 blev han erklæret myndig og overtog selv Regeringen, som forløb i Fred og Ro, naar undtages en lille Krig med Portugal. Han stod i venskabelig Forbindelse, ikke blot med vesteuropæiske Fyrster, men ogsaa med Kejseren af Konstantinopel og Tamerlan. Under ham føjedes de canariske Øer til den kastilianske Krone. *C. S. C.*

Henrik IV, Konge af Kastilien (1454—74), Søn af Johan II og Marie af Aragonien, født 5. Jan. 1425, død Natten mellem 11. og 12. Decbr. 1474. Allerede som meget ung havde han gjort Oprør mod sin Fader, og skønt han var en i alle Henseender uværdig Person, var han dog meget populær ved sin Tronbestigelse. Som Faderen lod han sig lede af Yndlinge, af hvilke Beltran de la Cueva beherskede baade ham og Dronningen, Johanne af Portugal. Da hun 1452 fødte en Datter Johanne, bedst kendt som La Beltraneja, vilde H. have hende anerkendt som Tronarving; men Stormændene tvang ham til at indsætte Broderen Alfons som Arving og at nedsætte en Kommission til at undersøge Misbrug i Styrelsen. Da H. ikke ænsede denne, afsatte man ham *in effigie* og indsatte Alfons 1465. En Borgerkrig udbrød, som blev uafgjort, men 5. Juli 1468 døde Alfons, hvorefter H.'s Datter Isabella antog Titelen Arving til Kastilien. Da H. trængte ind paa hende for at faa hende til at ægte Alfons V af Portugal, som hun ikke kunde lide, ægtede hun mod hans Vilje sin Fætter, Ferdinand af Aragonien, 19. Oktbr. 1469. H. fik nu Johanne anerkendt som sin Arving, men Isabella's Indflydelse voksede mere og mere, og det endte med, at hun arvede Riget, hvorved Grunden til Spanien's Storhed blev lagt. *C. S. C.*

Henrik I, tysk Konge (919—36), Stifter af det sachsiske Hus, født ca. 876, død 2. Juli 936, blev 912 efter sin Fader Otto's Død Hertug i Sachsen. Kejser Konrad I forsøgte uden Held at fratage ham hans Land, men udsaa ikke desto mindre paa sit Dødsleje H. til sin Efterfølger, og 919 valgtes han i Fritzlar til tysk Konge af de to vigtigste Stammer, Frankerne og Sachserne; 920 og 921 anerkendtes han af Schwaben og Bayern. Konrad havde været ganske afhængig af Kirken, og hele hans Regering var optagen af Kampe med Stammehertugerne; H. derimod afslog endogsaa at lade sig krone og godkendte fuldstændig Hertugernes Magtstilling. Han stod mellem dem som en Slags »første mellem Ligemænd«, og hans Magt naaede i Grunden ikke langt ud over hans Hertugdømme. Dette styrede han imidlertid med stor Dygtighed. Ved at betale en aarlig Tribut til Magyarerne, der idelig hærgede Landet, opnaaede han en niaarig Stilstand, som han brugte til at uddanne et Rytteri, hvad Sachseme hidindtil havde manglet, og til efter engelsk Mønster at anlægge en Række faste Borge, i hvilke Befolkningen kunde søge Tilflugt. Sine Mænd øvede han i Mellemtiden ved Kampe mod Slaverne. Han erobrede saaledes (927—28) Brennabor, Hovedstaden i Hevellernes Land, og gjorde Bohmen's Hertug skatskyldig til Riget. Da han derpaa nægtede at betale Skatten, faldt Magyarerne vel atter ind i Sachsen, men lede et stort Nederlag ved Riade (933). Aaret efter kæmpede han med den danske Kong Gnupa (s. d.) i Slesvig og tvang ham til at lade sig døbe. Ved alle disse Sejre var hans Magt stegen betydelig, og han tænkte alt paa at drage til Rom og saaledes at optage de ældre Kejseres Politik, da han døde af et Slagtilfælde. Sønnen Otto af hans andet Ægteskab med den westfalske Grevedatter Mathilde fulgte ham paa Tronen. (Litt.: Giesebrecht, »Geschichte d. deutschen Kaiserzeit«, I [5. Udg., Braunschweig 1881]; Waitz, »Jahrbücher d. deutschen Reichs unter H. I« [3. Udg., Leipzig 1885]). *M. M.*

Henrik II, den Hellige, tysk Kejser (1002—24), født 972, død 13. Juli 1024, Søn af Henrik den Stridbare af Bayern, hvem han efterfulgte 995. Han var en Sønnesøn af Henrik I, og da hans Halvfætter Kejser Otto III døde barnløs, opnaaede han efter megen Modstand og mod store Løfter at blive valgt og kronet til tysk Konge. I Italien havde Arduin af Ivrea opkastet sig til Hersker, men det lykkedes dog PI. at blive Lombardernes Konge 1004; 1014 fik han Kejserkronen, men var for øvrigt i Modsætning til sine Forgængere langt mindre optagen af Italien's end af Tyskland's Forhold. Her lagde særlig den mægtige polske Konge Boleslav, der havde opkastet sig til Herre i Bøhmen og erobret de østligste tyske Markgrevskaber, Beslag paa hans Opmærksomhed. H førte ikke mindre end tre Krige mod ham, men selv om Boleslav end maatte sværge Kejseren Troskab og blive hans Lensmand, var han dog faktisk uafhængig, og Tyskheden gik tilbage paa Østgrænsen. H. havde faaet en fuldstændig gejstlig Opdragelse og nærede stadig den største Interesse for Kirken, hvorfor han fik Tilnavnet den Hellige. Han be-

gunstigede den cluniacensiske Klosterreform, og da han i Bisperne saa Kejsermagtens bedste Støtter, skænkede han dem store Godser, ja bortforlenede endog hele Grevskaber til dem uden dog paa nogen Maade at give Afkald paa sin Investiturret (s. d.). H., der var den sidste Kejser af det sachsiske Hus, døde barnløs og begravedes med sin ligesindede Hustru Kunigunde i sin Yndlingsstiftelse, Domkirken i Bamberg, hvis Skytshelgen han blev, efter at Pave Eugen III 1146 havde kanoniseret ham. (Litt.: Hirsch, »Jahrb. d. deutschen Reichs unter H. II« [3 Bd., Berlin og Leipzig 1862—75]; Giesebrecht, »Gesch. d. deutschen Kaiserzeit«, II [5. Udg., Leipzig 1885]). *M. M.*

Henrik III, tysk Kejser, af det frankiske Hus, (1039—56), Søn af Kejser Konrad II og Gisela, født 1017, død 5. Oktbr. 1056, tiltraadte Regeringen efter Faderens Død 1039. Udadtil var han optagen af Stridigheder med Kongen af Bøhmen, der dog hurtig faldt til Føje, og med Ungarn, hvor Hedningen Aba havde tilrevet sig Magten. Vel blev denne 1044 slaaet og fanget ved Menfo (ved Raab), men hans Efterfølger, der maatte sværge H. Troskab, blev afsat af Andreas, hvem Tyskerne trods gentagne Felttog ikke magtede at undertvinge. Ulige interessantere er dog H.'s indre Politik. I Modsætning til Faderen, der idelig havde ligget i Kiv med Gejstligheden, var H. en stærkt kirkeligsindet Mand. Han sluttede sig ganske til den cluniacensiske Bevægelse og støttedes heri af sin ligesindede Hustru, Agnes af Poitiers. Den hedenske Fejderet søgte han at mildne og ophæve ved selv ædelmodig at tilgive sine Fjender, og han optraadte med den yderste Strenghed mod al Simoni (s. d.). Den tyske Højgejstlighedstod imidlertid ret fremmed over for den ny aandelige Bevægelse, og for at reformere den maatte han skaffe sig en paalidelig allieret i Pavemagten. Denne var paa den Tid dybt i Forfald. TrePaver, Benedikt IX, Sylvester II og Gregor VI stredes om Magten. 1046 drog H. til Italien; en Synode i Pavia udtalte sig skarpt mod al Simoni, og paa Synoden i Sutri afsattes de tre Paver. Den ny Pave, Bisp Suitger af Bamberg kronede som Clemens II H., medens samtidig Romerne udvalgte ham til Stadens Patricius, hvorved han fik Hovedindflydelsen paa Pavevalget. Paven var herved næsten sunken ned til at være en tysk Biskop. Ogsaa i Tyskland støttede Kejseren Kirken og knyttede dens mest begavede Mand, Ærkebiskop Adalbert af Bremen, nøje til sig. Over for de verdslige Fyrster optraadte han derimod mindre fast og konsekvent end Faderen, og hans kirkeligsindede Politik fandt en daarlig Jordbund hos dem. Langvarige Kampe maatte han saaledes bestaa med Hertug Gotfred af Lothringen (s. d.), der søgte at føre Striden ned til Italien. Da Pave Leo IX tillige bukkede under i Kampen mod Normannerne, nødtes Kejseren paa ny til at drage over Alperne (1053). Atter indsattes der en tysk Biskop — Victor II — paa Pavestolen, og for at styrke hans ydre Magt forlenede H. ham med Hertugdømmet Spoleto og gjorde ham til sin Statholder i Italien, et Tegn paa, hvor afhængig af Kejsermagten Pavestolen var bleven. Nogen Tid efter døde Kejseren paa Borgen Bodfeld i Harzen. (Litt.: Steindorff, »Jahrb. d. deutschen Reichs unter H. III« [2 Bd. Leipzig 1874—81]; Giesebrecht, »Geschichte d. deutschen Kaiserzeit« II [5. Udg. Leipzig 1885]; Martens, »Die Besetzung d. päpstlichen Stuhles unter H. III u. IV« [Freiburg 1886]). *M. M.*

Henrik IV, tysk Kejser (1056—1106), foreg.'s Søn, født 1050, død 7. Aug. 1106. Alt i Faderens Live var han valgt til Konge, og Moderen Agnes førte i hans Mindreaarighed Regeringen. Hendes Eftergivenhed over for Fyrsterne og Pavemagten forbitrede imidlertid den tyske Højgejstlighed, der ingenlunde var reformvenlig sindet, og 1062 fravristede Ærkebiskop Anno af Köln hende Formynderskabet, idet han lokkede den unge Konge ud paa et Skib i Rhinen og bortførte ham. Anno opnaaede dog kun at blive H.'s Opdrager; den egentlige Ledelse af Regeringen tilfaldt Adalbert af Bremen, der med megen Kraft optog Henrik III's Politik over for Ungarn og ganske forstod at vinde den unge Konge, indtil de verdslige Fyrster 1066 fremtvang hans Afsættelse og halvt nødte Kongen til at ægte Bertha af Savojen. Imidlertid voksede H. til. Han blev en høj, kongelig Skikkelse, en skarpsindig og forslagen Politiker, vel øvet i Krigerfærd, vennesæl mod sine Omgivelser, men hævngerrig og i det mindste i sin Ungdom sanselig og stærkt udsvævende. Snart kaldte han Adalbert tilbage til Hoffet, erklærede hans Hovedmodstander, den bayerske Hertug Otto af Nordheim, for afsat og overdrog Bayern til Hertug Welf IV. Ogsaa mod den sachsiske Hertug gik han haardt frem, thi det var hans Plan, støttet paa Lavadelen og Ministerialerne (s. d.) at grunde et stærkt verdsligt Kongedømme med Sachsen som Centrum; rundt omkring i Harzen rejste der sig derfor kongelige Borge, og Goslar blev H.'s Yndlingsopholdssted. Blandt Fyrsterne og det sachsiske Folk var Forbitrelsen stor, men H. stolede paa Højgejstligheden, der stod skarpt mod Rom, hvor nu Reformpartiet fuldstændig havde emanciperet sig fra Kejserdømmet og dets største Mand Hillebrand besteget Pavestolen 1073 som Gregor VII. 1074 rejste Sachserne sig til aaben Modstand under Otto af Nordheim, og Kongen nødtes til at flygte, men sejrede dog alt det følgende Aar i den afgørende Kamp ved Unstruth. Omtrent samtidig havde imidlertid Paven bandlyst nogle af H.'s Raader og fordømt Investitur (s. d.) foretaget af verdslige, som stridende mod Kirkens Ret. Den tyske Konge hverken vilde eller kunde opgive sin Overhøjhed over den tyske Kirke, og da Paven revsede hans Adfærd strengt og beklagede sig over hans personlige Vandel, lod han ham erklære for afsat paa Synoden i Worms (Jan. 1076). Gregor svarede herpaa ved at bandlyse H. og løse hans Undersaatter fra deres Troskabsed; Fyrsterne rejste sig derfor til Opstand, og paa Rigsdagen i Tribur maatte H. gaa ind paa at tage Paven til Opmand, og der var Planer oppe om at afsætte ham, hvis han ej inden et Aar var bleven løst fra Bandet (Oktbr. 1076). Ved at ydmyge sig for Paven i Canossa (s. d.) forstod H. dog klogt at bryde det farlige Forbund, og om end de tyske Fyrster afsatte ham, og han atter bandlystes, lykkedes det ham dog at fælde Modkongen, Rudolf af Schwaben, i Slaget ved Eister (1080). Da en Bispesynode paa ny havde erklæret Gregor for afsat, drog han til Italien, hvor Modpaven Clemens III 1084 kronede ham i Rom. Aaret efter døde Gregor i Salerno hos

sin Forbundsfælle Robert Guiscard. I Tyskland var Hovedmodstanderen Otto af Nordheim alt død 1083; en ny Modkonge, Herman af Luxemburg, formaaede intet at udrette, da man var træt af Kampen, og da H. 1085 vendte tilbage, stod han næsten overalt som Sejrherre og havde atter knyttet den tyske Kirke fast til sig. I Sydtyskland havde Reformen dog fast Fod, og Pave Urban II optog Gregor's Ideer, om end i afdæmpet Form, hvorved Kejseren nødtes til et nyt Tog til Italien (1091). Men nu var Lykken ham ikke god; hans ældste Søn Konrad rejste sig imod ham, og Korstogsbevægelsen styrkede Pavens Magt, Den bragte dog ogsaa en foreløbig Forsoning til Veje mellem Kejseren og hans sydtyske Modstandere, saa at han 1097 kunde forlade Italien, der ganske vist var fuldstændig tabt. I Tyskland mæglede han 1102 en Rigsfred paa 4 Aar, og det var hans Agt ganske at udsone sig med Kirken og stille sig i Spidsen for et Korstog. Planen strandede imidlertid; en ny Bandlysning skærpede Modsætningerne, og hans bedste Støtter, Ministerialerne, faldt nu fra og sluttede sig til hans Søn og udvalgte Efterfølger Henrik, der 1104 rejste sig mod Faderen. Vel fandt H. ligesom tidligere god Understøttelse hos Borgerstanden, men efter ved Svig at være bleven tagen til Fange af Sønnen, nedlagde den haardtprøvede Kejser Kronen (31. Decbr. 1105) og trak sig tilbage til Liittich, hvor han døde. Som bandlyst maatte H. ikke stedes til Hvile i indviet Jord, og hans Lig bisattes derfor i et uindviet Kapel paa en lille Ø i Maas-Floden, hvorfra Sønnen senere førte det til Domkirken i Speier. (Litt.: Floto, »Kaiser H. IV und sein Zeitalter« [2 Bd. Stuttgart 1855—57]; Giesebrecht, »Gesch. d. deutschen Kaiserzeit« **III,** 1. Afd. [5. Udg. Leipzig 1890]; Meyer v. Knonau, »Jahrb. d. deutschen Reichs unter H, IV« [Leipzig 1890 ff.]). *M. M.*

Henrik V, tysk Kejser (1106—25), foreg.'s Søn, født 1081, død 23. Maj 1125, valgtes 1099 til Faderens Efterfølger. Han havde stillet sig i Opposition til denne, men saa snart han besteg Tronen, optog han dennes Politik, medens paa modsat Side Pave Paschalis II paa Synoden i Troyes fornyede Investiturforbudet (1107). Efter i nogen Tid at have været optaget af Kampe med Ungarn og Bøhmen drog han 1110 til Italien med en mægtig Hær paa 30,000 Ryttere, for hvilken al Modstand faldt til Jorden, og i Sutri kom det til Forlig, saaledes at H. gav Afkald paa Investituren, imod at Kirken tilbagegav, hvad den havde erhvervet siden Karl den Store's Dage. Dette idcelle Forslag strandede imidlertid paa selve Højgejstlighedens Modstand, og da Paschalis som Følge heraf nægtede at krone H., lod denne ham gribe og aftvang sin Fange Kroningen og Bekræftelse paa Investiturretten. Striden kunde dog ikke afgøres ved et brutalt *coup de main,* og Kejserens Magt svækkedes ved Oprør i Tyskland, hvor navnlig den mægtige sachsiske Hertug Lothar af Suplinburg rejste sig mod ham, medens det yderliggaaende Parti ved Pavehoffet fremtvang hans Bandlysning. I Italien var Pavens vigtigste Tilhænger, Mathilde af Toscana (s. d.) død, og ved et nyt Tog 1116—18 sikrede H. sig hendes Lande, ligesom han indsatte en Modpave, Gregor VIII, der fornyede Kejserkroningen. Men de legitime Paver fortsatte Striden fra Frankrig, hvorfra de understøttede Kejserens tyske Modstandere. Endelig fik de mere maadeholdne Partier udvirket, at der sluttedes Fred i Tyskland, og ved Fyrsternes Mægling bestemtes det, at Investiturspørgsmaalet skulde løses af et almindeligt Koncilium. Et saadant traadte sammen i Worms, og da Pave Calixt II havde indset, at Gregor VII's Fordring om Kirkens absolutte Uafhængighed af Staten ikke lod sig gennemføre, enedes man om et Kompromis, det berømte Konkordat i Worms (s. d.) udstedt 23. Septbr. 1122, hvorved Kejseren beholdt Hovedafgørelsen ved de tyske Prælatindsættelser, medens derimod de italienske og burgundiske Bisper giede ham af Hænde. H. fortsatte Kampen med Lothar af Suplinburg, men uden Held og døde i Utrecht som sidste Mand af sin Slægt. (Litt.: Gervais, »Geschichte Deutschlands unter d. Regierung H. V u. Lothar's« [2 Bd. Leipzig 1841—42]; Giesebrecht, »Gesch. d. deutschen Kaiserzeit« **III,** 1. Afd. [5. Udg. Leipzig 1890]). *M. M.*

Henrik VI, tysk Kejser, af det hohenstaufiske Hus, (1190—97), Søn af Kejser Frederik Barbarossa og Beatrix af Burgund, født 1165, død 28. Septbr. 1197. Allerede 1169 valgtes og kronedes han til tysk Konge og ægtede 1186 Kong Roger II af Sicilien's Datter, den langt ældre Constantia, hvem dette Rige maatte tilfalde efter den barnløse Vilhelm II. Da Frederik Barbarossa 1189 drog paa Korstog, overtog H. Rigsstyrelsen. Han var i Sind og Skind Faderen ulig, yndede ikke Krig og Vaabenspil, men var en Diplomat af høj Rang, der haard, stundom endog grusom i sin Færd, ikke skyede noget Middel til at naa sit Maal: Kejserdømmets Magtforøgelse. Allerede 1189 maatte han kæmpe med Henrik Løve, der var vendt tilbage fra England, men 1190 sluttedes der Fred, da de sicilianske Forhold fuldt optoge H. Normannerne havde nemlig efter Vilhelm's Død valgt en Kongeætling, Tancred til Regent, og forgæves søgte H. 1190—91 at fravriste ham Magten. Efter at 9/10 af hans Hær vare bortrevne af Pesten, og hans Hustru falden i Fangenskab, maatte han drage tilbage til Tyskland, hvor Velferne havde stiftet en Sammensværgelse, der understøttedes af England og Paven, som ikke rolig kunde se paa, at Sicilien og Tyskland forenedes paa samme Haand. Ved snilde Transaktioner fik H. imidlertid den fangne Richard Løvehjerte i sin Magt, hvorved Sammensværgelsen brødes, og 1194 udsonede han sig med Velferne. For Richard Løvehjerte's store Løsepenge udrustede H. en ny Hær og drog atter til Italien, thi Tancred var nu død, og efter at Paven havde kronet ham til Kejser, lykkedes det ham at erobre Landet, til hvis Regent han indsatte Constantia, der bistodes af tyske Riddere og Ministerialer; et senere Oprør blev kuet med blodig Strenghed. Store vidtflyvende Planer havde H. inde. Det var hans Agt at gøre Kejserdømmet arveligt og indlemme Sicilien i Riget, hvorved Paven vilde blive fuldstændig klemt inde af Staufernes Magt; til Gengæld vilde han indrømme Fyrsterne en vidtstrakt Arvelighed i Lenene. Et dertil sigtende Forslag, som han forelagde 1195, forkastedes imidlertid, men han opnaaede dog at faa sin lille Søn Frederik valgt til Efterfølger og havde nu i Sinde at forsone Paven og samtidig udvide sin egen Magt med et Korstog. I Forbindelse hermed kastede han sine Garn ud efter det græske

Kejserdømme; Irene (Marie), en Datter af den uduelige Kejser Isak Angelos, ægtede hans Broder Filip, og Byzans nødtes til at betale en trykkende Tribut. Korstoget kom ogsaa i Stand, men kort efter døde den mærkelige Kejser pludselig af Feber i Messina, og hans verdensomspændende Planer faldt foreløbig til Jorden med ham. (Litt.: Toeche, »Jahrb. d. deutschen Reichs unter H. VI« [Leipzig 1867]; Bloch, »Forschungen zur Politik i Kaiser H.'s VI in den Jahren 1191—94« [Berlin 1892]). *M.M.*

Henrik (VII), tysk Konge (1220—35), Søn af Kejser Frederik II og Constantia af Aragonien, født 1212, død 1242. Frederik havde maattet love Pave Innocens at gøre Sønnen til Konge i Sicilien for saaledes at umuliggøre dette Lands Forbindelse med Kejserriget, men ikke desto mindre førtes 1216 den unge H. til Tyskland, hvor Faderen udnævnte ham til Hertug af Schwaben og 1220 fik ham valgt til tysk Konge. Da Frederik senere drog til Italien og mest opholdt sig der, forblev H. i Tyskland, hvis Styrelse han tidlig overtog. Han viste sig imidlertid som en daarlig Hersker, var letsindig og udsvævende, og opirret over Faderens Formaninger blev han snart alle misfornøjedes Fører. 1231 nødtes han imidlertid til at gøre Afbigt, og forskellige tyske Fyrster gik i Borgen for ham, men da han ikke desto mindre indlod sig i højforrædersk Forbindelse med de lombardiske Stæder, begav Frederik sig personlig til Tyskland, hvor han udvirkede hans Afsættelse og førte Sønnen med sig som Statsfange til Italien (1235). Her døde han som Fange i Apulien. (Litt.: Winkelmann, »Kaiser Friedrich II« [1 Bd., Leipzig 1889]). *M.M.*

Henrik VII af Luxemburg, tysk Kejser (1308—13), født 1262, død 1313. Sit Valg efter Albrecht af Habsburg's Mord skyldte han nærmest sine Forbindelser med de gejstlige Kurfyrster, af hvilke Ærkebisp Balduin af Trier var hans Broder. Han var en ridderlig, højt begavet Herre, efter sin Opdragelse mere fransk end tysk og uden Interesse for Tyskland's Forhold, hvor Centralmagtens Indflydelse stadig indskrænkedes af Fyrsterne. Hele hans Hu stod derimod til Italien, sværmerisk begejstret som han var for det gamle, universelle Kejserdømme fra Staufernes straalende Dage. For at genoprette dette ideale Kejserdømme, hvis sidste Repræsentant han var, og for at »tilbagegive Verden Freden« drog H. 1310 til Italien, hvor Stad stod mod Stad, og Navnene Ghibelliner og Velfer brugtes som Skalkeskjul for Slægtsfejder. Men hans Hær var alt for lille, og den gamle Begejstring var forsvunden; overalt opnaaede han derfor kun halve Resultater. Saaledes modtog han vel i Milano den lombardiske Jærnkrone og undertvang forskellige Stæder som Brescia og Cremona; men da han endelig fra Genova ad Søvejen over Pisa naaede til Rom, var denne By besat af neapolitanske Tropper, og han magtede ikke at erobre Peterskirken, men maatte lade sig nøje med at modtage Kejserkronen i Lateranet af en Kardinal (1312). Heller ikke Toscana formaaede han at undertvinge, og da han i Forbund med Kong Frederik af Sicilien beredte sig til at angribe den velfiske Hovedmagt, Kong Robert af Neapel, truede Paven ham med Bandstraalen. Under Forberedelserne til dette Tog døde han imidlertid pludselig i Buonconvento ved Siena, efter et maaske paalideligt Rygte forgivet i Hostien. Større Resultater end i Italien opnaaede han i Bøhmen, som han fratog Habsburgerne og 1311 overdrog sin Søn Johan, der her lagde Grunden til en stærk luxemburgsk Husmagt. (Litt.: Sommerfeldt, »Die Romfahrt Kaiser H. 's VII.« [Königsberg 1888 ff.]). *M. M.*

Henrik den Stolte, Hertug af Bayern og Sachsen, død 20. Oktbr. 1139. Han arvede det første Land, da Faderen H. den Sorte 1126 nedlagde Regeringen, og ægtede Aaret efter Kejser Lothar's Datter Gertrud. Til Tak for den Bistand, han ydede sin Svigerfader, fik han de omstridte Mathilde'ske Arvegodser i Italien og efter Kejserens Død store Besiddelser i Sachsen samt Adkomst til dette Hertugdømme. Han bejlede til Kejserværdigheden, men Fyrsterne, der vare skinsyge paa hans store Magt, foretrak Modkandidaten Konrad III af Hohenstaufen, og da H. nægtede at udlevere Rigsinsignierne, som Kejser Lothar paa sit Dødsleje havde overgivet ham, lystes han i Rigets Acht, og hans Hertugdømmer fratoges ham. Under Kampen for i det mindste at bevare Sachsen døde han. *M. M.*

Henrik Løve, Hertug af Bayern og Sachsen, Søn af ovenn. H. den Stolte, født 1129, død 6. Aug. 1195. Faderen døde 1139 under Kampen for at hævde sine Besiddelser mod Kejser Konrad III, men hans Moder Gertrud, Kejser Lothar's Datter, forstod at føre hans Sag saa vel, at han ved Udsoningen 1142 ganske vist maatte afstaa Bayern, men beholdt Sachsen med Undtagelse af Nordmark (Brandenburg). 1151 optog han paa ny Kampen og angreb Bayern, Aaret efter døde Kejseren og efterfulgtes af H. L.'s Fætter og Ven Frederik Barbarossa, til hvem han straks traadte i et godt Forhold. Han ledsagede Frederik paa dennes første Tog til Italien, hvor Sachserne udgjorde Halvdelen af den kejserlige Hær, og fik efter sin Hjemkomst Bayern tilbage (1155), dog saaledes at Østerrig afstodes og fra nu af dannede et eget Hertugdømme. I Bayern lagde han Grunden til det senere München, men Sachsen var dog Hovedlandet, og med en kraftig og hensynsløs Energi søgte H. L. at undertvinge sine Naboer de hedenske Vender, mod hvilke han havde taget Korset under det andet Korstog 1147. Den egentlige Kamp begyndte 1160, og 1164 var Obotritternes Land erobret indtil Peene-Floden; da Fyrsten, Pribislav, 1166 underkastede sig, fik han imidlertid den østlige Del tilbage som Len. Under største Delen af Kampen havde H. L. været allieret med Valdemar den Store, men viste sig ofte som en yderst upaalidelig Forbundsfælle, der sikrede sig selv Løvens Part og ikke tog i Betænkning at slippe Venderne løs paa de Danske, naar disse bleve ham for mægtige. Det erobrede Land kristnedes og koloniseredes, og talrige Stæder anlagdes f. Eks. Lübeck, som H. L. 1158 tog fra sin Vasal, Grev Adolf af Holsten. De vendiske Bisper bleve ganske af hængige af H. L., der havde faaet Investituren overdraget, og ogsaa i det egentlige Sachsen søgte han at bringe Greverne og Kirken ind under sig. En Opstand, der udbrød som Følge heraf (1166—67), dæmpedes ved Kejserens Mægling, og H. L.'s Anseelse steg ved hans Ægteskab med Mathilde, en Datter af Henrik II af England; da han 1172 foretog et Korstog til Jerusalem, modtoges han overalt med kongelig Ære. I Virkelig-

heden gav hans Magt ikke Kejserens meget efter; hans Herredømme naaede fra Alperne til Nordsøen, og med Stolthed kunde han i sit Yndlingsopholdssted Braunschweig lade opresje den endnu bevarede Malmløve som sit Symbol. Forholdet til Frederik Barbarossa havde hidtil været godt, men 1176 nægtede H. L. at følge ham paa hans Tog mod de lombardiske Stæder og fastholdt sin Vægring ved en personlig af Sagnet stærkt omspunden Sammenkomst. Følgen blev, at Kejseren tabte Slaget ved Legnano, men ikke desto mindre søgte han at undgaa et Brud, indtil endelig H. L.'s mange Fjender blandt Fyrsterne og de sachsiske Stormænd bevægede ham til at skride ind. H. L. indstævnedes til at forsvare sig for en Rigsdag, og da han trods gentagne Maninger ikke indfandt sig, lystes han 1180 i Achten, og Bayern gaves til Otto af Wittelsbach, medens Sachsen deltes mellem Bernhard af Anhalt og Ærkebispen af Köln, hvem Westfalen tilfaldt. Trods en haardnakket Modstand maatte H. L. 1181 falde til Føje og ydmyge sig, hvorefter han forvistes og foreløbig begav sig til England. Den ovenfor givne Fremstilling af H. L.'s Fald, en af de mærkeligste Begivenheder i Tyskland's ældre Historie, er den hidtil gængse. En nyere Undersøgelse har imidlertid gjort det sandsynligt, at Nægtelsen af Hærfølget ikke har haft nogen Betydning, og at det bekendte Møde mellem H. L. og Kejseren aldeles ikke har fundet Sted. Grunden til Indstævningen skulde da dels være Fyrsternes Klager mod Hertugen, dels Beskyldningen for forræderiske Forbindelser med Rigets Fjender, og den endelige Dom være en Følge af, at han sad Stævningen overhørig. Da Frederik Barbarossa var draget af Sted paa det tredje Korstog, kom H. L. atter til Tyskland (1189), erobrede næsten hele Holsten fra sin fordums Vasal Grev Adolf, men blev senere slaaet og fik ved et Forlig (1190) kun sine Arvegodser tilbage, ligesom han maatte give sine to Sønner, Henrik og Lothar, som Gidsler. Fejderne i Sachsen vedbleve imidlertid og antoge snart Karakteren af en Sammensværgelse mod Kejser Henrik VI (s. d.), men Marts 1194 maatte H. L. dog endelig falde til Føje og levede fra nu af rolig paa sin Borg i Braunschweig. (Litt.: H. Prutz, »H. d. Lowe« [Leipzig 1865]; Philippson, »Geschichte H. d. Löwen« [2 Bd., Leipzig 1867—68]; »Hist. Zeitschrift« 76. Bd. [hvori den ovenfor refererede afvigende Opfattelse fremsættes]). *M. M.*

Henrik Raspe, Landgreve af Thüringen, død 12. Febr. 1247, lod sig Maj 1246 af de tre rhinske Kurfyrster udraabe til Modkonge mod Kejser Frederik II. Han var imidlertid en ren og skær Præstekonge, og da han ikke understøttedes af nogen af de større Rigsfyrster, var hans Magt ganske illusorisk og styrkedes ikke ved, at han i Løbet af Sommeren 1246 besejrede sin Modstander, Kejserens Søn den unge Kong Konrad ved Frankfurt a. M. Han døde uden at have øvet nogen Indflydelse eller blot nydt nogen Agtelse. *M. M.*

Henrik VII af Luxemburg se H. VII (Tyskland).

Henrik (Sardinien) se Enzio.

Henrik Albert Vilhelm, Prins af Preussen, er født 14. Aug. 1862 i Berlin, yngre Søn af den senere Kejser Frederik III, gik 1875 — 77 i Gymnasiet i Kassel og uddannedes derefter til Søofficer. Han blev 1887 Korvet- og 1889 Linieskibskaptajn, 1895 Kontreadmiral. Han ægtede 1888 Prinsesse Irene, født 1866, Datter af Storhertug Ludvig IV af Hessen, og har siden haft Ophold i Kiel; har en eneste Søn, Valdemar, født 1889. *E. B.*

Henrik FrederikLudvig, Prins af Preussen, Frederik den Store's yngste Broder, født 18. Jan. 1726 i Berlin, død 3. Aug. 1802 i Rheinsberg. I Kongens Følge deltog han i de schlesiske Krige. Udmærkede sig i Syvaarskrigen ved personlig Tapperhed og førte ved Rossbach med megen Omsigt et Angreb i Fjendens Flanke. Da Kongen marcherede til Schlesien, lodes H. tilbage ved Saale med 18,000 Mand, med hvilke han dækkede Sachsen hele Vinteren, hvilken Opgave han ogsaa løste 1758, om end det ikke lykkedes ham at trænge ind i Bohmen. Efter Kongens Nederlag ved Hochkirch forenede han sig hurtig med denne, dækkede hans March til Schlesien og vendte selv fra Landshut tilbage til Sachsen. 1759 gik H. offensivt frem i Böhmen, hvor han ødelagde de østerrigske Magasiner, og da Frederik den Store vendte sig i nordlig Retning mod Russerne, overtog H. Befalingen i Schlesien, dækkede denne Provins og forstod ved behændige Manøvrer at undgaa et afgørende Slag og tillige at hindre Daun's Forening med Russerne. Efter Slaget ved Kunersdorf ilede H. til Elben og skaffede ved sin dygtige Optræden Kongen Lejlighed til at samle ny Kræfter. Kongen udtalte ved Felttogets Slutning, at H. var den eneste General, som i dette Felttog ikke havde begaaet nogen Fejl. Ogsaa i Felttoget 1760 forstod han paa en behændig Maade uden Slag at forhindre Russernes Forening med Østerrigerne. 1761 dækkede han med 30,000 Mand Sachsen mod Daun og Serbelloni og Berlin og Magdeburg mod Franskmændene og Svenskerne. Forholdene tvang ham ind i Defensiven, men han løste sin Opgave paa en saa udmærket Maade, at Napoleon, der i øvrigt ikke er hans Beundrer, har udtalt, at H. i Felttoget 1761 har vist fremragende Talent. Da Styrkeforholdene 1762 forbedredes til Gunst for H., greb han Offensiven og vandt mod Krigens Slutning den glimrende Sejr ved Freiberg. 1770 deltog H. i St. Petersborg i Forhandlingerne angaaende Polen's Deling. I den bayerske Arvefølgekrig førte han en betydelig Hær ind i Sachsen, forenede sig med Kurfyrsten, foretog derefter en Indrykning i Bohmen, men maatte paa Grund af Forplejningsvanskeligheder snart igen trække sig tilbage. Ogsaa i dette Felttog hævdede han sit Ry som Feltherre. Naar Krigen ikke kaldte ham i Marken, levede han i Rheinsberg. Hans Forhold til Kongen var spændt; dette skyldtes til Dels forskellig Opfattelse i politisk Retning, og II. adlød vel punktlig, men ikke altid med Lyst Kongens Befalinger. I Rheinsberg omgav han sig med en Kreds af fintdannede Mænd, der delte hans Misfornøjelse med Kongen. Efter Frederik den Store's Død haabede H. at komme til at spille en større Rolle, men Frederik Vilhelm II, der kendte hans Ærgerrighed og Dygtighed, holdt ham paa Afstand, og dette i Forbindelse med hans stærkt udprægede franske Sympatier hindrede ham i at faa den ønskede Indflydelse. (Litt.: H. v. Bülow, »Prinz H. v. Preussen, kritische Geschichteseiner Feldziige« [Berlin 1805]; Bouillé, *Vie privéet militairedu prince Henri de Prusse* [Paris 1809]; Schmitt,

»Prinz H. v. Preussen als Feldherr im Siebenjährigen Krieg« [Greifswalde 1885]). *B. P. B.*

Henrik Julius, Hertug af Braunschweig-Wolfenbüttel, tysk dramatisk Digter, født 15. Oktbr. 1564, død i Prag 20. Juli 1613. Han var efter sin Tids Begreber en overordentlig lærd Herre, idet han kunde Latin, Græsk og Hebraisk og var en fremragende Arkitekt og Jurist. Han interesserede sig desuden for sceniske Fremstillinger, havde studeret de engelske Skuespilleres Fremtræden i Tyskland og synes, forud for sin Tid, at have haft en dyb Forstaaelse for det betydningsfulde dramatiske Element, som ved dem blev tilført Tyskland. Han forfattede selv under denne Paavirkning 11 Dramer, som han lod opføre paa sit Hofteater; og det maa siges, at de betegne et ikke ringe Fremskridt, navnlig idet de, skønt hvilende paa de gamle dramatiske Principper, som ere noksom bekendte fra Hans Sachs og Jakob Ayrer, staa højt i Plan og scenisk Anordning, saa at de ere de første tyske Skuespil, der kunne siges at være skrevne for Scenen. De ere udgivne af Holland [1855] og af Tittmann [»Deutsche Dichter des 16. Jahrhunderts«, 14. Bd., 1880. De engelske Skuespilleres Stykker ere ligeledes udgivne af Tittmann i samme Samling 13. Bd.]. H. var Biskop i Halberstadt 1566—69, da han blev Hertug. 1607 var han ved Kejserhoffet i Prag, hvor han med Held mæglede imellem Kejser Rudolf og hans Broder Matthias, samt mellem Katolikker og Protestanter. (Litt.: Ludewig, »H. J., Herzog zu Braunschweig« [1833]). *C. A. N.*

Henrik Vilhelm Frederik, Prins af Nederlandene, født 15. Juni 1820, død 13. Jan. 1879, yngre Søn af Kong Vilhelm II, blev efter Faderens Død 1849 Statholder i Storhertugdømmet Luxemburg og styrede dette indtil sin Død. Han var 1853—72 gift med Amalie, Prinsesse af Sachsen-Weimar, og ægtede endnu 1878 Marie, Datter af Prins Frederik Karl af Preussen (1855—88), som senere ægtede en Prins af Sachsen-Altenburg. *E. E.*

Henrik Søfarer, Henrik Navigator, Infant af Portugal, tredje Søn af Kong Joao (Johan) I og Donna Juana af Lancaster, født i Porto 13. Marts 1394, død i Sagres 13. Novbr. 1460. Han nød en god videnskabelig Opdragelse og interesserede sig i sin Ungdom især for matematiske og astronomiske Sysler. 1415 deltog han i Kampen mod Maurerne i Afrika og særlig i Erobringen af Ceuta. Efter at han var bleven udnævnt til Stormester for Christus-Ordenen, bosatte han sig i Kongeriget Algarve paa Kap Sagres, et lille Forbjærg i Nærheden af Kap St. Vicente, hvor han helligede sig til nautiske og geografiske Studier. Christus-Ordenens rige Indkomster, der vare bestemte til Udbredelse af den kristne Kirke, anvendte han til Opdagelser og Erobringer langs Afrika's Vestkyst, i hvilket Øjemed han paa Sagres grundede en Slags nautisk Skole, som snart blev den berømteste i Europa, og hvortil han hidkaldte Kartografer og >Piloter« fra Mallorca. Hvert Aar udsendte han Skibe mod Syd, og Resultatet af disse Rejser var Opdagelsen af Porto Santo 1418, Madeira 1419, Kap Branco 1441, Kap Bojador 1443, Kap Verde 1445, Capoverdiske Øer og Senegambien 1455, Azorerne 1457. Ved H.'s Død vare de portugisiske Opdagere naaede til Guinea-Bugten, men den store Organisators Maal: Opdagelsen af en Søvej til Indien, var det forbeholdt en senere Tid at naa. Foruden at lede Opdagelsesrejserne sørgede H. ogsaa omhyggelig for de opdagede Øers Kolonisation, saaledes lod han føre Heste til Madeira og Azorerne og begyndte der ny Kulturer af Sukker og Vin. H. var en meget alvorlig Mand af et strengt Udseende og de strengeste Sæder, »ingen Vin kom over hans Læber, og aldrig, efter at han havde faaet Skæg paa Læberne, kyssede han nogen Kvinde«. Hans Lig blev bisat i Klosteret S. Maria da Batalha. (Litt.: De Veer, »Heinrich der Seefahrer und seine Zeit« [Königsberg 1864]; Major, *Life of prince Henry of Portugal, surnamed the navigatør* [Lond. 1868]; samme, *Discoveries of prince Henry the navigator and their results* [Lond. 1877]; Peschel, »Geschichte der Entdeckungen« [Stuttgart 1877]). *C. A.*

Henriksen, Hans Peter, dansk Mekaniker, er født 18. Apr. 1836 i Rønne, lærte Urmageriet hos sin Fader i Rønne og drog 18. Aar gl. til Kjøbenhavn, hvor han paa egen Haand konstruerede Modeller til et Lokomotiv og et Dampskib. Efter i nogle Aar at have været Urmager i Rønne og der opfundet en Malkemaskine og Mitrailleuse flyttede han 1864 til Kjøbenhavn, hvor han særlig lagde sig efter at konstruere Symaskiner. Hans Patent paa en Handskesymaskine, der var udstillet 1867 i Paris, blev købt af en fransk Forretning, en Stikhandskesymaskine blev prisbelønnet 1872 i Kjøbenhavn, 1873 i Wien og 1876 i Philadelphia, og en Krydsstinghandskesymaskine vakte stor Opsigt paa Verdensudstillingen i Paris 1878. Han fik baade Udstillingens Guldmedaille og Æreslegionens Ridderkors. Senere har han bl. a. konstrueret en Saalesymaskine for Skomagere og en automatisk Gasmaaler. Fra 1889 er der bevilget ham en aarlig Sum paa Finansloven. *C. N.*

Henrion [ario], Paul, fransk Musiker, er født i Paris 20. Juli 1819, har komponeret over 1,200 Viser og Romancer, der i alt Fald en Tid lang kunde glæde sig ved en stor Udbredelse og gjorde H. meget populær. Som Operettekomponist har H. ogsaa forsøgt sig, men uden synderligt Held. *W. B.*

HenriOt [ario'] (ell. Hanriot), François, fransk Demagog og Kommunegeneral, født 1761 i Nanterre ved Paris, henrettet 1794, var først Tjener bos en Advokat, der jog ham bort for Tyveri, og blev senere Accisebetjent ved Paris'es Barrierer; der kan maaske være Grund til at tvivle om Rigtigheden af den første af disse Angivelser. I Septembermyrderierne skal han have taget Del. 31. Marts 1793 optraadte han i Konventet som Fører for en Deputation fra de fleste af Sektionerne i Paris for at forlange Girondinernes Udstødelse af Konventet, og efter kort derpaa at være bleven interimistisk Generalkommandant for Nationalgarden belejrede han Konventet i Tuilerierne 2. Juni og drev det og dets Præsident, Hérault de Séchelles, tilbage til deres Forsamlingssal under Trusel med at skyde dem ned (>Canonniers, à vos piéces!«). I. Juli fik han definitivt Kommandoen over Paris'es Nationalgarde. Han var Kommunen og Robespierre ubetinget hengiven og forsøgte forgæves at forhindre Katastrofen 9.—10. Thermidor. Paa Efterretningen om, at Robespierre var arresteret i Sikkerhedskomiteens Lokaler i Tuilerierne, ilede

H. derhen for at befri sin Herre og Mester, men blev selv arresteret der for straks efter at blive befriet af den uforfærdede Coffinhal (s. d.). Efter Katastrofen og det af Méda mod Robespierre løsnede Skud skjulte H. sig i en lille afsides Gaard, hvor han blev funden 10. Thermidor. Om end Michelet kalder H. »un ivrogne et un bravache«, er det dog thermidorianske Skribenter, H. kan takke for de for ham lidet hæderlige Beretninger om hans Færdi disse bevægede Dage: at han var drukken, at Coffinhal i Forbitrelse kastede ham ud af et af Raadhusets Vinduer, at han skjulte sig i en Kloak o. s. v. Han blev guillotineret sammen med Robespierre o. m. a. 1 o. Thermidor. *F. J. M.*

Henriquel-Dupont [ãrikældypõ'], Louis Pierre, berømt fransk Kobberstikker, født i Paris 13. Juni 1797, død smst. 20. Jan. 1892, var Søn af en Fægtemester Henriquel og antog Navnet Dupont efter en Tante, der adopterede ham; han var først Elev af Maleren Guérin, dernæst i 4 Aar af Kobberstikkeren Bervic og optraadte fra 1818 selvstændig, først med Stikkene til Laurent's Pragtværk »Le musée royal« og et Kvindeportræt efter v. Dyck, der vandt Bifald; af H.'s senere Hovedblade skulle anføres: efter Delaroche »Moses paa Nilen«, »Christi Gravlæggelse«, »Kvinderne ved Korsets Fod«, det omfangsrige Hemicykel-billede fra *Académie des beaux-arts*'s Prøvesal, »Lord Strafford paa Vej til Retterstedet« [1840], »Cromwell ved Karl I's Kiste« (i Mezzotinto) og flere Portrætter; efter Correggio: »S. Katharina's Trolovelse«, efter P. Veronese: »Christus i Emmaus« [1863], efter Ary Scheffer: »Christus Consolator« og en Række Portrætter efter forskellige Mestere. Endelig har han for *Société française de gravure*, der er grundlagt af ham og Galichon 1868, leveret: »De fem Helgener«, Huset Orléans's Madonna efter Rafael og Molière's Portræt fra Chantilly. — H. blev 1863 Professor i Kobberstikkerkunst ved *École des beaux-arts*, 1878 Kommandør af Æreslegionen og hædredes 1887 med en Medaille af Chaplain; blandt hans mange Elever skulle nævnes: A. Louis, de to François, Levasseur, Didier, Rousseaux, A. Jacquet, Waltner o. a. — Af afgørende Betydning for H. blev det, at han to Gange konkurrerede om den store Rom-Pris uden at opnaa den, idet han nu forlod den strenge, akademiske Linieføring i Stikket og efter engelske Kobberstikkeres Eksempel, som Woollett og Raimbach, der efter 1815 opnaaede stort Ry i Frankrig og efterlignede ældre franske Mestere, særlig G. Audran, kom ind paa en friere, mere malerisk Behandling af Kobberstikket, der er endt med at føre de fleste af hans Elever over til Raderingen eller den saakaldte *manière mixte*. H. stod saaledes i ca. 50 Aar som den sidste betydelige Repræsentant for det egentlige Liniestik, en Kunst, der nu er næsten forladt, og kan med Rette nævnes som 19. Aarh.'s betydeligste Kobberstikker. H.'s Portræt er stukket af A. Frangois, hans Buste udført af Cavalier. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af H. ca. 20 Blade. (Litt.: Béraldi, *Les graveurs du dix-neuvième siècle*; Lostalot, *H.-D.* [i »Gazette d. beaux-arts« 3. Ser., VII]). *A. Ls.*

Henriques [hænre'kes], Axel Otto, dansk Forfatter, er født i Kjøbenhavn 23. Aug. 1851, blev Student 1869, tog Ingeniøreksamen 1877, optoges s. A. i Bogtrykkerfirmaet O. C. Olsen & Co., Kjøbenhavn, og har siden da været Medleder af denne anselige Forretning. Ved Siden heraf har han fra sin tidlige Ungdom næret en levende Interesse for Teateret, som har fremkaldt dels en til Tider omfattende journalistisk Virksomhed (»Dagsavisen«, »Morgenbladet«), dels Pjecer og Tidsskriftartikler, endelig en Del Oversættelser af franske og tyske Skuespil, navnlig til Folketeateret. Mest karakteristisk er dog hans Produktion som Viseforfatter (i alt ca. 450). Han har en særlig, lystig Evne til at bringe det øjeblikkeligste i Øjeblikket ind i sine Viser, et frodigt, barokt, lattermildt Vid, uden Gift, men ikke uden Brod. Sommerens »Revu« og Vinterens »Blæksprutte«, som han Aar efter Aar skriver sammen med Anton Melbye (siden 1889), gøre deres Lykke hos hans Bysbørn ved disse Viser, hvori præsenteres alle det forløbne Aars Mærkeligheder, som de tage sig ud for den, der har Satirikerens Glasstump i Øjet. *E. Sl.*

Henriques [hænre'kes], Fini Valdemar, dansk Musiker, er født 20. Decbr. 1867 paa Frederiksberg. Meget tidlig viste hans Musikbegavelse sig, allerede som lille Dreng gav han sig af med at komponere og røbede navnlig en sikker Formsans. I Klaver havde han sin Moder til Lærer, fik senere V. Tofte til Lærer i Violinspil og Johan Svendsen i Teori og Kompositionslære. 1888—91 studerede han ved den kgl. »Hochschule« i Berlin, særlig under Joachim i Violinspil. Efter sin Hjemkomst vandt han hurtig Navn som en Violinbegavelse, særlig ved sin skønne Tonedannelse og sprudlende Temperament. En Ansættelse i det kgl. Kapel (siden 1892), først som Bratschist, senere som Violinist, var kun af forbigaaende Art, egnede sig vel mindre for hans hele ejendommelige Naturel. Siden da har han i stigende Maal anvendt sine Evner som Komponist. Straks hans første Arbejder, forskellige større og mindre Klaverstykker samt nogle Hæfter Sange, viste et friskt og frodigt Talent, som blot endnu manglede Selvstændighed. Af senere Arbejder mærkes en Strygekvartet og en Suite for Obo med Orkester, og han har en Symfoni liggende i Manuskript. En kortere Tid var han ikke fri for at følge unge Kammeraters Eksempel og dyrke den moderne musikalske »Sortekunst« (Sonate for Klaver og Violin), men hans sunde Natur vendte sig dog snart atter bort fra disse Eksperimenter. Han synes for Tiden at befinde sig i en kraftig, lovende Udvikling, hvorpaa hans smukke Arbejde, Musikken til H. Drachmann's »Vølund Smed« (1898) foreløbig danner Slutstenen. *A. H.*

Henriques [hænre'kes], Robert Martin, dansk Musiker og Journalist, er født 14. Decbr. 1858 i Kjøbenhavn. I sin Barndom nød han Undervisning i Violoncelspil (af Fr. Bendix) og tog, efter at være bleven Student 1876, Aaret efter til Dresden, hvor han studerede under Fr. Griitzmacher (Violoncel) og Edm. Kretzschmer (Teori). Senere har David Popper været hans Lærer. Som Komponist er han optraadt med en Ouverture, »Olaf Trygvason«, og har udgivet mindre Stykker for Violoncel, for Klaver og for Orkester, en Obosuite samt en Række Sange — deriblandt »Melodier i Moll«, »I Ny og Næ«, »Illustrationer«, »Tre Melodier« m. fl. —, hvor hans melodiske Aare har fundet et naturligt, ukunstlet Udtryk. Som Musikanmelder og aktiv Journalist har han været knyttet til

»Dannebrog« og »Vort Land«. Han er Medforfatter til de under Pseudonymet »Swift & Co.« udkomne kjøbenhavnske Skildringer. *A. H.*

Henriques [hænre'kes], Valdemar, dansk Fysiolog, er født i Kjøbenhavn 19. Apr. 1864. H. tog Lægeeksamen 1888, blev Dr. med. 1891 og efter Konkurrence Lektor i Dyrefysiologi ved Veterinær- og Landbohøjskolen i Kjøbenhavn. H. har offentliggjort en Del Afhandlinger af eksperimentelt fysiologisk Indhold i Videnskabernes Selskabs Oversigter. *G. N.*

Henry [he'nri], Harry (eng.), Henrik.

Henry [he'nri], Joseph, amerikansk Fysiker, født i Albany (New York) 17. Decbr. 1797 (eller 1799), død i Washington 13. Maj 1878. H. kom 15 Aar gl. i Lære hos en Urmager og Guldsmed, fik Interesse for Naturvidenskab og skaffede sig ved Lærervirksomhed Midler til at studere for. 1825 blev han som Ingeniør ansat ved et Vejanlæg, 1826 Professor i Matematik ved Akademiet i Albany og 1846 Direktør og første Sekretær ved den store *Smithsontan Institution*, i hvilken Anledning han flyttede til Washington. H. er ved Siden af Franklin en af de betydeligste amerikanske Fysikere. Han begyndte sine elektriske Arbejder med at forbedre Apparaterne, fandt den rigtige Maade til at lave stærke Elektromagneter paa, og 1831 foreslog han i »Silliman's Journal« sin Magnet anvendt ved elektrisk Telegrafi, en Anvendelse, hvis Mulighed han paaviste ved Forsøg. S. A. konstruerede han en Elektromotor og begyndte sine Forsøg over elektromagnetisk Induktion. H. har ogsaa arbejdet i Meteorologiens og Fyrvæsenets Tjeneste, og Regeringen benyttede ham ofte som teknisk og videnskabelig Raadgiver. Til Minde om hans Arbejder over Induktionen kalder man ofte Enheden for Selvinduktion (se Induktion) en *Henry*. H. har skrevet over 150 Afhandlinger, og *Smithsontan Institution* udgav 1886 et Udvalg af dem i 2 Bd. *A Memorial of Joseph H.* [Washington 1880] blev udgiven efter Beslutning af Kongressen. *K. S. K.*

Henry [he'nri], Patrick, nordamerikansk Frihedsmand, født 29. Maj 1736 i Staten Virginia, død 6. Juni 1799. Han var Søn af en skotsk Udvandrer og blev 1760 Sagfører i sin Hjemstat. 1763 vandt han først Ry ved sin henrivende Veltalenhed i en Retssag om Præsternes Lønning, idet han forsvarede Skatteydernes Interesse mod Præsternes, og udtalte allerede, at saafremt Kongen vilde forkaste Forholdsregler, som vare velgørende for Samfundet, vilde han gaa over fra at være Landsfader til at blive Tyran. 1765 blev han Medlem af Virginia's lovgivende Forsamling og svang sig straks op til at blive dens Leder, idet han foreslog 5 Beslutninger mod Stempelakten og hævdede Koloniens ubetingede Beskatningsret, Grundsætninger, der efterhaanden førte til Bruddet med England. 1769 var han Medstifter af Foreningen mod Brug af engelske Varer og tilraadede 1773 tillige med Jefferson Sammenhold mellem alle Kolonierne mod Moderlandet. Han spillede ogsaa en vigtig Rolle paa den fælles Kongres i Philadelphia 1774, foreslog 1775 i Virginia's Forsamling, at man skulde oprette en Væbning og berede sig til Forsvar, og ledede selv det første Skridt til aaben Modstand. Han var 1776—79 den første folkevalgte Guvernør (afslog 3. Genvalg) samt paa ny 1784—86, men afslog Valg til den ny fælles Kongres 1786 og bekæmpede med stor Heftighed Unionsforfatningen 1788, fordi den indskrænkede de enkelte Staters Selvstændighed og vilde muliggøre Slaveriets Afskaffelse fra Unionens Side. 1791 trak han sig tilbage fra det offentlige Liv, men forblev Sagfører indtil 1794. (Litt.: W. Wirt, *Life of P. H.* [Philadelphia 1817, 2. Udg. 1839]). *E. E.*

Henry [äri'], Paul Pierre, født 21. Aug. 1848 i Nancy, og Broderen Mathieu Prosper, født smst. 10. Decbr. 1849, franske Astronomer, begge ansatte ved Paris-Observatoriet, hvor de have fuldendt Chacornac's »Atlas écliptique« og derunder opdaget hver 7 Asteroider, Paul tillige Kometen 1873 III. For Observatoriet i Toulouse have de konstrueret en Reflektor 85 Cm. i Diameter, for Nizza et akromatisk Objektiv. I den senere Tid have de hovedsagelig været beskæftigede med Himmelfotografering; Stødet til det internationale Arbejde, der nu paagaar i den Retning, er hovedsagelig fremkaldt ved de Resultater, som de opnaaede 1885 ved at fotografere Himmelen, og som bragte for Dagen mange højst interessante Ting, f. Eks. Maja-Taagen i Pleiaderne. *J. Fr. S.*

Henry the Minstrel [he'nri ðemi'nstrel], sædvanlig kaldet Blind Harry, skotsk Digter fra 15. Aarh. Om hans Liv vides intet, end ikke hans Blindhed er historisk sikker; men han synes at have levet som vandrende Sanger. Han var en betydelig Digter, der med ægte folkelig Varme og Liv besang den skotske Nationalhelt Wallace's Bedrifter og derved skabte et skotsk Nationalepos. Hans »Wallace« menes at være digtet 1460; trykt blev det først 1570 og er i vor Tid blevet udgivet af Jamieson [Edinburgh 1820]. Et Brudstykke findes i Skrat's »Specimens of English Literature« [Oxford 1880]. *T.L.*

Henryson [he'nrəsən], Robert, skotsk Digter, (ca. 1430—ca. 1507), kendt som Skolelæreren i Dunfermline. Han bearbejdede en Del af Æsop's mest bekendte Fabler og skrev en Slags Fortsættelse af Chaucer's »Troylus and Cryseyde« under Titelen »A Testament of Cresseid«. Desuden er han Forfatter af det første engelske Hyrdedigt: »Robene and Makyne«, der rummer virkelig Naturfølelse, og skrev endelig et religiøst allegorisk Digt, »The Bludy Serk«. *T. L.*

Henschel, Georg, tysk Musiker, er født 18. Febr. 1850 i Breslau, Elev af Konservatoriet i Leipzig og fortsatte sine Studier i Berlin under Schulze (Sang) og Kiel (Komposition). 1885 tog han Ophold i London, hvor han en Tid lang ledede »Symphony Concerts« og var Sanglærer ved »Royal College of Music«. H.'s Kompositioner ere ikke talrige (nogle Orkesterstykker og Korværker), men han har et betydeligt Ry som Koncertsanger, hvilket han særlig har vundet paa de talrige Kunstrejser, han har foretaget i Forening med sin Hustru, Lillian (født i Ohio 1860), der er en fortræffelig »Lieder«-Sangerinde. *W. B.*

Henschen, Salomon Eberhard, svensk Læge, Universitetslærer, er født i Upsala 28. Febr. 1847, blev Student 1862, Lic. med. ved det kgl. karolinske Institut i Stockholm 1877, Dr. med. 1880, Laborator i eksperimental Patologi og patologisk Anatomi s. A. ved Upsala Universitet, Professor i praktisk Medicin smst. 1882. Af hans talrige

Skrifter bør fremhæves: »Klinische und anatomische Beiträge zur Pathologie des Gehirns« 1—3 [Upsala 1890—96], »Behandlung der Erkrankungen des Gehirns und seiner Häute« [Jena 1896]. *A. B. B.*

Hensel, Fanny Cæcilia, Mendelssohn-Bartholdy's Søster, født i Hamburg 14. Novbr. 1805, død i Paris 14. Maj 1847, er bekendt ikke blot ved det nære og inderlige Forhold, der bestod mellem hende og hendes berømte Broder, men ogsaa som en fortræffelig Klaverspiller og begavet Komponist; nogle af hendes Arbejder kom frem under Mendelssohn's Navn, andre, som flere Sange, »Lieder ohne Worte«, en Trio, under hendes eget. H. havde 1829 ægtet Maleren H. (s. d.). (Litt.: S. Hensel, »Die Familie Mendelssohn« *I—III* [Berlin 1879]). *W. B.*

Hensel, Wilhelm, tysk Historie- og Portrætmaler, født 6. Juli 1794 i Trebbin, død 26. Novbr. 1861 i Berlin. Hans Kunstneruddannelse (under Frisch i Berlin) afbrødes af Frihedskrigen, som han tog Del i 1813—15 (ligesom han ogsaa fik sine militære Tilbøjeligheder tilfredsstillede i Martsdagene 1848 som Chef for Kunstnerkorpset i Berlin). Ved sine dekorative Arbejder for Berlin's Skuespilhus og Kostumeportrætter til Minde om Festspillet i Anledning af den russiske Tronfølgers Besøg i Berlin 1821 vandt han Anseelse paa højeste Steder; efter Opholdet i Italien (tilbage 1828) blev han Hofmaler, Medlem af og Professor ved Akademiet og malede nu en Del korrekte, men tamme religiøse Arbejder, som »Den samaritanske Kvinde« [Bellevue i Berlin], »Christus for Pilatus« [Garnisonskirken smst.] og det store Rundbillede »*Mirjam*« [1836]; størst Anerkendelse høstede han ved sine mange — i alt ca. 1400 —, ikke meget dybtgaaende Portrætter (ca. 400 i Olie): »Hertugen af Braunschweig før Waterloo-Slaget«, Frederik Vilhelm IV, F. Mendelssohn-Bartholdy og dennes Søster F. Hensel (s. d.), med hvem H. blev gift. I sin Ungdom optraadte H. ogsaa som Digter. *A. Hk.*

Henselt, Adolf, tysk Pianist, født 12. Maj 1814 i Schwabach i Bayern, død 10. Oktbr. 1889 i Warmbrunn, fik sin musikalske Uddannelse væsentlig af Hummel (Piano) og Sechter (Teori) og gjorde fra 1836 store Koncertrejser i Tyskland. 1838 blev han Kammervirtuos hos Kejseren af Rusland og Lærer for de kejserlige Børn, senere Generalinspektør for Musikundervisningen i Rigets kvindelige Opdragelsesanstalter, og St. Petersborg blev hans fremtidige Hjem. Fordringsløs og beskeden, som han var, med en næsten uovervindelig Sky for offentlig Optræden, fik hans fine og sjælfulde Klaverspil fra nu af kun Betydning for snævrere Kredse, hvorimod han som Lærer og Komponist har udøvet en for sin Tid meget frugtbringende Virksomhed. Af hans større Kompositioner er det dog kun Klaverkoncerten i F-mol, der har trodset Tiden; betydeligere ere hans mindre Klaverstykker, særlig Etuderne, af hvilke endnu enkelte (bl. a. »Si oiseau j'étais«) høre til det faste Koncertrepertoire. *S. L.*

Hensen, Victor, tysk Fysiolog, er født 10. Febr. 1835 i Byen Slesvig, studerede Medicin i Wiirzburg, Berlin og Kiel, habiliterede sig som Docent i Fysiologi i Kiel, ved hvis Universitet han endnu (1898) er Professor. Som Videnskabsmand har han udfoldet en meget alsidig Virksomhed. Næsten samtidig med Claude Bernard opdagede han Glykogenet i Leveren, beskæftigede sig meget med embryologiske Studier og histologiske Undersøgelser over Muskelen, skrev i Hermann's store »Handbuch der Physiologie« de to Monografier, »Physiologie des Gehors« og »Physiologie der Zeugung«. I de senere Aar har han væsentlig beskæftiget sig med almindelige biologiske Studier af det mindre og mindste Dyre- og Planteliv i Havet, hvis Betydning for Ernæringen af Havets Dyreverden (og derigennem for Fiskerierne) han stærkt har fremhævet, og som han har givet det i de senere Aar saa meget benyttede Navn, Plankton (s. d.). For at undersøge dettes Fordeling, Mængde og Liv organiserede han en Ekspedition, der bekostedes af Humboldt-Stiftelsen (»Reisebeschreibung der Planktonexpedition« [Kiel og Leipzig 1892]), ved hvilken en Række interessante Resultater ere skaffede til Veje angaaende dette vigtige Spørgsmaal. Som Medlem af den preussiske Landdag og af den tyske »Kommission for videnskabelig Undersøgelse af de tyske Have« har han arbejdet for de tyske Fiskeriers Udvikling. *S. T.*

Hentzy af Arthurm, Henrik, østerrigsk Generalmajor, født 24. Oktbr. 1785 i Debreczin, død 22. Maj 1849 i Ofen. — H. deltog med Udmærkelse i Krigene mod Napoleon 1805, 1809, 1813 og 1814. Senere forrettede han Tjeneste i forskellige Fæstninger, blev 1841 Ingeniøroberst og avancerede nogen Tid efter til Generalmajor. 1848 ansattes han som Kommandant i Fæstningen Peterwardein, ved hvis Fald han som Krigsfange førtes til Ofen. Ved denne Bys Indtagelse af de kejserlige Tropper genvandt han sin Frihed og udnævntes ved den kejserlige Hærs Tilbagegang af General Windischgrätz til Kommandant i Byen. Han afslog med Bestemthed Gorgei's Opfordring til at overgive Fæstningen, afslog 20 Stormforsøg med sine 5,000 Mand mod Belejrernes 30,000 og saaredes dødelig ved Byens Indtagelse 21. Maj 1849. *B. P. B.*

Henze, Eduard Robert, tysk Billedhugger, er født 8. Juli 1827 i Dresden. Af hans Værker fremhæves: Bronzestatuen af Kurfyrstinde Anna (Dresden) med dens realistiske Gennemførelse af Datidens Dragt, Sejrsmonumentet i Leipzig-Universitetets Aula, Bronzestatuen af Wolfgang fra Anhalt [Bernburg 1880] og »Germania«'s Kolossalstatue paa Dresden's Altmarkt. *A. Hk.*

Heortologi (græ.), Lære (Lærebog) om Festdagene; Heortologium, Festkalender.

Hepar d. s. s. Lever (s. d.).

Hepar sulfuris, Svovllever, er et farmaceutisk-kemisk Præparat, der væsentligst bestaar af Kaliumpentasulfid (Femfold Svovlkalium), K_2S_5, blandet med Kaliumsulfat, K_2SO_4. H. fremstilles ved ikke for stærk Ophedning af en Blanding af Svovlblomster og Kaliumkarbonat, indtil den smeltede Masse flyder rolig og Produktet næsten er klart opløseligt i Vand; det har en brungul eller brungrøn Farve og er opløseligt (paa lidt nær) i 2 Dele Vand med mørkegul Farve. Opløsningen sønderdeles ved Tilsætning af Saltsyre under Udvikling af Svovlbrinte og Udskillelse af Svovl. *O. C.*

Hepatica se Fegatella.

Hepatica, Benævnelse for en Varietet af Blaa Anemone (se Anemone) med fyldte rødlige Blomster; den benyttes hyppig i Haver til Indfatning af Bede o. s. v. *A. M.*

Hepaticae se Halvmosser.

Hepatisation (lat.) kaldes den faste, men sprøde Konsistens, som en betændt Lunge faar, efter at Betændelsen har varet i nogle Dage. Sammenligningen med Leverens Udseende og Konsistens har medført Navnet. *E, A. T.*

Hepatit, en af organiske Stoffer brunt farvet Varietet af Mineralet Baryt, der bl. a. forekommer i Kongsberg's sølvførende Gange. *V. U.*

Hepatitis, Leverbetændelse (s. d.).

Hep ! Hep !, Spotteraab til Jøderne. Oprindelsen tvivlsom. Nogle anse det for en Forkortelse af »Hebræere«, andre for en Sammenstilling af Begyndelsesbogstaverne i *Hierosolyma est perdita*, »Jerusalem er ødelagt«.

Hepialidae se Spindere.

Heppe, Heinrich Ludwig Julius, tysk reformert Teolog, født 30. Marts 1820 i Kassel, død 25. Juli 1879 i Marburg. Efter først (1845—49) at have været Præst i sin Fødeby blev han (1850) Professor i Teologi i Marburg, i hvilken Stilling han forblev til sin Død. Over for Vilman's hierarkiske og lutheraniserende Stræben hævdede H. med Iver de reformerte Interesser. Han virkede især paa Kirkehistoriens Omraade og skrev en Mængde Skrifter, særlig Reformationshistorien vedrørende, af hvilke kunne nævnes: »Geschichte des deutschen Protestantismus in den Jahren 1555—81« [2. Opl. 1865—66], »Geschichte des deutschen Volksschulwesens« [1858—60], »Kirchengeschichte beider Hessen« [1876—78], »Geschichte des Pietismus u. der Mystik in der reform. Kirche« [1881]. *y. P. B.*

Heppenheim, By i Hessen, ved Indgangen til Kirschhäuser-Dal og ved Jærnbanelinien Heidelberg-Darmstadt, har (1890) 5,300 mest katolske Indb. samt Cigarfabrikation, Maskinværksteder; i Omegnen Granit-, Syenit- og Sandstensbrud, Vin-, Humle-, Tobak- og Sukkerdyrkning. Byen omgives af gamle Mure med Porttaarne og har en Kirke, der skal være anlagt 805 af Karl den Store. Paa Bjærget Burkhelden findes Ruinerne af den 1064 byggede Borg Starkenburg, der 1621 blev tagen af Spanierne, 1631 af Svenskerne og 1645 forgæves belejret af Turenne. Ruinerne kom med H. 1803 til Hessen. *Joh. F.*

Hepta (græ.), syv.

Heptaëder, Polyeder med 7 Sideflader.

Heptagōn, Polygon med 7 Sider.

Heptagonāltal, Syvkantstal se Figurtal.

Heptakórd er en Benævnelse paa vort nuværende af syv Toner »Oktavsystemet« bestaaende Tonesystem i Modsætning til det middelalderlige, af seks Toner bestaaende »Heksakord«-System. *A. H.*

Heptaméron [æptamerō'] (o: de syv Dages Værk) er Titelen paa en berømt Novellesamling, der skyldes Frants I's Søster, Margrete af Valois (s. d.), Dronning af Navarra; den skulde ligesom dens Forbillede, Boccaccio'sDecamerone, egentlig omfatte 100 Noveller (fortalte i 10 Dage, 10 hver Dag), men kun de 72 bleve færdige, deraf Navnet. H. er forfattet i Aarene 1544—49, men udkom først efter Margrete's Død i en ufuldstændig Udgave 1558, fuldstændig Udgave ved Cl. Gruget 1559. Den bedste moderne Udgave skyldes Le Roux de Lincy og Anatole de Montaiglon [4 Bd. Paris 1880]. *Kr. N.*

Heptaméter (græ.), en af 7 Fødder bestaaende Verselinie.

Heptánchus se Hajer, S. 331.

Heptāner, Kulbrinter af Paraffinrækken, indeholdende 7 Kulstofatomer i Moleculen; deres Formel er C_7H_{16}; af de ni teoretisk mulige H. kendes fem. Den vigtigste er normal Heptan, $CH_3(CH_2)_5CH_3$, der findes i amerikansk Petroleum, og som kan faas i rigelig Mængde og meget ren ved Destillation af Terebintin af *Pinus sabiniana* med Vanddamp. Det er en farveløs, let bevægelig Vædske, der lugter æterisk, koger ved 98,4° og har Vægtfylden 0,7 ved 0°. *O. C.*

HeptanomiS, i den græsk-romerske Tid Grækernes og Romernes Navn paa Mellemægypten, saaledes kaldet, fordi det oprindelig indbefattede 7 Norner ell. Distrikter. Hovedstæderne i disse 7 vare Memfis, Herakleopolis, Arsinoe ell. Krokodilopolis, Afroditopolis, Oxyrhynchis, Kynopolis og Hermopolis. Hadrian føjede hertil den nyoprettede Provins, hvis Hovedstad var den til Ære for Antinoos ombyggede By Besa; ogsaa de to nærmeste Oaser og Egnen ved Sues (omkring Antinoe) regnedes til H., der ogsaa kaldes Heptapolis. *V. S.*

Heptarchí (græ.), syv Mænds Herredømme, specielt om de 7 angelsachsiske Riger (se England, S. 1094).

Heptasyllābisk (græ.), bestaaende af 7 Stavelser.

Hera var hos Grækerne Himmelens Dronning, Zeus'es Hustru. Hendes ægteskabelige Forhold til den øverste Gud danner Kernen baade i hendes Dyrkelse og i Sagnene om hende; hun er den guddommelige Beskytter af Ægteskabet, særlig af Kvindens Liv som Hustru. Navnets Etymologi kendes ikke; der kan næppe være Tvivl om, at det er dannet af den samme Rod, der findes i Navnene Heros og Herakles, men de Forsøg, man har gjort paa at bestemme dets Betydning ved Sammenligning med andre Ord i Græsk eller de beslægtede Sprog, have ikke ført til noget Resultat. — Romerne identificerede H. med deres Juno (s. d.).

Efter de homeriske Digte er H. den ældste Datter af Kronos og Rheia og Søster til Zeus. Da Kronos blev styrtet, bragte Rheia H. til Okeanos og Tethys, der opdrog hende i deres Hus. H. og Zeus omgikkes hemmelig hinanden inden Ægteskabet; hun blev Moder til Hefaistos, Ares, Eileithyierne og Hebe. Som Gudernes Dronning er H. blendende skøn; hun kaldes ofte med Tilnavne, der prise hendes hvide Arme og store Øjne, der sammenlignes med Koens. Hendes Pragt staar ikke tilbage for hendes Skønhed. Hun bærer gyldne Sandaler og sidder paa en Trone af Guld. Af Karakter er hun egensindig og herskesyg; med Zeus staar hun ikke altid paa den bedste Fod, men forstaar, naar hun vil, at vinde hans Hjerte og vække hans Elskov (saaledes i den skønne Fortælling, »Iliaden«, 14, 294 ff.). Ofte er hun — ikke uden Grund — skinsyg; hun forfølger Zeus'es Sønner uden for Ægteskabet (Herakles, Dionysos o. a.) med bittert Had og trættes ofte med sin Ægtefælle; i hele den Maade, hvorpaa H. stiller sig over for Zeus, har man med Rette set en Afspejling af Forholdet i den mykeniske Tidsalders Kongeborge, som mangen Gang have været Skueplads for Kamp og Intriger mellem den retmæssige Dronning og Fyrstens Friller og Medhustruer. H. sammen-

sværger sig endog engang med Poseidon og Athena, og det er kun ved Hekatoncheiren Briareos's Hjælp, at Zeus kan modstaa dem; da H. drev sin Forfølgelse mod Herakles for vidt, straffede Zeus hende med at ophænge hende i »Ætheren og Skyerne« med en Ambolt ved hver Fod. Men er H. Zeus underlegen i Styrke, overgaar hun ham til Gengæld i List; saaledes lader hun Eurystheus blive født før Herakles og derved blive dennes Herre, og under Kampen om Troja daarer hun Zeus, for at Grækerne, som hun altid beskytter, mod hans Ønske skulle vinde Sejr i en Kamp. — Yngre end Iliaden og Odysseen ere Fortællingerne om, at H. uden Zeus's Medvirkning havde født Hefaistos og Tyfaon.

Kultus. I Iliaden nævnes Argos, Mykenai og Sparta som H.'s kæreste Stæder; der kan ikke være Tvivl om, at H. baade her og andre Steder paa Peloponnes (se nedenf.) før den doriske Vandring var den fornemste Gudinde. Ogsaa i den historiske Tid vare de nævnte Byer Sæde for hendes Dyrkelse. Berømt var især H.-Tempelet mellem Argos og Mykenai. 423 f. Chr. nedbrændte det, hvorefter der blev opført en ny prægtig Bygning under Ledelse af Arkitekten Eupolemos fra Argos. Udgravninger, som i de senere Aar ere foretagne af det amerikanske arkæologiske Institut, have vist, at det var en dorisk Peripteros med 6 Søjler i Fronten; tillige er der ved disse Udgravninger fremdraget mange Rester af Votivgaver Kar. o. a., hvoraf fremgaar, at H.-Dyrkelsen paa dette Sted gaar tilbage til fjern forhistorisk Tid. Metope-Relieferne paa Tempelet, som byggedes efter Branden 423, forestillede Zeus's Fødsel, Gigantkampen, Kampen om Ilion og Byens Indtagelse. Kultusbilledet, der var udført i Guld og Elfenben, skyldtes den navnkundigste Billedhugger fra Argos, Polykleitos; Gengivelser paa Mønter fra Argos og Pausanias's Beskrivelse vise, at H. var fremstillet tronende, med et Granatæble i den ene Haand og støttende den anden til et Scepter, hvorpaa der sad en Gøg, til hvilken Fugl Zeus skulde have forvandlet sig, da han blev forelsket i H., for ubemærket at kunne nærme sig til hende; paa H.'s Pandesmykke vare Horaer og Chariter afbildede. I Tempelets Forhal fandtes gamle Billeder af Chariterne, en til H. indviet Løjbænk og det Skjold, som Menelaos havde taget fra Euforbos i Kampen om Ilion. Ved den store Fest, Heraia eller Hekatombaia, som her fejredes til Ære for H., kørte Præstinden fra Argos til Tempelet paa en Vogn trukken af hvide Køer (jfr. Fortællingen om Kleobis og Biton), der bragtes store Ofre (Hekatomber) af Køer og holdtes Væddekampe, i hvilke Sejrsprisen var en Myrtekrans og et Skjold af Bronze. Ogsaa flere andre Steder i Argolis fandtes der ansete Templer for H., hvad der yderligere vidner om H.-Dyrkelsens Ælde og Betydning i dette Landskab; paa Bjærget Arachnaion var der Altre for Zeus og H., hvor man ofrede, naar Landet led af Tørke. Af Helligdommene i andre Egne af Peloponnes var Tempelet i Olympia det betydeligste; ved de af Tyskerne foretagne Udgravninger (se Olympia) har det vist sig, at det var opført i forhistorisk Tid; ved Festen, som knyttede sig hertil, holdtes bl. a. Væddeløb af unge Piger. Uden for Peloponnes dyrkedes H. fra gammel Tid i Plataiai og paa Bjærget Kithairon, hvor Festen Daidala (s. d.) fejredes til hendes Ære. Men det berømteste H.-Tempel, paa Herodot's Tid det største af alle græske Templer, fandtes paa Øen Samos (s. d.), hvor et Sagn lod Gudinden være født; Tempelbilledet, som findes gengivet paa Øens Mønter, var efter Traditionen et Værk af den æginetiske Billedhugger Smilis (6. Aarh. f. Chr.). — De fleste Steder, hvor H. dyrkedes, traadte hendes Betydning som Ægteskabsgudinde stærkt i Forgrunden; i denne Egenskab kaldtes hun almindelig med Tilnavnet Teleia (afledet af τέλος, »Maal«, »Fuldkommelse«); før Brylluppet plejede man derfor at ofre til H. Mange Steder spillede Myten om Zeus's og H.'s Ægteskab (»det hellige Ægteskab«) en Rolle ved H.-Festerne og laa til Grund for de Ceremonier, som udførtes ved disse. I Argos var det saaledes Skik at bade Gudindens Billede, hvad der svarede til Brudens Bad paa Bryllupsdagen, og Traditionen fortalte, at H. ved dette Bad blev til Mø igen; paa Samos fejredes Ceremonier, som finde deres Forklaring i den der herskende Skik,

Fig 1.

Metope fra Selinus.

at Mand og Kvinde hemmelig mødtes inden Brylluppet. I Stymfalos i Arkadien dyrkedes H. baade som Mø (*Parthenos*), som Hustru (*Teleia*) og som Enke. Som Ægteskabsgudinde stod H. i nært Forhold til de fødselshjælpende Gudinder, Eileithyierne (se Eileithyia), der i Iliaden kaldes hendes Døtre; nogle Steder dyrkedes H. selv under Navnet Eileithyia. Blandt Dyrene vare Koen, senere ogsaa Paafuglen hende helligede; Koen var det almindelige Offerdyr ved hendes Dyrkelse; i Sparta og Korinthos ofredes Geder.

H. i Billedkunsten. De berømteste H.-Billeder i Oldtiden vare den ovenfor nævnte arkaiske Statue af Smilis og det chryselefantine Billede af Polykleitos; af begge haves kun smaa Gengivelser paa Mønterne fra Samos og Argos. Af navnkundige Kunstnere, som havde udført Statuer af Gudinden, nævnes i den antikke Litteratur desuden Alkamenes, Kallimachos og Praxiteles. —

Blandt de bevarede Arbejder er et Kalkstenshoved, som fandtes i Olympia, et af de ældste; med nogen Grund antages det at have hørt til det i H.-Tempelet opstillede Kultusbillede. I Relief er Gudinden afbildet paa Parthenon's og det saakaldte Theseus-Tempels Friser, begge Arbejder fra Kunstens Blomstringstid, 2. Halvdel af 5. Aarh. f. Chr., og paa en noget ældre Metope fra Selinus, der forestiller Zeus'es og H.'s Møde (se Fig. 1); i disse Arbejder bærer Gudinden som Ægtehustru et Klæde i over Hovedet. De bevarede Statuer, der for en Del gaa tilbage til Originaler fra Slutn. af 5. Aarh. f. Chr., fremstille hende dels med, dels uden Hovedlin; til de betydeligste hører en Marmorstatue i Vatikanet (*II. Barberini*), gengivet i Fig. 2. En bekendt, skøn Buste i Napoli (den farnesiske H.) antages vistnok med Rette for et Billede af H.; med Urette har man deri villet se en Gengivelse af Polykleitos'es ovenfor nævnte Arbejde. Tvivlsomt er det, om et Hoved i Ludovisi-Samlingen i Rom, der almindelig gaar under Navnet H., virkelig forestiller denne Gudinde. (Jfr. Hebe). *C. B.*

Fig. 2.

Statue i Vatikanet

Heraclēa, den latinske Form af Navnet Herakleia (s. d.).

Heraclēum L. (Bjørneklo, norsk Bjørnekj ekse), Slægt af Skærmplanter (Pastinakgruppen), store to- eller fleraarige Urter med brede fjerdelte Blade, der have oppustede Skeder. Skærmens Storsvøb er affaldende, Smaasvøbet mangebladet. Blomsterne i Randen af Skærmen ere større end de øvrige og ofte stærkt uregelmæssige. Frugten er meget sammentrykt fra Ryggen og dens Ribber lidet fremtrædende; de brede og meget tydelige Oliekanaler naa kun omtrent midtvejs ned i Frugten. Ca. 50 Arter i Europa's og Asien's tempererede Egne. *H. Sphondylium* (Almindelig Bjørneklo) er toaarig; den bliver 0,80—1,50 M. høj og er stift behaaret. Smaaskærmene ere flade og Frugtknuden haaret; en Varietet af den, *H. S. var. sibiricum* L., har hvælvede Smaaskærme og glat Frugtknude. Den vokser i Danmark almindelig langs Veje o. 1. St. og blomstrer i Juni—Juli; i Norge findes den langs Kysten, særlig i den sydligste og vestligste Del. Tidligere anvendtes Alm. Bjørneklo i Medicinen; Bladene ædes gerne af Kreaturer. Flere Arter dyrkes i Haverne (se nedenf.). *A. M.*

I Haverne dyrkes *H.*-Arter som Bladplanter, hvortil de ere særlig skikkede paa Grund af deres storslaaede Former; de anvendes enten fritstaaende paa Græsplæner eller langs Bredden af Damme eller Vandløb. *H. giganteum* m. er den største. *H. sibiricum aureum* har mere sluttet Vækst end foregaaende, og Bladene ere gule i Forsommertiden. Bladene af *H. Leichtlinii* ere paa Undersiden beklædte med en hvid Filt. *H.* ynder en svær, meget næringsrig Jord og fugtig Vokseplads. Formering ved Frø, som saas om Efteraaret, Varieteterne ved Deling. *L. H.*

Heracliānus, en romersk Officer, medvirkede under Kejser Honorius ved den udmærkede Statsmand Stilicho's Mord (408) og blev til Løn herfor Statholder i Afrika, hvorfra han 413 gjorde et Anfald paa Rom, men blev slaaet. Kort efter omkom han i Karthago. *H. H. R.*

Heraía (græ.), 1) Fest for Hera (s. d.).

2) Oldtidsby i det vestlige Arkadien ved Floden Alfeios. Oprindelig var selve Byen af ringe Omfang; den dannede Midtpunktet i et frugtbart Distrikt, hvis Beboere levede spredte i Landsbyer. Efter Sparta's Initiativ flyttede de i 4. Aarh. f. Chr. sammen til H., der herved fik en ret betydelig Størrelse. H. sluttede sig senere til det achæiske Forbund, overgav sig 224 til Antigonos Doson, var en Tid i Ætolernes Magt, men blev 196 f. Chr. af Romerne tilbagegivet til Achæerne. Pausanias, der besøgte Byen i 2. Aarh. e. Chr., omtaler Templer for Dionysos og Pan samt flere andre offentlige Anlæg, medens det gamle Tempel for Hera, hvorefter Byen havde Navn, paa hans Tid forlængst var faldet i Ruiner. Udstrakte, men uanselige Rester af H. ere endnu bevarede (i Nærheden af Landsbyerne Anemoduri og Hagios Joannis). (Litt.: Bursian, »Geographie von Griechenland« [2. Bd.]). *C.B.*

Heraion (græ.), Tempel for Hera, særlig det berømte Tempel i Nærheden af Argos (se Hera).

Herakleia (græ.), 1) Fest for Herakles (s. d.).

2) Navn paa flere græske Byer i Oldtiden, for største Delen Nybygder i fremmed Land; de betydeligste vare:

a) By paa Oite, som afløste det ældre Trachis; da Trachinierne nemlig bleve haardt trængte af Oitaierne, sendte de 427 f. Chr. et Gesandtskab til Sparta for at stille sig under denne Stats Beskyttelse; der udsendtes da under spartanske Anførere Kolonister, som i Forening med Indbyggerne fra Trachis anlagde H., ca. 1 Km. 0. f. den gamle By; Navnet H. fik den, fordi Trachis efter Sagnet var grundlagt af Herakles.

b) Senere Navn paa den samiske Koloni Perinthos (s. d.) ved Propontis (jfr. Eregli).

c) Det pontiske H., By i Bithynien ved det sorte Havs Kyster (nu Eregli, s. d.), anlagt i 6. Aarh. f. Chr. fra Megara. H., der havde en god Havn, var i lang Tid en mægtig og betydelig Handelsstad; i de sidste Aarhundreder f. Chr. gik den dog stærkt tilbage; især led den meget ved den mithridatiske Krig.

d) By i Lukanien i Nærheden af Havnestaden Siris, grundlagt 432 f. Chr. fra Tarent og Thurioi. Medens Syditalien var uafhængigt, holdt et Forbund, som bestod mellem en Del af de græske Stæder, under Tarent's Forsæde sine Møder i H.; i Romertiden tabte Byen sin Betydning. I Nær-

heden af H. fandtes 1732 de saakaldte Herakleiske Tavler (*tabulae Heracleenses*): to Bronzetavler med en græsk Indskrift fra 4. Aarh. f. Chr., indeholdende Bestemmelser om Bortforpagtning af Tempeljorder (udgivne i *Corpus inscriptionum Graecarum* Nr. 5774—75); Bagsiden af den ene er benyttet til Bekendtgørelse af den Lov, som efter Cæsar's Initiativ 45 f. Chr. blev given om Municipierne (*lex Julia Municipalis*, udgivet i *Corpus inscriptionum Latinarum* [1. Bd. S. 119—25]).

e) H. Minōa paa Sicilien's Sydkyst mellem Selinus og Agrigentum, koloniseret fra det fønikiske Selinus, 510 f. Chr. besat af Spartanere, der gav den Navnet H. Nogen Tid efter faldt den i Karthagernes Magt. Senere førte Romerne en Koloni til H. *C. B.*

Herakleides Politikos, 1) græsk Filosof og Grammatiker i 4. Aarh. f. Chr., Discipel af Platon og senere af Aristoteles, forfattede talrige, nu tabte Skrifter af filosofisk og grammatisk Indhold. Fragmenterne ere samlede i Miiller's *Fragmenta historicorum Graecorum*, II Bd. [Paris 1885]. 2) græsk Grammatiker i den romerske Kejsertid, som skrev 3 Bøger, »Causerier«, der i poetisk Form behandlede Stridsspørgsmaal mellem Grammatikerne. *K. H.*

Herakleíon (græ.), 1) Tempel for Herakles. 2) Det antikke Navn paa flere Forbjærge og derefter opkaldte Kyststæder. I Oldtidslitteraturen omtales saaledes et H. paa Kreta i Nærheden af Knossos, i det nordlige Lilleasien paa Pontos's Kyst o. fl. St. *C. B,*

Herakleiske Tavler se Herakleia *id).*

HerakleitOS fra Efesos, græsk Filosof, rimeligvis født ca. 535 f. Chr., død ca. 475 f. Chr., var af fornem Slægt; han skal have baaret den arvelige Titel βασιλεύς, som tilkom Efterkommerne af Androkles, Efesos's Stifter. Over for Mængdens Meninger nærede H. stor Foragt, og efter at hans Ven, Hermodoros, var bleven forjaget af Folket, var H. dets bitre Modstander. Den samme hovmodige Ringeagt kommer ogsaa frem i hans Stilling over for andre Filosoffer, hvis Meninger han ansaa for lutter Taabeligheder. I et mystisk og billedrigt Sprog udvikler han sine Anskuelser i et Skrift περί φυσεως, hvoraf der kun er bevaret Brudstykker. Dette Skrift handlede dog ikke alene om Naturen, men ogsaa om Staten og det etiske Liv. I Modsætning til de tidligere ioniske Naturfilosoffer søger H. ikke det Grundstof, hvoraf alt opstaar, men den Kraft eller det Princip, hvorved alt bestaar. Denne Kraft finder han i Modsætning til Eleaterne, der opfattede Væren som det blivende og uforanderlige, netop i Bevægelsen, Foranderligheden og Omdannelsen. Alt er i Bevægelse (πάντα ῥεῖ). Bevægelsesprincippet er det altovervindende Tilværelsesprincip, over for hvilket intet andet kan hævde sig. Som et billedligt Udtryk for dette Princip nævner H. Ilden, der altsaa bliver det Grundstof, der gennemtrænger alt; men denne Ild tænker H. sig ikke som den virkelige Ild; denne er selv kun et Fænomen, en Overflod af Bevægelse; snarere tænker han sig Grundstoffet som den varme Luft. Det almene Livsprincip viser sig kun tydeligst i Ilden og den fornuftige Sjæl; paa andre Punkter kunne Bevægelsen og Foranderligheden være vanskeligere at iagttage. Der fremkommer saaledes en Modsætning mellem raskere og langsommere, tydeligere og utydeligere Bevægelighed, og denne Modsætning bliver tillige en Slags etisk Modsætning, en Vurderingsforskel. Den raskere Bevægelighed tilkommer de højere Regioner og er en Bevægelse opad mod Ildens Former; den langsomme Bevægelse er derimod en Bevægelse nedad mod de lavere Regioner, mod de andre Elementer, Jord og Vand. Antændelse og Udslukkelse, Liv og Død ere de billedlige Udtryk herfor. Bag Bevægelsen, som dens Princip, ligger Begæret, Stræben mod et Maal; men dette vil ikke sige, at der findes et fast Maal, henimod hvilket alt stræber; over for Bevægeligheden kan intet holde Stand, og ethvert Maal er kun et Gennemgangsled til ny Maal. Tilværelsen er paa den Maade uden absolut Formaal; Zeus leger, idet han former Verden. Et relativt Formaal har Tilværelsen dog, idet i den Verden, som findes, Modsætningen mellem det højere og lavere brydes, indtil det højere sejrer, og alt vender tilbage til den højere, Ildens Form, men kun for saa paa ny at danne en Verden, hvor ny Modsætninger dannes. Den menneskelige Sjæl er en Gnist af den evige Ild, som har forvildet sig ned i de lavere Regioner og blendes og hindres af sin Forbindelse med Legemet. Saaledes hindres Sjælen paa mange Punkter i at se den evige Bevægelse. Sanserne ere svage og bedrage os jævnlig. Ogsaa vore Drifter og vor Higen ere ofte ufornuftige; den rette Higen er Lydighed mod Loven, Individets Indordning under den evige guddommelige Bestemmelse. — Brudstykkerne af H.'s Skrift ere samlede og kommenterede af Schleiermacher i Wolfs og Buttmann's »Museum d. Altertumswissenschaft« [1. Bd. 1807]. (Litt.: Lassalle, »Die Philosophie H.'s« [2 Bd. Berlin 1858]; Gladisch, »H. und Zoroaster« [Berlin 1859]; Zeller, »Phil. d. Griechen« [1. Bd.]; Ritter, »Gesch. d. Phil.« [1. Bd.]). *C. St.*

HerakleitOS, græsk Grammatiker fra den romerske Kejsertid, som i sine »Homeriske Allegorier« forsøgte en allegorisk Fortolkning af Homer. Udg, af Mehler [Leyden 1851]. *K. H.*

Herakleōnas, Søn af den byzantinske Kejser Heraklios i hans andet Ægteskab med hans Niece Martina, blev efter Faderens Bestemmelse ved hans Død indsat til Medregent sammen med den ny Kejser Konstantinos, Heraklios's Søn af første Ægteskab (641). Da denne imidlertid døde s. A., rejste der sig en Opstand i Konstantinopel imod H., som blev afsat fra Regeringen og tillige med sin Moder lemlæstet og sendt bort fra Byen, medens Konstantinos's Søn Konstans blev Kejser. *H. H. R.*

Herakleopōlis, græsk Navn paa en gammelægyptisk By, V. f. Nilen, nær det Pas, der fører til Landskabet Fajjum. H. kaldtes af Ægypterne Khens ell. Khenas, et Navn, der ligger til Grund for Stedets nuværende Navn Almas. I H. dyrkedes en Gud med Væderhoved, Harshef, Arsafes. Ichneumon'en æredes i H. som et særlig helligt Dyr. Ved H. er der i de sidste Aar foretaget en Del Udgravninger af engelske Oldgranskere. Der er fundet ikke faa Grave fra Oldtiden og mange, deriblandt flere vigtige, græske Papyrus'er fra den første Kejsertid. H. nævnes som Hjemstavn for de Kongehuse af Faraoner, som man betegner som 9. og 10. Dynasti, men Udgravningerne have ikke bragt noget for Dagen fra disse Kongers Tid. *V. S.*

Heräkles (græ. *Ἡρακλῆς*, lat. *Hercules*, s. d.) er i den græske Gudeverden den vældige Stridsmand, som ufortrøden kæmper med Vilddyr, Uhyrer, Jætter og andet ondt. Tilsvarende Skikkelser forekomme i andre Oldtidsfolks Sagn. Dog er H. i hele sit Væsen rent græsk; særlig er han som Skytsgud knyttet til den doriske Stamme, der i en tidlig Periode henlevede sit Liv paa Vandring og i stadig Kamp. De Forsøg, man har gjort paa at aflede den græske H. af den fønikiske Melkart (s. d.) eller af den forasiatiske Sandon, ere mislykkede; til Støtte herfor kan ikke anføres det Faktum, at Grækerne i senere Tid identificerede deres H. med Melkart; Oldtidsfolkene mente nemlig altid i de Guddomme, som dyrkedes hos fremmede Folk, med hvilke de kom i Berøring, at genfinde deres egne. Fra de asiatiske Gudeskikkelser er der først i forholdsvis sen Tid overført enkelte Træk til den græske H. Dennes Navn er utvivlsomt ogsaa af ren græsk Oprindelse; den første Del deraf indeholder sandsynligvis samme Rod som Hera og Heros.

Af alle den græske Sagnverdens Personer var H. den mest populære; der er ingen anden Gud eller Heros, om hvem der fortaltes tilnærmelsesvis saa mange Sagn, eller som er fremstillet saa ofte i de fra Oldtiden bevarede Kunstværker og Billeder. Næsten med alle de forskellige Uhyrer, som Folketroen havde fremavlet, har H. maattet kæmpe; Sagn om ham vare stedfæstede i alle Egne af Grækenland; særlig var H. knyttet til Argos, Theben, Ætolien og Oitaia. Men ogsaa til andre, mere fjernt liggende Egne henlagdes H.'s Heltegerninger, hvad der finder sin naturlige Forklaring paa den ene Side i H.-Skikkelsens Karakter, paa den anden i Grækernes Udvandringer til og Berøringer med fremmede Lande.

Der kan næppe være Tvivl om, at H. oprindelig er en Guddom, der af Grunde, som nu ikke længere i det enkelte kunne paavises, men for en væsentlig Del maa søges i Ejendommeligheder ved hans Kultus, er sunken ned i Heroernes Klasse, saaledes som det er gaaet andre gamle Guddomme. Sagnet lader ham, som naturligt er, omvendt begynde sin Løbebane paa Jorden og til Løn for sine Heltegerninger opnaa Udødeligheden; men just heri er en Antydning af hans oprindelige guddommelige Væsen bevaret. Grækerne vare sig tidlig denne Dobbelthed bevidst; i Odysseen's 11. Sang træffer saaledes Odysseus i Underverdenen H.'s Skyggebillede; men, føjer Digteren til, H. selv er udødelig, han lever i salig Fryd blandt Guderne og er gift med Hebe. For den senere Oldtid var H. den fornemste af alle Heroer, et lysende Eksempel paa, hvorledes Mod og Kraft aabnede Mennesket Adgang til selve Himmelen. Den idrætsøvende Ungdom tilbad ham som sit store Forbillede. Filosofferne fremstillede ham som et Mønster paa Manddom og ufortrøden Kamp i det godes Tjeneste (jfr. »H. paa Skillevejen«).

Sagnene om H. ere for en stor Del af meget gammel Oprindelse. Allerede i den ældste Poesi, Iliaden og Odysseen, nævnes adskillige af dem; det ses, at Digterne vare fuldt fortrolige med H.-Skikkelsen. I de Digte, der gaa under Hesiodos'es Navn, komme flere Fortællinger til; Digtet »H.'s Skjold« handler udelukkende om en af H.'s Kampe. Flere gamle, nu tabte Digterværker gave en sammenhængende Skildring af H.'s Heltegerninger; saadanne »Herakleer« vare forfattede af Spartaneren Kinaithon, Rhodieren Peisandros og Halikarnasseren Panyassis. Ved disse fik. H.-Sagnene deres kanoniske Form. I den senere Oldtids Digtning er H., som ovenfor antydet, en af de hyppigst behandlede Skikkelser. Sammenhængende prosaiske Fremstillinger af Sagnene om ham findes hos Apollodoros og Diodoros.

H. var Søn af Zeus og Amfitryon's Hustru Alkmene, til hvem Zeus kom i hendes Mands Skikkelse; Ifikles, Amfitryon's Søn, var H.'s Tvillingbroder, en Nat yngre end han. Efter den almindelige Tradition var det i Theben, at H. blev født; hertil var Amfitryon flygtet med sin Hustru efter at have dræbt sin Farbroder Elektryon; andre Sagn lode derimod H. komme til Verden i hans Fædreneby Tiryns. Sin første Bedrift udførte H, medens han endnu var et lille Barn, idet han kvalte to Slanger, der vare udsendte af Hera, som af Skinsyge havde villet rydde ham af Vejen. Til Egnene ved Theben henlagde Sagnene Kamp med en Løve og en Sejr over Minyerne i Orchomenos; til Løn herfor fik han Kong Kreon's ældste Datter, Megara, til Ægte. Men Hera, hvis Forbitrelse mod H. endnu vedvarede, gjorde ham afsindig, saa at han dræbte de Børn, Megara fødte ham. H. drog derefter til Delfoi og fik her af Pythia at vide, at han skulde begive sig til Tiryns for at tjene Eurystheus, Byens feje, daadløse Konge. Dette Træk, at den kraftige, guddommelige Helt maa være en langt ringeres Træl, er utvivlsomt ældgammelt, og der kan anføres Paralleller hertil; yngre er derimod den særlige Motivering deraf (som for øvrigt allerede findes i Iliaden): da H.'s Fødsel nærmede sig, forkyndte Zeus Guderne, at der samme Dag skulde fødes ham en Ætling, som skulde herske med Vælde over alle de omboende Folk; Hera, der var skinsyg paa Alkmene, lokkede ham til at aflægge en ubrødelig Ed herpaa, sinkede ved sin Magt over Eileithyierne Alkmene's Nedkomst og udvirkede, at der før Tiden fødtes Sthenelos, som gennem Perseus nedstammede fra Zeus, en Søn, Eurystheus, der saaledes blev H.'s Herre. Antagonismen mellem Hera og H., der i det anførte Sagn er brugt som Motivering for den sidstes Trældom, skyldes efter en sandsynlig Formodning Modsætningen mellem den førdoriske argiviske Befolknings Hera-Kultus og de doriske Indvandreres H.-Tilbedelse.

Flere af de Kampe, som forskellige Egnes Sagn tillagde H., bleve i Traditionen til Opgaver, som Eurystheus (paa Hera's Tilskyndelse) paalagde ham at udføre, og efterhaanden dannede der sig en Cyklus af 12 saadanne. Denne Cyklus, der foreligger fast udformet i den alexandrinske Litteratur, kan spores tilbage til Beg. af 5. Aarh. f. Chr. De 12 Kampe anføres her i den Orden, som følges hos Apollodoros; Skuepladsen for de første er Omegnen af Argos, de andre foregaa i fjernere Egne.

1) Den nemeiske Løve. Kampen mod dette Vilddyr, der var udsendt af Hera og huserede slemt i Egnen om Nemea, blev i Traditionen regnet for H.'s første »Arbejde«. Herved forklaredes, at H. som Værn bar en Løvehud, et Attribut, der dog fra først af sandsynligvis har en anden Oprindelse (se nedenf.). Efter Hesiodos'es

Teogoni var Løven avlet af Orthros og Chimaira. De ældste Kunstværker fremstille H. angribende Løven med Kølle eller Sværd; den yngre Tradition lod derimod Løvens Hud være usaarlig og H. kvæle Uhyret i sine Arme. Løvekampen er ofte afbildet i antikke Kunstværker lige fra den arkaiske Periode til den seneste romerske Kejsertid.

2) Den lernæiske Hydra (Vandslange), et Uhyre, der efter Hesiodos var avlet af Tyfon og Echidna, havde Tilhold i Sumpen ved Lerna i Nærheden af Argos; den havde ni Hoveder, af hvilke det ene var udødeligt. Da H. angreb den, steg en stor Krabbe op af Havet og kom Hydra til Hjælp; den maatte H. først dræbe. Derefter gik han løs paa Hydra selv og afhuggede dens Hoveder; men for hvert, han afhuggede, voksede to ny frem. Han kaldte da sin Brodersøn Iolaos, der var fulgt med ham, til Hjælp. Iolaos brændte Saarene med en Fakkel, efterhaanden som Hovederne bleve huggede af, og paa den Maade fik H. Bugt med Uhyret; det udødelige Hoved begravede han i Jorden og væltede en stor Sten over det. I Hydraens Galde dyppede H. sine Pile og gjorde dem derved giftige.

3) Den kerynitiske Hind, der havde Takker af Guld og Klove af Bronze, levede paa Bjærget Keryneia paa Grænsen mellem Arkadien og Achaia. H. forfulgte den et helt Aar, fangede den levende og bragte den til Eurystheus.

4) Det erymanthiske Vildsvin havde Tilhold paa Bjærget Erymanthos i Arkadien; H. forfulgte det ud i dyb Sne, fangede det i et Net og førte det levende bort. Da han vilde vise Eurystheus Dyret, havde denne af Frygt skjult sig i et stort, i Jorden nedgravet Forraadskar. — Paa Toget efter Vildsvinet var det, at H. tog ind hos Folos og kæmpede med Kentaurerne paa Bjærget Foloe (se Folos).

5) Augeias'es Stald. Augeias, Helios'es Søn og Konge i Elis, ejede store Kvæghjorde, i hvis Stald Gødningen havde ophobet sig i mange Aar; H. fik Befaling til at rense Stalden paa een Dag og udførte dette ved at lede Floden Alfeios ind gennem den.

6) De stymfaliske Fugle, der opholdt sig i en Skov ved Byen Stymfalos i Arkadien, skulde H. fordrive derfra. Af Athena fik han et Par Kastagnetter, som Hefaistos havde forfærdiget, jog ved deres Lyd Fuglene op og dræbte dem med sine Pile eller ved Slyngekast.

7) Den kretiske Tyr var af Poseidon givet til Minos for at ofres; da Minos brød sit Løfte om at gøre dette, gjorde Poseidon den rasende. H. fangede den og bragte den til Tiryns, men slap den her løs igen; Tyren løb rasende om i Peloponnes og derfra over Isthmen til Marathon i Attike, hvor Theseus indfangede den.

8) Diomedes'es Heste. Den thrakiske Konge Diomedes havde nogle vilde Heste, som fodredes med Menneskekød. H. betvang dem, dræbte Diomedes og mange af hans Mænd og førte Hestene til Eurystheus.

9) Hippolyte's Bælte. Hippolyte var Dronning over Amazonerne, som boede ved Floden Thermodon i Lilleasien; Ares havde givet hende et Bælte, som Admete, Eurystheus'es Datter, fik Lyst til at eje. H. blev da sendt ud for at skaffe det til Veje. Hippolyte var villig til at udlevere Bæltet; da udspredte Hera det Rygte, at H. var kommen for at bortføre Dronningen selv, og det kom til Kamp, hvori H. fældede Hippolyte. Hendes Bælte bragte han derefter til Eurystheus.

10) Geryones'es Okser. Geryones var en Jætte med tre sammenvoksede Overkroppe; han boede hinsides Verdensstrømmen (Okeanos) paa Øen Erytheia (»den røde«), hvor han ejede store Kvæghjorder, som vogtedes af Kæmpen Eurytion og Hunden Orthros. Disse Hjorder skulde H. bringe til Eurystheus. Fortællingen om hans Tog til Erytheia blev efterhaanden sammenknyttet med mange andre Sagn om Heltegerninger, som H. havde udført i fjerne Lande. For at komme over Okeanos tvang H. Helios til at udlevere sin bægerformede Baad. Paa Vejen opstillede han ved Gibraltar-Strædet de saakaldte H.-Søjler, der siden dannede Grænsen for de Egne, hvortil Grækerne turde fare. H. kom til Erytheia, dræbte Eurytion og Orthros, derefter ogsaa Geryones og bortførte Okserne; paa Hjemvejen maatte han bl. a. bestaa Kampe med Cacus og Eryx (s. d.). Efter at have gennemvandret næsten hele den beboede Verden fik han dog Okserne bragt til Eurystheus, der ofrede dem til Hera.

11) Hesperidernes Æbler. I det fjerne Vesten vogtede Slangen Ladon i Hesperidernes (s. d.) Have de Æbler, som Hera havde faaet i Brudegave af Gaia. Dem fik H. Befaling til at hente. Hans Tog til Hesperidernes Have formedes ligesom det foregaaende til en lang Række Eventyr: først træffer han Havguden Nereus, der havde Spaadomsgave, og kæmper med ham for at tvinge ham til at aabenbare den Vej, der skulde følges; siden kommer H. til Libyen, hvor han overvinder Antaios (s. d.), til Ægypten, hvor han fælder Busiris (s. d.), til Kaukasus, hvor han befrier den fængslede Prometheus (s. d.). Efter een Version af Sagnet naar han derefter til Hesperidernes Have, dræber Ladon og bemægtiger sig Æblerne; en anden Version lader derimod Atlas (s. d.) udføre denne sidste Del af Arbejdet for ham. Da Eurystheus havde faaet Æblerne, gav han dem tilbage til H., og Athena bragte dem igen til Hesperiderne.

12) Kerberos. Den sidste Opgave, som Eurystheus paalagde H., var at hente Hunden Kerberos, der vogtede Underverdenen; det var et frygteligt Uhyre med tre Hoveder, omgivne med Slanger, eller med en Hale, som endte i et Slangehoved. H. steg efter den sædvanlige Fortælling ned til Underverdenen gennem en Hule ved Tainaron, betvang Kerberos, fremviste den for Eurystheus og slap den derpaa løs igen, hvorefter den vendte tilbage til Dødningeriget. I Underverdenen befriede H. den fængslede Theseus.

Foruden denne Cyklus og de Eventyr, der efterhaanden, som ovenfor angivet, forenedes dermed, havde Grækerne mangfoldige andre Sagn om H.'s Heltegerninger og Livsskæbne, Sagn, der hørte hjemme i forskellige Egne, og som derfor ikke kunne indordnes i nogen kronologisk Rækkefølge. Den Forbindelse, der i den senere Oldtids Litteratur findes mellem flere af dem, er for en stor Del opstaaet ved Digternes Behandling af Stoffet og ved Mytografernes vilkaarlige Tilrettelægning.

13) I Byen Oichalia herskede Kong Eurytos.

Efter et Sagn, som er fortalt i Odysseen, blev han dræbt af Apollon, fordi han vilde maale sig med Guden i Bueskydning; hans Søn Ifitos blev dræbt af H. i Tiryns, fordi han krævede nogle Okser tilbage, som H. i Forening med Autolykos havde bortført fra Oichalia. En anden Tradition, der er den almindelige i den senere Digtning, lader Eurytos udlove sin Datter Iole til den, der kunde overvinde ham i Bueskydning; dette lykkes H., men til Trods herfor nægter Eurytos ham Iole; H. erobrer da Oichalia, dræber Eurytos og bortfører Iole.

14) For at blive renset for den Blodskyld, han havde paadraget sig ved at dræbe Ifitos, gik H. til Neleus, Kongen i Pylos; men denne afslog H.'s Bøn om at sone hans Brøde ved en Renselse. H. angreb derfor siden Pylos og dræbte Neleus tillige med 11 af hans Sønner; kun Nestor undkom.

15) For Blodskylden søgte H. derefter Renselse i Delfoi, men Pythia nægtede at give ham Raad. Det kom da til en Kamp mellem Apollon og H., der søgte at bortføre Gudens hellige Trefod. Talrige arkaiske Kunstværker vidne om, at denne Kamp har spillet en stor Rolle i den ældre Tids Sagn; i Litteraturen omtales den kun hos langt senere Forfattere. Zeus maatte med sit Lyn adskille sine to kæmpende Sønner; det blev herefter aabenbaret H., at han for at sone sin Skyld en Tid lang (eet Aar eller tre Aar) maatte arbejde som Træl.

16) I Henhold til Orakelsvaret blev H. af Hermes solgt til Lydernes Dronning Omtale, der lod ham bære Kvindeklæder og udføre Kvindegerning.

17) Kampen med Syleus og Eventyret med Kerkoperne sættes i Forbindelse med Opholdet hos Omfale. Syleus boede i Aulis og ejede store Vingaarde, som han tvang de fremmede, der kom i Egnen, til at bearbejde. Ogsaa H. blev sat til dette Arbejde, men hakkede Vinstokkene op med Rode, og da Syleus vilde tugte ham herfor, dræbte han ham.

18) Kerkoperne, to tyvagtige Dværge, vilde stjæle H.'s Vaaben, medens han sov. Han greb dem paa fersk Gerning og ophængte dem til Straf paa en Gren med Hovederne nedad, tog Grenen over Skulderen og bar dem af Sted; men i denne Stilling vakte Kerkoperne hans Latter ved deres kaade Spot; han slap dem derfor løs igen.

19) Et Tog til Ilion fattedes ikke i Rækken af H.'s Bedrifter. Det fandt Sted, medens Laomedon var Konge, et Slægtled før den troiske Krig, der er besungen i Iliaden. Laomedon havde til Straf for et brudt Løfte maattet hengive sin Datter Hesione til et Havuhyre. H. kom til og befriede hende, hvorfor Laomedon lovede ham de Heste, som Zeus havde givet til Bod for Ganymedes's Rov. Da dette Løfte ikke blev holdt, samlede H. en Skare Stridsmænd, indtog og ødelagde Ilion, dræbte Laomedon og hans Sønner med Undtagelse af Priamos og gav Hesione til sin Vaabenfælle Telamon.

20) Ogsaa i Argonauternes Tog lod en Tradition H. tage Del; denne Tradition kan føres tilbage til Beg. af 5. Aarh. f. Chr., men er dog utvivlsomt langt yngre end det gamle Sagn om Argonauterne. H. gjorde ikke hele Toget med, men skilte sig undervejs fra sine Skibsfæller (jfr. Hylas).

21) I Arkadien avlede H. med den tegeatiske Kongedatter Auge en Søn, Telefos, der blev udsat paa Bjærget Parthenios, hvor en Hind gav Barnet Die. Baade Auge og Telefos kom siden til Asien, hvor den pergamenske Kongeslægt nedledte sin Herkomst fra dem (jfr. Telefos).

22) I den thessaliske By Ferai kaldte H. Alkestis, Admetos'es Hustru, tilbage til Livet, idet han overvandt Dødsguden, Thanatos, i en Kamp ved hendes Grav.

23) Beslægtede hermed ere Sagn om, at H. kæmpede med og overvandt Alderdommen (Geras) og Dødsgudinden (Ker), Sagn, der vel ikke ere behandlede i den bevarede Litteratur, men findes fremstillede i Vasebilleder.

24) Kyknos, en Søn af Ares, der overfaldt og plyndrede dem, som valfartede til Deifoi, angreb ogsaa H. Men denne væbnede sig til Forsvar og fældede Kyknos efter en hidsig Kamp. Denne Fortælling hører til dem, der i den ældre Tid vare mest udbredte; den er Genstand for et særligt Digt, som er overleveret under Hesiodos'es Navn (det saakaldte >H.'s Skjold«); efter den Version, der foreligger her, deltager Ares i Kampen ved sin Søns Side, bliver saaret og maa flygte.

25) H.'s Deltagelse i Kampen mod Giganterne (s. d.) sætter Kronen paa hans Heltegerninger: her hjælper han Guderne i deres Kamp med Uhyrer, ligesom han mangfoldige Gange har hjulpet Menneskene ved at befri dem for vilde Dyr og andet ondt. I antikke Fremstillinger af Gigantkampen ses haa ofte staaende paa Zeus'es Vogn, afskydende sin Bue eller kæmpende med Sværd eller Kølle. — Kampen med Alkyoneus (s. d.) slutter sig i Traditionen stundom som en Episode til Gigantkampen.

26) Flodguden Acheloos bejlede til Kong Oineus'es Datter Deianeira (i Kalydon i Ætolien) og brugte Vold og Trusler for at gennemføre sit Ønske. Da kom H. til Kalydon og befriede Oineus for den paatrængende Bejler, idet han i en heftig Kamp overvandt Acheloos (s. d.). H. ægtede derefter Deianeira, der fødte ham Sønnen Hyllos, og forblev en Tid hos sin Svigerfader; men paa Grund af et Mord, som han begik i Hidsighed, maatte han flygte fra Kalydon.

27) Paa Flugten kom H. med Deianeira og Hyllos til Floden Euenos, hvor Kentauren Nessos færgede de vejfarende over. H. overskred først Floden, Nessos bar derefter Deianeira paa sin Ryg igennem den; men undervejs optændtes han af Elskov og søgte at øve Vold imod hende. Da dræbte H. ham med sine giftige Pile. Inden Nessos døde, gav han Deianeira det Raad at gemme noget af hans Blod (der var blevet giftigt ved Saaret) og indbildte hende, at det vilde være et ypperligt Middel til at fastholde H.'s Elskov, dersom han engang skulde blive hende utro.

28) H.'s Død paa Baalet paa Oite-Bjærget, et Sagn, der synes at høre hjemme i selve Egnen og næppe fandtes behandlet i den ældste Litteratur og Kunst, er hos Sofokles og senere Forfattere sammenknyttet med Fortællingen om Oichalia's Erobring (se ovenf. 13), der saaledes henlægges til Slutningen af H.'s Liv. Da Oichalia var falden, vilde H. bringe Zeus et Takoffer og

sendte Bud til Deianeira efter en Festdragt; men da hun af Budet fik at vide, at Iole var falden i H.'s Haand, og frygtede for, at H. skulde blive hende utro, gav hun Budet en Chiton, som var gennemtrængt med Nessos'es giftige Blod (se 27). Da H. iører sig denne, klæber den sig fast til hans Legeme, som gennemtrænges af Giften. Under de voldsomme Smerter, han maa lide, føler han sin Død nær og begiver sig til Trachis, hvor han overgiver Iole til Hyllos. Paa Oite opfører han et Baal, som han bestiger; hans Ven Poias tænder Ild derpaa; i en Sky eller paa en Vogn, styret af Nike eller Athena, forlader H. Jorden for at forenes med Guderne.

29) H.'s Optagelse i de olympiske Guders Kreds, der i Sagnene danner Afslutningen paa hans jordiske Tilværelse og Begyndelsen til hans himmelske, er et Motiv, som den ældre græske Kunst med Forkærlighed har behandlet. Sædvanlig er det Athena, der fører ham ind blandt Guderne; ogsaa under hans Liv paa Jorden har hun, baade efter Digtningens og efter Billedkunstens Vidnesbyrd, stadig ledsaget ham og staaet ham bi.

30) Ogsaa H.'s Bryllup med Hebe (se ovenf.) er jævnlig fremstillet i Vasebilleder og Relieffer. Af dette Ægteskab fødtes, efter Apollodoros, to Børn, Alexiares (»Ondtafværgende«) og Aniketos (»Uovervindelig«); det er utvivlsomt gamle Tilnavne til H., der have affødt denne Forestilling.

Kultus. Den ovenfor fremhævede Dobbelthed i H.'s Væsen, at han opfattedes dels som Gud, dels som Heros, ytrede sig paa flere Maader i hans Kultus; allerede Herodot anstillede Betragtninger over dette Forhold. I den praktiske Gudsdyrkelse voldte det dog ikke synderlig Forstyrrelse i historisk Tid, idet man da paa hvert Sted fulgte de for længst fastslaaede og nedarvede Regler for H.'s Kultus; hvor begge Kultusformer af en eller anden Grund fandtes jævnsides, kunde der udvikle sig Legender til Forklaring heraf: saaledes fortaltes i Sikyon, at Herakliden Faistos, der kom derhen fra Kreta og forefandt en Dyrkelse af H. som Heros, gav Anvisning paa at tilbede ham som Gud. For de fleste Steders Vedkommende haves kun mangelfuld Underretning om II.-Dyrkelsens Form.

Da H. fra den ældste Tid fortrinsvis dyrkedes af den doriske Stamme, er det naturligt, at der paa Peloponnes fandtes et stort Antal Helligdomme for ham. I Argolis, hvortil Sagnene fortrinsvis knyttede ham, traadte hans Dyrkelse dog i Skygge for Hera's. I Lakonien og Messenien dyrkedes H. flere Steder (Sparta, Gytheion, Eira); Kongeslægterne nedledte deres Herkomst fra ham (jfr. Heraklider). Ansete Helligdomme fandtes fremdeles i Arkadien; i Olympia gjaldt H. for Indstifter af de hellige Lege; i Bura i Achaia raadspurgtes han som Orakelgud. N. f. Isthmen tilbades H. fra ældgammel Tid i Boiotien, særlig i Theben. Ogsaa i Attike var hans Kultus udbredt i allerede i forhistorisk Tid; den var her knyttet dels til Marathon, dels til selve Athen. Blandt de Steder i det nordlige Grækenland, som dyrkede H., kunne fremhæves Egnen om Oite og flere Byer i Thessalien. Ogsaa flere af Øerne i Archipelagos, særlig Thasos, vare Sæde for gammel H.-Kultus. Endelig udbredte denne sig til fjernere Egne med den græske Kolonisation: ikke faa af de græske Nybygder i fremmede Lande fik endog Navn efter H. (se Herakleia).

Det var fortrinsvis som Menneskenes mægtige Beskytter og som den sejrrige Overvinder af alt ondt, at H. tilbades; flere Steder tillagde man ham Navnene Alexis eller Alexikakos (»Ondtafværger«) og Kallinikos (»Sejrvinder«). Ogsaa

Fig. 1.

Billede paa en Amfora af Exekias.

som Afvender af enkelte, bestemte Landeplager dyrkedes H., i Egnen ved Oite saaledes som den, der friede Landet for de ødelæggende Græshoppesværme. Flere Steder ansaas H. for Ophavsmand til Foranstaltninger, der havde gjort Landet beboeligt og frugtbart; han havde inddæmmet Floder, ladet Kilder vælde frem i tørre Egne o. s. v.; det

Pig. 2.

Billede paa en attisk Vase fra 6. Aarh. f. Chr.

er derfor forstaaeligt, at han ofte afbildedes med »Overflødighedshornet«, et Udtryk for Jordens Frugtbarhed (i Sagnene sammenknyttet med Kampen med Acheloos, s. d.). Men især var den kraftige, stærke Gud dog den mandlige, idrætsøvende Ungdoms Beskytter; Gymnasierne (Øvelsespladserne) stode derfor under hans særlige Varetægt. I Sparta

gjaldt han ogsaa for Folkets Fører i Krigen. De Dyr, der fortrinsvis ofredes ham, vare Tyren, Vædderen og Svinet.

H. i Billedkunsten. I den homeriske Digtning ere Bue og Pil H.'s Vaaben. I Overensstemmelse hermed fremstilles H. i de ældste Kunstværker fortrinsvis som Bueskytte; undertiden tilføjes Sværdet, senere ogsaa en fuldstændig Rustning. Som fuldt rustet Kriger (Hoplit) fremtraadte han i det hesiodeiske Digt, der omhandler Kampen med Kyknos (se ovenf. 24). I den senere Oldtids Kunstværker kæmper H. saa godt som altid med en Kølle, og dette Vaaben findes allerede i hans Haand i Vasebilleder fra 7. Aarh. f. Chr.; utvivlsomt tillagdes det H. lige saa tidlig som Bue og Pile, men fra først af i andre Egne end disse. Flere arkaiske Figurer forene begge Vaaben, idet den højre Haand fører Køllen, den venstre Buen. Løvehuden, der er H.'s sædvanlige Værn i den senere Oldtids Fremstillinger, bærer han endnu ikke i de ældste Kunstværker; men i Løbet af den arkaiske Periode bliver den efterhaanden mere og mere almindelig. Det er en sandsynlig Formodning, at den er overført til H. fra den ægyptisk-asiatiske Gud Bes, som Grækerne tidlig stiftede Bekendtskab med; medvirkende ved denne Overførelse har det utvivlsomt været, at Dyrehuder i den ældste Tid i Grækenland anvendtes som Dækvaaben i uforarbejdet Tilstand (se Laiseion). Det er kun naturligt, at der i Sagnene tidlig udviklede sig en Forbindelse mellem Løvehuden som H.'s Værge og Kampen med den nemeiske Løve (se ovenf. 1). I arkaiske Arbejder bærer H. som oftest Løvehuden oven paa Chiton eller Rustning, sædvanlig saaledes, at Løvens Hovedhud dækker hans eget Hoved som en Hjælm; yngre Kunstværker fremstille ham derimod nøgen, kun løselig dækket af Huden.

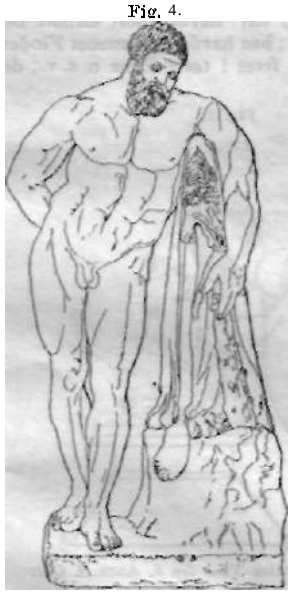
Fig.

Billede paa en ionisk Vase fra 6. Aarh. f. Chr.

Sædvanlig afbildedes H. med kort Haar, hvorved han i den ældre arkaiske Periode skiller sig fra andre Guder og Heroer. Som oftest fremstilles han i denne Tid skægget; skægløs fremtræder han derimod i de etruriske Arbejder, der vare stærkt paavirkede af den ioniske Kunst, og i en Del græske, der dels stamme fra det ioniske Lilleasien, dels kunne antages at være frembragte under Indflydelse derfra. I Løbet af 5. Aarh. f. Chr. faar denne Fremstillingsform mere og mere Overvægten, uden dog at fortrænge den anden. I Legemsbygning er H. i denne ældre Tid næppe forskellig fra andre kraftige, atletisk udviklede Skikkelser. — Oldtidsforfatterne omtale flere H.-Statuer, som vare udførte af betydelige Kunstnere i den ældre Tid; forrest i Rækken staar den sagnagtige Daidalos, hvis Arbejde H. selv skal have antaget for et levende Menneske og overfaldet med Stenkast. I Beg. af 5. Aarh. f. Chr. udførte den æginetiske Billedhugger Onatas for Thasierne en Votivstatue af Bronze, som blev opstillet i Olympia; den var 10 græske Alen høj; ligesom flere bevarede Statuetter (se ovenf.) førte den i venstre Haand Buen, i højre Køllen. Som Værker af Ageladas nævnes en skægløs H. af Bronze i Aigion og en H. Alexikakos i Athen. Til Hera-Tempelet paa Samos udførte Myron et Billede af H., der var opstillet sammen med andre Figurer paa et fælles Fodstykke; en anden Statue af samme Kunstner fandtes i Begyndelsen af Kejsertiden ved Circus Maximus i Rom. Polykleitos udførte en Statue af H. med Tilnavnet Hageter (»Fører«). En Gruppe forestillende Athena og H., der af Thrasybulos blev skænket til H.-Tempelet i Theben, var et Værk af Alkamenes. Ogsaa flere af 4. Aarh.'s betydeligste Kunstnere havde behandlet H.-Skikkelsen. En Marmorstatue i Gymnasiet i Sikyon var et Arbejde af Skopas; i flere smukke Buster har man ment at genfinde det af ham skabte Billede. Den Kunstner, som har bidraget mest til at udvikle

Fig. 4.

Marmorgruppe i Napoli (H. Farnese).

H.-Typen og med størst Forkærlighed syslede med denne, var dog Lysippos. Han udførte bl. a. Fremstillinger af H.'s 12 Arbejder til Byen Alyzia i Akarnanien, en Bronzestatue til Torvet i Sikyon og en kolossal Bronzestatue, der først opstilledes i i Tarent, senere kom til Rom og derfra til Konstantinopel, hvor den 1202 gik i Smelteovnen. I den bekendte farnesiske H. i Napoli (se Fig. 4), der er signeret af Glykon, har man med Rette set en Kopi efter et Arbejde af Lysippos, da en Replik i Firenze bærer dennes Navn; den kraftige Skikkelse, hvis overdrevent udviklede Muskulatur fremkalder Indtrykket af en professionel Atlet, er af Kunstneren fremstillet i træt Hvilestilling, nedknuget under Vægten af den Skæbne, der var ham bestemt; dette Motiv, der kan spores tilbage til 5. Aarh. f. Chr., har i særlig Grad tiltalt Lysippos og laa ogsaa til Grund for andre Arbejder af ham (saaledes den forannævnte Kolos i Tarent). H.-Billederne fra den hellenistiske og romerske Tid ere for største Delen Kopier eller Efterligninger af ældre Arbejder. Til de betydeligste hører en kolossal Bronzestatue i Vatikanet; i højre Haand holder den Hesperidernes Æbler, et Attribut, hvormed H. sædvanlig afbildedes i den senere Oldtid. *C. B.*

Herakles paa Skillevejen, bekendt Fortælling af Sofisten Prodikos (s. d.) fra Keos. Prodikos'es Arbejde er tabt; en fri Gengivelse deraf findes i Xenofon's »Erindringer om Sokrates«, hvorefter Fortællingens Hovedindhold var følgende. Da H. var vokset op, vidste han ikke, hvilken Vej han skulde slaa ind paa i sit Liv, Dydens eller Lastens; han gik da ud paa et ensomt Sted for i Ro at tænke over Sagen. Da fik han Øje paa to Kvinder, den ene af ædel Skabning, net og sømmelig klædt, den anden fyldig, stærkt pyntet og sminket. Den sidste skyndte sig hen til H. og søgte at vinde ham ved at stille ham alle mulige Nydelser i Udsigt, dersom han vilde følge hende, og anvise ham at høste Frugten af andres Arbejde; paa H.'s Spørgsmaal om hendes Navn svarede hun, at hendes Venner kaldte hende Lyksaligheden, hendes Fjender Lasten. Imidlertid kom den anden Kvinde (Dyden) til og viste H., at Menneskene intet skønt eller godt kunne opnaa uden selv at tilkæmpe sig det ved Arbejde og Flid. H. tager da hendes Anvisning til Rettesnor for sit **Liv.** *C. B.*

Herakilder (græ.), Sønner og Efterkommere af Herakles (s. d.), der ansaas for Stamfader til flere Adels- og Fyrsteslægter i Grækenland og Makedonien. Særlig menes ved H. den Gren af Herakles'es Efterkommere, der længe efter hans Død vandrede ind i Peloponnes sammen med Dorerne og bleve Herrer i de vigtigste Dele af Halvøen. Af de mange Sagn om dem anføres her kun enkelte Hovedtræk. Efter Herakles'es Død blev hans Søn Hyllos forfulgt af Eurystheus og fandt Tilflugt i Athen; Eurystheus faldt i en Kamp med Athenerne, da han angreb Byen for at faa Hyllos udleveret. Hyllos drog siden i Spidsen for Dorerne over Isthmen, men blev dræbt i Tvekamp af den tegeatiske Konge Echemos. Dorerne og H. maatte trække sig tilbage og sloge sig ned i Doris. Hyllos'es Søn Kleodaios og Sønnesøn Aristomachos rettede mislykkede Angreb mod de achæiske Konger i Peloponnes. Først det næste Slægtled, Aristomachos'es Sønner, lykkedes det at vinde Landet, idet de i Henhold til et Orakelsvar forbandt sig med Ætoleren Oxylos. H. gik over den korinthiske Havbugt, overvandt og dræbte Orestes'es Søn Teisamenos, der nu herskede over Atridernes Rige. H. delte dette imellem sig saaledes, at Temenos fik Argos, Prokles og Eurystheus Lakonike og KresfontesMessenien; Elis tilfaldt Oxylos. *C. B.*

HeraklIOS, byzantinsk Kejser (610—41), født 575, død 10. Febr. 641, var Grundlægger af et nyt Kejserdynasti i Konstantinopel, idet han Aar 610 ved Hjælp af en Flaade fra Karthago, hvor hans Fader (af samme Navn) var Statholder, fik den grusomme Usurpator Fokas styrtet og lod sig selv udraabe til Kejser. Hans Regering opfyldtes for en stor Del af Kampe med Perserne, som havde bemægtiget sig Syrien og Ægypten og ogsaa jævnlig hjemsøgte Lilleasien med Plyndringstog. H. trængte i et fleraarigt Felttog dybt ind i Asien og tvang Perserne til at afstaa deres Erobringer samt tilbagegive det hellige Kors, som de havde taget i Jerusalem. Derimod blev H. nødt til at opgive Byzantinernes sidste Besiddelser i Spanien, og ligeledes indskrænkedes Rigets Omraade paa selve Balkan-Halvøen, hvor Slaverne og Avarerne stadig bredte sig videre. — Under de dogmatiske Stridigheder angaaende de to »Naturer« i Christus søgte H. at mægle mellem Monofysiterne, som havde Overvægten i Syrien og Ægypten, og de ortodokse. Han lod (630) opstille det Dogma, at Christus vel havde to Naturer, men kun een Vilje. Han havde dog intet Held med sig heri, og Tilhængerne af det ny Dogma, Monotheleterne, bleve snart efter forkætrede. — I H.'s sidste Leveaar gik en stor Del af Riget tabt igen, idet Araberne bemægtigede sig baade Syrien og Ægypten efter at have omstyrtet det persiske Rige. (Litt.: Drapeyron, *L'Empereur Héraclius et l'empire byzantin au VIIsiècle* [Paris 1869]). *H. H. R.*

Heraklit d. s. s. Herakleitos.

Heraldik o: *ars heraldica,* Heroldskunst (at mlat. *heraldus,* Herold; s. d.), fr. *blason,* fra først hovedsagelig kun det fagmæssige Kendskab til Skjoldmærker, hvoraf et teoretisk Lærefag efterhaanden udviklede sig, der fastslog Lovene for disse. H.'s Opstaaen forudsætter Antagelsen af faste Slægtsvaaben i Vest- og Mellemeuropa — en Genstand, der endnu ikke tør antages for fuldt belyst. Homer omtaler alt rigt prydede Skjolde; den Omhu, Hellenerne senere viste for Skjoldets Bevarelse, synes at forudsætte individuelle Mærker. Plutarch fortæller, at Alkibiades forargede ved i et gyldent Skjold at føre en lynsvingende Eros i Stedet for »de fra Fædre nedarvede« Mærker. Tacitus omtaler oftere Germanernes Bemaling af Skjoldet med levende Farver. At Stamme- og Slægtsmærker have eksisteret i forheraldisk Tid, er sikkert. Bomærker gaa utvivlsomt langt tilbage i Tiden, ligesom ogsaa Fane- og Hjælmheraldikken er ældre end Skjoldets: Raoul af Vermandois's Sigil fra 1116 viser et Fanemærke, der senere tingeret som Skaktavl dannede Liniens Skjoldmærke; at Huset Plantagenet har Navn af den Gyvelgren, som Fulco af Anjou bar paa Hjælmen, er bekendt. For de to navnkundigste Skjoldmærkers — Rigsørnens og de franske Liljers — Vedkommende er en Forhistorie paaviselig: den første kan føres tilbage til den romerske Legionsørn, der senere ligeledes blev det østromerske Kejsermærke, og som synes

genoptagen af Karl den Store; som pfalzgreveligt Sigilmærke kendes den alt før Aar 1000, som Fanemærke fra Otto II. Liljerne, der i Skjoldet først kendes fra Filip August, spores ligeledes som et Kongemærke tilbage til Karolingerne. Slige Forudsætninger turde paa mange Steder i Aarhundreder have eksisteret som Spirer til Vaabener; paa anden Maade lader disses pludselige og overalt næsten samtidige Fremblomstring sig næppe forklare. Bayeux-Tapeterne (fra ca. 1070) vise imidlertid ikke Spor af Vaabenmærker; den samtidige Chanson de Rollant synes paa et Par Steder at hentyde til saadanne, men omtaler dog Skjoldets Prydelser paafaldende sjælden i Sammenligning med Fanens. Troligt er det, at gamle germansk-frankiske Traditioner, der særlig vise sig i de retlinede »Heroldsfigurer«, ere mødtes med ny Impulser fra det første Korstog, der spores i Mærker af mere realistisk og symbolsk Natur, og at disse Faktorer i Forening have foranlediget det heraldiske Gennembrud, der viser sig i sidste Tredjedel af 12. Aarh., og som særlig i den nyeste Tid er blevet dokumenteret gennem Undersøgelser af Sigiller. Et fra oven givet Eksempel har sikkert ofte herved været bestemmende, idet den ene Dynast hurtig fulgte den andens Eksempel; i Danmark viser alt Kongevaabenet sig under Knud VI samtidig med England's, Frankrig's og Tyskland's. Begge de sidstnævnte Lande tilskrive sig, maaske med lige Ret, Æren for H.'s Opstaaen; Spørgsmaalet er i hvert Fald uopklaret. Vist er derimod, at Frankrig bærer Prisen for teoretisk at have uddannet dens System. Den franske H., der skreven først kendes fra Clément Prinsault 1416, fremviser en Terminologi, hvis Rigdom er lige saa forbavsende, som dens Klarhed er uforlignelig; ingensteds fremtræde Nationens mest glimrende Egenskaber med større Styrke end her. Reglernes tidlige og strenge Formulering bevirker, at de franske Skjoldmærker fra første Færd udmærke sig ved Stil og ædel Simpelhed, som bevares langt ned i Tiderne. Naturfarver og anden uskøn Realisme forekomme næsten aldrig; retlinede Mærker ere i Flertal. En enkelt eller faa Figurer ansaas for fornemmere end mange; oprindelig førtes Kongevaabenet besaaet med Liljer i ubestemt Antal (*semé de France*); Karl V indskrænkede Antallet til 3. Forfaldstiden udvikler imidlertid i Frankrig en meningsløs Flitter, der uheldigvis bliver toneangivende for Europa. Napoleon I skaber sluttelig en ny H., hvis Vaabener alle have en Række af bestemte Mærker paatrykte, der som Fabrikksstempler angive deres Oprindelse (en Del af dem have saaledes i højre Hjørne et kronet N!). Smagen synes endnu ikke siden den Tid at have hævet sig. For Tyskland, hvor heraldiske Forfattere alt kendes fra 13. Aarh., men hvor det heraldiske Sprog langt senere udviklede sig, lykkedes det dog at skabe en selvstændig Terminologi, der, om end ikke fuldt saa rig og koncis som den franske, dog maa kaldes fortrinlig; banebrydende var her navnlig i 17. Aarh. Ph. J. Spener, der efterfølges af Gatterer og andre lige ned til vore Dage, i hvilke tysk H. har taget et mægtigt Opsving og uimodsigelig gaar i Spidsen for Videnskaben. I Praksis viser den tyske sig den franske omtrent jævnbyrdig; mangelfuld er dens Udvikling kun, hvad angaar »Brisurerne«, de for de yngre Linier brugelige Mærker, der i Frankrig tidlig vinde Klarhed. I øvrigt er Forskellen ikke stor; Pelsværk og Heroldsfigurer ere noget mindre hyppige i Tyskland; Hjælmpryden fyldigere. Fra disse to Lande som Centrer stammer alle andres H., der præges noget af lokale Ejendommeligheder. England er for Terminologiens Vedkommende Frankrig's Lydland; Smagen er her mindre god; Hjælmen danner ingen uundværlig Bestanddel af Vaabenet og erstattes ofte af det fritsvævende Klenod, *crest*; naturalistiske Genstande, ofte hentede fra Sølivet, hyppige. National er den stærke Udvikling af de saakaldte *cognisances* eller *badges* — Mærker, der føres selvstændig, og som ledsage Vaabenet uden at tilhøre det. Velkendte ere af disse Lancaster's røde og York's hvide Rose, Tudor-Rosen, der som Fusionsmærke kvadreres af Rødt og Hvidt, og den skotske Tidsel. Kongen af England fører Løven, Prinsen af Wales 3 Strudsfjer omgivne af en Krone med Devisen *ich dien*; Richard III førte Vildsvinet. Af slige Mærker, der andensteds forekomme sjælden, er i øvrigt Frants I's Salamander noksom kendt. Brisurerne ere i England — ikke uden Smaalighed — i senere Tider gennemførte i videste Omfang, idet hver Søn og dermed hver fra ham afstammende Linie har sit vedtagne Mærke. De sydlige og østlige Landes H. er mindre stilfuld, mere urolig og fantastisk end Frankrig's og Tyskland's. Spanien og Italien have ligeledes deres heraldiske Sprog fra Frankrig; ejendommelig for det første er Purpur (Violet) som Skjoldtinktur; Halvøens Kongevaaben ere hyppige i Højadelens Skjolde. Et særegent Mærke er her 2 Kedler (*calderas*; *calderon*, stor Kedel, som Slægtsnavn), der angive Adelens Ret til at underholde Krigsfolk paa egen Bekostning. I Italien, hvis Mangel paa Centralisation aldrig tillod H. at hæve sig højt, er Stilen ligeledes mindre ren, mulig ligesom Spanien's paavirket af saracensk Indflydelse; Naturfarver og Inskriptioner i Skjoldet ikke sjældne. Et ejendommeligt Mærke er her kun en stiliseret Bjærgform, oprindelig vel Rom's Høje, der ofte sammenstilles 3 eller 6 som en Kuglestabel. De polske Vaabener have et end mere uroligt, ofte barbarisk Præg; monogramlignende Bomærker danne ofte Figuren; en staaende Bifigur er Halvmaanen. Rusland maa betragtes som helt staaende uden for H. Den danske H. er en fattig og uselvstændig Efterklang af den tyske; naar undtages det uopklarede Navn »Vesselhorn« (o: Bøffelhorn) og »Ibskal« (Musling; Ib o: San Jago di Compostela), besidder den intet, der kan kaldes Terminologi; selv Vaaben af primitiv Art lade sig paa Dansk hyppig ikke beskrive. Dets Vaabendannelser vise sig fra Enevældens Tid blottede for alt Begreb; dets Kongevaaben, hvis fra Valdemarerne nedarvede Leoparder under Frederik VI ved et blot Sjuskeri forvandledes til Løver, fremviser en Vanrøgt, der ingensteds har Mage. Nogen egentlig produktiv Heraldiker har Danmark aldrig ejet, ihvorvel Landet fra Reformationstiden til nu skylder flittige Samlere og Kendere af danske Vaabener — til Dels de i saa mange Henseender højt fortjente Adelsdamer, senere navnlig Klevenfeldt — Tak for at have frelst en Del Materiale fra Undergang.

I H.'s Historie ere 3 Perioder kendelige: en Udviklingstid, hvori kun Skjoldet eksisterer som

Vaaben, og hvori der endnu ses Vaklen i de Mærker, der føres af Linier med fælles Afstamning, en Blomstringstid, der kulminerer i 14. Aarh., hvori Hjælmen med dens Mærker er fuldt udviklet; endelig en Forfaldsperiode, der indledes af Renaissancen og fortsættes af Barokstilen. I denne gaar efterhaanden al Smag og Karakter til Grunde under forstyrrende Tilsætninger til de gamle Vaabener og Opkomsten af meningsløse Parvenuvaabener, hvis Skjolde og Hjælme fattes al historisk Tradition og derfor klogelig reduceres til noget forholdsvis uvæsentligt. Forfaldet indtræder i øvrigt ikke ens overalt: den franske H. bevarer endnu ædle Traditioner, medens Spanien's i Columbus'es og Montezuma's Vaabener viser Misfostre, der overgaa Gyldenløve's og Griffenfeldt's og ikke give Tordenskjold's noget efter. I den nyere Tid viser sig i øvrigt i Tyskland en Stræben efter at føre Vaabenet tilbage til Gotikkens stilrette Former; selvfølgelig er dette kun gørligt ved den virkelige Sværdadels Mærker.

H.'s Hovedgenstand er til alle Tider Skjoldet, hvis højre og venstre Side betegnes i Forhold til Personen, som tænkes at bære det paa Armen; »Højre« er saaledes til venstre for Beskueren og omvendt. Dets Form er oprindelig en spidsvinklet Trekant med noget rundede Hjørner og Sider; senere bruges almindelig et næsten kvadratisk, forneden afrundet Skjold; Franskmændene forsyne det forneden med en Spids; Englænderne lade tillige dets Overkant brede sig til Siderne med to Spidser; dets Højde og Bredde forholde sig omtrent som 8:7. I øvrigt veksle Skjoldformerne; kun for Kvinder er et rombisk Skjold hyppig brugt. Italien's traditionelle Skjoldform er en uregelmæssig Sekskant, omtrent svarende til den oprindelige Trekant med afstumpede Hjørner; Spanien bruger ofte et ovalt Skjold. I Rokokotiden forvrænges Formen helt; Nutiden bruger ædrueligere, skønt mest stilløse Renaissanceformer.

Lovene for Skjoldets Mærker angaa 3 Ting: Tinkturerne, Figurerne og disses Anordning. Tinkturerne ere: de to Metaller, Guld og Sølv, samt de fire Farver Rødt (fr. *gueules;* Afledning næppe oplyst), Blaat *{azur),* Grønt *(sinople* o: Cinnobergrønt) og Sort *(sable,* Zobelskind); til denne Farve, der paa Fransk bærer Navn efter et af de Pelsstoffer, hvormed Skjoldet ofte prydedes, slutte sig to andre saadanne, nemlig Hermelin og Graaværk *(vatr),* der begge, skønt ensformig mønstrede af et Metal og en Farve, betragtes som enkelte Tinkturer. Det første kan i øvrigt afændres i Farven, det sidste tillige en Del i Tegningen. Til Farverne slutter sig ydermere det sent, sjældent og kun lokalt forekommende Purpur, endelig de ligeledes i den gode Tid sjældne Naturfarver (Karnation, Hvidt som Svanens Farve etc). I ældre Tid betegnedes ofte Farverne ved Planetnavne og i grafiske Fremstillinger ved de tilsvarende Planettegn; saaledes var Solen Guld, Maanen Sølv, Mars Rødt, Jupiter Blaat, Venus Grønt, Saturn Sort; ogsaa betegnedes disse (i samme Orden) ved Juvelnavne som Topas, Perle, Rubin, Safir, Smaragd, Diamant (for Purpur tilføjedes sluttelig Merkur og Spinel). I 17. Aarh. anvendte La Colombiére og Petra Sancta den grafiske Betegnelsesmaade ved Skravering, som nu overalt benyttes (dens Gennemførelse har i øvrigt Vanskelighed, hvor Skjoldaksen hælder); ifølge denne betyder punkteret Bund Guld, helt hvid Sølv, lodret stribet Rødt, tværstribet Blaat, skraastribet fra (heraldisk) højre Grønt, krydsstribet (lodret og vandret) Sort, skraastribet fra venstre Purpur. En Hovedregel for Tingeringen er, at Metal ikke maa lægges paa Metal, Farve ikke paa Farve. Herfra gives dog en Række Undtagelser, idet 1) en ensformig af Metal og Farve mønstret — oftest stribet — Bund belægges med en Figur af en tredje Tinktur (Sachsen, tværstribet 10 Gange af Sort og Guld, belagt med en grøn »Rudekrans«), eller omvendt en saaledes mønstret Figur lægges paa ensfarvet Bund (Thüringen: i Blaat en af Sølv og Rødt 9 Gange tværstribet Løve; Mark: i Guld en af Rødt og Sølv skaktavlet Bjælke). 2) sættes desaarsag Pelsværk baade paa Metal og Farve og omvendt; ligeledes sættes senere Naturfarve og Purpur baade paa Metal og Farve (Pelsværk paa Pelsværk er derimod mod Reglen). 3) gælder Reglen kun Hovedfiguren, ikke mindre Stykker eller Brisuren (se nedenf.). 4) betragtes visse Dele af Skjoldet, saasom dettes øverste eller nederste Tredjedel, Skjoldranden etc, som uafhængige af Hovedfeltet (Portugal fører saaledes Algarve som Skjoldrand). — 5) afvige ikke faa urgamle Vaabener fra Reglen; mest bekendt er Jerusalem's: i Sølv et gyldent Krykkekors ledsaget af 4 mindre *(armes å enquérir,* Räthselwappen). Der gives Vaabener, der bestaa af Tinktur alene; saaledes føre d'Albret og Narbonne Rødt, Mayorga og Bandinelli Guld, Beaufremont, Rochefort og Hiesfeld forskellige Slags Graaværk; mest bekendt er Bretagne's Hermelinsfelt. Af Farver er for øvrigt Grønt sjældent, navnlig som Bundfarve; *Salle des croisades* i Versailles fremviser blandt sine over 300 Vaabener kun et eneste saadant; et andet Eksempel findes i Spanien hos de Prado *(armes parlantes,* se nedenf.; *prado,* Eng). Heraldiske ere kun rene og stærke Farver: af Rødt Mønje og Cinnober, af Blaat Ultramarin, af Grønt Krom- og Kobberfarverne.

Af Skjoldfigurerne ere de simpleste dannede af rette Linier; disse betragtes i øvrigt noget forskelligt af ældre tyske og franske Heraldikere. Enighed er der om at skelne mellem simple Skjolddelinger (Sektioner) og egentlige Figurer; men Grænsen mellem disse er svævende og drages forskellig, hvisaarsag de nyeste tyske Heraldikere betragte alle retlinede Figurer, der dele Skjoldet ved til begge Sider at naa helt ud til dets Rand, som Heroldsfigurer. Af elementære Delinger mærkes: lodret delt *(parti, gespalten),* tværdelt *(coupé, getheilt),* kvadreret ved begges Kombination *(écartélé, geviertet)* eller videre delt ved Paralleller i 6, 8 eller 12 Dele, hvorved Overgangen til Skaktavl dannes; skraadelt fra højre *(tranché),* fra venstre *(taillé),* begge kombinerede *(écartélé en sautoir, schräggeviertet);* endelig begge *écartélures* kombinerede, hvorved Skjoldet gennem Centret deles i 8 Felter *(gironné, geständert).* Af Heroldsfigurer i snævreste Forstand *(pièces honorables)* mærkes: Skjoldets ved vandrette Snit dannede Tredjedele, Skjoldhoved *(chef),* Bjælken *(fasce),* Skjoldfod *(champagne),* dets ved lodrette Snit afskaarne midterste Tredjedel, Pælen *(paf);* Pælens og Bjælkens Kombination, Korset; Højreskraabjælken *(bande),* Venstre-

skraabjælken *{barre);* begges Forening, Andreas-Korset *(sautoir).* Fremdeles Spidsen (*pointe pile*; oftest opadvendt og indtagende den halve Skjoldflade); Sparren *(chevron);* Gaffelkorsel *(pairle, Deichsel,* Form som et Y); Skjoldranden *{bordure);* Midtskjoldet *(sur le tout);* »Fristedet« *(franc-quartier)* ɔ: Skjoldets øverste højre Fjerdedel. Figurer af anden Rang ere *points équipolés,* Skjoldet nidelt (hos Tyskerne ikke skelnet fra Skaktavl); Skaktavlet, normalt 36 Felter; Ruderne, tavlet af Diagonallinier, forskellig benævnt efter disses Vinkler *(losanges, fusées);* Fletværket *(fretté)* og flere Figurer kunne lægges over hinanden og kombineres; de af parallelle Linier dannede mangfoldiggøres; de kunne trækkes tilbage fra Skjoldets Rand og ved brudte eller krumme Linier varieres uden Grænser. Særlig ere Korsets Afændringer ikke til at opregne.

Foruden af Heroldsfigurer og disses Afledninger dannes Skjoldmærkerne af mangfoldige fra den virkelige og fra Fantasiens Verden hentede Genstande, der for øvrigt i H.'s Blomstringstid stiliseres mere og mere. Af Dyr optræde saaledes Ørnen, Løven (oprejst og i Profil, oprindelig ikke skarpt adskilt fra Leoparden, der fremstilles gaaende og *en face);* endvidere Bjørnen, Hesten, Oksen, Slangen, Delfinen, Fisk etc. En Hovedregel er, at Dyret ser mod højre. Af Planter fremstilles Blomster (mest Rosentypen, *quintefeuille*; Liljen, stiliseret), Blade, Frugter (Grankogler, Granatæblet), Træer *(crequier,* vildt Blommetræ, stiliseret som en syvarmet Lysestage); af Himmellegemer mest Stjerner; af menneskelige Frembringelser Slotte, Taarne, Broer, Vaaben, Mønter, Sporehjul, Hamre, Bidsler, Skaktaarne o. s. v.; af Chimærer Dragen, Lindormen (i Fransk ikke adskilte), Griffen, Harpyien o. fl.

Blandt Figurerne spille Brisurerne (Beizeichen, Bruche) en særegen Rolle. Allerede i den ældste Periode søgte man ved Vaabenmærkerne at skelne mellem Hoved- og Sidelinier. De sidste førte i Tyskland ofte færre Mærker af samme Art eller Mærket anderledes tingeret; saaledes føres Nassau's Vaaben af Solms med Tinkturerne ombyttede; Gehmen's af v. d. Recke med helt forandrede Tinkturer. Den franske Kongeslægts ældste Sidelinier tingere næsten altid Blaat og Guld; stundom spille Liljerne en underordnet Rolle (Vermandois, St. Valéry), stundom udelades de helt (Burgund, Dreux). I Frankrig fandt man imidlertid snart disse Vilkaarligheder utilfredsstillende, og der opstod rationelle Former for Brisuren; allerede de to sidstnævnte Vaaben bære rød Skjoldrand; denne er siden ofte ført som Indfatning for Liljefeltet, der senere er fælles for alle Linier, saaledes af Dreux, Alencon og de spanske Bourbon'er. End mere udpræget som Brisure er »Turnérkraven« *(lambel),* en smal Tværstribe med 3—5 (sjælden flere) nedhængende, oprindelig rektangulære, senere ofte trapezformede Flige, der anbringes i Skjoldets øvre Halvdel, gennemskærende dets Mærker, og i Tingeringen altid forskellig fra Skjoldets oprindelige (Rødt og Sølv ere i Kongehuset Brisurens vedtagne Farver). Ogsaa benyttedes en smal Højreskraastribe *(cotice),* der i Tidens Løb afkortedes til en lille, i Skjoldcentret anbragt Stav *(båton;* Orleans, Condé); Ludvig XII og Frants I førte begge før deres Tronbestigelse dette Mærke, som udslettedes, naar Sidelinien ved Dødsfald blev ældst. Bastarder førte det i modsat Retning (Vendôme, Penthièvre); Dunois førte en sort Venstreskraastribe, der til Løn for hans Tapperhed forandredes til Sølv. Orleans fører nutildags en 3-fliget Sølvturnérkrave. I England, hvor Systemet er uddannet videre, er Turnérkraven *(label)* den ældste Søns staaende Mærke; de øvrige Sønner føre efter Orden Halvmaane, Stjerne, Fugl, Ring, Lilje, Rose, Ankerkors, ottebladet Blomst. Rationelle Brisurer ere andensteds næsten ukendte; en fra Huset Anjou stammende Turnérkrave føres under det urigtige Navn *rastello* (Faldgitter) af forskellige Slægter i Italien som blivende Mærke.

Af Vaabenmærker kunne sluttelig de »talende« *(armes parlantes)* nævnes, af hvilke de Prado's alt er omtalt; saadanne indeholde en Antydning af Bærerens Navn. Hvorvidt dette er dannet efter Mærket eller omvendt, er ikke altid til at afgøre; i Danmark er dog det første, i Frankrig og Tyskland det sidste oftest Tilfældet. Eksempelvis skulle af saadanne anføres: Natt och Dag (delt af Sort og Sølv), Sture (Stør), Trolle (Trold), Rovere (Steneg, *robur),* Lockhart (en Hængelaas, *lock,* omsluttende et Hjerte, nemlig Robert Bruce's), la Tour, della Torre (et Taarn), Pignatelli (Potter), Colbert (Slange, *coluber),* Colonna (Søjle), Dauphiné (Delfin), Granada (Granatæble), Kastilien (Slot, Kastel), Leon (Løve).

Hvad angaar Anordningen af det enkelte Felts Figurer, hersker den ved Skjoldets ældste Trekantform foreskrevne Regel, at Mærkerne, hvor deres Tal er bestemt, ordnes i aftagende Mængde nedefter. 3 Figurer (Liljer, Stjerner, Kugler) ordnes 2, 1 (det modsatte kaldes *mal ordonné;* det franske Kongemærke er stundom ført saaledes af Bastarder); Afvigelser findes dog, ofte motiverede ved Figurernes Form; 3 Leoparder ordnes saaledes 1, 1, 1; virkelige Løver (Talleyrand) følge derimod Reglen. 6 Figurer ordnes i Reglen 3, 2, 1; i Italien paavirkes dog deres Orden af den brugelige Skjoldform; Farnese's Liljer og Medici's Kugler ses ordnede 1, 2, 2, 1. Kombineres Mærker af forskellig Oprindelse, er ved simple Delinger Skjoldets højre og øvre Halvdel vigtigst; i det kvadrerede Skjold numereres desaarsag de to øvre Felter fra højre I og 2; de to nedre 3 og 4. Oprindelig vare Mærkerne enkelte; allerede tidlig forenedes imidlertid to saadanne ved Arv. Da Skjoldets Fjerdedel bedre end Halvdelen bevarer dets oprindelige Dimensioner, fandt man i dette Tilfælde hurtig paa at benytte det 4-delte Skjold og fordoble Mærkerne, saaledes at I og 4, 2 og 3 bleve ens. Allerede ved 1250 ses det spanske Vaaben kvadreret af Kastilien og Leon. Paalægges et Midtskjold, som dækker ca. 1/4 af Felterne (der tænkes fortsatte bag det), bliver dette femte Felt lige saa stort som de andre og derhos stærkt fremtrædende; det bliver derfor noget vilkaarligt, hvilket man vil anse for vigtigst. Filip den Gode af Burgund fører saaledes kvadreret af Ny- og Gammel-Burgund med Flandern (Mødrenearv) som Midtskjold; Johan af Brienne, Konge af Jerusalem, fører derimod kvadreret af Brienne og Champagne med Jerusalem som Midtskjold. Helt bestemte blive Reglerne paa dette Punkt ikke, da praktiske og æstetiske Hensyn spille en vigtig Rolle jævnsides historiske og Rangshensyn. Al-

mindeligt bliver det dog, for saa vidt den vigtigste Besiddelse ikke er identisk med Urvaabenet, da at anbringe dette i Midten, hint som 1 og 4. Filip V førte saaledes Spanien's førnævnte Vaaben med Bourbon som Midtskjold, Vilhelm III England's med Nassau som Midtskjold. Alligevel føres, hvor »Prætensionsvaaben« forekomme, disse i Reglen forrest: England førte saaledes fra Edvard III lige til Georg III kvadreret af Frankrig som 1 og 4, England som 2 og 3; Latour d'Auvergne førte kvadreret af Latour og Toulouse, Auvergne som Prætensionsvaaben i Midtskjoldet, der her er anset for Hovedpladsen. Paalægges der Midtskjoldet endnu et Skjold, »Hjerteskjoldet« *(sur le tout du tout)*, der altsaa normalt kun er $^1/_{16}$ af Hovedskjoldet, indtager dette en særlig udmærket, men aldrig den vigtigste Plads; det er udelukkende forbeholdt Stamvaabenet eller et Naadestegn. Spanien's sammensatte Vaaben fører som Hovedskjold en Kreds af Mindevaabener, Midtskjold Kastilien og Leon med Granada; Hjerteskjold vekslende efter Dynastierne. Hannover førte som Hovedskjold Storbritannien og Irland, som Midtskjold Braunschweig-Lüneburg med Nedersachsen; Hjerteskjold Kejserkronen som Naadestegn for Tyskland's »Erzkämmerer«. Særdeles smukt og betegnende er det nytyske Rigsvaaben: Hovedskjold Rigsørnen, Midtskjold den preussiske Ørn, Hjerteskjold Hohenzollern. Vaabenet kvadreres ofte videre eller deles ved flere parallelle Snit; Højadelens og Fyrsternes Vaabener ere fra Forfaldstiden komne ind paa en smagløs Sammenhobning af Mærker, de tyske dog værre end de franske, hvis Kongevaaben kun en eneste Gang — under Navarra's første Forening med Frankrig — har nedladt sig til at optage et jævnbyrdigt Mærke. Preussen's store Vaaben deles saaledes i 48 Felter; under disse Omstændigheder bliver den midterste Tredjedel, Pælens Sted, vigtigst; den indeholder i det nævnte Vaaben 4 Hjerteskjolde over hinanden, nemlig i opstigende Række Hohenzollern, Nürnberg, Mark Brandenburg og Preussen, der historisk angive Dynastiets Vækst.

Som integrerende Bestanddel af Vaabenet maa endelig omtales Hjælmen, der i 14. Aarh. kommer til, anbragt over det hældende Skjolds venstre Hjørne. I den bedste Tid er denne ens for alle, helt lukket, i øvrigt følgende med Vaabnenes Udvikling fra Tøndehjælm til Hjælme med bevægeligt Visir og Spangehjælm. Af den sidste, der først optræder i 15. Aarh. og senere bliver almindelig, har den franske H. i Forfaldstiden fastslaaet en Række Rangformer (Guld, helt aaben for Konger, $^2/_3$ for Prinser; Sølv, med 11, 9 og 7 Spanger for Markis, Greve og Baron), der fattes historisk Hjemmel, og som bør afskaffes. Til Hjælmen hører Klenodiet *(cimier)*, der aldrig kan mangle, og som anbringes oven paa den; stundom dannes det af Skjoldets Hovedmærke, stundom uafhængig af dette af Ørnevinger, Oksehorn, der tingeres ligesom Skjoldet, af Menneske- eller Dyrefigurer, Paafuglefjer, Faner o. s. v. I 14. Aarh. ses stundom hos Dynastierne Hjælmen smykket med en aaben Krone; uheraldiske ere alle Rangkroner fra Enevældens Tid, saasom Titulærgrevernes og -baronernes kugleprydede Kroner; helt fordømmelig Anbringelsen af Kronen mellem Skjold og Hjælm. Til Hjælmen slutter sig som et for øvrigt undværligt Led det flagrende i Hjælmklæde *(Helmdecken, lambrequins)*, der ogsaa tingeres med Skjoldets Farver og ofte stiliseres som gotisk Ornament. De hidtil nævnte Elementer af Vaabenet — Skjold, Hjælm, Klenodie og Hjælmklæde — have alle udgjort virkelige Bestanddele af Riddernes Udrustning ved Turneringerne; det gælder derimod ikke om Skjoldholderne. Saadanne vise sig lejlighedsvis i den ældste Tid som Enkeltfigurer, fra Midten af 14. Aarh. som to symmetriske — hyppigst Dyr, ogsaa Sirener, Engle, Vildmænd o. s. v., — men ere i Virkeligheden kun motiverede inden for Sigillets Ramme eller i anden Relieffremstilling, der tillader at give dem en Understøttelse. De staa kun sjælden i Forbindelse med Vaabenet, ere kun undtagelsesvis faste i en Linie, næsten aldrig i en Slægt; lige saa lidt har deres Tingering faste Traditioner. De ere ikke væsentlige Bestanddele af Vaabenet, men fra først til sidst en blot Dekoration; en mere forædlet Smag vil forhaabentlig indskrænke deres Brug. Det ved fyrstelige Vaaben anvendte Trontelt er en meningsløs og forstyrrende, realistisk Pynt, der strider mod H.'s Væsen.

Oprindelig vare alle Vaabener personlige; af gamle Vaabener kan kun Kejserørnen betegnes som Rigsmærke. Hvor en Besiddelse ved Dødsfald — ofte ved en sidste, kvindelig Arving — gik over til en ny Slægt, optog denne imidlertid gerne den uddøde som Mindevaaben — Eksempler fra Burgund ere alt omtalte —, der paa denne Maade stiltiende gled over til at anses for Besiddelsens. Paa denne Maade ere næsten alle upersonlige Landsvaabener opstaaede; saaledes er England's Plantagenet, Danmark's Valdemarernes, Østerrig's Babenbergernes, Sverige's ene Mærke Folkungernes. Rent upersonlige Vaabener dannedes først senere af Republikker og Fristæder (Venezia, Firenze og Hansestæderne). Hvor Dynastiet derimod ikke er uddødt eller har skiftet Besiddelse, bevarer Vaabenet sin personlige Karakter. Frankrig har saaledes aldrig haft noget Vaaben og har efter Kongernes Fordrivelse undladt at føre noget saadant; mange tyske Stater — saaledes Bayern, Sachsen, Oldenburg — besidde lige saa lidt noget fra den regerende Slægt skilt Vaaben.

En almindelig Fejltagelse er det, naar Vaabenets Skjold og Hjælm anses for adelige Prærogativer: de ere det ikke mere end de Brugsgenstande, som de afbilde. Adelige ere kun de meningsløse, af Suveræner tildelte Rangkroner, der af god Smag nutildags mere og mere vrages som Pryd for Vaabener, der have Tradition fra Riddertiden. I Tyskland førtes Vaabenskjold af enhver Borger, der havde en Smule Betydning (Luther førte saaledes i Blaat en Sølvrose belagt med et rødt Hjerte, hvori et Guldpatriarkkors). Fyrster have under Enevælden forgæves søgt at usurpere Retten til at tildele dem, og Vaabener af denne Oprindelse have ringe Værd i Forhold til de selvtagne. Anderledes forholder det sig selvfølgelig med fyrstelige Naadesbevillinger fra den heraldiske Tid. Chateaubriand's Mærke var oprindelig Rødt besaaet med Guldgrankogler, der som Ærestegn forandredes til Liljer. Montmorency's var fra først i Guldfelt et Sølvkors, omgivet af 4 blaa Ørne. I Slaget ved Bouvines blev Matthieu de Montmorency haardt saaret ført frem for Filip August, medbringende 12 tagne Faner; Kongen dyppede sin Finger i Blodet, som

randt over hans Brynje, tegnede et Kors dermed i paa hans Skjold og bød ham fra nu ombytte Sølvkorset med et rødt og for de 12 Faner at tilføje 12 Ørne; dette Mærke optoges af hele Slægten. Jeanne d'Arc's af Karl VII skænkede Vaaben var Kongevaabenet, hvis tredje, midterste Lilje var ombyttet med et Sværd, der bar Frankrig's Krone paa Spidsen.

Af den i vor Tid rige Litteratur skulle som indledende Værker kun fremhæves C. v. Mayer, »Herald. ABC-Buch« [München 1857]; O. T. v. Hefner, »Handbuch d. H.« [München 1861]; let tilgængelig er E. v. Sacken, »Katechismus d. H.« [5. Opl. Leipzig 1893]. *Ernst v. d. Recke.*

Hĕrat, den nordvestligste Provins i Afghanistan og Grænseprovins mod Russisk Centralasien, 160,000 □Km. med ca. 700,000 Indb. Gennem Provinsen strække sig de to til Hindukoh-Systemet hørende Bjærgkæder Sefid-Koh (de hvide Bjærge) og Siah-Koh (de sorte Bjærge), der have deres største Højde mod Øst, men mod Vest opløse sig i et Bakkeland, saaledes at Passagen Syd og Vest fra ikke møder væsentlige Hindringer. Ogsaa mod Nord har H. let Forbindelse med Omverdenen, idet Floden Herirud efter at have strømmet mod Vest mellem Sefid-Koh og Siah-Koh ved den persiske Grænse vender sig mod Nord og baner sig Vej mellem Siah-Bubuk, en lavere Udløber af Sefid-Koh, og de ehorasanske Bjærge, hvorved der dannes en let passabel Karavanvej til Stationerne paa den transkaspiske Bane. Den nordlige Del af Provinsen er opfyldt af Sefid-Koh's Skraaning og lavere Bjærgkæder; den vandes af Floden Murgab. Den sydlige Del vandes af Floderne Harud og Farah-Rud, der fra Siah-Koh strømme mod Syd til Hamun-Sumpen. Klimaet er kontinentalt med stærke Modsætninger mellem Temperaturerne for Dag og Nat, Sommer og Vinter. Medens der om Vinteren er maalt Temperaturer paa ÷ 19°, og Snevejr selv i Dalene ikke høre til Sjældenhederne, kan Heden om Sommeren være meget trykkende, selv om den mildnes noget af de paa denne Aarstid herskende vestlige Vinde. Foraar og Efteraar berømmes for deres milde og behagelige Vejrlig. Regnen er sparsom, indskrænket til Vinterhalvaaret og rigeligst paa Bjærgenes Nordskraaninger. Agerdyrkning er dog kun mulig i Dalene, hvor Vandet samler sig fra Bjærgenes Bræer og ledes udover Markerne, der næsten overalt ere overordentlig frugtbare, naar de blot kunne faa tilstrækkelig Væde. Der dyrkes Korn, Dyvelsdræk, Safran, Pistacier og alle europæiske Frugtsorter, blandt hvilke navnlig Ferskener og Aprikoser skulle være af fortrinlig Godhed. Hesteavlen staar højt; desuden produceres en Del Silke. Befolkningen bestaar mod Syd af Tadschiker, Afghanere, Turkmener og Jøder; mod Nord lever den tyrkiske, men persisktalende Nomadestamme Kisilbascherne, de mongolske Hazara, begge schiitiske, og de sunitiske Aunaker, der ogsaa tale Persisk. Hovedstaden H. ligger under 34° 22' n. Br., 62° 3' 0. L. f. Gr., 922 M. o. H., 6 Km. N. f. Floden Herirud i en yderst frugtbar Egn, der vandes af ni Kanaler fra Floden og er opfyldt af Marker, Frugthaver og Vinbjærge. Indbyggerantallet anslaas til 30—50,000, Tadschiker, Afghanere, Belutscher, Tyrker, Hinduer og Jøder. — H. er nu kun en Skygge af sin fordums Herlighed. Under Timur Lenk's Efterfølgere skal den have haft 1,200 Butikker, 17 Karavanseraier, 20 Bade og talrige Moskeer med høje Minareter, den kongelige Have Bagh Shah og et Mausoleum for Helgenen Imam Riza. Alt dette er forsvundet tinder Afghanernes og Persernes Kampe om Byens Besiddelse. H. er bygget i en Rektangel; et Kastel rager op over Byen paa en stejl Klippe, men det er nu forfaldent. Hovedgaden, hvor Basarerne findes, og hvor al Handel og Færdsel er koncentreret, gaar fra den nordøstlige til den sydlige Port, de øvrige Gader ere snævre og krumme. Der fabrikeres Vaaben, Rosenvand og Tæpper, der forsendes til Persien, Centralasien og Indien. Handelen er trods det almindelige Forfald betydelig paa Grund af Byens overordentlig heldige Beliggenhed ved let tilgængelige Karavanveje fra Indien til Persien og Turan. H. er Nøglen til Indien; over den gaar næsten hele Karavanhandelen, og over den ere alle Erobrere i Middelalderen dragne mod Indien.

Historie. H., der i Oldtiden var bekendt under Navnet *Aria* eller *Alexandria Ariorum*, blev i 7. Aarh. erobret af Muhamedanerne. Efter Kalifatets Opløsning spillede H. paa Grund af sin store strategiske Betydning en vigtig Rolle i Kampene mellem Seldshukker, Persere og Mongoler og blev mange Gange ødelagt, men stadig atter genopbygget. 1510—1715 var H. persisk, en Del af Provinsen Chorasan, 1715—35 afghansk, 1735— 53 atter persisk. Efter atter i en Aarrække at have staaet under Afghanistan blev H. 1823 *et* selvstændigt Rige. Under Krigen mellem Englænderne og Afghanerne (1838—42) forsøgte Perserne atter at gøre sig til Herrer i H., men Forsøget mislykkedes. 1852 efter Sultanen Jar Muhammed Kan's Død forsøgte Perserne atter at faa Indpas i H., medens samtidig Dost Muhammed af Afghanistan ligeledes forsøgte at gøre sig til Herre i Landet og med en stor Hær indesluttede Hovedstaden, som han dog paa Grund af Englændernes energiske, diplomatiske Forestillinger atter forlod, medens Persien forpligtede sig til ikke at angribe H. 1856 forsøgte de dog herpaa, men opgav det, efter at en engelsk Flaade havde vist sig i den persiske Havbugt. 1861 begyndte Stridigheder med Afghanistan, der havde til Følge, at Dost Muhammed (1862) erobrede H., der siden den Tid har hørt til Afghanistan. Af Frygt for, at Russerne skulde bemægtige sig denne vigtige By, have Englænderne hjulpet Afghanerne med at befæste den, saa at den nu er en meget stærk Fæstning. *C. A.*

Herand [he'ro.u̯], John Abraham, engelsk Digter og Kritiker, født 5. Juli 1799 i London, død smst. 20. Apr. 1887. Han blev først bekendt ved Artikler i de store Tidsskrifter som »Quarterly Review«, »Frasers Magazine« o. a. Derefter skrev han forskellige Digte, af hvilke kunne nævnes: »The Descent into Hell« [1830] og »The Judgement of the Flood« [1834], to omfangsrige episke Digte og en Række Dramaer som »Videna«, »Wife or No Wife« »Agnolo Diora«, »The Roman Brother« o. fl. I Digtet »The War of Ideas« [1871] behandler han den fransk-tyske Krig. Paa historisk Omraade befinder han sig i »The Life and Time of Girolamo Savonarola« og »Shakespeare; his inner Life as intimated in his Works« [1865]. I sine senere Aar skrev H. en Del Romaner, f. Eks.

»Uxinal, an antique Love Story« [1877], »Macée de Leodepart, an historical Romance« [1877], »The Sybil among the Tombs« [1886]. *T. L.*

Hérault [ero'], Departement i det sydøstlige Frankrig, blev 1790 sammensat af Stifterne Montpellier, Lodéve, Béziers, Narbonne, Agde og St.Pons i Nedrelanguedoc samt en Del af Languedoc. Det begrænses mod Nord af Dep. Aveyron og Gard, mod Øst af Gard, mod Syd af Middelhavet og mod Sydvest og Vest af Dep. Aude og Tarn og er 6,223 • Km. med (1891) 461,650 Indb., hvilket giver 74 paa 1 □Km. Langs Kysten ligge en Række Strandsøer, hvoraf den betydeligste er Étang de Thau (80 □ Km.); indenfor træffer man sandede eller sumpede Kystsletter og mod Nord og Vest de sydlige Skraaninger af Cevennerne. Departementet vandes af Floderne Aude, Orbe, Hérault og Lez samt gennemskæres af Canal du midi og Canal des Étangs, som fører fra Aigues-mortes til Cette. Agerbruget er Hovederhvervet, dog er Udbyttet af Kornavlen ikke stort, saaledes avledes der 1891 paa 15,350 Hekt. kun 179,475 Hektoliter Hvede og paa 4,200 Hekt. 33,600 Hektoliter Rug foruden noget Byg, Havre og Boghvede. Tyngdepunktet ligger derimod i Vinavlen. Vinbjærgene bedækkede 1891: 154,243 Hekt. og leverede 5,201,564 Hektoliter Vin (Gennemsnittet for 1818—90 var 3,504,500 Hektoliter), det vil sige mere end noget andet Departement i Frankrig; de bedste Sorter ere Lunel og Frontignan. Af stor Vigtighed er ogsaa Olivendyrkningen, hvorved der aarlig indvindes 950,000 Kg. Olie, Faareavlen (1887: 367,300 Stkr.) og Silkeavlen (1892: 191,100 Kg.). Mineralriget leverer Jærn, Stenkul (1888: 228,700 Tons), Marmor og Lignit, som under Navn af *Cendres fossils* benyttes som Kunstgødning, og fra Strandsøerne indvindes en Mængde Salt. Af Industrigrene ere de vigtigste: Spritfabrikation, Fabrikation af Klæde (Lodève), Glas, Sæber, Lys og Læder. Blandt Handelspladserne er Cette den vigtigste. Departementet deles i 4 Arrondissementer: Béziers, Lodéve Montpellier og St. Pons med 36 Kantoner og 336 Kommuner; i gejstlig Henseende udgør H. Bispedømmet Montpellier, og i militær Henseende hører det under 16. Armékorps. Hovedstaden er Montpellier. (Litt.: Brieu, *Histoire du département de l'H.* [1861]; Fabre, *L'Hérault* [1877—78]; Joanne, *Géographie de l'H.* [1881]. *C.A.*

Hérault [ero'], Didier, fransk Filolog og retslærd (ca. 1579—1649), blev allerede 1598 Professor i Græsk i Sédan, men maatte som Protestant opgive denne Stilling og blev 1611 Advokat ved Parlamentet i Paris. Af hans juridiske Skrifter kunne nævnes *Rerum judicaturum libri*, II [Paris 1640] og *Observationes ad jus atticum et romanum* [smst. 1650]. *Ludv. H.*

Hérault de Séchelles [erodøsešæ'l], Marie Jean, fransk Revolutionsmand, født i Paris 20. Septbr. 1759, henrettet smst. 5. Apr. 1794. Han var af fornem Herkomst, adelig, beslægtet med Familierne Contades og Polignac, og blev ved Marie Antoinette's Velvilje i en ung Alder (1785) Generaladvokat ved Parlamentet i Paris. Han var en Mand af sjælden Skønhed og ejede uhyre Rigdomme. Ikke des mindre kastede han sig hovedkulds ind i Revolutionen, var med ved Stormen paa Bastillen 14. Juli 1789 og blev som deputeret for Paris sendt til den lovgivende Forsamling og senere af Dep. Seine-et-Oise til Konventet. Begge Steder viste han sig som yderliggaaende radikal. Han sluttede sig nøje til Danton og dennes Venner, saa med Tilfredshed den 10. Aug. og gjorde intet for at hindre Septembermyrderierne. Konventet sendte ham snart efter i Mission til Colmar og derfra til Syden for at organisere det ny Dep. Montblanc; han var derfor ikke til Stede i Paris, da Ludvig XVI dømtes til Døden, men tilskrev Konventet fra Chambéry, at han voterede *pour la condamnation.* Som Dantonist var han en Fjende af Gironden, han præsiderede Konventet 2. Juni og var i Spidsen for det, da det i Slotshaven vistes tilbage af Henriot og hans Kanonerer. Den ny højst mærkelige og aldrig i Virksomhed traadte Konstitution af Aar III var for en stor Del H.'s Værk. H. blev Medlem af Velfærdskomiteen, men kunde ikke enes med Robespierre, der som Elev af Rousseau hadede alle Voltairianere og Tilhængere af Diderot. 26. Ventôse = 17. Marts 1794 blev H. arresteret, anklaget for at have skjult en Emigrant i sit Hus, stillet for Revolutionstribunalet, dømt til Døden og guillotineret 5. Apr. sammen med Danton og hans Venner. (Litt.: Robinet, *Le procès des Dantonistes* [Paris 1875]; samme, *H. de S. etc, revue hist.*, Bd. III, XIV, XVII, XXII; Aulard, *Les Orateurs de la Législ. etc.*, Bd. II). *F. J. M.*

Herba (lat.), Urt, farmaceutisk Betegnelse for officinelle Urter (forkortet *Hb.*).

Herbach, Kaspar, ogsaa kaldet Kunst-Kaspar, død 1664, blev indkaldt fra Sachsen af Kong Christian IV og kom hertil 1643. Han var først Hofsnedker; men kort efter virkede han tillige som Guldsmed og matematisk Instrumentmager m. m. Han boede ved Rosenborg, hvor der blev indrettet en »Kunstmølle« til ham, omtrent til 1650, da han af Kong Frederik III fik Skøde paa en Mølle i Lyngby. 1656 blev H. sendt til Udlandet, for at lære forskellige hemmelige Kunster. Han kom i Forbindelse med den bekendte Kemiker Glauber (s. d.), og en Brevveksling mellem Kongen og H. viser tydelig nok, at der er Tale om Guldmageri, at Kongen nok vilde opofre en Del paa et saa lovende Foretagende, men paa den anden Side dog heller ikke vilde gaa alt for vidt uden for rimelige Grænser. Efter Hjemkomsten boede H. atter i Lyngby; 1662 fik han Tilladelse til her at indrette en Valsemølle, »med et tilhørende Værk, som Stene kunde drejes og skæres paa«. 1663 blev han Møntmester. Portræt af H. findes paa Frederiksborg. (Litt.: »Kjøbenhavn's Amts Avis«, 1877, Nr. 40 og 42; »Industriforeningens Maaneds-skrift«, XVI, S. 100). *F. R. F.*

Herbarium (lat., af *herba*), Samling af tørrede Planter, der i Alm. ikke er bestemt til Publikation og ikke ellers har Karakter af Ekssikkatsamling (s. d.). For det videnskabelige Studium af systematiske og morfologiske Forhold har Tørring af Planterne altid vist sig som et nemt og efterhaanden ganske uundværligt Opbevaringsmiddel; ogsaa til anatomiske Undersøgelser lade tørrede Plantedele sig benytte efter behørig Opblødning. Endvidere vil et fyldigt H. af et Lands eller en Landsdels forskellige Egne have meget stor Belydning for Studiet

af vedkommende Omraades Plantegeografi. Til Demonstration og i det hele ved Undervisning i Plantekundskab vil et H. i mange Tilfælde kunne gøre god Nytte, naar levende Materiale ikke kan skaffes til Veje. Og endelig er et H. for mange et tiltalende Objekt for Tilfredsstillelsen af ren Samlermani.

Ved Anlæg af et H. mærkes især følgende. 1) Indsamlingen af Planterne maa saa vidt muligt — af Hensyn til korrekt Bestemmelse og et i øvrigt indgaaende Studium — foretages saaledes, at alle Dele, saavel over- som underjordiske, faas med. Man vælger især saadanne Individer, som baade blomstre og have Frugt. Blomsterløse Planter (f. Eks. Mosser og Bregner) tages fruktificerende. 2) Ved Tørringen kommer det især an paa at bevare Plantens Form; den tørres ved at lægges mellem groft Filtrerpapir (»Kaffepapir«); Planten udbredes i nogenlunde naturlig Stilling. Man anbringer et Par eller nogle faa Ark Papir mellem hver Plante; dog maa meget saftfulde Planter lægges mellem flere. Sedler med Navn, Findested, Dato o. a. Oplysninger vedlægges. Er et vist Antal Planter saaledes — saa snart som muligt efter Indsamlingen — anbragte mellem Papirer, presses hele Stabelen med en Plantepresse (s. d.). Presningens Grad og Varighed afhænger af Planternes Beskaffenhed; jo mindre vandholdige de ere, desto lettere ville de naturligvis tørres. Jo stærkere Pres, desto bedre vil Formen f. Eks. af Bladene bevares, men der maa da tillige tages Hensyn til, at Dele af Planterne ikke sønderpresses. Efter at Planterne have ligget højest et Døgn i Presse, og helst forinden, omlægges de i tørre Papirer, presses igen o. s. fr., indtil de ere helt tørre; Erfaringen vil snart lære Samleren, naar dette er Tilfældet, men i Begyndelsen vil hyppig Skiften af Papirer være at anbefale. Planter, der ved Presningen let blive slappe, giver man først et Omslag af tyndt Filtrerpapir, der lægges mellem det tykkere, og som ikke skiftes. Fint forgrenede Alger o. a. I. Vandplanter tørres efter først at være opsamlede paa det Ark Papir, paa hvilket de senere skulle opbevares; man kan til Opsamlingen benytte en flad Tallerken eller Bakke med Vand, hvori Algen flyder; ved forsigtig at føre Papiret ind under Planten og hæve det op faar man den til at ligge i nogenlunde naturlig og udbredt Stilling; derefter presses den altsaa eller tørres uden Presning. 3) Opbevaring. Efter Tørringen bør Planterne, naar de skulle opbevares og benyttes, opklæbes ved Hjælp af smalle og vel gummerede Papirstrimler helst paa dertil indrettede og i Handelen gaaende Herbariepapirer (eller paa halve Ark almindeligt Konceptpapir); dog benytter man ikke altid Opklæbning, men kun løs Opbevaring, nemlig naar Planterne skulle bortbyttes eller under andre Omstændigheder. Planten forsynes med Etikette med Navn, Findested, Dato, Samlerens Navn o. a. Oplysninger. Planternes Opbevaring maa ske paa et tørt Sted, i et Skab e. 1.; de maa jævnlig tilses og behandles med insektfordrivende og -ødelæggende Midler. Planterne ordnes systematisk efter Art, Slægt o. s. v.; til hver Art benyttes Omslag af ikke for tyndt Indpakningspapir.

Store H. ere knyttede til alle større botaniske Haver og Undervisningsanstalter (se nærmere B o t a n i s k e Samlinger). (Litt.: Raunkiær, »Exkursionsflora«, S. VIII—X). *A. M.*

Herbart, Johann Friedrich, tysk Filosof, født i Oldenburg 4. Maj 1776, død i Gottingen 14. Aug. 1841. H. studerede fra 1794 Filosofi i Jena under Fichte, hvorefter han tilbragte nogle Aar (1797—1800) som Huslærer i Interlaken. Efter et Ophold i Hjemmet og i Bremen begyndte han fra 1802 sin Forelæsnings virksomhed i Gottingen, men senere kaldtes han som Professor til Konigsberg (1809), hvor han virkede i en lang Aarrække. Foruden sine Forelæsninger over Filosofi holdt han ogsaa saadanne over Pædagogik, og især var han dybt greben af Pestalozzi's Virksomhed. 1810 oprettede han et Seminarium, hvor Læreruddannelsen skulde foregaa ved, at de vordende Lærere overværede øvede Læreres virkelige Undervisning af Børn af alle Slags. I sine sidste Aar fra 1833 var han atter Professor i Gottingen. Han holdt sig uden for de politiske Stridigheder, hvori flere af hans Kolleger indvikledes 1837, udelukkende beskæftiget med sin Videnskab.

H. er fra Begyndelsen af optaget af Problemet om, hvorledes Bevægelsen i Tilværelsen, Vorden og Forandring, kan bringes til at stemme med det logiske Grundprincip, Identitetssætningen, der siger, at en Ting er og forbliver, hvad den er. Gaar man, som Romantikerne, ud fra et enkelt Princip, er det ganske umuligt at fjerne Modsigelsen i de nævnte Begreber. Men paa den anden Side er det ogsaa umuligt at tænke det Værende anderledes end som enkelt, da enhver indre Mangfoldighed netop straks vilde skabe Problemer. Særlig i Jeg'et træde disse Modsigelser i Erfaringsverdenen frem; her er Enhed og Mangfoldighed, her er Vorden, Forandring og vedblivende Identitet. H. mener nu at kunne komme ud over Vanskelighederne ved at gøre den samme Adskillelse som Kant mellem Fænomen og Tingen i sig selv, dog med den væsentlige Modifikation, at Fænomenet ikke kan være fremmed for Tingen. Afbilleder af Tingene ere ganske vist Fænomenerne, vore Forestillinger om Tingene, ikke; men de ere Tingenes Tilsyneladelse for os, og hvor noget lader sig til Syne, maa der være noget. »So viel Schein, so viel Hindeutung auf das Sein«. Enhver Forestilling bliver da Tegnet paa et enkelt Værende, en absolut Position, et Reale, set i et bestemt Forhold. Tingenes forskellige Egenskaber ere ikke en indre Mangfoldighed i Tingen, men Realets forskellige Selvopholdelsesakter i en Række forskellige Forhold; Realet selv er absolut enkelt og uforanderligt; Vorden, Forandring o. s. v. tilhøre kun Skinnets Verden. Jeget selv er et saadant Reale, hvor de forskellige Forestillingsrækker betegne dets Selvopholdelsesakter. H. bekæmper ivrig Læren om forskellige Sjæleevner; Sjælelivet udfolder sig alene ved disse Selvopholdelsesakters indbyrdes Forhold, deres gensidige Forbindelse og Hemning. Psykologien bliver væsentlig den gennemførte Analyse af disse Selvopholdelsesakters indbyrdes Virkninger, en Associationspsykologi, som gør Rede for Mangfoldigheden af Forestillingsforbindelserne. Idet hver Forestilling opfattes som en Selvhævdelsesakt af det sjælelige Reale, bliver den væsentlig set evig og uforanderlig, men dens Tilsyneladelse i Fænomenernes Verden afhænger af dens Spændingsforhold til de andre Forestillinger. Ved denne Opfattelse laa det nær at forsøge at bringe Sjælelivets Tildragelser ind

under matematiske Formler, idet disse bleve Udtrykket for Ligevægtsforholdet mellem samtlige Spændinger. Hemningen, mener H., er i hvert Øjeblik den mindst mulige, og ud fra denne Grundsætning forsøger han da at bringe de sjælelige Tildragelser paa matematiske Formler, et Forsøg, som dog mislykkedes.

Ikke alene Hukommelse, Fantasi og Tænkning fremstaa under den stadig mere og mere komplicerede indbyrdes Spænding som Udtryk for Sjælerealets Selvhævdelse over for større Rækker af andre Realer, men ogsaa Følelse og Drift (Vilje) mener han opstaa paa denne Maade. Følelsen er kun en Ligevægt mellem indbyrdes stridende Tendenser, der hindre Forestillingen (den enkelte Selvhævdelsesakt) i at gøre sig frit gældende; Driften er den stigende Magt, som en Tendens faar over for mange andre. Alle Følelsesdomme d. v. s. Vurderinger angaa derfor kun Forholdene mellem Realerne, ikke Realerne selv, og derfor bestaa de i Grunden kun i en Sammenligning mellem et givet Forhold og et Idealbillede af dette. Særlig for de etiske Vurderingers Omraade har H. søgt at gennemføre denne Betragtning, idet han ad Analysens Vej fremdrager de etiske Grundideer, som danne sig som Maalestok for forskellige Forhold. Forholdet mellem Individets Viljeretninger vurderes saaledes ved den indre Friheds Ide, mellem flere Individers ved Rettens, Billighedens eller Velviljens Ideer o. s. v. Hvad Sjælen er i sig selv, d. v. s. om Sjælerealet er materielt eller spirituelt, vide vi ikke; men der er ingen Grund til at tænke sig Sjælerealet anderledes end andre Realer; det er kun dets Selvhævdelsesakter, der ere mere komplicerede. At udvikle og fæstne visse Retninger af disse bliver Opdragelsens Opgave. Selve Sjælen, Realet, kan ikke forandres. Opdragelsen finder Sted ved at klare og sammenknytte visse Forestillingsgrupper. Interesserne udvikles ved at gennemarbejde og klare de Forestillingselementer, hvoraf de dannes. Klarhed, Ro i Sindet, Tid og Beskæftigelse ere derfor de vigtigste opdragende Faktorer; Barnet er oprindelig vildt, d. v. s. kaotisk, Læreren skal ved sin Opsigt, sine Befalinger og sin Autoritet bekæmpe denne Vildhed og harmonisere de stridende Tendenser, saa Idealbillederne træde klart frem og fæstnes ved varige Associationer.

H.'s »Sämtliche Werke« udgaves af Hartenstein i 12 Bd. [Leipzig 1850—52]; nyt Optryk Hamburg 1883—93, hvortil Bd. 13, »Nachträge und Ergänzungen« [1893]. En ny Udgave i kronologisk Orden besørger Kehrbach [Langensalza 1887, ff.]. Hans »Pädagogische Schriften« udgaves af Willmann [2 Bd., Leipzig 1874—75] og af Bartholomäi [2 Bd., 5. Opl. Langensalza 1890]. Den Herbartske Skoles Organ er »Zeitschr. f. exakte Philosophie« [grundet 1861 af Allihn og Ziller, fortsat af O. Flügel fra 1883]. Et Mindesmærke rejstes ham 1876 i hans Fødeby. (Litt.: Capesius, »Die Metaphysik H.'s in ihrer Entwickl. gesch.« [Leipzig 1878]; Drobisch, »Ueber die Fortbildung der Phil. durch H.« [Leipzig 1876]; Kozle, »Die padagogische Schule H.'s und ihre Lehre« [Gütersloh 1889]; Langenbeck, »Die theoretische Phil. H.'s« [1867]; E. Wagner, »Vollst. Darstellung der Lehre H.'s« [7. Opl. Langensalza 1894]; Zimmermann, »Perioden in H.'s phil. Geistergang.« [Wien 1876]; Heegaard, »Den herbartske Philosophie« [Kbhvn. 1861]; Høffding, »Den nyere Filosofis Hist.«, Bd. II, S. 225—41). *C. St.*

Herbeck, Johann, tysk Musiker, (1831—77), blev 1852 Kantor ved en af Wien's Kirker, 1856 Dirigent for »Wiener Männergesangverein«, hvis Renommé han hævede betydelig. 1869—75 var han Hofoperadirigent, i hvilken Egenskab han udfoldede en meget fortjenstfuld Virksomhed. H., der var en af Tyskland's betydeligste Orkesterdirigenter, optraadte ogsaa som Komponist af Symfonier, Strygekvartetter, Messer og Mandskorsange, men kun de sidstnævnte have vundet større Udbredelse. (Litt.: Ludwig Herbeck, »Joh. H., ein Lebensbild« [1885]). *W. B.*

Herbelot, d' [dærblo'], Barthélemy, fransk Orientalist, (1625—95), kastede sig særlig over det dengang meget besværlige Studium af østerlandske Sprog og blev snart en af sin Tids lærdeste Orientalister; fra 1692 var han Professor i Syrisk ved *College de France.* Af H. haves et stort Værk »Bibliothéque Orientale«, der i leksikalsk Form giver Oplysning om Østerlandene, deres Litteratur, Historie o. s. v. Det er grundet paa Hadschi Khalifa's store arabiske Værk, men forøget med talrige Oplysninger hentede fra andre Kilder. Det udkom 1697 i Paris, udg. af Galland; en senere Udg. udkom i Maestricht 1776 og i Haag 1777—83, 4 Bd. Dette meget nyttige Værk er hidtil enestaaende i sin Slags og endnu brugeligt, men da det selvfølgelig i mange Henseender er forældet, blev der paa Orientalistkongressen i Paris 1897 nedsat en international Komité for at udarbejde et Værk, som kan træde i Stedet. *V. S.*

Herberay des Essarts [ærbrædezæsa'r], fransk Litterat, der levede i 16. Aarh. Han er bleven særlig bekendt ved den Oversættelse, som han paa Frants I's Opfordring udgav (1540—48) af de første 8 Bøger af Ridderromanen »Amadis de Gaule« (se Amadisromaner). *Kr. N.*

Herbergeri bestaar i Ret til at herbergere simple Almuesfolk. I Købstæderne kunne Kommunalbestyrelserne, i Kjøbenhavn Magistraten, meddele enkelte Værtshusholdere Tilladelse til at drive H. For saadan Tilladelse, der kan tilbagekaldes, naar den befindes at være misbrugt, erlægges en Kendelse af 4—10 Kr., der tilfalder Kommunens Kasse, foruden 2 Kr. i Stempelafgift. I Kjøbenhavn komme de særlige i Sundhedsvedtægten givne Regler for Tilsynet med Logishuse (s. d.) ogsaa til Anvendelse paa H., ligesom man ogsaa i de fleste Sundhedsvedtægter for Købstæderne vil finde særlige Regler herom. Se i øvrigt Gæstgiveri. *O. D.*

Herberstein, Siegmund, Friherre, østerrigsk Statsmand, født 23. Aug. 1486 i Krain, død i Wien 28. Marts 1566. 1509 gik han i østerrigsk Tjeneste, deltog i Kampene i Italien og anvendtes i den følgende Tid overordentlig meget til diplomatiske Sendelser. 1516 havde han saaledes en Mission til Danmark for at faa Dyveke fjernet fra Hoffet, hvilket han dog ikke opnaaede, skønt han for øvrigt modtoges med megen Velvilje af Christian II. Mest berømte ere hans 1516—18 og 1526—27 foretagne Rejser til Rusland, som han har skildret i *Rerum Moscovitarum commeutarii* [Wien 1549], et Værk der endnu den Dag i Dag er et saare vigtigt Kildeskrift til ældre

russiske Kulturforhold. Hans sidste store Rejse (1541) gik til Sultan Sulejman i Konstantinopel; 1556 blev han Ærkekamerar i Østerrig og Ærkedrost i Kärnthen, og videnskabelig interesseret som han var, anvendte han sit rigelige Otium til Udarbejdelse af forskellige Skrifter, bl. a. en meget interessant Selvbiografi, der dog først udgaves 1818 og senere (bedst) i *Fontes rerum Austriacarum* (1. Abth., I, Wien 1855]. *M. M.*

Herbert [ha! bət], Distrikt af den britisk sydafrikanske Kapkoloni, i Vestgriqualand, 7,156 □ Km. stort med (1891) 9,000 Indb. *C. A.*

Herbert [hə! bət], Auberon, engelsk Politiker, er født 1838, yngre Broder til Jarlen af Carnarvon, var 1859—62 Officer, studerede senere i Oxford og blev 1867 Dr. jur. Marts 1864 gjorde han et Besøg ved den danske Hær paa Dybbøl og viste stort personligt Mod ved at opsøge de saarede midt under Kampen; blev derfor Ridder af Dannebrog. 1867 valgtes han til Underhuset ved et Udfyldningsvalg i Nottingham og optraadte som yderlig radikal; var Modstander af enhver Forbindelse mellem Stat og Kirke og krævede Religionsundervisning udelukket fra de offentlige Skoler. Ogsaa støttede han Arbejderne i deres Bestræbelser for at opnaa højere Løn og udtalte sig paa Folkemøder aabent for at indføre Republikken efter Dronning Victoria's Død. Febr. 1871 rettede han et skarpt Angreb paa Regeringens Udenrigspolitik, fordi den ikke var optraadt som Mægler under den fransk-tyske Krig og havde hindret en Landafstaaelse. 1872 hævdede han i selve Underhuset sine republikanske Meningerunder voldsomme Angreb fra hans aristokratiske Standsfæller. 1874 faldt han igennem ved Valgene og har ikke senere spillet nogen politisk Rolle. *E. B.*

Herbert [hə! bət], E., se Cherbury.

Herbert [halbat], Hilary, nordamerikansk Politiker, er født ca. 1830 i Sydcarolina, kom som Barn til Alabama og blev Sagfører. Under Borgerkrigen 1861 blev han Kaptajn og siden Oberst i Sydstaternes Hær, indtil han 1864 blev haardt saaret. Han var derefter paa ny Sagfører, siden 1872 i Statens Hovedstad Montgomery; var 1877—93 Medlem' af Unionens Repræsentanthus og blev derefter Statssekretær for Flaaden indtil 1897. *E.B.*

Herbert [hə! bət], John Rogers, engelsk Historie- og Portrætmaler, født 23. Jan. 1810 i Maldon (Essex), død 17. Marts 1890 i London. H. kom 1826 paa London-Akademiet, som han 1846 blev Medlem af. Foruden adskillig Portrætkunst, stærkt søgt af Aristokratiet, efter at H. havde haft Held med et Billede af Prinsesse Victoria, har H. i rigelig Mængde ydet romantiske Genrebilleder, historiske og religiøse Malerier, disse gerne prægede af samme Aand som de tyske Nazareneres og efterhaanden paavirkede af den præræfaelitiske Skole. Til hans tidligste Arbejder i denne Retning høre »Haydee« [1834] og andre Billeder efter Byron, det bekendte »Stævnemøde« [1835], »Bønnen« [1835], »De fangnes Løskøbelse« [1836], »Desdemona gaar i Forbøn for Cassio«. Efter at han, ansporet af Arkitekt W. Payne, var gaaet over til Katolicismen, skabte han en Del følte, særlig kirkelige Arbejder, hvor han kun lidet brød sig om en effektfuld Teknik til Opnaaelse af illuderende Virkning: »Bestandigheden«, »Venetiansk Procession 1528« [1839], »Signalet« [1840; fik *Brit. Institution*'s Pris], »Sørøvere bortføre venetianske Kvinder« [1841], »Kristendommens Indførelse i Bretagne« [1842], »Christus og den samaritanske Kvinde« [1843], »Thorn. Moore og hans Datter« [1844, London's Nat.-Gal.], »Gregor underviser Drenge i Sang« [1845], »Jesus-Barnet ved Synet af et Kors« [1847] og »Johannes Døberen for Herodes« [1848]. De havde til Følge, at det blev ham overdraget at udsmykke Partier af det ny Parlamenthus, hvor han bl. a. malede »Moses med Lovens Tavler«, »Salomon's Dom«, »Daniel i Løvehulen« og i Digterhallen Scener af Shakespeare's Værker. *A. Hk.*

Herbert [ha! bat], Sidney, engelsk Statsmand, født 16. Septbr. 1810, død 2. Aug. 1861, var yngre Søn af Jarlen af Pembroke. Han valgtes 1832 til Underhuset som konservativ og blev 1841 Admiralitetssekretær under R. Peel's Ministerium; gik 1845 ligesom denne selv over til Frihandelen (havde tidligere holdt paa Kornlovene) og blev nu Krigssekretær indtil Ministeriets Fald i Juni 1846. I de følgende Aar hørte han til Peeliternes Gruppe og var iblandt Underhusets mest fremragende Medlemmer. Decbr. 1852 blev han igen Krigssekretær under Aberdeen og gik Jan. 1855 over i Palmerston's Ministerium, men udtraadte ligesom Gladstone en Maaned senere, fordi han ikke vilde underkaste sig den af Roebuck foreslaaede parlamentariske Undersøgelse af de Klager, der førtes over Hærens Forplejning paa Krim. Han havde selv efter bedste Evne stræbt at afhjælpe Manglerne, som nærmest skyldtes Forretningernes Deling mellem to Ministre for Krigsvæsenet. Baade 1857 og 1858 deltog han i Oppositionen mod Palmerston, men blev dog i Juli 1859 Krigsminister under denne. Han gennemførte vigtige Forbedringer i Hærens Forvaltning, særlig dens Sundhedspleje, og udviklede Dannelsen af de frivillige Korpser, men sled sig op i Arbejdet for disse Opgavers Løsning. For at Byrden kunde blive lettere, ophøjedes han i Januar 1861 til Peer som Lord H., men hans Kraft var allerede brudt. Man havde i ham ventet at finde en fremtidig Førsteminister. Han var ogsaa ivrig for at fremme Folkeundervisningen og lette Fattigfolks Udvandring. *E. E.*

Herbette [ærbæ't], Jules, fransk Diplomat, er født 5. Juni 1839, indtraadte allerede 1860 i den diplomatiske Tjeneste og blev 1867 Konsul i Napoli, 1869 i Stettin. I Septbr. 1870 kom han tilbage til Paris, gjorde under Krigen Tjeneste i Udenrigsministeriet og var i Marts 1871 Jules Favre's Sekretær ved Fredsunderhandlingerne. Decbr. 1876 blev han Medlem af den internationale Donau-Kommission og sendtes i Juni 1878 til Kongressen i Berlin. Januar—Oktober 1880 var han Direktør i Udenrigsministeriet under Freycinet, til hvem han særlig knyttede sig; paa ny Jan. 1882 til Febr. 1883 og endelig i April 1885 Kabinetschef hos Freycinet som Udenrigsminister. Septbr. 1886 blev han Sendemand i Berlin indtil Maj 1896 og virkede her for at tilvejebringe et godt Forhold mellem Frankrig og Tyskland. *E. E.*

Herbiers, Les [lezærbje'], By i det vestlige Frankrig, Dep. Vendée, Arrond. La Roche sur Yon, med Granitbrud og (1891) 1,940 Indb. 3 Km. nordligere paa Mont des Alouettes (231 M.) er rejst

et gotisk Kapel til Minde om Vendéernes Kampe. Højen var et af deres vigtigste Udkigsposter, og de endnu (1898) eksisterende Vejrmøller tjente til Signalstationer. *C. A.*

Herbivōrer (lat.) kaldes de Dyr, hvis Føde hovedsagelig bestaar af vegetative Plantedele, særlig Blade. Tyggeredskaberne uddannes i Overensstemmelse hermed. Hos herbivore Pattedyr som Hare, Kænguru, Hest o. s. v. faa vi mejseldannede Fortænder til at af bide Føden, Hjørnetænderne trænges tilbage i Udvikling, og Kindtænderne blive store med brede Kroner, hvorpaa Emailen ved Slid viser sig i ophøjede Figurer og Lister, der gøre disse Tænder særlig skikkede til at sønderdele Føden. Om disse »foldede Tænder« se i øvrigt Tænder. Lignende foldede Tyggeflader finde vi ogsaa hos lavere staaende H., f. Eks. paa Karpernes Svælgtænder og bladædende Insekters Kæber, hvis tilsvarende Kindbakker ere skærende og virke som Pattedyrenes Fortænder, medens Sneglenes Raspetunge og Kæbe besørge Fødens Findeling blandt H. i denne Dyreklasse. *M. Ml.*

Herbst, Christian Frederik von, dansk Arkæolog og Numismatiker, er født i Kjøbenhavn 7. Apr. 1818. Efter at være bleven Student 1837 studerede han i nogen Tid Retsvidenskaben, som han dog senere opgav for at hellige sig til Studiet af Numismatik og nordisk Arkæologi under Thomsen's Vejledning. Allerede 1843 blev han knyttet til Museet for de nordiske Oldsager, og efter at have ledsaget Thomsen paa en Rejse til Tyskland og Italien 1846 blev han 1848 Arkivar ved antikvarisk-topografisk Arkiv og Sekretær ved Kommissionen for Oldsagers Opbevaring; da denne Kommission blev ophævet, blev han 1849 Sekretær ved Museet for de nordiske Oldsager og 1866 Inspektør ved dette; s. A. blev han tillige Inspektør ved den kgl. Mønt- og Medaillesamling. Efter Worsaae's Død 1885 blev H. konstitueret i hans Embeder som Direktør for de nationale Mindesmærkers Bevaring, for Museet for de nordiske Oldsager, etnografisk Museum og Rosenborg-Samlingen, hvorefter han 1887 fik kgl. Udnævnelse som saadan, idet han da tillige s. A. blev Formand i Bestyrelsen for Frederiksborg-Museet. Ved Museumsomordningen 1892 fratraadte han de tre førstnævnte Stillinger og blev Etatsraad L. Müller's Efterfølger som Direktør for den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

H. har gjort sig i høj Grad fortjent af Danmark's Museer ved sine grundige arkæologiske og numismatiske Studier, sine sagkyndige Undersøgelser af nedlagte Skatte i Tørvemoser, af Oldtidsgrave og af Kongegravene i Jelling og Ringsted, ligesom det i adskillige Tilfælde væsentlig skyldes ham, at Museerne, særlig Møntsamlingen, have erhvervet særdeles værdifulde Forøgelser, som uden hans Ihærdighed vilde være gaaede tabt for disse. Som Vidnesbyrd om hans samtidiges Erkendtlighed for hans Virksomhed i saa Henseende skal nævnes den Medaille med hans Portræt, som er bleven præget til Ære for ham, og som blev overrakt ham i Guld paa hans Sølvbryllupsdag 20. Marts 1885, og den Marmorbuste af ham, som i Anledning af hans 80 Aars Fødselsdag 7. Apr. 1898 vil blive opstillet i den kgl. Møntsamling som Pendant til hans Forgængers, Etatsraad L. Miiller's smst. anbragte Buste. *P. B.*

Herbst, Eduard, østerrigsk Statsmand, født 9. Decbr. 1820 i Wien, død smst. 25. Juni 1892, blev 1843 Dr. jur. og 1847 Professor i Lemberg, men forflyttedes 1858 til Prag. 1861 valgtes han til den bøhmiske Landdag og herfra til det østerrigske Underhus, hvor han blev en af det tyske Partis Førere og som ypperlig Taler deltog i alle vigtigere Forhandlinger, ligesom hans store Kundskabsfylde skaffede ham Sæde i de fleste vigtige Udvalg. Ligeledes kæmpede han i den bøhmiske Landdag som en af Tyskernes Ordførere lige indtil 1885, da han faldt igennem i sin tidligere Kreds. I Decbr. 1867 blev han Justitsminister (indtil Apr. 1870) og gennemførte flere væsentlige Fremskridt, Afskaffelse af Gældsfængsel, Nævninger i Pressesager og en Række Love om kirkelige Forhold. Efter at være afgaaet som Minister indtog han paa ny sin Plads i Underhuset som Leder for det »forfatningstro« Parti, bekæmpede 1871 med Held Hohenwart og medvirkede 1879 væsentlig til Ministeriet Auersperg's Fald ved sine Angreb paa dets østerlandske Politik. Da han derved meget mod sit Ønske havde bragt Ministeriet Taaffe til Roret, trak han sig tilbage fra den østerrigske Delegation og maatte nu se paa, hvorledes Tyskerne tabte deres Flertal i Underhuset, og hvorledes der stadig gjordes større Indrømmelser til de slaviske Folkestammers Ønsker. Siden 1885 repræsenterede han en af Kredsene i Wien. H. har ogsaa gjort sig bekendt som retsvidenskabelig Forfatter, især ved en Haandbog i østerrigsk Strafferet [2 Bd., 1855, 7. Udg. 1882—84]. *E. E.*

Herbst, Wilhelm, Tandlæge i Bremen, er født 1842. H. har dels ved forskellige geniale Opfindelser, dels ved ypperlige Demonstrationer af disse rundt omkring i Europa bidraget meget til at udvikle og hæve den tekniske Side af Tandlægekunsten. Uden for Tyskland har H. udfoldet sin største Virksomhed som Demonstrator i de skandinaviske Lande. *V. H.*

Herbst, Wilhelm, tysk historisk Forfatter, (1825—82), har bl. a. skrevet en meget benyttet »Historisches Hilfsbuch« [3 Dele, talrige Oplag]. 1878 grundede han »Deutsche Litteraturblatt« og begyndte sammen med andre Historikere Udgivelsen af »Encyklopädie d. neueren Gesch.« [5 Bd., Gotha 1882—90].

Herculaneum (nu alm. kaldt Herculanum, græ. Ἡράκλειον) var i Oldtiden næst Neapolis og Capua en af det syditalienske Landskab Campania's betydeligste Byer, beliggende ved Kysten, ca. 8 Km. S. 0. f. Neapolis. Byen var oprindelig anlagt af Oskere, derefter besat af Etruskere og blev senere endnu Sæde for en for største Delen hellenisk Befolkning. Efter at Romerne først havde koloniseret Byen, blev den under Forbundsfællekrigen (90/88 f. Chr.) med Magt atter lagt under deres Herredømme. Aar 63 e. Chr. ødelagdes Halvdelen af H. ved et Jordskælv, og endelig delte den Aar 79 Skæbne med de 2 sydligere liggende Byer, Pompeji og Stabiæ, idet den under et voldsomt vulkansk Udbrud af Vesuv blev dækket af et tykt Lag af Lava, hvis Mægtighed yderligere er bleven forøget ved senere Udbrud. Byen glemtes; Portici og Resina byggedes oven over den. Saa opdagedes den imidlertid atter 1720 ved Anlægget af en Brønd, idet man, da denne var ført 27 M. ned igennem de vulkanske Lag, stødte paa H.'s

gamle Teater. Man fandt her en betydelig Mængde Oldsager, bl. a. tre udmærket smukke Kvindestatuer, der nu findes i Antiksamlingen i Dresden. Mere ordnede Undersøgelser bleve derefter paabegyndte 1738, fortsatte 1760 og genoptagne i 19. Aarh.'s første Aartier. Efter den sidste Genoptagelse (1868) foregaa de kun med store Afbrydelser. Udgravningerne, der i Begyndelsen nærmest havde Udplyndringens Karakter, besværliggjordes i høj Grad ved det 12—30 M. dybe Lavalag, saaledes at man væsentlig maatte arbejde i Minegange og tillige træffe Sikkerhedsforanstaltninger for de ovenover liggende Byer. Største Delen at det udgravede blev derfor atter tilkastet, og kun faa Partier ere nu tilgængelige (modsat Pompeji).

Udgravningerne have vist, at H. var en i mange Henseender mærkelig, skøn og rig By. Af Bygningsværker maa især nævnes det endnu tilgængelige, rigt smykkede Teater, der rummede ca. 10,000 Mennesker; endvidere, foruden de private Huse, Templer med Indskrifttavler og Freskomalerier. Af de sidstnævnte har H. ydet ca. 1,700, de fleste dog temmelig smaa og mindre interessante; til de mere bekendte høre: »Theseus og Minotauros«, »Cheiron og Achilleus« samt »Handel med Eroter«. Derimod findes fra H. et betydeligt Antal fortrinlige Bronzer, Statuer, Buster og Statuetter, blandt hvilke især bør nævnes den siddende Hermes, den sovende Satyr og flere andre Satyrer, en drukken Silen og flere Kvindestatuer. Som et meget mærkeligt Fund kan fremhæves 1,700 forkullede Bogruller af Papyrus. Ved særlige Midler lykkedes det at oprulle og delvis læse disse; Indholdet var, foruden store Dele af Epikur's Filosofi, for største Delen lidet bekendte Forfattere. — De fundne Oldsager opbevares i *Museo nazionale* i Napoli. Med Hensyn til de herculanske Fund i Almindelighed smlg. Pompeji. (Litt.: Billedværket *Le Antichità di Ercolano* 8 Foliobind, Napoli 1757—92]; Ruggiero, *Storia degli scavi di Ercolano* [1885]; Furchheim, *Bibliografia di Pompei, Ercolano e Stabia* [1891]). *ff.A.JC.*

Herculano (erkula!nu] de Carvalho e Araujo, Alexandre, portugisisk Digter og Historiker, født 28. Marts 1810 i Lissabon, død ved Santarem 13. Septbr. 1877. Sammen med Almeida-Garrett (s. d.) blev denne Mand Føreren for den romantiske Bevægelse i Portugal's Litteratur i 19. Aarh. Han skulde have været ved Handelen og fik derfor en speciel merkantil Uddannelse samtidig med en humanistisk; men 1831 indvikledes han i de politiske Kampe, som dengang sønderreve Landet, og maatte for sit Frisind søge Tilflugt i England og Frankrig. Allerede tidlig havde H. røbet litterære Interesser og Begavelse, og hans Kendskab til Udlandets Litteratur havde endog strakt sig til Klopstock og Schiller. Nu fik han foreløbig andet at tænke paa end Bøger og Forfatterskab: han indtraadte som frivillig i de Tropper, der kæmpede for den umyndige Dronning Maria og Konstitutionen, mod Despoten Dom Miguel, og var med ved Belejringen og Indtagelsen af Oporto. Derefter var han en kort Tid Bibliotekar i denne erobrede By; men det radikale Partis Oprør i Septbr. 1836 foranledigede, at han mistede Embedet, da han hørte til de Moderate. I Lissabon begyndte han derpaa 1837 Udgivelsen af et illustreret Tidsskrift i Smag med »Magasin pittoresque«; »O Panorama« hed det, indeholdt meget af H. selv og fik betydelig Indflydelse, idet det bestod i mange Aar. 1839 gjorde Dronningens tyske Gemal, Ferdinand af Coburg, ham til sin Bibliotekar paa Slottet Ajuda, og H. levede nu i en Aarrække omtrent kun for historiske Studier. Men 1851 drog Politikken ham endnu en Gang til sig: han sluttede sig til det ny, maadeholdent liberale Parti, der var dannet under Saldanha's Førerskab, udgav en Tid Bladet »O Paiz«, men følte sig snart skuffet i sine Forventninger; faa Aar efter tog han Afsked fra sit Embede og trak sig tilbage til en Landejendom. Ogsaa af sin litterære Virksomhed blev han forholdsvis tidlig træt; han var ikke tilfreds med den yngre Slægts Voldsomhed og Higen efter noget nyt, men heller ikke Ultraromantikerne af den ældre Skole vare ham tilpas. I de sidste Aar af sit Liv skrev han saa godt som intet. — H. begyndte som æstetisk Forfatter. Hans dybe, men ikke ortodokse Religiøsitet og hans Fædrelandskærlighed begejstrede ham til »A voz do propheta« [1836], skreven i digterisk Prosa omtrent som de bekendte Skrifter af Lamennais, og til Digtsamlingen »A harpa do crente« [1838], der udgør det meste af hans »Poesias« [1850, siden flere Udg.]. Som hans digteriske Hovedværk maa betragtes den national-historiske Roman »O Monasticon« d: Munkebogen, delt i 2 helt forskellige Afsnit, nemlig »Eurico o Presbytero« [1844, oversat 1847 paa Tysk], der foregaar paa den Tid, da Vestgoternes Rige faldt, og »O Monge de Cister« [1848], hvis Periode er 14. Aarh.; det, der forbinder dem, er væsentlig Skildringen af en ung klostergejstligs, en forhenværende Ridders, Sjælekamp mellem religiøse og jordiske Følelser. Hans Mønstre ere Walter Scott og Victor Hugo. I »Lendas e narrativas« [1851] samlede han sine mindre, historiske Fortællinger. Som virkelig Historiker optraadte H. med den højst fortjenstfulde »Historia de Portugal« [4 Bd., 1846—53, ogsaa senere], der desværre kun gaar til henimod Slutn. af 13. Aarh. Den hviler paa grundige og omfattende Studier af Arkivdokumenter, hvilket ogsaa gælder om »Historia da origem da Inquisição em Portugal« [3 Bd., 1854—59] og om en Række mindre Afhandlinger, der ere samlede i »Opusculos« [6 Bd., 1874—84] — deriblandt den Polemik, som foranledigedes ved første Bd. af hans »Portugal's Historie«. Beskikket dertil af »Academia das Sciencias«, hvoraf han var Medlem fra 1844, udgav han endvidere flere Bind af *Portugalliae Monumenta historica*. (Litt.: Döllinger, »Gedachtnissrede auf A. H.« [Nördlingen 1878]; A. de Serpa Pimentel, »A. H. e o seu tempo« [Lissabon 1881]). *E. G.*

Hercules. Den græske Herakles-Dyrkelse overførtes tidlig til de italiske Folk gennem Kolonierne i Syditalien og paa Sicilien, hvor H. flere Steder havde en anset Kultus; hans Navn undergik ved Overførelsen til de italiske Sprog ringe Lydændring (etrur. *Hercle*, lat. *Hercoles*, senere *II.*). Muligt er det, at H. har fortrængt en indfødt Guddom, der i sit Væsen har frembudt nogen Lighed med ham. Stedlige Sagn, hvori H. spillede en Rolle (saaledes hans Sammenstød med Cacus [s. d.]), bleve tidlig indføjede i den græske Sagncyklus. I Etrurien findes H. allerede afbildet i Arbejder,

som maa henføres til den arkaiske Periode; mange Steder i Landet fandtes Helligdomme for ham; en Fortælling lod endog det etruriske Folks mytiske Stamfader Tyrrhenos være en Søn af H. og Omfale. I Rom er H.'s Dyrkelse indført dels gennem Etrurien, dels direkte gennem den græske Befolkning i Syditalien. Den første offentlige Kultus indstiftedes 399 f. Chr. ifølge en Anvisning i de sibyllinske Bøger. Paa *Forum boarium*, hvor H. efter Sagnet havde holdt Hvil, da han hjemførte Geryones'es Okser (se Herakles, 10), fandtes de vigtigste Helligdomme for ham: et Rundtempel og *Ara maxima*, som Traditionen lod være indstiftet af H. selv (se Cacus). H. dyrkedes her med Tilnavnet *Victor* (Sejrherre) eller *Invictus* (uovervindelig). Oprindelig var Dyrkelsen i Hænderne paa to Slægter i Rom, fra Appius Claudius Caecus'es Tid varetoges den af *Prætor urbanus*. Den aarlig tilbagevendende store Ofring fandt Sted 12. Aug. Almindelig Skik var det, at baade Privatmænd og Myndighedspersoner (som triumferende Feltherrer) gave H. Tiende af deres Fortjeneste, af Bytte o. l. Ligesom den græske Herakles var Romernes H. en beskyttende Guddom, der afvendte alt ondt; han kaldes derfor med Tilnavnene *Tutor*, *Conservator* o. l., der omtrent svare til det græske *Alexikakos* (se Herakles, S. 797). En særlig Kultus indstiftedes af M. Fulvius Nobilior, idet han efter Ambrakia's Erobring 189 f. Chr. ved den sydlige Side af *Circus Flaminius* oprettede en Helligdom for H. som Musernes Fører, hvori han indviede de i Ambrakia erobrede Statuer af de ni Muser og henflyttede et ældgammelt, efter Sagnet af Numa indstiftet lille Kapel for Muserne; Kultusbilledet findes gengivet paa Mønter; det forestiller den skægløse H. spillende paa Lyre; Løveskindet dækker hans Ryg; Køllen staar lænet til hans venstre Ben. I Kejsertiden traadte H. i nært Forhold til Kejserhuset som dets særlige Skytsgud (*H. Augustus*); flere af Kejserne, især Commodus, gjorde Krav paa at jævnstilles med H. eller lode sig portrætere under hans Skikkelse. *C. B.*

Hercyn er brugt som Betegnelse for to vidt forskellige Dannelser. Ved hercynisk Gnejs eller Overgangsgnejssystemet har man betegnet en Række Lag i den arkaiske Formation bestaaende af Gnejs, Hornblendsskifer, Dioritskifer, Serpentin, Granulit m. fl., der først bleve paaviste i Bjærgegnene mellem Bayern og Bohmen. Den hercyniske Formation danner derimod et Overgangsled mellem Silurformationen og den devoniske Formation. Forskellige forsteningsførende Lag henhørende til denne Formation, dels Skifer, dels Kalksten, findes overlejrende de siluriske Lag i Bohmen. *K. R.*

Hercynia silva se Hercyniske Bjærgsystem.

Hercyniske **Bjærgsystem** (lat. *Hercynia silva*, græ. *Orkynia*), en i Tyskland benyttet Betegnelse for visse Dele af de mellemeuropæiske Bjærge. I den tidligere Oldtid betegnede man derved Nordgrænsen for det da bekendte Europa, oprindelig Alperne; men senere, da Romerne trængte længere Nord paa, de udstrakte skovklædte Bjærgstrøg, der dannede Grænsen mellem Germanerne og Kelterne. I den nyere Tid benyttes Betegnelsen i den tyske Litteratur, særlig den geologiske, noget forskellig; nogle Forfattere betegne derved Böhmen's bjærgrige Rande, altsaa Erzgebirge, Riesengebirge, Sudeterne, raahriske Landryg og Böhmerwald, andre de fra Nordvest til Sydøst strygende Kæder, der strække sig fra Westfalen til Karpaterne, altsaa de mellemtyske Bjærge med Undtagelse af Bjærgene omkring Rhinen. *C. A.*

Hercynit se Spinelgruppen.

Herd (tysk), Arne eller Ildsted, bruges i Metallurgien som Udtryk for den aabne Ild i Modsætning til den af en Ovn omsluttede.

I Jærnstøberiet betegner H. Gulvet med sit Sandlag; der tales derfor der om Formning paa H., hvor Formen' dannes i Gulvet. *F. W.*

Herder, Johann Gottfried von, tysk Digter og Forfatter, født i Mohrungen i Østpreussen 25. Aug. 1744, død i Weimar 18. Decbr. 1803. Hans Forældre levede i beskedne Kaar, men Børnene fik en god Opdragelse, og det blev tidlig bestemt, at H. skulde studere Teologi. Imidlertid blev dette foreløbig forstyrret ved, at en formaaende Velynder søgte at bevæge Forældrene til at lade ham blive Haandværker og tog ham til sig som sin »Famulus«. Rigtignok opnaaede det flinke unge Menneske herved mangen en Kundskab, som senere var ham til Nytte, men Stillingen var ham i det hele trist og trykkende, og han var glad, da en anden Velynder, en russisk Regimentskirurg, tilbød at tage ham med til Konigsberg og siden til St. Petersborg for at lære Kirurgien. Efter Ankomsten til Konigsberg (1762) indsaa H. imidlertid snart, at han ikke egnede sig til Læge, og lod sig immatrikulere som stud. theol. Samtidig fandt han en ny Velynder i Boghandler Kanter og fik Ansættelse som Lærer ved *Collegium Fridericianum*. Den betydeligste Indflydelse paa hans Aandsudvikling fik Filosoffen Kant, og uden for Universitetet den bekendte Mystiker J. G. Hamann (»Der Magus des Nordens«), samt desuden J.J. Rousseau, hvis Skrifter han ivrig studerede. I Efteraaret 1764 blev H. kaldet til Kollaboratør ved Domskolen i Riga og senere til Hjælpepræst ved to af Byens Kirker. I denne dengang aldeles tyske og meget selvstændig stillede By fik H. Adgang til de bedste Huse og opnaaede megen Livsnydelse og mange Tilskyndelser til Aandsvirksomhed; han aabnede ogsaa her sin betydningsfulde litterære Virksomhed med Udgivelsen af »Fragmente über die neuere deutsche Litteratur« [1766—67], »Uber Thomas Abbts Schriften« [1768] og »Kritische Wälder« [1769]. Ved at gaa ud fra, at Folkeejendommelighed og Sprog ere de vigtigste Faktorer i Folkets Litteratur, og ved denne sin egen »genetiske« Betragtningsmaade at supplere Lessing's »kritiske« Maalestok vandt H. en selvstændig Position i Tidens litterære Strid. En stærk Rejselyst og Trangen til at forberede sig til sit praktiske Kald (det litterære tænkte han dengang mindre paa) fik ham i Foraaret 1769 til at søge sin Afsked, der blev ham bevilget under Forudsætning af, at han vilde vende tilbage. Han begyndte nu den paatænkte store Rejse, der gik til Søs til Nantes og derfra til Paris, og da han ikke var særlig vel forsynet med Rejsemidler af sine Venner, blev han meget glad over et Tilbud fra Eutin om at ledsage Arveprins Peter Friedrich Wilhelm som Rejsekapellan. I Beg. af 1770 kom han til Eutin og rejste i Juni derfra med Prinsen, men fik samtidig en smigrende Kaldelse til Bückeburg. I Darmstadt lærte han sin tilkommende Hustru at kende, og nu havde han tabt

Lysten til at rejse videre; han fulgte Prinsen til Strassburg, tog sin Afsked fra det ham betroede Hverv og modtog om Efteraaret Stillingen som Hovedpræst og Konsistorialraad i Bückeburg (Lippe), men blev dog Vinteren over i Strassburg for at gennemgaa en Øjenkur. Ved denne Lejlighed gjorde han Bekendtskab med den unge Goethe og fik en ikke ringe Indflydelse paa dennes litterære og sjælelige Udvikling. I Apr. 1771 tiltraadte H. sit Embede i Biickeburg, men han befandt sig der i en for indsnævret Sfære; det eneste, der trøstede ham, var hans Ægteskab (1773) og hans litterære Arbejder, blandt hvilke især maa nævnes den aandfulde Afhandling over Prisopgaven »Uber den Ursprung der Sprache« [1772], samt »Ossian und die Lieder alter Volker« og »Shakespeare«; ved sit betydningsfulde Skrift »Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit« [1774] kom han til at staa midt i Datidens filosofiske Strid, og da han heri havde erklæret Krig imod »Oplysningstidsalderens« Falanks, saa maatte han finde sig i mange haarde Angreb, der bleve endnu bitrere, da han udgav flere teologiske Skrifter, især »Älteste Ur kunde des Menschengeschlechts« [2 Bd., 1774—76] og »Erläuterungen zum neuen Testament, aus einer neueroffneten morgenländischen Quelle« [1775]. Disse Angreb bevægede ham til at tilbageholde sin Samling »Volkslieder«, der var færdig til Udgivelse, og fremkaldte en hypokonder, menneskefjendsk Stemning hos ham. Netop paa denne Tid blev han ved Goethe's Mellemkomst kaldet til Weimar som første Præst og Medlem af Konsistorium (Kirkeraadet), og i Oktbr. 1776 ankom H. til Weimar, opfyldt af de bedste Forhaabninger og Forsætter. Imidlertid fandt han snart, at Hofkamarillaen var aldeles ligegyldig for Kirke- og Skolespørgsmaal, og han satte sig da i Opposition til den, i den Grad, at han misbilligede og modarbejdede alle dette Partis Meninger og Ønsker, saaledes at han snart følte sig lige saa trykket og ensom i det livlige Weimar som i det stille Bückeburg. Alligevel tog hans litterære Produktion her et betydeligt Opsving: den Overgang i Litteraturen, som gjorde Hovedmændene i »Sturm und Drang«-Perioden til Førere og Bærere i den klassiske Periode, omfattede ogsaa H. i Slutn. af 1770'erne. To filosofiske Af handlinger: »Vom Erkennen und Empfinden der Seele« og »Plastik; einige Wahrnehmungen iiber Form und Gestalt aus Pygmalions bildendem Traum« [1778], samt de længe forberedte »Volkslieder« [1778 — 79, senere »Stimmen der Volker in Liedern«] vare de første Frugter af H.'s Ophold i Weimar, og i de nærmest følgende Aar udviklede Forholdet til Goethe sig til Venskab og synes at have paavirket H.'s Produktionsevne, idet han netop i 1780'erne udgav sine betydningsfuldeste Skrifter, nemlig, foruden de strengt teologiske »Briefe das Studium der Theologie betreffend« [4 Bd., 1780—84] og en Prædikensamling,: det ufuldendte Værk »Vom Geiste der Ebräischen Poesie« [2 Bd., 1782—83] og »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit« [4 Bd., 1784—91]. 1788—89 gjorde H. for sin Helbreds Skyld en Rejse til Italien, som skaffede ham megen Nydelse, men Hjemrejsen blev gjort ham ubehagelig ved et Tilbud om et Professorat i Gottingen, idet han nu igen maatte pine sig med en vigtig Afgørelse. Imidlertid overtalte Goethe ham til at blive, Hertugen betalte hans Gæld og forbedrede hans Gage; men hans Sygelighed tog igen Overhaand og hindrede hans Arbejde; de materielle Vanskeligheder bleve ikke hævede, og H.'s og hans Kones halvt berettigede, halvt ugrundede Klager over, at Aftalerne med Goethe af 1789 ikke bleve holdte, førte til et definitivt Brud med denne, som forøgedes ved Skinsyge over Schiller's Venskab til Goethe; H. trak sig mere og mere tilbage i sig selv, følte sig frastødt af de tidligere Venners antik-klassiske Retning, ja endog af sin gamle Lærer Kant's Filosofi, og hans senere Skrifter ere mere eller mindre rettede imod dem, nemlig, bortset fra »Christliche Schriften« [1796—99], »Verstand und Erfahrung, eine Metakritik zur Kritik der reinen Vernunft«, »Kalligone« [1800] og »Adrastea« [6 Bd., 1801 — 03]. Den sidste Glæde som Forfatter havde H. af sin Oversættelse af »Cid«-Romanceroen og af sine dramatiske Digte »Der entfesselte Prometheus< og »Admetus' Haus«. En sidste større Ærgrelse havde han derimod af at modtage et Adelsdiplom fra Bayern (1802), og hans Udnævnelse til Præsident i Overkonsistoriet (1801) kom for sent til at oprette hans sunkne Livsmod. I Somrene 1802 og 1803 søgte han Lægedom i Aachen og Eger, men om Efteraaret fik han et haardt Anfald af en uhelbredelig Leversygdom, som gjorde Ende paa hans Liv i Løbet af Vinteren. »Sämtliche Werke«, udg. af J. G. Muller, Joh. v. Muller, Heyne, H.'s Enke og Søn [45 Bd., 1805—20], Lommeudgave [60 Bd., 1827—30], i 40 Bd. [1852—54], »Ausgewählte Werke« [6 Bd., 1889]; i »Hempel's deutsche Klassiker« [24 Bd., 1869—79]; en ny stor Udgave ved Suphan og Redlich [31 Bd., 1877—89], »Auswahl« [1.—4. Bd., 1884—87]. (Litt.: H. Döring, »H.'s Leben« [2. Opl. 1829]; R. Haym, »H. nach seinem Leben und seinen Werken« [2 Bd., 1880—85]). *C.A.N.*

Herderit, et sjældent Mineral af rombisk Krystalform, er hvidlig eller gullig gennemsigtigt og bestaar af fluorholdigt Beryllium- og Kalciumfosfat $(CaF)BePO_4$; det er fundet ved Ehrenfriedersdorf i Sachsen og ved Stoneham i Maine. *N. V. U.*

Herdferskning eller Ferskning paa Herden kaldes en Friskning (s. d.), som udføres paa en Herd med fast Raajærn som Materiale og med Smedejærn eller Staal som Produkt, samt Trækul som Brændsel. Medens efter Masovnens Indførelse saa at sige alt smedeligt Jærn fremstilledes ved H, fortrængtes denne Proces i Midten af 19. Aarh. mere og mere af Pudling, og efter Indførelsen af Bessemer-Processen og Ore-Processen (s. d.) er den ved Slutn. af 19. Aarh. trængt saa stærkt tilbage, at den i 20. Aarh. snart vil være en Saga. Grunden hertil er ikke, at Produktet ikke skulde være godt, tværtimod det svenske herdferskede Jærn har altid haft et velfortjent Ry for Mangel paa Slagge og Skørhed, og at H. ikke helt er afskaffet, ligger just i, at man til visse Brugsgenstande, saasom Fjedre foretrækker Cementstaal (s. d.), hvortil herdfersket Jærn er Emnet. H. har maattet vige, fordi den kræver det dyre Brændsel, Trækul, fordi den ikke kan levere ret meget færdigt, man kan saaledes opstille, at H. af 5,000 Kg. Raajærn tager $11/_2$ Uge, medens det samme Kvantum kan pudles paa $1\ 1/_2$ Dag og bessemeres i mindre end $1\ 1/_2$ Kvarter, endelig stiller H. store Krav til

Arbejdernes manuelle Dygtighed og Udholdenhed og maa læres fra Fader til Søn. Det er nu engang ikke et behageligt Arbejde, bogstavelig i bar Skjorte at staa timevis og arbejde foran en mægtig Ild, og hvor derfor en »Smedje«, som Herdferskningshytten kaldes, er nedlagt, vil den næppe blive kaldet til Live igen. H. har nu sit Hovedsæde i Sverige og drives ogsaa endnu lidt i Østerrig, ellers er den en stor Sjældenhed.

Processen ledes paa mange Maader; ens for dem alle er Raajærnets draabevise Nedsmeltning ved Trækulild foran den iltende og derved af kuliende o: ferskende Blæst fra en Bælg eller et Blæseværk.

Det gamle tyske »Dreimalschmelzerei« vælges gerne som Type for H. Herden har her en Ildgrube, beklædt med Støbejærnsplader. Vindpiben rager frem fra den ene Side, over Herden er et Røgfang; helt overdækkede Herder ses ogsaa. Naar Trækulilden er godt i Brand, skydes en Stang af graat Raajærn frem mod Blæsten, og idet den draabevis smelter ned, forslagges dens Kiselindhold, Jærnet, som nu er raffineret, ligger som en Kage paa Bunden af Herden. Naar Portionen, Chargen, er smeltet, stikkes Slaggen af, udtages Kullene og *Jærnkagen*, efter at den er størknet. Jærnkagen slaas itu, der gøres et nyt Fyr, Stykkerne lægges oven paa Ilden, saa at Jærnet atter draabevis flyder forbi Formen. Ved denne anden Smeltning, Raaferskningen, kan man, hvis alt Kiset var blevet forslagget ved Raffineringen (1. Smeltning), faa Raajærnets Fosforindhold forslagget. Efter anden Smeltning ligger der en Staalklump paa Bunden af Herden; efter at den er tagen op, og der er gjort nyt Fyr, smeltes den uden at slaas itu ned for tredje Gang, idet man nu ved Garferskningen fremmer Afkulningen ved Tilsætning af Garslagge fra en tidligere Charge og faar Smedejærn med højest $0{,}_4$ p. Ct. Kulstof, i Form af en ikke smeltet, men dejagtig og svampet slaggefyldt Masse, Smelten eller Lupen, som maa befris for sin Slagge ved Hamring, idet man enten tager hele Klumpen eller deler den i Boller. En Hede eller Charge ved Dreirnalschmelzerei tager 4—6 Timer og udføres med højest 300 Kg. Raajærn; der gaar 22 — 25 p. Ct. Jærn tabt i Slagge, og for hver 100 Kg. udsmedet Stangjærn bruges 1 Kbm. (ca. 140 Kg.) Trækul. Arbejdet gaar, idet der er 2 Skifter, Dag og Nat i de 6 Ugedage. Søndag hviles. Franchecomté-Herd og Sulu-Herd ere Benævnelser for Variationer af Herden med tilhørende Modifikationer af den tredobbelte Smeltning. Efterhaanden har man indført Udnyttelse af Herdens Spildevarme til at forvarme Blæsten og til Fyr under Dampkedler, hvor man mangler Vandkraft til at drive Hamrene, endvidere dobbelte Herder, flere Vindpiber til samme Herd o. s. v. Hvidt Raajærn, som er almindeligt i Sverige, skal som kiselfrit ikke raffineres, det ferskes derfor i 2 Smeltninger, sædvanlig paa Lancashire-Herden, hvis Charger ere fra 70—150 Kg. med 12—16 p. Ct. Jærntab og tage 1 — $1^1/_4$ Time, og som ofte ere dobbelte, sjældnere paa Vallonherden. Undtagelsesvis, hvor Materialet var staalagtigt Raajærn, har man endog kun anvendt een Smeltning (Schwalarbeit).

Ved H. kan fremstilles ikke alene blødt Smedejærn, men ogsaa Staal. Herden bygges da med Sandstensbund, og den afkøles ikke som ved sædvanlig II.; Processen ledes i det hele noget anderledes, navnlig forhales den, og der arbejdes med stærk Varme hele Tiden; da derfor Fosfor ikke kan forslagges her, maa Materialet være fosforfrit; alt efter som det er graat eller hvidt Raajærn, gøres 2 eller 1 Smeltning, Lupen deles altid i Boller, og Trækulforbruget er stort. H. paa Staal er derfor langt sjældnere end paa Jærn og mulig alt helt forsvunden. *F. TV.*

Herðubreið, et enkeltstaaende, ejendommelig formet, 1,660 M. højt Tuffjæld paa Island's indre Højland 0. f. Lavaørkenen Ódáðahraun; Bjærgets Top omgives af et Bælte af stejle Klipper, og oven over dette er der en spids Kalot af snehvide Gletschere. I islandske Annaler nævnes flere Gange Udbrud af H., saaledes i Aarene 1341 og 1510, men dette maa bero paa en Forveksling med andre Vulkaner, da H. ikke er nogen Vulkan; derimod findes flere store Vulkaner og mindre Kraterrækker i Nærheden; de vilde Egne i det indre Højland have ogsaa indtil for nylig været meget lidet kendte. *Th. Th.*

Here ('"/fy?;), den ionisk-episke Form af Navnet Hera (s. d.).

Heredia [ere'dia], Departementshovedstad i den mellemamerikanske Stat Costa Rica, 10 Km. N. V. f. Hovedstaden San José, har (1891) 6,047 Indb., der drive betydelig Dyrkning af Kaffe.

Hérédia [eredja'], José-Maria de, fransk Digter, er født 22. Novbr. 1842 paa Cuba af spansk Herkomst og hørende til en rig Planterslægt, og kom som Dreng til Frankrig, hvor han fik sin Skoleuddannelse. Rig, stolt og frihedselskende helligede han sit Liv til Digtekunsten. Han er at betragte som den sidste Tilhænger af Théophile Gautier's parnassistiske Skole med dens Stræben efter Formens Mesterskab i Farve og Plastik. H. behandler sine Vers som en Guldsmed sine Juveler; han ligesom tilsliber dem i blendende Facetter og indfatter dem i ciseleret Sølv og Guld. Hans spanske Blod og tropiske Fantasi røber sig i hans stolte og farvestraalende Kunst. Han skriver kun lidt og offentliggjorde i lange Tider kun hist og her en Sonet eller et Fragment. Først over 50 Aar gl. begyndte han at udgive sine *Digte*: »Les *trophées*« [3 Bd. 1893 ff.], blandt hvilke »Conquistadores« besynger Amerika's Erobrere. *S. Ms.*

Hereditas (lat.), **Arv.**

Hereditet (lat. af *heres*, Arving), Arvelighed; hereditær, arvelig.

Hereditær se Hereditet.

Hereford [he'refəd], Shire i det vestlige England, grænser mod Nord til Shire Salop, mod Øst til Worcester, mod Syd til Gloucester og Monmouth, mod Vest til Wales (Shirerne Brecknock og Radnor). 2,157 □ Km. med (1891) 116,000 Indb., hvilket giver 54 paa 1 □ Km. Det er et bakket Landskab, hvor smukke Højder og prægtige Skove veksle med brede og frugtbare Dale. Jordbunden bestaar af rød Sandsten, og kun undtagelsesvis forekomme siluriske Dannelser, gennembrudte af Syenit. Shiret er saa frugtbart som intet andet i England, og Agerbruget er derfor ogsaa den vigtigste Næringsvej. Ved Siden af Kornavlen, navnlig Hvede og Byg, er Frugtavlen særdeles betydelig; Æbler og Pærer avles i stor Mængde, og der fabrikeres megen Pæremost (Perry) og især Æblemost (Cider), mere end noget andet Sted i Eng-

land; ogsaa Humleavlen er betydelig, ligesom Egebark er et vigtigt Udførselsprodukt. Afsætningen af Landbrugsprodukter gaar især til London og Bristol og derfra til Amerika og Vestindien. Ogsaa Kvægavlen er en vigtig Indtægtskilde, og Shirets Faare- og Kvægracer ere berømte. Derimod spiller Bjærgværksdriften (Jærn og Marmor) kun en ringe Rolle, og Industrien (grove Uldstoffer) beskæftiger kun 10 p. Ct. af Befolkningen.

Hovedstaden H. ligger 35 Km. N. V. f. Gloucester i Wye's frugtbare Dal, (1891) 20,300 Indb. Det er en ældgammel By, der allerede blev Bispesæde 673 og i Middelalderen tjente til Grænsefæstning mod Wales. Blandt Bygningerne fremhæves den gamle Domkirke, paabegyndt 1070, fuldendt 1530 og restaureret 1856—63, en smuk Grevskabshal, Bibliotek og et katolsk Seminarium. Den gamle stærke Borg er fuldstændig forsvunden, og paa dens Plads er rejst en Søjle for Nelson. Fabrikation af Hatte og Handsker, Udførsel af Humle, Korn, Tømmer og Roser. *C. A.*

Hereford-Kvæg [he'refəd] se Kvægracer.

Herefordshire [he'refədšə ell. -ši.ə] se Hereford.

HerefOSS (Heirefos) **Herred,** Nedenæs Fogderi, Nedenæs Amt, (1891) 651 Indb., et lidet ca. 18 Km. langt Indlandsherred paa begge Sider af den Herefossfjorden benævnte Udvidelse af Topdalselven samt en Del af selve Topdalen oven for og neden for dette Vand. Begge Dalsider indesluttes af lave, skovbevoksede Aase, som vistnok tiltage i Højde mod Nord, men dog næppe nogetsteds overstige 500 M. Medens Aaspartiet paa Østsiden danner en sammenhængende Masse, er det paa Vestsiden spaltet i mere uregelmæssige Dele, adskilte ved Smaadale; de største af disse, Uldalen mod Nord og Heimdalen mod Syd, falde kun til Dels ind i H. Topdalen er inden H. i sin øverste Del en trang Fjælddal, der udvider sig for at optage Gauslaafjorden og Herefossfjorden, neden for hvilken den igen smalner af. Topdalselven kommer ind fra Mykland i et stridt Stryg, store Foss, med i alt 18 M.'s Fald, løber derpaa rolig, indtil den danner Gauslaafjorden, 4 Km. lang, men ganske smal; denne forlader den i to Arme, der begge efter et kort Løb falde i den 10 Km. lange, ca. 1 Km. brede Heref ossfjord, den østlige gennem Laxefossen, som kun er ubetydelig, den vestlige gennem Herefossen, hvis lodrette Fald er ca. 30 M. S. f. Fjorden har Elven et særdeles uregelmæssigt Løb; snart snævrer den sig ind og danner Stryg og Fosser, saaledes den 11 M. høje Aamlifos; snart udvider den sig og deler sig i flere Arme. Dette Hovedvasdrag har kun faa Tilløb; det største er Skjæggedals- eller Uldalsaaen, som med et overmaade stærkt Fald — ikke mindre end 65 M. — falder i Fjordens nordlige Hjørne. Da Topdalselven er af stor Betydning for de omliggende Distrikters Tømmerfløtning, er der i Elven ved Oprensning af Strygene, Anlæg af Damme m. v. udført et meget stort Arbejde. Herredets fleste Gaarde ligge i Topdalen, fornemmelig ved Nordenden af Herefossfjorden samt for øvrigt spredt rundt om i Smaadalene og paa Heierne; dog er H. i det hele taget tyndt bebygget. Den dyrkbare Mark er mindre god, men Skov dækker alle Fjælde. Skovdrift er derfor en Hovednæring. Af Veje fører en ind Syd fra til Fjordens Sydende og en anden fra Kirken Øst over til Froland. Herredet er Hovedsogn i Herefoss Præstegæld. Herredets Areal er 164,6 □ Km., hvoraf 15,4 □ Km. Indsøer. *J. F W.H.*

Heremans, Jacob Frans Johan, flamsk Sprogmand og Forfatter, født 28. Jan. 1825 i Antwerpen, død 13. Marts 1884 i Gent. Han studerede ved sin Fødebys Athenæum, blev 1843 Underbibliotekar smst., senere Lærer i forskellige Byer og 1864 ekstraord. Professor i nederlandsk Sprog ved Højskolen i Gent. Senere holdt han ogsaa Forelæsninger i sammenlignende germansk Sprogvidenskab. Allerede som ganske ung var han optraadt som en begejstret Tilhænger af den flamske Bevægelse, og han vedblev hele sit Liv at støtte den, dels som Lærer, dels som sprogkyndig og Forfatter. Han har givet udmærkede Livsskildringer af nogle af den flamske Bevægelses ledende Mænd saasom Ledeganck og Rijswijck. Desuden har han udgivet ældre nederlandsk Litteratur, f. Eks. fire Tragedier af Vondel (med Kommentar) og nogle af Maerlant's Digte. 1856—59 udgav han i Gent sammen med andre Tidsskriftet »Het Leesmuseum«, og 1874— 84 var han Redaktør af Tidsskriftet »Nederlandsch Museum«, der behandlede æstetiske og videnskabelige Emner. I de flamsk-hollandske Retskrivningskongresser deltog han som en af de sagkyndigste og lærdeste. Blandt hans talrige Værker skulle endnu nævnes en fransk-nederlandsk og nederlandsk-fransk Ordbog [Antwerpen 1865—68], en nederlandsk Metrik [Gent 1862] samt »Hoffman von Fallersleben en de Nederlandsche Letterkunde« [Gent 1874]. *A. I.*

Heréncia, By i Mellemspanien, Provins Ciudad-Réal, ved Giguela, midt paa la Mancha's ensomme Slette. Den har Vin- og Olieavl, Sæbe- og Klædefabrikation og (1887) 5,900 Indb. *C. A.*

Herens, Val d' [valdœrɛ̃], tysk Eringerthal, Højdal i det schweiziske Kanton Wallis, strækker sig i en Længde af 30 Km. fra Foden af Col d'H. til Bramois i Rhône-Dalen og gennemstrømmes af Borgne. Ved Useigne (970 M.) udmunder den af Hérémence gennemstrømmede smukke Sidedal. Begge Dalene stige op til de omkring Mont Colon og Matterhorn lejrede Snemarker, af hvis Isstrømme Bækkene næres. Borgne danner saaledes Afløbet fra Glacier de Ferpècle. Nedad til afsmalnes Dalen og ender i vilde Bjærgkløfter ved Longeborgne, ud ad hvilke Borgne træder ved Bramois, for 2,5 Km. længere mod Nordvest at udmunde i Rhone. Siden Dalen ved den 25 Km. lange Postvej Evolena-Sitten er bleven let tilgængelig, besøges den meget af Turister. *Joh. F*

Hérenthals, By i den belgiske Provins Antwerpen, ligger i Campinen ved Kleine Nethe og Canal de la Campine, danner et vigtigt Knudepunkt for Jærnbanelinierne Antwerpen—H.—Gladbach, H.—Aerschot og Lier—Turnhout og har (1890) 6,000 Indb. samt Klæde-, Kniplings-, Olie- fabrikation og Garverier. *Joh. F.*

Herēro, afrikansk Folkestamme, bebor Sydafrika's Vestkyst mellem $19^1/_2$ og $22^1/_2{}^0$. H.'s Navn (O-va-herero) skal betyde »det glade Folk«; Europæerne bruge den fra Hottentotterne laante Betegnelse Damara. H. falde i to Grupper, en østlig, de egentlige H., og en vestlig, Ovambantieru

(D: Bedragerne). I Udseende ligne H. meget deres sprogbeslægtede Naboer Betschuanere og Kaffer. Væksten er høj og slank; Legemsbygningen røber ikke saa meget Kraft som Udholdenhed. Hudfarven er mørkebrun. Det tætte, krusede Haar, der indsmøres med Fedt og farves med Okker, er sort. I Henseende til aandelige Evner staa H. paa samme Trin som Sydafrika's øvrige Bantu-Folk, men i Energi og Tilforladelighed overgaas de langt af enkelte af disse, f. Eks. Kafferne. Løgnagtighed og Sanselighed lægges dem ofte til Last. De skulle være i Besiddelse af Anlæg for Musik og Mekanik. Det vigtigste Livserhverv er Kvægavl, der omfattes med megen Interesse. Agerbruget er kun lidet udviklet, og fast Bosidden er umuliggjort ved de klimatiske Forhold, der nøde til en bestandig Omflakken for at skaffe friske Græsgange til Kvæget. Haandværk og Industri staa paa et temmelig lavt Trin. Dragten bestaar for begge Køns Vedkommende af et Skørt af Læder og en Kappe af Oksehud, der dog kun bæres i Tilfælde af fugtigt og koldt Vejrlig. Ejendommelig for Kvinderne er det af Læder syede Hovedtøj, paa hvis Isse tre aflange Læderflige af Form som Æseløren ere fæstede. Af Vaaben kendes Bue, Kastekølle og Spyd; i den senere Tid ere Bøsser komne i Brug. Hytterne ere halvkugleformede, dannede af Stænger, dækkede med Grene og Blade j og tættede med Ler. Husgeraadet indskrænker sig til Skeer og Beholdere af Træ, Kalabasser, Strudsæggeskaller og tarvelig formede Lerkar. Polygami er almindeligt, om end de fattigere i Reglen nøjes med een Kone. Enkelte Tilfælde af Polyandri ere konstaterede. Kvindens Stilling skal være bedre hos H. end hos de øvrige Bantu-Folk. Arbejdet hviler ikke udelukkende paa hendes Skuldre. Hendes vigtigste Bestilling er at rejse Hytten, medens Mændene bringe Materialerne til ; Veje. Jagt og Krig, Kvægets Røgt, Gravning af ! Brønde og Indretning af Hegnet om Kvægfoldene ere Mændenes Syssel. H.'s omstrejfende Levevis i har forhindret Dannelsen af en fast social Organisation af den Art, der kendes fra Kafferne. Folket er delt i en Mængde Smaastammer, der styres af Høvdinge med ringe Magt. H.'s religiøse Foreстillinger svare ganske til dem, som man træffer hos den øvrige indfødte sydafrikanske Befolkning. De bestaa væsentlig i Troen paa og Frygten for de afdødes Aander, der antages at kunne skade de efterlevende. Den Ærefrygt, som H. vise Træer, staar sikkert i Forbindelse med deres Sjæledyrkelse. Talrige overtroiske Ceremonier udgøre Hovedbestanddelen af H.'s Kultus. Sygdomme anses for paaførte ved Trolddom og søges hævede i ved de professionelle Troldmænds Besværgelser. De døde bøjes sammen i siddende Stilling og jordes ! i en snæver Grav tillige med de i det daglige Liv anvendte Redskaber. Ved Graven, der beskyttes ; mod Rovdyrenes Angreb ved en tæt Tjørnehæk eller en Stendynge, bringes der Ofre af de efterlevende Slægtninge. Om H.'s Historie vides ikke meget. De synes i Slutn. af 18. Aarh. at være komne fra Øst til deres nuværende Opholdssted. Senere maatte de bestaa svære Kampe med Nama-Hottentotterne, i hvilke de understøttedes af den svenske rejsende K. J. Andersson (s. d.), og som ! endte til deres Fordel. Til H. henregnes undertiden de tæt 0. f. dem boende Bjærgdamaraer eller Haukoin. Denne Stammes etnologiske Stilling er endnu ikke sikkert bestemt. Sandsynligvis er det ikke noget homogent Folk, men en Blanding af mange forskellige Stammer, der under idelige Kampe ere blevne trængte hen imod Kalahari's Grænse. (Litt.: G. Fritsch, »Die Eingeborenen Siidafrikas« [Breslau 1872]). *C. Fr.*

Hēres (lat.), Arving (s. d. samt Arv og Arvefald).

Herford, By i preussisk Provins Westfalen, i Regeringsdistriktet Minden, 15 Km. N. 0. f. Bielefeld, i en smuk Egn ved Indløbet af Aa i Werre, og ved Jærnbanelinierne Hannover—Köln og H.—Detmold, har (1895) 21,600 Indb. H. deles i den egentlige Stad (1890 8,000 Indb.), Stift Berg, Altstadter Feldmark, Neustädter Feldmark, Radeweger Feldmark, og har 6 evangeliske Kirker, blandt hvilke den romanske Münster-Kirke (fra 12. Aarh.) samt den gotiske Johannis-Kirke og en katolsk Kirke. Der findes en Filial af Rigsbanken, en Amtsret, et Gymnasium (grundet 1540) og en Landbrugsskole. Industrien beskæftiger sig med Fabrikation af Linned og Klæde (med betydelig Udførsel), Sukkervarer, Maskiner, Tobak; endvidere findes Tæppeværerier og Jærnstøberi. H. skylder sin Oprindelse til det fordums Rigsabbedi, der stiftedes 789 som Benediktinernonnekloster, ogunder hvis Abbedisse Byen stod indtil 1547. Byen indtraadte i Hanse-Forbundet, antog 1530 Reformationen og blev 1631 fri Rigsstad; dog maatte den allerede 1647 og atter 1652 underkaste sig Kurfyrsterne af Brandenburg. 1803 nedlagdes Abbediet; 1807 kom H. til Westfalen og 1813 til Preussen. *Joh. F.*

Herford [hə!fəd], Charles Harald, engelsk Forfatter, er født i Manchester 1853. Han studerede i Cambridge og fordybede sig i ivrige Studier over Shakespeare, ligesom han ogsaa er en ypperlig Kender af tysk Litteratur. 1887 blev han Professor i engelsk Sprog og Litteratur ved *University College of Wales* i Aberystwith. Af hans Værker kunne nævnes: »Essay on the romantic and Classical Styles« [1880], »Literary Relations of England and Germany in the XVIth Century < [1886] samt en metrisk Oversættelse af Ibsen's »Brand« [1894]. *T. L.*

Hergenrother, Joseph, katolsk Kirkehistoriker, født 15. Septbr. 1824 i Würzburg, død 3. Oktbr. 1890 i Cistercienserklosteret Mehrerau ved Bregenz. Efter at have studeret i Wiirzburg og Rom blev han præsteviet 1848, Dr. theol. 1850 og 1852 Professor i Kirkeret og Kirkehistorie i Wiirzburg. Mest bekendt er han bleven ved Stridsskriftet »Anti-Janus«, som han udgav 1870 som Svar paa »Janus«, Döllinger's og Joh. Huber's pseudonyme Angreb paa Ufejlbarhedslæren, og hvori han kraftig tog Pavens og Ultramontanismens højtflyvende Planer i Forsvar. For sin Virksomhed som Forsvarer af Ufejlbarhedslæren blev han 1879 belønnet med en Kardinalhat, og da Leo XIII aabnede Vatikanets Arkiver, blev han Arkivar ved den hellige Stol. Hans Skrifter ere: »Der Kirchenstaat seit der franzosischen Revolution« [Freiburg 1860], »Photius, Patriarch von Konstantinopel« [3 Bd., Regensburg 1867—69], »Katholische Kirche und christlicher Staat in ihrer geschichtlichen Entwickelung und in Beziehung auf die Fragen der Gegenwart« [Freiburg 1872], »Handbuch der all-

gemeinen Kirchengeschichte« [3 Opl., 1884—86]. Desuden Bd. 8—9 af den af Hefele begyndte »Konziliengeschichte« [1887—90]. *H. O—d.*

Hergla, Flække i Tunis, nær Hammamet-Bugten, ligger halvt i Ruiner og har Levninger af den gamle Romerby *Horrea Caelia*. Det er en vigtig Udførselshavn med 1,500 Indb. *C. A.*

Herholdt, Johan Daniel, dansk Læge, født 10. Juli 1764 i Aabenraa, død 18. Febr. 1836 i Kjøbenhavn. 1785 tog H. Eksamen ved *Teatrum anatomico-chirurgicum* 1789 ved kirurgisk Akademi, 1802 tog han Doktorgraden, blev 1805 ekstraordinær, 1818 ordinær Professor i Medicin ved Universitetet, 1819—25 tillige Overmedicus ved Frederiks Hospital. Allerede som ung begyndte H. at skrive talrige medicinske Afhandlinger, navnlig i »Fysikalsk, økonomisk og medicokirurgisk Bibliotek«, der begyndte at udkomme 1794. Disse Afhandlinger, der især behandlede anatomisk-fysiologiske Emner, ere for en stor Del af ikke ringe Interesse og fik til Dels et praktisk Udslag i Dannelsen af Selskabet til druknedes Redning (1796), hvis første Direktør han blev. Af alle hans Arbejder bleve af størst Betydning for Fremtiden hans »Arkiv for Lægevidenskabens Historie i Danmark«, hvoraf dog kun udkom eet Hæfte, og »Samlinger til den danske Medicinalhistorie«, som han udgav sammen med Mansa, men som ligeledes snart ophørte at udkomme. Medens H. erhvervede sig et betydeligt Navn som Videnskabsmand baade i Danmark og i Udlandet, viste han sig meget uheldig som Overlæge paa Frederiks Hospital, hvor han forsømte den kliniske Undervisning, og hvor han kom i et meget spændt Forhold til Direktionen, men navnlig fordi der i Grunden kun var en enkelt Patient, der interesserede ham, og denne Patient viste sig at være en Bedrager (se Synaalejomfruen). Trods det store Navn, H. havde skaffet sig, fik han derfor ikke Forlængelse af sin Overlægestilling ved Hospitalet, da de 6 Aar, paa hvilke han var ansat, udløb. (Litt.: »Biogr. Leks.« VII). *G. N.*

Herholdt, Johan Daniel, dansk Arkitekt, er født i Kjøbenhavn 13. Marts 1818. Da han hørte til en Embedsfamilie, skulde han studere, men følte ingen Lyst hertil, gik derfor i Tømrerlære i og blev Svend 1837; i denne Stilling arbejdede han i flere Aar og gik samtidig paa Kunstakademiet (lille Guldmedaille 1849 for »Et Invalidehotel«) og modtog Undervisning i Tegning af Hetsch og Bindesbøll, hvilken sidste fik stor Indflydelse paa hans kunstneriske Udvikling, navnlig under Opførelsen af Thorvaldsen's Museum. Efter at større Ildebrande havde hærget Throndhjem og Hamburg, opholdt han sig flere Aar i disse Byer, hvor han opførte Huse og studerede den derværende Arkitektur, ligesom han foretog mindre Rejser i Nordtyskland; efter sin Hjemkomst gik han paa Studierejser i Danmark og Sverige og undersøgte og opmaalte gamle Kirker og Borge paa en saa indtrængende Maade som ingen tidligere; hans lille Værk »Helligaandskirken i Wisby paa Gulland« [1852] er et Vidnesbyrd herom. Sin store Udenlandsrejse til Tyskland, Frankrig og Italien foretog han 1852—54, og nu stod han fuldt rustet til at gøre sine rige Evner og Erfaringer frugtbringende i Danmark. Hans første monumentale Værk er Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn [1857—61], hvilket Arbejde blev ham overdraget efter Konkurrence. Denne Bygning (Illustr. se 4. Bd., S. 1025) danner Skel i moderne dansk Bygningskunst, thi ikke alene er den sjælden yndefuld og formaalstjenlig, men den indeholder tillige paafaldende meget nyt, som senere er blevet dagligdags; her anvendtes første Gang i Danmark i større Maalestok Mursten, Formsten og glaserede Sten, og her anvendtes første Gang en større Jærnkonstruktion. Af H.'s mange andre Bygninger maa fremhæves: I Kjøbenhavn: Studenterforeningen [1861—63], en fuldstændig Omformning af en ældre Bygning, Hovedbanestationen [1863—64] med sin prægtige Hal, Nationalbanken [1867—70], en aandfuld Overførelse af florentinske Motiver paa nordiske Forhold og Bygningsemner, Botanisk Laboratorium [1890] og Polyteknisk Læreanstalt [1888—92]. Desuden en Mængde Privatbygninger, f. Eks. Fru Heiberg's smukke Villa i Rosenvænget [1862], det storladne Grøn's Pakhus [1862], Grosserer Levin's Villa paa Hjørnet af Havnegade og Tordenskjoldsgade [1866], Sukkerhuset Føniks'es Pakhus ved Knippelsbro [1869] og Bikubens Bygning i Silkegade med sin ejendommelige Gaard [1884], samt adskillige Villaer og mindre, dekorative Arbejder. Paa Landet og i Provinserne: Herregaardene Selchausdal [1856], Enrum [1863], Gyldenholm [1864], Korsør Kirke [1869], Diskontobanken i Aalborg [1874], Kysthospitalet paa Refsnæs [1875], Duebrødreklosteret i Roskilde [1880], Raadhuset i Odense sammen med Lendorff [1881—83], Gravkapellerne paa Roskilde Kirkegaard [1885] og Store Hedinge Kirkegaard [1887], Toldbygninger i Næstved, Helsingør o. fl. St. Desuden har han restaureret og ombygget en Række Klostre, Herregaarde og Kirker rundt om i Landet, bl. a. Herlufsholm. Ogsaa som Lærer har H. haft stor Betydning, og en Række af Danmark's dygtigste nulevende Arkitekter tilhører hans »nationale« Skole; Sundhed og Klarhed i Tanken, en rationel Anvendelse af ægte Materialier, Respekt for Fortidens Kunst og Kærlighed til Danmark's egne gamle Mindesmærker have altid staaet skrevet paa hans Fane. En Mand som H. har naturligvis i sit lange Liv beklædt mange Tillidsstillinger og naaet mange Hædersbevisninger; han er saaledes bl. a. Æresdoktor ved Kjøbenhavn's Universitet. 1892 hædrede danske Haandværksmestere ham ved Overrækkelsen af en prægtig Mindetavle af Sølv og Elfenben, og 13. Marts 1898 gav hans Elever ham et synligt Bevis paa deres Taknemmelighed ved at overrække ham første Halvdel af et stort Pragtværk »Johan Daniel H. og hans Værker«. H. har udgivet »Lommebog for Bygherrer og Bygmestere« [2. Udg. 1869] og »Vejledning i Husbygningskunst« [1875]. (Litt.: »Nyt dansk Kunstnerleks.«; »Biogr. Leks.« VII). *E. S.*

Héricourt [eriku'r], By i det østlige Frankrig, Dep. Haute-Saone, ligger ved Lisaine og har Slotsruiner, Bomuldsindustri, Garveri og (1891) 4,200 Indb. H. er bleven bekendt ved Schweizernes Sejr over den burgundiske Hær 14. Novbr. 1474 og ved Werder's Kampe mod Bourbaki 15.—17. Jan. 1871. *C.A.*

Heringsdorf, meget besøgt Østersø-Bad paa Øen Usedom i Provins Pommern, i Jærnbaneforbindelse med Swinemunde og Stettin. Beliggenheden er smuk og Badeindretningerne udmærkede. *Lp. M.*

Heri-Rud (»Herat's Flod«), Oldtidens *Arius*, Flod i det nordvestlige Afghanistan, udspringer paa Kohi-Baba og flyder mod Vest i en frugtbar Dal forbi Byerne Herat, Ghurian og Kuhsan. Efter at være naaet til den persiske Grænse bøjer den pludselig mod Nord og danner her paa et langt Stykke Grænsen mellem Afghanistan og den persiske Provins Chorasân og optager her Keschef, som løber forbi Mesched. Ved Byen Serachs flyder den ud i den transkaspiske Ørken, hvor den faar Navnet Tedjen, deler sig i flere Arme og taber sig i Ørkenens Sand. Flodens Vand benyttes i stor Udstrækning til Vandingskultur. *C. A.*

Herisau, Flække i det schweiziske Kanton Appenzell-Ausserroden, 9 Km. S. V. f. St. Gallen, ved Glatt, Biflod til Rhinen, er Sæde for Kantonraadet og har (1888) 13,000 Indb. H. er Midtpunktet for Kantonets Handel og Industri, har Bomuldsvæveri og Farveri. I Nærheden ligge de paa Grund af deres Udsigt besøgte Borgruiner Rosenberg og Rosenburg samt Heinrichsbad med Jærnkilde. H. nævnes oprindelig 837. *Joh. F.*

Hérisson [eriso'], Anne Charles, fransk Politiker, (1831—93), blev 1855 Dr.jur. og 1858 Advokat ved Statsraadet og Kassationsretten. Han hørte allerede da til den frisindede Opposition og var 1863 indviklet i Retssagen mod de 13 Ledere for Valgagitationen. I Septbr. 1870 blev han Maire for et af Paris'es Kvarterer, fortrængtes ved Kommunens Oprør i Marts næste Aar, men indtog i Maj igen sin Post indtil den ny Kommunallov i August. Derimod valgtes han i Novbr. 1871 til Paris'es Byraad og udfoldede 1873 stor Iver for Barodet's Valg. Selv valgtes han 1874 til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til Gambetta's Tilhængere, men faldt 1876 igennem ved Valgene til Deputeretkammeret og indtraadte da igen i Byraadet (var dets Formand 1876—77). 1878 opnaaede han derimod Valg til Kammeret og genvalgtes indtil 1885; var Aug. 1882—Febr. 1883 Minister for de offentlige Arbejder og derefter Handelsminister under Jules Ferry indtil Apr. 1885. Endelig blev han 1885 Medlem af Kassationsretten. *E. E.*

HériSSOn, d' [deriso'], Maurice, Grev d'Irisson, fransk Forfatter, (1840—98), var 1859 Løjtnant i den italienske Krig og 1860 Ordonnansofficer hos General Cousin de Montauban paa Toget til Kina; gjorde 1870—71 under Paris'es Belejring lignende Tjeneste hos General Trochu og ledsagede som saadan Jules Favre til hans Sammenkomster med Bismarck. 1875 brugtes han til en videnskabelig Rejse i Tunis og hjalp 1891 de Brazza ved Dannelsen af de indfødte Tropper i Congo. Allerede 1864 skrev han »Etudes sur la Chine contemporaine« og 1880 en Beretning om sin Sendelse til Tunis, men vakte især Opsigt, da han 1885 i sin »Journal d'un officier d'ordonnance« [norsk Overs. 1885] brugte sit nøje Kendskab til de politiske og militære Forhold under Krigen 1870—71 og udtalte sig med stor Hensynsløshed om de handlende Personer. Aaret efter fulgte et Skrift om Felttoget i Kina og senere en Række andre Skrifter om Tildragelserne 1870—71: »La legende de Metz« [1888], i hvilket han frikendte Bazaine for Beskyldningen om Forræderi, »La Commune« [1889, norsk Overs. 1889], »Autour d'une revolution« [1890], Skildring af Septemberrevolutionen; endvidere »Cabinet noir, Louis XVII, Napoleon, Marie Louise« [1887] og »Le Prince imperial« [1890]. *E. E.*

Héristal [erista'l] (nu hyppigere Herstal), Flække i belgisk Provins og Arrond. Liège, ved Maas og Jærnbanelinien Liège—Eindhoven, 5 Km. N. 0. f. Liège, til hvilken den danner en Forstad, har (1890) 13,900 Indb., der for største Delen ere Arbejdere. Ved Byen findes endnu kun Spor af den tidligere Borg, som var Stamsæde for den franske Majordomus Pipin, der herefter ogsaa kaldtes Pipin fra H. H. var ofte et Opholdssted for Karl den Store. Siden 1444 stod Distriktet H. under Huset Nassau og tilfaldt 1714 Kongen af Preussen, der 1740 solgte det til Biskoppen af Liège for 150,000 Thaler. *Joh. F.*

Hérit., ved Plantenavne Forkortelse for L'Héritier de Brutelle.

Heritiēra Ait., Slægt af *Sterculiaceae*, Træer med store, læderagtige Blade og smaa, særkønnede Blomster i en tætblomstret Stand. Nødagtig Frugt. 4 Arter, alle Kysttræer i den gamle Verdens tropiske Egne. *H. fornes* Buch. (Brættræ), som har brætformede Støtterødder, vokser i Ganges-Deltaet, Bagindien o. fl, St. Veddet benyttes. *A. M.*

Herian (o: Krigeren), et af Odin's Navne i den ældre Edda. — H.'s Møer o: Valkyrier. I Middelalderen findes Herjænsøn, laant fra nedertysk: *Hergenson* (o: en Horekvindes Søn), brugt som Skældsord paa Islandsk, misforstaaet som »Odin's Søn«. *A. M. D.*

Herjedalen (Herjeådalen), Landskab i Sverige, grænser mod Nord og Nordøst til Jamtland og Medelpad, mod Øst til Helsingland, mod Syd og Sydvest til Dalarne, mod Vest til Norge. Længden er fra Nordvest til Sydøst 190 Km., Bredden fra Sydvest til Nordøst er 115 Km. Arealet er ca. 13,650 □Km. H. er et Bjærgland med dyrkede Egne, fortrinsvis nede i Dalstrøgene. Af de højeste Fjælde skulle nævnes Sonfjallet, Anfjället i Vest samt Helagsfjället i Nord (1,500 M.). Overhovedet har H. i den vestlige Del mest udpræget Fjældnatur; den østlige Del er lavere og mere skovbedækket. Gennem H. strømme Ljusnan med Bifloderne Tennan og Herjeån samt Ljungan til den botniske Bugt. Ogsaa mod Atlanterhavet løbe Floder fra H. Jærn og Nikkelmalm findes i H., men i forholdsvis ringe Kvantitet, hvorfor Bjærgværksdrift ikke lønner sig her. Hovednæringen i H. er Kvægavl, der ogsaa her antager Karakteren af Sæterdrift (Fæboder). Agerbruget er paa Grund af det barske Klima og den ringe Mængde opdyrkelig Jord af mindre Betydning. Kreaturbeholdningen andrager (1896) 1,194 Heste, 7,984 Stkr. Hornkvæg, 7,208 Faar, 338 Svin og 7,200 Rensdyr, de sidstnævnte hos den i H. værende Lappebefolkning. Høsten af Byg androg (1896) 8,630 Hektoliter, af Havre 1,445 Hektoliter og af Kartofler 13,280 Hektoliter. Høsten er ikke altid tilstrækkelig til Befolkningens Behov. Befolkningen i H. tæller (1894) 15,428 Personer, hvoriblandt 1 å 200 Lapper. Herjedalingerne ere i Alm. kraftig byggede og høje af Vækst samt udmærke sig ved et vist Alvor og Træghed i deres Optræden. H. hører i administrativ Henseende til Jamtland's Len, i kirkelig Henseende til Hernøsand's Stift. Det danner et Fogderi og tillige med

en Del af Jämtland samt et Sogn af Ilelsingland en »Domsaga«. Det er delt i 9 Sogne; H. (»H. Domsaga«) har en Repræsentant i Rigsdagens andet Kammer. Nogen By eller Flække findes ikke i H. Landskabets Vaaben er en Smedje, to Hammere og en Tang i Sølvfelt. — H. er blevet forholdsvis sent bebygget, det hørte i Middelalderen til Throndhjem's Stift og var norsk. Ved Freden i Brømsebro 1645 afstodes det til Sverige. I Alm. er H. blevet fremstillet som et Anneks til Jämtland; i Aarene 1662—1810 hørte det dog til Gefieborg's Len. Den Formening, at H. skulde have sit Navn efter en fra Norge til Sverige flygtet Høvding Herjulf, som skulde have slaaet sig ned her, synes allerede af etymologiske Grunde urigtig. (Litt.: Höjer, »Konungariket Sverige« [Stockholm 1875 ff.]; Oberg, »Beskrifning ofver landskapet Herjeådalen« [Stockholm 1890]). *A. S.*

Herjolfr-Bardarson, Islænder, drog 986 med Erik den Røde til Grønland. Han tog Herjolfsfjórdri Besiddelse og bosatte sig paa Herjolfsnæs. Dette var den sydligste og østligste Bygd i »Østerbygden«; her rejstes senere en Kirke. Man antager, at denne Bygd har ligget ved det nuværende Næs Ikigait paa ca. 60°'s Bredde paa Grønland's Vestkyst. Her findes Levninger af mange Nordbohuse, hvorimellem en Kirke. (Litt.: »Grønland's historiske Mindesmærker«). *G. F. H.*

Herkner, Heinrich, tysk Socialøkonom, er født i Reichenberg (Böhmen) 1865, Professor i Nationaløkonomi ved den tekniske Højskole i Karlsruhe. Hans første Arbejde, »Die oberelsässiche Baumwollenindustrie und ihre Arbeiter« [Strassburg 1887], vakte Opsigt ved de gribende Afsløringer af de omhandlede Arbejderes fortrykte Kaar. I H. Braun's »Archiv fiir soziale Gesetzgebung« [1888 ff.], sona H. var med til at grundlægge, har han offentliggjort en Række værdifulde socialpolitiske Afhandlinger. En for socialvidenskabelige Studier højst værdifuld Haandbog foreligger fra hans Haand i »Die Arbeiterfrage. Eine Einfuhrung« [1894; 2. Udg. 1897]. *K. V. H.*

Herkogami (græ., bot.) kaldes i Blomsterbiologien det i visse, ikke talrige Blomster herskende Forhold, at selve deres Bygning forhindrer Selvbestøvning; f. Eks. Salvie og Gøgeurter. *V. A. P.*

Herkomer, Hubert, engelsk-tysk Maler og Raderer, er født 26. Maj 1849 i Waal (ved Landsberg i Bayern), men kom allerede 2 Aar gl. til Amerika og fik med 8 Aars Alderen fast Bopæl i England. Hans Kunst tilhører ogsaa, efter Udvikling og Særpræg, dette Land: her uddannedes han paa Southampton's og South Kensington's Kunstskoler (dog ogsaa 1865 paa Miinchen's Akademi), her voksede han sig med sine mange Arbejder saa fast i sine ny Landsmænds Gunst, at han efterhaanden fik Hædersstillinger som Slade-Professor i Kunst ved Oxford Universitet (1885), Medlem af det kgl. Akademi (1890) og af *Roy. Society of painter s in water-colours*, og fra den af ham ledede private Kunstskole i Bushey (ved Hampton-Court), hvor H. har sit pragtfulde Hjem, er der udstrømmet rige Impulser over engelsk Kunst. H. vandt først Fodfæste med Genrestykker, snart i Olie, snart i Vandfarve, der bleve til under Paavirkning fra F. Walker's Kunst; som Fortæller har han meget paa Hjerte, skildrer med Forkærlighed social Nød og Arbejdets Kampe i brede, karakterfulde Træk; han malede saaledes »Nyheder fra Krigsskuepladsen« [1870], »Hvile«, »Ved Brønden«, »Ostehandleren« [1871], »Efter Dagens Slid« [1873], 1875 »Vildttyven« og hans, maaske berømteste, Arbejde: »The last muster« (Chelsea-Veteranernes Gudstjeneste), derefter »Ved Dødens Port« [1876], »Procession i Bayern« [1877], det udmærkede, virkelighedsrammende »Tedrikkende gamle Koner i et Arbejdshus« [1878], »De savnede« [1881], »Forsamling i et Charterhouse« [1889, købt til det offentlige for Chantrey-Fondet], »Vor Landsby« [1890], »Strejke« [1891], »Magistratsmøde i Landsberg« [1893], der som adskillige andre af H.'s Værker behandler Motiver fra hans Fødeland og af Kunstneren skænkedes til nævnte By, endvidere »Direktørernes Kontor« [1894] og »Udvandrernes Ankomst til New York«. Endnu større Held har fulgt H. som Portrætmaler, hans Evne til slaaende at give de væsentlige Træk, hans flotte og kække, om ikke altid lige fine og ægte, maleriske Foredrag har skaffet ham et blandt Samfundsspidser udsøgt stort Klientel; af hans mange dygtige, om end vel forroste og med Tiden noget manierede Portrætter kunne nævnes: R. Wagner [1879], Miss Grant (efter Farveskalaen kaldt »Dame i hvidt«, gengivet af'H. i en meget populær Radering), et Billede, der gjorde enorm Succes ikke alene ved dets gode maleriske Egenskaber, men ogsaa paa Grund af den unge Dames elegante Skønhed og Fortid, og som sammen med andre Portrætter af H. saas paa Jubilæumsudstillingen i Berlin 1886 og fik Indflydelse paa nyere tysk Kunst; endvidere »Dame i sort«, Kapelmester Richter, Stanley, Lady Eden, »Kunstnerens Fader«, Pianofortefabrikant Beckstein, R. Browning, Tennyson, A. Forbes m. fl. Med sin store Alsidighed (Skuespilforfatter og dygtig Musiker) har PI. strakt sig vidt inden for Billedkunstens Omraade, udført Kunstsmedearbejder, skaaret i Træ og syslet med anden Kunstindustri, raderet; i sidstnævnte Henseende har han udfoldet en rig Virksomhed, stukket mange af sine egne Portrætter, endvidere Landskaber o. a., skrevet det betydningsfulde Arbejde »Etching and mezzotint engraving« [1892; hans Oxford-Forelæsninger] og taget Patent paa en egen »Radere«-Metode (Herkotypi), der med forholdsvis nemme Midler, ad galvanografisk Vej (Maling paa selve Kobberpladen) naar ret flotte Resultater. H.'s Kunst har bragt ham mange Medailler hjem, skaffet ham Medlemsplads i Berlin's og Miinchen's Akademier og Værdigheden som bayersk Professor (1890). (Litt.: Courtney, *H., life and work* [Separatnummer af » Art Journal« 1892]). *A. Hk.*

Herkules se Hercules.

Herkules, et større Stjernebillede paa den nordlige Himmel S. f. Dragen, indeholder efter Heiss 227 for det blotte Øje synlige Stjerner. I dette Stjernebillede findes der en Mængde Dobbeltstjerner, hvoraf kan mærkes α, opdaget af Maskelyne 1777, Hovedstjernen gul og af foranderlig Lysstyrke, Ledsageren blaa i 5″'s Afstand. Af foranderlige Stjerner kendes hidtil 16 foruden nævnte α. I H. findes der flere Stjernetaager og -hobe, hvoraf to Hobe ere synlige for det blotte Øje. Den ene ligger mellem η og ζ, omtrent dobbelt saa langt fra den første som fra den anden; den blev opdaget af Halley 1714 og opløst i mere end 10,000 Stjerner fra 10 til 20 Størrelser af W.

Herschel, medens Messier udtalte den Forvisning, at den ikke indeholdt Stjerner. J. Herschel og Lord Rosse mente at finde en spiralformet Anordning af Stjernerne, og den sidste iagttog ogsaa 3 mørke Kanaler i det indre af Hoben. Den er fotograferet og udmaalt af J. Scheiner (»Der grosse Sternhaufen im H.« [Berlin 1892]). Den anden synlige Stjernehob ligger omtrent midtvejs mellem Vega i Lyren og *x* Herculis og er omtrent af samme Størrelse som den førstnævnte, ikke saa let opløselig, men meget lysstærk i Centrum. *J. Fr. S.*

Herkulesarbejde, almindelig Benævnelse for et svært, uoverkommeligt Arbejde (jfr. Herakles 1).

Herkulesbaand, svære, flettede, oftest sorte Uldbaand, der benyttes til Garnering og Kantning.

Herkulesbad se Mehadia.

Herkulesbille se Skarabæer.

Herkules'es Søjler se Herakles, S. 795.

Herkulisk, Tillægsord, dannet af Herkules: hvad der passer for Herkules, kæmpemæssig.

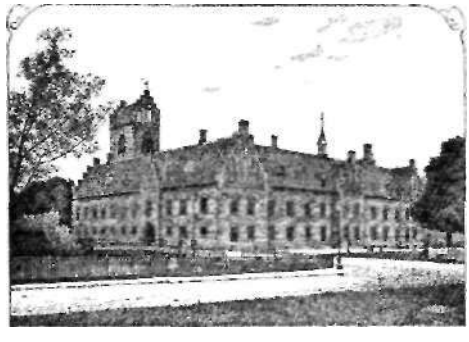
Herlighed kaldes Indbegrebet af de Rettigheder, som Ejeren af en Hovedgaard ved Salget af det under denne hørende Fæstegods til Selvejendom har forbeholdt sig med Hensyn til de solgte Ejendomme. Vedkommende kaldes i Reglen Herlighedsejer, og man tillagde ham tidligere Andel i Ejendomsretten over de paagældende Selvejerbondeejendomme, jfr. Ejendomsret. Herlighedsretten bestaar som Regel i Retten til Jagt og Fiskeri paa Ejendommen, Retten til Husbondhold (en Afgift, der svares ved Ejerskifte som Anerkendelse af Herlighedsejerens Højhedsret), Retten til at føre Tilsyn med Gaardens Drift, Retten til at kræve en aarlig Afgift (Landgilde) af den paagældende Ejendom o. s. v. Rettighedens Indhold og Omfang beror naturligvis paa Indholdet af vedkommende Overdragelsesdokument. Tidligere henregnedes undertiden ogsaa andre Rettigheder under Herlighedsretten, saaledes Birkeret, Sigt- og Sagesfaldret m. m. Ogsaa ved Salget til Selvejendom af det Staten tidligere tilhørende Bøndergods har Staten forbeholdt sig Herlighedsretten over de solgte Ejendomme. *H. Gr.*

Herlighedsejer se Herlighed.

Herlufsholm's Opdragelsesanstalt og Skole er beliggende i særdeles smukke Naturomgivelser, ca. 2 Km. N.f. Næstved, i Øster Flakkebjærg Herred. Herlufsholm har sin Oprindelse fra et af Landets største og mest ansete Benediktinerabbedier, St. Peders Kloster eller, som det fra 14. Aarh. almindelig kaldtes efter sin Beliggenhed, Skovkloster. Grundlagt ved Aaret 1135 af den sjællandske Ridder Peder Bodilsen i Forening med dennes Moder og to Brødre, Jørgen og Hemming, stod Klosteret fra først af i Næstved By, utvivlsomt i Nærheden af St. Peders Kirke (at nogle overhvælvede Kældere i Hotel »Vinhus« skulde være en Levning af det, er urigtigt); men allerede ved i Aar 1200 flyttede Munkene ud i Skoven N. f. Byen, vel fordi de landlige Omgivelser passede bedre for Herreklosterets Trivsel end Købstaden. 1261 afbrændte Bygningerne. Allerede paa dette tidlige Tidspunkt var Klosteret meget formuende. De fire Stiftere havde skænket det Kirken i Næstved, Maglemølle smst., en Gaard i Ladby og flere Boel Jord i og ved Næstved og paa Møen og Falster; 1135 gav Roskilde-Bispen Eskil Munkene Fjerdeparten af den biskoppelige Tiende af Tybjærg Herred, og fem Aar efter fik de af Erik Lam forskellige Rettigheder over Næstved By. Disse Rettighedcr bleve i Tidernes Løb betydelig udvidede; af et Kongebrev fra 1493 saavel som af andre Dokumenter ses det, at Skovkloster hævede i Næstved Grundskat, Told af Varer, der bragtes til Torvs, Bøder for Manddrab, 3 og 40 Marks Sagefald m. m.; Borgerne maatte ikke sælge Huse og Grunde uden Klosterets Tilladelse, og de maatte erlægge en vis Næringsskat i Penge og Naturalier. Ogsaa sit Jordtilliggende fik Klosteret efterhaanden forøget ved Gaver fra høje og lave, og i Beg. af 16. Aarh. kunde det opregne Ejendomme i mere end 100 Byer og Landsbyer, navnlig i det sydøstlige Sjælland, men ogsaa i Nordsjælland, paa Falster, i Skaane o. a. St. Af de danske Konger fik Klosteret adskillige Privilegier, og Bisper gave det Breve med Aflad til enhver, der ofrede paa Kirkens Altre. Med denne store Rigdom forbandt Klosteret et vist Ry for Hellighed; forskellige andre Klostre, deriblandt Ringsted, Antvorskov, Maribo og Voer, søgte Optagelse i dets Broderskab for at blive delagtige i Munkenes »gode Gerninger«. Et aandeligt Liv rørte sig ligeledes inden for Klosterets Mure; man har tillagt Munkene Forfatterskabet til to historiske Aarbøger, og som vigtige Kildeskrifter til Klosterets Historie have de efterladt nogle Lister over deres Velgørere og over alle Gave-, Stadfæstelses- og Mageskiftebreve, som hjemlede dem nogen Ret. I Spidsen for Klosteret stod en Abbed, hvem det tilkom Bispen og Provsten i Roskilde at indsætte efter Pavens Befaling; under Abbeden stod en Prior. Blandt Abbederne kunne nævnes: Mathias, som døde 1419 efter i 28 Aar at have forestaaet Klosteret og erhvervet sig Ros for at have sørget vel for Munkene og istandsat de forfaldne Bygninger; Jakob Germundsen (i 15. Aarh.), der bl. a. byggede Klosterets Omgang; Jens, under hvem Klosteret blev reformeret trods megen Modstand fra en Del af Munkenes Side; Oluf Persen, død 1503, som byggede en Omgang til Klosteret; og Rasmus Daw, der 1528 lod affatte ovennævnte Fortegnelse over Klosterets Dokumenter. Med Reformationens Indførelse blev Klosteret inddraget under Kronen og 1537 forlenet til den forhenværende Aarhus-Bisp Ove Bille; Munkene fik dog Lov til fremdeles at forblive i Klosteret. 1555 fik Abbed Christoffer Hansen Følgebrev paa det, og han styrede det til 1559, da det lagdes ind under Vordingborg. 1560 mageskiftede endelig Frederik II det til Rigsadmiral Herluf Trolle mod Hillerødsholm og Græsegaard i Nordsjælland; paa det Tidspunkt var alt Munkeliv ophørt.

Efter sin ny Ejer fik Skovkloster Navnet Herlufsholm, men den Anvendelse, der hidtil havde været gjort af Bygningerne, som en Anstalt til Kulturens og Oplysningens Fremme, ønskede Herluf Trolle skulde blive uforandret. Med sin ædle Hustru Birgitte Gøye's Samtykke besluttede han, da deres Ægteskab var barnløst, at skænke Gaard og Gods til en lærd Skole for »menige Ædlingers og andre ærlige Mænds Børn i Danmark's Rige«, og 23. Maj 1565 blev Fundatsen paa Stiftelsen udstedt (26. Maj stadfæstet af Kongen). Ved Fundatsen betingede de sig selv Retten til at forestaa Skolen, saa længe de levede, men efter

deres Død skulde Rigsraadet være Patron for den, og det skulde udnævne en »gudfrygtig og velbeskeden Adelsmand« til paa Tro og Love at styre den som dens Forstander, medens der skulde beskikkes en Præst til at forestaa Gudstjenesten og en Skolemester til at undervise Børnene »efter den Skik, som holdes i Roskilde Domskole«. Herluf Trolle oplevede imidlertid ikke at se Skolen i Virksomhed; kort efter Fundatsens Udstedelse stak han til Søs med Flaaden for at kæmpe mod de Svenske, blev saaret i Slaget og døde 25. Juni s. A. Birgitte Gøye overtog nu Forstanderskabet, men allerede 1567, Aaret efter at Skolen var begyndt, frasagde hun sig det paa den Betingelse, at Forstanderen stedse skulde være af hendes eller hendes afdøde Mands Slægt. 30. Marts 1567 udfærdigedes de nærmere Love for Skolens Indretning og Godsets Bestyrelse; Disciplenes Antal fastsattes til 42. Birgitte Gøye forlod nu Herlufsholm, levede en Aarrække paa Ring Kloster, senere paa Aakjær og fra 1572 paa det gamle Sortebrødrekloster i Næstved, hvor hun døde 1574. Lige til det sidste var hun indviklet i Processer med sine Slægtninge, som ønskede at faa Godset tilbage.

Herlufsholm Hovedbygning.

De fire første Forstandere fungerede kun i en kort Aarrække. Børge Trolle døde allerede 1571, Oluf Mouritsen Krognos 1573, Albert Oxe 1577 og Herluf Skave 1583. Efter den sidste blev Historikeren Arild Huitfeld Forstander, eller som det nu kaldtes, Skoleherre; han virkede meget til Stiftelsens Gavn, udfærdigede nøjere bestemte Skolelove, forøgede Hørernes Antal og tog sig med Iver af den økonomiske Forfatning; under ham beklædte Jesper Brochmand, den senere Biskop, en kort Tid Stillingen som Rektor. Blandt de følgende Skoleherrer i 17. Aarh. kunne nævnes Mogens Gøye, Chrf. Ulfeld, Palle Rosenkrantz, Jørgen Rosenkrantz, Marcus Gøye og Fr. Trolle; under Chrf. Ulfeld gik Stiftelsen en Del tilbage, og ved Svenskekrigen forværredes Tilstanden yderligere, saa at Skolen sank i betydelig Gæld. Lidt efter lidt bedredes dog Forholdene; men under Jørgen Brahe begyndte der igen at vise sig en Nedgang, og under hans Efterfølger, Børge Trolle, fuldbyrdedes Ødelæggelsen. 1719 beløb saaledes Restancerne af de kgl. Skatter sig til 7,700 Rdl. i rede Penge foruden en Mængde Korn. 1727 blev B. Trolle fradømt sin Bestilling, og i Maj 1729 maatte Skolen helt lukkes. Juli 1730 blev den imidlertid atter aabnet (med en Lærer og 4 Disciple); for at hjælpe den lidt paa Fode eftergav Kongen alle Godsets resterende Skatter. 1731 udnævntes Generalløjtnant Gregers Juel til Skoleherre, og denne Mand tog sig med Iver af den ødelagte Stiftelse; i Stedet for Arild Huitfeld's Lov, som hidtil havde været gældende, gav han ny Bestemmelser; Disciplenes Antal forøgedes til 10 og Lærernes til 2. Ogsaa en Istandsættelse af de forfaldne Bygninger vilde Gr. Juel lade paabegynde, men Døden bortkaldte ham pludselig Decbr. 1731; med ham døde den sidste Skoleherre af Stifternes Familie. Bestyrelsen overdroges nu 1732 til Stiftamtmand (senere Statsminister) Johan Holstein og Biskop Christen Worm; efter Worm's Død 1737 var Holstein ene Skoleherre. Han bragte Skolen fuldstændig paa Fode igen; Bygningerne repareredes, Skolens hele Gæld afbetaltes, og der foretoges en Række Forskønnelser ved Herlufsholm's nærmeste Omegn. 1755 blev Disciplenes Antal forøget til 20, og samtidig blev den af Stiftelsen saa fortjente Rektor J. L. Bernth ansat, og der blev givet et nyt Undervisningsreglement. Efter Holstein (død 1763) fulgte som Skoleherrer Grev Otto Thott, Geheimeraaderne J. Schack-Rathlov, C. Brandt, F. J. Kaas og P. Stemann. 1851 blev Lensgreve Fr. Knuth Forstander, hvilket Navn fra nu af blev det brugelige for Skolens Direktør, derefter Minister C. Hall og efter hans Død 1888 K. T. Lensbaron Reedtz Thott. I Løbet af 19. Aarh. har Skolen udviklet sig betydelig; 1846 talte den 28 Disciple, 1849 allerede 68 og 1. Jan. 1897: 102. Undervisningen ledes i Overensstemmelse med den for de øvrige lærde Skoler gældende Plan, men Herlufsholm er vedblivende paa een Gang Opdragelsesanstalt og Skole.

Af de gamle Klosterbygninger ere endnu (1898) en Del bevarede i Herlufsholm Hovedbygning. Denne er et Kompleks af 4 under rette Vinkler sammenbyggede Fløje, opførte af røde Teglsten. Kirken — den gamle Klosterkirke — danner den nordre Fløj; den søndre og vestre (med Skolens Solennitetssal, Spisesal etc.) ere opførte af nyt 1868—69; i den østre Fløj (med Forstanderens Bolig, Biblioteket etc.) hidrører underste Stokværk fra Munketiden, de to øvre fra Aarene 1819—22. Den egentlige Skolebygning (opført 1806—09, udvidet 1853) ligger S. f. Hovedbygningen, og her findes tillige den 1876—77 opførte Museumsbygning. Desuden er der særskilt Rektorbolig, flere Lærerboliger, Godsforvalterbolig m. m. Kirken er bygget i Korsform, uden Sideskibe og med Taarn; i sine oprindelige Partier, Skib og Kor, hidrører den fra Slutn. af 12. Aarh.; vistnok efter Branden 1261 bleve Kirkens Mure forhøjede og Korsfløjene tilbyggede; i 15. Aarh. rejstes Taarnet. Gammel Altertavle, hvorover et Krucifiks fra ca. 1300; bag Alteret Herluf Trolle's og Birgitte Gøye's pragtfulde Gravmonumenter med deres i Alabast udførte Statuer (af nederlandsk Arbejde); udskaaren Prædikestol fra Renaissancetiden; gammel Døbefont af Kalksten. I nordre Korsarm et pragtfuldt Gravmonument over Marcus Gøye (død 1698); foran det staa 5 Kister med Ligene af ham og nogle Slægtninge; i søndre Korsarm en Alabastaltertavle, skænket af Herluf Trolle. Flere gamle Ligsten og Mindetavler. Paa Kirkegaarden (med det stemningsfulde Parti »Gravlunden«) hvile bl. a. flere af Skolens Forstandere

og Rektorer. (Litt.: Melchior, »Hist. Efterretn. om Herlufsholm's Stiftelse« [udgivne ved A. Leth, 1865]). *C. Ngd.*

Herlyng o: Hærlyng, den Hede eller Mark, hvor der holdes Slag (i Grundtvig's Digte). *A. M. D.*

Herlø Herred, Nordhordland's Fogderi, Søndre Bergenhus Amt, (1891) 3,164 Indb., N. V. f. Bergen's By, bestaar af flere parallelt med hinanden fra Nord mod Syd liggende Grupper af Øer. Inderst ligger S. f. Mangerfjorden den nordlige under H. H. hørende Del af den store Holsenø, hvor Herredets Sydgrænse følger den af en Række større Vande: Store Vand, Rydland's Vand, Ekeland's Vand dannede Forsænkning i Terrainet. V. f. det førstnævnte hæver sig Øens højeste Fjæld, Elsfjæld (315 M.) over de for øvrigt golde myrlændte Strækninger med de mange Vande og fra Havet indgaaende Bugte, af hvilke Rosslandsvaagen paa Vestsiden er den største. Over den 1 å 2 Km. brede Herløfjord hører den nordligste Del af Askøen til H. H.; ogsaa denne er flad og myrlændt og i høj Grad gennemskaaren af Vande og Havbugter — paa Østsiden Fuskangerpollen — samt derhos omgiven af mindre Øer, kun skilte fra den større ved trange Sund. Størst af disse Smaaøer er Herlø, der ligger N. f. Askøen og dannes for sin største Del af løs Sand, fortsættende mod Nordøst som en ganske flad Sandtunge. Paa denne smukke, veldyrkede 0 ligger Kirken. V. f. Askøen passeres den her 3 à 4 Km. brede Hjeltefjord til Herredets ydre Øgruppe bestaaende af en lang fra Nord mod Syd gaaende Række af lave, nøgne Øer, adskilte ved trange, strømhaarde Sund. Bredvikø, Blomø og Toftø ere de største af disse Øer, hvor Klipperne sjælden gaa over 50 M. Blomøknuden naar dog 70 M, Bebyggelsen findes langs Kysten og omkring Vandene, større Gaarde ere kun faa, saaledes paa Holsenø: Landsvik, Huseb0 og den gamle Herregaard Jen; paa Herlø blev den gamle før 1145 opførte Stenkirke, der var et af de 14 kongelige Kapeller, nedreven 1861 og en ny Stenkirke bygget 1863. Herlø Gaard var allerede i 12. Aarh. et Høvdingesæde, blev senere Kronens Ejendom og henlagdes under Befalingsmanden paa Bergenhus Slot. I Slutn. af 17. Aarh. kom den ved Mageskifte over i privat Eje, den er endnu en stor Gaard med en for sine gamle Træer bekendt Have. Agerbrug og Fiskeri ere Hovednæringen for Befolkningen, der skal være stærkt opblandet ved Immigration fra Orkn-Øerne og Shetland. Herredet danner et Præstegæld og et Sogn. Landeveje findes ikke i H. H., al Kommunikation foregaar til Baads. Herredets Areal er 112,3 □Km., hvoraf 4,8 □ Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Hermafrodit se Hermafroditisme.

Hermafroditisk (bot.) er en Plante, der baade bærer hanlige og hunlige Kønsorganer, hvilket er meget almindeligt for lavere Planters Vedkommende, f. Eks. hos Alger, Mosser og Bregner. En h. Blomst er det samme som en tvekønnet Blomst (se Blomst, S. 169). *A. M.*

Hermafroditisme (græ.), Tvekønnethed, kaldes det Forhold, at hanlige og hunlige Kønsorganer ere til Stede i samme Individ, en Hermafrodit. Angaaende Oprindelsen til Benævnelsen se Hermafroditos. — I Dyreriget optræder H. enten som en Abnormitet hos ellers særkønnede Dyr eller, navnlig blandt lavere Former, som det normale, saa at hvert Individ frembringer baade Æg og Sæd. — 1) Den abnorme H. anses almindelig for langt hyppigere, end den virkelig er, idet Dyr med tydelig ydre Kønsforskel tit optræde med blandet Dragt, f. Eks. en Høne med Sporer, en Raa med Opsats, og derfor anses for Hermafroditter, medens Aarsagen er, at Kønsvirksomheden ved Sygdom, Alder eller af anden Grund er hemmet, uden at der derfor findes Spor af det andet Køns Genitalier. Falsk H. er det ogsaa i de ikke helt sjældne Tilfælde, hvor de ydre Kønsdele ere abnormt eller svagt udviklede, saa at det sande Køn maskeres; navnlig miskendes Hankønnet let ved svag Udvikling af Parringsorganerne, og en Kønsforveksling eller Formodning om H. opstaar da let. Tilbage blive saa kun nogle faa Tilfælde, hvor en anatomisk Undersøgelse har paavist begge Kønskirtler, altsaa en umiskendelig H., uden at det dog nogen Sinde er bevist, at samme Dyr virkelig har fungeret baade som Han og Hun. Hos Pattedyrene ere saadanne Tilfælde f. Eks. paaviste af Boas i »Nath. Foren. vidsk. Medd.« 1890: »Om H. hos Raavildtet«. Enkelte Tilfælde hos Svinet kendes ogsaa. Blandt Fuglene er II. paavist hos Tjurer. I Fiskeklassen er den hyppigere. Hos Makrel, Torsk, Sild o. fl. kunne Stykker af Sædstokken være erstattet af Æggestok, der dog er indskrumpet og ikke fungerer. Det samme eller lige det omvendte findes hos alle Individer af flere andre Fiskearter, og til Tudsernes Testikel er regelmæssig knyttet et æggestokagtigt Parti. En virkelig tvekønnet Hummer er beskrevet 1730, men intet senere Tilfælde kendes. Hyppigere er H. derimod paavist hos lavere Kræbsdyr og Insekterne. Her som hos Hummeren svarer da altid til Dobbeltheden i indre Organer en udtalt Forskel i det ydre, højre Side kan f. Eks. være helt hunlig, venstre helt hanlig, eller Kønsmærkerne kunne være mere blandede, saaledes som v. Siebold har paavist det hos Bier, hvor Blandinger mellem Drone og Arbejder (Hun med reducerede Kønsorganer) i enkelte Stader kunne optræde saa hyppig, at de have kunnet undersøges og dissekeres i Hundredevis. Hele denne tilfældige Optræden af H. er meget mærkelig, om end ikke uforstaaelig, hvis det er rigtigt, at der, i det mindste hos de højeste Dyr, oprindelig er Anlæg til begge Køn, ligesom Arbejdsbiernes hemmede Kønsliv nok maa synes lettere at kunne give Lejlighed for det andet Køns Attributter til at udvikle sig; og dog er maaske netop dette Tilfælde et af de allermærkeligste, naar man kender Bihunners og -hanners forskellige Oprindelse af henholdsvis befrugtede og ubefrugtede Æg. — 2) Den normale H. opfattes af mange som det oprindelige Forhold, hvoraf Særkønnet har udviklet sig i Kampen for at undgaa Selvbefrugtning, medens andre mene, at Særkønnethed, med den langt mindre indviklede Bygning af *Genitalia*, er det primære, hvoraf H. har udviklet sig som en Nødhjælp i Tilfælde, hvor Parringen vanskelig kunde finde Sted, som hos fastsiddende Dyr o. 1.; men ingen af Teorierne forklarer til fulde H. Den staar i Virkeligheden som en af Naturens store Gaader, saa meget mere som Parring i Reglen alligevel finder Sted, hyppigst ledsaget af gensidig Befrugtning, og Selvbefrugtning saaledes er noget meget sjældent. Tilmed

forekommer den mærkelig spredt omkring mellem de lavere Dyr; snart er en hel Klasse, snart kun en Art tvekønnet; snart er det fritlevende, snart fastsiddende Former, snart enlige Dyr, snart Kolonidyr, der vise II. Af disse sidste er det endda kun et Mindretal, nemlig Mosdyr (*Bryozoa*), Bændelorme og Kolonisøpunge, hvor Individerne have begge Køn, medens de fleste have særkønnede Ener, og Kolonien er tvebo o: Han- og Hundyr bo paa hver sin Kolonі; hos Rør- og Blæregopler bo Hanner og Hunner dog paa samme Stamme: de ere enbo. Hos nogle Hermafroditter er Selvbefrugtning endog helt umulig, idet de ere proterandriske o: først Han, saa Hun, saaledes hos *Cymothoa* og *Cryptoniscus*, to Snyltere af Isopodernes Orden, en Rundorm (*Rhabdonema nigrovenosum*), rimeligvis ogsaa hos Slimaalen (*Myxine*) og maaske hos de mærkelige Søliljesnyltere, *Myzostomum*. Det omvendte, først Hun, saa Han, Proterogyni, kendes hos Salperne. — De højeste, normalt tvekønnede Dyr ere Fisk, enkelte Arter af Slægterne *Serranus* og *Chrysophrys*, henholdsvis af Aborrernes og Havbrasenernes Familie. — Som hos Hvirveldyrene er ogsaa hos de ægte Leddyr H. sjælden, idet den kun findes hos Tardigraderne, meget reducerede Former af Edderkopklassen, og Rankføddernes (*Cirripedia*) fleste Slægter. Alle Bændelorme, de fleste Ikter og Planarier, men kun ganske enkelte Slimbændler (*Nemertini*) og Rundorme, alle Lungesnegle, de opistobranche Gællesnegle, Slægten *Valvata* af de prosobranche og Vingesneglene samt blandt Muslingerne den europæiske Østers (ikke den amerikanske), Hjertemusling, Bønnemusling og nogle faa andre ere normale Hermafroditter. Endelig ere ogsaa alle Søpunge og beslægtede Former, enkelte Søpølseslægter, en Art Slangestjerne, en Aktinieslægt (*Cerianthus*) og Ribbegoplerne paa een Gang Han- og Hundyr. — I anatomisk Henseende kan bemærkes, at de to Sæt Kønsredskaber oftest ligge helt sondrede, og kun sjælden findes som hos de tvekønnede Snegle en fælles Tvekønskirtel (*Glandula hermafrodisiaca*). Om den anatomiske Bygning, Parringen o. s. v. se i øvrigt Artiklerne om de enkelte Dyregrupper. (Litt.: Steenstrup, »Undersøgelse over H.'s Tilværelse i Naturen« [1845]; Skriftet søger at vise det i og for sig urigtige, at PI. ikke findes, dog har det Betydning, thi det har bidraget meget til at indskrænke dens hidtil antagne Udstrækning og til at belyse det paradokse i dens Væsen; Lütken, »Forplantningen i Dyreriget« [1889]). *M. Ml.*

Hos Mennesket er en virkelig H. o: Forekomsten af baade Testikel og Æggestok hos samme Individ en ganske overordentlig sjælden Misdannelse, og noget Eksempel paa, at en saadan H. har kunnet baade befrugte og undfange, kendes ikke. Derimod forekommer ikke saa aldeles sjælden en saakaldet falsk H., der kun beror paa en Misdannelse af de ydre Kønsdele. Den mandlige H. opstaar ved en mangelfuld Udformning af disse, idet Sammenvoksningen af Genitalfolderne (se Kønsdele) udebliver, og Penis bliver tilbage i Vækst, medens Testiklerne, der i øvrigt kunne være normalt udviklede, holdes tilbage i Underlivet. Denne Misdannelse kan saa meget lettere give Anledning til, at Individets rette Køn ikke erkendes, som hele den øvrige Legemsbygning, ja endog de aandelige Evner, ofte antage et kvindeligt Præg (se Kønskarakterer). Hos den kvindelige H. findes der vel Æggestokke, men Clitoris er saa stærkt udviklet, at den ligner en Penis, og ofte er Vagina tillukket; hermed følger ikke sjælden mandlig Legemsbygning og mandhaftigt Væsen. *S. B.*

Hermafroditt OS, mytisk Væsen, halvt Mand, halvt Kvinde, hvis Kultus i 5. Aarh. f. Chr. overførtes til Grækenland fra Orienten, særlig fra Kypros, hvor en tilsvarende Skikkelse dyrkedes under Navnet Afroditos. Af det anførte fremgaar, at H. var ukendt i den ældre Tids Religion og Litteratur. Heller ikke i den yngre Oldtids Kultus spillede H. nogen Rolle; i den senere Litteratur nævnes dette Væsen enkelte Gange og bliver, ved en Fejltydning af Navnet, opfattet som en Søn af Hermes og Afrodite, der forener begge Forældrenes fysiske Egenskaber. I Ovid's Metamorfoser fortælles, at H. var en skøn Yngling, og at han ved at bade sig i Kilden Salmakis (ved Halikarnassos) vakte Kildenymfens heftige Attraa; hun tog ham i Favn og bad Guderne om at blive forenet med ham til eet Legeme, og hendes Bøn blev opfyldt. Den antikke Dekadencekunst i den hellenistiske og romerske Tid, der hyppig benyttede Motiver af sanselig Art, har ikke sjælden fremstillet H., dels alene, dels i forskellige, stundom obscøne Situationer. Bekendt er især en med meget Raffinement behandlet Komposition, den sovende H., hvoraf der er bevaret flere Replikker. *C. B.*

Herman se Arminius.

Hermandād (sp.: Broderskab) kaldes en egen Art af Stadforbund paa den pyrenæiske Halvø. Det ældste kendes i Kastilien, hvor 4 Stæder sluttede sig sammen for at sikre den indbyrdes Handel og Omsætning (1200); Forbundet var særlig rettet mod Røverridderne og har megen Lighed med de samtidige tyske (se Hansestæder). Mest udbredte bleve disse ældre Politiforbund i Grænseegnene mod Maurerne og Portugal. Senere fik de navnlig i Kastilien stor politisk Betydning, idet de understøttede Kongerne i Kampen med Højadelen og Gejstligheden; ved deres Hjælp lykkedes det saaledes Kong Alfons XI at gennemføre den vigtige Skat Alcavalaen (1344), og til Tak fik 17 H. Ret til at sende hver 2 Repræsentanter til Cortes. Da Spanien forenedes under Ferdinand den Katolske og Isabella, benyttede disse Regenter sig af H. til at skabe Fred og Orden i Landet. De fik Prædikatet »den Hellige«, udvidedes planmæssig til at omfatte alle Byer i de to Riger, og ved at tilstaa dem fuldstændig Selvstyre knyttede Regeringen dem nøje til sig. Stæderne sluttede sig sammen i Grupper, Junta'er og sørgede ved en Borgermilits for god Retssikkerhed i det fælles Distrikt. De dertil nødvendige Pengemidler paalignedes de enkelte Byer, og aarlig mødtes Afsendinge fra alle Junta'er paa en Forsamling, hvor der vedtoges Landefredsforordninger, der havde Gyldighed i hele Spanien, som derigennem allerede 1483 fik en fælles Strafferetslovbog. H. var dog kun et rent Middel i Fyrsternes Haand, og da Stæderne kort efter Karl V's Tronbestigelse traadte i Opposition til Regeringen og dannede en en meget demokratisk Junta, bleve de overvundne og mistede efter den saakaldte Comuneros-Opstand (1520—21) de fleste af deres Rettigheder. I den

følgende Tid sank H. ned til et Slags Gendarmeri, der sørgede for Retssikkerheden uden for Stæderne. *M. M.*

Hermann I, Pfalzgreve af Sachsen (1181—1217) og Landgreve af Thüringen (1190—1217), død 1217, Søn af Landgrev Ludvig og Judith, Kejser Frederik I's Søster. Han deltog sammen med flere andre Fyrster i Kampen mod Henrik Løve, efter at denne var lyst i Rigens Acht, og paa Rigsdagen i Erfurt 1181 blev han Pfalzgreve af Sachsen, hvortil han ved sin Broder Ludvig's Død 1190 føjede Landgreveværdigheden over Thüringen. Han modstod i den følgende Tid heldig alle Forsøg paa at berøve ham disse Besiddelser; men da han i Kampene mellem Filip af Schwaben og Otto IV snart holdt med den ene og snart med den anden, bleve hans Lande meget ødelagte. 1212 var han i Spidsen for de Fyrster, der paa Pave Innocens's Opfordring besluttede at indsætte Frederik II i Otto's Sted. Ham blev han tro til sin Død. Han var en stor Ynder af Poesien, og under ham skal den berømte Sangerkamp paa Wartburg have fundet Sted 1207. (Litt.: Raumer, »Hist. Taschenbuch« [1843]; Knochenhauer, »Geschichte Thüringen's« [Gotha 1871]). *C. S. C.*

Hermann, Friedrich, tysk Violinspiller, er født 1. Febr. 1828 i Frankfurt a. M., udviklede sig hurtig til en betydelig Kunstner paa sit Instrument, men kastede sig efter at være bleven Lærer ved Leipzig-Konservatoriet særlig over denne Virksomhed, ved hvilken han har skaffet sig et anset Navn. I det store Publikum, ogsaa uden for Tyskland, er han kendt som den fortjenstfulde Udgiver af den paa Peters'es Forlag udkommende Violinmusik. *W. B.*

Hermann, Friedrich Benedikt Wilhelm von, tysk Nationaløkonom, Statistiker og Politiker, født 5. Decbr. 1795 i Dinkelsbühl, Bayern, død 23. Novbr. 1868 i München. II. blev 1827 ekslraord. og 1833 ord. Professor i Kameralvidenskab i München; 1850—67 var han Direktør for det bayerske statistiske Bureau. Han arbejdede ivrig for de tyske Landes Sammenslutning til eet Toldomraade, ligesom han 1849 tog fremtrædende Del i Organisationen af det stor-tyske Parti, hvis Motto var »Kein Deutschland ohne Oesterreich«. H.'s litterære Hovedværk er den for sin Tid ypperlige og endnu højst værdifulde Haandbog i Nationaløkonomi, »Staatswirtschaftliche Untersuchungen« [Miinchen 1832; 2. Udg. ved J. v. Mayr og v. Helferich 1870]. Som fremgaaet af en usædvanlig skarpsindig Tænkning, overlegen Kombinationsevne, indtrængende Analyse og aandfuld Præcision i Begrebsdefineringen indtager denne Bog en monumental Plads i den samfundsøkonomiske Litteratur; dens strengt abstrakte Fremstilling, dens matematiske Knaphed i Udtrykket og logiske Stringens gør den dog ikke let tilgængelig. I »Beiträge zur Statistik des Königreichs Bayern«, Aarshæfterne 1—17 [1850—67], som H. udgav, har han leveret en Række Monografier, navnlig over befolkningsstatistiske Spørgsmaal. *K. V. H.*

Hermann, Johann Gottfried Jakob, tysk klassisk Filolog, født 28. Novbr. 1772 i Leipzig, død smst. 31. Decbr. 1848, ekstraord. Prof. i Filosofi smst. 1798, ord. Prof, 1803. H. studerede først Jura, men kastede sig snart over klassisk Filologi, som hans Lærer, Ilgen, havde vakt hans Interesse for. Hans Lærer ved Universitetet var Leipzig-Professoren Reiz. Kant's Filosofi gjorde stærkt Indtryk paa ham, hvad der paa en mindre heldig Maade mærkes i hans Ungdomsarbejder. Disse dreje sig mest om græsk Grammatik og Metrik; nævnes kunne Anmærkninger til Viger's Bog *De graecae dictionis idiotismis liber* [Leipzig 1802, 4. Opl. 1834] og *De particulaav libri IV* [1826—27], et af hans mindst vellykkede Værker. Metrikken behandlede han i *Elementa doctrinae metricae* [Leipzig 1816] og *Epitome doctrinae metricae* [1818]. Hans modneste Arbejder gælde de græske Digteres, især Tragikernes, Kritik og Fortolkning. Han udgav en Række Tragedier af Euripides til Forelæsningsbrug og paabegyndte en større Udgave af samtlige Tragedier, hvoraf lidt over 2 Bd. udkom [Leipzig 1831—41]; han fortsatte Erfurdt's mindre Udgave af Sofokles [7 Bd., 1811—25]; efter hans Død udkom en stor Udgave af Aischylos [2 Bd., Leipzig 1852; 2. Udg. Berlin 1859]. Allerede 1799 havde han udgivet Aischylos'es Eumenider; senere foranledigede K. O. Müller's Udgave af samme Drama [1833] ham til en skarp Kritik, der udvidede sig til en Polemik om den klassiske OldtidsvidenskabsGrundproblemer. Med Homer har H. beskæftiget sig i Afhandlingen *De interpolationibus Homeri* [1832] og *De iteratis apud Homerum* [1840]; han opfattede de homeriske Digte som successive Udvidelser af en oprindelig Kerne — en Opfattelse, der er herskende den Dag i Dag. Til Pindar skrev han *De ntetris Pindari* [i Heijne's Udg. 1798], *De dialecto Pindart* og *Notae ad Pindarum* [i Heyne's Udg. 1817], samt flere mindre Af handlinger; en af disse (*De officio interpretis*) fremkaldte et Svar fra Bockh. Han udgav endvidere de Orphiske Digte [Leipzig 1805] og et Par Bukolikere, samt af latinske Digtere to Komedier af Plautus. Af reale Discipliner har han kun indgaaende beskæftiget sig med den græske Mytologi (*Dissertatio de Mythologia Graecorum antiquissima* [1817]; »Briefe iiber Homer u. Hesiodus . . .«, von G. H. und F. Creuzer [Heidelberg 1818]; *De historiae Graecae primordiis* [1818]; »Wesen und Behandlung der Mythologie« [1819]). H. polemiserer mod Creuzer's Opfattelse af den græske Mytologi som en Iklædning for en dyb og hemmelighedsfuld religiøs Viden, uden dog selv at gennemføre en helt rationel Opfattelse. — Talrige andre Omraader af Oldtidsvidenskaben har H. lejlighedsvis berørt; hans mindre Afhandlinger, ogsaa de fleste ovenfor citerede, findes samlede i hans *Opuscula* [8 Bd.; I—VII Leipzig 1827—39, VIII 1877].

H. staar sammen med Bockh som Begrunder af 19. Aarh.'s klassiske Filologi. Medens Bockh's Interesse var rettet mod den reale Side af Oldtidslivet, er H. væsentlig optagen af Formen. Han lagde Hovedvægten paa den sproglige Forstaaelse af det enkelte Sted som Udgangspunkt for Erkendelse af Oldtiden, og havde mindre Sans for Totalopfattelsen. Hans Styrke var Fortolkningen, hvilende paa umiddelbar, genial Forstaaelse; hans Forelæsninger over græske Digtere vare Kunstværker, der begejstrede og henreve hans Tilhørere; i hans Afhandlinger er det især de geniale Enkeltheder, der imponere. Han kom derfor, uden selv at gøre sig det helt klart, til at

staa som Repræsentant for den klassiske Filologi, dreven som Kunst, over for Bockh's og hans Disciples Opfattelse af den som historisk Videnskab, omfattende Erkendelsen af hele Oldtidslivet. Striden herom førtes til Tider med stor Heftighed, men endte med en fuldstændig Forsoning; nutildags er begge Modsætningers Berettigelse almindelig anerkendt. — H.'s Svaghed laa i det systematiske, og det vidste han ikke selv; paavirket af Kant som han var, søger han ofte at systematisere og kommer daarlig derfra; hans omfangsrigere Arbejder, som Metrikken, ere som Helhed mislykkede, og hans grammatiske Teorier for længst opgivne, medens Enkeltiagttagelserne ofte ere glimrende. (Litt.: O. Jahn, »G. H. Eine Gedächtnissrede« [Leipzig 1849]. Se ogsaa Bursian, »Geschichte der class. Philologie«, S. 666 ff. [Miinchen 1883]). *A.B.D.*

Hermann, Karl Friedrich, tysk Filolog, (1804—55), 1832—42 Professor i Marburg, derefter i Gottingen. Hans Hovedværk er: »Lehrbuch der griechischen Antiquitiiten« (I: »Staatsalterttimer« [Heidelberg 1831]; II: »Gottesdienstliche Alterttimer< [smst. 1846]; III: »Privataltertümer« [smst. 1852]; i ny Bearbejdelse [4 Bd.] ved Bliimner, Dittenberger o. a. [Freiburg in B. 1882 ff.]). Endvidere kunne nævnes: en Udgave af Lukian's *De conscribenda historia* [Frankfurt 1828], »Geschichte und System der platonischen Philosophie« [Heidelberg 1839, ufuldendt], en Tekstrecension af Platon [Leipzig 1851—53]; hans »Kulturgeschichte der Griechen und Romer« blev udgiven af G. Schmidt [2 Bd., Gottingen 1857 — 58]. En Del af hans talrige mindre Arbejder foreligger i »Gesammelte Abhandlungen« [Gottingen 1849]. (Litt.: Lechner, »Zur Erinnerung an K. F. H.« [Berlin 1864]). *K. H.*

Hermann, Karl Heinrich, tysk Historiemaler, født i Dresden 6. Jan. 1802, død i Berlin 30. Apr. 1880. Han gik paa Akademierne i sin Fødeby, Miinchen og Diisseldorf, udførte for Bonn-Universitetets Aula Fresken »Teologien«, et af hans friskeste Arbejder, og kom, fremhjulpen af sin Lærer Cornelius, til at udføre større Arbejder i Miinchen og Berlin (i Miinchen Fresker fra »Parcival« paa Slottet, »Christi Himmelfart« i den protestantiske Kirke, Arbejder for Ludvigs-Kirken m. m.; i Berlin, hvor han en kortere Tid ledede Museumsforhallens Freskoudsmykning,: fjorten store Fresker i Klosterkirken etc). Hans Kunst er en Repræsentant for det Cornelius'ske Kunstsyn, hvis Ensidigheder, men ikke Storhed den deler, og har i øvrigt mindre Interesse ved eget Værd end ved de ret store monumentale Opgaver, den fik at løse. *A. Hk.*

Hermannsburger-Missionen er grundlagt 1849 af Præsten Ludwig Harms (s. d.). Det var hans Tanke at danne en Kolonistmission i nær Tilslutning til den hannoverske Statskirke. 1853 udsendte han paa Missionsskibet »Kandace« 12 Missionærer og 8 Kolonister til Natal; der udsendtes derefter Missionærer hvert 4., senere hvert 2. Aar. 1866 begyndte man i Telegu-Landet i Indien, 1875 paa Ny-Zealand og i Australien. 1865 ved Ludwig Harms'es Død blev hans Broder Theodor hans Efterfølger, og ved hans Død 1885 fulgte hans Søn Egmont efter. Ved Zulu-Krigene 1879 mistede de adskillige Missionsstationer, og 1884 traadte en ny Ordning i Kraft, nødvendiggjort ved at flere Missionærer paa Grund af sparsom Understøttelse fra Hjemmet havde indladt sig i Handelsforetagender. Da Harms 1877 var udtraadt af Statskirken, forbød Konsistorium den almindelige Missionskollekt i Hannover. 1890 er Forbindelsen med Statskirken oprettet paa ny, men 1892 udskilte »den hannoveranske Frikirke« og »Hermannsburger Frikirken« sig fra Moderselskabet og fik med sig to Kolonier i Sydafrika og Kolonien paa Ny-Zealand. Selskabet har nu (1898) 60 Stationer med ca. 70 Missionærer og ca. 30,000 indfødte Kristne. *H. O—d.*

Hermannstadt (ung. Nagy-Szeben), 1) ungarsk Komitat i Siebenbiirgen, dannet 1876, grænser mod Nord og Øst til Komitaterne Unter-Weissenburg, Gross-Kokel, Fogaras, mod Syd til Rumænien og mod Vest til Hunyad, er 3,314 • Km. med (1890) 148,700 mest græsk-orientalske, rumænske Indb. Terrainet er bjærgrigt og skovklædt, mod Syd findes de transsilvanske Alper, mod Nord Højderne omkring Floderne Zibin og Aluta. Lavland mangler, de betydeligste Dale findes langs ovennævnte 2 Floder. I de frugtbare Dale dyrkes Majs, Vin, Hør og Hamp.

2) Hovedstad i Komitatet H., tidligere Hovedstad i Storfyrstendømmet Siebenbiirgen, ligger i en smuk Dal ved Zibin-Floden ved Jærnbanelinien Kis Kapus—H.—Fogaras og har (1890) 21,500 mest tyske, evangeliske Indb. H. er Sædet for en Biskop, en evangelisk Superintendent, en Overdomstol og bestaar af den øvre By, den nedre By og 4 Forstæder; den øvre By ligger paa en lille Høj, er vel brolagt og har en smuk Torveplads; i Forstæderne bo mest Rumænere. Der findes et evangelisk Overgymnasium, en Overrealskole, et kgl. Statsgymnasium, en Infanterikadetskole, et Præsteseminarium, et Retsakademi og et betydeligt Bibliotek (40,000 Bd., 500 Inkunabler) samt et værdifuldt Billedgaleri. Den betydelige Industri beskæftiger sig med Fabrikation af Klæde, Kamme, Hatte, Lys og Kærter, Sæbe, Soda og Lim samt med Maskinfabrikation og Uldvæveri. Den tidligere blomstrende Handel med Orienten har mistet sin Betydning. Den nærliggende Kommune Heltau er bekendt for sine betydelige Uldvæverier. Ca. 1140 skal Nürnberg-Borgeren Hermann under Kong Geisa II have ført en tysk Koloni herhen og have grundlagt Byen, der 1224 erholdt flere Privilegier af Kong Andreas II. 15.—17. Aarh. var H. en stærk, af Tyrkerne frygtet Fæstning, der 1610 blev indtagen ved List af den siebenbiirgske Fyrste Gabriel Báthori og plyndret. *Joh. F.*

Hermanrich, Achiulf's Søn, Østgotekonge af Amalernes berømte Æt, (ca. 450—76), stiftede et mægtigt Rige i Rusland, hvor hans Magt strakte sig fra Østersøen til Don, og talrige germanske, slaviske og finske Stammer stode i større eller mindre Afhængighed af ham. Sammenhængen i hans Rige, hvis Størrelse er bleven fantastisk overdreven af Østgoternes senere Historieskriver Jordanes, var dog meget svag; da Hunnerne ca. 375 angreb det, mægtede den gamle Konge, der skal have været 110 Aar gammel, ikke at modstaa disse Fjender, og efter hans snart paafølgende Død gik Østgoternes Magt foreløbig til Grunde. H. spiller under Navnet Jørmunrek en Rolle i

Vølsungesagnet (s. d.), og ogsaa den gotiske Tradition ved at fortælle, hvorledes de to Brødre, Sadus og Ammius, hvis Søster Svanhild H. havde ladet slide ihjel af vilde Heste til Straf for hendes Ægtefælles Frafald, tilføjede Kongen et frygteligt Saar, hvori den ser Grunden til hans ringe Modstandskraft mod Hunnerne. *M. M.*

Hermans [ærmā's], Charles, belgisk Genremaler, er født 17. Aug. 1839 i Bruxelles. H., hvis Uddannelse hovedsagelig er foregaaet i Frankrig (*Ecole des beaux-arts*, Gleyre), slog først afgørende igennem — efter tidligere at have malet Arbejder som »Hiob« [1872] — 1875 med »Ved Morgengry« (et *nattesvirende* Selskab, legemsstore Figurer); han har endvidere bl. a. malet »Kaffen efter Bordet« [1878], »Søndagsbesøg i Børnehospitalet St. Pierre i Bruxelles«, »Maskebal« [1880], »Hvilen« [1882]. *A. Hk.*

Hermansen, Christen, dansk Orientalist og Teolog, født i Store Brøndum ved Aalborg 31. Jan. 1806, død i Kjøbenhavn 19. Oktbr. 1882. Han var Søn af en Husmand, blev cand. theol. 1830, erhvervede 1834 Universitetets Guldmedaille, foretog 1839—41 en Studierejse i Udlandet, blev 1841 konstitueret som Docent i semitisk-østerlandsk Filologi, 1844 Lektor, 1845 ekstraord. Professor; gik 1848 over i det teol. Fakultet som ekstraord. Professor med Gl. Test.'s Teologi som Hovedfag og blev 1850 ord. Professor. 1845—51 holdt han samtidig Forelæsninger i begge Fakulteter. 1878 modtog han den teologiske Æresgrad fra Universitetet i Leipzig. 1882 tog han sin Afsked. H. var en meget lærd Mand, var grundig hjemme saavel i den semitiske Sprogvidenskab som i Teologiens forskellige Grene. Hans teologiske Standpunkt var strengt ortodokst, over for den bibelske Kritik var han en udpræget Repræsentant for den overleverede Opfattelse. Universitetet og dets Virksomhed omfattede han med stor Kærlighed; hans Foredrag var grundigt og klart; paa de studerende øvede han en betydelig Indflydelse, ikke blot i sit eget Fag, men, navnlig gennem sine skriftlige Øvelser, ogsaa i de andre teologiske Discipliner. Ved Testamente skænkede han betydelige Legater til Universitetet til Fordel for Enker efter Universitetslærere samt for teologiske studerende. H.'s litterære Hovedarbejde er den reviderede Oversættelse af Gl. Test., som autoriseredes 1871, og hvis vigtigste Medarbejder han var. I øvrigt har han bearbejdet Ezechiel og Daniel til Kalkar's Bibelværk, udgivet Oversættelse af Salmerne [1862] og Esaias [1865] samt forfattet Afhandlinger i to Universitetsprogrammer: 1859 om det Cureton'ske syriske Evangeliehaandskrift og 1874 (H.'s Rektoratsaar) om Integriteten af Job's Bog. *J. C. J.*

Hermansen, Olaf August, dansk Blomstermaler, født paa Frederiksberg 30. Juli 1849, død smst. 25. Novbr. 1897, begyndte først i en Alder af 20 Aar at modtage nogen Tegneundervisning; F. Helsted forberedte ham til Akademiet, og paa dette arbejdede han 1870—76, idet han samtidig tjente til Udkommet ved at male paa Porcelæn og Terrakotta. Sit første Blomstermaleri udstillede han 1873; 1874 vakte hans store, vel komponerede og farverige Billede »Afskaarne Forsommerblomster i et Havehus« Opmærksomhed og blev købt af Kbhvn.'s Kunstforening. Fra nu af udfoldede H. en stor Virksomhed dels som udøvende Kunstner, dels som Lærer og vandt Anerkendelse for sine Blomsterbilleders tækkelige Komposition, sin dygtige Formgivning og klare Farve. Mindre betydelige vare gennemgaaende hans Forsøg i Dyre- og Landskabsmaleriet. *S. M.*

Hermansson, Robert Fredrik, finsk Jurist, er født i Uleåborg 2. Febr. 1846. H., der fra 1884 er Professor i Kameral- og Politiret samt Statsret ved Universitetet i Helsingfors, er bl. a. Forfatter af grundlæggende statsretlige Afhandlinger og Værker om Finland's offentlige Ret og Stilling til Rusland (»Finland's statsrättliga Ställning«, »Om lagstiftningen« [1881], »Om Finland's ständer« [1884]). Ligesom Professor Danielsson's historisk-statsretlige Arbejder om samme Emne skylde H.'s Bøger nærmest de i Begyndelsen af 1890'erne raadende politiske Forhold deres Tilblivelse. *Iv. B.*

Hermanŭbis, ægyptisk-græsk Guddom, sammensat af Anubis og Hermes, o: den ægyptiske Gud Thot (s. d.), to Guddomme, som i det gamle Ægypten holdtes højt i Ære, bl. a. fordi de særlig toge sig af de døde i den anden Verden. H. omtales i det Plutarch tillagte Skrift »Om Isis og Osiris« og er et af nogle Gnostikere i Ægypten hyppig anvendt Symbol (Af b. f. Eks. hos Matter, »Histoire du Gnosticisme«: Atlas pl. 2). (Litt.: Devéria i »Revue Archéologique« [Paris 1869]). *V. S.*

Hermas, ifølge Muratori's Kanon (s. d.) Broder til den romerske Biskop Pius (omkring Aar 150), er Forfatter til et Skrift Ποιμήν (»Pastor«, »Hyrde«), saaledes benævnt efter en i Bogen optrædende Engel i Hyrdeskikkelse. Bogen, der længe kun kendtes i latinsk Oversættelse, men i nyeste Tid er næsten helt funden i græsk Grundtekst, nød stor Anseelse i Oldkirken. Den er skrevet i Rom, sikkert i første Halvdel af 2. Aarh., medens der er Uenighed om den nærmere Bestemmelse af Affattelsestiden inden for dette Tidsrum, og indeholder Syner, Befalinger og apokalyptiske Billeder. Udg. af Gebhardt og Harnack i *Patrum apostolicorum opera*, III [1877]. En dansk Overs. ved P. W. Christensen 1856. (Litt.: Harnack, »Chronologie der altchristlichen Litteratur«, I, s. 257 ff.). *y.c.y.*

Herme (græ., Ordet er det samme som Gudenavnet Hermes), en firsidet, fritstaaende Støtte, der foroven ender i et Hoved. I Grækenland var det fra gammel Tid almindeligt at opstille saadanne Støtter, der forestillede Guden Hermes, paa Vejene, foran Husenes Indgang o. l. St. Hvor langt denne Skik rækker tilbage, er uvist; den kan paavises i 6. Aarh. f. Chr., men al Sandsynlighed taler for, at den er meget ældre. Rimeligvis have disse H. udviklet sig af de primitive Vejmærker og Skel, Stenhobe, hvortil enhver forbidragende føjede sin Sten, og hvori der ofte fæstedes en Pæl; saadanne findes i alle Verdensdele og kunne ogsaa paavises i Oldtidens Grækenland. Det er naturligt, at disse Vejmærker, da Grækerne begyndte at skabe Billeder af deres Guder, udformedes til Billeder af de vejfarendes Gud, Hermes; medens Gudebillederne i Tempelbygningerne senere under Kunstens Udvikling bleve til virkelige Statuer, bibeholdtes ved H. den gamle »firkantede Tildannelse« (Thukydid). Kun Hovedet blev kunstnerisk behandlet; i Armenes

Sted fandtes ofte to smaa firkantede Fremspring, paa Forsiden som oftest den mandlige Kønsdel. Senere udviklede sig heraf en anden H.-Form, idet den firkantede Støtte kun bibeholdtes forneden og fra Hoftepartiet gik over i en plastisk udført Overkrop; dog vedblev den gamle Form af H. hele Oldtiden igennem at være den almindelige. Hovedmassen af de antikke H. svarede til deres Navn ɔ: de forestillede Guden Hermes; dog benyttedes H.-Formen i Oldtiden ogsaa til Fremstilling af andre guddommelige Væsener (særlig Dionysos og Herakles). Vasebillederne vise ofte H. opstillede ved et Alter, paa hvilket der bragtes Ofre; ved Hermes-Festerne bleve de kransede, der henlagdes Frugter og andre Gaver foran dem. Ligesom andre Gudebilleder vare H. hellige og ukrænkelige; det vakte derfor stor Bestyrtelse i Athen, da man en Morgen i Aaret 415, kort før Flaaden skulde afgaa til Sicilien, fandt H. rundt om i Byen mishandlede; det gav Anledning til en stor Retssag, den saakaldte Hermokopideproces (s. d.; jfr. Andokides). Paa Ungdommens Øvelsespladser (Gymnasierne) fandtes H., der forestillede Hermes, Idrættens Beskytter; da Gymnasierne senere bleve Sæde for den højere aandelige Undervisning (Filosofi, Retorik m. m.), opstilledes der ogsaa Billeder af store Tænkere, Talere o. a. i H.-Form. Denne blev saaledes efterhaanden en ret almindelig Form for Portrætfremstilling af fortjente Mænd. I den hellenistiske Tid udviklede sig heraf Busten, idet man lod den firkantede Støtte, der ved Portrættet ingen Betydning havde, bortfalde. *C. B.*

Henne (efter et attisk Vasebillede fra 5. Aarh. f. Chr.).

Hermeias, 1) en fornem Græker, Discipel af Platon og Ven af Aristoteles, beherskede en Tid under persisk Overhøjhed det mysiske Atarneus, men blev efter at have gjort Oprør overlistet af Satrapen Mentor og paa Perserkongens Befaling henrettet (348 f. Chr.). Aristoteles, der efter Platon's Død havde begivet sig til H. i Atarneus, ægtede hans Niece Pythias og forfattede en endnu bevaret Indskrift paa en Billedstøtte af ham, som han lod opstille i Delfi; han skrev ogsaa et Digt til hans Ære. H. skal have forfattet et Skrift om Udødeligheden. (Smlg. Bockh, »H.« [i Berlin-Akademiets Afhandlinger, 1853]). *K. H.*

2) Kristelig Apologet ca. 200 e. Chr., Forfatter til et apologetisk-polemisk Værk, der tilsigter at latterliggøre den hedenske Filosofi, men er helt mislykket. Nyeste Udgave af Otto i *Corpus apologetarum* [Bd. IX, Jena 1872]. *K. H.*

Hermelin se Maar.

Hermelin, Olof, svensk lærd, født 1658. Efter j at have studeret i Upsala og foretaget en Udenlandsrejse, paa hvilken han var Magnus Stenbock's Guvernør, udnævntes H. 1689 til Professor i Dorpat og 1699 til kgl. Sekretær og Historiograf. Det følgende Aar kaldtes han til Hæren i Liftland og blev ansat ved Feltkancelliet. Paa denne Post kæmpede han for sit Land lige saa tappert med Pennen som de andre »Karoliner« med Sværdet. I geniale Manifester tilbageviste han med Skarphed Angreb fra Sverige's Fjender og søgte at vinde Polakker og Kosakker for Kong Karl's Politik. Han benyttedes ogsaa som Underhandler og afsluttede sammen med Piper Freden i Altranstadt 1706. Han fulgte med Kongen paa Toget til Ukrajne, hvilket han dog havde fraraadet, og ved Pultava (28. Juni 1709) brændte han, da han saa Nederlaget uundgaaeligt, Feltkancelliet, for at de vigtige Papirer ikke skulde falde i Fjendens Hænder. Selv blev H. tagen til Fange. Om hans senere Skæbne vides intet med Bestemthed. Foruden for sine Statsskrifter var H. berømt som svensk, men navnlig som latinsk Digter. Han virkede med Iver for Modersmaalets Renhed og Udvikling. Han har forfattet en mindre Del af Teksten til Dahlberg's *Suecia antiqua et hodierna* og førte en Dagbog over Krigsbegivenhederne, hvilken Nordberg benyttede til sin Karl XII's Historie. *P. 0.*

Hermelin, Olof, Friherre, svensk Landskabsmaler og Oldgransker, er født i Säby Sogn, Jonköping's Len, 8. Febr. 1827. H. deltog 1848 i den svenske Udkommando til Fyn og forfremmedes 1850 til Løjtnant, men forlod Aaret efter Krigstjenesten og helligede sig til kunstnerisk Virksomhed. 1871 blev H. Agré af »Fria konsternas akademi«. Blandt hans talrige Malerier skal nævnes »Vårbild från bergslagen i Dalarne< (Nationalmuseet i Stockholm). H. har ogsaa dyrket litterære og antikvariske Studier; han har bl. a. udgivet Sangspillet »Peder Rank och hans fästmö« [1870] samt forfattet en meget sagkyndig, med mange Illustrationer prydet antikvarisk Beskrivelse over Sodermanland. Fra 1890 har H. udfoldet en stor Virksomhed for at fremme Forsvarsbevægelsen i Sverige. *A. B. B.*

Hermelin, Samuel Gustaf, svensk Friherre, den svenske Kartografis Grundlægger, født 4. Apr. 1744, død i Stockholm 4. Marts 1820. H., der var »Bergsråd«, og som saadan indførte mange Forbedringer i det svenske Bjærgværksbrug, har dog erhvervet sit største Ry som Kartograf. Paa egen Bekostning udsendte han Geografer til forskellige Egne i Sverige og Finland for at optage Kort og Beskrivelse af disse, og Frugten af disse Undersøgelser blev det store Kortværk: »Geografiska chartor ofver Sverige i 4 afdelningar« [1797—1807], indtil den sidste Tid det bedste i Sverige. H. udgav desuden petrografiske Kort og Beskrivelser af forskellige Egne i Lapmarken, af Fjældhøjder m. m. Han har tillige indlagt sig store Fortjenester af Norrbotten's Opdyrkning og Udvikling. Paa Rigsdagen 1800 lode Ridderskabet og Adelen til hans Ære slaa en Guldmedaille. *A. B. B.*

Hermeneutik, den Videnskab, som fremstiller Skriftfortolkningens Teori, se Eksegese. (Litteratur desuden Immer, »H. des N. T.« [1873]; I. P. Lange, »Grundriss der bibl.H.« [1878]). *f. C. J.*

Hermengild, Søn af den spanske Vestgotekonge Leovigild. Da han gjorde Oprør mod Faderen ca. 580, fangedes han og blev nogen Tid efter henrettet. Legenden opfattede senere H. som Martyr for den katolske Tro, skønt Samtidens katolske Bisper i ham kun saa en almindelig Oprører, og paa Filip II's Bøn kanoniseredes han 1000 Aar senere af Pave Sixtus V; 27. Novbr. 1814 stiftede Kong Ferdinand VII af Spanien den efter ham

opkaldte militære Fortjenstorden, den hellige H.'s Orden. *M. M.*

Hermes (*Ἑρμῆς*) græsk Gud, svarende til Romernes Mercurius; Navnets Etymologi kendes ikke med Vished (sædvanlig sættes det i Forbindelse med Roden »sar«, »at ile«). Fra den ældste kendte Tid dyrkedes H. som de vejfarendes Ledsager og Beskytter, en Guddom, hvortil der vel kunde føles Trang under usikre og lidet fæstnede Forhold. Vejmærker og Vejskel vare derfor H. helligede (jfr. Herme). I den ældste Tid var det særlig Købmanden, der drog Landet igennem med sine Varer, og Hyrden, der strejfede med sine Faar fra Græsgang til Græsgang, som stode under H.'s Varetægt; ogsaa Folk, der færdedes i mindre lovligt Ærinde (som Tyve), stillede sig under hans Beskyttelse; thi det var i alle Tilfælde H., der førte Mennesket lykkelig gennem de Farer, der kunde true, og som lod Rejsens Maal opnaas, af hvad Art det end var. Flere Steder hos Homer optræder H. i denne sin oprindelige Egenskab som de vejtarendes Gud og Beskytter under vanskelige Forhold: da saaledes Priamos indlader sig paa det vovelige Foretagende om Natten at drage til Grækernes Lejr for at løskøbe Hektor's Lig, kommer H. til ham og fører ham lykkelig til Achilleus'es Telt; ligeledes ledsager han Odysseus paa Vandringen til Kirke og giver ham Raad, hvorved han kan undgaa den Skæbne, der har ramt hans Stalbrødre (at blive forvandlet til et Dyr). Forbindelsen mellem de mange Smaasamfund, hvoraf Grækenland bestod i den ældste Tid, foregik for en væsentlig Del ved offentlige Sendemænd, Herolder; i de homeriske Digte nævnes disse ofte som Mænd, der indtoge en betydningsfuld Stilling ved Kongens Hof; at de mere end andre tænktes staaende under H.'s Beskyttelse, følger af det allerede anførte. Det er derfor naturligt, at H. i den homeriske Gudeverden, der i mange Henseender formedes som et Samfund i Lighed med de jordiske, traadte i et lignende Forhold til Gudernes Konge, Zeus, som Herolderne indtoge over for Fyrsterne i de mykeniske Smaastater. I Iliaden og Odysseen nævnes han ofte som Gudernes og særlig Zeus'es Sendemand, der altid er rede til at lyde ethvert Vink og bringe Zeus'es Bud ud i den vide Verden.

Disse Grundelementer i H.'s Væsen udvikledes videre i den historiske Tid. Som de vejfarendes Gud (Tilnavn *Enodios*) dyrkedes han overalt i Grækenland; særlig i Attike fandtes Billeder af ham *(Hermer)* i Mængde rundt om ved Vejene, paa Gaderne og ved Husenes Indgang. Ogsaa paa den sidste Rejse ledsagede H. Mennesket; han var Sjælenes Fører (*Psychopompos*) paa Vejen til Underverdenen. Derved traadte han i nært Forhold til Dødningerigets Guddomme, dyrkedes nogle Steder i Fællig med dem og fik Tilnavnet *Chthonios.* I nær Forbindelse hermed staar, at det var H,, der tænktes at sende Drømme og skænke Søvn; ved festlige Samlag ofredes derfor, inden man gik til Ro, det sidste Bæger til ham. Som Hyrdernes og Kvægavlens Gud tilbades H. i flere Egne af Grækenland (Tilnavn *Nomios*); det var især Smaakvæget, Faar og Geder, over hvis Trivsel han vaagede; ofte afbildedes han bærende en Væder (Tilnavn *Krioforos*). H. var fremdeles Købmændenes og Handelens Beskytter; derfor var han særlig knyttet til Byernes Torve (Tilnavn *Agoraios*), hvor der sædvanlig var rejst Altre for ham. Uventet Vinding og Fordel, som faldt i ens Lod, tilskreves H. og havde Navn efter ham (*Hermaion*). I sin Egenskab af Gudernes Sendemand tænktes H. fremfor andre Guder som en kraftig Skikkelse, rask til Bens og i Stand til at taale Strabadser; det er da naturligt, at han blev Skytsgud for Legemsøvelser og mandlig Idræt, og at Gymnastik og Kamplege stode under hans Varetægt (Tilnavn *Enagonios*). Ogsaa de sjælelige Egenskaber, der krævedes af en jordisk Herold, Snarraadighed og Veltalenhed, tillagdes H.; han blev derfor den guddommelige Beskytter af den i Grækenland tidlig opøvede politiske Veltalenhed og af Talekunsten overhovedet (Tilnavn *Logios*).

Sagnene lode H. være en Søn af Zeus og Maia, Atlas'es Datter. Han blev født i en Hule paa Bjærget Kyllene i Arkadien, hvilket Landskab fortrinsvis var Sæde for hans Dyrkelse. I den homeriske Hymne til H. fortælles, at han kort efter Fødselen gik ud af Hulen; af en Skildpadde, som han fandt, dannede han den første Lyre; om Aftenen drog han til Pierien, stjal 50 af de Køer, som Apollon vogtede, og krøb derefter atter i Svøbet i sin Vugge. Apollon opdagede Tyveriet, men blev forsonet, da H. gav ham Lyren, og de to Brødre vare siden de bedste Venner. Efter et Sagn, der hørte hjemme i Argolis, dræbte H. paa Zeus'es Bud Argos (s. d.), som vogtede Io; Tilnavnet *Argeifontes*, som H. hyppig bærer i de homeriske Digte, sættes sædvanlig i Forbindelse hermed og tydes som »Argos'es Banemand«; dog blev denne Tydning allerede bestridt i Oldtiden. Folketroen lod H. være nær forbunden med Nymferne (s. d.) som deres Ledsager og Fører; han tænktes ogsaa at staa i Elskovsforhold til dem. Som Børn af H. nævnes i forskellige Sagn Autolykos (s. d.) og Pan (s. d.). En naturlig Følge af H.'s Stilling som Gudernes Sendemand var det, at han spillede en Rolle i en Mængde forskellige Sagn; det var saaledes ham, der bragte Gudebørn som Arkas, Dionysos o. a. til de Nymfer eller jordiske Kvinder, der skulde pleje dem i deres Opvækst.

Fie. 1.

Billede paa en attisk Hydria fra 6. Aarh. f. Chr.

Man tænkte sig H. som en rask, kraftig Skikkelse. I den arkaiske Periode afbildedes han som en moden, skægget Mand i Lighed med de jordiske Herolder (se Fig. 1); dog lader allerede Homer ham fremtræde som en Yngling »i Ungdommens første Blomstring«, og fra 5. Aarh. f. Chr. fremstilles han næsten altid som en slank og kraftig Ynglingeskikkelse, et Ideal af en atletisk udviklet

græsk Efeb. For at kunne færdes hurtig og viden om er H. let klædt, sædvanlig kun iført en løst hængende Kappe; ligesom de jordiske vejfarende bærer han desuden i Reglen Hat og Sko; som Tegn paa, at hans Vej som oftest fører ham gennem Luften, ere Sko og Hat ofte forsynede med Vinger. I Haanden fører han en Stav, der fra den ældste Tid var Kendingsmærke for Herolder og offentlige Sendemænd; H.'s Stav tillagdes dog ogsaa en anden, magisk Betydning, utvivlsomt under Indflydelse af de vidt udbredte Forestillinger om Tryllestave og Ønskekviste: det er saaledes med Staven, at H. fører de Dødes Sjæle til Underverdenen, sender Drømme til Menneskene o. s. v.; den homeriske Digtning lader Staven være af Guld og giver H. derefter Tilnavnet *Chrysorrapis* (om H.-Staven henvises i øvrigt til Kerykeion). I den eftergræske Tid, da Samfundsforholdene i saa høj Grad havde forandret sig, afbildes H. næsten altid med en Pengepung i den ene Haand, der viser, hvad man da især haabede af ham. Næsten alle Oldtidens berømte Kunstnere havde udført Billeder af H. Om den polykletiske Kunstskoles H.-Type faa vi et godt Begreb gennem en Bronzestatuette fra Pompeji, dernu findes i Antiksamlingen i Kjøbenhavn (se Fig. 2). I Olympia fremdroges ved de tyske Udgravninger Praxiteles'es berømte Statue (se 2.Bd., S. 1091, Fig. 17), der fremstiller Guden med det lille Dionysos-Barn paa Armen (jfr. Praxiteles og Dionysos). Ligesom denne stammer en Række andre skønne H.-Statuer, der ere bevarede dels i Original, dels i antikke Kopier, fra 4. Aarh. f. Chr. Noget yngre er en Bronzefigur fra Herculaneum, der forestiller H. siddende, medens han tager sig et Øjebliks Hvil, rede til straks at ile af Sted igen for at udføre et Bud fra Zeus (Afstøbning af denne Figur findes i Ørstedsparken i Kbhvn.). *C. B.*

Tig. 2.

Statuette i Antiksamlingen i Kjøbenhavn.

Hermes, Georg, tysk katolsk Teolog, (1775—1831), fra 1819 teologisk Professor i Bonn. H. søgte i sine Skrifter, særlig i »Untersuchungen über die innere Wahrheit des Christentums« [Miinsler 1805] og »Philosophische Einleitung in die christkatholische Theologie« [2 Bd., 2. Opl Münster 1831—34], at paavise Sandheden af Tridentinerkonciliets katolske Dogme, og hans System (Hermesianismen) fandt mange Tilhængere. Et paveligt Dekret af 26. Septbr. 1835 fordømte dog H.'s Skrifter som kætterske.

Hermesianax, græsk Elegiker, ca. 300 f. Chr., fra Kolofon, Ven og Discipel af Filetas, skrev erotiske Elegier [3 Bøger], der mest handlede om Leontion, hans elskede; heraf ere ca. 100 Vers bevarede. Udgivet af Bergk [Marburg 1844] og i *Poetae lyrici Graeci*, Bd. II [4 Opl., Leipzig 1882]. *K.H.*

Hermes Trismegistos, græsk-ægyptisk Gudeskikkelse, som i den senere romerske Kejsertid og endnu sildigere spiller en fremtrædende Rolle i en Del Skrifter af filosofisk Indhold, som fremkom i Alexandria. Da II. T. af græsktalende i Ægypten brugtes som Gengivelse eller Betegnelse for den ægyptiske Gud Thot (s. d.), Beskytteren af Skrift og Kundskab og i det hele af alle Videnskaber, og da Thot af Ægypterne kaldes snart »den Store«, snart »den Dobbeltstore« eller »meget store«, er det helt naturligt, at Hermes kaldtes Trismegistos, et Ord, der, som det er paavist af Letronne, bør oversættes ved »meget store« og ikke ved »trefold store«. De bedste Oplysninger om H. T. finde vi i de Rester, vi have tilbage af de saakaldte »Hermetiske Bøger« eller »Skrifter« (smlg. Hermetisk), som fremkom i Alexandria i 3. eller 4. Aarh. e. Chr. under stærk Indflydelse fra Neoplatonismen. For øvrigt spores der i dem ogsaa Kendskab til Kristendom og til Filon's Skrifter. Den ubekendte Forfatter har ikke været helt ukendt med det gamle Ægypten. Som det er paavist af P. Pierret, forekommer der i de »Hermetiske Bøger« mange Udtryk, Sætninger og Betragtningsmaader, som findes i »Dødebogen« og andre lignende gammelægyptiske Skrifter. Men det ægyptiske Stof er behandlet med stor Frihed, hvilket allerede fremgaar deraf, at Bøgerne indeholde filosofiske Samtaler imellem H. T. og »hans Søn Thot«, imedens H. T. og Thot ellers kun ere to Betegnelser for samme Væsen. Det, vi have tilbage af de »Hermetiske Bøger«, skyldes Joh. Stobaios (s. d.), der optog det i de Udtog og Afskrifter af forskellige Værker, som han samlede for sin Søn. Uheldigvis er Teksten kun daarlig bevaret og fuld af Fejl. Bøgerne bestaa af Dialoger. Den vigtigste er »Poimandros« [udg. af Parthey, Berlin 1854]. En god Oversættelse af denne Dialog og af de vigtigste af de øvrige Stykker, vi have tilbage, skyldes H. Ménard: »Hermes Trismégiste« [2. Udg., Paris 1868]. Enkelte Brudstykker findes hos kirkelige Forfattere. Endnu helt ned i Tiden efter, at Ægypten var falden i Arabernes Hænder, spillede H. T. en stor Rolle som en Slags Repræsentant eller Symbol for filosofisk Granskning, og der fremkom af og til hermetiske Bøger, skrevne paa Arabisk. Forfatterne ere ofte Kristne. Fleischer har udgivet et saadant Skrift, »H. T.« [Leipzig 1870]; se ogsaa Bardenhewer, »H. T.« [Bonn 1873]. Til H. T. henførtes ogsaa *Centiloquium Hermae*, der er af astrologisk Indhold. (Litt.: R. Pietschmann, »H. T.c [Leipzig 1875]). *V. S.*

Hermētisk, hvad der henhører til Guden Hermes, saavel til den rent græske Hermes, som til den ægyptiske Gud Thot, hvem græsktalende kaldte Hermes, som endelig ogsaa den græsk-ægyptiske Gud Hermes Trismegistos (s. d.). Da Skrift og Videnskab i Ægypten stode under Beskyttelse af Thot (Hermes), betegner H. alt hvad der angaar Videnskab o. 1., særlig Kendskab til Naturen, dens Kræfter og Hemmeligheder, det for den store Hob tillukkede og utilgængelige. Bøger og Skrifter, for hvilke man i det gamle Ægypten havde særegen Ærbødighed, saasom Bøger, der handlede om Guderne og deres Dyrkelse, Ritualer o. s. v., eller som indeholdt magiske Formularer, gamle Lægebøger o. 1., antoges ofte for at stamme fra Thot og kaldtes »Værker

af Thot«. Naar man talte Græsk, kaldte man saadanne Værker for »Hermetiske Bøger«. Clemens Alexandria fortæller en Del om de gamle Ægypteres hermetiske Bøger; de bares i Procession ved Festerne i Templerne, behandlede forskellige vigtige Genstande, indeholdt Love, Ritualer, Liturgier, Hymner o. s. v. Deres Antal angiver han til 42. Noget rigtigt er der vistnok heri. Man havde sikkert i alle ægyptiske Templer Ritualer og andre Skrifter, som ved Fester bares i Procession. De Skrifter, der opbevaredes i Templerne, angik utvivlsomt mange forskellige Ting. Thi Templerne vare ikke blot Steder til Gudsdyrkelse. Her fandtes ogsaa Administrationskontorer, holdtes Rettergang, dreves Lægekunst o. s. v. Men at de Bøger, man havde i Templerne, skulde danne en systematisk Encyklopædi, som Clemens synes at antage, er meget tvivlsomt. Forholdene vare desuden meget forskellige i de forskellige Templer. Guderne vare næsten alle lokale; næsten hvert Tempel synes at have fulgt sin ejendommelige Skik. Tallet 42 hører hjemme et andet Sted (se Dødedommen). Senere Forfattere tale ikke om 42, men om 20,000, ja om 36,500 hermetiske Bøger. De »Hermetiske Bøger«, vi endnu have tilbage (se Hermes Trismegistos), have meget lidet med det gamle Ægypten at gøre og have saa godt som slet intet tilfælles med, hvad de gamle Ægyptere kaldte »Værker af Thot«, og som vi kunne kalde »virkelige hermetiske Bøger«.

H. betegner det tilsluttede og bruges i vore Dage om, hvad der slutter lufttæt (smlg. Konservering). *V. S.*

Hermias d. s. s. Hermeias.

Hermidad se Thisted, V.

Hermies [ærmi'], Flække i Nordfrankrig, Dep. Pas de Caiais, Arrond. Arras, med udstrakte underjordiske Huler og Bygninger, der rimeligvis have tjent som Tilflugtssted under Krigsfare, og (1891) 2,450 Indb. *C. A.*

Herminiëra Guill. et Perr. (*Aedemone* Kotschy, *Aeschynomene* L.), Slægt af Ærteblomstrede (*Hedysareae*) med ca. 50 Arter, alle i Troperne. *H. Élaphroxylon* Guill. et Perr. (Ambatsch) er en 7 M. høj Busk med Torne paa Grenene og de uligefinnede Blade og med store orangefarvede Blomster. Den er karakteristisk for det tropiske Afrika og vokser ved eller i Vandet. Dens Vækst sker overordentlig hurtig; efter Vandets Fald i de afrikanske Floder dør Planten bort indtil Roden. Det meget lette svampede Ved benyttes til Flaader. *A. M.*

Herminium se Pukkellæbe.

Herminoner (bedre Erminer), »de vældige«, gammelt Navn for de egentlige Højtyskere (Sveberne); betegnede dem som Dyrkere af Stammeheros'en Ermin (se Irminsul og Mannus). Navnet forsvinder snart efter Folkevandringen. *G. S—e.*

Hermione er i græske Sagn Datter af Menelaos og Helene. Efter den homeriske Fremstilling har Menelaos under Kampene om Troja forlovet H., sin eneste Datter, med Achilleus'es Søn Neoptolemos. Brylluppet fejres efter Hjemkomsten af ham i Sparta, og under Festen kommer Odysseus'es Søn Telemachos, der søger Underretning om sin Fader, til Stede (Odysseen, 4. Sang). Pindar og de tragiske Digtere gøre Orestes, Menelaos'es Brodersøn, til H.'s første trolovede og udforme derefter disses og Neoptolemos'es Skæbne paa forskellig Maade, oftest saaledes, at H. til sidst bliver Orestes'es Hustru og Moder til Tisamenos. *H. A. K.*

Hermione eller *Hermion*, nu Kastri, Søstad paa Østkysten af den fra det nordøstlige Peloponnes udskydende Halvø, Argolis. Efter et græsk Sagn vav Byen anlagt af Hermion, Europs'es Søn og beboet af Dryoper, efter et andet af Karer. Da det gamle argiviske Forbund opløstes (Slutn. af 6. Aarh. f. Chr.), traadte H. og flere andre Byer over i den spartanske Symmaki. I 3. Aarh. f. Chr. steg Byen i Betydning og tiltraadte det achæiske Forbund. Paa den græske rejsende, Pausanias'es Tid (2. Aarh. e. Chr.) fandtes endnu betydelige Bygningslevninger. Endnu ses paa H.'s gamle Plads Rester af Befæstningsanlæg, samt Levninger af et (Poseidon-?)Tempel og af andre, dels græske, dels senere, romerske Bygningsværker. *H. A, K.*

Hermione se Skælrygge.

Hermit [hə'mit], bekendt Væddeløbshest og Beskeler, født i England 1864 efter Newminster og Seclusion. Som to- og treaarig vandt den betydelige Sejre, saaledes 1867 det engelske Derby. 1870 blev den Beskeler i Blankney Hall Stables i Lincoln og regnedes, efter at dens Afkom fra 1881—86 bestandig havde vundet de største Præmiesummer, for England's mest fremragende Beskeler. Blandt dens Sønner kunne særlig nævnes Peter og Tristan samt Derby-Vinderne 1882 og 1883 Schotover og Sct. Blaise. *C. G. B.*

Hermitage [ærmita'ž] se Eremitage.

Hermitage [ærmita'z], røde og hvide Vine fra Dauphiné. Den langt bedste er den røde, der er temmelig svær, mørk og buketrig med en Mindelse om Hindbær. Dyrkningen stammer fra 14. Aarh. og er udgaaet fra et Bernhardinerkloster paa Bjærgene ved Valence. *K. M.*

Hermite [ærmi't], Charles, fransk Matematiker, er født 24. Decbr. 1822 i Dep. Meurthe. 1843 blev han Elev i *Ecole polytechnique*, men allerede tidligere havde han kastet sig over Studiet af Matematikken, og Syslen med den fyldte ganske den første Del af hans Liv. Omtrent 40 Aar gl. begyndte han tillige at beskæftige sig med Undervisning, idet han ansattes ved *Ecole normale;* 1869 blev han Duhamel's Efterfølger som Professor ved *Ecole -polytechnique* og ved *Faculté des sciences.* Han optoges 1856 som Medlem af Akademiet. Særlig i Algebraen, i Talteorien og i de Abelske Funktioners Teori skyldes der H. betydelige Fremskridt. Allerede som ganske ung henledte han Opmærksomheden paa sig ved nogle Afhandlinger om Abelske Funktioner; han fandt (1865) omtrent samtidig med Brioschi og Kronecker Løsningen af 5. Grads Ligningen ved elliptiske Funktioner og beviste (1873), at det naturlige Logaritmesystems Grundtal *e* ikke kan være Rod i en algebraisk, hel, rational Ligning med hele Koefficienter, hvilken Sætning gav Stødet til Opdagelsen af den analoge Sætning om *n.* H.'s talrige Afhandlinger ere fremkomne i mange forskellige Tidsskrifter, men de fleste af dem ere senere blevne samlede i »Recueil des savants étrangers«. Af særligt udkomne Værker af H. kunne nævnes: »Théorie des équations modulaires« [1859], »Cours d'analyse de l'Ecole polytechnique« [1873], »Cours à la Faculté des sciences« [1882, 3. Udg. 1887]. *Chr. C.*

Hermite-Øerne [hə!mit-], en Øgruppe S. V. f. Ildlandet, bestaa af Øerne Hermite, Wollaston, Deceit, Herschel og Hoorn, hvilken sidste ender i Kap Hoorn, det sydligste Forbjærg i Sydamerika, samt flere Smaaøer. Hermite er den højeste (ca. 350 M.). *C. A.*

Hermod (H. den Onde), dansk Sagnkonge i meget gammel Tid, nævnes i Beovulfs-Kvadet som den, der paa Grund af sin Grusomhed blev fordreven; er rimeligvis dog den samme som den H., der i den ældre Edda siges at have faaet Hjælm og Brynje. (Litt.: Sievers, »Beowuif und Saxo« [»Berichte der sächs. Gesellschaft der Wissenschaften«, 1895]). *A. O.*

Hermod, i nordisk Mytologi Gudernes Sendebud, efter enkelte Kilder en Søn af Odin; kendt alene fra Myten om hans Helridt for at udløse Balder. *A. O.*

Hermodactyli, Knoldene af forskellige orientalske *Colchicum*-Arter, som tidligere ere anvendte i Medicinen. *A. M.*

Hermoder er Navn paa tre norske Tidsskrifter, 1) »H., et norsk periodisk Skrift« udkom i Christiania 1795—1800 med 15 Hæfter, redigeret af Præsten Fr. Schmidt (Nr. 1—7), og derefter af Rektor J. Rosted. Det har nu alene historisk Interesse som et af de tidligste Forsøg paa at tilvejebringe en norsk Revu af blandet Indhold, skrevet af norske Forfattere og Videnskabsmænd. Af disse mærkes Dr. med. Hans Møller, de lærde Præster Hans Strøm og Wilse, Filosoffen N. Treschow, Bernt Anker, Digterne Rein og Zetlitz m. fl. Enkelte af Tidsskriftets Bidrag have endnu Interesse for Studiet af Enkeltheder i Norge's Kulturhistorie, f. Eks. med Hensyn til Universitetets Forhistorie, og Landets Naturhistorie. 2) »H., et Ugeblad af blandet Indhold« udkom i 12 Halvaargange i Christiania 1821—27. Dets Indhold var væsentlig æstetisk og skønlitterært (originale Digte, smaa Noveller, Rejseskildringer fra Norge m. m.). Dets anonyme Redaktør var fra 2. Halvaargang af daværende Ingeniørkaptajn Th. Broch (s. d.). Af og til fulgte der med Bladet som Kunsttillæg farvelagte Litografier af norske Nationaldragter efter Originaltegninger af Flintoe og Grosch. Disse Blade, de paalideligste Billeder af nu delvis forsvunde Dragter, ere endnu større Sjældenheder end Eksemplarer af Tidsskriftet, der for Tiden meget sjælden findes komplet. 3) »Ny H., et æstetisk Ugeskrift«, udgivet af Bogtrykker H. T. Winther, udkom i Christiania 1841—43, ledsaget af Staalstik og Litografier, efter Mønster af »Meyers Universum«. *J. B. H.*

Hermogĕnes, 1) græsk Arkitekt i Oldtiden, byggede Artemis-Tempelet i Magnesia og Dionysos-Tempelet paa Teos, om hvilke han ogsaa udgav Skrifter.

2) græsk Retor fra Tarsos i Kilikien, holdt allerede i en Alder af 15 Aar Forelæsninger i Rom og havde Mark Aurel blandt sine Tilhørere; som andre Vidunderbørn kulminerede han imidlertid meget tidlig og blev som voksen Mand aandssvag. H.'s Hovedværk er en retorisk Lærebog, som nød en ligefrem kanonisk Anseelse og blev kommenteret et Utal af Gange; et Afsnit (»Forøvelser«) blev omarbejdet af Aftonios og oversat paa Latin af Priscianus. Udg. af Walz i *Rhetores Graeci* [1 Bd.] og af Spengel i *Rhetores Graeci* [2. Bd.]. *K.H.*

Hermogeniānus, en af de yngste af de Jurister, hvis Skrifter ere ekscerperede i *Corpus juris*, levede i Slutn. af 3. eller Beg. af 4. Aarh. e. Chr. og skrev 6 Bøger *epitomae juris.* En Privatsamling af kejserlige Forordninger, der stammer fra Tiden 314—24, bærer Navnet *Codex H.*; men om H. er Forfatter til denne, er uvist. *Ludv. H.*

Hermokopīdeprocessen, en berømt Proces, der opkom i Athen i Foraaret 415 f. Chr. i Anledning af, at de saakaldte Hermer i een Nat næsten alle vare blevne ødelagte, kort før den store Ekspedition til Sicilien skulde afgaa. Det attiske Demokrati, som mente, at der laa oligarkiske Omvæltningstendenser bag dette Hærværk, søgte med stor Mistænksomhed og Strenghed at udfinde de skyldige, og dertil knyttedes Beskyldninger mod adskillige, deriblandt Alkibiades, for at have krænket Mysterierne; Hovedspørgsmaalet fik imidlertid sin Afgørelse derved, at en enkelt af de fængslede, (Taleren) Andokides, angav sig og nogle andre, hvorefter han slap for Straf, medens de andre henrettedes eller erklæredes fredløse. Om hans Angivelse stemmede med Sandheden, har aldrig kunnet oplyses; men efter al Sandsynlighed vare baade Hermernes Ødelæggelse og Processen arrangerede af det oligarkiske Parti for om muligt at hindre Toget til Sicilien eller skade Planens Udførelse. (Litt.: Gotz, »Der Hermokopidenprozess« [Nürnberg 1875]; Weisweiler, *De causa Hermocopidarum* [Miinster 1878]). *K.H.*

Hermokrătes, Hermon's Søn, syrakusansk Statsmand, bevægede paa Kongressen i Gela 424 f. Chr. de doriske og de ioniske (chalkidiske) Stæder paa Sicilien til at slutte Fred, hvorved Athen foreløbig mistede Grund til Indblanding. Da Athenerne 415 gjorde deres store Tog mod Syrakus, drev han med Iver paa Rustningerne og havde en væsentlig Del i Athenernes Nederlag 413. Aaret efter kom han Spartanerne til Hjælp med en syrakusansk Flaade og kæmpede med stor Dygtighed i de lilleasiatiske Farvande; men da han 412 havde været uheldig ved Kyzikos mod Alkibiades, blev han 410 landsforvist af det demokratiske Parti, som i Mellemtiden var kommet til Magten i Syrakus, og da han 408 med Magt søgte at komme ind i Byen, blev han dræbt under en Gadekamp. For at vinde hans endnu talrige Parti ægtede Dionysios den Ældre hans Datter. *K. H.*

Hermon, græsk Billedhugger. Paa Pausanias'es Tid vistes i den peloponnesiske By Troizen som Værker af H. en Statue af den pythiske Apollon og Træbilleder af Dioskurerne. *H. A. K.*

Hermon var i Oldtiden Navn paa det sydvestligste Bjærg af Antilibanon, nu *Djhebel esch-Schîch.* Jordan's Kilder findes paa H., og Stedet havde i Oldtiden Betydning som religiøst Centrum. *H. A. K.*

Hermónthis, græsk Navn paa en gammel ægyptisk By 12 Km. oven for Theben paa Nilen's vestlige Bred, saaledes benævnt som Hovedsæde for Dyrkelsen af den ægyptiske Krigsgud Montu eller Mont, der gerne fremstilledes med Spurvehøgehoved. I Romertiden var H. Hovedstad i sin Nomos, og det fordum saa pragtfulde Theben var kun en ringe By i dette Distrikt. H., hvis gamle Navn

var *On* (»Sydens On«, modsat »Nordens On«, Heliopolis), hedder nu Erment, der bl. a. har store Sukkerfabrikker. Byens gamle Nekropol, som har givet vigtige Mindesmærker (bl. a. til Ny Carlsberg's Glyptotek), strækker sig indtil Rizkåt, 7 Km. S. V. f. H. *V. S.*

Hermopŏlis (Hermupolis), Grækernes Navn paa 3 gammelægyptiske Byer, af hvilke »det store H.« i Mellemægypten ved det nuværende Aschmunein (s. d.), Hovedstedet for Guden Thot's Dyrkelse, var den mærkeligste. En Del Tempelruiner, der i Beg. af 19. Aarh. vare ret vel bevarede, ere nu helt forsvundne. Derimod findes der noget sydligere ved El-Bershe interessante Gravkamre fra det mellemste Riges Tid (se »El-Bershe«, udg. af *Palestine Bxploration Fund* [Lond. 1896;). Et andet H. (»det lille H.«), det nuværende Damanhur, laa i Deltaet 60 Km. fra Alexandria. Et tredje H. laa 12 Km. S. f. Mansura i det østlige Deltaland. *V. S.*

Hermopolis d. s. s. Hermupolis.

Hermos, Oldtidens Navn paa en Flod i Lilleasien, nu *Ghediz-tschaï.* H. har sit Udspring paa Bjærget Dindymos i Frygien, strømmer derefter i et stærkt krummet Løb mod Vest igennem Lydien, idet den undervejs optager fiere Bifloder, og falder S. f. Byen Fokaia ud i den efter den benævnte hermæisk Bugt. Flodguden H. er i Hesiodos'es Teogoni Søn af Okeanos og Tethys og er afbildet paa Mønter fra Smyrna og flere andre Byer. *H. A. K.*

Hermosillo [ærmosi'ljo], tidligere Petic, By i den mejikanske Stat Sonora, ved Rio Sonora, er omgiven af kunstig vandede Haver, har mest eneetages, af Adobe (Lufteglsten) byggede Huse, et Kapitolium, en smuk Park og (1889) 7,070 Indb., der drive nogen Industri og livlig Handel med den frugtbare Omegns Hvede, Majs, Bomuld og Vin. Den er ved en Jærnbane forbunden med Guaymas ved den kaliforniske Havbugt. *C. A.*

Hermundŭrer (bedre Ermundurer) o: Al-Durer, en Folkeforening inden for Sveberne, ligesom de senere Alemanner (Al-Mænd) i det nuværende Thiiringen. Ved Christi Fødsel, da Marbod's Sydsveber (Markmanner) havde vundet Böhmen fra de keltiske Bojer, var en Afdeling H. i Fremtrængen mod Syd. En romersk General anviste dem Markmannernes ledige Land N. f. det nuværende Regensburg; her optræde IT. nu som Rom's tro Støtte. Kort efter styrtede de herfra Bohmen's Drot, Goten Catvalda (Marbod's Overmand), og 50 Aar senere dennes Arvtager i det nuværende Mähren. Markmannerkrigens Storm rev H. med til Kamp mod Rom. Siden afløstes H. af Thiiringer (s. d.). *G. S—e.*

Hermupolis, Nea Syra, By paa Østsiden af Syra i Archipelagos og Hovedstad i den græske Nomos Kykladerne. (1896) 17,900 Indb. Den har fire græsk-katolske, en romersk-katolsk og en protestantisk Kirke, Marine- og Handelsskole, Teater og Vajsenhus, er Sædet for Nomarchen over Kykladerne, en græsk Ærkebiskop og en Domstol. Sin største Betydning har Byen dog som Handelsstad, dens store halvkredsformede og nylig udbedrede Havn er den tredje vigtigste i Grækenland og Midtpunktet for alle Dampskibslinier i det ægæiske Hav, ligesom Byens Skibsbyggerier ere de største i Levanten. Siden 1880 er H. imidlertid paa mange Punkter blevet overfløjet af Athen's Havnestad Piræus. H. er en ung By; den skriver sig først fra den græske Frihedskrigs Tider, da de Beboere fra Øerne Chios og Psara samt Byen Aivalyk, som vare undslupne Tyrkernes Udryddelsesforsøg, sloge sig ned paa den antikke Stad Syros'es Tomter. 4 Km. inde i Landet ligger paa et stejlt Bjærg Ano-Syra eller Syros med 4,400 Indb., mest romerske Katolikker. *C. A.*

Hernals se Wien.

Hernand., ved Plantenavne Forkortelse for Francisco Hernandez, død som Livlæge hos Filip II af Spanien. Skrev flere Arbejder om Mejiko's Naturforhold, f. Eks. *Nova plantarum, animalium et mineraliummexicanorum historia* [Rom 1651]. *A. M.*

Hernándo, Rafael José Maria, spansk Komponist, er født 1822 i Madrid, studerede en Tid lang i Paris og gjorde sig efter sin Hjemkomst til Madrid (1848) bekendt ved en Række *Zarzuelas* (nationale Sangspil). H. fik senere Ansættelse ved Madrid's Konservatorium, skrev forskellige Kompositioner i alvorlig (til Dels kirkelig) Stil, og regnes med blandt Spanien's betydeligste Musikere. *W. B.*

Hernāni, By i det nordlige Spanien, Provins Guipuzcoa, ligger 6 Km. S. f. San Sebastian og har (1891) 3,450 Indb. Smedjer, Lysestøberier, Fabrikation af Tændstikker samt Kulgruber. *C. A.*

Herne Bay [hə!nbe.i], Søbad i det sydøstlige England paa Nordkysten af Halvøen Kent, 12 Km. N. 0. f. Canterbury, med (1891) 3,800 Indb. I Nærheden ligger Reculvers med Ruiner af det romerske *Regulbium.* *C. A.*

Herne Hill [hə!nhil], sydlig Forstad til London, mellem Brixton og Dulwich, med mange Landsteder og meget benyttet Jærnbanestation. *C. A.*

Hernĭa d. s. s. Brok.

Herniaria L. (Bridurt eller rigtigere Brudurt, norsk Brudgras), Slægt af Nellikefamilien, en- eller fleraarige, nedliggende og stærkt grenede Urter med smaa siddende Blade og hindeagtige Akselblade. De uanselige Blomster sidde i tæt sammentrængte Nøgler og ere særkønnede eller tvekønnede; de mangle Krone og have 3 — 5 Støvdragere. Over 15 Arter. I Danmark vokser *H. glabra* L. (Almindelig Brudurt) almindelig paa tørre, sandede Marker og blomstrer i Juni—September; den er fleraarig. I Norge er den sjælden. Den anvendtes tidligere mod Brok. *A. M.*

Hernĭkerne, et lille olditalisk Folk, vistnok af sabellisk Afstamning, der i Oldtiden beboede Bjærglandet N. f. Floden Trerus. Folkets Navn afledes sædvanlig af det sabinske eller marsiske Ord *herna,* en Klippe. Blandt H.'s Byer, der alle vare smaa, kunne nævnes Anagnia, der var det centrale Midtpunkt og Folkeforsamlingens Sæde, samt Frusino og Alatrium. Aar 486 f. Chr. bleve H. optagne i det romersk-latinske Forbund. Senere gjorde de gentagne Gange Oprør mod Romerne og bleve (307 f. Chr.) efter at være overvundne gjorte tributpligtige, men beholdt deres egne Love. Aar 241 fik Folket romersk Borgerret. *H. A. K.*

Herning (gl. Form Hørning), Sogn og Sogneby i det midterste Nørrejylland, Ringkjøbing Amt, Hammerum Herred. Sognet er ca. 26 □ Km. (2,638 Hekt.) og havde i Febr. 1890 2,935 Indb.,

hvoraf Herning By havde 2,166; i Novbr. 1897 havde den 2,994 Indb. Byen, der er Danmark's største Landsby, er Station paa den midterste jydske Tværbane, Linien Skanderborg-Skjern, 41 Km. V. f. Silkeborg (i lige Linie ca. 38 Km.), og er først begyndt at vokse frem, efter at Hedeselskabet havde taget fat paa Hedernes Opdyrkning, og efter at Banen var bleven aabnet, 1877 fra Silkeborg til H., 1881 fra H. til Skjern; 1840 havde Byen 21, 1860 101, 1880 1,064 Indb. H., der aldeles har Præg som en dansk Købstad, er Tingsted for Hammerum Herreds Jurisdiktion og Bolig for Herredsfogden, ligesom ogsaa for Branddirektøren for Herredet og Distriktslægen i H. Distrikt; den er Valgsted for Ringkjøbing Amts 5. Folketingskreds og Sessionssted for Lægderne 43—60 af 5. Udskrivningskreds, har Postkontor, Telegraf- og Telefonstation, Realskole, Almueskoler, teknisk Skole, Planteskole (Hedeselskabets), Missionsskole, Højskolehjem, Børnehjem, Sygehus, Epidemihus og Apotek, Bank (Hede- og Diskonto Bank, oprettet 1872), Spare- og Laanekasse (opr. 1868), meteorologisk Station, Teater, Markedsplads, mange handlende og industridrivende, Aviser (»H. Folkeblad ell. Vestjyllands Avis«, »H. Dagblad«, hvilket sidste dog trykkes i Kolding) m. m. Af Bygningerne fremhæves det ny, 1895 indviede Tinghus, der er opført i nordtysk Hanseatstil, og i hvilket der 1896 er indrettet et Folkemuseum. I Byen er der 1896 rejst et Mindesmærke for E. M. Dalgas, Stifteren af Hedeselskabet, om hvis Virksomhed Egnen ved H. bærer rige Vidnesbyrd. (Litt.: L. C. T. Frølund, »H. Sogn og Plads før og nu« [Holstebro 1874]). *H. W.*

Herniotomī se Brok, S. 686.

Hernösand, By i Angermanland, Västernorrland's Len, Sverige. H. er beliggende paa Øen Hernøn, og paa Fastlandet ligeoverfor, 3 Km. fra Angermanelven's Udløb. H. er Residens for Biskoppen over H. Stift og for Landshøvdingen i Västernorrland's Len; i H. findes en højere lærd Skole og Folkeskolelærerseminarium. Folkemængden naaede i Beg. af 1898 op til 7,683 Personer (1870: 3,707, 1880: 5,370). H.'s væsentligste Betydning er dens Egenskab af Landshøvding- og Bisperesidens. Fabrikvirksomheden er ikke af synderlig Betydning; af Fabrikkerne skulle nævnes 2 Støberier. H. er forbunden med det øvrige svenske Jærnbanenet ved Linien Hernösand—Sollefteå (102 Km.). Regelmæssig Dampskibsforbindelse opretholdes med Kystbyerne og Pladserne ved Ångermanelven. H. sammen med Ornskoldsvik repræsenteres i Rigsdagens andet Kammer af en Repræsentant. H.'s Vaaben er en Bæver med en Gedde i Munden. H. er anlagt af Johan III 1585; 1648 blev den Sæde for en Superintendent, der 1772 fik Titelen Biskop, og 1778 blev den Lensresidens. *A. S.*

Hero og **Leåndro S.** H. var efter græske Sagn Præstinde i et Afrodite-Tempel i Byen Sestos. Ved en af Gudindens Fester mødtes hun med den unge L. fra det lige over for Sestos paa den asiatiske Side af Hellesponten liggende Abydos, og de to fattede Kærlighed til hinanden. Da H.'s Præstindeværdighed saavel som Forældrenes Vilje hindrede Forbindelsen, besøgte L. derefter hemmelig sin elskede, idet han om Natten svømmede over Sundet, medens H. ved en Lampe fra sit enlig beliggende Taarn ledede ham paa rette Vej. Men en stormfuld Nat slukkedes Lampen; L. omkom under Forsøget paa atter at svømme over, og næste Morgen skyllede Bølgerne hans Lig op paa Stranden. Fortvivlet styrtede H. sig da i Havet. — Sagnet er behandlet i et længere Digt (340 Vers) af den sene græske Epiker Musaios og af Ovid o. a., ligesom det har afgivet Emne for et pompejansk Vægmaleri. I nyere Tid er det bl. a. behandlet af Schiller og Grillparzer. — Lord Byron efterlignede L. ved (1810) at svømme over Hellesponten paa det nævnte Sted (1,350 M.). (Litt.: M. H. Jellinek, »Die Sage von Hero und Leander in der Dichtung« [1890]). *H. A, K,*

Herōdas d. s. s. Herondas.

Herodes, Navn paa flere jødiske Herskere at idumæisk Slægt.

1) H. (den Store), Søn af Idumæeren Antipater (s. d.), opnaaede noget efter Faderens Død hos Antonius, at han og Broderen Fasael udnævntes til Tetrarker i Palæstina (41). Ved Parthernes Hjælp kom imidlertid Hasmonæeren Antigonos (s. d.) til Magten nogle Aar (40—37). Medens Fasael kun ved Selvmord unddrog sig Fangenskab, undslap H. til Rom, hvor han (39) udnævntes til Konge over Jøderne, hvilken Stilling han dog først to Aar senere med romersk Hjælp tilkæmpede sig. H. den Store (37—4 f. Chr.) var en kraftig Hersker, en lidenskabelig, vild og haard Natur, dertil klog og beregnende; Magt og Berømmelse var hans Maal. Den første Tid af hans Regering gik med at faa hans Magt befæstet. Over for det hasmonæisk sindede Aristokrati i Jerusalem for han frem med Grusomhed; alle, der vare tilbage af Hasmonæerslægten, udryddedes efterhaanden. Enhver, han fik Mistanke til, maatte bøde med Livet. Hans Magt støttede sig til Romerne; Antonius's Fald (31) kunde blive skæbnesvangert for ham, men med Klogskab lykkedes det ham at vinde Oktavian's Venskab, og hans Magt voksede. Aar 23 udvidedes den endog betydelig ved dennes Gunst. Da hans Herredømme var fæstnet, kunde han en Del Aar hengive sig til Fredens Sysler. Store Byggeforetagender lod han udføre til sit Navns Forherligelse; i Jerusalem lod han et prægtigt Palads med tre mægtige Taarne bygge; i Stedet for det gamle Tempel lod han opføre et nyt med umaadelig Pragt — først mange Aar senere blev det dog helt fuldført. Ogsaa Teater og Amfiteater lod han opføre; han vilde baade derved og paa andre Maader vise sig som Bærer og Beskytter af græsk-romersk Kulturliv. Samaria lod han ombygge; Cæsarea med dens Havn anlagdes. Ogsaa Byer uden for sit Land lod han smykke med Pragtbygninger. For øvrigt bragte hans Regering i mange Henseender mere ordnede Tilstande, bl. a. kuedes Røveruvæsenet. Ikke blot hans Grusomhed, men særlig hans græske Omgivelser, hans Udfoldelse af hedensk Glans og græsk Kulturliv i det hellige Land gjorde ham forhadt af Jødefolket, som han ogsaa paa flere Maader viste Haan, bl. a. ved vilkaarlig at af- og indsætte Ypperstepræster. Hans senere Aar optoges for en Del af oprivende Familiestridigheder. Allerede tidligere havde han paa ugrundet Mistanke ladet sin elskede Hustru Mariamne dræbe. Han havde i alt 10 Hustruer, og inden for den store Familie kom det til heftige Stridigheder.

Sine to Sønner med Mariamne lod han dræbe, og snart kom Turen til deres Modstander Antipater. I Slutningen af hans Regering fødtes Jesus Christus; hvad der fortælles om Børnemordet i Bethlehem stemmer vel med Herodes's Karakter (det maa erindres, at Christi Fødselsaar er sat mindst 4 Aar for sent).

Efter hans Død deltes Riget mellem hans Sønner. 2) Herodes Achelaus blev Etnark (4 f. Chr.—6 e. Chr.) i Judæa, Samaria og Idumæa, men udviste saa stor Grusomhed og Vilkaarlighed, at han paa Folkets Anklage blev afsat og forvisi til Gallien. Hans Land stilledes nu umiddelbart under romersk Styrelse. 3) Herodes Antipas blev Tetrark (4 f. Chr.—39 e. Chr.) i Galilæa og Peræa. Under hans Regering faldt Jesu Optræden, hvorfor han oftere omtales i Ny Test. Han havde sin Faders Karakter, men ikke hans Handlekraft. Ogsaa han fandt sin Glæde ved store Byggeforetagender; særlig maa nævnes hans Hovedstad Tiberias. Han var først gift med Araberkongen Aretas's Datter, men forskød hende for sin Broders Hustru Herodias's Skyld. Døberen Johannes, der uforfærdet revsede hans Handling, blev fængslet og snart halshugget efter Herodias's Ønske. Med Aretas kom det til Krig, hvor Antipas led fuldstændigt Nederlag. Da Agrippa havde faaet Kongetitel (se nedenf.), fik Herodias sin Mand til at rejse til Rom for at vinde samme Ære, men han opnaaede hos Caligula kun at blive forvist til Gallien, hvorhen Herodias frivillig fulgte ham (39). 4) Herodes Filippos blev Tetrark i de nordlige Egne (4 f. Chr.—34 e. Chr.); han var den bedste af Brødrene, regerede forstandig og mildt. Cæsarea (Filippi) og Residensstaden Julias lod han opføre. Ved hans Død forenedes hans Lande med Provinsen Syrien, dog kun for faa Aar.

Endnu en Gang blev nemlig den store Herodes's Rige samlet af hans Sønnesøn 5) Herodes Agrippa (41—44). Denne kom som Barn til Rom, levede et vildt omskiftende Liv, indtil den ham venligsindede Caligula efter sin Tronbestigelse gav ham Filip's Lande med Kongetitel (37) og senere Antipas's (40). Claudius føjede hertil (41) Judæa og Samaria. Han søgte med Held at gøre sig afholdt af Jødefolket ved i mange Maader at indrette sit Liv efter Loven; hans kortvarige Regering regnedes for en lykkelig Tid. Den unge Kristenmenighed i Jerusalem maatte lide under hans Velvilje over for det af Farisæerne ledede Folk (Apostl. Gern. 12). Han døde pludselig under et Ophold i Cæsarea (se Apostl. Gern. 12, 19 ff.). Hans Lande gjordes til romersk Provins.

Hans Søn 6) Herodes Agrippa (II) fik vel ikke sin Faders Rige, men fik noget senere det lille Kongedømme Chalkis ved Libanon (50) samt Opsyn med Jerusalem's Tempel, nogle Aar efter i Stedet for Chalkis Filip's Tetrarki, senere under Nero desuden Dele af Galilæa og Peræa. Som sin Fader stillede han sig venlig over for Jødernes religiøse Liv, men hans Forhold til Søsteren Berenike viste tydelig, hvor lidt han i sit inderste mente med det. Samtidig søgte han at staa paa god Fod med Romerne. Da Opstanden var i Gære, søgte han med alle Midler at hindre den, og da det ikke lykkedes, stillede han sig paa Romernes Side og høstede efter deres Sejr Fordel deraf. Han døde 100. (Litt.: Schürer, >Geschichte des jiid. Volkes im Zeitalter Christi«, I [S. 294 ff., 459 ff.], hvor omfattende Litteraturangivelse findes). *V. O.*

Herodes Attikos, græsk Taler, født ca. 100 e. Chr. i Marathon, opnaaede allerede i en ung Alder Kejser Hadrian's Yndest og blev af ham udnævnt til Kommissær for Fristæderne i Provinsen Asien (125). Nogle Aar senere kom han tilbage til Athen, hvor han snart blev en meget betydelig Mand, dels som Taler og Veltalenhedslærer, dels ved sin storartede Gavmildhed, idet han anvendte sin store Formue til at understøtte sine Medborgere og opføre Pragtbygninger. 140 kaldtes han af Antoninus Pius til Rom som Lærer for de kejserlige Prinser Mark Aurel og L. Verus og opnaaede 143 Konsulatet; 177 døde han i sin Fødeby. Under hans Navn er bevaret en Øvelsestale over et Emne fra den ældre Historie, men dens Ægthed er omtvistet [udg. i Bekker's *Oratores Attici*, 5. Bd., Berlin 1824]. Talrige Indskrifter vidne om hans store Anseelse; af hans Bygninger er det bevarede Odeion i Athen (se Athen, S. 236) det betydeligste; han lod ogsaa Stadiet pragtfuldt udsmykke (se Athen, S. 237). (Litt.: Fiilles, *Herodis Attici vita* [Bonn 1864]; Vidal-Lablache, *Hérode Atticus* [Paris 1871]; Hasse, *De Herodis Attici oratione* [Kiel 1880]). *K. H.*

Herodianere betegner de to Steder i Ny Test., hvor de nævnes (Matth. 22, 16, Mc. 3, 6), Tilhængere af det romersksindede Parti, oprindelig Tilhængere af det herodianske Dynasti. *V. O.*

Herodiānos, græsk Historieskriver, levede ca. 170—240 e. Chr., beklædte flere offentlige Embeder og skrev i Rom paa Græsk sin Tids romerske Historie i 8 Bøger, der gaa fra Mark Aurel's Død (180) til Gordian III (238). Han holder sig væsentlig til de ydre Begivenheder og selve Kejsernes Historie; Formen udmærker sig ved Simpelhed og Klarhed. Udg. af Irmisch [5 Bd. Leipzig 1789—1805 med omfattende Kommentar], Bekker [Leipzig 1855] og Mendelssohn [smst. 1883]. *K. H.*

Herodiānos, Ailios, græsk Grammatiker fra Alexandria, Søn af Grammatikeren Apollonios Dyskolos, levede i Slutn. af 2. Aarh. e. Chr. højt anset i Rom og nød Kejser Mark Aurel's Yndest. Af hans talrige grammatiske Skrifter er kun ét mindre bevaret uforvansket; af de andre, deriblandt hans Hovedværk, en »almindelig Accentlære«, have vi kun Udtog og Brudstykker. Udg. af Lentz *Herodiani reliquiae* [3 Bd., Leipzig 1867—70]. *K. H.*

Herodĭas se Herodes Antipas (under Herodes).

Herodias (zool.) se Hejre, S. 691.

HerodotOS (Herodot), græsk Historieskriver, af Cicero kaldet »Historiens Fader«, født mellem 490 og 480 f. Chr. af anset Familie i den paa den Tid ioniserede doriske Stad Halikarnassos paa Lilleasien's Sydvestkyst. Hans Onkel var den episke Digter Panyassis, der omkom under Demokratiets Kampe med Tyrannen Lygdamis; H. selv maatte en Tid som landflygtig opholde sig paa Øen Samos, men vendte tilbage og var med til at afsætte eller indskrænke Lygdamis (før 454). Dog blev han ikke længe i sin Fødeby, men drog til Athen, hvor han i længere Tid opholdt sig og omgikkes betydelige Mænd som Perikles og Sofokles; han skal der under stort Bifald have oplæst Partier af sit Værk og være bleven hædret

med en Belønning af Staten. 444 forlod H. Athen for at drage til den under Athen's Ledelse grundlagte Koloni Thurioi i Syditalien; han maa dog senere, vist efter 432, igen have opholdt sig i Athen; hans Dødsaar ligger omkring 420. Hans Værk viser, at han har gjort omfattende Rejser: til Søs naaede han mod Nord til det sorte Havs Kyster, mod Syd til Syrien og Kyrene, til Lands gennem Ægypten til Elefantine og gennem Forasien til Residensstaden Susa; som den typiske Ioner han var, besad han en umættelig Videbegærlighed og levende Iagttagelsesevne forbundet med Lyst til at fortælle om alle de mærkelige Ting, han havde set og hørt paa sine Rejser.

Hvad der skiller H. fra hans Forgængere og gør ham til en virkelig Historieskriver, er, at han først har optaget en mere omfattende historisk Begivenhedsrække til Behandling. Det egentlige Emne for hans Værk, som af Alexandrinerne inddeltes i 9 efter Museme benævnede Bøger, er Krigene mellem Hellenerne og Perserne fra 499 til 479; disse fylde imidlertid kun Værkets sidste Halvdel (5 Bøger), medens den første (4 Bøger) som et storartet Forspil til Sammenstødet fremstiller Perserrigets Magtudvikling, Han begynder sin »Historie« med at fremhæve den ældgamle, allerede i Myterne antydede Modsætning mellem Hellenere og Barbarer, behandler derpaa Kroisos, der lagde de lilleasiatiske Hellenere ind under sit Herredømme, men selv maatte bukke under for Kyros, og hermed er han inde paa Perserriget, hvis Vækst og Storhed han derefter skildrer; dette giver ham Anledning til omfattende Beskrivelser af de erobrede Lande, f. Eks. Ægypten og Skythien, og paa dette Punkt viser han sig ved sine geografiske og etnografiske Skildringer i nær Slægt med sine Forgængere (se Grækenland, S. 1111). Perserkrigene behandles ned til Sestos'es Erobring 479; det er tvivlsomt, om han har villet slutte der, ligeledes, om de enkelte Afsnit ere skrevne i samme Orden, som han til sidst har givet dem. Visse Ting synes at tyde paa, at »Historien« ikke har været hans eneste Arbejde; derimod er en under hans Navn overleveret Biografi af Homer sikkert uægte.

Medens H.'s Værk tydelig bæres af en samlende og ledende Forestilling om Modsætningen mellem Hellenere og Barbarer og præges af patriotisk Beundring for hans Landsmænds Stordaad, Sejren over Perserne, er det et mere omtvistet Spørgsmaal, om han har anvendt tilstrækkelig historisk Kritik, og om Værket er troværdigt og paalideligt. Det kan da i al Almindelighed indrømmes, at han har været i Besiddelse af kritisk Sans og ofte truffet et skønsomt Valg mellem flere Beretninger; men der er paa den anden Side Forhold nok, der tvinge os til at møde hans Fremstilling med en vis Varsomhed. Han er ikke samtidig med de Begivenheder, han skildrer; for Udlandets Vedkommende har Sproget sikkert ofte hindret ham i at faa en korrekt Opfattelse, og han synes at have været vel tilbøjelig til at tro Præsternes undertiden af specielle Hensyn farvede Beretninger; med Hensyn til Begivenhederne i Hellas selv har han vistnok især fulgt den i Athen herskende Tradition og kan derved blive uretfærdig mod andre helleniske Stammer. Dertil kommer, at hans religiøse Anskuelse om Guderne som styrende og straffende Magter (Nemesis-Forestillingen) gennemsyrer hele Værket, idet han ser Persernes Nederlag som en guddommelig Tugtelse for menneskeligt Overmod, og at han som en from Mand skænker Jærtegn og Orakler en ubegrænset Tiltro. Dette sidste forringer vel i nogen Grad Værkets Paalidelighed, men giver det samtidig forøget Værdi som et klart Udtryk for en hel Tidsalder og en betydelig Personligheds Tænkemaade, ligesom det helt igennem vidner om en vidunderlig Interesse for Livets forskelligste Fænomener og, med Hensyn til Bedømmelsen af fremmede Nationer, om en Fordomsfrihed, som gør Forfatteren og hans Nation lige stor Ære. H.'s Stil er Fortællerens: den udmærker sig ved en behagelig Bredde og sammenlignes træffende af Cicero med en jævnt flydende Strøm (*amnis sedatus*); den viser sit Slægtskab med Eposets Stil ved de talrige Digressioner, især i de første Bøger; indlagte Taler tjene til at anskueliggøre Situationerne og karakterisere de optrædende Personer. Sproget er den ioniske Dialekt, som var H.'s egen og tillige den eneste, der paa den Tid i større Omfang var bleven anvendt som Skriftsprog.

De vigtigste Udgaver ere besørgede af: Aldus [Venezia 1502], Schweighäuser [med de tidligere Udgiveres Anmærkninger, 6 Bd., Strassburg 1816], Gaisford [3. Udg., 4 Bd., Oxford 1849], Bähr, [2. Udg., 4 Bd., Leipzig 1856—61], Stein [kritisk Udg., 2 Bd., Berlin 1869—71], Sayce [»The ancient Empires of the East«, H. I—III, Lond. 1883]; mindre Udgaver med Kommentar af Krüger [2. Opl., Leipzig 1881], Abicht [3. og 4. Opl., 5 Bd., smstJ og Stein [3., 4. og 5. Opl., 5 Bd., Berlin]. — Et *Lexicon Herodoteum* haves af Schweighäuser [2 Bd., Strassburg og Paris 1824; Lond. 1841]. — Oversat paa Engelsk af Rawlinson, med værdifuld Kommentar [Lond. 1858—60, 2. Udg., 4 Bd., 1876], paa Dansk af Borch [Kbhvn. 1839—40] og af Falkenstjerne [I. Bd., omfattende 1. og 2. Bog, Kbhvn. 1890—97; ventes fortsat af Hude]. (Litt.: Dahlmann, »H., aus seinem Buch sein Leben« [Altona 1823]; Kirchhoff, »Uber die Abfassungszeit des Herodotischen Geschichtswerkes« [2. Opl., Berlin 1878]; Hauvette, *H., historien des guerres médiques* [Paris 1894]). *K. H.*

Herofilos, alexandrinsk Læge, født omtr. 340 f. Chr. i den bithyniske By Chalkedon. Rimeligvis under Ptolemaios I's Regering kom han til Alexandria. H. har skrevet ca. 11 forskellige Værker, men de ere alle gaaede tabt, og kun deres Navne og Brudstykker af dem ere bevarede hos andre Forfattere. Af disse fremgaar det, at H. var en ualmindelig fremragende Læge og navnlig Anatom, hvilket forklares ved, at han i Alexandria kunde komme til at dissekere Menneskelig, hvilket vanskelig lod sig gøre andensteds, ja han skal endog have faaet Lov til at gøre anatomiske Undersøgelser paa levende, dødsdømte Forbrydere. Blandt H.'s Skrifter har der været en Anatomi, en Bog om Øjensygdomme, om Pulsen, en Jordemoderbog o. s. v. (En udførlig Fremstilling af H.'s videnskabelige Arbejder findes i »Lægevidenskaben i Alexandrinertiden« af G. Rasch i »Norsk Magaz. f. Lægevid.« 1894, Nr. 12). *G. N.*

Heroide (græ.: »Heltebrev«). Ovid fandt paa at digte Kærlighedsbreve, lyriske Monologer i

Brevform, som han lod den heroiske Tids Helte og Heltinder skrive til hverandre. Motiverne vare laante fra Homer og de græske Tragikere, men Ideen til Genren stammede vel nærmest fra Retorskolerne, hvor Opgaver over Sagatidens fast karakteriserede Personer vare meget yndede ligesom Øvelser i Brevstil. Ovid selv kaldte dem Epistolae, men andre gave dem af Emnet Navnet H., der blev Betegnelsen for Genren. Senere have de moderne Folk, Italienere, Franskmænd, Englændere (saaledes særlig Pope: »Heloïse on Abælard«) og Tyskere (som Goethe's Elegi: »Alexis an Dora«) efterlignet Genren. *Cl. W.*

Heroïne (græ.), Heltinde.

Heroisk (græ.), egentlig hvad der hører til eller ligner en Heros. — I overført Betydning benyttes det i Lægekunsten om meget kraftig virkende Lægemidler, *medicamina heroica*, for hvilke de fleste Landes Farmakopé foreskriver bestemte største Doser, der ikke maa overskrides uden særlig Betegnelse i Recepten (se Dosis). Undertiden tales ogsaa om h. Dosis i Betydning af meget stor, meget kraftig virkende Dosis. *Lp. M.*

Herold (tysk, svarende til et oldtysk *Hariowalt*, Hærbefalende; nord. og angels. som Egennavn Harald, Harold). H. (κήρυκες) som faste Embedsmænd af høj Anseelse forekomme alt hos Homer; Hermes var Gudernes H. og udstyret med Attributter som saadan; Iliaden nævner ofte Idaios som Achæernes og Talthybios som Troernes H., der i Tvekampen mellem Hektor og Aias skille de kæmpende med deres Stave; Odysseen nævner under Fredsforhold Medon. Hos Grækerne optræde de dels som Udraabere, dels som Ceremonimestere og Overbringere af højtideligt Budskab i Krig og Fred; ogsaa præstelige Hverv forenedes med Værdigheden. Fetialerne i Rom dannede et præsteligt Heroldskollegium, der forkyndte Krig og afsluttede Forbund; andre stavbærende H. nævnes som *caduceatores*. Overalt, hvor folkeretlige Principper begynde at vise sig, er H. ukrænkelig; de gammelkymriske Triader nævne ham sammen med Barden og Klanshøvdingen som hellig fremfor alle. Størst Betydning opnaaede imidlertid Pl. med Riddervæsenets Blomstring, under hvilken de dannede en særegen Stand. Navnlig uddannedes denne i Frankrig under Filip August, der overhovedet bestræbte sig for at bringe System i Adelskabets Former. Hver Provins havde sin Vaabenkonge (*roi d'armes*), under hvilken dens H. stode; under disse stode igen Persevanterne (*poursuivants*) som deres Medhjælpere; kun Mænd af Byrd antoges til denne Tjeneste, fra hvilken de først efter 7 Aars Læretid kunde stige højere ved Valg. Forfremmelsen fandt Sted med stor Højtidelighed, ved hvilken der tillagdes H. et særegent, til Embedet knyttet Navn. Højest i Standen stod Kongens egen Vaabenkonge, der førte Navn af »Montjoie«, ligesom Tyskland's øverste H. benævnedes >Romreik«, Skotland's »Lyon«. H.'s Hverv bestod foruden i officielle Sendelser og Varetagelse af alt offentligt Ceremoniel i paa det nøjeste at kende alle adelige Slægters Mærker og Genealogi saavel som deres Rettigheder og Besiddelser. Det paalaa dem overfor Adelen at udøve en Censors Hverv og at dømme i dens Trætter; før Turneringer havde de at prøve de mødendes Afstamning og at undersøge deres Skjold- og Hjælmmærker ved »Vaabenskuet«; af denne deres Viden udviklede sig den Videnskab, der senere specielt betegnedes som Heraldik (s. d.). Da H. valgtes med Omsigt og stode i saa høj Anseelse, at Haandgribeligheder mod dem straffedes paa Livet, turde den for dem autoriserede Vaabenkjole ikke bæres af andre; det blev desaarsag stemplet som en stor Troløshed, da Ludvig XI, der lod haant om al Form, engang sendte en simpel Tjener forklædt som Vaabenkonge til Edvard IV. Dragtens vedtagne Kendetegn bestod i et paa venstre Skulder anbragt Vaabenmærke; da Lensherren ophørte med selv at bære Vaabenet paa sin Klædning, afveg man fra Skikken. Christian IV lod Kalmar-Krigen med Pomp erklære ved en H., der bar Fejdebrevet hængende paa sin Sølvstav og havde Kongevaabenet udsyet paa Brystet og paa Ryggen. — De Omvæltninger, som den nyere Tid medførte — Opgivelsen af Skjoldet som Dækvaaben, Bogtrykkerkunsten, der populariserede H.'s hemmeligholdte og kun mundtlig forplantede Kundskaber, Indførelsen af faste Legationer o. s. v. — bragte Heroldsvæsenet til at synke og sluttelig til næsten at forsvinde; i England er dog Traditionen endnu bevaret i det 1360 oprettede Heroldskollegium; ogsaa Skotland og Irland have endnu Vaabenkonger. I flere tyske Stater har man imidlertid i 19. Aarh. genoprettet Heroldsembedet til Behandling af de Adelen som saadan specielt vedrørende Anliggender. *Ernst v. d. Recke.*

Hérold [erå'ld], Ferdinand, fransk Politiker, nedenn. L. J. F. H.'s Søn, født 16. Oktbr. 1828, død 1. Jan. 1882, blev 1854 Advokat i Paris og gjorde sig tidlig bekendt som Sagfører i politiske Sager. Han tog virksom Del i Valgagitationen 1857 og 1863 og idømtes 1864 en Bøde som en af Lederne herfor. Septbr. 1870 blev han Generalsekretær i Justitsministeriet og var i Febr. 1871 i 3 Uger midlertidig Indenrigsminister samt blev i Apr. s. A. Statsraad. Derimod opnaaede han ikke Valg til Nationalforsamlingen og vragedes af dennes monarkistiske Flertal, da der i Juli 1872 foretoges Valg til Statsraadet. I Decbr. s. A. valgtes han til Paris'es Byraad og øvede stor Indflydelse i denne Forsamling, hvor han virkede for, at Skoler og Hospitaler fik et udelukkende Lægmandspræg. 1876 blev han en af Hovedstadens 5 Senatorer — søgte' særlig at faa indført Straf for Duel — og 1879 Seinepræfekt; i denne Stilling viste han stor Iver for at indsætte Lægfolk til Lærere i de offentlige Skoler og fjerne de religiøse Emblemer fra disse Lokaler af Hensyn til Jøder og Fritænkere. *E. E.*

Herold, Josef, østerrigsk Politiker, er født 22. Oktbr. 1850 i Nærheden af Prag, studerede Retsvidenskab og blev 1881 Sagfører i Prag, 1889 Direktør for den bøhmiske Landsbank og Intendant ved det tschekkiske Nationalteater. Han sluttede sig tidlig til det ungtschekkiske Parti, valgtes 1882 til Prag's Byraad, 1883 til den bøhmiske Landdag og 1885 til det østerrigske Underhus. Han er en af Partiets bedste Talere og ledende Mænd, har flere Gange været Medlem af den østerrigske Delegation og siden 1895 af Bohmen's Landsudvalg. *E. E.*

Hérold [erå'ld], Louis Joseph Ferdinand, fransk Komponist, født 28. Jan. 1791 i Paris, død 19. Jan. 1833 smst., studerede fra Barn af Musik -

og kom 1806 ind i Konservatoriet, hvor han senere blev en af Méhul's Yndlingselever. Efter at have opnaaet *Prix de Rome* rejste H. til Italien og fik i Napoli sin første Opera opført (»La gioventu di Enrico quinto«). Da H. atter var i Paris, vandt han sig snart et Navn ved Opera-comique'rne »Les rosières« [1817] og »La clochette« [s. A.], men en Række af hans følgende Operaer: »Le premier venu« [1818], »Les troqueurs« [1819], »L'amour platonique« [1819] m. fl. havde kun ringe Sceneheld. I nogle Aar var H. nu ansat som Repetitør ved den italienske Opera og skrev kun mindre Arbejder (Klavermusik, Romancer o.l.); men selv da han efter en Tids Tavshed atter forsøgte sig paa Scenen, havde han kun liden Glæde deraf, hverken »Le muletier« [1823], »L'asthénie« [s. A.], »Le roi René« eller »Le lapin blanc« [1824] formaaede at trænge igennem. Bedre Lykke havde H. med »Marie«, der opførtes 1826, og Aaret efter ansattes han som Repetitør ved den store Opera. I denne Egenskab skrev han nogle Balletter, og efter endnu at have haft Uheld med de to komiske Operaer »L'illusion« og »Emmeline« [1830] optraadte H. endelig 1831 med den Opera, der særlig har gjort hans Navn kendt: »Zampa«, der snart fandt Udbredelse langt uden for Frankrig, og som endnu ikke er forsvunden af Repertoirerne. Zampa efterfulgtes af »Le pré aux clercs« [1832], der af Franskmændene betragtes som H.'s betydeligste og særlig mest nationale Opera; den var allerede 1871 spillet 1,000 Gange. H.'s svagelige Helbred tvang ham til at opgive Arbejdet paa Operaen »Ludovic«, der fuldendtes af Halévy.— H. følte sig som Méhul's Elev og ifølge sin naturlige Begavelse kaldet til at fortsætte den nationale Opera-comique, men han lod sig paavirke baade af tysk (Weber) og italiensk (Rossini) Musik og stod derhos, i alt Fald i »Zampa«, under Romantikernes Indflydelse. H.'s Stil er da ikke særlig ren, og hans Begavelse var ikke betydelig nok til i at dække derover. Men til Gengæld for manglende Oprindelighed og Stilfølelse besad H. musikalsk Kundskab, dramatisk Sans, en vis bevæget Følsomhed og udpræget Orkestersans. I Kraft af disse gode Egenskaber rumme hans Værker adskilligt værdifuldt. (Litt.: Jouvin, *H., sa vie et ses œuvres* [Paris 1868]). *W. B.*

Herold, Vilhelm, dansk Operasanger (Tenor), er født 19. Marts 1865 i Hasle paa Bornholm, tog Skolelærereksamen og virkede i flere Aar som Lærer ved Kjøbenhavn's Kommuneskoler, da han pludselig brød overtvært og søgte Uddannelse som Sanger, først hos P. Jerndorff, senere hos L. Rosenfeld. 10. Febr. 1893 debuterede han paa det kgl. Teater som Faust i Gounod's Opera, senere som Tristan i Tschaikowski's Opera »Jolanthe«, og hans friske, indsmigrende Tenorstemme i Forbindelse med et fintmærkende musikalsk Naturel, en virkelig dramatisk Begavelse og en vindende Fremtræden skaffede ham straks Publikums Sympati. Et Aars flittigt Studium hos Devillier i Paris modnede ham som Kunstner og udviklede yderligere hans Stemme; som Vifandaka i Alfr. Tofft's Opera (1898) gav han en Fremstilling, der vokalt og dramatisk virkede med det umiddelbares tændende Kraft, og gjorde stor Lykke. I Sommeren 1893 optraadte H. efter Indbydelse under Verdensudstillingen i Chicago. — 1895 ægtede H. Magdalene Margueritte Louise Rosenørn von Gersdorff, der i Sæsonen 1890—91 optraadte 3 Gange paa det kgl. Teater som Mignon, men efter den Tid kun i Ny og Næ har ladet sig høre ved Koncerter. *S. L.*

Heroldsfigurer se Heraldik.

Heroldstav se Hermes og Kerykeion.

Heron fra Alexandria, græsk Matematiker og Fysiker, levede omkr. Aar 100 f. Chr. Der er bevaret flere Skrifter, af hvilke H. angives at være Forfatter, men det er tit vanskeligt at afgøre, hvad der skyldes H., og hvad der er senere Tilføjelser. Skrifterne omhandle fysiske og mekaniske Instrumenter, Geometri, Stereometri og Landmaaling; deres matematiske Betydning ligger mest i de Anvendelser af den hos Grækerne forsømte regnende Geometri, som særlig Skrifterne om Landmaaling indeholde. Her findes saaledes første Gang det bekendte Udtryk for en Trekants Areal ved Siderne, og H. var i Besiddelse af Metoder til de her og andensteds forekommende Kvadratrodsuddragninger, om han end nøjedes med en ringe Nøjagtighed; han er ogsaa den første, hos hvem vi træffe en Løsning ved Regning af numeriske kvadratiske Ligninger. I Fysikken har H. konstrueret flere Apparater (se Heronskuglen); han fandt ogsaa, at en Lysstraale, der kastes tilbage fra et Spejl, altid følger den korteste Vej mellem to Punkter i dens Bane. *Chr. C.*

HerondaS, græsk Digter fra Kos i 3. Aarh. f. Chr., Forfatter til Mimiamber, dramatiske Smaadigte i ionisk Dialekt og choliambisk Versemaal, i alt ca. 800 Vers, der først 1891 bleve offentliggjorte efter et Papyrushaandskrift, som tilhører British Museum. De give stærkt realistiske Billeder af Hverdagslivet og have rimeligvis været bestemte til dramatisk Foredrag ved Gæstebud; Titlerne paa de bedst bevarede ere: »Koblersken«, »Bordelværten«, »Skolelæreren«, »Kvinderne, der tilbede Asklepios«, »Den skinsyge«, »Veninderne«, »Skomageren«, »Drømmen«. Udg. af Kenyon [Lond. 1891], Rutherford [smst. 1891], Herwerden [i »Mnemosyne«, XX, 1892], Bücheler [med latinsk Overs., Bonn 1892], Crusius [Leipzig 1892, 2. Udg. 1894]; de 3 første ere oversatte paa Dansk af Niels Møller i »Nord. Tidsskr. f. Filol.« [1892—93]. (Litt.: Crusius, »Untersuchungen zu den Mimiamben des H.« [Leipzig 1892]). *K. H.*

Hëronsbrønd, en Heronskugle (s. d.), hvori Luften sammenpresses ved en Vandsøjles Tryk. Den anvendes undertiden ved Stuespringvand. *K. S. K.*

Hëronskugle kalder man en Flaske, der er lukket med en tætsluttende Prop, gennem hvilken der gaar et Rør næsten ned til Flaskens Bund. Rørets øverste Ende rager noget op over Proppen og er indsnævret til en fin Aabning. Flasken fyldes delvis med Vand, og gennem Røret blæses mere Luft ind, hvorved Luften over Vandet bliver sammentrykket. En Hane paa Røret lukkes nu i, og naar den atter aabnes, driver Lufttrykket en fin Vandstraale ud af Rørspidsen. *K. S. K.*

Heroopolis, Grækernes Navn paa en gammelægyptisk By i det østlige Nedreægypten. Naville's Udgravninger af Tell-el-Maskuta have bragt en græsk Milesten for Dagen, der viser, at H. laa 9 romerske Mil derfra, altsaa 30 Km. V. f. Ismailia og 50 Km. 0. f. Zagazig. H., der omtales af Geografen Strabo og andre Forfattere, nævnes i den græske

Bibeloversættelse (Septuaginta) af 1. Moseb. 46, 29 som det Sted i Gosen, hvor Josef mødte sin fra Kanaan kommende Fader Jakob. *V. S.*

Heros, det græske Ord for, en Helt, men tillige i den græske Religion Betegnelse for visse Væsener, der nøde religiøs Dyrkelse. Selve Ordet ἥρως er dunkelt af Oprindelse; man har sammenstillet det med sanskr. *svarvat,* »skinnende«, »straalende«, men det er usikkert og stemmer bedre til den senere græske Opfattelse af en H. end til den oprindelige. De ældste Grækere have nemlig ved en H. forstaaet et Spøgelse, en Genganger, den afdødes Aand. Grækernes første religiøse Kultus har ikke mindre end de primitive Folks været stærkt optagen af Aandetro og Aandedyrkelse, som stedse bevarede sig i Folkets lavere Lag, og hvoraf temmelig tydelige Mindelser endogsaa kunde iagttages hos den klassiske Tids dannede Publikum. Man mente, at et Menneske efter Døden fortsatte sin Eksistens som et skyggeagtigt Væsen, som en Mandsling e. 1., og skønt man vel tænkte sig et Hades, et Dødsrige, hvor disse Skygger samledes, et Tartaros, hvori de fordømte straffedes, og et Elysium for de salige, saa holdt ved Siden heraf den primitive Forestilling sig, at den døde færdedes i Nærheden af sit begravede Legeme eller endogsaa stedse boede i dette, eller at han holdt til i sit fordums Hus eller hos sine nærmeste og boede i Udhuse, under Tærskelen, i Bagerovnen e. 1. Derfor var det almindelig Folketro, at Brødsmuler, der faldt paa Gulvet, tilhørte H., ligesom man endnu i Tyskland siger, at de tilfalde »den armen Seelen«. Dyrkelsen af H. var knyttet til Husarnens Kultus, og det andet Drikoffer ved Maaltidet var til H. Ofte tænkte man sig H. i Skikkelse af Slanger; thi disse Dyr, der forsvinde i Jordens Smuthuller, og hvis snigende Færd overhovedet har noget uhyggeligt og uforklarligt ved sig, maatte nødvendig høre hjemme i Underverdenen, og hvorfor ikke tro, at de vare de døde selv? En overtroisk Græker bygger et Heroon, et Heroskapel, paa det Sted ved sit Hus, hvor han har set en hellig Slange. At selv den dannede Græker nærede Frygt for disse Spøgelser eller rettere tog et ligefrem religiøst Hensyn til dem, det se vi bl. a. tydelig af den saakaldte Antestheriefest, der fejredes i Februar Maaned. I de Dage opgav man sit sædvanlige Arbejde, man smurte Beg paa sine Dørstolper, gik omkring og tyggede paa Hvidtjørneblade, alt sammen for at værne sig mod Spøgelser, og man satte Madretter frem for dem — ligesom den danske Almue Julegrød til Nissen —, for at de afdøde, der, saa længe Festen varede, færdedes aabenlyst mellem de levende, kunde stille sig tilfreds. Dette er en tydelig Rest af den Ernæring af de afdøde, som vi træffe overalt i gammel eller primitiv Kultus, og som har bebyrdet den ældste Menneskehed med saa mange vidtløftige Forpligtelser mod de hedengangne Fædre.

Men foruden disse overtroiske Skikke finde vi gennem hele Grækertiden en ligefrem og stærkt fremtrædende Kultus af H. Denne Kultus har sine aldeles bestemte Ceremonier og er let at skelne fra den, der blev Guderne til Del. Guderne tilhørte den lyse Halvdel af Døgnet, H. den mørke o: Eftermiddagen og Natten, og ved Aftentide ofrede man da ogsaa til H., ofte paa Gravene. Man valgte sorthaarede Dyr, især sorte Faar (sort er overhovedet Herosdyrkelsens Farve), og Dyret ofredes paa et ganske lavt Alter. Man løftede ikke dets Hoved op mod Himmelen som ved Gudeofrene, men trykkede det tværtimod ned og lod Blodet risle hen over Alteret og ned i Jorden, »H. til Blodmættelse«, som det udtrykkelig hedder. Derefter blev Dyret fuldstændig opbrændt, ingen levende maatte nyde noget af det, som var bestemt for de døde. Herosofferet bærer altsaa tydelig Præg af at være en Ernæring af de afdøde, et Maaltid for Fædrene. Det er ikke noget Sonoffer, ved hvilket man i Angest og Bæven vil fjerne sin Brøde, og Kultushandlingen faar derved en livligere og venligere Karakter end f. Eks. Offeret til de underjordiske (chthoniske) Guder, der ligner Herosofferet i meget, men netop har det strenge Præg af Sonoffer. Betegnende for Ernæringssiden ved Herosofferet er det ogsaa, at man ved Rørledninger under Alteret sørgede for, at Blodet, hvoraf H. skulde leve, kom ned til ham i Graven. Saaledes har man fundet et Alter i Mykene, der var indrettet som en Brønd uden Bund og derved tilkendegiver sig som Herosalter og tillige fortæller os, at denne Kultus var i sin fulde Udvikling — og *maaske* den vigtigste Kultus — i denne den græske Kulturs ældste Periode.

Imidlertid var en H., der nød en saadan højtidelig Dyrkelse, ikke nogen blot og bar afdød, men i Reglen var det en for Stammen eller Byen eller Staten særlig betydningsfuld Mand, der efter sin Død hædredes paa denne Maade. Der bestod i Grækenland »Slægter« (γενη) eller Gilder, der stillede sig under Beskyttelse af Slægtens Stamfader, og dette viser ganske sikkert tilbage til en virkelig Dyrkelse af Fædrene, »Anerne«. Saaledes ære Stæderne ogsaa deres Grundlæggere, Stammerne deres fordums Overhoveder; man opbevarer deres Ben som Relikvier, ja fører dem endogsaa med sig paa Vandringer (f. Eks. blev Pelops'es Skulderblad ført omkring af hans Efterkommere som en beskyttende Talisman). Denne Anedyrkelse giver tidlig Heroskultus'en dens Karakter, idet man blandt de afdøde særlig ærer disse grundlæggende Personligheder og kalder dem H., og enhver gammelgræsk By af Betydning havde sin Herosgrav eller sit Heroon, ved hvilken hans Kultus foregik, saaledes Agamemnon's paa Sparta's Torv. Drog der Kolonister ud fra denne By eller Stamme, medtoge de enten Relikvier eller Billeder eller andre Minder om deres H., der, som den, efter hvem Stammen opkaldte sig, ofte blev kaldt ἥρως ἐπώνυμος; havde man ikke nogen historisk Erindring om en saadan Stammeheros, saa skulde Sagnet snart hjælpe paa Mangelen.

Alt dette fører dog ikke ud over den Fædredyrkelse, der ogsaa findes saa mange andre Steder paa Jorden; sin egentlige græske Klang faar Ordet H. først ved de Forestillinger om Heltens herlige Bedrifter og hans herlige Lod efter Døden, hvormed Herosmindet omgaves. Man tænkte sig da sin H. som et Menneske i større Forstand end almindelige dødelige, som et Ideal af Livskraft og Mandighed, af Styrke eller Visdom, saaledes som vi se dem optræde hos Homer, og allerede Hesiod ved at fortælle om, hvorledes »H.'s guddommelige Slægt« ogsaa efter Døden hæver sig over de dødeliges Kaar og hensættes — ofte ved en pludselig

Bortrykkelse, uden at se Døden — til de saliges Øer for at nyde Udødeligheden i en elysisk Tilværelse. Endnu stærkere fremhæves denne Livets guddommelige Afslutning i Herakles-Sagnet, hvor det udtrykkelig vises, at den store doriske Stammeheros'es Udødelighed er tilkæmpet gennem Bedrifter, Savn og Møje.

At den homeriske Digtning saa udpræget tænkte sig H. som herlige og plastiske Skikkelser, kommer ikke blot af, at dette stemmede med denne Poesis ridderlige og aristokratiske Karakter, men ogsaa af den simple Omstændighed, at Ionerne paa Lilleasien's Kyst, blandt hvilke Digtningen opstod, ikke stode i noget Kultusforhold til disse H. og i Grunden slet ikke kendte dem fra Spøgelsesiden; de boede jo fjernt fra deres Grave og fra den gammeldags Ærbødighed, hvormed disse omgaves; man kendte kun deres Navne, maaske som Stammenavne for de Adelsslægter, ved hvis Hoffer Sangene digtedes, og man lagde nu frit ind i Navnet og dets Bærer alt, hvad den episke Digterfantasi kunde byde paa i denne heltebegejstrede Tid; man tænkte sig dem just som Fortidens Helte' og skabte derved den Agamemnon og Menelaos, den Diomedes eller Helene, som vi kende, og som have adskilt sig vidt fra de skyggeagtige Fædre eller Fortidsaander, der dyrkedes hjemme i det gamle Grækenland. Og dog kom denne Digtning den hjemlige Herostro til gode; den oplivede den gamle, hensygnende Kultus just ved at give disse Skikkelser nyt Liv og Blod, og den forplantede den nationale Glæde over Bedrifter, som blev saa mægtig en Svingkraft i al klassisk Græskhed, og som affødte dens skønneste Værker af Digtning, Kunst og Historieskrivning. Derfor bliver H. nu snart hele den græske Verden over opfattet som Helt, og Herosskaren vokser bestandig, idet enhver, der har udmærket sig som Helt enten i Krig eller Leg — ja undertiden endogsaa i Musekunst —, erklæres for H. Denne Erklæring kunde foretages officielt ved en Kanonisation, der foretoges af de civile Myndigheder, men det var i visse Egne af Grækenland — navnlig i den doriske Stamme — for længst blevet Skik at betragte enhver, der fandt en ærefuld Død i Krigen, som H. og yde ham Dyrkelse. Naar der paa et dorisk Gravmæle staar *iv πολεμω*, »i Krigen«, er Graven dermed betegnet som hellig. Efterhaanden blev det imidlertid Sædvane i Grækenland at kalde alle afdøde overhovedet for H. (ligesom man hos os kalder alle afdøde »salige«), og dette er snarere en Almindeliggørelse af Forherligelsen end et Tilbagefald til den primitive Tro paa Herosspøgelset. At det sidste ogsaa fandt Sted i den forvirrede Forfaldstid, der fulgte efter den klassiske Periode, er ganske sikkert; dog er det snarere Ordet Dæmon (δαιμων), der nu bliver Betegnelsen for disse Aander. Et andet Navn, der senere skifter med Herosnavnet, er »Halvgud«, ἡμιθεος, der betegner H. som et Væsen ikke blot af halvt guddommelig Karakter, men af halvt guddommelig Afstamning — tit nok et genealogisk Kneb, ved hvilket man vilde sikre H.'s Ætlinger, Adelsfamilien, en i sidste Led guddommelig Oprindelse (se i øvrigt Halvgud).

Uden for Grækenland findes ikke nogen saa begejstret Herosdyrkelse, men overalt, hvor der er Folk, er der ogsaa Folkehelte, som enten nyde ligefrem Kultus eller æres i Sagn og Digt. Indien er en særlig frodig Jordbund for Dyrkelsen af de betydelige Mænd (Konger eller Hærførere, Præster eller Asketer), hvis Grave snart efter deres Død blive Valfartssteder, Helligdomme, der efterhaanden sættes i Forbindelse med de store Guders Templer, indtil den afdøde selv til sidst betragtes som en Aabenbaring af Guden. Ogsaa den indiske Digtning er fuld af saadanne overjordiske Helteskikkelser (saasom Arjuna og Råma, de store episke Digtes Helte), der i ikke mindre Grad end de homeriske Kæmper optræde som H. af guddommelig Byrd og med guddommelige Kræfter. I andre Sagnkredse faar H. fortrinsvis Karakter af den drabelige Krigshelt eller endog blot den stærke Mand, saaledes som Herakles jo til Dels er det og endnu mere den jødiske Samson og den persiske Rustem, hos hvilke den nationale Karakter da ofte træder stærkt frem (Roland, Holger Danske). Ved mange af disse H. er det paaviseligt, at de oprindelig have været Guder, der ved at drages ind i den episke Digtning og de ridderlige Genealogier have sat deres Guddommelighed til og blive betragtede som jordiske, ridderlige Skikkelser. (Litt.: E. Rohde, »Psyche« [Freiburg 1890—93]; H. Usener, »Götternamen« [Bonn 1893]; Deneken's Art. »H.« i Roscher's »Lexicon d. gr. Myth.«, Bd. I; om Forholdet mellem Heroskultus og Gudedyrkelse handler E. Lehmann, »Guder og Helte« [Kbhvn. 1898]). *Edv. L.*

Herostrătos fra Efesos i Lilleasien satte Ild paa Byens berømte Artemis-Tempel for ved denne Udaad at sikre sit Navn mod Glemsel. Branden fandt efter Traditionen Sted samme Nat, som Alexander den Store fødtes (21. Juli 356 f. Chr.). Efesierne og de øvrige ioniske Byer besluttede at indvie hans Navn til evig Glemsel; det blev dog opbevaret af Historieskriveren Theopompos. — Herostratisk Berømmelse vindes ved en Udaad som den af H. begaaede. ***H.** A. K.*

Herp, Willem (ell. Guillam), flamsk Maler, født i Antwerpen 1614, død smst. 1677, Elev af Wortelmans. Under stærk Paavirkning fra Rubens malte han ret dygtige bibelske Billeder og Genrefremstillinger; et Genrebillede af ham findes i den Moltke'ske Samling i Kjøbenhavn. *K. M—n.*

Herpes (græ.) er Benævnelsen for en Gruppe Hudsygdomme, der vise sig som akut opstaaende, gruppevis samlede Smaablærer paa rød, betændt Bund, hvis Forløb sædvanligvis er temmelig akut og kortvarigt, idet de enkelte Blærer af Knappenaalshoveds indtil Hampefrøs Størrelse i Løbet af en Ugestid tørre ind og forsvinde uden at efterlade Ar, medens de dog i visse Tilfælde og især ved Irritation kunne betændes yderligere og give Anledning til Hudløshed og Saar. Aarsagen til disse Lidelser er dunkel, men kan dog navnlig sættes i Forbindelse med Nervesystemet; dette gælder specielt 1) *H. Zoster* ell. Helvedesild, den vigtigste Form, der har størst Betydning og er mest udstrakt, idet flere, rundagtige, større og mindre Grupper af H. samtidig bryde frem paa Huden, følgende en Nervestammes Udbredelse. Hyppigst følge de Intercostalnerverne langs Ribbenene og faa derved en bælteformig Udbredelse omkring den ene Side af Kroppen, hvoraf deres græske Navn Zona (Bælte). Den danske Benævnelse

»Helvedesild« refererer sig derimod til de ledsagende Nervesmerter, der ofte kunne være særdeles betydelige. Selve Sygdommen varer i Alm. nogle Uger, men Smerterne kunne undertiden holde sig længere Tid derefter. 2) *H. labialis* benævnes et mere begrænset Udslæt i Ansigtet og især paa Læberne, som ofte optræder sammen med Febersygdomme, Forkølelser eller hos disponerede Individer uden paaviselig Aarsag; det er en forholdsvis ubetydelig og uskyldig Lidelse, der sædvanligvis indskrænker sig til Udbrudet af en enkelt lille H.-Plet og er lægt paa en Uges Tid. Det samme gælder 3) *H. genitalis*, der fremkommer paa Kønsorganerne, og som for saa vidt kan være haardnakket, som Sygdommen har stor Tilbøjelighed til at recidivere. Man har ogsaa under Benævnelsen *H. tonsurans* regnet den ondartede Hud- og Haarsygdom Ringskurv til denne Gruppe; men denne Lidelse er af en ganske anden Karakter, idet den skyldes en Svamp (*Tricophyton*s. d.). *E. P—n.*

Herpéstes se Desmerdyr S. 167.

Herpes Zoster se Herpes.

Herpetisme (græ.) kaldes i Medicinen, især i ældre Tid, Dispositionen til Hududslæt. *E. P—n.*

Herpetologi (græ.), i Medicinen Læren om Hududslæt; i Zoologien Læren om Krybdyr og Padder.

Herpin [ærpæ'], Léon, fransk Landskabsmaler, født 12. Oktbr. 1841 i Granville (Normandie), død 25. Oktbr. 1880 i Paris. Han var Elev af J. André, Busson og Daubigny, tog især den sidste til Forbillede og malede en Mængde Landskaber og Byprospekter, ofte i kolossal Maalestok; dette gælder saaledes »Paris set fra St.-Péres-Broen« (købt 1878 af Paris'es Kommune til Udsmykning af Raadhuset) og »Paris fra Pont-Neuf« [1879]. Andre bekendte Arbejder: »Seine-Bred ved Sèvres«, »Fra Fontainebleau-Skoven«, Pendanterne »Solopgang« og »Solnedgang« (fra Bas-Meudon), »Prospekt fra Sèvres-Broen« og hans sidste Værk »Slottet Gaillard«. *A. Hk.*

Herpin [ærpæ'], Luce, fransk Forfatterinde, kendt under Pseudonymet Lucien Perey, født 1832 i Geneve. Sammen med Gaston Maugras (s. d.) udgav hun en Række interessante Værker over Emner fra 18. Aarh.'s aandelige og galante Liv, »L'abbé F. Galiani; correspondances avec Mme. d'Épinay, Mme. Necker, Mme. Geoffrin, Diderot etc.« [2 Bd. 1881], prisbelønnet af Akademiet ligesom »Une femme du monde au XVIII. siècle«, I, »La jeunesse de Mme. d'Épinay« [1882], II, »Dernières années de Mme. d'Épinay« [1883], efter Breve og utrykte Kilder, samt »La vie intime de Voltaire aux Délices et a Ferney« [1885]. Alene har hun udgivet: »Histoire d'une grande dame«, I »La Prince Hélène de Ligne« [1887] og II »La comtesse Hélène Potocka« [1888], »Un petit neveu de Mazarin« [1890], fortsat med »La fin du XVIII. siècle, le duc de Nivernais« [1891] og »Le président Hénault et Mme. Deffand« [1893]. Desuden har hun skrevet to Eventyrbøger »Zerbeline et Zerbelin« [1889] og »La forêt enchantée« [1891], begge illustrerede. *S. Ms.*

Herpin [ærpæ'], Lucie, se Quesnay de Beaurepaire.

Herre. I Ordet ligger oprindelig Antydning af Ejendomsret, og det brugtes derfor af Romerne om Herren (*dominus*) i hans Forhold til Trællene; det var et for Frihedens Undergang betegnende Træk, da ogsaa Kejseren selv af fri Mænd benævntes H. I Middelalderen brugtes H. tidlig som Titulatur for Konger og Stormænd; siden tillagdes den ethvert Medlem af den hædrede Gejstlighed, og da Ridderv æsenet udformede sig, blev det ogsaa enhver Ridders Ret at kaldes H. Først efter Enevældens Indførelse i Danmark naaede H.-Titelen ud over disse skarpt udsondrede Stænder og bredte sig siden stedse mere. *Kr. E.*

Herred (oldn. *hérað*). Hvad enten der oprindelig ved H. har været forstaaet en Landstrækning, som til Hæren skulde stille 100 eller (da der regnedes med storhundrede) 120 Mand, eller et Distrikt paa 120 Bol (ɔ: Gaarde), eller man antager den nedenfor anførte Afledning, saa danner H. den ældste Grundinddelings Enhed i de nordiske Riger — i Svearne's Landskaber dog under de tilsvarende Benævnelser »Hundreder« senere Skipslag og Tinglag (nu i Reglen dog H.) — og har med flere eller færre Modifikationer, i Navnet i det mindste, holdt sig lige ned til vore Dage. Hvert H. havde i Oldtiden sit Tingsted, ved hvilket H.'s fri, jordejende Bønder gave Møde, for under Ledelse af en fritvalgt, anset Høvding eller Fører — i Norge kaldet Herse (s. d.), paa Island Gode, i Svealandskaberne »Dommer« — at forhandle om deres fælles Anliggender, udtale sig om de gældende lokale Retssædvaner og Vedtægter og fælde Dom saavel i private Tvistemaal som i Tilfælde af forøvet Forbrydelse samt deltage i Udøvelsen af de i Forbindelse med Gudstjenesten staaende Handlinger. Det maa ogsaa antages, at Kongerne i de forskellige Riger ikke sjælden have indfundet sig paa Herredstingene; bl. a. fortælles dette med megen Ros om Erik Ejegod; men derved skete dog intet Indgreb i Tingets fri og uafhængige Retsøvelse, og vel var det efterhaanden blevet sædvanligt, at en kongelig Embedsmand var til Stede paa Tinge, men han deltog ikke i Sagernes Afgørelse og havde blot at rejse Paatale, hvor Kongens Ret var krænket, og at oppebære den denne tilkommende Andel i Bøder og Sagefald.

Nedadtil har H. antagelig, i mangfoldige Egne i alt Fald, været delt i By- eller Bygdelag (s. d.), og til Afgørelse af disse mindre Samfunds rent lokale Fællesanliggender har der vistnok været holdt Tingstævne af lignende Beskaffenhed som *H.'s*, men herom vides dog intet med Bestemthed. Til Udviklingen opad kendes derimod mere. *C. V. N.*

I Norge var H. oprindelig Bygden som snævreste judiciel og politisk-administrativ Enhed (Benævnelsen maa afledes af *herr*, Hær, i dette Ords Betydning af organiseret Befolkning uden direkte Hensyn til noget bestemt Antal); dog er der Spor til, at det i Fattigforsørgelsesøjemed har haft en Underinddeling i *hreppar*, hvorhos Herredsinddelingen allerede fra 10. Aarh. mangesteds krydsedes af sømilitære Skibreder, der til sidst ligeledes fik en vis judiciel Anvendelse; derimod knyttede den gejstlige Sogne(Præstegælds-)ordning sig nært til H. — I det egentlige Thrøndelagen kendtes H. ikke; smaa Fylker traadte her i Stedet. H.'s Funktioner udøvedes paa Herredstinget, hvor enhver der hjemmehørende fri Mand havde Adgang og Stemme, om end Gaardbrugerne og navnlig Odelsbønderne traditionelt havde mest at sige ved Afgørelserne. Disses Genstand var især Retstrætter af alle Slags, og Domsudslagene kunde, i

det mindste hvor en Fjerdedel af Forsamlingen erklærede sig uenig deri, henskydes til Fylkes- eller Lagtinget. Men i øvrigt kunde, navnlig i ældre Tid, enhver Bygden vedkommende Sag paa Herredstinget forhandles og besluttes. Hvorvidt Hersen (s. d.) som saadan var Leder af H. og dets Ting, er omtvistet. Med Konge- og Embedsmagtens Vækst tabte de lokale Ting al politisk Betydning og beholdt kun Gerningen som Underdomstole; angaaende den Omorganisation, de herved i Tidens Løb undergik, se Ting. I Christian V's Lov kaldes Herredstinget Bygdeting og holdes som saadant fremdeles, administreret af den i de fleste Sager som Enedommer fungerende »Sorenskriver«, under hvis Embede overalt en Flerhed af slige Bygde-»Tinglag« er henlagt. Ved 19. Aarh.'s Kommunallovgivning er imidlertid H. ogsaa som administrativ Enhed kaldt til nyt Liv, idet Præstegældene, der i det væsentlige svarede til de gamle H., gjordes til selvstændige Kommuner og i denne Egenskab nu ogsaa ved nyere Love have generholdt Betegnelsen H. (Litt.: Foruden de under Fylke opregnede Skrifter særlig A. Taranger, »Om herað og heraðs-kirkja« [i »Norsk Hist. Tidsskr.«, 2. R., VI, 337—401]). *E. H.*

I Sverige og ligeledes i Danmark — thi den i forskellige Dele af sidstnævnte Rige forekommende Sysselinddeling (s. d.) viser, hvad Sars bemærker, hen til en allerede virksomt indgribende Statsmagt og derimod ikke som Fylkesnavnet til Stammeadskillelsen og Selvstyrelse — var det »Landskaberne« og »Landene«, som de kaldtes, med de sig hertil knyttende Landsting, der under sig i højere Enhed samlede H. og disses Beboere. Landstinget blev ikke blot en overordnet Instans, til hvilken Herredstingets Afgørelser kunde indbringes, men det blev paa dette, at Kongerne kaaredes og Lovene vedtoges. Der nævnes i Svea-Landene 5 og i Gota-Landene 6 saadanne Landskaber og Landskabsting; i Danmark var det navnlig Landstingene i Lund for Skaane, Halland, Bleking og Bornholm, Ringsted for Sjælland, Lolland og Falster og Viborg for Nørre- og Sønderjylland samt Fyn, som bleve af væsentlig Betydning, om end adskillige af de under hvert af disse anførte mindre Landsdele enten fra først af havde eller dog senere ligeledes fik sit særlige Landsting; thi det var paa hine 3 Hovedtingsteder, at Kongevalgene fandt deres Stadfæstelse, og til dem slutter sig den bekendte Fordeling af de gamle danske Lovbogsomraader: Skaane-Lovens, Sjællands-Lovens og Jyllands-Lovens.

Selve Herredsinddelingen led imidlertid i Tidernes Løb adskillige Skaar. Først bleve Købstæderne med deres Tilliggende uddragne af Herredsforbindelsen og kom til at leve deres eget Liv; det samme blev Tilfældet med Birkerne (s. d.), gejstlige, kongelige og adelige, hvilke sidste især i Danmark bleve talrige, og i de tilbageblevne Herredsomraader foregik der adskillige Omlægninger og Forandringer efter Kongernes Skøn og de vekslende Omstændigheders Krav. — Den ældgamle Selvstyrelsesret indskrænkedes mere og mere; den kongelige Ombudsmand stillede efterhaanden de tidligere selvvalgte Ledere, ja samtlige fremmødte Herredsbønder i Skygge, og der kom Tider, da han, uagtet han under Navn af Foged var sunken ned til at blive Fuldmægtig for den oprindelige Ombudsmand, der nu kom til at føre en mere klingende Titel, saasom Lensherre, kgl. Befalingsmand o. 1., blev den eneste virkelige Indehaver af Herredstingets Dommermagt. Men end ikke hermed er Udviklingen standset. H. som saadanne ere ophørte at være selvstændige Jurisdiktioner. De have i Sverige maattet give Plads for »Domsagorne«, i Danmark for Retskredse, og Jurisdiktionerne i samtlige 3 Riger omfatte nu saa godt som alle Vegne flere H. eller Dele af samme, stundom endog i Forening med nærmest liggende Købstad, og i vore Dage ere de gamle H., hvis Antal efter en løselig Beregning i Sverige formenes at have udgjort 308, i Danmark 195, derunder 32 for de skaanske Landsdele og 25 for de sønderjydske, nærmest blot at betragte som geografiske og historiske Begreber, men de have bevaret deres nedarvede, ærværdige Navne, som pege tilbage paa Tider, der ligge langt forud for Kristendommens Indførelse i Norden. *C. V. N.*

Herred Herred, Lister Fogderi, Lister og Mandal Amt, (1891) 1,019 Indb., N. V. f. det egentlige Listerland, til hvilket det grænser paa Vestsiden; mod Nord gaar det ned i Fedefjorden og følger denne paa et kort Stykke, gaar saa over Fjældene til Lyngdalsfjorden, som danner Sydgrænsen. For øvrigt ligger H. H. omkring den fra den sidste mod Nord gaaende Oftefjord med dens Forlængelse Drangsfjorden og det Vest for paa Grænsen liggende store Vand Framvaaren. H. H. er i sin hele Udstrækning opfyldt af Fjælde, der ved de dybt indskærende Fjorde og det Oftefjord og Framvaaren forbindende, lave, 2,5 Km. brede Eid Logedalen deles i to særskilte Dele, der for den største, østligste Del er en Fortsættelse af Kvinnesheia og har Karakteren af et Plateau uden markerede Toppe (den højeste er Homsniben, 474 M., paa Østgrænsen) og med stejl Styrtning ned mod Fjordene. Kun faa og smaa ere de Dale, som gennemskære Fjældmassen; i Drangsfjorden udmunder saaledes nordligst Afløbet fra Opoftedalsvand. Logedalen har stejle Sider, der ende i dyrkbare Bakker. Det søndre og vestre Parti gaar stejlt op fra alle Sider; ovenpaa er det en Flade, afbrudt af Smaavand og lave Aaser, af hvilke kun Ravneheia (366 M.) hæver sig i nogen større Højde. Dyrkbar Mark findes blot langs Fjordene og Vandene og kun hist og her paa Heiene. Fjældet er nøgent, Løvskov forekommer nede ved Fjorden, men Naaleskov ikke. Gaardene ligge yderst spredt og ere kun smaa, de største ere Sande, Briseid, Ofte og Drange. Herredet er Hovedsogn i Herred Præstegæld. Af Veje findes kun en Bygdevej paa Vestsiden af Oftefjorden fra Ofte til Logedalen. Herredets Areal er 87,5 • Km., hvoraf 4,4 • Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Herredag. Navnet er af svensk Herkomst og træffes i danske Forfatningslove første Gang i Christian II's Haandfæstning (1513). Selve Institutionen er dog adskillig ældre og maa nærmest opfattes som en Afløser af Danehoffet (s. d.), der i sin oprindelige Skikkelse sidste Gang havde været sammenkaldt 1413. Hyppigst brugtes Betegnelsen H. om Rigsforsamlinger med et stærkt aristokratisk Præg (heraf Navnet), hvor Rigsraadet mødtes med de privilegerede Stænder, i Adelen og den højere Gejstlighed; dog synes

Borgerstanden stundom at have givet Møde, og baade over H.'s Sammensætning og Funktioner hviler der endnu megen Uklarhed, hovedsagelig fordi heller ikke selve Samtiden kendte en skarp Definition af Begrebet. Foruden i den ovennævnte Betydning kaldte man f. Eks. endog i officielle Aktstykker i Overensstemmelse med det middelalderlige *parlamentum* Fredsmøder, samt Hyldings- eller Valgrigsdage (Stændermøder) for H., saaledes f. Eks. den berømte Rigsdag i Kjøbenhavn 1536, hvor Katolicismen afskaffedes. Paa H. forhandledes vigtigere Statssager »mærkelige Rigens Ærinder«, som det hed i Tidens officielle Sprog, og ligesom Danehoffet havde været en Slags Overdomstol mellem Kongen og hans Undersaatter, afholdtes de ofte i Forbindelse med det kgl. Retterting (s. d.). Selv om H. og Retterting derfor ikke vare to Benævnelser for samme Institution, kunde de for den almindelige Bevidsthed meget let glide sammen, og Udviklingen gik efterhaanden ogsaa i denne Retning, samtidig med at Raadets Magt steg paa hele Adelens Bekostning, og H. af den Grund gik over til at blive rene Raadsmøder, medens tillige de enkelte Led i Forfatningen i Løbet af 16. Aarh. udsondrede sig fra hinanden og defineredes klarere. Fra Frederik II's Tid ser man derfor, at H. fra at være en Adelsforsamling med meget flydende Funktioner, men dog nærmest af raadgivende eller samtykkende Art, altsaa en repræsentativ, er gaaet over til at blive en Domstol, Rigets Højesteret, hvor Rigsraadet sad Retterting sammen med Kongen. H. havde nu naaet den Form, den beholdt, saa længe den gamle Forfatning bestod, og som yderligere fastsloges, da Raadet 1588 bestemte, at der aarlig skulde holdes »Danehof og Parlament« med Retterting. Karakteristisk er det, at man her i Stedet for H. brugte Navnet paa de middelalderlige Institutioner, den havde afløst. Under Christian IV's Formynderstyrelse overholdtes denne Bestemmelse, men i den første Periode af hans Regering var der ikke mindre end 15 Aar, hvor der ikke holdtes H., indtil disse fra 1630 atter afholdes saa godt som aarlig. Mødestedet var næsten altid Kjøbenhavn, og Afholdelsestiden Foraaret eller Forsommeren, men flere Maaneder forinden kundgjordes Indkaldelsesbrevet paa Tinge, for at der i rette Tid kunde udtages Stævninger. De enkelte Raader indkaldtes altid ved særlige Breve og ofte fik de Anmodning om at møde nogen Tid forinden, for med Kongen »om andre Rigens Bestillinger at beraadslaa«. Dagen før Rettertinget sattes, »udblæstes H.« af Herolder, en Skik, der holdt sig under Enevælden, hvor Højesteret (s. d.) blev H.'s Arvtager, ligesom ogsaa den enevældige Konges personlige Forsæde paa den første Højesteretsdag var en Reminiscens fra H. (Litt.: Secher, »Kongens Rettertings Domme 1595—1604«, Indl. [Kbhvn. 1881—83]; Erslev, »Aktst. og Oplysn. til Rigsraadets og Stændermødernes Hist. i Christian IV's Tid« [3. Bd., Slutningsoversigten, Kbhvn. 1890]; A. Hude, »Danehoffet«, Kap. VII [Kbhvn. 1893]). *M. M.*

Norske H. kom efter dansk Forbillede i Brug efter Reformationstidens Ophævelse af det norske Rigsraad; i Begyndelsen sjældne holdtes de under Christian IV temmelig regelmæssig hvert 3. Aar. Mødestedet var snart Oslo (Christiania) snart Bergen eller en anden Købstad. Deltagere vare som oftest den norske Kansler, Statholderen, Stedets Lensherre og andre Adelsmænd, nogle Lagmænd samt altid 1 eller flere Medlemmer af det danske Rigsraad. Under Christian IV var ogsaa Kongen selv hyppig til Stede. Derhos indfandt sig selvfølgelig andre i Mødets Afgørelser interesserede saavel som adskillig Almue. Ved visse Lejligheder skete til saadant talrigere Fremmøde særskilte Indkaldelser. H.'s Hovedøjemed var Retsplejen. Afsagdes Domme uden Kongens eget Nærvær, kunde de indankes for ham og det danske Rigsraad. Hyppig forhandledes og afgjordes dog tillige Statssager af forskellig Art. Den norske historiske Kildeskriftkommission begyndte 1892 Udgivelsen af »Norske Herredags-Dombøger«, af hvis 1. Række for 1578—1604 hidtil ved Arkivar E. A. Thomle er udkommet Hæfte 1—5 eller Dombøgerne for 1578, 1580, 1585, 1597 og 1599. (Litt.: Brandt i Lange's Tidsskr. V, S. 133; Aschehoug, »Statsforfatningen j Norge og Danmark indtil 1814«, S. 382 ff.). *E. H.*

Herredsfoged. Dette Embedes Aner maa søges blandt de Fogder, der afløste de ældre kongelige Ombudsmænd, og som efterhaanden, som under »Herred« anført, bleve de faktiske og til sidst ogsaa de retlige Indehavere af Herredstingenes dømmende Myndighed. I moderne Betydning er H. Benævnelsen paa den Embedsmand, som beklæder Underretterne paa Landet i Danmark; hvor en Underret undtagelsesvis er traadt i Stedet for et af de tidligere Birker, kaldes den imidlertid Birkeret eller Birketing og Embedsmanden »Birkedommer«. — Uden Hensyn til Benævnelser udnævnes paagældende Embedsmand af Kongen og udøver de selvsamme Forretninger af forskellig Art, som for Købstædernes Vedkommende paahvile Byfogderne og Borgemestrene, dog at han ikke i Embeds Medfør har Sæde i nogen af de kommunale Raad, medmindre han, hvad ikke sjælden er Tilfældet, tillige er Byfoged. *C. V. N.*

Herredshøvding (svensk »Häradshöfding«). Efter den ældste svenske Ret var dette uden for Svea-Landene Navnet paa den folkevalgte Leder af de fri Herredsbønders Tingforsamlinger, svarende til »Dommer« i Svea-Landenes Omraade (se Herred). Efter nyere svensk Ret er han en kongelig beskikket Embedsmand, der i den Embedskreds, for hvilken han er ansat, »Domsaga« kaldet, og af hvilke der for Tiden findes 117, udøver de dømmende Forretninger, hvorimod de Herredsfogderne i Danmark paahvilende administrative og politimæssige Embedshverv ere overdragne særlige Embedsmænd, de saakaldte »Kronofogder«, der ligeledes have kongelig Udnævnelse, og af hvilke der i Reglen er I i hver Domsaga. *C. V. N.*

Herredskirker. Overensstemmende med den jurisdiktionelle Inddeling af Middelalderens Danmark i Syssel, Herred, Fjerding (1/4 Herred) og Sogn tales der om Sysselkirke, H., Fjerdingskirke og Sognekirke. Hver af disse var Hovedkirke i sit Distrikt og den først grundlagte inden for dette. Udviklingen maa antages at være foregaaet fra Sysselkirke og H. gennem Fjerdingskirke til Sognekirke, saaledes at denne var den yngste i Rækken. H. stode i et nøje Forhold til Herredstingene og laa nær ved selve Tingstedet; da Herrederne Reglen have Navn efter et Sted

i deres omtrentlige Midte, og dette Sted maa antages at have været det oprindelige Hovedsted og Tingsted, kan det i Alm. siges, at H. vare de Kirker, i hvis Sogn det Sted laa, hvorefter Herredet er opkaldt. I den senere Middelalder blev i Jylland Fjerdingskirke den folkelige Benævnelse for H. (Litt.: Ny kirkehist. Saml. III, 829ff.). *C. Ngd.*

I Norge faldt i ældre Tid Herred og Sogn (Præstegæld) væsentlig sammen, hvorfor H. er Sognekirke. Ved Kristendommens Indførelse byggedes først Fylkeskirker, derpaa Kirker for Tredje- eller Fjerdedele og Ottendedele af Fylket, indtil efterhaanden hvert Herred fik sin. H.'s Opbyggelse og Vedligeholdelse paalaa principielt Herredets Bønder; dog modtog den i Tidens Løb som oftest selv Gaver af Jordegods, hvorved Bøndernes Pligt i saa Henseende faktisk kun blev subsidiær. Som Følge af det under Frederik IV stedfundne Salg af største Delen af de norske Landskirker og navnlig af alle med nogen Formue til private eller, sjældnere, til selve Menigheden skiltes Kirkerne atter i stor Udstrækning paa forskellig Maade fra sine Midler, hvorved Menighedernes Vedligeholdelsespligt igen blev mere praktisk. Den herved betingede Retsudvikling afsluttedes først ved L. 3. Aug. 1897, der bestemmer, at enhver Sognekirke skal være Sognemenighedens Ejendom og af den vedligeholdes og i Tilfælde genopføres. Herved er for øvrigt at mærke, at den efter Reformationen indførte Ordning, at samme Præst betjener flere Kirker, har bevirket, at det enkelte Sogn i de fleste Tilfælde ikke længere falder sammen med Præstegældet (Herredet). *E. H.*

Herredsnævn, bestaaende i Sjælland af 16, men i de øvrige danske Landsdele af 12 bosatte Herredsbønder, beskikkedes ifølge de gamle danske Provinsiallove efter Opnævnelse af Ombudsmanden til at undersøge og paa de øvrige Tingmænds Vegne dømme i Sager om Falsk, Mord, Brandstiftelse og Røveri samt om Brud paa Hus-, Gaard- og Tingfred. Efter endnu gældende svensk Ret er det Navnet paa et Udvalg paa 12 Mand, for hvert Herred eller Tinglag, i hvilket der sættes Underret. Nævnets Medlemmer vælges for 2 Aar ad Gangen blandt Mænd i Tinglaget, som have fyldt deres 25. Aar. De ere Herredshøvdingens Meddommere og kunne, naar de alle ere enige, omstøde eller ændre det dem af denne forelagte Udkast til Dom, men blive da paa den anden Side fuldt ansvarlige for deres Dom, der paa sædvanlig Maade kan indankes for Hofretten. *C. V. N.*

Herredsprovst se Provst.

Herredsskriver. Allerede efter Christian II's Lovgivning skulde der i Danmark i hvert Herred være en Skriver, som kunde føre Protokoller ved Herredstingets Retsmøder, men dette Hverv i Forbindelse med Forpligtelsen til at bestyre Skøde- og Panteprotokolvæsenet og meddele fornøden Udskrift af samtlige Protokoller er nu overalt overdraget Herredsfogden (i Norge Sorenskriveren). I Sverige derimod er der under dette Navn for hvert Fogderi eller Domsaga ved Siden af Kronefogden ansat en Embedsmand, hvem det fortrinsvis paahviler at have Omsorg for Matrikelvæsenet, at udfærdige Skatte- og Mandtalslister samt at udstede Bevidnelser desangaaende o. 1. *C. V. N.*

Herredsskel er Betegnelsen for de gamle Herredsgrænser, i Reglen kendegivne ved Mærkesten, Pæle, Gærder eller Diger og Grøfter. *C. V. N.*

Herredsudvalg. Ved L. 27. Febr. 1880 er der paa Island — foruden Sogne- eller Menighedsudvalg for hvert af Øens Sogne — oprettet H. for hvert af dets 20 Provstier eller Herreder. I dette Udvalg have Herredets Provst, Præsterne og I af Menighedsmedlemmerne for hvert Kirkesogn valgt Repræsentant Sæde. Det samles til aarlige Møder i September Maaned og fører Overtilsyn med Provstiets kirkelige og gejstlige Anliggender, derunder ogsaa Ungdommens Undervisning. Ingen Forandring i Grænserne for Sognene, hvoraf der for Tiden er 142, Flytning eller Nedbrydning af nogen Kirke eller overhovedet nogen i Menighedslivet indgribende Foranstaltning maa foretages, medmindre den er bleven billiget af et Flertal i H., der saaledes for saa vidt har et Veto mod Sogneudvalgets Beslutninger. Til H. ligesom til Sogneudvalget har efter L. 12. Maj 1882 ogsaa Enker og ugifte Kvinder, som forestaa en Husstand eller paa anden Maade indtage en selvstændig Stilling i deres Sogn, saavel Valgret som Valgbarhed, naar de have fyldt det 25. Aar. *C. V. N.*

Herregaard bruges ofte som Betegnelse for de større Gaarde i Danmark. Man tænker vel derved nærmest paa de egentlige Sædegaarde, men Betegnelsen bruges dog ogsaa hyppig om Hovedgaarde, der ikke ere Sædegaarde, navnlig naar der hører Bøndergods under dem. Nogen retlig Betydning har Betegnelsen ikke, se i øvrigt Hovedgaarde og Sædegaarde. *H. Gr.*

Herrehuset ell. Herrernes Hus er saavel i Preussen (Lov 12. Oktbr. 1854 og 30. Maj 1855) som i de til det østerrigske Monarki, med Undtagelse af Ungarn, henhørende Lande (Lov 26. Febr. 1861 og 21. Decbr. 1867) Benævnelsen for første Kammer eller Overhuset. I Preussen bestaar H. af: 1) de myndige, dertil særlig kaldede Prinser af Kongehuset; 2) af Medlemmer, hvem der af Kongen udtrykkelig er tillagt arvelig Ret, nemlig a) Hovederne for Fyrstendømmerne Hohenzollern, Hechingen og Sigmaringen; b) de ifølge Forbundsakten af 8. Juni 1815 til Standsherlighed berettigede Hoveder for de tidligere rigsumiddelbare Slægter, og c) de i Henhold til specielt Mandat tilkaldte Fyrster, Grever og Herrer; 3) for Livstid: a) af Personer, som dertil af visse Korporationer bringes i Forslag; b) af de 4 høje Kronembedsmænd: Overborggreven, Overmarskallen, Landhofmesteren og Kansleren, samt 4) af nogle særlig dertil indbudne Tillidsmænd, blandt hvilke Kronjuristerne eller Kronsyndici, som de her benævnes. I Østerrig henhøre til H.: 1) de fuldmyndige kejserlige Prinser og Ærkehertuger; 2) de fuldmyndige Hoveder for de indenlandske Adelsslægter, som besidde betydeligere Jordegods i de i Rigsraadet repræsenterede Landsdele, og hvem Suverænen har tillagt arvelig Rigsraadsværdighed; 3) af Rigets Ærkebiskopper og Biskopper med fyrstelig Rang og 4) (men kun for Livstid) af særlig tilkaldte, ved borgerlig eller militær Fortjeneste udmærkede Mænd. *C. V. N.*

Herreklostre kaldtes i Norden de med Jordegods udstyrede Klostre i Modsætning til Tiggermunkeklostrene, som ifølge Ordensstatutterne alene skulde bestaa ved Almisser og Betleri. H. vare

saaledes alle Klostre for Benediktinere, Cisterciensere, Cluniacensere, Præmonstratensere, Augustinerkanniker og Johannittere; ogsaa Birgittinerklostrene henregnes hertil. Medens Tiggermunkeklostrene fandtes i Byerne, vare H. for den langt overvejende Del beliggende paa Landet. De fleste af dem fik Lov til at bestaa længere eller kortere Tid efter Reformationen, om end under noget ændrede Vilkaar; Tiggermunkeklostrene ophævedes derimod. *C. Ngd.*

Herreløst Gods vil sige Gods, der ikke er nogens Ejendomsret undergivet. Hvorvidt saadant Gods er Genstand for fri Bemægtigelse eller er forbeholdt Staten, er i dansk og norsk Ret ikke afgjort ved nogen almindelig Regel, men beror paa særlige Lovregler og Sædvaner. Saaledes er Danefæ og Arv, til hvilken ingen Arving findes, forbeholdt Staten, medens f. Eks. Rav tilfalder Finderen (jfr. Res jacentes). *E. T.*

Herremænd kaldtes i 13. Aarh. i Danmark de Mænd, der ved særlig Troskabsed havde forpligtet sig over for Kongen eller Rigets Fyrster og Bisper til at gaa i Leding fuldt rustede, medens de almindelige Bønder skiftedes til at gaa i Orlog, udrustede med tarveligere Vaaben; til Gengæld nøde H. Skattefrihed og visse Bøder af deres undergivne, »fordi de vover Halsen for Kongen og Rigets Fred«. Efter Tidens egen Opfattelse betød H. »Herrernes Mænd«; om Ordet ikke alligevel stammer fra et ældre »Hærmand« eller »Hirdmand«, er omstridt. I H. møde vi saaledes første Gang den danske Adel, der siden sammenfattedes under Navnet >Riddere og Svende«, indtil man fra Tyskland fik Ordet Adel (s. d.). I Tidens Løb brugtes saa Ordet H. nærmest om Godsejeren, selv den ikke adelige, i Forholdet til hans Fæstebønder. *Kr. E.*

Herrengrundit, et grønt, monoklint Mineral, der bestaar af et vandholdigt basisk Kobbersulfat og bl. a. findes ved Herrengrund i Ungarn. *N. V. U.*

Herrenhansen se Hannover, S. 464.

Herrenhuter (Herrnhuter) se Brødremenigheden.

Herrera [ærælra] y Tordesillas, Antonio de, spansk Historieskriver, født 1549 i Cuellar, død 29. Marts 1625 i Madrid. Han beklædte temmelig betydelige Stillinger under de spanske Konger Filip II, Filip III og Filip IV, først som Sekretær hos Vicekongen af Italien, senere som kongelig Historiograf baade for Spanien's og Koloniernes Vedkommende, endelig som Statssekretær. Den Adgang, han som Indehaver af disse Embeder havde til Statsdokumenter og andre historiske Kildeskrifter, har især givet hans Hovedværk virkelig Værdi. Det er »Historia de los hechos de los castellanos en las *islas* y tierra firme del Mar Océano«, inddelt i »Dekader« og indledet med en »Descripcion de las Indias«, i alt 4 Foliobind [Madrid 1601—15]. Foruden at være udarbejdet med megen Flid, om end ikke synderligt Kompositionstalent, er det at rose for godt Sprog. H. har bl. a. benyttet talrige Data fra B. de las Casas's dengang utrykte »Crónica de las Indias«, og det paa en noget vel ugenert Maade, hvilket nu kan ses, da Las Casas's Værk endelig er udgivet i Trykken i 19. Aarh. Af H.'s Værk kom der en nyere, god Udgave med Titelen »De cades de las Indias« i 4 Foliobd. [Madrid 1728—30], desuden en fransk og en engelsk Oversættelse. Han er desuden Forfatter til mange andre, omfangsrige historiske Skrifter, der for en stor Del behandle Begivenheder, som ligge temmelig nær op til hans egen Tid, og Upartiskhed er derfor just ikke disse Arbejders Fortrin; intet af dem har den Betydning som hans nys nævnte Skildring af Spaniernes oversøiske Erobringer. I eet Værk fortæller han hele Verdenshistorien 1554—98, i andre Portugal's Erobring af Spanierne, Maria Stuart's Historie, Frankrig's Historie 1585—94 m. m. *E. G.*

Herrera [ærælra], Fernando de, spansk Digter, kaldet »el Divino« (den Guddommelige), født i Sevilla 1534, død 1597. Hans Liv er meget lidt kendt; man ved omtrent blot, at han var gejstlig og lærd samt nød stor Anseelse hos sine samtidige, navnlig hos den sevillanske Digterkreds, til hvilken han hørte, og blandt hvis Medlemmer især Francisco de Rioja og Maleren Francisco Pacheco vare hans gode Venner; ogsaa Cervantes har sunget hans Pris. H.'s Kærlighed til Grevinden af Gelves har inspireret ham til en Række erotiske Digte; for øvrigt ere hans fleste og betydeligste poetiske Frembringelser højstemte Oder i bibelsk Stil. Han sluttede sig helt til de moderne Bestræbelser efter at hævde de klassisk-italienske Digtformers Forrang for de ældre nationale og er saaledes at betragte som Efterfølger af Boscán og Garcilaso. Denne sidstnævnte Lyrikers Arbejder udgav H. i Sevilla [1580] med en udførlig og interessant Kommentar, der imidlertid skaffede ham en Del Kritik paa Halsen, saa at han maatte værge sig offentlig. Stridsskrifterne i denne Polemik ere udgivne af »La Sociedad de bibliófilos andaluces« [Sevilla 1870] tillige med nogle hidtil utrykte Digte af H. Selv udgav han et Bind Lyrik i Sevilla 1582, og forøgede Udgaver saa Lyset 1619 [Sevilla, ved F. Pacheco], 1786 [Madrid, i 4. og 5. Bd. af R. Fernández'es Samling af spanske Digtere] og i 32. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca de autores espanoles«. En Del af hans Værker synes at være gaaede til Grunde, deriblandt en samlet Fremstilling af Spanien's Historie, og det hedder navnlig, at en Ildebrand kort før H.'s Død hærgede hans Manuskripter. Af historiske Skrifter af H. har man endnu to tilbage, nemlig en Skildring af Søslaget ved Lepanto [Sevilla 1572] og den engelske Kansler Thomas Morus'es Levnedsbeskrivelse [smst. 1592], begge paa Spansk og af Værd; de ere optagne i 52. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca«. Blandt H.'s Digte er et af de berømteste just hans Ode i Canzoneform om Lepanto-Sejren; i et andet lignende, pompøst Digt henvender han sig direkte til Juan de Austria, og til hans navnkundige Frembringelser hører ogsaa hans Klagesang over Portugiserkongen Sebastian's Nederlag 1578 i Nordafrika. Der er en unægtelig imponerende Højhed i H.'s klangskønne Digtersprog, og hans religiøse og nationale Begejstring gør oftest Indtryk af Ægthed; men søgt Ordvalg, Svulst og Kunstleri maa dog af og til dadles hos ham. *E. G.*

Herrera [ærælra] 1) Francisco, »el Viejo« (o: den Gamle), spansk Maler, (1576—1656), er født i Sevilla, Elev af Luis Fernandez. Den da blandt andalusiske Malere og navnlig af Paolo de Cespedes indførte italieniserende Retning frigjorde

han sig hurtig for og slog med saa stor Energi og Talent ind paa en ny kraftig national Stil, at det ikke er uden Grund, at Spanierne i H. se den spanske Malerkunsts Fader. Hans Emner vidne om det Inkvisitionens Land, hvor de ere undfangne: Martyrier, fordømtes Straffe, apokalyptiske Visioner, asketiske Munke o. 1. Hans Kraft gaar ikke sjælden til Ubændighed, endog til en vis Raahed, som fra de mægtige Lærredsflader, han i Reglen benytter, træder dobbelt grelt frem, men hans Komposition er unægtelig grandios, hans Tegning streng og korrekt, Anbringelsen af hans Figurer ægte >spansk« (o : mørke og dybe Baggrunde, paa hvilke Skikkelserne springe stærkt frem), hans Penselføring bred og kraftig, om han end ikke kan eller vil sammenarbejde de forskellige Farvetoner tilstrækkelig. — H. kan, ligesom Murillo, kun studeres i Sevilla. Hans Hovedværk er en »Dommedag« i S. Bernardo i Sevilla; af hans andre Arbejder kunne nævnes den store Fresko om S. Buenaventura's Liv, under Kuppelen i S. Buenaventura i samme By; i det ærkebiskoppelige Palads i Sevilla: Manna-Underet, Moses slaar Vand af Klippen, Brylluppet i Kana, Underet med de fem Brød; to Billeder af S. Martin's Liv (Alter-Retable i S. Martin, Sevilla); en S. Basilio og en S. Ferdinand's Apoteose i Museet i Sevilla, den berømte S. Hermenegild's Triumf, smst. (det er dette Billede, der efter Sagnet frelste ham fra Skafottet, da han beskyldtes for Falsk), en S. Basilio i Louvre o. m. H. var en af de første, der gjorde *bodegones* eller Køkkenstykker. Han dannede en stor Skole, og i lange Tider stod den spanske Malerkunst paa hans Skuldre, men hans stridbare Sind og brutale Optræden lagde ham ud med alle: hans Elever, blandt dem den store Velasquez, forlode ham; hans Hustru lod sig skille fra ham; hans Datter tog Sløret; hans to Sønner vendte ham Ryggen. Han ligger jordfæstet i S. Gines i Madrid. (Litt.: Cean Bermudez, *Diccion. de los mas ill. proff.* [Madrid 1800]; Sevilla pint. p. *J. A. de los Rios* [1848]; Stirling, *Annals of the art. of Spain* [3 Bd. 1848]). *F. J. M.*

2) Francisco, kaldet »el Mozo«, den Yngre, spansk Maler, (1622—85), ovenn.'s Søn, var født i Sevilla og lærte Kunsten af sin Fader, for hvis barbariske Optugtelse han, — der i øvrigt var lige saa trættekær, brutal og forfængelig som Faderen, — flygtede bort medtagende Faderens Sparepenge. Han kom til Rom. hvor han studerede Arkitektur og Maleri, navnlig Fresko, og gjorde Stillleben-, Blomster-, Frugt- og navnlig Fiskestykker med saa stort Talent, at han fik Kunstnernavnet *Lo Spagnuolo degli pesci* (Fiskespanieren). Siden kom han tilbage til Spanien, hvor hans Hovedværker bevares. Af disse maa nævnes hans store Billede »Kirkens Doctores tilbede Maria og Sakramentet«, i Sagrariet i Sevilla's Katedral, og »S. Francisco af Assisi's Himmelfart« i Kapellet i samme Kirke; de ere begge godt stukne af M. Arteaga. I Madrid's Museum ere hans S. Hermenegild og hans prædikende S. Vicente Ferrer. Han kan kun med Udbytte studeres i Sevilla, hvor hans største og bedste Værker ere. Hans Billeder ere, ligesom Faderens, ofte af uhyre Størrelse; han er en dygtig Kolorist og hjemme i Clairobscuren, men i høj Grad Manierist, hans Skikkelser forvredne og usande, hans Komposition dels tom, dels teatralsk opstyltet. — Som Arkitekt blev han af Filip IV, som yndede ham, gjort til *Maestro mayor* eller Overdirektør for alle kongelige Bygninger, men den spanske Arkitektur havde kun liden Gavn og endnu mindre Ære af ham. *F. J. M.*

3) Sebastiano Barnuevo, spansk Kunstner, (1619—71), født og død i Madrid, lærte Billedhuggerkunsten af sin Fader Antonio H. og Malerkunsten af den store Alonzo Cano. Han kom til Italien, hvor han fornemmelig studerede Tizian, og blev efter sin Hjemkomst til Spanien af Filip IV, som yndede ham, gjort til Guardian i Escorial. Han er en korrekt Tegner og ypperlig Kolorist. I Madrid's Museum findes gode Arbejder af ham, i Escorial's Kapitularsal en fortrinlig S. Barnaba, i Louvre hans »To omrejsende Musikere«. Han prises for Beskedenhed og venlig Optræden, Egenskaber, som vare temmelig sjældne for den Tids spanske Malere. *F. J. M.*

Herreros se Breton de los H.

Herrevadskloster, Kongsgaard i Nærheden af Rønneå i Riseberga Sogn, Norra Asbo Herred i Skaane. H. var et Kloster for Munke af Cistercienserordenen, anlagt af Ærkebiskop Eskil i Lund Aar 1144 og indviedes Aar 1150. Aar 1565 inddroges Klosteret og forlenedes til Sten Bille. Efter den svenske Erobring var H. en kort Tid forlenet til Korfitz Ulfeld, var senere som Pantegods i Rigsraad Schlippenbach's og siden i Konigsmarck'ernes Besiddelse. Det kom derefter atter under Kronen og var senere længe Bolig for militære Embedsmænd. H. er nu under Opsyn af en Statholder. H.'s Slot er bygget i Beg. af 19. Aarh., og af Klosterbygningerne findes intet Spor. Paa H.'s Grund findes forskellige Bygninger bestemte for Regimenternes Øvelser paa de tilgrænsende Bonarp's Hede og Ljungby Hede. *A. S.*

Herrfurth, Ernst Ludwig, preussisk Statsmand, er født 6. Marts 1830, indtraadte tidlig i Statstjenesten og blev 1873 ansat i Indenrigsministeriet. 1881 blev han Ministerialdirektør og 1882 Understatssckretær samt Medlem af Forbundsraadet og Formand for Kommissionen imod Socialisterne. Juli 1888 blev han Indenrigsminister, gennemførte 1891 Landkommunalloven imod det konservative Partis Modstand, men blev Aug. 1892 afskediget fra Statstjenesten. Som Medlem af Underhuset (1888—93) optraadte han 1892 imod Miquel's Plan om Overførelse af Skatter fra Stat til Kommune. 1895 udnævntes han til Medlem af Statsraadet. Han har skrevet en Række Skrifter om Kommunernes Finans- og Skattevæsen, bl. a. om Aktieselskabers Skattepligt. *E. E.*

Herrey ns, Willem Jacobsz, flamsk Maler, født i Antwerpen 1743, død smst. 1827. I sine dygtige bibelske og historiske Billeder har han søgt at tage Mestrene fra den flamske Malerkunsts Storhedstid — særlig Rubens — til Forbillede. *K. M—n.*

Herrick [he'rik], Robert, engelsk Digter, født 1591 i London, død 1674 i Devonshire. Han var Søn af en Haandværker, men kom til at studere i Cambridge og fik senere et Præsteembede i Landsbyen Dean Prior i Devonshire. Fra dette Embede blev han forjaget 1647 som Royalist og rejste derpaa til London, hvor han levede sammen med Digtere og Skønaander. Efter Restaurationen fik

han dog sit Embede igen og beholdt det til sin Død. Under sit Ophold i London udgav han to Samlinger Digte: »Noble Numbers; or, Pious Pieces« [1647] og »Hesperides; or, Works both Humane and Divine« [1648]. Det er lyriske Digte, for en stor Del ganske korte; nogle af dem ere religiøse, men de fleste skildre med melodiøs Ynde det gammelengelske Landliv eller synge om Vin og Kærlighed. Efter at H. i lang Tid havde været ganske forglemt, udkom der en samlet Udgave af Digtene 1823. Den nyeste og fuldstændigste Udgave er besørget af Grosart i 3 Bd. [Lond. 1878]. *T. L.*

Herries [he'ris], John Charles, engelsk Statsmand, (1778—1855), ansattes tidlig under Finansstyrelsen og blev 1801 Privatsekretær for Vansittart og 1807 for Perceval. 1811—16 var han Generalkommissær for Hæren og havde senere andre Finansembeder; blev 1823 Medlem af Underhuset (indtil 1841) og Skatkammersekretær; var Aug. 1827—Jan. 1828 Skatkammerkansler under Lord Goderich, gik derefter over i Wellington's Ministerium som Møntdirektør og Febr.—Novbr. 1830 som Handelsminister. 1834—35 var han Krigssekretær under R. Peel. 1841 faldt han igennem ved Valgene, men valgtes paa ny 1847 °g var en bestemt Modstander af Navigationsaktens Ophævelse, ligesom han i hele sit offentlige Liv var udpræget konservativ. 1852 var han Præsident for det indiske Raad. (Litt.: *J. C. H.*, *Memoirs of his life* [2 Bd., Lond. 1850]). *E. E.*

Herrig, 1) Friedrich Christian Ludwig, tysk Sprogmand, født i Braunschweig 12. Maj 1816, død i Berlin 17. Jan. 1889, havde sin Hovedvirksomhed som Professor i Engelsk ved Kadetakademiet i Lichterfelde ved Berlin; desuden styrede han fra 1860 »Seminar fur Lehrer der neueren Sprachen« og stiftede 1857 »Berliner Gesellschaft für das Studium der neueren Sprachen«, hvis Formand han var til sin Død. Hans fortræffelige Krestomati »British Classical Authors« [9. Udg., 1860] har oplevet en Mængde stereotyperede Oplag og er velbekendt i Norden; men hans største Fortjeneste er Udgivelsen af det udmærkede Tidsskrift »Archiv fiir das Studium neuerer Sprachen und Litteraturen« [1846—98, 100 Bd., af hvilke han selv har redigeret de 82]. *C. A. N.*

2) Hans, tysk Forfatter, ovenn.'s Brodersøn, født i Braunschweig 10. Decbr. 1845, død i Weimar 4. Maj 1892. Han blev Dr. jur. 1868 og blev ansat ved Stadsretten i Berlin, men tog sin Afsked 1872 for at vie sig udelukkende til Litteraturen. Han redigerede Feuilletonen i »Deutsches Tageblatt< fra dettes Stiftelse (1881) og udgav en Række Dramaer: »Alexander der Grosse« [1872, 2. Opl. 1879], »Kaiser Friedrich der Rotbart« [1873, indrettet til Folkeskuespil 1889], »Jerusalem« [1874], »Der Kurprinz« [1876], »Konradin« [1881, 4. Opl. 1885], »Nero« [1883], »Columbus« [1887], »Christnacht« [1887], som nok egne sig bedre til Læsning end til Opførelse. Størst Bifald vandt hans folkelige Festspil »Martin Luther« til Luther-Tubilæet 1883 [23. Opl. 1894; oversat paa Dansk 1889]. Han har desuden skrevet de humoristiske Digte »Die Schweine« [1876] og »Der dicke König« [1885], Novellerne »Mären und Geschichten« [1878, 2. Opl. 1879], samt Skrifterne »Die Meininger, ihre Gastspiele und deren Bedeutung fiir das deutsche Theater« [1879], »Luxustheater und Volksbiihne« [1886], »Uber christliche Volksschauspiele« [1891], »Das Kaiserbuch, acht Jahrhunderte deutscher Geschichte« [1891], »Gesammelte Aufsätze über Schopenhauer« [1894], »Gesammelte Schriften« [7 Bd., 1888]. *C. A. N.*

Hermann, Emil, tysk retslærd, født 9. Apr. 1812 i Dresden, død 16. Apr. 1885 i Gotha. H. blev 1836 Professor i Kiel, 1847 i Gottingen, 1868 i Heidelberg og udnævntes 1872 til Præsident for Overkirkeraadet i Berlin; han gjorde sig fortjent ved Gennemførelsen af den evangeliske Kirkereform i Preussen, men tog sin Afsked i Marts 1878 paa Grund af Opposition fra de evangeliske ortodokses Side. H. har forfattet: »Zur Beurteilung des Entwurfs eines Kriminalgesetzbuchs fiir das Konigreich Sachsen« [Leipzig 1836], »Zur Beurteilung des Entwurfs der badischen Kirchenverfassung« [Gottingen 1849]. Sammen med J. N. Falck, M. Tonsen m. fl. udgav han: »Staats- und Erbrecht des Herzogthums Schleswig« [Hamburg 1846]. Teksten af Justinian's *Codex* i B. Kriegel's Udgave er bearbejdet af H. *Ludv. H.*

Herrmann, Hans, tysk Landskabs- og Genremaler, er født 8. Marts 1858 i Berlin. Bekendte Arbejder i Olie eller Vandfarve: »Fisketorvet i Amsterdam« [1883], »Hollandsk Fiskeauktion«, »Fra Vliessingen«, »Det indre af Kødhallen i Middelburg«, »Schelde-Munding«, »Amsterdam's Jødekvarter«; »Gade i Chioggia«, »Ved Garda-Søen« m. m. vare Resultaterne af en Rejse til Italien 1888; endelig har H. malet en Del Hamburg-Prospekter (hvoraf flere i Hamburg-Kunsthalle) og »Kyst ved Helsingør«. Paa den internationale Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897 saas bl. a. hans dygtige »Gadescene i Amsterdam«. *A. Hk.*

Herrnhut og Herrnhuter se Brødremenigheder.

Hers [æ'r], to Floder i det sydlige Frankrig, af hvilke den ene udspringer i Dep. Ariège, N. f. Ax, og, 120 Km. lang, ved Cintegabelle falder i Ariége, den anden udspringer i Dep. Aude og i Dep. Øvregaronne, forstærket ved Giron, 90 Km. lang, ved Grenade falder i Garonne. *C. A.*

Herschel, 1) Frederick William, engelsk Astronom, født 15. Novbr. 1738 i Hannover, død 23. Aug. 1822 i Slough, kom 1755 som Oboist ved Garden til England, vendte det følgende Aar tilbage til Tyskland, men forlod det paa ny og for stedse efter Slaget ved Hastenbeck og ernærede sig nu nogle Aar kummerlig i England ved Musikinformationer. 1765 erholdt han en Organistpost i Halifax og i det følgende Aar en lignende, men bedre lønnet Stilling i Bath. I sin knapt tilmaalte Fritid søgte H. at forbedre sine smaa Skolekundskaber, lærte sig de klassiske Sprog, Matematik, Optik og Astronomi — den sidste Videnskab havde Faderen vakt hans Interesse for under hans Opvækst. Da hans Midler ikke tillode ham at købe en Kikkert, gav han sig i Færd med at slibe Spejle og begyndte 1774, da det første større Spejlteleskop var lykkedes, at blive praktisk Astronom. 13. Marts 1781 opdagede han Planeten Uranus og blev derved med eet Slag en berømt Mand. *Royal Society* gav ham Copley-Medaillen og gjorde ham til Medlem, af Kongen fik han en aarlig Understøttelse for helt og holdent at vie sig til Videnskaben. Sammen med sin nedenn. Søster bo-

satte han sig i Datchet, men flyttede 1786 til Slough, hvor han fortsatte at slibe Spejle, hvorved han fik et stort Ry som praktisk Optiker. Med disse af H. selv forfærdigede Instrumenter gjorde han nu Opdagelser saavel i Planetsystemet som især i Fiksstjernehimmelen, hvilke ere uden Sidestykke i Fortid og Nutid, men som for største Delen ere Resultatet af hans systematiske Gennemforskning af Himmelen. Det er som Iagttager, han har bragt det til at blive en af de største Astronomer og tillige en af de mest populære af dem alle; dette sidste hovedsagelig paa Grund af de talrige Opdagelser, som maatte lykkes en saadan Mand, der besad alle for den praktiske Astronomi nødvendige Egenskaber: et gennemtrængende Øje, Udholdenhed, Iver, Evne til at udfinde simple og tillige eksakte Observationsmetoder — og som havde til sin Raadighed Instrumenter, der i Lysstyrke og Skarphed stode langt over, hvad Samtiden besad. H. nøjedes ikke med tør Indsamling og Optælling af Iagttagelsesgenstande, tværtimod søgte han stedse, og da fornemmelig paa Stellar-Astronomiens Omraade, at forene det fundne under højere Synsvidde, at konstruere og fatte Verden som et Hele, saa vidt den Tids fysikalske Kundskaber tillode det. Og ved sin Forfærdigelse af Reflektorer, samt ved at prøve og undersøge alle Betingelser for den teleskopiske Iagttagelse har han erhvervet sig næsten samme Fortjeneste som praktisk Optiker. Han inaugurerede i Virkeligheden Spejlteleskopernes Tidsalder, og England holder endnu med Forkærlighed fast ved dem. Ogsaa paa den rene Fysiks Omraade har han gjort sig fortjent, og hans Undersøgelser over straalende Varme ere selv i vore Dage værd at lægge Mærke til. H.'s Observationer, Eksperimenter og Studier ere meddelte i 68 Afhandlinger i »Phil. Transactions« 1780—1818. Hans Hovedarbejde var hans Kataloger over Stjernetaager og Stjernehobe samt Dobbeltstjerner, hans Opdagelse af 2 Saturn-Drabanter, af 2 Uranus-Drabanter, hans Undersøgelse af Bevægelse i Dobbeltstjernesystemer, vort Solsystems Bevægelse og Retning samt hans Betragtninger over Universets Bygning. (Litt.: E. S. Holden, *Sir W. H., his life and works* [New York 1881]; Holden og Hastings, *A subject-index and a synopsis of the scientific writings of Sir W.H.* [Washington 1881]; A. M. Clerke, *The Herschels and modern astronomy* [Lond. 1895]). *J.Fr.S.*

2) John Frederick William, engelsk Astronom, ovenn.'s Søn, født 7. Marts 1792 i Slough ved Windsor, død 11. Maj 1871 i Collingwood i Kent, studerede i Cambridge, af Navn Jura, men i Virkeligheden Matematik og Astronomi. 1813 offentliggjorde han sit første rent matematiske Arbejde og blev s. A. Medlem af *Royal Society*. Efter at have fuldendt sine Studier gik H. til London for at uddanne sig til praktisk Jurist og kom her i Forbindelse med Wollaston, som bragte ham til at interessere sig for Kemi og Fysik, og South. Ved Faderens Død arvede H. alle dennes Instrumenter og følte sig nu forpligtet til at revidere og kompletere, hvad Faderen havde ofret den største Del af sin Tid og Kræfter paa: Stjernetaagerne og Dobbeltstjernerne. Allerede 1816 var H. begyndt at observere Dobbeltstjerner, men disse Observationer træde fuldstændig tilbage for dem, han anstillede 1821—23 med South paa dennes Privatobservatorium, og som indbragte ham Medailler fra *Royal Society*, det engelske astronomiske Selskab og Akademiet i Paris. Den første Opgave, H. satte sig, var at gentage alle Faderens Maalinger af Dobbeltstjerner, og gennem mange Aar har han med forholdsvis korte Afbrydelser næsten udelukkende været optagen hermed. Resultaterne af dette Arbejde har han nedlagt i 11 Dobbeltstjerne-Kataloger i »Memoirs of the R. Astron. Society«, II—XXXVIII [Lond. 1826—71], og en stor Katalog over Stjernetaager og Stjernehobe i »Philos. Trans.« for 1833 [»Observ. ofnebulæ and clusters of stars made at Slough 1825—33«]. Senere samlede han alle de da bekendte Stjernetaager og -hobe i den saakaldte »General Catalogue« [»Philos. Trans.« for 1864], forøget i den sidste Tid af Dreyer (s. d.). Men H. nøjedes ikke med kun at gennemforske den nordlige Himmel; 1834—38 anstillede han i Feldhausen, 10 Km. S. f. Kapstadens Observatorium, værdifulde Iagttagelser af Sydhimmelen efter sin Faders Mønster med zonevise Observationer — *sweeps* — og har herunder opdaget og maalt saa godt som alle den sydlige Himmels Stjernetaager og Dobbeltstjerner; ved Siden heraf anstillede han Undersøgelser over Fiksstjernernes Lysstyrke, studerede Fordelingen af Sydhimmelens Stjerner og observerede enkelte af vort Solsystems Kloder — Halley's Komet, Saturn's Drabanter. Alle disse videnskabelige Arbejder har H. samlet i »Results of astron. observ. made 1834—38 at the Cape of Good Hope« [Lond. 1847]. Efter sin Kap-Rejse gik H. ikke mere i Gang med større Observationsrækker. Sin Tid og Kræfter helligede han mere til at samle, sigte og katalogisere sine egne og andres Dobbeltstjerneobservationer [»Catalogue of 10,300 multiple and double stars«, udg. af Main og Pritchard, Lond. 1874] ved Siden af mere specielle astronomiske (som Beregning af en Dobbeltstjernebanes Elementer efter sine Metoder) eller fysikalske, hovedsagelig optiske Studier. I en Række af Aar var H. Sekretær i *Royal Society*, flere Gange Præsident i *R. Astron. Soc.* og 1850—55 Direktør for Mønten. Han er begravet i Westminster-Abbediet ved Siden af Newton. Af H.'s Skrifter fremhæves: »On the theory of light« [Lond. 1828, fransk Overs. Bruxelles 1829, tysk Overs. Stuttgart 1831], »Treatise on Sound« [Lond. 1830], »A preliminary discourse of the study of natural philosophy« [Lond. 1831, paa Tysk 1836], »A treatise of astronomy« [Lond. 1833, paa Tysk Leipzig 1839], udvidet under Titelen »Outlines of astronomy« [Lond. 1849, 11. Opl. 1871], »Manuel of scient. inquiry« [Lond. 1849, 2. Opl. 1851], »Essays, adresses etc.« [Lond. 1857], »Meteorology« [Lond. 1861, 2. Udg. 1870], »Physical geography« [Lond. 1861, 2. Udg. 1871]. Sine mere populære Artikler har han samlet i »Popular lectures on scientific subjects« [ny Udg. 1895]. Ved Siden heraf har han offentliggjort talrige mindre Afhandlinger i Fagtidsskrifter og oversat »Iliaden« [1866]. Af hans Børn ere Alexander Steward H. (født 5. Febr. 1836 i Feldhausen) og John H. (født 29. Oktbr. 1837) Astronomer. *J. Fr. S.*

3) Caroline Lucretia, ovenn. F. W. H.'s Søster og utrættelige Hjælperske til hans Død, født 16. Marts 1750 i Hannover, død 9. Juni 1848 smst., har opdaget 8 Kometer (1786—97) og flere Stjernetaager. Hun forfattede: »A Catalogue of

561 stars etc.« [Lond. 1798, offentliggjort af *Royal Society]* og >Zone Catalogue of all nebulæ and clusters of stars observed by her brother etc.« [ikke publiceret], for hvilken hun 1828 fik det engelske astronomiske Selskabs Guldmedaille; 1835 blev hun *honorary metnber* af dette Selskab, 1838 af./?. *Irish Academy.* (Litt.: *Memoir and correspondence of C. H.* [Lond. 1876, 2. Opl. 1879, paa Tysk Berlin 1877]). *Y. Fr. S.*

Herschell, Farrer, Lord, engelsk Statsmand, er født 1837, blev 1860 Sagfører og 1872 *Queens Counsel*; valgtes 1874 til Underhuset, genvalgt indtil 1885, og blev i April 1880 *Solicitor general* i Gladstone's Ministerium indtil Juni 1885; ophøjedes til Peer i Februar 1886 og blev Lordkansler indtil August s. A. og paa ny August 1892—Juni 1895. *E. E.*

Herse er i antikke, græske Sagn Datter af Kong Kekrops i Attike, Søster til Pandrosos og Agraulos (ell. Aglauros), altsaa en af de saakaldte »Dugsøstre« (oprindelig vistnok Nymfer). Athene betroede den nyfødte Erichtonios (s. d.) til Søstrene, nedlagt i et lukket Skrin. Mod Athene's Befaling aabnede H. og Agraulos Skrinet og styrtede sig derefter i Vanvid ud fra Akropolis. — I andre Sagn bringes H. i Forbindelse med Hermes. — Ilendes Kultus synes at have staaet i Forbindelse med Erreforie-Festen. En af Figurerne fra Parthenon's Østgavl opfattes af nogle som H.; sammen med Erichthonios og Athene er hun fremstillet paa nogle Vasebilleder. *H. A. K.*

Herse (oldn. *hersir)* er i Norge's Oldtid Betegnelsen for en Art Høvdingeværdighed, hvis selvstændige Betydning synes at falde forud for Rigets Samling under Harald Haarfagre. Vistnok siger Snorre, at der i Harald's Landsordning indgik mindst 4 H. under hvert Fylkes Jarl; men begge Titler maa antages overførte fra den tidligere Samfundsorden, og H.'s Navn viger snart for den med de ny Forhold bedre stemmende Benævnelse »Lendermand«. Omvendt viser den Omstændighed, at Ordet H. ikke overflyttedes til Island eller de øvrige norske Kolonier, at det var strengt bundet til indenlandske Forudsætninger. Sandsynligvis var Titelen arvelig i visse Ætter; »hersbaaren« nævnes i Hyndluljoð ved Siden af »hauldbaaren« som »bedste Mandevalg«, og i Rigstula er H.'s Datter passende Hustru for Jarlen og Moder til Kongen. Ældre Historikere have sat H. i umiddelbar Forbindelse med Herredet som dettes traditionelle Høvding, hvorimod G. Storm har søgt at hævde, at hans Omraade var Fylket; heller ikke vil denne Forsker indrømme Værdigheden højere Alder end fra Kong Harald's egen Tid. Drøftelsen kan dog ikke anses afsluttet. (Litt.: P. A. Munch, Saml. Afhandl. I, S. 81 ff.; **III,** S. 462—63, 489; samme, »N. F. Hist.« se Reg. i IV 2; G. Storm i »Norsk Hist. Tidsskr.« II 4, S. 131 ff-). *E.H.*

Hersent [ærsã'], Louis, fransk Historie- og Portrætmaler, født 10. Marts 1777 i Paris, død 2. Oktbr. 1860. H., der var Elev af Regnault og var opvokset i de David'ske Traditioner, gik i sin Kunst en Mellemvej mellem disse og de romantiske Doktriner, var derfor ogsaa Publikums Mand, hvis Værker oftere reproduceredes gennem Stik, og beskyttedes fraoven, I Emnevalg meget alsidig malede han dels mytologiske Arbejder, hvor han fik Lejlighed til at fremstille yndefulde nøgne Kvindeskikkelser (»Achilleus udleverer Briseis«, »Dafnis og Chloë« [1817]), dels egentlige Historiebilleder (Hovedarbejdet: »Gustaf Vasa nedlægger Kronen« [1819], malet for Hertugen af Orleans og modtaget med stort Bifald), modernt historiske Genrebilleder som »Ludvig XVI uddeler Penge til de fattige« [Versailles], endvidere »Atala og Chactas«, dels endelig Portrætter. *A. Hk.*

Hersfeld, By i preussisk Provins Hessen-Nassau, i Regeringsdistriktet Kassel, 53 Km. S. S. 0. f. Kassel ved Fulda og Jærnbanelinien Frankfurt a. M.—Göttingen, har (1890) 6,800 Indb. samt en smuk gotisk Kirke, et gammelt Raadhus, Ruiner af den af Franskmændene 1761 ødelagte romanske Stiftskirke og et Gymnasium. Der findes Fabrikation af Klæde, Læder, Tovværk, Maskiner og Bomuldstøj. H. var fordums Hovedstad i Benediktinerabbediet og senere Rigsfyrstendømmet H. (450 □Km.), der blev grundet som Abbedi 769 og rigt begavet af Karl den Store, men ophævet 1648 og som verdsligt Fyrstendømme overgivet til Hessen-Kassel; 1866 kom det med Kurhessen til Preussen. Byen H. erholdt Stadsret i første Halvdel af 12. Aarh. *Joh. F.*

Hersilia er den mest fremtrædende af de af Romulus og hans Fæller kort efter Rom's Anlæggelse røvede sabinske Kvinder. Hun blev gift med Hostilius, og hendes Sønnesøn var den senere Konge Tullus Hostilius. Efter sin Ægtefælles Fald mægled hun Fred mellem Romerne og Sabinerne. Efter en anden Overlevering blev H. gift med Romulus selv og, da han under Navnet Quirinus var optagen blandt Guderne, dyrket som Gudinde (Hora Quirini). *H. A. K.*

Hersleb, Peder, dansk-norsk Biskop, født 25. Marts 1689 i Stod Præstegaard i Throndhjem Stift, død 4. Apr. 1757 i Kjøbenhavn. 1703 blev II. Student fra Throndhjem, 1707 cand. theol., hvorefter han tog hjem, underviste sine Søskende og hjalp sin Fader i Præstegerningen, uden at han dog selv kunde beslutte sig til at blive Præst; han tænkte paa at kaste sig over Retsvidenskaben. Under et Ophold i Kjøbenhavn 1713 udmærkede han sig saaledes ved en Disputats, at Konsistoriet udnævnte ham til Magister. 1714 blev han Feltpræst og fulgte med Hæren i Nordtyskland. 1718 blev han uden Ansøgning kaldet til Præst i Gundersløv paa Falster, men s. A. udnævnte Frederik IV ham til Slotspræst paa Frederiksborg og Sognepræst i Hillerød, 1725 blev han dansk Hofpræst i Kjøbenhavn, 1727 Medlem af Missionskollegiet og Meddirektør for Vajsenhuset. 1728 fulgte han Kronprinsparret paa en Udenlandsrejse, paa hvilken han lærte at kende den tyske Hofpietisme, hvis kvalme Fromhed frastødte ham. Straks efter sin Tronbestigelse udnævnte Christian VI H. til Biskop i Christiania, og hans Virksomhed som saadan fik stor Betydning for den norske Kirke. 1737 blev han Sjælland's Biskop, med hvilken Stilling han forbandt mange vigtige Hverv i Kirke og Skole. I sine sidste Aar havde han sin Svigersøn, Biskop L. Harboe, til Medhjælper i Embedet. H. var en sjælden helstøbt Personlighed, der paa en ejendommelig Maade tilegnede sig den spenerske Pietisme. Han er en af den dansk-norske Kirkes største Prædikanter, og som saadan har han haft en vidtrækkende Betydning; endnu ere hans Op-

byggelsesbøger i Brug. Mest udrettede han maaske nok som praktisk Embedsmand. Han gav Stødet til Oprettelsen af de 240 Skoler paa Rytterdistrikterne, udkastede Planer til en bedre Fattigpleje, oprettede Hospitaler, Arbejdshuse, Enkekasser o. s. v., han satte Fart i Præsterne og søgte at vække deres historiske Sans. Mest udrettede han i Norge, som Sjælland's Biskop hemmedes han af Generalkirkeinspektionskollegiet. (Litt.: »Biogr. Leks.«, VII). *L. M.*

Hersleb, Svend Borchmann, norsk Teolog, født paa Nordherø i Helgeland 7. Marts 1784, død i Christiania 12. Septbr. 1836, blev Student 1802, cand. theol. 1807. I sine Studenteraar og som ung Kandidat tilhørte H. en temmelig vidtgaaende Rationalisme. Bevarede Breve vise, at han havde større Interesse for Æstetik end for Teologi. Efter at han havde faaet Ansættelse som Religionslærer ved Metropolitanskolen i Kjøbenhavn, droges han under haard Sjælekamp mere og mere over til den ortodokse Bibeltro. Grundtvig, hvis Kontubernal han var paa Valkendorf's Kollegium, og som han fra først af ikke synes at have yndet, kom han snart paa den fortroligste Fod med. Da Universitetet i Christiania oprettedes, blev H. 1813 Lektor i Teologi og udnævntes Sommeren 1814 til Professor. I denne Stilling blev han staaende til sin Død. Det er med Sandhed blevet sagt, »at ingen enkelt Mand i første Halvdel af 19. Aarh. har øvet en saa stor Indflydelse paa Kirke- og Menighedslivet i Norge som han«. Hans Forelæsninger over gammeltestamentlig Eksegese og Dogmatik vare udarbejdede med overordentlig Flid, og et stort Antal Disciple samlede sig om hans Kateder. Han medvirkede ved Stiftelsen af det norske Bibelselskab, hvis Ledelse laa i hans Haand. For dette foretog han en Revision af Ny Test. For øvrigt indlagde han sig megen Fortjeneste af Folkeskolevæsenet og som pædagogisk Forfatter ved sine større og mindre Lærebøger i Bibelhistorie (den større udkom i 1—4 Opl. [Kbhvn. 1812—42] og derpaa i 7 ny Udg. ved P. E. Lind [Kbhvn. 1842—63]; den mindre »Udsigt« i 8 Udgaver [1813—68], og i to islandske Overs.). 1814 optraadte han ved flere Lejligheder som ivrig Patriot og modsatte sig Foreningen med Sverige. Saa lidet huede denne ham, at han en Tid tænkte paa at opgive sit Professur og at bosætte sig i Danmark. Han deltog med en Brochure, der udkom 1817, i Fejden mod H. Wergeland's Skrift om »Danmark's politiske Forbrydelser mod Norge«. Han repræsenterede Christiania paa Stortinget 1827 og 1828 og gjorde sig fortjent ved sin Virksomhed i Kirkekomiteen. (Litt.: »S. B. H., Mindekrands« [Chra. 1836]; »Norsk Forf.-Leks.«, II; »Biogr. Leks.«, VII). *O. A. O.*

Herslow, Karl Kristian Peter, svensk Journalist og Politiker, er født 3. Apr. 1836 i Karlskrona, blev Student 1853, Dr. phil. 1859, overtog 1862 den af C. J. Meijerberg grundlagte Skole i Goteborg og var 1865—74 Lektor i moderne Sprog og Modersmaalet ved »Malmö hogre elementarläroverk«. 1870 havde han i nævnte By begyndt at udgive »Sydsvenska Dagbladet« og 1872 forenet Bladet »Snällposten« med dette, som var blevet et af de mest fremragende i Sverige, ikke mindst ved H.'s egne velskrevne Artikler. H. var Medlem af Rigsdagens andet Kammer 1877—86 og 1888—93. I hele sin Rigsdagstid tilhørte H. Centrum og indtog inden for dette Parti en ledende Stilling i de senere Aar, da dette var traadt i Samarbejde med »Gamla landtmannapartiet« (1889—91). Han traadte med Talent og Udholdenhed i Skranken for Frihandelen. Ved sine fremragende Talegaver og sin grundige Sagkundskab har H. gjort sig meget bemærket i det offentlige Liv. 1893 blev han Formand i Bestyrelsen for Skaane's enskilda Bank og frabad sig da Genvalg til Rigsdagen. *A. B. B.*

Hersom Aa se Skals Aa.

Herstal se Heristal.

Hertel, Albert, tysk Landskabs- og *Nature-morte*-Maler, er født 19. Apr. 1843 i Berlin. H. har med meget Held forstaaet at sammensmelte den ældre Tids romantiske, stiliserende Naturopfattelse med en moderne Kolorits rigt straalende Farveskala, saaledes i en dekorativ Cyklus Landskaber med romerske Motiver (1873 — 74). Bekendte Værker bl. a.: »Sommeraften ved Brandenburger Thor« [1874], de to Billeder i Berlin's Nationalgaleri »Optrækkende Storm ved Genova's Kyst« [1878] og »Nordisk Strandscene« [1882—83], »Garda-Søen« [1893] etc. H. er ogsaa en dygtig Akvarelmaler (Cyklus Landskaber fra Napoli's Riviera 1887 — 88, delvis i det berlinske Nationalgaleri). 1897 vandt han Berlin-Udstillingens lille Guldmedaille med »Middagsstilhed«. *A. Hk.*

Hertel, Hans Axel Valdemar Ib, dansk Landøkonom, nedenn. J. V. T. H.'s Søn, er født 28. Juni 1859 paa Store Ravnholt (Vendsyssel), blev Student 1878, cand. polit. 1882. S. A. blev han Medarbejder ved »Ugeskrift for Landmænd« og har fra 1. Jan. 1890 været Redaktør af dette sammen med E. Frederiksen. Det solide Grundlag af nationaløkonomisk Indsigt, som H. tilførte Redaktionen, har været af stor Betydning for den tidssvarende Ledelse af dette vigtige Landboorgan. H. har ogsaa været en søgt Foredragsholder i Landboforeningerne og ved disses Delegeretmøder, ligesom han 2 Gange har været Sekretær i Landhusholdningsselskabets Toldudvalg og Sekretær i Agrarforeningen. H. har tillige været Medarbejder ved forskellige Tidsskrifter og Haandbøger, har i »Landmandsbogen« skrevet Afsnittene om Landbohistorien og om Landbrugets Produktomsætning og har udgivet »Landbruget og Toldbeskyttelsen« [1893] og »Agrarbevægelsen ude og hjemme« [1893]. *V.M.*

Hertel, Harald Christian, dansk Officer, født 29. Apr. 1827 i Kjøbenhavn, død smst. 12. Jan. 1881. 1846 kom han ind paa Højskolen, hvor Studierne afbrødes af Krigen 1848—50. 1849 deltog han som Sekondløjtnant i Artilleriet i Fredericia's Forsvar og Udfaldet derfra, blev derefter Premierløjtnant og deltog i Slaget ved Isted. 1853—57 var han ansat ved 2. Artilleriregiment og udnævntes 1860 til Kaptajn. Ved Mobiliseringen 1863 blev H. Chef for 6. Fæstningskompagni og udmærkede sig i Kampen ved Mysunde, idet han, efter at det rettende Nummer ved den mest udsatte Kanon i Skansen b flere Gange var bortskudt, selv traadte til. Senere deltog han med Dygtighed i Dybbøl's Forsvar og var under Kampen om Als 29. Juni Kommandør for Batterierne ved Sønderborg. H. blev 1866 Skoleofficer ved den kgl. militære Højskole (fra 1868 Officerskolen) og 1870 Chef for 8. Batteri. Udnævnt til Oberst 1879 ansattes han som Chef for 2. Artilleri-

bataillon, men blev Aaret efter Chef for Trainafdelingen. *P. Nw.*

Hertel, Jørgen Valdemar Torben, dansk Landøkonom, foreg.'s Broder, født i Kjøbenhavn 13. Maj 1831, død smst. 8. Jan. 1896. H. tog 1849 Adgangseksamen til den polytekniske Læreanstalt, 1850 dansk juridisk Eksamen og lærte derefter praktisk Landvæsen. 1855—66 ejede han Gaarden Store Ravnholt i Vendsyssel, men flyttede 1864 til Kjøbenhavn, deltog i Krigen 1864, ansat ved Intendanturen, og blev 1865 Redaktør af »Ugeskrift for Landmænd« sammen med E. Møller-Holst. Denne Redaktionsvirksomhed fortsatte H. i næsten 25 Aar, 1866—74 udgav han desuden et Ugeblad for den mindre Jordbruger, »Dansk Landbotidende«. Endvidere har han udgivet Farvetabeller over forskellige Afgrøders og Gødningsstoffers Indhold af Kvælstof, Fosforsyre og Kali [1872], deltaget i Oversættelsen af »Kortfattet Gødningslære og Landbrugsstatik« af E. Heiden og »Kvægets hensigtsmæssige Ernæring« af J. Kühn [begge 1874]. Fra 1890 til kort før sin Død var han Kasserer og Bibliotekar ved det kgl. danske Landhusholdningsselskab. Som Redaktør af »Ugeskrift for Landmænd« tilfaldt det H. at virke en lang Aarrække, der var overordentlig rig paa Udvikling i Landbruget, og i hvilken dettes Faglitteratur, periodiske Presse og den offentlige Diskussion om alle Slags Landboforhold tiltoge med rivende Fart, medens Forandringer i Landbruget, som i ældre Tid toge lange Aarrækker, i denne Periode gennemførtes i Løbet af faa Aar. Til denne Virksomhed medbragte H. en solid Indsigt i Landbrugets Forhold, en personlig Grundighed og Paalidelighed, en Evne til sund Kritik af det ofte næsten overvældende Stof og en stor Flid og Arbejdsdygtighed. Han har derfor ogsaa haft en meget væsentlig Andel i den Betydning, som »Ugeskrift for Landmænd« har haft for det danske Landbrug i den paa kraftigt Arbejde og lykkelige Resultater saa rige Tid, der fulgte efter Krigen 1864. *V. M.*

Hertel, Niels Theodor Axel, dansk Læge, foreg.'s Broder, er født i Kjøbenhavn 1. Juni 1840, tog Lægeeksamen 1865, var Reservelæge paa Kommunehospitalet og blev 1872 Kommunelæge i Kjøbenhavn. Han har med stor Iver givet sig af med Skolehygieine, var Medlem af den 1882 nedsatte Kommission til Undersøgelse af Sundhedsforholdene i Skolerne og har skrevet talrige mindre Afhandlinger og et Par større Arbejder, hvoriblandt om »Sundhedsforholdene i de højere Drenge- og Pigeskoler i Kjøbenhavn« [1881] og sammen med Drachmann en »Sundhedslære« [1886]. *G. N.*

Herter, Ernst Gustav, tysk Billedhugger, er født 14. Maj 1846 i Berlin. H, vakte først Opmærksomhed med »Bakkantinde, der leger med en Dreng« [1870], har derefter skabt en Del mytologiske Arbejder, »Antigone« i forskellige Fremstillinger, »Orestes«, »Saaret Achilleus« [1879]; for Berlin's Nationalgaleri udførte han 1879 Statuetten (Bronze) »Hvilende Alexander«, senere [1886] »Døende Achilleus« ; i øvrigt har H. modeleret megen dekorativ Skulptur, Statuen af Kejser Vilhelm I (Kriminalrettens Bygning i Berlin), forskellige Krigermindesmærker o. s. v. *A. Hk.*

Herterich, Ludwig, tysk Genre- og Historiemaler, er født 13. Oktbr. 1856 i Ansbach, malede i Begyndelsen Scener fra Bondekrigene og viste allerede her sin koloristiske Duelighed, som han senere har udfoldet under større Opgaver, og som ogsaa gennem hans Lærervirksomhed er kommen den yngre München-Skole til gode. I Slutn. af 1880'erne malede han sit første betydeligere Værk: »Anna Stegen«, senere »St. Georg« (Ny Pinakotek i Miinchen), Portræt af Prins Luitpold [1893] m. m. *A. Hk.*

Hertford [ha'ɐfəd] (Herts), Shire i det sydøstlige England, begrænset af Shirerne Buckingham, Bedford, Cambridge, Essex og Middlesex. 1.639,5 □ Km. med (1891) 220,125 Indb., hvilket giver 134 paa 1 □ Km. Overfladen er bølgeformig, delvis godt skovbevokset, i Midten brede Chiltern Hill's Kridtbakker sig skraanende jævnt mod Syd, men faldende brat mod Nord ned mod Bedford's Slette. Shiret gennemstrømmes af Themsen's Bifloder Colne og Lea. Næsten hele Arealet er egnet til Agerbrug og er udmærket dyrket; de vigtigste Agerbrugsprodukter ere fortrinlig Hvede og Havre; desuden avles en Mængde Frugt. Kvægavlen er meget betydelig, og navnlig er H.-Faareracen bekendt for sin fortrinlige Uld. Industrien er ubetydelig. — Hovedstaden H. ligger 43 Km. N. f. London ved Lea og er Station paa Great Northern- og Great Eastern-Jærnvejen. (1891) 7,200 Indb. Blandt dens Bygninger mærkes et Slot fra Karl I's Tid, nu Skole, og Ruiner af en gammel Borg samt en Filial af Christ Hospital i London (450 Drenge og Piger). I Nærheden ligge Panshanger, Earl Cowper's Landsæde, og *Haileybury College*, en stor Drengeskole. *C. A.*

Hertha blev tidligere anset for en dansk Gudinde; men Navnet er blot Misforstaaelse af Tacitus'es Omtale af Gudinden Nerthus, hvis hellige Vogn opbevaredes paa en Holm ved Østersøen's (Syd-)Kyst. Oldforskeren Ole Worm (1643) har tidligst henlagt denne Skildring til Lejre paa Sjælland og omdøbt Ærtedalen til Herthadal som den gamle Gudelund; i 18. Aarh. blev her opført et »H.'s Alter«. — »H.'s 0«, digterisk Betegnelse for Sjælland. *A. O.*

Hertha's Flak, en lille Banke med 17 M. Vand, der ligger ud for Aalbæk Bugt, ca. 20 Km. S. 0. f. Skagen's Fyr. *G. F. H.*

HertogenbOSCh [he'rto.χenbosχ] (s'), ogsaa Bosch, fr. *Bois-le-Duc*, Hovedstad i den hollandske Provins Nordbrabant ved Aa's Udmunding i Dommel, en Biflod til Maas, ved Zuid-Willems-Kanal og Jærnbanelinierne Loge—H., Boxtel—Utrecht og Nijmegen—Tilburg, har (1893) 28,800 Indb. H. er bygget i Form af en Trekant, deles ved Kanaler i flere Dele og har 5 offentlige Pladser, et biskoppeligt Palads, et Raadhus med værdifuld Samling og et Kunstmuseum, der tillige indeholder romerske og middelalderlige Fund. Blandt Kirkerne kunne nævnes den sengotiske St.-Jean-Katedral, bygget 1458—98, med talrige Kunstværker i det indre samt St.-Katharinen-Kirke. H. er Sæde for en katolsk Biskop. Den betydelige Industri beskæftiger sig særlig med Fabrikation af Guld- og Sølvvarer, Sko og Snedkerarbejde, Cigarer, Baand, Garn og Hatte. H. var indtil 1876 en stærk Fæstning, hvis Omegn i Nødstilfælde kunde sættes under Vand. H., hvis Oprindelse skriver sig fra et Jagthus i en Skov, hvor de brabantske Hertuger plejede at jage, voksede efterhaanden til en

Flække og erholdt 1184 Stadsret af Hertug Gotfred III. H. blev forgæves belejret af Hollænderne 1601 og 1603, og først 1629 blev den indtagen af Prins Frederik Henrik af Oranien efter en 5 Maaneders Belejring. I Oktbr. 1794 blev H. indtagen efter en kort Belejring af Franskmændene under Pichegru. I Jan. 1814 blev den tagen af Preusserne, dog holdt Kastellet sig til Freden i Paris. *Joh. F.*

Hertug (lat. *dux*). De germanske Stammer i Oldtiden valgte, naar de skulde føre Krig, en Hærfører *{heretoga)*, hvis Magt var yderst udstrakt, men kun varede for selve Krigens Tid; »Konger tage Germanerne efter Byrden, H. efter Dygtighed«, siger Tacitus. Hos Romerne blev *dux*, der oprindelig blot betyder Hærfører, i den senere Kejsertid Navnet for en særlig Embedsstilling; saaledes kaldtes Militærcheferne langs Rigets Grænser, der efterhaanden ogsaa fik civil Myndighed; i den romerske Statskalender, *notitia dignitatum*, fra ca. 400 opregnes 25 saadanne *duces*. Fra dette dobbelte Kildespring opvokser Middelalderens H. I Merovingertiden ere de snart, efter romersk Forbillede, blotte kgl. Embedsmænd, af højere Rang end Greverne; snart faa de en mere folkelig Karakter og fremtræde som arvelige Fyrster over en Stamme, saaledes især hinsides Rhinen, hvor Befolkningen var ublandet tysk. De første Karolinger gjorde Ende paa disse Folkehertuger; de dukkede dog snart op igen, og deres Magt stod langt fastere end Overkongens, saaledes at det tyske Rige næsten kande betragtes som et Forbund mellem de store Folkestammer, Franker, Bayrere, Schwaber, Sachser og Lothringer, hver med en H. i Spidsen. Først efter Aarhundreders Kampe lykkedes det de tyske Konger at faa Bugt med Stammehertugerne; men de opnaaede kun dette ved mod dem at støtte Grever og Bisper, og disse fik nok saa stort Udbytte af Hertugernes Nederlag, saaledes at Tyskland's Opløsning i Territorier stadig skred fremad. Af de gamle Stammehertugdømmer har kun eet holdt sig ned gennem Tiderne, nemlig Bayern, og selv dette er i Omfang stærkt mindsket; de andre Hertugdømmer ere helt gaaede under eller svundne ind til smaa Rester, saaledes Anhalt og Sachsen, der ere Levninger af Hertugdømmet Sachsen, som oprindelig omfattede næsten hele Nordtyskland. Selve Titelen II. tillagdes ofte Fyrsterne i mindre Territorier og bruges desuden om Frænderne af Suverænerne i Bayern og Württemberg, medens H. i Østerrig allerede i Middelalderen fik Titulaturen »Ærkehertug«, der nu anvendes om alle Prinserne af det østerrigske Hus; Napoleon I opfandt Titelen Storhertug. — I Frankrig ligesom i England, Spanien, Italien o. a. St. brugtes Hertugtitelen om de højeste af Feudaltidens Vasaller og gled efterhaanden over til at være en Ærestitel for det øverste Led af disse Landes Adel (s. d.).

I de nordiske Riger træffe vi tidlig ved Kongens Side Jarler, der paa Latin kaldes *duces*, og i den ældre Middelalder bruges om tilsvarende Stillinger ogsaa Ordet H. Birger Jarl kaldes »Sveernes H.«, Knud Lavard allerede et Aarhundrede før »de Danskes H.«. Disse Mænd vare da Rigernes Hærførere; men da det i Danmark isser kom an paa Grænseforsvaret mod Syd, fik H. her tidlig tildelt de 3 sydlige Sysler i Jylland, og under Paavirkning fra Udlandet fik dette »Hertugdømme Jylland« og de andre Fyrstelen mere og mere en rent feudal Karakter. Selve den danske Konge kaldte sig H. af Estland, saa længe dette Land stod under Danmark, Halland gjordes til et Hertugdømme, og paa samme Vis møde vi i Sverige Hertugdømmer, forlenede til Kongens nærmeste Frænder. Af varig Betydning blev dog ene den sønderjydske H., siden 14. Aarh. kaldet H. af Slesvig, og her alene førte Lensvæsenet til en følgesvanger Udskillelse af et af Rigets gamle Lande. I den nyere Tid bare i Norden Kongernes Sønner Titelen H., indtil man fra 17. Aarh. i Stedet kaldte dem Prinser. *Kr. E.*

Hertz, Christian, dansk Forfatter, født 21. Marts 1765 ved Vordingborg, død Juni 1810 i Roskilde, udgav som Student under Pseudonymet Jeppe Jeppesen et satirisk Heltedigt, »Rejsen til Helicon« [1782], og paabegyndte ogsaa Udgivelsen af et Hæfteskrift, »Det muntre Bibliotek for begge Køn«. Støttet til en løs Familietradition har man i vore Dage fra flere Sider villet hævde, at H. ogsaa skulde være Forfatter til Lystspillet »Guldaasen«, hvis navngivne Forfatter, Olufsen, altsaa ligefrem skulde have gjort sig skyldig i Tyveri. Men alle litterære Kriterier maa paa det bestemteste tale mod Sandsynligheden af denne Gisning. (Litt.: Thrige's »Ungdomserindringer« [i »Museum« 1891, I]; C. Behrens, »Forfatterskabet til Guldaasen« [1892]; Johs. Steenstrup, »Fra Fortid og Nutid« [1892]). *F. Cl.*

Hertz, Christian Adolph, dansk Musikliterat, Søn af nedenn. H. A. H., født i Kalundborg 16. Septbr. 1824, død i Kjøbenhavn 2. Aug. 1882. I sin Ungdom var han i Instrumentmagerlære, men opnaaede 1852 at komme til Leipzig for at studere Musik. En lille Pjece om Richard Wagner og Fremtidsmusikken udgav han 1867, og han blev en af det kgl. Teater meget benyttet Oversætter af Operatekster (Wagner's, Gluck's, Gounod's m. fl. Operaer). Et Lystspil af ham, »Student og Komediant«, blev opført 1877. *A. H.*

Hertz, Christian Ehlers, dansk juridisk Forfatter, Søn af nedenn. J. M. H., født i Nørhaa, Aalborg Stift, 28. Marts 1795, død 14. Jan. 1866 i Aarhus. H., der blev Student 1812, gik først Militærvejen, men tog 1819 juridisk Eksamen og blev, efter at have forladt Hæren som Premierløjtnant, 1822 Byfoged i Odense, 1829 Herredsfoged i Nørre og Bølling Herreder, 1842 Byfoged i Frederikssund og 1848 Borgemester i Aarhus. Han er Forfatter til to bekendte, i sin Tid meget benyttede Værker: »Bemærkninger til Kong Christian V's danske Lov, hentede fra den senere Lovgivning, Kollegieresolutioner og Skrivelser samt lovkyndiges Skrifter« [1838—43] og »Overdomstolenes Anvendelse og Fortolkning af en Del Lovsteder og Forordninger« [1852—61]. *Ludv. H.*

Hertz, Heinrich, tysk Fysiker, født 22. Febr. 1857 i Hamburg, hvor Faderen var Senator, død I. Jan. 1894. H. studerede først Ingeniørvidenskab, men vendte sig siden under Indflydelse af Helmholtz og Kirchhoff til Fysikken. Han tog Doktorgraden i Berlin og blev derefter Assistent hos Helmholtz til 1883. 1885 blev han kaldet til den tekniske Højskole i Karlsruhe som ordinær Professor i Fysik, og 1889 fulgte han efter Clausius som Professor i Bonn. Hans Arbejder 1887 og

1888 over elektrodynamiske Svingninger gjorde hans Navn berømt og gav Anledning til, at Fysikere rundt om i Verden kastede sig over Studiet af disse Svingninger, der have den største Interesse for Lysets og Elektricitetens Teori. — Et andet betydeligt Arbejde, »Principien der Mechanik«, blev han færdig med kort før sin Død. (Litt.: »Gesammelte Werke von Heinrich H.« [3 Bd., Leipzig 1895], der indledes med en Biografi, skreven af Lenard). *K. S. K.*

Hertz, Henrik (egl. Heymann), dansk Digter, født 27. (ikke 25.) Aug. 1797 (ikke 1798) i Kjøbenhavn, død smst. 25. Febr. 1870. H.'s Fader var en velstaaende Bagermester; han døde, da Sønnen var ganske lille, og Moderen fortsatte da Forretningen. Familiens Velstand ødelagdes imidlertid ved Bombardementet, og det var kun med store økonomiske Ofre, at Moderen kunde sende H. i Metropolitanskolen. Efter hendes snart efter indtrædende Død fandt H. en faderlig Beskytter i den bekendte Grosserer M. L. Nathansohn, hvis gæstfri Hus, hvor mange af Tidens Notabiliteter samledes, blev et andet Hjem for H. Da han 1817 blev Student, vare hans æstetiske Interesser allerede stærkt udviklede, og det var ikke uden Overvindelse, at H. gav sig i Kast med Juraen som Brødstudium. Nogen flittig Student var han heller ikke. Da hans Velgører mistede sin Formue, maatte han give talrige Informationer for at kunne subsistere, og Resten af sin Tid var H. mere tilbøjelig til at anvende til æstetisk og historisk Læsning end til juridisk. Den Guldmedaille, H. erhvervede 1824 for Besvarelsen af et juridisk Spørgsmaal, skyldtes da ogsaa mere historisk end juridisk Interesse, idet Opgaven var tagen af den gamle danske Lovhistorie. Næste Aar lykkedes det H. at knibe sig et Haud til ved juridisk Embedseksamen, men dermed var Juraen ogsaa for alle Tider lagt paa Hylden. Da han 1826 paa ny vandt Universitetets Guldmedaille, var det for en æstetisk Afhandling, der forlangte en Paavisning af, hvorledes Nationerne have virket paa deres Digtere og disse igen paa deres Nationer. Heiberg's Tanke om Genfødelsen af den danske Komedie, saaledes som han i Praksis havde demonstreret den i sine første Vaudeviller og i Teori i Afhandlingen om Vaudevillen, er utvivlsomt slaaet ned i H.'s Sind. Thi kort efter har han et Femaktslystspil færdigt, »Hr. Burckardt og hans Familie«, der anonymt blev opført paa det kgl. Teater i Beg. af 1827. Naar Heiberg havde talt om en Tilslutning til den Holbergske Komedie, tog H. imidlertid dette alt for bogstaveligt; thi i sit Førstearbejde havde han baade i Sprogtone og Personvalg saa temmelig nøje traadt i Holberg's Fodspor, skønt Emnet var aktuelt — en Satire over den da meget gængse Dilettantkomedie. En kort efter opført anonym Vaudeville, »Kærlighed og Politi«, savnede Forbilledets Elegance, medens derimod det næste større Lystspil, »Flyttedagen« [1828], ligeledes opført anonymt, viste, at H. var naaet godt frem mod det Maal, han havde sat sig. Allerede i dette Stykke viser H. sig som det jævne kjøbenhavnske Bourgeoisis Skildrer *par excellence*, hvad der betegner den ene Side af hans Digtervirksomhed. Der er en lidt tør, ironisk Komik over næsten alle Figurerne, og der er megen Lokalkolorit over Billederne fra Frederik VI's og Christian VIII's Dage i dette og de senere Lystspil. Hvad der savnes, er en Smule løssluppen Friskhed og Ungdommelighed, medens Bredden virker noget trættende. I hvilken Grad den Heiberg'ske Æstetik med dens Understregen af Formens Betydning for Kunstværket havde gjort Indtryk paa H., viste sig« det elegante, versificerede Lystspil »Amor's Genistreger«, der (anonymt) kom frem paa Scenen 1830. Franske Forbilleder havde givet ham Impulsen til dette Arbejde, men selvstændig saa han, at Alexandrineren umulig kunde bruges i et dansk Lystspil, og ombyttede den med den femfodede Jambe, der tillod langt større Smidighed og Afveksling i Dialogen, Indholdet sætter kun i ringe Grad Tankerne i Bevægelse, men de dansende Rytmer og de elegante Rim, den Ynde og Gratie, der præger »Amor's Genistreger«, afvæbne al Kritik. Det gjorde da ogsaa straks ved sin Fremkomst eksempelløs Lykke.

»Amor's Genistreger« var som en Prolog til de berømte »Gengangerbreve«, dette Hovedværk i dansk Litteraturs Historie, der ved sin Fremkomst 1830 i højeste Grad satte Sindene i Bevægelse, ikke mindst ved at sætte Nysgerrigheden og Gætteevnen paa en haard Prøve ved Eftersporingen af den anonyme Forfatter. »Gengangerbreve eller poetiske Epistler fra Paradis« er en poetisk Udlægning af det samme, som Heiberg betonede i sine Kritikker: Formen kræver ikke mindre Opmærksomhed end Indholdet. Den, der taler — eller »gaar igen« — er Baggesen. Paa en aldeles skuffende Maade havde H. forstaaet at efterligne den afdøde Digters Ejendommelighed: hans Leg med Rytme og Rim, hans forbløffende Evne til at tumle med Sproget og ikke mindst hans æstetiske Syn. I de 6 Epistler, hvoraf de 3 vare adresserede til Heiberg, de 2 til dennes Antagonist, Hauch, og det sidste til det danske Folk, stiller H. sig fuldt ud paa Heiberg's Side i Striden for den gode Smag, selv om han antyder, at Heiberg kunde have taget lidt mere Hensyn til Oehlenschläger. En saa prægtig Kampfælle og Discipel begejstrede Heiberg til Digtet »Til Knud Sjællandsfar i Paradis«, der atter blev besvaret med 4 ny poetiske Epistler i H.'s næste Arbejde, »Anonym Nytaarsgave for 1832« (kun Indledningen, »Mødet i Dyrehaven«, er af P. V. Jacobsen). Det var sociale Grunde, der hidtil havde ladet H. optræde anonymt. Jødefejden laa ikke længere tilbage end 1819. Af samme Aarsag lod han sig nu døbe og optraadte dermed for Publikum som Forfatter til en hel Række højt beundrede Arbejder.

De litterære Sympatier, som havde knyttet Heiberg og H. saa nøje sammen, fulgtes nu ogsaa af personlige. Sommeren 1832 tilbragte de i Hirschholm, hvor navnlig Bekendtskabet med Fru Heiberg blev af stor Betydning for H.'s senere Virksomhed som dramatisk Digter. Dette Sommerophold har H. foreviget i den overordentlig stemningsfulde Digtcyklus »Erindringer fra Hirschholm«, noget af hans tidligste Lyrik. Først næste Aar begav H. sig med offentlig Understøttelse ud paa den traditionelle Digterrejse, der naturligvis ogsaa førte ham til Italien. Den var en overmaade velfortjent Rekreation; men den har næppe sat Spor i H.'s senere Udvikling. Kort efter sin Hjemkomst skriver H. et Par borgerlige Komedier, Vaudevillen »Debatten i Politivennen« [1835] og

Lystspillet »Sparekassen« [1836], men derefter ere saa godt som alle hans Arbejder i henved en Snes Aar stærkt lyrisk farvede. Dette gælder ikke mindst de formfuldendte og fine Digte, han i de nærmeste Aar publicerede rundt om i Tidsskrifter og Nytaarsgaver (f. Eks. »Sommerliv«, »Spadsereturen«, »Skriftemaalet«), men dog i første Række den romantiske Tragedie »Svend Dyring's Hus«, der opførtes 1837. Fra Barndommen kendte H. fra Peder Syv's Samling af Folkeviser den rørende Sang om »Moderen under Mulde«, og fra andre Folkeviser hentede han Troen paa Runernes Tryllemagt. Over disse to Motiver blev Handlingen i det Drama bygget, hvis ægte danske Tone, i Slægt med Folkevisernes, hvis fuldbaarne Vers og hvis fine Psykologi — især i Ragnhild's dæmoniske Skikkelse — har gjort det til et Hovedværk i dansk Litteratur. I sit næste Drama »Valdemar Atterdag« [1839] havde H. ligeledes søgt sit Sujet fra Middelalderen og brugt samme, paa Grundlag af Folkeviserne byggede, Versemaal som i »Svend Dyring's Hus«, dog denne Gang uden Rim; maaske dette i Forening med, at H. her gik den historiske Virkelighed nærmere paa Livet, var Grunden til, at dette Stykke, som ubetinget indtager en Førsteplads i H.'s Produktion, ikke gjorde synderlig Lykke hos den romantisk opdragne Samtid. Den ny Tids Mænd vare desuden ikke tilbøjelige til at give H. mere, end hvad der strengt taget tilkom ham. Thi i sin Novelle »Stemninger og Tilstande«, fra 1839, havde han overlegent og uforbeholdent, ligesom hans Aandsfælle Heiberg faa Aar efter, lagt sin Uvilje eller Ligegyldighed for de liberale Rørelser for Dagen. Bogen kom ganske vist i to Oplag, men til Gengæld modtog Oppositionen H.'s næste Arbejder for Scenen, det romantiske Skuespil »Svanehammen« [1841], det lille, mesterlig dramatiserede, fine Stykke Psykologi med Titelen »Fristelsen« [1842] og det romantiske Lystspil »Amanda« [1844] med stor Kølighed. Kun den muntre lille Intrigekomedie »Indkvarteringen« [1841] formaaede at holde sig i længere Tid paa Scenen. H. greb da til sin gamle Tilflugt atter at dække sit næste Arbejde, det lyriske Enaktsdrama »Kong René's Datter« [1845] med Anonymitetens Slør, og først da man almindelig havde hyldet dette skønne Ekko af Troubadourpoesien, navngav han sig. Der gik nu næsten ikke et Aar, uden at H. fik opført et nyt Drama paa Teateret. Snart var det et Lystspil, snart et Skuespil, snart en Tragedie, snart blot en Operatekst. Det ligger i Sagens Matur, at ikke alt kunde være lige lødigt i en saa forbavsende Produktivitet — meget blev vel kun til for at skaffe H. Midler til at eksistere —, men selv naar H. til Tider arbejdede næsten rent professionelt, var han altid smagfuld, altid gennemdannet, og den Indflydelse, han øvede paa sin Tids Skuespillere og Publikum, især ved at vække det sidstes Kritik for, hvad sund og god Komedie vil sige, maa ikke undervurderes. Henved 50 af hans dramatiske Arbejder ere spillede, og efter Holberg og Heiberg staar H. øverst paa Listen med det største Antal Opførelser. H. hører ikke til Gennembrudsmændene i Litteraturen, men i stille og rolige Tider passer han fortræffelig ind. Blandt H.'s senere dramatiske Arbejder skulle især nævnes: »Ninon« [1848], med Emne fra et af Kardinal Richelieu's galante Eventyr, hvis Titelrolle særlig var skrevet med Fru Heiberg's Fremstillingskunst for Øje, ligesom Tilfældet var med »Tonietta« [1849] og »Den Yngste« [1854]. Allerede i Ungdomsaarene havde H. i Komedien »Emma« forsøgt at give Bidrag til en Tegning af Kvindens Psykologi; langt mere kunstnerisk gentog han nu Forsøget i Hverdagskomedien »Et Offer« [1854], som Samtiden dog lod gaa temmelig uænset hen. Sine godmodige Skildringer af kjøbenhavnsk Spidsborgerliv genoptog han i Vaudevillen »De Fattiges Dyrehave« [1859] og i Lystspillet »Besøget i Kjøbenhavns i [1860]. Intrigekomedien repræsenteredes bl. a. af Stykker som »De Deporterede« [1853], »En Kurmethode« [1861], »Advokaten og hans Myndling« [1865]. H.'s sidste betydelige Arbejde for Scenen var Skuespillet »Tre Dage i Padua« [1869].

Ved Siden af sit Arbejde for Teateret skrev H. vedblivende Digte — i de senere Aar mest Kantater og Lejlighedsdigte. 1849 udgav han et Digt »Tyrfing« med Tegninger af Const. Hansen, hvortil han hentede Stoffet fra Hervør's Saga. Den oldnordiske Tone klinger dog noget fremmed i H.'s Mund. 1858 — 59 forsøgte H. sig med et litterært Hæfteskrift »Ugentlige Blade«, som han skrev alene, og hvori — foruden nogle italienske Rejseminder og en Udsigt over Poesien i Danmark efter 1814 — findes en større, grumme vidtløftig, men ret underholdende Fortælling, »Johannes Johnsen, løse Blade af nogle Samtidiges Liv«, der senere udkom som Bog i tre Dele. Af H.'s Arbejder findes en fuldstændig Udgave »Dramatiske Værker«, I—XVIII, og en Samling »Digte fra forskellige Perioder«, I—IV. (Litt.: »Haandskrevne autobiogr. Meddelelser« [Molbech's »Autografsaml. paa det kgl. Bibl.«, Nr. 129]; »Breve til og fra Henrik H. ved P. Hertz« [1897]). *J. Cl.*

Hertz, Herman Adolf, dansk Læge og Forfatter, Søn af nedenn. J. M. H., født 1. Novbr. 1796 i Nørhaa, Aalborg Stift, død 4. Juni 1863 i Kalundborg, dyrkede i de Timer, hans Lægegerning — H. var Distriktslæge i Kalundborg — levnede ham, Poesien som Dilettant og har foruden nogle patriotiske Sange fra Krigsaarene udgivet et historisk Digt, »Gustav Erikson Vasa, Sveriges Befrier« [1856], der skaffede ham den svenske Fortjenstmedaille. Hans betydeligste Arbejde skal i øvrigt være »Udkast til Temperamentslærens Historie« [1856], en Række psykologiske Betragtninger med Tilknytning til fysiologiske Iagttagelser. *F. Cl.*

Hertz, Jens Michal, dansk Teolog og Forfatter, Broder til ovenn. Chr. H., født 26. Juli 1766 ved Vordingborg, død 2. Juni 1825 i Ribe. H.'s Moder var den kendte Salmedigterinde Birgitte Cathrine H., i hendes andet Ægteskab Boye, og Sønnens digteriske Begavelse er muligvis en Arv efter hende. Efter et vildt Studenterliv blev H. omsider teologisk Kandidat og Præst, og i de første ti Aar af sin ny Værdighed udarbejdede han et Monstrum af et Digt, »Det befriede Israel, et Prisdigt i den episke Poesi i 18 Sange« [1804], hvilket allerede Samtiden (Baggesen) omtalte som det »lange Jødedigt, som ingen læser«. H.'s øvrige Forfatterskab falder paa det teologiske Omraade. H., der 1804 var bleven Domprovst i Roskilde, opnaaede den teologiske Doktorgrad 1817. 1819 blev han Biskop i Ribe. (Litt.: Thrige's »Ungdomserindringer« [i »Museum«, 1891, I]). *F. Cl.*

Hertz, Rachel, se Synaalejomfruen og Herholdt, J. D.

Hertz, Wilhelm, tysk Digter, er født i Stuttgart 24. Septbr. 1835. Han var først Landmand, studerede derpaa romansk og germansk Filologi i Tübingen og kom 1858 til Miinchen, hvor han sluttede sig til de der levende Digtere, som Geibel og Bodenstedt, og udgav sine første formskønne Digte. 1859 blev han Løjtnant i den württembergske Hær, men tog Aaret efter sin Afsked og foretog en Studierejse i Frankrig, England og Skotland, hvorpaa han 1861 habiliterede sig som Privatdocent i Miinchen med Afhandlingen »Der Werwolf, ein Beitrag zur Sagengeschichte« [1861]. 1869 blev han Professor i Litteraturhistorie ved »Polytechnikum« i Miinchen. Som Digter har han navnlig kastet sig over Middelalderens Sagn- og Sagalitteratur, af hvilken han har behandlet flere Emner, dels i episke Digte, som »Hugdietrichs Brautfahrt« [1863, 3. *Opl.* 1880], »Bruder Rausch, ein Klostermärchen« [2. Opl. 1882], dels i videnskabelige og halvvidenskabelige Skrifter, som »Deutsche Sage im Elsass« [1872], »Die Nibelungensage« [1877], »Die Sage von Parzival und dem Gral« [1882], »Tristan und Isolde von Gottfr. v. Strassburg, nach den Tristanfragmenten des Trouvère Thomas erg'ånzt« [1877, 2. Opl. 1894], »Das Rolandslied« [1861], »Aucassin und Nicolette« [1865], »Spielmannsbuch« [1886]. *C. A. N.*

Hertzberg, Axel Gustaf, svensk Historie- og Genremaler, født 1832, død 2. Septbr. 1878 i Diisseldorf. Paa Akademiet i Stockholm vandt H. 1857 2. Kl. Medaille for »Karl X ved Axel Oxenstierna's Dødsleje«, 1858 den kgl. Medaille for »Hyrderne i Bethlehem«. I de følgende Aar udstillede han »Thorvald Hjaltesøn besynger Sejren paa Fyrisvold« [1859], adskillige smaa Genrebilleder: »Sista skvätten« [1859, Stockholm's Nationalmus.] eta, »Styrbjørn Stærke paa Fyrisvold« og 1863 »Døende Hjalmar og Ørvarodd«. S. A. kom han til Paris. De Billeder, han hjemsendte fra Paris-Opholdet, »Bøn«, »Rafael i sit Atelier«, »Kroscene« [1865], gjorde vel, prægede som de vare af en nyserhvervet Tekniks Virtuositet, en Del Lykke, men hverken med disse eller senere Værker slog den samvittighedsfulde, men ikke ved Ideer eller Teknik fremragende Kunstner helt igennem; han vilde imidlertid ikke slaa af paa sine Fordringer til en omhyggelig Udførelse, og i Diisseldorf, hans senere faste Hjemsted, blev Nøden hans halvt havarerede Livs næsten faste Stamgæst; her malede den ideelt anlagte, selvkritiske Kunstner Arbejder som »Konfirmanden« [1872, Stockholm's Nationalgal.], »Spaakvinde«, »Skaal«, »Syg Dreng«, »Saaret« etc., gennemgaaende meget »diisseldorfske« i Syn som i Malemaade. *A. Hk.*

Hertzberg, Ebbe Carsten Horneman, norsk Retshistoriker og Statsøkonom, er født i Holmestrand 11. Apr. 1847, blev Student 1865, cand. jur. 1870. Efteraaret 1870 studerede han ved Upsala Universitet, 1872—73 i Miinchen under Maurer. 1873—75 var han Universitetsstipendiat i Lovkyndighed, med særligt Hensyn til Retshistorie, Statsret og Statsøkonomi. Efter i 2 Aar at have været Attachéstipendiat ved den norsk-svenske Legation i Paris blev han 1877 Professor i Statsøkonomi og Statistik ved Christiania Universitet. Med et Par Maaneders Afbrydelse April—Juni 1884, da han var Medlem af det Schweigaardske Ministerium, virkede han som Universitetslærer til 4. Oktbr. 1886, da han efter Ansøgning erholdt Afsked. Senere har han med Understøttelse af Statskassen fornemmelig syslet med retshistoriske Arbejder og navnlig med Glossariet til »Norge's gamle Love«, der udkom 1895. Som retshistorisk Forfatter debuterede H. 1869 med den af Universitetet prisbelønnede »Fremstilling af det norske Aristokratis Historie indtil Kong Sverre's Tid«. Allerede i dette Arbejde lægger H. for Dagen en betydelig Evne til klar og aandfuld Behandling af historiske Emner. Til fuld Udfoldelse komme disse Egenskaber i hans næste Bog, »Grundtrækkene i den ældste norske Proces« [»Univers. Program«, 1874]; i en mesterlig Fremstilling gør H. her Rede for de Principper og Grundtanker, som beherske Gula- og Frostatingslovbøgernes Retter-gangsregler, og H.'s Opfattelse heraf har fundet almindelig Tilslutning. Hans retshistoriske Hovedværk er Glossariet til »Norge's gamle Love indtil 1387«. Det er et Arbejde, som ikke blot aflægger Vidnesbyrd om Forfatterens taalmodige Flid og Omhu, men ogsaa om dyb Indsigt i den gamle Rets Væsen og Natur. I den store »Nordiske Retsencyklopædi« har han udgivet en Fremstilling af »De nordiske Retskilder« [Kbhvn. 1890]. Ved Siden af disse Arbejder har H. i »Tidsskrift for Retsvidenskab«, Bd. IV og V, leveret bl. a. en større Monografi om »Den moderne Retshistorie«; fremdeles i »Germanistische Abhandlungen zum 70. Geburtstag Konrad von Maurers« [1893] en Afhandling om »Len og veizla i Norge's sagatid« og i det af H. G. Heggtveit udgivne Festskrift: »Throndhjem i Fortid og Nutid 997—1897« en Fremstilling af »Throndhjem's politiske og statsretslige Forhold i Sagatiden«. Jævnsides med H.'s retshistoriske Arbejder gaar hans Arbejde i Statsøkonomi, hvilket Fag han ogsaa docerede som Universitetslærer. Tre betydelige Arbejder, paa dette Omraade, ere hans Konkurrenceafhandlinger for Professoratet »Om Kreditens Begreb og Væsen« [Chra. 1877] og »En kritisk Fremstilling af Grundsætningerne for Seddelbankers Indretning og Virksomhed« [Chra. 1877] samt den Fremstilling, han udarbejdede som Attachéstipendiat i Paris af »Toldsystemets Udvikling og Stilling i Frankrig« [i »Norsk Retstidende«, 1876, 1877 og 1878]. Som Medlem af den kgl. Toldkommission 1879—81, der skulde revidere Tariffen for Indførselstolden, faldt det i hans Lod at udarbejde omtrent helt det frihandlerske Flertals Indstilling, et omfangsrigt Arbejde [trykt i Stort. Forh. 1881], ligesom han ogsaa forestod Redaktionen af det ved Kommissionen samlede statistiske Arbejde, særskilt udgivet under Titelen »Statistik over Norge's Fabrikanlæg« [Chra. 1881]. En lang Række af værdifulde Afhandlinger af ham over forskellige historisk-politiske og statsøkonomiske Emner har været trykt i »Morgenbladet« 1877—97, fornemmelig til Forsvar for Frihandelsprincipperne mod de senere Aars Beskyttelses- og Agrarpolitik ogsaa i Norge. Af hans historisk-politiske Afhandlinger i nævnte Blad maa udhæves Skildringen af »Professor Schweigaard i hans offentlige Virksomhed 1832—70« [ogsaa udg. særskilt 1883 i Anledning af Schweigaard-Statuens Afsløring] og de ogsaa for Danmark's

Historie interessante, paa diplomatiske Arkivundersøgelser i Paris hvilende Artikelrækker »Rusland 1864« og »England 1864« [i »Morgenbladet«, 1890, Nr. 467—566]. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II). *Dr. A. Taranger.*

Hertzberg, Ewald Friedrich, Greve, preussisk Statsmand, født 2. Septbr. 1725 af pommersk Adelsæt, død 27. Maj 1795. Han kastede sig tidlig over Studiet af Brandenburg's og dets Fyrstehuses Historie og blev 1747 ansat i Statsarkivet, hvor han gjorde Forarbejder for Kong Frederik II til hans »Mémoires pour servir a l'histoire de Brandebourg« [1751]. Han skrev 1756 den Memoire om Hofferne i Dresden og Wien, som udsendtes til Forsvar for Fredsbrudet, og blev n. A. Geheimeraad og Statssekretær; udarbejdede alle de Statsskrifter, som udkom under Syvaarskrigen, og førte 1762—63 Fredsunderhandlingerne. Han blev derefter den ene Udenrigsminister, tog vigtig Del i Polens Deling 1772, men maatte senere i flere Spørgsmaal handle imod sine egne Meninger efter Kongens udtrykkelige Bud. Straks efter Tronskiftet 1786 blev han Greve og fik nu friere Hænder til at styre Statens udenrigske Politik. Han arbejdede for at skaffe Preussen en ledende Stilling i Europa ved Forbund med England og Rusland; fremkaldte 1787 Indblandingen i Holland og deltog 1788 i at tvinge Danmark til at standse Angrebet paa Sverige. Under Rusland's og Østerrig's Krig med Tyrkiet opgav han Tanken om Forbund med Rusland og nærmede sig tværtimod Polen og Tyrkiet; ogsaa ønskede han at tvinge Østerrig til at give Galizien tilbage til Polen, da han saa en Fare for Preussen i Østerrig's Besiddelse af dette Landskab, og vilde give det de rumænske Lande til Vederlag. Men da Frederik Vilhelm II i Juli 1790 lod sig forlede til Forliget i Reichenbach og saaledes helt fornægtede hans Politik, der hvilede paa bittert Fjendskab mod Østerrig, trak han sig i Juli 1791 tilbage fra Statstjenesten. Han misbilligede 1793 Polen's anden Deling og ønskede 1794 Fred med den franske Republik. 1789—95 udkom »Recueil des déductions, manifestes et traités, qui ont été rediges par le cour de Prusse 1758—90« og 1795 »Œuvres politiques«. (Litt.: Preuss, »Graf H.« [2 Bd., Gumbinnen 1874—75]). *E. E.*

Hertzberg, Gustav Friedrich, tysk Historiker, er født 19. Jan. 1826 i Halle, fra 1860 Professor i Historie smst. H. er Forfatter til talrige Skrifter vedrørende græsk Historie, hvoriblandt kunne nævnes: »Alkibiades« [Halle 1853], »Das Leben des Konigs Agesilaos II« [smst. 1856], »Die Feldziige Alexanders d. Grossen« [2 Bd., smst. 1863], »Die Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Romer« [3 Bd., smst. 1866—74], »Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart« [4 Bd., Gotha 1875—79]; i Oncken's Universalhistorie har han behandlet græsk, romersk, byzantinsk og osmannisk Historie [4 Bd., Berlin 1878—83]. *K. H.*

Hertzberg, Halfdan, norsk Billedhugger, født 7. Febr. 1857 i Christiania, død 5. Juli 1890 paa Nærstrand ved Stavanger. H. blev Student 1874, cand. med. 1880, og praktiserede derefter som Læge. Men hans kunstneriske Evner gjorde sig imidlertid stærkere og stærkere gældende. En Tid tænkte han paa at blive Maler og gjorde vældige Udkast paa Papiret, men han bestemte sig dog til Slut for Billedhuggerkunsten. Han begyndte at modelere paa egen Haand og vakte Opmærksomhed ved et Relief, »Synderinden og Christus«, som udstilledes i Christiania Kunstforening. Paa egen Bekostning foretog han derpaa en kort Rejse til Rom, Paris og Kjøbenhavn. I de følgende Aar udstillede han forskellige Arbejder, der gave gode Løfter for Fremtiden, som dog blev afbrudt ved en tidlig Død. Af disse Arbejder har hans »Plystrende Gut« vundet megen Popularitet ved sit elskværdige og friske Lune. Den findes i Afstøbning i Nationalgaleriet i Christiania. *Fr. O.*

Hertzberg, 1) Peder Harboe, norsk gejstlig, født i Daviken i Nordfjord 4. Juli 1728, død 1. Jan. 1802, fra 1785 Provst i Søndhordland. Han var en dygtig og nidkær Præst, besad megen Indsigt i Naturvidenskaberne og praktiserede ved Siden af sin Sjælesørgervirksomhed som Læge over hele Søndre Bergenhus Amt. Han indlagde sig ogsaa megen Fortjeneste af Jordbruget i sin Egn, navnlig ved Indførelsen af Kartoffeldyrkning. *O. A, 0.*

2) Nils, norsk gejstlig, foreg.'s Søn, født 13. Aug. 1759 i Finnaas, død 21. Oktbr. 1841, blev Student 1778, cand. theol. 1783 og blev Aaret efter Kapellan hos Faderen; 1786 Sognepræst til Kvindhered, 1803 til Kinservik samt 1810—32 Provst i Hardanger og Vos. Paa det overordentlige Storting 1814 repræsenterede han Søndre Bergenhus Amt og gjorde sig her bemærket ved et voldsomt Forslag til Modstand mod Sverige. H. var en nidkær og afholdt Sjælesørger som faa og udfoldede ved Siden heraf en meget forskellig Virksomhed som Opdrager — J. C. Hauch havde hos ham sit Barndomshjem —, dygtig Administrator i sin Kommune, praktisk Instrumentmager, fortjent naturvidenskabelig Observator, anset Læge og talentfuld Jordbrugslærer. Lige til sin høje Alderdom leverede han historiske, statistiske, topografiske, meteorologiske, astronomiske og naturhistoriske Bidrag til Blade og Tidsskrifter, og han stod derhos i flittig Korrespondance med Videnskabsmænd i Ind- og Udland, af hvem han hyppig havde Besøg paa sin Præstegaard. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II). *O. A. 0.*

3) Nils Christian Egede, norsk Skolemand og pædagogisk Forfatter, foreg.'s Søn, er født i Ullensvang 26. Oktbr. 1827, Student 1846, cand. theol. 1851. Efter at have været Lærer ved Krigsskolen 1853—60 ansattes han som Andenlærer ved Asker's Seminarium og blev 1867 Bestyrer af og Førstelærer ved Hamar's Seminarium. 1873 udnævntes han til Ekspeditionschef for Skolevæsenets Anliggender under Kirkedepartementet og indtraadte 30. Jan. 1882 i Ministeriet Selmer som Chef for Kirkedepartementet. Som Medlem af nævnte Ministerium blev han ved Rigsretsdom af 1. Apr. 1884 idømt en Bøde til Statskassen paa 8,000 Kr., indtraadte senere som Kirkestatsraad i det Schweigaard-Løvenskjoldske Ministerium og gik med delte af 26. Juni 1884. Han repræsenterede 1886—88 og 1889—91 Christiania paa Stortinget. Han har indlagt sig store Fortjenester af Norge's Folkeskole, bl. a. ved sit Arbejde for Gymnastiksagen og Skolesløjd og som Grundlægger og Redaktør 1869—73 af »Norsk Skoletidende«. At hans mange Skrifter mærkes »Nogle Lærerseminarier i fremmede Lande« [Chra. 1868]; »Opdragelsen

i Hjemmet« [Chra. 1880; fl. Opl.], »Kvindens Kald, Uddannelse og Gerning« [Chra. 1887]; »Pædagogikens Historie samt den norske Skoles Udvikling« [Chra. 1890]; »Arbejderspørgsmaalet og Socialismen« [Chra. 1891]; »Opdragelse og Undervisning« [Chra. 1892]; »Træk af Barnets Sjæleliv« [Chra. 1897]. Han optraadte ligeledes i Skrift og Tale mod Forslagene til den senere gennemførte Reform af Folkeskolevæsenet og repræsenterer overhovedet nu den stærkt konservative Opfattelse af Skole- og Samfundsliv, hvad han ogsaa har lagt for Dagen i flere kritiske Smaaskrifter og Tidsskriftartikler mod Henrik Ibsen's Digtning og den moderne Litteratur. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II). *O.A. 0.*

Hertzberg, Rafael, finsk Forfatter og Oversætter, (1845—96), debuterede (1870—71) med to fortrinlige Samlinger finske Folkeviser i svensk Gengivelse, optraadte senere baade som lyrisk Digter med velformede, lidet originale Poesier og som historisk og kulturhistorisk Forfatter (»Helsingfors for 300 år sedan« [1884—89]; »Finska konstn'ärer« I [1883]; »Kulturbilder ur Finlands historia« [2 Bd. 1885—88] m. fl.). 1884 oversatte han i Romanceform det finske Epos »Kalevala«, 1880 finske Folkesagn og var i det hele en af Finland's mest skrivende Litterater. H., der var Forretningsmand, gjorde ogsaa nogle praktiske Opfindelser, bl. a. en Skrivemaskine for blinde og en Kasse- og Regnemaskine. Som Oversætter af de finske Nationaldigtninge er der sikret H. et godt Navn i Finland's svenske Litteratur. *Ix. B.*

Hertzka, Theodor, østerrigsk Nationaløkonom og Journalist, er født 13. Juli 1845 i Budapest. 1872 indtraadte H. i Redaktionen af Wien's »Nette freie Presse«, hvis økonomiske Artikel han redigerede indtil 1878; 1880 blev han Redaktør for »Wiener allgemeine Zeitung«, som han til Slut ejede alene og solgte 1886. Efter H.'s Initiativ stiftedes 1874 »Gesellschaft osterreichischer Volkswirte«. Blandt de praktiske Reformer, han har forfægtet, har han navnlig store Fortjenester af Zonetariffens Indførelse i Østerrig og Ungarn. Videst kendt er H.'s Navn blevet som nationaløkonomisk og navnlig utopistisk Forfatter. Endnu i »Die Gesetze der Handelspolitik« [1880] staar han paa den ortodokse Manchester-Liberalismes Grund, et Standpunkt, der i »Die Gesetze der sozialen Entwicklung« [1886] er forladt for at give Plads for betydelige Indrømmelser til radikale, anarkisk-kollektivistiske Samfundsteorier. Disse kom helt til Gennembrud hos ham i »Freiland. Ein soziales Zukunftsbild« [1889, 8. Opl. 1893], der vakte en sensationel Opsigt, blev oversat til mange Sprog (norsk Udg. ved A. M. St. Arctander [Bergen 1895]; stærkt forkortet dansk Bearbejdelse ved Victor Figgé [Kbhvn. 1894]) og gav Anledning til en international Bevægelse for at søge de i Bogen nedlagte reformatoriske Ideer praktisk virkeliggjorte (se Friland). En Art Fortsættelse af den til Brug for Frilandspropagandaen har II. leveret i »Eine Reise nach Freiland« [1893], der findes optagen i Reclam's Universalbibliotek. For Tiden (Maj 1898) har H. under Udarbejdelse et større systematisk Værk over Socialøkonomi: »Das Problem der menschlichen Wirtschaft«, hvoraf Bd. I: »Das Problem der Gütererzeugung« udkom 1897. *K. V. H.*

Hertzog, Frederik Gottlieb, dansk Billedhugger, født i Kjøbenhavn 6. Jan. 1821, død smst. 13. Marts 1892. Som Billedskærerlærling kom han paa Kunstakademiet og uddannede sig her samt hos H. V. Bissen; 1855 vandt han her den store Guldmedaille for Relieffet »Moses beskytter Kvinderne ved Brønden i Midian« og opholdt sig derpaa med Stipendium 5 Aar i Italien og Grækenland; senere levede han stille i Fædrelandet. Som selvstændig Kunstner udfoldede H., der var en dyb og fin Natur, udstyret med ualmindelig Skønhedssans og særdeles dygtig som Tekniker, kun en meget ringe Virksomhed, hemmet som han var af sygelig udviklet Selvkritik. En Række af Aar, fra 1862 og næsten til sin Død, var han sysselsat med Restaureringen af Margrete-Monumentet i Roskilde Domkirke. *S. Af.*

Hertzsprung, Severin Carl Ludvig, dansk Forsikringsdirektør og Astronom, født i Kjøbenhavn 18. Maj 1839, død smst. 27. Oktbr. 1893, blev Student 1857, cand. mag. i Astronomi 1861 og vandt 1864 Videnskabernes Selskabs Guldmedaille for en astronomisk Prisopgave, der tryktes i Selskabets Skrifter. Efter i flere Aar at have været ansat i Finansministeriet udnævntes han 1870 til Kalkulator i Livrente- og Livsforsikringsanstalterne og ledede her Udarbejdelsen af Tarifmaterialet for den ny Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalt af 1871, i hvis Direktion han indtraadte som Forretningsfører 1871, hvorhos han 1882 blev Direktør for den almindelige Enkekasse, hvilke Stillinger han med megen administrativ Dygtighed varetog til sin Død. Han var tillige Medlem af Bestyrelsen for Kjøbenhavn's Telefonselskab og beskæftigede sig ogsaa meget med Musik, ligesom han var en dygtig Dilettant paa adskillige Omraader som Tegning, Modelering o. a. I det Letterstedt'ske Tidsskrift for 1879 offentliggjorde han en instruktiv Oversigt over Livsforsikringsvæsenet i de tre nordiske Riger, og 1892 ledede han Udgivelsen af det store og indholdsrige Festskrift »De statsgaranterede danske Livsforsikrings-Anstalter«. *F. M.-B.*

Herüler (af *Heru*, nord. *Hjør*, »Sværd«, maaske dog rettere Eruler o: »Jarler«, »Frimænd«), det ældste germanske Vikingefolk, de Danskes Forgængere, beboede Sydskandinavien og de danske Øer. H.'s Stalbrødre vare Rygerne i nuværende Pommern. Med dem og Eudusierne (fra Jylland, se Krimgoter) fulgte de Goterne til Sortehavet. 250—80 hærgede de og Goterne til Lands og Vands Sortehavets og Archipelagos'es Kyster, ja Lilleasien's Indre. Samtidig hærgede H. med Ryger og Sachser i Nordvesthavene og naaede 455 °g 460 Gibraltar. Med Goter og Ryger vige H. for Hunnerne til Donau-Egnene og ere med til at styrte Hunnervældet efter Attila's Død. Tidlig ere II. søgte af Romerne som Væringer; saadanne (fra Donau) ere 476 med til at styrte Rom. Hjemme kuedes H. ved de Danskes Fremtrængen fra Skandinavien. 512 knustes Donau-H. af Langobarderne; en Rest tyede til Østrom, i hvis Sold de kæmpede i Afrika og Italien; andre besluttede at ty hjem. En Tid holde Syd- og Nord-Il. endnu ved hinanden; mod en østromersk Lydkonge hentede et Nationalparti en Modkonge fra Norden. Snart svandt begge H.'s Rester. Paafaldende er det, at den oldgermanske Geografi

(fra før Folkevandringen) ej kender H. Det er ikke umuligt, at de heruliske Vikinger i Slutn. af 5. Aarh. faktisk vare Danske, og at blot Sydboerne have fastholdt H.'s frygtede Navn, da de Danskes endnu var ukendt (først ca. 515 nævnes danske Vikinger, med den fra Beowulf berømte Kong Hugleik). En god Del af Danmark's Indbyggere tør antages at have herulisk Blod i sig. (Litt.: Steenstrup, »Danmarks Riges Historie«, I, 80; Zeuss, »Die Deutschen, S. 476). *G. S—e.*

Hervar (Hervor, Hervør), nordisk Skjoldmø, Vikingen Angantyr's kække Datter. Da hendes Fader er falden i Holmgang med Vikingen Hjalmar paa Samsø, maner hun ham med Tryllekunster frem af Graven for at faa det berømte Sværd Tyrfing. Med dette gaar hun paa Vikingetog som Skjoldmø. Senere vender hun atter tilbage til sit Hjem, ægter Kongesønnen Hovund og faar med ham Sønnerne Heidrek og Angantyr. Det skæbnesvangre Sværd giver hun til sin Yndlingssøn Heidrik (s. d.), og han dræber dermed sin Broder. — H. den Yngre, Heidrek's Datter, falder som Skjoldmø i Kampen mod Hunnerne. Hun synes at være bleven til senere som Efterligning af den ældre H. (Jfr. Hervararsaga og Tyrfing-Sagnet). *A. M. D.*

Hervararsaga og Heidreks konungs er en af de mærkeligste Fornaldar-Sagaer. Den handler om den mandhaftige Hervar (se ovenf.), hendes Søn Kong Heidrek og hans Sønner. En stor Rolle i Sagaen spiller det dværgesmedede Ulykkessværd Tyrfing, som Angantyr havde faaet med sig i Gravhøjen efter Kampen med Odd og Hjalmarr. Hans uforfærdede Datter afkrævede sin afdøde Fader Sværdet, og det kom saaledes igen til at volde Ulykker; dermed dræbte Heidrek sin Broder og maatte saa forlade sit Hjem. Han kom til Kong Harald i Reidgotaland (en Del af Danmark), ægtede hans Datter og arvede Riget og blev en mægtig Konge, berømt for sin Visdom og navnlig for sin aldrig svigtende Færdighed i at gætte Gaader. En Bonde ved Navn Gestumblinde (s. d.) forbrød sig mod Kongen, men skulde blive fri for Straf, hvis han kunde fremsætte en Gaade, H. ikke kunde raade. Da hjalp Odin Bonden, men dette blev H.'s Fordærv. Da han ikke kunde svare paa Odin's sidste Spørgsmaal, blev han saa forbitret, at han huggede efter Odin; til Straf blev han kort efter dræbt af Trælle med Tyrfing. Hans Søn Angantyr hævnede sin Fader og fik Sværdet igen, men indvikledes i Arvestrid med sin Broder Hlod. Det kom til en vældig Kamp mellem dem; Hlod faldt. Hermed slutter den egentlige Saga. Men ved en genealogisk Tilknytning tilføjes et Stykke Sverige's Historie ned til Kong Filip, død 1118. Denne Saga er overordentlig interessant, dels fordi den er meget gammeldags, dels paa Grund af den deri indeholdte Gaadecyklus, der dog ikke er ensartet, og andre ret gamle Vers, dels endelig fordi den sidste Kamp bevislig er identisk med den berømte Hunnerkamp (Huneslag). Sagaen haves i to Recensioner, hvoraf den ældste og bedste findes i et Haandskrift i det kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn, den anden i Hauksbok, begge ufuldstændige. (Litt.: R. Heinzel, »Uber die Hervararsaga« [Wien 1887]; »Hauksbok« [1892—96, Indledn.]). *F. J.*

Hervas y Panduro [æ'rvasi], Lorenzo, spansk Jesuit og Sprogforsker, født i Horcajo (la Mancha) 1. Maj 1735, død i Rom 24. Aug. 1809. Efter at have været Lærer i Filosofi ved Seminariet i Madrid, senere ved Kollegiet i Murcia, opholdt H. sig en Del Aar ved Missionerne i Amerika, hvis Sprogmangfoldighed i høj Grad vakte hans Interesse. Efter Jesuitternes Fordrivelse fra Spanien 1767 begav han sig til Italien, hvor han tog Bolig i Cesena, utrættelig syslende med mangeartede Studier. Efter et kort Besøg i sit Fædreland kom han til Rom, hvor Pius VII gjorde ham til Forstander for det kvirinalske Bibliotek. Han udfoldede en rig Forfattervirksomhed, mest paa Italiensk, men største Delen oversatte eller omarbejdede han ogsaa paa Spansk. Hans Hovedværk, som han udgav paa egen Bekostning i Cesena 1778—87, er *Idea delt Universo* [21 Bd.], hvor han søger at give en omfattende Fremstilling af Verdens, Jordens, Menneskets og Menneskeaandens Udviklingshistorie. Heri indgaa ogsaa de sproglige Arbejder, ved hvilke han især har gjort sit Navn kendt, og som — trods alle Mangler — indeholde meget for den Tid nyt, navnlig vedrørende de amerikanske og forskellige asiatiske Sprog, hvortil Materialet dels var samlet af ham selv, dels meddelt ham af andre Missionærer: *Catalogo delle lingue conosciute e notizia della loro affinità e diversità* [XVII, 1784] (paa Spansk *Catalogo de las lenguas de las naciones conocidas* o. s. v. [6 Bd. Madrid 1800—05]), der gaar ud paa at udforske Folkenes Oprindelse og Sammenhæng ved Hjælp af Sprogene; *Vocabulario poliglotto con prolegomeni sopra più di CL lingue* [XX, 1787] og *Saggio prattico delle lingue con prolegomeni e una raccolta di orazioni dominicali in pik di trecento lingue e dialetti* [XXI, 1787]. Det fortjener at fremhæves, at han er en af de første til at hævde, at det ved Sprogsammenligninger mere kommer an paa de grammatiske Former end paa Ordforraadet. *Vilh. Th.*

Herve [æ'rv], By i den belgiske Provins Liége, 7 Km. N. V. f. Verviers i det frugtbare Herve-Land (880 □Km.) ved Jærnbanelinien Chenée—Verviers, har (1893) 4,800 Indb. samt Uldspinderi, Garveri, Farveri og Handel med Smør og Ost. *Joh. F.*

Hervé [ærve'], Edouard, fransk Journalist, er født 28. Maj 1835 paa Øen Reunion, skrev tidlig i oppositionelle Blade og Tidsskrifter og grundlagde 1867 med J. J. Weiss »Journal de Paris«, afgjort fjendtlig mod Kejserdømmet. 1873 grundlagde han Bladet »Soleil«, der 1876 opslugte det førstnævnte Blad, og var en ivrig Forsvarer af Legitimisters og Orleanisters Sammenslutning, ligesom 1877 af Ministeriet Broglie's reaktionære Forsøg. 1881—84 var han Medlem af Paris'es Byraad, søgte siden flere Gange forgæves Valg til Deputeretkammeret, men blev 1886 Medlem af »Académie française«. *E. E.*

Hervé [ærve'] (egl. Ronger, kaldet), Florimond, fransk Musiker, født 30. Juni 1825 i Houdain, død 4. Novbr. 1892 i Paris, var oprindelig Organist ved forskellige Pariserkirker, men gik med Operetten »Don Quichotte et Sancho Pansa« [1848] over til den Genre, der skaffede ham et kendt Navn ogsaa uden for Frankrig: den burleske, satiriske og frivole Operette eller Farce. H., der selv skrev Teksten til de fleste af sine smaa Operetter og ofte selv optraadte deri som Sanger, var

Kapelmester ved Palais-Royal-Teateret og senere (1854) ved »Folies concertantes« (»Folies Dramatiques«), paa hvilken Scene de fleste af hans Arbejder fremkom. 1870 tiltraadte han Koncertturneer, der fra Frankrig udstrakte sig til London, Kairo og andensteds. — H., der benævnes »den franske Farces Fader«, besad et eget Talent til at opfinde kvikke, morsomme og ørefaldende Melodier, men hans Begavelse strakte kun til i ganske smaa Former (Viser), og da han forsøgte sig i lidt større Stil, flereakts Operetter med noget kombinerede Nummere, saa han sig overfløjet i sin egen Genre af Offenbach, der til Dels satte H. i Skygge. Af H.'s talrige Arbejder kunne som nogle af de mest kendte nævnes: »L'oeil crevé«, »Le petit Faust«, »Chilpéric«, »La veuve du Malabar«, »La belle Poule«, »Fla-fla« o. s. v. *W. B.*

Hervey [hə'vi], 1) Thomas Kibble, engelsk Digter, født ca. 1804 i Manchester, død 1859. Han studerede i Oxford og Cambridge, men fuldendte ikke sine Studier og kom paa et Sagførerkontor. Hans første Digtsamling »Australia and Other Poems« [1828] gjorde ved sine yndefulde Skildringer og udmærkede Vers stor Lykke; men hans senere Arbejder »Book of Christmas« og »The Devil's Walk«, en Studie efter Coleridge og Southey, svarede ikke til de ved hans første Værk fremkaldte Forventninger. 1846—54 var han Medredaktør af »Athenæum«.

2) Eleonora Louise, født Montagu, født 1811, blev 1843 gift med ovenn. T. K. H. Hun har skrevet lyriske Digte, et Læsedrama »The Landgrave« [1839] samt en Del moraliserende Romaner. *T. L.*

Hervey-Øerne [hə'vi-] se Cooksøerne.

Hervieu [ærvjø], Paul, fransk Romanforfatter, er født 2. Septbr. 1857 i Neuilly-sur-Seine, studerede Jura, slog ind paa den diplomatiske Bane og var 1881 Legationssekretær i Mejiko, men opgav Stillingen for kun at leve som Forfatter. H. har til mange af de mest ansete Blade og Revuer skrevet Artikler, Noveller og Romaner. I Bogform har han bl. a. udgivet »Diogéne le chien« [1882], »La bétise parisienne« [1883], »L'alpe homicide« [1885], »Les yeux verts et les yeux bleus« [1886], »L'inconnu« [1887], »Deux plaisanteries« [1888], »Flirt« [1889], »Exorcisée« [1891], »Peints par eux-mémes« [1893] og »L'armature« [1895]. H. er en skarp og ejendommelig Iagttager, især af de aristokratiske Klasser, og former faste og fint analyserede Typer trods sit noget bizarre og voldsomme Sprog. Han regnes for en af de betydeligste blandt det unge Frankrig's Romanforfattere. *S. Ms.*

Hervilly [ærviji'], Ernest d', fransk Forfatter, er født i Paris 26. Maj 1839, var først Jærnbaneingeniør, men vendte sig snart til Journalistikken og Litteraturen. Efter at have skrevet humoristiske og mondæne Feuilletoner i forskellige Blade blev han 1872 Medarbejder ved »Rappel«, hvor han skriver under Mærket Le Passant. Foruden tre Bind Digte: »La lanterne en vers de couleur« [1868], »Les baisers« [1872] og »Le harem« [1874] har han skrevet en Del Enaktere og Monologer og samlet sine humoristiske Prosaskitser i talrige, for en Del illustrerede Bind: »Contes pour les grandes personnes« [1874], »Mesdames les Parisiennes« [1875], »Histoires divertissantes« [1876], »D'Hervilly-Caprices« [1877], »Histoires de mariages« [1878], »Les armes de la femme« [1880], »Les caprices de Guignolette«, komisk Roman [1882], »Nichée d'enfants« [1882], »Parisienneries« [1882], »Timbale d'histoires å la parisienne« [1883], »L'homme jaune« [1884], »Parisiennes bizarres« [1885], »Aventures d'un petit garçon préhistorique en France« [1887], »Héros légendaires« [1889], »Jack le gal et ses contes« [1891] o. s. v. *S. Ms.*

Hervør (isl.) se Hervar.

Hervør Alvitr, Vølund's (s. d.) elskede; hos Oehlenschläger Alvilde, hos Drachmann Hervør-Alvide. Egentlig er kun Hervør hendes Navn, Alvitr er et Fællesnavn (»Bue vætte« ɔ: Valkyrie), der bruges om de flyvende Kongedøtre. *A. M. D.*

Herwarth V. Bittenfeld, Karl Eberhard, preussisk Generalfeltmarskal, født 4. Septbr. 1796 i Thuringen, død 2. Septbr. 1884 i Bonn. Kun 15 Aar gl. traadte han ind i den preussiske Hær og deltog i Kampene 1813—15 navnlig ved Grossgorschen og Paris, kæmpede i Martsdagene 1848 i Berlin's Gader og udnævntes s. A. til Oberst og Regimentschef. 1852 forfremmedes han til Brigadegeneral, 1856 til Divisionskommandør og sattes 1860 i Spidsen for 7. Armékorps. Da Prins Friedrich Carl fik Overkommandoen over samtlige tyske Tropper i Krigen mod Danmark 1864, fik H. I. Korps (Preusserne), med hvilket han foretog Overgangen til Als 29. Juni. I Krigen mellem Østerrig og Preussen 1866 førte H. Elb-Armeen og sejrede ved Huhnerwasser og Münchengrätz. Ved Koniggratz stod han over for den fjendtlige venstre Fløj, 10. østerrigske Korps og Sachserne, som han besejrede og fratog Landsbyerne Problus og Prim. Efter Krigens Slutning overtog han Kommandoen over 8. Armékorps. Ved Udbrudet af den fransk-tyske Krig var H. udtraadt af aktiv Tjeneste, men overtog under Krigen Posten som Generalguvernør i det vestlige Tyskland og fik 1871 Karakter af Feltmarskal. *B. P. B.*

Herwegh, Georg, tysk politisk Lyriker, født i Stuttgart 31. Maj 1817, død i Lichtenthal ved Baden-Baden 7. Apr. 1875. Han studerede først protestantisk Teologi i Tübingen, men kastede sig snart i Armene paa den politiske Litteratur, idet han fra Schweiz udsendte de friske, friheds-glødende Digte »Gedichte eines Lebendigen« [1841, 10. Opl. 1877], som trods den uklare Patos og alt andet end maalbevidste Frihedsstræben dog ere velgørende og vindende ved deres klare og kraftige Sprog og Frihed for Affektation. I denne Henseende kan især henvises til de to Digte »Aufruf« og »Der Freiheit eine Gasse« og navnlig »Leicht Gepäck«, som i mange Aar var paa alles Læber, og som indeholder en skjult Brod imod Koryfæerne Goethe og Schiller. Efter et Ophold i Paris rejste H. til Tyskland for at hverve Medarbejdere til et paatænkt frisindet Tidsskrift, og denne Rejse kom til at ligne et Triumftog; overalt blev han feteret, ja endog Kongen af Preussen, Frederik Vilhelm IV, modtog ham i Audiens og tiltalte ham med de mindeværdige Ord »Ich liebe eine gesinnungsvolle Opposition«. Da imidlertid H. blev alt for »gesinnungstüchtig« og fra Konigsberg tilstillede Kongen et Brev, som tilsidesatte alle konventionelle Former og bittert beklagede, at hans Tidsskrift var blevet forbudt, blev han

kort og godt udvist. Dette ubesindige og temmelig ungdommelige Skridt fra H.'s Side fremkaldte en digterisk Pennefejde imellem ham og Freiligrath (s. d.) samt dennes Ven Geibel, idet H. fra Paris, hvor han igen havde taget Ophold, udsendte et 2. Bd. »Gedichte eines Lebendigen« [1844], hvori han meget skarpt værgede sig imod sine Angribere, navnlig imod Dingelstedt i Digtene »Wohlgeboren und Hochwohlgeboren« og imod Freiligrath og Geibel i »Partei« og »Duett der Pensionisten«. At H. imidlertid ikke drev sin Ringeagt for Guldet til de yderste Konsekvenser, fremgaar af, at han, efter med megen Besvær at have opnaaet Borgerret i Kanton Baselland, giftede sig med Datteren af en rig jødisk Bankier i Berlin (1843). Under Opholdet i Schweiz udgav han ogsaa sine »Gedichte und kritische Aufsatze« fra Aarene 1839—40 [1845], som indeholde meget, der er godt og klart set. I Paris oversatte han Lamartine's »Sämtliche Werke« [12 Bd., 1843 — 44]. Efter Februarrevolutionen opkastede H. sig til Fører for de Tyske i Paris og gjorde i Spidsen for en væbnet Arbejderskare et fjendtligt Indfald i Baden, men de bleve splittede ad af württembergske Tropper, og H. undkom kun ved Hjælp af sin Kones Mod og Raadsnarhed. Han levede derefter tilbagetrukken i Paris, senere i Schweiz og til sidst i Baden. Hans efterladte »Neue Gedichte« [1877] vise os ham kun som en gnaven Frondeur. *C. A. N.*

Herwig, Wilhelm, er født 1838 i Arolsen, indledede som Landraad i flere Egne af Tyskland sin fortjenstfulde, administrative Virksomhed, indtil han 1880 blev Vicepræsident for Provinsial-, Skole- og Medicinalkollegiet i Berlin. 1890 udnævntes han til Præsident for det kgl. Klosterkammer i Hannover. Allerede som Landraad vaktes hans Opmærksomhed for Fiskeriet, og han grundlagde den vestpreussiske Fiskeriforening. Derpaa var han i 12 Aar Vicepræsident for »Tysk Fiskeriforening«, fra hvilken udgik (1894) den selvstændige »Deutscher Seefischerei-Verein«, hvis Præsident han blev, og som han leder med en overordentlig Dygtighed og Ihærdighed. H.'s Virksomhed for Fiskeriet har givet sig Udslag i den overraskende Udvikling, som det søgaaende tyske Fiskeri har naaet, især ved rigelig Brug af Damp-Trawlere. Hans alsidige Omsorg for Fiskeriet, ligelig ydet praktiske Maal og videnskabelige Opgaver, hædredes (1896) af Universitetet i Kiel ved Udnævnelsen til Æresdoktor og har sikret H. en fremragende Plads i Fiskeriets Historie. *Arth.F.*

HerZ, Henriette, født i Berlin 5. Septbr. 1764, død smst. 22. Oktbr. 1847, var Datter af en bekendt jødisk Læge, blev 1779 gift med den ansete Læge Markus H. og stod i selskabelig Forbindelse med saa godt som alle den Tids Skønaander i Berlin, for hvem hendes Hus, især efter Mandens Død 1804, var et Slags Hovedkvarter. Saaledes boede L. Borne som ungt Menneske i hendes Hus og skyldte hende ikke lidt, hvad ydre Opdragelse angaar, især for den noble og forstandige Kurmetode, hun anvendte over for den forelskede unge »Werther«. Iblandt de mere fremragende litterære Personer, der færdedes i denne »litterære Salon«, maa nævnes Engel, Spalding, Gentz, Brødrene Humboldt, Fr. Schlegel, Varnhagen v. Ense og Damerne Rahel Levin og Elisa v. d. Recke; med Schleiermacher stod hun i stadig ideel Forbindelse, og hun vedligeholdt en livlig Brevveksling med mange berømte Personer, men tilintetgjorde af Diskretion hele denne værdifulde Brevsamling. Hun gik 1817 over til Kristendommen og ofrede sig i sine senere Aar især til Uddannelsen af unge Lærerinder og til Velgørenhed; 1845 fikhun en Pension af Kongen. (Litt.: Fürst, »H. II., ihr Leben und ihre Erinnerungen« [2. Opl. 1858]; »Briefe des jungen Borne an H. H.« [1861]). *C.A.N.*

Herz, Henry, østerrigsk Klaverspiller og Komponist, født i Wien 6. Jan. 1806, død i Paris 5. Jan. 1888, optraadte allerede som Barn som Klaservirtuos og udgav sine første Kompositioner 1818. H. kom 1816 ind i Paris-Konservatoriet for at erholde grundigere Uddannelse og var derefter (i 1830'erne) en af de mest yndede Klaverspillere, der paa talrige Koncertrejser i Europa og Amerika høstede Guld og Ære. Efter et tidligere mislykket Forsøg i den Retning grundlagde H. 1851 en Pianofortefabrik i Paris, som han førte frem til en Anseelse, der kappedes med den, Erard's og Pleyel's Fabrikker nøde. Fra 1842—74 var H. Lærer ved Paris'es Konservatorium og udfoldede i denne Egenskab en fortjenstfuld Virksomhed. H.'s talrige Klaverkompositioner (Koncerter, Sonater, Variationer, Rondoer, Notturnos, Etuder o. s. v.) havde i sin Tid en meget stor Udbredelse i Dilettantkredse; de vare beregnede paa at tage sig ud uden at stille for store Fordringer til den udførende. *W. B.*

Herzegovina, d. v. s. »Hertugdømmet«, tyrk. Herzek, Landskab i den sydvestlige Del af Bosnien, staar fra 13. Juli 1878 under østerrigsk Forvaltning. Angaaende Natur, Befolkning og Historie se Bosnien. H. svarer til Kredsen Mostar, der er 9,141 D Km. med (1885) 187,600 Indb., hvoraf 145,200 Kristne og 52,300 Muhamedanere Kredsen deles i 9 Distrikter: Mostar, Bilek, Gacko. Konjica, Ljubinje, Ljubuški, Nevesinje, Stolac og Trebinje. Hovedstaden er Mostar. *C. A.*

Herzen, Alexander Ivanovitsch, berømt russisk Forfatter, født 13. (25.) Marts 1812 i Moskva, død 9. (21.) Jan. 1870 i Paris, Søn af en rig og fornem Adelsmand, Iván Jákovlev og en ung Borgerdatter Luise Haag fra Stuttgart. Faderen vilde ikke give Afkald paa sin Stilling som Malteserridder og indgik derfor aldrig Ægteskab med H.'s Moder, skønt han i enhver Henseende behandlede hende som sin ægteviede Hustru. Medens H. besøgte Universitetet i Moskva, ved hvilket han studerede Filosofi og Æstetik, paavirkedes han stærkt af Benjamin Constant's og Saint-Simon's Skrifter. 1834 blev han, fordi nogle af hans Omgangskammerater blandt Studenterne havde sunget nogle Viser, i hvilke der forekom enkelte Ukvemsord, der kunde opfattes som sigtende til Kejser Nikolaj II, forvist til Perm ved den sibiriske Grænse. Kort efter overførtes han til Vjatka, hvor han forblev 3 Aar i en underordnet Embedsstilling, og dernæst til Vladimir. 1839 vendte han tilbage til Moskvá, hvor han traadte i nærmere Forbindelse med Bjelinskij (s. d.), og Aaret efter begav han sig til St. Petersborg, hvor han forblev til 1842. S. A. tog han sin Afsked og levede indtil 1847 i Moskva.

Under sit Ophold i Vladimir 1838 havde han ægtet sin Kusine, Natalie Sakhårin. Tidsskriftet

»Den russiske Tanke« har offentliggjort en Brevveksling mellem ham og hende i de 4 Aar, der gik forud for Ægteskabet, af hvilken det fremgaar, at han dengang var stærkt greben af Kristendommens Lære. Men denne Livsanskuelse fulgte ham kun kort. Under sit sidste Ophold i Moskvá gik han op i den Hegel'ske Filosofi, som han fortolkede i Unghegelianernes Aand, og endte som Feuerbachianer. Han blev Medarbejder af Bjelínskij's Tidsskrift »Fædrelandske Aarbøger« under Pseudonymet »Iskander«, som han beholdt i en Aarrække. Hans Artikler om »Dilettantismen i Videnskaben«, »De lærdes Kaste« og »Naturstudiet« tydede paa, at han vilde kaste sig over Filosofien, men samtidig røbede en Række Noveller, blandt hvilke fremhæves: »Doktor Krupof«, »Den tyvagtige Skade« og »Pligten fremfor alt«, samt Romanen »Hvem har Skylden?« en stærk Trang til at beskæftige sig med kunstneriske og sociale Problemer. »Hvem har Skylden?«, der ligesom Novellerne indeholder fortrinlige Skildringer af det russiske Provinsliv, er et indirekte Angreb paa Ægteskabet som Institution.

Efter Faderens Død fik H. Tilladelse til at rejse til Udlandet. Han tilbragte Vinteren 1847—48 i Rom og tog 1848 — 50 Ophold i Paris, hvor han traadte i nøje Forbindelse med de mest fremtrædende Mænd af det republikanske Parti. Fra disse Aar stamme hans »Breve fra Italien og Frankrig« og »Fra den anden Flodbred« [begge udkomne paa Russisk i London 1858]. I de nævnte to Skrifter, der udtrykte, hvad han følte, da det store Oprørs Uvejr brød ud over Europa, viser II. sig stærkt greben af de socialistiske Ideer, men dog bevarende en Uafhængighed i Anskuelser, som hindrer ham i at slutte sig til en bestemt Lære. I den lange Række af Artikler, som tilsammen danner »Fra den anden Flodbred«, søger han at gøre gældende, at Slaverne, men særlig Russerne ere kaldede til at være de egentlige Bærere af Civilisationen, og det er sikkert denne Tanke, der bevirker, at han Resten af sit Liv kæmper for at gennemføre sociale Reformer i sit Fædreland. Da H. ikke fulgte den russiske Regerings Ordre til at vende tilbage fra Udlandet, blev han berøvet sine Ejendomme og sine borgerlige Rettigheder. Udvist fra Frankrig af Louis Napoleon lod han sig 1851 naturalisere i Schweiz og bosatte sig i Nizza, som dengang tilhørte Italien. Under sit Ophold her ramtes han af store Familieulykker, idet hans Moder og hans yngste Søn omkom ved et Skibbrud og hans Hustru døde af Tæring. 1852 begav han sig til London, og her begyndte han paa den Virksomhed, der gør ham til Skaberen af en offentlig Mening i Rusland. Han oprettede paa egen Bekostning af de rige Midler, han endnu raadede over, et russisk Bogtrykkeri, udgav fra 1855—62 Tidsskriftet »Polarstjernen« og fra 1857 det to Gange maanedlig udkommende Tidsskrift »Kolokol« (Klokken). Bladet, der i Tusinde.r af Eksemplarer indsmugledes over den russiske Grænse, talte Medarbejdere i Rigets højeste Kredse og havde Kejser Alexander II selv til stadig Læser. Det blottede uden Skaansel alle de Misbrug, der gik i Svang blandt de russiske Embedsmænd, og krævede Fremmet af saa vigtige Reformer som Livegenskabets Ophør, Prygelstraffens Afskaffelse og Indførelsen af offentlig og mundtlig Retspleje. »Kolokol« kom til at udøve en mægtig Indflydelse paa den offentlige Mening i Rusland og gav Stødet til Reformerne 1860—61. Efter at Livegenskabet var afskaffet, tabte Bladet en Del af sin Popularitet, og denne sank endnu mere, da H. gjorde sig til Talsmand for de polske Insurgenters Sag. 1864 blev det russiske Trykkeri overført til Geneve, og 1869 ophørte »Kolokol« at udgaa. S. A. flyttede H. til Geneve, og i sine sidste Aar levede han afvekslende der og i Bruxelles. Han døde under et Besøg i Paris.

I de sidste 17 Aar af sin Landflygtighed har H. skrevet et Utal af politiske Artikler, af hvilke fremhæves: »Udviklingen af de revolutionære Ideer i Rusland« [London 1853; paa Fransk], »Det russiske Folk og Socialismen«, »Den døbte Ejendom« o: Den livegne. I »Erindringer« [3 Bd., London 1854 og Geneve 1868], maaske det betydningsfuldeste af hans Skrifter, skildrer han sit Levned. Han har ogsaa udgivet en Række historiske Dokumenter, blandt hvilke fremhæves »Mémoires de l'impératrice Catherine, écrits par elle même« [1859; efter en Afskrift, han havde forskaffet sig af hendes eget Haandskrift i det russiske Rigsarkiv], og endelig udfoldet en fortjenstlig Virksomhed ved at udgive Púschkin, Lérmontof, Marlínskij og andre russiske Digtere med de af Censuren strøgne Steder.

Skønt H. ikke kan sættes i Højde med Turgénjev og L. Tolstoj, maa han dog henregnes til Rusland's mest fremragende Forfattere i 19. Aarh. Alt, hvad han skriver, er præget af en grundfæstet Overbevisning og en Begejstring, der bæres af en Understrøm af Sympati for de lidende og forladte. Hans Veltalenhed river med, hans politiske Begejstring finder de skønneste og klareste Udtryk, og hans Skuffelse og Foragt giver sig Luft i et energisk og indtrængende Sprog. H., der aldrig har sluttet sig til nogen bestemt Skole, er hverken Revolutionsmand eller Anarkist, men en Forkynder af gode og sunde Reformideer, af hvilke de fleste have slaaet Rod i hans Fædreland. Skønt hyldende de socialistiske Ideer vedbliver han dog at bevare en stærk Nationalitetsfølelse, og netop deri ligger hans store Originalitet. En russisk Udgave af H.'s Skrifter er udkommen i Geneve i 10 Bd. [1875—85]; et Udvalg af hans politiske Skrifter i 1 Bd. [smst. 1887]. Af tyske Oversættelser mærkes: »Aus den Memoiren eines Russen«, »Briefe aus Italien und Frankreich«, »Gesammelte Erzählungen«, »Vom anderen Ufer«, »Die russische Verschwörung von 1825« [Hamburg 1855—58]; af franske: »Mémoires« [Paris 1860—62], »Lettres de France et d'Italie«, »De l'autre Rive« [smst. 1871], »Récits et Nouvelles« [smst. 1873]. Bakunin's, Kawélin's og Turgénjev's socialpolitiske Brevveksling med H. er i tysk Oversættelse udgiven i Schliemann's »Bibl. russ. Denkwürdigkeiten« [Stuttgart 1894—95]. (Litt.: I. Eckard, »Jungrussisch und Altlivländisch« [Leipzig 1871]; A. Thun, »Geschichte der revolutionären Bewegungen in Russiand« [Leipzig 1883]; O. von Sperber, »Die socialpolitischen Ideen A. H.'s« [Leipzig 1894]; G. Brandes, »Indtryk fra Rusland« [Kbhvn. 1888]).

Oberstløjtnant Gerstenberg.

Herzhorn, By i preussisk Provins Schleswig-Holstein, ved Rhin, en Biflod til Elben, og Iærn-

banelinien Elmshorn—Hvidding, har (1890) 900 Indb. *Joh. F.*

Herzog, Hans, schweizisk General, født 28. Oktbr. 1819 i Aarau, død smst. 4. Febr. 1894. Han var oprindelig Købmand, fattede imidlertid en glødende Interesse for Militærvæsenet og udnævntes 1840, efter at have gennemgaaet et Kursus paa Skolen i Thun, til Underløjtnant i Artilleristaben. 1846 tjente han som frivillig i det wiirttembergske Artilleri, deltog som Militsofficer i Sonderbund-Felttoget 1847, naaede efterhaanden Oberstgraden og udnævntes 1860 til Inspektør for Artilleriet, i hvilken Stilling han særlig beskæftigede sig med Indførelsen af riflede Kanoner og et nyt Fodfolksgevær. Ved Udbruddet af Krigen 1870 fik H. Overkommandoen over de til Beskyttelsen af Grænsen mobiliserede 5 Divisioner, om hvis Mangel paa Krigsdygtighed han uforbeholdent udtalte sig; han nedlagde sin Post som Chef for disse i August. Jan. 1871 overtog han dog Kommandoen over et Korps paa 20,000 Mand, der besatte Vestgrænsen. 1. Febr. sluttede han her med den franske General Clinchant en Konvention, ifølge hvilken en ca. 85,000 Mand stærk fransk Hær nedlagde sine Vaaben og traadte ind paa det schweiziske Territorium. H. overtog igen sin tidligere Stilling, hvilken Stilling fra 1874 benævnedes »Vaabenchef for Artilleriet«. H. har indlagt sig store Fortjenester i Retning af den schweiziske Hærs Organisation. *B. P. B.*

Herzog, Johann Jakob, reformert Teolog, født 12. Septbr. 1805 i Basel, død 30. Septbr. 1882 i Erlangen. Han studerede i Basel og Berlin, blev 1830 Professor i Lausanne, 1847 i Halle, 1854 i Erlangen, hvor han tog sin Afsked 1877. Han har skrevet talrige, især kirkehistoriske, Skrifter, men mest kendt er han som Udgiver af »Real-encyclopädie für protest. Theologie und Kirche« [Gotha 1853—68], ved hvis 2. Udg. [18 Bd., Leipzig 1877—88] G. L. Plitt var Medarbejder og efter dennes Død Alb. Hauck. *L. M.*

Herzogenberg, Heinrich von, østerrigsk Komponist, er født i Graz 10. Juni 1843, var Elev af Wien's Konservatorium, tog senere Ophold i Leipzig, hvor han var med blandt Stifterne af »Bach-Verein«, og kaldtes 1885 til Berlin, hvor han en Aarrække (til 1892) indtog den højt ansete Stilling som Leder af »Hochschulens« Kompositionsafdeling og Forstander for den saakaldte »Meisterschule« (for vidstkomne Elever). Dette H.'s Ry støttedes yderlig ved en ret omfattende Kompositionsvirksomhed, der vidnede om H.'s Talent og store (navnlig kontrapunktiske) Dygtighed, men som nærmest har et konservativt Præg. H.'s Kompositioner omfatte Symfonier, Kantater, Salmer og et Rekviem samt en Del Kammermusik, navnlig Strygekvartetter, og Vokalmusik. *W. B.*

Herzogenbusch d. s. s. Hertogenbosch.

Herø Herred, Søndre Helgeland's Fogderi, Nordland's Amt, (1891) 3,916 Indb., er et af lutter Øer bestaaende ud mod Havet liggende Distrikt. Den østligste og største Del af H. H. udgøres af den sydlige Halvdel af den store Dønnesø (s. d.), hvis Hovedretning er fra Nordøst til Sydvest, og som ved flere parallelt hermed dybt indgaaende Fjorde og deres Forlængelse deles i mere eller mindre udprægede Partier. Nordligst gaar Vikafjorden ind paa Vestsiden, den forlænges i det korte, paa de tre Sider af næsten lodrette Fjælde omgivne Dalføre Nordviken, hvor Sognets Hjælpekirke; over den smalle Fjældryg kommer man ned i den Øst fra indtrængende Gjesfjord. S. f. dette isolerede Fjældparti er Øen ganske lav, myrlændt og opfyldt af smaa Aase; navnlig er dette Tilfælde med den lange Halvø, som stikker ud mellem Vikafjord og Skagafjord, det saakaldte Skagaland og Terrainet paa begge Sider af den sidste Fjords Forlængelse tværs over Øen. Skagafjorden deler sig nemlig i Bunden i to Bugter, Øiangen og Hølen, i hvilken sidste udmunder Afløbet fra Olfat- og Holand's Vandene, hvilke igen ved en ganske lav Myrstrækning staar i Forbindelse med den fra Østsiden indgaaende Dalsvaag. Den S. f. denne Indsænkning liggende Del af Øen er adskillig højere, men ogsaa her for en større Del opfyldt af smaa Vand og Myr; kun yderst mod begge Ender hæver Fjældet sig atter mod Nordøst i Dalsvaagfjældet (380 M.), og mod Sydvest mod Øens højeste Toppe med de smukke Tinder Døntind (735 M.), Dønmanden (806 M.) og Aakviktind (658 M.). Medens der uden for Dønnæsøen's Øst- og Sydøstkyst ikke findes nogen Øer, ligger der mod Syd og Vest saa mange flere. S. f. Øen over Dønnæssundet strækker sig parallelt med denne en Række mindre Øer og Holme, af hvilke Skorpen og Løvøerne ere de største; i Tilslutning til denne Række og i Forlængeise af Øens Hovedretning kommer Herredets egentlige Hovedparti Nord og Syd Herø, med Tenna i Syd, Øxningen og Staulen i Nord. Nordligst ud for Nordviken ligger den store Ø Vandved med Slapø og sydligst Sandvær med sine Hundreder af smaa Holme og Skær. Samtlige disse Øer ere lave, nøgne med smaa dyrkbare Pletter mellem de bratte Smaaknause. Agerbrug har liden Betydning for den nogenlunde jævnt fordelte Bebyggelse, hvilken er tættest paa Nord og Syd Herø og langs Stranden af Dønnesø. Herø Gaard har tidligere været Hovedsædet for et af de større nordlandske Jordegods. Af andre større Gaarde, som tillige i Reglen er Handelssteder, kunne mærkes Øxningen, Nordviken, Aakvig og Bjørn, ved hvilken det bekendte Bjørn Marked afholdes; den ligger paa Dønnesøen's søndre Strand. Herredet danner kun eet Sogn, hvis Hovedkirke ligger paa Søndre Herø, Kirken i Nordviken er kun en Hjælpekirke. Fiskeri er Hovednæringen, og Herø er bekendt for at være et af de rigeste og sikreste Fangststeder for Sommersilden. En mindre Drift paa Kis er optaget paa en af Øerne uden for Dønnesø. Landevej findes ikke i H. H., men en Lokalbaad gaar rundt om Dønnesøen med Anløb paa flere Steder og med Forbindelse med Hovedrouterne i Sannæssjøen. Herredets Areal er 176 □Km-, hvoraf 3,3 □Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Herø Herred, Søndmøre Fogderi, Romsdal's Amt, (1891) 3,124 Indb., et lidet ud mod Havet liggende af lutter Øer bestaaende Distrikt. Mod Vest og Nord begrænset af Havet skilles det ved Ulsteinsfjorden og dens Forlængelse Syd over Dimmøvaagen, det smalle Dragsund, Garnesviken og Leikangervaagen fra det Øst for liggende Hareidland. Sydgrænsen gaar for en ganske liden Strækning op paa Hareidlandet's søndre

Skraaning, følger derpaa Rov de *fjorden* for et kort Stykke og deler derpaa den store Gurskø i to Dele, af hvilke den største hører under H. H. Samtlige Herredets større Øer ere bedækkede af høje Fjælde med spidse markerede Toppe, hvilke naa deres største Højde paa Gurskø; her kunne paa Vestgrænsen mærkes Hidseggen (568 M.) og Solihorn (660 M.), længere østlig over et bredt, myrlsendt Dalføre Moldtuhanen (476 M.) og Rjaahorn (611 M.), hvis søndre Skraaning falder af i en Dal, som fra Leikangervaagen strækker sig Vest over mod Gursken i Sandø; S. f. denne Dal hæver sig Fjældet med Toppene Vashorn (487 M.) og Laupen (565 M.) paa Sydkysten. N. f. Gurskø gaar Herøfjorden ind, paa hvis Nordside Øerne Skorpa, Nerlandsø, Bergsø og Bøland ligge i en Række fra Vest mod Øst, kun adskilte ved trange Sund. Selve Fjorden er fuld af Øer og Skær, i Midten Herø, hvorpaa Kirken er bygget, med flere omkringliggende mindre beboede Øer og vestligst Flaavær, et af en Mængde Øer og Holme bestaaende Fiskevær. Bøland eller Leinø, den østligste af de N. f. Herøfjord liggende Øer, hører til de frugtbareste Strækninger i Herredet, den er dog ogsaa opfyldt af flere parallelle Fjælde, lavest i Syd stige de mod Nord til Leinebjørn (272 M.) midt paa Øen og Leinekiven (367 M.) og Bøkallen (274 M.) nordligst. Ligesom paa Naboøen Bergsø, hvor Fjældet i Igesundhatten paa Vestsiden kun naar 218 M., ere de mellem Aasene liggende Dale til Dels myrlændte, men have dog ogsaa dyrkede Strøg. Nerlandsø er ved en omtrent paa Midten af Øen tværs over fra Sydvest mod Nordøst gaaende Myr delt i to Fjældpartier, af hvilke det nordligste er smalt og kulminerer i Muletuen (259 M.), det sydlige er bredere med stejle Styrtninger, og her hæver sig Nerlandshornet til 431 M. og Rjaahornet til 406 M. Uden for Nerlandsø danner Skorpa et eneste Fjæld, hvis højeste Top er Skorpetua (442 M.); samme Formation har Remø N. V. f. Bøland, den er en Fjældryg, hvis Top er Sævikhatten (244 M.). Af de større Øer ligger Rundø nordligst, ogsaa en høj Fjældø med største Længde fra Nordvest til Sydøst; Rundø varde naar 329 M.; fra Øens Østspids strækker sig en Række ubeboede Holme og udenfor flere Fiskegrunde, paa Nordvestspidsen ligger Rundø Fyr, fast Kystfyr af I. Orden, lyser i en Højde af 49 M. o. H. 20 Kvartmil og er anbragt i et rødt Jærntaarn med hvidt Bælte. Af andre Fyr ere et Indsejlingsfyr af 4. Orden paa Flaavær og to mindre paa Troldholmen S. f. Rundø og paa Langenæs ved Rundø Østpynt. Bebyggelsen er nogenlunde jævnt fordelt paa samtlige Øer, tættest paa Herø, Bergsø og Bøland. Gaardene ere kun smaa og ingen af nogen Betydning. Herredet har to Sogne: Herø Hovedsogn og Leikanger Anneks paa Sydsiden af Gurskø og Hareidland. Veje føre fra Leikanger Vest over til Gurskevik i Sandø og Nord over langs Gurskøen's Øst- og Nordside samt over Dragsund til Hareidland. Ogsaa paa de øvrige Øer findes enkelte korte Vejstumper. H. H. anløbes af de routegaaende Dampskibe med Anløb i Herø. Fiskeri er Hovednæringen, navnlig efter Skrei, Sild, Laks og Søørred, Agerbrug har mindre Betydning, og Skov findes ikke, kun hist og her lidt Løvskov og enkelte Furuer. Herredets Areal er 132,9 □Km., hvoraf 2 □ Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Hesbon, Oldtidsby i Østjordan-Landet, regnet for Peræa's Grænse mod Øst, engang Sædet for en Amoritterkonge, hørte til Ruben Stamme, erobredes senere af Moabitterne, tilbageerobredes under Makkabæerne. I de første kristelige Aarhundreder Sædet for en Biskop. Omfangsrige Ruiner, *Chesbân*, i Linie med det døde Hav's Nordrand betegne H.'s Beliggenhed. *V. O.*

Hesdin [æsdæ̃], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Pas-de-Calais, ligger 24 Km. 0. f. Montreuil og har (1891) 3,400 Indb. Prægtigt Raadhus, Fabrikation af Lærred, Strømper og Brændevin. Byen blev bygget 1554 af Philibert Emanuel af Savojen, efter at Karl V havde ødelagt Vieil-H., der laa 6 Km. østligere. De tidligere Fæstningsværker ble ve nedlagte 1865. *C. A.*

Hesekiel se Hezeckiel.

Hesekiel, Georg Ludwig, tysk Forfatter, født i Halle 12. Aug. 1819, død i Berlin 26. Febr. 1874. Han studerede først Teologi, derpaa Filologi og Historie, men gik over til Journalistikken, og 1848, da han bosatte sig i Berlin, blev han Medredaktør af »Neue preussische Zeitung« og 1855 Medstifter af det socialpolitiske Ugeskrift »Berliner Reviie«. Allerede 1846 havde han udgivet de stærkt partikularistiske »Preussenlieder«, og i sine senere Digte og — mest historiske — Romaner indtager han stadig det samme Standpunkt som i Stok-Preusser, kongetro og reaktionær. Af hans Skrifter kunne eksempelvis nævnes Romanerne » Vor Jena« [2 Bd. 1859, 4. Opl. 1871]; »Von Jena nach Konigsberg« [3 Bd. 1861, 3. Opl. 1871]; særlig roses »Unter dem Eisenzahn« [3 Bd. 1864] og »Lux et Umbra« [3 Bd. 1861], som behandle ældre historiske Begivenheder; »Graf d'Anethan d'Estragues« [1856, 3. Opl. 1861], »Lilienbanner und Trikolore« [1859, 2. Opl. 1862]. Af hans senere Digte, i hvilke hans Had mod Preussen's Fjender træder ufordulgt frem, kunne nævnes: »Aus dem Dänenkrieg, Preussenlieder« [1864], »Gegen die Franzosen, preussische Kriegs- und Konigslieder« [1870—71]. Endvidere maa nævnes hans meget bekendte »Buch vom Fursten Bismarck« [3. Opl., 1873], som er oversat paa Engelsk. *C. A. N.*

Hesiödos, græsk Digter. H.'s Slægt hørte hjemme i det aioliske Kyme, hvorfra hans Fader paa Grund af Fattigdom udvandrede for at bosætte sig i den boiotiske Landsby Askra ved Foden af Bjærget Helikon, nær ved Byen Thespiai. Ved Faderens Død blev H. narret for sin Arvepart af sin Broder Perses, der i en Proces om Arven bestak Dommerne; senere maatte han endda hjælpe Broderen, der ikke kunde forsørge sig selv. Som en vandrende Sanger drog H. omkring til de omliggende Lande; han skal have fundet Døden i Oineon i de ozoliske Lokreres Land, dræbt af to Brødre, hvis Søster han havde forført. Medens H.'s personlige Forhold saaledes ere ret sikre, er det vanskeligt at bestemme hans Levetid; Herodot satte ham ganske samtidig med Homer og antog, at de begge havde levet i 9. Aarh. f. Chr., men forskellige Indicier, deriblandt H.'s mere udvidede geografiske Begreber og det tydelige Præg af Efterligning, som hans Digte bære, gør det sandsynligt, at han først har levet i Slutn. af 8. Aarh. H. er Stifteren af det didaktiske (belærende) Epos,

der meddeler dels praktisk, dels religiøs Livsvisdom; det staar det heroiske Epos nær ikke alene ved det mytiske Elements store Betydning, men ogsaa ved at benytte samme Versemaal, Dialekt og poetisk Sprog. H.'s bevarede Hovedværker ere: »Sysler og Dage« (828 Vers) og »Teogoni« (1,022 Vers). Det første, som ofte er direkte henvendt til Perses, giver Leveregler, særlig Anvisninger med Hensyn til Agerbrug og Skibsfart; Slutningen indeholder Raad for Anvendelsen af Maanedens enkelte Dage; i løsere Forbindelse med det øvrige Indhold staar Skildringen af Verdensaldrene og Pandora-Myten. »Teogonien«, der fremstiller Verdens Tilblivelse og Gudernes Afstamning, er et Forsøg paa at sætte den Tids Gudeforestillinger i System og har sikkert bidraget meget til at skaffe lokale Traditioner videre Anerkendelse. H.'s tredje Hovedværk, *Gynaikōnkatalogos* (hvoraf et Afsnit havde den særlige Titel *Eoiai*), behandlede Myter om jordiske Kvinder, der ved Guder vare blevne Mødre til Heroer; det er tabt, men der findes betydelige Brudstykker, og et enkelt Parti danner Indledningen til et bevaret Digt »Herakles'es Skjold«, der dog synes at tilhøre 2. Halvdel af 7. Aarh. Desuden tillagdes der H. en Mængde andre, kun i ubetydelige Fragmenter bevarede episke Digte, som vistnok skyldtes hans Efterlignere. H. nød i Oldtiden stor Anseelse ved Siden af Homer (se Grækenland, 1110) og bearbejdedes af de alexandrinske Grammatikere; hans Landsmand, Boiotcren Plutarch, skrev en omfangsrig Kommentar, som danner Grundlaget for Nyplatonikeren Proklos'es Scholier. Alle H.'s Digte ere udgivne af Göttling [Gotha 1831; 3. Opl. ved Flach, Leipzig 1878], Kochly & Kinkel [smst. 1870], Schömann [Berlin 1869], Rzach [Leipzig 1884], Paley [Lond. 1889], Sittl [med nygræsk Kommentar, Leipzig 1889]; »Sysler og Dage« af Lennep [Amsterdam 1847] °g Kirchhoff [»H.'s Mahnlieder an Perses«, Berlin 1889]; »Teogonien« af Schomann [Berlin 1868] og Flach [smst. 1873], »Herakles'es Skjold« af Ranke [Quedlinburg 1840], Fragmenterne af Markscheffel [Leipzig 1840]. En tysk Oversættelse haves af Voss [Heidelberg 1806]; paa Dansk har Meisling oversat »Sysler og Dage« [Kbhvn. 1827] og »H.'s Skjold« [smst. 1831]. (Litt.: Schomann, »Abhandlungen zu H.« [i *Opuscula academica*, 2. Bd., Berlin 1857]; Flach, »System der hesiodeischen Kosmogonie« [Leipzig 1874]). *K. H.*

Hesione var efter græske Sagn Datter af den troiske Konge Laomedon (s. d.) og Leukippe. Fortørnet over Laomedon's Løftebrud udsendte Poseidon et Havuhyre, fra hvilket Troerne efter et Orakelsvar kun kunde fries ved, at H. bragtes det som Sonoffer. I yderste Øjeblik kom Herakles paa Tilbagevejen fra Amazonetoget til og lovede at befri hende mod som Løn at faa det kostelige Spand Heste, som af Zeus var skænket Laomedon til Gengæld for den røvede Ganymedes. Han dræbte derpaa Uhyret; men Laomedon brød sit Løfte, og til Hævn angreb Herakles Troja, indtog og ødelagde Byen. Hele Kongeætten omkom paa nær H. og den af hende frikøbte Broder, Podarkes (Priamos). H. tilfaldt som Bytte Herakles'es Ven Telamon og blev ved ham Moder til Teukros. *H. A. K.*

Hesje er den norske Form for dansk Hæs (Hes); svensk hessja, dialektisk häs. Herved betegnes et opretstaaende Sprinkelværk, hvorpaa hænges Hø og Korn til Tørring. Ordet hører vel sammen med oldn. *hes*, »Tap«, idet de horisontale Stænger hvile paa Tapper i de vertikale Pæle. *Hj. F.*

Heskestad Herred, Jæderen og Dalerne's Fogderi, Stavanger Amt, (1891) 889 Indb., er en liden, fra Nord til Syd omtrent 20 Km. lang og halvt saa bred Indlandsbygd, liggende Øst for Helleland Herred (s. d.) og dannende dettes Forlængelse. Grænsevandet Tekse gaar langt ind i H. H. og optager Tekseaaen, der dannes af to smaa Elve, den ene fra Botnevand, den anden fra Urdalsvand, som begge ligge i Østfjældene og løbe ud i det i Dalbunden liggende Bilstadvand. Herfra bøjer Dalen i næsten ret Vinkel mod Syd, over et lavt Vandskille mødes Herredets største Vasdrag, der har sine Kilder ved det lille Gjuvvand paa Østgrænsen, løber først i Vest og saa mod Syd ned efter den flade Dal, hvor det danner tre efter hinanden liggende Vand Ueland's Vand, Heskestad Vand og Eide Vand og gaar fra det sidste ind i Naboherredet. Tvende Dalfører gennemskære H. H. fra Vest mod Øst, det nordligste er Gyadalen, som forener sig med Hoveddalen nede i Helleland, det sydligste Drangsdalen, som fører over til Hovsvandet i Lund. Af Fjælde kunne paa Dalens Østside mærkes Store Skikula og Bessevasknuden paa Nordsiden af Gyadalen og længere Syd Høgeknuden og Ørneknuden. Paa den vestlige Side af Dalen ere Fjældene lavere, her ere de højeste Toppe Ormefjæld og Guldbergknuden, der ligge ret op for det betydelige Grøsfjældvand, der har Afløb til Eia Vand paa Grænsen af Sogndal. Bebyggelsen er væsentlig knyttet til Heskestaddalen, hvor ogsaa Kirken, der er Annekskirke til Lund Præstegæld, ligger; for øvrigt ligge Gaardene spredt, de fleste Brug ere kun smaa, større Gaarde findesikke; nævnes kunne Tekse, Hellerен, Bilstad, Ueland, Heskestad og Grøsfjæld. Agerbrug og Fædrift ere Hovednæringen, Skoven bestaar næsten udelukkende af Løvskov; heraf sælges Brænde til Byerne ved Kysten, i Herredet brændes adskillig Tørv og gamle Trærødder, som i store Mængder findes i Myrene. Havnegangene ere gode, især i den vestlige Del af H. H. Hovedvej kommer ind fra Lund, gaar Vest over gennem Drangsdalen, deler sig i Hoveddalen i en nordgaaende Vej, der fortsætter ind i Helleland, og i en sydgaaende ind i Sogndal. Herredets Areal er 206 □Km., hvoraf 17 D Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Hesnæs Havn, paa Østsiden af Falster, ved Hesnæs-Vig. I Havnen findes $2_{,5}$ M. Vand. *G. F. H.*

Hesperĭa (»Aftenlandet«) var i Oldtiden hos Grækerne, især i den alexandrinske Tid, Betegnelse for alle mod Vest liggende Lande, navnlig Italien. Senere, fortrinsvis hos romerske Digtere, er H. = den pyrenæiske Halvø. *H. A. K.*

Hesperĭdae, Gruppe af Dagsommerfugle, udmærkende sig ved et tykt Hoved og to Par Sporer paa bageste Skinneben. Forholdsvis smaa Sommerfugle med gennemgaaende brune og rødbrune Farver. I Danmark ca. 6 Arter, af hvilke *H. comma* er den hyppigste. *C. W.-L.*

Hesperidēn se Limonen.

Hesperiderne vare efter gamle, græske, hos Hesiodos opbevarede Sagn Nattens skøntsyngende

Døtre, der tænkes i det yderste Vesten, ved det fuldstændig ubekendtes Grænser, at bebo en 0 med en herlig Have, hvor de sammen med Dragen Ladon vogte Træet med de gyldne Æbler, som Gaia (Jorden) fordum skænkede Hera (smlg. Ydun's Æbler i den nordiske Mytologi). Nær II.'s 0 er det Sted, hvor Atlas opholder sig, Titanen, der paa sine Skuldre bærer Himmelen. Senere Sagn gøre H. til Døtre af Atlas og Hesperis (eller Pleione). De tænkes oftest som tre, Aigle, Erytheia og Hesperethusa. Et af Herakles's sidste »Arbejder« var at skaffe Eurystheus H.'s Æbler (se Herakles). H. ere af Kunsten nogle Gange fremstillede paa Relieffer og Vasebilleder. Plinius henlagde H.'s 0 til Mundingen af Floden *Lixus* (nu Arisch) paa den atlantiske Kyst af Marokko. *H. A. K.*

Hesperidin, $C_{22}H_{26}O_{12}$, er et Glykosid, der findes i umodne Appelsiner og Citroner; det danner fine mikroskopiske Naale, er næsten uopløseligt i koldt Vand, noget opløseligt i Alkohol og særlig opløseligt i varm Eddikesyre og i Anilin; i Alkalier kan det opløses nogenlunde let og atter udfældes af Opløsningen ved Hjælp af Kulsyre. Ved Opvarmning med fortyndede Syrer spaltes det i Glykose og Hesperitin, $C_{16}H_{14}O_6$, et krystallinsk Stof, der smager sødt, og som ved Opvarmning med Alkalier til 100° giver Floroglucin og Isoferulasyre $CH_3O \cdot C_9H_7O_3$. Ved Smeltning med Kali giver Hesperitin Protokatechusyre (s. d.). *O. C.*

HespériS se Aftenstjerne.

Hesperórnis Marsh., en fossil Fugl fra de nordamerikanske Kridtaflejringer. I det ydre mindede den paa Grund af sit lange, spidse Hoved og sin lange Hals, Kroppens og Baglemmernes Form en Del om Lommerne, med hvilke den dog aldeles ikke har haft noget Slægtskab, idet den paa Grund af sin hele Benbygning stod Strudsene nærmest. Saavel Over- som Underkæben havde en Række Tænder i en fælles Fure; Brystbenet manglede Kam; Gaffelbenet var meget lille, Vingerne rudimentære; Skulderbæltet og Bækkenet vare i det hele byggede som Strudsenes; Baglemmerne vare kraftige og forsynede med Svømmefødder. Hvirvlerne havde sadelformige Ledflader; Knoglerne vare ikke pneumatiske; Halen var uddannet til et ejendommeligt, fladtrykt Svømmeredskab. H. maa have været en svømmende og dykkende Vandfugl. *E. B.*

Hespél'OS (*Ἑσπερος* lat. *Vesper*) er hos Oldtidens Grækere Navnet paa Aftenstjernen og kaldes snart Søn af, snart Broder til Atlas (s. d.). Oprindelig tænkte man sig den og Morgenstjernen (Heósforos, Fosforos = Lucifer, Lysbringeren) som forskellige Stjerner, og H. prises da af Digterne (Sapfo, Bion, Catullus) i Brudesange som den, der som Leder af det natlige Brudetog fører Bruden til Brudgommen. I Kunsten fremstilles H. oftest sammen med Heosforos som et Brødrepar i Lighed med Dioskurerne. — I senere Sagn er Hesperis Datter af H. og Moder til Hesperiderne. *H. A. K.*

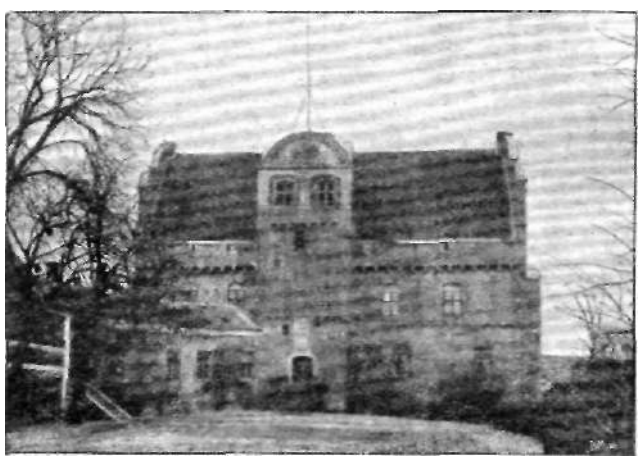
Hess, tysk Kunstnerfamilie. 1) Peter v. H., Slagmaler, født 29. Juli 1792 i Diisseldorf, død 4. Apr. 1871 i München, Søn og Elev af den ansete Kobberstikker Karl Ernst Christoph H., (1755—1828), er uddannet væsentlig paa München's Akademi, særlig under Kobell, hvad hans tidligere Produktion bærer Præg af. Hans Kunst, saa omhyggelig i Kompositionen og saa minutiøst gennemført, har dog sin Betydning mindre ved dens egne kunstneriske, særlig maleriske Egenskaber, end ved dens Emners livlige Sceneri og Kunstnerens nære personlige Forhold til disse. H., den skattede, livfulde Slagmaler, deltog nemlig, i Fyrst Wrede's Generalstab, i Felttoget 1813—15, hvis mange Optrin han senere fik Lejlighed til kunstnerisk at udnytte, bl. a. da han paa Kejser Nikolaj's Opfordring 1839 rejste til St. Petersborg for her og i Moskva i store Billeder at fremstille Begivenheder fra den fransk-russiske Krig. Fra hans Rejse til Grækenland, hvorhen han fulgte Kong Otto, skrive sig Repræsentationsbillederne »Kong Otto's Modtagelse i Nauplia« [1835] og »Indtoget i Athen« [1839] (München's ny Pinakotek). I øvrigt kunne nævnes: »Slaget ved Barcis-sur-Aube« [1817], »Morgeni Landsbyen Partenkirchen« [Gal. Leuchtenberg i St. Petersborg], Træfningerne ved Bodenbiihl og ved Worgel, Austerlitz-Slaget, talrige Skitser til Fremstilling af den græske Frihedskamp. Hans Søn Eugen H., (1824—62), har malet gode historiske Genrebilleder fra Middelalderen og Renaissancetiden; hans yngre Søn Max H., (1825—68), Historiemaler, har særlig udmærket sig i Dekorationsfaget. 2) Heinrich Maria v. H., Broder til ovenn. P. v. H., født 19. Apr. 1798 i Diisseldorf, død 29. Marts 1863 i Miinchen. Han gik ogsaa paa Akademiet i Miinchen, fandt hurtig sit rette Felt i det religiøse Maleri, udforte saaledes en hellig Familie, flere Madonnabilleder m. m. for Dronning Karoline, var 1821—25 i Rom (»Apollon og de ni Muser« [München's Pinakotek 1821—23]), blev efter Hjemkomsten, paa Cornelius'es Foranledning, Professor ved München's Akademi og skabte 1827—37 sit Hovedværk: Freskerne i Allerheiligenkirche's to Kupler (over 60 Fremstillinger, paa Guldgrund, fra det ny og det gl. Test), endvidere en større Freskocyklus for Bonifacius-Kirken (med Scener af Helgenens Levned). H.'s eklektiske Kunst fik stor Betydning for München's Kirkemaleri; 1849 blev han Direktør for de forenede kgl. Samlinger. Endelig har H. haft megen Indflydelse paa Glasmaleriets Udvikling i Bayern (Kartoner til Glasmalerierne i Regensburg Domkirke, Auer-Kirken i Miinchen m. m.). H.'s Søn, Billedhuggeren Anton Heinrich, født 20. Aug. 1838 i Miinchen, fra 1875 Professor ved Kunstindustriskolen smst., har især udført en Del Portræt- og Gravmæleskulptur (bl. a. Knorr-Monumentet paa München's gamle Kirkegaard). — 3) Karl, Broder til de ovenn. P. og H. v. H., født 1801 i Diisseldorf, død 16. Novbr. 1874 i Reichenhall, har især malet Landskaber med livlig Staffage af Dyr; i Berlin's Nationalgaleri: »Tyrolsk Landskab« og »Kvæg«. *A. Hk.*

Hess, Heinrich, Friherre, østerrigsk Feltmarskal, født 17. Marts 1788 i Wien, død smst. 13. Apr. 1870. H. begyndte sin militære Løbebane som Fændrik i Fodfolket 1805, forsattes imidlertid allerede 1809 til Generalstaben og udmærkede sig s. A. i Kampene ved Aspern og Wagram; 1813 Kaptajn i Generalstaben, 1815 Major med Ansættelse i Fyrst Schwarzenberg's Hovedkvarter. 1813 blev H. Generalstabschef hos Radetzky i Norditalien og udarbejdede her med megen Dygtighed en ny Manovreinstruktion for de 3 Vaaben. 1839 forfremmedes han til Brigadegeneral i Mähren,

og 1840 overdroges Ledelsen af Generalstabens Arbejder til ham. 1843 udnævntes H. til Feltmarskalløjtnant, ansattes ved Oprørets Udbrud 1848 atter som Generalstabschef hos Radetzky og lagde det følgende Aar Planen til det berømmelige 5 Dages Felttog, der endte med Sejren ved Novara. For disse Fortjenester udnævntes H. til Felttøjmester og Friherre og sattes i Spidsen for Generalstaben 1850. I de følgende Aar sendtes H. fiere Gange i militære Øjemed til Udlandet og overtog 1854 Kommandoen over det i Galizien og Siebenbiirgen under den orientalske Krig opstillede Korps. Efter det uheldige Slag ved Magenta sendtes PI. til Staben, men formaaede ikke at forhindre Nederlaget ved Solferino. 1860 forfremmedes han til Feltmarskal, nedlagde sin Post som Cheffor Generalstaben og ansattes som Kaptajn for Drabantlivgarden. 1861 kaldtes H. til livsvarigt Medlem af Herrehuset. *B. P. B.*

Hesse, Adolf Friedrich, tysk Musiker, (1809—63), var en udmærket og almindelig beundret Orgelspiller, der fra Breslau, hvor han var ansat, gjorde Kunstrejser til Frankrig og England. Hans talrige Orgelkompositioner have endnu bevaret deres Værdi. *W. B.*

Hesse, Ludwig Otto, tysk Matematiker, født 22. Apr. 1811 i Konigsberg, død 4. Aug. 1874 i München. 1840—56 var han ekstraordinær Professor ved sin Fødebys Universitet; derefter beklædte han ordinære Professorater, først i Halle, senere i Heidelberg, indtil han 1868 blev Direktør for den tekniske Højskole i Munchen. Kun faa have bidraget mere end H. til den nyere Udvikling af den analytiske Geometri; hans Navn er særlig knyttet til Undersøgelserne af Vendepunkterne ved Kurver af 3. Orden og Dobbelttangenterne ved Kurver af 4. Orden. Ogsaa til den nyere Algebra har han ydet væsentlige Bidrag gennem disse geometriske Arbejder. Foruden mange Afhandlinger, især i Crelle's Journal, har H.skrevetfortrinlige Lærebøger, saasom »Vorlesungen über analytische Geometrie des Raumes« [1861, 3. Opl. Leipzig 1876], »Vorlesungen aus der analytischen Geometrie der geraden Linie, des Punktes und des Kreises in der Ebene« [Leipzig 1865], der giver den analytiske Geometris Begyndelsesgrunde i en paa den nyere Geometris Principper baseret Fremstilling, og »Die Determinanten, elementar behandelt« [Leipzig 1871]. *Chr. C.*

Hesselagergaard.

Hesse [æ's], 1) Nicolas Auguste, fransk Historiemaler, født 28. Aug. 1795 i Paris, død 14. Juni 1869 smst. Han var Elev af Gros, vandt 1818 Rom-Prisen med »Filemon og Baucis«, men sluttede sig væsentligst til Ingres'es Kunst. Mest bekendt er H. for sine Kirkemalerier, i Paris'es Notre Dame de Lorette (»St. Hieronymus'es Martyrium«), Ste. Elisabeth, Bonne Nouvelle, St. Eustache, St. Severin m. fl. Til Luxembourg-Saml. købtes »Maria ved Jesu Begravelse« [1851]. I øvrigt malede H. ogsaa, i sine yngre Dage, rent historiske Billeder, som »Mirabeau i Etats-généraux 1789«.

2) Alexandre, fransk Historiemaler, født Septbr. 1806 i Paris, død smst. 7. Aug. 1879, Nevø af ovenn. N. A. H. Skønt Elev af Gros sluttede han sig dog nærmest til Romantikerne og søgte som mange af disse at forynge sin Kolorit ved Studier i venetiansk Kunst (studerede i Venezia især Veronese). Herom bærer hans første betydelige Arbejde Vidne: »Titian's Begravelse« [1833], der gjorde stor Lykke og vel ogsaa betegner H.'s Kulmination. Senere malede han »Lionardo da Vinci« [1836], »Præsident Brisson's Død«, »Henrik IV paa lit de parade«, »Vit. Pisani's Triumf« [1847, Luxembourg-Mus.], »De to Foscari'er« [1853], »Gotfred af Bouillon og A. Comnenus«, der ligesom »Korsfarerne belejre Beirut« kom til Versailles. Til hans bedste Arbejder høre hans stemningsfulde religiøse Malerier i St. Sulpice, der skildre Frants fra Sales'es Levned; han udførte andre Kirkemalerier for St. Gervais og St. Severin. (Litt.: P. Nicard, *A. H., sa vie et ses ouvrages* [Paris 1883]). *A. Hk.*

Hesselagergaard, Hovedgaard i Gudme Herred, 15 Km. N. N. O. f. Svendborg, er en af Danmark's ældste og i arkitektonisk Henseende ejendommeligste Herregaarde. En ældre Gaard af samme Navn tilhørte fra Midten af 15. Aarh. Slægten Friis (med de 3 Egern i Vaabenet); 1534 var Johan Friis, den senere Kansler, GaardensEjer, da den blev nedbrændt og ødelagt under Bøndernes Rejsning s. A. til Fordel for den fangne Kong Christian II. Allerede under Frederik I, som dennes betroede Mand, havde Johan Friis udvidet Godset betydelig, og straks efter Genoprettelsen af rolige Forhold tog han fat paa Opførelsen af sin Fædrenegaard. En Indskrift paa Hovedbygningen beretter, at Johan Friis 1538 lod denne ny Bygning rejse for sig og sine paa sin gamle Gaard. — Dette sidste maa tages bogstavelig, thi det nu-

værende H. er opført paa Resterne af en ældre Stenbygning. Det er en enfløjet Bygning, Kælder og to Etager høj, med et svært, 4-kantet Trappetaarn paa Bagsiden og to 8-kantede Hjørnetaarne paa Forsiden. En Rundbuefrise antyder Adskillelsen mellem 1. og 2. Stokværk; udkroget over dette findes atter paa For- og Bagsiden et Halvstokværk med en lignende Rundbuefrise, Skydehuller og Skoldehuller. Hjørnetaarnene ere flade ovenpaa; Trappetaarnet skal tidligere have haft Kuppel, men er nu prydet med lignende, foroven rundt afsluttede Trin, som ses paa Bygningens Gavle. Disse menes at være yngre end Længdesiderne, og for første Gang i Danmark ses her Renaissanceformer optagne i Gavlen. — H. Gaard og Gods bleve haardt medtagne under Svenskekrigen og gik 1679 ved Salg ud af Friisemes Besiddelse. (Litt.: Burmann-Becker, »Efterretninger om gamle danske Borge« [Kbhvn. 1830—32]; Beckett, »Renaissancens og Kunstens Historie i Danmark« [Kbhvn. 1897]). *B. L.*

Hesselberg, Iver, norsk Præst og Forfatter, født paa Strømsø 16. Decbr. 1780, død i Aker 19. Aug. 1844, blev Student 1796, cand. theol. 1804, 1813 Sognepræst til Grue, 1834 i Aker. Her vakte han snart Opmærksomhed ved sin varme, billedrige og højtstemte, undertiden ogsaa lidenskabelig polemiske Veltalenhed, som med Forkærlighed hentede Tekster fra Profeterne og David's Salmer med Tilknytning til sit Folks historiske Liv i Fortid og Nutid, overhovedet mindende om Grundtvig. Han havde et Par Aar tidligere i »Gjenlyd fra Fjeldet af Christ-Kirkens Røst« [Chra. 1829] stillet sig paa Wexels's Side i dennes Strid med Treschow i Anledning af den sidstes Bog om »Christendommens Aand«, var kendt som en af de faa Præster, der stillede sig velvillig forstaaende over for Lægprædikanten H. N. Hauge, havde udgivet et større kirkehistorisk Arbejde om »Herrnhuterne eller de evangeliske Brødre« [Chra. 1830], skrevet en historisk Studie over »Christian den 2den i Norge« [i »Saml. til Norske Folks Sprog og Hist.«, 1833] og ved Blad- og Tidsskriftartikler lagt for Dagen, at der efter hans Anskuelse ingen uforenelige Modsætninger bestod mellem Demokratiets Frihedsarbejde og Kristendommen. Den Opmærksomhed, han havde vakt, blev til en landskendt Opsigt, da han 1836, to Dage efter Stortingets pludselige Opløsning, holdt en straks efter offentliggjort »Prædiken i Akers Kirke«, i hvilken han lidenskabelig bevæget gav polemiske Udtryk for »den Vulkan, som brændte i vort Indre« og »lod dens hede Lava udstrømme i Kirken«. Denne »politiske Prædiken paa Akersbakken« fremkaldte straks Indsigelser fra gejstlige og verdslige Modstandere i Smaaskrifter og Bladartikler, af hvilke navnlig en Række Artikler af J. S. Welhaven i »Den Constitutionelle« [Welhaven's »Saml. Skr.«, I, S. 74 ff.] har bevaret historisk Interesse. Selv besvarede H. Angrebene i Brochuren »Christelig Liberalisme« [Chra. 1837], hvori han udvikler sin Idé om Tidens Frihedsstræben og dens Grund og søger at paavise, at Folkets Selvstyre, helst i republikansk Form, er den eneste i den kristelige Aabenbaring grundede Statsform, hvad der igen fremkaldte et Modskrift af hans tidligere nærstaaende Ven Wexels. Ved næste Stortingsvalg for Akershus Amt blev H. dettes 3. Repræsentant 1839, men satte intet Mærke i Forhandlingerne uden ved sin Optræden, i Anledning af Forslaget om Ophævelse af Konventikelplakaten af 1741, for Indførelse af fuldstændig Religionsfrihed. Han holdt i 1830'erne nogen Tid meget besøgte pastoral-teologiske Forelæsninger ved Universitetet. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II). *Y. B. H.*

Hesselberg, Wollert Konow, norsk Præst, født i Bergen 10. Juli 1832, død paa Gausdal's Sanatorium 1. Aug. 1885, Student 1850, cand. theol. 1856. H. studerede flere Aar Musik, som han dengang tænkte helt at ofre sig for, men gik 1860 over i gejstlig Stilling, blev Præst paa Lillehammer, senere i Frederiksværn, indtil han fra Nytaar 1875 tiltraadte et Kapellani ved den ny Johannes Menighed i Christiania, hvis Sognepræst han var ved sin Død. H. var en ualmindelig afholdt og anset Hovedstadspræst, der helt fyldte sin Plads ved sin harmoniske Personlighed, hvori streng Alvor og lunt Humor bares af en alsidig human Dannelse, som gav sig Udtryk i en ikke liden litterær Produktion i kirkelige Tidsskrifter og Blade. Hans paa mange Rejser udviklede Kunstsans og hans musikalske Evner og Indsigt bleve ofte tagne i Beslag for kirkelige Interesser, bl. a. var han Medlem af den kgl. Kommission [1877] til Bedømmelse af Lindeman's ny Salmemelodier. Den liturgiske Side af Gudstjenesten ofrede han ogsaa en reformerende Interesse, og hans og Gustav Jensen's »Udkast til en forandret Højmesse-Liturgi« [Chra. 1883] var Forløber for den Bevægelse, som nogle Aar senere satte Frugt i den norske Kirkes ny Liturgi. Efter hans Død udkom hans »Prædikener over Kirkeaarets Evangelier« [Chra. 1886]. En Afhandling [i »Luth. Ugeskrift«, VII] om »Shakespeares Tragedier« vidner om hans høje litterære Dannelse og dybe digteriske Sans. Venner og Menighedslemmer rejste 1889 et Mindesmærke paa hans Grav. (Litt.: J. V. Kvam, »Til Minde om Sogneprest W. K. H.« [Chra. 1886]; »Norsk Forf.-Leks.«, II). *J.B.H.*

Hesselø (i Valdemar II's Jordebog kaldet *Esæl*), lille Ø i Kattegat, ca. 30 Km. N. f. Indløbet til Issefjord, hører under Holbæk Amt, Ods Herred, Rørvig Sogn. Øen, der har sin største Udstrækning fra Nordvest til Sydøst, ca. 1,5 Km., har en stenet Overflade og 1 Gaard. Paa Øens højeste Punkt mod Sydøst, ca. 20 M., ligger et 22 M. højt Fyrtaarn (Lysvidde 30 Km,, Flammens Højde o. H. 26 M.). Oldsagsfund bære Vidnesbyrd om, at Øen har været beboet i Oldtiden; paa Frederik II's Tid, da den kaldtes Hasselø, var der et Stuteri. *H. W.*

Hessen, gammelt Navn paa et Land i det vestlige Tyskland omkring Rhinens Biflod Lahn, Fulda med dens Biflod Eder samt omkring Werra. I Oldtiden fandtes her et Folk ved Navn *Catti* eller *Chatti*, der kort efter Christi Fødsel kom i Berøring med Romerne, idet Germanicus Aar 15 ødelagde deres Hovedstad Mattium. Dette Folk er Stamfædre til Hesserne, deres Navn *Catti* er ved en blødere Udtale gaaet over til Hassi og til Hesser. Det gamle Land H., der til forskellig Tid havde en forskellig Udstrækning, hørte under Hertugdømmet Franken og dannede indtil Beg. af 12. Aarh. flere Grevskaber. 1137 erhvervede Ludvig I af Thüringen ved sit Giftermaal med Hedvig af Gudensberg, Gison IV's Datter og eneste Arving,

store Besiddelser i H., der for største Delen i den følgende Tid blev forenet med Thüringen. Ved Afslutningen af den thüringske Arvefølgekrig 1265 erholdt Sofie af Brabant for sin Søn Henrik I H., der snart blev ophøjet til et særligt Landgrevskab og 1292 til et arveligt Rigsfyrstendømme, og som senere flere Gange blev forstørret, saaledes 1327 ved Erhvervelse af Giessen. Henrik I's Efterkommere regerede enten i hele H. eller i en af dens Dele, nemlig Øvre- eller Nedrehessen. For førstnævnte Distrikt var Marburg Hovedstaden, for sidstnævnte Kassel. Ved Filip den Ædelmodige's Død 1567 deltes H. mellem hans 4 Sønner i Nedrehessen med Ziegenhain og Schmalkalden, Øvrehessen med Nidda og Eppstein, Niederkatzenelnbogen med Rheinfels og St. Goar og Oberkatzenelnbogen med Darmstadt, blandt hvilke den fjerde og den anden Del ved de 2 Sønners Død henholdsvis 1583 og 1604 tilfaldt de 2 andre Linier, Kassel og Darmstadt, i hvilke H. herefter forblev delt. *Joh. F.*

Hessen (sædvanlig kaldet H.-Darmstadt) (se Kortet »Tyskland«), Storhertugdømme i det tyske Rige, har et Areal af 7,682 □Km. og er i denne Henseende den syvende Forbundsstat, medens det med Hensyn til sit Indbyggerantal er den sjette. H. bestaar af 2 ved et 6—10 Km. bredt Bælte adskilte Hoveddele og 11 i Nærheden liggende Smaadele. Den nordlige Del dannes af Provinsen Oberhessen, der er fuldstændig omsluttet af den preussiske Provins Hessen-Nassau; den sydlige Del bestaar af Provinserne Starkenburg og Rheinhessen og grænser mod Nord til Hessen-Nassau, hvorfra den for en Del skilles ved Rhinen og Main, mod Øst til Bayern, mod Syd til Baden og Rhinbayern og mod Vest til Rhinprovinsen. Af de 11 Smaadele hører der til Provinsen Starkenburg 7, af hvilke de 5 ligge mod Syd og grænse dels til Baden, dels til Wurttemberg, medens de to øvrige, ligesom de 4 Enklaver, der høre til Oberhessen, ligge helt omsluttede af det preussiske Terrain. Inden for H.'s Omraade ligge 8 Enklaver, i Starkenburg 6, der høre til Baden, i Oberhessen 2, der høre fil Preussen. Oberhessen er for største Delen bjærgrigt; mod Øst hæver sig her Vogelsberg, en svagt stigende Basaltkegle, der under en Vinkel af kun 1° og med en Grundflade, hvis Diameter er 460 Km., hæver sig til en 600 M. høj, græsklædt Flade, fra hvilken enkelte Toppe rage op, saaledes Taufstein, der naar 772 M., H.'s største Højde. Fra nævnte Flade udstraale til alle Sider med stor Regelmæssighed Dale, der skære sig ned til en Dybde af 100 til 200 M. Mod Sydvest sænke Højderne sig ned til det bakkede, frugtbare, ofte af Basaltkegler gennembrudte Landskab Wetterau, der danner den østlige Grænse for de Udløbere, som Taunus fra Sydvest og Vest sende ind i Landet, og som her i Winterstein naa en Højde af 589 M. Floderne udstraale til alle Sider fra Vogelsberg, mod Øst og Nord Luder, Altfell og Schwalm, der løbe til Fulda, mod Nordvest Ohm, en af de Arme, der danne Rhinen's Biflod Lahn, mod Vest og Syd Wetter, Horloff, Nidda, Nidder m. fl., alle Tilløb til Main. Den sydlige Hoveddel af H. gennemstrømmes fra Syd til Nord af Rhinen's bugtede Løb, som deler Landet i Provinserne Starkenburg mod Øst og Rhinhessen mod Vest. Næsten hele den østlige Halvdel af Provinsen Starkenburg dækkes af det skovklædte Odenwald, hvis Navn oprindelig betyder øde Skov, og hvis Forgreninger strække sig mod Øst ind i Bayern og mod Syd til Nordgrænsen af Baden. I den vestlige Del af denne Bjærggruppe optræde afvekslende Syenit, Granulit og Skifere, der falde stejlt af til Sletterne omkring Rhinen og Main, medens den sydøstlige Del bestaar af Sandsten; begge Hoveddelene skilles ved et Bælte af Gnejs, der fra Schaaf heim strækker sig i sydvestlig Retning indtil Hammelbach. De største Højder ere Seidenbucher Höhe (598 M.), Hardberg ved Siedelsbrunn (594 M.), Neunkircher Hohe (590 M.), Trom (554 M.), Melibokus (520 M.) og Felsberg (517 M.). Mod Vest begrænses Odenwald af den ca. 52 Km. lange, maaske allerede af Romerne anlagte Vej, Bergstrasse *(Piatea montana)*, der fører fra Bessingtn i Nærheden af Darmstadt til Heidelberg, og efter hvilken hele denne frugtbare Strækning er opkaldt. Her trives udmærkede Vinsorter, Frugttræer og Mandelbuske; Ædelkastanjer tillige med Valnøddetræer danne hele Skove, Klimaet er særdeles mildt, og Distriktet regnes fil et af de smukkeste i Tyskland. Rhinhessen hører for en Del til Rhin-Dalen, men danner for øvrigt et frugtbart Bakkeland uden betydelige Højder; kun længst mod Sydvest trænge de nordligste Forgreninger af Haardt-Bjærgene ind i Landet og hæve sig her i Eichelberg til en Højde af 321 M. I Provinsen Starkenburg have Floderne deres Kilder i Odenwald; de vigtigste ere Gersprenz og Mumling, der løbe til Main, Weschnitz og Modau, der strømme til Rhinen; kun paa en kort Strækning berøres Provinsen mod Syd af Neckar. I Rhinhessen er Hoved floden Selz, der løber midt gennem Landet og falder i Rhinen's venstre Bred. Klimaet er i de sydligere lave Dale mildt, her vokse Vin, Frugttræer, ægte Kastanjer og Mandler; derimod er Klimaet i Bjærgegnene temmelig raat, og paa de højere Steder i Vogelsberg dyrkes næsten kun Havre og Kartofler. Den aarlige Middeltemperatur er for Hovedstaden $9{,}8^0$, Foraarets Middeltemperatur $9{,}6^0$, Sommerens $18{,}3^0$, Efterarets $9{,}8^0$ og Vinterens $1{,}3^0$. Den aarlige Regnmængde beløber sig til 710 Mm. Mineralkilder findes i Gross-Karben, Bad-Nauheim, Salzhausen, Theodorshalle med Karlshalle ved Kreuznach, i de to sidstnævnte Steder findes Saltbade, i Bad-Nauheim varme Bade.

Befolkningen beløb sig 1895 til 1,039,000 Indb., 1890 til 992,900 Indb., hvoraf 666,100 Evangeliske (67 p. Ct.), 293,600 Katolikker (30 p. Ct.) og 25,500 Jøder. Storhertugen er Hovedet for den evangeliske Kirke, derefter følger som øverste kirkelige Øvrighed Overkonsistoriet, den katolske Kirke staar under Biskoppen i Mainz. For Undervisningsvæsenet sørges ved velindrettede Læreanstalter. Der findes et Universitet i Giessen, en teknisk Højskole i Darmstadt, desuden findes 8 Gymnasier, 4 Realgymnasier og 15 Realskoler, 3 Lærerseminarier (i Bensheim, Friedberg og Alzey), et evangelisk Præsteseminarium i Friedberg og et biskoppeligt Seminarium i Mainz samt (1892) 993 Folkeskoler, 906 Fortsættelsesskoler (i Tilslutning til sidstnævnte), 25 Middelskoler (udvidede Folkeskoler) og 58 Privatskoler; der findes 2 Døvstummeinstitutter (i Friedberg og Bensheim), et

Blindeinstitut (i Friedberg). Af offentlige Biblioteker kunne nævnes Hofbiblioteket i Darmstadt, Universitetsbiblioteket i Giessen og Biblioteket i Mainz. Blandt Næringsvejene er Agerbruget det vigtigste. 1892 fandtes 49,6 p. Ct. Ager- og Haveland, 13,1 p. Ct. Eng og Græsgange, 1,4 p. Ct. Vinbjærge, 31,2 p. Ct. Skov; det øvrige Areal udgjorde 4,- p. Ct. Af Ager- og Havelandet vare 1892 17,6 p. Ct. beplantede med Kartofler, 16,5 p. Ct. med Rug, 15,1 p. Ct. med Byg, 12,5 p. Ct. med Foderurter, 12,1 p. Ct. med Havre, 10,8 p. Ct. med Hvede og Spelt. Havedyrkning i større Omfang finder særlig Sted i Nærheden af Byerne Mainz, Darmstadt, Offenbach og Friedberg. Frugtavlen er betydelig og findes i alle tre Provinser; der findes over 2 Mill. Frugttræer. Vindyrkningen forekommer fortrinsvis i Provinsen Rhinhessen, dernæst i Starkenburg, i mindre Omfang i Oberhessen. Den bedste Vin vokser paa de mod Rhin-Dalen vendende Skraaninger ved Worms (med de berømte Sorter Liebfrauenmilch, Luginsland og Katterlocher), Nierstein, Ingelheim, Laubenheim og Rüdesheim (med den bekendte Scharlachberg). Vinbjærgene indtage et Areal af 10—11,000 Hekt. Med Hensyn til Kvægavlen er Avlen af Hornkvæg vigtigst og giver Anledning til betydelig Udførsel. Faareavl forekommer i større Omfang kun paa Vogelsberg og til Dels paa Odenwald. Til Forbedring af Hesteavlen findes et Stuteri i Darmstadt. 1892 fandtes 52,400 Heste, 321,600 Stkr. Hornkvæg, 91,300 Faar, 246,300 Svin og 115,200 Geder. Knyttet til Universitetet i Giessen findes et Landbrugsinstitut; til Fremme for Landbruget tjener ogsaa den tekniske Højskole i Darmstadt samt flere Landbrugsskoler. Bjærgværksdriften er kun betydelig i Oberhessen; der udvindes fortrinsvis Jærn-, Mangan- og Blymalme, Salt og Brunkul. 1891 fandtes 24 Jærn-, 10 Brunkul-, 1 Manganbjærgværk og 3 Saltværker med en samlet Produktion til Værdi af 6,5 Mill. Rm. Endvidere findes udstrakte Tørvelejer; Sandstens- og Kalkstensbrud forekomme i alle Provinser, Marmor ved Auerbach, og endelig er Landet rigt paa gode Lerarter, særlig ved Hainstadt a. M. En betydelig Gren af Industrien danner Hyttedriften; vigtigst er dog Fabrikationen af lakeret og farvet Læder (i Worms, Mainz, Offenbach, Bensheim) med en aarlig Produktion til Værdi af 20—25 Mill. Rm. Endvidere findes Maskinfabrikation, Fabrikation af Møbler og Vogne, Tobak og Cigarer, Kemikalier, Tændstikker, fysiske Instrumenter, Lervarer, Sæbe, Skotøj og Hatte m. m. Tekstilindustrien er af mere lokal Betydning. Der findes 3 Sukkerfabrikker, ca. 200 Bryggerier og over 250 Brændevinsbrænderier i Drift. Handelen fremmes ved de sejlbare Floder og et Jærnbanenet, der 1896 udgjorde 945,6 Km. Der findes 3 Hovedhavne (Mainz, Bingen, Worms). De vigtigste Udførselsgenstande ere Læder og Lædervarer, Galanteri- og Isenkræmmervarer, Lærred-, Silke- og Uldvarer, Papir, Møbler og andre Trævarer, Jærn- og Metalvarer, Instrumenter, Vin, 01, Frugt, Tobak m. m. Der indføres Bomuld, Uld, Hør, Hamp, Linned, Silke, Glas- og Trævarer m. m. I Mainz findes en Hovedafdeling af Rigsbanken, Filialer i Darmstadt, Offenbach, Worms, Giessen og Bingen, endvidere findes nogle Banker og talrige Sparekasser samt 6 Handelskamre.

Forfatning og Forvaltning. Storhertugdømmet H. danner ifølge Forfatningen af Decbr. 1820 et udeleligt konstitutionelt Monarki. Landsherren benævnes »Grossherzog von H. und bei Rhein« og fører Titelen af kongelig Højhed. Ständerforsamlingen sammensættes af 2 Kamre; første Kammer bestaar af Prinser af det storhertugelige Hus, Hovederne for de tidligere rigsumiddelbare Familier (de saakaldte Standesherren), en protestantisk gejstlig (kaldet Prælat), den katolske Biskop, Kansleren ved Universitetet, 2 Repræsentanter for den bosiddende Adel og indtil 12 af Storhertugen for Livstid valgte Statsborgere. Andet Kammer bestaar af 10 Repræsentanter for Byerne og 40 for de mindre Byer og Landkommunerne; de vælges ved indirekte Valg. Retten til at forelægge ny Love tilkommer kun Storhertugen. I Spidsen for Forvaltningen staar Statsministeriet, Storhertugdømmet deles i tre Provinser: Starkenburg (3,019,2 □ Km. med [1890] 419,600 Indb.), Oberhessen (3,287,8 □Km. med 265,900 Indb.), Rhinhessen (1,374,18 □Km. med 307,300 Indb.) og 18 Kredse. I Spidsen for hver Provins staar en Provinsialdirektion og for hver af Kredsene et Kreisamt. Retsplejen udøves ved Overlandsretten i Darmstadt, 3 Landsretter samt 18 Amtsretter i Starkenburg, 20 i Oberhessen og 11 i Rhinhessen. Statsbudgettet udviste for et Aar af Finansperioden 1. Apr. 1891—94 en Indtægt af 24,65 Mill. Rm. og en Udgift af 24,13 Mill. Rm. Statsgælden beløb sig 1893 til 35,38 Mill. Rm. Ifølge Militærkonventionen af Juni 1871 traadte de hessiske værnepligtige ind under Rigshærens Forvaltning og danne som den storhertugelige-hessiske (25.) Division en Bestanddel af den preussiske Hær. H. har 3 Stemmer i det tyske Forbundsraad og deles i 9 Rigsdagsvalgkredse. Vaabenet bestaar af en af Sølv og Rødt tværstribet kronet Løve med et Sværd i den højre Pote, anbragt i et blaat Skjold, der dækkes af en Krone og bæres af 2 oprejste Løver. Landsfarverne ere Rødt og Hvidt.

Historie. Hessen-Darmstadt's Historie begynder med ovenn. Filip I, den Ædelmodige's testamentariske Deling af Landet mellem hans 4 Sønner Vilhelm, Ludvig, Filip og Georg (1567). Den sidstnævnte, kaldet Georg I, den Fromme, erholdt Grevskabet Katzenelnbogen, valgte Darmstadt til sin Residensstad og blev Stifteren af den hessen-darmstadtske Linie. Særlig ved sin Broder Filip af H.-Reinfels's Død erholdt Georg betydelige Landomraader, saaledes at hans Land begyndte N. f. Main ved Homburg og strakte sig mod Syd til den pfalziske Grænse; mod Øst begrænsedes det af Odenwald's Højder og mod Vest af Rhinen. Ved hans Død arvede hans ældste Søn Ludvig V (1596—1626) største Delen af Riget, medens de to yngre Sønner, Frederik, Stifteren af den homburgske Linie, fik Homburg ved Taunus, og Filip Butzbach, som dog efter denne Linies Uddøen 1643 atter blev forenet med H. Ved Ludvig III af H.-Marburg's Død deltes dennes Land mellem Ludvig V og Moritz I af H.-Kassel; men ved Trediveaarskrigens Udbrud gjorde Ludvig V lige over for den til den reformerte Kirke overtraadte Landgreve Moritz Fordring paa hele den oberhessiske Arv. Af Kejseren erholdt Ludvig V Tilladelse til at indføre Førstefødselsretten i sit

Hus, saaledes at Landet for Fremtiden forskaanedes for den uheldige Deling, og 1623 tog han ifølge en kejserlig Kendelse hele den oberhessiske Arv i Besiddelse. Hans Søn Georg II, den Lærde, (1626—61), førte stadig Kamp mod Kassel og blev under hele Trediveaarskrigen det kejserlige Parti tro uden dog at kunne skaane sit Land for Krigens Ødelæggelser, og fik herfor af Kejseren Tilladelse til at slutte Overenskomst med dennes Fjender Sverige og Frankrig. Først ved den westfalske Fred 1648 kom der et Forlig i Stand med H.-Kassel, hvorved Georg II beholdt største Delen af Oberhessen. Hans Søn Ludvig VI søgte ligesom Faderen at hæve Landet i aandelig og materiel Henseende, bl. a. ved Forbedring af Skole-, Kirke- og Retsvæsenet, og forøgede tillige sit Land ved Køb af Eberstadt, Rodau og Frankenstein. Han efterfulgtes 1678 af sine Sønner, først af Ludvig VII, der døde 4 Maaneder efter Tiltrædelsen af sin Regering, og derefter af den 11-aarige Ernst Ludvig, (1678—1738), under hvem Landet led meget i Krigene med Frankrig (1688—1714); særlig blev Hovedstaden to Gange indtagen og brandskattet af Franskmændene, medens Hoffet var flygtet til Oberhessen. Under Ernst Ludvig begyndte Ludvig XIV's Pragt og Ødselhed og de franske Sæder at vinde Indgang ved Hoffet, og Opførelsen af kostbare Bygninger, Teatre og Understøttelse af Kunst styrtede endog Landet for første Gang i en Gæld; denne forøgedes af hans Søn Ludvig VIII, (1738—68), som efter lange Stridigheder med H.-Kassel om Arvefølgen i Grevskabet Hanau-Lichtenberg erhvervede største Delen af dette Grevskab. Ludvig IX, (1768—90), der i mange Henseender dannede en Modsætning til sin Fader, var en Ven af Frederik II og ligesom denne en stor Soldaterven. Det lykkedes ham at bringe de ødelagte Finanser paa Fode og at gøre sit Hof til et Samlingspunkt for de mest fremragende tyske lærde, Kunstnere og Digtere. Ved Slutningen af sin Regering kort efter den franske Revolutions Udbrud mistede han ved en Beslutning af den franske Nationalforsamling sin Ret over den i Elsass beliggende Del af de hanauske Besiddelser. Hans Søn Ludvig X, (1790—1830), sluttede sig (1792) til de allierede Preussere og Østerrigere, men maatte tillige med disse vige for Franskmændene, der besatte og brandskattede Landet. Ved Freden i Luné ville (1801) erholdt han i Erstatning for de til Frankrig afstaaede Lande paa venstre Side af Rhinen samt enkelte andre Strækninger Hertugdømmet Westfalen og en Del af det tidligere mainzske Territorium, saaledes at han i det hele afstod et Landomraade af 2,200 □ Km., men til Gengæld erholdt et Areal af 5,500 □ Km.; 1803 begunstigedes han atter af Bonaparte, idet han særlig erholdt den tidligere Rigsstad Wimpfen i sin Besiddelse. Som Medlem af Rhin-Forbundet blev der 1806 tilstaaet Landgreven Suverænitet, hvorefter han i August antog Titelen Storhertug Ludvig I og erhvervede Suverænitet over samtlige endnu rigsumiddelbare Grever og Friherrer inden for sit Rige. Til Gengæld hertor maatte de hessiske Tropper kæmpe for Napoleon; først i Novbr. 1813 sluttede Ludvig I sig til de allierede. Ved Wien-Kongressen maatte Storhertugdømmet afstaa Westfalen til Preussen og nogle sydligere liggende Dele til Bayern og erholdt herfor de tidligere mainzske, wormske og pfalziske Territorier samt Overhøjheden over nogle tidligere rigsumiddelbare ; derimod maatte Ludvig I anerkende Sidelinien H.-Homburg. Paa Grund af sine Besiddelser paa venstre Rhin-Bred antog han i Juli 1816 Titelen Storhertug af H. og ved Rhinen; i Marts 1820 gav han Landet en ny Stænderforfatning med 2 Kamre, hvis Rettigheder udvidedes ved den reviderede Forfatning af Aug. 1820. Hans Søn Ludvig II, (1830—48), undertrykte ved reaktionære Forholdsregler den i Landet og Stænderforsamlingen som Følge af Julirevolutionen fremkomne Gæring, og først Februarrevolutionen i Paris gav Folket Mod til (i Febr. 1848) aabent at fremtræde med sine Fordringer, der gik ud paa Oprettelsen af en Nationalforsamling og Udnævnelsen af et Forbundsoverhoved. Ludvig II udnævnte sin Søn til Medregent, og denne sammenkaldte et nyt Ministerium (von Gagern), som i Juli efterfulgtes af Ministeriet Jaup. Under Ludvig II's Søn og Efterfølger, Ludvig III, (Juni 1848—Juni 1877) gennemførte Ministeriet en ny Valglov og en Række vigtige Reformer, særlig paa Forvaltningens, Kirkens og Skolens Omraade. Allerede 1850 viste Restaurationspolitikken sig i H., og et nyt Ministerium Dalwigk nærmede sig i Modsætning til det forrige til Østerrig og ophævede uden videre flere af de 1848 af Folket vundne Rettigheder trods Landdagens Protest. I Juli 1866 lede de hessiske Tropper mod Preusserne et betydeligt Nederlag ved Laufach, og ved det 3. Septbr. afsluttede Forlig maatte H. forpligte sig til at betale 3 Mill. fl. i Krigsomkostninger samt afstaa det H. i Marts s. A. tilfaldne Grevskab Homburg med Meisenheim og endvidere Kredsene Biedenkopf, Wehl, den nordvestlige Del af Giessen, Rödelheim og endelig den hessiske Del af Niederursel, i alt foruden Homburg og Meisenheim ca. 830 • Km. Derimod erholdt det af Preussen et Areal af 83 Km., men maatte for Oberhessen's Vedkommende tiltræde det nordtyske Forbund og tillade Preusserne at lægge Besætning i Mainz. Ved Militærkonventionen af Apr. 1867 bleve de hessiske Tropper en Del af den nordtyske Forbundshær. Ved den i November i Versailles sluttede Overenskomst indlemmedes ogsaa den sydlige Del af H. i det ny tyske Forbund. I Apr. 1871 traadte Ministeriet Dalwigk tilbage, i Oktbr. 1872 blev der antaget en ny Valglov og 1874 en ny evangelisk Kirkeforfatning. I Juni 1877 efterfulgtes Ludvig III af sin Nevø Ludvig IV, der bragte Orden i det storhertugelige Hus'es finansielle Forhold. Ved hans Død (13. Marts 1892) overtog hans Søn Ernst Ludvig Regeringen.

(Litt.: Rommel. »Geschichte von H.« [10 Bd., Gotha og Kassel 1820—58]; Klein, »Das Grossherzogtum II. histor. u. geogr. betrachtet« [Mainz 1861]; Heppe, »Kirchengeschichte beiden H.« [Marburg 1876]; Ewald, »Histor. Übersicht der Territorialveranderungen der Landgrafschaft H. u. des Grossherzogtum H.« [Darmstadt 1872]; »Archiv fur hessische Geschichte u. Alter tumskunde« [smst. siden 1835]). *Joh. F.*

Hessen-Homburg, indtil 1866 et Landgrevskab, havde et Areal af 275 □Km. med (1864) 27,400 Indb. og bestod af 2 Dele, af hvilke den ene, Homburg 0. f. Rhinen, nu hører til Regeringsdistriktet Wiesbaden i den preussiske Provins

Hessen-Nassau; den anden, Meisenheim V. f. Rhinen, hører til Regeringsdistriktet Koblenz i Rhin-Provinsen. H.-H. regeredes af en Sidelinie af Huset Hessen-Darmstadt og stiftedes af Frederik I, den yngste af Georg I's tre Sønner, der 1622 erholdt Homburg. 1806 kom Landet under Hessen-Darmstadt, men fik ved Kongressen i Wien 1815 atter Suverænitet og tillige en Forstørrelse ved Indlemmelse af Meisenheim; 1817 tiltraadte det det tyske Forbund. Med Ferdinand Henrik Frederik uddøde Linien i Marts 1866 og tilfaldt Hessen-Darmstadt, men kom allerede i Septbr. s. A. til Preussen. *Joh. F.*

Hessen-Kassel (Kurhessen) var indtil 1866 et Kurfyrstendømme og en Stat i det tyske Forbund og svarede væsentlig til det nuværende Regeringsdistrikt Kassel i Provinsen Hessen-Nassau. Foruden det uregelmæssig formede Hovedland bestod det af flere Smaalande, saaledes Grevskabet Schaumburg samt Schmalkalden, og deltes i fire Provinser, Niederhessen med Schaumburg, Oberhessen, Fulda med Schmalkalden og Hanau. Arealet var 9,580,9 □Km. med (1864) 745,100 Indb. Hovedstaden var Kassel.

H.-K. tilhørte den ældre Linie af Huset Hessen, denne stiftedes af Filip I den Ædelmodige's ældste Søn, Landgrev Vilhelm IV den Vise, (1567—92), der erhvervede en Del af Rheinfels, Plesse, Hoya og Henneberg. Hans Søn og Efterfølger Moritz traadte 1605 over til den reformerte Kirke. Paa Grund af den ham ved Arv 1604 tilfaldende Del af Marburg (Oberhessen) maatte han føre langvarige Krige med Hessen-Darmstadt. Hans Land led betydeligt i Trediveaarskrigen, og da han 1623 blev tvungen af Kejseren til at afstaa den ham efter hans Onkel Ludvig tilfaldende Arv, blev han mismodig over de uheldige Tilstande og overlod 1627 Regeringen til sin Søn Vilhelm V, medens hans tre andre Sønner, Herman, Frederik og Ernst, stiftede Sidelinierne Rotenburg (indtil 1658), Eschwege (indtil 1655) og Rheinfels, hvilken sidste 1693 delte sig i Rheinfels-Rotenburg (indtil 1834) og Rheinfels-Wanfried (indtil 1755). Vilhelm V indførte 1628 Førstefødselsretten, kæmpede i Trediveaarskrigen paa Sverige's Side og døde 1637. Hans Søn Vilhelm VI, (1637—63), stod indtil 1650 under Formynderskab af sin Moder Amalie Elisabeth, der ved den westfalske Fred erhvervede største Delen af Grevskabet Schaumburg og Abbediet Hersfeld som et Fyrstendømme, ligesom det lykkedes hende at generhverve en Del af den oberhessiske Arv. Efter Vilhelm VII, der døde som mindreaarig 1670, fulgte hans Broder Karl I, (1670—1730), medens en tredje Broder, Filip, blev Stifter af Linien Hessen-Philippsthal. Karl's ældste Søn Frederik I giftede sig 1715 med Ulrika Eleonora af Sverige, Karl XII's yngste Søster, og blev 1720 Konge af Sverige. 1730 overtog han Regeringen i Hessen, men udnævnte sin Broder til Statholder, der ved hans Død 1751 efterfulgte ham under Navn af Landgrev Vilhelm VIII. Denne kæmpede som britisk Forbundsfælle i Syvaarskrigen og døde 1760. Han efterfulgtes af sin katolske Søn Frederik II, der i den nordamerikanske Frihedskrig 1776—84 lod 12,000 Mand kæmpe i engelsk Sold, hvorfor han erholdt over 20 Mill. Thaier. Ved hans Død (1785) fulgte hans Søn Landgrev Vilhelm IX, der kæmpede mod Frankrig i Revolutionskrigene og 1795 tiltraadte Freden i Basel; til Gengæld for de paa venstre Rhin-Bred aftraadte Landstrækninger erholdt han ved Freden i Luné ville 1801 Rigsstaden Gelnhausen og Enklaverne Fritzlar, Holzhausen og og Amöneburg samt Kurværdigheden, som han i Maj 1803 antog under Navn af Vilhelm I. 1806 sluttede han Overenskomst med Napoleon til Opretholdelse af Kurfyrstendømmets Neutralitet, men undgik dog ikke, da Napoleon ikke stolede paa ham, at Landet s. A. blev besat af franske Tropper og ved Freden i Tilsit blev indlemmet i det nyoprettede Kongerige Westfalen. Ved sin Tilbagekomst 1813 erholdt han største Delen af Fyrstendømmet Fulda samt nogle mindre Enklaver og lovede at bibeholde de siden 1806 bestaaende Stænder. Den af ham 1817 udstedte Hus- og Statslov tog dog saa godt som intet Hensyn til Folkets Rettigheder, og for at undgaa Stændernes Protest undlod han at sammenkalde dem. Han efterfulgtes 1821 af sin Søn Vilhelm II, under hvem der 1830 udbrød Uroligheder i Kassel og senere i Hanau og Fulda. I Septbr. s. A. indvilgede Vilhelm II i Indkaldelsen af Stænderforsamlingen og undertegnede i Jan. 1831 den af denne vedtagne ny Grundlov. Det Anstød, han vakte ved sit Forhold til den af ham til Grevinde af Reichenberg ophøjede Emilie Ortlopp, foranledigede ham til at forlægge Residensen til Hanau og Septbr. 1831 at antage Kurprins Frederik Vilhelm til Medregent. Ved Vilhelm II's Død 1847 fulgte Frederik Vilhelm I. Trods sine tidligere Løfter som Medregent søgte han straks som Kurfyrste at fjerne den ubekvemme Forfatning. Under disse Omstændigheder fremkaldte Februarrevolutionen 1848 stærk Bevægelse i Befolkningen, og Kurfyrsten tilkaldte et nyt Ministerium, under hvilket der bl. a. indrømmedes Folket Pressefrihed og Religionsfrihed. Apr. 1849 forkyndtes en ny Rigsforfatning og en ny Valglov, og den i Juli efter den ny Valglov sammentraadte Stænderforsamling vedtog Indtrædelsen i det preussiske Forbund. Ligesom overalt i Tyskland skete der her en Reaktion, og Febr. 1850 udnævnte Kurfyrsten Hassenpflug til Førsteminister. Da Stænderforsamlingen gav denne et Mistillidsvotum og nægtede Opkrævelsen af Skatter, blev Forsamlingen opløst, og ved Forordningen af 4. Septbr. blev der taget Bestemmelse om Indkrævning af samtlige Skatter. Da Embedsstanden og Befolkningen gjorde Indsigelser, erklærede Kurfyrsten Landet i Belejringstilstand, forlagde Residensen til Wilhelmsbad og anraabte Forbundsdagen i Frankfurt om Hjælp. Denne lod i November et bayersk-østerrigsk Armékorps overskride den kurhessiske Grænse og besætte Hanau. Herimod protesterede Preusserne og besatte Kassel og Fulda. 8. Novbr. kom det ved Bronnzell i Nærheden af Fulda til et Sammenstød mellem Preusserne og Forbundsarmeen. Imidlertid gik Preussen ved Konferencen i Olmiitz ind paa Østerrigernes Politik og frigav den hessiske Forfatning. I December vendte Kurfyrsten tilbage til Kassel. Marts 1852 ophævede Forbundsdagen Forfatningen af 1831 med Tilføjelserne 1848 og 1849 og vedtog det af Regeringen forelagte Forfatningsudkast, der 13. Apr. blev publiceret som en ny Forfatning. Ifølge denne sammenkaldtes Landdagen, der dog trods Opløsning og Omordning af

Valgloven stadig ønskede Forfatningen af 1831 tilbage. Efter Hassenpflug's Fald 1855 fortsattes den reaktionære Politik, og først Juni 1862 blev efter Preussernes Indblanding Forfatningen af 1831 atter proklameret. Stridighederne fortsattes dog stadig mellem Regeringen og Stænderforsamlingen. Da Kurfyrsten 1866 stillede sig paa Østerrigernes Side og trods Stændernes Raad mobiliserede Tropperne, rykkede Preusserne ind 16. Juni og erklærede 17. Aug. H.-K. for indlemmet i det preussiske Monarki. Kurfyrsten, der var ført som Krigsfange til Stettin, løste nu i September sine Undersaatter fra deres Troskabsed og begav sig til sine Godser i Böhmen. Oktbr. 1867 traadte den preussiske Forfatning i Kraft i H.-K. 1875 døde Kurfyrst Frederik Vilhelm barnløs; den ældre Hovedlinie af det hessiske Hus repræsenteres for Tiden (1898) af Landgrev Alexander Frederik (født 1863). (Litt.: Rommel, »Geschichte von Hessen« [10 Bd., Gotha og Kassel 1820—58]; Roth, »Geschichte von H.c [Kassel 1883—86]; »Kurhessisches Urkundenbuch« [Frankfurt a. M. 1861]; Gräfe, »Der Verfassungskampf in Kurhessen« [Leipzig 1851]). *Joh. F.*

Hessen-Nassau, den sydvestligste Provins i Preussen, grænser til de preussiske Provinser Rhinprovinsen, Westfalen, Hannover og Sachsen samt til Forbundsstaterne Waldeck, Sachsen-Weimar-Eisenach, Bayern og Storhertugdømmet Hessen og omslutter dettes Provins Oberhessen samt Kredsen Wetzlar, der tilhører Rhin-Provinsen; endvidere høre til H.-N. nogle mindre Enklaver i Waldeck, Kredsene Schmalkalden ved Thüringerwald og Rinteln (Grevskabet Schaumburg) ved Weser. H. omfatter det tidligere Kurfyrstendømme H., det tidligere Hertugdømme Nassau, den paa højre Rhin-Bred liggende Del af det tidligere Grevskab Hessen-Homburg og nogle andre af Storhertugdømmet Hessen afstaaede Distrikter samt den tidligere Fristad Frankfurt a. M. og endelig nogle af Bayern 1866 afstaaede Distrikter. Arealet er 15,694,2 D Km. Provinsen hører til de mellemtyske Bjærge, naar undtages Main- og Rhin-Dalen mellem Hanau og Rüdesheim ligesom de lave Strækninger langs Werra og Fulda og særlig det frugtbare Lavland omkring sidstnævntes Biflod Schwalm. Regeringsdistriktet Wiesbaden, der danner den sydvestlige Del af H.-N., opfyldes af de rhinske Skiferbjærge Taunus og Westerwald med deres højeste Toppe Grosser Feldberg (880 M.) og Fuchskauten (657 M.). Fra Westerwald strækker der sig en Forgrening mod Øst ind i Regeringsdistriktet Kassel og naar her en Højde i Kellerwald af 672 M. Ind i den sydlige smalle Del af dette Regeringsdistrikt strække sig Hohe Rhon (omtrent med sin halve Del) med Grosse Wasserkuppe (950 M.) og Milseburg (826 M.), Spessart og østlige Udløbere af Vogelsberg, medens den nordlige Del opfyldes af de saakaldte hessiske Skovbjærge, der bestaa af broget Sandsten. I Plateauet Knüll N. f. Vogelsberg hæve disse sig til 630 M., og i det isolerede i vid Omkreds synlige Meissner til 751 M.; i det hele gennemskæres de hessiske Skovbjærge af talrige Dale og falde i et stort Antal Afdelinger med lokale Benævnelser som Seuling, Kaufungerwald, Reinhardtswald. Foruden de ovennævnte Floder maa nævnes Rhinen's Biflod Lahn, der gennemskærer en stor Del af Provinsen.

Befolkningen udgjorde 1895 1,756,800 Indb., 1890 1,664,400 Indb., hvoraf 1,156,500 Evangeliske, 455,500 Katolikker og 44,500 Jøder. Naar undtages Dalene, er Provinsen ikke særlig egnet for Agerdyrkning. Der dyrkes Korn, Bælgfrugter, særlig Bønner, i stort Omfang Tobak, Hør og Frugt, det sidste særlig i Main- og Rhin-Dalen; af stor Betydning ere ogsaa Vinbjærgene, der indtage et Areal af 3,770 Hekt. og fortrinsvis findes paa Sydsiden af Taunus i det saakaldte Rheingau; her dyrkes flere bekendte Vinsorter som Schierstein, Eltville, Rauenthal, Johannisberg, Riidesheim o. a.; ogsaa ved Hanau og Lahn findes Vindyrkning. Kvægavlen er ikke særlig betydelig; derimod er Skovdriften paa Grund af Landets bjærgrige Karakter meget udbredt, og Skovene ere rige paa Vildt. Der findes et stort Antal Mineralkilder, saaledes Schwalbach (Jærnkilde), Homburg og Kronthal (kolde Kogsaltkilder), Soden og Wiesbaden (varme Kogsaltkilder), Nenndorf og Weilbach (Svovlkilder), Ems, Fachingen og Selters (alkaliske Mineralvande). Af Mineraler findes særlig Jærnmalm (1891 udvandtes 616,800 Tons), dernæst Kobber, Bly og Manganmalme m. m. De største Jærnlejer strække sig fra Katzenelnbogen over Dietz, Limburg, Weilburg til Konigsberg; sølvholdig Blymalm og Manganmalme findes særlig ved Lahn, Stenkul kun i Grevskabet Schaumburg, Brunkul næsten overalt. Industrien beskæftiger sig med Fabrikation af Marmorvarer, Ler- og Trævarer, Vine og Frugtvine, Cigarer, Tobak, 01 og Sprit, Bomuldsspinderi og Væveri m. m.; der findes 4 Sukkerfabrikker, ca. 350 Ølbryggerier og lige saa mange Brændevinsbrænderier. Blandt Undervisningsanstalter nævnes Universitetet i Marburg, 14 Gymnasier, 2 Progymnasier, 4 Realgymnasier, 10 Realskoler og 6 Skolelærerseminarier. Provinsen deles i 2 Regeringsdistrikter (Kassel og Wiesbaden) og 42 Kredse, hvoraf 4 Bykredse. Hovedstaden er Kassel. Der findes en Overlandsret i Kassel med 3 Lands- og 76 Amtsretter og en i Frankfurt a. M. med 5 Lands- og 52 Amtsretter. Provinsen hører til 11. Armékorps og sender 14 Medlemmer til Rigsdagen og 26 til det preussiske Deputeretkammer. *Joh. F.*

Hessen-Philippsthal, Sidelinie af Huset Hessen-Kassel, opkaldt efter det af Stifteren Filip (17. Aarh.), Landgrev Vilhelm VI's Søn, byggede Slot Philippsthal ved Vacha (Linien ogsaa kaldet Hessen-Crcuzberg). En Sidelinie til dette Hus, Hessen-Barchfeld, stiftedes 1721 og residerer i Augustenau ved Eisenach. De to Linier fik 1880 af Preussen fra det kurhessiske Fideikommis en Rente paa 300,000 Mark samt Slottene i Hanau, Rotenburg og Schonfeld som Privatfideikommis.

Hesse-Wartegg, Ernst von, østerrigsk rejsende og Skribent, er født 21. Febr. 1851 og har siden 1872 gennemkrydset de fleste bekendte Lande i Europa, Afrika og Amerika, saaledes 1872 Sydeuropa, 1875 Vestindien og Centralamerika, 1876—78 de forenede Stater, 1880—81 Ægypten og Sudan, Tripolis, Tunis og Algérie, 1883 Nordvestamerika, 1886 Mejiko, 1887 Vestindien og det nordlige Sydamerika, 1888—89 de forenede Stater og Canada, 1892 Marokko, Spanien o. s. v. Blandt hans talrige Rejsebeskrivelser kunne fremhæves: »Prairiefahrten« [Leipzig 1878], »Mississippi-

fahrten« [1881], »Tunis, Land und Leute« [Wien 1882], »Canada und Neufundland« [Freiburg 1888], »Mexiko, Land und Leute« [Wien 1890], »Tausend und ein Tag im Occident« [Leipzig 1891], »Chicago, eine Grossstadt im amerik. Westen« [Stuttgart 1892] samt i Forbindelse med Bret Harte og Brachvogel »Nordamerika, seine Städte og Naturwunder, sein Land und seine Leute« [Leipzig 1879; overs. paa Dansk 1892]. *C. A.*

Hessians [he'siənz ell. he'šjənz], Lærredsvæv af Jute, der finder stor Anvendelse som Emballage for alle Slags Varer, fabrikeres især i Skotland og Kalkutta. Se i øvrigt Jute. *K. M.*

Hessiske Digler se Digel.

Hessisk Flue (*Cecidomyia destructor*) se Galmyg.

Hessit (Tellursølv), et regulært, graat, metallisk Mineral, der bestaar af Tellur og Sølv (Ag_2Te), ofte noget guldholdigt. Det findes i Savodinski-Gruben i Altai i Stykker af flere 100 Kg.'s Vægt, ved Nagyåg i Transsylvanien, ved Arqueros i Chile o. a. St. *N. V. U.*

Hessonit se Granat.

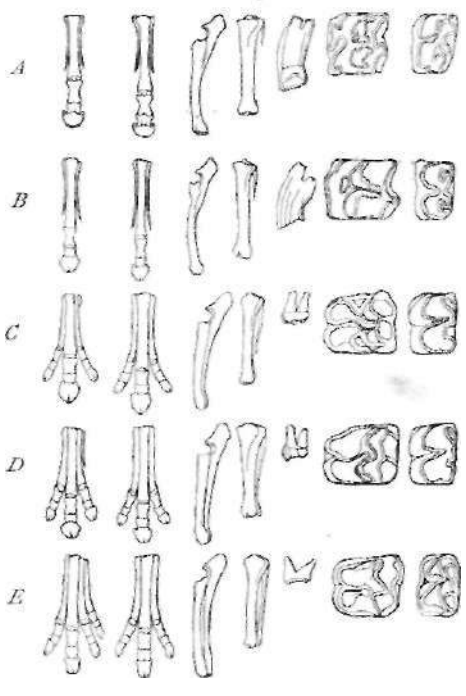
Hessus, Helius Eobanus (egl. Eoban Koch), tysk Humanist og berømt latinsk Forfatter, (1488—1540). Han var født Hesser, studerede i Erfurt fra 1504, kom 1509 til Østpreussen som Kancelliembedsmand og Lejlighedspoet hos Biskop Hiob von Dobeneck og blev af denne sendt til Frankfurt a. d. O. (1513) for at studere Jura, men han drog herfra til Leipzig for at genoptage sine humanistiske Studier, vendte 1514 tilbage til Erfurt og blev her Professor i Latin (1517). Dels fordi saa mange Studenter droge herfra til Wittenberg, dels paa Grund af Bondeurolighederne forlod han Erfurt 1526 og drog til Nürnberg som Lærer i Retorik og Poesi, men vendte atter 1533 tilbage til Erfurt; dog følte han sig ikke mere tilfreds her og modtog 1536 et Professorat i Marburg. Som latinsk Digter og Improvisator var han særlig fremragende og blev af Luther kaldet *rex poetarum*, men hans Levned var ikke dadelfrit, navnlig drak han stærkt; han var bekendt med de anseteste Humanister og havde straks sluttet sig til Reformationen, dog mere for sin Fordels Skyld end af Overbevisning. Hans poetiske Værker ere samlede i *Eobani Hessi operum farragines duae* [1539]; særlig nævnes »Heroiderne« (Helgenindebreve), som skaffede ham Navnet »den tyske Ovid«, samt hans Oversættelse af Iliaden [1540] og af Salmerne [1537, over 40 Opl.]. (Litt.: Krause, »H. E. H., sein Leben und seine Werke« [2 Bd., 1879]). *C.A.N.*

Hest (Søudtryk), et kort Stykke Tov, hvis ene Tamp (Ende) befæstes paa Raaen; i den anden Tamp findes et Øje splidset; dette omfatter Perten eller Trædetovet ɔ: et Tov, der hænger i en Bugt under Raaen fra dens Nok (yderste Ende) til dens Midte, og som bruges til at træde ned i, naar man skal entre ud langs Raaen. H. tjener altsaa nærmest som en Ophaler for Perten og kan ogsaa sammenlignes med Trinnet paa en Rebstige. Hestetov, et Tov, der fastgøres om Enden af alle Vindebommene i et Gangspil. Det benyttes, naar ualmindelig megen Kraft skal anvendes i Spillet, idet der da sættes Ekstramandskab til at hale i Hestetovet. *C. L. W.*

Hest (astron.) se 1) Pegasus, 2) Føllet.

Hestbøætten var en af de mægtigste og mest ansete Høvdingslægter i Norge i Slutn. af 13. og i 14. Aarh.; den stod i Slægtskabsforhold til Kongehuset og de mest fremtrædende Adelsfamilier paa Vestlandet. Om den Aslak af Finnø, som var Lendermand paa Rogaland i Olaf Haraldsøn's Tid og faldt i Slaget paa Stiklestad som en af Bøndernes Førere, og de i 13. Aarh. forekommende Baard i Hestbø og Jon af Hestbø have hørt til Ætten, kan ikke ses. Som dennes første Mand nævnes Baronen Hr. Ægmund Sigurdssøn, der var Kong Haakon V's Mærkesmand i Hirden og døde i Aaret 1320. Hans Sønner, Finn og Ivar Rova, spille begge en ret fremtrædende Rolle i Kong Magnus Erikssøn's Regeringstid. Finn, der var gift med en Datter af Baronen Hr. Sæbjørn Helgessøn fra Ryfylke, blev Befalingsmand i Bergen og døde 1343. Ivar Rova stod i stor Gunst hos Kong Magnus, var 1334—35 Drotsete i Norge, men gjorde 1338 sammen med en Del andre misfornøjede Stormænd Oprør mod Kongen, som nødtes til at indgaa paa deres Fordring om Rigsstyrets fremtidige Ordning. Han synes at være død i den store Mandedød 1349—50. Hr. Finn's Søn Ægmund til Hestbø var Drotsete 1366—71 og 1381—87 og døde i Halsnø Kloster 14. Apr. 1388. Hans Ægteskab med Katharina, Hr. Knut Algotssøn's Datter og den hellige Birgitte's Datterdatter, (død 1407), var barnløst, og Ætten uddøde med ham. *O. A. O.*

Heste (*Equidae*) kaldes den Familie af perissodaktyle Hovdyr (s. d.), der skilles fra alle andre

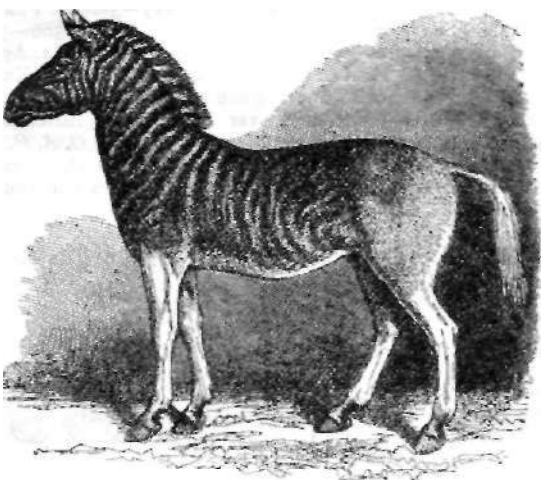

Hestens amerikanske Stamfædre (efter Marsh).
A Hest, *B Pliohippus* (*Hippidium*), *C Anchitherium*, *D Mesohippus*, *E Orohippus* (*Hyracotherium*). 1. Kolonne: Forfødder, 2.: Bagfødder, 3.: Underarme, 4.: Skinneben, 5. 6. og 7.: Kindtænder foroven og forneden.

ved kun at have den midterste Taa, Nr. 3, paa hver Fod udviklet, derfor ogsaa tit kaldet de Enhovede (*Solidungula*) og opstillet som en egen Orden. De røre kun Jorden med det af en bred afrundet Hov omgivne yderste Taaled. Af Taa Nr. 2 og 4 er Mellemfodsknoglen til Stede som en tynd Bensplint hos de nulevende, men enkelte abnorme Individer findes dog med udviklede Tær her ligesom hos mange af Fortidens

H. Tandformel $\frac{3+(1)+4}{3+(1)+4} \cdot \frac{1.3}{+3}$. Fortænderne ere

mejselformede med en tværoval Fold paa Tyggefladen og sidde i tæt sluttet Række, derpaa følger et langt tandløst Rum, hvor der i hvert Fald hos Hannen sidder en lille kegleformet Hjørnetand. Kindtænderne, af hvilke den første er rudimentær og falder tidlig ud, ere prismatiske, Rødderne lukkes sent, og Tyggefladens dybe Folder ere fyldte med Cement. Kraniet er langt med lukket Øjering, Lemmerne lange og kraftige med ufuldstændigt Albu- og Lægben. Herhen hører kun een

Quagga.

nulevende Slægt H. (*Equus* L.) med Afdelingerne Tigerheste, Æsler og ægte H., i alt dog kun 8 Arter, der alle staa hinanden saa nær, at Krydsning selv mellem de hinanden fjerneste lykkes, og Forskellighederne findes mere i Farvetegning, Ørenes Længde og lignende ydre Forhold end i indre Bygning.

Hver af de 7 vilde Hestearter leve flokkevis under Anførsel af en gammel Han i den gamle Verdens Steppelande, og netop til Livet i Steppen passer deres Bygning saa udmærket. Det er fremfor alt hurtige Dyr, der kunne strejfe vidt om for at finde gode Græsgange, og kun faa af deres Fjender formaa at følge dem, hvorfor Flugten ogsaa er deres bedste Vaaben, selv om de nok i Nød kunne forsvare sig modig med Hove og Tænder mod Rovdyrene, der tilmed i Sletten kun vanskelig nærme sig disse sky og vagtsomme Dyr, hvis Hørelse navnlig er udmærket, medens de øvrige Sanser ere ret sløve. De jages alle for Hudens og Kødets Skyld. — I Afrika høre alle Tigerhestene (*Hippotigris* Hmlt.-Smith) hjemme. De staa dog alle i Bygningsforhold Æslerne saa nær, at der ingen Grund er til at opfatte dem som en egen Slægt; selv i Farven er der Overgange. Quagga'en (*Equus quagga*, Gmel.) er saaledes kun stribet paa Forkroppen. Den fandtes tidligere i umaadelige Hjorde imellem Kap-Kolonien og Vaal-Floden, men er nu næsten udryddet. Ørene ere kortere og Halen mere langhaaret end Æslernes. Grundfarven er oventil brunlig, Striberne mørkebrune, men svinde i Tydelighed hen mod Bagkroppen. Bug, Ben og Hale ere ensfarvet lyse, næsten hvide. Længere mod Nord paa Sletterne hinsides Oranje-Floden lever Dauhesten (*E. Burchelli*, Gray) endnu ret talrig, som de andre Tigerheste hyppig i Selskab med Strudse og Antiloper. Det er større, kraftigere Dyr end forrige med korte Øren og mindre haaret Hale, men med en kraftig opstaaende Man som denne. De ere lyst gulbrune med mørkebrune eller sorte Striber, der sjælden naa ned over de næsten hvide Ben og Halen, ere brede og paa Bagkroppen gaa skraat fra Bugen hen mod Halen uden at naa den sorte Stribe (Aalen), som næsten alle vilde H. have midt ad Ryggen. Farven varierer for øvrigt ikke lidt hos alle disse Dyr. Mindre, omtrent $1\frac{1}{3}$ M. over Skuldrene er Zebraen (*E. Zebra* L.), ogsaa kaldet Bjærgzebraen, da den foretrækker Klippeegnene i Kap-Landet; nu trues den selv her af Udryddelse. Den har lange Øren, tynd Man og Haledusk. Farven er hvid med sorte smalle Tværstriber lige til Hovene og ud paa Øren og Hale. Den er mere stridbar end de andre, ses derfor sjældnere i Menagerier, men enkelte ere dog blevne holdte tæmmede som Kuriositet. Endnu en fjerde Art Tigerhest, *E. grevyi*, med talrigere og finere Striber har man lært at kende fra Galla- og Somali-Landet. Her mødes den med det afrikanske Vildæsel (2?. *asinus* L.), fra hvilken det alm. Tamæsel nedstammer. Det findes i Egnene mellem Nilen og det røde Hav i flere Varieteter og er et højt, smækkert, finbenet Dyr med lange tynde Øren, kort opret Man og lang Haledusk. Farven er gulgraa, og foruden Rygaalen findes en mørk lodret Skulderstribe. Benene ere tværstribede hos de fleste, navnlig er det udpræget hos Somali-Racen, hvor de andre Aftegn ere udviskede. I Asien findes mange Vildæsler, der rimeligvis dog kun udgøre en Art af det asiatiske Vildæsel (*E. hemionus* Blandf.), der i mange Varieteter er spredt over Vest- og Mellemasien's tørre Egne, hvor de finde Føde i de talrige Salturter og gerne drikke det stærkt saltholdige Vand. De ere af rødlig gullig Farve og mangle hyppigst Skulderkorset, men have Rygaal. Ikke sjælden fanges og tæmmes de i deres Hjemstavn og bruges til Forædling af Æselsracerne. Af de forskellige Former mærkes Onager- eller Gurkur-Æselet fra Vestasien indtil hinsides Indus, lyst med groft Hoved og store Øren, Kulanen fra Kirgiserstepperne og Djiggataien, af Tibetanerne kaldet Kiang fra Høj-

sletterne i indtil 4,000 M.'s Højde, store smukke Dyr, i det hele mere hesteagtige og hurtigere end den raskeste H. I Centralasien findes endvidere den lille nordbaggeagtige Przevalsky-H., opkaldt efter den berømte russiske rejsende, der først fandt den paa en Rejse 1877. Det er en ægte H. med Kastanjer (nøgne Knuder) paa alle 4 Ben (alle de foregaaende have dem kun som nøgne Pletter paa Forbenene), brede Hove og kraftige Ben; dog begynde Halens Haar først et Stykke nede, og Pandelok mangler, ligesom der ingen Rygaal er. Den er lyst rødlig graa. For øvrigt ved man saa godt som intet om den. Endelig findes i Centralasien Tarpanen, ogsaa en ægte H., men den er sikkert kun ligesom Mustangen i Amerika en forvildet Form af Tamhesten (*E. caballus* L.).

Uddøde H. Sikkert intet andet Sted kender man en saa fuldstændig Række Former, der oplyse en nulevende Pattedyrfamilies geologiske Udviklingshistorie, som her, og efter at Amerikaneren Marsh 1879 opstillede »H.'s Stamtræ«, have ny Fund stadig forøget Antallet af Former og fyldt adskillige Huller, saa at der nu er en ret jævn Overgang fra de ældste til de yngste Led i Rækken. De første Former, der med Sikkerhed kunne finde Plads her, henføres til Familien *Phenacodidae*, kendt fra Amerika's ældre Eocenlag, hvor hele den uddøde primitive Pattedyrorden, *Condylarthra* (s. d.), hvortil de høre, er saa rigelig repræsenteret. Det er femtaaede Taagængere med knudrede Kindtænder af Slægterne *Protogonia* Cope og *Phenacodus* Cope, hvorom det her drejer sig. Fra dem er der kun et Skridt til *Hyracotheriidae*, den ældste Familie af uparrettaaede (perissodaktyle) Hovdyr, Former af Rævestørrelse, med knudrede Kindtænder, 4 Tæer fortil, 3 bagtil. Det er Arter af *Hyracotherium* Owen, der af Marsh under Navnene *Eohippus* og *Orohippus* sættes nederst i H.'s Stamtræ. Fra denne Slægt, der findes baade i den gamle og ny Verden, kan det ældste Led af Hestefamilien (*Equidae*) næppe skelnes. I Europa levede Slægten *Pachynolophus* Pomel endnu ind i Oligocentiden, da den afløstes af *Palaeotherium* Cuv., af Tapir-Størrelse med Emailfolder i Kindtænderne; med Oligocentiden dør denne Formrække ud. Imidlertid udvikler Familien sig i Amerika paa ganske parallel Maade fra Former med 3—5 Fortæer, *Epihippus* Marsh, gennem *Mesohippus* Marsh, begge oligocene, til den miocene *Anchitherium* Meyer = *Miohippus* Marsh, Dyr af Faarestørrelse med 3 Fortæer, af hvilke Sidetæerne ere meget kortere end Midttaaen og kun netop røre Jorden. Fortænderne ere her med Fold som hos Nutidshesten, og Kindtænderne vise ved Slid tydelige Emailfolder, men afslutte tidlig Væksten med en tydelig afsat Rod, medens de følgende Former faa stadig længere Tænder, der først sent lukke sig i Roden, og faa stadig dybere Dale i Tyggefladen; disse Dale fyldes da med Cement, og idet de faa en mere bugtet Emailbegrænsning, nærmer Tandformen sig mere og mere til Nutidens Hestetænder. Samtidig reduceres den første Kindtand stadig mere, og Hjørnetænderne aftage i Størrelse, medens de to Sidetæer blive stedse svagere baade fortil og bagtil. Saaledes gaar Udviklingen fra *Anchitherium* med dens mange amerikanske, kun en europæisk Art videre gennem *Merychippus* Leidy og *Protohippus* Leidy, amerikanske, pliocene Former af Æselsstørrelse til selve Hesteslægten, *Equus* L. Denne optræder i Slutningen af Pliocentiden i Amerika og breder sig i de følgende Tider ud over alle Verdensdelene undtagen Australien. Dog forsvinder den helt i Amerika, medens talrige Arter færdedes paa Stepperne i den gamle Verden, hvor den f. Eks. i Europa levede talrig i Stenalderen, ivrig jaget af Datidens Folk. Maaske var der flere Arter, men i Alm. regnes der kun een, *Equus fossilis*, næppe artsforskellig fra Tamhesten *E. caballus* L. Foruden de i det foregaaende nævnte findes endnu flere uddøde Hesteformer. Saaledes *Hippotherium* Kaup = *Hipparion* Christol, omtrent samtidig med *Protohippus* og meget lignende denne, baade fra den gamle og ny Verden. En indisk Art *H. antilopinum* synes kun at have haft 1 — 1 Taa. Mere havde i hvert Fald den amerikanske Slægt *Hippidium* Burm. ikke, hvis Tænder staa paa Trin med *Protohippus*'es. *Pliokippus* kaldte Marsh de nordamerikanske *Hippidium*-Arter fra den senere Pliocentid.

Samtidig med den her fulgte Udvikling i Tand- og Fodform foregaar en tilsvarende Forandring i Lemmebygning, Hovedform o. s. v., idet saaledes Albuben og Lægben reduceres, Underkæben og Næsebenet forandre Form, og Øjeringen lukkes. Fra smaa Former med korte, svære Lemmer, hvis brede Fødder med de mange Tæer kunde bære Dyret over sumpede Steder, hvor de rimeligvis

Uddøde Heateformers Udbredelse i Tid og Rum.

levede skjult og søgte al Slags blød Planteføde, have vi faaet store kraftige Steppedyr, indrettede til Løb over fast Bund og udstyrede med foldede Tænder til at sønderdele det seje Græs, der her bliver deres Hovedføde, og vi kunne kun med Undren se, at alle H. ere bukkede under i det paa Stepper saa rige Amerika, der sikkert er deres rette Hjem og endnu i sine yngste Lag gemmer saa mange Levninger af dem. Ovenstaaende Tabel viser de uddøde Hesteformers Udbredelse i Tid og Rum, som vi kende den efter de hidtil gjorte Fund, (Litt.: George, *Etudes zool. sur les Hémiones et quelques autresespèces chevalines* [i »Ann. Sci. Nat.«, 1869]; Marsh, *Fossil Horses in America* [i »Arner. Naturalist.«, 1874]; samme, *Polydactyle Horses* [i »Am. Journal of Science and Arts«, 1879]; Steinmann og Doderlein, »Elements der Paläontologie«; Boas, »Om en fossil Zebra-Form fra Brasilien's Campos« [»Vid. Selsk. Skr.«, 1882]). *M. Ml.*

Om Hestens Bygning (»Eksteriør«) se Ydrelære.

H. har været tæmmet meget tidlig, saa tidlig, at Historien ikke meddeler os noget om Tidspunktet eller Stedet, hvor denne for Mennesket saa betydningsfulde Erobring først blev gjort. Selv Sagnene tie derom. Saa meget vide vi imidlertid, at H. ikke har været mellem de første Husdyr, Mennesket vandt. Hunden og forskellige Drøvtyggere ere sikkert tæmmede meget tidligere. De første sikre Vidnesbyrd om H. som tæmmet have vi i Europa fra Bronzealderen, og alt tyder paa, at det er de dengang indvandrede asiatiske Folk af arisk Rod, som med en højere Civilisation i det hele taget ogsaa have beriget den europæiske Kultur med den Kunst at tæmme og bruge H. Dermed er imidlertid ikke sagt, at alle vore europæiske Tamhesteracer ere af asiatisk Oprindelse, saaledes som nogle have ment. Vel maa det indrømmes, at orientalske H., baade under Folkevandringerne og senere, have haft en meget stor Indflydelse paa Europa's Hestebestand, men det er paa den anden Side højst sandsynligt, at i hvert Tilfælde visse Racer ere af ren europæisk Oprindelse. Det er for øvrigt ret naturligt, at Tæmningen af H. — som af de fleste andre Husdyr — først er foregaaet inde i Centralasien, i de Egne, hvor Menneskehedens Vugge jo antages at have staaet, og fra hvilke Civilisationens Lys tidligst har straalet ud over den øvrige Verden. Allerede i Historiens første Morgendæmring finde vi H. som et meget brugt og skattet Husdyr hos de gamle Assyrere og Babyloniere, paa hvis Mindesmærker der findes talrige Afbildninger af H. Saa langt som ca. 2500 Aar f. Chr. kan man saaledes forfølge Tamhesten tilbage. Saa svinder Sporet i Retning af endnu østligere Egne med en endnu ældre, om end ikke saa fremskreden Kultur. Og saaledes føre da Forsøgene paa en nærmere Undersøgelse af de Forhold, under hvilke H.'s Tæmning fandt Sted, tilbage til saa fjerne Tider, at end ikke Myten bærer Bud derfra. Mærkeligt nok synes H. ikke oprindelig at være bleven benyttet som Ridedyr, i ethvert Tilfælde ikke efter den Maalestok, man tidligere har ment. At dømme efter de billedlige Fremstillinger paa de omtalte gamle assyriske og babyloniske Bygningsværker (se Assyrisk Kunst) har H. fra først af spillet i sin Hovedrolle som Forspand for Jagt- og Stridsvognene. Og dette har været Tilfældet ogsaa andensteds. I Ægypten er der endnu paa Herodot's Tid (ca. 460 f. Chr.) ikke Tale om noget Rytteri, medens det af billedlige Fremstillinger fra meget ældre Tider tydelig fremgaar, hvilken Betydning de hesteforspændte Vogne havde baade i Krig og Fred. Hvor vi gennem historiske Vidnesbyrd ere i Stand til at kontrolere H.'s første Benyttelse, møde vi den overalt — fra Britternes Ørige til Indernes hellige Flod — under Aaget for den tohjulede Karre. Den Kunst at ride har aabentbart været vanskeligere at lære, end man skulde tro.

Sandsynligvis har det været et af Centralasien's turk-mongolske Folk, som først er steget til H. og derigennem for en Tid har gjort sine Horder uovervindelige. Som Græshoppesværme kom de fra Øst, Massageter og Hunner, og kastede sig over den civiliserede Del af Verden, og af Myten om Kentaurerne — Menneske og H. forenede i een Skikkelse — fremgaar det tydelig, hvilken Forbavselse de første Sammenstød med disse Rytterfolk vakte hos Grækerne. Interessant er det at se, hvorledes det spanske Rytteri (Aarhundreder efter) havde ganske den samme Virkning paa Mejikanerne, af hvilke de spanske Ryttere ogsaa opfattedes som overnaturlige, uovervindelige Væsener. H.'s Udbredelse i geografisk Henseende foregik ikke jævnt fra Øst til Vest. For nogle orientalske Folks Vedkommende optræder H. først forholdsvis sent som Husdyr. Det er f. Eks. Tilfældet med Jøderne, som først under Kongerne og særlig under Salomon's Regering begynde at lægge Vind paa Hesteavl. Og endnu langt senere bleve Araberne beredne. Først efter at Muhamed i fuld Forstaaelse af den Betydning, et stærkt Rytteri vilde faa i Kampen for Troens Udbredelse, havde opmuntret sine Tilhængere til med Iver at lægge sig efter Hesteavl, begynder denne at florere hos det krigerske Hyrdefolk. Langs Nordafrika's Kyst bredte Avlen sig tidlig saaledes, at det numidiske og mauretanske Rytteri var berømt allerede i Romertiden. Ogsaa i Landene N. f. Middelhavet høre vi forholdsvis tidlig Tale om H. Homer nævner den jævnlig, og i Kampene foran Troja's Mure spillede de græske Vognkæmpere en ikke ubetydelig Rolle. Xenofon skrev om Hesteavl, og det er jo bekendt, hvilken Interesse der knyttede sig til Ride- og Køreprøverne ved de berømte olympiske Lege. Sandsynligvis er det gennem Thessalere og Makedonere, at Grækerne have lært at bruge H. I den gamle romerske Republik spillede II. oprindelig ikke nogen stor Rolle. De romerske Krigere kæmpede til Fods. Først efter at de ved Sammenstødene med Barbarernes Rytterskarer havde maattet føle Rytteriets Overlegenhed i Retning af Bevægelighed og Angrebenes Voldsomhed, begyndte de selv at understøtte Legionerne med et talrigt Kavaleri, for største Delen sammensat af Ryttere, afgivne fra Numider, Thessaler, Germaner, Galler o. a. af de undertvungne Rytterfolk. De H., med hvilke Oldtidens Hære remonteredes, vare i Henhold til det ovenfor sagte forholdsvis smaa, men lette og udholdende Dyr, som vel nærmest lade sig sammenligne med de smaa H., som de russiske Kosakregimenter ere beredne paa. Nogen egentlig Hesteavl, ledet mod et bestemt Maal, ved et bevidst Udvalg og en omhyggelig Pleje var der i det

store og hele ikke Tale om paa den Tid her i Europa. Rytteriets Betydning stiger imidlertid i den følgende Tid saaledes, at det bliver det Vaaben, af hvis større eller mindre Fuldkommenhed Kampens Udfald kommer til at afhænge. Ryttere og H. pansres stedse stærkere og stærkere, og Kravet om en sværere H. ytrer sig derfor efterhaanden med en saadan Kraft, at en af Riddernes Hovedopgave i Fredstid bliver den, at opdrætte og uddanne dygtige Stridsheste. Paa den Maade drives Hesteavlen hele Riddertiden igennem, væsentlig i en Mængde private Stuterier Landene over. Det er Herregaards- og Klosterstuteriernes Blomstringstid. De tunge Rustninger stille store Krav til H.'s Styrke (Ryttere med eget og H.'s Panser vejede ofte ca. 200 Kg.), og det er derfor de, i de lave, frugtbare Kystlande omkring Nordsøbsekkenet udviklede, svære Hesteracer (flanderske, normanniske, danske o. fl. a.), man ved en omhyggelig Pleje (Kernefodring), skønsomt Udvalg og systematisk gennemført Ridning søger at gøre tilstrækkelig bevægelige til Nærkampenes hurtig vekslende Bevægelser. For yderligere at udvikle Smidigheden krydser man de nævnte svære H. med Hingste af lettere Racer. Under Korstogene hjembragte de tilbagevendende Riddere saaledes ikke faa orientalske Hingste; men i endnu større Tal bleve de allerede dengang berømte spanske Hingste benyttede til denne Krydsningsavl. Med Krudtets Opfindelse (1330) og Ildvaabnenes Indførelse synker Rustningernes og dermed ogsaa de gamle svære Stridshestes Betydning. Turneringerne holde sig dog endnu en Tid, og Stuteriavlen fortsættes fremdeles, men Maalet forandres i Retning af en lettere, mere smidig H. Imidlertid faar Lensvælden sit Knæk, Reformationen gennemføres, Klostergodserne inddrages — Herregaards- og Klosterstuteriernes Saga er ude. Af deres Aske opstaa imidlertid enkelte større fyrstelige Stuterier, Hofstuterier, ofte ved en ligefrem Sammensmeltning af flere mindre Herregaardsstuterier, medens paa den anden Side mange H. gaa over i Landbrugets Tjeneste, hvor de delvis overtage Oksernes Trækarbejde, saaledes at der ved Siden af Stuteriavlen udvikler sig en stadig voksende Landhesteavl hos Bønderne. I Hofstuterierne fortsættes i den første Tid Avlen af Krigsheste, men lidt efter lidt glider man Over i en ligefrem Luksusavl af H., skikkede til »Skoleridtet« (»den høje Skole«, »Karruselridt«), Paradekørsel og Jagt. Det er nu ikke længere en stærk og haardfør H., man fortrinsvis søger, men en let H., med samlede Bevægelser, en H. i Ligevægt, en H., for hvilken den spanske H. er Mønsteret, Pirouetternes, Croupadernes og Kapriolernes H., hos hvilken alt er ofret for den størst mulige Smidighed. Med Landhesteavlen staar det i denne Periode endnu kun smaat til. Saa længe Hoveripligt og Stavnsbaandet sikre Herremanden den for hans primitive Jordbrug nødvendige Arbejdskraft, er der ingen Anledning for ham til at bringe større Ofre for at forbedre Bondens Hestebesætning. Det kan jo være Herremanden ret ligegyldigt, om Ploven er forspændt med 2 eller 6 H. Men efterhaanden kommer en anden Side af Sagen frem. Det er den stedse stigende Vanskelighed ved Remonteringen af Hærens Hestemateriel. De faa Stuterier kunde selvfølgelig ikke præstere det fornødne Materiale, og med den aftagende Størrelse og Styrke var ogsaa det oprindelige Ridehestepræg forsvundet hos Bøndernes H., som derfor ikke mere egnede sig til Hærens Brug. For at raade Bod paa denne Ulempe begyndte nu Fyrster og andre »store Herrer« at lade deres Stuterihingste bedække de smukkeste og bedste af Bøndernes Hopper mod Forkøbsret til en vis Pris af de Føl, som maatte give Haab om at blive brugbare Militærheste.

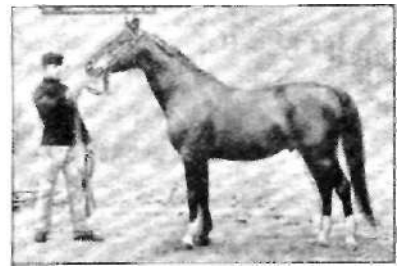
Lidt efter lidt udviklede disse Forholdsregler sig til Oprettelsen af de saakaldte »Landstuterier«, idet forskellige europæiske Stater i Løbet af 16., 17. og 18. Aarh. lode indkøbe og udstationere et større eller mindre Antal Hingste til Bedækning af Landhopperne. Denne Ordning har flere Steder holdt sig saa temmelig uforandret. I Frankrig, Tyskland og Østerrig-Ungarn ere Landstuterierne fremdeles af den allerstørste Vigtighed for Remonteavlen, og Sagen er endogsaa sat saaledes i System, at Staterne selv i de store »Hovedstuterier« (de fleste oprindelig gamle >Hofstuterier«) producere det overvejende Antal af Landbeskelere. Ved Siden af den gamle Kunstavl i Hofstuterierne har der i Løbet af de sidste 2—300 Aar udviklet sig en ny, støttet paa Væddeløbet. Denne Avl begyndte i England, men har for længst bredt sig til det øvrige Europa og derfra til alle andre civiliserede Lande Kloden over, saaledes at den engelske Væddeløbshest nu om Stunder spiller ganske den samme Rolle i den moderne »Halvblodsavl«, som den spanske H. i sin Tid gjorde det i Hofstuteriernes og den »høje Skoles« Blomstringsperiode. Største Delen af Nutidens talrige Halvblodsformer ere jo dannede ved en enkelt eller en gennemført Krydsning (se Husdyravl) mellem Hopper af de mere eller mindre grove Landracer og engelske Fuldblodshingste. Men Avlen af svære Trækheste har ogsaa gjort meget betydelige Fremskridt, navnlig i Løbet af 19. Aarh. Med Hoveriets Afskaffelse tvinges Herremanden til at lægge sig efter større og bedre Arbejdsheste. Langsomt men sikkert følge Bønderne efter, og lidt efter lidt glider Avlen over paa deres Hænder, fordi de i deres smaa Brug langt lettere end paa Herregaardene kunne indrette sig paa at arbejde med den drægtige Hoppe og de opvoksende Ungheste. Derved formindskes selvfølgelig Produktionsomkostningerne i meget betydelig Grad. En lang Tid er Maalet for Trækhesteavlen Produktionen af en H., afpasset efter selve Landbrugets Krav, altsaa en mellemstor, fyldig og trivelig, letgaaende H. Den i Byerne opblomstrende Industri sluger imidlertid flere og flere H.; og med den gode Kundes Ret til at faa Indflydelse paa selve Varen lyder der fra Industriens Side stadig Klager over, at H. ikke ere svære nok. I de Lande, hvor Avlen drives rationelt, have Landmændene derfor efterhaanden udviklet de stedlige Trækracer ved en meget rigelig Ernæring til en Størrelse og Legemsmasse, som i og for sig langt overgaar det for selve Landbruget tjenlige, men som gør det muligt for Opdrætterne at udrette Markarbejdet med de unge (2-Aars) H., som han saa i 4—5 Aars Alderen kan sælge til de større Byer. Paa den Maade ere de forskellige, ofte aldeles kolossale (belgiske, franske og engelske) Trækhesteracer opstaaede og udviklede. Dette er i korte Træk Hesteavlens

Historie. Naar man nu tilbagekalder i Erindringen den store Udbredelse, H. i geografisk Henseende fra første Færd har haft, den lange Tid, der er hengaaet. siden Tæmningen fandt Sted, den yderst forskellige Brug, Mennesket i Tidens Løb har gjort af den, forstaar man den Mangfoldighed af Variationer (Racer), under hvilke Hestetypen nu præsenterer sig, med umærkelige Overgange, lige fra de smaa Pit-Ponies, der henleve deres Liv i Kulgrubernes triste Mørke, til de kæmpemæssig store Karreheste, som langsomt slæbe de tungtbelæssede Vogne gennem London's City.

Alle disse Hesteracer lade sig ikke gruppere efter et zoologisk System; thi vel mener man at kunne skelne i ethvert Tilfælde to Varieteter mellem Diluvialtidens vilde H., en større og sværere, smalpandet, occidentalsk Type og en mindre spinklere, bredpandet orientalsk, men selv om det er sandsynligt, at Mellemeuropa's Trækhesteracer mere eller mindre direkte lade sig føre tilbage til den occidentalske, grovknoglede Varietet, medens vore lettere, ædle H. maa udledes af den bredpandede orientalske, ere de to Typer dog nu saa stærkt sammenblandede, at man ikke derpaa kan basere nogen Inddeling. I det følgende ville de Racer, som gøres til Genstand for Omtale, blive grupperede under, I Landracer: saadanne, som ere udviklede og vedligeholdte væsentlig eller udelukkende ved de stedegne Natur-, Brugs- og Plejeforhold, og II Kunstracer: saadanne, som ere fremgaaede af en mere eller mindre fjern, men planmæssig Krydsning understøttet af en systematisk ordnet Dressur og en særlig omhyggelig Pleje.

I. Landracer. *A.* Lette H. 1) Orientalske H. er Fællesbetegnelsen for alle de asiatiske og nordafrikanske Hesteracer; at disse paa et saa stort Landomraade med saa forskellige Naturforhold og hos Folk med en saa forskellig Kultur, som Tilfældet er, maa være indbyrdes meget forskellige, er ret indlysende. Vi dele dem derfor i flere større Grupper: *α)* De centralasiatiske H., ofte slaaede sammen under den mindre heldige Fællesbenævnelse, Tatarheste. Ifølge nyere russiske Undersøgelser maa alle disse H. anses for nær beslægtede. Der findes nemlig ganske jævne Overgange fra den lille, kluntede, kortbenede *α)* mongolske Kleppert gennem den *β)* kirgisiske Steppehest til den forholdsvis store og ædle y) turkmeniske Argamak (»Fuldblodshest«). Naar undtages den turkmeniske H., som nyder en forholdsvis god Forplejning hos de i russisk Turkestan bosiddende Folk og derfor ogsaa er temmelig stor, indtil 1,73 M. høj, holdes de fleste andre H. i Centralasien i halvvilde Flokke (Tabuner), med hvilke de nomadiserende kirgisiske og mongolske Stammer vandre om paa de udstrakte Stepper mellem det kaspiske Hav og det egentlige Kina. At Dyrene under disse Forhold, hvor de saa at sige ere overladte til sig selv, ofte lide Nød, er ret naturligt. Om Sommeren er det Heden, Støvet og Fluerne, som plage dem, om Vinteren Kulden og Sneen, som gør det vanskeligt eller umuligt for de ulykkelige Dyr at finde tilstrækkelig Føde til Livets Ophold. I strenge Vintre gaa undertiden Tusinder af H. til Grunde under de voldsomme Snestorme. Disse Steppeheste ere derfor temmelig smaa (knap 1,57 M.) og smalle af Bryst, men tørre og senestærke af Ben, hurtige og meget udholdende i deres Bevægelser, nøjsomme og utrolig haardføre. De egne sig derfor fortræffelig til Remontering af let Rytteri, og flere af de russiske Kosakregimenter ere da ogsaa beredne paa Kirgiserheste. Der er ingen Tvivl om, at de ogsaa ville komme til at spille en Rolle paa det mellem- og vesteuropæiske Marked, efterhaanden som de russiske Jærnbaner spinde deres Net ind over Centralasien og bringe de store Afstande til at svinde. Som en Mærkelighed maa nævnes, at Kirgiserne malke deres Følhopper og af Mælken tilberede den uundværlige berusende »Kumys«. Nær beslægtet med den turkmeniske Argamak er den *8)* persiske H., som er smukkere, mere stadselig, men mere kælent opdrættet og derfor ogsaa mindre nøjsom og udholdende. *η)* Den kaukasiske Karabak (Tscherkesserhesten) hører ogsaa herhen. Den mest bekendte af alle orientalske H. er her i Europa b) den arabiske. Som før nævnt har H. ikke oprindelig hørt hjemme i Arabien, men er endogsaa forholdsvis sent ført derind og er i ethvert Tilfælde først kommen til at spille en Rolle, efter at Muhamed havde givet Hesteavlen en ret fremskudt Stilling i den religiøse Kultus. Meget talrige ere H. aldrig blevne hos

Fig. 1.

„Gazlan I", arabisk Fuldblodshingst. (G. Sand fot.).

Araberne; dertil ere Vanskelighederne ved Opdrættet for store i et Ørkenland som Arabien, hvor der ofte er flere Dagsrejser imellem Oaserne. Endnu den Dag i Dag bestaar Araberstammernes Rigdom i Kameler og Faar, ikke i H.; disse spille ikke desto mindre en stor Rolle i Arabernes Liv, ikke alene ved Bevogtningen af de græssende Hjorder, men ogsaa ved de hyppige røverske Overfald af Nabostammerne. Af H.'s Udholdenhed og Hurtighed afhænger Udfaldet af disse krigerske Ekspeditioner i meget høj Grad, og Araberne have derfor altid lagt stor Vægt paa Valget af Avlsdyrene og Opdrætning af de unge H. Den arabiske H. (Fig. 1). er ikke stor (Gennemsnitshøjden er knap 1,57 M.), men velbygget med velstillede, tørre, stærke Ben og lette hurtige Bevægelser, og Ørkenlivets Strabadser have gjort den udholdende og nøjsom. Hvad Bygningen ellers angaar, udmærker Krydset sig ved at være langt og lige med højt ansat og smukt baaren Hale. Halsen er gennemgaaende fin og velrejst, men den ofte lidt korte Nakke gør Foreningen med Hovedet ikke altid saa fri, som man kunde ønske det. Hovedet er lille, tørt, bredpandet, braknæset (indadbuet Profil), med fint Underansigt, fine og smukt førte Øren, store livlige og fromme Øjne og store Næsebor. Huden er

meget fin og saa tyndt behaaret, at Hudaarernes Net træder tydelig frem og giver Dyrene et meget ædelt Præg. Loden er hyppigst skimlet eller brun. Af ovenstaaende Beskrivelse, som passer paa de ædleste Individer i de bedste Familier, fremgaar det, at den arabiske H. ingenlunde er af en saa ideel Form, som mange Hippologer have villet tillægge den, og navnlig mangler Ørkenaraberen alt for ofte den lange »Svanehals«, som virker saa indtagende hos de Individer, der ere trukne i europæiske Stuterier og der have gennemgaaet en ordentlig Tilridning. Den arabiske H. har været af ikke ringe Betydning for den europæiske Avl. Som det senere skal blive paavist, er den engelske Væddeløbsrace af orientalsk Oprindelse, og endnu fremdeles anvendes Araberen som Forædlingsmateriale paa saadanne Steder, hvor Naturforholdene kræve en nøjsom og udholdende, mindre H, (Sydfrankrig, visse Egne af Ungarn, Siebenbiirgen, Bukovina o. fl. St.). H. i Landene langs Afrika's Nordkyst (Berberiet) sammenfattes i Alm. under Betegnelsen *c)* Berberheste. Som foran nævnt blomstrede Hesteavlen i disse Landsdele allerede i Romertiden, men deres nuværende Præg have Berberne faaet gennem de under Maurernes Regimente indførte arabiske H. Bortset fra saadanne Forskelligheder i Typen, som Kabylerstammernes relativt isolerede Liv medfører, kan der skelnes mellem *α)* en større og ikke saa ædel Race fra de lavere liggende Kystegne, hvor europæiske H. jævnlig have været benyttet til Krydsning, og *β)* en mindre Bjærg- og Ørkenrace (den egentlige Kabyler- eller Berberhest), som staar den arabiske H. meget nær. Som Krydsningsmateriale have Berberne været brugt en Del i tidligere Tid, men deres Rolle i saa Henseende er for længst udspillet. Af andre med den arabiske H, nær beslægtede Typer skulle her kun nævnes den *d)* den tyrkiske og *e)* den ægyptiske H., som begge have spillet en vis Rolle i den gamle Stuteriavl, men som nu ere uden Betydning uden for deres Hjemlande.

2) Russiske Hesteracer. Rusland er meget rigt paa H., forholdsvis rigere end noget andet Land. De russiske H. ere i Tidernes Løb blevne stærkt paavirkede af de centralasiatiske Racer. Ikke alene under Folkevandringerne, da de mongolske og turk-mongolske Horder væltede ind over Europa og førte deres Tabuner med sig, men ogsaa nutildags tilføres der stadig det europæiske Rusland en Mængde Kirgiserheste, som sætte deres Præg paa Avlen. I et Land som Rusland, der i strækker sig over næsten 25 Breddegrader, kan der selvfølgelig ikke være Tale om en blot nogenlunde ensartet Hesterace. Der findes alligevel mærkværdig faa Racer i Rusland. Bortset fra den Kunstavl, som drives i Rigmandens Stuterier, og af hvilken bl. a. den russiske Traverrace er fremgaaet, er Hesteavlen nemlig væsentlig bleven dreven med Landbrugets Tarv for Øje, og det lave Standpunkt, Landbruget hidindtil har indtaget, har ikke krævet nogen større og bedre H. end den, der fra Arilds Tid bar været til Raadighed. Af Rusland's store Hestebestand udgøres den langt overvejende Del af Landracerne, og af disse hører kun en Brøkdel til nogenlunde faste, højere kultiverede Typer; Hovedmassen udgøres af ganske ubestemmelige Blandingsformer(»Bønderheste«).I Storerusland har H. altid været et Trækdyr, at hvilke der ikke holdes flere, end Landbruget og Fragtkørselen gøre nødvendig. Paa Grund af den meget mangelfulde Pleje og Ernæring, i Forbindelse med en ganske principløs Avl, er den storerussiske Landhest fremdeles temmelig lille (sjælden over 1,57 M. høj) og mindre velbygget, men ret førlemmet, Holdningen ludende, Hovedet stort og groft. Hvor Holdet er bedre, ere Dyrene i samme Grad større, dybere og bredere (den bitjugske Race). I Sydrusland drives Hesteavlen vel efter en større Maalestok, men dog holdes der ogsaa her kun faa H. hos Bønderne. Det store Antal H., som findes i denne Del af Landet, ejes af de rige Jordejendomsbesiddere, Kosakkerne og de nomadiserende Stammer i Steppeguvernementerne. Her er ligesom paa Stepperne i Mellemasien Tabunholdet almindeligt. Den lillerussiske H. er i Overensstemmelse hermed mindre end H. i Storerusland, mere ilde bygget, fladbrystet, mere kantet, men tør og stærk af Ben. Disse ere dog jævnlig mindre velstillede. Herfra danner dog den store, trivelige, krumnæsede donske H. en Undtagelse. De russiske H.'s store Nøjsomhed og den lave Pris, til hvilken de kunne købes, gør, at de i stort Tal føres til de vesteuropæiske Markeder. Ogsaa til Danmark bringes aarlig mange kurlandske, lithauiske og donske H. Nær beslægtede med H. i Storerusland ere de finske H., som antages at nedstamme fra de mongolske Klepperter. Dette er i og for sig ikke urimeligt. Finnerne høre jo til de mongolske Folk, og den mongolske H.-Type lader sig, med større eller mindre Afbrydelser, forfølge gennem hele Sydsibirien og Rusland lige til Finland. Den bedre Pleje, H. nyder her, har naturligvis gjort dem større, og den finske Bondes Interesse for Travsport har øget deres Hurtighed, men trods Udviklingen er Ligheden mellem de finske H. og deres Frænder i Goba dog ret slaaende.

3) Nordiske Klepperter og Ponnier: *a)* De norske H. ere Bjærgheste. De ere aabenbart af fælles Oprindelse, men paa Østlandets store frugtbare Bakkelandskaber har H. ganske naturlig vokset sig større, bredere, kraftigere, end Tilfældet er i Vestlandets Fjælddistrikter. *α)* Østlandshestene — »Dølehestene«.— have deres bedste Repræsentant i H. fra Gudbrandsdalen. Det er gennemgaaende velbyggede Dyr (af 1,57—1,63 M.'s Højde) med føre Ben, jævnlig lidt rette Haser og bløde Koder; kort, temmelig tyk og grov, men i Reglen velrejst Hals. Løden er hyppigst brun. I Vestlandets trange Fjorddale med det sparsomme Agerland og smaa Jordbrug drives Hesteavlen ikke efter den Maalestok som paa Østlandet. I de senere Aar er Avlen gaaet meget frem, men Opdrætningsforholdene ere dog endnu temmelig tarvelige de fleste Steder, og (3) Vestlandshesten (Nordbaggen, Fjordhesten, Nordfjordhesten) har derfor fremdeles meget af det primitive Præg over sig (Fig. 2). Den er lille, mindre godt proportioneret, lidt flad af Bryst, tit noget højbenet, kroghaset, men tør og senestærk af Ben, rap og sikker paa Foden. Skønt Halsen gerne er temmelig grov og stiv, giver den kortklippede Man disse H. et ejendommelig kækt Udseende. Farven er som oftest gul med mørk Man og Hale og Aal hen ad Ryggen. De norske H. udmærke sig gennemgaaende ved en fortrinlig, ikke just lang, men

hurtig og udholdende Travbevægelse, fremelsket ved Bøndernes Lyst til Kapkørsel. Travsporten drives om Vinteren paa Isen. I det hele taget overgaar de norske H.'s Brugsværdi langt, hvad deres Bygning lover, baade hvad Kraft og Hurtighed angaar, og navnlig er Fjordhestens Ydeevne ganske beundringsværdig. — Af samme Oprindelse som de norske Klepperter er ganske sikkert *b)* den islandske Ponni. Denne lever jo under endnu ugunstigere Forhold end den norske Fjordhest, og det er derfor ret naturligt, at den i Tidens Løb har antaget den bekendte dværgagtige Form. Sult

Fig 2.

Xorsk Fjordhest. (H Isaachsen fot.).

og Kulde have imidlertid, ved Siden af at trykke dens Vækst og tætte dens Pels, gjort den nøjsom og haardfør, og Livet til Fjælds har lært den at klatre som en Kat (Fig. 3). Den lille, saa uanselige H. er derfor alligevel et meget nyttigt og skattet Ride- og Pakdyr. Paa dens Ryg foregaar hele Personbefordringen og Varetransporten i det indre af Landet, hvor ingen banede Veje føre over Ødemarkernes Jøkelelve og Fjældrygge, og af dens Bæreevne bliver Bygningstømmerets Dimensioner

Fig. 3.

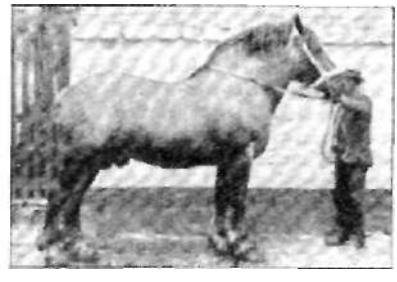

Islandsk Pakhest. (W. Thulstrup fot.).

og derigennem ogsaa Husenes Størrelse afhængig. Ret betegnende er det ogsaa, at Høhøstens Størrelse paa Island angives i »Heste« (ɔ: Hestebyrder å 100 Kg.) pr. Dagslæt (ca. $^{3}/_{10}$ Hekt.). Island er forholdsvis rigt paa H. Medens der i Danmark for hver 1,000 Indb. er 200 H., har Island 400. Hestestyrken beløb sig 1877 til 31,300 Stkr., og den aarlige Udførsel har en Værdi af over 70,000 Kr. Flertallet af de udførte H. gaa til England og Skotland, hvor de sammen med Shetland's-Ponnier og andre Smaaheste finde Anvendelse i Kulgruberne (»Pit-Ponies«). Paa Færøerne findes en lignende Ponnirace, som væsentlig finder Anvendelse ved Gødningens Udbæring om Foraaret og Tørvens Hjembæring om Sommeren. H. spiller dog ikke nogen stor Rolle paa Færøerne. Ved den sidste Tælling 1893 fandtes saaledes kun 631 Stkr.

B. Trækhesteracerne. 1) Den belgiske H. hørte allerede i Riddertiden til de sværeste og mest berømte. Belgien egner sig særdeles godt til Opdrætning af en svær H., men de idelige Krige og Fremmedherredømmet have naturligvis skadet Avlen meget. Det er først, efter at Belgien 1830 blev en selvstændig Stat, at man med Kraft har kunnet kaste sig over Hesteavlen. Der fandtes tidligere to Trækhestetyper i Belgien: den meget store, temmelig slappe og mindre velbyggede *a)* flanderske H., som opdrættedes væsentlig i den belgiske Marsk, og den mindre, men mere tørre, mere energiske *b)* Ardenner-H. I de senere Aar ere disse to Typer smeltede mere og mere sammen og gaaede op i den moderne belgiske Trækhest, *c)* Brabanter-H., som udmærker sig ved sin mægtige Dybde og Bredde, sine muskuløse Lemmer og forholdsvis lette Bevægelse (Fig. 4). Loden er gennemgaaende skimlet. Kønne ere disse H. ikke. Dertil er Krydset for afskydende, Haserne for krogede, Halsen for svær og Hovedet for groft.

Fig. 4.

„Favori“, belgisk Hingst. (G Sand fot.).

De ere imidlertid meget søgte, dels som Krydsningsmateriale paa Steder, hvor man søger at danne en grov Trækhestetype (Rhin-Provins, Østerrig, Sverige), dels som Arbejdsdyr, og som saadanne ere de i Markedet slemme Konkurrenter til de jydske H. 2) Østerrigske Trækheste. I Salzburg's og Steiermark's Bjærgdale opdrættes en Trækhestetype, den noriske Race, som, hvad Bygning angaar, staar de belgiske H. meget nær. Allerede i Romertiden vare H. fra denne Provins (Noricum) bekendte som stærke Bjærgklepperter, og disse have i Tidens Løb udviklet sig til de i hele Sydtyskland og Østerrig saa bekendte, oftest sort-, brun- eller rodskimlede Pinzgauer-H., saaledes kaldede efter det Distrikt, hvorfra de bedste og renest trukne Individer komme. 3) Franske Trækheste. Lige op ad den belgiske Grænse i fransk Flandern og i Picardiet opdrættes en Hesterace, som i alt væsentligt ligner den belgiske. Det er *a)* Boulogneser-H. Den kan dog ikke maale sig med Brabanter-H. i Henseende til Dybde og Bredde. Mere bekendt som Brugsdyr er en anden fransk Trækhest, *b)* Percheronen. Den hører til samme Grundtype som de foran nævnte H., ogsaa den graaskimlede Lød og de glathaarede Piber har den

tilfælles med disse. Krydsning med orientalske H. har dog i Beg. af 19. Aarh. gjort Percheron-H. lettere og givet den et mere ædelt Tilsnit. Indtil 1870'erne maatte Percheronen da ogsaa karakteriseres som en let Trækhest, der var meget søgt til Postkørsel (*Percheron postier*), Omnibuskørsel og andet »Trækarbejde i Trav«. I de senere Aar har imidlertid de amerikanske Opkøberes stadige Forlangende om mere Masse opmuntret Opdrætterne til en meget drivende Ernæring af de unge Dyr, og derved er Percheron-H. tiltagen i den Grad i Størrelse og Masse, at bedre Individer af Racen nu ikke staa tilbage for Boulogneserne. 4) Engelske og skotske Trækheste. I Beg. af 19. Aarh. var den *a)* store sorte Karrehest fra Lincolnshire berømt som Datidens sværeste Trækhest. Den er nu forsvunden, idet den er gaaet op i den moderne *ti)* Shire H., en af de største, mest velbyggede og smukkeste Trækhestetyper, Nutiden kan opvise (Fig. 5). Farven er hyppigst brun eller sort med store Aftegn og Piberne saa stærkt behaarede, at Hoven ofte helt skjules. Der findes i England endnu en Trækhesterace, den røde, glatbenede *c)* Suffolk-Punch, som endnu indtil Midten af 19. Aarh. havde en forholdsvis stor Udbredelse, men som nu synes at have udspillet sin

Fig. 5.

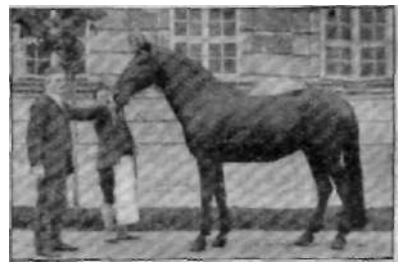

„Rokeby Harold", Shire-Hingst. (C. Reid fot.).

Rolle, væsentlig fordi den under den tiltagende Udvikling i Masse har faaet alt for fine Ben. Til Misforholdet mellem Kroppen og Benene hentyder Øgenavnet Punch (en lille tyk Fyr, Figur fra Marionetteateret). Langt større Betydning har den skotske *d)* Clydesdale-H. fra Engdragene langs Clyde-Floden. Det er en gammelRace, som imidlertid navnlig i 19. Aarh. er forbedret og udviklet ganske betydelig i Størrelse og Masse ved Krydsning med den engelske Shire-H, som den derfor ogsaa ligner meget. Den er dog foreløbig ikke saa stor, ikke saa dyb og bred, ikke saa massiv som Shire-H., men til Gengæld er Bevægelsen lettere og friere. Ligesom de franske og belgiske Trækheste blive disse engelske og skotske H. meget benyttede uden for deres Hjemland til Ophjælpning af Trækhesteavlen, og navnlig ere mange Avlsdyr solgte for fabelagtige Priser til Amerikanerne.

II. Kunstracer. *A.* Den gamle Kunstavls ypperste Frembringelse, den berømte spanske H., er der ikke meget tilbage af. I selve Spanien er den under den almindelige Tilbagegang og den om sig gribende Faare- og Muldyravl saa at sige helt forsvunden. Den nuværende spanske H. er i ethvert Tilfælde kun en svag Afglans af Fortidens ædle Andalusier. Og paa lignende Maade er det gaaet i Italien, hvor spanske H. indførtes, og hvor Avlen dreves efter andalusisk Mønster under Spanien's Glansperiode. En yppigere Ernæring gav navnlig de i Lombardiet trukne H. en betydelig Størrelse, medens samtidig den knejsende Holdning og de høje paraderende Bevægelser bleve fastholdte. Og ligesom den spanske H. var Datidens Ideal af en Ridehest, bleve disse spansk-italienske H., Neapolitanerne og H. fra Polesina, Mønsteret for store Vognheste. De eneste nogenlunde bevarede Levninger af disse fordums saa berømmelige Heste-

Fig. 6.

„Napoleone-Solano", Kladruberhingst. (G. Sand fot.).

stammer findes i de kejserlige østerrigske Hofstuterier i Kladrub (Böhmen) og Lipizza (Karst ved Triest). Den snart 300-aarige *a)* Stamme i Kladrub afgiver de fra Wien's Gader bekendte store, sorte eller hvide, krumnæsede Hingste, som med deres stærkt rejste Hals og gravitetiske Manerer gøre Figur for de kejserlige 6- og 8-spændige Karosser (Fig. 6). *V)* Lippizzaner-Stammerne ere i Tidens Løb blevne temmelig stærkt krydsede med orientalske H., men de have dog fremdeles bevaret saa meget af den spanske H.'s Smidighed, at man

Fig. 7.

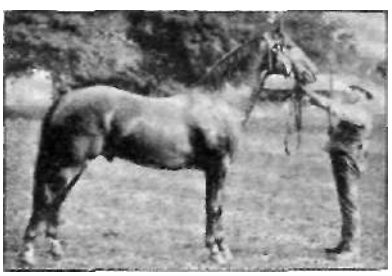

„Champignole", engelsk Fuldblodshingst. (G. Sand fot.).

i »den spanske Rideskole«, som pietetsfuldt er opretholdt i Wien, endnu kan se den udføre deres Ballotader og Kaprioler. *B.* Moderne Kunstavl. I England har Lysten til Væddemaal meget tidlig — endogsaa før Korstogenes Tid — givet sig Udslag i Vædderidt. Det er dog først meget senere under Dronning Elisabeth (1558—1603) og hendes Efterfølger Jakob I's Regering (1603—25), at planmæssige Kapløb fandt Sted. Spanske, berberske, tyrkiske og andre østerlandske H. vare dengang paa Moden i England ligesom andensteds. Det var da disse Dyr, man oprindelig benyttede ved Vædde-

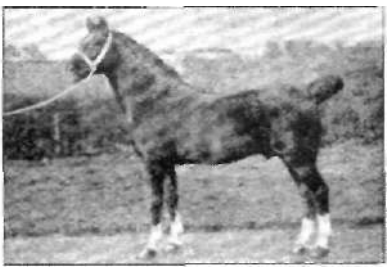
løbene, og lidt og efter lidt begyndte man at danne Stammer efter de Hingste, hvis Afkom udmærkede sig ved den største Hurtighed. Ret naturligt gjorde de orientalske H. sig stærkere gældende end de spanske, her, hvor det var Hurtighed og ikke Samlingsevne og Smidighed, det kom an paa. Der blev derfor i sidste Halvdel af 17. Aarh. og Beg. af 18. indført et ret betydeligt Antal østerlandske Hingste, som man dels parrede med de faa indførte orientalske Hopper, dels benyttede til Krydsning med de forhaandenværende mere eller mindre højt forædlede Hopper af Landets Riderace. Af dette, oprindelig temmelig brogede Materiale er den nu saa berømte engelske Væddeløbs- ell. Fuldblodshest fremgaaet ved en meget rigelig og kraftig Ernæring, tidlig »Træning« og et omhyggeligt Udvalg, væsentlig baseret paa Ydelserne paa Væddeløbsbanen. Udtrykket Fuldblod, *pur sang,* er altsaa ikke absolut korrekt, thi rent, ublandet orientalsk Blod flyder der ikke i den engelske Væddeløbers Aarer. Englændernes Betegnelse *thoroughbred* er for saa vidt heldigere valgt, som man nu efter saa lang Tids rationel Avl med god Føje kan betegne denne som »gennemført« (Fig. 7). Fra først af har Typen været overvejende orientalsk, men den ensidige Benyttelse af H. til Væddeløb paa flad Bane har lidt efter lidt forandret Formen. Bygningstræk, som betinge Ligevægt og Smidighed, ere vegne for saadanne, som give de bedste Betingelser for den størst mulige Hurtighed i Firspring. Den stærke Fodring har øget Størrelsen, men Orientalerens korte sluttede Krop med den vandret liggende Stamme og stærkt rejste Hals er hos Væddeløberen bleven mere langstrakt, mere foroverhængende, og det fromme lydige Sind er under Kapløbenes Ophidselse blevet afløst af et nervøst, heftigt Temperament. Fuldblodshesten er ikke formet efter det praktiske Livs Krav, men har alligevel en overmaade stor Betydning. Den ejer nemlig en Egenskab, Hurtighed i et saadant Overmaal, at den kan give deraf til sit Afkom med mindre ædle Hopper. Det er som Forædlingsmateriale i Krydsningsavlen, at Fuldblodshesten spiller sin store Rolle. Uden det engelske Fuldblod vilde det ikke være muligt at fremstille de mange Halvblodsformer, som Markedet nu kræver. *a)* Af engelske Halvblodsheste skal først nævnes, *α)* Jagthesten *(the hunter),* dannet for Englændernes Yndlingssport Parforcejagten *{hunting).* Man har hos Jagthesten slaaet noget af paa Hurtigheden til Fordel for større Samlings- (Spring-) evne, større Udholdenhed og Styrke til at gaa med en forholdsvis stor Vægt, men Avlen har for øvrigt hidindtil ikke været ledet efter bestemte Principper ud over det, at man som Regel har valgt Beskeleren mellem Fuldblodshestene, og det er derfor heller ikke lykkedes at fæstne nogen egentlig Type. Forsøg i denne Retning ere imidlertid gjorte i de allerseneste Aar, men foreløbig træffer man mellem Jagthestene en Uendelighed af Afskygninger lige fra højst forædlede, Fuldblodet meget nærstaaende Dyr passende for Damer og meget lette Ryttere, til store kraftige H., i Stand til at bære en Mand af 100 Kg.'s Vægt. Som det er at vente, giver Avlen meget Vrag, og en god *Hunter* er derfor kostbar. De bedste Jagtheste komme fra Irland. Affaldet gaar i Markedet som lette Køreheste i alle mulige Former. Men dermed er Trangen til større Køreheste, Karetheste, ikke tilfredsstillet. I Midtengland's frugtbare *counties* har der da ogsaa fra gammel Tid af været drevet en saadan Avl, som endogsaa har naaet en vis Berømmelse. Det er de store, brune, gennemgaaende højbenede, men ganske kønne, langhalsede *β)* Yorkshire-H. *(Cleveland bays* og *Yorkshire coaching horses),* hvis Blomstringsperiode falder i Slutn. af 18. og Beg. af 19. Aarh. (Fig. 8); siden den Tid have de været deres Undergang nær paa Grund af en temmelig planløs Krydsning med Fuldblod. De have været anvendte efter en ret stor Maalestok som Forædlingsmateriale de fleste Steder, hvor man har lagt i sig efter Avlen af store Køreheste (Normandiet, Oldenburg). I Danmark gjorde de sig for øvrigt alt andet end fordelagtig bekendt under Krydsningsforsøgene 1820'erne og 1840'erne. Af engelske Halvblodsheste skal her endnu kun omtales *γ)* Hackney-Typen, som repræsenterer den lette Køre- og Ridehest til Landevejsbrug (»Roadster«). Hackneyen har oprindelig hjemme i Norfolk (Norfolk Trotter), men har efterhaanden bredt sig op i Midtengland og optræder i to, noget forskellige Former: den egentlige Norfolk-Traver og Yorkshire-Hackneyen (Fig. 9). De adskille sig væsentlig i Forædlingsgraden og Størrelsen, idet Yorkshire-H. er stærkere krydset med Fuldblod og derfor mere ædel og gennemgaaende noget større, men ogsaa mindre dyb og bred end Norfolk-Hackneyen. Hackney-H. ere forholdsvis smaa, men velbyggede og udmærke sig ved en aldeles imponerende høj og fremgribende Travbevægelse, og de have derfor været meget søgte som Avlsdyr, hvor man har ønsket at give Halvblodstyper mere

Fig. 8.

„Salisbury", Yorkshire-Coaching-Hingst. (C. Eeid fot,).

Fig. 9.

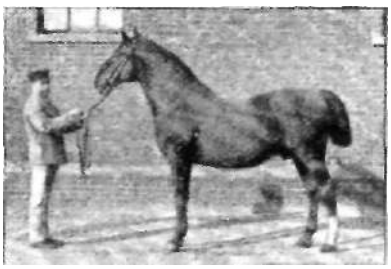

„Danegelt", Hackney-Hingst. (C. Eeid fot.)

Dybde og Bredde og navnlig mere »Aktion« (Normandiet, Ungarn, Indien, Amerika).

Mellem de *b)* franske Halvblodsheste er α) Anglo-Normannen den mest bekendte. Der fandtes i det frugtbare, græsrige Normandie i tidligere Tid et stort temmelig groft Hesteslags, Efterkommere af de gamle normanniske Stridsheste. Ved en udstrakt Anvendelse af engelske Fuld- og Halvblodsheste er det i Løbet af 19. Aarh. lykkedes at omforme den gamle Hestebestand til de to moderne anglo-normanniske Typer: den store, velbyggede Karossier med den smukke Holdning

Fig. 10.

„Jawohl", hannoveransk Hingst. (G. Sand fot.).

og gode høje Travbevægelse og den noget mindre, men ædle og hurtige franske Traver (*le trotteur*). Navnlig de sidste bruges meget som Reproduktører i Halvblodsavlen i hele Nordfrankrig. Uden for Frankrig have de derimod i det hele og store ikke gjort Lykke. I Sydfrankrig drives ogsaa Halvblodsavl, støttet af det anglo-arabiske Stuteri i Pompadour (Corrèze, Limousin), og navnlig ere β) H. fra Limousin og Tarbes (ved Pyrenæerne) bekendte som fortrinlige lette Kavalerieheste. *c)* Af tyske Halvblodsheste skulle først omtales de store Køreheste i Hannover, Oldenburg og Holsten. Hesteavlen i disse Provinser, som jo fra ældgammel Tid have været berømte for deres velbyggede H., drives næsten udelukkende i Marskdistrikterne, og Typen har aabenbart oprindelig været den samme. I Tidens Løb har den imidlertid udformet sig noget forskellig i de enkelte Landsdele, alt efter den mere eller mindre udstrakte Anvendelse, der er gjort af engelske Fuld- og Halvblodshingste. Hannover's mere end 100-aarige Forening med England gjorde, at Smagen for engelske H. udviklede sig forholdsvis tidlig og stærkt. Lige siden Beg. af 18. Aarh. ere engelske Væddeløbsheste indførte i stort Tal, og endnu fremdeles benyttes Fuldblodshingste meget i Avlen. De α) hannoverans ke H. (Fig. 10) ere derfor gennemgaaende temmelig højt forædlede, store H., nærmest Køreheste, mellem hvilke der dog falder saa mange lette Rideheste, at det danske Kavaleri i de senere Aar for en væsentlig Del er blevet remonteret derfra. Avlen støtter sig til et Landstuteri (Hingstedepot), som allerede 1735 oprettedes i Celle. I Oldenburg har der, navnlig siden Beg. af 19. Aarh., med Held været arbejdet paa at skabe en bestemt Type af store Køreheste. Medens man i Hannover væsentlig har benyttet Fuldblod til Forædling, er det i Oldenburg i overvejende Grad engelske Halvblodsheste (Yorkshire), der ere blevne anvendte, og i Overensstemmelse her med ere Oldenburgerne derfor ogsaa mindre ædle, men større og mere massive end Hannoveranerne, ligesom de ogsaa have en grovere, men stærkere rejst Hals og en højere Bevægelse. Der findes ikke noget Stuteri i Oldenburg. Avlen er helt og holdent paa Bøndernes Hænder. De holstenske H. endelig ligne i flere Henseender Oldenburgerne, og Opdrætningsforholdene i den oldenburgske og den holstenske Marsk ere da ogsaa omtrent de samme. Holstenerne ere dog ædlere, mindre dybe og brede, men lettere og endnu friere i deres Travbevægelser end Oldenburgerne. Hovedfarven hos alle disse H. er brun. Men ikke mindre bekendt end disse nævnte store Vognheste fra Marsken er Produktet af Avlen i Østpreussen, hvor Kursen i mere end 100 Aar har været holdt ret efter en moderne Soldaterhest. I Betragtning af Sagens store Betydning har Staten selv med stor Kraft taget sig af Ledelsen og sat Avlen i et ganske mønsterværdigt System. Resultatet maa siges at svare til Anstrengelserne, for saa vidt som Østpreussen nu er i Stand til at levere ca. 70 p. Ct. af samtlige Armeens Remonter. — Den Ostpreussiske H. har sin ædleste og bedste Repræsentant i Trakehneren paa Hovedstuteriet ved den russiske Grænse. Stuteriet blev anlagt som et kgl. Hofstuteri i Beg. af 18. **Aarh.** (1725) og havde oprindelig intet andet Maal end det at skaffe H. i den kgl. Marstald og Penge i den kgl. Kasse. Først i Slutn. af 18. Aarh. begyndte der at gøre sig bestemte Principper gældende i Avlen. Der anvendtes dengang mange orientalske H. til Forædlingen, men siden Midten af 19. Aarh. har man næsten udelukkende holdt sig til engelsk Blod (Fig. 11). Den moderne Trakehner er derfor en højt forædlet Halvblodshest af udtalt engelsk Præg, velbygget med flade, tørre og velstillede Ben og en let, fremgribende, meget regelmæssig, men ikke høj Bevægelse. Foruden Trakehnen har Preussen

Fig. 11.

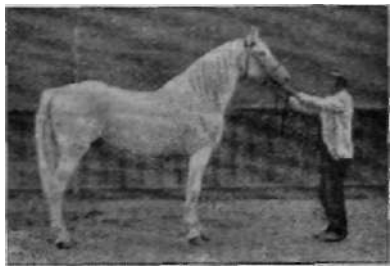

„Apis", østpreussisk Hingst. (G. Sand fot.).

endnu to Hovedstuterier, nemlig Fuldblodsstuteriet Graditz (Provins Sachsen) og Halvblodsstuteriet Beberbeck (Hessen Nassau). — Foruden den tidligere omtalte meget interessante Avl i Stuterierne Kladrub og Lipizza, hvor Resterne af de gamle Stammer af spansk-neapolitansk Oprindelse ere bevarede, drives der i Østerrig-Ungarn en meget betydelig Halvblodsavl, i hvilken baade orientalske og engelske Fuld- og Halvblodsheste blive benyttede efter en udstrakt Maalestok. Nogen fast Halvblodstype kan man ikke paavise uden for Stuterierne, hverken i Østerrig eller Un-

garn. Selv de for deres elegante, meget høje og udholdende Trav saa bekendte Jukkere ere af meget forskellig Oprindelse (Navnet afledes af det alamanniske *Juck*: Tilløb, Spring; *jucken*: løbe, springe). Bøndernes Avl staar navnlig i Ungarn temmelig lavt. Den ungarske Landhest er ganske vist gennemgaaende meget ædel, meget nøjsom og meget udholdende, roen paa Grund af slet Opdræt lille og ilde bygget. Det er saaledes ikke Bøndernes Avl, som er Bæreren af den ungarske H.'s Ry, men derimod Produktionen i Statsstuterierne og de talløse større og mindre private Stuterier, som findes

Fig. 12.

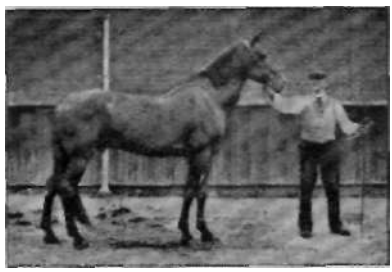

„Uslad", russisk Traver. (G. Sand fot.).

oprettede over hele det østerrig-ungarske Monarki. Af Statsstuterieme skulle her kun nævnes det østerrigske Halvblodsstuteri Radautz og de ungarske Stuterier Mezöhegyes (forskellige Halvblodstyper: Anglo-Normanner: store og lille Nonius-Stamme; Anglo-Araber: Gidran-Stamme og engelske Halvblodsheste: Furioso-North-star-Stoddet), Kisbér (engelsk Fuld- og Halvblod) og Bábolna (arabisk Fuld- og Halvblod).

Ved Siden af de ovennævnte forskellige Halv-

Fig. 13.

„Oxford", amerikansk Traver. (G. Sand fot.).

blodsheste til Køre- og Ridebrug har man i Rusland og Amerika dannet særlige Traverracer. Den russiske Traver ell., som den ogsaa kaldes, Orlov-Traveren (efter Grev Orlov-Tchesmensky, som siges at være Racens Skaber) er af meget blandet Oprindelse (arabisk-dansk-hollandsk) (Fig. 12). Ved omhyggelig Udvalg, understøttet af skarpe Travprøver for baade Avlsdyr og Ungheste, lykkedes det imidlertid allerede Grev Orlov at skabe en temmelig fast Type, som gaar igen i den moderne, store graaskimlede eller sorte, lidt langbenede russiske Traver, med den gode Holdning og høje Bevægelse. I Hurtighed staar den tilbage for den amerikanske Traver, der er stærkt paavirket af det engelske Fuldblod, hvad Typen da ogsaa tydeligt nok viser (Fig. 13). Amerikanerne skelne mellem egentlige Travere og Pasgængere (*Pacers*). De sidste ere de hurtigste.

Danmark's Hesteavl.

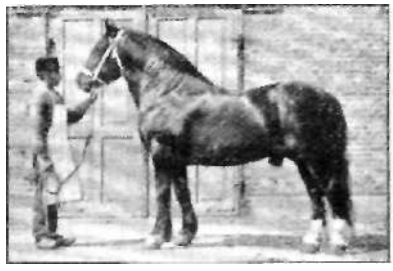
Om H.'s første Optræden i Danmark vide vi meget lidt. Det er næppe rimeligt, i ethvert Tilfælde ikke bevist, at H. oprindelig har levet i vild Tilstand her. Er Tydningen af Navnet Danmark som »Danernes Skov« rigtig, peger dette jo ogsaa hen paa, at Naturforholdene ikke have været skikkede for et saa udpræget Steppedyr som H. Sandsynligvis er H. først indført en Tid efter, at de først indvandrede Nybyggere, nogle Tusind Aar f. Chr., havde slaaet sig ned langs den jydske Halvøs skovdækkede Fjordkyster. Hos disse Stenalderens omstrejfende Jæger- og Fiskerfolk optræde, i den yngre Stenalder, forskellige Husdyr. Foruden Hunden, som vistnok ogsaa her har været Menneskets tidligste Ledsager, holdtes Faar, Geder, Kvæg, Svin, og muligvis ogsaa H. For H.'s Vedkommende er Forholdet dog endnu ikke sikkert bevist. Derimod er det ganske afgjort, at H. i Bronzealderen har været benyttet baade som Træk- og Ridedyr i Danmark. Man har i sikre Bronzealderfund truffet paa Bidsler, og iblandt de i Klipper indhuggede eller indslebne Figurer (Helleristninger) fra den Periode ses Fremstillinger af Ryttere og Vogne forspændte med H. Almindelig benyttet har H. dog næppe været i Danmark's Bronzealder. Agerbruget var jo fremdeles lidet udviklet, og som Krigsdyr bliver H. vistnok først langt senere anvendt. De gamle danske Konger fore til Søs paa deres Ledingstogter, og selv om de paa »fremmede Strande« forholdsvis tidlig fik Lejlighed til at gøre Erfaringer med Hensyn til Rytteriets Betydning, er det dog i og for sig ret naturligt, at det alligevel varede længe, inden de selv bleve beredne og fik indrettet sig paa at bringe Ryttere med sig paa Skibene. Erik Emune siges at have været den første, som førte H. med sig paa sine Søtogter. Ganske vist har man ældre Meddelelser om, at H. er bleven benyttet i Krigen. Det fortælles saaledes, at Magnus den Gode var til H. under Kampen paa Lyrskov Hede (1043), men det vides paa den anden Side ogsaa, at Harald Haarderaade kæmpede til Fods imod Angelsachsernes Konge, »hvis Tingmænd vare jærnklædte baade H. og Karle fra Top til Taa«. Efterhaanden kom dog Rytteriet i Danmark som andre Steder til at danne Kernen af Hæren, og Herregaards- og Klosterstuterier skyde op hele Landet over. Allerede paa dette Tidspunkt er den danske H. — vistnok væsentlig den jydske H. — bekendt for sin sluttede Bygning, sine føre Ben og sin gode Bevægelse. Staar den end i Masse og Førlighed tilbage for de berømte frisiske og flanderske H., er den dog meget søgt som en god Stridsganger. Forholdene i Danmark ere i den følgende Tid ganske parallelt løbende med den almindelige, tidligere skildrede Udvikling i det øvrige Europa. Ogsaa her maa Adelen bøje sig under Enevældens Scepter, ogsaa her fører Reformationen til Inddragelse af meget Klostergods, ogsaa her gaa talrige adelige og gejstlige Stuterier op i Dannelsen af enkelte større Hof-

stuterier. Et saadant var det af Frederik II oprettede kgl. Hovedstuteri i Frederiksborg. Fra først af lededes Avlen her i Retning af en svær Ridehest, og Maalet var altsaa foreløbig det samme, som det saa længe havde været i Herregaardsstuterierne. Senere, navnlig under Christian IV, indførtes forskellige fremmede Stodhingste af lettere Rideracer, saaledes baade tyrkiske, ægyptiske, polske, neapolitanske, marokkanske, engelske, salzburgske, lichtenbergske, schaumburgske og frisiske, navnlig dog spanske H. Disse lod man med stor Bekostning komme i et saadant Antal, at Christian V allerede 1684 kunde oprette et stort spansk Stod. Det var altsaa et temmelig broget Materiale, med hvilket man grundlagde Avlen. H. vare dog aabenbart ikke saa uensartede, som man maaske kunde være tilbøjelig til at tro. De vare jo nemlig alle komne fra Stuterier, i hvilke Avlen lange Tider igennem havde været ledet væsentlig efter de samme Principper, som ogsaa fremdeles vare de raadende i Frederiksborg-Stuteriet, og man tør derfor nok antage, at Racernes Navne vare mere forskellige end H.'s Præg. Indirekte fremgaar Rigtigheden af denne Betragtning ogsaa deraf, at H. smeltede mærkværdig godt sammen. Den fortrinlige Rideskole, som Hingstene maatte gennemgaa, bidrog naturligvis i høj Grad til at fæstne den Ridehestetype, som i 17. og 18. Aarh. gjorde H. fra Frederiksborg-Stuteriet saa berømt ogsaa uden for Landets Grænser. Paa dette Tidspunkt repræsenterer Frederiksborg-H. »den danske H.« Om Typen faar man et godt Begreb igennem den smukke Rytterstatue paa Amalienborg-Pladsen i Kjøbenhavn. H. her er nemlig med stort Talent modeleret efter to af Stuteriets Stodhingste: le Brave af Tomler-Stoddet og l'Honnête af det røde spanske Stod. I Slutn. af 18. Aarh. begyndte imidlertid de ulykkebringende Forsøg paa at »opfriske« Racen, væsentlig for at ophjælpe H.'s aftagende Størrelse og tiltagende Ufrugtbarhed. Denne »Opfriskning« løb ud i en ganske planløs Krydsning med de mest forskellige H.; lige fra spansk-neapolitanske Kladrubere og til engelsk Fuld- og Halvblod, og da Rideskolen i Beg. af 19. Aarh. (1805—09) reves løs af Forbindelsen med Stuteriet, gik det i den følgende Tid hurtig ned ad Bakke med dette. Trods gentagne Forsøg paa at redde de sidste Rester udartede disse stedse mere og mere, og 1871 opgav Staten Stuteriet. En stakket Stund fortsattes det i privat Eje, men 1876 blev det fuldstændig opløst.

Af de Foranstaltninger, som fra Regeringens Side i Tidens Løb ere trufne til Ophjælpning af Hesteavlen, skal her nævnes, at Christian IV paa Grund af Landavlens sørgelige Tilstand i denne Hofstuteriets Periode saa sig nødsaget til at udstede en Forordning om, at løsgaaende Hingste maatte have mindst 24 Rdl.'s Værdi. Christian V udvidede denne Bestemmelse saaledes, at Hingstene skulde være mindst $1{,}8$ M. høje, og Paabudet indskærpedes senere (1681), ligesom det paalagdes Præster og Fogeder, Skrivere og Forpagtere at holde et Par store Følhopper. Det viste sig imidlertid umuligt at opretholde Fordringen om en Minimumshøjde for Bøndernes fælles »By-Hingste«. Faa Aar efter, at Bestemmelsen var given, blev Maalet reduceret til $1{,}46$ M., og 1693 bliver det nødvendigt for at forebygge Afgangen paa Plovheste at give Bønderne Tilladelse til at benytte de Hingste, de have, uden Hensyn til Størrelsen. Imidlertid var der 1686 kommet en Forordning, som paabød de store Jordegodsbesiddere at oprette Stuterier under et Slags offentligt Tilsyn. Men som det var at vente, førte heller ikke denne Bestemmelse til nogen virkelig Bedring i Tingenes Tilstand. Omtrent et Hundrede Aar derefter slaar man da ind paa en anden Vej. Hvad man ikke har kunnet fremtvinge under Trusler om strenge Straffe, søger man nu at lokke igennem med det gode. Kongen tilbyder saaledes Landmændene »udsøgte gode Stuthingste og Hopper« paa billige Vilkaar, og for yderligere at understøtte Avlen udsættes der Præmier for gode Avlsdyr. Lidt efter lidt føre disse Foranstaltninger til Oprettelsen af et ligefremt Landstuteri i Jylland (1824). De fleste af de udstationerede Hingste vare naturligvis af den gamle Stuterirace fra Frederiksborg, men i Overensstemmelse med de Principper, efter hvilke Avlen paa dette Tidspunkt lededes der, forsynedes Hingstedepotet ogsaa med 10 store, engelske Halvblodsheste af Yorkshire-Typen (de Nielsen'ske Hingste, saaledes kaldte efter Stutmester Nielsen, som havde besørget Indkøbet). Stuterihingstene gjorde ingen Lykke. Stuteriet var jo, som ovenfor berørt, allerede stærkt i Forfald, Hingstene smaa og lidet frugtbare. Mellem de store engelske H. fandtes derimod flere fremragende Individer, som med de jydske Landhopper gave værdifulde Brugs- og Handelsdyr. En Tid lang bleve disse Yorkshire-H. derfor temmelig stærkt benyttede. I de følgende Led blev Resultatet imidlertid daarligere og daarligere, og i 1830'erne gik Landstuteriet derfor helt ind. I Beg. af 1840'erne (1842) hørte man ogsaa op med Præmieringen. Imidlertid havde den i hele Europa grasserende Væddeløbsmani naaet Jylland, hvor en Kreds af sportsinteresserede Godsejere, Officerer o. fl. a. med Hertugen af Augustenborg i Spidsen fik oprettet Væddeløbsbaner (i Randers og Horsens) samtidig med, at der blev opstaldet nogle Fuldblodsheste i Nord- og Østjylland. Dette Forsøg paa »Forædling« maatte dog meget snart opgives. De finbenede Fuldblodsheste faldt aldeles ikke i Bøndernes Smag. Men desværre vare Krydsningsforsøgene ikke dermed opgivne. Paa Fuldblodsbevægelsens mørke Baggrund stode de Nielsen'ske Hingste i den mest flatterende Belysning, og 1843 oprettedes der igen et Landstuteri, denne Gang udelukkende forsynet med Yorkshire-Hingste (de Bardenfleth'ske). Disse stode imidlertid gennemgaaende tilbage for de først indførte Dyr, hvad der er ret naturligt, naar man erindrer, at selve Yorkshire-Racen paa dette Tidspunkt var stærkt paa Retur. Den hele kostbare Foranstaltning blev da ogsaa en stor Skuffelse, som førte til Landstuteriets endelige Nedlæggelse (1862). Siden den Tid har Staten atter optaget Præmieringssystemet; der er blevet ansat en Statskonsulent i Hesteavl, og (i Henhold til L. 1. Apr. 1887 om »Foranstaltninger til Hesteavlens Fremme«, med den senere tilkomne L. 14. Apr. 1893 om forandret Affattelse af § 9 i forannævnte Lov) der ydes Tilskud til Hesteavlsforeninger, af hvilke Danmark for Øjeblikket (1897) har 146 med 11,847 bedækkede Hopper og en Statsunderstøttelse af 38,535 Kr.

H. i Danmark falde for Øjeblikket i to væsentlig forskellige Slags: den jydske H. og Øhesten. Den jydske H. er en Ætling af de gamle Stridsheste, ændret i Formen ved den ændrede Brug og paavirket af de i Begyndelsen og Midten af 19. Aarh. stedfundne Krydsninger. Disse have i det store og hele haft en uheldig Indflydelse paa den jydske H. Noget af det »ædle Blods« skadelige Paavirkning blev neutraliseret af en engelsk Trækhest, rimeligvis en Suffolk-H., som Hestehandler Oppenheimer i Hannover sendte op i Randers-Egnen 1862. Denne H. virkede kun i 8 Aar, men var i Besiddelse af en saadan Nedarvningsevne, at Halvdelen af Østjylland's H. i Øjeblikket kan regnes for Oppenheimere. Men helt at udviske Yorkshire-Præget har den naturligvis ikke formaaet. De lange, fine Ben, det smalle Bryst og den kantede Bygning komme den i Dag i Dag kun alt for ofte igen. Under de senere Aars Renavl, omhyggelige Udvalg og bedre Opdræt er den jydske H. dog gaaet meget frem baade i Størrelse, Masse og Førlighed, om den end i Dybde, Bredde og Muskelfylde fremdeles staar tilbage for de moderne belgiske, franske og engelske Trækheste (Fig. 14). Den maa nærmest karakteriseres som en lettere Trækhest (med en Gennemsnitshøjde af 1,65—1,68 M.), skikket for j Arbejde i Trav, en H., som paa Grund af sin Nøjsomhed, Trivelighed, store Arbejdsevne og sit nette Udseende er meget søgt til Landarbejde, Omnibus- og Sporvognskørsel i Tyskland. Øhestenes Herkomst kende vi ikke. Saa langt vi kunne forfølge deres Historie tilbage i Tiden, vise de sig at have været baade mindre, spinklere og lettere end H. i Jylland, og denne Forskel er stadig fremtrædende. For en stor Del skyldes det Paavirkningen fra Frederiksborg Stuteri, at Øbefolkningens Smag for H. tidlig har faaet en ganske anden Retning end Jydernes. Men dertil kommer,

Fig. 14.

„Bjarke", jydsk Hingst. (6. Sandfot.).

at de langt blidere Livsvilkaar paa Øerne have tilladt Bønderne i mange Forhold og blandt andet ogsaa paa Hesteavlens Omraade at sætte det strengt nødvendige, det absolut nyttige lidt til Side for det behagelige og mere tiltalende. For Øboerne har Hesteavlen aldrig været nogen egentlig Forretningssag, det økonomisk fordelagtige har hidindtil været stillet i anden Række. Derfor er det heller ikke alene Regeringen, som af Hensyn til Remonteringsvanskelighederne har udstationeret »ædle« Hingste og opmuntret Landboerne til en Krydsningsavl, men ogsaa fra privat Side, af selve Opdrætterne, er der stadig gjort meget for at »forædle« den oprindelige Landhest. Øernes frugtbare Jord og højt udviklede Landbrug, i hvilket H. tidlig overtog Oksernes Arbejde, have imidlertid stillet uafviselige Krav om en god Arbejdshest, og Bønderne have derfor aldrig indladt sig paa den vildeste Krydsning med Fuldblod, saadan som det har været Tilfældet i vort Naboland Sverige, hvor man helt og holdent har ruineret de gamle Arbejdsslags og nu maa indføre fremmede Trækracer (Ardenner-, Clydesdaler- og Shire-H.) efter en stor Maalestok. Men

Fig. 15.

„Pascha", Hingst af Frederiksborg-Racen. (J.Hansen fot.).

trods det, at »Forædlingen« altsaa ikke nogen Sinde er bleven dreven ud over visse Grænser, have Landmændene i de Egne, hvor Jordbunden er stiv og leret, dog ikke kunnet erklære sig tilfredse med de lettere H., og ved Siden af den mere eller mindre planløse Halvblodsavl har der derfor rundt omkring paa Øerne, baade paa Sjælland, Fyn og navnlig paa Lolland og Falster været drevet en stedse tiltagende Avl med jydske H. Nogen fast Halvblodstype er det under disse Forhold ikke lykkedes at faa dannet. I de senere Aar har man paa Sjælland forsøgt at samle sammen paa Resterne af de saakaldte Frederiksborg-H. Dette Navn tilkommer kun i meget uegentlig Forstand de Blandingsformer, som oprindelig ere fremgaaede af en Krydsning af Landracen med Hingste af den gamle Stuterirace og senere yderligere ere krydsede med engelsk og orientalsk Fuldblod og mere eller mindre ædelt Halvblod. Naar man overhovedet har kunnet gøre sig Haab om af dette Materiale at bringe en nogenlunde fast Type frem, er det, fordi der mellem Efterkommerne af de gamle Stuteriheste har været enkelte, som trods deres meget blandede Afstamning have været i Besiddelse af ganske særlig stærk Nedarvningsevne, og med Individer inden for disse Familier har der været drevet en temmelig vidt dreven Slægtskabsavl (se Husdyravl) (Fig. 15). Den gamle Ridehestetype fra Stuteriets Velmagtsdage er selvfølgelig for længst udvisket og vegen for et mere orientalsk Præg, der navnlig kommer frem i Hovedets Form og det lige Kryds; men den smukke, stærkt rejste Hals med den lange Nakke og den høje Travbevægelse, det, som giver den moderne »Frederiksborg-H.« sin Værdi, er dog en Arv fra de gamle skoleredne Stuterihingste. Hestetillægget paa Øerne er ikke stort større end, hvad der kræves til Dækning af Forbruget. Naar dertil kommer, at Produktet af Avlen foreløbig

er saa uensartet, at det veksler lige fra Ponnier til store Karetheste, er det let forstaaeligt, at der ikke har kunnet danne sig et fast Marked. De bedste Individer af alle Slags sælges til de større Byer, navnlig Kjøbenhavn, og herfra udføres atter til Udlandet (London, Paris) en Del af de H., som udmærke sig ved en særlig god, høj Bevægelse.

Hesteavlens økonomiske Betydning i Danmark. Som det er vist i det foregaaende, har Hesteavlen i umindelige Tider spillet og spiller fremdeles en stor Rolle i Danmark og særlig i Jylland. Der var en Tid (i Slutn. af 18. og Beg. af 19. Aarh.), da Hesteantallet sammenlignet med Befolkningsmængden var større end nutildags; men dette finder sin naturlige Forklaring i det Misforhold, der dengang bestod mellem de tunge, plumpe Arbejdsredskaber og H.'s Lidenhed og usle Foderstand. Fra 1830'erne til 1880'erne tiltog Hestestyrken ikke væsentlig, men siden 1881 har der været en temmelig jævn Tilvækst. Der fandtes saaledes:

	i Jylland	paa Øerne	i hele Landet
I Aaret 1881 . .	167,235	180,326	347,561
— 1888 . .	186,452	189,081	375,533
— 1893 . .	208,538	202,101	410,639

Det ses af disse Tal, at Fremgangen har været særlig stor i Jylland; men det er ogsaa denne Provins, som er den egentlig hestetillæggende Del af Landet. Medens saaledes Antallet af Hopper (paa 3 Aar og derover) ved den sidste Tælling (1893) viste sig at være lidt større paa Øerne (89,614) end i Jylland (88,208), var Antallet af Føl og Plagge (under 3 Aar) næsten dobbelt saa stort i Jylland (66,272 Stkr.) som paa Øerne (34,034). Allerede i sidste Halvdel af 18. Aarh. udførtes der 4—6,000 H. aarlig fra Danmark, og med større og mindre Svingninger er Udførselen i Løbet af 19. Aarh. stegen saaledes, at den i de senere Aar har udgjort gennemsnitlig 15,000 Stkr. i aarlig; og saa meget ere H. gaaede frem i kvalitativ Henseende, at medens Gennemsnitsværdien af de for 50 Aar siden udførte H. blev anslaaet til 200 Kr., har Gennemsnitsprisen i de senere Aar været 600 Kr. Danmark's aarlige Hesteudførsel har altsaa en Værdi af $9\frac{1}{2}$ Mill. Kr. Denne Sum er imidlertid ikke nogen ren Nettoindtægt for Landet. Siden Beg. af 1870'erne, da Hestepriserne paa Grund af den forudgaaede fransk-tyske Krig vare stegne saa betydelig, har Danmark nemlig i stedse stigende Tal indført billige H., særlig fra Sverige og Rusland. I Tidsrummet 1894—96 beløb den aarlige Import sig gennemsnitlig til 5,600 H. til en Værdi af 1,600,000 Kr. Overskudsudførselens Værdi andrager saaledes dog den ret betydelige Sum af 8 Mill. Kr.

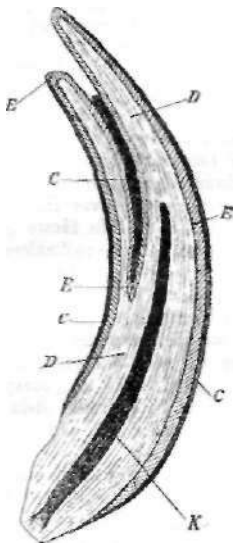
Med Hensyn til Spørgsmaalet om de forskellige Avlsprincipper henvises til Husdyravl.

H.'s Kønsliv. Som hos de fleste andre Dyr indtræder Kønsmodenheden hos H., inden Legemets Vækst er helt afsluttet (mellem 5. og 6. Aar). Kunstholdet med dets rigelige Ernæring og Beskyttelse mod Klimaets Paavirkninger gør, at Udviklingen afsluttes tidligere, end Tilfældet er i Naturtilstandene. Hvor Avlen ledes rationelt, ser man derfor, at Kønsdriften ofte begynder at ytre sig allerede i Dyrenes andet Aar. Kønnene maa derfor holdes adskilte fra I Aars Alderen. Paa den anden Side ophører Forplantningsevnen igen, inden den egentlige Affældighedsalder er indtraadt. Nogen bestemt Tidsgrænse lader sig imidlertid ikke fastsætte. Der er i saa Henseende Forskel ikke alene mellem de forskellige Racer, men inden for disse ogsaa mellem de forskellige Individer. »Ædle« H. ere saaledes ofte frugtbare lige op til 30 Aars Alderen eller endnu længere, medens de grove, slappe Trækheste i Reglen have udspillet deres Rolle som Avlsdyr i 20 Aars Alderen. Hundyret (Hoppen) maa tidlig benyttes til Avl. Den unge Hoppe bliver nemlig lettere drægtig (»i Fol«), ligesom den ogsaa gerne er mere mælkerig og derfor ammer sit Føl bedre end den gamle. Før i det 5. Aar bør Hoppen dog ikke bedækkes; den lider ellers for meget i sin Udvikling. Følhoppen bør Aar efter Aar være drægtig; kun naar den derved kommer for meget tilbage i Huld, springes et Aar over. Frugtbarheden veksler mellem 60—70 p. Ct. Ufrugtbarhed skyldes flere forskellige Aarsager: undertrykt Kønsliv (som Følge af anstrengende Arbejde, Fedme, høj Alder), unaturlig fast Tillukning af Børmunden (ses navnlig hos Hopper, som i en mere fremrykket Alder tages i Brug som Avlsdyr; kan afhjælpes ved kunstig Opblokning af Børmunden umiddelbart før Bedækningen finder Sted), sygelige Tilstande (kronisk Katarr i Bør og Skede). Kønsdriften (Brunsten) ytrer sig stærkest om Foraaret og Forsommeren. Den brunstige Hoppe betegnes som »hestegal« ell. »higen«. Brunsten varer hos Hoppen kun faa Dage, undertiden kun 24—48 Timer; men finder Befrugtning ikke Sted, indfinder den sig igen efter 3 à 4 Ugers Forløb. Har Hoppen født, vender Brunsten tilbage, første Gang ca. 9 Dage efter Fødselen, og dette Tidspunkt er da ogsaa det, paa hvilket Hoppen i Danmark bliver bedækket igen. I Udlandets Stuterier er det dog ikke ualmindeligt, at Hoppen »holdes til H.«, »bedækkes« allerede 5. Dagen efter Fødselen. For Handyrets (Hingstens) Vedkommende vil Anvendelsen til Avl i den meget unge Alder ikke skade Legemets Udvikling saa meget som Tilfældet er hos Hoppen. I den rationelt ledede Avl benytter man dog ikke Hingsten, før dens Arbejdsevne i 3 Aars Alderen er nærmere undersøgt ved en mere eller mindre skarp Ride- eller Køreprøve. Det Antal Hopper, en Hingst kan betjene i en vis given Tid, afhænger i høj Grad af Maaden, paa hvilken Parringen foregaar. Alle Vegne, hvor Avlen endnu befinder sig paa et mere primitivt Standpunkt, er Parringen »fri«, idet Hingsten gaar løs mellem Hopperne. Denne Maade at drive Avlen paa ses i sin mest typiske Skikkelse i de nomadiserende Stammers Tabuner, hvorhver voksen Hingst vælger sig et Antal Hopper (5—20), som den holder sammen paa, fører og forsvarer, og med hvilke den danner en egen, mindre Flok (Kossiak) inden for den store Tabune. Ogsaa i den mere fremskredne Avl har man af og til benyttet fri Parring for at bringe Frugtbarhedsprocenten i Vejret. Metoden har imidlertid store Ulemper, navnlig paa Grund af det store Antal Beskelere, man under saadanne Forhold maa raade over; thi mere end 15—20 Hopper kan en Hingst under disse Omstændigheder ikke betjene. Som Regel benytter man derfor »Parring af Haanden«: den brunstige Hoppe føres til Hingsten, som kun

bedækker den en enkelt Gang. Hoppens Brunst er imidlertid ikke altid tydelig udtalt, og for at skaane meget søgte Beskelere for at komme i unødig Ophidselse ved Hopper, som maatte vise sig ikke at være brunstige, prøves Hopperne meget ofte først med en anden, mindre værdifuld Hingst (Proberhingst), som dog naturligvis ikke kommer til at fuldbyrde Parringen. Men selv om Hoppen er brunstig, bliver den i Reglen bunden saaledes, at den ikke ved at slaa ud efter Hingsten kan tilføje denne alvorligere Beskadigelse. En voksen Hingst betjener i Løbet af Bedækningstiden (Februar—Juni) 60—100 Hopper, og meget søgte Hingste bedække indtil det dobbelte Antal, men maa under saadanne Omstændigheder helt fritages for Arbejde og have større Foderration. Hoppen bærer sit Føl (»gaar drægtig«) i 330—360 Dage, og under almindelige Omstændigheder har den bedst af at arbejde saa længe som muligt. I den sidste Halvdel af Drægtighedsperioden bør man dog tage Hensyn til Hoppens Tilstand og ikke overanstrenge den ved hurtigt Løb eller strengt Trækarbejde. Naar Fødselstiden nærmer sig, bør Hoppen anbringes i en Boks, hvor den kan bevæge sig frit. Fødselen foregaar i Reglen hurtig paa Grund af Veernes Styrke og de relativ gunstige Rumforhold i Fødselsvejene (se i øvrigt Fødsel og Fødselshjælp). Som Regel føder Hoppen kun 1 Føl. Tvillingfødsler ere ikke hyppigere end ca. 2 pro mille, og det er yderst sjældent, at begge Tvillinger holde sig i Live. Omtr. 51 p. Ct. af Føllene ere af Hunkøn.

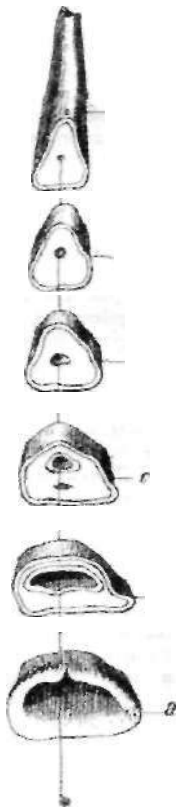
H.'s Opdræt. Saa snart det nyfødte Dyr (Føllet) er blevet slikket tørt af Hoppen, vil det gøre Forsøg paa at rejse sig, og det varer i Reglen ikke længe, inden det kommer paa Benene og ledet af Lugtesansen søger til Yveret. I de første 6—8 Uger lever Føllet udelukkende af Modermælken. Hoppens Foder maa derfor være rigeligt og saftigt. Intet overtræffer i saa Henseende Græs, og i Landavlen bør man derfor heller ikke lade Hopperne fole før sidst i April eller Maj Maaned. I Fuldblodsavlen lader man ganske vist Hopperne fole meget tidligere, men der gøre ogsaa andre Faktorer sig gældende. Medens man i Alm. ved Aldersbestemmelse hos H. gaar ud fra I. Maj som fælles Fødselsdag, henlægges denne for Fuldblodets Vedkommende til 1. Jan. Allerede om Sommeren i det Aar, da de unge Dyr have fyldt 2 Aar, aflægges den første Prøve paa Væddeløbsbanen, og jo tidligere i Januar Maaned Føllene ere fødte, desto kraftigere og stærkere udviklede kunne de møde til Kappestriden. Et Fjerdingaars Forspring spiller her en meget betydelig Rolle, og af den Grund tvinges man til at lade Fuldblodshopperne fole midt i den koldeste Aarstid. Naar Føllet er henimod et Par Maaneder gammelt, begynder det at tage fast Føde til sig, og da Vægtforøgelsen i det første Aar er dobbelt saa stor som i det andet og tre Gange saa stort som i det tredje, er der al Grund til at imødekomme det unge Dyrs Trang til mere Føde end den, der bydes det igennem Modermælken. Hvor Opdrættet ledes med Omhu, faa Patteføllene da ogsaa et Tilskud af Havre saaledes, at de ved Fravænningen i 5—6 Maaneders Alderen ere i Stand til at optage 2—3 Kg. daglig deraf. Efter Fravænningen forøges Havrerationen jævnt den følgende Vinter. 4—5 Kg. Havre foruden Hø og Halm og lidt Gulerødder ere et passende Foder for et 10—12 Maaneders gammelt Føl af de større Racer. Fuldblodsføllene faa endogsaa betydelig mere (indtil 7 Kg.). De følgende to Aar maa man sørge for, at Ernæringen af de unge Heste (som nu betegnes som Plagge) fremdeles er rigelig, om end ikke i samme Forhold som det første Aar. Havrerationen behøver ikke at forøges væsentlig 2. og slet ikke 3. Vinter, fordi Dyrene nu have vænnet sig til at optage og fordøje mere Fyldefoder (Hø og Halm). For de svære Hestes Vedkommende kan en Del af Havren allerede i 2. Vinter erstattes med Klid, Hø og Rodfrugter. Foruden rigelig og kraftig Ernæring maa den unge H. imidlertid ogsaa have Adgang til frisk Luft og Bevægelse. Saa længe Føllet gaar hos Hoppen, følger det jo under almindelige Forhold denne under Arbejdet og savner saaledes ikke hverken frisk Luft eller Motion. Men efter Fravænningen kniber det ofte i saa Henseende. Det er de færreste Steder, man har en ordentlig Boks med Løbegaard, hvor Føllene Vinteren igennem kunne tilfredsstille deres Trang til Bevægelse. I Alm. bindes Føllet om Efteraaret i et af Staldens Spiltove, som det ofte ikke forlader, før Solen næste Foraar igen har kaldt Græsset frem paa Marken. At en saadan Fremgangsmaade nødvendigvis maa have en skadelig Indflydelse paa Dyrenes Udvikling, er ret indlysende, og mangt et godt Føl er blevet en værdiløs H. paa Grund af uregelmæssige Benstillinger, som det har vokset sig til under Indbindingstiden i det hældende Spiltov med den ujævne Brolægning. I 1 å 2 Aars Alderen kastreres i Danmark alle de Hingstplagge, som ikke give Løfte om at blive til noget som Avlsdyr. Der kommer derved mere Ro over dem, og de udvikle sig derfor bedre, men de tabe naturligvis i Energi og Udholdenhed. Kastraterne betegnes som Vallakker (et tysk Udtryk, som hidrører fra, at de i tidligere Tid omrejsende Hingsteskærere vare fra Vallakiet). Plaggene af de svære Trækracer begynde allerede at arbejde, naar de ere 2 — $2^1/_2$ Aar gl., og netop derigennem udvikle de sig i Bredde og Muskelfylde. Ingen kunstig Dressur kan for Trækhestens Vedkommende erstatte Skridtarbejdet for Plov og Harve. Halvblodshestene ere i 2—3 Aars Alderen endnu gennemgaaende for lidet udviklede, for spinkle til, at Opdrætteren tør anvende dem til egentligt Arbejde, som ogsaa virker mindre heldig paa deres Holdning. Da deres Værdi imidlertid maales efter den Lethed, Hurtighed og Udholdenhed, de kunne udfolde, maa deres Muskler øves og deres Energi udvikles ved en systematisk gennemført Dressur, der bør begynde allerede i Plaggens 2. Aar og først endes med, at den unge H. underkastes en Prøve under Rytter eller for Vogn. I Fuldblodsavlen har en saadan rationel Dressur med skarpe Prøver (se Trænering, Væddeløb) virket mægtig til Udviklingen af Racens Hurtighedsanlæg, og det samme er Tilfældet i den moderne Traveravl. Derimod have lignende Principper hidtil kun været delvis gennemførte i den almindelige Halvblodsavl. Grunden hertil er vistnok væsentlig den, at Hesteavlen de fleste Steder er gleden mere og mere over paa Bøndernes Hænder. Hvor Halvblodsavlen drives efter en noget større Maalestok, har der dog efterhaanden udviklet sig en, netop med Hensyn til

Dressuren meget gavnlig Arbejdsdeling, idet de mindre Bønder i Reglen indskrænke sig til at lægge Føl til, medens de mere fremstaaende Jordbrugere og større Godsbesiddere indrette sig paa at opdrætte de unge H. til den Alder, i hvilken de lade sig afhænde som Remonter eller ere tjenlige til at udbydes paa Luksusmarkedet. Nogle Steder har man dertil indrettet særlige »Opdrætningsanstalter« eller »Dressurskoler«, hvor ikke alene de

Længdegennemsnit af en Hestefortand. D Dentin, *E* Email, C Cement, *K* Tandkim.

unge H. kunne blive ordentlig tilkørte eller tilredne og eventuelt bortsolgte, men hvor ogsaa Bøndersønnerne kunne gennemgaa et Kursus i H.'s Røgt og Pleje, Ridning, Kørekunst o. m. a. Aldersbestemmelsen hos H. sker ved Undersøgelse af *Tandfrembrudet*, Tandskiftet og de Form- og Stillingsforandringer, som de blivende Fortænder efterhaanden undergaa. Tandfrembrudet begynder i Alm., naar Føllet er 2 Uger gl.

Tværgennemsnit af en Hestefortand. *a* den usliidte Tyggeflade af en (i 4½ Aars Alderen) nylig skiftet Indertand, 6 Tyggefladen i 7 Aars Alderen, *c* i 12 Aars Alderen, *d* i 15 Aars Alderen, *e. i* 18 Aars Alderen, / i 20 - 25 Aars Alderen.

Paa dette Tidspunkt komme de første 2 Fortænder (»Indertænderne«) til Syne. I 4—6 Ugers Alderen følge de to næste (»Mellemtænder«), og i 8.—10. Maaned komme de to sidste (Ydertænderne), saaledes at alle 6 Fortænder ere fremme allerede, inden Føllet har fyldt 1 Aar. Omtrent samtidig med de første Fortænder komme de tre forreste (Mælke-) Kindtænder i hver Kæbeside. I Beg. af 2. Aar bryder 4. (1. blivende) Kindtand frem, og inden Plaggen endnu er fyldt 2 Aar, er Tanden vokset op i Højde med de foransiddende Tænder og begyndt at slides (træde i Rivning). Fra nu af, og til H. er fyldt 5 Aar, yder Skiftet af Fortænder god Vejledning. Indertænderne skiftes nemlig, naar Plaggen er 2½ Aar, Mellemtænderne i 3½ Aars Alderen og Ydertænderne, naar Plaggen er 4½ Aar gl. Hver af disse Tænder bruger et halvt Aars Tid til at »træde i Rivning«. Efter det fyldte 5. Aar skønnes Alderen gennem de, ved Sliddet af Fortændernes Tyggeflade, »Rivefladc«, fremkomne Forandringer i dennes Udseende og Form i Forbindelse med den forandrede Stilling af selve Tænderne. At man ad denne Vej kan bestemme Alderen med nogenlunde Sikkerhed, skyldes Fortændernes højst ejendommelige Bygning. H.'s Fortænder ere nemlig »foldede«, idet Emaillen fra »Rivefladen« er krænget dybt (9—12 Linier) ned i Tanden, dannende en med Cement delvis fyldt Grube (»Bønnen«), som med sin tilspidsede nederste Ende gradvis nærmer sig Tandens Bagflade (se Længdegennemsnittet af en Hestefortand). Paa Rivefladen af den unge H.'s Tand viser Bønnen sig altsaa som stor og »aaben« (ikke cementfyldt), men efterhaanden som Tanden slides, bliver Bønnen »fyldt« og aftager i Størrelse samtidig med, at den rykker længere over mod Tandens Bagflade. Til sidst forsvinder den helt. Inden dette sker, er imidlertid den forbenede Tandkim, som fra Tandens Rodende skyder sig op foran Bønnehulen, kommen frem som »den gule Plet« midt paa Rivefladen. Men Sliddet medfører ogsaa betydelige Forandringer i Rivefladens Form. Fortændernes Sideflader ere nemlig af omtrent samme Bredde lige fra Kronen til Rodenden, medens For- og navnlig Bagfladen bliver meget smallere nedadtil. Forholdet mellem Tyggefladens Udstrækning forfra bagtil sammenlignet med dens Udstrækning fra Side til anden maa altsaa, efterhaanden som Tanden slides lidt efter lidt, forandres saaledes, at medens Rivefladen paa den ikke slidte Tand har sin største Dimension fra Side til anden, vil den paa den gamle, slidte Tand være længst forfra bagtil. Naar Tændernes Slid er regelmæssigt (o: 1 Linie om Aaret), balancerer det med Væksten, og Forandringerne i Rivefladens Udseende udvikle sig under disse Omstændigheder saa jævnt, at man har kunnet opstille forskellige Aldersperioder, benævnte efter Rivefladens Form. »Den firsidede Periode« svarer saaledes til H.'s 6., 7., 8. Aar, den »aflange Periode« til 9., 10. og 11., den »runde Periode« til 12., 13. og 14., den »trekantede Periode« til 15., 16. og 17. og den »omvendt aflange«, den »to-kantede Periode« til 18., 19. og 20. (se Tværsnittene af en Hestefortand). Der forekommer imidlertid jævnlig ret betydelige Uregelmæssigheder i Maaden, paa hvilket Sliddet foregaar, og navnlig er det meget almindeligt, at Tænderne ikke blive saa stærkt slidte, som Tilfældet vilde være, hvis H. selv skulde af bide sin Føde. Rivefladens Udseende kommer paa den Maade ikke til at svare til H.'s Alder. Under saadanne Forhold ville Tændernes Længde og forandrede Stilling imidlertid være vejledende. Hos den unge H. danner Fortandsrækken en bred, regelmæssig Bue og Tænderne i Over- og Undermunden ere stillede nogenlunde i hverandres Forlængelse. Efterhaanden som Tændernes smalle og mindre krummede Rodender skyde frem, blive Tandrækkerne i samme Forhold smallere og stærkere fremad rettede saaledes, at de hos den gamle H. komme

til at mødes under en temmelig spids Vinkel. (Litt.: H. Goldschmidt, »Vejledning i Bedømmelse af H.'s Ydre« [1892]; J. V. Neergaard, »Hesteavlen iDanmark« [1827]; V. Prosch, »Hestens Avl og Pleje« [1881] og »Frederiksborg Stuteri« [1866]; FalbeHansen og Scharling, »Danmark's Statistik«; »Statistisk Aarbog« [1895—97]; S. Petersen, »Den gudbrandsdalske Hest« [Chra. 1877]; E. Hahn, »Die Hausthiere« [1896]; G. Lehndorff, »Handbuch fiir Pferdezuchter« [1884, overs.paaDansk af C. Biilmann 1884]; Dr. Pusch, »Tyskland's Stuterivæsen«, overs. paa Dansk af Siversleth [1896]; P. Schwarznecker, »Racen, Zuchtung und Haltung des Pferdes« [1894]; C. Wrangel, »Haandbog for Hestevenner«, overs. af H. Egede-Lund og C. G. Balle [1888]; *Live Stock Handbooks*, Nr. 2 *(Light Horses)* og Nr. 3 *(Heavy Horses);* Wallace, *Farm Live Stock of Great Britain* [1893]; Ch. Cornevin, *Traité de Zootechnie générale* [1891]; Gouboux & Barrier, *L'Extérieur du cheval* [1882—84]; F. Lavalard, *Le cheval* [1888—94] Simonoff & Moerder, *Les races chevalines* [1894]). *G. S.*

Hesteavl se Heste.

Hestebeslag se Hovbeslag.

Hestebremse se Bremser, S. 603.

Hestebønne se Vikke.

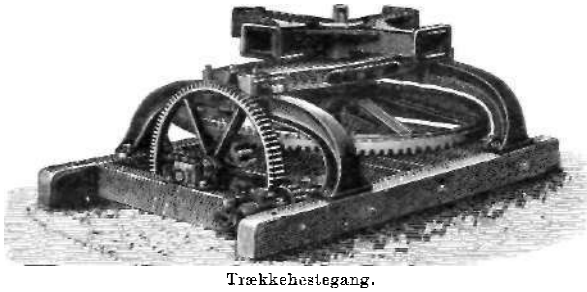
Hestedræber se Klaseskærm.

Hesteflue (*Hippobosca equina*), en paa Hesten snyltende Flue, se Pupipara. *C. W.-L.*

Hestefod se Klumpfod.

Hesteforsikring se Kreaturforsikring.

Hestegang er det Mellemled, som tjener til at overføre Trækdyrenes Kraft til fritstaaende Arbejdsmaskiner. Det er især i Landbruget, hvor man baade har Hestekraften forholdsvis billig, navnlig om Vinteren, og hvor Maskinerne heller ikke benyttes saa stadig som for det meste i Industrien, at H. har sin største Anvendelse og Betydning; den benyttes saaledes til Drivning af Tærske- og Hakkelsemaskiner, Kerne-, Knuse-,

Trækkehestegang.

Male- og Pumpeværker, Centrifuger o. 1., hvilke alle paa Tærskemaskinen nær sjælden behøve at være i Gang mere end en kortere Tid ad Gangen og alene af denne Grund ikke saa hensigtsmæssig kunne drives ved Dampkraft.

Der haves 2 Typer for H., nemlig Trækkehestegangen og Trædehestegangen, hvoraf den første er den næsten ene benyttede i Danmark.

Ved Trækkehestegangen opnaas uafbrudt Arbejde af Trækdyrene derved, at de gaa rundt i en Cirkel, trækkende i de yderste Ender af radialt stillede Bomme, som ved deres inderste Ender ere fastgjorte til en lodret stillet Aksel, saa at denne gaar rundt med Trækdyrene og ved passende Udvekslinger overfører Kraften til Arbejdsmaskinen. Da Nyttevirkningen af Trækdyrenes Arbejde formindskes stærkt, naar Diameteren af Omgangscirkelen — Hesteomgangen — formindskes, og altsaa Bommene blive kortere, saa maa man helst gøre disse saa lange som muligt; en passende Bomlængde er 5 M., og under $3^1/_2$ à 4 M. maa den nødig være. Ved Bomlængder af 6, 5, 4, 3 og 2 M. er Nyttevirkningen henholdsvis 83, 80, 75,66 og 25 p. Ct. af den Nyttevirkning, man kan opnaa af de samme Trækdyr ved retlinet Træk. Antallet af Heste eller andre Trækdyr, der benyttes for Trækket, kan variere mellem 1 og 6 efter Arbejdsmaskinens Fordring; over 6 Stkr. kunne ikke vel anbringes for dem, uden at Hestene skulle gaa 2 og 2 ved Siden af hinanden, hvad der yderligere forringer Nyttevirkningen, og i det hele faar man desto mindre Nyttevirkning af hver Hest, jo flere der ere forspændte H. De fleste Heste gaa bedst og roligst for en H., naar Øjnene ere dækkede, hvorfor man som oftest giver dem Dyremasker (s. d.) paa. Da Trækkekraften fra Dyrene ikke er saa regelmæssig, maa de forskellige Dele af H. være gjorte forholdsvis stærke, men det vil tillige være hensigtsmæssigt for saa vidt muligt at modvirke denne Uregelmæssighed dels at forsyne Bommene med et eller andet Fjedertræk, dels at overføre Kraften til Arbejdsmaskinen ved Rem- eller Snoretræk.

Af Trækkehestegangen findes der saare mange Konstruktioner, men de kunne alle henføres til 2 Hovedformer, de liggende og de staaende. Ved de liggende maa den lodrette Hovedaksel, Bomakselen, være kort, da begge dens Understøtninger maa være under Bommenes Horisontalplan, og den Aksel, der overfører Kraften til Arbejdsmaskinen, maa lægges under Hesteomgangen. Konstruktionen er ellers i Hovedsagen den, at man forneden har en meget stærk og stiv Ramme, hvori er anbragt Bomakselens nedre Spor, og hvorpaa ogsaa er fastskruet Aksellejerne til de forskellige Tandhjul og Drev samt stærke Bøjler for at støtte Bomakselen foroven i dens Halsleje. Paa Bomakselen er anbragt Bom- eller Stjernehjulet, der ofte er konisk, i hvilket Tilfælde det maa styres i sin vandrette Stilling ved Styreruller, anbragte paa Støttebøjlerne; men disse Styreruller skulle da spændes efter i Forhold til Hjulsliddet, hvorfor det er nok saa heldigt at have Bomhjulet cylindrisk, hvorved Styrerullerne undgaas; men i saa Fald maa Hjul og Drev i en af de følgende Udvekslinger være koniske, da Overføringsakselen saa godt som altid er horisontal. I øvrigt maa Udvekslingernes Antal rette sig efter Arbejdsmaskinens Fordring til Omdrejningshastigheden; man maa dog her erindre, at i Praksis tabes ca. 10 p. Ct. af Nyttevirkningen for hver Hjuludveksling. Fig. viser en H. med konisk Bomhjul og 2 Udvekslinger. Den staaende H. har en lang Bomaksel, hvis nederste Ende er støttet til Jorden, medens den øverste Ende er støttet til den omgivende Bygnings Lofts- eller Tagkonstruktion; her er Stjernehjulet meget stort og anbragt saa højt over

Hovederne paa Trækdyrene, at de kunne passere under Overføringsakselen. Stjernehjulet, der som oftest er understøttet ved talrige Skraastivere fra den nedre Ende af den svære Bomaksel, er konisk, og der er i Alm. kun een Udveksling. Den staaende H. er nok saa let gaaende som den liggende, og den kommer heller ikke saa let i Uorden som denne, men den fordrer stor Plads inde i en fast konstrueret Bygning, medens den liggende kan anbringes i det fri eller blot med et meget let Overdække.

Som en Mellemting mellem den liggende og staaende H. kan nævnes Søjlehestegangen, hvor Hjuludvekslingen er anbragt forneden, men Kraften føres over Trækdyrene ved Remtræk.

Ved Trædehestegangen er Princippet for Kraftens Overførelse et helt andet, idet Hesten her holdes fast paa Stedet, men anbringes paa et bevægeligt Underlag, der føres tilbage under Hesten ved dennes gaaende Bevægelse. Hesten virker paa dette bevægelige Underlag dels ved Træk, idet den ved almindeligt Seletøj er spændt for en faststaaende Stolpe e. l., dels ved sin Vægt, idet den stilles paa Underlaget saaledes, at Forbenene altid ere højest. Underlaget kan i øvrigt være enten et Hjul (Træde hjul) med stor Diameter eller et bredt og stærkt Bælte uden Ende, der er ført over 2 parallelle roterende Valser. Da Bæltet maa være tykt for at kunne bære Hesten og derfor ikke kan være saa meget bøjeligt, maa Valserne have temmelig stor Diameter, og den forreste maa anbringes lidt højere end den bageste, for at Hesten kan blive stillet noget skraat. Hestens Kraft overføres paa sædvanlig Maade ved Remtræk og Hjuludvekslinger fra Trædehjulets eller den ene Valses Aksel til Arbejdsmaskinen. Da Hesten her trækker efter en ret Linie, er Nyttevirkningen ganske god, men der kan i Alm. kun anvendes een Hest ved denne Slags Maskiner, og Hesten er noget mere end ellers udsat for Beskadigelser. Denne Hestegangstorm benyttes væsentligst i Amerika. *H. D. P.*

Hestegræs se Holcus.

Hestehaar. Herved forstaas Hestens Manke- og Halehaar, der danne en meget betydelig Handelsartikel. H. renses først ved Udkogning med Vand, hvorefter de sorteres efter Længde; Halehaarene, hvortil regnes de, der ere mindst 60 Cm. lange, sorteres atter efter Længde og Farve, idet de længste ere de kostbareste; de bedste hvide anvendes til Violinbuer, de andre til forskellig Slags Vævning (se Haardug) og til Duske paa Militærhuer. Mankehaarene og kortere Halehaar benyttes som Krølhaar til Polstermateriale, til hvilket Brug de straks efter Kogningen snos sammen; de derved opstaaede Krumninger, der bibeholdes efter Tørringen, betinge en større Elasticitet. De fleste H. komme fra Rusland, Sydamerika og Østpreussen. *K. M.*

Hestehakke se Radrenser.

Hestehale se Vandspirfamilien.

Hestehale (tyrk.), et fra gammel Tid hos de tyrkiske Stammer forekommende Ærestegn. Dette, der paa Tyrkisk kaldes *Tugh*, bestod af Halen af en Hest eller hos visse Stammer af en Jakokse; den var befæstet til en forgyldt Halvmaane paa Toppen af en Stang og plantedes som en Fane uden for Besidderens Telt. Det højeste Antal af saadanne Ærestegn, der tilstodes en enkelt, var 3; deraf Udtrykket: Pasha af 3 H.; kun Sultanen havde 6. Dade osmanniske Tyrker indførte regulære Armeer, gik denne gamle Skik af Brug; den findes endnu hos Nomaderne i Turkestan og hører med til dette Rytterfolks ældste Traditioner. *J. Ø.*

Hestehandel se Skjulte Fejl.

Hestehave er et meget almindeligt Skovnavn i Danmark; det hidrører fra den Tid, da Hestene den største Del af Aaret maatte søge deres Føde i Skovene; derfor ligger H. i Reglen nær ved Gaarden. I Formen »Hestehage« almindelig i Norge. *C. V. P.*

Hestehavre se Draphavre.

Hestehov se Petasites og Tussilago.

Hestehoved, Falster's østligste Pynt, staar med en høj, stejl Skrænt ud mod Stranden. Paa Pynten er bygget et Vinkelfyr, der leder ind gennem H.-Dyb, Farvandet mellem Falster's Landgrund og Grunden Gamle-Tolk. I Dybet findes 31/, å 4 M. Vand. *G. F. H.*

Hesteigle (*Aulostoma sanguisuga*) hører ligesom Lægeiglen og *Haemopis vorax* til Kæbeiglerne, men dens 3 smaa Kæber ere lidet skarpe og kun forsynede med ca. 10—15 smaa, stumpe Tænder. Forenden er ligesom hos de nævnte Arter udstyret med 10 smaa, sorte Øjenpletter. Oversiden er sort og Undersiden gulgrøn. H., som i udstrakt Tilstand kan naa en Længde af ca. 130 Mm., er i Danmark almindelig i alle ferske Vande, fra hvilke den ofte gaar temmelig højt op paa den fugtige Bred, i hvis Jord den ogsaa lægger sine Æggekapsler, der ere omgivne af en svampet brun Masse. Den ernærer sig overvejende af Regnorme og beslægtede Ormeformer, men fortærer ogsaa andre Igler, Larver af Vandinsekter, ja selv mindre Hvirveldyr, som Smaafisk og Padder. Navnet skal ikke udtrykke noget Forhold til Hesten, men er utvivlsomt dannet i Analogi med saadanne Navne som »Hestereje« og »Hestekastanje« for at betegne, at den i Modsætning til Lægeiglen ingen Værdi har for Mennesket. *M. L.*

Hestekampe (hestaat, hestavig, hestaþing) vare en i den islandske Fristat yndet Folkeforlystelse. H. omtales ofte i de islandske Sagaer, ikke alene paa Island, men ogsaa i Norge, hvor H. have været kendte, da Island blev bebygget. H. bestod deri, at de Hingste, som skulde kæmpe, bleve førte frem og hidsede mod hinanden. Paa Island synes hver Hest at være bleven fulgt af 2 Mænd, een, der førte Hesten gaaende oprejst paa Bagbenene frem, og en anden, der med Hestestav i Haanden gik bag efter Hesten, hidsede den fremad og støttede den med Staven, medens den staaende paa Bagbenene bedes med sin Modstander. H. varede i Reglen, indtil den ene af Hestene gav tabt og ansaas for at være overvunden; undertiden endte den først, naar den ene af Hestene laa død paa Kamppladsen. H. vare meget besøgte, hvorfor de ogsaa kaldtes Hesteting. H. holdt sig paa Island langt ned i Tiden; den sidste H. siges at have fundet Sted 1623. *B. Th. M.*

Hestekastanje (*Aesculus* L.), Slægt af *Sapindaceae*, Træer med modsatte, 5—9-fingrede Blade uden Akselblade. Blomsterstanden, som sidder endestillet paa en Gren med faa Blade, er en af Svikler sammensat Top. Blomsterne ere 5-tallige i Bæger og Krone og uregelmæssige; deres Symmetriplan er skæv, det gaar ikke gennem Moderakse

og Støtteblad, men gennem 4. Bægerblad. Bægerbladene ere sammenvoksede; af Kronbladene ere de 2, der staa ud for 4. Bægerblad, større og paa anden Vis forskellige fra de 3 øvrige, medens det, der ligger mellem 3. og 5. Bægerblad, er meget lille og kan mangle. 1. 2. og 4. Bægerstøvblad mangle; der findes altsaa 7 Støvdragere. Støvvejen er dannet af 3 Frugtblade og har en 3-rummet Frugtknude, lang Griffel og et udelt Ar. Blomsterne ere andromonøciske; Tvekønsblomsterne ere førsthunnede, de bestøves især af Humlere. Frugtknuden er en Kapsel med grønt og kødet, snart glat, snart pigget Frøgemme og oftest et enkelt Frø; den aabner sig med 3 Klapper. Frøet har en brun, læderagtig Skal med stor Navle, en stor krum og meget stivelserig Kim, men ingen Frøhvide; Kimbladene ere sammenvoksede og blive under Spiringen liggende under Jorden. — 14 Arter i nordlig tempererede Egne, de fleste amerikanske. Alm. H. (*A. Hippocastanum* L.) er et stort smukt Træ med en rund og tætløvet Krone. Knopperne ere ægkegleformede, rødbrune og meget klæbrige af Gummiharpiks. Bladene ere langstilkede og 5—7-fingrede; Smaabladene omvendt ægdannede, tilspidsede og dobbelt savtakkede. Kronbladene have bølgeformede Rande, de ere gerne hvide med gule og røde Pletter. I Haver findes Varieteter med fyldte Blomster. Kapselen er pigget. Alm. H. er vildtvoksende i Nordgrækenland's, Thessalien's og Epeiros'es Bjærge (1,000—1,330 M.'s Højde); i øvrigt i det sydvestlige Asien. For flere hundrede Aar siden er den indført i Europa som Prydtræ (se i øvrigt nedenf.). Det dyrkes almindelig i Danmark og det sydlige Norge og gaar her (efter Schiibeler) til 67° 56'. Ogsaa andre Arter dyrkes, deriblandt *A. Paria* L. (Nordamerika) med røde Blomster. Denne Art danner i Forening med Alm. H. en Bastard, *A. Hippocastanum* X *Pavia* (*A. carnea* Willd., *rubicunda* Lodd.), der adskiller sig fra Alm. H. ved at have rosenrøde Blomster, hvis Kronblade ikke ere krusede i Randen. Den blomstrer senere end H. og dyrkes, ligesom denne, almindelig i de danske Haver. *A. M.*

Alm. H. vokser hurtig og er baade ret nøjsom og ret haardfør. Det er dog ikke for Veddets Skyld, den dyrkes, thi dette er tarveligt, let og blødt samt meget ofte stærkt snoet, hvorfor det ikke er godt hverken som Brændsel eller som Gavntræ. Derimod dyrkes den ofte i og ved Dyrehaver for Frugternes Skyld, da de ere et ypperligt Vildtfoder, og den bærer tidlig rigelig Frugt, i Reglen hvert Aar. End hyppigere dyrkes den som Vejtræ, dels fordi hele Træet har en smuk Form og Vækst, men især fordi det i Blomstringstiden afgiver et pragtfuldt Skue. Der er dog den Ulempe ved H. som Vejtræ, at den skygger meget stærkt, saaledes at Vejen vanskelig kan blive tør om Sommeren, naar Træerne da staa saa tæt, at de naa sammen med Kronerne. — H. springer ud i April eller Maj og blomstrer efter ca. 3 Ugers Forløb. Løv og Frugt falde i Oktober—November. *C. V. P.*

Foruden de ovenfor nævnte Arter dyrkes i Haver: *Ae. glabra* Willd. og *Ae, lutea* Wangh., der ere lave Træer fra Nordamerika med grønlig gule, uanselige Blomster, og *Ae. parviflora* Walt. (= *Ae. macrostachya* Mich.), der ligeledes er fra Nordamerika; den er kun en Busk med hvide Blomster i August. Alle Arter formeres ved Frø, den sidst nævnte dog ved Aflægning; Frøet opbevares om Vinteren i halvtørt Grus og udsaas om Foraaret. *L. H.*

Hestekraft, Maal for Arbejdshastighed (»Effekt«). En Motors Evne til at levere Arbejde maales ved den H., hvormed den arbejder. I de Lande, hvor Metersystemet bruges, siges den at have I H., naar den i hvert Sekund leverer 75 Kilogrammeter. I England skal, efter Watt's Definition, Arbejdet være 550 engelske Pundfod (temmelig nøjagtig 76 Kilogrammeter) og i Danmark 480 danske Pundfod = 75,32 Kilogrammeter. Den metriske H. er lig 736 Watt og den engelske 746 Watt (se Absolut Maal). *K. S. K.*

Hestekød se Kød.

Hestemakrel (*Caranx*) se Makrelfisk.

Hesteomgang, det Rum i en Bygning, hvori Hestegangen findes, eller den cirkulære Bane, hvorj paa Hestene gaa, naar de gaa for Hestegangen, se i øvrigt Hestegang. *H. D. P.*

Hesterbjærg (Hestebjærg), en Højde N. f. Byen Slesvig i Sønderjylland, bekendt af Slaget i Efteraaret 1325 mellem Kong Christoffer II paa den ene og Greverne Gert og Johan paa den anden Side, da den første belejrede Gottorp; atter i Efteraaret 1329 bleve de kgl. Tropper slagne af Grev Gert paa H., da de belejrede Slottet. ***H. W.***

Hestereje se Rejer.

Hesterive, Redskab til ved Hestekraft at rive større Arealer rene for Hø eller den Sæd, der ved Høstningen er spildt, og som ligger spredt paa Stubbene, efter at Hovedmængden er bunden og sat i Hobe. Den bruges paa den Maade, at man kører frem og tilbage med den mellem de parallelle Hobrækker, tømmer den af og til, naar den er fuld, saaledes at det sammenrevne kommer til at ligge i Strimler paa tværs af Køreretningen og siden kan samles med Haandredskaberne.

Den ældre H. bestod af en 2—2½ M. lang Bom, forsynet med en Række lidt krumme Tænder 35—40 Cm. lange og med en indbyrdes Afstand af 10 Cm. samt med et paa Midten anbragt Skaft eller Haandtag til at styre og løfte den med. Med Tænderne fremefter slæbtes denne H. hen over Ageren; men da den ikke tillod at samle ret meget i Riven, inden den var fuld, og man tilmed maatte standse Hesten hver Gang, der skulde aflægges, saa benyttes nu almindelig H. med 2 Hjul for Enden af en Jærnramme, som bærer en Række høje bagud krummede Staaltænder, der kunne samle en ret anselig Mængde Rivelse (Slod), inden Aflægningen behøver at foregaa, og denne kan foretages under Kørselen, idet man ved en særegen Vægtstangsforbindelse løfter alle Tænderne paa een Gang, saa det sammenrevne falder af i en samlet Strimmel. De amerikanske H. af denne Slags ere de hensigtsmæssigste, idet de ere meget let byggede, have høje Hjul, Plads til Kusken paa selve Riven og i Alm. en meget snild Aflægning derved, at Kusken ved at træde med Foden sætter Hestens Træk i Forbindelse med Aflægningsmekanismen. Saadanne H. ere derfor meget lette og kunne rive et ret betydeligt Areal rent paa en Arbejdsdag. De have for det meste en

Arbejdsbredde af 2½ å 3 M. og en indbyrdes Afstand mellem Tænderne af 7—10 Cm. og trækkes let af en Hest i temmelig hurtig Gang. *H. D.* **P.**

Hesteracer se Heste.

Hesteskaanere ere Apparater, der tjene til at gøre Forbindelsen mellem en Trækhest og den Byrde, der skal bevæges, mere elastisk, end det kan ske ved det almindelige Seletøj. I Reglen bestaa de af 2—3 kraftige Spiralfjedre samlede i en aflang Rulle, der anbringes mellem Skaglen og den Svingle eller Trækkrog, hvortil Skaglen ellers skulde fæstes. Naar Hesten trækker, sammentrykkes een eller flere af Spiralfjerene, alt efter den Kraft der udfoldes, og Hesten skaanes ved Fjedringen for de haarde Stød i Bringen, der ellers fremkomme, saavel naar den skal sætte en tung Byrde i Bevægelse, som naar den skal holde den i Bevægelse. H. bruges nu almindelig paa Omraader, hvor der er Tale om svært Træk, saaledes bl. a. ved Feltartilleriet, ved Hestesporvejsselskaber og under Rangertjeneste ved Hestekraft paa Jærnbanerne. *C. G. B.*

Hestesko se Hovbeslag.

Hesteskomagnēt, en ombøjet Magnetstang, der i Form ligner en Hestesko eller et U. Ved denne Form opnaar man at faa begge Poler til at virke samtidig paa Ankeret, hvorved Magnetens Bæreevne betydelig forøges. • *K. S. K.*

Hesteskærere beskikkedes tidligere i Danmark af Amtet paa de Steder, hvor ingen eksaminerede Dyrlæger fandtes, og der tilkom de beskikkede H. Eneret til at kastrere (»skære«) Heste og andre Kreaturer. Bestemmelsen herom findes i en Frd. af 8. Maj 1795, der giver forskellige Regler for Landstuterierne i Danmark. Før denne Forordning øvedes Haandteringen som H. af hvem som helst, og at den ikke har været særlig agtet, kan ses af en Frd. 21. Marts 1685. Det fremgaar af denne Forordning, at en Del løse Personer sammenrottede sig rundt i Provinserne og der anmassede sig Ret til at forrette adskillige ringe Arbejder og fordrede høj Betaling for deres Udførelse, idet de foregave, at disse Arbejder vare uærlige. For at sætte en Stopper for utilbørlig Berigelse ad denne Vej og tillige for at hæve den Plet, som derved sattes paa dem, der udførte disse Arbejder paa ærlig Vis enten for sig selv eller for andre, foreskreves det, at ingen fremtidig maatte understaa sig at forekaste saadanne Folk som Hestegildere, Svinesnidere, Skorstensfejere, Natmænd o. desl., enten dem selv eller deres Børn, nogen uærlig Titel eller tilføje dem nogen Vanære, langt mindre, at nogen, som selv eller ved sine Tjenestefolk vilde udføre saadant Arbejde, derfor skulde komme i ringeste Foragt eller Æresforklejning; men hvo, som skulde fordriste sig til enten med Ord, Skrift eller Gerning at øve mod en eller anden af dem nogen Overlast eller at bebrejde dem noget uærligt for saadan Forretning, skulde selv uden nogen Forskaanelse lide paa deres Ære eller straffes paa Bremerholm. *O.D.*

Hestespreng (*Allosurus* Bernh.), Bregneslægt med ca. 45 Arter, de fleste i Amerika. Kun 1 i Europa, *A. crispus* Bernh., der ej findes i Danmark, men i Norge almindelig langs Kysten, sjælden inde i Landet. Den har 2 Slags Blade, der begge ere 2—4 Gange fjersnitdelte, langstilkede og lysegrønne; de golde Blades Afsnit af sidste Orden ere omvendt ægdannede, de frugtbares smallere, Sporehobene ere dækkede af deres Rand. Fruktificerer i August—September. *A. M.*

Hestetunge se Stenhammaria.

Hestetyfus d. s. s. Brandfeber.

Hestevæddeløb se Væddeløb.

Hestgarden se Livgarden til Hest.

Hestia (Ἑστία, lat. *Vesta*, begge afledte af Stammen *vas, ush,* lyse, brænde) er i den græske Gudekreds Værnegudinde for den lysende og brændende Arneild og tænkes i Sagnene som Datter af Kronos og Rheia, Søster til Zeus. Det fortælles, at Poseidon og Apollon begge bejlede til hende, men at hun frasagde sig al Kærlighed og, idet hun berørte Zeus'es Hoved, svor at bevare evig Kyskhed. Zeus tillagde hende da det Fortrin at have sit Æressæde i alle Gudernes Templer saavel som i hver af Menneskenes Boliger og nyde sin Andel i Ofringerne ved Begyndelse og Slutning. I det private Hus bliver Arnen (ἑστία), der er Husets religiøse Midtpunkt og Tilflugtssted for den fremmede og ydmygt bedende, Sædet for Gudindens Dyrkelse. Af særlig Hellighed ere de Arner, der forene Delene af en større Helhed, saaledes især Arnen i Byernes Prytaneion (paa hvilke en saakaldt »hellig Ild« uafladelig brændte). Saa længe Attike var splittet i mindre Dele, havde hver af disse sin særlige Arne. Da de (efter Sagnet af Theseus) vare samlede til en Helhed, fik dette sit religiøse Udtryk i Fællesarnen paa Athen's Raadhus. Det arkadiske og senere det achæiske Forbund havde ligeledes en fælles Centralarne. Af større almindelig Betydning vare ogsaa Arnerne i Olympia og Delfoi, fra hvilken sidste ved bestemte Lejligheder andre Altere fik deres Ild fornyet. Ved denne Arne rensedes (ifølge Aischylos) den Tilflugt søgende Orestes af Apollon for sin Blodskyld. — Naar en Koloni drog ud, medtog den en Brand fra Moderbyens Arne. Ved denne Brand tændtes Nybygdens hellige Arneild — et Udtryk for det ejendommelige Pietetsforhold, der bestod mellem Moderstad og Koloni. H.'s Kultus og de billedlige Fremstillinger af hende vare oprindelig simple. Arnen er hendes Symbol, og dette gælder saavel Hjemmets Arne som Offerarnen. I Hjemmet er det Husfaderen eller Husmoderen, i Prytanierne Stadens højeste Embedsmænd (i Athen Archonterne), der besørge Kultushandlingerne. Begyndelses- og Slutningsofferet gælder H. I alle Bønner og jævnlig i offentlige Edsformularer nævnes H. først. — Blandt Kunstfremstillingerne af H., der ikke have været særlig almindelige, og i hvilke Gudinden var fremstillet roligt staaende eller siddende i tronende Stilling, nævnte Oldtiden især Statuer paa Athen's Raadhus, paa Paros og i Olympia. Hun er fremstillet paa flere bevarede Vasebilleder (at den under Navn af *H. Giustiniani* i *Museo Torlonia* opbevarede Kvindestatue fremstiller H., er ubevist). — H. spiller hos Grækerne en meget mindre Rolle end Vesta (s. d.) hos Romerne. (Litt.: Preuner, »H.« [i Roscher's Leksikon, 1. Bd. 1890]). *H. A. K.*

HestiaiotiS, i Oldtiden Navn paa en Del af Landskabet Thessalien (s. d.). *H. A. K.*

Hestmandø, en i Lurø og Rødø Præstegælde i Nordland's Amt liggende 0, 7 Km. lang fra Nord mod Syd og 4 Km. bred fra Øst mod Vest. H. er for den største Del ganske flad og i nordre Ende dybt indskaaren af flere Bugter; kun hist

og her hæve enkelte Toppe sig op over Fladlandet; den største er det lige paa Vestkysten liggende Fjæld, som har givet Øen Navn. Paa et næsten rundt, 2 Km. bredt og ca. 350 M. højt Underlag hæver sig en smal Ryg, hvis øverste Top naar 568 M., og denne Ryg har, set noget fra Sydøst, en skuffende Lighed med en Rytter til Hest, med en stor Kappe udbredt over Hestens Lænd. Paa Grund af sin store Højde og sin fri Beliggenhed ud mod Havet ses Hestmanden i en betydelig Afstand. Paa Øen, der ligger lige under Polarcirkelen, findes to Gaarde, Hestmoen og Selsøen, den første under Lurø, den anden under Rødø Præstegæld. *J. F. W. H.*

Heston and Isleworth [he'stənəndaɪ(z)lwəþ], to til Dels sammenvoksede Byer i det sydøstlige England, Middlesex, ligge 17 Km. S. V. f. London og have (1891) tilsammen 26,300 Indb. Store Gartnerier, Teglbrænderier og Villaer. *C. A.*

Hesus se Esus.

Hesychia, Personifikation af den ved lovlig Orden frembragte Ro, nævnes hos den græske Digter Pindar som Datter af Dike, Retfærdighedens Gudinde. *H. A. K.*

Hesychĭos 1) fra Alexandria, græsk Grammatiker, sandsynligvis i 5. Aarh. e. Chr., forfattede, væsentlig paa Grundlag af et Arbejde af Diogenianos, et Leksikon over sjældne græske Ord og Former, der som det righoldigste af de bevarede Leksika er af stor Betydning for græsk Filologi og Sprogforskning. Udg. af M. Schmidt [Jena 1857—68, 5 Bd.; mindre Udg. i 1 Bd., 2. Opl., smst. 1867]. *K.H.*

2) fra Miletos, byzantinsk Historieskriver i Beg. af 6. Aarh. e. Chr., skrev en almindelig Verdenshistorie fra den ældste Tid til 518 e. Chr., hvoraf kun et enkelt Afsnit, *De originibusurbis Constantinopoleos*, er bevaret, og en alfabetisk ordnet, biografisk Oversigt over de vigtigste græske Forfattere, *Onomatologus*, hvortil en bevaret Kompilation synes indirekte at kunne føres tilbage; Flach har forsøgt en Restitution af det oprindelige Værk: *Hesychii Milesii onomatologi quae supersunt* [Leipzig 1882]. Udg. af Orelli [smst. 1820] og C. Muller i *Fragmenta historicorum Graecorum* [4. Bd., Paris 1851]. *K.H.*

Hesykásme se Hesykaster.

Hesykaster (græ.: »de hvilende«, Kvietister), en mystisk Sekt af Munke paa Athos-Bjærget. De levede et beskuende Liv i stadig Bøn, under hvilken de med Hagen mod Brystet uafbrudt stirrede paa deres Navle (deraf Omfalopsykitter, »Navlekiggere«), hvorved de mente at se den guddommelige Herligheds uskabte Lys. De bleve angrebne af Barlaam (s. d.), men forsvarede af Ærkebispen i Thessalonike, Gregorios Palamos, som fik deres Rettroenhed godkendt paa 4 mellem 1341 og 1351 holdte Synoder. (Litt.: Stein, »Studien iiber die H.« [Wien 1874]). *L. M.*

H. **et** Am., ved Plantenavne Forkortelse for W. J. Hooker og G. W. Arnott.

H. et B., ved Plantenavne Forkortelse for A. v. Humboldt og A. Bonpland.

Heteräkis se Spolorme.

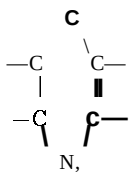
Hetéro- (græ.) betegner noget afvigende, forskelligartet, undertiden forkert.

Heterocera, Fællesbetegnelse for Sommerfuglefamilierne *Sphinges*, *Bombyces*, *Noctuae*, *Geometrae*. Se Aftensværmere, Spindere, Ugler og Maalere. *C. W.-L.*

Heterocérk (græ.) ell. skævhalet benævnes en Fisk, hos hvem den bageste Del af Hvirvelsøjlen er krummet skraat opad og det paa dennes Underside siddende Parti af Finnen langt stærkere udviklet end det øvre. Tydelig h. ere de fleste Tværmunde, Størene og Pansergedden. *Ad. J.*

Heterocvklisk (græ., bot.) kaldes i Morfologien en saadan Blomst, som ikke har samme Antal Blade i alle sine Kredse, f. Eks. Stenbræk (5 Bæger-, 5 Kron-, 5 + 5 Støv- og to Frugtblade). *V. A. P.*

Heterocýkliske Forbindelser ere saadanne, i hvis Molecuer der antages at være en »lukket Kæde« af uensartede Atomer til Stede, som f. Eks. i Pyridin og dets Afledningsprodukter, hvor man antager en lukket Kæde:

der indeholder baade Kulstof og Kvælstof (smlg. Benzolderivater og Isocykliske Forbindelser). *O. C.*

Heterocyst se Alger, S. 522.

Heterodera se Roeaal.

Heterodikogamĭ (græ., bot.) kaldes i Blomsterbiologien den Ejendommelighed ved visse Arter, at Individerne adskille sig fra hverandre ved, at nogle ere førsthannede, andre førsthunnede. Dette Forhold er hidtil kun iagttaget yderst faa Steder, f. Eks. hos enbo Planter, f. Eks. Valnød, Hassel, samt hos Aksblomstret Ærenpris. *V. A. P.*

Heterodóks (græ.: »anderledes dømmende«) bruges i det kirkelige Sprog om saadanne Opfattelser inden for Læren, der afvige fra de inden for Kirkesamfundet gældende, uden dog at betegne en Vildfarelse i det væsentlige. En saadan kaldes Hæresi. Fra et katolsk Standpunkt, der ikke kender til Grader i Vildfarelse, ville Begreberne Heterodoksi og Hæresi imidlertid falde sammen. *J. P. B.*

Heterodónt (græ.) kaldes Tandbevæbningen hos de Pattedyr, hvis Tænder ere indbyrdes forskellige, saa at vi faa Fortænder, Hjørnetænder og Kindtænder, hver med deres særlige Form, indrettede til deres bestemte Brug i Modsætning til dem, hvor alle Tænder ere ens, som hos Hvaler, Bæltedyr o. a., der siges at have homodont Tandbesætning. *M. Mł.*

Heteroēcisk (græ., bot.) kaldes en saadan Snylter, hvis ene Generation findes paa een Værtplanteart, medens den anden kun kommer til Udvikling paa en anden. Dette kendes navnlig hos mange Arter af Rustsvampe, f. Eks. Gitterrust (paa Pæreblade) med anden Generation Bævrerust (paa Stammen af Sevenbom) og Følfodens Skaalrust (paa Følfodblade) med anden Generation (Vintersporerne) paa Rapgræs. (Se Rustsvampe). *V. A. P.*

Heterofylli (græ., bot.) kaldes i) den Ejendommelighed hos visse Planter at have Blade (hørende til samme Forvandlingstrin) af forskellig Form, f. Eks. hos Vedbend, hvor de blomstrende Skuds Løvblade ere ganske anderledes end de

vegetative Skud; Pilblad, hvis nedsænkede, af Vandets Strøm paavirkede Blade ere lange, baandagtige og ganske afvige fra de i Luften værende; 2) ES: Knopvariation o: at enkelte, vegetative Skuds Blade afvige fra det sædvanlige (f. Eks. hos Bøg, Hassel o. a., der kunne frembringe Grene med fligede Blade). *V. A. P.*

Heterogēn (græ.), uligeartet, modsat homogēn.

Heterogenéa (græ.) anvendes i Grammatikken som Benævnelse paa Ord, der i Flertallet tilhøre et andet Køn end i Entallet. *P. K. T.*

Heterogenēse (græ., med.) se Nydannelser. i

Heterogonī (græ.). Ved H. forstaas — i Modsætning til ægte Generationsskifte (s. d.) — et Skifte mellem forskellige paa hverandre følgende Generationer, der ofte kunne have et meget forskelligt Udseende, og som kunne leve under meget forskellige Forhold, men hvor dog alle Generationerne altid optræde kønnede. H. er hyppig Skiftet mellem eet eller flere partenogenetiske Kuld, paafulgt af et normalt-seksuelt Kuld, bestaaende af Hanner og Hunner. H., der oprindelig blev sammenblandet med Generations veksl en (Skifte mellem ukønnede og kønnede Generationer), har kun lidet at gøre med denne. Den optræder sikkert paavist og i sin reneste Form hos Galhvepser og Bladlus. Hos de første skifter et partenogenetisk Foraarskuld regelmæssig med et senere paa Aaret optrædende normalt-seksuelt Køn, bestaaende af Hanner og Hunner (se i øvrigt Galhvepser); hos de sidste følger som oftest et stort Antal partenogenetiske Kuld efter hverandre og afløses da først af et normalt-seksuelt Kuld (se Bladlus). Inden for begge Grupper findes en betydelig Forskel mellem de partenogenetiske og de normalt-seksuelle Kuld; denne Forskel kommer frem i Munddelenes Bygning, forskellige indre Bygningsforhold, nærmest vedrørende Kønsorganerne, Vingeløshed, ydre Form og Farve etc. Det karakteristiske for denne Form af H. er, at de forskellige Forplantningsmaader ere nøje og skarpt begrænsede til hvert sit Kuld. Parring mellem en Hun af et partenogenetisk Kuld og en Han af det normalt-seksuelle Kuld finder ikke Sted hos disse to Grupper. Denne Form for H. synes tillige at optræde hos et temmelig stort Antal af enlige Bier, hvor et partenogenetisk Foraarskuld afløses af et normalt-seksuelt Kuld, der i øvrigt i ikke ringe Grad ligner det første, og det er muligt, at denne Forplantningsmaade er langt mere udbredt mellem Insekterne, end vi for Tiden vide.

Ind under H. maa ogsaa føres de Forplantningsforhold, der findes hos Dafnier, visse Ostracoder og Hjuldyr. Ogsaa her følger en som oftest lang Række af partenogenetiske Generationer efter hverandre, hvorefter der pludselig optræder Hanner. Hvorvidt der imidlertid her optræder et særligt Kuld, bestaaende af Hanner og Hunner, eller om de partenogenetiske Generationer efter at have frembragt Hannerne simpelt hen parre sig med disse og da frembringe Hvileæg, vide vi intet sikkert om; i alt Fald er det dog inden for Hjuldyrene sikkert, at om der end maaske findes Hunner, der kun kunne producere partenogenetiske Generationer, saa findes der i alt Fald ingen kendt Hun, for hvem en Parring er absolut Betingelse for Forplantning; Evnen til partenogenetisk Formering have de alle; Forholdet hos Dafnierne er vistnok som hos Hjuldyrene. — Saafremt det normale Forplantningsforhold inden for Dafnier og Hjuldyr virkelig er det, at en Hun er i Stand til først at producere Afkom af partenogenetisk Vej og senere efter en Parring at frembringe Afkom, opstaaet fra befrugtede Æg, da er her ikke Tale om noget Skifte af forskellige Generationer, men kun om forskellige Maader for Forplantningen inden for samme Individ; paa dette Punkt er vor Viden imidlertid endnu ikke helt sikker. De Forplantningsforhold, vi træffe hos Hjuldyr og Dafnier, føre over til dem, vi finde hos visse Bladfødder (Fyllopoder), særlig *Apus*, *Artemia* o. a., samt hos visse Sommerfugle (*Psyche*, *Fumea* o. a.), hvor Hunnerne tilsyneladende mange Aar igennem udelukkende formere sig partenogenetisk, og hvor Hannerne endda kun optræde i Mindretal.

En særlig Form for H. er den, der findes hos en Rundorm (*Rhabdonema nigrovenosum*), hvor det ene Kuld er hermafroditisk, det andet særkønnet (se Rundorme); et heterogenetisk Forhold er muligvis ogsaa til Stede hos visse Ferskvandsfladorme. Ligeledes er Forplantningen hos de endoparasitiske Ikter (s. d.) bleven betegnet som H. *C. W.-L.*

Heterogyna, en af Latreille indført Fællesbetegnelse for Myrer, Bimyrer (*Mutillidae*) og Dolkhvepser (*Scoliidae*) se Myrer, Bimyrer og Scolier. *C. W.-L.*

Heteroinfektiōn (græ.), Smitteoverførelse fra en Smittekilde uden for Patientens eget Legeme, modsat Autoinfektion (s. d. og Infektion). *Lp. Af.*

Heterokarpi (græ., bot.) kaldes det Forhold, at en Planteart optræder med to eller flere forskellige Slags Frugter; dette er ikke sjældent hos de Kurvblomstrede, især i Morgenfruegruppen, hvor (i samme Frugtstand) nogle Frugter ere tilpassede til Spredning ved Vindens, andre ved Dyrenes Hjælp. Sjældnere er det hos *Ceratocapnos* (af Jordrøgfamilien) forekommende Tilfælde, at (i samme Frugtstand) nogle Frugter ere Kapsler, andre Nødder. *V. A. P.*

Heterokliton (græ.) er i Grammatikken Benævnelse paa et Ord, der danner Kasus efter forskellige Deklinationer. *P. K. T.*

Heterolalī (græ.), forkert Tale.

Heterologī (græ.) se Nydannelser.

Heteromēr (græ.), sammensat af forskellige Bestanddele.

Heteroměra se Biller, S. 1107.

Heteromesogām (græ., bot.) kaldes i Blomsterbiologien en Planteart, hvis Individer ere indbyrdes forskellige ved deres Bestøvningsmaade, f. Eks. Stifmodersblomsten, hvoraf nogle Individer hovedsagelig ere henviste til Selvbestøvning, men andre særlig til Krydsbestøvning; eller krybende Læbeløs, hvoraf nogle ere homogame andre dikogame. *V. A. P.*

Heteromórf (græ.), anderledes formet.

Heteromorfī (græ.) er Betegnelsen for det Forhold, at et Stof under forskellige Betingelser kan krystallisere Former, der henhøre til forskellige Krystalsystemer; saaledes krystalliserer Kulstof baade regulært og heksagonalt; det er dimorft; Titansyre kan krystallisere i tre forskellige Former; det er trimorft. H. betegner det samme som Allomorfi og Polymorfi. *O. C.*

Heteromorfit se Jamesonit.

Heteronomi (græ.) betegner, hvad der faar sine Principper fra noget uden for sig selv. Kant bruger denne Betegnelse for den etiske Lære, der søger de sædelige Love begrundede i Lysten eller Nytten, i Loven for den empiriske Verden, i Modsætning til den ægte Sædelighed, der er autonom og gør Pligten for. Pligtens Skyld, saa Viljen bestemmes afsig selv ved sin egen Form paa transscendent Maade. Ogsaa for Dømmekraften bruger Kant Betegnelsen H., naar den bestemmes af noget, der ikke ligger i den selv, men kommer til udefra fra fremmede. *C. St.*

Heteropōder se Kølsnegle.

Heteropygii se Hulefisk.

Heterosis se Enallage.

Heterospor (græ., bot.) er en Karkryptogam med 2 Slags Sporer, nogle større (Makrosporer), der udvikle hunlige Forkim, andre mindre (Mikrosporer), der udvikle hanlige Forkim. *A. M.*

Heterostylī (græ.) se Bestøvning, S. 974.

Heterotricha se Infusionsdyr.

Heterotrōp (græ.) eller anisotrop kalder man et Legeme, der har forskellige Egenskaber (Styrke, Elasticitet, Varmeledningsevne, Lysbrydning, Forhold til Elektricitet og Magnetisme) i forskellige Retninger. Eksempler ere Træ og alle de Krystaller, som -ikke høre til det regulære System. *K. S. K.*

H. **et** 6., ved Plantenavne Forkortelse for W. J. Hooker og R. K. Greville.

Hethitter se Chetitter.

Hetland [he'tländ] se Shetlands-Øerne.

Hetland Herred, Jæderen og Dalerne's Fogderi, Stavanger Amt, (1891) 4,680 Indb., er den nordligste Del af den mellem Hølefjorden og Havet udstikkende Halvø samt nogle i Boknfjorden's sydlige Del liggende Øer. Fastlandet er ved den mod Syd indgaaende Gandsfjord delt i 2 adskilte Partier, af hvilke den vestlige Del hører til Jæderen's Fladland med lave Aase, mellem hvilke Vand og Myr; det ender vestligst i Tungenæs, i hvis Nærhed en af de højeste Toppe, Ranneberghøjden, naar op til 62 M. Denne Del af H. indbefatter Ranneberg Anneks vestligst og hen imod Gandsfjorden Frue eller Hetland's Hovedsogn, der omgiver Stavanger Købstad. I Herredets østlige Del paa den anden Side af Gandsfjorden hæve Aasene sig til Fjælde, der ved den brede Riskedal deles i 2 Partier, begge jævnløbende med Fjorden, i hvilken det yderste styrter stejlt ned fra den sydligst liggende 323 M. høje Dalsnut og den nordligere omtrent lige saa høje Linut. Denne Del danner et eget Anneks, Riskekværven. Havet skærer overalt ind og udtunger Landet i større eller mindre Næs; naar undtages Gandsfjorden, findes dog ingen egentlig Fjord, de største Vige ere Sandevigen og Dusevigen paa hver sin Side af Tungenæs og Riskefjorden. Herredets Øer ere kun smaa, de ligge i en Klynge N. f. Stavanger, de største ere Hundvaagø, af hvilken en Del hører under Stavanger By, Usken i Riskefjorden og den nordligste Aamø, hvis østre Halvdel hører under H. Øerne ere i det hele flade med godt Jordsmon og vel bebyggede. Inden H. H. ere en hel Del smaa Vande; de paa Grænsen mod Syd liggende Haalandsvand samt Nordre og Søndre Stokkevand falde kun for en Del ind i dette Herred. Fra det lille Mosevand S. f. Stavanger rinder Herredets største Vasdrag ud i Hillevaagen, en Bugt af Gandsfjord. Bebyggelsen er jævn og tæt, den største pr. □Km. i Amtet; ved Hillevaag have de herværende Møllebrug givet Anledning til en liden Ansamling af 12 Huse med 128 Indb. Af større Gaarde kunne mærkes Hillevaag, nu tilhørende Stavanger Kommune, Jaatten, Stokke, Tastad m. fl., alle i Frue Sogn; paa Hundvaagø ligge Austbø og Husebø, i Ranneberg Anneks Leigvold, Haaland, Harestad og Viste m. fl. og i Riskekværven Anneks Riske og Frøjland. Agerbrug drives i stor Udstrækning og er med Kvægavl Hovednæringen; af Skov findes kun i Riskekværven en Del Løvskov blandet med lidt Furu. Industrielle Anlæg indskrænke sig væsentlig til større Møllebrug i Hillevaag og ved Hommersand i Riskekværven samt et mindre mekanisk Værksted ved Vaaland i Nærheden af Byen. Jæder-Banen gaar fra Stavanger Syd over langs Gandsfjorden med Station ved Hinna. Jævnsides med Banen, men lidt længere ind gaar den gamle vestlandske Hovedvej. Rodelagte Bygdeveje forbinde de øvrige Dele af Herredet med hinanden. Paa Tungenæsset er opført et Indsejlingsfyr af 6. Orden. Herredets Areal er 115 □Km., hvoraf 5 □ Km. Indsøer. (Litt.: Boye Strøm, »Norge's Land og Folk«, Stavanger Amt [Chra. 1888]). *J. F. W. H.*

Hetman (polsk; russ. Ataman) var oprindelig Titelen paa den af Kosakfolket valgte Fører, der var udrustet med en uindskrænket Magt. Da Kosakkerne 1654 gave sig ind under Russerne, beholdt de deres Forfatning, indtil Peter den Store, da Mazeppa sluttede sig til Karl XII, 1708 ophævede H.-Værdigheden, der igen indførtes 1750. Efter Pugatschev's Opstand berøvede Katharina II Kosakkerne i Ukraine deres H. og indsatte et Regeringsraad. Titelen H. har dog holdt sig i Rusland indtil vore Dage, og hver Kosakhær staar under en H, i hvis Haand den militære og civile Administration er forenet — ordentligvis en Generalløjtnant —, og deles i et vist Antal Kredse, hver under sin Kreds-H. Endelig findes for hver Landsby en underordnet H., der beskæftiger sig med forskellige administrative Forhold navnlig Værnepligten vedrørende. Disse H. behøve dog ikke at være Kosakker. Samtlige H, med Undtagelse af H. for de donske Kosakker, der er selvstændig under Krigsministeriet, dog med temmelig indskrænket Myndighed, staa under en for Kosakkerne fælles Styrelse. Fra 1835 fører Storfyrsttronfølgeren Titelen »H. for alle Kosakker«. I det tidligere Kongerige Polen var H. Benævnelsen for Hærens Fører, og fra 1581 benævnedes den højestbefalende for hele Hæren Storhetman. Desuden fandtes en saakaldt Felthetman, der oprindelig havde den Opgave at beskytte Grænsen mod Tatarerne. En lignende Ordning havde man i Lithauen. Storhetmanen udnævntes af Kongen, var uafsættelig og havde uindskrænket Magt over Hæren, naar Kongen ikke selv førte Kommandoen. Folkene maatte sværge ham Troskab, og han havde fuld Raadighed over alle Fanger og Løsepenge, men maatte ikke blande sig i Politik. Hetmansværdigheden afskaffedes her ved en Rigsdagsbeslutning 1792. *B. P. B.*

Hetsch, Gustav Friedrich, dansk Arkitekt, nedenn. P. F. H.'s Søn, født 28. Septbr. 1788 i

Stuttgart, død 7. Septbr. 1864 i Kjøbenhavn. Han blev Student ved Universitetet iTiibingen, studerede derefter Arkitektur og Musik, mellem hvilke to Kunstarter han vaklede, rejste 1808 til Paris, hvor han uddannede sig til Arkitekt under Percier og Lebas og senere som Konduktør under Rondelet ledede Restaurationen af Kirken St. Geneviéve, indtil han 1812 kaldtes tilbage til sin Fødeby. Her fik han dog ikke den forventede Anvendelse for sine Evner, hvorfor han drog paa Studierejse til Italien; her traf han den danske Arkitekt Malling og fulgte med ham til Danmark, hvortil han ankom 1815, og som fra nu af blev hans andet Fædreland. Her naaede han hurtig Ansættelse som Lærer ved Akademiets Ornamentskole for Arkitekter, blev Medlem af Akademiet, Professor i Perspektiv 1822 og Professor i Arkitektur 1829, og hans ypperlige Studietegninger efter antik Kunst bleve indkøbte som Forbilleder for Eleverne. H. var en afgjort dekorativ Begavelse, og han fik snart Lejlighed til at vise, hvad han duede til, idet C. F. Hansen overdrog ham Udsmykningen af det indre af Christiansborg Slot, hvorefter fulgte Tegninger til Møbler og Dekorationer til Christian VIII's Palæ paa Amalienborg, Udstyrelsen af forskellige Palæer i Bredgade og flere Rigmænds Lejligheder, Prinsessernes Bordservicer, Gravmonumenter, Æresgaver o. s. v. H. har haft en overordentlig Betydning for Kunsthaandværkets Udvikling i Danmark; med en beundringsværdig Energi greb han enhver Lejlighed til at indprente Haandværkerne sit Syn paa Kunsten, sin Begejstring for Antikken (ɔ: den romerske Kunst), og utallige ere de Tegninger, han har udført til Møbler, Guld- og Sølvarbejder, Porcelæner og Terrakottaer. Han var 1828—57 Leder af den kgl. Porcelænsfabrik, og han gav Impulsen til saadanne gavnlige Institutioner som Ipsen's Terrakottafabrik og Lauritz Rasmussen's Zinkstøberi. Som Lærer i Tegning havde han samtidig en indgribende Indflydelse paa et ubegrænset Antal af yngre Kunstnere ved Akademiet og Haandværkere ved den tekniske Skole, hvis Direktør han var 1844—57, og han har udgivet en Række Skrifter om Tegneundervisning. Han var en energisk, men ensidig Lærer, og hans Paavirkning kan spores indtil den allernyeste Tid; der var en Periode, da ny Synspunkter brøde frem, hvor man saa haanlig paa H.'s Arbejde, men en nyere og mere forstaaende Tid har atter sat hans Navn paa den Hædersplads, der tilkommer det. Som udøvende Arkitekt har han ikke ydet meget, thi adskillige af hans Projekter bleve aldrig til Virkelighed; nævnes kunne Synagogen i Krystalgade 1833 og den katolske Kirke i Bredgade 1842, nogle Privathuse i Kjøbenhavn og nogle Herregaarde paa Landet. Han foretog i Aarenes Løb adskillige Rejser til Udlandet og blev hyldet der som hjemme, hvor bl. a. Kunstnere og Haandværkere 1846 lode præge en Guldmedaille til hans Ære. Et stort Epitafium af sort Marmor og Sandsten er rejst over ham og hans Svigerfader, C. F. Hansen, i Holmens Kirkes Kapel. — Hans Søn, Christian Frederik H., er født 24. Septbr. 1830 og har udfoldet en alsidig Virksomhed som Maler, Arkitekt og Lærer; han har udgivet »Industrielle Tegninger af Kunstnere og Haandværkere« [Kbhvn. 1872—82]. (Litt.: Weilbach, »Kunstnerleks.«; »Biogr. Leks.« VII). *E. S.*

Hetsch, Philipp Friedrich von, tysk Historiemaler, født 10. Septbr. 1758 i Stuttgart, død 31. Decbr. 1838 smst. H, der 1795 blev Professor, senere Galeridirektør i Stuttgart, var en fuldblods klassisitisk Maler af den David'ske Type, hvis Kunstsyn sikkert ogsaa har haft Indflydelse paa hans ovennævnte Søns Udvikling. Med Forkærlighed valgte han historisk-heroiske og mytologiske Motiver, f. Eks. »Cornelia, Gracchernes Moder« (Museet i Stuttgart, der ogsaa ejer hans Selvportræt) og »Brutus ser den myrdede Cæsars Aand« (Museet i Darmstadt). *A. Hk.*

Hetting, Magnus Gabriel, norsk Iktyolog med store Fortjenester af de norske Ferskvandsfiskeriers Udvikling, født 2. Juli 1811 i Overhalden, død 3. Jan. 1892 i Christiania. H., der fra 1839 var Kopist i Revisionsdepartementet og 1854 fik en Post ved Christiania Toldvæsen, havde omtrent ved sidstnævnte Tidspunkt begyndt at beskæftige sig med Undersøgelser angaaende kunstig Fiskeudklækning og assisterede herunder Zoologen Professor H. H. Rasch, der med Statsunderstøttelse drev Forsøg med Forbedring af Landets Lakse- og Ørredfiskerier. Da Prøverne faldt heldig ud, blev det overdraget H. at fortsætte det paabegyndte Arbejde og at udarbejde Forslag om, hvad der kunde gøres til Ophjælpning af Ferskvandsfiskerierne; der blev 1855 oprettet en Stilling for ham som Inspektør for disse, og i denne virkede han med aldrig svigtende Interesse, indtil han 1874 paa Grund af Svagelighed maatte søge Afsked. Han blev Banebryderen for den rationelle Fiskeavl. I det Tidsrum, han virkede som Fiskeriinspektør, tog han Initiativet til og havde en væsentlig Andel i alle de Foranstaltninger, der fra Lovgivningsmagtens og Administrationens Side bleve trufne til Ophjælp af Norge's Ferskvandsfiskerier. »Selskabet for Norge's Vel« belønnede ham 1873 med sin Guldmedaille for hans resultatrige Arbejde, ligesom han fik en Mængde udenlandske Udmærkelser for sine praktiske Udklækningsapparater og andre Opfindelser paa dette Omraade. Sine Iagttagelser og Studier nedlagde han i en Del Brochurer, Beretninger og Stortingsdokumenter. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« **II).** *K. V. H.*

Hettner, Hermann Theodor, tysk Litteratur- og Kunsthistoriker, født i Leisersdorf i Schlesien 12. Marts 1821, død i Dresden 29. Maj 1882. Han studerede Filosofi og Filologi i Berlin, Halle og Heidelberg, men gik fra 1843 over til Kunst- og Litteraturhistorien og gjorde 1844—47 en Studierejse i Italien. Frugten af disse Studier var »Vorschule zur bildenden Kunst der Alten« [1848] og »Die neapolitanischen Malerschulen« [i Schwegler's »Jahrbucher«]. H. var derefter Privatdocent i Heidelberg i Æstetik og Kunsthistorie, men Udgivelsen af Skriftet »Die romantische Schule in ihrem Zusammenhange mit Goethe und Schiller« [1850] skaffede ham en Kaldelse til Jena, hvor han blev Prof. extr. i Æstetik, Kunst- og Litteraturhistorie. I Sommeren 1852 gjorde han en Rejse til Grækenland efter at have udgivet »Das moderne Drama« [1852]; i Paasken 1855 blev han kaldet til Dresden som Direktør for Antiksamlingen og Museet for Gipsafstøbninger samt Professor i Kunsthistorie ved Kunstakademiet, hvortil senere kom Direktionen af det historiske Museum og et Professorat ved »Polytechnikum«. Hans Hovedværk er

den berømte »Litteraturgeschichte des 18. Jahrh.'s« i 3 Dele: I »Englische Litt. d. 18. Jahrh.« [1856, 5. Opl. 1894], II »Französische Litt. d. 18. Jahrh.« [1859, 5. Opl. 1894], III »Deutsche Litt. d. 18. Jahrh.« [4 Bd., 1862—70, 4. Opl. 1893—95]. Derefter udgav han endnu de kunsthistoriske Renaissancestudier »Italienische Studien« [1879], nogle Skrifter om Antiksamlingen, Afstøbningssamlingen og »Zwinger« i Dresden, udgav »Anselm Feuerbach's Schriften«, »Maler Müller's Dichtungen«, »Briefwechsel Georg Forster's mit Sömmering« [1877] o. fl. (Litt.: Ad. Stern, »H. H., ein Lebensbild« [1885]). *C. A. N.*

Hettstedt, By i preussisk Provins Sachsen, i Regeringsdistriktet Merseburg ved Wipper, en Biflod til Saale, og ved Jærnbanelinien Berlin—Blankenheim, har (1890) 8,600 Indb.; Fabrikation af Fortepianoer, kunstig Guano, Ølbryggeri. H. i nævnes allerede 1046 og fik 1380 Stadsret. I Omegnen udvindes fra gammel Tid Kobber og Sølv, særlig N. f. H. ved Flækken Oberwiederstedt og S. f. H. ved Burgorner, hvor der tillige findes Svovlsyrefabrikation. *Joh. F.*

Hetzel [ætzæ'l], Pierre Jules, fransk Boghandler og som Forfatter kendt under Pseudonymet P.J. Stahl, født 15. Jan. 1814 i Chartres, død 17. Marts 1886 i Monte Carlo, var Søn af en Elsasser, studerede Jura i Strassburg og tilbragte sin Ungdom i Tyskland; senere beskrev han denne Tid i nogle humoristiske Fortællinger, trykte i »Journal des debats«. Fra 1835 stod han i Spidsen for en Forlagsboghandel, der arbejdede sig op til at blive en af de betydeligste i Paris, og debuterede 1842 under ovennævnte Pseudonym med to overordentlig muntre og fine Bidrag til Grandville's »Vie publique et privée des animaux«. Sin Anonymitet bevarede han længe for sine Venner og Medarbejdere, blandt hvilke fandtes Musset og Balzac. 1848 spillede han en politisk Rolle som Kabinetschef i Udenrigsministeriet og som Cavaignac's Generalsekretær; efter Statskuppet 1851 maatte han fly til Bruxelles, hvor han blev til Amnestien 1859. Under Opholdet der begyndte han at udgive gode og billige Miniaturudgaver af George Sand, Victor Hugo, Augier og sine egne Værker; disse Udgaver gjorde efterhaanden stor Lykke i Paris. H. skrev selv mest for Ungdommen; hans Skrifter prisbelønnedes af Akademiet og frembragte, ifølge Sainte-Beuve's og Silvestre de Sacy's Vidnesbyrd, en hel Omvæltning i den pædagogiske Litteratur. Blandt hans morsomme, fantasifulde, ret efter ungdommelige Sind afpassede Bøger kunne nævnes: »Les voyages et découvertes de Mlle. Lili et de son cousin Lucien«, »Jean le hargneux«, »Histoire d'un ane et de deux jeunes filles«, »Le diable à Paris« [4 Bd., 1842], »Le voyage ou il vous plaira« [1842, med Alfred de Musset], »Tom Pouce« [1843], »Bétes et gens« [1854], »Les bijoux parlants« [1856] og »Histoire d'un prince« [1868]. (Litt.: Vadier, *P.-J. H.* [Geneve 1889]). — Efter H.'s Død overtog Sønnen Louis H. (født 1847) Ledelsen af det betydelige Forlag, der fremdeles har hævdet sin litterære og pædagogiske Betydning. *S. Ms.*

Hetærer (græ.), egl. Veninder, hos Aristofanes og senere Forfattere Elskerinder, eufemistisk Benævnelse paa prostituerede Kvinder. Denne Samfundsklasse indtog i det gamle Grækenland, specielt de større Byer, Athen og Korinth, med deres stærke Fremmedbesøg, i det hele en lignende Stilling som nutildags, naar man ser bort fra, at saadanne Kvinder som oftest vare Slavinder hos en Bordelvært. En ejendommelig Rolle spille imidlertid, navnlig i Athen, H. i 5. Aarh. og til Dels ogsaa senere, da det hyppig forekom, at smukke og begavede H. droge mange, ogsaa betydelige Mænd til sig og samlede et Slags litterært eller æstetisk Hof om sig, et Forhold, der begunstigedes ved den for Intelligensens Udvikling lidet gunstige Opdragelse, som de fribaarne unge Piger i Reglen fik, og ved den tilbagetrukne Samfundsstilling, som ogsaa den gifte Kvinde indtog, saa at der aldeles ikke var Tale om et Selskabsliv i Lighed med det moderne. At man ikke fandt noget anstødeligt deri, fremgaar f. Eks. af, at en Biedermann som Xenofon lader Sokrates omtale H. Aspasia (s. d.) med stor Agtelse og et andet Sted refererer en Samtale mellem Sokrates og H. Theodote. Andre bekendte H. vare Alkibiades'es Elskerinde, Timandra (Moder til Aristippos'es Elskerinde, Lais), og Alexander den Store's, senere Ptolemaios Soter's Elskerinde, Thais. Gode Oplysninger om H. give Plautus'es og Terents'es Bearbejdelser af attiske Komedier, Lukian's Hetæresamtaler, Alkifron's Breve og Athenaios (XIII. Bog). *K. H.*

Hetæri (græ.: »Samfund«) var allerede i Oldtiden Navn for de hemmelige politiske Samfund i de græske Stater og brugtes ligeledes om det Samfund, Rhigas stiftede 1798 til Grækenland's Frigørelse, men som opløstes ved hans bratte Død. Særlig er dog Navnet brugt om to Samfund, der gik forud for den græske Frihedskrig og væsentlig forberedte dens Udbrud. Det ene var »Filomusehetæriet« (s. d.), der blandt sine Medlemmer talte flere europæiske Statsmænd og Fyrster (Kejser Alexander af Rusland og de 2 Kronprinser, senere Konger, Ludvig af Bayern og Vilhelm af Würtemberg), og som 1814 valgte Grev Capodistrias til Formand, for at han skulde tale Grækernes Sag i Wien. Det andet var »Filikehetæriet« (»Vennernes Samfund«), stiftet 1814 blandt Grækerne i Odessa af 3 jævne Mænd, Købmand Nikolaos Skufas fra Arta, Athanasios Tsakolof fra Janina og Emanuel Xanthos fra Pathmos, netop af Uvilje over Wienerkongressens Ligegyldighed. Det havde det rent politiske Formaal at genoprette det byzantinske Rige (»den store Idé«) og at samle alle Balkan-Halvøens kristne Folkeslag til fælles Kamp mod Halvmaanen. I Førstningen indviedes kun enkelte i Planen, men fra 1816 organiseredes Samfundet i Lighed med Carbonariernes og Frimurernes, idet Medlemmerne optoges i natlige Møder under sære Ceremonier og vare inddelte i 7 Grader, af hvilke kun de øverste havde fuld Kundskab: selve Styrelsen forblev ukendt uden for den snævreste Kreds. Det vandt efterhaanden stor Udbredelse i alle Egne af Grækenland og paa Øerne, idet Lederne ikke forsmaaede at bruge sand byzantinsk List, dels ved at dække sig under det offentlig kendte H. i Athen, dels ved at lade de ny Medlemmer ane, at den russiske Kejser var det egentlige hemmelige Overhoved. Det omsluttede mange af Grækerfolkets bedste Mænd og af Frihedskampens senere Ledere (Patriarken Gregorios, Maurokordatos, Konduriotis, Zaimis, Georgakis, Mauromichalis, Kolokotronis) samt flere af de græsk-rumænske Stormænd (M.

Sutsos og Brødrene Ypsilanti); knyttede ogsaa Forbindelse med Serberen Czerny Georg (gav derved Stødet til hans Mord 1817), ja selv med Ali Pasha af Janina. 1818 forlagdes Hovedsædet til Konstantinopel, hvor Bestyrelsen efter Skufas'es Død s. A. samledes i Xanthos'es Hus. 1819 rejste Xanthos over Bukarest til Moskva, grundlagde her en græsk Bank og kom i Febr. 1820 til St. Petersborg, hvor han tilbød Capodistrias den øverste Ledelse. Da han afslog dette, skønt han udtalte sin fulde Billigelse, opfordredes Alexander Ypsilanti, og han lod sig i April udnævne til H.'s Hærfører. Flere Gange var H. nær ved at blive forraadt, men man forekom Opdagelser ved at myrde Forræderne. Allerede 1821 gik dets Betydning tabt, da Rejsningen i Rumænien mislykkedes, og i de første Maaneder af 1822 frigjorde man sig i Grækenland helt fra dets Ledelse. *E. E.*

Hetærisme (græ.) betegner et kønsligt Samliv uden Lov og Fasthed. En kønslig Forbindelse kan meget vel stiftes uden Hensyn til de i et givet Samfund gældende Regler og dog have en betydelig Fasthed og Troskab, men det hetæriske Forhold betegnes netop ved sin Løshed og Uregelmæssighed. Mellem Dyrene forekomme saadanne hetæriske Forbindelser særdeles hyppig; men ogsaa mellem Mennesker forekomme de under Prostitutionens og Løsagtighedens Former. Siden 1860'erne fremkom der omtrent samtidig i Tyskland (Bachofen) og England (Mc. Lennan) en Teori, som gik ud fra, at vore Samfunds ordnede ægteskabelige Forhold vare opstaaede af en oprindelig H., saa de ældste Menneskehorder antagelig skulde have levet i kønslig Kommunisme. Denne Teori støttede sig dels paa den langt større Frihed, som findes hos mange lavtstaaende Stammer i Forholdet mellem Mand og Kvinde, dels paa visse Institutioner og Ceremonier, som endnu findes hos Folk med ordnede Familieforhold, men hvis Mening antagelig kun skulde kunne forstaas, naar man opfattede dem som Rester fra en hetærisk Tilstand. Saaledes skulde den Omstændighed, at mange primitive Folk regne Børnene i Slægt med Moderen, men ikke med Faderen, være et Vidnesbyrd om, at Faderforholdet var ganske usikkert; religiøse Fester med vilde Orgier, hvor en kønslig Kommunisme herskede, skulde ligeledes forklares som Rest fra en oprindelig H. Den hele Opfattelse er imidlertid næppe rigtig. Dels kunne de nævnte Forhold naturligere forklares paa andre Maader, dels er det ganske usandsynligt, at de primitive Mennesker skulde have savnet de Instinkter, som hos Dyrene faa Hannen til skinsyg at vaage over Besiddelsen af sin Mage. (Litt.: Bachofen, »Das Mutterrecht« [Stuttgart 1861]; Mac Lennan, *Studies in ancient history* [1876]; J. Lubbock, *Origin of civilisation]* [1889]; Tylor, *Early history of mankind* [3. Udg., Lond. 1878]; C. N. Starcke, »Die primitive Familie« [Leipzig 1888]; Westermarck, *History of human marriage* [Lond. 1891]). *C. St.*

Heuberger [hå'j-], Richard, østerrigsk Musiker, er født 18. Juni 1850 i Graz, studerede Polyteknik, men blev 1876 Dirigent for Akademisk Sangforening i Wien og ofrede sig derefter helt for Musikken. Han, der (1898) lever i Wien, hvor han ogsaa virker som Musikkritiker, har komponeret et Par Operaer, en Del Orkester- og Kormusik og har navnlig i de senere Aar vundet Popularite ved sin Musik til forskellige Balletter. *W. B.*

Heuch, Johan Christian, norsk Biskop og Forfatter, er født i Kragerø 23. Marts 1838, blev Student 1856, cand. theol. 1861. Ved Universitetet øvede Professorerne Caspari og Gisle Johnson dengang paa H. som paa alle teologiske studerende en afgørende Indflydelse saavel i videnskabelig Opfattelse som i personlig Livsretning. Efter Embedseksamen rejste H., der var økonomisk uafhængig, til Tyskland og fortsatte i to Aar sine Studier i Leipzig og Erlangen, hvor navnlig den ældre Harnack ved sine Forelæsninger over praktisk Teologi virkede bestemmende paa hans Betragtning af Kirkelivets forskellige Fænomener. 1865 blev han personel Kapellan hos Sognepræsten til Bragernes Jørgen Moe, hvem han 1871 ogsaa fulgte til vestre Aker. Efter en Rejse til Italien 1873 var han det følgende Aar Præst ved Christiania Bys Syge- og Fattighuse samt Tvangsarbejdsanstalt, hvad der efter hans eget Udsagn var af Betydning for hans Udvikling, fordi han der lærte at kende mange udprægede Former af Menneskelivets Elendighed. 1875—80 var han derefter Hovedlærer ved Universitetets praktisk-teologiske Seminarium, blev i Septbr. 1880 Sognepræst for den nyoprettede Uranienborg-Menighed i Christiania, som tidligere havde været en Del af vestre Aker's Præstegæld, og udnævntes 27. Septbr. 1889 til Biskop i Christianssand's Stift. Til denne Stilling medbragte han, foruden omfattende og alsidige Studier, en mangesidig Erfaring og et praktisk Syn, der altid havde gjort ham til Realist baade som Sjælesørger, Prædikant og Polemiker. Ortodoks og konservativ i sin religiøse og teologiske Polemik var han fra Beg. af 1870'erne en af denne Retnings mest produktive og slagfærdigste Ordførere i »Luthersk Kirketidende«, hvis Redaktion han overtog sammen med Prof. F. W. Bugge 1875, og som han (fra 1877 kaldtes det »Luthersk Ugeskrift«) vedblev at redigere til 1890 (fra 1882 sammen med M. J. Færden). Oprindelig tryktes som Redaktionsartikler i dette Ugeblad flere af hans tidligste Bøger, saasom »Dr. G. Brandes's Polemik mod Kristendommen« [Kbhvn. 1877, tysk Overs. Flensburg 1879], »Den moderne Vantro« [Chra. 1876], »Den offentlige Lægmandsvirksomhed« [Chra. 1878, svensk Overs. Stockholm 1881], »Mod B. Bjørnsons Angreb paa den kristne Kirkes Tro« [Chra. 1879]. Hans Hovedværker som polemisk Apologet ere »Vantroens Væsen« [Chra. 1883, tysk Overs. Leipzig 1886] og »Kirken og Vantroen« [Kbhvn. 1888], begge fremgaaede af Forelæsninger i Christiania 1880, i Gøteborg og Kjøbenhavn 1887 og 1888. En høj Anseelse i den teologiske Verden har hans pastoralteologiske Afhandling »Sjælesorgen hos de Syge« [1880, 2. Opl. Chra. 1889, svensk Overs. 1887 og paa Tysk i to forskellige Udgaver, Leipzig 1882 og Gotha 1887]. Hans Prædikemaade og hele litterære Stil ere fortræffelig fremstillede i hans Postille »Vidnesbyrd om Kristus« [Bd. 1 — 2, Chra. 1883—90], udgivne efter Hurtigskrifts-referater af hans aldrig i Forvejen nedskrevne Prædikener. Ogsaa med den praktiske Politiks Liv var han kommen i Berøring paa anden Maade end gennem sin litterære og apologetiske Virksomhed, idet han fra 1884 deltog i de efter Rigsrets-

dommen s. A. organiserede konservative Foreningers Centralstyrelse og 1883—91 var 1. Suppleant til Stortinget fra Christiania og som saadan mødte paa Tinget 1890 og 1891. (Litt.: »Skilling-Magazin« 1882, Nr. 42 og 43, af M. J. Færden; »Norsk Forf.-Leks.c II). *J. B. H.*

Heuermann [hâ'j-], Georg ell. Jiirgen, dansk Læge, født i Oldesloe 1723, død i Kjøbenhavn 6. Decbr. 1768. H. har vistnok begyndt at lære Kirurgi paa en Barberstue i Holsten, inden han kom til Kjøbenhavn 1743, hvor han studerede paa *Theatrum anatomico-chirurgicum*. 1746 underkastede han sig en Prøve her (han tog aldrig den afsluttende Eksamen) og blev rimeligvis kort efter Prosektor ved Universitetet hos Prof. B. J. de Buchwald. 1749 tog han Doktorgraden og var indtil 1758 Prosektor og Vikar for Buchwald, der næppe selv holdt Forelæsninger. En Ansøgning fra ham om at blive Prof. designatus blev afslaaet i Henhold til Fakultetets Erklæring, og da tilmed en af hans Elever fik en saadan Udnævnelse, gik han 1758 til Holsten som Medikus ved Felthospitalerne, hvor han udfoldede en meget stor Virksomhed, indtil Tropperne 1763 vendte tilbage. 1760 fik han Titel af Prof. extraord. ved Universitetet og docerede ogsaa noget efter sin Hjemkomst, dog næppe i stor Udstrækning. Han ansattes som Læge ved Krigshospitalets Ladegaard og ved dettes Nedlæggelse og Oprettelsen af Christians Plejehus ved denne Anstalt, hvor det for sin Tid fortrinlige lille Sygehus rimeligvis skyldes ham. — Hans Bøger ere: *De lingua humana* [Disp. 1749], »Physiologie« [4 Bd., Kbhvn. og Leipzig 1751—55], »Abhandlungen der vornemsten chirurgischen Operation am menschlichen Cörper« [3 Bd., smst. 1754—57, talrige Optryk], »Vermischte Bemerkungen und Untersuchungen der ausübenden Arzeneiwissenschaft« [2 Bd., smst. 1765 og 1767]. Af disse Bøger ere Fysiologien og Operationslæren, der i Virkeligheden er en Lærebog i Kirurgi, hans Forelæsninger ved Universitetet. Alle hans Bøger ere i høj Grad selvstændige og indeholde en stor Mængde originale Undersøgelser og Betragtninger, der vise ham som en ualmindelig genial Videnskabsmand. H. var en af de ivrigste, dygtigste og første Forkæmpere for Haller's Irritabilitetslære, og Haller lægger ganske særlig Vægt paa hans Forsøg. Der er næppe noget Afsnit i hans Bøger, hvor han ikke bringer noget nyt. Blandt hans mange originale Teorier kan særlig fremhæves, at han er den første, der fremsætter den endnu gældende Forklaring af Synkningsmekanismen, som i Alm. tillægges Magendie, han er en af de første, der har gjort Stærekstraktion uden for Frankrig (1755), og han er den første, der giver en rigtig Beskrivelse af denne Operation paa Tysk; han er den første, der foreslaar at gøre Irisoperationer gennem Hornhinden, som det nu altid gøres; han gjorde den saakaldte Siimisch'es Operation ved store Homhindesaar, og han ledtes ganske paa samme Maade som Samisch til at gøre denne Operation; han har tegnet ganske det samme Ophængningsapparat ved Rygradsbetændelser som Sayre, for blot at nævne en Del af hans Iagttagelser og Teorier, som hver for sig 100 Aar senere var i Stand til at gøre deres Opdagere berømte i Lægeverdenen. — H. var en meget veltalende Mand, der havde en stor Mængde Elever, da han holdt sine Forelæsninger paa Tysk i Stedet for paa Latin og derfor fik Kirurgerne til Tilhørere. Hans Lærebøger vare endnu 40 Aar, efter at de vare udkomne, de mest benyttede Lærebøger i Tyskland. At H. ikke blev Professor, laa dels i, at han manglede den »lærde« Uddannelse og Opdragelse, skønt han var i en utrolig Grad belæst, at han mærkeligt nok aldrig havde studeret i Udlandet, at han var Autodidakt, dels og vel navnlig i, at de gamle Professorer ved Universitetet aldeles ikke kunde forstaa Betydningen af hans Arbejder. Mærkeligt nok blev denne Danmark's betydeligste Fysiolog, Kirurg og Oftalmolog ganske glemt her, saa at kun et Par ganske enkelte danske Forfattere i 19. Aarh. have citeret ham. I Tyskland blev han vel ikke glemt, men han blev dog ikke tilstrækkelig vurderet. Først for nogle Aar siden er han atter bleven fremdragen. (Litt.: Gordon Norrie, »G. H. 1723—1768« [Kbhvn. 1891]). *G.N.*

Heuff [ho!f], Az Johan Adriaan, hollandsk Forfatter, er født 5. Marts 1843 i Avezaath, hvor hans Slægt har boet i fire Aarhundreder. Efter at have gennemgaaet Latinskolen i Delft slog han sig paa Polyteknik, men følte sig snart stærkere tiltrukken af Litteraturen og afbrød sine polytekniske Studier for at vende tilbage til sin Fødeby og dyrke sine litterære Interesser. En meget frugtbar Forfattervirksomhed var Følgen af dette Skridt. Hans første Forsøg offentliggjordes i den delftske Studenteralmanak. Saa fulgte en Række større Romaner og Virkelighedsskildringer, saasom: »De Kroon van Gelderland« [Haag 1877], »De mannen van Sint-Maarten« [smst. 1882], »De laatste der Arkels« [2 Bd., Haarlem 1885], »Hertog Adolf« [Haag 1886], »Grootheid en val« [Haag 1881], »In't Harnas« [Amsterdam 1888], »Langs Lahn en Dill, reis fantasieen« [2 Bd.], »Oom Frederik« [Haarlem 1886]. Den sidstnævnte Bog har han ogsaa omarbejdet til et Lystspil med samme Titel [1887]. Desuden har han skrevet en Mængde spredte Artikler om Kunst, Litteratur og navnlig om Skuespilkunst. Han er til Tider optraadt under forskellige Pseudonymer, som Jan van Brabant, men især er han godt kendt under sit Pseudonym J. Huf van Buren, der af mange opfattedes som hans virkelige Navn. *A. I.*

Heuglin [hâ'j-], Theodor von, tysk Afrikarejsende og Polarfarer, født i Hirschlanden i Wiirttemberg 20. Marts 1824, død i Stuttgart 5. Novbr. 1876. Efter at have foretaget naturvidenskabelige Studier og paa forskellig Maade uddannet sig til rejsende drog H., efter at have gjort Rejser i Europa, 1850 til Ægypten, hvor han lærte det arabiske Sprog og foretog Udflugter i Bjærgene mellem Nilen og det røde Hav samt i den nordvestligste Del af Arabien. I Maj 1852 ansattes han ved det østerrigske Konsulat i Khartum og foretog herfra via Gedaref og Gallabat en Rejse til Gondar og berejste senere den hvide Nil og Kordofan. Efter et kort Besøg i Wien vendte H. i Beg. af 1856 tilbage til Afrika, undersøgte Bajuda-Steppen (V. f. Khartum) og berejste 1857 Kystlandene ved det røde Hav og Sornal. Paa Grund af svækket Helbred vendte han det paafølgende Aar tilbage til Europa, hvor han opholdt sig i omtrent to Aar for at ordne sine Samlinger og beskrive sine Rejser.

1860 kom han i Spidsen for en Ekspedition, der skulde opsøge Vogel, og Khartum valgtes som Udgangspunkt for Rejsen. I Juni 1861 ankom Ekspeditionen til Massaua, hvorfra man imidlertid ikke begav sig direkte, men ad en Omvej gennem Abessinien til Khartum. Enkelte af Ekspeditionens Medlemmer skilte sig fra H., hvem Komiteen, der havde udsendt Ekspeditionen, fratog dennes Ledelse. H. sluttede sig nu 1863 med en af sine Rejsefæller til den hollandske Dame, Frk. Tinné's (s. d.) Ekspedition og rejste med denne til Bahr-el-Ghasal-Egnene. H.'s Rejsefælle døde, han selv blev syg, rejste med Frk. Tinné til Khartum og via Berber og Suakin tilbage til Europa, hvortil han ankom i Slutn. af 1864. I Sommeren 1870 afrejste H. til Spitsbergen og foretog Undersøgelser ved denne Øgruppes østlige Kyster. Det følgende Aar anstillede H. geologiske og zoologiske Undersøgelser ved Novaja Semlja's sydvestlige Kyster. Efter atter at have besøgt Afrika 1875 forberedte H. ved sin Hjemkomst til Europa en Ekspedition til Øen Sokotora, men døde i Stuttgart under Ekspeditionens Udrustning. H. har udgivet en Række Skildringer af sine Rejser, bl. a. »Reisen in Nordostafrika< [Gotha 1857], i »Petermann's Mitteil.« 1861—64, »Systematische Ubersicht der Säugetiere Nordostafrikas etc.« [Wien 1867], »Reise nach Abessinien, den Gallaländern etc. 1861—62« [Jena 1868], »Ornithologie Nordostafrikas« [Kassel 1869—75], »Reise in das Gebiet des Weissen Nil und seiner westlichen Zuflüsse 1862—64« [Leipzig 1879], »Reisen nach dem Nordpolarmeer in den Jahren 1870—71« [Braunschweig 1872—74], og endelig udkom efter hans Død »Reise in Nordostafrika« [Braunschweig 1877]. *0.1.*

Heulandit, et Mineral af Zeolitgruppen, se Zeolitter.

Heu me misĕrum (lat.), Ak, jeg ulykkelige!

Heun [hå'jn], Karl Gottlob Samuel, tysk Romanforfatter under Pseudonymet H. Clauren, født i Dobrilugk i Lausitz 20. Marts 1771, død i Berlin 2. Aug. 1854. Han studerede Jura, blev 1792 Privatsekretær i Berlin, senere Assessor i Bjærgværksdirektionen i Westfalen, 1801 Godsforvalter i Posen, 1811 ansat under Ministeriet Hardenberg, 1820 Redaktør af »Preuss. Staatszeitung«, 1824 ansat i Generalpostdirektionen og udnævnt til Geheimehofraad. Under Opholdet i Posen debuterede han som Forfatter med forskellige Romaner og Noveller i Blade og Tidsskrifter, og da de havde vundet Bifald, samlede han dem i »Erziihlungen« [6 Bd. 1819—20] og i sine »Taschenbücher«, hvis novellistiske Indhold atter optoges i »Scherz und Ernst« [10 Bd. 1820—28]; desuden udgav han »Lustspiele« [1817, 2. Opl. 1827]. Hans Romaner og Noveller bevæge sig mest i det daglige Liv og udmærke sig ved en ret vammelrørende Tone krydret med fordækt Sanselighed, som skaffede ham en stor Læsekreds hos det mindre dannede Publikum, navnlig paa Spindesiden, og bidrog meget til at spolere det tyske Læsepublikums Smag. Om hans Kontrovers med W. Hauff s. d. *C. A. N.*

Heurēka (græ.: »jeg har fundet det«), Archimedes'es Udraab, da han havde opdaget Loven om Legemers Vægttab i Vædsker.

Heuristik (græ.) betegner en metodisk Anvisning til at opnaa Viden. Særlig i Undervisningen har dette Ord fundet Anvendelse til at betegne den Læremetode, der lader Eleven følge Erkendelsens egen Gang, lader ham se Beviserne i deres Sammenhæng og søger at fæstne Kundskaberne, Resultaterne, ved at lære ham at forstaa, hvorledes man kommer til dem. *C. St.*

Heurteloup [örtlu'], Charles, fransk Kirurg, (1793—1864), er især bekendt ved sin Opfindelse af forbedrede Instrumenter til Stenknusning i Blæren. Hans Instrumenter ere byggede efter det af Jacobsen opfundne System og vare i mange Aar de herskende Apparater, ja man kan sige, at det først var ved hans Instrumenter, at der kom nogen Fart i Stenknusningen (smlg. Litoklastik). H. har ogsaa tildraget sig Opmærksomhed ved Opfindelse af et i sin Tid meget anvendt Blodsugningsapparat, en kunstig Igle. *E. A. T.*

Heusde [ho'sde], Filip Willem van, hollandsk Filolog, (1778—1839), født i Rotterdam, Professor i Utrecht 1804, død i Geneve paa en Rejse. H. er Grundlægger af den moderne filologiske Skole i Holland med dens væsentlig kritiske og litterærhistoriske Retning. Selv beskæftigede han sig fortrinsvis med Platon; *Specimrn criticum in Platonem* [Leyden 1803]; *Initia philosophiae Platonicae* [2. Opl., Leyden 1843]; »De Socratische school« [2. Opl., 4 Bd., Utrecht 1840—41]; dog ogsaa med andre græske Filosoffer: *Characterismi principum philosophorum veterum* [Amsterdam 1839]. Efter hans Død udkom: »De school van Polybius« [Amsterdam 1841]. Som Lærer øvede H. en betydelig Indflydelse. *A. B. D.*

Heusden [hö'sden], By i den nederlandske Provins Nordbrabant N. V. f. Hertogenbosch ved en Gren af Maas, har (1889) 2,000 Indb. Der findes en god Havn, Ølbryggeri og Farveri. *Joh. F.*

Hensier [hå'j-], Andreas, schweizisk (tysk) retslærd, er født 30. Septbr. 1834 i Basel. Han studerede Retsvidenskab i Gottingen og Berlin og blev 1859 Privatdocent ved Universitetet i sin Fødeby. 1863 blev han smst. Professor og var samtidig Medlem af Basel's Civildomstol. H. fik 1860 af Regeringen den Opgave at udarbejde en Civillovbog for Kanton Basel (Byen), men dette Arbejde afbrødes paa Grund af Udsigten til at faa en Forbundslov om samme Tema. Derimod udarbejdede han, der 1866 var stegen til Vicepræsident for Civilretten, en Forbundslov om Eksekution og Konkurs [Bern 1874]. Blandt hans Skrifter maa fremhæves: »Die Gewere« [Weimar 1872], til Dels rettet mod Albrecht's bekendte Afhandling, og »Verfassungsgeschichte der Stadt Basel im Mittelalter« [Basel 1860]. Til Binding's »Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft« skrev han: »Institutionen des deutschen Privatrechts« [Leipzig 1885—86]. H. udgiversiden 1882 Tidsskriftet »Zeitschrift für schweizeriches Recht«. *Ludv. H.*

Heustrich [hå'j-], Badested i Schweiz, S. f. Thuner-Sø, i en Floddal ved Foden af Niesen. Der findes en kold Svovlkilde (5°) og Mælkekur. I den udmærket indrettede Badeanstalt benyttes Svovlvandet til Drikkekur, Indaanding, Bade o. s. v. mod kroniske Katarrer i Strube, Luftrør, Lunger, Fordøjelses- og Urinorganer. *Lp. M.*

Hevéa Aubl. (*Siphonia* Schreb.), Slægt af Vortemælkfamilien, store rigelig mælkeførende Træer med spredte langstilkede og trekoblede Blade, hvis Smaablade ere helrandede og fjer-

nervede. Blomsterne i Top, smaa og uden Kronblade, men med et femtalligt Bæger. Enbo. I Hanblomsterne ere Støvdragerne sammenvoksede til en Søjle og Knapperne forenede til en Ring. Frugten er en Kapsel. 10 Arter i det tropiske Amerika og i Guyana. Mælkesaften af *H. guyanensis* Aubl. (*Siphonia elastica* Pers.) og *H. brasiliensis* (H. B. K.) Müll. Arg. er det vigtigste Raaprodukt til Fremstilling af Kautsjuk, der danner en meget betydelig Udførselsartikel fra flere sydamerikanske Stæder (se Kautsjuk). *A. M.*

Heveén se Kautsjuk.

Hevel (egl. Hewelcke ɔ : Hügelchen), Johann, tysk Astronom, (1611—89), studerede Jura i Leyden, derpaa i England og Frankrig og vendte 1634 tilbage til Danzig, hvor han 1641 blev Dommer og 1651 Raadsherre. H. byggede sig 1641 et Observatorium kaldet Stellæburgum, hvor han observerede Maanen (*Selenographia* [Danzig 1647]), Kometer (*Prodromus cometicus* [1665] og *Cometographia* [1668]), Fiksstjerner (*Prodromus astronomicae unocum catalogo fixarum* [1690]) etc. Sine Instrumenter, der kun vare forsynede med Diopter, ikke med Kikkert (jfr. Halley), har H. beskrevet i *Machina coelestis*, I—II [1673—79]. (Litt.: Westphal, »Leben, Studien und Schriften des Astronomen J. H.« [Konigsberg 1820]). *J.Fr.S.*

Heverstrøm, Sejlløb i Vesterhavet, S. f. Øerne Pellworm og Nordstrand og N. f. Halvøen Eiderstedt i Slesvig, fører ind til Husum. *Joh. F.*

Heves [hæ'væš], 1) Komitat i Ungarn mellem Donau og Theiss, grænser til Komitaterne Neogråd og Gomor, Borsod og Hajdu, det nydannede Komitat Jazygien-Grosskumanien-Szolnok og til Pest-Pilis-Solt. Arealet er (1890) 3,878,6 □ Km. med (1890) 233,800 hovedsagelig magyariske, katolske Indb. Den nordlige Del er bjærgrig og naar i Måtra 1,009 M. Den midterste og sydlige Del gennemstrømmes af Theiss, er frugtbar og tilhører Lavlandet. Hovedstaden er Erlau. 2) By i Komitatet H., ligger i en frugtbar Slette V. f. Theiss 36 Km. S. f. Erlau ved Jærnbanelinien Kis-Terenne—Kis-Ujszállás og har 7,300 Indb. Vinavl, Dyrkning af Meloner. *Joh. F.*

Hevesi [hæ'væšj], Ludwig, tysk-ungarsk Forfatter, er født i Heves 20. Decbr. 1843. Han deltog fra 1866 i Redaktionen af »Pester Lloyd«, stiftede det magyariske Vittighedsblad »Borsszem Janko« og kom 1885 til Wien som Redaktør af Fremdenblatt«. Han har udgivet »Karczképek«, Billeder af Livet i den ungarske Hovedstad [1878], »Auf der Schneide« [1884], »Neues Geschichtenbuch« [1885], »Auf der Sonnenseite« [1886], »Almanaccando, Bilder aus Italien« [1888], »Buch der Laune« [1889], »Ein englischer September« [1891], »Regenbogen« [1892], »Gluckliche Reisen« [1894]; særlig Lykke gjorde den humoristiske Robinsonade »Des Schneidergesellen Andreas Jelky Abenteuer in vier Welttеilen« [2. Opl. 1879]. *C. A. N.*

Hevne Herred, Fosen Fogderi, Søndre Throndhjem's Amt, (1891) 5,165 Indb., er væsentlig et Fastlandsherred omkring den fra Throndhjemsleden indgaaende Hevnefjord med dens Sidegrene; kun en liden Del gaar ned i den fra Vest mod Øst indgaaende Vinjefjord og fortsættes paa dennes søndre Side. Throndhjemsleden danner paa en Strækning af 27 Km. Herredets Nordgrænse med en Bredde vekslende mellem 5 à 6 Km. og 1,5 Km. Den danner Syd over mange Bugter og Fjorde, af hvilke mærkes: Mistfjorden i den vestlige Del ca. 4 Km. lang og 1 Km. bred, skærer ind i Sydøst lige over for den flade 0 Røstø, den afsætter paa Østsiden to mindre Bugter. 0. f. denne Fjord gaar en bred Vaag ind under forskellige Navne og afsætter flere Bugter paa begge Sider, den inderste Del kaldes Ristkværvet, Vaagen har en Længde af 6 Km. og en Bredde af op til 4 Km. og er fuld af Øer; ved to Sund Marøsund og Tandsund staar den i Forbindelse med Mistfjorden; i Bunden udmunder under Aaberget den største Elv paa denne Kant af H. H., Rustelven. Omkring Kraakkammen gaar Ledens største Arm, Hevnefjorden, ind mellem Ytterø paa Vestsiden og Herredets største 0 Hevnskjelø paa Østsiden, først 14 Km. i Sydsydøst og derpaa 12 Km. i Sydvest ind til Hevne Kirke og Kirkesæteroren. Den vestre Side af Fjorden afsætter ingen Bugter af Betydning, og her ligger kun en større 0, Bjerkø, efter hvilken Fjorden paa en længere Strækning har Navn. Fra Bunden fører et kort Eid over til Rovandet. 7 Km. langt og derfra med mere vestlig Retning til Vinjefjorden, der er ca. 1 Km. bred og har jævnt skraanende, men paa Nordsiden stejle Bredder uden Bugter. Det østre under H. H. hørende Parti af den mellem Leden, Hevnefjorden og Vinjefjorden liggende Halvø er et Fjældparti uden særlig Karakter, det opskæres af en hel Del mindre Dale, Revner og Skar, opfyldte af mindre Vande og Myrstrækninger. Fjældene have en med Leden nogenlunde parallel Retning, Toppene, som naa op til 910 M. i Todalskjølen paa Vestgrænsen, ere afrundede og let tilgængelige, dog med bratte Styrtninger mod Søen. Rustelven løber gennem hele Halvøen fra Syd mod Nord, den har gravet sig en dyb Rende mellem Lifjæld (567 M.) paa Vestsiden og Heimsfjæld (587 M.) paa Østsiden, den munder ud i Ristkværvet. S. f. Vinjefjorden, som har en naturlig Forlængelse i den fra Søvand mod Vest strømmende Søa's Dalføre, strækker sig et øde Fjældparti med stærk Stigning mod den søndre Grænse; Dalene have Fald mod Nord, dybest og bredest er Fjelna's Dalføre, som udmunder i Bunden af Vinjefjorden. De højeste Toppe ere her paa Vestsiden af Fjelna Opsalnebba (792 M.), Kniplefjældet (882 M.) og Andreslifjældet (749 M.), paa Østsiden over mod Søa: Gjetskarfjæld (817 M.), Skavlen (877 M.), Jørendskarfjæld (934 M.), Snipen (925 M.) og det fra denne ved et dybt Skar skilte Fjæld Ruten (1,052 M.), Herredets højeste Top. Søa er Herredets største Elv, den kommer fra det paa Østgrænsen liggende store Søvand 287 M. o. H., løber derfra Vest over gennem Vatelivand indtil 3 Km. fra Vinjefjorden's Bund, idet den følger en trang Dal med Sinnesakslen paa Nordsiden, bøjer saa ret mod Nord ud i Rovandet og fra dette i et bugtet Løb over mod et smalt Eid til Kirkesæteroren, hvor den falder i Hevnefjorden. I sin nedre Del er Dalen aaben, veldyrket og tæt bebygget. Medens Elvene paa Sydsiden af Sødalen fra Grænsen have Fald Nord over mod denne, kommer man ad den bratte Skraaning paa

Nordsiden snart op paa Vandskillet, Elvene rinde mod Nordvest i dybe Sænkninger ud i Hevnefjorden, de betydeligste ere her Hagaelv og Holdenelv. Længere mod Øst løbe Bækkene mod Nord ud i Hevnefjorden's Sidearm Snildfjorden. Mellem alle disse Dale og de dem fyldende Smaavand hæver Fjældet sig i temmelig isolerede Toppe med højeste Parti i Midten, her ligger Graaora (791 M.), Langlidalsfjæld (682 M.), Vutudalsmanden (607 M.) og Blaahei (662 M.), paa Østgrænsen ligger Kokstenen's 638 M. lange Ryg over det store Vaavand. Snildfjorden, den sydligste af Hevnefjorden's mange østre Arme, trænger 14,5 Km. lang og med aftagende Bredde fra ca. 3 Km. Øst over og optager i Bunden Snildalselven og Grytdalselven, begge kommende fra Østgrænsen. Fjorden er ren og uden Øer, Bredderne stejle Fjældsider uden dyrkbar Mark. N. f. Snildfjorden gaar Astfjorden 17,5 Km. ind, den danner paa begge Sider en Mængde mindre Bugter og ender i Bunden i 3 af Øer og fremspringende Næs dannede Vaager, Sagfjordsydligst, Remmafjordi Midten og Kobbebugten nordligst; i samtlige falde ganske betydelige Vasdrag ud, nemlig Slurdalselven, der har sine Kilder over mod Snildfjorden og er Afløb for flere større og mindre Vand, Remmaelv fra Remmavand og Hendalselven. Fjældene have mellem Snildfjorden og Astfjorden samme Karakter som længere mod Syd, de aftage dog i Højde, højest er Lillekirken (556 M.), Glashytten (541 M.) og Storliheia (579 M.). De fleste Bække rinde mod Nord. Paa den øvre Side af Astfjorden trænger Bustlisundet i et meget bugtet Løb 6,5 Km. ret mod Nord og mødes over et 0,6 Km. bredt og ganske lavt myrlændt Eid med Valslagvaagen, der i sydlig Retning gaar ind fra Throndhjemsleden. Herved afskæres en meget kuperet, af hinanden i alle Retninger krydsende Dalfører gennemskaaren i Halvø, over hvis mange Toppe Tenorlifjældet rager op til 414 M. V. f. denne Halvø ligger Herredets største Ø, den kuperede Hevnskjelø. Paa Grund af Herredets bjærgfulde Beskaffenhed ligge Gaardene meget spredte, for største Delen omkring Fjordbredderne og i de nederste Dele af Dalene; bedst bebygget er Egnen om Holdenelven's Munding, hvor de mange Sagbrug have betinget et bymæssigt Anlæg af 56 Huse med 315 Indb.; ved Hevne Kirke, hvor Strandstedet Kirkesæterøren med 21 Huse, 171 Mennesker; Dalen over til Rovandet, dette Vands Sydende og den nedre Del af Søa's Dalføre, samt endelig Bunden af Vinjefjorden, hvor Annekskirken og Strandstedet Vinjeøren, 14 Huse, 98 Indb., ligge. Herredet danner et Præstegæld med Hevne Hovedsogn, Vinje Anneks og Heims Anneks, det sidste paa den nordre Del af Hevnefjorden's Vestside. H. H. er et godt Skovdistrikt, og der drives en hel Del Sagbrug. Agerbruget er af mindre Betydning; derimod ere Fiskerierne af stor Vigtighed, navnlig er det Sommersild, som næsten aarlig søge herind, ligesom Befolkningen søger til Torske- og Sejfiskeriet fra Smølen's og Hitteren's Vær. Hovedvej fra Orkedalen til Hevne kommer ind langs Søvand, følger Søa's Dalføre, derpaa Vestsiden af Rovandet til Kirken, bøjer saa mere i Nordvest og gaar over Fjældene til Hellandsjø ved Ristkværvet. Ved en Lokalbaad staar H. H. i Forbindelse med Throndhjem. Herredets Areal er 1,090 □ Km., hvoraf 38 □ Km. Indsøer. (Litt.: Helland, »Søndre Throndhjems Amt« I [1898]). *J. F. W. H.*

Hevringholm, Hovedgaard i Sønderhald Herred 26 Km. O. N. O. f. Randers, hed tidligere Hyffringholm og tilhørte i Slutningen af 14. Aarh. Niels Iversen Rosenkrans. H., som saaledes er Stamsædet for denne Familie, forblev i dens Eje til 1571, da den ved Kirsten Rosenkrans'es Giftermaal med Peder Skram's Søn, Niels, gik over til denne Slægt. Allerede 1608 solgte deres Datter den til Eske Brok til Gl. Estrup for 50,000 Rdl. Hans Datter, Elisabeth, bragte den ved Giftermaal til Frans Lykke, til Overgaard, som ombyggede Gaarden. Med det øvrige konfiskerede Gods hjemfaldt den til Kronen efter den hans Søn, Kai Lykke, 1661 overgaaede Højesteretsdom og tilhørte derefter Oluf Daa og senere hans Sønner og Hans Friis til Clausholm. Denne samlede Godset, der var blevet udstykket under Kronen, og oprettede 1697 et Stamhus for sin Brodersøn Oberst Christen Friis. Da denne senere erhvervede Tustrup og Essenbæk, oprettede han 1726 et nyt Stamhus af H. og disse Ejendomme. Stamhuset gik 1727 over til en Slægtning, Generalløjtnant Grev Ranzau-Friis, efter hvis barnløse Død 1731 der opstod Proces mellem Familierne Belov og Beck. Ifølge Højesterets Dom tilfaldt det den skaanske Familie Beck, der i den Anledning tog Navnet Beck-Friis, og som 1783 fik Tilladelse til at afhænde Stamgodserne. En senere Ejer har nedrevet Frans Lykke's Gaard og genopført den under Navnet Ny-H. i Nærheden af Havet. (Litt.: K. Hansen, »Danske Ridderborge«). *B. L.*

Hewitson [hju'itsən], William, engelsk Naturforsker, født 9. Jan. 1806, død 28. Maj 1878, begyndte 1831 Udgivelsen af »British oology«, der i ny Bearbejdelse udkom 1846 under Titelen »Illustrations of the eggs of British birds« [2 Bd.], S. A. publicerede han i Forening med Doubleday »The genera of Diurnal Lepidoptera«. 1848 rejste han til Oatlands i Surrey, og 1852—60 udgav han »Exotic butterflies« [2 Bd.]. 1868—69 udkom hans »Illustrations of Diurnal Lepidoptera« i 4 Bd. Han ejede en af de fortrinligste Samlinger af eksotiske Sommerfugle, indeholdende over 4,000 Arter. *J. C.*

Hexactinellidae se Glassvampe.

Hexactiniae se Koraldyr.

Hexagrammum mysticum (Heksagram) er en Betegnelse for Pascal's Sætning: Naar en Sekskant er indskreven i et Keglesnit, ligge de tre Skæringspunkter mellem modstaaende Sider i een ret Linie. *Chr. C.*

Hexánchus se Hajer, S. 331.

Hexapla se Septuaginta.

Hexapöda (græ.), Insekter (s. d.).

Hexham [he'ksəm], gammel By i det nordøstlige England, Grevskab Northumberland, ved Tyne, 30 Km. oven for Newcastle, har et malerisk Taarn med en gotisk Klosterkirke (fra 12. og 13. Aarh.) og Ruiner af et 1296 af Skotterne ødelagt Kloster, livlig Handel og (1891) 5,900 Indb. — H. var allerede 674 Bispesæde. 8. Maj 1464 sloge her Edvard IV's Tropper under Montague de af Hertugen af Somerset anførte Oprørere. *C. A.*

Hexōse se Heksoser.

Hey, Julius, tysk Musiker, er født 29. Apr. 1832 i Irmelshausen, er Elev af Franz Lachner (i München) og blev der bekendt med Rich. Wagner, for hvis Ideer H. hurtig begejstredes. I Forening fattede de den Plan at grundlægge en national tysk Sangskole med særligt Henblik paa Wagner's Musikdramaer. Dette blev Midtpunktet for H.'s fremtidige Virksomhed, idet han først som Lærer ved Musikskolen i Munchen, senere privat (fra 1887 i Berlin) uddannede talrige Elever og mange kendte Wagner-Sangere og derhos nedlagde sine Principper i »Deutscher Gesangsunterricht«, I—IV. H. har komponeret en Del Sangmusik. *W. B.*

Heyde, Jan van der, hollandsk Arkitekturmaler, født i Gorkum 1637, som ung overflyttet til Amsterdam, hvor han var bosat Resten af sit Liv, død 1712. Hans meget sirlig gennemførte Arkitekturbilleder ere i Reglen fri Kompositioner, sammenbyggede af Enkeltheder, han har fundet spredte rundt om i Holland eller paa sine Rejser til Rhin-Egnene og England. De bedste af dem — f. Eks. Billederne i Amsterdam's Rigsmuseum — udmærke sig ved en overordentlig Skønhed i Tonerne; Adriaen van de Velde har i Reglen forsynet dem med Figurer. — H. har tillige udgivet et Værk om nogle af ham opfundne Brandsprøjter og beskæftiget sig med Spørgsmaalet om Oplysningen af Amsterdam's Gader ved Lygter. *K. M—n.*

Heydebrand und der Lasa, Tassilo von, tysk Skakspilforfatter, er født 17. Oktbr. 1818 i Potsdam. H., der en Tid var tysk Gesandt i Kjøbenhavn, er den egentlige Ophavsmand til Hovedværket om Skakspil, »Handbuch des Schachspieles«, der gaar under Bilguer's Navn, og har endvidere bl. m. a. skrevet »Leitfaden fiir Schachspieler« [1848], der 1880 opnaaede 5. Oplag.

Heydemann Heinrich, klassisk Arkæolog, født 24. Aug. 1842 i Greifswald, død 10. Oktbr. 1889 i Halle. Efter at have offentliggjort »Iliupersis« [1866] foretog han en Rejse til Grækenland og Italien og blev 1874 Professor i Halle. H. har forfattet talrige Tidsskriftartikler, bl. a. i »Archäologische Zeitung« (deraf 1866 om 2 Vaser i Antiksamlingen i Kbhvn.), og desuden en Række Særafhandlinger, blandt hvilke kunne nævnes: >Ueber eine nacheuripideische Antigone« [1868], »Griechische Vasenbilder< [1870], »Die Vasensamlung des Museo Nazionale zu Neapel« [1872], »Antike Marmorbildwerke zu Athen« [1874], »Dionysus Geburt und Kindheit« [1886]. *H A. K.*

Heyden, August Jakob Theodor von, tysk Historiemaler, født 13. Juni 1827 i Breslau, død 1. Juni 1897 i Berlin. H, Søn af Digteren Friedrich v. H., kom først 1859 ind paa Kunststudiet, som han øvede i Berlin særlig under Steffeck's Ledelse, i Paris under Gleyre og Couture. I sit første betydelige Værk, »Den hellige Barbara« [1864], bragte han sin Hyldest til sin Ungdoms og første Manddoms Virksomhed: Bjærgværksindustrien, idet han fremstillede Barbara givende Dødssakramentet til en forulykket Bjærgmand. De poetisk-romantiske Strenge, der her ere anslaaede, klinge igennem i de fleste af H.'s senere fantasifulde Værker, som den aandsdannede Kunstner beflittede sig paa at give Tidskolorit og Korrekthed i den historiske Fremstilling, og hvis Emner han gennem nøje Studier af Middelalderens og Renaissancens Kulturliv søgte at leve sig ind i. Han malede saaledes »Luther's Møde med Frundsberg paa Rigsdagen i Worms« [German-Mus. i Nürnberg], »Valkyrieridt« [1872] og »Ridder Oluf« [1878, efter Herder's Gengivelse af d. nord. Folkevise]. Den Sejr, han vandt med Fortæppet til Berlin's Opera, »Arion« [1868], særlig ved Fremstillingen af kvindelig Nøgenhed (i Afrodite's Skikkelse), forfulgte han videre i en Række Værker, hvis Hovedemne er det nøgne Kvindelegeme, og hvis Værd ligger i den taktfulde, »unbefangene« Fremstilling: »Prinsesse Clémence viser sig for den franske Konges Sendemænd« [1873], »Leukothea«, der rigtignok blev afvist fra Akademiudstillingen i Berlin 1874, m, fl. Andre Oliebilleder: »Festmorgen« [1870, Berlin's Nationalgaleri], »Martyr paa Baalet« [1876], »Oidipos og Sfinksen« [1877] samt »Den fortryllede Skat« [1886]. Betydning har H. ligeledes haft ved sit Monumentalmaleri, hvorpaa her kun nævnes spredte Eksempler: i Nationalgaleriets Kuppelsal, Generalstabens Moltke-Værelse, Raadhusets Kælder og Taarnhal, alt i Berlin, Vægbilleder i Edssvorneretten i Posen o. s. v. H. har udgivet Værker om Klædedragtens Historie (han var fra 1882 ansat ved Kunstakademiet i Berlin som Lærer i »Kostiimkunde«): »Die Tracht d. Kultur volker Europas« [Leipzig 1889] og Billedværket »Blatter f. Kostiimkunde«. *A. Hk.*

Heyden, Otto Johann Heinrich, tysk Historie- og Portrætmaler, født 8. Juli 1820 i Ducherow, død 21. Septbr. 1897 i Gottingen, Elev af Berlin-Akademiet og af Cogniet i Paris, har malet religiøse og historiske Abejder som »Hiob«, hans første større Succes [1855, Mus. i Stettin]. »Greifswald-Universitetets Stiftelse«, »Bogislav X overfaldes paa Jerusalem-Valfarten af Sørøvere« [Stettin-Mus.], Billeder fra Krigene 1866 og 1870—71, bl. a. »Slaget ved Koniggratz« [1868, Berlin's Nationalgaleri], »Den tyske Kejsers Besøg hos de saarede i Versailles-Slottet«, samt solide Orientbilleder (»Tæppebasar i Kairo« [1870]). Særligkunne dog fremhæves hans Portrætter, 1856 udstillede han saaledes et Mandsportræt, der vakte megen Opsigt, fra senere Tid Kejser Vilhelm I, Bismarck-, Moltke- og Steinmetz-Billederne bl. m. a. Hans »Nadverens Indstiftelse« [1883] i Berlin's »Dankeskirche« roses for dets gode Karakterisering og kraftige, klare Kolorit. *A. Hk.*

Heydt, August von der, tysk Finansmand, født 15. Febr. 1801 i Elberfeld, død 13. Juni 1874 i Berlin. Efter et fleraarigt Ophold i England og Frankrig indtraadte han 1824 i sin Faders Bankierforretning, som han senere fortsatte sammen med sine Brødre; blev 1833 Medlem af Byraadet og 1831 af Handelsretten (Formand siden 1840) og tog 1846 vigtig Del i Forhandlingerne om den fælles tyske Veksellov. 1841 valgtes han til den rhinpreussiske Provinslanddag, 1842 til de ny Stænderkomiteer og 1847 til den forenede Landdag, hvor han udtalte sig for en fri Forfatning. Derimod tiltalte Bevægelsen 1848 ham slet ikke, og han afslog Valg til Nationalforsamlingerne i Frankfurt og Berlin saavel som Tilbud om en Ministerpost i September. Men da Reaktionen begyndte i December, indtraadte han i Ministeriet Brandenburg-Manteuffel som Handelsminister og gik 1858 over i »den ny Æras« Ministerium. Han havde store Fortjenester af Post- og Telegraf-

væsenets Udvikling samt af Jærnbanenettets Udvidelse og gennemførte 1851 en Omordning af den preussiske Bank. Den ny Næringslov 1849 med Genindførelse af Mesterprøver og Haandværkslav skyldtes nærmest politiske Grunde. Da Striden med Underhuset i Marts 1862 førte til en Ministerkrise, gik han, tillige med de andre konservative Ministre, over i Ministeriet Hohenlohe som Finansminister indtil Septbr. s. A. Juni 1866 blev han igen Finansminister og viste stor Forretningsdygtighed under og efter Krigen, men maatte høre megen Spot paa Grund af sine gentagne politiske Omskiftelser. Oktbr. 1869 maatte han trække sig tilbage, da hans Finansplaner med ny Skatteforslag hverken fandt Billigelse i den nordtyske Rigsdag eller det preussiske Underhus. 1863 var han bleven ophøjet til Friherre. *E. E.*

Heyer, 1) Carl Justus, tysk Forstmand, født 9. Apr. 1797, død 24. Aug. 1856 i Giessen. Efter at have studeret dels ved Faderens »Meisterschule« dels under H. Cotta i Tharand aabnede H. selv 1817 et Forstinstitut i Darmstadt. Indtil 1835 førte H. et meget bevæget Liv med dels afvekslende, dels samtidig teoretisk og praktisk, forstlig Virksomhed paa mange forskellige Steder baade i Statens Tjeneste og ved private Skove. 1835 blev han Professor ved Universitetet i Giessen og samtidig »Forstmeister« i Inspektionen Giessen, men fra 1843 opgav han al praktisk Virksomhed. H.'s væsentlige Betydning ligger i hans Arbejde som Lærer og som Forfatter; af hans Skrifter kunne nævnes: »Waldertragsregelung« [1841], hvis Forslag til Ordning af Skovens Vedudbytte ere blevne fulgte mange Steder; endvidere »Anleitung zu forststatischen Untersuchungen« [1846], ved hvilket han lagde Grunden til mange senere Arbejder over de i Skovbruget virkende Kræfter; og endelig »Der Waldbauc [1854] som et Bind af »Encyclopædie der Forstwissenschaft«, hvor hans store botaniske Kundskab gav sig Udslag i mange fortrinlige Vejledninger til Dyrkning af Skov; sidstnævnte Værk er da ogsaa udkommet i adskillige Oplag, til sidst dog kendelig ændret. *C. V. P.*

2) Gustav, tysk Forstmand, ovenn.'s Søn, født 11. Marts 1826 i Giessen, død 10. Juli 1883 ved Miinchen. Efter en Uddannelse, som tillige omfattede 2 Aars praktisk Virksomhed, blev H. 1849 ansat ved Universitetet i Giessen først som Privatdocent, til sidst som Professor; herfra kaldtes han 1868 som Direktør til Akademiet i Miinden (Hannover) og endelig 1878 som Professor til Universitetet i Miinchen; overalt var han en meget afholdt og søgt Lærer. H.'s Betydning som Forfatter er dog maaske endnu større; af hans Værker bør nævnes: »Verhalten der Waldbaume gegen Licht und Schatten« [1852], hvor han paa en original Maade fremdrager Kampen mellem Træsamfundets Individer; i »Ueber die Ermittelung der Masse .... der Holzbestände« [1852] gives gode Anvisninger til Udmaaling af Træernes Rumfang; hans »Forstliche Bodenkunde und Klimatologie« [1856] viser en klar Forstaaelse af Træernes Livsvilkaar; ved sin »Anleitung zur Waldwerthrechnung« [1865] stiller han sig forrest i Rækken af dem, der kæmpede for at indføre tidssvarende økonomiske Grundregler i Skovbruget; hertil slutter sig »Handbuch der forstlichen Statik« [1871], hvor mange af Skovværdiberegningens Formler faa en fuld matematisk Begrundelse og Udvikling. 1856—78 redigerede H. det ansete Tidsskrift »Allgemeine Forst- und Jagdzeitung«. *C. V. P.*

Beyerdahl, Hans Olaf, norsk Maler, er født 8. Juli 1857 i Dalarne i Sverige, hvor hans Forældre dengang opholdt sig. Det var først hans Mening at blive Ingeniør, men hans tidlige Lyst til Malerkunsten bestemte ham til at rejse til Christiania til Morten Müller's Malerskole. 1874 rejste han til Miinchen, blev Elev af Kunstakademiet og uddannede sig særlig hos Loeffts og W. Lindenschmit. Han vandt flere Belønninger under sin Studietid ved Akademiet og udviklede sig navnlig til en fremragende Kolorist, hvilket hans 1877 udstillede »Adam og Eva's Udjagelse af Paradis« til fulde beviste. Dette Værk vakte betydelig Opsigt ved sin originale Opfattelse og glimrende Udførelse; ved Paris-Udstillingen 1878 fik det Medaille. I Paris opholdt han sig 1878—82 og udstillede bl. a. her paa Salonen »Døende Barn«, der ligeledes vakte stor Opmærksomhed og, foruden at Billedet indkøbtes af den franske Stat, skaffede ham den af Tidsskriftet »L'Art« opstillede *Grand Prix de Florence,* hvormed fulgte et Stipendium til Ophold i denne By. I Firenze var han 1882—84 og omgikkes her daglig med flere betydelige Kunstfæller, bl. a. Bocklin. Senere har han til Stadighed været bosat i Norge, men foretager aarlig Rejser til Miinchen, Paris, London, væsentlig for at male Portrætter efter Bestillinger. Ved Paris-Udstillingen 1889 fik han Guldmedaille, og ved Berlin-Udstillingen 1896 den lille Guldmedaille. H. er utvivlsomt en af de betydeligste Malere i den yngre norske Kunst. Han har egentlig aldrig sluttet sig til nogen bestemt Retning, men arbejder og eksperimenterer selvstændig. Af hans rige Produktion skulle foruden de tidligere nævnte fremhæves: »Arbejderens Dødsleje« [i Throndhjem's Kunstforenings faste Galeri], »To Søstre«, »Portræt af Skuespillerinden Fru Laura Gundersen« [1878], »Ved Stranden« [1886], mindre Gengivelse af det »Døende Barn« og et lidet Selvportræt samt de fortrinlige Kopier efter Bellini, Rafael, Rembrandt og Ribera fra Louvre-Museet [alle i Nationalgaleriet i Christiania], »Højsommer« [1893, Nationalmuseet i Stockholm], »Neapolitansk Fiskergut« [Pontus Fürstenberg's Galeri i Goteborg], »I Kirsebærhøsten« [1890, tilhører Kammerherre Treschow, Fritzöhus]. I de store Kolossalbilledcr »Thor og Midgardsormen« og »Brynhilde's Helfart« synes hans store Begavelse ikke at have fundet sit rette Udtryk. Foruden sin Kunst dyrker han ogsaa andre Interesser, navnlig ynder han af og til at skrive offentlig om økonomiske og politiske Emner fra et konservativt Standpunkt. ***Fr. O.***

Heyman, Isaac Wulff, dansk Handelsmand, født i Kjøbenhavn I. Novbr. 1818, død smst. 19. Juni 1884, var oprindelig Vekselerer, derefter Vekselmægler, anlagde 1853 Bryggeriet Svanholm, var flere Aar Formand i Kjøbenhavn's Grundejerforening, 1862 Medstifter af Industribanken, 1871—80 Borgerrepræsentant. Han oprettede flere velgørende Stiftelser og Legater.

Heyman, Philip Wulff, dansk Handelsmand, ovenn.'s Halvbroder, født i Kjøbenhavn 5. Novbr. 1837, død smst. 15. Decbr. 1893. 1858 etablerede H. i Kjøbenhavn en Smørforretning, som snart tog et betydeligt Opsving, navnlig efter at han et Par Aar

senere var begyndt at udføre dansk Smør til Storbritannien. 1864 begyndte han som den første i Danmark at pakke Smør hermetisk i Blikdaaser og forsende dettil oversøiske Pladser. 1866 anlagde han sammen med Handelsfirmaet H. Puggaard & Co. »Kjøbenhavn's Svineslagteri«, af hvilken Forretning han senere blev Eneejer, og anlagde efterhaanden endvidere Svineslagterier i Varde, Assens og Malmø. Til Fremme af disse Virksomheder udførte han et ikke ubetydeligt Arbejde for Forbedring af Svineracerne i Danmark i Retning af de Fordringer, som stilles af det engelske Flæskemarked. H. var Medstifter af Aktieselskabet »Tuborgs Fabrikker« og paatog sig ved Siden af sin egen omfattende Virksomhed Stillingen som Direktør paa et Tidspunkt, da dette Foretagende var stærkt i Forfald. Han samlede hele Virksomheden i Ølbryggeriet og arbejdede dette op til et af de største og mest ansete i Danmark. H. var en livlig Intelligens og et stort Forretningstalent. Ved Dristighed, Foretagsomhed og stor Arbejdsomhed erhvervede han sig efterhaanden en meget betydelig Formue. Samtidig øvede han en udstrakt Velgørenhed. I det offentlige Liv deltog han ikke; han var for optagen af sin private Virksomhed til at have Sans for at paatage sig noget som helst borgerligt Tillidshverv. *C. V. S.*

Heyne, Christian Gottlob, Filolog, (1729—1812), født i Chemnitz, studerede i Leipzig under Christ og Ernesti, ansattes 1753 ved Biblioteket i Dresden, mistede i Syvaarskrigen Stilling, Papirer og Ejendom og slog sig yderst nødtørftig igennem, indtil han 1763 blev Professor og kort efter Bibliotekar i Gottingen; han naaede her overordentlig Anseelse og virkede i næsten 50 Aar lige til sin Død. H.'s Arbejder strække sig over næsten alle Omraader af den klassiske Filologi; her kunne kun anføres nogle af de vigtigste. 1) Udgaver (alle med Kommentar): Tibul [Leipzig 1755 og senere], Vergil [4 Bd., Leipzig 1767—75 og senere], Pindar [5 Bd., Gottingen 1798 og senere], Homer's Iliade [8 Bd., Leipzig 1802; 9. Bd. med Register 1822], Epiktet [Leipzig 1756; 2. Udg. Warschau og Dresden 1776], Apollodor [Gottingen 1782 — 87]. 2) Mytologi: *De fide historica aetatis mythicae commentatio* [Göttingen 1808, i Vidensk. Selsk. Afhdl. XIV], *Sermonis mythici seu symbolici interpretatio et* [Gottingen 1807, Vid. Selsk. XVI]. 3) Kunsthistorie: »Sammlung antiquarischer Aufsätze« [2 Bd., Leipzig 1778—79]. 4) Talrige historiske, litteraturhistoriske og antikvariske Afhandlinger, dels i *Opuscula academica* [Gottingen 1785—1812], dels spredte i Gottinger Vid. Selsks. Skrifter. H. indtager en ejendommelig Mellemstilling mellem den ældre og nyere tyske Oldtidsvidenskab. Han har alle den moderne Tids Ideer og Tendenser, men savner Fasthed og Konsekvens i deres Gennemførelse. Saaledes havde han anet Sammenhængen med de homeriske Digtes Oprindelse før Fr. Aug. Wolf; da han gjorde dette gældende efter Udgivelsen af dennes *Prolegomena*, paadrog han sig et yderst heftigt Angreb fra Wolf, der var hans Discipel. I hans Udgaver er den kritiske og grammatiske Behandling svag; Eksegesen er grundlærd og udmærket ved Sans for de virkelige Problemer, men det kommer sjælden til en definitiv Løsning af dem. De bedste Udgaver ere Vergil (endnu uovertruffen) og Apollodor (en Fundgrube for mytologisk Lærdom). I Mytologien grundlagde H. den historiske Opfattelse, der senere gennemførtes af K. O. Müller. I Arkæologien sluttede han sig til Winckelmann, men overtraf denne i filologisk Lærdom; ved Foreningen af denne med Studiet af Monumenterne i den ny Aand forberedte han Gennembrudet, som kom ved Bockh. Som Lærer udøvede H. en overordentlig Indflydelse, især som Leder af det filologiske Seminarium (Øvelsesskole) i Gottingen, der blev Forbilledet for alle lignende Anstalter. Hans Anseelse var saa stor, at der mange Aar igennem næppe besattes nogen filologisk Lærerplads ved et tysk Universitet, uden at H. blev raadspurgt. Endelig redigerede han fra 1770 »Gottingische gelehrte Anzeigen« og skrev dertil flere Tusinde Anmeldelser. (Litt.: Heeren, »Chr. G. H.« [Göttingen 1813]; Bursian, »Gesch. d. class. Philol.«, I, 476 ff.). *A. B. D.*

Heyne, Moritz, tysk Germanist, er født i Weissenfels 8. Juni 1837. Han blev 1864 Docent i gammeltysk Litteratur i Halle, 1869 Prof. ord., 1870 kaldet til Basel og 1883 til Gottingen. Han har udgivet »Laut- und Flexionslehre der altgermanischen Sprachstämme« [1862, 3. Opl. 1874], »Kleine altsachsische und altniederfrankische Grammatik«, I [1873], »Uber die Lage und Konstruktion der Halle Heorot im Beowulfslied« [1864], »Altniederdeutsche Eigennamen aus dem 9.—11. Jahrh.« [1868], samt besørget glosserede Studieudgaver af Stamm's »Ulfilas«, »Beowulf«, »Heliand«, »Kleinere altniederdeutsche Denkmaler« [i Schoningh's »Bibliothek der altesten deutschen Litteratur-Denkmäler«]. Han har desuden taget en betydningsfuld Del i Udgivelsen af Grimm's store Ordbog og selv udgivet en »Deutsches Wörterbuch« [3 Bd., 1889—95], »Kleine Ausgabe« [1896]. *C. A. N.*

Heyse, 1) Johann Christian August, tysk Skolemand, (1764—1829), blev 1792 Lærer ved Gymnasiet i Oldenburg, 1807 Rektor i Nordhausen og 1819 Direktør for den højere Pigeskole i Magdeburg. Han udgav bl. a.: »Verdeutschungswörterbuch« [1804, 4. Opl.: »Allgemeines Fremdwörterbuch«, 1815, 17. Opl. 1893], »Theoretisch-praktische deutsche Grammatik« [1814], »Deutsche Schulgrammatik« [1816, 24. Opl. ved O. Lyon: »Deutsche Grammatik oder Lehrbuch der deutschen Sprache«, 1886, 25. Opl. 1893].

2) Karl Wilhelm Ludwig, tysk Sprogmand, ovenn.'s Søn, (1797—1855), blev 1829 Prof. extr. i Filosofi i Berlin. Efter Faderens Død udgav han dennes Lærebøger paa ny og omarbejdede navnlig hans store Grammatik efter det nyere Sprogstudiums Krav [5. Opl., »Ausfiihrliches Lehrbuch der deutschen Sprache«, 2 Bd. 1838—49]. Han fuldendte ogsaa den sammen med Faderen paabegyndte »Handwörterbuch der deutschen Sprache« [2 Bd. 1831—49]. Efter hans Død udkom hans bedste Arbejde »System der Sprachwissenschaft« [ved Steinthai, 1856].

3) Paul Johann Ludwig, bekendt tysk Digter og Novelleforfatter, ovenn.'s Søn, er født i Berlin 15. Marts 1830. Han studerede i Berlin, først klassisk, siden romansk Filologi, gjorde 1852 en Studierejse i Italien og blev 1854 af Kongen af Bayern kaldet til Miinchen, hvor der sikredes ham en Digterpension. Han henlevede her en Række sorgfri og lykkelige Aar som feteret Digter, hvis

fine, elegante Stil, letløbende Sprog og psykologiske Iagttagelsesevne sikrede ham hele Tyskland og det omliggende Udland, især de skandinaviske Lande, som Læsekreds, saaledes at han 1867 kunde frasige sig den hidtil nydte Understøttelse. Han debuterede som Digter med Læsetragedien »Francesca da Rimini« [1850], hvorefter fulgte de fortællende Digte »Urica« [1851] og »Die Bruder« [1852], det første Bind »Novellen« og »Gedichte« [1871, 5. Opl. 1893], »Skizzenbuch« [1877], »Verse aus Italien« [1880]. Det var dog egentlig den første Samling Noveller [1855] og de fortællende Digte »Hermen«, senere udgivne under Titel »Novellen in Versen«, der gjorde H. berømt; i det hele taget er det især i Novellen, han har vundet sine Sporer, og da navnlig ved den i første Samling optagne italienske Novelle »La Rabbiata« (senere forandret til »L'Arrabbiata«); desuden kunne særlig fremhæves »Die Einsamen«, »Im Grafenschloss«, »Die Blinden«, »Der Weinhiiter von Meran«, »Andrea Delfin«, »Der Roman der Stiftsdame«, »Siechentrost«." H.'s Noveller ere udkomne i 24 Samlinger under forskellige Titler [1855—95]; enkelte af dem have oplevet indtil 9 Opl., f. Eks. »Der Roman der Stiftsdame« [1886, 1893]. Hertil slutte sig hans episke Digtninger »Die Braut von Cypern« [1856], »Thekla« [1858, 2. Opl. 1863] og »Syritha« [1867]. I sin Virksomhed som dramatisk Digter har H. ikke været fuldt saa heldig. Hans første Tragedier »Meleager« [1854], »Die Sabinerinnen« [1859, 3. Opl. 1879] og »Ludwig der Bayer« [1862] vare rent akademiske og have kun Betydning som Læsedramaer; i sine Lystspil skal han have ofret for meget af Ideen og Poesien tor at tækkes den moderne sceniske Smagsretning, og hans senere Tragedier, som »Graf Konigsmark« [1876], »Don Juan's Ende« [1883], »Die Hochzeit auf dem Aventin« [1886] og Lystspil, som »Hans Lange« [1866], »Die Gottin der Vernunft« [1870], »Die Weisheit Salomos« [1887] hævde ganske vist hans gamle Anseelse som Akademiker, men have ikke været i Stand til at holde sig paa Scenen. Imidlertid indbragte hans dramatiske Virksomhed ham dog den store Schiller-Præmie (1884) og Præsidentskabet for Schiller-Stiftelsen [1885—90]. Derimod gjorde han Furore med sin første store Roman »Kinder der Welt« [3 Bd. 1873, 7. Opl. 1880], der vakte en sand Storm af Bifald og Modsigelse; ligesaa den anden Roman »Im Paradiese« [3 Bd. 1875, 5. Opl. 1880], som ogsaa skildrer den moderne Verdens Liv, navnlig Kunstnerlivet, og som, hvad man end vil mene om dens Tendens, indeholder mesterlige Enkeltheder; den tredje Roman »Merlin« [3 Bd. 1892] staar langt tilbage for de to første i poetisk Friskhed. H. har desuden udgivet Digtene »Jungbrunnen« [1876], »Die Madonna im Olwald« [1879], »Der Salamander, ein Tagebuch in Terzinen« [1879], »Spruchbiichlein« [1885] og en Del fortrinlige Oversættelser, som »Spanisches Liederbuch« [sammen med Geibel, 1852], »Italienisches Liederbuch« [1860], samt Oversættelser efter Gozzi, Giusti, Leopardi og Shakespeare. I Forening med H. Kurz har han udgivet »Deutscher Novellenschatz« [24 Bd., 1870—76], »Novellenschatz des Auslandes« [14 Bd., 1872 ff.], med Laistner »Neuer deutscher Novellenschatz« [1884 ff.], »Gesammelte Werke« [24 Bd., 1870—93], »Novellen und Romane« [7 + 4 Bd, 1881—82]. De fleste af hans Romaner og Noveller samt enkelte af de dramatiske Arbejder ere oversatte paa Dansk og Norsk. (Litt.: G. Brandes, »Moderne Geister« [1887]; L. Marholm, »Wir Frauen und unsere Dichter« [1895]). *C. A. N.*

Heyst, Badested i belgisk Provins Vestflandern ved Nordsøen og Jærnbanelinien Brügge—H., har (1890) 2,100 Indb., Fiskeri, talrige Hoteller og besøges aarlig af henimod 3,000 Badegæster. *Joh. F.*

Heyst op den Berg [bæ'rɣ], By i belgisk Provins Antwerpen, 19 Km. 0. N. 0. f. Mecheln nær ved venstre Bred af Nethe, en Kildeflod til Rupel, der løber til Schelde, og ved Jærnbanelinien Maastricht—Schelde, har (1890) 5,300 Indb., stort Kvægmarked og Garveri. *Joh. F.*

Heytesbury [he!itsbəri], William, Baron, engelsk Diplomat, født 11. Juli 1779, død 31. Maj 1860, hed oprindelig A'Court og blev allerede 1801 Legationssekretær og brugtes 1807 i en Sendelse til Wien. 1814 blev han Sendemand i Napoli, 1822 i Spanien og 1824 i Portugal, hvor han genoprettede England's gamle Indflydelse, men vakte megen Uvilje ved at understøtte Don Miguel's Enevælde. 1828 blev han, som 1817 havde arvet Baronetværdigheden, ophøjet til Peer som Baron H. og sendt til Rusland, hvor han stod i høj Yndest hos Kejser Nikolaj. Han hjemkaldtes 1832 og var 1844—46 Vicekonge i Irland. *E. E.*

Heywood [he!iwud], Fabrikby i det nordvestlige England, Lancashire, 3 Km. f. Rochdale, har Bomulds- og Uldspinderier, Maskinværksteder, Jærnstøberier og (1891) 23,300 Indb. *C. A.*

Heywood [he!iwud], John, engelsk dramatisk Forfatter, født i North Minns, Hertfordshire ca. 1506, død i Mechlin 1565. Han studerede i Oxford og gjorde Bekendtskab med Thomas More, ved hvis Hjælp han blev indført ved Hoffet. Her gjorde han megen Lykke ved sit Vid og gode Humør og var meget yndet af Henrik VIII, ligesom ogsaa Dronning Marie satte Pris paa ham. Da han var ivrig Papist, undgik han under Edvard VI med Nød og næppe Galgen, og efter Elisabeth's Tronbestigelse gik han til Udlandet. H. har skrevet en Mængde Epigrammer og samlet Ordsprog; men han har sin egentlige Betydning som Forfatter af en Række Farcer, de saakaldte »Interludes« (Mellemspil), der betegne en Udvikling fra de tidligere religiøse og allegoriske Skuespil hen imod det egentlige Drama. II. fører frem for os Personer fra det daglige Liv og skildrer dem med et saftigt Lune og en drøj Realisme, der sikkert har gjort Lykke ved Henrik VIII's Hof. Disse Smaastykker vare nemlig, som Navnet viser, bestemte til at opføres som Mellemled ved Hoffets Forlystelser og have næppe været kendte uden for Hof kredsene. De vigtigste af dem ere: »A Play of Love« [1532], »A Mery Play betweene Johan the Husbande, Tyb his Wife and Syr Jhan the Priest« [1532], »A Mery Play betweene the Pardoner and the Frere, the Curate and neybour Pratte« [1532], »The foure P.'s, a mery Interlude of a Palmer, a Pardoner, a Potecary and a Pedlar«, »The Play of the Weather«, »Of Gentylness and Nobylite«, »Dialogue on Wit and Folly«. — H.'s Epigrammer og Ordsprog ere udgivne af *Spenser Society* [1867]. Af hans Skuespil findes »The foure P.'s« i Hazlitt, »A select collection of old Plays«, I [1874]. (Litt.: J. P. Collier, *History of Dra-*

matic Poetry, II [London 1879]; Torben Lundbeck, »Det engelske Drama før Shakespeare« [Kbhvn. 1890]). *T.L.*

Heywood [he!wud], Thomas, engelsk dramatisk Forfatter, (ca. 1570—ca. 1650). Om hans Liv vides intet andet, end at han som yderst flittig Skuespiller og Skuespildigter levede i London's Teaterkredse. Han har efter eget Sigende helt eller delvis forfattet 220 Skuespil, men kun en ringe Del af dem er opbevaret. De bleve udelukkende skrevne for Scenen, producerede i Øjeblikkets Trang, og H. selv lod kun faa trykke. H. hører til den rige elisabethanske Litteratur, ikke som en af dens Stormænd, men som en af de jævneste og elskværdigste af dens mange Dramatikere. Hans Hovedstyrke er det borgerlige Sørgespil, og hans bedste Skuespil »A Woman killed with Kindness« [1602] rører endnu ved sin naturlige Fremstilling af den bedragne Ægtemands overlegne Ædelmod og den forførte Hustrus Fortvivlelse. Af hans øvrige Dramaer kunne nævnes: »War without Blows and Love without Suit« [1598], »Joan as good as my Lady« [1598], »The First and Second Parts of King Edward the Fourth« [1600], »The Rape of Lucrece« [1608], »The Four Prentices of London« [1615], »The Fair Maid of the West« [1617], »The Troubles of Queen Elizabeth«, »The English Traveller« [1633], »The Late Lancashire Witches« [1634], »The Hierarchy of the blessed Angels« [1635], »A Challenge for Beauty« [1636], »Royal King and Loyal Subject« [1637], »The Wise Woman of Hogsdon« [1638], »Love's Mistress; or, The Queen's Masque« etc. Foruden Dramaerne har H. skrevet en Række Digte og Prosaarbejder som »England's Elizabeth«, et historisk Værk, »Great Britain's Troy«, et Epos o. a. H.'s dramatiske Værker ere udgivne i 6 Bd. [Lond. 1874]. (Litt.: C. Kalisch, »Shakespeare's yngre samtidige og Efterfølgere« [Kbhvn. 1890]). *T.L.*

Hezechiel (lat. *Ezechiel*), jødisk Profet under Eksilet. H., der var Præst, var mellem den Skare af mere fremragende Judæer, som 597 bortførtes til Mesopotamien af Nebukadresar, Blandt sine Landsmænd, der her i det fremmede Land levede i fuld Frihed (se Babylonisk Fangenskab) (H. selv boede ved Chebar-Floden, havde sit eget Hus, var gift), optraadte han som Profet. Den første Del af hans Virksomhed falder i Tiden før Jerusalem's Fald (Kap. 1—24). Over for sine Landsmænd, der trods Ulykken ikke ere komne til virkelig Syndserkendelse og sand Omvendelse og letsindig vente Jerusalem's Bestaaen og Folkets i snarlige Genoprejsning, skildrer han med stor Kraft Folkets Ugudelighed, som nødvendigvis maa føre den frygtelige Gudsdom med sig. Efter Jerusalem's Fald derimod, hvori mange saa ikke et Bevis paa Jahve's retfærdige Dom, men paa hans Afmagt (Kap. 33—48), varsler han Folkets Genoprejsning. Særlig her faar H. sin store Betydning, idet de præstelige Grundtanker forenes med de profetiske. De tidligere Profeter stode næsten i Modsætningsforhold til den levitiske Tempeltjeneste med dens Udvorteshed for Øje; nu er Tempelet ødelagt, Tilliden til denne blot udvortes Kultus slaaet ned; hos H. kan derfor den levitiske Tempel tjeneste med de præstelige Bestemmelser, der alle sigte paa Folkets udvortes Renhed og Hellighed, faa en fremragende Plads samtidig med at det kraftig fremholdes, som hos de gamle Profeter, at sand Omvendelse, Folkets i aandelige Genfødelse — et nyt Hjerte og en ny Aand (36, 26), Liv i de døde Ben (Kap. 37) — er Betingelse for, at Herren kan bo blandt sit Folk og genoprejse det. Netop ved, at de præstelige Grundtanker gennem ham knyttes til den aandelig levende Del af Folket, faar han en enestaaende Betydning for Udviklingen i de kommende Aarhundreder, og han er med Rette kaldet den efter-eksilske Jødedoms Fader. — Ejendommelige for ham ere de mange Visioner, der ligesom lede over til den senere saa almindelige Apokalyptik. Af Kommentarer maa nærmest fremhæves Smend's [Leipzig 1880] og Bertholet's [Freiburg 1897]. *V. O.*

Hfl, forkortet Betegnelse for hollandsk Gylden.

Hg er det kemiske Tegn for Kvægsølv.

H. H. se Jackson, Helen.

Hi er fra Norsk ogsaa gaaet over i Dansk. Oldn. *hir*, norsk, »vilde Dyrs Leje, navnlig om Bjørnens Vinterleje«; svensk hid (e). Roden er *hi*, »ligge«; smlg. græ. κεῖμαι, »ligger«, κοίτη, »hi«. *Hj. F.*

Hiātus (lat.), »Gab«, »Kløft«, er i Grammatikken Benævnelse paa Vokalsammenstød. Især anvendes H. om Sammenstød af Vokaler, der ikke høre til samme Ord. H. kan forsvinde ved Elision, Kontraktion, Krasis (s. d.) eller ad andre Veje. Imellem to sammenstødende Vokaler kan der udvikle sig en Konsonant, f. Eks. *Jesuit, uartig*, udtalt *Jesuvit* (en Udtale, der forudsættes af det gamle tyske Smædenavn *Die Jesuwider*), *uvartig*. Paa Dansk er efter al Sandsynlighed *v* og *j* i *vos* (ɔ: *os*), *jer* (ɔ: *eder*, af kortet *er*) blevet til paa denne Maade, idet disse Ord stereotypt føjes til Ord, der ende paa en Vokal, f. Eks. *i-er*, hvoraf *i-j-er*. I de slaviske Sprog, hvor Ordenes Lydsammensætning oprindelig i særlig Grad har foranlediget H., har dette Fænomen vundet stor Udbredelse, saaledes at mange Ord, der i andre gamle indoeuropæiske Sprog begynde med Vokal, her begynde med *j* eller *v*, f. Eks. sanskr. *asmi* (jeg er), græ. εἰμί (eimi), lat. *sum* (*af esum*), littauisk *esmì*, oldn. *am*, oldirsk *em*, men oldslavisk *jestni*. En Konsonant, som i Tidens Løb er forsvunden i visse Ord eller i visse Stillinger, kan være bevaret imellem Vokaler, hvor den nu ser ud som et Indskud, f. Eks. fr. *il a* (han har), men *a-t-il* (har han); opr. *ille hobet*. *P. K. T.*

Hiawātha (Ayonhwahtha, Taoungwatha, ɔ: den, der søger Wampum-Bæltet), berømt nordamerikansk Høvding, levede i første Halvdel af 15. Aarh. De irokesiske Sagn fortælle, at det var ham, der forenede de hidtil adskilte fem Stammer til det bekendte Irokeser-Forbund. At H. er en historisk Personlighed, og at han virkelig har spillet en fremtrædende Rolle ved den nævnte betydningsfulde politiske Begivenhed, kan næppe betvivles. Derimod maa de mange sagnagtige Fortællinger, der ere knyttede til hans Navn, modtages med megen Mistro. De synes næsten alle oprindelig at have været Naturmyter, der senere ere blevne overførte paa H. Ved Longfellow's berømte Digt »The Song of H.« [1855] er H.'s Navn blevet bekendt i vide Kredse. (Litt.: H. Hale, *The Iroquois book of rites* [Philadelphia 1883]). *C. Fr.*

Hiberland (af lat. *Hibernia*), gammelt Navn for Irland.

Hibernāl (lat.), vinterlig; Hibernation, Overvintring, Vintersøvn.

Hibernĭa se Frostsommerfugl.

Hibernĭa se Irland.

Hibíscus L. (heri indbefattet *Abelmoschus* Medik), Slægt af Katostfamilien, Urter, Buske eller Træer, nogle glatte, andre haarede med udelte eller stjerneformede Haar. Bladene ere kredsrunde, ofte lappede. De store Blomster staa hyppigst enkeltvis i Bladenes Hjørner og ere ofte pragtfuldt farvede. De have mange smalle Yderbægerblade, der dog ogsaa kunne mangle. Frugten er en Kapsel med rumdelende Opspringning; den omgives af det blivende Bæger og aabner sig med 5 Klapper. Over 160 Arter i Troperne, 2 i Europa, deraf *H. roseus* i Sydfrankrig. Flere Arter

Hibiscus cannabinus.

dyrkes som Prydplanter, navnlig *H. Rosa sinensis* L. og *H. syriacus* (se nedenf.); andre ere paa anden Vis nyttige. *H. Abelmoschus* L. (=*Abelmoschus moschatus* Medik., Abelmoskus), der har hjemme i Orienten og plantes overalt i Troperne, har gule, ved Grunden mørkerøde Blomster; Frøene (Bisamkorn) anvendtes tidligere til Parfume. Af *H. esculentus* L. (Gumbo), som stammer fra Ostindien, men ligeledes dyrkes overalt i Troperne, spises de endnu ikke modne Frugter; den er enaarig. Andre Arter, saaledes f. Eks. *H, cannabinus* L., dyrkes af Hensyn til Basltrævlerne; ligeledes *H. tiliaceus* L., et Træ, hvis Blomster om Morgenen ere gule, om Aftenen røde. *A. M.*

H. ere dels Frilandsbuske, dels Varmhusplanter. Til de første hører *H. syriacus* L. fra Orienten. Den maa dækkes for ikke at fryse for stærkt tilbage. Blomsterne, der fremkomme fra Midsommer til Efteraaret, ere lilla, men der er tiltrukket en Mængde Varieteter med hvide, røde til violette Blomster. Den formeres ved Frø og Varieteterne ved Rodstykker. Blandt Varmhus-*H.* er *H. Rosa sinensis* L., der rimeligvis har hjemme i det malajiske Archipel, den smukkeste. Bladene ere glinsende grønne og Blomsterne store, aabne og mørkerøde; af denne haves Varieteter med fyldte, gule eller røde Blomster. De formeres ved Stiklinger, fordre stort Potterum og egne sig fortrinlig til Udplantning (Espaliering) ved Bagvæggen i et Varmhus. Rigelig Vanding og Sprøjtning i Sommertiden er nødvendig. *L. H.*

Hic hæret āqua (lat.), »her standser Vandet« (nemlig naar Vanduret er løbet ud). Talemaaden, der oftere forekommer hos Cicero, brugtes i Betydningen: her staa vi; nu kunne vi ikke komme videre. *A. Mr. L.*

Hickŏry se Carya.

Hickŏryolie faas ved Udpresning af Nødderne af forskellige Arter *Carya* (s. d.). Nogle Arter give H. med en noget bitter Smag, der anvendes til Sæbefabrikation og lignende teknisk Brug, medens H. af andre Arter har en behagelig Smag og bruges som Madolie. Handelsbetegnelsen er oftest amerikansk Nødolie. Nødderne (»amerikanske Valnødder«) af flere Arter ere spiselige, saasom »ægte Hickorynødder« af *C. ovata*, »Illinoisnødder« af *C. olivaeformis* og *C. illinoënsis*, og »Fiksernødder« (paa Grund af den haarde Skal) af *C. alba*. *K. M.*

Hickŏry træ, af flere Arter *Carya* (s. d.), er haardt, lysebrunt, kun fra ældre Stammer med en mørk Kerne, og overordentlig sejt. Det anvendes meget til Vognmagerarbejder, Værktøjsskafter o. l. og vurderes hertil højt, men skal ikke være særlig holdbart. *K. M.*

Hicks [hi'ks], George Edgar, engelsk Genremaler, er født 1824 i Lymington (Hampshire). H., der er udgaaet fra Akademiet i London, har vundet sig adskillig Folkeyndest ved sine populært holdte Genrebilleder med deres livfuldt fortalte Episoder fra Folkelivet; han slog afgørende igennem 1859 med »Dividendedag i Banken«, efter at han alt tidligere med Held havde udstillet Billeder som »Lærke ved Himmelporten« [1855] m. m., og fortsatte med »Postkontoret« [1860], »Billingsgate-Torvet i London«, »Ulykkesdagen« [1871], »Moder og Barn« [1873], »Hjemvenden fra Marken« [1876], »Fiskerens Kone«, »Ruth«, »Tro, Haab og Kærlighed« [1878] etc. *A. Hk.*

Hicks [hi'ks], William, bekendt under Navnet H. Pasha, engelsk Officer, født 1830, falden i Ægypten 4. Novbr. 1883. Som Fændrik traadte han 1849 ind i Hæren og deltog 1867—68 i Felttoget i Abessinien, forfremmedes 1880 til Oberst og sendtes 1883 som Stabschef til Hæren i Sudan. Under sin Fremrykning langs Nilen angrebes han 29. Apr. ved Morabea af en arabisk Rytterstyrke paa ca. 45,000 Mand, men vandt en glimrende Sejr. Han fik nu Overbefalingen over alle i Sudan staaende engelske Tropper og rykkede frem paa ny langs Nilen med en Styrke paa ca. 14,000 Mand. Han slog vel 1. Novbr. en Del af Mahdiens Tropper, men angrebes 3. s. M. overraskende ved Melbeis og Kasgil. Efter en blodig Kamp lykkedes

det H. den følgende Dag at samle sine midlertidig delte Stridskræfter, men da han var afskaaren fra Vandforsyningen og stod uden Munition, endte Ekspeditionen med Korpsets fuldstændige Tilintetgørelse. *B. P. B.*

Hicks Beacll [hiksbi'tš], Michael Edvard, Sir, engelsk Statsmand, er født 1837 i London. Efter at have studeret ved Oxford Universitet valgtes han 1864 til Underhuset som konservativ og var allerede Febr.—Decbr. 1868 Understatssekretær i Fattigministeriet. Febr. 1874 blev han Oversekretær for Irland, fik 1877 Sæde i Kabinettet og overtog Febr. 1878 Posten som Statssekretær for Kolonierne indtil Apr. 1880. Da et nyt konservativt Ministerium kom til Roret Juni 1885, blev han Skatkammerkansler og som saadan Regeringens Ordfører i Underhuset, men kun indtil Febr. 1886. I Juli s. A. fik han sin tidligere Post som Oversekretær for Irland, men maatte allerede Marts 1887 opgive den paa Grund af Øjensvaghed. Derimod beholdt han sit Sæde i Kabinettet, og da han ved et Ophold i Udlandet var bleven raskere, overtog han i Decbr. 1888 Handelsministeriet, som han styrede indtil Aug. 1892. Endelig er han siden Juni 1895 igen Skatkammerkansler, men ikke som forrige Gang tillige Ministeriets Ordfører i Underhuset. *E. E.*

Hicksites [hi'ksaîts] se Kvækere.

Hic niger est *(hunc tu, Romane, cavēto!)* (lat.), denne Mand er sort (ɔ: ondskabsfuld); Romer, tag dig i Agt for ham! Citat af Horats Sat. I, 4. 85. *A. Mr. L.*

Hic **Rhōdus, hic sálta!** (lat.), »her er Rhodus, spring her!«, latinsk Ordsprog = her gælder det; her maa du vise, hvad du er i Stand til. Talemaaden er hentet fra en æsopisk Fabel om en Pralhans, der roste sig af engang paa Rhodus at have gjort et vældigt Spring og beraabte sig paa Vidner, der skulde have set det. En af de tilstedeværende sagde da: Hvis det er sandt, hvad du siger, behøves ingen Vidner; Stedet her er Rhodus, spring her! *A. Mr. L.*

Hidalgo [iða'lgo] (»Ridder«), tidligere mejikansk Guldmønt. Raavægt 16,9152 Gr., Finhed 0,875 og Værdi 36 Kr. 70,6 0. *N. J. B.*

HidalgO [iða'lgo], sp., port. *Fidalgo* (ɔ: *hijo de algo*, »Søn af noget«, Plur. *hijosdalgo;* modsat *hijo de nada*, »Søn af intet«), Titelen for den lavere Adel i Spanien. En H. er enten *de naturaleza*, født Adelsmand, eller *de privilegio*, nys adlet af Monarken, eller som har købt sit Adelspatent. Med Undtagelse af Ridderne af Calatrava- og af S.-Jago-Ordenen og enkelte ældgamle Slægter have H. nutildags næsten ingen Forrettigheder fremfor Landets øvrige Børn; det skulde da være, at de have Sæde i det i Madrid under Suverænens Forsæde residerende *Cuerpo colegiado de caballeros hijosdalgo* eller Adelskonvent. *F. J. M.*

HidalgO [ida'lgo], Stat i det indre af Republikken Mejiko, begrænset af Staterne Veracruz, San Luis Potosi, Guanajuato, Mejiko, Tlascala og Puebla, er 23,170 □Km. med (1894) 506,000 Indb., hvilket giver 22 paa I □Km. Den største Del af Staten ligger paa den mejikanske Højslette, den østlige Del dog paa Randbjærgenes Skraaning, og naar ned i de lavere liggende, tropiske Egne. Hovedfloden er Rio de Tula (Rio Grande). Klimaet er tempereret eller tropisk efter Højden; Bjærgene ere skovklædte, og Dalene til Dels opdyrkede. Der avles Korn, Bomuld, Sukker, Chili-Peber og Annis. Bjærgværksdriften er betydelig; der udvindes Sølv, Jærn, Kobber, Bly, Kul og Svovl. Industrien er derimod rent forsvindende. Flere Jærnbanelinier gennemkrydse Staten. Hovedstaden er Pachuca. *C. A.*

Hidalgo [ida'lgo] de **Parràl** (San José de Parral), Bjærgby i den mejikanske Stat Chihuahua, med rige Sølvgruber, nu drevne af et amerikansk Selskab, og (1889) 6,000 Indb. *C. A.*

Hidatsa (**Minitari**), nordamerikansk Folkestamme, bebor det nordvestlige Dakota og det østlige Montana. H. ere i sproglig Henseende nær beslægtede med Upsarokaerne (Crow-Indians) og høre ligesom disse til den dakotaske Sproggruppe. De udmærke sig fremfor de øvrige Stammer ved Missouri ved høj og kraftig Vækst. Navnet *Grosventre*, der er givet dem af franske Handelsmænd i 18. Aarh., savner Berettigelse. H. skildres som fredsommelige, ærlige og flittige. De unge Mænds Optagelse i Krigernes Samfund ledsages af grusomme Selvpinsler. H.'s Religion bestaar i den for alle nordamerikanske Folkeslag almindelige Naturdyrkelse. Tro paa Amuletter og Orakler er meget udbredt. (Litt.: Washington Matthews, *Ethnology and philology of the H. Indians* [Washington 1877]). *C. Fr.*

Hiddenit se Spodumen.

Hiddensø, lang smal Ø paa Vestsiden af Rygen, 18 Km. lang og 1/4—3 Km. bred, har mod Nord i Dornbusch sin største Højde (70 M.). Ca. 750 Indb., der for største Delen ere Fiskere. H. skal være skilt fra Øen Rygen ved en Stormflod 1308 og har lidt betydelig ved Stormfloderne 1867 og 1872. Hovedbyen Kloster ligger mod Nord. *Joh. F.*

Hide [ha'id], *H. of Land*, Markmaal i England = 10 Acres = 40,467838 Hekt. *N. J. B.*

Hidjas (Hedschas) se Arabien, S. 1004. I administrativ Henseende svarer H. til det tyrkiske Vilajet Mekka og omfatter Arabien's Vestkyst fra Nordspidsen af Akaba-Bugten til S. f. e'-Lid. *C. A.*

Hidjr [hids'r], ogsaa skrevet Hejr (eng.) og Hidschr (tysk), Station i Arabien omtr. 270 Km. N. V. f. Medinah paa Karavanvejen til Damaskus. Ved H., der omtales af Ptolemaios under Navnet Hegra og af Plinius, findes en Del Gravkamre med Indskrifter, som først ere blevne afskrevne af den dristige engelske rejsende Charles Doughty 1877. Disse Kamre omtales i Koranen som fordum beboede af Kæmper, hvad der viser, at hverken Profeten eller hans samtidige kunde forstaa Indskrifterne, som uden stor Vanskelighed dechifreredes 1884 af E. Renan. Sproget er Aramaisk, Skriften væsentlig den nabatæiske. H. er ogsaa bleven besøgt af Charles Huber og Euting, der have opdaget flere Indskrifter i Nærheden. Stedet kaldes nu gerne Medain-Saleh, men Beduinerne i Omegnen kende det gamle Navn el-H. (Litt.: E. Renan, *Documents épigraphiques recueillis dans le Nord de l'Arabie* i *Notices et Extraits* XXIX [Paris 1891]; deri Ch. Doughty's Rejsebeskrivelse med 29 Tavler]; Ph. Berger, *Nouvelles Inscriptions Nabatéennes* i *Comptes-Rendus de l'Acad. des Inscr.* [Paris 1884]; smlg. J. Euting, »Nabatäische Inschriften aus Arabien« [Berlin 1885]). *V. S.*

Hidrotika (græ.), sveddrivende Midler; se Diaforese.

Hids, Herred i det mellemste Nørrejylland, det sydligste i Viborg Amt, grænser mod Nord til Lysgaard Herred og er i øvrigt mod Øst, Syd og Vest omgivet af Aarhus Amt (Gjern og Vrads Herred) og Ringkjøbing Amt (Hammerum Herred). En Del af Syd- og hele Østgrænsen dannes af Gudenaa, en Del af Nordgrænsen af dens Biaa Allingaa, der løber gennem Hinge- og Alling Søer, og som optager den gennem Herredet mod Nordøst strømmende Lemming Aa. Herredets største Udstrækning er fra Sydvest til Nordøst omtr. 26 Km., fra Nord til Syd er der højest 11—12 Km. Det er ca. 252 □Km. (25,194 Hekt.) og har (1890) 7,197 Indb. (1801: 2,420, 1860: 5,119, 1880: 6,735) ɔ: ca. 3° paa 1 □Km.; det hører saaledes til de daarligere befolkede Egne. Overfladen er for det meste jævn, men højtliggende, med enkelte »Bakkeøer«, hvoraf nogle naa over 100 M.; saaledes er Rishøj i den vestlige Del 105,5 M.; Jorderne ere overvejende sandede, ofte med Underlag af Al. En Del af Gradehede strækker sig gennem Herredets vestlige Del. Frugtbarheden er ringe, idet der i Gennemsnit gaar omtr. $27^1/_2$ Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Omtr. 8,494 Hekt. ere besaaede og 9,564 Hekt. Græsgang, Eng o. s. v., medens 1,908 Hekt. ere Moser og Kær og 3,668 Heder; kun ca. 690 Hekt. ere dækkede med Skov. Der var 1893: 1,854 Heste, 8,549 Stkr. Hornkvæg, 7,390 Faar og 3,539 Svin. Herredet er delt i 9 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 907,3 **Tdr.,** og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,295. Gennem den sydvestlige Del gaar Skanderborg—Skjern-Banen. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Lysgaard og Houlbjærg Herreder under Aarhus Stift; i verdslig Henseende hører det til H. Herreds Jurisdiktion. Herredet kaldes i Valdemar II's Jordebog *Hizhæreth* og hørte i Middelalderen til Løversyssel; fra 1660 hørte det til Silkeborg Amt, indtil det 1794 lagdes ind under Skanderborg Amt °g 1799 under Aarhus Amt; 1821 henlagdes det til Viborg Amt. *H. TV.*

Hiel[hi !l], Emmanuel, flamsk Forfatter, er født 30. Maj 1834 i St. Gillis ved Dendermonde. H. var først Boghandler og kastede sig samtidig over Studiet af nederlandsk Litteratur. Han skrev og" oversatte en Mængde Digte, hvoraf en Del blev sat i Musik. Han var senere Toldembedsmand i Bruxelles, fik dernæst en Ansættelse i Indenrigsministeriet, blev 1867 Lærer i Nederlandsk ved det kgl. Konservatorium i Bruxelles og 1869 Bibliotekar ved det kgl. Industrimuseum. Under disse vekslende Livsstillinger har han udfoldet en rig Produktion. Fra sin tidlige Ungdom antog han sig med Begejstring den flamske Sag og det flamske Sprog og søgte ved utrættelig Flid at udfylde Manglerne i sin Dannelse. Skønt han har skrevet baade Skuespil og Noveller, er det især som lyrisk Digter, at han har vundet sig et stort Navn, og belgiske Komponister have med Forkærlighed kastet sig over hans Sange og sat dem i Musik. Tre af hans Oratorier: »Lucifer«, »De Schelde« og »Prometheus« ere komponerede af den berømte flamske Tonedigter Peter Benoit. H. raader over en sjælden Smidighed i Strofebygningen og Rimet, der gør hans Sange i sig selv musikalske. Som nogle af de betydeligste af hans talrige Værker skulle nævnes: »Nieuwe Liedekens« [Gent 1861], »Gedichten« [Gent 1863], »De Liefde in het Leven, een liederkrans« [Antwerpen 1870], »Kinderliederen« [Antwerpen 1879], »Werkmansliederen«, »Soldatenliederen«, »Zeemansliederen« [Bruxelles 1883—87]. Endvidere udgav han »Nederlandsch Tijdschrift« [Bruxelles 1862—68]. Desuden Oversættelser fra Tysk og Engelsk og talrige spredte Artikler i Tidsskrifter og Dagblade. En Samling af hans Digte, »Volledige dichtwerken«, er udgivet i 3 Bd. [Rousselaere 1885]. *A. I.*

Hielm, Jonas Anton, norsk Politiker, Publicist og Jurist, født i Christianssand 30. Decbr. 1782, død i Christiania 30. Marts 1848, blev Student 1797, cand. jur. 1800, Auditør i Kjøbenhavn 1803, hvor han udmærkede sig under Belejringen 1807, og Højesteretsadvokat i Kjøbenhavn 1813. Efter Rigernes Adskillelse flyttede han til Norge, hvor han 1. Novbr. 1814 ansattes som Højesteretsadvokat; tillige var han 1815—16 juridisk Docent ved Universitetet. 1820 blev han Regeringsadvokat, men afsattes efter nogen Tids Suspension ved kgl. Resol. af 16. Septbr. 1825 fra dette Embede, efter at han ved Højesteretsdom af 13. Septbr. s. A. var bleven mulkteret for sit Forhold til en af de Trykkefrihedssager, som anlagdes mod det af Broderen H. A. H. udgivne »Norsk Nationalblad«. Over denne Sag hviler der et mystisk Slør; selv paastod H. at være et Offer for et vidtforgrenet Rænkespil, og han fik Stortinget af 1827 med til denne Opfattelse, idet det holdt ham skadesløs ved at bevilge ham Regeringsadvokatens Gage i Pension. Ved Køb af Alby-Gaard ved Moss blev H., der 1815—21 havde været Statsrevisor, stemmeberettiget i Smaalenenes Amt, hvis Vælgere 1830, 1833, 1836—37 og 1842 sendte ham som første Repræsentant til Stortinget; 1839 undslog han sig for at modtage Valg. Skønt H. allerede paa sin første Tingfærd var ud over den kraftigste Mandsalder, skulde han snart gøre sig gældende som Oppositionens ypperste Kraft ved sine liberale, efter Tidens Forhold nærmest revolterende Grundsætninger, sit glødende Fædrelandssind og sin glimrende dialektiske Begavelse. Paa Stortinget 1830 rejste han nemlig Unionsspørgsmaalet i dets hele Omfang, og det blev nu gennem længere Tid staaende paa Dagsordenen. Men hans Motion om de diplomatiske Sager og den udenlandske Repræsentation blev 1830 ikke behandlet af Konstitutionskomiteen, og da den genoptoges paa Tinget 1833, blev dens Behandling udsat til 1836. Den Ordning, som Sagerne i Mellemtiden havde faaet ved kgl. Resolutioner, og den Vej, hvorpaa den moderate Del af Folkerepræsentationen slog ind ved sit Forslag til Adresse til Kongen, der vedtoges 24. Jan. 1837, og som førte til Nedsættelsen af den første Unionskomité 1839, hindrede H. fra at optage sin Motion. Derimod fremsatte han 7. Apr. 1836 et Forslag vedkommende Orlogsflaget og det norske Handelsflag, og dette førte til Flagets Frigivelse ved kgl. Resol. af 11. Apr. 1838. — H. var en af sin Tids dygtigste og mest søgte praktiske Jurister. Som Publicist er hans Navn vel nærmest knyttet til hans anonyme Udgivelse af »Almindeligt Norsk Maanedsskrift« [Bd. I—III, Chra.

1830—32]; men han var en flittig Medarbejder i Oppositionspressen, og navnlig er det sikkert, at et stort Antal af »Det norske Nationalblad«'s Artikler hidrører fra hans Haand. (Litt.: J. E. Sars, »J. A. H.« [i »Verdens Gang« Maj og Juni 1897]; »Norsk Fort.-Leks.« II). *O.A.Ø.*

Hienfong, Kejser i Kina 1850—61, født Aug. 1831, død 22. Aug. 1861, var Kejser Taokuang's 4. Søn og fulgte 25. Febr. 1850 Faderen paa Tronen. Han var en Modstander af den europæiske Paavirkning, kæmpede under hele sin Regering mod Taepingernes Opstand og fik allerede 1856 Strid med England, 1857 tillige med Frankrig, hvad der senere førte til tvende Krige og endte med Peking's Indtagelse og en ydmygende Fred 1860. *E. E.*

Hiera se Santorin.

Hieracium L. (Høgeurt, norsk Svære), Slægt af Kurvblomstrede (Cikoriegruppen), flerårige Urter af et meget forskelligt Ydre og med Kurve af meget forskellig Størrelse. Talrige Kurvdækblade, der sidde taglagt; de yderste ere de mindste. Blomsternes Kroner ere oftest gule, sjælden orange- eller purpurfarvede. Frugterne, som ere cylindriske og ej have Næb, bære en stiv, skør og mere eller mindre gullig eller brunlig, sjælden hvid Fnok. Mindst 400 Arter, de fleste europæiske. Arterne ere meget vanskelige at begrænse; der findes talrige Underarter og Varieteter, og Bastardering er hyppig. I Danmark vokse over en halv Snes Arter og i Norge endnu flere. Til de almindeligste i begge Lande hører *H. Pilosella* L. (Haarrig *H.*), som har overjordiske Udløbere, j rosetstillede, lancetdannede og stærkt stifthaarede j Blade, medens Blomsterskaftet (5—20 Cm. højt) er bladløst; Kronerne ere paa Undersiden rødstribede. Den vokser meget almindelig paa tørre Steder og blomstrer i Maj—Juli. En anden almindelig Art er *ff. umbellatum* L. (Smalbladet *H.*) med linie- eller lancetdannede Blade og skærmformet stillede Kurve; ogsaa den vokser paa tørre Steder. *H. aurantiacum* L. har 2 — 4 Blade paa det 15—50 Cm. høje Blomsterskaft og røde eller rødbrune Kroner; den dyrkes som Prydplante og findes i begge Lande forvildet hist og her. *A. M.*

H. aurantiacum blomstrer fra Juli til September. Den formeres med Rodskud og ved Frø. som saas i Maj paa Frøbed og plantes om Efteraaret paa Blivestedet. *L. H.*

Hierapolis, 1) Navn paa en i Oldtiden ret bekendt By i Landskabet Cyrrestica i det østlige Syrien, ved Hovedvejen fra Antiocheia til Mesopotamien. Byens ældre græske Navn var *Bambyke* (syrisk *Manbog).* Seleucus I (Nikator) gav den Navnet H. Den var berømt for sin Dyrkelse af den syriske Gudinde Derketo (s. d.). Hendes Tempel indeholdt rige Skatte og plyndredes af Crassus under hans Parthertog (55—53 f. Chr.). Konstantin gjorde H. til Hovedstad i den ny Provins Euphratensis. Byen bestod endnu temmelig længe og nævnes gentagne Gange hos byzantinske Forfattere. Ruiner findes ved det nuværende Mernbedsch.

2) Navn paa en for sin Dyrkelse af Gudinden Kybele bekendt By i Lilleasien, liggende i Frygien, ikke langt fra det Sted, hvor Floderne j Maiandros og Lykos forene sig. Byen var tillige bekendt for sine hede, stærkt kalkholdige Kilder, samt for Hulen Plutonion, om hvis giftige Luftarter det hed sig, at de kun kunde taales af Kybele's Præster. — Ruiner findes ved det nuværende Tambûk-Kalessí. (Litt.: »Die Altertiiimer von H.«; »Jahrb. des deutschen archæol. Instituts« 1898). *H. Å. K.*

Hierårk, fremragende Medlem eller Tilhænger af Hierarkiet (s. d.).

Hierarki (græ.: »helligt Herredømmet) bruges som Betegnelse for Præstevælde. I mange Religioner findes H., nemlig der, hvor Præsterne særlig opfattes som uundværlige Mellemmænd mellem Guddommen og Menneskene og i Kraft af den Betydning, der tillægges dem, optræde som afgrænset Stand (eller endog Kaste) med vidtstrakt Indflydelse paa Stat og Samfund. Saaledes i det gamle Ægypten, end mere i Indien, baade ved den brahmanske og den buddhistiske Lære og Kultus, og naaende Højdepunktet i »Lamaismen« i Tibet. Hos Hellenerne var der langt mindre af H., og i Romerriget gennemtrængte Religionen ganske vist hele Statslivet, men alligevel udviklede der sig ikke noget H. Paa en vis Maade var der hos Jøderne et Slags H.; imidlertid opfattedes hele den jødiske Stat mere som et Teokrati (s. d.), og først under de usædvanlige Forhold paa Makkabæertiden udviklede der sig et virkeligt H.. hvor den øverste religiøse og statslige Myndighed forenedes i Præstekongens Person. Fra Hedendom og Jødedom er Kristendommen dernæst bleven paavirket i Retning af H. Oprindelig optraadte de kristne Præster slet ikke eller dog saare lidt udsondrede fra Menigheden; Apostlene fremhævede det almindelige Præstedømme, som alle døbte havde Del i, og endnu Clemens Alexandrineren, Origenes og Tertullianus lagde Vægt paa denne Tanke. Imidlertid foregik der en hurtig Udvikling af Bispedømmet; Biskoppen hævede sig over Presbyterne og blev Menighedens Enhedsmærke og Styrer. Allerede Ignatios betegnede Biskoppen som et Billede paa Christus, hvem alle skulde lyde; Irenæos byggede videre paa disse Forestillinger, og Cyprianus hævdede, at Bispedømmet var en Enhed, hvis Symbol var Apostelen Peter, andre kaldte endog Biskoppen »Guds Afbillede«, ja »en jordisk Gud«. Men ogsaa de lavere kirkelige Embeder gave deres Indehavere en Særstilling. Det var især den jødisk-hedenske Forestilling om Præsten som Offerets Frembærer, der overførtes paa de kirkelige Forhold og fremmede Udviklingen af H., og efterhaanden bidroge Tonsuren (s. d.) og den særlige Præstedragt og ligeledes Cølibatstvangen til yderligere Fæstnelse af denne Tanke, ligesom ogsaa den Omstændighed, atPræstestanden kunde bygge paa sit eget økonomiske Grundlag og saaledes være des mere uafhængig, afgav en god Støtte for H. Et Udtryk for den hierarkiske Idé var det, at Præstestanden betegnedes som Kleros (*clerus*), den ved Loddet (ɔ: Guds Udvælgelse) udvalgte Stand, i Modsætning til Laos, Lægfolket. Som Følge deraf lagde man efterhaanden den største Vægt paa Indvielsen til de kirkelige Embeder; man lærte, at der derved gaves Klerikerne et umisteligt Særpræg (*character indelebilis*). I nyere Tid har den romersk-katolske Kirke sondret mellem »H. af guddommelig Ret«, nemlig Biskopper, Præster og Diakoner, og »H. af kirkelig Ret«, omfattende

de lavere Grader. Imidlertid udvikledes H. videre ved Fremkomsten af de højere Embeder, Metropolitters og Ærkebispers, dertil Patriarkaterne og endelig Pavedømmet i Rom, der stærkere og stærkere samlede den vesterlandske Kristenhed under sig. Paven betragtedes som hele Kirkens Biskop og Guds Stedfortræder paa Jorden, mægtig til at give og fortolke Kirkelove, til at sammenkalde almindelige Kirkemøder og give Kirkemøders Bestemmelser Lovskraft, dertil alle verdslige Fyrsters Overherre. Den Tid, som særlig var gunstig for H., var Midten af Middelalderen. Dens største Triumfer var det, at flere Konger toge deres Lande til Len af Pavestolen; under Innocens III naaede denne H.'s Overmagt Højdepunktet: Ungarn, Portugal, Bulgarien, Aragonien, Polen og selv England vare pavelige Len. Paverne grebe ind i de forskellige Landes Forfatningsforhold, og da det var deres Ret at krone den romerske Kejser, blev Tyskland's Overhoved i flere Maader afhængigt af dem; Urban IV og Bonifacius VIII vilde endog hævde, at ingen kunde være Tyskland's Konge, medmindre han var stadfæstet af Paven. I Norge blev Kongedømmet ved Erling Skakke's Overenskomst med Ærkebispen af Nidaros for en Tid bøjet i Støvet for Kirken; men dette er dog ikke noget paalideligt Udtryk for H.'s Udvikling i dette Land; bag Bisperne stode nemlig Stormændene med deres Stræben hen imod Kongemagtens Begrænsning, og det hele Forhold omstyrtedes snart. Overhovedet gjaldt det, at H.'s Magt efterhaanden viste sig mindre, end man troede. Kongemagtens og Nationalfølelsens Opsving forringede Præstevælden. Hohenstaufernes vældige Kamp med Pavedømmet endte ganske vist med den højtbegavede Fyrsteæts Nederlag; men den voksende Kongevælde i Frankrig blev dens Hævner. I Slutningen af Middelalderen var H. meget svækket og har gennem nyere Tid i det væsentlige ikke kunnet naa sin fordums Magtfylde. Fortidens Herlighed har dog ikke været glemt, men har tjent til Grundlag for Udformningen af de moderne hierarkiske Idealer, den saakaldte Ultramontanisme (s. d.), og Pavens Myndighed har faaet stærk Støtte ved den videre udviklede Kirkelære, fremfor alt da ved Kundgørelsen 1870 om Pavens Ufejlbarhed (s. d.). Den katolske Kirke opretholder altsaa H.'s Teori; men i Praksis er H. langt mindre mægtig end i Middelalderen. — De protestantiske Kirker afskaffede i Princippet H., men i Praksis vendte det dog ofte tilbage i ændret Skikkelse. Dette gælder særlig de calvinske Kirker. Calvin vilde have, at Staten skulde styres efter Teologernes Raad, og de skotske presbyterianske Præster vilde styre alle Statsanliggender, ja i Krigen mod Cromwell endogsaa gribe ind i Krigsførelsen. Men ogsaa i de lutherske Statskirker opstodder i Ortodoksismens Tid meget H.; tyske Teologer tvang Frederik II til at afsætte den frit tænkende Niels Hemmingsen, og Bisperne Bagger og Kingo hindrede Christian V's Regering i at modtage de flittige, men reformerte franske Flygtninge. *H. O.*

Hieraticum (Hieratikon, ogsaa kaldet Bema [græ.]), i de græske Kirker det omgitrede Rum, hvor de gejstlige sidde; i det hele det fra Kirkens Skib skilte høje Kor. *L. M.*

Hierātisk Skrift kalde vi (efter Grækerne) Ægypternes sædvanlige Skrift, der anvendtes til Breve, Bøger o. s. v., medens man til monumental Brug brugte Hieroglyffer (s. d.). Skrifttegnene i den h. S. ere egentlig kun Afkortninger af de hieroglyfiske Billeder, idet man for Nemheds Skyld, i Stedet for at tegne Billederne helt, kun nedskrev de mest karakteristiske Linier. Men denne Afkortning af Billederne var ikke noget, der var overladt den enkeltes Forgodtbefindende. Hvert Tegn i den h. S. har sin bestemte Form, som anvendtes af alle; men ligesom i vor Skrift spillede den skrivendes Øvelse o. 1. naturligvis en vis Rolle. Den h. S., der ligesom Hieroglyfskriften bestaar af omtr. 700 Tegn, begynder meget tidlig, vistnok i det »gamle Rige«'s ældre Dage, og fortsætter sig langt ned i Kejsertiden. De fleste gamle ægyptiske Skrifter med h. S., der ere levnede os, ere skrevne paa Papyrus; dog haves ogsaa en Del Indskrifter med h. S. paa Væggene af Træ-Mumiekister; nogle faa ere indhuggede i Sten. Formen af Tegnene i den h. S. er ikke ganske ens i hele den lange Tid, gennem hvilken vi kende h. S. Det er let at skelne mellem flere Tidsrum. Den ældste Form af h. S. findes i Papyrus'er fra det »mellemste Riges Tid« (saaledes i »Papyrus'erne fra Berlin«), paa Mumiekisters Vægge o. s. v. I det nyere Riges Tid ere Aktstykker og Skrifter med h. S. ofte meget smukt udførte (f. Eks. Ramses III's store Papyrus i London); Tegnene ere store og regelmæssige. Fra det 20. Dynasti (omtr. 1100) bliver Haandskriften slettere; Tegnene ere smaa, ofte meget skødesløst skrevne og vanskelige at læse (f. Eks. Papyrus Abbot's Slutning). Af denne Form af h. S., der blev i Brug indtil ind i Kejsertiden, udviklede sig i Ægypten, ved endnu mere Afkortning af Tegnene, »den demotiske Skrift«, der bestod som selvstændig Skrift i omtr. 1,000 Aar ved Siden af den h. S. Tegnene i disse to Skriftarter ere indbyrdes meget forskellige, saaledes at den demotiske Skrift ikke kan betragtes som en Art h. S., men er et helt selvstændigt Skriftsystem med næsten lige saa mange Tegn som den h. S. — Hvad angaar Systemet for den h. S., er det helt det samme som for Hieroglyfskriften. Den h. S. bestaar af fonetiske Tegn (i det væsentlige Stavelsetegn), Determinativer og ideografiske Tegn; adskillige Tegn ere flerlydige o. s. v. Flere Tegn, som i Hieroglyfskriften ofte næppe ere til at skelne fra hverandre, ere i den h. S. helt forskellige, saaledes de hieratiske Tegn, der svare til (»stor«) og (»lille«, »ond«). *V. S.*

Hierātisk Stil (arkaistisk Stil), en Betegnelse for de Stilejendommeligheder, der fremkomme, naar en mere udviklet Kunst betjener sig af en ældre Tidsalders kunstneriske Midler og Manerer; h.S. er ofte brugt i religiøse Fremstillinger (deraf Navnet: *ἱερός*, græ. — hellig). *H. A. K.*

Hieratit, et regulært, af Kiselfluorkalium bestaaende Mineral, er fundet ved Fumarolerne paa Vulcano (Lipariske Øer). *N. V. U.*

Hierl-Deronco, Otto, tysk Historie- og Portrætmaler, er født 23. Juli 1859 i Memmingen (Schwaben). Han er Elev, under Lofftz og W. Diez, af Akademiet i Miinchen, sluttede sig snart til de unge München-Maleres oppositionelle Kreds og har saaledes givet Møde paa Secessionist-Udstillingerne. Foruden historiske Malerier som »Ludvig XVI med Familie i Varennes 1791«, »Marie

Antoinette under Pøbelens Indtrængen i Tuilerierne 1792« har han malet »Bødkerdans i Miinchen«, nogle Portrætter, det store »Fandango«, der vakte Opsigt paa München-Udstillingen 1897, m. m. *A. Hk.*

Hiĕro . . . (græ.), hellig.

Hierochlōa Gmelin (Festgræs, norsk Marigræs), Græsslægt (Kanariegræsgruppen), fleraarige, cumarinholdige Planter med Top. Smaaaksenes Yderavner ere omtrent af Længde med hele Smaaakset og brunlig glinsende. Den øverste af Smaaaksets 3 Blomster er tvekønnet og har 2 Støvdragere, de 2 andre ere Hanblomster med 3 Støvdragere. 13 Arter i tempererede og kolde Egne. I Danmark vokser *H. odorata* Wahlb. (= *H. borealis* Roem. et Schult., Vellugtende Festgræs), men er temmelig sjælden; den har krybende Rodstok og 25—60 Cm. høje Skud, der kun bære Blade forneden; Hanblomsternes Dækblad kan undertiden have Stak. Den vokser paa Enge og i Moser og blomstrer i April—Maj. Foruden denne Art findes i Norge *H. alpina* Wahlb. til Fjælds; Blomsterne have lang Stak. Ingen af de nævnte Arter har nogen økonomisk Betydning; Kreaturerne siges at ynde Vellugtende Festgræs. *A. M.*

Hierodūler, Tempeltjenere (egl.: Trælle i Guddommens Tjeneste), omtales hos Grækerne allerede i Hymnen til den deliske Apollo, ligesom Tempelet i Delfoi tidlig dyrkede den krisæiske Slette ved egne Tjenere. Ordet betegner oprindelig Tempeltjenere i Alm. uden Hensyn til Kønnet og indbefatter i videre Forstand alle, der staa i Guddommens Tjeneste, altsaa ogsaa Præsterne, men bruges sædvanlig kun om det mere underordnede Personale, der rekruteredes dels ved Trælle, der ofte skænkedes til Templerne, dels ved fri, som viede sig til vedkommende Guddoms Tjeneste. I den førstnævnte Form er Hierodulvæsenet mulig en mildnet Form for Menneskeofringer, som oprindelig have været i Brug i enkelte Guddommes Kultus. (Jfr. Sagnene om Ifigeneia).

Specielt bruges Navnet H. om de Kvinder, som opholdt sig ved visse, især til Afrodite viede Templer. I Forasien fandtes i Hierapolis, Komana, Morimene o. a. St. store Skarer af Tempeltjenere af begge Køn, især Kvinder, fortrinsvis knyttede til Templerne for den asiatiske Elskovs- og Frugtbarhedsgudinde (Anaïtis, Mylitta, Tanais, Baal-Hammon, Melkart o. a., især dog Astarte). De mandlige H. vare oftest Eunukker (jfr. Galli), de kvindelige dreve som Regel under forskellige Former Prostitution, hvorved de skaffede Tempelet Indtægter; hele Hierodulvæsenet staar i Lilleasien i Forbindelse med en Række Ejendommeligheder i de sædelige Forhold. — De græske Byer paa og ved Lilleasien's Kyst optoge eller efterlignede de asiatiske Forhold, sædvanlig dog kun i Afrodite's Kultus; det egentlige Hellas fulgte efter og indførte paa flere Steder, navnlig Korinth, denne ejendommelige Institution. Strabo, der for Komana nævner Tallet 6,000 (mandlige og kvindelige) H., opgiver Tallet af de ved Afrodite's Tempel i Karthago virkende til ca. 1,000 og beretter, at et lignende Antal fandtes ved den samme Gudindes Helligdom i Korinth, hvilket ikke bidrog til at hæve Moralen i denne livlige, for sine løse Sæder ret berygtede Handelsby. Dog er Hierodulvæsenet hos Grækerne selv, i det egentlige Hellas, som Regel mere værdigt og mindre plettet af de orientalske Udskejelser. Pindar kunde i en, delvis bevaret, Ode besynge H.'s Tjeneste. — Mindre smukke vare Forholdene ved den erycinske Venus's Tempel paa Sicilien. Rigtig Indpas faa H. hverken i Grækenland eller senere i Rom, medens de ret høre hjemme i den østerlandske Kultus. I nogle bl. a. paa et Par Relieffer fremstillede Kvindeskikkelser, iførte lette Dragter og med et ejendommeligt, kurvformet Hovedsæt, har man ment at kunne genkende H. (Litt.: Hirt, »Die H.« [Berlin 1818] (noget ensidig); Kreuser, »Der Hellenen Priesterstaat, vorz. die H.« [Mainz 1824]; L. O. Kjær, »Frugtbarhedsgudinden i den ældste, lilleasiatiske Kultus« [i »Studier fra Oldtidslivet«, Kbhvn. 1864]). *H. A. K.*

Hierofant, egl. den, som viser de hellige Ting, var hos Oldtidens Grækere Navnet paa den fornemste af de ved Mysterierne i Eleusis virkende Præster. Hans Virksomhed er, ligesom de fleste Mysterierne vedrørende Forhold, ikke fuldt oplyst; dog vides det, at han foranstaltede og foretog den højtidelige Proklamation (πρόρρησις), hvorved der forbødes alle uindviede Adgang til Helligdommen, ligesom han var den, der indviede de ny »Mystæ«. Han inddrev fremdeles Tienden til den eleusinske Helligdom og havde Domsret over visse Statsslaver. H.'s Embede var arveligt i Eumolpidernes Æt, og han nød, efter at Mysterierne i den attiske Kultus havde naaet den fremskudte Plads, som de i den klassiske Tid besade, Ære lige med de højeste verdslige Embedsmænd. Han udvalgtes paa Livstid og maatte, i alt Fald i sin Embedstid, iagttage Cølibat. Embedsdragten havde et noget orientalsk Præg og bestod af en lang, folderig Klædning og Hovedbind. — Et kvindeligt Sidestykke til H. er Hierofantis, der ligeledes gjorde (dog vistnok mindre fremtrædende) Tjeneste ved Mysterierne. *H. A. K.*

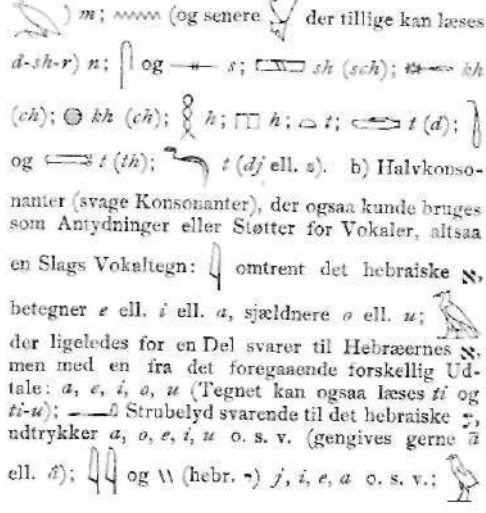
Hieroglyffer (af græ. ἱερογλυφικά, »indhuggede hellige Skrifttegn« [af ἱερός, »hellig«, og γλύπτειν, udhugge]), de i det gamle Ægypten til monumentalt Brug fordum anvendte Skrifttegn. H. benyttedes til Indskrifter paa Templer og offentlige Bygninger, ligesom paa alle Slags Mindesmærker, offentlige og private, Gravminder, Mumiekister og i det hele paa de fleste Genstande, der anbragtes i Ægypternes Grave, eller som medgaves de døde. Derimod anvendtes H. i Reglen ikke i det daglige Liv. Til Breve, og i det hele til hvad der svarer til vore Bøger, anvendtes ikke H., men den af H. afledede hieratiske Skrift (s. d.). H. bestaa af Billeder, der gengive levende Væsener eller Dele af saadanne eller forskellige Genstande fra Ægypternes daglige Liv. H. kunne derfor kaldes en Billedskrift, men dette Ord maa her ikke tages i den Betydning, hvori det ikke sjælden anvendes i vore Dage, om en Skrift af virkelige Billeder, der ere at forstaa eller kunne forstaas umiddelbart uden Kundskab til det Lands Sprog, hvorfra de stamme. Heller ikke ere H., som man undertiden antager, gaadefulde, ulæselige Tegn, som enten slet ikke kunne tydes, eller som enhver kan tolke, som han vil, alle med lige megen Ret. H. ere meget mere en virkelig Skrift, der har været bestemt til at gengive de gamle Ægypteres Tale, ligesom vor Skrift gengiver vor Tale; og det er som Følge heraf umuligt at forstaa H. og at tyde dem, uden at kende det gamle ægyptiske

Sprog, hvilket H. søge at gengive ved Tegn, der ere bestemte til at læses. Men ere H. altsaa nærmest en Skrift i Lighed med vor Skrift, saa er der dog væsentlige Forskelligheder. For det første have H. den Ejendommelighed til fælles med de semitiske Folks Skrift, at Skriften væsentlig er en Konsonantskrift, der kun gengiver, hvad man antog for det vigtigste af hvert Ord, hvad vi maaske kunde kalde Ordenes Skelet, idet man overlod til Læseren, som man naturligvis forudsatte var inde i Sproget, at tilsætte de rigtige Vokaler paa de Steder, Sproget fordrede. Hvad der har bidraget ikke lidet til, at man i det gamle Ægypten fandt sig tilfreds med en Konsonantskrift, var den Omstændighed, at Vokalerne i ægyptiske Ord ofte undergik betydelige Forandringer, alt efter som Ordet havde stærkere eller svagere Tone: ikke blot kunde der som i vore Sprog finde Omlyd Sted, men een eller flere Vokaler kunde ved Svækkelse af Betoningen helt bortfalde eller stundom forandre Plads, noget, hvortil tilsvarende findes i semitiske Sprog. At saadanne Vokalforandringer have fundet Sted i det gamle ægyptiske Sprog, har man længe vidst gennem Koptisk (s. d.), det yngste ægyptiske Sprog, der skrives med Bogstaver, hentede fra Græsk; men at det samme ogsaa har været Tilfældet i Sprogets ældre Dage, var indtil 1883 ukendt, de det paavistes af Ægyptologen Grev Schack-Schackenborg (i »Zeitschrift fur Aegypt. Sprache«, XXI) ved Hjælp af Assyrernes Gengivelser af ægyptiske Navne. Helt uden Vokaltegn vare H, dog ikke. Naar en Vokal dannede en Stavelse for sig, udtryktes den ofte (dog ikke altid) ved et eget Tegn; men da Vokalerne i et Ord ofte veksled efter Tonens Styrke, og man gerne skrev et Ord ens overalt, hvor det forekom, er det indlysende, at H., der brugtes som Vokaltegn, kunde udtales snart paa een, snart paa en anden Maade. En anden meget væsentlig Forskel mellem H. og vor Skrift er endvidere følgende: medens vi dele Ordene, som vi ville gengive i vor Skrift, i mange Dele, saaledes at hver Lyd, der findes i vedkommende Ord, faar sit Tegn, delte de gamle Ægyptere derimod Ordene efter Stavelser, og det saaledes, at de ikke blot havde Tegn for enkelte Stavelser (eller rettere for enkelte Konsonanter med de til dem hørende efter Ordets forskellige Forhold ofte forskellige Vokaler), men ogsaa mange Tegn for Grupper eller Forbindelser af 2 eller 3 Stavelser (eller rettere for 2 eller 3 Konsonanter med deres Tilbehør af Vokaler). Følgen heraf er, at vi kunne lade os nøje med faa Tegn, nemlig med saa mange, som vi have Lyd eller rettere Hovedlyd i vort Sprog, altsaa omtrent en Snes Tegn, hvorimod vi til Gengæld ofte maa anvende mange Tegn (Bogstaver) for at skrive vore Ord. Omvendt kunde de gamle Ægyptere nøjes med faa Tegn, stundom kun eet Tegn, naar de vilde skrive deres Ord, selv om Ordet bestod af flere Lyd og Stavelser; men Følgen blev da ogsaa, at i de i deres Skrift havde Brug for mange Tegn. j Antallet af H. er derfor ogsaa meget stort; omtr. 700 anvendtes saa at sige daglig ved Gengivelsen i synlig Form af Ægypternes Tale. Disse H., som vi gerne kalde fonetiske Tegn, udtrykke saavel enkelte Stavelser som Grupper af Stavelser. Som ovenfor anført, gengive Ægypternes H. saa at sige kun Skelettet af Ordene. Læseren maa tilføje Vokalerne, der veksle, alt efter som Ordet har stærkere eller svagere Tone, alt efter som det staar, hvad man kalder absolut, eller i konstrukt Form *(status constructus)*, eller det, hvad der oftere kan være Tilfældet, staar i modificeret (kvalitativ) Betydning. Det vil være indlysende, at paa Grund af disse Vokalforandringer i de ægyptiske Ord kan vor Kendskab til Udtalen af de med H. skrevne oldægyptiske Ord i deres forskellige Forbindelser i Sætningen og i Ægypternes Tale kun være tilnærmelsesvis. Alene Udtalen i den allersidste ægyptiske Tid efter Kristendommens Indførelse er bedre kendt, fordi de Kristne brugte Bogstavskrift (det koptiske Alfabet). For den tidligere Tid ere vi nærmest henviste til Analogislutninger fra Koptisk, men græske, assyriske, babylonske, hebraiske Omskrivninger af oldægyptiske Ord og Gentagelser af hieroglyfiske Tekster hjælpe os dog lidt paa Spor. (Litt.: G. Maspero, *A travers de la vocalisation égyptienne* i *Recueil de travaux rel. à l'Archéologie égyptienne*, XVI—XX [Paris 1894—98]).

Ligesom de fonetiske H, som udtrykke Forbindelser af 3 eller 2 Konsonanter med deres tilhørende Vokaler, foruden at gengive Ord med 3 og 2 Stavelser ogsaa kunne betegne Ord paa een Stavelse, altsaa med 2 Konsonanter enten foran eller bag efter Vokalen, saaledes kunne de fonetiske H, som udtrykke Forbindelser af en Konsonant med tilhørende Vokal, ogsaa betegne vokalløse Konsonanter, altsaa blotte Lyd. Med andre Ord: en Del H. ere virkelige Bogstaver ligesom vore Bogstavtegn. Ved Hjælp af disse Tegn vilde det have været muligt at gengive de gamle Ægypteres Sprog, og der vilde i Grunden ingen væsentlig Hindring have været i Vejen for dem, hvis de havde kunnet bekvemme sig til at kaste deres besværlige Skriftsystem over Bord og kun beholde Bogstavtegnene. Men dette skete aldrig. Uagtet Ægypternes Naboer, baade mod Nordøst (Fønikerne) og mod Sydøst (Sabæerne og Minæerne i Sydarabien), tidlig havde Bogstavskrift, holdt Ægypterne lige til det sidste fast ved det gamle indviklede Skriftsystem; først Kristendommen fik dem til at bryde dermed. Alligevel spore vi hos de gamle Ægyptere en svag Antydning af, at de dog saa paa de omtalte H., der anvendtes som Bogstavtegn (og som bestaa baade af Konsonanttegn og af Tegn, der foruden at være Konsonanttegn ogsaa ere en Art Vokaltegn), paa en lidt anden Maade end de øvrige H. Ægypterne anvende nemlig disse fortrinsvis ved Gengivelsen af fremmede Navne, og de benytte desuden ikke sjælden de samme Tegn til at hjælpe de ægyptiske Læsere til den rette Forstaaelse af H, som let kunde misforstaas. En Del II. ere nemlig polyfone o: de kunne læses snart paa een, snart paa en anden Maade; flere Tegn lignede desuden hverandre temmelig meget. For at hindre Misforstaaelser tilføjede Ægypterne ofte Endebogstavet eller endog de to sidste Bogstaver eller Begyndelsesbogstavet, f. Eks. til (der kan læses *hotepu, hotpu, hotp* o. s. v.) tilføjedes *t* og *p* altsaa , men disse Tilføjelser ere ikke at udtale ved Oplæsningen. Denne Anvendelse af H. kaldes det fonetiske Kom-

plement. — En tredje væsentlig Forskel fra vor Skrift er endelig: Anvendelsen af Determinativer (Bestemmelsestegn eller Henførelsestegn), d: man tilføjede efter fonetisk skrevne Ord een eller flere H., som skulde vejlede Læseren til at søge den Sfære eller Kreds, hvor vedkommende Ord hørte hjemme. Var Talen om en Mand, tilføjedes Billedet af en Mand; var Talen om et Ord, der udtrykker en Handling, hvortil der udfordres en vis Kraft, tilføjedes en Arm med et lille Vaaben i Haanden; var Talen om at spise, drikke, tale, i det hele om Ting, hvortil Munden bruges, tilføjedes en H. af en Mand, som fører Haanden til Munden (se Eks. nedenf.) o. s. v. Ligesom vore Skriftsystemer have særegne Taltegn, der kunne forstaas ogsaa af dem, som ikke kende vedkommende Sprog, saaledes anvendte de gamle Ægyptere i deres H. ogsaa Taltegn, som i alt Fald delvis ville kunne forstaas selv af dem, der ikke have nogen Kendskab til Ægypternes Oldsprog. Men foruden disse Tegn finder man iblandt Ægypternes H. anvendt andre ideografiske Tegn, som det er muligt at forstaa uden at kende det ægyptiske Ord, som Forfatteren har villet udtrykke. Det er de ovenfor omtalte Determinativer, der ofte i Indskrifterne anvendes som ideografiske Tegn, idet man for Nemheds Skyld har udeladt de fonetiske H., hvormed Ordet plejede at skrives, og hvortil Determinativet ellers sluttede sig. Man gik nemlig ud fra, at Læseren nok vilde forstaa at finde det rigtige Ord ud af Sammenhængen. Dette er som oftest heller ikke vanskeligt, selv for os; men da Sproget var rigt og besad ikke faa Synonymer for mange Ord og Begreber, vil man dog oftere have Vanskelighed ved bestemt at angive, hvilket Ord Forfatteren har tænkt paa. — Flere H. anvendtes snart som fonetisk Tegn, snart som Determinativ, snart som ideografisk Tegn.

Brugen af H. begyndte meget tidlig i Ægypten. Indtil for nylig antog man dog, at vi nu ikke havde Indskrifter med H. fra en ældre Tid end det saakaldte 3. Dynasti (henv. Aar 4000 f. Chr.); men ved Udgravninger af J. de Morgan o. a. er det for nylig paavist, at vi have Indskrifter med H. fra den ældste historiske Tid (maaske fra en saa tidlig Tid som Rigets Grundlæggelse ved Menes), ja maaske fra den rent forhistoriske Tid. — I Rigets blomstrende Tider dannede man i Ægypten en Art Lønskrift, som anvendtes ved Siden af den sædvanlige Skrift, idet man tillagde nogle H. helt ny Værdier, som holdtes hemmelige for udenforstaaende. Indskrifter med saadanne Løn-H. (»enigmatiske H.«) ses paa flere Steder i Ægypten, imellem Indskrifter med sædvanlige H. Ved Siden heraf, maaske under Indflydelse fra denne Lønskrift, fik enkelte H. efterhaanden ny Værdier, medens andre H., som i ældre Tider næppe forekomme, kom op for snart at anvendes hyppig. I den græske og endnu mere i den romerske Tid maa mange H. læses paa en helt anden Maade end i Rigets Blomstringstid. En Mængde H., som tidligere vare Stavelsestegn og udtrykte to Konsonanter, en stærkere og en svagere, hvilken sidste af og til kunde gaa over til at blive en Vokal, bleve nu rene Bogstavtegn. I det senere hieroglyfiske Alfabet har man som Følge heraf flere i H. at vælge imellem, naar man vilde skrive Ord, i Navne o. 1. med Bogstavtegn. I det hele synes man i den senere Tid i Ægypten ikke ret at have haft Forstaaelsen af Princippet for Hieroglyfskriften, men man vedblev dog at anvende H. til Indskrifter indtil langt ind i 3. Aarh. Den sidste Kejser, hvis Navn med Sikkerhed kan paavises i H., er Decius (i Tempelet i Esne). Hvornaar Kendskaben til H. helt forsvandt, vide vi ikke nøjere. Men i ethvert Tilfælde stode H. i henved halvandet Aartusinde som en ukendt, gaadefuld Skrift, indtil det lykkedes Champollion's vidunderlige Skarpsind og Lærdom at løfte Sløret og løse H.'s Gaade (se Ægyptologi). Helt uden Oplysninger om Betydningen af H. har Oldtiden dog ikke efterladt os. Af Horapollon (s. d.) haves et lille græsk Værk, hvori han forklarer Betydningen af nogle H. Men Bogen stammer fra en sildig Tid. Af Chairemon haves ogsaa et Brudstykke med Forklaring af nogle H. Da Antallet af H. er saa stort, maa det i Ægypten have været besværligt at lære at læse og skrive H., og man maa nødvendigvis have haft Hjælpemidler. Hvorledes Tegnene have været ordnede i disse, vide vi ikke. Muligvis fandtes der ingen fast, almindelig anerkendt Orden af H., og enhver kunde maaske ordne dem, som han vilde. Vi kunne næppe sige, at vi besidde nogen gammel af Ægypterne selv forfattet Liste over H. Alt, hvad vi have, indskrænker sig til Resterne af en Papyrus, paa hvilken der ses Stykker af 33 Spalter med Levninger af ca. 462 H. ved Siden af enhver af hvilke der har staaet en kort Forklaring med hieratisk Skrift. Aktstykket, der 1884 fandtes i San (Tanis) af Professor Petrie', er udgivet og forklaret af Griffith (og Petrie) i disse to lærdes »Two Hieroglyphic Papyri from Tanis« [London 1889].

Hyppig forekommende H. A. Fonetiske Tegn. 1) H., som kunne betegne Bogstaver (ligesom vore Bogstavtegn), men som alle ogsaa kunne betegne Stavelser d: vedkommende Bogstav i Forbindelse med een (eller flere) Vokaler. a) Konsonanter (stærke Konsonanter): b; p; f; k; g; k (g); k (g); r og l; (og senere m; (og senere der tillige kan læses d-sh-r) n; og s; sh (sch); kh (ch); kh (ch); h; h; t; t (d); og t (th); t (dj ell. ẓ). b) Halvkonsonanter (svage Konsonanter), der ogsaa kunde bruges som Antydninger eller Støtter for Vokaler, altsaa en Slags Vokaltegn: omtrent det hebraiske א, betegner e ell. i ell. a, sjældnere o ell. u; der ligeledes for en Del svarer til Hebræernes א, men med en fra det foregaaende forskellig Udtale: a, e, i, o, u (Tegnet kan ogsaa læses ti og ti-u); Strubelyd svarende til det hebraiske ע, udtrykker a, o, e, i, u o. s. v. (gengives gerne ā ell. ō); og (hebr. ה) j, i, e, a o. s. v.;

og senere (g (hebr. ע) *v, u, o* o, s. v. I Ægypternes gamle Skrift udtryktes Vokalerne i Reglen ikke, men af og til skete det dog, naar Vokalen syntes dem at spille en fremtrædende Rolle ved enten at have Tonen eller at være meget lang. At Ægypterne skelnede skarpt mellem Konsonanter og Vokaler, som vi gøre, tør næppe forudsættes, hvad der medførte Vilkaarlighed i Anvendelse af Vokalbetegnelser. 2) H. udtrykkende Grupper af 2 Konsonanter, til hvilke da Læseren har at tilføje de tilhørende Vokaler: a) 𓇋 Konsonant og 𓇋 Halvkonsonant (𓇋 stærk og 𓇋 svag Konsonant), ofte udtalt i 2 Stavelser, ofte dog kun i 𓇋 Stavelse, idet Konsonanten bliver et Bogstavtegn og Halvkonsonanten en Vokal. (I senere Tider anvendes mange af disse Tegn som ligefremme Bogstavtegn ligesom de ovenfor anførte H.): 𓄿 og 𓅱 og 𓅱 og 𓏏 *b-a, b-i, b-e* (udt. *ba-a, bi-a* o. s. v. ell. blot *ba, bi, be* o. s. v.); 𓃀 *b-a* (ogsaa *ā-f*); 𓃒 *b-a*; 𓅓 *p-a, p-e* o. s. v.; 𓆑 *f-a, f-i* (ogsaa *a-t-p*); 𓎛 *h-a*; 𓇳 *r-a, r-e*; 𓂝 *r-v, r-u*; *l-v, l-u*; 𓂋 *r-v, r-u*; 𓄡 *m-a*; 𓏌 *m-a*; 𓏏 *m-ā*; 𓈖 *n-a*, 𓐍 *n-v, n-u*; 𓅱 og 𓇋 *s-a, s-i, s-e*; 𓋴 *s-a*; 𓊃 *s-a*; 𓃀 *s-a* (ogsaa *s-a-v*); 𓈙 *s-v, s-u* (ved Afkortning ogsaa *s-v-t-n, suten*, »Konge«), 𓊪 *sh-a*; 𓈎 *sh-v, sh-u* (ogsaa *m-a*); 𓎡 *kh-a*; 𓐍 *kh-a*; 𓐍 *kh-a*; 𓎛 *kh-v* (og *a-kh*); 𓎼 *h-a*; 𓉔 *h-a*; 𓄿 *h-ā*; 𓄡 *h-v, h-u*; 𓏏 *t-a*; 𓏏 *t-a*; 𓏏 og 𓏏 *t-a, t-o*; 𓏏 og 𓏏 *t-v, t-u, t-i, t-a*; 𓏏 *t-v, d-v, t-u, d-u*; 𓏏 *t-a, z-a*; 𓊃 *t-a, z-a* (ogsaa *a-z*); 𓄿 *a-b* (ogsaa *s-m-r*); 𓄿 *a-b*; 𓃀 *a-b* (ogsaa *h-t*); 𓄿 *a-b, v-b, u-b*; 𓄡 *a-p*; 𓌃 *a-p, v-p* (ogsaa *t-p*?); 𓂝 *a-r, i-r*; 𓄤 *a-m*; 𓀀 *a-n, e-n*; 𓇌 *a-n, o-n*; 𓆑 *a-n*; 𓄡 *a-n*; 𓂋 og 𓏏 *a-s, e-s, i-s, o-s*; 𓊪 *a-s*; 𓈙 *a-sh*; *o-sh*; 𓎛 *a-kh*; 𓅱 *a-kh, i-kh*; 𓏏 *ā-a, o-a*; 𓄿 *a-v, a-u*; 𓅱 *ā-v, a-u*; 𓂋 *a-v, a-u* (ogsaa *f-v, f-u*); 𓃀 *v-a, u-a, v*; 𓂝 og 𓅱 *v-r, u-r*; 𓈖 *v-n, u-n*; 𓏏 *v-ā, u-ā*; 𓏏 *v-b, u-b*; 𓎛 *v-h, u-h*; 𓏏 *v-t, u-t*; 𓏏 og 𓏏 *v-t, u-t, u-z*; 𓆑 *j-v, j-u*.

b) H. gengivende Grupper af 2 (stærke) Konsonanter, der ofte danne 2 Stavelser, men undertiden kun een, saaledes at den anden Konsonant slutter Ordet: 𓅱 *b-h*; 𓊃 *b-s*; 𓂋 *p-e* (ogsaa ofte udtalt *pe*); 𓊪 *p-t*; 𓆑 *p-h*; 𓃀 *k-b*; 𓎛 *k-s, g-s* (ogsaa *m-a, m*); 𓅱 *k-m*; 𓎛 *g-m*; 𓎛 *k-m*; 𓎛 *k-t*; 𓂝 *r-s*; 𓁐 *r-s* (ogsaa *g-m-a*); 𓆑 *r-kh*; 𓐍 og 𓈖 *m-r*; 𓉔 *m-r*; 𓏏 *m-n*; 𓏏 *m-n* (ogsaa *v-d-n*); 𓊃 *m-s*; 𓅱 *m-t* (ogsaa *n-r*); 𓏏 *m-t*; 𓅱 *m-t, m-z*; 𓆑 *m-h*; 𓈖 og 𓂋 *n-b*; 𓈖 *n-b* (læses i Reglen *nub*); 𓈙 *n-m*; 𓈖 *n-n* (*n*); 𓈖 *n-n* (*n*); 𓈖 *n-n* (ogsaa *a-n* og *auti*); 𓈙 *n-s*; 𓈖 *n-t*; 𓈖 *n-t, n-z*; 𓅱 og 𓅱 *n-h* (ogsaa *ti*); 𓊪 *s-b* (ogsaa *d-v, t-u*); 𓊪 og 𓊪 *s-p*; 𓊪 *s-k*; 𓊪 *s-m*; 𓊪 *s-m* (ogsaa *s-t-m* og *a-d-n*); 𓊪 *s-m*; 𓊪 *s-n*; 𓊪 *s-n*; 𓊪 *s-n*; 𓊪 *s-sh*; senere *s-kh*; ogsaa *ā-n*); 𓊪 *s-sh*; 𓊪 *s-h*; 𓊪 *s-h*; 𓊪 og 𓊪 *s-t*; 𓊪 *s-t*; 𓊪 *s-t* (ogsaa *s-n*); 𓊪 *s-t, s-d*; 𓊪 *sh-p* (og *s-sh-p*); 𓊪 *sh-m*; 𓊪 og 𓊪 *sh-n*; 𓊪 *kh-r*; 𓊪 *kh-r*; 𓊪 *kh-n*; 𓊪 *kh-n*; 𓊪 *kh-t*; 𓊪 *h-b*; 𓊪 *h-p*; 𓊪 *h-k*; 𓊪 *h-r*; 𓊪 *h-r* (og *p-t, p-e*); 𓊪 *h-r* (ogsaa *v-t* og *m-t-n*); 𓊪 *h-m*; 𓊪 *h-m*; 𓊪 *h-m*; 𓊪 *h-n*; 𓊪 *h-s*; 𓊪 og 𓊪 *h-t, h-z*; 𓊪 *t-b*; 𓊪 *t-b, d-b*; 𓊪 *t-b, d-b*; 𓊪 *t-p* (maaske ogsaa *h-t-p*; desuden *z-s* og *a-p*?); 𓊪 *t-p* (maaske *h-t-p*); 𓊪 *t-p* (og *a-p*?); 𓊪 *t-r* (ogsaa *r-n-p*); 𓊪 *t-r, d-r*; 𓊪 *t-m*; 𓊪 *t-n*; 𓊪 *t-t, d-d*.

3) H. gengivende Grupper af 3 Konsonanter (med tilhørende Vokaler), dannende 3, 2 eller 1 Stavelse: a) med een eller flere Halvkonsonanter: 𓊪 *a-m-n* (ofte med et udlydende *t*); 𓊪 *a-m-kh*; 𓊪 *a-n-b* (ogsaa *s-b-t*); 𓊪 *ā-h-ā*; 𓊪 *ā-p-r*; 𓊪 *ā-r-k*; 𓊪 *ā-n-kh, o-n-kh*; 𓊪 *ā-h-ā*; 𓊪 *ā-h-ā*; 𓊪 og 𓊪

V. S.

Hieroglyfskrift se Hieroglyffer.

Hierografl (græ.) kan betegne: sindbilledlig Fremstilling af hellige Ting; Lønskrift til præstelig Brug; Beskrivelse af hemmelige, til Religionen knyttede Skikke og Sædvaner. *H. A. K.*

Hierogrammāter, græsk Betegnelse for ægyptiske lærde, der stode i Templernes Tjeneste, imedens de lærde, som mere havde civile Hverv og stode i Administrationens Tjeneste, kaldtes Basilikogrammater, »kongelige Skrivere«, en Titel, der dog ofte var forbunden med de højeste Værdigheder. For øvrigt vare i Faraonernes Dage den religiøse og civile Styrelse nøje forbundne, og i Templerne fandtes, hvad vi vilde kalde en Del

af Administrationens Kontorer, hvis Ledelse de forskellige Præstestammer havde delt imellem sig. Det er imidlertid rimeligt, at slutte af Navnet, at H. vare særlig bevandrede i den ægyptiske Skrift og Litteratur; men deres Virksomhed var ikke indskrænket hertil. *V. S.*

Hierŏkles, 1) romersk Statholder i Bithynien, senere i Alexandria, ca. 300 e. Chr., opfordrede Kejser Diokletian til Kristenforfølgelsen 302 og forsvarede den i et mod Kristendommen rettet Skrift, der kun er bekendt af et Modskrift, som Eusebios forfattede. *K. H.*

2) græsk Grammatiker i 6. Aarh. (?) e. Chr., Forfatter til en Fortegnelse over Byerne i det byzantinske Kejserdømme, der bærer Titelen: *Synekdemos* (»Rejseledsager«). Udg. af Burckhardt [Leipzig 1893]. *K. H.*

Hierokratī (græ.), Præsteherredømme.

Hierologī (græ.), en om hellige Ting handlende Tale.

Hieromantī se Hieroskopi.

Hieromonăchos (græ.), en præsteviet Munk.

Hiĕron (Hiero), 1) H. I (den Ældre), Deinomenes'es Søn, Konge i Syrakus, Broder til Gelon, der 485 udnævnte ham til Hersker i Gela; ved Gelon's Død 478 overtog han Regeringen i Syrakus og blev ved sin Dygtighed den mægtigste Fyrste paa Sicilien. 477 førte han en Krig med Theron, Tyran i Agrigent; men da H. havde underrettet Theron om et mod ham paatænkt Oprørsforsøg i Himera, endtes Krigen ved et Forlig. 476 hjalp han Kymæerne i Italien mod Etruskerne, Karthago's Forbundsfæller, og besejrede dem i et stort Søslag; 472 fordrev han Theron's Søn og Efterfølger, Thrasydaios, og forenede Agrigent med sit Rige. Han beskyttede gavmildt Digtekunsten og samlede Digterne Epicharmos, Aischylos, Simonides, Pindar og Bakchylides ved sit Hof; de to sidste have i talrige Digte forherliget de Sejre, som hans Heste vandt i Moderlandets Kamplege. H. døde 467 i Byen Ætna (se Catina). (Litt.: Hense, *De Hierone I* [Munster 1862]; Holm, »Geschichte Siziliens« I [Leipzig 1870]). *K. H.*

2) H. II (den Yngre), Konge i Syrakus, Hierokles'es Søn, af Gelon's Slægt, deltog som ung Mand i Pyrrhos'es Felttog og Sicilianernes Kampe mod Karthagerne. Da han 270 f. Chr. havde dæmpet en demokratisk Opstand i Syrakus og benyttet sin Sejr med Maadehold, valgte Indbyggerne ham til Overfeltherre, og efter at han 269 havde besejret Mamerlinerne ved Longanus og indskrænket deres Herredømme til Messana, hædredes han med Kongenavnet. Ved den første puniske Krigs Udbrud (264) gjorde H. først fælles Sag med Karthagerne og belejrede Messana, men Aaret efter sluttede han Fred og Forbund med Romerne, der lode ham beholde en vis Selvstændighed; ogsaa i de første, for Rom saa uheldige Aar af den anden puniske Krig holdt H. indtil sin Død (215) ubrødelig fast ved Venskabet med Romerne. Som Regent ophjalp H. Velstanden ved at fremme Agerbrug og Haandværk og forskønnede Syrakus ved talrige Pragtbygninger; ved hans Hof opholdt sig den berømte Archimedes, der konstruerede et kolossalt Pragtskib, som H. forærede til Kong Ptolemaios i Ægypten. (Litt.: Schneiderwirth, »H. II von Syrakus« [Heiligenstadt 1861]). *K. H.*

Hieronymiănere d. s. s. Hieronymitter.

Hieronymitter eller den hellige Hieronymus'es Eremitter, en Munkeorden, stiftet af italienske Franciskanere af den tredje Orden (Tertiarier), som anlagde Eneboersamlag ved Toledo. Ordenen fik 1373 pavelig Stadfæstelse, underkastede sig Augustin's Regel og udfoldede stor Pragt i sine vigtigste Klostre, Guadalupe, San Yuste o. s. v. De findes endnu i Spanien og Amerika. 1375 stiftedes en nu uddød Nonneorden med H. til Forbillede. *L. M.*

Hieronўmos, Konge i Syrakus, Hieron II's Sønnesøn og Efterfølger, Søn af Gelon og Kong Pyrrhos'es Datter Nereis, besteg i en Alder af 13 Aar Tronen 215 f. Chr. Han frigjorde sig snart for sine Formyndere, hvem Hieron havde paalagt at bevare Forbundet med Rom, og sluttede et nyt Forbund med Karthagerne; men ved sin tyranniske Regering fremkaldte han en Sammensværgelse og blev myrdet (214). Derefter blev Syrakus belejret af Romerne og erobret af Marcellus (212). *K. H.*

Hieronymos fra Kardia, græsk Historiker i 3. Aarh. f. Chr., virkede som Feltherre først hos Eumenes, derpaa hos Antigonos og dennes Søn, Demetrios, til sidst hos Antigonos Gonatas. H. skrev en »Diadochernes Historie«, omfattende Tiden fra Alexander den Store's Død til Pyrrhos'es Kampe i Italien; den er tabt, men har tjent som Kilde for senere Forfattere, f. Eks. Plutarch. Fragmenterne ere samlede i Miiller's *Fragmenta historicorum Graecorum*, II. Bd. [Paris 1885]. *K. H.*

Hieronўmus, den hellige, den ene af den vesterlandske Kirkes 4 store Kirkefædre, født i Stridon (paa Grænsen af Pannonien og Dalmatien) ca. 340, død i Bethlehem 420. Han hed Eusebius H. Sophronius, var Søn af velhavende kristne Forældre, men blev først døbt som voksen i Rom, hvor han studerede. Han foretog Rejser i Gallien, opholdt sig en Tid i Trier og var 372 i Aquileia, hvor han levede i en for Studier begejstret Vennekreds; i den var Rufin (s. d.), men da han pludselig blev uenig med denne, rejste han til Lilleasien. I Antiocheia blev han heftig syg, kom ind i en voldsom Bodskamp, som endte med, at han besluttede at lægge de verdslige Studier til Side, en Beslutning, som han dog ikke helt udførte. 374—79 levede han som Eneboer i den kalkidiske Ørken i Kamp mod sine voldsomme Lidenskaber, og som et Bodsmiddel tog han sig for at lære Hebraisk, et Sprog, som baade formelt og reelt stødte hans fintdannede klassiske Øre. 379 blev han viet til Presbyter i Antiocheia. 380 var han i Konstantinopel, hvor han nød godt af Gregor fra Nazianz'es Undervisning og oversatte paa Latin og fortsatte Eusebios'es Verdenskrønike. 382 rejste han til Rom. Her gav Pave Damasus ham det Hverv at gennemse og rette den gamle latinske Bibeloversættelse. Det gamle Testamente oversatte han paa ny efter den hebraiske Grundtekst, hvorved hans Oversættelse kom til at afvige betydelig fra den tidligere, der var oversat efter Septuaginta; i den Anledning blev den for sin Rettroenhed meget ængstelige H. Genstand for nærgaaende Beskyldninger, men Modstanden mod hans Oversættelse blev overvunden, og under Navnet *Vulgata* (»den gængse«) blev den Middelalderens og Romerkirkens Kirkebibel, der af Kirkemødet i Trient blev stillet paa lige Trin med Grundteksten. I Rom levede H. i en Kreds af fornemme for Askesen begejstrede Kvinder (Marcella, Paula). Han ventede at blive

Pave efter Damasus'es Død, men da det glippede, forlod han Byen 385, rejste om i Lilleasien og Ægypten, indtil han 386 sammen med nogle af sine romerske Veninder slog sig ned i Bethlehem, hvor han levede til sin Død, beskæftiget med Studier og Undervisning, og stiftede et Munke- og et Nonnekloster. — H. er den lærdeste og den mindst sympatetiske af Kirkefædrene. Han var en filologisk Begavelse, og hans bibelske Kommentarer ere af stort Værd; som Dogmatiker lod han sig væsentligst bestemme af sin Ængstelse for at blive holdt for Hæretiker, og da der var Fare ved at vedgaa Kærlighed til Origenes, fornægtede han sit Forhold til denne og angreb hans Disciple voldsomt. Han var meget ærgerrig og i Besiddelse af voldsomme Lidenskaber, som hans til Tider vidt drevne Askese ikke kunde faa Bugt med. Hans Breve, gennem hvilke han talte til hele sin Samtid, spillede samme Rolle som vor Tids videnskabelige og religiøse Presse, og han viser sig i Besiddelse af et fremragende journalistisk Talent, mest naar han satiriserer og med Vittigheder og Grovheder maaler sine Modstandere Skæppen fuld; han kaldte dette at skrive »gymnastisk«. H.'s Levnedsbeskrivelser af Helgener og Munke ere Begyndelsen til den religiøse Roman. Hans Skrifter ere bedst udgivne af Vallarsi [11 Bd., Verona 1734—42; 15 Bd., Venezia 1767—72J, i Udvalg oversat paa Tysk af Leipelt [2 Bd., Kempten 1872—75], *De viris illustribus* udg. af Bernoulli i »Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengesch. Quellenschriften« [Freiburg 1895], *Commentarioli in psalmos* i *Anecdota Maredsolana* [Oxford 1895]. (Litt.: L. Engelstoft, *Commentatio historico-critica de Hieronymo* [Kbhvn. 1797]; Zöckler, »H., sein Leben und Werken« [Gotha 1865]; Thierry, *Saint Jérôme* [3. Udg., Paris 1875, I—II]; Nowack, »Die Bedeutung des H. fiir die alttestamentl. Textkritik« [Gottingen 1875]; Cutts, *Saint Jérome* [Lond. 1877]; Goelzer, *Étude sur la latinité de S. Jérome* [Paris 1884]). *L. M.*

Hieronymus fra Prag, bøhmisk Reformator i 15. Aarh., født i Prag af adelig Familie, død 30. Maj 1416, studerede i Paris, Köln, Heidelberg, Krakov og Oxford. Han vilde kende alt og tilegne sig alt paa selvstændig Vis, saa hvor han kom, vakte han Opmærksomhed og Opposition. Han var i det hellige Land for at vandre i Jesu Spor, i Lithauen for at omvende Hedninger, i Rusland for at faa Bugt med det græske Skisme; uden at have nogen gejstlig Vielse prædikede han, og, naar det gjaldt, førte han en fortræffelig Kaarde. Fra Oxford bragte han ved Aar 1400 Skrifter af Wiclif med hjem, og han udspredte den engelske Kætters Meninger i Böhmen, Polen og Ungarn, overalt forfulgt af Inkvisitionen. Huss var hans Ven, de kæmpede for det samme, og da denne sad fængslet i Konstanz, rejste H. derhen for at forsvare ham. Da han ikke kunde faa frit Lejde, forlod han Byen, men blev fangen i Apr. 1415, bragt til Konstanz, hvor han efter et halvt Aars Mishandlinger i Fængselet blev overnervøs og tilbagekaldte sine Kætterier i Septbr. 1415. Han blev alligevel holdt tilbage i Fængselet, og da han var kommen til Ro, angrede han sin Svaghed, og 26. Maj 1416 erklærede han højtidelig og saa veltalende, at han imponerede den pavelige Sekretær, Humanisten Poggio, at han holdt fast ved Huss'es og Wiclif's Grundsætninger. 4 Dage efter blev han brændt i Konstanz. (Litt.: Helfert, »Huss und H.« [Prag 1853]; Becker, »Die beiden bohmischen Reformatoren, Huss und H.« [Nordlingen 1858]; H. Ch. Lea, *A history of the inquisition of the middle ages* II, 495 ff. [New York 1887]). *L. M.*

Hieropøer kaldtes ved de græske Templer Funktionærer, hvis Hverv det var paa forskellige Maader, f. Eks. ved at forberede, stundom ogsaa fuldbyrde Ofringerne, at hjælpe de egentlige Præster, hvem de i det hele stode nær. De varetoge ligeledes ofte Tempelets almindelige Administration. H. valgtes oftest paa I Aar og dannede de fleste Steder et Kollegium, der f. Eks. i Athen talte 10 Mand. *H. A. K.*

Hieroskopi (ell. Hieromanti) (græ.) var hos Oldtidens Grækere Betegnelsen for den Iagttagelse af Offerdyrenes Indvolde saavel som af samtlige ved Ofringen indtræffende Forhold, der ofte gik forud for Sandsagn. Hos Homer synes H. endnu ikke at være kendt, men i den senere Tid er den ret almindelig, uvist om den har udviklet sig selvstændig eller er indført andensteds fra. (Smlg. Haruspex). *H. A. K.*

Hierosolyma, det græske og latinske Navn for Jerusalem.

Hieroték (græ.), Helgenskrin.

Hierotét (græ.), den, der ordner Gudstjenesten.

Hierotik (græ.), Læren om det hellige, om Helliggøreisen.

Hierro se Ferro.

Hierta, H. H, se Järta.

Hierta, Lars Johan, svensk Publicist og Rigsdagsmand, født i Upsala 23. Jan. 1801, død i Stockholm 20. Novbr. 1872, blev Student i Upsala 1814, Dr. phil. og cand. jur. 1821. S. A. blev han ansat i Bjærgværkskollegiet, hvor han 1825 forfremmedes til »Notarie« og længe gjorde Tjeneste som Sekretær, hvorhos han ved flere Lejligheder var tilforordnet Bjærgmester, senest 1830. Paa Rigsdagen 1823 var H. Kancellist hos Ridderskabet og Adelen og paa den følgende Rigsdag »Notarie« samt Medlem af Stænderne, til hvis liberale Parti han fra Begyndelsen af sluttede sig. Efter at have været Medarbejder ved forskellige Blade og 1829 at have købt et Trykkeri begyndte han i Decbr. 1830 at udgive »Aftonbladet« (s. d.), som blev Forkæmper for alle Tidens frisindede Rørelser. Efter Karl Johan's Død 1844 var »Aftonbladet« i 3 Aar regeringsvenligt, men genindtog 1847 en oppositionel Holdning. 1852 solgte H. sit Blad. Fra 1828 — 58 som Medlem af Ridderskabet og Adelen og 1859—66 af Borgerstanden virkede H. for udvidet Nærings- og Handelsfrihed, for Offentlighed ved Underdomstole, for Repræsentationens Omdannelse, Elementarskolernes Omskabelse, Formildelse i Lovene, Udvidelse af Kvindens medborgerlige Rettigheder, Sparsommelighed med Statens Midler m. m. 1866—72 var H. Medlem af Rigsdagens andet Kammer samt Medlem af Budget- eller Konstitutionsudvalget. Som Forretningsmand havde han stort Held med sig i sine klogt beregnede Foretagender; han virkede som Bogtrykker, Bogforlægger, Fabrikant af kemiske Produkter og Stearinlys, Fabrik- og Savværksejer, Silkefabrikant, Skibsreder og Importør. Han deltog ogsaa en Tid

i Forsøgene paa at opdyrke Gotland's Moser. — Hans Enke skænkede 400,000 Kr. til Oprettelse af en Stiftelse, »Lars H.'s minne«, hvilken ifølge den 1879 stadfæstede Fundats skal »virke for det menneskelige Fremskridt«. (Litt.: H. Wieselgren, »L. J. H.« [Stockholm 1880]). *A. B. B.*

Hietzing se Wien.

Higelak, Geaternes Konge; se Hugleik.

Higginson [hi'ginsᵊn], Thomas Wentworth, amerikansk Forfatter, er født 22. Decbr. 1823 i Cambridge ved Boston. Han studerede ved Harvard og senere i den teologiske Skole i Cambridge. Han var derefter Unitarpræst i Newburyport, men opgav denne Stilling 1850. 1852—58 var han Frimenighedspræst i Worcester, Massachusetts. Allerede tidlig gjorde han sig bekendt som ivrig Abolitionist, hvervede under Borgerkrigen flere Kompagnier Soldater, og da Lincoln havde proklameret Negrenes Frihed, blev H. Oberst for det førstoprettede Negerregiment. 1863 blev han saaret og maatte tage sin Afsked. H. er en flittig Forfatter, især af historiske Værker, og har været en af de vigtigste Medarbejdere ved »Atlantic Monthly«. Af hans i Bogform udgivne Værker kunne nævnes: »Outdoor Papers« [1863], »Harvard Memorial Biographies« [1866], »Malbone; an Oldport Romance« [1869], »Army Life in a Black Regiment« [1870; ny Udg. 1882], »Young Folks' history of the United States« [1875], »History of Education in Rhode Island« [1876], »Young Folks' book of American Explorers« [1877], »Short Studies of American Authors« [1880], »Common Sense about Women« [1881], »Life of Margaret Fuller Ossoli« [1884], »Larger History of the United States« [1885], »Wendell Philips« [1884], »The Monarch of Dreams« [1886], »Hints on Writing and Speech-making« [1887], »Travellers and Outlaws« [1889], »The Afternoon Landscape« [1889], »The New World and the New Book« [1892]. *T.L.*

Highbinder [ha'ibaindᵊ] (eng.), Navnet paa Medlemmerne af en hemmelig og indflydelsesrig kinesisk Forening, der omspænder de forenede nordamerikanske Staters forskellige Lande, særlig Kalifornien. Medens dens Formaal skal være gensidig Hjælp og Filantropi, synes Pengeafpresninger, Røverier, selv Mord, at knytte sig til dens lysky Virksomhed. Den største af dette Samfunds Grupper, »Chee Kung Tong«, regnes at omfatte ca. 15,000 Medlemmer.

High-Church [ha'itšə.tš] se Anglikanske Kirke.

High-gate [ha'igät] se London.

Highland [ha'iländ] (eng.), Højland, benyttes særlig om de skotske Højlande N. f. Lavlandet mellem Forth- og Clyde-Bugterne (*The Lowlands*); Betegnelsen Highlander, Højlænder, benyttes derfor ogsaa særlig for Bjærgskotterne. *C. A.*

Highland [ha'iländ], Forstad til Boston (s. d.).

High-life [ha'ilaif] (eng.), »højt Liv« o: den fornemme Verden.

Highmore [ha'imo.ᵊ], Joseph, engelsk Portrætmaler, (1692—1780), gik den juridiske Vej, men dyrkede samtidig Kunsten. Mest bekendt er H. som Portrætmaler, hans Tegninger til »The knights of the Bath« skaffede ham mange Bestillinger hos »Ridderne«; til hans Hovedværker regnes: Hertugen af Richmond (Gruppebillede), Hertugen af Cumberland, Prinsen og Prinsessen af Wales [1742]; omtrent paa samme Tid har han malet et Portræt af Dronningen af Danmark; i *Nat. Portrait Gallery* i London ses hans Billede af S. Richardson. Til hans tidligste Værker høre Tegningerne til Cheselden's »Anatomy«. *A. Hk.*

Highmore's [ha'imo.ᵊ] **Hulen** se Kæbe.

Highness [ha'ines] (eng.), Højhed, var tidligere (indtil Henrik VIII) den Titel, der i Tiltale anvendtes over for de engelske Konger (*Your H.*), derpaa afløst af *Your Majesty. Royal H.* (Kgl. Højhed) bruges endnu som Titel for England's kgl. Prinser og Prinsesser.

High-Peak [ha'ipi.k], Bjærggruppe i den penninske Bjærgkæde i Nordengland, Grevskab Derby, 0. f. Manchester, hæver sig til en Højde af 604 M. *C. A.*

High-Steward [ha'istju.əd], egl. *Lord H. S.*, udnævnes i hvert enkelt Tilfælde, hvor der af Suveræner rettes Anklage mod Peerer og Peerinder af England, Skotland og Irland for *treason* og *felony* (ɔ: Forræderi og større Forbrydelser). Rejses Tiltalen mod den sigtede paa en Tid, da Parlamentet er samlet, enten ifølge Beslutning af Underhuset (*impeachment*) eller af en almindelig Anklagejury (*indictment*), leder H.-S. kun Forhandlingen som Lordpræsident, medens alle Lorderne, af hvilke dog i Livssager Biskopperne fratræde, afgøre Bevisspørgsmaalet og fastsætte Straffen, hvorved dog i Reglen kun de lovlærde Lorder afgive deres Stemme. Er derimod Parlamentet ikke samlet, naar Anklagen rejses, sammenkalder den beskikkede H.-S. saa mange Lorder, som han skønner passende, og for disse, som da kaldes *tryers* (ɔ: Undersøgere), foregaa da Retsforhandlingerne og afhøres Vidner, ligesom ogsaa den offentlige Anklager (i dette Tilfælde *attorney-eller sollicitor-generaV)*, Forsvarerne og den anklagede have Ordet. Naar herefter Forhandlingerne ere afsluttede, rejser hver enkelt af Dommerne sig og erklærer sig i offentligt Møde paa Ære og Samvittighed om anklagedes Skyld eller Uskyld. Ingen kan dømmes som skyldig, medmindre derfor er et Flertal af mindst 12 Dommere. Straffen bestemmes, hvis tiltalte er funden skyldig, af Lord H.-S. alene, men Kronen har, hvad enten Dommen er fældet under eller uden for Parlamentssamling, sædvanlig Benaadningsret, men kan ikke ved Abolition eller Amnesti forhindre, at Anklage rejses. Tidligere var der ogsaa ved Universiteterne i Oxford og Cambridge en H.-S.'s Domstol, men den er nu for længst antikveret. *C. V. N.*

High-tory [ha'ito.ri] (eng.), »Høj-Tory« o: fuldblods Aristokrat.

Highwaymen [ha'iwe.imän] (eng.), »Landevejsmænd« ɔ: beredne Røvere, der i sin Tid gjorde London's Omegn usikker, og hvis Bedrifter, særlig gennem den digteriske Iklædning, hvori de fremstilledes, i Folkets Øjne ofte havde en ret storstilet, romantisk Karakter.

Hihulitter, en finsk kristelig Sekt i Østerbotten. Den er opstaaet under Indflydelse af den svenske Bodsprædikant L. L. Læstadius'es Virksomhed og bredte sig i 1870'erne over hele Finland. Sekten er bestemt imod alt Statskirkevæsen og lærer, at den, som er falden ud af sin Daabs

Naade, kan kun ved en offentlig Syndsbekendelse optages i Menigheden under Haandspaalæggelse af en af Samfundets Ledere. Sektens Medlemmer staa hinanden meget nær som Brødre og Søstre, de holde natlige Sammenkomster, men Beskyldningerne mod dem for Usædelighed ere ugrundede. Den finske Forfatter Ahrenberg har i Romanen »H.« [1889, overs. paa Dansk 1891] skildret Sekten. *H. O—d.*

Hijar [i¸a!r], By i det nordøstlige Spanien, Provins Teruel, ved Ebro's Biflod Martin. (1891) 3,400 Indb. Efter H. fører en spansk Adelsfamilie Hertugtitelen. *C. A.*

Hikke *(Singultus)* er en Form af Aandedrætskrampe og bestaar i en stødvis (klonisk) Sammentrækning af Mellemgulvet, ledsaget af en ejendommelig Indaandingslyd. H. kan være en forbigaaende Affektion, der taber sig igen af sig selv eller under Anvendelsen af forskellige, især populære Midler (f. Eks. en pludselig Forskrækkelse), men kan ogsaa holde sig i længere Tid, saaledes hos hysteriske Personer, hvor den med korte Afbrydelser kan vare Dage, Uger eller endog Maaneder, eller i Tilfælde, hvor den skyldes Refleks fra en Lidelse af Underlivsorganerne (Underlivsbetændelse, Svulster) eller hidrører fra en Sygdom i Hjernen. Undertiden indtræder en haardnakket H. i de sidste Dage før Døden, særlig hos Personer lidende af Kræft i indvendige Organer. *A. F.*

Hikone, By i den japanesiske Provins Omi, i den mellemste Del af Øen Nippon, ved den østlige Bred af Biwa-Søen, ved Jærnbane forbunden med Osaka, har (1887) 18,350 Indb. Øst herfor ved Sekigahara udkæmpedes 1600 det Slag, der bragte Tokugawaernes Siogunat paa Tronen. *C. A.*

Hil (H. dig!) var i de nordiske Sprog i Brug i Middelalderen, som det er i Brug den Dag i Dag, i Salmer, i formulerede Bønner, i højstemt og højtidelig Stil. Ordet er af samme Rod som *hel, hellig, Helbred, Helsen, held, hilse.* *P. K. T.*

Hilâlî, Bedr-ed-dîn, persisk Digter, stammede fra Tschagatai, men levede mest i Herat; han regnedes af Shiitterne for en Sunnit, men blev ikke desto mindre 1532 henrettet som shiitisk Kætter af Uzbeger-Høvdingen Obeid-Khân. Han skal have improviseret sit sidste Vers, da Bøddelen havde forfejlet det første Hug og kun saaret ham i Hovedet. H.'s episk-romantiske Digtninge, hvoraf de bekendteste ere »Leila og Medjnûn« og »Schâh og Dervîsch«, ere skrevne i et pragtfuldt og farverigt Sprog. Hans »Divân« (lyriske Digte) er udgivet i Cawnpore 1864. *A. C.*

Hilarier (*Hilaria*) var en Del af den i Rom fra Kejser Claudius's Tid, i Dagene 22.—27. Marts afholdte Fest for Kybele (s. d.) og Attis. Festens første Dage vare Sørgedage; derefter fulgte 25. Marts Glædesfesten H., paa een Gang i Anledning af Attis's Genopstandelse og Foraarets Begyndelse. Ingen maatte den Dag vise noget Tegn paa Sorg. Det hele afsluttedes 27. Marts med en stor Procession, der formede sig som en Art Karneval med udstrakt Maskefrihed. Ogsaa andre Fester, f. Eks. i Anledning af en Kejsers Tronbestigelse, betegnes stundom med Navnet H. *H. A. K.*

Hilarĭon, den hellige, skal have lagt Grunden til Munkevæsenet i Syrien, men med historisk Sikkerhed kendes kun hans Navn. I en Roman *Vita Hilarionis* lader Hieronymus ham fødes 292 i Tabatha i Palæstina og dø 372 paa Cypern. (Litt.: Israel i »Zeitschrift fur wissenschaftl. Theologie« [1880]). *L. M.*

Hilarĭus (*Pictaviensis*), Biskop af Poitiers, en af den kristelige Oldtids betydeligste Kirkelærere, født ca. 300 i Poitiers (Pictavia), død smst. 366 ell. 367. H. var af en anset Slægt og voksede op i et af Brændpunkterne for Datidens Kultur. Hans Rigdom og høje Dannelse kunde ikke tilfredsstille hans Evighedslængsler, og fra Filosofien førtes han gennem Gl. Test. og Prologen til Johannes-Evangeliet til Kristendommen. Han blev døbt ca. 350, og et Par Aar efter blev han Bisp i sin Fødeby. Da han var en Modstander af Arianerne, forviste Kejser Konstantin ham til Frygien, hvor han levede 356—60. I sin Landflygtighed skrev han sit dogmatiske Hovedværk *De trinitate.* Han blev et Mellemled mellem Østen og Vesten, og den østerlandske Videnskabelighed omplantede han paa gallisk Grund. Han er Vesterledens første Salmedigter, men næppe nogen af de Salmer, der bære hans Navn, er af ham. Det er ham om at gøre at forene den klassiske Smagfuldhed med Kristendommens Kraft. Pius IX udnævnte ham 1851 til *Doctor ecclesiae.* Den bedste Udgave af hans Skrifter er Benediktinernes [Paris 1693, ny Udg. 1844—45]. (Litt.: Reinkens, »H. von Poitiers« [Schaffhausen 1864]; Baltzer, »H. von Poitiers« [Rottw. 1881]). *L. M.*

Hilarĭus, den hellige, Biskop i Arelate, født ca. 403, død 449. Efter at have levet som Munk paa Lerina (nu St. Honoré) blev han 429 Biskop i Arelate (Aries). Han søgte at gøre sit Bispedømme til et Midtpunkt og Hoved for Gallien's Kirke, men Pave Leo den Store tvang ham til at lade disse hovmodige Tanker fare. Modig greb han ind mod alle sædelige Udskejelser, og som Biskop fortsatte han sit Munkeliv. *L. M.*

Hilarotragedie (græ.: lystig Tragedie), en Blanding af Spøg og Alvor, en Slags Travesti af Tragedien. Genren er opfunden af Rhinthon fra Tarent (ca. 300 f. Chr.) der travesterede tragiske Myter ved Iblanding af komiske Scener. (Litt.: Völker, »Rhinthonis fragmenta« [Leipzig 1887]). *Cl. W.*

Hilārus, Pave 461—68. Han var som pavelig Legat til Stede paa Røversynoden i Efesos 449, hvor han blev fængslet. Som Pave forsvarede han Rom's Overhøjhed baade over for Kejseren og de galliske og spanske Bisper. *L. M.*

Hilda (Eldena), Cistercienserkloster i Pommern, tæt ved det senere Greifswald, opstod derved, at danske Munke fra Dargun, Esrom's Datterkloster i det vendiske Mecklenburg, flygtede fra deres Kloster til Fyrst Jarimar af Rugen (1199). Først 1207 lykkedes det dog Jarimar at faa grundlagt Klosteret H. for de husvilde Cisterciensere, og H. blev saaledes en Datter af Esrom. En Abbed i H. anlagde Greifswald (s. d.), og Abbeden i Esrom medundertegnede dens Stadsret. Under Trediveaarskrigen ødelagdes Klosterkirken (Ruinerne vise Bygningens Slægtskab med dansk Bygningsskik paa Valdemar's-Tiden), og Klostergodset skænkedes da til Greifswald-Universitetet (1634). Se for øvrigt Eldena. Etandet Kloster Eldena, ved Floden Elde, i Mecklenburg, stiftedes 1230 for Benediktinernonner. (Litt.: Pyl, »Geschichte des Cisterzienserklosters Eldena im Zusammenhange mit der Stadt u. Universität Greifswald«, I—II [Greifswald 1880

—82]; Kornerupi »Aarb. f. nord. Oldkyndigh.« [1881, S. 10 ff.]). *//. O.*

Hildaeli, Eugen, tyskSanger, er født 20. Novbr. 1849 i Wittenberg, var oprindelig bestemt for et Haandværk og fik først i sit 24. Aar Lejlighed til at lade sin Stemme, en fyldig og stor Baryton, uddanne hos Fru Elisabeth Dreyschock i Berlin. 1878 ægtede han Anna Schubert, født 5. Oktbr. 1852 i Konigsberg, en fortræffelig Sopransangerinde, ligeledes Elev af Fru Dreyschock, og fra nu af dannede Ægteparret en kunstnerisk Enhed, hvis ejendommelige Særpræg bundede i den fuldendte vokale Uddannelse i Forbindelse med en sjælden intelligent og indtrængende Fordybelse i Foredragets Kunst. H. har tillige komponeret en stor Række tiltalende Romancer, hvortil hans Hustru i mange Tilfælde har skrevet Teksten. 1880—86 vare begge ansatte som Lærere ved Konservatoriet i Dresden, medens de efter den Tid have foretaget talrige Koncertrejser, paa hvilke de gentagne Gange have gæstet Skandinavien. *S. L.*

Hildburghausen, By i Hertugdømmet Sachsen-Meiningen, Hovedstad i Kredsen H., tidligere Residensstad for Hertugen af Sachsen-H., ligger ved Werra's højre Bred i en frugtbar Højslette ved den sydlige Rand af Thüringerwald og ved Jærnbanelinierne Eisenach—Lichtenfels og H.—Heldburg, har (1895) 6,927 Indb., et Gymnasium, et Skolelærerseminarium, forbundet med et Døvstumme- og Blindeinstitut samt en teknisk Skole for Maskinbygning. Industrien beskæftiger sig med Uldspinderi, Træskæreri og Fabrikation af Legetøj, Glasinstrumenter og Maskiner. Byen tilhørte i 13. Aarh. Greverne af Henneberg og blev efter flere Omskiftelser 1683 Residens for den af Ernst den Fromme's Søn Ernst stiftede Linie Sachsen-H. 1826 kom den til Sachsen-Meiningen. *Joh. F.*

Hilde (oldn. *Hildr*), 1) Kamp, 2) Valkyrie, 3) Kvindenavn, saavel enkelt som i Sammensætninger (Gunhild, Hildegerd o. s. v.). Ved disse Navne, der allerede tilhøre den fællesgotiske Kultur, har man betegnet Kvinden som krigersk Mø, Skjoldmø (den gamle græske Navnedannelse har Kvindenavne af lignende Betydning, f. Eks. Andromache o: den, der kæmper som Mand). I Nordens Oldtid har man tillige tænkt paa den særlig nordiske (altsaa yngre) Betydning af II. som »Valkyrie«; H. i Hilde-Sagnet (s. d.) spiller derfor over i Valkyrieforestillingen. *A. O.*

Hildebert fra Tours, Ærkebiskop og Forfatter, født ca. 1055 i Lavardin ved Vendôme, død 1134 i Tours. Efter nogle var han en Discipel af Berengar (s. d.), efter andre havde han været Munk i Cluny. 1096 ell. 1098 blev han Biskop i Le Mans, hvor han havde saa mange Bryderier, at han bad Paven om at faa sin Afsked, men forgæves. 1125 blev han mod sin Vilje Ærkebiskop i Tours, hvor han arbejdede for at virkeliggøre Gregor VII's Tanker. Anselm af Canterbury og Bernard fra Clairvaux satte ham meget højt baade som Menneske og som Forfatter. De Digte, der tillægges H., ere næppe af ham. H.'s Skrifter ere udgivne af Bourassé i Migne's *Patrologia*, Ser. II [171. Bd., Paris 1854]. (*Litt.:* Deservillers, *H.* [Paris 1877]). *L. M.*

Hildebrand se Gregor VII.

Hildebrand, tysk Mandsnavn (af Hilde = Kamp, og Brand = Sværd). *A. O.*

Hildebrand (Hildeger), gotisk-tysk ognordisk Sagnhelt; møder i Striden sin Søn, der er opvokset i et fremmed Land, og uden at de genkende hinanden, fælder han ham. Dette er et ældgammelt Digtningsemne hos de indoeuropæiske Folk, saaledes hos Kelterne (Cuchulinn), hos Perserne og lidt fjernere hos Grækerne. H. forekommer tidligst i det oldhøjtyske H.s-kvad (s. d.); han er her i den gotiske Konge Didrik's (Theodorik's) Følge, er med ham fordreven fra Italien og opholder sig ved Hunekongen Attila's Hof; han mødes i Slaget med sin i Italien opvoksede Søn, Hadubrand; Digteren lader H. kende den unge Kriger som sin Søn, men Hadubrand tror, at det er en Krigslist af hans Modstander, og begynder den skæbnesvangre Kamp. — Til Norden overførtes dette Heltesagn fra Didrik-Sagnkredsen, men saaledes at man glemte de rette Omgivelser og indlemmede H. i de danske Heltesagn; kun et Par Udtryk fra den ældre Besyngelse findes igen i Opfattelsen af H. som graahaaret og i Betegnelsen »Hunernes Kæmpe« (rigtignok med ændret Betydning som Hunernes udkaarne Stridsmand). I den nordiske Sagndigtning træder det ufrivillige Sønnedrab noget i Baggrunden; men H. finder selv sin Død i Tvekamp med Halvbroderen, den danske Kæmpe Halvdan den Stærke (s. d.); først da H. er dødelig saaret, aabenbarer han Halvdan deres Slægtskab og bøjer Hovedet under sin Vanskæbne. Denne hans sidste Tale er Indholdet af H.'s Dødskvad, der findes i forskellige Redaktioner, sammen med en Fremstilling af hele Sagnet, i den islandske Asmundar-saga-kappabana og i Sakse's danske Overlevering i 7. Bog (Overs. af Kvadet i A. Olrik, »Danske Oldkvad« [1898]).

I den middelalderlige tyske Heltedigtning og den deraf afledte danske Digtning af »Kæmpeviser« indtager »Mester H.« stadig Pladsen som den ældste og mest trofaste af Kong Didrik's Ledsagere. Fortællingen om Sønnedrabet taber sin tragiske Karakter, idet H. i sidste Øjeblik kender sit Barn igen. Denne Fremstilling findes bl. a. i den norske Didrik's-Saga og i det yngre tyske H.-Digt, hvoraf der ogsaa findes en dansk Oversættelse trykt i 17. Aarh. som Flyveblad og i P. Syv's Visebog. *A. O.*

Hildebrand, Adolf Ernst Robert, tysk Billedhugger, nedenn. B. H.'s Søn, er født 6. Oktbr. 1847 i Marburg. H. viste sig allerede i sine første af tidlig Renaissanceskulptur paavirkede Arbejder »Drikkende Dreng« [Bronzestatuette], »Sovende Hyrde« [Marmor] som en Kunstner, der i overvejende Grad har Interesse for Billedhuggerkunstens formelle Side: den fine og naturtro Gennemarbejdelse af Menneskefiguren. Til hans bekendteste Arbejder høre: den med antik Kunst beslægtede »Adam« [Marmorstatue, 1878; Leipzig-Museet], »Nøgen ung Mand« [1884, Nationalgal. i Berlin] og »Kuglespilleren« [1887]. Han skrev »Das Problem der Form in d. bild. Kunst«. *A. Hk.*

Hildebrand, 1) Bror Emil, svensk Numismatiker og Historiker, født paa Flerohopp's Bruk i Kalmar Len 22. Febr. 1806, død i Stockholm 30. Aug. 1884, blev 1820 Student i Lund og 1826 Dr. phil., 1830 Docent i Numismatik ved Lund's Universitet, 1833 anden Amanuensis ved »Vitterhets-, historie- och antiquitetsakademien« samt ekstraord. Kancellist i Rigsarkivet, 1837 Rigs-

antikvar, fra hvilket Embede han 1879 tog sin Afsked. H. har indlagt sig store Fortjenester af Ordningen og Forøgelsen af de historiske Samlinger i Stockholm, hvilke nu i Righoldighed og videnskabelig Betydning kunne maale sig med de bedste udenlandske. Fra 1837 til sin Død førte H. Tilsynet med Rigsbankens Mønt- og Medaillesamling. Af hans talrige Arbejder turde de betydeligste være: »Anglosachsiska mynt i svenska kongliga myntkabinettet, funna i svensk jord« [1846, ny Udg. 1881], »Minnespenningar öfver enskilda svenska man och quinnor« [1860] og »Sverige's och svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och beloningsmedaljer« 1—2 [1874—75]. H. har tillige udgivet 3.—5. Del af »Svenskt diplomatarium« [1842—65] og »Svenska sigiller från medeltiden« [1862 — 67] samt redigeret det af ham grundlagte »Antiquarisk tidskrift < 1864—80. 1866 optoges han i »Svenska Akademien«. (Litt.: Biografi i Sv. Akad. Handl. 1885). *A. B. B.*

2) Hans Olof H., svensk Historiker, foreg.'s Son, er født i Stockholm 5. Apr. 1842, blev 1860 Student i Upsala og 1866 Dr. phil.; efter at han 1865 var bleven ekstraord. Amanuensis i »Vitterhets-, historie- och antiquitetsakademien«, blev han 1871 ordinær Amanuensis og efterfulgte 1879 sin Fader som Rigsantikvar. Som Forfatter har han udmærket sig ved en ualmindelig stor Produktivitet; de betydeligste af hans Arbejder ere: »Svenska folket under hednatiden« [1866; ny Udg. 1872, udg. paa Tysk 1873], »De forhistoriska folken i Europa« [1873—80], »Sverige's medeltid«, 1—2 [1879—97], »Lifvet på Island under sagotiden« [1867, ny Udg. 1883]; han har tillige været Udgiver af »Kongl. Vitterhets-, historie och antiquitetsakademiens Månadsblad« siden 1872 og »Antiquarisk tidskrift for Sverige« siden 1880. *A. B. B.*

3) Emil, svensk Historiker og Skolemand, foreg.'s Broder, er født i Stockholm 22. Oktbr. 1848, blev Student i Upsala 1867, Dr. phil. 1875 og s. A. ekstraord. Amanuensis i Rigsarkivet, hvor han siden stadig har gjort Tjeneste; 1880 udnævntes han til Lektor ved »Hogre reallläroverket« i Stockholm og blev s. A. Sekretær i »Svenska historiska föreningen«, i hvilken Egenskab han siden 1881 har været Udgiver af »Svensk historisk tidskrift«. Foruden mange andre større og mindre Skrifter har H. udgivet »Svenskt diplomatarium«, VI [1878], »Svenska riksdagsakter«, I—III [1887—98] og »Svenska statsforfattningens historiska utveckling« [1896]. *A.B.B.*

Hildebrand, Bruno, tysk Nationaløkonom og Statistiker, født 6. Marts 1812, død 29. Jan. 1878, var 1841—50 Professor i Statsvidenskaber i Marburg, men blev da suspenderet for sin politisk-oppositionelle Holdning som Medlem af den kurhessiske Landdag. Han udvandrede til Schweiz, hvor hans udprægede Talent for Administration udfoldede sig bl. a. i Grundlæggelsen af Spare- og Enkekasser, Jærnbaneanlæg og det første kantonale statistiske Bureau i Bern. 1861 blev han Professor i Nationaløkonomi i Jena, hvor han det følgende Aar udsendte første Hæfte af det endnu bestaaende, højt ansete Tidsskrift »Jahrbiicher für Nationalökonomie und Statistik«. H.'s Navn er, bortset fra en lang Række statistiske, nationaløkonomiske og historiske Afhandlinger, fremfor alt knyttet til det betydningsfulde Værk »Nationalokonomie der Gegenwart und Zukunft«, hvoraf dog kun 1. Bd. foreligger [Frankfurt a. M. 1848]. Gennem dette blev han, sammen med W. Roscher og K. Knies, en af Banebryderne for den epokegørende »historiske Skole« inden for den nationaløkonomiske Videnskab. Bogen betegner et afgørende Opgør og Brud med tidligere Retninger inden for denne; herfra stammer saaledes den senere tyske Kritik af den ved Adam Smith grundlagte »klassiske Skole«, ligesom H. her ogsaa leverer en glimrende Gendrivelse af Socialismens Teorier. Fra etisk-politisk Synspunkt gives i det hele et aandfuldt Overblik over Kulturfolkenes økonomiske Udvikling. *K. V. H.*

Hildebrand, Ferdinand Theodor, tysk Historie- og Portrætmaler, født 2. Juli 1804 i Stettin, død 29. Septbr. 1874 i Dusseldorf, Elev af Berlin-Akademiet og af Shadow, hvem han fulgte til Dusseldorf, hvor han 1836—54 var Lærer ved Akademiet. H. er et vigtigt kunstnerisk Navn: igennem sine egne Værker og ved sin omfattende Lærervirksomhed (Hans Gude var bl. a. hans Elev) var han en af Førerne for det düsseldorfske Historiemaleri med dets Romantik, dets evige Øsen poetiske Emner op af Digtekunsten, dets Følsomhed og Føleri og dets glansfulde, men lidet natursande Kolorit; i Farven hørte i øvrigt H. netop til Düsseldorf-Malernes fremmeligste; hans gentagne Rejser til Belgien og hans nære Forhold til den Wappers'ske Skole her udviklede hans maleriske Sans. Allerede H.'s første Arbejder slog den poetisk-romantiske Grundtone an: »Margrete i Fængselet« [1875], »Kong Lear« etc.; hans melankolske »Røver« [Berlin's Nationalgaleri] og »Judith og Holofernes«, udstillede 1830 i Berlin, gjorde Furore i de æstetiske Kredse; 1835 malede han sit berømteste Værk »Edvard's Sønner«, derefter »Kardinal Wolsey's Død«, »Dogen og hans Datter« [1843, Stettin-Museet], »Døende Kong Lear« [1851] etc.; fra tidligere Tid er en Del tiltalende Arbejder, hvori Barnet spiller en Hovedrolle: »Krigeren og hans Barn« [1832, Berlin's Nationalgaleri], »Eventyrfortællerske« [1832], »Syngende Kordrenge«. Ogsaa som Portrætmaler nød H. stort Ry. *A. Hk.*

Hildebrand, Franz, dansk Violinist, født 13. Novbr. 1842 i Kjøbenhavn, død 1. Apr. 1898 smst., Elev af Vald. Tofte. Som udpræget Violintalent havde han allerede i en ung Alder vakt Opmærksomhed i sin Fødeby, da han med Lumbye's Orkester kom til Berlin, hvorfra han 1868 blev engageret til det kejserlige Kapel i St. Petersborg. I den russiske Hovedstad's Musikliv indtog han en fremtrædende Stilling, bl. a. som Medstifter af og ledende Kraft i den blomstrende Kammermusikforening. 1890 trak han sig af Helbredshensyn tilbage som Medlem af det russiske Hofkapel. *A. H.*

Hildebrand, Heinrich Rudolf, tysk Germanist, født i Leipzig 13. Marts 1824, død smst. 28. Oktbr. 1894. Han studerede de nyere, især germanske Sprogs Filologi ved Universitetet i Leipzig og blev 1848 Lærer ved Thomas-Skolen smst. Han var fra første Færd knyttet til Udarbejdelsen af Brødr. Grimm's store Ordbog, og efter deres Død paatog han sig (1864) sammen med Prof. Weigand at fortsætte Udgivelsen, hvorfor han 1868 gav Afkald paa sin Lærerstilling, for udelukkende at vie sig til det store nationale Værk; 1869 blev

han udnævnt til Professor ved Universitetet. Han har desuden udgivet »Vom deutschen Sprachunterricht in der Schule und von deutscher Erziehung und Bildung iiberhaupt< [1865, 4, Opl. 1890], »Uber Grimm's Wörterbuch in seiner wissenschaftlichen und nationalen Bedeutung« [1869], »Gesammelte Aufsätze und Vorträge zur deutschen Philologie und zum deutschen Unterricht« [1890], samt besørget »Soltaus deutsche historische Volkslieder, Zweites Hundert« [1856]. *C. A. N.*

Hildebrandskvadet er en Udformning af det gamle indogermanske Sagn om Kampen imellem Fader og Søn, som mødes uden at kende hinanden, og dukker op til forskellige Tider i de ældre Litteraturer, saaledes i »Telegonien«, et sent græsk Digt fra 7. Aarh., som vel er gaaet tabt, men hvis Indhold vi kende af andre Skrifter. Det drejer sig om Telegon, en Søn af Odysseus og Kirke, som dræber Faderen i Tvekamp. Sagnet findes ogsaa behandlet i det persiske Heltedigt om Rostem og Suhrab (omdigtet af Fr. Riickert), hvori Faderen dræber Sønnen; endvidere er det behandlet paa forskellig Maade i Oldnordisk, Slavisk og Irsk.

Det tyske Hildebrandslied stammer fra 8. Aarh. og er nedskrevet af to Munke i Klosteret Fulda i Beg. af 9. Aarh., maaske til Dels efter Hukommelsen; i ethvert Fald er den oprindelig højtyske, stavrimede Tekst blandet en Del med nedertyske Former, saaledes at man fra først af var i Tvivl om Dialekten. Det eneste eksisterende Haandskrift, som desværre kun indeholder Digtets Begyndelse, findes i Kassel, skrevet paa den første og sidste Side af en gejstlig Bog. Det blev første Gang trykt 1729 i Eccard's *Commentationes de rebus Franconiaeorientalis*, men den første videnskabelige Udgave, som dog endnu er ufuldkommen, hvad Teksten angaar, er Brødr. Grimm's [1812]. Faksimileudgaver ere besørgede af W. Grimm [1830] og E. Sievers [1872]; Lachmann har udgivet en kritisk Tekst med udførlig Kommentar [1833]; af nyere Udgaver maa nævnes: Vollmer og Hofmann [1850], Grein [1858, 2. Opl. 1880] og Steinmeyer [1892].

En yngre Behandling af det fuldstændige Digt, affattet paa firliniede rimede Strofer fra 15. Aarh. findes i v. d. Hagen's »Heldenbuch«; den er omarbejdet i Kasper v. d. Rhon's »Heldenbuch« og kritisk behandlet i Mullenhof og Scherer's »Denkmäler« [3. Udg., 1892].

En oldnordisk Behandling af Sagnet findes i Didrik af Bern's Saga, hvori Faderen overvinder Sønnen, hvorpaa der finder en Genkendelse og Forsoning Sted. Den ældste danske Behandling af Kvadet er oversat efter en af de mange senere tyske Mestersangerviser og trykt under Titel »En •Vise om Mester Hildebrand« i Vedel's »100 udvaalde danske Viser« [Ribe, 1591, E. VIII]; denne er atter optrykt af Nyerup i »Alm. Morskabslæsning« [S. 58] og udkommen særskilt: »En lystig Viise om Mester Hildebrand« [u. St. 1692]. (Litt.: Lachmann, »Über das Hildebrandslied« [i »Kleine Beiträge«, 1. Bd.], med Hensyn til Formen: Hermann Møller, »Zur althochdeutschen Alliterationspoesie« [1888] og med Hensyn til Sagaens Slægtskab: R. Heinzel, »Uber die ostgotische Heldensage« [1889]). *C. A. N.*

Hildebrandsson, Hugo Hildebrand, svensk Universitetslærer og Meteorolog, er født 19. Aug. 1838 i Stockholm, blev Student fra Upsala 1858, studerede Fysik og blev 1866 Dr. phil., og Docent i Fysik ved Upsala's Universitet. Efter en Rejse til en stor Del europæiske Centrer for Meteorologi udgav H. 1870: »Om Organisationen af den meteorologiska verksamheten i utlandet samt forslag till dess ordnande i Sverige«, der blev lagt til Grund for Indførelse af regelmæssige, meteorologiske Iagttagelser i Sverige. H. blev 1878 Professor og Forstander for det meteorologiske Observatorium i Upsala og havde allerede her arbejdet ivrig paa at inddrage Iagttagelser af Skyernes Drift (saavel de lavere som de højere svævende) i de almindelige, meteorologiske Observationer. H. udgav 1874 »Essai sur les courants supérieurs de l'atmosphère dans leur relation aux lignes isobar ométriques«, 1877 »Atlas des mouvements supérieurs de l'atmosphére«, 1879 »Sur la classification des nuages« med Fotografier over Skyformerne, 1881 »Die meteorologischen Beobachtungen während der Vega-Expedition«, 1883 »Sur la distribution des éléments météorologiques autour des minima et des maxima barométriques«. 1887 udgav H. sammen med Mohn i Christiania »Les orages dans la péninsule scandinave« og 1890 sammen med Koppen og Neymayer i Hamburg »Wolken-Atlas«. Desuden har H. skrevet Artikler om Nordlys, Luftens Fugtighed, Skyernes Drift m. m. *W. F—n.*

Hildebrand-Strofen, en Strofe af otte trefodede Verslinier med to Par Krydsrim, er den yngre, mere regelmæssige Omdannelse af Nibelungen-Strofen; har Navn efter det middelalderlige Hildebrandskvad (s. d.). *A. O.*

Hildebrandt, Eduard, tysk Landskabsmaler, født 9. Septbr. 1818 i Danzig, død 25. Oktbr. 1868 i Berlin. Han var Elev af W. Krause i Berlin og Isabey i Paris; særlig under den sidste udvikledes den Sans for det udpræget maleriske, paa Bekostning af Formgivning og Tegning, der blev hans Kunsts Væsensmærke. Paa talrige Rejser gik han paa Jagt efter dette maleriske og indvandt stadig ny Omraader, saaledes paa en stor Brasilien-Rejse (»Tropisk Regn«, »Brasiliansk Urskov« etc), en Tur til Spanien, de canariske Øer etc. 1847—49 (»Aften paa Madeira« [1850, Guldmedaille], »Pic de Teneriffa«). Rejsen til Nordafrika, Palæstina bragte bl. a. »Nilbred«, »Det døde Hav« og de fire Prospekter fra Palæstina i Potsdam's Orangeri; 1856 satte han en ny Rekord med »Midnatssolen ved Nordpolen«, og endelig kunde han med Jordomsejlingsrejsen 1862—63 opnaa fuldt ud, hvad han selv har betegnet som sit Maal: at iagttage »de Fænomener, som Hav, Luft og Fastland frembringe under de mest forskelligartede Himmelstrøg«. En kolossal Produktion, af Olie- og særlig vellykkede Vandfarvebilleder, er bleven Følgen af denne vide Studiemark, der imidlertid ofte har forledt H. til et Virtuosmageri i Gengivelsen af slaaende Farveeffekter i Lys og Luft. En stor Mængde af H.'s Akvareller ere købte af den preussiske Konge, i Berlin's Nationalgaleri ses bl. a. »Kronborg ved Helsingør« [1857]. H.'s Dagbøger fra hans Rejse om Jorden udgav Kossak 1867 [7. Opl. 1882], en Del af hans Skitser fra samme Rejse ere blevne mangfoldiggjorte gennem Farvetryk. 1855 blev H. Professor og Medlem af Akademiet i Berlin. (Litt.: Fanny Arndt, »E. H., der Maler des Kosmos« [1869]). *A. Hk,*

Hildegaersberch, Willem van, hollandsk Digter, (ca. 1350—1408), optraadte som Fortæller ved det hollandske Grevehof. Efter hans Død udgav Grev Willem VI en Bog med Digte af ham, formodentlig hans digteriske Efterladenskab. 120 Digte ere bevarede af ham og udgivne af W. Bisschop og E. Verwijs [Haag 1870]. Det er mest religiøse og moralske Allegorier, Fabler og Satirer. *A. I.*

Hildegalt, Navn for Gudinden Freja's Galt jfr. Gyldenbørste.

Hildegard, den hellige, tysk Profetinde, (ca. 1098—1179), var af adelig Byrd. Allerede 5 Aar gl. var hun synsk; da hun var 8 Aar, kom hun til Benediktinernonneklosteret Disibodenberg ved Bingen, hvor hun lærte Latin, Sang og Harpespil og fik Kendskab ikke alene til den hellige Skrift og Kirkefædrene, men ogsaa til Naturvidenskaben og Lægekunsten. 1136 eller 1137 blev hun Abbedisse for Disibodenberg; 1147 flyttede hun dette Kloster til Rupertzberg. Hendes Tanke blev til Syner, hendes Sorg over Kirkens Forfald til profetiske Trusselstaler. Den hellige Bernard og Pave Eugen III godkendte hendes Profetier. Ved Breve stod hun i Forbindelse med den største Del af Europa, selv med en Munk i det danske Esrom. (Litt.: Schmelzeis, »Das Leben und VVirken der h. Hildegardis« [Freiburg 1879]; Pitra, *Analecta sacra* VIII [Monte Cassino 1882]). *L. M.*

Hildeger se Hildebrand, S. 921.

Hildegunn, 1) den østgotiske Konge Granmar's Datter, som drak Hjorvard Ylving til med de berømte Ord: »Hil alle Ylvinger ved Rolf Krake's Minde!« og blev hans Fæstemø. 2) Hunisk Kongedatter, som bortførtes af Kæmpen Waltar. *A. M. D.*

Hilderik, Vandalernes Konge (526—30), Søn af Kong Hunerik og den vestromerske Prinsesse Eudokia. For at bane Vejen for sin Søns Tronbestigelse havde Faderen ladet flere af sine Slægtninge dræbe, men det blev kun til lidet Held for Vandalerne, at H. blev deres Konge. Han var en svag, blødagtig Fyrste og lidet skikket til at herske over et Krigerfolk. Ved sit Venskab med Byzans og sin Tolerance mod Katolikkerne oprørte han sine Undersaatter, og da han brød den gode Forstaaelse med Østgoterne, Vandalernes tidligere Forbundsfæller, ved at lade sin Forgængers Gemalinde, den østgotiske Prinsesse Amalafrida, fængsle og dræbe, stod baade hans og Folkets Magt paa svage Fødder. Nationalpartiets Fører, den tapre Gelimer, rejste sig til Slut mod ham. Han opkastede sig til Konge og lod H. fængsle, og da Kejser Justinian benyttede sig heraf til at erklære Vandalerne Krig, henrettedes H. i Fængselet. *M. M.*

Hilde-Sagnet, nordisk Heltesagn om, at Kong Hedin bortfører sin Ven og Fostbroder Hogne's DatterHilde, menforfølges og indhentes af Faderen; der begynder en Kamp imellem dem, som varer ved, idet Hilde hver Nat vækker de faldne Krigere til Liv. — I den ældste Sagnoverlevering (Vidsid-Kvadet) ere Hedin og Hogne Konger paa Riigen og i Pommern; men da den gotiske Befolkning i Folkevandringstiden blev fortrængt af Venderne, levede Sagnet alene videre i Norden, og dets Helte opfattedes som nordiske Vikinger og Søkonger; det eneste Spor af Kampens oprindelige Skueplads var, at den evige Strid tænktes at foregaa paa Hedinsø (nu Hiddensee) ved Riigen. Vikingetidens Traditioner henlagde dog ogsaa denne Kamp til Haaø blandt Orkni-Øerne og maaske flere Steder. Et ejendommeligt Træk i den nordiske Fremstilling af H. er, at hun opfattes som en Valkyrienatur, halvt menneskelig og halvt dæmonisk, der opægger sin Fader og sin Fæstemand imod hinanden for at fremkalde Strid mellem de to ypperste Kæmper og dermed hidtil uset Stordaad. Saaledes er Sagnet besunget i Brage den Gamle's Ragnarsdrapa, der fremstiller de to Hære over for hinanden paa den øde 0, hvor de ere trufne sammen, og H. gaaende imellem dem som Fredsmæglerske, men i Virkeligheden hidsende dem end mere. En ikke helt tydelig Beretning om et Smykke, der bydes som Gave, spiller en Rolle heri. De fleste yngre Kilder have dog ikke dette Motiv. En enkelt islandsk Overlevering gentager det paa en afvigende Maade: Hedin træffer sammen med Valkyrien Gondul, der gør ham halvt forelsket i sig, halvt slagen med Storhedsvanvid, saa at han bortfører Hogne's Datter for at ydmyge sin Fostbroder. I den islandske Saga (Sörlaþáttr fra 14. Aarh.) opfattes Gondul som den forklædte Gudinde Freja, der efter Odin's Vilje vækker Striden i Menneskeverdenen. — Sagnets andet Hovedmotiv er H.'s Trolddom, at vække de faldne Kæmper til nyt Liv, saa Striden kan blive ved at vare. Foruden Heltesagnets egen Handling synes her indblandet en mytisk Forestilling, der hænger sammen med Valhals-Kampen, hvor Heltene falde og atter staa op for at forny Kampen næste Dag. I islandsk Tradition bliver denne Kamp mere og mere spøgelseagtig. Allerede i Snorre's Edda hedder det, at de faldne Kroppe ligge som Sten paa Marken, men hver Nat tryller H. dem til Liv, og Kampen fortsættes — indtil Ragnarok. Den yngre Saga siger, at ved Valkyriens Trolddom stode alle døde straks op, og Kampen fortsattes uden Standsning i 143 Aar, indtil en kristen Mand, en af Olaf Tryggvesøn's Hirdmænd, der holder Vagt om Natten, blander sig i Striden og fælder dem alle; da er Odin's Forbandelse brudt — og Spøgeriet er forsvundet.

Desværre haves der ikke gode Fremstillinger af H. Brage's Digt giver kun et enkelt Optrin. Snorre's Edda genfortæller til Dels Brage. Sakse's Beretning (i 5. Bog) har ved Forsøget paa at samarbejde danske og norske Overie veringer tabt i Oprindelighed. Den fyldigste Fremstilling, den islandske Saga i Flatø-Bogen, er ung og eventyrlig. For et Afsnit af det højtyske Digt »Kudrun« (se Gudrun) ligger en Vikingetradition fra Nederlandenes Kyst til Grund; men Sagnet er ridderlig omdannet til at ende i Fred og Forsoning. Overleveringen fra Nordboerne paa de skotske Øer haves i den mærkelige shetlandske Hildina-Vise (s. d.). Af Kilderne synes det dog at fremgaa, at der jævnsides med den valkyrieagtig-dæmoniske Fremstilling af Sagnet har gaaet en mere menneskelig heroisk Besyngelse af de to Kongers Kamp om H.; og dette er vistnok nærmere ved det oprindelige. — I Heltenes Hjemsteder er der en Del Vaklen; den norske Overlevering gør hyppigst Hedin til norsk Smaakonge og Hogne til dansk; efter dansk Overlevering og efter Kudrun er Hedin derimod dansk Konge. Navnene ere trods afvigende Former let kendelige: norsk Hedin (He-

ðinn), dansk Hiden, tysk Hettel, og hans Folk kaldes Hjaðningar (tysk Hettelingen); H. er overalt den samme; Hogne hedder paa Tysk Hagen; Hjarrande, Hedin's Fader, genfindes paa Tysk i Sangeren Hôrant blandt Hedin's Ledsagere, og denne Sangers Rolle er sikkert gammel (jfr. Hjarne).

H.-Sagnet har paavirket flere andre Heltesagn (saaledes det nordiske Kvad om Helge Hjørvardssøn og den tysk-nederlandske Overlevering om Gudrun). Dog bør man være forsigtig med at sætte enhver Digtning om Bortførelse og paafølgende Kamp i Forbindelse dermed; dertil knytter Motivet sig alt for nær til Oldtidens daglige Begivenheder. — H.-Sagnet er i nyere Tid behandlet digterisk af Diodoros i »Den evige Strid« [1878]. (Litt.: Paul, »Grundriss der german. Philologie« [2. Bd. I, 1893, S. 51]; Bugge, »Helgedigtene« [1896]). *A. O.*

Hildesheim, 1) Regeringsdistrikt i preussisk Provins Hannover, deles af Braunschweig i en nordlig og sydlig Del og omfatter de tidligere Fyrstendømmer H., Gottingen og Grubenhagen, den fri Rigsstad Goslar og Dele af Grevskabet Hohenstein og det kurmainzske Eichsfeld. H. er næsten fuldstændig bjærgrigt (en Del af Harzen, Solling med Moosberg, 515 M., Bramwald med Hohehagen, 506 M.) og har et Areal af 5,316 □ Km. med (1895) 497,800 Indb., (1890) 476,300 Indb., hvoraf 397,2,40 Evangeliske, 75,663 Katolikker, 2,800 Jøder, og deles i 17 Kredse. 2) Hovedstad i Regeringsdistriktet H., 32 Km. S. Ø.f. Hannover ved Innerste, en Biflod til Leine, og Jærnbanelinierne H.—Braunschweig, Goslar—Löhne og H.—Lehrte, er Sædet for en Landsret, en Amtsret, en katolsk Biskop, en Filial af Rigsbanken, et Handelskammer og har (1895) 39,000 Indb., hvoraf omtrent en Tredjedel Katolikker, og i Garnisonen 1,200 Mand. H. er til Dels omgiven af høje Volde og har uregelmæssige Gader, ofte med Bindingsværksbygninger, der paa Grund af deres udskaarne Træværk have et middelalderligt Udseende, men dog for største Delen stamme fra 16. og 17. Aarh. Blandt Kirkerne maa nævnes den katolske Domkirke, der oprindelig er bygget 1055—61 i romansk Stil, men betydelig udvidet ved senere Tilbygninger, den 1133—72 byggede romanske Godehardi-Kirke, den evangeliske Michaelis-Kirke, tidligere en Benediktinerkirke, opført 1001—22, men senere flere Gange ombygget. Det sengotiske Raadhus, der oprindelig er paabegyndt 1443, og paa hvis Vægge findes Freskomalerier af H.'s Historie, malede 1888—92 af Herm. Prell, indeholder det rige Stadsarkiv. H. har et evangelisk Gymnasium (Andreanum), et katolsk Gymnasium (Josephinum, grundet i 9. Aarh.), et Realgymnasium, et katolsk Lærerseminarium, et Præsteseminarium, en Landboskole, et Døvstummeinstitut, et Museum i Martini-Kirken med Oldtids- og Kunstsamlinger samt naturhistorisk Samling, et Museum i Andreas-Kirken for Billedhuggerkunst samt et Stadsbibliotek med 25,000 Bd. Industrien beskæftiger sig med Jærnstøberi, Drejls- og Bomuldsvæveri, Klokkestøberi, Sukkerraffinaderi, Fabrikation af Tobak, Cigarer, Uldvarer, Komfurer, Maskiner, Gummivarer og Glas; endvidere findes Bryggeri og Igleavl samt Handel med Korn, Uld og Garn; i den frugtbare og tætbefolkede Omegn findes 27 Sukkerfabrikker. Som smukke Udsigtspunkter kunne nævnes i Nærheden af Byen Bergholz og Galgenberg. Paa sidstnævnte Sted skete 1868 betydeligt Fund af rigt ornamenterede Sølvfade og -husgeraad, der stammer fra den romerske Kejsertid og skal være et Bytte fra Varus-Slaget; det er nu opstillet i Museet i Berlin. Bispedømmet H. skylder efter den almindelige Antagelse sin Oprindelse til Karl den Store, der 796 grundede det i Elze; dog blev det allerede ca. 820 flyttet til H. Allerede under Biskopperne Bernward (993—1022) og Godehard (1022—38) naaede Bispedømmet betydelig Anseelse og erholdt under Konrad II (1221—46) Rigsumiddelbarhed. Derimod havde det mange Stridigheder med Byen H., som allerede i 13. Aarh. besad betydelige Rettigheder og var traadt ind i Hanseforbundet. 1519 udbrød den saakaldte Hildesheimer-Stiftsfejde; 1521 blev Biskop Johan af Karl V erklæret i Rigets Acht og Fuldbyrdelsen af denne overdragen til Christian II af Danmark og Hertugerne af Braunschweig. De sidstnævnte Hertuger erobrede og beholdt ved Overenskomsten i Quedlinburg 1523 største Delen af Stiftet, saaledes at kun en mindre Del, det saakaldte »Lille Stift«, blev tilbage for den hildesheim'ske Kirke. Først Biskop Ferdinand (1612—50), Prins af Bayern og Ærkebiskop af Mainz, lykkedes det ved et Forlig 1643 at generhverve næsten hele Stiftet. Da imidlertid alle Byerne (Byen H. siden 1542) bekendte sig til den protestantiske Kirke, blev der paa Kurfyrsten af Hannover's Forlangende 1711 tilsikret dem Religionsfrihed. 1803 kom Bispedømmet til Preussen, efter Freden i Tilsit 1807 til Kongeriget Westfalen; 1813 blev det taget i Besiddelse af Hannover, og 1866 tilfaldt det Preussen. (Litt.: Bauer, »Geschichte von H.« [Hildesheim 1891]; Behr, »Führer durch H.« [smst. 1890]). *Joh. F.*

Hildesvin, den Hjælm, som den svenske Kong Adils røvede fra Kong Aale af Upland efter Slaget paa Vænerisen. Rimeligvis stammer Benævnelsen fra det vildsvineformede Hjælmsmykke. *A. M. D.*

Hildina-Visen (eng. *The Hildina-Ballad*), den eneste bevarede Folkevise fra Shetlands-Øerne i det gamle norrøne Sprog (»Nora«). Den er optegnet af Præsten G. Low (»Tour in the Orkney and Shetland Islands 1774«, udg. Edinburgh 1861]; ny Udgave af Visen forberedes nu (1898) af S. Bugge og J. Jakobsen. Dens Emne er det gamle nordiske »Hilde-Sagn« (s. d.). *A. O.*

Hilding (af Hilde [s. d.]), 1) en almindelig Omskrivning i oldnordiske Kvad for en Kæmpe. 2) Efter Fridthjof's Saga Ingeborg's og Fridthjof's Fosterfader. *A. M. D.*

Hilditch, Jakob, norsk Forfatter, er født 20. Jan. 1864 i Christiania. Som ung gik han først til Handelen, var ved 21 Aars Alderen en Tur over Atlanterhavet og foretog efter Hjemkomsten en eventyrlig Vandring gennem Alpelandene og Norditalien. Hans Skildring heraf gjorde Opsigt og bestyrkede ham i Trangen til at fortsætte som Skribent; de tekniske Studier, han havde slaaet ind paa, lagdes derfor snart til Side. 1888 offentliggjordes i »Dagbladet« den første af en lang Række korte Fortællinger, som har gjort H. til en af de mest folkekære yngre Forfattere i Norge. Ved sit Lune, sit jævne Sprog, sin trofaste Kærlighed til Smaakaarsfolk har han vundet Øre hos de brede Lag. Sine Emner henter han helst fra østlandske Bygder og Smaabyer samt fra Fisker-

og Sømandslivet. H.'s Fortællinger ere udgivne i 8 forskellige Samlinger, hvoraf den første »Under norsk Flag« udkom 1889; senere fulgte »Bande-Lava og andre Fortællinger« [1890], »Paa nært Hold« [1892], »Fremmede« [1893], »Vandreliv« [1895], »Sjo og Sjofolk« [1895] og »Fra Land og Sjo« [1896]. Han var 1896—97 Formand i Norsk Forfatterforenings skønlitterære Sektion. 1897—98 opholdt han sig med Statsstipendium i London og Paris. Et Par Samlinger af H.'s Fortællinger ere udgivne paa Svensk, enkelte ogsaa oversatte paa Tysk. *C. Br.*

Hildreth [hi'ldreþ], Richard, amerikansk Historiker, født 28. Juni 1807 i Deerfield, Massachusetts, død 11. Juli 1865 i Firenze. Han studerede ved Harvard, blev derefter Advokat i Boston, men gik senere over til Journalistikken. 1832 overtog han Redaktionen af »Boston Atlas«. Han agiterede i Tale og Skrift voldsomt imod Sydstaterne og offentliggjorde Flyveskrifter mod Anneksionen af Texas og mod Slaveriet. Under Borgerkrigen var han Konsul i Triest. Af hans Skrifter kunne nævnes: »The Slave; or, Memoir of Archy Alexander« [1836; udkom 1852 i England under Titelen »The White Slave«]; »History of Banks« [1837]; »Theory of Morals« [1844]; »Theory of Politics« [1853]; »Despotism in America« [1854]; »Japan as it was and is« [1855]; »Atrocious Judges as Tools of Tyrants« [1856]. Hans Hovedværk er den store »History of the United States« [6 Bd., New York 1849—53, revideret Udg. 1880]. Den fører Staternes Historie ned til Missouri-Overenskomsten 1821 og danner saaledes en Fortsættelse af Bancroft's Historie. Den roses som paalidelig, men noget snæversynet. *T. L.*

Hildring kaldes i Norge det Fænomen, at fjerne Genstande i disig Luft synes større, end de ere; paa Island kaldes det samme hillingar. Hertil Verbet hildra, rage højt op, synes større end Tingen er, skrolle; nyisl. hilla. I Nordland bruges hilder om tynd Taage, Dis. *Hj. F.*

Hildur (nyislandsk; rettere Hilde [s. d.]), Kvindenavn og Valkyrie. *A. M. D.*

Hilferding, Alexander Feodorovitsch, russisk Filolog, født 1831 i Varszava, død 20. Juni 1872 i Kargopol i Guvernementet Olonets. Han studerede ved Universitetet i Moskva og knyttede her Forbindelser med Slavofilerne; især vaktes hans Interesse for de uden for Rusland boende Slavers Folkeejendommelighed. I sin Afhandling »Levninger af Slaver ved Østersøen's Sydkyst« henledte han den lærde Verdens Opmærksomhed paa de i Pommern og Vestpreussen levende Kasjuber [St. Petersborg 1853]. Sit Ophold i Bosnien som russisk Konsul har han beskrevet i »Bosnien, Herzegovina og Gammel-Serbien« [St. Petersborg 1859], en paalidelig Fremstilling af disse tre Landes etnografiske, politiske og religiøse Tilstand i 1850'erne; til samme Studiekreds hører ogsaa »Serbernes og Bulgarernes Historie« [hvoraf en tysk Oversættelse af Schmaler, I—II, Bautzen 1856—67]. 1861 indtraadte han i Rigskancelliets Tjeneste, og efter den polske Opstand 1863 gik han N. A. Miljutin til Haande i dennes Reformer i Kongeriget Polen; han var bl. a. Ophavsmand til det beklagelige Forbud mod at trykke Lithauisk med latinske Bogstaver, hvorved de svage Spirer til en fremblomstrende lithauisk Litteratur med eet Slag tilintetgjordes; derimod mislykkedes hans Forsøg paa ad Frivillighedens Vej at faa Vestslaverne til at antage et af ham selv konstrueret panslavistisk Alfabet ɔ: det russiske Alfabet med nogle faa Forandringer. Derimod har H. indlagt sig stor Fortjeneste ved at indsamle Byliner (ɔ: russiske Kæmpeviser); paa en Rejse i Guvernementet Olonets i Sommeren 1871 optegnede han i Løbet af 48 Dage 318 for en stor Del hidtil ukendte Varianter [»Onega-Byliner«, St. Petersborg 1873]. Hans »Saml. Skrifter«, I—IV, udkom i St. Petersborg 1868—74. *St. R.*

Hilf'S Overbygning se Jærnbanebygning.

Hilgers, Karl, tysk Billedhugger, er født 17. Jan. 1844 i Diisseldorf. H. slutter sig nærmest til den yngre Berlin-Skulpturs malerisk-naturalistiske Stil. Han har bl. a. skabt Bronzefiguren »Kunstens Genius« for Düsseldorf's Kunsthalle [1879], Statuen af Frederik Vilhelm I i Berlin's »Ruhmeshalle« [1883], Kolossalgruppen »Eva ved Abel's Lig«, Krigsmindesmærker i Diisseldorf og Stettin (med Kejser Vilhelm I; Monumentet afsløret 1894), »Muse« for Berlin's Nationalgaleri. *A. Hk.*

Hilker, Georg Christian, dansk Dekorationsmaler, født i Kjøbenhavn 5. Juni 1807, død smst. 13. Jan. 1895. Samtidig med at gennemgaa sin Læretid som Haandværker studerede H. paa Kunstakademiet; som Svend kom han til at deltage i flere større Dekorationsarbejder i offentlige og private Bygninger, men søgte tillige Uddannelse som Landskabsmaler og udstillede 1833 »Et Parti Træer ved den gamle Falkonergaard«, der blev købt af Kronprinsen efter paa Akademiet at være hædret med et Accessit. Kort derpaa bestemte han sig imidlertid, særlig efter Tilskyndelse af H. E. Freund, til udelukkende at vie sig Dekorationskunsten, og paa dennes Omraade vandt han snart, ikke mindst ved sine Udsmykninger af Møbler, stor Anseelse; en Prøve paa, hvad han allerede tidlig formaaede i denne Retning, er det skønne, for Billedhuggeren H. V. Bissen udførte, 1838 udstillede »Barnesorg«, der nu findes paa Kunstindustrimuseet. Samme Aar, som dette Arbejde fremkom, fik H. en Rejseunderstøttelse, der satte ham i Stand til i længere Tid at studere i Udlandet, særlig i Italien; i Pompeji- og i Napoli-Museerne modtog han stærke Indtryk af den antikke dekorative Kunst, og paa Grundlag af disse udarbejdede han sammen med Constantin Hansen en Plan til Udsmykning af det kjøbenhavnske Universitets Forhal. Efter sin Hjemkomst malede han nogle Lofter i Thorvaldsen's Museum og tog derefter fat paa sit Livs store Hovedværk, Universitetets Forhal; dette optog ham i Aarene 1844—53; senere udførte han, samtidig med at han virkede som Lærer ved Kunstakademiet, endnu en Mængde omfattende Dekorationsarbejder, saaledes i Universitetets Festsal, paa Landbohøjskolen, paa Sorø Akademi og i Nationalbankens Lokaler. H. var en fremragende Maler i sit Fag, udstyret ikke mindre med Sans for dekorativ Virkning end med Smag og Stilfølelse; overalt i sine Værker har han forstaaet at anvende de antikke Motiver paa fri og selvstændig Maade og stedse i nøjeste Overensstemmelse med de Krav, de arkitektoniske Forhold kunde stille. *S. Af.*

Hill [hi'l], Ambrose Powell, nordamerikansk General, født. 9. Novbr. 1825 i Virginien, falden

2. Apr. 1865 i Kampen ved Petersburg. H. blev ved Borgerkrigens Udbrud sat i Spidsen for et virginsk Regiment, med hvilket han udmærkede sig i Slaget ved Manassas eller Bull-Run, forfremmedes til Brigadegeneral og deltog med Hæder i Slaget ved Williamsburg. Sit Ry som en behændig Troppefører har han især vundet i det 7 Dage varende Slag ved Richmond i Sommeren 1862. I Kampene ved Cedar Mountains, den anden Kamp ved Bull-Run, ved Centreville og Chantilly vandt han sig ny Hæder. 14. Septbr. erobrede han Harpers Ferry, foretog efter Kampen en Ilmarch til Antietam Creek og ankom netop tids nok til at tage en fremragende Del i den uafgørende Kamp ved Sharpsburg 19. Septbr. Under Lee's Tilbagetog fra Maryland til Virginien dækkede H. Tilbagetoget og tilintetgjorde ved Botelers Furt den forfølgende Fjendes Avantgarde ved et behændig udført Bajonetangreb. Han deltog derefter i saa godt som alle af General Lee leverede Kampe, saaledes ved Fredericksburg, Chancellorsville og Gettysburg og var efter Tackson's Død Lee's betydeligste General. Under det sidste Angreb paa Petersburg, hvor H. fandt Heltedøden, kæmpede hans Korps alene mod den tredobbelte Overmagt. *B. P. B.*

Hill [hi'l], David Bennett, nordamerikansk Politiker, er født 29. Aug. 1843 i Staten New York, blev 1864 Sagfører i Elmira og kastede sig tidlig ind i det politiske Liv som ivrig *Tammany*-Demokrat. 1871—73 var han Medlem af Statens lovgivende Forsamling, førte 1877 og 1881 Forsædet i det demokratiske Partis Statskonvent og blev 1882 Mayor i Elmira og Statens Viceguvernør. Som saadan overtog han Statens Forvaltning 1885 efter Cleveland's Valg til Præsident og blev 1885 selv valgt til Guvernør og genvalgt 1888 indtil 1891. Derefter blev han Unionssenator indtil 1897, men søgte 1894 forgæves Valg til Guvernørposten. *E. E.*

Hill, Friedrich Moritz, tysk Døvstummelærer, født 8. Decbr. 1805 i Reichenbach, død 30. Septbr. 1874 i Weiszenfels. Efter en kort Virksomhed som Lærer ved Vajsenhuset i Bunzlau og et Aars Uddannelse ved det kgl. Døvstummeinstitut i Berlin blev H. 1. Oktbr. 1830 ansat som Førstelærer ved Døvstummeanstalten i Weiszenfels, en Stilling, han trods flere Tilbud om bedrelonnede Poster beholdt til sin Død. Hans første større Arbejde »Leitfaden tür den Unterricht der Taubstummen« fremkom 1838 i Diesterweg's »Wegweiser«. Hermed indledede han en betydelig litterær Virksomhed, der blev af afgørende Betydning for den tyske Døvstummeskole, hvor fra nu af den hidtil lidet paaagtede Anskuelsesundervisning indtog en fremtrædende Plads. En stor Del af hans Arbejder ere oversatte paa Svensk og Dansk. *F. B.*

Hill [hi'l], George William, nordamerikansk Astronom, er født 3. Marts 1838 i New York, siden 1861 Assistent ved »Office of the American Ephemeris and Nautical Almanac« i Washington. H. har i Fagskrifter publiceret talrige Afhandlinger hovedsagelig vedrørende Problemer inden for Himmelmekanikken. Af større Arbejder kunne nævnes: »Tables of Venus« [Washington 1872]; »A new theory of Jupiter and Saturn« [smst. 1 m. fl. *J. Fr. S.*

Hill [hi'l], Octavia, engelsk Filantrop, er født 1838. Hendes Liv, om hvis for øvrigt paa ydre Begivenheder fattige Forløb hun aldrig har villet meddele sig, har været viet menneskekærlige og praktisk socialreformatoriske Formaal. Hun var oprindelig Lærerinde og lærte som saadan Fattigdommens Kaar at kende i London's *slums.* Ud fra den Tanke, at for at hæve Samfundets Stifbørn økonomisk og moralsk gjaldt det fremfor alt at skaffe dem bedre Boligforhold, rettede hun sine Anstrengelser paa i denne Retning at give Stødet til en Reform, som har ført til betydelige Resultater. For laante Penge købte hun forfaldne Huse for den resterende Del af Grundforpagtningstiden, ombyggede dem og indrettede sunde og saa vidt muligt komfortable Lejligheder, der udlejedes til lav Pris (se Arbejderboliger, S. 1052). Sin Virksomhed begyndte hun 1864 med at købe 3 Huse. Selv opkrævede hun Lejen ved ugentlige Besøg, hvorunder Lejeboerne søgtes paavirkede til at øve Sparsomhed, Orden, Punktlighed, Forudseenhed. Hun søgte samtidig den materielle og etiske Løftelse fremmet. Principmæssig gav hun kun i Nødsfald Almisser, men søgte at skaffe arbejdsledige passende Arbejde. Ved Siden af at give de voksne Hjælp til Selvhjælp søgte hun at redde Børnene fra at gaa til Grunde. Efter de af hende praktiserede Grundsætninger virker i London Selskabet *The East End Dwellings Company.* De have ogsaa fundet Efterligning andensteds, f. Eks. i Leipzig. *K. V. H.*

Hill [hi'l], Rowland, Viscount, engelsk General, født 11. Aug. 1772, død 10. Decbr. 1842 i Han. H. indtraadte i den engelske Hær 1790, forfremmedes hurtig, saaredes som Oberst i Ægypten 1801, kommanderede 1803 en Brigade i Irland og kom 1808 som Generalmajor til Portugal. Her fik han Lejlighed til at udmærke sig under Tilbagetoget til Coruna og i Slaget ved Talavera 1809. Som Generalløjtnant og Armékorpschef slog han 1811 General Gérard ved Arroyo de Molinos, tog det følgende Aar Fæstningen Almarez og deltog med megen Hæder i Kampene 1813 ved Vittoria, Orthes og Toulouse. 1814 udnævntes han til Baron af Almarez og Hawkstone og ophøjedes til Peer. Under Felttoget 1815 kommanderede han forinden Wellington's Ankomst Hæren i Belgien, men deltog ikke i Slaget ved Waterloo, under hvilket han dækkede Forbindelsen imellem Mons og Bruxelles. 1825 forfremmedes han til General, blev 1827 Guvernør i Plymouth og 1828 højestbefalende for den engelske Hær. 1842 traadte han ud af Tjenesten med Titel af Viscount. *B. P. B.*

Hill [hi'l], Rowland, Sir, det engelske Postvæsens Reformator, født 3. Oktbr. 1795 i Kidderminster, Worcestershire, død 27. Aug. 1879 i Hampstead ved London. H. nød tillige med sine Brødre en meget omhyggelig Opdragelse, oprettede sammen med en Broder en Skole i Bruce castle, Tottenham, og virkede indtil 1833 som Pædagog. Han blev da Sekretær ved *Society for diffusion of usefull knowledge*, og i denne Stilling begyndte han at beskæftige sig med Spørgsmaalet om en Simplificering af de gældende Brevtakster. Hans Arbejder og Undersøgelser paa dette Omraade resulterede i et 1837 udgivet Skrift, »Post office reform, its importance and practicability«, hvori. H. fremsatte Forslag til Indførelse af en af

Afstanden uafhængig ensartet og lav Porto for Brevforsendelser (1 Penny pr. Brev af $\frac{1}{2}$ Unzes Vægt). Dette Forslag vakte straks uhyre Opsigt, og 3 Aar efter var det vedtaget af Parlamentet. — H. blev 1846 Sekretær i det engelske Postdepartement og 1854 Oversekretær. 1864 trak han sig tilbage med en aarlig Pension af 2000 L. St., hvorhos der som Anerkendelse af hans Fortjenester blev givet ham en Nationalbelønning af 20,000 L. St. Efter sin Død blev han bisat i Westminster-Abbediet ved Siden af Dampmaskinens Opfinder, James Watt. Om den Hill'ske Reforms postale og almene Betydning se Postvæsen. *O.K.*

Hillberg, Carl Wilhelm Emil, svensk Skuespiller, er født 18. Febr. 1852 i Stockholm, blev 1870 Student fra Upsala, debuterede 15. Marts 1873 paa »Stora teatern« i Stockholm, tog derpaa Engagement i Goteborg og senere i Helsingfors, vendte 1878 tilbage til Stockholm, som han 2 Aar efter atter forlod for som Direktør at overtage »Stora teatern« i Goteborg, en Stilling, han efter kun 1 Aar maatte opgive, og efter forskellige kortvarige Engagementer knyttedes han 1886 til »Dramatiska teatern« i Stockholm, hvor han virkede til 1897—98, da han gik til »Vasateateret«. Lige saa mange H.'s Engagementer have været, lige saa forskelligartede ere hans Roller i det moderne som i det klassiske Repertoire: han har spillet Idealisten Brand hos Ibsen og Skadedyret Hertugen af Septmonts i »Den Fremmede«, den raadsnare Petrucchio i »En arrig Kvinde, der blev tam« og den tvivlraadige Wallenstein i »Wallensteins Død«, den godhjertede Dr. Stockman i »En Folkefjende« og Ærkeskurken Jago i »Othello«, den barok-fantastiske Ulrik Brendel i »Rosmersholm« og den korrekt-slebne Selskabsmand Repholt i »Et Besøg« o. s. v. (Litt.: F. Hedberg, »Svenska Skådespelare« [Stockholm 1884]). *A. A.*

Hillebrand, Karl, tysk Forfatter, født i Giessen 17. Septbr. 1829, død i Firenze 19. Oktbr. 1884. Som ung Jurist deltog han i den badensiske Opstand 1849 og blev sat i Fængsel, men undkom og flygtede til Paris, hvor han en Tid var H. Heine's Sekretær. Han tog de franske akademiske Grader, blev Doktor ved Sorbonne og 1863 ansat som Lærer i Tysk ved Militærskolen i St. Cyr, men samme Aar kaldet til Douai som Professor i udenlandsk Litteratur. Efter Krigserklæringen til Tyskland (1870) tog han sin Afsked og deltog i den italienske Ekspedition imod Rom som Referent for Bladet »Times«. Efter den Tid levede han som Privatmand i Firenze. Foruden en Mængde Afhandlinger i franske, engelske, italienske og tyske Tidsskrifter har han udgivet paa Fransk: »Dino Compagni« [1862], Prisskriftet »Des conditions de la bonne comédie« [1863], en Oversættelse af »O. Muller, Griechische Litteraturgeschichte« [3 Bd., 3. Opl. 1883], »La Prusse contemporaine« [1867], »Études italiennes« [1868], »De la reforme de l'enseignement supérieur« [1868]. Hans tyske Afhandlinger, historiske, kulturhistoriske, politiske og sociale, udkom i 7 Bd. under Titel »Zeiten, Volker und Menschen« [1874—85]; til Giesebrecht's »Staatengeschichte« har han skrevet »Geschichte Frankreichs von der Thronbesteigung Ludwig Philipps bis zum Fall Napoleons III«, 1—2 Bd., der naa til 1848 [2. Opl. 1881—82]. Endnu maa nævnes hans Forelæsning ved *Royal Institution* i London [1880]: »Lectures on German thought during the last two hundred years«. (Litt.: Homberger, »K. H« [1884]). *C. A. N.*

Hillebrandt, Niels Peter, dansk Musiker, født i Kjøbenhavn 14. Septbr. 1815, død smst. 11. Febr. 1885, uddannedes oprindelig som Tenorist i Siboni's Konservatorium. Senere virkede han som Musiklærer og Sangforeningsdirigent. Siden 1852 var han ansat som Kantor og Klokker og til sidst tillige som Organist ved Frederiks tyske Kirke paa Christianshavn. Af hans melodiøse Sange have enkelte vundet Popularitet (»Til første Regiment«, »De sønderjydske Piger« m. fl.). *A. H.*

Hilleh (Hilla), By i det asiatiske Tyrki, Irak-Arabi (Sydmesopotamien), ved højre Bred af Eufrat, over hvilken en Pontonbro fører. Befolkningen, der mest bestaar af Arabere, naar næppe 10,000; Fabrikation af Bomuldstøjer og uldne Kapper, Handel med Bøffelhuder. Tæt N. f. H. ligger paa den modsatte Flodbred de Grushobe, der skjule Ruiner af Babylon. *C. A.*

Hillel, 1) hassaken (»den gamle«), berømt jødisk skriftlærd paa Christi Tid. Han var kommen fra Babylon til Jerusalem, om hans Liv vides intet sikkert, mange smukke Træk fortælles om ham, som vidne om en ædel, mild sagtmodig Personlighed, om hans Lærdom og Iver for Lovstudiet. Han og Schammai vare Tidens berømteste skriftlærde, om hvilke der dannedes to Skoler, Retninger, inden for Lovstudiet; Principperne vare de samme, men i Lovfortolkningen repræsenterede H. en mildere, Schammai en strengere Retning. (Litt.: Delitzsch, »Jesus und Hillel« [2. Opl. Erlangen 1867]).

2) hannasi (»Fyrsten«), Søn af R. Juda hannasi, i 4. Aarh. Forstander for Skolen i Tiberias, bekendt som Grundlægger af den senere jødiske Tidsregning, idet han opgav at regne Maanederne efter Maanens Tilsynekomst og indførte bestemte Regler for Kalenderberegningen. *V. O.*

Hillemacher [ilmasæ'r], Eugène Ernest, fransk Genremaler, født 1818 i Paris, død 1887 smst. Af H.'s mange Arbejder, der have deres Styrke i teknisk Fermhed, ere særlig hans Skildringer af Episoder af Kunstneres, Digteres og Opfinderes Liv blevne populære, saaledes: »Rubens maler sin Hustrus Billed«, »Molière og hans Husholderske«, »Den 12-aarige Mozart dirigerer Messen«, »Poussin og Ludvig XIII«, »Gutenberg i sit Værksted«, »James Watt«, og »Napoleon med Goethe og Wieland«. Hans »Andægtige om en Bedestol i Rom's Peterskirke« [1855] kom til Luxembourg-Samlingen. *A. Hk.*

Hillemacher [ilmasæ'r], Poul Joseph William, født 25. Novbr. 1852, og hans Broder, Lucien Joseph Édouard, født 10. Juni 1860, franske Musikere, have under et ejendommeligt Samarbejde skrevet en Række Arbejder, der ere fremkomne under begges Navne og have skaffet Brødrene H. betydeligt Ry i den franske og tyske Musikverden. H.'s Arbejder omfatte foruden nogen Violin- og Orkestermusik væsentlig Operaer: »Saint-Mégrin« [1886], »Une aventure d'Arlequin« [1888], »Le Regiment, qui passe« [1894] og »Le Drac« [opført i Karlsruhe 1896], der viser Paavirkning af Rich. Wagner's Værker og udmærker sig ved Finhed og Opfindsomhed og pragtfuld Orkestration. *W. B.*

Hiller, Ferdinand, tysk Komponist, født .24. Oktbr. 1811 i Frankfurt a. M., død 11. Maj 1885 i Koln, var bl. a. Elev af Hummel, med hvem han besøgte Beethoven i Wien (1827), et Besøg, han har beskrevet i sine Bøger »Ludwig von Beethoven« [1871] og »Aus dem Tonleben« [1868 og 1871]. H., der alt forinden var optraadt som Klaverspiller og havde begyndt at komponere, tog 1828 Ophold i Paris, i hvis Musikliv han kom til at spille en Rolle, idet han udbredte Kendskabet til tysk Musik (han var den første, der spillede Beethoven's Es-Dur-Koncert i Paris), og i hvis Kunstnerkredse han var en velset Gæst, en Ven af Mænd som Cherubini, Rossini, Chopin, Berlioz, Heine o. m. a., Bekendtskaber, der ligeledes have givet Stof til hans litterære Frembringelser. Efter et Ophold i Italien, hvor hans Opera »Romilda« spilledes i La Scala i Milano (1839), kaldtes H. af Mendelssohn-Bartholdy til Leipzig, hvor sidstnævnte opførte H.'s Oratorium »Die Zerstörung Jerusalems« (1840). Efter et nyt Besøg i Italien og efter en Sæson at have dirigeret Gewandhaus-Koncerterne i Leipzig i Mendelssohn's Fraværelse fik H. 1850 Ansættelse som Stadskapelmester i Koln og Leder af Byens Konservatorium. I denne dobbelte Stilling og som Leder af de rhinske Musikfester opnaaede H. et højt anset Navn, og han, der var en fintdannet og elskværdig Personlighed, betragtedes, uagtet han som Komponist ikke var særlig fremragende, indtil 1884, da han opgav sine Stillinger, som en af Spidserne i det tyske Musikliv. H., der var en udmærket Klaverspiller og en dygtig Lærer, har i sine Kompositioner nærmest sluttet sig til klassiske Forbilleder eller til den Mendelssohn-Schumannske Retning. Hans Arbejder udmærke sig ved Smag, Elegance og Velklang; men hans Begavelse strækker egentlig kun til i mindre Former; mest vellykkede ere da hans Klaversager og Sangkompositioner (Lieder, Duetter, Mandskor etc.), men hans righoldige Produktion omfatter ogsaa Værker som Operaer, Oratorier, Kantater, Salmer og Mottetter, større Kammermusikværker og en Klaverkoncert. Som Skribent vandt H. megen Yndest ved underholdende, kundskabsrige og livlig skrevne Bøger, som »Musikalisches und Personliches« [1876], »Felix Mendelssohn-Bartholdy« [1876], »Kiinstlerleben« [1880], »Wie horen wir Musik« [1880], »Erinnerungsblätter« [1884] etc. Af Kunstanskuelse var H. væsentlig konservativ og optraadte som Rich. Wagner's erklærede Modstander. *W. B.*

Hiller (egl. Hüller), Johann Adam, tysk Komponist, født 25. Decbr. 1728 ved Gorlitz, død 16. Juni 1804 i Leipzig. H., der maatte kæmpe sig frem under vanskelige Fo.rhold, blev Elev i Kreuzschule i Dresden, hvor bl. a. Homilius var hans Lærer, og hvor Hasse's og Graun's Operaer vare Genstand for hans Studier, besøgte derefter Universitetet i Leipzig, men helligede sig snart helt til Musikken og tog efter nogen Omflakken fast Ophold i Leipzig (1758), hvor han forblev til sin Død. I nævnte Bys Musikliv kom H. nu til at spille en meget betydelig Rolle; han blev Leder af de saakaldte »Grosse Concerte«, holdt disse med stor Energi ved lige selv under Syvaarskrigen og fortsatte dem derefter under Navn af »Liebhaberconcerte« eller »Concerts spirituels« (efter Paris-Mønsteret). Disse Koncerter bleve Oprindelsen til de senere saa berømte »Gewandhaus-Koncerter«. Ved Siden af denne Virksomhed optraadte H. som Operakomponist og blev her Ophavsmanden til det tyske »Singspiel«. Paavirket udvortes af Forbillederne i den italienske *opera-buffo* og franske *opéra-comique* skabte han en ejendommelig national Genre gennem de smaa Sangspil, han skrev i Forening med Forfatteren Weisse, og som han udstyrede med nydelige, naturlig melodiøse, følelsesfulde eller humoristiske Viser, der hurtig fandt stor Yndest og Udbredelse og endog med Held konkurrerede med den da alt beherskende italienske Opera. I H.'s naive og idylliske Sangspil ligger Spiren til Mesterværker som Mozart's »Entführung aus dem Serail« og »Zauberflote« og til talrige tyske Sangspil lige op til vore Dage. De mest kendte af H.'s Arbejder for Scenen ere »Der Teufel ist los« [1765], »Lisouart und Dariolette« [1766], »Lottchen am Hofe« [1767], »Die Liebe am Lande«, »Der Krieg«, »Der Erntekranz«, »Die beiden Geizigen« og fremfor alle »Die Jagd«, H.'s mest yndede og livskraftige Sangspil. En Mængde Viser fra disse Sangspil bleve meget populære, men foruden dem har H. skrevet baade verdslige og gejstlige Sange, der vandt stor Udbredelse, saaledes »Lieder für Kinder«, »Choralmelodien zu Gellerts Oden« etc, hvorimod H.'s Instrumentalmusik hurtig gik i Glemme. Endelig har H. udfoldet en interessant Skribentvirksomhed (»Wochentliche Nachrichten und Anmerkungen die Musik betreffend« [1766—70], »Lebensbeschreibungen beriihmter Musikgelehrten und Tonkiinstler« [1784], hvori H.'s Selvbiografi, »Uber Metastasio« [1786], endvidere »Anweisungen« til Sang [1774 og 1780] og til Violinspil [1792]) samt gjort sig fortjent af at genudgive eller arrangere klassiske Kirkeværker. *TV. B.*

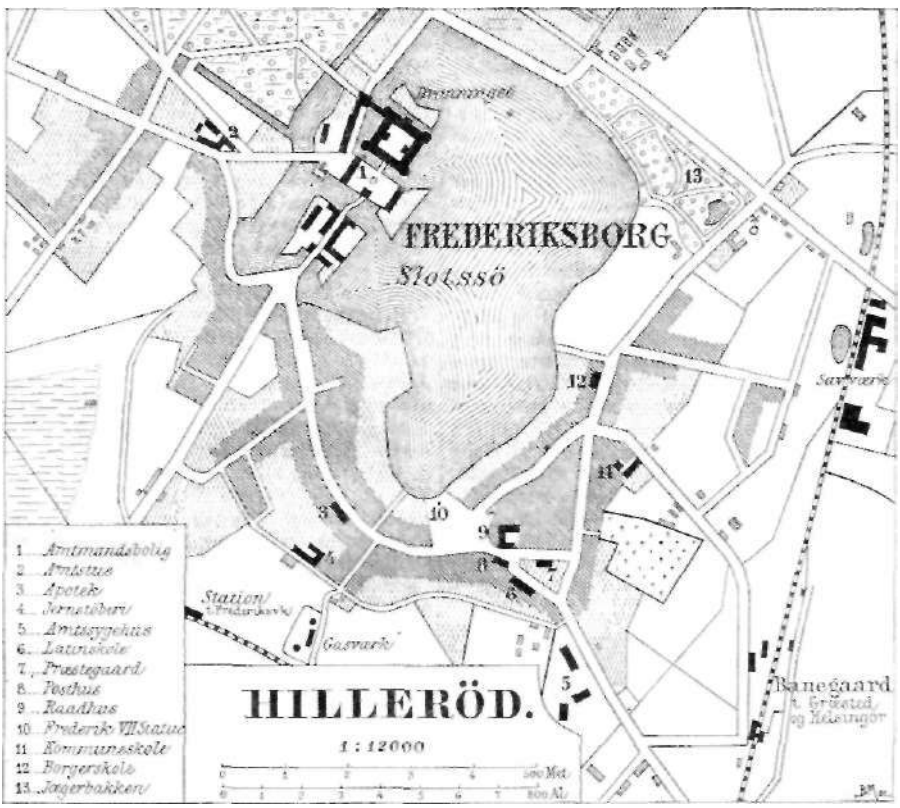
Hillern, Wilhelmine von, tysk Forfatterinde, Datter af Charlotte Birch-Pfeiffer, er født i Munchen 11. Marts 1836. Hun gik først til Teateret og debuterede med Bifald i Coburg (1853), men blev gift 1857 og optraadte som Forfatterinde fra 1865. Hun gjorde en Del mindre, dramatiske Forsøg og udgav Romanerne »Doppelleben« [2 Bd. 1865, 2. Opl. 1880], »Ein Arzt der Seele« [4 Bd. 1869, 4. Opl. 1885], »Aus eigener Kraft« [1872, 2. Opl. 1886], men hun slog dog først rigtig igennem med den flot og kraftig ud af Livet grebne »Geier-Wally« [1873, 6. Opl. 1891, dramatiseret 1880]; derefter fulgte bl. a. »Und sie kommt doch«, Fortælling fra et Kloster i Alperne fra 13. Aarh. [1.—3. Opl. 1879], »Am Kreuz, Passionsspiel aus Oberammergau« [2 Bd. 1890]. *C.A.N.*

Hillerslev, Herred i det nordlige Nørrejylland, Thisted Amt (Thyland), begrænses mod Øst af Vester Han Herred og mod Sydvest af Hundborg Herred, medens det mod Nord og Vest omgives af Nordsøen og mod Sydøst af Limfjorden (Thisted Bredning og Vesløs Vejle). Herredets største Udstrækning fra Vest til Øst er henved 30 Km., den største Bredde fra Nord til Syd er ca. 18 Km. Det er ca. 225 □Km. og har (1890) 7,558 Indb. (1801: 4,650, 1860: 6,735, 1880: 7,460) ɔ: ca. 23 paa 1 • Km.; det hører saaledes til de daarlig befolkede Egne. Den vestlige Del af Herredet er opfyldt af Kridtbanker og lave Plateauer, over hvilke Thyland's Hovedvandskel

bugter sig mod Nord over Højder som Slavsbjærge (53 M.) og Hjertebjærg (67 M.) paa Hanstholm's Plateau, og mellem hvilke ligge Kærstrækninger. Saaledes ligger mod Sydvest Søerne Vestervandet og Nors Sø (12 à 14 M. o. H.) med Afløb ved Klitmøller. I den midterste Del af Herredet hæve sig endnu nogle isolerede Højder, som Højbjærg, Kløvenhøj (omtr. 49 M.) og Brunbakke (33,6 M.). Den østlige Del er derimod helt flad. Langs Kysten findes Klitter (se i øvrigt Thyland). Til Limfjorden søge nogle smaa Vandløb. Jorderne ere overvejende sandede med Underlag af Kalk, blandet med noget Ler, og derfor ikke meget frugtbare. Omtr. 6,340 Hekt. ere besaaede, 11,670 Græsgang, Eng o. s. v., medens 8,410 ere dækkede med Heder, 3,200 med Flyvesand, 630 ere Stenmarker, 1,015 Moser og Kær, og kun 155 ere Skov. Der var 1893: 2,167 Heste, 10,668 Stkr. Hornkvæg, 17,094 Faar og 2,731 Svin. Herredet er delt i 13 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 1,979 Tdr., og der var s. A. 1,497 Gaarde og Huse. I gejstlig Henseende danner Herredet dog 1660—61 til Vestervig Amt), indtil det 1793 lagdes til Thisted Amt. *H. W.*

Hillerup, Frederik Christian, dansk Forfatter, født 12. Maj 1793 paa Wedellsborg paa Fyn, død 5. Maj 1861 i Kjøbenhavn, blev Student 1811, studerede i nogle Aar Jura, men opgav Studeringerne for udelukkende at sysle med Kunst og Poesi. Støttet af sin dengang velhavende Fader rejste han 1820 til Rom, hvor han blev til 1826, men hans kunstneriske Evner svarede ikke til hans varme Kærlighed til Kunsten, Faderens Formue gik tabt, og kun ved gode Venners Hjælp sattes han i Stand til at rejse hjem til Kjøbenhavn. Han redigerede 1836—38 »Dansk Kunstblad«, udgav »Thorvaldsen og hans Værker« med en efter Thiele forkortet Tekst [4 Dele, 1842 ff.] og har skrevet en Del temmelig ubetydelige Noveller og Digtninger. *S. Bz.*

Hillerød, Købstad i Nordsjælland, Lynge-Frederiksborg Herred, ligger under 55° 56' n. Br. og 0° 16' 30" v. L. f. Kbhvn., ca. 34 Km. N. V. f. Kbhvn. og 22 Km. S. V. f. Helsingør og havde

eet Provsti med Hundborg Herred under Aalborg Stift, i verdslig Henseende danner det H. Herreds Jurisdiktion. — H. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet Hildeslefhæreth, hørte i Middelalderen til Thysyssel. Senere hørte det til Ørum Len og fra 1660 til Ørum Amt (en Del regnedes 1. Febr. 1890 295 Huse (1894 342) og 3,731 Indb. (1801: 1,214, 1860: 2,391, 1880: 3,059). Byen ligger i en smuk Egn, næsten helt omgiven af Skov, i en Halvkreds om den sydlige Del af Frederiksborg Slotssø og lige op til Frederiksborg Slot, hvis Bygning og Taarne rage op over

Byen og give den dens Præg, saaledes at Navnet Frederiksborg ofte anvendes paa den. Hovedgaderne i den venlig udseende og godt byggede By, der i de senere Aar har udvidet sig en Del, især 0. f. Søen, ere Slotsgade, der gaar fra Slottet Vest om Søen til Torvet, og den fra Torvet løbende Helsingørsgade, der gaar Øst om Søen. Af offentlige Bygninger nævnes det ret anselige, 1887—88 opførte Raadhus, der ligger ved Torvet paa en terrasseformig Plads, den lærde Skole, Kommuneskolen, en teknisk Skole, Arbejds- og Forsørgelsesanstalten, Frederiksborg Amtssygehus, opført 1883 — 84, Hospitalet, oprettet 1726, med en ny Bygning, beregnet for 22 Lemmer; desuden er der et Gasværk, et Asyl og to Jærnbanegaarde, den ene for Kjøbenhavn—Helsingør-Banen, den anden som Udgangspunkt for den 1880 aabnede H.—Gribskov-Bane, som 1896 forlængedes til Gilleleje. Byen, der danner et eget Sogn, har ingen Kirke, men benytter Frederiksborg Slotskirke sammen med Slotssognets Menighed. Paa Torvet og lige ud ved Slotssøen staar en af V. Bissen udført Bronzestatue af Frederik VII. Byens Hovederhverv er Landhandel ved Siden af Haandværk og Jordbrug; der findes bl. a. en Maskinfabrik med Jærnstøberi, en Klæde- og en Tobaksfabrik, Farverier, Garverier o. s. v. samt Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse. De ordinære Told- og Skibsafgifter beløb sig 1896 til 43,077 Kr.; der produceredes s. A. 283,494 Liter Brændevin, og Brændevinsbrændingsafgiften udgjorde 25,441 Kr. H. er Valgsted for Frederiksborg Amts 3. Folketingskreds og hører til 1. Udskrivningskreds; Amtmanden ligesom Amtsforvalteren bo her. — Byens Historie gaar kun tilbage til Frederik II's Tid. Tidligere laa der en Landsby Ilskjøb, der ved Mageskiftet med Herluf Trolle 1560 kom i Frederik II's Besiddelse tillige med Hillerødsholm (se Frederiksborg, S. 74). Byen, der voksede op omkring Gaarden, hvis Navn Kongen straks efter forandrede til Frederiksborg, har formodentlig kort efter faaet sit nuværende Navn (Hilderød, Hilderøed, Hyllerødt). Naar den er bleven Købstad, vides ikke. Ved Købstædernes Matrikulering 1660 nævnes den ikke, først ved et særligt Reskript af 26. Jan. 1661 blev den optagen iblandt dem, °g 1732 fik den fri Udøvelse af fuldstændig Købstadsnæring. Ved Aar 1620 opførtes der en lille Bindingsværkskirke i H.; men den blæste om nogle Aar efter, og fra omtr. 1630 henvistes Beboerne til Slotskirken. Byen har lidt meget ved Pesten, navnlig 1654—55 og 1711, og ved store Ildebrande, saaledes 1698, 1733 og især 10. — 11. Maj 1834, efter hvilken sidste Brand den næsten helt har forandret Udseende. (Litt.: N. P. W., »Optegnelser om H. By og dens nærmeste Omegn i ældre og nyere Tid«, i »Underholdende Læsning« [Hillerød 1868—69]). *H. W.*

Hillerød Bymærke.

Hilleström, Per, svensk Maler, født i Vaddo 1732, død 13. Aug. 1816. Det var hans Dygtighed som Haute-lisse-Væver, der først henledede Opmærksomheden paa ham, og den, der 1757 bragte ham til Paris. Her uddannede han sig imidlertid i Malerkunst, og H, der i Stockholm havde lært under Taraval og Hårleman, fik nu selve Boucher til Lærer. Efter at han 1759 var vendt tilbage til Stockholm, gav han sig i Kast med en Mængde smaa Genrebilleder, »Konversationsstykker«, i Begyndelsen forsøgende sig i den Boucher'ske lette Ynde, men efterhaanden havnende i det pænt borgerlige med realistiske Smaabilleder (Damer ved Toilettet, strygende eller spindende Kvinder, Moder, undervisende Børn etc.) i Chardin's eller ogsaa Greuze's Maner; paa sine ældre Dage malede han med Forkærlighed Billeder med kunstigt Lys (Smedjer, Ildebrande o. l.), alt fermt og flinkt, men hverken synderlig originalt eller spirituelt. Imidlertid nød H. stor Anseelse, ikke mindst hos selve Kongen. 1773 blev han Medlem af, 1794 Professor, 1805 Rektor og 1810 Direktør ved Malerakademiet. Gustafs mange Bestillinger hos H. gik hovedsagelig ud paa store Paradebilleder, Divertissements, »Karuseller«, ved hvilke Kongen og hans Hof agerede, Emuer, der ofte vare lidet taknemmelige (som f. Eks. »Offentligt Taffel paa Drottningholm«), og som H. skilte sig fra med en rutineret haandværksmæssig Flothed (mange Prøver paa Drottningholm, Grippsholm, Rosersberg m. fl.). Den alsidige Malers Repertoire er dog ikke hermed færdigt; man har en Del historiske og religiøse Billeder af H. fra hans sidste Tid, Portrætter [Bellmann's i Stockholm's Nationalmus.; Selvportræt fra 1785 paa Grippsholm], ogsaa Landskaber. Hans Søn Karl Peter H. (1760—1812) var ogsaa Maler, agreeredes ved Akademiet 1795. *A. Hk.*

Hilleviönes er (Plinius, *Hist. nat.*, IV, 96) opfattet som »hieratisk« (religionsbetegnende) Navn for Nordboerne i Modsætning til de øvrige Germaner. Det kun een Gang forekommende Navn er imidlertid umuligt paa Germansk, og *(h)illevionum gens* staar vel slet og ret for *illa Svionum gens*, »hint Sveernes Folk«. *G. S—e.*

Hills [hi'lz], Robert, engelsk Akvarelmaler og Raderer, (1769—1844), var en i sin Tid meget anset og overmaade produktiv Akvarelmaler; han var med til at stifte Akvarelmalernes Selskab og virkede som dettes Sekretær; særlig malede han Jagtbilleder. Desuden raderede han ogsaa *en masse* (over Tusinde Blade i Brit. Mus.). 1816 udkom hans »Skitser fra Flandern og Holland« med Akvatintastik af H. *A. Hk.*

Hilmend (Helmund), Afghanistan's største Flod, udspringer paa Hindukoh tæt V. f. Kabul og flyder i en af høje Bjærge omgiven Dal mod Sydvest hen imod Afghanistan's Sydgrænse. Paa denne Strækning optager den flere Bifloder, der alle have den samme sydvestlige Retning som Hovedfloden. Efter at være naaet ned i Lavlandet bøjer den mod Vest gennem Ørkenen Descht-i-Margo, bøjer derpaa mod Nord og falder i Hamun-Sumpen (s. d.). Flodens Leje ligger meget dybt; om Sommeren er H. vandrig, om Vinteren kan man derimod vade over den. Et vidtstrakt Net af Vandingskanaler udbredte forhen Flodens frugtbargørende Vand over dens Dal, men de bleve til Dels ødelagte ved Timur Lenk's Indfald og ere senere endnu mere forfaldne. *C. A.*

Hilmer (»den hjælmbærende« ell. snarere »den styrende«), Omskrivning i oldnordisk Digtning for: Konge. *A.M. D.*

Hilmer, Camilla Elisa, født Jensen, dansk Skuespillerinde, er født 17. Aug. 1849 i Kjøbenhavn. 23. Novbr. 1865 debuterede H., der havde gennemgaaet Balletskolen, paa det kgl. Teater som Laura i »De Nygifte«; udmærket instrueret af Fru Heiberg gav hun denne Figur et Skær af Skyhed og bunden Varme; hun fik herefter en Del Elskerinderoller, men hendes Fremstilling af disse naaede ikke op over det respektable; senere (i 1870'erne) tog hun Subretterne og Pernillerne i Arv og bevarede med Omhu de traditionshævdede Betoninger og Teaterspil, som Phister havde lært hende; i de sidste Aar er hun rykket op i Madamernes og Magdelonernes Række, og den simple Smaaborgerlighed og haardhændede Komik, hvorved hun allerede tidligere saa fortræffelig udstyrede et Par med disse beslægtede Roller, som Madam Sommer i »Et Eventyr i Rosenborg Have« og Kirsten Giftekniv i »Den forvandlede Brudgom«, kommer hende i dette Fag til gode. *A. A.*

Hilmer, Christian Frederik, dansk Violinist, er født i Kjøbenhavn 13. Febr. 1845, uddannedes under Kammermusikus Schiørring og ved gentagne Studieophold i Udlandet, bl. a. hos Lauterbach og Joachim, til en fremragende Kunstner, hvis store Tone, energiske Strøg og en fuldendt Teknik i Forbindelse med et ildfuldt Temperament have gjort ham til en lige saa fremragende Solospiller som dygtig Kammermusikspiller. 1872 blev H. ansat i det kgl. Kapel, 1895 udnævntes han til kgl. Kammermusikus og kort efter til Koncertmester. Uden for sin Virksomhed i Kapellet har H. spillet en betydelig Rolle i det kjøbenhavnske Koncertliv, ligesom han med Held er optraadt i flere af Udlandets Byer, som St. Petersborg, Stockholm og Goteborg. Han har tillige udfoldet en omfattende og anset Virksomhed som Lærer. 1877 ægtede H. ovenn. Skuespillerinde C. E. H. *S. L.*

Hilsen, Tilkendegivelse af Ærbødighed, Venskab, Agtelse o. l. lige over for Mennesker, med hvem man træffer sammen, eller som man skilles fra. Ogsaa Billeder, Symboler paa det hellige o. l. ere Genstand for H. I det enkelte hersker der stor Forskellighed i Maaden, hvorpaa H. udtrykkes hos forskellige Folk, alt efter disses Kulturtrin og efter Skik og Brug hos vedkommende Folk. Højt udviklede Folk paa samme Kulturtrin ville sjælden udtrykke deres H. helt paa samme Vis; hvert Land og Folk har gerne i denne Henseende sine særegne Ejendommeligheder. H. er ligeledes forskellig efter vedkommendes indbyrdes Forhold og efter den Stilling, som de indtage i Samfundet, idet den H., der bringes meget højtstaaende Personer, naturlig bliver mere ærbødig end den, som af disse bringes til Gengæld. I meget kultiverede Samfund ville dog de højere staaende besvare H. omtrent, som de modtage den, hvorimod i lidet kultiverede Samfund og i despotisk regerede Stater den mægtige i Reglen vil forlange yderst ærbødig, endog slavisk H. uden derfor at yde den mindste H. til Gengæld. Hos flere lidet udviklede Folk haves ejendommelige for os højst besynderlige Maader at udtrykke H. paa. Saaledes gnides hos nogle Folk til H. Næserne mod hinanden, eller man snøfter op i Næsen paa hinanden. I Rejsebeskrivelser af Ophold blandt vilde og halvvilde Folk vil man finde interessante Oplysninger om disse Folks H. Kysset (s. d.), som anvendes saa meget af flere Folk, baade af ligestillede, der kysse hinanden paa Mund, Kinder eller Pande, og af Mennesker i forskellige Kaar, idet den lavere stillede kysser Sømmen af den højere stilledes Klæder eller kysser ham paa Haanden, er helt ukendt i store Strækninger af vor Jord. I mange despotisk regerede Lande maa den, der stedes for Kongers og mægtige Mænds Aasyn, kaste sig næsegrus ned for ham og kysse Støvet under hans Fødder. Denne H. brugtes i de gamle Østerlande, og nedenstaaende Afbildning viser, hvorledes Kong Jehu af Israel (eller hans Gesandt) omtr. 838 f. Chr. kaster sig ned for den assyriske Konge Salmanassar. Billedet er hentet fra den »sorte Obelisk fra Nimrod«, der er udført 828 f. Chr. i Assyrien. Denne Maade at hilse paa, der er ældgammel i Asien, kaldtes af Grækerne *Proskynesis* (προσκυνῶ, egl. »gør mig til en Hund for dig«). For Resten kendes den oprindelige Skik, at kaste sig helt ned, godt af Nutidsgrækere, men den anvendes af dem som af andre østerlandske Kristne kun i Kirken over for det hellige. Muhamedanerne kaste sig ned paa samme Maade i deres Bønner, vendende sig mod Mekka. Den almindelige muhamedanske H. er en lille Bøjning forover, idet man lægger Haanden paa Brystet eller paa Pande, Mund og Bryst. De gamle Ægyptere synes kun at have gjort en dyb Bøjning over for deres Konger; foran Gudebillederne knælede derimod alle, selv Kongen. De gamle Israelitter bøjede sig ligeledes dybt; om Jakob fortælles det (1. Moseb. 33, 3), at han bøjede sig 7 Gange til Jorden, da han nærmede sig sin Broder Esau.

Kong Jehu hilser Assyrerkongen Salmanassar (842 f. Chr.).

Vor Skik at tage Hatten af som H. er kun et Par Aarhundreder gammel. Den bruges mindre i nogle Lande, saaledes i det britiske Rige, hvor man ofte kun berører Hatten uden at tage den af. I alle Stater hilse militære i Uniform ved at lægge højre Haand til Hovedbedækningen. For kgl. Personer gøres Front. Ogsaa civile pleje at staa stille og gøre Front for kgl. Personer, idet de gøre en dyb H. Kys anvendes mere af Tyskere end af flere andre Folk,

ikke blot af Kvinder, men ogsaa af Mænd. I England er Kys kun lidet i Brug som H. mellem Mænd. De Ord og Udtryk, der ledsage H., ere forskellige i de forskellige Lande. De gamle Israelitters H. var *Sholém alekém* (»Fred med eder«), en H., der ogsaa bruges af Nutidens Arabere (*salem-alekum*), Grækernes H. var *Chaire*! Romernes *Ave*! ved Afsked *Vale*! Det danske »God Dag« har sit tilsvarende hos mange europæiske Folk. I Frankrig bruges ved Afsked *Adieu*! medens det italienske *Adio* ogsaa bruges, naar man mødes. Ved Afsked siger Franskmanden *Au revoir*! Italieneren *Arevederci*! (paa Gensyn). I Østerrig bruges oftere det latinske *Servus*! som H. Overalt i Tyskland vil man ved Afsked ofte høre som H. »(Ich) empfele mich Ihnen«, der drages sammen, saa det lyder som »Filleminen!«. I England hilser man ofte, naar man mødes, med: *How do You do*? (ofte afkortet til *Doyoudo* ?), uden at vedkommende giver sig Tid til at høre paa Svaret paa dette Spørgsmaal til den andens Befindende. Grækernes H. er *Proskynå*! (se ovenf.). Ogsaa Skibe udtrykke H.; det sker ved Sænkning af Flaget. Krigsskibe hilse paa hinanden og paa Fæstninger ved Kanonsalut. *V. S.*

Hilton [hi'lt*e*n], Marie, bekendt for sit Velgørenhedsværk blandt de fattige i London's *East End*, født 1821, død 10. Apr. 1896. Hun oprettede Syskoler for nødlidende Kvinder, grundlagde »Suppekøkkener«, virkede for Afholdssagen, men fremfor alt er hendes Navn varig knyttet til et Asyl for forsømte Børn, der aabnedes 21. Febr. 1871. Dette Opdragelseshjem, beregnet paa Børn af det moralsk mest forkomne Proletariat, begyndte med Plads for 25 Børn, men er senere vokset til et omfangsrigt Etablissement, hvorigennem der øves et betydeligt socialt Redningsværk. (Litt.: J. Deane Hilton, *M. H., her Life and Work* [1897]). *K.V.H.*

Hilton [hi'lt*e*n], William, engelsk Historiemaler, født 3. Juni 1786 i Lincoln, død 30. Decbr. 1839 i London. H. var Elev af Stikkeren R. Smith, Faderen William H. (d. Ældre, død 1822) og det kgl. Akademi, hvis Skoler han besøgte fra 1806. 1803 udstillede han for første Gang, 1811 slog han igennem med »Christi Gravlæggelse«, der snart efterfulgtes af »Maria salver Christi Fødder« [St.-Michaels-Kirken i London] og »Christus helbreder en blind«. »Den tornekronede Christus« [1825, senere købt af det kgl. Akademi] anses for hans Hovedværk. Andre bekendte Værker af H., hvilke imidlertid nu paa Grund af deres Asfaltfarver mestendels ere Ruiner, ere: »Naturen blæser Sæbebobler for sine Børn« [1821], »Sir Caiepine befrier Serena«, »Engelen befrier Peter af Fængselet«, »Una« [1832], »Edith finder Harold's Lig« [1834] og »Barnemordet i Bethlehem« [1838]. H. blev 1820 Medlem af Akademiet, 1827 dets Konservator. *A. Hk.*

Hilty, Karl, schweizisk Statsretslærer, er født 28. Febr. 1833 i Chur, studerede i Gottingen og Heidelberg, senere i England og Paris, blev 1855 Advokat, 1866 Medlem af Nationalraadet for Kanton St. Gallen, 1874 Professor i Stats- og Folkeret ved Universitetet i Bern og senere sat i Spidsen for Militærjustitsen i Schweiz, for hvis Reform han har udfoldet betydelig Virksomhed. Blandt hans talrige Skrifter skulle her nævnes: »Vorlesungen iiber die Politik der Eidgenossenschaft« [1875], »Uber die Wiederaufnahme der Todesstrafe« [1879], »Die Neutralitet der Schweiz in ihrer heutigen Auffassung« [1893, flere Opl.], og Jubelskriftet: »Die Bundesverfassung der schweitzerischen Eidgenossenschaft« [1891], hvilket udkom paa Tysk, Fransk og Italiensk og har oplevet adskillige Udgaver. — Siden 1886 har han redigeret »Politisches Jahrbuch der schw. Eidgenossenschaft«. Foruden de anførte juridiske og politiske Skrifter har han udgivet et moral-filosofisk Værk »Glück« [5. Opl. 1894]. *C. V. N.*

Hilus (anat.), det Sted af et Organ, hvor dets Blodkar og Nerver træde ind i det. *S. B.*

Hilversum, Flække i den nederlandske Provins Nordholland ved Jærnbanelinierne Amsterdam—Winterswijk og H.—Utrecht, har (1891) 13,000 Indb. H. er et yndet Sommeropholdssted for Amsterdam's Indbyggere og har Tæppeværerier samt en stor Katunfabrik. *Joh. F.*

Himälaja, »Sneens Bolig«, Jordens højeste Bjærgkæde, er et mægtigt Foldesystem, opstaaet i den senere Tertiærtid, og danner det thibetanske Højlands sydlige Begrænsning. H. hæver sig mod Syd op fra Hindustan's Lavland og begrænses mod Nord af den Længdedal, der gennemstrømmes af Indus'es øvre Løb og Sangpo (Brahmaputra's øvre Løb); mod Øst adskilles H. fra de bagindiske Bjærge ved den Sænkning, hvorigennem Brahmaputra baner sig Vej fra Thibet til Assam; mod Vest adskiller *Indus-Dalen* H. fra *Kafiristan's* Bjærge og Hindukoh. H. har en Længde af 2,400 Km., en Bredde af 200—350 Km. og dækker et Areal af ca. 650,000 □Km. — O r o g r a f i. H. dannes af tre parallelle Kæder med mellemliggende Længdedale. Medens den mod Nord sænker sig ned mod det 4,000 M. høje thibetanske Højland, styrter den mod Syd fra en Højde paa 7,000 til henimod 9,000 M. saa stejlt ned mod Lavlandet, at de højeste Toppe til Dels ere synlige fra Sletten, skønt der mellem denne og den centrale Zone findes den sydlige Parallelkæde. Afstanden fra Centralkædens Kam til Lavlandet er paa sine Steder kun 75 Km., saaledes i det vestlige Garwhal, ved Djamna's Kilder. Den sydlige Kæde naar en Højde af 2,000—3,000 M., dens højeste Punkt er *Black-Mount* i Bhutan, og paa den ligge Rekreationsstederne for de britiske Embedsmænd: Simla (2,209 M.) og Darjiling (2,182 M.). Paa denne Kæde udspringe en Del mindre Bifloder til Brahmaputra og Ganges, hvorimod den gennembrydes af de større Floder. Fra Centralkæden skilles den ved en af lavere Tværkæder i mindre Bækkener delt Længdedal, hvortil de tætbefolkede Dele af Nepal og Kashmir høre. Indtil Midten af 19. Aarh. var man af den Anskuelse, at alle H.'s højeste Punkter vare beliggende paa Udløbere fra Hovedkæden; imidlertid have Strachey og Stoliczka vist, at Rækken af de højeste Toppe falder sammen med det centrale Gnejsparti, men at dette er gennemfuret af Tværdale, saa at Vandskellet først kommer til at ligge paa den tredje Kæde. Dette Fænomen er ikke uden talrige Analogier, saaledes i de peruanske Andes, og har sin Grund i den store Forskel mellem Nedslagets Størrelse paa Kædens to Skraaninger. Paa Grund af det større Nedslag bliver Erosionen langt stærkere paa Sydsiden, saaledes at Floderne stadig

skære sig tilbage og til sidst kunne gennembryde Kammen. H. bliver saaledes rig paa Passer og dybt indskaarne Dale, der i Vildhed og Naturskønhed ingensteds have deres Lige. Af Søer findes derimod kun meget faa. For Oversigtens Skyld kan man dele H. i tre Partier: 1) fra Indus til Satledsch, 2) fra Satledsch til Arun, en Biflod til Kusi, 3) fra Kusi til Brahmaputra. I det vestlige Afsnit danner Hovedkæden Vandskellet mellem Indus og Femflodlandets Floder, medens den nordlige Kæde er lidet fremtrædende. Af høje Punkter kunne nævnes: Haramuk (5,152 M.), Ser (7,147 M.), Leo Porgial (6,770 M.), alle i Hovedkæden, den nordlige Kæde bærer dog ogsaa Toppe paa over 6,000 M. Længdedalen mellem Hoved- og Sydkæden er meget fremtrædende og deles af en Tværaas i to Dele: den brede og frugtbare Kashmir-Dal mod Vest, der gennemstrømmes af Djelam, og mod Øst den lange, smalle Dal, der gennemstrømmes af Tschandra, Tschinab's øvre Løb. Kashmir-Dalen er Bunden af en nu udtørret Sø; som Rester af den findes endnu Srinagar-Søen og Vular-Søen. Den sydlige Kæde naar i Pir Pandschal nær ved Islamabad en Højde af 3,475 M. Paa den udspringe Floderne Ravi og Bias. Det midterste Afsnit indeholder de højeste Toppe i H. og paa hele Jorden; et betydeligt Antal af de maalte Toppe hæve sig mere end 7,000 M. o. H., blandt disse kunne nævnes: Nanda Devi (7,820 M.), Dhawalagiri (8,176 M.), Gosai Than (8,018 M.), Gaurisankar eller Mt. Everest (8,840 M., den største maalte Højde). Begge Længdedale ere ved Tværaase delte i mindre Bækkener, der alle have Afløb mod Syd, og gennemstrømmes af de øvre Løb af Floderne Gogra, Gandaki og Kusi med dens Biflod Arun o. fl. Pashøjden i den nordlige Kæde er ca. 5,000 M., og i Gurla Mandhata, nær ved Satledsch's Kilder, naas en Højde af 7,730 M.; for øvrigt ere meget faa Punkter maalte, da hele Kæden forløber paa thibetansk Grund. Det østlige H. er temmelig lidet undersøgt, da største Delen ligger i Bhutan og Thibet. Den sydlige Længdedal er kun lidet udpræget; da Regnmængden her er overordentlig stor, ere Dalene meget dybt indskaarne og vanskelige at passere. De højeste Punkter ere: Kandschanschinga i Nepal (8,580 M.) og Chamalhari i Bhutan (7,346 M.). Denne Del af H. er ret rig paa Søer, navnlig i den nordlige Længdedal, saaledes de afløbsløse Søer Bam Cho og Chang Cho samt Yamdok Cho nær ved Lhassa, hvilken sidste har Afløb til Songpa. — Geologi. H. er en overordentlig stærkt foldet Bjærgmasse, den intensive Foldning svarer til den umaadelige Højde, til hvilken Lagene ere pressede op. Retningen af Trykket er som i hele Mellemasien fra Nord til Syd, saa at Lagene længst mod Syd ofte ere væltede om og have lidt Overskydning af de ældre Lag over de yngre. I Salt Range, en tertiær Bjærgkæde, der udfylder Rummet mellem Indus og Djelam, ere Lagene pressede op, knækkede og væltede om imellem hverandre paa den mest indviklede Maade. Man skelner med Stoliczka bedst mellem fem Zoner. 1) Mod Syd et Bælte af ca. 135 Km.'s Bredde, bestaaende først af Tertiær, navnlig Eocen, derpaa af mesozoiske og palæozoiske Sedimenter, der danne den sydlige Parallelkæde. 2) Et Bælte af Granit og foldet Gnejs, der danner Hovedkammen (ca. 23 Km. bredt). 3) Et ca. 89 Km. bredt Bælte af palæozoiske og mesozoiske Lag, dannende den nordlige Længdedal og dens Skraaninger. Man finder her røde kambriske Skifere, Kvartsit og Koralkalk fra Silursystemet, Crinoidekalk og Kvartsit fra Kulsystemet, Muslingekalk, Dolomit og grønne Skifere af Triassystemet og endelig hvid Jura og Kridtkalksten, der hyppig kun findes i smaa Lejer, men andre Steder i vidtstrakte Lag. Flere Steder er her ogsaa paavist tertiære Lag og samtidige Eruptiver, saaledes i den øvre Satledsch-Dal og i Landskaberne Rupschu og Zanshar i Kashmir, hvor Eruptiverne naa til en Højde af 6,000 M. Herefter følger 4) den nordlige Kæde, ca. 56 Km. bred, bestaaende af ældre krystallinske Skifere og 5) et 30 Km. bredt Bælte af Eocen, der danner den Længdedal, som adskiller H. fra Thibet og mod Vest fra Karakorum-Bjærgene. Paa Metaller er H. fattig. Guldminerne ved den øvre Indus og i Assam ere uden Betydning, Jærn vindes i ringe Mængde i Kumaon, Kobber i Kumaon, Garvhal og Nepal, Blyglans i Garvhal og Sirmur, Antimon i Kulu og Bahul. Kul findes i ringe Mængde i Sikkim og Bhutan. Hede Kilder ere talrige, men uden praktisk Betydning. — Klima. H. danner en mægtig klimatisk Skillevæg mellem det tørre og kolde Centralasien og det fugtige, varme Indien, hvilket sidste af Bjærgene skærmes mod de kolde Nordenvinde. Betydningen heraf vil være indlysende, naar man sammenligner Vintertemperaturerne i Indien med Stationer paa samme Breddegrad i Kina. Saaledes under 31^0 n. Br.: Lahore $14,_0^0$, Multan $13,_9^0$, Schanghai $3,_9^0$; under 22^0 33'—23^0 12' n. Br.: Kalkutta $20,_9^0$, Macao $15,_4^0$, Kanton $12,_5^0$. H. er selv ved sin Hovedkam delt i to klimatisk stærkt forskellige Dele, hvoraf den sydlige tilhører Indien, den nordlige Centralasien. Paa den sydlige Skraaning ere Aarstiderne de samme som i Indien, Varmen aftager med Højden gennemsnitlig $0,_5^0$ paa 100 M. Om Vinteren herske paa de lavere Højder nordlige Vinde med klart Vejr og meget ringe Nedslag. Vindene ere dog ret milde, da de opvarmes ved at synke ned fra de betydelige Højder; saaledes har Darjiling (2,182 M.) en Middeltemperatur for Januar af $4,_9^0$, Naini Tal (1,970 M.) $6,_0^0$, Simla (2,209 M.) $4,_5^0$. Paa de større Højder herske dog hele Aaret sydlige Vinde. Om Sommeren herske Vinde fra Sydøst; de begynde i Midten af Juni og blive ved til hen i September eller Oktober. Disse fugtige Søvinde medføre umaadelige Masser af Vanddamp, der fortættes ved Luftens Opstigning langs med Bjærgskraaningerne. I Regntiden ere Steder, der ligge mellem 1,500 og 2,000 M.'s Højde, saasom Naini Tal, ofte dagevis indhyllede i Skyer, og Luftens Indhold af Vanddampe er saa stort, at Skydannelsen allerede begynder i 1,000 M.'s Højde. For- og Efteraar er Dampmængden meget ringere, saa Skyregionen i Oktober først naas ved en Højde af 2,300 M., i April først ved 2,700 M. Ifølge den herskende Vindretning maa Størrelsen af Nedslaget være aftagende fra Øst til Vest, saaledes i Darjiling 3,052 Mm., hvoraf 2,839 fra Maj til Oktober, Simla 1,784 Mm., hvoraf 1,426 fra Maj til September, Naini Tal, der ligger nær ved Simla, men i lavere Højde, har en større Regnmængde, men kortere Regntid; Regnmængden er

2,300 Mm., hvoraf 1,925 i Juni til September. I Længdedalene er Regnmængden betydelig ringere, saaledes i Srinagar 940 Mm., i Almora 960 Mm. N. f. Hovedkæden er Regnmængden ringe; i Leh kun 70 Mm. Sommervarmen er her forholdsvis høj (Leh, Juli 16,2°), medens Vinterkulden er meget streng (Leh, Januar −7,8°). Som Følge af den ulige Fordeling af Nedslaget paa Nord- og Sydsiden ser man det Særsyn, at Snelinien paa den koldere Nordside ligger i en Højde af 5,670 M. og paa Hovedkædens Nordskraaning ved 5,300 M., medens den paa den varmere Sydside allerede træffes ved 4,940 M., idet Sommervarmen ikke er i Stand til at bortsmelte de uhyre Snemasser, som her falde. Baade Central- og Nordkæden ere rige paa Snemarker og Bræer, der skyde sig ned i Dalene og paa Sydsiden naa meget dybt ned, saaledes Bepho-Gletscheren (Baltistan), hvis nedre Ende ligger i en Højde af 3,010 M., hvor Aarets Middeltemperatur er ca. 9°, og Chaia-Gletscheren (Garvhal) 3,200 M., 7° Middeltemperatur. — Plantevækst. Paa Sydsiden af H. kan skelnes mellem den tropiske Skovregion (indtil 900 M.), den subtropiske (900—2,100 M.) og den tempererede Skovregion (2,100—4,000 M.) og endelig den alpine Region (fra 4,000 M. til Snegrænsen). Den tropiske Region bestaar af en fugtig Regnskov (*Tarai*) der som et febersvangert, næsten uigennemtrængeligt Bælte strækker sig langs Foden af Bjærgene og danner Grænsen mellem Britisk Indien og Nepal; hen imod Grænsen af Pandschab forsvinder den paa Grund af Klimaets større Tørhed. Det som Bygningstømmer saa højt skattede Saltræ (*Shorea robusta*) og den paa Grund af sin Garvesyrerigdom værdifulde *Acacia Catechu* naa ikke ud over 900 M.'s Højde, medens Sissu-Træet (*Dalbergia Sissu*) naar til ca. 2,500 M. Palmer som *Phoenix acaulis* og *Phoenix silvestris* ere almindelige, Rotang-Palmen (*Calamus Rotang*) findes kun mod Øst. I den subtropiske Region ere i de lavere liggende Dele tropiske Former de fremherskende, saasom: træagtige Bregner, Artocarpeer, Lauraceer. Højere oppe blive Mimoser, Helicier, Bauhinier, *Cedrela Toona, Gordonia Walichii* (en Ternströmiacé) de karakteristiske Former. Denne Skovregion mangler ogsaa i Pandschab. Ved Simla ere Bjærgskraaningerne for største Delen skovløse, aabne og græsrige; de nedre Forbjærge ere bevoksede med lavt Krat, mellem hvilket tropiske Græsser og Urter danne store Bestande. Kun selve Bjærgkammene ere bevoksede med sammenhængende Skov, der bestaar at Naaletræer, Ege, *Rhus Cotinus* og saaledes allerede hører til den tempererede Zone. De karakteristiske Træer for denne ere *Quercus incana*, H.-Cederen (*Cedrus Deodora*), *Ilex*, *Prunus*, *Styrax* og *Rhododendron*, *Rhus Cotinus* mod Vest og *Rhus semiliata* mod Øst. Højere oppe træffes Arter af *Alnus*, *Betula*, *Corylus* og *Carpinus* sammen med Naaletræer som *Pinus longifolia* og *Pinus excelsa*. Den østlige Del af denne Region er kun ved Skovenes større Tæthed forskellig fra den vestlige. I den alpine Region findes Arter af *Lonicera*, *Rosa*, *Berberis*, *Ephedra* og *Rhododendron*, højest op naa *Primula*, *Saxifraga*, *Artemisia*, *Erigeron* og *Astragalus*. Nordskraaningen har en fattig thibetansk Plantevækst, nøgne Bjærgskraaninger og skovløse Dale. Dog modnes her de europæiske Frugtsorter i en Højde af 2—3,000 M., Byg, Hvede og andre Kornsorter endnu højere, og først ved 5,000 M. standser Agerdyrkningen, medens Sydskraaningen med sin regnrige Sommer og sin overskyede Himmel i langt lavere Højder er mere ugunstig for Agerbruget. Af vigtige Kulturplanter maa her nævnes Tebusken i Kumaon og Assam, Chinchina i Assam, begge i den subtropiske Zone; desuden dyrkes de for de forskellige Zoner passende Korn- og Frugtsorter. — Dyreverdenen hører for Sydskraaningens Vedkommende til den bagindiske Region. Af karakteristiske Dyr kunne nævnes: *Ursus torquatus*, Pandaen (*Ælurus fulgens*), *Helictis nepalensis*, *Canis rutilans*. I de nedre Egne findes: vilde Okser, Aber, Elefanter og Tigere, i de højeste Dele: Moskushjorten, Mufloner, Stenbukke (*Capra megaceros*), *Hemitragus* samt Yak-Oksen, der anvendes som Lastdyr og besørger Trafikken over Passerne. — Befolkningen bestaar mod Nord af Thibetanere, S. f. Hovedkæden er den oprindelige Befolkning ligeledes i sproglig og legemlig Henseende beslægtet med Thibetanerne, men adskiller sig fra disse ved ikke at have antaget Buddhismen, men at have beholdt deres gamle animistiske Religion (se i øvrigt Himalaja-Folk). — I politisk Henseende hører Nordskraaningen af H. til Thibet; Sydskraaningen hører længst mod Øst til smaa uafhængige Riger, blandt hvilke Bhutan er det største; derefter følge mod Vest: den britiske Vasalstat Sikkim, den uafhængige Stat Nepal, de britisk-indiske Provinser Kumaon, Garvhal og Jalandhar samt flere Vasalstater og endelig længst mod Vest Vasalstaten Kashmir. (Litt.: Cunningham, *Ladakh* [Lond. 1854]; I. D. Hooker, *Himalayan Journals* [2 Bd., Lond. 1855, 2. Udg. 1891]; H. v. Schlagintweit, *Results of a scientific mission to India and High Asia* [4 Bd., Lond. og Leipzig 1860—66]; samme, »Reisen in Indien und Hochasien« [2 Bd., Jena 1871]; E. Schlagintweit, »Indien in Wort und Bild« [2. Opl., 2 Bd., Leipzig 1890]; Medlicott & Blandford, *Manual of the geology of India* [3 Bd., Kalkutta 1879]; Ujfalvy, »Aus dem westlichen H.« [Leipzig 1884]; Atkinson, *The Himalayan districts* [Allahabad 1882]). *C. A.*

Himālaja-Folk. Under denne Betegnelse sammenfatter man en Række Stammer af mongolsk Herkomst, der bebo Himalaja's sydlige Affald fra Indus til Brahmaputra, og som i antropologisk og etnografisk Henseende staa Thibetanerne nær. Længst mod Øst, i det østlige Nepal, Sikkim og det vestlige Bhutan, bo Leptschaerne. I Omegnen om Kausiki-Floden og i Sikkim bo Kiranti og Limbu. Landene mellem Kausiki og Gandak bebos af Murmi og Nevar, medens Gurung, Magar og Sunwar leve i Gandak's Strømomraade. Fra Gandak til hen imod Gilgit leve en Del Stammer, der ere fremgaaede af en Blanding mellem Thibetanere og Hinduer. De vigtigste af disse ere: Kha, Kohli, Garvhali, Kakka, Bamba, Gakar, Khatir, Avan, Djandjuh og Dom. Endelig findes S. f. de sidstnævnte Folk, i de sumpede og skovbevoksede Dale mellem Bjærgkæderne, en Række Stammer, f. Eks. Kitschak, Tharu, Denwar, Boksar, Hayu, Tschepang, Kusunda, Durre og Bramhu. Om de fleste af disse Stammer vides kun meget lidt. H.

ere gennemgaaende af høj Vækst og kraftig Legemsbygning. De have ligesom de fleste andre mongolske Folk tyndt Skæg og skraatstillede Øjne. Kvægavl er det vigtigste Livserhverv. Det almindelige Kulturstandpunkt er temmelig lavt; schamanistiske Religionsformer ere de mest udbredte, kun enkelte Stammer have antaget Buddhismen. Sproget, der hører til Enstavelsessprogenes Gruppe, viser, at H.'s Adskillelse fra deres Stammefrænder Thibetanerne maa være foregaaet før 7. Aarh. e. Chr., sandsynligvis meget tidligere. (Litt.: Fr. Müller, »Allgemeine Ethnographie« [Wien 1879]). *C. Fr.*

Himālaja-Stater, enkelte Smaastater i Himalaja, j væsentligst i Længdedalene, men ogsaa stedvis naaende ud over Bjærgkædens Rande mod Nord og Syd, som ikke staa under Englændernes Herredømme. De vigtigste ere Nepal (s. d.) i Midten, Bhutan (s. d.) længere mod Øst, samt nogle Landomraader. meget lidet kendte, N. 0. f. Assam (Landskaberne Sikkim og Kashmir staa derimod nu under engelsk Overhøjhed). Da der netop gennem disse Omraader fører meget gunstige Handelsveje til Thibet, have Englænderne tvunget Nepal til at finde sig i en britisk Resident i Hovedstaden Katmandu, medens Bhutan har maattet lade engelske Tropper besætte de faste Punkter Buxa og Devargiri. Til Gengæld betale Englænderne Bhutan en aarlig Afgift paa 5,000 L. St., for at denne Stat ikke skal forstyrre Handelen gennem »Portene«, Duars, der ere i Englændernes Magt. *C. A.*

Himantolōphus se Tudsefisk.

Himantōpus, Styltetøber (s. d.).

Sofokles (Lateranet, Kom).

Hiraation var hos Oldtidens Grækere Betegnelsen for Overklædningen, der som en løs Kappe bares over Chiton'en (s. d.) og var ens for begge Køn. Den bestod af et temmelig stort, aflangt firsidet Stykke Tøj, der i den ældste Tid bares som en Art Sjal, idet det væsentlig dækkede Ryggen, medens Snipperne kastedes frem over Skuldrene og hang løst ned foran Legemet (jfr. Chlamys). Kvinderne droge ofte Overklædningen helt op over Baghovedet. ITiden før Perserkrigene forandres i væsentlig Grad den Maade, hvorpaa Kappen bæres, og i den klassiske Tid anlægger Manden H. saaledes, at det ene Hjørne bagfra lægges over venstre Skulder og der fastholdes af venstre Haand, medens højre Haand fører Tøjet over Ryggen og derefter over eller under højre Arm; endelig kastes et Hjørne tilbage over venstre Skulder eller venstre Arm. Der fremkom herved ejendommelige Foldekast, hvis rette Fald yderligere fremmedes ved smaa især r Hjørnerne indsyede Metalvægte. God Tone krævede, at man i det offentlige Liv og i det hele taget uden for Huset ikke færdedes uden H., der helst skulde bæres saaledes, at begge Arme vare dækkede, og saaledes, at den skjulte begge Knæ. I Sparta bares dog en kortere Kappe. Den dannede Mand kendtes paa den Smag, hvormed han bar sin H. (se Fig.). Unge Mennesker (Efeber) og Ryttere bare sædvanlig som Overklædning den lettere Chlamys (s. d.). Kvindernes H. var væsentlig kun i Stof- og Farvevalg forskellig fra Mændenes, men Maaden, hvorpaa den bares, varieredes stærkt, oftest saaledes, at hele Hovedet (undtagen Ansigtet) dækkedes af den. H. var i den klassiske Tid altid af Uld, dog at man til Sommer- og Vinterbrug havde den af lettere eller sværere Stoffer. Farven var oftest hvid; tidlig vandt dog brogede Farver, især den blaalige Purpurfarve, Indgang, navnlig hos Kvinderne; indvævede og broderede Prydelser bleve ret almindelige, og ofte var H. udstyret med en broget Bort. *H. A. K.*

Himbær se Klynger.

Himeji, By i den japanesiske Provins Harima, i den sydligste Del af Nippon, ved Jehikawa, er Station paa Jærnbanen Osaka—Okagama og Knudepunkt for tre Hovedveje, af hvilke den ene fører til de vigtige Ikuno-Bjærgværker, har (1889) 25,700 Indb.; den er berømt for sine fortrinlige Læderarbejder. *C. A.*

Himĕra, gammel græsk By paa Sicilien's Nordkyst, anlagt ved en Flod af samme Navn (Fiume Grande) ca. 650 f. Chr. af Ionere fra Zankle og Doriere fra Syrakus. Da Tyrannen i H. Terillos blev fordreven af Theron i Agrigent, tilkaldte han Karthagerne, som 480 f. Chr. landede under Hamilkar med en Hær paa 300,000 Mand, men ved H. bleve fuldstændig slagne af Gelon fra Syrakus; Theron's Søn Thrasydaios blev 472 fordreven af Hieron I. H. blev 409 helt ødelagt af Karthagerne; Ruiner findes ved Bonformello. *K. H.*

Himerĭos, græsk Sofist, født ca. 315 e. Chr. i Prusa i Bithynien, studerede og optraadte i Athen, blev derpaa af Kejser Julian kaldet til Hoffet og udnævnt til hans Privatsekretær; efter dennes Død 363 vendte han tilbage til Athen, hvor han levede som en anset Sofist til sin Død 386. Af hans Foredrag, der alle vare Fest- og Lejlighedstaler uden egentlig praktisk Betydning og holdte i en blomstrende. billedrig Stil, er bevaret 24, som ere udgivne af Wernsdorf [Göttingen 1700] og sammen med Filostratos af Diibner [Paris 1849]. *K. H.*

Himĕros (smlg. lat. *Cupido*) er hos Oldtidens Grækere en Personifikation af Kærlighedslængselen og nævnes som Guddom første Gang hos Hesiodos, hvor han sammen med Kærlighedsguden Eros (s. d.) ledsager Afrodite til Olympen. H. er ikke væsensforskellig fra Eros. Pausanias beretter, at Statuer af H, Eros og Pothos (Kærlighedssavn), udførte af Billedhuggeren Skopas, vare opstillede i Afrodite's Tempel i Megara, og paa Vasebilleder, især fra 4. Aarh. f. Chr., fremstilles H. oftere sammen med de ovennævnte eller andre til samme Kreds hørende Guddomme. *H. A. IC.*

Himinraki, Hemelrachs Fjæld, det mod

Himmelen rækkende Fjæld. Ivar Bardarson (Bere) siger i sin mærkværdige Beskrivelse over Grønland's gamle Bygder, at H. ligger N. f. Vesterbygden, og tilføjer, at længere end til dette bør man ikke sejle, da Havet der er opfyldt af mange Havsvælge. *G. F. H.*

Himjaritter ell. Himjarer, Oldtidsfolk i Sydarabien, der i de himjaritiske Indskrifter, ligesom af Arabere, Æthioper o. a., kaldtes Himjar, af Grækere og Romere Homeritter. I Tiden f. Chr. spillede H. ingen videre Rolle, hvorimod deres lidt nordligere boende Naboer Sabæerne (s. d.) og Minæerne (s. d.), begge gamle Kulturfolk, dengang vare de mægtigste Folk i Sydarabien. Men da Sabæernes Magt begyndte at dale, udvidede Kongerne over H. deres Herredømme over deres Naboer. Senere maatte H. føre haarde Krige med Æthioperne (s. d.) og til sidst bøje sig for Islam, og den gamle Kultur blandt H. og deres Naboer gik snart helt til Grunde. Det gamle Sprog i Landet, som vi kende fra de himjaritiske Indskrifter, maatte vige for det arabiske, der vel tilhører samme Gren af den semitiske Sprogstamme som hint, men som dog er væsentlig forskelligt fra det. (Litt.: E. Glaser, »Die Abessinier in Arabien und Afrika« [München 1895] og *Corpus Inscr. Semiticarum*, IV [Paris 1889 ff.]). *V. S.*

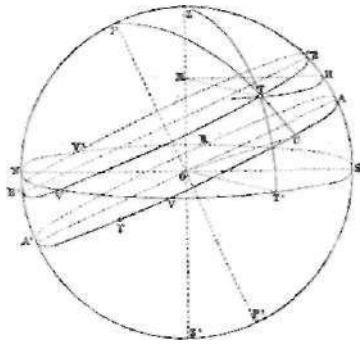
Himjaritiske Indskrifter kalder man en Gruppe Indskrifter, affattede i et ejendommeligt Alfabet, som særlig høre hjemme i det sydvestlige Arabien, men som ogsaa ere fundne enkelte andre Steder uden for Arabien's Grænser. Navnet h. I. er ikke videre heldigt, da Granskningen af Indskrifterne har vist, at forholdsvis kun faa af dem stamme fra Himjaritterne. Det store Flertal af de h. I. hidrøre fra andre gamle Folk i Sydvestarabien, særlig fra Sabæerne og Minæerne. Men da Himjaritterne vare de eneste af de gamle Folk i Sydarabien, som havde holdt sig helt ned til Muhamed's Dage, og da de saaledes vare bedre kendte end de andre gamle Folk i disse Egne, laa det nær at henføre de ejendommelige Indskrifter, man fandt i disse Dele af Arabien, til Himjaritterne. Det Alfabet, som benyttedes i de h. I., bestaar af 29 Bogstavtegn, altsaa en Del flere end Fønikernes og vor Bogstavrække. Som alle semitiske Skriftsystemer er den i de h. I. anvendte Skrift væsentlig en Konsonantskrift. Men imedens Kendskabet til adskillige gamle Folks Skrift efterhaanden helt gik tabt (f. Eks. den fønikiske Skrift), saaledes at vor Tids Videnskabsmænd have maattet begynde at dechifrere dem saa at sige forfra, kan Skriften i de h. I. ikke siges at have været helt tabt. I nogle arabiske Haandskrifter fandtes et Par Alfabeter, som Araberne kaldte Musnad, og som meget minde om Skriften i de h. I., fra hvilke de sikkert ere afledede. En god Hjælp har man ogsaa haft i de kristne Abessinieres gamle Skrift »den æthiopiske Skrift« (anvendt i den æthiopiske Bibeloversættelse og den øvrige old-æthiopiske Litteratur foruden i Indskrifter); den stammer sikkert ligeledes oprindelig fra Himjaritternes Skrift. Uagtet arabiske lærde i Tiden efter Muhamed havde Kendskab til Skriften i de h. I., kunde dog ingen forstaa dem. Saa meget havde Sproget forandret sig i Sydarabien. Først i vore Dage have europæiske lærde med Held begyndt at tolke de h. I.; men Betydningen af mange Ord er dog endnu usikker. De h. I. have ikke ret længe været kendte i Europa. Den danske rejsende Carsten Niebuhr hørte om disse gamle Indskrifter, men saa selv næppe nogen af dem. Den første, der bragte Afskrifter af h. I. til Europa, var Seetzen. Engelske rejsende, især Wellsted, bragte snart flere; endnu flere skyldes franske rejsende, Arnaud og fremfor alle Halévy. Den allerrigeste Høst af gode Afskrifter af h. I. hjembragtes af E. Glaser paa hans 4 Rejser (1882 og følgende Aar). Dechifreringen skyldes Fresnel, Rödiger, Osiander, Halévy, Glaser o. a. Undersøgelserne af de h. I. have vist, at ikke den samme Dialekt er anvendt i alle h. I. Der er to temmelig forskellige Dialekter, som man kalder den »sabæiske« og den »minæiske«. Den første Sproggransker, der har givet en Fremstilling af Grammatikken i de h. I., er Halévy (i hans »Grammaire Sabéenne« i »Journal Asiatique« 1873]. Mange h. I. ere meget smukt indhuggede og vidne om stor teknisk Dygtighed. Alle h. I. ville blive udgivne i Facsimile og tydede i Bd. IV af *Corpus Inscriptionum Semiticarum* [Paris 1889 ff.]. Teksten er af Derenbourg. (Litt.: F. Hommel, »Sudarabische Chrestomathie« [Miinchen 1895]). *V. S.*

Himmel benævnes Verdensrummet med det, som befinder sig deri. For den umiddelbare Betragtning fremtræder H. som en Hvælving (hul Kugle), der hæver sig over Jordens Flade, og i hvis Midtpunkt Øjet befinder sig. Kloderne i Verdensrummet (Himmellegemerne) faa Udseende af at være fæstede til den indre Side af denne Hvælving (Himmelkuglen, Firmament, den udstrakte Befæstning), der i ældre Tider ansaas for en solid Masse; alle dens Lyspunkter (Stjerner) havde følgelig samme Afstand fra Iagttageren. For Nutidens Astronomi er Hvælvingen kun en Forestilling, som alene tjener til at bestemme de Retninger, hvori Stjernerne ses.

Himmelkuglen med alle sine Stjerner bevæger sig fra Øst, hvor Himmellegemerne først vise sig (»staa op«), til Vest, hvor de forsvinde (»gaa ned«) for paa ny at komme til Syne i Øst. Den Tid, som medgaar, inden Himmelkuglen gentager denne Bevægelse, kaldes en Dag, og under denne daglige Bevægelse beholde Stjernerne deres indbyrdes Stilling uforandret, medens de forskellige Stjerner beskrive Baner, der ere hverandre ulige. Disse Baner ere Cirkler (Lillecirkler paa Himmelkuglen), som ere parallelle og blive mindre og mindre mod et bestemt Punkt paa H., der synes at være uden Bevægelse, og som er Centrum eller Pol for alle de parallelle Cirkler. Dette Punkt kaldes H.'s Pol. Jo større en Stjernes Afstand fra denne Pol er, desto større er den Parallelcirkel, denbeskriver, indtil i en Afstand af 90^0 fra Polen, hvor Parallelcirkelen bliver en Storcirkel, hvis Plan kaldes H.'s Ækvator. Paa den anden Side af Ækvator blive Parallelcirklerne igen mindre og mindre til 90^0 fra Ækvator, hvor man har den anden, af den ugennemsigtige Jord for os skjulte, ubevægelige Himmelpol. Den Pol, som vi se, kalde vi H.'s Nordpol, den anden, der er under, dens Sydpol. En ret Linie gennem den synlige Pol og Iagttagerens Øje vil træffe den anden Pol. Denne Linie kaldes H.'s Akse; den forener de Punkter paa H., der ingen Bevægelse have; den staar lodret paa alle Parallelcirklers Planer, altsaa ogsaa paa Ækvator,

hvis Akse den er; i den ligger alle Parallelcirklers Centrer; omkring den synes altsaa alle Stjerner i Løbet af en Dag at dreje sig rundt. Hastigheden i Parallelcirkelen er jævn; men da alle Stjerner i samme Tid skulle svinge rundt, bliver Hastigheden større, jo større Parallelcirkelen er.

Den Retning, hvorefter Tyngden virker, kaldes Vertikallinien, forlænget opad træffer den Himmelkuglen i et Punkt, som kaldes Zenit (Issepunktet) *Z*, nedad i Nadir (Fodpunktet) *Z'*. Lægges et Plan lodret paa Vertikallinien gennem Himmelkuglens Centrum *O*, kaldes det Horisonten *(S V N 0)*; den er altsaa en Storcirkel, hvis Akse er Vertikallinien, og hvis Poler ere Zenit og Nadir. Lægges et Plan gennem Vertikallinien *(Z Z')*, kaldes dette et Vertikalplan og dets Snitlinie med Himmelkuglen en Vertikalcirkel *(Z T T')*, der altsaa er en Storcirkel gennem Zenit og Nadir og lodret paa Horisonten; gaar det gennem H.'s Poler, kaldes det Meridian en *(Z P N A' Z' P' S)*. Den Linie, hvori Meridianen skærer Horisonten, kaldes Middagslinien *(S O N)*, denne træffer

Himmelkuglen i to Punkter, Nordpunktet *N* (nærmest Nordpolen) og Sydpunktet *S*. Den Vinkel, som Vertikalplanet gennem Stjernen *(T)* danner med Meridianen, er Stjernens Azimut, og den udmaales paa Horisonten fra Sydpunktet *(S)* mod Vest til det Punkt, hvor Vertikalcirkelen skærer Horisonten *(S T')*. Den Vinkel, Retningen af Synslinien til Stjernen danner med Horisonten, er Stjernens Højde *(T O T')*, som udmaales ved den Bue af Stjernens Vertikalcirkel, der ligger mellem Stjernen og det Punkt, hvori Vertikalcirkelen skærer Horisonten *(T T')*. Højden regnes positiv fra Horisonten mod Zenit. Komplementet til Højden er Stjernens Zenitdistance o: Vinkelen mellem Vertikallinien og Synslinien til Stjernen *(Z O T)*. Ved Højde og Azimut er en Stjernes Plads paa Himmelen i Forhold til Horisonten og Meridianen fuldstændig bestemt. Lægges et Plan gennem Verdensaksen, skærer det Himmelkuglen efter en Storcirkel, som kaldes en Deklinationscirkel; denne gaar gennem begge Poler og staar lodret paa Ækvator *(P T U)*. En Stjernes Deklination er Vinkelen mellem Retningen af Synslinien til Stjernen og Ækvators Plan *(T O U)* og udmaales ved Buen af Deklinationscirkelen gennem Stjernen, der ligger mellem Ækvators Skæringspunkt med Deklinationscirkelen og Stjernen *(U T)*, positiv fra Ækvator mod Nordpolen, negativ fra Ækvator mod Sydpolen. En Stjernes Poldistance er Vinkelen mellem Retningen til Stjernen og Himmelaksen *(T O P)*, den er Komplementet til Deklinationen. Vinkelen mellem en Stjernes Deklinationscirkels Plan og Meridianens Plan er Stjernens Timevinkel, og den udmaales paa Ækvator fra Meridianen i Syd mod Vest *(A U)*. Ved Timevinkel og Deklination eller Poldistance er en Stjernes Sted utvetydig bestemt i Forhold til Ækvator og Meridianen.

Ækvators og Horisontens indbyrdes Stilling bestemmes ved den Vinkel, deres Planer eller Akser danne med hinanden, og ved Retningen af Skæringslinien mellem deres Planer. Den Vinkel, Himmelaksen danner med Horisonten, kaldes Stedets Polhøjde *(P O N)*. Vinkelen mellem Horisontens og Ækvators Plan kaldes Ækvatorhøjden *(A O S)*; den er Komplementet til Polhøjden. Den fælles Skæringslinie mellem Ækvator og Horisonten staar lodret paa Meridianen, fordi Meridianen staar lodret paa Ækvator og Horisonten, og gaar gennem H.'s Centrum. De Punkter, hvor den træffer Himmelkuglen, kaldes Østpunktet *(Ø)* og Vestpunktet *(V)*. Vertikalcirkelen gennem disse Punkter kaldes første Vertikal.

Under Himmelkuglens daglige Bevægelse er Deklinationen uforandret, Timevinkelen forandrer sig jævnt. Højden derimod vokser paa Østsiden af Meridianen og aftager paa Vestsiden. Den vokser og aftager raskest, naar Stjernen er i første Vertikal; men efter som Stjernen fra Østsiden nærmer sig Meridianen, vokser den langsommere og langsommere, indtil Stjernen kommer i Meridianen. Stjernen har nu naaet sin største Højde og siges at kulminere eller at være i øvre Kulmination (hos os i Syd). Derpaa aftager Højden først langsomt, saa stærkere, og stærkest, naar Stjernen passerer første Vertikal, og nu begynder Højden igen at forandre sig langsommere og langsommere. Gaar Stjernen ikke ned, men er cirkumpolar (s. d.), vil den dale langsommere og langsommere, indtil den kommer i Meridianen mod Nord (hos os) under Polen. Her naar den sin mindste Højde og siges da at være i nedre Kulmination, hvorpaa Stjernen begynder at stige paa Østhimmelen først langsomt, derpaa hurtigere. Azimuts Forandring er forskellig, efter som Stjernen (Polhøjden antages nordlig) i øvre Kulmination passerer S. f. eller N. f. Zenit. I første Fald er Azimut 0^0, naar Stjernen er i Meridianen i Syd, og vokser, men ingenlunde jævnt, efter som Stjernen bevæger sig Vest over, er 90^0 i første Vertikal mod Vest, 180^0 i nedre Kulmination og 270^0 i første Vertikal mod Øst. I andet Fald er Azimut 180^0 i øvre Kulmination, hvorpaa Azimut aftager, til Stjernens Vertikalcirkel tangerer dens Parallelcirkel, da er Stjernen i største vestlige Digression; nu vokser Azimut igen til 180^0 i nedre Kulmination og vokser videre, til Stjernens Vertikalcirkel atter tangerer dens Parallelcirkel, den største østlige Digression; derpaa begynder Azimut at aftage, til den atter bliver 180^0 i øvre Kulmination.

I Stedet for den sig jævnt forandrende Timevinkel kan man indføre for enhver Stjerne ved Siden af Deklination et andet af den daglige Bevægelse uafhængigt Bestemmelsesstykke. Man har kun at vælge et fast Punkt i Ækvator og regne Stjernens Afstand langs Ækvator fra dette Punkt. Som dette faste Punkt har man valgt det Punkt

i Ækvator, hvori Solen er, naar den paa sin aarlige Bevægelse gaar over fra sydlig til nordlig Deklination; dette Punkt kaldes Foraarsjævndøgnspunktet og er altsaa det ene af de to Punkter, hvori Ekliptikken (s. d.) skærer Ækvator. Deklinationscirkelen gennem dette Punkt (V) danner med Deklinationscirkelen gennem Stjernen en Vinkel, som kaldes Stjernens Rektascension; den udmaales ved Buen af Ækvator mellem de to Punkter, hvori disse nævnte Deklinationscirkler skære Ækvator, og regnes fra Foraarsjævndøgnspunktet mod venstre, modsat den daglige Bevægelse og i samme Retning som Solens aarlige Bevægelse. I tidligere Dage bestemtes en Stjernes Plads paa H. i Forhold til Ekliptikken (s. d.).

Den mere eller mindre intensive blaa Farve, H. har paa skyfri Dage, hidrører efter Lord Rayleigh fra, at det hovedsagelig er Solstraaler af kort Bølgelængde — de blaa og violette Straaler — som blive diffust reflekterede fra Atmosfærens Luft- eller Støvpartikler; derfor maa blandt de Straaler, som blive reflekterede til os fra H., de blaa være de overvejende. *J. Fr. S.*

Himmel (mytologisk). I Oldtiden tænkte man sig H. som en Kuppel af et fast Stof (Metal, Is e. l.), der hvælvede sig over Jorden, og over hvilken de himmelske Vande, »Vandene oventil«, laa. Disse strømmede da som Regn, gennem Sluser i Himmelhvælvingen, ned over Jorden, saaledes som det er omtalt i Syndflodsberetningen. Under Himmelhvælvingen havde Himmellegemerne deres Baner anviste, og det er derfor naturligt, at de Guddomme, der styrede disse, lige saavel som de, der skulde fordele Vandene, fik deres Bolig anvist i det høje (medens man tænkte sig de fleste andre Virksomheders Guder boende under Jorden, i Havet eller rundt omkring paa Jorden). Meget hyppig lærtes det da, at Gudeverdenen havde hjemme paa et højt Bjærg, hvis Tinder ragede op i H. og blev et Mellemled mellem Jord og H. Derved vænnedes man efterhaanden til at tænke sig de store Guder som himmelske og betragte H. som noget guddommeligt.

Hvor tæt Forbindelsen mellem det himmelske og det guddommelige allerede tidlig har været, se vi bedst af den babyloniske Religion, hvor det stjerneagtige Skrifttegn for »Gud« (*ilu*)tillige er Tegnet for H. (*shame*) og oprindelig har været omgivet af en Cirkel og betegnet den 7-delte Himmelkreds. Tillige vide vi, at den egentlige Himmelgud Anu (hvis Navn selv betyder H.) hører til Babyionernes ældste Gudekreds, og han er allerede trængt ganske i Baggrunden i den Mytologi, vi kende. Ogsaa den gammelindiske Himmelgud Dyaus er allerede en fortrængt Guddom i vor Veda, medens hans Fæller Zeus og Jupiter beholde deres ældgamle Betydning som Himmelguder i den græske og romerske Mytologi. Saavel i Navnet Dyaus som i Jupiter og Zeus, Genetiv Dios, ligger Betydningen »lys«, »himmelsk«, og det latinske Ord for Gud *deus*, fransk *dieu*, har bevaret denne Betydning i Gudenavnet. Forbindelsen mellem Religiøsiteten og det himmelske antydes paa mange Maader i Kultus, saaledes ved Grækernes opadskuende Tilbedelse, ved det romerske Tempels aabne Loft(som vi endnu se det i Pantheon i Rom) o. s. v. Træffende bemærker Max Müller, at overalt, hvor Tilbedelsen retter sig mod H., faar Religionen et vist Skær af Idealitet, og sikkert nok har det været et glædeligt Fremskridt, der førte Menneskene fra den mørke Frygt for underjordiske og spøgelsesagtige Guddomme til Dyrkelsen af Lysets Magter; dog maa det erindres, at denne Himmeldyrkelse tillige har sin betænkelige Side og allerede i den babyloniske Tid har ført Menneskene ind paa den Sammenblanding af Religion og Astronomi, der aldrig ret har villet forlade Hedenskabet.

Forestillingen om H. som Gudesæde har mange Steder ført til Troen paa, at ogsaa Sjælene have deres Salighedssted i H. (hos Guderne), medens man oprindelig har tænkt sig de afdødes Opholdssted under Jorden, i det yderste Vesten, hinsides Havet e. 1. Vi se da efterhaanden Begrebet »H.« udvide sig til at omfatte en hel oversanselig eller overjordisk Verden, befolket af Aander, Engle og Guder, og dette har vistnok bidraget til den Forestilling om en Flerhed af H, som vi træffe i adskillige Mytologier. Udførligst have Inderne udviklet denne Tanke, idet f. Eks. Buddhisterne (i Fortsættelse af den ældre brahmanske Forestilling) tænke sig tre Systemer af H. (»Lysternes Sted«, »Formernes Sted« og »det formløses Sted«), hvor de forskellige Væsener af menneskelig eller guddommelig Rang faa deres Bolig. I Persernes mere efter moralske Principper gennemtænkte Verdenssystem hæver Sjælen sig gennem de gode Tankers, de gode Ords og de gode Gerningers H. op til det uendelige Lys, hvor Ormudz selv har hjemme. Jøderne tænkte sig 7 H., en Forestilling, som vel ogsaa Paulus har bevæget sig i, naar han taler om, at han henrykkedes til den tredje H.; men naar vi i Dante's *Paradiso* træffe 10 H. og rundt omkring i Almuetroen snart 7, snart 9, snart 12 H. (jfr. Holberg's »Julestuen«: »der er 7 H., den ene lige højt fra den anden«), saa kan der heri ogsaa skjule sig oldeuropæiske Forestillinger (Islændernes og Finnernes 9 H. o. l.).

Udførligst er Himmellæren i den kristne Kirke bleven udviklet hos Dionysios Areopagita, der — dels under jødisk, dels under nyplatonisk Indflydelse — konstituerede et nifoldigt Himmelsystem, stigende fra Engles, Ærkeengles og Fyrstendømmers H. gennem Kræfternes, Herredømmernes og Magternes til Serafernes, Kerubernes og Tronernes H., hvor Gud bor øverst oppe. Skønt dette System kun har betinget Gyldighed i den katolske Kirke og slet ikke anerkendes i den protestantiske, er det antikke Verdensbilledes »H.« og adskillige dertil knyttede mytologiske Elementer — i hvert Fald symbolsk — bevarede i vor Kirke, saa sandt som de ogsaa tit dukke frem i det ny Test.'s Tale om Guds Sted, om Englene, der fare op og ned, om Himmelfart o. l. Dog er der heri noget, som det religiøse Sprog vel aldrig kommer ud over: bestandig vil man bruge Ordet »H.« for at betegne den ideale Tilstand, hvori man tænker sig det guddommelige, ligesom Ordet »opad« altid vil blive Betegnelsen for den ideelle Stræbens Retning. *Edv. L.*

Himmel, Friedrich Heinrich, tysk Komponist, født 20. Novbr. 1765 i Brandenburg, død 8. Juni 1814 i Berlin, studerede med Understøttelse af Frederik Vilhelm II i Italien, hvor han 1794—95 fik et Par Operaer opført, og kaldtes derefter til

Kapelmester i Berlin, hvilken Stilling han beklædte til sin Død, bortset fra en Kunstrejse til Rusland, Skandinavien (Kjøbenhavn og Stockholm), Paris og London (1800—01). I Berlin var H. meget afholdt som Operakomponist i den lettere »Singspiel«-Genre. Hans bekendteste og i sin Tid særdeles yndede Opera er »Fanchon« [1804, i Kbhvn. 1814]; foruden den kunne nævnes »Die Sylphen« [1806], »Der Kobold« [1811]. Ogsaa H.'s Sange fandt megen Udbredelse, og han har desuden komponeret Messer, Kantater, Sonater o. s. v. *W.B.*

Himmelakse se Himmel.

Himmelbjærget, et Bakkeparti i det midterste Nørrejylland (Aarhus Amt), Tyrsting Herred, Ry Sogn, beliggende i Midtpunktet af en af Danmark's skønneste og mest kuperede Egne mellem Byerne Skanderborg og Silkeborg. Partiet ligger lige S. f. Jul Sø i Ry Nørreskov og præsenterer sig med Udsigtspunktet Kollen, 147 M., meget imponerende, da det hæver sig brat op, især fra Nord og Øst. Kollen er dog ikke det højeste Punkt i Partiet, idet der lidt sydligere ligger Punkter paa 149 og 157 M.; men de ere langt mindre iøjnefaldende; ja lidt længere mod Syd i Ry Sønderskov hæver et Punkt sig til 162 M., men det har paa Grund af sin lidet fremtrædende Karakter ikke engang Navn. Det er Kollen med sin dejlige, vide Udsigt over Silkeborg-Egnen, dens afrundede Lyngbakker, Søer og Skove, der i Folkebevidstheden staar som Himmelbjærgets højeste Punkt og endnu længe, efter at Generalstabens Maalinger 1847 havde udpeget Ejer Bavnehøj, ogsaa betragtedes som Danmark's højeste Punkt. H. er meget besøgt om Sommeren; Skanderborg—Silkeborg—Skjern-Banen gaar lige forbi (Laven Station ved Jul Søs nordlige Bred), og der er i Sommertiden daglig Dampbaadsforbindelse med Silkeborg. Paa Kollen, hvor der ofte er blevet holdt Folkemøder, findes et Hotel, et Mindesmærke for Frederik VII, bestaaende af et 25 M. højt Taarn, og Bautastene med Portrætmedailloner af St. St. Blicher (rejst 1852) og A. F. Tscherning (rejst 1883). *H. W.*

Himmelborg (oldn. *Himinbjörg*), Guden Heimdal's Bolig.

Himmelbrev, et Brev, skrevet med Guldbogstaver af Gud selv (Jesus Christus); det indeholder sædelige Forskrifter, især om at helligholde Søndagen som Hviledag og antages at beskytte mod Ulykke. H. udgøre en særlig Gren af den fælleseuropæiske Folkelitteratur; man finder dem saavel i Rumænien som paa Island; de ere lokaliserede, men Hovedindholdet er det samme overalt. De kunne med Sikkerhed føres tilbage til 6. Aarh., men gaa sandsynligvis længere tilbage og stamme fra en kristelig Sekt, der kæmpede for at faa det jødiske Sabbatsbud overført paa den kristne Søndag. Det sidste danske H. blev trykt 1895. (Litt: »Dania, Tidsskrift for Folkemaal og Folkeminder«, III, C. [1895], S. 193—228]). *L. M.*

Himmelfart, Christi, er ifølge Ny Test.'s Beretning den Begivenhed, som afslutter Frelserens Liv paa Jorden. Den berettes Mark. 16, 19, Luk. 24, 50 ff. og Acta 1, 9 ff. og omtales Joh. 6, 62, 20, 17 samt Acta 2,33, Ef. 4, 10, 1. Tim. 3, 16, 1. Pet. 3, 22. Meningen med den er sikkert at give en anskuelig Fremstilling af Frelserens Overgang fra den synlige til den usynlige Verden; nogen særegen barnlig Forestilling om Himmelens lokale Karakter behøver ikke at være forbunden hermed. *F. C. K.*

Himmelfartsdag, Christi (*Ascensio* ell. *assumptio Domini*), kristelig Festdag, som altid falder paa 40. Dag efter Paaske og fejres til Minde om Christi Himmelfart. Efter Midten af 4. Aarh. fejres H. almindelig, men der er dog Klager over, at adskillige ikke sætte tilstrækkelig Pris paa den. — I den romersk-katolske Kirke fejres 15. Aug. som Jomfru Marias Himmelfartsdag. *L. M.*

HimmelfartSØ se Ascension.

Himmelfotografi (Astrofotografi). I Astronomien kommer Fotografien til Anvendelse paa to Maader. I det ene Tilfælde benyttes Fotografien som teknisk Hjælpemiddel til at registrere Aflæsninger af Cirkelen og Mikrometerskruen eller Stjernepassager, hvorved paa en vis Maade Iagttagerens Personlighed og dermed tillige en Række individuelle Fejlkilder elimineres, men her er man endnu paa Forsøgenes Stadium. Ved den anden Anvendelse har Fotografien at levere et muligst tro Billede af det Objekt, Kikkerten er rettet mod, saa at dette Negativ senere kan benyttes i videnskabeligt Øjemed, enten til Studium af Detailler i Objektet (f. Eks. Maanen, Solen) eller til eksakt Udmaaling (f. Eks. Fiksstjernehimmelen). Det er hovedsagelig i Fremstilling og Udmaaling af Fiksstjernehimmelen og Stjernetaager og -hobe samt i Spektralanalysen af Stjernerne, at Fotografien hidtil har udrettet epokegørende Ting og gjort storartede Opdagelser ved Siden af at have fuldstændig omforandret de gamle Observationsmetoder, idet Arbejdet ved Kikkerten betydelig er forkortet i Tid og den direkte mikrometriske Maaling, der før maatte foretages mangen Gang i ubekvemme Nattetimer, nu udføres under Mikroskopet med betydelig mindre Anstrengelse og kan henlægges til hvilken som helst Tid.

Denne ny og vigtige Epoke begynder i Aaret 1871, idet det da lykkedes Maddox at fremstille fotografiske Plader, der ved Siden af at være i høj Grad følsomme besad den højst vigtige Egenskab, at de kunne eksponeres, saa længe man ønskede, hvorved man opnaaede ved Hjælp af en lysstærk Kikkert, der rigtignok maatte konstrueres saaledes, at dens Objektiv i sit Brændpunkt samlede de for den fotografiske Plade mest følsomme Lysstraaler (de violette), medens de tidligere konstruerede til visuelt Brug i deres Brændpunkt forene de for Øjets Retina mest følsomme Straaler (de gule) — at trænge dybere ind i Verdensrummet, end Øjet hidtil havde formaaet. Og disse Plader — Bromsølv-Gelatin-Tørreplader —, der operere med Lysmængden, medens Retina bedømmer, hvad den opfatter efter Lysintensiteten — havde desuden den Fordel fremfor den tidligere benyttede Kollodiumproces, at Gelatinelaget kun ganske ubetydelig blev fordrejet og fortrukket under Udviklingsmanipulationerne efter Fotograferingen, saa at man med Lethed ved Forsigtighed under Maalingen eller ved Anvendelse af fine Gitre, som kopieredes med paa Pladen, fuldstændig kan undgaa Fejl paa Grund af, at Laget ikke er helt igennem uforanderligt, stabilt. Ved Kollodiumprocessen kan nemlig Laget blive saa fortrukket, at enhver Maaling bliver illusorisk.

Før man havde disse Tørreplader, benyttede man i Fotografiens tidligste Dage Daguerre's Metode;

men de Resultater, Daguerre 1839 selv opnaaede med Maanen, vare højst ufuldkomne ; bedre lykkedes det Draper 1840 og Bond 1850 at faa Daguerreotypbillede af Maanen. 1842 fik Lerebours det første Billede af Solen, og dette viste tydelig, at Solskiven er stærkest lysende i Midlen; Fizeau og Foucault opnaaede 1845 et Billede af Solen med Pletter. Solformørkelse blev første Gang forsøgt af Majocchi 1842, men uden Resultat; 1851 lykkedes det derimod Busch at faa et Billede af Koronaen og de største Protuberanser. Fotografering af Fiksstjerner blev begyndt af Bond 1850 med Vega og Dobbeltstjernen Castor, men disse Billeder viste kun alt for tydelig, at man endnu ikke kunde tænke paa noget Fremskridt i denne Gren af H., baade fordi Daguerreotyppladen havde for liden Følsomhed, og fordi Urværket, som skulde holde Stjernen under Ekspositionstiden paa samme Punkt af Pladen, ikke funktionerede fuldkomment nok; thi forlængedes Tiden til flere Minutter, var det ikke muligt at faa cirkelrunde Billeder.

Opdagelsen af den vaade Kollodiumproces af Legray 1850, en Proces, hvorved Følsomheden af det fotografiske Lag kunde blive 30 Gange større end efter Daguerre's Metode, giver H. et større Omraade og mere opmuntrende Resultater. Af Maanen faar saaledes Warren de la Rue 1852 ret gode Billeder ; ligesaa Philipps, Draper og Rutherfurd, der bl. a. skaffede sig stereoskopiske Maanbilleder ved at sammenstille Fotografier, som vare tagne ved nøjagtig samme Face, men ved ekstreme Værdier af Librationen. Af Solen har Janssen leveret de bedste Billeder, og han har ved sine Fotografier opdaget det saakaldte fotografiske Net af Soloverfladen. De første Fotografier af videnskabelig Værdi af Solformørkelse skyldes Warren de la Rue og Secchi (1860). Den ultraviolette Del af Solspektret fotograferede Draper og Rutherfurd. Bond's Fotografier fra 1857 af enkelte Fiksstjerner, som Mizar, viste, hvilken Betydning H. vilde have for Stellarastronomien, og Bond selv har ved Udmaaling af sine Plader godtgjort, at man kan faa Bestemmelser af Dobbeltstjerners Distance og Positionsvinkel, der fuldt ud staa paa Højde med de bedste mikrometriske Maalinger ved Kikkerten. Med andre Ord, H. kan med Fordel anvendes af den maalende Astronomi og da hovedsagelig i Stellarastronomien. Ved Benyttelsen af de tørre Plader er det som nævnt især paa dette Omraade, at H. har ydet Astronomien uvurderlig Tjeneste. Af Maanen har man kun med de største Kikkerter som den paa Lick og Paris-Observatoriets *équatorial coudé* med disse Plader faaet Negativer, der staa over de af Rutherfurd leverede. Hidtil ere disse kun blevne anvendte i selenografisk Øjemed ɔ: til Fremstilling af et Maanekort og til Opsøgning af ny Detailler paa Maaneoverfladen. Weinek har benyttet Negativerne fra Lick (14 Cm. i Diameter) og fra Paris (18 Cm. i Diameter) til Fremstilling af et Maanekort af 4 M. i Diameter. Loewy og Puiseux ledsage deres Pariserkort med en Beskrivelse af de forskellige Partier af Maaneskiven og en Teori for Dannelsen af Maaneoverfladen. En direkte Udmaaling af Maanenegativerne, til Bestemmelse af Fjældhøjder, af Skyggernes Længde, af Maanens Libration, af Klodens virkelige Figur o. s. v., har endnu ikke fundet Sted. Af Solen har man med de tørre Plader ikke faaet Billeder, som staa over Janssen's Kollodiumplader, der hidtil i Skarphed og Rigdom paa Detailler i Soloverfladen ere uovertrufne. Af Planeterne have Henry og Barnard hidtil opnaaet de bedste Resultater, men hvad Detailler paa Overfladen angaar, kan man med mindre Kikkerter se langt flere, end Negativerne vise. Thi for at faa frem disse Detailler maa man anvende stærke Forstørrelser, men derved forøges end mere den Ulempe, som Luftens Uro bringer med sig, og som bidrager sit til at gøre saavel enkelte Partier som det hele Billede mindre skarpt. Om man skal opnaa mere ved at anvende den af VVadsworth foreslaaede intermitterende Eksposition i Stedet for den hidtil benyttede kontinuerlige, maa Fremtiden afgøre. For Fiksstjernehimmelen og Astrospektroskopien have *Tørrepladerne* kunnet levere langt bedre Resultater paa Grund af den allerede nævnte Egenskab, at den kemiske Indvirkning af Straalerne vokser, vel ikke nøjagtig, saa dog tilnærmelsesvis proportional med Tiden; derfor ville Tørpladerne, hvis direkte Følsomhed er mindre end Øjets, først blive dette overlegne, naar Tiden træder summerende til. Og dermed er givet uden videre Betingelsen for Fotograferen af Stjerner. Jo længere man kan eksponere, desto mere vil Pladen vise, men skal denne kunne benyttes i den udmaalende Astronomi, maa Kikkerten under hele Ekspositionstiden være rettet mod samme Punkt af Himmelen, og denne Fordring vil ikke den bedste Opstilling og heller ikke det bedste Urværk kunne opfylde; men selv om saa var, vil Forandringen af Refraktionen i vor Atmosfære som Følge af Temperaturvariationer og Stjernens stadige Vekslen af Højde over Horisonten bevirke, at den stillede Fordring ikke vil opfyldes. Her maa Øjet træde hjælpende til og ved en eller anden Indretning under stærk Forstørrelse holde Stjernerne eller en af disse i den Egn, der skal fotograferes, stedse nøjagtig paa samme Punkt. Simplest kan man hertil benytte Hovedinstrumentets Søger, hvis man forsyner det med stærk Okularforstørrelse. Men denne Metode har den Ulempe, at Søgeren og Pladen ikke ere rettede mod samme Punkt, fordi den fotografiske Kikkert paa Grund af sin betydelig større Længde vil paavirkes af Tyngden anderledes end den korte Søger alt efter Instrumentets forskellige Stilling til Horisonten. Anbringes derimod saavel den fotografiske som den visuelle Kikkert i samme Rør, saaledes som Henry har foreslaaet, vil denne Fejlkilde være bortskaffet.

Alle fotografiske Kikkerter ere derfor konstruerede paa denne Maade: i et fælles Rør, der er parallaktisk opstillet, er der to Objektiver af samme Brændvidde, et større til fotografisk Brug og et mindre, hvormed Stjernen holdes paa samme Punkt i Kikkertens Felt. Ujævnheden i Gangen hos Urværket, der lader Kikkerten følge Himmelkuglen og Forandringen i Stjernens tilsyneladende Beliggenhed paa denne, fremkaldt ved Variationen i Refraktionen paa Grund af vekslende Højde, vil man nu altid kunne korrigere, saa at en bestemt Stjerne den hele Tid befinder sig paa Traadkorset i den visuelle Kikkert. Med disse Kikkerter har man fotograferet og opdaget Smaaplaneter (Charlois, Wolf), Stjernehobe (Backlund, Donner, Oppenheim, Scheiner) og Stjernetaager (Gill, Henry,

Wolf, Roberts, v. Gothard) og bestemt Fiksstjerne-parallakse (Rutherfurd, Pritchard). Nu ere 18 Observatorier beskæftigede med at fotografere den hele Fiksstjernehimmel i dobbelt Øjemed.: 1) de Negativer, som ere eksponerede 5 Minutter, og som gengive alle Stjerner til 11. Størrelse, skulle nøjagtig udmaales og de enkelte Stjerner knyttes til andre, hvis Positioner ere bestemte ved Meridian-instrumenter, ved mikrometrisk Maaling ved Hjælp af et med Mikroskop forsynet Maaleapparat (Leyden, Potsdam, Paris), og kan man her skelne mellem to Maader, alt efter som man benytter retvinklede Koordinater, for hvilke udførlige og bekvemme Beregningsmetoder ere angivne, af Bakhuyzen, Donner, Henry, Jacoby, Loewy og Turner, eller Polarkoordinater (af Gill). — Udmaalingen kan ogsaa ske ved Vinkelmaaling med en i nogen Afstand fra Pladen opstillet Kikkert o: den af Kapteyn angivne og af ham benyttede Metode for de paa Kap for den sydlige »Durchmusterung« optagne Plader. 2) de Negativer, der ere eksponerede 1 Time, og som indeholde alle Stjerner til 13. Størrelse, skulle levere det egentlige Himmelkort. Om Fotografiens Anvendelse i Spektralanalysen s. d. (Litt.: Scheiner, »Die Photographie der Gestirne« [Leipzig 1897]). *F. Fr. S.*

Himmelglobus se Globus.
Himmelhvælving se Himmel.
Himmelkugle se Himmel.
Himmelseng se Senge.

Himmelske Lys. Hvor der mytologisk er Tale om Himmelen, spiller Himmelens Lys selvfølgelig altid en afgørende Rolle; skønt Himmelen ogsaa har stor Betydning som regngivende, er det fornemmelig dens Lys, som gør den til Gudernes og de saliges Sæde (jfr. Himmel [mytol.]); af de forskellige Himle, man ved at nævne, kaldes den øverste ofte >Lysenes Himmel«, saaledes i den persiske Mytologi, og de senere Grækere talte om et *empyreon*, den glødende Æters Sfære, som Dante gjorde til den tiende og øverste Himmel. Ogsaa Ny Test. benytter Fremstillingen om de h. L. til at udmale sig Guds Sfære; han kaldes »Lysenes Fader«, »et unærmeligt Lys«, hvilket sikkert er at forstaa symbolsk. Den gammelpersiske Teologi fører imidlertid den ligefremme Lære, at Ormuzd's Legeme er Lys, og at han aabenbarer sig som en eneste Lysstraale. *Edv. L.*

Himmelske Rige (»Himmeriges Rige«), Gengivelse af græ. *η βασιλεία των ουρανων*, det samme som Guds Rige, *ἡ βασιλεία TOV θεοῦ*, ordret oversat: Himlenes henholdsvis Guds Rige eller Kongedømme, hvori ligger et dobbelt, dels det abstrakte (Kongedømme), at Guds Vilje adlydes, dels det konkrete, et Samfund af Mennesker, som lyde ham. I den bibelske Sprogbrug er snart det ene, snart det andet overvejende. Grundlaget for dette Begreb er at søge i Gl. Test., hvor Gud i Israel har grundlagt et Rige (jfr. 2. Mos. 19, 6), som under udvortes, nationale Former søger at virkeliggøre hans Vilje. Dettes Fuldendelse er i de profetiske Skildringer det messianske Rige. Navnlig i Daniel's Bog er h. R. et Hovedbegreb (se Dan. 2, 44; 7, 27). I Ny Test. begynder saavel Johannes Døberen (Matth. 3, 2) som Christus selv (Matth. 4, 17) deres Virksomhed med Forkyndelsen af, at dette Rige nu snart skal oprettes, og Christus skildrer det videre som et saadant, der begynder aandeligt og usynligt (Luk. 17, 21), men sluttelig skal fremtræde som synligt (Matth. 16, 28, jfr. Luk. 23, 42, hvor Rige = Kongedømme, abstrakt). Om denne fremtidige Aabenbarelse af Riget bedes i Fadervor (Komme dit Rige). Dette Kongedømme er bestemt til at omfatte alle, men paatvinges ikke nogen; derfor maa Menneskene gennem Troen paa Evangeliet frivillig slutte sig til det, og derfor maa forud for Rigets Aabenbarelse gaa Evangeliets Forkyndelse over den hele Jord (Matth. 24, 14, jfr. 2. Pet. 3, 9). I denne Tid er Riget usynligt til Stede i Kirken o: Samfundet af de troende, der ikke falder sammen med de udvortes Kirkesamfund tilsammen eller noget enkelt af dem. Se Kirke. *J.C.J.*

Himmelske Rige o: det kinesiske Rige, et Udtryk, der synes at skrive sig fra det tidligere anvendte Tientschao (»himmelske Dynasti«). Endnu kaldes Kejseren Tientze o: »Himmelens Søn«.

Himmeltegn se Dyrekredsen.

Himmelækvator se Ækvator.

Himmerland (Himmelland), i det nordøstlige Nørrejylland, kaldes Egnen, der begrænses af Limfjorden mod Vest og Nord, Kattegat mod Øst og Mariager Fjord og Skals Aa's Tværdal (der ved Onsild Aaa staar i Forbindelse med Mariager Fjord) mod Syd. Landet har gennemgaaende et bakket, plateauagtigt Præg; de højeste Punkter, som Rold Bavnehøj (114 M.), ligge i Midten, mod Øst skraaner Landet ned til Kattegat, hvor den Lille Vildmose ligger, mod Vest og Nord naa derimod Bakkerne i mange Steder ud til Limfjorden; smaa Vandløb søge ud til alle Sider. H. indbefatter det meste af Aalborg Amt. I Middelalderen kaldtes det Himmersyssel, hvortil hørte Fieskum, Hornum, Helium, Hindsted, Slet, Aars og Gislum Herreder (Aalborg Amt) samt Rinds Herred (Viborg Amt). *H. W.*

Himpten ell. Himten, ældre Kornmaal, i Slesvig og Holsten = 34,78 Lit. (2 danske Skæpper), i Hannover = 31,15 Lit., i Braunschweig = 31,14 Lit., i Lauenburg = 27,56 Lit., i Hamburg efter 1844 = 27,48 Lit. (før 26,367 Lit.) og i Mecklenburg-Strelitz (Boitzenburg Maal) = 26,925 Lit. *N. F. B.*

Himyaritter d. s. s. Himjaritter.

Hinc illae lacrimae (lat.), » Deraf disse Taarer«. Citat af Terents'es Andria I 1. Allerede i Oldtiden brugt som Ordsprog (Cicero: *Pro Caelio*, Kap. 25; Horals'es Ep. I 19, 41) = her have vi den virkelige Grund til Jammeren. *A, Mr. L.*

Hinckley [hi'ŋkli], By i Mellemengland, i Leicestershire, 19 Km. S. V. f. Leicester, med Strømpe væverier og (1891) 9,600 Indb. Nord derfor ligger Croft Hill med Granitbrud; 6 Km. sydligere Slagmarken ved Bosworth (s. d.). *C. A.*

Hincks [hi'ŋks], Edward, engelsk Ægyptolog og Assyriolog, født 19. Aug. 1792 i Cork, død 3. Decbr. 1866 i Killyleagh som protestantisk Sognepræst. Omtrent 1833 begyndte H. at kaste sig over Studiet af Hieroglyffer, og i mange Aar var han sin Tids første Ægyptolog. Videnskaben skylder hans Skarpsind og Genialitet en Mængde vigtige Opdagelser, saaledes at han med Rette maa nævnes som en af denne Videnskabs Grundlæggere. En Række ægyptologiske Afhandlinger af H. læses dels i »Dublin University Review«, dels i »Royal Irish Academy's« Skrifter o. s. v. Da der begyndte at foreligge paalidelige Gengivelser

af Kileskriftstekster, kastede H. sig over disse og brød ogsaa her ny Baner. H. var den første, der udfandt og klarede den assyriske Kileskrifts sylla-bariske Karakter; han dechifrerede Navnene Senakherib (Sanherib) og Nabukuduruzur (Nebu-kadnezar), fandt mange andre Egennavne og de-chifrerede dem saaledes, at han ogsaa maa nævnes som en af Assyriologiens Grundlæggere. Mang-foldige Afhandlinger af H. findes spredte i 20—30 Tidsskrifter. Særlig brød han Banen for den assyriske Grammatik ved sine Afhandlinger »On Assyrian Verbs« i »Journal of Sacred Litt.« [1855—56] og »Specimen chapters of an Assyrian Gram-mar«i »Journal of the Royal Asiatic Society« [1866]. (Litt.: Cyrus Adler i *Journal of the American Oriental Society* XIII og XIV [i Afdelingen Proceedings, New Haven 1889—90]). *V. S.*

Hincmar, Ærkebiskop i Reims, født ca. 806, død 882. H. blev opdraget i Klosteret St. Denis, og da dettes Abbed, Hilduin, 822 blev Kejser Ludvig den Fromme's Ærkekapellan, fulgte han med ham, og han fik da tidlig et nøje Indblik i alle Tidens Rænkespind, hvori Prælaterne vare de mest fremtrædende. 830 gik han i frivillig Land-flygtighed til Corvey sammen med Hilduin. 845 blev han Ærkebiskop i Reims og blev saaledes den vestfrankiske Kirkes Primas. H. arbejdede paa at holde hele Frankerriget sammen ved at fast-holde den frankiske Kirkes Enhed, og han hævdede sin Primatstilling baade over for Paver og Bisper. For Pave Nicolaus I maatte han bøje sig, men han nægtede at adlyde Pave Hadrian II, da denne vilde tvinge ham til at bandlyse Karl den Skaldede, fordi han havde besat Lothringen, og trods Paven afsatte han sin Slægtning, Biskop Hincmar af Laon. Han bestred de pseudoisidorske Dekretalers Gyldig-hed, han kaldte dem en »Musefælde for Metro-politter«. Ubøjelig Fasthed viste han over for Lothar II, da denne vilde skilles fra sin Hustru, og voldsom var han i sin Haardhed mod Gottschalk (s. d.), da han mente, at Troens Renhed truedes af ham. 882 flygtede H. for Normannerne til Eper-nay, hvor han snart efter døde. H. var en jærn-haard Karakter midt i en dekadent Slægt, og han var tillige en meget lærd Mand. Hans Skrifter (dogmatiske Afhandlinger, Breve og Betænkninger) ere udgivne af Sirmond [Paris 1645, I—II]; »Rigsannalerne« *[Annales Bertiniani* i Pertz'es *Monumenta*, I] fortsatte H. 861—82. (Litt.: Noorden, »Erzbischof H. von Rheims« [Bonn 1862]; Schrors, »H. Erzbischof von Reims« [Frei-burg 1884]). *L. M.*

Hind se Hjorte.

Hind, Herred i det vestlige Nørrejylland, Ring-kjøbing Amt, begrænses mod Nord, Øst og Syd-øst af Ulvborg og Bølling Herreder og er i øvrigt omgivet af Ringkjøbing Fjord og Vesterhavet. Holmsland mellem Ringkjøbing Fjord og Stadil Fjord samt Holmsland's Klit mellem Ringkjøbing Fjord og Vesterhavet høre til Herredet. Herredets største Udstrækning fra Vest til Øst er omtrent 34 Km., fra Nord til Syd er det bredeste Sted (naar Holms-land's Klit undtages) ca. 26 Km. Det er ca. 510 □Km. (50,984 Hekt.) og har (1890) foruden Køb-staden Ringkjøbing 9,804 Indb. (1801: 5,477, 1860: 8,318, 1880: 9,900) o: henved 20 paa 1 • Km., altsaa et daarlig befolket Landskab. Den østlige Del af Herredet er noget mere højtliggende, idet det hører til »Fladerne«, der sænke sig ganske jævnt ned mod Vesterhavet; enkelte »Bakkeøer« hæve sig over Jævnheden, saaledes Omme Bakker (88-M.); den vestlige Del omkring Stadil og Ring-kjøbing Fjorde og ved Vesterhavet er ganske lav. Af Aaerne, der søge ud til Stadil og Ringkjøbing Fjorde, er Hover Aa den største. Jorderne ere overvejende magre Sandjorder, til Dels opfyldte af Hedestrækninger; Holmsland har dog gode, muldrige Jorder, og i Kystegnene findes der gode Enge. Den gennemsnitlige Frugtbarhed er ikke stor, idet der gaar ca. 21 Hekt. paa 1 Td. Hart-korn. Omtr. 9,430 Hekt. ere besaaede og 19,300 Græsgang, Eng o. s. v., medens 1,590 ere Moser og Kær, 15,720 Heder, 3,700 Flyvesand, og kun 275 ere dækkede af Skov. Der var 1893: 3,012 Heste, 15,034 Stkr. Hornkvæg, 19,495 Faar og 7,003 Svin. Herredet er delt i 14 Sogne, foruden Ringkjøbing Landdistrikt; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895: 2,383 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,945. I Herredet ligger Køb-staden Ringkjøbing (1890: 2,290 Indb.). Gennem den vestlige Del gaar den vestjydske Længdebane. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Nørre Horne og Bølling Herreder under Ribe Stift, i verdslig Henseende hører det til Ulvborg og H. Herreders Jurisdiktion. — H. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet Heingæhæreth (senere ogsaa Hing, *maaske* af Hee — He-ingæ —, hvis Kirke har været Herredskirke), hørte i Middelalderen til Harsyssel. Efter Reformationen hørte det til Bøvling Len og fra 1660 til Bøvling Amt, som 1793 lagdes til det da oprettede Ringkjøbing Amt. (Litt.: P. Storgaard Pedersen, »Bidr. til Hing's Herreds Hist. og Topogr.« [Ringkjøbing 1896]). *H.W.*

Hind [ha'ind], John Russell, engelsk Astro-nom, født 12. Maj 1823 i Nottingham, død 23. Decbr. 1895 i Twickenham, begyndte allerede i 16 Aars Alderen at skrive astronomiske Opsatser i Nottingham Journal, blev 1840 ansat ved den magnetiske og meteorologiske Afdeling af Greenwich-Observatoriet og 1844 ved Bishop's Privatobser-vatorium i Regent's Park i London. Her gjorde han de Opdagelser, som bragte hans Navn til fjerne Egne, idet han fandt 10 ny Asteroider, 3 Kometer, 1 ny Stjerne og en variabel foruden flere Stjerne-taager og modtog herfor Guldmedaille fra *Royal Society, Royal Astronomicai Society,* fra Kongen af Danmark, 6 Gange Lalande-Medaillen foruden en af det franske Akademi slaaet Medaille 1869 i Anledning af Opdagelsen af 100 Asteroider. 1853 blev H. Superintendent for *Nautical Almanac* og stod i denne Stilling til 1891. I Fagskrifter har H. publiceret talrige Observationer og Beregninger af Planeter, Kometer, foranderlige Stjerner etc. og tillige skrevet enkelte mindre Værker af astrono-misk Indhold. *J. Fr. S.*

Hindar-Fjæld, Stedet, hvor den af Odin fortryllede Valkyrie, Sigrdriva sover, indtil Si-gurd Faavnesbane kommer og vækker hende. *A. M. D.*

Hindborg, Herred i det mellemste Nørrejyl-land (Salling), Viborg Amt, grænser mod Nordøst til Nørre og Harre, mod Vest til Rødding Herred, mod Syd til Ringkjøbing Amt (Ginding Herred) og Fjends Herred og mod Øst til Limfjorden (Skive Fjord). Dets største Udstrækning fra Nord

til Syd er ca. 15 Km.; fra Vest til Øst er det bredeste Sted ca. 11 Km. Det er ca. 114 • Km. (11,390 Hekt.), og det har (1890) foruden Købstaden Skive 4,272 Indb. (1801: 2,274, 1860: 3157, 1880: 4,107). Overfladen er gennemgaaende et jævnt, bølgeformet Plateau paa ca. 30 M.'s Højde med Lavninger langs de smaa Vandløb, særlig paa Syd- og Nordøstgrænsen; de muldrige og sandede Jorder, med en Blanding af Ler, ere temmelig frugtbare (ca. 10 Hekt. paa I Td. Hartkorn i Gennemsnit). Se i øvrigt Salling. Af Arealet vare 1888 ca. 4,285 Hekt. besaaede og 5,600 Græsgang, Eng o. s. v., 955 Heder, 180 Moser og Kær og kun 85 dækkede med Skov. Der var 1893: 1,209 Heste, 6,736 Stkr. Hornkvæg, 6,938 Faar og 2,256 Svin. Herredet er delt i 9 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895: 1,168 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 768. Gennem den østlige Del gaar Skive—Nybjøbing-Banen. I Herredet ligger Købstaden Skive (1890: 3,747 Indb.). I gejstlig Henseende udgør det eet Provsti med Salling's andre tre Herreder under Viborg Stift, i verdslig Henseende udgøre ligeledes de fire Herreder een Jurisdiktion. — H. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet Hærnburghæreth, hørte i Middelalderen til Sallingsyssel; senere hørte det til Skivehus Len og fra 1660 til Skivehus Amt, indtil det 1794 lagdes ind under Viborg Amt. *H. W.*

Hindbær (norsk Bringebær) se Klynger.

Hindbæreddike faas ved at hensætte Hindbær med Eddike og derefter koge den udpressede Saft med Sukker og Vanille. Hindbærsirup faas ved at indkoge den ved Udpresning af Bærrene indvundne Saft med Sukker; den benyttes en Del i Farmacien. Hindbærvin fremstilles ved at lade Saften gære under Tilsætning af noget Sukker (se i øvrigt Frugtvin). Hindbæræter er et Kunstprodukt (se Frugtætere), der oftest indeholder eddikesurt, myresurt, benzoesurt og salicylsurt Ætyl, eddikesurt og smørsurt Amyl, og Ønantæter, opløst i Alkohol og farvet rødt. *K. M.*

Hindbærvin se Hindbæreddike.

Hindbæræter se Hindbæreddike.

Hinde (Membran) kaldes i Anatomien forskellige hudagtige Dannelser i Legemets Indre. Slimhinder kaldes saaledes den fine Hud, der beklæder Indsiden af Mund, Svælg, Strube, Luftrør, Tarmkanal, Urin- og Kønsveje. Fibrøse H. ere seje Bindevævskapsler, der navnlig danne beskyttende Overtræk over forskellige Organer, som f. Eks. Senehinden om Øjet, Hjernehinderne om Hjernen, den fibrøse Ledkapsel om Ledenderne o. s. v. Stundom se vi ogsaa Organerne selv udbredte i Form af en H, saaledes Øjets lysopfattende Del, Nethinden. I ganske særlige Øjemed tjene de serøse H.; i Legemets Indre ligge de forskellige Organer meget tæt sammenpakkede for at indtage et saa lille Rum som muligt. Ved Bevægelser af Kroppen, ved Lungernes, Hjertets og Tarmenes Bevægelser, ja allerede ved en forskellig Blodfyldning vilde de enkelte Organer let være udsatte for skadeligt Træk eller Tryk, hvis der ikke var sørget for, at de til en vis Grad kunde forskyde sig mod hinanden uden kendelig Modstand. Dette er opnaaet derved, at de med en større eller mindre Del af deres Overflade rage ind i spalteformige Hulrum, de saakaldte serøse Huler. Væggene i disse Hulrum ere beklædte med en silkepapirtynd, spejlende blank og glat, elastisk H., den serøse H., der kan opfattes som en lukket Sæk, der af vedkommende Organ er krænget ind i sig selv. Den serøse H. kommer saaledes til at bestaa af 2 Dele: For det første en Del, der ganske stramt beklæder Organets Overflade (Indvoldsbladet eller det viscerale Blad) — for det andet af Vægbladet (det parietale Blad), der beklæder Indsiden af Kropvæggen modsvarende Organets Overflade. Man kan anskueliggøre sig dette Forhold ved at sammenligne det med en Haand i en Frakkelomme: Haanden repræsenterer da Organet, Lommens For Indvoldsbladet og Frakkens Klæde + dens indvendige For Vægbladet. Rummet mellem Vægbladet og Indvoldsbladet er den serøse Hule, der dog ikke maa opfattes som et aabentstaaende Hulrum, men (ligesom Tilfældet er i det fra Frakkelommen hentede Billede) som en sammenklappet Spalte, i hvilken der ikke findes andet end en ringe Mængde serøs Vædske, der ved sin slibrige Beskaffenhed begunstiger Delenes indbyrdes Forskydelighed. Kun ved sygelige Tilstande (se f. Eks. Brysthindebetændelse, Brystvattersot, Bughindebetændelse, Bugvattersot) samles der større Mængder af Vædske mellem de to Blade, saa at de vige ud fra hinanden og danne et virkeligt, aabent Hulrum mellem sig (se i øvrigt Fig. under Bug, Bd. III, S. 846). — Paa denne Maade foregaa Hjertets Bevægelser i den serøse H., der kaldes Hjerteposen, Lungernes i Brysthinden (s. d.); Underlivets Organer ligge i een fælles stor serøs Hinde, Bughinden (s. d.). Ogsaa Hjernen og Rygmarven omsluttes af en serøs H., *Arachnoidea.* Til de serøse H. i videre Forstand regnes ogsaa Ledhulernes Synovialhinde (se Led). *S. B.*

Hindebæger se Hindebægerfamilien.

Hindebægerfamilien (*Plumbaginaceae*), Familie af tokimbladede og helkronede Planter af Ordenen *Primulinae*, næsten alle fleraarige Urter, Halvbuske eller Buske med spredte, hele og oftest rosetstillede Blade, der have Kalk- eller Vandkirtler i Huden, og en gerne bladløs Blomsterstængel. Blomsterne sidde i Svikler, der ofte ere samlede i Aks, Hoved eller Top; Forblade ere altid til Stede. Blomsterne ere regelmæssige og femtallige og for øvrigt byggede omtrent som hos Primulaceerne; ejendommeligt er det hindeagtige og blivende Bæger og den næsten fribladede Krone, og at Støvvejen kun indeholder 1 Æg og har 5 fri Grifler. Frugten er en Nød. Omtr. 250 Arter, der især findes langs Havkyster og paa Saltstepper (østlige Middelhavslande, det kaspiske Havs Kyster og Saltstepper i Centralasien). De have kun meget ringe økonomisk Betydning. Hindebæger (*Statice* L.), overvejende fleraarige Urter med hele eller lidt indskaarne, lancetdannede eller elliptiske Blade. Blomsterstanden er en rigt forgrenet Top; Bægerets Blade løbe ud i Tænder. 2 Arter i Danmark, Tætblomstret H. (*S. scanica* Fr.) og Fjernblomstret H. (*S. bahusiensis* Fr.), men ere temmelig sjældne, den sidste ligeledes i det sydøstlige Norge. Blomsterne ere hos den første blaa, hos den sidste lillaagtig blaa; de blomstre i Juli—Septbr. Flere Arter dyrkes som Prydplanter (se nedenf.). *A. M.*

Hindebægerarterne ere dels enaarige, dels fleraarige Frilandsplanter. Til de første høre *S. Suworowi* Rgl., Centralasien, med bølgede Blade og smukt rosenrøde Blomster, og *S. Bonduelli* Dur., Nordafrika, med talrige livlig gule Blomster. De fordre en mild, porøs Jord og formeres ved Frø. Blandt de fleraarige H. kunne anbefales *S. elata* Fisch. (Sydrusland) med store Blade og talrige stærkt forgrenede Stængler, der bære en talløs Mængde smaa blaa Blomster; *S. eximia* Schrank, *S. tatarica* L., *S. speciosa* L., *S. Limonium* L. og *S. incana* L. ligne den førstnævnte. De fleraarige H. ere smukke Rabatplanter; de formeres ved Deling og ved Frø, som saas i Skaale i sandblandet Jord, de unge Planter prikles paa en kold Bænk og udplantes næste Foraar paa Blivestedet. De fordre næringsrigjord og fuld Sol. Hvert Efteraar optages nogle af Planterne og overvintres frostfrit, da de let tage Skade af Vinterfugtigheden og vedholdende Kulde. H. egne sig til Tørring; Blomsterstandene afskæres, naar Blomstringen begynder, og tørres i et luftigt Lokale. *L. H.*

Hindeknæ se Spergularia.

Hindeloopen, Hinlopen, By i den nederlandske Provins Friesland, 22 Km. S. f. Harlingen ved Zuider-Søen, har (1889) 1,000 Indb., der leve af Fiskeri og Skibsfart og i Klædedragt og Sprog endnu have bevaret mange Ejendommeligheder. *Joh. F.*

Hindenburg, 1) Arthur Leopold, dansk juridisk Forfatter, er født i Kjøbenhavn 2. Aug. 1832, blev juridisk Kandidat 1855, Overretsprokurator 1862, Højesteretsadvokat 1863 og 1885 konstitueret Kammeradvokat. Af H.'s Skrifter, der næsten alle angaa Handelsretten, kunne nævnes: »Haandbog i dansk Vekselret« [1860], »Om Kommissionskontrakten« [i »Tidsskr. f. Retsvæsen« 1866]. For Afhandlingen »Om Køb og Salg« erhvervede han 1872 den juridiske Doktorgrad. H. var 1869—76 Medlem af Folketinget for Kjøbenhavn's 6. Kreds. *Ludv. H.*

2) Georg Theodor, dansk juridisk Forfatter, ovenn.'s Broder, er født i Kjøbenhavn 10. Marts 1836, blev juridisk Kandidat 1861, var 1871—72 konstitueret Byfoged i Randers, blev 1876 Assessor i Kjøbenhavn's Kriminal- og Politiret og 1881 Assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten. Foruden forskellige politiske, juridiske, historiske og arkæologiske Afhandlinger i Aviser og Tidsskrifter har han udgivet »Juridisk Formularbog« [Kbhvn. 1880, 2. Udg. 1887, suppleret med Tillæg og Fællesregister 1896]. *Ludv. H.*

Hindenburg, Karl Friedrich, tysk Matematiker, Fysiker og Filosof, født i Dresden 13. Juli 1741, død 17. Marts 1808 i Leipzig, hvor han havde været ansat fra 1771, først som Docent, senere som Professor i Filosofi (fra 1781) og Fysik (fra 1786). Hans Hovedfortjeneste inden for Matematikken ere de store Bidrag til Udviklingen af Kombinationslæren (s. d.), som han har givet i sine Værker *Novi systematis permutationum, combinationum ac variationum primae lineae* [1781] og »Sammlungen combinatorisch-analytischer Abhandlungen« [1796 og 1800]. H. udgav 1786—88 sammen med Joh. Bernoulli »Leipziger Magazin fur reine und angewandte Mathematik« og 1794—99 alene »Archiv der reinen und angewandten Mathematik«. *Chr. C.*

Hindholm, Folkehøjskole i Førslev Sogn paa Sjælland, oprettet 1852 af Anders Stephensen, som var Skolens Forstander indtil 1867, da Kaptajn Chr. Nielsen overtog den og styrede den til sin Død (1891). Nu (1898) ejes Skolen af et Selskab og styres af H. Larsen. H. var en Tid en af Landets største Folkehøjskoler, men den blev i de politisk bevægede Aar noget isoleret. Baade Stephensen og Nielsen vare tillige Forstandere for Holsteinsminde, og H. blev i mange Henseender en Støtte for det. *L. M.*

Hindi (»Indisk«), et af de 7 ny-ariske (o: fra Sanskrit eller dette ganske lignende Sprogarter gennem Prakrit som Mellemtrin stammende) Hovedsprog i Nordindien; det omfatter de Dialekter, som tales i Ganges-Omraadet mellem Himalaja, Vindhya, Ganges-Deltaet (Rajmahal-Højderne og Santalistan) og en Linie fra Sirhind mod Sydvest parallel med Satlaj til Jesalmer og derfra mod Syd hen imod Bugten ved Katch; ved Udaipur og Indor støder det sammen med Gujarāṭi og Marāthi. Mellem Satlaj og Jumnā gaar H. umærkelig over i Panjabi, i Rajputana i Sindhi, omkring Udaipur og Indor i Gujarāṭi (gennem Marwan) og Marathi, dog med den Forskel, at medens en Mand fra Dehli, Ajmer etc. uden Vanskelighed forstaas i Gujarāṭ, betragtes Marathi som et særskilt og kun delvis forstaaeligt Sprog; i Purneah gaar H. mere og mere over i Bengali uden bestemt paaviselig Grænse; men her er Forholdet det, at enhver taler 2 Sprog med fuld Bevidsthed om, at det er 2 forskellige Sprog; men Dialekterne i Bengalen ere i det hele overordentlig udstykkede. H. tales over et større Omraade end noget andet indisk Sprog; dets Sprogomraade er større end det østerrigske Monarki, og det tales af over 60 Mill. Mennesker, heri ikke medregnet den store Mængde i andre Dele af Indien, som tale det saakaldte Hindustani (s. d.) ved Siden af deres Modersmaal. H.'s Dialekter ere talrige og meget forskellige; men alle dannede bruge en fælles Sprogform, stammende fra Egnen om Dehli. De østlige Dialekter (omtrent fra Benares) sammenfattes under Navnet Bihāri (jfr. Behar). Af Dialekterne mærkes: Maithil i Tirhut, Magadh i Bhagalpur, Monghyr og Gaya; V. f. disse Bhojpūrī (næsten et selvstændigt Sprog; jfr. Dom). Ellers er der fra Benares til Dehli ingen store Dialektforskelligheder. Brijbhasha i Egnen ved Mathura anvendes ogsaa meget uden for sit eget Hjem i visse Litteraturgenrer, især Sange om Krishna; her var i gamle Dage Çūrasena-Landet, hvorefter Prakrit-Sprogformen Cauraseni maa antages at være opkaldt; fra denne mener man, at Brij-bhasha direkte nedstammer. I Rajputana er der mange udprægede Dialekter. — H. er et analytisk Sprog (se Gujarati), men mere fremskredet i Udvikling til analytisk Simplifikation end Søstersprogene, og det kan saa at sige i alle Henseender bedst sammenlignes med Engelsk. Dets Udvikling fra det syntetiske Prakrit er rimeligvis foregaaet i 11. Aarh. e. Chr.; hos den ældste H.-Forfatter, Chand Bardai fra Lahore (ca. 1200), er den gamle syntetiske Bygning gaaet i Stykker og kommen i Forvirring, men ikke helt forsvunden, medens de ny Hjælpeverber og Postpositioner, som skulde træde i de syntetiske Betegnelsers Sted, ikke ere helt udviklede; han bruger særdeles meget at sætte

lange Rader af Ord ved Siden af hinanden uden nogen som helst Bøjning eller grammatikalsk Betegnelse og overlade Læseren at gætte sig til Forbindelsen mellem dem; undertiden løber en eller anden bøjet mere eller mindre ren Sanskritform imellem, i alt Fald i de indledende Ballader; ellers have de faa grammatiske Betegnelser, som bruges, et rent moderne H.-Præg og ere ikke Prakrit. Chand var Bhāt eller Hofdigter hos den sidste Hindu-Konge af Dehli (og Ajmer), Prithvīrāja af Chauhan-Stammen af Rajput'er, og hans Digt, »Prithviraja Rasau« (en Samling Ballader paa mange Tusind Vers), handler om Prithviraja's Herkomst, Fødsel og Bedrifter, indtil han (1193 c Chr.) blev slaaet og dræbt af Mohammed af Ghor. Chand har været Øjenvidne til Begivenhederne, hvilket dog ikke hindrer ham i at udsmykke Fortællingen i den gamle episke Stil med himmelske Væseners Indblandinger, Blomsterregn, Civa's ekstatiske Dans mellem Ligene, medens han drikker de faldnes Blod, etc. Chand's Ballader ere trykte, men leve desuden ogsaa paa Folkets Læber og synges endnu af vandrende Barder i det nordvestlige Indien og Rājputāna. — Ellers bestaar H.-Litteraturen mest af religiøs Poesi uden stor litterær Værdi, til Dels Oversættelser af Sanskritværker. De vigtigste Forfattere ere Kabir (s. d.; 15. Aarh.), Nābhājī (16. Aarh.; se Dom), Bihārī Lāl fra Amber (ca. 1600; se Hāla); den berømteste H.-Digter skal være Lal Kavi fra Bundelkhand, Forfatter til »Chatra Prakās« (17. Aarh.); m. fl. En overordentlig stor religiøs Indflydelse øver Tulasīdāsa's H.-Oversættelse af »Ramayana« (16. Aarh.) og >Prem Sāgar« (»Kærlighedsoceanet«, en Bearbejdelse af 10. Bog af Bhāgavata-Purāṇa); til samme Gruppe hører Sur-Das (16. Aarh.; Forfatter til »Sür-Sāgar«). I 18. Aarh. er der en Standsning i H.-Litteraturen; men siden Bogtrykkerkunstens Indførelse i 19. Aarh. produceres en uhyre Masse Skrifter, af hvilke næsten intet har nogen Værdi. Foruden alt dette lever der paa Folkets Læber en utrolig Mængde uudgivne Heltesange og religiøse Digte, navnlig i Rajputana; alene den af Dādū (ca. 1600; middelbar Discipel af Kabir) stiftede Sekts religiøse Digtning skal beløbe sig til Millioner af Vers. — H. er det indiske Sprog, som har det største Procentantal af »Tadbhava'er« o: Ord, som ere nedarvede paa Folkets Læber fra Sanskrit-Stadiet; disse og »Deçaja'erne« (o: Prakrit-Ord, som ikke eller i alt Fald ikke regelmæssig kunne afledes af Sanskrit) overgaa i Antal langt de saakaldte »Tatsama'er« o: rene Sanskrit-Ord (for største Delen optagne af Sanskrit ad litterær Vej i den senere Tid, ligesom de europæiske Sprog optage latinske Ord). Tatsama'erne skyldes for en stor Del de gamle H.-Digtere. I 16. Aarh. e. Chr. begyndte nemlig persiske (og i Persisk optagne arabiske og til Dels tyrkiske) Ord at trænge ind i Sproget fra Stormogulernes Hof og Lejr i Dehli. Siden den Tid tyr H. ligesom de andre nordvestlige Sprog (Pañjabi, Sindhi og Gujarāṭī) for en stor Del til Arabisk og Persisk, hvor de østlige Sprog (Bengali og Oriya) og Marathi ty til Sanskrit for at berige deres Ordforraad. De arabiske og persiske Ord paavirkes dog saa godt som ikke af Postpositionerne, og der optages ingen fremmede Verber, idet disse erstattes ved Omskrivning med karnā, »gøre« (f. Eks. tahsīl karna, »lære«, af tahsīl, »Indsamlen«, »Læren«), som overtager hele Bøjningen. Den med persiske Bestanddele stærkt blandede Sprogform opfattes ofte urigtig som et eget Sprog under Navnet Hindustani (s. d.) i Modsætning til H. i snævrere Forstand, som søger at hjælpe sig med det oprindelige indiske Ordforraad, hellere tyr til Sanskrit end til Persisk og hellere benytter Devanagari-Alfabetet end det persiske Alfabet. (Litt.: John Beames, *A comparative Grammar of the modern Aryan languages of India*; samme, Skitse af Bhojpuri-Dialekten i »Journ. Roy. Asiat. Soc«, Bd. III [ny Serie], S. 483; Hoernle og Grierson, *Comparative Dictionary of the Bihārī Language* [Kalkutta 1885]; Grierson, *The modern vernacular Literature of Hindustan* [Kalkutta 1890]. En lille *Hindi-English Dictionary for the use of schools* er udkommen i Kalkutta [1881]). *S. S.*

Hindley [ha'indlï], Fabrikby i det nordvestlige England, Lancashire, ved Wigan, har Bomuldsspinderier, Kulgruber og (1895) 18,975 Indb. *C. A.*

Hindsgavl, Stamhus og Hovedgaard i Vends Herred, 2 Km. V. f. Middelfart, er en gammel Kongsgaard, hvis Oprindelse taber sig i Tidens Mørke. I Overensstemmelse med Formen »Hæghnæthscog«, som forekommer i Kong Valdemar's Jordebog (1231) for H. Skov, kaldes H. ogsaa »Hegnesgaffuel«. Under Kampen mod de fredløse blev H. ødelagt (1287), men maa dog atter have været rejst 1295, da der paa 2 Møder mellem Erik Menved og Hertug Valdemar af Sønderjylland samt Erik Præstehader af Norge blev afsluttet en Vaabenstilstand. 1298 var Krigen paa ny brudt ud og H. i Kongemordernes Magt. 1317 blev Fyn og dermed H. pantsat til de holstenske Grever; Valdemar Atterdag belejrede den forgæves 1358, men vandt den senere tilbage for Kronen og gav den som Len til den rige Holstener Bernike Skinkel. 1436 overdrog Erik af Pommern den til sin Fætter Hertug Bugislav, der imidlertid alt 1439 forlod Landet. Blandt Lensmændene nævnes Frans Brokkenhus og Corfitz Ulfeld's Fader, Jakob Ulfeld. Ved Svenskekrigens Udbrud 1657 har den sandsynligvis været et let Bytte for de svenske Tropper; der blev lagt en Besætning paa H. af 100 Mand, ligesom den ogsaa synes at være bleven bedre befæstet. 4. Novbr. 1659 tog den danske General Eberstein H. med Storm, men forinden eller mulig under Stormen vare Bygningerne blevne saa ødelagte, at Lensmanden maatte fraflytte H. som ubeboeligt. 1664 blev Gaard og Gods udlagt Landsdommeren i Fyn, Jens Lassen, for Tilgodehavende hos Kronen; denne fik dog atter Gaarden tilbage som Udlæg for Skatterestancer 1681. 1685 blev den bortforpagtet til en Borger i Middelfart, Hans Svendsen, der 1692 fik Lov at flytte Ladebygningerne til et bekvemmere Sted, men »det gamle og store grundmurede Hus, som kaldes Slottet H., som af forrige Tider har staaet der (paa Bjærget) urørligt, skal og der fremdeles blive staaende«. I en samtidig Synsforretning ses det, at alle Murene samt Taarnet stode endnu i betydelig Højde med Skillerum og alt, men det vilde koste mange Penge at lade H. restaurere, »saasom den var meget brøstfældig«. Paa Grund af den dejlige Beliggenhed, Udsigten til Koldinghus o. s. v. havde de kgl.

Herskaber »stort Behag til Stedet«, og Christian V har sikkert tænkt paa at skaffe Midler til at rejse den gamle Borg paa ny, men en i Jan. 1694 indtruffen voldsom Storm og Vandflod anrettede saa megen Skade paa Ruinen, at disse Planer bleve opgivne. H. sattes til Auktion 1695 og tilsloges for 7,209 Rdl. 81 ß Kældermester Hans David Freinz'es Arvinger, der paa denne Maade fik Dækning for en gammel Vinregning fra Frederik III's Tid. Senere har den tilhørt Hans Ahlefeld, Kaj Hjort, Dewitz'erne, Niels Basse, Karen Basse Føns, hvis Datterdatter blev gift med Kammerherre Adeler, som opførte en ny Hovedbygning et Stykke S. 0. f. den gamle Ruin, der ydede ham Materiale dertil. Ifølge hans Enkes Testamente (død 1808) blev H. 31. Aug. 1815 ophøjet til et Stamhus for hendes Brodersøn, Kammerherre Niels Basse Føns. — Størrelse (1898): Hartkorn af alle Slags 611½ Tdr., hvoraf fri Jord 115¾ Tdr., indtaget til Skov I 11¼ Tdr., Bøndergods 269 Tdr., Konge- og Kirketiende 214⅝ Tdr.; i Bankaktier 9,400 Kr., i Fideikommiskapitaler 49,690 Kr. 87 0. Under Stamhuset høre Hovedgaarden H. og Fænøgaard med et Jordtilliggende af 485 Hekt., foruden 492 Hekt. Skov. (Litt.: Vedel Simonsen, »Borgruinerne«, 2. Hæfte; »Danske Samlinger« VI, 186 og 361). *B. L.*

Hindsholm, Halvø i det nordøstlige Fyn mellem Odense Fjord og Store Bælt, Odense Amt, Bjærge Herred, Mesinge, Viby, Dalby og Stubberup Sogne, ca. 7,444 Hekt. Den mod Vest stærkt udtungede Halvø (Dalby Bugt med en udmærket Ankergrund samt en Del smaa Øer) ender mod Nord i Fyns-hoved med den 25 M. høje Bæsbanke; Halvøen er næsten helt igennem opfyldt af Bakker, af hvilke de højeste dog kun hæve sig til 36 M.; paa den sydlige Del findes en Del Skov, hvorimod de nordlige Bakker ere skovløse, ofte bedækkede med Lyng. Ved Indgangen til Halvøen mellem Kjerteminde- og Odense Fjord hæve Munkebo Bakker sig i Loddenhøj til 58 M. *H. W.*

Hindsted, Herred i det østlige Nørrejylland (Himmerland), det sydøstligste i Aalborg Amt, begrænses mod Nord og Vest af Fieskum, Helium, Hornum, Aars og Slet Herreder; mod Sydvest berøres det af Randers Amt (Onsild Herred), mod Syd begrænses det af Mariager Fjord, mod Øst af Kattegat. Dets største Udstrækning fra Vest til Øst er omtr. 34 Km., fra Nord til Syd 19 Km. Det er ca. 440 □ Km. (44,016 Hekt.), og har (1890) 13,308 Indb. (1801: 5,806, 1860: 10,004, 1880: 12,416) o: ca. 30 paa 1 □ Km., altsaa hører det til de daarligere befolkede Egne. Landet hører til Mariager Fjord's Bækkenet og er i den vestlige Del højtliggende (Rolds Bavnehøj, 114 M.) og til Dels bakket; mod Syd og Sydøst falder det temmelig brat af til Fjorden (her hæver dog Tyrkenshøj sig endnu til 53 M.), mod Øst skraaner det jævnt ned til den lave Egn ved Kattegat. Mod Øst er der mere frugtbare Strækninger, ellers ere Jorderne til Dels skarpsandede med større Hedestrækninger (i Gennemsnit gaar der 16½ Hekt. paa 1 Td. Hartkorn). Gennem de vestlige Bakker løber Vilstrup Aa mod Syd ud i Fjorden. Af Arealet vare 1888 ca. 14,410 Hekt. besaaede og 18,975 Græsgang, Eng o. s. v., medens 4,500 vare Skov, 1,140 Moser og Kær og 3,680 Heder. Der var 1893: 3,497 Heste, 15,763 Stkr. Hornkvæg, 18,635 Faar og 6,107 Svin. Herredet er delt i 14 Sogne; det samlede Hartkorn var I. Jan. 1895 2,576 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 2,364. Gennem Herredets vestlige Del gaar den østjydske Længdebane. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Helium Herred under Viborg Stift, i verdslig Henseende hører det til Helium og H. Herreders Jurisdiktion. — H. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet Hethænstathæret, hørte i Middelalderen til Himmersyssel, fra 1660 til Aalborghus Amt, indtil Aalborg Amt oprettedes 1793. *H. W.*

Hindll. Navnet H., der stammer fra Indus-Flodens Navn Sindhu, anvendtes oprindelig af Persere og Arabere om Befolkningen i Forindien (s. d.). Det benyttes nu almindelig i Europa paa samme Maade. I Indien anvendes det i Reglen om de indfødte, der bekende sig til Hinduismen (i Modsætning til de muhamedanske Indere), eller om dem, der tale Sprog af indoeuropæisk Rod (i Modsætning til Dravidaer og Kolarer). *C. Fr.*

Hinduismen (»Hinduernes Religion«) eller *Ny-Brahman is men* er Fællesnavnet paa en umaadelig Mængde af nyindiske saakaldte »Sekter« af indisk Oprindelse (undtagen Jainismen og Buddhismen, som ere ateistiske); nogle (som Kabīr), der alle høre til den nyere Tid, have under muhamedansk eller kristelig Paavirkning emanciperet sig saa meget fra H.'s Gudsbegreb og dets Kilder, og til Dels fra andre Sider af H., at de snarere maa kaldes hinduiserende Unitariere end Hinduer. Til H. bekende sig omtr. 180 Mill. Mennesker. H. i sine højeste Former er en Uendelighed af indbyrdes forskellige (ofte fjendtlige) og hver for sig fluktuerende og foranderlige Sekter med en umiskendelig Familielighed, og i Teorien anerkendende Veda'erne (i videste Forstand) og Brahmanismen, men indeholdende og læggende Hovedvægten paa andre og derimod stridende Elementer, støttende sig til en for alle tilgængelig hellig Litteratur: de episke Digte, Purāṇa'erne, Tantra'erne, og en sand Syndflod af nyere religiøse Skrifter inden for nogle af de enkelte Sekter (jfr. Guru og Hindi). Virkelig bevarede i det væsentlige ere de Overleveringer, som angaa Privatlivet, og Lovbøgernes Forskrifter om Kasterne ere yderligere skærpede, hvilket dog i det hele er sket til Trods for Religionen; i øvrigt lægges i Alm. Vægten paa »Hengivenhed« (bhaktimārga, »Trosvejen«, se Bhakti og Guru) i Stedet for paa Viden (jñānamārga, »Kundskabsvejen«, i Alm. —Vedānta-Filosofien) og i Stedet for Ofre, Ritual, Bodsøvelser og Selvplagerier (Karmamārga, »Gerningsvejen«) som et meget hurtigere og sikrere Middel til Forløsning fra Sjælevandringen og Opgaaen i eller Salighed hos den sande Gud, som er disse Religionsformers højeste Formaal, hvilket de mene at kunne naa umiddelbart efter dette Liv uden yderligere Sjælevandring, med stærk Tendens til en oftest panteistisk farvet Monoteisme, hvis Opfattelse af den højeste Gud har sin Rod i indisk Overlevering.

H.'s Tilhængere falde for største Delen i to store Hovedafdelinger: Vishnu-Dyrkere (Vaishnava) og Çiva-Dyrkere (Çaiva), efter som de betragte a) Vishnu eller b) Civa eller c) en af disses menneskelige Inkarnationer (Krishṇa, Rāma) som den egentlige panteistisk-monoteistiske Gud

(eet med »det absolutte«, se Brahman). Til disse slutte sig Çākta'erne eller Dyrkerne af d) de kvindelige Guddomme (Çrī, Durga, Radha, Sītā; jfr. ogsaa Gaṇeça, Goloka, Gopi). Man benytter Gudsbegrebets panteistiske Element til at opfatte alle mulige Guder (»330 Mill. Guder og lige saa mange Dæmoner«) som mere eller mindre underordnede Aabenbaringsformer af den absolutte Gud; derfor dyrke alle H.'s Sekter i det væsentlige alle vigtigere Guder og ere kun uenige om, hvilken af dem der er den absolutte, og man kan kombinere e) flere Guder i een Person (Trimūrti, Hari-Hara, den androgyne Guddom Ardhanārī, se Durga, S. 601, og Cakta) og faar Plads ikke blot til f) Brahmanismens øvrige gamle Guder, men ogsaa tillige til g) Guder, som ikke kendes fra den tidligere Tid (som Gaṇeça, Skanda, Virabhadra, Kubera), eller som tidligere synes lidet personificerede (som Kāma); h) Lokalguder (grāmadevatā), forskellige saa at sige for hver eneste Landsby (jfr. ogsaa Bhūta); i) Gudebilleder; j) hellige Dyr (Çiva's Tyre, Vishnu's Aber, Slanger; Køerne har man altid i Indien tillagt stor Hellighed); k) hellige Træer og Planter (jfr. bodhi og Ficus, Tulasi o: *Ocymum sanctum*, som er Vishnu's Hustru og giftes med Statuerne, m. m. Bilva-Træet o: *Aegle Marmelos*, ved Çiva-Dyrkelsen; Rudrāksha o: *Elaeocarpus Ganitrus* Roxb., hvis Bær anvendes til Rosenkranse); 1) livløse Symboler (Vishnu's Çālagrama o: en Ammonit; Çiva's Linga o: Fallos, en Kegle af Sten eller, i mindre Maalestok, af Sølv, Kobber e. l., eta); m) Floder (Ganges eta, hvilke give Salighed, naar man bader sig i dem); n) de 9 Planeter, der ligesom de 27 Nakshatra'er raadspørges ved Fødsler, Brylupper, Ulykker, Rejser eta, og, hvis de ere ugunstige, absolut maa forsones ved en særlig Ceremoni (Çānti). Endelig optager H. ved Hjælp af Avatara-Teorien menneskelige Guder, dels o) gamle og almindelig anerkendte som Heltene i de episke Digte (Pāṇḍava'erne og Draupadi) dels p) Sekternes Guru'er (s. d.), dels q) ganske moderne Personer, der ved en eller anden Mærkværdighed have opnaaet en rent lokal Berømthed. De sikkert daterede og tilstrækkelig tydelige Dokumenter begynde først i 11.—12. Aarh. e. Chr. (for Civaismen i Kashmir dog i 9. Aarh.). Vedanta-Lærens Maya (»Illusion«) er bleven sat i Forbindelse med Sankhya-Lærens fra Evighed af selvstændig ved Siden af Aanden (Purusha) bestaaende Prakriti (»Naturen«), og »det absolutte« (Bráhman) er blevet personificeret og identificeret med vedkommende Sekts absolutte Gud. Men ogsaa Maya og Prakriti personificeredes og identificeredes med de kvindelige Guddomme, der (som Guddommens »aktive« Side, çakti) trænge sig mere eller mindre frem som Genstand for Dyrkelse ved Siden af eller endogsaa mere end den mandlige Gud (Purusha, »Aanden«, der opfattes som »passiv«), selv om denne endnu i Teorien er den »absolutte«, og hos Cākta'erne faa fuldstændig Overhaand. De fleste Sekter fortolke de gamle Fortællinger allegorisk (se f. Eks. Balarama og Gitagovinda) og ere meget eklektiske og fulde af Modsigelser. Desuden kan hver enkelt have sin med Forkærlighed dyrkede Familiegud (kuladevatā) eller sin personlige Yndlingsgud eller Skytshelgen (ishtadevatā) og Husguder (Gudebilleder), og de enkelte Landsbyer deres; ja der er ikke et Bjærg, en Flod, Klippe, Hule eller et nogenlunde mærkeligt Træ, som ikke har sin særlige Genius, som der ofres til. H. er paa een Gang monoteistisk, panteistisk, polyteistisk, animistisk og fetichistisk: »i Indien gaar intet tabt«. For at opnaa bestemte Formaal (med Undtagelse af »Befrielse« eller Salighed) henvender Menigmand sig ikke til den absolutte Gud, men til den Gud, som har denne bestemte Funktion, og som her er enemægtig. I Praksis have vi altsaa et System af sideordnede hver til sit Brug uundværlige Guder, omtrent som allerede i Veda-Tiden; kun er der kommet en ny Fornødenhed og Magtsfære til, nemlig »Forløsningen«, som har krævet og faaet en særlig Gud, den største af dem alle, men kun i Teorien den absolutte og eneste. Beslægtede Sekter kunne underholde en vis Forbindelse med hinanden.

De fleste Sekters Medlemmer ere delte i forskellige Klasser, som kunne sammenfattes under 2 Hovedklasser: Lægfolk og en Slags religiøs Orden, som benævnes Gosain'er eta, hvilken sidste afgiver Befolkningens Guru'er (Sjælesørgere), men sjælden Tempelpræster (pūjari). Gosain'erne etc. ere enten Munke eller gifte Folk; i Alm. gøres der ingen Forskel paa Kasterne. De gifte Guru'ers Værdighed er oftest arvelig. Munkene ere Tiggermunke og føre en omflakkende Tilværelse. De have imidlertid faste Samlingspunkter og ere visse paa altid at finde Klostre (maṭh). Klosteret indeholder Bolig for Prioren (mahant) og et indskrænket Antal (3—40) faste Disciple (celā), et Tempel, og Rum til at huse besøgende Tiggermunke og rejsende. Klostrene i et Distrikt anerkende Prioren i et af deres egen Ordens Klostre (pīṭha, »Stol«) som deres Formand, og de staa alle i Forhold til Prioren i det Kloster, hvor Sektens Stifter residerede, som deres fælles Overhoved. Naar en Mahant dør, vælges normalt til Mahant den dygtigste af den afdødes Disciple. Sektens Overhoved gør Visitationsrejser. Guru'erne optage ny Medlemmer ved at tilhviske dem Sektens mantra eller Løsen. Andre ydre Kendetegn paa Sekterne ere Hilsenen og Maaden at hilse paa, samt Pandemærket (se Citraga). Almindelige ere ogsaa et Halsbaand og en Rosenkrans, hos Vishnuitterne af Tulasi, hos Civaitterne af Rudraksha. Ogsaa Brugen af Klokken er fælles for de fleste Hindu-Religioner og -Sekter. Hos en stor Del Krishṇa-Dyrkere staar Moralen meget lavt. Af de civaitiske »Sekter« er det egentlig kun de af Cankara stiftede Smārtabrāhmana'er og Daçanāmin'er og den af Basava stiftede Lingāyit-Sekt, der have en Organisation som den ovenfor fremstillede med kompakte Menigheder af Lægfolk. Blandt de civaitiske Tiggermunke findes Levninger af det ægte gamle Selvplageri: Akāçamukhin'erne rette Ansigtet mod Himmelen, indtil Nakkemusklerne blive stive, saa at Hovedets Stilling ikke mere kan forandres, eller mod Solen, til de blive blinde. Urdhvabāhu'erne holde een eller begge Arme i Vejret, indtil de blive ubevægelige, og holde Haanden lukket, indtil Neglene gro igennem den; andre afholde sig fra at tale, eller trille sig hen ad Gaderne, eller gaa paa Sko med

Jærnpigge i Bunden, eller stikke Staalpinde gennem Tungen eller tværs igennem begge Kinderne eller gennem andre Steder paa Legemet.

Det huslige Liv reguleres af den overleverede Skik (ācāra), hvis Overtrædelse medfører Udstødelse af Kasten, og som har været mere sejlivet end baade Sekternes og den gamle Ortodoksis Indflydelse; dog skulle nogle af »Sakramenterne« næsten være gaaede af Brug. Man gifter ofte Børnene paa Vuggen; men det virkelige Bryllup fejres først med Pubertetsalderen. Selv om et paa Vuggen stiftet Ægteskab aldrig er blevet virkeliggjort paa Grund af Brudgommens Død, regnes Kvinden for Enke og fører et sørgeligt Liv. Begravelsen er Ligbrænding, undtagen for Børn under 2 Aar samt for Satnāmin'er og Sannyasin'er. For Familiens døde bringes Dødningeoffer (çrāddha), som er nødvendigt for den dødes Fremskriden paa Sjælevandringen. Med Hensyn til, hvad man (o: de højere Kaster) maa spise, er der ret minutiøse Forskrifter i de gamle Overleveringer; saa godt som ingen Hinduer spise Oksekød. Foruden »Sakramenterne« overholde alle og navnlig Brahmanen som Husfader (grihastha, efter Brylluppet) de daglige Ceremonier (Husgudstjeneste). De hinduiske Guders Kultus er Billeddyrkelse og foregaar mest i Templer (Pagoder), af hvilke en Mængde ere yderst smaa og simple. Pujāri'erne ere hos de fleste Sekter Brahmaner (af lavere Klasser og foragtede af de højere Brahman-Klasser), men ved mange Helligdomme i Dekan meget ofte af andre Kaster; i Reglen meget uvidende. Om Tempeltjenesten se Civa. Civa dyrkes hyppigst under sit Symbol Linga'en, og dets Dyrkelse er forholdsvis simpel, ja puritansk og ærbar, medens Vishnu's og Durgā's kan naa en overordentlig Indviklethed og fræk Usømmelighed. Blodige Ofre ere forbudte hos alle Vishnuitter (undtagen i afsides Egne), derimod ikke sjældne til Civa og overordentlig hyppige til Durga (navnlig Geder, tidligere ogsaa Menneskeofre). Grāmadevatā'erne faa oftest blodige Ofre, og Præsterne ere saa godt som aldrig Brahmaner. Templerne tilhøre i Alm. bestemte Sekter.

Derimod ere Festerne (melā, paa een Gang religiøse Fester med Fasten, Nattevaagen og Spægelser, og verdslige Markeder og Folkeforlystelser) ordnede efter Landsdele og fejres af alle Sekter i vedkommende Landsdel i Fællesskab.

Ogsaa Pilegrimsrejserne (tīrthayātrā) ere fælles for alle Sekter og falde oftest sammen med Festerne. Antallet af Valfartssteder (tīrtha) er overordentlig stort, og de findes over hele Indien. Rejserne foretager man for at samle sig Oplag af religiøs Fortjeneste, eller som Bøde for Synd (særlig afvadsker de hellige Floders Vand alle Synder), eller for at fejre Craddha'er paa særlig virksomme Steder, eller for at faa syge helbredede, eller for at strø dødes Aske paa en hellig Flod (f. Eks. Ganges, s. d., og Stederne ved den, og navnlig Jagannath's Helligdom ved Puri i Orissa). Pilegrimmene dø som Fluer af Feber og Kolera. (Litt.: H. H. Wilson, *Sketch of the religious sects of the Hindus;* A. Barth, *The religions of India* [Lond. 1882]; Monier Williams, *H.* [Lond. 1882]; Paul Wurm, »Geschichte der indischen Religion« [Basel 1874]; A. Bourquin, *Brahmakarmœu rites sacrés des brahmanes* [»Ann. du Musée Guimet«, VII, Paris j 1884]; H. M. Larsen, »Krishna« [Smaaskrifter til Oplysning for Kristne, IX, 2, Kbhvn. 1894]; j E. Løventhal, »Indien før og nu« [Odense 1895]; i Har. Rasmussen, »Mellem Singhalesere og i Hinduer« [Kbhvn. 1895]). Jfr. Kaster. *S. S.*

Hindukineser se Indokineser.

Hindūkoh (Hindukush) se Afghanistan, S. 220.

Hindustan, »Hinduernes Land«, i videre Forstand hele Forindien, men almindelig benyttes i denne Benævnelse kun om Lavlandet mellem Himalaja i Nord, Malva's Plateau og Vindhya-Bjærgene i Syd og omfatter saaledes saa godt som hele Ganges-Flodens Opland, Egnen om Nedre-Bramaputra samt Indus-Landet med Pandschab i Vest. Som politisk Begreb spiller H. ingen Rolle, da det administrativt er delt mellem flere engelsk-indiske Provinser og Vasalstater (se i øvrigt Forindien). *C. A.*

Hinduståni (»Hindustansk«) eller Urdu (»Lejrsprog«), den med persiske Ord stærkt blandede Form af Hindi (s. d.). Grammatikken er ganske hindisk; dog forekommer ogsaa den persiske Maade at udtrykke Genetivforholdet ved at sætte *-i* eller *-e* bag efter det styrende Ord, ved arabiske Ord ogsaa *-l* (af den arabiske Artikel *al*). Det er egentlig Talesprog i Dehli, Oude, m. m., men bruges tillige som almindelig forstaaeligt Samkvems- og Forretningssprog over hele Indien og endog i Birma, Mauritius, Zanzibar, Maskat og Havnene ved den persiske Bugt. Til dette Brug egner det sig fortræffelig paa Grund af sin simple grammatiske Bygning, den store Lethed, hvormed det kan optage fremmede Ord, og den dermed sammenhængende Rigdom paa Betegnelser, hvilket altsammen slaaende minder om Engelsk. Den sydlige Aflægger af H, som er blevet Litteratursprog i Madras, Haidarabad o. a. St., kaldes Dakhni. H. har udviklet en rig Litteratur, hvis Blomstringstid begyndte i 18. Aarh. og endnu ikke er afsluttet. Den lyriske Poesi er rigt udviklet. Skaberen af den dramatiske Poesi i H. er Amamah (Sajjid Agha Hassan fra Lakhnau, død 1859), hvis Syngespil »Indar-Sabha« er Indien's mest udbredte Teaterstykke. Af Prosaikere mærkes: Sher Ali Afszoss, Forfatter til en Beskrivelse af Indien; Mir Aman, Forfatter til »Bagh-o-Bahar« (Bearbejdelse af en Fortælling af 1001 Nat, som er bleven klassisk); Asad fra Lahore, Forfatter af en Litteraturhistorie (»Ab-i-hayat«, »Livets Vand«); Asad fra Lakhnau, Forfatter af en omfangsrig Roman »Fisane e Asad«. — H. skrives med det persiske Alfabet; dog trykkes ogsaa noget med det latinske, selvfølgelig med de fornødne Tillempninger. (Litt.: Garcin de Tassy, *Histoire de la littérature Hindoustani;* Grierson, se Hindi. — Grammatikker bl. a. af Shakespeare [6. Opl., Lond. 1855], Forbes [smst. 1855], Monier Williams [smst. 1858], Platts [smst. 1874], Dowson [2. Opl., smst. 1887]. — Ordbøger af Shakespeare [2. Udg., Lond. 1820], Forbes [smst. 1846], Fallon [Kalkutta 1858], Platts [Lond. 1884]). *S. S.*

Hingham [hi'ŋəm], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts ved Hingham Harbour med en af de ældste Kirker i Ny-England, Sommeropholdssted for Bosionerne, med Fiskeri og (1890) 4,600 Indb. *S. B. T.*

Hingst se Heste.
Hinke se Halte.

Hinlopen-Stræde (Spitsbergen) adskiller Nordøstlandet fra Vest-Spitsbergen mellem 79 og 80° n. Br. Fra Strædet, i hvilket der ligger en Del Smaaøer og Skær, skærer sig Bugter ind i de nævnte tvende Øer af Spitsbergen's Øgruppe. Den sydøstlige Del af Strædet er, selv om Sommeren, for det meste usejlbar paa Grund af Is. *O. I.*

Hinnerup Aa, lille Vandløb i Salling, Nørrejylland; den løber mod Nord og falder ud i Limfjorden over for Fur. *H. W.*

Hinnøen er Norge's største Ø; beliggende omtrent paa 68° 30' n. Br. har den et Areal af 2,237 D Km. og hører dels til Nordland's, dels til Tromsø Amt. Paa Østsiden skilles den ved Tjeldesund fra Fastlandet; mod Nord grænser den til Vaagsfjord, Topsund og Andfjorden, hænger ved Risøsund næsten sammen med den N. f. liggende Andø og danner derpaa Østsiden af Sortlandsundet, Hadselfjorden og Raftsundet. Mod Syd støder den til Vestfjorden. I geografisk Henseende udgørende den inderste af Lofoten's Øgruppe har den samme topografiske Beskaffenhed, høje, bratte Fjældtinder med mellemliggende, dybe Dale, i Reglen Fortsættelse af de dybt indgaaende Fjorde. Skærende sig ind baade fra Nordsiden og Sydsiden møde de hverandre paa flere Steder i korte, lave, med Indsøer fyldte Eid, hvorved Øen deles i flere isolerede Dele. Den største er den Nord fra indgaaende Kvædfjord med sine mange Sidearme og den lange, smalle Forlængelse Gullisfjord, som ved to korte Eid staaer i Forbindelse med de Syd fra opgaaende Øksfjord vestligst og Kanstadfjorden østligst. I en anden af Kvædfjordens Sidearme Godfjorden falder Lakseelven ud, kommende Vest fra; det er en kort Elv, hvorfra Overgangen er kort til Hongsfjorden paa Vestsiden. Længere mod Syd paa denne Side gaa Lunkefjord og Ingelsfjord ind lige ved Raftsundet's Munding i Øens højeste Fjældparti, der kulminerer i Møsadlen (1,100 M.) med flere større Isbrær ret ind for Lunkefjordens Bund. Øens Indre er i den vestlige og sydlige Del særdeles sønderreven og Fjældsiderne stejle og med liden Vegetation; derimod er den østlige og nordlige Del lavere, skovbevokset og velbebygget, navnlig i Kvædfjord og Trondenæs Herreder, samt langs Tjeldesund. Paa Øen bo ca. 1,200 Mennesker, hvoraf i Strandstedet Harstadhavn i Trondenæs ca. 550. *J.F. W. H.*

Hinojosa, H. del Duque, By i det sydvestlige Spanien, Provins Cordoba, ligger 75 Km. N. N. V. f. Cordoba og har (1891) 9,470 Indb. *C. A.*

Hinschius, Paul, tysk retslærd, er født 25. Decbr. 1835 i Berlin. Efter at have faaet Ansættelse som Assessor ved Kammerretten i Berlin habiliterede han sig samtidig som Professor ved Universitetet i Berlin, blev derefter juridisk Professor i Halle 1863, i Berlin 1865, i Kiel 1871 og endelig atter i Berlin 1872, hvor han siden da har virket som Lærer i sit Hovedfag Kirkeret samt desuden i preussisk Civilret og Civilproces. Paa en stor Udenlandsrejse 1860—61 indsamlede han i forskellige Lande Materiale til en kritisk Udgave af de pseudo-isidoriske Dekretaler [Leipzig 1863]. Hans Hovedværk er: »Das Kirchenrecht der Katholiken u. Protestanten in Deutschland« [5 Bd., Berlin 1869—95]. Ogsaa hans øvrige Skrifter, mellem hvilke kan nævnes: »Das landesherrliche Patronatsrecht« [Berlin 1856], angaa hovedsagelig Kirkeretten, især de preussiske Kirkelove. I v. Holtzendorff's »Encyklopädie der Rechtswissenschaft« skrev han Artikelen »Kirchenrecht« og leverede mange Artikler til hans »Rechtslexikon«. I Marquardsen's »Handbuch des offentlichen Rechts der Gegenwart« skrev han en Monografi: »Staat u. Kirche« [Freiburg i. Br. 1883]. H. har været Medlem af den tyske Rigsdag, hvor han tilhørte det nationalliberale Parti. *Ludv. H.*

Hiogo, By i Japan paa Sydkysten af Øen Hondo (Nippon). (1896) 153,400 Indb. H. bestaar af to Dele: den gamle By, der er Sæde for Provinsens Regering, og Forstaden Kobe med en dyb og rummelig Havn, der er Sæde for Handelen, og hvor Europæerne bo. 1860 aabnedes Havnen for den udenlandske Handel og har siden den Tid været i stærkt Opsving paa Grund af sin heldige Beliggenhed som Udførselshavn for de store Byer Kioto og Osaka. Havnen anløbes af talrige Dampskibe; der indføres især Bomuldsgarn og Bomuldstøj, Uldstoffer, Sukker; der udføres Ris, Te, Kamfer, kunstindustrielle Genstande, Kobber, Antimon. Her findes en international Telegrafstation samt den japanske Mønt. Ved en Jærnbanelinie, 36 Km. lang, staar H. eller rettere Kobe i Forbindelse med Osaka. *C. A.*

Hiolle [ijå'l], Ernest Eugéne, fransk Billedhugger, født 5. Maj 1834 i Valenciennes, død 5. Oktbr. 1886 i Bois-le-Roi ved Paris. Under Grandfils og Jouffroy som Lærere blev hans Kunst ledet ind paa stærkt akademiske Baner, som han efterhaanden frigjorde sig for i sin Stræben efter det udtryksfulde og virkelighedstro. Hans første bekendte Arbejder vare den formfine Statue af Narcis [1869] og den livfulde Gruppe »Arion paa Delfinen« [1870, begge i Luxembourg]; senere fremkom »Victoria« for et Krigermonument i Cambrai m. m. Desuden har han skabt en Mængde karakteristiske Portrætbuster: af R. Fleury, Viollet-le-Duc, Chenavard, Carpeaux etc. *A. Hk.*

Hiortdahl, Thorstein Hallager, norsk Kemiker, er født i Bergen 4. Maj 1839, blev Student 1858, studerede Medicin, men opgav 1861 dette for Studiet af Mineralogi og Kemi. Efter 1863 at have vundet Guldmedaillen for Besvarelsen af Universitetets Prisopgave i Kemi blev han Amanuensis ved Mineralkabinettet under T. Kjerulf, studerede 1864—65 i *Ecole normale's* Laboratorium i Paris, blev 1866 Universitetsstipendiat og 1872 Professor i Kemi samt Bestyrer af det ny kemiske Laboratoriums ene Afdeling. Siden 1869 har han tillige været Lærer i Kemi ved den militære Højskole. Han har været adskillig benyttet i praktiske Hverv i Christiania's Kommunestyrelse, som Kommissionsmedlem og ved Administrationen af Universitetet, som han ogsaa har repræsenteret i Udlandet, f. Eks. ved Montpellier-Universitetets Jubilæum 1890 og ved Pasteur-Festen i Paris Decbr. 1892. En hel Række videnskabelige Af handlinger fra hans Haand foreligge i norske, tyske og franske Fagtidsskrifter. Af hans særskilt udgivne Arbejder mærkes hans som Universitetsprogrammer 1862 og 1864 udgivne »Geologiske Undersøgelser« i Bergen's Omegn og i nordre Bergenhus Amt (i Forening med M. Irgens) samt »Krystallographisk-kemiske

Undersøgelser« [Univ.-Progr. 1881]. Meget benyttet ved Universitetet og de højere Skoler er hans »Lærebog i Kemi« [2 Dele, Chra. 1870, 5. Udg. 1893]. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II; Naturen 1897). *J. B. H.*

Hiort-Lorenzen se Lorenzen.

Hip I **Hip! Hurra,** et fra England stammende Hurraraab.

Hippagrēter (græ.), Anførerne for et spartansk Elitekorps »Ridderne« (se Hippeis). *K.H.*

Hippárch (græ.), Rytteranfører; specielt i Athen om Rytteriets to Overanførere. *K. H.*

Hipparchĭa, Kynikeren Krates's for sin Skønhed berømte Hustru (ca. 330 f. Chr.). *K. H.*

Hippárchos, den egentlige Skaber af den videnskabelige Astronomi, født ca. 190 f. Chr. i Nikæa i Bithynien, død ca. 125 f. Chr. paa Rhodos, hvor han henlevede sin meste Tid og anstillede sine vigtigste Observationer, der strække sig fra 161 til 126 og omfatte Solen, Maanen, Planeterne og Fiksstjernerne. Af sine Solobservationer udledte han Aarstidernes ulige Længde, bestemte Solbanens Elementer og konstruerede de første Soltavler. Maanens Bane undersøgte han og bestemte dens vigtigste Ujævnhed, Middelpunktsligningen. Da der 134 f. Chr. viste sig en ny Stjerne i Skorpionen, gik han i Gang med at bestemme Fiksstjernernes Positioner (Bredde og Længde) og offentliggjorde den første paa egne Observationer grundede Stjernekatalog. Ved dette Arbejde fandt han Præcessionen (s. d.). H. anvendte den stereografiske Projektion til Konstruktion af Planisfærer. Hans Opdagelser ere blevne bevarede af Ptolemaios; hans Skrifter ere alle gaaede tabt undtagen hans Kommentar til Aratos (s. d.), offentliggjort af P. Victorius [Firenze 1567], af Petavius med latinsk Oversættelse i hans *Uranologium* [Paris 1630], af C. Manitius med tysk Oversættelse [Leipzig 1894]. *J.Fr.S.*

Hippárchos, Peisistratos's Søn, Tyrannen Hippias's yngre Helbroder og Medregent, en ivrig Beskytter af Kunsten, der ved sit Hof samlede Digterne Anakreon, Simonides o. a. H. blev dræbt 514 f. Chr. ved Harmodios's og Aristogeiton's Sammensværgelse (se Harmodios). *K. H.*

Hipparĭon (*Hippotherium*) se Heste (uddøde Heste).

Hipparmést (græ.), Rytteranfører hos Spartanerne.

Hippeis (græ.), Ryttere, Riddere, i Athen Navn dels paa Rytterkorpset, der paa Perikles's Tid udgjorde 1,000 Mand og 200 ridende Bueskytter (Hippotoksoter), dels paa 2. Formueklasse, der sammen med 1. var pligtig at gøre Ryttertjeneste. I Sparta betegner H. et udvalgt, men ikke ridende Korps paa 300 Mand; først under den peloponnesiske Krig organiseredes et virkeligt Rytteri. I det hele taget fik Rytteriet først afgørende Betydning i den makedoniske Hær ved Filip og Alexander. *K. H.*

Hippel, Theodor Gottlieb, tysk Forfatter, (1741—96), studerede allerede i sit 16. Aar Teologi i Konigsberg, kom derpaa til St. Petersborg (1760), hvor han blev indført i den fine Verden, men 1762 var han atter i Konigsberg, hvor en Forelskelse i en højtstaaende Dame bestemte ham til at studere Jura for at gøre Karriere. Han naaede ogsaa ret vidt, idet han endte som ledende Borgemester i Konigsberg (1780). Han var for øvrigt en besynderlig sammensat og uensartet Karakter og har i sine Skrifter, der alle udkom anonymt, vist dyb Menneskekundskab og sprudlende Vid blandet med mangelfuld Form. Det er mærkeligt nok, at han, som aldrig blev gift, debuterede med en Bog »Uber die Ehe« [1774, ny Udg. 1872, dansk Overs. ved Chr. Winther 1861]; og at han i det hele taget beskæftigede sig stærkt med Kvindens Samfundsstilling, vise »Uber die bürgerliche Verbesserung der Weiber« [1792] og »Uber weibliche Bildung« [1801], hvori han træder i Skranken for Kvindens Deltagelse i det offentlige Liv. Hans mest karakteristiske Skrift er Romanen »Lebensläufe nach aufsteigender Linie« [4 Bd. 1778—81, ny Udg. 1878, 3. Opl. 1892, dansk Overs. 1861], i hvilken han i humoristisk Form fremstiller sin egen under indre Kamp vundne Livsanskuelse, en meget ejendommelig Fremtoning i den Overgangsperiode, i hvilken han levede. I Romanen »Kreuz- und Querzüge des Ritters A bis Z« [2 Bd. 1793—94] skildrer han sin Tids politiske Tilstande; især trakterer han de hemmelige Selskaber med hvas Satire. Han bar desuden udgivet gejstlige Sange og andre Poesier og et pudsigt Skuespil »Der Mann nach der Uhr«, som er recenseret i Lessing's »Dramaturgie«, 22. Stykke, samt en Selvbiografi i Schlichtegroll's »Nekrolog« [1800]. (Litt.: A. v. Ottingen, »Vor hundert Jahren, Gedenkblätter zur Säkularfeier des altesten baltischen Romans« [1878]). *C. A. N.*

Hippias, Peisistratos's Søn, efterfulgte 527 f. Chr. sin Fader som Tyran i Athen. Besindig og statsklog førte han Regeringen i dennes Aand indtil 514, da hans Broder Hipparchos (s. d.) blev myrdet; efter den Tid herskede han med Strenghed og Grusomhed, men blev snart (510) fordreven af Spartanerne, der dels fulgte det mod Alkmeoniderne (s. d.) velstemte delfiske Orakels Anvisning, dels med Uvilje saa Peisistratidernes nære Forbindelse med Sparta's Arvefjende Argos. H. begav sig til det lilleasiatiske Sigeion, hvor Peisistratos havde indsat hans Halvbroder Hegesistratos til Hersker, og derfra til Dareios, Hystaspes's Søn; han deltog i det persiske Tog mod Grækenland 490 og døde paa Hjemvejen paa Øen Lemnos. *K. H.*

Hippias fra Elis, græsk Sofist ca. 400 f. Chr. Som Filosof anbefalede han Uafhængighed (*αὐτάρκεια*, at være sig selv nok); som Forfatter syslede han især med historiske Emner. To af Platon's Dialoger, den ene af omstridt Ægthed, bære hans Navn; han fremstilles deri som indbildsk af sin store Viden. Fragmenterne ere samlede i Müller's *Fragmenta historicorum Graecorum*, Bd. II [Paris 1885]. *K.H.*

Hippiatrík (græ.), Hestelægevidenskab, Dyrlægevidenskab.

Hippik6n (græ.), græsk Længdemaal = 4 Stadier.

Hippo- (græ.), Heste-.

Hippo (rigtigere: Hippon) var i Oldtiden Navnet paa flere forskellige Byer; to af dem laa i Spanien. Til de mere bekendte høre H. i Numidien (Algérie), beliggende paa Afrika's Nordkyst ved en Bugt af Middelhavet, oprindelig en fønikisk Koloni. Masinissa gjorde Byen til sit Riges Hovedstad (derfor ofte: *H. regius*, det kgl. H.); senere fik den romersk Besætning. Aar

430 e. Chr. erobredes H. af Vandalerne; under deres Belejring var Biskop Augustinus død i Byen. 553 faldt den med Vandalerkongen Gelimer's Skatte i den østromerske Kejser Justinian's Feltherre, Belisarius's Hænder og blev endelig 697 fuldstændig ødelagt af Araberne. Befolkningen byggede da Byen Bona, i hvis Nærhed Ruinerne af det gamle H. findes. En anden By i samme Egn var *H. diarrytus*, der laa ved en dyb Havbugt, V. f. Utika (i det nuværende Tunis). Byen var ligesom *H. regius* en fønikisk Koloni; under Romernes Herredømme var den en Fristad (nu Biserta). *H. A. K.*

Hippobósca se Pupipara.

Hippocámpus se Naalefisk.

Hippodameia nævnes i græske Sagn som Datter af Piejaden Sterope og Oinomaos, Konge j Pisa i Landskabet Elis (paa Peloponnes). Da det var spaaet Oinomaos, at han vilde blive dræbt af sin Svigersøn, forlangte han af Frierne, at de for at vinde H. til Brud med Livet som Indsats skulde overvinde ham i Væddekørsel. Han overvandt mange og dræbte dem alle; men til sidst lykkedes det Pelops, Kongesønnen fra Sipylos i Lilleasien, at overvinde ham, efter den almindelige Fremstilling ved Forræderi, idet han vandt hans Køresvend Myrtilos for sig. Han dræbte Oinomaos og ægtede derefter H. Blandt deres Børn nævnes især Atreus og Thyestes, der paa deres Moders Raad dræbte en Halvbroder, Chrysippos, men til Gengæld af Pelops bleve fordrevne fra hele hans vidtstrakte Landomraade (det meste af Peloponnes) og søgte Tilflugt i Borgen Midea i Argolis. H. kom senere ligeledes til denne Borg og døde der; hendes Ben bragtes af Pelops til Olympia. Sagnene om H. og Pelops ere gentagne Gange behandlede af Digtningen, saaledes bl. a. af Tragikerne Sofokles og Euripides. For Kunsten var Væddekørselen et yndet Tema. Ifølge græske Forfattere var den allerede fremstillet paa det berømte »Kypselos'es Skrin« (Beg. af 6. Aarh. f. Chr.), og den findes paa mange bevarede Vasebilleder. I Hippodromen i Olympia fandtes en Statue af hende i Begreb med at kranse den sejrende Pelops. Den berømteste Fremstilling var dog Gruppen i den østre Gavl af Zeus-Tempelet i Olympia (jfr. Pelops). H. var det oprindelige Navn paa Achilleus'es elskede, Briseis. *H. A. K.*

Hippodămos, en i Oldtiden berømt græsk Sofist fra Milet. Han var vistnok samtidig med Perikles og gjorde sig bekendt som Arkitekt ved forskellige Byanlæg (Peiraieus, Byen Rhodos). Da senere Athenæerne (443 f. Chr.) førte en Koloni til det gamle Sybaris'es Ruiner i Syditalien, fulgte H. med og anlagde Thurioi med brede, vinkelret paa hinanden løbende Gader. Ved Ordningen af den ny Bys Samfundsforhold udfoldede han tillige en ejendommelig politisk Virksomhed. (Litt.: C. F. Hermann, *De Hippodamo Milesio* [Marburg 1841]). *H. A. K.*

Hippodrom (græ.), Rendebane til Hestevæddeløb. Væddekørsel spillede tidligere en fremtrædende Rolle ved det gamle Grækenland's Festligheder og omtales gentagne Gange i de homeriske Digte. Blandt de til Ære for den faldne Patroklos foranstaltede Kamplege var en Væddekørsel, og ved en saadan vandt Pelops sin Hustru, Hippodameia. Man benyttede til Væddekampen de samme lette, tohjulede og bagtil aabne Vogne, forspændte med 2 Heste, som man ellers anvendte som Stridsvogne. Særlig planerede Væddeløbsbaner nævnes ikke. I den historiske Tid foregik Væddekørselen, hvortil senere sluttede sig andre Former for Hestevæddeløb, paa de saakaldte H. Betydelige Rester af en saadan findes ved Bjærget Lykaion i Arkadien, mest berømt er dog den af Pausanias nøje beskrevne H. i Olympia. Den var af aflang Form med Længderetning Øst—Vest, afrundet i den østlige Ende, medens den mod Vest var lige afskaaret og afsluttet med en Søjlehal (smlg. Stadion). I H.'s Midtlinie, et godt Stykke fra Østenden, stod den ene Maalsøjle; 2 Stadier (384 M.) vestligere den anden. I Vestenden fandtes den ejendommelige Afesis, en Bygning, der havde Form som Forstavnen af et Skib, med den spidse Del rettet fremad, og som rummede de skævt bag hinanden liggende Baase, hvori Vognene før Løbets Begyndelse toge Opstilling. Den var smykket med Altre og Billedstøtter, og paa dens Spids var anbragt en Bronzedelfin, der ved Løbets Begyndelse sænkedes ned, medens en Bronzeørn hævede sig i Stedet. Startsignalet gaves vistnok med Trompet. Ved de olympiske Lege var Væddekørselen med Tospand vistnok meget tidlig afholdt; 680 f. Chr. kørtes første Gang med Firspand (4 Heste paa samme Linie). Kørselen foregik om de ovenomtalte Maalsøjler, der hver skulde passeres 6 Gange, saaledes at Løbets-Længde blev ca. 4,5 Km. Spandenes Antal var ofte stort (indtil 40). Om de romerske Væddekørsler se Cirkus.

I Byzantion (Konstantinopel) paabegyndte Septimius Severus en senere af Konstantin den Store fuldendt H. Denne var i Princippet bygget som den græske, men var i Modsætning til denne omgivet af en bred Mur med trinvis opadstigende Tilskuerpladser. Bygningen, der forsynedes med en pragtfuld kejserlig Loge, udsmykkedes efterhaanden med en Mængde andensteds fra røvede Kunstværker; Rester af H. findes endnu ved den saakaldte *Atmeidan* (Hestepladsen). Hovedstadens og til Dels Rigets offentlige Liv koncentrerede sig snart for en stor Del om H., og der dannede sig store Væddeløbskoterier, kendelige ved Farver (de røde, hvide, blaa og grønne). Da disse imidlertid bleve til politiske Partier og endogsaa 532 vakte et stor Oprør mod Kejser Justinian (Nika-Oprøret), bleve de slaaede ned af dennes Feltherre Belisarius, og H. tabte efterhaanden sin Betydning. Da Konstantinopel under det fjerde Korstog plyndredes af Venetianerne, blev ogsaa H. berøvet sine Kunstskatte, og ved denne Lejlighed blev bl. a. 4 prægtige Bronzeheste bortførte til Venezia. *H. A. K.*

Hippodrom-Møderne. I Kjøbenhavn's Hippodrom paa Nørregade holdtes 1848 en Række Møder af det daværende kjøbenhavnske Venstre. Fra »Haandværkerdannelsesforeningen«, Samlingsstedet for Hovedstadens demokratiske Haandværkerparti, var i Februar udgaaet en Adresse, som krævede en fri Forfatning med udvidet Valgret og Valgbarhed. Denne Adresses Underskrivere indbødes af Haandværkerdannelsesforeningens Bestyrelse til et Møde i Hippodromen 12. Marts, paa hvilket Stemningen var for almindelig Valgret, men hvor der tillige førtes en heftig Strid

mellem Griine og M. Goldschmidt paa den ene og navnlig Orla Lehmann paa den anden Side om Eiderstats-Tanken. Udfaldet blev, at Forsamlingens overvejende Flertal sluttede sig til Eider-Politikken. I Fortsættelse af dette Møde holdtes i April et nyt, hvor der protesteredes mod de foreslaaede Kongevalg til den grundlovgivende Rigsforsamling og valgtes et Udvalg, den saakaldte »Hippodrom-Komité«, blandt hvis Medlemmer kunne nævnes C. Alberti, Balth. Christensen, Fr. Barfod, Skoleinspektør Frølund, J. A. Hansen og Jærnstøber Lunde. Som disse Navne udvise, bestod en nær Forbindelse mellem Bondevennerne og Hippodrom-Mændene. I August holdtes to store Møder i Hippodromen, hvert besøgt af 1—2,000 Deltagere. Her vedtoges det af Udvalget foreslaaede Valgprogram, det saakaldte »Hippodrom-Program«, som krævede almindelig Valgret og Valgbarhed med Etkammersystem og suspensivt Veto og vidtgaaende borgerlige og politiske Rettigheder. Ved et senere H. i September opstilledes paa dette Program 7 Kandidater i kjøbenhavnske Kredse, af hvilke dog ingen valgtes. Hippodrom-Bevægelsen spillede en ret betydelig Rolle som fremadskridende Kraft under Valgbevægelsen, men den virkede ogsaa mange Steder, navnlig i Jylland, i høj Grad skræmmende og bidrog saaledes undertiden indirekte til at fremkalde konservative Valg. *N. N.*

Hippofāger (græ. *ἱπποφάγοι*, »Hestespisere«) er hos græske Forfattere Betegnelse for 2 forskellige asiatiske Folkeslag, dels de sarmatiske H. (i Egnen om det nuværende Perm), dels de skytiske H. (i Egnen ved det nuværende Altai, Mongoliet); Navnet hidrørte fra den for disse Folk ejendommelige Levevis, idet de for en stor Del levede af Hestekød og Hoppemælk (Hippern o 1 g e r). Saavel de halvvilde Nomadestammer ved Perm som Kalmykhorderne ved Altai leve den Dag i Dag for en stor Del af Hestekød. *ff. A. K.*

Hippoglossoïdes (Haaising) se Flyndertisk, S. 739.

Hippoglóssus se Flynderfisk, S. 738 og 739.

Hippogrỳf, af de græske Ord *hippos*, en Hest, og *gryps*, en Grif, et fabelagtig sammensat Dyr med Rovfuglehoved og lignende Forkrop, Hestebagkrop samt Vinger, der navnlig forekommer hos den italienske Renaissances romantiske Epikere, først hos Bojardo, siden hos Ariosto, i hvis »Orlando Furioso« Heltene Ruggiero og Astolfo udføre adskillige Bedrifter, ridende paa H. Antikken kender ikke H., der er en helt moderne, digterisk Opfindelse. I Begyndelsen af Digtet »Oberon«, hvor Wieland vil fremmane den italiensk-romantiske Heltedigtning, benytter han H. symbolsk: »Noch einmal sattelt mir den Hippogryphen, o Musen, zum Ritt in's alte romantische Land«. *E. G.*

Hippokámp (græ.), et fabelagtigt Dyr, oprindelig opstaaet ved Efterligning af den i Middelhavet levende Søhest, *Syngnathus hippocampus* (L.). Den græske Oldtidskunst fremstiller H. som et Dyr med Hesteforkrop og Hoved, medens Legemets bagerste Del er formet som en kraftig, oftest stærkt bugtet Fiskehale; stundom er den forsynet med Vinger; i den mykeniske Kunst kendes allerede dette ejendommelige kunstneriske Motiv, og paa gamle Vasebilleder findes H. gentagne Gange; den hører til Havgudernes Følge og fremstilles oftest i Forbindelse med Amfitrite, Thetis, Nereider, o. a. Oldtiden nævnte især med Berømmelse en Fremstilling fra Skopas'es Haand, og H. er en ingenlunde sjælden Figur paa Vaser, Mønter, skaarne Sten o. 1. Som barbarisk Efterligning efter romerskKunst findes en H. oftere paa nordiske Oldsager, f. Eks. sammen med et lignende Havuhyre paa en Sølvplade hidrørende fra den danske Jærnalder (Thorsbjærg Mosefund). Hosstaaende Figur er en Gengivelse af et Terrakottarelief i Antiksamlingen i Kjøbenhavn. *H. A. K.*

Hippokamp.

Hippokentaurer, d. s. s. Kentaurer (s. d.).

Hippokóon, en oldgræsk Sagnfigur. Han siges at være Søn af Oibalos fra Sparta (eller Amyklai) og Nymfen Bateia og at være Broder til Ikarios og Tyndareos. Efter Faderens Død fordrev H. sine Brødre og tog selv Magten, men blev dog snart angrebet af Tyndareos, der fik Hjælp af Herakles. I Kampen faldt H. og alle hans Sønner, hvorefter Kongeværdigheden tilfaldt Tyndareos, der med Leda havde Datteren Helene. Den anden Broder Ikarios havde taget Ophold i Akarnanien og havde med Polykaste Datteren Penelope, der senere blev Odysseus's Hustru. *H. A. K.*

Hippokrās, en fra Middelalderen stammende Benævnelse paa en Kryddervin, der faas ved at henstille ituskaarne Æbler med hvid Vin under Tilsætning af Kryddernelliker, Muskatnød, Citronskaller og stødte, søde Mandler. *K. M.*

Hippokrátes fra Chios, græsk Matematiker, levede i Athen i 2. Halvdel af 5. Aarh. f. Chr. H. er mest bekendt ved sine Kvadraturer af Figurer begrænsede af Cirkelbuer (se H.'s Halvmaaner), hvorved forstaas Konstruktion af Polygoner med samme Areal som de nævnte Figurer. Han lededes hertil ved sine Bestræbelser for at finde Cirkelens Kvadratur (se Cirkel), idet han søgte at udtrykke Cirkelens Areal ved andre, der kunne kvadreres. H. har omformet det deliske Problem (s. d.) og skal have forfattet nogle ikke opbevarede »Elementer«, o : en Samling af indledende Læresætninger og Løsninger af Problemer. *Chr. C.*

Hippokrátes, den berømteste græske Læge i Oldtiden, født ca. 460 f. Chr. paa Øen Kos (nu Istankoi blandt Sporaderne), død ca. 377 i Larissa, hørte til Asklepiadernes Slægt og var Søn af en Læge og en Jordemoder. Opdragen ved Lægeskolen ved Asklepios-Tempelet paa Kos drog han efter Faderens Død paa Rejser og synes at have besøgt Landene om det ægæiske Hav og Sortehavet, maaske Ægypten, og levede særlig flere Aar paa Øen Thasos, af hvis klimatiske og epidemiologiske Forhold i tre Aar han har givet en udmærket Beskrivelse. Allerede i levende Live fik han Tilnavnet »den Store«, og senere er han ofte kaldt »Lægekunstens Fader«, hvorved sigtes til hans store Betydning, idet der har været lange

Tider endnu ind i 18. Aarh., hvor hans Lære opfattedes som næsten ufejlbar, medens dermed ikke menes, at han var den første Læge, thi H.'s Kundskaber ere selvfølgelig ikke alene byggede paa, hvad han selv har iagttaget, men ogsaa paa, hvad tidligere Tider havde samlet. Det har i den nyeste Tid vist sig, at den græske Medicin er stærkt paavirket af den gamle ægyptiske Medicin, saaledes som den er bleven nærmere kendt ved Tydningen at de i de senere Aar fundne medicinske Papyrusruller, særlig Papyrus Ebers. H.'s Hovedbetydning er imidlertid den, at han lægger særlig Vægt paa Iagttagelsen ved Sygesengen og fører en ivrig Kamp mod aprioriske filosofiske Systemer og mod Charlataner. Den store Samling af Skrifter, der bære H.'s Navn, omfatte ikke mindre end 53, men en stor Mængde af disse skyldes sikkert ikke H., nogle ere langt ældre, andre langt yngre, nogle stamme øjensynlig fra Lægeskoler, som H. selv bekæmpede, men en Del hidrører sikkert fra H., hans Sønner eller Svigersøn. Det er endnu ikke lykkedes og vil maaske aldrig fuldt lykkes at afgøre, hvilke Skrifter der ere ægte, og hvilke der ere uægte, men ved en kombineret filologisk-medicinsk Forskning kan man i alt Fald udskille de Skrifter, der ere af hippokratisk Indhold. Af Skrifterne ere de bekendteste: den hippokratiske Ed, der sikkert er ældre end H., »Prognostikon«, »Om Luften, Vandet og Stederne«, »Regimet i akutte Sygdomme«, der af de fleste tillægges H., og fremfor alt »Aforismerne«, der i den foreliggende Form ikke kan hidrøre fra H., men hvis Indhold er i høj Grad hippokratisk begyndende med det bekendte: »Livet er kort, Kunsten lang«. Medens H.'s Kundskab til Anatomi og Fysiologi er forholdsvis ringe, ere hans Iagttagelser af Patienterne saa meget grundigere, og man forbavses over at se hans skarpe Iagttagelsesevne, der var øvet ved at se de nøgne Legemer i alle Stillinger ved Brydeøvelserne. Han lægger stadig Vægt paa Symptomerne og paa Prognostikken, saaledes som Erfaringen har lært ham, at Forløbet i Reglen bliver. Af Kirurgien gav navnlig Gymnastikken Lejlighed til at se talrige Benbrud og Forvridninger. Terapien er væsentligst diætetisk, Medikamenter bruges med Maade. Der findes en stor Mængde Udgaver af H.'s Skrifter, navnlig af Aforismerne. De samlede Værker udkom første Gang i Venezia 1525 paa Græsk, den bekendteste ældre Udgave er af Anutius Foësius [1595 og flere Gange senere] med græsk Tekst ledsaget af en god latinsk Oversættelse og talrige Anmærkninger. Den betydeligste Udgave er E. Littré's, »Œuvres complétes d'Hippocrate« i 10 Bd. [Paris 1839—61] ledsaget af en fransk Oversættelse, der dog ikke er helt vellykket. Desuden findes gode tyske og engelske Oversættelser. I den danske Litteratur findes adskillige Fremstillinger af H.'s Liv og Betydning, i den nyeste Tid findes et Udtog af forskellige Skrifter oversatte i Rasch, »Udvalg af de ældste medicinske Klassikeres Skrifter i Oversættelse« [Chra. 1887], og J. L. Heiberg, »Aforismer om H.« [Kbhvn. 1892]. *G.* iV.

Hippokrätes'es Halvmaaner (se Hippokrates fra Chios) ere Figurer begrænsede af to Cirkelbuer over samme Korde og liggende paa samme Side af denne, hvis Arealer ere = Arealerne af Polygoner, der let kunne konstrueres. Den simpleste Halvmaane begrænses af Buer paa 180° og 90°; den har samme Areal som den ligebenede retvinklede Trekant med Korden til Hypotenuse. *Chr. C.*

Hippokratisk Ansigt se Facies Hippocratica.

Hippokrēne (græ.: »Hestekilden«), nu το κρυο πηγάδι, en i Oldtiden berømt, til Museme viet Kilde nær Toppen af det boiotiske Bjærg Ilelikon (s. d.). Ifølge Sagnet var den opstaaet ved et Hovslag af Vingehesten Pegasos, og dens Vand troedes at vække digterisk Begejstring. Kilden er endnu til, omgivet af en vistnok antik, tresidet Stenindfatning, og den indeholder stadig koldt, friskt Vand i rigelig Mængde. *H. A. K.*

Hippolōg (græ.), Hestekender; Hippologi, Læren om Heste, særlig om Hesteavl.

Hippolyte se Herakles, S. 795 under 9).

HippolytOS var efter græske Sagn Søn af den attiske Konge og Sagnhelt Theseus og Amazonen Antiope. Da Theseus senere ægtede Faidra, sendte han Sønnen til Troizen; her saa Faidra ham, efter at han var bleven voksen, og fattede lidenskabelig Kærlighed til sin unge Stifsøn. Da han ikke besvarede hendes Elskov, besluttede hun at dræbe sig selv, men anklagede først hos Theseus H. for at have villet forføre hende; forbitret bad da Theseus Poseidon, der havde lovet at opfylde 3 af hans Ønsker, om at skaffe sig Hævn over Sønnen. Poseidon sendte derefter et Havuhyre, der, medens H. kørte langs Stranden, skræmmede hans Heste; de ble ve sky, og H., der ikke kunde frigøre sig fra dem, slæbtes til Døde. Senere Sagn lade Artemis bevæge Asklepios til at opvække ham fra de døde, hvorefter hun bragte ham til Aricia, hvor han saa skal have regeret under Navnet Virbius (s. d.). H. dyrkedes som Heros i Sparta, Athen og Troizen. Sagnene om ham ere i den græske Litteratur bl. a. behandlede af Euripides (i Tragedien »Hippolytos«) og Sofokles (i den ikke bev. Tragedie »Faidra«), ligesom Kunsten ikke sjælden i Relieffer, Væg- og Vasemalerier har behandlet Episoder af H.'s Liv. *II. A. K.*

Hippolytus, Vestens lærdeste Teolog og den romerske Menigheds betydeligste Mand i 3. Aarh. Om hans Liv vides lidet sikkert. Han er vist født i Rom af græsktalende Forældre, blev Discipel af Irenæos under dennes Ophold i Rom, han kaldes Presbyter, men var Biskop, maaske i Portus (ɔ: Ostia), maaske i selve Rom som Modbiskop mod Kallistus. H. var en streng sædelig Natur, der med Harme saa, at de romerske Bisper, Zefyrinus og Kallistus, som i hans Øjne tillige vare Kættere, slappede Bodstugten. 235 forviste Kejser Maximinus Thraker ham tillige med den romerske Biskop, Pontianus, til Sardinien, hvor han vist døde samme eller næste Aar. H. var en frugtbar Forfatter; hans Skrifter bleve oversatte paa Syrisk, Armenisk, Arabisk og Koptisk, men i Vesten blev han hurtig glemt, maaske fordi han havde været romersk Modbiskop. Kort efter hans Død rejste man i Rom hans Statue, som blev funden 1551> °g paa den er indgravet en Liste (ikke fuldstændig) over hans Skrifter, der ere eksegetiske, apologetiske, didaktiske, kronografiske og kirkeretslige. Af størst Interesse er hans Stridsskrift mod alle Kætterier *Philosophumena* [udg. af Miller, Oxford 1851, og Duncke og Schneidewin,

Göttingen 1859], hvoraf et stort Brudstykke blev fundet paa Athos-Bjærget 1842. H.'s Skrifterere udgivne af Bonwetsch og Achelis i »Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte«, I [Leipzig 1897]. (Litt.: Bunsen, »H. und seine Zeit«, I—II [Leipzig 1852—53]; Dollinger, »H. und Kallistus« [Regensburg 1853]; Caspari, »Quellen z. Gesch. d. Taufsymbols«, III, 377—409 [Chra. 1875]; Lightfoot, *S. Clement of Rome*, II, 317—447 [London 1890]; Fic ker, »Studien zur *Hippolytfrage*« [Leipzig 1893]). *L. M.*

Hippomān (græ.), lidenskabelig Hesteelsker, Hippomani, overdreven Interesse for Heste.

Hippomāne L., Slægt af Vortemælkfamilien med en enkelt Art, *H. Mancinella* L. (Manciniltræ), et anseligt Træ, hvis Stamme, Grene og spredte, helrandede og svagt takkede Blade have en ikke ringe Lighed med Æble- eller Pæretræers. Alle Dele indeholde rigelige Mængder af en meget giftig Mælkesaft. Blomsterne, der sidde i en akslignende Stand, ere smaa og uanselige; de have et sambladet 2- eller 3-bladet Bæger. Enbo; Hanblomster med 2 Støvdragere. Frugten er en middelstor, gul eller rød Stenfrugt. Manciniltræet har hjemme i Mellemamerika, Vestindien og Columbia. Mælkesaften, der ætser Huden, anvendes til Pilegift. Træets Giftighed siges at være saa stor, at blot Ophold i dets Skygge er farligt; dette er naturligvis overdrevent. *A. M.*

Hippomanti (græ-), en af de mange hos Oldtidens Grækere brugte Former for Spaadomskunst; den byggede sine Sandsagn paa Iagttagelse af Hestens Vrinsken, den Maade, hvorpaa den ved den givne Lejlighed bevægede sig, o. l. *H. A. K.*

Hippomĕdon nævnes i oldgræske Sagn som Søn af Aristomachos og Broder til Adrastos, den bekendte Konge i Argos. H. var en af Deltagerne i »de syvs Tog« mod Theben og faldt under Belejringen; hans Søn var Polydoros, der deltog i »Epigonernes Tog« mod den samme By. *H. A. K.*

Hippomĕnes se Atalante.

Hipponakteisk Strofe, 4-liniet Strofe, sammensat af det katalektiske, trokæiske Dimeter og det katalektiske, iambiske *Trimeter:*

(Smlg. „Vinde, vinde Nøglegarn,
Saa fint, saa fint som Regnegarn.") *K. H.*

Hippōnax, græsk Digter, ca. 540 f. Chr., maatte flygte fra sin Fødeby Efesos og tilbragte Resten af sit Liv i Klazomenai. H. efterlignede Archilochos's Smædedigte; navnlig skal han have forfulgt to Billedhuggere, der havde karikeret hans frastødende Skikkelse. Han kaldes Opfinder af Choliamben (s. d.) og den episke Parodi. Fragmenterne ere samlede i Bergk's *Poetae lyrici Graeci*, II Bd. [4. Udg. Leipzig 1882]. *K. H.*

Hippopēde (græ.: »Hoppehilde«; en krum Linie af 00 formig Figur, hvori de gamle Grækere lode deres Heste løbe under Indridningen for at øve dem i at vige lige saa godt til højre som venstre) kalder Eudoxos (s. d.) en af ham i hans »homocentriske Sfæreteori« benyttet Kurve paa Kugleoverfladen for at forklare Planeternes retrograde Bevægelse og Stilstand. *J. Fr. S.*

Hippophaë L. (Tidse, norsk Tindved), Slægt af Sølvbladfamilien, Buske med en sølvhvid Beklædning af skjold- eller stjerneformede Haar. Bladene ere spredte, og Blomsterne, der fremkomme før Løvspringet, sidde i et kort Aks, hvis Akse senere vokser ud til en Løvgren eller ender i en Torn. Blomsterne ere smaa og tvekønnede; oftest tvebo. Hanblomsterne have 2 store Bægerblade og 4 Støvdragere, Hunblomsterne, der ere tydelig omkringsædige, have 2 smaa Bægerblade og en Frugtknude med traadformet Griffel. Frugten er en Nød, men ligner en Stenfrugt derved, at Underbægeret slutter om den, bliver kødet og orangerødt. 2 Arter. *H. rhamnoides* L. (Sandtidse, Hav-Tidse, Klintepil) har kraftige Grentorne og linie-lancetdannede Blade. Blomsterne ere gulgrønne. Den vokser i Mellem- og Nordeuropa langs Stranden og i Steppeegne i Kaukasus, Vestasien o. a. St.; i visse af Jylland's Klitegne og paa Strandbakker, særlig mod Nord, er den almindelig; her blomstrer den i Maj—Juni. I Norge findes den især omkring Throndhjemsfjord. Hvor Sandtidsen vokser i større Mængder, danner den et lavt og tæt Krat, der er vanskeligt at færdes i; den udbreder sig især ved underjordiske Udløbere og kan derfor faa nogen Betydning ved Klitternes Dæmpning, Paa dens Rødder findes Knolde, fremkaldte af Bakterier. Om Dyrkningen i Haver se nedenf. *A. M.*

Sandtidse formeres i Reglen ved Rodskud; Formering ved Frøudsæd er langsommere. De ynde en noget fugtig Vokseplads; men da de hurtig blive nøgne forneden, maa der plantes andre Buske foran for at dække de nederste nøgne Partier, eller ogsaa maa de stadig skæres stærkt tilbage for at bringe dem til at skyde friske Skud fra neden. *L. H.*

Hippopotămus se Flodhest.

Hippotherĭum (Hipparion) se Heste, S. 873.

Hippothōon nævnes i græske Sagn som Søn af Kerkyon's Datter Alope og Poseidon. Efter at Theseus havde dræbt Kerkyon, overgav han Herredømmet over Eleusis til H. Efter H. har den attiske Fyle Hippothontis faaet Navn. *H. A. K.*

Hippotĭgris, fælles Underslægtsnavn for de stribede afrikanske Heste se Heste. *M. ML*

HippotokSOter se *Hippeis.*

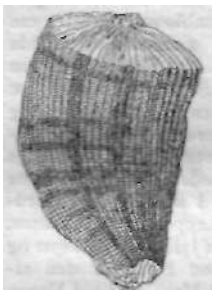
Hippotrāgus er en Slægt af meget store afrikanske Antiloper. Baade Han og Hun have lange, ringede, bagover bøjede Horn, der sidde paa en Kam lige over Øjehulen. De have en lang, opstaaende Man, der naar til midt paa Ryggen. Halen er middellang med stor Dusk. Taaregrube mangler. 4 Arter, hvoriblandt Blaabukken (*H. leucophaea*) og Sortbukken (*H. niger*) kendes bedst. De leve flokkevis i Centralafrika's Klippeegne, ere meget sky og jages kun lidt, da Kødet har en stram Bismag. *M. Ml.*

Hippo ZarytOS se Biserta.

Hippnris se Vandspirfamilien.

Hippuritter, en Familie af uddøde, marine Muslinger, der kun kendes fra Kridttiden. De ere sandsynligvis beslægtede med den nulevende Slægt Chama (af Underordenen *Pachyodonta*, Neumayr). Deres Skaller vare overordentlig usymmetriske, idet den nedre (højre) Skal var langstrakt kegleformig, medens den øvre Skal, der danner et Laag til den nedre, var temmelig flad. Skallerne vare forbundne med hverandre ved flere

kraftige, tapformige Tænder, der udgik fra Laagets Underside og greb ind i dybe Gruber paa Underskallen. Den højre, meget tykvæggede Skal var fast vokset til Havbunden. H. forekomme især i de ækvatoriale Kridtaflejringer og ere ogsaa talrige i Landene omkring Middelhavet, men blive længere mod Nord temmelig sjældne. Fra Skaane kendes et Par Smaaformer af Slægten *Radiolites*. Om H.'s systematiske Stilling har der været megen Tvivl. De ere af forskellige Forskere blevne henførte til højst forskellige Dyreklasser. Buch regnede dem saaledes til Korallerne, Japetus Steenstrup henførte dem til Ledormene, Sharpe til Rankefødderne (Cirripedierne) og d'Orbigny til Armfødderne (Brachiopoderne). Imidlertid synes der nutildags at være Enighed om at henføre dem til Muslingerne og at stille dem i Nærheden af Chama, med hvilken de ere forbundne ved flere uddøde Mellemformer. *A. C. y.*

Hippurit.

Hippūrsyre, Benzoylglycin, $C_9H_9NO_3$ eller $CH_2(NHC_6H_5CO)$. COOH, findes som Alkalisalte i rigelig Mængde i Planteædernes Urin og hidrører her fra den Benzoesyre, der findes i Foderet; i Organismen forener den optagne Benzoesyre sig med Glycin og danner H.: C_6H_5. COOH + $CH_2(NH_2)$. COOH = $CH_2(NHC_6H_5CO)$. COOH + H_2O. Ogsaa i Menneskeurin kan findes H., naar vedkommende i Forvejen har nydt Benzoesyre eller dermed beslægtede aromatiske Forbindelser. H. fremstilles af Heste- eller Kourin, idet denne efter Tilsætning af Kalkmælk gives et Opkog og derpaa filtreres; Filtratet neutraliseres med Saltsyre, inddampes stærkt og overmættes derpaa med Saltsyre; den raa H. udskiller sig i stærkt farvede Krystaller, der renses og affarves ved Opløsning i varmt Klorvand og sluttelig omkrystalliseres af vandig Opløsning under Tilsætning af Dyrkul. H. danner farveløse, firsidede Prismer, har ingen Lugt, smager bittert, er meget tungtopløseligt i Vand, men letopløseligt i varm Vinaand og Æter; ved Behandling med fortyndede, uorganiske Syrer j spaltes den i Benzoesyre og Glycin; den reducerer j alkaliske Kobberopløsninger. H. kan fremstilles i syntetisk ved Ophedning af Benzoesyreanhydrid med Glycin. *O. C.*

Hirādo, By i Japan paa Øen af samme Navn ved Nordvestkysten af Kiusiumed (1895) 12,000 Indb. — H. er for saa vidt historisk interessant, som Øens Daimio først tilstedede Portugiserne, 1609 ogsaa Hollænderne og 1613 Englænderne fri Handel; Hollænderne maatte dog 1640 forlægge deres Faktori til Nagasaki, medens de tvende andre Nationer helt udelukkedes. *C. A.*

Hiragana (Hirakana, **Firakana, Firagana**), japansk Stavelseskrift, stammende fra Kursivformen af de brugeligste kinesiske Ordtegn, modificerede og anvendte som Stavelsestegn; det skrives i lodrette Linier, som følge hinanden fra højre til venstre. H. har mange Variationer og Sammenslyngninger i og er mindre tydelig end Katakana, som i Hovedsagen er det samme, men stammer fra den kinesiske Normalskrift. *S. S.*

Hīram eller Huram, fønikisk Personnavn, der bl. a. bares af 2 Konger i Tyros. Den bekendteste er H. I, der i Bibelen omtales som samtidig af David og Salomo, og som desuden nævnes af to fønikiske Historieskrivere, Menandros og Dios, af hvilke Josefos har bevaret et Par smaa Uddrag. Ifølge 1. Kong. 5 sendte H. Salomo Cedertræ til Bygning af Tempelet i Jerusalem og andre Bygninger og lod duelige Haandværkere gaa fra Fønikernes Land til Jerusalem; til Gengæld overlod Salomo ham 20 Landsbyer i Galilæa. Ifølge 2. Samuel 5, 11 og 1. Krøn. 14 havde allerede David faaet Cedertræ m. m. fra H. En senere Konge H. omtales af Assyrerne, og i et Uddrag af de ovennævnte Historieskrivere hos Josefos nævnes en endnu senere Konge H. i Tyros, som var afhængig af Babylonierne. En fønikisk Kunstner, som udførte Bronzearbejder for Salomo og var den egentlige Leder af Tempelets kunstneriske Udstyrelse, hed ligeledes H. (se I. Kong 7 og 2. Krøn. 4). Paa det sidste Sted kaldes H. ogsaa Huram-Abi. *V. S.*

Hiranyagarbha (»Guldfosteret«) optræder i 10. Bog af Rigveda som den, der opstod »i Begyndelsen«; straks da han var født, var han det tilblevnes eneste Herre; han opholder Jorden og Himmelen; han er den, der giver Sjæl og Styrke, den, hvis Bud alle Guder lyde; Død og Udødelighed ere hans Skygge; han er fra Arilds Tid Verdens Konge og Hersker over alt levende; Snebjærgene, Havet, Himmelegnene etc. ere Aabenbaringer af hans Storhed o. s. v., aabenbart i bevidst Modsætning til en ældre Hymnes Skildring af Indra. Navnet H. stammer utvivlsomt fra Agni's (Ildens) Fødsel af Vandene, og han synes endnu ikke helt løst tra denne sin Oprindelse, naar det hedder: »Fordi de vældige Vande udbredte sig alle Vegne, da de bare Fosteret og frembragte Ilden (Agni), derfor opstod Gudernes Liv (o: H.) ene [i sit Slags], han som paa Grund af sin Storhed helt overskuede Vandene, da de bare Daksha og frembragte Ofret, og som var den eneste [egentlige] Gud iblandt Guderne«; men det er i alt Fald et Forsøg paa at gaa bag ved Polyteismen og indeholder Spirerne til den senere Spekulations mere monoteistiske Opfattelse. Han optræder i hele Hymnen som en omspurgt (ukendt) Gud, indtil han i de sidste Vers ligefrem tiltales med Navnet Prajapati (»Skabningens Herre«) og anraabes om at opfylde de Ønsker, som have foranlediget Offeret, og skænke de ofrende Rigdomme. En modificeret Form af det spørgende Pronomen (Ka) blev derfor senere et Navn paa Prajāpati. Ogsaa senere er H. et Navn paa det første Væsen, normalt Brahmán (eventuelt identisk med Agni, Buddhi, Sjælen i Drømmetilstanden m. m.). *S. S.*

Hiranyakaçipu (»Guldtæppe«), i den indiske Sagnhistorie en Daitya (se Bali), Broder til Hiranyāksha. H. hengav sig i Krita-Yuga (se Brahmanisme, S. 498) i 11500 Aar til Spægelser, hvorved han opnaaede af Brahman (eller Çiva) at bekæmpe Indra i 100 Mill. Aar, at blive Verdens Herre og ikke at kunne dræbes af noget Vaaben eller af Guder, Daitya'er, Rishi'er etc; han havde tillige af Vismanden Urva faaet et Vaaben, som be-

stod af Essensen af Havilden (Aurva), og som brændte uden Næring og ikke kunde slukkes af nogen anden Ild. H. overvandt nu Guderne, tog Bolig i Himmelen (Svarga), blev hovmodig og plagede Eneboerne og alle Væsener, lod kun Daitya'erne nyde godt af Ofringerne og udelukkede Guderne derfra (andre Steder skildres han som from og retfærdig). Til sidst kom Vishnu til ham i hans prægtige af Vicvakarman byggede Palads paa Himalaja; H.'s Søn Prahlada saa Faren, og uhyggelige Jærtegn tydedes af Cukra som Varsler om hans Død. I Vishnu-Purana er Prahlada en from Vishnu-Dyrker, hvem Faderen forgæves søger at ombringe, da Tanken paa Vishnu (Krishna) beskærmer ham. Vishnu paatager sig Skikkelse af j en »Mandløve« (Narasimha, halvt Menneske og halvt Løve, Vishnu's fjerde Avatara) og sønderriver H., idet han f. Eks. pludselig kommer ud af en Søjle, i hvilken han har været skjult. H.'s i fornemste Søn var Mandara, som af Civa fik Magt til at bekæmpe Indra i 100 Mill. Aar. Fra H. nedstammer Daitya-Fyrsten Nikumbha, Fader til Sunda og Upasunda. H. selv genfødtes som Rāvanaog senere som Çiçupāla, og Vasudeva's og Devakī's 6 første Sønner vare Genfødelser af Sønner af **H.** *S. S.*

Hiraṇyāksha (»Guldøje«), i den indiske Sagnhistorie en Daitya, Broder til Hiraṇyakaçipu; han hensættes til Kṛita-Yuga i den nuværende Kalpa (Vārāha-Kalpa, se Brahmanismen, S. 498 ff.) og bliver dræbt af Vishnu i dennes tredje Avatāra o: som Vildsvin (*varāha*). Der er dog ogsaa Fremstillinger af Vildsvin-Avatara'en, hvori H. ikke forekommer. Anledningen til denne Avatara var, at Jorden var helt oversvømmet af Havet eller var sunken 100 Yojana'er (eller ned til Underverden, Pātāla), og Vishnu (oprindelig Brahman) paatog sig Skikkelse af et Vildsvin og løftede den op paa sin ene Hugtand og fik den til at flyde paa Vandet, hvilket H. vilde hindre ham i. Grunden til, at Jorden var kommen i denne uheldige Stilling, fremstilles temmelig forskellig; snart er det, fordi Embedet som Dødsgud (Yama) i Krita-Yuga besørgedes af »den gamle Urgud« (*ādi-deva*, formodentlig Brahman), men denne undlod at dræbe de levende Skabninger, som nu formerede sig saa stærkt, at Jorden ikke kunde bære dem; snart er det en partiel Verdensundergang (*naimittika-pralaya* se Brahmanisme, S. 498); snart er det Bjærgene, som trykke Jorden ned; eller dengang da Bjærgene havde Vinger, fløj de til Asura'ernes Land mod Vest (som regeredes af H), dukkede ned i en Sø og fortalte Asura'erne om Gudernes Verden, hvorved Asura'erne fik Lyst til at angribe Guderne, som ikke kunde staa sig, før Vishnu i Skikkelse af et Vildsvin med sin Diskus (*cakra*) afhuggede H.'s Hoved, hvorefter Indra afhuggede Bjærgenes Vinger undtagen Mainaka's (her omtales det altsaa ikke, at Jorden var sunken; Bjærgene nævnes for øvrigt i de fleste Beretninger, om end ikke som Grund til Jordens Synken). Vishnu's Vildsvineform bestod af Veda-Ofringerne. H. skal i en tidligere Tilværelse have været Vishnu's Dørvogter i Vaikuntha og ifølge en Forbandelse være bleven genfødt som en Daitya. *S. S.*

Hircus, Wagn., er en Underafdeling af Slægten Ged (*Capra* L.), karakteriseret ved sine sammentrykte, fortil kølede Horn. Herhen foruden andre Bezoar-Geden (*Capra aegagrus* L.), *C. Falconeri* Wagn. og Tam-Geden (*C. hircus* L.) se Geder. *M. Ml.*

Hird (oldn. *hirð*, *hirþ*) var i Skandinavien's Middelalder Benævnelsen paa det Korps af vaabenføre Mænd, som udgjorde en Fyrstes personlige Livvagt. Skønt de gamle Nordmænd folkeetymologisk udledede Ordet af *hirða*, at bevogte, er det egentlig overført fra Angelsachsisk (*hîréd*, af *hiw*, »familia«) og betegner Livvagten som umiddelbart tilhørende Fyrstens Husholdning og Bordhold. Selve Institutionen var derimod ogsaa i Norden ældgammel, idet den i det væsentlige er identisk med det fællesgermaniske »Følge« (det allerede af Tacitus udførlig skildrede *comitatus*), hvis Hovedejendommelighed var fri Stridsmænds Optagelse i en Høvdings Hus som hans ved edeligt Troskabsløfte forpligtede »Mænd« og Ledsagere i Kamp (i Nordens ældre Tid vistnok fortrinsvis kaldte »Huskarle« eller »Gæster«, men ogsaa kollektivt *drótt* o: Krigerskare). I den historiske Tid indskrænkede sig Retten til at holde saadanne i det skandinaviske Norden til Mænd af fyrstelig Rang (Konger, Hertuger, Jarler og Biskopper), og af disse var det atter kun de verdslige, som sagdes at have H. Navnlig var den kgl. H. en betydningsfuld Institution; men medens i Danmark den hidhørende, i øvrigt endnu ikke fuldt oplyste Udvikling væsentlig knytter sig til andre Betegnelser (jfr. især Vederlag og Hærmænd), og de tilsvarende svenske Forhold ere endnu mindre kendte, er det særlig i Norge, at H. fremtræder som en Stats- og Samfundsfaktor af indgribende Vigtighed. Den bestod af flere Klasser: 1) »Hirdstyrerne«, hvortil regnedes »Lendermænd« (fra 1277 kaldte »Baroner«), »Skutelsvende« (fra 1277 »Riddere«) samt »Stallaren« (Staldmesteren) og »Merkesmanden« (Fanebæreren). Af Lendermændene (s. d.) var dog i Reglen kun et Faatal ad Gangen til Stede hos Kongen, og det samme var vistnok ogsaa Tilfældet med Skutelsvendene; blandt de sidste udtoges særskilt Kongens »Drottset« (Hushovmester) og »Skænker«. Til denne Klasse maatte ligeledes henføres Hirdpræsterne og fra 13. Aarh. Kongens Kansler. Overhovedet søgte Kongen blandt Hirdstyrerne sine fornemste Raadgivere og Medhjælpere i Landets centrale Regering, hvorfor det særlig var af deres Kreds, at det senere »Rigsraad« eflerhaanden udviklede sig. Samtidig vare de, naar de sade hjemme i Bygderne, Kongedømmets højeste lokale Organer. De 2 følgende Klasser, 2) »Hirdmændene« og 3) »Gæsterne«, udgjorde H.'s Kerne. De daglige Pligter vare fordelte mellem dem saaledes, at Hirdmændene havde Vagt om Kongens Person og dannede hans anstandsmæssige »Følge«, medens Gæsterne udførte eller forestode den ydre Vagttjeneste (under Ufred ogsaa Spejderi) og sendtes i saadanne kgl. Ærinder, som ikke netop krævede højere Rang hos Budet. Hirdmændene spiste ved Kongens Bord, Gæsterne til daglig for sig selv. Under Sørejser eller paa Ledingstog fulgte de sidste paa et særskilt Fartøj, de første derimod paa Kongens eget. Til en fuldtallig H. hørte til forskellige Tider et ulige Antal Mænd; det synes navnlig at have vekslet mellem 60 og 120 Hirdmænd, 30 og 60 Gæster. Hertil kom imidlertid i ældre Tid endnu 30—60 »Huskarle«, hvilke i Rang stode under Gæsterne og

til daglig anvendtes som Haandværkere og Arbejdsfolk, men som i 13. Aarh. ikke længere regnedes med til den egentlige H. Ud over disse umiddelbart tjenstgørende var der dog tillige rundt om i Bygderne bosat talrige Hirdmænd, Gæster og Huskarle, der vel som oftest havde tilbragt deres yngre Aar »ved H.«, men derpaa vare vendte tilbage enten for at overtage deres Odelsgaarde eller med lokale kgl. Hverv. Ogsaa de her omhandlede Klasser af H. havde derfor stor Betydning for Udviklingen af Landets Embedsværk. Navnlig paalaa det de med saadanne Titler udrustede overalt at udøve eller støtte den lokale Politimyndighed. Endog paa Island fandtes der i Øens Fristatsperiode adskillige med kgl. Hirdmandsnavn hjemvendte og saaledes fremdeles i Troskabsforhold til den norske Konge staaende Mænd. Som 4. Klasse optoges i H. under Benævnelsen »Kertesvende« Ynglinge »af gode Ætter« til at forrette Pagetjeneste og uddanne sig i Høviskhed og Vaabenbrug. De aflagde dog ikke Troskabsed, kun et Troskabsløfte, men deltoge i Hirdmændenes Vagtskifte. Paa Rejser havde de deres eget Fartøj, der fulgte lige efter Kongens. — Optagelse i H. skete ved en Række Ceremonier, der delvis vare forskellige for hver af dens Klasser, men som i flere Punkter røbe udenlandsk Paavirkning. Navnlig var den Ritus, hvorved Medlemmerne ved at lægge deres Hænder i Kongens eller gribe om hans »gik ham til Haande« og bleve hans »haandgangne« Mænd, laant fra den oprindelig galloromanske »Commendation«, ved hvilken en fri Mand gav sig ind under en mægtigeres Beskyttelse. I øvrigt gjaldt Optagelsen kun for den enkelte Konges Levetid og maatte stadfæstes af hans Eftermand, ligesom ogsaa Troskabseden for denne fornyedes. Under Opholdet ved H. udbetaltes der dens Medlemmer aarlig Lønning, dog vel med Undtagelse af de Hirdstyrere, som havde kgl. Jordegods i »Veizle«; vendte de tilbage for at bosætte sig i deres Hjemstavne, have de, uanset deres Rang, vistnok hyppig faaet sig lignende Veizle-Jord overdraget til Indtægt. — Den kgl. H. dannede et Retssamfund (*løguneytiɔ*: Lovfællesskab) for sig med særskilte Rettigheder og Pligter ikke alene i Forholdet til Kongen, men ogsaa indbyrdes til Befordring af gensidig Sikkerhed udad og fredeligt Samliv indad. Tvistigheder og andre indre Anliggender afgjordes paa »Hirdstævnet«, et Møde, der undertiden endog tiltog sig Ret til ved en Konges Død at udraabe Eftermanden. Inden for H. dannede atter Hirdmænd, Gæster og Kertesvende hver sit særskilte snævrere Samfund med sit særskilte Stævne. — Sin højeste Udvikling naaede H. i sidste Halvdel af 13. Aarh.; i 14. Aarh. forfaldt dens Organisation hurtig under Indflydelse og Efterligning af fremmede Forhold. (Litt.: »Kongespejlet«, Kap. 24 ff.; R. Keyser, »Efterl. Skr.« II, S. 77—94; P. A. Munch, >Norske Folks Hist.« [se Reg. i IV, 2]; samme, »Saml. Afhandl.« III, S. 491 ff.; Aschehoug, »Statsforf. i Norge o. Danm.«, S. 25—26; E. Hertzberg, »Germ. Abhandl. zum 70. Geburtstage Maurers« S. 322 ff.; K. v. Amira, »Paul's Grundr. d. germ. Philol.« 2.Bd., S. 148—49; Brunner, »Deutsche Rechtsgesch.«, S. 94 ff.; Schröder, »Lehrb. d. deutschen Rechtsgesch.«, S. 25 ff.; Stemann, »D. danske Retshist.«, S. 94 ff.; E. Hildebrand, »Svenska Statsförfatningens hist. Utveckl.«, S. 25). *E. ff.*

Hirdskraa kaldtes den for den norske Hird som særskilt Retssamfund gældende Lovbog. Naar de hidrørende Retsregler, hvilke synes udviklede bl. a. af Kong Olaf den Hellige, først ere blevne nedskrevne, vides ikke; men der er Grund til at antage, at det senest er sket under Kong Sverre (død 1202). Magnus Lagaböter (død 1280) lod den henimod Slutningen af sin Regering omarbejde og udvide ved Tilføjelse af en Række Kapitler, hvoraf adskillige ved deres ordrige, slæbende Tekst og bredt anlagte moralske Indprentninger noksom røbe deres Forfatterskab. Alene i denne Omarbejdelse er Loven opbevaret. Den foreligger i 9 Membraner fra 1. Halvdel og Midten af 14. Aarh. og udgaves i dansk Oversættelse af Arild Huitfelt [Kbhvn. 1594], i svensk af J. Bure [Stockholm 1648] samt i Originalsproget (ledsaget af Oversættelser) af J. Dolmer [Kbhvn. 1666] og P. J. Resen [Kbhvn. 1673]. Den eneste for Nutiden brugbare Udgave findes i »Norge's g. Love« II [1848]. H. er delt i 2 Parter, hvoraf den første indeholder Tronfølgeordningen af 1273, Formularer for Kongens Tronforsikringsed og de forskellige undersaatlige Rangklassers Hyldingseder, Redegørelser for Betydningen af og Ceremonierne ved Optagelsen i de højere verdslige Værdigheder, den anden de Hirdmænd, Gæster og Kertesvende angaaende Bestemmelser, Forskrifter for visse vigtige Embedsmænds Forretningsførelse, visse i Krigstilfælde fulgte Ordensregler m. m. H. bringer saaledes paa een Gang Grundtrækkene i en Forfatningslov, en Hof- og Embedsordning og et Krigsartikelbrev. (Litt.: P. A. Munch, »Norske Folks Hist.« IV, S. 595—616; K. Maurer i »Ersch u. Gruber's Encycl. d. Wissens«, Sect. 1, Bd. 97, Artikelen »Gulaþingslög«, S. 67—71). *E. ff.*

Hirðstjóri, Hirdstyrer, egentlig Formand for Hirden, kaldtes den øverste verdslige Øvrighedsperson paa Island i 14. og 15. Aarh. (smlg. Hird). Dette Navn findes først i denne Betydning i et Dokument fra 1320, men er maaske blevet anvendt noget tidligere, dog betegner Jonsbok (ca. 1280) Kongens Embedsmand paa Island med Ordet »valdsmaðr« (Øvrighedsperson) eller endog »umboðsmaðr« (Fuldmægtig). I Midten af 15. begyndte man at bruge Ordene »fóviti« (Foged) og »höfudsmaðr« (Høvedsmand) ved Siden af H., indtil denne sidste Betegnelse i 16. Aarh. fuldstændig gik af Brug. Provsten J6n Halldórsson har under Titelen »Hirðstjóraannáll« skildret de enkelte H.'s Liv og Levned (trykt i »Safn til sögu Islands« **II).** *B. Th. M.*

Hire [i'r], Philippe de la, fransk Matematiker, født i Paris 1640, død 1718. Sammen med Desargues, hvis Elev han var, og Pascal gav han ved Anvendelse af den allerede i Oldtiden kendte projektive Metode Stødet til den Udvikling af den syntetiske Geometri, som efter at være bleven standset en Tid af den analytiske Geometri genoptoges i dette Aarhundrede; i *Sectiones conicae* [Paris 1685] opstiller han saaledes en ret fuldstændig Teori om Poler og Polarer med Hensyn til Keglesnit. H. deltog sammen med Picard i den franske Gradmaaling. *Chr. C.*

Hirn [i'rn], Gustav Adolf, fransk Fysiker, født

i Logelbach ved Colmar 24. Aug. 1815, død i Colmar 14. Jan. 1890. H. fik 19 Aar gl. Plads som Kemiker i sin Bedstefaders Væveri og Farveri i Logelbach, og 8 Aar efter blev han Ingeniør ved Fabrikken. Fra den Tid af gav han sig næsten alene af med Mekanik og Fysik og udførte en Række tekniske Undersøgelser. Som Fysiker beskæftigede han sig især med Forholdet mellem Arbejde og Varme. Autodidakt og Praktiker som han var. stillede han sig i Begyndelsen kritisk over for Teoretikernes, f. Eks. Clausius'es, Anskuelser paa dette Omraade, men gennem en lang Række selvstændige Arbejder naaede han efterhaanden selv til Overensstemmelse med dem og vandt Anerkendelse som en betydelig Fysiker. Af hans mange Forsøg over Forholdet mellem Arbejde og Varme maa nævnes, at han ved Undersøgelser over en Dampmaskine i Fabrikken paaviste, at der virkelig forsvinder Varme under Dampens Gang fra Kedelen til Kondensatoren, o: at Varme forvandles til Arbejde, naar Maskinen er i Gang. 1880 flyttede han til Colmar, hvor han oprettede en meteorologisk Station. Ogsaa Astronomi dyrkede han, og han har udført matematiske Arbejder over Ligevægtsforholdene i Saturn's Ringsystem. Hans Hovedværk er »Théorie mécanique de la Chaleur« [Colmar 1862; 3. Udg., 2 Bd., Paris 1875—76]. *K. S. K.*

Hirneŏla se Auriculariaceae.

Hirosāki, By i den japanesiske Provins Mutsu, paa Nordsiden af Øen Nippon, var tidligere Sæde for en Daimio, der herskede over et udstrakt Omraade, men er nu gaaet stærkt tilbage, har (1890) 30,316 Indb., der forfærdige marmorerede Lakvarer med grøn Grundtone (Tsugaruriuri). *C. A.*

Hiroshīma (Hirosima), By i den japanesiske Provins Aki, paa Sydvestsiden af Øen Nippon, ved Jærnbane forbunden med Kobe, har et Akademi og (1893) 90,900 Indb., der drive en betydelig Industri- og Handelsvirksomhed. Over for H. ligger den hellige 0 *Itsku Sima*, et meget besøgt buddhistisk Valfartssted. *C. A.*

Hirpīner, et gammelt italisk, oskisk eller samnitisk Folk, der i Oldtiden beboede et lille Bjærglandskab 0. f. Kampanien. Navnet afledes sædvanligvis af det sabinske Ord *hirpus*, en Ulv. Deres Hovedbyer vare *Malventum* (det senere *Beneventum*), *Compsa* og *Aquilonia*. Efter sammen med *Samnium's* øvrige Beboere i Beg. af 3. Aarh. f. Chr. at være lagte under Romernes Herredømme faldt de under den anden punishe Krig fra og gik over til Hannibal, men sluttede allerede 209 f. Chr. en billig Fred med Rom. I Forbundsfællekrigen (91—88 f. Chr.) stode de sammen med de andre italiske Folkeslag og fik ved Freden Borgerret. *H. A. K.*

Hirsch, Adolf, schweizisk Astronom, er født 21. Maj 1830 i Halberstadt, blev 1859 Direktør for det ny Observatorium i Neuchâtel og er siden 1862 Medlem af den europæiske Gradmaaling. Som Sekretær ved den internationale Jordmaaling og den internationale Komité for Maal og Vægt foruden den schweiziske geodætiske Kommission har H. udgivet disse Institutioners Publikationer. I Fagskrifter har han offentliggjort talrige mindre, astronomiske og meteorologiske Afhandlinger. *J. Fr. S.*

Hirsch, August, tysk Læge, født 4. Oktbr. 1817 i Danzig, død 28. Jan. 1894 i Berlin. 1843 blev han Doktor, praktiserede fra 1844 i Elbing, fra 1846 i Danzig. 1863 blev han Professor i Medicin i Berlin. H. grundlagde den moderne geografiske og historiske Patologi. Blandt hans Arbejder kunne nævnes om de tyføse Lidelsers Historie [1851—53], om Dysenteri [1855 — 56], om indisk Pest [1853]. Hans Hovedværk er »Handbuch der historisch-geographischen Pathologie« [2 Bd., *1859—64*, 2. Udg. *1882—85*]. Han var Medlem af den tyske Kolerakommission og brugtes til talrige Sendelser i epidemiologisk Øjemed. Han udgav endvidere Hecker's Arbejde om de store Folkesygdomme i Middelalderen [1865], »Geschichte der Augenheilkunde« [1877], »Geschichte der medicinischen Wissenschaften in Deutschland« [1893]. Han skrev talrige Artikler i »Allgemeine Deutsche Biographie«, udgav sammen med Gurlt »Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte« [6 Bd., 1884—88] og sammen med Virchow: »H.-Virchow's Archiv«. *G. N.*

Hirsch, Max, tysk Nationaløkonom og Socialpolitiker, er født 30. Decbr. 1832 i Halberstadt, studerede 1850—55 Retsvidenskab, Samfundslære og Filosofi, hvorefter han rejste i Frankrig og Nordafrika. Efter sin Hjemkomst grundlagde han i Berlin-Ugebladet »Der Fortschritt«, hvori han behandlede politiske og økonomiske Spørgsmaal. Faa Aar efter begyndte han 1862 en ivrig praktisk socialpolitisk Virksomhed, der navnlig efter en Studierejse til England og Skotland 1867 fik et bestemt Maal. Ved energisk Agitation fremkaldte han nemlig efter Mønster af de engelske Fagforeninger (*trades-unions*, s. d.) over hele Tyskland lignende Arbejderforbund, de saakaldte »H.-Duncker'ske Gewerkvereine«. Det første Stød hertil udgik fra ham paa et Møde i Berlin 30. Novbr. 1868, og inden Udgangen af 1869 var der allerede oprettet 267 Lokalforeninger med ca. 30,000 Medlemmer. De toge Front mod de socialdemokratiske Fagforeninger, af hvilke de dog snart bleve langt overfløjne. Bevægelsens Organ er Ugebladet »Der Gewerkverein«, der blev grundlagt 1868, og som er udgaaet i op til 40,000 Eksemplarer. Som dens centrale Personlighed fik H. megen Indflydelse, ogsaa politisk. 1869 indvalgtes han i den nordtyske Rigsdag og blev 1877 Medlem af den tyske Rigsdag, hvor han sluttede sig til Fremskridtspartiet; han er flere Gange genvalgt. 1872 var H. med om at grundlægge »Verein fiir Socialpolitik«. Foruden en Del Rejseskildringer har H. udgivet et større Antal socialpolitiske Brochurer, som »Die gegenseitigen Hilfskassen und die Gesetzgebung« [1875], »Die hauptsiichlichen Streitfragen der Arbeiterbewegung« [1886], »L'organisation ouvrière en Allemagne« [1891], »Leitfaden mit Muster und Statut en fiir freie Hilfskassen« [1892], »Die Arbeiterfrage und die deutschen Gewerkvereine« [1893] og »Die Entwicklung der Arbeiterberufsvereine in Groszbritannien und Deutschland« [1896]. *K. V. H.*

Hirsch, Moritz v., Baron, jødisk Rigmand og Filantrop, født 9. Decbr. 1831 i München, død 21. Apr. 1896 paa sit Gods ved Gyula i Ungarn. Han udgik fra en Bankierslægt (adlet 1818), ægtede 1855 en Datter af den belgiske Bankier og Senator Bischoffsheim i Bruxelles og uddannede sig her til en dygtig Forretningsmand. I Midten af 1870'erne overtog han Bygningen af Jærnbaner i

Tyrkiet og tjente en kolossal Formue, som senere forøgedes ved dristige og hensynsløse Spekulationer (den steg til sidst til flere Hundrede Millioner frc.). Han havde Bopæl baade i Paris og London, stod paa en spændt Fod med Rothschild'erne, men i venskabeligt Forhold til Prinsen af Wales. Da hans eneste Søn (født 1856), som 1880 var bleven belgisk Baron, døde 1886, udfoldede han en storslaaet Velgørenhed, især til Bedste for sine fortrykte Trosfæller i Østerland og Galizien, idet han søgte at fremme deres aandelige og timelige Velfærd ved Oprettelse af Folke- og Fagskoler. Ligeledes begyndte han at lede en omfattende Udvandring af Jøder fra Rusland til egne Landbrugskolonier i Argentina og Canada. Hans aarlige Udgifter til slige Øjemed løb op til 50 Mill. Kr., og hans Enke, Clara H., har fortsat hans Gerning med lignende Rundhaandethed. *E. E.*

Hirschbach, Hermann, tysk Musiker, (1812—88), var en frugtbar og talentfuld Komponist, der har skrevet en Række Strygekvartetter og Symfonier (flere deraf med Programtitler som »Lebenskämpfe«, »Fausts Spaziergang« etc.), nogle Ouverturer og 2 Operaer. H. levede i Leipzig og virkede der i nogle Aar som Udgiver af »Musikalsk-kritisk Repertorium«, men gjorde sig ved sine Dommes uforbeholdne Skarphed saa forhadt, at han foretrak at opgive denne Virksomhed. *W. B.*

Hirschberg, By i preussisk Provins Schlesien, Regeringsdistrikt Liegnitz, 11 Km. fra den østerrigske Grænse ved Indløbet af Zacken i Oder's Biflod Bober og ved Jærnbanelinierne Breslau—H.—Gorlitz, H.—Petersdorf og H.—Schmiedeberg, har (1895) 16,800 Indb., hvoraf ca. 4,000 Katolikker. H. er til Dels omgiven af sine gamle Ringmure og er Sædet for en Landsret, en Amtsret, en Filial af Rigsbanken og et Handelskammer, tillige findes 2 Jærnkilder med Badeanstalt. H. er et Midtpunkt for den schlesiske Lærreds- og Slørindustri, der siden Slutn. af 18. Aarh. er i stærk Tilbagegang, endvidere findes Kamgarnsspinderi, Fabrikation af Kniplinger, Maskiner, Papir, Træ, Kemikalier og Porcelæn. I den smukke Omegn findes Kavalierberg med Anlæg og det sagnrige Hausberg. H. fik Stadsret 1108. *Joh. F.*

Hirschfeld, Gustav, tysk Arkæolog, født i Pommern 4. Novbr. 1847, død 20. Apr. 1895. I Aarene 1875 — 76 ledede H. de tyske Udgravninger i Olympia og blev 1878 Professor i klassisk Arkæologi i Konigsberg. Han har deltaget i Udgivelsen af de 2 første Bind af »Ausgrabungen zu Olympia« [1877—78] og desuden bl. a. forfattet: >Pausanias et Olympia« [1883], og »Felsenreliefs in Kleinasien und das Volk der Hittiter« [1887]. *H. A. K.*

Hirschfeld, Heinrich Otto, tysk Historiker og Epigraf, er født 16. Marts 1843 i Königsberg, blev 1872 Professor i Prag, 1876 i Wien, 1885 i Berlin. Hans Arbejder angaa mest romersk Epigrafik og Antikviteter; nævnes kan: »Untersuchungen auf dem Gebiete der röm. Verwaltungsgeschichte« [Bd. I, Berlin 1877]. Han har udgivet I. Bd. af Frankrig's latinske Indskrifter (*Inscriptiones Galliae Narhonensis latinae* [Berlin 1888]) og deltaget i Redaktionen af forskellige arkæologiske Tidsskrifter. *A. B. D.*

Hirschfænger, en lang Fangstkniv i Læderskede. Bruges af uniformerede Herskabsjægere som Sidevaaben, men kan ogsaa benyttes til dermed at give større Vildt Fangst, f. Eks. Vildsvin og Krondyr. *H. F. F.*

Hirschholm se Hørsholm.

Hirschsprung, Harald, dansk Læge, er født 14. Decbr. 1830 i Kjøbenhavn, tog 1855 Lægeeksamen, 1861 Doktorgraden, blev 1870 Læge ved det daværende Børnehospital (i Rigensgade) og samtidig Distriktslæge, 1879 Overlæge ved Dronning Louise's Børnehospital, 1877 titulær Professor, 1892 midlertidig Docent i Børnesygdomme. Han har offentliggjort talrige pædiatriske Tidsskriftsaf handlinger. *G. N.*

Hirschsprung, Heinrich, dansk Tobaksfabrikant og Kunstsamler, er født 7. Febr. 1836 i Kjøbenhavn. H. lagde allerede i 1860'erne Grunden til sin Samling af Værker af danske Malere; som den var udstillet paa Charlottenborg 1888 (se det illustrerede Katalog »H. H.'s Samling af danske Kunstneres Arbejder« [1888]), var den et med fint Blik tilvejebragt Udvalg af dansk Malerkunst, særlig af det ældre Slægtleds Frembringelser. Samlingens Overgang til sin Tid til Staten, ifølge Ejerens Bestemmelse, vil derfor betyde ikke blot en god Forøgelse af de offentlige Samlinger, men et Supplement, der i særlig Grad er egnet til at give Almenheden en alsidigere Forstaaelse af dansk Malerkunsts Udviklingshistorie. Af Overskuddet ved førnævnte Udstilling paa Charlottenborg dannedes »H. H.'s og Hustrus Kunstnerlegat«. H. overtog 1858 sammen med sin Broder Faderens Tobaksfabrik. *A. Hk.*

Hirse se Panicum.

Hirshals, Pynten mellem Jammer-Bugt og Tannis-Bugt paa Jylland's Nordkyst. Landet ved H. er et Bakkeparti, bestaaende af Sand og Ler, der med smaa Skrænter paa ca. 8 M.'s Højde falde af mod Søen. Havet udenfor er grundt indtil en Afstand af 4 Km. fra Kysten, og flere grunde Pletter ligge indtil 10 Km. ude. Paa Pynten ligger et højt Fyrtaarn og en Taagesignalstation med Sirene. Her findes ogsaa Signal- og Telegrafstation, hvorfra der kan udveksles Signaler med passerende Skibe. Tæt 0. f. H., ud for Lilleheden Kro, er bygget en henved 200 M. lang Bro mod Nord. Ved Yderenden af denne er der 5 M. Vand, men paa Revlen udenfor kun 3 M. *G. F. ff.*

Hirsholmene ligge i Kattegat paa et bredt Flak ud for Frederikshavn. De bestaa af Hirsholm, Græsholm og nogle smaa Stenholme, der alle ere lave og flade; kun den førstnævnte er beboet. Her findes et Fyrtaarn og en Taagesignalstation med Sirene samt en lille Havn med $2^1/_2$ M. Vand. Paa denne Holm bo Lodser, der lodse fra Skagen til Sundet og Bælterne. *G. F. H.*

Hirson [irsõ'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Aisne, ligger 19 Km. N. 0. f. Vervins ved Oise og har (1891) 6,150 Indb., der drive Fabrikation af Kurvemagerarbejder, File, Glas og Teglsten. Det er et vigtigt Knudepunkt for Jærnbanelinier til Paris, Namur, Mézières og Valenciennes. *C. A.*

Hirsova, By i Rumænien, Landskab Dobrudsha, ved Donau, med (1889) 2,170 Indb. og Ruiner af en Fæstning; den har flere Gange været Skueplads for Kampe mellem Russerne og Tyrkerne. *C. A.*

Hirt, Aloys, tysk Arkæolog, født 27. Juni 1759, død 29. Juni 1839 som Professor i Arkæo-

logi i Berlin. H. havde en væsentlig Andel i Stiftelsen af Museet i Berlin og udfoldede tillige en ret rig Forfattervirksomhed, væsentlig vedrørende Oldtidens Bygningskunst. Foruden talrige Specialafhandlinger og den populære »Bilderbuch für Mythologie, Alterthum und Kunst« [Berlin 1804 og 1816] skrev han bl. a. »Geschichte der Baukunst der Alten« [3 Bd., Berlin 1820—27] og »Geschichte der bildenden Künste bei den Alten« [Berlin 1833]. De i hans Skrifter fremsatte Meninger bleve af Samtiden bestridte og delvis berigtigede og ere nu for største Delen forældede. *H. A. K.*

Hirth, Georg, tysk økonomisk-statistisk Forfatter og Kunstskribent, er født 13. Juli 1841 i Gräfentonna (Gotha). H.'s Virksomhed har strakt sig over saa forskellige Omraader som Redaktion af Dagblade, Forlagsboghandel og Trykkeri, Forfatterskab om »Turn«-Væsen, praktisk Statistik, Publiceren af statistiske og nationaløkonomiske Værker og Afhandlinger samt af Billedværker og Skrifter af kunst- og kulturhistorisk Natur. I økonomisk-statistisk Henseende har H., der uddannedes paa Perthes'es geogr. Institut i Gotha, gjort sig bekendt som Medredaktør (fra 1871) af »Annalen d. Deutsch. Reichs« og ved »Freisinnige Ansichten d. Volkswirtschaft« [1876; fl. Oplag]. som kunsthistorisk Forfatter har H. ved en Del livlig og med letløbende Pen skrevne Værker, men særlig ved Udgivelsen af billige Billedværker og Faksimileproduktioner forstaaet at popularisere Kunsthistorien, saaledes i »Ciceroner«, udgivet sammen med Muther, til Berlin's og München's Kunstgalerier, »Formenschatz« [1877, stadig fortsat], »D. deutsche Zimmer d. Gotik u. Renaissance« [3. Opl. 1886], »Kulturgesch. Bilderbuch« [6 Bd., 1883—90], »Liebhaber-Bibliothek alter Illustratoren« [1880 ff.], »Meisterholzschnitten aus vier Jahrh.« [1890—91; med Muther]; endelig har H. skrevet »Aufgaben d. Kunstphysiologie« [2 Dele, 1891] og »Das plastische Seehen als Rindenzwang« [1892]. H. er Udgiver af det illustrerede München-Ugeskrift »Jugend«, hvis kunstneriske og litterære Løssluppenhed just ikke altid er præget af fin Smag og kunstnerisk Takt. *A. Hk.*

Hirtius, Aulus, romersk Statsmand og Tilhænger af Cæsar, i hvis galliske Krigstog han tog Del, dog uden at indlægge sig synderlig Berømmelse; derimod benyttede Cæsar sig ved flere Lejligheder af hans Hjælp ved Forhandlingerne med sine politiske Modstandere, da H. stod i et venskabeligt Forhold til flere af disse, f. Eks. Cicero. Da efter Cæsar's Mord Antonius optraadte som hans Arvtager og herskede med stor Vilkaarlighed i Rom, var H. ikke i Stand til at følge ham, men nærmede sig mere til Senatspartiet. Som Konsul Aar 43 f. Chr. anførte H. i Forbindelse med Octavianus, Cæsar's Adoptivsøn, og den anden Konsul, Pausa, den Hær, som af Senatet var udsendt mod Antonius. I Slaget ved Mutina (27. Apr.), hvor Antonius blev slaaet, faldt H. — H. antages sædvanlig at være Forfatter til Slutningen (8. Bog) af Cæsar's Gallerkrig, saavel som til det Skrift om Cæsar's aleksandrinske Krig, der er os overleveret sammen med Cæsar's Værker. Derimod ere Skrifterne om den afrikanske og den spanske Krig ikke af ham, uagtet Forfatteren af Gallerkrigens 8. Bog siger, at han ogsaa havde til Hensigt at behandle dem; snarere indeholde de underordnede Officerers Optegnelser, som H. havde tænkt at benytte, hvis Døden ikke havde hindret ham. *H. H. R.*

Hirūdo se Lægeigle.

Hirundo, Svale.

Hirzel, Salomon, tysk Boghandler, født 13. Febr. 1804 i Zürich, død 8. Febr. 1877 i Halle, grundede først 1853 et eget Forlag i Leipzig efter i 23 Aar at have været Associé i den Weidman'ske Boghandel. H. var en af de fineste Goethe-Kendere og Ejer af det mest fuldstændige Goethe-Bibliotek. 1842 udgav han anonymt og kun for Venner »Verzeichniss einer Goethe-Bibliothek« [3. og 4. Opl. 1874 og 1884]. Endvidere udgav han »Der junge Goethe. Seine Briefe u. Dichtungen 1764—76« [3 Bd., 1875, 2. Opl. 1887]. 1865 blev H. udnævnt til Æresdoktor i Filosofien af Universitetet i Leipzig, til hvilket han testamenterede hele sit Goethe-Bibliotek. H.'s Forlag omfatter næsten kun fremragende videnskabelige Værker som Grimm's store tyske Ordbog, Marquardt og Mommsen's »Handb. d. rom. Altertümer«, Ammon, »Die ersten Mutterpflichten« [33. Opl. 1892] m. fl. foruden Gustav Freytag's samlede Værker. Sønnen Heinrich, født n. Oktbr. 1836, fortsætter Forretningen. *I. S.*

His, det ved ♯ en halv Tone forhøjede *h*, enharmonisk lig med *c*. *S. L.*

His, Wilhelm, tysk Anatom, er født i Basel 9. Juli 1831, blev Doktor 1854, Professor i Anatomi og Fysiologi i Basel 1857 og Professor i Anatomi i Leipzig 1872. Han har væsentligst beskæftiget sig med histologiske, anatomiske og embryologiske Undersøgelser. Af hans Arbejder kunne nævnes: *Crania helvetica* [Basel 1864], »Untersuch. iiber die erste Anlage des Wirbelthierleibes« [Leipzig 1868], »Unsere Körperform und das physiol. Problem ihrer Entstehung« [1875], »Anatomie menschlicher Embryonen« [3 Bd., 1880—85]. Fra 1875 udgav han (til Dels sammen med Braune) »Zeitschr. f. Anatomie u. Entwickelungsgeschichte« og fra 1877 den anatomiske Del af »Archiv f. Anatomie und Physiologie«. *G. N.*

Hischâm, Navn paa flere Kalifer af Omajjadernes Dynasti. H. ibn Abd-al-melik regerede 724—43 og omtales som en dygtig og retfærdig Hersker; hans vidtomfattende, fredelige Planer forstyrredes ved talrige Oprørsforsøg, navnlig i den østlige Del af Riget. Paa hans Tid naar Kalifatet faktisk sin største Udstrækning.

Blandt de omajjadiske Kalifer, der senere oprettede Riger i Cordoba, bære ogsaa flere Navnet H. Mest bekendt er H. II, med Tilnavnet al-Muajjad-billid, hvis sørgelige Skæbne er den mest levende Illustration til de sønderrevne Forhold, hvori Riget da befandt sig. H. blev Kalif 976 i en Alder af kun 9 Aar; den faktiske Magt var helt i Hænderne paa Vesirerne Ibn Abi Amir og hans Søn, Abd-al-melik. Senere rejstes et Oprør mod dette Vesirdynasti, og denne Bevægelse kostede ogsaa H. selv Tronen (1013). Hans senere Skæbne er dunkel; efter nogles Beretning blev han myrdet, efter andres sendt bort til Arabien. Denne Tvivl gav senere Anledning til, at falske Prætendenter opstode under Navnet H.; saaledes lod Kadien i Sevilla, Abul-Kasim, Grundlæggeren af Abbadidernes Dynasti, en Maattefletter, sig udraabe til

Kalif under Navnet H. for paa hans Vegne at tilrive sig Magten. *y. 0.*

Hisingen, 0 ud for Sverige's Vestkyst, begrænses af Kattegat og begge Göta-Elv's Udløbsarme: Nordre Elv, som falder i Älfve-Fjorden, og Göta-Elv's Hovedarm, som falder i Hake-Fjorden. H. strækker sig hovedsagelig i nordøstlig—sydvestlig Retning. Lige over for H. ved Elven ligger Goteborg; ligeledes lige over for H., ved det Sted, hvor Elven deler sig, ligger Byen Kungälf(Konghälli) med Bohus Ruin. H. er ret rig paa Bjærghøj der, men samtidig meget frugtbar. Den nordlige Del ligger højest; mod Elven har H. bratte Skrænter og neden for disse en lav Strækning langs Stranden. Næsten lige i Nord og Syd gennem Øen løber Kville-Dalen. H.'s Areal er 195 □ Km., (1894) 13,242 Indb. Paa H. findes Lindholmen's mekaniske Værksted og Goteborg's Anstalt for sindssyge. H. hører til Goteborg's Len og har fra gammel Tid været delt i 2 Herreder: Østra og Vestra Hisings, det sidste regnes til Provinsen Bohuslän og kom med denne ved Freden i Roskilde fra Norge til Sverige; Østra Hisings Herred regnes til Provinsen Västergötland; allerede i 14. Aarh. var det svensk. *A. S.*

Hisinger, Wilhelm, svensk Kemiker og Geolog, født 23. Decbr. 1766 i Vestmanland, død 28. Juni 1852 smst. Han studerede Naturvidenskab i Upsala, var en kort Tid ansat i Bergs-Collegium, men levede i øvrigt som Privatmand, beskæftiget med Driften af sin Landejendom. Ved Siden deraf drev han med Iver videnskabelige Sysler, omfattende baade uorganisk Kemi, Mineralogi, Geologi og Palæontologi. Sammen med Berzelius opdagede han bl. a. Cerium (1803); af størst Betydning mellem hans Arbejder vare dog de fortrinlige Bidrag til Sverige's Geologi og Palæontologi, som han samlede under vidtstrakte Rejser i Skandinavien. — Han offentliggjorde bl. a.: »Samling till en minerographie ofver Sverige« [1790], »Afhandl. i physik, chemie och mineralogie« [6 Bd., udg. af H. i Forening med Berzelius m. fl. 1806—18], »Anteckningar i physik och geognosie under resor i Sverige och Norge« [7 Hæfter, 1819—40], »Geognostisk karta ofver medlersta och sodra delarne af Sverige« [1832], *Lethaea svecica seu petrificata Sveciae iconibus et characteribus illustrata* [m. 2 Suppl. 1837—40], »Handbok for mineraloger under resor i Sverige« [1843]. *N. V. U.*

Hisingerit, Mineral, opkaldt efter J. Hisinger (en Farbroder til W. H.), er sort eller brunsort, amorf og kompakt og bestaar af et vandholdigt Jærnoxidsilikat af ikke nærmere bekendt Sammensætning. Findes bl. a. ved Riddarhyttan, Långban o. a. St. i Sverige, ved Solberg i Norge. — Degeroit er et ganske lignende Mineral fra Degero i Finland. *N. V. U.*

Hiskias se Hizkija.

Hispa, Slægt af Bladbillerne, væsentligst hjemmehørende i Troperne. Larverne leve minerende i Bladene. *C. W.-L.*

HispåliS, Oldtidens Navn paa en stor Handelsby ved Floden Baetis i Turditanernes Land i Sydspanien, nu Sevilla. Cæsar gjorde den til romersk Koloni under Navn af *Julia Romula*, og den blev Hovedtingsted i Provinsen. Under Vandalernes og Goternes Herredømme var H. Sydspanien's Hovedby. *H. A. K.*

Hispania se Spanien.

Hispaniöla se Haiti.

Hissar (tyrk. o: Borg), hyppig forekommende som Sammensætning i geografiske Egennavne, især i Lilleasien, f. Eks. Karahissar, Jenihissar o. s. v. *y ø.*

Hissar, Provins i Kanatet Buchara, begrænses mod Nord af Hissar-Bjærgene, mod Øst af Karategin og Darwas, mod Syd af Kulab og Kabadian, mod Vest af Scherisebs. Landet er frugtbart og vandes af talrige Bifloder til Amu-darja. Befolkningens Hovedmasse bestaar af Usbeger og Tadschiker. Byen H., Hovedby i Provinsen, 15,000 Indb., har et Kastel med russisk Garnison, Fabrikation af Vaaben og Silketøjer. *C. A.*

Hissarlik (af tyrk. *Hissar*, »Borg«, »Slot«), en Høj i det nordvestlige Lilleasien, 3—4 Km. S. f. Strædet ved Dardanellerne og omtr. 5 Km. 0. f. Middelhavet, umiddelbart S. f. Udløbet af den Dal, der gennemstrømmes af Dumbrek-Su, Oldtidens *Simois*, i den større Dal, der dannes af Mendere, Oldtidens *Skamandros*. Da europæiske rejsende begyndte at undersøge disse Egne videnskabelig og at søge efter Stedet for Oldsagnenes Troja, udpegedes snart H. som et Sted, der passede vel til de gamle Beskrivelser af de stedlige Forhold. Paa de to Sider falder Højen, der var 50 M. høj, 35 M. over Dalen, stejlt af mod Flooddalene, og indad mod Bjærglandet er den naturlig beskyttet ved en lille Indsænkning. Pladsen egnede sig fortræffelig til en Højborg; ogsaa det tyrkiske Navn *Hissar* tydede derpaa. Men den franske rejsende Le Chevalier forkastede H. og søgte at bevise, at det 8 Km. sydligere liggende Bunarbashi var Stedet for Troja, og uagtet Brøndsted i sine efter hans Død udkomne Forelæsninger grundig havde paavist Løsheden af Le Chevalier's Paastand, holdt dog mange med ham, indtil Heinrich Schliemann 1870 begyndte systematiske Udgravninger, som han fortsatte ned til Klippen, der viste sig at være dækket af 17 M. Grus, Levninger af Fortids Bebyggelse. Han fandt flere Byer, den ene oven paa den anden, og som alle syntes at være blevne ødelagte ved Ild. Efter ham var der 9 Byer, den øverste (9.) stammede sikkert fra Tiden efter Alexander; den næstnederste (2.) By, der udmærkede sig ved fortræffelige Fæstningsmure og Porte m. m., antog han for Homer's Troja, et stort Guldfund i dette Lag gjorde ham helt sikker i sin Sag. Men senere Udgravninger, dels af Schliemann selv, dels efter hans Død af Dorpfeld, have fuldt godtgjort, at Homer's Troja ikke er den anden, men den sjette By, hvis omhyggelig udførte Bymure helt ere udgravede af Dorpfeld 1893. De ligge længere nede og omslutte en Flade af 20,000 □M., medens den anden By kun havde et Fladeindhold af 8,000 □M. I sin Begejstring for at afdække den anden By, sit homeriske Troja, har han vist ryddet meget af det virkelige homeriske Troja bort. De af Schliemann fundne Oldsager ere i Berlin, i »Museum fur Volkerkunde«; noget er i Konstantinopel's Museum. H. er let at opdage fra Dardanellerne ved sine Grusbanker. (Litt.: J. L. Ussing, »Troja« [Kbhvn. 1895]; foruden Schliemann's Skrifter, »Ilion« [1881] og »Troja« [1884] tillige Schuchhardt, »Schliemann's Udgravninger«, paa Dansk ved Ludvigsen [Kbhvn. 1891]; paa Tysk 2. Udg. 1891). *V. S.*

Histerīdae se Stumpbiller.

Histiåia (ell. Hestiaia) var i Oldtiden Navnet paa en ret betydelig By paa Nordkysten af Euboia. Aar 445 f. Chr. flyttede dens Indbyggere til den nærliggende, s. A. anlagte atheniensiske Koloni Oreos (s. d.), hvis officielle Navn derefter blev H. *H. A. K.*

HiStiaiOS var Enevoldshersker i den græske By Miletos i Lilleasien under Perserkongen Dareios'es Overherredømme. Da Dareios gjorde sit mislykkede Tog mod Skytherne, havde han tillige med de øvrige græske Fyrster i Lilleasien faaet det Hverv at bevogte Broen over Donau og bevægede ved denne Lejlighed de andre til at blive paa deres Post og dække Dareios'es Tilbagetog, efter som han indsaa, at ved dennes Undergang vilde han selv miste Magten i Miletos. Dareios belønnede ham vel herfor, men senere fattede han Mistanke til ham og kaldte ham under et ærefuldt Paaskud til sit Hof. Da Grækerne i Lilleasien snart efter gjorde Opstand mod Perserkongen — efter Fortællingen paa Foranledning af H. —, sendte Dareios H. derhen for at berolige Stemningen. Men denne tog nu selv Del i Bevægelsen; rigtignok mislykkedes hans Forsøg paa igen at faa Magten i Miletos, men han fik fat i en Flaade, hvormed han foretog flere Strejftog paa Søen. Paa et af disse blev han fangen af Perserne og henrettet. *H. H. R.*

Histiophōrus se Sværdfisk.

Histogenēse (græ.), Vævenes Tilbliven og Læren derom, se Væv.

Kistografi d. s. s. Histologi.

Histokemi (græ.) se Kemi.

Histologi (græ.), Vævslære (se Anatomi og Væv).

Historie (lat. *historia*) er et ret mangetydigt Ord, der oprindelig paa Græsk betød Udforskning, Undersøgelse. Det betegner baade, hvad der er sket (tysk: »Geschichte«, smlg. »geschehen«), og Fortællingen derom saa vel som Studiet deraf. Fortrinsvis bruges H. om Menneskets Fortid, men hvor det ved Naturforhold lykkes at paavise en Udvikling, falder det ogsaa naturligt at tale om H., saaledes om Jordens Udviklingshistorie.

De menneskelige Handlinger og Forhold, der ere Genstand tor H.'s Studium, belyses, naar de optræde i Nutiden, af en Række forskellige Videnskaber, Psykologi og Etik, Stats- og Retsvidenskab, Statistik og Økonomi o. s. fr. H. ser dog væsentlig paa alle disse Forhold i deres Vorden, de andre Videnskaber se paa dem i deres Væren, men begge Maader gribe ind i hinanden. Til Retsvidenskaben hører f. Eks. ogsaa Retshistorien, paa hvis Omraade Historikeren mødes med Juristen, men saaledes at den sidste især har Opmærksomheden vendt mod Retsforholdenes Udvikling ned gennem Tiderne, Historikeren særlig paa hver Tidsalders Retsforhold i deres Sammenhæng med Tidens hele Karakter.

Paa denne Maade bliver H. yderst omfattende, og den fuldendte Historiker burde tillige være fuldt Herre over talrige andre Videnskaber, hvis i Resultater og Metoder han stadig kommer til at bruge. Intet Under da, at mange gyse tilbage for denne Konsekvens og søge at afgrænse H.'s Omraade snævrere. Herved har man især, i Overensstemmelse med Historieskrivningens faktiske Udvikling, tænkt paa den rene politiske H., Staternes H. som Magtvæsener, og sikkert er det dette Omraade, paa hvilket Historikeren er mest selvstændig og uafhængig af andre Videnskaber. Det ses dog ikke, at Kulturens Udvikling er en mindre værdig Genstand for H.'s Studium end den politiske H., og enhver dybere Forstaaelse af Statslivet kræver tillige et Studium af baade Samfundsforholdene og hele Aandslivet. Man kan da næppe føre en saadan Afgrænsning igennem, og selv om H.'s vidtstrakte Arbejdsomraade naturlig medfører en Arbejdets Deling, vil en Skildring af en Tidsalders H. altid blive ufuldstændig og ufuldkommen, om ikke alle Tidens Forhold medinddrages.

Særlige Vanskeligheder byder det at bestemme Forholdet mellem H. og Filologien. Naar den klassiske Filologi med *Böckh* defineres som Oldtidskundskab, bliver den ganske enstydig med klassisk H.", men en saadan Definition lader sig næppe overføre paa Filologiens andre Omraader. Det synes da heldigere kun at lade Filologien omfatte Studiet af Aandsprodukterne; som saadan afgiver den for en væsentlig Del Grundlaget for alt historisk Studium.

Historievidenskabens Metode. Historikerens første Arbejde er at samle de Kilder, der kunne oplyse det Spørgsmaal, han agter at studere. Findekunsten (*Heuristikken*), der i tidligere Tider voldte Historikeren de største Vanskeligheder, lettes nu ved, at Kilderne efter stedse større Maal samles i Biblioteker, Arkiver og Museer, samt gøres tilgængelige ved Trykken; talrige Bibliografier hjælpe til Orientering over det umaadelige Stof. (Litt.: Langlois, *Manuel de bibliographie hist.*, I [Paris 1896]).

H.'s Kilder ere de Levninger fra Fortiden, der ere bevarede til vore Dage eller, hvis de selv ere gaaede tabt, i det mindste kendes gennem Meddelelser hos tidligere Forskere. Disse Levninger ere af den mangfoldigste Art; de omfatte alle Frembringelser af Fortidens Mennesker lige fra Pragtbygningen til det simpleste Redskab, fra det store Digterværk til den mindste skriftlige Notice, dertil Sprog, Skikke og paa den anden Side legemlige Rester af selve Menneskene. En særlig Klasse inden for Levningerne danne Beretningerne, de historiske Fortællinger, idet disse ere dobbeltsidige; Beretningen er en Levning af Forfatterens Virksomhed, men den fortæller tillige om en tidligere Tildragelse. Saadanne Beretninger ere ikke blot de egentlige Historikeres Skildringer, men ogsaa de Meddelelser, der gives i Indskrifter paa Monumenter eller optages i Dokumenter og Breve; ogsaa det historiske Billedværk maa regnes med herunder. Det egentlige Karaktermærke for Beretningerne er ikke, som det ofte siges, at de ere affattede med den Hensigt at give Samtid eller Eftertid Kundskab om, hvad der er sket; afgørende er derimod dette, at vi, hvor vi have en Beretning, have et Menneske, der skyder sig ind mellem os og Fortiden; vi se ikke selve Handlingen, men kun et Spejlbillede af den, opfattet og gengivet af en menneskelig Hjerne. Naar vi paa den ene Side have en Fortælling om, hvad en Fred gik ud paa, paa den anden Side selve Fredstraktaten, ser man Forskellen klart mellem Beretningen og Levningen i snævrere Forstand og forstaar ogsaa let, at Beretningen altid afgiver mindre Sikkerhed end Levningen; men vist er det tillige, at alle de mang-

foldige Handlinger, der ikke paa en eller anden Vis have afsat materielle Resultater, kunne vi kun lære at kende gennem Beretninger.

Det er først i 19. Aarh., at H. ret har faaet Øjet opladt for de historiske Kilders ejendommelige Natur og særlig for den personlige Farve, der findes ved enhver historisk Beretning; de umaadelige Fremskridt, der ere gjorte siden, bero netop paa, at man har klaret sig den Usikkerhed, der knytter sig til Beretningerne, og saa dels søgt at behandle disse med tilbørlig Kritik, dels med Iver kastet sig over at fremdrage de mere paalidelige Vidnesbyrd, vi have i selve de egentlige Levninger. Kildekritikken er grundlagt af Niebuhr og klart udformet af Ranke.

Over for Levningen er det Kildekritikkens Opgave at opklare Tidsalder, Hjemsted og Ophavsmand. Naar Levningen selv, som det hyppigst er Tilfældet, har Angivelser herom, bliver det da Maalet at prøve, om disse Angivelser ere at lide paa, om Kilden er, hvad den udgiver sig for, og denne Del af Kildekritikken betegnes derfor ofte som Ægthedskritik; hvis det oplyses, at Kilden er uægte, standser man dog ikke derved, men søger videre at paavise, naar og i hvad Hensigt Forfalskningen er foregaaet. Den samme Fremgangsmaade anvendes ogsaa over for Beretningen, saa længe denne ses under Synspunktet Levning; men dens anden Side fordrer en videre og vanskeligere Undersøgelse. Naar Beretningen ovenfor defineredes som et menneskeligt Spejlbillede, bliver det her Kildekritikkens Opgave at paavise Spejlets Ejendommeligheder; »Forfatteren er det straalebrydende Medium, og Kritikerens Fremgangsmaade bliver analog med Astronomens Rektifikation« (Sybel). Man studerer paa den ene Side Forfatterens Forhold til den Tildragelse, hvorom han fortæller, paa den anden Side hans Personlighed og dens Ejendommeligheder, og søger derved at bestemme, hvorvidt hans Beretning kan antages at svare til, hvad der virkelig er foregaaet. Er en Forfatter ikke selv Øjevidne til de Tildragelser, han fremstiller, maa man søge at skaffe sig Forstaaelse af, hvorledes Beretningen kan være ændret, før den naaede til ham. Disse kildekritiske Undersøgelser ere ofte lange og møjsommelige; men ene ad den Vej kan det lykkes at klare Beretningernes større eller mindre Paalidelighed, og det store Arbejde, der i Nutiden er anvendt herpaa, har ogsaa bragt gode Frugter. Det har vist sig, at i en Grad, som man tidligere ikke anede, bygge mangfoldige Beretninger ikke paa direkte Kundskab om det, hvorom de fortælle, men ere alene Gengivelser af, hvad ældre Beretninger have meddelt, kun omformet og udpyntet; Udsondringen af disse afledede Kilder (sekundære Beretninger) og dermed af alle de Fejltagelser, de indeholde, har i høj Grad renset vor Viden om Fortiden; og Studiet af, hvorledes en Beretning paa den Maade omdannes ved at gaa fra Mund til Mund, har tillige aabnet os et Indblik i baade Sagnets og enhver historisk Fortællings Udviklingshistorie.

Det nærmere Studium af de forskellige Kildearter har delvis formet sig til særskilte historiske Hjælpevidenskaber, der dog her kun kort skulle karakteriseres, idet der i øvrigt henvises til de særskilte Artikler. Kronologien vejleder til Forstaaelse af Fortidens Tidsregning og enkelte Tidsbestemmelser. Skriftens Udvikling studeres at Palæografien, som dog især holder sig til den Skrift, der findes i Bøger og Breve, medens Indskrifternes Skrift ligesom deres øvrige Ejendommeligheder ere Genstand for Epigrafikken. Dokumenternes Ægthed og deres Fortolkning oplyses af Diplomatikken; som en særlig Gren af denne kan man regne Læren om Seglene, Sfragistikken, som atter staar i nær Sammenhæng med Heraldikken, Læren om Vaabenskjoldene. De to sidste Videnskaber danne Overgangen til Arkæologien, som i sine forskellige Forgreninger behandler de ikke-skriftlige Kilder og uden skarp Grænse gaar over i Kunsthistorien; Numismatikken behandler Mønter og Medailler.

Kildekritikken leder os frem til det enkelte historiske Faktum. Enhver Levning sikrer i sig selv et saadant; Brømsebro-Traktaten, Rundetaarn og Kronemønten af 1618 ere utvivlsomme Træk af Christian IV's Regeringshistorie. Ved en enkelt Beretning naar man ikke saa vidt; selv om det er et Øjevidnes Skildring, og vi have Grund til at tro, at Iagttageren har opfattet rigtigt og rigtig gengivet, hvad han har set, er det dog umuligt for os her at naa fuld Sikkerhed, og de mange Tildragelser, der kun hvile paa et enkelt Vidnes Beretning, kunne kun betegnes som sandsynlige, aldrig mere. Større Sikkerhed opnaas først, naar der er flere af hinanden uafhængige Vidner om samme Tildragelse; selv to saadanne ville oftest være tilstrækkelige, men kun i det grove gælder denne Regel. De to Vidner tilhøre dog samme Tidsalder med dens Ejendommeligheder, ere i alt Fald Mennesker med de Anlæg til fejl Iagttagelse, der knytte sig til selve den menneskelige Natur; man har med Rette sagt, at Djævelens Eksistens paastaas af flere Øjevidner end de fleste historiske Personligheders, og overhovedet ville selv talrige Vidner ikke overbevise os om Rigtigheden af en Iagttagelse, der strider mod Naturlovene. Paa den anden Side kunne afvigende Beretninger i Virkeligheden ofte støtte hinanden, naar nemlig Afvigelserne ere naturlige netop ud fra Iagttagernes forskellige Stade og Karakter.

Ud fra de enkelte Fakta, som Historikeren har konstateret med større eller mindre Sikkerhed, søger han at konstruere Billedet af Fortidens Mennesker, Tildragelser og Tilstande. Han arbejder derved stadig med Baggrund i sin egen Tid, bygger paa, hvad han der ser og erkender. Oftest ubevidst er denne Baggrund dog altid til Stede; man ser det bedst ved de Følger, som Fremtrædelsen af ny Fænomener drager med sig for Opfattelsen af Fortiden: Nationernes Rejsning mod Napoleon I gjorde, at man fik Blik for Nationaliteternes Betydning i fjerne Tider, de sociale Spørgsmaals stærke Fremtræden i vore Dage har aabnet Øjet for deres Betydning i alle foregaaende Tidsrum. Men Historikeren lægger dog Hovedvægten paa efterhaanden at fatte netop den Forskel, der er mellem Fortidens og Nutidens Mennesker i Tænkesæt og Handlemaade, og kun den, der saaledes til en vis Grad formaar at løsrive sig fra sit Udgangspunkt i Nutiden, naar virkelig Forstaaelse af Fortiden.

Medens Kildekritikken er ejendommelig for H., netop fordi H.'s Ejendommelighed er, at den sysler med det forbigangne, er der næppe under

Historikerens videre Arbejde nogen Metode, der er særegen for ham. Hvad han kan udlæse af de enkelte Fakta, gør han ved en mere eller mindre stringent Benyttelse af de Metoder, som herske i de Videnskaber, der behandle de samme Genstande i Nutiden som han i Fortiden; han er skiftevis Psykolog, Jurist, Økonom o. s. v.

Fremstillingsformer for Historieskrivning. Den første Form for historisk Fremstilling er den simpelt fortællende (refererende), Krøniken, der frembringes af nysgerrig Glæde over mærkelige Tildragelser og Kærlighed til Forfædrenes Bedrifter; den er smukt repræsenteret allerede af H.'s Fader Herodot. Kun en Menneskealder senere findes hos Thukydid en anden Form, der efter et af Polybios anvendt Udtryk kaldes den pragmatiske, fordi den tilsigter at udvikle Mennesket som Statsborger. Man nøjes ikke med at fortælle; man vil klargøre de ledende Mænds Motiver og Maal, paavise Grunden til den enes Sejr og den andens Nederlag; heri ses H.'s Nytte, thi hvad der er hændet een Gang, vil atter ske, de samme Situationer ville atter og atter gentage sig. Medens den refererende H. ikke søger Sammenhængen i Tildragelserne, fordi den som herskende i H. ser en for Mennesker ubegribelig Forsynsstyrelse, bliver H. for Pragmatikeren et Værk af de ledende Personligheder. Krønikeskriveren interesserer sig for alt, stort og smaat mellem hinanden; Pragmatikeren holder sig til Staternes H. Hvor disse Former herske, anses H. nærmest for en Kunst; den fortællende H. kommer let til at lægge mere Vægt paa den tiltrækkende Fremstilling end paa Sandheden, Pragmatikeren føler sig ved sin Tro paa den evindelige Gentagelse overbevist om, at han med fuld Sikkerhed kan sætte sig ind i den tidligere Situation. Et ejendommeligt Udtryk faar denne Opfattelse af H. som Kunst ofte ved de Taler, der lægges i Munden paa de optrædende Personer; de ere lavede af Forfatteren, der dog har følt sig fuldt sikker paa, at saaledes maatte vedkommende have talt. Den pragmatiske H. fører tit til, at man helt forlader den simple Fremstilling af Tildragelserne og blot fremsætter Betragtninger over, hvad der er foregaaet (raisonnerende H.); i Stedet for den politiske Bedømmelse, der værdsætter Handlingerne efter deres Hensigtsmæssighed, træder ofte, hvor Statsfølelsen er svagere, en moraliserende, og for denne bliver H. til sidst kun en Række Eksempler til Efterfølgelse eller Afskrækkelse (Ove Malling's »Store og gode Handlinger«).

De to nævnte Hovedformer have i det væsentlige behersket H. lige indtil 19. Aarh., selv om der rundt om træffes Begyndelser til en anden Form; i Oldtiden sejrede hurtig den pragmatiske H., traadte atter tilbage i Middelalderen for med Nutidens Begyndelse paa ny at faa Magten. Efterhaanden svandt dog den Grundvold bort, der bar denne Art H. Man kom bort fra Tanken om de uendelige Gentagelser; man forstod, at en historisk Situation aldrig gentager sig uforandret, og bevidst eller ubevidst førtes man til i H. at se en fortsat Udvikling. Bag ved de ledende Statsmænd opdagede man Folkets store Masse, jævnsides den politiske H. studerede man Aands- og Samfundsliv; man fik Øjet opladt for, hvor lidet H. lod sig forklare blot som et Værk af store Individualiteter. Paa denne Baggrund rejste der sig da en ny Form for historisk Fremstilling, der har behersket 19. Aarh., og som kan betegnes som den udviklende eller genetiske. Dens Program er udtalt af Ranke: H. skal hverken dømme eller belære; den skal kun sige, »wie es gewesen ist und wie alles gekommen ist«. Fremstillingen anlægges paa at vise, hvorledes enhver Tildragelse udvikler sig, hvorledes en Tidsalders Tilstand efterhaanden omformes. Herved kan den ene Forsker mere betone Individernes Indflydelse, den anden de store Massers, den ene lægge Vægt paa Ideernes Magt, den anden betone de materielle Aarsager. Men gennemgaaende bliver Forklaringen af Sammenhængen kausal, medens den paa Krønikestrinnet er teologisk, hos Pragmatikeren ensidig teleologisk.

Nutidens historiske Granskning har derimod overladt andre at fatte de sidste Faktorer, der herske i den historiske Verden, og at finde H.'s endelige Maal og Mening. Samtidig med at H. selv er bleven mere positiv, er der fremtraadt en H.'s Filosofi, som hvis Grundlæggere man kan betragte Vico og Herder i 18. Aarh., og som i den følgende Tid har delt sig i en idealistisk Retning med Hegel som Hovedrepræsentant og en realistisk, hvis mest fremragende Mænd ere Comte og Buckle. Begge Retninger have været frugtbringende for H., den første ved at betone den fremadskridende Udvikling og Ideernes Magt, den anden ved at fremhæve den nøje Sammenhæng mellem Menneskenes II. og Naturgrunden. Men Filosofferne have dog i deres abstrakte Behandling af H. gjort for megen Vold paa de virkelige Forhold til, at deres store Konstruktioner have faaet blivende Værdi.

Har det i 19. Aarh. været H.'s Hovedopgave at fatte de historiske Tildragelser i deres Singularitet, som noget hvert for sig nyt, altsaa lige det modsatte af, hvad den pragmatiske H. stræbte efter, er det dog rimeligt, at H. atter vil Svinge noget tilbage mod det tidligere Standpunkt. Ved Inddragelsen af de store Massers Forhold, Tilstandene ved Siden af Tildragelserne, er man ført ind paa Omraader, hvor en lovmæssig Udvikling lettere lader sig paavise end ved den politiske H, hvor de enkelte Statsmænd og de øjeblikkelige Situationer spille en saa afgørende Rolle, og disse Forhold tildrage sig Opmærksomheden i stedse voksende Grad. Her synes det muligt at komme dybere ind paa en Sammenligning mellem de forskellige Tiders Samfund og Institutioner og paa en Analyse af de Elementer, der have virket ind her, og Fremtiden vil da maaske gaa i Retning af en komparativ H., hvis disse Opgaver ikke snarere tilfalde den endnu knap fødte Videnskab, Sociologien.

Dette er dog Fremtidsmuligheder, og paa sit nuværende Trin maa H. væsentlig siges at være en beskrivende Videnskab. Den rene historiske Fortælling spiller endnu en Hovedrolle og med den ogsaa den kunstneriske Fremstilling. Man holder vel fast ved, at for H. gælder det mere om Sandhed end om formfuldendt Fremstilling; men naar det er H.'s første Opgave at give en anskuelig Skildring af Fortiden, at gøre døde Ting og Mennesker levende, >une résurrection«, som Michelet sagde, spiller derved Fantasien en overordentlig væsentlig Rolle, og alle store Historie-

skrivere have denne Evne i fremragende Grad. Ogsaa det pragmatiske, belærende eller opdragende Element genfindes stadig, kun paa en anden Maade end før; det er mindre af H.'s enkelte Tildragelser, man vil belæres, end af Udviklingens Gang i det store. Man vil gennem Fortiden forstaa Nutiden; oftest bliver dette dog til, at man i Fortiden genfinder det, der rører sig kraftigst i en selv og ens egen Tid, og hvor et stort Ideal behersker Sindene, frembringer det ogsaa en stor Historieskrivning. Frankrig's historiske Skole i 1820'erne bæres oppe af Liberalismens Tanker, og i Julirevolutionen saa Datidens Historikere ikke uden Grund »deres Revolution« ; den tyske Enhedstanke behersker den tyske Historieskrivning i dens sidste Fase, og denne selv har givet vigtige Bidrag til baade at gennemføre Tyskland's Enhed og befæste den.

Hvor stor Rolle den kunstneriske Fantasi og Forskerens personlige Overbevisning end spille, vil ingen dog nægte, at den objektive Skildring og upartiske Bedømmelse af Fortiden er det højeste Maal, og at man har nærmet sig dette mere end i forrige Tider, er vist nok. Naar Ranke fra alle Sider betragtes som den centrale Skikkelse i Nutidens historiske Granskning, er dette betegnende for den voksende Anerkendelse af, at H.'s egentlige Maal hverken er at underholde eller at begejstre, men at forstaa. Den af de herskende Ideer inspirerede Historieskrivning har i selve Øjeblikket stor Indflydelse; i Længden virker den objektive kraftigst, lærer os en dybere Forstaaelse af Menneskeheden og os selv, af Grundvilkaarene for Politik, Samfundsforhold og Aandsliv.

Verdenshistorien og dens Perioder; Specialhistorie. For Historikerne i den klassiske Oldtid vare kun Grækerne og Romerne virkelig Genstand for Betragtning, medens Barbarerne faldt udenfor. Kristendommen nedbrød denne Skranke; længe førte dette dog kun til, at man sidestillede Jødernes H. med de klassiske Folks. Først i Slutn. af 18. Aarh. naaede man til som Idealet for Universalhistorien at opstille en Skildring af Menneskehedens H.; »Verdenshistorien omfatter alle Nationers og Tiders Tildragelser i Sammenhæng, for saa vidt de paavirke hverandre og med hverandre danne en levende Enhed« (Ranke). Dette er dog endnu et uopnaaeligt Ideal; mange Folk staa for os som uhistoriske, fordi vi ikke hos dem formaa at paavise en virkelig Udvikling, andre som Indere og Kinesere have kun yderst ringe Berøringer med vor Kulturudvikling. Verdenshistorien, som den nu gives, bliver da ene en Skildring af en meget begrænset Del af Verden, af Oldtidens Kulturfolk, grupperede om Middelhavet, og siden af Europa's Folk. Disse i have dog nu bredt sig over hele Jordens Kreds, i og i det mindste for 19. Aarh. er Verdenshistorien som sammenhængende Hele en Virkelighed. I det samme Aarhundrede er det ogsaa lykkedes at føre Menneskenes H. længere tilbage, end man tidligere anede; samtidig med at man har opgivet at finde faktisk H. i de Sagn, der knytte sig til ethvert Folks tidligste Optræden, har man ved Hjælp af Levninger (Oldsager) faaet Forstaaelse af meget tidlige Udviklingstrin og derved tillige knyttet et Baand mellem de egentlige Kulturfolk og de »uhistoriske«.

Som de mest kendte Verdenshistorier kunne nævnes Becker's, ogsaa i dansk Oversættelse, Schlosser's [18 Bd., 2. Udg. 1870—75] og G. Weber's [16 Bd., 2. Udg., Leipzig 1882—90] samt Italieneren Ces. Cantù's, bearbejdet paa Dansk af Holm og Weilbach [7 Bd., 1870—79]; i en høj Alder paabegyndte Ranke en »Weltgeschichte«, hvormed han dog kun naaede frem til ind i Middelalderen [9 Bd., Leipzig 1881—88]. Under de voksende Vanskeligheder, der er for den enkelte ved at beherske hele det umaadelige Stof, har man søgt at naa Maalet ved Samarbejde mellem flere; det gælder allerede den af svenske Historikere forfattede »Illustrerad verldshistoria«, redigeret af Wallis [overs. af Daae og Drolsum, 6 Bd., Chra. 1876—80], siden de i større Maalestok anlagte tyske og franske Verdenshistorier: Oncken's »Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen« [Berlin 1879—90] °g Lavisse og Rambaud's »Histoire universelle depuis le 4. siécle« [Paris 1896 ff.].

Til bedre Oversigt over det umaadelige Stof har man tidlig følt Trang til at inddele Verdenshistorien i Perioder. Efter Kristendommens Sejr satte man ofte Skellet ved selve Christi jordiske Optræden; herskende blev dog en Inddeling efter Verdensmonarkierne i Daniel's Aabenbaring, saaledes at man stadig mente at leve i det romerske Kejserdømme, der ansaas for fortsat i det tysk-romerske. Denne Periodeinddeling holdt sig til ind i 18. Aarh., da den efterhaanden afløstes af den nuherskende. Man opstillede som Modsætninger Oldtiden og den nyere Tid og indlagde mellem disse en Overgangstid, Middelalderen; efter den store Revolution begynde mange med denne en fjerde Periode, den nyeste Tid. Ogsaa denne Inddeling er dog i Virkeligheden lidet tilfredsstillende; den klassiske Oldtid staar paa en helt anden Vis som et afsluttet Hele med Opgang, Blomstring og Nedgang end de andre to eller tre Perioder.

I Modsætning til Universalhistorien staar Specialhistorien i dens mangfoldige Variationer, snart afgrænset kronologisk efter Perioder, snart geografisk eller etnografisk (efter Stater, Nationer eller mindre Dele deraf), snart saglig (politisk, kulturhistorisk eller enkelte Sider af menneskelig Virksomhed), lige indtil Monografien, der fremstiller en enkelt historisk Tildragelse, og Biografien, der skildrer et enkelt Menneskes H. og blandt Fremstillingerne svarer til Memoiren blandt Kilderne. Et særligt Synspunkt er det slægthistoriske eller genealogiske (se Genealogi). En Hovedrolle ved Specialhistorien spille Nationer og Stater, fordi den historiske Forskning hos hvert Folk med Forkærlighed vender sig mod Folkets egen Fortid.

Historieskrivningens Historie.

Medens de orientalske Folk kun naaede til at optegne deres Kongerækker eller højst til Aarbøger (saaledes Kinesere og Assyrer), blomstrede en virkelig H. frem i Oldtidens Grækenland. Den rige Sagnskat, der var bevaret gennem Digterne, begyndte Logograferne at ordne, delvis ogsaa at kritisere. Først Herodot (ca. 440 f. Chr.) kan dog med Rette nævnes som Historieskrivningens Fader. Han fortæller om den store Kamp mellem Hellener og Perser indtil Slaget ved Mykale (479), og indledningsvis skildres Grækernes ældste Historie og de Folks, med hvem de efterhaanden kom i Be-

røring; hans Interesse for alt det mærkelige, han ved at tale om, faar et højere Præg ved den Stolthed, han føler over sit lille Folks Sejr over Barbarernes Masser. Kun en Menneskealder senere skddrer Thukydid Samtidens store Tildragelse, den peloponnesiske Krig; han bygger paa egne Iagttagelser og paa andres Meddelelser, som han underkaster en skarp Kritik, og han giver, især gennem de Taler, han indfletter i sit Værk, en fin Karakteristik af de ledende Personligheder og de kæmpende Magter. Hans Formaal er at belære Læseren, og han bliver derved den første pragmatiske Historiker (jfr. ovenf.). I denne Retning gaar ogsaa Xenofon og især Polybios, der sætter sig til Maal at forklare Aarsagerne til Romernes Verdensherredømme og derfor skildrer den græsk-romerske H. i de puniske Kriges Tid. Andre lægge Hovedvægten paa glimrende, retorisk Fremstilling, saaledes især Isokrates og hans Skole. Plutarch endelig (ca. 120 e. Chr.) er Moralisten, der i sine Biografier af Grækere og Romere skildrer Typer paa de forskellige Dyder.

Grækernes Historieskrivning paavirker Nabofolkene. Først i den alexandrinske Tid skriver Berosos Babyionernes, Manetho Ægypternes H., begge paa Græsk, og ogsaa den romerske Historieskrivning bygger paa den græske. Rom's gamle Præsteaarbøger vige Pladsen for en stedse bredere, udmalende Annalistik, der begynder med den græskskrivende Fabius Pictor og udmunder i Livius'es store Nationalhistorie. Mere ejendommelig er Memoirelitteraturen, hvoraf det meste dog er gaaet tabt; beslægtet hermed er Cæsar's Fremstilling af hans egne Felttog og Sallust's karakterfulde Skildringer. Endelig naar den romerske Historieskrivning sit Højdepunkt med Tacitus, der skildrer I. Aarh.'s Kejsere i de mørkeste Farver, moraliserende over Tidens Daarlighed og med en maaske mere kunstlet end dyb Psykologi.

Ogsaa efter Tacitus er der talrige græske og romerske Historieskrivere, der i Byzans fortsætte sig ned gennem M i d d e l a l d e r e n. Større Interesse knytter sig dog til de Historikere, der efter Folkevandringen optræde hos de germanske Folk. Jordanes fortæller Goternes, Paulus Diaconus Longobardernes H. efter de gamle Folkesagn, Gregor af Tours giver ved Aar 600 i et barbarisk Latin de mest anskuelige Skildringer af sin Tidsalder i Frankerriget, og Beda fortæller Anglerfolkets Kirkehistorie med en sjælden Sandhedskærlighed. I Karl den Store's Tid søger man at efterligne Oldtidens Forfattere (Einhard saaledes Sallust); det egentlige Grundlag for den middelalderlige Historieskrivning blive dog Aarbøgerne, først kortfattede Noticer, siden stedse bredere, og denne brudstykkeagtige Fremstillingsmaade passer ogsaa godt til Tidens hele Opfattelse, hvorefter Guds ubegribelige Styrelse ordner og afgør alt. Det var Gejstligheden, der forfattede disse Aarbøger, og Sproget er alle Vegne Latin; kun Angelsachserne have i den ældre Middelalder Aarbøger paa deres eget Maal. Efterhaanden træde dog Folkesprogene frem og med dem Lægmændene; i Frankrig skildrer allerede Villehardouin det fjerde Korstog, Joinville sin højt elskede Konge, Ludvig den Hellige. Henimod Middelalderens Slutning bliver Historieskrivningen mere folkelig og realistisk; Froissart fremstiller i spredte Fortællinger det brogede Liv i Frankrig paa Hundredaarskrigens Tid, Villani'erne skildre deres Fædrenestad Firenze's H., i Tyskland faa de forskellige Byer hver deres Bykrønike.

Nyt Liv kom der i Historieskrivningen, da man ved Renaissancen atter fik Kendskab til Oldtidens Historikere; man lærer af dem baade den malende, ofte retoriske Fremstilling, og Maalet, at H. skal være en »Læremester for Livet«. Æneas Sylvius skildrer sin Samtids H. med udpræget Blik for det karakteristiske, Machiavelli er en fuldendt Type paa en Pragmatiker, Guicciardini en stor Psykolog. Disse Italienere blive Mønstre for det øvrige Europa, og i 16. Aarh. optræde talrige Historieskrivere i Spanien, Frankrig og Tyskland; med Forkærlighed studerer hver Nation sin Fortid. Kritikken, som ikke var Italienernes stærke Side (at Laurentius Valla paapegede Uægtheden af det konstantinske Gavebrev, staar som en Undtagelse), gør store Fremskridt N. f. Alperne, især da den skærpes af de religiøse Stridigheder. Magdeburg-Centuriatorerne med Mathias Flacius i Spidsen vise Vejen, men Protestanternes Eksempel følges af Katolikkerne, ja disse komme snart forud; Jesuitten Bolland paabegynder Kæmpeværket over Helgenernes H. *(Acta sanctorum)*, en ny Afart af Benediktinerordenen, *La congrégation de Saint-Maur* (stiftet 1621) driver lærd Udgivervirksomhed, og til den hører Diplomatikkens Grundlægger Mabillon. I Frankrig fremblomstrer ogsaa en rig Memoirelitteratur, medens Pierre Bayle ved sin Skepsis tilfører Historieforskningen et frugtbringende Element.

Er 17. Aarh. især Kritikkens og Materialindsamlingens Tid, bringer 18. Aarh. store Fremskridt for H.'s Fremstilling og Opfattelse. Montesquieu aabner en dybere Forstaaelse af Staternes Forfatning, Voltaire betoner Kulturens Udvikling jævnsides den politiske H. Gibbon fremstiller dybt indtrængende det romerske Kejserdømmes Nedgang. I Tyskland har Leibniz en fin Forstaaelse af Historievidenskabens ejendommelige Karakter, Herder udstrør mange dybsindige Ideer om Sammenhængen i H., Gottinger-Historikerne (Spittler, Gatterer o. fl.) levere fortræffelige Haandbøger, og Joh. v. Müller drager aandfuldt Grundlinierne af Verdenshistorien.

H. i 19. Aarh. har sin Baggrund i, at den store Revolutions Forsøg paa at bygge en ideal Stat op paa helt nyt, forstandsmæssigt Grundlag var mislykket; man fik derved bedre Forstaaelse af de historiske Vilkaar for Samfundslivet og indsaa det ubevidstes Betydning jævnsides det rationelle. I Tyskland havde allerede tidligere Justus Möser forstaaet Ændringerne i Statsforfatningen ved at se de sociale Forskydninger i Folkets brede Lag, Winckelmann set den antikke Kunst som Udtryk for de klassiske Folks hele Karakter; nu opstod den historiske Retsskole (Savigny, *Eichhorn*), der trængte de naturretlige Synspunkter tilbage, og Niebuhr fremstillede i sin »Romische Geschichte« ikke blot klart den moderne Opfattelse af al historisk Overleverings og særlig Sagnenes rette Natur, men viste ogsaa dyb Forstaaelse af den sammenhængende Forfatningsudvikling. Romantikernes Digtning bragte ny Interesse for den længe saa foragtede Middelalder, og den nationale Rejsning mod Napoleon vakte

Kærlighed til det tyske Folks Fortid; under Stein's Ledelse stiftedes 1819 »Gesellschaft für deutsche Geschichtskunde«, som snart efter begyndte Udgivelsen af alle Kilderne til Tyskland's ældre H. i Kæmpeværket *Monumenta Germaniae historica*, ledet af Pertz.

I Frankrig blomstrede Historieskrivningen frem under Restaurationen. Man lærte af Walter Scott at skildre Fortiden anskueligt og farverigt, af Chateaubriand at fatte Religionens Betydning. Barante fremstillede i »Hist. des ducs de Bourgogne« det brogede Liv i Middelalderens Slutning, Thierry dvælede med Forkærlighed ved de nationale Brydninger, i England mellem Angelsachser og Normanner, i Frankrig mellem Galler og Franker. Guizot skildrede i store Linier Civilisationens Udvikling i Europa og fulgte den indgaaende i det gamle Frankrig. Fremfor alt kredsede dog alles Tanker om at forsvare de Goder, Revolutionen havde bragt, mod den stigende Reaktion. Mignet og Thiers hævdede Revolutionens Nødvendighed, Guizot fremstillede den som den naturlige Følge af hele Frankrig's tidligere H. og sidestillede den med England's Revolution i 17. Aarh.; Thierry gav sympatetiske Skildringer af Tredjestands Tilblivelse.

Ved Julirevolutionen gik flere af disse Historieskrivere over i Statslivet, men det viste sig snart, at den Liberalisme, de havde kæmpet for, ikke tilfredsstillede; bag ved Tredjestand rykkede Demokratiet frem og fik ogsaa blandt Historieskriverne sine Forsvarere. Michelet skildrede Frankrig's H. med en varm Kærlighed til det store Folk, og hans Revolutionshistorie blev en hel Panegyrik; Lamartine og Louis Blanc fremstillede Girondiner og Jakobiner med den største Sympati. Mere objektivt studerede Tocqueville Demokratiets ustandselige Fremadskriden og viste de Farer, der knyttede sig dertil, især den, at man let glemte Friheden og Ligheden og kom til Cæsarismen.

Napoleon III's Statskup gjorde, at Historikerne en Tid mistrøstig vendte sig bort fra Nutidspolitikken; man vilde nu studere H. for Videnskabens egen Skyld. Renan blev ved sit Værk over Kristendommens Oprindelse banebrydende for den videnskabelige Religionshistorie, Taine søgte at finde den lovmæssige Sammenhæng i H. og at dømme rent objektivt om de historiske Fremtoninger, uden Indblanding af Politik eller Moral. Men Frankrig's ydre og indre Ulykker 1870—71 berørte ham dog stærkt; han optog den Plan, som Tocqueville havde haft, og skildrede »Les origines de la France contemporaine« i et Værk, der blev til et hidsigt Angreb paa Revolutionen, og hvad den havde udrettet.

Paa den yngre Slægt virkede Oplevelserne i de samme Aar anderledes. De fik Afskræk for de store Teorier og de udefra hentede Synspunkter, forlangte dybere Kritik og større Forsigtighed. Fustel de Coulanges oplyser Frankrig's ældste Samfundsudvikling paa Grundlag af det mest indtrængende Studium; Monod grundlægger 1876 »Revue historique« som Organ for den ny Retning; Sorel og Aulard studere Revolutionen med en Objektivitet, der hidtil var ukendt.

I England fik Bourgeoisiet sin Historiker i Macaulay, der dømmer alt i Fortiden ud fra Whigpartiets Idealer. Hans aandfulde, men ofte ensidige *Essays* vinde ham en stor Læsekreds, og han giver saa i »History of England« en bredt malende Skildring af England's H. i den vigtige Overgangstid ved Aar 1700, da Nutidens Forfatning udformede sig efter Revolutionens Slutning. Ganske modsat er Carlyle fuld af Foragt for sin egen Tidsalder og dens overfladiske Liberalisme; han savner der de store Mænd og de kraftige Karakterer, der ere H.'s sande Bannerførere, og han opsøger da disse i Fortiden, skildrer i Cromweil det store religiøse Herskergeni, i Frederik II af Preussen den kraftige Enevoldskonge; i H. ser han Menneskehedens store Lærebog, der først og sidst viser os, at der er en styrende Gud, og i sin gribende Skildring af den franske Revolution fremstiller han »det sidste og største Eksempel paa Guds Hævn«. Nærmere i Slægt med Macaulay er Grote, der skriver Oldtidsgrækernes H. med Beundring for det ideale Demokrati, hvortil Athen naaede i den perikleiske Tid.

Efter Midten af 19. Aarh. har England frembragt mange betydelige Historieskrivere. Froude er stærkt paavirket af Carlyle og har behandlet Emner af den forskelligste Art, spirituelt og partisk. Freeman staar Macaulay nærmest; han holder sig til den rent politiske H. og koncentrerede sig især om Angelsachserne og den normanniske Erobring af England, medens Seeley modsat kun søgte at forstaa England's nyeste Udenrigshistorie. Stubbs har givet den grundigste Skildring af England's Forfatningshistorie, Green en fint forstaaende Fremstilling af det engelske Folks H. gennem Tiderne. Ogsaa Nordamerika har haft Historieskrivere af Rang, der snart have syslet med selve Fristaternes Tilblivelse (Bancroft), snart givet malende Skildringer fra Europa's H. (Prescott, Motley).

I den sidste Menneskealder er den historiske Forskning i Frankrig og England kommen under stærk Paavirkning fra Tyskland. Ogsaa her viser sig i Tiden før 1848 en af den politiske Liberalisme inspireret Historieskrivning, repræsenteret, om end paa meget forskellig Maade, af Rotteck, Dahlmann og Gervinus; dertil slutter sig den noget ældre Schlosser, der i sin moraliserende Historieskrivning skildrede Despoti, Aristokrati, Klerikalisme o. s. v. i de mørkeste Farver. Det er dog ikke denne Retning, som Tyskland skylder sin førende Stilling inden for Historiegranskningen, derimod Leop. v. Ranke. Denne har først klart udformet den kildekritiske Metode, som Niebuhr havde anvendt paa Rom's gamle H., og overført den til den nyere Tid, hvor Kildematerialet flyder saa meget rigeligere; i det banebrydende »Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber« [1824] viste han, hvor lidt man turde bygge paa selv samtidige store Historieskrivere, og fremdrog i Stedet Levningerne som de sikrere Kilder; ved sine Øvelser over middelalderlige Emner, der samlede Tyskland's opvoksende Kræfter om ham, viste han Vejen til et kritisk Studium af Enkelthederne som Grundlag for en objektiv Skildring. Selv behandlede Ranke i sine Værker især den store Brydning mellem Protestantisme og Katolicisme i 16. og 17. Aarh.; hans Interesse var Forskerens, der frydede sig ved at fremdrage nyt Stof og give dybere Forstaaelse, og han skildrede Pave-

dømmet og dets Modstandere med samme Upartiskhed. Der kom derved en vis fornem Kølighed over Ranke's Skrifter, der har hindret dem i at blive ret folkelige til Trods for deres glimrende Fremstillingsform; men paa Videnskaben virkede han des stærkere, og han gav hele den følgende Tids Historieskrivning dens Præg.

I 1840'erne fremtraadte derefter en Række fremragende Historikere. Waitz forfattede sit grundlærde Værk over Tyskland's ældste Forfatning og virkede dygtig som Lærer ved Universitetet i Göttingen, senere som Leder af *Monumenta Germaniae*. Giesebrecht skildrede den tyske Kejsertid med varm Beundring; Droysen, der først havde syslet med Alexander den Store og hans Efterfølgere, fremstillede siden Preussen's H. med den Tanke at vise, hvorledes denne Stat voksede frem mod at blive den Magt, der skulde skabe Tyskland's Enhed. Sybel kom ind paa Spørgsmaal, der laa Nutiden end nærmere og fremstillede den franske Revolutionstid; medens han fremhævede den hele europæiske Baggrund for Revolutionen, brød han ganske med de skøntfarvede franske Fremstillinger og fordømte det hele rationalistiske Forsøg paa at rejse en ny Samfundsbygning. Senere skildrede han det tyske Riges Tilblivelse ud fra et udpræget enhedstysk Standpunkt. Om end alt det, man havde lært af Ranke, stadig gav de forskellige Værker stor videnskabelig Grundighed, satte Nutidspolitikken saaledes stedse stærkere sit Præg paa den tyske Historieskrivning. Videst i denne Retning er Treitschke naaet, der ud fra Sejrherrens Standpunkt skaanselsløst fordømmer alle afvigende Retninger.

Samtidig med den stærke Syslen med Tyskland's egen H. har den tyske Historieforskning stadig dyrket andre Landes og Tiders H.; blandt mange andre har Baur brudt Banen for en kritisk Forstaaelse af Kristendommens ældste H., Gneist givet dyb Forstaaelse af England's Forfatningsudvikling, Mommsen vakt ny Interesse for den romerske H. og drejet Studierne hen imod den længe forsømte Kejsertid. Den kraftige nationale Interesse, der har paavirket Ranke's Efterfølgere, har faaet sit Modstykke i en katolskfarvet Historieskrivning, især hos Joh. Janssen. En bedre Modvægt har det dog været, at man mere og mere har forladt Ranke's vel ensidige Betoning af den politiske H. og jævnsides fremdraget de forskellige Sider af Kulturhistorien. Med den fineste Forstaaelse har Burckhardt skildret Renaissancen i Italien; den historiske Retning i den tyske Nationaløkonomi (Roscher, Schmoller) har ogsaa fundet kraftig Tilslutning blandt selve Historikerne (Nitzsch, Lamprecht). Bag ved de fremragende Historikere staar i Tyskland en Hær af Videnskabsdyrkere; der nedlægges et umaadeligt Arbejde paa at gøre de historiske Kilder tilgængelige, og alle Spørgsmaal underkastes den grundigste Undersøgelse; Tyskland har i 19. Aarh. været som »et eneste stort historisk Laboratorium« (Monod).

Vi kunne her ikke følge Historieskrivningen i de andre Lande — Russeren Karamsin, Tschekken Palacky, Italieneren Villari høre til de mest fremragende Forskere —, heller ikke dvæle ved de ny Landvindinger, H. har gjort ved at trænge ind i det gamle Orientens H., den hele forhistoriske Arkæologi eller det mægtige Opsving i de etnografiske Studier. En nøjere Redegørelse kræver derimod Historieskrivningen i de skandinaviske Lande.

I Norden fremtræder tidlig en stor historisk Interesse; man fortalte med Glæde om Fædrenes Bedrifter ude og hjemme, og Sagnene gik fra Mund til Mund, medens Virkelighed og Digt smeltedes sammen. Paalideligere Efterretninger om Norden komme først udefra; alle Europa's Krøniker genlyde af Normannernes Bedrifter; over selve Nordens H. kastes der Lys ved Efterretninger i de frankiske Aarbøger og Ansgar's Biografi, siden ved Adam af Bremen's Krønike om *Bremer-Ærkebisperne*. Da Kristendommen var naaet til Norden, begyndte en skreven Litteratur med korte aarbogsagtige Fremstillinger eller med Levnedsbeskrivelser af Nordens Helgenfyrster, Olaf den Hellige, Knud Konge og Knud Hertug [»Danske Helgeners Levned« ved H. Olrik, 1893—94]. I Valdemarernes Tid blomstrede Historieskrivningen paa een Gang frem i Danmark; medens man paa ny arbejdede paa Rigets Storhed, dvælede Tanken stadig ved Fædrelandets glimrende Fortid, og Sakse skrev sit herlige Værk; i Formen efterlignede han den romerske Sølvalders Historikere, men det rige Indhold fik han fra den mundtlige Overlevering om de Danskes Bedrifter baade i gamle Dage og i den nærmeste Fortid. Samtidig naaede den islandske Sagaskrivning sit Højdepunkt. Paa den fjerne 0, hvor Islænderne levede adskilte fra den øvrige Verden, men fulde af Interesse for, hvad der skete derude, var den historiske Fortællekunst højt udviklet og frembragte nu en Lægmandshistorieskrivning paa Modersmaalet, der staar uden Sidestykke i Middelalderen. Island's egne Høvdingeslægter og deres bedste Mænd skildredes med dramatisk Liv og skarp Karaktertegning, og den samme Kunst anvendtes i Kongesagaerne paa et større Emne, Norge's H. gennem Tiderne; højest naaede Snorre Sturleson ved sin kritiske Prøvelse af Overleveringen forenet med et fuldendt Herredømme over det store Stof.

Blomstringen varede dog kort. Sagaskrivningen enten udartede, eller ogsaa veg den Pladsen for en tør Annalistik [»Isl. Annaler indtil 1578«, udg. af G. Storm, Chra. 1888]; i Danmark skreves der rundt om i Landets Klostre kun fattige Aarbøger, og alene i de historiske Folkeviser fremtræder en mere levende Skildring. Med 15. Aarh. uddør saa godt som al Historieskrivning baade i Danmark, i Norge og paa Island. Sverige derimod fik i Middelalderens sidste Aarhundreder en rig Historieskrivning, der begyndte med en Rimkrønike om Hertug Erik, død 1317, og fortsattes med en anden, som fortæller om Svenskernes Frihedskampe med Midtpunkt i Engelbrecht Engelbrechtsson og Karl Knutsson [»Svenska Medeltidens Rim-Kronikor«, udg. af Klemming, Stockholm 1865—68]. Nationalfølelsen er det, der paatrykker den sidste Rimkrønike sit Præg, og den samme Følelse ligger ogsaa bag ved Erik Olsson's latinske Fremstilling af hele Sverige's Fortid, der gør ham værdig til at kaldes den svenske H.'s Fader. I jævn, folkelig Form fortaltes i det følgende Aarhundrede Sverige's H. af Olaus Petri.

I Danmark vaagnede den historiske Interesse

atter og viser sig først i den danske Rimkrønike (ca. 1480), som lader de danske Konger i korte Vers fortælle deres egne Gerninger. Reformationstidens Lidenskab mærkes i Povl Helgesen's Fremstilling af Samtidens H. i den saakaldte Skibykrønike, men Hovedinteressen samlede sig om den fjernere Fortid. Sakse's Værk blev fremdraget paa ny af Kristjern Pedersen, og baade han og mange andre i den følgende Tid satte alle Kræfter i Bevægelse for at skildre Tiden efter Valdemarerne paa en Maade, der kunde være Begyndelsen værdig. Opgaven var dog højst vanskelig paa Grund af Kildernes Fattigdom, men man fremdrog med største Flid de gamle Aarbøger, samlede Dokumenter, studerede baade den svenske og den lybske Historieskrivnings Oplysninger om Danmark, og endelig naaede Arild Huitfeldt det længe tilstræbte Maal, idet han i en Række mindre Værker, der udkom 1595—1604 og siden samledes i to Foliobind under Titelen »Danmark's Riges Krønike«, skildrede hele Fædrelandets H. lige til Christian III.

Med Huitfeldt's Kæmpeværk slog man sig saa temmelig til Ro hele det følgende Aarhundrede igennem; dog begyndte Studiet af Oldsagerne med Ole Worm og af Sagalitteraturen med Tormod Torfæus. Først 18. Aarh. bragte ny Fremskridt. Holberg gav ud fra Oplysningstidens Synspunkter den første sammenhængende og let læselige Skildring af Danmark's H. Samtidig gjorde Gram Epoke ved sin Kritik, der især rettedes mod den blinde Tiltro, man længe havde næret til Huitfeldt; han viste, hvor nødvendigt det var paa ny at søge tilbage til selve Kilderne, de middelalderlige Historikere og frem for alt de levnede Dokumenter og Monumenter. Han gav derved Signalet til den storartede Indsamling af Materiale, der foretoges af Langebek, og hvis vigtigste Frugter var den trykte Samling af Kilderne til Danmark's H. i Middelalderen *{Scriptores rerum Danicarum* [8 Bd., 1772—1834]) og en uendelig Række Afskrifter af Dokumenter (»Langebek's Diplomatarium«, nu i Rigsarkivet). Paa dette Grundlag søgte Suhm at fremstille hele Danmark's H. i aarbogsagtig Form; han naaede dog kun frem til Aar 1400, og hans Kritik stod langt tilbage for hans Flid. Flittige Bearbejdere fandt den danske Kirkehistorie og Topografi i Pontoppidan, Adelshistorien i Klevenfeldt og Hofman, Retshistorien i Kofod Ancher.

Ved Overgangen til 19. Aarh. bragte Romantikken levende Interesse for Nordens Oldtid og Middelalder. Dahlmann og P. E. Muller gennemførte den nyere Opfattelse af Sagnenes rette Natur; samtidig begyndte Studiet af Oldsagerne som en ny Kilde til Forstaaelse af Nordens fjerneste Fortid. I Grundtvig mødtes Digteren og Tænkeren og frembragte et stort og ejendommeligt Syn paa H.'s Betydning og Indhold. Mange Enkeltspørgsmaal studeredes med større Flid og Kritik end nogen Sinde før af Werlauff, Molbech, Velschow, Estrup, P. V. Jacobsen, Wegener o. a.

Fra ca. 1830 kom der med de liberale og nationale Strømninger større Flugt i Behandlingen af Danmark's H. 1840 udkom Allen's >Haandbog i Fædrelandets H.« med kraftig Fremhævelse af Hovedlinierne i det danske Folks Udvikling, ensidig bedømt ud fra Liberalismens Standpunkt, men virkningsfuldt og gribende; snart efter samlede Kampen mod Slesvigholstenismens historiske Program alle Danmark's bedste Kræfter. Rigt udviklede Historieskrivningen sig i de forskelligste Retninger. Schiern fæstede sig i sine livfulde Undersøgelser, særlig ved at fremdrage Nationaliteternes Betydning; Caspar Paludan-Müller rettede sin skarpe Kritik mod betydningsfulde Punkter af Fædrelandets H.; N. M. Petersen fremstillede Sprogets og Litteraturens H., Helveg den danske Kirkes H., medens ogsaa Retshistorien og Samfundsforholdene studeredes med Iver; Worsaae udlæste af Oldsagerne det danske Folks ældste H. Højdepunktet naaede endelig Allen i sin Skildring af Nordens H. i den sidste Unionstid, støttet paa det mest udtømmende Studium af Kilderne og skildret bredt og anskueligt efter Macaulay's Forbillede.

Tabet af Sønderjylland, som betegner Nationalliberalismens Nederlag, indleder en ny Periode i Danmark's Historieskrivning, karakteriseret ved skarpere Kritik, Inddragelse af nyt Stof, Tilbagetrængen af de alt for ensidige Synspunkter, der havde behersket det foregaaende Slægtled. Edv. Holm har i en Række Værker oplyst Enevældens Tidsrum og derved skaffet en retfærdigere Bedømmelse af en lang, tidligere lidet kendt Del af Fædrelandets Fortid. A. D. Jørgensen har ved sit rige Forfatterskab baadc brudt Banen for den strengere Kildekritik i Danmark, givet fintforstaaende Levnedsskildringer af store Mænd af den forskelligste Art og kastet Lys over hele Danmark's Udvikling, ikke mindst fordi han ud fra sit ejendommelige Stade som dansk Sønderjyde saa anderledes end de fleste paa Danmark's historiske Mellemværende med Tyskland. Joh. Steenstrup har kritisk fremstillet Normannernes Optræden og verdenshistoriske Betydning og i mange Undersøgelser ført os dybere ind i Danmark's indre Udvikling; Kr. Erslev har studeret Kalmar-Unionens Stiftelse og den monarkiske Reform efter 1536, Fridericia givet mesterlige Skildringer af Danmark i Adelsvældens sidste Dage. Medens alle disse Forfattere have et aabent Blik for Vekselvirkningen mellem indre og ydre Forhold, har Troels Lund givet en rent kulturhistorisk, bredt anlagt Skildring af Danmark og Norge ved Nytidens Begyndelse. Mange andre kunde nævnes; Studiet af Danmark's H. drives saa flittig som aldrig tilforn, og det historiske Stof fremdrages efter den største Maalestok. Paa den Maade er hele den danske H. underkastet en ny Gennemarbejdelse, hvis Resultater ville fremtræde i den store »Danmark's Riges II«., hvis Udgivelse er paabegyndt 1896.

I Norge saa man efter Adskillelsen fra Danmark 1814 med Bitterhed paa den lange Foreningstid, og i J. C. Berg's historiske Arbejder fremtræde strenge Domme over den danske Styrelse. Med Forkærlighed vendte man derfor Tanken mod Norge's glimrende H. i Oldtid og Middelalder, og Jac. Aall førtes derved til sin Oversættelse af Kongesagaerne. Fra ca. 1830 blev denne Tidsalder behandlet af de to fremragende Historikere Keyser og Munch. Medens man i Danmark dvælede ved den Tanke, at Nordens Oldtid var fælles »oldnordisk«, betonede disse Forskere Norge's Særret; de holdt paa den nøje Forbindelse mellem Nordmænd og

Islændere og brugte om den Litteratur, der var Fælleseje for disse, Betegnelsen oldnorsk eller norrøn; yderligere underbyggedes dette ved en Indvandringsteori, hvorefter Nordmænd og Svear vare komne ind fra Øst og Nord og siden havde betvunget de i Sydsverige og Danmark boende tyske Folk. Paa denne Baggrund og baaret af en glødende Patriotisme frembragte de to Forskere en Række fortrinlige Arbejder; Keyser fremstillede fint og klart de forskellige Sider af Norge's og Island's Fortid; Munch skildrede med uhyre Flid og stor Skarpsindighed hele Norge's H. indtil Unionen. Haand i Haand hermed gik en omfattende Udgivervirksomhed; saavel Kongesagaerne som »Norge's gamle Love« og middelalderlige Dokumenter *{Diplomatarium Norvegicum)* gjordes derved fuldt tilgængelige.

Den Ensidighed, der herskede i »den norske historiske Skole«, er bleven rettet af det følgende Slægtled. Indvandringsteorien er opgivet; Foreningstiden med Danmark er bleven studeret nøjere og retfærdigere bedømt. I et genialt Værk har J. E. Sars søgt at paavise den hele Sammenhæng i Norge's H., Aarsagerne baade til Blomstringen og til den senere Nedgang saavelsom til den ny Selvstændighed. Jævnsides kunne af endnu levende Historikere nævnes Gustav Storm som den skarpe Kritiker, L. Daae med hans grundige Monografier, Yngvar Nielsen med talrige Bidrag til Norge's nyeste H.; Fortidslevningerne ere blevne granskede af N. Nicolaysen og O. Rygh, medens Aschehoug er en udmærket Kender af Statslivets Udvikling og A. Chr. Bang en fortræffelig Kirkehistoriker.

I Sverige naaede Historieskrivningen højt allerede i 18. Aarh., da Dalin gav sin klare, letfattelige Fremstilling af Fædrelandets H., medens Lagerbring behandlede den svenske Middelalder med dyb Kritik. I 19. Aarh. frembragte Sverige i Geijer Nordens største Historieskriver, lige udmærket ved sin mesterlige Form, skarpe Karaktertegning og inderlige Følelse for Fædrelandet. Fryxell spredte Interesse for Sverige's H. i de videste Kredse ved sine »Berättelser«; dybt indtrængende og dog formfuldendt skildrede F. F. Carlson Sverige's Storhedstid under Kongerne Karl X og XI, C. G. Malmstrøm Frihedstiden, medens Styffe underkastede Middelalderen det grundigste Studium. Blandt det yngre Slægtled indtage Odhner og Forsell den fremmeste Plads, men ogsaa mange andre have givet vigtige Bidrag til Forstaaelse af Sverige's glorrige Fortid.

Nutidens Organisation af den historiske Granskning. Den videnskabelige Uddannelse af Historikere er hovedsagelig knyttet til Universiteterne og besørges ogsaa tilfredsstillende af disse, især siden Ranke ved Siden af Forelæsninger indførte gennem Øvelser at føre de studerende ind i selve Granskningen; det har foranlediget Indretningen af historiske Seminarier eller Laboratorier, der fra Tyskland efterhaanden have bredt sig overalt (ved Kjøbenhavn's Universitet 1896). I Frankrig oprettedes for Uddannelsen af middelalderlige Historikere *École des chartes* 1821; paa bredere Grundlag virker siden 1868 *École des hautes études*. *École des Chartes* i Paris er bleven efterlignet i Østerrig (»Institut flir oesterreichische Geschichtsforschung«) og Italien.

Da den overvejende Del af de historiske Kilder ere skriftlige Optegnelser, Dokumenter og Breve, have Arkiverne for Historikerne spillet en stedse voksende Rolle, og de store Fremskridt, der ere skete, hænge nøje sammen med Arkivernes større Tilgængelighed (se Arkiv). I de forskellige Stater støttes den historiske Udgivervirksomhed rigelig af offentlige Midler. I Frankrig udgiver Staten saaledes siden Guizot's Ministerium 1835 den store Samling *Collection des documents inédits*, medens *Académie des inscriptions et des lettres* fortsætter de lærde Benediktineres Virksomhed. I England udgiver *Record commission* især de saakaldte *Calendar of State papers, Rolls Commission* middelalderlige Krøniker *{Chronicles and memorials of Great Britain and Ireland).* I Tyskland udgives *Monumenta Germaniae historica* siden 1875 af en særlig Centraldirektion og støttes ved Pengetilskud fra alle tyske Stater; Akademierne lede mange Udgiverforetagender, Berlin-Akademiet saaledes de omfattende Samlinger af græske og latinske Indskrifter (se Epigrafik), og den »Historiske Kommission ved det bayerske Akademi« har ogsaa organiseret store Rækker af fremstillende Historieværker (»Geschichte der Wissenschaften in Deutschland«, »Allgemeine deutsche Biographie«). Sybel har ladet det preussiske Arkivvæsen paabegynde store Publikationer. I Danmark er Udgivervirksomheden mere spredt end ønskeligt; Rigsarkivet, det tidligere Geheimearkiv, udgiver vigtige Kilder; andre offentliggøres af det af Langebek grundlagte »Kgl. Danske Selskab« (s. d.) og det 1877 oprettede »Selskab til Udgivelse af Kilder til dansk H.«. Saavel Staten som Carlsberg-Fondet og den Hjelmstjerne-Rosencrone'ske Stiftelse yde Pengebidrag. I Norge yder Staten »Det norske Kildeskriftfond« et aarligt Bidrag af 5,200 Kr. I Sverige samler Udgivervirksomheden sig især om Rigsarkivet og nogle lærde Selskaber.

Organer for den historiske Forskning ere de historiske Tidsskrifter, af hvilke de vigtigste ere: i Tyskland »Hist. Zeitschrift«, oprettet af Sybel 1859, den katolskfarvede »Hist. Jahrbuch«, som siden 1880 udgives af »Gorres-Gesellschaft«, og »Deutsche Zeitschrift fur Geschichtsforschung« siden 1889, fortsat med »Hist. Vierteljahrschrift«, i Frankrig *Revue des Questions historiques* siden 1867, ledet i klerikal Aand, og *Revue historigue* siden 1876; i England *The English Hist. Review* siden 1886; i Italien *Rivista storica italiana* siden 1884 o. s. fr. I Danmark er Midtpunktet for historisk Forskning det af den danske historiske Forening (s. d.) siden 1840 udgivne »Historisk Tidsskrift« ; en tilsvarende Rolle spiller i Norge »Historisk Tidsskrift« siden 1870 og i Sverige »Svensk historisk Tidskrift« siden 1881, der ligeledes udgives af de to Landes historiske Foreninger. Jævnsides disse almindelige Tidsskrifter gaa i alle Lande en Række Tidsskrifter for særlige Grene af H.; i Danmark saaledes »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og H.«, »Kirkehistoriske Samlinger«, »Personalhistorisk Tidsskrift«. Dertil komme talrige lokalhistoriske Tidsskrifter, i Danmark »Samlinger til jydsk H. og Topografi« og de atter standsede »Samlinger til Fyen's H. og Topografi«.

En samlet Oversigt over den aarlig fremkom-

mende historiske Litteratur gives i »Jahresberichte der Geschichtswissenschaft«, som siden 1878 udgives af Berlin's historiske Selskab; Bibliografier for Danmark og Sverige meddeles i de to Landes historiske Tidsskrifter. (Litt.: W. v. Humboldt, »Uber die Aufgabe des Geschichtsschreibers« [Berlin 1829]; Gervinus, »Grundzüge der Historik« [Leipzig 1837]; Sybel, »Über die Gesetze des hist. Wissens« [Bonn 1864]; Droysen »Grundriss der Historik« [3. Opl. Leipzig 1882]; Lorenz, »Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben« [2 Bd., Berlin 1886—91]; Freeman, *The methods of hist.study* [London 1886]; Kr. Erslev, »Grundsætn. f. hist. Kildekritik« [1892]; Bernheim, »Lehrbuch d. hist. Methode« [2. Opl., Leipzig 1894 med fyldig Anførelse af Litteraturen]; Lacombe, *De l'histoire considérée comme science* [Paris 1894]; Langlois og Seignobos, *Introduction aux études hist.* [Paris 1897]. Om Forholdet til Kulturhistorie: D. Schäfer, »Das eigentliche Arbeitsgebiet der Geschichte« [Jena 1888]; Gothein, »Die Aufgaben der Kulturgeschichte« [Leipzig 1889]; Schäfer, »Geschichte und Kulturgeschichte« [Jena 1891]; Troels Lund, »Om Kulturhistorie« [1894]; Lamprecht, »Alte und neue Richtungen in der Geschichtschreibung« [Berlin 1896]. Om H.'s Filosofi: M. Steenstrup, »Oversigt over Forsøgene paa en H.'s Filosofi« [1854]; Flint, *The philosophy of hist. in Europe*, I [Edinburgh 1874]. Om Historieskrivningens H.: Creuzer, »Die historische Kunst der Griechen« [2. Opl., Darmstadt 1845]; Ulrici, »Charakteristik der antiken Historiographie« [Berlin 1833]; Wattenbach, »Deutschland's Geschichtsquellen im Mittelalter« [6. Opl., 2 Bd., Berlin 1893]; Lorenz, »Deutschland's Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des 13.Jahrh.« [3. Opl., 2 Bd., Berlin 1886—87]; Wachler, »Geschichte der hist. Forschung und Kunst seit der Wiederherstellung der litterar. Kultur in Europa« [2 Bd., Gottingen 1812 — 20]; Lord Acton, *German schools of history* [i »Histor. Review«, I, tysk Oversætt., Berlin 1887]; Monod, *Du progres des études hist. en France depuis le 16. siècle* [i »Revue hist«., I]; Julian, *Extraits des historiens français du 19. siècle* [Paris 1897], *Introduction*; v. Wegele, »Gesch. der deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Humanismus« [Miinchen 1885]; Baden, »Dansk-norsk hist. Bibliotek« [1815]; Erslev, »Kilderne til Danmark's H. i Middelalderen« [1892]; Paludan-Müller, »Dansk Historiografi i 18. Aarh.« [»Hist. Tidsskr.«, 5. R. IV]; Steenstrup, »Historieskrivn. i Danmark i 19. Aarh.« [1889]; L. Daae, »Historieskrivningen i Norge i 19. Aarh.« [under Forberedelse]). *Kr. E.*

Historiemaleri er den Gren af Malerkunsten, der til Genstand har de historiske Begivenheder, disse opfattede i vid Betydning, altsaa ikke blot de rent historiske Tildragelser, men ogsaa dem, der knytte sig til religiøse, mytologiske, allegoriske Forestillinger eller have deres Realitet gennem Digterværker o. s. v. Efter Indholdet vil H. ret naturlig kunne sondres i det kirkelige (religiøse) Maleri, der i Middelalderen var det saa godt som eneraadende, og det profan-historiske. Idet H. skildrer de væsentlige Træk i Menneskeslægtens Liv og giver dets højeste Ideer kunstnerisk Udtryk, er det med dette sit høje Maal ofte blevet opfattet som den egentlige »store« Kunst (modsat Genre-, Blomstermaleri etc); Kunstfilosofien har derfor særlig rettet sine Spekulationer mod det og tumlet med haarfine Begrebsbestemmelser til Afgrænsning af dets Omraade, det har ogsaa til alle Tider været Akademiernes Kælebarn og efter disses Recept længe været henvist til Emnerne: det gl. og ny Test. og den kristelige Legende, de græsk-romerske Gude- og Heltesagn samt den allegoriske Forestillingskreds. Imidlertid har Tiden selvfølgelig sprængt disse vilkaarlige Rammer. Nationalitetsfølelsen har krævet Forfædrenes Tro og Folkets Bedrifter (ikke blot Parade- og Ceremonibilleder til Ære for Kongerne) dragne med ind i Kredsen; Programmet for en nordisk Kunst, saaledes som det i Danmark udvikledes af Høyen, omfattede ikke blot nordiske Emner, men ogsaa disses nationale Behandling gennem alvorlige historiske Studier og særlig gennem nøje Kendskab til Nutidslivet i Samfundslag, der formentes forholdsvis uberørte af kosmopolitisk Kultur og derfor Bærere af Overleveringen fra Fortiden. Med sin større Viden magter Nutidens H. bedre at give hele det ydre historiske Apparat (Klædedragt, Bygninger, Terrain- og Landskabsforhold etc.) end ældre Tiders H., der jo ofte naivt satte sig ud over Tidskoloritten. Tendensen mod den historiske Korrekthed og det rette Milieu har ogsaa sat sig dybe Mærker i den kirkelige Kunst; de franske Orientmaleres Pionerarbejde har i saa Henseende haft Betydning, og ofte fremstilles de bibelske Scener med en næsten Renan'sk Sans for det tidsmæssige. Samtidig er PI. rykket Nutiden mere og mere ind paa Livet og har ophøjet dets Tildragelser til »Historie«. I Virkeligheden er Grænsen mellem H. og Portrætmaleri jo ogsaa flydende, saa vist som ethvert Portræt er et lille Stykke Kronik; fremstiller Portrættet en mærkelig Personlighed i en eller anden historisk Situation, taler man om et historisk Portræt; et historisk Gruppebillede er f. Eks. Const. Hansen's store »Den grundlovgivende Rigsforsamling« i det nationalhistoriske Museum i Frederiksborg og Wergeland's »Eidsvoldsbillede« i det norske Storting. Med Hensyn til H.'s Afgrænsning over for Genremaleri (historisk Genre) s. d. Fjernere ligger Betegnelsen historisk Landskab (heroisk Landskab) o: et Landskab, med bibelsk eller mytologisk Staffage, der lægger Vægten paa det storladne Liniespil og paa Totaliteten uden at lokalisere Landskabet til den og den bestemte Egn (f. Eks. Cl. Lorrain's). — H. er paa en Maade Ophavet til de fleste andre Grene i Malerkunsten; vi se, hvorledes i Italien Portrættet løsner sig fra Historiebilledet og bliver et selvstændigt Formaal, hvorledes der fra det store Skatkammer af Detailler i v. Eyck'ernes Maleri efterhaanden udstykkes et selvstændigt Genremaleri, en selvstændig Landskabskunst etc. En Fremstilling af H.'s Historie vilde derfor, i alt Fald for store Perioders Vedkommende, omtrent være enstydig med en Skildring af Malerkunstens Udvikling, og man henviser derfor til denne Art. samt til Afsn. »Kunst« i Artiklerne om de forskellige Lande. *A. Hk.*

Histriōner (lat. *histriones)* kaldtes hos Romerne Skuespillerne. 364 f. Chr. knyttedes for første Gang Skuespil (*ludi scenici*) til de offentlige Lege. Til

at udføre dem indkaldtes H. fra Etrurien. Disse sceniske Optrin bestode for øvrigt kun af mimiske Danse og Fløjtespil. Da et virkeligt Drama indførtes i Rom (ca. 240 *t.* Chr.) ved Bearbejdelser og Efterligninger af de græske Tragedier og Komedier, brugtes Navnet H. ogsaa om de deri optrædende professionelle Skuespillere. Det var mest frigivne eller Slaver, og deres Stand betragtedes med Ringeagt. Først i Republikkens sidste Tid vandt enkelte Skuespillere social Anseelse. — Det franske *histrion* bruges om en slet Skuespiller, Gøgler. *A. Mr. L.*

HiSØ, Herred, Nedenes Fogderi, Nedenes Amt, (1891) 3,105 Indb., er et lidet Øherred, dannet af den af Nidelven ved dens Udløb omflydte H., den V. f. liggende Gjervoldsø samt nogle Smaaholme. Af disse Øer optager H. for sig alene $^{7}/_{8}$ af det hele Herred; den er et lavt Aaslandskab med Højder strygende fra Sydøst mod Nordvest med mellemliggende dyrkbare Strækninger, Aassiderne ere dækkede med Skov, mest Furu og Løvskov. Den største Del af den dyrkbare Mark findes paa Kysten af H. og den indre Side af Gjervoldsø. Her er ogsaa Bebyggelsen tættest, og paa flere Steder ligge bymæssige Fiskelejer og Strandsteder, de fleste paa H.'s nordre og østre Side; mærkes kunne Sandvigen med 54 Huse og 305 Indb., Kolbjørnsvig med 216 Huse og 1,405 Indb., Guldsmedengen med 64 Huse og 364 Indb. og Strømmen med 62 Huse og 337 Indb. Paa Sydsiden af Øen ligger det bekendte Udklækningssted for Torsk, Flødevig. Indbyggerne tage for en stor Del deres Næring fra Arendal, og en Flerhed af Gaardene ere Landsteder for denne Bys Indvaanere. Nidelven deler sig ved Herredsgrænsen, Hovedelven gaar mellem H. og Fastlandet, den er kanaliseret og kan benyttes af mindre Fartøjer; den vestre Arm omfatter Gjervoldsø med Odderklevstrømmen paa Østsiden som Skille mod H. og Natvikstrømmen paa Vestsiden mod Fastlandet, begge disse Strømme ere saa grunde, at de kun kunne passeres af fladbundede Baade. Indsejlingen til Arendal foregaar langs H.'s Østkyst; her er paa en liden Øgruppe opført store og lille Torungen **Fyr,** begge hvide Stentaarne med en Lanternehøjde af 40,8 M. og en Synsvidde af 18 Kvartmil; længere inde ligger Sandvikodden's Fyr af 6. Orden i et gult Træhus med Synsvidde 8 Kvartmil. Den ny Vej mellem Arendal og Grimstad gaar tværs over H. med Bro ved Strømmen paa Østsiden og ved Løvold paa Vestsiden, begge Broer kunne aabnes for Passage af Fartøjer. Herredets Areal er 8,7 □Km. *J. F. W. H.*

Hit (det gamle *Is*), By i Mesopotamien, det asiatisk-tyrkiske Vilajet Bagdad, ligger ved højre Bred af Eufrat og har rige Naftakilder og 2—3,000 Indb., der leve af Kalkbrænding, Skibsbyggeri, Uldspinderi og navnlig, som allerede i Oldtiden, af Indvinding af Salt og Jordbeg, der anvendes til Brænding og Tjæring af Baade, Tønder etc. *C. A.*

Hita [i'ta], Ginés Pérez de, spansk Forfatter, levede i 2. Halvdel af *16.* Aarh. og et Stykke ind i **17.** Man ved kun meget lidt om hans Liv: han var født i en By i Provinsen Murcia og deltog i Kampen mod Moriskerne under Filip II. 1595 udgav H. i Zaragoza 1. Del af den mærkelige historiske Roman »Historia de las guerras civiles de Granada«, hvis Emne er de indre Kampe mellem de fornemme mauriske Slægter i Kongeriget Granada, indtil Ferdinand den Katolske erobrede det. I 2. Del af Bogen, udkommen i Alcalå 1604, omhandles — væsentlig rent historisk — Moriskernes Opstand 1568—70. Interessantest er 1. Del, som straks vandt megen Udbredelse og har faaet stor Betydning ved den romantisk farvede Skildring af Maurerrigets Undergang, hvilken Chateaubriand og andre Digtere atter have benyttet senere. Et Antal Romancer ere anbragte som poetiske Prydelser rundt om i Bogen: enkelte af disse ere ægte gamle Folkesange, men de fleste af nyere Oprindelse, nogle endog H.'s eget Værk. I sproglig Henseende fortjener Bogen megen Ros. Af 1. Del eksisterer en Mængde Udgaver, og den findes oversat paa Fransk og Tysk; 2. Del for sig er kun sjælden trykt. Begge ere udkomne sammen flere Gange, saaledes Madrid 1833 [2 Bd.] og i 3. Bd. af Ribadeneyra's Klassikersamling. *E. G.*

Hitchili [hi'tšin], By i det sydøstlige England, Hertfordshire, smukt beliggende i en frugtbar Dal. Den har en smuk gotisk Kirke (Marie-Kirken), Korn- og Kvæghandel, Straafletteri og (1891) 8,860 Indb. *C. A.*

Hitōpadēça (»nyttig Undervisning«), bekendt indisk (Sanskrit) Fabelbog i 4 Bøger, 1) Erhvervelse af en Ven, 2) Brud mellem Venner, 3) Krig, 4) Fred, af Narayana (ubekendt Tid). Fortællingerne skulle illustrere de poetiske Sentenser, som Bogen indeholder en stor Mængde af, og ere løst sammenføjede i en fælles Ramme. H. er for en stor Del Udtog af »Pancatantra« (s. d.), med hvis sydindiske Redaktion det mest stemmer. Oversat paa Engelsk af Ch. Wilkins [1887]; Sanskrit-Originalen udgivet af Carcy [Serampur 1804]; derefter talrige Udgaver og Oversættelser, f. Eks. af A. W. Schlegel og Chr. Lassen [Bonn 1829—31], Peterson [Bombay 1887], Godabole og Paraba [3. Udg., smst. 1890], med engelske Anmærkninger; tysk Oversættelse af Max Muller [Leipzig 1844], Schönberg [Wien 1884], Fritze [Leipzig 1888]; efter en særlig Recension Galanos'es ufuldendte nygræske Oversættelse (*Χιτοπαδάσσα ἢ Παντσα-Τάντρα* [Athen 1851]). *S. S.*

Hittarp, et ubetydeligt Fiskerleje, hørende under Kulla-Gunnarstorp's Gods et Stykke N. f. Helsingborg i Allerum's Sogn, Luggude Herred. H. er beliggende neden for den Strandaas, paa hvilken Kulla-Gunnarstorp og Sofiero ligge. *A. S.*

Hittebarn, et spædt Barn, der findes uden for nogens Varetægt, og hvis Forældre ere ukendte og maa antages ogsaa at ønske at være det. Den, der finder et H., er under Strafansvar pligtig, saa vidt mulig, at bringe det uden for Livsfare (jfr. D. Strl. § 199). Efter N. Strl. 14—8 anvendes Straf kun, hvis Barnet omkommer. I øvrigt bør Anmeldelse gøres til Politiet, der da vil søge at opspore, hvorfra Barnet kommer. For saa vidt et H. ikke kan anbringes paa et Hittebørnshospital eller paa andet betryggende Sted uden Udgift for det offentlige, vil det være det almindelige Fattigvæsens Sag at sørge for og bestemme over Barnet. H. skal døbes ligesom andre Børn, uden Hensyn til den Mulighed, der er for, at det alt een Gang er døbt. — Udsættelse af spæde Børn straffes

efter D. Strl.'s § 197 med Forbedringshusarbejde eller under formildende Omstændigheder med Fængsel, under skærpende med Tugthusarbejde. Efter N. Strl. 15—8 er Straffen Fængsel eller Strafarbejde i indtil 3 Aar, men skærpes, hvis der var øjensynlig Fare for Liv eller Helbred, eller hvis Barnet omkommer eller faar betydelig Skade. *E. T.*

Hittebørnshospitaler. I Oldtiden var det i de fleste Lande almindeligt, at nyfødte Børn »udsattes« og døde af Sult, Kulde eller ved vilde Dyrs Angreb. Faderen havde absolut Ret til at handle med Børnene, som han vilde. Det var i Europa navnlig mellem de romanske Folk, at Udsættelser vare almindelige, medens de vare langt sjældnere mellem de germanske og skandinaviske Folkeslag. Efterhaanden søgte man imidlertid paa forskellig Maade, navnlig ved Understøttelse af Forældrene, at forhindre Barnemord. Saaledes fulgte Konstantin den Store denne Vej, men de Summer, der medgik til disse Understøttelser, bleve snart saa uhyre, da alle vilde tjene Penge paa denne Maade, at det blev nødvendigt at indskrænke og til Dels ophæve Bestemmelserne paa ny. — Det blev den kristne Kirke, som maatte overtage Omsorgen for de fattige, og allerede i 4. og 5. Aarh. blev der indrettet Hospitaler o: Lemmestiftelser, især i Italien og Frankrig. Uden for Kirkerne opsattes Marmorskaale (*conchae marmoreae*), hvori Mødre kunde nedlægge deres Børn, der da optoges og sattes i Pleje hos Menighedens Medlemmer. Dette var Udgangspunktet for de egentlige Hittebørnsanstalter, hvoraf de første indrettedes i Milano 787, Laibach 1041, Montpellier 1070, Marseille 1188, hvor vistnok for første Gang indrettedes den saakaldte Kasse eller »Skuffe« (tysk »Drehladen« ell. »Drehräder«, fr. *tour*, ital. *ruota*), en Drejeskive, hvorpaa Barnet uset fra Anstalten kunde lægges samtidig med, at en Klokke ringede, hvorpaa Drejeskiven drejedes rundt, og Barnet optoges i Anstalten, der derefter forsørgede det. Den første Anstalt, hvor denne Indretning fik større Betydning, oprettedes af Innocens III i Rom 1204, og derefter bleve de meget almindelige, navnlig i de romanske Lande. Det er en Selvfølge, at disse Anstalter i meget høj Grad bleve misbrugte, og bl. a. var det mange Steder almindeligt, at Børnene udsattes i Pleje, og dette benyttedes ofte af Forældre til at lægge deres Børn i »Skuffen« for derefter selv at tage dem i Pleje og paa den Maade faa Understøttelse til deres Børns Opdragelse. I Frankrig steg Antallet af H. til 219 i 1833, og Antallet af understøttede Børn steg til 131,000. For at forhindre, at Forældrene fik deres egne Børn i Pleje, bestemtes da, at Børnene skulde opdrages i andre Dele af Landet, end hvor det H., der havde optaget dem, laa, men herved stege Omkostningerne meget betydelig. Nu optages Børn kun, naar der findes Grund dertil, og Antallet af understøttede Børn gik derefter ned til 90,000, hvoraf 20,000 opdroges under Mødrenes Varetægt, idet der ydes Moderen en Understøttelse i de første 3 Aar. — H. ere meget kostbare Anstalter, og Dødeligheden mellem Børnene er i Reglen enorm, ofte 60—80 p. Ct. — I Frankrig findes ikke mere »Skuffer«. I Tyskland findes ingen H., i Østerrig findes endnu »Skuffer« i Dalmatien og Kystlandet, ellers ikke. I H. i Wien j (stiftet 1784) er der i 96 Aar plejet omtr. 520,000 Børn, hvoraf omtr. 395,000 døde i Plejetiden. I Italien, Spanien og Portugal findes talrige H., dels med, dels uden Skuffe. Rusland har 2 store H. i Petersborg og Moskva med hemmelig Optagelse, og desuden er der oprettet Hittebørnskolonier i 5 Landsbyer ved Saratov, hvor hver Familie faar et 12—13 Aars Plejebarn fra Anstalten i Moskva. I Storbritannien opdrages Hittebørnene i Vajsenhuse eller af Fattigvæsenet. Desuden er der H. i London, grundlagt 1739, siden 1771 drevet ved Privatmidler, og i Dublin, hvor der til 1826 fandtes Skuffe, som maatte afskaffes paa Grund af Misbrug. Børn optages kun efter Moderens Anmodning og opdrages paa Landet.

I Danmark foresloges det i Beg. af 18. Aarh. at oprette et H. med Skuffe, men først 1770 oprettedes en Opfostringsanstalt, der 1771—74 var forsynet med Skuffe, der afskaffedes paa Grund af Misbrug. Anstalten, der blev forbunden med Fødselsstiftelsen, ydede Mødrene Hjælp dels ved en Pengeunderstøttelse, dels ved mod en vis Betaling een Gang for alle at paatage sig Barnets Opdragelse. Ved kgl. Resol. af 25. Maj 1894 forhøjedes Plejehjælpen til $1^1/_2$ Kr. ugentlig, men indskrænkedes til førstefødende og kun til at vare, til Barnet var 13 Uger, og desuden overtager Anstalten ikke mere Forsorgen for Børn for en Betaling een Gang for alle. — I Sverige fik Johannes Matthiæ Lov til 1633 at anlægge et *Orphanotrophium* paa en dertil skænket Grund, og det udvidedes 1637 til et »allmänt barnhus«. De fleste Børn, der optages, sættes i Pleje, især paa Landet. 1883—85 opførtes en ny storartet Anstalt for 1,800,000 Kr., hvilken Sum væsentligst dækkedes ved Salg af den gamle Grund. (Litt.: R. Wawrinsky, »Om barnavården och såråkilt fosterbarnsvården i äldre och nyare tid« [Stockholm 1896]). *G. N.*

Hittegods. Herved forstaas i streng Forstand kun saadanne fundne Ting, der maa antages endnu at tilhøre nogen. Under H. falde derfor ikke de egentlige herreløse Ting *(res nullius):* Ting, der bevislig ere bortkastede af Ejeren *(res derelictae)*, Bier, der ere fløjne Ejeren ud af Syne, eller indstrandet Rav, hvilke Ting enhver frit maa bemægtige sig. Heller ikke regnes til H. i retlig Forstand Danefæ (s. d.), der hittes i Jorden, skønt dette for saa vidt ikke *et* herreløst, som det tilhører Staten. Endelig kaldes H. kun saadanne fundne Ting, der ere tabte paa Landjorden, medens de kaldes Vraggods eller Vrag, naar de ere tabte paa Havet, selv om de senere ere skyllede op paa Land og fundne der. Og Reglerne for Behandlingen af H. og Vrag ere væsentlig forskellige.

Da H. altsaa maa formodes endnu at tilhøre nogen, er ulovlig Tilegnelse i Berigelseshensigt en Forbrydelse (D. Strl.'s § 247, N. Strl. 21—9), idet det hittede bør komme til sin Ejermand igen, hvis han inden en passende Frist efter Opfordring melder sig. Men i modsat Fald bør det eller dets Værdi gaa over i en andens — det offentliges eller den redelige Finders — Eje, da Samfundsøkonomien ikke er tjent med, at Værdier ligge unyttede hen. I den Retning gaa ogsaa de gældende danske og norske Lovbestemmelser, der i øvrigt nærmere skelne mellem forvildede Dyr (i Danmark kaldt Driftefæ) og andet H. Almindeligt H. skal af-

leveres til Politiet, der efterlyser Ejeren i Aviserne og, hvis han melder sig, udleverer ham det fundne mod Fradrag eller Erlæggelse af Omkostningerne og en (efter Politiets Skøn) passende Findeløn. Men melder Ejeren sig ikke inden Aar og Dag, bortsælges det fundne til Fordel for Politikassen, og Finderen faar da en Tredjedel i Findeløn (Raadstue-Patent 28. Septbr. 1767 samt Pl. 8. Juni 1811 og 5. Decbr. 1812). Ved Finderen imidlertid sikkert, hvem Ejeren er, kan han ogsaa udlevere Tingen direkte til Ejeren og bør da ogsaa have Krav paa Findeløn, eftersom han jo selv i dette Tilfælde kunde have valgt den for Ejeren omstændeligere Vej at gaa til Politiet. For Norge's Vedkommende antages det, at Finderen ansvarsløst kan beholde Godset hos sig, naar han behørig oplyser Fundet. Dog maa han paa Anfordring udlevere det til Politiet.

Om Driftefæ haves Reglerne i D. L. 5—9—4 og 5, men nu væsentlig i Lov om Mark- og Vejfred af 25. Marts 1872. Derefter skal den, der paa sin Grund har optaget et fremmed Husdyr, som har forvildet sig derind, inden 12 Timer gøre Anmeldelse herom til Dyrets Ejer, eller, hvis han ikke kender denne, inden 24 Timer til Sognefogeden eller Politiet, der foranstalter Optagelsen offentlig bekendtgjort. Naar Ejeren da ikke melder sig inden 24 Timer efter Meddelelsen eller 3 Dage efter den offentlige Bekendtgørelse, lader Politiet Dyret bortsælge ved Auktion. Af den herved indvundne Værdi afholdes først Omkostningerne ved Bekendtgørelsen, dernæst dækkes Optageren for hans Krav paa Erstatning samt Optagelsespenge og Foderløn, og det eventuelle Overskud deponeres derefter i Kommunens Kasse, hvor Dyrets Ejer eller andre rette vedkommende kunne afhente det inden Aar og Dag. Sker dette ikke, tilfalder det de fattiges eller i Kjøbenhavn Kommunens Kasse. Er Dyrets Værdi imidlertid saa ringe, at efter Sognefogedens (eller Politiets) Skøn end ikke Bekendtgørelsesomkostningerne ville kunne dækkes ved Auktionen, bliver Dyret straks at tilkende Optageren som Ejendom. *K. B.*

For Norge's Vedkommende findes Reglerne om hittede Heste og Kvæg i N. L. 5—9—8 og 9, hvorefter Finderen, naar han ikke kender Ejeren, skal oplyse det i det Sogn, hvor det er fundet. Hvis Ejeren ikke indfinder sig, kan han beholde det i Aar og Dag, hvorefter det tilfalder Finderen. I modsat Fald maa Ejeren for at faa det udleveret betale Hitte- og Foderløn samt anden Erstatning for Omkostninger. Finderen maa ogsaa, om han foretrækker det, kunne udlevere Dyret til Politiet. Om Dyr, som ulovlig komme ind paa Andenmands Grund og der gøre Skade, handler L. 16. Maj 1860 §§ 26—33 og 38, hvorefter saadanne Dyr, hvad enten Ejeren kendes eller ikke, kunne sælges efter 2 eller 4 Ugers Forløb, hvorefter Overskuddet af Købesummen bliver at behandle som andet H. *H. S.*

Hitterdal, Herred, Nedre Telemarkens Fogderi, Bratsberg Amt, (1891) 3,138 Indb., omkring Hitterdalsvandets nordre Ende, gennemskæres af to større Dalfører, Hitterdalselven's og dens Fortsættelse Hitterdalsvandet's samt Tinelven's Dale, og deles derved i 3 Dele. Det første Dalføre gaar i en temmelig ret Linie fra Nordvest mod Sydøst og danner Herredets mest dyrkbare og tættest beboede Strøg. Dalen bestaar af sandige Bakker, der paa Elvens Nordside strække sig temmelig langt op fra Vasdraget, medens de paa Sydsiden have en betydelig mindre Bredde. Langs Hitterdalsvandet trænger Fjældet nærmere ind til Stranden, hvorfor det dyrkbare Terrain her er betydelig smallere. Tinelven's Dalføre udgaar fra Hoveddalen ved Hitterdalsvandet's Nordende og gaar omtrent ret Nord til Grænsen mod Gransherred, hvilken derpaa følges et Stykke i nordvestlig Retning. Dette Dalføre er trangere end Hoveddalen, har bedre Jordbund, men mindre dyrkbar Mark og forholdsvis faa Gaarde, der dels ligge i den nedre Del, dels længere Nord omkring Annekskirken Lilleherred; i sin øvre Del er Dalen en ubeboet Fjælddal. Begge disse Dales Bund er flad og udsat for Oversvømmelser. Af de ved disse Dalfører dannede Terrainafsnit udgør Partiet 0. f. Tinelven og Hitterdalsvand en udstrakt, skovbevokset Fjældmark, som danner Vandskellet mellem Skien's og Kongsberg's Vasdragene. Paa det hæve sig flere Smaatoppe, som Selslidnuten (821 M.), medens den sydlige Del som en bred, 460 M. høj, næsten ubeboet Højderyg, Meheien, strækker sig ind i Sandsvær. Afsnittet mellem Tinelven og Hitterdalselven udfyldes af en isoleret Fjældstrækning, Kjyvingen (689 M.), over hvilken Grænsen mod Hjertdal gaar. Fjældet er skovbevokset undtagen paa de øverste Toppe, det gaar med temmelig stejle Skraaninger ned i Dalførerne. Det sydligste Parti S. f. H. er ogsaa en sammenhængende Fjældmasse, skovbevokset og gennemskaaret af flere større Skær, hvoraf Aarmotelven's og Lonaelven's ere de vigtigste. I den nordvestlige Del stiger Fjældet og naar i det paa Grænsen liggende Himingen(1,051 M.) sit høieste Punkt. Aarmot- og Lonaelven løbe begge i Herredets sydvestlige Hjørne mod Syd. Der findes adskillig dyrkbar Mark i H., men Agerbrug er dog et Bierhverv mod Skovdriften. Skove af fortrinlig Kvalitet og Vækstlighed dække den største Del af H., hvorfor Tømmeret herfra betales højt. Græsgangene ere af liden Betydning, hvorfor Kreaturerne om Sommeren sendes til Sætre i Tin. Hitterdalsvandet har inden for Herredet en Længde af 8 Km. og en Bredde af 2 Km., det er den største Indsø og den eneste af nogen Betydning, dets Bredder ere temmelig stejle, men afgive dog Plads til temmelig jævn Bebyggelse. Herredet har 2 Sogne, H. Hovedsogn med Kirke ved Nordenden af Vandet og Lilleherred Anneks i Tinelven's Dalføre. Af større Gaarde kunne i Hovedsognet mærkes Præstegaarden Holm, Sem, Holden, Sillejord, Hellem og Louer, samtlige ved Kirken, længere op i Tindalen Tinnæs ved den 20 M. høje Tinnefos, hvor der drives Møllebrug og er anlagt en Træmassefabrik, Sætre med Savbrug, Tinne. Paa Vestsiden ligge Aase og Strand med flere større Gaarde. I Annekset ere Haane og Landsværk de største. — H.'s Kirke er en gammel første Gang 1315 omtalt, treskibet Stavkirke, en af Landets mest kendte og skønneste; den har dog ved en 1849—51 under Ledelse af den danske Arkitekt J. H. Nebelong foretagen Restauration tabt en Del af sit ejendommelige Udseende. — Hovedvej fører fra Kongsberg over Meheien til Notodden ved Hitterdalsvand, derfra op over H. Øst over til Hjertdal og

Nord over til Tinoset ved Tinsøen. Rodelagt Vej fører fra Hovedvejen Nord over til Lilleherred og Syd over til Sande langs Hitterdalsvandet's Østside. Nede paa den saakaldte Tinnessand ved Nordenden af Hitterdalsvand er opført et Par Hoteller, Furuheim og Victoria, i Nærheden Anløbssted for de paa Hitterdalsvandet gaaende Dampbaade, som over Skien vedligeholde direkte Forbindelse med Christiania. Herredets Areal er 407,14 • Km., hvoraf 15,4 □ Km. Indsøer. (Litt.: Chr. Glükstad, »H.'s Beskrivelse« [Chra. 1878]; L. Dietrichsen, »De norske Stavkirker«, S. 295—309). *J. F. W.H.*

Hitter en, Herred, Fosen's Fogderi, Søndre Throndhjem Amt, (1891) 2,514 Indb., er den vestre og nordre Del af den store paa Nordsiden af Throndhjemsleden liggende 0 H., hvis østre og søndre Del indtages af Fillan Herred (s. d.). Under Herredet hører ogsaa en stor Mængde Øer, Holme og Skær, som paa alle Sider omgive H. og nærmest maa betragtes som en af Havets Sunde og Vaager sønderspregte Del af denne. Hovedøen bestaar af et af store Myrstrækninger og Smaavande opfyldt lavt Bjærgland, hvis største Højde naar op i 370 M.; det største samlede Fjældparti er Ælsfjældet (320 M.) i den østlige Del og Skaarfjældene med Mørkdalstua (369 M.) som højeste Punkt i den vestlige. Overalt gennemskæres Terrainet for øvrigt af lave, lynggroede Aase, som hist og her veksle med isolerede Toppe, hvilket navnlig er Tilfældet i den nordlige Del paa begge Sider af den lange smalle Strømsfjord, hvis tvende Arme omslutte den i Mundingen liggende store Helgebostadø og gaa ind i østlig Retning. Fra Fjordens Bund gaar Dalen over i en Revne i Fjældmassen op om Husvand og Storvand og bøjer saa ind i Ælsfjældets østre Parti, hvor den taber sig i Myrene. Skilt fra H. ved det trange Dolmøsund ligge N. f. en lang Række Øer, hvoraf Dolmø er den største; her ligger Hovedkirken paa Indsiden af Sundet, og 0. f. dette gaar den brede Barmfjordind i sydlig Retning paa Grænsen af Filian. Fra Strømfjorden gaar først i Vest, saa i Syd og atter i en stor Bue mod Sydvest op i Skraafjældene Herredets største Dalføre, den flade, aabne Skumforelvedal, der ender i det store Mørkdalsvand. Saavel 0. f. Skraafjældene, mellem disse og Ælsfjældet, som V. f. ud mod Kysten er Terrainet ganske fladt; den første Strækning er opfyldt af de store tværs over Øen gaaende Myre Nordflaten og Sørflaten, den sidste af Øens største sammenhængende Vande, Krokvandene, Sagvand og Langenvand, hvilket sidste falder ud i den i Nordøst indgaaende Hernæsfjord. De danne en aaben, flad Dal, der ender i Skraafjældenes vestre Hældning. De uden for Kysten liggende Øer, hvoraf flere ikke ere ganske ubetydelige, ere gennemgaaende lave og golde med en yderst sparsom Bebyggelse. Paa en af disse ligger Annekskirken Kvenvær. Herredet har nemlig 2 Sogne, H. eller Dolmø's Hovedsogn og Kvenvær Anneks. Bebyggelsen er meget faatallig og findes saa godt som alene ved Kysten, medens det indre af H. er næsten ganske ubeboet; paa Nordsiden ligge to smaa Strandsteder, Strømmed 17 Huse og III Indb. og Kjærringvaag med 18 Huse og 129 Indb. Af større Gaarde kunne mærkes Hopsø og Lyen. Fiskeri er Hovednæringen, Torske-, Sej- og Sildefiskerierne ere de vigtigste; hertil kommer Fangst af Hellefisk og Laks m. m.; dyrket Mark findes kun lidet af, og Agerbruget staar meget lavt, ligesaa Fædriften, Græsgangene ere daarlige, og Kvæget ernæres til Dels af Fiskeaffald, paa enkelte Øer findes Udgangerfaar. Paa H. findes ikke saa lidet Hjort, hvis Jagt skaffer en god Indtægt. Skov har tidligere dækket store Dele af H.; nu er den for største Delen udhugget, og kun de mange store Fururødder, som overalt opgraves af Myrene, vidne om den tidligere rige Skovbestand. Af Hovedvej findes kun en liden Stump fra Barmfjorden Vest over til Hopsø ved Strømfjorden. Ved Lokalbaade staar Herredet i Forbindelse med Christianssund og Throndhjem. Herredets Areal er 433,7 □ Km., hvoraf 20,4 □ Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Hittorff [itå'rf], Jacques Ignace, fransk Arkitekt, født 20. Aug. 1792 (1793) i Köln, død 25. Marts 1867 i Paris. Han arbejdede først som Stenhugger i sin Fødeby og uddannedes derefter til Arkitekt i Paris under Bélanger og Percier. Efter at have foretaget forskellige Studierejser, særlig i Italien og Grækenland, opførte han sammen med Lecointe flere Teatre i Paris, sammen med Lepère Basilikaen St. Vincent de Paul, som er hans Hovedværk, Cirque Napoléon, Nordbanestationen (1861—65) o. s. v. Han har megen Fortjeneste af Paris'es moderne Udseende ved Anlæg af ny Gadepartier, Place de la Concorde, Boulogneskoven o. s. v. I sin Arkitektur var han en trofast Fornyer af den græske Kunst. Som Kunstforfatter har han en ikke ringe Betydning; blandt hans Værker maa nævnes: i »Architecture antique de la Sicile« [1826—30, ny Udg. 1866—67], »Architecture moderne de la Sicile« [1826—35] og først og fremmest: »Architecture polychrome chez les Grecs« [1830], hvori han paaviser, at Grækerne anvendte Farver i deres Bygningskunst. *E. S.*

Hittorf, Johann Wilhelm, tysk Fysiker, er født 27. Marts 1824 i Bonn og blev 1852 Professor i Kemi og Fysik i Munster. H. har især dyrket Elektricitetslæren, og af hans betydeligste Arbejder her maa nævnes hans Undersøgelser over Jonernes Vandring ved Elektrolysen (1853) og over Elektricitetsledning gennem fortyndet Luft (1869), hvorved han opdagede de mærkværdige Fænomener omkring den negative Elektrode (Katodestraaler), der i nyere Tid have tiltrukket sig saa stor Opmærksomhed. I Forening med Plucker paaviste han 1864, at et Element kan have flere forskellige Spektra. *K. S. K.*

Hitze, Franz, tysk Socialpolitiker, er født 17. Marts 1851 i Westfalen, studerede katolsk Teologi og blev 1878 ordineret til Præst. Ved Siden af sine teologiske havde han dyrket socialvidenskabelige Studier og blev dybt gennemtrængt af Overbevisningen om Nødvendigheden af sociale Reformer. For Fremme af saadanne paa religiøs Grund kom han snart til praktisk at udfolde en indflydelsesrig Virksomhed, efter at han 1880 var bleven Generalsekretær for »Arbeiterwohl«, en bayersk Forening af katolske Industridrivende og Arbejdervenner, samt Redaktør for dens Organ med samme Navn. 1882—93 sad han i det preussiske Repræsentanthus og har siden 1885 været Medlem af den tyske Rigsdag, hvor han særlig

har været virksom for Udviklingen af Arbejderlovgivningen. Sit socialreformatoriske Program har han udredet i en Række Skrifter, hvoraf de vigtigste ere: »Die soziale Frage und die Bestrebungen zu ihrer Losung« [1877], »Kapital und Arbeit« [1881], »Schutz dem Handwerk!« [1883] og »Schutz dem Arbeiter!« [1890]. *K. V. H.*

Hitzig, Ferdinand, tysk Orientalist og Bibelkritiker, født 23. Juni 1807 i Hauingen i Baden, død i Heidelberg 22. Jan. 1875. Efter at have fuldendt sine teologiske og østerlandske Studier udgav han 1831 i Heidelberg: »Begriff der Kritik, am Alten Testament praktisch erortert« og »Des Propheten Jonas Orakel tiber Moab« og 1833 en Fortolkning og Oversættelse af Profeten Jesaia. H. viste sig her som en skarpsindig, om end yderst dristig Kritiker; men han vakte megen Opmærksomhed og udnævntes 1833 til Professor i gammeltestamentlig Eksegese i Ziirich, hvorfra han 1861 kaldtes tilbage til Heidelberg. H. udgav efterhaanden Fortolkninger af mange bibelske Bøger, saaledes af Salmerne [Leipzig 1835—36], de 12 smaa Profeter [1838], Jeremias [1841], Prædikeren [1847], Hezechiel [1847], Daniel [1850], Højsangen [1855], Ordsprogene [1858], Hiob [1874] o. s. v. H. skrev ogsaa om Johannes Markus [1843], udgav 1845 »Urgeschichte und Mythologie der Philistäer« og »Geschichte des Volkes Israel« [2 Bd., 1869—70]; han fortolkede ogsaa Mesa's Indskrift fra Moab. H. var en meget subjektiv Kritiker, og hans dristige Paastande have sjælden vist sig holdbare; han bekæmpede ogsaa Assyriologien (se bl. a. hans »Sprache und Sprachen Assyriens« [1871]). Af hans Bibelfortolkninger have adskillige opnaaet flere Oplag. *V. S.*

Hitzig, Georg Heinrich Friedrich, tysk Arkitekt, født 8. Apr. 1811 i Berlin, død smst. 11. Oktbr. 1881. Han modtog sin Uddannelse i Berlin under Schinkel's Vejledning og fortsatte med stort Talent i sin Mesters Spor, men nærmede sig dog senere mere og mere til den italienske Renaissance. Efter at have foretaget lange Rejser, bl. a. i Ægypten, bosatte han sig i Berlin, for hvilken By hans Virksomhed har været af stor Betydning; uden for denne har han bygget talrige Slotte og Landsteder, f. Eks. Paladser i Triest og Warschau, i Berlin har han omdannet Tøjhuset til Vaabensamling, anlagt en Villakarré i Thiergarten, opført en Række villaagtige Huse i Victoriastrasse, den tekniske Skole i Charlottenburg, men først og fremmest Rigsbanken og den ny Børsbygning (1859—63), den første moderne Berlin-Bygning, som helt igennem er opført af huggen Sandsten. H. blev hædret paa mange Maader og var bl. a. Præsident for Kunstakademiet; han kaldtes »den sidste Hellener«. Hans Værker ere udgivne under Titelen: »Sammlung ausgeführter Bauwerke« [Berlin 1850—67]. *E. S.*

Hitzig, Julius Edvard, tysk strafferetlig Forfatter, født 26. Marts 1780 i Berlin, død smst. 26. Novbr. 1849. H. var ansat som Assessor ved Kammerretten i Berlin fra 1815, indtil han 1835 som en Følge af en Øjensvaghed trak sig tilbage. 1815 grundlagde han: »Zeitschrift fiir die Kriminalrechtspflege in den preussischen Staaten« og 1848: »Annalen der deutschen u. ausländischen Kriminalrechtspflege«. H. var Medudgiver af »Der neue Pitaval« (s. d.). Efter hans Ven A. v. Chamisso's testamentariske Bestemmelse skrev han: »Leben u. Briefe von A. v. C.« [2 Bd., Leipzig 1839—40]. *Ludv. H.*

Hive (Søudtryk), at kaste noget fra sig f. Eks. h. over Bord. H. hjem bruges om Ankeret, naar dette skal lettes. H. ind: om Ankerkæden, naar denne skal forkortes. H. rundt: Kommando til Mandskabet ved Spillet, at der skal h.'s ind paa Kæden. H. kortstagsvis, langstagsvis, ret op og ned: om Ankerkæden, saa at denne kommer til at vise skraat fremefter, mindre eller mere stejlt eller lige lodret ned i Vandet fra Klydset. H. ind det løse: at hale den løse Bugt af et Varp eller en Kæde tot; kan ogsaa udtrykkes ved h. stivt. H. Pal: Kommando til Mandskabet, naar der skal standses i Spillet. H. over: den pludselige hældende Bevægelse, et Skib udfører ved et Vindstød e, 1. H. Lod: kaste Loddet for at maale Dybden. Se Dybdelod, Haandlod. *C. L. W.*

Hiwaoa (Dominica), den største 0 i Marquesas-Øernes Sydøstgruppe, den næststørste i Arkipelaget, ligger paa 9^0 45' s. Br. og 138^0 49' v. L. f. Grw. og er 37 Km. lang, 18 Km. bred, 400 □Km. stor, indtil 1,260 M. høj, med øde, nøgne Bjærge, men smukke Dale og (1892) 2,639 Indb. Den bedste Havn er Bugten ved Taæhuku. *C. A.*

Hiwen-Thsang (Hiouen-Thsang, Hwen-Thsang), kinesisk buddhistisk Munk, som (629—45 e. Chr) gennemrejste 138 smaa Riger, navnlig i Indien, for at studere Buddhismen i dens Stamland og samle buddhistiske Religionsbøger, af hvilke han hjembragte 657, som han lod oversætte paa Kinesisk. Paa H.'s Optegnelser grunder sig »De vestlige Landes Historie« (Si-yü-ki; = St. Julien, »Mémoires sur les Contrées Occidentales, par H.«, overs. fra Kinesisk [Paris 1857—59]; S. Beal, »Si-yu-ki, Buddhist records of the western world, transl. from the Chinese of H.« [Lond. 1884]), en Hovedkilde til Kundskab om Indien paa H.'s Tid (f. Eks. hos Alex. Cunningham). (Litt.: St. Julien, *Histoire de la Vie de H. et de ses Voyages dans l'Inde*, overs. fra Kinesisk [Paris 1851]; J. Hoffmann, *De Chinesche pelgrim H. en . zijne reizen in Indië* [Haag 1853]). *S. S.*

Hizen-Porcelæn se Japanesisk Porcelæn.

Hizkija (græ. *Ezechias*), Konge i Juda i Slutn. af 8. Aarh., Achaz'es Efterfølger, fra hvilken han overtog Riget som Vasalstat af Assyrien. I Modsætning til Achaz laante han Øre til Profeternes Tale (Jesaja og Micha), og hvad han oplevede (Jes. 36—39), gjorde ham stadig mere afgjort i hans Tillid til Israel's Gud, hvilket kom til at præge hans Regering. Der rørte sig stadig Oprørstendenser hos de under Assyrien's Overherredømme staaende vestlige Folk. Da Sancherib fulgte Sargon som Konge over Assyrien (705), sluttede H. sig ledet af Stemningen blandt de mægtige i Folket trods Jesaja's Advarsler sammen med flere af de omboende Folk i Tillid til Ægypten's Hjælp for at afkaste Fremmedaaget. Sancherib stod snart med en Hær i de oprørske Lande, betvang Fønikerne og Filistæerne og overvandt Ægypternes Hær. H. gik ind paa at betale en stor Tribut; men trods dette forlangte Assyrerkongen, idet han fortrød sin Mildhed, med stort Overmod Jerusalem's Overgivelse. Men i Tillid til Jesaja's Forsikring om

Herrens Beskyttelse at viste han dette Forlangende, og hans Tillid blev ikke beskæmmet, Sancherib's Hær blev opreven ved en Pest, og han vendte hjem (701. 2. Kong. 18 ff.). Fra den Tid mærkedes Assyrien's Magt ikke stort. H. gjorde Erobringer i Filistæa, i Jerusalem lod han forskellige Forsvarsforanstaltninger foretage (se f. Eks. Gihon). Den Aand, H. var besjælet af, kom frem ved Forsøg paa at reformere Gudsdyrkelsen i Profeternes Aand, men hans Bestræbelser fik ingen blivende Betydning, da den gamle halvhedenske Retning gennem Efterfølgeren Manasse fik Overtaget. *V. O.*

Hjadninge-Kampen, den evige Kamp mellem Hedin og Hogne, se Hilde-Sagnet. Hjadninger betyde Hedin's Slægt eller Folk. *A. O.*

Hjallese (gl. Form: *Hjelløse, ffjallusze),* Landsby i Fyn, ca. 5 Km. S. S. 0. f. Odense, Odense Amt, Odense Herred, Dalum Sogn, Jærnbaneholdeplads paa Odense—Svendborg Banen, har en 1886 oprettet Landbrugsskole (>Dalum Landbrugsskole«), et Andelsmejeri og, i H. Skov, et 1896 oprettet Rekonvalescenthjem, »Helsebo«. I H. Kirke, som var Sognekirke, indtil den efter Reformationen blev nedreven, hyldede den fynske Adel Christian III som Konge 9. Juli 1534 faa Dage efter Mødet i Ry. *H. W.*

Hjalmar, med Tilnavn den Hugprude (»modige«), nordisk Sagnhelt, gik i Holmgang paa Samsø med Angantyr og hans Brødre for at vinde den svenske Kongedatter Ingeborg, men dræbtes her med Sværdet Tyrfing. Et Oldkvad herom, lagt den døende Helt i Munden, findes bedst i »Hervarar-Saga«. I »Orvarodd's Saga« fortælles derimod mere om H.'s mange Kampe og Eventyr paa Vikingetog sammen med Fostbroderen Orvarodd. *A. M. D.*

Hjalmgunnar, Sagnkonge, som Valkyrien Brynhild fældede, skønt Odin havde lovet ham Sejr. *A. M. D.*

Hjalprek, Sagnkonge, Sigurd Faavnesbane's Plejefader; vistnok en Genspejling af den frankiske Konge Chilperik. *A. O.*

Hjaltalín, Jon Jonsson, islandsk Læge, Søn af nedenn. J. O. H., født 21. Apr. 1807 i Borgarfjordar Syssel, død 8. Juni 1882 i Reykjavik. H. blev Student 1830, tog kirurgisk Eksamen i Kjøbenhavn 1837, medicinsk Eksamen og Doktorgraden i Kiel 1839. Det følgende Aar studerede han Spedalskheden paa Island og 1841 Vandkuranstalter i Tyskland, hvorpaa han 1844 grundlagde Klampenborg Badeanstalt, der traadte i Virksomhed 1846, og i hvis Bestyrelse H. var til 1851. Derpaa sendtes han til Island for at studere den islandske Faarepest og undersøge de islandske Svovllejer, og han forblev derefter paa sin Fødeø. 1855—81 var han Landfysikus paa Island, hvis Lægeforhold bleve meget væsentlig forbedrede ved hans ivrige Virksomhed. Hidtil havde det været meget vanskeligt at skaffe Læger til Island, men H. foreslog for at afhjælpe denne Mangel, at der skulde oprettes en Lægeskole paa Island, og efter en foreløbig Ordning 1863 vedtog Altinget, hvoraf han 1859—81 var kongevalgt Medlem, 1875, at der skulde oprettes en saadan Skole i Reykjavik, og det følgende Aar stadfæstedes denne Lov. Siden den Tid har Landet været delt i 20 Lægedistrikter, og desuden findes flere praktiserende Læger. H. har ikke skrevet større Afhandlinger, men talrige i mindre dels omfattende Lægevidenskab og Naturvidenskab, dels Veterinærvidenskab. *G. N.*

Hjaltalin, Jón Oddsson, Præst paa forskellige Steder paa Island, født 1750, død 26. Decbr. 1835, har gjort sig bekendt som Salmedigter; flere af hans Salmer ere optagne i den islandske Salmebog. Han digtede ogsaa de saakaldte »Tíðavísur«, en Krønike paa Vers om Aarene 1779—1834 [Kbhvn. 1836]. *F. J.*

Hjaltalín, Oddur Jonsson, islandsk Læge og Botaniker, Søn af ovenn. J. O. H., født 12. Juli 1782 i Vester Skaptafell's Syssel, død 12. Maj 1840. H. blev Student fra Reykjavik 1802 og studerede Medicin i Kjøbenhavn uden at tage Eksamen. 1807—39 var han Distriktskirurg i Island's Vestamts sydlige Del, 1816—20 konstitueret Landfysikus. H. har skrevet flere Smaaaf handlinger og den første systematiske islandske Botanik: »Íslenzk Grasafræði« [Kbhvn. 1830], der dog ikke er noget originalt Arbejde. *G. N.*

Hjaltason, Olafur, islandsk Biskop, født i Slutn. af 15. Aarh,, død 18. Febr. 1569. Reformationen gjorde denne Mand bemærket og bragte ham paa Bispestolen over Nordlandet (1552). Han havde da i over 30 Aar været Præst. Fra Begyndelsen af stod han i et fortroligt Forhold til Biskop Jon Arason (s. d.) og blev af denne (1542) tillige med to andre Mænd sendt til Danmark for at forhandle om Kirkevæsenets Ordning. Under sit Ophold der blev han vunden for Reformationen, men først 7 Aar senere kom det til fuldstændig Brud mellem ham og Jon Arason. Som Biskop arbejdede H. særlig mod Tilbedelsen af katolske Helligdomme og udgav flere Bøger til Hjælp ved Gudstjenesten og til Vejledning for Gejstligheden samt til Opbyggelse for Menigmand. *B. Th. M.*

Hjalte, en af den danske Sagnkonge Rolf Krake's Kæmper. I Bjarkemaalet er han den unge Kæmpe, som ved sin Opsang kalder Kæmperne ud til Strid, som truer den sovende Bjarke til at gaa med ud i Kampen, som synger Mindekvadet over den faldne Rolf og endelig efter Bjarke's Anvisning døende søger sit Lejested ved sin Herres Fødder, medens Bjarke segner ved hans Hoved. H., som aldrig i Kvadet udforer nogen personlig Daad, og som aldrig paaberaaber sig noget personligt Forhold til Kongen, er vist en rent poetisk Person, som Digteren har skabt til Udtryk for Huskarleflokkens Trofasthed imod Kong Rolf. Men de senere Sagnoverleveringer give ham en mere personlig Ungdomshistorie, svarende til hans Optræden i Kvadet: Han er Bjarke's unge Ven og Fostersøn, reddes af ham fra Rolf-Kæmpernes raa Benkast og faar sin Styrke ved at drikke Blodet af en Bjørn, som Bjarke fælder. Dette fortælles endnu udførligere i den islandske Rolfs-Saga, hvor H. er en Husmandsson fra Lejre-Egnen og bærer Navnet Hott, indtil Kong Rolf giver ham sit Sværd Gyldenhjalte og dermed det ny Navn. *A. O.*

Hjalte **Skeggjason,** islandsk Høvding, omtr. 1000, navnlig bekendt for sin Virksomhed for Kristendommens Indførelse paa Island. H. boede i den for længst ødelagte Dal, Þjórsárdalur, i det sydlige Island (Árnessysla), og omtales først omtrent 985. 998 blev han døbt at Præsten pangbrandr, men det følgende Aar blev han landsfor-

vist, fordi han i et Vers havde bespottet de hedenske Guder. Han rejste da med sin Svigerfader Gissur hvíti til Norge. For at befri deres Landsmænd for Olaf Tryggvason's Vrede paatoge de sig at forkynde Kristendommen paa Island. Ved deres besindige og energiske Fremgangsmaade fik de allerede paa Altinget 1000 den kristne Tro vedtagen ved Lov som Landets offentlige Religion. I de følgende Aar møder man H. ved enkelte vigtige Lejligheder. Han omtales altid som en nobel og anset Mand, energisk og sympatetisk i sin Optræden. 1017 fik Olaf den Hellige H. til at besøge sig i Norge for at forhandle om Kristendommen paa Island og andre vigtige Anliggender. Om Vinteren rejste han tillige med Kongens Staller til Sverige for at forhandle om Forlig med den svenske Konge. Efter at have udført denne farlige Rejse vendte H. den næste Sommer tilbage til Island. Efter sin Hjemkomst omtales han ikke mere. *B. Th. M.*

Hjaltland se Shetlandsøerne.

Hja-mun se Amoy.

Hjarbæk, Landsby og Ladeplads i Midtjylland ved H. Fjord, den sydligste af de Bredninger, som fra Løgstør Bredning strække sig Syd paa mod Viborg (ca. 12 Km. lang med en Dybde af 3 M.). H, der ligger ca. 10 Km. N. V. f. Viborg i Viborg Amt, Nørlyng Herred, Vorde Sogn, har tidligere haft en Del Betydning som Ladeplads for Viborg, men den har nu tabt sig, efter at Jærnbanerne ere komne, og dens Havn, som anlagdes ved 1840 og senere udvidedes og uddybedes indtil 2,8 M., er nu i Forfald. H.'s vigtigste Erhverv er Fiskeri. *H. W.*

Hjardarholt, en Gaard i det vestlige Island, i Laxardalen i Dalesyssel; byggedes ca. 960 ifølge Laxdæla-Saga af den unge Høvding Olaf på; Hovedstuen (»Ildhuset«) blev udstyret med forskellige mytiske og sagnhistoriske Fremstillinger; det var om disse, Skjalden Ulfr Uggason forfattede sit bekendte Digt, »Húsdrápa«. II. har altid været en af Egnens mest ansete Gaarde og har fra gammel Tid af været Præstegaard. *F. J.*

Hjarne, sagnhistorisk Skjald, skal til Tak for sit Mindekvad over Frode den Fredegode være bleven ophøjet paa Danmark's Trone, men atter være stødt fra Tronen af Frode's Søn Fridleiv. H. er en gammel Figur i Helteditningen, men hører ikke fra først af Skjoldungerne til; under den ældre Form Hjarrande optræder han i Hilde-Sagnet (s. d.). Nyere poetisk Behandling: Karl Gjellerup, »Kong H. Skjald« [1893]. *A. O.*

Hjarnø, lille Ø mod Syd i Indløbet til Horsens Fjord, adskilt fra Fastlandet ved det smalle, 15 M. dybe H.-Sund og fra den mod Nord liggende Ø Alrø ved Alrø Sund, er ca. 308 Hekt., ca. 3 Km. fra Vest til Øst og omtrent halvt saa bred. Øen, der er ganske lav og temmelig frugtbar, udgør et eget Sogn under Vejle Amt, Bjærge Herred, og havde 1. Febr. 1890: 164 Indb. (1801: 146); I. Jan. 1895 havde den 61,6 Tdr. Hartkorn og 33 Gaarde og Huse. *H. W.*

Hjarrande, nordisk Sagnhelt; se Hilde-Sagnet og Hjarne. *A. O.*

Hjartdal, Herred, Øvre Telemarken Fogderi, Bratsberg Amt, (1891) 2,388 Indb., Naboherred til Hitterdal (s. d.), af hvilken Dal det udgør den vestlige Fortsættelse. Selve Hoveddalen gaar i den sydlige Del af H. H. og er temmelig aaben med jævne skovbevoksede Fjældsider; navnlig i den østlige nedre Del ere de største Sletter og det mest dyrkbare Strøg. Hjertdøla kommer Vest fra og løber som en strid, ikke vadbar Elv, indtil den efter Foreningen med den Nord fra fra Gransherred kommende Ørvilla gaar ind i Hitterdalen. Hjertdøla har sine Kilder og største Tilløb i de store Fjældstrækninger, som danne den øvre, nordre Del af H. H.; de vigtigste af disse og de, hvor Dalen egentlig har sin Begyndelse, tager op i nordlig Retning fra den i H. H.'s vestlige Del liggende Hovedkirke, og bestaar af de jævnløbende Storelven og Bjørndalselven; den første fortsættes i et Par Arme, af hvilke Otoelven er den største, op imod Bratte fjæld og Medfjæld paa Grænsen, medens den anden optager paa Østsiden Afløbet fra det store Breivand og fortsætter under Navn af Gymoelven op Øst om Eggefjæld. Fra Kirken gaar Svartdalen som en Forlængelse af Hoveddalen ind i Seljord, Længere nede optager Hjertdøla sin største Bielv Skogsaaen, som med sine mange Grene danner Afløbet for det store, i det hele sammenhængende Fjældparti, hvis Nordgrænse nærmer sig Vestfjorddalen og afsluttes af de mægtige Fjældmasser Maanelid-Brottet og Gausta, af hvilket de saakaldte Gausta-Knæer falde ind i II. H. Skogsaaens Grene flyde gennem et Syd over mod Hjartdal skraanende Højfjældplateau, hvoraf kun de lavere Partier ere bevoksede med Skov, af Bækkene udhulet i en Række væsentlig i nordlig Retning gaaende Dalfører og Skar, opfyldte af en Mængde smaa og store Vande og Tjern, over hvis Overflade hæve sig flere betydelige isolerede Aase. Skogsaaens Kilder ere at søge paa Sydsiden af Maanelid-Brottet, hvor Elven i et Par Arme gaar i Sydøst ud i Bonsvandet; den kaldes her Thveitelven og løber mod Syd efter ved Tuddal's Kirke at have optaget den fra det paa Gausta's Østside liggende Heddersvand kommende Gjuvaa; Elven faar nu Navnet Skogsaaen, løber fremdeles mod Syd og forener sig med den Vest fra fra Fjældene Vindeggen og Skotsfjæld gennem Kove Vand løbende Koveelv. Det S. f. den egentlige Hjartdal liggende Fjældparti er kun omtrent 1/6 af det nordre; det optages af den nordlige Del af det mægtige Lifjæld, paa hvis Plateau hæver sig en Række temmelig betydelige Toppe. Lifjældene ere aldeles blottede for Skov med Undtagelse af de nederste Afhældninger mod Bygderne, heller ikke finder man den Uendelighed af Smaavande og Myre, som gerne karakteriserer Højfjældplateauerne, men derimod uendelige Stenurer. De mest fremtrædende Toppe ere Himingen (1,051 M.) paa Grænsen mod Hitterdal, Gyraa Nut længere Syd, Hatte-Nut og Melfjæld (1,430 M.) paa Grænsen mod Seljord og inde i selve Partiet Hoksfjæld. Den eneste større Bæk, som rinder mod Nord ned i Hjertdøla, er Mjællabækken. Fra Gransherred kommer paa Østgrænsen Ørvillabæk, der gaar Syd over og ud i Hjertdøla paa Hitterdal's Grænse. Hjartdal hører til Fogderiets bedste Skovbygder, om end Skoven nu er temmelig medtagen. Agerbrug drives mindre, den dyrkbare Mark forekommer kun i Dalførerne og er meget tungbrugt, men Jorden er frugtbar. Kvægdrift er derimod en

Hovednæring, begunstiget af de fortrinlige Græsgange, hvorfor navnlig det nordre Anneks Tuddal er bekendt. Elve og Vande ere særdeles fiskerige. Herredet indbefatter 3 Sogne, Hjartdal Hovedsogn, vestligst i Hoveddalen, Sauland Anneks Øst for mod Hitterdal, og Tuddal's Anneks Nord for omkring Thveitelven. De største Gaarde ere Hadeland, Mælland og Loner i Hovedsognet, Skaarnæs, Skøie og Omnæs i Sauland. I Tuddal, hvor Gaardene ere smaa, er ved Kovstølvand opført det store Tuddal's Højfjældssanatorium. Hovedvej fører fra Hitterdal gennem Hjartdal til Seljord med Sideveje Nord over langs Ørvillabækken til Tin og langs Skogsaaens Dalføre til Tuddal. Herredets Areal er 891,8 □Km., hvoraf 37 □ Km. Indsøer. (Litt.: M. B. Landstad, »Gamle Sagn om Hjartdølerne« [Chra. 1880]). *J.F.W.H.*

Hjarthvar, dansk Sagnkonge; se Hjarvard.

Hjarvard (isl: *Hjörvarðr*; hos Sakse urigtigt: *Hjarthvar*), dansk Sagnkonge, Rolf Krake's Banemand. I det angelsachsiske Beovulf's-Kvad er H. Rolfs Fætter og Halvdan's Sønnesøn, tilhører altsaa selve Skjoldungætten. Senere gøres han til Rolfs Underkonge eller Jarl. Tilskyndet af sin onde Hustru Skuld, Rolfs Søster, overfalder han denne i Lejre og dræber ham. H. dræbes nu af Vigge (Vogg) efter kun at have været Konge i seks Timer. (Efter Lejre-Krøniken er det en Viking Hake Haamundsøn [s. d.], der hævner Rolf, og efter Rolf Krake's Saga falder H. i selve den sidste Kamp ved Lejre). *A. M. D.*

Hjejle se Brokfugle.

Hjeld (norsk Hjell), Stolper (Stag, Stejler), imellem hvilke trækkes Reb til Ophængning af Fisk, som skal lufttørres (Flynder, Torsk, Kuller, Rokke o. s. v.). Disse Fiskehjeld bruges især i Nordjylland og i visse Egne af Norge. *Arth. F.*

H. er i Norge ogsaa Navnet for en Forhøjning, et Stillads, endvidere for et Loft og en Afsats i en Fjældside. Samme Ord er oldn. *hjallr*, *hjalle*; svensk Dialekt *hjäll(e)*; dansk Dialekt *hild*, *hield*: ældre Dansk *hjald* = (Hø)loft, Hønsepinde, og i denne sidste Betydning anvendt af H. C. Andersen i »Det er ganske vist«: Hønsene sidde paa Hjeld. Videre hører herhen Nedertysk *hille* »Plads over Fjøset til Sovested for Tjenere og Børn eller for Hø og Halm«, samt Engelsk *hill* (Angelsach. *hyll*) »Høj«. Hertil hører norsk Dialekt hjellgang (kjeldgang) om unge Karles natlige Besøg hos Kæresten paa Staldloftet, som man urigtig har sat i Forbindelse med Schweizernes Kiltgang, hvis første Led svarer til det nordiske *kveld* »Aften«. *Hj. F.*

Hjelm, lille Ø i Kattegat, ca. 5 Km. Ø. S. Ø. f. Hassenøre, Sydspidsen af den Halvø, hvorpaa Æbeltoft ligger, hører under Randers Amt, Mols Herred, Æbeltoft Landdistrikt. Øen, der kun benyttes til Græsning, er ca. 1,550 M. fra Vest til Øst og højtliggende; paa det højeste Punkt, 45 M., er der opført et 18,5 M. højt Fyrtaarn (hvidt fast Fyr, Flammens Højde 50 M. o. H., Lysvidden ca. 34 Km.). Øen er bekendt i Historien af Marsk Stig, der satte sig fast her og herfra plyndrede paa Landets Kyster; efter at han 1293 var død paa Øen, var den endnu i nogle Aar i norsk Besiddelse, indtil Erik Menved i Beg. af 14. Aarh. indtog den og ødelagde Befæstningerne. Der ses to Voldsteder, paa det ene er Fyret opført; men der findes ingen Ruiner. (Om H, i Valdemar II's Jordebog kaldet Hjælm, og Oprindelsen til dens Navn, der skal komme af dens Udseende, se M. H. Rosenørn, »Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesen af Nørreris« [Randers 1873—79, S. 28]). *H. W.*

Hjelm, Winter se Winter-Hjelm.

Hjelmaren, efter Størrelsen den fjerde af Sverige's Søer, ligger mellem Södermanland, Nerike og Västmanland. Højden over Havet er 23 M., Arealet 480 □Km., Dybden 12 å 15 M. H. indsnævres mod Øst og Vest til Bugterne Store og Lille H. Øerne ere faa; de vigtigste ere Vinon, Bjorkon, Esson, som optager næsten hele Søens Bredde, samt den for Mordet paa Engelbrekt bekendte Engelbrektsholmen. H. faar sin betydeligste Tilstrømning i Svartån fra Vest og fra Søen 01-jaren's korte Afløbsaa, Forsån. H.'s Afløb er Hyndevadsstrømmen, som forbi Eskilstuna og Torshälla falder i Mälaren. Fra H.'s Bugt Notholmsviken fører Hjelmare-Kanalen i nordlig Retning ud til den i Målaren udløbende Arbogaå. Paa Grund af den lave Strand og H.'s snævre Afløb have H.'s Omgivelser været udsatte for svære Oversvømmelser. For at afhjælpe denne Ulempe er der i den senere Tid foretaget en omfattende Sænkning af H. *A. S.*

Hjelmeland, Herred, Ryfylke Fogderi, Stavanger Amt, (1891) 2,191 Indb., omfatter en lang og smal Strækning af Fastlandet paa begge Sider af Jøsenfjord samt Dele af de udenfor liggende Øer Ombø og Randø. H. H. er i sin Helhed et sønderrevet Fjældlandskab, gennemskaaret i sin Længde af den overmaade trange, af Jøsenfjorden og dens Fortsættelse, Førresdalen, dannede Spalte. Fjorden er omgiven af høje, bratte Fjælde, som gaa lige ned i Vandet og paa Sydsiden end ikke levne Plads til Bebyggelse uden paa et eneste Sted Tøtlandsviken; selv Fortsættelsen, Førresdalen, er kun bebygget af en enkelt Gaard. I denne Dal løber Herredets største Elv, Førreselven, som danner Afløb for de ind imod Østgrænsen liggende store Vande Beileivand, Skudevand, øvre Blaafjæld Vand og Ondeknud Vand. I Tøtlandsviken falder et af Herredets større Vasdrag, Tøtlandsaaen; den kommer Øst fra, danner en hel Del mindre Vande, bøjer derpaa mod Syd ned i den saakaldte Vormedal, optager her den Sønden fra kommende Melandsaa og rinder saa mod Nordvest ud i Fjorden. Ude ved Fjordmundingen falder Hjelmelandsaaen ud i Bugten af samme Navn; den er Afløb for Breilandsvandet, løber først i Sydvest, derpaa i Nordvest gennem Hjelmelandsbygden og Steinslandsvandet ud i Fjorden. Inderst mod Amtsgrænsen hæver Landskabet sig til et fuldstændigt Højfjæld; de højeste Toppe ere Blaafjæld og vestre Brenneknuden (1,150 M.). Paa Nordsiden skyder der ud mellem Jøsenfjord og den N. f. liggende Erfjord en bjærgfuld Halvø, Jøsennæset, som stiger til en Højde af 835 M. i Gunlanuten med bratte Styrtninger mod begge Fjorde, men med en flad, veldyrket Kystrand mod Hjelmelandsbugten. Af Øerne er Ombø stejl med Højder op til 400 M., medens Randø er lav. Bebyggelsen er at søge i den ydre Del af Herredet, fornemmelig omkring Hjelmelands vaagen

og det herfra opgaaende Dalføre, paa Øerne og i den ovenomtalte Vormedal. Til Hjelmelandsbygden høre foruden den smukt beliggende Præstegaard de større Gaarde Sande, Tuntland, Steinsland, Kvamme, Mjølhus og Sæbø, paa hvis Grund Strandstedet Hjelmelandsvaagen er beliggende. I Vormedal ere Langeland og Totland, paa Ombø Vestersjø og paa Randø Øie de største Gaarde. Agerbrug og Fædrift i Forbindelse med lidt Skovdrift ere de vigtigste Næringsveje. Furuskov findes i Vormedal, for øvrigt mest Løvskov. Af Industrianlæg findes et Uldspinderi i Hjelmelandsvaagen samt paa et Par Steder mindre Sagbrug. Hovedvej findes ikke, kun et Par korte Bygdeveje op ad Vormedal og Hjelmelandsdal; Kommunikationen besørges ved Ryfylke's Lokalbaade, som anløbe Hjelmelandsvaagen og Knudsvig paa Jøsennæset samt undertiden Totlandsvig og Valle inde i Fjorden. Herredet er Hovedsogn til Hjelmeland's Præstegæld. Herredets Areal er 535 □Km. (Litt.: Boye Strøm, »Norges Land og Folk, Stavanger Amt« [Chra. 1888]). *Y. F. W. H.*

Hjelmit, et sort metallisk Mineral, der forekommer i rombiske Krystaller i Pegmatit ved Kårarfvet nær Falun; det bestaar af et tin- og tantalsurt Salt af Yttrium, Mangan og Kalk med flere Bestanddele. *N. V. U.*

Hjelmslev, Herred i det midterste Nørrejylland, Aarhus Amt, omgives mod Syd og Vest af Vor og Tyrsting, mod Nord af Gjern og Framlev og mod Øst af Ning og Hads Herreder. Dets største Udstrækning fra Vest til Øst er ca. 20 Km., fra Nord til Syd er det bredeste Sted omtrent 14 Km. Det er ca. 178 □Km. (17,820 Hekt.) og har (1890) foruden Købstaden Skanderborg (1890: 2,353 Indb.) 8,270 Indb. (1801: 4,312, 1860: 7,146) o: 46 paa I □Km.; det hører saaledes til de godt befolkede jydske Herreder. Herredet hører til Jylland's Højdeparti, med Punkter paa indtil 125 M., og har en bølgeformet Overflade med mange Bakker og Dalstrøg. Skønt Jordsmonnet overvejende er sandet, fremtræder Leret dog mange Steder, dels pletvis, dels mere sammenhængende, især i de østlige og mellemste Egne. En Del Skov findes spredt over hele Herredet. Ved Udkanterne ligge Søer og Vandløb; saaledes hører mod Syd en Del af Skanderborg og Mos Søer til det, paa Vestgrænsen løber en Del af Gudenaa, ved Nordgrænsen ligge Knud og Ravn Sø og i den østlige Del Stilling og Solbjærg Sø. Efter jydske Forhold hører Herredet til de frugtbare, idet der i Gennemsnit gaa 10 Hekt. paa I Td. Hartkorn. Omtr. 7,950 Hekt. ere besaaede, 7,150 Græsgang, Eng o. s. v., medens 1,750 ere dækkede med Skov og 350 med Moser og Kær. Der var 1893: 2,273 Heste, 9,719 Stkr. Hornkvæg, 5,551 Faar og 4,220 Svin. Herredet er delt i 10 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895: $1,770_{,2}$ Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,642. Gennem Herredet gaa den østjydske Længdebane og Banen Skanderborg—Skjern. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Gjern Herred under Aarhus Stift, i verdslig Henseende hører det under H. Herreds Jurisdiktion. — H. Herred, i Valdemar II's lordebog kaldet Hialmæslefhæreth, hørte i Middelalderen til Aabosyssel; senere kom det under Skanderborg og hørte fra 1660 til Skanderborg Amt, indtil Aarhus Amt oprettedes 1799. *H. W.*

Hjelmstierne, Henrik, dansk Embedsmand, Samler og Videnskabsdyrker, født i Kbhvn. 1. Jan. 1715, død smst. 18. Juli 1780, borgerlig født Henrik Henrichsen, Søn af en rig, islandsk Købmand, studerede Teologi og tog Attestats 1736, men kastede sig derefter over historiske Studier og blev en ivrig Samler af Bøger, Kunstværker og Mønter. Efter en længere Udenlandsrejse blev han Sekretær ved det nystiftede danske Videnskabernes Selskab 1742 og et Par Aar senere et virksomt Medlem af Selskabet for Fædrelandets Historie og Sprog. H., der 1738 var bleven Sekretær i det danske Kancelli og 1750 Assessor i samme, blev 1744 tillige Assessor og 1776 Justitiarius i Højesteret, s. A. Præses i Videnskabernes Selskab og Aaret efter Gehejmeraad. 1747 var han bleven adlet under Navnet H. — For sin Samtid stod han som en sjælden retsindig og dygtig Embedsmand med stor Almensans og Fædrelandssind. For Eftertiden har han faaet Betydning som Samler at den værdifulde »Hjelmstierne-Rosencroneske Bogsamling«, og ved den Disposition, hans umiddelbare Arvtagere toge med hans store Formue. Da hans Datter 1773 ægtede Kammerherre, senere Greve, Rosencrone, bestemtes det nemlig ved Ægtepagten, at H.'s Samlinger af *Danica*, Bøger, Manuskripter, Landkort og Portrætter skulde katalogiseres og være et Fideikommis i Familien, og senere overdrog Grev Rosencrone, for at Samlingen kunde indgaa som Led i et offentligt Bibliotek, den til Kongen, der 1807 bestemte, at den samlet skulde opstilles i det store kongelige Bibliotek og der bestandig udgøre en særskilt Afdeling under Navn af »den Hjelmstierne-Rosencroneske Bogsamling«.

Den samme højhjertede Svigersøn stiftede 30. Novbr. 1809 sammen med sin Hustru »den grevelige Hjelmstierne-Rosencroneske Stiftelse« (ell. de Hjelmstierne-Rosencrone'ske Fond), der efter de for Stiftelsen gældende Fundatser af 9. Novbr. 1811 og 12 Jan. 1822 har til Hovedøjemed »at lindre uforskyldt Trang, bidrage til lykkelige Ægteskabers Formerelse i Næringsstanden, understøtte fremadstræbende, uformuende Ungdom, udbrede Kultur og Videnskabelighed samt oppmuntre Talenters heldige Udvikling«. En Tredjedel af Stiftelsens aarlige Indtægter lægges op til Forøgelse af Formuen. De øvrige to Tredjedele fordeles efter et vist Forhold mellem Danmark og Norge. Den for Danmark bestemte Del anvendes i forskellige Klasser: 1) til at understøtte gamle, udtjente Tjenestefolk, 2) til Giftermaalsudstyr af uformuende Piger, 3) til at hjælpe trængende Enker til Opdragelse af deres Børn, 4) til Bidrag til videnskabelige Arbejder i Fædrelandets ældre og nyere Historie, Støtte til unge talentfulde Videnskabsmænd og Præmier for Besvarelse af videnskabelige Opgaver, 5) til et aarligt Bidrag til Videnskabernes Selskab, Understøttelse af unge talentfulde Kunstnere og til Præmier for gavnlige Opfindelser i Kunster og Haandværker. Den for Norge bestemte Del gaar til 1) Bergen's Stift, 2) Universitetet i Christiania og 3) Videnskabernes Selskab i Throndhjem. Endelig anvendes, ifølge Højesteretsdom af 26. Oktbr. 1876 en vis Del af Over-

skuddet til Understøttelse af saavel danske som norske Kunstnere. Stiftelsens Formue udgjorde ved Udgangen af 1896 noget over 2 Mill. Kr. *Cl. W.*

Hjelmstierne-Rosencrone'ske Fond se Hjelmstierne.

Hjem betyder sproglig set først det Sted, hvor man aktuelt har sin faste Bopæl (Hus og H.) — forskellig fra det Sted, hvor man blot foreløbig opholder sig. Men dernæst bruges det ogsaa som Betegnelse for det Sted, hvor man er født eller ved Afstamning og Opdragelse inderligst er knyttet til, det Sted, man hører til, eller hvor man hører hjemme, selv om man ikke aktuelt har sin Bopæl der, saa længe man blot ikke endelig har opgivet Tanken om at vende hjem. Paa samme Maade falder Begrebet H. ogsaa retlig set i to Betydninger: H. i Betydning af den rent faktiske Bopæl (lat. *Domicilium*) — modsat Opholdsstedet — det Sted, hvor man har nedsat sig for at blive (med *animus commorandi*), ligegyldig, om man har en Ret til at blive der eller ikke, og H. i Betydningen af det Sted, hvor man hører til og har en Ret til at være, hvilket vil være den bestemte Stat, hvori man har Statsborgerret (Hjemstaten), ligesom man ogsaa kan tale om en Hjemstavnsret i en bestemt Kommune, for saa vidt man har kommunal Borgerret eller Forsørgelsesret i den (Hjem- eller Hjemstedskommunen).

Allerede den faktiske Sælten H. afføder selv for den ikke indfødte vigtige Retsvirkninger. I civilretlig Henseende bliver han nu i det hele at søge der, hvor hans H. er — hans Værneting er Hjemtinget — og i offentligretlig Henseende bliver han ved at nedsætte sig i Staten og drive Næring der Statens Undersaat og pligtig at bidrage til Statens Byrder, eventuelt ogsaa værnepligtig, for saa vidt Loven ikke hjemler Undtagelser for visse fremmede. Derimod afføder den blotte Stiften H. i en fremmed Stat ikke nogen Ret til at blive i den, saafremt Staten maatte finde hans vedvarende Ophold der besværligt. Han kan tværtimod — i hvert Fald, naar han ikke i længere Tid har været knyttet til Staten —, udvises, naar der findes Anledning dertil, ligesom han kan eller skal udbringes af Riget, naar han forser sig der, samt hjemsendes, naar han bliver trængende til Fattigforsørgelse. Selv i Danmark, hvor det er omtvistet, om ikke en Person allerede ved sin blotte Bosættelse her i visse Retninger bliver at anse som dansk Statsborger, gælder det ovenfor anførte. Til at erhverve fuldt ud Ret til at have sit H. i en Stat — til altsaa ubetinget at være der, drive al Slags Næring i Landet, deltage i Statens Styrelse, eventuelt beskikkes til dens Embeder, i Trangstilfælde forsørges af Staten, undertiden ogsaa for uden Samtykke fra Statens Side at eje Grundejendom i Landet o. s. v. — kræves i alt Fald en inderligere Tilknytning til Staten end den blot faktiske Nedsætten sig der for at udnytte Landet til egen Fordel. Der kræves hertil som Regel enten, at vedkommende ved Afstamning eller Fødsel fra først af hører til Staten eller senere formelt er bleven anerkendt (naturaliseret af Staten) som Medlem af Statssamfundet — se Indfødsret og Statsborgerret — hvorved dog ikke udelukkes, at efter Omstændighederne enkelte eller flere af Statsborgerrettighederne kunne erhverves allerede ved en længere Tids Bosidden i Riget.

Heller ikke det blotte H. i en Kommune er tilstrækkeligt for at udøve kommunal-politiske Rettigheder og have sit Forsørgelseshjem i Kommunen, men der kræves, at man i en vis længere Tid har haft sit H. i og svaret Skat til den paagældende Kommune eller dog i længere Tid haft Ophold der (se i øvrigt Forsørgelsessted og Hjemstavnsret), og yderligere fordres som oftest — skønt ingenlunde altid — Indfødsret eller Statsborgerret i den Stat, hvortil Kommunen hører. I tidligere Tid nøjedes man ikke med at fordre Indfødsret i Staten, men forlangte, for at nogen maatte gifte sig og nedsætte sig i Kommunen, faa Borgerskab der, eje Grundejendom i Staden o. s. v.. at vedkommende havde speciel Borgerret i Kommunen (Staden) enten ved Afstamning eller Fødsel eller ved særlig Optagelse fra Kommunens Side, men disse Skranker for den fri Nedsættelse overalt i Hjemstatens Kommuner ere nu i Reglen bortfaldne, i Tyskland dog forst ved det nordtyske Forbunds og det tyske Riges Dannelse.

Da Familiefaderen er den ægteskabelige Husstands Hoved, bestemmer han normalt, hvor Familiens H. er, og da hans Hustru og umyndige Børn bør have Tilhold hos ham, er hans Hjemstat ogsaa deres, en Sætning, der ikke blot er folkeretlig anerkendt, men nu ogsaa i Reglen hjemlet ved de enkelte Staters Lovgivning derved, at en Mands Hustru og umyndige Børn have Indfødsret i hans Hjemstat, se saaledes nu d. L. om Erhvervelse og Fortabelse af Indfødsret af 19. Marts 1898, § 3, ligesom hans Forsørgelseskommune er deres. Uægte Børns H. er derimod hos Moderen, og hendes Hjemstat og Hjemsted ere derfor ogsaa deres. *K. B.*

Hjemfalden bruges i den almindelige Lenslovgivning om et Len (s. d.), der paa Grund af den til Arveføl gen berettigede Slægts Uddøen vender tilbage til Lensherrens Raadighed. Da de nordiske Len i Reglen ikke vare arvelige, men blot personlige, er det kun som ren Undtagelse, al der i Norden efter den ældre Ret bliver Spørgsmaal om saadan Hjemfaldsret, hvilken derimod hyppig kunde indtræde efter longobardisk og frankisk Landsret. I den nyere dansk-norske Lenslovgivning (Frd. 25. Maj 1671 om Grevers og Friherrers Privilegier) er der imidlertid udtrykkelig bleven forbeholdt Kronen Hjemfaldsret for det Tilfælde, at den i de henholdsvise Erektionsbreve ommeldte, til Arveføl ge kaldede Slægt maatte være uddød, og denne Ret er ogsaa i adskillige Tilfælde kommen til Udøvelse. Da i sin Tid de norske Kirker med tilliggende Gods for en stor Del bleve solgte til private, skete dette bl. a. paa det Vilkaar, at Kirken og dens Gods, i hvis Hænder det end var, skulde falde tilbage til Kongen eller efter L. 24. Apr. 1818 til Menigheden, N. L. 2—21—6 og Frd. 25. Febr. 1733. I D. L. 1—24—12 og N. L. 1—22—12 bruges H. som enstydig med »forbrudt«, naar det om en domfældts Jordegods hedder, at »det bør Kongen at være h.«, naar »*Crimen majestatis* eller Niddingsværk begangen er«. *C. V. N.*

Hjemfaldsret se Hjemfalden.

Hjemforlovelse se Værnepligt.

Hjemgift kaldes den Erstatning, som en Kvinde i visse Tilfælde efter Loven kan fordre af en Mand paa Grund af en Krænkelse af hendes Kønsære

eller i Stedet for et Ægteskab, hun gaar glip af. En saadan H. kan ifølge D. L. 6—13 — 2 fordres af den umyndige Pige, hvem Formynderen beligger, eller Enken, hvem hendes Lavværge staar i Forhold til, saafremt hun ikke vil gifte sig med ham, elier han ikke kan gifte sig med hende, fordi han er gift. Endvidere kan ifølge Frd. 5. Marts 1734 den besvangrede Kvinde, der efter Forordning er berettiget til at faa Manden dømt til at indgaa Ægteskab med sig (se Ægteskabsløfte), ligeledes fordre H., naar hendes F'orældre eller Værger ikke ville tillade hendes Ægteskab, eller han er gift, og i et særligt Tilfælde, nemlig naar han har besvangret Kvinden efter at have begært hende til Ægte, men faaet Nej af Forældre eller Værge, skal han ogsaa give hende en »hæderlig H. efter sin Formue«, hvis han ikke vil ægte hende, naar det forlanges, uagtet hun ikke i dette Tilfælde kan fordre Ægteskab af ham. Og endelig kan den Kvinde, hvem der er overgaaet en Kønsfrihedskrænkelse, efter Strl.'s §§ 166—175 jfr. 176 (Voldtægt, Forførelse af umyndige m. m.) efter Omstændighederne faa Fornærmeren tilpligtet til at betale sig en passende Godtgørelse for den ved F'orbrydelsen bevirkede Ødelæggelse eller Forstyrrelse af hendes Stilling og Forhold. Derimod er Brud paa et simpelt Ægteskabsløfte uden efterfølgende Beliggelse eller Besvangrelse eftermoderne dansk Retspraksis ikke tilstrækkeligt til at paaføre Forpligtelse til H. (se Ægteskabsløfte). *K.B.*

Hjemmedaab se Daab.

Hjemmel. Den, der overdrager en anden en Ting eller en anden Formueret, f. Eks. en Panteret eller en Fordring, er, naar det sker mod Vederlag, pligtig at hj emle ham Tingen o: garantere Køberen for, at han bliver Ejer af Tingen, og udstyre ham med den fornødne Legitimation som saadan. Rejser derfor en Tredjemand Paastand paa at være dens virkelige Ejer, maa Køberens Hjemmelsmand (Overdrageren), naar han opfordres dertil, fremskaffe den fornødne H. o: bevise sin tidligere Adkomst til Tingen og derved legitimere Køberen som den nuværende lovlige Ejer. Er en fast Ejendom overdragen, hører det til Hjemmelspligtens Opfyldelse, at Sælgeren giver Køberen lovligt Skøde paa Ejendommen. Kan eller vil Overdrageren ikke opfylde denne sin Pligt, og frakendes Tingen derfor Køberen, er Sælgeren pligtig at erstatte ham den ved den godtgjorte Vanhjemmelpaaførte Skade o: han ifalder Hjemmels- eller rettere Vanhjemmelsansvar over for Køberen, se Vanhjemmel.

I en anden og sjældnere Betydning bruges Ordet H. i D. og N. L. 1—11. Der gives her under et Søgsmaal Tredjemand Ret til med sagsøgtes Samtykke at fremstaa som dennes H. og forlange Sagen rettet mod sig som Sagens rette Hjemmelsmand i Stedet for mod sagsøgte. Der forlanges kun, at han er vederhæftig, men han maa da straks træde ind i Sagen og tage den i ganske samme Skikkelse som i sagsøgte selv. Denne Bestemmelse staar nu nærmest som en Retsantikvitet, men er dog ikke ophævet. *K.B.*

Hjemmelsansvar se Hjemmel og Vanhjemmel.

Hjemmelsmand se Hjemmel.

Hjemsendelse af trængende. For at undgaa Overbebyrdelse af den enkelte Kommune og lette Tilsynet med de trængende tillade Fattiglovgivningerne, i Reglen under flere eller færre Betingeiser, H. af ikke i Kommunen hjemmehørende trængende til deres Forsørgelsessted (s. d.). Som en oftest inhuman og uøkonomisk Foranstaltning indskrænkes H. af de mest fremskredne Lovgivninger, navnlig den engelske, mere og mere ved, at Forsørgelsesretten i stigende Omfang knyttes til Opholdsstedet og ved at erstatte H. med mellemkommunal Refusion af de anvendte Udgifter, en Tendens, der ogsaa spores i dansk Ret. H. kan i Danmark fordres enten af Opholds- eller Forsørgelseskommunen og iværksættes eventuelt ved Politiets Bistand. Den betinges over for enlige Personer uden fast Erhverv eller nære, med ham samlevende Slægtninge, over for Udlændinge, tilrejsende og Personer, som i det sidste Aar have været dømte for Løsgængeri og Betleri, kun af, at de modtage Fattighjælp. I øvrigt betinges H. af, at Understøttelsen udgør en væsentlig Del af Udgifterne til den trængendes Fornødenheder, at den i Løbet af de sidste 2 Aar har strakt sig over et Tidsrum af mindst 6 Maaneder, eller at der er Grund til at antage, at den vil vedvare i saa lang Tid, samt at H. kan ske uden væsentlig at forringe den trængendes Adgang til selvstændigt Erhverv. Amtmanden, eller for Kjøbenhavn's Vedkommende Indenrigsministeriet, kan imidlertid bestemme, at trængende, som i de sidste 2 Aar have haft fast Bopæl i Kommunen uden at have nydt Fattighjælp, ikke maa hjemsendes mod deres i Vilje, ligesom Ægtemænd, der leve adskilte fra deres Hustruer, ikke maa hjemsendes paa Grund af den Hjælp, der ydes Hustruen. Endelig maa Børn, hvis Moder eller Stifmoder ved nyt Ægteskab har vundet nyt Forsørgelsessted, hvilket ikke berører Børnenes fødte Hjemsted, saafremt Moderen i det sidste Aar har nydt Fattighjælp, ikke fordres hjemsendte til deres Hjemsted, saa længe Moderen eller hendes Mand lever. Omvendt kan H. altid ske, naar en fast understøttet Person tager Ophold i en anden Kommune end sit Forsørgelsessted uden begge Kommuners Samtykke. H. bør foretages saa billig som muligt, og Udgifterne afholdes med 1/4 af Opholds-, 3/4 af Forsørgelseskommunen. Ved H. fra Udlandet udreder Forsørgelseskommunen alle Udgifterne fra Landets Grænser; H. til Udlandet betales af Amtsrepartitionsfonden paa Landet, i Købstæderne efter Ligning paa Amtets Købstæder, i Kjøbenhavn af Stadens Kasse. Den hjemsendte forsynes med fornøden Beklædning, maa ikke lide af smitsomme Sygdomme og kunne taale H. efter sin Helbredstilstand. Straffede Betlere og Løsgængere blive stedse at hjemsende, løsladte Straffanger hjemsendes som Regel til Forsørgelsesstedet eller Straffestedets Fattigvæsen paa Statskassens Regning. Andre løsladte Fanger hjemsendes, hvis de erklære sig for trængende. Trængende Svenske kunne i Modsætning til andre Udlændinge ikke hjemsendes, naar de efter det fyldte 21 Aar i de sidste 12 Aar paa fri Fod have haft Hjemsted i Danmark. *A. Gl.*

For Norge's Vedkommende bestemme Fattiglovene af 6. Juni 1863 henholdsvis § 26 og § 27, at naar en Fattigkommission, som har maattet tage sig af en Distriktet ikke tilhørende fattig, har vundet antagelig Vished om, hvor hans Hjemstavn er, kan den lade ham sende derhen, saafremt hans

Trang til Understøttelse ikke blot er midlertidig, og hans Helbredsforfatning tillader det. I Reglen bør Hjemstedets Fattigkommission i Forvejen underrettes. Hvis H. ikke kan foregaa paa anden og billigere Maade, bliver den at foranstalte af Politiet, i Alm. uden personligt Følge af nogen ved samme ansat. Omkostningerne udredes endelig af Hjemstavnsdistriktet. *H. S.*

Hjemsendelse (milit.) se Værnepligt.

Hjemstavnsret kaldes i Norge en Persons Forhold til det Fattigdistrikt, hvor han i Trangstilfælde har Ret til Fattigunderstøttelse. I Norge udgøre Byerne og for Landets Vedkommende som Regel Herrederne (Formandskabsdistrikter) egne Fattigdistrikter. Særskilte Fattigdistrikter danne derhos Bjærgværkerne, ligesom ogsaa andre Brug af større Omfang kunne gøres til egne Fattigdistrikter, der dog paa samme Maade som Bjærgværkerne ikke bestemmes territorialt, men efter Personernes Forhold til vedkommende Brug eller Værk. Understøttelsen udredes i Tilfælde foreløbig af Opholdsstedets Fattigvæsen mod hel eller delvis Refusion af den Fattigkommune, hvor den understøttede har H. De gældende Bestemmelser om H. findes i Fattiglovene af 6. Juni 1863 samt L. 14. Juni 1890 og 27. Juli 1896 Nr. 3. a) Oprindelig II. have indfødte i det Distrikt, hvor Moderen ved deres Fødsel havde H., og naturaliserede, hvor de ved Naturalisationen havde fast Opholdssted. b) Ved to Aars fast Ophold efter fyldte 15. Aar, uden at nyde Fattigunderstøttelse fra noget andet Fattigdistrikt erhverves H. af norske Statsborgere og indfødte. Senere erhvervet H. ophæver enhver tidligere. Men den H., nogen har ved fyldte 62 Aar, beholder han sin øvrige Levetid. Den Tid, hvori nogen er midlertidig fraværende som Sømand o. 1., medregnes til Opholdstiden der, hvor de sidst havde Bopæl. Den Tid, hvori nogen er i Varetægtsarrest, Strafanstalt o. 1. eller er sindssyg eller opholder sig i milde Stiftelser eller velgørende Indretninger eller efter offentlig Foranstaltning behandles for venerisk eller epidemisk Sygdom, sættes derimod ganske ud af Betragtning. c) Gift Kvinde har, saa længe Ægteskabet ikke er ganske opløst, Mandens H., som hun ogsaa derefter beholder, indtil hun har erhvervet selvstændig H. paa sædvanlig Maade. d) Ægtefødte Børn have, saa længe ikke selvstændig H. er erhvervet, Faderens eller, hvis han er død, Moderens H. Uægte Børn have paa samme Maade Moderens. Efter Forældrenes Død beholde Børnene den IL, de havde på dette Tidspunkt. Den af en Udlænding erhvervede H. fortabes, naar han tager fast Ophold i Udlandet. Tvistigheder mellem Kommuner om Hjemstavn kunne undergives Voldgift af Kirkedepartementet, og saadan Voldgift kan endogsaa i en vis Udstrækning ensidig kræves af den ene Part. For øvrigt henhører Afgørelsen under de sædvanlige Domstole. Om H. ved Værker og Brug gælder til Dels særskilte Regler (L. 14. Juni 1884). Se for Danmark's Vedkommende Forsørgelsessted. *H. S.*

Hjemsted se Forsørgelsessted og Hjemstavnsret.

Hjemstedsbevis er i Danmark en Attest for, at en Person er forsørgelsesberettiget, og udstedes i Reglen af Forsørgelseskommunen til Brug ved Ægteskabs Indgaaelse, Borgerskabs Erhvervelse o. 1. i Udlandet. H. kan foruden Personen selv omfatte hans nuværende eller fremtidige Familie. Kan ingen Forsørgelseskommune i Landet udfindes, udstedes H. af Indenrigsministeriet, naar dette skønner, at vedkommendes Forsørgelsesret her ikke kan nægtes, og kan da lyde paa en hvilken som helst Kommune, hvis eventuelle Udgifter refunderes af Statskassen. H.'s Betydning ophører, naar Personen bliver Statsborger i fremmed Stat eller i Udlandet vinder Forsørgelsesret efter dettes Love. Ekstraordinære H. kunne meddeles de før 16. Novbr. 1864 i Hertugdømmerne fødte Personer, der efter Fredstraktatens Art. 19 have bevaret dansk Indfødsret, men efter de gældende Love ere uden Forsørgelsessted i Danmark. I 1870'erne nægtede nemlig den tyske Regering de nævnte Personer, som havde opteret for Danmark, Tilladelse til at bosætte sig i deres Hjemstavn, medmindre de som andre Udlændinge foreviste H. Da ingen dansk Kommune var pligtig til at give dem et saadant, foreskrev L. 9. Marts 1872, at disse Personer hos Amtmanden for den Kommune, hvori de opholdt sig eller sidst havde haft Ophold (i Kjøbenhavn hos Magistraten), kunde erholde H. lydende paa det betegnede Sted. Kommunens Udgifter i Anledning af disse H. refunderes dem af Statskassen. Endvidere bemyndigedes Indenrigsministeriet til at udstede H. for de nævnte Personer, selv om de ikke havde opteret for Danmark, naar de f. Eks. ved at aftjene deres Værnepligt her havde vist deres danske Sindelag, og som ved H. blev i Stand til at vende tilbage til Slesvig. I de følgende Aar hændte det hyppig, at saadanne Personer efter at have aftjent deres Værnepligt bosatte sig i Kongeriget og for at vinde Forsørgelsessted her, hvortil ordinært krævedes 15 Aars fast Ophold, begærte sig H. udstedte, hvilket L. 1872 ikke indeholdt Hjemmel for. Dels af Hensyn til slige Anmodninger, dels for at lette navnlig Grænsekommunerne, i hvilke indvandrede danske Slesvigere især toge Ophold, og som nødsagedes til at forsørge dem, da de som danske indfødte ikke kunde udvises, udkom L. 24. Juli 1880, hvorefter Personer fra Hertugdømmerne, som have bevaret dansk Indfødsret, og som, efter at være løste fra deres undersaatlige Forhold til Tyskland, ere indvandrede til Danmark, samt for saa vidt de ere Mandspersoner i den værnepligtige Alder, inden I Aar efter Indvandringen have meldt sig til Lægdsrullen, kunne erholde H. af samme Beskaffenhed og med samme Virkning som de hidtil meddelte, naar de have haft fast Ophold i Danmark i 5 Aar uden i den Tid at have nydt urefunderet Fattighjælp og uden al have gjort sig skyldige i nogen i den offentlige Mening vanærende Handling. Desuden foreskreves, at al Fattighjælp ydet danske indfødte fra Hertugdømmerne, enten de have haft ekstraordinære H. eller ej, kan ventes refunderet af Statskassen, naar Omstændighederne ikke tale derimod, indtil de paagældende paa ordinær Maade erhverve Forsørgelsesret i nogen dansk Kommune, hvortil nu kun kræves 5 Aars fast Ophold i samme Kommune. *A. Gl.*

Om H. bestemme de norske Fattiglove af 6. Juni 1863 henholdsvis § 28 og § 29, at enhver, der tilflytter et Fattigdistrikt, naar saadant af Fattigbestyrelsen fordres, inden en af denne fastsat

Tid skal tilvejebringe fra Sognepræsten i det fraflyttede Distrikt en Attest, indeholdende den udflyttedes og samtlige med ham følgende Familielemmers Navne, Alder, Fødested, hvor længe de have opholdt sig i Distriktet, og hvis de ere fødte uden for det Distrikt, hvor Moderen ved deres Fødsel havde Hjemstavnsret, da tillige dette. Ellers forfalder den indflyttede i en Mulkt af 40 0. for hver Dag indtil 4 Kr. *H. S.*

Hjemsøgelsesordenen 1) se Salesianerinder. 2) Hjemsøgelsens Søstre; en Nonneorden i Irland, stiftet 1758 i Cork af Nano Nagle for at undervise og understøtte fattige Børn og syge og Krøblinge. 3) en fransk Orden med samme Navn og samme Formaal, stiftet 1793 af Marie Rivier og Søster Chantal. *L. M.*

Hjemting (lat. *forum domicilii*). En Persons H. vil sige den almindelige Underret, inden for hvis Omraade han er bosat, og ved hvilken derfor Søgsmaal mod ham som Regel skulle anlægges. Har en Person ikke Bopæl nogetsteds, betragtes Opholdsstedets Ret som H. (D. og N. L. 1—2—4) smlg. Bopæl (S. 355) og Værneting. *E. T.*

Hjemve, Nostalgi, en Stemningslidelse, nærmest i Slægt med den melankolske Forstemning, der opstaar ved Fjernelse fra de vante Omgivelser. Som alle Stemningslidelser opstaar H. især hos disponerede Individer, enten nu Dispositionen er forud erhvervet, f. Eks. som arvelige Anlæg, almindelig Nervøsitet, svækkende Sygdomme, uudviklet aandeligt Liv (Almuesfolk, ukultiverede Folkeslag), eller den opstaar i Forbindelse med Fjernelse fra Hjemmet, som hvor Aarsagen til denne har været af beklagelig Natur, eller hvor der træffes ugunstige, uvante Forhold paa det ny Hjemsted; hos nygifte Kvinder kan den ved Ægteskabet fremkaldte Omvæltning afgive Dispositionen o. s. fr. Derfor er H. ikke altid til Stede netop straks, naar Fjernelsen fra Hjemmet har fundet Sted, om end dette oftest er Tilfældet; men ikke sjælden vaagner den først længere Tid efter under Paavirkning af Sorg, Sygdom eller andre Forhold, der i og for sig ere egnede til at sætte Sindet i Bevægelse. Jo længere man er fjernet fra Hjemmet, desto lettere synes H. at opstaa; men hos uudviklede og ukyndige Naturer, der mangle Evnen til at bedømme dette Moment, ser man ofte H. opstaa selv paa meget korte Afstande, ja Børn kunne lide af H. faa Huse fjernede fra deres Hjem. H. er, som omtalt, i Reglen stærkest i den første Tid, efter at man har forladt Hjemmet, begynder dog oftest ikke, før den første Tids Optagethed af Sindet ved det ny Opholdssteds Ejendommeligheder har fortaget sig. Efterhaanden som man vænner sig til det ny Opholdssted, som dette bliver »Hjem«, plejer H. at svinde — hos nogle dog aldrig ganske. Særlig stærk skal H. optræde hos Beboerne af Bjærglande. *Lp. M.*

Hjemvisning. Civilprocessuelt Udtryk, hvorved betegnes, at en Sag, der af en Underret med Urette er afvist eller hævet, eller hvis Behandling i Underinstansen i øvrigt lider af processuelle Fejl, af overordnet Ret vises tilbage til fortsat Behandling ved Underretten. *E. T.*

Hjeradsflói se Fljótsdalshjerað.

Hjeradsvötn, en vandrig Jøkelelv i Skagefjorden i det nordlige Island. H. udspringer 850 M. o. H. med to Arme fra Nordranden at Hofsjökull; disse Kildefloder, som oppe paa Højlandet føre Navnet den østlige og vestlige Jøkelsaa, forene sig først nede i Bygden; efter at H. derpaa har gennemstrømmet den brede og frugtbare Skagafjordbygd, deles den atter i to Arme, der omslutte det klippefulde Hegranes, og udgyder sig saa gennem to Mundinger i Skagafjorden. *Th. Th.*

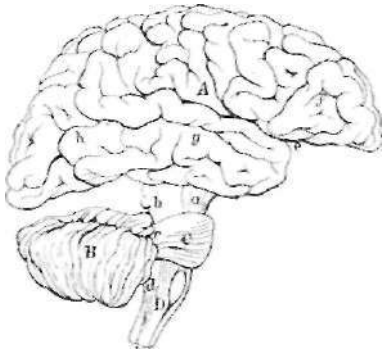
Hjerkinn (957 M. o. H.), en af de ældgamle, til Beskyttelse for de rejsende over Dovrefjæld opførte Fjældstuer, ligger paa Sydsiden af Hjerkinnhø ved Sammenstødet af Foldalsvejen med Hovedvejen over Dovre. Sin Betydning som Fjældstue og Skydsstation har den for en stor Del tabt ved Throndhjemsbanens Anlæg; derimod er den i senere Tid mere og mere udvidet til et meget søgt Højfjældssanatorium. Adgangen er let baade over Gudbrandsdalen og Foldalen fra Lille-Elvedalens Jærnbanestation. H. er i floristisk Henseende et af den skandinaviske Halvøs interessanteste og rigeste Findesteder for alpine Planter og derfor hver Sommer besøgt af en Mængde, især norske og svenske Botanikere. *J. F. W. H.*

Hjerm, Herred i det nordvestlige Nørrejylland, Ringkjøbing Amt, omgives mod Nord af Skodborg Herred og Limfjorden (Venø Bugt), mod Øst af Ginding og Hammerum Herreder og mod Syd af dette sidste og Ulvborg Herred, fra hvilket det adskilles ved Holstebro Aa; mod Vest naar Herredet ved en smal Strækning langs Holstebro Aa ud til Nissum Fjord. Mod Syd har Herredet en Udstrækning af over 30 Km. fra Øst til Vest, mod Nord er dets Bredde kun 16—18 Km.; fra Nord til Syd er det bredeste Sted ca. 15 Km. Det er ca. 354 □ Km. (35,420 Hekt.) og har (1890) foruden Købstaden Holstebro (1880: 3,862 Indb.) 11,779 Indb. (1801: 4,578, 1840: 5,711, 1890: 9,800), o: ca. 33 paa 1 □ Km.; det hører saaledes til de jævnt befolkede jydske Herreder. Overfladen er temmelig jævn, idet Egnen hører til de saakaldte »Flader«, og lavtliggende langs Holstebro Aa og ved Limfjorden; dog findes der flere »Bakkeøer«, saaledes Sir Lyngbjærg, 71 M. Jorderne ere i de nordlige Egne for det mest muldlerede, undertiden endog stærkt lerede, i øvrigt sandede eller sandmuldede. Herredet har kun meget lidt Skov; omtrent $^1/_5$ er Hede. Der gaar ca. 13 Hekt. i Gennemsnit paa 1 Td. Hartkorn. Af Arealet ere ca. 10,770 Hekt. besaaede og 12,360 Hekt. Græsgang, Eng o. s. v., medens 1,030 Hekt. ere bedækkede med Skov og lige saa mange med Moser og Kær, og 7,070 Hekt. ere Heder. Der var 1893: 2,922 Heste, 13,769 Stkr. Hornkvæg, 13,806 Faar og 6,114 Svin. Herredet er delt i 16 Sogne og indbefatter Ladepladsen Struer; det samlede Hartkorn var I. Jan. 1895 2,695,5 Tdr.. Antallet af Gaarde og Huse s. A. 1,907. Gennem Herredet gaa den vestjydske Længdebane til Holstebro og Banen Holstebro—Struer—Langaa. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Ginding Herred under Ribe Stift; i verdslig Henseende hører det til H. og Ginding Herreders Jurisdiktion. — H. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet Hiarmæhæreth, hørte i Middelalderen til Harsyssel; efter Reformationen hørte det til Lundenæs Len og fra 1660 til Lundenæs Amt, indtil dette 1794 gik op i Ringkjøbing Amt. (Litt.: O.

Nielsen, »Hist. topogr. Efterretn. om H. og Ginding Herreder« [Kbhvn. 1895]). *H. W.*

Hjerne (*encefalon*), der sammen med Rygmarven danner det centrale Nervesystem (s. d.), er Bevidsthedens Sæde, idet alle Fornemmelser og Sanseindtryk gennem utallige Nervetraade ledes

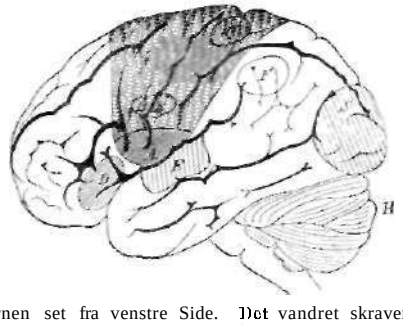
Fig. 1.

Skematisk Fremstilling af Hjernen, eet fra højre Side. *A* den store Hjerne-, *B* den lille Hjerne; *D* den øverste Del af Rygmarven, der er afskaaren ved *t*.

dertil fra hver enkelt Del af Legemet, ligesom alle vilkaarlige Bevægelsesimpulser gennem andre Nervetraade ledes fra H. til Legemets Muskler; men desuden foregaar der i H. en Uendelighed af andre Nerveprocesser, der uden at komme til Bevidstheden uafbrudt ere i Virksomhed for at regulere hele Legemets indre Husholdning, men hvorom vi dog hidtil kun vide Besked i de allergroveste Træk (se nærmere Nervesystem). Menneskets H. er et omtrent ægformet, af 2 symmetriske Sidehalvdele bestaaende Organ, der hos de europæiske Racer gennemsnitlig vejer ca.

Fig. 2.

Hjernen set fra venstre Side. Det vandret skraverede Parti angiver Beliggenheden af de motoriske Centrer for Ansigtets og Lemmernes Muskler. *D* det motoriske Sprogcentrum; *E* det sensoriske Sprogcentrum; *S* Synscenteret; *H* den lille Hjerne.

1,400 Gr. hos Manden, 1,300 Gr. hos Kvinden; dens Vægt staar til en vis Grad i Forhold dels til Legemets Størrelse, dels til vedkommende Individs Aandsevner; saaledes have de mindre civiliserede Menneskeracer gennemgaaende en mindre H. (se Hoved), og særlig fremragende Mænd have oftest en H., hvis Vægt overgaar Middeltallet (f. Eks. Cuvier's 1,861 Gr., Byron's 1,807 Gr.), fra hvilken Regel der dog findes talrige Undtagelser, bl. a. beroende paa, at mange Dele af H. kun have rent legemlige Funktioner at forestaa.

H. kan betragtes som den forreste, særlig stærkt udviklede Del af Rygmarven. Efter at Rygmarven (se Fig. 1 ved *D*) gennem det store Nakkehul er traadt ind i Hjerneskallens Hulhed, fortsætter den sig fremefter som Mellemhjernen (ved *a, b*), der hviler paa Hjerneskallens Basis og indtager den midterste Del af dennes Hulhed. Fortil, opad og til begge Sider for Mellemhjernen hvælver sig den store H. (*cerebrum*) (*A*), der udgør $^5/_6$ af hele H., medens den lille H. (*cerebelluni*) (*B*) med Varolsbroen (*pons Var oli*) (*C*) ligger helt nedad og bagtil i Hjerneskallens Hulhed, fuldstændig dækket af den store H., naar man betragter H. ovenfra.

Den store H., paa hvis Overflade Arnestederne for det bevidste Liv findes, er ved en dyb, længdeløbende Indskæring delt i 2 symmetriske Halvdele, den store H.'s Halvkugler (Hemisfærer), der i Bunden af Indskæringen hænge sammen med hinanden ved et tykt tværløbende Lag af Nervetraade, Hjernebjælken (*Corpus callosum*). Halvkuglernes Overflade viser talrige, tarmagtig snoede Vindinger (*gyri*) med tilsvarende Furer (*sulci*) imellem sig. Disse Furer ere $1^1/_2$—$2^1/_2$ Cm. dybe; en langt betydeligere Fure er *fissura Sylvii* (ved *e*), der beror paa en dyb Indfoldning af Hemisfærens Sidedel; derved afgrænses fortil en Pandelap (*lobus frontalis*) (*f*) og nedad en Tindingelap (*l. temporalis*) (*g*), medens den bageste Del (*h*) kaldes Nakkelappen (*l. occipitalis*). Den nærmest foran den sylviske Fure liggende Pandevinding kaldes Broca's Vinding (Fig. 2, *D*), idet Broca 1861 paaviste, at Evnen til at tale er knyttet til denne; men mærkværdigvis er det i Alm. kun en Læsion (f. Eks. en Blødning) i Broca's Vinding paa. venstre Hemisfære, der medfører Tab af Taleevnen. Paa tilsvarende Maade fremkalder en Læsion ved *A* Lamhed af Ansigts- og Tungemusklerne, ved *B* af Armene og ved *C* af Benene, men det paa den Maade, at en Sygdom i den højre Hemisfære giver en Lamhed af den tilsvarende Legemsdel paa venstre Side og omvendt, hvilket beror paa, at de fra disse saakaldte motoriske Centrer udgaaende Nervetraade nede i Rygmarven krydse om fra venstre til højre Side og omvendt. Ved *S* synes Evnen til at forstaa, hvad man ser, ved *E* Evnen til at fortolke Lydindtryk at have sit Centrum; i Egnen om *F* findes muligvis Følesansens Centrum. At der i H. skulde findes bestemte Centrer for de enkelte Aandsevner, saaledes som Frenologerne i sin Tid paastode, strider derimod bestemt med den moderne Fysiologis Resultater. — Den store H.'s Overflade dannes af et 2—4 Mm. tykt Lag af graa Substans (se Nervesystemet), der indeholder Milliarder af Ganglieceller, til hvilke Bevidsthedslivet er knyttet; under dette graa Lag, Hjernebarken (Corticalsubstansen) (*Cortex*), findes en hvid Masse (*centrum ovale*) bestaaende af Billioner af Nervetraade, der dels forbinde Ganglieceller i den graa Substans med hverandre, dels sætte dem i Forbindelse med alle andre Punkter af H. og Rygmarv. Mellemhjernen, der oventil

dækkes helt af den store, bagtil af den lille H., bestaar af en symmetrisk Dobbeltrække af Ophobninger af graa Substans, Hjerneganglierne. Bagtil, lige foran den lille H., findes paa hver Side 2 smaa saadanne, Firhøjene (*corpora quadrigemina*), og foran dem Sehøjene (*thalami optici*), hvorfra Synsnerven udspringer. Endnu længere fortil findes *Nucleus caudatus* og Linsekernen *(n. lentis);* i Egnen af sidstnævnte have Hjerneblødningerne et af deres Yndlingssteder, hvilket er saa meget mere skæbnes vangert, som Hovedbanen for Nervetraadene fra de omtalte motoriske Centrer passerer lige forbi Linsekernen; en ganske lille Blødning paa dette Sted vil derfor kunne fremkalde Lamhed af hele den modsatte Legemshalvdel. Den lille H. bestaar ligesom den store af to Hemisfærer med Vindinger paa Overfladen; men Vindingerne ere betydelig smallere og kun lidet snoede, medens Furerne imellem dem trænge forholdsvis dybere ind, tilmed under træformig Forgrening, hvorved der paa et Gennemsnit af den lille H. fremkommer en Tegning, der fra gammel Tid fører Navnet Livstræet *(arbor vitae).*

Hos Fosteret udvikler H. sig som en rendeformig Indsænkning af den ydre Hud (se Foster); denne Rende sænker sig ind i Fosterets Krop fra Rygsiden af, idet den lukker sig sammen til et Rør; medens den bagerste Del af dette bliver til Rygmarven, vokser den forreste Ende ud til flere bag hinanden liggende Blærer, der danne H. Som Minde om denne Udviklingsgang finde vi Livet igennem et System af Hulrum inde i H. Gennem hele Rygmarven løber en traadfin Kanal, der oppe under den lille H. udvider sig til en lille fladtrykt Hule, Rudegruben eller 4. Ventrikel; fra denne fører en fin Kanal *(aquaeductus Sylvii)* frem til Mellemhjernen, hvor vi atter finde et noget videre Hulrum, 3. Ventrikel; herfra fører til hver Side en Aabning (*foramen Monroi*) ud til Sideventriklerne, flade, vingeformige Hulrum, et i hver af den store H.'s Hemisfærer. Disse Hulrum indeholde en ringe Mængde »Cerebrospinalvædske«, og deres Vægge ere beklædte med en særegen Art Epitelceller (Ependymet),

H. udfylder ikke aldeles nøjagtig Hjerneskallens Hulrum, idet den ligger indlejret i Hjernehinderne (*meninges*); yderst findes den faste, til Hjerneskallens Indside fasthængende haarde Hjernehinde *(dura mater),* inderst den til H.'s Overflade fasthæftede bløde Hjernehinde (*pia mater)* og mellem disse den fine Spindelvævshinde (*arachnoidea*). Rummet mellem Hinderne udfyldes af Cerebrospinalvædsken; naar H.'s Rumfang forøges ved forøget Blodtilstrømning (f. Eks. ved Pulsslaget), skaffes der Plads for den ved, at en Del Cerebrospinalvædske undviger gennem særlige Lymfekar. For at sikre II.'s uforstyrrede Leje slaar den haarde Hjernehinde sig flere Steder ind mellem H.'s Afdelinger som stive Folder, saaledes mellem den store H.'s Hemisfære (som *falx cerebri)* og mellem den store og den lille H. (som *tentorium cerebelli*). I Basis af disse Folder løbe de store Blodaarer *(sinus),* der modtage det fra H. kommende Blod. For en uafbrudt Blodtilstrømning er der sørget derved, at de 4 store Pulsaarer, der forsyne H., staa i aaben Forbindelse indbyrdes, saa de delvis kunne vikariere for hverandre.

Hos Hvirveldyrene staar Udviklingen af H. i det hele i Forhold til Udviklingen af vedkommende Dyrs Aandsevner, og navnlig gælder dette da den store H., medens Mellemhjernen endnu langt ned i Dyrerækken beholder en forholdsvis fyldig Udvikling. Hos de allerlavest staaende Hvirveldyr synes en virkelig H. overhovedet at mangle, og der findes kun Rygmarven. *S. B.*

Hjerneabsces, »Byld paa Hjernen«, *Encephalitis suppurativa,* er en begrænset suppurativ Betændelse i Hjernen. Den skyldes altid en Infektion, og forskellige Bakterier ere paaviste som Infektionens Aarsag. H. kan derfor ikke opstaa, uden at der udefra indføres et inficerende Stof. Hyppigst sker dette ved, at en Betændelse i Nærheden af Hjernen forplanter sig til denne selv, eller ved at der tilføjes Hjernen en Læsion, f. Eks. ved Brud af Hjerneskallen. Blandt Betændelser, som hyppig udbrede sig til selve Hjernesubstansen, maa i første Række nævnes Betændelserne af Øret, men ogsaa fra Lidelser af Næsen eller Øjnene eller fra Mundhulen kan en saadan Sygdomsproces forplante sig direkte til Hjernen. En H. kan imidlertid, skønt sjældnere, have en fjernere Oprindelse, kan forplantes ad embolisk Vej ɔ: Infektionsstoffet kan fra et andet, fjernere Organ gennem Blodkarrene føres op til Hjernen (metastatisk H.). Dette kan saaledes finde Sted ved almindelig Blodforgiftning (Pyæmi), men det kan ogsaa ske fra Betændelser i enkelte Organer; saaledes skyldes en H. ikke sjælden en Lungelidelse (putrid Bronkitis, Empyem).

At erkende en H.'s Tilstedeværelse er som Regel ikke let, da dens Symptomer kunne være lidet fremtrædende eller ligne meget Symptomerne ved andre Hjernelidelser, især Hjernebetændelse (Meningitis). Ofte har H. en saadan Beliggenhed, at den ikke fremkalder Symptomer og i lange Tider kan være skjult til Stede; ellers giver H. samme Symptomer som Hjernesvulster (Hovedpine, Svimmelhed, Opkastning, Kramper, Lamheder o. fl.), men desuden er der ievnlig Feber til Stede. At væsentlig Betydning er det at kunne bestemme Abscessens Beliggenhed i Hjernen; men dette er ofte vanskeligt eller umuligt. Nutidens Hjælpemidler gøre det muligt at operere saadanne H. og helbrede Patienten; men Abscessens Beliggenhed maa kendes, og den rpaa ligge nogenlunde nær Hjernens Overflade. Er en Operation uudførlig, indtræder i Reglen Døden, ved at Abscessen breder sig og ofte derved foranlediger en Hjernehindebetændelse. *A. F.*

Hjerneanæmi, Blodmangel i Hjernen, findes ved samtidig almindelig Anæmi, derfor efter større Blødninger, ved Blegsot og andre anæmiske Tilstande, ved Svækkelsestilstande, i Rekonvalescensen efter langvarige Sygdomme. Symptomerne paa H. ere foruden den Bleghed af Huden, der skyldes den hele anæmiske Tilstand, særlig en Tilbøjelighed til Søvn, Besvimelser, Gaben, Kvalme og Opkastning, der især fremkaldes eller forstærkes i den oprejste Stilling. H. antages ogsaa at ligge til Grund for Besvimelse (s. d.) i det hele taget, hvad enten denne fremkaldes ved psykisk Indvirkning eller skyldes pludselig indtrædende Hjertesvækkelse. *A. F.*

Hjerneatrofi, Svind af Hjernen, findes normalt i den høje Alder, men ogsaa ved forskellige Lidelser af Hjernen. *A. F.*

Hjernebetændelse. Saavel selve Hjernen som de den omgivende Hinder kunne angribes af Betændelsesprocesser. I førstnævnte Tilfælde kaldes Lidelsen H. *{Encephalitis),* men den samme Benævnelse bruges ogsaa, naar Hjernehinderne ere Sædet for Betændelsen, i Stedet for det mere korrekte Navn Hjernehindebetændelse (Meningitis), og da den sidstnævnte er den hyppigst forekommende Form, menes, naar ikke andet udtrykkelig nævnes, altid denne, naar Benævnelsen H. benyttes.

Egentlig H. *{Encephalitis)* optræder dels som suppurativ Betændelse, er da aldrig diffus, men begrænset til en enkelt Del af Hjernen som en Absces (se Hjerneabsces), dels som akut eller kronisk Betændelse af endnu til Dels ukendt Natur.

Hjernehindebetændelsen (Meningitis) optræder dels som Betændelse af den udvendige Hinde *{Dura mater)* som den saakaldte Pachymeningitis (s. d.), dels som Betændelse af den indvendige Hinde *{Pia mater)* som Leptomeningitis, der atter forekommer i forskellige Former. Af disse ere de vigtigste og hyppigste: den purulente H. *{Meningitis purulenta),* den tuberkuløse H. *{Meningitis tuberculosa)* og Hjerne-Rygmarvsbetændelsen, den epidemiske Cerebrospinalmeningitis *{Meningitis cerebrospinalis epidemica).*

1) Den purulente Meningitis er en Betændelsesproces med Dannelse af en rigelig Mængde Materie i og paa Hjernens bløde Hinder, enten i Nærheden af det Sted af Hjernens Overflade, hvor Betændelsen har sit Udgangspunkt, eller udbredt over største Delen af Hjernen, som Regel dog stærkest udviklet paa Hjernens Konveksitet, hvorfor ogsaa denne Form af H. hyppig kaldes Konveksitetsmeningitis i Modsætning til den tuberkuløse H., ved hvilken Betændelsesproduktet væsentlig findes paa Hjernens Basis. Den tilstedeværende Materie er ofte saa betydelig, at Hjernens Vindinger findes ganske fladtrykte.

Den purulente H. er aldrig en primær Sygdom; den skyldes ligesom Hjerneabscessen, med hvilken den ofte findes samtidig, enten en direkte Forplantning af en nærliggende Betændelse paa Hovedets Overflade, i Næsen eller, hvad der er det hyppigste, i Øret, eller en saakaldt metastatisk Forplantning d: en Forplantning fra et fjernere liggende Organ, f. Eks. fra en Lungebetændelse, en Hjertelidelse, ved akutte Infektionssygdomme. Forskellige Bakterier kunne være den egentlige Aarsag til Betændelsen, hyppigst er det Streptokokker. Da Sygdommen som Regel indfinder sig i Tilslutning til en allerede bestaaende Sygdom, kan dens Begyndelse undertiden være vanskelig at erkende. Hyppig ser det ud, som om H. indfandt sig uden foregaaende Lidelse, fordi denne kan være saa ringe og saa tilvant, f. Eks. en kronisk Øresygdom. Symptomerne ere de for alle Former af H. fælles: Hovedpine, ofte intens, snart udbredt, snart mere begrænset, Nakkestivhed, Opkastning samt Feber, der i Reglen er ret betydelig. Hurtig omtaages Bevidstheden, Patienten bliver uklar, urolig, delirerende. Der kan komme begrænsede eller mere universelle Kramper og Lamheder, Tænderskæren, Skelen. Undertiden forløber Sygdommen meget akut, endende med Døden i Løbet af nogle faa Dage; men som Regel gaar der dog 8—10 Dage til Dødens Indtræden, der er Reglen, naar der ikke, hvad der sjældnere lykkes her end ved Hjerneabsces, kan skaffes Hjælp ad operativ Vej. I Alm. maa Behandlingen indskrænkes til Lindring af Smerterne ved Opium, Morfin, Antifebrin, Is paa Hovedet, i tidligere Tid navnlig ved Blodudtømmelser (Igler), og til Behandling af Feberen.

2) Tuberkuløs H., *Meningitis tuberculosa,* bestaar i en Afsætning af miliære Tuberkler i Hjernens bløde Hinder og en dertil sig sluttende Betændelse af disse, som indfiltres af et Ekssudat, der som Regel ligesom Tuberkelafsætningen er rigeligst paa Hjernens Basis, hvoraf Benævnelsen Basilarmeningitis er fremgaaet. Den tuberkuløse H. angriber saavel voksne Individer som Børn, hyppigst dog de sidste, og er aldrig nogen primær Sygdom D: opstaar kun hos Individer, der i Forvejen lide af en Tuberkulose. Dette Udgangspunkt findes hyppigst i Lungerne, men ikke sjælden er det en tuberkuløs Knoglelidelse eller Tuberkulose i andre indvendige Organer. Den primære Lidelse er ofte ganske ubetydelig, har maaske slet ikke givet Symptomer, eller det er saa længe siden, at Patienten selv har glemt dem. Ved en tilfældig Lejlighed, hyppig i Tilslutning til en akut febril Sygdom, f. Eks. Mæslinger, men tit uden nogen paaviselig ydre Anledning, opstaar da den tuberkuløse Hjernelidelse, der saaledes kommer til at præsentere sig som en selvstændig, primær Sygdom. Hvorledes Tuberkelbacillerne ere førte til Hjernen fra det oprindelige tuberkuløse Organ, lader sig ikke altid paavise; men i Alm. maa det antages at være sket gennem Blod- eller Lymfekarrene.

Den tuberkuløse H. begynder ofte snigende. En Uge eller to, før Sygdommen bliver karakteristisk, ere Symptomerne vage, nogen Hovedpine, hos Børn ofte Pirrelighed og Gnavenhed, mere stille Væsen og Ulyst til Leg, aftagende Appetit, Forstoppelse, daarlig Søvn. Efter at disse Forløbersymptomer have bestaaet i et Par Uger omtrent, bliver Patienten kendelig mere syg, der indfinder sig Feber, som dog i Alm. ikke er særdeles høj, mellem 38 og 39^0, Hovedpinen bliver voldsommere og mere vedholdende, der kommer Brækning, Skelen, Tænderskæren (især hos Børn), Tilbøjelighed til Døsighed, urolig Søvn med Delirier, og navnlig Børn skrige ofte op (det saakaldte *Cri hydrencéphalique*), der kommer en vis Stivhed i Nakken og Ryggen, senere Trækninger i enkelte eller alle Lemmer, undertiden stærkere Kramper, Drejning af Hovedet, Feberen holder sig med i Reglen stigende Temperatur, Pulsen, der i Sygdommens Begyndelse sædvanligvis er langsom, bliver nu meget hurtig, Underlivet flades af, bliver ofte helt indtrukket, spændt og haardt. Derefter indfinder der sig mere eller mindre udtalte Lamheder, Aandedrættet bliver uregelmæssigt, Døsigheden tager til, og Patienten henligger nu i en komatøs Tilstand, jævnlig afbrudt af Trækninger og Uro, indtil Døden, der altid er Følgen, indfinder sig, efter at Sygdommen har bestaaet i 1 à 2 Uger. — Sygdommen er ofte ikke indskrænket til Hjernen, men angriber, forplantet fra den, Rygmarvens Hinder, hvorfra Rygstivheden og den tit udtalte Hudhyperæstesi i Reglen hidrøre.

Da Sygdommen er absolut dødelig, er en Behandling uden Resultat. Man har, især i den nyere

Tid, forsøgt Jodoformindgnidning af Hovedet, har givet Jodkalium indvendig, men uden Nytte. Behandlingen bestaar ellers i Ispose paa Hovedet, smertestillende Midler, Bade o. l.

3) Epidemisk Cerebrospinalmeningitis, *Meningitis cerebrospinalis epidemica*, er en Hjernehindebetændelse forbunden med en Rygmarvshindebetændelse, ved hvilken baade Hjernens og Rygmarvens bløde Hinder blive Sæde for et purulent Ekssudat. Sygdommen har ikke været kendt som selvstændig Lidelse før i 19. Aarh., idet den observeredes første Gang i Genève 1805. Senere er den optraadt i større eller mindre Epidemier i og uden for Europa. I Danmark herskede de første Epidemier 1845 og følgende Aar, derefter i 1870'erne, og en større Epidemi, der indlededes 1884, udbredte sig først stærkt 1885—86 i Kjøbenhavn, hvor Sygdommen siden har holdt sig med sporadiske Tilfælde, der nu (1898) ere tiltagne noget i Antal. At Cerebrospinalmeningitis er en Infektionssygdom, er utvivlsomt; men der hersker endnu nogen Tvivl om dens Mikrob. Det har været antaget, at denne var identisk med Lungebetændelsens Bakterie, Pneumokokken. Den Antagelse, at det ikke er denne, men den af Weichselbaum paaviste *Micrococcus intracellularis meningitidis*, vinder flere og flere Tilhængere. Denne Mikrob findes i Reglen i Cellerne i Ekssudatet baade i Hjernen og i Rygmarven. Derimod er det tvivlsomt, hvorledes Sygdommen overføres. Kontagiøs, direkte smitsom fra Individ til Individ, synes den ikke at være, og det er i Overensstemmelse hermed forholdsvis sjældent at se to eller flere Tilfælde i samme Hus eller samme Familie, medens Sygdommen paa den anden Side kan faa en endemisk Udbredelse inden for Kaserner, Fængsler o. l. Den angriber Folk i alle Aldere, overvejende hyppig dog Børn og unge Mennesker, synes at være hyppigst For- og Efteraar, og Epidemier af Sygdommen falde ofte sammen med talrige Tilfælde af Lungebetændelse, en Grund til, at enkelte Forfattere have ment, at de to Sygdomme skyldtes samme Aarsag, samme Mikrob. Det antages, at Infektionen sker gennem Næsehulen, hvorfra findes Forbindelse til Hjernen. Sygdommen optræder i Alm. i Epidemier, men der ses ogsaa talrige sporadiske Tilfælde.

Epidemisk Cerebrospinalmeningitis begynder som oftest ganske pludselig med stærk Hovedpine, Nakke- og Rygsmerter, Feber, Opkastning, men Symptomerne ere af meget forskellig Intensitet. Undertiden begynder Sygdommen særdeles heftigt, der indfinder sig meget høj Feber og Delirier, og Døden kan i saadanne Tilfælde indtræde i Løbet af faa Dage, ja endog i Løbet af faa Timer; men i Alm. har den et forholdsvis langt Forløb, der kan strække sig over 1—3 Maaneder eller længere, naar undtages ganske lette Tilfælde. De mest fremtrædende Symptomer ere Hovedpinen, Smerterne i Ryggen, Stivheden i Nakken (dens alm. Navn i Tyskland er »Genickstarre«), Ryggen og Lemmerne, der vanskelig lade sig bøje, den stærke Hudhyperæstesi, Svimmelheden, Delirierne, Uroen, tit Trækninger og Kramper, senere i Forløbet ofte Lamheder samt Symptomer fra Syns- og Høreorganerne. Feberen er som Regel ikke meget høj, undertiden, selv i svære Tilfælde, helt manglende i alt Fald til Tider, og den er ganske uregelmæssig, ligesom ogsaa det ofte lange Forløb viser Perioder af bedre Tilstand skiftende med daarligere. Undertiden antager Feberen den intermitterende Type og svinger fra de laveste til de højeste Grader. Der kan i øvrigt optræde Symptomer fra de fleste Organer; et af de mest karakteristiske er Optræden paa Huden af grupperede Blegner, Herpes, hyppigst omkring Munden (*Herpes labialis*), men ogsaa paa mange andre Steder af Legemet, et Symptom, der er af Vigtighed for den differentielle Diagnose lige over for de andre Former af Meningitis og for Tyfus, med hvilke Sygdomme Cerebrospinalmeningitis kan forveksles; men de mangle dette Symptom.

Cerebrospinalmeningitis er ikke alene en langvarig, men ogsaa meget smertefuld Sygdom, og i omtrent Halvdelen af Tilfældene indtræder Døden (i Kjøbenhavn-Epidemien 1886 døde 48 p. Ct.). I en Del andre efterlader den blivende Forstyrrelser i Hjernevirksomheden (Syns- og Hørelsesforstyrrelser, Hjernevattersot, Sløvhed). — Behandlingen bestaar i Anbringelse af Isposer paa Hoved og Ryg samt Opiater eller andre smertestillende Midler. (Litt.: A. Friis, »Om den i København i Aaret 1886 herskende Epidemi af *Meningitis cerebrospinalis*« [Kbhvn. 1887]). *A. F.*

Hjerneblødhed, *Emollitio cerebri* eller Encefalomalaci, opstaar, naar et Afsnit af Hjernen berøves sin Blodtilførsel, ved at en Blodprop, en Embolus (se Emboli) tilstopper en af Hjernens Pulsaaregrene. Dette kan ske enten derved, at en fra Hjertet eller de større Pulsaarer løsreven Embolus føres til Hjernen (embolisk H.), eller derved, at der i selve Hjernens Pulsaarer danner sig en Blodprop, en Trombe (trombotisk H.). Resultatet bliver i ethvert Tilfælde, at Blodtilførselen til den paagældende Del af Hjernen afbrydes, og naar den tilførende og tilstoppede Pulsaare er en saakaldet Endearterie, er Afbrydelsen definitiv; delte er kun Tilfældet i nogle Hjerneafsnit, men netop i dem, hvor Emboli hyppigst indtræffer. I andre Tilfælde er der rigelig indbyrdes Forbindelse mellem Pulsaarerne, og Blodtilførselen til det paagældende Hjerneafsnit bliver derfor ikke fuldstændig stoppet, i alt Fald kun en ganske kort Tid. I saadanne Tilfælde vil der ikke indtræde nogen egentlig IL, men ellers maa en saadan blive Følgen, saa snart Blodtilførselen ophæves. Hjernevævet mister herved Evnen til at fungere, dør bort (nekrotiserer), falder hen i en blød Masse, der ofte i Begyndelsen paa Grund af, at Blodfarvestoffet trænger ud deri, er rødlig farvet (rød Emollition), men ogsaa kan være gullig (gul Emollition). Efter længere Tids Forløb kan det sygelige Væv resorberes (opsuges) og omdannes til en vandagtig Vædske, saa at Emollitionsstedet bliver til en Cyste.

H.'s Symptomer rette sig dels efter den Udstrækning, H. faar, dels efter det Sted i Hjernen, hvor den findes; derimod ere Symptomerne omtrent de samme ved den emboliske og ved den trombotiske H. Den indledes som oftest med en saakaldet apoplektisk Insult (se Apopleksi), der efter H.'s Udstrækning eller Sæde kan være forskellig stærk, ofte kun bestaar i et let og forbigaaende Svimmelhedsanfald, men i alvorligere Tilfælde er et fuldstændigt Slaganfald med fuldkommen Bevidstløshed og udbredt Lammelse. Anfaldet

kan derfor aldeles ligne et apoplektisk Anfald, adskilles dog som Regel fra dette ved at være lettere, mindre vedholdende og ledsaget af mindre fuldstændig Bevidstløshed. Derimod kan det ved H., især ved den emboliske, indtræde mere pludselig end ved Apopleksi. I øvrigt forløber H. paa samme Maade som denne; der kan indtræde Lamheder, Tale- og Synsforstyrrelser o. s. v. ganske paa samme Maade. Anfaldet kan være saa stærkt, at Døden kan indtræde straks ved dets Begyndelse.

Da H. skyldes en Tilstopning af Hjernens Pulsaarer, er dens Aarsag en Forandring i Karsystemet, staar ofte i Forbindelse med Hjertesygdomme, ved hvilke der i Hjertet opstaar Aflejringer af Blod, der kunne løsrives som Blodproppe, eller med Forkalkning af Pulsaarerne, hvilket især hyppig finder Sted i den højere Alder. H. optræder derfor overvejende hos gamle Folk. *A. F.*

Hjerneblødning d. s. s. Hjerneapopleksi, se Apopleksi.

Hjernebrok se Encefalocele.

Hjernehinde se Hjerne.

Hjernehindebetændelse se Hjernebetændelse.

Hjernehindebrok. Ved den som Encefalocele (s. d.) betegnede Tilstand kan den gennem Kraniumsdefekten fremtrædende Svulst undertiden alene bestaa af en Sæk af Hjernehinden, hvori findes Hjernerygmarvsvædske, men ikke Hjernevæv; man kalder en saadan Svulst H., medens man taler om Hjernebrok, naar en Del af selve Hjernemassen er trængt ud i Svulsten. *E. A. T.*

Hjernehyperæmi, forøget Blodtilførsel til Hjernen, antages at ligge til Grund for Tilstande, som ere forbundne med Hovedpine, stærk Ophidselse, Vrede, og desuden karakteriseres ved rødt, blussende Ansigt med bankende og svulmende Aarer. Tilbøjelighed til H. eller saakaldt Hjernekongestion findes især hos visse Mennesker, maaske mest hos de fuldblodige, og antages at bero paa Blodkarforandringer. *A. F.*

Hjernekongestion se Hjernehyperæmi.

Hjernekrampe se Krampe.

Hjernelammelse, Lammelse af Hjernevirksomheden, medførende Døden.

Hjerneprolaps se Encefalocele.

Hjernerystelse (lat. *commotio cerebri*) fremkommer, naar Hjerneskallen ved Slag, Nedstyrtning e. l. udsættes for et stærkt Stød. I de lettere Grader forekommer der en øjeblikkelig Blinken eller Sortnen for Øjnene, der hurtig ophører. Ved voldsommere Stød optræder Besvimelse med alle til den fulde Bedøvelse hørende Tegn, Lammelser i af Muskler, Sanseorganer, langsom Puls og Respiration (saaledes kendt under Betegnelsen »slaa for Panden«). Bedøvelsen kan være af kortere eller længere Varighed — lige til flere Dage. H. kan ledsages af Opkastninger, ufrivillig Afgang af Urin eller Ekskrementer, hvorimod Kramper ikke høre med til den rene, ukomplicerede H. I de voldsomste Grader af H. kan Døden følge umiddelbart eller indfinde sig ved Lammelse af vigtige Organer. Dog vil som Regel, naar Døden ikke følger straks (og i disse Tilfælde er der for det meste Komplikation med Hjerneknusning), Tilfældene efterhaanden tabe sig, Legemets Funktioner efterhaanden vende tilbage til naturlig Tilstand; men ofte kan dette vare længe, ja livsvarige Følger ere ikke udelukkede (Hovedpiner, Svimmelhed), dog ogsaa her er det muligt, at der da har været virkelige Læsioner og ikke alene H. til Stede. Som et bestemt Kendetegn paa, at der foreligger en H., gælder det, at Bedøvelsen indtræder øjeblikkelig ved selve Stødet, medens f. Eks. Hjernetryk (oftest) udvikler sig successivt. Man har opstillet mange Forsøg paa Forklaring af H.'s Opstaaen, Kredsløbsforandringer i Hjernen, fine, for Øjet ikke kendelige Forandringer i Hjernecellerne eller disses Udløbere. En stor Vanskelighed gør den Omstændighed, at der ved de dødelig forløbende Tilfælde næsten altid er Læsioner, saa man vanskelig kan afgøre, hvor H. og hvor Hjernelæsionernes Symptomer have deres resp. Aarsager. — Behandlingen af H. bestaar hovedsagelig i en fuldstændig Ro, idet man saavidt muligt sørger for Renholdelse, Ernæring, frisk Luft, passende Opvarmning af Patienten. Smlg. Nerverystelse og Railwaypine. *E.A. T.*

Hjerneskal se Hjerne og Hoved.

Hjerneslag d. s. s. apoplektisk Insult (se Apopleksi og Hjerneblødhed).

Hjernesvind d. s. s. Hjerneatrofi.

Hjernesvulst. 1 Hjernen kan der optræde Svulster af forskellig Art. De kunne dels være af ondartet Natur, som Carcinom, Sarkom, dels af mere godartet, som Gliom, Psammom o. fl.; men deres Betydning ligger dog mindre i deres Natur end i deres Sæde i Hjernen. Ondartede Svulster ville — *ceteris paribus* — naturligvis i Alm. have et kortere og uheldigere Forløb af Sygdommen til Følge end godartede Nydannelser; men at ogsaa Svulstens Beliggenhed spiller en stor Rolle, kan ses deraf, at Svulster kunne være til Stede gennem lange Tider, flere Aar, naar de f. Eks. have deres Sæde i Hjernens forreste Del, uden at give mindste Symptom, medens de paa den anden Side hurtig kunne bevirke alvorlige Symptomer, naar de sidde i Hjernens mere centrale Dele. H.'s Symptomer ere dels saadanne, der skyldes deres Sæde i Hjernen og det af dem udøvede Tryk paa visse Nervebaner eller Nervecentrer, de saakaldte fokale Symptomer, der give sig til Kende ved begrænsede Kramper, Lamheder, Defekter i Sansningen, og fra hvilke man paa Basis af anatomiske og fysiologiske Kundskaber kan slutte tilbage til Sygdommens Sæde, saaledes at disse Fænomener ere meget vigtige for Erkendelsen af en Svulsts Tilstedeværelse og Plads i Hjernen, hvorimod de intet sige om dens Natur. Dels skyldes Symptomerne den Virkning, det Hjernetryk, som den ved en Svulsts Tilstedeværelse fremkaldte Forøgelse af Hjernens Masse maa frembringe inden for den ikke eftergivelige eller udvidelige Hjerneskal. Symptomerne af denne Art sige intet om Svulstens Sæde, ej heller om dens Natur, men tale stærkt for en Svulsts Tilstedeværelse i al Almindelighed. Hertil høre Hovedpine, Hukommelsessvækkelse, Opkastning, Svimmelhed, Besvimelser, Kramper, Synsforstyrrelser, Blindhed o. fl.

H. maa i Alm. betragtes som uhelbredelige, de medføre Døden ved deres fortsatte Vækst; kun de syfilitiske Svulster kunne helbredes ved indvendig Behandling. Den moderne Udvikling af Diagnostikken, i den nyeste Tid ogsaa ved Hjælp af Roentgen's Metode, har gjort det muligt at be-

stemme Sædet af Svulsten, og naar dette har været nogenlunde overfladisk, er det ogsaa lykkedes ved Operation (Trepanation af Hjerneskallen) at fjerne Svulsten. *A. F.*

Hjernetryk opstaar, naar af en eller anden Grund det for Hjernen forbeholdte Rum i Hjerneskallen indskrænkes. Dette sker enten langsomt ved Udviklingen af Betændelsesvæv eller Hjernesvulster (s. d.) eller hurtigere ved Blødninger i Hjernen, hvad enten disse nu opstaa ved Sprængning af et Hjernekar paa Grund af dettes sygelige Tilstand, især ved Apopleksien, eller ved Overrivning af et ellers sundt Kar, som ved Brud af Hjerneskallen eller Knusning af Hjernen. H.'s vigtigste Symptomer ere Lamhederne og Bevidstløshed, undertiden ogsaa Kramper. Ved større Blødninger inde i Hjernen kan H. ofte udvikle Sig særdeles hurtig, saa at der opstaar den saakaldte apoplektiske Insult (se Apopleksi), men ogsaa langsommere. Ved Hjerneblødninger paa Grund af Hjerneskalsbrud er Udviklingen af Symptomerne gerne langsommere, saa at Bevidsthedstabet først kommer senere — i Modsætning til den øjeblikkelige Indtræden ved Hjernerystelsen (s. d). Efter som Trykket kommer til at paavirke hele Hjernen eller kun enkelte Dele af den, bliver Lammelsen universel eller kun indskrænket til den modsatte Side af Legemet af den, hvor Blødningen optræder (Hemiplegi), eller endogsaa begrænset til enkelte Dele — en Arm, et Ben (Monoplegi), naar kun en ganske begrænset Del er underkastet Trykket. Ved langsom Udvikling af H. som ved Hjernesvulster kan Bevidsthedstabet udeblive længe, og Lammelserne og Kramper være meget skarpt begrænsede. — Medens den ved H. optrædende almindelige Lammelse og Bevidsthedstabet ikke kunne lære os noget om, hvor Lidelsen, den være nu af den ene eller den anden Art, har sit Sæde, saa har man i disse senere Aar gennem Kundskaben til Hjernens Centrer og Nervebanerne (se Hjerne) lært at vide nogen Besked om, hvor Lidelsen har sit Sæde i Hjernen, og det er i nogle Tilfælde lykkedes, ledet heraf at fjerne Aarsagen ved at aabne Hjerneskallen paa det Sted, hvor man venter at træffe det syge Sted af Hjernen (se Trepanation). *E. A. T.*

Hjernetuberkulōse optræder dels som den tuberkuløse Betændelse af Hjernens Hinder (se Hjernebetændelse), dels i selve Hjernen som begrænset Svulstmasse, saakaldet solitært Tuberkel, der dog ikke altid findes som en enkelt lille Knude, men kan forekomme som flere »multiple« Knuder. Er ligesom den tuberkuløse Hjernebetændelse hyppigst i Barnealderen. *A. F.*

Hjemevattersot, *Hydrocephalus*, er en Ansamling af Vædske i Hjernens Indre (»Vand i Hovedet«), i Hjerneventriklerne, med Udvidelse af disse og de tilstødende Kanaler. Vædsken er omtrent vandklar og indeholder kun faa faste Bestanddele. H. kan udvikle sig efter forskellige Hjernesygdomme saavel i den voksne Alder som i Barnealderen; men hyppigst er den en medfødt Lidelse, antagelig en Følge af en Betændelse i Fosterlivet, og H. kan allerede under dette udvikle sig saa stærkt, at det forstørrede Hoved kan blive en væsentlig Fødselshindring. Efter Fødselen udvikler H. sig i Reglen videre, saa at Hovedet efterhaanden kan antage ret betydelige Dimensioner ved Udspiling af Hjerneventriklerne og Hjerneskallen. Den ansamlede Vædske kan i sjældne Tilfælde beløbe sig til en Liter; men i Alm. er den langt mindre, i Reglen dog betydelig nok til at afflade og fortynde det omgivende Hjernevæv. Foruden ved det store Hoved ɔ; den store Hjerneskal og det forholdsvis lille Ansigt kendetegnes H. ved, at de deraf lidende Individer, der i det hele taget ikke ere meget levedygtige og ofte dø i en meget ung Alder, ere tilbage i aandelig Henseende, jævnlig have Krampe, lide af Lamheder eller af andre Forstyrrelser fra Nervesystemets Side. Forsøg paa Helbredelse af Tilstanden ved indvendige Midler have hidtil ikke ført til noget Resultat, og den nyere Tids Fjernelse af Vædsken ved operative Indgreb har heller ikke, i alt Fald ikke endnu, naar undtages nogle heldige Tilfælde, medført væsentlig Bedring af Sygdommen. *A. F.*

Hjerta, L. J. se Hierta.

Hjerte (*cor*) se Blod, S. 146 ff.

Hjerte (tekn.), i Haandværkersproget Bundklappen i en almindelig Vandpost, som forhindrer Vandet fra at løbe tilbage, naar det i Stangen fastgjorte Stempel, Spanden, føres nedefter. *F. W.*

Hjerteabsces se Hjertesygdomme.

Hjertebanken, Hjertepalpitationer, kaldes det, naar man kan føle sit eget Hjerte slaa; men Styrken af Hjerteslaget staar ikke i Forhold til den Lethed, hvormed man føler H. Der er tværtimod ofte et stort Misforhold til Stede. I Alm. ere vel Hjertesygdomme, især saadanne, der ere ledsagede af en Forstørrelse af Hjertet og kraftigere Funktion af dette, hyppig forbundne med H.; men Forholdet er tit saaledes, at Patienter med lidet udtalt Hjertesygdom føle stærk H., medens omvendt Patienter med betydelig Affektion af Hjertet ofte slet ikke have nogen H. Desuden kan H. findes, uden at der er nogen sygelig Tilstand af Hjertet selv, det er den saakaldte nervøse H., som jævnlig træffes hos nervøse og hypokondre Individer, og jo mere nervøse de blive, og jo mere de tænke paa deres H. og frygte for en alvorlig Hjertesygdom, desto stærkere bliver deres H. I saadanne Tilfælde er H. altsaa et rent nervøst Symptom. Ved forskellige Svækkelsestilstande, f. Eks. i Rekonvalescensen efter langvarige eller meget heftige Sygdomme, ved anæmiske Tilstande (Blegsot) er H. ofte et fremtrædende Symptom. H. kan ogsaa fremkaldes ved forskellige Lægemidler og Gifte (se Hjertegifte). At Nydelsen af Vin og særlig Kaffe giver H., er almindelig bekendt. *A. F.*

Hjertebetændelse se Hjertesygdomme.

Hjerteblomst se Dicentra.

Hjertedannet (bot.) kaldes et fladt Legeme, f. Eks. Pladen af et Løvblad, som ved Grunden har to afrundede Lapper og derimellem en dyb og spids Indskæring; hen imod den modsatte Ende løber det mere eller mindre spidst til (Eks.: Bladene af Lind, Viol, Majblomst). *A. M.*

Hjertefejl se Hjertesygdomme.

Hjerteforkammer (*atrium*) se Blod, S. 146.

Hjertegifte kaldes visse, til Dels ogsaa som Medikamenter anvendte Stoffer, der udøve en særlig og meget stærk Virkning paa Hjertet, saaledes *Digitalis*, *Veratrin*, *Colchicum*, *Aconitin*. *A. F.*

Hjertegræs se Bævregræs.

Hjertehindebetændelse se Hjertesygdomme.

Hjertehypertrofi se Hjertesygdomme.

Hjertekammer (Hjerteventrikel) se Blod, S. 146.

Hjerteklap se Blod, S. 146.

Hjerteklemmelse d. s. s. Angina pectoris (s. d.).

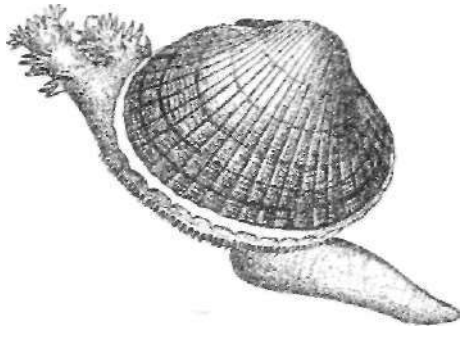
Hjertekrampe d.s.s. Angina pectoris (s.d.).

Hjertelammelse, *Paralysiscordis*, en pludselig indtrædende Svækkelse eller fuldstændigt Ophør af Hjertets Virksomhed, undertiden kun af forbigaaende Natur, men altid en farlig Tilstand, som kan indtræde ved forskellige sygelige Affektioner af Hjertet, og til hvis Bekæmpelse der i Reglen fordres energisk og hurtig Indgriben med Anvendelse af stimulerende Midler, Aareladning, Akupunktur. Trods dette er dog Døden hyppigst Følgen. Ved Svækkelsestilstande af Hjertet, f. Eks. i Rekonvalescensen efter svære Sygdomme, særlig ved Difteri, Pneumoni, kan en lille Anstrengelse, saaledes det, at Patienten bringes over Ende i Sengen, medføre H. og Død. *A. F.*

Hjertelyd se Hjertetone.

Hjertelæbe (*Malaxis* Sw.), Slægt af Gøgeurternes Familie med en enkelt Art, Sump-H. (*M. paludosa* [L.]), en lille, 5—15 Cm. høj Plante med en ved Grunden opsvulmet Stængel, 2—3 ægdannede Blade og en lang, tætblomstret Klase. Blomsterne ere smaa og grønne; Læben mangler Spore, er uleddet og udelt, spids. Den vokser i Hedemoser og Klitlavninger mellem Tørvemos, men er ikke almindelig, hyppigst i Vestjylland. I Norge findes den i det sydlige. Den blomstrer i Juli—August og formerer sig vegetativt ved Ynglelknopper fra Bladenes Spidser. *A, M.*

Hjertemuslinger (*Cardiidae*), en Familie af Muslinger af Dimyariernes Orden eller — efter det System, der grundes paa Gællernes Bygning — af Ordenen *Eulamellibranchiata.* Dyrenes Kappe er aaben fortil og forsynet med Papiller i Randen. Aanderørene ere meget korte, forenede ved deres

Hjertemusling.

Grund. Foden, der er lang, kegleformig og knæbøjet, afsondrer i Alm. ingen Byssus. De ensformede Skaller ere hjerteformige med bølget Rand og forsynede med radiære Ribber. Det elastiske Baand sidder udvendig. Hængslet har i hver Skal 2 kegleformige Kardinaltænder og en forreste og bageste Sidetand. Kappelinien danner i Alm. ingen Bugt. — II. ere udbredte i alle Have og gaa undertiden over i Brakvand eller endogsaa i Ferskvand. Herved ere flere Arter undergaaede betydelige Forandringer. Hos nogle i Aral-Søen, det Kaspiske Hav og Sortehavet levende Former ere Aanderørene saaledes stærkt forlængede, og Kappelinien forsynet med en Bugt. Foden er kortere og bredere end hos Havformerne, og Hængseltænderne langt svagere udviklet. H. bevæge sig frem i Sæt ved Hjælp af deres lange, knæbøjede Fod. I Havene omkring Danmark og Norge forekomme flere Arter af H. af Slægten *Cardium.* Den almindeligste Art ved de danske Kyster er *Cardium edule* L., der varierer stærkt efter de forskellige fysiske Forhold, under hvilke den lever. En anden noget større Form, der er udbredt i Kattegat, Vesterhavet og langs Norge's Kyst, er *Cardium echinatum* L., der kan opnaa en Længde af ca. 5 Cm. Den kendes let ved, at Skallens radiære Ribber ere forsynede med talrige Pigge. Nær beslægtet med H. er den uddøde Slægt *Cardiola* fra Silur og Devon. Slægten *Cardita,* hvis Skal ligner H.'s, staar disse fjernere, hvad der bl. a. fremgaar af, at Foden hos denne Slægt er kort, og at Skallens Bukler ere rykkede langt fortil. *A. C. J.*

Hjerteneuralgi, Smerte i Hjertet, se Angina pectoris.

Hjertensfryd se Melissa.

Hjertepalpitationer, d. s. s. Hjertebanken.

Hjertepose (*pericardium*) se Blod, S. 147.

Hjerteruptur, Bristning af Hjertet, se Hjertesygdomme.

Hjerteskiver, urunde Skiver af Hjerteform, der anvendes i Maskinkonstruktioner for at forvandle omdrejende Bevægelse til frem- og tilbagegaaende Bevægelse med jævn Hastighed, hvad der ikke kan opnaas ved en almindelig rund ekscentrisk Skive. *F. W.*

Hjerteskjold kaldes et mindre Skjold i Midten af et Vaabenskjold. Det kendes kun i den nyere Heraldik, efter at man havde begyndt at sammensætte Vaabenskjolde af flere Slægters eller Landes Vaabenmærker, og viser da stedse Slægtens eller den regerende Families eget Vaabenmærke (se Heraldik). *H.-L.*

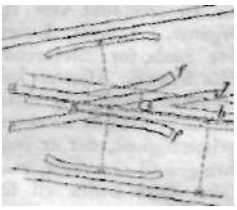
Hjerteslag, det ved Hjertets Sammentrækning fremkaldte Stød (*Impetus cordis),* som føles, naar Haanden lægges paa Brystets venstre Side, og som skyldes hele Hjertets Anslag mod Brystvæggen, medens Stødet af Hjertespidsen, Spidsestødet (*Ictus cordis)* føles og ofte ses som en mere begrænset stødvis Fremhvælving lidt neden for og inden for venstre Brystvorte, normalt hyppig mellem 5. og 6. Ribben, under abnorme Forhold hyppigst længere udad og ofte længere nedad, medens det med Hensyn til Styrke snart kan være svagere, snart stærkere.

H. kaldes ogsaa en pludselig Lammelse af Hjertet, som medfører Døden, og som kan have forskellig Aarsag, enten en Bristning af Hjertet eller, hyppigere, en pludselig Svigten af Hjertemuskelen paa Grund af dennes forudgaaende Svækkelse (se Hjertesygdomme). *A. F.*

Hjertespand se Leonurus.

Hjertestykke kaldes det kileformede Stykke, der dannes ved Krydsning af 2 Jærnbane- eller

Sporvejsskinner under en spids Vinkel. I Alm. indbefattes under Betegnelsen H. alle de til eet Stykke forbundne Dele, der høre med til de to Skinners Krydsning, nemlig »Hjertespidsen«, *sdb* (se Fig.), og Vingeskinnerne, *akf* og *ckf*. H. kunne dannes af almindelige Skinner ved Tilretning og Fastnitning paa en fælles Jærnplade eller Sammenboltning, men ofte fremstilles dog i saa Fald selve Hjertespidsen af et særligt Stykke Staal; eller hele H. kan være støbt eet af Støbejærn (haardstøbt) eller Martin- eller Digelstøbestaal, og i saa Fald er det ofte saaledes indrettet, at man kan vende op og ned paa H. (der findes et H. baade paa Over- og Undersiden). For at undgaa Stød ved et Hjuls Passage af H. har man anvendt 2 Midler: at hæve Bunden i Rillen for Styrekransene, saaledes at disse komme til at bære, men dette er ikke tilfredsstillende, naar Hjulene ere slidte forskellig, saa det anvendes ikke meget mere, eller at give Vingeskinnerne Overhøjde ud for Hjertespidsen. I den nyere Tid er man ogsaa begyndt at anvende »fjedrende H.«, hvor enten selve Hjertespidsen eller Vingeskinnerne kunne drejes om lodrette Akser og ved Fjedre holdes i en saadan Stilling, at Hovedsporet er gennemgaaende, medens dog et Hjul, der kommer paa det andet Spor, kan presse Fjedrene tilbage og skaffe sig Passage. Enkelte Steder har man ogsaa forsøgt sig med bevægelige Vingeskinner, der ved Vægtstænger ere saaledes forbundne med Tungen i Sporskiftet (s. d.), at de stilles sammen med den; herved bliver hele Apparatet dog temmelig kompliceret. *A. O—d.*

Hjertestyrkende Midler kaldes saadanne, der kunne forøge Hjertesammentrækningernes Styrke, f. Eks. Kamfer, Æter, Alkohol (se Analeptica). *Lp. M.*

Hjertesvækkelse se Hjertesygdomme.

Hjertesygdomme. De sygelige Tilstande, som kunne findes i Hjertet, angaa dels den Hjertet indvendig beklædende Hinde, Endokardiet, dels Hjertemuskelen, Myokardiet, dels den Hjertet omgivende Sæk eller Hinde, Perikardiet, og kunne dels være betændelsesagtige Tilstande (Endocarditis, Myocarditis, Pericarditis), dels Klappefejl, dels Forstørrelse af Hjertet (Hypertrofi og Dilatation), dels Svækkelsestilstande af Hjertet (Degeneration), og endelig kan Hjertet fungere abnormt paa Grund af Lidelser af Hjertets Nerver, de saakaldte Hjerteneuroser. Egentlige Svulster og Nydannelser optræde derimod sjælden i Hjertet.

Endocarditis angriber især den Del af Endokardiet, som beklæder Klapperne, og bestaar i Aflejringer paa Klapperne af dels blødere, dels — især ved senere indtrædende Forandringer — fastere Betændelsesprodukter, ved visse Former af Endocarditis hovedsagelig bestaaende af ophobede Bakterier. Betændelsesprocessens Resultat bliver i Reglen Skrumpning og Forhærdelse af Klappefligene, der forkortes, fortykkes, skrumpe ind eller vokse sammen indbyrdes, hvorved fremkommer de saakaldte Klappefejl. Endocarditis er ikke nogen selvstændig Sygdom, men Udslag og Resultat af samtidig tilstedeværende Sygdomme i andre Organer, hvorfra Bakterier gennem Blodet føres til Hjertet, hvor de da helst slaa sig ned paa Klapperne. Det er især de akutte Infektionssygdomme, der have Tilbøjelighed til at ledsages af Endocarditis, og blandt dem kunne nævnes Skarlagensfeber, Mæslinger, Kopper, Difteri, Tyfus, Gonorrhoe, men fremfor alt Gigtfeber. Desuden er Endocarditis ret hyppig ved Chorea og Nyreaffektioner. De Bakterier, som foraarsage Endocarditis, ere af forskellig Art, hyppigst Stafylo- og Streptokokker, men ogsaa Pneumokokker, Gonokokker o. fl. Symptomerne paa Endocarditis ere ofte lidet fremtrædende og dækkes tit af Symptomerne paa Hovedsygdommen, men give sig ofte til Kende som en Forøgelse af den alt tilstedeværende Feber og Forværrelse af Almenbefindendet. Derimod kan Undersøgelsen af Hjertet ved Stetoskopi som oftest paavise en blæsende Mislyd ved Hjertetonerne og Udvidning og Forstørrelse af Hjertet. Den almindeligste Form af Endocarditis er den saakaldte verrukøse Endocarditis, som man tidligere har adskilt strengt fra den septiske og ulcerøse Endocarditis; men nyere Undersøgelser have vist, at de begge fremkaldes af Bakterier, og at der mellem dem findes adskillige Overgangsformer. Den verrukøse er i Reglen den, der fører til Dannelsen af en Klappefejl, den sidstnævnte er ofte et enkelt Led i en septisk Infektion. Aarsagen til den septiske Endocarditis lader sig ofte ikke paavise, da den Affektion, fra hvilken Bakterier ere førte rundt i Legemet og aflejrede paa Hjerteklapperne, kan have været en ganske ubetydelig Rift og for længst være helbredet, eller den kan, naar den f. Eks. har haft sit Sæde i Fordøjelseskanalen, ganske unddrage sig vor Erkendelse. Ved den septiske Endocarditis er Feberen ofte meget høj, enten til Stadighed eller skiftende med lavere, ofte meget lave Temperaturer, ledsaget ofte af stærke Kulderystelser, og med stærk Paavirkning af Almenbefindendet. Den bliver farlig ikke alene herved, men ogsaa ved at der fra Aflejringerne paa Klapperne kan løsnes Smaapartikler, der da som Emboli (Blodproppe) føres rundt med Blodet til forskellige Organer og her fremkalde ny Betændelser af lignende Natur.

Klappefejl (Hjerteklappefejl, Hjertefejl) ere Forandringer ved Hjerteklapperne, der medføre en Forstyrrelse i deres Funktion, enten saaledes at Klapperne ikke kunne lukke fuldstændig, Insufficiens af Klapperne, eller saaledes at de ikke kunne aabnes i fuld Udstrækning, men ved Sammenvoksning eller Fortykkelser forsnævre den paagældende Aabning, Ostiet, hvilket kaldes en Stenose af Ostiet. Klappefejl ere derfor enten Insufficienser eller Stenoser eller begge Dele samtidig, og da de forskellige Klapper i Hjertet kunne blive insufficiente eller stenoserede, kan der opstaa mange forskellige Kombinationer, saa meget mere som ikke sjælden flere Klapper samtidig ere lidende. Man taler saaledes om Stenose og Insufficiens af Aorta-Klapperne eller kortere Aorta-Stenose og Aorta-Insufficiens, af Mitralostiet (Mitralstenose og Mitralinsufficiens) o. s. v.

Klappefejl ere absolut hyppigst i venstre Halvdel af Hjertet, altsaa indskrænkede til Mitralklappen

og Aorta-Klapperne i Overensstemmelse med, at den forudgaaende Endocarditis, den hyppigste Aarsag til Klappefejl, hyppigst findes her. Klappefejl i højre Hjerte ere i det hele sjældne, Klappefejl i Pulmonalklapperne næsten altid medfødte. Da Klappefejl hyppigst ere Følgen af en Endocarditis, er der ogsaa i Flertallet af Tilfælde af Klappefejl gaaet en Gigtfeber eller en anden akut Sygdom forud. Klappefejl i den senere Alder staa derimod hyppigst i Forbindelse med en Arteriosklerose (s. d.). De medfødte Klappefejl ere ofte kombinerede med andre Misdannelser i Hjertet, abnorme Kommunikationer mellem dettes forskellige Afdelinger, hvorved en Blanding af det arterielle og det venøse Blod bliver Følgen. Ofte ere Misdannelserne saa betydelige, at de ere uforenelige med Livets Bestaaen, og Børn med medfødte Klappefejl komme derfor ofte dødfødte til Verden eller dø meget snart efter Fødselen; i enkelte Tilfælde kan Livet fortsættes gennem adskillige Aar, men de Individer, som have medfødte Klappefejl, dø dog i en forholdsvis ung Alder, og Symptomerne paa Klappefejl ere væsentlig en udtalt Cyanose, ofte i Forbindelse med et plumpt Ydre og tilsvarende mangelfuld aandelig Udvikling. De erhvervede Klappefejl, væsentlig Mitralfejl og Aortafejl, kunne ofte bestaa i lange Tider uden at medføre synderlig fremtrædende Symptomer, uden at deres Tilstedeværelse mærkes af Patienten selv. Dette kommer af, at Klappefejl kunne kompenseres, o: at Hjertet formaar ved egen Hjælp at overvinde de Følger, som Klappefejl medføre. Naar det drejer sig om en Stenose, naar Hjertets Ostier altsaa ere forsnævrede, saa at Blodet kun vanskelig drives derigennem, eller det er en Insufficiens, saa at Blodet strømmer tilbage til den Afdeling af Hjertet, hvorfra det kommer, saa søger Hjertet, der jo er en Muskel, at overvinde de Hindringer, der sættes mod dets Arbejde, og paa samme Maade, som et forøget Arbejde udvikler Armens eller Benets Muskler eller hvilken som helst anden Muskel i Legemet, saaledes forøges ogsaa Hjertemuskulaturen, saa at den bliver kraftig nok til at overvinde Vanskelighederne. Der udvikler sig med andre Ord en Arbejdshypertrofi, enten hele Hjertet eller Dele af det hypertrofiere, og det hypertrofierede Hjerte fungerer nu lige saa godt, som det tidligere normale Hjerte gjorde, inden der var nogen Klappefejl, men denne bestaar fremdeles, kun de af den fremkaldte subjektive Symptomer ere ophævede. Denne Kompensation kan imidlertid ikke holde sig i Længden. Ligesom enhver anden af Legemets Muskler vil ved forøget Arbejde hypertrofiere og vinde forøget Styrke, men til sidst dog ifølge Naturens Lov maa trættes og give tabt, saaledes gaar det ogsaa med Hjertehypertrofien. Til sidst — men ofte først efter lang Tid, efter mange Aars Forløb — kan Hjertets Kraft ikke forøges mere, Hjertemuskelen svækkes, Hjertets Vægge formaa ikke længere at holde Stand lige over for Blodtrykket, men give efter. I Stedet for Hjertets Hypertrofi eller sammen med denne faa vi nu en Udvidelse af Hjertet, en Dilatation (*Dilatatio cordis*), med tyndere mere eftergivelige Vægge. Efterhaanden svækkes disse Vægge endnu mere, degenerere, og vi have da en Degeneration af Hjertet, en *Degeneratio myocardii*. Hjertet kan endnu mindre end forhen holde Stand lige over for de til det stillede Krav. De allerede i Dilatationsstadiet optrædende Tegn paa Hjertets Aftagen i Kraft, Cyanosen af Hud og Slimhinder, lette Hævelser af Fødderne, Kortaandethed ved Bevægelser o. fl., tiltage i Intensitet, saa at Cyanosen bliver stærkere, Hævelserne større og mere udbredte, stigende til almindelig Vattersot (*Anasarca*), Hindringerne for Blodomløbet vise sig ogsaa i de indvendige Organer, i Lunger, Lever, Nyrer, Milt, der alle blive Sæde for tilsvarende Forandringer, den saakaldte Stase. Hjertet kan vel endnu ved kunstige Midler, ved *Digitalis*, *Strophantus* o. fl., bringes til at arbejde stærkere, og navnlig kan den Uregelmæssighed, der er indtraadt i dets Funktion, bringes til at svinde, saaledes at det, saafremt der ikke stilles alt for store Fordringer til det, atter kan fungere en længere Tid; men til sidst svigter det dog trods alle *stimulantia* og under en pludselig eller langsommere Hjertelammelse (*Paralysis cordis*) indtræder Døden. Dette gælder dog kun de sværere Former af Klappefejl. Der gives en Mængde lidet udtalte Tilfælde, som give ingen eller kun faa Symptomer, og som enten bedres, maaske helt forsvinde eller i alt Fald holde sig hele Livet uden at udøve nogen kendelig Indflydelse paa dettes Varighed.

Myocarditis, Betændelse af Hjertemuskelen, kan optræde akut som Komplikation ved forskellige akutte Infektionssygdomme (Difteri, Tyfus o. fl.), kan derefter tabe sig eller gaa over i en kronisk Form; men nok saa hyppig er den kroniske Myocarditis fra første Færd begyndt som en kronisk, langsomt forløbende Lidelse, en Følge af at Hjertemuskelens Ernæring lider ved utilstrækkelig Blodtilførsel. De Arterier, Coronararterierne, der forsyne selve Hjertet med Blod, undergaa ofte, især i den højere Alder, men ogsaa i tidligere enten som Følge af anstrengende legemligt eller aandeligt Arbejde, eller som Følge af Indvirkning af Alkohol, Tobak, Syfilis eller svækkende Sygdomme eller ogsaa uden nogen paaviselig Anledning, maaske ofte ifølge en arvelig Disposition, en kalkagtig Omdannelse, en Forkalkning, hvorved de forsnævres og hindres i at tilføre Hjertets Muskulatur det for dens fortsatte Virksomhed nødvendige Ernæringsmateriale. Paa Grund heraf omdannes Myokardiet pletvis, stribevis eller i større Partier til fibrøst eller fedtdegenereret Væv. Naar en saadan Destruktion af Hjertemuskulaturen naar en vis Udstrækning, svækkes dens Kraft betydelig, Hjertets Vægge give efter for Blodtrykket, Hjertet dilateres, formaar ikke at trække sig tilstrækkelig sammen. Undertiden kan Fortyndingen af Hjertevæggen blive saa betydelig paa enkelte Steder, at der ved en pludselig Anstrengelse kan foregaa en Bristning af Hjertet, en Hjerteruptur, en af de Maader, hvorpaa pludselig Død kan opstaa ved Hjerteslag; men en pludselig eller meget hurtig Død kan ogsaa opstaa her ved en jævnt tiltagende Svækkelse og pludselig indtrædende Lammelse af Hjertet. Den akutte Form af Myocarditis, som ledsager de akutte Infektionssygdomme, svinder i Reglen sammen med disse. Ved pyæmiske Sygdomme kan Myocarditis antage Formen af smaa purulente Infiltrationer i Hjertevæggen (Hjerteabsces). Hvor Svækkelsen af Hjertemuskelens

Kraft mindre er en Følge af en Betændelsestilstand end af en jævnt tiltagende Degeneration af Hjertet, kaldes Tilstanden med en engelsk Benævnelse *weakened heart*, en Tilstand, der ofte er en Følge af en enkelt Overanstrengelse eller af gentagne legemlige Anstrengelser, Misbrug af Alkohol og Tobak. Saadanne Indvirkninger synes snart at kunne bevirke en egentlig Myocarditis, snart Degeneration og snart tidlig indtrædende Forkalkninger, og disse Tilstande forekomme ofte sammen, ligesom de heller ikke altid kunne holdes klinisk eller anatomisk ude fra hverandre. Følgen af dem alle er en Svækkelse af Hjertets Kraft, en Hjerteinsufficiens, der viser sig ved aftagende Arbejdskraft, ved Kortaandethed, ved Træthed og Mathed, ved Tryk og Beklemmelse foran i Brystet ved Smerter (Hjerteneuralgi) i Hjerteegnen og straalende ud i Armene, optrædende anfaldsvis som en stærkt knugende og sammensnørende Smerte, en Hjertekrampe, ledsaget af Angest, sjældnere Kortaandethed, de saakaldte Anfald af Stenokardi, Hjerteastma (*Asthma cardiale)* eller *Angina pectoris* (s. d.), forskellige Navne for de samme eller dog nærstaaende Tilstande. Saadanne Anfald ere undertiden Forløbere for pludselig Død ved det saakaldte Hjerteslag, et Begreb, som omfatter forskellige Former, dels en pludselig Hjerteinsufficiens eller Hjertelammelse (*Paralysis cordis)* paa Grund af Hjertesvækkelse ved Myocarditis og Hjertedegeneration, dels en pludselig Tilstopning af de forkalkede Coronararterier ved Blodpropsdannelse (Emboli eller Trombose). Den herved afskaarne Ernæring af Hjertet medfører Ophør af dettes Funktion. Endelig kan der opstaa en pludselig Bristning af det i Forvejen svækkede Hjerte (Hjerteruptur).

Hjertemuskelen kan undergaa Forandringer paa anden Maade end ved Betændelse og Degeneration. Den kan blive Sædet for Hypertrofi, en Forstørrelse af Hjertet, >for stort Hjerte«. En saadan H. kan være Resultatet af en Klappefejl; men en saadan Arbejdshypertrofi kan ogsaa skyldes en Hindring for Blodcirkulationen af anden Aarsag, saaledes en udbredt Arteriosklerose, en Nyrelidelse, men den kan ogsaa skyldes det forøgede Arbejde, som skaffes Hjertet ved Overanstrengelse i Form af svært Arbejde, af Bjærgbestigning, eller ved at Hjertet faar en forøget Blodmasse at virke paa, saaledes ved Nydelse i Overmaal af Spise og navnlig Drikke. I Tyskland har man specielt paavist en saadan Hypertrofi hos Øldrikkere, det saakaldte »Münchener Bierherz«. H. skyldes ikke alene en Forøgelse i Tykkelse af de enkelte Muskeltraade, men ogsaa en Forøgelse af disses Antal. Naar H. antager meget store Dimensioner, kaldes Hjertet et Oksehjerte (*Cor bovinum*). Ved Hypertrofi overvinder Hjertet det forøgede Arbejde, men efterhaanden aftager dets Arbejdsevne, og det ender da som ved Hypertrofien paa Grund af Klappefejl med at blive dilateret og svækket.

Pericarditis, Hjertehindebetændelse, Hjertepose- ell. Hjertesækbetændelse, forekommer i Reglen sammen med andre Hjerteaffektioner, særlig med Endocarditis, og er derfor hyppig ved Gigtfeber. Den forekommer imidlertid ogsaa ved forskellige andre Sygdomme, og Tuberkulose angriber f. Eks. ikke sjælden Perikardiet. Ved Pericarditis fortykkes Perikardiets Blade ved Afsætning paa dets Indside af et Betændelseseksudat, tør Pericarditis *{Pericarditis sicca)*; men desuden fyldes Hjerteposen ofte med en større eller mindre Mængde Vædske, dels klar (serøs), dels mokket og undertiden helt materieagtig *{Pericarditis purulenta)*. Pericarditis forløber i Reglen med Feber, ledsaget af Smerter i Hjerteregionen, undertiden ogsaa af Angest og Beklemmelse. Helbredes Pericarditis, aftager Mængden af Vædske, den svinder til sidst helt, og Perikardiets Blade kunne da vokse sammen, hvorved fremkommer en Tilstand (*Symphysis pericardii)* der bliver hindrende for Hjertets Funktion og senere kan medføre forskellige Ulemper. Er den ved Pericarditis tilstedeværende Vædskemængde ringe, kunne Perikardiets Blade ved at gnide mod hinanden under Hjertets Bevægelser fremkalde en skrabende Gnidningslyd, et vigtigt Symptom for Diagnosen af Pericarditis.

Hjerteneuroser ere Tilstande, hvor ikke selve Hjertet, men dets Nerver ere lidende. Visse Former af *Angina pectoris* høre herhen, men især den saakaldte nervøse Hjertebanken (s. d.) og Tachycardi, en stærk Forøgelse af Hjerteslagets og Pulsens Hyppighed, der baade kan forekomme som Symptom ved forskellige Hjertelidelser og som selvstændig Neurose uden kendt Aarsag. *A. F.*

Hjertesæk d. s. s. Hjertepose.

Hjertesækbetændelse se Hjertesygdomme.

Hjertesækvattersot (*Hydrops pericardii*), Ansamling af Vædske i Hjerteposen, findes som oftest sammen med Hydroper i andre Organer. *A. F.*

Hjertetone, ogsaa, men mindre korrekt, kaldet **Hjertelyd**, da de ved Hjertets Virksomhed frembragte Lyde have Karakteren af Toner. De høres, naar man lægger Øret direkte eller ved Hjælp af et Hørerør til Brystets Forflade. Man hører da to Toner, en længere og mere dyb, 1. H., og en kortere og højere, 2. H., adskilte ved et lille Mellemrum, den lille Pause, medens der mellem 2. Tone og det paafølgende Hjerteslags I. Tone er et lidt længere Mellemrum, den store Pause. Den I. H. opstaar ved den samtidige Lukning af Mitral- og Trikuspidalklappen, den 2. ved den samtidige Lukning af Aorta- og Pulmonalklapperne; hin opfattes som en Muskeltone, denne som en Klappetone, fremkaldt af Blodets Tilbageslag mod de spændte Klapper. Naar Hjertetonerne følge regelmæssig efter hinanden og uden Tilblanding af andre Lyde, kaldes de rene; men under sygelige Tilstande kan der opstaa saakaldte Mislyde eller Bilyde. De kunne foraarsages ved Blodets forandrede Tilstand ved Anæmi, have da en blød, blæsende Karakter, ledsage kun 1. H. og høres tydeligst ved Hjertets Basis, de saakaldte anæmiske Blæselyde. Skyldes de derimod Klappernes forandrede Forhold, høres de enten ved I. eller ved 2. Tone, og efter deres Optræden ved disse, efter det Sted, hvor de høres, kan man ved Auskultationen af Hjertet bestemme deres Betydning og den til Grund for dem liggende Klappefejl. Ved Mitralfejl høres Mislyden saaledes stærkest ved Hjertets Spids, ved Aortafejl ved Hjertets Basis. *A. F.*

Hjerteudvidelse (*Dilatatio cordis)* se Hjertesygdomme.

Hjerting, Landsby og Ladeplads i det sydvestlige Nørrejylland, Ribe Amt, Skads Herred, Guld-

ager Sogn, beliggende under 55° 31′ n. Br. og under 4° 13′ v. L. f. Kbhvn. ca. 12 Km. S. V. f. Varde og 9 Km. N. V. f. Esbjærg ved H. Bugt, som med Indløbet Graadyb mellem Halvøen Skallingen og Fanø skærer sig ind mod Nord, og hvis inderste Vig kaldes Ho Bugt. H. havde 1. Febr. 1890 376 Indb. (1801: 302, 1860: 358, 1880: 281), Skole, Sparekasse, flere handlende og Haandværkere; den danner eet Toldsted med Esbjærg. Oprindelig var den et Fiskerleje, men da Varde Aa sandede til, fik den Betydning som Ladeplads for denne By og hele Egnen, ja man tænkte endog paa at gøre den til Udførselshavn for Kvæg til England; der blev anlagt en 500 M. lang Landingsbro, og en Tid var der Dampskibsforbindelse med Lowestoft. Men den vanskelige Besejling af Fjorden og den stærke Isgang, som Broen ikke kunde modstaa, bevirkede, at Planen maatte opgives, og da Esbjærg blev anlagt, og Jærnbanen førtes dertil, havde II. udspillet sin Rolle. Den er nu Ladeplads for Varde og driver en Del Fiskeri, særlig af Kuller, Torsk og Rødspætter (1895 — 96 fiskedes der for en Værdi af 42,000 Kr. af 56 Fiskere fra 16 Dæksbaade). Om Sommeren er den noget besøgt som Badested. Reden med $2_{1/8}$—$3_{1/4}$ M. Vand danner en god Ankerplads, men der er ingen Havn. *H. W.*

HjO, lille By ved Vettern, Skaraborg's Län, Vestergötland. (1890) 1,450 Indb. Ved H.—Stenstorp-Banen staar den i Forbindelse med Statsbanen, den ca. 3 M. dybe Havn anløbes af Gota-Kanalen's Dampskibe. Skole og Vandkuranstalt.

Hjob se Job.

Hjon, et gammelt nordisk Ord, som betyder: de til en Husstand hørende Personer, dels Ægtefolk (deraf gammeldansk *hionælagh*, Ægteskab), dels Tyende (deraf gammeldansk *hionælægæ*, Tyendeløn). I Betydningen »Tyende« holdt Ordet sig længe i Dansk (f. Eks. i mange Ordsprog hos P. Laale og P. Syv); i Løbet af 16. Aarh. blev det dog forældet i Dansk; i norsk Folkemaal og i Svensk er det derimod endnu i fuld Brug (sv. *fattighjon*, *tjenstehjon*, *hjonalag*). *V. D.*

Hjor-, i oldnordiske Navne, se Hjar- og Hjør-.

Hjort (angelsachs. *Heort*, *Heorot*), Kongehallen, som den danske Kong Hroar (Hrodgar) byggede. I Beovulfs-Kvadet finder Beovulfs Kamp med Trolden Grændel Sted her; er vistnok et andet Navn paa Kongesædet Lejre (s. d.). *A. M. D.*

Hjort, Jens Johan, norsk Læge, født i Oslo 8. Maj 1798, død i Christiania 27. Septbr. 1873, blev straks efter sin medicinske Embedseksamen 1822 Kompagnikirurg og var 1823 — 26 Læge ved Akershus Amtssygehus for Hudsygdomme. Han tog 1826 Licentiat- og 1830 Doktorgraden for sine Afhandlinger *De functione retinae*, var fra 1826 Brigadelæge ved Kavaleriet og 1847—53 konst. Generalkirurg samt 1841—71 Overlæge ved Rigshospitalets Hudsygeafdeling. Hans betydeligste Virksomhed var saavel som hans varige Eftermæle knyttet til Arbejdet for Bekæmpelsen af Spedalskheden og veneriske Sygdomme, som han studerede paa Rejser i Ind- og Udlandet, og til hvis Belysning og Modarbejdelse han baade skrev talrige Afhandlinger i de norske Fagjournaler og administrative Reformforslag. Et af hans Hovedarbejder i denne Retning er »Om Spedalskheden i Norge og Foranstaltningerne mod samme« [Chra. 1871]. *J. B. H.*

Hjort, Johan, norsk Zoolog, efterfølgendes Søn, er født i Christiania 18. Febr. 1869, blev Student 1887 og studerede en kortere Tid Medicin, men gik efter at have taget 1. Afdeling af den medicinske Embedseksamen helt over til Specialstudium af Zoologien. 1892 blev han konstitueret °g 1893 fast ansat som Konservator ved det zootomiske Museum, s. A. tillige som Fiskeristipendiat ved de norske Saltvandsfiskerier. Han har foretaget flere videnskabelige Studierejser til England, Tyskland og den zoologiske Station i Neapel; 1893 tog han den filosofiske Doktorgrad ved Mimchen's Universitet. Hans vigtigste zoologiske Arbejder ere: »Ueber den Entwicklungscyclus der zusammengesetzen Ascidien« [»Mittheilungen a. d. zoologischen Station zur Neapel«, Bd. 10, 1893], »Zur Anatomie und Entwicklungsgeschichte einer im Fleisch von Fischen schmarotzenden Crustacée« [i »Videnskabsselskabets Skrifter«. [Chra. 1895], »Kimbladstudier paa Grundlag af Ascidiernes Udvikling« [»Den norske Nordhavsekspedition«, Chra. 1896]. Som Fiskeristipendiat har han bragt de praktisk-videnskabelige Studier af de norske Saltvandsfiskerier over i hydrografisk-biologisk Retning. Af særlig Betydning i denne Henseende er hans Arbejde: »Hydrographic-biological Studies of the Norwegian Fisheries« [»Videnskabsselskabets Skrifter«, Chra. 1896, ogsaa i en norsk Udgave s. A.]. — Han har vist stor organisatorisk Evne, saavel ved Anordningen af de praktisk-videnskabelige Fiskeriundersøgelser som ellers; ved hans Initiativ er det oprindelig af G. Guldberg grundlagte, zoologiske Laboratorium ved Universitetet i 1892 bleven betydelig udvidet og tagen i Brug for Undervisning af studerende under hans Vejledning. 1897 blev han ogsaa Bestyrer af den biologiske Station i Drøbak, som han har gjort til Centralpunkt for sine Fiskeriundersøgelser for Christiania-Fjordens Vedkommende, og hvor han leder de studerendes Undervisning i Zoologi. *N. W.*

Hjort, Johan Storm Aubert, norsk Læge og Universitetslærer, er født i Christiania 10. Apr. 1835, blev Student 1853, cand. med. 1861, gjorde 1864 som frivillig Lægetjeneste i den danske Hær (Fredericia, Sønderborg), studerede 1865—66 Kirurgi og Øjensygdomme i Wien, Berlin, Paris og London og blev efter Hjemkomsten 1867 Reservelæge ved Rigshospitalet i Christiania. 1873 blev han, efter at have besejret Dr. J. M. Heiberg i Konkurrencen, Professor ved Universitetet, hvor han senere har foredraget Øjensygdomme og Akiurgi, ligesom han samme Aar blev Overlæge ved Rigshospitalets kirurgiske Afdeling *B.* Han har hyppig foretaget videnskabelige Rejser i Udlandet, til Dels som den norske medicinske Verdens officielle delegerede, f. Eks. ved den internationale Lægekongres i Philadelphia 1876; ved Kongressen i Kjøbenhavn 1884 var han en af Ærespræsidenterne i Sektionen for Øjensygdomme. Hans litterære Virksomhed omfatter en stor Mængde oftalmologiske og kirurgiske Afhandlinger i norske og udenlandske Fagtidsskrifter. Som Universitetslærer nyder han stor Anseelse hos de studerende og som Operatør paa sit vanskelige Omraade udmærker han sig ved skarpsindig Opfindsomhed, Behændighed og Elegance. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II). *J.B.H.*

Hjort, Peder, dansk Forfatter, født 19. Juli

1793 i Taarnby paa Amager, død 11. Novbr. 1871 i Kjøbenhavn. H.'s Fader var Præst og døde som Biskop over Ribe Stift. 1811 blev H. Student og bestemte sig efter Faderens Raad for Juraen; men hverken denne eller det teologiske Studium, som han en kort Tid forsøgte, kunde holde hans Interesse fangen. Derimod kastede han sig med stor Iver over æstetisk og filosofisk Læsning og vandt 1815 Universitetets Guldmedaille for en Afhandling om Aarsagerne til Uenigheden om Viljens Frihed. Samtidig havde C. Molbech opfordret H, til at give Bidrag til det litterære Tidsskrift »Athene«, og i dettes Spalter skulde H. først opnaa — en rigtignok lidt herostratisk — Navnkundighed. H. var en overordentlig subjektiv Karakter, og hvad han een Gang havde sat sig i Hovedet var Ret, forsvarede han, til Blodet sprang ham af Neglerødderne. Han var født Polemiker, en aggressiv Natur, der ofte slet intet sagde ved at ville sige for meget. Saaledes i hans første betydeligere Bidrag, »Tolv Paragrafer om Jens Baggesen«, fra 1816, i hvilket H. frakendte Baggesen al litterær Ære, og endnu mere det følgende Aar, da H. ogsaa gik Baggesen's borgerlige Ære for nær i de uretfærdige og gemene Beskyldninger for Plagiat i Anledning af hans Opera »Trylleharpen«. H. maatte bøde 200 Rdl. for sin kaade Mund, og det var til stort Held for hans Renommé, at Oehlenschläger opfordrede H. til at afløse sig som Rejseledsager for en ung Adelsmand. Han fik herved Lejlighed til at komme hjemme fra, en Dæmper blev lagt paa hans ungdommelige Hidsighed, og Rejsen blev meget frugtbringende for Fortsættelsen af hans Studier. I Tyskland, hvor han erhvervede sig en titulær Doktorgrad, knyttede han mange litterære Forbindelser, særlig filosofiske; i Rom fungerede han som Mentor for de to unge augustenborgske Prinser og sluttede sig navnlig venskabelig til den ældste, Hertug Christian August — et Venskab, som H. senere i Livet ofte maatte høre ilde for. Efter næsten 4 Aars Fraværelse vendte H. tilbage 1821, just som der var taget Bestemmelse om Sorø Akademis Genaabning. H. attraaede stærkt Professorposten i Filosofi her, men trods alle Bestræbelser lykkedes det ham kun at opnaa Lektoratet i tysk Sprog. I Sorø henlevede nu H. 28 Aar i et beskedent Hverdagslivs tarvelige Kaar, men han blev ikke provinsiel, han forsumpede ikke under Dagens smaa Gøremaal. Hans Aand bevarede sin Spændkraft, og en mangesidig litterær Virksomhed tillod ham aldrig at hvile. Først underholdt H. en overordentlig omfattende Korrespondance med en Mængde fremragende Mænd i Ind- og Udland. Dernæst bragte hans Lærergerning ham ind paa en meget betydelig linguistisk og pædagogisk Skribentvirksomhed. Han udgav saaledes en tysk Grammatik [1824], der udkom i mange Oplag, og paa Basis af et rigt sproghistorisk Studium og stærkt paavirket af Rask og J. Grimm gav han fortjenstfulde Bidrag baade til den tyske, engelske og latinske Konjugationslære. Med en henved 700 Sider stor tysk Læsebog, forsynet med sprog- og litteraturhistoriske Indledninger, ydede H. ogsaa noget hidtil ukendt. Størst Popularitet naaede dog hans fortrinlige Læsebog for Borger- og Almueskolen, »Den danske Børneven« [1839], der endnu 1879 viste sig i 10. Opl. Planen for denne Bog, der har tilført Generationer stor og alsidig Viden, var tysk, men H. havde ikke indskrænket sig til at oversætte, men skaffet sig Bidrag fra de betydeligste danske Videnskabsmænd og Forfattere. Det var Præstesønnen i ham, der fik H. til 1838 at udgive en betydelig Samling »Salmer og Bønner«, til Brug ved Undervisningen og Husandagten. Endelig — og ikke mindst — tog H. personlig Del i saa godt som ethvert af Tidens brændende Spørgsmaal. 1825 havde han polemiseret med Lægen Howitz i den kendte Strid om Determinisme kontra Viljens Frihed, der bl. a. ogsaa lokkede Heiberg frem. I Slutn. af 1820'erne traadte H. i Fylking sammen med sine Kollegaer Hauch og Wilster, da Heiberg i Kritikken over »Væringerne« havde villet paavise den oehlenschlagerske Muses Begrænsning. Og et Tiaar efter var det Politikken, som tog ham fangen. H. var en meget varm Patriot, og det slesvigske Spørgsmaal var en Livssag for ham. Det var ham derfor ogsaa en stor Sorg, at han ikke kunde overtale Hertugen af Augustenborg, med hvem han stadig stod i venskabelig skriftlig og personlig Berøring, til at opgive sine separatistiske slesvig-holstenske Tendenser, i Stedet for gøre den danske Sag til sin og maaske derved vinde Stemningen for sig ved det kommende Tronfølgevalg. Hvor stærkt det slesvigske Spørgsmaal laa ham paa Sinde, ser man af de 3 Samlinger Breve, »Om det slesvig-holstenske Røre«, han udgav under Pseudonymet L. S. Navne 1847—48.

1849 blev et Skuffelsens og Smertens Aar for H. Kort forinden havde han mistet sin Hustru, og nu ophævede et Reskript Sorø Akademi. H. trak sig tilbage til Kjøbenhavn og maatte tage til Takke med Vartpenge og en Professortitel. Imidlertid ytrede der sig i Regeringskredse Ønske om at benytte H.'s fremragende tyske Sprogkundskaber i den danske Sags Tjeneste, og nogle Aar skrev H. da ogsaa Korrespondancer i dansk Aand til »Altonaer Zeitung«. H.'s konservative Synspunkter — og da navnlig hans Tilslutning til Helstatspolitikken — gjorde ham snart til Genstand for de Nationalliberales Spottepile og Had, og navnlig Ploug i »Fædrelandet« var utrættelig i at føre et injurierende Sprog — at »bepederhjorte« betød i Ploug's Mund saaledes det samme som at forvanske Kendsgerninger — og i at fremsætte Insinuationer angaaende H.'s Forhold til Augustenborgerne. Da H. tilmed vovede 1853 at stille sig ved Rigsdagsvalg mod Hall, i Kjøbenhavn's Amts 1. Kreds, fik han næppe nok Lov at komme til Orde og faldt naturligvis igennem ved Valget. Ploug og H. — to lige stridbare Naturer — havde flere Gange hinanden for Retten. — Ved Siden af disse politiske Kævlerier fik H., der jo nu var Pensionist, god Tid til at sysle med litterære Arbejder. 1852—67 udgav han »Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænkemaades og Dannelses Historie«. Dette Værk, der væsentlig var en Samling af Afhandlinger fra tidligere Aar, bestaar af en politisk, kunsthistorisk, kirkelig-etisk og litterærhistorisk Afdeling og giver saaledes et talende Vidnesbyrd om H.'s Alsidighed og omfattende Dannelse. 1867 vakte H. paa ny en Storm mod sig: dette Aar havde han nemlig af sin store Korrespondance udsendt en Samling »Udvalg af Breve fra Mænd og Kvinder« og deriblandt med stor Taktløshed medtaget adskillige fra nulevende Personer, om hvilke det maatte være

mere end tvivlsomt, om vedkommende ønskede dem offentliggjorte; denne Samling er imidlertid for Litteraturhistorikeren en aldeles fortræffelig og rig Kilde til dansk Aandslivs Historie i 19. Aarh. H. udsendte da ogsaa 1869 en ny Samling, ledsaget af et *Postscriptum* til Selvforsvar. — Indtager H. end ikke nogen Førerplads i Litteraturen, har han dog vidst at udfylde sin Plads som litterær Adjutant for dem, hvis Sag han havde gjort til sin, og var han til Tider voldsom og ubillig, var der dog ikke Krogveje i hans Sjæl. (Litt.: »P. H. Et Tilbageblik... < [Kbhvn. 1893]; »Museum« 1894, I). *J. Cl.*

Hjortdahlit, et lysgult, sjældent Mineral fra Pegmatitgangene i Langesund Fjord (Norge); det krystalliserer triklint og er sammensat som en fluor- og zirkonsyreholdig Pyroxen. Navnet efter den norske Kemiker Hiortdahl (s. d.). *N. V. U.*

Hjorte eller hjorteagtige Drøvtyggere (*Cervidae*) kaldes den Pattedyrfamilie, der tilligemed Giraffer og skedehornede udgør Gruppen »de ægte Drøvtyggere« (*Pecora, Cotylophora*), Hovedmassen af de parrettaaede Hovdyr (*Artiodactyla*). Det mest iøjnefaldende, for H. karakteristiske ere de nøgne, aarlig affaldende, grenede Udvækster fra Pandebenet, Takkerne (Geviret) (se Horn og Takker), selv om disse, Rensdyret undtaget, kun findes hos Hannen og hos enkelte Slægter (*Moschus* og *Hydropotes)* helt mangle. Kraniet er langstrakt med en Taaregrube paa Ansigtsfladen foran Øjet; inden for den lukkede Øjering findes to Aabninger for Taarekanalen. Tandbevæbningen er omtrent som de andre Drøvtyggeres; men

Moskushjort (*Moschus moschiferus).*

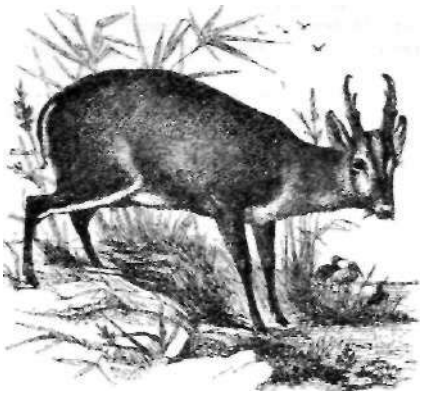
Hjørnetænder i Overmunden findes ofte, navnlig hos Hannerne. I hvert Fald den forreste Kindtand har kun kort Krone med stærk afsat Rod, er brachydont; de bageste ere derimod som hos de skedehornede hypsodonte d: vokse længe og faa derved korte Rødder og lange Kroner med dybe, cementfyldte Folder. Galleblære findes kun hos Moskusdyret. Hunnen har fire Patter, men faar sjælden mere end een Unge. Moderkagen har faa Totter (Cotyledoner). Det er mest fint byggede Dyr med lange Øren, store Øjne, foran hvilke der i Taaregruben, der intet har med Taarerne at gøre, ligger Kirtler, der udsvede en olieagtig, i Brunsttiden ejendommelig lugtende Vædske. De oftest tynde, men stærke Ben bære altid Biklove. Det er hurtige, sky Dyr, der hyppigst leve i Flokke, hvor Hannerne under blodige Kampe i Parringstiden tilkæmpe sig flere Hunner. De fleste foretrække Skovegne, nogle de aabne Sletter, kun faa Bjærgegne. Alle jages de for Køds og Huds Skyld, ligesom Takkerne bruges til Drejerarbejde o. 1. Af Sanserne ere Hørelse og Lugt bedst udviklede, men deres Intelligens er ringe; de ere smukke, men dumme. De findes udbredte over hele Jorden undtagen Australien og Afrika S. f. Atlas-Kæden.

Fra alle andre H. maa den lille Moskushjort (*Moschus moschiferus* L.) skilles som en egen Underfamilie paa Grund af mange Forskelligheder i anatomisk Henseende. Takker findes aldrig; men Hannen har til Gengæld store, krumme, rodaabne Hjørnetænder, der rage langt ud af Munden; Hunnen har lignende, men meget mindre. Paa Grund af Artens Variation efter Aarstid og Findested har man skelnet mellem flere; men de henføres nu alle til samme Art. Den er noget mindre end et Raadyr, i Alm. graabrun eller gulrød med lange, grove, mærkværdig skøre Haar. Hovedet er fint med store Øren, Kroppen bagtil meget kraftig, Halen rudimentær. Lemmerne ere stærke og Baglemmerne længst; Fødderne have store, fritbevægelige Biklove, der hjælpe den under dens stadige Klatren paa Klipper. De bebo Centralasien's Bjærglande fra Sibirien til Cochinchina og fra Ural til Kamtschatka og ere uagtet stadige Forfølgelser ikke særlig sjældne, da de skjule sig godt om Dagen og kun træffes højt til Vejrs, over 2,000 M., hvor de færdes enkeltvis med en Gemses Sikkerhed og Dristighed. Navnlig Hannen jages, for at man kan faa den berømte Moskus, der findes i en Hulhed, Moskuspungen, lidt mindre end en Appelsin, under Huden paa Dyrets Bug, hvor den aabner sig fortil i Forhudskeden. Af det dræbte Dyr skæres Pungen straks ud og tørres, hvorved det gullige, olieagtige Indhold bliver til tt chokoladebrunt Pulver. Disse Punge have i Aarhundreder været søgt Handelsvare; arabiske Læger omtale Moskus ved Aar 900. Den Dag i Dag bruges det overalt som Lægemiddel og til Parfume. Frankrig alene bruger ca. 4,700 Punge aarlig, og hver Pung kan indeholde indtil 60 Gr. Moskus fra de sydlige Egne regnes for den bedste; Kina har derfor den største Handel dermed, og dog leverer Sibirien indtil 9,000 Punge aarlig af sin mindre fine Vare.

Alle de øvrige H. staa hverandre meget nær, udgøre en Underfamilie: *Cervina.* Efter Forslag af Brooke i »On the classification of the *Cervidae*« [»Proc. Zool. soc.«, 1878] deles denne i de to Grupper: *Plesiometacarpalia* og *Telemetacarpalia*, efter som det bevarede Stykke af Bitærnes Mellemhaandsben sidder ved Mellemhaandens øvre eller

nedre Ende. Denne tilsyneladende ubetydelige Karakter faar forøget Vægt ved, at Slægterne i de to Grupper vise flere indbyrdes overensstemmende Forhold i Bygning, og Grupperingen viser sig navnlig naturlig ved dens Overensstemmelse med den geografiske Udbredelse, idet den første næsten kun findes i den gamle Verden, medens den ny Verdens H. paa een nær alle høre til anden Gruppe.

A. Plesiometacarpalia.— Paa de store Sunda-Øer bor Muntjakhjorten (*Cervulus Muntjac*, Zimmer), af de indfødte kaldet Kidang eller Kijang, medens nærstaaende lidet kendte Arter leve paa Fastlandet. Hannen minder ved sine Hjørnetænder, der rage ud af Munden, om Moskushjorten, hvem den ogsaa ligner i Størrelse. Slægtens mest fremtrædende Kendetegn ere de stærkt fremspringende Kamme, der strække sig divergerende fra Snuden hen over Øjnene. Hos Hannerne fortsætte de sig i de lange haarklædte Rosenstokke, der paa Spidsen bære de ikke længere (omtrent af Hovedets halve Længde) Takker, der kun faa en meget kort Gren, udspringende helt nede ved Rosenkransen, medens selve Stammen hurtig bliver

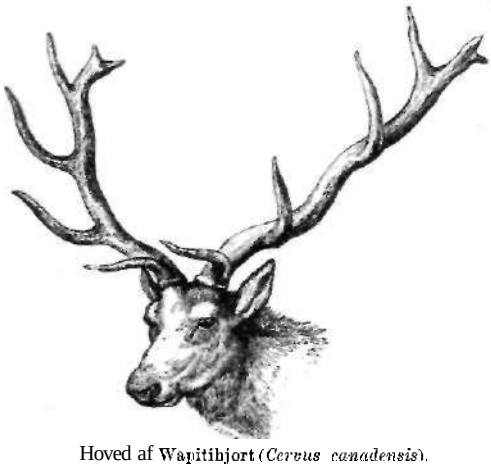
Muntjak (*Cervulus Muntjac*).

tynd, bøjes indad og bagud. I Renden bag Øjekammen ligge store Hudkirtler; Taaregruberne ere meget store. Taaledene, der skulde bære Biklovene, mangle, men disse ere dog til Stede. Farven er smuk blankbrun. De leve enlig, helst i kratbevoksede Bjærgegne, bære Hovedet lavt og minde i Løb meget om Faar, idet de med stor Behændighed smutte om mellem Plantevæksten. Opskræmmes de, give de en gøende Lyd fra sig; angribes de, forsvarer navnlig Hannen sig hidsig, ligesom de ogsaa i Fangenskab kunne blive farlige ved deres Anfald af Raseri. — Nær Muntjaken staar Slægten *Elaphodus* med en Art, *E. michianus* Milne Edv. fra Kina; men den mangler Øjekammen, og Takkerne ere diminutive ugrenede, næsten gemte i en stor Dusk af lange Haar.

Resten af de herhen hørende gamle Verdens H. regnes alle til Slægten *Cervus*. De have store Takker, 2—3 Gange Hovedets Længde, smaa Hjørnetænder, Led i Bitærne og ingen Benkam over Øjet. De allerfleste høre hjemme i Østasien og Indien. Her findes saaledes Aristoteles-H. (*C. Aristotelis* Cuv.), i sit Hjem kaldet Sambur, en over 1½ M. høj, kraftig, svær, mørkebrun H. med trinde, slanke, temmelig rette, tregrenede Takker med grubet Overflade. Den har en kort, tynd Man og nogenlunde lang Hale. Mange nærstaaende Arter findes i Indien og paa de indiske Øer. — En anden Række Former grupperer sig om den indiske Sumphjort (*C. davaucelli*), der ligner forrige en Del, men bl. a. har kortere Hale og i det hele er noget mindre. Takkerne ere ogsaa i Spidsen langt mere grenede. — I Nordkina lever *C. Davidianus* Milne Edv., i Størrelse som forrige. Takkerne mangle Øjetak; Stammen afgiver horisontalt bagud en Gren, der ligesom Hovedgrenen har mange »Ender«. Halen er meget lang med lange Haar, der naa ned over Hælen. Som forrige har ogsaa denne en kort, tynd Man. — I Indien's Junglekrat jages hyppig den overordentlig smukke, slanke Axis-H. (6*. *Axis* Erxl.), der har gulbrunt glinsende Skind med rækkestillede hvide Pletter. Den er lidt mindre end et Daadyr. Takkerne ligne Aristoteles-H.'s, men ere mere krumme og helt glatte. — Nær den staar Svinehjorten eller Porcin-H. (*C. Porcinus* Schreb.), ensfarvet, klodset, berømt for sit fine Kød. Forekommer sammen med forrige. — Endvidere Sika-H. (C. *sika*), plettet om Sommeren, en kraftig bygget japansk H., der kan faa flere »Ender« paa Takkernes Hovedstamme. Den er akklimatiseret et enkelt Sted i Irland.

Som den mest typiske blandt alle H. staar dog den Gruppe, der slutter sig til Danmark's almindelige Kronhjort, store Former med trinde Takker, hvis Hovedstamme afgiver 3 fremad rettede Grene, en første og anden Øjetak, denne ogsaa kaldet Istakken, og derpaa en Mellemtak, før den i Spidsen grener sig ud i flere »Ender«, Kronen. — Kronhjorten (*C. elaphus* L.), vel kendt for sin Skønhed og sin majestætiske Holdning, er Danmark's største H., 1½ M. høj over Skulderen. Halen er kort, men fuldkommen tydelig. Farven er om Vinteren graabrun, om Sommeren rødbrun; Spejlet, Partiet under Halen, er lyst rødbrunt; Ungerne, Kalvene, der sættes enkeltvis i Maj—Juni, ere som hos de fleste H. den første Sommer hvidplettede. Som Dyret vokser langsomt, saaledes udvikles Takkerne først gennem flere Aar hos Hannen, Hjorten. Først naar den er et Aar gl., begynde Takkerne at vise sig; naar de ere 1½ Aar gl., fejes de første Gang o: det haarde Skindlag gnides af mod Træer o. 1.. og der viser sig et Par ugrenede Spidser; Dyret kaldes Spidshjort; næste Aar faa de i Reglen 2 Grene, Gaffelhjort, næste Aar igen 3, Seksender, derpaa Otteender o. s. v. En Sekstenender er nu allerede en Sjældenhed; i Transsilvanien er dog skudt en med 45 »Ender«. Er der færre af disse paa den ene Tak end den anden, regnes efter den, der har flest, og vi faa f. Eks en ulige Otteender. Takkerne fældes i Februar—April, fejes i Juni—August. Hunnen, Hinden, har svage Forhøjninger paa Rosenstokkens Plads. De første Aar, indtil den bliver med første Kalv, kaldes den Smalhind, senere Gammelhind eller Goldhind, efter som den er med Kalv eller ikke. Kronhjorten staar helst i Højskoven, flygter vel i Alm. for Jægere og Hunde, men kan forsvare sig tappert og er navnlig i Brunsttiden, September—Oktober, meget stridbar, ja angriber endog Mennesker. Sine lige udfordrer den til Kamp ved dybe Brøl. I flade,

dyndede Damme have de gerne bestemte Sølepladser, hvor de vælte sig og komme op helt dækkede med Slam, vist et Værn mod Insekter. De æde al Slags Planteføde og søge derfor mest om Natten ud af Skoven ad bestemte Veksler til Korn- og Kløvermarker, hvor de gøre megen Skade, da de gerne komme i Flokke, Rudler. I Skoven gøre de Skade ved at gnide Bark af Træerne under Takkernes Fejning, ved at afbide unge Skud og endelig ved at æde Bark, som de skrælle af med deres Fortænder, idet de tage fat med dem forneden og derpaa trække til, saa at de i eet Tag kunne faa Stammen i hele dens Længde. Fritstaaende Kronvildt findes ikke paa de danske Øer, derimod i en Gruppe paa omtr. 700 Individer med Hovedkvarter i Rold Skov mellem Mariagerfjord og Limfjorden, som de af og til svømme over for at gæste Vendsyssel's Skove, i en Gruppe paa ca. 400 Individer i Djursland's Skove og endelig nogle faa ved Frijsenborg, men de strejfe for øvrigt vidt om. Endnu i Slutn. af 18. Aarh. vare de i »ubeskrivelig Mængde« i

Hoved af Wapitihjort (*Cervus canadensis*).

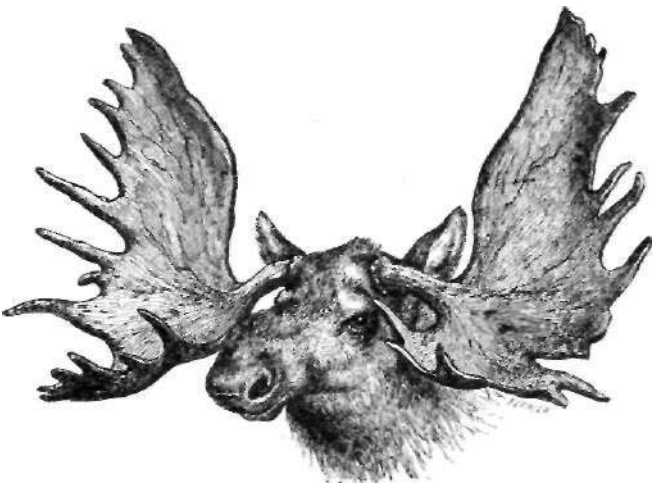
Nordsjælland. Adelsvældens Tid var deres gode Tid, men i den forbedrede Mark- og Skovkultur gøre de for megen Skade og udryddes derfor, undtagen i Dyrehaverne. I Norge findes de spredte paa Vestkysten fra Hardanger til Nordland, i størst Antal paa Øen Hitteren, i Sverige kun i Skaane. I det øvrige Europa forekomme de som i Danmark mest i Dyrehaver og i større sammenhængende Jagtarealer. Jagten paa dem er yndet overalt, og som det prægtige kongelige Vildt nyde de den højeste Anseelse, men Kødet er noget groft, og det er mere Geviret som Jagttrofæ end Stegen, der efterstræbes. Uden for Europa findes de i Vestasien og Nordafrika. — Nær beslægtede med dem ere flere Arter inde i Asien og Wapitien (*C. canadensis* Briss.) fra Nordamerika; endnu sværere, højere og med mægtigere Takker, Tyvendere ere ikke sjældne, minder den mest om Fortidens Krondyr, hvis Takker og Skeletdele kendes fra Pælebygningerne og Tørvemoserne.

Fjernere fra de andre Arter staa Daahjortene, hvis Takker ende i en Skovl med »Ender« paa sin Yderrand, medens Stamme og Øjetak ere trinde. I Danmark findes Daadyret (C. *dama*), indført i Middelalderen, mest i Dyrehaver, dog fritstaaende og da kraftigere enkelte Steder paa Sjælland, Lolland, Falster, Langeland, Ærøe og ved Frijsenborg. Mindre kraftigt, men mere yndefuldt end Kronhjorten; om Vinteren er det graabrunt, om Sommeren rødbrunt med hvide Pletter, Bug og Spejl ere hvide; Halen, der er forholdsvis lang, er sort oventil. De unge H.'s Takker ere helt trinde; de senere faa hurtig flere Ender og udflades i Spidsen; de fældes i April—Maj, fejes i September. Hjort og Daa, Hunnen, leve mest hver for sig undtagen i Brunsttiden, Oktober—November. I Juni—Juli sættes 1—2 Kalve. Flokkene træffes hyppig paa aabne, tørre Sletter, da de holde af tæt Græs; om Efteraaret æde de gerne Skovfrugter. De skade Skoven ved at feje, bide og skrælle, men mindre end Krondyret. Det er Danmark's mindst vilde H.; den bliver let helt tam i Dyrehaver. Kødet er fint. I Sydsverige og Tyskland samt England lever den som i Danmark; i Norge er det den for koldt. Mellemeuropa og Landene om Middelhavet ere dens Hjem. En nærstaaende Art i Persien.

B. Telemetacarpalia. — Nogle faa leve i den gamle Verden, saaledes den lille kinesiske Vandhjort (*Hydropotes inermis* Swinh.). Den minder i Størrelse og Ydre meget om Moskushjorten, mangler Takker og har lange Hjørnetænder som denne, hvem den ellers anatomisk staar fjernt. Enestaaende mellem H. er det, at den faar 5—6 Unger ad Gangen. — I Benbygning ligner den en Del Danmark's Raadyr (*Capreolus caprea* Sund.), den almindeligste og mindste af Danmark's H., kun $^2/_3$ M. over Skuldrene. Hannen, Bukken, er størst med tykkere Hals og bedre Rejsning end Hunnen, Raaen. Takkerne ere oprette, besatte med smaa Benknuder, Perlerne, og pleje kun at faa 3 Ender; dette naas efter anden Fældning, idet der, som hos Kronhjorten, det første Aar er 1, det andet 2 — Spidsbuk, Gaffelbuk. Takkerne faa med Alderen — Raadyret bliver for øvrigt næppe mere end 5—6 Aar — flere Perler og tykkere Stamme; de fældes i November, fejes i Marts—April. Hos kønslig abnorme Individer, baade af Buk og Raa, der altid have rudimentære Rosenstokke, udvikles en saakaldt Parykopsats, idet de nydannede Takker ikke fejes, men blive ved at vokse til en knudret, porøs, uformelig Benmasse. Farven er graabrun om Vinteren, rødbrun om Sommeren; Spejlet er hvidt; Halen er rudimentær; Haarene ere overordentlig skøre. Taaregruberne paa Kraniet ere smaa; Hjørnetænder findes kun hos unge Bukke. Hannen skriger, »blader« i Brunsttiden, der falder i August. Først i December begynder Æggets Udvikling dog at tage Fart, og oftest i Maj fødes de smaa plettede Lam, hyppigst 2. Raadyret er frygtsomt og sky, lever i Smaaflokke, anførte af en Buk; det skjuler sig helst om Dagen i Ungskov og Krat og gaar herfra om Natten ud paa Enge og Marker for at græsse. Ved at bide og feje anretter det megen Skade i Skoven; men det skræller heldigvis ikke. Som udmærket Jagtdyr med fint Kød fredes det dog meget og er derfor i senere Aar tiltaget i Antal. Det findes udbredt overalt i Danmark, hvor der er Skov. Det gaar op i Mellemsverige og besøger derfra af og til det nærmeste af Norge.

For øvrigt findes det over hele Europa og Vestasien. En større Varietet lever i Centralasien til Kina.

Baade i den gamle og ny Verden findes to Arter af H., Rensdyr og Elsdyr. — Rensdyret, Renen, i Nordamerika kaldet Caribou (*Rangifer tarandus* Sund.) er de nordlige Polaregnes H.; den findes endog paa Spitsbergen og Novaja-Semlja. Den er lang og lav med svære Ben og ludende Hoved, saa at den minder mest om Okserne. Hannen kaldes ogsaa Rentyr, Hunnen Renko. Det er den eneste Art, hvor begge Køn bære Takker; Tyrens ere dog de største. Deres Form er meget variabel; næppe to ere ens, og hos samme Dyr ere de ikke symmetriske. Tæt oven for Rosenstokken afgives der to Grene fremad nær ved hinanden; disse ere oftest udfladede og grenede, og en af de underste (Øjetakken) er større end den anden, bøjer nedad, saa at dens Skovl sidder lodret mod Midtlinien af Næsen og danner sammen med denne et godt Redskab til at grave i Sneen. Takkernes Hovedstamme er sammentrykt og bøjer først langt bagud, derpaa opad og ender i mange, tit udfladede Grene. Tyren fælder dem i Januar, Koen i Maj. Ogsaa Føddernes store Klove bruges til at skrabe i Sne med, og hele Fodformen gør Dyret vel skikket til at løbe over blød Bund, idet de meget lange Bilæer ligesom Hovedtæerne kunne spiles stærkt ud, saa at der bliver en stor Trædeflade, der vanskelig synkerned. Under Gang og Løb høres en knirkende Lyd, idet Biklovene slaa mod de andre Klove. Beklædningen er om Vinteren en tæt, hvidgraa Uldpels med lange Dækhaar, der danne en hvid Manke under Halsen. Hele dette Dække falder om Foraaret af, og den kortere brune Sommerpels viser sig. Der findes baade vilde og tæmmede Rener. De første ere langt større og kraftigere end de sidste og kunne blive ikke lidt større end et Daadyr; men her i Europa findes næppe mere ublandet vilde Stammer. I Sletterne Nord for og paa Fjældene over Skovgrænsen leve de i store Flokke; i Skandinavien gaa de mod Syd til Dalarne og Dovre, i Sibirien til Baikal og Amur. Om Vinteren kunne de søge Beskyttelse i Skove og Dale, og om Sommeren drage i hvert Fald de europæiske gerne en Tid ned til Havet. De æde al Slags Planteføde, helst Rensdyrlav og andre Lavarter, som de om Vinteren skrabe frem under Sneen. Tæmmede Rensdyr findes hos alle Folkene i den nordligste Del af den gamle Verden; paa Island ere de søgt indførtei 18. Aarh., og endnu (1898) leve nogle forvildede der. Alt benyttes af dem: Kød, Skind, Ben, Sener, Tarme, o. s. v; de malkes og spændes for Slæder, ja nogle Nordasiater ride endog paa dem; Racen der er ogsaa stor og kraftig og Folkene smaa. Man skelner i Europa mellem den større Skovren og den mindre Fjældren, der om Sommeren føres til Fjælds. Helt tam bliver den aldrig og forvildes derfor let. Den maa bindes, medens den malkes, er næsten ikke til at styre for Slæden, kommer aldrig i Hus og holdes mest i Ave af smaa dertil afrettede Hunde. I diluviale Lag omkring i Europa findes Rensdyrlevninger, i Danmark i de ældste Tørvelag, hvis Planter tyde paa et mere polart Klima. — Circumpolar-, men ikke Polar dyr er Elgen, Elsdyret (*Alces malchis*), der gaar mod Syd til Østpreussen, Kaukasus, Nordkina, britisk Columbia og New-England-Staterne. Det er den største og grimmeste af alle H., omtr. 2 M. høj over Skulderen, med kort Krop og meget høje Ben, navnlig fortil. Da Halsen tilmed er kort, kunne de ikke naa Jorden med Munden og tage derfor Toppen af Urterne, Grene og Kviste. Hovedet er groft med vældige Øren, smaa Øjne og stor tyk, bevægelig Mule, der hænger ned over Munden. Næseborene ere meget store, dækkes kun af meget korte Næseben. Takkerne ere et Par umaadelig brede, hule Skovle, i hvis Rand der sidder mange Ender; de dannes egentlig af en forreste og en bagerste Del, der smelte sammen i det femte Aar; de have da naaet deres fulde Længde, de senere blive dog stadig bredere. Pelsen er graabrun med kort og fin Uld og lange, skøre Dækhaar, der danne en Tot Skæg under Hagen og en Dusk i den korte Hales Spids. Fødderne ere byggede og rasle som Rensdyrets, og de store Bitæer gøre god Nytte, da Elgen gerne lever i fugtige mosede Skove, hvor den mærkværdig let forstaar at klare sig frem trods sine vældige Takker, idet disse føres vandret. Bevægelsen er hyppigst et stivbenet Trav. Flokken anføres af en gammel Han, der ogsaa værger den med Kraft; med et Spark af sine Hove kan den f. Eks. dræbe en Ulv. Ungen bliver hos Moderen til det tredje Aar. Den jages mest for Skindets Skyld, da det giver et udmærket Læder, navnlig anvendt til Ridebukser; Kødet er mindre fint. I Skandinavien er dens Tal ved Fredning øget en Del, og helt ned i Mellemsverige findes den hist og her. I

Hoved af Elsdyr (*Alces malchis*).

Danmark og Sydsverige kendes den kun fra Mosefund, og at den har levet i Tyskland, vide vi blandt andet fra Cæsar's Beretning om, hvordan den fangedes, idet man fældede de Træer, som den lænede sig op ad, medens den sov; da den »ingen Led havde i Benene« , kunde den nemlig kun sove staaende og heller ikke rejse sig, naar den faldt. Megen anden Overtro har knyttet sig til det kuriøse, klodsede Dyr og dets Levemaade. Den amerikanske, *The Moose Deer*, er større og kraftigere.

Kun i Amerika findes endelig Slægten *Cariacus* Gray, der omfatter Hovedmassen af de amerikanske H. Disse ere i det ydre ikke meget forskellige fra den gamle Verdens; ingen af dem ere synderlig store, og deres Takker ere gennemgaaende smaa. Herhen hører den virginske H. *(C. virginianus)* fra Nordamerika, noget mindre end Daadyret, rødgul om Sommeren, lysegraa om Vinteren, med tregrenede Takker. Nær den staa andre Former fra Mejiko og Vestindien. — Endvidere Pampashjorten (*C. campestris*), der minder om de danske Raadyr, men har længere og tyndere Takker. Den findes i Sydamerika, hvor den lever i Sletterne og skjuler sig om Dagen i det høje Græs. Ogsaa i Sydamerika bo de smaa Spydhjorte med smaa, noget krummede, ugrenede Takker. Den almindeligste (C *rufus*)lever parvis i Brasilien's tætte Kratskove. — Meget smaa Former med lignende Takker af Slægten *Pudua* Gray findes i den chilenske Del af Andes-Kæden.

Uddøde Former. Som den enkelte H. fødes uden Takker og først efterhaanden faar disse, større og større, saaledes er det gaaet hele Familien. De første Former, som vi maa anse for H., kende vi fra Europa's ældre Miocenlag. De havde ingen Takker, men store Hjørnetænder. Først i øvre Miocen finde vi en Form, *Palaeomeryx furcatus*, med Takker; disse lignede meget Muntjak'ens med de lange Rosenstokke. Mellemfodsbenene vare her alle fire helt til Stede. Slægten er ogsaa kendt fra Kina og Japan. I nedre Pliocen faa vi H. med længere tregrenede Takker med kort Rosenstok. Gennem Pliocentiden finde vi saa stadig rigere forgrenede Gevirer, indtil vi i øverste Pliocen finde en Form som *Cervus sedgewicki* Falc. med mægtigere og rigere forgrenede Takker end nogen anden; de vare som to rigt forgrenede Buske; den kendes fra England i og Italien. Mest berømt er dog den irske Kæmpehjort (*Megaceros euryceros*), navnlig kendt fra irske Tørvemoser; men Levninger af den ere ogsaa fundne i diluviale Lag over en stor Del af Europa, ogsaa enkelte Gange i Danmark. Den var 2 M. høj med mægtige, fligede, skovldannede Takker, der kunde have en Afstand af over 3 M. mellem de yderste Ender. — H. kendes i Amerika først fra øvre Pliocen. (Litt.: Riitimeier, »Beitrage zu einer natiirlichen Geschichte der Hirsche« i »Abhandl. der schweiz. palaont. Gesellsch.«, 1877 og 1878; Brooke, *On the classification of the Cervidae* i»Proceed. of zool. soc«, 1878; Flower og Lydekker, *Mammals, living and extinct* [Lond. 1891]; Boas, »Forstzoologi« [Kbhvn. 1896]). *M. Ml.*

Hjorteagtige Drøvtyggere se Hjorte.

Hjortehals er en Betegnelse for den hos Hesten jævnlig forekommende Halsform, der er ejendommelig ved, at Halsens nederste Kontur er stærkt fremhvælvet, samtidig med at dens øverste er hul. H. fremkommer hos Heste, der bære Hovedet meget højt, men ikke ere i Stand til rigtig at spænde de Muskler, der skulle trække Halsens nederste Del tilbage mod Skulderen. Man siger om saadanne Heste, at de have en stærk »rejst«, men slet »baaren« eller daarlig »ansat« Hals. H. er oftest tillige kort og ses i Reglen i Forbindelse med en kort, stejl og fremskudt Skulder; den træffes især hos Heste af mere eller mindre primitiv Race, saasom hos den russiske Steppehest samt de polske og ungarske Landheste. H. kaldes i ogsaa »omvendt Hals« (fordi den velformede Hals er konveks oventil og konkav nedentil) eller »Kamelhals«. H. er navnlig for Ridehesten en uheldig Halsform, da den vanskeliggør Ledelsen af Hesten, især da den hjortehalsede Hest tillige ofte har en kort, stiv Nakke og et fremstikkende Hoved (»daarlig Forening mellem Hals og Hoved«). *H. G.*

Hjortelæder se Læder.

Hjorterod (*Libanotis* All.), Slægt af Skærmplanternes Familie (Fennikelgruppen) med en enkelt Art Laadden H. (*L. montana* All.), en fleraarig, omtr. 30 Cm. — I M. høj Plante med kantet-furet, marvfyldt Stængel og fjerfligede Blade, hvis Afsnit ere elliptiske og braadspidsede. Hele Planten er dunhaaret. Skærmen har baade Stor- og Smaasvøb. Bægeret er tydelig femfliget, Kronen hvid. Sjælden i Danmark (ej funden i Jylland) og meget sjælden i Norge, kun i det sydlige; den vokser paa Strandskrænter og blomstrer i Juli—August. *A. M.*

Hjortes Vin (*Babirussa, Porcus* ell. *Babirusa alfurus* Less.) se Svin.

Hjortetakolie. Ved den tørre Destillation af kvælstofholdige dyriske Stoffer som Hjortetakker — det oprindelige Udgangsmateriale til Fremstilling af H. — Ben, Horn, Hudaffald etc. faas et vandigt Destillat, Hjortetakspiritus, samt en tykflydende mørkebrun empyreumatisk (s. d.) Olie af stinkende og modbydelig Lugt. Denne raa, stinkende H. fandt tidligere betydelig Anvendelse i Farmacien og anvendes til Dels endnu i Dyrlægepraksis som Middel mod Skab hos Dyrene og til Bestrygning af Saar for at beskytte disse mod Insekter. Den stinkende Lugt, som man herved har draget sig til Nytte, har man ogsaa med Held udnyttet til Fordrivning af Fugle fra Frugttræer, ved i disse at ophænge Klude vædede med H. Rektificeret ell. æterisk H., Dippel's Olie, faas ved Destillation af den raa H. og paafølgende Rektificering af Destillatet med Vand. Dippel's Olie er en tyndflydende Vædske, farveløs eller svag gullig, der hurtig bliver mørk i Berøring med Luften. Den finder endnu nogen Anvendelse i Medicinen som ormdrivende Middel og bruges i Apotekerne som Tilsætning til kulsur Ammoniak til Fremstilling af det »raa« Hjortetaksalt. *A. B.*

Hjortetaksalt se Ammoniumkarbonat og Hjortetakolie.

Hjortetakspiritus se Hjortetakolie.

Hjortetaktræ se Rhus.

Hjortetalg, det udsmeltede Fedt af Hjorten. H. blev tidligere anvendt i Farmacien, men erstattes nu altid af Faaretalg, fra hvilken den ikke afviger væsentlig, hverken i Egenskaber eller Sammensætning. *A. B.*

Hjortetrøffel (*Elaphomyces*), Slægt af Trøffelsvampene, hvis knoldformede, i Reglen omtrent kugleformede, 0,5—4 Cm. brede, underjordiske Frugtlegeme adskiller sig fra de ægte Trøflers ved at være tørt og uspiseligt, af en ubehagelig Lugt og bitter Smag; det er omgivet af en tyk, fast, næsten korkagtig Væg (*Peridie*) der bestaar af et lysere og løsere Inderlag og et fastere og mørkere Yderlag. Frugtlegemets Indre er kamret, og Kamrene ere i Begyndelsen opfyldte af et Hyfevæv, hvis Grene bære Sporesækkene, der hver især indeholder 1—8 kugleformede, jævne eller piggede, mørkfarvede Sporer; ved Modningen opløses Sporesækkene og til Dels Hyfevævet; en Del af Hyferne opløses ikke, men forblive som et Traadvæv (*Kapillitie*), der fylder op mellem Sporerne; disse frigøres til sidst helt ved Frugtvæggens Forraadnelse. *C. R.*

Hjortetrøst (*Eupatorium* L.), Slægt af Kurvblomstrede (Hjortetrøstgruppen), Urter eller Buske med modsatte eller spredte Blade og smaa Kurve. Frugterne have en Kreds af ru Fnokbørster. Henved 400 Arter, næsten alle amerikanske. Hampagtig H. (*E. cannabinum* L.) er en 0,50—1,50 M. høj, fleraarig Urt med rødbrun Stængel og modsatte, dybt 3 — 5-delte Blade, hvis Afsnit ere lancetdannede, savtakkede og paa Undersiden dunhaarede; de ligne noget Bladene af Hamp. De smaa, 5 — 6-blomstrede Kurve ere tæt samlede i Halvskærm; Kronerne ere blegrøde. Hampagtig H. vokser almindelig ved Bredderne af Søer og Aaer, i Grøfter og Tørvegrave og blomstrer i Juli—Septbr. I Norge findes den i det sydøstlige, men er sjælden. Den var tidligere officinel. *E. trinerve* Vahl er en 1 M. høj Busk, der har hjemme i det tropiske Amerika, men dyrkes ogsaa i andre tropiske Egne, f. Eks. Ostindien. Bladene, der ere hele og kun have 3 kraftigere Nerver, indeholde en æterisk Olie og et harpiksagtigt Stof; den frisk udpressede Saft anvendes mod Slangebid, og et Udkog af Bladene, der under Navn af Ayapana-Te indføres til England fra Ostindien, giver en teagtig Drik. *A. M.*

E. purpureum L., med purpurrøde Blomster i Spidsen af de indtil 1¼ M. høje Stængler, og *E. aromaticum*, med hvide Blomster, ere haardføre Frilandsplanter. De formeres ved Deling og fordre en dyb, næringsrig Jord. *E. ageratoides* L. og *glechonophyllum* Less ere Koldhusplanter med hvide Planter, som fremkomme om Efteraaret og ere meget anvendelige til Afskæring. De kultiveres som *Chrysanthemum*. *L. H.*

Hjorth, Anton David Svendsen, norsk Officer og Politiker, født i Christiania 24. Novbr. 1830, død smst. 16. Juni 1891. Han mistede i 3 Aars Alderen sin Fader, exam. jur. Svendsen, og adopteredes senere af Major Hjorth, hvis Navn han antog, da han blev Kadet. Udnævnt til Sekondløjtnant 1850 blev han 1866 Kaptajn, som saadan Chef for den norske Garde i Stockholm, hvor han ved sin Uddannelse af dette Elitekorps vandt bl. a. den soldaterelskende Carl XV's særlige Opmærksomhed. 1868 blev han Oberstløjtnant og Chef for det norske Jægerkorps, 1875 søgte han uden sine militære overordnedes Tilladelse en Kopistpost i Statsrevisionen, tilkendegaves for dette Forhold Kongens højeste Mishag og gaves i Valget mellem enten at frasige sig den civile Stilling eller at søge Afsked fra Hæren. Da han nægtede at modtage dette Valg, blev han i Juli 1875 afskediget som Officer i Henhold til Grl.'s § 22. Denne meget opsigtsvækkende Sag indbragte han for Stortinget 1876, som bevilgede ham ⅔ af hans Officersgage i Pension, medens den konstitutionelle Side af Sagen ikke gav Anledning til nogen Forføjning fra Odelstinget. 1877—88 var han Statsrevisor, 1886 — go tillige Medlem af Styrelsen for Norge's Statsbaner og deltog som saadan i den internationale Jærnbanekongres i Paris 1889. Efter sin meget forskellig bedømte Konflikt med Regeringen gjorde han sig 1882 valgbar i Smaalenenes Amt, som han repræsenterede paa Stortinget 1883—88. Han sluttede sig her i Konfliktstiden før Rigsretten afgjort til den at Johan Sverdrup ledede Opposition, medens han ved Venstres Splittelse 1887 forlod denne og stillede sig i det mod Sverdrup fjendtlig optrædende »rene Venstre«s Rækker. Imidlertid vare Sverdrup's og H.'s Navne tidligere blevne knyttede sammen som Forslagsstillere til en norske 1887 og 1889 gennemfort Reform, den norske Hærs Omorganisation. Fra alle Sider var H. j anerkendt som en ualmindelig dygtig Feltofficer, der paa Rejser i Udlandet (1862, 1863—64 og 1872) særlig havde studeret de europæiske Hæres Administration og Schweiz'es Militssystem. I Beg. af 1870'erne skrev han offentlig om den norske Hærs mindre tilfredsstillende Ledelse, udkastede 1877 — 78 en s. A. udgiven motiveret Plan for Hærens Omorganisation og fremlagde i Forening med Johan Sverdrup for Stortinget 1879 et i Detailler udarbejdet Forslag desangaaende med et (væsentlig af Sverdrup udarbejdet) Forslag til ny Værnepligtslov og en (i alt væsentlig af H. forfattet) Organisationsplan (trykt i Stort. Forhandl. 1879, Dok. Nr. 1), begge byggede paa Militssystemet. Værnepligtsloven blev ordlydende vedtagen af Stortinget, og senere blev i alle Principer, blot med en Del Modifikationer og navnlig Reduktioner, Organisationsplanen i ovennævnte Aar ligeledes vedtagen og er nu (1898) helt gennemført overensstemmende med Sverdrup-H.'s oprindelige Forslag. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« II). *y. B. H.*

Hjorth, Frantz Christian, dansk industridrivende, født 22. Juni 1782 i Jylland, død 14. Aug. 1865 i Kjøbenhavn, kom tidlig til Hovedstaden, hvor han blev sat i Naalemagerlære, og allerede 1807 etablerede han sig under smaa Forhold som Naalemager, Han forstod imidlertid med Dygtighed at arbejde sin Forretning frem og blev en velhavende og hædret Mand. 1838 var han Medstifter af Industriforeningen, 1844—56 Borgerrepræsentant. Han har særlig været virksom for flere kjøbenhavnske Stiftelser, 1835 for Stiftelsen for gamle Haandværksmestere og deres Enker i trange Kaar og 1849 for Stiftelsen for ugifte Døtre af Embedsmænd og Borgere; den sidste oprettede han selv ved egne Midler. *C. N.*

Hjortholm, Navn paa en kongelig Borg, som efter Murrester at dømme synes opført i 13. Aarh. paa et Næs, der skyder ud i Fure Søen umiddelbart ved Mølleaaen's Udløb af Søen. Den kom senere til Roskilde Bispestol; den biskoppelige Høvedsmand paa H., Peder Godske, forsvarede sig med stor Tapperhed i Grevens Fejde mod

Grev Christoffer og overgav først Borgen, da Taarnet, Vægtergangen og den ene Side af Muren var skudt ned. Den blev aldrig senere genopført; ved forskellige Vej- og Kanalanlæg har man bortført Materiale fra Ruinen, men Voldpladsen og nogle faa Murlevninger ses dog endnu. *B. L.*

Hjortsberg, Lars, svensk Skuespiller, født 22. Novbr. 1772 i Stockholm, død 8. Juli 1843 i Nykoping. H., hvis Moder var Skuespillerinde, blev i 6 Aars Alderen Elev ved Operaen og udførte her, vejledet af dens første Sangerinde, Mad. Muller (den tidligere danske Skuespillerinde Caroline Walther), adskillige Barneroller; 1786 blev H. ansat ved den franske Hoftrup og nød her godt af den ansete Monvel's Undervisning i Deklamation og Mimik. Gustav III fattede Interesse for den livlige og opvakte Yngling og gjorde ham 1788 til en Slags Kammertjener (*garçonbleu*) hos sig: H. havde Opsigt med Biblioteket paa Haga og fulgte som Oplæser Kongen paa dennes Rejse. S. A., som H. kom til Hoffet, ansattes han som Skuespiller ved Dramatiska Teatern og virkede her til Udgangen af 1833—34. — H.'s Kunst strakte sig fra Dramaet til Komedien, fra Skuespillets tunge Alvor til Farcens lette Løjer, kun over for den akademiske Tragedie stod den fremmed. H. var Realist i sin Kunst og skaanede ikke sine Medmenneskers Lyder, men fremstillede disse med grelle Farver, dog vidste han til andre Tider med rørende Troværdighed at undskylde og forklare den menneskelige Karakters Svagheder, og han formaaede med Fuldkommenhed at forene i samme Figur disse to Sider af sin Kunst, saa Tilskuerne paa een Gang følte Harme og Medlidenhed. Denne Evne til at gribe midt i den dybeste Fornedrelse kom ham til gode som Bellman-Sanger; skønt han næsten manglede Sangstemme, greb hans Foredrag ved sit dybe Gemyt og sin dramatiske Klarhed. H., der 1811 havde faaet Titel af Hofsekretær, udnævntes ved sin Afgang til Hofintendant; 1823 havde han faaet det svenske Akademis store Guldmedaille »som Bevis paa dets Agtelse«. Hans Afskedsbenefice fandt Sted 14. Febr. 1835 og hans sidste Optræden 27. Decbr. 1842. — Hans Søster, Hedvig Christina H, født 15. Juni 1777 i Stockholm, død 3. Oktbr. 1867 i Vesterås, var 1791—1806 første Danserinde ved de kgl. Teatre i Stockholm. *C'était Terpsichore soulevée par les Zephirs,* siger en samtidig. (Litt.: Fr. Hedberg, »Svenska Skådespelare« [Stockholm 1884], 12—21; Adlersparre, »Anteckningar om bortgångne samtida« [Stockholm 1859]; F. A. Dahlgren, »Anteckningar om Stockholm's Theatrar« [Stockholm 1866]). *A. A.*

Hjul, massiv eller gennembrudt Skive oftest af Træ eller Metal, som altid er i Forbindelse med en lodret paa den siddende Aksel og enten sidder løst paa denne eller kan dreje sig om den. H. kunne deles i to Hovedgrupper, nemlig saadanne, j som tjene til Overførelse af Kraft, Transmis- | sionshjul, og saadanne, som indskydes mellem to Legemer, der under Tryk skulle bevæge sig i Forhold til hinanden, hvor man ved H. bevirker, at den glidende Gnidning for en Del forvandles til rullende Gnidning, og derved opnaar Kraftbesparelse. Disse H. kaldes ofte Friktionshjul, men bør benævnes Antifriktionshjul. Til første Hovedgruppe høre Remskiver, Tovskiver, der udmærke sig ved, at deres Rand er forsynet med Riller, Friktionshjul (s. d.) med glatte eller rillede Rande, Tandhjul med Indskæringer i Randen efter Akselens Retning; til anden Hovedgruppe høre Vognhjul, Lede- og Styreruller. Som Regel ere H. cirkulære og have deres Aksel i Midten, undtagelsesvis har H. urund Form og ekscentrisk Aksel (ekscentriske, elliptiske, polygonale H., urunde H. i Alm., specielt Hjerteskiver [s. d.]). Køretøjers H. dannes kun hos de uciviliserede Folk af en massiv Træskive, ellers bestaa de af en Krans og et Nav, som forbindes ved Eger. Navet sidder ved sædvanlige Køretøjer løst paa Akselen, ved Jærnbanevogne o. 1. er det fæstet til denne, ligesom f. Eks. ved Trillebøre. Sidder H. løst, er Akselen fast, sidder H. fast paa Akselen, kan denne dreje sig i Lejer. Ved det almindelige Vognhjul er Navet af Eg eller Ælm, det forsynes med en Bøsning af Støbejærn eller Bronze, hvormed det omfatter Akselen; i Bøsningen er der Smøregange. Navet holdes sammen med Jærnringe, de yderste kaldes Navringe, de inderste Bælgringe. Disse sidste erstattes ved de amerikanske H. med en Roset, som har Hulheder til Egernes Navtappe. H. til svære Fragtvogne og Affutager have ofte intet Trænav, men et Nav af Jærn eller Bronze, bestaaende af en Bøsning med en fast Skive og en løs Skive, de kiledannede Navtapper paa Egerne danne da en samlet Skive, som lægges mellem Fornavet og Bagnavet, og disse samles sammen med Bolte. Navets Bøsning er udboret cylindrisk eller svagt konisk for at svare til Akselarmen, paa den indre Side løber Navet mod det paa Akselen svejste Bryst, Stødskiven; H. forhindres fra at løbe af Akselen ved en Lunstik med Lunstikskive henholdsvis stukket gennem og siddende paa Akselen, eller i vore Dage oftere ved en Møtrik med Smøreskive, satte paa Enden af Akselarmen. H. maa have et lille Slør henad Akselen, dette kan reguleres ved løse Læderskiver, Slutskiver. God Smøring er en Hovedfordring. Ved Personvogne opnaas den ved den saakaldte Patentaksel, hvor flydende Smørelse anvendes, og Indtrængen af Støv af Smuds er forhindret. Akselarmene danne en lille Vinkel, Smiget eller Smiddet, med Akselens Midtedel, Akseldammen, saaledes at Armenes Ender pege nedefter, hvorved man tilsigter en støt Gang for H. Egerne, som ved sædvanlige Køretøjer ere af slanktgroet Eg, Ask eller Hickory, ved Jærnbanevogne o. 1. af Jærn, danne sædvanlig en stump Kegleflade (Styrtet), Hensigten hermed er dels at gøre H. elastisk, dels at modvirke Akselens Smig, saa at den nederste Ege ved at staa lodret paa bedste Maade overfører Akselens Tryk til Jorden. I ældre Dage var Styrtet langt større end nu, og man kunde da som ved de gamle holstenske Kurvevogne forene et smalt Spor med en foroven bred Fading.

Kransen dannes oftest af enkelte Fælg, 6 i almindelige H., 4 i Smaahjul til Trillebøre o. 1., 7 eller flere i større H. Fælgene maa helst være krumgroede og i alt Fald have saa lidt overskaaret Træ som mulig, Spejlsiderne skulle vende ind mod Navet, Materialet er ved almindelige Vogne Bøg, ved sværere Eg eller Ælm. I hvert Fælg indtappes 2 Eger, eller paa nyere svære H. sætter

man 2 Metalbøsninger fast paa den indvendige Side og stikker Egernes Ender i disse, herved svækkes Fælgene mindre. Ved Luksuskøretøjer anvendes ogsaa Hickory til Kransen, og denne kan udføres af et eneste dampkogt og bøjet Stykke Træ (Thonet's H.), eller af 2 Stykker, der kaldes Bøjler. For at forhindre Kransens Bevægelse ud af Hjulplanen samles Fælgene med Dumlinger, eller Laase nedlægges i Fælgenes Stod i radial Retning. Kransen faar sit Sammenhold i radial Retning fremfor alt ved Ringen, som ikke alene beskytter den mod Slid, men derved, at den er lagt varm paa, presser hele H. sammen. Ringen dannes af en sammensvejset Jærnskinne. Ved Brugen kan Ringen strække sig, eller Kransen tørre ind, begge Aarsager bevirke, at Ringen ikke spænder mere; den forhindres fra at løbe af ved Hjulboltene, hvis forsænkede Hoved sidder i Ringen, og hvis Møtrik ligger an mod en Underlagsplade paa Kransens Inderside. En løs Hjulring kan ikke fæstes ved Boltene, den maa tages af H., hugges over, forkortes, svejses og lægges paa paa ny. Ved ældre H. var Ringen erstattet med Skinner, 1 for hvert Fælgstød og med Midten over det, fæstede til Kransen med Søm med udstaaende Hoveder, hvilket selvfølgelig gav Støj og Stød under Kørselen og ødelagde Kørebanen; omvendt faa nyere H. til Luksuskøretøjer massive eller hule Gummiringe, hvorved Kørselen bliver behagelig og lydløs, Trækkraften mindre, og Kørebanen skaanes.

Hvor Billigheden var Hovedsagen, har man endog til vore Dage anvendt massive Træhjul, saakaldte Blokhjul ell. Knubhjul, saasom til Fæstningsaffutager og Trillebøre; de ere fortrængte navnlig af Støbejærnshjul. Hvor Lethed er Hovedsagen, kommer man til Konstruktioner som det karakteristiske Velocipedhjul, hvor Gnidning mellem Aksel og Nav er indirekte, idet der er indlagt Staalkugler, som bevirke rullende Gnidning i Stedet for Tapgnidning, hvor Egerne ere saa tynde som Strikkepinde, men mange i Antal og ligge i 2 Keglefladers, have vekslende Styrt, hvor Kransen er en tynd Jærn- eller Træskinne og Ringen et Gummirør.

En bred Hjulkrans skaaner Kørebanen; der er derfor i flere Stater foreskrevet Bredder for Hjulkransen i Forhold til den læssede Vogns Vægt, et højt H. kræver mindre Trækkraft end et lavt, men det løfter Vognens Tyngdepunkt, gør den derved bl. a. vanskeligere at læsse og lettere til at vælte; brede og høje H. ere tungere end smalle og lave. Hjul fabrikationen er nu Genstand for en betydelig Industri, som foruden de sædvanlige Maskiner til Behandling af Metaller og Træ benytter en hel Del Specialmaskiner til Tildannelse af H.'s enkelte Dele og disses Samling. Den almindelige Bevægelse i Teknikken, at Metal fortrænger Træ, har ogsaa gjort sig gældende i Hjulbygningen navnlig ved de svære H. til Jærnbaner, Sporvogne o. l., man har her helt støbte H., hvis Krans maa være haard for ikke at slides for stærkt (se Haardstøbning), man har H. helt af smedeligt Jærn, hvis Nav, Eger og Krans ere svejste under kraftige Hamre eller Presser, man har H. med støbt Nav, istøbte Smedejærns Arme og Smedejærns Krans o. s. v.

Ved H., der skulle løbe paa Skinner, maa der være en Krave; den med Krave forsynede Hjulring, Bandagen (eng. tyre [tair]), sættes paa med et uhyre hydraulisk Tryk, ligeledes sættes Jærnbanehjulet ved stærkt hydraulisk Tryk fast paa sin Aksel, saa at Nav og Aksel næsten blive een Masse. Træet har den Fordel at give H. en vis Blødhed og Elasticitet, og dette er vel Grunden til, at man ved Feltartillerihjul stadig ser dette Materiale anvendt i det mindste til Kransen. *F. W.*

Hjul (Dampskib). I Hjuldampere, hvor Maskinens Drivaksel almindeligvis ligger tværskibs, sidder paa dennes Ender udenbords og tæt op til Skibssiden to H. Hvert af disse bestaar af Navet (Aksellejet), Radierne, hvis Antal rette sig efter H.'s Omkreds (ofte een Radius pr. løbende Fod af Omkredsen) o: radielt udgaaende Jærnstænger, samt to med Navet koncentriske Hjulringe, der fastholde Radierne paa deres Plads. Paa Radiernes Yderender fæstes Skovlene (hvorefter Dampskibshjul ogsaa benævnes Skovlhjul) o: korte Almetræsplanker. Naar H. drejes rundt, komme Skovlene successive i Vandet og drage Skibet gennem dette. En særegen Befæstelsesmaade for Skovlene bevirker, at disse altid holde sig lodret i Vandet, hvorved Nyttevirkningen forøges; saaledes konstruerede H. benævnes Morgan's-H. Til Flodsejlads bruges Dampskibe med eet Agterhjul. Dampskibe med H. skrive sig fra Beg. af 19. Aarh.; Robert Fulton, der 11. Aug. 1807 foretog Prøvefart med sin Damper »Clermont«, er den, der har faaet Æren for Opfindelsen, uagtet Opgaven allerede havde været løst forinden, men rigtignok uden at slaa igennem. *C. L. W.*

Hjulbandage kaldes den som et Stykke for sig fremstillede Ring, der danner Kørefladen og Styrekransen paa Jærnbanehjul. Tidligere dannedes H. af Svejsjærn paa forskellig Maade, nu altid af Staal (Digel-, Bessemer- eller Martin's-Staal); Fabrikationen foregaar nu uden Svejsning; en Blok, passende i Størrelse til een H., udsmedes til en flad Kage, der lokkes et Hul i Midten, hvilket udvides ved Smedning, hvorefter Bandagen gøres færdig ved Valsning (Ringvalsning). Man anvender gerne en Tykkelse af H. i Kørefladen af 60—80 Mm., for at den skal kunne taale gentagne Afdrejningcr, naar den er bleven ujævnt slidt; mindste endnu tilladelige Tykkelse er ca. 20 Mm. H.'s Bredde er 130—150 Mm., Fremspringet, der danner Styrekransen, er 25—35 Mm. højt, Kørefladen har en Konicitet af 1 : 16—1 : 20. Befæstelsen paa Hjulet sker paa den Maade, at Bandagens indvendige Diameter i kold Tilstand gøres lidt mindre end Hjulets udvendige Diameter, men ikke mere end at Bandagen ved at varmes kan lægges om Hjulet; efter Afkølingen vil den da sidde fast, men der anvendes næsten altid endnu en Befæstelse ved Bolte, Nitter eller paa mange andre Maader. *A. O—d.*

Hjulben (*Genu varum*) kalder man en Misdannelse af Benene, oftest opstaaet ved engelsk Syge (s. d.), sjældnere ved andre Sygdomme i Knoglerne (Osteomalaci). Misdannelsen opstaar ved, at de af Sygdommen angrebne Knogler i Underekstremiteterne krumme sig saaledes, at de danne en udad krummet Bue, hvorved Knæene staa et Stykke fra hinanden, naar Hælene samles. Uregelmæssighederne fremkomme dels ved fejlagtig Vækst af Knoglerne, dels ved at disse krummes under Udviklingen, idet de give efter for Legemets Vækst

og Musklernes Træk. For at det egentlige H. skal opstaa, maa Misdannelsen angribe baade Laarben og Skinneben. Men undertiden angribes kun det ene af disse Partier, man faar da andre Misdannelser (Sabelben o. l.). Misdannelsen viser sig gerne i den tidlige Barndom, kan holde sig og forøges Livet igennem, men kan ogsaa, naar den kun har naaet lettere Grader, og den engelske Syge i rette Tid hæves, udjævnes ved senere indtrædende regelmæssig Vækst. I alvorlige Tilfælde bør man dog ikke lade det komme an paa en saadan Selvhelbredelse. Thi Misdannelsen kan foruden at være meget skæmmende ogsaa være hemmende for Brugen af Benene. Behandlingen maa, foruden at være rettet mod selve den til Grund liggende Sygdom, gaa ud paa ved Bandager eller operative Indgreb at tvinge Knoglerne tilbage til en mere naturlig Form o: en Form, hvorved Legemets Tyngdelinie, naar det hviler paa Benet, falder midt igennem Knæet i Stedet for som ved H. at falde inden for samme. *E. A. T.*

Hjulbenet se Hasestilling.

Hjulbor se Bor.

Hjuldannet (bot.) er et Blad, der samtidig er stjernenervetog sammensat, f. Eks. hos Lupin. *A. M.*

Hjuldamper se Dampbaad.

Hjuldrev d. s. s. Drev.

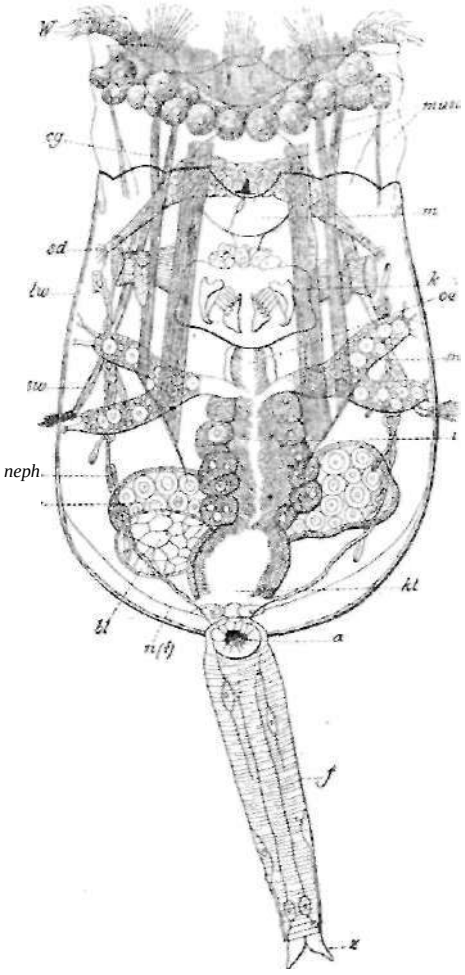
Hjuldyr ere en mærkelig Dyregruppe, indbefattende Former, der gennemgaaende ere af mikroskopisk Størrelse. Enkelte naa en Størrelse af ca. 4 Mm., men de fleste ere næppe 1 Mm., og mange ere kun en ringe Brøkdel deraf. Deres Plads i Systemet er ingenlunde endnu sikkert fastslaaet; de ere nærmest at opfatte som Orme, men det er tvivlsomt, om de simpelt hen bør henregnes til disse, eller om de bør udskilles som Klasse for sig og stilles mellem Leddyr og Orme. I Forhold til deres overordentlig ringe Størrelse ere H. meget højt organiserede Dyr. Skønt Hovedmassen af dem næppe ere saa store som store Infusionsdyr, finde vi dog en skarp og tydelig Udsondring af forskellige Organsystemer (Nervesystem, Fordøjelseskanal, Ekskretions- og Kønsorganer samt en meget tydelig Muskulatur); kun Blodkarsystem og særlige Respirationsorganer mangle. Det er umuligt at give en almindelig Karakteristik af Legemets Form, da denne er yderst forskellig; Cuticula'en er som oftest tynd og hyalin, men optræder hos et betydeligt Antal Former med visse Partier stærkt fortykkede; ind i disse kunne da de blødere Partier trækkes; der dannes derved et saakaldet Panser af yderst forskellig Bygning, Form og Struktur og ofte forsynet med meget lange Torne. En mere eller mindre tydelig Leddeling er synlig allerede i det ydre, navnlig hos de panserløse Former, og denne Leddeling genfindes i den indre Bygning vistnok hos alle Former, hvad Muskulatur og delvis Nervesystemet angaar. H.'s ejendommeligste Organ er det saakaldte Hjulorgan, der er anbragt i Legemets forreste Ende og bestaar af talrige Cilier, i Alm. ordnede i een eller to Kranse og siddende paa mere eller mindre fremstaaende Valke. Hjulorganet, der som oftest er indtrækkeligt, er i øvrigt yderst forskelligt; det kan hos visse, snyltende Former fuldkommen mangle, Cilierne kunne være uregelmæssig fordelte over hele Hovedets For- og Underside; naar de ere ordnede i Kranse, kan snart den ene, snart den anden af disse mangle, og hver af Kransene kan være brudt op i et for skelligt Antal fritstaaende Fimrepartier. Overalt er Hjulorganet et Bevægelsesorgan, desuden bruges det som oftest til at hvirvle Føden ned i Munden. Denne aabner sig inden for Hjulorganet, sjælden centralt i dette, men som oftest mere eller mindre skubbet ned imod Legemets Underside. Den fimreklædte Mundspalte fortsætter sig i et meget udvideligt Svælg, der udmunder i et stærkt muskuløst, som oftest lappet eller kuglerundt Parti, indeholdende stærke kraftige Kitinstykker, Munddelene, der ere af en for H. ganske enestaaende Bygning, og som næppe kunne sammenlignes med Munddelene hos nogen anden Dyregruppe. Paa deres Bygning kunne vi ikke gaa ind her, kun skal her mindes om, at der særlig gør sig to Typer gældende, alt efter som Dyrene hovedsagelig ere planteædende eller leve af animalsk Føde; den første har kraftige Knuseapparater, den sidste sylspidse Tænger til at gribe og udsuge Føden med. — Det øvrige af Tarmkanalen er temmelig ens bygget; en Mave med talrige Kirtelceller indlejret i Væggen er i Alm. tydelig sondret fra en Endetarm, der udmunder i Legemets bageste Del noget op imod Rygsiden. Ekskretionsorganet ligner i næsten alle Henseender det, vi finde hos Fladormene, og bestaar af to Kanaler, som bære et forskelligt Antal Fimretragte, og som udmunde i en kontraktil Blære, der med regelmæssige Mellemrum udtømmer sit Indhold i Gataabningen. Samme Organ fungerer i øvrigt vistnok tillige som Respirationsorgan, da den Vædskemængde, der skyller ud af dette Organ i Løbet af en Time, er mange Gange større end hele H.'s Legeme. Antagelig kommer Vandet ind gennem Aabninger i Dyrets Legeme og passerer gennem Fimretragtene ud i Ekskretionskanalerne, hvorfra det udtømmes gennem Blæren.

Nervesystemet bestaar af en forreste større Nerveknude, Hjernen, hvorfra Nervetraade udgaa dels fortil, dels bagtil; hos nogle menes en Svælgring at være sikkert paavist. Sanseorganerne ere dels »Øjne«, Pigmentpletter i et Antal af 1—3, dels saakaldte Sansekolber (2 forreste og 2 bageste), ophøjede Hudpartier med Sansehaar, hvortil særlige stærke Nervetraade forløbe. Muskulaturen bestaar dels af en lydelig Tværmuskulatur med 5—7 Tværmuskelbaand, dels af stærke Længdemuskler, der trække Hjulorgan og Fod ind. Legemet ender i et mere eller mindre skarpt afsat Parti, den saakaldte Fod, der er et Fasthæftningsredskab og af meget forskellig Bygning. Den rummer som oftest 2 Kirtler, der afsondre et Sekret, som stivner, naar det kommer i Berøring med Vand, og for kortere eller længere Tid kitter Dyret til Underlaget.

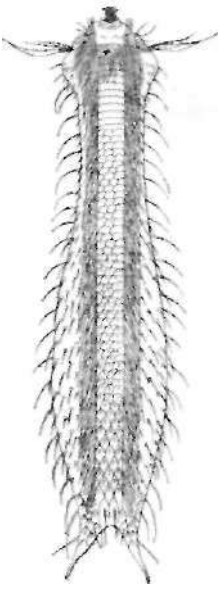
H. ere sandsynligvis uden Undtagelse særkønnede. Kønskirtlen, der som oftest er rund, sjældnere hesteskoformet, bestaar af en Kimstok og en Blommestok med et ringe Antal meget store Blommeceller. H. ere som oftest æglæggende, sjældnere levende fødende. Kønsaabningen falder i Alm. sammen med Gataabningen. — Hannerne ere i Alm. meget forskellige fra Hunnerne, og den hidtil givne Beskrivelse passer kun paa Hunnerne, idet Hannerne som oftest ere meget mindre; de mangle næsten altid — dog findes der Undtagelser — Fordøjelseskanal, ja de kunne være i den Grad reducerede, at de kun ere en Sæk — knapt 5 Gange saa store som et Blod-

legeme —, forsynede med et Hjulorgan fortil og indeholdende en meget stor Testikel, fyldt med talrige Spermatozoer; hele Legemets bageste, noget tilspidsede Del fungerer som Penis og indføres i Hunnens Gataabning. Hos de fleste Hanner findes dog saavel særlige Sanseorganer som Ekskretionsorganer. •— Forplantningsforholdene ere endnu langtfra fuldt opklarede. Hunnerne producere to Slags Æg: tykskallede Hvileæg og tyndskallede Sommerfrugtes, producere Æg, hvoraf der udvikler sig Hanner, i Tilfælde af Befrugtning derimod Hvileæg. Hvorvidt disse Hunner ogsaa kunne producere Sommeræg, hvoraf der udvikler sig parthenogenetiske Hunner, og hvorvidt Parringen kan øve nogen Indflydelse paa de Hunner, der kun producere parthenogenetiske Hunner, er ikke sikkert bevist, men synes for visse Former rimeligt. Det Tidspunkt, hvor Hannerne optræde, er forskelligt for de forskellige Arter; nogle have to normale seksuelle Perioder (Foraar og Efteraar), andre kun een (Sommeren), men Tidspunktet for Indtrædelsen af de normalseksuelle Perioder hos den samme Art er forskellig i de forskellige Aar og paa forskellige Lokaliteter afhængig af ydre Forhold, den omgivende Vandmasses Størrelse, Næringen, den byder Moderdyret, Vandets Temperatur samt rimeligvis ogsaa visse specifike Forhold ved Kønskirtelen.

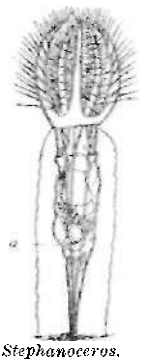
H. ere hovedsagelig knyttede til de ferske Vande; en Del findes dog i Havet, særlig ved Kysterne, men bidrage kun lidet til at danne de store

Brachionus. *W* Fimreorgan, *eg* Hjernemasse, *sd* Sanseorganer, *k*, *oe*, *l*, *kl* forskellige Dele af Fordøjelseskanalen, *neph* Ekskretionskanaler, *ov* Kønskirtel, *hl* Blære, *f* Fod.

Eeh ino deres.

Stephanoceros.

Hydatina.

æg; de sidste ere som oftest af vidt forskellig Størrelse, alt efter som der af disse Æg skal fremkomme Hanner eller Hunner. Det synes sikkert, at Hvileæg ikke kunne dannes uden Befrugtning, samt at det Individ, der udvikler sig af Hvileægget, altid er en Hun, som først frembringer en Række parthenogenetiske hunlige Generationer, der ogsaa en Tid lang producere parthenogenetiske Hunner. Paa et vist Tidspunkt optræder der da Hunformer, som i Tilfælde af, at de ikke beaabne Haves Planktonsværme; enkelte Havformer leve et halvparasitisk Liv i og paa forskellige Havdyrs Hud. En Del er knyttet til Laverne og Mosserne paa Træerne og synes her at leve i et vist symbiotisk Forhold med vedkommende Planter. Enkelte ere ligefremme Snyltere enten i visse Ormes Krophule eller i Alger (*Volvox*, *Vaucheria*, *Uroglena* o. a.), andre have taget Ophold i Muslinger, paa Kræbsdyr o. a. En stor Gruppe er fastsiddende Organismer paa Vandplanterne, nu og da

dannende ærtestore Kolonier, der kunne løsrive sig og blive fritsvømmende. Hovedmassen af H. ere dog fritsvømmende Organismer i Søer og Floder, bidragende i væsentlig Grad til at danne de ferske Vandes Planktonsværme; andre have deres Hjem særlig mellem Breddernes Plantevækst. Det er dels Rovdyr, der med udmærket Hurtighed jage deres Bytte og udsuge det, dels Planteædere, der græssende krybe hen over *Spirogyra*- og *Vaucheria*-Tæpperne, dels Altædere, der sluge, hvad de ved Hjulorganet frembragte Vandstrømme hvirvle ind i Munden. — Deres geografiske Udbredelse er vistnok kosmopolitisk; de samme Arter, der genfindes i Grønland, træffes i Troperne, og de synes at kunne leve under yderst forskellige Forhold og taale Indefrysning og Udtørring i meget høj Grad. De findes endnu paa Steder (Grønland's Indlandsis, Toppen af Mont Rosa), hvor saa godt som alt andet animalsk Liv er udslukt.

Ligesom deres systematiske Stilling er tvivlsom, er deres indbyrdes Slægtskabsforhold yderst lidet udredet. Man plejer i Alm. at sondre dem ud i følgende Grupper: fastsiddende H. (*Rhizota*), maaleragtige H (*Philodinidae*), svømmende H. (*Phloïma*), springende H. (*Scirtopoda*, med den enkelte mærkelige Slægt *Pedalion*). Men denne Inddeling er ikke i fjerneste Maade Udtrykket for Formernes indbyrdes Slægtskabsforhold og maa paa dette Tidspunkt betragtes som et ganske forældet System, der dog her meddeles, da det endnu er det mest brugte og de nyere Systemer endnu ikke ere tilstrækkelig udformede og prøvede, til at de kunne finde Plads her. Der er beskrevet ca. 1,000 Arter. — Nær H. stilles i Alm. en ejendommelig lille Dyregruppe, Gastrotricherne, der ligeledes er knyttet til Ferskvand; det er langstrakte, omtrent mikroskopiske Smaadyr med en ejendommelig Skælbeklædning og med store, kraftige Børster indplantede i Huden paa forskellig Vis hos de forskellige Arter. Der findes to ventrale Striber af Fimrehaar. Mundaabningen, omkranset af stive Børster, er terminal, Gattet ligger i den modsatte Ende. Nyrerne ere parrede Rør, der udmunde med en Pore omtrent midt paa Dyret paa Bugsiden. Hanner ere endnu ukendte; muligvis er Gruppen hermafroditisk. (Litt.: Ehrenberg, »Die Infusionsthierchen als vollkommenen Organismen« [1838]; Hudson & Gosse, *Rotifera* f 1886—89]; Zelincka's Arbejder over H. og Gastrotricher i »Zeitschr. f. wiss. Zoologie« [1886—88, 1892—94]; hos sidstnævnte en fuldstændig Litteraturfortegnelse). *C. W.-L.*

Hjulformet (bot.), Udtryk for Kronens Bygning hos visse helkronede Planter (se Blomst, S. 169). *A. M.*

Hjulkrone (*Borago* L.), Slægt af Rubladede, een- eller fleraarige oprette Urter med spredte Blade og fjerntblomstrede, bladbærende Svikler. Kronen er hjulformet og har korte og behaarede Svælgskæl; fra Støvtraadene udgaar paa Ydersiden et opret Vedhæng. Delfrugterne ere hule underneden. 3 Arter. Blaa H. (*B. officinalis* L.) med elliptiske Blade og store blaa Blomster findes af og til forvildet fra Haver baade i Danmark og Norge (om Dyrkningen se nedenf.). Dens Hjemsted er Sydeuropa og Lilleasien. Tidligere vare baade Blomster og Blade officinelle. *A. M.*

Blaa H. er enaarig; dens smukke himmelblaa Blomster ere — navnlig tidligere — blevne en Del anvendte til Borddekoration og til Pyntning af Salater o. l. Frøet saas i April paa Blivestedet; er den een Gang anskaffet, formerer den sig ved Selvsaaning. *L. H.*

Hjullaas se Haandskydevaaben.

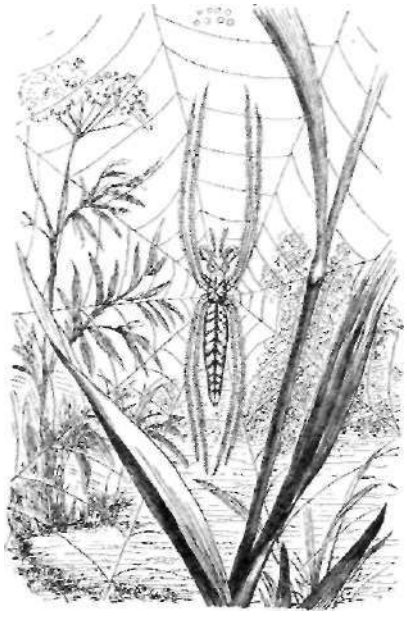
Hjullinie d. s. s. Cykloide.

HjulplOV se Plove.

Hjulskæremaskine, Fræsemaskine (s. d.), bestemt til at skære Tænderne paa Tandhjul. Fræsens Kontur er svarende til det Mellemrum, der skal udskæres; naar et Mellemrum er færdig fræset, skal Hjulnavet drejes en Deling, for at det næste Mellemrum kan blive fjernet. Denne Drejning maa have en ganske bestemt Størrelse, hvilket opnaas ved, at Maskinen er forsynet med en Deleskive. *F. W.*

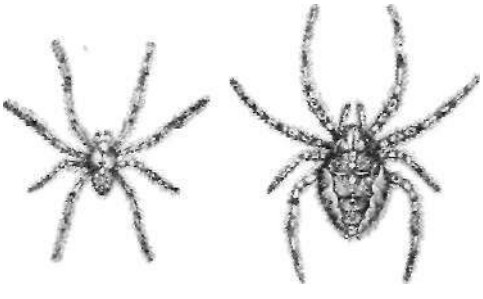
Hjulspindere (*Orbitelariae*), Familie af Edderkoppernes Orden. Den ægdannede Forkrop noget smallere fortil. 8 Øjne stillede i to Tværrækker, Spindevorterne ere temmelig korte, og Spindetapperne ere hyppig til Stede i større Antal end hos nogen anden Edderkopfamilie. Hunnens Bagkrop som oftest meget stor, Hannerne i Alm. meget mindre end Hunnerne. 1. Benpar længst, en Biklo findes altid. Hannens Palper have en meget kompliceret Bygning. De fleste herhen hørende danske Arter indbefattes under den fælles populære Betegnelse Korsedderkopper og ere som saadanne enhver meget velkendte. Ikke mindre kendte ere deres store lodrette hjulformede Net, der navnlig om Efteraaret findes anbragte overalt i Haver, Udkanter af Hegn i og ved vore Boliger etc. Nettet er et Fangnet, bestaaende af et Antal Radier, ud over hvilke der er spundet et Antal tilsyneladende koncentriske Cirkler med større og større Afstande, jo nærmere man kommer ud til Nettets Periferi; i Virkeligheden dannes de koncentriske Ringe af en eneste fortsat Spiraltraad. Inde i Nettets Centrum dannes ofte en lille stærkt overspunden Flade. De store stærke Hovedtraade, der fra Nettets' Hjørner udgaa hen til de Støttepunkter, hvortil Nettet er ophængt, ere tykke, svære Traade, dannede ved at Dyret lægger Traad paa Traad til. De koncentriske Traade ere i Modsætning til Radierne og Centralpartiet klæbrige. Edderkoppen tager enten Ophold paa dette Centralparti eller lurer i Nettets Nærhed under et Blad etc; den har i saa Fald et Par Traade gaaende i Alm. netop fra dette Parti og hen til det Sted, hvor den sidder. Gennem disse Traade underrettes Edderkoppen om, naar Nettet, som Følge af at et Dyr er blevet fanget, sættes i Svingninger. Edderkoppens Skjulested kan ogsaa være en af Traade dannet klokkeformig Bolig i Nettets umiddelbare Nærhed. Det i Nettet indfangede Bytte fortæres enten straks eller opbevares, overspundet af Traade; er det et større Bytte, end Edderkoppen kan magte, siges den selv at hjælpe med til at befri det; der dannes derved store Huller i Nettet, som efter nogles Udsagn senere udbedres. En alt for rigelig Tilstedeværelse af ganske smaa Fluer og Myg, der ofte kunne hænge saa tæt, at Traadene ere helt sorte af dem, er ligeledes uheldig for Korsedderkoppen og kan tvinge den til at forlade Spindet. Ved Traade, som Dyret lader bølge ud i Luften, og som med deres fri Ende

fæste sig til Genstande i Nærheden, kan Edderkoppen danne sig Broer, ad hvilke den kan vandre fra Busk til Busk; for at kunne vandre paa denne Vis ere dog Luftstrømme til at føre Traadene af Sted altid nødvendige. — Hvert af Kønnene spinder sit eget Net. Kun under Livsfare nærmer Hannen

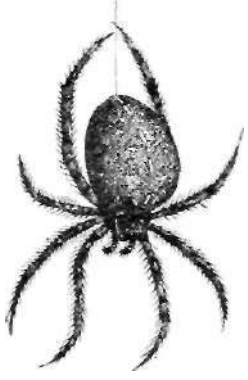
Tetragnatha extensa paa sit Væv.

sig Hunnen, idet den, hvis Hunnen ikke synes om den, og den ikke ejer Aandsnærværelse nok til hurtigst muligt at slippe bort, vil blive opædt af Hunnen. Under Parringen anbringer Hannen de med Sædvædske fyldte Palper paa Hunnens Kønsaabninger og søger da umiddelbart efter Parringen hurtigst muligt at forsvinde fra Skuepladsen, ofte forfulgt af Hunnen. Hos enkelte Former har man

Korsedderkop ♂ ♀.

dog iagttaget, at Han og Hun i Parringstiden leve i den skønneste Endrægtighed. Kort efter Parringen dør Hannen; Hunnen indeslutter den store Æggemasse i en Kokon dannet af talrige Traade. Inden Vinteren dør Hunnen, der i Alm. har vogtet Æggene lige til sin Død; Æggene overvintre da, og Ungerne komme først frem om Foraaret. I øvrigt kan der ogsaa udvikles 2 Kuld om Sommeren. Kønsmodenheden optræder i Alm. i August-September. Efter Æggenes Aflæggelse reduceres Hunnens Bagkrop meget stærkt i Størrelse. Kønsforskellen er ofte meget stor, og vi kende tropiske Slægter, hvor Hannen er 15—20 Gange mindre end Hunnen. I Danmark optræde ca. 25 Arter, af hvilke ikke mindre end 15 høre til Slægten *Epeira*, hvis mest kendte Art *Epeira diadematа* er. Af de øvrige 6 Slægter, der hver kun tæller 1—3 Arter, skal her kun den mærkelige *Tetragnatha* omtales, som ved sin meget langstrakte Bagkrop, sine lange Ben og sine mægtige Giftkroge afviger stærkt fra de øvrige Korsedderkopper. Dyret findes særlig nær Vand og spinder paa Buske sit noget langstrakte Net, i hvis Midte Dyret sidder med de to forreste Ben strakte lige opad, de to bageste nedad. Denne gule eller hvidlige meget karakteristiske Edderkop vil for mange være en god Bekendt. Af noget lignende Form er den til Troperne knyttede pragtfulde Slægt *Nephila*. Mange tropiske H. udmærke sig ved meget karakteristiske Torndannelser, særlig Slægten *Gasteracantha*. Der meddeles fra Troperne mange Fortællinger om H.'s Traades Tykkelse, Styrke og Farvepragt. Nær de ægte H. staar den sydeuropæiske og tropiske Familie *Uloboridae*, hvis Net vel er dannet som disses, men langt simplere

Korsedderkop spindende.

og hos en enkelt Slægt (*Hyptiotes*) reduceret til de Traade, der danne Grundtrækkene i H.'s Net. (Litt.: Simon, *Les Arachnides de France*; se i øvrigt Litt. under Edderkopper og Fugleedderkopper). *C. W.-L.*

Hjulstue, Overbygning over Vandhjul for at skærme dem mod Frost. *F. W.*

Hjultryk. Den Del af et Lokomotivs eller en Vogns Vægt, der falder paa hvert enkelt Hjul, kaldes H., og dettes Størrelse har Betydning i flere Henseender. Idet der først tænkes paa Jærnbaner, Sporveje o. l., maa her hele Overbygningens Styrke, Skinnevægten, Svellefordelingen o. s. v. afpasses efter H.'s Størrelse, Broernes Bæreevne ligeledes. H. er vokset overordentlig i Tidens Løb; medens det første brugbare Lokomotiv, Stephenson's »The Rocket«, havde H. paa kun lidt mere end 1 Ton, er H. for de moderne europæiske Lokomotiver paa Hovedbaner gerne 6—8 Tons, paa nordamerikanske Baner endog op til 10 Tons. — For alm. Køretøjer spiller H. ogsaa for saa vidt en Rolle, som der flere Steder har bestaaet Forskrifter, der fastsatte en mindste Fælgbredde for et vist H., for at Landevejene ikke skulde beskadiges af Færdselen. *A. O—d.*

Hjultræ kaldes i Skovbruget de Trævarer, som aflægges til Brug for Hjulmagere og Vognfabrikanter. Til Fælg bruges almindeligvis Favnetræ

af Bøg, sjældnere Eg eller Ask; Stammen skal helst være 40 Cm. tyk, og Stykkerne afskæres i Reglen paa ca. 65 Cm.'s Længde; Veddet skal være knastefrit og tungspalteligt. Til Eger bruges mest Eg og Ask, sjældnere Bøg; Veddet skal være knastefrit og retvokset; det aflægges enten som Favnetræ eller i Kævler; af Eg bruges kun Kerneveddet. Til Nav bruges Elm, Eg og Ask, oftest kun ca. 25 Cm. tykt og afskaaret i Stykker af omtrent samme Længde. *C. V. P.*

Hjul**værk,** Forbindelse af Hjul for at omsætte en omdrejende Bevægelse saaledes, at den bliver hurtigere eller langsommere. Som Eksempler henvises til Ure, Kraner, Spil, den mekaniske Drejebænk o. 1. Maskiner. *F. W.*

Hjælm, krigersk Hovedbedækning af Metal eller Læder, undertiden forsynet med Hjælmgitter (Visir), Kam og Fjerbusk. H. forekom allerede hos Assyrerne og Perserne, brugtes af Grækerne (κόρυς, κυνέη) og Romerne (*galea* af Læder, *cassis* af Metal). De ældste frankiske og ger-

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

manske H. vare mere dannede efter græske end efter romerske Forbilleder. De ældre nordiske H. løb op i en Spids (Fig. 1, 12. Aarh.) med en Skærm for Ansigtet; siden forekomme H. med Kindskærme (Fig. 2, 14. Aarh.), med bevægeligt Visir og med Nakkeskærm (Fig. 3 og Fig. 4, 15. Aarh.). I 12. Aarh. brugtes i England H. med Kindskærme og faste Aabninger for Øjne og Næse, i Frankrig Tophjælmen (*heaume*) ved Siden af en lettere Jærnhue (*petit bacinet*); de efterfulgtes i 15. Aarh. af Rundhjælmen (*salade*), der først havde faste Øjeaabninger, senere Visir til at slaa ned. Jærnhatten (*chapeau d'armes*) havde hverken Visir eller Nakkeskærm, men en helt omløbende, noget nedadbøjet Skærm. Burgunder-H. (*bourguinotte*) var hvælvet, havde Kam, fast Øjeskærm, Kindskærme og Nakkeskærm, medens Ridderhjælmen (*armet*) havde bevægeligt Visir og Hageskærm. Samtidig med den sidstnævnte H. bare de menige Ryttere og Fodfolket Jærnhatte (*morion*), Pikkelhuer (*bourguinotte commune*) og Stormhuer (*cabasset*). — Til Pryd bares ofte Hjælmbuske af Fjer, Hestehaar (Svejf) o. 1. — Efterhaanden som Skydevaabnene fik større Udbredelse og Rustningerne afskaffedes, bleve H. lettere og bares kun til Parade, ved Optog og af Fyrsternes Hustropper. En Levning fra Middelalderens H. findes endnu i de moderne Hæres Rytteri, navnlig Kyrasserer og Dragoner. Den danske Dragonhjælm har en Puld af Læder, paa hvis Forflade der findes en Metalplade; den har Øjeskærm og Nakkeskærm af Læder, smalle Kindskærme (Schupper) af Læder med Metalskæl og en høj Kam af Metal; den yder god Dækning mod Sabelhug, men gennemskydes af en Pistolkugle. *E. P.*

Hjælm eller Hjælmtag var i den romanske Tid Benævnelsen paa det pyramideformede Tag, som dækkede Taarnene. Paa Landet bruges Navnet om et firesidigt, løst Tag, som anbringes paa fire Stolper og kan skydes op og ned ad disse; hyppigst anvendes det til Skærm over Høstakke, men i gamle Dage har man ogsaa derunder skærmet Kvæget paa Marken. *E. S.*

Hjælme (*Ammophila* Host, *Psamma* Beauv.), Græsslægt (Hvene-Gruppen) med en enkelt Art, Sand-H, Klittag, norsk Marehalm (*Ammophila arundinacea* Host, *Psamma arenaria* [L.]), fleraarig Græs med en vandret Rodstok, tueformet samlede overjordiske Skud og 45—90 Cm. høje Straa, der ende med en nærmest valseformet, oventil tilspidset Dusk; de temmelig store Smaaaks have kun 1 tvekønnet Blomst, der ved Grunden er omgiven af lange Haar; Dækblad og Forblad ere papirsagtige og uden Stak. Paa Frøets Bugside sidder en rudimentær Blomst i Form af en 2 Mm. lang Stilk. Sandhjælme vokser overordentlig almindelig i Danmark's Klitegne og Indresande og paa lignende Lokaliteter langs Europa's og Nordamerika's Kyster; den findes vel i det sydlige Norge, men er sjælden. Den trives kun frodig paa en absolut sandholdig og løs Jordbund. Rodstokken er vandret og vidt vandrende; dens Stængelled ere strakte, ofte 10 Cm. lange, og hver Udløber skal kunne blive flere Meter lang. Rodstokkens Lavblade rulle sig i Knopperne saaledes sammen, at disse blive stive og stikkende og let gennemtrænge Sandet; fra Lavbladenes Fæste udspringe traadfine, ofte meget lange og dybtgaaende Rødder. Nær Sandets Overflade bøje Udløberne opefter og danne over Jorden en lille Tue af Løvblade, der hurtig vokser sig større ved ny Forgrening fra Bladenes Hjørner. Tildækkes en saadan Tue ved Sandflugt, vil den inciteres til at vokse stærkere, idet Skuddene strække sig saa langt, at Bladene atter naa op; det er denne ejendommelige Egenskab, som, i Forening med dens vidt forgrenede Rodstok, betinger Sandhjælmens udmærkede Evne til at vokse i Flyvesandsklitter og binde Sandet paa en saadan Maade, at det bliver en anden og yderligere sandbindende Vegetation muligt at komme frem. Bladene ere sammenrullede (mere i tør Luft end i fugtig), meget fast byggede og glatte paa Undersiden, der stedse vender imod Vinden; Spalteaabningerne findes kun paa Oversiden, i de dybe Furer der. Blomstringen sker i Juli—August, Kornene modnes i Slutningen af August. En Plante skal kunne bære allerede i 2. Aar efter Saaningen. I danske Klitter plantes Sandhjælmen i stor Maalestok til Dæmpning af Flyvesandet; større Tuer af den skæres i Stykker,

og disse nedlægges da (om Efteraaret) i 16 Cm.'s Dybde og med ca. 60 Cm.'s Afstand i Rækker med omtr. 60 Cm.'s Mellemrum; ofte dækkes en saadan Plantning i Begyndelsen med Ris, Tang e. l. — H. danner med Bjærg-Rørhvene en Bastard (*A. arundinacea*X *Calamagrostis Epigejos*, *A. baltica* L.), der har en tenformet, løsere bygget og rødviolet Dusk og vokser paa lignende Steder som Sandhjælmen, men er meget sjældnere. (Litt.: C. C. Andresen, »Om Klitformationen« [Kbhvn. 1861]; E. Warming, »De psammophile Formationer i Danmark« [»Naturhist. Foren.'s vidensk. Medd.« for 1891]). *A. M.*

Hjælmfugle se Turako.

Hjælmgitter, Visir (se Hjælm).

Hjælmkasuar se Kasuar.

Hjælmkæber se Retvingede.

Hjælmsnække (*Cassis* Lam.), Slægt af Familien *Cassididae* af Forgællesneglenes Orden. Som Slægtskarakterer kunne følgende fremhæves: Foden er stor og afrundet fortil. Snabelen og Aanderøret ere lange. Tænderne, af hvilke der findes 7 i hver Tværrække, ere smaa og gennemsigtige. Skallen er ægformig, udbuget og forsynet med Knuder. Spiret er kort. Mundingens Yderkant er tilbagebøjet og indadtil udstyret med Smaatænder. Tuden er temmelig kort, brat tilbagebøjet og lægger sig nær op imod sidste Vinding. Laaget er lille og halvmaaneformigt. — Der kendes omtr. 40 Arter af H., der især forekomme i varme Have paa lavt Vand. Nærbeslægtet med *Cassis* er Slægten *Cassidaria* Lam., hvis Tud er længere og mindre brat tilbagebøjet. Familien *Cassididae* gaar fra øvre Kridt til Nutid og tæller f. Eks. Repræsentanter i det danske Tertiær. Mange Arter af H. have store og smukke Skaller, der anvendes paa forskellig Maade, f. Eks. til Kamé. *A. C. J.*

Hjælmtag se Hjælm.

Hjælpedommer. I norsk Proces sammenfattes vinder denne Betegnelse alle saadanne Dommere, der for kortere eller længere Tid beskikkes til ved Siden af den faste, ordinære Indehaver af Dommerembedet at udføre de under dette henhørende Forretninger. Hertil høre de ekstraordinære Assessorer i Højesteret, de ekstraordinære Byretsassessorer og de saakaldte edsvorne Fuldmægtige hos Dommere. I tysk Civilproces tales i lignende Forstand om »Hülfsrichter«. I gældende dansk Ret bruges Betegnelsen ikke, smlg. Konstitution. *E. T.*

Hjælpekasser se Syge- og Hjælpekasser.

Hjælpekæder, Nødkæder, Sikkerhedskæder kaldes de Kæder, der ofte tjene eller tidligere tjente som Reserve for den egentlige Kobling mellem Jærnbanevogne. Der forlanges nemlig altid en saadan Reserveforbindelse, og den tilvejebragtes oprindelig ved en Kæde ved Siden af hver Buffer; Kæderne hænge slappe under almindelige Forhold, men træde i Virksomhed ved Sprængning af Hovedkoblingen. Da det imidlertid har vist sig, at den Sikkerhed, der herved tilvejebringes, ofte er illusorisk, idet Kæderne sprænges ved det Stød, der er uundgaaeligt i det Øjeblik, de træde i Virksomhed, er man nu de fleste Steder kommen bort fra H. og anvender i Stedet en eller anden Reservekobling (se Kobling). *A. O—d.*

Hjælpelærer kaldes den Lærer, som for længere Tid ansættes til helt eller delvis at besørge en fast ansat Lærers Embedsgerning, i Reglen fordi Læreren paa Grund af Sygdom eller Alderdomssvaghed er ude af Stand til at varetage sin Gerning og dog ikke vil søge Afsked. (Litt.: H. V. Skibsted, »Almueskolevæsenet« [1876]). *Fr. Th.*

Hjælpeskat var Navnet paa en ved L. 14. Apr. 1855 indført kjøbenhavnsk kommunal Skat, der var bestemt til at lette Byrderne ved Næringsskatten, som udelukkende hvilede paa de næringsdrivende og spillede samme supplerende Rolle i Hovedstadens Budget som nu Indkomstskatten. Efter den nævnte L. 1855 skulde en Tredjedel af de Udgifter, der hidtil vare lignede paa Kjøbenhavn's næringsdrivende, tilvejebringes gennem H. Denne Skat blev lignet efter Formue og Lejlighed, og den omfattede ogsaa næringsdrivende, der enten i deres Bedrift eller uafhængig af samme ejede en saadan Formue, at de kunde taale at give yderligere Bidrag. Ved Indførelsen af Indkomstskatten af 19. Febr. 1861, der stillede det kjøbenhavnske Skattevæsen paa helt nyt Grundlag, bortfaldt H. *C. T.*

Hjælpetropper, Tropper, som en neutral Stat stiller til en krigsførendes Raadighed, enten ved Tvang eller ifølge Forbund eller for Pengegodtgørelse.

Hjælpeudsagnsord eller Hjælpeverbum er i Grammatikken Benævnelse paa et Verbum, der i Forbindelse med en Bøjningsform af et Verbum kan danne en af dettes Tider, Maader eller Arter (Genera), f. Eks. at *ville* sende, jeg *vilde* sende, jeg *vilde have* sendt. Denne Form kaldes sammensat eller omskreven i Modsætning til det usammensatte, enkle Udtryk ved Bøjning alene, f. Eks. jeg *bliver* elsket, jeg elskes. Sammensatte Former forefindes i indoeuropæiske Sprog paa deres ældste kendte Trin; men Reglen er, at det usammensatte karakteriserer det ældre Sprogtrin og det sammensatte det yngre. H. kunne under Sprogudviklingen blive Bøjningsendelser, f. Eks. fr. *j'aimerai* (jeg har at elske). *P. K. T.*

Hjærne, dansk Skjald, se Hjarne.

Hjärne, Harald Gabriel, svensk Universitetslærer, er født i Skofde Landsogn i Vestergotland 2. Maj 1848, blev Student i Upsala 1865, Dr. phil. 1872, Docent i Historie s. A., ekstraord. Prof. 1885 og 1889 Professor i samme Fag ved Upsala Universitet. H. har udgivet talrige større og mindre Artikler og Afhandlinger i Tidsskrifter samt bl. a. følgende større Arbejder: »Till belysning af Polens nordiska politik närmast före kongressen i Stettin 1570« [1884], »De äldsta Svensk-ryska legationsakterna, efter originalen i Stockholm och Moskva utgifna« [1884], »Från Moskva till Petersburg. Ryssland's omdaning. Kulturhistoriska Skildringar«, H. I og 2 [1888—89]. *A. B. B.*

Hjarne, 1) Tomas, svensk Digter og Historiker, (1638—78), blev efter endt Skoletid Student i Dorpat. Om hans Livsskæbne ved man kun lidt. 1666 var han Landfiskal i Ingermanland og skal senere være bleven »Ritterschaftssecretair« paa Øsel. Af hans Digte, som en Tid vare meget yndede, findes kun tilbage »Lyckones säkreste afvel« [1668]; de øvrige ere gaaede tabt. Som Historiker fik han Navnet »Estland's Livius«. Af hans efterladte værdifulde Haandskrifter er kun »Ehst-, lyf- und lettländische Geschichte«, som om-

handler Østersøprovinsernes Historie fra de ældste Tider til 1639, trykt i Napiersky's *Monumenta Livoniae antiquae* [1835]. En af H. foretagen Samling Skrifter vedrørende Livland's Historie opbevares i Ridderhusarkivet i Riga og en Historie om Riga's Ærkebiskopper i det mecklenburg'ske Ridderhus'es Bibliotek.

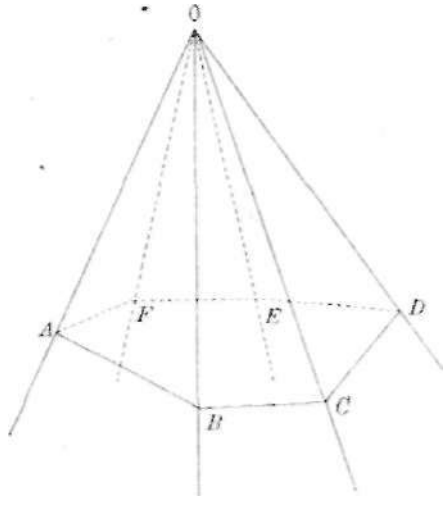
2) Urban, foreg.'s Broder, svensk Læge og Naturforsker, født i Nyenskans 20. Decbr. 1641, død i Stockholm 10. Marts 1724, blev 1655 Student i Dorpat, men nødtes af Krigsuroligheder til at flytte til Narva 1656, hvorfra han 1657 kom til Stockholm. Efter en omvekslende Skæbne fik han 1661 Lejlighed til at besøge Upsala, hvor han fortsatte sine allerede tidligere paabegyndte medicinske Studier, antoges 1665 af Greve Klas Tott, Dronning Christina's bekendte Yndling, til hans Læge, hvorpaa der nogen Tid efter gaves ham Lejlighed til ved udstrakte Rejser yderligere at uddanne sig. 1670 blev H. Dr. med. i Angers. 1674 hjemkommen til Fædrelandet ofrede H. sig for privat Praksis, blev 1675 ekstraord. Assessor i Bjærgværkskollegiet og valgtes 1676 til Medlem af den Kommission, som skulde undersøge og dømme i de dengang verserende Hekseprocesser. Snart opdagede han, at der ikke forelaa andet end Sindsforvildelser, og fremsatte uforfærdet sine Anskuelser med en saa overbevisende Kraft, at Trolddomsprocesserne fra den Tid ophørte. H. opdagede og oparbejdede med Held Medevi Hälsobrunn, hvor hans Buste rejstes 1878. Hans Ry som Læge øgedes mere og mere. I *Collegium medicum* arbejdede han paa Medicinalvæsenets Ordning og Udryddelse af Misbrug samt holdt tillige Forelæsninger i Anatomi, anlagde 1694 en botanisk Have paa Kungsholmen o. s. v. H. høstede ogsaa fuld Anerkendelse af sine Fortjenester. 1684 udnævntes han til fungerende første Livmedikus hos Kong Karl XI, erholdt 1689 adelig Værdighed samt udnævntes 1696 til »Arkiater« og Præses i *Collegium medicum*. H. er tillige berømt som Grundlægger af Kemiens Studium i Sverige, og paa hans Forslag indrettedes 1685 i Stockholm et kemisk Laboratorium, til hvis første Forstander han selv udsaas. Hans kemiske Arbejder og Opdagelser vare for hans Tid af stor Betydning. I nær Forbindelse hermed staa hans Arbejder i Bjærgværksvidenskaben. Efter at han 1683 var bleven udnævnt til Assessor i Bjærgværkskollegiet, foretog han 1685 en Rejse i Rigets nordlige Provinser for at undersøge Bjærgværksvæsenets Stilling og fremsatte efter sin Tilbagekomst Forslag til ny Bjærgværkers Bearbejdelse og de ældres Forbedring. For sine Fortjenester af Bjærgværksvæsenet forfremmedes H. 1713 til Vicepræsident i Bjærgværkskollegiet. H. optraadte med stor Kraft mod Brændevinsdrikkeriet samt mod Misbrug af Skovene. Han virkede ogsaa med Iver for Frihed i Handel og Næringsdrift, for Jordbrugets og Haandværkets Forbedring, hvorhos han udtalte sig mod alt for høje Grundskatter og tog Ordet for moderat indirekte Beskatning. I høj Grad nidkær var H. ogsaa for at sprede Kundskab blandt Folket og for at udrydde Fordomme. Modersmaalets Røgt laa ham meget paa Hjerte, og om Retskrivningen førte han en heftig Strid med Biskop Svedberg. H. har tillige gjort sig bemærket som Digter og dramatisk Forfatter. Hans litterære Arbejder ere optagne i P. Hanselli's »Samlade vitterhetsarbeten af svenske f5rfattare från Stjernhjelm till Dalin« [3. Del 1856]. Mod Slutningen af sit Liv tog H. ogsaa Del i det politiske Liv. Han fik tillige med Lagman Gyllencrantz det Hverv kritisk at undersøge den ny Forfatning, som Sverige havde erholdt efter Karl XII's Død. Misfornøjet med Fredrik I's Valg til Konge forlangte og erholdt H. 1720 Afsked fra alle sine Embeder og fik Titel af Landshøvding. (Litt.: »Minne af landshofdingen m. m. U. H.« af B. von Beskow i »Svenska Akademiens handlingar« [29. Del. 1859]). *A. B. B.*

Hjærpe se Jærpe.

Hjørdis, Kong Sigmund's Hustru, føder efter hans Død Sønnen Sigurd Faavnesbane og opbevarer det bristede Sværd Gram, bliver gift med Kong Alf Hjalprekssøn i Danmark, hos hvem Sigurd vokser op. *A. O.*

Hjörleifsson, Einar, islandsk Digter, er født 6. Decbr. 1859, blev Student 1881, opholdt sig nogle Aar i Kjøbenhavn, derefter i en Række af Aar i Amerika, beskæftiget med litterære Sysler og journalistisk Virksomhed, og tog 1895 fast Ophold i Reykjavik, hvor han som Redaktionssekretær er knyttet til Bladet »Isafold«. H. er en af »det unge Island«'s betydeligste Novellister. Han har forfattet flere mindre Noveller, offentliggjorte i forskellige Tidsskrifter og Blade. Han udmærker sig ved psykologisk Skarpsyn og lun Satire. Hans Emner ere for det meste hentede fra Livet paa Island. I sin Opfattelse af dette minder han meget om Alexander Kjelland. Ligesom denne er H. ogsaa en fin og elegant Stilist med fuldt Herredømme over den sproglige Fremstilling. H. er tillige en lyrisk Digter af Rang; han har udgivet »Ljóðmæli« [Reykjavik 1893], en lille, men udsøgt Digtsamling, hvor man mærker de samme Egenskaber som i Novellerne, Tilbøjelighed til at ironisere over Livet, Medfølelse med dem, som lide, uden at der dog kan være Tale om et pessimistisk-melankolsk Grundsyn. Ogsaa her er H. fortrinlig baade med Hensyn til Herredømme over Sprog og Form. *F. J.*

Hjørne kaldes i Stereometrien den Figur, der

dannes af et Antal rette Linier, Kanterne, der ere trukne ud fra samme Punkt, Toppunktet. Der maa for Kanterne være opgivet en bestemt Rækkefølge, og man forstaar ved en Side i H. Vinkelen mellem en Kant og den følgende, ved j en Vinkel i H. Toplansvinkelen mellem en Sides Plan og den følgendes, idet disse Sider og Vinkler ! regnes efter visse bestemte Regler. Et H. kaldes konvekst, naar ingen Sides Plan gennemskærer i en anden Side; H.'s Kanter kunne da af en Plan J skæres i Vinkelspidserne af en konveks Polygon. Paa Figuren er *O* et konvekst H.'s Toppunkt, og Polygonen er *A B C D E F*; som Sider tages Vinklerne *A O B, B O C* o. s. v., medens en Vinkel i H. regnes fra en Side indad i Legemet *O A B C D F* \ hen til den næste Side. Et konvekst H. kaldes regulært, naar dets Sider ere indbyrdes lige store, og dets Vinkler ere indbyrdes lige store. Naar man ud fra et konvekst tresidet H.'s Toppunkt trækker tre Linier, af hvilke enhver staar vinkel- i ret paa to Kanter og danner en spids Vinkel med den tredje, ere disse tre Linier Kanter i et kon- . vekst tresidet H., det givnes Polarhjørne; dette har igen det givne til Polarhjørne, og det ene H.'s Sider ere Supplementer til det andets Vinkler. *Chr. C.*

Hjørneklap *(Erysimum* L.), Slægt af Korsblomstrede, en- eller fleraarige Urter, oftest med i udelte Blade. Blomsterne ere gule. Skulpen er lang og firkantet, Griffelen kort. I Frøene ligger Kimroden langs Ryggen af det ene Kimblad. Omtr. 80 Arter, især i Middelhavslandene. Gyldenlak- ! H., Guldkarse (*E. cheiranthoides* L.) vokser i Danmark og Norge mest paa dyrket Jord; Rankskulpet H. (*E. hieracifolium* L.) er almindelig i det østlige og nordlige Norge paa tørre Steder; i Danmark er den kun fundet paa Møen. Den i førstnævnte Art har Blomsterstilke, der ere 2—3 Gange længere end Bægeret, hos den sidstnævnte ere de lige lange med dette. *A, M.*

E. Petrowskianum F. M. (Kaukasus) er en ! enaarig Friluftsplante med safrangule Blomster i Klase i Spidsen af de 40—50 Cm. lange Skud, der udvikle sig fra Juni til August—September. *Erysimum* anvendes til mindre Grupper, men maa plantes tæt, da Planterne ere temmelig tynde. Frøet saas paa Blivestedet i April, og Planterne udtyndes til 15 Cm.'s indbyrdes Afstand. *L. ff.*

Hjørnetand se Tænder.

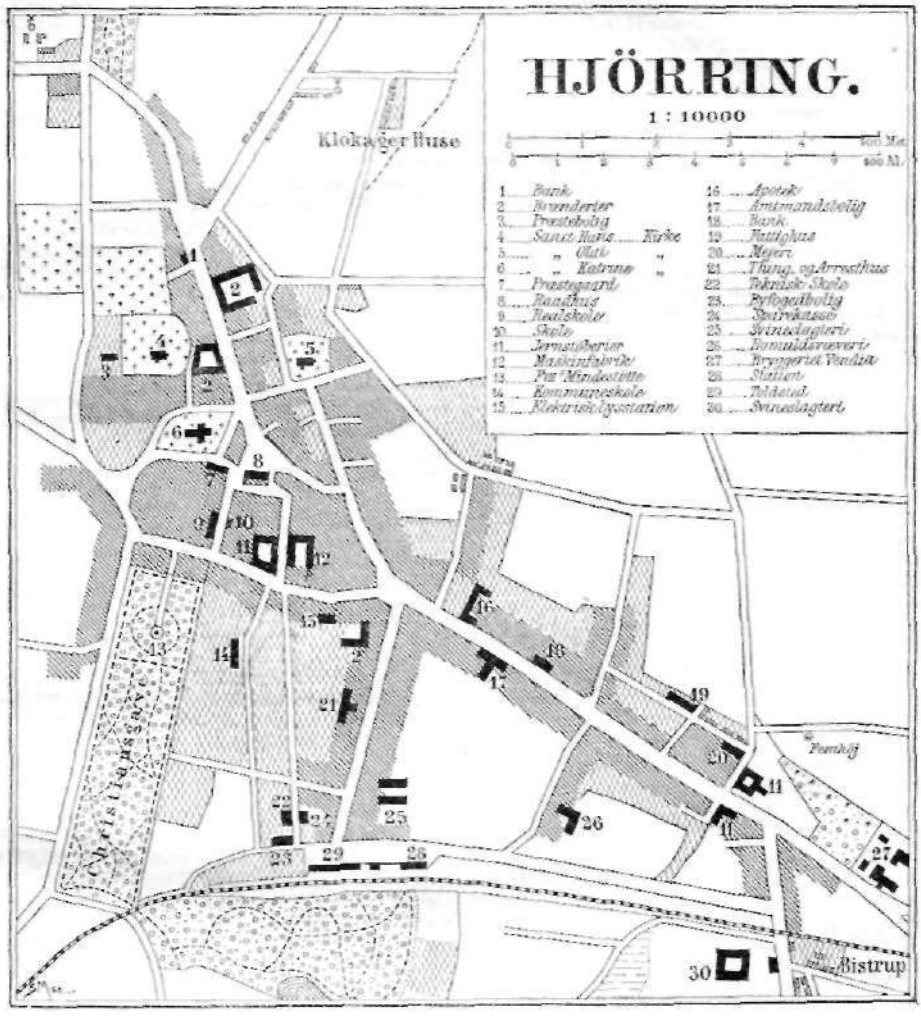
Hjørring, Købstad i det nordlige Nørrejylland (Vendsyssel), H. Amt, Vennebjærg Herred, ligger under 57° 27' 45" n. Br. og under 2° 35' 40" j v. L. f. Kbhvn. i en skovløs Egn paa et indtil 67 M. højt Plateau, der paa alle Sider er omgivet af Engdrag, ca. 45 Km. N. f. Aalborg og 32 Km. V. f. Frederikshavn; H, der er vokset meget betydelig i 19. Aarh., havde I. Febr. 1890 566 Huse og 6,055 Indb. (1801: 744, 1840: 1,556, 1880: 4,308). Byen har sin største Udstrækning fra Sydøst til Nordvest omkring den brede Østergade, der ved Springvandspladsen deler sig i den mod Vest gaaende Skolegade og Strømgade, hvorfra man mod Nordvest kommer over Torvet til Algade. Den har mange nette Bygninger, hvoraf en Del i flere Stokværk; men paa Grund af de mange Ildebrande er der ingen gamle Bygninger, der minde om dens Ælde. Af offentlige Bygninger nævnes Byens Sognekirke St. Katharine Kirke, der er en 1850 restaureret Korskirke (desuden ligge i Byen de to taarnløse Kirker St. Olai og St. Hans Kirke, der høre til Landsogne), det 1838 opførte Raadhus, en 1894 bygget Kommuneskole, en teknisk Skole (1891) og et Sygehus (1888—89), begge de sidste opførte efter Tegning af H. Kampmann; desuden mærkes Banestationen paa den østjydske Længdebane, der her- fra drejer mod Øst til Frederikshavn. Ved Byen er der flere Anlæg, deriblandt »Christiansgave«, der blev anlagt af Staten 1821 som en Planteskole og blev skænket Byen af Christian VIII; heri en Mindestøtte med Buste af Frederik VII. Desuden er der i en Mindesten for Oberst Dalgas i »Svanelunden«. Byen har foruden Almueskolen en Realskole, en teknisk Skole, en Haandværkerstiftelse, et Museum (»Vendsyssel's hist. Museum«) m. m. Byens Hovederhverv ere Handel, Haandværk og Agerbrug. Da den har et ret betydeligt Opland, er dens Handel stadig i Stigen; dens vigtigste Udskibningssted er den ca. 20 Km. mod Sydvest ved Vestkysten liggende Ladeplads Løkken; en stor Del af Handelen, navnlig Indførselen, foregaar ogsaa over Frederikshavn. I H. findes en Laane-, Spare- og Diskontobank, en Landbospare- og Diskontokasse og en Sparekasse. Af industrielle Anlæg nævnes en Sprit- og Gærfabrik, et Dampbrænderi, flere Svineslagterier, flere Mejerier, Jærnstøberier og Maskinfabrikker, Mineralvandsfabrikker, Savskærerier, Farverier, Garverier, en Symaskinefabrik, Tobaksfabrik, Bryggerier m. m. Ved H. Toldsted beløb de ordinære Told- og Skibsafgifter sig 1897 til 69,225 Kr.; til Udlandet udførtes s. A. bl. a. 3,825 Kg. Flæsk og 698 Kg. Smør. Desuden udførtes fra derværende Svineslagterier til England over Frederikshavn og Esbjerg 3,562,945 Kg. saltet Flæsk. Af vigtigere fremmede Varer fortoldedes 132,735 Kg. Salt, 84,679 Kg. Sukker, Mallas og Sirup, 18,134 Kg. Tobaksblade og -stilke, 307,707 Kg. toldpligtige Metaller og Metalvarer, 243 Kmlstr. og 9,196 Kbf. Tømmer og Træ. Fra Udlandet indkom 16 Skibe med 349 og udgik 11 Skibe med 14 Tons Gods. Brændevinsbrændingsafgiften indbragte 122,688 Kr., og der produceredes 1,438,078 Potter Brændevin. Toldstedets Handelsflaade var ved Udgangen af 1896 5 Fartøjer og maalte Baade med i alt 42,9 Tons. Byens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Herredsfoged og Skriver i Vennebjærg Herred, Byraadet af 11 valgte Medlemmer foruden Borgemesteren som Formand. H. hører til 5. Landstingskreds og Amtets 3. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, H. Amtstuedistrikt og Lægedistrikt samt 5. Udskrivningskredses 485. Lægd. I H. bor Amtmanden for H. Amt.

Hjørring's Bymærke.

H. (gammel Form Hjøring, lat. *Horinga)* er meget gammel, vistnok den ældste By i Vendsyssel, og var i Middelalderen en ret anselig By, hvad bl. a. dens tre Kirker vidnede om. Den var Stiftets Hovedstad indtil 1554, og Bispen boede her — paa den tæt uden for Byen liggende

Gaard Bistrup, o: Biskopstorp —, førend han flyttede Residensen til Børglum, ja lige op til 1684 holdtes endnu Landemoderne her. Her holdtes Sysseltinget i Middelalderen, og her var Møntsted i Perioden 1147—57. Byens ældste kendte Privilegier ere fra 1243. Efter Reformationen gik den tilbage, og de store Ildebrande i den nyere Tid, saaledes 1647, 1693, da Byen skal være brændt paa nogle faa Huse nær, 1702 og 1816, bragte den yderligere ned, ogsaa i Svenskekrigen 1658—59 hjemsøgtes den af store Brandskatninger; 1672 havde den 782, 1769 kun 596 Indb. I 19. Aarh. er den imidlertid atter kommen til Kræfter, og navnlig have den nyeste Tids forbedrede Samfærdselsmidler gavnet den. *H. W.*

Hjørring Amt, det nordligste Amt i Danmark, liggende i Nørrejylland N. f. Limfjorden, omfatter største Delen af Vendsyssel (hvortil ogsaa Kjær Herred i Aalborg Amt hører), den østlige Del af Han-Herrederne samt Øerne Læsø og Hirsholmene i Kattegat og Gjøl i Limfjorden. Amtet begrænses mod Syd af Aalborg Amt (Kjær Herred) og Limfjorden og mod Vest af Thisted Amt (Vester Han-Herred) og er i øvrigt omgivet af Vesterhavet og Kattegat. Det er 2,816 □ Km. og har (1890) 110,361 Indb. — o: ca. 39 paa I • Km. —, hvoraf 95,331 i Landdistrikterne, de øvrige i de fire Købstæder. En stor Del af Amtet hører til det stærkt bakkede Høj vendsyssel, der ligger inden for en Linie mellem Frederikshavn, Hirshals, Hjørring, Brønderslev, Dronninglund og Sæby. De højeste Partier ligge mod Øst; fra Syd til Nord er lejret Jydske Aas eller Allerup Bakker med Vendsyssels højeste Punkt Knøsen (ca. 136 M.), Storstens Bakke (109 M.) og Søhedens Bakke (112,4 M.); • nordligere ligge Højdepunkter som Flade Præstehøj (s. d.) og Tolne Bakker. Den vestlige Del af Højdepartiet er lavere; dog hæver sig mod Nordvest i Nærheden af Hirshals Tornby Bakke endnu til 86,5 M. Den

øvrige Del af Vendsyssel uden om Højdepartiet er temmelig lavtliggende, til Dels opfyldt af Kær og Mosestrækninger; navnlig er Egnen mod Nord helt op til Skagen flad, medens Egnene mod Vest ud til Vesterhavet hist og her afbrydes af isolerede Bakkepartier, saaledes tæt ved Havet Rubjærg Knude (74,4 M.) og Ørnbjærg (43 M.). Mod Sydvest gaar Amtet over i Han-Herrederne (s. d.), der danne Forbindelsen mellem Vendsyssel og Thyland og for det meste ere lavtliggende; ved Amtets Vestgrænse hæver denne Egn sig dog til et Midtparti. Langs Vestkysten helt op til Skagen findes Flyvesandsstrækninger. Af de mange Vandløb, der fra Højdepartiet søge ud til Kysterne i alle Retninger, mærkes paa Østkysten: Knasborg Aa, Elling Aa, Bangsbo Aa, Sæby Aa, Vorsaa, Asaa og Gjer Aa, hvilken sidste for en Del danner Grænsen mod Aalborg Amt; paa Vestkysten: Uggerby Aa og Aastrup Aa; mod Syd løber Rye Aa, der ogsaa danner Grænsen mod Aalborg Amt. Af det samlede Areal, ca. 281,870 Hekt., vare 1888 ca. 76,560 Hekt. besaaede, 126,420 Hekt. vare Græsgange, Eng o. s. v., 13,800 Hekt. Skov og Plantage, 29,570 Hekt. Hede, 6,140 Hekt. Flyvesand og 8,800 Hekt. Stenmarker, udyrkede Strækninger o. s. v. Kreaturholdet var 1893: 25,908 Heste, 118,128 Stkr. Hornkvæg, 109,641 Faar og 55,140 Svin. Amtets samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 15,884 Tdr.; det var fordelt paa 81 større Gaarde (paa 12 Tdr. Hartkorn og derover) med 1,929 Tdr., 4,127 Bøndergaarde (1—12 Tdr. Hartkorn) med 11,107 Tdr. og 11,898 Huse med 2,671 Tdr. Amtet bestaar af Købstæderne Hjørring, Sæby, Frederikshavn og Skagen og Herrederne Horns, Vennebjærg, Dronninglund, Børglum, Hvetbo og Øster Han samt Øen Læsø. Det udgør en Del af 7. Landstingskreds og har 5 Folketingskredse. I gejstlig Henseende hører det under Aalborg Stift og omfatter 5 Provstier: Horns, Vennebjærg's, Børglum og Hvetbo's, Dronninglund's samt Øster og Vester Han-Herreders. I jurisdiktionel Henseende omfatter det, foruden de 4 Købstadsjurisdiktioner, følgende 7 Landjurisdiktioner: Horns Herreds, Vennebjærg Herreds, Børglum Herreds, Hvetbo Herreds, Dronninglund Herreds, Han-Herredernes og Læsø Birk. Amtet hører til 5. Udskrivningskreds og til Aalborg Stiftsfysikat (7 Lægedistrikter), danner eet Amtstuedistrikt og har 8 Branddirektorater. H. A. oprettedes ifølge Reskr. af 4. Septbr. 1793 hovedsagelig af de 1660 dannede Aastrup, Børglum og Sejlstrup Amter samt Læsø af Hald Amt. (Litt.: L. C. Brinck-Seidelin, »H. A., beskr. efter Opfordr. af det kgl. Landhusholdningsselskab« [Kbhvn. 1828]). *H. W.*

Hjørundfjord Herred, Søndmøre Fogderi, Romsdal's Amt, (1891) 1,978 Indb., paa begge Sider af den 35 Km. lange, 2 Km. brede Hjørundfjorden, hvis Hovedretning gaar fra Storfjorden mod Syd. H. H. er et af de for sin Naturskønhed mest kendte Distrikter i Norge, det er et vildt Fjordlandskab, hvor Fjældsiderne sætter tværbrat til Vejrs, øverst kransede af skarpe Kamme og spidse Tinder med mellemliggende Botner og store Bræer og adskilte ved dybe Dale. Enkelte af disse gaa helt ned mod Fjordens Niveau, skære tværs gennem Fjældmassen og danner Herredets bebyggede Del. De vigtigste af disse ere Standalen øverst paa Fjordens Vestside, Bondalen længere nede paa samme Side, begge disse Dale forlænges Vest over til Volden og Ørsten; Sjaastaddalen, som udmunder i Hoveddalens Bund først i sydvestlig og siden i nordvestlig Retning ligeledes over til Voldenfjord. I den søndre Del af Østsiden munde først de smaa Dale Tussedalen og og Viddalen og længere oppe Norangsdalen, som er en Forlængelse af Hjørundfjorden's eneste Sidearm, den bekendte Norangsfjord; denne Dal gaar i sydlig Retning ind mellem Fjældene og over til Sunelven. Langs selve Fjorden er der kun en yderst tynd Bebyggelse, da Fjældene ere hængende bratte uden Bjærgfod. Mellem de her nævnte Dale hæve Fjældene sine Tinder, hvis Højde og Vildhed tiltage, jo mere man nærmer sig Nordre Bergenhus Amt. Enkelte af de vistnok højeste, men ikke derfor mest maleriske Tindegrupper ere: nordligst paa Vestsiden det spaltede Jønshorn (1,437 M.) og Kjølaasstenen (1,463 M.); S. f. Standalen Lilledalshornet (1,347 M.). Over Bondalen er Herredet bredere og gennemskaaret af flere hinanden krydsende Dalfører, mellem hvilke Alpelandskabet optræder endnu mere markeret, Dukhorn (1,424 M.) og Skarstind (1,509 M.) ere her højest. Endnu længere Syd, S. f. Sjaastaddalen, kulminerer Tinderækken i Kviteggen (1,705 M.), Herredets højeste Fjæld, Storhornet (1,581 M.) og Hornindalsrokken (1,528 M.), under hvilken det store Tussevand ligger. Ogsaa paa Østsiden fortsætter den samme Formation; op imod Norangsfjorden ere Fjældene højest langs Storfjorden — Benævnelse for den indre Del af Hjørundfjorden. — Her ligger Jakta (1,597 M.) og 0. f. Norangsdalen, ved den brede Sæterdal Ulvedalen, Staven (1,512 M.) og Kjeipen. S. f. Norangsfjorden gaar Skylstaddalen; inde mod Grænsen paa denne hæve sig Skruen (1,611 M.) og Smørskredtind (1,597 M.), længere Nord Gjeithorn, Blaabrætind (1,472 M.) m. fl., samtlige forbundne ved skarpe, smalle Rygge med mellemliggende bræfyldte Botner, samt op for Norangsfjorden's Bund Slogen (1,589 M.) og den takkede Kloksegg. Der er en Mængde Elve i H. H., men de ere uden Betydning; de største ere Bondalselven, som rinder Øst over fra Eidsvandet og falder i Fjorden ved Sæbø straks ved Kirken, Sjaastadelven gaar fra Bueids Vand paa Voldens Grænse gennem Sjaastaddalen i nordøstlig Retning, danner et Par mindre Vande og falder i flere smaa Fosse i Storfjorden; Tusseelven, Afløb i nordvestlig Retning for det store Tussevand, falder ved Gaarden Bjørke gennem den høje Tussefos ud i Fjorden, samt Norangselven, der danner flere Vande og optager mange Tilløb. Jordbunden er god, men vanskelig at bearbejde, Gaardene ere smaa, de største Sæbø, Hustad og Kvistad ligge i Bondalen; nævnes kunne ogsaa Standal, Viddal, Norang og Skylstad i Dalene af samme Navn. Fjældbeiterne ere meget gode, Sætere findes i de fleste Fjælddale, og Fædriften staar højt. Skov er nu indskrænket til Løvskov op over Fjældsiderne, kun hist og her findes Levninger af Furu. Hovedvej fører gennem Bondalen til Volden og fra Østfjorden, ligeledes i Volden, over til Bjørke ved Storfjorden; mindre god Vej fører fra Standal over til Ørsten og fra Norang til Sunelven. Herredet

befares for øvrigt af en Lokalbaad fra Aalesund med Anløbssteder paa begge Sider helt til Bunden og ind i Norangsfjorden. Herredet har kun eet Sogn, Hjørundfjord Hovedsogn. Herredets Areal er 479,1 • Km., hvoraf 7,8 Indsøer. (Litt.: K. Randers, »Søndmøre« [Chra. 1898]; A. Helland, »Jordbunden i Romsdal's Amt« [Chra. 1897]). *J. F. W. H.*

Hjørungavaag. Den Bugt af dette Navn, hvor efter Sagaerne den bekendte Kamp blev udkæmpet mellem Haakon Jarl og Jomsvikingerne Aar 986, er efter de af Professor G. Storm anstillede Undersøgelser at søge paa Østsiden af den store Hareidø paa Søndmøre. Bugten er utvivlsom identisk med den nuværende Livaag, hvis Fortsættelse endnu kaldes Hjørendal og Hjørendal's Vand, ligesom ogsaa Øens nærliggende østligste Pynt kaldes Hjøringnes. Kampen har efter al Sandsynlighed staaet i Vaagens Munding og et Stykke inde i denne. (Litt.: G. Storm, »Historisk-geogr. Studier i det nordenfjældske Norge« [i »Hist. Tidsskrift«, 1. R., IV 412 ff.]). *J. F. W. H.*

Hjørvard, 1) Fader til Helge Hjørvardssøn (s. d.); 2) en af de tolv Arngrimssønner (se Arngrim); 3) Rolf Krake's Banemand og Efterfølger (se Hjarvard). *A.M.D.*

hl, Forkortelse af Hektoliter.

h. l., Forkortelse af *hoc loco* (s. d.).

Hlade se Lade.

Hladejarler se Haakon, S. 253 ff.

Hladgerd, en Skjoldmø, som Regnar Lodbrok vinder ved at overvinde Vilddyrene foran hendes Bolig i Guldalen ved Throndhjem; hun er — i Sakse's norske Regnar-Saga — Regnar's første Hustru og kommer ham til Hjælp i Kampen. (Litt: A. Olrik, »Kilderne til Sakse's Oldhistorie« [2. Bd., 1894], S. 104 ff.). *A. O.*

Hlassa se Lassa.

Hlaut (oldn.), Offerdyrets Blod; det samledes i et Kar (*Hlautbolli*), og Præsten overstænkede Folket dermed ved Hjælp af en Kost eller Kvist (*Hlauttein*). *A. O.*

Hlér (senere dansk Læ), Jætten paa Læsø, opfattes af Islændingene som identisk med Havjætten Ægе; derimod forekommer han i Helge-Hundingsbane-Sagnet sammen med Ægе som en af de danske Høvdinger; optræder som mangehovedet Jætte i det danske Sagn om Kong Snjo. *A. O.*

Hlidskjalf (»Portbænken« ?), Odin's og Frigg's Højsæde i Hallen Valaskjalf, hvorfra han ser ud over den hele Verden. Herfra var det, at Frey fik Øje paa den skønne Jættedatter Gerd. *A. M. D.*

Hlin, Navn paa Gudinden Frigg i den ældre Edda. *A. M. D.*

Hloder ell. Hlod, Kong Heidrek's Søn med Sifka, Datter af Hunekongen Humle, søger at støde sin Halvbroder Angantyr fra Tronen; se Hunekampen. I et dansk Sagn hos Sakse er H.; Lother) bleven omdannet til en dansk Kongesøn, der støder sin Broder Dan fra Tronen. *A. O.*

Hlodyn (*Hlódyn*), Thor's Moder, ogsaa kaldet Fjörgyn eller Jörð (den som kvindelig Guddom opfattede Jord), opfattes i den nordiske Gudedigtning som Odin's Frille (dog optræder hun aldrig personlig), men er maaske fra først af et andet Navn paa Frigg. H. genfindes i Tyskland som Gudinden Hludana; Navnets Oprindelse er usikker. *A. O.*

Hlorride (Hlóride, vistnok: »den, der rider eller kører gennem det hede«), et af Thor's Tilnavne som Tordengud. *A. M. D.*

Hlyna (rettere: Hlin), Navn paa Gudinden Frigg. *A. M. D.*

H. M., Forkortelse af Hans eller Hendes Majestæt.

H-mol, den Moltonart, der har *H* til Grundtone; har to 2, for *f* og *c*. Se *H* og Tonart. *S.L.*

Hniflung, Hogne's Søn, som hjælper Gudrun med at dræbe Atle; se Nif lunger. *A.M.D.*

Hnikar og Hnikud, Navn for Odin, vistnok egentlig som Vindgud (»Rysteren«). *A.M.D.*

Hnoss og **Gersime** (»Smykke« og »Klenodie«), Gudinden Freja's Døtre med Od. *A. M. D.*

Hoang-hai se Gule Hav.

Hoang-ho (Huanho, Hwangho, d. e. den gule Flod), Flod i Nordkina, kommer fra Højsteppen Odentala (4,200 M. o. H.) i det nordøstlige Tibet, hvor den udspringer paa Nordsiden af Baian-kara-Kæden under $35^1/_2{}^0$ n. Br. og 96° ø. L. f. Grw. Under Navnet Ma-Tschu strømmer H. mod Øst gennem Steppen, der paa Grund af sin Rigdom paa Søer af Kineserne kaldes Sing-suhai (Stjernehavet). Dens Løb er vildt, og dens Dal er dybt nedskaaren i Steppens Løss; paa Bredderne vokse Popler, Akacier og Berberis. Ved Oasen Balekun-Gomi, hvor Dalen har en Bredde af 2—3 Km., er Floden 90—110 M. bred og meget dyb, dens Hastighed beløber sig til 90 M. i Minuttet. Videre strømmer Floden i en stor Bue, først mod Nord, saa atter mod Øst, snart i dybe Kløfter mellem bratte Fjældskrænter, snart mellem lodrette Løssvægge og snart gennem bredere Dalkedler, der prydes af grønne Oaser og mod Syd begrænses af Dschachar-Bjærgenes snekronede Tinder. Ved Lantschoufu gennembryder den Kwen-lyn, og dens Vandspejl har her en Højde af 1,473 M. o. H. H. har nu ikke mere Karakter af en vild Bjærgstrøm, skønt dens Dal ligger i Bjærglandet og danner Grænsen mellem Kansu's Plateaulandskaber og Kwen-lyn's nordligste Kæder. I nordøstlig Retning gennemstrømmer den Bjærglandet, træder under 38^0 n. Br. ud i Steppen og strømmer gennem dennne i en uhyre Bue for atter længere mod Øst at vende sig mod Syd til frugtbare Egne. Under denne Del af sit Løb (se Hanhai) er Floden paa begge Sider omgiven af ørkenagtige Stepper uden Afløb til Havet; kun i den 30—60 Km. brede Floddal, hvorigennem H. langsomt, delt i flere Arme, strømmer frem, er Vegetationen rigere, enkelte Smaaskove veksle med Enge og kinesiske Landsbyer. Først efter at den under 41^0 n. Br., 111^0 ø. L. har optaget Tärkön-gol (den hurtige Flod), bøjer H. mod Syd ind i Bjærglandet og danner nu paa en Strækning af næsten 700 Km. Grænsen mellem Provinserne Schensi og Schansi. Paa denne Strækning optager den at betydeligere Tilløb Fönho fra venstre og Loho fra højre Side. Endelig under 34^0 40' n. Br. optager den fra højre Side den betydelige Biflod Weiho og antager nu dennes vestøstlige Retning, idet den flyder langs med den nordlige Skraaning af Tsinling-shan-Bjærgene, hvilken Retning den beholder indtil 115^0 ø. L., 35° n. Br., hvor den træder ned i Lavlandet ved Byen Lungmon-kau. En stor Del af H.'s mellemste Løb, fra Lantchou-fu til Lung-mön-kau, falder i Nord-

kina's berømte Løssregion, som paa Grund af sin overordentlige Frugtbarhed er Hjemstedet for Kina's ældste Kultur. Ved sin Indtræden i Lavlandet møder H. de vestlige Udløbere af Schantung's Bjærgland og har nu Valget mellem at omgaa denne Hindring enten mod Nordøst eller Sydøst, men til Ulykke for Kina vælger Floden skiftevis begge Veje, hvilket den saa meget lettere kan gøre, som Flodaflejringerne i dens Bund i den Grad have opfyldt dens Leje, at det allerede ved Flodens Indtræden i Lavlandet ligger højere end det omgivende Land, der maa beskyttes ved kostbare Digeanlæg. Talrige Gange have Digebrud og deraf følgende Oversvømmelser foraarsaget uhyre Ødelæggelser i det tætbefolkede Lavland, hvorfor H. af de indfødte har faaet det betegnende Tilnavn: »Kina's Sorg«. Ifølge de ældste kinesiske Kilder løb H. i Oldtiden mod Nordøst, følgende Floden Weiho's nuværende Leje, indtil den 602 f. Chr. skiftede Leje, hvilket den gentog 6 Gange, indtil den fra 13. Aarh. stadig holdt sig til den sydlige Retning; da Digerne under Taiping-Oprøret 1852 forsømtes, brød Floden imidlertid deres Modstand og søgte atter til sin nordlige Munding, N. f. Schantung, uden dog at udgrave sig nogen egentlig Flodseng, idet den indtil ca. 450 Km. fra sin Munding bestod af vidtstrakte Sumpe med foranderlige Flodløb. 1887 forandrede H. atter sin Retning. Efter at den ved Skybrud var svulmet op og var bleven opdæmmet af orkanagtige Østenstorme, gennembrød den 28. Septbr. Dæmningerne og væltede atter sine Vande mod Syd under frygtelige Ødelæggelser, der skulle have kostet 1½ Mill. Mennesker Livet. Omtrent 22,000 □ Km. Land skulle ved den Lejlighed være blevne satte under Vand, og særlig stor var Skaden, da de Landstrækninger, der bleve trufne af Katastrofen, høre til Kina's tættest befolkede og bedst kultiverede Egne. Efter 1889 er det dog atter lykkedes at tvinge Floden tilbage til sit nordlige Leje. H.'s samlede Længde udgør 4,150 Km., dens Opland mere end 1,000,000 □ Km. For Skibsfarten er den dog kun af ringe Betydning, da dens øvre og mellemste Løb har en rivende Strøm og talrige Strømhvirvler, medens Vandstanden i dens nedre Løb idelig er Forandringer underkastet paa Grund af de uhyre Flodaflejringer, der afsættes snart her, snart der i dens Bund. Dog skylder Kina H. en ikke ringe Del af sin Kultur, idet den frugtbare, tætbefolkede kinesiske Slette er fyldt op i Havet af det Ler, som H. har ført med sig fra det indre af Asien, og som ved sin gullige Farve har givet Floden Tilnavnet »den gule Flod« og Havet, hvori den udmunder, »det gule Hav«. *C. A.*

Hoards [ho!ədz] (eng.), opsamlede Beholdninger af ædelt Metal, der unddrages Cirkulationen. Tilbøjeligheden til at opsamle H. kan have Betydning med Hensyn til et Lands Pengecirkulation, idet et Land, hvor H. bruges i stort Omfang, kan være Genstand for Ind- og Udførsel af ædelt Metal, uden at den cirkulerende Pengemængde berøres deraf. Dette viste sig bl. a. 1871 og følgende Aar i Frankrig, idet en Del af Krigsskadeserstatningen til Tyskland betaltes af de opsparede Kontantbeholdninger, som fandtes rundt om i Landet, særlig hos Bønderne. Det største Eksempel paa Opsamling af H. frembyder i vor Tid Østasien, navnlig Indien, som Aar efter Aar har indført enorme Summer af ædelt Metal, særlig Sølv, uden at Pengecirkulationen er vokset i tilsvarende Forhold. Under udviklede Bankforhold erstattes de privates H. for en Del af Bankernes Kontantbeholdning (smlg. Currency-doktrinen). *E. M.*

Hobart [ho!ubət] (før 1881 Hobarttown), Hovedstaden paa Øen Tasmanien, ligger paa Sydøstkysten særdeles smukt ved Foden af Mount Wellington og ved højre Bred af Floden Derwent, der danner en udmærket Havn selv for større Søskibe, skønt Byen ligger 22 Km. fra Flodens Udløb i Stormbay. (1891) 24,900 Indb., med Forstæderne New Town, Sandy Bay og Glebeton 29,300. Den er en moderne bygget By, er Sædet for Kolonialregeringen for Tasmanien, har et Handelskammer, flere Bankinstitutter og et Mindesmærke for Franklin. Den driver levende Handel med Mel, Frugtkonserves, Lædervarer o. a., staar ved et stærkt forgrenet Banenet i Forbindelse med Øens Indre og har regelmæssig Dampskibsforbindelse med Melbourne, Sydney og Ny-Zealand. Paa Grund af sit behagelige Klima er den om Sommeren stærkt besøgt af Beboerne paa det australske Fastland. *C. A.*

Hobart-Hampden [ho.ubəthä'mden], Augustus Charles, kendt under Navnet Hobart Pasha, engelsk Søofficer, født I. Apr. 1822, død 19. Juni 1886. Han blev Officer 1842 og udmærkede sig ved Bekæmpelsen af Slavehandelen paa Afrika's Vestkyst, hvor han førte et eventyrligt Liv. Senere, under Krim-Krigen, tjente han som Skibschef i Flaadeafdelingen i Østersøen og tog fremragende Del i Angrebene paa Bomarsund og Abo og i Bombardementet af Sveaborg. Indtil 1861 gjorde han Tjeneste i Reserven og udtraadte derefter med Rang af Kaptajn (Kommandør) af den engelske Krigstjeneste, i hvilken han paa Grund af sin Hang til eventyrlige Oplevelser og sin indisciplinable Karakter kun havde følt ringe Tilfredsstillelse. 1862—67 var han i Amerika; paa Sydstaternes Side deltog han i Emancipationskrigen, hvor han fandt et Virkefelt efter sin Smag og gjorde sig meget bemærket. 1867 indtraadte han i tyrkisk Søkrigstjeneste, hvor han steg til Admiral og Marskal. Han arbejdede energisk paa Reorganisationen af Tyrkiets Flaade, var virksom ved Undertrykkelsen af den første kretensiske Opstand og anførte Flaaden 1877 i Krigen mod Russerne. Ved sidstnævte Lejlighed opnaaede han imidlertid ingen afgørende Resultater, da hans Bestræbelser modarbejdedes af skinsyge indfødte. H. blev efter flere Gange at være strøgen af den engelske Officersliste endelig 1885 genindsat i sine Borgerrettigheder med Titel af Viceadmiral. (Litt.: Selvbiografien *Sketches from my life* [Lond. 1886]). *C. L. W.*

Hobarttown [ho!ubətən] se Hobart.

Hobbema, Meindert, hollandsk Landskabsmaler, født i Amsterdam 1638, død smst. 1709, uden Tvivl Elev af Jakob van Ruisdael, til hvem han vedblev at staa i Venskabsforhold. 1668 blev H. Maaler og Vrager ved Vintolden, og hans Produktion som Maler, der var upaaagtet af Samtiden, blev nu sparsommere. I 18. Aarh. var H. næsten glemt, henimod Midten af 19. Aarh. blev hans Navn temmelig hurtig et af de berømteste

og hans Billeder mellem de allerhøjest betalte af al ældre Malerkunst. Jævnere end Ruisdael, har han været mere stadig trofast mod Karakteren af sit Lands Natur. Med særlig Forkærlighed har han fremstillet de venlige hollandske Vandmøller, hyggelig omgivne af skærmende Træer. Andre af hans Billeder vise de maleriske Udkanter af smaa Landsbyer eller Skovidyller, et af hans mærkeligste og betydeligste Værker — i London's National Gallery — den snorlige Allé, der fører til en lille hollandsk By. (Litt.: Émile Michel, »Hobbema« [i Suiten »Les artistes célèbres«] [Paris 1890]). *K.M—n.*

Hobbes [hå'bz], Thomas, engelsk Filosof, født 5. Apr. 1588 i Malmesbury i Grevskabet With, død 4. Decbr. 1679 i Hardwicke. Hans Fader, der var Præst, opdrog ham omhyggelig, og allerede i 8 Aars Alderen var han meget kyndig i Græsk og Latin; ved Universitetet i Oxford tilbragte han 5 Aar, men følte sig ikke meget tiltalt af den skolastiske Lærdom, han der modtog, og da han forlod Universitetet 19 Aar gl., var det ikke med den Hensigt at fortsætte med videnskabelige Studier, særlig ikke de filosofiske. Han modtog en Plads som Lærer i Hertugen af Devonshire, Lord Cavendish'es Hus og vedblev sit Liv igennem at være nøje knyttet til denne Familie. Sysselsat med historisk og klassisk Læsning, stærkt interesseret i sit Lands politiske Forhold tilbragte H. nu en Række Aar, der har modnet hans Aand og givet ham den sjældne indre Fasthed, som senere udmærker hans Tænkning. Hyppige Udenlandsrejser med hans Myndlinge have ogsaa været af Betydning for ham. H. optræder første Gang i Litteraturen 1629 med en Oversættelse af Thukydid, med hvilken han vilde vække sine Landsmænd til Eftertanke, saa de bøjede af fra det, han ansaa for en demagogisk Udvikling, der kun kunde føre til Statens Opløsning. Da var det, at han tilfældig fik Euklid's Geometri i Hænde og saaledes opdagede, at der gaves en strengt videnskabelig deduktiv Tænkning; hans Tænkerinstinkter vaktes, og de fik snart yderligere Næring ved hans Forbindelse med den Mersenne'ske Kreds i Paris. Det var efter Sigende en saadan Diskussion, der bragte ham til at tænke over, hvad Sansning egentlig er, og det gik da op for ham, at denne kun kan komme i Stand ved, at der foregaar Forandringer i Tingene. Derved var Stødet til hans Tænkning givet, og mere og mere klaredes nu i de følgende Par Aar hans System, særlig ved en Samværen med Galilei, hvem han besøgte i Italien. Efter at være hjemkommen 1637 udarbejdede han sit første store filosofiske Skrift, »Elements of Law« [1640], som dog først senere blev trykt som to særskilte Værker (»Human Nature« og »De corpore politico«). Kort efter flygtede han af Frygt for Parlamentet over til Frankrig og udgav derfra en Omarbejdelse af sidste Del af det nævnte Skrift under Titel »De cive« [1642 og 1647]. Hans stærke Betoning af Statsmagtens Enemyndighed havde bragt ham paa Kant med Parlamentet; men hans Opfattelse af, at denne Autoritet beroede paa en Kontrakt og ikke paa et guddommeligt Princip, og at Statens Autoritet ogsaa strakte sig til en vilkaarlig Indgriben i religiøse Sager, bragte ham nu i Modstrid med Royalisterne. Denne Modstrid førte til et fuldstændigt Brud, da han 1651 udgav sit politiske Hovedværk, »Leviathan or the Matter, Form and Power of a Commonwealth ecclesiastical and civil« [lat. Udg. 1670]. Han mistede sin Stilling som den landflygtige Karl II's Lærer og vendte tilbage til England s. A. I de følgende Aar udgav han de forskellige Afsnit af sit filosofiske System, »De corpore« [1655] og »De homine« [1658]. Efter Restaurationen kom han i Gunst hos Karl II; men hans Stilling gjordes dog stadig noget usikker ved hans Modsætning til Højkirken. Han kom i Strid med Biskop Bramhall om den menneskelige Frihed, og en af hans Tilhængere vakte Skandale ved en Disputats i Cambridge, hvor han støttet paa H.'s Principper bl. a. hævdede, at Retfærdigheden afhænger af den positive Lov, og at Statens Lov skal lydes, selv om den strider mod Guds Lov. 1666 nedsatte Parlamentet en Komité for at undersøge hans ateistiske Lære. H. trak sig da tilbage til et stille Liv paa Landet.

H.'s Filosofi udmærker sig ved sin Kraft og Sundhed. Faa Tænkere have med større Energi gennemført deres Grundopfattelse, og paa væsentlige Punkter har H. befriet sig for de Skranker, som ellers i hans Tid hindrede den filosofiske Erkendelse. Særlig fortjener hans Forstaaelse af Relativiteten Opmærksomhed. Medens Samtiden ellers alle Vegne søgte det absolutte, indser H., at dette hverken kan naas eller er nødvendigt. Begyndelserne forstaa vi ikke; et absolut Maal for vor Stræben have vi ikke, tværtimod maa ethvert Maal blive. Udgangspunkt for en ny Stræben; og Forskellen mellem godt og ondt er kun relativ og opstaar først ved Dannelsen af et Samfund. Naturlige Forklaringer skal man søge alle Vegne, ikke blot i Fysikken, men ogsaa i Etikken, begge Videnskaber ere lige mekaniske. Mennesket er, med alt hvad der angaar ham, et Naturvæsen, hvis Plads er i de fysiske Aarsagsrækkers Kreds. Idet H. gaar ud fra, at Sansning opstaar ved Forandring i Tingene, indser han dels, at det at blive sig noget bevidst er at blive sig en Forskel bevidst, hvoraf følger, at vi ikke kunne erkende det absolutte, dels at Sansning kun er en Form for Bevægelse. Al Forandring er Bevægelse, og Bevægelse opstaar kun ved Bevægelse og kan atter kun frembringe Bevægelse. Sansningen er saaledes kun en Bevægelse i Hjernen. H.'s System bliver derved materialistisk, og idelig kæmper H. med den Vanskelighed, hvorledes selve Fornemmelsen skal kunne opfattes som rumlig Bevægelse, den er nemlig i Grunden ikke Bevægelsen selv, men Opfattelse *(apparition)* af Bevægelsen. Som Bevægelse i Hjernen behøver Fornemmelsen ikke at ligne den ydre Bevægelse, der har frembragt den; vore Sansekvaliteter ere ikke Kopier af, men kun Virkninger af de ydre Bevægelser, selv Rummet er muligvis kun en Maade, hvorpaa vi opfatte Tingene. Denne Indsigt vilde have kunnet bringe H. bort fra hans Materialisme, om han havde gennemført den bestemtere. Nu lægger han mere Vægt paa det deduktive Princip, at Bevidstheden staar i Kontinuitet med Bevægelserne i Naturen, og Psykologien bliver kun et Afsnit af den almindelige Bevægelseslære. Foruden Fornemmelser og de deraf afledede Erindringer og Tanker findes der i Menneskets Bevidsthed ogsaa Følelser, som ere Bevægelser i og omkring Hjertet. Herved be-

stemmes vor Stræben, der er en Selvopholdelsesdrift, som snart fremmes og snart hemmes af Omstændighederne. H. viser med stor Skarpsindighed, hvorledes en hel Skala af vore Følelser bestemmes ved de forskellige Forhold, som her kunne fremkomme. Magt- og Afmagtsfølelsen danne Grundlaget for dette System, og det udfolder sig ved en Sammenligning mellem min egen Skæbne og andres, hvorunder jeg opfatter min Tilværelse som et Kapløb med andre. De mange Selvopholdelsesdrifter staa i en naturlig Strid med hinanden, *bellum omnium contra omnes*. Den ene vil overliste og fortrænge de andre, *homo hominilupus est*. Denne Strid ender først ved en bevidst eller ubevidst Kontrakt, som Menneskene indgaa for at sikre Freden; og først derved skabes de etiske Forhold med de af Kontrakten flydende Dyder. Til Sikring af Kontrakten og Indskærpelse af disse Dyder overdrages al Magt til en Statsmyndighed, en enkelt Person eller en Korporation, hvis Magt er ubetinget; alle konstitutionelle Institutioner bringe kun Forstyrrelse og Ufred og betegne en Tilbagevenden til Naturtilstanden. Denne Statsmagt bestemmer ikke blot gennem Lovene, hvad der er Ret og Uret, men ogsaa hvilken Religion der skal opretholdes. Religion er ikke noget, som skal drøftes, men noget, som skal anerkendes. Denne Konsekvens laa saa meget nærmere for H., som han i de absolutte Spørgsmaal, Religionen tager Stilling til, ikke saa en Genstand for Erkendelsen, og i Aabenbaringens Skrifter Forkyndelsen af Troslærdomme, der ingen spekulativ Rækkevidde besad.

H. besørgede selv en samlet Udgave af en Del af sine Skrifter i 2 Bd. [Amsterdam 1668]. En engelsk Udg. af hans moralske og politiske Skrifter, »Moral and politicai Works« [Lond. 1750]. Hans engelske og latinske Skrifter ere udgivne af Will. Molesworth, henholdsvis i 6 Bd. [1839—40] og i 3 Bd. [1839—41]. (Litt.: *Vitae Hobbianae auctarium* [1681, 1682]; Croom Robertson, *H.* [Lond. 1886]; G. Lyon, *La Philosophie de H.* [Paris 1893]; Tonnies, »Anmerk. iib. die Phil. des Th. II.« i »Vierteljahrsschrift fiir wissensch. Phil.« III—V; Ed. Larsen, »Th. H.'s Filosofi« [Kbhvn. 1891]; Høffding, »Den nyere Filosofis Hist.« [1894, 1. Bd., S. 237-65]. *C.St.*

Hobhouse [hå'bhaus] se Broughton.

Hobo se Obo.

Hoboist se Hautboist.

Hoböken, Flække i belgisk Provins Antwerpen, 10 Km. N. V. f. Contich, nær ved Schelde's højre Bred, har (1890) 7,000 Indb, Skibsværfter. *Joh. F.*

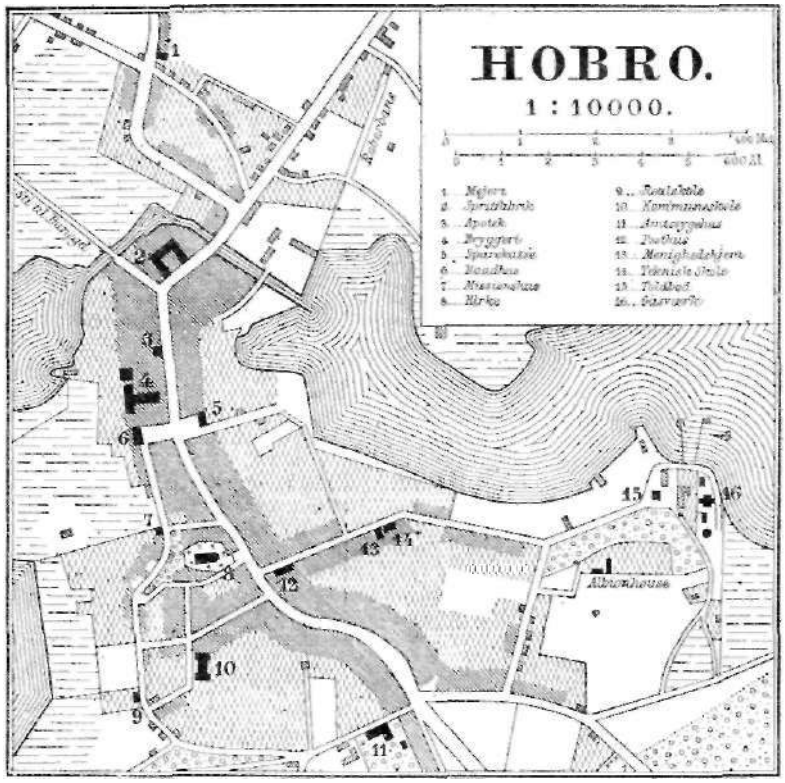
Hoboken [ho'uboken], By i den nordamerikanske Stat New Jersey ved Hudson, siden 1. Jan. 1898 indlemmet i den paa den anden Side af Floden liggende Storstad New York, med hvilken den staar i stadig Forbindelse ved Dampfærger. H. har en polyteknisk Skole *{Stevens Institution of Technology)*, et tysk Akademi, Værfter for det hamburgsk-amerikanske Paketselskab og for nordtyske Lloyd, betydelig Industri og (1890) 43,600 Indb. Ved Floden parklignende Anlæg (Elysian Fields). *S. B. T.*

Hobrecht, Arthur, tysk Statsmand, er født 14. Aug. 1824 nær ved Danzig, indtraadte 1847 i den preussiske Statstjeneste og var 1850—60 ansat i flere Provinsregeringer og derefter i Indenrigsministeriet. 1863 valgtes han til Overborgemester i Breslau og 1872 til samme Hverv i Berlin, udfoldede i begge Stillinger stor Forvaltningsdygtighed og var tillige Medlem af Herrehuset. Marts 1878 blev han preussisk Finansminister, men afgik allerede i Juli næste Aar, da han blev uenig med Bismarck om Skattereformerne. Han valgtes derefter til det preussiske Underhus, hvor han endnu (1898) har Sæde, og 1881—84 samt paa ny 1886—90 til den tyske Rigsdag, og var i begge Forsamlinger en af Førerne for det nationalliberale Parti. *E. E.*

Hobrecht, Jakob, nederlandsk Kontrapunktiker, død 1505, virkede 1483—85 ved den for sin Musikkultur saa højt ansete Domkirke i Cambrai, senere vekselvis ved St. Donatian i BrUgge og som Kapelmester ved Domkirken i Antwerpen. Hans vaklende Helbred tvang ham ud af disse Stillinger, 1504 drog han til Italien, hvor han Aaret efter døde af Pesten i Ferrara. — H. var en højt anset Tonemester, hvorom talrige Kompositioner, der i hans Levetid bleve trykte, bære Vidne. Han er i sine Værker et Barn af sin Tid, stærkt optagen af Tidens Forkærlighed for tekniske Kunstgreb. Men et fremtrædende Træk af Storhed og Alvor giver dem en Særstilling og H. en fremtrædende Plads blandt Samtidens Komponister, *A. H.*

Hobro, Købstad i det nordøstlige Nørrejylland, Randers Amt, Onsild Herred, ligger under 56° 38' n. Br. og under 2° 47' v. L. f. Kbhvn. ca. 24 Km. N. V. f. Randers og 9 Km. V. f. Mariager, inderst inde i Mariager Fjord (eller, som den undertiden kaldes, H. Fjord) paa en Landtunge, der skyder mod Nord ud i Fjorden, og som afgrænser en mindre Del af Fjorden mod Vest, den saakaldte Vesterfjord, der kun ved et smalt Løb staar i Forbindelse med den østlige Del af Fjorden. H., der er vokset meget i 19. Aarh., havde 1. Febr. *1890:* 349 Huse og 2,543 Indb., Jan. *1898:* ca. 2,950 Indb. (1801: 488, 1860: 1,909, 1880: 2,250). Byen, der ligger meget smukt og ejendommelig paa Skraaningen af det Bakkedrag, der gaar ud i Landtungen, og ved den lange, smalle, af høje skov- og lyngklædte Bakker omgivne Fjord, strækker sig fra Sydøst til Nordvest med Husene og Smaagaderne grupperede omkring Hovedgaden, Adelgade. Over det smalle Løb, der forbinder Vesterfjord med den egentlige Fjord, fører en Bro, og paa den anden Side af Fjorden ligge Hostrup Huse (Hørby Sogn), der danne en Forstad til Byen. Af offentlige Bygninger mærkes den i gotisk Stil efter Tegning af Bindesbøll 1851—52 opførte, højtliggende Kirke, det 1869 opførte Ting- og Arresthus, Skolen og en teknisk Skole. Paa Kirkebakken staar en Runesten, det eneste Minde fra Fortiden; der er ingen gamle Bygninger, da hyppige store Ildebrande have hærget Byen. S. 0. f. H. ligger den lille Lystskov »H. Skov«. H.'s Hovederhverv ere Handel, Haandværk og Landbrug. Handelen med Udlandet, der tidligere havde en Del Betydning, er nu helt ophørt, efter at Byen er bleven Station paa den østjydske Længdebane; den har desuden faaet Baneforbindelse med Løgstør og Viborg over Aalestrup. Havnen, der har en Dybde af noget over 3 M., skal ifølge Lov af 1898 have Spor til Stationen, som ligger noget N. f. Byen (i Hørby Sogn). I H. er der en Bank, en

Laane- og Sparekasse og en Landbosparekasse. Af industrielle Anlæg nævnes bl. a. en Gødningsfabrik (»Blaakilde Mølles Fabrikker«, beliggende paa Købstadsjorderne), Jærnstøberier, en Tobaksfabrik, Brændevinsbrænderier (deriblandt »Fortuna«), Bryggeri, en Uldvarefabrik, et Teglværk

og Kridtslemmeri ra. m. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1897 i alt 43,697 Kr.; Handelsflaaden bestod ved Udgangen af s. A. af 15 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 420 Tons, deraf 3 Dampskibe paa tilsammen 146,4 Tons og 70 H. K. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 44 Skibe med 2,878 Tons Gods og for Udgaaende 37 Skibe med 85 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 177 og udgik 196 Skibe med henholdsvis 5,316 og 3,753 Tons Gods. Af vigtigere fremmede Varer fortoldedes 1896 bl. a. 13,656 Kg. Kaffe, 33,246 Kg. Salt, 18,605 Kg. Sukker, Mallas og Sirup, 2,157,297 Kg. Stenkul og 437,520 Kg. Metaller og Metalvarer. Brændevinsbrændingsafgiften indbragte 225,806 Kr., og der produceredes 2,646,869 Lit.

Hobro's Bymærke.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Herredsfoged og Skriver i Gislum og Rinds Herreder, Byraadet af 7 valgte Medlemmer. II. hører til 9. Landstingskreds og Randers Amts I. Folketingskreds, Randers Amtstue- og H. Lægedistrikt samt 4. Udskrivningskredses 426. Lægd.

Historie. H. (gl. Form *Hofbroe*) — o: Broen over Ho, det gamle Navn paa Onsild Aa, der falder ud i Vesterfjord — er vistnok en meget gammel By, men naar den har faaet Købstadsrettigheder, vides ikke; Navnet forekommer, saa vidt bekendt, første Gang 1449; 1560 bekræftede Frederik II dens Privilegier. Den har dog aldrig været nogen stor By, og i nyere Tid hemmedes dens Fremgang ved flere Ulykker; saaledes led den meget i Svenskekrigen 1658—60, og den er ofte bleven hjemsøgt af Ildebrande, bl. a. 1690, da den halve By brændte, 1812, da ogsaa omtrent Halvdelen gik op i Luer, og 1813 (en 13-aarig Pige, som havde paasat den sidste Gang, blev henrettet). Fjordens Uddybning og Havnens Udvidelse i 19. Aarh. hjalp Byen godt frem; men Banens Aabning (18. Septbr. 1869) har somovenfor nævnt skadet dens Handel. (Litt.: D. Thomsen, »Det forssundne H. eller Fortiden og Nutiden« [Hobro 1876]). *H. W.*

Hobro Fjord se Mariager Fjord.

Hobøl, Herred, Moss Fogderi, Smaalenenes Amt, (1891) 2,276 Indb., et Indlandsherred paa Grænsen mod Akershus Amt, er i sin sydlige Del opfyldt af lave skovbevoksede Aase med Hovedretning fra Nord mod Syd. De højeste Bjærge ere Spydeberg Varde (263 M.) og Hobøl Varde (201 M.). Ogsaa i den nordligste Del af

H. optræder et skovbevokset Aasparti omkring Søen Mjær, hvoraf en Del hører under H. Fra denne Sø rinder fra Nord mod Syd gennem Herredets hele Længde dets største Vasdrag Hobølelven og parallel med denne Veidalselven fra Bærøtjernet. Mellem begge Aaspartier og langs Hobølelven ligger et aabent, veldyrket Bakketerrain, hvortil den allerstørste Del af Bebyggelsen er knyttet; inde mellem Aasene ligge kun enkelte Gaarde. Herredet har to Sogne, Hobøl Hovedsogn og det Nord for liggende Tomter Anneks; af større Gaarde findes i Hovedsognet Præstegaarden, Skelfos, Svelgen, Tønnerud, Hvitstein, Bjerve m. fl., i en Sidedal en af Herredets største Gaarde, Riggesheim, og ved Veidalselven Bærø. Paa Grænsen mod Akershus ere ogsaa flere større Gaarde, Houg, Braaten, Oddestad m. fl. I Annekset kunne nævnes Tomter, Brekke, Fusker og Vegger. Herredets vigtigste Næringsveje ere Jordbrug og Skovdrift, desuden ikke saa liden industriel Bedrift, her ere saaledes 2 Trævarefabrikker, et mekanisk Værksted og 12 Sav- og Møllebrug. Den bredsporede indre Smaalenslinie gaar gennem Annekset fra Vest mod Øst med Station ved Tomter. Chaussé fører gennem den nordlige Del af Hovedsognet S. f. Jærnbanen og fra denne en Hovedvej langs Hobølelven op til Enebakvejen mod Nord og ned til Vaalervejen mod Syd. Gode Bygdeveje forbinde for øvrigt de enkelte Dalfører. Der er inden for Herredet fundet en hel Del Levninger fra Stenalderen, hvilket skulde tyde paa en tidlig Bebyggelse; Kirken er en gammel Graastensbygning med halvrundt Kor, var tidligere indviet til St. Margareta. Herredets Areal er 142,5 □Km., hvoraf 1,2 • Km. Indsøer. *j. F. TV. ff.*

Hoca, et fra Italien stammende Hasardspil. Bankøren udbetaler den paa det vindende Nummer staaende Indsats 28 Gange, men indkasserer Indsatserne paa de øvrige Nummere.

HOC aHH0 (lat.), i dette Aar.

Hoccleve [(h)å'kliv] ell. Occleve, Thomas, engelsk Digter, (ca. 1370—ca. 1454), havde en Ansættelse ved *Hoffet;* men der er kun kendt lidt om hans Liv. Han kendte Chaucer personlig og kaldte sig Chaucer's Discipel. Mellem hans Digte findes ogsaa: »Lament for Chaucer«. Hans betydeligste Værk er det store Læredigt: »The Governail of Princes«, som for største Delen er en Oversættelse af en latinsk Afhandling, og som er skrevet i den 7-liniede Chaucer-Stanza. Af H.'s øvrige Digte kan nævnes det halvt selvbiografiske, moraliserende »La Male Regle de T. H.«. »The Governail of Princes« er udgivet for Roxburghe Club af T. Wright 1860. *T. L.*

HOC est (lat.), det er, det vil sige.

Hoc habet se Habet.

Hochberg, Hans Heinrich Bolko, Greve af, tysk Komponist, er født 23. Jan. 1843 paa Slottet Fyrstenstein i Schlesien, har (til Dels under Pseudonym H. Franz) komponeret nogle Operaer og Symfonier, har kaldt de schlesiske Musikfester til Live og er nu (1898) Chef (Generalintendant) for Operaen i Berlin. *TV. B.*

Hoche [å'š], Louis Lazare, berømt fransk General, født i Versailles 24. Juni 1768, død i Wetzlar 18. Septbr. 1797. H. traadte allerede som 14-aarig Dreng ind i den kgl. Staldetat, men lod sig 2 Aar efter indrullere i et Fusilierregiment og fik 1792 Officersgraden. Under Forsvaret af Thionville 1792, hvor han første Gang indlagde sig militær Hæder, udnævntes han til Kaptajn; som saadan kæmpede han i Holland 1792—93, avancerede hurtig og udnævntes i November 1793 til Divisionsgeneral. Som 26-aarig Yngling kommanderede han midlertidig Mosel-Hæren og stod over for den vanskelige Opgave at tvinge Preusserne tilbage fra Weissemburg og Landau. I Efteraaret 1793 angreb han med stor Kraft og Energi, men det lykkedes ham ikke at knytte Sejren til de franske Faner. Hans Dygtighed under disse Operationer var saa almindelig anerkendt, at Velfærdskomiteen, ganske mod Sædvane, i Stedet for at kalde ham tilbage, tilskrev ham de smigrende Ord: »Et Nederlag er ingen Forbrydelse, naar man har gjort alt for at fortjene Sejren«. Allerede Decbr. s. A. tog H. Revanche, besejrede Preusserne og udnævntes nu til øverstbefalende for Mosel- og Rhin-Hæren. Forskellige Intriger og Misundelse bragte ham allerede Marts 1794 i Miskredit hos Velfærdskomiteen, der nedværdigede sig til at lade den højtfortjente General fængsle og føre til Paris som Forræder. Først efter Robespierre's Fald 4. Aug. 1794 sattes H. atter paa fri Fod. Under Bekæmpelsen af det fortvivlede, haardnakkede Oprør i Vendée indlagde H. sig den allerstørste Fortjeneste og udmærkede sig især ved sin bestemte, kraftige og haarde Fremfærd mod de royalistiske Førere, paa samme Tid som han viste Mildhed og Overbærenhed mod Vendée-Bønderne. Plans Proklamationer fra den Tid ere beundringsværdig affattede, idet han paa en glimrende Maade gør Beboerne begribelig, at de lade sig føre bag Lyset af de kongeligsindede Førere, der kun agte at mele deres egen Kage uden at have den fjerneste Interesse for Landets store Befolkning. H. er den egentlige Mester for Vendée'ens Pacifikation, der tilendebragtes i Juli 1796. Samme Sommer sattes H. i Spidsen for et Ekspeditionskorps, der havde Irland's Erobring til Maal. Under Forberedelserne til den ny Krig var H. Genstand for et morderisk Attentat, idet en Arbejder skød paa ham under et Ophold i Rennes. Ekspeditionen til Irland kom virkelig i Stand, men Storm splittede Flaaden og fik Foretagendet til at strande. H. vilde forny Forsøget, men det rette Øjeblik var forbi, og han udnævntes nu til Chef for Sambre- og Maas-Hæren (Jan. 1797), der i Forening med Moreau's og Bonaparte's Hære skulde bekæmpe Østerrig. Han vandt Slaget ved Neuwied, men han forhindredes i at udnytte sin Sejr ved Bonaparte's indledende Forhandlinger i Leoben. H. vilde nu paa ny udruste et Ekspeditionskorps til Irland og opholdt sig i den Anledning i Paris, men her kom han i Forbindelse med Barras, der forledte ham til at modtage Krigsministerposten efter Scherer (16. Juli 1797). Forskellige Intriger tvang ham allerede den paafølgende Maaned til at nedlægge sin Post og vende tilbage til sin Kommando i Giessen, hvor han kort efter udnævntes til Chef for Mosel- og Maas-Hæren med Garnison i Wetzlar. Her kom hans fra Barnsben stammende Brystsyge til Udbrud, væsentlig som Følge af Anstrengelser og Ærgrelser over den fejlslagne Ekspedition til Irland, og han døde her. Frankrig mistede i H. en af sine allerbetydeligste Mænd; han var »Bonaparte ved

Rhinen« og derfor Napoleon's farligste Rival til Folkets Gunst. Hans bratte Død lettede det for Bonaparte at komme til Magten, thi han var den eneste, der kunde træde ham hindrende i Vejen. II. var en kundskabsrig og tapper General, en ærlig Republikaner med de største Muligheder i sig. Hans Minde staar uplettet i enhver Henseende. (Litt.: Savary, *Guerre des Vendéens et des Chouans* [1—6, 1824—25]; Escande, *H. en Irlande* [Paris 1888]; Charavay, *Le Général H.* [Paris 1893]; Albert Sorel, *Bonaparte et H. en 1797* [Paris 1896]). *A. T. L.*

Hochheimer se Rhinskvine.

Hochkirch, Landsby i Sachsen, særlig bekendt 1) fra Syvaarskrigen paa Grund af Østerrigernes Overfald paa Frederik II 14. Oktbr. 1758. Efter at have besejret Russerne ved Zorndorff ilede Frederik II til Sachsen for at bringe Prins Heinrich ud af hans farlige Situation over for Feltmarskal Daun. Denne, der havde indtaget en stærk Position ved Stolpen, forlod denne, da Kongen vendte sig mod Lausitz, og med en Styrke paa ca. 65,000 Mand besatte nu Daun 7. Oktbr. Stillingen ved Kittlitz ca. 4 Km. N. f. Lobau, lige over for hvilken Stilling Kongen med ca. 30,000 Mand gik i Lejr ved H. Kongens Stilling var yderst farlig, men han var af den Anskuelse, at Daun havde til Hensigt at trække sig yderligere tilbage. Da Østerrigerne imidlertid ikke satte sig i Bevægelse, bestemte Kongen sig til at omgaa Fjendens højre Fløj og angribe Prinsen af Baden-Durlach's Korps. Hensynet til Troppernes Forplejning foranledigede imidlertid, at det paatænkte Angreb først kunde udføres den 14., men samme Dags Morgen Kl. 5 angrebe Østerrigerne den preussiske Lejr overraskende. Overfaldet, der foretoges med mønsterværdig Nøjagtighed og Stilhed, begunstigedes af den stærke Taage og rettedes først mod Preussernes i højre Fløj, hvor Angrebet lededes af Daun. Trods den ved Overfaldet opstaaede Forvirring ordnede dog hurtig en Del af den preussiske Styrke sig og ydede en tapper, men forgæves Modstand. Feltmarskal Keith og Prins Franz af Braunschweig faldt, og Kongen selv saaredes let. Da ogsaa den venstre Fløj blev omgaaet og bragt i Forvirring, ansaa Kongen videre Modstand for haabløs og farlig og gav Befaling til Tilbagetog. De preussiske Tropper besatte Kreckwitzer-Højderne kun $7\frac{1}{2}$ Km. fra Valpladsen, hvor Østerrigerne trods den vundne Sejr ikke angrebe dem. Preussernes Tab var 9,000 Mand, 101 Kanoner, 30 Faner og største Delen af Lejrmateriellet, medens Østerrigerne mistede 6,000 Mand, 10 Kanoner og 3 Faner. 2) 21. Maj 1813 sejrede Franskmændene ved H. under Marmont og Macdonald over Russerne og Preusserne. *B. P. B.*

Hochstetter, Ferdinand v., østerrigsk Geolog og geografisk Forfatter, født i Esslingen i Wiirttemberg 30. Apr. 1829, død i Oberdobling ved Wien 18. Juli 1884. Han studerede oprindelig Teologi, men kastede sig senere over Naturvidenskaberne og tog Doktorgraden i Tiibingen. 1856 blev han Privatdocent ved Universitetet i Wien. Aaret efter deltog han som Geolog i Novara-Ekspeditionen, som han dog 2 Gange forlod, paa Ceylon og Ny-Zealand. Det sidstnævnte Land undersøgte han meget omhyggelig, baade Nordøen og Sydøen, og hans Bog »Neuseeland« [Stuttgart 1863] er endnu Hovedværket over disse Øer. Efter sin Hjemkomst til Wien 1860 blev han Professor i Mineralogi og Geologi ved Polytechnicum og virkede som Lærer her indtil 1881. Han berejste 1863 Schweiz og Italien, 1869 Tyrkiet og 1872 Rusland og Ural-Bjærgene. 1866—82 var han Præsident for det geografiske Selskab i Wien. Blandt hans talrige geografiske Skrifter kunne foruden det nævnte »Neuseeland« fremhæves »Reise der österr. Fregat Novara um die Erde« [den geol. Del, Wien 1864—66], »Uber den Ural« [Berlin 1873], »Asien, seine Zukunftsbahnen und Kohlenschatze« [Wien 1876] samt i Forbindelse med Hann og Pokorny »Allgemeine Erdkunde« [4. Opl. Prag 1886]. Af geologiske Skrifterbleve særlig hans Lærebøger meget benyttede; desuden har han behandlet Ny-Zealand's Geologi og Palæontologi. (Litt.: Heger, »F. von H.« [i »Mitteilungen der Wiener geogr. Gesellschaft« 1884; heri en Liste over alle hans Skrifter]). *C. A.*

Hochstädt, bayersk By ved Donau, $7\frac{1}{2}$ Km. N. 0. f. Byen Dillingen, har været Skuepladsen for forskellige Kampe. 11. Aug. 1081 sloges her Frederik af Staufen med den kgl. Hær under Herman af Luxemburg, og 20. Septbr. 1703 overrumpledes den kejserlige Hær under Grev Styrum af Franskmændene under Marskal Villars og led et betydeligt Nederlag; endelig sejrede ved H. 13. Aug. 1704 de forenede tyske, engelske, hollandske og danske Tropper, tilsammen ca. 52,000 Mand, under Prins Eugen af Savojen og Mariborough over den ca. 56,000 Mand stærke franske og bayerske Hær under Marskal Tallard og Kurfyrst Max Emanuel. Tallard, der kommanderede højre Fløj, mod hvilken Hovedangrebet rettedes, indesluttedes ved denne Lejlighed i Blindheim (s. d.), hvor han den følgende Nat maatte overgive sig med 27 Bataillioner og 12 Eskadroner, hvorfor Englænderne benævne Slaget efter denne By. De forenede Troppers Tab var ca. 12,000 Mand, medens Franskmændene og Bayrerne tabte ca. 25,000 Mand og største Delen af deres Skyts. *B. P. B.*

Hock [hå'k], egl. Afkortning af Hochheimer, bruges i England som Betegnelse for alle Rhinskvine. H. anvendes meget ved Middagsmaaltidet, idet gerne Gæsterne faa Valget mellem H. og Sherry, hvorimod Rødvin, *Claret*, først skænkes, efter at det egentlige Maaltid er sluttet, og Damerne have forladt Spisestuen. *V. S.*

Hockey [hå'ki] (Slagbold) er et engelsk Boldspil. Der bruges et Slagtræ med langt Skaft og en Bold hertil. 2 Partier staa over for hinanden; hver af dem har et ved en Linie afgrænset Maal. Bolden lægges i Midten, og det gælder nu om at drive den over det fjendtlige Partis Maal. Det er et livligt og kraftigt Spil. *K. A. K.*

Hocktide [hå'ktaid] ell. *Hockday* [hå'kde.i], en Festdag, der forhen holdtes i England, særlig i visse Egne, saaledes Lancashire, anden Tirsdag efter Paaskeugen (16. Dag efter Paaskedag), med forskellig Lystighed. Kvinderne spændte bl. a. undertiden Snore tværs over Gaderne og nødte de forbigaaende til at give Pengegaver, som anvendtes i veldædigt Øjemed. Dagen forud, om Mandagen, havde Mændene samme Ret. Festens Oprindelse forklares forskellig. *V. S.*

Hoc lōco (lat.), forkortet *h. l.* = paa dette Sted.

HOC **vōlo, sic iubĕo,** *sit pro ratione voluntas* (lat.). Jeg vil det, jeg befaler det; min Vilje maa være Grund nok. Citat af Juvenal, Satire VI, Vers 223 (ofte citeres: *sic volo . . . . , stat pro . . . .*). *A. Mr. L.*

Hodbrodd, dansk Sagnhelt, Helge Hundingsbane's Modstander.

Hoddmime's Skov ell. **Holt, det Sted, hvor-** paa det eneste efter Ragnarok tiloversblevne Menneskepar, Liv og Livtrase, redder sig. Hoddmime (o: »Skattens Mime«) hænger vistnok sammen med Visdomsguden Mime og med Træet Ygdrasil. *A. M. D.*

Hodegetik, Hodegēse (græ.), Anvisning til metodisk Studium af en Videnskab.

Hodeida (Hodéda), befæstet tyrkisk By i det arabiske Landskab Jemen, ved Kysten af det røde Hav, med en Red og ca. 25,000 Indb. H. er Midtpunktet for Udførselen af Kaffe samt af Bomuldstøjer, Perler, Senna, Myrra etc. *C. A.*

Rodeli, Frans Oskar Leonard, svensk dramatisk Forfatter, (1840—90), blev 1860 Skuespiller, 1870 Redaktør for det humoristiske Blad »Søndags Nisse«. Over 100 Lystspil ere forfattede eller bearbejdede af ham. Af dem: »En sondag i det gröna« [1861], »Andersson, Petersson och Lundstrom« [1866], »Familjen Trogelin« [1868], »Syfröknarne« [s. A.], »Tre par skor« [1881]. Flere af disse Stykker have ligesom H.'s Viser og S Kupletter vundet stor Popularitet. *L. W~ll.*

Hoder, i nordisk Mytologi Balders Banemand; hans oprindelig mytiske Karakter er meget uklar; i i den nordiske Eddadigtning synes han at have Plads inden for Gudeverdenen; men først i Snorre's Edda betegnes han udtrykkelig som en af Aserne. I den efterhedenske norske Saga om H. og Balder i Sakse's 3. Bog er han nordisk Kongesøn og er hævet til at være Fortællingens Helt. *A. O.*

Hodges [hå'dżez], William, engelsk Landskabsmaler, (1744—97), var en af R. Wilson's betydeligste Elever og dyrkede især det eksotiske Landskab; som Deltager i Cook's 2. Opdagelsesrejse fik han Lejlighed til at se sig godt om. Han udstillede talrige Prospekter fra Ny-Zealand og Ostindien, men gjorde dog ikke stor Lykke: den nationale Landskabskunst begyndte nu at faa Vind i Sejlene, og til sidst gik H. over i praktisk Bankvirksomhed. Han malede ogsaa Teaterdekorationer og udførte Shakespeare-Illustrationer. 1787 blev han Akademimedlem. *A. Hk.*

Hodgkinske Sygdom se Pseudoleukæmi.

Hodgkinson [hå'dżkinsən], Eaton, engelsk Videnskabsmand paa Ingeniørvæsenets Omraade, født 26. Febr. 1789 i Anderton (Cheshire), død 18. Juni 1861 nær ved Manchester. Efter Faderens Død maatte han først hjælpe sin Moder med at bestyre den lille Landejendom, de ejede; men da han aldeles ikke havde Lyst hertil, overtalte han 1811 sin Moder til at flytte til Salford, Manchester, og her begyndte han at studere, blev bekendt med John Dalton o. a., og allerede 1822 fuldendte han sit første selvstændige Arbejde: »On the transverse strain and strength of materials«, hvori han teoretisk og eksperimentalt behandler Bøjning. Om hans Liv er der ikke stort mere at berette; Mærkepunkterne dannes af de forskellige banebrydende Arbejder, han fra Tid til anden udsendte, og af hvilke de vigtigste ere: »On the forms of the catenary in suspension bridges« [1828], 1830 en Fortsættelse af Behandlingen af Bøjning, 1840 det, der har gjort ham mest berømt: »On the strength of pillars of cast iron and other materials«, 1846 »Experimental researches on the strength etc. of cast iron«. Efterhaanden som han vandt sig et Navn, kom han naturligvis i Berøring med de bekendte Ingeniører paa den Tid, saaledes Fairbairn og Stephenson; mange af hans Eksperimenter udførtes paa W. Fairbaim's Fabrik og sammen med denne, og han assisterede Rob. Stephenson ved Konstruktion af Conway- og Britannia-Broerne. 1847 blev H. Professor i Mekanik ved *University College*, London. *A. O—d.*

Hodgs., ved naturhistoriske Navne Forkortning af Bryan Houghton Hodgson [hå'dżsən], engelsk Zoolog, født 1. Febr. 1800, død 28. Maj 1894. 7. *C,*

Hodgson [hå'dżsən], John Evan, engelsk Genremaler, født I. Marts 1831 i London, død smst. 19. Juli 1895. Sin Barndom tilbragte han hovedsagelig i Rusland; han uddannedes i Kunst paa Akademiet i London. En Rejse i Slutningen af 1860'erne til Nordafrika gav hans Kunstner-bane en ny Retning, der snart bragte ham et anset Kunstnernavn: tidligere havde han dyrket det hjemlandske, ofte historiske, Genremaleri (»Vildttyve«, »T. More's Datter i Holbein's Atelier«, »F. Drake's Hjemkomst« etc), nu malede han med betydelig koloristisk Kraft og morsomt Fortællertalent etnografisk paalidelige Billeder fra Orienten. Meget populære bleve »Arabiske Fanger« [1870], »Arabiske Hyrder«, »Pashaens sorte Vagt«, »Barberstue i Tunis«, »Skærsliberen«, »Arabisk Patriark«, »Slangetæmmeren« [1872], »Tunesisk Fuglehandler« etc; fra 1887 er »Robert Burns«. H., der 1879 blev virkeligt Medlem af London's Akademi (paa »Skibbruden«), var *Librarian of the Roy. Academy*; han skrev ogsaa om Kunst. *A. Hk.*

Hodiérnus (lat.), hvad der hører til Dagen i Dag; *ad hodiernum diem*, indtil i Dag.

Hodister, Arthur, belgisk rejsende, født i Bruxelles 14. Aug. 1847, dræbt i Afrika 15. Maj 1892. Efter Rejser i Indien, paa Filippinerne, Ny-Kaledonien og i Australien traadte H. 1883 i *Comité d'étude du haut Congo*'s Tjeneste og deltog senere paa forskellig Maade i Ekspeditioner i Congo-Egnene, hvor han bl. a. oprettede Handelsstationer. Som Leder af et stort kommercielt Foretagende — *Syndicat commerciel du Katanga* — drog han i Spidsen for en Snes Europæere til de øvre Congo-Egne, hvor han og fiere af hans Ledsagere Maj 1892 nedsableides under en alvorlig Opstand mod de Hvide af arabiske Slavehandlere. *O. I.*

Hodmezö-Vasarhely [ho'dmæzo.va! ša.rhælj], By i det sydlige Ungarn, Komitat Csongrad, 21 Km. N. N. 0. f. Szegedin ved Jærnbanelinien Czaba—Szegedin, har (1890) 55,500 hovedsagelig magyariske reformerte Indbyggere. H. er meget omfangsrig, har et reformert Gymnasium og er trods sine Dæmninger ofte udsat for Oversvømmelser fra Theis. Byen har store Kvægmarkeder, og i Omegnen findes Vin- og Frugtdyrkning. Navnet H. skyldes Bæveren *{hud)*, der tidligere var meget udbredt her. *Joh. F.*

Hoë von Hoënegg, Matthias, luthersk Teolog, født ca. 1580 i Wien, død 1645 som Overhofpræst i Dresden. Ved det kursachsiske Hof

havde han under svære politiske Forhold (Trediveaarskrigen) en indflydelsesrig Stilling, som han just ikke altid benyttede paa den heldigste Maade. Det var ham, der i sit rasende Had til Calvinisterne (hvem han beskyldte for i 99 Punkter at stemme overens med Arianer og Tyrker) bevægede den svage Kurfyrste Johann Georg I til at svigte Böhmen's Protestanter (der jo havde valgt den reformerte Kurfyrst Frederik af Pfalz til Konge) og senere bidrog til Afslutningen af den sørgelige Fred i Prag (1635), der prisgav Protestanterne i Østerrig, Böhmen og Pfalz til Kejseren. *J. P. B.*

Hoecke [hulke], 1) Jan van den, flamsk Maler, født i Antwerpen 1611, død smst. 1651. Elev af Rubens, i hvis Værksted han arbejdede, sluttede han sig i senere Arbejder nærmest til van Dyck. Hans anseligste Billeder findes i belgiske Kirker og i Wien. *K. M—n.*

2) Robrecht, flamsk Maler og Raderer, født i Antwerpen 1622, død efter 1665, ret dygtig Maler af Billeder med Smaafigurer, oftest Soldaterscener; særlig rigt repræsenteret i Wien. *K. M—n.*

Hoeckgeest [hu!kχe.st] (ell. Houckgeest), Gerard, hollandsk Arkitekturmaler, født omtr. 1600, rimeligvis i Haag, hvor han 1625 blev Medlem af Lukas-Gildet, 1639 bosat i Delft, hvis Kirkeinteriører i Reglen ere Motivet for hans sobre og smukke Billeder. Et saadant fra 1655 i den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn er hans senest daterede. Han synes tillige at have ernæret sig som Brygger. *K. M—n.*

Hoefnagel [hu!fnaχel], Joris, flamsk Tegner og Miniaturmaler, født i Antwerpen 1545 (eller 1543), død i Prag før 1600, udførte paa Rejser i Frankrig, Spanien og England som pur ung de Tegninger, der offentliggjortes i Bruins *Civitates orbis terrarum.* Senere virkede han som Miniaturmaler i München og Wien; hans Hovedværk er en *Missale romanum*, som findes i Wien's kejserlige Bibliotek. *K. M—n.*

Hoeks [hulks] (lat.: *hamatici* ɔ: bevæbnede med Harpuner, Hager), et middelalderligt Parti i Holland, der skyldte Kampene i Midten af 14. Aarh. mellem Margrete af Hennegau og hendes Søn Vilhelm om Holland sin Oprindelse. Det var et Adelsparti, der kæmpede for Grevinden mod den rige Borgerstand, og Navnet skal være opstaaet, fordi de havde pralet af, at de vilde dræbe deres Modstandere med Harpuner ligesom Kabliover, et Navn, der tillagdes Modpartiet. Striden endte først i Slutn. af 15. Aarh. *M. M.*

HoekscheWaard [hu!ksχeva.rd] se Beijerland.

Hoel, Halvor Nilssøn, norsk Bonde og Politiker, født i Næs paa Hedemarken 1766, død 1850, stillede sig allerede 1815, da han havde overtaget sin Fædrenegaard H. ved Mjøsen lige over for Helgeøen, i Opposition til Egnens gejstlige Øvrighed, sattes under Tiltale for at have forført til eller været medvirkende Aarsag i Mened, Kirkeran og intenderet Mord, men blev frifunden for videre Tiltale. Under det store Uaar 1812 dannede han en Ring af hedemarkske Gaardbrugere, der havde til Hensigt at drive Kornprisen op, og havde, efter hvad der almindelig troedes, sat i Scene de Opløb, som i Maj 1813 fandt Sted i Bergen og Throndhjem. Han agiterede 1814 for at komme paa Rigsforsamlingen paa Eidsvold; men da dette ikke lykkedes ham, fremsendte han gennem Professor G. Sverdrup et Grundlovsforslag, hvis Tendenser gaa i samme Retning som den langt senere Jaabækske Bondebevægelse. Han vægrede sig ved at aflægge Troskabsed til Kong Christian Frederik og ses allerede Sommeren 1814 at være traadt i Forbindelse med Svenskerne. Han valgtes som 2. Repræsentant for Hedemarken's Amt til Stortinget 1815—16; men Valget forkastedes med 57 mod 26 Stemmer paa Grund af ovennævnte Tiltale. Til Stortinget 1818 blev han 1. Suppleant. Da han 1818 satte i Scene de store Bondeopløb, der gik ud paa at opløse Stortinget, blev han undergivet Tiltale og ved Højesteretsdom af 14. Marts 1826 dømt til Fæstningsarbejde i 1 Aar, men benaadedes helt af Kongen, der af Hensyn til forskellige økonomiske Tab, han havde lidt uforskyldt, tilstod ham en Pension af sin Partikulærkasse. H. levede siden meget tilbagetrukken og vilde paa Provokation af Oppositionspressen i Slutningen af Karl Johan's Regeringstid ikke være sig nogen Skyld bevidst hverken i den gamle Forbrydelse eller i Rejsningen af 1818. Opfattelsen af hans Person var meget forskellig, som hans Karakter var en Blanding af meget forskellige Egenskaber. Han rostes fra de fleste Kanter for sin Hjælpsomhed mod fattige og for sin store Gæstfrihed. Som Gaardbruger var han dygtig, han lagde sig efter Havedyrkning og Frugtavl og fik herfor Landhusholdningsselskabets Sølv- og Guldmedailler. Som Politiker var han altid løs, upaalidelig og lidenskabelig. (Litt.: Y. Nielsen, »Norge's Historie efter 1814«, I [43 ff., 146 ff. og 233 ff.]; O. A. Øverland, »Af Sagnet og Historien« [S. 179 ff.]). *O.A. 0.*

Hoëvell [ho'efel], Walter Robert, Baron van, nederlandsk Forfatter, født i Deventer 15. Juli 1812, død i Haag 10. Febr. 1879, blev Præst, senere kirkelig Tilsynsmand i Ostindien, 1848 Medlem af andet Kammer, 1862 Medlem af Statsraadet. De fleste af hans Skrifter dreje sig om Forhold og Tilstande i hollandsk Ostindien, saaledes: »Batavia. Episode uit de Geschiedenis van Neerlandsch Indië« [Batavia 1840], »Reis over Java, Madura en Bali in't midden van 1847« [1849] og »Uit het Indisch leven« [1865]. *A. I.*

Hoeven [hu!fen], Jan van der, hollandsk Zoolog, født 9. Febr. 1801 i Rotterdam, død 10. Marts 1868. Han studerede Naturvidenskab i Leyden, senere i Paris, og nedsatte sig derefter som praktiserende Læge i sin Fødeby. 1826 blev han ekstraord. Professor, 1835 ord. Prof. i Zoologi. Hans mest bekendte Arbejde er den i sin Tid særdeles meget benyttede »Handboek der dierkunde«, 1—3 [Leyden 1827—33], der oversattes paa Tysk af Schlegel [2 Bd., 1850—56]. Blandt hans øvrige videnskabelige Arbejder kunne nævnes: »Recherches sur l'histoire naturelle et l'anatomie des Limules« [Leyden 1838], »Redevoeringen en verhandelingen« [Amsterdam 1846], »Bijdragen tot de naturlijke Geschiedenis van den Negerstam« [Leyden 1842] og »Philosophia zoologica« [Leyden 1864]. *J. C.*

Hoeye [hu!je], Rombout, van den, var meget virksom som Udgiver af Kobberstik i Holland i 17. Aarh.; hans Virksomhed falder ca. 1650, og en Mængde interessante historiske Blade, deriblandt flere vedrørende Danmark, udgik fra hans Forlag. Om og hvor mange af disse Blade H. selv har stukket, er ubekendt. En betydelig Del

af dem opbevares i Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn. *A. Ls.*

Hof. Dette Udtryk, der i den hedenske Tid i Norden brugtes om Gudehusene eller Templerne, afløste i Løbet af 12. og 13. Aarh. Ordet Hird (s. d.) og blev Betegnelse saavel for Kongens Bolig eller Opholdssted, der i hine Dage hyppig vekslede, som for Kongen selv i Forening med hans Hofstat eller Indbegrebet af de Kongen dels til hans private Opvartning og Underhold, dels til hans Forsvar og Værdigheds Forherligelse, dels endelig til Bistand ved Udøvelsen af hans Regeringsmyndigheds Rettigheder og Pligter omgivende Personer. Selvfølgelig maatte Karakteren og Omfanget af Hofstaten, hvis Tilværelse tør anses for at være lige saa gammel som selve Kongedømmet, og som genfindes saa godt som til alle Tider og hos alle Folkefærd, tit rigtignok i meget primitive og barokke Former, skifte med de skiftende Tiders Krav. Hos de orientalske Nationer og i det vest- og end mere i det østromerske Kejserdømme lagdes Vægten fortrinsvis paa, hvad der kunde brede Glans over Herskerhuset og fremkalde ærbødig Underdanighedsfølelse hos Mængden. Derfor omgaves Herskeren af et vidt drevet og i vore Øjne smaaligt og latterligt Ceremoniel (s. d.), og H. kom til at omfatte en Hærskare af Tjenestemænd af forskellige Gradationer med de sælsomste Forretningshverv og endnu sælsommere Navne, medens man samtidig ved en lejet, af Barbarer rekruteret Livvagt søgte at beskytte sig mod Palatsrevolutioner, Folkerejsninger og andre Barbarers Angreb. Hos de krigerske Stammer af gotisk-germansk Æt, som efter Romerrigets Opløsning efterhaanden genopbyggede Europa, traadte derimod Krigerfølget i Forgrunden og gav Hoflivet dets Præg. Hos dem var det Fyrstens vigtigste og fra først af maaske eneste Opgave at være Anfører i Krigen til Forsvar ikke mindre end til Erobring, og derfor blev Hofstaten ogsaa enkel, jævn og væsentlig af krigersk Art med deraf hidledte Benævnelser og bevarede dette sit Mærke gennem lange Tider, selv efter at den voksende Kulturudvikling havde udvidet Statsbegrebets Indhold og Omraade og dermed ogsaa de fyrstelige Regeringsopgaver langt ud over den snævre Synskreds, fra hvilken det havde taget sit Udspring.

Henimod Middelalderens Slutning, da Renaissancen begyndte sin Gang gennem Europa, vaagnede i de romaniserede Stater gamle cæsariske Hoftraditioner af deres Dvale, og især det spanske H. under Karl V og hans Efterfølgere kom til at danne Udgangspunktet for en ny Æra i saa Henseende. Spanske Hofskikke og spanske Hofmoder bleve toneangivende for de andre Stater og vidste selv i de nordiske Riger at skaffe sig Indpas, indtil de omsider maatte vige for den Prestige, der knyttede sig til Frankrig og Ludvig XIV, hvis Hofhold, med en lysere og livligere Etikette end den stive spanske, hurtig blev Genstand for de øvrige Fyrstehoffers Misundelse og Efterligning. Kongens berømte Sætning: *l'état c'est moi* fandt paa dette Omraade sin fuldeste Virkeliggørelse, og H. og Statsregering indfiltredes saaledes i hinanden, at Statens Embedsmænd, i alt Fald de højere blandt disse, tillige betragtedes som Led i Hofkredsenes Trinfølge og derigennem til Dels vandt forøget Nimbus hos det store Publikum, i hvis Forestillingsrække Hoflivet stod som Toppunktet for jordisk Herlighed. En Levning fra den Tids Opfattelse, hvorefter i øvrigt ikke blot Suverænen og hans Ægtefælle, men ogsaa de Tronen nærmest staaende Prinser og fyrstelige Damer hver fik deres særlige H. og Hofstat, har endnu holdt sig i det diplomatiske Sprog og er derfra mærkeligt nok gaaet over i det journalistiske, idet »H.« her, saavidt udenrigske Anliggender angaar, ofte bruges for netop at betegne selve Regeringen (Kongen og hans Ministerium) i det Land, hvorom der i det enkelte Tilfælde er Tale, og fremmede Gesandter jævnlig nævnes som akkrediterede ved det og det II. i Stedet for, som det i Virkeligheden burde hedde, hos den og den Suveræn.

Efter den franske Revolution og de nyere konstitutionel-monarkiske Ideers Sejr ophørte den nære Forbindelse mellem H. og Stat, mellem H.'s og Statens Tjenestemænd, og enhver af dem traadte tilbage til den Sfære, hvor de hørte hjemme. — Nutidens Hof holdninger forestaas almindeligvis af en Hofmarskal (Overhofmarskal). Han staar i Spidsen for samtlige H.'s Embeds- og Bestillingsmænd og vaager over, at hver især opfylder de dem paahvilende Pligter, og han har Overledelsen af det hele Hofceremoniel. Han affatter Reglementerne for de forskellige officielle Højtideligheder ved H. (fyrstelige Bryllupper og Formælingsindtog, Daabsakter, Bisættelser o. desl.); han udsteder Kundgørelser om de kongelige Audienser og Kurafholdelser ved særlige Lejligheder, om den forskellige Paaklædning ved disse, om Anlæggelsen af H.- eller Kammersorg i Anledning af Dødsfald i Kongehusets Slægt eller af Suveræner og fyrstelige Personer ved andre H. og paaser endelig, at den foreskrevne Etikette iagttages overalt, naar Suverænen og hans Gemalinde træde i officiel Berøring med Undersaatterne. I Reglen bistaas han af en eller flere Ceremonimestere (Overceremonimester), hvis Forretninger antydes af deres Navn, og efter deres oprindelige Bestemmelse af Kammerherrer (tidligere ogsaa Overkammerherrer; i Norge og Sverige tillige Kabinetskammerherrer), Kammerjunkere og Hof junkere; men dette sker nu om Stunder, i det mindste ved de nordiske H., kun undtagelsesvis ved særlige Festligheder, de nævnte Charger uddeles nu nærmest som Titler, med hvilke under sædvanlige Forhold intet særligt Hverv er forbundet. Under Hofmarskallen sortere et Ekspeditionskontor, Hofmarskallatet, og et stort Antal underordnede Funktionærer, saasom Hoffourerer, under hvem den daglige Økonomis Besørgelse og Regnskabs Aflæggelse hører, Økonomiforvaltere, Taffeldækkere, Kældermestere, Overkøgemestere o. fl., der atter have andre under sig.

Til H. hører fremdeles en Adjutantstab af Officerer af de forskellige Vaaben under en Chef (Generaladjutant) og i Forbindelse hermed ved flere H. et Drabant- og Heroldkorps og en Livvagt — i Mangel af hvilken visse Afdelinger af Hæren, i alt Fald i Navnet, ere satte i nærmere Forbindelse med Suverænens Person, saaledes i Danmark Livgarden og Gardehusarregimentet, i Norge Jægerkorpsets 1. Kompagni (tidligere i Garnison i Stockholm)—; endvidere Staldetaten, under en Overstaldmester, med Staldmestere, Ridejunkere og den underordnede Stald- og Vognbetjening; ved flere H. endelig en Jagtetat — hvorved maa erindres,

at Jagtrettens Udøvelse i Statsskovene sædvanlig er Suverænen forbeholdt — under en Overjægermester med undergivne af mange forskellige Grader. Om Titlerne: Hofjægermester, Jægermester og Jagtjunker, der jævnlig uddeles ved de nordiske H., gælder, hvad nys ovenfor er anført om Kammerherretitlerne m. v.

Til de overordnede Hoffunktionærer eller Hofkavalererne maa ogsaa henregnes den kongelige Kabinetssekretær, der har et Ekspeditionskontor under sig, og hvis Embede væsentlig bestaar i at forelægge Kongen til Resolution de Andragender, der indkomme til Suverænen personlig, f. Eks. om Understøttelse af Kongens Chatolkasse, eller som ikke have været Kongen foredragne i Statsraadet eller været ham refererede af den vedkommende Minister personlig, og til Underskrift de Sager, i hvilke kgl. Resolution er falden, men som af en eller anden Grund ikke endnu ere blevne underskrevne. Der er derhos som oftest ansat en kgl. Haandbibliotekar, forskellige gejstlige (deriblandt en kgl. Konfessionarius), Læger (Hofmedici, Livlæger, Livkirurger) o. s. v. Særlig under Dronningens Hofstat maa nævnes Overhofmesterinden, en Hofchef, en Kabinetssekretær, et større eller mindre Antal Hofdamer og mange underordnede, kvindelige Funktionærer. De øvrige Hof holdninger staa naturligvis baade i Omfang og ydre Glans tilbage for Suverænens og rette sig i saa Henseende væsentlig efter vedkommende fyrstelige Persons Nærhed til Tronfølgen. Endnu skal blot bemærkes, at til H.'s Herrer og Damer i videre Forstand kunne i Danmark ogsaa til en vis Grad henregnes Lensgreverne og Lensfriherrerne med deres Hustruer, idet det ved Privilegierne af 25. Maj 1671 forudsættes, at de ved deres Nærværelse ville bidrage til »H.'s Lustre«.

Udgifterne til den kongelige Hofholdning bestrides af Civillisten (s. d.); de paa det paagældende Finansbudget hertil bevilgede Midler forvaltes af en kgl. Hofintendant med det fornødne Kontorhold. De øvrige Hofholdningers Udgifter afholdes af de dertil bevilgede Apanager (s. d.).

Titelen »H.« i Forbindelse med og foran den vedkommendes Bestilling meddeles ikke sjælden efter Ansøgning til Kunstnere, handlende eller næringsdrivende, men den indeholder i sig selv ingen Borgen for, at de besidde fremragende Dygtighed i deres Fag, eller afgiver Vidnesbyrd om, at de virkelig benyttes af H. *C. V. N.*

Höf (vendisk *Regnizi*), By i den bayerske Regeringskreds Oberfranken, i en Dal ved Saale, 6 Km. fra den sachsiske Grænse, danner et Knudepunkt for Jærnbanelinier til Bamberg, Eger, Steben og Leipzig, og har (1895) 27,600 hovedsagelig evangeliske Indb. Omkring Byen, der er genopbygget efter Branden i Septbr. 1823, findes endnu bevaret en Del af de gamle Stadsmure og Grave. Blandt Byens 4 Kirker (3 evangeliske, 1 katolsk) nævnes Michaelis-Kirken, bygget 1230. H. er Sædet for en Landsret, en Amtsret, et Kammer for Handelssager, en Filial af Rigsbanken og et Gymnasium. H. er Midtpunktet for den oberfrankiske Uld- og Bomuldsindustri; ogsaa med Hensyn til Tekstilindustrien indtager den en fremragende Stilling i Bayern, endvidere findes Jærnstøberi, Fabrikation af Maskiner, Kemikalier og Eddike samt Bryggeri og Garveri. H., tidligere Regnitzhof, blev anlagt ca. 1080, kom 1373 til Borggreverne af Nürnberg, antog 1529 Reformationen, kom 1792 til Preussen, 1806 til Frankrig og 1810 til Bayern. H. var allerede paa Korstogenes Tid en livlig Handelsplads, allerede i 15. Aarh. fandtes betydelig Klædemanufaktur, og i 16. Aarh. grundedes Tekstilindustrien. *Joh. F.*

Hof, Herred, Jarlsberg Fogderi, Jarlsberg og Larvik's Amt, (1891) 2,227 Indb., er et Indlandsherred omkring den nedre Del af den store Ekern Sø og det derfra Syd over opgaaende Dal føre. Dette, der danner H.'s stærkest bebyggede Del, er indesluttet af skovbevoksede Bjærge og gennemløbes af et Vasdrag, som danner en Række af større og mindre Vande. Fjældene, der baade paa Dalens Vest- og Østside danne sammenhængende Partier, ere højest i den nordlige Del af H. og naa i Skibergfjæld paa Vestsiden af Ekern 631 M., men aftage betydelig mod Syd saavel paa denne som paa den østre Side af Dalen, hvor den højeste Top er Sletaas (556 M.). Hovedelven kommer under Navn af Løkenelven ind i Herredet Syd fra, gennemløber Søndre Bergsvand og et Par mindre Vande og gaar derpaa i en Bue ud i Hillestad Vand, af hvilket omtrent det halve hører under H. Fra dette Vand fører en kort Elv med lave Bredder ind i Haugestad- og Vikvandene, hvorfra Afløbet under Navn af Kopstadelven rinder ud i det lange Nordre Bergsvand. Den kun henimod 1 Km. lange, men stride Eidselv med den 8 M. høje Eidsfos er dette Vands Afløb til Ekern Sø, af hvilken den søndre Del falder ind i H. Vasdraget danner endnu et Par ganske betydelige Fosser, Sundbergfossen og Kopstadfossen, hvis Drivkraft udnyttes. Dyrkbar Mark findes især i Hoveddalføret, og navnlig dettes Vestside er velbebygget; her ligge saaledes Hovedkirken og en Flerhed af de største Gaarde. Paa Eidet mellem Ekern og Bergsvand ligger Eidsfos Jærnværk (s. d.) med 42 Huse og 333 Indb. Herredet har gode Skove, hvorfor ogsaa Skovbrug ved Siden af Agerdyrkning er Hovednæringskilden. Industrielle Anlæg ere i god Opkomst; saaledes er der foruden Eidsfos Værk 7 Savbrug og 3 Møller. Herredet dannes af to Sogne, Hof's Hovedsogn og Vatsaas Anneks, liggende i den sydlige Del ved Løkenelven. Hovedvej fører nu langs Hoveddalens Vestside til Eidsfos Værk og herfra videre Øst over Fjældene til Sande; Vejen fra Holmestrand til Lougendalen passerer tværs over Herredet langs Hillestadvandets Sydside. Herredets Areal er 158,5 □Km., hvoraf 13>5 • Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Hof, Herred, Solør Fogderi, Hedemarkens Amt, (1891) 2,880 Indb., er et i Øst og Vest langt, men i Nord og Syd smalt, paa begge Sider af Glommen liggende Skovdistrikt. Medens Længden indtil den svenske Grænse er over 52 Km., varierer Bredden mellem 4 og 15 Km. Glommen løber fra Nord mod Syd gennem Herredet og afdeler en mindre vestlig fra en større østlig Del; af disse er den første i sin vestre Halvdel bjærgfuld med hverandre krydsende Dalfører, hvis Afløb samles i den mod Glommen gennem Hukesjøen rindende Vestaa. Fjældene ere lave og skovbevoksede; det højeste er Kirkemofjældet. Den østre Halvdel af Terrainet V. f. Glommen er aabent, bakkeformet, veldyrket og tæt bebygget; her

ligger Hof Kirke. Terrainet paa Østsiden af Glommen er nærmest Elven fladt og sumpet, men ganske godt bebygget baade i den nordlige og sydlige Del; for øvrigt er det bjærgfuldt og kan nærmest betragtes som et sammenhængende Fjældplateau, ligesom paa Vestsiden gennemskaaret af i alle Retninger gaaende Dalfører. De største Bække her ere Gjeraaen, som fra Øst løber forbi Arneberg Kapel ud i Glommen, Rotneaaen, der gaar fraØst rundt Herredets højeste Fjæld, Husuklinten (521 M.), og saa bøjer mod Syd, den dermed parallelle lidt Vest for fra Sormsjø mod Nord rindende Sormaa, og Røgdenaa, som ligeledes har sine Kilder under Husuklinten, men løber mod Øst ud i Nordre Røgden Sjø paa Grænsen mod Sverige og fra denne mod Syd ud i Mellem Røgden Sjø og videre ud i Grue. Glommen flyder rolig og stille mellem høje Bredder, den danner hyppig forandrede Sandbanker, men egentlige Oversvømmelser ere yderlig sjældne. Skov dækker alle Aase, og Skovdrift er den vigtigste Næringskilde, Agerbrug mindre, da Jordbunden er mest mager Sand. Den egentlige Bebyggelse forefindes i Strøget langs Glommen samt paa Hukesjøens Nord- og Vestside. Med Undtagelse af et Par Gaarde i Herredets østlige Del finder man for øvrigt kun temmelig spredt liggende Sætre og af Finner beboede Torp i den saakaldte Finskog i den østligste Del af II. mod Svenskegrænsen. Herredet danner et Hovedsogn med Arneberg og Dulpetorpets Kapeller, det sidste i den østlige Kant. Af de mange store Gaarde kunne paa Vestsiden nævnes: Ommestad, Beitnæs, Borg, Bjertnæs, Kirkemo og Østmo; paa Østsiden Onstad, Arneberg, Stemsrud, der tidligere har tilhørt den Colbjørnsen'ske Familie, og hvorpaa endnu findes en gammel Bjælkestue, angivelig fra 1326, Kvæsæt, Sætre og Bjerke. Af industrielle Anlæg er der i Herredet 3 Møller,4 Savbrug og et Mejeri. Den bredsporede Kongsvinger—Flisen-Bane følger Glommen's venstre Bred med Station ved Arneberg; Hovedveje gaa langs begge Elvens Sider, af andre Veje kan mærkes en til Dels kørbar Vej til Dulpetorpets Kapel og derfra videre langs Nordre Røgden Sjø ind i Sverige. Herredets Areal er 417 □ Km., hvoraf 16 □ Km. Indsoer. *J. F. W. H.*

Hofacker, Ludwig, Præst i Württemberg, født 15. Apr. 1798, død 16. Febr. 1828. H. oplevede som Student en stærk kristelig Vækkelse og blev afgjort Pietist. Kun $4^1/_2$ Aar var han Præst, Vikar i Plieningen og Stuttgart, og Sognepræst i Rielingshausen, men fremkaldte en meget betydelig Vækkelse i den korte Tid, og hans Postil er i Hundredetusinder af Eksemplarer bleven udbredt over den halve Verden. Hans Styrke som Prædikant er hans Umiddelbarhed og det, at han altid taler om det centrale, Synd og Naade (»Predigten«, Stuttgart 1827). (Litt.: A. Knapp, »L. H.'s Leben« [Heidelberg, 5. Opl. 1883]). *H. O—d.*

Hofberg, Herman, svensk Oldgransker og Leksikograf, født 11. Juni 1823, død 1883, blev 1843 Student, 1852 Distriktslæge i Edsberg i Nerike, ansattes 1874 som Amanuensis ved Nationalmuseet og 1880 som Direktør for »Lifrustkammaren« i Stockholm. Af hans mange Arbejder skulle nævnes: »Nerike's gamla minnen« [1868], »Genom Sveriges bygder« [1872, 2. Udg. 1882], >Svenskt biografisk handlexikon« [1873—76], »Skildringar ur svenska folklifvet« [1879], »Svenska folksägner« [1882]. Han var desuden Redaktør for Publikationerne »Sverige, fosterlitndska bilder« [1876—78] og »Läsning i hemmet« [fra 1880]. *L. W—ll.*

Hofburg se Wien.

Hofdijk [ho!fdaik], Willem Jacobsz, nederlandsk Digter, født 27. Juni 1816, død 29. Aug. 1888, viste tidlig Kunstnertilbøjeligheder og vilde være Landskabsmaler, hvortil han blev opmuntret af den berømte Maler J. Bosboom; men hans Talent slog ikke til. Samtidig var han imidlertid begyndt at skrive, og hans »Kennemerland Balladen« [5 Dele, Haarlem 1850—52, 3. Opl. 1876] vakte Opmærksomhed ved deres friske Landskabsskildring. 1849 skrev han en historisk Roman paa Vers »Jonker van Brederode«, der udkom med en Fortale af Van Lénnep, efter hvis historiske Romaner han havde uddannet sig. 1850—86 var han Lærer i nederlandsk Historie og Litteratur ved Amsterdam's Gymnasium. Af hans Skrifter maa særlig nævnes »Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde« [Amsterdam 1856, 7. Opl. 1886]. Han kastede sig ogsaa med Begejstring over Studiet af det gamle Holland (»Historische Landschappen« [1856, 2. Opl. 1873], »Ons Voorgeschlacht« [6 Dele 1858—64, 2. Opl. 1873—75], »Leijdenswee en zegepraal« [1876] o. a.). Som dramatisk Forfatter er han ogsaa optraadt, men uden at opnaa store Resultater. Hans Evne ligger i det lyriske og malende. Hans Biografi er skreven af ten Brink. *A. I.*

Hofer, Andreas, Tyrolernes Fører 1809, født 22. Novbr. 1767 i St. Leonhard i Passeyer-Dalen, død 20. Febr. 1810 i Mantova. Han blev 1789 Værtshusholder i sit Fødested, Værtshuset »am Sand« (kaldtes derfor »Sandwirth«), og drev desuden Vin- og Hestehandel. Allerede 1796 forte han en Afdeling Tyrolerskytter i Kampen mod de franske Tropper ved Garda-Søen og viste 1803 stor Iver for Landstormens Ordning. Som ivrig Katolik og tro Tilhænger af det habsburgske Hus delte han sine Landsmænds Uvilje imod Tyrol's Tilknytning til Bayern 1805, og da han nød stor Anseelse uden dog at være særlig begavet, kaldtes han 1808 til Wien for at raadslaa om en Opstand under Hormayr's Ledelse. Opstanden udbrød i April 1809, og H. blev dens Fører; efter to tapre Kampe ved Bjærget Isel 25. og 29. Maj gjorde han sig til Herre i Innsbruck og fordrev de fremmede Tropper af Tyrol. Efter Slaget ved Wagram og Vaabenstilstanden i Znaim, som prisgav Tyrol til Franskmændenes Hævn, trængte disse paa ny ind i Landet; men det lykkedes H. at drive dem ud efter en ny Sejr ved Isel 13. Aug., og nu kaldte han sig med Rette Overkommandant i Tyrol og fik 4. Oktbr. til Løn af den østerrigske Kejser en Guldkæde med Fortjenstmedaille og dermed Adels Rang. 10 Dage senere stadfæstede Freden i Wien Tyrol s Afstaaelse, og H. underkastede sig derfor 2. Novbr.; men skuffet ved falske Rygter om Krigens Fornyelse og ophidset af den fanatiske Munk Haspinger kaldte han 12. Novbr. paa ny Landstormen til Vaaben og maatte nu snart vige for Overmagten. I Stedet for at flygte til Østerrig som de andre Førere holdt han sig skjult i to Maaneder i en

Alpehytte ved Brantoch, indtil en Landsmand Raffl forraadte ham 27. Jan. Han blev ført til Mantova og efter Keiser Napoleon's udtrykkelige Paalæg dødsdømt af Krigsretten og skudt 20. Febr. Medens han til det sidste havde haabet paa Frelse ved sin Kejsers Hjælp, gik han i Døden som en Helt. 1818 ophøjedes hans Børn i Adelsstand, og 1823 førtes hans Lig til Innsbruck's Hofkirke, hvor en Statue rejstes 1834. To Sønnesønner faldt som østerrigske Officerer, den ene 1848 ved Goito, den anden 1859 ved Magenta. H.'s Død er besungen i en velkendt Sang af J. Mosen og fremstillet i Skuespil af Auerbach og Immermann. (Litt.: Hormayr, »A. H.« [Leipzig 1817], samt i en væsentlig ændret Skildring: »Das Land Tirol und der Tirolerkrieg 1809« [Leipzig 1845]; Weidinger, »A. H. und seine Kampfgenossen« [3.Udg., Leipzig 1861]; Stampfer, »Sandwirth A. H.« [Freiburg 1874]). *E. E.*

Hofer, Ludwig von, tysk Billedhugger, født 1801 i Ludwigsburg, død Marts 1887 i Stuttgart, blev i en ganske ung Alder, paa Klenze's Foranledning, dragen med ind i Udsmykningen af Miinchen's Glyptotek, men sit afgørende Kunstnerpræg fik han først i Rom, hvor han opholdt sig 1823—38, omtrent 5 Aar som Elev af Thorvaldsen (hvis Daabsengel han udførte). Hans Kunst blev Thorvaldsen'sk, lidet original, men smagfuld og omhyggelig solid, hvad hans 2 kolossale, i Rom skabte, »Hestetæmmere« vise. Disse Marmorgrupper ligesom »Hylas's Rov« og en Del Marmorgengivelser af antikke og moderne Værker udførte han for Stuttgart's Slotshave. Foruden Idealfigurer som »Psyche«, »Den fortørnede Amor« (Rosenstein) og »Proserpina's Rov« [1880] har man fra hans Haand Monumentalværkerne Bronzerytterstatuen af Eberhard im Bart [Stuttgart's Slot], »Concordia« paa Jubilæumssøjlen [smst.], Rytterstatuen af Vilhelm af Wurttemberg og Statuen af Schiller [1882, Marmor], begge i hans Fødeby. *A. Hk.*

Hoff, Edvard Hans, norsk Officer, er født i Bergen fx. Apr. 1838, blev Student 1856, Sekondløjtnant med Udmærkelse 1860 og juridisk Kandidat 1862. Hans Forening af militær og juridisk Uddannelse sammen med hans store Arbejdskraft gjorde ham fra den tidlige Ungdom til en i Administrationen meget anvendt Mand. I Hæren avancerede han efterhaanden til Oberst (1889), ligesom han fra 1866 var Lærer ved Krigsskolen i militær Retspleje og Administration. 1863—77 var han paa forskellig Maade knyttet til Armédepartementet, hvor han fra 1879 var Ekspeditionssekretær, med Bibeholdelse af sin Officersstilling; 1874—77 var han tillige Brigadeauditør og 1866—84 endvidere Sekretær i forskellige departementale og kongelige Kommissioner vedkommende Hærens Administration. I det hele havde han en væsentlig Del i Forfattelsen af omtrent alt, hvad der udgik fra Armédepartementet efter 1877, og fik fra 12. Juli 1889, da han ved Dannelsen af Emil Stang's første Ministerium blev udnævnt til Forsvarsminister, ogsaa det konstitutionelle Ansvar for Sagerne. Sammen med sine øvrige Kolleger i Ministeriet gik han af ved dettes Dimission i Marts 1891. Fra Nytaar 1895 har han været Generalmajor og Brigadechef i Bergen samt Kommandant paa Bergenhus. Han har bl. a. udgivet en »Samling af Love m. v. Landmilitæretaten vedkommende for Aarene 1814—71« [Chra. 1878], hvis Fortsættelse han senere har udgivet i 5-Aars-Samlinger [Chra. 1876 ff.]. Derhos har han været en meget virksom publicistisk Forfatter, idet han som Medarbejder i »Morgenbladet« fra Midten af 1860'erne har deltaget i Diskussionen om noget nær alle i dette lange Tidsrum paa Dagsordenen staaende militære og militær-politiske Spørgsmaal. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II). *J. B. H.*

Hoff, Jacobus Hendricus van t', hollandsk Kemiker, er født 30. Aug. 1852. Han studerede i Delft 1869—71, uddannede sig derefter hos Kekulé i Bonn, hos Wurtz i Paris og hos Mulder i Utrecht og blev 1876 Docent i Kemi ved Veterinærskolen i Leyden; 1878 udnævntes han til Professor i Kemi, Mineralogi og Geologi ved Universitetet i Amsterdam, hvor han virkede, indtil han paa Grund af sine store Fortjenester af den fysiske og teoretiske Kemis Udvikling kaldtes til Berlin som Professor i teoretisk-fysisk Kemi; her har han allerede virket i nogle Aar. H. vandt først et Navn ved sine teoretiske Undersøgelser over de organiske Forbindelsers Struktur, ved hvilke han forklarede de forskellige »optisk isomere« Stoffers Bygning ved at antage en forskellig Ordning af Atomerne i Rummet; hans Anskuelser herom udviklede han i sit Arbejde »La chimie dans l'espace«, der senere udkom under Titelen »Dix années dans l'histoire d'une théorie« [1887]. Senere har han gjort sig fortjent ved sine Undersøgelser paa den fysiske Kemis Omraade; særlig har han af Raoult's Frysningslov draget interessante Slutninger med Hensyn til Saltenes Tilstand i fortyndede Opløsninger og til det osmotiske Tryk, som Opløsninger udøve mod en halvgennemtrængelig Hinde, ligesom han ogsaa har undersøgt Betingelsen for den kemiske Ligevægt ved forskellige Reaktioner. For Tiden (1898) udgiver han »Vorlesungen iiber theoretische und physikalische Chemie«. *O. C.*

Hoff, Johan Villiam, dansk Præst, er født II. Oktbr. 1832 i Rendsborg, blev Student 1851, cand. theol. 1857, hvorefter han blev Huslærer paa Gammel Køgegaard. 1860 blev han personel Kapellan i Vallekilde og Hørve. 1872 tilbød en Vennekreds i Egnen ham at blive Valgmenighedspræst, og Bethlehems-Kirken i Ubberup indviedes 1873; dertil kom 1882 en Filialkirke i Vallekilde. 1894 gav han efter for Opfordringen til at blive Præst i Vartov i Kjøbenhavn. H. er en Discipel af Grundtvig; skønt hørende til en bestemt kirkelig Retning har han dog altid nydt Anseelse hos de andre Retninger, og da Rørdam blev Biskop, var han selvskreven til at lede Bethesda-Møderne. Han har oftere ved Smaaskrifter taget Del i den kirkelige Forhandling og altid ved sin ireniske Færd og Tone gavnet ved sit Indlæg. Han har desuden skrevet: »Fra Kirken og fra Lønkammeret« [4. Opl., 1897] og et mindre Skrift: »Forkyndelsen i vore Dage« [1898]. *H. O—d.*

Hoff, Karl, tysk Genremaler, født 8. Septbr. 1838 i Mannheim, død 13. Maj 1890 i Karlsruhe, Elev af Karlsruhe's Kunstskole og af Vautier i Dusseldorf, siden 1878 ansat som Professor ved Karlsruhe Kunstskole, har fornemmelig malet Genrebilleder fra 17. og 18. Aarh., dygtig udførte Kostumestykker, i hvilke Kunstneren dog ogsaa

har nedlagt Følelse og Humor. Til hans Hovedværker regnes »Hvile paa Flugten« [1866], »Efterfødningens Daab« [1875, Berlin's Nationalgaleri] og »Sønnens sidste Hilsen« [1878, Dresden's Galen]; andre Værker: »Tartuffe og Elmire«, »Før Udmarchen«, »Mellem Liv og Død« [1885] etc. I Pjecen »Künstler u. Kunstschreiber« [1884] rettede han skarpe Angreb paa *Kunstkritikken*; skrev ogsaa »Schein, ein Skizzenbuch in Versen« [1878]. *A. Hk.*

Hoff, Karl Ernst Adolf von, tysk Geolog, (1771—1837), har bl, a. skrevet: »Geschichte der natürlichen Ver'ånderungen der Erdoberfläche« [3 Bd., Gotha 1822—34; fortsat af Berghaus med 2 Bd. 1840—41]. 1801—16 udgav han »Gotha-Kalenderen«.

Hoffensberg, Julius, dansk industridrivende, født 20. Juli 1828 i Kjøbenhavn, død 28. Marts 1895 smst. Efter at være oplært som Typograf i Nykjøbing p. F. og i et Par Aar at have været Assistent i Krigsministeriet overtog han 1855 et af en afdød Broder oprettet litografisk Etablissement. Dette drev han, til han 1874 blev Medstifter af det store grafiske Etablissement, »H., Jespersen & Trap« (fra 1878 »H. & Fr.Trap«), der foruden Litografi omfattede baade Bogtrykkeri og Boghandel. Han stod i Spidsen for dette Etablissement til 1888, da han paa Grund af Øjensvaghed trak sig tilbage. 1870 var han en Tid sammen med N. K. Ströyberg Ejer af Silkeborg Papirfabrik. *C. N.*

Hoffman, Charles Fenno, amerikansk Digter, født 1806 i New York, død 1884. Han studerede Jura og var en Tid Advokat, men opgav denne Stilling for at kaste sig over Litteraturen. 1833 berejste han Prærierne og udgav derefter en livlig Skildring af dem: »A Winter in the West«, der gjorde stor Lykke. 1840 kom »Greyslayer«, en Roman, 1842 »Vigils of Faith, and other Poems«. Desuden skrev han i forskellige Tidsskrifter en Række Noveller og Skitser, af hvilke de mest kendte ere » Sketches of Society «, der først vare trykte i Tidsskriftet »Literary World«, hvis Redaktør H. var i 18 Aar. *T. L.*

Hoffmann, Anton, dansk Skolemand, er født 12. Aug. 1830 i Kjøbenhavn, blev cand. theol. 1855, derefter Lærer og 1869 Inspektør ved Hovedstadens offentlige Skoler. Hans fremragende pædagogiske Dygtighed bragte ham tidlig frem i første Række. Sin største Gerning — uden for Skolen — har han haft som Leder gennem mere end 30 Aar af »Det pædagogiske Selskab«, der under ham fik stor Betydning og Indflydelse. Han var et virksomt Medlem af den Kommission, der udarbejdede Bestemmelserne af 29. Maj og 9. Aug. 1876 om Kjøbenhavn's Skolevæsen, er Medlem af Bestyrelsen for »Skolelærerstandens Understøttelsesforening«, »Borgervennen« m. m. *Fr. Th.*

Hoffmann, August, tysk Kobberstikker, født i Elberfeld I. Aug. 1810, død 15. Oktbr. 1872 i Berlin, var fra 1826 Elev af Akademiet i Düsseldorf og uddannedes særlig af J. Keller, besøgte 1838 München, senere Berlin og Paris. Blandt H.'s mange, dygtig udførte Blade skulle fremhæves: »Josefs Genkendelse« efter Cornelius [Fresko, nu i Berlin], »Hagar og Ismael« efter Steinbruck, »Madonna della Catina« efter G.Romano [Berlin], »Madonna med S. Hieronymus og S. Franciscus« efter Rafael [Berlin], Trosskjoldet efter Cornelius, Moses og Solon efter Kaulbach's Fresker i Berlin-Museet, »Hussiterprædiken« efter Lessing's Karton o. a., særlig efter Kaulbach's Shakespeare-Galeri. *A. Ls.*

Hoffmann, August Heinrich, kaldet von Fallersleben, tysk Sprogvidenskabsmand og Digter, født i Fallersleben i Hannover 2. Apr. 1788, død i Korvei 17. Jan. 1874. Han studerede tysk Filologi under Benecke i Gottingen, senere i Bonn, og 1821 gammelnedertysk Litteratur i Leyden; 1823 blev han »Kustos« ved Universitetsbiblioteket i Breslau og 1830 Professor ved Universitetet; 1827—39 foretog han en Del videnskabelige Studierejser i Østerrig, Danmark, Belgien, Holland og Schweiz og udgav en Mængde videnskabelige Skrifter, som »Bonner Bruchstücke des Otfried« [1822], »Althochdeutsche Glossen« [1826], »Williams Übersetzung und Auslegung des Hohenliedes« [1827], »Fundgruben fur Geschichte deutscher Sprache und Litteratur« [2 Bd., 1830—37], »Reineke Vos« [1834], »Sumerlaten, mittelhochdeutsche Glossen« [1834], »Fragmenta theotisca« [1834, 2. Opl. 1841], og især Studier og Samlinger til gammelnederlandsk Litteratur, »Horae Belgicae« [12 Dele, 1830—62]; sammen med M. Haupt »Altdeutsche Blätter« [2 Bd., 1835—40]; desuden en Del litteraturhistoriske Monografier og »Geschichte des deutschen Kirchenliedes bis auf Luther« [1832, 3. Opl. 1861]. Som tysk Digter var han allerede optraadt 1821 med »Gedichte und Romanzen«, og han udsendte fra Tid til anden Samlinger af Smaadigte, som vidne om en medfødt Begavelse for det musikalske og sangbare og i en sjælden Grad have fundet Indgang i Folkets brede Lag, som f. Eks. »*Deutschland*, Deutschland viber alles« [skreven paa Helgoland 1841], men i mange af dem hersker en satirisk, epigrammatisk og aggressiv Form, især naar han gør sig til Talsmand for Tidens herskende politiske Anskuelser, som i »Unpolitische Lieder« [2 Bd., 1840—41], for hvis Tendens han blev afsat uden Pension ved Dekret af 1842. Han maatte nu i flere Aar fore et omflakkende Liv, stadig udsat for politisk Forfølgelse og udvist af de fleste Forbundsstater, indtil han 1845 opnaaede Hjemstedsret i Mecklenburg og 1848 blev »rehabiliteret« i Preussen, hvorefter han fik sin lovlige Pension udbetalt. 1853 bosatte han sig i Weimar, og 1860 blev han af Hertugen af Ratibor udnævnt til Bibliotekar paa Slottet Korvei, hvor han forblev til sin Død. Af hans mange tyske Digte og litterære Arbejder maa særlig nævnes: »Alemannische Lieder« [1827, 5. Opl. 1843], »Gedichte« [1827], »Ged., neue Sammlung« [2 Bd. 1834, forøget Udg. 1843], »Ged., dritte Sammlung« [1837], »Schlesische Volkslieder« [1842], »Politische Gedichte aus Deutschlands Vorzeit« [1843], »Die deutschen Gesellschaftslieder des 16. und 17. Jahrh.« [1844, 2. Opl. 1860], »Deutsche Lieder aus der Schweiz« [1843—45], »Deutsche Gassenlieder« [1843, 2. Opl. 1845], »Hoffmannsche Tropfen« [1844], »Deutsche Salonlieder« [1845], »Schwefelläther« [1847], »Diavolini« [1848], »Spitzkugeln, Zeit-Distichen« [1849], »Heimatklänge« [1851], »Liebeslieder« [1851], samt endnu en Mængde Smaasamlinger lige til »Streiflichter« [1871]; desuden »Lieder der Landsknechte unter Georg und Kaspar von Frundsberg« [1868], »Henneke Knecht, ein altes niederdeutsches Volkslied« [1872], »Holliindische Volkslieder, erläutert«

[12 Bd., 1833—62], samt den fortrinlige Bibliografi over bekendte tyske Sange »Unsre volkstümlichen Lieder« [1859, 3. Opl. 1869]. Af videnskabelige Arbejder maa endnu nævnes: »Theophilus, nach der Trierer Handschrift« [1853], »Theophilus, nach der Stockholmer und nach der Helmstädter Handschrift« [1854] og »Findlinge« [4 Hæfter, 1859—60]. Endelig hans store Autobiografi »Mein Leben« [6 Bd. 1868—70, forkortet ved Gerstenberg, 2 Bd. 1894], »Gedichte, Auswahl« [9. Opl. 1887], »Kinderlieder« [1877], »Gesammtausgabe< ved Gerstenberg [8 Bd., 1890—93]. (Litt.: I. M. Wagner, »H. v. F. 1818—68« [1869—70]; R. Gottschall, »Porträts und Studien« [5. Bd., 1876]; Kreyenberg, »H. V. F.« [i »Preussische Jahrbücher« 68. Bd. 1891]). *C.A.N.*

Hoffmann, Christoph, Grundlægger af det tyske »Tempel«, nedenn. G. W. H.'s Søn, født 2. Decbr. 1815, død 8. Decbr. 1885. Som Repetent i Tübingen optraadte H. mod Professor Vischer i en aaben »Sendeskrivelse mod de moderne Gudsbespottere«. 1848 stillede han sig som D. Strausz'es Modkandidat til den tyske Nationalforsamling og blev valgt, men fik ved at deltage i denne det Indtryk, at ved politisk Arbejde kunde han intet udrette for sit Maal at fremstille en Menighed som Apostelmenigheden. Efter 1853—54 at have været Forstander paa Evangelistuddannelsesanstalten St. Chrischona ved Basel besluttede han sig til helt at hellige sig den Opgave at samle Guds Folk til Jerusalem; han udgav et Blad, »Die siiddeutsche Warte« og rejste 1858 selv til Jerusalem. 1858—68 udbredte han sine Tanker om Kirkens Fordærvelse og prædikede Udgang af den og Sammenslutning i fri Samfund, og i Kirschenharthof ved Marburg samlede han sine Tilhængere, at de skulde leve sig sammen. 1868 begyndte han at kolonisere i Palæstina under Navn af det tyske Tempel. Dette har ikke dogmatiske Særmeninger. Kolonisationen, i som mødte stor Modstand hos den tyrkiske Regering, er lykkedes godt; der findes Kolonier i Beirut, Haifa, Jaffa, Sarona og Jerusalem, og de fromme Kolonister have ikke udøvet ringe Indflydelse blandt deres Omgivelser og roses af alle orientrejsende. *H. O—d.*

Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus (egentlig Wilhelm), berømt tysk Forfatter, født i Königsberg 24. Jan. 1776, død i Berlin 24. Juli 1822. Han var Jurist og arbejdede i Statstjenesten, først i Grossglogau (1796), siden ved Kammerretten i Berlin (1798), blev derpaa Regeringsassessor i Posen (1800), men paa Grund af nogle Karikaturtegninger forflyttet til Plozk (1802) og til Varszava (1803), hvor hans Embedsbane blev afbrudt ved den franske Okkupation (1806), og han stod aldeles blottet for Indtægter og Udsigter. Han var imidlertid en Mand med mangesidige Talenter, navnlig i musikalsk Retning, og disse skaffede ham en Plads som Musikdirektør i Bamberg (1808); men da Teateret her maatte lukke, kom han i den yderste Nød og maatte friste Livet som Musiklærer og musikalsk Referent til »Leipziger allgemeine musikalische Zeitung«; 1813—15 virkede han som Orkesterdirigent ved et Skuespillerselskab, der optraadte i Dresden og Leipzig, 1816 blev han atter ansat som »Rat« ved Kammerretten i Berlin. H. var en Mand med store og alsidige Kundskaber og Talenter, han var saaledes en genial Karikaturtegner, en dygtig og dannet Jurist og Forretningsmand, en udmærket udøvende Musiker og besad en for sin Tid enestaaende teoretisk Kundskab til Musikhistorie og til sjældne og forældede Instrumenter, han var stærkt optagen af sceniske Interesser og var selv jævnlig optraadt med Held ved Dilettantforestillinger, han var vittig og sarkastisk og forstod altid at finde det morsomme og latterlige ved enhver Person, og endelig besad han et betydeligt Herredømme over Sproget, som han har beriget med en Del ypperlige Noveller, der ere kendte langt ud over Tyskland's Grænser. Men med al sin dygtige Originalitet forfaldt han mere og mere til Ekscentricitet og Fantasteri; han udnyttede til det yderste sin Evne til at spænde og ryste Læseren ved at indblande det uhyggelige og dæmoniske, selv i de mest dagligdags Begivenheder og Sfærer, indtil han i denne Henseende ligefrem drev det til Virtuositet; men aldrig savner man, selv i hans uhyggeligste Bøger, Glimt af hans medfødte Godmodighed og glimrende Vid. Til den geniale Skuespiller Ludw. Devrient stod han i nært Venskabsforhold, og den berømte Luther'ske Vinstue i Berlin har været Vidne til mange af deres hyggelige og morsomme Symposier. I Posen fik H. Goethe's Syngespil »Scherz, List und Rache« opført, i Varszava Brentano's »Die lustigen Musikanten« og et Par Operaer efter udenlandske Originaler; desuden satte han Musik til Werner's »Kreuz an der Ostsee« og komponerede Musikken til Fouqué's »Undine«. Af hans novellistiske Skrifter kunne nævnes: »Phantasiestücke in Callot's Manier« [4 Bd. 1814, 4. Opl., 2 Bd. 1864], »Elixiere des Teufels« [1816], »Nachtstucke« [2 Bd., 1817]; hans berømte og meget læste Noveller udkom først indfattede i en Fællesramme i »Serapionsbruder« [4 Bd., 1819—21; Supplementbind 1825], og senere i adskillige Udgaver, som »Ausgewählte Novellen« [2. Bd., Berlin 1853] og i Cotta's »Volksbibliothek« [»E. T. A. H.'s ausgewählte Werke«]. Paa Dansk foreligger en Samling »Fantastiske Noveller« [overs. af J. Magnussen 1897]. Endnu maa nævnes: »Klein Zaches, genannt Zinnober« [1819, Stereotypudgave 1859], »Prinzessin Brambilla« [1821], »Meister Floh« [1822] og fremfor alle »Lebensansichten des Katers Murr, nebst fragmentarischer Biographie des Kapellmeisters Johannes Kreisler« [2 Bd., 1821—22, norsk Overs. 1870]. »Ausgewählte Schriften« [10 Bd. 1827—28, 5 Supplementbind udg. af Enken, 1839], »Gesammelte Schriften« [12 Bd., 1871—73]. (Litt.: Funck (K. F. Kunz), »Aus dem Leben zweier Dichter« [1836]; Ellinger, »E. T. A. H., sein Leben und seine Werke« [1894]). *C.A.N.*

Hoffmann, Friedrich, tysk Læge, født 19. Febr. 1660 i Halle, død smst. 12. Novbr. 1742. Efter at have studeret i Jena og Erfurt disputerede han 1680 i Jena, hvor han derefter blev Privatdocent; men han maatte dog snart rejse derfra. Efter at have praktiseret i kortere Tid i Minden gjorde han en stor Udenlandsrejse og kom tilbage 1684. Da Universitetet i Halle oprettedes, blev han Professor her 1693, og han bidrog da meget væsentlig til at skaffe dette Universitet den store Berømmelse, som det i lange Tider bevarede. 1709—12 var han i Berlin som Livlæge hos Frederik I, men vendte derpaa atter tilbage til Halle. H. var en

udmærket praktisk Kliniker, en glimrende Lærerbegavelse. Han har skrevet en stor Mængde, hvoriblandt *Medicina rationalis systematica* [9 *lid.*, Halle 1718—40], *Medicina consultator ia* [12 Bd., smst. 1721—39], *Medicinae mechanicae idea universalis* [smst. 1693] indeholdende hans materialistiske System, *Medicus politicus* [Leyden 1738, Halle 1746, oversat paa Tysk 1753], en medicinsk Metodologi. Det er efter ham, at »Hoffmannsdraaber« (s. d.) have Navn. *G. N.*

Hoffmann, Friedrich Eduard, tysk industridrivende, er født 18. Oktbr. 1818 ved Halberstadt. H. har konstrueret en Ringovn til Teglbrænding og flere Redskaber til Brug for Teglværker, er Ejer af forskellige Fabrikker, der forfærdige Bygningsmaterialer, og udgiver bl. a. (fra 1868) »Deutsche Topfer und Ziegler Zeitung«.

Hoffmann, Gottlieb Wilhelm, Stifter af Menigheden i Kornthai, født 19. Decbr. 1771, død 29. Jan. 1846. Da Udvandringen fra Württemberg tog til i Beg. af 19. Aarh. og vakte Regeringens Bekymring, indgav H., der var en af Lederne for den württembergske Pietisme, et Forslag om at oprette særlige Menigheder efter Herrnhutternes Forbillede, for at det ikke skulde være nødvendigt at udvandre for at finde Trosfrihed. Hans Forslag blev taget til Følge og Godset Kornthai købt 1819. H. blev Leder af denne Menighed, og hans praktiske Dygtighed bidrog meget til, at Foretagendet lykkedes. *H. O—d.*

Hoffmann, Hans, tysk Novelleforfatter, er født i Stettin 27. Juli 1848. Han tog den filosofiske Doktorgrad 1871 og blev derefter Latinskolelærer. 1872 opholdt han sig i Rom, Athen og Konstantinopel. 1878 opgav han Lærergerningen og viede sig udelukkende til Litteraturen. Hans Noveller regnes blandt de fineste i Tyskland, baade hvad Sprog, Form og Indhold angaar. De første vare »Unter blauem Himmel« [1881]; derpaa kom »Der Hexenprediger und andere Novellen« [1883], »Brigitta von Wisby«, »Im Lande der Phäaken«, »Neue Korfugeschichten« [1884] og »Iwan der Schreckliche und sein Hund« [1889]. I de senere Noveller har han udelukkende bevæget sig paa moderne tysk Jordbund og vundet meget stor Anerkendelse, saa at man i forskellige Retninger sætter ham ved Siden af Storm, Keller og Fr. Reuter. Nævnes maa: »Von Friihling zu Friihling« [1889, 2. Opl. 1893], »Das Gymnasium zu Stolpenburg« [1891, 2. Opl. 1893], den humoristiske Roman »Der eiserne Rittmeister« [3 Bd., 1890], »Landsturm« [1892, 2. Opl. 1893], »Geschichten aus Hinterpommern« [1891, 2. Opl. 1894]; i den historiske Roman »Wider den Kurfursten« [3 Bd., 1894] gør han igen et Greb tilbage i Preussen's Historie, og i Digtene »Vom Lebenswege« [1892] fremstiller han i poetisk Form sin egen Udvikling. Et Udvalg af hans Noveller er oversat paa Dansk ved J. Magnussen [1884]. *C. A. N.*

Hoffmann, Heinrich, kaldet H.-Donner, tysk Forfatter, (1809—94), er særlig bleven bekendt ved sine fortræffelige Børnebøger: »Der Struwwelpeter« [1845, 186. Opl. 1895, oversat og efterlignet paa alle mulige Sprog], »Im Himmel und auf der Erde, Herzliches und Scherzliches aus der Kinderwelt« [11. Opl., 1894], »Konig Nussknacker und der arme Reinhold« [22. Opl., 1894]. *C. A. N.*

Hoffmann, Heinrich Bernhard Martin Johannes, dansk Billedhugger, er født i Byen Slesvig 17. Juli 1844. Paa Udstillingen debuterede han 1865 med en Statue af Griffenfeldt; mellem hans senere Arbejder ere »Et idealt kvindeligt Hoved« og Statuen »Psyche«, der 1878 blev købt til Kunstmuseet, de bedst kendte; desuden har han udført en Del Portrætbuster. *S. M.*

Hoffmann, Heinrich Karl Hermann, tysk Botaniker, født 22. Apr. 1819 i Rodelsheim ved Frankfurt a. M., død 26. Oktbr. 1891 i Giessen. Han studerede først Medicin, tog 1841 Doktorgraden heri, nedsatte sig som Læge i Giessen og blev Aaret efter Privatdocent ved Universitetet der. Allerede som ganske ung havde han med Iver dyrket Botanik og Ornitologi, og da Medicinen ikke længere tilfredsstillede ham, kastede han sig helt over Botanikken, holdt Forelæsninger heri og blev 1848 udnævnt til ekstraord. Prof. i Botanik i Giessen; 1853 blev han ord. Prof. og Direktør for den botaniske Have. Paa 3 Omraader har H. navnlig leveret Arbejder af blivende Værdi. Han studerede i en lang Aarrække Mykologi og publicerede en Mængde Afhandlinger over Emner fra denne Gren af Botanikken, saaledes flere Arbejder om Gærsvampe, ligesom han hørte til de første Botanikere, der gav sig af med Bakterier. Dernæst anstillede H. en lang Række Forsøg over Planternes Variation og offentliggjorde værdifulde Beretninger om dem. Og endelig skrev H. samtidig en stor Mængde Arbejder, hvis Emner vare hentede fra Plantegeografi, Planteklimatologi og Fænologi. Navnlig paa det sidstnævnte Omraade (se Fænologi) har H. gjort sit Navn vidt bekendt; fra 1850 indtil sin Død har han gjort en overvældende Mængde Iagttagelser over de periodiske Fænomener i Planteriget og leveret mange og vigtige Arbejder desangaaende. (Litt.: E. Ihne, »Dr. H. H.« [Giessen 1893]). *A. M.*

Hoffmann, Johan Anton Frederik, dansk Officer, født 28. Juni 1818 i Frederiksstad, død paa Lazarettet i Bogense 4. Maj 1864. H., som 1837 blev Sekondløjtnant i Fodfolket, traadte 1846 uden for Nummer for at være Sektionsingeniør ved Anlægget af den første danske Jærnbane m. m., idet han havde taget Landmaalereksamen; 1848 kom han atter til Tjeneste, blev Kaptajn 1849 og attacheredes Oberstløjtnant Helgesen, da denne Aug. 1850 sendtes til Frederiksstad, ved hvis Erobring og Forsvar han var sin Chef en fortrinlig Støtte. I Slutn. af 1863 stilledes H. til Raadighed for 4. Brigade, der laa ved Frederiksstad, og da dens Chef, Generalmajor Wilster, Febr. 1864 fik Kommandoen over 3. Division, medtog han H. som Stabschef. I Kampene 8. Marts foran Fredericia blev han alvorlig saaret; han forfremmedes til Major umiddelbart før sin Død. *P. Nw.*

Hoffmann, Joseph, østerrigsk Landskabsmaler, er født 22. Juli 1831 i Wien. H., der i Rahl's Atelier blev skolet i saftig Kolorit og virkningsfuld Komposition, er Repræsentant for den historisk-heroiske Landskabsstil. Mange Studierejser, til de østerrigske Alper, til Grækenland (en Del af hans Studier herfra købte af Kejser Maximilian af Mejiko) m. fl. St. gav det realistiske Grundlag for hans idealt opfattede Landskaber. Fra Opholdet i Rom 1858—64, under hvilket han slog afgørende igennem, skrive hans ejendommeligste Værker sig: »Ruiner af Venus-Tempelet paa Vejen til Eleusis«, »Athen

paa Perikles'es Tid«, »Anakreon's Grav«, »Sabinerbjærgene ved Olevano«. Fra 1866 har han været sysselsat med dekorative Arbejder i Wien [Dekorationer til »Jægerbruden« m. m. for Operaen, Landskabsbilleder for Palais Epstein, Kursalonen i Wiener Stadtpark, for Baron Sina], Hörnstein-Slottet etc. 1867 Medlem af Wien's Akademi. *A. Hk.*

Hoffmann, Karol B. Alexander, polsk Forfatter, (1798—1875), studerede Retsvidenskab, blev Bankdirektør i Varszava, deltog ivrig i Revolutionen 1831 og maatte forlade Polen, levede siden bl. a. i Paris, Dresden og Galizien. Hans Hovedværk er »Historya reform politycznych w dawnéj Polsce« [Posen 1869]. Endvidere skrev han det ildfulde Revolutionsskrift »Die grosse Wecke der Polen« [Varszava 1831], »Coup d'œil sur l'étal politique de Pologne sous la domination russe« [Paris 1832] m. m. — Hans Hustru, Klementyna, født Tanska, (1798—1845), gjorde sig tidlig bekendt ved Skrifter for Ungdommen, virkede som Lærerinde og Inspektrice ved Pigeskolerne i Varszava, blev gift 1829 og fulgte 1831 sin Mand til Udlandet. Hun skrev Romaner, f. Eks. »Jan Kochanowski« [2 Bd., Leipzig 1845], Fortællinger og Skolebøger. En samlet Udgave af hendes Værker, hvoriblandt »Memoirer«, udkom i 12 Bd. [Varszava 1876—77].

Hoffmann, Ludwig Friedrich Wilhelm, Generalsuperintendent i Kurmark, ovenn. G. W. H.'s Søn, født 30. Oktbr. 1806, død 28. Aug. 1873, studerede Teologi i Tiibingen, men begrænsede sig ikke til teologiske Fag alene. Efter at have været Vikar forskellige Steder i Württemberg og Repetent i Tiibingen overtog han Missionsskolen i Basel efter Blumhardt 1839. I denne Stilling gjorde han god Fyldest baade som Leder af Missionsselskabet og Opdrager af de fremtidige Missionærer og ved at styrke Forbindelsen mellem Menigheden og Missionsselskabet. 1850 blev han Professor i Tiibingen, men allerede 1852 modtog han Frederik Vilhelm IV's Opfordring til at blive Hofprædikant ved Domkirken i Berlin og Generalsuperintendent for Kurmark. Som saadan var han til sin Død den ledende Aand i det brandenburgske Konsistorium, og i Frederik Vilhelm IV's Tid Kongens vigtigste Raadgiver i kirkelige Sager. Han hævdede Unionen stærkt, da hverken den lutherske eller reformerte Dogmatik tilfredsstillede ham helt, naar de bleve tagne hver for sig. Baade som Kirkestyrer og Prædikant indtog H. en høj Plads. Værker: »Missionsstunden und Vorträge« [Stuttgart 1847, 1851, 1853], »Missionsfragen« [Heidelberg 1847], »Frantz Xavier, ein weltgeschichtliches Missionsbild« [Wiesbaden 1869], »Die Epochend. Kirchengeschichte Indiens« [1853], »Die christliche Litteratur als Werkzeug der Mission« [1853], »Ruf zum Herrn« [Bd. 1—8, Berlin 1854—58]. (Litt.: Carl H., »Leben und Werken des Dr. L. F. W. H.« [Berlin 1878]). *H. O—d.*

Hoffmann & Campe, Boghandlerfirma i Hamburg. Benjamin Gottlob Hoffmann (1748—1818) og August Campe (1773—1836) oprettede hver sin Boghandel henholdsvis 1781 og 1802. 1808 sloge de sig sammen under Firma H. & C. 1823 gik det over til Julius Campe (1792—1867). Han udfoldede en betydelig Forlagsvirksomhed navnlig i liberal Retning med Forfattere som Heine, Borne, Anastasius Grim, Hoffmann v. Fallersleben m. fl. I Preussen og til Dels i Østerrig nedlagde mart 1841 Forbud mod hele dette Forlag, som nu (1898) særlig omfatter samlede Værker af Heine, Borne og Hebbel. *S.*

Hoffmannsdraaber (*Aether spirituosus*), en Blanding af 1 Del Æter og 3 Dele Vinaand, finder udstrakt Anvendelse i Medicinen som Middel mod Kvalme, Afmagt, Besvimelser o. s. v. i Dosis af indtil 60 Draaber paa Sukker eller i Vand. H. virker bedøvende som Æter, men meget svagere end denne. H. er brandfarlig. Jærnholdige H. (*Solutio chloreti ferrici spirituoso— aetherea*), ogsaa kaldet Lamotte's Gulddraaber, Bestusheff's Nervetinktur, er H., som indeholde Jærn i Form af baade Kloryr og Klorid samt som basisk Salt. Desuden indeholde disse H. noget Ætylklorid, Aldehyd o. s. v. Jærnholdige H. bleve fremstillede som alkemistisk Præparat af den russiske Minister Bestusheff under hans Ophold i Kjøbenhavn og bleve længe anvendte i Medicinen, men benyttes nu sjælden, da det er et uheldigt Jærnpræparat. Det er dog endnu officinelt i saavel den danske som flere andre Farmakopeer. H. have Navn efter Lægen F. Hoffmann (s. d.). *A. B.*

Hoffmannswaldau, Christian Hoffmann von, tysk Digter, (1618—79), født i Breslau, studerede i Leyden og gjorde herfra en stor Rejse igennem Europa, fra hvilken han vendte hjem, beriget med Kundskaber og Verdenserfaring, saaledes at han (1646) til Trods for sin forholdsvis unge Alder opnaaede at blive Raadsherre i Breslau. Som Digter regnes han til den lidet ansete anden schlesiske Skole, og skønt han i sin borgerlige Vandel var et Mønster paa Dyd og gode Sæder, staar han dog i sin Digtning som Repræsentant for den mest overdrevne »sirlige Stil«, den vamleste Slibrighed og den mest latterlig-forlorne Opstyltethed, hvori han kun overgaas af D. C. Lohenstein. Han oversatte Théophile's »Døende Sokrates« og Guarini's »Il pastor fido«. Hans egne Digte findes (under Mærket C. H. v. II.) i Samlingen »Herrn von H. und anderer Deutschen auserlesene Gedichte« [7 Bd. 1697—1727]. *C. A. N.*

Hoffmeister, Heinz, tysk Billedhugger, født 24. Juni 1851 i Saarlouis, død 4. Marts 1894 i Berlin. H. var Elev af Brødrene Cauer. Smaaarbejder fra Krigen 1870 — 71, som han deltog i, henledte først Opmærksomheden paa ham. I Berlin, hans væsentligste Virkefelt, modelerede han Buster for Ruhmeshalle [saaledes af v. Wrangel], Buster af Kejser Frederik, Vilhelm II og Kejserinden, to Soldaterfigurer til Slottet, Gruppen »Neckerei«, Ganymed med Ørnen, Relieffer fra Psyche-Myten. Endvidere har han skabt Mindesmærkerne for D. Hansemann i Aachen [1888] og M. Mendelssohn i Dessau [1890]. Han optraadte ogsaa som Forfatter. *A. Hk.*

Hoffmeyer, Niels Henrik Cordulus, dansk Meteorolog, født 3. Juni 1836 i Kjøbenhavn, død 16. Febr. 1884 smst., blev 1853 Sekondløjtnant, 1863 Premierløjtnant i Artilleriet, deltog i Krigen 1864, men blev syg og afskediget ved Reduktionen s. A. med Kaptajns Karakter. H. kastede sig med Iver over Meteorologien, der dengang var i sin Vorden, og blev 1872 Bestyrer for det danske, meteorologiske Institut ved dettes Oprettelse. I kort Tid fik H. oprettet et stort Antal Stationer, der observerede de forskellige meteorologiske In-

strumenter til regelmæssige Tider, og det ikke alene i selve Danmark, men tillige paa Færøerne, paa Island og i Grønland, ligesom H. bevægede Førere af Skibe, der fore paa disse Egne, til at anstille regelmæssige, meteorologiske Iagttagelser. Ved Hjælp af disse og talrige Observationer fra udenlandske Stationer konstruerede H. sine »synoptiske Kort«, der give et Billede af de samtidige, meteorologiske Forhold i Atmosfæren ved Jordens Overflade, og som ere blevne Grundlaget for saa at sige enhver Undersøgelse af Vejrforholdene over Nordatlanterhavet og de tilgrænsende Lande, ja ofte over hele Europa; efter en Afbrydelse i nogle Aar udgives de nu (1898) af »Deutsche Seewarte« i Hamburg og det danske, meteorologiske Institut i Forening. Af andre Arbejder af H. skulle anføres: »Strømningerne omkring Island«, »Klima og Vejrforhold« i »Danmarks Statistik« og — foruden talrige Artikler om Vejrforholdene, skrevne under Mærket »Observator« i forskellige Blade, især i »Nationaltidende« 1880—83 — »Etude sur les tempêtes de l'Atlantique septentrional et projet d'un service télégraphique international relatif a cet Océan«, et Arbejde, der, støttet afde »synoptiske Kort«, begrunder Betydningen af et Telegrafkabel fra Europa over Færøerne, Island og Grønland til Amerika for at bedømme det kommende Vejr med større Sikkerhed end nutildags. H. var Æresmedlem eller korresponderende Medlem af forskellige udenlandske Selskaber for Meteorologi og Naturvidenskab. *W. y—n.*

Hoffory, Johan Peter Julius, dansk Sprogforsker, født i Aarhus 9. Febr. 1855, død i Berlin 12. Apr. 1897. H. blev Student 1872, cand. mag. i nordisk Filologi 1878 og rejste derefter til Tyskland, hvorfra han kun en kort Tid vendte tilbage til Kjøbenhavn for at erhverve den filosofiske Doktorgrad (1883); s. A. rejste han atter til Tyskland og blev Docent (1887 ekstraord. Prof.) i nordisk Filologi og almindelig Fonetik ved Berlin's Universitet; men allerede 1889 blev han efter en svær Sygdom uskikket til aandeligt Arbejde, og sin sidste Levetid (fra 1893) tilbragte han paa en Sindssygeanstalt i Berlin. — Indtil 1884 beskæftigede II. sig saa at sige udelukkende med Fonetik og skrev en Række værdifulde Afhandlinger om Sproglyds Fysiologi og Systematik (især i »Zeitschrift fur vergleich. Sprachforschung« [23. og 25. Bd.]) og om oldnordisk Lydlære (bl. a. Doktordisputatsen »Oldnordiske Konsonantstudier« [1883]); i sine senere Leveaar drev han derimod især mytologiske og litterærhistoriske Studier: udgav sammen med P. Schlenther Holberg's »Dänische Schaubiihne«, I—II [Berlin 1888] med en Afhandling af H., »Holberg's Komödiendichtung«, forfattede »Edda-studien«, I [Berlin 1889] og oversatte H. Ibsen's »Fruen fra Havet« og E. Brandes'es »Et Besøg«, begge til den af H. grundlagte Samling »Nordische Bibliothek«. — Ved sin vindende og aandfulde Personlighed — digterisk skildret af H. Ibsen i »Hedda Gabler« (Eilert Løvborg) og af K. Larsen i »Cirkler« (Julius Halling)— øvede H. en stærk Indflydelse paa sine personlige Bekendte baade i Kjøbenhavn og Berlin, og det skyldes for en meget væsentlig Del ham, at H. Ibsen's Digtning i de senere Aar er bleven saa meget kendt og drøftet i Tyskland. *V. D.*

Hoffourēr se Hof.

Hofgeismar, By i preussisk Provins Hessen-Nassau, Regeringsdistrikt Kassel, 32 Km. N.N. V. f. Kassel ved Esse og Jærnbanelinien Kassel—Scherfede, har (1895) 4,758 Indb. Der findes et Præste-seminarium, en Landbrugsskole, et litografisk Institut, Trykkerier og kemiske Fabrikker. I Nærheden findes en jærnholdig Kilde med Badeanstalt samt Ruiner af Slottene Schönburg og Schoneberg. H. kom i 13. Aarh. til Kurmainz og senere til Hessen. *Joh. F.*

Hofhaimer, Paul, tysk Orgelmester, (1459—1537). Som Orgelspiller blev han hædret som den første i sit Fag, blev 1493 ansat som kejserlig Hoforganist i Wien. De faa Kompositioner, der ere bevarede afham, vise ham som en begavet og original Mester. *A. H.*

Hof kavaler se Hof.

Hofman, Hans de, til Skjærrildgaard, født 10. Juli 1713, død 3. Febr. 1793, 1760 Præsident i Fredericia, 1769 Landsdommer og 1773 Amtmand i Koldinghus Amt, udgav 1755—80: »Samlinger af publique og private Stiftelser, Fundationer etc.« i II Bind, et historisk Hovedværk af blivende Betydning, og 1768—74 4.—6. Del af sin Svoger E. Pontoppidan's »Den danske Atlas« efter dennes Død. — Broderen Niels, født 1717, død 8- Juni 1785, deputeret i Kirkekammeret, senere Amtmand over Nordborg og Sønderborg Amter, oprettede 1784 Stamhuset Hofmansgave for sin Søsterdatters Efterkommere. — Den tredje Broder, Tycho, født 15. Dccbr. 1714, død 14. Febr. 1754, Assessor i Højesteret, har udgivet »PortraitS historiques des hommes illustres de Danemarc« i 6 Bind, 1777—79, af Liunge og Sandvig udgivne i 3 Bd. paa Dansk og forbedrede under Titelen »Historiske Efterretninger om danske Adelsmænd«. Til Broderen Hans'es Fundatssamling havde han lagt Grunden, men I. Bind udkom først efter hans Død. *H.-L.*

Hofman (Bang), 1) Niels, dansk Botaniker og Landøkonom, født 8. Juni 1776 i Vejle, død 5. Marts 1855 paa Hofmansgave, blev af ovenn. Niels de Hofman, en Broder til hans Mormoder, indsat til første Besidder af det 1784 oprettede Stamhus Hofmansgave. Han blev derved stillet saaledes, at han helt kunde hellige sig sine Interesser for Naturvidenskab og særlig Botanik. Han studerede den danske Flora under Martin Vahl's Vejledning og rejste flere Aar i Udlandet, hvor han studerede ved tyske Universiteter og i Paris. 1801 overtog han Hofmansgave, og 1805 købte han Bidstrupgaard, hvor han anvendte de ny Agerdyrkningsmetoder, som han havde lært i Udlandet. Ivrig virkede han for at udbrede Dyrkningen af Kartofler, Rajgræs og Hør. Han fremmede Frugttrædyrkningen paa Fyn, interesserede sig for Hedernes Beplantning o. s. v. Som Videnskabsmand har han særlig indlagt sig Fortjeneste afat have fremmet Studiet af Algerne; for øvrigt har han skrevet en Mængde større og mindre Afhandlinger om botaniske, naturvidenskabelige og landøkonomiske Emner. Som Vejleder og Støtte for Landmænd og unge Videnskabsmænd indlagde han sig stor Fortjeneste. *H. H—l.*

2) Niels Erik, dansk Landøkonom, ovenn.'s Søn, født paa Hofmansgave 18. Juli 1803, død smst. 2. Marts 1886. I Ian blev Student 1822, studerede i nogle Aar Naturvidenskab, Botanik og Mekanik i Kjøbenhavn, var senere i et Par Aar

paa Landbrugsinstituttet paa Möglin, hvorfra »Fader Thaer« henledte den svenske Regerings Opmærksomhed paa ham, da den ønskede at fremme Faareavlen. H. begyndte da (1831) sin landøkonomiske Virksomhed som Direktør for de kongelige Schäferier og Konsulent for Schaferiejere i Sverige. 1842 forlod han Sverige og overtog Forpagtningen af Hofmansgave, og 1855 tiltraadte han ved Faderens Død som Stamhusbesidder Ejendommen. Paa denne oprettede han (1845) et Landbrugsinstitut, der bestod i 10 Aar, og fra hvilket der afgik 64 Elever og ca. 70 Lærlinge. Instituttet var meget anset, og II. indlagde sig stor Fortjeneste som Opdrager af og Vejleder for de unge Landmænd. For en større Kreds fik han Betydning ved sin Forfattervirksomhed. Han var en hyppig Medarbejder ved Fagtidsskrifter; han udgav en Mængde Smaaskrifter, der behandlede mangfoldige Forhold fra Nutidslandbrugets vidt forgrenede Omraade, og i Aarene 1851—56 redigerede han »Meddelelser for Landmænd«, af hvilke der foreligger 3 Bd. Ogsaa som Foredragsholder, som virksomt Bestyrelsesmedlem af ledende Landbrugsinstitutioner, som utrættelig Talsmand for Landmandens Regnskabsføring og i det hele for landøkonomiske Fremskridt indlagde han sig stor Fortjeneste af Landbruget. Særlig bør fremhæves hans Virksomhed for at skaffe Husmændene bedre Kaar — han var en ivrig Talsmand for »Spadekulturen« — for Træfrugtavl, for Dyrkningen af Alsikekløver og italiensk Rajgræs samt for at fremme Brugen af nyttige Redskaber. Svenskharvens Indførelse i Danmark skyldes saaledes hans Initiativ. *H. H—l.*

Hofmann, August Wilhelm von, tysk Kemiker, født 8. Apr. 1818 i Giessen, død 5. Maj 1892 i Berlin, studerede først Filosofi og Jura, derefter Kemi, hvori Liebig var hans Lærer; efter at han havde været Assistent hos den sidstnævnte berømte Kemiker, blev han 1845—48 ekstraord. Prof. ved Universitetet i Bonn og derefter Professor i Kemi ved *Royal college of chemistry* i London; i denne Stilling forblev han, indtil han 1864 atter kom til Bonn, hvorfra han allerede det følgende Aar tog til Berlin; her var han bleven udnævnt til Professor i Kemi ved Universitetet, og i denne Stilling virkede han til sin Død. — H. udøvede en overordentlig frugtbringende Lærervirksomhed; dertil var han en fortrinlig Skribent og forstod paa en særdeles klar og anskuelig Maade at fremsætte de fundamentale kemiske Teorier, saaledes som det er sket i hans »Einleitung in die moderne Chemie«. Som eksperimentel Kemiker var han fortrinlig; store og vigtige Grupper af organiske Stoffer, særlig de kvælstof- og fosforholdige Forbindelser, har han undersøgt og derved opnaaet klassiske Resultater; paa Tjærefarveindustrien have hans Arbejder øvet afgørende Indflydelse, og for den kemiske Industri i det hele havde han stor Interesse. Hans talrige Arbejder ere væsentlig offentliggjorte i Liebig's Annaler og i »Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft« (Berlin). H. var det sidstnævnte Selskabs Stifter (1868). Sluttelig skal nævnes de fortræffelig skrevne Nekrologer over berømte Kemikere, der foreligge fra H.'s Haand. *O. C.*

Hofmann, Friedrich, tysk Forfatter, født i Coburg 18. Apr. 1813, død i Ilmenau 14. Aug. 1888. Han boede i 14 Aar i Hildburghausen, hvor han deltog i Redaktionen af Meyer's »Store Konversationsleksikon«. Fra 1861 var han Medarbejder ved »Gartenlaube«, 1863—86 dets Redaktør. Han udgav bl. a. Skuespillene »Die Schlacht bei Focksan« [1838] og »Dichterweihe« [1875], Festspillet »Drei Kampfer« [1873], Operatekste rne »Der Rattenfänger von Hameln« [1877] og »Der wilde Jager« [1882], Digtene »Die Feste Koburg« [1854], Dialektdigtene »Das Koburger Quackbriinnla, 500 Schnaderhiipfel« [1857], »Deutschlands Erniedrigung und Erhebung« [1863], »Die Harfe im Sturm« [1872], Eventyrsamlingen »Der Kinder Wundergarten« [21. Opl. 1890], Heltedigtene »Die Eselsjagd« [1872] og »Geisterspuk auf der Feste Koburg« [1875]. I velgørende Øjemed udgav han bl. a. »Weihnachtsbaum fiir arme Kinder« [25 Aargange]. Et Udvalg af hans Digte udkom under Titelen »Vor fünfundzwanzig Jahren« [1886]. *C.A.N.*

Hofmann, Heinrich, tysk Historiemaler, er født 19. Marts 1824 i Darmstadt. H., Elev af Th. Hildebrand og Schadow i Dusseldorf, malede først, afvekslende i München, sin Fødeby, Frankfurt a. M. etc, Portrætter og Historie- og Genrebilleder (»Romeo og Julie«, »Enzio i Fængselet«). Efter et Ophold i Rom, hvor han kom Cornelius nær, blev det religiøse Maleri hans Hovedinteresse; han malede bl. a. »Christi Tilfangetagelse« [1858, Mus. i Darmstadt], »Horkvinden« [1869] og »Jesus-Barnet i Tempelet« [begge i Dresden's Gal.] samt »Christus prædiker paa Søen« [1876, Berlin's Nationalgal.]. Disse glatte Billeder med de kønne Skikkelser, den gennemtænkte Komposition og den traditionelle Farveharmoni ere ved deres æstetisk behagelige Fremstillingssæt blevne overordentlig populære i Tyskland. H. harogsaamalet »Othello og Desdemona«, »Venus og Amor« o. l.,samt dekorative Arbejder i Albrechtsburg og i Hofteateret i Dresden, i hvilken By han har taget blivende Ophold, og ved hvis Akademi han blev Professor 1870. *A. Hk.*

Hofmann, Heinrich Karl Johann, tysk Komponist, er født 13. Jan. 1842 i Berlin, hvor han studerede Musik, bl. a. under Dehn. Ved sine talrige Kompositioner har H. skaffet sig et kendt og velanset Navn. De første Kompositioner af H., der vakte Opsigt, »Ungarische Suite« og »Frithjof-Symfoni«, efterfulgtes af en Række Arbejder, blandt hvilke navnlig de i god Salonstil holdte, firhændige Klaverkompositioner (»Italienische Liebesnovelle«, »Steppebilder«, »Aus meinem Tagebuch« o. s. v.) vandt megen Udbredelse; i øvrigt kunne af H.'s Arbejder nævnes Serenader og Suiter for Orkester, adskillig Kammermusik, flere større Korværker, Mandskor og Sange samt nogle Operaer, af hvilke vistnok kun »Annchen von Tharau« [1878] har vakt mere end helt forbigaaende Opmærksomhed. *W. B.*

Hofmann, Johann Christian Konrad von, tysk luthersk Teolog, født 21. Decbr. 1810 i Nürnberg, død 20. Decbr. 1877 som Professor i Erlangen. Han studerede 1827—32 Teologi i Erlangen og Berlin og vaklede en Tid mellem det historiske og det teologiske Studium, indtil han valgte det sidste og begyndte sin Universitetsvirksomhed i Erlangen, hvor hans hele Livsgerning (med Undtagelse af 3 Aars Virksomhed som Professor i Rostock 1842—45) faldt, og han bidrog meget til det Opsving, som dette Universitet nu tog. Ogsaa som Politiker optraadte han, var en

Del Aar Medlem af det bayerske andet Kammer og sluttede sig, af Begejstring for Rigstanken, hvis Virkeliggørelse han 1870 oplevede, til manges Forundring til Fremskridtspartiet. Som Teolog var han nemlig kirkelig og konservativ, om end ikke paa den Hengstenberg-Stahl'ske Maade. Han var fremfor alt Skriftteolog og har bidraget som faa til en dybere Forstaaelse af Skriften, paa hvis Fortolkning han, med en ofte ganske vist noget søgt Selvstændighed, anvendte al sin Skarpsindighed. Men tillige saa han historisk paa Skriften, saa den i dens Forbindelse med den fremskridende Aabenbaring og søgte især at paavise dens indre, ofte slyngede, men uopløselige Sammenhæng. Skriften var ham en Helhed, og som saadan — ikke gennem løsrevne Skriftsteder — skulde den teologisk benyttes. Hans ejendommelige Forsoningslære (Benægtelse af Christi stedfortrædende Lidelse) vakte megen Modsigelse. Hans vigtigste Skrifter ere: »Weissagung und Erfiillung« [1841—44], »Der Schriftbeweis« [2. Opl., 1857—60], »Die heilige Schrift des neuen Tcstaments zusammenhängend untersucht« [1862—66, delvis i andet Opl. 1869 ff.]. Fra 1846 var han Medredaktør af »Zeitschrift fürProtestantismus u. Kirche«. (Litt.: Mindeskrifter af Volck [1878] og Grau [1879]. Hans Brevveksling med Delitzsch er udgivet 1891). *J. P. B.*

Hofmann, Joseph Casimir, tysk Klaverspiller, er født 1877 i Krakov, undervistes af sin Fader og optraadte allerede inden sit 10. Aar som »Vidunderbarn«, saaledes i Kjøbenhavn 1886. Efter nogle Aars Koncertrejser trak han sig tilbage til et stille Studieliv og først omkring Midten af 1890'erne genoptraadte han og vakte i Tyskland atter megen Opsigt, idet de Løfter, han som Barn havde givet, fuldt ud synes at skulle indfries af den unge Kunstner. H. har udgivet forskellige Kompositioner for sit Instrument. *W. B.*

Hofmann, Karl von, tysk Statsmand, er født 4. Novbr. 1827 i Darmstadt, var først Advokat og ansattes 1858 i det hessiske Udenrigsministerium. Da den sachsiske Minister Beust 1864 drog til London-Konferencen som det tyske Forbunds Sendemand, fulgte H. med som Sekretær. I Aug. 1866 var han med i Fredsunderhandlingerne i Berlin, forblev her som hessisk Sendemand og deltog 1867 i Udarbejdelsen af det nordtyske Forbunds Forfatning, samt medvirkede 1870 til det ny tyske Riges Dannelse. Han var derefter Hessen's Fuldmægtig i Forbundsraadet, indtil han 1872 hjemkaldtes for at blive Førsteminister. I denne Stilling gennemførte han en frisindet Valglov, Omdannelse af Forvaltningen og en Ordning af Forholdet mellem Stat og Kirke i Lighed med den ny preussiske. Juni 1876 afløste han Delbriick som Præsident for det tyske *Rigskancelli*; overtog Juli 1879 tillige det preussiske Handelsministerium og blev Aug. 1880 Statssekretær i Elsass-Lothringen, men afgik Marts 1887 efter det uheldige Udfald af Rigsdagsvalgene i dette Landskab og indtraadte derefter i Styrelsen af det tyske Kolonialselskab i Berlin. *E. E.*

Hofmann, Konrad, tysk Germanist og Romanist, født i Kloster Banz i Øvrefranken 14. Novbr. 1819, død i Waging ved Traunstein 30. Septbr. 1890. Han studerede først Medicin i München, senere Filologi i Erlangen, Leipzig og Berlin, tog Doktorgraden i Oldindisk 1848 og opholdt sig 1850—51 i Paris, hvor han studerede romansk og germansk Filologi. 1853—54 var han ansat ved Biblioteket i Miinchen og blev derpaa Schmeller's Efterfølger som Professor i oldgermanske Sprog (1856), senere ogsaa i Gammelromansk (1869). Baade som Professor og Sprogforsker og som Medlem af det bayerske Videnskabernes Selskab udfoldede H. en rig litterær Virksomhed; de fleste af hans Skrifter, som regnes for meget værdifulde, findes i det bayerske Videnskabernes Selskabs Beretninger, i Pfeiffer's »Germania« og Vollmoller's »Romanische Forschungen«. Desuden har han, til Dels i Forening med andre, udgivet: »Hildebrandslied« [1850], »Amis et Amiles« og »Jourdain de Blaivies« [1852, 2. Opl. 1882], »Primavera« og »Flor de Romances« [1856], »Karls des Grossen Pilgerfahrt« [anglonormannisk, kymrisk og engelsk, 1866], »Joufrois« [1880] og »Lutwins Adam und Eva« [1881]. *C.A.N.*

Hofmann, Ludwig von, tysk Maler, er født 17. Aug. 1861 i Darmstadt. I Beg. sluttede han sig nærmest til sin ovenn. Onkel H.H.'s Retning, studerede under Keller i Karlsruhe. Fra Paris kom han hjem som en Oprører mod den gængse Atelierkolorits Vedtægter og blev snart en af det unge Tyskland's mest omtalte og mest omstridte Malere. I Arbejder som »Badende Pige i Solskin«, »Adam og Eva« etc. (flere udstillede i Kbhvn.) viser han sig som en dristig Farveeksperimentator, ofte skruet og søgende grelle Virkninger, men til Tider opnaaende ikke ringe dekorative Resultater i sine fantasifulde Arbejder, hvis Farver kunne fjerne sig næsten paradoksalt fra Livets Virkelighed. I de sidste Aar har H. levet i Firenze. *A. Hk.*

Hofmann, Melchior, tysk Gendøber, født i Hall i Schwaben omtr. 1500, død i Strassburg omtr. 1545. H. var Buntmager og kom paa sit Haandværk til Lifland, hvor han blev greben af den lutherske Bevægelse og blev en begejstret Forkynder af de ny Ideer, som syntes ham at falde i Traad med de religiøse og socialdemokratiske Ideer, der herskede i Haandværkerkredse. Han gjorde stærke Udfald mod Præsterne og »de store«, hvis svorne Fjende han blev, medens Haandværkerne samlede sig om ham. Luther gav ham sin Anbefaling, men brød med ham; thi det viste sig snart, at han ikke alene vilde revolutionere Samfundet, men ogsaa Dogmatikken. Han lavede et nyt Dogme om Christi Kød, var Zwingli'sk i Nadveren, forkastede Barnedaaben, fortolkede Skriften allegorisk, profeterede, at Verden skulde gaa under 1533, og udmalede det derefter følgende Tusindaarsrige med Frihed, Lighed og Broderskab uden Præster og »de store«. H. var en Tid Prædikant for den tyske Menighed i Stockholm, fik 1527 efter at have brudt med Luther Lov af Kong Frederik I af Danmark til at prædike i Holsten med Sæde i Kiel; men her gjorde han snart Forholdene saa brogede, at han blev landsforvist 1529 efter en Samtale i Flensborg, hvor de lutherske havde kaldt Bugenhagen til Hjælp mod ham. Nu flakkede han rundt, opholdt sig mest i Strassburg, hvor han 1533 blev sat i Fængsel, men fra dette kunde han udsende Skrifter og tale med sine Tilhængere. Efter 1545 hører man ikke mere til H., han døde sandsynligvis dette Aar i Fængselet.

(Litt.: Fr. O. zur Linden, »M. H., ein Prophet der Wiedertäufer« [Haarlem 1885]). *L. M.*

Hofmann's Violet hører til de tidligst kendte Tjærefarvestoffer, idet det fremstilledes 1863 af A. W. Hofmann. Det gaar i Handelen i forskellige Varieteter, fremkomne ved Indvirkning af Klormetyl eller Bromætyl paa Fuchsin eller Rosanilin (den tilsvarende Jodforbindelse fremstilles ikke mere), og bestaar saaledes af Salte af Trimetyl- og Triætylrosanilin; man skelner hovedsagelig mellem Dahlia eller blaaligt og Primula eller rødligt Violet. Det er mørkegrønt glinsende Pulvere, der ere opløselige i Vand og farve Uld og Silke direkte, Bomuld efter forudgaaende Bejdsning. *K. M.*

Hofmarskal se Hof.

Hofmeister, Sebastian (egl. Wagner), schweizisk Reformator, (1476—1533), studerede under J. S. Faber i Paris og begyndte ved sin Hjemkomst som Læremester i et Franciskanerkloster i Ziirich at forkynde det rene Evangelium, hvorfor han blev forflyttet og efter flere Omskiftelser kom til Schaffhausen, hvor han indførte Reformationen. Han deltog i Disputationerne i Ziirich 1523 og hjalp ogsaa Zwingli i hans litterære Strid med de pavelige. 1528 blev han kaldet til Bern først som Professor, senere som Præst, og bidrog væsentlig i til Reformationens Indførelse der. (Litt.: M. Kirchhofer, »Sebastian Wagner, genannt H.« [Ziirich 1808]). *H. O—d.*

Hofmeister, Wilhelm, tysk Botaniker, født 18. Maj 1824 i Leipzig, død 12. Jan. 1877 i Lindenau ved Leipzig, var oprindelig Musikhandler, men vendte sig snart til det botaniske Studium, især til den fysiologiske og udviklingshistoriske Side af dette. 1863 blev han kaldet som Professor til Heidelberg, 1872 til Tiibingen. H.'s Studier angaa hovedsagelig de højere blomsterløse Planters Udvikling samt Æggets Bygning, Udvikling og Befrugtning hos Blomsterplanterne, og i sine berømte Studier »Vergleichende Untersuchungen der Keimung, Entfaltung und Fruchtbildung hoherer Kryptogamen und der Samenbildung der Coniferen« [Leipzig 1851, med 33 Tavler] har han efterladt sig et videnskabeligt Mindesmærke, der næppe har sit Sidestykke i den moderne, sammenlignende Morfologi. Han paaviser heri med stor Skarpsindighed og klar Fremstilling Homologierne mellem de nævnte Planters Forplantningsorganer og leverer vigtige Iagttagelser og Slutninger, der have den allerstørste Rækkevidde, bl. a. ogsaa for den fylogenetiske Forskning. Allerede 1849 havde han ved fortrinlige Arbejder (»Die Entstehung des Embryo der Phanerogamen« [Leipzig, med 14 Tavler]) bragt Schleiden's bagvendte, men dog af Schacht meget støttede Lære om Kimdannelsen af Støvrøret ud af Verden, og senere leverede han i sine »Neue Beiträge zur Kenntniss der Embryobildung der Phanerogamen« [Leipzig 1859—61, med 52 Tavler] en næsten uhørt Masse af Undersøgelser til yderligere Bekræftelse heraf. Det følger allerede heraf, at det ganske særlig var Studier over mikroskopiske Forhold, hvormed H. sysselsatte sig, og da han ingenlunde kendte Nutidens store Hjælpemidler, saasom Genstandenes Fiksering i Alkohol, Farvningsmetoderne eller Mikrotomsnittene, maa man saa meget mere beundre hans Resultater. Meget indgaaende beskæftigede han sig ogsaa med de blomsterløse Planters Topcellevækst, men her begik han rigtignok den Fejl ogsaa at hævde ; denne for Blomsterplanter; H. er en af de første, som har leveret fotografiske Gengivelser af Vækstpunkter med Topcelle. Ogsaa paa morfologisk Omraade leverede H. ypperlige Arbejder, og den Retning i denne Videnskabsgren, som Schwendener og Schumann, til Dels ogsaa Göbel, nu (1898) repræsentere, og som danner en Modsætning til den ældre, mere idealistiske, der grundedes af A. Braun og Schimper, har, i det mindste til Dels, sin Ophavsmand i den nøgterne H., hvis talrige Arbejder om Æggets Udvikling og Paavisning af Kimens Oprindelse fra een Celle væsentlig ere influerede af Nägeli's Celleteori. Det er klart, at et saa storartet Arbejde, som H. har præsteret i Paavisningen af en saa betydelig Del af Planterigets genetiske Sammenhæng, ikke paa ethvert enkelt Punkt er ganske uden Fejl; tværtimod, ikke faa Iagttagelser have for Nutidens skærpede Øje vist sig urigtige; men dette har mærkværdigt nok ikke haft nogen Indflydelse paa det Helhedsbillede, som H. har udkastet. En berømt, men noget tungt skreven Lærebog har H. forfattet i sin »Lehre von der Pflanzenzelle« [Leipzig 1867] og den dertil sig sluttende »Allgemeine Morphologie der Gewächse« [Leipzig 1868], som begge ere Led af et af ham planlagt, men kun til Dels udført Værk, »Handbuch der physiologischen Botanik«, i hvis Udarbejdelse ogsaa andre lærde deltoge. *V.A.P.*

Hofmester se Rigshofmester.

Hofnar se Nar.

Hof- og Stadsretten er den almindelige Ret i første Instans for Kjøbenhavn. Den er oprettet ved Frd. 15. Juni 1771 og afløste saavel den tidligere almindelige Ret: Kjøbenhavn's Byting og dennes Overinstans Raadstueretten som de specielle Retter: Hofretten, Borgretten, Konsistorialretten og Assurancereterne. Frd. 25. Jan. 1805 afskaffede de tidligere Landsting og indførte i Stedet derfor Landsoverretter, af hvilke den ene, omfattende Østifterne, blev slaaet sammen med H. o. S. Denne Ret er herefter under Benævnelsen Landsover- samt H. o. S. dels den alm. Ret i første Instans for kjøbenhavnske Sager, dels Appelret for alle Sager fra Underretterne i Østifterne uden for Kjøbenhavn. Da der fra H. o. S. appelleres til Højesteret, er Forholdet altsaa det, at der for kjøbenhavnske Sager kun haves 2 Instanser (H. o. S.—Højesteret), for ikke-kjøbenhavnske Sager derimod 3 (Underret—Overret—Højesteret). H. o. S. er for Tiden besat med een Justitiarius og 18 Assessorer. Særlige Afdelinger inden for den ere: Gældskommissionen, Gæsteretten og Skiftekommissionen. Vidneførsel foregaar i de saakaldte Vidnekamre. I Forbindelse med den staa Fogedretten, Auktionsretten og Pante-(Brevskriver)kontoret. — H. o. S. har Lokale i Raad- og Domhuset. Ordinær Retsdag er Mandag. Proceduren er skriftlig. I Paakendelse af hver Sag skulle i Reglen 5 Dommere deltage. *E. T.*

Hofors, Ejendom ved Hoaaen i Gefleborg's Len i Sverige, tilhørende H. aktiebolag, har Masovne, mekanisk Værksted og Mølle. Aktieselskabet ejer desuden en Del andre Brug i Gefleborg's Len,

hvor der tilvirkes Raajærn, Valsejærn, Stangjærn og Tømmer; endvidere har det Jærngmber og Avisgaarde. H. er et gammelt Bjærgmandsværk, det har i to Aarhundreder været i Slægten Petré's Eje; efter at det 1873 gik over til H. og Hammarby aktiebolag, ramtes det som saa mange andre svenske Jærnværker af de uheldige Konjunkturer i Slutn. af 1870'erne og gjorde Konkurs 1879. Derefter dannedes 1880 efter to Ejerskifter H. aktiebolag. *F. W.*

Hofret. 1) I Danmark skulde efter D. L.'s 1 — 2 — 6 »de kongelige Betjente, som i Rangen nævnes og ere eller have været i virkelig Tjeneste, svare for Kongens H. i Kjøbenhavn med samt deres Hustruer, Enker og Børn, undtagen i Livs- og Æressager«; men ved Frd. 15. Juni 1771 blev denne Domstol afskaffet, hvorefter de paagældende fik deres Værneting ved den nyoprettede Hof- og Stadsret (s. d.). For Sorø Akademi var der ifølge Fundats 29. Jan. 1782 en Tid lang indstiftet en H. som anden Instans for de fra Akademiets Borgret indankede Sager (se Borgret).

2) I Sverige udgøre H. Rigets almindelige Overdomstole. Af H. gives der for Tiden 3: Svea H. (oprettet 1614) for de gamle Svea-Landskaber og Norrland med 52 Domsagor (Herredsretter) og 40 Raadstueretter (Byretter) under sig, Göta H. (oprettet 1634) for Gota-Rigets Landskaber og nu Halland med 44 Domsagor og 34 Raadstueretter og Skaane H. (oprettet 1820) for Skaane og Bleking med 17 Domsagor og 13 Raadstueretter. Til H. kunne samtlige Underdomstolenes Kendelser og Domme indankes eller, som det hedder i det svenske Retssprog, »radjas«, saavel i kriminelle som borgerlige Sager; undtagelsesvis ere de tillige første Instans i visse Tilfælde for adelige og enkelte privilegerede Institutioner (Rigsbanken, Rigsgældskontoret o. fl.). I Spidsen for hver af H. staar en Præsident. I Svea og Göta H. er der ansat 10 Hofretsraader (svarende til Assessorer i Danmark og Norge) og 15 Assessorer (yngre Retsembedsmænd, som især deltage i Sagernes Forberedelse, men dog ogsaa fungere som virkelige Dommere); i Skaane's H. 4 Raader og 6 Assessorer, alle kongelig udnævnte. De tvende førstnævnte Retter arbejde i 5 og den sidstnævnte i 2 Divisioner, hver med en Ordfører og fire Dommere. Desuden er der ved hver af Retterne ansat en Sekretær med et større Antal Notarer eller Protokolførere, Aktuarer og for kriminelle Sagers Vedkommende en Advokatfiskal med det fornødne Antal Underfiskaler. De svenske H. benævnes endnu fra gammel Tid, da de som Afløsere af de ældre Retterting vare Rigets øverste Domstole, »Kongens højeste Nævn«. Fra samtlige H. sker nu Indankning til Højesteret i Stockholm.

3) I Finland ere H., tre i Tallet, henholdsvis i Åbo med 18 Dommere, i Wiborg med 17 og i Vasa med 9 Dommere, foruden en Præsident med det fornødne Kontor- og Retsskriverpersonale, ligeledes overordnet Instans for alle fra de 62 Underretter indankede Sager og tillige første Instans i alle Sager om Blasfemi, Majestætsfornærmelser og Statsforbrydelser. Fra H. kunne Sagerne indbringes til Prøvelse for Senatets Justitsdepartement (se Finland, Afsn. »Statsforfatning«). *C. V.N.*

Hofsjökull se Arnafellsjökull.

HofSOS, en Handelsplads i det nordlige Island paa Skaga-Fjordens østlige Kyst ved Mundingen af Elven Hofsá. I Nærheden findes en anden lille Handelsplads Grafaros ved Mundingen af Elven Grafará. *Th. Th.*

Hofstat se Hof.

Hofstede de Groot tørolt], Petrus, hollandsk reformert Teolog, født 8. Oktbr. 1802 i Leer i Østfriesland, død 7. Decbr. 1886 i Groningen. 1829—72 virkede han som Professor i Teologi i Groningen, hvor han søgte at gaa en Mellemvej mellem den ortodokse og den moderne Teologi og saaledes stiftede en ny teologisk Skole, den saakaldte »Groninger-Skole«. Hans Hovedværk er »Opvoeding der Menschheid« [Bd. I—II i 3. Opl. 1855, Bd. III i 2. Opl., 1855]. *J.P.B.*

Holsten, Johanna Christina Augusta von, svensk Forfatterinde, er født 1832, har udgivet flere Fortællinger, saasom »Familjen Stark< [1869], »Bildar ur barnaverlden« [1880—81], »Barnhistorier« [1884] m. fl. Hendes Signatur er J. C. *L. W—ll.*

Hofte (*coxa*). Herved forstaas hele Bækkenets Sideparti, men i daglig Tale bruges Ordet H. ofte for at betegne Hofteledet. Hvor Hoftebenet, Sædebenet og Skambenet støde sammen (se Bækken), danne de en halvkugleformig Fordybning, Hofteskaalen (*acetabulum*), med fremstaaende, bruskbeklædt Rand; i denne Skaal passer det kugleformede Laarbenshoved saa nøje ind, at allerede det ydre Lufttryk vilde være tilstrækkeligt til at bære hele Benets Vægt. Paa Grund af Ledflademes Kugleform kan Laarbenet foretage Bevægelser i alle Retninger i saa stor Udstrækning, som de stærke Hemningsbaand, der omgive Ledet, tillade (se Tavle »Baand«, den midterste Figur, Bd. II, S. 389). *S. B.*

Hofteateret. Oktbr. 1753 gav Frederik V Ordre til, at der i Christiansborg Slots sydlige Staldbygning skulde indrettes et Teater til Brug for den franske Hoftrup, der vilde blive husvild, naar Akademiet for de skønne Kunster tog Charlottenborg i Brug; den første Forestilling paa H. fandt dog næppe Sted før 30. Jan. 1767. Derefter benyttede den franske Hoftrup H., indtil den afskaffedes 29. Marts 1773; i de følgende Aar indtil 31. Jan. 1787 gave de danske Skuespillere to Gange om Ugen Forestilling (for Hoffet) paa H. Fra 11. Maj 1806 til 31. Marts 1816 gav den Rahbek'ske Dramatiske Skole om Søndagen offentlige Elevforestillinger paa H. Denne Forskole udrettede ikke stort; vel tilførte den Teateret nogle Dygtigheder, men dens Forestillinger vare hyppig for nær Dilettantkomedie til i Længden at kunne bevare virkelig Interesse.

Som selvstændigt Foretagende har H. kun eksisteret i een Sæson: 1855—56 under Direktion af H. V. Lange. Denne, der i 7 Aar havde ledet Kasino's Teater, fik af Frederik VII Tilladelse til at give Forestillinger paa H.; han tog adskillige gode Kræfter med sig fra Kasino, saaledes Ad. Rosenkilde og Hustru, og til disse sluttede sig de af Misfornøjelse med J. L. Heiberg's Styrelse fra det kgl. Teater udvandrede F. L. Høedt og M. Wiehe. Sæsonen aabnedes for udsolgt Hus og i Overværelse af Kongen 8. Septbr. og sluttede 31. Maj;

alt gaves 148 Forestillinger. Repertoiret, der bestod af 23 Stykker, hvoraf 3 danske Nyheder, var ikke særlig vægtigt, men Iscenesættelsen, der var omhyggelig i Sammenspillets Afstemthed og pikant i Enkelthedernes Udarbejdelse, kastede Glans over det; henimod Sæsonens Slutning sporedes dels en Slappelse for Helhedens Vedkommende, dels en Tilbøjelighed til at glimre paa egen Haand. Sæsonen gav et saa heldigt pekuniært Resultat — over 11,000 Rdl. i Overskud — at en varig Fortsættelse var under Overvejelse; men forandrede Forhold ved det kgl. Teater gjorde det muligt for Høedt og Wiehe at vende tilbage, og dermed var H. som Teaterentreprise forbi. Siden er H. kun benyttet ved enkelte Lejligheder til Dilettantforestillinger o. l. (Litt.: »Af Dagens Krønike«, II [Kbhvn. 1890], 445—67). *A. A.*

Hofteben se Bækken.

Hoftebetændelse (*Coxitis*) opstaar ligesom andre Ledbetændelser som Regel ved Infektion af Ledet og kan være af akut eller af kronisk Natur, i sidste Tilfælde næsten altid tuberkuløs. Dog forekomme ogsaa, især hos ældre, kroniske H. af gigtagtig Natur (*Malum coxae senile*), eller man finder H. ved visse Rygmarvslidelser (*Tabes dorsalis*). I det hele og store falde Sygdommens Symptomer og Forløb sammen med de øvrige Ledbetændelser (s. d.). De for H. særlige Forhold skulle fremhæves her. Smerten ved H. er ved de akutte Former ofte meget voldsom, ved de kroniske Former oftest mere snigende, har en Tilbøjelighed til paa Grund af Fordelingen af Hofteledets Nerver at straale ud fra selve Hoften ned imod Knæets Indside, og denne Knæsmerte er ofte ved den tuberkuløse H. det først iagttagne Symptom. — Stillingsforandringen er paa Grund af Hofteledets særlige Natur som Kugleled af mere sammensat Natur end ved et Hængselled som Knæledet, idet der i Hoften sker Drejning indad eller udad samtidig med Bøjning og Trækning indad eller udad af Benet (Ad- og Abduktion). Alle disse Stillingsforandringer medføre, at Patienten for at kunne støtte maa hæve eller sænke Bækkenet paa den syge Side, hvorved atter Skævhed og Krumning i Rygsøjlen indfinde sig. Feberen kan ved den akutte H. være meget høj, ved den tuberkuløse ofte lavere, men kan dog stige til mellem 39^0 og 40^0. Forstyrrelsen i Brugen af det angrebne Ben afhænger af Smerten eller af Stillingsforandringen. Ved de akutte H. ophæves oftest Brugen af Benet straks, ved de kroniske Former fortsætte ofte Patienterne at gaa længe efter Sygdommens Optræden; særlig kunne Patienter med de gigtagtige H. vedblive at gaa trods Lidelsens Udvikling. H. ender sjælden med komplet Helbredelse, men trods de efter H. resterende Mangler — Skævhed, hel eller delvis Stivhed, Smerte — benytte dog mange Patienter det saaledes afficerede Ben ganske godt. Paa Grund af Hofteledets dybe Leje og Sæde paa Bækkenet kunne Betændelsestilstandene fra Hofteledet brede sig vidt omkring uden paa og inden i Bækkenet, og ved Udbredelse af Betændelsen kan Døden indtræde. H. naar som Regel ikke til Helbredelse uden ved Kunstens Hjælp. Ved de akutte H. er det ofte nødvendigt hurtig at skride ind med Operationer — Aabning af Ledet eller, hvis Bendelene ere angrebne, Fjernelse af disse (Hofteresektion). Ved den tuberkuløse H. kan man i mange Tilfælde gennemføre Behandlingen med Bandager og antituberkuløse Midler. Men ikke sjælden nødsages man dog til Operation, der da næsten altid bør være en virkelig Resektion, Fjernelse af Hoftehovedet, ofte tillige af Dele af Hofteskaalen. De gigtagtige Former af H. behandles med Bandager, Bade, Sengeleje, Massage og give kun yderst sjælden Grund til Operation. De efter H. delvis helbredede Patienter nødes som ved andre Ledbetændelser ofte til at bære Bandager hele Livet igennem eller dog i længere Tid. *E. A. T.*

Hofteskaal se Hofte.

Hofwyl se Fellenberg, Ph. E.

Hogan [ho!ugən], John, engelsk Billedhugger, født 1800 i Tallow (Irland), død 27. Marts 1858 i Berlin. Under et langvarigt Ophold i Rom bleve flere af hans betydeligste Arbejder til: »Eva efter Uddrivelsen fra Paradiset«, »Den døde Christus«, »Satyr«. For Dublin har han bl. a. skabt Monumentet over Biskop Brinkley og Understatssekretær Drummond samt Statuen af O'Connell (Børsen). *A. Hk.*

Hogar-Landet se Ahaggar.

Hogarth [ho!uga.aþ], William, berømt engelsk Maler, Tegner og Kobberstikker, født 10. Decbr. 1697 i London, død 26. Oktbr. 1764 paa sit Landgods i Chiswick uden for London. H. var først i Guldsmedelære og besøgte dernæst Tegneakademiet under Thornhil!, hvis Datter han bortførte og ægtede; han var ogsaa en Tid i Gældsfængsel, indsat der af sin Værtinde, og det fortælles, at en Karikaturtegning, han havde udført af denne Person, og som han udstillede, gjorde stor Lykke og lagde Grunden til hans Berømmelse. Han levede nu af at illustrere, f. Eks. Aubry de la Motray's »Rejser gennem Europa« [Lond. 1723], »Hudibras« og »Don Quijote«, og som Portrætmaler. Ved sine Vandringer paa London's Gader og Knejpebesøg kom han dog først ind paa sit egentlige Felt, Satire over de menneskelige Laster og Daarskaber; tillige malede han historiske Billeder, som »Paulus's Prædiken« o. a., samt Altertavler, der dog oftest vare uheldige; bedst ere »Den barmhjertige Samaritan« og »Bethesda's Dam« [Bartholomæus-Hospital i London]; af langt større Betydning ere H.'s Portrætter: Selvportræt med den store Hund [1745, London's Nationalgaleri, stukket af ham selv 1749], Kaptejn Coram i Foundling-Hospital, den 80-aarige Forræder Lord Lovat i South-Kensington, Garrick som Richard III i Duncombe Park og »Rejepigen« hos Vanderbilt i New York. Sit Ry har H. dog vundet ved sine Satirer over Tidens Daarskaber, saavel i Malerier som Raderinger, og navnlig dem, der med bitter Spot revsede al den Falskhed og Løgn, der skjulte sig bag den fornemme Verdens ydre Slebenhed; blandt de herhen hørende Suiter og enkelte Blade skulle nævnes: »En Bolerskes Liv« [*The Harlots Progress*, 6 Bl., 1733], »Puncheselskabet« [Maleri i Pethworth], »En Vellystnings Liv« [8 Billeder i Soane-Museet], »Aarsmarkedet i Southwark« [hos Hertugen af Newcastle], »Den ulykkelige Digter«, »Skuespillerne i Laden« og det berømte, men stærkt karikerede »Ægteskab paa Moden« [6 Bl. 1745, Malerier i London's Nationalgaleri]; mindre betydelige, men af megen kulturhistorisk Interesse ere 4 politisk-satiriske Billeder i Soane-Museet og de kun i

Kobberstik bekendte: Ølgaden, Brændevinsgaden, Dagstiderne samt »Flidens og Dovenskabens Følger« [12 Bl.]. 1753 udgav H. den, allerede af Samtiden latterliggjorte, meget ensidige Bog, »Skønhedens Analyse«. Meget i H.'s karikerede Fremstillingsmaade samt hans lange, forklarende Indskrifter paa Bladene lade Nutidens Kunstelsker ligegyldig; derimod staar han endnu som en Mester ved flere af sine Oliemaleriers Teknik og Kolorit, særlig fremhæves i saa Henseende *The Shrimpgirl* (»Rejepigen«). I den seneste Tid er i London paa 3 Steder fundet Vægmalerier af H., fremstillende Skæbnegudinden, et Bakkanttog og Garrick, der overværer Prøven paa et nyt Stykke med Portrætter af Datidens Skuespillere. H. er som den første originale Kunstner paa engelsk Jordbund af største Betydning for den senere engelske Kunsts Udvikling, idet den hele Stab af fremragende engelske Karikaturtegnere fra 19. Aarh. har ham til Udgangspunkt; i deres hvasse, dog ikke ondartede, men ofte grovkornede Satire minde de nemlig meget om H., medens de efterhaanden komme mere og mere bort fra hans stærkt moraliserende Tendens, der virker trættende paa Nutidens Mennesker. H.'s Billeder have fra hans egen Tid og indtil nu fremkaldt en Række forklarende Værker, blandt hvilke skulle fremhæves: Hoodley, *Lettres de Mr. H. .. (Rouquet) å un de ses amts å Paris pour lui expliquer les estampes de M. H.* [Paris 1746, forøget Udg. af J. Trusler]; *H. moralised* [Lond. 1798, ny Udg. 1841]; Nichols, *Biographical notes of W. H.* [2. Opl. 1782]; *H. illustrated by John Ireland* [3 Bd. 1791] og *Graphic illustr. of H. from pictures, drawings etc.* [4 Bd. med 60 Kobberstik, Lond. 1794]. Disse Værker bleve dog overgaaede af Lichtenberg's vittige: »Ausfiihrliche Erklärung der H.'s Kupferstiche u. Zeichnungen« [1794 ff.]; i ny Udgave: »H.'s Zeichnungen in Stahl gestochen mit Erklärungen v. L. herausgeg. v. Kottenkamp« [3. Opl. 1873]. De bedste Samlinger af H.'s Blade findes i den af Nichols ledede Udgave af Heath's retoucherede Plader [Lond. 1820—22, senere Udg. i Leipzig 1886] og »Die Werke v. W. H. nach der Originalplatten auf 118 Blätter photolitographirt v. Carl Haack nebst ein. biogr. Essay üb. den Genius u. die Schopf. H.'s sowie Erkl. der einz. Blätt. v. John Nichols« [bearb. af E. Ch. Barschall, Brünn og Wien 1878]. De nyeste Arbejder om H. ere: Beavington Atkinson's Artikel om H. i Dohme's »Kunst u. Künstler« samt A. Dobson, *W. H.* [Lond. 1891]; se ogsaa Muther, »Geschichte der Malerei des neunzehnten Jahrh.« [Miinchen 1895, Indledn.] *A. Ls.*

Hogendorp, Dirk, Greve, hollandsk General, født 13. Oktbr. 1761 i Rotterdam, død 29. Oktbr. 1822 ved Rio Janeiro. Han tjente først i en Aarrække i den preussiske Hær og var fra 1783 ansat som Embedsmand for det ostindiske Kompagni i de nederlandske Kolonier, hvor han fængsledes, men undslap fra Fangenskabet og kom tilbage til Holland 1799. Han beklædte Posten som Gesandt i St. Petersborg 1803—05, senere var han i samme Egenskab efterhaanden i Wien, Berlin og Madrid og havde desuden 1807 været Krigsminister. 1811 udnævntes han til Divisionsgeneral og Adjutant hos Kejser Napoleon, ansattes 1812 som Guvernør i Wilna, og Aaret efter beklædte han samme Plads i Hamburg, begge Steder forhadt paa Grund af sin Haardhed. Efter Napoleon's Fald vendte han tilbage til Holland, men gik igen i fransk Tjeneste ved Napoleon's Tilbagekomst. Efter Slaget ved Waterloo begav han sig 1816 til Sydamerika, hvor han blev til sin Død. *B. P. B.*

Hogendorp, Gijsbert Karl, Grev van, nederlandsk Statsmand, ovenn.'s Broder, født 27. Oktbr. 1762 i Rotterdam, død 5. Aug. 1834 i Haag. Han gjorde 1778 Tjeneste i den preussiske Hær, var 1782—85 nederlandsk Officer og blev derefter Borgemester i Rotterdam, men afgik efter Omvæltningen 1794 og blev Købmand i Amsterdam. Som ivrig Tilhænger af det oraniske Hus tog han 1813 virksom Del i Genoprettelsen af Landets Uafhængighed og var Formand for Kommissionen om den ny Forfatning, der nærmest maa kaldes hans Værk, blev derefter Udenrigsminister og Vicepræsident i Statsraadet, ophøjedes 1815 til Greve, men tog Afsked næste Aar, misfornøjet med Kongens enevældige Lyster, og var i en lang Aarrække Medlem af andet Kammer og Talsmand for Folkets Friheder mod Regeringens Vilkaarligheder. Han skrev 1818—29 et stort Værk om Nederlandenes Statshusholdning [10 Bd.] og 1830 flere Smaaskrifter om Holland's og Belgien's indbyrdes Forhold. »Brieven en geschriften van H.« udgaves 1866—87 i 4 Bd. Et Mindesmærke for ham rejstes 1869 i Rotterdam. *E. E.*

Hogg [hå'g], James, med Tilnavnet »Hyrden fra Ettrick«, skotsk Folkedigter, født 25. Jan. 1770 i Landsbyen Ettrick, Selkirkshire, død 21. Novbr. 1835 i Altrive Lake. Han var Søn af en fattig Faarehyrde og fik en meget tarvelig Opdragelse, saa at han selv møjsommelig maatte lære sig at læse og skrive, medens han vogtede Faar. Napoleon's Plan om en Landgang i England fremkaldte hans Digt »Donald M'Donald« 1800, der hurtig blev berømt. 1801 udkom en Digtsamling, »Scottish Poems, Pastorals, Songs etc«, der dog ikke gjorde synderlig Lykke. Det følgende Aar gjorde han Bekendtskab med Walter Scott, til hvis »Border Minstrelsy« han skrev nogle Ballader. Scott hjalp ham ogsaa at faa udgivet hans næste Digtsamling, »The Mountain Bard« [1807], der sammen med et »Essay on Sheep« indbragte ham 300 L. St. For denne Sum købte han en Forpagtning; men efter 3 Aars Forløb var han ruineret og tog til Edinburgh, hvor han i lang Tid førte et litterært flittigt Liv, men stadig maatte kæmpe med Fattigdom. Af hans Værker fra denne Tid kunne nævnes: »The Queen's Wake« [1813], en Samling udmærkede skotske Ballader, der gjorde megen Lykke, »The Poetic Mirror« [1814], »The Pilgrims of the Sun« [1815], »Madoc of the Moor« [1816]. Desuden skrev han en Række Prosaværker, Eventyr, Legender og Skildringer af skotsk Folkekarakter: »The Brownie of Bodsbeck« [1817], »Winter Evening Tales« [1820], »The Three Perils of Man« [1823], »The Three Perils of Woman« o. fl., der gjorde stor Lykke og senere bleve udgivne samlede som »The Shepherd's Calendar« [2 Bd., 1829]. Desuden kan nævnes hans store Epos »Queen Hynde« [1826], der ikke gjorde nogen Lykke. Der indtraadte nu en foreløbig Forbedring i hans Kaar, idet Hertugen af Buccleugh til Altrive Lake overlod ham en næsten afgiftsfri Forpagtning. Alligevel kunde H. ikke klare sig, og han

begyndte da igen paa litterære Foretagender. 1831 udkom en Række »Altrive Tales«, og det var Meningen, at der i alt skulde komme 12 Bd.; men da Forlæggeren gik fallit 1832, standsede Foretagendet. Af H.'s senere Værker kunne endnu nævnes: >The Domestic Manners and Private Life of Sir Walter Scott« [1834] og »Tales of the Wars of Montrose« [1835]. — Sammen med Burns og Scott maa H. nævnes som en af de betydeligste skotske Digtere i den nyere Tid; han har som de givet et betydningsfuldt og særpræget Indskud i den engelske Litteratur. Særlig hans »The Queen's Wake« vil altid blive erindret som et ypperligt Maleri af skotsk Liv i en fin, romantisk Ramme. Af de enkelte Digte deri kunne fremhæves: »The Witch of Fife« og »Fair Kilmeny«. — H.'s Digte med en Biografi af J. Wilson udkom i 5 Bd. [Lond. 1850—52]. Senere Udgave ved Thomson, »James H.'s Poems and Life« [2 Bd., Edinburgh 1874]. (Litt.: *Memorial of J. H.* af hans Datter [Lond. 1884, 2. Opl. 1887]). *T. L.*

Hogland (finsk *Suursaari*), finsk Ø i den finske Bugt, Wiborg Len, 11 Km. lang, 3 Km. bred, nøgen Granitbund, ca. 800 Indb., som ernære sig som Fiskere, Lodser og ved Bjærgning af strandet Gods. 3 Fyrtaarne. 17. Juli 1788 uafgjort Søslag ved Øens Nordside mellem Svenskere og Russere.

Hogne, 1) Fader til Hilde i Hilde-Sagnet (s. d.), 2) en af Kong Gjuke's Sønner, Broder til Gunnar; i nogle nordiske Overleveringer er han Sigurd Faavncsbane's Banemand, medens dog Drabet sædvanlig tillægges hans yngre Broder Guttorm. Han finder sin Død sammen med Gunnar ved Svogeren Atle's Svig; efter at han er fangen, bliver Hjertet skaaret ud af Livet paa ham. H. skildres som den stærke Kæmpe, hvis Viljekraft, men ogsaa Barskhed eller Raahed danner en Modsætning til Gunnar. I den tyske Heltedigtning er H. ogsaa Sigurd's (Sigfried's) Banemand og falder ved Atle's Svig; men han tilhører ikke Gjuke-Slægten, men er Gunnar's Tjenestemand, hvad der ogsaa er den oprindelige Sagnform. *A. O.*

Hogshead [hå'gzhed], engelsk Maal, se Oksehoved.

Hoguet [ågæ'], Charles, tysk Maler, født 21. Novbr. 1821 i Berlin, død 4. Aug. 1870 smst. Studietiden, under Ciceri og Isabey, i Paris, hvor han levede til 1848, gav hans Kunst dens flotte Teknik, der førte ham til en Masseproduktion af flygtig og kækt udførte Arbejder, blandt hvilke især Søstykkerne med deres lette, lyse Tone have vundet Bifald. Han malede ofte Billeder fra Paris'es Omegn; i Berlin's Nationalgaleri findes bl. a. hans »Den sidste Mølle paa Montmartre«, i Danzig-Museet »Kyst ved Havre de Grace«; man har ogsaa en Del Stilllebensstykker af H. Sin meste Tid levede han i Berlin, af hvis Akademi han blev Medlem 1869. *A. Hk.*

Hohenasperg, Bjærgfæstning i Wurttemberg, nu Straffeanstalt. H. var tidligere stærkt befæstet og benyttedes som Statsfængsel, havde senere indtil 1883 Garnison og Militærstraffeanstalt.

Hohenelbe (tschekk. *Vrchlabi),* By i Böhmen, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft H., ligger ved øvre Elben ved de sydlige Skraaninger af Riesengebirge, ved Jærnbanelinien Pelsdorf—H., og har (1890) 4,100 Indb., Hør- og Bomuldsspinderi, Væveri, Papirfabrikation, Jærnstøberi og Bryggerier. Fra Heidelberg (1,036 M.) N. V. f. H. findes en smuk Udsigt; H. danner et Udgangspunkt for Udflugter i Riesengebirge og støder op til Flækken Ober-H. (2,200 Indb.), der har Blegeri, Hør- og Jutespmderi. H. blev 1533 ophøjet til kgl. Bjærgstad, da der her dengang fandtes Jærngruber, og kom senere i Wallenstein's Besiddelse. *Joh. F.*

Hohenems ell. Hohenembs, By i østerrigsk Provins Vorarlberg, 2 Km. 0. f. Rhinen ved Lehne og Jærnbanelinien Feldkirch—Bregenz, har (1890) 4,000 Indb. H. er Sædet for den eneste israelitiske Menighed i Vorarlberg. Bomuldsspinderi, Væveri, Baandfabrikation og Broderi samt Trædhandel og Træskæreri. H. var tidligere Sædet for et rigsumiddelbart Grevskab, som 1765 kom under Østerrig. I Nærheden findes Slottet Neu-Ems eller Tannenburg, medens det gamle Slot H. paa en skovklædt Høj (694 M.), fra hvilken findes en prægtig Udsigt over Elben og Boden-Søen, nu fuldstændig er Ruin. *Joh. F.*

Hohenfelde se Hamburg, S. 392.

Hohenfriedberg, Landsby i preussisk Schlesien, bekendt ved den Kamp, der i den 2. schlesiske Krig fandt Sted 4. Juni 1745, mellem Frederik den Store og de forenede Østerrigere og Sachsere under Hertug Karl af Lothringen og Hertug Johan Adolf af Sachsen-Weissenfels. Østerrigerne og Sachserne, hvis Maal var Schlesien's Erobring, havde besat Øvreschlesien, og Karl af Lothringen var i Fremrykning mod Mellemschlesien, medens Frederik den Store 28. Maj havde koncentreret sin Hær og rykkede mod Striegau. Østerrigerne og Sachserne, der vare skuffede af falske Efterretninger om Fjenden, angrebes 4. Juni tidlig om Morgenen, og først efter at det sachsiske Korps var fuldstændig slaaet, indtoge Østerrigerne en Forsvarsstilling. Denne angrebes af Preusserne, der vandt en afgørende Sejr, som havde Østerrigernes Tilbagetog til Følge. Af Slagets Episoder skal her fremhæves General Gessler's bekendte Angreb med Dragonregimentet Bayreuth, hvorved 20 fjendtlige Batailloner nedredes og 66 Faner erobredes. Preussernes Tab anslaas til 3,600 Mand, medens Østerrigerne og Sachserne mistede 16,000 Mand og 63 Kanoner. *B. P. B.*

Hohenheim, F. von, se Paracelsus.

Hohenlimburg ell. Limburg an der Lenne, By i preussisk Provins Westfalen i Regeringsdistriktet Arnsberg, 9 Km. V. f. Iserlohn, ved Lenne (en Biflod til Rhinen's Biflod Ruhr) og ved Jærnbanelinien Hagen—Siegen—Betzdorf, har (1895) 7,000 Indb. Jærn- og Staalværk, Lærredsvæveri og Klædefabrikation. H. er Hovedstad i Grevskabet Limburg. Paa en stejl, skovklædt Høj ved Byen ligger Slottet H. *Joh. F.*

Hohenlinden, Landsby i Øvrebayern 0. f. München, hvor Franskmændene under Moreau tilføjede Østerrigerne under den 18-aarige Ærkehertug Johan, der som Raadgiver havde den gamle General Lauer, et afgørende Nederlag 3. Decbr. 1800. Den franske Hær, som talte ca. 70,000 Mand, stod paa Plateauet mellem Isar og Inn ved Rosenheim og Ampfing, Østerrigerne paa Inn's højre Bred med en Styrke paa ca. 60,000 Mand. I. Decbr. kastedes den franske venstre Fløj ved Ampfing, og Østerrigerne agtede nu i 3 Kolonner at rykke til Munchen. Under denne March angrebes de 3.

Decbr. om Morgenen i Defileet mellem H. og Mattenbatt i Flanke og Ryg og lede et afgørende Nederlag. De kastedes tilbage over Ems, og Kejseren blev herved tvungen til den uheldige Vaabenstilstand i Steier. Østerrigernes Tab angives til ca. 12,000 Mand døde, saarede og fangne samt 50 Kanoner, medens Franskmændene opgive deres Tab til kun 2,500 Mand. *B. P. B.*

Hohenlohe, 1) Friedrich Ludwig, Fyrste af H.-Ingelfingen, preussisk General, født 31. Jan. 1746, død 15. Febr. 1818 paa sit Gods Slawentzitz ved Kosel. I Rigshæren deltog han i Syvaarskrigens sidste Felttog og traadte 1768 ind i den preussiske Hær, hvor han 1778 allerede havde naaet Oberstgraden. I Kampene mod den franske Revolution fandt han rig Lejlighed til at udmærke sig som Divisionskommandør, saaledes 1792 — 93 ved Oppenheim, Pirmasens og Hornbach, men særlig ved Stormen paa Weissenburg-Linien. 1794 vandt han en glimrende Sejr ved Kaiserslautern, udnævntes 1796 til Generalløjtnant og fik Kommandoen over Neutralitetskordonen ved Ems. 1798 blev han General i Infanteriet, 1804 Gouvernør i de frankiske Fyrstendømmer og Kommandant i Breslau. I Krigen 1805 kommanderede han et Korps mellem Saale og Thüringerwald og sloges 1806 ved Jena. Da Hertug Karl Vilhelm Ferdinand af Braunschweig saaredes dødelig ved Auerstädt, fik H. Overkommandoen og førte Resterne af Hæren til Oder, men maatte kapitulere ved Prenzlau med 17,000 Mand. Da det ikke lykkedes ham at retfærdiggøre sin Handlemaade ved denne Lejlighed, maatte han tage sin Afsked. Han trak sig da tilbage til sine Godser i Schlesien, hvor han med Undtagelse af et længere Ophold i Frankrig levede til sin Død. *B. P. B.*

2) Adolf, Fyrste af H.-Ingelfingen (1797—*1872*), ovenn.'s Søn, var Godsejer i Schlesien og Landmarskal ved Provinslanddagen, blev 1847 Medlem af den forenede Landdag, 1850 af Unionsparlamentet i Erfurt og derefter af det preussiske 1. Kammer, fik 1854 arveligt Sæde i Herrehuset og var dets Formand indtil 1862, endelig Førsteminister 18. Marts—23. Septbr. 1862 som Overgang mellem »den ny Æras« Ministre og Bismarck. *E. E.*

3) Hugo, Fyrste af H.-Oehringen, (1816—97), foreg.'s Brodersøn, siden 1848 arveligt Medlem af Württemberg's 1. Kammer, blev 1859 Medlem af det preussiske Herrehus og fik 1861 arveligt Sæde i dette med Titel Hertug af Ujest; var 1867—70 Medlem (og Næstformand) af den nordtyske Rigsdag og derefter af den tyske indtil 1876. Han var iblandt Stifterne og Lederne af det frikonservative Parti. *E. E.*

4) Hermann, Fyrste af H.-Langenburg, er født 1832, siden 1860 arveligt Medlem af Württemberg's 1. Kammer, sad 1871 — 80 i den tyske Rigsdag (Næstformand siden 1877) og blev 1894 Statholder i Elsass-Lothringen; ægtede 1862 Prinsesse Leopoldine af Baden. Hans Søster Adelheid, født 1835, ægtede 1856 Hertug Frederik af Augustenborg og er Moder til den nuværende (1898) tyske Kejserinde. *E. E.*

5) Victor, Fyrste af H.-Schillingsfürst, (1818—93), stor Godsejer i Schlesien, blev 1840 Hertug af Ratibor og 1854 arveligt Medlem af Herrehuset; han var siden 1877 dettes Formand indtil sin Død og 1867—90 Medlem af Rigsdagen, hvor han hørte til Rigspartiet. *E. E.*

6) Chlodwig, Fyrste af H.-Schillingsfurst, foreg.'s Broder, er født 31. Marts 1819, var i sin Ungdom i preussisk Tjeneste og blev 1845 Medlem af Bayern's I. Kammer. Her tog han 1849 Ordet for Tyskland's Samling under Preussen's Ledelse og udtalte sig efter Krigen 1866 stærkt imod et særskilt sydtysk Statsforbund. Han blev derfor ogsaa 31. Decbr. s. A. v. d. Pfordten's Efterfølger som Første- og Udenrigsminister og førte Forhandlingerne med de andre sydtyske Regeringer om Forholdet til Nordtyskland, særlig om Hærvæsenets Omordning og om Toldforbundet. 1868 valgtes han til Toldparlamentet og var dettes første Næstformand. Han søgte Apr. 1869 at formaade katolske Magter til fælles Optræden over for Ultramontanismen med Henvisning til det forestaaende Kirkemøde i Rom og til de Farer, som derfra truede det borgerlige Samfund. Hans Raad bleve ikke hørte, men hans Optræden vakte imod ham en stærk Uvilje hos det katolske Præsteskab, og ved dettes Agitation vandt det klerikale Parti Flertal ved de ny Valg. Mistillidserklæringer fra begge Kamre nødte ham til at tage Afsked Marts 1870. Den fransk-tyske Krig, som udbrød faa Maaneder senere, medførte alligevel Bayern's Tilslutning til Nordtyskland, og han blev nu valgt til den ny tyske Rigsdag indtil 1881; var indtil 1874 dens første Næstformand og tillige Fører for det liberale Rigsparti. Maj 1874 afløste han Greve H. Arnim som Tyskland's Sendemand i Paris, var 1878 en af dets Repræsentanter paa Berlin-Kongressen og førte 1880 Forsædet paa den Konference i Berlin, der fastsatte Grænsen mellem Tyrkiet og Grækenland. Septbr. 1885 blev han Statholder i Elsass-Lothringen, som han styrede med stort Maadehold og Klogskab, og endelig Oktbr. 1894 tysk Rigskansler og preussisk Førsteminister. I denne dobbelte Stilling har han ikke ført nogen stærkt udpræget Politik, hverken udadeller indadtil, men snarere nøjedes med at modsætte sig alskens reaktionære Lyster. Dog lykkedes det ham at gennemføre den fælles-tyske borgerlige Lovbog 1896 og en ny militær Strafferetspleje 1898. — Hans yngste Søn Alexander, født 1862, valgtes 1893 i en af Kredsene i Nedreelsass til den tyske Rigsdag og genvalgtes 1898. *E. E.*

7) Gustav, Prins af H.-Schillingsfürst, (1823—96), Broder til de to foreg., studerede katolsk Teologi først ved tyske Universiteter og fra 1846 i Rom, blev 1849 præsteviet i Gaëta, hvorhen han havde fulgt Pave Pius IX. Han blev derefter pavelig Kæmmerer, titulær Biskop af Edessa og 1866 Kardinal. Som Modstander af Jesuitterne bekæmpede han 1870 det ny Dogma om Pavens Ufejlbarhed og forlod September s. A. Rom for at gaa til Tyskland. Han var 1872 udset til at være dets Sendemand ved Pavehoffet; men dette nægtede at modtage ham, og han kom først igen til Rom 1876 under den ny Pave og var 1879—85 Biskop i Albano. Han tog vigtig Del i de Underhandlinger, som gik forud for Kulturkampens Afslutning. *E.E.*

8) KraftKarl August Edvard Friedrich, Fyrste af H.-Ingelfingen, preussisk Artillerigeneral og betydelig Militærforfatter, Søn af ovenn. A. H., født 2. Jan. 1827 i Koschentin i Øvreschlesien,

død 16. Jan. 1892 i Dresden. 1845 indtraadte han i Gardeartilleribrigaden, uddannedes paa Artilleri- og Ingeniørskolen samt paa Krigsakademiet, blev 1854 Militærattaché i Wien som Kaptajn i Generalstaben og udnævntes 1856 til Fløjadjutant hos Fredrik Vilhelm IV. 1864 var han i Spidsen for Gardeartilleriregimentet, tog 1866 med Dygtighed som Chef for Gardereserveartilleriet Del i Fægtningen ved Königinhof og navnlig i Slaget ved Königgrätz. 1868 blev han Chef for Gardeartilleribrigaden og udmærkede sig i Felttoget 1870—71 som Chef for Gardens Artilleri, navnlig i Kampene ved St. Privat og Sedan; under Paris's Belejring var han Chef for det samlede Belejringsartilleri. 1873 udnævntes han til Divisionskommandør og Generalløjtnant og blev 1875 Generaladjutant. 1879 stilledes han efter eget Ønske til Disposition, blev 1883 General af Infanteriet, hvilken Titel 1889 forandredes til General af Artilleriet. Som Militærforfatter har H. udvist megen Flid og skrevet mange højt ansete Afhandlinger. Blandt disse Afhandlinger kunne fremhæves »Militärische Briefe, I, uber Kavallerie« [1890], »Militarische Briefe, II, über Infanterie« [1890], »Militarische Briefe, III, über Feltartillerie« [1887], »Strategische Briefe« [1887], »Gesprache uber Reiterei« [1887], »Ideen über Befestigungen« [1888]. *B. P. B.*

Hohenmauth (tschekk. Vysoké Myto), By i Böhmen ved Lautschna, venstre Biflod til Elben, ved Jærnbanelinien Chotzen—Leitomischl. Hovedstad ✠ Bezirkshauptmannschaft H., har med sine tre Forstæder (1890) 7,800 tschekkiske Indb. Der findes et Gymnasium samt Fabrikation af Musikinstrumenter, Sukker og Kunstgødning. *Joh. F.*

Hohenschwangau, Flække i det bayerske Regeringsdistrikt Schwaben, i en smuk Alpeegn 4 Km. S. 0. f. Fussen, har (1890) 200 Indb. Paa en skovklædt Høj (894 M.), der danner en Udløber fra Alperne, ligger i pragtfulde Omgivelser det kongelige Lystslot H., der er opført 1832 i middelalderlig Stil paa Grundmurene af det gamle Slot Schwanstein. Dette, der allerede omtaltes i 12. Aarh., var i Middelalderen afvekslende i forskelliges Hænder og erhvervedes 1567 af Hertug Albrecht V af Bayern. Efter at det i Beg. af 19. Aarh. som Ruin var solgt til Nedrivning, købtes det atter 1832 af Kronprins Maximilian II og hører siden sin Genopførelse til et af de smukkeste Lystslotte i Tyskland. I Nærheden findes Slottet Neuschwanstein (i en Højde af 1,008 M.), bygget af Ludvig II og udstyret med ødsel Pragt. *Joh. F.*

Hohenstaufen, Bjærgtop (684 M.) ved Goppingen i den württembergske Donau-Kreds, bærer paa sin Top de faa Rester af den i Bondekrigen 1525 ødelagte Stamborg H. Den ved Bjærget liggende Flække har (1890) 1,000 Indb. *Joh. F.*

Hohenstaufen, berømt tysk middelalderlig Fyrsteslægt, hvis egentlige Stamfader, Frederik af Büren, 1079 trolovedes med Kejser Henrik IV's Datter Agnes og forlenedes med Hertugdømmet Schwaben, hvor han efter først selv at have maattet erobre sit Land blev Svigerfaderen en god Støtte. Slægtnavnet antoges efter Borgen H. ell. Staufen, som Frederik havde bygget i sine Besiddelser i Rauhe Alp. Da han døde 1105, gik hans Lande over til Sønnerne Frederik og Konrad. Ligesom Faderen vare de tro Tilhængere af det frankiske Kejserhus, og da dette 1125 uddøde med Henrik V bleve de Partiets naturlige Førere. Konrad tragtede ogsaa efter Kronen, men foreløbig tilfaldt den dog Welfernes Kandidat Lothar af Sachsen, og først efter dennes Død valgtes han til i Kejser (1138—52). Efter en for øvrigt lidet glimrende Regering fulgtes han paa Tronen af Broderen Frederik's Søn, Frederik Barbarossa, og Kronen bares fra nu af paa en kortvarig Afbrydelse nær i omtr. 100 Aar af Hohenstauferne, uden Sammenligning Tyskland's genialeste Herskere i Middelalderen (Frederik Barbarossa 1152—90, Henrik VI 1190—97, Filip 1198—1208, Frederik II 1215—50, og Konrad IV 1250—54). Fælles for alle tre Slægtled af hohenstaufiske Kejsere, Frederik I, Henrik VI og Frederik II, er deres stærkt ideelle Syn paa Kejsermagten, der ganske vist i Slutningen af Frederik I's Regering havde naaet en Storhed og Fylde som sjælden tilforn. Kejserdømmet skulde være universelt, og ligesom Paven var den højeste kirkelige, skulde Kejseren ikke blot af Navn, men ogsaa af Gavn være den højeste verdslige Autoritet. Ja selv Pavedømmet skulde føres tilbage til den afhængige Stilling, det havde haft før Investiturstriden. Skarpest findes dette Standpunkt vel nok udtalt hos Frederik II. Kejseren er, siger han, Udfører af det guddommelige Forsyns Vilje og Guds Vikar.

Men en saadan Opfattelse maatte uundgaaelig føre til Sammenstød med Pavestolen, paa hvilken der netop samtidig med Hohenstauferne sad en Række kraftige, geniale Personligheder som Alexander III, Innocens III og Gregor IX. Og det maatte yderligere skærpe Modsætningen, at H. gennem Henrik VI's Giftermaal med Constanze, Arving til Neapel og Sicilien, var kommen i Besiddelse af disse Lande, samtidig med at de med langt større Stringens end forhen søgte at hævde deres Overhøjhed over de norditalienske Stadrepublikker. Paverne kunde ikke med Hænderne i Skødet rolig se paa, at Kirkestaten baade mod Nord og Syd klemtes inde af deres Rivaler i Striden om Verdensherredømmet. De italienske Kommuner og H.'s tyske Modstandere, Welferne, vare deres naturlige Forbundsfæller, og selve Navnet Welfer skiftede efterhaanden Betydning, gik over til at betegne det pavelige Parti i Modsætning til Ghibelliner (s. d.). En mægtig Støtte i Hovedkampen, der førtes under Frederik II, fandt Paverne endelig i de i Beg. af 13. Aarh. oprettede Tiggermunkeordener. Det er ikke her Stedet indgaaende at skildre denne Strid, der førte til H.'s Undergang. Allerede ved Frederik II's Død var dette Resultat givet, da hans Søn Konrad IV med Nød og næppe holdt sig i Tyskland. Heldigere var Frederik's uægte Søn Manfred, der med stor Dygtighed hævdede Italien, indtil han 1266 i Slaget ved Benevent bukkede under for Pavens allierede, Karl af Bourbon. Konrad's Søn Konradin's Forsøg paa at genvinde sit Fædrenerige i Italien, det Land, hvortil Stauferne mere og mere følte sig knyttede, mislykkedes som bekendt i Slaget ved Tagliacozzo, og da han 1268 af Karl af Bourbon var bleven henrettet i Napoli, var H.'s Mandslinie uddød. Endnu levede der dog bl. a. en Datter af Manfred, Constanze, gift med Kong Peter III af Aragonien, som efter »Vesperen« 1282 blev Herre paa Sicilien, hvorved i det mindste denne 0 bevaredes for Efterkommerne af Slægten.

(Litt. se de *enkelte Personer*; *Raumer's* engang berømte »Geschichte d. H.« [6 Bd., Leipzig 1823—25, 5. Udg. 1878] er nu forældet). *M. M.*

Hohenstein, By i Sachsen, Kreishauptmannschaft Zwickau, 12 Km. O. f. Glauchau paa Skraaningen af Pfaffenberg ved Jærnbanelinien Zwickau—Chemnitz, har (1895) 7>55° Indb. Betydeligt Væveri, Trikotagefabrikker og Silkevæveri. I Nærheden en Mineralkilde med Badeanstalt. *Joh. F.*

Hohentwiel, Bjærgtop bestaaende af Fonolit i den wiirttemberg'ske Schwarzwald-Kreds i Hegau, 2 Km. N. V. f. Singen, har en Højde af 692 M. o. II. og 293 M. over Boden-Søen og danner et knap 1 □Km. stort Enklave i den badenske Kreds Konstanz. Fra Toppen, paa hvilken findes mægtige Ruiner af Fæstningen og Klosteret H., haves en pragtfuld Udsigt over Boden-Søen og Alperne fra Tyrol til Savojen. Fæstningen skal oprindelig være bygget af Romerne i 3.—4. Aarh., ombyggedes 1554 og blev i Trediveaarskrigen fem Gange (1635—44) forgæves belejret af de kejserlige og bayerske Tropper, men overgav sig uden Modstand 1800 til Franskmændene under Vandamme. *Joh. F.*

Hohenwart, Karl Sigismund, Greve, østerrigsk Statsmand, er født 12. Febr. 1824 i Wien af en gammel Adelsæt i Steiermark. Han indtraadte 1856 i Statstjenesten, blev 1860 Landpræsident i Kärnthen og 1868 i Øvreøsterrig. Her havde han stærke Sammenstød med den ultramontane Biskop Rüdigier, da han med Kraft hævdede Kirkelovene, og valgtes derfor til Landdagen som liberal. Febr. 1871 blev han Førsteminister og søgte nu at omdanne Forfatningen i føderalistisk Aand; han vilde oprette et selvstændigt Kongerige Böhmen, men fandt ikke fuld Understøttelse hos Tschekkerne, der stillede langt videre Krav, og mødte derimod den heftigste Modstand hos Tyskerne. Derfor maatte han allerede 30. Oktbr. s. A. trække sig tilbage. Oktbr. 1873 valgtes han i Krain til Underhuset og blev Leder for det saakaldte »Retsparti« (»H.-Klubben«), sammensat af klerikale og føderalistiske Medlemmer, mest fra de mindre Landskaber. Han øvede stor Indflydelse og understøttede Greve Taaffe's Ministerium, indtil denne 1893 foreslog en Valgreform; da medvirkede han til Taaffe's Fald og ligeledes til hans Efterfølger Fyrst Windischgrätz'es 1895, men tilsatte samtidig sin egen Indflydelse og stillede sig ikke til Valg 1897. Derimod blev han i Marts s. A. udnævnt til livsvarigt Medlem af Herrehuset. Siden 1885 erhan Præsident for Regnskabsretten. *E. E.*

Hohenzollern, Landstrækning i Sydtyskland, begrænset af Baden og Wiirttemberg, bestod indtil 1849 af Fyrstendømmerne H.-Hechingen og H.-Sigmaringen og danner nu det preussiske Regeringsdistrikt Sigmaringen. H. gennemskæres af Rauhe Alp; Hovedfloderne ere Neckar og Donau med Lauckart. Der findes Stensaltlejer (ved Stetten) og noget Bomuldsspinderi. Arealet er 1,142 □Km. med (1895) 65,800 Indb. *Joh. F.*

Hohenzollern, tysk Fyrsteslægt. Familien stammer fra Schwaben, nævnes første Gang i 11. Aarh. og kan fra Slutn. af 12. Aarh. uafbrudt følges. Ca. 1192 fik den betydelige Godser i Franken, og Grev Frederik af Zollern forlenedes af Kejser Henrik VI med Borggrevskabet i Niirnberg o: Forvaltningen af de store, frankiske Krongodser. Hans to Sønner Frederik II og Konrad bleve Stamfædre for de senere adskilte Linier, den frankiske og den schwabiske. Sidstnævnte overtog Grevskabet Zollern (Hohenzollern), medens den frankiske, der beholdt Borggrevskabet, i Løbet af de følgende Aarhundreder erhvervede betydelige Besiddelser i Bayern, omtrent svarende til de senere Markgrevskaber Bayreuth og Ansbach, og dens Anseelse steg ved, at den 1363 optoges blandt Rigsfyrsterne. Egentlig historisk Betydning fik denne Linie dog først, da Kejser Sigismund 1415 forlenede sin Ven Borggrev Frederik VI af Nürnberg arvelig med Kurværdigheden og Markgrevskabet Brandenburg, hvilket han allerede fra 1411 havde bestyret som Høvedsmand. Den egentlige officielle Forlening fandt dog først Sted 1417 under Koncilet i Constanz. Da Frederik overtog Brandenburg, var det i en sørgelig Forfatning, Røverridderne skaltede og valtede i Landet, og store Dele af det vare i fremmede Fyrsters Vold. Men den ny Markgreve var en myndig og dygtig Herre, der snart bragte Fred og Orden til Veje og begyndte at erobre de tabte Besiddelser tilbage, en Gerning, som fortsattes af hans Sønner og Efterfølgere Frederik II (1440—70) og Albrecht Achilles (1470—86). Sidstnævnte samlede 1471 alle den frankiske Linies Besiddelser paa sin Haand, og i Modsætning til tidligere Sæd og Skik, efter hvilken de altid vare blevne udskiftede mellem Sønnerne, udstedte han for at forhindre de skadelige Delinger enHuslov, *Dispositio Achillea* (1473), ifølge hvilken Brandenburg altid skulde være udelt og arveligt efter Førstefødselsretten, medens Besiddelserne i Franken i det højeste maatte tvedeles. Som Følge heraf stiftede hans Sønner Sigismund og Frederik Linierne Ansbach og Bayreuth; men da begge disse Sidegrene uddøde 1603, tilfaldt de to Markgrevskaber Kurfyrst Joachim Frederik af Brandenburg, som dog hurtig afstod dem til sine Stifbrødre Christian og Joachim Ernst. 1769 uddøde Linien i Bayreuth, og dens Besiddelser forenedes nu med Ansbach, hvis sidste Indehaver, den barnløse Alexander, 1791 afstod alle sine Lande til Kong Frederik Vilhelm II af Preussen mod en aarlig Pension paa 500,000 fl. Indtil Freden i Tilsit (1807) vare de to Fyrstendømmer derfor forenede med Preussen, men 1810 tilfaldt de Bayern, der fik Bekræftelse paa dem ved Wienerkongressen, og til hvilken Stat de endnu høre.

De tre første hohenzollernske Kurfyrsten Brandenburg havde alle følt sig som Sydtyskere og mest opholdt sig i Franken; først Albrecht Achilles's Søn Johan Cicero (1486—99) tog fast Sæde i Berlin. Hans Efterfølger Joachim Nestor, der var gift med Christian II's Søster Elisabeth, forsonede sig med Nabofyrsterne i Pommern og anerkendte 1529 deres Stilling som fri Rigsfyrster, mod at Landet efter Fyrstehusets Uddøen skulde tilfalde Brandenburg. Trods *Dispositio Achillea* delte han dette Land mellem sine to Sønner Joachim II og Johan, der fik Neumark. Men da denne døde barnløs to Dage efter Joachim, samledes Besiddelserne paa ny under sidstnævntes Søn Johan Georg (1571). Begge Brødrene vare gaaede over til Protestantismen, men ingen af dem havde spillet nogen større politisk Rolle under Troskampene, forsigtige og tilbageholdne som de vare. Under Johan Georg's

Sønnesøn Johan Sigismund (1608—19) fordobledes H.'s Magt og Besiddelser, idet han 1618 arvede Hertugdømmet Preussen. Her var nemlig Markgrev Albrecht af den Brandenburg-Ansbach'ske Linie 1511 bleven den tyske Ordens Stormester, og da han 1525 gik over til Protestantismen, tog han Østpreussen til Len af den polske Krone som et arveligt Hertugdømme, der efter hans Død tilfaldt hans aandssvage Søn Albrecht Frederik (1568—1618), hvis Datter Anna var gift med Johan Sigismund. Ved samme Ægteskab erhvervede Dynastiet ogsaa Besiddelser i Vesttyskland, nemlig Kleve, Mark og Ravensberg. Brandenburg var ved disse Udvidelser bleven en af Tyskiand's mægtigste Stater, men den noget tilbageholdne og lidet aktive Politik, H. tidligere havde ført, fortsattes ogsaa af Johan's Efterfølger Georg Vilhelm (1619—40). Først dennes Søn Frederik Vilhelm (1640—88), »den store Kurfyrste«, greb virksom ind i Europa's Forhold, samtidig med at han ved den westfalske Fred (1648) fik sit Land udvidet betydelig og 1660 løstes fra Lensforholdet til Polen. Med en energisk Stramhed og Dygtighed, som nedarvedes til flere Fyrster af hans Slægt, hævdede han tillige Regentens Magt indadtil og bragte større Enhed til Veje mellem sine forskellige Besiddelser. Hans Søn Kurfyrst Frederik III antog 1701 Titelen Konge af Preussen, og Hovedliniens Historie er fra nu af uopløselig knyttet til dette Land, hvis Trone den siden uafbrudt har beklædt, og som en Række dygtige Herskere og Statsmænd efterhaanden har hævet til Tyskiand's første Stat, hvad der 1871 fik et synligt Udtryk, da den tyske Kejserkrone erklæredes for arvelig inden for Huset H.

Den fra den første Borggreve af Nürnberg's Søn Konrad nedstammende schwabiske Linie, der beholdt Stammelandet H., delte sig i 16. Aarh. i Linierne H.-Hechingen og H.-Sigmaringen, der begge ved Traktat af 7. Decbr. 1849 afstode deres i alt ca. 1,200 □Km. store Besiddelser til Preussen. Linien H.-Hechingen uddøde 1869 med Fyrst Frederik Vilhelm, medens H.-Sigmaringen endnu blomstrer og i den senere Tid har spillet en betydelig politisk Rolle. Fyrst Karl Anton (død 1885) blev saaledes 1859 preussisk Ministerpræsident; hans ældste Søn, Arveprins Leopold, var 1870 spansk Tronkandidat og kom derved til at give Stødet til den fransk-tyske Krig. En yngre Søn Karl valgtes 1866 til Fyrste i Rumænien og antog 1881 Kongetitelen. (Blandt den righoldige Litt. til Slægtens ældre Historie kunne nævnes: *Monumenta Zollerana* [7 Bd., Berlin 1852—66, Supplementsbind smst. 1890]; Riedel, »Die Ahnherren des preusz. Konighauses« [Berlin 1854]; Riedel, »Geschichte des preusz. Konighauses« [2 Bd., Berlin 1861]; Schmid, »Die älteste Geschichte des Gesamthauses der H.« [3 Bd., Tubingen 1884—88]; »Hohenzol. Forschungen, Jahrbuch« [1892 ff.]). *M.M.*

Hohenzollernske Husorden, 1) fyrstelig Husorden, indstiftet 1841 af Fyrsterne af Hohenzollern-Hechingen og Hohenzollern-Sigmaringen. 4 Klasser. Ordenstegn: Sort og hvidt emailleret Guldkors med blaat indfattet Midterskjold med Indskriften: »Fiir Treue und Verdienst« og det hohenzollern'ske Vaaben med Fyrstekrone. Hvidt Baand med sorte Striber. Ordenen er forenet med Fortjenstmedaille. 2) Samme Orden blev 1851 optagen blandt de preussiske Ordener og udvidet 1861. 4 Klasser, Ordenstegn som ovenn.; dog bærer Midterskjoldet den kongelige Ørn med det hohenzollern'ske Vaaben paa Brystet, omskrevet »Vom Fels zum Meer«. Ordenen gives hovedsagelig for Fortjenester af det kgl. Hus.

Hohes Venn [fe'n] ell. Hohe Veen, en skovløs, øde Højslettei den nordvestlige Del af de nederrhinske Skiferbjærge, er beliggende S. f. Aachen i preussisk Rhin-Provinsen og for en mindre Del i Belgien og naar i Botrange mellem Byerne Eupen, Montjoie og Malmedy en Højde af 696 M. H. V. i snævrere Betydning ligger mellem nævnte Byer og har en Længde af 28 Km. og en Bredde af 6—18 Km. En forsteningsfri krystallinsk Skifer danner Hovedmassen af Højsletten, ved hvis Nordrand ved Eschweiler og Aachen ogsaa den produktive Stenkulsformation kommer frem i Dagen. *Joh. F.*

Hohe Tatra se Tatra.

Hohe Tanern se Alperne, S. 613, og Tauern.

Hohgant, Bjærggruppei de nordlige Forgreninger af Berneralperne N. f. Brienzersøen, begrænses mod Øst og Nord af Aare's Biflod Emme. H., der bestaar af Kalksten og Sandsten, falder stejlt af mod Nord, medens der mod Syd findes Alpegræsgange og Skovstrækninger. De betydeligste Højder ere del egentlige H., 2,199 M., Widderfeld, 2,071 M. og Trogenhorn, 2,038 M. *Joh. F.*

Hohlenberg, Frantz Christopher Henrik, dansk Skibskonstruktør, født 18. Febr. 1764, død 9. Jan. 1804, blev Søofficer 1782. Han var Henrik Gerner's Elev, lagde sig efter Skibskonstruktion, studerede nogle Aar i Udlandet og ansattes 1795 som Lærer i Skibsbyggeri for Kadetterne og Medlem af Konstruktionskommissionen; Aaret efter blev han Interimsfabrikmester og fik 1797 fast Ansættelse. Som Fabrikmester byggede han 4 Linieskibe, 13 Fregatter og nogle mindre Skibe, der udmærkede sig ved fine Linier og hurtig Sejlads, men som tillige vare temmelig ranke. Da Rapporten om hans Fregat »Rota« udtalte sig misbilligende om dens Egenskaber, og Kronprins Frederik sluttede sig til de faldne Udtalelser, søgte han i Fortrydelse herover Afsked, fik den med Kaptajns Karakter 1803 og rejste til Vestindien, hvor han fik Ansættelse som Overlods paa Christianssted, i hvilken indbringende Stilling han forblev til sin Død. H. var en genial, men temmelig kostbar Fabrikmester, i høj Grad selvtillidsfuld, og tillige herskesyg. *C. L. W.*

Hohlenberg, Matthias Hagen, dansk Teolog, født i Kjøbenhavn 18. Marts 1797, død smst. 22. Juni 1845. H. blev Student 1814, cand. theol. 1819, Dr. phil. 1822. 1822—25 studerede han i Udlandet, blev 1826 Lektor i Teologi ved Kjøbenhavn's Universitet, 1827 ekstraordinær, 1831 ordinær Professor, 1828 Dr. theol. H. var en stille og tilbageholdende Mand; han var en Discipel af Schleiermacher og stod H. N. Clausen nær, sammen med hvem han udgav »Tidsskrift for udenlandsk teologisk Litteratur« fra 1833 til 1845; nan var Medredaktør af »Maanedsskrift for Litteratur« (1829—38) og deltog i Revisionen af den autoriserede Oversættelse af det gl. Test. *L. M.*

Hojeda [oχe'da], Alonso de, født i Cuenca i Ny-Kastilien ca. 1470, død paa Haïti 1515, en af den spanske Opdagelseshistories eventyrligste

Skikkelser, hørende til de saakaldte »smaa Opdagere«. Som ung tjente han som Page hos Hertugen af Medina Celi, men kun 20 Aar gl. tog han med Columbus paa dennes anden Rejse til Amerika, hvor han indlagde sig stor Berømmelse ved sin Dristighed, særlig ved Tilfangetagelsen af den mægtige Cazik Caonabo. 1499 drog han sammen med Juan de la Cosa og Amerigo Vespucci paa Opdagelsesrejse til de af Columbus Aaret i Forvejen opdagede Egne paa Sydamerika's Nordside; han traf Land ved Guyana's Kyst og undersøgte Fastlandets Nordside til Maracaibo-Søen, hvorfra han vendte sig til Haïti. Med 200 fra Bahama-Øerne røvede Indianere vendte han tilbage til Spanien. 1501 forlenede Biskop Fonseca ham med Statholderskabet over Maracaibo; han drog ud med 4 Skibe, men de indfødtes stærke Modstand, Besværlighederne og Mangelen paa Levnedsmidler bragte hans Folk til Mytteri; H. blev kastet i Lænker, ført til Haiti og senere til Spanien for at stilles for Retten, men for øvrigt snart frifunden. 1505 foretog han et nyt Kolonisationsforsøg, der ogsaa mislykkedes; han drog derefter til Haiti, hvor han døde forladt af alle sine tidligere Venner og i den yderste Armod. *C. A.*

Hojer, Andreas, dansk Historiker og Jurist, en Præstesøn fra Karlum mellem Flensborg og Tønder, født 18. Maj 1690, død 28. Aug. 1739. Sin første videnskabelige Uddannelse fik han i Halle, hvor han 1706—09 studerede Medicin, samtidig med at han flittig dyrkede Historie og Jura, indtil rimeligvis Pengemangel nødte ham til at drage hjem. Senere immatrikuleredes han i Kjøbenhavn og blev 1714 Hovmester hos J. G. Holstein, i hvem han vandt en gunstig Patron, der skulde blive ham til megen Nytte. Thi H. var ærgerrig, han vilde frem, og det ungdommelig arrogante, der endnu var over hans Færd, skaffede ham just ikke Venner. 1717 konkurrerede han forgæves om et medicinsk Professorat og skrev derpaa det følgende Aar paa Tysk en »Kurtzgefasste dännemarkische Geschichte« [Flensborg 1718], der fremkaldte et hvast Angreb fra Holberg, hvem han havde beskyldt for Plagiat. Samtidig udgav han paa Latin en naturretlig Afhandling om Ægteskab mellem nærbeslægtede, som vakte en saadan Opsigt, at det teologiske Fakultet endog vilde have ham landsforvist. H. red dog Stormen af og udnævntes, sandsynligvis ved Dronning Anna Sophie's Indflydelse, 1722 til kgl. Historiograf samt Aaret derefter til en saa forskelligartet Stilling som Sekretær i den norske Matrikelkommission. Som Embedsmand var han en udmærket Dueligbed og blev ogsaa i højeste Grad benyttet; han fik Sæde i forskellige Kommissioner, blev som særlig interesseret i den danske Handels Fremme deputeret i Kommercekollegiet og endelig 1730 Bibliotekar ved det kgl. Bibliotek. H. hørte til Dronning Anna Sophie's Kreds og havde derfor efter Frederik IV's Død 1730 den samme Skæbne som de fleste andre, der havde staaet den herskende Retning nær; han afskedigedes fra alle sine Embeder. Med stor Smidighed forstod han imidlertid paa en ikke altid tiltalende Maade at lempe sig efter de ny Forhold, formaaende Venner som Hofpræsten Bluhme hjalp til, alt 1734 ansattes han som Professor i Natur-, Folke- og Statsret ved Universitetet, og nu fulgte Embederne Slag i Slag. Her skal blot nævnes, at han 1736 blev Generalprokurør og fik Sæde i Kancellikollegiet og Højesteret, 1737 i Kirkeinspektionskollegiet. Da han langt fra at opfatte sine Embeder som Sinecurer tværtimod arbejdede med stor Energi, svækkedes hans Livskraft hurtig, og han opnaaede ikke engang 50 Aars Alderen.

Som kgl. Historiograf var det hans Hverv at fortsætte den af Tyskeren Amthor lige paabegyndte Aarbog over Frederik IV's Regering, som han i 11 svære Folianter førte ned til og med 1710 [utrykt, Haandskr. i Rigsarkivet]. De Materialer, han havde indsamlet, anvendte han til »K. Friedrich des IV. glorwürdigstes Leben«, hvis 1. Del som et Slags Habilitationsskrift 1732 i Haandskrift overraktes Christian VI. Uvist hvorfor henlaa det længe utrykt, om end kendt og benyttet af flere Historikere, og udgaves først fuldstændig efter en ret daarlig Afskrift af Falck (anonymt) [2 Bd., Tondern 1829]. I Modsætning til Folioværket er dette nærmest en Biografi og giver selvfølgelig langt mere Forfatterens personlige Syn end det store Arbejde, der jo udelukkende skyldte Kongens Initiativ sin Tilbliven. Takket være H.'s grundige Forstudier og nøje Kendskab til saa mange af Tidens ledende Personligheder vil det stadig hævde sin engang vundne Plads.

Som Jurist har H. indlagt sig stor Fortjeneste af den danske Retsvidenskabs Udvikling, idet han, bl. a. i sit Skrift *Ideajuris consulti Danici* [udg. i Overs. af Sommer, Kbhvn. 1737], paa det stærkeste betoner Vigtigheden af Studiet af de nationale Retskilder i Modsætning til Romerretten og derved anviser den Vej, der følges af hans to berømte Elever Stampe og Kofod-Anker. Muligvis har H. tillige medvirket ved Oprettelsen af den juridiske Embedseksamen 1736. (Litt.: »Hist. Tidsskr.«, 5. R., V; Rørdam, »Hist. Saml. og Studier«, I [Kbhvn. 1891]; A. M. Schweigaard i »Vidar« I [Chra. 1887]). *M.M.*

Hokkáido, det officielle japanske Navn for den nordligste af de 4 store japanske Øer, ogsaa kaldet Jeso (s. d.). Provinsen H. omfatter Øen Jeso samt Kurilerne og deles i 3 Ken: Nemoro, Sapporo og Hakodate. Areal: 94,012 □Km. med (1893) 340,400 Indb., hvoraf ca. 12,000 Ainoer. *C. A.*

Hokkofugle (*Cracidae*), mellem- og sydamerikanske Hønsefugle, hvis Bagtaa sidder i Højde med Fortærne. Halen er bred og afrundet eller tilspidset i stump Kileform, Kløerne lange, spidse og krumme. Hos mange danner Luftrøret een eller flere Bugter paa Siden af Brystmuskulaturen, før det træder ind i Brysthulen. De ca. 55 Arter, hvis Størrelse veksler mellem Kalkunens og Hønens, kunne sondres i 3 Grupper:

Hokkohønsene (*Cracinae*; ca. 15 Arter) have sammentrykt Næb, der ved Roden ikke sjælden er forsynet med Hudfolder eller Hudkamme, som svulme i Parringstiden. Issefjerene danne en opstaaende eller nedliggende Top. Herhen høre Hokko'erne (*Crax*), let kendelige ved den oprejste, i Spidsen krusede Fjertop paa Issen og den bløde Vokshud ved Roden af Næbbet. Af Slægtens 10 Arter er den almindelige Hokko (*C. alector* L.) den bedst kendte og den, hvorefter hele Gruppen har Navn. Fjerklædningen er glinsende blaasort, hvid paa Bugen, Vokshuden gul. Den opholder sig for en stor Del i Træerne,

flyver lavt og lige, men kun korte Strækninger ad Gangen. Føden bestaar næsten udelukkende af Frugter, der søges enten i Træerne eller paa Jorden. Reden bygges mellem Trægrenene og indeholder to hvide Æg, noget større end Hønseæg. Stemmen er stærk, pibende eller brølende. Den er meget tillidsfuld og efterstræbes for Kødets Skyld. Af Indianerne holdes den som Husfugl, næsten som Stuefugl, ofte i stort Antal, men formerer sig ikke i Fangenskab.

Jakuhønsene (*Penelopinae*; ca. 39 Arter), mindre H., hvis Overnæb er bredere end højt; Hovedets Sider og Struben ere i Reglen nøgne, Issefjerene forlængede. De artrigeste af Gruppens 6 Slægter ere *Penelope* (15 Arter) og *Ortalis* (17 Arter). *Opetioptila*, hvortil hører Aburri (*Opetioptila carunculata* Temm.), har en tynd Hudlap hængende ned fra Forhalsen. Alle herhen hørende H. ere Skovfugle, der dog mest opholde sig i lavere Krat, mindre i Træernes Kroner; de træffes saavel i Kyst- som i Bjærgegne indtil 2000

Hokko *(Crax alector).*

M.'s Højde, de større Arter oftest parvis, de mindre i Flokke paa indtil halvhundrede. Stemmen er gennemtrængende, næsten øredøvende, naar Fuglene gaa i Flok; Navnene »Jaku«, »Guan«, >Aburri« ere dannede efter Skriget. Reden bygges i Træer, undtagelsesvis paa Jorden; Æggenes Antal er 4—6, deres Farve er hvid; Ungerne forblive en Tid i Reden og mades af Moderen. Nogle Arter høre til Indianernes mest yndede Husfugle; de vilde Jakuhøns efterstræbes saa stærkt, at de i visse Egne ere ganske udryddede.

Bjærghokko'er (*Oreophasis*) have en opstaaende, nøgen, cylindrisk Hjælm (»Horn«) paa Hovedet. Issen og Struben ere nøgne. Kun en eneste Art i Skovene paa Vulkanen Fuego (Guatemala). (Litt.: Sclater og Salvin, *Synopsis of the Cracidae* [i »Proc. Zool. Soc.«, Lond. 1870]). *O. H.*

Hokkohøns se Hokkofugle.

Hokusai, japansk Maler og Tegner, født i Jedo 1760, død smst. 1849. Ved sine mange populære Billedbøger — over 100 Værker, omtr. 500 Bind, mellem hvilke 15 Bind løse Skitser, »Mangva«, og 3 Bind med 100 Prospekter af Bjærget Fuji ere de mest udbredte — er H. ikke alene bleven folkekær i Japan, men har mere end nogen anden af sit Lands Kunstnere naaet europæisk Berømmelse. Den ejendommelig japanske Lethed og Elegance i Behandlingen er hos ham forbunden med en utrættelig Opfindsomhed, et aldrig svigtende godt Humør og en i japansk Kunst enestaaende og banebrydende Friskhed i Opfattelsen af dagligdags Genremotiver. (Litt.: E. de Goncourt, *H.* [Paris 1896]). *K. M—n.*

Hokuspokus, Gøgleri, Taskenspillerformular, hvis Oprindelse er usikker. Forklares som en Forvanskning af Nadverordene: *Hoc est corpus (meum)*, dette er (mit) Legeme. Andre aflede det af Ochus Bochus, Navn paa en Taskenspiller, og der findes faktisk en engelsk Lærebog i Taskenspillerkunsten fra 1634, der har Titelen *Hocus Pocus jun.*

Hol, Herred, Hallingdal Fogderi, Buskerud Amt, (1891) 1,922 Indb., øverst i Hallingdal (s. d.) paa Grænsen mod Bergen Stift, har sin bebyggede Del i de to Dalfører Holsdalen og den sydligere Ustedal, adskilte ved den bekendte Fjældmasse Hallingskarvet. Uden for Dalene er der kun øde Fjælde med store Vande og mange Myr, over hvilke de græsklædte Fjældsider rage højt op; navnlig paa Nordsiden af Hoveddalen er der ypperlige Beitesmarker og mange Sætre. De største Vande ere her Djups Vand — efter Randsfjord og Kröderen Amtets største Sø — og Olsend Vand; begge sende de deres Afløb gennem Urunda Syd over ned i Holsdalen; det højeste Fjæld er det i den vestlige Del liggende Fjældsenden (1,809 M.). Over den 1,900 M. høje Hallingskarv kommer man ned i et lavere Strøg, fyldt med Ustaelvens Kildesøer, samt fra dette over atter en flad Strækning ned i en af Smaavande opfyldt Forsænkning, som har Afløb Syd over mod Numedal. Hoveddalens Vasdrag dannes af en Række store Vande, forenede ved en strid, fossende Elv; øverst ligger den største, Strandefjord, 947 M. o. H., herfra sænker Elven sig til Sundalsfjorden (727 M.) og danner den høje Skarafos; mellem Sundalsfjorden og Hovsfjorden (587 M.) optager den Urunda, saa løber Elven ud i Holsfjorden (538 M.) over Djupedalsfossen. Paa højre Bred øges den ved flere fra Hallingskarvet kommende mindre Elve, af hvilke Evjuaaen er bekendt for sin af to lodrette Fald dannede Fos Evjufossen. H.'s anden Hoveddal, Ustadalen, gaar i en Bue S. f. Hallingskarvet imod Nordøst og forener sig med Holsdalen straks 0. f. Holsfjorden; det er en højtliggende Dal, omgiven af flade Fjældmarker, Elven kommer fra det store Ustevand, 1,019 M. o. H., som har flere Navne, danner det lille Ustedalsvand og løber strid med stærk Strøm ud i Hallingdalselven; ogsaa den optager flere fra Hallingskarvet kommende Bielve. Bebyggelsen er næsten udelukkende at søge i Hoveddalenes nedre Strøg og paa disses nordre Side. Den 1697 opførte Trækirke for Sognet har endnu Levninger af den gamle Stavekirke fra 1327. Større Gaarde findes ikke i Hol; nævnes kunne Rennton, Slettemoen, Nerol, Villand, Larsgaard m. fl. og i Ustedalen Raaen, Tufte, Skarsgaard. Omtrent midt i denne Dal ligger et nyopført Kapel; H. danner for øvrigt kun

eet Sogn. Paa Grund af H.'s Højde over Havet er Agerbrug kun lidet drevet, Skoven er næppe tilstrækkelig til Bygdens Behov, derimod drives Fædrift i stor Udstrækning. Jagt og Fiskeri give ogsaa godt Udbytte. Hovedvej fører fra Aal til Hol Kirke og derfra til Dels som Bygdevej, til Dels som privat Vej til Strandefjorden, fra hvis Vestende en Rodevej fører over Bollhövd til Urland i Sogn. I Ustedalen gaar rodelagt Vej langt op i Dalen og fortsætter som Ride- og Driftevej paa dennes søndre Side over til Hardanger under Navn af Normandslæben. Herredets Areal er 1,554 • Km., hvoraf 85 □Km. Indsøer. (Litt.: J. Vibe, »Norges Land og Folk: Buskerud Amt« [Chra. 1895]). *J. F. W. H.*

Hol, Richard, hollandsk Musiker, er født 23. Juli 1826 i Amsterdam og fra 1863 Domorganist samt Direktør for Musikskolen i Utrecht. H., der i sit Hjemland nyder stor Anseelse, har udgivet henimod 200 Opus, deriblandt en Opera, Symfonier, Oratorier, Ballader eta, af hvilke dog kun en ringe Del er kendt uden for Holland, hvor H., der ogsaa har vundet Navn som Musikforfatter, navnlig med en Biografi af Jan Pieters Swelingk, repræsenterer Fremskridtsretningen. *W. B.*

Holacåntll US se Skælfinnefisk.

Holandsfjorden gaar ind i Fastlandet i Rødø Præstegæld i Nordland's Amt. Den er bekendt ved den i Bunden nedgaaende mægtige Holandsbræ, en Arm af Svartisen; Bræen gaar tilsyneladende lige ned i Fjorden, men er dog skilt fra denne ved en 2 Km. bred, ganske flad og myrlændt Strand. Over Bræen hæver sig den høje spidse Tind Helgelandsbukken; Fjorden naas lettest fra Anløbsstedet Grønø, den befares af alle Turistskibe. *J. F. W. H.*

Hólar i Hjaltadal i det nordlige Island, en i Island's Historie berømt Gaard, Sædet for Nordlandets Biskop 1106—1801, for en lærd Skole og et Bogtrykkeri. Mange af de gamle Biskopper vare myndige Mænd, som især i den katolske Tid havde en større Magt end nogen anden i Island, og derfor er det naturligt, at deres Residenser, H. paa Nordlandet og Skalholt paa Sydlandet, spille en stor Rolle i Island's Historie og ofte nævnes i Sagaer og andre historiske Beretninger. Traditionen paa H. knytter sig især til Biskop Guðmundur Arason (Gudmund den Gode, 1160—1237) °g Jón Arason (1484—1550) i den katolske Tid og Guðbrandur Thorlåksson (1542—1627) i Reformationstiden; den første, i Fortiden Island's mest populære Helgen, er især bekendt paa Grund af sit urolige, krigerske Liv og af sine mange Mirakler, Jon Arason for sin kraftige Modstand mod Reformationens Indførelse; forskellige Stednavne ved H. minde endnu om disse to Mænd, og endnu ses nogle Spor af Jon Arason's Befæstningsanlæg, som han i sin Tid forsynede med Kanoner, et sjældent Vaaben paa Island ogsaa dengang. Guðbrandur Thorlåksson virkede med utrættelig Iver for Reformationens Udbredelse paa Island, og det Bogtrykkeri, han oprettede paa H., udsendte en stor Mængde Opbyggelsesskrifter. Allerede i Oldtiden var der lærde Skoler paa Bispegaardene, uden at disse Institutioner fik nogen fast og blivende Form; først efter Reformationens Indførelse oprettedes (1553) Katedralskoler paa H. og Skålholt; Skolen paa H. blev nedlagt 1801. I Biskoppernes Tid fandtes der paa H. saa mange Bygninger, at de dannede en lille Landsby med et Par Hundrede Indbyggere. Nu er der intet tilbage af fordums Herlighed, og Gaarden vilde ikke være meget anderledes end andre islandske Bøndergaarde, hvis der ikke for nylig var blevet oprettet en Landbrugsskole paa H. med en større Skolebygning. Kirken, en anselig Bygning af rød Tuf, opført i Midten af 18. Aarh., indeholdt før en Række Billeder af de gamle Biskopper og mange andre gamle Sager, som nu for det meste ere blevne førte til Oldsagssamlingen i Reykjavik. Da der i Island findes mange Gaarde af samme Navn, kaldes denne Gaard i daglig Tale næsten altid »H. i Hjaltadal«. *Th. Th.*

Holaveden, Skovaas i Sverige, paa Grænsen mellem Småland og Ostergotland, mellem Vättern og Søen Sommen. H. er af ringe Højde, kun 250 M., men havde, særlig i ældre Tid, Betydning som en adskillende Grænseegn mellem Landskaberne og som et Grænseværn for Östergötland mod Anfald Syd fra. Nu er H. for en stor Del opdyrket. 1452 blev en Del af Christian I's Hær ilde tilredt paa H. af en Bondeskare under Ostergotelagmanden Erik Nipertz. Daniel Rantzau havde under sit Angreb paa Ostergotland 1567—68 store Vanskeligheder og Farer at udstaa ved at passere H. De svenske Kongers »Eriksgata« gik over H. Nu gennemskæres H. af Jærnbanelinien fra Malmø til Stockholm. *A. S.*

Holbach, Paul Heinrich Dietrich (kaldet Thiry), Baron d', fransk Filosof, født 1723 i Heidelsheim i Pfalz, død 21. Juni 1789 i Paris. Om hans Barndom vide vi intet. Tidlig kom han til Paris, hvor han tilbragte Resten af sit Liv. I Besiddelse af en stor Formue blev han en højhjertet og gavmild Beskytter af Litteraturen og udviklede sig til en kundskabsrig og sjælden ædel Personlighed. Hans Salon søgtes af alle fremragende Aander og fik Øgenavnet »Europa's Kafé«. Med Encyklopædisterne stod H. i den mest intime Forbindelse; Diderot og d'Alembert, Grimm, Rousseau og Marmontel hørte til hans nærmeste Venner. Fra Samtalerne i hans Hjem hentede de enkelte Forfattere fornyet Mod til det Stormløb, som rettedes mod de bestaaende Institutioner og den herskende sociale Fordærvelse. I en Række af Aar var H. kun passiv Deltager i dette Arbejde. Hans Studier drejede sig om naturvidenskabelige Emner, og han skrev en halv Snes Værker af denne Art i Aarene 1752—66. Til Encyklopædien skrev han en Mængde Artikler om fysiske, kemiske og medicinske Spørgsmaal. Men fra 1767 begyndte han at tage aktiv Del i den socialreligiøs-filosofiske Forfattervirksomhed. Det var Uoverensstemmelsen mellem Bibelens Skabelseshistorie og Geologiens Resultater, som gav ham Stødet til at angribe al religiøs Tro, særlig Læren om Guds Eksistens og Sjælens Udødelighed. I sit første Skrift, »Le Christianisme dévoilé« [1767], søger han at vise, at Kristendommen ikke er nødvendig for at sikre Samfundslivet. Ved sin urimelige Verdensbetragtning og fantastiske Mytologi har Kristendommen øvet en meget skadelig intellektuel Indflydelse, og ved sine moralske Idealer har den enten ikke givet mere, end ethvert naturligt Moralsystem ogsaa giver, eller fremkaldt en Eksaltation, som i sine Følger har gjort det mo-

ralske Liv sygt. Politisk set har Kristendommen Ansvaret for alle Menneskehedens Lidelser i de sidste halvandet Tusinde Aar. Som hele sin Samtid mangler H. historisk Blik; han opfatter alt som Resultat af bevidst Beregning og ser i Kirkens Mænd bevidste Bedragere og magtsyge Rænkesmede. Dette Skrift fulgtes af over en Snes andre, af hvilke det berømteste er »Système de la nature« [1770]. Som de andre udsendtes det under et falsk Navn, mange mente, det var forfattet af Helvetius (optaget i en Udgave af dennes Skrifter fra 1777). H. besørgede i al Hemmelighed sine Manuskripter til M. Rey i Amsterdam, hvor de tryktes; selv hans Venner anede ikke, at han var Forfatteren. Flere af disse Skrifter dømtes af Parlamentet til at brændes. Voltaire følte sig stærkt frastødt af H.'s Skrifter, og i Encyklopædien skrev han imod dem (Artikelen »Dieu«). Ved deres tørre rationalistiske Tankegang og deklamatoriske Stil ere de ogsaa tunge at læse. H. døde nogle faa Dage efter, at 3. Stands deputerede havde erklæret sig for Nationalforsamling. I Revolutionens Ideer havde han sin store Andel.

H. er Materialist i den Forstand, at han antager, at alt staar i Sammenhæng og følger den strengeste Lovmæssighed. Selve Materiens Væsen kender han ikke, men det, som interesserer ham, er Hævdelsen af, at Mennesket er et Naturprodukt som alle andre, blot mere sammensat. Hans Moral er kun en Side af hans fysiske Væsen og udvikler i sig efter faste Love; der findes ikke Orden eller Uorden i teologisk Forstand, alt er nødvendigt, J enten det tjener vore Formaal eller ikke. Godt i og ondt ere ligeledes kun relative Begreber, og det sande Gode er kun det, som tjener Menneskeslægten mest. Men dette kan man kun erkende og gennemføre, naar man kaster alle teologiske og supranaturalistiske Illusioner over Bord. Folkets Vel er den højeste Lov, og denne fører til Anerkendelsen af Folkesuveræniteten, der staar over alle Institutioner, Love og Samfundskontrakter. H.'s Materialisme er saaledes mindre et gennemarbejdet filosofisk System end en praktisk Appel til Menneskene om at indrette deres Samliv med den størst mulige Forstand uden Hensyn til de givne historiske Forhold. Hvorledes dette skulde blive muligt, laa ud over H.'s Synskreds, der var bestemt ved Tidens Tillid til de abstrakte Konstruktioner. Hans Tankegang træder tydeligst frem i den modsigende Sætning, som kan anses som et Slags Resumé for »Système de la nature« : »Det falske kan ikke være Menneskene gavnligt, og det, som skader dem varigt, kan ikke være sandt«. — Af H.'s Skrifter fremhæves: »Le Christianisme dévoilé ou examen des principes et des effets de la religion chrétienne« [1767]; »L'esprit du clergé ou le Christianisme primitif vengé des entreprises et des exces de nos prétres modernes« [1767]; »De l'Imposture sacerdotale ou Recueil de piéces sur le clergé« [1767]; »La Théologie portataire ou Dictionnaire abrégé de la religion chrétienne« [1768]; »Essai sur les préjugés ou l'Influence des opinions sur les mceurs et le bonheur des hommes« [1770]; »Système de la nature« [1770]; »Le Bonsens ou Idées naturelles opposées aux idées surnaturelles« [1772]; »Le Systéme social ou Principes naturels de la morale et de la politique« [1773]; »La morale universelle ou les devoirs de l'homme fondés sur la nature« [1776]. (Litt.: F. A. Lange, »Gesch. des Materialismus« [1. Bd.,3.0pl. 1876], S. 359 ff.). *C. St.*

Holbeach [ho!ubi.tš], By i det østlige England, Lincolnshire, i Centrum af Fendistriktet (s. d.), med en smuk gotisk Kirke, romerske Oldtidslevninger og (1891) 4,770 Indb.

Holbecll, Carl Frederik, dansk Billedhugger, født 27. Febr. 1811, død 23. Juli 1880, studerede i sin Ungdom ved Akademiet i Kjøbenhavn, men drog allerede 1841 til Rom, hvor han opholdt sig til sin Død, kendt og afholdt af alle Nordboer, som færdedes dernede, og almindelig anset for en betydelig Kunstner, hvem kun tilfældige Omstændigheder hindrede i at godtgøre sin Ret til dette Navn. Tallet paa de Arbejder, han i Løbet af sin lange Levetid fik fuldendt, er meget ringe; bedst kendte ere Statuen »En ung Bacchant« og Marmorstatuetten »Bacchus som Barn«, kønne og dygtig udførte, om end ikke særlig ejendommelige Kunstværker, der nu findes i Nationalgaleriet. *S. M.*

Holbecll, Jens Andreas Christian, dansk Skolemand, født i Kjøbenhavn 6. Decbr. 1815, død smst. 23. Decbr. 1885. H. blev cand. theol. 1838, derefter Adjunkt i Randers, 1844 ved Metropolitanskolen, hvor han 1855 blev Overlærer. 1860 overtog han Posten som Direktør for Borger- og Almueskolevæsenet i Kjøbenhavn. Medens Børnetallet i de offentlige Folkeskoler 1860 var 5,856, undervist af 161 Lærere og faa Lærerinder, var der 1885 20,403 Børn med 263 Lærere og 292 Lærerinder. Antallet af Skolebygninger var i samme Tid vokset fra 7 til 20. Disse Tal vise, hvor rask Udviklingen gik for sig i de 25 Aar, H. ledede Skolevæsenet. Han var tillige Formand for Skolelærereksamenskommissionen og Ministeriets Konsulent i Skolesager, hvilket i Forening med hans Embedsgerning vel nok oversteg hans for øvrigt ikke ringe Arbejdskraft. Han havde mere Blik for Skolegerningens Enkeltheder end for at tage Initiativet til Skolevæsenets Udvikling; dog indlagde han sig Fortjeneste ved at virke kraftig for Lærerinders Anvendelse i Skolerne. *Fr. Th.*

Holbecll, Niels Peter, (1804—89), var en overmaade produktiv, men overfladisk og i det hele lidet betydelig dansk Portrætmaler, der ogsaa har udstillet bibelske og historiske Billeder. *S. M.*

Holbein, tysk Malerfamilie. Dens ældste Medlem, 1) Hans H. (den Ældre), blev født ca. 1460 i Augsburg, døde 1524 i Isenheim (Elsass). Skønt han naturligt er bleven stillet i Skygge af sin berømte Søn, er han selv en betydelig Mester, slutter sig under Indflydelse fra M. Schongauer til den realistiske Retning, viser Evne for skarp Karakterisering, saa Figurerne i hans religiøse Billeder ofte virke som levende Portrætter, og ikke mindre for kraftig og varm Farveharmoni; særlig hans Værker fra hans senere Tid vise ham som en Tilhænger af den italieniserende Retning, saaledes det skønne Sebastians-Alter [1516, Munchen's Pinakotek]. Hans Flid som Maler hjalp ham dog ikke ud over økonomiske Vanskeligheder, oftere gjordes der Udpantning hos ham. Foruden i sin Fødeby virkede han i Ulm, Frankfurt a. M. og Elsass. Hans bekendteste Malerier: 4 Tavler fra 1493 (Maria's Ungdomslevned) i

Domkirken i Augsburg, i denne Bys Galeri: Hovedværkerne »S. Maria maggiore's Basilika< [1499], »S. Paul's Basilika« [ca. 1504] og et Votivbillede fra 1502 med 3 Scener fra Christi Levned, Altertavlen (1501) for Dominikanerkirken i Frankfurt, de 16 Alterbilleder fra Abbediet Kaisheim (Christi Ungdoms- og Passionshistorie), nu i Miinchen's Pinakotek; endvidere de 4 Alterfløje [1512; Augsburg] med Fremstillinger af Legenden om Ulrik og Wolfgang m.m.,der tidligere tilskreves den yngre H. Angaaende hans mange Tegninger se A. Woltmann: »H. H. d. älteren Silberstiftzeichnungen« [Nürnberg 1876]. H. H.'s Broder Maleren Siegmund H., virkende i Bern, død 1540, har nu, da hans Kunst ikke er sikkert til at eftervise, væsentlig kun Interesse som Testator af sin Formue til den yngre H. H. Af H. H.'s Sønner var

2) Ambrosius H. den ældste. Han kom til Basel, optoges i Malerlavet der 1517, udførte gode Sølvstifttegninger (Mus. i Basel), der ikke altid ere til at holde ude fra Broderens, og udfoldede en ret omfattende Virksomhed i Boghaandværkets Tjeneste. Den berømteste af hele Familien er

3) Hans H. (den Yngre), der blev født i Augsburg 1497 og døde 1543 i London. I Faderen havde han en dygtig Lærer; endnu før denne forlod han utilfreds sin Fødeby, og i Basel, hvortil han kom 1515, udfoldede hans Talent sig forbavsende frodig og hurtig. Allerede inden Ankomsten til Basel havde han malet en Madonna [1514], det første Arbejde, man kender fra H.'s Haand, nu i Basel's Museum som saa mange af H.'s andre Ungdomsværker. En Bordplade, hvorpaa han malede en Kræmmer og nogle Aber, der stjæle hans Gods [Mus. i Ziirich], gjorde ham populær ved dets gode Humør og maleriske Illuderen (Brevet og Brillerne paa Bordet vare lige til at tage paa), Egenskaber, hvorved han ogsaa ofte senere tog sine Bysbørn med Storm, som naar han paa en af sine Billedudsmykninger af Husfacader malede en Malerpotte saa grangivelig, saa det saa ud, som om den var glemt deroppe af Maleren. Selv de mindste Opgaver tog han op: Skilte (det morsomme Skoleholderskilt i Basel's Museum), Mønsterdragter, Ex-libris, Tegninger af alskens Bohave, Tegninger for Træsnit til forskellige Bøger, og ved denne sin Virksomhed, som han holdt fast ved ogsaa i sine Velmagtsdage, idet han som kgl. engelsk Maler gav Masser af Tegninger til Guldsmedearbejder, øvede H. en almendannende Smagsindflydelse, der i Betydning nok kunde sættes ved Siden af de Impulser, han ogsaa gav den »store« Kunst. Hans nære Forhold til Bogtrykker Froben blev ham til megen Gavn, gav meget Arbejde og knyttede ham til Erasmus fra Rotterdam. En at hans tidligste Succes'er var saaledes hans 82 med faa, friske Pennestrøg givne satiriske Randbilleder til Erasmus'es Værk »Daarskabens Pris«. Ogsaa i Borgemester Jak. Meyer fik han en velmenende Mæcen; for ham malede han 1516 de to udmærkede Portrætter af ham selv og Hustru (Mus. i Basel, der ogsaa ejer de fuldt saa betydelige Forstudier dertil), og for ham udførte han ca. 10 Aar senere sit maaske berømteste Værk: »Borgemester Meyer's Madonna« med den husmoderlige, hyggelige, hjertevindende Madonna og Donatorfamilien knælende i inderlig, trohjertet Andagt (den lykkelig restaurerede Original i Museet i Darmstadt; den ca. 100 Aar senere udmærkede Kopi i Dresden's Galeri gjaldt længe for Originalen). Nogle tarvelige Kopier give kun svage Forestillinger om hans Virksomhed ved Façadeudsmykning o. l. under et Ophold 1517 i Luzern. Næste Aar har han rimeligvis været i Italien; den Sans for storladen Stil og frigjorte Former, der kendetegner H.'s Kunst i Modsætning til de fleste andre samtidige tyske Maleres, havde han vel alt faaet vakt under Barndomsindtrykkene i Augsburg ved dens livlige Forbindelse med Italien; man mærker den f. Eks. i hans forstaaende Benyttelse af Renaissancemotiver i Billedernes Arkitektur, i Anvendelsen af antikke Dragter, som synes en Reminiscens fra Mantegna's Træsnit, men et Billede fra denne Tid som det stærkt overmalede »Nadver« [Basel's Mus.] tyder paa Selvsyn af italiensk Kunst (Lionardo's Nadver). Efter at H. 1519 var bleven optagen i Malerlavet i Basel, malede han her det fortrinlige Brystbillede af den lærde B. Amerbach [Basel's Mus.], der selv var en ivrig Samler af H.'s Værker, og gav Tegninger, ofte af stor Linieskønhed, til Glasmalerier (f. Eks. en Passionssuite), smagfulde Vaabenbilleder og paabegyndte 1521 Udsmykningen af den store Raadhussal med Billeder, hvis Emner var Borgerdyd, og hvis Stof var hentet fra den antikke Historie og det gl. Test. (Charondas'es Offerdød, Zaleukos etc), Monumentalopgaver, som han, hvad de faa Rester af Udkastene vise, har løst med stor kunstnerisk Frihed og dramatisk Kraft. Medens han var i Lag med dette Arbejde, malede han (1521) »Christus i Graven«, en udmærket naturalistisk Ligstudie [Basel's Mus.], og i det følgende Femaar var han sysselsat med større religiøse Værker som: »Madonna fra Solothurn« [1522], med den skønne, sjælfulde Gudsmoderskikkelse, to Fløjbilleder med hellige [Karlsruhe Mus.], den berømte, af Sandrart i de højeste Toner priste, nu ved Overmaling skæmmede Passionstavle [Basel's Mus.] i 8 Fremstillinger, prægede paa een Gang af dyb Følelse og næsten italiensk Skønhedsblik, Alterfløjene i Freiburg im B. med deres dygtige Clairobscur-Virkning samt de monokrome »Smertensmand« og »Smertensmoder« i Basel's Museum. Omtrent fra samme Tid som ovennævnte berømte Meyer'ske Madonna ere de to smaa, fine Portrætter [Basel's Mus.] af Frk. v. Offenburg (»Lais Corinthiaca«, »Kærlighedsgudinden«). Imidlertid trak det op til Uvejr i Basel, Billedstormen var i Anmarch, og Kunsterne frøs, som Erasmus udtrykte sig. Kendskabet til denne Mand, som H. har skildret i flere Portrætter (det lille Mesterværk i Louvre, udmærkede Forstudier i Basel; et Portræt i engelsk Privateje; fra senere Tid det glimrende Titelblad »im Gehäuse« foran Erasmus'es Værker) bragte ham ud over Vanskelighederne, idet H. paa hans Anbefaling til Th. Morus Efteraaret 1526 rejste til England. I London, hans fremtidige Hjem, blev han ført mere og mere over mod Portrætkunsten. Han malede en stor Portrætgruppe af Th. Morus'es Familie (kun Tegningerne tilbage), Billeder af Ærkebiskop Warham [Lambeth House og Louvre], Biskop Stokesley [Windsor], Hofastronomen Kratzer [1528, Louvre], Th. Godsalve med Søn [Dresden's Gal.] etc. Med hans stigende Ry blev ogsaa Interessen for ham varmere nede i Basel, hvor han opholdt sig 1528—31 og

atter 1538; under det første Ophold malede han det i dets Jævnhed saa ægte og usminkede Portræt af sin Kone og sine Børn [Basel's Mus.] samt for Raadhussalen de nu forsvundne »Rehabeam« og »Saul's og Samuel's Møde«, som imidlertid to bevarede Udkast give høje Tanker om; under det lille Svip til Basel 1538, hvor H. kom »klædt i Fløjl og Silke«, gjorde man alt for ved fordelagtige Tilbud at holde paa ham, og H. gav Løfter for Fremtiden, som dog de stærke Baand og de mange Opgaver, der knyttede ham til England, hindrede ham i at indfri. I England var Th. Morus vel en falden Storhed, men Købmændene i Stahlhof i London gave ham nok at bestille, og fra Beg. af 1530'erne skriver sig en Række værdifulde Holbein'ske Portrætter, især af tyske Købmænd (Gyze [1532, Mus. i Berlin] etc); desuden udførte H. omtrent paa den Tid de to store, nu kun gennem Skitser bekendte Vægbilleder, »Rigdommens og Armodens Triumf« for Hansa-Huset. 1536 blev H. kgl. Maler hos Henrik VIII; allerede denne Konges Ægteskabsprojekter gav H. adskilligt at tage Vare paa: hans Portræt fra 1536 af Jane Seymour [Hofmuseet i Wien] er et af hans allerfineste; næste Aar udførte han et Gruppebillede af samme Dronning, Kongen og dennes Forældre i Whitehall-Slottet; selve Fresken er gaaet til Grunde, men de bevarede Stykker Kartons til Billederne vise, at de bekendte Oliebilleder af Henrik VIII, ikke af H., kunne føres tilbage til den her skabte Type; endnu samme Aar tog han under en 3 Timers Seance en Studietegning af Dronningemnet Christine af Danmark, Enkehertuginden af Milano (af det udmærkede Portrætmaleri i Arundel Castle findes en moderne Kopi i det nationalhistoriske Museum i Frederiksborg), og 1539 malede han Anna af Cleve [Louvre], et Billede, der ved sit hele Paalidelighedspræg modsiger Fabelen om, at H. ved at male hende for skøn skulde have forledet Kongen til Ægteskab, og i ethvert Fald nød H. ogsaa efter den Tid i fuldt Maal Kongens Bevaagenhed; endelig har H. i et Miniaturbillede [Windsor] foreviget ogsaa Katharina Howard's Træk.

Til de her lejlighedsvis omtalte Portrætter maa føjes som vigtige Led i en historisk Oversigt over H.'s Portrætkunst Billeder som: Portræt af en ubekendt Mand [1515, Darmstadt], det tidligste, man har af H.'s Haand, Th. Morus [privat Eje, London], Sir Guildeford [1527, Windsor], den gamle Mand i Prado-Museet i Madrid, Sir Tuke [München], Hovedværket »De to Gesandter« [1533, kom 1892 fra Longford Castle til National Gallery], Falkoneren Chesemann [Haag], Prins Edvard som Barn [Hannover], Sir Southwell [1536, Uffizi], Guldsmeden Moretto [Dresden's Gal.], der har udført mange Pragtarbejder efter H.'s Tegning, og Kongens gamle Livlæge, J. Chamber, i Wien's Hofmuseum, som ogsaa ejer et udmærket Billede af en ubekendt Dame — denne Portrætkunst, der i sit Slags hører til Verdens ypperste: saa ærlig, uopstillet og objektiv, maaske ikke loddende de største Dybder, men træfsikker og jævn; dens Pensel dvæler nænsomt og kærlig ved Enkeltheder og giver ofte Bitingene selvstændig malerisk Værd (f. Eks. i Billedet af Gyze), men den glemmer ikke de store Linier, Tegningens fine Silhuetvirkning og sætter ofte Lokalfarven op i brede, dekorative Flader af stor harmonisk Virkning. Hans Ry som Portrætmaler skylder han dog allermest sine Tegninger (Sølvstift, Tusk, Rødkridt) med de sikre haarfine Konturer, det lyslevende Præg og udførte med en betagende Lethed og Overlegenhed; det er gerne Studier i Marken, idet H. udførte dem meget nøje efter levende Model og paa Grundlag af dem atter udførte Malerierne. Ca. 80 saadanne findes i Windsor Castle. Paa Miniaturmaleriets Omraade har H. ydet fremragende Arbejder; han slutter sig nærmest til Horebout.

Ogsaa i sine mange Tegninger for Træsnit (disse ofte skaarne af H. Liitzelburger) har H. virket i høj Grad befrugtende, allerede fordi han har stillet sig til Tjeneste for Tidens bærende reformatoriske og humanistiske Tanker, men ogsaa fordi han er en Fortæller af Rang, der i knappe Omrids giver just det centrale, saaledes i de 91 Blade til det gl. Test. og i den berømte genremæssige Dødedanscyklus (se Dødedans). Dødedansmotivet har H. behandlet endnu tidligere, med stor dramatisk og dekorativ Evne, paa en Dolkeskede samt i Dødedansalfabetet (se A. Goette, »H.'s Totentanz u. seine Vorbilder« [Strassburg 1897]). Af hans mange Tegninger for kunstindustrielle Formaal (se E. His, »Dessins d'ornements de H. H.« [Paris 1886]) kunne mærkes Udkastene til Kaminen og Uret [Brit. Mus.] og til Seymour-Pokalen [Oxford]. (Litt.: Biografier af Hegner [1827]; Wornum [London 1867]; Woltmann [>H. u. seine Zeit«, 2. Udg., 2 Bd., 1873—76]; Mantz [Paris 1879]; Knackfuss [2. Opl. 1896]; Leithäuser, »H H. in seinem Verhältnis z. Antike u. z. Humanismus« [Hamburg 1886]; A. Schmid, »H. H. d. jUng. Entwickelung 1515—26« [Basel 1892]; R Kelterborn, »H. H. Sitten- und Lebensbild aus d. Reformationszeit« [Zurich 1898]). *A. Hk.*

Holbein, Franz von, tysk Teaterleder og dramatisk Forfatter, født 27. Aug. 1779 i Zizzersdorf ved Wien, død 5. Septbr. 1855 i Wien. H.'s Teaterbane begyndte 1797 ved et omrejsende Teaterselskab, Aaret efter optraadte han paa det kgl. Teater i Berlin, opgav 1800 pludselig Scenen for at ægte den 25 Aar ældre Grevinde af Lichtenau, den preussiske Kong Frederik Vilhelm II's tidligere Mætresse; 5 Aar senere opløstes dette Ægteskab, H. vendte tilbage til Teateret og førte i den næste Snes Aar en urolig Tilværelse — 1816 gæstede han Kjøbenhavn sammen med den nydelige Ingenue-Fremstillerinde Marie Renner, der blev hans anden Hustru — indtil han 1825 overtog Direktoratet af Hofteateret i Hannover. Derfra kaldtes han 1841 til Direktør for Burgteateret i Wien, i hvilken Stilling han døde; dog tog han sig efter Laube's Tiltræden (1850) kun af den økonomiske Ledelse. H.'s Stykker, der ere samlede i »Theater«, I—II [Rudolfstadt 1811—12], »Neueste Theater« [Pest 1820—23] og »Dilettantenbühne« [Wien 1826], ere mest Dramatiseringer af Eventyr og Fortællinger; de besidde mere Effekt end Poesi, mere Efterklang end Originalitet. Hans »Deutsche Bühnenwesen« [Wien 1853] er et Memoireværk, hvis Fortsættelse hans Død afbrød. *A. A.*

Holberg, Ludvig, dansk Forfatter, født i Bergen 3. Decbr. 1684, død i Kjøbenhavn 28. Jan. 1754. H. var en Søn af Oberstløjtnant Chri-

stian Nielsen — H. er Slægtens Tilnavn, som Faderen havde antaget efter den Gaard i Throndhjem Stift, hvor han var født. Han havde som Krigsmand ført en højst omflakkende Tilværelse, baade været i maltesisk og venetiansk Tjeneste, og sin Rejselyst havde Sønnen vistnok arvet fra ham. Om noget personligt Indtryk kan der imidlertid ikke være Tale, thi H. mistede som ganske lille sin Fader; derimod har det rige Handelsrøre i den vestlandske Søstad, hvor Havnen altid var en mægtig Masteskov, og hvor der hørtes mange fremmede Tungemaal — H. kalder selv Bergen en »Noæh Ark« — sikkert nok gjort stærkt Indtryk paa ham og været medbestemmende for hans Udve. Familien havde en Smule Formue, men den gik tabt ved en stor Ildebrand i Bergen, og da Moderen tilmed døde, da H. endnu var Dreng, saa det ud til, at hans Liv skulde arte sig helt anderledes, end Tilfældet blev. Som Søn af en militær blev han indskreven som Korporal og foreløbig sendt til en Præst i Gudbrandsdalen for at opdrages videre. H. var imidlertid en spinkel og sygelig Dreng, der ingen Lyst havde til at være Soldat, men desto mere til at læse, og ved sin Morbroders Hjælp kom han da tilbage til Bergen og sattes i Latinskolen her. Efter sin egen Beretning har han været et lyst Hoved, men en ilter Krabat, som man ikke skulde træde for nær — og det vedblev han for øvrigt at være hele Livet igennem. Norge havde paa den Tid endnu intet Universitet, og H. sejlede da 1702 ned til Kjøbenhavn for at blive indskreven som Student. Men han maatte straks efter hjem igen for at finde et Livserhverv. Han tog mod en Huslærerplads hos Provsten paa Voss, hvem H. som teologisk Student ogsaa maatte gaa til Haande i Kirken. Men da han havde tilbragt et Aar med »at piske Børn og omvende Bønder«, var han ked heraf og rejste atter ned til Danmark, hvor han efter et Aars Læsning baade tog filosofisk Eksamen og teologisk Attestats, medens han samtidig havde benyttet sin Fritid til at studere Fransk og Italiensk. Da han var færdig med sine Eksamener, blev han atter Huslærer, denne Gang i sin Fødeby hos Lektor Smith. Denne var en Mand, der havde set sig godt om i Verden og i Dagbøger holdt Regnskab over sine Oplevelser. Dem læste H. nu, og denne Læsning blev for ham Anledningen til, at han selv kom ud. Da det var lykkedes ham at skrabe 60 Rdl. sammen, bød han Farvel, gav sig, ungdommelig glad og letsindig, Vorherre og en hollandsk Skipper i Vold og sejlede med ham til Amsterdam. Om denne Rejse vides ikke synderlig, thi H. har selv kun givet Antydninger. Men efter dem at dømme har den ikke været lutter Solskin. Selv lykkedes det ham ikke i det fremmede at fortjene noget, og den latterlig lille Sum maatte der økonomiseres stærkt med. Saa blev han tilmed syg og tog da over Grænsen til Aachen for at bruge de varme Kilder der; Tilbagerejsen til Holland maatte gøres til Fods, og Penge havde han nu saa faa af, at han engang prøvede paa at liste fra et Værtshus uden at betale. For laante Penge kom han efter et Aars Fraværelse omsider hjem; H. var dog for stolt til at ville tage til Bergen — han frygtede en spottende Kritik og slog sig i Stedet for ned i Christianssand. Her forsøgte han at friste Livet som fransk Sproglærer, og skønt hans Kundskaber ikke vare meget fyldige og hans Udtale helt jammerlig, tjente han dog saa meget, at han sammen med en Kammerat, en Student Brix, næste Sommer atter vovede sig udenlands, denne Gang til England, hvor han opholdt sig 1706—08, hovedsagelig i London og ved Universitetet i Oxford. Dette Englands-Ophold har haft overmaade stor Betydning for H.'s Udvikling. Skønt H. ingen Sinde dyrkede metodisk Filosofi, optog han dog i sig hele den engelske Filosofis sunde Fordomsfrihed og brede *bon sens,* og her førtes han gennem Biblioteksstudier ogsaa ind paa det historiske Studium. Baade denne Englands-Rejse og *maaske* endnu mere hans halvanden Aars Ophold i Paris 1714—15 gjorde ham bekendt med et Aandsliv og en Litteratur, som kun yderst faa af hans Landsmænd vidste noget om. Og just fordi H. ikke blot vejrede al denne aandelige Grøde, men for en Stund krængede alt hjemligt af sig, lærte at tænke kosmopolitisk og gav sig Tid til at fordøje alt det ny Stof, blev han den, der i 18. Aarh. knyttede Forbindelsen i Aandslivet mellem Danmark og det øvrige Europa.

1708 rejste H. tilbage til Kjøbenhavn, hvor han foreløbig prøvede paa at skaffe sig de nødvendige Subsistensmidler ved at holde Foredrag om sine Rejser. Han fik ogsaa Tilhørere nok, unge Studenter, der dog glemte at betale ham. Atter fik han Tilbud om en Hovmesterplads, og denne Gang har H. sikkert været glad ved det, thi den skaffede ham en gratis Udenlandsrejse. Med Prof. Vinding's Søn rejste han til Dresden og Leipzig, og ved sin Hjemkomst kom han til at bo i Admiral Gjedde's Hus som Hovmester for dennes Børn. Men snart efter opgav han igen denne Post, da Borch's Kollegium tilfaldt ham. H. vilde nu gøre det ikke lette Forsøg at eksistere som privatlærd i Danmark. Han fortsatte sine historiske Studier og fuldendte sit første Skrift, som han allerede havde begyndt i Oxford, »Introduktion til de europæiske Rigers Historie« [1711], den første Verdenshistorie paa Dansk, som han siden forøgede med et »Anhang«. Her fuldførte han ogsaa en lignende Udsigt over 17. Aarh.'s danske Historie (»Introduktion til forrige Seculi danske Historie«), som han i Manuskript overrakte Kongen. Kongens Tak var en Udnævnelse til Prof. ekstraord. 1714, hvad der dog ikke medførte anden Fordel, end at H. sattes paa Ekspektancelisten ved en Professors eventuelle Afgang fra Universitetet, og det direkte Tab, at han ikke længere kunde beholde Kollegiet. H. stod nu igen med to tomme Hænder, opnaaede dog kort efter et mindre Stipendium og drog da atter paa Langtogt. Denne Gang var han borte et Par Aar, og denne Rejse fik ogsaa en længere Udstrækning og en maaske endnu større Betydning end nogen af de andre. Over Holland og Belgien drog han til Paris, hvor han dog ikke altid hang over Bøgerne, men brugte sine Øjne til at se sig godt om. Men endnu var han ikke tilfreds med, hvad han havde set. Hans Hu stod til at komme længere mod Syd — man forveksle dog ikke denne hans Trang med 19. Aarh.'s romantiske Længsel efter *la bella Italia.* Let blev Rejsen ikke: til Fods eller paa Trækskøjte gennem Frankrig til Marseille, herfra til Søs til Genova, her dødssyg, omsider over Middelhavet — hvor Skibet var ved at blive opbragt af algierske Sørøvere — til Rom.

Her tilbragte H. Vinteren 1715—16 og førte sin egen Husholdning; det vigtigste Bidrag til hans litterære Udvikling under Opholdet i Rom gave hans Naboer ham: et italiensk Skuespillerselskab, af hvis Komedier han flere Gange har laant et og andet Træk til sine egne. Om Foraaret drog han atter tilbage, over Apenninerne gennem Norditalien ind i Frankrig, plaget af tilbagevendende Feberanfald, som det først i Amsterdam lykkedes ham at faa Bugt med ved at gnide løs paa en Violin, til han segnede om, gennemsvedt og udmattet.

Sommeren 1716 var han atter hjemme. Under hans Fraværelse var et Skrift af ham udkommet, han allerede havde skrevet paa Borch's Kollegium, »Introduktion til Natur- og Folkeretten«, væsentlig et Kompilationsarbejde efter moderne Retsfilosoffer, Grotius og Puffendorff, men dog nævneværdigt, fordi det er det første danske Skrift, der behandler Retsfilosofien uafhængig af Teologien. Endelig 1717 tilfaldt det Professorat H., han i 3 Aar havde ventet paa, uheldigvis i Metafysik, et Fag, som H. slet ingen Interesse havde for — men endnu bestod det gammeldags System ved Kjøbenhavn's Universitet, at enhver ny Professor maatte begynde at læse over en af de mindst vigtige Discipliner for først, efterhaanden som han i Aarenes Løb avancerede, at naa frem til det Fag, der var hans Speciale. Efter H.'s eget Udsagn blev hans Tiltrædelsesforedrag da ogsaa mere »en Ligtale end en Lovtale« over Metafysikken. I 3 Aar maatte H. lide under denne Slendrian, og det var sikkert nok Bitterhed herover, der i et Universitetsprogram af 1720, som imidlertid blev undertrykt, bragte ham til at bryde Staven over de forældede Metoder ved Universitetet. S. A. rykkede han op til at blive *Prof. eloquentiae*, hvorved ban kom til at læse over latinsk Litteratur. Først 1730 kom han til at docere sit egentlige Fag, Historien. H., der var et let irritabelt Gemyt, var oftere indviklet i Polemik. 1719 var den ligesaa stridbare Historiker og Jurist Andreas Hojer i Fortalen til sin »Dännemarkische Geschichte« fremkommen med nogle Hentydninger til, at H.'s »Introduktion til de europæiske Rigers Historie« væsentlig var et Plagiat af Puffendorff. Under Pseudonymet Poul Rytter for H. voldsomt løs paa Hojer, og da denne rent teoretisk havde underkendt den gængse Opfattelse af Ægteskab i forbudte Grader, benyttede II. denne Blottelse paa en alt andet end nobel Maade for at komme sin Fjende til Livs. 1726 havde H. en Strid med Stiftsprovsten i Viborg, Tychonius, hvis Navn han uafvidende var kommen for Skade at døbe Pedanten med i første Udgave af »Jacob von Thyboe« (den senere Stygotius); Præsten var grumme forbitret, H. svarede med en Satire, »Den jydske Fejde«. Endelig geraadede H. ogsaa i Klammeri med en hollandsk Filolog, Burman; nogle Ytringer af ham udtydede H. som saarende for dansk Videnskabelighed og imødegik ham i »Holger Danske's Brev til Burman«. I sine sidste Leveaar stredes han med La Beaumelle (s. d.).

Det er let forstaaeligt, at et saa skarpt Hoved og saa pirreligt et Temperament som H.'s følte sig tiltrukket af Satiren. Han havde dog indtil nu aldrig forsøgt sig som Digter. Det var Syslen med romersk Satiredigtning, der førte ham ind herpaa. Han bearbejdede Juvenal's 6. Satire i danske Vers og dansk Historie og gav den Overskriften »Poeten raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig« (det fjerde af »Fire Skæmtedigte« fra 1722). Dette lille Arbejde var H.'s hele Forberedelse til hans første litterære Stordaad, »Peder Paars«, hvoraf første Sang udkom 1719, Resten det følgende Aar, alt sammen under Pseudonymet »Hans Mikkelsen«, som H. ogsaa benyttede som Komedieskribent, men som alle og enhver dog vidste var Prof. Ludvig H. »Peder Paars« blev hurtig et meget kendt og meget læst Digt, men den Opmærksomhed, som rettedes mod dets Forfatter, var dog ikke ubetinget smigrende. Satiren var kun grumme lidt dyrket i Danmark og da altid paa en meget abstrakt Maade, en poetisk Moralfilosoferen over almenmenneskelige Lyder, som ingen behøvede at tage sig personlig nær. H. havde klogeligt nok ogsaa henlagt den skikkelige Kalundborg-Købmand Peder Paars'es eventyrlige Hændelser til »Kalmar-Krigens Tider«, men Satiren var dog saa skarp og kunde saa let opfattes personlig, at her var Anstødsstene nok. Naivt var det naturligvis af Ejeren af Øen Anholt — Fr. Rostgaard —, hvor Aarhus-Farerne strandede, at indgive Klage til Kongen over H.'s Skildring af Øens Beboere og forlange »Peder Paars« brændt af Bøddelen som et Skandskrift. Men naar H. travesterede Vergil's Æneide og spottede over Konjekturalkritik, Datidens Studium af klassiske Antikviteter og alskens filologisk Pindehuggeri, syntes vistnok mange af Universitetets Professorer, at de i H. havde faaet en højst uværdig og ondskabsfuld Kollega. Og det bør da ogsaa betones, at det er en Overdrivelse, naar man har villet paastaa, at Satiren i »Peder Paars« er holdt i den største Almindelighed — dertil har H. laant for mange Træk fra Virkeligheden; naar han f. Eks. saaledes i den berømte Disputatsscene paa Universitetet lader en sølvbeslagen *Homerus* i Folio figurere som Kampvaaben, maatte enhver komme til at tænke paa hans Kollega, Prof. Gram's sølvbeslagne Bibel, et i alle kjøbenhavnske akademiske Kredse velkendt Pragtstykke. Rundt om i Byen var man da ogsaa travlt beskæftiget med at lave »Nøgler« til »Peder Paars«. Samtiden forstod kun det umiddelbart komiske i Parodien; Poesi betød for den væsentlig det samme som Lejlighedsdigtning, og det fremmede Ord »Satire« vidste den ikke at oversætte ved andet end det danske »Skadefryd«. Den megen og for Forfatteren ikke helt behagelige Opsigt, »Peder Paars« havde vakt, gjorde dog H. forsigtigere: i hans næste poetiske Arbejde, de »Fire Skæmtedigte« [1722], har Satiren en langt almindeligere Karakter.

S. A. skrev H. sine 5 første Komedier. Det Drama, som præsenteredes i Danmark i de første 20 Aar af 18. Aarh., var enten fransk Komedie, udført af franske Skuespiltrupper, engagerede af Frederik IV til Hoffets Forlystelse, eller det var rene Fjællebodsløjer — »Haupt-u. Staats-Actionen«, i stærke Mænd o. desl. — foranstaltede af omvandrende, mest tyske Gøglere. Da var det, at en af de franske Aktører, der var bleven tilbage i Danmark og havde løst Borgerskab som Vinhandler, Étienne Capion, søgte om og fik Privilegium paa at opføre et Komediehus i Kjøbenhavn; Grunden fandt han i Lille Grønnegade (nuværende Ny Adelgade Nr 6—8—10), hvor altsaa den første danske Skue-

plads havde sit Hjem (til 1728). I Begyndelsen — Teateret blev aabnet Jan. 1722 — var det ogsaa kun fremmed Komedie, offentlige Maskerader o. l., Privilegiets Indehaver bød paa. Men da søgte en af hans Landsmænd, René Montaigu, om Tilladelse til at opføre dansk Komedie paa den ny Scene, og i Fr. Rostgaard fandt han en udmærket Støtte. Med et Personale paa 8 Skuespillere, til Dels Studenter, og 3 Skuespillerinder aabnedes da 23. Septbr. 1722 den første danske Skueplads med en Prolog af Rostgaard og en Oversættelse af Molière's »L'Avare«. Det blev alligevel ikke ved Rostgaard's Hjælp, men ved H.'s, at Teateret i Lille Grønnegade grundedes. Sandsynligvis allerede den anden Spilleaften opførtes »Den politiske Kandestøber«, og uden mindste Vederlag overlod H. Skuespillerne 4 andre Komedier, nemlig »Den Vægelsindede«, »Jean de France«, »Jeppe paa Bjærget« og »Geert Westphaler«, af hvilke i alt Fald de 3 første — samtidig med Oversættelser af mere eller mindre værdifulde franske Komedier — kom frem inden Aarets Udgang. I Begyndelsen lokkede Nyhedens Interesse naturligvis mange Folk i Teateret, men Satiren i Komedierne som i »Peder Paars« forargede mange, og Uviljen vendte sig først mod Skuespillerne, der betragtedes som almindelige Gøglere og ingen borgerlig Agtelse nød. Og havde H. ikke benyttet sin Professorstilling til at tage deres Parti, vilde Universitetet utvivlsomt have relegeret de Studenter, der havde vist sig paa Brædderne. Værst var det dog, at Tilløbet til Forestillingerne snart standsede, saa at det ofte saa ud til, at Teateret helt maatte lukke. H. gjorde alt, hvad han formaaede, for at holde det oppe; han forærede Skuespillerne det ene ny Stykke efter det andet og indledede den første Del af sine Komedier [1723] med et Forsvar for dem og for Skuespil i Alm. Indtil Beg. af 1727 kom ikke mindre end 28 af H.'s Komedier til Opførelse, deriblandt alle de bedste: »Barselstuen«, »Den ellevte Juni«, »Jacob von Thyboe«, »Ulysses von Ithacia«, »Erasmus Montanus«, »Hekseri eller blind Alarm«, »Maskerade«, »Julestue«, »Henrik og Pernille«, »Den Stundesløse« o. s. v. 1727 var den finansielle Status saa slet, at man besluttede at lukke Teateret, og H. skrev da sin komisk-vemodige Epilog »Den danske Komedies Ligbegængelse«. Det blev ganske vist atter aabnet en kort Stund det følgende Aar, indtil Kjøbenhavn's Ildebrand skrinlagde enhver Tanke om at fortsætte, og da bedre Tider kom, umuliggjorde den pietistiske Aandsretning en Genaabning. Det vilde være forstaaeligt, om al denne Modgang helt havde bortvendt H.'s Sind fra at skrive flere Komedier. Men da den danske Skueplads aabnedes under lykkeligere Auspicier paa Kongens Nytorv 1748, vaagnede hans Interesse atter for den, og hans Gave til den unge Scene var 6 ny Stykker (»Plutus«, »Sganarel's Rejse«, »Philosophus udi egen Indbildning«, »Abracadabra«, »Republikken«, »Den forvandlede Brudgom«), hvoraf dog kun de 5 kom til Opførelse i H.'s Levetid, det sidste, »Den forvandlede Brudgom«, er først bleven spillet 1882. Intet af disse Stykker blev dog ret populært — der var for megen Refleksion og for lidt Humør i dem. — Medens H. havde laant Stoffet til sine Komedier mange Steder fra, snart fra de latinske Dramatikere, Plautus og Terents (f. Eks. *Mostellaria*, *Miles gloriosus*), snart fra en tysk Eventyrsamling, og nu og da ogsaa laant Træk til Intrigens Forvikling fra den italienske Maskekomedie, lærte han Teknik og Komposition hos Moliére, men naaede aldrig Mesteren her. H.'s Svaghed som Dramatiker er Handlingens Urimelighed, hans Skødesynd utilgivelige Glemsomheder, dem han kun sjælden retter, hvad vel nok den Hurtighed, hvormed han har arbejdet, kan forklare; han har heller ikke Molière's psykologiske Blik, giver ofte Typer for Karakterer og viser sig helt interesseløs over for ethvert erotisk Forhold. Det vilde dog være fejlagtigt at mene, at H. ikke varierer Personerne, fordi deres Navne ere stereotype (Jeronimus, Leander, Henrik o. s. v.). Navne fra Datidens Kjøbenhavn var H. udelukket fra at bruge, fordi vedkommende Navnes Indehavere da ufejlbarlig vilde tro, at der var sigtet til dem, og han brugte til Dels derfor Renaissancekomediens.

De underordnede Figurer, som Leonora og Leonard, falde ganske vist meget stereotypt, men Jeronimus er ikke altid den samme Mand, selv om han indtager samme Plads paa Rollelisten. I »Maskerade« er han en arrig, gammel Knark, der vrisser over Ungdommens Lyst til at more sig; i »Det lykkelige Skibbrud« derimod er han den dannede og belevne Handelsmand, en Type paa en Datidsgrosserer; i »Pernille's korte Frøkenstand« endelig har han helt skiftet Plads, er ikke mere *paterfamilias* men en gerrig og lumsk Pebersvend, der kun vil gifte sig for at faa sin Formue forøget. H.'s sunde Fornuft maatte i høj Grad føle sig tiltalt af den Boileau'ske Æstetik, og den franske Klassiks strenge Haandhævelse af de aristoteliske Enheder, Stedets, Tidens og Handlingens, holdt han sig i det hele efterrettelig. Ganske vist spørger ofte Læseren sig selv, om H. har tænkt sig Handlingerne foregaa under aaben Himmel eller i en Stue — thi ingen Dekorationsveksling er nogensteds angivet. Hertil maa da svares, at H. hverken har tænkt sig det ene eller det andet, thi Dekorationsspørgsmaalet eksisterede slet ikke for Samtiden. Man hjalp sig med en Antydning og i alle Tilfælde med een Dekoration — første Akt af »Jeppe« er f. Eks. spillet med en landskabelig Baggrund, og denne er bevaret hele Stykket igennem; i anden Akt flyttedes blot Sengen ind, i hvilken Jeppe sover, i tredje et Bord, her foregik Advokatscenerne o. s. v. Derved var »Stedets Enhed« bevaret, og paa anden Maade opfattede ikke Datiden denne æstetiske Regel. — Hvad der er H.'s Styrke, er den absolutte danske Tone, der trods alle Forbilleder hviler over de fleste af Komedierne. Det Kulturmaleri, H. gennem dem har tegnet for os, har han ikke fra nogen fremmed. Forskellen mellem Moliére's og H.'s Publikum var meget stor: Frankrig havde allerede en rig Skønlitteratur, Danmark's skulde først skabes, Forstaaelsen var derfor større hist end her, og Moliére kunde tillade sig en Satire, som H. aldrig turde vove uden at blive misforstaaet. Moliére's Publikum endelig var Hoffet eller det rige Bourgeoisi, som helst saa Emner fra deres egen Kreds, medens H. godt forstod, at om han vilde skaffe sig Opmærksomhed, maatte han paa sin Vis fængsle sit Publikum, Smaaborgernes brede Lag, fremstille Scener af deres Liv og ikke være

bange for et plumpt Ord. Men H. skrev ikke udelukkende for at divertere Børstenbindere og Øltappere; den rationalistisk sindede Mand havde et bestemt Formaal: at moralisere under Skæmtens Maske; han vilde blot ligesom Doktoren »forgylde Pillerne«, for at de bedre kunde glide ned. Nytten var for ham Hovedsagen; han saa paa sit Publikum *de haut en bas;* men for Efterverdenen er det et Held, at han, medens han skrev, har glemt sin Hensigt og ladet Viddet tage Magten fra sig, saa at han først henimod Slutningen tænker paa, hvad han egentlig vilde sige og i Verseform giver Moralprædikanten Ordet. Naar disse Slutningsvers nu sædvanlig udelades ved Opførelserne, er dette egentlig ikke i H.'s Aand. — H.'s Komedier falde naturligt i 2 Grupper: Karakterkomedier, hvor Hovedvægten er lagt paa at skildre en enkelt Person (»Den Vægelsindede«, »Den Stundesløse« o. s. v.), og Intrigestykker, hvor Karaktertegningen træder stærkt tilbage for den komiske Situation (»Julestue«, »Abracadabra« o. s. v.). Men flere af Komedierne staa dog paa Grænsen mellem begge Klasser. Emnerne ere meget forskellige; snart er det Overtro (»Hekseri eller blind Alarm«, »Uden Hoved og Hale«), snart Uskikke i Samfundslivet (»Barselstuen«), H. harcellerer over. En anden Gang gør han Nar af Udenlandssnobber (»Jean de France«) eller haaner den militære Skryder (»Jakob v. Thyboe«). Blandt Komedierne findes ogsaa to litterære Parodier: »Ulysses v. Ithacia«, der spotter de omvandrende tyske Truppers Spektakelstykker, hvad H.'s Publikum utvivlsomt godt forstod, og »Melampe«, en Travesti af den franske Tragedie, som det derimod manglede Forudsætninger til at forstaa og tog alvorligt.

Trods denne travle litterære Virksomhed tog H. sig dog Tid til endnu en Udenlandsrejse, hans femte og sidste. Sommeren 1725 drog han af Sted. Rejsens Maal var egentlig Badene i Aachen, men undervejs ombestemte H. sig og tog over Holland til Paris, hvor han blev et halvt Aars Tid, optagen af at studere Bøger og Mennesker. Et Forsøg, han her gjorde, paa at faa »Den politiske Kandestøber« opført, som han selv havde oversat paa Fransk, mislykkedes. I Foraaret 1726 var han atter hjemme og udsendte s. A. »Metamorphosis eller Forvandlinger«, en ikke synderlig morsom parodisk Studie efter Ovid, idet H. forvandler Dyr til Mennesker. Langt betydningsfuldere — navnlig som den eneste udførlige Kilde til H.'s Liv — var det *Epistola ad virum perillustrem,* som udkom 1727. Hvem denne »meget berømte Mand« har været, til hvem H. har adresseret dette store Brev, har været Genstand for den livligste Efterforskning, men vil aldrig helt kunne opklares. Man har gættet paa Rostgaard, paa Stiftamtmand Reitzer m. fl. og med en vis Grad af Sandsynlighed paa Greve Chr. Rantzau, senere Statholder i Norge, med hvem det vides, at H. har staaet i Brevveksling. Sidst har en Forfatter endog opstillet den Hypotese, at den høje Adressat skulde være ingen mindre end Kong Frederik IV, og at Brevet maa opfattes som et Forsvarsskrift mod H.'s talrige Fjender, der havde fundet Anledning til at sværte ham under hans Udenlandsrejse. Det maa dog bestemt hævdes, at denne Gisning ikke støtter sig til noget som helst Bevis af Betydning, thi at H. et Sted i Forbigaaende omtaler sine »Uvenner«, betyder ikke meget, især hos en Mand med H.'s Irritabilitet. I Virkeligheden er det slet ikke sikkert, at Adressaten har eksisteret, men der er tværtimod megen Rimelighed for, at H. har skildret sit Levned for en fingeret Person, noget, som Litteraturhistorien kan opvise mange Sidestykker til. Men i hvert Fald kan man betragte dette Brev som Afslutning af en Periode i H.'s Forfatterliv. Med 1728 havde, som ovenfor berørt, Tiden skiftet. Alvor bliver de kommende Aars Løsen, og denne Alvor præger da ogsaa en stor Del af hans Manddomsgerning, saa han med Kraft nu genoptager sine historiske Studier og foreløbig siger Komedier og Satirer Farvel. H., der levede en Pebersvends ensomme og sobre Liv, havde skaffet sig en meget stor Læsning, og han vedblev ivrig at følge med. Om hans mange Interesser og store Kundskaber bærer de følgende Aars Forfattervirksomhed rige Vidnesbyrd; derimod blev H. aldrig nogen »lærd« Mand, som f. Eks. en Gram og en Langebek. Just hans Alsidighed og Humanitetsfølelse hindrede ham i nogen Sinde at blive Specialist. 1728 skrev han nogle »Samtaler holdte paa hin Side Elben«, der strejfede Handelsforhold, og det følgende Aar udkom hans »Danmark's og Norge's Beskrivelse«, ikke en minutiøs topografisk Haandbog, men et livfuldt kulturhistorisk Essay. H.'s Hovedarbejde som historisk Skribent blev hans »Danmark's Riges Historie« [3 Bd., 1732—35]. Imidlertid— den, der vil granske Kilderne til Danmark's Historie, henvender sig til Suhm, Huitfeldt o. a., ikke til H., hvis Arbejde hverken udmærker sig ved fremragende Lærdom eller ved nogen videnskabelig Metode. H.'s store Fortjeneste med dette Skrift er derimod at have givet den første læselige Danmark's Historie paa Modersmaalet. For historisk Kritik havde H. slet ingen Sans, og meget af, hvad han fortæller, er for længst omstyrtet — det er ikke Indholdet, men Formen, der gør H.'s Danmark's Historie saa fængslende. Hans Anlæg og Tilbøjelighed gik ikke i Retning af Detailstudier; han arbejdede videre med det Stof, som forelaa. Hans moderne, reflekterende Aand kunde ikke afvinde Sagnhistorien nogen Interesse; den forekom ham overflødig og utiltalende, og lige saa lidt kunde han nyde Folkevisernes Romantik, som han kun har spottende Ord tilovers for. »At studere nordiske Antikviteter« — lyder hans Ord — »er ikke andet end at rage udi Møddinger; det er et Arbejde, som man skulde dømme visse Folk til som Straf, hvis der ikke fandtes saa mange, som frivillig applicere sig derpaa, som paa et nyttigt Hovedstudium. Naar Manuskriptjægere træffe paa noget muggent, mølædt eller med en gammel Haand, saa se de det an som et Liggendefæ, og rykke det uden Valg ind i deres Historie«. Ved Siden af den store Historie udgav H. nogle latinske Lærebøger i almindelig Historie og Geografi [1733]. Som Lærer i Historie ved Universitetet udrettede han derimod intet. Universitetsgerningen interesserede ham ikke, og det var sikkert med Glæde, han opgav den 1737 for at overtage Bestyrelsen af Universitetskvæsturen, hvormed fulgte Fritagelse for at holde Forelæsninger. Fra dette Aar følger ogsaa det ene historiske Skrift i Slag efter det andet: »Bergen's Bys Beskrivelse« [1737], en fængslende Skildring af hans Fødeby,

»Almindelig Kirkehistorie« I—II [1738—40], indtil Reformationen, et Mønsterskrift paa religiøs Fordragelighed og historisk Objektivitet; i Tilslutning hertil »Den jødiske Historie« *I—II* [1742], og efter Plutarch's Eksempel gav han en Række historiske Biografier i »Berømmelige Mænds og Heltes sammenlignede Historier« I—II [1739—53] °g »Heltinders eller navnkundige Damers sammenlignede Historier« I—II [1745]. I disse Aar samlede H. ogsaa en Del af sine Smaaskrifter i *Opuscula Latina* [1737—43], hvori bl. a. 2. og 3. Brev af hans Levnedsbeskrivelse, en Række Epigrammer m. m. 1746 kom en tilsvarende Samling paa Dansk under Titelen »Mindre poetiske Skrifter«. Sin satiriske Digtning havde H. genoptaget 1741 med den populær-filosofiske Roman »Niels Klim's underjordiske Rejse« i 12 Bøger, skreven paa Latin (*Nicolai Klimii Iter subterraneum*), men allerede oversat næste Aar. Rammen — den vidunderlige Rejseroman, der ustraffet giver Forfatteren Anledning til at komme frem med alle de ubehagelige Sandheder, han ellers ikke kan faa sagt — var velkendt og meget moderne i 17. og 18. Aarh.'s europæiske Litteratur (de mest kendte Eksempler ere Montesquieu's »Lettres Persanes« og Swift's »Gulliver's Travels«). Her interesserer derfor Formen slet ikke, men Indholdet saa meget desto mere, fordi vi ad denne Vej erfare H.'s Mening om mangt og meget, som han ikke aabenlyst turde angribe. Denne Gang har H.'s Satire ogsaa et bredere Vingefang end ellers, indskrænker sig ikke til Forfatterens Landsmænd, men har en almindelig social Karakter. Billederne ere let gennemskuelige. Ingen kan tvivle om, at de springske og urolige Abekatte, der have indført den Skik at komme Melet, som skulde tjene til Føde, i Haaret, skulle forestille Franskmændene. Da H. ogsaa dristig i dette Skrift forfægtede den religiøse Tolerances Sag, vakte dette megen Harme i pietistiske Kredse, og kun H.'s fremskudte Stilling var Grunden til, at man ikke vovede et Angreb paa ham. Nøje i Slægt med Aanden i »Niels Klim« og ligesom denne af populær-filosofisk Indhold vare de 2 Bind »Moralske Tanker« [1744]. H. er paa ingen Maade nogen Filosof af Betydning — hans unge samtidige, Eilschov, overtraf ham langt paa dette Punkt; han bryder sig fejl om Systemer og Kategorier, det er langt mere sine egne end andres Tanker, han giver i disse fragmentariske Afhandlinger, der derfor have ikke ringe Betydning for en rigtig Opfattelse af H.'s Personlighed. De viser ham som den, der vel har tilegnet sig alt det ny, der er oppe i Tiden, men hvis Kærlighed til den gyldne Middelvej, der udvikles med den sig nærmende Alderdom, holder ham borte fra al Radikalisme i Tanke og Ord. Han tør og vil heller ikke helt bryde med det overleverede, vil gerne søge en Formidling, ønsker ikke at opgive den religiøse Tro, men vil derimod, at Mennesket ad Tænkningens, ikke ad Traditionens og Dogmernes Vej skal komme til den. I en noget lettere Form fortsatte H. Drøftelsen af disse og andre Problemer i sin Alderdoms store Værk »Epistler, befattende adskillige historiske, politiske, metaphysiske, moralske, philosophiske, item skjemtsomme Materier« *I—IV* [1748—50], V efter hans Død [1754], i alt 539. Ikke mindst i dette Arbejde viser det sig, hvor meget H. har modtaget gennem den samtidige engelske og franske Litteratur: for første Gang i den danske Litteraturs Historie faa vi en Causeur af første Rang, elegant og dog dybsindig, munter i Formen og dog vækkende til Eftertanke. Stor Interesse have »Epistlerne« ogsaa, fordi de — i Reglen rigtignok kun i Vink og Antydninger — give os Bidrag til H.'s Livsførelse, fordi vi i det hele gennem dem komme ham nærmere ind paa Livet end andensteds; særlig Interesse har saaledes den lange 447. Epistel, der giver en Autobiografi fra de senere Aar og saaledes bliver et værdifuldt Supplement til de tidligere 3 Breve, i hvilke H. har skildret sit Levned. Af »Epistlerne« faa vi at vide, hvorledes H.'s Bolig er indrettet — som bekendt levede han de sidste 14 Aar i Professorboligen paa Hjørnet af Kannikestræde og Fiolstræde — vi læse, at han foretrækker Katte for Hunde paa Grund af deres Stilfærdighed; vi høre hans Meninger om Kaffe og Te, om Nytaarsvisitter og Nytaarsgaver, om Vægterne, der forstyrrede hans Nattesøvn og vare ham højst ubehagelige; flere af de Emner, han tidligere har behandlet i dramatisk Form, genoptager han nu, forsvarer f. Eks. Maskerader. I broget Mængde ere historiske, filosofiske, teologiske, politiske, økonomiske, æstetiske og pædagogiske Spørgsmaal her behandlede. — H.'s sidste Arbejder vare en Samling »Moralske Fabler« [1751] og to Oversættelser paa Fransk af hans Kritikker over Montesquieu's »*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains*« og »L'Esprit des lois« [begge fra 1752], nævneværdige som Beviser paa, hvor godt H. vedblev at følge med Strømningerne i det europæiske Aandsliv.

H. var hele sit Liv ugift. Han førte en stilfærdig, arbejdsom og højst tarvelig Ungkarletilværelse, vel nok af Tilbøjelighed, men muligvis ogsaa, fordi han stadig skrantede og var sygelig og derfor ikke kunde byde sit Legeme meget. Han havde et udpræget Forretningsblik, og skønt han, der var sin egen Forlægger, ofte laa i Strid med Bogtrykkere, der eftertrykte hans Skrifter, samlede han sig dog paa sine Bøger en anselig Formue, der forholdsvis er større end den, nogen anden dansk Forfatter før eller siden har samlet ved sin Pen alene. Dette er et meget sigende Vidnesbyrd om den store Anseelse, II. allerede nød hos sin Samtid. En Del af sine Penge satte han i Jordegodser. 1740 købte han Brorup og 1745 Terløse og Ødemark i Sorø-Egnen, hvor han oftere opholdt sig om Sommeren. Han var en meget striks og nøjeregnende Herre, der ofte laa i Kævl med Ridefogeder og Skolelærere. Da der kort efter blev Tale om at genoprette Sorø Akademi, besluttede H. 1747 at testamentere sine Godser, sit Bibliotek og en Del af sin rørlige Formue til denne Institution, som han gennem en friere Undervisning ønskede skulde blive den Livsvækker for en Del af den danske Ungdom, som Universitetet ikke var. I den Anledning ophøjedes H. til Baron, hvad der bragte adskillige til at satirisere over »Den honnette Ambition«'s Forfatter. Hans Sygelighed og Pirrelighed voksede med Aarene; han holdt sig næsten altid hjemme optagen af Studeringer og vovede sig kun ud, naar der var Koncert i det »musikalske Akademi«. Han døde Natten mellem 27. og 28. Jan. 1754, ensom og stille. Beundret og æret var han af

mange, afholdt vel af ingen. Hans Lig førtes til Sorø Kirke, hvor Professor Lysholm holdt en pompøs Lovtale over ham. Med Rette er det blevet sagt om H., at han i Løbet af 30 Aar tilfører dansk Litteratur de Hovedstrømninger, som havde brugt over 100 Aar om at løbe gennem europæisk Aandsliv. I ham koncentreres baade Efterrenaissance, fransk Klassicisme og Rationalisme paa dansk Grund.

Udgaver: »Udvalgte Skrifter« ved Rahbek I—XXI [1804—14]; »Comoedier, sammenskrevne for den danske Skueplads ved Hans Mikkelsen« I—III [1723—25]; »Den Danske Skueplads, deelt udi 5 Tomer« [1731], VI—VII [1753—54]. Fremdeles 3 Optryk fra 18. Aarh. Komedier ved Rahbek og Boye I—VII [1824—32]; ved J. C. Lange I—III [1832]; ved A. E. Boye [1843, 2. Udg. 1852]; ved C. Molbech I [1843]; udg. for det Holberg'ske Samfund af F. L. Liebenberg I—VIII [1847—54]; ved D. F. Holm [1853]; ved J. Levin [1861, med Billeder af Rosenstand 1867] og ved H. Schou [1876]; ved F. L. Liebenberg I—III [1869—70, Folkeudg. 1876 i 1 Bd., 4. Opl. 1893]; Jubeludg., med Tegninger af H. Tegner og 4 Bilag af G. Brandes, E. Collin, A. Grandjean og O. Zinck I—III [1883—88]; ved Jul. Martensen [1.—3. Bd. udkomne, hvoraf 1 Bd. Afhandlinger, 1897—98]. — »Peder Paars«. Udg. ved et Selskab [af Laur. Schouw, m. Ill. af Wiedewelt, 1772, 2. Opl. 1794]; af K. H. Seidelin [1798]; af A. E. Boye [1823, 5. Opl. 1855]; af J. C. Lange [1835]; ved J. Davidsen [1845]; for det Holberg'ske Samfund af F. L. Liebenberg [1855, med 6 Tegninger af Marstrand 1863 (ny Udg. 1884), og 1879, illustr. af H.N.Hansen 1885]. — »Danmark's Riges Historie«. Ny Udg. ved J. Levin I—III [1856]. — »Trende Epistler« fra Latin ved K. L. Rahbek [1814]; overs. og udg. af J. Levin [1858]; af F. Winkel Horn [1897]. — »Mindre poet. Skrifter« ved F. L. Liebenberg [1866]. — »Epigrammer«, overs. og udg. af J. Justesen (o: C. Muller) [Throndhjem 1863]. — »Helte-Historier« ved F. L. Liebenberg I—II [1864—65]. — »Heltinde-Historier« ved G. Rode I—II [1861]. — »MoralskeTanker« ved G. Rode [1859]. — »Kirkehistorie« ved F. L. Liebenberg I—II [1867—68]. — »Niels Klim« udg. (paa Latin) af C. V. Elberling [1866]; i Overs. af J. Baggesen [1789, udg. af Levin 1867]; af N. V. Dorph [1841, 3. Udg. 1874]. — »Epistler« ved Chr. Bruun I—V [1865—75]; »Hundrede og tyve Epistler« ved F. Fabricius [1858]; »Udvalgte Epistler« ved F. Winkel Horn [1884]. (Litt.: Holberg, »Trende Epistler« [1745, senere Udg. og Overs. se ovenf.]; C. Molbech, »L. H. og hans Samtid« [Indledning og Prøve, 1845]; Welhaven, »Om L. H.« [1854]; R. Prutz, »L. H., sein Leben u. seine Schriften« [1857]; C. W. Smith, »Om H.'s Levned og populære Skrifter« [1858]; J. Vibe, »Udsigt over H.'s Liv og Virksomhed« [1884]; L. Daae, »Optegnelser til L. H.'s Biografi« [1872]; L. Daae, »Nogle Holberg'ske Analekter« [Chra. 1873]; C. Sørensen, »H. og Boghandlerne« [1877]; Scheibe, »H.'s Levned«, overs. fra Tyskaf C. Ewald [1883]; G. Brandes, »L. H.« [1884]; Ed. Erslev, »H. som Geograf« [1884]; K. Warburg, »H. i Sverige« [1884]; E. Holm, »H.'s Betydning for Aandsliv og Videnskab« [1884]; F. Winkel Horn, »L. H.« [1884]; G. Brandes, »L. H.«, Foredrag [1885, ny Udg. 1898]; L. Daae, »L. H.« [i »Hist. Tidsskr.« VI, 4; V. Olsvig, »Det store Vendepunkt i H.'s Liv« [1895]; Chr. Bruun, »Om L. H.'s trende Epistler« [1895]; Rahbek, »H. som Lystspildigter« I—III [1815—17]; Werlauff, »Antegnelser til H.'s 18 første Lystspil« [1838; 2. Udg. 1858]; Skavlan, »H. som Komedieforfatter« [1872]; Chr. Bruun, »H. som Lærer i Historie« [1872]; Paludan, »Om H.'s Niels Klim« [1878]; Henr. Jæger, »L. H.« [Chra. 1895, trykt i 25 Ekspl.]; R. Nielsen, »Om H.'s Kirkehistorie« [Kbhvn. 1867]; Kali-Rasmussen, »Bidrag til H.'s Biographi« [Kbhvn. 1858]; J. E. Sars, »Foredrag ved Universitetets H.-Fest« [Chra. 1885]; M. Seip, »L. H.« [Chra. 1884]; E. C. Werlauff, »Holbergiana« [m. Till., Kbhvn. 1855 — 56]; »Utrykte Breve af L. H.«, udg. af P. Botten-Hansen [Chra. 1858]; C. Delgobe, »Stamtavle over Familien H.« [Bergen 1884]). *y. Cl.*

Holberg, Ludvig, dansk Retshistoriker, er født 3. Juni 1847 i Skaarup ved Svendborg, blev Student 1865, cand. jur. 1871, Overretssagfører 1875. 1886 erhvervede han den juridiske Doktorgrad ved en retshistorisk Afhandling om en Retskilde fra Midten af 13. Aarh., »*Leges Waldemari regis*, »Kong Valdemar's Lov«, et Bidrag til Oplysning om Danmark's Statsret i det 13. Aarhundrede« [Kbhvn. 1886], der efterfulgtes af »Dansk Rigslovgivning, Forholdet mellem Vederlagslov og Rigslov, Rigslovene i Perioden 1241—1282« [Kbhvn. 1889], en Samling Af handlinger, »Dansk og fremmed Ret« [Kbhvn. 1891] samt et større Arbejde, »Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarh.« [1. Del Kbhvn. 1895]. Kronologisk betragtet vise disse Arbejder H.'s voksende Evne til at beherske det ofte saare vanskelige Materiale; og om de end, navnlig fra retshistorisk Side, have mødt megen Kritik, og H.'s Opfattelse af den nævnte Forordnings Stilling til Jydske Lov vistnok ikke er holdbar, er det dog med Taknemmelighed blevet erkendt, at der her er givet saare værdifulde Bidrag til Opfattelsen af den danske Middelalders offentlige Ret. Navnlig bør man fremhæve den idelige Parallelisering mellem fremmed og dansk Statsret, som her for første Gang grundig er bleven sammenstillet med lignende Forhold i Udlandet, navnlig England, hvis Forfatningsudvikling H. har skitseret i »Engelsk Parlamentarisme« [Kbhvn. 1884]. *M. M.*

Holbo, Herred i det nordøstlige Sjælland, Frederiksborg Amt, begrænses mod Nord af Kattegat og Sundet, mod Øst og Syd af Lynge-Kronborg og Strø Herreder, fra hvilket sidste det for en Del adskilles ved Arre Sø. Den største Udstrækning er fra Vest til Øst, ca. 24 Km., fra Nord til Syd er der noget over 20 Km. Det er ca. 290 □Km. (28,987 Hekt.) og har (1890) 13,519 Indb. (1801: 7,908, 1860: 13,208, 1880: 14,252), o: ca. 47 paa 1 □Km.; det hører saaledes til de mindre godt befolkede Egne i Sjælland. Gennem den sydøstlige og midterste Del af Herredet gaar der et Højdedrag (der udgaar fra Skansebakke ved Frederiksborg i Lynge-Frederiksborg Herred), som strækker sig mod Nord gennem Grib Skov og derpaa drejer i vestlig Retning over Helsinge ud i Tisvilde Hegn for derfra at fortsættes ud i Halvøen Halsnæs, Strø

Herred. Egnen N. f. dette Højdedrag er overvejende stærkt kuperet, og da Kyststrækningen langs Kattegat for det meste er høj (Gilbjærghoved, Nakkehoved, det sidste 41 M.), tvinges ofte de smaa Vandløb til at samle sig i Søer og Moser, før de, tit gennem et kunstig uddybet Leje, finde ud til Havet, saaledes Esrom Kanal og Kanalen, der tidligere dannede Afløbet for den nu udtørrede Søborg Sø. Foruden det ovennævnte Areal har Herredet omtrent 2,200 Hekt. Søareal (deraf den vestlige Del af Esrom Sø og den nordøstlige Del af Arre Sø). Herredet er meget rigt paa Skov i den sydøstlige Del (Grib Skov, s. d.) og i den midterste Del. Frugtbarheden er efter sjællandske Forhold ikke stor, idet der i Gennemsnit gaar henved 8 Hekt. paa I Td. Hartkorn. Af Arealet var 1888 ca. 10,900 Hekt. besaaede og 8,900 Hekt. Græsgang, Eng, o. s. v., medens 7,480 Hekt. vare dækkede med Skov, 400 Hekt. med Moser og Kær, 170 Hekt. med Heder og 130 Hekt. med Flyvesand. Der var 1893: 3,675 Heste, 14,649 Stkr. Hornkvæg, 6,884 Faar og 9,335 Svin. Herredet er delt i 13 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 3,150,8 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 2,682. Gennem Herredet gaar Jærnbanen fra Hillerød til Gilleleje med Sidebane til Helsinge. Da det oprettedes til et eget Retsomraade, vistnok i Slutn. af 13. Aarh., kaldtes det Holmbo Herred. Fra 1660 hørte det til Kronborg Amt, indtil Frederiksborg Amt oprettedes 1793. *H. W.*

Holborn [ho'ubən] se London.

Holbæk, Købstad paa Sjælland, Holbæk Amt, Merløse Herred, beliggende under 55° 43' n. Br. og under 0° 52' v. L. f. Kbhvn. langs den sydlige Bred af den fra Issefjord indtrængende Holbæk Fjord (s. d.), ca. 60 Km. V. N. V. f. Kjøbenhavn. Byen ligger paa et Bakkedrag, der skraaner ned til *Fjorden*; ind mod Land er den omgiven af et temmelig kuperet, skovløst Terrain. H. havde I. Febr. 1890 304 Huse og 3,915 Indb., Novbr. 1897 4,345 Indb. (1801: 1,332, 1860: 2,971, 1880: 3,265). Byen, der tager sig bedst udfra Fjorden, hvor der findes flere bratte Skrænter, har sin længste Udstrækning fra Vest til Øst, i hvilken Retning den brede Hovedgade Algade, hvis bredeste Sted kaldes Torvet, løber; andre Hovedfærdselslinier ere de fra Algade mod Syd gaaende Gader Smedelundsgade og Nygade, hvilken sidste fører ud til Jærnbanestationen. Byen har et net, helt nymodens Udseende, idet kun faa gamle Huse ere bevarede. Af dens offentlige Bygninger nævnes: den 1869—72, i Rundbuestil og Korsform opførte Kirke, der blev bygget paa

I gejstlig Henseende udgør det eet Provsti med Strø Herred, i verdslig Henseende hører det under Kronborg vestre Birks Jurisdiktion (undtagen Nøddebo Sogn, der hører under Kronborg østre Birk). H. Herred var oprindelig en Del af Strø Herred; paa Grund af sin afsides Beliggenhed kaldtes det »Holm« og dets Beboere »Holmboer«. samme Plads, hvor den 1869 nedbrudte Kirke, tidligere hørende til et Sortebrødrekloster, stod: endvidere det 1844 opførte Raad-, Ting- og Arresthus, Realskolen, Friskolen og en teknisk Skole, Sygehuset, Stationsbygningen (opført 1875), Toldkammerbygningen (opført 1847), Borgerstiftelsen (opført 1863). Foruden Borgerstiftelsen

er der af milde Stiftelser Hansen's og Hustrus Friboliger for Arbejdere samt flere Velgørenhedsforeninger. Paa Pladsen foran Banegaarden staar en Søjle med Frederik VII's Buste. Hovederhverv er Handel og Haandværk. Ved Midten af 19. Aarh. bestod Omsætningen væsentlig af Korn, der tilførtes fra det temmelig store Opland, og som ad Søvejen udførtes til Udlandet; nu er denne Udførsel ophørt, og Søvejen benyttes nu hovedsagelig til Indførsel af Kul, Tømmer m. m.; Søfarten er paa Grund af de forbedrede Havneforhold i Tiltagen, skønt Byens Opland er blevet formindsket ved Baneanlæggene og flere Handelspladsers Opkomst ved Issefjorden. Havnen er i sin nuværende Skikkelse væsentlig anlagt noget før Midten af 19. Aarh., dog senere flere Gange udvidet; 1890 deltog Byen med de andre til Issefjorden hørende Havne i Udgifterne til Uddybningen af det vestlige Indløb til Issefjorden, saa at det fik en Dybde af ca. 3,8 M., og senere er der tilvejebragt den samme Dybde i Havnen. H. er Station paa den 1874 aabnede nordvestsjællandske Jærnbane; under Anlæg er (1898) Odsherreds-Banen fra H. til Nykjøbing, med hvilken By der er Dampskibsforbindelse. I H. findes Holbæk Amts økonomiske Selskabs Sparekasse, oprettet 1825, en 1854 oprettet Spare- og Laanekasse og et

Kontor for den danske Landmandsbank. Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes bl. a. tre Tobaksfabrikker, to Jærnstøberier og Maskinfabrikker, en Frugtvarefabrik, et Andelssvineslagteri, en Dampmølle, flere Bryggerier, Farverier og Bomuldsværerier. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1897 i alt 76,114 Kr.; Handelsflaaden bestod ved Udgangen af s. A. af 35 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 1,189 Tons (deraf 2 Dampskibe paa 27 Tons og med 14 H. K.). I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 183 Skibe med 12,785 Tons Gods og for Udgaaende 155 Skibe med 445 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 50 og udgik 71 Skibe med henholdsvis 1,113 °g 23 3 Tons Gods. Af vigtigere fremmede Varer fortoldedes 1896 bl. a.: 13,048 Kg. Vin, 34,264 Kg. Kaffe, 141,110 Kg. Olier, 60,385 Kg. Salt, 16,575 Kg. Tobaksblade og -stilke, 10,894,435 Kg. Stenkul, 143,606 Kg. Metaller og Metalvarer samt 1,930 Kmlstr. og 42,987 Kbf. Tømmer og Træ. Til Udlandet udførtes bl. a. 9,500 Hektoliter Byg, 1,840,435 Kg. Flæsk. Byens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged samt By- og Raadstueskriver, Byraadet af 11 valgte Medlemmer. H. hører til 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, H. Amtstue- og H. Lægedistrikt samt 2. Udskrivningskreds 42. Lægd.

Historie. H. skal være opstaaet af to smaa Byer, der havde Navn efter to Bække Holbæk og Labæk; den sidste, hvis Navn endnu er bevaret som Gadenavn i Byen, forsvandt efterhaanden og gik helt op i den første. H. nævnes, saa vidt vides, første Gang 1199 i et Gavebrev fra Ærkebisp Absalon. Det var dog vistnok først, da Valdemar Sejr anlagde et befæstet Slot V. f. den nuværende By (Voldstedet ses endnu tydelig), at H. fik nogen Betydning, om ogsaa H. Slot, der ødelagdes under Svenskekrigen 1658—60, aldrig har spillet nogen større Rolle. Hvad der ogsaa har bidraget til Byens Opkomst, er Sortebrødreklosteret, som stiftedes 1269; 1286 skal Erik Menved have givet Byen en Stadsret, der blev fornyet og udvidet 1549 og mange Gange senere stadfæstet. Byen havde ogsaa i Middelalderen foruden Klosterkirken sin egen Sognekirke (St. Nicolaus), som blev nedrevet efter Reformationen, efter at Klosterkirken var bleven skænket til Byen. H. har lidt meget af Ildebrande og Krige. Saaledes brændte en stor Del af Byen 1287 sammen med Klosterkirken, og nogle Aar efter hærgedes H. af Kongemorderne; 1513 var der atter en stor Brand. Værst led den dog under Krigen 1658—60, da de Svenske plyndrede den og Slottet blev ødelagt, og fra den Tid gik det stærkt tilbage med den; 1672 havde den 879, 1769 1,211 Indb. Først i Slutn. af 18. Aarh. begyndte den at komme sig under det almindelige Opsving i Handelsforholdene i Landet, og i 19. Aarh. er den gaaet jævnt fremad, navnlig efter Anlæggelsen af dens Havn. (Litt.: F.R.Friis, »Bidr. til H.'s Hist.« [Holbæk 1875]; Trap, »Stat. topogr. Beskr. af Danmark«, 3. Udg., II Bd. [Kbhvn. 1898]). *H. W.*

Holbæk Amt bestaar af den nordvestlige Del af Sjælland, Samsø med Kyholm, Sejrø, Nekselø og Hesselø i Kattegat samt nogle ubeboede Holme i Store Bælt og Issefjord. Amtet grænser mod Øst til Kjøbenhavn's Amt, mod hvilket Elverdam's Aa danner Grænsen paa omtrent 8 Km., og mod Syd til Sorø Amt, mod hvilket Aamose Aa og Tude Aa paa et Stykke danne Grænsen, og er i øvrigt omgivet af Store Bælt, Kattegat og Issefjord med dens Indskæringer, Lammefjorden, der nu for en Del er udtørret, Holbæk Fjord og Bramsnæs Vig. Det er det største af Sjælland's Amter, 1,681 □Km. og har (1890) 94,235 Indb. — ɔ: ca. 56 paa 1 □Km. —, hvoraf 85,051 i Landdistrikterne, de øvrige i de 3 Købstæder. Kysterne ere stærkt indskaarne og danne flere fremspringende Odder, saaledes mod Vest Asnæs og Refsnæs, der indeslutte Kalundborg Fjord, og mod Nord Ods Herred mellem Sejrø Bugt og Issefjord; den sidste Halvø udsender atter to mindre, nemlig Sjælland's Odde mod Vest og Rørvig Odde mellem Nyrup Bugt og Issefjord; mod Øst udgaar Halvøen Tudsenæs mellem Lammefjord og Holbæk Fjord. Amtet er opfyldt af Bakkestrøg i alle Retninger, hvilke danne kortere eller længere Højderygge, de sidste navnlig i Midten mellem Sjælland's Højdeparti og Kalundborg, hvor Øens nordvestlige Vandskelslinie løber med Højder paa 60 å 90 M. og ofte bratte Skraaninger; Saltofte Bakke N. f. Tissø er ca. 80 M., og N. f. Vandskelslinien hæver Knolden sig til 89 M., sydligere ligger Kløveshøj, 99,5 M. Egnen langs Kattegat er derimod lavere, og S. f. Lammefjord er der helt lavt med Moser og Engdrag. Tudsenæs og Ods Herred ere atter bakkede, og ved Indgangen til den sidste Halvø ligger

Amtets højeste Punkt, Vejrhøj (121 M.). Amtet har en hel Del Søer, hvoraf Tissø og Skarrid Sø ere de største, og Vandløb, som søge ud dels S. f., dels N. f. Vandskellet; til de første høre Sjælland's næststørste Vandløb, Aamose- eller Halleby Aa, der løber gennem Tissø ud i Store Bælt, og Tude Aa, der løber mod Sydøst, til de sidste Tudse Aa, der løber ud i Holbæk Fjord. Amtet er ikke særlig rigt paa Skov; Jorderne ere efter sjællandske Forhold ikke meget frugtbare som Helhed betragtet, idet der gaar henved 7 Hekt. paa I Td. Hartkorn. Af det samlede Areal, ca. 165,360 Hekt., vare ca. 65,450 Hekt. besaaede, 67,700 Hekt. Græsgange, Eng o. s. v., 9,360 Hekt. Skov (heraf ere ca. 1,660 Hekt. Statsskove: Ods Herreds Skovdistrikt under 1. Overførsterinspektion), 3,730 Hekt. Moser og Kær, 1,400 Hekt. Hede, 2,020 Hekt. udyrkede Strækninger og 450 Hekt. Flyvesand. Kreaturholdet var Juli 1893: 23,916 Heste, 96,288 Stkr. Hornkvæg, 39,247 Faar og 80,295 Svin. Amtets samlede Hartkorn var I. Jan. 1895 24,810 Tdr.; det var fordelt paa 138 større Gaarde (paa 12 Tdr. Hartkorn og derover) med 4,965 Tdr., 4,089 Bøndergaarde (1—12 Tdr. Hartkorn) med 16,914 Tdr. og 8,859 Huse (og nogle ubebyggede Jordlodder) med 2,626 Tdr. Amtet bestaar af Købstæderne Holbæk, Kalundborg og Nykjøbing og Herrederne Merløse, Tudse, Løve, Arts, Skippinge og Ods. Det udgør en Del af 2. Landstingskreds og har 5 Folketingskredse. I gejstlig Henseende hører det til Sjælland's Stift, undtagen Samsø (der sammen med Tunø af Aarhus Amt hører under Aarhus Amt), og omfatter 3 Provstier: Merløse og Tudse, Arts og Løve, og Skippinge og Ods Herreders Provsti. I jurisdiktionel Henseende omfatter det, foruden de tre Købstads-jurisdiktioner, følgende Landjurisdiktioner: Arts og Skippinge Herreders, Merløse og Tudse Herreders, Løve Herreds, Dragsholm Birk (Ods Herred) og Samsø Birk; desuden hører en Del af Sorø Birk under Amtet. Amtet hører til 2. Udskrivningskreds og til Nordre sjællandske Fysikat (4 Lægedistrikter) og har for Tiden (1898) 8 Branddirektorater. H. A. bestod fra 1660 af 4 Amter, nemlig Kalundborg Amt (Arts og Skippinge Herreder samt Samsø), Sæbygaards Amt (Løve Herred), Dragsholm Amt (Ods Herred med Sejrø) og H. A. (Merløse og Tudse Herreder), hvilke fra 1707 styredes under eet, indtil det nuværende H. A. oprettedes 1793. (Litt.: J. H. Larsen, »H. A. topogr. beskr.« [Kbhvn. 1832 og 1844]; J. H. Th. Hasle, »H. A. beskr. efter Opfordr. af det kgl. danske Landhusholdningsselsk. [Kbhvn. 1844]; C. St. A. Bille, »Fra H. A.« i Galschiøt, »Danm. i Skildr. og Billeder«, II [Kbhvn. 1893]). *H. TV.*

Holbæk Fjord udgaar mod Vest fra Inderbredningen i Issefjord, Sjællands Nordkyst. Fjorden er ca. 12 Km. lang, og paa Sydsiden ligger Holbæk Havn, der har en Dybde af ca. 3,8 M. Længere inde er Fjorden meget flak; her udmunder Tudse Aa. *G. F. H.*

Holbøll, Carl Peter, dansk Kolonibestyrer i Grønland og naturhistorisk Samler, født i Kjøbenhavn 31. Decbr. 1795, død 1856. Han blev Sekondløjtnant i Marinen 1821 og afgik fra Søetaten 1825 som Kaptajnløjtnant. Som Inspektør for de grønlandske Kolonier og for Hvalfangsten og som Skifteforvalter i hele Grønland havde han rig Lejlighed til at gøre betydelige Indsamlinger saavel til danske som til Udlandets naturhistoriske Museer. 1856 sejlede han med et af den grønlandske Handels Skibe til Grønland, og der blev aldrig senere hørt noget til ham elier Skibet. Hans litterære Virksomhed var kun ringe og indskrænker sig væsentlig til en lille Pjece, »Ornithologiske Bidrag til den grønlandske Fauna« [1843], der ogsaa udkom paa Tysk. *y. C.*

Holbøll, Frederik Ludvig, dansk Gartner, født 14. Oktbr. 1765 paa Frydenlund, død 30. Jan. 1829 i Kjøbenhavn. H. blev 1788 sin Faders Eftermand som Gartner paa Frydenlund og bestyrede i fem Aar denne for sine fortrinlige Frugttrækulturer bekendte Have, indtil Slottet 1793 blev solgt, og da Pladsen som Gartner ved den botaniske Have i Kjøbenhavn samtidig blev ledig, blev han kaldet til denne Post. Han overtog dog først Pladsen i Efteraaret 1794, efter at han havde foretaget en længere Rejse til Holland og England. Den botaniske Have var paa denne Tid i en temmelig maadelig Forfatning, men det lykkedes H. forholdsvis hurtig at hæve Havens Renommé til Ligestilling med de bedre botaniske Haver i Udlandet. Hans grundige botaniske Kundskaber og praktiske Sans satte ham i Stand til at give Planterne en mere formaalstjenlig Kultur, og hans store Ordenssans bragte snart Frøindsamlingen ind i et langt bedre Spor, end den før havde været. I 34 Aar røgtede han med utrættelig Flid og levende Interesse sin Gerning som botanisk Gartner. Han har skrevet forskellige mindre Afhandlinger, f. Eks. »Beskrivelse af de i Danmark almindeligst dyrkede Meloner« (»Havetidende«, 1. Aargang), »Om den pomologiske Tryllering eller Ringsnit« (»Landøkonomisk Tidende«, 8). (Litt.: »Havetidende«, 1. Aargang). *L. H.*

Holch, Hans Christian, dansk Embedsmand og Politiker, er født 12. Aug. 1837 i Landerslev ved Jægerspris, blev cand. jur. 1862 og udnævntes, efter en Del Aar at have drevet Sagførervirksomhed, 1881 til Byskriver i Hillerød, hvorfra han 1890 forflyttedes til Embedet som Borgemester, By- og Herredsfoged i Nykjøbing p. F. Efter at have beklædt forskellige kommunale Tillidsposter valgtes han 1879 ind i Folketinget som Repræsentant for Frederiksværk-Kredsen. Herfra trak han sig tilbage ved Valget 1892, men 1894 blev han valgt til Landstingsmand for Maribo Amt. H. sluttede sig paa Rigsdagen til Højre og har særlig taget Del i Behandlingen af Love af kommunal Natur; han var saaledes Højres Ordfører ved Folketingets Behandling af Fattigloven og Alderdomsunderstøttelsesloven 1890—91. 1895—96 var han Medlem af Toldkommissionen. *N. N.*

Holck, en gammel sønderjydsk Adelsslægt, som fører en af syv røde Sten bestaaende Mursparre i Sølv, paa Hjælmen syv vekselvis røde og hvide Faner. Den nævnes i Beg. af 14. Aarh. 1315 deltog Johan H. til Kallebygaard i Afslutningen af Forliget mellem Erik Menved og Hertug Erik, og 1318 var Erik H. denne Hertugs Marsk. Med Ditlev og Christian H., Sønner af Henrik H. til Rønhave (død 1579), som var Sekretær i Kancelliet under Christian III, delte Slægten sig i 2 Hovedlinier. 1) Ditlev H. til Rønhave, Højgaard og Eskildstrup (død 1633) var 1574—80 i mark-

grevelig, brandenborgsk Tjeneste, havde senere forskellige større Forleninger, Kjøbenhavn's Slot, i Kronborg, Gulland o. fl., og gjorde i det hele god Tjeneste under Frederik II og Christian IV. Hans Datter Anna H. (død 1660) udmærkede sig som Enke efter Vincens Steensen til Steensgaard ved j sit tapre Forsvar af Langeland mod de Svenske ! 1659. Om hans Søn Henrik H. se nedenf. | Dennes Søn, Oberst, Grev Christian Christoffer H., fandt Heltedøden i Slaget ved Lund 4. Decbr. 1676 efter 25. Marts s. A. at have erholdt Naturalisation som dansk Greve. Hans Sønnesønssøn, Grev Gustav Frederik H. (død 1776), 1768—70 deputeret i Finanserne, senere Amtmand over Aabenraa og Løgumkloster Amter, arvede gennem sin Moder Baroniet Wieckersborg og antog Navnet H.-Winterfeld. Fra ham nedstamme de nuværende Grever af dette Navn, som besidde Stamhuset Fjellebro, og fra hans Broder, Greve Frederik Vilhelm Conrad H. (se nedenf.), de øvrige danske Grever H., af hvilke Greve Rudolf H. (død 1885) har besiddet Grev- | skabet Hardenberg-Rewentlow. — 2) Henrik H.'s j ovenn. Søn Christian H. (død 1641) benyttedes : ofte af Christian IV til diplomatiske Sendelser, var bl. a. 1602 med Hertug Hans i Rusland og deltog flere Gange under Kongens Fraværelse i Regeringen. Om hans Søn Eiler H. se nedenf. Dennes Efterkommere besidde nu (1898) Baroniet Holckenhavn. — Hans H. til Barritskov, en Sønnesønssøn af Christian Manderup H., der var en Farbroder af ovenn. Henrik H. til Rønhave, gjorde sit Navn berømt ved sit tapre Forsvar af Varberg Slot 1565. *H.-L.*

Holck, Carl Georg, dansk retslærd, født 3. , Jan. 1834 i Aalborg, død 14. Aug. 1868 i Dresden, blev cand. jur. 1855, gav sig straks til at studere slesvigsk Ret, blev s. A. Volontær i det slesvigske Ministerium og tog det følgende Aar slesvigsk Embedseksamen. 1857—59 foretog han en Studierejse i Udlandet, og i sidstnævnte Aar blev det ham overdraget som ekstraord. Docent for et Tidsrum af 3 Aar at holde Forelæsninger ved Kjøbenhavn's Universitet over slesvigsk Ret. 1861 blev han Fuldmægtig i det slesvigske Ministerium; men da F. Bornemann døde s. A., blev H. konstitueret og næste Aar fast ansat Professor i Retsvidenskab. Hans Hovedfag var Statsret, og hans Adkomst til at mindes som Videnskabsmand beror paa, at : han har givet de første paalidelige, klare og : efter den Tids Krav fuldstændige Fremstillinger af »Den danske Statsforfatningsret« og »Den danske Statsforvaltningsret« efter Grundloven [udg. efter Forfatterens Død af Goos og Nellemann ' resp. 1869 og 1870]. *Ludv. H.*

Holck, Eiler, Baron, dansk Officer, født 4. Juni 1627, død 28. Juni 1696. Efter at have studeret ved Skolen i Sorø tjente han nogle Aar i fremmede Hære. I Krigen mod Karl Gustaf 1657 kom H. til at tjene under Oberst Beenfeldt's Regiment i den Hær, hvormed Rigsmarsken, Anders Bille, faldt ind i Bremen og Verden. Da Svenskerne sprængte Rigsmarskens Hær, slap H. med sit Kompagni ind i Glückstadt og kom derfra til i Søs til Frederiksodde. Rimeligvis slap han selv bort, da Fæstningen blev stormet, men blev vistnok fanget ved Karl Gustafs Overgang til Fyn. Efter Roskilde-Freden blev han Oberst ved Gylden- i løve's Regiment, og efter Gyldenløve's Død blev han Chef for Regimentet, der kom til at bære hans Navn en kort Tid, indtil det i Oktbr. 1659 fik Æresnavnet »Dronningens Livregiment Dragoner«. Efter Krigen blev han Kommandant paa Kronborg og Lensmand over Kronborg Len og beholdt denne ansvarsfulde Post i henved 12 Aar, uagtet hans voldsomme Sind og lidet smidige Karakter ofte bragte ham i Konflikt med de fremmede Ministre om Etikettespørgsmaal mellem Fæstningen og de forbisejlende Skibe. Særlig efter at Skaane var bleven svensk, maatte det være af Vigtighed at hævde Danmark's Højhedsret ved Indgangen til Øresund, og H. fandt derfor ogsaa som oftest Støtte hos Kongen, ikke blot ved de Stridigheder, hans Embedsgerning indviklede ham i, men ogsaa ved andre, af mere personlig Natur, som da han 1662 dræbte den hollandske Oberst Capel i en Duel nær ved Hamburg. Alt 1664 blev H. Generalmajor til Fods og fik Sæde i Krigskollegiet, 1671 blev han højestbefalende paa Fyn, Baron og Ridder af Dannebroge. Snart efter købte han Ulfeldt 'ernes gamle Herresæde nær ved Nyborg og fik det oprettet til Baroni under Navn af Holckenhavn. 1675 blev han Assessor i Højesteret. Under den skaanske Krig følte han sig for gammel til at følge Hæren i Marken og blev ved sin Kommando paa Fyn. H. sluttede sig nær til Griffenfeldt og hørte til den mægtige Kanslers Vennekreds, men undgik dog ikke at faa Plads mellem hans Dommere. *A. L.*

Holck, Frederik Vilhelm Conrad, Greve, dansk Hofmand, født 28. Septbr. 1745, død 7. Decbr. 1800. Hans højadelige Fødsel skaffede ham tidlig Adgang til Hoffet, hvor han i Frederik V's sidste Aar gjorde Tjeneste som Kammerjunker. Med sine selskabelige Talenter, sit uforstyrrelig gode Humør og sin kaade Vittighed befandt han sig ret i sit Element under de derværende Hofforhold, og det var ham derfor ikke vanskeligt efter Tronskiftet 1766 at komme til at spille en Hovedrolle blandt den unge Konges nærmeste Omgivelser. Den store Magt, H. nu i omtrent 4 Aar havde over Christian VII, benyttede han desværre paa en højst uheldig Maade, idet han ikke gjorde noget for at hemme de grove Udskejelser, Kongen hengav sig til, men tværtimod blev en utrættelig Deltager i de vilde Orgier, der snart skulde gøre Monarken til et Vrag. Allerede dengang kastede man Ansvaret for de uhyggelige Tilstande ved Hove over paa H., og Eftertiden har været tilbøjelig til i ham at se Christian VII's onde Aand, der ikke alene trak Kongen ned i det dybeste Smuds, men ogsaa ved at fjerne Dronningen fra ham kom til at bane Struensee Vejen. En saadan Opfattelse af H. er imidlertid ikke retfærdig. Han var ikke den, der fra først af havde ført Christian VII paa Afveje; vel var han en frivol Levemand og sluttede sig uden Skrupler af nogen som helst Art villig til Kongens Svirebrødre, men nogen slet Mand var han ikke, langt mindre gemen eller ond. At han ved at stille sig mellem det kongelige Ægtepar skulde have næret Planer af politisk Rækkevidde, er lidet rimeligt; thi utrolig Letsindighed og sorgløs Nydelsessyge parret med uimodstaaelig Elskværdighed og stor Godmodighed synes at have været Hovedtrækkene i hans Karakter. Han var derfor heller ikke i Stand til at holde

Struensee's voksende Indflydelse Stangen. Som Geheimekonferensraad og Storkors af Dannebroge blev han afskediget i Sommeren 1770 og drog til Holsten, hvor han blev Amtmand over Kiel's og Bordesholm's Amter. Her levede han til sin Død som en lykkelig Familiefader. Han bevarede ogsaa her sit glade Sind og siges at have været Genstand for almindelig Agtelse og Hengivenhed. (Litt.: Reverdil, *Mémoires* [Paris 1858]; Chr. Blangstrup, »Christian VII og Caroline Mathilde« [Kbhvn. 1890, S. 68 ff.]; »Hist. Tidsskrift«, III, 4; »Ch. Dorothea Biehl's Breve« [Kbhvn. 1866]; J. G. Rist, »Lebenserinnerungen« [Gotha 1880, I, S. 143 ff.]). *C. F.*

Holck, Hans, dansk Litterat og Bladudgiver, født i Nyborg 12. Marts 1726, død i Kjøbenhavn 2. Marts 1783. H. var ubemidlede Folks Barn, og efter en tarvelig Skoleundervisning maatte han flere Aar baade i Flensborg og i Kjøbenhavn gøre Tjeneste som Købmandskarl; han varimidlertid en Karakter, der vilde opad, han arbejdede ivrig for at erhverve sig de nødvendige Kundskaber, °S 1754 kunde han omsider etablere sig. H.'s Tilbøjeligheder grk dog mærkeligt nok langt mere i Retning af Litteraturen end Handelen; især stod hans Hu til at udgive en Avis. Det lykkedes ham da ogsaa 1759 at leje Privilegiet paa »Adresseavisen« (s. d.), der paa dette Tidspunkt næsten helt var gaaet i Staa, og i Løbet af ganske kort Tid bragte H., der besad uomtvistelige journalistiske Evner, Subskribentantallet fra 30 op til flere Tusinde. Han lærte Folk Betydningen af at avertere, han indførte alskens Nyheder og blandet Stof paa det lille Kvartblads Forside, meddelte Torvepriser og Prædikantliste — alt sammen noget nyt —, og fra kun at udkomme med eet Ark om Ugen viste »Adresseavisen« sig snart fire Gange. Men H. var ikke den Mand, der faldt til Ro, fordi Heldet fulgte ham. Han besad en helt ud forbløffende, ganske moderne, Foretagelsesaand, men det var uheldigt, at han gnavedes af en litterær Orm, der ofte gjorde ham latterlig (Jfr. Wessel's Impromptu »Til Agent Holck«). 1760 oprettede han et Fiskeri-Interessentskab, 1764 blev ved hans Medvirkning første Gang offentlige Auktioner afholdte, 1765 oprettede han en almindelig Sygekasse; samtidig begyndte H. Udgivelsen af Kjøbenhavn's første Vejviser, og det var paa hans indtrængende Forestilling, at Husene 1776 forsynedes med Nummere. Som Anerkendelse for sin Virksomhed fik han først Agent-, senere Grosserertitelen. Varm Filantrop, som H. var, oprettede han fremdeles 1769 en Bespisningskasse for at skaffe Fattigfolk varm Mad om Vinteren — den første Tanke om en »Samaritan«; 1771 stiftede han 5 Friskoler for fattige Børn, og 1775 fik han Gratistskolen i Gang. Ved mislykkede Spekulationer havde H. imidlertid set sig nødsaget til at overdrage Adresseavisen til et Interessentskab, men kunde dog ikke undgaa en Fallit. Han tabte imidlertid ikke Modet. Han begyndte straks sammen med nogle faa Medarbejdere — særlig Prahl og Balling (s. d.) — Udgivelsen af en Mængde litterære Foretagender, særlig Journaler og Magasiner, som han til en Begyndelse selv forhandlede fra en lille Bod paa Ruller paa Amagertorv — Kbhvn.'s første Kiosk! Det litterære Foretagende, til hvilket H.'s Navn i første Række er knyttet, og som overlevede ham, var »Aftenposten« (s. d.), som ved sine godtkøbsræsonnerende Artikler og sin Spækhøker-Filosofi snart fandt Indgang i hvert Borgerhjem, ikke mindst ved den morsomme Maade, paa hvilken Stoffet var ordnet i faste Rubrikker, f. Eks. »Hus-Post«, »Kirke-Post«, »Dyrehavspost«. Her var noget for enhver Smag, og »Aftenposten« er nu den første Kilde til Kjøbenhavn's Kulturhistorie i 1770'erne. Selv saa moderne journalistiske Fænomener som Meddelelse af Forlovelser og Bryllupper savnes ikke i H.'s »Aftenpost«. (Litt.: Davidsen, »Fra vore Fædres Tid« [1884]; N. Prahl, »Agent H. H.'s Levnedsløb« [1783]). *F. Cl.*

Holck, Henrik, Rigsgreve, kejserlig Feltmarskal, født paa Kronborg 18. Apr. 1599, død i Troschenreuth ved Adorf i Voigtland 30. Aug. 1633. Han fik sin første Opdragelse hos sin Mormor Birgitte Skave paa Eskildstrup og modtog under denne stærke Indtryk af Holger Danskes Krønike og Kæmpeviserne. Siden kom han paa Skolen i Herlufsholm og opholdt sig derefter 6 Aar ved forskellige Højskoler i Tyskland, Frankrig, Italien og England, hvor han baade drev almindelig humane og særlig militære Studier. Til Krigen stod nemlig hans Hu alt fra Ungdommen af, og det var højlig mod hans Vilje, at han paa Faderens Befaling maatte arbejde i Kancelliet, medens Trediveaarskrigen alt rasede i Tyskland. Hans vilde, udsvævende Liv gjorde dog Faderen betænkelig ved at holde Sønnen hjemme, og i Begyndelsen af Aaret 1622 drog H. ud og søgte Tjeneste hos Hertug Christian af Braunschweig. Under denne eventyrlige Helt fik H. snart Lejlighed til at vise sit Mod og sin Duelighed. Ved Höchst, hvor Tilly sejrede over Hertugen, fik H. to Heste skudt under sig. Senere kæmpede han med Hæder ved Fleurus og i det ulykkelige Slag ved Stadtlohn. Efter dette vendte han hjem. Da Christian IV rustede sig til Forsvar for den nedersachsiske Kreds, hvervede H. et Rytterkompagni under Hertug Johan Ernst af Sachsen Weimar's Regiment; i Maj det følgende Aar overtog han som Oberst et Rytterregiment efter afdøde Oberst Sterling; med dette deltog han i Ernst af Mansfeld's og Hertugen af Weimar's Tog til Schlesien, og i den ulykkelige Tilbagegang, som endte Toget. H. blev fanget af de kejserlige efter tapper Modstand, men snart efter atter frigiven og blev at Christian IV sendt til Stralsund for at deltage i Forsvaret af denne By. I Oktbr. 1628 overleverede H. Stralsund til Svenskerne og fulgte saa Kongen under Landgangen i Angelen 1629. Efter Krigen tjente han en kort Tid i Holland og købte ved sin Hjemkomst Ravnholt Gods paa Fyn. Men det stille Liv huede ham ikke, og han tog kejserlig Tjeneste under Wallenstein som Oberst for et Fodregiment. H. kom snart til at staa Wallenstein meget nær, han blev en af de faa, den berømte Feltherre viste Fortrolighed og stolede paa. Medens Wallenstein var i Unaade, maatte H. tjene under Tilly; han deltog i Stormen paa Magdeburg og i Kampen mod Gustaf Adolf. Da Wallenstein igen fik Overbefalingen, blev H. Generalvagtmester og hvervede et Kyrasserregiment; han blev brugt til flere ansvarsfulde Hverv og steg hen paa Sommeren til Feltmarskalløjtnant. Som saadan gjorde han sig til Herre over det meste af Sachsen, indtog Dresden, men mistede ved disse

Kampe sit venstre Øje. I Slaget ved Lutzen befalede han over den kejserlige Hærs venstre Fløj i og havde Gustaf Adolf selv til nærmeste Modstander; han blev saaret i Slaget, men trak sig i fuldstændig Orden ud af dette. Den følgende Vinter opholdt H. sig hos Wallenstein i Prag og stod saa højt i Feltherrens Gunst, at det vakte almindelig Misundelse. I Decbr. 1632 blev han Feltmarskal og nogle Maaneder senere Rigsgreve. Christian IV, der endnu stundom benyttede hans Tjeneste ved Underhandlinger, gjorde ham til Lensmand paa Møen. I Sommeren 1633 erobrede H. for tredje Gang Sachsen efter Wallenstein's Befaling; men kort efter døde han af Pest. Hans Lig blev bisat i Frue Kirke i Kjøbenhavn og senere ført til Herrested Kirke ved Ravnholt. Hans Godser i Böhmen kom aldrig hans Arvinger til gode. *A. L.*

Holck, Johan Christoffer, dansk Præst, er født 5. Septbr. 1824 i Skovlænge, blev Student 1844, cand. theol. 1849, efter at have været frivillig i Hæren 1848. 1852 blev han Kateket ved Garnisons Kirke, 1863 residerende Kapellan ved Frelsers Kirke paa Christianshavn, 1880 Sognepræst ved samme Kirke. H. har i meget stort Omfang deltaget i kirkelig-humant Arbejde for de smaa i Samfundet, været med til at stifte Understøttelsesforeningen, en Sygeplejeforening, en Bespisningsforening, Arbejdsstuer for Børn og Præmieselskab for Plejemødre. Mest bekendt uden for sin Embedsgerning er han bleven som Formand for »Foreningen mod Lovbeskyttelse for Usædelighed«, hvor han har nedlagt et trofast Arbejde i Kampen for den lovhjemlede Prostitutions Afskaffelse. Han foranledigede 1881 Stiftelsen af en Komité til at samle en ny Salmebog og var et virksomt Medlem af denne. Han udgav 1869: »Om Godgørenhed og frivilligt Fattigvæsen i Kjøbenhavn«. *H. O—d.*

Holckenhavn, Hovedgaard i Vinding Herred 2 Km. S. f. Nyborg og Hovedsæde i Baroniet H. Sagnet gør H. til en meget gammel Gaard. Den forekommer dog først i Slutn. af 14. Aarh. under Navnet Kogsbølle og tilhørte da Slægten Ulfeldt, som ejede den til 1616, da Rigskansleren Jakob Ulfeldt solgte sit gamle Stamgods til Ellen Marsvin. J. Ulfeldt's Fader havde opført to endnu bevarede Fløje af Gaarden og kaldte den Ulfeldtsholm. Fru Ellen Marsvin opførte 1631 to ny Fløje samt fire Taarne med høje Spir og kaldte Gaarden Ellensborg. I den ene Fløj indrettede hun et Kapel (med meget Træskærerarbejde). Hun døde her 11. Novbr. 1649, og gennem hendes Datters (Kirstine Munk's) Datter, Leonora Christina, kom Gaarden en kort Tid tilbage til Ulfeldt'erne. Fra Slutn. af 1661, efter at være løsladte fra Hammershus, og et Par Maaneder ind i 1662, boede Ulfeldt og Leonora Christina paa H.; men efter hans Flugt konfiskeredes Gaarden med hans andre Godser ved Højesterets Dom af 24. Juli 1663. Den blev nu af Kongen solgt til en Holstener, v. Buchwald, der kaldte den Nygaard. Allerede 1671 solgtes den paa ny til Eiler Holck, Geheimeraad, Generalmajor og højstbefalende paa Fyn, og 27. Maj 1672 fik Gaarden Navnet H. og oprettedes til et Baroni i Slægten Holck. H. har væsentlig samme ydre Præg som i Ellen Marsvin's Tid; dog ere de høje Spir tagne ned. Baroniets Størrelse 1898: 708¼ Tdr. Hartkorn af alle Slags, hvoraf fri Jord 81 Tdr., indtaget til Skov 7½ Tdr., Bøndergods 598¾ Tdr., Kirke- og Kongetiende 99 Tdr.; i Bankaktier 12,400 Kr., i Fideikommiskapitaler ca. 1,040,000 Kr., i Arvefæsteafgift 822 Hektoliter Byg. Baroniet indbefatter Hovedgaarden H. med Conradslund og Dyrehaven samt Avlsgaarden Frederikshøj, med et Jordtilliggende af ca. 610 Hekt. foruden ca. 305 Hekt. Skov. *B. L.*

Holcroft [hå'lkråft], Thomas, engelsk Forfatter, født i London 10. Decbr. 1745, død smst. 23. Marts 1809. Hans Fader var Bissekræmmer, og Sønnen maatte drage rundt med Forældrene, indtil han opnaaede en Plads som Stalddreng ved Newmarket. Han havde imidlertid søgt at lære saa meget som muligt og lærte sig endogsaa selv Fransk, Tysk og Italiensk. Han blev Lærer ved en lille Skole i Liverpool og forsøgte ogsaa selv at grundlægge en Skole, men uden Held. Senere blev han Skuespiller og forsøgte sig med Held som dramatisk Forfatter, men levede dog som oftest i Trang. Af hans Dramaer kunne nævnes: »Duplicity«, »The School for Arrogance«, »TheRoad to Ruin« [1792], »The Deserted Daughter«; tillige oversatte han Beaumarchais's »Mariage de Figaro« under Titelen »The Follies of the Day« [1784]. Desuden skrev han Romanerne »Alwyn« og »Hugh Trevor« og en Rejseskildring: »Travels from Hamburg through Westfalia, Holland and the Netherlands to Paris« (Litt.: William Hazlitt, *Memoirs of T. H.* [1815]). *T.L.*

Holcus L. (Hestegræs, norsk Lodnegræs), Græsslægt (Havregruppen), fleraarige Græsser med 2-blomstrede Smaaks i Top. Yderavnerne ere kølede; den øverste Blomst i Smaaakset er hanlig (sjælden tvekønnet), og dens Dækblad har Stak; den nederste er tvekønnet, og dens Dækblad, der ved Modenheden bliver haardt og glinsende, mangler Stak. Det aflange Korn omsluttes som Regel af alle Avnerne, da Smaaakset let løsnes som Helhed, og de indre Dele ikke skilles fra Yderavnerne. 8 Arter i Europa og Nordafrika; i Danmark og Norge vokse 2. *H. lanatus* L. (Fløjlsgræs, Uldbladet H., Fløjels-L.) har tueformet Vækst, bliver 20—60 Cm. høj og er overalt fløjlshaaret. Toppen er aaben baade under og efter Blomstringen, oftest rødlig anløben. Stakken paa Hanblomstens Dækblad er krogformet i Spidsen og indesluttes i Smaaakset, »Frøet« ser ganske ud som Smaaakset; befriet for Yderavnerne kommer der nogle faa Børster ved Dækbladets Grund til Syne. Fløjlsgræs er i Danmark meget almindeligt paa Enge, Marker, ved Veje og i aabne Skove; den blomstrer i Juni—Juli. I Norge findes den paa lignende Lokaliteter og gaar til Søndre Throndhjem's Amt. Om dens Benyttelse i Agerbruget have Meningerne været delte; paa Grund af dens rigelige Haarklædning æde Kreaturerne den vistnok mindre gerne. Paa god, lermuldet Jordbund er den sikkert ikke tjenlig til Dyrkning, hvorimod den vel kan anvendes med Fordel paa lette Jorder og tørvholdig Bund; her kan den erstatte saadanne Græsarter, som vanskeligere eller slet ikke trives paa en Jordbund af den nævnte Art. Den maa saas i Blanding med andre Græsarter og Kløver, da den udvikler sig sent om Foraaret, medens dens Tuer til Gengæld forgrene sig rigelig langt hen paa Efteraaret. *H. mollis* L. (Krybende

Hestegræs, Blød Hestegræs, Blød Lodnegræs) har krybende Rodstok, og Stængelen er kun haaret ved Knæene, ellers glat; Bladene og de nedre Bladskeder ere svagt haarede; de øvrige Skeder ere glatte. Toppen er under Blomstringen aaben, senere sammenkneben. Hanblomstens Stak rager uden for Smaaakset. Denne Art findes paa sandede, ikke for tørre Marker, i aabne Skove og Krat, men ikke nær saa almindelig som den foregaaende; i Norge vokser den kun i det sydlige. Den blomstrer i Juli—August og bliver 20—60 Cm. høj. Paa Grund af de lange Udløbere egner Blød H. sig ikke til Dyrkning; den kan tværtimod snart blive et besværligt Ukrudt paa Marken. *A. M.*

Hold, smertefuld Muskelømhed, som hindrer Bevægelser af den paagældende Legemsdel. H. kan findes paa forskellige Steder af Legemet. En hyppig Form for H. er Lændeholdet, ogsaa kaldet Blodskud (Tyskernes Hexenschuss), Lumbago, der i nogle Tilfælde opstaar ved en stærk Bevægelse, f. Eks. Løftning, men ellers synes at være af »reumatisk« Oprindelse; ofte er dog Lumbago Udtryk for helt andre Lidelser, især Affektioner af Nyrerne (Nyregrus, Nyrebetændelse). Behandlingen af H. bestaar i Anvendelse af varme Omslag og Ro eller Bade, Massage og Elektricitet. *A. F.*

Holde (Søudtryk), i Forbindelse med andre Ord: saaledes »h. fra Land«, fjerne sig fra Land; h. fri, vogte for Stød, f. Eks. naar en Baad skurer langs Skibssiden eller løber med Stævnen mod denne e. a.; h. gaaende, 1) at sejle op og ned ud for en Havn, en Pynt e. l., blot for at Tiden skal gaa, 2) vedblive med et engang begyndt Arbejde, f. Eks. h. Loddet gaaende; h. Landet, beholde dette i Sigte; h. Kurs, vedblive at styre en bestemt Kurs; h. Luven: ved Krydsning vedblive at h. sig til Luvart for et eller andet, f. Eks. Fjenden, en Grund, e. a; h. paa: at vedblive Sejladsen til Trods for Sø, Storm eller andre Hindringer. *C. L. W.*

Holde af (Søudtryk): en Drejning, hvorved Skibets Forende fjerner sig fra Vindretningen; den samme Betegnelse kaldes ogsaa at falde af. Den udføres ved, at Roret (ɔ: Rorpinden) læggesop o: drejes til Luvart; skal Drejningen fortsættes, maa man om muligt hjælpe paa den ved at brase Agtersejlene levende (spillende). Der kan holdes af fra Bi-de-Vind-Sej l ads (hvor Skibet ligger 6 Streger =67° fra Vindretningen) indtil Plat (da Vinden kommer agter ind) ɔ: i alt 10 Streger =ca. 113°. *C. L. W.*

Holdebund (Søudtryk). Havbunden egner sig efter sin Beskaffenhed i større eller ringere Grad til at ankre Skibe op i; desto bedre, jo mere Ankeret kan faa Bid i Bunden og denne kan modstaa Ankerkædens eller Skibets Træk. God H. ere saaledes Blaaler, Sand e. l.; daarlig H. ere derimod Klippegrund, løs Mudder, Tang o. l. En Betingelse for, at en Red skal egne sig for Skibets Opankring, er bl. a., at H. er god. *C. L. W.*

Holden [ho!ulden], Edward Singleton, amerikansk Astronom, er født 5. Novbr. 1846 i St. Louis, Miss., blev 1870 Ingeniørløjtnant, 1873 Professor ved *Naval Observatory* i Washington og 1881 Direktør for Washburn-Observatoriet i Madison, Wis. 1874 blev H. udset til Direktør for *Lich Observatory* paa Mount Hamilton, og 1888 overtog han denne Stilling, som han indehavde til Udgangen af 1897. Af H.'s Arbejder kunne mærkes: »Index Catalogue of Books and Mern., relat. to Nebulæ and Clusters« [Washington 1877], »Astronomy« [sammen med Newcomb, smst. 1879], »Catalogue of the Library of the U. S. Naval Observatory« [smst. 1879], »A Subject-Index to the Publications of the Observatory 1845—75« [smst. 1879], »Monograph of the Central Parts of the Nebula of Orion« [smst. 1882], »Sir William Herschel, his Life and Works« [New York 1881], »A Synopsis of the Scientific Writings of Sir William Herschel«, sammen med Hastings [Washington 1881], »A Catalogue of 1,001 Southern Stars etc.« [Madison 1885], »Memorials of William Cranch Bond and of his Son, George Phillips Bond« [San Francisco 1897]. 1889 grundede H. »Astronomical Society of the Pacific« og har i dets »Publications« offentliggjort talrige mindre Afhandlinger om aktuelle astronomiske Spørgsmaal. Som Direktør for *Lich Observatory* har H. udgivet dets »Publications« (Bd. I—III [Sacramento 1887—94]). *F. Fr. S.*

Holden, Herred se Hollen.

Holderness [ho!uldænes], Halvø paa England's Østkyst, strækker sig mod Sydøst mellem Humber-Flodens bugtlignende Munding og Nordsøen og ender i Spurn Head. Det indre er bakket, men Kysterne ere lave med Marskland langs Humber (the Cars). H.'s Hornkvæg er berømt. Hovedbyen er Hornsea, 22 Km. N. 0. f. Hull. *C. A.*

Holdskorn kaldtes i tidligere Tid det Korn, som Godsejeren ved Fæsteforholdets Stiftelse skulde overlevere til Fæsteren, og som denne skulde tilsvare ved Fæste forholdets Ophør, jfr. i øvrigt Fæste. *H. Gr.*

Hole, Herred, Ringerike Fogderi, Buskerud Amt, (1891) 3,616 Indb., ligger ved Tyrifjorden og deles af denne i 3 Dele: Strækningen V. f. Fjorden, Tyristranden, Halvøen mellem Tyrifjorden og Stensfjorden, det saakaldte Røiseland, og Strækningen 0. f. Fjorden, Krogskoven, med de der liggende Øer. Tyristranden er for sin største vestlige Del en skovbevokset Aasstrækning, der fører Fællesnavnet Holleia; Øst for langs Fjorden ligger den egentlige Bygd paa et 2 å 3 Km., temmelig kuperet Bakketerrain. Aasen er gennemskaaren af flere mindre Dalfører med Hovedretning fra Nord mod Syd, hvori til Dels store Vand, som alle have deres Afløb gennem den ved Skjerdalen i Fjorden udmundende Skjerdalselv. Denne dannes af flere Arme, vestligst Vælervandets Afløb, i Midten Skjerelven fra Skjervandet og østligst Aaklungen's Afløb. Som Grænseelv mod Modum løber Henoa. Halvøen mellem Fjordene er i sin Helhed et Sletteland, navnlig i den nordlige og østlige Del; kun paa Vestsiden hæver sig en til alle Sider skraanende Kolle; paa Midten skærer Fjorden ind en dyb Bugt — Sælebunden —, som afdeler to Halvøer, uden for hvilke Fjordens to største Øer ligge, Frognøen i Vest og Storøen i Øst. Krogskoven har meget stejlt Fald ned mod Fjorden, det er en smaatoppet Aasstrækning, bevokset med tæt Skov, hvori kun enkelte Sætre. I Stensfjorden ligger en Mængde skovbevoksede Øer. Bebyggelsen følger paa Tyristranden Fjordens Bred, Røiselandet er navnlig i den østre Del tæt optaget af store Gaarde, paa Østsiden findes kun enkelte Gaarde langs Stranden. H. har to Sogne, Hole Hovedsogn med Bønsnæs Kapel paa Spidsen

af Halvøen lige over for Frognøen samt Tyristrandens Anneks. Hovedkirken, som ligger paa Røiselandets Nordside, er en gammel Stenbygning fra Middelalderen, Bønsnæs Kirke er ligeledes en gammel Stenkirke, oprindelig en Gavekirke, efter Sagnet bygget af St. Olaf, Tyristrandens Kirke er en ny Tømmerbygning. Mange og store Gaarde findes i den veldyrkede Bygd, under Krogskoven ligger Næs, bekendt af de i Nærheden værende Helleristninger, og Sundvolden, en gammel Skydsstation og Udflugtssted lige ved Broen over Stensfjorden; paa Røiselandet kunne nævnes: Vik, Sten, gammel Kongsgaard med Ruiner af en her tidligere staaende Kirke, Hurum, Sørum, Mo, Digteren Jørgen Mo's Fødested, Børgen, Svarstad, Gomnes, Dæli, Helgeland, paa hvis Grund den store Eksercerplads Helgelandsmoen ligger, endvidere Storøen og den lige overfor liggende Gaard Rytteager. Paa Tyristranden kunne mærkes Vesetrud, Solum, Houg, Skjerdalen, Solberg m. fl. Ved Skjerdalselven ligger et Savbrug og 2 Træsliberier, Elven leverer desuden Vand til Ringerike's Nikkelværk, der er anlagt ved Søen Væleren's Østside med Gruber omkring i Holleia. Oprindelig drevet paa Kobber laa det længe nede (1716—89), blev saa optaget som Vitriolværk og paa Koboltdrift; først 1848 begyndtes Drift paa Nikkel, denne var i 1870'erne meget betydelig og særdeles lønnende, men med Nikkelens Prisfald gik Værket ogsaa ned og beskæftiger nu kun den halve Arbejdsstyrke. H. er et agerbrugende Herred med god og frugtbar Jord, Skoven er meget medtagen. Kommunikationerne ere særdeles gode, langs Tyristranden fører den smalsporede Drammen—Randsfjordbane med Stationer ved Nakkerud og Skjerdalen; af Veje fører Chaussé Syd fra under Krogskoven, gaar over Stensfjorden paa Krogsund Bro ved Sundvolden og derpaa videre Nord paa ad de bekendte Stensgader; fra denne Vej tage Sideveje af til alle Kanter, saaledes flere udover til Kirken, Gomnes ved Fjorden, Bønsnes m. fl. St. Langs Tyristranden fører ogsaa en gammel, bakket Vej Nord over til Hønefos. Ved Sundvolden kommer den gamle Hovedvej fra Christiania ned ad den bekendte Krogklev, hvilken Vej nu er nedlagt, men vedligeholdes som privat; straks op ad Bakken fører en Fodsti til de bekendte Udsigtspunkter Kongens og Dronningens, hvorfra en glimrende Udsigt over den for sin Naturskønhed viden om bekendte Bygd. H. er visselig et af de tidligst bebyggede Steder i Landet og nævnes hyppig i norske Sagaer som Bolig for Konger (Sigurd Syr, Halfdan Svarte, St. Olaf) og Høvdinger, og paa flere Steder ere deres Navne knyttede til endnu eksisterende Gaarde. Herredets Areal er 304 □Km., hvoraf 82 □Km. Indsøer. (Litt.: J. Vibe, »Norges Land og Folk: Buskerud Amt« [Chra. 1895]). *J. F. W. H.*

Holfeldt-Houen, Chr., se Houen.

Holger Danske, dansk Folkehelt, især i den senere Middelalders Digtning, har sit historiske Udspring i den franske Ridderdigtning om *O gier le Danois* [ožieldanwa'] ell. *Ogier de Danemarche* [ožiedødanma'rš] i Sagnkredsen om Karl den Store.

Den franske Digtning er fra først af en fri Omdannelse af virkelige Begivenheder og Forhold. 1) Ogier som oprørsk Vasal. Frankeren Autchari (senere fransk Udtale: Ogier) var en af Kong Karloman's Raadgivere, men en Modstander af hans Broder Karl den Store; efter Karloman's Død (771) flygtede han med dennes Enke og Børn til Langobarderkongen Desiderius, men Karl fulgte sejrrig efter og indesluttede Desiderius i hans Hovedstad Pavia, medens Autchari og Desiderius'es Søn Adelchis søgte Tilflugt i Verona; den første har formodentlig overgivet sig til Karl; den sidste undslap til Søs og naaede Konstantinopel (773 ell. 774). 2) Ogier som Stridsmand mod Hedningerne. I St. Faro's Kloster i Meaux (ved Marne, Biflod til Seine) havde i Kejser Karl's Tid to Krigere, Benedikt og Othgerus givet sig i Kloster; om denne Othgerus fortaltes det senere, at da han længe havde været i Klosteret, faldt Hedningerne ind i Landet; han fandt da sine gamle Vaaben og sin Hest frem, drog ud og fældte tolv af de stærkeste Fjender, hvorefter Hedningehæren flyede. Det vides ikke sikkert, om denne klostergivne Kæmpe rent historisk var den samme som Karl's Modstander; Digtningen har i alt Fald opfattet dem som een Person. — Fra først af er det Autchari's Kamp imod Karl, der skaber Heltedigtningen om Ogier; Mindet om Langobarderrigets Fald knyttes stærkere og stærkere til ham. Allerede fra en nær Eftertid, i St.-Gallen-Munkens Erindringer om Kejser Karl, haves en poetisk Skildring af Desiderius og Autchari, der staa paa Muren og spejde efter Karl's Hær og se Afdeling paa Afdeling, indtil de endelig øjne ham selv i et Hav af jærnklædte. Men selv om den trodsige og oprørske Vasal er Digtningens Udgangspunkt, kommer den fromme Forkæmper mod Hedningerne til i Tidens Løb at spille en ikke mindre Rolle.

Tidligere mente man, at tre forskellige Personer vare Digtningens historiske Grundlag. 1) Karloman's Raadgiver Autchari, 2) den bayerske Ridder Otkar, der deltog i Stiftelsen af Klosteret Tegernsee, 3) en *Olgerus dux Daniae*, der skal have genopbygget det ødelagte St.-Martins-Kloster ved Köln 778. Men Stifteren af Tegernsee har laant Sagnene fra Munken i Meaux, der bar et lignende Navn som han; en dansk »Olgerus« kendes ikke i Kilderne fra Karl den Store's Tid, men først i 12. Aarh., da man paadigtede Ogier den Danske alskens mærkelige Byggeforetagender.

Digtningen om Ogier ligger for os i det store franske Heltedigt om »Ogier's Ridderfærd« *(Chevallerie Ogier)*, forfattet i Slutn. af 12. Aarh. af Raimbert af Paris, i 13,000 Verslinier, men i sit væsentlige Indhold bygget paa en Kreds af mindre Heltesange, der allerede maa have været til i 11. Aarh. Første Sang af Raimbert's Digt er Ogier's Ungdomshistorie. Han er gjort til Søn af Kejser Karl's Modstander, den danske Konge Godfred; han gives som Gidsel til Kejseren, er nær ved at blive dræbt, da Godfred bryder Freden, og følger med paa Toget til Italien for at hjælpe Paven mod Saracenerne. I den første Kamp raader han Bod paa den italienske Hertug Alori's Fejhed; i en følgende Tvekamp paa Tiber-Øen sejrer han, men bliver overmandet og fanget; vogtet af den saracenske Kongedatter Gloriande og forelsket i hende gaar han i Strid mod hendes frygtelige Bejler Brunamont og sejrer — og giver hende til hendes Fæstemand Caralieus, der frivillig er dragen til Frankerlejren som Pant for Ogier's Liv. — Hverken

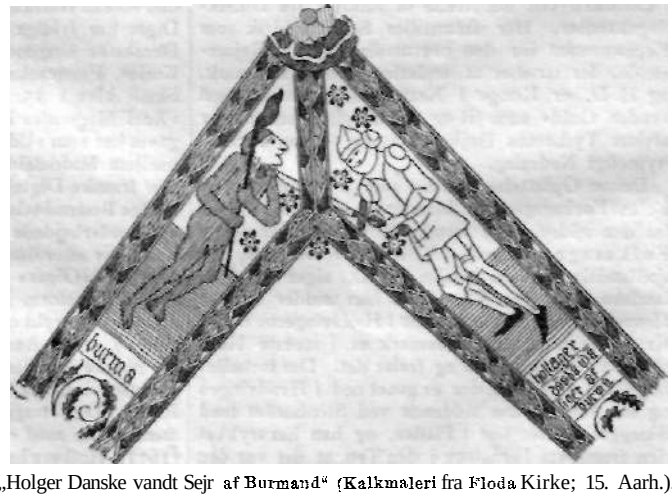
Karl den Store eller nogen kendt Ogier har historisk at gøre med dette Roma-Tog. Det er en Genspejling af 9. Aarh.'s Saracenerkampe ved Rom; Ogier's tapreste Daad, at staa frem af Fængsel som Redningsmand i Tvekampen, er laant fra Ogier's senere Storværk i Hedningekampen. Selve Toget synes opdigtet som et Sidestykke til Roland's Ungdomsbedrifter i Spanien, Digtets Interesse ligger i den Maade, hvorpaa Riddertidens ideale Grundsætninger have faaet Udtryk i de to Modstanderes Caralieus'es og Ogier's Optræden og i Ogier's Forhold til Gloriande. — Heltedigtets anden Sang handler om Ogier's unge Søn Balduin, der spiller Skak med Karl's Søn Karlot og dræbes af den hidsige Kejsersøn; Ogier vil ikke tage imod Bod og bliver fredløs. Dette er en helt romantisk Begivenhed, der af denne Digter bruges som Indledning til hans Flugt til Desiderius og hans langvarige Kamp med Karl, medens andre Overleveringer knytte Drabet paa Karlot sammen med hans senere Ophold i Fængselet. — Den følgende Sang skildrer — forholdsvis historisk — Karl's Overgang over Store St. Bernhard og hans Sejr over Langobarderne; naturligvis gøres Ogier til Kampens Helt, der kun overvindes ved Vennernes Fejhed. Og dernæst skildrer en Række af Sange hans Forsvar af Borgen Castlefort med en lille Krigerskare, der udtyndes mere og mere, indtil han staar ene som Forsvarer og gør de dristigste Udfald for at faa sin Blodhævn udført. (Det er Autchari's Kamp mod Frankernes Herre, der gaar igen i mægtig digterisk Forstørrelse). — Endelig fanges Ogier sovende og sættes i Fængsel; men da en Hær af Muhamedanere og Sachsere hærjer Tyskland og Frankrig, hentes han frem igen; hans Vaaben og hans gamle Stridshest skaffes fra Klosteret i Meaux. Da han faar Vaaben i Haand, vil han fælde Karlot; men en Engel standser ham, og han gaar i den farlige Kamp mod Saracenerkæmpen Brelius. (Skønt det er vævet sammen med Langobarderkampen, genkendes endnu tydelige Træk af Sagnet fra Meaux). — I de sidste to Sange, 11. og 12., lader Digteren Ogier befri en engelsk Kongedatter fra saracenske Røvere og faa hende til Ægte.

Hvor broget sammensat denne Ogier-Digtning er af nogle faa historiske Begivenheder og en Mængde poetisk Mellemværk, saa øgedes Sagnkredsen dog stadig. »Ogier's Ungdom« (*Enfance Ogier*) er nærmest en udtværet Gengivelse af det ældre Digts første Sang, men i et tredje Digt, *Ogier le Danois*, fra 15. Aarh. er Sagnkredsen vokset med en Mængde eventyrligt Stof i middelalderlig Stil. Og den saaledes udvidede Sagnkreds blev omskreven til Prosaroman og endnu i 15. Aarh. vidt udbredt ved Bogtrykkerkunstens Hjælp. I denne yngste Form af Ogier-Digtningen træffe vi Ogier's Erobringer af Lande i Østen, femten Riger lige til Indien; vi finde Feerne ved H. D.'s Vugge og hans langvarige Ophold i Avalon, Kong Arthur's Trylleslot eller Udødelighedsbolig; desuden for-

Holger Danske (Kalkmaleri fra Sjælland; Reformationstiden).

skelligt Sagnstof, som knytter ham til Nederlandene, hvor Ogier-Digtningen allerede tidlig havde slaaet

„Holger Danske vandt Sejr af Burmand" (Kalkmaleri fra Floda Kirke; 15. Aarh.).

Rod dels i fransk Foredrag, dels i nederlandske Folkesangeres Behandling.

Ogsaa i Danmark optog man den franske

Ridderdigtning, men i mere ejendommelig Form end andensteds. Dels var det kun en ringe Mængde af de franske Ogier-Motiver, der laantes; dels tilkom nyt Stof og ny Opfattelser fra andre Sider. Og saaledes skabtes den danske Nationalhelt H. D. (thi dette er den eneste Form, hans Navn har, i de folkelige danske Viser og Sagn). Udgangspunktet for denne Sagnskikkelse er Visen om H. D. og Burmand; »den menige Mand her i Riget«, siger Christjern Pedersen 1534, »vidste ikke før andet, end at han havde aleneste været en dansk Kæmpe, som vandt Sejr af Burmand, som den gamle Kæmpevise lyder«. Det er den franske Digtning om Italiens-Toget og Sejren over Brunamont, der ligger til Grund for Kæmpevisen; men i Dansk har den mistet enhver historisk Forbindelse med Kejser Karl og Rom; det er den ungarske Kongedatter Gloriant, som den vilde Hedning Burmand bejler til; hun henter H. D. frem af Fangetaarnet, hvor han har ligget et Aar i Hunger og Tørst; i han fælder Hedningen og giver hende til hendes Fæstemand, Kong Karl eller Karvel. Løsrevet fra enhver videre sagnhistorisk Forbindelse fremtræder Visen som en rent ideal Digtning om den truede Jomfrus ridderlige Værner; denne ene Tanke sætter Præg paa den danske Holger-Skikkelse i Modsætning til det mangfoldige ved den franske Ogier. — Den Vej, ad hvilken det franske Digtningsmotiv har naaet over i dansk Versedigtning, gaar vistnok gennem den norske Karlmagnus-Saga (herpaa tyde flere af Navnene); men helt sikkert er det ikke. Tiden for dens Tilblivelse kan vanskelig fastsættes nøjere; i 15. Aarh. var Visen saa udbredt, at dens Hovedpersoner endogsaa findes fremstillede i Loftet af en svensk Kirke med Visens Omkvæd skrevet under: »H. D. han vandt Sejr af Burmand«.

Medens Heltens historiske Forbindelser ere rent glemte, knyttes han ved selve sit Navn og det jublende Omkvæd til andre Forhold; han føles som Forkæmper for det danske Folks Ære. Ud fra denne Følelse opstod den anden Holger-Vise »H. D. og Stærk Didrik«, vilkaarlig digtet i Danmark ved Benyttelse af Motiver fra Didrik-Sagnkredsen. Her fremstilles Stærk Didrik som Repræsentant for den overmodige tyske Kejservælde, der stræber at underlægge sig Danmark, og H. D. er Konge i Nørrejylland, kronet med »røden Guld« som fri og uafhængig Hersker, der afviser Tyskerens Højhedskrav og tilføjer ham et frygteligt Nederlag.

Denne Opfattelse af ham som hele det danske Folks Forkæmper har, blandet med episke Motiver fra den ældre Vise, fremkaldt de ejendommelige Folkesagn om ham. Vi have to Grupper, den sjællandske og den jydske. H. D., siger det sjællandske Sagn, er ikke død; han sidder inde i Havrebjærg ved Slagelse eller i Hvælvingerne under Kronborg Slot; naar Danmark er i største Nød, skal han komme frem og frelse det. Der fortælles Sagn om en Fange, der er gaaet ned i Hvælvingen og har fundet ham siddende ved Stenbordet med Skægget vokset fast i Pladen, og han har trykket den fremrakte Jærnstang i den Tro, at det var den kommendes Haand. Denne gemte Helt i Bjærget er en vidt udbredt Folketro, der ellers i Danmark knyttes til Klintekongen i Stevns, til Jon Opsal (egl. Odin) paa Møn og til Landskongen paa Bornholm; derimod er Fortællingen om Jærnstangen et gammelt Jættesagn, der fra først af er uafhængigt af Helten i Bjærget. — Fra Nørrejylland, Sønderjylland og Fyn haves lignende Sagn: H. D. skal sidde inde i Bjærget ved Møgeltønder eller i Hulvejen ved Almind, under en Busk paa Øsbjærg Bakker i Vendsyssel, under Bulbjærg, under Viborg Domkirke, inde i Nonnebanken ved Odense o. s. v. og komme frem, naar Danmark er i værst Nød for Fjender. Men Sagnet er her stadig forbundet med dommedagsagtige Forestillinger: Tyrkerne skulle komme og hele Danmark eller hele Kristenheden være ved at gaa til Grunde; Fjenderne skulle vande deres Heste i Viborg Sø; da skal H. D. staa frem, naar der er vokset en Tjørn op i Viborg Sø eller i Tis Enge, og han skal binde sin Hest ved Tjørnen; saa skal han samle alle indtil 60 Aars Oldinge og 12 Aars Drenge og vinde Sejr, men Blodet flyder saa højt, at det naar til Knæerne, og da er ikke flere Danske tilbage, end at de kunne sidde omkring et Bord; men saa skal der være Fred i mange Aar. (Dette er en Omplantning af det græsk-tyske Kejsersagn [s. d.] om den store Sejrherre ved Verdens Slutning). — Foruden disse er der en Mængde Smaasagn om H.D., f. Eks. om hans Sværd, som Bønderne prøvede paa at bortføre fra hans Gravhøj, og en skæmtende Fortælling om hans Briller paa Kjøbenhavn's Fælled. H. D.'s Billedstøtte vistes i 17. Aarh. uden for Kjøbenhavn's Vesterport; udskaarne Billeder af ham og Burmand fandtes i 19. Aarh.'s Beg. paa Borgemestergaarden i Aarhus; 1889 er et stort Billede af ham fremdraget under Kalken i Skævinge Kirke i Nordsjælland; fra Norge haves mange lignende mindre Billeder fra 17. og 18. Aarh.

Ved Siden af den folkelige Nydannelse gaar der et jævnt stigende bogligt Kendskab til de fyldigere franske Sagn. I Lunde-Krøniken findes en Notits fra 12. eller første Halvdel af 13. Aarh. »Paa hans (Kejser Karl's) Tid levede i Danmark den grumme Kong Godefridus, der var Fader til *Ozziarus* den Danske« (*Ozziarus* er latinsk Gengivelse af Ogier i fransk Udtale). I 13. Aarh. forfattedes den norske Karlmagnus-Saga, der efter tabte franske Digte har fyldige Beretninger om »Oddgeir den Danske's« Ungdomsbedrifter og om Drabet paa Karlot, Fangenskabet og Hedningekampen. Dette Skrift blev i 15. Aarh. overført til Dansk som »Karl Magnus'es Krønike«, og Heltens Navn gengaves her som »Udger Danske«. Først paa Skellet imellem Middelalder og nyere Tid lærte man hele den franske Digtning med dens historiske og eventyrlige Bestanddele at kende, idet Christjern Pedersen 1534 udarbejdede sin Folkebog »Olger Danske's Krønike« efter den senfranske Prosaroman om Ogier (Formen »Olger« er lavet af Christjern Pedersen som Mellemform imellem »Holger« og »Ogier«). Den blev optrykt og omarbejdet mangfoldige Gange fra 16.—19. Aarh. og har hørt til den danske og norske Almues mest yndede Bøger.

Ogsaa i dansk Litteratur har H. D. spillet en Rolle. Den unge Historiker Thomas Bartholin fremtraadte med en Afhandling *De Holgero Dano* [1677]; Holberg brugte H. D.'s Navn paa sit nationale Stridsskrift imod Burmanpus. Thiele fremdrog de folkelige Overleveringer om H. D. [»Danske Folkesagn«, 1. Bd. 1818], og hans Ven Poul Møller fik heraf Tilskyndelse til det skæmtende Digt om »H. D. og Skrædderne«; Grundtvig henledte Op-

mærksomheden paa Folkebogens Holger-Skikkelse (Digtet til Rask 1823), og endelig udgav Ingemann 1837 sin »H. D.«, der paa en ejendommelig Maade sammensmeltede Folkebogens eventyrlige Overlevering med den ældre danske Nationalhelt. Med denne Kreds af Digte, hvoraf mange ere gaaede over til Folkesange, indtog H. D. uomstridt den første Plads som det danske Folks ideale Repræsentant; her kan f. Eks. mindes om den bekendte Scene i den slesvigske Stænderforsamling, da Advokat Giilich udbrød, at Kejser Frederik skulde staa frem af Kyffhäuser-Bjærget og hænge sit Sværd paa den visne Gren (Slesvig), der da vilde blomstre og overskygge Verden, og Nis Lorenzen svarede, at da vilde ogsaa H. D. vaagne, og der vilde blive en Kamp, som der aldrig før var set Mage til. (Litt.: Voretzsch, »Uber die Sage von Ogier dem Danen« [Halle 1891]; Sv. Grundtvig, »Danmarks gamle Folkeviser« [1. Bd., Nr. 30 jfr. Tillæg i 4. Bd.]; E. T. Kristensen, »Danske Sagn« [2.Bd. 1893, S. 331 — 342]; G. Storm, »Sagnkredsene om Karl den Store og Didrik af Bern« [Chra. 1874]). *A. O.*

Holguin (San Isidro de H.), By inde i Landet i den østlige Del af Øen Cuba, har (1891) ca. 5,000 Indb. og er ved en Jærnbanelinie forbunden med den 30 Km. nordligere liggende Havneby Puerto Jibara. *C. A.*

Holinshed [hå'linzhed], Ralph, engelsk Historieskriver i 16. Aarh. Med flere andres Hjælp udarbejdede han sin »Chronicles of England, Scotland, and Ireland«, et stort Værk i 2 Foliobind, der udkom 1577 og 10 Aar senere oplevede et nyt Oplag. Denne Historie har i vore Dage særlig Interesse som Shakespeare's Hovedkilde til hans Dramaer fra England's Historie. *T, L.*

Holiwii [ho'livaj], Andreas, hollandsk Urmager, født 18. Juli 1803 i Graasten (Slesvig), død 28. Septbr. 1885 i Amsterdam, fik sin første Uddannelse hos Kessels i Altona, var derpaa hos Breguet i Paris og slog sig 1840 ned i Amsterdam som Urmager. I den første Tid fabrikerede H. udelukkende Kronometre, men fra 1873 har han for astronomiske Institutter i Amerika og Europa tillige fabrikeret Pendulure, der have vundet stort Ry ved deres fortrinlige Gang og sikret H. en af de første Pladser inden for den højere Urmagerkunst. *J.Fr. S.*

Holk, et Slags fladbundet Fartøj, brugeligt til at føre Last. Sandsynligt er det dog, at H. i tidligere Tider ogsaa har været benyttet til at betegne større Fartøjer, uvist af hvilken Type, thi det forekommer i nogle Flaadelister, der ere bevarede fra Frederik II's Tid. Betegnelsen H. benyttes nu aldrig mere. Ifølge de nyeste Undersøgelser er der Grund til at formode, at H. i alt væsentligt har været samme Slags Fartøj som den norsk-islandske *knörr* ell. *byrðingr*; se herom Ordet *holkastefndr* i E. Hertzberg's Glossarium til Norge's gamle Love [Chra. 1895]. *C. L. W.*

Holkar se Indur.

Holke eller Haalke, norsk = Glathed, glat Føre (ogsaa: Holkeføre); nyislandsk *hálka*; svensk halka, ældre Dansk *kalke*. Ordet er afledt af nynorsk haal = oldn. *hall*, »glat«; smlg. middelhøjtysk hæle, »glat«, »Glathed«. Grundbetydningen er at glide. *Hj. F.*

Holl [hå'l], Francis Montague, engelsk Maler, født 4. Juli 1845 i Kentishtown, død 31. Juli 1888 i London. Frank H., som han kaldes> Søn af Kobberstikkeren W. H., gik den sædvanlige Akademivej, fik 1863 sin Guldmedaille og udstillede 1864 første Gang paa Akademisalonen, nemlig et Selvportræt og det betydelige »Uddreven af Kirken«. »Herren gav, Herren tog«, udst. 1869, gjorde overordentlig Lykke og skaffede ham Rejsestipendium; 1871 fremkom det paa Dronningens Bestilling udførte, gribende »Intet Budskab fra Søen«. Senere malede han »Begravelse«, »Ladt i Stikken« [1874], »Afskeden«, »Den førstefødte«, »Laanekontoret«, »Arresteret i Newgate« [1878] etc. — Arbejder, ofte mørke Livsbilleder, der vise et fremragende Fortællertalent, støttet af betydelig malerisk Evne. Fra Slutn. af 1870'erne kastede han sig mere og mere over Portrætfaget; han har malet et Par Hundrede Portrætter (Prinsen af Wales etc), karakterfulde, i Malemaaden til Tider visende hen til Velasquez, Rembrandt og v. Dyck som Forbilleder. 1883 blev H. Akademimedlem. *A. Hk.*

Holland se Nederlandene.

Holland, den nordvestlige Del af Kongeriget Nederlandene, grænser mod Vest til Vesterhavet paa en Strækning af 155 Km. fra Maas til Helder, mod Øst til Zuider-Søen og Provinserne Utrecht og Geldern og mod Syd til Brabant og Zeeland. Mod Syd have Rhinen og Maas deres Mundinger og omfatte her flere Øer, af hvilke de vigtigste ere Ysselmonde, Hoeksche Waard, Voorne en Putten og Overflakkee. H. har et Areal af 5,792 □Km. med 1,880,000 Indb. og deles i de to Provinser Nordholland, der dannes af Halvøen V. f. Zuider-Søen og Øerne Terschelling, Vlieland og Texel, i alt med et Areal af 2,770 □ Km. og (1892) 877,900 Indb. (Hovedstad Haarlem), samt Sydholland, 3.022 □Km. med (1892) 1,002,100 Indb. (Hovedstad Haag).

Landet er lavt, ligger for en Del under Havets Overflade og gennemskæres af talrige Kanaler, blandt hvilke nævnes den nordhollandske Kanal og Nordsøkanalen. Vesterhavskysten er uden Indskæringer og dækkes af en Række af Klitter; den betydeligste Indskæring paa Kysten mod Zuider-Søen er Y, der dog nu for største Delen er udtørret. Nordholland har tidligere været meget udsat for Oversvømmelser, og før 17. Aarh. kunde Havet under Flodtiden stige i det indre ind til Omegnen af Alkmaar og Haarlem; ogsaa Sydholland har lidt ved gentagne Oversvømmelser, særlig ved Gennembrudet Novbr. 1421 af Diget mellem Dortrecht og Gertruidenberg, ved hvilken Lejlighed 72 Byer forsvandt og over 100,000 Mennesker omkom. Jordbunden i Nordholland er meget frugtbar, men egner sig paa Grund af det fugtige Klima mere til Kvægavl end til Agerbrug. Provinsen er fattig paa Skov, kun langs Vestkystens Sandklitter og i det østlige, højere liggende Parti omkring Utrecht, det saakaldte Gooi-Land, findes nogle Egeskove, for øvrigt er der mest Æl og Ælm. Frugtavlen er kun ringe; derimod er Blomsteravlen af stor Betydning omkring Byerne Haarlem, Aalsmer og Naarden. Der findes betydelig Ostefabrikation, endvidere Uldhandel, hvis Hovedmarked er paa Øen Texel. I Sydholland egner Jordbunden sig ligeledes mest til Kvægavl, dog har Agerbruget her noget mere Betydning. Fabriksindustrien, der mest er knyttet til Byerne, er særlig udbredt i Sydholland; her kunne

nævnes Teglbrænderi samt Genever- og Brændevinsbrænderier, hvis Fabrikater endog forsendes til de fremmede Verdensdele, og hvortil det nødvendige Korn indføres fra Rusland og Preussen.

H., der oprindelig betegnede en Del af Rhin-Deltaet, rimeligvis Omegnen af Dortrecht, benævntes i 10. Aarh. Holtland (Holzland) paa Grund af den tætte Skovvækst mellem Merwede og Oude Maas. Denne sumpede Egn blev i 10. Aarh. besat af den frisiske Grev Dirk. Efterhaanden anvendtes Navnet H. ogsaa for den højre Flodbred, og allerede 1083 kaldte Dirk V sig Greve af H. Aar 1300 kom H. under Hennegau og 1345 under Bayern ved Margrete af Hennegau's Giftermaal med Kejser Ludvig IV af Bayern. Jakobæa af Bayern afstod 1433 sine Besiddelser til Filip den Gode af Burgund, og saaledes kom H. 1477 med den burgundiske Arv under Huset Habsburg og deltog 1572 i Rejsningen mod Filip II (se Nederlandene, »Historie«). *Joh. F.*

Holland [hå'land], Grevskab i Østengland, udgør den sydlige Del af Lincolnshire, ved Wash, og er et frugtbart Marsklandskab (se Fendistrikt), gennemstrømmet af Welland. Det er 1,033 • Km. stort og har (1891) 75,522 Indb. Den vigtigste By er Spalding (s. d.). *C. A.*

Holland [hå'lənd], By i den nordamerikanske Stat Michigan, ved Black River, med Hope College og (1890) 4,000 Indb., for de tre Fjerdedeles Vedkommende af hollandsk Herkomst, hvis Forfædre grundlagde Byen. *S. B. T.*

Holland [hå'land], 1) Henry, Lord, engelsk Statsmand, født 28. Septbr. 1705, død I. Juli 1774, hed oprindelig Fox. Han bortødslede i sin Ungdom sin Formue ved vilde Udsvævelser og maatte en Tid lang leve udenlands for at undgaa deraf flydende Ulemper. 1735 valgtes han til Underhuset som Tilhænger af R. Walpole, fik allerede 1737 et Embede i Ministeriet og blev 1746 Krigssekretær; han skilte sig Jan. 1755 fra W. Pitt for at indtræde i Hertugen af Newcastle's Ministerium som Statssekretær, men blev i Oktober n. A. uens med Hertugen og fremkaldte ved sin Udtrædelse Ministeriets Afgang. Pitt vilde dog ikke optage ham i sit Ministerium, men gav ham den indbringende Post som *Paymaster-general*, hvilken han beholdt indtil 1765, og som satte ham i Stand til at vinde store Rigdomme, men ogsaa paadrog ham grove Beskyldninger for Underslæb. 1762 overtog han under Bute's Ministerium paa ny Underhusets Ledelse, sikrede som R. Walpole's værdige Lærling n. A. Fredsslutningen ved store Bestikkelser og gjorde sig overmaade forhadt. Ved sin Afgang som Minister 1763 ophøjedes han til Peer, men spillede ikke senere nogen Rolle. Han var en dygtig Taler, men blottet for Grundsætninger og mere begærlig efter Penge end efter politisk Magt. H. var Fader til Statsmanden Charles Fox. *E. E.*

2) Henry Richard Vassall-, Lord, engelsk Statsmand, født 21. Novbr. 1773, død 22. Oktbr. 1840, foreg.'s Sønnesøn. Han rejste 1791 udenlands, besøgte bl. a. Danmark 1792 og hjemvendte 1796 tillige med en Lady Webster, født Vassall, som han havde bortført i Italien og n. A. ægtede efter en forargelig Skilsmissesag (maatte udrede 6,000 L. St. i Skadeserstatning); han antog senere hendes Navn og kaldte sig Vassall-H. Han tog 1796 Sæde i Overhuset og var her en dygtig Ordfører for sin Farbroder Ch. Fox'es frisindede Grundsætninger; kæmpede imod Indskrænkningerne i den politiske Frihed og imod Unionen med Irland. Efter Freden 1802 rejste han paa ny til Paris og derfra til Spanien, hvis Litteratur han studerede; skrev senere en ypperlig Levnedsskildring af Lope de Vega og oversatte nogle af hans Skuespil. Oktbr. 1806—Marts 1807 var han Lord Seglbevarer, men hørte siden igen til Oppositionen; talte for Katolikkernes Ligestilling og krævede 1812, at man skulde underhandle med Kejser Napoleon I, samt misbilligede 1813 Traktaten med Sverige og senere Norge's Løsrivelse fra Danmark. Han vakte særlig Opsigt, da han under Wienerkongressen saa djærvt opfordrede Europa's Herskere til at vise Maadehold i Sejren og Agtelse for Folkenes Ret, at han blev formelig udvist af Wien. Senere dadlede han skarpt England's Behandling af Napoleon som uædelmodig. Han tog med Varme Ordet for Grækernes Frihedskamp og rettede 1828 stærke Angreb paa Dom Miguel's Tyranni i Portugal. 1830—40 var han med en kort Afbrydelse (1834) Kansler for Hertugdømmet Lancaster o: Minister uden Portefeuille, og medvirkede væsentlig til de mange Reformer, som de liberale Ministerier i dette Tidsrum gennemførte. Han udtalte om sig selv, at >det var nok til hans Ry at være Ch. Fox'es Brodersøn og Jarl Grey's Ven«. Hans Bolig i London, Holland House, som han lod prægtig istandsætte, var i en lang Aarrække et yndet Samlingssted for Politikere af begge Partier saavel som for Videnskabsmænd og Kunstnere, og hans Hustru Elisabeth Vassall (1770—1845) en ypperlig Værtinde i denne straalende Kreds. Som en varm Beundrer af Napoleon siden 1802 søgte hun at mildne hans Fangenskab paa St. Helena. — Hans Søn Richard Edward Fox, Lord H. (1802—59), der var engelsk Sendemand ved Forbundsdagen i Frankfurt og senere i Toscana og Nederlandene, udgav Faderens »Opinions of Lord H. in the House of Lords« [1841], »Foreign Reminiscences« [1850] og »Memoirs of the Whig Party during my Time« [indtil 1809, 2 Bd., 1851—54], medens hans Samlinger til Ch. Fox'es Levned brugtes af Lord John Russell. (Litt.: Fyrstinde Marie Liechtenstein, *Holland House* [2 Bd., Lond. 1874]). *E. E.*

Holland [hå'land], H. T., se Knutsford.

Holland [hå'lənd], James, engelsk Akvarelmaler, født 17. Oktbr. 1800 i Burslem (Staffordshire), død 12. Febr. 1870 i London. Paa sine mange Rejser, til Frankrig, Venezia, Portugal eta, har han skabt en Række livfulde Arkitekturbilleder, der ligesom hans Landskaber i koloristisk Henseende indtage en fremragende Plads i engelsk Kunst. Han har ogsaa malet Blomsterstykker og illustreret Bøger. 1858 blev han Medlem af Akvarelmalernes Selskab. *A. Hk.*

Holland [hå'land], Joshua Gilbert, amerikansk P'orfatter, født 24. Juli 1819 i Belchertown, Massachusetts, død 12. Oktbr. 1881 i New York. Han maatte arbejde haardt for at komme frem, men naaede dog at blive Læge, hvilken Stilling han opgav for Journalistikken. 1849—66 var han Medredaktør af Bladet »Springfield Republican« og ledede fra 1870 til sin Død det ansete »Scribner's Monthly« (nu »The Century«). I »Springfield Re-

publican« begyndte H. under Pseudonymet »Timothy Titcomb« en Række Artikler til de unge, udgivne 1858 som »Timothy Titcomb's Letters to Young People«, der blev et af hans populæreste Værker. Foruden flere lignende Rækker af Artikler med didaktisk Formaal, som f. Eks. »Plain Talks on Familiar Subjects« [1865], skrev han »Bitter Sweet«, et fortællende Digt [1858], »Miss Gilbert's Career«, en Roman [1860], Digtet »Kathrina« [1867], Romanerne »Arthur Bonnicastle« [1871], »The Mistress of the Manse« [1875], samt de historiske Værker »History of Western Massachusetts« [2 Bd. 1855] og »Life of Abraham Lincoln« [1865], der blev solgt i over 100,000 Eksemplarer. En samlet Udgave af hans Værker udkom i 14 Bd. [New York 1885]. (Litt.: Mrs. Plunkett, *Life of J. G. H.* (New York 1894]). *T. L.*

Hollandsch Diep [di.p] (Hollandske Kanal) dannes af den sydlige Arm af nedre Maas og strækker sig mellem Provinserne Sydholland og Nordbrabant fra Biesbosch til Østenden af Øen Overflakkee, hvor den deler sig i de to Arme, Haringvliet og Krammer, der falde i Vesterhavet. Længden beløber sig til 28 Km., og den laveste Dybde er 15,4 M. Kanalen overskæres af Jærnbanen, der gaar fra Antwerpen til Rotterdam og fører over den 1,435 M. lange Bro Moerdyk. *Joh. F.*

Hollandske Krig er Betegnelsen for den Kamp, der 1672 foraarsagedes ved Ludvig XIV's Angreb paa Holland. Efter at Holland ved at bringe Tripelalliancen med England og Sverige i Stand havde tvunget Ludvig XIV til at slutte Fred i Aachen 1668 uden at opnaa større Fordele, nærede Ludvig en dyb Forbitrelse mod Holland. Desuden vare dets politiske Frihed og religiøse Protestantisme ham imod, ligesom Holland's Handelspolitik bestandig kom hans Toldpolitik i Vejen. Det lykkedes ham at sprænge Tripelalliancen. Ved Aftaler i Maj 1670 knyttedes England, i Apr. 1672 Sverige til den franske Politik", ogsaa Kurfyrsten af Koln og Bispen af Miinster bleve vundne. I Holland, hvor Johan de Witt siden 1650 havde styret efter Købmandsaristokratiets Ønsker, var Flaaden stærkt udviklet, men Hæren meget forsømt, og paa fremmed Hjælp syntes man foreløbig ikke at kunne regne. I Foraaret 1672 rykkede en fransk Hær paa 112,000 Mand under Condé og Turenne, ledsaget af Kongen selv, mod Nederlandene. Grænsen overskredes efter en mindre Kamp ved Tollhuys, og man gav sig nu i Lag med at erobre Fæstninger. Dette fremkaldte en voldsom Ophidselse i Amsterdam; Johan de Witt og hans Broder myrdedes, og Magten overdroges til Oppositionspartiets Leder, Prins Vilhelm af Oranien. Denne standsede Franskmændene ved at lade Landet oversvømme paa store Strækninger, og samtidig afledtes deres Opmærksomhed ved et Angreb af den brandenburgske Kurfyrste Frederik Vilhelm. Denne drog ogsaa den østerrigske Kejser Leopold ind i Kampen; men da han ikke fik tilstrækkelig Støtte fra Østerrigerne, blev han i Juni 1673 tvungen til Freden i Vossem. Det lykkedes imidlertid nu Vilhelm af Oranien ved Aftalerne i Haag Aug. 1673 at forene Kejseren, Spanien og en Del mindre tyske Stater med Holland. Krigen førtes derpaa ved Rhinen 1673 ret uheldig for Franskmændene, medens en Række Søslag mellem den hollandske Flaade og den fransk-engelske bleve uafgjorte.

1674 erklærede det tyske Rige Frankrig Krig, og derpaa optog ogsaa Kurfyrsten af Brandenburg paa ny Kampen. Derimod medførte de politiske Forhold i England, at dette trak sig tilbage fra Krigen, og ogsaa Koln og Miinster opgave nu denne. Franskmændene førte imidlertid nu Kampen med stor Kraft. Medens Condé standsede Fjenderne i Holland og leverede det blodige, men uafgjorte Slag ved Sénef (Aug. 1674), trængte Turenne ind i Pfalz og slog Tyskerne, der førtes af Hertugen af *Lothringen*, i Slaget ved *Suszheim*, og Ludvig XIV bemægtigede sig selv Franche Comté. I Beg. af 1675 slog derpaa Turenne Tyskerne ved Mühlhausen, Kolmar og Turkheim og drev dem over paa den højre Rhin-Bred.

Samme Aar angreb Sverige Kurfyrsten af Brandenburg, men den svenske Hær blev slaaet ved Fehrbellin, og det lykkedes nu Kurfyrsten at skaffe Sverige fuldt op at gøre med Kampen mod Danmark (se Skaanske Krig). Allerede 1675 faldt Turenne ved Sassbach, og det lykkedes vel Condé at standse de fremrykkende Fjender, men han trak sig derpaa tilbage fra Krigsførelsen. Man fik imidlertid i Marskallen af Luxemburg en fremragende Fører og kunde 1676, 1677 og 1678 gaa over til Angreb paa de spanske Nederlande, hvor den ene Fæstning efter den anden blev tagen, og Franskmændene sejrede over Prinsen af Oranien ved Montcassel 1677. Desuden sejrede Duquesne i Middelhavet 1676 over den forenede spansk-hollandske Flaade. Ludvig XIV indsaa dog, at en større Sejr ikke var at naa, og bestemte sig til at slutte Fred. Med Holland sluttedes Freden 10. Aug. 1678 i Nimwegen, hvor Hollænderne beholdt deres Land og endda fik en Del handelspolitiske Indrømmelser. Spanien blev derved tvunget til Fred 17. Septbr. med Opgivelse af Franche Comté og en Del Grænsefæstninger. Febr. 1679 sluttede Østerrig Fred, og Danmark og Brandenburg bleve s. A. tvungne til at slutte Fred med Sverige med Opgivelse af de i Kampen vundne Fordele. *P. M.*

Hollandske Rammer sammensættes af 4 Brædestykker paa Fladen, som i Enderne have Udsnit eller Tapper for Samlingens Skyld. H. R. benyttes til de yderste Dele, Grenene, af et Minesystem; ved Opsætningen lægges først Fodstykket, saa Sidestykkerne, endelig Overstykket; Rammerne sættes umiddelbart op ad hverandre. *F. W.*

Hollandsk Gravning se Gravning.

Hollandsk Mølle se Mølle.

Hollandsk Ost se Ost.

Hollar, Wenceslaus, von Prachna, tysk-engelsk Kobberstikker og Raderer, født i Prag 15. Juli 1607, død i London 28. Marts 1677, blev ganske ung fordreven af Krigsnøden og uddannedes fra 1620 hos Math. Merian i Frankfurt; han levede derefter længere Tid i Koln og lærte der Grev Arundel at kende 1636, hvem han ledsagede til Prag, Wien og 1637 til England; for ham udførte han et Prospekt af Greenwich, Grevens Portræt og 26 Blade efter Malerier i hans Galeri [1640]. S. A. ansattes han som Tegnelærer for Prinsen af Wales og kom endelig ud af de trange Kaar, han hidtil havde levet i. Han udgav nu en Samling engelske Kvindedragter (*Ornamentus*

Muliebris anglicanus, 28 Bl. 1642—44), senere kom: *Aula Veneris*, 100 Bl., Dragter fra det øvrige Europa; men paa Grund af sin Vedhængen ved det kongelige Parti nødtes han 1645 til at rejse til Antwerpen, hvor Arundel opholdt sig; med ham var han i Venezia, men kom ved hans Død atter i Nød. 1652 vendte han tilbage til England og arbejdede nu for Bog- og Kunsthandlere, indtil han 1660 ansattes som Tegner hos Karl II; endnu gjorde han 1669 for Hoffet en farefuld Rejse til Afrika for at tegne Fæstningen Tanger, 1673 var han i Nordengland og tegnede Byerne Lincoln, Newark, Southwell og York. H.'s Blade ere udførte paa ejendommelig Maade, mest med Radernaalen, hvorefter ofte er tilføjet Gravstikarbejde; til de betydeligste høre de, der ere gjorte efter Naturen og efter Stillleben, hvoraf mange have høj kulturhistorisk Værdi, saaledes de omtalte Suiter Kvindedragter, udførte med en sjælden Sirlighed og Akkuratesse, en Suite hele Figurer som Aarstider, Suiter af Skibe, Sommerfugle, den sjældne Suite Konkylier og den pragtfulde Muffe; flere af de topografiske Blade ere ogsaa af virkelig Kunstværdi, som det store: Domkirken i Antwerpen, London før og efter Branden [1666] o. a.; en Række gode, naturtro Portrætter, hvoriblandt mange bekendte Personer, skyldes H., saaledes det sjældne Joh. Henr. a Craenhals; blandt hans mangfoldige Blade efter bekendte Kunstneres Arbejder skulle nævnes: Juno efter Elsheimer, død Hare efter P. Boel og den store Kalk efter Tegning af Mantegna. H. har i alt udført 2,733 Bl., af hvilke Kobberstiksaml. i i Kbhvn. har 750. (Litt.: G. Virtue, *W. H.* [Lond. 1745 og 1759]; Parthey, »W.H., beschreib. i Verzeichniss seiner Kupferstiche« [2 Bd. 1853—58, og »Nachträge«, 1858]. Se ogsaa Kinkel, j »Mosaik zur Kunstgeschichte« [1876]). *A. Ls.*

Hollen (Holden), Herred, Nedre Telemarken's j Fogderi, Bratsberg Amt, (1891) 3,832 Indb., har Dele paa begge Sider af Nordsøen, af hvilke den mindre, østlige for den største Del udfyldes af en vild Fjældegn, hvis Sider gaa stejlt ned i Søen, kun paa faa Steder levnende Plads for en enkelt i Gaard. En Undtagelse gør her et lidet, ved Søen temmelig bredt Dalføre, som i den nordre Del, 0. f. det bratte Hviteflag Fjæld, gaar op imellem de to smaa Elve Brænna Elv og Graver Elv; her er dyrkbar Mark og god Bebyggelse. Vestsiden er Hoveddelen; her falder i den øvre Del den betydelige Eidselv ud i Nordsøen; den er Afløbet for den Række af store Vande, som strækker sig helt fra Bergen's Stifts Grænse, og som nu er kanaliseret ved den bekendte Bandakskanal (se Bandaksvandet). I H. ligger det sidste Vand, Nome Vand, hvorfra Elven styrter sig ned gennem Vrangsfos (23 M.), Eidsfos (10 M.) og Ulefos (11 M.), samtlige omgaaede ved Sluser. Elvens Bredder ere paa Nordsiden bjærgrige, men Sydsiden er frugtbar og godt bebygget og gaar her over i den egentlige Hovedbygd, liggende langs Nordsøen, med brede, langtskraanende, frugtbare og tæt bebyggede Bakker, der, kun afbrudte ved enkelte mindre Aase, strække sig over mod den søndre Grænse til det af de smaa Stavsøer optagne flade Dal føre, som har Afløb mod Sydøst. Mellem dette og det V. f. liggende Skar, hvori Sande Vand, Børte Vand m. fl. ligge, og som har Afløb mod Nord til Eidselven, optræder Fjældet igen i større samlet Masse, men uden særdeles Højde (Vasløshøjden er næppe 400 M.); dog tiltager den V. f. Skaret, gaar i Teigefjæld op til 440 M. og naar, efter at have passeret endnu et fra Syd mod Nord gaaende Skar, i Bøfjæld 530 M. Saavel S. f. Eidselven som i den østlige Del af Partiet paa Nordsøen's Sydside hæve sig forholdsvis lave Aaspartier af temmelig stor Udstrækning; de ere brattest paa Nordsiden, men gaa svagt skraanende over i det mellemliggende Bakketerrain. Dyrkbar Mark findes i sammenhængende Strækning paa Vestsidens Bakkeformation, uden for denne kun paa enkelte Steder i de mindre Fjælddale og paa Østsidens bratte Strand; Græsgangene ere mindre gode, men Skovdækker alle Fjælde og i størst Udstrækning paa Østsiden; den er dog stærkt medtagen. Jærnmalm tages paa flere Steder; navnlig levere Fænsgruberne en særdeles god Malm, der anvendes ved det betydelige Ulefos Jærnværk, beliggende ved Ulefossen. Dette Jærnværk optoges 1652, nedlagdes dog efter nogle Aar, men oprettedes igen 1672, kom først til Familien Borse, derefter til Geheimeraad F. C. Adeler og saa til den Løvenskjold'ske Familie, som ejede det i flere Generationer, indtil det kom til Staten, som 1835 solgte det til Grosserer D. Cappelen. Værket drives endnu med en betydelig Arbejdsstyrke; sammen med det paa den anden Side af Fossen liggende store Ulefos Savbrug bo her 1,206 Mennesker i 116 Huse. Herredet har to Sogne: Hollen Hovedsogn og Helgen Anneks, begge paa Vestsiden; den gamle Romenæs Annekskirke straks N. f. Jærnværket benyttes ikke længere. Af større Gaarde kunne nævnes: Romenæs, Ulefos, tilhørende Familien Aall, Hollen, Tvet, Sanden og Fæn i Hovedsognet, Helgen og Yttrebø i Annekset. Paa Østsiden ere Hvale og Gjedebo store Gaarde med betydelige Skove. Hovedvej fører langs Vestsiden forbi begge Kirker og Ulefos og videre Nord over; fra Ulefos drejer en anden Vej af til Strengen ved Flaavand langs Elvens højre Bred. Endnu en Sidevej fører fra Hollen Kirke Syd over til Børtevandets Dalføre. Paa Nordsøen staar H. i Forbindelse med Skien. Herredets Areal er 257,5 □Km., hvoraf 39 • Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Holleschau, By i østerrigsk Provins Mähren, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft H., 15 Km. N. 0. f. Kremsier i en frugtbar Egn, har (1890) 5,600 hovedsagelig tschekkiske Indb. Der findes et Slot med en stor Park, samt Klædefabrikation, Lærredsvæveri og Handel med Skind, Uld, Voks og Honning. *Joh. F.*

Hollmann, Friedrich, tysk Admiral, er født 19. Jan. 1842 i Berlin, traadte 1857 i preussisk Tjeneste, deltog 1859—62 i den østasiatiske Ekspedition, var 1864 Chef for en Kanonbaad, 1870 Chef for Damperen »Grille« og deltog med denne i Fægtningen ved Hiddensee. 1874—81 Chef for Centralafdelingens Admiralitetsstab, 1876—78 Chef for Kadetskibet, 1887—88 Chef for Admiralstaben; han blev 1889 Kontreadmiral og var til Juni 1897 Statssekretær for Marinen. *C. L. W.*

Holly Springs [hå'lispriŋz], By i den nordamerikanske Stat Mississippi, med Statens Normalskole og (1890) 2,200 Indb. *S. B. T.*

Hollænder se Papir.

Hollænderblaat d. s. s. Nyblaat (s. d.).

Hollænderbyen eller Store Magleby, stor Landsby, Kjøbenhavn's Amt, Sokkelund's Herred, Store Magleby Sogn, beliggende paa den sydlige Del af Amager ca. 9 Km. S. f. Kjøbenhavn, havde I. Jan. 1890: 155 Gaarde og Huse og 979 Indb. (1801: 642, 1880: 889); Hovedgaden er brolagt, og de vel vedligeholdte Gaarde give Byen et pynteligt og velhavende Præg. Landsbyen, der tidligere hed Søndre Magleby, nævnes alt 1370 i et Forlig mellem Valdemar Atterdag og Hansestæderne. Da Christian II indkaldte nogle hollandske Familier, gav han dem Byen, fra hvilken de senere bredte sig over de andre Dele af Øen. Som Eksempel paa H.'s Betydning kan anføres, at den fik sit eget Segl og i lang Tid bevarede særlige Institutioner, saaledes lige indtil 1816 sin egen Retter-gangsmaade efter hollandsk Mønster. *H. W.*

Hollænderdyb er Farvandet mellem Middelgrund og Saltholms-Flak og er det mest benyttede Løb fra Sundet N. f. Middelgrundsfort til Drogden. I Midten af Løbet er der ikke under 14 M. Vand. *G. F. H.*

Hollændere se Bogbinderi, S. 240.

Hollænderhvidt kaldes undertiden det efter den hollandske Metode fremstillede Blyhvidt (s. d.). *K. M.*

Hollænderi se Mælkeri.

Hollænderinde (tek.), Kasteskovl til Lænsning af Vand, er ophængt i en trebenet Kran cg sættes ved Stænger eller Tove ved Haandkraft i en svingende Bevægelse, saa at Vandet, som samler sig foran den i dens nederste Stilling, kastes i Vejret. *F. W.*

Hollændertræ kaldes de sværeste og smukkeste Fyr-, Gran- og Egestammer, der med de saakaldte Hollænderflaader føres ned ad de tyske Floder, væsentlig ad Rhinen til Holland. *K. M.*

Holm er en almindelig Benævnelse paa de ganske smaa Øer, der findes i de danske og norske Farvande. Navnet bruges dog ogsaa om mindre Landsdele, der hæve sig over Omgivelserne og ere begrænsede af Lavninger, som øjensynlig tidligere have været dækkede af Havet. Navnlig i Jylland finder man mange Eksempler paa denne »Ødannelse«, saaledes Hanstholm og især i Himmerland (»Smidjeholm«, »Kongerslevholm«, »Gudumholm«, »Trannersholm« o. s. v.). *H. W.*

Holm (Bygning) se Hammer.

Holm, Axel, dansk Landskabsmaler og Raderer, er født i Rødby 14. Marts 1861, var først uddannet til Maskinist og arbejdede hos Burmeister og Wain; samtidig uddannede han sig til Landskabsmaler og opgav 1889 sin Stilling for helt at hengive sig til Kunsten. Han udstillede sit første Billede ved Decemberudstilling 1889 og søgte derefter Raad hos Godfred Christensen; fra 1894 har han udstillet og solgt til Raderforeningen en Række Landskabsraderinger, fra kendte danske Egne, en Suite fra Fredensborg, af omhyggelig Udførelse, undertiden af noget for dekorativ Virkning. H.'s Blade findes i Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn. *A. Ls.*

Holm, Christian Frederik Carl, dansk Dyrmaler, født i Kjøbenhavn 18. Febr. 1804, død i Tivoli i Sabinerbjærgene 24. Juli 1846. Oprindelig oplærtes han i sin Faders Haandværk og blev Guldsmedsvend; tidlig besøgte han dog Kunstakademiet, hvor han 1823—30 udstillede Historiebilleder og Bataillemalerier, af hvilke ikke mindre end fem bleve købte til Statens Samling; en Tid studerede han under Gebauer, derpaa flere Aar i Tyskland, særlig i Munchen, og endelig i Italien, hvor han opholdt sig fra Slutningen af 1830'erne til sin Død. H.'s fleste og bedste Billeder vise Dyrene i det fri og ofte i mere eller mindre genreagtige Kompositioner. Uden just at udmærke sig ved særlig Finhed eller Sikkerhed er hans Formgivning præget af ikke ringe Dygtighed; i Farven er han klar og behagelig, gennemgaaende dog noget konventionel. H. har, foruden en Række Kopier, udført et Par tækkelige Originalraderinger. *S. M.*

Holm, Emil, dansk Operasanger (Bas), er født 13. Febr. 1867 i Kjøbenhavn, gik først Forretningsvejen, men søgte 23 Aar gl. Sangundervisning hos V. Bielefeldt, blev 1890 antagen som Operaelev ved det kgl. Teater, hvor han den følgende Sæson sang Landgreven i »Tannhauser«, rejste 1893 til Tyskland for yderligere at uddanne sin Stemme, bl. a. hos Tørsleff i Leipzig, og optraadte baade som Koncert- og Operasanger i Dresden, Chemnitz og Nürnberg. 1895 blev han engageret ved Operaen i Kjøbenhavn, der havde god Brug for hans store, sonore og veluddannede Basstemme, og hvor han under de bedste Auspicier introducerede sig som Mefistofeles i Gounod's »Faust«; men med Udgangen af Sæsonen 1897—98 forlod han atter sin Fødeby og blev for den følgende Sæson engageret ved Operaen i Breslau. *S. L.*

Holm, Gustav Frederik, dansk Søofficer og Grønlandsrejsende, er født 6. Aug. 1849 i Kjøbenhavn, blev Officer 1870, Kaptajn 1885. 1876 deltog han i K. J. V. Steenstrup's geologiske Undersøgelsesrejse til Julianehaab, 1880—81 ledede han selvstændig en Ekspedition til Sydgrønland, hvor han foruden at anstille fysisk-geografiske Undersøgelser kortlagde Oldtidsmindesmærkerne i Julianehaab 's Distrikt samt undersøgte Forholdene paa Østgrønland's sydlige Kyststrækning. H. er den første Europæer, der har sat Foden paa Kap Farvel. 1883—85 foretog han en fortrinlig ledet og resultatrig Konebaadsekspedition langs den grønlandske Østkyst, overvintrede i Angmagsalik, opdagede Kong Christian IX's Land og trængte frem til 66° n. Br. (beskrevet i »Den danske Konebaadsexp. til Grønl.'s Østkyst 1883—85«). H., der for denne Rejse erholdt Ridderkorset, fik desuden 1890 den franske *la-Roquette*-Medaille. Han er for Tiden (1898) Chef for Søkortarkivets første Afdeling. 1897 førte han Krydseren »Hejmdal« som Stationsskib ved Island, 1898 Skonnerten »Diana« paa Opmaaling smst. *C. L. W.*

Holm, Harald Emil Larsenius, dansk Politiker, er født paa Christianshavn 19. Apr. 1848, blev Student 1867, cand. theol. 1875. I Studenteraarene færdedes han meget i grundtvigske Kredse, især i S. Høgsbro's og N. F. S. Grundtvig's Huse, og hans Interesse vaktes stærkt saavel for den grundtvigske folkelige og kirkelige Bevægelse som for dansk Politik. Allerede i Oktbr. 1876 valgtes han ind i Folketinget som Repræsentant for Verninge-Kredsen, hvilken han bestandig siden har repræsenteret. H. er en god Taler og en livlig

Natur med stærke og mangeartede Interesser. I hans første Rigsdagsaar gik hans Arbejde væsentlig i agitatorisk og journalistisk Retning. Han deltog saaledes i Venstreførernes forskellige agitatoriske Rundrejser og var 1878—83 sin Svigerfader S. Høgsbro's Medredaktør ved »Dansk Folketidende«. Omtrent fra 1890 gjorde H.'s Arbejdsdygtighed sig stærkere gældende inden for selve Rigsdagen. Han blev et virksomt Medlem af Finansudvalget, og i Aarene 1892—95 var han en af Ordførerne for Finansloven. Desuden fungerede han som sit Partis (det forhandlende Venstres) sædvanlige Ordfører i Kirke- og Skolesager og var i en Række Aar Formand for Toldudvalget. 1891 valgtes han af Folketinget til Medlem af Kjøbenhavn's Havneraad, og 1893—95 var han en af de af Folketinget valgte Statsrevisorer. 1892 blev han Medlem af den store kjøbenhavnske Bygningskommission, og s. A. var han en af Danmark's Repræsentanter under Forhandlingerne med den norske Regering om Beskyttelse af den litterære og kunstneriske Ejendomsret. H. oprettede 1878 Kjøbenhavn's Højskoleforening, hvis Formand han stadig (1898) er, og han er siden 1887 Leder af denne Forenings Højskolehjem. I Forbindelse hermed har han i en Aarrække udfoldet en betydelig Virksomhed ved Afholdelse af oplysende folkelige Foredrag i og uden for Kjøbenhavn. Han er Forfatter af en Række Smaaskrifter, som fra hans Partis Standpunkt belyse Rigsdagsarbejdet i Aarene fra 1884 til Nutiden. *N. N.*

Holm, Hans Jørgen, dansk Arkitekt, er født i Kjøbenhavn 9. Maj 1835, blev Student 1854, exam. polyt. Aaret efter. Han gennemgik Kunstakademiet, hvor han vandt den lille Guldmedaille 1868, tegnede hos Hetsch og Herholdt, for hvem han var Konduktør ved Opførelsen af Universitetsbiblioteket og Studenterforeningen, blev først Lærer og fra 1883 Professor i Bygningskunst ved Akademiet og 1873 Medlem af samme. Han har foretaget en Række Rejser i Udlandet, bl. a. 1887 til Grækenland med Carl Jacobsen, og han har baade fra Udlandet og Indlandet hjembragt talrige Studier. Som han i Herholdt havde en udmærket Lærer, har han selv i sin Lærervirksomhed haft stor og vækkende Indflydelse paa sine Elever, og han har i høj Grad bidraget til at fremme Interessen for Danmark's gamle Bygningsmindesmærker. Han har udgivet »Bornholmske Kirker« [1878], »Tegninger af ældre nordisk Arkitektur« fra 1872 med Mellemrum, »Studierejser af Kunstakademiets Elever« I—III, og sammen med A. Clemmensen og H. Storck første Halvbind af »Johan Daniel Herholdt og hans Værker« [1898], og der foreligger endnu uudgivne Opmaalinger og Tegninger af Kronborg og Rosenborg Slot samt en Række gamle danske Herregaarde, udførte af unge Arkitekter under H.'s Ledelse. Blandt hans mange selvstændige Arbejder maa nævnes i Kjøbenhavn: Diakonissestiftelsen 1873—76, Kvægtorvet 1879, Vestre Kirkegaard med Gravkapellet, Nørrebros Brand- og Politistation 1884, Mineralogisk Museum 1890—93, Overformynderiet 1893, ti Kommuneskoler 1873—85, Nørrevoldgade Nr. 11 1880, Vogelius'es Villa 1874, Frantz Schwartz'es Villa 1884, og han har 1898 begyndt paa Opførelsen af en ny Bygning for det store kgl. Bibliotek. I Provinserne: den indre, dekorative Udstyrelse af Frisenborg 1865, Herregaarden Sanderumgaard paa Fyn 1870 — 82, Aalborg Sygehus 1878, Kirker i Sundby, Ordrup o. fl. St. samt Holmblad's Mønsterbondegaard paa Amager. Han har restaureret forskellige Kirker og Herregaarde, f. Eks. Aalholm, og han har fra 1893 ledet Genopførelsen af Vallø Slot. Han har desuden tegnet en Del Møbler, Gravmonumenter o. s. v. Ved Konkurrencen til det kgl. Teater vandt H. sammen med Fenger 2. Præmie. H. er en ualmindelig smagfuld og kyndig Arkitekt, som med sin Opfindsomhed og store Kærlighed til Enkelthederne i lige Grad interesserer sig for Kunstens og Haandværkets berettigede Fordringer. (Litt.: Weilbach, »Nyt d. Kunstnerlex.«; »Biogr.Leks.«, VII). *E. S.*

Holm, Hans Peter, dansk Søofficer, født 17. Juni 1772, død 26. Oktbr. 1812; blev Officer 1789 og opnaaede 1811 Kaptajns Rang. Han var 1804—06 Overlods og Havnemester paa St. Croix og gjorde derefter Tjeneste paa Schelde-Flaaden. 1811 udnævntes han til Chef for Briggen »Lolland« i Norge, han deltog med Ære i forskellige Smaatræfninger og erobrede 2. Septbr. den engelske Brig »The Manly«. 1812 førte han smst. Fregatten »Najaden«, hvis Tilstedeværelse efterhaanden blev Englænderne saa generende, at Linieskibet »Dictator« udsendtes for at tilintetgøre den. Da »Najaden« og tre Brigger laa ved Sandøen i Norge 6. Juli, blev Angrebet foretaget. II. trak sig tilbage til den snævre Lyngør Havn, men ogsaa herhen fulgte »Dictator« ham, og en morderisk Kamp paafulgte, hvorunder Fregatten blev totalt ødelagt. Med Briggerne og tililende Kanonbaade fortsatte H. derefter Slaget og tvang Linieskibet til at flygte. H., der mærkeligt nok kom uskadt ud af Ilden, druknede s. A. med en Baad i den norske Skærgaard. (Litt.: Larsen, »Fra Krigens Tid« [Chra. 1878]). *C. L. W.*

Holm, Herman Theodor, dansk-amerikansk Botaniker, er født 3. Febr. 1854 i Kjøbenhavn. H. deltog som Botaniker og Zoolog i Hovgaard's Ekspedition til det kariske Hav med »Dijmphna« 1882 — 83; paa Basis af hans Indsamlinger udkom 1887 »Dijmphna-Togtets zoologisk-botaniske Udbytte«, hvori H. selv har behandlet Blomsterplanterne. 1884—86 gjorde H. Rejser i Grønland; de botaniske Resultater herfra har han publiceret i »Meddelelser om Grønland« og »Engler's Botanische Jahrbücher«. 1888 udvandrede H. til Nordamerika, hvor han fik Ansættelse ved Nationalmuseet i Washington, senere ved *Department of Agriculture*. Siden 1893 har han været amerikansk Borger. I amerikanske Tidsskrifter har han publiceret en Mængde mindre Afhandlinger, saaledes om Græsser. *A. M.*

Holm, Ingebrigt Christian Lund, norsk Badelæge, er født i Skien 20. Oktbr. 1844, blev Student 1864, cand. med. 1872 og praktiserede fra 1873 i Larvik, fra 1878 i Christiania. 1880 oprettede han Larvik's Bad, som oprindelig laa nede i selve Byen ved de af ham opdagede svovlholdige alkaliske og jærnholdige Kilder, men senere er blevet flyttet op til den ved Bygrænsen oven for Bøgeskoven liggende Gaard Nansæt; i Aarenes Løb udvidede og forbedrede han dette ogsaa fra Danmark meget besøgte Anlæg, som nu er gaaet over til et Aktieselskab, »Larviks Bad og Kuranstalt«, hvis Medejer, Direktør og Læge H. dog

fremdeles er. Siden »Christiania Bad«s Oprettelse 1883 har han været dettes administrerende Direktør. Mest kendte ere vel hans Navn og administrative Evne blevne ved hans Deltagelse i Anlæg og Styrelse af »Holmenkollen«, af hvis Turisthotel og Sanatorium han har været Grundlægger, Medejer og Direktør til Foraaret 1898, da han traadte ud af Interessentskabet og købte Tomt til et nyt Sommer- og Vintersanatorium (blot for Kurgæster mindst 100) paa den ca. 200 M. højere liggende Voksenkollen; dette ny Anlæg ventes færdig bygget 1899. I medicinske Journaler har H. skrevet adskillige balneologiske Afhandlinger og desuden ved populære Bladartikler og Smaaskrifter (bl. a. »Vejledning i Brugen af Bad« [Chra. 1885, 2. forøg. Opl. 1886], »Die Technik des Badens« [Wiesbaden 1887] o. fl.) virket for Almenhedens rette Brug af Vandet. *J. B. H.*

Holm, Jacob, dansk Købmand og industridrivende, født 29. Septbr. 1770 i Skafterup ved Næstved, død 3. Aug. 1845 i Kjøbenhavn. Fra en fattig Skoleholderenkes Hjem kom han 14 Aar gl. i Urtekræmmerlære i Næstved og derfra 1790 til Kjøbenhavn, hvor han allerede 1794 aabnede en egen Urtekramhandel paa Christianshavn. Det var en saare ringe Begyndelse, der helt var grundet paa Kredit; men med et mærkeligt Blik for Handel forstod han i kort Tid at skabe sig en Provinsforretning, der hurtig fordrede betydeligt Pakhusrum, hvad der førte til, at han købte en Ejendom. Nu besluttede han ogsaa selv at tilvirke en Del af de Ting, han handlede med. Fra 1807 at regne anlagde han efterhaanden en Oliemølle, en Limfabrik, et Sæbesyderi, en Sejldugsfabrik og (1811) en Reberbane. Lige til 1817 bevarede han sin Detailhandel, skønt han efterhaanden var bleven en stor industridrivende, og skønt hans Handel voksede meget stærkt. Han drev det til at blive Kjøbenhavn's største Skibsreder. 1840 ejede han ikke mindre end 5 Barkskibe, 9 Brigger, 2 Skonnerter og 2 Kuffer. Det er derfor *forstaaeligt*, at han ogsaa oprettede et Skibsbyggeri, i Forbindelse med hvilket han (1836) anlagde den første Ophalingsbeding i Kjøbenhavn. 1841 købte han asiatisk Kompagnis Plads og 1844 Larsen's Plads; allerede 1833 havde han købt Appelbye's Plads, hvor han, der i Stilhed udviste ikke ringe Velgørenhed, opførte de saakaldte »H.'s Huse« for at skaffe de mange Arbejdere, han beskæftigede, billigt Husly. Dristig og foretagsom veg han ikke tilbage for selv store Foretagender (f. Eks. Hvalfangst i Sydhavet), naar han først nøje havde prøvet dem. Det er derfor naturligt, at den altid beherskede og venlige Mand blev en af de ledende paa Kjøbenhavn's Børs, og at han i en Aarrække var Medlem af Kjøbenhavn's Borgerrepræsentation. 1836 optog han sine tre ældste Sønner i Forretningen, det endnu bestaaende Firma Jacob H. & Sønner. *C. N.*

Holm, Just Jean Christian, dansk Portrætmaler, er født i Randers 8. Maj 1815, debuterede efter at have gennemgaaet Kunstakademiet i Kjøbenhavn 1837 paa Charlottenborg med et Billede af Komponisten Prof. Rudolf Bay og vandt i de følgende Aar ikke ringe Popularitet ved sine talrige Portrætter, som tiltale ved omhyggelig Udførelse og god formel Lighed. Heldigst har han gennemgaaende været i sine Børneportrætter; for øvrigt har han malet adskillige kendte danske Mænd, saaledes Dr. jur. Krieger og General Hegermann-Lindencrone samt — i et større Gruppebillede, 1850 — Lægerne Paulli, M. Saxtorph, Briinniche, Withusen o. fl. Af og til har han ogsaa udstillet Genrebilleder. 5. *M.*

Holm, Jørgen Tyge, dansk Botaniker og Læge, født 3. Jan. 1726 i Korup paa Fyn, død 25. Septbr. 1759 i Kjøbenhavn. H. blev cand. theol. 1746 og studerede derefter Medicin og Botanik. Han gjorde 1750 og 1754—57 Rejser til Upsala for at høre Linné, der betragtede ham som en særdeles lovende Elev. Efter sin Hjemkomst foretog han en botanisk-økonomisk Rejse til store Dele af Danmark og blev 1759 udnævnt til Professor i Økonomi ved Naturaliekabinettet paa Charlottenborg; det naturhistoriske Museum her havde han væsentlig paa Grundlag af egne Indsamlinger selv anlagt. H. naaede kun at levere faa og mindre, botaniske Arbejder. *A. M.*

Holm, Mads Christian, dansk Forretningsmand, (1827—92), var oprindelig Skibstømrer, derefter Skibsbygger, stiftede 1871 Dampskibsselskabet »Norden« og 1881 Aktieselskabet »Helsingørs Jærnskibs- og Maskinbyggeri«.

Holm, Olaf Andreas, norsk Præst og Forfatter, er født i Bergen 26. Juli 1845, blev Student 1866, cand. theol. 1872 og 1878 Sognepræst til Tysfjorden i nordre Salten. Han debuterede som Forfatter med Digtsamlingen »Fra mine Fritimer« [Chra. 1877]. Efter at han var bleven Præst i Nordland, fortsatte han sit skønlitterære Forfatterskab med forskellige Skitser, Noveller og Romaner med Emner fra Livet i hine nordlige Egne; trykte i de lokale Blade deroppe naaede disse Arbejder imidlertid ikke ud til en større Læsekreds og vakte ingen Opmærksomhed. 1884 blev han residerende Kapellan i Rakkestad (Smaalenene) og 1897 Sognepræst til Hurum. Hans Studier og Interesser havde imidlertid taget Retning bort fra det æstetiske og vendt sig mod Filosofi og kristelig-sociale Spørgsmaal. En Række af Bøger, Tidsskrift- og Bladartikler fra de sidste 15 Aar vidner om hans varme Interesse for hidhørende Emner og om hans humane og fordomsfri Sind, men en vis Uklarhed i Sprog og Tanke har til Dels begrænset hans Læsekreds til de allerede i Forvejen for saadanne Spørgsmaal interesserede Kredse. Af hans Bøger mærkes »Det norske Folk, et fysiologisk Forsøg« [Chra. 1889], »Kristus« [Chra. 1892], »Kristus eller Ibsen?« [Chra. 1893], »Hvad er Aabenbaring?« [Chra. 1895], »Aand og Liv, en religiøs-historisk Udvikling« [Chra. 1896]. *J.B.H.*

Holm, Peder Thygesen, dansk Haandværker og Politiker, er født 7. Oktbr. 1848 i Idestrup paa Falster. H., som er Søn af en Landsbyhaandværker, arbejdede i en Del Aar som Skræddersvend i Kjøbenhavn og sluttede sig her til den socialistiske Bevægelse. Hans agitatoriske Veltalenhed skaffede ham en betydelig Indflydelse blandt hans Fagfæller, og han blev 1874 Bestyrer for Skræddersvendenes Produktionsforening. 1879 ophævedes denne, og H. skabte sig da en selvstændig Forretning som Skræddermester. Samtidig med at han grundfæstede sin økonomiske Stilling, steg hans Indflydelse inden for Arbejderpartiet, og han blev i 1880'erne en af dettes populæreste og mest benyttede Ordiørere. Efter et Par Gange forgæves

at have søgt Valg til Folketinget valgtes han 1884 til Repræsentant for Kjøbenhavn's 5. Kreds og har siden da ved forskellige Valg hævdet sin Plads i Tinget. 1897 valgtes han ind i Kjøbenhavn's Borgerrepræsentation og blev Aaret efter dennes Viceformand; Juli s. A. maatte han dog nedlægge dette sidste Mandat som Følge af en mod ham rettet Anklage for at have misbrugt sin Stilling som Borgerrepræsentant til at søge Pengefordel, hvilken Anklage kort efter førte til hans Arrestation. *N. N.*

Holm, Per Daniel, svensk Landskabsmaler, er født i Malingsbo (Dalarne) 11. Septbr. 1835. Efter at have været Tegner ved det zoologiske Museum studerede han Kunst under N. Andersson og paa Akademiet, fik 1862 den kgl. Medaille for et Landskab fra Lapmarken. Herfra og fra Nordsverige's Skovegne, særlig Dalarne, har han hentet de fleste Motiver til sine ærlige og sunde Arbejder. Sit nationale Præg har hans Kunst bevaret ogsaa efter hans Studierejser i Udlandet (Diisseldorf, Paris etc.) 1864—67, og han har gerne i Udlandet valgt Emner, der vare beslægtede med Hjemlandets. 1871 blev H. Medlem af, 1881 Professor ved Akademiet. Nationalmuseet i Stockholm ejer flere af hans Værker. *A. Hk.*

Holm, Peter Andersen, dansk Skolemand, er født 12. Apr. 1844 i Rynkeby, blev 1866 Lærer i Højbjerg ved Viborg og 1878 i Bjærge ved Horsens. Sammen med E. Sauter og C. A. Thyregod stiftede han 1874 »Danmark's Lærerforening«, i hvis Bestyrelse han siden har haft Sæde. 1880 oprettede han »Lærerstandens Brandforsikring«, hvis Formand han stadig har været. I Forening med sin Broder, nedenn. R. J. H. redigerede han 1872—92 »Skoletidende«, hvori findes mange dygtige Artikler af ham. En Samling af »Skolelovene« udgav han sammen med E. Sauter, 2. Udg. 1890. For øvrigt har han forfattet en Del mindre Skolebøger. *Fr. Th.*

Holm, Peter Christian, dansk Søofficer, født 25. Decbr. 1807 paa St. Croix, død 2. Oktbr. 1864 i Kjøbenhavn, blev Sekondløjtnant 1826, 1852 Orlogskaptajn (Kommandør). I sin Ungdom tjente han med Ære i den franske Flaade. I 1. slesvigske Krig førte han 1848—49 Briggen »St. Croix«, med hvilken han gjorde 74 Priser og bestod en Kamp ud for Pillau med den preussiske armerede Damper »Adler«. I Krigen 1864 førte han Marinens bedste Skib, Fregatten »Jylland«, med hvilken han 9. Maj paa en særdeles hæderlig Maade deltog i Kampen ved Helgoland. *C. L. W.*

Holm, Peter Edvard, dansk Historiker, er født i Kjøbenhavn 26. Jan. 1833 og blev Student 1850. Tidlig dragen mod Historien lagde H. en bred Grundvold for sin Kundskab ved at studere Filologi og tilbragte efter sin Embedseksamen 1856 et Aar i Italien. 1860 vandt han Doktorgraden ved en Undersøgelse om »De græske Undersaatters politiske Stilling under de romerske Kejsere«, og 1864 fremkom »Gejstlighedens Optræden lige over for Staten indtil det vestromerske Riges Fald«, et fremragende kulturhistorisk Arbejde. Kort efter kaldtes H. til Universitetet, først som Docent 1865, fra 1867 som Professor, og her førtes han især ind paa den nyere Tids Historie. Han behandlede denne Tidsalder i Forelæsninger, der have fundet Tilhørere ogsaa langt uden for de studerendes Kreds, og han udgav tillige sammen med Weilbach en Bearbejdelse af Ces. Cantu's Verdenshistorie [1871—79]. Skønt Pl.'s Studier af Oldtidshistorien havde baaret saa smukke Frugter, har han dog siden helt forladt dette Omraade for at kaste sig over Danmark's nyere Historie. I Begyndelsen syslede han mest med Rigets ydre Politik og behandlede fra 1866 enkelte Punkter deraf i særskilte Skrifter eller Afhandlinger; allerede 1875 var han dog saa vidt, at han kunde skildre et helt sammenhængende Tidsrum, dertil et særlig skæbnesvangert, idet han fremstillede »Danmark-Norge's udenrigske Historie under den franske Revolution og Napoleon's Krige fra 1791 til 1807« [2 Bd.]. Senere optog han tillige Studiet af de indre Forhold, og fra 1879 fremkom, især i Universitetsprogrammer, en Række fine Særundersøgelser, saaledes om »Holberg's statsretlige og politiske Standpunkt«, »Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat ved Midten af d. 18. Aarh.« og »Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat 1784—99«; endelig fejrede H. Jubilæet 1888 ved at udsende Festskriftet: »Kampen om Landboreformerne i Danmark 1773—91«. Udrustet ved disse mange Aars Studier satte H. sig til sidst som Maal at fremstille hele Enevældens midterste Aarhundrede i et monumentalt Arbejde. Som Indledning dertil udsendte han 1885—86 »Danmark-Norge's indre Historie under Enevælden 1660—1720«, og 1891 udkom første Bind af selve Hovedværket: »Danmark-Norge's Historie fra den nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse«. Heri behandledes Frederik IV's sidste Tiaar, og i to senere udkomne Bind [1894-98] er Fremstillingen naaet frem til Frederik V's Død, samtidig med at H. i »Danmark's Riges Historie« har paabegyndt en mere kortfattet Oversigt over 18. Aarh.'s Historie.

H. er i Besiddelse af en sjælden Arbejdsevne, og alle hans Værker bygge paa Studiet af et yderst omfattende Stof; han har grundig gennempløjet de rige utrykte Kilder til 18. Aarh.'s Historie, og hvert Skrift af ham tilfører os altid megen ny Kundskab. Dette store Stof behersker han til fulde; hans Skrifter udmærke sig ved en klar Plan og let fattelig Fremstilling, og naar han som i sit Hovedværk vil skildre en Tidsalder fuldstændig, forstaar han at lade alle Sider i lige Grad komme til deres Ret. Han stræber til det yderste efter Retfærdighed mod alle og alt og naar meget højt i historisk Objektivitet. H.'s store Værk vil fuldendt staa saa godt som uden Sidestykke i dansk Litteratur, og hans hele Forfattervirksomhed, stærkt koncentreret som den er bleven om 18. Aarh., har første Gang ret oplyst en tidligere meget forsømt Del af Fædrelandets Fortid. — H.'s store Fortjenester have fundet rig Anerkendelse. Allerede 1867 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab, 1871 af Danske Selskab, hvis Forstander han har været siden 1892; 1891 tilkendtes der ham den A. S. Ørsted'ske Prismedaille. Selv har han med sin lærde Virksomhed forbundet en betydelig administrativ Virken paa Videnskabens praktiske Omraader. Han er et indflydelsesrigt Medlem af Konsistorium og har flere Gange været Universitetets Rektor. Som Sekretær i Hist. Forening udgav han »Hist. Tidsskr.« 1865—78 og blev siden Foreningens Formand; 1875—88 var han Medlem

af Undervisningsinspektionen for de lærde Skoler. Betydningsfuld er dog isser hans Ledelse af Institutioner, der virke til Fremme for Videnskaben, saaledes den Hjelmstierne-Rosencrone'ske Stiftelse, hvis Direktør han har været siden 1887, og Carlsberg-Fonden, i hvis Direktion han har været Formand siden 1889. I disse forskelligartede Stillinger har H. vundet alles Bifald, takket være hans humane og hensynsfulde Personlighed. *Kr. E.*

Holm, Rasmus Jensen, dansk Skolemand, er født 23. Novbr. 1838 i Rynkeby. 1865—92 var han Laerer ved Jelling Seminarium og blev derefter Forstander for Forskolelærerindeseminariet i Vejle. Han var Medstifter af »Dansk Skoleforening« (1887) og har siden været dens Formand. I Tale og Skrift har han virket for Forskoleinstitutionen. Foruden at være Medredaktør af »Skoletidende« (1872—92) og Udgiver af Hæfteskriftet »Hjem og Skole« 1888—97 har han skrevet flere Skolebøger, navnlig »Danmark's Historie for Ungdommen« [4. Udg. 1890]. *Fr. Th.*

Holm, Viggo Valdemar, dansk Forfatter, er født 25. Oktbr. 1855 i Helsingør. Efter at være bleven teologisk Kandidat 1881 har han under Navnet Woldemar udfoldet et ejendommeligt Forfatterskab i to Samlinger »Kuriøse Historier fra Hexernes Tid« [1. Saml. 1887, 2. 1896] samt i Skuespillene »Gregers« [1891], »Præsidenten« [1893] og »Varulven« [1894]. De indeholde alskens Kulturbilleder fra dansk 16.—18. Aarh., og J. P. Jacobsen's »Fru Marie Grubbe« er tydeligt nok oprindelig det kunstneriske Forbillede. Med fin Stilsans lægger Forfatteren en arkaiserende Sprogkolorit over Fremstillingen, og med ikke ringe psykologisk Fantasi og kunstnerisk Samvittighedsfuldhed efterføler han de gamle Dages Tænke- og Følemaade og levendegør den i kraftig grelle Karakterbilleder. Jo mere følesløst objektiv den kunstneriske Fremstilling er holdt, med desto stærkere Brod virke de pinlige og oprørende Billeder af Raahed og hjerteløs Dumhed, som Forfatteren opruller, og man fornemmer bag den meget moderne Upaavirkethed overalt tydelig den humane Smerte og Bitterhed, som bærer disse Skildringer. *V. V.*

Holm, Vilhelm Christian, dansk Musiker, født i Kjøbenhavn 28. Oktbr. 1820, død smst. 15. Oktbr. 1886. Han blev uddannet til Violinist i Wexschall's Skole, blev Elev af det kgl. Kapels Violinskole, fra 1847 fast ansat som Bratschist, hvor han efterhaanden avancerede til Solospiller. Fra 1869 ansat som Balletrepetitør arrangerede han forskellig Balletmusik og komponerede bl. a. Balletten »Livjægerne paa Amager«. H. var en fremragende Kammermusikspiller, fast Medlem af Tofte's og Neruda's Kvartetter. — Hans Søn, Ludvig Sofus Adolf Theodor H., født 24. Decbr. 1858 i Kjøbenhavn, er en fortræffelig Violinist (Elev af Tofte og Anton Svendsen) og Kammermusikspiller, siden 1880 Medlem af det kgl. Kapel. *A.H.*

Holmans, Herred i det sydøstlige Nørrejylland, Vejle Amt, beliggende i den nordlige Del af den Halvø, der skyder ud mellem Kolding- og Vejle-Fjord, begrænses mod Nord og Nordøst af Vejle i Fjord og er i øvrigt mod Syd og Vest omgivet af Elbo Herred, hvorfra det adskilles ved den fra Vejle Fjord indtrængende Rands Fjord og den til Fjorden løbende Spangaa, samt Brusk, Kolding, Jerlev og Nørvang Herreder. Dets største Udstrækning fra Øst til Vest er ca. 14, fra Nord til Syd 11 Km. Det er ca. 131 □Km. (13,065 Hekt.) og har (1890) 6,599 Indb. (1801: 3,187, 1840: 4,961, 1880: 6,880), o: ca. 51 paa 1 □Km., saa at det hører til de godt befolkede jydske Herreder. Det er stærkt bakket (højeste Punkt Hathøj, noget S. f. Vejle Fjord, 91 M.) med Lavninger om de smaa Vandløb, som Skjærup Aa. Jorderne ere gennemgaaende gode (ca. 5,5 Hekt. paa I Td. Hartkorn) med en Blanding af Ler og Sand. Af Arealet vare 1888 ca. 5,500 Hekt. besaaede, 5,160 Græsgang, Eng o. s. v. og 1,770 Skov. Der var 1893: 1,523 Heste, 8,156 Stkr. Hornkvæg, 2,643 Faar og 2,971 Svin. Herredet er delt i 6 Sogne; det samlede Hartkorn var 1. Jan. 1895 1,903,6 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var s. A. 1,277. Gennem Herredet gaar den østjydske Jærnbane. I gejstlig Henseende udgør det eet Provsti med Elbo, Brusk, Jerlev og Nørre-Thyrstrup Herreder, i verdslig Henseende hører det under Elbo, H. og en Del af Brusk Herreders Jurisdiktion. — H. Herred hørte i Middelalderen til Almindsyssel og var en Del af Jerlev Herred, fra hvilket det først udskiltes i 1. Halvdel af 14. Aarh. som et eget Herred, *Holmbomoohæreth* (Holmbomot o: Holmboernes Møde, Tingsted; se om Holmbo under Holbo Herred); senere hørte det til Koldinghus Len og fra 1660 til Koldinghus Amt, indtil Vejle Amt (s. d.) oprettedes i Slutn. af 18. Aarh. *H. W.*

Holmberg, Axel Emanuel, svensk Oldgransker, født i Stockholm 27. Apr. 1817, død smst. 6. Juni 1861. H. helligede sig først til Landvæsenet, men rejste snart til Lund, fuldendte der paa ualmindelig kort Tid sine akademiske Studier og tog Præsteeksamen. Han ansattes nu til Tjeneste under Göteborg Stift og blev senere »Pastorsadjunkt« i Bullarens Herred. Her levede han sig ind i det svenske Folkeliv, han med saa stort Held har skildret, samtidig med at Skuet af Bohus Len's rige og smukke Oldtidsminder gjorde ham til en for sin Tid fremragende Oldgransker. Den første Frugt af hans Studier blev »Bohuslan's historia och beskrifning« [1—3, 1842—45; 2. Udg., foranstaltet af Brusewitz, 1867]. Efter 16 Aars Præstegerning bosatte H. sig i Hovedstaden som Forfatter. Her valgtes han til Sekretær i den Komité, som af Regeringen nedsattes for at undersøge Grundlaget for Byernes Beskatning, samt optraadte derhos som Oplæser og Forfatter. Foruden flere mindre Arbejder har H. udgivet »Skandinavien's hällristningar« [1848—49] og »Nordbon under hednatiden« [1852—54; ny Udg. 1871]. *A. B. B.*

Holmberg, Gustaf Werner, betydelig finsk Maler, født I. Novbr. 1830 i Helsingfors, død 24. Septbr. 1860 i Diisseldorf, blev 1848 Student og udstillede s. A. i Kunstforeningen i Helsingfors sine første smaa, ret dilettantmæssige, Malerier. 1850 deltog han i Udførelsen af Freskomalerierne i Åbo Domkirke, og 1853 drog han til Diisseldorf, hvor han i Gude fandt en Ven og Lærer. H. tog 1856 første Pris i Diisseldorf for »Høstmorgen«, og hans Ry blev snart europæisk i en saadan Grad, at kun Tredjedelen af hans 80 Malerier fra hans sidste Periode findes i Finland. H.'s Emner ere for største Delen finske Landskabsmotiver. »Hans Naturlighed, tekniske Sikkerhed, Sans for klar og enkel Komposition, nøje Fordeling af Lys og

Skygge gør ham til en typisk Düsseldorfer« (Th. Rein), og hans inderlige Opfattelse af og rige Kærlighed til den finske Natur har skaffet ham det smukke Tilnavn >de finske Skoves Sanger« blandt Malerne. *Iv. B.*

Holmberg, HenrikJohan, finsk Naturforsker, født paa Åland 3. Jan. 1818, død 23. Decbr. 1864, ansattes — efter et noget uroligt Studenterliv — 1841 som Konduktør ved Bjærgværksadministrationen. Efter et toaarigt Ophold i Ural-Bjærgenes Guldvadskerier (1845—47) og efter de to næste Aar at have staaet i Spidsen for Forsøgene paa at udvinde Guld i Finland, rejste han 1849 for sammenskudte Midler hjemmefra med Kalifornien's Guldlejer som Maal; til Kalifornien kom han imidlertid ikke, idet han først opholdt sig 2 Aar paa Sandwich-Øerne, hvor han samlede Urindvaanernes Sange, studerede Tlinkiti-Sproget og med Iver kastede sig over Naturhistorie, navnlig Insekternes Liv; omsider naaede han St. Francisco, men vendte straks om og gav en Tid Musikundervisning i Honolulu samtidig med, at han paa ny studerede Faunaen. Han vendte endelig hjem 1852, ordnede det finske Universitets etnografiske Museum, skænkede Staten sine overmaade rige videnskabelige Samlinger fra Rejsen og udgav, foruden Optegnelser om sine Rejser og deres videnskabelige Udbytte, flere mineralogiske og geognostiske Arbejder om Finland. Af Fiskeriet i Finland har H. gjort sig særlig fortjent, og 1860 udnævntes han til Fiskeriinspektør. *Iv. B.*

Holmberg, Ludvig Ferdinand, dansk Ingeniør, født 22. Apr. 1826 i Kjøbenhavn, død smst. 21. Decbr. 1897. H. begyndte at studere ved Polyteknisk Anstalt 1845 efter at have gennemgaaet Anstaltens Værksteder, tog Aaret efter Landmaalereksamen og 1849 Eksamen i Mekanik. Derefter fortsatte han Studeringerne (Kemi) et Aars Tid, blev saa 1851 Assistent ved Kjøbenhavn's Havnevæsen, hvor han kom til at medvirke ved Ombygningen af Langebro og Stormbroen. 1852 avancerede han til Havnebygmester, i hvilken Stilling han efter den Tids Forhold kom til at udføre ret betydelige Arbejder (Prinsensbros Ombygning, Fyldningen af Kanalen paa St. Annæ Plads og Bygningen af Dampskibsbroen her udfor, af Kajerne paa Nordre Toldbod m. m.). Der var dengang endnu intet Kursus i de almindelige Ingeniørfag ved Polyteknisk Læreanstalt; men da Trangen dertil traadte stærkere og stærkere frem, skaffedes der 1857 ved frivillige Bidrag fra polytekniske Kandidater de nødvendige, meget beskedne Midler til Ansættelse af en Lærer i disse Fag, og til denne Plads valgtes H. I den Anledning foretog han en Studierejse, navnlig til Frankrig, hvor han i nogen Tid studerede ved *Ecole des ponts et chaussées*, hvorefter han besaa Havnearbejderne ved de franske Kyster og en Tid arbejdede hos Oudry paa Brokonstruktioner. I Slutn. af 1857 begyndte han sine Forelæsninger (næste Aar bevilgede Staten de nødvendige Midler til Pladsen) over det meget omfattende Stof: Jordarbejde, Fundering, Vej- og Jærnbanebygning, Brobygning, Vandløbsregulering og Kanalbygning, Vanding og Udtørring, Havnebygning, Digebygning, men trods det store hermed forbundne Arbejde maatte han dog indtil 1860 vedblivende fungere som Havnebygmester og derefter som Docent i Tegning samt Jord- og Vandbygningslære ved Landbohøjskolen (indtil 1883). Foruden af sin Lærervirksomhed optoges han stærkt paa andre Maader: 1856—90 var han Meddirektør for de Massmann'ske Søndagsskoler, 1868—93 Medlem af Borgerrepræsentationen i Kjøbenhavn, fra 1872 Medlem af Havneraadet, 1861—65 Formand i Industriforeningen, 1881—95 Viceformand og fra 1895 Formand i Teknisk Forening; og desuden fandt han Tid til enkelte Arbejder som privatiserende Ingeniør (Projekt til Ombygning af Flensborg Havn, Fakse Havn). Men H.'s Hovedvirksomhed og den, hvorved han har indlagt sig størst Fortjeneste, er dog hans Organisation af Ingeniørundervisningen ved Polyteknisk Læreanstalt. 1871 fik han fast Ansættelse (1869 titulær Professor), og trods Fagets store Omfang og den stærke Udvikling paa dette Omraade var han dog lige til 1892 eneste Bærer af denne Undervisning. Det nævnte Aar foretoges en Deling, hvorved H. beholdt sit egentlige Speciale, Vandbygningsfagene. Af H.'s litterære Virksomhed skal nævnes: sammen med Steen, »De mekaniske Grundlove for Bygningsvæsenet« [1871], sammen med Borch, »Lærebog i teknisk Mekanik« [1879] samt Forelæsninger over hans specielle Fag, dels autograferede, dels trykte. *A. O—d.*

Holmbergsson, Johan, svensk retslærd, født i Hernösand 24. Juni 1764, død i Lund 26. Maj 1842, blev Student i Upsala 1781, filosofie Magister 1788, 1790 cand. jur. og s. A. Docent i Kirkeret. Tillige gjorde han Tjeneste som »Vice Notarie« i Svea Hofret 1794—99, hvorefter det overdroges ham i 2 Semestre i Upsala at varetage Embedet som Professor *jur. oecon. et commerc.* 1806 tog H. den juridiske Licentiatgrad, blev Adjunkt i Jura ved Upsala Universitetet, virkede paa Rigsdagene 1809 og 1810 som Sekretær i Lovudvalget og udnævntes 1810, efter at han s. A. i Upsala var bleven promoveret til Dr. jur., til juridisk Professor ved Lund's Universitet. H. har den Fortjeneste, at han i højere Grad end nogen anden har fremmet det historiske Studium af den svenske Ret og virket til Udviklingen af en selvstændig og moden Opfattelse hos de studerende. *A. B. B.*

Holmbergsson, Johan, svensk Historiemaler, Tegner m. m., ovenn.'s Søn, født i Upsala 14. Juli 1804, død i Lund 16. Jan. 1835, kom 1823 paa Akademiet i Stockholm, hvor han lærte Tegning og Radering af Forssell; hans tidlige Originalitet vakte megen Opmærksomhed, men var forbunden med megen Ensidighed; ved Læsning havde han indlevet sig saaledes i Vasa-Tiden, at han optraadte paa Gaden i Stockholm med Hat, Støvler og Frakke som Karl XII og med Gustav Vasa-Stav; ogsaa hans Sprog lignede de gamle Vasa-Kongers. Hans første Arbejde er 4 Tegninger til »Axel«, udg. i Boije's »Magazin« 1826, derpaa Tegninger til Gustaf Vasa's Historie, raderede af Boije; hans Hovedarbejde, »72 Scener af den svenske Historie«, Konturtegninger, nu i Nationalmuseet i Stockholm, udmærker sig ved ædel Linieføring og gode Bevægelser, men mangler Udtryk for det dybere Sjælsindhold; han begyndte at radere disse Tegninger, hvilket Arbejde fortsattes af Forssell. Nogle Illustrationer af H. til »Frk. Florentine af Ober-Weimar's Fortælling om sin Befrielse fra Klosteret«

udgaves 1842 tillige med Uddrag af H.'s Dagbogsoptegnelser 1817—33, der ypperlig afspejle hans ejendommelige Karakter. *A. Ls.*

Holmblad, Laurids Peter, dansk industridrivende, født 8. Juli 1815 i Kjøbenhavn, død smst. 16. Novbr. 1890. Han blev 1833 Eksaminand ved Polyteknisk Læreanstalt og 1837 polyteknisk Kandidat i anvendt Naturvidenskab. Derefter kom han straks i praktisk Virksomhed, idet hans Fader, Agent Jacob H., s. A. døde. For sin Moder tiltraadte han Bestyrelsen af Faderens efterladte Fabrikker, en Spillekort-, Sæbe- og Lakfabrik samt et Marvoliekogeri. Han forøgede Virksomheden med et Trankogeri (1841), og da Moderen 1842 overdrog ham Fabrikkerne, gik han straks i Gang med Anlægget af en Stearinlysfabrik, der slog saa godt an, at den faa Aar efter væsentlig maatte udvides (1847). Han havde tillige anlagt en Dampoliefabrik, saaledes at han nu stod i Spidsen for en virkelig stor Forretning, hvorfor han 1858 tog Borgerskab som Grosserer. Hans store Forretningsdygtighed blev desuden tagen i Brug mange Steder. Han blev Borgerrepræsentant (1846—59), Medlem af Vajsenhusets Bestyrelse (1857), af Kommissionen til Overvejelse af Foranstaltninger i Anledning af Pengekrisen (1857), af Komiteen for Frederiksborg Slots Genopførelse (1861), af Sø- og Handelsretten (1860—65) og af Privatbankens Bankraad (1863). Navnlig ved denne sidste Stilling blev han ført ind i den betydelige økonomiske Udvikling, som fulgte efter de ulykkelige Begivenheder 1864. Han blev Medlem af Bestyrelserne for en Række Aktieselskaber: Det forenede Dampskibsselskab, det store nordiske Telegrafselskab, Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri, de danske Sukkerfabrikker o. s. v., og overalt var han virksom. Det skal ogsaa nævnes, at han 1876 blev Formand for Foreningen for Erhvervelsen af Kunstnerboliger med Atelierer (Kunstnerhjemmet), og at han fra sin Bolig paa Amager øvede stor Indflydelse paa denne 0, hvis Asyler, Skoler og Kirker han betænkte rundelig. Fra 1872 var hans ældste Søn, cand. polyt., Fabrikant og Grosserer Jacob H. (født 13. Juli 1839), hans Kompagnon i Firmaet L. P. H., der efter Faderens Død helt gik over til ham. *C. N.*

Holmboe, Bernt Michael, norsk Matematiker, født 23. Marts 1795 i Vang i Valdres, død 28. Marts 1850 i Christiania, blev Student 1814, 1818 Adjunkt og 1821 Overlærer ved Christiania Katedralskole. 1826 blev H. ansat ved Universitetet som Lektor (1834 Professor) i ren Matematik. Ved Siden heraf var han Lærer i samme Fag ved den militære Højskole fra 1826 til sin Død. 1842 deltog H. i Stiftelsen af »Den norske Livrenteforening«. H. har Fortjeneste af at have skrevet gode Lærebøger i den elementære Matematik, hvilke brugtes i de højere Skoler lige til omkring 1865. Men H.'s største Fortjeneste er den videnskabelige Opdragelse, han gav sin Elev Abel (s. d.), og den Pietet, hvormed han efter Abel's Død hegnede om dennes Værk og Minde ved sin Udgivelse af »Œuvres complétes de N. H. Abel« [I—II, Chra. 1839]. *J. Fr. S.*

Holmboe, Christopher Andreas, norsk Orientalist og Numismatiker, foreg.'s Broder, født i Vang i Valdres 19. Marts 1796, død i Christiania 2. Apr. 1882, blev Student 1814, cand. theol. 1818, 1821 — 22 studerede han i Paris, særlig Arabisk »og Persisk under de Sacy, og blev 1822 Lektor (1825 Professor) ved Universitetet i Christiania i østerlandske Sprog; 1876 tog han Afsked. H. var en lærd Mand, med Kundskaber og Studier paa de fleste Omraader af østerlandsk og germansk Filologi; men han manglede Kritik og Metode, og hans mangfoldige Skrifter og Afhandlinger, udgivne dels som Universitetsprogrammer, dels i Christiania Videnskabs Selskabs Forhandlinger og i inden- og udenlandske Fagtidsskrifter, mødte Modstand straks ved deres Fremkomst og vare glemte ved hans Død. Større Betydning havde han som Møntkender, han var 1830—76 Bestyrer af Universitetets Møntkabinet, hvis Ordning skylder ham meget, og af hvis større norske Fund han har udgivet Beskrivelser, som endnu have Værd. Hans mest kendte og tillige i og for sig mest tilfredsstillende Værk er »Bibelsk Real-Ordbog« [Chra. 1868]. 1834 grundlagde han »Norske Universitets- og Skole-Annaler«, som han udgav i 6 Aar. For Universitetets almindelige Anliggender nærede han stor og uegennyttig Interesse og deltog hyppig som Kollegiets Formand eller Medlem i dets Administration, ligesom Regeringen benyttede ham som Medlem af vigtige Lavkommissioner vedkommende Reformer i det højere Undervisningsvæsen. I Arbejdet for en ny Oversættelse af Gl. Test. deltog han uafbrudt 1842—69. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II; »Holmboerne« [S. 71—76, Bergen 1868]). *J. B. H.*

Holmboe, Hans, norsk Skolemand og Politiker, født i Trondenes Præstegæld, Nordland, 8. Oktbr. 1798, død i Jarlsberg 23. Maj 1868, Søn af den af Maalselvdalens og Bardodalens Kolonisation højt fortjente Foged og Missionskasserer Jens H. (død 1804), blev Student 1818 og var fra 1822 Lærer ved Møller's Institut i Christiania og Overlærer ved Kongsberg's Middelskole, til han 1825 blev konst. Rektor ved Bergen's Katedralskole. Efter at have taget filologisk Eksamen 1829 fik han 1830 fast Ansættelse i Rektoratet, som han beklædte til 1862. Han deltog i mange Aar (fra 1838) i Bergen's Kommunestyre og repræsenterede Bergen paa 8 Storting i Tiden 1833—64. Som Tingmand hørte han fra først af til Oppositionen, men indtog lidt efter lidt et moderatere Standpunkt og regnedes i sin sidste Tid blandt Regeringens mest trofaste Støtter. Som Medlem og (fra 1859) Formand i Stortingets Kirkekomité øvede han betydelig Indflydelse navnlig paa Skolevæsenets Anliggender. I Indbydelsesskrifter fra sin Skole, i særskilt udgivne Smaaskrifter og i en Mængde Bladartikler har han nedlagt et betydeligt og i sin Tid anset Forfatterskab paa det pædagogiske Omraade. Aftagende Synsevne, der til sidst gik over til Blindhed, nødte ham til at tage Afsked. I Nordahl Rolfsen's »Da jeg var Gut« er tegnet et godt Billede af den gamle Rektor. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II; »Personalhist. Tidsskr.«, 1894, S. 217—49). *O.A.Ø.*

Holmboe, Jens, norsk Statsraad, født paa Tromsø 14. Juli 1821, død i Christiania 13. Juni 1891, blev Student 1839, cand. jur. 1845 og var fra 1850 Sagfører paa Tromsø, indtil han 1856 blev Foged og Sorenskriver i Hammerfest og 1866

. Amtmand i det nyoprettede Finmarken's Amt. Til denne Stilling ansaas han med sit fortrolige Kendskab til disse fjerne og sprogblandede Distrikters, i administrativ Henseende vanskelige Forhold selvskreven; som Finmarken's Stortingsmand siden 1859 og som Medlem af flere vigtige Kommissioner vedrørende økonomiske og legislative Anliggender i hine Egne (bl. a. den norsk-svenske Lappekommission af 1866) havde han godtgjort sin Indsigt og sin lette Arbejdsevne, der under hans Virksomhed i Tinget (til 1870) og som Amtmand kom de nordlige Landsdele ikke mindre til gode i disse Aar end senere, da han 1874 blev kaldet til Medlem af Regeringen. Hans Evne til hurtig og let at sætte sig ind i Sager af den forskelligste Art var ham naturlig til stor Hjælp, da han som Statsraad uden bestemt Departement efterhaanden i Løbet af 10 Aar bestyrede alle 7 Departementer i længere eller kortere Tid. Efter at Rigsretten i Marts 1884 havde fradømt ham hans Embede som Statsraad, blev han s. A. udnævnt til Sorenskriver i Moss. Hans gamle Valgkreds Finmarken valgte ham 1885 paa ny til Repræsentant, men dette Valg blev af Stortinget 1886 kendt ugyldigt. Derimod mødte han 1889—91 som Repræsentant for Smaalenenes Amt. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II). *J. B. H.*

Holmboe, Mikal, norsk Læge, ovenn. J. H.'s Søn, er født paa Tromsø 8. Maj 1852, blev Student 1869, cand. med. 1876. Vinteren 1877—78 tjenstgjorde han under den russisk-tyrkiske Krig som Læge ved det »røde Kors«'es Felthospitaler i Armenien, var efter Hjemkomsten derfra privat praktiserende til 1880, da han blev Reservelæge ved Rotvold's Sindssygeasyl. 1893 blev han udnævnt til den vigtige Stilling som Direktør for Norge's civile Medicinal væsen. Blandt de Reformer, hvortil hans Navn allerede er knyttet, er den ny Lov (1898) om offentlige Foranstaltninger til Bekæmpelse af Tuberkulosen, som skyldes Forslag af ham og Klaus Hanssen (s. d.), og forberedende Arbejder til Reform af Rigets Apotekervæsen og civile Medicinalvæsen. *J. B. H.*

Holmboe, Thorolf, norsk Maler, er født 10. Maj 1866 i Helgeland (Nordland). 1884 tog han Artium, blev 1886 Reserveofficer og er siden 1897 Kaptajn i Landstormen. 1886 begyndte han sine Studier i Malerkunsten hos Prof. H. Gude i Berlin og fortsatte dem senere under Cormon's Vejledning i Paris. Sine første Billeder udstillede han paa Høstudstillingen i Christiania 1887. Siden 1895 har han været Medlem af norske bildende Kunstneres repræsentative Komité og blev s. A. indvalgt i Hovedkomiteen for Norge's Deltagelse i Paris-Udstillingen 1900. H. har foretaget flere Rejser rundt om i Europa, senest 1898 i Italien og Frankrig. Nordland's storartede Kystnatur med dets ejendommelige Fugleliv har H. i sine mange Billeder og Illustrationer derfra gengivet med Fantasi og poetisk Forstaaelse, om end de forskellige Retninger i den moderne Kunst, som delvis have paavirket ham, have gjort hans Fremstilling noget ujævn. I sine mangfoldige Tegninger til Bogomslag, Titelvignetter og Vævmønstre er han stærkt paavirket af den moderne stiliserende Retning. Af hans Illustrationsværker ere hans Tegninger til »Petter Dass: Nordland's Trompet« [Chra. 1892], »Norske Digte« [Chra. 1894] og »Sjøfugl« (med Tekst af Kunstneren) [Bergen 1896] de mest bekendte. I det norske Nationalgaleri er han repræsenteret ved 2 Billeder, »I Skærgaarden« og den vakre Pastel til Vilh. Krag's Digt »Der skreg en Fugl« — begge fra 1894. *Fr. O.*

Holme, Herred, Mandal's Fogderi, Lister og Mandal Amt, (1891) 1,418 Indb., er et Indlandsherred liggende paa begge Sider af Mandalselvens nedre Del. Det gennemskæres omtrent efter Midten i sin hele Længde af den flade, frugtbare og veldyrkede Mandal, hvori Elven af samme Navn med ujævn Hastighed rinder i bugtet Løb ud mod Havet. Elvens Hastighed er størst i den nordlige Del, den danner her Nødingfos og Hougefos, længere nede flyder den rolig og er farbar for Baade. Øverst i Bygden skiller en lav, skovbevokset Aas, Dannefjældet, Dal og Elv fra hinanden, den første gaar mod Nord, den anden mod Nordøst. Terrainet 0. f. Mandalselven er et i høj Grad kuperet Højlandskab med lave i Reglen skovbevoksede Aase, adskilte ved Dalfører, Myre og Vande; kun Rulleheia paa Grænsen hæver sig til 248 M. Kun enkelte Heigaarde findes i dette Strøg. Fjældpartiet paa Vestsiden af Dalen er højere og mere samlet, af Toppe kunne mærkes Klepsadlerne og Haalandsheia, mellemhvilke en aaben Dalsænkning med god Jord og derfor godt bebygget, ligesom der i det hele paa denne Side findes mere dyrkbar Mark og flere Heigaarde; derimod ere Fjældene her nøgne og blottede for Skov. Herredet danner eet Sogn, Holme Hovedsogn; Gaardene ere til Dels meget udstykkede, nævnes kunne: Holmegaard, tidligere adelig Sædegaard og Lagmandsgaard, Fuskeland, Holmesland, Langeland, Storeland, Nøding og Valand; af industrielle Anlæg findes en Del Sav- og Møllebrug. Agerbrug og Skovdrift er Hovedernæringen, Vandene ere fiskerige, og i Elven drives et betydeligt Laksefiskeri. Hovedvej fra Mandal gaar langs Elvens højre Bred, i den søndre Del af H. gaar den vestlandske Hovedvej fra Søgne til Mandal, begge Veje ere forbundne ved en rodelagt Vej, som fra Øst mod Vest gaar forbi Røiseland. En Flerhed af gamle Gravhøje og andre Oldtidsminder tyde paa en tidlig Bebyggelse. Herredets Areal er 113 □Km., hvoraf 5 □Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Holme Bjærge (ell. Skaade Bakker), ved Nørrejylland's Østkyst, ca. 7 Km. S. f. Aarhus, Aarhus Amt, Ning Herred, Holme Sogn, et langagtigt Bakkeparti, der strækker sig fra Øst til Vest, og fra hvis højeste Punkt Jelshøj (128 M.) der er en vid Udsigt ud over Havet over til Samsø og Fyn. Bakkepartiet hæver sig temmelig brat over det omliggende Land. *H. W.*

Holme Cultram [ho!ʉmkə'ltrəm], By i Nordengland, Grevskab Cumberland, ved Waver's Udløb i Solway Firth, har en gammel Klosterkirke og (1891) 4,600 Indb. *C. A.*

Holmedal's Herred, indre, Sønd- og Nordfjord's Fogderi, Nordre Bergenhus Amt, (1891) 3,690 Indb., danner en direkte Fortsættelse af ytre H. H. (se nedenf.) paa begge Sider af Dalsfjorden og det fra denne opgaaende Dalføre. Fjældet udgør en Del af det fra den mægtige Justedalsbræ mod Vest mellem Sognefjord og Nordfjord udgaaende

Parti og deles ved Hoveddalen i to fra hinanden skilte Afsnit af nogenlunde lige Højde. Det nordre er i sin østre Del forholdsvis smalt, men frembyder en samlet Masse, som med stejle Sider styrter sig ned i Dalen, kun faa og smaa Bække løbe ned ad Fjældet, her kulminerende i Kvandalsfjæld (1,013 M.). Længere Vest falder Fjældet stærkt af mod et betydelig lavere Parti, gennemskaaret af flere betydelige Dalfører, Skildbreiddalen, Aase dalen og Bøgstaddalen, samtlige gaaende mod Syd og Vest, den sidste ud i Dalsfjorden. Over disse Dale stiger Terrainet atter, først svagt skraanende, men siden saa meget stejlere op til Kvamshesten's skarpe Kam (1,239 M.). Fjældet paa Sydsiden af Hoveddalen danner ogsaa en sammenhængende Masse, kun afbrudt af den i Øst gaaende Eldalsdal og den længere Vest ved Sande Kirke udmundende Aarebergdal; endnu længere Vest er Sygnedalen af Betydning. De højeste Toppe paa denne Side ligge ned mod Grænsen som Skarfjæld (1,340 M.), Høgenipa, Snehei (1,139 M.) m. fl. Dalsfjorden er i H. H. 5 Km. lang og i den ydre Del indtil Svesund 0,6 Km. bred; dette Sund er kun 78 M. bredt, men indenfor udvider Fjorden sig til et indre Bassin, i hvis Bund, Osbogen kaldet, Gaulaelven falder ud. Denne Elv, som danner Hoveddalen, har sit Udspring paa Fjældene over mod Balestrand i Sogn, løber gennem det lille Holmevand ind i Viksdalen og derpaa gennem dennes Forlængelse, Eldalsdalen, ud i Viksvandet, den optager flere Tilløb og danner mange smaa Vande. Elvens Hovedretning er fra Øst mod Vest, og samme Retning beholder det 14 Km. lange Viksvand, hvorfra den i et meget bugtet Løb først gaar mod Sydvest indtil Sande Kirke og derfra mod Nordvest ud i Fjorden. Den er en meget strid Elv med højst foranderlig Bredde, den har et betydeligt Fald, og Fossenes Antal er stort; straks neden for Viksvandet har man Eikelandsfossen, saa Fosfossen, neden for Kirken Sandefossen og nede ved Mundingen den ca. 15 M. høje Os foss. De mange Tilløb ere i Reglen ubetydelige, naar undtages den i Viksvandet's østre Ende ved Viks Kirke faldende Haukedalselv, Afløb for Haukedalsvandet, hvoraf en Del falder i H. H. Jordbunden er god, men grund, Agerbruget hindres derhos af det yderst fugtige Klima, hvorfor ogsaa Fædriften, især i de øvre Bygder, er af Vigtighed. Skov af Fyr, Gran og Løvtræer klæder de fleste Fjældsider op til 600 M. o. IL, paa enkelte Steder forekommer endnu Kg. Bebyggelsen er tættest i Bøgstaddalen paa Nordsiden af Dalsfjorden, derpaa omkring Sande Kirke, for øvrigt temmelig jævnt fordelt i Gauldalen og de fra samme opgaaende større Dalfører. I Herredets 3 Sogne Sande (indre Holmedal) Hovedsogn i Midten, Bøgstad Anneks vestligst og Vik Anneks med det paa en Holm i Viksvandet liggende Hæstad Kapel østligst, kunne nævnes følgende større Gaarde: Sande og Aareberg i Sande, Osen, gammelt Høvdingesæde og senere adelig Sædegaard, Kvamme og Kaarstad i Bøgstad samt Vik, Næs og Hæstad i Vik. Hovedvej fra Vadheim ved Sognefjorden til Førde kommer ind i H. H. Syd fra, gaar Nord over gennem Aarebergdalen til Sande Kirke, fortsætter først i Vest og saa i Nord gennem Skildbreiddalen og langs Vestsiden af det paa Nordgrænsen liggende Langelandsvand. Fra denne Vej fører atter Hovedvej langs Gaula til Sveen ved Dalsfjorden og Øst over til Horsevik paa Viksvandet's Sydside, hvorfra den fortsætter som Bygdevej langs Viksvandet og Eldalsdalen til Mjeld, hvorfra Ridevej gennem Sværeskaret fører over til Fjærland i Sogn. Den sidste Vej staar rundt Viksvandet's Østende i Forbindelse med Vejen til Haukedalsvandet. Regulær Dampskibsfart paa Dalsfjorden underholdes af Amtets Dampskibe med Anløbssted ved Sveen, hvor et godt Hotel. Herredets Areal er 560,7 □Km., hvoraf 36,2 □Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Holmedal's Herred, ytre, Sønd- og Nordfjord's Fogderi, Nordre Bergenhus Amt, (1891) 3,811 Indb., gennemskæres af den fra Vest mod Øst indgaaende Dalsfjord, saaledes at omtr. 1/4 Part falder N. f. og 3/4 Parter S. f. Fjorden. Det nordre Afsnit er en Del af det Højfjældsparti, som ligger mellem Dalsfjorden og Førdefjorden, og falder med bratte Fjældvægge ned i Dalsfjorden fra en Højde af 630—780 M., kun afbrudt ved enkelte lodret paa samme gaaende mindre Dalfører, over hvilke rage de enkelte mere markerede Toppe. Vestligst har man Fagerdalen mellem Dokka og Saata, inden for denne Vagestaddalen, der kommer fra en Række Smaavande paa Nordgrænsen, gaar først mod Vest og derpaa mod Syd under Hetteberget's vestre Ende ud i Fjorden. Under dette i Fjorden paa en Strækning af 7 Km. lodret nedstyrtende Fjælds østre Ende, bekendt under Navn af Dalshesten, munder Fossedalen ud og længst Øst Kvandalen, hvis Kildesøer ligge paa Nordgrænsen under Bleia (1,315 M.). Dalsfjorden, som i en Strækning af 12 Km. falder i dette Herred, er i sin vestlige Del 3,5 Km. bred; her afsætter den Sydøst over den omtrent 4 Km. lange og lige saa brede Gjølangerfjord, smalner saa af indtil 1 Km. og sender i sydlig Retning den 6,5 Km. lange, smalle og krogede Flækkefjord. Fjældet paa Sydsiden er en Fortsættelse af Naboherredet Indre H. H.'s Fjældmasse med mod Vest stedse aftagende Højde; det er stærkt udstykket ved større og mindre Dale og Vande uden fremtrædende Toppe. Af større Dalfører munder den brede, velbebyggede Dalsdal ud i Fjorden i Herredets østlige Del ved Dale Kirke, den gennem den løbende Elv har sit Udspring fra nogle Smaavande paa Østgrænsen, løber først i Vest ud i Myklebustvandet under Navn af Vasdalselven, bøjer saa i Nordvest og antager Navnet Dalselven. Længere Syd gaar en med Vasdalen jævnløbende Dal, Guddalen, som munder ud i Flækkefjorden's Bund; Elven kommer fra Nykvand straks uden for Østgrænsen, gaar under Kvangrøfjæld (919 M.) først i Nordvest, danner ved Guddal Kirke Baugevand, bøjer saa af i Sydvest, indtil den løber ud i det store Hoflandsdalsvand, hvorfra den atter tager mod Nordvest og løber ud i Flækkefjorden gennem en Række Vande, af hvilke de forenede Hoflands og Bredevande ere de største. Elven danner flere betydelige Fossefald, Harefossen og Trollefosser,. Ogsaa 0. f. Gjølangerfjorden ér en bred Forsænkning mellem Fjældene, i hvis Bund de betydelige Fugle Vand og Tyssedal's Vand ligge; disse

have Afløb til Gjølangerfjorden, livorimod selve Tyssedalen gaar ret i Nord fra en Bugt af Vandet og over til Dalsfjorden. S. f. Guddalen og Tyssedalen hæver Fjældet sig over mod Sydgrænsen, især i den østlige Del, til en noget større Højde, her ligger Skaarehei (734 M.) og S. f. Fuglevand Klibberen (540 M.). Jordbunden er god, men grund. Af Skov findes i den sydlige Del ikke saa ubetydelige Partier baade Naaleskov og Løvskov, medens Nordsiden af Dalsfjorden kun er bevokset med Løvskov. Bebyggelsen er som vanlig knyttet til Fjordenes Strande og de større Dalfører, i de mindre og op paa Fjældet ligger en Mængde Sætere. Herredet har 3 Sogne, Dale Hovedsogn, Holmedal Anneks i den vestre Del med Kirke paa Dalsfjorden's Nordside i Fagerdalen og Guddal Anneks. Af større Gaarde ligge Dale, Bjørgvin, Sletteland og Haaland i Dale, Holmedal, tidligere Præstegaard, Rivedal, Vik og Lone i Holmedal, Bjordal og Engen i Guddal. Industrien er repræsenteret ved 2 Teglværker og 3 Savbrug. Rodelagt Bygdevej fører fra Lervik ved Sognefjorden ind i Guddalen, gaar langs Bredvandets vestre Bred, derfra over et Skar til Dale ved Dalsfjorden, fra Bredvandet fortsættes Vejen Nord over til Flække ved Flækkefjorden og Syd over langs Vandets østre Bred Øst over Guddal til Hoflandsdalsvandetsvestre Ende. Paa Dalsfjorden underholder Amtet en fast Route med flere Anløbssteder. Herredets Areal er $505_{,4}$ • Km., hvoraf $28_{,7}$ • Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Holmegaard, Hovedgaard i Hammer Herred, 7 Km. N. 0. f. Næstved, nævnes i Slutn. af 14. Aarh. Hele det følgende Aarhundrede ejedes den af Slægten Griis, men synes derefter at have været delt mellem Medlemmer af denne Slægt og af Slægten Daa; 1625 blev den samlet af Admiral Claus Daa. 1662 afstodes den til Frederik III mod Ilevringholm i Jylland, og 1670 skødede Christian V H. til Otto Krabbe, den senere Stiftsbefalingsmand paa Sjælland, der udvidede Godset meget betydelig. 1800 købte Grev Chr. Conrad S. Danneskjold-Samsøe H., og den ejes nu (1898) af hans Sønnesøn, Hofjægermester, Grev Ernst Danneskjold-Samsøe. — Hovedbygningen, der er opført 1635 af Claus Daa, bruges nu som Forpagterbolig; den er bygget af Bindingsværk paa et højt Fundament af utilhugne Kampesten; den bestaar af 3 Fløje, omgivne af Grave; Hovedfløjen er i 2 Stokværk, hvoraf det øverste springer frem over det nederste; Bjælkelaget bæres af smaa Knægte. Gaarden har dybe Kældere, flere Karnapper og Valmtag. Træbro paa Kampestensbuer over Graven. — H.'s Glasværk er anlagt 1825 af Enkegrevinde Danneskjold-Samsøe; det beskæftiger ca. 250 Arbejdere og producerer aarlig ca. 425,000 Kg. Glas. *B. L.*

Holme Kloster se Brahetrolleborg.

Holmen. Medens Orlogsværftet i gamle Dage laa paa Bremerholm (s. d.), begyndte man allerede i Slutningen af Christian IV's Regering et Anlæg N. f. Amager langs Grunden Revsalinien (Refshalen), hvor der efterhaanden ved Opfyldning indvandtes et stort Landomraade til Brug for Flaaden; dette Anlæg, der toges i Brug 1686, benævnedes Nyholm; det udvidedes efterhaanden og forsynedes med fornødne Bedinger, Værksteder, Magasiner o. a. Indtil 1859 eksisterede begge disse Værfter, men da nedlagdes Gammelholm, og hele Værftets Virksomhed henlagdes til Nyholm eller — som det nu benævnes — Orlogsværftet. I Spidsen for Virksomheden stod H.'s Chef; senere betegnedes han som H.'s Overekvipagemester og nu endelig med Titelen »Chef for Orlogsværftet« (se i øvrigt Orlogsværftet). *C. L. W.*

Holmen (ell. Holmenshavn) kaldtes i 18. Aarh. en Handelsplads paa Island ved det nuværende Reykjavik; Handelshusene laa dengang paa en 0 (Effersø) uden for Reykjavik's Red, men Byen Reykjavik eksisterede dengang endnu ikke. *Th. Th.*

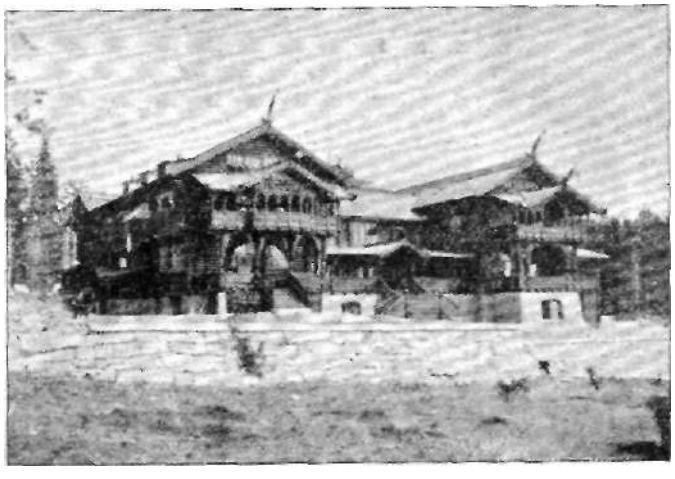
Holmenkollen, 323 M. o. H., en lavere Afsats af den i Christianiadalen 0. f. Bogstadvandet og N. V. f. Byen liggende skovbevoksede Voksenaas (482 M.). Paa Kollen er opført et helt Kompleks af Bygninger med Sportsstue, Turist-

Holmenkollen's Sanatorium.

hotel, Restauration og Sanatorium. Initiativet til Anlæg af dette Udfartssted blev taget af Vejdirektør H. H. Krag (s. d.), som sammen med Borgemester Rygh og Dr. I. C. Holm 1887 fik dannet »Holmen-Voksenkol-Selskabet«, der indkøbte Skoven og Terrainet og dels med Bidrag af Christiania Sparebank og Brændevinssamlag, dels ved Midler, indsamlede blandt Christiania Ungdom, fik anlagt den kostbare Vejforbindelse Christiania—Holmen-Voksenkollen—Frognersæteren, medens Dr. Holm fik dannet et andet Interessentskab for Opførelse af »H.'s Turisthotel og Sanatorium«. Det 1888 efter Tegninger af Arkitekt H. Munthe opførte Turisthotel brændte Vinteren 1895, hvorefter den ny Hotelbygning (se Fig.) efter Tegninger af Arkitekt O. Sverre opførtes som et Mønster paa norsk Træbygnings-

kunst, i alle Maader udstyret med gennemfort Smag og Stil. Sanatoriebygningen, der ligger lidt højere oppe i Skoven, opførtes ligesom Sportsstuen, Midtstuen og Direktørboligen i Aarene 1890—95. Da Holmen-Voksenkol-Selskabet ved sine Vejanlæg og Opførelsen af »Pejsestuen« havde

Turisthotellet (Holmenkollen).

løst sin Opgave, overdrog det 1894 disse sine Ejendomme til Christiania's Kommune for at indlemmes i dennes Ejendomskompleks Frognersæteren (s. d.).

H. er allerede viden kendt for sin smukke Udsigt og meget stærkt besøgt til alle Aarstider. Besøget af Hovedstadens egen Befolkning paa alle Alderstrin er steget yderligere, efter at det i Decbr.

Holmens Kirke.

1897 koncessionerede Aktieselskab, »Holmenkolbanen«, i Sommeren 1898 har aabnet den elektriske Jærnbane (Længde 6,50 Km., Maksimalstigning 1 : 25, kostende 800,000 Kr.) fra Majorstuen (Endepunkt for Byens elektriske Sporvej) til H. Lige ved H. er en Myr opdæmmet til et lidet Vand, »Besserudtjernet«, paa hvis nordre Side »Pejsestuen« ligger; paa vestre Side foregaar i Februar hvert Aar det bekendte Skirend. H. Anlægget har givet Anledning til Opførelsen af en Mængde Villaer baade langs den elektriske Bane, i den skovbevoksede Fjældskraaning op til H. og langs den herfra forbi Hotellet »Wilhelmshøj« til Frognersæteren førende Vej. Noget N. f. H. er paa selve Voksenkollen under Opførelse Dr. Holm's ny Sanatorium. Her er ogsaa af Staten købt Plads til et nyt astronomisk Observatorium.

y. F. W. H.

Holmens faste Stok se Faste Stok.

Holmens Kirke, der 5. Septbr. 1619 blev indviet til Brug for »alle dem, som betjene Hans Majestæts Flaade, Tøjhus, Bryggers, Bagers, Bødkerhus, Smedjen og Staldene«, hører til den store Række Bygninger, som skylde Christian IV deres Tilblivelse. Hvor Kirken rejstes, stod der fra ældre Tid et Hus, som Frederik II 1563 havde opført til Ankersmedje; det var dette Hus, som Christian IV indrettede til en Kirke. I denne Omstændighed maa Grunden utvivlsomt søges til, at Kirken ikke er orienteret paa vanlig Vis, men ligger i Retningen Nordøst—Sydvest, med Koret i Sydvest. Ogsaa var denne ældste Kirkebygning af forholdsvis beskedne Dimensioner. Den bestod kun af Skib med Kor og et Spir ved den nordøstre Ende; den var endvidere en Del lavere end den nuværende Bygning og ligeledes kortere, idet den ikke, som nu, mod Sydvest naaede ud til Kanalen, men var adskilt herfra ved en to Stokværk høj Bygning. Om dens oprindelige Indre foreligge ikke mange Vidnesbyrd.

Der hengik dog ikke lang Tid, før Kirken viste sig for lille til at rumme den stedse voksende Menighed, og i Aarene 1639—41 lod Christian IV den betydelig udvide. Den forannævnte toetages Bygning, hvori der gennem en Aarrække havde været Møntværksted og Bolig for Smedemesteren og senere Navigationsskole og Toldbod, medindroges i Kirken, saaledes at dens snørklede Gavl ud mod Kanalen i det væsentlige bibeholdtes; her indrettedes Koret. Da Bygningen var højere end den oprindelige Kirke, bleve dennes Mure øgede, saaledes at Kirkens Tag kom i Flugt med Taget

paa det toetages Hus. Samtidig tilføjedes de to Korsfløje, og Spiret flyttedes hen over Korsskæringen. Fløjene bleve byggede af gule Flensborg-Sten, som ved den Tid først begyndte at komme i Anvendelse; da Langhuset imidlertid var opført af røde Teglsten, blev hele Kirken pudset og malet gul, for at Forskelligheden i Materialet saaledes kunde skjules. Til Minde om Byggearbejderne anbragtes paa den nordre Korsfløjs Gavlmur, hvor Hovedindgangen tidligere var, Aarstallet 1641 og Bogstaverne *RFP* (Christian IV's Valgsprog: *regna firmat pietas*). Samtidig fik Kirken sit fladbuede Stukloft, sine første to Rader Pulpiturer og Stolestader.

Den Skikkelse, hvori Kirken saaledes kom til at fremtræde, har den i Hovedsagen bevaret til vor Tid, idet den har haft det Held at blive skaanet baade under Byens forskellige Ildebrande og under dens Bombardementer. Den er, som anført, en Korskirke i Renaissancestil, 51 M. lang og 16 M. høj til Tagryggen, med et ottekantet, gennembrudt Spir over Korset. Til Korets søndre Side tilføjedes 1704—05 det anselige og lyse Ligkapel langs Kanalen, udvendig rødmalet, med graa Pilastre og Gesims, i italiensk Stil. Omtr. 1737, samt 1752 — 53 og 1756 underkastedes Kirken større Reparationer, ved hvilke Lejligheder bl. a. Kirkens Mure bleve malede røde og ny Pulpiturer opsattes i Stedet for de ældre brøstfældige. 1828—29 foregik atter en Reparation (formentlig da bleve Kirkens Mure graamalede). Endelig fandt en gennemgribende Restauration Sted i Aarene 1871—73 under Ledelse af Stadsarkitekt Prof. L. P. Fenger. Ved Kirkens Ydre skete der da bl. a. følgende Forandringer. Murene maledes røde; en ny, større Skriftestol tilbyggedes ved Korets nordre Side (med Benyttelse af en Del Materiale fra den ældre Kirkegaardsmur, der hist og her og navnlig ved Døraabningerne var prydet med Sandstensarbejder); Hovedindgangen til Kirken flyttedes hen ved dennes Nordøstgavl, hvor der anbragtes den gamle, vestlige Hovedportal fra Roskilde Domkirke, »Kongeporten« kaldet, fra Aaret 1635. Endelig opsattes i Stedet for den ovennævnte gamle Kirkegaardsmur et Jærngitter, og foran den saakaldte Korsurtegaard (mellem den ny Skriftestol og den nordre Korsarm) stilledes tre smukke Jærngitterporte fra Frederik V's Tid. Indvendig skiftede Kirken ogsaa Udseende paa flere Punkter. De tidligere lukkede Pulpiturer borttoges og erstattedes af et aabent Galeri, hvilende paa smalle Jærnpiller; kun for Enden af begge Korsfløjene anbragtes to Pulpiturer over hinanden. Lige over for Prædikestolen opsattes en ny Kongestol, hvortil Adgangen sker ad en Vindeltrappe, der fører fra en Forhal i Korsurtegaarden op gennem en lille Taarnudbygning. Kirkens Vægge maledes med en lys, graa Farve.

Kirkens Indre virker særdeles smukt og stemningsfuldt. Rigeligt Lys falder gennem de høje, slanke Vinduer ind paa det kostbare Inventarium, og de mange Epitafier bryde Vægfladernes Ensformighed. Altertavlen, paa hvis Bagside er malet en længere Indskrift om Kirkens ældste Historie, er et udmærket Snitværksarbejde fra 1661, med Scener af Bibelhistorien; den er efter Sigende forfærdiget af den bekendte Billedskærer Abel Schrøder fra Næstved, der ogsaa skal have skaaret Prædikestolen (1662). I Koret, som er adskilt fra Skibet ved 35 Messingpiller (med Givernes Navne og Aarstallet 1668), findes Epitafier og Monumenter bl. a. over Viceadmiral Jørgen Bjørnsen, død 1683, og Hustru, Viceadmiral Iver Hoppe, død 1693, Etatsraadinde Elisabeth Hoppe, død 1773 (af Wiedewelt), Cecilia Falsen, født Høyer, død 1816 (af Thorvaldsen med dennes bekendte Gruppe »Natten«), Provst Niels Spend, død 1664, Borgemester Jakob Madsen, død 1653, og Biskop Balt. Münter, død 1867. Paa Skibets søndre Væg hænger et prægtigt Krucifiks, der utvivlsomt har hørt til et ved Tøjhusets Brand 1647 ødelagt Monument, som Christian IV havde ladet forfærdige til Anbringelse over sin Grav i Roskilde Domkirke. I den søndre Korsarm hænger et Maleri af A. Dorph: »Christus velsigner Børnene« [1877]; foran det staar Døbefonten af Sandsten (skænket til Kirken 1873). I denne Fløj findes ogsaa Gravstedet for Proviantskriver Hans Hansen Osten og Hustru Abel Katrine v. d. Wisch, død 1676 (Abel-Katrine-Bodernes Stifterinde). Af Kirkens hellige Kar maa nævnes tre Kalke, den ældste fra 1618, to Alterkander af Sølv, fra 1694 og 1717, et Daabsfad af Sølv med C. 4 og 1646, samt to smukke Pengetavler; den ene af disse, anskaffet af Kapellanen Jens Lund, død 1710, er af Skildpadde og Sølv; paa Bagsiden er indgraveret et Billede af Kirkens daværende Udseende. Nyt Orgel.

I Ligkapellets østre Ende er Niels Juel's Grav med det prægtige Marmormindesmærke, hvorpaa i Basrelief ses hans vigtigste Sejrvindinger; i Indelukket foran det staa 4 Kister med Ligene af Niels Juel, hans Hustru Margrethe Ulfeldt, hans Søn Knud Juel og Gregers Juel (død 1731). I Kapellet findes endvidere Monumenter bl. a. over Biskop Peder Hersleb, død 1757, Etatsraad G. Kloumann, død 1752, med Hustru, et pragtfuldt Monument over Geheimeraad Niels Benzon til Vaargaard, død 1708, og Hustru (foran 2 Marmorkister med deres Lig), samt over Peder Tordenskjold (foran Marmorsarkofagen). — Den forrige Kirkegaard uden om Kirken er 1877 omdannet til et Haveanlæg. I Korsurtegaarden staar Pl. V. Bissen's Bronzestatue af Tordenskjold. (Litt.: Fr. Thaarup, »Holmens Kirke«; »Tidsskr. f. Kunstindustri«, 1890). *C. Ngd.*

Holmer, Valdemar, bekendt dansk Kirurg, født i Kjøbenhavn 5. Septbr. 1833, død smst. 8. Juli 1884, blev Student 1851, cand. med. 1859. Oprindelig ikke forberedt paa at gaa den kirurgiske Vej indtraadte han som Militærlæge ved Husarregimentet, med hvilket han deltog i Krigen 1864. Ved Siden af sin Militærlægevirksomhed kastede han sig over den i Danmark dengang ny Undersøgelse med Strubespejl. Da Reservekirurgposten paa Kommunehospitalets I. Afdeling blev ledig (under Withusen), søgte H. Pladsen og overtog Aaret efter ved Withusen's Sygdom Konstitution som Overkirurg, og da Withusen trak sig tilbage 1868, blev H, ansat som Overkirurg trods Medansøgning af de ældre og som Kirurger mere forberedte Kollegaer Plum og Studsgaard. Men H. vidste ved en utrættelig Energi og Paapasselighed at fylde den Plads, han saaledes næsten ved Tilfældets Magt var kommen ind i. Og den Periode, som han nu oplevede, satte ham i Stand til at hævde Stillingen paa en ualmindelig fremragende

Maade. Thi kort efter hans Ansættelse spredte Lister's Opdagelse sig over Verden, og H. viste her straks, at han havde Forstaaelsen af det nys Betydning. Samtidig med Saxtorph indførte H. 1870 den udviklede Lister-Forbinding i Danmark, og da han under dens Dække turde gaa frejdigere frem med den operative Behandling, end man var vant til, naaede han for en lang Aarrække at blive den i eminent Grad søgte og ledende Kirurg i Danmark. — Ogsaa paa et andet Omraade fik han en stor Betydning, nemlig som en af Organisatorerne af Foreningen »Det røde Kors« og ved sin i samme Retning gaaende Virksomhed for Udviklingen af en forbedret Sygepleje paa Kommunehospitalet. At han ved Siden heraf virkede som Medorganisator af »Selskabet for vanføre«, viser ogsaa hans Evne til at gribe og sætte i Gang ny Ting paa det humant videnskabelige Omraade. Tillige var han ansat som Docent i Kirurgi, Medlem af Sundhedskollegiet, spillede en Rolle i Medicinsk Selskab og var en Tid Medbestyrer af det Classen'ske Litteraturselskab. Hans litterære Virksomhed var nærmest refererende de Erfaringer, han gjorde paa de ny operative Omraader, der saa hurtig udviklede sig i de Aar, han virkede. Men medens hans Arbejder saaledes fik en stor øjeblikkelig Værdi for hans samtidige Kollegaer, saa har han i Grunden ikke efterladt noget videnskabeligt Arbejde, der har haft grundlæggende Betydning, eller som har været citeret som givende noget væsentligt Stød til en Metodes Fremskridt. Sin Betydning havde han ved sin daglige Virksomhed paa Kommunehospitalet, og der har man hædret hans Minde ved en Bronzebuste i Centralgaarden. Hans anstrengte Liv i Forbindelse med en i hans Virksomhed paaført Infektion medførte den Sygdom, der endte hans Liv. *E. A. T.*

Holmes [ho!ᵘmz], Alfred, født 9. Novbr. 1837 i London, død 4. Marts 1876 i Paris, og Henry, født 7. Novbr. 1839 i London, engelske Violinvirtuoser, uddannedes under Faderens Vejledning og gjorde store Koncertrejser til Bruxelles, Tyskland og Wien (1856—57), Kjøbenhavn (1860), Amsterdam (1861), Stockholm (1862—63) samt Paris (1864). Her bosatte Alfred sig, dannede et Kvartetselskab og komponerede Ouverturer, Symfonier og en Opera. Henry besøgte paa ny Kjøbenhavn og Stockholm (1865 og 1870) og bosatte sig endelig i London, hvor han nyder høj Anseelse som Solist og Kvartetspiller. Han har komponeret 4 Symfonier, Ouverturer, Kvintetter, Kantater og Sange samt udgivet ældre Violinsonater. 5. *L.*

Holmes [eng. ho!ᵘmz; fr. ålmæ's], Augusta Mary Anne, fransk Pianist- og Komponistinde, er født i Paris af irske Forældre 16. Decbr. 1847 og blev 1879 naturaliseret i Frankrig. 1873 fik hun opført en Salme i *Société philharmonique*, Aaret efter paa Châtelet-Teateret en Opera, »Hero og Leander«, hvortil hun selv havde skrevet baade Tekst og Musik; men derefter søgte hun videre Uddannelse hos César Franck og udfoldede fra nu af en rig Kompositionsvirksomhed, der bl. a. omfatter 3 Symfonier, Sange og hendes Hovedværk, »Patrie«, *Ode triomphale* for Kor og Orkester, der blev prisbelønnet og opførtes 1889 i *Palais de l'Industrie*. *S. L.*

Holmes [ho!ᵘmz], Oliver Wendell, amerikansk Forfatter, født 29. Aug. 1809 i Cambridge, Massachusetts, død i Boston 1894. Han blev Student fra Harvard 1829, studerede først Jura, derefter Medicin og rejste 1832 til Paris og Edinburgh for at fuldende sine kliniske Studier. 1839 blev han Professor i Anatomi og Fysiologi ved *Dartmouth College*; denne Stilling opgav han for at leve i Boston som praktiserende Læge, men modtog dog 1847 det samme Professorat ved Harvard, hvilken Stilling han beklædte til 1882. Hans Fagskrifter udkom samlede 1883 som: »Medical Essays«. Allerede tidlig gjorde han Lykke ved sine Digte, af hvilke der efterhaanden kom flere Samlinger, som: »Urania« [1846]; »Astraea« [1850]; »Songs in many Keys« [1861]; »Songs of many Seasons« [1874]; »The Iron Gate and other Poems« [1880]; »Before the Curfew« [1888]. En stor Mængde af H.'s Digte ere Lejlighedsdigte og vise ham som en Mester i at gribe den øjeblikkelige Stemning; en af Samlingerne bærer ogsaa det betegnende Navn »Rhymes of an Hour«. Som Repræsentanter for de forskellige Sider i H.'s Digte kunne nævnes de patriotiske: »Old Ironsides« og »Lexington«, de alvorlige, filosofiske, »The Chambered Nautilus«, »The Last Leaf«, og den ypperlige komiske Fortælling »The One Hoss Shay«. Af Romaner skrev H. »Elsie Venner« [1861]; »The Guardian Angel« [1868]; »A Mortal Antipathy« [1885]; men de staa ikke synderlig højt. Videst naaede H. dog, da han skabte sig en egen Form i de saakaldte Breakfast Table Serier: »The Autocrat of the Breakfast Table« [1857]; »The Professor of the Breakfast Table« [1860]; »The Poet of the Breakfast Table« [1873] samt »The New Portfolio« [1885] og »Over the Teacups« [1890]. I disse Bøger behandler han i feuilletonagtig, springende Form alle Slags Emner, snart godmodigt, vittigt og satirisk, snart mildt sentimentalt, ikke just dybtgaaende, men elskværdigt og underholdende. Af H.'s øvrige Værker kunne nævnes; »Soundings from the Atlantic« [1864]; »Mechanism in Thought and Morals« [1870]; »John Lothrop Motley« [1878]; »Pages from an old Volume of Life« [1883]; »Life of R. W. Emerson« [1884]; »Our Hundred Days in Europe« [1887]; »Dorothy Quincy« [1892]. En samlet Udgave af H.'s Værker udkom i Boston i 6 Bd. 1880; en revideret Udgave smst. i 13 Bd., 1892; Digtene ere oftere udgivne for sig, sidst i Edinburgh 1892. (*Litt.*: Biografier ere skrevne af: Walter S. Kennedy [Boston 1883] og Emma E. Brown [1884]). *T. L.*

Holmestrand, Købstad i Jarlsberg og Larvik's Amt, (1891) 2,356 Indb., smukt beliggende under en brat Aas ved Mundingen af Sandebugten. Udskibningssted for Trælast allerede i 16. Aarh. blev den senere Ladeplads under Tønsberg, fik 1671 sin egen Kirke, men Handelsrettighederne vare fremdeles indskrænkede, indtil Byen 1745 blev Købstad. Byen driver fremdeles Udskibning af Trælast og Skibsrederi, den har en kommunal Skole, den saakaldte »Tordenskjold'ske«, Post og Telegraf samt Station for den gennem Byen gaaende smalsporede Grevskabsbane. Paa Grund af sin smukke Beliggenhed er H. et meget søgt Badested med moderne Indretning. *J. F. W. H.*

Holmfirth [ho!ᵘmfəþ], By i Nordengland, Yorkshire, i Holme's Floddal, 9 Km. S. f. Huddersfield, med Uldvarefabrikation og (1891) 8,875 Indb. 1852

kom her ved Brud paa Bilberry-Reservoiret 81 Personer af Dage. *C. A.*

Holmgaard, det gamle nordiske Navn paa Byen Novgorod i Rusland med omgivende Land (Gardarige, s. d.). *A. M. D.*

Holmgang, hos de gamle Nordboer Tvekamp efter faste Regler og som retsligt Afgørelsesmiddel. De islandske Sagaer, der bringe en Mængde Oplysninger om disse Tvekampe, skelne undertiden mellem den strengere og farlige »H.« og den simplere »Enekamp« (*einvigi*); men de kunne ogsaa blandes. H. foregik, naar der var Lejlighed dertil, paa en Holm (f. Eks. Øksaa-Holmen ved det islandske Alting), ellers paa en udspændt Kappe og inden for et Hegn af Hasselstænger. Den udæskede havde Ret til at stille en anden Kæmper i sit Sted. Reglerne for Kampen bleve offentlig fremsagte før dens Begyndelse; sædvanligvis havde hver af Kæmperne tre Skjolde, der bares af særlige Skjoldsvende; den udæskede havde første Hug. Saa snart der var flydt Blod, regnedes Kampen for afgjort, og Sejrherren havde ikke Pligt til at kæmpe længere. Den overvundne maatte »løse sig af Holmen« med en forud aftalt Pen gesum (»Holmløsen«), sædvanlig tre Mark Sølv. Kampen drejede sig ofte om Jordejendom (undertiden dog om andre Retsspørgsmaal); for at vise sin Uegennytte kunde den udæskende sætte et Pengebeløb af samme Værdi som det omtvistede i Pant ved Kampens Begyndelse. Til andre Tider synes det at have været Skik, at den overvundnes Ejendom tilfaldt Sejrherren; og dette synes at være misbrugt af omstrejfende »Holmgangskæmper«, som drev et Slags Røveri ved at yppe Strid med Folk og udæske dem til H. Paa Island blev H. forbudt af Altinget 1006 efter Gunlaug's og Skald-Hravn's Tvekamp; i Norge skal et lignende Forbud være givet ca. 1012. Uden for Sagalitteraturen haves Efterretninger om H. hos Svenskerne i Vikingetiden og i ikke faa af Sakse's danske Sagnoverleveringer (Frode-Loven, Bjarke og Agnar, Koll og Ørvendil). *A. O.*

Holmgren, August Emil, svensk Zoolog, er født i Ostergotland 10. Novbr. 1829, blev 1850 Student ved Upsala-Universitet, assisterede 1855—56 ved Ordningen af Rigsmuseets entomologiske Samlinger og blev 1871 Lektor i Naturhistorie ved Skovinstituttet. 1880 knyttedes han til Landbrugsakademiet som entomologisk Konsulent, og i denne Stilling fik han rig Lejlighed til at gøre Iagttagelser og Studier over de skadelige Insekters Biologi. Hans zoologiske Undersøgelser gjaldt navnlig Hvepsernes og Fluernes artsrige Afdelinger, og hans betydeligste Arbejder behandle disse Insekter, dels i en Række Monografier, dels i det større Værk *Ichneumonologia suecica* [1864]. Af populære Afhandlinger om de samme Emner har han udgivet flere, saaledes: »Om åkerns vanligaste skadeinsekter« [1873] og »Om skadeinsekter inomhus« [1879]. Paa andre Omraader af Naturvidenskaben har han skrevet: »Anvisning att igenkänna Sverige's vigtigare löfträd och löf buskar under deres blad- og blomlösa tillstånd« [1861], »Handbok i Zoologi« [Pattedyr og Fugle, 1865—71] og »Om småfoglarne« [1869], hvori han tager kraftig til Orde for Fuglebeskyttelsen. *J. C.*

Holmgren, Frithiof Alarik, svensk Fysiolog, ovenn.'s Broder, født i Vestra Ny, Linkopings Len, 22. Oktbr. 1831, død i Upsala 14. Aug. 1897. Efter at være undervist i Hjemmet kom han i 13 Aars Alderen paa Skolen i Vadstena, og efter dernæst at have gennemgaaet Gymnasiet i Linkoping blev han 1850 Student ved Upsala Universitet. Han begyndte straks paa Studiet af Medicinen, tog 1852 medico-filosofisk Eksamen, blev cand. med. 1857, lic. med. 1860 og tog endelig Doktorgraden i Medicin ved samme Universitet 1861 med en Afhandling »Om den hvita blodcellen«. Det var imidlertid ikke de sygelige Processer i den menneskelige Organisme, som fangede hans Interesse, men dens normale fysiologiske Virksomhed. Allerede tidlig som Skolegut og ung Student havde han med Iver og Lyst studeret den levende Natur. Snart ene, snart med sin ældre Broder, ovenn. A. E. H., strejfede han om i Mark og Skov, samlede Planter eller søgte at aflure Dyrelivet dets Hemmeligheder. Da han senere i Studiet kom i Berøring med Læren om de levende Væseners Bygning, med Anatomien og Histologien, følte han sig stærkt tiltrukken af disse Videnskaber og beskæftigede sig indgaaende med dem (hans Afhandling »Om den hvita blodcellen« er væsentlig af morfologisk Natur), men stadig stod dog for ham som det, han søgte, Studiet af selve de levende Væseners Livsytringer. Fuldstændig klar over sit Studiums Midler eller Maal var han imidlertid næppe i denne Periode, og det er ikke at undres over: Fysiologien befandt sig i dette Øjeblik i en Gæringstid. Den gamle overleverede Fysiologi med sin væsentlig iagttagende, morfologiske Metodik var paa mange Punkter standset op i Arbejdet og forstenet i naturfilosofiske Former. Den ny Fysiologi, som indledes ved den forsøgsmæssige, eksperimentelle, induktive Metodes Anvendelse i Studiet af Livsytringer, var netop i Færd med det første Rydningsarbejde i Tyskland og Frankrig, og selv om de Anskuelser, der laa til Grund for Kursforandringen, baade vare kendte og hævdede i den Kreds, hvor H. færdedes, saa var Opfattelsen af den Maade, hvorpaa Maalet skulde naas, endnu uklar. Da derfor H., s. A. som han havde taget sin Doktorgrad, fik et Stipendium »for at studere Fysiologi«, var det mere ledet af en dunkel Anelse, end fordi han var sit Maal bevidst, at han rejste til Ernst Brücke og Carl Ludwig i Wien og dermed kom op i et gærende og pulserende videnskabeligt Liv, hvor netop de Ideer, der skulde føre Fremtidens Fysiologi fra Sejr til Sejr, vare fuldt erkendte, og hvor den eksperimentelle Metode stadig blev anvendt i de nylig indrettede fysiologiske Laboratorier.

Saa gennemtrængt blev han af denne Forskningsmetodes Rigtighed, at da det, efter at han 1862 var vendt hjem, blev overdraget ham at undervise i Fysiologi ved Upsala Universitet, var hans første Bestræbelse at faa indrettet et fysiologisk Laboratorium, det første i Sverige. Allerede følgende Aar begav han sig paa sin anden Udenlandsrejse, paa hvilken han arbejdede hos Du Bois-Reymond i Berlin og atter hos Ludwig i Wien. Han kom tilbage 1864 og blev nu udnævnt til Professor i Fysiologi, det første Professorat af denne Art i Sverige. De Forhold, hvorunder han virkede, vare dog ingenlunde tilfredsstillende, men med et betydeligt personligt Initiativ og med stor Energi arbejdede H. paa at forbedre dem. 1867 fik han

et efter Datidens Fordringer ret vel indrettet Laboratorium og havde nogle Aar før sin Død den Glæde at kunne indvie et nyt og vel udstyret fysiologisk Institut i Upsala.

De første af H.'s videnskabelige Arbejder slutte sig nær til hans første Læreres Arbejdskreds. Saaledes hans Undersøgelser over Blodets Rolle ved Aandedrættet (»Ueber den Mechanismus des Gasaustausches bei der Respiration« [»Akad. d. Wissensch.«, Wien 1862]) og om de galvaniske Strømme i Musklerne. Senere samlede hans Arbejder sig om Øjets Fysiologi; han undersøgte de galvaniske Forhold i Nethinden under Lysets Indvirkning (»Ueber Retinaströme« [i »Untersuch. aus d. physiol. Inst«, Bd. II, Heidelberg 1882]) og især Øjets Farvefornemmelse (»Om färgblindhet« og »Om den Young-Helmholtz'ska färgtheori« [i »Upsal. Lakareforen. Forh.«, 1870—71]) o. fl. a. Hans Undersøgelser paa dette Punkt førte ham til en praktisk Undersøgelsesmetode paa Farveblindhed og til med Styrke at hævde, at Farveblindheden er saa hyppig, især blandt Mænd, at man maa gribe til Forholdsregler mod de Farer, som dens Forekomst kan medføre ved Signaltjenesten paa Jærnbaner og Skibe (»Om färgblindheten i dess förhållande till järnvägstrafiken och sjöväsenet« [Upsala 1877], overs. paa mange Sprog) (se Bd. VI, S. 345). Det var paa H.'s Initiativ, at de skandinaviske Fysiologer 1889 begyndte Udgivelsen af »Skandinavisches Archiv für Physiologie«, og han var dets Redaktør indtil sin Død. Med sin eksakte videnskabelige Begavelse og sin reale Forskning var H. et fint modtageligt Sind med betydelig Stemning og ikke ringe formende Evne, der prægede hans Stil og hans Tale. Som sin store Lærer Claude Bernard har han endog skrevet en Række Digte (»En samling tillfällighetsdikter och tal« [1882]). Som Universitetslærer var han en varm Ven af den akademiske Ungdoms og i øvrigt som varm Fædrelandsven af al svensk Ungdoms fysiske Opdragelse. Han var en af Stifterne af og 1865—82 Ordfører for Upsala Studenters Skarpskytteforening og stiftede 1874 Upsala Studenters Gymnastikforening. Sit Program for Legemsøvelsers og Idrættens Betydning for Nationens Udvikling nedlagde han i sit Skrift »Tankar om kroppsöfningar« [1881]. — Hans Hustru, Ann' Margreta, født Tersmeden (født 17. Febr. 1850), har været virksom som Journalist i mange liberale Blade og i de senere Aar tillige vundet Anseelse og delvis vakt Forargelse ved sine under Pseudonymet Märta Bolle udgivne Romaner »Fru Stråhle, tidsbilder ur tre släktled« [Stockholm 1894, overs. paa Tysk, Berlin 1896] og »När Riddar Alf suckar. Ur familjkronikan på Hogsberg« [1. og 2. Del, Stockholm 1896]. *S. T.*

Holmgren, Hjalmar Josef, svensk Matematiker, ovenn.'s Broder, født 22. Decbr. 1822, død 29. Aug. 1885 i Stockholm. H. var 1855 — 57 Lærer i Matematik og Mekanik ved det teknologiske Institut i Stockholm, derefter ord. Professor smst. og senere (efter 1878) i flere Aar tillige Lærer ved Stockholm's Højskole; i disse Stillinger udmærkede han sig ved sine fortrinlige, klare Forelæsninger. Foruden Matematiker var han ogsaa ivrig Botaniker. Af hans videnskabelige Arbejder maa fremhæves: »Om Differentialkalkylen med indices af hvad natur som helst« [i »Svenska Vet.-Akademiens handlinger«, Bd. 5, 1864]. 1866 blev han Medlem af nævnte Akademi. *Chr. C.*

Holm-Hansen, Johan, dansk Skuespiller og Forfatter, er født 24. Apr. 1841 i Ribe. Faderen, der var Snedkermester, vilde, at Sønnen skulde lære Snedkeriet; men da han var bleven 18 Aar gl., forlod han Værkstedet, gik til Kjøbenhavn og meldte sig som Debutant ved det kgl. Teater, men antoges ikke. Efter at have deltaget i Krigen 1864 som frivillig opholdt H. sig i nogen Tid paa Island og opnaaede endelig ved Fru Heiberg's Hjælp at komme til det kgl. Teater 1868. Som Skuespiller viste han umiskendelige Evner, men det lykkedes ham alligevel ikke at vinde nogen fremskudt Stilling som dramatisk Kunstner, og 1874 tog han derfor sin Afsked. Nu kastede han sig over litterær Produktion, udgav 1875 Fortællingen »En katolsk Familie« og fik s. A. sit historiske Skuespil »Kejserfesten paa Kreml« opført paa det kgl. Teater. Siden sin Debut har han stadig udgivet større og mindre Prosaarbejder (bl. a. »En fri Mand« [1877], »Vikingeblod« [1879], »Barbara« [1882], »Karen Hav« [1887]), men ogsaa som Forfatter har han, til Trods for sit Talent og sin Alvor og Energi, haft Vanskelighed ved at slaa igennem. 1892 fik han det Ancker'ske Legat. *S. Bz.*

Holmnim, et Grundstof, der ligesom Thulium og Dysprosium hører til de sjældne Jordarters Metaller og er nær beslægtet med Erbium (s. d.); disse Grundstoffers Homogenitet er dog meget tvivlsom. Se i øvrigt Metaller, de sjældne Jordarters. *O. C.*

Holmsbu, Ladested ved Drammensfjordens ydre Dels østre Side med (1891) 467 Indb., har en højst uregelmæssig Bebyggelse af lave Træhuse; straks uden for H. ligger det nyopførte H. Kapel, der hører under Hurum Præstegæld. Indbyggerne ernære sig væsentlig som Sømænd og Fiskere. Den vakre Beliggenhed fører en hel Del Sommergæster til H., navnlig fra Drammen. *J. F. W. H.*

Holmsen, Karen, norsk Sangerinde, er født i Christiania 6. Juni 1832, fik sin første Undervisning af Carl Helsted i Kjøbenhavn, drog senere til Paris, hvor hun i flere Aar studerede under Wartel og Mme. Viardot. Efter at have afsluttet sine Studier fik hun Ansættelse ved flere større Scener, saaledes i Weimar, Strassburg, Köln, Ziirich og Rotterdam. Efter et Ophold i Italien optraadte hun med Held ved flere af de berømte »Gewandhaus«-Koncerter i Leipzig, ligesom hun oftere har koncerteret i sit Fødeland. I Christiania optraadte hun som Leonore i Beethoven's »Fidelio«, som Valentine i Meyerbeer's »Hugenotterne« og som Elvira i »Don Juan«. H. raadede over et betydeligt Stemmeomfang, saa at hun foruden de nævnte Partier ogsaa har sunget Azucena i »Troubadouren«, Fides i »Profeten«, Ortrud i »Lohengrin« o. s. v. Sammen med Christina Nilson optraadte hun flere Gange i London. 1878 ægtede hun den norske Godsejer Fischer, hvorefter hun trak sig tilbage fra sin kunstneriske Virksomhed. *I. H.*

Holmsen, Paul Christian Eugen, norsk Politiembedsmand og Forfatter, foreg.'s Broder, født i Christiania 29. Novbr. 1841, død smst. 12. Apr. 1892, blev Student 1860, cand. jur. 1866, var derefter flere Aar Sorenskriverfuldmægtig, senere konstitueret Borgemester i Throndhjem, fra 1875 Kopist i Statsrevisionen og fra 1879

Politiadjutant i Christiania. Med en fra Hjemmet arvet Sans for Kunst, Litteratur og offentligt Liv udviklede han senere sine Interesser i disse Retninger, var som Sanger en fortrinlig Amatør og ejede i sit fine Øre og sin Sprogsans udmærkede Betingelser for sin senere Virksomhed som Oversætter for Teateret af Operettetekster og dramatiske Arbejder; et varigt Minde satte han sin Oversætterkunst i Gengivelsen paa Norsk af Horats'iske Digte i de to ogsaa ved Tekstkritik (af cand. mag. B. Dahl) og typografisk Udstyr fremragende Kabinetsudgaver af *ffendecas carminum Horatii* [Chra. 1887] og *Qvindecim carmina Horatii* [Chra. 1891]. Hans Embedsstilling i Christiania gav ham Opfordring til efter omhyggelige Arkivstudier at give en Fremstilling af »Christiania politis historie 1624—1884« [Chra. 1884]. Til Brug for Jurister og praktiske Politifunktionærer udgav han en samlet Fremstilling af den gældende norske Politiret i sin omfattende »Haandbog i Politilovgivningen« [Chra. 1890]. *J. B. H.*

Holmskjold, Johan Theodor, dansk Botaniker, født 14. Juni 1731 i Nyborg, død 15. Septbr. 1793 i Kjøbenhavn. Hans Navn var oprindelig Holm; hans Fader var Kirurg, og efter dette Studium lagde Sønnen sig ogsaa først. 1760 tog han den medicinske Eksamen, men havde forinden været paa en 3-aarig Udenlandsrejse med Botanikeren, Professor Rottbøll. 1762 blev han Professor i Medicin og Naturhistorie ved Sorø Akademi; 1765 opgav han denne Gerning og gik over i administrativ Virksomhed; han blev Generalpostdirektør i Kjøbenhavn, Kabinetssekretær og senere Hofchef hos Juliane Marie, steg snart ad Rangstigen til Geheimeraad og blev 1781 ophøjet i Adelsstanden som »H.«. Bl. m. a. havde han haft at gøre med Indretningen af den ny botaniske Have ved Charlottenborg 1778 og forestod dens Bestyrelse sammen med Rottbøll indtil sin Død. Hans i Fritiden drevne, botaniske Studier angaa især Svampene; hans smukke, med pragtfulde og udmærkede Billeder forsynede Arbejde: *Beata ruris otia fungis danicis* [1790—99], hvis Udgivelse efter hans Død besørgedes af Viborg, vidner herom. ***V.A.P.***

Holms Kloster se Munkholmen.

Holmsland (tidligere Nørbyholm), i det vestlige Nørrejylland, Ringkjøbing Amt, Hind Herred, beliggende mellem Stadil Fjord og Ringkjøbing Fjord, begrænses mod Øst af den lille Von Aa, som forbinder Fjordene, og mod Vest af Klitterne paa Holmsland's Klit, den ca. 40 Km. lange Klitstrækning, som adskiller Vesterhavet fra de to Fjorde. H. var tidligere en Ø, der adskiltes fra Klitterne ved Fjordarmen »Sandene«, som ved et Vandløb stod i Forbindelse med Stadil Fjord, og over hvilken Broen ved Brølund førte; men dette Vand er nu tilgroet og udtørret. H., der har lavtliggende, jævne og muldede, ret frugtbare Jorder med sandet og lerblandet Underlag, bestaar af Gammelsogn og Nysogn (til hvilket sidste ogsaa Holmsland's Klit hører), der tilsammen ere ca. 82 □ Km. og I. Febr. 1890 havde 2,166 Indb. Paa H. (ved Gammelsogn's Kirke) er der 1895 rejst et Mindesmærke (Kampesten med Medaillon) for Landøkonomen N. J. Fjord, der er født her. *H. W.*

Holocephăla (Helhoveder) se Havmus.

Holoedrī se Krystal.

Holofernes se Judith's Bog.

Hologrăphon (græ.), et af Underskriveren (Udstederen) helt igennem egenhændig udfærdiget Dokument. *K. B.*

Holokrystallīn, hel-krystallinsk, kaldes en Bjærgart, som helt igennem bestaar af sammenvoksede krystallinske Mineralindivider, i Modsætning til de Bjærgarter, som enten ere helt glasagtige, eller hvor der imellem de krystallinske Mineralindivider findes nogen glasagtig, altsaa ikkekrystallinsk, Masse. *N. V. U.*

Holopīdae se Søliljer.

Holosiderit (Meteorjærn) kaldes saadanne Meteoritter, som helt eller saa godt som helt bestaa af Jærn. *N. V. U.*

Holostéum se Skærmarve.

Holothurĭa se Søpølser.

Holotrícha se Infusionsdyr.

Holst, Axel, norsk Læge og Universitetslærer, er født i Christiania 6. Septbr. 1860, blev Student 1878 og medicinsk Kandidat 1884. 1885 blev han Assistent ved Universitetets patologisk-anatomiske Institut og kastede sig over Studiet af Bakteriologien, vandt 1887 Guldmedaillen for en Afhandling »Om Mikroorganismernes Forhold til suppurative Processer« og blev s. A. Universitetsstipendiat i Bakteriologi. 1892 tog han Doktorgraden med en Afhandling: »Nye Forsøg med Kjædekokker fra menneskelige Affektioner«, og blev Febr. 1893 udnævnt til Professor i Hygieine, et Fag, som hidtil ved det norske Universitet havde været forbundet med Farmakologi (og som saadant bl. a. havde været doceret af H.'s Bedstefader nedenn. F. H.), men som nu udskiltes som et særligt Professorat, til hvilket der knyttedes et hygieinisk Laboratorium. Foruden sine mere teoretiske Studier har H. med stor Iver kastet sig over praktiske hygiejniske Opgaver. En Tid var han konst. Sundhedsinspektør i Christiania og er f. T. (Septbr. 1898) Medlem af Sundhedskommissionen. Han har som saadan organiseret en udstrakt Undersøgelse, der har ført til praktiske Reformer, af de sanitære Forhold i Byens Arbejderboliger. Som Bestyrer af det hygiejniske Laboratorium har han ogsaa søgt at lette andre Kommuner i Landet Adgangen til at faa udført hygieiniske Undersøgelser af kommunal sanitær Betydning. *S. T,*

Holst, Charles Frederik (Fritz), dansk Officer og Forfatter, nedenn. W. C. H.'s Søn, er født 14. Decbr. 1834 i Kjøbenhavn. Efter at have gennemgaaet Landkadetakademiet udnævntes han 1853 til Sekondløjtnant i Infanteriet; under Krigen 1864 deltog han i Forsvaret af Dybbøl-Stillingen, fik Ridderkorset og avancerede til Premierløjtnant. 1867 sendtes han til Algérie, gjorde i et Aar Tjeneste ved et Zuavregiment og deltog med dette i forskellige Ekspeditioner. 1874 udnævntes han til Kaptajn, 1886 til Oberstløjtnant og afskedigedes 1895 med Obersts Karakter. 1861 havde han ægtet nedenn. Skuespillerinde L. S. J. Carpentier. Som Forfatter debuterede H. 1863 med Farcen »Olympen i vor Tid«, men hans næste Arbejde, »Revuen«, kom først frem 1869. Nu fulgte Slag i Slag »En sand Demokrat« [1870], »Hverdagsfolk« [1871], »I Overgangstiden« [1876], »Den lykkeligste Dag« [1879], »Paa Pension« *[li*

og endelig 1897 »Hr. Skaarup og hans Venner«. Med Undtagelse af sidstnævnte Stykke og »I Overgangstiden«, der ere opførte henholdsvis paa Dagmarteateret og paa det kgl. Teater, ere alle hans Arbejder gaaede over Folketeaterets Scene, til hvilken jo ogsaa hans talentfulde Hustru var knyttet. H. er en ægte dansk Lystspilforfatter; skarp, men harmløs Satire, godt Humør, behændig Komposition og let, naturlig Replikbehandling udmærke alle hans Arbejder, og de have med Rette gjort en overordentlig Lykke. 1888 skrev H. sammen med Axel Larsen det store populært historiske Værk: »Felttogene i vore første Frihedsaar«. *S. Bz.*

Holst, Christian, norsk Embedsmand og Hoffunktionær, født i Aker 3. Apr. 1809, død i Christiania 14. Juni 1890, blev Student 1826, læste først Teologi, men ombyttede den med Jura, da han i Juli 1829 var bleven anden Sekretær hos den daværende Statholder, Grev Piaten, og blev 1832 Cand. jur. 1833 blev han Kammerjunker og fulgte som Sekretær den daværende Kronprins Oskar paa hans Rejse til Bergen. Fra nu af var han hele sit Liv knyttet til Hoffet, fra 1860 som Overintendant og Chef for den kongelige Hofforvaltning, samt fra 1846 som Bestyrer af Bygdø Kongsgaard, af hvis Forskønnelse som Parkanlæg og Udbedring som Jordbrug han gjorde sig meget fortjent. Fra 1834 styrede han alene Statholderens Kontor og var senere lige til 1876 eneste Sekretær hos den norske Regerings skiftende Formænd. Han havde aldrig nogen politisk Indflydelse, skøttede næppe heller om saadan; han indskrænkede sig til at være den altid pligttro, paalidelige og diskrete Tjener hos Kongehusets Medlemmer, hvis Venskab han vandt, og hos de vekslende Regeringschefer. I sin egentlige Embedsstilling var han knyttet til Universitetet, hvis Sekretær han var 1841—78; som saadan indledede og bestyrede han 1845—86 Norge's litterære Bytteforbindelser med Udlandet. Han udgav 1836 »Universiteterne i Christiania og Upsala«, 1847 et populært Arbejde om »Norge's ældste Møntvæsen«, 1879 en »Fortegnelse over norske Medailler siden 1814« samt adskillige aktmæssige Bidrag til det norske Universitets Historie og en Række af Beretninger med Illustrationer og Karter om Bygdø Kongsgaard [Chra. 1865—86]. Hans efterladte Papirer, en stor Samling, som antages at indeholde adskilligt af Interesse for Norge's nyere Historie, er ifølge hans Testamente overdraget til Rigsarkivet, men skal bevares i forseglet Stand i 50 Aar efter hans Død. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II; F. Lochman, »Populære Opsatser«, S. 137 ff.). *Y. B. H.*

Holst, Elling Bolt, norsk Matematiker, er født 19. Juli 1849 i Drammen, blev Realkandidat 1874 og var 1874—76 ansat ved det norske meteorologiske Institut. 1876 blev H. Universitetsstipendiat i Matematik og er fra 1894 Docent i Faget ved Universitetet ved Siden af sin Stilling som Overlærer (fra 1891) ved Christiania tekniske Skole. 1878 vandt H. Universitetets Guldmedaille for Afhandlingen: »Om Poncelet's Betydning for Geometrien« [Chra. 1878], 1882 tog han Doktorgraden med Arbejdet: »Et Par syntetiske Metoder især til Brug ved Studiet af metriske Egenskaber« [Chra. 1882]. Ved Siden heraf har H. publiceret matematiske Afhandlinger i Fagtidsskrifter, udgivet Differential- og Integralregningens Elementer til Brug for Christiania tekniske Skole og skrevet Lærebøger i den elementære Matematik (»Plangeometrisk Kursus« [Chra. 1885], »Om højere aritmetiske Rækker« [smst. 1886], »Kursus i Projektionstegning« [smst. 1887]). Siden Christiania Arbejderakademis Stiftelse (1885) har H. hvert Aar holdt Foredrag der over den elementære Matematik. Foruden ved sin videnskabelige og pædagogiske Virksomhed har H. vundet et kendt Navn som Forfatter af Børnebøger og som Kunstven. Ligesom Tyskeren Hoffmann blev Forfatter af verdenskendte Børnebøger, da han som Fader fandt sig utilfredsstillet ved al tidligere foreliggende Litteratur i den Retning, saaledes bragte H.'s Faderhjerte ham til at komponere for sin Søn den meget udbredte »Norsk Billedbog for Børn« (med Tegninger af Eivind Nielsen og med Melodier af H., I. og 2. Saml., Chra. 1888—90), mest bygget paa hans egne Barneminder; et lignende Stof har han bearbejdet i »Barneminder og andre Smaatubber for Barn« [Chra. 1897]. Som ivrig Kunstven er han 1897 bleven Formand i Nationalgaleriets Direktion. *Y. Fr. S.*

Holst, Frederik, norsk Læge og Universitetslærer, født i Holmestrand 14. Aug. 1791, død i Christiania 4. Juni 1871, blev Student 1810, cand. med. 1815 — den sidste, for hvem dansk Embedseksamen blev gældende i Norge — tog 1816 Licentiat- og 1817 Doktorgraden for en latinsk Afhandling om den saakaldte »Radesyge« — den første graduerede ved det ny norske Universitet — og blev 1818 Stadsfysikus i Christiania. 1819—21 rejste han paa Statens Bekostning i Udlandet for at studere europæiske Staters Sundhedspoliti, Fængsels- og Fattigvæsen og udgav 1823 et Skrift om »de nyere britiske Fængsler«, hvori han tog Ordet for en Forbedring af Fangeplejen i Norge; en saadan Reform kom ogsaa senere i Stand ved hans fortsatte Medvirkning, navnlig i Fængselskommissionen af 1837, som enstemmig efter hans Forslag anbefalede Philadelphia-Systemets Indførelse, hvorpaa Stortinget 1842 gav Bevilling til Opførelse af Bodsfængselet. Paa et andet Omraade af Samfundets Hygieine skyldes de første grundlæggende Undersøgelser og Forbedringer ligeledes H., som ved en Artikel i »Budstikken« 1822 om Oslo Dollhus vakte Opmærksomheden for Sindssygevæsenets slette Tilstand i Landet, hvorefter 1825 en kgl. Kommission blev nedsat, hvis Forslag til Reformer blev udgivet af H. 1828; paa Grundlag heraf byggede senere Regering og Storting videre, indtil Sindssygeloven af 1848 udkom og Gaustad Asyl besluttedes oprettet. 1824—65 var han Professor ved Universitetet og foredrog der fornemmelig Farmakologi og Hygieine. Han arbejdede meget for at hæve det farmaceutiske Studium og deltog i Udarbejdelsen af den første norske Farmakope, som var gældende 1855—71. 1826—54 var han Medlem af Rigshospitalets og 1822—66 af Tegneskolens Direktion; desuden blev han af Regeringen benyttet i en stor Mængde Kommissioner i legislative og administrative Øjemed. Han var en af Stifterne af det norske medicinske Selskab, Redaktør af det første norske medicinske Tidsskrift »Eir« (1826—37), Medudgiver 1840 — 45 og flittig Bidragydende til »Norsk Mag. f. Lægevidenskaben«, Generalsekretær 1839—56 i den norske Bestyrelse for de skandi-

naviske Naturforskermøder, o. s. v. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II; Kiær, »Norges Læger«, 2. Udg., I). *y B. H.*

Holst, HansPeter, dansk Digter, født 23. Oktbr. 1811 i Kjøbenhavn, hvor Faderen var Vognmand og Hyrekusk, død 2. Juni 1893 smst. Han dimitteredes 1829 fra Borgerdydskolen i Kjøbenhavn og blev Aaret efter Huslærer hos Grev Schulin paa Petersgaard. Her skrev han de fire Romancer, med hvilke han konkurrerede til den af »Selskabet for de skjønne Videnskabers Forfremmelse« udsatte Pris, og fik — ligesom Paludan-Müller — »Hæderlig Omtale«. Efter at være kommen tilbage til Hovedstaden udgav han Romancerne og i de følgende Aar en ikke ringe Mængde andre Poesier, men det var dog først ved sit Mindedigt i Anledning af Frederik VI's Død (1839) at han med eet Slag vandt sig et Navn. Allerede de første Linier tolkede lige saa sandt som smukt Nationens Følelser ved den patriarkalske Landsfaders Død, og ved sin ædle Simpelhed gjorde det en lignende Virkning som i sin Tid Ewald's Kantate over Frederik V; det spredtes over hele Landet i en Uendelighed af Eksemplarer og gjorde Forfatteren meget populær. 1840 tiltraadte H. med offentlig Understøttelse en toaarig Udenlandsrejse, hvis Hovedmaal var Italien, hvor han levede nydelsesrige Dage sammen med Thorvaldsen, H. C. Andersen, Ludvig Bødtcher, Marstrand, Küchler og Bournonville. Udbyttet af Rejsen foreligger i »Ude og Hjemme« [1843], Digte, Noveller og Skildringer, der for største Delen ere skrevne under Opholdet paa Ischia. »Ude og Hjemme« er et af H.'s betydeligste Arbejder: en ualmindelig Modtagelighed for Rejselivets vekslende Indtryk, levende Sans for Sydens Natur, Kunst og Folkeliv, en sjælden svigtende Smag og stor formende Evne vise sig paa næsten hvert et Blad, og Novellen »Rejsekammeraten«, Digtet »Den døende Fægter« og Sangen »Du er rig, Du er dejlig, o, Syd« ere da ogsaa den Dag i Dag kendte af alle. Ved Krigens Udbrud 1848 ansattes H. efter Ønske ved Generalkommandoen for det nørrejydske Armékorps, og til Revuen paa Lerbæk Mark 18. Septbr. 1848 skrev han sin bekendte Sang: »Vel mødt igen, Kong Frederik, ved Hæren«. Som H. ved Frederik VI's Død havde været den, der smukkest og naturligst greb Tidens Stemning og udtalte den, saaledes var det ogsaa ham, der i sit episke Digt »Den lille Hornblæser« [1849] °S i den skønne Mindesang »Slumrer sødt i Slesvig's Jord« gav Treaarskrigens nationale Løftelse og Begejstring det fyldigste poetiske Udtryk. Lige til den seneste Tid vedblev han med sin Produktion; for det kgl. Teater, hvor han allerede 1844 havde faaet det romantiske Skuespil »Gioachino« og 1846 Vaudevillen »William og Emma eller Vandkuren« opførte, skrev han Lystspillene »De har en Datter« [1868] og »A-ing-fo-hi« [1877]; 1873 udgav han den fornøjelige Digtcyklus »Fra min Ungdom«, og af hans talrige Noveller fra en senere Tid kan fremhæves den gratiøse »Fast Tro«. Som særlig bekendte Digte af H. kunne nævnes Romancerne »Bonden fra Lemvig«, »Lodsen« og »Skildvagten«, Sangen til Thorvaldsen: »Til Sos Normannen med det blanke Værge«, »Ved Vintertid, naar Skoven staar« og »Naar mit Øje er lukt«. En stor Del nf H.'s Tid har været optagen af Undervisning — saavel ved Land- som ved Søkadetakademiet — og af hans Virksomhed som Sceneinstruktør ved det kgl. Teater 1864—68 og fra 1875 til hans Død. *S. Bz.*

Holst, Lars Kristian, norsk Publicist, er født i Bergen 22. Oktbr. 1848, blev Student 1867, cand. jur. 1871 og arbejdede 1872—98 som Journalist. Hans tidligste Bladsskrivning var knyttet til »Maalstrævets« Organer i den norske Presse, bl. a. var han 1872 Medudgiver (med O. J. Fjørtoft, H. Horst og O. Eng) af Maanedsskriftet »Fram«. Fra 1872 indtraadte han i »Bergens Tidende«, hvis Medredaktør han var 1874—83. Fra Februar 1883 har han været navngiven Hovedredaktør af det rene Venstres Hovedorgan i Christiania »Dagbladet« indtil I. Juli 1898, da han fratraadte efter at være bleven udnævnt til Justitssekretær i Christiania Byret. Foruden Politik har II. som Bladskriver især behandlet Teater og Skønlitteratur; han skrev i sine første Aar i »Bergens Tidende« adskillige Fortællinger i Bladets Feuilleton. *y. B. H.*

Holst, LouiseSophieJuliane, født Carpentier, dansk Skuespillerinde, født 10. Oktbr. 1840 i Kjøbenhavn, død 18. Aug. 1883 smst. Hendes Teaterbane begyndte 1856—57 ved det Miller'ske Provinsteaterselskab; fra den følgende Sæson var hun (fra 1861 som Fru H.) knyttet til Folketeateret i Kjøbenhavn indtil sin Død. H., der i Begyndelsen anvendtes i mindre Elskerinderoller, gjorde sig under Folketeaterets Offenbach'ske Periode bemærket ved sin straalende Legemsdejlighed (Orestes i »Den skønne Helene«), og da Farcen nogle Aar efter fik Overvægten paa Repertoiret, aabenbarede hun et frejdigt Humør, der passede til de vimse, raptungede Subretter og navnlig til de raske, godmodige Sypiger, som Karoline i »Tre for En« og Mathilde i »Store Bededagsaften«; i disse Roller viste H. sit kjøbenhavnske Lune fra dets elskværdige Side, derimod kunde hun i sin ovenfor nævnte Mand Fritz H.'s Lystspil uden Skaansel krænge Hjertets Simpelhed frem af den halvdannede Modedame. I sine senere Aar fik H. et stort Repertoire i franske Salondramaer, og vejledet af F. L. Høedt arbejdede hun sig frem til en virkningsfuld Fremstillerinde af disses problematiske Kvindefigurer, som Baronesse d'Ange i »Plet«; dog var der altid et melodramatisk Drag over hendes Spil i disse Roller, maaske naaede hun derfor paa dette Omraade videst som Marco i Folkekomedien »Marmorkvinderne«. (Litt.: »Ugeskrift for Teater og Musik« [24. Novbr. 1880]; H. Bang, »Kritiske Studier og Udkast« [Kbhvn. 1880], 175 ff.). *A. A.*

Holst, Niels Henrik, Generaldirektør for de danske Statsbaner, født 20. Septbr. 1828 i Kjøbenhavn, død 1. Septbr. 1889 smst. Efter med Afbrydelse ved Krigen 1848—50 at have gennemgaaet den militære Højskole udnævntes han 1853 til Premierløjtnant i Ingeniørkorpset, i hvilken Stilling han ansattes ved Vejtjenesten (1855—60) og deltog i Kontrollen med Anlægget af Jernbanen Roskilde—Korsør og i Projekteringen af de første jydsk-fynske Baner. 1857 blev han Kaptajn, men udtraadte 1865 af Hæren og førte paa Statens Vegne Tilsyn med Driften af de jydsk-fynske Baner, der vare bortforpagtede til de engelske Entreprenører. Da Staten 1867 selv overtog disse Baner, udnævntes H. til Generaldirektør, i hvilken Stilling

han vandt almindelig Anerkendelse ved sin Omorganisation af Driften, hvorved det Princip gennemførtes, at det først og fremmest kom an paa ved Banernes Hjælp at fremme Omsætning og Produktion, medens det direkte Udbytte stilledes i 2. Række. 1885 henlagdes ogsaa Bestyrelsen af de sjællandske Baner, der 1880 vare overtagne af Staten, under H., hvorved der stilledes betydelige Fordringer til hans Organisationstalent, idet der skulde bringes Enhed til Veje i Administrationen, og samtidig maatte han i højere Grad end hidtil beskæftige sig med Spørgsmaalene om Jærnbanenettets Udvidelse og Fuldkommengørelse (Banegaardsforholdene i Kjøbenhavn). H. er en af dem, der har haft størst Betydning for Udviklingen af Jærnbaneforholdene i Danmark. *A. O—d.*

Holst, Paul Christian, norsk Statsraad, født 21. Jan. 1776 i Røken, hvor Faderen, Christian H., var Sognepræst (bekendt fra Asbjørnsen's Huldreeventyr som »Røkenpræsten«), død i Christiania 8. Aug. 1863, blev Student 1792, studerede først Teologi, senere Jura og tog 1798 Embedseksamen. Ansat i Rentekammerets norske Afdeling gjorde han sig bemærket ved Nidkærhed og Arbejdsdygtighed og blev inden faa Aar Kontorchef; 1806 blev han Slotsfoged paa Akershus og Foged i Aker og Folio, 1814 Medlem af Norge's Overkriminalret. Han deltog i Notabelmødet paa Eidsvold 16. Febr. 1814, var senere Repræsentant ved det overordentlige Storting s. A. og blev efter dettes Opløsning Statssekretær, et Embede, som dengang var af stor Betydning. Af Statsraaderne meddeltes der nemlig kun Momenter til Referatet af de Sager, som efter at være behandlede i Statsraadet skulde forelægges Kongen i Stockholm; paa Grundlag af disse maatte Statssekretæren udarbejde motiverede Indstillinger om Sagerne og ekspedere disse, naar Resolution var fattet. Opmærksomheden blev dog først for Alvor henledet paa H. ved den Dygtighed, hvormed han fra 1817 af ledede Forhandlingerne med Danmark om Opgøret af den tidligere fælles Statsgæld; det lykkedes ham at opnaa fordelagtige Vilkaar for Norge med Hensyn til Fastsættelsen af Summens Størrelse og Afviklingsvilkaarene. Disse Forhandlinger endte først 1822, efter at Konvention var indgaaet 1819 og Opgørelsesakt afsluttet 1820. 1821 og 1822 førte H. Forhandlingerne med den engelske Agent F. G. Denowan angaaende Bodøsagen (s. d.). Harmen over det for Norge ydmygende Opgør af denne vendte sig dog ikke mod den norske Kommissær. I Juli 1822 var H. indtraadt i Regeringen, var Chef for Justitsdepartementet 1825—37 og for Kirkedepartementet 1837—48. I den førstnævnte Stilling kom han nogle Gange i temmelig spændt Forhold til Kong Karl Johan paa Grund af dennes Uvilje over for Nordmændenes Festligholdelse af 17. Maj og ved sin Holdning over for Opløsningen af Stortinget 1836; men Kongen vilde dog ikke lade ham udtræde af sit Raad. Den Popularitet, H. ved den sidstnævnte Lejlighed vandt, aftog senere, idet han som Chef for Kirkedepartementet antoges stundom at lade sig lede af personlige Hensyn. En uhildet Betragtning vil dog næppe tillægge disse af Samtiden fremførte Anker en saadan Vægt, at de ville nedsætte hans Betydning som en af de dygtigste og retsindigste Embedsmænd i Norge's Genrejsningstid. Efter at være udtraadt af Regeringen i Apr. 1848 syssel-satte han sig med at skrive sine Erindringer, som 1876 udgaves af den norske historiske Forening. (Litt.: P. C. Holst's Efterl. Optegnelser om sit Liv og sin Samtid [Chra. 1876]). *O. A. O.*

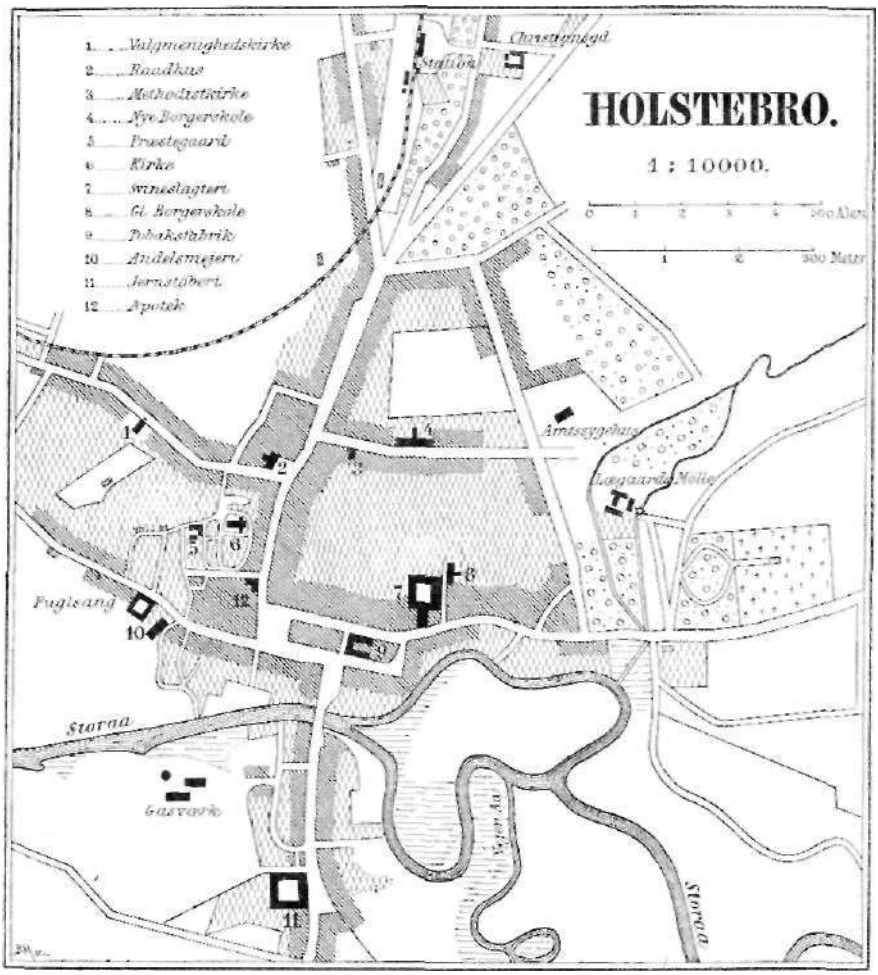
Holst, Peter Nicolai, dansk Præst, født i Kjøbenhavn 21. Jan. 1699, død i Ribe II. Septbr. 1774, blev Student fra Frederiksborg 1717, cand. theol. 1723, privatiserede i Kjøbenhavn, indtil han ved sin Stiffader, Professor Hans Gram's Hjælp 1730 fik Kapellaniet ved Trinitatis Kirke. H., der var en grublende Natur med en ømfindtlig Samvittighed, blev greben af den pietistiske Vækkelse, som havde faaet stærk Fart ved Zinsendorf's Besøg i Kjøbenhavn 1731. H. deltog i de gudelige Forsamlinger og begyndte at prædike mod Statskirken, som han kaldte et Babel, hvorudaf man snarest skulde gaa. Man tog en Tid lempelig paa ham, men 1735 blev han landsforvist efter at være fradømt Kjole og Krave. Han rejste til Tyskland, hvor han levede i de separatistiske Kredse, men her kom han efterhaanden til Ro, og 1748 fik han Lov at komme hjem; han bosatte sig i Ribe, hvor han til sin Død levede af at holde Skole. (Litt.: Theodorus (A. C. Larsen), »P. N. H., det 18. Aarh.'s S. Kierkegaard« [Kbhvn. 1884]). *L. M.*

Holst, Poul, norsk Embedsmand og Politiker, født i Drammen 6. Novbr. 1789, død i Christiania 28. Aug. 1840, blev Student 1807, juridisk Kandidat 1811, tjenstgjorde i det danske Kancelli til Rigernes Adskillelse, da han vendte hjem til Norge, hvor han i Septbr. 1814 blev Justitssekretær i Højesteret. 1819—29 var han Ekspeditionssekretær i Kirkedepartementet og fra 1831 til sin Død Assessor i Højesteret. Fra 1818 var han tillige Stortingsarkivar og udgav som saadan Forhandlingerne paa 1.—9. ord. og 2.—4. overord. Storting samt Aktstykkerne i Smaalens-Sagen [1833] og de dengang tilgængelige Dokumenter i Bodøsagen [1827]. Han var Stortingsmand for Christiania 1833—39 og den hele Tid Præsident i Odelstinget. Han var overhovedet meget anset for sin Dygtighed og sit Retsind. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.«, II). *O.A. O.*

Holst, 1) Wilhelm Conrad, dansk Skuespiller, født i Kjøbenhavn 2. Jan. 1807, død smst. 4. Marts 1898, for i sin Ungdom til Søs, tog Styrmandseksamen, men opgav pludselig denne Vej for 14. Novbr. 1828 at debutere paa det kgl. Teater som Don Alonzo i »Preciosa«. Med et smukt, frejdigt Ansigt og en elegant Figur forbandt han et klangfuldt Organ, en Ildfuldhed og Varme, der i en Fart gjorde ham til Teaterets første romantiske Elsker, og i en Række af Aar vidste han at hævde sig en betydelig Plads i Repertoiret dels som Elsker og Bonvivant, dels som værdig Fader og Karakterskuespiller. Blandt hans bedste Roller kunne fremhæves: »Don Carlos«, »Kean«, »Aladdin«, Nicolai Reiersen i »Sparekassen«, Ingomar i »Ørkenens Søn«, Charles i »Bagtalelsens Skole« og Kent i »Kong Lear«. H., der optraadte sidste Gang 31. Maj 1872 som Baron Nilus i »Jeppe paa Bjærget«, udmærkede sig som Maanedsløjtnant i Marinen i den første slesvigske Krig, af hvilken han har givet en livlig Skildring (»Felttogene 1848, 1849 og 1850« [Kbhvn. 1851—52]), og har til det kgl. Teater

skrevet forskellige Skuespil. — H. var i mange Aar Formand for Selskabet »De danske Vaabenbrødre«.

2) Elisabeth Frederikke Margrete, født Heger, ovenn.'s Hustru, født i Kjøbenhavn 23. Novbr. 1811, død smst. 8. Apr. 1891, debuterede 16. Decbr. 1827 paa det kgl. Teater som »Emilie Galotti«. Hendes ædle Ansigt med et Par af den reneste Uskyld straalende Øjne, hendes smukke Figur og yndefulde Bevægelser gjorde hende snart til Publikums Yndling, efter at man havde vænnet

under 56° 21' 30" n. Br. og under 3° 57' 37" v. L. f. Kbhvn. paa et noget kuperet Terrain og omgiven af Hedebanker og Plantager, især mod Vest og Syd, ca. 38 Km. N. 0. f. Ringkjøbing, 15 Km. S. f. dens Ladeplads Struer og 33 Km. S. V. f. Skive (ad Jærnbanen ere Afstandene henholdsvis 47,4, 15,3 og 48,5 Km.). Byen havde 1. Febr. 1890 398 Huse og 3,863 Indb., Novbr. 1897 4,348 Indb. (1801: 853, 1860: 1,662, 1880: 2,559). H., hvis Gader ere ret brede og lige, men hvoraf nogle have en ikke ganske ubetydelig Stigning, sig til hendes dybe Organ, som beværliggjorde hende at tolke de stærke Lidenskaber med tilstrækkelig Varme. Hun fik et betydeligt Repertoire og naaede højest i Roller som Gulnare i »Aladdin«, Sigrid i »Amleth«, Ingeborg i »Kjartan og Gudrun«, Regisse i »Svend Dyrings Hus« og Cordelia i »Kong Lear«. Hun optraadte sidste Gang 8. Maj 1870 som Ingrid i »Brylluppet paa Ulfsbjærg«. *Edg. C.*

Holst, Møller-, se Møller-Holst.

Holstebro, Købstad i det vestlige Nørrejylland, Ringkjøbing Amt, Hjerm Herred, beliggende ligger paa begge Sider af Storaa eller Holstebro Aa og bestaar saaledes af to Dele, en større nordlig, »Nørreland«, og en mindre sydlig, »Sønderland«, hvilke forbindes ved en 44 M. lang Bro. Af offentlige Bygninger nævnes den i Korsform opførte gamle Kirke, det 1846 opførte Raadhus, Fattiggaarden, de ny Bygninger Borger- og Realskolen, Amtssygehuset, det 1895 opførte Sygehus, Stationsbygningen m. m.; der findes desuden en teknisk Skole og et Gasværk. 0. f. Byen er der et Lystanlæg. Byens Hovederhverv er Agerbrug, Handel og Haandværk. Havnen ligger ved Struer

(s. d.). I H. er der en Landmandsbank, oprettet 1867, en Diskontobank, oprettet 1871, og en Spare- og Laanekasse, oprettet 1827. Den er Station paa den vestjydske Længdebane. Af industrielle Anlæg nævnes Maskinfabrikker og Jærnstøberier, et Ølbryggeri, Mineralvandsfabrikker, en Tobaksfabrik, et Svineslagteri, flere Farverier, Savskærerier m. m. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1897 62,040 Kr. Der indførtes 1897 af fremmede Varer bl. a. 6,845 Kg. Kaffe, 10,300 Kg. Olier, 76,688 Kg. Salt, 56,963 Kg. Tobaksblade og -stilke og 253,528 Kg. Metaller og Metalvarer; over Esbjærg udførtes til England 1,326,690 Kg. Flæsk. Byens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged i Hjerm og Ginding Herreder, Byraadet af 7 valgte Medlemmer. H. hører til 8. Landstingskreds og Ringkjøbing Amts 3. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, H. Amtstuedistrikt og H. Lægedistrikt samt 5. Udskrivningskredses 190. Lægd.

Holstebro's Bymærke.

Historie. H. (Hwolstathbro, Holstedhbro) nævnes første Gang 1287. Hvornaar den er bleven Købstad, vides ikke. Den ældste Byret, man kender, er den, der 21. Maj 1552 gaves af Christian III, da en Del af Byen var brændt og dermed dens ældre Privilegier (se »Jydske Saml.«, X, S. 170 og 179). I alt Fald i den senere Middelalder holdtes Sysseltinget for Harsyssel her. Byen har ogsaa lidt af voldsomme Ildebrande i 17. Aarh., saaledes 1697, »da den ringeste og sletteste Del af Byen blev staaende tilbage«, og i 18. Aarh., saaledes 1720, 1733 og 1734. I 19. Aarh. er den gaaet meget frem, vel nærmest paa Grund af de bedre Besejlingsforhold i Limfjorden og Anlægget af Havnen ved Struer. (Litt.: C. Th. Frølund, »H., en hist., topogr. og statist. Købstadsbeskr.« [Aalborg 1871]). *Fr. W.*

Holstebro Aa se Storaa.

Holsted Aa se Sneum Aa.

Holstein, Franz v., tysk Musiker, (1826—78), gjorde sig alt som ung Løjtnant bemærket ved sit Musiktalent og opgav 1853 Militærkarrieren for at begynde Studier under Hauptmann i Leipzig, i hvilken By han, bortset fra nogle længere Studierejser i Frankrig og Italien, tilbragte Resten af sit Liv optagen af Kompositionsvirksomhed. H. besad et fint Talent, men formaaede ikke ret at slaa igennem med sine Værker, blandt hvilke findes Operaer (til hvilke han selv skrev Teksterne), Ouverturer, Korsange samt nogen Kammermusik og Sange. *W. B.*

Holstein, Frederik Adolf, Lensgreve af Holsteinborg, født 18. Oktbr. 1784 i Holsten, død 21. Maj 1836 paa Holsteinborg. Efter at have studeret ved Universiteterne i Kiel og Gottingen tog han 1808 juridisk Eksamen ved Kjøbenhavn's Universitet og drog saa med sin unge Hustru til Holsteinborg for at ofre Styrelsen af Grevskabet alle sine Kræfter. Han vilde som Godsejer træde i J. L. og D. C. Reventlow's Fodspor og greb Sagen an med en Alvor og Kærlighed, der har skaffet ham en varig Plads i Danmark's Kulturhistorie som en af de smukkeste Skikkelser blandt de filantropiske Stormænd, Oplysningstiden frembragte; thi skønt hans Manddomsgerning falder i 19. Aarh., vedblev han dog væsentlig, undtagen i religiøs Henseende, at staa paa det 18. Aarh.'s Standpunkt, dets Anskuelser af Frihed, Oplysning og Almenvel vare ogsaa hans, og hans ideelle Synsmaader vare lige som hos hin Tids Mænd ikke sjælden temmelig abstrakte, medens det skortede ham paa praktisk Evne. Men ingen kunde have en stærkere Ansvarsfølelse end denne ædle Personlighed, der aldrig blev træt i Arbejdet for sine Medmenneskers Vel. Hans Virksomhed maatte selvfølgelig nærmest komme Grevskabet til gode, og her maatte da Landbrugets Udvikling og Befolkningens økonomiske Trivsel ligge ham paa Sinde. Han arbejdede ihærdig paa overalt at faa indført en bedre Jorddrift, ophjalp Havebruget, opmuntrede til Husflid og indrettede Haandgerningsskoler, oprettede en Sparekasse og en Assuranceforening, stiftede Sorø Amts landøkonomiske Selskab, kort sagt, var overalt til Stede med Raad og Daad og sparede ikke paa Pengene, skønt Tiderne vare knappe. Ikke mindre end paa det økonomiske Omraade var naturligvis hans Virksomhed for Beboernes aandelige Oplysning; hans Arbejde for Skolevæsenets Fremgang søger sin Lige i Iver og Nidkærhed; derfor bærer ogsaa med Rette Opdragelsesanstalten Holsteinsminde (s. d.) hans Navn. En ikke mindre fremtrædende Stilling kom han til at indtage i religiøs Henseende. Oprindelig var han en Tilhænger af Oplysningstidens almindelige Forsynstro, men foretog i 1820'erne en Svingning i bestemt kristelig Retning og blev snart en af Lederne for den stærke religiøse Vækkelse, der dengang bredte sig over Sydsjælland; men Bevægelsen voksede ham over Hovedet og gik langt videre, end han kunde være med til, hvor meget han end hævdede Trosfriheden som Menneskeret. Ogsaa den politiske Frihed, Stænderforordningen af 1831 syntes at indvarsle, hilsede han med Glæde, men han opfattede rigtignok Frihedens Begreb anderledes end det liberale Parti. Hans kortvarige Virksomhed som Stænderdeputeret, der afbrødes ved hans uventede Død, viser ham som en forstandig, men for idealt anlagt Deltager i Debatterne. (Litt.: J. A. Holm, »F. A. Greve af Holstein« [Kbhvn. 1844]; J. Nielsen, »F. A. Holstein-Holsteinborg's Liv og Virken« [Kbhvn. 1883]). *CF.*

Holstein, Frederik Conrad von, dansk Officer og Teaterchef, født 19. Febr. 1771, død 21. Juli 1853, blev 1791 Sekondløjtnant i sjællandske Infanteriregiment, kom derfra 1793 til Garden og gjorde almindelig Lykke ved Hoffet, saa han 1799 blev opvartende Kammerjunker hos Kronprinsen og Aaret efter forlod Krigstjenesten. Under Krigsbegejstringen 1801 dannede unge Mænd med H. som Anfører et »Jægerkorps«, hvilket 15. Apr. approberedes af Kongen under Navnet »Kongens Livjægerkorps«. Det var først paa 100 Mand, men voksede snart til det 4-dobbelte, hvorefter det 15. Aug. fik faste Statutter, medens H., der erholdt Majors Rang, udnævntes til Chef. Under Kjøbenhavn's Forsvar 1807 udmærkede Liv-

jægerne sig ved Udfaldene 28. og 31. Aug., og dets Officerer fik derefter Rang med Liniens. H., som 1808 blev opvartende Kammerjunker hos Dronningen og Oberstløjtnant, udnævntes 1811 til Chef for det kgl. Teater, hvilken Stilling han med Dygtighed og under særdeles heldige Forhold beklædte til 1840. Han vedblev samtidig at stige i de militære Grader, saa han 1812 udnævntes til Oberst, 1828 til Generalmajor og 1838 til Generalløjtnant; han afskedigedes fra Krigstjenesten 1842. 1829 benaadedes han med Storkorset af Dannebrog, 1826 blev han Overceremonimester hos Dronningen og 1829 Overfører ved Drabantkorpset. *P. Nw.*

Holstein, Johan Georg von, dansk Statsminister, født i Mecklenburg 16. Febr. 1662, død 26. Decbr. 1730. Ligesom sin Slægtning U. A. H., den senere Storkansler, søgte han Ansættelse i Danmark, hvor saa mange mecklenburgske Adelsmænd have fundet Vej til Lykken, og gennem forskellige Hofstillinger naaede han snart ind paa Embedsbanen. Efter en Tid lang at have været ansat i Oldenburg blev han 1706 deputeret i Finanserne og endelig (1712) Medlem af Konseilet, en Post, han bevarede lige til sin Død, altsaa ind i Christian VI's Tid. Desuden var han Præses for Missionskollegiet. I sine forskellige Stillinger viste han sig som en duelig og pligtopfyldende Embedsmand, men nogen betydelig Kraft var han ikke. Han skildres i sine senere Aar som en alvorlig, paalidelig Mand med Sans for Aandslivet i forskellige Retninger; i religiøs Henseende stod han Pietismen nær. Nogen fremtrædende Rolle kom han egentlig kun til at spille under de sidste Aar af den store nordiske Krig. Han var nemlig en virksom Deltager i de Bestræbelser, der gik ud paa at skille Rusland fra Danmark, og synes at have været Tsar Peter's bitreste Fjende i Frederik IV's Raad. I Stedet for Forbundet med Rusland hævdede han Nødvendigheden af en nøje Tilslutning til England, der alene vilde kunne sikre Danmark en varig Besiddelse af den gottorpske Del af Slesvig. Den efter 1719 indtrædende Svingning i Danmark's Politik viste, at hans Anskuelser, der fandt Støtte hos de fleste af Frederik IV's Raadgivere, havde vundet Kongens Bifald. (Litt.: E. Holm, »Studier til den store nordiske Krigs Historie« [»Historisk Tidsskrift«, V, 3, Kbhvn. 1882]; E. Holm, »Den store Votering 1718« [»Historisk Tidsskrift«, VI, 5, Kbhvn. 1895]). *C. F.*

Holstein, Johan Ludvig, Greve, dansk Statsminister, foreg.'s Søn, født 7. Septbr. 1694 i Mecklenburg, død 29. Jan. 1763. Hans Fader sørgede for, at han fik en fortrinlig Opdragelse, og lod ham senere fuldende sin Uddannelse ved Studier ved udenlandske Universiteter og ved Rejser i Vesteuropa. Efter at være vendt tilbage til Danmark blev han ansat som Hofchef hos Kronprinsen (Christian VI), der derved fik et nøje Kendskab til ham og som Følge heraf kort efter sin Tronbestigelse (1730) lod ham gaa fra Hoffets over i Statens Tjeneste, idet han efterhaanden betroede ham en Række vigtige Embedshverv, som H. alle røgtede med en Duelighed og Pligttroskab, der har gjort ham til en af de mest udmærkede Embedsmænd, Danmark har ejet. Nogen særlig højt begavet Natur var han vel ikke, men han var en grundhæderlig og humant tænkende Mand, j der med sin store Arbejdskraft forenede en besindig og rolig Optræden; naar hertil kommer, at han sjælden lod det mangle paa Velvilje og Hjælpsomhed, er det forstaaeligt, at han blev Genstand for baade Højagtelse og Hengivenhed. Han fandt sin Glæde i at gøre vel mod alle og særlig ved at komme de »fortrængte« til Hjælp, som der siges i en Takskrivelse til ham. Skønt tyskfødt nærede han stor Kærlighed for dansk Historie og Sprog og betragtede sig i eet og alt som Dansk, hvorfor han ogsaa solgte sine mecklenburgske Godser og i Stedet for købte Lejregaard (ved Roskilde), der 1750 oprettedes til et Grevskab, Ledreborg. Her tilbragte han helst sin Fritid, samlede et stort Bibliotek med mange Haandskrifter og anlagde en stor Have med nordiske Mindesmærker som en Slags Forløber for Parken ved Jægerspris (s. d.). Det vigtigste af de mange Embeder, H. beklædte, var Posten som Oversekretær (Præsident) i det danske Kancelli, hvortil han blev udnævnt 1735 samtidig med, at han fik Sæde i Konseilet. Som Chef for Kancelliet fik han en overvejende Indflydelse paa de indenrigske Forhold, idet han meget vel forstod at hævde sit Kollegiums selvstændige Stilling uden dog derfor at støde den umyndige Christian VI for Hovedet; han arbejdede tværtimod særdeles godt sammen med Kongen, der tog ham paa Raad med i de forskelligste Anliggender, hvorom en Række Breve fra Christian VI til H. bære Vidne. Med den udenrigske Politik fik han derimod sjældnere Lejlighed til at beskæftige sig, den var ogsaa i gode Hænder hos Schulin og J. H. Bernstorff. Hans Forhold over for Kancelliets Embedsmænd var fortræffeligt; ogsaa her forstod han at gøre sin Myndighed gældende uden dog derfor ved smaalig Magtsyge at hindre sine undergivnes selvstændige Optræden, hvor deres Embedsstilling berettigede dem dertil. Med Styrelsen af Kancelliet forenede han 1737 Præsidiet for det nyoprettede General-Kirkeinspektionskollegium, der gav ham et udstrakt Tilsyn med alle kirkelige Anliggender; i Christian VI's Øjne maatte H. være særlig skikket til denne Post, da Ministerens dybe Religiøsitet ligesom Faderens ikke stod fjernt fra Pietismen. Ogsaa til Universitetet kom H. til at staa i et nærmere Forhold, da han 1740 blev dets Patron, og som saadan vaagede han over dets Velfærd med den største Omhu, overværede Forelæsninger og Eksamener og arbejdede med Kraft paa at fjerne gammel Slendrian. Ogsaa Herlufsholm's Skole kunde takke ham for, at den atter kom paa ret Køl; vanrøgtet og halvt ødelagt, som den var, da han modtog den, blomstrede den hurtig op, da han som Skoleherre kom til at styre den gamle Stiftelse. H.'s grundige Dannelse og hans flersidige videnskabelige Interesser maatte gøre ham Arbejdet for Universitetet og den lærde Skole kært, og det var ham derfor en stor Glæde, at det faldt i hans Lod at forøge de lærde Institutioners Tal, idet det nærmest skyldes ham, at Videnskabernes Selskab paa Forslag af Gram blev oprettet 1742. Han var, saa længe han levede, dets Præsident, og Selskabets Medlemmer samledes i hans Hus. Det var sikkert ogsaa med hans fulde Tilslutning, at det straks blev bestemt, at Selskabets Skrifter skulde udgives paa Dansk. H.'s Virksomhed var altsaa af en mangesidig Art og kunde nok tage paa hans Kræfter (han var

desuden Præses for Missionskollegiet og Direktør for Vajsenhuset), men han holdt ud paa sin Post lige til sin Død, og det er et smukt Vidnesbyrd om den urokkelige Tillid, man nærede til ham, at han uanfægtet kunde bevare sin høje Stilling gennem baade Christian VI's og Frederik V's Regeringstid. (Litt.: E. Holm, »Danmark-Norge's Historie 1720—1814«, II—III [Kbhvn. 1894—98]; A. Büsching, »Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften o. s. v.« [Kbhvn. og Leipzig 1753, I, S. 239 ff.]; F. Becker, »Danske Herregaarde«, I [Kbhvn. 1844, »Ledreborg«]; »Kong Christian den Sjettes egenhændige Breve til J. L. Holstein« [H. Rørdam, »Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i 17. Aarh.«, II—III, Kbhvn. 1895—96]). *C. F.*

Holstein, Johan Ludvig Carl Christian Tido, dansk Lensgreve og Politiker, er født 10. Juni 1839 paa Hochberg i Württemberg som Søn af Grev H. til Ledreborg. Han blev Student 1859, cand. polit. 1866. Kort efter gik han over til den katolske Kirke, og hans første offentlige Optræden var som kirkelig Polemiker. Han udgav 1872 et Stridsskrift mod Pastor Schepelern og ikke længe efter det større Skrift: »Evangelisk-luthersk, en negativ Bestemmelse«, et skarpt og vittigt Angreb paa Protestantismen. H.'s katolske Trosiver har holdt sig usvækket Aarene igennem, men hans offentlige Virksomhed banede sig snart andre Veje. 1872 valgtes han til Folketingsmand for Lejre-Kredsen, hvilken han bevarede ved de senere Valg, indtil han 1890 frivillig nedlagde sit Mandat. Han kom ind i Rigsdagen ved at slaa Venstremanden Rugaard, men i øvrigt som uafhængig Politiker. I Begyndelsen sluttede han sig i det parlamentariske Spørgsmaal nærmest til Højre, samtidig med at han i et af de vigtigste da foreliggende Realitetsspørgsmaal, Skolereformen, gik sammen med Venstre, hvis Hævdelse af Friskoletanken tiltalte ham, ogsaa i Egenskab af Katolik. Det var i denne Sag, han holdt sin »Jomfrutale«, og den viste ham straks som en af Tingets mest fremragende Debatører. Kultusminister Hall, mod hvis Forslag Talen var rettet, begyndte sit Svar med at udtale sin Glæde over den Akkvisition, Tinget havde faaet i det ny Medlem fra Lejre. 1873 udtalte han sig gentagne Gange imod det af Venstre rejste parlamentariske Krav og den Maade, hvorpaa det søgtes gennemført; men ved Aarets Slutning og det følgende Aar foregik der for saa vidt en Svingning i hans Opfattelse, som han støttede Bestræbelserne for et Ministerskifte i Venstreretning og angreb Ministeriet Holstein, fordi det ved Offentliggørelsen af den Haandskrivelse, ved hvilken Kongen afslog at modtage Ministeriets Dimission, havde draget Statens uansvarlige Chef ind i Partikampen. Stedse stærkere vendte H. sig fra nu af mod Højre, og stedse nærmere blev hans Forbindelse med det forenede Venstre, i hvilket han dog først formelt optoges 1875. Det var navnlig de Antydninger, som fra Højres Presse og flere af dets ledende Mænd nu begyndte at fremkomme om provisoriske Finansloves Tilladelighed, som fuldbyrdede Omslaget. Over for Ministeriet Fonnesbech havde IT. vel Følelsen af, at man burde benytte denne Regerings forsonlige Tendenser til en Tilnærmelse mellem Partierne, saaledes at de yderste Skridt kunde undgaas; men da disse Forsoningsbestræbelser mødte Vanskeligheder i begge Lejre, og da Ministeriet frembød forskellige saarbare Punkter, der alt for meget fristede den behændige Polemiker, vendte han snart sine Vaaben ogsaa imod det, og fra Ministeriet Estrup's Tiltræden tilhørte han helt og ubetinget Oppositionen. Der var lige fra Begyndelsen Blod mellem H. og dette Ministerium, maaske netop fordi det væsentlig var dannet og støttedes af hans Standsfæller.

Venstre indsaa til fulde, hvilken fremragende Kraft det i H. havde erhvervet. Han blev snart en af de mest yndede Talere ved de store Folkemøder, og som Debatør havde han ikke sin Lige i Rigsdagen. Han var i Besiddelse af en overordentlig naturlig Veltalenhed, en sjælden hurtig og skarp Opfattelsesevne og et polemisk Talent, som forstod at smede Vaaben for sit Parti af enhver Sag, og som i smidig Vekslen lige let kunde sætte Lidenskaben og Latteren i Bevægelse. Fra 1876 var H. bleven Medlem af Finansudvalget og var 1877—90 saa godt som uafbrudt dettes Ordfører. Det var i denne Egenskab, han fra nu af vandt sine politiske Laurbær. Situationen var jo i disse Aar som Regel storpolitisk tilspidset, og det saglige var i Rigsdagens Debatter oftest det ganske underordnede. Stærkt saglig interesseret var H. da ogsaa kun sjælden, medens netop de ejendommelige Krav, som den daværende politiske Situation stillede, lode hans særlige Evner naa til deres højeste Udfoldelse. Med alt det var den fremragende Polemiker dog i de afgørende Situationer som Regel en Kompromis'ets og Overenskomstens Mand. Dette førte ham til i 1877 sammen med Bojsen at forberede og gennemføre Novemberforliget, ligesom han i de følgende Aar tilhørte den moderate Gruppe inden for Venstre og var stærkt medvirkende ved det saakaldte »Majforlig« 1882. Senere, da Bojsen nærmede sig Berg, hvis politiske Antipode H. stedse var, indtraadte der en Tilnærmelse mellem denne og Hørup, og det var da ogsaa navnlig fra disse to, den første Genoptagelse af Forhandlingspolitikken efter Provisoriet 1885 udgik. Sammen med Hørup var H. ligeledes stemt for gennem en Tilnærmelse mellem Venstre og Landstingets Godsejere (»Smørkrigen« 1887—88) at bringe den konstitutionelle Kamp til Afslutning. Hvad der imidlertid meget vanskeliggjorde det for H. at opnaa Resultater af denne Side af hans Virksomhed var, at Polemikeren i ham ikke sjælden tog Magten fra Politikeren. Ofte kunde han ikke staa for Fristelsen til skaanselløst at benytte en Modstanders Blottelse i Debatten, selv hvor den oratoriske Sejr, han herved kunde vinde, øjensynlig maatte skabe hans Politik Vanskeligheder af den alvorligste Art. At H.'s velmente Forsoningsbestræbelser strandede, var sikkert i høj Grad medvirkende til, at han i Foraaret 1890 trak sig tilbage fra det politiske Liv og nedlagde sit Mandat, men hvad der ogsaa spillede sin Rolle her, var den noget isolerede Stilling, han efterhaanden var kommen til at indtage mellem Venstres indbyrdes stridende Grupper. Han hørte ikke helt til i nogen af dem, og naar han over for Offentligheden stod som det samlede Partis Ordfører og som en af dets vigtigste Ledere, var det, som han godt selv følte, oftest mere Skin

end Virkelighed. Trods fremragende Evner og ubestridelig Troskab mod sit Partis Sag maatte H. selv ved sin Mandatnedlæggelse 1890 erkende »Forudsætningerne for sin Politik bristede nu og i Fremtiden«. Fra nu af og indtil han 1895 ved sin Faders Død overtog Styrelsen af Grevskabet Ledreborg, har H. mest opholdt sig i Udlandet, hovedsagelig i Schweiz. *N. N.*

Holstein, Ludvig Henrik Karl Herman, Lensgreve til Holsteinborg, dansk Godsejer og Politiker, født 18. Juli 1815, død 28. Apr. 1892, Søn af ovenn. F. A. H. H. blev Student ved Kjøbenhavn's Universitet 1836 og tiltraadte s. A. Besiddelsen af Holsteinborg. Han viste sig snart som en dygtig Godsejer, der ikke alene betydelig oparbejdede sit Gods, men ogsaa kom til at spille en ret væsentlig Rolle for sin Egns og for hele Sjælland's landøkonomiske Udvikling. Senere opnaaede han de betydeligste Tillidsposter inden for det samlede danske Landbrug og var saaledes 1866—81 Præsident i Landhusholdningsselskabet og ledede gentagne Gange danske Landmandsforsamlinger. Det var ikke alene H.'s sjældne repræsentative Evne, som her gjorde sig gældende, men ogsaa hans virkelige Kyndighed paa forskellige af Landbrugets Omraader og hans store Kærlighed til Landbrugsvirksomheden.

I det politiske Liv kom H. nærmest til at spille en Rolle i Kraft af sin fremragende sociale Stilling og sin store Interesse for offentlige Anliggender. 1848 valgtes han til stænderdeputeret og var i de første konstitutionelle Aar en af den konservative Godsejerbevægelses Førstemænd. 1856 valgtes han til Medlem af Rigsraadet for den sjællandske Kreds og sluttede sig her nøje til den af Bluhme og David ledede helstatlig-konservative Opposition mod det paa ny frembrydende nationalliberale Regimente. Han var saaledes med til at protestere mod Kundgørelsen af 6. Novbr. 1858 og var en af dem, som 1859 ved atforlade Forsamlingen gjorde Rigsraadet ubeslutningsdygtigt. Senere ændrede hans Holdning sig en Del: 1863 stemte han i Rigsraadet for Novemberforfatningen, og da han 1866 valgtes ind i Rigsdagens Folketing som Repræsentant for sin Hjemkreds, var hans Stilling langtfra saa udpræget konservativ som tidligere. Da det saakaldte »Mellemparti« dannedes, sluttede han sig til det. H.'s Deltagelse i Rigsdagsarbejdet var aldrig synderlig fremtrædende, men til Gengæld var han paa Grund af sine personlig elskværdige Egenskaber i høj Grad afholdt baade af Venner og Modstandere. Da Ministeriet Frijs faldt, overdrog Kongen det ny Ministeriums Dannelse til H., og 28. Maj 1870 traadte han frem som Konseilspræsident i et Ministerium, som i øvrigt langt snarere prægedes af sine 3 fremragende nationalliberale Medlemmer Hall, Krieger og Fenger end af ham. H. forbandt med Konseilspræsidiet ingen Portefeuille, og han gjorde sig ikke synderlig gældende under de heftige Kampe, der nu opstod mod det nydannede »forenede Venstre«. Da Kampen tilspidsedes, veg Ministeriet H., som ikke følte sig tilstrækkelig stærkt i Landstinget, i Sommeren 1874 Pladsen, og senere spillede H. ingen politisk Rolle af Betydning. I sin Valgkreds var han stærkt anfægtet af Venstre, og gentagne Gange mistede og tilbageerobrede han Kredsen under heftige Valgkampe, der fra hans Side førtes baade med Dygtighed og Noblesse. 1872 var han den store nordiske Industriudstillings Præsident, og 1876—81 var han Overkammerherre. Ved sin Aftræden som Minister dekoreredes han med Elefantordenen. Private Forhold gave Anledning til, at han i sine sidste Aar maatte opgive sin høje Hofcharge og i det hele træde stærkt i Baggrunden i det offentlige Liv, men af den Kreds, med hvilken han i Egenskab af Godsejer traadte i nærmere personlig Berøring, var han afholdt og skattet lige til det sidste. *N. N.*

Holstein, Ulrik Adolf, dansk Storkansler, født 14. Apr. 1664, død 21. Aug. 1737. Hans Fader, en mecklenburgsk Adelsmand i dansk Krigstjeneste, skaffede ham som fjortenaarig Dreng en Plads som Page hos Kronprins Frederik (Frederik IV), der fattede stor Godhed for ham, og herved var hans Lykke gjort. Efter Tronskiftet 1699 blev han Overkammerjunker og kort efter optagen i den danske Friherrestand med Godset Fuirendal som Baroni; dette blev 1708 sammen med nogle andre Godser omdannet til et Grevskab, og H. blev saaledes den første Lensgreve til Holsteinborg. Det kongelige Venskab svigtede ham saaledes ikke, skønt han dengang ikke længere var i Kongens umiddelbare Nærhed, idet han 1704—19 var Amtmand i Flensborg. 1718 var han en af de 28 Mænd, Frederik IV tog paa Raad med om Danmark's og Norge's Udenrigspolitik, og kort efter blev han sendt til England for at bane Vejen for et nærmere Forbund mellem England og Danmark, et Hverv, han skilte sig fra til Kongens fulde Tilfredshed, hvorfor han (Septbr. 1719) blev Medlem af Konseilet. To Aar senere blev det høje Embede som Storkansler betroet ham, en Udmærkelse, der vistnok finder sin Forklaring i, at hans Svigerinde, Anna Sofie Reventlow-, 1721 var bleven Frederik IV's anden Dronning. Dommene over hans Embedsførelse lyde forskellig; han var ganske vist i ingen Henseende nogen betydelig Personlighed og synes heller ikke i Frederik IV's sidste Aar at have haft nogen synderlig Indflydelse hos denne; hans Optræden ved mange Lejligheder viser dog, at han var en Mand med god Forstand, der saa sig vel for, inden han indlod sig paa noget, men hans nøjeregnende Forsigtighed fik undertiden et vist Præg af Smaalighed og Pedanteri. Misfornøjelsen hermed, der af og til kom til Orde, kunde dog ikke rokke hans Stilling, saa længe Frederik IV levede; Christian VI derimod, der ikke havde noget godt Øje til H., Anna Sofie's Svoger, afskedigede ham straks efter sin Tronbestigelse (Oktbr. 1730), men i Naade og med en betydelig Pension. I sine 7 sidste Leveaar havde H. intet Embede. — Hans Gemalinde, Christine Sofie Reventlow (1672—1757), en Halvsøster til Dronning Anna Sofie, spillede i Frederik IV's Dage en meget betydelig Rolle ved Hoffet og i det kjøbenhavnske Selskabsliv. Hun skildres som en indtagende, elskværdig og højtbegavet Dame, der forstod at gøre sit gæstfri Hus til Samlingsplads for alle, der kunde regnes med til den store Verden, baade indfødte og Udlændinge. Da hun tillige gennem Søsteren kunde øve Indflydelse paa Kongen, fik hendes Salon ogsaa politisk Betydning, hvad de fremmede Diplomater mangen Gang fik Lejlighed til med Tak at erkende. At hun efter Evne støttede de danske Skuespillere ved deres første Fremtræden, bør heller

ikke glemmes. (Litt.:E. Holm, »Studier til den store nord. Krigs Historie« [»Hist. Tidsskrift«, V.,3.,Kbhvn. 1882];E. Holm, »Den store Votering 1718« [»Hist. Tidsskr., VI., 5., Kbhvn. 1895]; E. Holm, »Danmark-Norge's Historie 1720—1814«, I [Kbhvn. 1891]). *C. F.*

Holstein, Ulrik Adolf, Greve, Overpræsident i Kjøbenhavn i Struensee-Tiden, Sønnesøn af ovenn. Storkansler U. A. H., født 4. Febr. 1731, død I. Novbr. 1789. I en Alder af 11 Aar traadte han ind i Hæren og avancerede nu meget hurtig, dels i dansk, dels i fransk Tjeneste, men forlod som Oberstløjtnant Militærtjenesten (1760) for at gaa over i Civiletaten. En kort Tid blev han benyttet i diplomatiske Hverv og var som dansk Agent i Mecklenburg 1762, da man ventede den danske Hærs Sammenstød med den russiske i dette Land. Her traf han St. Germain, der 2 Aar efter fik ham ansat som deputeret i Generalkrigskollegiet. H., der synes at have været temmelig stridbar og var i Besiddelse af en ikke ringe Selvtillid, arbejdede kun daarlig sammen med sine Kollegaer og blev 1766 afskediget, hvorpaa han blev Amtmand i Tønder. Herfra blev han 1770 af Struensee kaldet til Kjøbenhavn, hvad der var ham meget kærkomment, da han derved kunde faa Lejlighed til at være med ved Gennemførelsen af de store Reformer; thi af Planer i den Retning havde han Hovedet fuldt og troede sig vistnok særlig skikket til at arbejde sammen med Struensee, for hvem han ikke var ukendt. Onde Tunger paastode dog, at hans Forflyttelse nærmest skyldtes Enevold Brandt, der skal have staaet i et intimt Forhold til hans Hustru (Amalie Sofie Buchwald [1748—1823], der nu i et Aars Tid blev en meget omtalt og indflydelsesrig Dame ved Christian VII's Hof. Marts 1771 blev H. udnævnt til Overpræsident i Kjøbenhavn og skulde nu efter Struensee's pludselige og brutale Omdannelse af Kjøbenhavn's kommunale Styrelse i Spidsen for den ny Magistrat fra Grunden af udrydde gammel Slendrian og indføre Forbedringer i alle Retninger uden Hensyn til Privilegier og hævdvunden Sæd og Skik. Her var noget at gøre for H., der helt og og holdent var en Mand af Oplysningstidens Støbning, og han synes ogsaa med Iver og Lyst at have taget fat paa Arbejdet; men i der levnedes ham ikke Tid til at vise, om han duede til noget; thi inden et Aar var gaaet, var Struensee styrtet, og hermed var H.'s Virksomhed i Kjøbenhavn endt. Som den, der skulde have sat en af Struensee's mest ilde sete Foranstaltninger i Værk, blev han naturligvis straks fjernet efter Januarkatastrofen Og maatte være glad ved at kunne gaa tilbage til Tønder som Amtmand. Ogsaa dette Embede mistede han kort efter, og han levede Resten af sit Liv i Altona som Privatmand. H. var en af Struensee's allerivrigste Tilhængere og vedblev at hævde, at Forholdene i Danmark, der efter hans Mening trængte til Reformer paa alle Kanter, fuldtud retfærdiggjorde denne Mands Handlinger; han beklagede kun hans Mangel paa Takt Og Forsigtighed. (Litt.: C.Bruun, »Kjøbenhavn«, III., S. 278 ff.; L. Koch, »Struensees Parti« [»Hist.Tidsskrift«, VI., 5., Kbhvn. 1894]). *C. F.*

Holsteinborg, Hovedgaard i Vester-Flakkebjærg Herred, 12 Km. 0. S. 0. f. Skjelskør og Hovedsæde i Grevskabet af samme Navn. H. hed oprindelig Braadegaard og forekommer første Gang i 14. Aarh. Omtrent, hvor H. nu ligger, skal der imidlertid alt i Valdemarernes Tid have staaet en Borg til Værn for den nærliggende, meget besøgte »Hvirrilds«- eller »Hørishavn«. Braadegaard tilhørte Roskilde Bispestol, kom ved Reformationen under Kronen og blev af Frederik II 1562 bortbyttet til Væbneren Niels Trolle; den kaldtes nu Trolholm og solgtes 1707 til Ulrik Adolf Holstein, som 1700 var bleven ophøjet til Friherre og havde faaet Fuirendal, der ligevar hjemfalden til Kronen efter at have bestaaet som Baroni fra 13. Marts 1677 til 1700 for Slægten Fuiren. 1. Jan. 1708 ophøjedes Trolholm med Fuirendal og Snedinge til et Grevskab for U. A. Holstein, der var gift med en Halvsøster til den senere Dronning Anna Sofie Reventlow. Af senere Ejere har Grev Frederik Adolf Holstein gjort sig i høj Grad fortjent ved forskellige filantropiske Indretninger paa Godset, Haandgerningsskoler, Hospitalet (nedlagt 1833, da det Fuirendal'ske Institut blev oprettet) ligesom ved sin Ophævelse af Hoveriet og sine Bestræbelser for at ophjælpe Bøndernes Landbrug. — Hovedbygningen er opført til forskellige Tider, den nordlige Fløj 1598, den østlige 1639, det sydlige Taarn 1642, det nordlige 1649, den vestlige Fløj (Portfløjen) 1648 af Børge Trolle og hans Søn Niels. I den vestlige Fløj findes Kirken (indviet 1728); fra Riddersalen, som fandtes i samme Fløj, men som i den nyere Tid er bleven afdelt til Værelser, føre Trapper (nu tilmurede) ned til de hvælvede Kældere. Gaarden er opført af røde Sten (nu dækkede med Cementpuds) og har Trappegavle. Paa Kirkegaarden Mindestøtte over Grev F. A. Holstein, ligesom i Haven, der er meget smuk, over ham og hans Hustru, rejst af Grevskabets og Omegnens Bønder 1870. I Haven findes flere sjældne Træer. Grevskabet H.'s Størrelse 1898: Hartkorn af alle Slags 694 Tdr., hvoraf fri Jord 190 Tdr., Skovskyld 38 Tdr., Bøndergods 466 Tdr., 14 Kirker med 3,610 Hektoliter Byg i Tiendevederlag; i Bankaktier 23,200 Kr., Fideikommiskapitaler 3,933,000 Kr., Besætnings- og Inventariegenstande til Værdi 246,586 Kr. Grevskabet indbefatter Godserne H., Snedinge, Fuirendal og Spjellerupgaard. Skovarealet udgør ca. 780 Hekt. *B. L.*

Holsteinsminde, oprindelig udelukkende Børnehjem, senere tillige og væsentlig Opdragelsesanstalt for forsømte og vanartede Børn, er oprettet 4. Maj 1833 paa Herregaarden Fuirendal under Grevskabet Holsteinborg af ovenn. F. A. Holstein i Forening med Børnevennen og Skolemanden Anders Stephansen (s. d.) og dennes Hustru. 4. Maj 1840 bev det overflyttet til Gaarden Hjortholm i Førslev Sogn, Sorø Amt, en Gaard paa 72 Hekt., og derpaa til Minde om den afdøde Lensgreve kaldet H. Ved kgl. Fundats af 28. Oktbr. s. A. ophøjedes det til en selvejende Institution, over hvilken Patronatet bestandig skal forblive hos Lensgreven paa Holsteinborg. — I en tidligere som »Hospital for fattige og syge« benyttet Lejlighed, med et Tilliggende af 10 Hekt., begyndte Stephansen sin Virksomhed med et Elevantal af 10, alle Børn fra Grevskabet og indsatte paa Lensgrevens Bekostning, altsaa et rent og skært Børnehjem. Men allerede næste Aar optoges, af Mangel paa Tilgang af mindre Børn, 12 kjøbenhavnske Drenge i en Alder af 12—16 Aar, der af Politiet vare betegnede som »moralsk fordærvede«, og Oprettelsen af

Flakkebjærg (s. d.) gjorde ikke nogen Forandring med Hensyn til det engang brudte Princip: H. blev i Fremtiden væsentlig en Opdragelsesanstalt for vanartede Børn. Som saadan har dette Institut under dets skiftende Forstandere (Stephansen til 1870, Chr. Nielsen til 1879, L. Budde til 1897), trods stadig trykkede Pengeforhold, udfoldet en overordentlig stor og velsignelsesrig Virksomhed; indtil Apr. 1897 havde i alt 1,443 Børn været optagne paa H., og om den langt overvejende Del af disse gælder ikke alene, at de ere blevne frelste fra moralsk Undergang, men at de ere blevne brave og dygtige Borgere. Sommeren 1897 til Sommeren 1898 var M. Lind Forstander, siden Juli 1898 er cand. theol. Mollerup ansat som Leder af Anstalten. (Litt.: L. Budde, Beretninger om »Det fuirendaler Institut« paa H. for 1888—90 og 1891—96]). *F. B.*

Holsten (se Kortet »Preussen, Hannover m. fl. Stater«) danner den sydlige Del af den preussiske Provins Schleswig-Holstein, til hvilken der 1876 er knyttet den sydøstligste Kreds Lauenburg, som tidligere dannede et eget Hertugdømme, paa en Længde af ca. 30 Km. skilt fra H. ved Bille. H. grænser mod Nord til Slesvig, hvorfra det skilles ved Eideren og Eider-Kanalen, mod Øst til Østersøen, det oldenborgske Fyrstendømme Lübeck, Fristaden Lubeck og Mecklenburg, mod Syd til Hamburg og Provinsen Hannover, fra hvilket det skilles ved Elben, og mod Vest til Vesterhavet. Østersøen afsætter Neustädter-Bugt og den 24 Km. lange og 10 M. dybe Kieler-Bugt; mellem disse Bugter ligger Halvøen Wagrien, der skilles fra den frugtbare 0 Femern ved det 320 M. brede og 3 M. dybe Femern-Sund. Mellem Elben's og Eideren's stærkt udvidede Mundinger skærer den brede Bugt ved Meldorf sig fra Vesterhavet ind i Ditmarsken. II. omfatter de fire gamle Landskaber Stormarn mellem Bille, Trave og Stor, H. mellem Schwentine, Eideren, Gieselau og Stor, Wagrien mellem Schwentine, Trave og Østersøen samt Ditmarsken mellem Elben's og Eideren's Mundinger; hertil maa endnu henregnes Herskabet Pinneberg (med Altona) og Grevskabet Rantzau, i alt 8,385 □Km. med ca. 560,000 Indb. Mod Syd findes foruden det oldenborgske Fyrstendømme Lubeck nogle Enklaver, der tilhøre Fristæderne Hamburg og Lubeck samt Mecklenburg-Strelitz. — Jordbunden i H. bestaar i den østlige Del af Rullestensier, der danner et særdeles smukt Bakkelandskab, hvor det fremherskende Skovtræ er Bøgen, og i hvis Fordybninger der findes talrige Søer, navnlig mellem Plön og Eutin. En Linie gennem Midten af Lauenburg mod Nord til Oldesloe, Segeberg og Vestsiden af Plon-Sø betegner omtrentlig Grænsen for det egentlige Rullestensler. Vest herfor findes det langt mindre frugtbare Rullestenssand, der i Alm. danner et højere liggende Terrain og ofte kun er dækket med Lyng; det gennemskæres af temmelig skarpt markerede i Reglen fra Sydøst til Nordvest strygende Højdedrag, saaledes Westensö-Bjærgene S. f. Westenso, Boostedter-Bjærgene S. 0. f. Neumünster og de ved den høje Elben-Bred beliggende Blankeneser-Bjærge med det for sin storartede Udsigt bekendte Sullberg (91 M.) og Bauersberg (93 M.). Hedesandet (Geesten) dækker den større vestlige Halvdel af Landet i en Bredde af 30—45 Km., det er humusholdigt og derfor i Reglen temmelig frugtbart, men bliver, hvor det indeholder Aldannelser, uigennemtrængeligt for Planterødder og dækkes her af store Lyngheder; paa de dybere Steder findes Moser, der særlig ere udbredte mod Vest langs Marsken. Denne danner et 7—22 Km. bredt Bælte langs Landets Vestkyst og naar intet Sted over en Højde af 5 M. over Havets Overflade, den ligger derimod flere Steder endog under Havets Overflade og maa beskyttes ved indtil 8 M. høje Diger, saaledes Wilstermarsk, der ligger omtrent 1 M. under Elben's Flodhøjde. Ved Afsætning af nyt Ler fra Havet og ved Inddigning udvides Marsken stadig; de sidste større Inddigninger fandt Sted: 1853 Frederik VII's Koog og 1873 Kejser Wilhelm's Koog. De højeste Punkter ligge mod Øst i Landet, i Wagrien, hvor Bungsberg mellem Neustadt og Liitjenburg hæver sig til 164 M. og længere mod Nordvest Pilsberg til 128 M.; i Fyrstendømmet Lubeck naar Miihlenberg ved Parim 126 M. I Nærheden af Trave's mellemste Løb ligger det isolerede Segeberg Kalkbjærg (91 M.), der bestaar af Anhydrit og Gips. Med Undtagelse af Elben udspringe næsten alle de andre Floder i selve Landet. Til Elben løbe Delvenau (Stecknitz-Kanal), Bille, Aister, Pinnau, Krückau, Rhin og Stor. Eideren, der for en Del løber paa H.'s Nordgrænse, modtager Bifloderne Jevenau og Gieselau. Af andre Flodernævnes Schwentine til Kiel-Fjord og Trave til Liibeck-Bugt. Blandt Kanalerne nævnes den 1895 aabnede Nordøstersø-Kanal (98 Km. lang), der i sin nordøstlige Del følger den 32 Km. lange Eider-Kanal, samt Stecknitz-Kanalen (94,2 Km.) mellem Elben og Trave, og blandt de talrige Søer nævnes den smukke Plon-Sø (31 □ Km.), Selenter-Sø samt Warder-Sø, der gennemstrømmes af Øvretrave, Westen- og Flemhuder-Sø, der gennemstrømmes af Eideren i dens øvre Løb. Klimaet er mildt paa Grund af Havets Nærhed, den aarlige Middelvarme beløber sig i Kiel til $8,1^0$, Altona $9,1^0$, den aarlige Regnmængde er 63—77 Cm. Af Mineraler forekomme Gips ved Segeberg, Kridt ved Lägerdorf i Nærheden af Itzehoe, ved Segeberg og Elmshorn Stensalt og ved Oldesloe Saltkilder, der tidligere brugtes til Udvinding af Salt; langs Kysten findes enkelte Steder Rav. Den vigtigste Erhvervsgren er Landbrug; der lægges Vægt saavel paa Mejeridrift som paa Kornavl; i den egentlige Marsk opkøber man flere Steder aarlig Kvæg, som man lader græsse Sommeren over, hvorefter det atter sælges. Markerne, de saakaldte Koppeln, hvori Jorden er delt, omgives af høje levende Hegn. Blandt Mejeriforeningerne maa nævnes den østholstenske, der sælger sine Medlemmers Smør paa offentlig Auktion i Hamburg. Industrien, der særlig er knyttet til Byerne, er ligesom Handelen i Tiltagende; endvidere findes en Del Fiskeri. (Litt.: Greve, »Geographie und Geschichte der Herzogtiimer Schleswig und Holstein« [Kiel 1844]; Schroder og Biernatzski, »Topographie der Herzogtiimer Holstein und Lauenburg« [2 Opl., Oldenburg 1855—56]; »Schleswig-Holstein meerumschlungen in Wort und Bild« [Kiel 1897]). *Joh. F.*

Historie. H., i Middelalderen jævnlig kaldet Nordalbingien, træder først ret frem i Historien efter at være bleven erobret af Karl den Store, der undertvang den oprindelige germanske Befolkning af Sachsernes

Stamme og 809 anlagde Borgen Esseweldoburg (Itzehoe). I den østlige Del skal han have bosat Wagrerne, en slavisk Stamme, efter hvem Landet mellem Kiel- og Neustädter-Bugten fik Navnet Wagrien. Ved et Grænselandskab, en »Mark«, der som en smal Bræmme skød ned igennem Landet, var Wagrien adskilt fra den sachsiske Del af H., der i den ældre Middelalder faldt i tre Distrikter eller Grevskaber: Ditmarsken (s. d.) mod Vest, det egentlige H. midt i Landet indtil Eideren og Stormarn mod Syd. Ret tidlig samledes dog de 3 Grevskaber paa de sachsiske Hertugers Haand, der atter udnævnte Vicegrever, men til helt ned i 14. Aarh. beholdt dog hvert Landskab sin »Overbode«, en Slags folkevalgt Tingformand, der næst efter Greven var Landets fornemste Mand, og hvis Embede synes at have være knyttet til enkelte mægtige Slægter. Allerede Karl den Store havde begyndt at indføre Kristendommen blandt Holstenerne og bygget en Kirke i Hamburg, hvor der senere oprettedes et Ærkebispedømme, der snart forenedes med Bremen. Men medens Kristendommen uden større Vanskelighed bredte sig blandt Sachserne, havde den meget ublide Kaar hos Wagrerne, som Gang efter Gang hærgede det af Otto I grundede Bispesæde i Stargard (Oldenburg) og skændte og brændte i Naboland-skaberne. Ca. 1100 syntes Kampen dog at være endt, da Fyrst Henrik havde antaget Kristendommen. Ved sin Død overdrog han sine Besiddelser til den danske Prins Knud Lavard, der undertvang en stor Del af de med Wagrerne nærbeslægtede Obotritter og ogsaa udstrakte sin Indflydelse over de tyske Dele af H. Her vare Schauenburgerne, en fra Weser-Egnen stammende dygtig og energisk Slægt, 1106 komne til Magten, da Grev Adolf I, (1106—28) af Hertug Lothar af Sachsen var bleven forlenet med H. og Stormarn, og hans Søn Adolf II (død 1164) lykkedes det endelig at faa Bugt med Wagrerne, som efter Knud's Drab (1131) atter havde genoptaget deres gamle Plyndringstog. Landet blev erobret og 1143 forlenet til Grev Adolf, der i Stedet for de gamle Indbyggere, af hvilke en Mængde vare blevne dræbte, indkaldte Nybyggere fra Westfalen, Holland og Friesland. Samtidig vandt Kristendommen endelig fast Fodfæste i Landet, særlig ved den fromme Vicelins'es Bestræbelser, og Bispedømmet i Oldenburg, under hvilket største Delen af H. lagdes, oprettedes paa ny; 1163 flyttedes det imidlertid til Lübeck, der kort i Forvejen var bleven anlagt af Grevens Lensherre Hertug Henrik Løve af Sachsen. Efter dennes Fald (1180—81) begyndte dansk Indflydelse at gøre sig stærkt gældende i Landet, medens samtidig Ditmarsken løsrev sig fra Forbindelsen med H., og Lubeck udsondredes som en fri Rigsstad. Begge disse Samfund sluttede sig til Danmark, der ogsaa fandt Bistand hos den misfornøjede Adel, og efter at Grev Adolf III 1202 var bleven tagen til Fange, maatte han 1203 købe sin Frihed med Afstaaelsen af sine Lande til Valdemar Sejr, som forlenede dem til sin Søstersøn Grev Albert af Orlamünde. Efter Slagene ved Möln og Bornhoved (1225 og 1227) vendte Schauenburgerne dog atter tilbage, men Ditmarsken gav sig nu ind under Ærkebispen af Bremen, og trods idelig gentagne Forsøg mægtede de holstenske Grever aldrig at undertvinge disse fri Marskbønder. Grevernes statsretlige Stilling var paa denne Tid i Praksis undergaaet en stor Forandring, thi om de end af Navn vare Hertugen af Sachsen-Lauenburg's Vasaller, vare de i Virkeligheden uafhængige, og Pligter mod Lensherren som Krigstjeneste o. 1. mærkes ikke. Langt farligere Rivaler havde Greverne i den stridbare, godsrige Adel, hvis egentlige Hjemstavn var midt i Landet, i Egnen omkring Bomhoved.

Da Grev Adolf IV 1239 gik i Kloster, efterfulgtes han af sine to Sønner Johan I og Gerhard I, der herskede i Fællesskab, uden at nogen Deling fandt Sted. En saadan skete for første Gang 1273 mellem Gerhard og Johan's Sønner, Adolf V og Johan II, saaledes at hver af Fyrsterne fik Besiddelser i alle 3 Landskaber. Efter Gerhard's Død 1290 deltes hans Besiddelser, hvortil Stammelandet Schauenburg hørte, yderligere mellem hans 3 Sønner Gerhard II, Henrik og Adolf, der fik Schauenburg samt spredte Besiddelser ved Elben, saa at H. nu var delt mellem fire Linier, der efter Hovedslottene almindelig benævnes Rendsborg (Henrik) og Plon (Gerhard II), Segeberg (Johan II) og Kiel (Adolf V). Landets statsretlige Enhed fastholdtes dog, og de enkelte Linier sikrede sig gensidig Arvefølge ved Samforlening (1307 og ofte senere). Den mægtigste af de 4 Fyrster var Gerhard II, der ved sit Giftermaal med Erik Klipping's Enke, Dronning Agnes, kom i nær Forbindelse med Danmark; han efterlod ved sin Død 1313 sine Lande saa godt som udelte til sin og Agnes'es Søn, Johan den Milde. Dennes Magt blev dog hurtig overfløjen af Grev Henrik af Rendsborg's Søn, Gerhard den Store, den fra Danmark's Historie saa vel kendte »kullede Greve«. Et Forsøg paa at undertvinge Ditmarsken mislykkedes totalt, men Greverne fandt Erstatning ved Indblanding i Danmark's indre Stridigheder (se IV, 1,049 og VII, 667). Af særlig Betydning var Forholdet til Sønderjylland, hvis nærbeslægtede Hertuger de holstenske Grever fra Midten af 13. Aarh. ofte havde støttet i Kampen mod de danske Konger, og hvor de fra 1260 havde betydelige Pantebesiddelser. Grev Gerhard's Forlening med Sønderjylland 1326—40 samt Pantemageskiftet efter hans Død 1340 bidrog til at styrke denne Forbindelse og den Indvandring af holstenske og Fortrængen af danske Adelsslægter fra Slesvig, der alt saa smaat var begyndt. Gerhard den Store's to Sønner, Jærnhenrik og Klaus, optoges fuldstændig af Kampe for at hævde deres i Danmark vundne Stilling, hvor de i Valdemar Atterdag fandt en overlegen Modstander. Heldigere vare Rendsborgerne i Sønderjylland, som de næsten fuldstændig bemægtigede sig, efter at baade Hertug- og Kongeslægten vare uddøde samme Aar (1375); dog nødtes de 1386 til at tage det til Len af den danske Krone, og indtil Slægtens Uddøen 1459 beholdt den derpaa, om end haardt trykket af Erik af Pommern, Landet som et arveligt Len. I H. var Linien Plon eller, som den nu hyppigere kaldtes, Kiel uddød med Johan den Milde's Søn Adolf VII (1359—90), og da den schauenburgske Linie tilfredsstilledes med Pengegodtgørelser samt Afstaaelsen af nogle Besiddelser ved Elben — svarende til Amtet Pinneberg — var hele Landet saaledes samlet paa Rendsborgernes Haand. Efter Grev Klaus'es Død 1397 foretog Jærnhenrik's Sønner imidlertid en ny Deling

der dog blev ret betydningsløs, da den ene, Henrik, traadte i Kirkens Tjeneste og døde som Biskop i Osnabrück, medens de to andre, Albrecht og Gerhard VI, faldt mod Ditmarskerne (1402 og 1404). Mandslinien bestod nu foruden af Biskop Henrik ikkun af Gerhard's tre Sønner Henrik, Gerhard og Adolf, af hvilke de to første døde tidlig, hvorefter Adolf blev Enehersker. Han gik heldig ud af den langvarige Kamp med Danmark om Sønderjylland, men døde barnløs 1459. Med ham udslukkedes den holstenske Linie af Schauenburgerne, og der var blandt den holstenske Adel Stemning for at vælge Grev Otto af den schauenburg-pinnebergske Linie, der havde traktathjemlet Arveret til H, til Greve; men for at bevare Forbindelsen med Sønderjylland, hvor saa mange havde betydelige Besiddelser, enedes man med den derværende Adel om at vælge den afdøde Greves Søstersøn Kong Christian I af Danmark (1460). »Saaledes bleve Holstenerne danske«, hedder det i en samtidig Krønike om denne for Danmark saa skæbnesvangre Begivenhed.

Ifølge de Privilegier, Christian I havde maattet udstede for at opnaa Valg, skulde de to Lande blive »evig udelt tilsammen«, og Stænderne skulde efter hans Død have Frihed til at vælge en af hans Sønner eller andre Arvinger til Herre. Men efter Kongens Død valgtes imidlertid begge hans Sønner — Hans og Frederik — til Hertuger i H., Landet var nemlig 1474 ophøjet til et Hertugdømme, og da Frederik 1490 blev myndig, skred man til en Deling, idet de to Fyrster fik hver sit Hovedslot, Segeberg og Gottorp, hvortil lagdes efter Indtægten lige store Stykker af begge Hertugdømmerne. Fælles bleve derimod nu som senere Stænderne o: Prælater, Ridderskab og Stæder. 1523—44 udgjorde H. atter et Hele, men dette sidste Aar foretog man en ny Deling, som skulde faa langvarig Betydning. Landet blev nemlig tredelt mellem Kong Christian III og hans to Brødre Adolf og Hans, hvis Besiddelser imidlertid efter hans Død 1580 tilfaldt de to andre Linier, den kongelige og den gottorpske. Ligeledes var Ditmarsken, som 1559 endelig var bleven erobret, bleven tredelt og senere tvedelt. Den gottorpske Linie indførte 1608 Førstefødselsret og Udelelighed; 1650 fulgtes dens Eksempel af den kgl. Linie, men allerede forinden havde der inden for denne fundet en Udskiftning Sted, idet nemlig Frederik II 1561 overlod sin Broder Hans den Yngre Amtet Plön, i dog uden suveræne Rettigheder. Det gik i Arv til hans Søn Joachim Ernst, deltes i den følgende Tid flere Gange, men tilfaldt endelig efter Slægtens Uddøen 1761 ifølge en 1756 sluttet Arvetraktat den kgl. Linie og indlemmedes i dennes Besiddelser. I Forening erhvervede begge Linier, efter at Linien Schauenburg-Pinneberg 1640 var uddøet med Grev Otto VIII, Pinneberg, men Hertug Frederik III af Gottorp solgte 1649 sin Andel, Amtet Barmbeck, til Grev Christian Rantzau, som ved kejserlig Bevilling deraf oprettede Rigsgrevskabet Rantzau (1650). Da den sidste Greve, Christian Ditlev, 1721 var bleven skudt paa sin Broders Foranstaltning, inddrog Kong Frederik IV Grevskabet, støttende sig paa en Arvetraktat af 1669. Hertugdømmet; H.'s statsretlige Forhold til det tyske Rige havde 1433 undergaaet den Forandring, at Forleningsretten fra Sachsen var gaaet over til Biskoppen af Liibeck, der udøvede den i Kejserens Navn. Christian III paastod, at Lensforholdet var fuldstændig ophørt, men maatte 1547 anerkende, at Hertugdømmet var et tysk Rigsien, hvortil Forleningsretten laa direkte hos Kejseren, samt lade det optage i den nedersachsiske Kreds. Fra Hertugdømmet, hvor Reformationen 1542 var bleven officielt indført ved Antagelsen af en Kirkeordinans, der væsentlig stemte overens med den danske af 1537, udskiltes i Løbet af 17. Aarh. Stiftet Liibeck (Eutin), som 1561 var blevet evangelisk og fra 1586 næsten var at betragte som et holstengottorpsk Secundogenitur; 1616 lod det sig for sidste Gang repræsentere paa Landdagene. Tillige udsondrede Hamburg sig mere og mere fra H.; Byen aflagde 1603 for sidste Gang Hylding som en hertugelig Landstad, men opnaaede dog først 1770 Sæde og Stemme i den tyske Rigsdag.

Gottorperne mistede under den store nordiske Krig deres Andel af Sønderjylland, men fik efter Freden 1720 de holstenske Besiddelser tilbage og beholdt dem, indtil de ved Traktaten af 1767 og den endelige Ratifikation af 21. Maj 1773 bortmageskiftedes med Oldenburg og Delmenhorst. Hele Hertugdømmet H. var saaledes samlet paa den kgl. Linies Haand, og da det tyske Rige opløstes 1806, inkorporeredes det ved Patent af 9. Septbr. i det danske Monarki, idet det dog senere kom til at høre til det 1815 oprettede tyske Forbund. Forbindelsen med Danmark vedvarede under vekslende Former, indtil H. sammen med Sønderjylland og Lauenburg ved Freden i Wien (1864) afstodes til Preussen og Østerrig, hvilken sidste Stat atter ved Freden i Prag (1866) overlod sin Andel i Retten til Hertugdømmerne til Preussen. (Om H.'s Historie efter 1806 se Slesvig-Holstenisme og Danmark, S. 1067 ff.). (Litt.: Kilder: »Quellensammlung d. schleswig-holst.-lauenb. Gesellsch. f. vaterländ. Geschichte« [4 Bd., Kiel 1862—75]; »Urkundensammlung d. Gesellsch. f. sch.-h.-l. Gesch.« [4 Bd., Kiel 1839—75]; Hasse, »Schleswig-holst.-lauenbg. Regesten u. Urkunden« [3 Bd., Hamburg og Leipzig 1885—97; skal fortsættes]. Bearbejdelser: Christiani, »Gesch. d. Herzogth. Schleswig u. H.« [4 Bd., Flensborg og Leipzig 1775—79]; Christiani-Hegewisch, »Gesch. d. Herzogth. S. u. H. unter dem Oldenburg. Hause« [4 Bd., Kiel 1781—1802, indtil 1694]; Kobbe, »Schleswig-holst. Geschichte« [1694—1808, Altona 1834]; Waitz, »Schleswig-H.'s Geschichte in drei Blicher« [2 Bd., Gottingen 1851—54; et dygtigt Arbejde, men skrevet ud fra et slesvig-holstensk Standpunkt]. Vigtige Afhandlinger i »Staatsbiirgerliches Magazin« [10 Bd., Schleswig 1821—31] og dets Fortsættelser »Neues Staatsb.-Mag.« [1833—41] og »Archiv f. Gesch. d. Herzogth. S.-H. u. L.« [1842—47], samt i »Archiv f. Staats- u. Kirchengesch. d. Herzogth. S. H. u. L.« [1833—43], der fortsættes under Titelen »Nordalb. Studien« [1844—54]; »Jahrb. f. d. Landeskunde d. Herzogth. S. H. u. L.« [1858—69] og »Zeitschr. d. Gesellsch. f. schleswig-holst.-lauenbg. Gesch.« [1870 ff.]). *M. M.*

Holsten, Hans, Baron, dansk Admiral, født 17. Novbr. 1758, død 13. Apr. 1849, blev Officer 1780, Kontreadmiral 1828 og Viceadmiral 1834. I sin Ungdom var han i udenlandsk Tjeneste og studerede derefter tre Aar i Gottingen; 1778—80

var han som Chef for Briggen »Nidelven« i Middelhavet under Kommandør Kaptajn St. Bille for at beskytte de danske og norske Handelsskibe: et Hverv, der fordrede baade Mod og Konduite. I Slaget paa Reden 2. Apr. 1801 førte han Fregatten »Elven« og reddede efter Kampen sit Skib ind paa Reden. 1807 var han næstkommanderende ved Sødefensionen, der i 11 Smaatræfninger optraadte mod og forjog den engelske Flaades Bombarderskibe; Aaret efter erobrede han som Chef for en Afdeling Kanonbaade den engelske Brig »The Tigress«. Senere gjorde han Tjeneste som Chef for et Linieskib med dansk Besætning paa Schelde-Flaaden; her kom han imidlertid paa Kant med de franske Autoriteter, der behandlede hans Folk slet, og hjemsendtes Aaret efter. Efter Freden 1814 indtraadte han i Admiralitetskollegiet, avancerede efterhaanden til 1. deputeret og tog væsentlig Del i Flaadens Rekonstruktion. 1825 arvede han Baroniet Holstenhus. *C. L. W.*

Holsten-Gottorp, Fyrsteslægt af den oldenborgske Stamme, hvis Stammefader er Kong Frederik I's og Sofie af Pommern's Søn Adolf (1526—86). Ved Hertugdømmernes Deling 1544 fik han i Sønderjylland Hovedslottet Gottorp med Amterne Aabenraa, Gottorp og Hutten samt Landskabet Eidersted og desuden i Holsten Amtet Kiel og nogle mindre Besiddelser mod Øst. Hertil kom 1559 en Tredjedel af Ditmarsken og efter Broderen Hans den Ældre's Død 1580 Tønder Amt med Løgumkloster, Nordstrand, Femern, Bordesholm og en Sjettedel af Ditmarsken. Undtagne fra Amterne vare dog de meget betydelige adelige Godser, der tillige med Prælaterne og Stæderne hørte under den kongelige og den hertugelige Linies Fællesregering. Adolf, der var gift med Landgrev Filip af Hessen's Datter Christine, efterfulgtes af sine tre Sønner Frederik II (1586—87), Filip (1587—90) og Johan Adolf (1590—1616), under hvem Delinger af Hertugdømmet forhindredes, ved at der 1608 indførtes Førstefødselsret. Alle disse Fyrster saavel som deres Fader stode paa en venskabelig Fod med den kongelige Linie, men Forholdet forandredes under Johan Adolfs Søn Frederik III (1616—59) (se VII. Bd. 47). der indledede den intime Forbindelse med Sverige, som vedvarede under dette Riges Stormagtstid, og ved sin Svigersøn Karl Gustaf af Sverige's Hjælp opnaaede at blive løst fra sit Lensforhold til Danmark for de slesvigske Besiddelser. Hans Søn Christian Albrecht (1659—94) opnaaede ved Freden i Kjøbenhavn Bekræftelse paa de vundne Fordele, men Fællesregeringen vedblev dog stadig at bestaa. Dens Ophævelse var fra nu af Gottorpernes Ønske, og Stridighederne med Danmark, som en Tid lang inddrog den hertugelige Del af Sønderjylland [IV. Bd. 360—61], vedvarede stadig og gik i Arvtil Christian Albrecht's Søn Frederik IV (1694—1702) og Sønnesøn Karl Frederik (1702—39). Under dennes Mindreaarighed styredes Landet af Farbroderen Christian August, Fyrstbiskop af Lübeck; men da Ministeren Gortz i den store nordiske Krig havde indladt sig i forræderske Forbindelser med Sverige, beslaglagdes den gottorpske Del 1713 af Kong Frederik IV, der beholdt den ved Freden i Frederiksborg 1720. Residensen Hyttedes som Følge heraf fra Gottorp til Kiel, og Rusland blev nu den Magt, hos hvem H.-G. søgte Støtte for at vinde det tabte tilbage og faa Hævn over Danmark. Karl Frederik ægtede Peter den Store's Datter Anna, og deres Søn Karl Peter Ulrik, der 1742 udnævntes til russisk Storfyrsttronfølger af sin Tante Kejserinde Elisabeth, blev ved sit Ægteskab med Katharina (II) af *Anhalt-Zerbst* gennem Sønnen Paul Stamfader til det nu regerende russiske Kejserhus. Den store Fare, der truede Danmark, da han som Kejser Peter III 1762 besteg Rusland's Trone, forsvandt vel alt s. A. ved hans Afsættelse og snart paafølgende Mord, men fjernedes dog først helt, da det 1767 lykkedes den danske Regering at formaa Katharina II til for sin Søn Storfyrst Paul at opgive alle Krav paa den gottorpske Del af Sønderjylland og mageskifte de holstenske Besiddelser med Oldenburg og Delmenhorst. Da Paul blev myndig, fornyedes Traktaten (1773), og Rusland overlod nu Oldenburg og Delmenhorst til Frederik August, Fyrstbiskop af Lubeck, en Søn af ovenn. Christian August, Stamfader til den yngre holsten-gottorpske Linie, der endnu (1898) regerer i Oldenburg, med hvilket Land Stiftet Lubeck (Eutin), som fra Slutn. af 16. Aarh. næsten havde været et gottorpsk Sekundogenitur, 1803 forenedes. Christian *August's* ældre Søn Adolf Frederik var *1743* bleven svensk Kronprins (Konge 1751), og hans Efterfølgere beklædte Sverige's Trone indtil Karl XIII's Død 1818. De svenske Gottorpers Mandslinie uddøde dog først 1854 med den afsatte Konge Gustaf IV Adolfs Søn, Gustaf, Prins af Vasa. *M. M.*

Holstenhus, Hovedgaard i Salling Herred, 5 Km. 0. f. Faaborg og Hovedsæde i Baroniet H. H. hed oprindelig Findstrup og tilhørte 1314 Gotskalk Litle, en af de fredløse. Senere ejedes den af Slægten Venstermand, og 1636 gik den ved Køb over til den fra Frederik III's Historie bekendte Geheimeraad Jørgen Schult, der 1643 opførte to af Gaardens tre Fløje; den tredje er bygget 1579 af Knud Venstermand. Hans Søns Enke, født Gabel, solgte den 1707 til Oberstløjtnant Christoffer Adolf Holsten, af gammel frankisk Æt, hvis Broder Godske Ditlev H. til Langesø 1710 arvede Findstrup og 1723 af denne Gaard og Langesø oprettede Stamhuset H., der atter 1779 oprettedes til et Baroni, som forøgedes ved Indlemmelsen af Nakkebølle. H. er ombygget (Arkitekt Haugsted) 1864—65. Baroniets Størrelse 1898: 845 Tdr. Hartkorn af alle Slags, hvoraf fri Jord 170 Tdr., indtaget til Skov 53¼ Tdr., Bøndergods 321½ Tdr., Kirke- og Kongetiende 221 Tdr.; i Bankaktier 20,000 Kr., i Fideikommiskapitaler ca. 625,000 Kr. Baroniet indbefatter Godserne H. og Nakkebølle med Øerne Lyø og Bjørnø i Svendborg Amt samt Hovedgaarden Langesø i Odense Amt. Hovedgaardenes Jordtilliggende udgør 855 Hekt. foruden 1,250 Hekt. Skov. *B. L.*

Holstensborg, Koloni paa Grønland's Vestkyst, 66° 56' n. Br. og 53° 42' V. L. f. Grw., er anlagt 1759 og opkaldt efter H. E. Holstein. Grønlænderne kalde H. for Sisimiut eller Arnerdl ok. Det er den nordligste Koloni i Sydgrønland, og den sydligste Koloni, hvor Hundeslæde benyttes. Den ligger ved Mundingen af en større Dal og har det imponerende, 780 M. høje Fjæld Kærlingehætten bagved. Vinterisen bryder i Reglen op i Slutningen af April. Ved H. fangedes

tidligere mange Grønlandshvaler, men nu er denne Fangst saa godt som ophørt. Fangsten af Sæler er ikke god. Det er et af de Steder i Grønland, hvor der hyppigst er bemærket Jordrystelser. Ved selve Kolonien bor foruden Handelspersonale og Præst ca. 200 indfødte, medens der i hele H.-Distrikt, hvis nordlige Del ikke er beboet, kun findes 6—700 indfødte. H.-Distrikt strækker sig fra Nordre-Strømfjord, der er Grænsen mellem det nordlige og sydlige Inspektorat i Grønland, ca. 150 Km. mod Syd. Fra Yderøerne til Indlandsisen har denne Strækning en Bredde af ca. 180 Km., den bredeste, isfri Strækning paa Grønland's Vestkyst. Mange store Fjorde og Indsøer gennemstrømme Landet. *G. F. H.*

Holsøe, Niels Peter Christian, dansk Arkitekt, født i Øster-Egitsborg 27. Novbr. 1826, død i Kbhvn. 1. Jan. 1895. Han blev uddannet ved Kunstakademiet og hos Hetsch, deltog i Krigen 1849—50, foretog en Udenlandsrejse 1859, byggede Marienlyst Badehotel 1860—61, Uggerløse Kirke 1875—76 samt en Del Villaer, Privathuse og Posthuse i forskellige Byer. 1861—92 var han ansat ved Indenrigsministeriets Kontrol for Statsbanerne og byggede i denne Egenskab talrige Stationsbygninger i Jylland og paa Øerne; hans sidste Arbejde var Helsingør's Stationsbygning sammen med H. Wenck 1889—91. Paavirket af Herholdt's Hovedbanegaard i Kjøbenhavn anvendte han overalt Mursteensmotiver, som han behandlede med Takt og Smag. *E. S.*

Holt, et fællesgermansk Ord, hvis oprindelige Betydninger haves i tysk *Holz*: Skov, Træ (som Stof); i de nordiske Sprog findes det i flere, til Dels afledte Betydninger: isl. *holt,* »stenet Høj«, norsk *holt* og svensk *hult,* »Lund« ; om Ordets høje Ælde i Dansk vidner dets Forekomst i Afledningen Holtingar paa Guldhornet og i flere Stednavne (som *Æbelholt).* I dansk Skriftsprog brugtes det enkelte *Holt,* »Skov«, »Tømmer«, endnu i 17. Aarh., og det bruges vedvarende i jydske Almuesmaal med Betydninger som »Forhøjning i en Eng«, »aaben Plads i en Skov«, »Sted i Marker og Heder, hvor der forhen har været Skov«. — I Sammensætninger som *Ibenholt, Løsholt,* er det derimod af plattysk Oprindelse. *V. D.*

Holt, Herred, Nedenes Fogderi, Nedenes Amt, (1891) 4,564 Indb., er et Indlandsherred, der kun J paa et Par Steder naar ned til Kysten. Om end i sin Helhed opfyldt af lave, skovklædte Aase j har det dog store Strækninger af fladt, vel dyrket | Terrain; dette er navnlig Tilfældet omkring Storel ven, der kommer ind fra det paa Nordgrænsen j liggende Ubergvand. Elven løber først fra Nord mod Syd gennem en trang Dal, der omtrent midt i Herredet ved Nes Jærnværk udvider sig til | en større Slette gennemskaaren af flere mindre Dalfører; her bøjer den mod Øst, danner Lunde Vand og de store sammenhængende Songe og Nævestad Vande og falder i Sandnesfjordens inderste Bund ud i Havet. De mange Tilløb til i Storelven og øvrige inden for H. rindende Elve j ere kun ubetydelige; størst er Østnesbækken, der kommer fra Østnesvandet paa Sydgrænsen og falder ud ved Nes. Fjældet er lavt, naar næppe over 200 M. Bjørnaasen, 186 M., er en af de højeste Toppe. Havets Kyst naas mod Øst i Sandnesfjorden, mod Syd i Tvedestrandfjorden, som stikker ind i H. som en 3 Km. lang Kile, samt i Ekelandsfjorden og Flosterfjorden, hvilke begge paa en kortere Strækning danner Grænsen. H., der er Præstegældets Hovedsogn, er godt dyrket og bebygget; her ligge mange store Gaarde og det store Brug Nes Jærnværk med Mølle og Savbrug; det optoges 1665 under Navn af Baaseland's Værk og flyttedes 1738 til Nes; det drives endnu og har sine Gruber for største Delen inden for H., f. Eks. den rige Solberggrube; sammen med Møllebruget og Savbruget sysselsætter det en Befolkning paa 710 Mennesker. Ved Kirken, der er en gammel Stenbygning med senere Udvidelser, ligger Præstegaarden, der skal have været Kongsgaard, og paa hvis Grund findes flere Gravhøje, i Nærheden Goderstad, Solberg, Lilleholt, Berge, Tvede, Valle, Songe m. fl. Af industrielle Anlæg drives 5 Savbrug og flere Gruber, hvoriblandt Østeraa Feltspatmølle og Savbrug samt 2 Skibsværfter. Større Ansamling af Bebyggelse findes foruden ved Nes Jærnværk ved Strengereid, 26 Huse og 136 Beboere, ved Rughaven 37 og 189, Fjærklev 51 og 274 og Østeraa 40 og 246. Inden for H. ligger i Bunden af Fjorden af samme Navn Tvedestrand Ladested (s. d.). Den dyrkbare Marks store Udstrækning gør, at Agerbrug er en af Hovednæringskilderne (sammen med Bjærgværksdrift og til Dels Søfart). Skov dækker alle Aase, men er adskillig medtagen. Den vestlandske Hovedvej kommer ind i H. fra Øst. Molandsvejen gaar mod Nordøst forbi Kirken videre over Storelven langs Songevand's Nordside ind i Søndeled; fra den gaar en Afstikker ned til Tvedestrand og en Hovedvej til Telemarken Nord over forbi Nes Jærnværk og langs Storelvens Dalføre. Rodelagt Vej fører derhos fra Hovedvejen lidt S. f. Gaarden Goderstad til Fjorden ved Strengereid. De mange Gravhøje og Fund af Oldtidslevninger tyde paa en meget tidlig Bebyggelse. Herredets Areal er 184,5 □Km., hvoraf 9 □ Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Holtaalen, Herred, Guldalens Fogderi, Søndre Throndhjem's Amt, (1891) 948 Indb., er en i den øvre Del af Guldalen langs Gula og dens Bielve Holta og Lea liggende Fjældbygd. Ved Gula deles den i en nordøstlig og sydvestlig Del, af hvilke den første ved den fra Holtsjøen paa Østgrænsen kommende Holta atter er delt i to Dele. N. f. Holta, hvis Hovedretning er fra Øst mod Vest, er Terrainet i den østlige Del stærkt kuperet med mange Smaadale. Fjældet hæver sig her i den stejle Hyllingen til 1,201 M., sænker sig længere mod Trælsaaens og Tværaaens Dalfører, begge med Retning fra Nord mod Syd, udmundende i Holta, men stiger derpaa i flere Afsatser til Bukhammerens Top, 1,082 M., paa Grænsen mod Selbu. Under dette Fjæld ligger Bellingvandet, hvorfra Afløb rinder mod Vest i Naalsjøbækken, der har sine Kilder under Bringen, 1,058 M., ligeledes paa Selbu-Grænsen, og løber mod Syd gennem Naalsjøerne ud i Holta. V. f. Naalsj øbækkens Dalføre er Fjældet mere sammenhængende og lavere, men med bratte Sider ned mod Gula; det kulminerer i Mortenfjæld, 858 M. Holta's Dalføre, der munder ud i Guldalen V. f. Kirken, er temmelig aabent og bevokset med Løvskov; i sin nedre Del er det ubebygget, men i den midterste er det paa Nordsidens

Bakkeformation bebygget med en hel Del Gaarde, medens der paa Sydsiden udelukkende findes Sætere. Fjældet S. f. denne Dal stigerjævnt op mod Aalens Grænse, hvor det kulminerer i Grønfjæld, 981 M. Nærmere Gula har Drøja skaaret sig en dyb Rende, over hvilken hæver sig Aalmundfjældet, 843 M., og Aalbygdfjældet, 792 M., med brat Fald mod Guldalen. Selve Guldalen (s. d.) er trang med stejle Sider; kun paa et Par Steder aabner den sig lidt, saaledes omkring Langletets Station og ved Kirken; Elven gaar i et jævnt Stryg uden at danne nogen egentlig Fos; oven for Drøja gaar den gennem den trange Kløft Svølgen. S. V. f. Guldalen dannes H. af det mellem Guldalen og Orkedalen liggende Fjæld; det deles ved Ledalen og Fordalen. Lea kommer fra den søndre Grænse under Fjældet Meaalien, 1,118 M., løber mod Nord gennem en aaben Sæterdal, hvis nedre Del er skovbevokset og til Dels bebygget, ud i Gula straks neden for Holta. Paa Østsiden af Lea hæver sig en lang Kam, stejl til begge Sider, med Hofjæld, 897 M., som højeste Punkt; Øst for strække sig brede Myrstrækninger i fiere Afsatser, medens længere mod Syd et Skar skiller den fra Maastjernskarven, 1,164 M., paa Grænsen mod Aalen. V. f. Ledalen breder sig et stort Fjæld over mod Fordalen og Guldalen med store Myrer paa de til Dels svagt skraanende Sider; igennem Midten gaar en Højderyg, hvis Kam danner Herredets Grænse mod Vest; de højeste Toppe ere her Romundhaugen, 1,170 M., og Korsfondknipen, 1,092 M. Forra skærer sig tværs over H. i dettes sydlige Hjørne; den kommer fra Forelsjøen lige under Grænsepunktet, den spidse Forelhogna, 1,359 M. Jordsmonnet er ganske godt, men H. er paa Grund af sin Højde over Havet kun lidet skikket for Agerbruget; jævnt bebygget er kun Gula's Dalføre, sparsomt Holta's og Lea's. Skov har H. til Husbehov, overvejende Gran iblandet Fyr; i Højden findes Birken; Græsgangene ere gode, og der er mange Sætere. Gaardene ere kun smaa; de største ere Gilset med Savbrug, Moen, Flatberg, Yset, Stene (Præstegaard) og Aasen. Den smalsporede Throndhjems-Bane gaar langs Gula's højre Bred med Stationer ved H. Kirke og paa Langlete; mærkelige ere de mange Tunneller langs Svølgen og den høje Bro over Drøja. Hovedvej gaar paa samme Side af Dalen som *Jærnbanen* og langs *denne*; fra denne Vej fører en Bygdevej fra Kirken over til Brubakken i Holta's Dalføre. Bygdens gamle Navn var Holtsdal. Herredets Areal er 521,6 • Km., hvoraf 8 □Km. Indsøer. *y. F. W. H.*

Holtavörðuheiði, en Fjældvej i det nordvestlige Island mellem Borgarfjord og Hrutafjord. H., der kun har en Højde af 356 M. o. H, benyttes meget af rejsende mellem Syd- og Nordlandet, da det er den eneste Vej over Island's indre Højland, der kan benyttes hele Aaret; andre Veje ligge saa højt, at de formedelst Sne sjælden ere farbare mere end 3—4 Maaneder af Aaret. *Th. Th.*

Holtei, Karl von, tysk Digter og Forfatter, født i Breslau 24. Jan. 1798, død smst. 12. Febr. 1880. Fra sin tidligste Ungdom viste han stærk Tilbøjelighed for Poesi og Lyst til Teateret. Efter at have opholdt sig nogen Tid i Obernigk i Schlesien for at lære Landvæsenet hos sin Onkel gik han 1815 med som frivillig og begyndte efter Fredsslutningen at studere Jura; men hans gamle Tilbøjelighed for Teateret fik Overtaget, og trods sin adelige Families Modstand debuterede han i Breslau 1819 og optraadte senere i Dresden, men Evnerne svarede ikke til Lysten, og 1821 opgav han Scenen og vendte tilbage til Obernigk. Her giftede han sig med Luise Rogée, som var en fejret Skuespillerinde ved Teateret i Breslau, og blev derved selv knyttet til dette som Teaterdigter og Sekretær. Han begyndte nu (1822) at udgive forskellige Tidsskrifter, nemlig »Der Obernigker Bote«, »Jahrbuch deutscher Nachspiele« [1822 — 24], »Jahrbuch deutscher Bühnenspiele« [1825 — 32, de senere Aargange ved Gubitz], og sammen med K. Schall og Fr. Barth »Deutsche Blatter für Poesie, Kunst und Theater« [1823], men kort efter flyttede han til Berlin, hvor han mistede sin Hustru (1825). H. overtog nu Stillingen som Teatersekretær, Regissør og Teaterdigter ved »Königstädter Theater«, men opgav den igen 1828, og efter i nogen Tid at være optraadt som Shakespeare-Oplæser vendte han atter tilbage til Schlesien, hvorfra han med sin Velynder, Grev Herberstein, rejste til Paris. Efter sin Tilbagekomst til Berlin giftede han sig anden Gang, nemlig med Skuespillerinden Julie Holzbecher (1829) i Haab om at faa fast Ansættelse ved et Teater; dette lykkedes dog ikke, og han rejste nu omkring i Tyskland paa Gæstespil, indtil han endelig opnaaede at blive Teaterdirektør i Riga. Da imidlertid hans anden Kone døde (1838), vendte han hjem til Tyskland, hvor han genoptog sit vandrende Liv som Shakespeare-Oplæser, og først 1847 slog han sig til Ro hos sin gifte Datter i Graz, hvor han boede til 1870; derfra flyttede han til sin Fødeby og henlevede sine sidste Aar i de barmhjertige Brødres Kloster. Af hans talrige Skrifter kunne foruden de ovenomtalte Tidsskrifter nævnes: »Gedichte« [1827], »Schlesische Gedichte« [i Dialekt 1830], »Erzahlungen« [1833], »Deutsche Lieder« [1834], »Theater« [1845, Ausgabe letzter Hand i 6 Bd., 1867], »Der Obernigker Bote« [udvalgte Skitser og Fortællinger, 3 Bd. 1854]. Af hans Digte ere flere blevne almindelig bekendte, især de schlesiske, men det er navnlig i Romanen, han har udfoldet baade sine bedste og daarligste Sider, nemlig, ved Siden af en godmodig, drastisk Humor og rask Personskildring, stor Løshed i Sammenføjningen og en plump, undertiden raa Realisme samt en uovervindelig Sentimentalitet, som han selv beklager. Af disse maa især nævnes: »Die Vagabunden« [4 Bd. 1851, 8. Opl. 1894], »Christian Lammfell« [5 Bd. 1853, 4. Opl. 1878], »Ein Schneider« [3 Bd. 1854, 2. Opl. 1858], »Hans Treustein« [3 Bd. 1856], »Eine alte Jungfer« [1869]; disseogandre Skrifter ere samlede i »Erzählende Schriften« [39 Bd. 1861—66]; endelig maa anføres hans autobiografiske Værk »Vierzig Jahre« [8 Bd. 1843—50, 2. Opl. 6 Bd. 1859]. (Litt.: »K. v. H., Biographie« [Prag 1857]; Kurnick, »K. v. H., ein Lebensbild« [1880]; F. Wehl, »Zeit und Menschen« [1889]). *C.A.N.*

Holten, Carl Valentin, dansk Fysiker, født 18. Maj 1818 i Kjøbenhavn, død smst. I. Decbr. 1886. Efter at have været i Smedelære i Frederiksværk gik H. 1837 til den polytekniske Læreanstalt, hvor han 1841 blev Kandidat (Mekaniker). Kort efter blev han Assistent hos H. C. Ørsted, kom

til at hjælpe denne ved fysiske Forsøg og holdt tillige Forelæsninger i »Selskabet til Naturlærens Udbredelse«. 1846 fik han Videnskabernes Selskabs Sølvmedaille for en Afhandling om Ebbe og Flod ved Bandholm, og 1847 blev han konstitueret som Docent i Matematik ved polyteknisk Anstalt. For at kunne blive ansat ved Universitetet tog H. 1849 en »Konferens«, hvorved han blev Student, og s. A. blev han ekstraordinær Docent i Fysik ved Universitetet. Fra 1852 var han ord. Prof. 1853 blev han tillige Lærer ved den militære Højskole og 1857 Lærer i Fysik ved polyteknisk Anstalt. Samtidig blev han Medlem af Anstaltens Bestyrelse, og 1872—83 var han dens Direktør. H. var afgjort praktisk anlagt, besad stor Instrumentkundskab og var en dygtig Eksperimentator. Dette i Forbindelse med hans store Evner som Foredragsholder gjorde ham til en særdeles dygtig Lærer, og hans Foredrag for større Kredse som i »Industriforeningen« og »Arbejderforeningen af 1860« paaskønnedes meget. 1879 blev han den sidstnævnte Forenings Formand. H.'s litterære Virksomhed var ikke meget stor; forskellige Afhandlinger af ham, især om meteorologiske og klimatologiske Emner, findes i »Vidensk. Selsk. Skrifter«. Han har skrevet to Bøger, nemlig »Lysets Naturlære« [1861], der maa betragtes som hans Hovedværk, og den meget læste »Læren om Naturens almindelige Love« [1857, 8. Udg. 1884]. Desuden har han besørget og forbedret de senere Udgaver af Ørsteds »Naturlærens mekaniske Del«. (Litt.: »Illustreret Tidende« [Bd. 18 og 28]; »Fremtidens« Nytaarsgave 1887; »Biogr. Leks.«, VIII). *K. S. K.*

Holtenau, Flække i preussisk Provins Schleswig-Holstein i Regeringsdistriktet Schleswig, ved Nordøstersø-Kanalens Udmunding i Kiel-Fjord, har (1890) 350 Indb., med Kommune 800 Indb. *Joh. F.*

Holter, Iver Andreas Wilhelm Marinus, norsk Maler, er født I. Juni 1842 paa Bragernæs (Drammen). Da Faderen som Præst var bleven forflyttet til Eker, kom han ind paa Drammen's Latinskole, hvorfra han 1860 blev Student. Han slog ind paa det juridiske Studium og fik Embedseksamen 1868, hvorefter han et Par Aar var edsvoren Fuldmægtig hos Sorenskriveren i Bamble og derefter ligeledes et Par Aar praktiserede som Sagfører i Kragerø. Foraaret 1873 opgav han imidlertid sin juridiske Løbebane og indtraadte for en kortere Tid som Elev i Bergslien's og Morten Miiller's Malerskole i Christiania, malede saa paa egen Haand Landskabsstudier og gik Efteraaret samme Aar med Understøttelse af Grosserer i Drammen Jac. Borch til Karlsruhe for at uddanne sig til Landskabsmaler under Professor Gude's Vejledning. Efter et Par Aars Forløb opgav han imidlertid Landskabsmaleriet, som han senere kun lejlighedsvis har dyrket, og traadte 1875 over i Professor Carl Gussow's Atelier i Karlsruhe, hvem han Efteraaret s. A. fulgte til Berlin, hvorhen Gussow havde modtaget Kaldelse som Professor ved Akademiet. Indtil Sommeren 1878 arbejdede han i Gussow's Atelier i Berlin-Akademiet og blev de følgende Aar i Berlin, hvor han Efteraaret 1882 overtog Ledelsen af den nyoprettede Malerklasse i »Verein der Künstlerinnen«'s Skole, fra hvilken Stilling han Foraaret 1884 blev kaldet til Lærer ved »kgl. sächs. Akademie u. Kunstgewerbeschule« i Leipzig, hvor han ledede Undervisningen i Antiksalen. Samme Aars Efteraar blev han udnævnt til Direktør for den kgl. Kunst- og Haandværksskole i Christiania, hvilket Embede han tiltraadte Foraaret 1885. Han udstillede første Gang 1878 i Christiania Kunstforening og ved den akademiske Kunstudstilling i Berlin. H. har foruden enkelte Genrebilleder, Interiører og Stillleben, væsentligmalet Portrætter, for det meste i fuld Størrelse, og har ved sin sikre Tegning og grundig gennemarbejdede Form- og Farvebehandling vundet megen Anerkendelse. Afhans mange Portrætter kunne fremhæves Portrætterne af Fru Marie Løscher, udstillet i Berlin 1880, den engelske Militærattaché i Berlin, Colonel Swaine, udstillet smst. 1884, Rigsarkivar H. J. Huitfeldt-Kaas [1888], Marinemaler Barth [1896], Fru Heise [1894] o. fl. *Fr. O.*

Holter, Iver Paul Frederik, norsk Komponist, foregaaendes Broder, er født i Gausdal 13. Decbr. 1850. Han blev Student 1869 og valgte Medicinen til Studium. Hans musikalsk begavede Moder havde tidlig vakt Sansen for Musik hos ham, og han var som Gut begyndt at spille Violin. I sine Studenteraar fortsatte han dermed og tog samtidig Undervisning i Harmonilære hos Johan Svendsen. Til sidst opgav han ganske det medicinske Studium og rejste 1876 til Leipzig for at studere Musik. Efter et Ophold i Berlin med Statsstipendium kom han tilbage til Christiania, hvor han gav sin første Koncert med egne Kompositioner i Foraaret 1882. Samme Aar blev han Dirigent i Bergen's Musikforening »Harmonien«, hvilken Stilling han beholdt til 1886 med et Aars Afbrydelse, da han opholdt sig i Tyskland, hvor han i Leipzig dirigerede sin F-Dur Symfoni i »Euterpe«. Efteraaret 1886 overtog han Dirigentposten i Christiania Musikforening, som han fremdeles beklæder. Han har desuden virket en Tid som Lærer ved Musikskolen i Christiania og er Dirigent for Haandværkersangforeningen der samt for et blandet Kor. H.'s Kompositioner bære gennemgaaende Præg af mandig Kraft, uden at dog Udtryk for sartere Stemninger ere fremmede for dem. Melodier og Temaer ere noble og den musikalske Udførelse sikker, i moderne Aand, men uden Bisarreri. Hans Orkesterteknik er gedigen, Instrumentationen farverig og fuldtonende. Hans første Værk var en Strygekvartet i Es-Dur; senere kom »Bagateller« for Piano (Op. 2), Symfoni i F-Dur (Op. 3), »Norsk St. Hans-Kveld«, Idyl for Strygeorkester (Op. 4), Musik til Goethe's »Goetz«, senere bearbejdet til en Suite (Op. 10), flere Hæfter Sange og Pianofortekompositioner, Kantaterne »Til Fædrelandet« (Op. 14) og »Sangerfestkantate« (Op. 15), begge med Orkester, Mandskor, Strygekvartetter (i Manuskript). H. er anerkendt som en energisk og forstaaelsesfuld Dirigent; han har gjort sig særlig fortjent ved at indføre en Række nyere Musikværker for Christania Publikum. I Musikfesten i Stockholm 1897 og ved den 1. norske Musikfest i Bergen 1898 dirigerede han sin »Goetz«-Suite. Byorkesteret i Christiania er oprettet ifølge hans Initiativ. (Litt.: »Folkebladet« [1896, Nr. 10]). *A. Kjær.*

Holtermann, Carl Ludvig, norsk Botaniker, er født i Hafslo 23. Jan. 1866, blev Student 1888

og rejste 1890 til Bonn for at studere Botanik under Professor Strasburger. Her tog han Doktorgraden i Botanik 1893 for sin Afhandling: »Beitrage zur Anatomie der Combretaceen« [Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger 1893]. Efter et kortere Ophold som Assistent hos Professor Brefeld i Miinster foretog han i mykologisk Øjemed en Rejse til Java og Borneo. Efter Tilbagekomsten habiliterede han sig 1897 som Privatdocent i Botanik ved Universitetet i Berlin, hvor han offentliggjorde sit første store Arbejde »Mykologische Untersuchungen aus den Tropen« [udg. med Understøttelse af Vid. Akad. i Berlin 1898]. I Apr. 1898 blev han ansat som Assistent ved Schwendener's botaniske Institut i Berlin. *N. W.*

Holtskrue, Skrue til Træ (Holt), har tynde, skarpe Gænger, da den skal skære sin egen Møtrik ind i Træet. Materialet er Jærn, sjældnere og fortrinsvis for mindre Størrelse, Messing. H. ere Genstand for Massefabrikation. Hovedet er ofte konisk, forsynet med en Kærv og bestemt til at nedlades (forsænkes) i Træet. — Skruer af Træ benævnes Træskruer. *F. W.*

Holtsnæppe se Snæppe.

Holtzendorff, Franz von, fremragende tysk Jurist, født 14. Oktbr. 1829 i Vietmansdorff, død 5. Febr. 1889 i Miinchen. Efter i 12—13 Aar at have virket som ekstraord. Prof. ved Berlin's Universitet, blev han endelig 1873 ansat som ordentlig Professor ved dette Universitet. Allerede i Efteraaret 1873 overtog han imidlertid en Professorplads ved Universitetet i Miinchen, ved hvilket i sidste han derpaa virkede til sin Død. H. har præsteret fremragende Arbejde paa Fængselsvæsenets og Strafferettens Omraader; han har endvidere haft en væsentlig Andel i Stiftelsen af de tyske Juristmøder og har udfoldet en betydelig Virksomhed for Forbedringen af Kvindernes sociale Stilling. Som Anerkendelse af hans Betydning blev der i Aaret 1891 grundet en saakaldet »Holtzendorff-Stiftung«, der har Sæde i Berlin, og som har til Formaal at virke for Udviklingen af Strafferetten og Fængselsvidenskaben. Blandt H.'s Værker kunne fremhæves: »Die Deportation im romischen Alterthum« [Leipzig 1859], »Die Deportation als Strafmittel in alter und neuer Zeit« [Leipzig 1859], »Die Kürzungsfähigkeit der Freiheitstrafen und die bedingtc Freilassung der Sträflinge« [Leipzig 1861] og »Das Verbrechen des Mordes und die Todesstrafe« [Berlin 1875]. H. har endvidere sammen med forskellige andre udgivet adskillige videnskabelige Tidsskrifter og var Udgiver af en »Handbuch des deutschen Strafrechts« [Berlin 1871—77] og af en »Handbuch des deutschen Strafprocesrechts« [Berlin 1879]. I norsk Overs. ved Prof. Hagerup foreligger »Den europæiske Folkeret« [Chra. 1885]. (Litt.: Störk, »F. v. H.« [Hamburg 1889]). *R. G.*

Holtzmann, Adolf, tysk Germanist, født i Karlsruhe 2. Maj 1810, død i Heidelberg 3. Juli 1870. Han studerede først Teologi, senere Filologi og rejste med Statsunderstøttelse til Miinchen (1832) og Paris (1834). Fra 1837 var han Prinsehovmester ved det badensiske Hof, indtil han 1852 blev Professor i Indisk og Tysk i Heidelberg. Hans videnskabelige Arbejder ere delte imellem disse to Sprogomraader, f. Eks. en Oversættelse af »Ramajana« [1841, 2. Opl. 1843], »Indische Sagen« [3 Bd. 1845—47, 2. Opl. 2 Bd. 1854], »Uber den griechischen Ursprung des indischen Tierkreises« [1841], »Uber den Umlaut« [1843], »Uber den Ablaut« [1844], Udg. af den old-alemanniske Oversættelse af Isidorus-Brudstykket (*Epistola ad sororem*) [1836], »Untersuchungen uber das Nibelungenlied« [1854], som foranledigede en Strid med Lachmann, »Das Nibelungenlied« [1857], »Die Klage« [1859], »Der grosse Wolfdietrich« [1865], »Kelten und Germanen« [1855], »Altdeutsche Grammatik« [1. Bd. 1870—75], »Germanische Altertümer mit Text, Übersetzung und Erkliirung von Tacitus Germania« [1873], »Deutsche Mythologie« [1874], »Die altere Edda, ubersetzt und erklärt« [1875]. *C. A. N.*

Holub, Emil, bøhmisk Afrikarejsende, er født 7. Oktbr. 1847 i Holitz iBohmen, rejste 1872 til Sydafrika og erhvervede sig som Læge i Byen Kimberley Midler til fra 1873—75 at foretage tre omfattende Rejser i den midterste og østlige Del af Sydafrika N. f. Kimberley indtil Sambeze-Floden. H. vendte 1880 tilbage til Europa med særdeles rige Samlinger, bosatte sig i Prag og nedlagde Udbyttet af sine Ekspeditioner i følgende Arbejder: »Kulturskizze der Marutse-Mambundareichs« [Wien 1879], »Sieben Jahre in Südafrika 1872—79« [Wien 1880], »Elefantenjagden in Südafrika« [Wien 1882] og sammen med Pelzeln »Beiträge zur Ornithologie Siidafrikas« [Wien 1882]. H. drog 1883 sammen med sin unge Hustru til Sydafrika og naaede med Kapstaden som Udgangspunkt først 1886 efter mange Genvordigheder Sambeze-Floden. Atter denne Gang hjembragte H. righoldige Samlinger til Europa og beskrev Ekspeditionen i »Von der Kapstadt ins Land der Maschukulumbu« [2 Bd. Wien 1888—90]. *O. I.*

Holy [ho!uli] (eng.), hellig; *Holiday* [hå'lede.i] (opr. *Holyday* [ho!uledc.i]), Hellig- eller Festdag. *Holiday s* [hå'lede.iz], Ferie.

Holyhead [hå'lehed] (walisisk: Pen Caer Gybi), By paa en lille 0 af samme Navn, der ved et smalt Stræde er skilt fra Øen Anglesey's Vestside, med (1891) 8,700 Indb. Det er en gammel By, hvis Kirke staar midt i en gammel romersk Lejr, og som i de senere Aartier har faaet Betydning som Hovedhavnen for Overfarten fra England til Kingstown og Dublin paa Irland, hvortil der er to Gange daglig Dampskibsforbindelse. Den 1880 forbedrede Havn skærmes af tvende mægtige Bølgebrydere paa 1,240 og 610 M.'s Længde. En Jærnbane forbinder Byen med Anglesey og Fastlandet. Navnet H., »Det hellige Forbjærg«, have Øen og Byen efter et i 6. Aarh. bygget Kloster. *C. A.*

Holy Island [ho!ulailand], en lille 0 ved England's nordøstlige Kyst i Nordsøen, 15 Km. S. 0. f. Berwick-upon-Tweed. 700 Indb. Den har Ruiner af et Slot og et Kloster samt har en Kirke, der er en Efterligning af Domkirken i Durham og er rejst paa det Sted, hvor Benediktinerabbediet Lindisfarne (opført 635) laa. Besøgte Søbade. *C. A.*

Holyoake [ho!uljo.uk], George Jacob, engelsk frireligiøs Agitator og Socialpolitiker, er født i Birmingham 13. Apr. 1817. Han begyndte sin agitatoriske Virksomhed 1841 som Tilhænger af Robert Owen (s. d.), hvis Ideer danne Kernen i en af H. udviklet fritænkerisk human Verdensan-

skuelse, han gav Navnet *Secularism*, og som fik sit Organ i det af ham 1846 grundlagte Tidsskrift »The Reasoner«. I dette, som i talrige større og mindre særskilte Skrifter, foruden i utallige Foredrag over hele England, forfægtede H. en praktisk rationel Moral, politisk Radikalisme og sociale Reformbestræbelser lige over for de herskende konservative Ideer; 1874 fik Retningen et større Organ i det ogsaa af H. grundlagte »Secular Review«. H.'s religiøse Opposition indbragte ham gentagne Gange Forfølgelser; hans Nægtelse af at aflægge Ed ledede 1869 til en Reform i den engelske Edslovgivning ved *The Evidence Amendment Act*. Af megen praktisk Betydning blev H.'s Virksomhed for Udbredelse af Kendskab til Kooperationens Principper, Resultater og historiske Udvikling, navnlig ved det grundlæggende Værk »History of Co-operation in England, its literature and its advocates« [2 Bd., Lond. 1875—79, 3. Opl. 1885], suppleret ved »The co-operative movement to-day« [1891]. Sin frugtbare Forfattervirksomhed afsluttede H. ved en Autobiografi »Sixty years of an agitator's life« [2 Bd., Lond. 1890, 3. Opl. 1893], der giver værdifulde Bidrag til de sociale Bevægelsers Historie i England i 19. Aarh. *K. V. H.*

Holyoke [ho ! ulje.uk], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts ved Connecticut-Floden, der her danner Strømhvirvler og driver talrige Fabrikker. Byen har et smukt Raadhus, et Krigsmonument og (1890) 35,600 Indb. *S.B.T.*

Holyrood Palace [hå'lerudpä'läs], den gamle Kongeborg i Edinburgh, har sit Navn af *Holyrood-Abbey* (Helligkorsabbediet), som 1128 blev grundet af Kong David I, og som i 14. og 15 Aarh. ofte tjente de skotske Konger til Residens og Begravelseskapel. Slottet opførtes 1528 af Jakob V og blev, efter at Klosteret 1544 var nedbrændt undtagen Kirkens Skib, Opholdssted for Dronning Maria Stuart, hvis Beboelsesværelser endnu ere i Behold. I Slottets Forhal blev Sangeren Rizzio 1566 myrdet med Darnley's Samtykke. Ødelagte af Cromwell's Soldater laa Slottet og Klosteret i Ruiner, indtil Slottet blev genopført af Karl II 1660—79. Bygningen er kvadratisk med runde Hj ørn etaarne; Galeriet paa Nordsiden indeholder Billeder af 111 skotske Sagnkonger, malede af Nederlænderen de Witt. Efter at have været beboet af forskellige Fyrster blev det 1830—32 Tilflugtssted for de fra Frankrig fordrevne Bourbon'er. *E. S.*

Holywell [hå'lewel] (walisisk: *Tre Fynnon*), By i den nordlige Del af Halvøen Wales, Flintshire, ligger ved Mundingen af Floden Dee og har (1891) 3,000 Indb. Kulgruber, Uldmanufakturer og Jærnstøberier. Navnet H., »den hellige Kilde«, har den efter den hellige Winfrida's undergørende Kilde i Nærheden. Tæt ved Byen findes Ruiner af Abbediet Basingwerk. *C. A.*

Holywood [hå'lewud], Søstad i det nordlige Irland, Grevskab Down, ved Belfast Lough, har Skibsværfter, Fiskeri, Kysthandel, Søbade og (1891) 3,400 Indb. H. er Sæde for den protestantiske Biskop af Down. *C. A.*

Holzbauer, Ignaz, tysk Musiker, (1711—83), blev efter at have virket i forskellige andre sydtyske og østerrigske Byer 1753 kaldet til Mannheim, hvor han blev Dirigent for det Orkester, der snart under hans Ledelse (og senere under Cannabich's) fik Ry som et af Tyskland's ypperste. H. skrev en Del italienske Operaer, som han selv paa Rejser bragte til Opførelse i Italien, samt en af Datiden meget skattet tysk Opera, »Günther v. Schwarzburg«, og endvidere en stor Mængde Instrumentalmusik, navnlig talrige Symfonier og Kvartetter. I Mozart's Breve nævnes H. med stor Anerkendelse. *W. B.*

Holzer, Joseph, østerrigsk Landskabsmaler, født 20. Marts 1824 i Wien, død 17. Jan. 1876 smst. Han var Elev af Wien-Akademiet, udvikledes videre under et treaarigt Ophold i Munchen. Hans Billeder fra Karpatherne's Skovegne vakte Opmærksomhed; han har ogsaa givet storladne Skildringer af bayerske og østerrigske Alpeegne; især vælger han Skovpartier. I Wien's Hofmuseum ses »Stille Skovkrog«. *A. Hk.*

Holzminden, By i Hertugdømmet Braunschweig, Hovedstad i Kredsen IL, liggende ved Indløbet af Holzemme i Weser, i en smuk Dal ved Foden af Bjærget Solling og ved Jærnbanelinierne H.—Jerxheim, Scherfede—H. og Ottbergen-H., har (1895) 9,071 Indb. H. har et Gymnasium samt kemiske Fabrikker, Jærnstøberi, Vanille-, Sukker- og Glasfabrikker og i Nærheden betydelige Sandstensbrud (Soliinger-Sandstene). H. fik Stadsret 1245 og kom 1410 til Braunschweig. *Joh. F.*

Holzskrue, fortysket Udtryk for Holtskrue.

Homagium, middelalderligt latinsk Ord, dannet af *homo* i dettes Betydning Lensmand, var den Lensed, Vasallen maatte aflægge til sin Lensherre. Heraf Adjektivformen homagiāl. *M. Af.*

Homalópsis se Snoge.

Homann, Christian Horrebow, norsk Læge, født i Kragerø 16. Aug. 1826, død smst. 11. Marts 1880, blev Student 1842, cand. med. 1849 og s. A. Amanuensis hos sin Fader, der i et halvt Aarhundrede var en højt anset Læge i Kragerø; efter hans Død 1860 blev Sønnen hans Efterfølger som Kragerø Distriktslæge. Som praktiserende Læge var han særdeles anset og afholdt, og som medicinsk Forsker vandt han et Navn ved sine, især i »N. Mag. f. Lægevid.« og i »Forhandl. ved de skand. Naturforskermøder« trykte Undersøgelser over epidemiske og arvelige Sygdomme. Mest kendt af hans litterære Arbejder er »Om Lungetuberkulosens Arvelighed« [Chra. 1867], hvori han af sit eget, store Observationsmateriale har uddraget betydningsfulde og selvstændige Resultater; en Censurkomité inden for det medicinske Fakultet indstillede 1866 dette Arbejde til at belønnes med Universitetets Guldmedaille, men Forfatteren var som Embedsmand reglementsmæssig udelukket fra en saadan Anerkendelse. Et vigtigt Arbejde af H., »Udkast til en ny Karantænelov med Motiver«, blev trykt paa offentlig Foranstaltning 1873 °g kom delvis til Behandling paa Stortinget 1880. Han var Norge's officielle delegerede paa de internationale Lægekongresser i Paris 1867 og Wien 1873. Af Kjøbenhavn's Universitet blev han 1879 kreeret til Æresdoktor i Medicin. I sin Fødebys kommunale Styrelse deltog han i ca. 20 Aar med stor Indflydelse navnlig paa Skole-, Fattig- og Sundhedsvæsenets Udvikling. 1874—76 var han Byens Repræsentant i Stortinget. (Litt.: »Norsk Forf.-

Leks.«, II; Kiær, »Norge's Læger«, I [2. Udg., 1888]). *J. B. H.*

Homann, Johann Baptist, tysk Korttegner, (1664—1724), bosatte sig 1697 i Nürnberg og erhvervede sig snart Navn som den betydeligste tyske Kartograf. I Begyndelsen udførte han kun Kopier efter nederlandske Kort; men hans Forbindelser med lærde og dygtige Mænd gave snart hans Ydelser et selvstændig videnskabeligt Anstrøg, og hans Værker bleve saa søgte, at han kunde aabne en fuldstændig Korthandel. I alt har H. leveret 200 store Kort i Folio over alle Jordens Lande; hans første selvstændige Arbejde var et Krigskort over Italien (1702), men hans betydeligste Arbejder ere det store Atlas over hele Verden i 126 Blade [1716] og *Atlas methodicus* i 18 Blade [1719]. Han leverede ogsaa astronomiske Arbejder, som smaa Armillarsfærer, Lommeglobusser og et astronomisk Atlas; hertil havde han god Hjælp af Astronomen Doppelmayr. Efter hans Død gik den kartografiske Anstalt over til hans Søn, Johann Christoph, (1703—30), der havde studeret Medicin og Filosofi i Halle; men da denne ikke efterlod sig Børn, testamenterede han ved sin Død Anstalten til sin Svoger, Kobberstikkeren Ebersperger og sin Ven J. M. Franck under den Betingelse, at Forretningen stadig skulde fortsættes under Navnet »Homännische Erben«. Under dette Navn har det kartografiske Institut da ogsaa været fortsat indtil 1848. (Litt: Sandler, »Joh. Bapt. H. Ein Beitrag zur Gesch. der Kartographie« [i »Zeitschr. Ges. Erdkunde«, Berlin 1886]; Sof. Ruge, »Abhandlungen und Vorträge zur Geschichte der Erdkunde« [Dresden 1888]). *C.A.*

Homannsbyen kaldes efter Grundejerne og Grundlæggerne, ovenn. C. H. Homann's Brødre, Advokaterne P. J. (1816—68) og H. B. Homann (født 1824), de bag Slottet i Christiania i Slutn. af 1850'erne og senere anlagte Villakvarterer. *J. B. H.*

Homārus se Hummer.

Homatropīn, Fenylglykolyltropeïn, $C_{16}H_{21}NO_3$, er et Alkaloid, der opstaar ved gentagen Inddampning af Atropin (s. d.) og Mandelsyre med fortyndet Saltsyre. H. danner henflydende Prismer, der smelte ved ca. 98°; det frembringer, naar det indføres i Organismen, en stærk, men hurtig forsvindende Udvidelse af Pupillen. *O. C.*

Hornberg, Flække i preussisk Rhin-Provinsen, Regeringsdistrikt Diisseldorf ved Rhinen lige over for Ruhrort ved Jærnbanelinierne *H.—Mörs* og Krefeld—Ruhrort, har en Dampskibsstation og (1895) 5,859 Indb. Fabrikation af ildfaste Sten, Dampmaskiner samt Brydning af Stenkul. *Joh. F.*

Homberg, Wilhelm, Kemiker og Læge, født i Batavia 1652, død i Paris 1715. Sin første Uddannelse fik han i Amsterdam; han studerede Retsvidenskab i Jena, Leipzig og Prag, blev 1674 Advokat i Magdeburg og dyrkede her tillige Naturvidenskaberne; til sidst opgav han Retsvidenskaben for ganske at hengive sig til Studiet af de sidstnævnte Videnskaber og af Lægevidenskaben i Padova, Bologna og Rom; senere arbejdede han i England i Boyle's Laboratorium, tog derefter den medicinske Doktorgrad i Wittenberg, var senere i Ungarn, Sverige og Frankrig, hvor han sluttede sig til de betydeligere Kemikere i Paris; 1688 gik han atter til Rom, hvor han i nogle Aar nød megen Anseelse som Læge; da han 1691 vendte tilbage til Paris, blev han Medlem af Akademiet. 1704 blev han Livlæge hos Hertugen af Orleans. I H, har gjort mange vigtige kemiske Iagttagelser; hans Anskuelser vare i høj Grad alkemistiske. Det bør nævnes, at han viste, hvorledes man kan bestemme Mængden af vandfri Syre i en fortyndet Syre ved Behandling med en bestemt Mængde Alkali; han gjorde tillige flere teknisk vigtige Iagttagelser. H.'s Afhandlinger findes i Paris-Akademiets Memoirer, hvis Aargange 1692—1714 indeholde mere end 30 Afhandlinger af ham. *O. C.*

Homberg's **Fosfor** er smeltet Klorkalcium, der fosforescerer i *Mørke*; det er opdaget af Homberg 1693. *O. C.*

Homburg, eller H. vor der Hohe, By og Badested i Regeringsdistriktet Wiesbaden ved Foden af Taunus-Bjærgene, 18 9 M. o. H. ved Main's Udløb i Rhinen, 1/2 Times Jærnbanekørsel fra Frankfurt a.M., (1895) 9,274 Indb. Badestedet, der ved Taunus-Bjærgene beskyttes mod Nord- og Østenvindene, har en ren, temmelig tør Luft. Kilderne ere dels jærnholdige Kogsaltkilder, dels jærnholdige og muriatiske Syrlinge (se Bad, S. 418). Den mest benyttede Kilde er Elisabethsbrunnen, der hører til førstnævnte Art, og som kun anvendes til Drikkekure, medens de ligeledes hertil hørende Ludwigs- og Kaiserbrunnen, der ere svagere, ogsaa anvendes til Bade. Disse Kilder (der virke afførende) søges især for kronisk Svælg- og Mavekatarr, Forstoppelse, Hæmorroider, Galdesten, Gigt, Fedtsyge. De jærnholdige Syrlinge (Luisen- og Stahlbrunnen) søges for Blodmangel og Blegsot. I de udmærket indrettede Badeanstalter er der desuden Adgang til Benyttelse af en Mængde andre Vandkure, Vallekure o. s. fr. Der hersker stor Luksus ved H., og der findes pragtfulde Park- og Haveanlæg. I tidligere Tid var H. bekendt for sit Spillehus, der udøvede en endnu større Tiltrækning end Kilderne. Men ogsaa efter at Spillebanken er ophævet, søges H. meget for Fornøjelsens Skyld; bekendt er det her stedfindende, store, aarlige Hestevæddeløb. *Lp. M.*

Home [ho!um] (eng.), Hjem, Hus; *H. Office* [ho!umå'fis], Indenrigsministerium; *H. Secretary* [ho!umsekretæri], Indenrigsminister. At home (s.d.).

Home [ho!um], Everard, Sir, engelsk Kirurg, født 1763 i Edinburgh, død 31. Aug. 1832 i Chelsea. Allerede hans første Arbejde, »A Dissertation on the Proprieties of Pus« [1788], vakte megen Opsigt, og hans Anseelse steg snart, da han begyndte at arbejde sammen med sin berømte Svoger, John Hunter. Af andre Arbejder kunne nævnes: »Practical Observations of the Treatment of Stricture in the Urethra« [Lond. 1795, talrige Udg.], »Practical Observations on the Treatment of the Diseases of the Prostate Gland« [Lond. 1811, flere Opl. og Oversættelser]. Desuden udgav han en Del af John Hunter's efterladte Arbejder. *G. N.*

Home [ho!um], Henry, skotsk Jurist og Filosof, født i Kames i Berwick 1696, død i Edinburgh 27. Decbr. 1782, vandt et betydeligt Navn som Jurist og Overdommer og blev adlet 1763 under Titelen Lord Kames. Men til Efterverdenen er hans Navn bevaret gennem nogle filosofiske Skrifter, der vise ham som Tilhænger af den skotske Skole. H. har med sin juridiske Terminologi i nogen Grad bidraget til at give *Common-sense*-Filo-

sofien skematiske Kategorier; men for øvrigt har han Fortjeneste af at have indført et psykologisk Studium paa Æstetikkens Omraade i sit Hovedværk: »Elements of Criticism« [1.—3. Lond. 1762, Edinburgh 1765]. Af hans andre Skrifter fremhæve vi »Essays on the Principles of Morality and Natural Religion« [Edinburgh 1751], »Historical Law« [1759], »The Principles of Equity« [1760]. (Litt.: Lord Woodhouse, *Sketches on the Hist. of Man* [2 Bd. 1774, ny Udg., 3 Bd. 1807]). *C. St.*

Home [ho!ʉm], John, skotsk dramatisk Forfatter, født i Leith 1722, død 1808. Han studerede i Edinburgh og tog Graden som M. A. 1742. Han deltog i Krigen mod Prætendenten og blev tagen til Fange. Efter Slaget ved Culloden blev han løsladt og fik et Præsteembede. Sin første Tragedie, »The Tragedy of Agis«, bragte han til London for at underkaste den Garrick's Kritik; men Garrick forkastede den og ligeledes senere »The Tragedy of Douglas«. Imidlertid fik H.'s Venner denne sidste opført i Edinburgh 1756, og den gjorde stormende Lykke, men forargede Presbyterianerne saa meget, at H. tog sin Afsked som Præst. Senere skrev han: »The Siege of Aquileia« [1760], »The Fatal Discovery« [1769], »Alonzo« [1773] og »Alfred« [1778]. Da det sidste ikke gjorde Lykke, holdt han op med at skrive for Teateret. Endnu kan nævnes hans historiske Værk: »History of the Rebellion 1745« [1802]. En samlet Udgave af hans Værker besørgede Henry Mackenzie i 3 Bd. [1822]. *T. L.*

Homel, Gomel, By i det vestlige Rusland, Guvernement Mohilev, ved Sosh. Den har med Forstaden Bjelitsa (1897) 41,231 Indb., der drive betydelig Handel med Tømmer, Uld, Olie, Hamp og Sukker. Store Hestemarkeder. *C. A.*

Homēr (Homéros), den gamle græske Digter, hvem Forfatterskabet til de ældste Frembringelser af den græske episke Poesi tilskrives. Af Digte, som gaa eller have gaaet under hans Navn, haves endnu de to store Heltedigte »Iliaden« og »Odysseen« samt en Samling Hymner og Epigrammer og endelig det lille parodiske Digt »Batrachomyomachia« (s. d.), som dog utvivlsomt er langt yngre end de øvrige. Blandt disse have Iliaden og Odysseen den langt overvejende Betydning. I Iliaden behandles et Afsnit af Sagnet om Grækernes Belejring af Troja, i Odysseen Fortællingerne om de Besværligheder, som en af de græske Konger, Odysseus, maatte udstaa paa Hjemrejsen fra Troja til sin Fædreneø Ithaka, og om de Kampe, der endnu ventede ham i Hjemmet. Hovedindholdet af Iliaden er følgende: Efter at Grækerne i 10 Aar havde belejret Troja, udbrød der en Strid mellem deres mægtigste Konge Agamemnon og Helten Achilleus, hvem Agamemnon fratog en fangen Pige, Briseis. Som Følge deraf trak Achilleus sig tilbage til sit Telt og nægtede at tage Del i Kampen, og Zeus gav hans Moder, Thetis, det Løfte, at Troerne skulde sejre, indtil han havde faaet Oprejsning (1. Sang). I de følgende Sange (2.—7.) ere Grækerne imidlertid i Hovedsagen de sejrende, først i 8. Sang trænge Troerne dem tilbage. Forgæves anraabe Grækerne ved et Gesandtskab Achilleus om at lade sig forsone (9. Sang), hvorefter Kampen fortsættes, atter med vekslende Held, men dog saaledes, at Grækerne til sidst trænges haardt af Troerne (10.—15. Sang). Da ile Achilleus es Ven Patroklos, iført Achilleus's Rustning, Grækerne til Hjælp, men fældes af Hektor, den troiske Konge Priamos's tapre Søn; Rustningen bemægtige Troerne sig; men Liget reddes af Grækerne (16.—17. Sang). Achilleus bliver fortvivlet over Vennens Død, Thetis skaffer ham en ny Rustning, lavet af Smedeguden Hefaistos; derefter udsoner han sig med Agamemnon og iler mod Troerne, der nedhugges i Hobetal, til sidst ogsaa Hektor (18.—22. Sang). I de sidste Sange (23.—24.) skildres de Kamplege, der holdes til Ære for Patroklos, og hvorledes Achilleus, bevæget af Priamos's Taarer, til sidst bekvemmer sig til at udlevere Hektor's grusomt mishandlede Lig. — I Odysseen fortælles først, hvorledes Odysseus's Hustru Penelopeia, efter at Manden har været fraværende i 20 Aar, bestormes af Bejlere, som leve højt i Huset og ikke ville fortrække, før hun har ægtet en af dem (1. Sang). Imidlertid begiver Sønnen, Telemachos, der lige er bleven voksen, sig ud paa en Rejse til Pylos og Sparta for at spørge nyt om Faderens Skæbne (2.—4. Sang). Derefter vender Sangen sig til Odysseus, som efter mange Omskiftelser holdes fangen paa en Ø af Nymfen Kalypso, der til sidst paa Gudernes Bud maa lade ham rejse. Odysseus bygger sig et Fartøj og sejler ud paa Havet; men der rejser sig en Storm, og han kastes nøgen op paa Faiakernes Land (5. Sang). Her modtages han venlig af Kong Alkinoos, hvem han giver en vidtløftig Beretning om sine tidligere Eventyr (6.—12. Sang). Endelig føre Faiakerne ham hjem til Ithaka, hvor han, omskabt af Athene i en Tiggers Skikkelse, søger Tilflugt hos sin Svinehyrde, Eumaios (13.—14. Sang). Her træffer han Telemachos, som lige er vendt tilbage fra sin Rejse, og giver sig til Kende for ham (15.—16. Sang). Da Odysseus som Tigger kommer til sit Slot, forhaanes han af Bejlerne, men overbeviser sig om sin Hustrus Troskab; kun hans gamle Amme, Eurykleia, genkender ham (17.—19. Sang). Penelopeia anstiller nu en Væddekamp mellem Bejlerne, idet hun lover at ægte den, der kan udføre et Kunststykke med Odysseus's Bue. Ingen kan spænde Buen; men til sidst faar Odysseus selv fat i den, spænder den, udfører Kunststykket og dræber derpaa alle Bejlerne, bistaaet af Telemachos, Eumaios og en anden trofast Hyrde (20.—22. Sang). Først da giver han sig til Kende for Penelopeia og fortæller hende alle sine Oplevelser; til sidst forsones de dræbte Bejleres Slægtninge (23.—24. Sang).

At der til Grund for de Sagn, som de homeriske Digte behandle, ligger virkelige historiske Begivenheder, kan der, efter at selve Troja's Ruiner ere genfundne, ikke være nogen Tvivl om. Troja er sikkert virkelig engang bleven ødelagt af græske Vikinger paa en Tid, der næppe kan bestemmes nøjagtigere end til sidste Halvdel af 2. Aartusinde f. Chr. Men i Enkelthederne er Sagnet selvfølgelig frit udformet med digterisk Vilkaarlighed og Personerne saaledes karakteriserede, som det stemmede med Digtenes Plan. De mangfoldigste Situationer og Stemninger rummes i de homeriske Digte; hyppig fremstilles Personerne grebne af de stærkeste Lidenskaber, og deres Karakterer belyses fra de forskelligste Sider; men altid holder Digteren sig i Baggrunden og lader Personerne

skildre sig selv gennem deres Handlinger og deres Tale. Denne objektive Fremstillingsmaade overholdes under alle Situationer; under den vildeste Kamptummel skrider Digtet jævnt og roligt frem, ofte bevægende sig i formelagtige Vendinger. Af Samfundstilstandene — snarere som de vare paa Digterens Tid, end som de vare paa den Tid, der skildres — gives der os et klart og anskueligt Billede, ligesaa af Menneskenes Tænkemaade og hele deres aandelige Standpunkt. Overalt fremtræde Guderne som tagende en væsentlig Del i Handlingen, som Beskyttere eller Modstandere af de forskellige Helte, og Gudernes eget Liv med dets Modsætninger og Rivninger skildres i Analogi med Menneskelivet. For de senere Grækere var H. stadig den klassiske Digter, og allerede Herodot gik saa vidt, at han paastod, at det var H. og Hesiodos, der havde skabt hele den græske Gudelære. — De homeriske Hymner, af hvilke der haves 34, ere henvendte til forskellige Guder og Gudinder og indeholde væsentlig Myter angaaende disse. De synes at have været bestemte til at foredrages som Indledning forinden Recitationen af Partier af de episke Digte.

Medens de homeriske Digte til alle Tider have været Genstand for den største Beundring, vide vi om H.'s Person i Virkeligheden intet. I et Epigram fra Oldtiden nævnes 7 Stæder i Grækenland og Lilleasien som hans Fødeby, og foruden dem var der ogsaa andre, der gjorde Fordring j paa den samme Ære, ligesom ogsaa Anskuelserne om H.'s Levetid vare meget afvigende. Hvilke Værker der burde tilskrives H., vare Oldtidens j lærde ogsaa uenige om. En Tid mente man endog, at H. foruden de ovenfor nævnte Digte ogsaa havde skrevet alle de andre, nu tabte, gamle episke Digte, hvori den trojanske Sagnkreds og andre lignende Emner behandledes (se Cykliske Digtere), en Anskuelse, hvorimod allerede Herodot (II, 117 og IV, 32) opponerede. Omvendt var der af de alexandrinske Grammatikere flere, de saakaldte Chorizonter, der mente, at kun Iliaden var af H., men Odysseen af en yngre Digter. Dog var i Oldtiden den Mening overvejende, at baade Iliaden og Odysseen vare H.'s Værk, idet man dog ikke skyede af sproglige eller saglige Grunde at erklære enkelte Vers eller endog hele Partier (som Skibskatalogen i Iliaden's 2. Sang, hele 10. Sang og Slutningen af Odysseen) for uægte. Man tvivlede ikke paa, at der havde eksisteret en bestemt Person af Navnet H., hvem man tænkte sig som blind (Forfatteren til en af de homeriske Hymner siger, at han var en blind Mand fra Chios), og saaledes fremstilles han i de opbevarede Buster,

I vore Dage ere Kritikerne gaaede langt videre. F. A. Wolf paastod 1795, at Iliaden og Odysseen først vare blevne til i deres nuværende Skikkelse i 6. Aarh. f. Chr. paa Foranstaltning af den atheniske Tyran Peisistratos, som lod dem samle og nedskrive, medens der hidtil kun havde eksisteret spredte Smaasange, som forplantedes mundtlig gennem Sangere, der ved festlige Lejligheder foredroge dem efter Hukommelsen.

Uagtet denne Anskuelse har vist sig at bero paa en Misforstaaelse, er dog ogsaa den ældre Opfattelse bleven rystet i sin Grundvold, og siden Wolf's Tid har det homeriske Spørgsmaal stadig i høj Grad beskæftiget Videnskabsmændene, uden dog at have fundet nogen endelig Løsning. Man har underkastet Digtene en omhyggelig, i det enkelte gaaende Kritik, hvorved man har paavist en Række af Modsigelser og Ujævnheder, der tyde hen paa, at mange Forfattere, til Dels adskilte ved et Tidsrum af flere Hundrede Aar, have medvirket ved Digtenes Affattelse. Men i Enkelthederne ere Meningerne meget afvigende. Følgende Wolfs Fodspor søgte Lachmann at adskille Iliaden i dens oprindelige Bestanddele og konstruerede en Mængde mindre Sange, der hver for sig skulde danne en afsluttet Helhed. Paa den anden Side nødtes Modstanderne af den Lachmann'ske »Liedertheorie«, idet de hævdede den oprindelige Enhed af Iliaden og Odysseen, til at forkaste snart det ene, snart det andet Stykke, der syntes at gøre Brud paa Enheden. Grote forkastede saaledes af Iliaden bl. a. Sangene 2—7, fordi Grækerne i dem i Hovedsagen ere sejrrige til Trods for Zeus'es Løfte i 1. Sang. Med Hensyn til Odysseen har Kirchhoffs Hypotese vundet megen Tilslutning. Han udskiller som et særligt Digt de Dele, der handle om Telemachos'es Rejse, ligesom han mener, at Odysseus'es Rejseoplevelser og Hævnen over Bejlerne oprindelig have været behandlede i forskellige Digte, der senere ere blevne sammenarbejdede. De Fortællinger, der lægges Odysseus selv i Munden under hans Ophold hos Faiakerne, skulle efter hans Mening ogsaa oprindelig have været affattede i 3. Person og først have faaet deres nuværende Form af en senere Bearbejder.

Efter al Sandsynlighed er Forholdet det, at Grundlaget for de homeriske Digte er gamle Folkesange, hvis første Spirer maa søges i en Tid, der ikke ligger langt fra selve de historiske Begivenheder, der danne Baggrunden for Sagnet. De ere uden Tvivl blevne til i Lilleasien, hvilket bl. a. kan sluttes af Sproget, som er en Blanding af aiolisk og ionisk Dialekt, saaledes at de ældste Partier frembyde flest aioliske Ejendommeligheder, medens i øvrigt sædvanlig de forskellige Sprogformer findes jævnsides i broget Blanding. Disse Folkesange, af hvilke der selvfølgelig har eksisteret langt flere, end vi nu kunne paavise, ere da gennem Aarhundreder blevne opbevarede i Hukommelsen og forøgede ved Tildigtninger af professionelle Sangere, indtil en enkelt Digter for Iliaden's Vedkommende og en anden noget yngre for Odysseen's, formodentlig i 9. eller 8. Aarh., toge sig for at sammenarbejde de forskellige overleverede Sange. Derved er paa adskillige Punkter det sammenhørende blevet adskilt og oprindelig selvstændige Partier forenede, meget gaaet tabt og andet tilføjet af Bearbejderen selv for at dække over Sammenføjningerne, hvilke Tilføjelser sædvanlig ere kendelige derpaa, at de for en stor Del ere sammenstykkede af Vers eller Stykker af Vers tagne rundt omkring fra andre Dele af Sangene og ofte mindre heldig anvendte end paa det Sted, hvor de oprindelig høre hjemme. Formodentlig ere Digtene nu ogsaa blevne nedskrevne, men selv efter den Tid yderligere udvidede ved ny Tilføjelser, som dog sædvanlig ere lettere at kende. Om nu en af disse Digtere, enten Forfatteren til enkelte Partier eller en Bearbejder, har baaret Navnet H., kan ikke afgøres, men er ret sandsynligt. I ethvert Tilfælde maa de Forsøg, man har

gjort paa at forklare Navnet H. paa etymologisk Vis, betragtes som mislykkede. Hans Hjemstavn kan følgelig heller ikke bestemmes; kun kan det bemærkes, at der paa Chios fandtes en Sangerskole, Homeriderne, som bevarede de homeriske Digte og mentes at nedstamme fra H. Paa den Maade synes det homeriske Spørgsmaal i Hovedtrækkene at maatte løses; men der kræves endnu en utallig Mængde Enkeltundersøgelser for at bringe Løsningen til en Afslutning, hvis det ellers nogen Sinde kan lykkes.

De homeriske Digte bleve første Gang udgivne af Demetrius Chalcondylas [Firenze 1488]. Af de talrige senere Udgaver fremhæves: Clarke-Ernesti [4 Bd., Leipzig 1729—40, senere Udg. 1759—64 og 1779], Wolf [4 Bd., Leipzig 1804—07], Dindorf [2 Bd., Oxford 1855—56, mindre Udg. Leipzig, 5. Opl. ved Hentze], Bekker [2 Bd., Bonn 1858], La Roche [4 Bd., Leipzig 1867—76], Pierron [4 Bd., Paris 1869—75], Nauck [4 Bd., Berlin 1874—79], v. Leeuwen og Mendes da Costa [4 Bd., heraf Iliaden i 2. Opl., Leyden 1891—96]. Særlige Udgaver af Iliaden ved Heyne [9 Bd., Leipzig 1802—22], Spitzner [4 Bd., Gotha 1835—39], Döderlein [2 Bd., Leipzig 1863—64], Trollope [6. Opl., Lond. 1867]; Odysseen ved Haymann [3 Bd., Lond. 1866—82], Sommer [6 Bd., Paris 1876], Ludwich [2 Bd., Leipzig 1889—91]; Hymnerne ved Hermann [Leipzig 1806], Baumeister [Leipzig 1860], Gemoll [Leipzig 1886], Goodwin [Oxford 1893]; Batrachomyomachia (s. d.), nyeste kritiske Udg. ved Ludwich [Leipzig 1896]. Af Udgaver med særligt Formaal og Hensyntagen til det homeriske Spørgsmaal, set fra forskellige Synspunkter, mærkes: Kochly, *Iliadis carmina* XVI [Leipzig 1861], Christ, *Iliadis carmina sejuncta dis cr eta emendata* [Leipzig 1884], Kirchhoff, »Die homerische Odyssee« [Berlin 1859, 2. Opl. 1879], Fick, »Die homerische Odyssee« [Gottingen 1883] og »Die homerische Ilias« [Gottingen 1886], »in der ursprünglichen Sprachform hergestellt«. Skoleudgaver af Iliaden og Odysseen med Anmærkninger ved Ameis [med vidtløftigt Tillæg; Leipzig] og Faesi [Berlin, oplægges stadig i ny Bearbejdelser]; paa Dansk Iliadens første 14 Sange ved Ingerslev [2 Bd., Kjøbenhavn 1830—34], 13.—16. Sang ved Bang [Kbhvn. 1873], samme, »Forklarende Bemærkninger til de 12 første Sange af H.'s Iliade.< [Kbhvn. 1869]. Anmærkninger til Odysseen's første 12 Sange ved Ingerslev [Kbhvn 1866]; de første 8 Sange udgivne af Trojel [2. Opl., Kbhvn. 1883—85], 9.—12. Sang af Bang [Kbhvn. 1871]. Danske Oversættelser af Odysseen's 1.—6. og 9. Sang samt Batrachomyomachia ved P. Møller [1825, »Efterladte Skrifter« I], af hele Iliaden og Odysseen ved Wilster [Kbhvn. 1836—37, 5. Opl. 1890].

De fra Oldtiden overleverede *Scholier* (Kommentarer) til H. ere udgivne af Bekker [til Iliaden, 2 Bd., Berlin 1825], Buttmann [til Odysseen, Berlin 1821], Dindorf [til Odysseen, 2 Bd., Oxford 1855; til Iliaden, 4. Bd. Oxford 1875—77], Maass [til Iliaden, 2 Bd., Oxford 1888], Doderlein, »Homerisches Glossarium« [3 Bd., Erlangen 1850—58], Buttmann, *Lexilogus* [2 Bd., 4. og 2. Opl. Berlin 1860—65], Ebeling, *Lexicon Homericum* [3 Bd., Leipzig 1885], Gehring, *Index Homericus* [Leipzig 1891]. Mindre Leksika ved Capelle [9. Opl., Leipzig 1889] og Autenrieth [8. Opl., Leipzig 1897], Hundrup, »Realleksikon over de homeriske Digte« [Kbhvn. 1848], Friedreich, »Die Realien in der Ilias und Odyssee« [3 Bd., 2. Opl. Erlangen 1855—56], Buchholz, »Die homerischen Realien« [2. Opl. Leipzig 1889], Mouro, »Grammar of the Homeric Dialect« [2. Opl. Oxford 1891].

(Litt.: [foruden de almindelige græske Litteraturhistorier og Grote's *History of Greece* Bd. 2]: Wolf, *Prolegomena ad Homerum* [Halle 1795, 3. Udg. 1884]; Hermann, *De interpolationibus Homeri* [Leipzig 1832, trykt i *Opuscula*, Bd. 5]; Lehrs, *De Aristarchi studiis Homericis* [Königsberg 1833, 3. Opl. Leipzig 1886]; Lachmann, »Betrachtungen iiber H.'s Ilias« [Berlin 1846, 3. Opl., med Tillæg af Haupt 1874]; Welcker, »Der epische Cyclus« [2 Bd., Bonn 1849—65]; Nitzsch, »Die Sagenpoesie der Griechen« [3 Bd., Braunschweig 1852—53]; Friedländer, »Die homerische Kritik von Wolf bis Grote« [Berlin 1853]; Gladstone, *Studies on H. and the Homeric Age* [3 Bd., Oxford 1858]; Nagelsbach, »Die homerische Theologie« [3. Opl. ved Autenrieth, Nürnberg 1884]; Bekker, »Homerische Blätter« [2 Bd., Bonn 1863 — 72]; Nutzhorn, »De homeriske Digtes Tilblivelsesmaade« [Kbhvn. 1863]; Blackie, *H. and the Iliad* [4 Bd., Lond. 1866]; Kammer, »Die Einheit der Odyssee« [Leipzig 1873]; Duntzer, »Die homerischen Fragen« [Leipzig 1874]; Schliemann, »Ilios« [Leipzig 1881]; samme, »Troja« [Leipzig 1884]; Niese, »Die Entwickelung der homerischen Poesie« [Berlin 1882]; Wilamowitz-Möllendorf, »Homerische Untersuchungen« [i »Philologische Untersuchungen« Bd. 7, Berlin 1884]; Christ, »H. oder Homeriden« [2. Opl. Miinchen 1885]; Helbig, »Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert« [2. Opl. Leipzig 1887]; Cauer, »Grundfragen d. Homerkritik« [Leipzig 1895]). *H. H. R.*

Homer [ho!umə], Winslow, nordamerikansk Genremaler, er født 24. Febr. 1836 i Boston, blev uddannet som Litograf i sin Fødeby, senere paa New York's Nationalakademi. Han vandt først et Navn ved Illustrationer for Tidsskrifter og Bøger, særlig, efter Borgerkrigens Udbrud, ved sine Krigsscener for »Harper's Weekly«. Hans Malerier, i Olie eller Vandfarve, sættes højt for deres rammende Virkelighedspræg, kraftige Karakteristik og kække, men flygtig behandlede Kolorit. Hans første Oliemalerier vare: »Krigsfanger for Fronten«, »Home Sweet Home« og »Zuaver, der kaste til Skive«; senere fulgte »Som I vil«, »Middagstid«, »Søndag Morgen«, »Onkel Ned hjemme«, »Den gamle Dames Besøg«, Akvarellerne »Gartnerens Datter«, »Efter Badet« etc. 1867—68 var H. paa Studierejser i Europa. *A. Hk.*

Homerider se Homer, S. 1108.

Homērisk Latter kaldes en voldsom, ustandselig Latter efter nogle Steder hos Homer (Iliaden I 599, Odysseen VIII 326), hvor det siges, at Guderne udbrøde i uslukkelig Latter. *H. H. R.*

HomerOCéntra (lat. *Homerocento* [smlg. Cento]) er et Digt sammensat af lutter homeriske Vers eller Dele af Vers. Et saadant, bestaaende af 2,344 Heksametre og handlende om Christi Liv, er endnu opbevaret. Det stammer fra Slutningen af Oldtiden; men der nævnes forskellige Forfattere. *H. H. R.*

Homēros se Homer.

Home-Rulers [ho!ᵘmru.lᵊz], et irsk politisk Parti, dannet 1872, som kræver særskilt Regering og Parlament for Irland (*Home-Rule*; Hjemme-Styrelse), dog uden statsretlig Adskillelse fra Storbritannien. Dets oprindelige Fører var J. Butt indtil 1878, derefter Ch. Parneil, som 1885 drev Partiets Styrke i Underhuset op til 84 (af 103 Repræsentanter for Irland), men som 1890 blev forladt af det store *Flertal*; han fulgtes af Mac Carthy indtil 1896 og denne af Dillon, som forgæves søgte ved et stort Nationalkonvent i Dublin Septbr. 1896 at forsone *Parnell's* Tilhængere med de andre H. ell. »Nationalister«. *E. E.*

Homestead [ho!ᵘmsted], By i den nordamerikanske Stat Pennsylvania, ved Monongahela River, med storartede Staalværker, der aarlig frembringe 400,000 Tons Staal, og (1890) 7,900 Indb. Den store Arbejderstrike 1892 nødvendiggjorde Opbydelsen af Statens Milits. *S. B. T.*

Homesteadfho ['ᵘmsted]**-Love** have deres Oprindelse fra de forenede Stater i Nordamerika, hvor der skelnes imellem to, fra hinanden væsentlig forskellige Klasser af H., af hvilke den ene skyldes en af Præsident Lincoln 20. Maj 1862 stadfæstet Forbundslov, medens den anden skyldes en Række af Love, vedtagne i de nordamerikanske Fristaters enkelte Stater hver for sig saavel som i Canada.

Et ejendommeligt Træk i de nordamerikanske Fristaters Agrarpolitik er de Bestræbelser, som der altid have gjort sig gældende for at forhindre, at store Jordejendomme have kunnet samles i enkelte Individers Hænder. Man har vel fra Tid til anden overdraget umaadelige Strækninger af de offentlige Domæner til Jærnbanekompagnier; men bortset fra disse særlige Tilfælde, med hvilke Tanken vel har været den, at Kompagnierne selv vilde søge deres Fordel i at udstykke de overdragne Domæner i mindre Ejendomme, har man nøje agtet paa, at det enkelte Individ ikke ved at faa Dele af de offentlige Domæner overdraget samlede for meget Jord paa sin Haand. I tidligere Tid, hvor man indrømmede dem, der indtoge offentlig, hidtil ubenyttet Jord til Dyrkning, j en vis Forkøbsret til denne Jord, satte man Grænsen for det Areal, en enkelt Mand paa denne Maade maatte komme i Besiddelse af, til 320 Acres. Forbunds-H. af 1862, der aabnede en vis Adgang til uden Vederlag — eller dog kun mod Erlæggelsen af visse mindre Gebyrer — at overdrage Dele af de offentlige Jordejendomme til Kolonister, nedsatte Maksimumsgrænsen for det Areal, der maatte overdrages til den enkelte, til 160 Acres. Formaalet med denne Lov er i øvrigt dels at faa dannet et saa stort Antal selvstændige *hornes* som muligt, dels at faa inddraget saa store Strækninger af de uopdyrkede Arealer som muligt under Ploven. Til Opnaaelsen af disse Formaal giver Loven meget detaillerede Bestemmelser, dels med Hensyn til de personlige Egenskaber, paagældende maa være i Besiddelse af for at kunne nyde godt af Loven, og den Garanti, der fordres for, at han virkelig vil selv opdyrke Jorden og stifte et *home* paa samme, dels med Hensyn til, hvilken Jord der paa denne Maade kan overdrages. I førstnævnte Henseende fordres det navnlig, at paagældende skal være Borger eller nyde Borgerret i de forenede Stater, og at han skal være fuldmyndig (21 Aar) eller Overhoved for en Familie. Naar han godtgør dette over for det paagældende *landoffice* og beviser, at ingen anden har erhvervet Fortrinsret til den Jordlod, han ønsker at komme i Besiddelse af, gives der ham et foreløbigt Adkomstbrev paa Jorden, hvorimod det endelige Skøde (Patent) først udstedes senere, naar han godtgør at have fæstet Bo paa Jordlodden senest 6 Maaneder efter det første Brevs Udstedelse og at have boet der og dyrket Lodden i 5 Aar. To Ægtefæller kunne ikke erhverve hver sit Homestead, medmindre de have faaet Retten til det før Ægteskabets Indgaaelse; derimod kunne en Mands Enke eller Livsarvinger fortsætte hans Besiddelse af et Homestead og erhverve Ret til Skøde efter en Besiddelsestid af 5 Aar, regnet fra hans første Erhvervelse af det. Afset herfra er Erhvervelsen af den foreløbige Adkomst rent individuel; Retten efter samme kan ikke overdrages til andre, og Ejendommen hæfter ikke for Gæld, der er kontraheret forinden Udstedeisen af det endelige Skøde. Udelukkede fra at overdrages som Homesteads ere Jorder, som indeholde Mineraler eller Saltgruber, medmindre det kan skønnes, at deres Udnyttelse ved almindelig Opdyrkning vil være fordelagtigere end Bjærgværksdriften.

Den anden Form for H. er den, som kendes gennem de saakaldte *Homestead and Exemtion Laws*, af hvilke den første vedtoges i Texas 1839, og som derfra have udbredt sig til de fleste af Unionens Enkeltstater saavel som til Canada. Herefter forstaar man ved Homesteads saadanne Grundejendomme — lige meget om de ere nyoprettede eller ej — der inden for visse Grænser ere undtagne fra Udlæg. Hvad der karakteriserer disse amerikanske H., er altsaa det, at de ikke have indskrænket sig til fra Udlæg at undtage rørlige Genstande indtil en vis begrænset Værdi, som høre til de vigtigste Livsfornødenheder eller ere nødvendige for Skyldneren til hans Næringsdrifts Udøvelse — jfr. dansk Konkurslov 25. Marts 1872 § 160 — men have udstrakt denne Beskyttelse til at omfatte ogsaa den urørlige Ejendom. H. gaa altsaa ud fra en liberalere Opfattelse end de europæiske Lovgivninger af, hvad der bør antages at gaa ind under Begrebet »Nødtørft«, idet de foruden Levnedsmidler, Værktøj og daglige Brugsgenstande herunder indbefatte ikke blot Bolig, men ogsaa Arbejdsplads, Forretningslokale, Værksted og efter Omstændighederne Jord, og dette sidste endda som Regel i saa rigeligt Maal, at det beskyttede »Eksistensminimum« er fastsat efter Minimum af, hvad der kan kræves til en selvstændig økonomisk Eksistens. Men med Bestræbelsen herfor er der endnu forbundet en Stræben efter noget andet. De fleste amerikanske H. gøre den udvidede Beskyttelse, som de yde, afhængig af, at den, der søger Beskyttelsen, er Familieforsørger. Familiens Hoved er privilegeret som saadant, og som Familiehoved betegnes enhver, hvem der paahviler Forsørgelsespligt over for en Ægtefælle eller nære Slægtninge. Hustru og Børn blive med andre Ord betragtede som Ægtefællens og Faderens første Kreditorer, og Fordringer skulle betragtes som ikke eksigible, for saa vidt som deres Inddrivelse vilde gøre Skyldnerens Familie hjem- og subsistensløs. Den

amerikanske Borger, som vil stille sin Ejendom under H.'s Beskyttelse, har kun herom at afgive en Deklaration over for den kompetente Myndighed, der sørger for Deklarationens Indførelse i et offentligt Register og dens Kundgørelse i den officielle Kundgørelsestidende; Homestead-Dekretet faar ikke tilbagevirkende Kraft, det kan ikke benyttes til at besvige Kreditorer eller berøve dem en Sikkerhed, som tidligere udtrykkelig eller stiltiende var indrømmet dem. Der er saaledes ikke noget i Vejen for at stille den som Homestead erklærede Ejendom til Salg til Dækning af Kreditorer, der forud for Deklarationens Indregistrering have faaet Dom over Ejeren eller have haft Pant i Ejendommen, eller hvis Sælgeren af Ejendommen, Entreprenøren, Haandværkere og Arbejdere, der have arbejdet paa den, ikke have faaet fuld Dækning for deres Tilgodehavende. Adgangen til at faa en Ejendom erklæret for Homestead med deraf følgende Privilegier er imidlertid ingenlunde ubegrænset. Lovgivningen har kun villet yde den hjemlige Arne Beskyttelse og saa vidt muligt forhindre, at en Familie helt berøves sine Eksistensmidler og saa at sige kastes paa Gaden. Men heraf er det for det første en Følge, at ingen samtidig kan faa flere Ejendomme erklærede for Homesteads, men kun den Ejendom, som bebos af ham og hans Familie, eller hvor han driver sin Forretning *{business house),* og dernæst sætte H. ogsaa Grænsen for Størrelsen af de Ejendomme, som paa denne Maade kunne undtages fra Tvangsforfølgning. Den Størrelse, et Homestead maa have, angives i Reglen ved Fastsættelsen af en Maksimalværdi (fra 500—5,000 Dollars) med bestemte Tillæg efter Familiemedlemmernes Antal. Undertiden fastsættes Størrelsen ogsaa efter Arealet (fra 40—200 Acres). Er et Homestead af ringere Omfang, eller naar den hele Ejendoms Taksationsværdi eller det højeste Bud ved Tvangsauktionen over Ejendommen ikke den i Henhold til H. undtagne Værdi, finder der overhovedet ikke noget Tvangssalg af Ejendommen Sted. Da imidlertid det gennemsnitlige Omfang af de amerikanske Farmer som oftest er betydelig større end de nævnte Maal, saa finder der i Reglen en Afstikning i Marken Sted af det Terrain, der skal gælde for Homestead, og det overskydende kan da undergives Tvangssalg. Hvis en saadan Deling ikke lader sig foretage uden væsentlig Skade, saa sælges det hele, og Skyldnerens Krav paa en uantastelig Grundejendom omsættes da til en Fordring paa en tilsvarende Pengesum; eller han kan i enkelte Stater, om han foretrækker det og er i Stand dertil, beholde hele Ejendommen imod inden en vis Frist at udbetale det overskydende af Vurderingssummen kontant. Den ved H. hjemlede Undtagelse fra Udlæg varer efter Familiefaderens Død sædvanlig ikke længere end til Enkens Død eller til det yngste af de efterladte Børns Opnaaelse af Myndighedsalderen. I forskellige Stater er der truffet den Bestemmelse, at Privilegiet falder bort straks ved Familiefaderens Død, saafremt han paa anden Maade har sørget for sine efterladte. I levende Live kan en Familiefader, der har benyttet sig af Adgangen til at faa sin faste Ejendom eller en Del af den erklæret for Homestead, i Reglen kun afhænde denne Ejendom eller behæfte den, naar han hertil faar Samtykke fra sin Hustru.

Dommen over de amerikanske H. og Virkningen af dem lyder meget forskellig. En tysk Forfatter, der særlig har beskæftiget sig med dette Spørgsmaal, Sering, fremhæver saaledes, at den økonomiske Tilstand blandt Farmerne i Amerika ingenlunde er forbedret ved H. Fra anden Side, særlig i engelske Konsulatsberetninger, fremhæves det, at H. ikke saa meget komme Ejerne og Forpagterne af de større Ejendomme som Arbejderbefolkningen i det hele til gode. Imidlertid kan det ikke nægtes, at de amerikanske H. have vakt en vis Bevægelse i Europa, og denne Bevægelse har endnu ingenlunde lagt sig. Særlig i Tyskland og Østerrig er der fremkommet Lovforslag med de amerikanske H. som Forbillede. I Frankrig har man ogsaa beskæftiget sig levende med Spørgsmaalet, men dog endnu væsentlig kun paa teoretisk Vis. Den mest direkte Benyttelse af de amerikanske H. som Forbillede finder man i den Kategori af Forslag, der gaa ud paa at udvide det fra Kreditorernes Tvangsforfølgning undtagne »Eksistensminimum« for Landejendommes Vedkommende ved at indrømme et vist Areal Land med paastaaende Beboelses- og Økonomibygninger den samme Frihed for Udlæg, som allerede nu inden for visse Grænser kan blive den til Næringsdriftens Udøvelse nødvendige Besætning og Inventarium til Del. Allerede 1882 blev Tanken herom i Tyskland rejst af Bismarck, og den har senere flere Gange været fremme. 1891 foreslog saaledes det tyske »Landwirtschaftsrath« en Bestemmelse optagen i den ny tyske Civillovbog, hvorefter el Besiddelsesminimum, hvis Størrelse vilde være at fastsætte ved Speciallove for de enkelte Lande, men som foruden de nødvendige Beboelses- og Økonomibygninger skulde omfatte et vist Maal Land, skulde være undtaget fra Tvangsforfølgning, kun at de Kreditorers Ret, hvis Fordringer vare ældre end den paagældende Lov, forbeholdtes. En anden Gruppe af Forslag til europæiske H. gaar ud paa at aabne Adgang til at etablere en særlig Arveejendomsret med Hensyn til Landejendomme, navnlig Bøndergaarde, med Indskrænkninger i Adgangen for den enkelte Ejer til at behæfte Ejendommen, saavel som i Adgangen for Kreditorerne til Tvangsforfølgning. Et saadant Forslag udarbejdedes i 1880'erne i Østerrig, men den endelige Lov af 1. Apr. 1889 angaaende Indførelse af særlige Arvedelingsforskrifter for Landejendomme af Middelstørrelse optog kun de Bestemmelser fra det oprindelige Forslag, som gik ud paa at lette det for Hovedarvingen at overtage Ejendommen, medens alle Bestemmelser om Indskrænkningen i Retten til at behæfte Ejendommen og i Adgangen til Tvangsforfølgning udelodes. Ogsaa i Tyskland har der været Forslag fremme, der have haft det dobbelte Formaal for Øje at forene Arveejendomsretten med Homestead efter det amerikanske Princip. Et saadant Forslag drøftedes paa den tyske Rigsdag 1890—91, men naaede ikke at blive gennemført. Endelig er der i Tyskland fremkommet en tredje Kategori af Forslag til H, som efter sin Ophavsmand kaldes »det Schneider'ske Forslag«. Dette Forslag gaar ud paa at sætte en fast Grænse for Størrelsen af den Gæld, for hvilken

der maa gives fuld Prioritet i en Ejendom o: Prioritet med eventuel Adgang til Tvangsforvaltning eller Tvangssalg ogsaa i Ejerens levende Live. Denne Grænse foreslaas sat ved Ejendommens »Lejeværdi«, medens den Gæld, der stiftes her udover, kun skulde hæfte paa Ejendommen, hvis Ejeren stillede den til frivillig Bortsalg i levende Live eller, hvis han endnu ejede den ved sin Død, da paa Skiftet efter ham. Gæld indtil den førstnævnte Grænse skulde kunne optages i offentlige Kreditinstitutioner og Gæld ud over denne Grænse kun hos private Kreditorer. Forslaget gaar altsaa ud paa at udelukke de private Kreditorer fra at gøre Udlæg i Ejendommen i Ejerens levende Live og paa at gøre Grundejendomme til Homestead for Livstid. Dette Forslag har imidlertid lige saa lidt ført til noget Resultat som de tidligere nævnte. Har Diskussionen om Overførelsen af den amerikanske Homestead-Institution til Tyskland saaledes endnu ikke ført til noget endeligt Resultat, saa kan Tanken om at naa et saadant dog langtfra siges at være opgiven. Sagen drøftes fremdeles ikke blot blandt Landmænd og Landøkonomer i deres særlige Forsamlinger, men ogsaa blandt Jurister; saaledes har den 24. tyske »Juristentag«, i hvilken Jurister fra samtlige tyske Stater ere repræsenterede, til sit Møde September 1898 i Posen bl. a. ogsaa det Spørgsmaal paa sin Dagsorden, hvorvidt det kan anbefales at indføre H. (»Heimstättenrecht«) for derigennem at beskytte de mindre Grundejendomme mod Tvangsforfølgning. Som Talsmand herfor er tidligere optraadt den bekendte landøkonomiske Forfatter, Professor, Friherre von Goltz. Hvad særlig angaar Spørgsmaalet om Indførelse af H. for Husmandslodders Vedkommende, hævder han, at denne Institution vil være forholdsvis let at gennemføre her, hvor hverken Spørgsmaalet om at sætte Grænser for Retten til Gældsstiftelse eller Spørgsmaalet om at forbyde Ejendommens Deling spiller den Rolle som ved større Ejendomme.

I Sverige har Tanken om H.'s Overførelse dertil været fremme (1890) under Overvejelse af, hvad der kunde gøres for at lette mindre bemidlede Adgangen til at komme i Besiddelse af egne Jordbrug. Med Henvisning til, at aarlig Titusinder af Landets arbejdskraftige Befolkning uimodstaaelig drages til og befinde sig vel i et Land (Amerika), som just i vidtstrakt Maal realiserer de Ønsker, der bevæge sig hos dem om at erhverve egen Jord i en Form, der yder Garanti for eget Hjem og for egen og Families fremtidige Eksistens, henledede det paagældende Rigsdagsudvalg Regeringens Opmærksomhed paa Ønskeligheden af, at Homestead-Institutionen blev underkastet en nøje Prøvelse. En af Regeringen 1891 nedsat Kommission med det Hverv at undersøge og eventuelt udarbejde Forslag til, hvorvidt der ved Statens Foranstaltning kunde aabnes ubemidlede eller mindre bemidlede Adgang til paa lempelige Vilkaar at komme i Besiddelse af egne Jordbrug — den saakaldte Jordbrukslägenhetskomité •— optog ogsaa Spørgsmaalet om H. til Behandling og gav i sin Betænkning (1894) en udførlig Fremstilling af Institutionen. Kommissionen kunde imidlertid ikke give det amerikanske System og endnu mindre dets europæiske Efterlignere sin Tilslutning, idet de deri anvendte Retsprincipper i høj Grad afvige fra de i Sverige gældende og derfor vilde være ganske fremmede for svensk Retsopfattelse, der lige saa lidt kender Indskrænkninger i Raadighed over Jorden som Begunstigelse af en enkelt Arving paa de øvriges Bekostning. Ogsaa den i Danmark 1894 nedsatte Landbokommission har i et Bilag til sin Betænkning givet en Fremstilling af Homestead-Institutionen. I sine Forslag foreslaar Kommissionen vel ikke direkte Institutionens Overførelse til dansk Ret, men der er dog Enkeltheder i Kommissionens Plan, til Tilvejebringelse af Jordlodder for Landarbejdere, som vise Paavirkninger af H., navnlig for saa vidt angaar de foreslaaede Indskrænkninger i Adgangen til Pantsættelse af og til Udlæg for personlig Gæld i de Landarbejderne overdragne Huslodder. Derimod ere de i Planen indeholdte Regler om Begunstigelser for den Arving, der overtager Huslodden, uden Paavirkning af de fra den europæiske Homestead-Bevægelse kendte Forslag om Indførelse af Arveejendomsret, idet de ere en direkte Anvendelse af dansk Lovgivnings allerede over 100 Aar gamle Regler om Selvejerbønders Testationsret. I Virkeligheden sporer man i dansk Landbolovgivnings Bestræbelser for at bevare Landejendommene i Familien ikke saa lidt af de samme Bestræbelser, som gøre sig gældende i H., saa at en mere almindelig Gennemførelse af Homestead-Institutionen — vel nærmest gennem en Udvidelse af Reglen i Konkurslovens § 160 om, hvad der af Skyldneren kan fordres undtaget fra Eksekution — langtfra vilde være saa fremmed for dansk Retsopfattelse som f. Eks. for den svenske Retsopfattelse.

I Serbien har en Tillægslov af 24. Decbr. 1873 til Loven om den borgerlige Retspleje givet enhver Agerbruger, hvad enten han bor i By eller paa Landet, Ret til at undtage 5 Hekt. Land fra Udlæg. Der er endvidere ogsaa givet H. i flere andre engelske Kolonier end Canada. (Litt.: Som det nyeste og fuldstændigste Værk om H. i de nordamerikanske Fristater kan af den i øvrigt meget righoldige Homestead-Litt. nævnes: Rufus Waples, *A Treatise on Homestead and Exemtion* [Chikago 1893]. Endvidere skulle nævnes: Sering, »Die landwirtschaftliche Concurrenz Nordamerika's in der Gegenwart und Zukunft« [Leipzig 1887]; Gustaf Edw. Falcrantz, »Om Hemstad, en fråga för dagen« [Stockholm 1890]; »Heimstättenrecht« [af M. Sering i »Handwörterbuch der Staatswissenschaften«, 4. Bd., S. 449 ff.]; »Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft« [46. Bd., 1890, S. 758 ff.]). *O. D.*

Homeyer, Karl Gustav, tysk Retshistoriker, født 13. Aug. 1795 i Wolgast, død 20. Oktbr. 1874. H. debuterede som juridisk Forfatter med sin Doktordisputats (1821) *Historiae juris Pomeranici capita quaedam,* habiliterede sig s. A. som Privatdocent i det juridiske Fakultet i Berlin, hvor han blev Professor 1827. 1845—67 var han Geheimeovertribunalraad i Berlin, blev 1854 Medlem af Statsraadet og s. A. Kronsyndikus. H. skabte sig først et Navn som Retshistoriker ved at oversætte I. L. A. Kolderup Rosenvinge's danske Retshistorie paa Tysk under Titel af »Grundrisz der dänischen Rechtsgeschichte« [Berlin 1825], men hans Hovedværk er hans klassiske Udgave af de sachsiske Retsbøger fra Middelalderen, især »Sachsenspiegel«. Hans Udgave er i

3 Bd., hvoraf I [1. Udg., Berlin 1827, 2. 1835, 3. 1861] indeholder »Des Sachsenspiegels erster Theil oder das siichsische Landrecht«, II 1 [Berlin 1842] og II 2 [smst. 1844] indeholde »Des Sachsenspiegels zweiter Theil« og resp. »Das sächsische Lehnrecht, der Richtsteig Lehnrechts« og »*Auctor vetus de beneficiis*, der Gorlitzer Rechtsbuch, das System des Lehnrechts«. Hertil slutter sig »Der Richtsteig Landrechts« [Berlin 1857]. H. har forfattet talrige Afhandlinger, saaledes »Die Stellung des Sachsenspiegels zum Schwabenspiegel« [Berlin 1853], hvori han hævder, at den førstnævnte Retsbog er den ældste. Hans sidste, længe forberedte Værk er »Haus- und Hofmarken« [Berlin 1870]. *Ludv. H.*

Homicidium (lat.), Manddrab, Mord.

Homiletik (græ.) kaldes den videnskabelige Behandling af og Anvisning til at prædike. Den videnskabelige Grundlægger af H. er Marburg-Professoren A. G. Hyperius, der skrev *De formandis cancionibus sacris* [1553], men Navnet H. er først fra Slutn. af 17. Aarh. Sin faste Plads i den praktiske Teologis System har H. faaet ved Schleiermacher (»Darstellung des theologischen Studiums« [1811]) og Marheinecke (»Entwurf der praktischenTheologie« [1837]). (Litt.: Nitzsch, »Praktische Theologie« [1848]; Vinet, *Homilétique* [1853]). *H. O—d.*

Homilētisk Prøve aflægges i Danmark af teologiske Kandidater, efter at de have absolveret Embedseksamen, og dens Aflæggelse er — ligesom Aflæggelsen af kateketisk Prøve — nødvendig, for at Kandidaten kan modtage gejstlig Ordination. H. P. bestaar i, at Kandidaten udarbejder og holder en Dimis- eller Prøveprædiken for i det mindste 2 af de teologiske Professorer, der opgive Prædikenens Tekst, og 1 af Kjøbenhavn's Sognepræster eller residerende Kapellaner som Censorer. Holdes Prøven for en enkelt Kandidat, er det dog Brug, at kun 1 teologisk Professor er til Stede med en kjøbenhavnsk Sognepræst eller Kapellan som Censor. Kandidater, der bo eller opholde sig uden for Sjælland's Stift, kunne af Kultusministeriet faa Tilladelse til at aflægge Prøven i det Stift, hvor de ere, og Prøven holdes da for Biskoppen, Stiftsprovsten og en af Biskoppen dertil udnævnt Præst. For at indstille sig til Prøven maa vedkommende godtgøre ved Attest fra Direktionen for Pastoralseminariet, at han har besøgt dettes Øvelser i det mindste i et halvt Aar. Kandidater, der ikke have opholdt sig i Kjøbenhavn, kunne af Ministeriet faa Tilladelse til at aflægge Prøven uden at have besøgt Pastoralseminariet i den befalede Tid, naar de kunne fremlægge Vidnesbyrd om flittig at have øvet sig i at prædike i det mindste i et halvt Aar efter Embedseksamen. *O. D.*

I Norge ere lignende homiletiske og kateketiske Prøver, ordnede paa samme Maade som i Danmark, nødvendige, for at teologiske Kandidater kunne faa Adgang til gejstlig Ordination og Virksomhed. Den saaledes afsluttende Eksamen aflægges — i Alm. efter et Semesters Deltagelse i hidhørende Forelæsninger og Øvelser — ved det til Universitetet knyttede »Praktisk-teologiske Seminarium«, som er indrettet i Henhold til L. af 16. Juni 1848 og bestyres af Biskoppen i Christiania og det teologiske Fakultet. *J. B. H.*

Homili (græ.) betyder Samtale og betegner i Kirkens første Tid den opbyggelig jævne, korte Tale, som ved Gudstjenestens Slutning holdtes af Menighedens Forstander, knyttende sig til et Skriftstykkes Oplæsning. Senere betegnede H. Prædikenen i Menigheden i Modsætning til den missionerende Forkyndelse. Nu forstaar man ved H. en bestemt Art af Prædiken, nemlig den jævne Skriftudlægning, der følger Teksten Vers for Vers, i Modsætning til den Prædiken, som fremsætter et Tema i Begyndelsen og samler alt derom. H. er ikke uden Tema, men ved en analytisk Behandling og Gennemgang af Teksten kommer dette frem til sidst som Resultat af Tekstens Udlægning. H. svarer paa mange Maader til det, der forstaas ved en god Bibellæsning. *H. O—d.*

Homiliebog (lat. *homiliarium*), en Prædikenbog, Samling af Homilier (s. d.) fra forskellige Kirkefædre. Paa Grund af Præsternes lave aandelige Standpunkt og Udygtighed til at prædike bleve flere saadanne Prædikensamlinger bragte i Stand i den tidligere Middelalder og brugtes til Oplæsning ved Gudstjenesten, og det var hyppigt, at Biskopperne sendte H. til deres Præster. Den bekendteste H. er Karl den Store's, som er samlet af Paulus Diakonus og Alkuin. *H. O—d.*

De islandske Homilier findes i den saakaldte stockholmske H, udgivet af Th. Wisén [Lund 1872] efter Haandsk. 15, 4^0 mbr. i Stockholm. De norske findes i A. M. 619, 4^0, udgivet af C. R. Unger [Chra. 1864; jfr. E. Wadstein, »Fornnorska Homiliebokens Ljudlara«, Upsala 1890]. Begge disse Haandskrifter høre til de ældste norsk-islandske (fra ca. 1200) og have en overmaade stor sproglig Betydning paa Grund af deres gammeldags Sprog og Retskrivning. Hele deres Indhold er oversat fra Latin og hentet fra forskellige Steder. I den norske H. findes en Samling af Olaf den Hellige's Jærtegn. Ogsaa andre mindre Samlinger findes. *F. J.*

Ogsaa paa Dansk og Svensk have Homilisamlinger været oversatte i Middelalderen, og af disse ere nogle Levninger bevarede. En svensk findes i det Arnemagneanske Haandskrift 787, 4^0. Det har tilhørt Fr. Rostgaard og er sammen med andre Samlinger udgivet af G. E. Klemming i »Svenska Medeltidspostiller efter gamla handskrifter«, I—III [1879—93]. De danske Homilisamlinger ere udgivne af C. J. Brandt 1865 i »Dansk Klosterlæsning« og i »Kirkehistoriske Samlinger« [1. Bd.]. Denne Litteratur er ofte affattet i birgittinsk Sprog (se Birgittinerordenen). Jfr. Postil og Jærtegnspostil. *P. K. T.*

Homilier se Clementinere.

Homilit, et sjældent Mineral, der forekommer i veludviklede Krystaller i Pegmatitgange ved Langesundsfjorden (Norge). Den er isomorf med Datolit, sort af Farve og bestaar af et borholdigt Kalk- og Jærnsilikat $(Ca,Fe)_3B_2Si_2O_{10}$. *N. V. U.*

Homme [å'm] (fr.), Menneske, Mand; *H. du jour* [åmdyžu'r], Modeherre; *H. d'esprit* [åmdæspri'], aandrig Mand; *H. de lettres* [åmdlæ'tr^{ə}], Videnskabsmand; *H. de qualité* [åmdøkalite'], Mand af Stand.

Hommel, Fritz, tysk Orientalist, er født 31. Juli 1854 i Ansbach, studerede østerlandske Sprog, særlig de sydsemitiske Sprog og Assyrisk, i Leipzig o. a. St., blev først Privat docent, fra 1885 ekstraord. og 1892 ord. Prof. ved Univer-

sitetet i München i semitiske Sprog. Af H.'s talrige Skrifter og Afhandlinger skulle nævnes: »Die semitischen Sprachen und Volker« [Leipzig 1883], »Geschichte Babylonien's und Assyrien's« [Berlin 1885], »Abriss der Geschichte des alten Orients« [Nordlingen 1887]. H. har for nylig i flere Skrifter søgt at godtgøre, at den ægyptiske Kultur og Skrift oprindelig stamme fra Babylonien (se hans »Der Babylonische Ursprung der ägypt. Kultur« [Munchen 1892]); han er ogsaa optraadt imod den nyere Bibelkritik. I det store fortræffelige »Dictionary of the Bible«, der 1898 er begyndt at udkomme i Edinburgh, har H. skrevet Artiklerne »Assyria« og »Babylonia«. *V. S.*

Hommel, Karl Ferdinand, tysk retslærd, (1722—81), blev 1744 Sagfører i sin Fødeby Leipzig og 1750 Professor ved Universitetet smst. Af hans Skrifter kunne fremhæves: »Deutscher Flavius oder vollständige Anleitung sowohl in bürgerlichen als peinlichen Fällen Urtel abzufassen« [Baireuth 1763, 4. Opl. af Klein 1800], *Rhapsodia quaestionum in foro quotidie obvenientium* [Leipzig 1765—66, 4. Opl. Baireuth 1782—87]. *Ludv.H.*

Homo (lat.), Plur. *hōmines*, Menneske, Mand; i *h. novus*, en ny Mand, hos Romerne Betegnelse for en Mand, der havde opnaaet høje Embeder, som ingen i hans Slægt før havde beklædt; omtrent lig nybagt Adelsmand; *h. proprius*, livegen; *k. sui juris* og *h. alieni juris* se Alieni; *ad hominem* se Demonstrere. *A. Mr. L.*

Homo . . . (græ.), i Sammensætninger: lig med, af samme Slags.

Homocérk (græ.) benævnes en Fisk, hos hvem det bageste, af sammenvoksede Hvirvler bestaaende og stavformede Afsnit af Rygraden vel er bøjet skraat opefter, men meget kort og forenet med de bageste, nedre Buer, der tage sig ud som Rygsøjlens Endeled; det under neden dette tilsyneladende Endeled udspringende Parti af Halefinnen er omtrent ensdannet med det, der sidder over samme, saa at Halen tilsyneladende er ret. Alle Benfisk ere h., altsaa i Virkeligheden skævhalede (heterocerke, s. d.), om end i ringe Grad. *Ad. J.*

Homo diluvii se Andrias.

Homodónt (græ.) kaldes det Pattedyrs Tandbevæbning, der har alle Tænder ens, saaledes Delfiner, Bæltedyr o. a., modsat heterodont, hvor der er Forskel paa Tænderne efter deres Plads i Munden. Den h. Tandbevæbning anses for den primære, hvoraf den heterodonte har udviklet sig ved Tændernes forskellige Anvendelse, hvilket stemmer med, hvad Palæontologien viser. *M. Ml.*

Homodrom (græ.) se Ensløbende.

Homofokāle siges Keglesnit at være, naar de have samme Brændpunkter (se Ellipse, Hyperbel, Parabel). *Chr. C.*

Homofōn (græ.), oprindelig og egentlig: ligestemmig, enstemmig, om den græske Musik, hvor alle Stemmer førtes i Enklang eller Oktav. Nu benyttes H. som Betegnelse for den Kompositionsmaade, i hvilken kun een Stemme er Hovedstemmen, melodiførende, medens de andre optræde ledsagende, udfyldende, i Modsætning til den polyfone Sættemaade eller Stil, i hvilken alle Stemmerne føres med lige Selvstændighed. Den h. Stil optræder langt senere end den polyfone og stammer først fra Tiden omkring Aaret i 1600. *S. L.*

Homofōna (græ.), enslydende; bruges om Bogstaver, der betegne samme Lyd, f. Eks. *q*, *k* og *c*. Se Homonym. *P K. T.*

Homogamī (græ.) se Bestøvning, S. 974.

Homogen (græ.: »ensartet«), Et helt rationalt Polynomium (s. d.) eller en hel rational Ligning (s. d.) siges at være h. af *n*'te Grad med Hensyn til visse Bogstaver, naar alle Ledene ere af *n*'te Grad med Hensyn til disse Bogstaver. *Chr. C.*

Homogēnjærn, en ældre, navnlig i England brugt Benævnelse først og fremmest for Gydejærn (s. d.), fremstillet i Digler ved Sammensmeltning af Raajærn og Smedejærn, en Fremgangsmaade, som navnlig af økonomiske Grunde aldrig har vundet videre Udbredelse, dernæst vel ogsaa for Gydejærn fremstillet ved Martinproces af de nævnte Raamaterialer. H. har ogsaa været brugt som Betegnelse for pudlet Staal. *F. W.*

Homografī (græ.), Forbindelsen mellem homografiske Figurer (se Homografisk).

Homogråfisk (græ., mat.). Ved h. Figurer forstaas saadanne, der kunne bringes til at være homologe (se Homologi). To Rækker Punkter paa to rette Linier f. Eks. ere h., hvis der til hvert Punkt i den ene Række svarer eet Punkt i den anden, og Forbindelsen mellem til hinanden svarende Punkter kan udtrykkes algebraisk. Almindeligere ville to Figurer være h., hvis der til hvert Punkt i den ene svarer eet Punkt i den anden ifølge en algebraisk Afhængighed, og der til en ret Linies Punkter i den ene Figur altid svarer Punkter i en ret Linie i den anden; to til hinanden svarende Dobbeltforhold i saadanne Figurer ere altid lige store. Betegnelsen h. er indført af Chasles. *Chr. C.*

Homolog se Homologi.

Homologatiōn (lat.), i fransk Retssprog Udtrykket for en privatretlig Akts Stadfæstelse fra en Domstols Side. En saadan Stadfæstelse kræver Loven til visse Dispositioners Gyldighed, særlig vedrørende de Statens Tilsyn undergivne umyndiges Retsforhold, saaledes til visse Dispositioner fra Værgens Side (*Code civile*, Art. 467), til Adoption (Art. 354), til Gyldigheden af et Familieraads Beslutning (Art. 458) o. s. v. Ogsaa efter dansk Ret udkræves Øvrighedens Approbation i lignende Tilfælde, blot at det snart, som efter fransk Ret, er en Domstol (Skifteretten), men snart ogsaa den forvaltende Øvrighed (Overformynderiet, Ministeriet), der efter sit Skøn meddeler eller nægter Konfirmationen. *K. B.*

Homologe Dannelser (i Planteriget) kaldes saadanne Organer eller Organkomplekser, som tilhøre samme morfologiske Grundtype og altsaa have samme morfologiske Værdi. De have ofte indbyrdes aldeles forskelligt Ydre, og deres fysiologiske og biologiske Betydning kunne være indbyrdes ganske forskellige. Bregnernes Sporehuse og Blomsterplanternes Æg og Støvsække ere saaledes homologe; Kimsækfrøhviden er homolog med Bregneforkimen; Tornene paa Berberissen ere homologe med Stikkelsbærbuskens Blade (men kun analoge med dennes Torne), og Fyrrens Hanblomster ere homologe med sammes Dværggrene, og endelig ere Passionsblomstens Slyngtraade homologe med Tjørnens Torne (men kun analoge med Græskarrets og Ærtens). Se Analogi, 3). *V. A. P.*

Begrebet h. D. har inden for Zoologien ganske samme Betydning som inden for Botanikken. Som Eksempler kunne nævnes de forskellige Former, hvorunder f. Eks. Forlemmerne optræde inden for Hvirveldyrene: Flagermusenes Vinger, Hvalernes Luffer, Fuglenes Vinger ere h. D. *C. W.-L.*

Homologe Rækker. Ved en h. R. forstaas sædvanlig en Række analoge Kulstofforbindelser, der ere afledede paa identisk Maade af forskellige Led i de normale Parafiners Række. Disse Parafiner ere Kulbrinter af den almindelige Formel C_nH_{2n+2}, og Ledene i denne Kulbrinterække ere: $CH_3.H$; $CH_3.CH_3$; $CH_3.CH_2.CH_3$; $CH_3.CH_2.CH_2.CH_3$; $CH_3.CH_2.CH_2.CH_2...CH_2.CH_3$; hvert Led er altsaa afledet af det foregaaende ved paa stadig ensartet Maade at erstatte et Brintatom i det foregaaende Led med Gruppen CH_3. Parafinerne danne saaledes selv en h. R., hvor der mellem hvert paa hinanden følgende Led er en Differens af CH_2; samme Differens findes mellem hvert paa hinanden følgende Led i andre h. R., der ere afledede af Parafinerne. Eksempler paa saadanne Rækker ere de normale etatomige Alkoholer af Formelen $C_nH_{2n+1}OH$: CH_3OH; $CH_3.CH_2.OH$; $CH_3.CH_2.CH_2OH$ o. s. v. og de fede Syrer HCOOH; $CH_3.COOH$; $CH_3.CH_2.COOH$ o. s. v. — Saadanne homologe Forbindelser vise stor Analogi ogsaa i kemiske og fysiske Egenskaber; Ledene i hver enkelt Række have samme kemiske Karakter; naar eet Led er en Syre, ere de det alle, og alle Syrer af samme Række have samme Basicitet; Ledene i samme Række dannes og sønderdeles paa samme Maade; mellem to paa hinanden følgende Led er der hyppig samme Differens i Kogepunkter; naar de lavere Led i Rækken ere Luftarter, ville de højere Led være Vædsker, de højeste faste Legemer; ere de laveste Led opløselige i Vand, blive de højere mere tungtopløselige, men derimod opløselige i Vinaand; de højeste Led opløses hyppig kun i Æter. Det maa dog bemærkes, at det laveste Led i en Række ofte har særegne Egenskaber, der i flere Henseender afvige fra, hvad man træffer hos de følgende Led. *O. C.*

Homologi (græ.) 1) Stoffer, der høre til samme homologe Række, siges at være homologe; der finder H. Sted mellem dem (se Homologe Rækker). *O. C.*

2) (bot. og zool.) se Homologe Dannelser.

3) H. bruges i Medicinen paa forskellig Maade. Organer, der svare til hinanden, kaldes homologe. Om Væv, der vise ensartet Funktion, taler man ligeledes om H. Ved Nydannelser, der svare til bestemte Væv, bruges ogsaa Ordet H. *E. A. T.*

4) (mat.) er en af Poncelet opstillet Forbindelse mellem to Figurer. Ifølge denne svarer til hvert Punkt i den ene Figur eet Punkt i den anden, saaledes at til hinanden svarende Punkter ligge i samme rette Linie gennem et fast Punkt, Homologicentret; til Punkter i en ret Linie eller en Plan i den ene Figur svare Punkter i henholdsvis en ret Linie eller en Plan i den anden, og til hinanden svarende Linier eller Planer skære hinanden i en fast Plan, Homologiplanen. Figurerne siges at være homologe; en vilkaarlig Plan gennem Homologicentret skærer dem i homologe Planfigurer med samme Homologicentrum som Rumfigurerne og Planens Skæringslinie med Homologiplanen til Homologiakse. H. kaldes Reliefperspektiv eller Rumperspektiv, ved Figurer i samme Plan Planperspektiv; homologe Figurer i to forskellige Planer ere hinandens Perspektiv i sædvanlig Forstand. Specielle Tilfælde af H. ere ligedan Beliggenhed, hvor Homologiplanen er uendelig fjern, til hinanden svarende Linier eller Planer altsaa parallelle, og symmetrisk Beliggenhed, hvor Homologicentret er uendelig fjernt i Retningen vinkelret paa Homologiplanen, der er Symmetriplan. H.'s Betydning i Geometrien beror paa, at man ved den kan transformere en Figur til en anden, der er lettere at behandle, og saa overføre Resultater fra den sidste til den første (f. Eks. en Ellipsoide og en Kugleflade kunne bringes til at være homologe Figurer). Som en praktisk Anvendelse af H. kan nævnes Konstruktion af en Teaterscene; denne og det Rum, f. Eks. en Sal, som den skal forestille, ere homologe Figurer, idet en omtrent midt i Tilskuerpladsens Rum anbragt Tilskuers Øje er Homologicentrum og Prosceniet Homologiplan. Et Punkt af den virkelige Scene og det derved fremstillede Punkt af Salen maa nemlig ligge i samme Synslinie for Tilskueren; rette Linier i Salen maa fremstilles ved rette Linier paa Scenen, og til hinanden svarende Linier maa løbe sammen i Prosceniets Plan som det Sted, hvor Illusionen hører op. *Chr. C.*

Homologuměna kalder Eusebios de nytestamentlige Skrifter, hvis Kanonicitet var almindelig anerkendt. Se Bibel. *J. C. J.*

Homonoia (græ.) var hos Oldtidens Grækere Personifikation af Enigheden, svarende til Romernes Concordia (s. d.). Efter Sagnet oprettede Argonauterne et Tempel for H. paa Øen Thynias i det sorte Hav. I historisk Tid havde hun navnlig et Alter i Olympia; Indvielse af Statuer til hendes Ære omtales ret jævnlig, og hendes Billede findes bl. a. paa Mønter fra Metapontium og nogle thessaliske Byer. *H. A. K.*

Homonym (græ.) er i Grammatikken Benævnelse paa Ordlighed f. Eks. *Sky* (Subst.) og *sky* (Adj.), *svale* (Verb.) og *Svale* (Subst.), *fare* (Verb.) og *Fare* (Subst.), *male* (male paa Mølle) og *male* (male med Farve). Findes Ligheden særlig i Udtalen, bruges Benævnelsen homofon; findes den i Stavningen, bruges Benævnelsen homograf. Ligheden kan have været til Stede fra første Færd; men ofte er den fremkommen under Sprogets Udvikling, f. Eks. *bede* (fremsige en Bøn), oprindelig *bithiæ*, og *bede* (hvile med Arbejdsdyrene og fodre dem), oprindelig *beta] lede* (føre), oprindelig *lethæ*, og *lede* (søge), oprindelig *letæ*. Der findes dog ogsaa Eksempler paa den modsatte Udvikling, f. Eks. *Bøn* og *Bønne*; oprindelig hed begge Ord *bøn*. Hvor Ligheden ikke har været fra første Færd, er undertiden Forskellen bevaret i Stavningen, f. Eks. *Hval* og *Val*. Der er Tilfælde, hvor Ligheden beror paa, at Ord, der nu maa betragtes som forskellige, oprindelig ere eet og samme Ord, f. Eks. *Pande* (Hovedpande og Stegepande). Homonymi er den vigtigste Kilde til Ordspil (s. d.). *P. K. T.*

Homo proponit, sed Dens disponit (lat.), »Mennesket spaar, men Gud raa'er«. Citat af Thomas a Kempis: *Imitatio Jesu Christi*, I, 19. 2. *A. Mr. L.*

Homoptĕra, Fællesbetegnelse for Cikader og Bladlus.

Homorgāne Lyd kaldes i Sprogvidenskaben saadanne Lyd (Konsonanter), hvis vigtigste artikulerende Organ er det samme; saaledes er *p, b* og *m*, der alle frembringes ved Læberne, h. L.; ligesaa *t, d, n, l*, der frembringes med Tungespidsen. Følge to h. L. efter hinanden, behøver vedkommende Taleorgan altsaa ikke at flytte sig; Læberne aabnes ikke mellem *p* og *m*, lige saa lidt som Tungen bevæger sig mellem *n* og *t* i *opmuntre*. Et svagt *e* (i Lydskrift ə) er tilbøjeligt til at falde ud mellem to h. L., f. Eks. i »Lommepenge«, »atten«. *O. Jsp.*

Homospor se Isospor.

Homo sum, humāni nil a me aliēnum puto (lat.) ɔ: Jeg er et Menneske, og jeg betragter intet menneskeligt som fremmed for mig. *Terents: Heautontimorumenos* (I, 1. 25). *A. Mr. L.*

Homousī (græ.), lige i Væsen, væsensfælles, var et Slagord i den arianske Strid.

Hompesch, Ferdinand, *Friherre, Johanniter*-ordenens sidste Stormester, født 1744 i Dusseldorf, død 1805 i Montpellier. 12 Aar gl. blev han Page hos Stormesteren paa Malta, blev derpaa Ordensridder, fik Storkorset og var i 25 Aar østerrigsk Gesandt ved Ordenen. 1797 blev H. ved østerrigsk Indflydelse Stormester, 1798 nægtede han Bonaparte Adgang til Malta's Havn. Franskmændene satte sig da i Besiddelse af Øen og tvang Stormesteren og Ridderne til at forlade den. H. gik til Triest og protesterede højtidelig mod Besættelsen, og sin Værdighed overdrog han til Kejser Poul af Rusland, der gav ham Pension.

Homran, nordøstafrikansk Folkestamme, anses af nogle Forskere for en indvandret Araberstamme, af andre for et Bedscha-Folk. H., der udmærke sig ved en mørk, rødbrun Hudfarve (Navnet H. betyder »de røde«), leve som Nomader i det østlige Sudan og det nordvestlige Abessinien. De tale samme Sprog som de utvivlsomme Bedscha-Folk. *C. Fr.*

Homs, Oldtidens *Emesa*, By i det tyrkiske Vilajet Syrien, ca. 20,000 Indb., hvoraf ca. 7,000 Kristne. H. ligger 150 Km. N. 0. f. Damaskus paa Hovedkaravanvejen gennem Syrien i en frugtbar Slette, der vandes af Nahr-el-Asi (Orontes). Med sine af Basalt byggede Huse og forfaldne Fæstningsværker gør den et mørkt og trist Indtryk. Silke- og Bomuldsvæveri, Produktion af Guldsmedearbejder. Her sejrede Ibrahim Pasha 7. Juli 1831 over Statholderen af Aleppo. *C. A.*

Homuncŭlus (lat.), lille Menneske, et menneskelignende Væsen, et Spand langt, som de gamle Magere mente at kunne frembringe ved kemiske Midler. Paracelsus omtaler ofte H. i sine Skrifter; han har skrevet en særlig Afhandling derom, *De homunculis et monstris*, af hvilken der dog kun eksisterer Brudstykker; ret udførlig behandler han Metoden til Frembringelsen af H. i Skriftet *De generatione rerum naturalium*. I det sjældne Skrift *Magia divina* [Frankfurt 1745, optrykt i Scheible's »Das Kloster«, 3. Bd.] findes en Anvisning, der afviger en Del fra Paracelsus'es, ligesom Skildringen af H. er yderst fantastisk. Det behøver næppe at bemærkes, at ingen af disse forskellige Anvisninger ville være i Stand til at præstere, hvad de love. *Alfr. L.*

Homøer se Arianske Strid.

Homøo- (græ.), i Sammensætninger: lig med.

Homøografī se Anastatisk Tryk.

Homøomerier (græ.) er Navnet paa de Smaadele, hvoraf Anaxagoras mente, at alle Ting vare sammensatte. De kunde svare til det, vor Tids Videnskab kalder Atomer. *C. St.*

Homøopati (græ.) er en Helbredelsesmaade, der er opfunden af Samuel Hahnemann (s. d.), som ved sin Oversættelse af et engelsk Skrift om Lægemidler fik den Idé, at naar Kinabarken hjalp mod Koldfeber, kunde det maaske bero paa, at den var i Stand til at frembringe en Feber, der lignede Koldfeber. Han gjorde derfor Forsøg paa sig selv med Kinabark og noterede de Symptomer, som dette Middel fremkaldte paa et sundt Menneske. Rimeligvis ved Autosuggestion mente han at iagttage alle Symptomer paa Koldfeber (senere Homøopater fandt, at Kinabark kan fremkalde 1,143 forskellige Symptomer hos et sundt Menneske!), og han gjorde deraf den almindelige Slutning, at et Medikaments Virksomhed ved en Sygdom beror paa, at det kan fremkalde lignende Symptomer, som skyldes Sygdommen. Han kom derved til Paracelsus'es gamle Doktrin: *similia similibus* (ordret: »lignende Ting ved lignende Ting«). Opgaven blev nu først og fremmest at studere alle de Symptomer, som de forskellige Medikamenter fremkalde hos sunde Mennesker, og omhyggelig notere dem alle sammen. Lægens Opgave er derefter, naar han staar over for en Patient, at eksaminere ham meget nøje, saa at han faar alle Symptomer frem, og derefter at anvende det Medikament, der paa sunde fremkalder de samme Symptomer, og hvis et saadant ikke findes, det, der nærmest fremkalder de samme Symptomer. Bliver der efter Anvendelsen af dette Middel Symptomer tilbage, maa man derefter vælge et andet Middel, der passer for de tiloversblevne Symptomer; men man maa ikke skifte med Midlerne og ikke anvende det samme ofte. Der er ikke Tvivl om, at naar man eksaminerer sine Patienter saa detailleret, som Hahnemann forlanger, indeksaminerer man mange Symptomer, som i Virkeligheden ikke findes. — Lægemidlerne maatte imidlertid ikke bruges i sædvanlig Dosis, han lærte, at deres Virkning tværtimod forstærkedes ved en mærkelig Fortyndingsproces. Man skulde tage 2 Draaber af et spirituøst Udtræk og blande dem med 98 Draaber Vinaand, derpaa ryste denne Blanding ved 10 Slag fra oven af med en kraftig Arm, derpaa tage 2 Draaber af denne Blanding, fortynde den med 98 Draaber Vinaand, ryste Blandingen igen og saaledes i alt 30 Gange, hvorved Midlets Virkning blev »potenseret«. En lille Sukkerkugle befugtet med et stærkt potenseret Lægemiddel har ofte en mægtig Virkning, ja tit er det tilstrækkeligt blot at lugte til en saadan Sukkerkugle. Endvidere lagde han Vægt paa en særlig streng Diæt. De akutte Sygdomme, der i Alm. helbredes uden Medikamenter, vige selvfølgelig ogsaa under denne Behandling, men over for de kroniske Sygdomme forslog det ikke, og 18 Aar efter at han havde fremsat denne Lære, fremkom han (1828) med en ny Lære angaaende de kroniske Sygdomme, hvorved han i mange Punkter udtalte sig ganske imod sin tidligere med apodiktisk Sikkerhed fremsatte Lære. De kroniske Sygdomme skyldes et af 3

Miasmer: Syfilis, Sycosis og for den aldeles overvejende Del Psora — for saa vidt de ikke ere fremkaldte ved allopatiske Lægemidler. Et af de vigtigste Lægemidler mod de af Psora fremkaldte Sygdomme er Svovl. — II. hører i høj Grad til de mystiske Lægemetoder og er i senere Tider paa forskellige Maader modificeret, til Dels ved at kombineres med andre mystiske Metoder, til Dels ved at benytte den moderne Lægekunst. Den har fremkaldt en overordentlig stor Litteratur, dels Forsvar, dels energiske Angreb. Som alle mystiske Lægemetoder har den ikke faa Tilhængere. Af homøopatiske Læger skal der findes i Tyskland ca. 500, i Østerrig-Ungarn 400, i Schweiz 40, i Italien 250, i England 400, i Spanien 300, i Frankrig 500, i Belgien 60, i de forenede Stater i Nordamerika 3,000. I de nordiske Lande er Antallet kun ringe, men her fordres ogsaa medicinsk Embedseksamen, for at de maa have Lov til at praktisere. Homøopatiske Akademier findes i talrige amerikanske Byer (Chicago, Iowa, Boston, St. Lewis, New York, Cleveland, Cincinnati, Philadelphia) som oftest forbundne med homøopatiske Hospitaler. I Europa findes homøopatiske Hospitaler i Leipzig, Köthen, München, Gumpendorf ved Wien, Budapest, Torino, Paris, Madrid o. s. v. og Lærestole i London, Madrid, Paris og Budapest. I Kjøbenhavn arbejdes paa at oprette et Hospital. Homøopatiske Apoteker findes i mange Byer. (Litt. Af den meget store Litteratur kunne foruden Hahnemann's Bøger nævnes Kafka, »Die homoopathische Therapie auf Grundlage der physiol. Schule« [2 Bd., Sondersh. og Gotha 1863—69]; Grauvogl, >Lehrb. d. H.« [Nürnberg 1866]; Jahr, »Klinische Anweisung zur homöopatischen Behandlung d. Krankheiten« [3 Opl., Leipzig 1867]; Heinigke, »Handb. d. homöopath. Arzneiwirkungslehre« [Leipzig 1880]; von Bakody, *Hahnemann redivivus* [Leipzig 1883]; Hirschel, »Homoopatische Arzneischatz« [15. Opl. Leipzig 1891]; Clotar Muller, »Haus und Familienarzt« [12. Opl. Leipzig 1892]; paa Dansk findes af Præsten L. D. Hass, »Kortfattet homøopatisk Lægebog« [6. Opl. 1881]. — Schwabe, *Pharmacopoea homoeopathica polyglotta* [2. Opl. Leipzig 1880. — Desuden findes adskillige Tidsskrifter, hvoraf paa Dansk: »Folkeligt Maanedsskrift helliget H.« [udg. af Homøopatisk Forening, begyndt 1874] og P.P. Ørum, »Homøopatisk Tidsskrift« [begyndt 1896]). *G. N.*

Homøoproféron (græ.), i Retorikken Brugen af mange med samme Lyd begyndende Ord umiddelbart efter hverandre, f. Eks.: *o Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti.* *K. H.*

Homøoptóton (græ.), Ord af samme Kasus; i Retorikken Anvendelse af flere Ord i samme Kasus i en Sætning eller Periode. *K. H.*

Homøoteleuton (græ.), Ord med samme Endelse; lydlig Overensstemmelse i Slutningen af Sætninger eller Verselinier (Versedele), svarende til Rim, især anvendt i Slutningen af Pentameterets Halvdele. *K. H.*

Hon (ung.), Hjem, Fædreland.

Hon., Forkortning af Honourable (s. d.).

Honan, 1) Provins i Nordkina, 176,000 □Km. stor og med en Befolkning, der anslaas til ca. 22 Mill. Den største Del af Provinsen ligger, som Navnet H. (ɔ: »S. f. Floden«) antyder, S. f. Hoangho. Grænsen mod Provinsen Shansi mod Nordvest dannes af Tai-hangschan, ogsaa kaldet Hsischan (Vestens Bjærge), der gennembrydes af Tschangho, en Biflod til Peiho, og af Weiho; de vestligere Vandløb søge til Hoangho. Den vestlige Del af Provinsen S. f. denne Flod opfyldes af Bjærgkæder, der høre til Kwenlyn-Systemet; blandt disse kunne nævnes: Jütsaischan (2,500 M.) og Funiuschan (2,400 M.) samt Hwai-Bjærgene, der danne Provinsens Sydgrænse mod Hupeh. Disse Bjærge bestaa især af Granit, krystallinske Skifere og Kalksten; de ere overordentlig vilde, stejle og gennemfurede af dybe Kløfter, men fattige paa Passer. Herfra strømme Floderne Loho til Hoangho, Tangkiang og Tangho til Hankiang, en Biflod til Jangtsekiang, samt Hwaiho med sin Biflod Schoho. Den østlige Del af Provinsen hører til det store kinesiske Lavland. Klimaet er mildt og Jordbunden, navnlig i Lavlandet, overordentlig frugtbar. Der dyrkes: Hvede, Majs, Ris, Opium og Frugter, hvoriblandt Kaki-Figen *{Diospyros Kaki)*. Silkeavlen er ligeledes betydelig. Af Bjærgværksprodukter vindes Kobber og Cinnober, ligesom der mod Syd findes betydelige Lejer af Jærn og Kul. H. er for øvrigt den Provins, der plejer at lide mest ved Hoangho's Oversvømmelser (se Hoangho), da Digebrudene pleje at ske oven for Kaifongfu, Provinsens Hovedstad. Navnlig 1887 blev Provinsen haardt medtagen, da Digebrudet skete saa pludselig, at det endog overraskede de nærmest boende.

2) By i Provinsen af samme Navn, ligger 190 Km. V. f. Kaifongfu ved Hoangho's Biflod Loho. Den er rig paa Ruiner af gamle Bygningsværker og vigtig i historisk Henseende, da flere af de ældre Dynastier her have haft deres Residens. I Omegnen findes store, endnu ikke benyttede, Kullejer. *C. A.*

Honckenya se Strandarve.

Honda, I) Havneplads ved Bahia H. (Bayahonda) paa Halvøen Goajira. 2) se San Bartolomeo de H.

HondeCOeter, Melchior d', hollandsk Fuglemaler, født i Utrecht 1636, død i Amsterdam 3. Apr. 1695, Søn og Elev af Landskabs- og Fuglemaleren Gijsbert d'H. — ogsaa hans Farfader, Gilles d'H., var en ret dygtig Maler —, videre uddannet af sin Onkel, I. B. Weenix, 1659—63 i Haag, 1663 bosat i Amsterdam, hvor han levede til sin Død. Fraset hans Ungdomsarbejders sirlige Fremstillinger af døde Fugle, Vildt, Fisk o. 1. har han udelukkende malet levende Fjerkræ i naturlig Størrelse. Hans fortræffelige, letmalte og pragtfuldt virkende Hønsegaardsbilleder vare en søgt Dekoration for dertil afpassede Felter i de amsterdamske Patricierhuse og skaffede ham alt i Samtiden Ry for at være »Fuglenes Rafael«. Han har udfoldet en stor Produktivitet, og hans Billeder ere ret almindelige. *K. M—n.*

Hondius (Hondt), nederlandsk Kunstnerfamilie. 1) Abraham H., hollandsk Maler og Raderer, født 1638 i Rotterdam, død i London 1691, hvortil han kom i en ung Alder, og hvor han skal have ført et temmelig vildt Liv. Han malede alle Slags Dyrebilleder, Løve- og Vildsvinejagter og natlige Ildebrande; i Udførelsen ere de ofte natursande og dristige, men ej altid omhyggelige i Tegningen og noget brune i Koloritten; hans Hovedværker ere »Den store Jagt« i Rotterdam's Museum, flere Jagter

i Eremitagen i St. Petersborg, en Vildsvinejagt i Dresden-Galeriet, en natlig Karnevalsscene [1660] og 5 Jagtbilleder i Schwerin-Galeriet. Kunstmuseet i Kjøbenhavn ejer ogsaa et Billede af H. Han har raderet flere gode Dyrebilleder i samme dristige og flotte Maner som hans Malerier.

2) Hendrik H. den Ældre, Kobberstikker, født i Duffel (Brabant) 1573, død i Haag efter 1630, var Elev af Wierix og af Vredeman de Vries og stak flere for sin Tid dygtige Blade efter C. v. Mander den Ældre, T. Zuccaro, Dürer, Holbein og L. van Leyden.

3) Hendrik H. den Yngre, Kobberstikker, født i London ca. 1588, død 1658, Søn og Elev af Jodocus H., stak Landskaber, historiske Blade og særlig Portrætter, blandt hvilke mange af Datidens bekendte Personligheder, som Gustaf Adolf og Marie Eleonore, Axel Oxenstjerna, Wallenstein, Bernhard af Sachsen-Weimar, Gustav Horn o. a. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af H. H. den Ældre og den Yngre 275 Bl., af Abr. H. 4 Bl. (Litt.: Block, »H. H.« [Danzig 1891]). *A. Ls.*

Hondo (Honshiu), den største af de japanske Øer, med Urette kaldet Nippon, med hvilket Navn Japanerne betegne hele Riget (se Nippon). *C. A.*

Hondschooten ['ho'ndsyo.ten], By i Nordfrankrig, Dep. Nord, Arrond. Dunkerque, ligger tæt ved den belgiske Grænse, 17 Km. O. S. O. f. Dunkerque. (1891) 3,450 Indb. Den har en smuk gotisk Kirke, og dens Raadhus er et interessant Eksempel paa spansk Renaissance. Cikoriefabrikker, Væverier og Handel med Hør og Tømmer. H. var i tidligere Tid en betydelig By, der skal have haft over 20,000 Indb. Ved en tre Dages Kamp her 6.—8. Septbr. 1793 besejrede denfranske General Houchard de allierede under Hertugen af York og tvang dem til at ophæve Belejringen af Dunkerque. 1889 blev der rejst et Mindesmærke herfor. *C. A.*

Hondscote [odsko't] d. s. s. Hondschooten.

Honduras, Republik i Centralamerika, danner sammen med Naborepublikkerne San Salvador og Nicaragua Statsforbundet: den centralamerikanske Republik *(Republica mayor de Centro-America)*. H. indtager et Areal af 119,820 □Km. med ca. 400,000 Indb. og har altsaa den meget ringe Folketæthed af omtr. 3 Indb. pr. □Km. Næsten hele Landet er Højland og opfyldes af de centralamerikanske Cordillerer, hvis orografiske og geologiske Bygning for øvrigt er omtrent ganske ukendt; kun ved Kysterne findes Lavland, saaledes ved Ulua-Flodens nedre Løb og mod Øst, hvor Brewer- og Caralasca-Lagunen ligge. Andre Steder paa Kysten naa derimod Bjærgene helt ud til Havet. Inden for Kystsletten, hvor denne findes, hæver Landet sig terrasseformig op til en gennemsnitlig Højde af 1,000 M., gennemfuret af Flodernes mere eller mindre dybe Erosionsdale. Flere Bjærgkæder strække sig gennem Landet i forskellige Retninger, saaledes: Sierra de Selaque, hvis højeste Top naar en Højde af over 3,000 M., fremdeles Omoa (2,100 M.) og Congrehoy (2,450 M.). Vandskellet ligger nær ved det stille Hav, saaledes at kun mindre Floder løbe mod Vest. Til Atlanterhavet løbe: Rio Ulua, Rio Tinto, Rio Patuca og Rio Coco; ingen af dem ere sejlbare, kun Rio Ulua har Betydning, idet dens Dal fører op til Passet Col de Guajoca, ad hvilket Cordillererne overskrides i en Højde af kun 696 M. Over dette Pas er anlagt en Vej, og en Jærnbane er projekteret, der skal forbinde Puerto Caballos (Puerto Cortez) ved H.-Bugten med Havnestaden La Brea ved Fonseca-Bugten; endnu er dog kun en Strækning af 92 Km. aabnet for Trafikken. Klimaet er tropisk og, naar undtages det lave Kystland, sundt og feberfrit. Middeltemperaturen er i Lavlandet 26°. Regnmængden er paa Stillehavskysten ca. 130 Cm., paa Atlanterhavskysten overskrider den 200 Cm. Regntiden indtræder i Maj og varer til Midten af Oktober, i Reglen afbrudt af en kort Tørtid (Veranillo de San Juan, St. Hansdags Sommer) i Slutn. af Juni og Beg. af Juli. I Regntiden blæser paa den pacifiske Kyst Monsuner fra Havet, i den øvrige Del af Aaret, November-April, er derimod Nordøstpassaten eneherskende, og derved indtræder en betydelig Forskel paa de to Kysters Regnforhold, idet Atlanterhavskysten ligger aaben mod Vinden, der fortætter en stor Del af sin Fugtighed paa de østlige Bjærgskraaninger, medens den paa Vestkysten er overordentlig tør. Medens altsaa Vestskraaningen og det lave østlige Kystland har en langvarig Tørtid, faar Bjærgenes Østskraaning en tredje Regntid, der navnlig er rigelig i Maanederne November—Februar; i Marts bliver Regnen mindre hyppig og hører endelig op i April for atter at begynde i Maj. Denne Forskellighed i Regnens Fordeling saavel som den forskellige Højde over Havet betinger en højst forskellig Plantevækst. Inden for Kystens Mangroveskove strækker sig det tropiske Vegetationsbælte *(tierra caliente)* indtil en Højde af 300 M. De for Passaten aabne Bjærgskraaninger ere dækkede af tætte Skove, medens Græssavanner, afbrudte af aabne Skove, hyppig med Træer, der under Tørtiden miste Løvet, indtage de flade Strækninger og de mod Vest hældende Skraaninger. Af værdifulde Træsorter findes Mahogni, Palisander (Arter af *Dalbergia)*, Brasilietræ (*Caesalpinia echinata*), Sandeltræ; tillige findes Vanille, Sarsaparille og Ipecacuanha. Hvad der ligger over 300 M., hører til det subtropiske Bælte *(tierra tempiada)* med stedsegrønne Løvskove, hvor tropiske Former som Myrtaceer, Bambus og træagtige Bregner vokse mellem stedsegrønne Arter af Eg og Æl. Dette Bælte er i særlig Grad Sæde for Kulturen, og i det ligge næsten alle Byerne. Kun faa Bjærgtoppe naa over 2,000 M., ved hvilken Højde *tierra fria* begynder. Plantevæksten bestaar her af løvfældende Skove, mest Eg og Fyr. Paa Vestsiden af Cordillererne naa Naaleskovene hyppig ned til 1,250 M. o. H. og afløses af tørre Savanner, hist og her afbrudte af Skove, i hvilke de fleste Træarter miste Bladene i den tørre Tid. Ved Stillehavskysten findes Kokospalmer i stor Mængde. Dyreverdenen er den samme som i det øvrige tropiske Amerika, her dog blandet med nordligere Former. Af de vigtigste Pattedyr kunne nævnes: Opossum, Puma, Jaguar, Vadskebjørn, Tapir, Navlesvin, Hjorte, Aber. Af Fugle ere Papegøjer og Tukaner talrige i Skovene, Hønsefugle paa Savannerne. Ferskvandsfisk ere sjældne. Befolkningen bestaar overvejende af Indianere og Blandinger, ublandede hvide ere meget faa. Sproget er det spanske, Religionen romersk-katolsk og Oplysningen yderst ringe. Af Næringsvejene er Agerbruget den vigtigste, men giver trods Jord-

bundens Frugtbarhed kun et tarveligt Udbytte. I det tropiske Bælte dyrkes smaa Mængder af Kakao og Indigo. I det subtropiske Bælte dyrkes Sukker, Kaffe, Bananer, Ris, Majs, Bønner, Tobak; paa større Højder dyrkes Yams, Ferskener, Kartofler og europæiske Kornsorter. Kvægavlen staar lavt, dog kan noget Kvæg udføres. Bjærgværksdriften er meget lovende, men drives endnu kun af nogle udenlandske Aktieselskaber. Det vigtigste Produkt er Sølv; tillige vadskes Guld i Floderne. Platin, Jærn, Kobber, Zink, Bly og Stenkul findes, men er ikke Genstand for nogen betydelig Bjærgværksdrift. Handelen er ringe; de vigtigste Havne ere: Puerto Cortez ved H.-Bugten og Amapala paa en 0 af samme Navn i Fonseca-Bugten. 1892 løb ind i Havnene 316 Dampere med 246,000 Tons og 627 Sejlere med 20,000 Tons. Indførselen havde 1895—96 en Værdi af 1,322,000 Pesos (à 3 Kr. 60 0.), Udførselen: 3,125,000 Pesos, hvoraf: ædle Metaller 1,150,000 Pesos, Kaffe 750,000 Pesos, Kvæg 400,000 Pesos, Bananer 400,000 Pesos, Tobak 200,000 Pesos, Kokosnødder 125,000 Pesos. Samfærdselen i det indre af Landet foregaar næsten udelukkende ad Muldyrstier. Telegraflinierne havde 1897 en Længde af 4.292 Km.; Posthusenes Antal var s. A. 237, Forsendelsernes Antal: 370,000. Statsindtægterne beløb sig 1895 til 2,137,000 Pesos. Hovedstad er Tegucigalpa (18,000 Indb.). — Historie. H. opdagedes 1502 paa Columbus'es sidste Rejse og toges 1523 i Besiddelse af Spanierne under Cristobal Olid. 1790 blev H. udsondret som en særlig Provins, Comayagua, under Generalkapitanatet Guatemala. Efter at have afrystet det spanske Aag hørte H. (1823—39) til de forenede Stater i Centralamerika, men blev efter denne Unions Opløsning selvstændigt. H. har senere ligesom alle andre spansk-amerikanske Lande været plaget af Revolutioner og Borgerkrige. Ved Forbundet i Amapala (20. Juni 1895) forenede H. sig med Nicaragua og Salvador til den centralamerikanske Republik (*Republica mayor de Centro-America*). Hver Stat har beholdt sin fuldstændige Uafhængighed indadtil, kun over for Udlandet optræder Forbundet som en Enhed. De fælles Anliggender bestyres af en saakaldt »Dieta«, bestaaende af 3 deputerede, valgte af Staternes lovgivende Forsamlinger; den residerer skiftevis i San Salvador, Managua og Tegucigalpa og udnævner Gesandter og Konsuler hos fremmede Stater. (Litt.: Squier, *Apuntamientos sobre Centro-America particularmente sobre los estados de H. y San Salvador* [Paris 1856]; samme, *H. Descriptive, Historical and Statistical* [Lond. 1870]; Bates, *Central America, West Indies and South America* [Lond. 1882]; Lombard, *The New H., its Situation, Resources, Opportunities and Prospects* [New York 1888]; Polakovsky, »Die Republiken Centralamerikas, I. H.« [i »Zeitschrift der Gesellschaft fiir Erdkunde«, Berlin 1889]; Charles, *H. the Land of the Great Depths* [Chicago 1890]; Child, *The Spanish-American Republics* [New York 1891]; Bianconi, *Republiques de H. et de San Salvador, Cartes commerciales* [Paris 1891]). *C. A.*

Hondūras-Bugten dannes af det caribiske Hav mellem Yucatan og Honduras; den er rig paa Øer og Skær; den inderste Del kaldes Amatique-Bugten. *C. A.*

Hone [ho!un], Nathaniel, engelsk Portrætmaler, (1718—84), var en i sin Tid meget anset og søgt Portrætmaler (særlig Miniaturer). Han var hovedsagelig Autodidakt, studerede en Tid i Italien; Forholdet til den mægtige Reynolds, hvem H. stiklede til i flere af sine Malerier, saaledes i »The Conspirer«, der af den Grund afvistes fra Udstillingen, bragte ham en Del Bryderier, saa at han foranstaltede Særudstillinger af sine Værker. *A. Hk.*

Hone [ho!un], William, engelsk Forfatter, født 3. Juni 1780 i Bath, død 8. Novbr. 1842 i Tottenham. Han studerede Jura og havde Ansættelse paa forskellige Sagførerkontorer, men opgav denne Virksomhed og aabnede en Boghandel, der dog snart maatte opgives. Han udgav derefter forskellige Tidsskrifter som »The Traveller« og »The Reformist's Register«, i hvilke han kritiserede sin Tids Samfundsforhold. Mest bekendt blev han ved sine hvasse, satiriske Flyveblade, som Følge af hvilke han blev anklaget; han førte selv sit Forsvar og blev frikendt. Af H.'s Skrifter kunne nævnes: de politiske Satirer »The Politicai House That Jack Built«, »The Queen's Matrimonial Ladder« (til Forsvar for Dronning Caroline), »The Man in the Moon« og »The Political Showman«, samt af andre Værker: »Apocryphal New Testament« [1820]; »Ancient Mysteries Explained« [1823]; »Every-day Book« [1826]; »Table Book« [1827—28]; »Year Book« [1829]. *T. L.*

Honegger, Johann Jakob, schweizisk Kulturhistoriker, født 13. Juli 1825 i Kanton Ziirich, død 7. Novbr. 1896 smst., fra 1865 Docent, 1874 Professor i Historie i Ziirich. H. er særlig kendt ved sit Hovedværk »Grundsteine einer allgemeinen Kulturgeschichte der neuesten Zeit« [5 Bd., Leipzig 1868—74] samt »Allg. Kulturgesch.« [2 Bd., Leipzig 1882—86, ikke fortsat].

Honéstas (lat.), Ære, Anseelse; Ærlighed.

Honey-suckle [ha'nesakl], *Lonicera periclomenum*, Skovlilje, Gedeblad, er Benævnelsen paa den tidlige engelske Renaissances (Elisabeth-Stilens) Anvendelse og Omformning af den græske Falmet. *E. S.*

Honfleur [oflo'r], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Calvados, Arrond. Pont l'Evéque, ligger paa den sydlige Side af Seine's Munding, skraat over for Le Havre, og har (1891) 9,450 Indb. Det er en gammel, uregelmæssig bygget og smudsig, men meget livlig By. Den har en mærkelig Trækirke fra 15. Aarh., et berømt Valfartskapel, Børs og Navigationsskole. Dens Havn, der blev betydelig udvidet i Aarene 1874—81, kan optage Skibe paa 5—6,5 M.'s Dybgaaende efter Flodens Vandstand, men Besejlingen er ofte besværlig paa Grund af de foranderlige Sandbanker i Flodmundingen. Det er en livlig Fiskeriby og Handelsby med betydelig Udførsel af Fjerkræ, Æg, Smør og Korn til England og Indførsel af Tømmer fra Canada og Norge, Jærn og Kul fra England. Af industrielle Anlæg kunne nævnes Skibsbyggerier, Rebslagerier, Garverier, Metalstøberier og Biskuitfabrikker. Byen har regelmæssig Dampskibsforbindelse med Le Havre, New Haven og Southampton. Besøgte Søbade. *C. A.*

Hong (kin., i Nordkina Hang), i Kanton: Handelshus, Varelager.

Hongkong (kin. Heang-keang, »de duftende Vandes Dal«), en britisk 0 ved Mundingen af

Floden Tschukiang (Kanton-Floden), 22° n. Br., 114° ø. L., er 69 □Km., med den overfor liggende Halvø Kaulung (Kowloon) 79 □ Km. stor og har (1891) 221,400 Indb., hvoraf 157,600 mandlige og 63,900 kvindelige. Øen, der er opbygget af Granit og Basalt, har en klippefuld Jordbund og stejle, sønderrevne Kyster, dens højeste Punkt er Mount Gough, S. f. Hovedstaden, (556 M.). Klimaet er tropisk, 21,-0 Middeltemperatur for Aaret, 12,9° for Februar, 27,5° for Juli. Hyppig hjemsøges Øen af Taifuner, der anrette store Ødelæggelser, saaledes i September 1874, hvor 1,018 Huse beskadigedes, 33 store Skibe og utallige kinesiske Fartøjer forliste og flere Tusinde Mennesker omkom. Plantevæksten er sparsom af Naturen, men med stor Kunst er den ufrugtbare Klippeø i Hovedstadens Omegn bleven forvandlet til et Paradis, hvor Parkanlæg og Kirkegaarde huse alle de til Klimaet passende Prydplanter. Ligeledes dyrkes Frugttræer og Gemyse. H. afstodes til England af Kina ved Freden i Nangking (1842). Som alle Kronkolonier regeres H. af en af Dronningen udnævnt Guvernør, ved hvis Side der staar et eksekutivt og et legislativt Raad. Koloniens Indtægter vare 1892: 466,000 L. St., Udgifterne 488,000 L. St., Statsgælden 200,000 L. St. Indtægterne ere saa betydelige, at Kolonien kan anvende 12,000 L. St. aarlig paa Skolevæsenet og 80,000 L. St. paa Garnisonen, der tæller ca. 2,800 Mand. Hovedstaden, hvori 5/6 af Koloniens Indbyggere leve, er Victoria, i Reglen kaldet H., en livlig Handelsstad og Frihavn, der ligger paa Nordkysten af Øen ved Foden af Mount Gough. Byen er bygget terrasseformig op ad Bjærgskrænten, har brede asfalterede Gader med mange pragtfulde Bygninger, hvoriblandt Guvernørens Palads, Raadhuset, Teateret, flere Koncert- og Klubhuse. I dens Gader og Butikker ser man Repræsentanter for de forskelligste Nationer: Europæere, portugisiske Mestizer, Kinesere, Hinduer, Parsere, Malajer og Japanesere; Europæernes Antal er ca. 8,000, hvoraf Halvdelen Portugisere, dernæst Englændere og Tyskere. H. gjaldt tidligere for en usund By; men efter at den har faaet Vandledning og andre sanitære Foranstaltninger, er den aarlige Dødelighed sunken ned til gennemsnitlig 24,67 p. M. og stiller sig saaledes ikke ugunstigere end i de europæiske Storstæder. Som Handelsstad indtager H. en meget fremragende Plads. Den er et Knudepunkt for Dampskibsfarten paa Østasien og anløbes af samtlige store europæiske, amerikanske og japanesiske Dampskibsselskabers Skibe. 1892 løb ind i Havnen 4,499 Skibe (hvoraf 4,396 Dampere) med 4,170,000 Tons foruden 32,000 kinesiske Djonker med 2 Mill. Tons. Udførselen beløb sig 1890 til 8,7 Mill. L. St. og bestaar navnlig af sydkinesiske Produkter: Sukker, Ris, Silke og Te. Den har navnlig i de sidste Aar vundet betydelig i Omfang derved, at de fleste kinesiske Havne ikke udføre deres Varer direkte til Europa, men sende dem til H., hvorfra de videre forsendes. Ogsaa en stor Del af Kina's Indførsel gaar over H. Der indføres navnlig: Opium (6,5 Mill. L. St. aarlig), Bomuld og Bomuldstøjer, Ris o. s. v.; den samlede Indførsel havde 1890 en Værdi af 19 Mill. L. St.; en stor Del udføres atter til Kina. Over Halvdelen af Handelen falder paa England, derefter kommer: Indien, Singapur, Australien, U. S. A. og Tyskland. Kolonien har sine egne Mønter: 1 Sølvdollar (3 Kr. 89 0.) à 100 Cents, desuden ere i Omløb amerikanske og mejikanske Dollars samt kinesiske Taels. I de sidste Aar er ogsaa Industrien blomstret op; der findes Værfter, Dokker og Sukkerraffinaderier. *C. A.*

Hongrie [ogri'], La (fr.), Ungarn.

Hongroise [õgrwaz'] (fr.) ungarsk; Betegnelsen *a la h.* forekommer ofte i Overskriften til Musikstykker, eller enkelte Satser af Symfonier, Kvartetter o. s. v., for at antyde, at Kompositionen har laant sin Karakter fra den udpræget ejendommelige ungarske Folkemusik (f. Eks. Schubert's Divertissement *å la h.*). (Litt.: Fr. Liszt, »Die Zigeuner und ihre Musik in Ungarn« [1861]). *S. L.*

Honigh [ho'niɣ], Cornelis, nederlandsk Digter af Potgieter's Skole, er født 29. Oktbr. 1845, debuterede 1871 med en Digtsamling »Mijne Lente« der udmærkede sig ved Friskhed og Natur. Den efterfulgtes senere af andre Digtsamlinger, f. Eks. »Geen Zomer« [1880], der vare prægede af modnere Livserfaring. H., der i en Aarrække har været Docent og Bibliotekar ved Landbrugsinstituttet i Wageningen, er en af Holland's bedste Kendere af nordiske Sprog og Litteraturer. Vidnesbyrd herom foreligge bl. a. i hans »Door Noorwegen« [2 Bd., Haarlem 1885 ff.] og i hans Monografierover bl.a.Bj. Bjørnson [i »Mannen van Betekenis«, 1887] og Edv. Grieg [i »Amsterd. Handelsblad«, 1883]. *A. I.*

Honiton [hå'nɐtən], By i det sydvestlige England, Devonshire, i Otter's frugtbare Floddal, med (1891) i 3,200 Indb., berømt for sine Kniplinger (H. i Lace). *C. A.*

Honkong d. s.s. Hongkong.

Honley [hå'nli], By i Nordengland, Grevskab York, 5 Km. S. f. Huddersfield og ved en Sidebane forbunden med denne, har (1891) 5,400 Indb. og Klædeindustri. *C. A.*

Honnef, By i preussisk Rhin-Provinsen, Regeringsdistrikt Koln, ved Rhinen og ved Foden af Siebengebirge lige over for Rolandseck, ligger ved Jærnbanelinien Köln—Niederlahnstein og har (1895) 4,923 Indb. samt et 1892 aabnet, godt indrettet og meget besøgt Sanatorium for Tuberkulose (Hohen-H.). I Omegnen findes Vin- og Frugtdyrkning. *Joh, F.*

Honnêt (fr.), hæderlig, retskaffen, anstændig.

Honneur et patrie [ånö'repatri'] (fr.), »Ære og Fædreland«, den franske Æreslegions Devise.

Honning er den, hovedsagelig af forskellige Arter af Honningbien, af Blomsternes Støvkorn og Nektariernes Saft opsugede Næring, der efter al være forarbejdet i en særlig Udvidelse paa Tarmkanalen, den saakaldte Honningmave, gylpes op og fyldes i Vokscellerne for at tjene til Ernæring for Dronningelarverne og som Vinteroplagsnæring. Støvkornene og Nektaren af de forskellige Planter indeholde i meget vekslende Mængder Druesukker og Rørsukker, hvilket sidstnævnte af Bierne omdannes til Invertsukker, saaledes at H. kun indeholder en ringe Mængde Rørsukker. H. indeholder gennemsnitlig ca. 20 p. Ct. Vand og ca. 73 p. Ct. Sukker samt ringe Mængder Gummi, Mineralstoffer, kvælstof holdige Stoffer, Myresyre, Støvkorn og Voks og adskiller sig derved i høj Grad fra den Fodervælling, som Bierne straks ved Hjemkomsten til Kuberne opgylpe til Ernæring for Larverne (for-
I skellig for de forskellige Slags Larver), idet denne

indeholder ca. 70 p. Ct. Vand og rigelig Fedt og kvælstofholdige Stoffer, saaledes at den mere nærmer sig den direkte optagne, kun lidt forarbejdede Næring. H. faas af Kagerne paa forskellig Maade; en ringe Del, den saakaldte Jomfruhonning, faas ved at stille Kagerne paa Kant og lade H. frivillig flyde ud, hvorved faas en meget rensmagende Vare; største Delen faas imidlertid ved Udpresning eller Udslyngning med Centrifuge og giver den almindelige Handelsvare. Dennes Kvalitet, navnlig dens Farve og Aroma er, foruden af Aarstiden, idet Foraarsvaren er den bedste, i høj Grad afhængig af Arten af de Blomster, Bierne have besøgt; som den fineste anses Linde-H., der er meget lys og lugter af Lindeblomster, Raps-H. er ligeledes lys med behagelig Lugt, Boghvede-H. er grønlig og Lyng-H. brunlig. Undertiden kan H, som allerede omtalt af Xenofon, indeholde giftige, fra Blomsterne stammende Stoffer, navnlig Andromedatoxin fra Blomsterne af Rhododendron og Azalea. Ved Henstand bliver H. uklar eller stivner fuldstændig, derved at Druesukkeret udkrystalliserer, hvilket imidlertid kan forhindres, i alt Fald for længere Tid, ved Fortynding med Vand og Indkogning til den oprindelige Koncentration. Ved foruden Vand at tilsætte Trækul, koge, skumme, filtrere og indkoge faar man den saakaldte rensede H., Apotekernes *mel depuratum*. I Handelen gaar en Mængde udenlandske Sorter, blandt hvilke den tidligere meget simple amerikanske H. nu eksporteres til Europa i stor Mængde af udmærket Kvalitet; af den franske er navnlig den fra Narbonne bekendt paa Grund af sin rent hvide Farve og Rosmarinlugt, Provence-H. lugter af Lavendler. H. benyttes dels direkte som saadan, dels til forskelligt Bagværk, Honningkager o. l., og dels, dog i stadig mindre Mængde, til Fremstilling af Mjød (s. d.). Den forfalskes meget ofte, navnlig ved Tilsætning af Druesukkersirup, hvilken Forfalskning kun i de sjældneste Tilfælde lader sig paavise med Sikkerhed, og ikke sjælden paatræffes H., der hovedsagelig bestaar af saadan Sirup og indeholder meget lidt eller ingen H. H. har været kendt og benyttet som Næringsmiddel i umindelige Tider og omtales ofte i Gl. Test.; det benyttedes ogsaa som Konserveringsmiddel for Frugter og til Balsamering af Lig. *IC. M.*

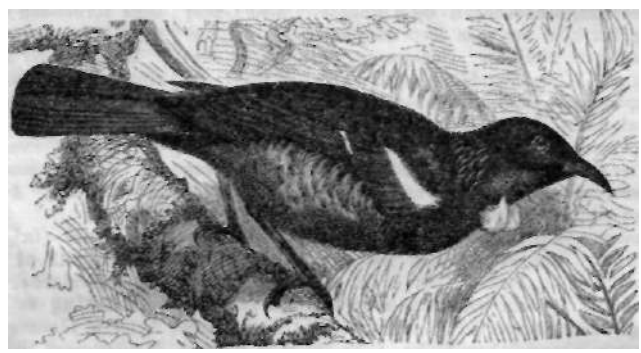
Honningbi se Bier, S. 1063, og Biavl.

Honningbjørn d. s. s. Viklebjørn se Halvbjørne, S. 381.

Honningdug kaldes en sukkerholdig, klæbrig Masse, som ofte, især i varme Sommermaaneder, findes paa Planters, især Træers, Blade enten som et sammenhængende Lag eller som smaa Draaber; oftest finder man H. paa Lind, Ahorn, Elm, Pil og Hassel. H. indeholder Mannit, Druesukker, Rørsukker og Dekstrin i vekslende Mængdeforhold. H. har forskellig Oprindelse; i de fleste Tilfælde skyldes H. Bladlus, som i uhyre Mængde opholde sig paa Undersiden af Bladene og paa de unge Skud; de stikke Hul paa Plantens Hud og suge Safterne, hvoraf de leve; H. er Bladlusenes Udtømmelser, der falde ned paa lavere siddende Blade eller paa andre Planter eller Genstande, som befinde sig neden under de Blade, paa hvilke Bladlusene leve. H. er paa forskellig Maade skadelig for Bladene; dels skader H. direkte ved at hemme Fordampningen, Aandedrættet o. s. v., dels indirekte ved at begunstige Svampeangreb, idet Sporerne let hænge fast og spire i den klæbrige Masse. Græssernes H., som især findes paa Rugen kort efter Blomstringen, skyldes en sødlig Vædske, der udsondres af den især paa Rugen snyltende Meldrøjersvamps Knopcellestadium. *C. R.*

Honningfarver d. s. s. Akvarelfarver (se Akvarelmaleri).

Honningfugle (*Meliphagidae*), en af ca. 150 Arter bestaaende Gruppe af Spurvefugle med Tungen spaltet i to eller flere Flige, der danne en Slags Pensel. Den systematiske Begrænsning er usikker, idet der til H. er regnet Slægter, hvis Tunge ikke har den beskrevne Form. Det er gennemgaaende smaa Fugle med let buet Næb og temmelig spidse Vinger med 10 Haandsvingfjer. Fjerklædningen er hos nogle Slægter pragtfuld, hos andre uanselig; Fjerprydelser i Form af en Top eller en Krave ere almindelige. H. bebo næsten udelukkende Australlandet med omgivende Øgrupper. Føden er dels Insekter, som de ved Hjælp af Tungen trække frem af Blomsterne, dels Frugter, maaske ogsaa Blomsterhonning, som man tidligere mente var deres Hovedføde (heraf Navnet). De færdes stadig i Træer, hvor de bygge deres aabne kurveformede Rede; adskillige ere fortræffelige Sangere. Omtrent 20 Slægter høre hertil, hvoriblandt:

Poë *(Prosthemadera Novae Selandiae).*

Honningsangerne (*Meliphaga*; ca. 60 Arter), hvis i Alm. lige afskaarne Hale er noget kortere end Vingerne. Af de talrige Underslægter har *Ptilotis* ved Ørerne eller paa hver Side af Halsen en Dusk af hvide Fjer.

Myzomela, kolibriagtige Fugle med livlige Farver. Blodfuglen (*M. sangvinolenta* Lath) har Navn af den blodrøde Farve paa Hoved, Hals, Sider og Ryg.

Prosthemadera har kun een **Art,** Poe (*P. Novae Selandiae* Gm.), noget større end en Stær med mørke metalglinsende Farver, og paa Halsens Sider

en Samling af fremspringende, hvide Fjer. Dens Hjem er Ny-Zealand, hvis fortrinligste Sanger den er; den efterligner med Lethed Dyre- og Menneskestemmer.

Beslægtede med H. ere Brille fuglene (*Zosterops*, ca. 80 Arter). Det er smaa uanselig farvede Fugle med en Krans af hvide Fjer om Øjet (hvoraf Navnet), som bebo de tropiske Dele af Afrika og Asien. *O. H.*

Honninggemme se Nektarie.

Honninggrævling (*Mellivora* ell. *Ratelus*) se Grævling.

Honningjærv d. s. s. Honninggrævling, se Grævling.

Honningkager se Honning.

Honningkirtel, Honninggrube, Honningring se Nektarie.

Honningmyre se Myrer.

Honningsanger se Honningfugle.

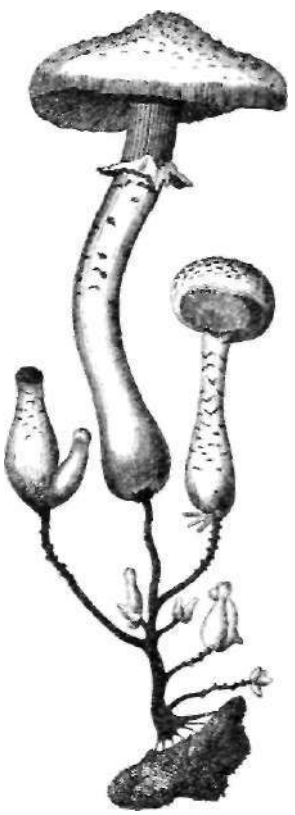
Honningsten (Mellit), et honninggult Mineral, der forekommer i smukke, klare, tetragonale Krystaller i Brunkul ved Artern i Thuringen og enkelte andre Steder; det er et Lerjordsalt af en organisk Syre (Mellitsyre) og har Sammensætningen $Al_9C_{12}O_{12} . 18H_9O$. *N. V. U.*

Honningstensyre se Mellitsyre.

Honningsngere (*Nectariniidae*), en af ca. 100 Arter bestaaende Gruppe af Spurvefugle, som bebo de tropiske Egne af den gamle Verden og Nordaustralien. Arterne af denne Gruppe ere for største Delen meget smaa og have i deres Ydre Lighed med Kolibrier. Næbbet er tyndt og buet, indtil dobbelt saa langt som Hovedet. Den lange, smalle, fremstrækkelige Tunge er i Spidsen kløftet og hver af dens to Flige frynset paa Indersiden. Vingerne ere korte og spidse med 10 Haandsvingfjer. Fjerdragten udmærker sig hos Hannerne af de fleste Slægter ved sin Pragt, idet røde, grønne, gule og blaa Fjer, oftest med Metalglans, findes hos samme Fugl. H. ere yndefulde og livlige Fugle, der søge deres af Insekter og Honning bestaaende Føde fra Træernes Blomster. Reden, der bygges af Planteuld, er aflang, lukket foroven med Indgangsaabning paa Siden; oftest hænger den paa et Blad eller en Kvist. Af de Slægter, hvori H. deles, er den artrigeste *Cinnyris* (ca. 60 Arter) med pragtfulde Farver hos Hannerne. Hos *Arachnotera* (ca. 20 Arter) ere Farverne graalige eller grønlige, ens hos begge Køn. (Litt.: G. Shelley, *Monogr. of the Cinnyridae* [Lond. 1877—80]). *O. H.*

Honningsukker d. s. s. Glykose (s. d.).

Honningsvamp (*Agaricus melleus* Vahl), en af Danmark's Skovtræers farligste Snyltesvampe, hører inden for den af Linné opstillede Slægt *Agaricus* til den Gruppe af Arter, som E. Fries betegnede med Navnet *Armillaria*, hvorfor H. ogsaa kaldes *Armillaria mellea*, idet mange Botanikere opfatte de enkelte Underslægter, hvori E. Fries delte den store Slægt *Agaricus*, som selvstændige Slægter; blandt disse hører *Armillaria* til dem, hvis Sporepulver er hvidt; de enkelte Sporer ere under Mikroskopet ufarvede; inden for de hvidsporede hører *Armillaria* atter til dem, der har en hudagtig Ring paa den Stilk (Foden), som bærer det parasolformede Frugtlegeme; en saadan Ring findes ogsaa hos Fluesvampene (*Amanita*) og hos Parasolsvampene (*Lepiota*); fra de første kendes *Armillaria* ved Mangelen af Skede omkring Fodens Grund, fra de sidste derved, at de sporebærende Blade paa Frugtlegemets Underside ere tilvoksede til Foden eller nedløbende paa denne, ikke fri som hos Parasolsvampene. H.'s Frugtlegemer ere i Reglen 5—15 Cm. høje med en 5—12 Cm. bred, smudsig honninggul Hat, hvis Overside er beklædt med spredte, mørkebrune Hyfebundter; Hattens Rand er stribet; ligeledes er Foden stribet oven for den temmelig forgængelige Ring; neden for Ringen er Fodens Overflade besat med Trævler. H.'s Udvikling er i Korthed denne: de paa Hattens Underside dannede Sporer falde ned paa Jorden; her spire de og danne et underjordisk, spindelvævsagtigt Mycelium; hist og her forene flere Myceliegrene sig til tykkere, i Begyndelsen hvide Strenge, hvis yderste Hyfer efterhaanden omdannes til et sortbrunt Barklag, der omslutter en løs, hvid Marv. Disse Strenge, der vokse videre i Spidsen, og som efterhaanden grene sig, ere i Reglen 1—3 Mm. tykke; de ere tidligere, da man ikke kendte deres Sammenhæng med H., blevne betragtede som en særegen Svamp, som blev kaldt *Rhizomorpha subterranea*. Disse Strenges Spidser kunne under gunstige Forhold trænge ind i Træernes Rødder, hvor de paa Grænsen af Bark og Ved udvikle sig til flade, papirtynde, i Begyndelsen hvide, senere brune Baand eller Plader, der ere blevne kaldte *Rhizomorpha subcorticalis*; disse Baand eller Plader, der efterhaanden brede sig videre og videre, ere nøje forbundne med Værtplantens Bark og Ved, hvorfra de drage Næring. Fra Roden breder dette Mycelium sig efterhaanden op i Stammen, hvis Kambium ødelægges; til sidst kan Myceliet helt omslutte Stammen, hvilket med Nødvendighed medfører Plantens Død, hvis denne ikke allerede forinden er indtraadt. Paa det nævnte Mycelium fremkommer om Efteraaret de allerede omtalte Frugt-

Honningsvamp. I rugtlegemer af forskellig Alder paa et Mycelie, der udgaar fra et lille Stykke Træ.

legemer, der udgaa saavel fra de i Jorden liggende Strenge som fra det under Barken liggende plade- eller baandformede Mycelium, hvorfor man ogsaa ser, at Frugtlegemerne ikke alene bryde frem fra Rødderne og den nederste Del af Stammen af de angrebne Træer, men ogsaa vise sig i Skovbunden. H. er ikke alene Snyltesvamp, men kan ogsaa leve som Raadsvamp; den holder sig saaledes i lange Tider, efter at det Træ, paa hvilket den oprindelig snyltede, er død; navnlig optræder den ofte i stor Mængde paa Bøgestød. *C. R.*

H. spiller en stor Rolle i Skoven, hvor den optræder som Snylter paa omtrent alle Træarter og gør følelig Skade. Størst Ødelæggelse har den forvoldt paa Rødgran, hvor denne er bleven plantet efter eller under Bøg, idet H. lever som Raadsvamp paa Bøgerødderne, hvorfra den angriber de unge Rødgranplanter; ofte blive over 50 p. Ct. af disse dræbte af Svampen; Naalene blive gule og falde af, og paa Grund af stærk Harpiksdannelse svulme Roden og Rodhalsen op, inden Planten dør. Det bedste Middel mod H. er at rydde Bøgestødene og dyrke Arealet nogle Aar med Agerbrugsplanter. I de fleste andre Tilfælde indskrænker H.'s Angreb sig til eet eller faa Træer paa hvert Sted, saa det ikke faar gennemgribende Betydning, selv om det ikke sjælden er store Træer, der dræbes. *C. V. P.*

Honny soit **qui** mal y pense [åni'swa'kimal-ipä!s], »Skam faa den, der tænker ondt derved«, Hosebaandsordenens (s. d.) Devise.

Honnør (fr. *honneur* [åno'r]), Ære, Hæder, militær Hilsen og Æresbevisning (se nedenf.); at gøre Honnørs, at fungere som Vært. Honnørs er i Kortspil et vist Antal høje Kort eller et vist Antal Kort i bestemt Orden.

Honnør (mil.) kaldes de Æresbevisninger, som vises af Soldater, Troppeafdelinger, Poster og Vagter, med Faner og Estandarter, og fra Forter og Krigsskibe. H. aflægges af Soldater og Poster uden Gevær ved at føre Haanden til Huen. i nogle Tilfælde efter først at have gjort Front, saaledes i de nordiske Riger for Konger og Personer af det kongelige Hus samt for Faner, Estandarter og Orlogsflag, og naar Soldaten staaende paa Stedet skal aflægge H. Er Soldaten geværbevæbnet, udføres H. ved, at han retter sig eller præsenterer Geværet. Troppeafdelinger og Vagter paa Stedet præsentere Geværet, og under Bevægelsen gaas over til en strammere March, medens der ses til den Side, hvor den Person eller Afdeling, der skal modtage H., befinder sig. (Sabelbevæbnede aflægge H. ved at skuldre Sabelen). Faner og Estandarter sænkes, i Danmark dog kun for Konger og Personer af det kongelige Hus. Forter afgive H. ved Skydning. Man taler om Begravelse med militær H., hvorved forstaas, at den afdøde følges til Graven af en af Musik ledsaget Parade, hvis Størrelse og Sammensætning afhænger af den afdødes militære Stilling. Over Graven affyres Salver af Fodfolk. Ved Generalers Begravelser affyres tillige Kanoner enkeltvis mellem Salverne. *B. P. B.*

I Orlogsskibe afgives H. (foruden som ovenfor nævnt) for Officerer, naar de træde ind over eller ud af Falderebet, derved at 2—4 eller 6 (efter Graden) Falderebslærlinge hilse med Haanden til Huen og en Underofficer piber i Baadsmandspiben. Kongelige Personer og Flagmænd (s. d.) faa tillige ved visse Lejligheder H. af Salutskud; for førstnævnte mandes desuden Ræer. En almindelig Maade at hilse paa til Søs (hvilket dog intet har med den militære H. at gøre) er at kippe Flaget ɔ: hale det ned og op 1—3 Gange. *C. L. TV.*

Honnørpost kaldes den Skildvagt, der udstilles foran kongelige Slotte eller højere Officerers Boliger. Posten bestaar oftest af 2 Mand og kaldes da en Dobbeltpost. *B. P. B.*

Honolulu, Hovedstaden paa Sandwich-Øerne eller Havaii, ligger paa Sydsiden af Øen Oahu og har (1890) 22,900 Indb., hvoraf 4,300 Hvide. Byen ligger gemt i en Skov af tropiske Frugt- og Prydtræer, Mangotræer, Akacier, Mimoser og Palmer, og flere indtil 1,000 M. høje Vulkaner danne en imponerende Baggrund. Paa en af disse Vulkaner, Puwaina, »Punchbowlhill«, som behersker Byen og Havnen, ligger et Batteri med Skyts af forskellige Kalibre. De brede Gader ere brolagte med Lava eller Koralsten, men meget støvede. I sin centrale Del har Byen et helt europæisk Udseende, med talrige undertiden ret elegante Forretningslokaler. Blandt Bygningerne kunne fremhæves det tidligere kongelige Slot, bygget 1880—82, en stor Parlamentsbygning, der tillige indeholder Regeringskontorerne, Museum, Bibliotek med Kamehameha I's Statue, seks Kirker, deriblandt en for de indfødte og en kristen-kinesisk, Hospital etc. Byen har en fortrinlig Vandledning, et udviklet Telefonsystem, et udmærket organiseret Brandvæsen, Drosker, flotte Restaurationer, Hoteller o. s. v., men i Udkanterne forsvinder det europæiske for de indfødtes Hytter. Der udkommer flere Dagblade paa Engelsk og Havaiisk; et Teater og to Musikforeninger sørge for Kunstens Udbredelse. H. er en af de vigtigste Havnepladser i Sydhavet. Den store prægtige, for de største Skibe tilgængelige Havn er skærmet af en dobbelt Række Koralrev; den har regelmæssig Dampskibsforbindelse med St. Francisco, Vancouver, Ny-Zealand, Sydney og Yokohama samt anløbes af mange Hvalfiskefangere; næsten al Sandwich-Øernes Handel gaar herover. H. blev opdaget 1794, og den prægtige Havn blev snart almindelig Samlingsplads for Hvalfangerne i Stillehavet, Handelen blomstrede frem, og da Kamehameha gjorde den til Hovedstad for sit nylig grundede Rige, blev den snart den dominerende Plads paa hele Havaii's Omraade. *C. A.*

Honor (lat.), Ære, Æresbevisning; i Rom = Embede, betragtet som Hæderspost. *Honōres mutant mores* 0: En højere Stilling forandrer ens Optræden. *A. Mr. L.*

Honorable d. s. s. Honourable.

Honorånt se Intervenient og Honorat.

Honorār (lat.). I den gamle romerske Republiks Tid vare Embederne i Statstjenesten ulønnede, man betragtede Embedet som en Ære (honor). De Gaver, som en Embedsmand, f. Eks. en Statholder i Provinserne, ofte modtog, maatte derfor blot være at anse som Æresgaver, Gaver for at vise ham en Ære, ikke for at yde Betaling for udførte Tjenester; deraf Navnet *honorarium* (Æresgave). At saadanne Gaver ofte kun i Formen vare frivillige, forandrede ikke deres Karakter. Nu derimod, da Embedsmænd i Reglen holdes skadesløse af Staten for deres Gerning, er det dem forbudt under Strafansvar at modtage Gaver af private

for Embedshandlinger (Bestikkelse). H. kunne derfor Embedsmænd nu kun modtage, enten naar de som den danske Folkekirkes Præster ikke eller kun ufuldkomment lønnes af Staten, eller for Tjenester uden for deres Embedsgerning. Ved H. tænkes nu nærmest paa Vederlag ydet for Arbejder, som ere Udslag af en vis friere, aandelig Virksomhed, og som derfor ikke bestemt kunne værdsættes efter nogen ganske ens Maalestok, jfr. H. for en Læges, Sagførers, Præsts, Teknikers eller Forfatters Arbejde. Af Virksomhedens friere Karakter følger, at Skønnet over dets Størrelse, hvor Parterne ikke i Forvejen have truffet Aftale, eller Skik og Brug har dannet sig, i Stridstilfælde ofte er særdeles vanskeligt at fælde. *K. B.*

Honorārprofessor se Professor.

Honorât (*lat.*), den Vekselskyldner, til Ære for hvem en Tredjemand (Intervenient, Honorant) frivillig, o: uden at være nævnt som Nødsadressat paa Vekselen, accepterer eller indfrier en Veksel, der er protesteret for Mangel af Accept eller Betaling. *E. M.*

Honoratiōn (lat.), Accept eller Indfrielse af en Veksel.

Honoratiores (lat.), de mest ansete Folk, særlig i Smaabyer. Fine Folk.

Honorēre, 1) at give et Honorar (s. d.), 2) i Vekselforhold: at acceptere eller indfri en Veksel. *E. M.*

Honoria, Justa Grata, Datter af Kejser Honorius'es Søster Placidia i hendes Ægteskab med Hærføreren Constantius (gift 417) og Søster til Kejser Valentinianus III, hædredes i en ung Alder med Titelen Augusta, men blev 434 sendt til Konstantinopel, fordi hun havde indladt sig i et Forhold til en Hofmand Eugenius. Hvor længe hun er bleven der, vides ikke, men senere (ca. 450) blev hun Anledning til, at Hunnernes Konge Attila angreb det vestromerske Rige. Han forlangte nemlig af Valentinian H. til Ægte og med hende Halvdelen af Riget, idet han fremviste en Ring, som hun havde sendt ham. Fordringen afsloges med den Motivering, at H. var gift med en anden, hvorefter Attila begyndte Krig. Om H. høre vi derefter ikke mere. *H. H. R.*

Honoris causa (lat.), for Ærens Skyld, for at vise en sin Agtelse.

Honorius, fire (fem) Paver af dette Navn.

1) Honorius I (625—638) var en Kampagner af Fødsel; han lod bygge prægtige Kirker og oprettede Ærkebispedømmet York. Mest kendt er han, fordi han i den monoteletiske Strid stod paa deres Side, som hævdede, at Christus kun havde een Vilje, i hvilken Anledning der paa den sjette økumenske Kirkeforsamling i Konstantinopel (680—81) blev udtalt Anatema over ham som den, der førte falsk og sjælefordærvende Lære. Herved gjordes der et ubodeligt Skaar i de romerske Pavers Rettroenhed, et Skaar, som de romerske Teologer af Hensyn til Dogmet om Pavens Ufejlbarhed gøre fortvivlede Anstrengelser for at faa helet. (Litt.: Hefele, »H. und das sechste allgemeine Konzil« [Tübingen 1870]; jfr. sammes, »Conciliengeschichte«, III, S. 171 ff. og Hergenröther, »Handbuch der allg. Kirchengeschichte«, I [Freiburg 1876] S. 358 ff.).

2) Honorius (II), Modpave, hed Cadalono (Cadalus)og var Biskop i Parma, blev 1061 valgt i Basel til Pave af det tyske Parti imod Alexander II. 1062 indtog han Rom, som han dog snart igen maatte forlade, og 1064 opgave de tyske Fyrster hans Sag. Han døde 1072 uden at have villet opgive Pavenavnet.

3) Honorius II, (1124—30) hed Lambert og var født i Nærheden af Bologna.

4) Honorius III (1216—27) hed Cencio Savelli og var Romer. Han havde været Opdrager for Frederik II, hvem han 1216 gav Kejserkronen. Han arbejdede utrættelig for at faa et Korstog i Stand, og da Frederik II ikke vilde indfri sit Løfte i den Henseende, kom han i et spændt Forhold til ham. H. stod paa Valdemar Sejr's Side mod dennes oprørske Vasaller og viste ham Imødekommenhed paa alle Hold. 1216 stadfæstede han Dominikanerordenen, 1223 Franciskanerordenen. Som Kardinal havde H. udarbejdet Romerkirkens *Liber censuum* (Skattebog). (Litt.: Horoy, *Honorii III opera omnia* [Paris 1879 ff.]; Pressuti, *Regesta Honorii papae III* [Rom 1888]).

5) Honorius IV (1285—87) hed Giacomo Savelli. (Litt.: *Les registres d'H. IV, recueil des bulles* [udg. af Prou, Paris 1886]). *L. M.*

Honorius, Flavius, vestromersk Kejser (395—423), født 384, død 26. Aug. 423. Efter sin Fader, Kejser Theodosius, arvede han den kun vestlige Halvdel af Romerriget, medens hans ældre Broder Arcadius fik den østlige. I Begyndelsen førtes Regeringen med stor Dygtighed af Vandaleren Stilicho, hvis Datter H. ægtede allerede 398. Men Stillingen var meget vanskelig. En Opstand i Afrika under Gildo dæmpedes 398, men større Besvær voldte de barbariske Folk, som oversvømmede Riget Gang efter Gang. Vestgoternes Konge Alarik, som stod i den østromerske Kejsers Tjeneste, gjorde Indfald i Riget 401, men blev efter svære Kampe fordreven 403. Fortjenesten var Stilicho's, men H., som havde opholdt sig i Ravenna, holdt dog en Triumf i Rom. Andre barbariske Skarer under Radagais bleve slagne af Stilicho ved Fæsulæ 405. Aaret efter trængte Vandaler og Alaner foruden flere andre Folkestammer over Rhinen ind i Gallien, medens Hærføreren Konstantin gjorde sig til uafhængig Kejser i Britannien og ogsaa søgte at bemægtige sig Gallien. Stilicho søgte Støtte hos Alarik: men efter at H. havde ladet sig forlede til at lade sin fortræffelige Raadgiver myrde (408), og da de ny Magthavere ikke vilde tilfredsstille Alarik's Fordringer, kom det til et Brud, og Alarik rykkede mod Rom. Første Gang lod han sig for Penge bevæge til at gaa tilbage (408); men Aaret efter fik han Senatet til at afsætte IL, hvorefter Bypræfekten Attalus fik Kejsernavnet, dog kun for kort Tid (409). Endelig erobrede Alarik Rom og plyndrede Byen (410), men døde s. A. Da nu Vandaler, Suever og Alaner trængte ind i Spanien, som ogsaa Konstantin strakte sin Haand ud efter (han døde dog 411), overlod H. det sydlige Gallien og en Del af Spanien til Alarik's Efterfølger Athaulf under kejserlig Overhøjhed, saa at disse Lande i det mindste af Navn bevaredes for Riget (412). Athaulf ægtede H.'s Søster Placidia (414); men efter hans Død (415) blev hun gift med Hærføreren Constantius (417), som i H.'s senere Aar havde en betydelig Indflydelse og 420 endog valgtes til Medkejser; han døde rigtignok 421, hvorefter Placidia en Tid bevarede Indflydelsen, indtil hun kort før H.'s Død blev nødt til at fortrække til

Konstantinopel. — H. var alle sine Dage en svag og uduelig Regent uden Interesse for Rigets Skæbne. Dog synes han at have en Del Fortjenester med Hensyn til Lovgivningen. *H. H. R.*

Honos **og Virtus** (lat.). Honos var hos Oldtidens Romere Personifikation af den krigerske Hæder og stod altid i nær Forbindelse med Virtus, en Personifikation af Krigerdygtigheden, og var overensstemmende med den romerske Nationalkarakter Genstand for stor Dyrkelse. Et gammelt Tempel for H. synes at have staaet ved *Porta Collina* i Rom. Efter et i Slaget ved Clastidium (222 f. Chr.) givet og efter Syracus'es Indtagelse gentaget Løfte begyndte Marcellus at bygge et Tempel for H. og V. ved *Porta Capena*; da imidlertid Præsterne erklærede, at to Guddomme ikke kunde have eet Tempel, byggedes for Virtus et nyt Tempel ved Siden af det først opførte. Da Marius havde overvundet Cimbrerne, byggede han paa *Mons Capitolinus* et Fællestempel for H. og V. Foruden de nævnte omtales ogsaa flere andre Templer. Om de 2 Guddommes Kultus vides meget lidt. — H. og V.'s ungdommelige Mandshoveder forekomme stundom paa Mønter fra Republikkens Tid. I hele Figurer lorekomme dels Honos alene, dels H. og V. sammen paa nogle Kejsermønter fra 1. og 2. Aarh. e. Chr. *H. A. K.*

Honourable [å'nərəbl], engelsk Adelstitel, egl. ærværdig, ædel o. s. v., afk. Hon., sættes i Storbritannien og Irland, i Omtale og ved Henvendelse, foran Navnene paa de Medlemmer af den højere Adel, som ikke have særlige, endnu højere Titler, saaledes *The Hon.* John. N., *The Hon.* Mary N. o. s. v. Titelen gives til Efterkommere i første Led (men ikke i andre Led) af Peers (Lorder), for saa vidt som de ikke have højere Titler. Sønner af Hertuger og Marquess (Markis'er) have Titelen Lord, Døtrene Titelen Lady, Sønner af Earls ere *Hon.*, Døtrene derimod Ladies. De øvrige Lorders Børn ere *The Hon.* Den ældste Søn bærer Faderens næsthøjeste Titel, hvis han har flere (f. Eks. Earl Nelson's ældste Søn hedder Lord Trafalgar). Titelen *The Hon.* bæres tillige af alle Medlemmer af Underhuset, og i de britiske Kolonier af Ministre og Medlemmer af disses Statsraad og Senat. I de forenede Stater i Nordamerika har man beholdt Titelen *Hon.* for disse Embedsværdigheder. Peers selv have højere Titler. Hertuger (Dukes) ere *Grace* (Naade), Marquess'er *The Most Hon.*, de øvrige *The Right Hon.*, en Titel, der ogsaa føres af alle Medlemmer af *Privy-Council* (s. d.), nemlig Ministrene, *Lord Mayor* af London, og hvem Dronningen (Kongen) ellers udnævner til Medlem af *Privy-Council*. *V. S.*

Honours [å'nəz] (eng., egl. Hæders- eller Æresbevisninger o. l.), ved engelske Universiteter Betegnelse for højere Grader, der kun meddeles efter en speciel Eksamen i Modsætning til de Grader, hvortil kun udfordres en almindelig Eksamen. *Take H.* (tage H.) er gennem en speciel sværere Eksamen at faa en Universitetsgrad. *V. S.*

Honover, moderne (fra Anquetil-Duperron stammende) Forvanskning af Ahunavairya (»det gode Gudsord«), Pārsi'ernes helligste Skriftsted, paa een Gang en Trylleformel og en Trosbekendelse, som de gentage ved enhver Lejlighed, undertiden Hundreder af Gange. H. bestaar af 3 Vers (i alt 21 Ord), som høre til de ældste Dele af Avesta og ere skrevne i Gāthā-Dialekten. Parsi'erne forstaa den omtrent saaledes: »Som ønsket af Gud er en Styrelse, der i Overensstemmelse med Retfærdigheden øver gode Tanker (og) Verdens Gerninger for Mazda; den skaffer Ahura (o: Orrr.azd) Riget, naar den skaffer de svage en Beskytter«. Man erindre, at det er en karakteristisk Trosartikel i Mazdeïsmen, at Mennesket kan virke til Ahriman's Overvindelse og Ormazd's endelige Sejr ikke alene ved at gøre det gode og sky det onde, men ogsaa ved at tage sig af Ormazd's Skabninger og bekæmpe Ahriman's. Europæiske lærde have haft mange ret afvigende Meninger baade om Oversættelsen og Hovedtanken deri. Allerede i Avesta fejres H. som Guds evige før al Skabning eksisterende Ord, hvorved Verden skabes og opholdes. (Litt.: Haug, »Die Ahunavairja-Formel, das heiligste Gebet der Zoroastrier, mit dem alten Zend-Kommentar, Jasna 19« [München 1872]; Geldner, »Studien zum Avesta [Strassburg 1882]; Bartholomæ, »Arische Forschungen« [3. Hæfte, 1887]; J. Darmesteter, *Le Zend-Avesta* [1. Bd., Paris 1892]). *S. S.*

Hont, Komitat i Ungarn, grænser til Komitaterne Sohl, Néográd, Gran, Pest—Pilis og Bars, er 2,650 □Km. med (1890) 123,000 hovedsagelig katolske, magyariske og slovakiske Indbyggere. Mod Nord findes sydlige Forgreninger af Karpaterne (de ungarske Erzgebirge), mod Syd Néograderbjærgene. Hovedfloden er Ipoly (Eipel). Komitatet er frugtbart, har udmærket Vin- og Tobaksdyrkning og er det af alle Komitater, der er rigest paa Mineraler (Guld, Sølv, Bly og Jærn). H. deles, foruden i den kongelige Fristad Schemnitz og Byerne Karpfen og Pukancz, i 5 Kredse. Hovedstaden er Ipoly-Ság. *Joh. F.*

Honte se Schelde.

Honter, Johann, Reformator af det sachsiske Siebenburgen, født 1498 i Kronstadt, død smst. 23. Jan. 1549. Efter at have drevet humanistiske Studier i Wien, Prag og Basel kom han 1534 tilbage til sin Fødeby og udfoldede her en betydelig Virksomhed baade i human (saaledes for Skolen) og kirkelig Retning. Væsentlig ved hans Indflydelse sejrede en Reformationsbevægelse i luthersk Aand. 1542 brød Bevægelsen igennem med Udgivelsen af H.'s »Udkast til en Kirkeforbedring for Kronstadt«, der Aaret efter udkom som gældende »Kirkeordning«, paa ny omarbejdet 1547. 1544 blev han Præst i Kronstadt og gennemførte ved Tale og Skrift Reformationen paa fredelig Vis. *J. P B.*

Hontheim, Johann Nicolaus, tysk Biskop, født i Trier 1701, død paa Montquintin i Luxemburg 1790. H. fik sin første Opdragelse hos Jesuitterne i sin Fødeby, studerede Kirkeret i Lowen. en Tid ogsaa ved det protestantiske Universitet i Leyden, og under sit Studium kom han paa det rene med, at der var Forskel paa Papisme og Katolicisme. H. blev Professor ved Universitetet i Trier, senere Officialatskommissær i Koblenz, Tilsynsmand ved Præsteseminariet der og Kannik i Kollegiatstiftet St. Florian, og 1748 blev han Viebiskop i Trier, hvis Kirkestyrelse efterhaanden helt gik over i hans Hænder. Han bekæmpede Jesuitterne, i hvis Sted han vilde sætte Benediktinerne, sørgede for, at Kirkeretten blev foredragen ud fra et gallikansk Synspunkt (se Gallikanisme). 1763 ud-

gav han under Pseudonymet Justinus Febronius *De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis*, i hvilken Bog han omplantede Gallikanismen paa tysk Grund. Han hævdede, at ikke Paven, men et almindeligt Kirkemøde repræsenterer Kirken, og han udtalte det Haab, at hvis den Anskuelse sejrede, vilde alle de splittede Kristne atter samles under den katolske Kirke. 1764 satte Paven denne Bog paa Indeks, men den blev oversat paa forskellige Sprog og udkom i mange Udgaver samtidig med, at den blev kommenteret af Venner og Fjender. 1778 blev der aftvunget den 77-aarige H. en lempelig affattet Tilbagekaldelse. Febronianismen, som den af H. repræsenterede Aandsretning kaldes i Tyskland, tilegnedes af de fleste dannede Katolikker i de germanske Lande, og den ligger til Grund for Kejser Josef II's Kirkepolitik, men som saa mange andre gode Begyndelser blev den kvalt i Revolutionsstormene. (Litt.: O. Mejer, »Febronius« [Freiburg 1885]; Fr. Nielsen, »Pavedømmet i 19. Aarh.«, I, S. 124 ff. [Kbhvn. 1895]). *L. M.*

Honthorst, 1) Gerard van, hollandsk Historie-, Genre- og Portætmaler, født i Utrecht 1590, død smst. 1656. Elev af Abr. Bioemart i Utrecht, men senere under Caravaggio's Indflydelse uddannet i Italien, hvor hans Forkærlighed for Fremstillinger ved kunstigt Lys skaffede ham Navnet *Gherardo dalle notti.* 1622 var han atter i sin Fødeby, 1628 i England, og 1637 — 52 var han bosat i Haag, hvor han tjente sig en fyrstelig Formue ved Portrætter og store Bestillingsbilleder. Han regnedes for en af Holland's ypperste Mestere, og hans Ry gik viden om Lande. For Christian IV malede han bl. a. Loftsbillederne i Kronborg Riddersal og det store Billede af Dronning Margrete og Kong Albrecht, som findes paa Frederiksborg. Nutiden nærer ingen høj Begejstring for hans tørre Dygtighed. *K. M—n.*

2) Willem (Gillem), hollandsk Maler, født i Utrecht 1604, død smst. 1666, yngre Broder, Elev og Efterligner af ovenn.. hvis Signatur han endog trofast har kopieret paa de mange fyrstelige Portrætter, han 1646 — 64 malede i Berlin som Kurfyrsten af Brandenburg's Hofmaler. *K. M—n.*

Honved (magyarisk: »Fædrelandsforsvarer«). Navnet forekommer vel i ældre Tider som Betegnelse for nationalt Fodfolk, men har dog først egentlig fundet Anvendelse 1848, oprindelig paa de frivillige, men senere under Krigen med Østerrig paa den regulært organiserede nationale Hær, der 1849 naaede en Styrke af 179 Bataillioner, 158 Eskadroner og 488 Kanoner. Nu anvendes Benævnelsen paa Landeværnet i Ungarn, Siebenbiirgen, Kroatien og Slavonien. H. er meget afholdt paa Grund af sin nationale Karakter. Tjeneste- og Kommandosproget er ungarsk eller kroatisk-slavonsk, og Afdelingerne have nationale Faner. Til Minde om den ungarske Nationalhærs Bedrifter 1848—49 afsløredes 1893 Honvedmindesmærket i Budapest. *B. P. B.*

Hoocil [ho!χ], Pieter Hendrickz de, hollandsk Genremaler, født i Rotterdam Decbr. 1629, Dødsaar ukendt. Som ung maatte H. tjene sit Brød som Kammertjener hos en fornem Herre, der var Kunstven; 1654 giftede han sig med Datteren af en velstaaende Fajancefabrikant i Delft og bosatte sig her, 1657 overflyttede han til Amsterdam. 1677 er det sidste Aarstal, der findes paa hans Billeder. — Den Følelsens Varme, med hvilken H. i sine bedste Billeder lovsynger Freden og i Hyggen i de hollandske Hjem, giver dem en egen hjertevindende Poesi; han er den elskværdigste af alle de gamle hollandske Genremalere. Han sætter sit Talents bedste Kraft ind paa at vise os den udsøgte maleriske Virkning af de krinklede Gaarde, hvor Vinløv eller Slyngroser bugte sig hen over de røde Mure, af de hollandske Borgerhuses Rum, hvor Solen spiller ind med gyldne Reflekser og Lyset fra de højtsiddende Vinduer straaler ned over Gulvenes ternede Tavl. Han fremstiller ofte Borgerfolks Søndagsglæder ved Musik og Dans, oftere dog Scener af Hverdagslivet, Konen eller Pigen ved deres daglige Dont, Moderen ved Barnets Vugge. Hans tidligste Billeder have størst malerisk Kraft og Pragt, i de senere Billeder er Behandlingen mere usikker og Tonen nedstemt, ofte sortladen. Gode, men ved Forvadskning ilde medtagne Billeder af ham i den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn. (Litt.: H. Havard, *L'art et les artistes hollandais,* III [Paris 1880]; H. de Rijswijck og Hofstede de Groot, *Oud Holland,* X [1892]; »Julealbum« [1895]). *K. M—n.*

Hood [hu'd], Edwin Paxton, engelsk Forfatter og Præst, født i Westminster 1820, død 12. Juni 1885. Han blev uddannet privat og var i mange Aar Præst ved en Independent-Menighed i London. Han er Forfatter af en lang Række Værker, baade historiske, moralfilosofiske og religiøse. Som hans betydeligste og mest læste Værker kan nævnes en Række Biografier af Wordsworth, Swedenborg, Cromwell og Thomas Carlyle. *T. L.*

Hood [hu'd], R., se Robin Hood.

Hood [hu'd], Samuel, Viscount, engelsk Admiral, født 12. Decbr. 1724, død 27. Jan. 1816, begyndte sin militære Løbebane som simpel Matros 1741 og blev fem Aar senere Officer. Efter en virksom og ærefuld Periode som subaltern og Skibschef overtog H. 1778 Posten som Guvernør for Marineakademiet i Portsmouth; samtidig udnævntes han til Baronet og betragtedes dermed af sine Kolleger som værende udtraadt af aktiv Tjeneste. Ikke desto mindre avancerede han 1780 til Kontreadmiral og sendtes med en stor Eskadre til Vestindien, hvor han underlagdes den berømte Admiral Rodney og sammen med ham i de to paafølgende Aar kæmpede med Franskmændene under de Grasse o. a. Disse Søslag, under hvilke Søtaktikken fik en stærk Udvikling, endte med et afgørende Nederlag for Frankrig. Som Belønning erholdt han ved Hjemkomsten Titelen Baron af Catherington. 1787 forfremmedes han til Viceadmiral, 1793 fik han Overkommandoen over Middelhavsflaaden; han bemægtigede sig Toulon og holdt den besat til Aarets Udgang, da han atter maatte forlade den temmelig hovedkulds, hvorefter han bemægtigede sig Corsica. I Apr. 1794 forfremmedes han til Admiral, men hjemkaldtes kort efter paa Grund af politiske Intriger; 1796 udnævntes han til Viscount og omtrent samtidig til Guvernør for Greenwich Hospital, hvilken Stilling han beholdt til sin Død. *C. L. W.*

Hood [hu'd], Samuel, Sir, engelsk Viceadmiral, født 27. Novbr. 1762, død 24. Decbr. 1814. H., der ved sine omfattende Kundskaber og sin krigerske Dygtighed indtager en fremragende Plads blandt England's Admiraler, gjorde sig første Gang be-

mærket, efter at han 1793 med sit Skib var detacheret fra Flaaden ved Toulon; da han senere kom tilbage en mørk Nat, havde Englænderne forladt Stationen uden at underrette ham derom, han ankrede i Inderhavnen og opdagede da først, at den var besat af Franskmændene; til Trods for en morderisk Ild fra Batterierne lykkedes det ham dog uskadt at slippe til Søs. 1798 deltog han med Hæder i Slaget ved Abukir, ligeledes i Slaget i Gibraltar-Strædet 12. Juli 1800. 1805 erobrede han med sin Eskadre fire store franske Orlogsmænd ud for Rochefort. To Aar senere var han i Østersøen, hvor han udmærkede sig over for Russerne. 1809 næstkommanderende i Middelhavsflaaden; 1811—14 kommanderede han Eskadren i Ostindien, hvor han døde i Madras. *C. L. W.*

Hood [hu'd], 1) Thomas, engelsk Digter, født 23. Maj 1799 i London, død smst. 3. Maj 1845. Han forsøgte sig i forskellig Retning, var først Købmand, derefter Kobberstikker, hvilken Virksomhed han maatte opgive paa Grund af sit svage Helbred. Han blev derefter Medarbejder ved forskellige Tidsskrifter og udgav 1825 sammen med sin Svoger »Odes and Addresses to Great People«, der gjorde stor Lykke. 1826—27 udkom to Samlinger »Whims and Oddities«, der grundlagde H.'s Berømmelse som humoristisk Digter. At han dog ogsaa evnede det alvorlige, viste han ved Digte som »The Plea of the Midsummer Farnes« [1827] og »The Dream of Eugene Aram« [1829], et af hans mest bekendte Digte. 1830 kom første Bind af »Comic Annual«, som han fortsatte til 1839. 1835 gik han til Udlandet for at søge et mildere Klima for sit syge Bryst. Et Resultat af denne Rejse var »Up the Rhine« [1839], en vittig Satire over engelske Turister. Efter at være vendt hjem blev han Udgiver af »The New Monthly Magazine«, ved hvilket han længe havde været Medarbejder. Sine Bidrag til dette Tidsskrift samlede han som »Whimsicalities, a Periodical Gathering« [2 Bd. 1843]. Paa denne Tid blev Vittighedsbladet »Punch« startet, og heri stod ved Juletid 1843 »The Song of the Shirt«, et gribende Nødraab fra de stakkels Syersker, for hvem Livet var en haabløs, uendelig Kamp mod Sulten. Sjælden har vistnok et saa kort Digt vakt en saadan Opsigt eller haft saa stor Betydning som dette. H. satte det ogsaa over al sin øvrige Digtning og ønskede, at der skulde staa paa hans Grav: »Han sang Sangen om Skjorten«. Endnu et betydeligt, alvorligt Digt kan nævnes: »The Bridge of Sighs« [1845], der i Patos ikke staar tilbage for »The Song of the Shirt«. En samlet Udgave af H.'s Værker udkom i London, 10 Bd. 1870—73. (Litt.: *Memorials of Th. H., collected, arranged, and edited by his daughter* [2 Bd., Lond. 1860]). *T. L.*

2) Thomas, den Yngre, ovenn.'s Søn, engelsk Forfatter, født i Essex 19. Jan. 1835, død 20. Novbr. 1874 i London. Hans Evner laa i samme Retning som Faderens, og hans Værker fortsætte paa en Maade dennes, om end i en anden Form: »Pen and Pencil Pictures« [1853]; »Captain Master's Children« [3 Bd. 1865]; »Vere Vereker's Vengeance« [1865]; »A Golden Heart« [3 Bd. 1867]; »The Lost Link« [3 Bd. 1868]; »Money's Worth« [3 Bd. 1870]; »Love and Valour« [3 Bd. 1871]. Hans »Favourite Poems« ere udgivne af hans Søster med en Biografi [Boston, Massach. 1877]. *T. L.*

Hooft [ho!ft], Pieter Corneliszoon, nederlandsk Forfatter, født 16. Marts 1581 i Amsterdam, død 21. Maj 1647 i Haag, fik en omhyggelig Opdragelse, besøgte Retorikerselskabet »In Liefde Bloeijende« og gjorde der Bekendtskab med nogle af Datidens litterære Storheder, saasom Spieghel og Roemer Visscher. Han viste tidlig litterære Anlæg, i en Alder af sytten Aar begyndte han at skrive sit første Drama, »Achilles en Polyxena«. Faderen vilde, at han skulde uddanne sig til Handelen, og i den Anledning blev han 17 Aar gammel sendt ud paa en Rejse til Frankrig, Italien og Tyskland for at udvide sin Verdenserfaring og Menneskekundskab. I Syden fordybede han sig i de italienske Digtere, et Studium, der skulde faa afgørende Indflydelse paa hans egne Værker og gennem ham videre paa Datidens nederlandske Litteratur, der netop da (som hele det øvrige Europa's) grebes af Begejstring for de antikke og italienske Forbilleder. Efter sin Tilbagekomst kastede han sig over Studiet af Retsvidenskab og Historie, udnævntes 1609 til Drost (Herredsfoged) i Muiden og fik som Embedsbolig anvist det derværende, meget statelige Slot, hvor han aabnede sit Hjem for en Kreds af sine litterære Venner, Van Baerle, Vossius, Huijgens, Anna og Maria Tesselschade, Visscher o. fl., der dannede den berømte Muiden-Kreds. 1611 udkom hans: »Emblemata Amatoria, Afbeeldinghen van Minne«, en Bog, der foruden en Del Disticha, skrevne i Alexandriner, indeholdt en Del erotiske Sange og Sonetter. Af hans Dramaer skulle nævnes Sørgespillene »Granida« [1615], »Geraerdt van Velzen« [1613] og »Baeto of Oorsprong der Hollanderen« [1626], samt »Warenar«, en fri og lokaliseret Bearbejdelse af Plautus'es *Aulularia* [1617, ny Udg. 1885]. Det var Bredero's Eksempel, der lokkede ham til dette Forsøg, og H. vandt ogsaa ved Opførelsen af »Warenar« [1617] en smuk Sejr. Dog naar H. ikke Bredero i Skildringens Farverigdom og folkelige Kraft. Ved Siden af sine dramatiske Arbejder skrev H. ogsaa en Række historiske, saasom »Hendrik de Groote, zijn leven en bedrijf« [Amsterdam 1626], »Nederlandsche Historien« [1642], en Skildring, der gaar fra Karl V's Død til Prinsen af Oranien's. H.'s Breve ere flere Gange udgivne, sidst og fuldstændigst af Van Vloten [4 Bd., Leyden 1855—58]. Det kgl. nederlandske Institut har udgivet en Ordbog til hans Værker i 4 Dele 1825—38. Leendert udgav hans Digte [2 Bd., Amsterdam 1864—75]. (Litt.: Biografi af G. Brandt [1671, ny Udg. 1874]). *A. 1.*

Hoog[hu'g], Robert, engelsk Pomolog, (1818—97), Stifter og Udgiver af Ugebladet »Journal of Horticulture«. Hans Hovedværk er en Haandbog i engelsk Pomologi »Fruit Manual«, der 1884 udkom i 5. Opl. Han var Stifter af det store britiske pomologiske Selskab. *L. H.*

Hooge [ho!γe], Romeyn de, hollandsk Maler og Raderer, født i Amsterdam 1645 ell. 1646, død i Haarlem 1708. Mindre betydelig ved sine sjældne, kolde og slikkede Billeder end ved sine dygtige Raderinger, af hvilke en væsentlig Del illustrerer Samtidens Historie, f. Eks. den Række, der fremstiller Franskmændenes Udplyndring af hollandske Byer 1673. *K. M—n.*

Hoogeveen [ho!γeve.n], Flække i hollandsk Provins Drenthe, ved Jærnbanelinien Meppel —

Groningen, har (med Kommune) (1891) 11,800 Indb. Katunsfabrikation, Brændevinsbrænderi, i Omegnen Tørvegravning. *Joh. F.*

Hooglede [ho!χle.dᵉ], Flække i belgisk Provins Vestflandern, 5 Km. N. V. f. Rousselaere ved Landevejen mellem Ypern og Brügge, har (1893) 4,600 Indb. Stenbrud, Oliemøller. I Juni 1794 bleve Østerrigerne her overvundne af Franskmændene under Moreau. *Joh. F.*

Hoogstraaten [ho!χstra.tᵉn], By i belgisk Provins Antwerpen, nær den hollandske Grænse, 38 Km. N. 0. f. Antwerpen, ved Floden Mark, har (1893) 2,300 Indb. Lærredsfabrikation, Teglbrænderi. Der findes en smuk gotisk Kirke (14. Aarh.) med Glasmalerier. H. var oprindelig Sædet for et Baroni, der 1532 blev ophøjet til et Grevskab og senere til Gunst for Fyrsterne af Salm til et Hertugdømme. *Joh. F.*

Hoogstraaten [ho!χstra.tᵉn], Jacob van, tysk Inkvisitor, (1454—1527), var Dominikanerprior og Lærer ved Universitetet i Köln og blev *Inquisitor haereticae pravitatis* for Tyskland. Som Inkvisitor lod han Reuchlin's Skrifter brænde, rasede mod Luther, hvem han vilde have paa Baalet, men Reuchlin spottede ham, i *Epistolae obscurorum virorum* blev han haardt medtagen, og Luther affærdigede ham kort og skarpt. *L. M.*

Hoogstraaten [ho!χstra.tᵉn], Samuel van, hollandsk Maler, født 1627 i Dordrecht, død 1678 smst. Efter at have faaet Undervisning i sin Fødeby af sin Fader, Dirk van H., blev han i Amsterdam omtr. 1642 Elev af Rembrandt. Han foretog Rejser til Wien, Rom og London. Mod Slutningen af sit Liv blev han Møntmester i Dordrecht. Foruden forskellige Poesier har han udgivet et mærkeligt og for Kunsthistorien vigtigt teoretisk Værk om Malerkunsten: »Inleydingh tot de Hoogeschoole der Schilderkonst«. Han var en dygtig Raderer. Hans meget sjældne Billeder ere af ulige Værd, enkelte af hans Portrætter (f. Eks. det i Lichtenstein's Samling, Wien) og af hans Genrebilleder (f. Eks. den syge Dame i Amsterdam) ere virkelig fremragende Værker. Han havde mange Elever. *K. M—n.*

Hook [hu'k], James Clarke, engelsk Historie- og Landskabsmaler, er født 21. Novbr. 1819 i London. H. fik 1842 Guldmedaille for »Harold's Lig findes«, foretog en Udenlandsrejse (Italien), malede en Del Scener fra Venezia's Historie, »De Reformerte forfølges i Paris« [1854] m. m., men optoges efterhaanden mere og mere af Landskabs- og Fiskerbilledet. Arbejderne af denne Art — som »Fiskerkoner fra Bretagne«, »Morgen efter Storm« etc. — vurderes højt i England, især paa Grund af deres Kolorit. 1860 blev H. Akademimedlem. Sønnen Brian H. er en anset Landskabsmaler. *A. Hk.*

Hook [hu'k], Theodor Edward, engelsk Humorist og Romanforfatter, født i London 22. Septbr. 1788, død smst. 24. Aug. 1841. Allerede 1805 optraadte han som Skuespildigter og gjorde Lykke med flere Skuespil, af hvilke kunne nævnes »Peter and Paul« og »Killing No Murder«. 1813 blev han Generalskatmester paa Øen Mauritius, men blev 1819 anklaget for Underslæb og 1823 dømt til Fængsel og til at erstatte 12,000 L. St. Medens Sagen stod paa, var H. 1821 bleven Redaktør af »John Bull«, et yderliggaaende Tory-Blad, hvori han med stort Vid og uden Skaansel angreb Modstanderne. Medens han sad i Fængsel, begyndte han en Række Noveller, »Sayings and Doings«, af hvilke der 1824—29 udkom 9 Bd., som indbragte ham 4,000 L. St. Efter at være kommen ud af Fængselet blev han udelukkende Romanforfatter og skrev en Række Værker, af hvilke nogle først fremkom i »New Monthly Magazine«, hvis Redaktion han havde overtaget 1836. Af disse kunne nævnes: »Maxwell« [1830], »The Parson's Daughter« [1833], »Love and Pride« [1833], »Gilbert Gurney« [1836] med Fortsættelsen »Gurney Married« [1837], »Jack Bragg« i [1836], »Births, Deaths and Marriages« [1839], »Precepts and Practice« [1840], »Fathers and Sons« [1840]. Hans sidste Roman, »Peregrine Bunce« [3 Bd. 1842] er efter hans Død fuldendt af en anden. Endnu kan nævnes hans »Life of Sir David Baird« [1832]. H. var en af sin Tids vittigste Mænd og var derfor baade søgt og frygtet i Selskabslivet. Som Redaktør var han skaanselløs over for Modstandere og ikke kræsen i Valget af sine Midler. (Litt.: Barham, *Life and Remains of Th. H.* [Lond. 1848 og senere i flere Udgaver]). *T. L.*

Hook [hu'k], Walter Farquhar, engelsk Forfatter, ovenn.'s Brodersøn, (1798—1875), fra 1859 Dekan i *Chichester*, har udgivet et udmærket »Church Dictionary« [14. Opl., Lond. 1887] samt »An Ecclesiastical Biography« [8 Bd., 1845—52] og »Lives of the Archbishops of Canterbury« [14 Bd., 1861—84].

Hooke [hu'k], Robert, engelsk Fysiker, født 18. Juli 1635 paa Øen Wight, død 3. Marts 1703. H. viste tidlig Talent for mekaniske Arbejder og vedblev at dyrke dette Talent under sin Studietid i Westminster og Oxford. 1662 blev han ansat som Eksperimentator ved *Royal Society*; Aaret efter blev han Medlem af Selskabet. 1665 blev han tillige Professor i Geometri ved *Gresham College*, og 1677—82 var han Sekretær ved *Royal Society*. H. har gjort en lang Række ofte geniale Opfindelser og Opdagelser, men han savnede Newton's Evne til at føre en Undersøgelse til Ende og naa afgørende Resultater. Eksempelvis kunne nævnes hans Arbejder over Forbrænding, Faldloven, optisk Telegrafering, Vejret og Barometeret, Pendulet, Toners Svingningstal, Interferensfarver i tynde Hinder og Himmellegemernes indbyrdes Tiltrækning. Han udførte astronomiske Instrumenter, opdagede *Jupiter's* Rotation (1664), gættede Tyngdeloven før Newton, men manglede matematisk Evne eller Udholdenhed til at bevise den, opfandt Hjulbarometeret og Ankergangen til Ure. *K. S. K.*

H. er særlig bekendt ved sit Værk: »Micrographia« [Lond. 1667]. 1660 lykkedes det ham nemlig at forbedre det sammensatte Mikroskop saaledes, at det kunde præstere ret gode Billeder ved forholdsvis betydelig Forstørrelse, og hans Instrument er det første, hvoraf vi have Afbildninger. Det var kun indrettet til paafaldende, fra en Lampe udsendt, gennem en vædskefyldt Glaskugle og en bikonveks Linse koncentreret Lys, og H., som var en Tilhænger af den induktive Filosofi og ønskede at konstatere, at Sansernes Skærpelse forøgede vor Opfattelsesevne, betragtede mange Haande Genstande i sit Mikroskop. Herved gjorde han en fremragende Iagttagelse, nemlig

at Planternes »Substans« ikke saaledes som Glassets, Jærnets o. a. var homogen, men sammensat af Tusinder af smaa, paa bestemt Maade ordnede Kamre, fyldtemed »Saft«. Disse kaldte han »Celler«, konstaterede deres Tilstedeværelse i Egens Kork, Fennikelens, Hyldens og Sivenes Marv. Navnet er trods ændret Betydning og langt fyldigere Forstaaelse i vore Dage siden da bibeholdt. Han studerede i øvrigt ikke Plantens mikroskopiske Sammensætning nærmere; dette var forbeholdt Malpighi og Grew i en lidt senere Tid. *V. A. P.*

Hooker [hu'kə], Joseph, nordamerikansk General, født 13. Novbr. 1815 i Old Hadley i Massachusetts, død 31. Oktbr. 1879 i Garden-City paa Long Island. H. traadte ind i Artilleriet som Underløjtnant 1837. Som Adjutant hos General Pillow tog han 1846—47 med Udmærkelse Del i det mejikanske Felttog og forfremmedes til Oberstløjtnant. 1853 tog han sin Afsked og fungerede en Tid lang som Militskommandant i San Francisco. Ved Borgerkrigens Udbrud fik han Befalingen over en Brigade frivillige i Potomac-Hæren, hvor han hurtig kom i Spidsen for en Division og kæmpede med Udmærkelse i Kampene ved Williamsburg, Seven-Pines, Fair Oaks, i det 2. Slag ved Bull Run og førte under Burnside Centrum i Slaget ved Fredericksburg. Stridighederne mellem H. og Burnside endte med, at H. fik Overkommandoen i Jan. 1863. Han indlagde sig store Fortjenester af Hærens Reorganisation, men led et fuldstændigt Nederlag over for General Lee ved Chancellorsville. H. maatte gaa tilbage til Rappahannock, og kort efter nedlagde han Overkommandoen. Under Grant fik han nu Kommandoen over 20. Korps og kæmpede med sædvanlig Dygtighed og Tapperhed ved Chattanooga i Efteraaret 1863, hvorefter han overgik til Sherman's Hær under Felttoget i Georgia. Efter Krigen beklædte han paa forskellige Steder Pladsen som Militærguvernør. Paa Grund af sin udmærkede Tapperhed gave Soldaterne ham Tilnavnet *Fighting Joe* (»kæmpende Joseph«). *B. P. B.*

Hooker [hu'kə], Joseph Dalton, engelsk Botaniker, Søn af nedenn. W. J. H., er født 1817 i Halesworth i Suffolk. Han ledsagede Kaptajn Ross paa hans antarktiske Ekspedition, gjorde tre Rejser med til de sydlige Polaregne, berejste Himalaja, Thibet og Forindien og efterfulgte sin Fader som Direktør for de videnskabelige Anstalter i Kew, hvor han endnu (1898) lever. Han har væsentlig skrevet deskriptiv-systematiske Værker, saasom: »The Botany of the Antarctic Voyage« [London 1844—60, 3 Bd. med 428 Tavler]; »Handbook of the New-Zealand Flora« [1867]; *Synopsis filicum* [1874] m. fl. Sammen med Bentham har han skrevet det overordentlig vigtige og store, latinske Værk: *Genera plantarum* [3 Bd., 1862—83]. Han er Æresmedlem af den danske botaniske Forening. *V. A. P.*

Hooker [hu'kə], Richard, engelsk religiøs Forfatter, (1553—1600), studerede Teologi i Oxford og blev en højt anset Lærer, senere Professor i Hebraisk. Han forlod imidlertid Universitetet og blev Præst. Hans Hovedværk er: »Eight Books of the Laws of Ecclesiastical Polity«, i hvilket han forsvarer den anglikanske Kirke imod Katolicismen og Calvinismen. Af dette Værk udkom de første 4 Bøger 1593—94, 5. Bog 1597, de 3 sidste først 1618. *T. L.*

Hooker [hu'kə], William Jackson, engelsk Botaniker, født 1785 i Norwich, død 12. Aug. 1865 i Kew ved London. Han berejste 1809 Island, blev 1820 Professor i Botanik i Glasgow og 1839 Direktør for de kongelige botaniske Haver i Kew saavel som for de hermed forbundne Herbarier, Jordens største Samlinger af den Art. H. var Systematiker og deskriptiv Botaniker og har især givet sig meget af med Mosser og Bregner; særlig bekendte ere hans *Musci exotici* [Lond. 1818—20, 2 Bd., med 176 Tavler] og *Genera filicum* [1842, med 120 Tavler] samt *Species filicum* [1846—64; 5 Bd. med 304 Tavler]. Desuden har han bl. a. forfattet »The British Flora« [1830; 8. Opl. 1860], »Botanical Miscellany« [3 Bd., 112 Tavler; 1830—33], »Niger Flora« [1849; 5° Tavler], *Flora boreali-americana* [1833—40, 238 Tavler] samt det berømte Værk: *Icones plantarum* [1837—54, med 1000 Tavler]. Han udgav »The London Journal of Botany« og »Botanical Magazine«. *V. A. P.*

Hooker, Mount [maunthu'kə], Bjærg i Rocky Mountains i Canada, paa Grænsen mellem Britisk Columbia og Distriktet Alberta, 5,104 M. højt, ved Yellow-Passet skilt fra det nordligere beliggende Mount Brown (4,880 M.). Paa det udspringe Floderne Columbia og Athabasca. *C. A.*

Hoorn se Kap **H.**

Hoorn [ho:rn], By i den nederlandske Provins Nordholland ved en Bugt af Zuider-Søen 34 Km. N. 0. f. Amsterdam og ved Jærnbanelinierne Enkhuizen—Amsterdam og H.—Medemblik, har (1891) 10,800 Indb. og er en ægte gammelhollandsk By med gammeldags, ofte statelige, med Skulpturersmykkede Bygninger. Der findes Skibsbyggeri, Fiskeri og betydelig Handel med Kvæg, Smør og Ost. H. var engang en af Holland's rigeste Byer og havde i 17. Aarh. over 20,000 Indb. I H. er Walter Cornelis Schouten født, der i Jan. 1616 omsejlede det sydligste Punkt af Sydamerika og gav det Navn efter sin Fødeby; ligeledes fabrikeredes for første Gang i H. (1416) det store Net til Sildefiskeri. *Joh. F.*

Hoorn [ho.'rn] ell. Hornes, nederlandsk Adelsslægt, hvis mest bekendte Medlem er Filip II, Greve af Montmorrency-Nivelles, født 1518. Navnet H., tillige med store Besiddelser, arvede han efter sin Stiffader, Greven af H., og takket være sin Rigdom og ansete Stilling opnaaede han en anselig Række Æresbevisninger og høje Embeder. Han fik saaledes den gyldne Vlies, blev Rigsoverjægermester, Præsident i Nederlandene's Statsraad, Admiral af Flandern og Guvernør i Geldern. Som Kriger var han ikke uden Dygtighed og udmærkede sig bl. a. i det berømte Slag ved St. Quentin; men politiske Evner manglede han ganske og var i det hele en ubetydelig Karakter, der kun skylder sin Død, at hans Navn endnu er saa kendt. Som de fleste nederlandske Højadelsmænd stod han en Tid lang i Opposition til Filip II; dog forlod han hurtig dette Standpunkt, svigtede Vilhelm af Oranien og aflagde 1567 ny Troskabsed til Kongen, hvad der imidlertid ikke formaaede at frelse ham. Alba arresterede ham kort efter sin Ankomst til Nederlandene og lod ham mod al Ret og trods den almindelige Sympati, der var for hans Sag, dømme til Døde og henrette paa Torvet i Bruxelles sammen med hans mere berømte Stalbroder Egmont

(5. Juni 1568). Slægten uddøde med hans Broder, Floris H., født 1528, der 1570 henrettedes i Simancas. *M. M.*

Hoorne[ho!rnə]**-Øerne,** to Smaaøer Futuna og Alofa, der ligge i Sydhavet N. 0. f. Fidji-Øerne paa 178°v. L. og 14°s. Br. De ere vulkanske, tilsammen 159 • Km., med 2,560 Indb. og opdagedes 1616 af Hollænderne Le Maire og Schouten. *C. A.*

Hoosac **Mountains** [hu!səkmaunten], Bjærgstrøg paa Vestgrænsen af den nordamerikanske Stat Massachusetts, en sydlig Fortsættelse af Green Mountains, naar i Saddle Mountains 2,110 M. Boston—Albany-Banen gennemskærer det i den 7,5 Km. lange Hoosac-Tunnel, der byggedes 1855—74 for 16 Mill. Doll. *CA.*

Hoosick Falls [hu!sikfâlz], By i den nordamerikanske Stat New York, ved Hoosick River, Baneknudepunkt, med Jærnhammerværk, Fabrikation af Landbrugsredskaber og (1890) 7,000 Indb. *S. B. T.*

Hóp en ca. 45 □Km. stor Sø i det nordlige Island, der ved en Sandstrækning (Thingeyjar sandur) adskilles fra Húnafjörður. Søen har kun en Dybde af 10—15 M., den optager Elvene Víðidalsá og Gljufura og har gennem Hopsos Afløb til Havet; baade i Søen og dens Tilløb er der en betydelig Laksefangst og ved Mundingen af Hopsos Sælhundefangst. *Th. Th.*

Hope [ho!up], Alexander James Beresford, (1820—87), nedenn.'s Søn og Stifsøn af W. C. Beresford, hørte tidlig til det »unge England« og viste særlig Iver for at bringe den gammelengelske Kirkebygningsstil paa ny i Anvendelse (skrev bl. a. »English Cathedrals in the XIX Century« [1861] og »English Cathedrals in their Missionary Aspects« [1872]. 1841—52 var han Medlem af Underhuset, samt paa ny 1857—59 og fra 1865 til sin Død (siden 1868 valgt af Cambridge-Universitetet) og hørte til de udpræget konservative, saavel som til de ivrigste Forkæmpere for Statskirken. Han var saaledes en afgjort Modstander af Disraeli's Valgreform 1867 og af Gladstone's irske Kirkelov 1869. Ligeledes tog han under den nordamerikanske Borgerkrig afgjort Parti for Slavestaterne. 1855 var han med at grundlægge Ugebladet »Saturday Review« og var senere en flittig Medarbejder. *E. E.*

Hope [ho!up], Thomas, engelsk Kunstmæcen og Forfatter, født 1774 i London, død 3. Febr. 1831 smst. H., en vidtberejst, gennem Kundskaber og Formue fremragende Mand, har skrevet »Household Furnitures and Internal Decorations« [1807], der giver Tegninger til Bohavet i hans eget Privathjem, »The Costumes of the Ancients« [1809, ny Udg. 1875], »Designs of Modern Costumes« [1812], den meget læste, tidligere Byron tilskrevne Roman »Anastasius, or Memoirs of a Modern Greek« [3 Bd., 1819, ny Udg. 1849; oversat paa Tysk], »On the Origin and Prospects of Man« [3 Bd., 1831] og »Historical Essay on Architecture« [1835, 3. Udg. 1840]. Dansk Kunst staar i Taknemmelighedsgæld til H. som den, der i Rom, ved Købet af »Jason«, greb betydningsfuldt ind i Thorvaldsen's Liv i et af dettes kritiske Situationer. *A. Hk.*

Hopetown [ho!uptaun], Distrikt af Karrooen i den britisk-sydafrikanske Kapkoloni, 11,142 □Km. stort med (1891) 6,496 Indb. (3.034 hvide, 2,463 Hottentotter, 999 Bantuer). Byen af samme Navn ved Oranje-Floden har (1891) 751 Indb. *C. A.*

Hopfen, Hans von, tysk Digter og Forfatter, er født i Munchen 3. Jan. 1835. Han studerede Jura i Munchen, men blev tidlig optagen i den Kreds af Digtere, som Kong Maximilian II havde samlet i sin Hovedstad, og debuterede med en Del Digte og Ballader i Geibel's »Munchener Dichterbuch«, som vakte store Forventninger. Efter at have taget Doktorgraden i Tiibingen og gjort en Rejse til Italien og Paris (1862—63) tog han til Wien, hvor han blev Generalsekretær for Schiller-Stiftelsen (1865). 1866 bosatte han sig i Berlin, og det var egentlig først her, at han skabte sit Forfatterry, ikke saa meget i Lyrikken og den sceniske Digtning, som man havde ventet, f. Eks. »Theater« [1889], »Neues Theater« [1892—93], men mest i Novellen og Romanen (hvoraf flere ere oversatte paa Dansk), som i de fortrinlig udførte Samlinger »Bayrische Dorfgeschichten« og »Der alte Praktikant« [1878], »Die Geschichten des Majors« [1879], »Neue Geschichten des Majors« [1890], »Kleine Leute« [1880], »Tiroler Geschichten« [2 Bd., 1884—85]; iblandt hans talrige og meget ansete Romaner kunne nævnes: »Der graue Freund« [4 Bd., 1874], »Verfehlte Liebe« [2 Bd., 1876], »Die Heirat des Herrn von Waldenberg« [3 Bd., 1879], »Robert Leichtfuss« [2 Bd., 1888], »Glänzendes Elend« [3 Bd., 1893]; desuden »Juschu, Tagebuch eines Schauspielers« [1875]. Nogle kritiske og æstetiske Afhandlinger ere samlede i »Streitfragen und Erinnerungen« [1876]. Et Tilløb til en Selvbiografi findes i »Die Geschichte des Erstlingswerkes« [udg. af K. Franzos 1894]. *C.A.N.*

Hopfer, tysk Kobberstikkerfamilie fra Augsburg; Daniel H., Miniaturmaler og Raderer, død ca. 1536, Søn af en Maler, har Fortjenesten som den første, A. Dürer undtagen, der indførte den hidtil i Tyskland ukendte Ætse- eller Radere-kunst, der alt længere Tid var udøvet i Nederlandene; han udførte talrige Illustrationer til Bibelen og Legenden, Portrætter samt Blade efter bekendte Kunstneres Arbejder; en Del af dem vare Kopier, og i Stikket »Christus for Pilatus« efter Mantegna begik han Plagiat. Til hans bedste Portrætter hører det store Blad af M. Luther efter Cranach. Hieronymus og Lambert H. ere sandsynligvis Brødre af D. H., den første virkede i Augsburg 1520—23, L. H. 1500—30, begge mest som Kopister. Deres Stik, 230 Bl., udgaves i Nürnberg af Dav. Franck som »Opera Hopferiana«. Kobberstiksamlingen i Kjøbenhavn har af D. H. og L. H, 150 Bl. *A.Ls.*

Hopfgarten, August, tysk Genre- og Historiemaler, født 17. Marts 1807 i Berlin, død 27. Juli 1896 smst. Han blev uddannet (særlig under Wach) paa Berlin-Akademiet, som han 1841 blev Medlem af, og har udfoldet en betydelig Virksomhed dels ved dekorativ Udsmykning af Hertuginden af Nassau's Gravkapel i Wiesbaden, Partier af Berlin's Slotskapel og Ny Museum, dels ved populære Staffelibilleder som »Bruden smykkes«, »Kvinder fodre Svaner«, »Tasso og Eleonora« [1839, Berlin's Nationalgaleri]. *A. Hk.*

Hopkinson[hâ'pkinsən], John, engelsk Ingeniør, født 29. Juli 1849 i Manchester, forulykket ved Bjærgbestigning i Alperne 28. Aug. 1898. Efter at

have afsluttet sine Studier ved London's Universitet og 1872 — 78 arbejdet for et Firma, der lavede Apparater til Brug for Fyrtaarne, nedsatte han sig som Civilingeniør i London. H. har særdeles indgaaende studeret Jærnets magnetiske Forhold og er derved bleven i Stand til at give vigtige Bidrag til Beregningen af Dynamomaskinens rette Dimensioner. Ogsaa Glassets og andre Isolatorers dielektriske Forhold har han undersøgt. 1883 konstruerede H. den under Navnet Edison-Hopkinson-Maskine kendte Dynamo. Hans vigtigste videnskabelige Arbejder findes i *Royal Society*'s Skrifter, af hvilket Selskab han er Medlem. *K. S. K.*

Hopkinsville [hå'pkinzvil], By i den nordamerikanske Stat Kentucky, med Sindssygeanstalt, Tobaksfabrikker, Tobakshandel og (1890) 5,800 Indb. *S. B. T.*

Hopkinton [hå'pkintən], By i den nordamerikanske Stat Massachusetts, med store Skotøjsfabrikker og (1890) 4,100 Indb. *S. B. T.*

Hoplitter (græ., af ὅπλον, et stort Skjold), hos Oldtidens Grækere Navnet paa Hærens Kernetropper, det sværtvæbnede Fodfolk. I den ældste Tid gik Manden, som det fremgaar af en Række

Hoplit.

især i Mykenai gjorte Fund, paa Jagt og i Krig iført en kort Kjortel, med Hjælm paa Hovedet og væbnet med en Lanse eller et stort Sværd. Som Dækvaaben havde han et meget stort, i Midten noget indknebet Skjold. Brystharnisk og Benskinner kendes derimod ikke. Om Forholdene i den følgende Tidsalder haves især udførlige Oplysninger i Homer's Digte. I Iliaden skildres jævnlig Enkeltkampe mellem græske og troiske Førere, og deres Vaaben beskrives omhyggelig. Helten har nu af Dækvaaben et Harnisk, der dækker Bryst og Ryg, nedenfor det et svært Metalbælte, Benskinner og endelig det mandshøje, ovale eller aflangt firsidede Skjold, der er dannet af et med flere Lag Oksehud beklædt Træstel oftest med Bronzebeslag, noget udadhvælvet og paa Indersiden forsynet med Haandtag og en Bærerem. Sjældnere omtales et mindre, rundt Skjold. Angrebsvaabnene vare Sværd og Spyd, samt Bue og Pile. Ved sin svære Rustning er Høvdingen lige saa overlegen over den menige af Folket som i Middelalderen Ridderen over Bonden; Høvdingenes Kampe træde stærkt i Forgrunden; om Folkets Væbning høres meget lidt. I den historiske Tid i er derimod den svære Væbning gennemført for alle Hærens Kernetropper. Under Perserkrigene og den peloponnesiske Krig er det Frontalangrebet af H.'s sværtvæbnede Falanks, der afgør Kampen. Som ogsaa Tyrtaios'es Sange vise, ere Enkeltkampene afløste af Samkamp. H. ere over største Delen af Grækenland væbnede paa omtrent samme Maade, klædte i et Brystharnisk, der oftest var af Læder med Metalbeslag, Benskinner og Hjælm; paa venstre Arm bares det svære ovale Skjold, der alt efter de forskellige Landskaber havde forskellige Mærker, Lakedaimoniernes f. Eks. et *Λ*. Angrebsvaabnene vare Lanse og Sværd. Rustningen var kostbar, hvorfor i Athen kun de 3 øverste af de soloniske »Klasser« vare forpligtede til denne Art Krigstjeneste. I Løbet af 5. Aarh. f. Chr. forandredes dog Vaabnenes Art en Del, mindst i det konservative Sparta, mest i Athen, hvor man allerede tidlig i større Omfang end andensteds anvendte de letvæbnede Peltaster (s. d.). I Beg. af 4. Aarh. f. Chr. udvikledes denne mere letbevægelige Vaabenart stærkt af Ifikrates (se Ifikratider), og Aar 394 f. Chr. sejrede til almindelig Overraskelse en saadan Afdeling ved Lechaion over en spartansk Afdeling sværtvæbnede. De af Epameinondas indførte taktiske Forbedringer hævdede dog paa ny H.'s gamle Ry, og til den politiske Friheds Undergang i Hellas vedbleve de at være Hærens Kerne. Om Vaabnenes Form og Beskaffenhed o. s. v. haves Oplysninger, dels fra Oldtidsforfattere, dels fra Monumenter (se Gravmæler) og Fund. *H. A. K.*

Hoplocampa se Bladhvepser.

Hoplophora se Skjolddyr.

Hoppe se Heste.

Hoppe, 1) Iver, dansk Admiral, født 30. Apr. 1649, død 5. Aug. 1693, bekendt som en af Niels Juel's dygtigste Skibschefer. Han kom i dansk Søkrigstjeneste ved Udbrudet af den skaanske Krig og udnævntes 1684 til Viceadmiral. I Slaget paa Kjøge-Bugt 1. Juli 1677 førte han Linieskibet »Frederik III«; med dette hjemførte han ud paa Efteraaret Christian V fra Rygen og maatte i 5 Dage udholde en voldsom Storm. Da Skibet drev for sine Ankre, lod han udkaste et lille Varpanker, og samtidig holdt de andre. Det blev senere forgyldt og findes endnu paa Rosenborg med et Vers af Thomas Kingo. *C. L. W.*

2) Frederik, dansk Admiral, ovenn.'s Søn, født 1. Aug. 1690, død 26. Oktbr. 1776. Han blev efter at have gjort Tjeneste i England 1709 Sekondløjtnant, deltog 1715 i Gabel's Sejr paa Kolbergerred, senere i Raben's Kamp ved Rygen; 1719 som Chef for et Linieskib var han under Tordenskjold med ved Belejringen af Goteborg samt Fæstningen Karlsten's Erobring. Dels ved uværdige Intriger, dels fordi han sammen med to andre Officerer over for Frederik IV havde paatalt nogle ubillige Indskrænkninger i Officersstandens Indtægter, fik han 1728 Afsked uden Pension, men erholdt ved Christian VI's Tronbestigelse paa ny Ansættelse. 1737 blev han atter Genstand for en temmelig uretfærdig Forfølgelse, men slap dog for Afsked ved Kongens personlige Mellemkomst. Af Nag over den Behandling, han havde lidt, deltog han senere i det Komplot, der styrtede hans Avindsmand Fr. Danneskjold-Samsøe 1746; han overtog derefter Stillingen som militær deputeret i Admiralitets- og Generalkommissariats-Kollegiet, blev s. A. Viceadmiral og forblev i dette Embede, indtil han afskedigedes 1770 med Titel af General-Admiralløjtnant. *C. L. W.*

3) Johan Christofer, dansk Søofficer, Sønnesøn af ovenn. F. H., født 2. Marts 1772, død 23. Novbr. 1835. H. blev Officer 1789, avan-

cerede til Kommandør og afskedigedes med Kontreadmirals Karakter. 1798 deltog han paa Fregatten »Najaden« i St. Bille's bekendte Kamp ved Tripolis; i Slaget paa Reden 1801 gjorde han ærefuld Tjeneste i Blokskibet »Sjælland«. Senere i Krigen 1807—14 var han meget virksom med en Afdeling Kanonbaade, der havde Station i Præstø-Bugten, og som gentagne Gange var i Kamp med Englænderne. *C. L. W.*

Hoppe, Johan Ferdinand, dansk Balletdanser, født i Kjøbenhavn 3. Jan. 1815, død smst. 27. Decbr. 1890, kom som Barn ind paa det kgl. Teaters Balletskole og fik Bournonville til Lærer, debuterede 1834 i en Pas de deux med Lucile Grahn i »Den stumme i Portici«, blev kgl. Danser 1836, Solodanser 1838 og forlod Teateret 1866. Hans Dans udmærkede sig ved stor Lethed og Ynde, i Forbindelse med Kraft og Elasticitet i alle Bevægelser, men som Mimiker spillede han ikke nogen fremtrædende Rolle. Som Lærer for de yngre har han været en betydelig Støtte for den danske Ballet. *S. L.*

Hoppegarten ved Berlin er en stor Væddeløbsplads og Træningsanstalt, der ejes af Unionklubben. Indtil 1883 afholdt ogsaa Foreningen for Forhindringsvæddeløb sine Væddeløb ved H., men anlagde derefter sin egen Bane ved Charlottenburg, der ligger nærmere ved Berlin. H. er den vigtigste Træningsanstalt i Tyskland, hvorfor man i har givet den Tilnavnet det tyske Newmarket. 1898 har Unionsklubben udvidet Arealet ved Indkøb af Godset Neuenhagen, der støder umiddel- J bart op til H. og omfatter ca. 550 Hekt. Det er navnlig Træningsvirksomheden, der har gjort denne Udvidelse nødvendig. *C. G. S.*

Hoppe-Seyler, Ernst Felix Immanuel, fremragende tysk fysiologisk Kemiker, født i Freiburg in Th. 26. Decbr. 1825, død som Professor j ved Universitetet i Strassburg 11. Aug. 1895. Hans Familienavn var Hoppe; men da han tidlig mistede begge sine Forældre, kom han i Huset j hos sin Svoger, Præsten Dr. Seyler, og blev adopteret af denne (rigtignok først, da H. var 39 Aar og allerede Professor i Tübingen). Efter at have gennemgaaet det strenge Gymnasium i det Francke'ske Vajsenhus i Halle begyndte han at studere Medicin ved Universitetet i denne By, fortsatte sine Studier i Leipzig (hvor han især blev knyttet til Brødrene Weber) og afsluttede dem i Berlin (1850) med en Doktordisputats om Bruskens Bygning og Kemi. I nogle Aar arbejdede han j som praktisk Læge, men opgav snart dette og modtog (1855) Virchow's Tilbud om at overtage Posten som Prosektor og kemisk Assistent ved det ny patologisk-anatomiske Institut i Berlin. 1861 blev H. udnævnt til Professor i anvendt Kemi i Tubingen, og da efter Erobringen af Elsass-Lothringen det ny tyske Universitet blev grundet i Strassburg, blev H. kaldet hertil (1872). 11 Aar senere kunde han indvie det ny, prægtige fysiologisk-kemiske Universitetslaboratorium. H.'s videnskabelige Virksomhed strækker sig over næsten alle Omraader af den fysiologiske Kemi og mange Punkter af den patologiske. Overvejende har han beskæftiget sig med de dyriske Organismers, men har ogsaa givet Bidrag til Planternes Kemi. Hans Undersøgelser have paa mange Punkter bidraget mægtig til Udviklingen af vor Kundskab om de levende Væseners Stofomsætning. En indgaaende Vurdering af hans Betydning og Fortegnelse over hans talrige Arbejder vil man finde i Baumann og Kosul, »Zur Erinnerung an H.« (i »Zeitschr. fur physiolog. Chemie«, Bd. 21; ogsaa i »Bericht. d. deutsch. chem. Geseli.« 1895). *S. T.*

Hoppner [hå'pnə], John, engelsk Maler, født 1758 i Whitechapel (London), død 1810 i London, var en af Datidens betydeligste og mest søgte engelske Portrætmalere og konkurrerede i saa Henseende heldig med Lawrence; særlig hans Fremstillinger af Kvinder og Børn skattes højt, mindre paa Grund af Tegningen, der ofte er. usikker, end paa Grund af deres hele Gratie og skønne Kolorit, som imidlertid har lidt meget i Tidens Løb; hans Forbillede er Reynolds. 1775 kom H. paa Akademiet, vandt Guldmedaillen 1782 for »Kong Lear«, blev Portrætmaler hos Prinsen af Wales, hvis Portræt sammen med Billeder af Hertugen og Hertuginden af York m. fl. findes i S. James Palace, og udstillede efterhaanden Portrætter af W. Scott, Wellington etc.; fiere ses nu i Nationalgaleriet i London. Af hans faa Idealfigurer kunne nævnes »Sovende Venus« og »Belisar«. 1803 offentliggjorde han Serien »Portraits of Ladies«. *A. Hk,*

Hopp og Ho, Hundenavne, som Bonden Vifil gav Kongesønnerne Helge og Hroar, da de maatte skjule sig hos ham for at undgaa Kong Frode's Efterstræbelser. *A. M. D.*

Hopsa, en moderne Runddans i $^3/_4$ Takt med Valsetrin, hurtigere og i mere hoppende Bevægelse end den ældre langsomme Vals, svarende til den tyske Wiener- eller »Geschwindwalzer«. *S. L.*

Hoptrup, Landsby i Slesvig ca. 8 Km. S. f. Haderslev ved Aabenraa-Chausseen, bekendt paa Grund af de slesvig-holstenske Friskarers Overfald paa en Del af 3. Reservejægerkorps Natten mellem 6.—7. Juni 1848. Højre Flankekorps, der havde Hovedkvarter i Haderslev, dækkede sin højre Flanke ved Kavaleribrigaden og havde en Avantgarde ved H. Frygten for et omgaaende Angreb, som var almindelig i Korpset, havde foranlediget Rytterbrigaden til at gaa noget tilbage, og dette i Forbindelse med en Række Uheld ved Meldingers Oversendelse bevirkede, at Fjenden under v. d. Tann kunde komme i Ryggen paa den danske Styrke ved H. Friskarerne havde erholdt Frihed til at manøvrere paa egen Haand, og det var v. d. Tann's Agt med 350 Mand at omgaa den danske Styrke i Haderslev, som han troede kun var ringe. Da han imidlertid stødte paa en dansk Rytterpatrouille, opgav han denne Plan og vilde nu indskrænke sig til at komme i Ryggen paa den Styrke, han formodede at staa ved H. Dette lykkedes ham, og der udspandt sig en Kamp i Mørket mellem Friskarerne og $2^1/_2$ Kompagni (dog kun ca. 250 Mand) af 3. Reservejægerkorps med noget Rytteri og 2 Kanoner. Jægerne vare ikke vel uddannede og samarbejdede. Styrken splittedes, idet største Parten med den ene Kanon naaede Gjenner Fjord, hvor den indskibedes og sejlede til Kolding, og en Del af Rytteriet trak sig Vest paa og naaede senere Hovedstyrken. Fjendens Tab var 1 Officer, 3 menige døde samt 30 saarede. De danske mistede 11 døde, 22 saarede, og 1 Officer og 21 Mand faldt saarede i Fangenskab. Den ubetydelige Kamp bevirkede ikke alene Avantgardens Tilbagegang, men at Oberst Juel med hele Flankekorpset gik tilbage til Kolding. *B. P. B.*

Hoqven (Hukken), det oprindelige Navn for Flaadens Leje (Kjøbenhavn). Det paabegyndtes allerede i Midten af 17. Aarh. og toges i Brug 1685, var da omgiven af en Del Batterier mod Søsiden og blev senere yderligere beskyttet mod Nord af Batteriet »Christianus Sixtus«. Det er omkring dette Flaadeleje, at Nyholm, ved Opfyldning, efterhaanden er opstaaet. *C. L. W.*

Hor, Ægteskabsbrud, legemlig Omgang, som en gift Person med Vidende og Vilje har med en anden Person, som ikke er dens Ægtefælle. I Definitionen ligger bl. a., at H. ikke foreligger, naar den gifte Person antager sin Ægtefælle for død. H. er efter dansk og norsk Ret saavel som efter de fleste fremmede Lovgivninger normalt Skilsmissegrund. Den, der gør sig skyldig i H., kan efter D. Strl. § 159 straffes med Fængsel eller Bøder. Offentlig Paatale finder dog kun Sted, naar den fornærmede Ægtefælle forlanger det. De fleste fremmede Love gøre yderligere Strafidømmelsen betinget af, at Skilsmisse finder Sted. *E. T.*

Hora (lat.), oprindelig enhver bestemt, afmaalt Tid, dernæst særlig Aarstid og Dagstid, Time. *A. Mr. L.*

hæves. — Medens H. i hele den ældre Tid tænkes at virke i Fællesskab, blive de efterhaanden mere og mere individualiserede som Gudinder for Aarstiderne; af disse havde man oprindelig tre, Foraar, Sommer og Vinter; da senere Inddelingen i 4 Aarslider indførtes, forøgedes ogsaa H.'s Tal til 4. — I Athen dyrkedes fra gammel Tid af 2 Gudinder, Thallo (Blomstringens Gudinde = Foraar) og Karpo (Gudinde for Frugtens Modning — Sommer). Ligesom de tænktes at bringe Planterne til Blomst og Frugt, mentes de at drage Omsorg for den opvoksende Ungdom og at bistaa Menneskenes Gerning og bringe den til god Fuldendelse. Disse Guddomme identificeredes snart med H., idet der til de nævnte 2 føjedes Auxo som den, der fremmede Væksten i al Almindelighed.

Som Gudinder for Vejrliget staa H. Zeus og Hera nær. Den gamle, halvt sagnagtige Hymnedigter Olen havde berettet, at Hera blev opdraget af H.; som hendes Tjenerinder, der spænde Hestene for Vognen, omtales de flere Gange i Homer's Iliade. De sættes ligeledes i Forbindelse med Afrodite og oftere med Dionysos, Vinens Gud. Sammen med Demeter bære de Omsorg for Kornets

Romersk Friserelief af Terrakotta.

Horae (græ. Ὧραι) vare hos Oldtidens Grækere Gudinder for Naturens regelmæssige Gang og især for Aarets regelmæssig skiftende og atter tilbagevendende Tider, der bringe Planteverdenen Trivsel og Frugtbarhed. I Homer's Iliade ere de Zeus'es Tjenerinder, der ved at drage Skyerne frem og tilbage lukke og aabne Himmelens Port; i Odysseen er deres Væsen mere abstrakt; Homer nævner hverken H.'s Navne eller Antal, men i den ældste Tid tænkes de dog vistnok som 2 sammen virkende Gudinder. Hos Hesiodos ere de Døtre af Zeus og Themis og tænkes ligesom Moirerne og Chariterne som tre Søstre, der have de betegnende Navne Eunomia (lovlig Orden), Dike (Retfærdighed) og Eirene (Fred). Idet deres Virksomhed fra Naturen overføres til Menneskelivet, tænkes H. tillige ofte som etiske Magter, der dels sættes i Forbindelse med deres Søstre, Moirerne, dels som Repræsentanter for den ordnende og regulerende guddommelige Indflydelse tænkes virksomme ved Hovedtrinnene i Menneskets Liv, især Fødsel, Bryllup og Død; Digterne, især Pindar, tegne os deres Billede i Ord, idet snart den ene, snart den anden af de 2 Hovedsider i deres Væsen fremVækst; sjældnere ses de sammen med Apollon og Helios. Som Gudinder for Naturen, der med de skiftende Aarstider skænke Mennesket vekslende Gaver, og som Udtryk for dens friske Skønhed tænkes H. som ungdommelige Væsener, næsten altid skønne, jomfruelige Piger i lette, flagrende Dragter; de bevæge sig i yndefuld Gang eller Dans, ofte med hinanden i Hænderne; deres Ansigts Lød er som Rosens; de selv og deres Klædedragt ere fulde af Blomsterduft, og alt, hvad der rører ved dem, gennemtrænges deraf, ligesom det Bæger, der fyldes med Vand fra den til dem viede Kilde, beholder samme liflige Duft. I de ældste Kunstfremstillinger, især Vaserne med sorte Figurer, have H. ikke særlige Attributter. Paa en i Museet i Berlin opbevaret Skaal, hvor 2 H. ses fordrive Harpyierne (s. d.) fra den blinde Fineus, holder kun den ene af dem en stor Blomst i den løftede højre Haand, og alene det, at Navnet er tilføjet, gør det muligt i disse Kvindeskikkelser at se H. Paa den amyklæiske Trone (se Amyklai) vare de ifølge Pausanias fremstillede i Lighed med Chariterne. I Forbindelse med Dionysos ses tre H. paa Francois-Vasen i Firenze. Medens de i disse ældre

Kunstfremstillinger væsentlig optræde som en Enhed, har Begyndelsen til en fastere og mere individualiseret Form givet sig Udtryk i de ældste af Vaserne med røde Figurer (f. Eks. Sosdas-Skaalen i Berlin-Museet). Tre H. repræsenterende de 3 oprindelige Aarstider, Foraar, Sommer og Vinter, ses endvidere paa et Alter, hvis Original gaar tilbage til sidste Halvdel af 4. Aarh. f. Chr., iførte lange, folderige Klædninger og med Blomsterknop, Gren med Løv og Vindrue med Klaser i Hænderne, stadig dog i nær Forbindelse med hverandre. Efter at Pythagoræerne havde indført Delingen af Aaret i 4 Aarstider, tænkte man sig, som nævnt, sædvanlig 4 H., og hver af disse blev Repræsentant for sin særlige Aarstid. Overensstemmende med denne i den senere Oldtid almindelige Forestilling ere H. fremstillede paa en Række bevarede Kunstværker, saaledes bl. a. paa det i Fig. afbildede Relief. Foraaret bærer Blomster, Sommeren en Krans og Aks, Efteraaret en Kurv Frugter og en Buk, Vinteren Vildt. Paa ikke faa bevarede Freskomalerier fra Pompeji ere H. fremstillede som lette, yndefulde og ungdommelige, svævende Kvindeskikkelser.

Idet H. hørte til de mere underordnede, guddommelige Væsener, havde de kun sjælden særlige Helligdomme. I Athen var deres Dyrkelse underordnet under Athena's. For H. og Pandrosos (s. d.) fejredes Horaia, ved hvilken Fest man bad om god Høst og særlig om at blive fri for en alt for brændende Hede. Ved Anthesteria-Festen dyrkedes H. sammen med Dionysos. I Olympia havde de et Alter nær det til Afrodite viede, medens de i Argos dyrkedes sammen med Hera og i Megalopolis med Demeter.

I den alexandrinske Tid betyder Ordet ὡρα Time eller Tid paa Dagen. Digteren Nonnos nævner derfor 12 H., som repræsentere Dagen og ere Kronos'es Døtre; han sætter dem i Forbindelse med Aarstidens H. og giver dem alle Bolig i Solens Palads. For Kunsten og Mytologien er denne Opfattelse dog i øvrigt uden væsentlig Betydning. I Rom kendes H. ikke (jfr. Flora og Vertumnus). *H. A. K.*

Hōrae canonĭcae (lat.: kanoniske Tider) kaldes i den katolske Kirke de Tider paa Dagen, der ere bestemte til Bøn, Salmesang og Skriftlæsning (se Breviar) for Præster og Munke, og som for Klostrenes Vedkommende forkyndes ved Klokkeringning. H. c. ere af oldkirkelig Oprindelse, de ere otte: *Matutina* (underforstaaet *hora*, Kl. 3), *Prima* (Kl. 6), *Tertia* (Kl. 9), *Sexta* (Kl. 12), *Nona* (Kl. 3), *Vesper* (Kl. 6), *Completorium* (Kl. 9), *Vigilia* (Kl. 12). *L. M.*

Horåk, Edvard (1839—92) og Adolph, der er født 15. Febr. 1850, bøhmiske Klaverspillere, grundlagde i Wien de hurtig opblomstrende og endnu bestaaende »H.'ske Musikskoler« (med Afdelinger i Byens forskellige Kredse) og have derbos i Forening udgivet en Klaverskole, Edv. H. desuden »Der Klavierunterricht in neue naturliche Bahnen gebracht« [1892]. *W. B.*

Horapollon, ægyptisk-græsk Personnavn, sammensat af det ægyptiske Hor, med den græske Form Horos, og dets græske Gengivelse Apollon, der ofte af Grækerne antoges for den til Horos (s. d.) nærmest svarende Gud. H. var Navnet paa en anset Grammatiker fra Alexandria, Forfatter af flere nu tabte Skrifter; han levede rimeligvis i 4. Aarh. En anden H., ligeledes Grammatiker, levede paa Kejser Zenon's Tid. Af en H., der sikkert er forskellig fra begge disse H., have vi et lille Skrift om Hieroglyfskriften, hvori flere Billeder ere forklarede. Skriftet skal efter Overskriften være oversat paa Græsk af en vis Filippos og maa, hvis Overskriften er paalidelig, altsaa oprindelig være forfattet paa Ægyptisk. Maaske har Filippos dog ikke oversat, men kun udvidet eller omarbejdet et af H. paa Græsk skrevet Værk. Forfatteren er ikke ukendt med Betydningen af Hieroglyfferne, men maa have levet i en sen Tid, da man ikke mere havde nogen klar Indsigt i den gamle ægyptiske Skrifts Væsen. En fortrinlig Udgave af H. med Kommentar og Indledning skyldes Ægyptologen C. Leemans [Amsterdam 1835]. *V.S.*

Horatĭer, nogle Trillingbrødre, som omtales i et romersk Sagn. Livius (I, 24 ff.) fortæller, at under en Krig mellem Rom og Alba longa under den romerske Konge Tullus Hostilius blev man enig om at ende Tvisten ved at lade de tre H. af den romerske Hær kæmpe alene med tre albanske Trillingbrødre, *Curiatierne*; han bemærker dog, at efter en Version af Sagnet vare H. Albanere, og Curiatierne Romere. Efter at først de to H. vare faldne, dræbte den tredje alle tre Curiatiere, og da han i triumferende Optog vendte tilbage til Rom, skal han ogsaa have dræbt sin Søster, der havde været forlovet med en af Curiatierne og derfor ikke kunde holde sine Taarer tilbage. Paa Livius'es Tid viste man endnu fem Grave for de faldne H. og Curiatier, og et gammelt Gravmonument, som endnu findes ved Albano, bærer ogsaa, men uden Berettigelse, Navn efter dem. *H. H. R.*

Horatĭus (Quintus H. Flaccus), romersk Lyriker og Satiriker, født 8. Decbr. 65 f. Chr., død 27. Novbr. 8 f. Chr. H.'s Fader var en velstaaende frigiven, der ejede en Gaard i Apulien ved Venusia; her fødtes H. Faderen gav ham en omhyggelig Opdragelse, langt over hans Stand; han lod ham undervise i Rom hos Datidens berømteste Lærer Orbilius og sendte ham derpaa til Athen for at studere Filosofi, som fornemme unge Romere plejede. I Athen traf H. Brutus, der fattede Interesse for ham og gjorde ham til Officer (Tribun) i sin Hær, skønt H. som Søn af en frigiven ikke var kvalificeret til en saadan Post. H. deltog i Slaget ved Filippoi (42), og efter Nederlaget vendte han tilbage til Rom. Hans Fader synes at være død i Mellemtiden, og ved Oktavian's Landuddelinger til Veteranerne blev hans Fædrenegaard konfiskeret. For at leve søgte H. en Plads som *scriba* (Bogholder) ved Finanshovedkassen og fik den. Samtidig begyndte han at digte og vakte tidlig Opmærksomhed; han kom i Forbindelse med de noget ældre Digtere Vergil og Varius, der forestillede ham for Mæcenas (38). Med denne sluttede H. Venskab, og Mæcenas forærede ham (ca. 34) en Gaard i Sabinerbjærgene, saa at H. kunde opgive Kontorforretningerne og alene leve for sin Poesi. Gennem Mæcenas kom H. ogsaa i Berøring med August, der tilbød ham en Plads som sin Privatsekretær; men H. afslog den og stillede sig i det hele noget kølig over for August. Den sidste Del af hans Liv gik hen uden ydre Begivenheder; han opholdt sig dels i Rom, dels (og helst) paa

sin Gaard, hvis beskedne Herligheder han atter og atter beskriver. Hans Anseelse steg stadig; ved Rom's Hundredaarsfest (17 f. Chr.) overdrog August ham at affatte Festdigtet *(carmen saeculare)*. Aar 8 døde Mæcenas; H. fulgte ham, som han mange Aar forud havde ønsket, kort efter i Graven.

H.'s Digte ere udgivne i følgende Orden: 1. Bog af Satirerne ca. 35, 2. Bog og Epoderne 30; de tre første Bøger af Oderne 23; 1. Bog af Brevene 20; *carmen saeculare* 17; 4. Bog af Oderne 13; 2. Bog af Brevene omtrent ved samme Tid.

I Satirerne og Brevene har H. genoptaget en national romersk Digtart, der paa hans Tid var næsten uddød. Dens første og største Repræsentant var Lucilius (180—103). Han tilhørte Scipionernes Kreds og var selv romersk Ridder; i Tillid til denne Stilling udtalte han sig frit og skarpt om alt og alle, ikke mindst om Politik. Baade H.'s beskednere Stilling og det ny Monarkis Utaalsomhed over for politisk Diskussion udelukkede en saadan Frihed for H.'s Vedkommende. Indholdet af hans Satire er moraliserende; han raillerer over sin Samtids Fejl, ofte med personlige Hentydninger, men ikke let med Angreb paa nogen fremragende Mand. Undertiden er der slet ingen Satire, men kun humoristisk Beretning om personlige Oplevelser. Brevenes første Bog er for en Del virkelige Breve paa Vers; ikke faa indeholde moralske Betragtninger uden synderlig polemisk Braad. Allerede i Satirerne havde H. lejlighedsvis gjort Rede for sit Forhold til Lucilius; han anerkender hans Overlegenhed som Personlighed, men hævder for sig den korrektere Form. Lignende litterære Spørgsmaal behandler han udførligere i 2. Bog af Brevene; han hæver sin Tids Poesi paa den gamles Bekostning, som han fremfor alt bebrejder Mangel paa Respekt for Formen. I 2. Bogs 3. Brev, den berømte *ars poetica* (»Digtekunsten«), giver han i Causeriets Form en Slags Poetik i Brudstykker, med særligt Hensyn til Dramaet. Her som overalt henviser han med Styrke til den klassiske græske Litteratur som det ene gyldige Forbillede. H.'s litterære Kritik vidner om sund Sans og megen Interesse for det formelle; for de særlig romerske Fortrin, der ganske vist ikke gik i formel Retning, mangler han Forstaaelse, og hans Kritik kan have bidraget sit til at dræbe den romerske Poesis Selvstændighed.

Den Teori, H. forkynder i Satirerne og Brevene, har han ført ud i Livet i Epoderne og Oderne. Epoderne ere polemiske Digte i lyrisk Form, til Dels af politisk Indhold. Af saadanne havde Republikkens Slutning frembragt en Mængde, væsentlig i Efterligning af senere (alexandrinsk) i græsk Poesi. H. derimod gik tilbage til det klassiske Forbillede, Archilochos (700 f. Chr.). Paa samme Maade ere hans Oder en Omplantning af den lesbiske Lyrik (Alkaios og Sapfo, 600 f. Chr.) paa romersk Grund. Dette var noget nyt, og Efterlignere har H. heller ikke fundet; han er og bliver den romerske Lyriker. Nogen lyrisk Begavelse i strengere Forstand er han ikke, han mangler det spontane. Hans bedste Stykker ere vistnok alle Oversættelser; dog er det vanskeligt at dømme derom, da vi mangle hans Forbilleder. Hvor han utvivlsomt er original, bliver han let anstrengt og tør. Formen er altid omhyggelig gennemarbejdet og i Reglen gennemsigtig; for visse jævnere Stemninger finder han et nydeligt Udtryk.

H.'s Personlighed findes langt fyldigere i Satirerne og Brevene end i Oderne; der er næppe nogen Romer med Undtagelse af Cicero, vi kende saa godt. H. var hverken nogen stor eller dyb Aand, men han var en gennemdannet Personlighed og en Karakter. Han kan være tør og konventionel, men han er yderst sjælden smagløs eller plump. Han besad megen Smidighed i Omgang med Mennesker, men bag Bøjeligheden laa en urokkelig Selvhævdelse. Det Æresminde, han har sat sin Fader (Sat. I, 6), og det store Opgør med Mæcenas, hvori han erklærer hellere at ville give Afkald paa alle ydre Goder end paa sin Frihed (Epist. I, 7), vidne om den Alvor og Adel, der laa paa Bunden af hans Væsen, og som man næppe skulde ane efter Overfladen. Thi af Temperament var H. et Stemningsmenneske, opfarende og hurtig god igen; fuld af Løjer og pudsige Indfald, naar han var i godt Humør, men ogsaa til Tider gnaven og malkontent; med ikke ringe Ansats til en vis hyggelig Epikureisme (han kalder sig engang, lille og trivelig, som han var, »en Gris af Epikur's Flok«), men ved Siden deraf med en stedse vaagen Kritik over sine egne Svagheder; og inderst inde med en sikker Bevidsthed om sit eget Værd. For dette Spil af Modsætninger finder H. i Satirerne og især i Brevene et levende Udtryk, der gør denne Del af hans Produktion evig ung.

H. blev allerede i Oldtiden læst i Skolerne og tidlig kommenteret. Vi har ca. 250 Haandskrifter af hans Værker, men intet af høj Ælde (de ældste 9. Aarh.). Det bedste Haandskrift er desværre gaaet tabt og kendes kun af en belgisk lærds (Cruquius'es) ufuldstændige Meddelelser; Cruquius har ogsaa bevaret en vigtig Kommentar [udg. Antwerpen 1578]. Andre antikke Kommentarer ere Porfyrios [udg. af W. Meyer, Leipzig 1874] og Acrons [senere]. Udgavernes Tal er legio; se Teuffel-Schwabe, Geschichte d. rom. Litt. § 240, 8. Her kunne nævnes: Lambinus [2 Bd., Leyden 1561], Bentley [Cambridge 1711; epokegørende i kritisk Henseende], Keller og Holder [2 Bd., Leipzig 1864—70, første Udg. med fuldstændigt kritisk Apparat], Haupt og Vahlen [Leipzig 1881, Tekstudgave], Kiessling [3 Bd., Berlin 1884—88, nyeste videnskabelige Kommentar]. Udgave med dansk Kommentar ved Lembcke [Oder og Breve 1855 og oftere; Udg. af Satirer og Breve 1858]. Oversat paa Dansk af Baden [2 Bd., 1792, 1793], af L. O. Kjær [1863]; enkelte Digte f. Eks. af Baggesen og Storm. Udvalg af Oder med norsk Oversættelse af B. Dahl og P. Holmsen [Chra. 1887, 1891]; Breve overs. paa Norsk af Fr. Gjertsen og C. Muller [Chra. 1878]. Tysk Oversættelse af Wieland [Satirer og Breve, Leipzig 1786], af Geibel [Udvalg af Oder i »Klassisches Liederbuch«, 5. Opl., Berlin 1885], fuldstændig af Strodtmann [2. Opl., Leipzig 1860]. (Litt.: Teuffel, »Charakteristik des H.« [Tübingen 1843]; Lucian Müller, »H., eine litterarhist. Biographie« [Leipzig 1880]; Boissier, *Horace et Virgile* [Paris 1886]). *A. B. D.*

Horatius, Navn paa en gammel romersk patricisk Slægt, som især i Republikkens ældste Tid spillede en Rolle og synes forholdsvis tidlig at være uddød. Af dens Medlemmer mærkes særlig:

1) Marcus H. Pulvillus, Konsul 509 f. Chr.,

i Republikkens første Aar, efter nogle Beretninger ogsaa 507. Som Konsul indviede han Jupitertempelet paa Capitolium, som Kong Tarquinius havde bygget, ved hvilken Lejlighed det fortælles, at hans Fjender, som misundte ham denne Ære, søgte at forpurre Indvielsen ved midt under Højtideligheden at bringe ham Budskab om hans Søns Død, hvorved han dog ikke lod sig forstyrre.

2) Publius H. Cocles, som berettes at være Broder til den foregaaende, udmærkede sig efter den romerske Tradition ved, da Rom 508 blev angreben af Etruskerkongen Porsenna, alene at forsvare Broen over Tiberen, indtil Romerne havde faaet den afkastet bag ved ham; saa reddede han sig ved Svømning. Til Løn for sin Bedrift hædredes han med en Bronzestatue paa Torvet, og ved at der overlodes ham saa megen Jord, som han paa een Dag kunde pløje om, foruden at ogsaa private rigelig betænkte ham med Gaver.

3) Gajus H. Pulvillus, Søn af førstnævnte **H.**, udmærkede sig som Konsul 477 og 457 i Kampe mod Volskerne og Æquerne.

4) Dennes Søn, Marcus H. Barbatus, skal sammen med en Lucius Valerius have mæglet i den heftige Partistrid i Rom, der udbrød i Anledning af Decemvirernes (s. d.) Vilkaarligheder 449. Efter Decemviratets Ophævelse valgtes de begge til Konsuler og gennemførte som saadanne de horatisk-valeriske Love, hvorved det bestemtes, at Plebiscitter (Tribuscomitiernes Beslutninger) skulde have Lovkraft, og at det aldrig mere skulde tillades at vælge Embedsmænd, fra hvis Domstol der ikke skulde kunne appelleres til Folket, saaledes som det havde været Tilfældet med Decemvirerne. *H. H. R.*

Horäts d. s. s. Horatius.

Horbury [hå'əbəri], By i Nordengland, Yorkshire, 5 Km. S. V. f. Wakefield, har Garnspinderi, Militærklædefabrikation, Jærnværker, et Værksted for Bygning af Jærnbanevogne og (1891) 5,670 Indb. *C. A.*

Hord (isl. *Hörðr*), Ivar Vidfadme's Fosterfader, i hvis Skikkelse Odin paa Ivar's Tog til Garderige (Rusland) varsler ham Døden og Tabet af hans vidtstrakte Riger. *A. M. D.*

Hordaland (Hørdaland) var i Oldtiden Benævnelsen for den midterste Del af det vestenfjældske Norge; Folket der kaldtes Hørder. H. deltes i Nordrhørdaland og Sunnhørdaland, hvilke Navne endnu ere bibeholdte i Nordhordland og Søndhordland's Fogderier. Sammen med Vors og Hardanger dannede det Hørda Fylke, som mod Nord stødte til Sygnafylke, mod Syd til Ryggjafylke samt mod Øst til Haddingjadalr, Naumadalr, Telamørk. Fylkets 4 Dele gik senere over til ligebenævnte Sysler, af hvilke Nord- og Sydhørdaland dannede Kystdistrikterne og vare den fornemste Del, hvis Beboere betragtedes som de egentlige Hørder. Vors og Hardanger faldt sammen med de nuværende Distrikter af samme Navn, og Fylket i sin Helhed paa det allernærmeste med det nuværende Søndre Bergenhus Amt. *J. F. W. H.*

Horde, et asiatisk Ord, der betegner Skare og forhen navnlig brugtes om de forskellige omstrejfende Flokke af Tatarer, f. Eks. »den gyldne H.« (s. d.). *M.M.*

Horde er en af Fletværk (s. d.) dannet Flage, som anvendes i Befæstningskunsten til Beklædning af stejle, ikke for høje Jordskraaninger, i Særdeleshed den indre Brystværnsskraaning. H.'s Længde overstiger — af Hensyn til let Haandtering ved Anbringelsen — sjælden 2,5 M., dens Højde retter sig efter Højden af den Skraaning, som skal beklædes. H. dannes ved, at man nedrammer tilspidsede Staver, ca. 0,3 M. længere end H.'s Højde, i Jorden med ca. 0,3 M.'s indbyrdes Afstand og fletter med bøjelige Grene mellem disse Staver. Den færdige H. anbringes ved Foden af den Skraaning, som skal beklædes, de tilspidsede Staver slaas ned i Jorden, og H. fastholdes til Jordlegemet ved Hagepæle af Træ eller forankres med Jærntraad eller Vidjer til nedrammede Pæle. *A. G. N.*

Hordeölum se Bygkorn, S. 925.

Hordëum se Byg.

Horeb se Sinai.

Horebarn. Et Barn, der er avlet i et Samleje, som indeholder en Krænkelse af den ægteskabelige Troskabspligt, benævnes H. i Forhold til den af Forældrene, der har gjort sig skyldig i Ægteskabsbrud. Ere begge Parterne gifte, er Barnet altsaa H. i Forhold til begge; er kun den ene Part gift, er det H. i Forhold til denne, Slegfredbarn i Forhold til den anden. Dansk Ret stiller i visse Retninger H. ugunstigere end andre uægte Børn. Saaledes har H. end ikke Arveret efter Moder og mødrende Frænder; det kan næppe legitimeres ved Kuldlysning eller ved Bevilling; og naar en Barnefader (s. d.) ved sin Død efterlader sig Enke eller ægte Børn, kan der ikke af hans Bo fordres afsat noget Beløb som Underholdsbidrag til hans under sidste Ægteskab avlede H. *E. T.*

Horebitter kaldte et Parti af Hussitterne sig efter et Bjærg, hvor de holdt Møder, og som de kaldte for Horeb (Sinai). *L. M.*

Horebout, Gerard, flamsk Miniaturmaler, bosat i Gent i Beg. af 16. Aarh., død i London 1540, nævnes som en af de Kunstnere, der have udført de beundringsværdige Miniaturbilleder i Pragtværket *Breviarium Grimani*, som findes i Markus-Kirkens Bibliotek i Venezia. Han har malet et Portræt af den danske Konge Christian II. *K. M—n.*

Horer d. s. s. Horae.

Horeunge, i Bogtrykkerier Betegnelse for en Linie, der danner Afslutning paa et Afsnit, naar den er anbragt som første Linie paa en Side. *K. M.*

Horfield [hå'əfild], By i det sydvestlige England, Gloucestershire, 3 Km. N. f. Bristol, med (1891) 7,550 Indb., Mineralkilder. *C. A.*

Horg, Herred, Guldalens Fogderi, Søndre Throndhjem's Amt, (1891) 2,171 Indb., ligger N. f. Støren paa begge Sider af Gula Elv, som deler det i to omtrent lige store Dele. Den vestlige er en forholdsvis smal Fjældstrækning, der ved Elven Skjolda, der henimod Vestgrænsen løber fra Syd mod Nord og senere med en Bøjning mod Vest over mod Orkla, Gaua og Sandaaen, som begge med Fald mod Nordøst forenede munde i Gula, deles i mindre Dele. V. f. Skjolda's Dalføre, kun bebygget med en enkelt Gaard og nogle Sætere, hæver Fjældet sig jævnt til Grænsen, hvor Sollihammeren er højeste Punkt. Skjolda optager i sin nedre Del inden for H. en Bielv Lysinga,

hvis Dalføre ved et dybt Skar staar i Forbindelse med Kolobækkens Dal, der munder ud i Sandaaens Dal; N. f. disse Dalfører ligger Sundsætkjølen; den har mange til Dels ved Bække, Smaavand og Myre adskilte Toppe, som strække sig langs Grænsen lige mod Herredets Nordspids; de højeste ere i den sydlige Del Høgaasen, Hareklætten, 488 M., og Grøtaasen, 533 M., længere mod Nord Valdermaasen, 400 M.; Øst for mod Sandaaen hæver sig Grimsaasen med Vedløset, 561 M., og Højberget, 531 M., som højeste Toppe. Endnu længere Øst over mod Gaua naar Fjældet op i 550 M. med Sandholtkjølen, 554 M., højest. Mellem Gaua og Gula falder Fjældet af mod Nord, hvor det ender i et bakkeformet og veldyrket Terrain. Herredets paa Østsiden af Gula liggende Del er en sammenhængende Fjældmasse, som ved Sama eller Lundasokna Elv er spaltet i to Partier; Elven kommer fra det store Samsjø og rinder ret Vest gennem Lunddalen ud i Gula. Saavel Nord for som Syd for har Fjældet omtrent samme Højde, aftagende fra Øst mod Vest; længst mod Øst paa Grænsen ligger Rensfjæld, 983 M., paa Nordsiden St. Olafsknip, 616 M., Talbergaas, 437 M., og Drygen, 325 M., som styrter sig brat ned i Guldalen; paa Sydsiden Høgskarven, 581 M., Bjørnedalsknippen, 555 M., og Halstøndehoug, 628 M. Paa begge Sider løbe en Mængde Bække ned i Sama fra de mange Smaavand og især paa Nordsiden store Myrstrækninger. Guldalen er Hoveddalen; den veksler mellem dyrkede Bakker og Fjæld, er i den nordlige Del bred og aaben, men smalner af mod Syd, hvor Fjældet gaar lige ud i Elven. Gula er i den øvre Del til Dels stærkt strømmende, indtil den omtrent midt i H. knibes sammen og danner det under Navn af Gulfossenbekendte lange Stryg; nedenfor flyder den rolig, men skifter ofte Leje. Bebyggelsen er indskrænket til Guldalen, den nedre Del af Lunddalen og Skjolda's Dalføre omkring Lysinga's Tilløb; i de øvrige Dale ligge kun Sætere. De fleste Gaarde ere stærkt udstykkede og danne en Mængde Brug; de vigtigste ere Løren, Lunde, Lundemo, Lynggaardene, Krokstadgaardene, Tømme; paa Foss og Grinni stode tidligere Kirker, som bleve revne ned 1670, da H. Kirke blev bygget. H. er Annekssogn til Støren Præstegæld. Industrien er væsentlig repræsenteret ved de store Anlæg ved Lundemo; her findes samlet: Sagbrug, Mølle, Teglværk, Tørvfabrik og et større Mejeri; for øvrigt findes i H. 7 andre Sagbrug og et Sandstensbrud ved Hovin. Skov haves til Husbehov; den er frodig, især omkring Samsjøen; Græsgangene ere gode. Den smalsporede Throndhjems-Bane gaar gennem H., først langs Gula's venstre Bred indtil Gulfossen, hvor Bro over Elven, hvis højre Bred derpaa følges; Stationer ved Hovin og Lundemo. Hovedvej til Throndhjem følger Dalen langs Jærnbanen; de øvrige Veje ere for det meste kun Gaardveje; af Betydning er kun Vejen fra Hovin Station over i Hølandets Herred. Herredets Areal er 290 □Km., hvoraf 7,8 □ Km. Indsøer. (Litt.: A. Helland, »Norges Land og Folk. Søndre Throndhjem's Amt« [Chra. 1898]). *J.F. W.H.*

Horgen, Flække i schweizisk Kanton Ziirich, 15 Km. S. f. Ziirich ved venstre Bred af Zürich-Sø og ved Jærnbanelinien Zürich—Linththal, har (1888) 5,500 Indb. H., der er omgiven af Enge, Vin- og Frugtbjærge, har betydelig Silkevæveri samt Møbel- og Asfaltfabrikation. 2 Km. mod Syd paa en Bjærgskraaning ligger det søgte Kursted Bocken. *Joh. F.*

Horik, Navn paa to danske Konger i 9. Aarh.; se Haarik. *A. M. D.*

Horisont (græ., af ὁρίζω, begrænser), den begrænsende Cirkel, benævnes den Cirkel, hvori det ser ud for en Iagttager, der befinder sig ude paa aabent Hav, at den halvkugleformede Himmel og Jordoverfladen træffe hinanden — den synlige (naturlige) H. ell. Kimmingen. Iagttageren staar i denne Cirkels Centrum. I Astronomien forstaar man ved H. den Cirkel, hvorefter et paa Vertikallinien lodret Plan gennem Himmelkuglens Centrum skærer denne. Lægges Planet gennem Iagttagelsespunktet ved Jordens Overflade har man den apparente H.; gaar det gennem Jordens Centrum, har man den sande H. For Fikstjernerne falde den apparente og sande H. sammen paa Grund af deres store Afstande; for Himmellegemer, der ere Jorden nærmere, er dette ikke mere Tilfældet, og en saadan Klode kan allerede være over den sande H. og samtidig betydelig under den apparente. Den Vinkel, et Himmellegeme maa staa over den sande H. for at ses lige i den apparente IL, kaldes dets Horisontalparallakse (se Parallakse); for Maanen er den 57'. H. skærer Meridianen i Nord- og Sydpunktet, Ækvator i Øst- og Vestpunktet. For at maale en Stjernes Afstand fra H., o: dens Højde, bruges ofte ved Refleksionsinstrumenter, f. Eks. Spejlsekstant, til Lands en kunstig H., som bestaar af et horisontalt Planspejl. Lettest tilvejebringes dette ved Hjælp af en Vædske, f. Eks. Kvægsølv, hvis Overflade, naar den er i Ro, paa Grund af Tyngden altid stiller sig horisontalt. Til Søs maales Højden paa den synlige H. — Grænsen mellem Himmel og Hav —; men da denne ligger under den astronomiske H., maa den maalte Højde formindskes med den Vinkel, Sigtelinien til den synlige H. danner med Sigtelinien til den astronomiske — Depressionen ell. Kimmingdalingen (K). Denne afhænger af Øjets Højde over Jorden og Jordens Radius; paa Grund af Refraktionen vil imidlertid Kimmingdalingens sande Værdi være mindre end dens teoretiske, i Middel omtrent $^1/_{10}$ af den af den teoretiske Formel $\cos K = \frac{R}{R+h}$, udledede Værdi, hvor h er Øjets Højde og R Jordens Radius. Angives H. i Meter, kan K sættes $= 1{,}18' \sqrt{h}$, men da Refraktionen varierer baade med Dags- og Aarstiden, vil den af dette Udtryk beregnede Værdi for Kimmingdalingen kunne afvige i større eller mindre Grad fra den sande; for en Højde ikke over 10 M. vil dog Usikkerheden sjælden overstige 0,4'. Kimmingens Afstand, udtrykt i Sømile (1 Sømil = 1,852 M.), kan beregnes efter Formelen $= 2{,}05 \sqrt{h}$, hvor h er udtrykt i Meter. I dette Udtryk er der taget Hensyn til Refraktionen, men ikke til Jordens Afvigelse fra Kugleformen, der først ved meget betydelige Højder vil have mærkbar Indflydelse. Udtrykket for Kimmingens Afstand kan benyttes til at beregne, hvor langt man er fra en Fjældtop eller et Fyr, som

man netop ser i Kimmingen, og som har en Højde over Jorden = *h'*, medens man selv staar i en Højde = *h*. Den søgte Afstand, udtrykt i Sømile, er $= 2{,}_{05}\,(\sqrt{h'} + \sqrt{h})$. I Søkalendere og nautiske Haandbøger er der Tabeller for Kimmingdalingens Størrelse efter Øjets Højde. *F. Fr. S.*

Horisontal (vandret) er Retningen af et Plan, der i et Punkt er lagt lodret paa Tyngderetningen i vedkommende Punkt. *H. C.*

Horisontälb oremaskine, Cylinderboremaskine med vandret liggende Borstang. *F. W.*

Horisontälpendul, et Pendul, som drejer sig om en Akse, der er meget nær lodret, modsat det almindelige Pendul, der drejer sig om en vandret Akse. Var Aksen fuldkommen lodret, vilde H.'s Tyngdepunkt være bundet til at bevæge sig i et vandret Plan, og Pendulet vilde være i Hvile i enhver af sine Stillinger, naar da ikke andre Kræfter end Tyngden virkede paa det. Lader man Aksen hælde lidt, vil Tyngdepunktets Bevægelsesplan ogsaa komme til at hælde, og Pendulet søger over til den Side af Planet, der ligger lavest. Bevægelser af Aksen, der ligge i den lodrette Plan gennem Aksen, ville ikke ændre Pendulets Beliggenhed, men faar Aksen en lille Hældning til højre eller venstre Side af dette Plan, vil Pendulet dreje sig for at opsøge den Stilling, der nu er lavest. Er Opstillingen meget fin, Aksen altsaa fra først af meget nær lodret, kan et H. gøre kendelige Udslag for en Forandring i Aksens Retning, der kun beløber sig til en Brøkdel af et Buesekund. Et PI. i Forbindelse med en Indretning til ad fotografisk Vej at optegne dets Bevægelser kan derfor bruges til Paavisning af meget smaa Forandringer i Lodliniens Retning eller Bevægelser i Jordskorpen fremkaldte ved fjerne Jordskælv, ved Tidevande eller andre Aarsager. *K. S. K.*

Horisontalplan kaldes et Plan, der er lodret paa Vertikallinien.

Horisontälprojektion, en Figurs Projektion eller Billede paa en horisontal (vandret) Plan, idet Sestraalerne ere lodrette (se Deskriptivgeometri). *Chr, C.*

Horisontältryk kaldes det vandrette Sidetryk, som en Hvælving eller Jærnbue udøver paa Pillerne. Størrelsen af H. kan i Alm. ikke bestemmes ved de statiske Ligevægtsbetingelser alene, men medens man nu er klar over, at man i saa Fald maa tage de almindelige Elasticitetsligninger til Hjælp, har man tidligere hjulpet sig med forskellige Postulater, f. Eks. om »det mindste H.« o. 1. *A. O—d.*

Horisontalvinkel er en Vinkel, hvis Ben begge ligge i samme vandrette Plan. *H. C.*

HoritZ, By i Böhmen, 22 Km. N. V. f. Koniggrätz ved Bistritz, en Biflod til Elben, ligger ved Udløbere fra Riesengebirge, ved Jærnbanelinien Königgrätz—Wostromer og har (1890) 6,900 tschekkiske Indb., Væveri. N. f. H. findes betydelige Sandstensbrud. 1423 sejrede her Hussitterføreren Ziska over den bøhmiske Adel. *Joh. F.*

Hork se Aborrefamilien.

Horkios (græ.), Tilnavn til Zeus som Værner om Edens Hellighed. Det samme Tilnavn tillægges stundom ogsaa andre Guder. *H. A. K.*

Hormayr, Josef, Friherre af, østerrigsk Historieskriver, *født* 20. Jan. 1782 i Innsbruck, død 5. Novbr. 1848. Han studerede Jura, ansattes i det østerrigske Udenrigsministerium og fik i en meget ung Alder overdraget Ledelsen af Geheimearkivet, i hvilken Stilling han udgav talrige mod Napoleon rettede Flyveskrifter. I sin Ungdom havde han været Officer i det tyrolske Landeværn og organiserede 1809 Tyrolernes Rejsning mod Napoleon; da han senere uden Regeringens Samtykke søgte at rejse Folket paa ny, arresteredes han en kort Tid. 1816 udnævntes han til kejserlig Rigs- og Hushistoriograf, men gik (1828) over i den bayerske Statstjeneste og døde som Direktør for Rigsarkivet i Munchen. Blandt hans mangfoldige Skrifter kunne nævnes: »Geschichte d. gefürsteten Grafschaft Tirol« [Tübingen 1806—08], en Samling Biografier: »Oesterreichische Plutarch« [20 Bd., Wien 1807—14], »Allgem. Geschichte der neuesten Zeit vom Tode Friedrichs des Groszen bis *zum* zweiten Pariser Friede« [3 Bd., Wien 1817—19], »Wien, seine Geschichte und Denkwürdigkeiten« [9 Bd., Wien 1823—25], »Lebensbilder aus dem Befreiungskriege« [3 Bd., Jena 1841—44], »Das Land Tirol und der Tirolerkrieg von 1809« [2 Bd., Leipzig 1845]. *M. M.*

Hormidïum se Alger, S. 514.

Hormisdas, græsk Gengivelse af et hyppigt persisk Personnavn, der bl. a. bares af 4 Konger af Sassanidernes Kongehus; den persiske Form af Navnet *Aukrmazd* læses paa disse Kongers Mønter: H. I (272—73), Søn af Sapor I, Beskytter af Manikæerne, som hans Fader havde forfulgt; H. II (302—09) ægtede en Datter af Kongen af Kabul, der hørte til de saakaldte Indo-Skyther eller Kushan; H. III (457—59), Søn af Jezdegerd II, styrtedes af sin Broder Firuz ell. Peroz ved Hjælp af Heftalitterne (s. d.); H. IV (578—90), Søn af Kosroes I Anushirvan og en tyrkisk Prinsesse, trængtes trods sit nære Slægtskab med Tyrkerne af disses Herskere paa Persien's Nordgrænse; heller ikke mod de græske Kejsere formaaede han at forsvare Riget, Da han tillige var grusom, udbrød der et Oprør, ledet af Adelen. Han blev fangen, blindet og til sidst dræbt, men hans Søn blev dog hans Efterfølger. *V. S.*

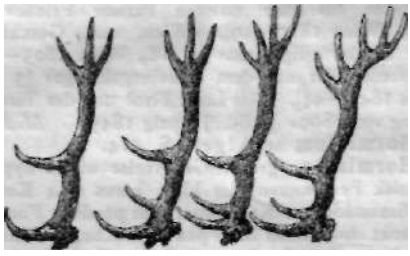
Hormisdas, Pave fra 514—23, fik 519 Skismet mellem Rom og Konstantinopel bilagt, idet Patriarken i Konstantinopel underskrev en af ham udkastet Formel. Han var ret tolerant og udtalte, at der ogsaa kunde findes gode Ting i hæretiske Skrifter. Under hans Papat begynder rimeligvis Affattelsen af *Lider pontificalis*, en romersk Pavehistorie, der først afsluttedes i 9. Aarh. *L. M.*

Hormuz se Ormus.

Hormuzan ell. Harmosan, persisk Satrap og Statholder i Susiana under den sidste Sassanide, Jezdegerd III. H. forsvarede 640 Schuschter med stor Tapperhed mod de indtrængende Arabere, men fangedes til sidst af dem og sendtes til Medina, hvor Kalifen Omar dømte ham til Døden. Han reddede dog Livet ved sin Aandsnærværelse (behandlet af Piaten i Digtet »Harmosan«), gik over til Islam, men dræbtes allerede 644 af Omar's Søn Abdallah, der mente, at H. havde været Ophavsmand til hans Faders, Kalifen Omar's, Mord. *V. S.*

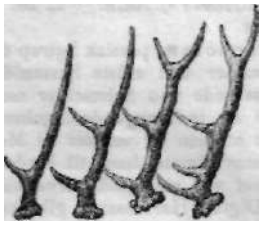
Horn eller Takker kaldes de Udvækster, der findes paa Hovedet af forskellige Hovdyr — og derefter overført paa Udvækster hos adskillige lavere Dyr. Hos Næshornene sidder et saadant paa Næse-

benene eller, hvis der er to, da det andet bagved paa Pandebenene. H. er her en ren Huddannelse, der bestaar af en solid, hornagtig, trævlet Masse, dannet paa en Gruppe lange Papiller af Læderhud, hvis Celler udadtil forhorne o: dø bort, medens deres Indhold bliver fast Hornstof. Cellerne fra samme Papil danne tilsammen en Fiber som et tykt Haar, og det hele er kittet sammen af Hornceller dannede i Papillernes Mellemrum, saa at det ligner en Masse sammensmeltede Haar, hvilket navnlig ses tydelig ved H.'s Basis, idet de blødere mellemliggende Partier let destrueres; men at det ikke er Haar, ses af, at Fibrene ikke som disse dannes i Indkrængninger, Follikler, i Huden. — Det er dog navnlig blandt de ægte Drøvtyggere (*Pecora*), vi træffe slige Udvækster, og de ere her af to tilsyneladende vidt forskellige Typer: enten H. —

Kronhjort-Takker.

hos de skedehornede — eller Takker — hos Hjortene — medens de hos Girafferne ere af en Bygning, der har noget tilfælles med begge Typer, der ved nøjere Betragtning vise sig at være Modifikationer af det samme — en Pandebensudvækst med sin omgivende Hud, hvilken sidste hos de skedehornede bliver meget tyk, hornagtig, medens den hos Hjortene falder bort, saa at det bliver Bentappen, man her ser. — Hos den nyfødte Hjort ere de Steder, hvor Takkerne skulle bryde frem, mærkede med Haarhvirvler. Paa det et Aar gamle Dyr træder Bentappenes nederste Del, Rosenstokken frem som en Del af selve Pandebenet. De vedblive altid at være dækkede af Hud; snart ere de lange, f. Eks. 8 Cm. hos Muntjak-Hjorten, snart, som hos Rensdyret, er Længden omtr. =o. Det første Anlæg til selve Takken træder frem som en blød Bruskknude, et selvstændigt Knoglean-

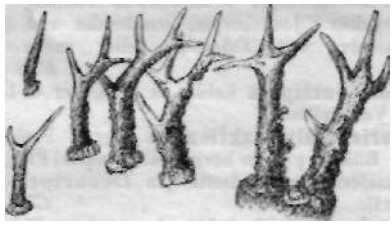

Kronhjort-Takker.

læg paa Rosenstokkens Spids, og vokser nu hurtig frem ; store Takker udvikle sig endog i Løbet af kun 4—5 Maaneder. De ere i denne Tid omgivne af Bark o: haaret Hud med Hudkirtler og Masser af Blodkar, der grene sig baade paa Overfladen og ind i Benet, hvor de staa i Forbindelse med Kar, der gaa paa langs op gennem Rosenstokken. Aftryk af disse Kar ere de mange Furer og Render paa Takkens Overflade, der dannes under Forbeningen, der skrider frem nedenfra og gør den bløde, bøjelige Tap haard og fast. Mellem Rosenstok og Tak findes en takket Søm, der dog først bliver tydelig paa Gennemsnit af den fuldt indtørrede Tak som en fintakket Linie. Endnu før dette Tidspunkt er Huden fejet af, idet den Kløe, der fremkommer i de indtørrende Blodkar paa Overfladen, faar Dyret til at gnide Opsatserne mod Træer o. l., indtil Huden falder af. Allernederst paa Takken sidder et udvidet Parti, »Rosenkransen«, ogsaa kaldet »Rosen« eller »Kransen«, særlig rigt paa Knuder, »Perler« og Huller efter Blodkar, navnlig vel udviklet hos ældre Dyr, kun antydet hos unge. Takken er dog stadig en levende Del af Dyret, idet de dybtliggende Blodkar fra Rosenstokken først forsvinde, naar den hele Tak kastes af. Bensubslansen i Rosenstokkens øvre Ende opløses da, saa at der danner sig et Spalterum, og Takken falder af, idet Rosenstokken saaledes hver Gang bliver en Ubetydelighed kortere. Over Enden af den danner der sig et Saar, der lukkes ved, at blodrige Hudpartier fra alle Sider vælde hen derover, og inden 3 Uger er Takdannelsen godt i Gang paa ny, og Dyrene, der ved Takkens Fældning føle sig svage og skjule sig, faa atter deres gamle Kraft og Mod, der kulminerer i Parringstiden, naar de med friske Takker gaa løs paa hverandre i

l'arykopsats.

Raadyr-Takker.

deres vilde Kampe om Hunnerne. — Disse ny Takker eller Gevir (tysk) ere som Regel bedre udviklede end det fældede Sæt. Hos Kronhjorten begyndes der saaledes med et Par enkelte Spidser, der fældes, naar Dyret er $1^1/_2$ Aar, og derefter faar hver Tak en ny »Ende« til for hvert Aar, der gaar. I de første Aar er der dog jævnlig nogen Uregelmæssighed ; den 2 Aars Hjort kan saaledes optræde baade som Fireender, Seksender og med en enkelt, meget svær og lang Spids. Reglen er den samme hos Raadyret, men Afvigelser ikke helt sjældne, og i Danmark faa de sjælden mere end 6 Ender. Hos Otteendere danne de 3 yderste Grene og Stammen undertiden et Kors (Korstak). Hos ældre, senile Dyr aftage Takkerne hyppigst i Mægtighed. Kastrerede Raabukke eller kønslig abnormt udviklede Dyr af begge Køn træffes med den saakaldte Parykopsats, der ikke fejes eller fældes og dannes af to lodne, klumpede, uregelmæssige, porøse Benknuder, der blive ved at vokse. Se i øvrigt Hjorte.

Blandt de skedehornede er det i hvert Fald hos unge Lam iagttaget, at der paa det Sted, hvor H. skal opstaa, danner sig en Brusk mellem Pandeben og Benhinde, og i den opstaar en egen Knogle, et *os cornu*. Endvidere hæver den underliggende Del af Pandebenet sig op som en Bule, der selv i det ydre er adskilt fra *os cornu* ved en Indsnøring. Senere smelte disse Dannelser sammen — i alt en fuld Parallel med Hjortenes Tak plus Rosenstok. *Os cornu* danner Aksen i H., Stejlen, der som Takken bærer Mærker af Blodkar og nedadtil begrænses af et, dog svagt, cirkulært Fremspring, svarende til Rosenkransen, lige over den glattere og stærkere Sokkel. Hele denne Benakse er gennemsat af Hulrum, der staa i Forbindelse med Pandehulerne, og hvis Vægge ere svampede med Marvhuler af forskellig Størrelse, dog i det hele størst og mest blodrige hos unge Dyr, hvor det hele er noget bøjeligt. Senere er det vel fast, men vokser dog længe i Spidsen. Over Stejlen sidder der først et nerve- og blodrigt Læderhudslag, der ved Stejlens Grund er sammensmeltet med Benhinden, Periosten. Hornskeden derudenom, »H.« i daglig Tale, er Overhudslaget, der ved Stejlens Grund gaar over i den almindelige haarede Overhud. Den nederste Rand dannes af et enkelt Lag let affaldende Hornceller, og H. vokser i Længde stadig frem forneden, i Tykkelse ved, at de ydre Læderhudslag forhorne. Den øverste Del af H. er en massiv Kegle, der bestaar af marv- og luftholdige Hornrør, der enten som hos Okserne ligge umiddelbart op ad hverandre eller ere forbundne ved et løsere Mellemhorn, saa at det hele kommer til at minde stærkt om H.'s Bygning hos Næshornene. — Den stærke Periodicitet, der giver sig til Kende i Takkernes aarlige Affalden hos Hjortene, have vi endnu et Spor af her, idet Væksten langtfra er jævn, saa at der snart danner sig tyndere Partier, snart tykkere, der ses som Knuder og Ringe. Hos Faarene svare Ringene til Aar, og hos Koen staa de i Forbindelse med Drægtigheden, saa at de give et Middel til Aldersbestemmelse. — Som Repræsentant for en Overgang mellem Hjorte og skedehornede i H.'s Bygning staar den nordamerikanske Præriantilope (*Antilocapraamericana*); idet den aarlig fælder Hornskeden, ligesom Hjortene miste Hudlaget, men dens Bentap er blivende og har allerede ved Fældningen dannet ny Hud med Haar og begyndende Forhorning i Spidsen — paa lignende Maade danne ogsaa andre skedehornede, der tilfældig miste deres H., snart et nyt. — Præriantilopen er endvidere mærkelig ved, at dens Stejle bærer en kort Gren, saa at den i Form minder en Del om en Tak. Hos Girafferne endelig ,ere de to Par Pandeudvækster byggede som Hjortenes paa et tidligt Udviklingstrin, men de hverken fejes eller fældes. — Blandt de uddøde Former findes endnu mærkeligere H.; saaledes havde *Dinoceros* endog 3 Par Benknuder, der maaske have baaret H., maaske mest lignet Giraffens Knuder, medens Sivatheriet kun havde to Par, et forreste, smaa, spidse, kegleformede, og et Par bageste, store, flade, vredne og trekløvede; rimeligvis lignede de i Bygning mest Præriantilopens; mærkeligt nok findes det eneste firhornede Dyr i Nutiden, *Tetraceros*, ogsaa i Indien, hvor Resterne af Sivatheriet netop ere opdagede. (Litt.: Brandt, »Ueber Horner und Geweihe« i »Festschr. z. 70sten Geburtstage Leukarts«, [1892]; »Lidt om H. og Takker« i »Tidsskr. f. pop. Fremst. af Naturvid.« [1872]). *M. Ml.*

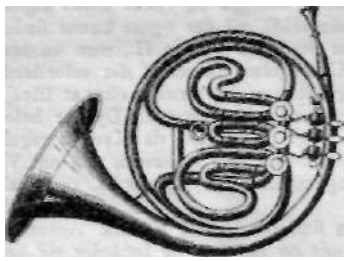
Ved Bedømmelsen af Tamkvægets Alder kunne H. ofte yde en ret værdifuld Støtte. Ved de Ernæringsuregelmæssigheder, som ere en naturlig Følge af den drægtige Tilstand, fremkommer der nemlig paa H.'s Overflade saakaldte Ringe, hvis Antal svarer til det Antal Gange, Koen har været drægtig. Da nu Koen og især Koen af Malkerace som Regel kælver 1 Gang aarlig, og da man sædvanlig lader den kælve 1. Gang, naar den er 2 å 3 Aar gl., kan man ved at addere 1 å 2 til Ringenes Antal nogenlunde nøjagtig udregne Dyrets Alder.

Ringene paa H.'s Overflade ere fremstaaende og adskilte ved glattere Furer; Bredden af disse sidste eller, hvad der bliver det samme, Afstanden imellem Ringene aftager med Dyrets Alder, og naar Koen »løber over« D: eet (eller flere) Aar ikke bliver drægtig, eller naar Koen føder i Utide (kaster), blive Furerne bredere end ellers, hvilket der selvfølgelig maa tages Hensyn til ved Aldersbestemmelsen. Da enhver Afbrydelse af den regelmæssige Ernæring paavirker Hornvæksten paa ganske lignende Maade, som »Spring« i Ernæringen paa virker Væksten af Faarets Uld (Uldhaarene blive tynde under knappe og tykke under rigelige Ernæringsforhold), vil der ogsaa kunne finde Ringdannelse Sted paa Tyrens H, men en saadan er nu en Undtagelse, da man i det velordnede Husdyrbrug netop særlig stræber efter at tilvejebringe en regelmæssig Ernæring af Dyrene hele Aaret rundt; i »gamle Dage«, da Kvæget regelmæssig ernæredes bedre om Sommeren end om Vinteren, var Ringdannelse paa Tyrens H. ogsaa almindelig. *H. G.*

Horn finder betydelig teknisk Anvendelse, da det er sejt og holdbart og let lader sig bearbejde paa forskellig Maade. Det kan saaledes tilskæres, saves og behandles paa Drejebænk og er i opvarmet Tilstand saa blødt, at det kan bøjes og presses til vilkaarlige Former, der bibeholdes efter Afkølingen; ved stærk Opvarmning og samtidig Anvendelse af Tryk kunne to Stykker H. sammensvejses, loddes til hverandre. Til Drejerarbejder benyttes hovedsagelig den faste, massive Spids af H., der oftest kommer i Handelen for sig, medens den hule Del benyttes af Kammagere. Til dette Brug lægges H. først i koldt Vand, derpaa i kogende, skæres op efter Længden, opvarmes over en svag Ild og rettes ud med Tænger til flade Stykker, der til sidst anbringes i Presse, hvor de forblive, til de ere afkølede. Dersom H.'s naturlige Gennemskinnelighed skal forøges, anvendes kun hvidt H., der efter at være formet til Plader igen udblødes i Vand, dyppes i smeltet Talg og presses varmt; H. er derved blevet brunligt og gennemsigtigt og finder under Navn af Lanternehorn Anvendelse bl. a. til Kamme og Vægtskaale, medens det tidligere under Navn af Hornglas benyttedes meget til Ruder i Lygter. Ved forskellig Farvning og Bejdsning med Syre kan saadant H. ogsaa bringes til at faa en overfladisk Lighed med Skildpaddeskal. Paa lignende Maade som H. bearbejdes og benyttes ogsaa Klove og Hestehove, hvilke sidstnævnte danne et vigtigt Raamateriale for Kamme. Det ved de forskellige Arbejder fremkomne Affald, Hornspaaner, benyttes dels —

paa Grund af sit Kvælstofindhold — som Gødning i Drivhuse og til Potteplanter, dels til Fremstilling af Blodludsalt og til »Indsætning«, overfladisk Forstaalning af Jærngenstande, og dels til Fremstilling af mindre Horngenstande, Knapper o. l. I sidstnævnte Øjemed fyldes de for Fedt og Støv befriede Hornspaaner i todelte Messingforme, der sammenpresses stærkt mellem ophedede Jærnplader. Almindelige Oksehorn af de i Skandinavien drevne Racer ere Sekundavarer; sædvanlig benyttes kun Spidsen; bedre Kvaliteter faas fra Ungarn og de bedste fra Sydamerika. Irske H. have næsten ingen massiv Spids; de ere meget lyse og anvendes ligesom Væder- og Gedehorn hovedsagelig til Fremstilling af Lanternehorn. Bøffelhorn fra Nordamerika blive stadig sjældnere og dyrere; de ere af udmærket Kvalitet, haardere, fastere og mere modtagelige for Politur end Oksehorn. Gemsehorn benyttes mest til Stokkehaandtag o. l. *K. M.*

Horn (ital. *corno*, fr. *cor*, eng. *horn*), et Messingblæseinstrument, hvis Oprindelse gaar tilbage til den graa Oldtid (se Blæseinstrumenter, S. 205); men først i 17. Aarh., hvor det navnlig forekommer som Signalhorn ved Jagt *(corno di caccia,*

Ventilhorn.

cor de chasse, »Waldhorn«), og senere antager det de Egenskaber, ydre og indre, der adskille det fra de andre Blæseinstrumenter af samme Gruppe: Rørets store Længde, dets kredsformige Snoning, det tragtformede (ikke kedelformede) Mundstykke, den vide Lydtragt, Tonens Blødhed og Tonerækkens Omfang. Oprindelig var H. kun i Stand til at give Naturtonerne o: Grundtonen og dens Overtoner (s. d.), altsaa (Kontra-*C*), *C, G, c, e, g, b, c', d', e', f', g', c''*; til Frembringelse af de mellemliggende Toner opfandt man i Beg. af 19. Aarh. den Fremgangsmaade, at man stoppede Haanden mere eller mindre ind i den aabne Lydtragt, hvorved Tonen kunde gøres en halv eller en hel Tone dybere; Instrumentet førte derfor ved Siden af Benævnelsen Naturhorn ogsaa Navnet Stophorn. De »stoppede« Toner havde imidlertid en noget anden, mere dæmpet eller tilsløret Karakter end de »aabne«, og allerede tidlig søgte man derfor Udvej for at bøde herpaa. I Midten af 18. Aarh. fandt Hornisten Hampel i Dresden paa at indskyde Bøjler af forskellig Længde paa Midten af Røret, hvorved altsaa Grundtonen og dermed alle de øvrige Toner — Stemningen — kunde forandres; dette H. kaldtes Inventionshorn. Forsøg med at anbringe Lydhuller og Klapper førte ikke til noget nævneværdigt Resultat, og først Anbringelsen af Ventiler — hvis Opfindelse i Beg. af 19. Aarh. tilskrives Hornisten Stölzel i Schlesien i Forening med Oboisten Bliihmel — gjorde H. til det fuldkomne og betydningsfulde Orkesterinstrument, som det efter den Tid er blevet. Ganske vist have Ventilerne berøvet H. noget af den ejendommelige bløde, romantiske Klang, som var et Særpræg for Naturhornet; men paa den anden Side ere de praktiske Fordele, de frembyde, saa overvejende, at Ventilhornet *(cor å pistons, cor å cylindres)* nutildags saa godt som overalt har fortrængt Naturhornet fra Orkesteret. Ventilernes Virkning beror derpaa, at Luftstrømmen vilkaarlig kan ledes gennem forskellige kortere eller længere Rørstykker, og H.'s Stemning derved øjeblikkelig forandres; de erstatte altsaa Bøjlerne, til hvis Paasætning og Aftagning der krævedes en vis Tid. Stolzei anbragte to Ventiler, senere føjede Sattier i Leipzig en tredje til, saaledes at H. nu spænder over en fuldstændig kromatisk Tonerække fra [store] *C* til [tostreget] *c''*, de højeste og dybeste Toner dog med en vis Indskrænkning i Brugen. Ventilerne have altsaa fjernet Nødvendigheden af at benytte de stoppede Toner, men udelukke selvfølgelig ikke Brugen af dem; hvor Komponisten derfor af en eller anden Grund ønsker deres tilslørede, dæmpede Klang, kan han udtrykkelig foreskrive stoppede Toner. Noderne for H. skrives i G-Nøglen, en Oktav højere end de klinge, kun for de dybeste Toner anvendes F-Nøglen. Det anvendes baade som Soloinstrument og i Orkesteret, hvor det i Reglen findes i Grupper paa to eller fire. *S. L.*

Horn se Ambolt.

Horn, engelsk, se Engelsk Horn, S. 1024.

Horn (Kap Horn, Kap Nord), den nordligste Pynt paa Island's nordvestlige Halvø lige under Polarkredsen. H. rejser sig stejlt fra Havet til en Højde af 500 M., og paa Fjældets Basalthylder og Klippeafsatser har en Vrimmel af Søfugle deres Tilhold, og Indbyggerne paa de spredte Gaarde i Nærheden leve for største Delen af Fuglefangst. Nogle andre Pynter paa Island bære ogsaa det samme Navn; de mest kendte ere Vestur-H. og Austur-H. ved Lon paa den sydøstlige Kyst; disse to Fjældpynter bestaa af Gabbro, en Bjærgart, som ikke findes andre Steder i fast Fjæld paa Island. *Th. Th.*

Horn d. s. s. Hoorn.

Horn., ved Plantenavne Forkortelse for J. W. Hornemann.

Horn, E. F. Winkel-, se Winkel-Horn.

Horn, Eduard, ungarsk-fransk Nationaløkonom og Statistiker, født 25. Septbr. 1825 i Vág-Ujhely, død 2. Novbr. 1875 i Budapest. Som Deltager i den ungarske Opstand levede H. siden 1849 i Landflygtighed, først i Tyskland og Belgien, men siden 1855 i Paris, hvor han 1866 blev naturaliseret som fransk Statsborger. 1869 blev han amnesteret og vendte nu tilbage til sit Fædreland, hvor han blev Medlem af Nationalforsamlingen og i sit Dødsaar Sekretær i Handelsministeriet. H. var en frugtbar, kundskabsrig og aandfuld Forfatter navnlig paa Befolknings-, Bank- og Kreditspørgsmaalenes Omraader. Blandt hans Arbejder af mere varig Interesse kunne nævnes »Bevölkerungswissenschaftliche Studien aus Belgien« [1. Bd., eneste udk., Leipzig 1854], »La

liberté des banques« [Paris 1866], »L'économie politique avant les physiocrates« [Paris 1867]. Foruden i talrige Brochurer og Bøger, navnlig af finanspolitisk Indhold, gav han ogsaa Bidrag til Belysning af samtidige Spørgsmaal i »Journal des Economistes«. *K. V. H.*

Horn, Erik Frederik Barth, norsk Teolog og Filosof, er født i Mandal 29. Oktbr. 1829, blev Student 1848, cand. theol. 1854, var 1858—67 Laerer ved Asker's Skolelærerseminarium, derefter til 1875 Præst i Nes (Romerike), fra 1876 Garnisons- og Sognepræst paa Horten og 1882—98 *Garnisonspræst* i Christiania. 1851 og 1854 vandt han Accessit for sine Besvarelser af Universitetets Prisopgaver henholdsvis i Filosofi og i Teologi, studerede 1861—62 med offentligt Stipendium Filosofi ved tyske Universiteter, konkurrerede 1866 (med Henr. Scharling, T. Skat Rørdam og V. Sthyr) om et Professorat i Teologi i Kjøbenhavn og erhvervede 1867 ved Christiania Universitet den filosofiske Doktorgrad for sin Afhandling »Begrebet Ære«. Han havde fra først af anlagt hele sit Studieliv, der en Tid ogsaa omfattede Jura, paa en Universitetslærers Stilling, men det stærkt ortodokse norske Universitet foretrak ved Lejlighed andre for den originale Tænker H., i lange Tider den eneste filosoferende Teolog i Norge. 1866 udgav han »Tro og Tænkning, en indledende Undersøgelse«. Dette Skrift indledede ogsaa et rigt og alsidigt Forfatterskab, tidligere begrænset til Tidsskrifters og Ugeblades mere populære og propædeutiske Fremstillingsform, fra nu fordybende sig i baade videnskabelige og populære, positivt og negativt kritiske Bidrag til Belysning af den dogmatiske Teologis og den moderne Kulturbevidstheds Stridsspørgsmaal. H. er ingen Rationalist eller Fritænker, men han hævder, at der maa findes ny Former for den ny Tids religiøse Behov; derfor er han bleven Pietismens Bekæmper og Reformernes Talsmand baade som Dogmatiker og som praktisk Teolog, som Prædikant og som Skolemand. Hans dogmatiske Hovedværk er »Forsoning og Retfærdiggørelse« [Chra. 1875], der mødte skarpe Indsigelser fra den herskende Teologis Side, hvilke H. besvarede i Skriftet »Belysning af nogle Dunkelheder i Forsoningslæren« [Chra. 1876], hvortil slutter sig den mere populære Bog »Mennesket og Moralen« [Chra. 1877]. Efter at han var bleven Præst i Hovedstaden, fik han i alle Henseender bedre Vilkaar for sit Arbejde som Præst og Forfatter, han fik Tag i sine Tilhørere og sine Læsere, og den større Forstaaelse virkede tilbage paa hans Tænknings Mod og Frodighed. Som Prædikant med adskillige Ejendommeligheder, mindende om Funcke, men først og fremmest med Fodfæste i Livet har han samlet en stadig voksende Tilhørerkreds (»Prædikener« [2 Bd., Chra. 1887]); som videnskabelig Filosof fandt han i Videnskabsselskabet en Kreds, for hvem han kunde fremlægge en Række Undersøgelser over den nyere Filosofis Fænomener (Herbert Spencer, Positivismen o. fl.), og som Forfatter for den store dannede Almenhed har han navnlig ved populært formede Afhandlinger i »Aftenposten« siden 1880'erne virket som et Ferment i en gærende Tid. Mange af disse og andre Essays ere udgivne særskilt, deriblandt »Indbildningskraft og Fantasi« [1885], »Fritænkeriet i vor Tid« [1888], »I hvilken Henseende bør vor Kristendoms-Undervisning reformeres?« [1889], »Guds Styrelse og Menneskets Frihed« [1890], »I Dagens Strid« [1892], »Tidstanker« [1894], »Tolv Forelæsninger over Tro og Tænkning« [1896]. (Litt.: Johs. Brochmann, »Dr. E. F. H., Nutidsbillede fra den norske Kirke« [Chra. 1889]; »Norsk Forf.-Leks.« II). *F. B. H.*

Horn, Frederik, dansk Digter og Jurist, født i Nykjøbing p. F. 7. Jan. 1708, død i Kbhvn. 25. Maj 1781. Efter at være bleven Student 1728 begyndte H., med Holberg som Forbillede, at skrive Satirer. 1731 udgav han saaledes under Mærket »Frands Hansen, Drejer i Helsingør« *Somnium poeticum* eller »En poetisk Drøm«, »Apologie for det danske Sprog imod de Danske« o. fl. andre længere Digte, i hvilke han — bredt og udtværet — revser Tidens Laster, satiriserer over det lærde Pedanteri, over fremmede Moder, Overtro o. s. v. Særlig hans Foragt for Filosofien og Forkærlighed for Kvindens Emancipation viser ham som en fuldtro Elev af Holberg — hans samtidige kaldte ham da ogsaa Hans Mikkelsen's Abe. Under de følgende Aars Ophold som Huslærer dels i Danmark, dels i Norge skrev H. endnu et og andet; men efter at han 1739 var bleven Højesteretsadvokat og derved gik over i praktisk Virksomhed, lod han kun sjælden høre fra sig. Af hans senere litterære Virksomhed er det Skrift mærkeligt, han forfattede, medens han var Medlem af Teaterdirektionen: »Sinceri Giensvar paa Hypocritæ Skrivelse imod Comoedie-Gang, indbefattende en Apologie for den danske Skueplads« [1754], og i hvilket han imødegik Pietismens Fordømmelse af Skuespilkunsten. 1761 arvede H. sin Svigerfaders Embede som Politimester i Kjøbenhavn, og herfra gik han 1771 over til at blive Justitiarius i den nyoprettede Hof- og Stadsret. (Litt.: Nyerup og Rahbek, »Den danske Digtekunst«, IV [1808]). *F. Cl.*

Fortegnelse over Illustrationer i ottende Bind.

Tekstillustrationer og Kort.

	Side.
Græsfamilien. Fig. 1—8	11—13.
Græshopper. Fig. 1—4	15—16.
Grævling. Fig. 1—2	27—28.
Grønland (Kort)	32.
Guillochering. Fig. 1—2	93.
Guinea-Ormen. Fig. 1—2	97.
Guitar	102.
Guld. Fig. 1—5	109—110.
Guldblomme	117.
Guldhornene	119.
Guldhvepser	120.
Guldsmed. Fig. 1—2	125—126.
Gundestrup-Karret	140.
Gyldne Snit	180.
Gylfe	180.
Gyroskop. Fig. 1—2	199—200.
Gyvelkvæler	202.
Gærdesmutte	206.
Gærsvampe. Fig. 1—3	209—210.
Gæs. Fig. 1—3	211—212.
Gøg	227.
Goteborg (Plan)	235.
— 's Bymærke	235.
Haakonshallen. Fig. 1—3	254—255.
Haandjærn	258.
Haandskydevaaben. Fig. 1—21	263—269.
Haar	275.
— (Planternes). Fig. 1—5	277—278.
Haardstøbning	281.
Haarmennesker	285.
Haar- og Skægmoder. Fig. 1—21	287—288.
Habana (Plan)	293.
Haderslev's Bymærke	301.
Hagekors. Fig. 1 — 2	315.
Hagel	316.
Hajer. Fig. 1—10	331—334.
Halden (Frederikshald's Bymærke)	338.
Halepadder. Fig. 1—3	341.
Hals	369.
Halsklædning. Fig. 1 — 6	372—374.
Halter	377.
Halvaber. Fig. 1—4	378—379.
Halvbjørne. Fig. 1—2	381.
Halvere. Fig. 1—2	383.
Halvmaane	385.
Halvsvøb	387.
Hamar (Plan)	390.
— 's Bymærke	390.
Hamburg (litograferet Kort)	392.
Hamburg (Plan)	393.
— 's Bymærke	393.
Hammer. Fig. 1—13	408—411.
Hammershus	418.
Hammerøsters	421.
Hamp. Fig. 1—6	421—423.
Hamster. Fig. 1—2	426.
Handsker. Fig. 1—7	452.
Hane. Fig. 1—6	453.
Hanebjælke	454.
Hanumant	494.
Hape	495.
Hare	511.
Hareagtige Gnavere	512.
Haremus	513.
Harmonika. Fig. 1—2	518.
Harmonium	519.
Harpe. Fig. 1—2	523.
Harpun. Fig. 1—3	525.
Harpyïer	526.
Harve. Fig. 1—3	549—550.
Hasle (Plan)	557.
— -Hammerhus Bymærke	557.
Hassel. Fig. 1—8	561.
Hasselmus	563.
Hasselsnog	564.
Hatteria	573.
Havedderkopper	596.
Havekunst. Fig. 1—5	597—599.
Havesnegle. Fig. 1—6	602.
Havjætte	607.
Havkai	608.
Havmus	609.
Havn. Fig. 1—3	611—612.
Havre. Fig. 1—5	617—618.
Havskildpadde. Fig. 1—2	620—621.
Hebe	632.
Hectocotylus. Fig. 1—2	641.
Hefaistos. Fig. 1—2	658—659.

	Side.
Hejre	691.
Hekate	693.
Hekla. Fig. 1—2	694.
Helene	703.
Helikon	715.
Helios	718.
Hellebard. Fig. 1—3	722.
Helleristninger. Fig. 1—2	724—725.
Helligaandskirken	727.
Helsingborg (Plan)	741.
Helsingfors (Plan)	743.
— 's Bymærke	744.
Helsingør (Plan)	746.
— 's Bymærke	747.
— 's Hospital	748.
Hemipodier	757.
Hera. Fig. 1—2	791—792.
Herakles. Fig. 1—4	797—798.
Herlufsholm	820.
Herme	826.
Hermes. Fig. 1—2	827—828.
Hesselagergaard	
Heste. Fig. 1—18	871—
Hestegang	
Hibiscus	907.
Hieroglyffer	915—916.
Hillerød (Plan)	930.
— 's Bymærke	931.
Hilsen	932.
Himation	936.
Himmel	938.
Hippokamp	953.
Hippuritter	956.
Hjerne. Fig. 1—2	986.
Hjertemuslinger	992.
Hjertestykke	993.
Hjorte. Fig. 1—4	998—1001.
Hjuldyr. Fig. 1—4	1007.
Hjulspindere. Fig. 1—4	1009.
Hjælm. Fig. 1—4	1010.
Hjørne	1012.
Hjørring's Bymærke	1013.
Hjørring (Plan)	1014.
Hobro (Plan)	1020.
— 's Bymærke	1020.
Hokkofugle	1046.
Holbæk (Plan)	1057.
Holger Danske. Fig. 1—2	1065.
Holmen Kollen. Fig. 1—2	1080—1081.
Holmens Kirke	1081.
Holstebro (Plan)	1090.
— 's Bymærke	1091.
Honningfugl	1120.
Honningsvamp	1121.
Hopliter	130.
Horae	1132.
Horn. Fig. 1—4	1138.
Horn (Ventilhorn)	1140.

Oversigt over nogle af de vigtigste Omsætninger fra Metermaal til nugældende dansk Maal.

1 Kilometer	= 0,1325 Mil.	1 □Kilometer	= 0,9178 □ Mil.
1 Meter	= 3,1862 Fod.	1 □Meter	= 2,5280 □ Alen.
1 Centimeter	= 0,3823 Tommer.	1 □ Centimeter	= 0,1461 □ Tommer.
1 Millimeter	= 0,4588 Linier.	1 □Millimeter	= 0,2105 □ Linier.

1 Hektar	= 1,813 Td. Land.
1 Kub. Meter	= 32,3459 Kub. Fod.
1 Kub. Centimeter	= 0,0559 Kub. Tommer.
1 Kub. Millimeter	= 0,0966 Kub. Linier.

1 Hektoliter	= 0,7188 Korntønde. / 0,5881 Kultønde.	1 Hektogram	= 20 Kvint
		1 Gram	= 2 Ort
1 Liter	= 1,0351 Pot.	1 Centigram	= 0,02 Ort.
1 Kilogram	= 2 Pund.	1 Milligram	= 0,002 Ort.

Som Eksempler paa Omsætninger, der med tilstrækkelig Nøjagtighed kunne benyttes i praktiske Øjemed, skal anføres:

1 Mil	= 7½ Kilometer.	132 □Fod	= 13 □Meter.	103½ Potter	= 100 Liter.
320 Fod	= 100 Meter.	28 □Alen	= 11 □Meter.	30 —	= 29 —
8 Alen	= 5 Meter.	4 □Mil	= 227 □Kilometer.	72 Korntdr.	= 100 Hektoliter
8 Tommer	= 21 Centimeter.	18 Tdr. Land	= 10 Hektar.	59 Kultdr.	=

Rettelser og Trykfejl.

I. Bind.

Side 458, Sp. 2, L. 24 f. o.: Cubric læs: Kub. Cm.
- 895, - I, - 14 f. n.: antiguus læs: antiquus.
— 923,— 1, - 15 f. n.: Hg læs: H_7.

II. Bind.

Side 916, Sp. 2, L. 24 f. n.: C_4N læs: CN.

III. Bind.

Side 254, Sp. 2, L. 4 f. o.: hin læs: sin.

IV. Bind.

Side 399, Sp. 2, L. 28 f. n.: Y læs: V.
— 763,— 1, - 26 f. n.: O_3 læs: O_2.

V. Bind.

Side 77, Sp. 1, L. 5 f. n.: 1895 læs: 1894.
— 717,— 2, - 25—24 f. n.: Ordene »E. er . . . Schjelderup« udgaa.

VI. Bind.

Side 441, Sp. 1, L. 33 f. o..-4 læs: 3.
1, - 34 f. o. : N læs: NH.
, 1, - 32 f. n. : 4 læs: 3.
— 618,— 2, - 28 f. o.: Foran *Χριστός* tilføjes: *Ἰησοῦς*.
— 676, — 2, - 16 f. n.: Holland læs: Nederlandene.
— 1065,— 2, - 17 f. o.: Krønike læs : Krøniker.

VII. Bind.

Side 30, Sp. 1, L. 14—15 f. o.: ; Bekostning (8,800,000 Rdlr.), læs: (Bekostning 8,800,000 Rdlr.);.
— 98,— 2, - 2 — 1 f. n.: Tyskland læs : Østerrig-
107, 2, - 14 f. o.: den læs: det.
147, 2, - 1 f. n.: Menneske læs: Mennesket.
170, 1, - 14 f. n.: Klydset læs: Klysset.
262, 1, - 15 f. o.: $C_4H_4H_4$ læs: $C_4O_4H_4$.
264, 1, - 16 f. o.: Gæld læs: Statsgæld.
282, 2, - 6 f. n.: V. læs: 0.
351, I, - 20 f. o.: aac, læs: ac,.
413, I, - 9 f. n.: Tigellinusgarden læs: Tigellinus Garden.
— 448,— I, - 11 f. n.: *cisalpina* læs: *transalpina.*

Side 6n, Sp. 2, L. 2 f. o.: e læs: f.
— 644,— 1, - 20 f. o.: Fascimile læs: Facsimile.
— 668, — 2, - 31 f. o.: Vases læs: Vasen.
674,— 2, - 12 f. n.: Plaucina læs: Plancina.
731,— - 18 f. n.: **Gilead** læs: Gilead.
812,— - 6 f. o.: skrid, jokull læs: skríð-jokull.
- 813, - 3 og 7—6 f. n.: jökull-laup læs: jökul-hlaup.
— 911,— 1, - 2—1 f. n.: tetroxitiske læs: tetraxitiske.
916,— 1, - 7 f. n.: Abo læs: Abo.
933.— 1, - 3 f. n.: 122 læs: 132.
976,— 1, - 8 f. o.: Efter Klein's tilføjes: »Die Erde und ihr organisches Leben«,.
— 1022, — 2, - 21 f. n.: ygeSdiæter læs: Sygediæter.
— 1030, — - 15 f. o.: 12 læs: 15.
- 16 f. o.: 12 læs: 11.
1053,— - 16 f. n.: Inderøens læs: Namdalens.
— 1082,— - 1 f. o. 1810 læs: 1808.
- 4 f. o. 1808 læs: 1810.
— 1101,— - 13 f. n. Helotter læs: Heloter.
— 1109,— - 11 f. n. Boitisk læs: Boiotisk.

Under Rettelser og Trykfejl til VII. Bd., S. 714 Sp. 1 staar L. 26 f. o. læs: L. 26 f. n.

VIII. Bind.

36, 28 f. n.: over læs: under.
53. 26 f. o.: [gwaðlu'p] læs: [gwaðlu'p].
90, 3 f. n.: 22 læs: *ro.*
"7. 14 f. n.: *Hypochaeris* læs: *Hypochoeris.*
118, 3 f. n.: *A. H.* læs: *A. Hk.*
121, 6 f. o.: $HClO_4 + 3H_2O$ læs: $HAuCl_4 + 4H_2O$.
— 163,— 2, - 33 f. [gytægæ'r] læs: [gy tæge'].
197, 32 f. n.: *Kószeg* læs: *Köszeg,*
198, 6 f. n.: Symboliken læs: Symboliker.
201, 31 f. n.: Ugosca læs: Ugocsa.
203, 9 f. n.: Efter »Haand« tilføjes : »ved Retshandel«.
— 204, — 1, - 8 f. n.: Efter »hvilke« tilføjes: »navnlig«.

Side 204, Sp. 2, L. 7 f. o.: ekstingveret læs: gaaet tabt.
— 216, — 1, - 20 f. o.: **Lysitier** læs: Sysitier.
— 217, — 1, - 1 f. o.: bruùðaup læs: brúðlaup.
— 223, — - 30 f. n.: 400 læs: 4.
- 258, — - 23 f. n.: d læs: trængt ned.
- 283, - 2, - 7 f. n.: Udløberne læs: Udløbere.
— 284, — I, - 2—3 f. o.: Spaarne's Arme læs: Spaarne.
— —, — 1, - 16 f. n.: Hertug læs: Hertugen.
— **294,**— 1, - **26 f.** n.: **Habeas-corpus-Akten** tilføj: [he!ibiäskå!əpəs-].
— **330.**— 2, - **26 f. n.: Hajdú-Böszörmény** tilføj: [ha'jdu.bö'ssörme.ŋj].
— 372, — 2, - 29 f. o.: fuldbyrdes læs: fuldbyrdedes.
— —, — 2, - 29 f. o.: Efter »Norge« tilføjes: indtil 1890, da Intramuranhenrettelse og Faldøkse indførtes.
— 376, — 2, - 31 f. o.: [hå!zwelᵉ] læs: [hå!lzwelᵊ].
— 401, — 1. Efter Hamilton, Antoine indsættes følgende Artikel:

Hamilton [hä'miltᵊn], Emma, Lady, født 1761 i Grevskabet Chester som uægte Barn af en Tjenestepige ved Navn Harte (efter andre født 1764 som Datter af en Mr. Lyon), død 15. Jan. 1815 i Caiais. Hun blev som ganske ung Tjenestepige i London, senere Kammerjomfru, viste stort Efterligningstalent og blev tidlig benyttet ved mimiske Fremstillinger, blev forført og var derefter Mætresse hos forskellige bekendte Mænd, Model for Kunstnere m. m., indtil hun blev Mætresse hos Lord Greville, hvem hun fødte flere Børn. Han lod hendes Talenter for Musik og Kunst uddanne; hun var meget smuk, havde stor mimisk-plastisk Evne og blev snart meget feteret ved sin Optræden som Fremstillerske af Attituder (s. d.). 1789 afstod Greville hende til sin Onkel, nedenn. Arkæolog Sir W. Hamilton, over hvem hun fik saa stor Magt, at han 1791 ægtede hende. I Napoli, hvor Hamilton var engelsk Gesandt, begyndte nu et glimrende Liv for Lady H. Hun blev forestillet ved Hove, blev Dronning Karoline's fortrolige og fik gennem hende, der fuldstændig beherskede Kong Ferdinand, en betydelig politisk Indflydelse. 1798 gjorde hun Bekendtskab med Admiral Nelson, der blev lidenskabelig forelsket i hende, og til hvem hun snart traadte i Forhold. Da hun og Sir Hamilton 1800 vendte tilbage til England, fulgte Nelson hende; hun fødte ham her en Datter, der fik Nelson's Navn. Efter sin Mands Død (1803) levede hun med Nelson, og efter dennes Død (1805) sank hun i dybere og dybere; sine sidste Aar levede hun i Caiais. Hun var skamløs nok til af Pengeforlegenhed at udgive Nelson's fortrolige Breve (»The letters [of Lord Nelson to Lady H.« [2 Bd., Lond. 1814]); i hendes egne *Memoirs* udkom 1815 efter hendes j Død [ny Udg. Lond. 1892]; ogsaa oversatte paa Fransk. (Litt.: Palumbo, *Maria Carolina: suo corteggio con Lady Emma H.* [Napoli 1877]; Jeaffreson, *Lady H. and Lord Nelson* [2 Bd., Lond. 1887]).

Side 402, Sp. 2. Efter Hamilton, Patrick indsættes følgende Artikel:

Hamilton [hä'miltᵊn], William, Sir, engelsk Arkæolog, (1730—1803), var i 36 Aar (fra 1764) Gesandt i Napoli, hvor hans Interesse for Arkæologien vaktes ved Udgravningerne af Herculaneum og Pompeji. Han indkøbte Porcinari's store Samling af græske og etruskiske Vaser, hvilke han beskrev i »Antiquités étrusques, grecques et romaines« (4 Bd., 2. Udg. Firenze 1801—08]. Han udgav tillige flere Skrifter om Resultaterne af sine Undersøgelser af Italien's Vulkaner. Om hans Samlinger se Kirk, *Outlines from the figur es and compositions upon the greek, roman and etruscan vases of the late Sir W. H.* [Lond. 1804]. Han var gift med den berygtede Lady Emma H. (se ovenf.).

Side 430, Sp. 1, L. 4 f. o.: Kursseddel læs: Slutseddel.
— 473 2, - 1 f. n: VIII læs: VII.
— 531 2, - 7 f. n.: 1869 læs: 1879.
— 540 2, - 33 f. o.: 4 læs: 14.
— 558 1, - 23 f. o.: østsjællandske læs: sydsjællandske.
— 559 1, - 26 f. o.: Autopater læs: Antipater.
— 619 2, - 23 f. n.: [lᵒa.vrᵒ] læs: [lᵒa!vrø].
— 645 2, - 8 f. n.: *typhorus* læs: *typhoeus.*
— 656 1, - 6 f. n.: »foreløbige« udgaar.
— 690 1, - 1 f. o.: Gudernes læs: Gudruns.
1, - 2 f. o.: Mandsstemme læs: Mandsstemmer.
1, - 6 f. o.: Operaenlæs: Operaerne.
713 2, - 1 f. n.: *pleus* læs: *pleno.*
714 1, - 3 f. n.: Sand læs: Sond..
720 1, - 18 f. o.: T læs: P.
1, - 23 f. o.: Triomptre læs: Triomphe.
— 1, - 26 f. o.: overvintre læs: overvintres.
— 725, — 1, - 16 f. n.: **Hellerland** læs: **Helluland.**
— **740,**— 1, - 24 f. n.: **Helosciadenm læs: Helosciadium.**
2, - 24 f. n.: and læs: an.
2, - 3 f. n.: af læs: of.
— 755, — 2, - 23 f. o.: Ludvig læs: Leopold Hans Andreas.
— 767, — 2, - 5 f. n.: 1879 læs: 1877.
2, - 32 f. n.: Skrat 's læs: Skeat's.
— 801, — I, - 23 f. n.: Cinnobergrønt læs: Sinopergrønt.
802, — I, - 13 f. o.: Efter »flere« tilføjes et Punktum.
— 803,— 1, - 7 f. n.: Dynastierne læs: Dynasterne.
1, - 25 f. o.: Herirud læs: Heri-Rud.
1, - 33—34 f. o.: Murgab læs: Murghab.
I, - 9 f. n.: Aunaker læs: Aimaker.
I, - 6 f. n.: Herirud læs: Heri-Rud.
818, — 1, - 19 f. o.: Bindestregen udgaar.
1, - 21—22 f. o.: Herjolfsnæs læs: Herjolfsnes.
926,— 2, - 26 f. o.: 1895 læs: 1875.

Side 926, Sp. 2, L. 27 f. n.: Barnesorg læs: Barneseng.
— —, — 2, - 7 f. n.: Stilførelse læs: Stilfølelse.
— 931, — 2. Efter Hillestrøm, P., indsættes følgende Artikel:

Hillesø, Herred, Senjen og Tromsø Fogderi, Tromsø Amt, (1891) 1,372 Indb., Vest for Tromsø, ligger ud mod Havet paa den nordre Del af Senjen, den vestre Del af Kvalø samt en Række mindre Øer. Saavel paa Senjen som paa Kvalø er H. kun en smal Kystrand under nøgne, høje Tinder, som danne Skellet mellem de dybt indgaaende Fjorde. Paa Senjen skærer sig ind Øifjord, omgiven af Kjølva (398 M.), Mælen (440 M.) og Seglen paa Vestsiden samt Kampen (640 M.), Bolten (794 M.) og Tusteren paa Østsiden; op for Bunden hæver sig Kjeipen (942 M.), 0. f. Øifjord skærer Balsfjord sig ned mod Sydøst, den er kort, men bred. Paa østre Side er Astria (753 M.) højeste Fjæld over mod Stønnæsbotten, en lang, smal mod Syd indgaaende Fjord, hvis Fjældsider ere mere jævne end de øvrige Fjordes uden fremtrædende Toppe. Fra Bunden gaar i vestlig Retning et lavt, af flere Smaavand opfyldt Eid over til Mefjord i Berg Herred. I Forlængelse af Balsfjord-Stønnæsbotten-Halvøen stikker en lang Ørække ud i Nordvest, det er Hekkingen Vær med sit faste Indsejlingsfyr af 4. Orden, der med en Lysvidde af 11 Kvartmil vejleder ved Indsejlingen over Malangen til Tromsø. Over den 4 Km. brede Malangen ligger Herredets Hoveddel, den vestre Del Kvaløen. Ud over de bratte, nøgne Fjælde have en Del mindre Bække søgt ned mod Stranden, hvor de spredte Gaarde ligge paa den opskyllede Kant. Den søndre til H. hørende Del af Kvaløen er uden foranliggende Øer og Skær, ingen Fjord eller Bugt skærer ind, forend man ved Øens Vestpynt finder Kirken liggende ved en liden Vaag. Uden for denne ligger Øgruppen Hellisøvær og længere mod Nord Tusø, inden for hvilke Katfjorden skærer sig dybt ind i Kvalø, paa alle Sider omgiven af høje Tinder, som danne den østre Grænse; højest rage Mjældskartind (1,050 M.) op paa Sydsiden og Vastind paa Nordsiden af Fjorden. Denne forlænges i en Bue først mod Øst, siden mod Nord, gaar over i et fladt Eid, optager Herredets største Vand Nordfjordvand, som har Afløb mod Nord i den 14 Km. lange Ersfjord, hvis søndre Skraaning hører under H. Ersfjorden's Skraaninger ere overmaade stejle, og Stranden afgiver kun lidet dyrkbar Mark; paa Nordsiden ere Fjældene højest, her ligge paa Grænsen Blaamanden og Melketind med sin Bræ, paa Nordspidsen gaar Grænsen ud i Vengsfjorden over Tromtinderne. Ud for Ersfjorden ligger ogsaa en større Skærgaard, med flere ikke ubetydelige Øer: Susø, Hoja, Bjørnø. H. er Anneks til Lenvik Hovedsogn; det er et fattigt Distrikt, Fiskeri er omtrent den eneste Næringsvej, Bebyggelsen er daarlig og tynd og findes kun langs Kysten; i Bækkelejerne trives lidt Birkekrat af daarlig Vækstlighed, Græsset er ikke rart, Renbeiterne heller ikke gode. Korn dyrkes aldeles ikke, kun lidt Potetes. Veje findes ikke i H., derimod staar Herredet i god Forbindelse med Tromsø ved en Lokalbaad, som anløber flere Steder. Herredets Areal er 477,8 □ Km., hvoraf 7,1 □ Km. Indsøer. *J. F. W. H.*

Side 953, Sp. 1, L. 24 f. o.: fremadskridende læs: fremaddrivende.
— 990, — 2, - 21 f. o.: pine læs: spine.
— 993, — 1, - 15 f. o.: Efter »støbt« tilføjes: i.
— 1060, — 1, - 18 f. o.: [di.p] læs: [hå'landsdi.p].
— 1099, — 2, - 30 f. o.: 1854 læs: 1877.

Lydskrift for Salmonsens Konversationsleksikon.

(Ved Adjunkt Alfr. Glahn).

I nedenstaaende Alfabet er der væsentlig taget Hensyn til Lyde, forekommende i de 2 europæiske Hovedsprog: Engelsk og Fransk. Skulde det vise sig nødvendigt yderligere at medtage en enkelt Lyd, vil den senere blive indført i Fortegnelsen. Da Meningen er at faa et Alfabet, som, imødekommende de praktiske Krav, med saa faa Midler som muligt yder det mest mulige, ere alle finere Nuancer — hvor en Sammenblanding vanskelig vil føre til Misforstaaelse — ladte ude af Betragtning. (Saaledes er Forskellen mellem (stemt) fr. b, d, g og (halvstemt) dansk: b, d, g; mellem tysk: ch i ich og i rachen, o. 1. ikke antydet; saadanne Detailler maa søges i Specialværker).

Vokaler: 1) Mundvokaler.

			kort,	lang.	
u	dansk	u	Lyd i	Bud,	Bule.
o	—	o	—	—	slukke, rode.
å	—	aa	—	—	Lod, Baade.
a	—	a	—	—	Kar, spare.

ə engelsk Lyd: 1) i betonede Stavelser svarende omtrent til dansk ö Lyd, udtalt med spalteformig Læbeaabning: f. Eks. eng. but, c6me.
2) i ubetonede Stavelser svarende omtrent til dansk ubetonet e Lyd, udtalt med mere tilbagetrukket og sænket Tunge, t. Eks. eng. under, ubestemt Art. a.

o	dansk	o	Lyd i	Gortler,	gOre.
ø	—	ø	—	Kølle,	køle.
y	—	y	—	—	Hytte, skyde.
æ	—	æ	—	—	Hætte, kære.

a mere aabent æ end dansk æ efter r [Præst]; eng. had, man.

e	dansk	e	Lyd i	til,	bede.
i	—	i	—	—	Slid, slide.

2) Næsevokaler.

a nasaleret a Lyd f. Eks. fransk: an. [Luften gaar ved Udtalen af Næsevokaler samtidig ud ad Mund og Næse; a altsaa forskellig fra dansk ang i Sange, der bestaar af Mundvokalen a + ŋ (ɔ: nasaleret g; se nedenfor)].

õ	nasaleret	o	Lyd f.	Eks. fransk:	on.
ø	—	ö	—	—	un.
æ	—	æ	—	—	hein.
ɛ̃	—	i	—	—	portug.: sim.

Konsonanter.

d dansk d i Dag.
ʃð — d — Gade; eng. the (stemt Lyd).
ʃþ engelsk th — three (ustemt Lyd).
/s dansk s (ustemt Lyd).
ʃz engelsk z — zeal; fransk s i peger (stemt Lyd).
ʃs fransk ch — chasse; tysk sch i schlecht (ustemt Lyd).
ʃž — g (foran e, i, y) i gens; fr. j i je (stemt Lyd).
ri fransk gn (et »mouilleret« n) i agneau.
g dansk g i god.
ʃχ tysk ch i rachen, ich (ustemt Lyd).
ʃy dansk g i Dage (stemt Lyd).
ŋ — ng (nasaleret g) i lange; eng. sing.
ʃw engelsk w i was; fransk OUi (stemt Lyd).
ʃhw — wh i when (ustemt Lyd).

NB. De i Fortegnelsen ikke medtagne Konsonanter: b, p, m, v, f, t, n, r, l, j, k, h, udtales som paa Dansk.

Anm. Et Bogstav, trykt med Petit over Linien, betegnes derved som en mer eller mindre tydelig artikuleret Overgangs- eller Slutningslyd.

• efter en Lyd betegner at den er lang.
— — — betonet.
! — — — lang og betonet.
⁀ forbindende to Vok. betegner dem som Diftong.

Abbreviationsfortegnelse.

Aarh.	betyder	Aarhundrede.	Atm.	betyder	Atmosfære.	Cgr.	betyder	Centigram.
Adj.	—	Adjektiv.	Aug.		August.	Chra.	—	Christiania.
Afb.	—	Afbildning.	Bd.		Bind.	Cm.	—	Centimeter.
Akk.	—	Akkussativ.	Bet.		Betydning.	dagl.	—	daglig.
Alm., alm.	—	Almindelighed, almindelig.	bl.		blandt.	Dat.	—	Dativ.
			bl. a.		blandt andet.	d. e.	—	det er.
arner.	—	amerikansk.	bl. fl.		blandt flere.	Dgr.	—	Decigram.
Anrd.	—	Anordning.	bot.		botanisk.	Decbr.	—	December.
Apr.	—	April.	Br.		Brev.	Dkgr.	—	Dekagram.
arab.	—	arabisk.	C.		Celsius.	Dr.	—	Doktor.
Art.	—	Artikel.	ca.		circa.	d. s. s.	—	det samme som.

D.L.	betyder	Danske Lov.	Kbm.	betyder	Kubikmeter.	p. Ct.	betyder	pro Cent.
Doll.	—	Dollars.	Kmlstr.	—	Kommercelæster	Pd.	—	Pund.
d. v. s.	—	det vil sige.	Kg-	—	Kilogram.	Plur.	—	Pluralis(Flertal).
e. Chr.	—	efter Christus.	Km.	—	Kilometer.	p. M.	—	pro Mille.
Efterm.	—	Eftermiddag.	kgl.	—	kongelig.	portug.	—	portugisisk.
egl.	—	egentlig.	Kr.	—	Kroner.	Prof.	—	Professor.
ekskl.	—	eksklusive.	kur.	—	kurant.	R.	—	Reaumur.
e. 1.	—	eller lignende.	L.	—	Lov.	Rdl.	—	Rigsdaler.
ell.	—	eller.	lat.	—	latinsk.	Reskr.	—	Reskript.
eng.	—	engelsk.	Lit.	—	Liter.	Resol.	—	Resolution.
etc.	—	et cetera.	Litt.	—	Litteratur.	resp.	—	respektive.
f. Chr.	—	før Christus.	L. St.	—	Pund Sterling.	Rk.	—	Række.
Febr.	—	Februar.	luth.	—	lutheransk.	Rm.	—	Reich smark.
f. Eks.	—	for Eksempel.	M.	—	Meter.	rom.	—	romersk.
fem.	—	femininum.	mask.	—	maskulinum.	S.	—	Syd.
ff.	—	og følgende (Sider, Paragraffer etc.)	mat.	—	matematisk.	s. A.	—	samme Aar.
			med.	—	medicinsk.	s. Br.	—	sydlig Bredde.
			mek.	—	mekanisk.	s. d.	—	se denne (dette).
Fig.	—	Figur.	met.	—	meteorologisk.	s. D.	—	samme Dag.
filos.	—	filosofisk.	m. fl. St	—	med flere Steder.	Sek.	—	Sekund(er).
fl.	—	flere.	Mg.	—	Milligram.	Septbr.	—	September.
Agri. St.	—	følgende. flere Steder.	Mill.	—	Million.	S. f.	—	Syd for.
			Mm.	—	Millimeter.	sh.	—	shillings.
foreg.	—	foregaaende.	milit.	—	militært.	Sing.	—	Singularis (Enkelttal).
fork.	—	forkortet.	Min.	—	Minut.			
Form.	—	Formiddag.	mus.	—	musikalsk.	smlg.	—	sammenlign.
forst.	—	forstørret.	m. v.	—	med videre.	smst.	—	sammesteds.
fr.	—	fransk.	mytol.	—	mytologisk.	sp.	—	spansk.
frc.	—	francs.	N.	—	Nord.	sprogv.	—	sprogvidenskabelig.
Frd.	—	Forordning.	n. Br.	—	nordlig Bredde.			
fys.	—	fysisk.	nedenf.	—	nedenfor.	St.	—	Sted, Steder.
Gen.	—	Genitiv.	nedenn.	—	nedennævnte.	Stk.	—	Stykke.
geol.	—	geologisk.	neutr.	—	neutrum.	sv.	--	svensk.
gl.	—	gammel.	N. f.	—	Nord for.	T.	—	Tons.
Gramm.	—	Grammatik.	N. L.	—	Norske Lov.	Td.	—	Tønde.
gramm.	—	grammatikalsk.	nord.	—	nordisk.	Tdr.	—	Tønder.
Gr.	—	Gram.	Novbr.	—	November.	T. Dr.	—	Tons Drægtighed.
Grl.	—	Grundlov.	O.	—	Ord.			
Grw.	—	Greenwich.	o. a.	—	og andre.	tek.	—	teknisk.
Græ.	—	Græsk.	o. a. St.	—	og andre Steder.	Temp.	—	Temperatur.
hebr.	—	hebræisk.	o. desl.	—	og deslige.	Tidsskr.	—	Tidsskrift.
Hekt.	—	Hektar.	o. f.	—	og følgende.	tyrk.	—	tyrkisk.
henh.	—	henholdsvis.	0. fl.	—	og flere.	udt.	—	udtales.
H. K.	—	Hestes Kraft.	0. fl. 1.	—	og flere lignende.	undt.	—	undtagen.
holl.	—	hollandsk.	o. H.	—	over Havet.	ung.	—	ungarsk.
Indb.	—	Indbyggere.	Oktbr.	—	Oktober.	V.	—	Vest.
inkl.	—	inklusive.	0. 1.	—	og lignende.	vedk.	—	vedkommende.
isl.	—	islandsk.	o. m.	—	og mere.	V. f.	—	Vest for.
i St. f.	—	i Stedet for.	o. m. a.	—	og mange andre.	v. L.	—	vestlig Længde.
ital.	—	italiensk.	omtr.	—	omtrent.	zool.	—	zoologisk.
Jan.	—	Januar.	Opl.	—	Oplag.	ægp.	—	ægyptisk.
jur.	—	juridisk.	opr.	—	oprindelig.	0.	—	Øst.
jfr.	—	jævnfør.	o. s. fr.	—	og saafremdeles.	0. f.	—	Øst for.
Kap.	—	Kapitel.	0. s. V.	—	og saa videre.	ø. L.	—	østlig Længde.
kat.	—	katolsk.	ovenf.	—	ovenfor.	0.	—	Ører.
Kb.	—	Kubik.	ovenn.	—	ovennævnte.			
Kbhvn.	—	Kjøbenhavn.	p. a.	—	pro anno.			

I dette Bind findes signerede Artikler af følgende Fag- og **Videnskabsmænd**:

Andersen, C, Cand. mag. *(C. A.).*
Andersen, K. C, Cand. mag. *(K. C. A.).*
Aumont, Arthur, Cand. phil. *{A. A.).*
Baden, N. J., Fuldm. i Nationalb. *(N. J. B.).*
Balle, C. G., Ritmester *{C. G. B.).*
Bang, A. Chr., Professor, Dr. theol. [Christiania] *{A. Chr. B.).*
Bang, J. P., Lic. theol. *(J. P. B.).*
Bang, S., Dr. med. *{S. B.).*
Bauditz, S., Skoledirektør, Forfatter *{S. Bz.).*
Bay, E., stud. mag. *{E. B.).*
Bech, F., Cand. mag., Lærer ved Døvstummeinstituttet *{F. B.).*
Behrend, W., Cand. jur., Fuldm. iMagistr.(*W.B.).*
Bentzon, V., Professor, Dr. jur. *{V. B.).*
Berendsen, Ivar, Cand. jur. *(Iv. B.).*
Berlin, K., Cand. jur. *(K. B.).*
Berthelsen, B. P., Kaptajn i Generalst. *{B. P. B.).*
Beyer, A., Cand. pharm., Assistent i Sundhedskommissionens Laboratorium *{A. B.).*
Blanc, T., Protokolsekr. [Christiania] *{T. B).*
Blangstrup, Chr., Kaptajn i Fodf. *{Chr. Bl.).*
Blinkenberg, C, Dr. phil., Museumsinsp. *{C. B.).*
Blomberg, A. B., Dr. phil., Museumsamanuensis [Stockholm] *{A. B. B.).*
Brinchmann, C, Cand. mag., Assistent i Rigsarkivet [Christiania] *{C. Br.).*
Brock, P., Dr. phil., Inspektør ved Rosenborg *{P. B.).*
Brun, J. Munthe-, Cand. jur., Assistent i Livsforsikringsanstalten *(J. M.-B.).*
Bruun, Carl, Cand. phil., Forfatter *{C. B—n.).*
Brøgger, W. C, Prof. [Christiania] (*W. C. B.).*
Bøving-Petersen, J., Cand. mag. *{B.-P.).*
Christensen, A., Cand. phil. *{A. C.).*
Christensen, Odin, Dr. phil., Prof. *(O. C.).*
Christiansen, C. S., Cand. mag. *{C. S. C.).*
Clausen, J.,Cand.mag., Biblioteksassistent *(J. Cl.).*
Collin, Edg., Litterat *{Edg. C.).*
Collin, Jonas, Cand. mag. *{y. C.).*
Crone, Chr., Dr. phil. *{Chr. C.).*
Crone, H., Docent, Landinspektør *{H. C.).*
Dahlerup, Verner, Cand. mag., Biblioteksassistent *{V. D.).*
Damkier. O., Kontorchef i Kultusm. *{0. D.).*
Diemer, A. M., Cand. phil. *{A. M. D.).*
Dorph-Petersen, H, Cand. polyt., Proprietær *{H. D.-P.).*
Drachmann, A. B., Dr. phil. *{A. B. D.).*
Drechsel, F., Havnekaptajn *{E. D.).*
Elberling, Emil, Bibliotekar ved Rigsdagens Bibliotek *{£. E.).*
Erslev, Kr., Dr. phil., Professor *(Kr. £.).*
Faber, Joh., Cand. mag. *{Joh. F.).*
Falk, Hj., Universitetsstipendiat, Dr. phil. [Christiania] *{Hf. E.).*
Feddersen, Arth., Fiskerikonsulent *{Arth. F.).*
Fløystrup, A., Dr. med. *{A. F.).*
Fredstrup, C, Museumsassistent *{C. Fr.).*
Friis, C, Cand. phil. *(C. F.).*
Friis, F. R., Cand. polyt., Redaktør *{F. P. E).*
Frohne, J., Murmester *(J. F.).*
Gigas, E., Dr. phil., Biblioteksassistent *{E. G.).*
Goldschmidt, H., Lektor ved Landbohøjskolen *{H. G.).*
Goll, A., Cand. jur. *{A. GL).*
Gram, H., Docent v. Landbohøjskolen *{H. Gr.).*
Gram, R., Dr. jur., Kriminalretsassessor *(R. G.).*
Haderup, V., Dr. med. *{V. H).*
Haffner, J. F.W., Oberst, Chef for Norges geografiske Opmaaling [Christiania] *{y. F. W. H.).*
Halvorsen, J. B., Bibliotekar [Christianial *{y. B. H.).*
Hammer, H., Kaptajn i Artilleriet *(H. H.).*
Hammer, K. V., Cand. phil., Redaktionssekretær [Christiania] *{IC. V. H.).*
Hammerich, A., Dr. phil., Docent *{A. H.).*
Hansen, K., Landbrugskandidat, Forsøgsleder *(K. H~n.).*
Hansen, Søren, Læge (S. *H).*
Hansen, Windfeld-, L, Cand. polyt., Direktør for Belysningsvæsenet *(I. W.-H.).*
Hartz, N. E. K., Cand. mag. *(N. H).*
Helms, O., Læge *(O. H.).*
Helweg,L., Havebrugskandidat, Redaktør *(L.H.).*
Hertel, H., Cand. polit., Redaktør *{H. H—l.).*
Hertzberg, E., Professor [Christiania] *{E. H.).*
Hiort-Lorenzen, H. P., Etatsraad *(H.—L.).*
Holberg, L., Dr. jur. *(Ludv. H.).*
Holck, A., Kontorchef *{A. Hk.).*
Holm, G. F., Kaptajn i Marinen *{G. F. H.).*
Holmblad, J., Cand. polyt. *{y. Hd.).*
Holter, Iver, Komponist, Dirigent i Musikforeningen [Christiania] *{I. H).*
Hude, K., Dr. phil., Adjunkt *(K. H.).*
Ipsen, A., Cand. theol. *{A. I.).*
Irminger, O., Kommandør *(O. I.).*
Jacobsen, J. C, Professor i Teologi *(J. C. J.).*
Jakobsen, J., Dr. phil. *(J. y.).*
Jantzen Willaume-, L., Cand. math., Underbestyrer ved meteorologisk Institut (*W. J-n.).*
Jensen, Ad., Cand. mag. *{Ad. y.).*
Jensen, C, Apoteker *{C. y.).*
Jespersen, Otto, Dr. phil., Professor *(O. Jsp.).*
Johannsen, W., Lektor (*W. J.).*
Johansen, A. C, Cand. mag. *{A. C. y.).*
Jonsson, F., Dr. phil., Professor *{F. y.).*
Justesen, H. F., Branddirektør *{H. F. y.).*
Kjær, H. A., Cand. mag. *{H. A. IC).*
Knudsen, K. A., Cand. theol. *(K. A. K.)*
Koefoed, M., Cand. polit. *(M. K.).*
Koefoed, O., Postekspeditør *{0. IC).*
Krarup, F. C, Lic. theol., Sognepræst *{F. C.K.)*
Kristensen, K. S., Cand. mag. *(K. S. IC).*
Kruse, C. W., Toldinspektør (C. *W. IC).*
Larsen, A., Oberstløjtnant i Fodf. *{A. L.).*

Laursen, L., Cand. mag. *(L. L.).*
Lehmann, Alfr., Dr. phil., Docent *(Alfr. L.).*
Lehmann, Edv., Dr. phil. *(Edv. L.).*
Levin, P., Dr. phil. *(P. L—n.).*
Levinsen, M., Museumsinspektør *(M. L.).*
Levysohn, S., Kgl. Operarcpetitør *(S. L.).*
Liisberg, B., Museumsassistent *(B. L.).*
Lobedanz, A. T., Kaptajn i **Fodf.** *(A. T, L.).*
Lund, Troels, Dr. phil., Professor *(Tr. L.).*
Lund, Wesenberg-, C, Cand. mag. *(C. W.-L.).*
Lundbeck, T., Dr. **phil.** *(T. L.).*
Lütken, **Anna** født **Muller,** Professorinde *(A. Mr. L.).*
Læssøe, **A.,** Museumsassistent *(A. Ls.).*

Maar, V., Professor *(V. M.).*
Mackeprang, M., Cand. mag. *(M. M.).*
Madsen, Karl, Kunsthistoriker *(K. M—n.).*
Meier, F. J., Dr. phil. *(F. J. M.)*
Melsted, B. Th., Cand. mag. *(B. Th. M.).*
Mentz, A., Cand. mag. *(A. M.).*
Meyer, E., Kontorchef **i** Nationalbanken *(E. M.).*
Meyer, Karl, Cand. polyt., Laboratorieforstander *(K. M.).*
Meyer, Leopold, Dr. med., Prof. v. **Univ.,** Overakkuchør v. Fødselsstiftelsen *(Lp. M.).*
Michaëlis, **S.,** Cand. mag., Forfatter *(S. Ms.).*
Moltesen, L., Dr. phil., *(L. M.).*
Munch, P., Cand. mag. *(P. M.).*
Muller, Sigurd, Cand. mag., Skolebestyrer *(S. M.).*
Møller, M., Cand. mag. *(M. ML).*

Neergaard, C, Museumsinspektør *(C. Ngd.).*
Neergaard,N.,Cand. mag. &polit., Direkt. *(N.N.).*
Nieuwenhuis, P., Oberst i Artilleriet *(P. Nw.).*
Nissen, C. A., Dr. phil., Professor *(C. A. N.).*
Norrie, Gordon, Korpslæge *(G. N.).*
Nyholm, A. G., Kapt. i Ingeniørk. *(A. G. N.).*
Nyholm, C. V., Højesteretsassessor *(C. V. N.).*
Nyrop, C, Professor *(C. N.).*
Nyrop, Kr., Dr. phil., Professor *(Kr. N.).*

Obel, V., Præst *(V. O.)*
Olrik, A., Dr. phil., Docent *(A. 0.).*
Olrik, H., Dr. phil., Professor *(H. 0.).*
Olrik, J., Museumsassistent *(J. 0.).*
Olsen, Bernh., Direktør for Dansk Folkemuseum *(Bernh. O.)*
Olsen, Fr., Biblioteksamanuensis [Christiania] *(Pr. O.).*
Ostenfeld, A., Docent ved polyteknisk Læreanstalt *(A. O—d.).*
Ostenfeld, H., Præst *(H. O—d.).*
Pontoppidan, Erik, Dr. med. *(E. P—n.).*
Poulsen, V. A., Dr. phil., Docent *(V. A. P.).*
Prytz, C. V., Professor *(C. V. P.).*
Prytz, E., Oberstløjtnant i **Fodf.** *(E. P.).*
Raunkiær, C. C, Cand. mag. *(C. R.).*
Rosznecki, St., Cand. mag. *(St. P.).*
Ræder, H. H., Cand. mag. *(H. H. R.).*
Rørdam, K., Dr. phil. *(K. P.)*
Salmonsen, I., Boghandler *(I. S.).*
Sand, G., Professor ved Landbohøjskolen *(G. S.).*
Scheel, H., Dr. jur., Højesteretsassessor [Christiania] *(IL. S.).*
Schirmer, H. M., Arkitekt [Christiania] *(IL M.S.).*
Schiødte, Erik, Arkitekt *(E. S.).*
Schmidt, Vald., Dr. phil., Professor *(V. S.).*
Schroeter, J. Fr., Observator [Christiania] *(J. Fr. S.).*
Schütte, **G.,** Cand. phil. *(G. S—e.).*
Slomann, **C. V.,** Direktør *(C. V. S.).*
Slomann, E., Skolebestyrer *(E. Sl.).*
Starcke, C, Dr. phil. *(C. St.).*
Stille, A., Dr. phil., Docent [Lund] *(A. S-)-*
Storm, Gustav, Dr. phil., Professor **[Christiania]** *(G. St.).*
Sørensen, S., Dr. phil. *(S. S.).*
Teller, **C Ph.,** Professor *(C. Ph. T.).*
Thomassen, Fr., Seminarieforstander *(Fr. Th.).*
Thomsen, Vilh., Dr. phil., Professor *(Vilh. Th.).*
Thoroddsen, Th., Dr. phil., Adjunkt [Reykjavik] *(Th. Th.).*
Thorsen, P. K., Cand. mag. *(P. K. T.).*
Thrige, S. B., Professor *(S. B. T).*
Torup, S., Dr.med., Professor [Christiania] *(S. T).*
Trap, Cordt, Kontorchef *(C. T).*
Tscherning, **E. A.,** Dr. raed^OverkirurgfZ?. *A. T.).*
Tybjerg, E., Kriminalretsassessor *(E. T).*
Ussing, N. V., Dr. phil., Professor *(N. V. U.).*
Vedel, Valdemar, Dr. phil., Docent *(V. V.).*
Wagner, F., Generalmajor *(F. W.).*
Weibull, L., fil. Kand. [Lund] *(L. W—ll.).*
Weitemeyer, H., Cand. mag. *(LI. W.).*
Wilkens, Cl., Dr. phil., Professor *(Cl. IF.).*
Wille, **N.,** Dr. phil., Professor [Christiania] *(N. W.).*
With, C. L., Kommandør i Marinen *(C. L. IV.).*
Worms, A., Rigsdagsstenograf *(A. IV.)*
Østergren, P., Dr. phil. [Lund] *(P. 0.).*
Østrup, J., Dr. phil. *(J. 0.).*
Øverland, O. A., Cand. phil., Forfatter [Christiania] *(O. A. 0.).*

Endvidere findes i dette Bind Artikler af følgende Forfattere udenfor den faste Medarbejderkreds:

Overlærer **G. St. Bricka,** Cand. mag. **R. Børup,** Skovrider **N. Fritz,** Oberstløjtnant **Gerstenberg,** Ekspeditionssekretær **A. Grønvold** [Christiania], Kaptajn i Flaaden **R. Hammer,** Rigsarkivar **Huitfeldt-Kaas** [Christiania], Bibliotekar **A. Kjær** [Christiania], Dr. **phil. W. Lundbeck, Dr. phil. Th. Mortensen,** Cand. **mag. C. Ostenfeld, Dr. phil. E. v. d. Recke, Dr.** phil., Professor **Taranger** [Christiania].